SUNUŞ

20 yılı aşkın bir süreden beri küitür hizmeti içerisinde bulunan AKÇAG, millî kültürümüze hizmet etmeyi ve özellikle nesiller arasındaki kültürel ve buna dayalı olarak zuhur eden manevî boşluğu gidermeyi kendisine şiar edinmiştir.

Müslümanların, 1400 yıllık süre içerisinde meydana getirdikleri ilim ve kültür birikimi, bir köşeye itilip kendi haline terkedildiği takdirde; hem günümüz insanının bu birikimden istifadesi oldukça zorlaştırılmış, hem de ilim ve kültürümüzü sıhhatli bir zemine ve sağlam bir temele oturtmamış oluruz.

Bu gerçeği gözönünde tutan AKÇAG, Fahruddîn Râzi gibi asırları kucaklayan, tefsir âlimleri içerisinde seçkinliği ve önderliği İttifakla kabul edilerek kendisine İmamü'l-Müfessirîn (tefsîrcilehn imamı, önderi) ve Mefâtihu'I-Gayb adlı eserine de Tefsîru'I-Kebir (tefsirlerin büyüğü) unvanı verilen bir âlimin, Kur'an-ı Kerim-i nasıl anladığım ve nasıl yorumladığını günümüz ilim ve kültür çevresinin istifadesine sunmayı bir görev bilmiştir.

AKÇAĞ olarak, bu hizmetimizin en güzel bir şekilde ve plânlanan süre içerisinde bitirilmesi için gereken gayret ve fedakârlığı göstermeyi kendisine vazife telakki eder, Allah'ın inayet ve tevfikine sığınırız. [1]

TAKDİM

Hz, Peygamber (a.s.) vefat ettiği zaman geriye bindiği hayvan, kullandığı silah ve Hayber ile Fedek'te bazı arazilerden başka birşey bırakmamıştı. Geride kendisine varis olabilecek sadece, o anda hayatta kalan tek evladı Hz. Fatıma, bazı hanımları ve amcası Hz. Abbas (r.a.) vardı. Gerek Hz, Fatima, gerek annelerimiz olan peygamber zevceleri ve gerekse Hz. Abbas (r.a.) Hz, Peygamber (a.s.)'in mirasını almak istediler. Mü'minlerin anneleri, Hz. Osman (r.a.)'ı halife-i resul olan H2. Ebu Bekir (r.a.)'e göndererek, Peygamberimizin geride bıraktığı hurmalıklardan sekizde bir miras paylarını istediler. Hz. Fatma (r.a)'ya da Hz. Ali (k.v.)'yi göndererek miras hakkını istedi. Hz. Ebu Bekir bunların hepsine, ResÛ-lullah (a.s.)'ın sağlığında söylediği şu sözleri hatırlatarak Peygamber (a.s.)'in mallarını onlara dağıtmadı:"

"Biz peygamberlere mirasçı olunmaz. Ölümümüzden sonra geriye, ne bırakırsak o, ümmet için sadakadır, vakıftır."

"(Vefatımda) vârislerim ne bir dinar ne bir dirhem paylaşmazlar. Bıraktığım şeylerden, hanımlarımın nafakası ile işçilerimin ücretlerinden arta kalanı sadakadır. "[2]

Peygamberler işte böyledirler. Onlar geriye miras olarak dünya mal ve mülkü bırakmazlar. Çünkü bunlar oyun ve eğlenceden ibaret olan dünya hayatının aldatıcı süsleri ve boş övünme vasıtalarıdır (Hadîd, 20). Allah'ın rızasına ulaşmaya vesile olacak şeyler ise bunlardan daha hayırlıdır (Cum'a, 11). Peygamberlere ve peygamberliğe yakışan da, insanları aklanmayacakları bir yola sevketmeleri ve mirasçılarına daha hayırlı şeyleri miras bırakmalarıdır. Nitekim öyle de yapmışlardır. Meselâ, Hz. Süleyman (a.s) babası Hz. Davud (a.s.)'ın peygamberliğine, ilmine ve hikmetine[3] vâris kılınmıştı (Neml, 16).

Peygamberler de miras ve varis bırakmışlardır. Peygamberler miras olarak hakikat bilgisini, hidayeti, hikmeti ve güzel ahlâkı bırakmışlardır. Hem sonra peygamberlerin varisleri sadece evladları ve soylarından gelenler değildir. Peygamberlerin varisleri bütün insanlar ve bilhassa ümmetleri ve ümmet içinde bu mirasa arzulu olanlardır.

Hz. Peygamber (a.s.) da insanlığa ve bilhassa ümmetine Kur'an-ı Kerim ve onun en güzel tefsiri olan sünnetini miras olarak bırakmış, ve

"Ey insanlar size iki şey bırakıyorum, Eğer onlara sarılırsanız saptırmamış olursunuz: Allah'ın kitabı ve Ehl-ı Beytim " [4] buyurmuştur. Bu bir kaderdir, Muhammed ümmetinin kaderi.,, Çünkü Hak Teâlâ böyle takdir etmiştir:

"Sonra Biz (Allah) Kur'an'ı, kullarımızdan seçtiğimiz (Muhammed ümmetine) miras kılmaya hükmettik " (Fâtır, 32).

Fakat herkese açık olan bu mirasın gerçek varisleri, onu almaya son derece istekli olanlardır, onlar da âlimlerdir. Bu hakîkatı Hz, Peygamber (a.s.) şu veciz hadis-ı şerifi ile ne güzel beyan etmiştir:

"Alimler peygamberlerin varisleridir. Peygamberler ne bir dinar, ne bir dirhem miras bırakmazlar. Onlar ancak miras olarak ilim bırakırlar, Kim o ilmi alırsa (peygamberin mirasından) bol hisse almış olur," [5]

Bu öyle bir mirastır ki alındıkça, bölüşuldükçe çoğalır ve artar:

"Eğer yerdeki bütün ağaçlar kalem olsa, deniz de, arkasından yedi deniz daha katılarak mürekkeb olsa (ve Allah'ın kelimelerim yazsalar), yine Allah'ın kelimeleri (ilmi ve ezelî kelamı) tükenmez, Muhakkak ki Allah aziz ve hakîmdır " (Lokman, 27).

İşte bu ilâhî peygamber mirasından, asırlardır âlimler alabildiğine sa-hib olmak için gayret etmiş ve herkesin de kendileri gibi bu manevî zenginliğe sahib olması için uğraşmış, tavsiyelerde bulunmuş ve va'z-u nasihat etmişlerdir. Bununla da kalmamış, henüz kendilerine yetişmemiş insanlar için eserler yazmışlar ve elde ettikleri ilâhî mirası kıyamete kadar, inananlarla paylaşmak istemişlerdir

imam Fahruddm Râzî bu şanslı vâris ve mevrûslardandır O, elde ettiği değerli mirası, diğer birçok eserinin yanısıra, bilhassa muazzam tefsirinde bizlerle paylaşmayı arzu etti Ondan sonra gelen birçok islâm âlımı ve müslüman gerçekten bu mirastan paylarını bol bol almışlar ama o tükenmemiş, bizlere de kalmış ve bizden sonrakilerin istifâdesine âmâde olmaya devam edecektir Çunku o, içme dalınmadan tam farkına varılamayan bir derya gibidir

Biz, istifade imkanı bulduğumuz bu hazmeden, genelde Arapça'ya vakıf olmayan müslüman milletimizin de istifade etmesini, buyuk âlım Fahred-dm Râzî'yı tanımasını, bunlardan daha önemlisi, Allah'ın kelamını değişik ve gerçekten dirayetli bir âlımın kaleminden anlamasını temin etmek istedik ve bu tefsin tercümeye başladık Böylece kültürümüze önemli bir esen kazandırmayı arzu ettik Bunu, herşeyden önce, Kur'an'a bir hizmet olsun diye ve milletimize karşı vazifemizi biraz olsun yapmış olalım diye yaptık

Bir dilde yazılmış esen, bir başka dile aktarmanın zorluğunu az çok herkes bilir Fakat bu zorluğu ciddî tercümeler yapmaya uğraşanlar kadar kimse bilemez Çoğu zaman iyice anladığınız bırşeyı istediğiniz gibi ifade edememenin, bazı mana ve inceliklerin kaybolduğunu gorup bır-şey yapamamanın ızdırabmı, ancak aynı tecrübeyi yaşayanlar bilir Hele tercüme edilen eser veya metnin konusu mucerred meselelerle ilgili ise bu zorluklar katlanarak artmaktadır

Tercüme yaparken, eserin yazıldığı dili ve aktarıldığı dili ıyı bilmek, her ıkı dilin inceliklerine de belli bir msbette vâkıf olmak en önemli hususlardandır Buna rağmen hiçbir zaman tercüme, orjmal eserin yerini tutamamaktadır Çunku her halükârda ondan bazı incelikler, nükteler, nüanslar, te'kıdler ya tamamen kaybolmakta veya güçlerinden bir kısmını kaybetmektedir İşte bir metni başka bir dile aynı ifade gucu ile tercüme etmek imkansız olduğu için ve Arapça olan Kur'an-ı Kerım'ın tercümeleri, hiç bir zaman Kur1 ân'in yerini tutamayacağı ıçm, namazda sûrelerin tercümelerini okumak câiz görülmemiştir

Butun bunlar Kur'an gibi, Arapça'nın zirvesinde olan bir kıtab için soz konusu olduğu kadar, en basit kıtablarda da soz konusudur Mefâtıhu'l-Gayb'a bu açıdan baktığımızda onu hem kolay hem zor tarafları olan bir eser olarak goruruz Bilhassa kelam, felsefe, mantık, astronomi, tıb ve anatomi ile ilgili meselelerde metni bihakkın aktarmak, herkesin anlayabileceği açık bir Türkçe ile ifade edebilmek oldukça guç olmaktadır Çunku bu gibi yerlerin iyice anlaşılması herşeyden önce ilgili ıstılahlara vâkıf olmaya dayanmaktadır Tercümelerde dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri ıstılahları mumkun olduğu kadar aynen almak, onları tercüme etmeye kalkmamaktır Okuyucunun bu gibi kısımları anlayabilmesi için o ıstılahları bilmesi gerekmektedir Bu zorluklara bir de Türkçe'nin son yıllarda içme duştuğu, hem nesiller arasında kopukluk meydana getiren hem de dilimizin ifade gucunu zayıflatan kargaşayı eklemek gerekir

Biz, butun bu zorlukları goz onune alarak, elden geldiği kadar sağlam, anlaşılır, tefsirin şanına yakışır ve metne uygun bir tercüme yapmak ıçm kolları sıvadık Bunun ıçm de bazı prensipler tesbıt edip, imkan nısbe-tinde bunlara uymaya karar verdik

1-) Tercümeyi, Lutfullah Cebeci, Sadık Kılıç ve Cafer Sadık Doğru olarak, uç arkadaş müştereken yapıyoruz Yanı sahîfelerı aramızda paylaşarak tercüme yapmamaktayız, uç arkadaş bıraraya oturuyor ve aynı yen beraberce müzakere ederek tercüme etmekteyiz Her ne kadar bu, daha fazla zaman alan bir usul ise de, muhtemel yanlışlıkları asgarîye indireceği ıçm biz bu usûlü tercih ettik Buna rağmen ya zuhûl esen ya yanlış anlama netîcesı bazı hataların meydana gelmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünüyoruz Çunku insan hatâ ve nısyandan murekkebtır, "En mükemmeli yaptım " dediği zaman bile birçok eksiği çıkar

2-) Bununla beraber biz, yanlış ve hataları en aza indirmek ıçm elimizden gelen gayreti göstermeye çalışacağız işte bu sebeble tercümenin gerek ifâdesinde olabilecek rekâketını gidermek ve gerekse gözden kaçan hatalarını düzeltmek ıçm dikkatli bir kontrolden geçmesi gerekiyordu Bu önemli vazifeyi hocamız Suat Yıldırım üstlendi

3-) Tercumede metne mumkun mertebe sâdık kalmaya çalışıyoruz Bu meyanda hiçbir atlama yapmıyoruz Çunku esen müellifin bir emaneti sayıyor, bilerek yanlışlık yapmayı, "zor geliyor " veya "bunun söylenmemesi gerekiyor " gibi mülahazalarla bazı yerleri atlamayı emanete hıyanet addediyoruz Metne sadık kalındığı zaman tercümelerin pek akıcı olmayacağı herkesin malumudur "Akıcı olsun da metne sadık olmazsa olmasın " diyemeyeceğimiz ıçm, tercümeyi fazla akıcı bulamayabilirsiniz Ama biz yme de metnin müsaadesi msbetmde tercümeye bir akıcılık kazandırmaya çalışıyoruz

4-) Tefsirin bazı hususiyetlerinden dolayı, butun gayretlerimize rağmen tercümede az da olsa görülebilecek ifade kapaklıkları eksik olmayacak Bu gibi yerleri daha iyi anladığımız halde ancak o kadar ifade edebildik Bunun en önemli sebeblermden bin eserm, çeşitli Islâmî ilimlere âıt ıstılahları çokça kullanmasıdır Biz bu tabirleri bazan dipnot düşerek, bazan parantez içinde bir kaç kelime ile belirtmeye çalıştık Fakat bunların yeterli olduğu kanaatinde değiliz Inşaallah tefsirin en sonuna butun bu ıstılah ve tabirleri ıhtıvâ eden bir lügatçe ve çeşitli indekslerden oluşan bir cilt ilave etmeyi planladık

5-) Biz tefsin olduğu gibi terceme etmeye gayret ettiğimiz için, mufes-sırımızın bazı ilmî izahlarına ters gibi görülecektir Bu gibi izahların, mu-fessırm yaşadığı çağ ve şartlar içinde değerlendirilmesi gerekir Bununla beraber birçok izahın bugün bile çok şey ifade ettiği görülecektir

6-) Mefâtihu'l-Gayb'm en önemli hususiyeti, dirayet tefsin, yanı tefekküre dayanan bir tefsir olmasıdır Fakat o, neredeyse rivayete dayanan tefsirleri aratmayacak kadar hadis ve haberlere de yer vermiştir Bu bakımdan tefsir birçok hadis ihtiva etmektedir Biz imkanımız msbetınde "Mu'cemu'l-Mufehres Lı-Elfazı'1-Hadîs" ile el-Aclûnîmn "Keşfu'1-Hafa", SuyÛtı'nın, "el-Câmıu s-Sagîr ' adlı eserlerinden istifade ederek, Hz Peygamber (a s)'m bizzat sozu olan hadislerin yerlerim belirtmeye gayret ediyoruz Bulamadıklarımıza bırşey demiyoruz Zaten mufessırımız yer yer, naklettiği hadisleri hangi hadis kitabından aldığını belirtmiştir

7-) Asırlar içinde, kültürümüzün temelini teşkil eden Islâmıyetm dilimize kazandırdığı ve kendileri ile manevî dünyamızın tefekkürünü kurduğumuz Kur'anî kelimelere karşı açılan savaş, gençlerimizin bu kelimelerden habersiz büyümesine, böylece de babaları ve dedeleri ile ayrı kelimeleri konuşan nesiller haline gelmesine sebeb olmuştur Bu se-beble tercümede büyüklerimizin daha çok kullandığı kelimeleri kullan-sak, yaşı msbeten genç ve bilgisi az olanlara bu tebliği ulaştırmamış olacağız Yem kelimeleri kullansak, belli bir yaşın üstündeki halkımızın çoğunun anlayamayacağı bir uslûb seçmiş olacağız Halbuki biz, bu ter-cemeyı herkesin anlamasını istiyoruz Ne varkı böyle bir uslûb bulmanın mumkun olmadığını da biliyoruz Fakat bu hedefe ulaşabildiğimiz nısbette yaklaşmak istedik Bu itibarla tercümede bazı yeni kelimelere de rastlayabilirsiniz.

8-) Baskı ve dizgi hatalarının farkına varabilmek ve baskı hatalarından doğabilecek yanlış anlama, yanlış tercüme etme durumlarına düşmemek için Tefsin, biri istanbul, 1308 (hıcrı)'de, diğeri Mısır, 1938'de yapılmış ıkı ayrı baskısından takıb ederek tercüme ediyoruz

9-) Tercümede olabilecek fahiş hataların farkına varacak kardeşlerimizin, tashih için bunları bize posta ile bildirmelerini rıcâ ediyoruz

10-) Tercümenin başına Tefsir ve Mufessır ile ilgili değerli makalesini koymamıza izm veren değerli hocamız Prof Dr Ismâîl Cerrahoğlu'na müteşekkir olduğumuzu bilhassa belirtmeliyiz Cenab-ı Allah'dan tevfık ve inayetini niyaz ediyoruz

TERCÜME HEYETİ. [6]

FAHRÛDDİN er-RÂZİ VE TEFSİRİ[7]

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU

İslâm âlimleri arasında geniş kültüre sahip olan şahsiyetlerden biri de hiç şüphesiz Fahrûddin er-Râzî'dir. Onun kültürünün temeli o kadar geniştir ki naklî, aklî ve tabiat ilimlerinden hangisini ele alırsak alalım, karşımızda onu bulmamak mümkün değildir Çok yönlü olan bu insanın, her yönden ele alınarak incelenmesi mümkündür. Hatta, meşhur olan tefsirinde dahi pek çok yönleri ele alınabilir. Genellikle, felsefe ve çeşitli ilimlerle dolu olan tefsirinin anlaşılmasının zorluğundan dolayı, cemiyetimizde, kendisine ulaşılmayan bir tefsir niteliğini kazanmıştır. Biz, bu alanda çalışacaklara bir ışık tutmak maksadı ile onun hayatına temas edecek, genel hatları ile tefsirini tanıtmağa çalışacağız. Tefsirinde temas edeceğimiz noktaların her birinin mühim bir tez konusu olacak mahiyette olduğu göz önünden uzak tutulmamalıdır. [8]

Hayatı, Şahsiyeti, İlmî Muhiti, Kültürü

Hicretin 543/1149 senesi Ramazan ayının 25 inde Rey şehrinde doğan müellifimizin adı Muhammed b. Ömer el-Huseyn b. Ali el-Kureşî et-Teymî, el-Bekrî, et-Taberistânî'dir. Kazanmış olduğu ilim ve şöhret sebebi

ile Fahrûddin er-Râzî ve el-Fahr b. el-Hatîb gibi lakablarla meşhur olmuştur. Künyesi ise Ebû Abdillah veya Ebu'l-Fadl'dır. Onun 544/1150 senesinde doğduğunu söyiiyenler de vardır. İlminin ilk kaynağı babasıdır. Babası Rey hatibi diye tanınan Ziyauddîn idi. Bu zât, meşhur el-Bağavî'nin sohbetinde bulunmuş, ilim ve edebiyata vâkıf, lisânı fasih bir kimse idi. Zamanında, Kelâm ilminde ileri gelen kimseler arasında sayılırdı. "Gayetü'l-Merâm" adlı iki cildlik eserini es-Subkî incelemiş, onu Ehli sünnet Kelâm kitâbları arasında en nefis olanlarından bulmuştur. Böyle edip ve âlım bir babaya sahip olan Fahrûddın'ın, ilk bilgilerini ve bilhassa fesahatini babasından aldığı şüphe götürmez Fikirleri yönünden de çok keYre onun tesiri altında kaldığı gorulur

Genç FaYvrûddvn, zamanının âdeti o\duğu üzere, çeşrth te\am \\\m merkez\enne ılım almak için seyahatlerde bulunmuştur İlk seyahati Hârezm'e olmuş, orada Mutezile akidesine sâhıp kimselerle yaptığı mezhep ve ıtıkâd münazaraları sebebi ile, o ülkeden çıkarılmış 580/1184 senelerine doğru Buhâra'ya gitmeye niyet etmiş, yolu üzerinde tabıb Abdurrahmân b Abdılkerım es-Sarahsıye uğramıştı Fah-rûddın'den çok hoşlanan bu zât ona ızâz ve ikramda bulunmuş, bu sebebten dolayı bir müddet Serahs'da kalmıştı Oradan Buhâra'ya gelmiş, orada Hanefî fakıhı er-Radî en-Neysâburî ile arasında münazaralar devam etmiştir Semerkant, Hocent Benâkıt [9], Gazne ve Hınd beldelerini dolaştıktan sonra Buhâra'ya donmuştur Butun bu beldelerde hürmet gören müellifimiz, muhaliflerinin halkı kışkırtması sebebi ile Buhâra'yı terketmek mecburiyetinde kalmıştı Doğduğu yer olan Rey'e donmuştur Bir müddet sonra Bâmıyân[10] emîrı olan Bahâuddîne gitmiş, orada izaz ve ikram gormuş, Gaz, a Sultanı Gıyasuddın el-Gûrî'nın yanında bulunmuş, sultanın yanında mevkii yucelmıştı Hârezm devletinin buyuk sultanı Alâuddın Muhammed b Tokeş'e ulaşmış, Hârezmşâh'ın onu evinde ziyaret etmesiyle, o en yüksek mevkî ve ta'zıme ulaşmıştı Herat'ta kalmakta karar kılmış, orada evlâd ve mülk sahibi olmuştu

Ilım almak için yaptığı bu gezileriyle yazarımız, kendini geliştirmiş, zekâ ve akıl dolu bir kafaya sâhıb olduğundan, ilmin çeşitli kollarında pek çok eserler meydana getirmiştir

Dünyanın izzeti ve âhıret âleminin saadeti olması bakımından birinci derecede İlmi Kelâm'a ihtimam göstermiştir Allah'ın zâtı, sıfatlan, ef'âlı, isimlerini ortaya koyması bakımından Kelâm ilmini, ilimlerin en şereflisi ve en mükemmeli olarak gorur.

Fahrûddın'ın, kelâm ilmine karşı sevgisi babası Zıyaûddın'den gelir Ailesindeki kelâm ilmine karşı olan sevgi, Imâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî el-Cuveynî (O 478/1085) - Ebu Ishâk el-Isferâ'înî (O 418/1027) - Ebû'l-Hasen el-Bâhılî (O 370/980) - Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (O 324/936) - Ebû Alı el-Cubbâî (O 303/915) ye kadar ulaşır es-Subkfnın ifadesine göre, Fahrûddın, Imâmu'l-Haremeyn'ın kelâm ilmine âıt olan "eş-Şâmil" adlı eserini ezberlemişti Bizzat kendi ifadesinden anlaşılıyor ki, kelâm ilmine dâir 12 000 varak ezberlemiştir

Fırka kitablannın asıllarına ve usullerine vâkıf bir kimse idi. Bu sebebten onlardaki doğru ve hataları iyi bir şekilde ayırt edebilmekte idi. eş-Şehristâninin, "el-Mflel ve'n-Nihal" adlı kitabının, mehazlarının çok mütaassıb kimselere dayandığını ileri sürerek, bu eserin itimada lâyık olmadığını söyiiyecek kadar ileri gidebilmiştir. O, Gazâliyi sevmesine ve onun kültürüne iyi bir şekilde vâkıf olmasına rağmen, onun fikirlerini ve metodunun bazı noktalarını tenkid etmiştir, Fahrûddin, Tiüslümanların felsefe kültürünü en geniş şekilde öğrenmişti. Meraga'da zamanının en faziletli âlimi Mecduddîn el-CTlî'den Kelâm ilmini ve hikmeti okumuştu. Hicri 582/1186 yılında Buhârada iken müneccimler tufan olacağına hükmetmiş-er, âlimlerden pek çokları bu sözlere inanmıştı. Fahrûddin ise, İbn Sina, Farabî /e Ebû Sehl el-Mesîhî'nin eserlerine dayanarak, müneccimlerin ileri sürdükleri ikirlerin zayıflığını göstermişti.

er-Râzî Şeriat ilimlerinde de âlim bir usûlcü idi. "e I-Mahsûl fi Usûll'l-Fıkh" adlı eseri bu hususu teyid eder. Hele tefsirinde şer'i meseleler üzerinde durması, onun bu alandaki yerini göstermeye yeterlidir. Çok çeşitli alanlarda yazdığı eserlerinin bir kısmının basılmış olması, diğer bir kısmının ise yazma halinde kütüphanelerde bulunması, onun üzerinde geniş bir çalışmanın yapılması lâzım geldiğine bir işarettir. Onun fikirleri ve eserleri zamanından itibaren her tarafta yayılmaya başlamış, öyle bir şöhrete ulaşmıştır ki, zamanının imâmı olmuştur. el-Kıftî, onun için, "zamanının en faziletli kişilerindendi, fıkıhda, usûlde, kelâmda hikmette eskileri geçti" demektedir. İbn Haldun ise, "mantık ve münazara ilmini en iyi işleyen kişinin er-Râzî olduğunu" söylemektedir. İbn Hallikân'da, "O asrının yeganesi idi. O, ilmi kelâm ve ma'kulât ilimlerinde zamanındakilere üstün geldiğini" ifade eder. Bazı âlimlerde, er-Râzî'yi Hicrî VI. asrın müceddidi olarak görmüşlerdir. Bir yere giderken, kendisine sualler soran kalabalık bir cemaat etrafını sarardı. Zeynud-din el-KTşî, Kutbu'l-Mısrî, Neysâburî, Muîaddal b. Ömer, Tâcuddin el-Ermevi, Şem-suddin Hüsrevşâhi, onun kıymetli talebelerindendir. Fahrûddin'in va'z meclislerinde, melikler, vezirler, âlimler, emîrler ve halk hazır bulunurdu. Dinleyiciler arasında bulunan çeşitli mezhep sâlikleri ona çeşitli sualler sorarlar, o da suallere gereken en güzel cevabı verirdi. Pek çok Kerrâmî ve diğer mezhep sâliki, onun sayesinde, Ehlî sünnet akidesine dönmüşlerdi. Herat'ta Şeyhu'l-İslâm lakabını almıştır. Onun kıymetini takdîr eden hükümdarlar, çeşitli beldelerde onun namına medreseler tesis etmişlerdi. Eserleri bu medreselerle diğer İslâm ülkelerindeki-erde okunurdu.

Gerek ilminin zenginliği ve gerekse izzeti nefis sahibi oluşu sebebi ile Fahrûddin, sultanlar, melikler ve emirler yanında yüksek mevkilere sahib olmuştu. Kendisi orta boylu, şişmanca, uzun sakallı, sesi gür, vakar ve haşmet sahibi bir kimse di. Doğru bir imana ve ruhî riyazete sahip, zâhid bir yönü de vardı. İnsanlara Mlah'ın emirlerine tâbi olmayı emrederdi. Bazı hutbelerinde ağlar ve dinleyicilerını de ağlatırdı Tefsirinde bir çok duâ ve istiğfarlar vardır Allah'a tevekkül eden bir kimse olduğundan ve ilmine de güvendiğinden, fikirlerini adeta meydan okurcasına ortaya koymaktan çekinmemiştir Kerrâmılerle çok uğraşmış, bınbirlerını küfürle bile itham etmişlerdi Kerrâmıler, ona hücumda o kadar ilen gitmişlerdi ki, oğluna ve karısına fısk ve zina ile ittırada bulunmuşlardı Fahrûddın bu haberi duyduğu zaman "bunların vukuu mümkündür Ama Allah'a yemin ederim ki, Allah cisimdir, diyemem' demiştir Kerrâmılerle olan bu mücadelesi gerek tefsirinde ve gerekse diğer eserlerinde görülebilir Fahrûddın er-Râzî nın hususiyetlerinden biri de keskin bir zekâya sâhıp olma sı ıdı O hiç bir zaman mutaassıb bir kimse olmamış, mutekellırn ve felsefeci olan muhaliflerinden hiç kimseyi tekfir etmemiştir Ona göre mutekellımler ve filozoflar Allah ı, takdis tenzih ve ta'zım etmeye Çalışmışlar, fakat bazıları hatada, bazıları doğru yolda olmuşlardı Zira hepsinin gayesi Allah'ı yüceltmekti Yalnız Kerrâmıler, onun bu geniş toleransının dışında kalmışlardı Kendisine ve ailesine karşı gösterdikleri lâyık olmayan şiddete karşı, onları tektir ederek âdeta onlarla muharebeye girişmişti Hasımlarından olan IbnutTabbâh, Fahrûddın'ı eserlerinde ehli beyte muhabbetinden dolayı Şı'î ıdı demektedir Bazı mutaassıb Ismâılî dâı-ler de onu Ismâılî addetmişlerdir Halbuki Fahrûddın tefsirini Bâtınıların tevılatları-nı tenkıd etmek ve onlarla mücadele etmek için yazmıştır O, Tefsirinde bazı ibarelerinde (Hz) Ebû Bekri (Hz) Ali'ye tafdıl eder Buna rağmen bazı Râfızıler, onun bu sözlerini gizleyerek veya gormemezlıkten gelerek onu Şıâ içerisine sokmaya çalışırlar Fahrûddın bu şekilde hareket edenlere de lanet eder er-Râzı, bidayette fakır olmasına rağmen, hayatının sonlarına doğru, hükümdarların verdiği hediyelerle zengin olmuştu Kendisinin Zıyauddîn ve Şemsud dîn diye bilinen ıkı oğlu olmuş, bunlar da ilimle meşgul olmuşlardır Bir de Ha-rezmşâh Sultanının veziri Alâu'l-Melık el-Alevî ile evlenen bir kızı olduğu söylenir

Devrinde çok yüce bir ılım mevkiine erişen bu âlım zât 606/1210 senesi Ramazan bayramının birinci gunu vefat etmiştir Kerrâmîlerın onu zehirlediği ve olumu üzerine sevinç gösterilen yaptıkları söylenir Fahrûddın, kabrinin Kerrâmîlerden gizlenmesini ve şeriat esasları üzerine gömülmesini istemiş, evladlarına her mus-luman için örnek olacak bir vasıyetnacne bırakmıştır.[11]

Tefsiri

IV.cü hicri asırdan itibaren, Mutezile mezhebinin tefsir üzerindeki hızı kesilmiş, Ebu'l Hasen el-Eş'arî (Ö. 324/936) tefsiri sunnı bir metoclla ele almıştı Daha sonra gelen Ebû Bekr el-Bâkıllânî (O 403/1012), Imâmu'l-Haremeyn (Ö 478/1085) ve İmâm el-Gazâlî(Ö. 505/1111) gibi şahsiyetler fikirlerini fıkıh ve kelâm etrafında toplamaya çalışıyorlardı Bu zatların eserlerinde şerıâtle hikmetin birleştiği göru-lur. Yine bu asırlarca mütekellimlerden olan hadıscıler ortaya çıkar Ebû Bekr ıbnu'l-Arabî(O. 543/1148), el-Kâdî İyâd (Ö 544/1149) gibi şahıslar dini maârifle, felsefi maârifi birleştirmişler ve felsefeyi dine hizmet edecek şekilde geliştirmişlerdir. Vl.cı asrın ortalarında parlayan bir yıldız, Yunan felsefesini, kelâmı ve Şâfıı mezhebi pzerıne fıkıh usûlünü okumuş, daha sonra tefsir, kelâm, usûl, fıkıh, nahiv, edeb, felsefe, tıb, hendese ve astronomi ilimleri alanında eserler vermiştir. Bu zât, müellifimiz Fahruddîn er-Râzî'dır. O, aklî ve naklî ilimler sahasında çeşitli eserler vermekle beraber "Mefâtihu'l-Gayb" isimli muazzam tefsirinde, ilmin çeşitli alanlarına bol bol temas etmiştir.*[12]

a) Burhanuddır en-Nesefı (O 686/1287) nın "el-Muhtasâr bi'l-wadıh"ı.

b) Nızamuddmel-kummî en-Neysâbûrî(O 728/1328) nın "Garâibu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkân"\ Bu eser 1280 senesinde 3 cilt olarak Delhıde basılmıştır

c) el-kâdî Muha.nmed b Ebı I-Kâsım er-Rîgî (O 1308/1890) Muhtasarına "Tenviru't-Tefsîr Muhtasaru't-Tefsm'l'kebır" adını vermiştir Bu eserin yazması Parıste Millî Kütüphanede 619 Nodadır

ç) Şemsuddın el-Isfahânî'de er-Râzî nın tefsjrı ile, ez-Zamahşen'nın tefsirini Ziyade ve itirazlarla birlikte cem etmiştir

d) Keza Muhammed el-Kâdî bı Ayaslugun da tasarrufât ve zıyadelerıyle bir muhtasarı vardır

e) er-Râzî'nın bu buyuk tefsiri Mevlay Halil Ahmet Isrâîlî tarafından "Sirâcu'l-Munîr" adiyle Ordu cuya terceme edilmiştir (Brıtısh Museum No685, mülhakta)

f) Mc Neıle er-Râzî'nın tefsin için bir fihrist hazırlamıştır London, 1932

Fahruddîn er-Râzî, kelâm ve felsefe yolunu tâkıb etmiş, fakat bu yolda fazla ,bır fayda temin edemediğini de itiraf ederek, Kurânî hikmetin, kelâmı yolların hepsinden daha sağlam olduğunu söylemiştir.[13] Bu bakımdan o, tefsirinde tabıatçı-lar ve felsefecilerle dâima münazara etmiş ve onlara meydan okumuştu O, Kur-ân'ın hikmetlerini ortaya çıkarmaya çalışmış veya insanları Kur'ân'ın kaynağına doğru sevketmıştır Kur'ân'ın ilk sûresi olan el-Fâtıha'yı tefsir ederken, tefsirdeki metodunu ortaya koymağa çalışmış, diğer sûreleri de, orada koyduğu esaslara göre incelemiştir Sûrelerin başlangıçlarında, o sûreden elde edilen faydaları kaydeder Tefsirinde ilmi meseleler, hikmetler, terbiye, belagat nükteleri, arapça dil-bilgisi kaidelerinden istifade edilerek terkıblerden elde edilen neticeler, manaların teselsülü ve kelâmı meseleler yer alır Çok çeşitli meseleleri ihtiva etmesi baki; mından bazı ılım adamları "er-Râzî'nın tefsin, tefsirden başka her şeyi ihtiva eder" demişlerdir Ibn Teymıye ve Ebu Hayyân el-Endelûsı'ye karşı, er-Râzî'yı savunan es-Subkî "Onun tefsiri, tefsirle birlikte her şeyi ihtiva eder" şeklinde bir ifade kullanmıştır.[14] Tefsırındekı her sûre başlı başına bir kıtab sayılabilir Bu tefsirin diğer bir hususiyeti, müellif münazaralarından, seyahatlerinden ve kendi hususiyetlerinden bahsetmesıdır

Buraya kadar, tefsirinin genel görünüşünden bir nebze bahsettik Daha sağlam neticelere ulaşabilmek için bizzat tefsirini tahlile tâbi tutmamız en doğru hareket olacaktır Başkalarının dediklerinden ziyade, eserin kendisini objektif olarak ele almak en sağlam neticeye ulaşmak için bir yoldur

er-Râzî, çeşitli konulardaki eserlerini telif ettikten sonra tefsirini yazmağa başlamıştır Tefsirini yazmağa başladığı tarihi kat'ı olarak beli diyemiyoruz Bildiğimiz kadarı ile muazzam bir şekilde müstakil olarak el-Fâtıha tefsirini yazmış, sonra diğer sûreleri ona ilave etmiştir Bazı sûrelerin sonunda telif edildikleri tarihe rastlamaktayız Bu tarihler sayesinde eserin, omrunun sonlarına doğru yazıldığını anlıyoruz Yine bu tarihlerden anlaşıldığına göre, müellif tefsirinin bazı sûrelerine telif tarihlerini koymuş bazılarına koymamıştır Öyle zannediyorum ki, bazı eserlerde mevcûd olan, er-Râzî bu buyuk eserini tamamlamamıştır Sonradan gelenler onu tamamlamışlardır, gibi sözler[15] buradan ilen gelmektedir Fakat er-Râzî üzerinde yapılan ciddi tetkikler, onun eserini tamamladığını kaydeder[16] Böyle bir ihtilafın ortaya çıkışının asıl sebebi, hacimli olan eserin tamamının okunmamasından ilen geldiği söylenebilir Uslûb hususiyetleri açık bir şekilde gösteriyor ki, el-Fâtıhâ sûresinden en-IMâs sûresinin sonuna kadar hepsi er-Râzî'ye aittir Diğer şahıslara âıtholduğu söylenen ibareler, bazı talebesinin tâlıkatları, haşiye kabilinden olan şeyler istinsah esnasında, metne girmiş olabilir Fakat bunlar asla aslı bozacak kadar çok değildir

Bazı sûrelerin sonunda telif tarihlerinin bulunduğunu söylemiştik Bunların ilki Âlı Imrân sûresi sonundadır 595 senesi Rebıu'l Âhır'ının ilk gunu olan Perşembeye işaret edıîmektedır Nısâ sûresi yine 595 senesinde, Enfâl, Tevbe, Yunus, Hûd, Yusuf, Ra'd, İbrahim ve Isrâ sûreleri 601 senesinde, Kehf sûresi 602'de, Saffât, Sa'd, Zumer, Mu'mın, Fussılet, Şura, Zuhruf, Duhân, Câsıye, Ahkâf ve Feth sûreleri de 603 senesinde telif edilmiştir Hatta bazı sûrelerin sonunda telif edildiği yer dahi zikredilmektedir Fatiha ve Bakara sûrelerinde tarih olmadığına göre, mu-ellıfımız tefsirini telife ya 595 senesinde veya bu seneden bir veya ıkı sene evvel başlaması mümkündür Tefsirinden elde ettiğimiz en son tarih ise 603 senesıdır Bu son tarih Feth sûresinde olduğuna göre, tefsirinin tumunu 604 veya omrunun gen kalan yıllarında, yanı 606 senesine kadar olan müddet içerisinde bitirmiş olabilir

Her mufessırın tefsirde bir gayesi vardır Fahruddîn er-Râzî'nın de boyie bir tefsir yazmaktan gayesi, aklî kanunlar ışığında Kur'ân'a gelecek olan saldırıları durdurmaktır[17] VI cı asırda İslâm alemindeki siyası ve sosyal hayattaki karışıklık, onu böyle bir eser yazmağa sevketmıştır İslâm âlemi, bir taraftan Haçlı bir taraftan da TataTlar onunde yenilgiye uğramakta ıdı Eserini kelâmı sözlerle takvı ye ederek, mutezile istidlallerinin zayıflığını göstermiş, ıtıkâdî mezheb goruşu olarak Eş'arılığı benimsemişti Tefsiri genellikle bu hava içerisindedir Bu bakımdan asrının ihtiyacına cevap verecek bir mahiyettedir Tefsirlerin genellikle zamanlarının bir aynası mesabesinde oldukları unutulmamalıdır

er-Râzî'nın tefsirdeki metodunun genel vasfını şöyle özetleyebiliriz Fatihada tembih mahiyetinde geniş bir mukaddime yaptığını söylemiştik Her sûrenin müstakil bir kıtâb halinde olduğunu da söyleyebiliriz Kıtablar bablara, her bab da meselelere tahsis edilmektedir Her meselede mukaddimeler, hüccetler, latifeler, hükümler, vecıhler yer almaktadır Bablar, kısımlara, kısımlar fâıdelere, nüktelere ayrılır Bir çok fıkhî meseleler sıralanır Aklî sırlar lügatler, kelâmî mevzular anlatı larak, okuyucu fenden fene geçer Hayatın derin meselelerinden bahsederken adeta tefsirden uzaklaşmış gibi olursak da, aslında yine onun içerisinde olduğumuzu hissederiz Bu sebebden bir çok kimseler onda tefsirden başka her şey vardır" demekle, onun bu eserini tefsir sınıfından dışarı çıkarmak isterler Hakıkatte bu buyuk bir hatadır Zira er-Râzî kelâmı yönlerin ıstınbatını Kur'âna dayanarak yapmaktadır Tefsirinin mevzuiarına girerken ilmî aklî metodu kullanır Bu arada müslümanlann ahlâkî yönlerde meleke sâhıbı olmaları ıç*n, sâlıh kimselerin hikâyelerini, sofilerin kıssalarını, hakimlerin mevızelerını, âcjıl hükümdarların davranışlarını anlatmayı da ihmal etmez er-Râzî tefsire başlarken, o mevzuda vârıd olan butun fikirleri ortaya koyar, sonra onların delillerini ar^ederek münakaşalara girişir Bunlar arasında seçmeler ve tercihler yapar ve deıllerını ortaya koyar Muhım bir fık, bulduğunda, eğer o fıkır okuyucu tarafından tatbik edılebılecekse, onu muhtelif şekillerde takdim eder Âyetteki kultur yönlerini açıklar Okuyucuyu geçmiş tefsirlere sevketmeye çalışarak, eski tefsiri e rd ekilen hulâsa olarak vermeye .çalışır.[18]

er-Râzî, bir âyeti tefsir ederken, o ayeti tefsîre yardım eden diğer bir çok âyetleri zikreder ve orada pek çok faydaları da kaydetmeyi ıhma! etmezi[19] Aklî mahreçli âyetler ıçm dâima aklını kullanır[20] Zaten o, dini kaideler için açık olan aklî vecıhlere tâbi olurdu Aklî delillerle, nakli teyıd etmeye çalışırdı Butun meseleleri ikna edici bir uslûbla ve sağlam felsefî münakaşalara dayandırarak incelerdi Nu-buvvet ve mucizeler hakkında kuvvetli aklî deliller ortaya koyardi Hazretı Musâ-nın asasının yılana tahavvul etmesi, Hazretı tvluhammed'ın Mescıd-ı Haram'dan Mescidi Aksa'ya cesedi ile gıdısı (Isra) nâdırattandır, fakat aklî ypnden onları inkâra da imkân yoktur Her mümkünün olması düşünülebilir.[21] Mufessırımız bir taraftan hayat, güneş, yıldızlar gibi âlemlerin durumunu incelerken, bir taraftan da ruh hallerini araştırır ve ifadelerinde sofi görüşlere bağlı olduğu gorulur Nakl, sahih ve sabit oiduğu zaman onu esas olarak alır Şayet bir hususta nakilde bir-şey bulamazsa akla müracaat eder

er-Râzî, usûl ve furu'dakı aklî kaidelere dayanarak, tefsir ilmine de aklî unsuru bol miktarda sokmuştur Ona göre sahih olan nakil, sahih olan akia muhalif olmaz Zira her ıkısı de aynı kaynaktan çıkmaktadır Aralarında hakiki bir zıtlığın varlığı mumkun değildir İşte bu hususu er-Râzî tefsirinde tatbiki olarak ısbât et-m ıstır

Mufessırımızın hayatından bahsederken, onun çok geniş bir kültüre sahip olduğunu söylemiştik Üzerinde durduğumuz tefsirinin kaynaklarının neler olduğu ilk akla gelen hususlardandır Gerek kaynakları ve gerekse tefsırındekı metodu hakkında örnekler verirken, okuyucuyu bıktırmamak için fazla msaller vermemeye çalışacağız Mumkun mertebe bir veya ıkı misalle iktifa edeceğiz Şimdi tefsirinin kaynakları üzerinde duralım

Fahruddîn er-Râzînın tefsin okunduğunda genellikle aklî kaynaklara dayandığı görülerek, okuyucuda sanki onun aklî kaynaklardan başka bir şeye dayanmadığı intibaı uyanabilir Halbuki eser dikkatle tetkik edilecek olursa, onun butun tefsir mezheblennden istifade ettiği gorulur Ayetlerin lugât yönlerini izah ederken lugâtçıların tefsirlerinden istifade eder Hadisleri naklederken veya sahabe ve tabiîlerin sözlerini zikrederken, me'sur (rivayet) tefsirlere müracaat eder Aklî mevzularda aklî mezhep tefsirlerine, fıkhî konularda da fıkhı tefsirlere dayanmayı ihmal etmez Tefsirinde sık sık rastladığımız, çeşitli tefsir mezheplerine salık kimseleri şöylece sıralayabiliriz Aynı zamanda bunlaı, mufessırımızın kaynakları olmaktadır

Tefsir ilminde uygulanan en muhım hususlardan bin, sahabe ve tabiîlerin tefsirlerine muttalî olmaktır er-Râzî de bu usûlü esas kabul etmiş, sahabe ve tabiilerin rivayet ettikleri tefsire, bilhassa lugavî mânalar, nuzûl sebebi, kıraat ve çeşitli hukum verişleri yönünden onlara ehemmiyet vermiştir Bunların başında da Ibn Abbas gelir Ibn Abbasın tefsire âıt haberleri, er-Râzî'nın tefsiri için ilk muteber kaynaktır Mufessırımız, tefsirin en muhım aslı olan Ibn Abbas'dan, kelimelerin umûmi manalarını nakletmektedir Ondan naklettiğine göre, Kur'ân ve kıraat kelimeleri, husrân ve hasâre kelimelerinin bir olması gibi aynı mânadadır.[22] Ibn Abbas'dan, kıssalar, ahbâr, nuzûl sebebi ve kıraat hususlarını da nakleder.[23] Bazen de Ibn Abbas'dan birbirine zıt ıkı haberi zikrederek birini diğerine tercih eder, veya onları telif eder Meselâ "insanlardan akılsızlar şöyle diyecekler" (el-Bakara 2/142) ayetinde Ibn Abbas'dan gelen haberlerden birinde sefihler ya-hudılerdır Diğer rivayette ise onlar arap müşrikleri olarak gösterilmektedir Diğer bir rivayetinde ise onlar münafıklar olarak belirlenmektedir er-Râzî butun bu rivayetleri telif ederek, hepsinin birden kastedilmiş olabileceğini soyler. [24]

Bazen de onu tenkıd ettiğini goruruz Meselâ, mutezile imamlarından el-Kâdı Abdu'l-Cebbâr'ın, Ibn Abbas'dan rivayet ettiği, Firavunun topladığı sihirbazlardan bahsederken, aralarında Nınovalı bir mecûsının varlığından da bahsedilir er-Râzî bu haberin naklinin muşkul olacağını söyler ve sebebini de şöyle izah eder Mecûsî, Zerduşte tâbi olandır Halbuki Zerdüşt, Musadan çok sonra gelmiştir, demek suretiyle, haberde tarihi bir hatanın bulunduğuna işaret etmek ister [25] er-Râzî, Ibn Abbas'dan gelen Kur'ânın zahirine muhalif olan rivayetleri de reddederdi. "Ölüye sığırın bir parçasıyla vurunuz" (Bakara: 2/73) âyetındekı " j"nın takıp için olduğunu söyleyerek, bu işin kırk sene beklemeye lüzum olmadığını söyler.[26] İbn Abbas'ın bazı rivayetlerini aklî ve ilmî yönlerden ele alarak tenkid eder Mesela "İşkembe pisliği ile kan arasından halis bir süt" (Nahl 16/66) âyetî hakkındaki görüşünü reddedişi gibi.[27] Çünkü kendisinin tıb hakkında geniş bilgisi vardır. el-Hurûfu'l-Mukattaâlar hakkındaki bazı görüşlerini de şiddetli bir şekilde reddeder, harfleri hakkında söylenen sözlerin kuvvetli olmadığını, hakikat veya mecaz yolu ile söylenen bu sözlerin A1lah'a isnadının caiz olamıyacağını ifade etmektedir. [28] İbn Abbas'dan gelen ve İsrâiliyât kokan bazı haberleri de reddeder. Hârut ile Mârut kıssasında olduğu gibi. er-Râzî, İbn Ab-basın bu husustaki haberini ilmi şekilde tenkid ederek, bu haberi fâsid ve mer-dûd addetmektedir. [29]

Müfessirimiz, Ubeyy b. Ka'b, İbn Mes'ud, Âişe ve İbn Ömer gibi daha pek çok sahabeden rivayetlerde bulunmuş. Zayıf gördüğü pek çok rivayetleri de tenkid etmiştir.

er-Râzî, tabiilerden olan müfessirlerden, Mücâhid, Katâde, es-Süddî, el-Hasan el-Basrî, Saîd b. Cübeyr, Ebu'l-Âliye, Muhamrned b. Ka'b el-Kurezîden de rivayetlerde bulunmuşsa da genellikle onların görüşlerine katılmamış, belki onların aklî ve naklî tefsir ekollerindeki zayıf yönlerini göstermeye çalışmıştır. Mesela, Bakara sûresinin İlk âyetlerinde, Mücâhid, Cenâb-ı Hak dört ayette müminleri, iki âyette kâfirleri, onüç âyette münafıkları zikretti dedikten sonra, âyet sayısına bakarak, bu da münafıkların cürümlerinin büyüklüğüne delâlet eder, diye bir netice çıkarmaktadır. er-Râzî ise, âyetlerin sayısının çok olması cürmün büyüklüğünü icâbettirmez, demek suretiyle, mücâhidin görüşünü reddeder. [30]

Keza "İşte bunlar mescidiere ancak korka korka girebilirler:' (Bakara 2/114) âyetindeki hakkındaki Kâtâde ve es-Süddî'nin görüşlerini zayıf görerek tenkid eder. [31]

er-Râzî, kıraat, lugât ve nahiv hususunda el-Ferrâ'ya müracaat eder ve bazen de onu tenkid eder.[32]

er-Râzî, et-Taberîyi tefsirinde nâdir olarak zikrettiği görülürse de, Taberînin tefsiri, er-Râzî için me'sur tefsir kaynağıdır. Biliyoruz ki, et-Taberî, Sahabe ve tabiilerden bir çok rivayetleri ince bir şekilde eserinde toplamıştır. Eğer er-Râzî, ondan fazla istifade etmemiş dersek, onun geçmiş tefsir kültürünü nereden almış olacağı meselesi ortaya çıkar. Öyle zannediyoruz ki, er-Râzî selefin tefsir rivayetlerini isim zikrederek veya zikretmiyerek et-Taberi'den bol miktarda almıştır.

Fahruddîn er-Râzî'nin, lugât meselelerinde itimat ettiği zâtlardan biri de ez-Zeccâc (Ö. 311/923) dır. Onun nahiv ve iraba âit izahlarını bir çok yerlerde kabul eder. Meselâ "O gün arz başka bir arza çevrilir..." (İbrahim 14/48) âyetinde ez-Zeccâc kelimesini iki vecihe nasbeder. er-Râzî de bu hususu teyid eder.[33] Fakat ez-Zeccâca bu kadar itimat etmesine rağmen, bir çok yerlerde onu tenkid ve reddeder. Meselâ "Kime Rabbinden bir öğüt gelir de artık vaz geçerse" (Bakara 2/275) âyetindeki tahkîm hususunda âyetin nüzulünden evvel haram ve günah gibi bir şey olmadığını söyleyerek ez-Zeccâcın te'vilini zayıf görür. Sonradan gelen bir nehiy geçmiş olan bir fiile tesir edemez der.[34] Keza "O da kadına niyetlenmişti: Şayet o, Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı, olanlar olurdu." (Yusuf 24) bu âyetteki nin cevabının mukaddem oluşu ve ez-Zeccâcın zikrettiği nahvî tevcihâtı yersiz bulur. [35]

Fahruddin er-Râzî, Eş'arî mezhebinden olması dolayısı ile, Eş'arî kaynaklardan da istifade edeceği açıktır. Bu bakımdan er-Râzînin en mühim kaynaklarından biri de el-Kaffâl (Ö. 365/976) dir, Bilhassa onun lugât hususlarına itimat eder. Meselâ "Şeytan onların ayağını oradan kaydırdı." (Bakara 2/36) âyetinde el-Kaffâl'in soruşunu naklederek (jyi) mânasını verir. [36] Keza "hani sizi Firavunun ailesinden kurtarmıştık" (Bakara 2/49) âyetinde, el-Kaffâl, el-İncâya, tencih ve tahlîs manasını verir.[37] Bazen de, el-Kaffâlin bir âyet hakkındaki sözlerini nakleder. Âyetler hakkında çeşitli sualler sorar. Bu husustaki Kaffâl'den yaptığı istinbatları ve cevapları zikreder, er-Râzîyi bu zattan, Allanın insanlık için vazettiği hükümler arkasındaki incelikleri naklederken görürüz. Geçmiş müfessirlerin sözleri hususunda da yine onun tefsirine itimat eder. [38] er-Râzî el-Keffâl'den pek çok görüşler almasına rağmen, onu tenkid edip ona hücum ettiği noktalar da eksik değildir. Bilhassa onu itizâle rağbet etmekle itham eder. Onların usûlüne ihatası olmadığını söyler. er-Râzî, el-Keffâl için, o tefsirde güzel sözlüdür, lafızları tevil etmede ince görüşleri vardır. Ancak mutezile mezhebini takrir ederken çok mübalağa yapar, ilmi kelâmdan hazzı azdır, mutezile kelâmı hakkında nasibi yok denecek kadardır, der Şu kadar ki er-Râzî lafızlara âıt meselelerde el-Kaffâl'e itimat etmişse de, Kelâmı meselelerde ona itimat etmediğini müşahede etmekteyiz Muhammed Reşît Rıza bile, el-Kaffâl'e fazla ıttıLta edip ona itibar göstermesinden dolayı er-Râzî'yı tenkıd eder.[39]

er-Râzî bir çok mevzularda el-Gazâh'ye de itimat etmiştir Halbuki el-Gazalının ıstılahı mânada mufessır olmadığı herkesçe bilinmektedir Hasadın hakikati ve mertebeleri hakkındaki hadisleri ondan nakleder Yine bazen ondan âyetlerin aklî ve ruhî tefsirlerini alır. [40] er-Râzî genellikle tefsirinde, bazı âyetler için el-Gazâlı'nın kıtablarında vârıd olan şeylere de itimat ettiği görulur.[41] Bazen onun nakillerini müstakil bir bahısmış gibi uzatır Mesela, tevbenın hakikati, sabır hakkındaki haberler gibi Nâdir olarak, el-Gazâlî'nın Hanefî mezhebine muvafık olan fıkhî go-ruşlerını de nakleder Kabe istikametine dönmekle namazın sahih olması gibi Zira Şâfiîler cihete itibar etmişlerdir er-Râzî, bu hususta kabule şayan goruş el-Gazâlî'nın ihyasında tercih ettiği husus dur, demektedir.[42] Halbuki bu goruş Şâfiî mezhebine muhaliftir

Yukarıda, er-Râzının tefsirdeki metodunun genellikle aklî olduğunu söylemiştik O, kelâmı meseleleri münakaşa etmeye çok isteklidir Butun istidlallerini Ehli Sünnetin Eş'arıyye esası üzerine bina eder Tabîı bir haldır ki, o, bu şekilde yapılmış olan tefsirlerden istifade etmeye çalışacaktır Onlardan, iugât, beyân, Kur'âh-ın güzelliğini açıklama, âyetin terkibini güzelleştirme, fesahatini izhâr, ı'câzını ıs-bât yönlerinden istifade edecektir Şunu da unutmamak gerekir ki, ilk devirlerde kelâm münakaşalarını ele alan tefsirler, Mutezılî tefsirlerdir Mufessırımız, onların aklî metodlarından istifade ederek, kendi metodları ile kendilerini tenkıd edecek, bazı noktalarda şiddetli hücumlarda bulunacaktır Şüphesiz ki er-Râzî, Mutezilenin ileri gelen mufessırlerınden istifade etmiştir Şimdi onların bir kaçı üzerinde duralım

er-Râzî'nın tefsin kaynak yönünden tetkik edildiğinde, onun en mühim kaynaklarından birinin, Ebû Alî el-Cubbâı (Ö 303/915) nın tefsin olduğunu goruruz er-Râzî bilhassa Mutezile akidesini naklederken bu zâta itimat eder er-Râzî'nın maksadı sadece el-Cubbâî'den nakletmek değil, onun hatasını gosteımeyı ve hatta onu reddetmeyi bile murad fder Meselâ/ "takat getiremeyenlerin bir fidye vermesi lâzım" (Bakara 2/184) âyetinde el-Cubbâı oyle'bır netıCeye vâsıl olur ki, oruç üzerine kudreti ısbat ederek, oruç tutmadığı takdirde fidyenin vâcıb duğunu ileri sürer ki, bu hususu er-Râzî kabul etmez[43] Keza[44] "onları azgınlıkları içinde bırakırız, oyalanırlar." âyetinde de el Cubbâı1 yi tenkıd eder[45] Yıne[46] "nasıl da çevriliyorsunuz?" âyetine dayanarak el-Cubbâî, Cebrıyyenın, Allah kâfirleri imandan çevirir sozunun butlanına delalet ettiğini söyler Eğer onların sozu doğru olsaydı, bu âyetin zikri doğru olmazdı der er-Râzî de bu iddiaya karşı, eğer bu âyet el-Cubbâının dediği gibi Kaderıyyenın sıhhatına delalet etseydi, âyetin delâlet ettiği mevzu, bir yönden de kendilerinin fesadına delalet ederdi, demektedir[47]

Fahrûddın'jn tefsirinde açık tesiri görünenlerden bin de Ebû Müslim ei-Isfahânî {O 322/934) dır Bilhassa lügat ve âyetler arasındaki ahenk hususunda ona ıtı-mad eder'[48] Âyetin ahengi hususunda en quzel söylenen Ebû Müslim (Allah ona Rahmet eylesin) dır, der Ebu Müslim[49] "gece ve gündüzde yerleşen her şey Onundur. O, hakkıyla işiten ve bilendir." âyetini en güzel izah edendir Zaman ve mekanın muhdesât için ıkı zarf olduğunu, Allah'ın ise zaman ve mekâna mâlik olduğunu söyler Bu söze karşı er-Râzî, böyle bir ifade, yüceliğin gayesini beyandır, demektedir[50] Ebû muslım açsk olarak neshi inkar eder O, Ebû Muslımın bu yonunu te've hususunda epeyce gayret sarfeder Mesela[51] "sizden birinize ölüm geldiği zaman, eğer geriye mal bırakacaksa, anababasma... vasiyyet etmek farz kılındı." âyetinin, miras âyeti ile neshini Ebû Muslım kabul etmez, fakat er-Râzî bunu uç vecıhle izaha çalışıK[52]

Keza[53] "Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı" âyetinde, Ebû Müslim, şeriatımızda böyle bir şey sâbıt olmadı Böyle bırşey belki hnstıyanlarda var Allah Teâlâ onların şeriatında sâbıt olan bu âyeti neshetti demek suretiyle, dinimizde neshin bahis konusu olamıyacağını ileri sürer[54] er-Râz^ Ebû Müslim'in nesh hususundaki görüşlerini te'vıllerle izah etmeye çalıştığı müşahede edilmektedir Genellikle de Ebû Müslim'in te'vıllerını kuvvetli bulur[55] Ebû Muslım, tefsirde kelâmı güzelleşirdi, çok kere inceliklere ve latifelere daldı demekle, onu takdir eder[56] er-Râzî en ince işlerde ona itimat ecjer[57] er-Râzî herhangi bir hususda müfessırlerın fikirlerini zikreder Sonra da Ebû Muslımın fikirlerini açıklar ve onu diğerlerine tercih eder Zira onun nazarında, o tahkike daha yakındır Fikirlerinin çeşitli yönlerini ele alarak inceler[58] Meselâ[59] iolan yeminleriniz, iyilik yapmanıza, müttakilerden olmanıza ve insanların arasım islâh etmenize mâni olmasın." âyeti hakkında er-Râzî, Mufessırler bu âyet hakkında sozu uzattılar dedikten sonra, bu hususta en iyi goruş Ebû Müslim'in kidir ve en iyisi de budur, demektedir.[60] er-Râzî genellikle, Ebû Müslim'in fikirleriyle münakaşa ederse de, onu sözle reddetmemekte ve onun şahsiyetine buyuk hürmet göstermektedir

Mufessırımızın itim ad ettiği kaynaklardan biri de el-Kâdı Abdu'l-Cebbâr b. Ahmed (O 415/1024) in tefsiridir Bu tefsir üzerinde er-Râzî, Mutezile mezhebinin hatalı görüşlerini gösterir ve münakaşalarını yapar Itızalî görüşlerin ekserisini reddeder er-Râzî, Abdu'l-Cebbâr'ı kelâm ve usûl yönündeki tenakuzundan dolayı ayıplar[61] Fakat onun tefsirinden kendisi için faydalı gorduğu bazı şeyleri alır

er-Râzî, âyetlerin mânalarını nakil hususunda Ebu Bekr el-Asam JO 236/859) da ıtımad eder Meselâ[62]

"Onun hükümranlığının alâmeti size Tabût'u getirmesidir. O Tabût'da,*Rabbinizden bir sekine vardır." âyetinde ve daha bir çok âyetlerde, ondan âyetlerin nazmının beyanını, Asam'ın muhtelif fikirlerini nakleder[63] "kitab budur" lâfzının izahında el-Asam'ın goruşunu benimser[64] er-Râzî, muvafık görmediği hususlarda el-Asam ile münakaşalara girişir ve onu reddeder Meselâ, Bedr savaşında müslümanlarla birlikte meleklerin de muharebe etmesini el-Asam inkâr eder er-Râzî ise, böyle bir soz Kur'ân ve nübüvveti inkâr edene lâyık olur, el-Asam'a böyle bir inkâr lâyık olamaz Zira Kur'ân'ın nassı buna delâlet eder ve bu hususta tevatüre yakın haberler vardır, demektedir[65] Bazen de[66] âyetinde olduğu gibi, Abdu'l-Cebbâr'a karşı el-Asarrîı savunur ve onun sozunun zayıf olmadığını ısbata çalışır[67]

er-Râzî, Mutezİle mufessiilerinden olan Alı b Isâ er-Rummânî (O 420/1029) ye fazla ıtımad etmez Ancak ondan nahiv ve lügat yonlennden bazı haberler nakleder[68]

er-Râzıye en fazla tesir eden şahsiyetlerden bin de hiç şüphesiz, Mutezile kul-turunu miras almış, tefsir ilminde beyân ilminin reisi durumuna gelmiş olan Câ-rullah ez-Zamahşerî (O 538/1143) dır Müellifimiz ondan pek çok âyetlerin lugavî ve belagat yönlerini nakletmıştır[69] ez-Zamahşerî muhaddıs olmamasına rağmen onun naklettiği hadislere ıtımad eder Keza[70] "¥e umulur ki bunlar, hidayete ermiş olanlardır." âyetinde, ez-Zamahşerî'nın goruşu-nun en güzel goruş olduğunu söyler[71] Çok kere de er-Râzî, ez-Zamahşerî'nın sözlerini reddeder ve onun hatalarını gösterir Meselâ[72] "Muttakî-ler için bir rehber" âyetinde olduğu gibi[73] Bazen onu, lafızları yönünden şiddetli bir şekilde reddederek, böyle bir lafzın Kur'ânın varlığına buyuk bırta'n olduğunu söyler Bazen de onun nahvi meselelerini kabul etmez.[74] ez-Zamahşerî'nın ıtızâlı görüşlerine itirazları da vardır.[75] "Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmadığına şehâdet etti. Melekler ve ilim sahiplen de, adaleti yerine getirerek buna şehâdette bulundular." Bu âyet ez-Zamahşerî'ye göre Islâmm adi ve tevhıd esasına delalet eder er-Râzî ise, bu husus Mutezile akidesi erkanlarından bir rüköndür, der ve onu şiddetli bir şekilde tenkıd eder[76] er-Râzî, ez-Zamahşerî'nın fikirlerini reddederken fikirlerin münakaşalarına girişir[77] er-Râzî, ez-Zam ah serîyi ya ismen zikreder veya Keşşaf sahibi der Naklettiği lugât ve belagat yönlerinde ya aynen veya basit tasarruflar yaparak kaydeder Bazen de, ez Zamahşerîden aldığı cümleleri, sahibine ısnad etmeyi luzûm görmez

er-Râzî'nın muhım kaynaklarından biri de el-Cassâs (O 370/980) in Ahkâmu'l-Kur'ânıdır er-Râzî bu eseri Hanefî görüşler ve fıkhı ihtilaflar için kullanır Bir çok yerde onunla münakaşalara girişir el-Cessâs'ın, imâmı Şâfı'ıye müdahale yaptığı[78] "Bu, zulmetmemenize daha yakındır." âyetinde er-Râzî ona şiddetli hücumlar yapar Kelâmını gayet zayıf bulur Onu cehaletle, şiddetli ahmaklıkla ve Arap dıfı üslûbunu bilmemekle itham eder.[79]

Yukarıda zikrettiğimiz mufessırlerden başka, er-Râzî tefsirinde az da olsa Ibn Kuteybe (O 276/889), Ibn Arefe (O 323/935) ve Ibn Fûrek (O 406/1015) gibi zevattan da istifade etmiş ve onların isimlerini eserinde zikretmiştir

Mufessınmızın tefsirinin kaynaklarını bir nebze belirttikten sonra, bizzat Kur-ân'ın âyetlerini tefsir ederken nasıl bir usûl takıp ettiği, hangi hususlara ehemmiyet verdiği ve bu husustaki görüşlerinin neler olduğu üzerinde durmak gerekir.[80]

Âyetleri Tefsirdeki Usulü

er-Râzî tefsirde, aklî metodu kullanması sebebi ile lu-ve nahiv meselelerine çok fazla ihtimam göstermemiştir Sadece tefsir ilminde lâzım olduğu kadarına işaret etmiştir. kelimesinin izahında, lügatte muttaki, ismi faildir ve dendir, mânası ziyadesiyle korumaktır, demektedir[81] Kelimelerin mânalarını arzederken, bazen uzatmalar yaptığı goru-lur ve şâirlerden ıstınbatlar yapar Kastedilen mânayı tahkik hususunda aklî yon ve ihtiyarı ile hükmettiğini goruruz Meselâ[82] "gizlenen, dolaşan ve yuvasına giren (yıldızlara)" âyetinden kaste'dılen mânanın yıldızlar olduğunu söylemiştir Ibn Mes'udun ve en-Nahaînın vahşi inek olduğu sözlerini red-detmiştir Buradaki tercih sebebini şöyle izah eder Allah'ın yemin ettiği şeyler, buyuk ve yüce olan şeylerdir Şüphesiz yıldızlar vahşi inekten daha yüce mertebededir[83] Bazen ince mânaları ayırt edici izahlarda bulunur Mesela, hamd ile medh arasındaki farkı incelemesi qıbı İstidlaller ve kelâmı meseleler için dâima lugavî asıllara müracaat eder[84] er-Râzî bu husustaki ihtiyatına rağmen, onun verdiği mânaların hakikat, mecaz ve kinaye yönlerinden de ihtiva edilmemesi sebebiyle abes ve lağıvle uğraştığı, meseleleri şubelere ayırmakla konuyu dağıttığı, kısacası, Kur'ân'ı doğru olarak anlamaktan uzaklaştırdığı şeklindeki sözlerle Muhammed Reşîd Rıdâ tarafından tenkide uğramıştı[85] er-Râzî, Reşıd Rıdâ tarafından tenkıd edilen hususlarda, bizzat kendisi, hakikat veya mecaz yönünden 'tenakuz halinde bulunmaları sebebi ile remzî tefsırlerdekı bir çok mekânları inkâr eder Böyle bir şeyin bâtını tefsirlere yol açacağını söyler Mesela tefsirinde Ibn Abbas'dan nakillerde bulunur ve bunların sağlam olmadığını söyler İster hakikat isterse mecaz olsun lugâta delalet etmeyen Allah'ın kelâmı caiz olmaz.[86] er-Râzî, bazen de lugatçıların takıp ettikleri yoldan tenkıd ederek onlarla münakaşalara girişir Tevrat ve Incıllerdekı bazı kelimeleri tefsir eder Lugâtçıla-rın iştikaklarını açıklar ve onlara itiraz eder[87] er-Râzî, Kur'ân'da Arapçanın gayrı bir kelimenin bulunmadığına inanır Kur'ânda, ıstebrak, sıccıl Farsçadır Mışkat Habeşçedır, Kıstas Rumcadır şeklinde konuşanlara[88] "Arabça bir Kur-an"[89] "Biz ner peygamberi 'ancak kavminin diliyle yolladık" âyetleri ile cevap vererek, bu goruşun bozukluğuna delâlet ettiğini soy-ler[90] er-Râzînın takıp ettiği bu yol, eş-Şâfiî, et-Taberî, el-Bâkıllânî ve Ibn Farısın yoludur Bunlar Kur'ân'da Arapçadan gayrı kelime olmadığı görüşündedirler

er-Râzî nahvî meselelere belirli nısbetlerde ihtimam gösterir ve nadir olarak bu hususta sozu uzatıK[91] "Onlar ateşe ne kadar da dayanıklılar!" âyetinde tafsili olarak Basralıların taâccub sığasını anlatır Sonra Basralıla-rın irabını inkar eden Kûfelılerın goruşunu ve noksan oluşu hususundaki on tane delillerini zikreder Daha sonra da Basralıların red delillerini, el-Ahfeş ve el-Ferrâ'nın görüşlerini nakleder[92] Kezâ[93] "inkâr edenleri uyarsan da müsavidir" âyetini mânası ile alâkası olmayan nahvi meselelere girişir, fakat burada usûlî veya fıkhî bir hukmu açıklama[94] er-Râzî, aklî metodunu nahvi meselelere uygular Belagatla nahve karışan edatların faydalarını beyan ede[95] "Onlar kurtulmuşların ta kendileridir." zamiri fasi için olduğunu ve bunda da ıkı fayda bulunduğunu açıklar[96] Bazen ae eı-Râzî nahıvcılerle munukaşalara girişir ve bu husustaki görüşlerini zikreder Meselâ[97] "Sizden kim Ramazan ayma çıkarsa oruç tutsun " âyetinde el-Ahteş ve el Mâzını'den naklen nın zaıd olduğunu söyledikten sonra kendisine göre de nın atf veya ceza için olduğunu kayde-(jer[98] Bazen nahiv felsefesine giriş harfi çerlerin kullanılışları ve aralarındaki farklar üzerinde durur.[99] O nahvi izahların neticesini sadece kendi nefsini tatmin etmesi için değil manaları anlamaya faydası olmasını da goz onunde bulundurur.[100]

"Allah'ın emirlerim yerme getırememelerınden korkarlarsa müstesna..." âyetinde nın istisna-ı muttasıl veya munkatı ol-maşj cihetinden, fıkhi meselede faydalı olduğunu zikreder.[101].

er-Râzî, nahivcilerin ihtilâf ettiği bazı meselelerde, nazmın i'câzını ve en güzel mânasını düşünerek, görüşünü ortaya koyar. Çeşitli görüşlerden bazısını bazısına tercih eder[102]. Yine tefsirinde âyetlerin zahirini müdafaa eder. Nahivcilerin hazf ve izmar hususundaki görüşlerini tenkid eder. Bazı nahjvcilerin Kur'ân haki garib nahvi tevcihleriyle mutmain olmaz[103]. "Kenkındaki garib nahvi tevcihler jdinizi ellerinizle tehlikeye atmayınız." âyetinde tehlike kelimesi üzerindeki fikirleri tahsis eder.[104]

Yukarıda arzetmeğe çalıştığımız hususlar, müfessirimiz lugavî ve nahvî metodunu bir parça bize göstermiş oldu. er-Râzî bu metodunda muvaffak olmaya gayret gösterdi. O, en uygun olan fikri ve lügat mantığına en uygun olanları seçmeğe çalıştı. Âyetin fesahat ve nazmı ile uygun olanları tercih etti, Kısacası er-Râzî, Kur'ân'dakİ sağlam kaidelerden istifade etmeyi en güzel delil olarak görür. [105]

Ayetleri Kur'an Hadislere Açıklaması

Fahruddîn er-Râzî, Allah'ın Kelâmının yine Allah Kelâmı mi ile açıklanmasının, doğruluk ve sevap yönünden

en vai<ın y0' olc|uguna inanır. kendilerine gazab olunmuşlar" yahudilerdir.

"sapıtmışlar" ise hıristiyanlardır şeklindeki görüşleri, er-Râzî,[106] "(tefta önceden sapmışlar ve pekçok kimseyi de saptırmışlardı." âyetiyle tefsir ede[107] Keza[108] "Yeryüzünde bulunan herşeyi sizler için yaratıp, sonra da gökyüzüne yönelen Ö-' dur", âyetini[109] "Yeryüzünü yaratanı siz mi inkâr ediyorsunuz?" âyetle tefsir eder.[110] Ö, Kur'ân âyetinde, vârid olan belirli mevzuları şerheder. Meselâ[111] "Hani Rabb'm, meleklere ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti." âyetinde melekler için Kur'ân'da geçen diğer bütün hususları izah eder[112]. O, bir âyeti diğer bir âyetle beyan etmeyi esas ittihaz eder.[113]

er-Râzî, mühim kaziyyeler hakkındaki görüşünü âyetlerle teyid etmeye çalışır. Meselâ, İsrâ'da olduğu gibi. Onun ruh ve cesedle birlikte olduğunu söyler ve ekseriyetle birlikte olmaya çalışır. Allah Teâlâ'[114] "Kulunu geceleyin götüren Allah'ın şanı ne yücedir!" buyurmaktadır. Abd cesed ve ruhtan ibarettir. Bunun delili'[115] "Namaz kıldığında bir kulu nehyedeni gördün mü?" âyetidir. Buradaki abd'den maksad ruh ve ceset mecmuasıdır. Keza yine Cin sûresinin 19. âyetinde "Allah'ın kulu, O'na ibâdet için kalktığında..." de ruh ve cesed beraber murad edilmektedir, demektedir.[116]

er-Râzî, âyetin zahirî lafzî manasına uygun olan ve kendince sahih gördüğü me'sûr tefsiri asla terketmez[117]. Şunu da peşinen söyleyelim ki er-Râzî, hadise fazla rağbet göstermemiştir[118]. Kendine göre sabit olan şeyi nakletmekten de çekinmez. Meselâ[119] "Kıyametin saati yaklaştı ve ay yarıldı" âyetinde ayın yarıldığını söyler. Bu hususta sahabe ittifak ettiği gibi, Peygamberin de bu işin vâki olduğunu söylediğini ifadeden sonra, er-Râzî, Kur'ân bu hususta en kuvvetli delildir. Onu sâdık olan haber vermiştir. Onun vukûna iti-kad vâcib olur, demektedir[120]. Bazen belirli manaları şerh eder. Bunu teyid eden bir çok hadisleri delil getirir.[121]. er-Râzî tefsir hususunda sıhhati tesbit edilmemiş ve sıhhatini bilemediği hadislere itimat etmez. Buna rağmen[122] (jfeîûîf) "Talak, iki keredir" âyetinde Peygamberden rivayet edilmiş hadisi nakleder[123].

er-tfâzî'nin tefsirindeki asıl meşguliyeti ilmi kelâm ve felsefe, usûl ve hilaf meseleleridir. ez-Zamahşerî, muhaddis olmamasına rağmen ondan hadisler nakleder. Bu haberlerin muteber hadis mecmualarında olup olmadığını araştırmak gerekir. Muhammed Reşid Rıdâ, Fahruddin er-Râzî, asrındaki mütekellim ve usûl-cülerin imâmı addedilir. Genellikle herkes bunu itiraf etmektedir. Fakat bunlar, Haz-reti Peygamberin sünneti, Sahabe, tabiiler, selef âlimlerinden olan müfessirlerin ve muhaddislerin eserlerinden haberdar değillerdir, Ez-Zehebî de onları hadis-de cehaletle itham eder. er-Râzîyi dâima savunan es-Sübkî bile bu hususta onu müdafaa edemez, demektedir.[124]

er-Râzî, tefsirde takıp ettiği aklî metoda uygun ise, selefin görüşlerini alır, uygun olmayanlara karşı çıkar Onlarla münakaşa ederek onları reddeder Meselâ[125] "Onları sımalarından anlarsın" âyeti hakkında, Mucâhıd onların sıması huşu ve tevazu, er-Rebı ve es-Suddî, ihtiyaç ve fakirliğin gayret esen, ed-Dahhâk açlıktan husule gelen sarı renk Ibn Zeyd ise elbiselerinin reşaşetı (eskiliği) der Bunlara karşı er-Râzî, bana göre butun bu görüşlere bakmak lâzım Bunların hepsi fakirliğe delâlet eder Bunu ıse[126] "Ca-hıl, iffetlerinden öturu onları zengin zanneder" ayeti nakzeder Zira bu mesele rûh ile alâkalıdır Bunların cısmanıyetle alâkası yoktur, demek suretiyle muhalefe tını göstermiş olur"[127] er-Râzî, Ibn Abbasın, Kur'anda hakkında azâb zikredilen her şey kebîredir sozunu de reddeder nefsi öldürme, muhseneye kazf, zina, n-yâ, yetim malı yemek gibi Bu sözlerden her günah kebiredir gibi bir manaçı kar ki, biz bunu kabul etmedik, demekle goruşunu ortaya koymuş olur.[128]

Nuzûl Sebebleri

er-Râzî âyetlerin nuzûl sbeblerıne ehemmiyet veren mufessırierden bindir Âyetlerin anlaşılmasının bununla mumkun olacağını soyle[129] Yine bu zât bir âyetın çeşitli sebeblerden dolavı, nâzıl olmasında bir mânı görmez Meselâ[130] "Dünya hayatı kâfirlere süslü gösterildiği için, iman edenlerle eğleniyorlar", âyetinin nüzulünde çeşitli sebepler zikreder **a)** Ibn Abbas, bu âyet Ebu Cehl ve Kureyşın ileri gelenleri hakkında nazil oldu Onlar müslümanların fukaraları ile alay ediyorlardı **b)** Yahudilerin reisleri ve âlimleri hakkında nâzıl oldu, onlar muhacir müslümanlarla alay ediyorlardı **c)** Mûkâtıl b Süleyman, Münafıklardan Abdullah b Ubeyy ve dostları hakkında nazil oldu Muhacir müslüman fakirler ve zayıflar ile alay ediyorlardı er-Râzî âyetin butun bunlar hakkında nâzıl olmasına bir mânı yoktur, demektedir[131] Râzî genellikle âyetlerin nuzûl sebeblerı hakkında vârıd olan rivayetlerin hepsini nakletmede fazla isteklidir O, bazen nuzûl sebeblerı hakkındaki sözleri uzatır Bu husustaki muhtelif rivayetleri arzeder Delille sabit olan rivayetleri tercih eder Müellifimiz âyetlerin tertibi ve aralarındaki irtibatta aklî ve tarihî bir çatışma olursa veya âyetlerin güzel naz mı ile çatışması halinde nuzûl sebebini terkeder.[132]

İsrailliyat

er-Râzî tefsirinde aklî metodu tâkıb etmekle mantıka tabıdır O, Isrâılıyatı faydalı olarak görmez Çünkü bu gibi haberler âhâd haberlerdir, yakîn ifade etmezler.

Bu sebebten ısrâılıyatı terketmıştır. Sağlam aklî esaslara dayanarak ısrâılıyatı ten-kıd eder Allahın ıkı meleği imtihan edişi haberini er-Râzî merdûd bir haber olarak ele alır Zira, bu hususu teyıd edecek bir delilin, Allahın kitabında olmadığını, aksine ıbtâl edecek delillerin mevcûd olduğunu söyler Isrâılıyâtt aklî bir şekilde tenkıd eden er-Râzî, Vehb b Munebbıh, es-Suddîve Ibn Abbas'dan gelen, İblisin cennete girme ve yılan hikâyelerini ele alarak, bu ve bunun gibi haberlere iltifat edilmemesi lâzım geldiğini söyler Zira yılan âkil ve mükellef olmadığı halde niçin cezalandırılır, şeklinde sual sorar Yusufun satın alınması haberini de red-dettiğini görüyoruz Zira Kur'an buna delalet etmemektedir Bu hususda sahih bir haberin vând olmadığını ve akıllı olan kişiye böyle bir haberi zikirden çekinmesi lâzım geldiğini, söyler[133] Yine Hârut ve Mârut kıssalarında, Dâvûd ve Süleyman kıssalarında olduğu gibi, Hazretı Peygamberin ismetine halel getirecek bazı haberleri ıbtâl eder Keza el-Garanık kıssasında da olduğu gibi, bu husustaki haberlerin nakil ve akıl yönünden bâtıl olduğu üzerinde durarak, bu hadiseyi reddeder'[134] er-Râzî, aklî yönlerden belirli bir rivayete kanı olmazsa, onu kabul etmez İsterse râvîler bûyuk muhaddıslerden olsunlar Mesela Bakara sûresinin 187"Siya/) ipayırdedilenekadaryiyinizjçiniz."ayetinde Adıyy b Hâtım'ın naklettiği, Sufyan b Uyeyne, Ahmed b Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tırmızı ve diğerleri tarafından zikredilen meşhur haberi kabul etmez[135] Fakat, bir çok mufessırlerın Vehb b Munebbıhden naklettiği kıssaları nakleder Mesela, Hz Eyyûbun imtihan kıssası, İblisin Allahtan, onun malına, evladına ve cesedine tasallut etmek için izm istemesi, Ibİısın Eyyûb ile muhaveratı, Eyyûbun gösterdiği sebat uzun uzun anlatılır'[136] ki, Ibn Kesir bile bu rivayeti terketmıştır. [137]

Kıraat

er-Râzînın, âyetlerin tefsirinde kıraatlere ehemmiyet verdıği gorulur Bu ilimde dikkat ve zaptı ile meşhur olmuş âlimlere ıstınad eder[138]

"Ve gözlerinde de bir perde vardır" âyetinde kelimesinin çeşıtiı şekillerde okunacağını belirtir[139] Keza[140] "Sizin günahlarınız! bağışlayalım" âyetinde ve kelimelerinin okunuşları üzerinde durur[141] Onun aklî metodu kıraâtde de kendini gösterir [142] "Hacda cinsî münasebet, günah işlemek ve kavga yapmak yoktur" âyetini Ibn Kesir ve Ebu Amr kelimelerini ref ve tenvınle yi nasb ile okurken, diğerleri ise hepsini nasb ile okurlar er-Râzî ıkı kıraat arasındaki ayrılığı aklî olarak izah etmeye çalışır[143]

Bazı belirli kıraâtlan savunurken, onlara kelâmı görüşlerinin ışığını katar[144] Sadece kıraâtların vecıhlerını zikretmekle iktifa etmez, bazen de ırâblarını takdim eder Meselâ "Sizlerden vefat

edenler ve geriye zevceler bırakanlar, zevceleri için vasiyyet etsinler.'[145] âyetındekı kelimesini Ibn Kesir, Nafı, Kısâı, Ebu Bekr ref ile, diğerleri ise nasb ile okudular dedikten sonra, bir çok vecıhler serdeder ve ırâb durumlarına temas eder[146] Bir çok yerlerde de sadece kıraati zikretmekle kalmaz, bazen birini diğerine tercih eder Meselâ[147]
Bu kitâbta hiçbir şüphe yoktur; O, müttakîler için bir rehberdir." âyetinde üzerinde vakıf muşhurdur Nâ-fı ve Âsim da vakfı uygun görürler, dedikten sonra arap dilinden kullanışlar verir İlk kıraati daha uygun gorur Zira kıtab bınefsıhı hidayet olur İkincisinde ise olamaz, onda hidayet olmuş olur Zira Kur'ân nûr ve hidayettir delilinden hareketle, evvelki evlâdır demektedir[148] Böylece onun kıraatteki tercihleri devam eder Bu tercihler ya kıraatteki hafiflik, ya belagat veyahutta mevzuûnun munasıb olması sebebiyle olur'[149]
Şazz olan kıraâtlan terkeder Tevatür ile sâbıt olmayanın Kur'ândan olamıyaca-ğını ve kıraati şazzenın kat'ı bır olamıyacağını soyler[150] Şüpheli gordu-ğu her kıraati terkeder Meselâ[151]
"Ve Rabbim ancak ğu her kıraati terkeder "Ve Rabbm, ancak Kendisine ibâdet etmenizi hükmetti" âyetinde, Ibn Abbas'dan gelen nın aslı dır Ikı vavdan bin sad ile düşer olur denir er-Râzî, bu soz ciddiyetten hakikaten uzaktır Böyle bir şey Kur'ânda tahrif ve tağyir kapısı açar ve yine böyle bir şey, din için buyuk bir ta'n olur, demek suretiyle itirazını
ortaya koyar[152] Yine[153]"Muhakkak ki bu ikisi sihirbazdır." âyetinde Âişe'nın kâtip hatası görmesi Hz Osmanın rivayetinde de âyette bir lahın görmesi ve araplar onu lisanları ile düzelteceklerdir demesi, Amr'ın rivayetinde de âyeti şeklinde okumaktan haya ederim demesi gibi rivayetleri toplayan muîessırımız, eğer böyle bir lahın olsaydi sahabe onu düzeltirdi dedikten sonra, şöhretli olan şu kıraatin nakli Kur'ânın bütününün nakli gibidir Onun butlanına hükmedersek, butun Kur'ânın butlanına hükmetmiş olmaz mıyız, şeklinde itirazını belirtir[154]
Tarih onunde şu şekildeki rivayetlerin vârıd olması, İslâm düşmanlarının Kur'âna ve Islama saldırmaları için vesile olmuştur Ne olurdu onları nakletmeselerdı O, nahıvcılerın belirli kıraâtlar hususundaki görüşlerini şiddetle münakaşa ederek, mutevâtır kıraâtîarı savunur, Meselâ[155] "Kendisi adma birbirimizden düekte bulunduğunuz Allahkan korkun ve akrabalık bağlarım kesmekten sakının" âyetinde Hanvayı müdafaa eder Bu Kıraatin onun nefsinden değil, Allahın rasulunden olduğunu kaydeder ve meç-hui iki beyitte bunu ispata kalkışmayı taaccüple karşılar[156] 'falan erkek ve kadın"[157]âyetinde ise Sîbeveyhın nasb kıraâtını'reddeder Sıbe-veyhın gittiği yol, yol değildir O, Rasûlden ve butun ümmetten tevatürle nakledilen Kur'âna ta'n etmektedir Eğer nasb kıraati evlâ olmuş olsaydı, Kur'ânda da öyle olması ıcâbederdt, demektedir.[158]

Muhkem Ve Müteşâbih

er-Râzî, Kur'ânın muhkem ve muteşabıh âyetleri ihtiva ettiğini kabul eder[159] Bir Eş'arî mutekellımı olan er-
Râzî, muteşabıh âyetlerin zâhırı üzerinde durmaz, onların tevillerine müracaat eder_Bu tevil bizim anladığımız te'vıl değil, âyetin anlaşılmasının zahiridir Meselâ "Yeryüzünde bulunan herşeyı yaratan, sonra da semâya yönelen O'dur.[160] âyetındekı arap dilinde ıntısâb, doğrulmak, dosdoğru olmak manasında olup, ı'vıcâcın zıddıdır Bu ise cisimlerin sıfatındandır, Allah bundan mu-nezzehdır Burada istiva istikamettir, doğruca bir şeye yönelmek diye açıklar[161] "Göklerde ve yerde olan yalnız o Allahtır" bu âyet îe[162] Allaha mekân isnadı mümkün değil; o halde âyetin tevili, Allah arz ve semaları tedbir eder[163]. Selef mezhebini iyi bilmiş olmasına rağmen, onların hilafına tevillere girişir Meselâ[164] "Onlar ancak, Allahm buluttan gölgeler içinde kendilerine gelmesini bekliyorlar" âyetinde bir çok teviller yapar. Burada maksat, kıyamet gününü tasvirdir, er-Râzî âyeti zahir üzere hamletmeyi uygun görür. Zira Yahudiler teşbih mezhebi üzeredirler. Al-laha geliş ve gidişi muvafık görürler. Bu bakımdan iafzı mecaz üzerine hamletmeye lüzum görmez[165]. er-Râzî, indinde âyetin lafzı hususunda haberler sabit olursa te'vile gitmezdi. Mesela[166] "O'nun Kürsîsi gökleri ve yeri kuşatmıştır." âyetindeki kürsi lafzı, sahih haberde de gelir. O, arşın altında yedi kat semanın üstünde büyük bir cisimdir. Bu sözden imtina mümkün değildir, o söze tâbi olmak vâcib olur, demektedir[167] er-Râzî müphemâtın zahiri indinde durur, mahiyetine ulaşmaya çalışmaz, bunların bilinmesinde de asla bir îâide olmadığını söyler[168].

Âyetler Ve Sûreler Arasındaki Tertib

er-Râzî, âyetler ve sûreler arasındaki irtibat üzerinde konuşan ve bu konuya çok ehemmiyet veren müfessirlerden biri, belki de en mühimmidir. O, sûrelerin tertib ve münasebetleri üzerinde durduğu gibi, âyetlerin
tertibindeki Kur'âni vahdet, âyetlerin tenâsuku, manaların teselsülü yönlen üzerinde de durur[169]. O, âyetlerin nazmına ihtimam göstermiyen müfessirlere şiddetle çatar. Meselâ[170] "Hani Musa kavmine şöyle demişti: Muhakkak ki siz, buzağıyı ilâh edinmekle kendinize zulmettiniz. Bunun için Rabbinize tevbe edin ve nefislerinizi öldürün." âyeti. Bu ve bundan sonraki ayet, nimetlerin hatırlatılmış olduğu önceki ayetlerden ayrıdır. Çünkü bu ayet katl'i emretmektedir; kati, öldürmek ise bir nimet değildir.
er-Râzî bu görüşü zayıf görür. Zira Allah onların günahlarına azmettiriyor. Sonradan o günahlardan kurtulunmasını tenbin ediyor, Böyie bir şey ise dinde en büyük nimetti[171]. O, zahirî tertibe muhalefet eden müfessirlerin görüşlerini reddeder ve onları gayeden uzak addeder. Onu çok kerre, şu söz benim indimde gayeden uzaktır, zira bu şu âyetlerde tertibin fesadına mucib olmaktadır, derken görürüz. er-Râzî, âyetlerin tefsirinde arzettiği muhtelif mevzuları zikrederken sabit, muttarid metod kaidelerine tâbi olmaz.
Meselâ[172] "Ey iman edenler, (kasden) öldürülenler için, size kısas tarz Kitindi" âyetinde evvelâ nüzul sebebi ile başlar, sonra fıkhi hükümleri ve usûlü zikreder. Orada vârid olan görüşleri zikrettikten sonra, ayetteki lafzî yönlere geçer[173] Keza[174] "Kim bir vasiy-yet edenin hata etmesinden korkarsa" ayetinde evvela bu âyetin kendinden önceki âyetle münasebetlerini tesis eder. Sonra âyetin kıraat cihetini anlatır daha sonra da lugavî yönlere geçer. Ayet etrafında husule gelebilecek aklî meseleleri sorar[175].
er-Râzî, bazen âyetlerin faziletlerinden de bahseder. Mesela Ayetü'l-Kürsi'de olduğu gibi. Bu husustaki haberleri kaydeder[176]. er-Râzî genellikle, âyet için tanzim ettiği metoda tâbi olur. Sözleri meselelere taksim eder, bir meseleyi diğerine karıştırmaz. Böyle bir yol okuyucuya kolaylıklar bahşeder. Zaten bu tefsir, bu yönleriyle diğer tefsirler arasında şöhret kazanmıştır.[177]

İlimler

Kur'ânı Kerim pek çok ilimlerden bahseder. Bunların hepsi Allah'ın varlığının ve kudretinin delilleridir. Bilhassa kevnî ilimlere er-Râzî büyük İtina gösterir. Bunları astronomi ilminin incelikleri ile izah etmeye çalışır. Bu izahlar şüphesiz asrının vâsıl olduğu medeniyet nisbetindedir Bu bakımdan bazı kimseler, onun tefsirini heyet ilmi ile doldurduğunu söyleyip, şimdiye kadar alışılagelmiş tefsirin hilafınadır deyip onu tenkid ederler. Eğer Allanın kitabı hakkı ile okunur ve üzerinde düşünülürse, yukardaki sözün yanlışlığı hemen anlaşılır. Zira Allah Teâlâ kitabını ilim, kudret ve hikmet delilleriyle doldurmuştur. Semâların ve arzın halleri, gece ve gündüzün birbirini takibi, aydınlık ve zulmetin keyfiyeti, güneş, ay ve yıldızların ahvali gibi ilmî meseleler ekseri sûrelerde tekrarlanmıştır Bunları araştırmak ve onların hallerini düşünmek caiz olmasaydı Allah bunları kitabına doldurur muydu? Bunları anlayabilmek için Astronomi ilmini bilmeye şiddetle ihtiyaç vardır. Tefsirden ilmi konulara âit bazı örnekler verelim:[178]
"Üstlerindeki semâya bakmıyorlar mı, onu nasıl bina etmiş ve süslemişiz?" Allah, bu âyette semâları nasıl bina ettiğini düşünmemizi istemektedir[179]. Keza[180] "Gökleri ve yeri Yaratmak insanları yaratmaktan daha büyüktür. Ama, insanların çoğu bilmezler." göklerin düzeni ınsanınkınden daha mükemmel daha buyuk ve daha zordur Bu bizleri teemmüle sevkeder[181] Âli İmran suresinin 191 âyetinde, Allah Teâlâ arz ve se-mavatın yaratılışını düşünen kimseleri medhetmektedır Böyle bir şey memnu olsaydı, bu şekilde medhedılır mıydı[182] İlmî delillerle ikna olma durumunun, daha kuvvetli ve daha muvafık olduğunu söyler[183] İnekte sütun teşekkülü[184] bal arısının evini yapışı ve balın teşekkülü[185] gibi nebatat ve hayvanatın yaratılışı, Allanın varlığına delalet eder, demektedir[186] Bazen şimşek, gok gurultusu, yıldırım üzerinde durur[187] Gece ve gündüzün uzayıp kısalmasından bahsederek Allanın kudretinin kemalinin işareti olduğuna işaret eder[188] Keza[189] "Güneşi bir ışık, ayı da bir nûr yapan o Allah'dır" âye-tındekı güneş ve ayın Allahın varlığının delili olduğunu söyler[190]

Burada zikredilmesi gereken bir husus, er-Râzî'nın bize takdim ettiği ilmî malumatın dâima sahih olmamasıdır Bu sahih olmayan şeyler tabiidir ki, asrının ilmî durumu ile ilgilidir Bugün ılım bunların bir çoğunu aşmış ve izah edebilmiştir Mesela meselesinde fızıkcı Ibnu'l-Heysem ile giriştiği mücadelede, el-Alûsı hakemlik yapar ve Ibnu'l-Heysemı haklı bulur[191] Keza yine o, gece ve gündüzün oluşunda, arzın sâbıt ve sakın olduğu goruşunu savunur[192] er-Râzî hey'et âlimleri ile uzun münakaşalara girişir ve kevnî meseleler hususunda, onların sözlerini reddeder ve delillerini çürütmeye çalışır[193]

er-Râzî, asrındaki tecrubî ilimlerden istifade etti Kur'ânın ı'cazının sadece be-lağât yönünde olmadığını insanlara ısbât etmeye çalıştı Kur'ânın ilmi ı'caz yonu bulunduğunu, onun her şeyi ihata ettiğini söylemektedir er-Râzî ilmi tefsir nev'ını ilk düşünen değildir. el-Gazâlî, Cevâhiru'l-Kur'ân adlı eserinde, bu hususta ona sebkât eder[194].

Akâid

er-Râzî'nin tefsiri okunduğunda, İslâmî akide meselelerinin hepsine derin bir vukufla eğildiğini görürüz. O büyük bir mütekellimdir ve bu konuda kitablar yazmış bir şahsiyettir. er-Râzî Ulûhiyyet meselesi üzerinde hususi bir gayret gösterir ve Allanın varlığı hususunda çeşitli kelâmî deliller serdeder. Zâtı, sıfatları, tek bir ilâh oluşu meselesi üzerinde durur. Nübüvvet ve buna taalluk eden meseleleri inceler. Meâd, kaza, kader, cebr ve ihtiyar gibi meseleler hususunda felsefeciler ve mütekellimlerden yardım talep eder. Onların bu husustaki fikirlerini serdeder veya onları reddeder. Kur'ân ve âyetleri hakkında vârid olan şeyler üzerine aklî de-Jillertni ortaya koyar. er-Râzî, kendi görüşlerini, felsefeciler ve kelamcıların delillerinin hepsini Allanın varlığını isbât için kullanıl[195]. er-Râzî, bütün ehli sünnet ve Mutezile mütekellimlerinin, Allanın vahdaniyeti hususunda getirdiği delillerle ittifak halindedir. Meselâ Temânu' delilinde olduğu gibi'[196]. er-Râzî,, kelâm mesleğine mensûb olmasına rağmen, Allanın varlığını isbât için mutasavvıfların meslekine temessük eder, bâtınî manalara da girişir[197]. Bu yolda el-Gazâli'nin tesiri altındadır. er-Râzî, Eş'ari Kelamcısı olduğundan, o zatla sıfatı tefrik eder. Müfessi-rimize göre[198] "Doğu da batı da AUahmdır ancak. Ne tarafa yönelirseniz, Allah'ın vechi oradadır" bu âyet tecsimi nefyeden ve tenzihi isbât eden ene büyük delildir[199]. O tefsirinde Peygamberlerin ismetini şiddetli bir şekilde bir şekilde savunur. Ademin hatası hakkında söylenenleri reddeder[200]. Yusuf ile Azizin Karısı[201], Hz. Dâvudun Orya ile evlenmesi[202], Hz. Süleymanın mührünün şeytanlar tarafından çalınması[203] gibi hâdiseler reddettiklerinden bir kaçıdır. Peygamberlerin, meleklerden daha afdal olduğu görp-şündedir. er-Râzî, Eş'arî olmasına rağmen, O, imam-ı Eş'ârinin, iman kalb ile tasdik ve dil ile ikrardır sözüne biraz muhalefet eder ve kalb ile tasdiki kâfi görür. Bu bakımdan bazıları, er-Râzî'nin bu görüşünü Cehnn b. Safvân görüşü ile aynı görürler. Müfessirimizin bu tefsirinde, akâid konusu mühim bir yer işgal eder, er-Râzî, hiç bir zaman mukallid olarak tek bir mezhebin görüşüne tabî olmaz. Onun hür görüşleri dâima geniş bir yer işgal eder, bir çok noktada mezhebine dahi muhalefet eder. [204]

Fıkıh Ve Usûlü

er-Râzî, tefsirinde geniş fıkhı meselelere girişir. Halbuki bazıları bu tefsirde fıkıh olmadığını zannederler. Bu, ilim ve kelâmîşöhretinin yanında, diğer yönlerinin unutulmuş olmasından ileri gelmektedir. Halbuki o, fıkhî meselelere yeni genişlikler vermiş, ahkâm âyetlerinin tefsirinde mezhep ihtilaflarını zikretmiştir. Mesela[205] ("faiaen olmadıkça, bir mümin bir mümini öldüremez" âyetini 10 safhada, buna taalluk eden hükümleri anlatır[206] Fıkıhtaki açık metodunu Mâide süresindeki abdest âyetinde 41. meselede ele almaktadır[207]. O, fıkhın küllî meselelerinden bahsederken, cüz'î meselelere pek temas etmez, er-Râzî fıkhî kaziyyeler hakkında, âlimlerin ihtilafları için makbul çlanta'lil-leri zikreder. Kendisi Şâfi'i olduğu için, Şâfi'i fıkhını tercih eder[208] "Öyleyse, hayırlarda yarışınız." âyetinde, imam-ı Şâfiî'înin namazda tacil görüşünü arzeder. Burada mezhebini teyid edecek aklî ve naklî delilleri nakleder. Delillerini zikirle birlikte, namazın te'hiri hususundaki Ebû Hanîfe'nin görüşünü de arzeder. Sonra da Ebû Hanîfe'nin delillerinin münakaşasını yapar[209]. Tefsirinde genellikle Ebu Hanife ve Şâfi'î mezheblerini teyid edecek delilleri serdeder, yeri geldikçe diğer mezheblerin görüşlerine de yer verir[210].

er-Râzî, Maverâu'n-Nehr'de, Mâlikîve Hanbelî mezheplerinin olmayışı veya onlara muttali olmaması sebebiyle onlardan fazla olarak bahsetmez. Bu konuda her hangi bir mücadeleye de girmemiştir, zaten böyle bir şeye de lüzum yoktu. O, daha ziyade Ebû Hanife eshabı ile onların delillerini reddederek bir çok münakaşalara girişir. Mesela "Anne-babamn ve yakınlarının terkettiklerinden erkekleri için bir pay vardır.[211] âyetinde, Hanefiler Zevil erhama delalet ettiğini söylerken, er-Râzî "farz kılınmış bir pay" âyetine dayanarak bunu reddeder[212]. Bir çok yerde er-Râzî, el-Cassâs ile münakaşalara girişir. Mesela[213] "Babalarınızın nikahladıklarını kendinize nikahlamayınız." âyetinde, Hanefıler ile Şâfı'ıler arasındaki ihtilaf meselesini ele alır Burada el-Cassasın meseleyi uzattığı, Şâfı'ye hucûm ettiğini, hüccetlerini ıradda gaflet ettiğini söyler[214] Zikre değer bir yonu de, o, Ebû Hanıfe mezhebi için arzedeceği şeyleri, onların kıtablarına müracaat ederek meseleleri ele almasıdır[215]

er-Râzî, şiddetli bir şekilde Şâfı'ı mezhebine temessuk etmekle beraber, o mu-taassıb ve koru korune İtaat eden bir mukallıd değildir Bazı noktalarda hususî görüşleri olduğu gibi, bazı meselelerde mezhebi dışındaki âlimlere de iştirak eder O tefsirinin muhtelif yerlerinde mukallıdlerle alay eder, ve şöyle der Mukallit fuka-hadan bir cemaate rastladım ve onlara pek çok âyetler okudum ki, o âyetler, Allahın kitabından bir çok meseleyi ihtiva ediyordu Mezhepleri bu âyetlere muhalifti Onlar bu âyetleri kabul etmediler, banataaccuble bakıp kaldılar Şu âyetlerin zâhın ile amel nasıl mumkun olur, dediler

Hayzın müddeti hususunda fakıhlerın ihtilafında er-Râzî, imâm Malık'ın azda ve çokda takdir mumkun değildir, goruşunu tercih eder Şâfı'ıye göre en az müddet bir gun bir gece, Ebû Hanıfe ve es-Sevrıye göre 3 gun 3 gecedir Ekserisi ise 10 gundu[216]. O Fatihadan sonra, Âmin lafzının Ebû Hanıfe tarafından gizli söylenişinin afdalıyetını kabul eder[217] Yine O, Zekâtın sekiz sınıfa sarfı hususundaki mecburiyete itiraz eder Bunu Ikrıme, Zuhrî, Ömer b Abdılazız söyler Kendisi Ebû Hanıfe mezhebini teyıd ederek zekâtın şu sınıflardan yalnızca bazılarına sarfını da câız gorur[218]

Müfessirimiz usûlü fıkıh meselelerini mezhebinin esasları üzerine iyi bir şekilde arzeder Mesela,[219] "Ey iman edenler. Allaha itaat edin, Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine..." âyetinin kitap, sünnet, ıcma ve kıyas'a yanı edılle-ı erbaaya delalet ettiğini söyler kitap ve sünnete, bu da ıcmâ'ı ümmete... "Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, o meseleyi Allaha ve Resulüne havale edin" Bu da kıyasa delâlet eder Sonra bu anlayışa karşı olan itirazları reddede[220] Şu dört usûlün dışındakiler! bâtıl addeder Âyet bu hususta açıktır, demektedir.[221]

O, fıkhî mezhep usûlundekı metodunu teyıd için, mantığı açıklıkla kullanır Meselâ, eş-Şâfı'ının ıcma uzenne hüccet getırdiğı[222] "Ve müminlerin yolundan başkasına uyarsa. " âyetini delil getirir er-Râzî, müminlerin yolunun gayrına tâbi olmanın haram, müminlerin tâbi olduğu yoiatâbı olmanın da vâcıb olduğunu söyler.[223] er-Râzî, nesh hususunda cumhurun mezhebine tâbi olur Nesh hakkındaki görüşlerini "el-Mahsûl fi Usûlı'l-Fıkh" adlı eserinde anlatır ve onu tefsirinde tekrarlar[224]

Onun tefsirde tâkıb etmiş olduğu umumî kâıde, asi olarak neshin yokluğudur Mumkun mertebe onu azaltmaya çalışır Bu sebebten Ebû Müslim el-Isfahânî'nın neshi inkâr hususundaki görüşlerini genellikle te'yıd eder.[225] Tefsirinde tatbiki olarak onu azaltmaya çalışır Mesela,"Allah yolunda, sizinle çarpışanlarla sîz de çarpışın ve haddi aşmayın, çünkü Allah..."[226] âyetinin[227] "Onları yakaladığınız yerde öldürün" âyetıyle nesh edildiğini söylerler Halbuki er-Râzî bu âyette neshi inkâr eder Âyet mensûh değildir, hükmünün bakı olduğunu söyler.[228] Keza[229] "Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: infak edeceğiniz her mal" âyetinin de miras âyeti ile neshedıidığını söylerler Bu goruş zayıftır Zira bu âyetin bir çok vecıhlere ihtimali mümkündür, demek suretiyle burada neshin olmadığını ifade etmek ister.[230]

Fıkıh usûlünde mühim bir yer ışgâl eden nesh meselesini er-Râzî iyi bir şekilde incelemiş ve sağlam tevcihler ortaya koymuştur İmam eş-Şâfı'ı, Kur'ânın sünnetle neshedılemıyeceğine kaildir Fakat Ibnu's-Subkî bu sozun eş-Şâff iye isnadını inkâr eder ve sünnetin Kur'ânı neshedeceğine kâıl olduğunu soyle[231] eş-Şâfı'ı[232] . "Bir ayetin yerine onu değiştirip başka bir ayet getirdiğimizde" âyetine dayanarak, âyetin âyetle neshedılebıleceğıne hükmeder. Bu hususlardaki münakaşaları mufessırımız tefsirinde etraflıca anlatmıştır.[233]

Tasavvuf Ve Fırkalar

Tefsirinin bazı yerlerinde, müfessirimiz kendisini sofiyyeden addettiğini müşahede etmekteyiz. Kehf sûresinin başındaki keramet âyetinden uzun uzun bahsederken, sofi dostlarımız, bu âyetin kerametiyle sözün sıhhatini ihtıcac ederlerken... gibi sözleri[234]' kendisinin sofiliğin dışında olmadığı anlayışına ulaşmış oluyoruz. Onun tefsirdeki umumi temayülü, tasavvuf ile, ruhları temizleme, nefisleri terbiye manası anladığı, anlaşılmaktadır.

Mesela; "Ey insanlar, muhakkak ki size Rabbihizden'bir öğui, kalblerinizdeki hastalıklar için bir şifâ, müminler için bir hidâyet rehberi ve rahmet gelmiştir.'[235] ayeti ile ilgili olarak, Velhasıl, mevıze mahlukun zevahirini temizlemeye işarettir ki bu da şeriattır Şifa, fâsıd akidelerden, kötü ahlâktan ruhları temizlemeye işarettir.. Bu da tarikattır. Hüdâ ise, sıddıkların kalbinde hâk nurunun zuhurudur. Bu da hakikat ve rahmettir. Bu âyet tümü ile kemâl ve şerefte noksanlıkları olanların tamamlanmasıdır. İşte bu da nübüvvettir, de[236] Bu misâl gösteriyor ki, er-Râzî sofi tecrübelere dalmakta ve ondan zevk almaktadır. Onun ibadet ve rivayet yönünde bu yolda yüksek derecelere vâsıl olduğu umulur. O, Riyazet ve keşf üzerine mebnı olan sofî ma'rıfet nazariyesine inanır. O, hidâyetin tahsilinin riyazet yolu ile hâsıl olacağına itibar eder... Tasfiye, sahili olmayan bir denizdir. Allaha suluk edenlerin her birinin kendilerine hâs bir usûlü ve meşrebi vardır Bu sırlara akıl vâkıf olamaz, Tefsirinde bir çok âyetlerde, bu bir vecihdır, onu ancak riyazet ve mükâşefe ashabı bilebilir, demektedir. Görüşüne göre insan mücâhede ve riyazet yoluyla Allanın Celâl nurunda istiğraka ulaşır Allanın mâsivasmda kaybolur. İşte bu arada tam bir velayete sahip olur. Böyle bir hale gelen kimse hiç bir şeyden korkmaz, hiç bir şeyden mahrum olmaz İşte bu, en yüksek derecedir Bir kimse onu tatmazsa bilemez, Bu görüşlerden anlaşılıyor ki, er-Râzî istifade edecek şekilde tasavvufu tedris etmiş, bu yol felsefi fikirlerini de etkilemiştir Bu hususlar bazı âyetlerin tefsirinde görülüK[237].

er-Râzînın, bazı âyetler hakkında ince sofi nazariyeleri ve parlak fikirleri vardır. Mesela[238] "Allah bir mesel irad etti: güzel bir söz, güzel bir ağaç gibidir" âyetinde, Allanın ma'rıfetı hakkında güzel bir yazı yazar. Kelime ile ağaç arasındaki benzer yönlen, ılım ağacının dallarının yükselmesi, ilmi ilâhînin, ilmi cısmânî üe münasebetini kurar[239]. O, hakîkî saadetin ahıretteki ıkbâl olduğuna inanır Ruhun istiğrakı ile Allaha yaklaşmanın, hayatta en iyi ve en mükemmel lezzet olduğunu soyler[240] er-Râzî'ye göre, insan iyi ve hayırlı ameller işledikçe, o iyiliklerin esen munâsıb bir şekilde nefsinin cevherinde tezahür eder Bu sozun ışığında hakîki sofî, hayatta karanlıklarla mücadeleyi sâlıh amelin nuru ile yapar Butun bu görüşlerden anlaşılıyor ki o, ıslâmın ruhundan neş'et eden tasavvufa meyyaldir Çunku tasavvuf, Allah yoluna davet eder, ruhu temizler, hayatta zuhtu ve takvayı, ahıret âlemine sevgiyi aşılar Islâmın ruhuna zıt olan, acâ-ıb felsefi nazariyelerden, insanları uzaklaştırır. [241]

Mütezile Ve Şiâ

er-Râzı, tefsirinde bilhassa kelâmî mücadelelerini Mutezde ile yapmıştır Kaza ve kader meselelerinde mu-tezileyi reddetmiştir er-Râzî onların akidelerinin tumunu reddetmeye çalışır. Şıâ akidesinden müteessir olan Mutezileyi reddeder Bu bakımdan Şıâ akidesini de reddetmiş olur Tevbe meselesinde[242] Mucize[243] hakkında, Bakara'nın 186 âyetındekı er-Râzî'nın fikirleri Mutezileye ve felsefeye mugayirdir.[244]

Şıâ ile en buyuk münakaşası, Hz Peygamberden sonra en efdal müslümanın Ebû Bekr veya Ali olduğu meselesinden çıkar.[245] "Allah, oturanlara karşılık, cihad edenlere büyük bir mükâfat vermiştir" âyetıyle Şıâ Hz Ali'yi, Hz Ebû Bekre tafdıl ederler Zira Hz Alı, Hz Ebû Bekr'den daha fazla cıhad yapmıştır er-Râzî, Hz Alı kâfirleri katletme hususunda Hz Peygamberden daha fazla gayret göstermiştir O halde Hz Alı, Hz Peygamberden daha faziletli diyebilir mıyız? şeklinde sual sormak suretiyle Şia'nın goruşunu reddetmektedir.[246]

er-Râzî, sadece ehli sünnetle Şıâ arasındaki şüpheli ıtıkâdî meseleleri arzet-mekle iktifa etmez, onların ftkhî ihtilaflarına da temas eder Her ıkı tarafın delillerini nakleder, sonra, ehli sünnet delillerini tercih eder Mese1a,[247] "O halde o hanımlardan hangisi iie faydalandınızsa, bir farz olarak, onlara mehirlenm veriniz," âyetinde ıkı goruşu zikreder Birincisi maruf olan sahih nikâhtır İkincisi ise Mut'a nikâhıdır ki, bu goruş Şia'nındır Her ıkı grubun delillerini serdeder ve el-Cassasın Şia'yı red hususundaki delillerini benımseyerek elealır.[248] Kezâ[249] "£y jman Gdeniert namaz kılmaya kalktığımız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın." âyetinde de, Ehli sünnet ile Şıâ, ayağın yıkanması veya meshedılmesı hususunda ihtilaf halindedirler Burada da her ıkı grubun delillerini ele almaktadır[250].

Mufessırımız, fırkalarla münakaşadan başka, diğer din mensupları ile de münakaşalara girişmiştir Mesela, Hrıstıyanlann teslis ve salîb esaslarını Hârezmde-kı Hrıstıyan âlımlerıyle tartıştığı ve aklî delilleriyle onları çürütmeye çalıştığını gormekteyız.[251]

İ’Câzul-Kur'ân

Fahruddîn er-Râzî, Kur'ânın mûcız olduğunu haricî ve dahilî delillerle ısbata çalışır Diğer eserlerdeki tekrarlar usandırıcı olduğu halde, Kur'ânda pek çok bulunan tekrarların insanı usandırmasının bahis konusu olmadığını söyler Kur'ân pek çok dinî ve dünyevî ilimleri ihtiva etmesine rağmen, onda asla bir tenakuz bahis konusu değildir Bu da, Kur'ânın Allah tarafından gönderilmiş bir vahy mahsûlü olduğuna delâlet eder er-Râzî, Kur'ândakı gâıb haberlerin Kur'ânın ı'câzı olduğunu kabul eder Kur'ân, her yonu ile mu'cızdır Zaten onun âyetlerin tertibinde ve geliş sebeblennı beyanda gösterdiği ihtimam, ı'caza vermiş olduğu ehemmiyete delil teşkil eder el-Curcânî, Delâılu'l-I'câz adlı eserinde âyetlerin fesahati ve kelâmının nazmı hususunda konuşmada er-Râzî'den önce gelirse de, O, er-Râzî gibi bir âyetin diğer bir âyetten sonra gelişinin ı'câz delillerini göstermemiştir Şunu da itiraf etmek gerekir ki, er-Râzî fesahat sozunu, el-Curcânıden almıştır Abdu'l-Cebbâr ve ez-Zamahşerî gibi mutezılî mufessırler, bir âyetin diğer âyetten sonra geliş sebebini zikrederlerse de, onlar butun Kur'ân âyetlerini belagat yönünden birbirlerine raptetmeyi düşünmemişlerdir Halbuki er-Râzî bu konuya tefsirinde çok ehemmiyet vermiştir Bu hususta şöyle demektedir Her kim ki şu sûrenin nazmının letâıfını, tertıbındekı güzelliğini düşünürse, bilir ki Kur'ân, lafzı, fesahati ve manası itibariyle mu'cızdır Keza o, âyetlerinin tertibi cıhetıyle de mu'cızdır, Uslûb yonu ile Kur'ân mu'cızdır diyenler de bunu kastederler Ben butun mufessır-lerın bu hususlardan yuz çevirdiklerini ve bu işe ehemmiyet vermediklerini gor-dum Halbuki bu iş hiç te böyle değildir. "Yıldızın göze gorunuşu küçüktür, fakat o yıldızın kuçuk görünüşünün kabahati yıldızın değil, gözündür "[252] beytıyle ışın ehemmiyetini göstermek istemiştir er-Râzî Kur'ândakı tertibin hayret verici yonu üzerinde konuşur ve şöyle der "Şu kitabın tertıbındekı Allanın âdeti en güzel şekilde vâki olmuştur O, ahkamdan bır-şeyler zikreder, sonra bir çok âyetlerde va'd ve va'ıdden, et-tergıb ve't-Terhıbden bahsedilir Allahın büyüklüğüne delâlet eden âyetlerle, celâl ve azemetıne taalluk edenler bir birine karışır Sonra yine ahkâmı beyân etmeye başlar Böyle bir usûl kalplere en iyi te'sır eden bir tertıbdır Zira amel ile teklif ancak va'd ve va'ıd ile beraber olursa kabule şâyân olur"[253] Mustafa Sâdık er-Râffı, I'cazu'l-Kur'ân adlı eserinde, Kur'ânın tertibi ilmi hususunda "bu hayranlık uyandıran ilme, en fazla, tefsirinde er-Râzî temas etti Kur'ânın eksen letâıfleri, bu tertıblerde ve aralarındaki irtibatlardadır" demektedir[254]

er-Râzı[255] "O zulmedenler yakında nereye döneceklerini bilecekle' âyetini izah ederken, Kur'ânın birlik nazariyesini bozacak herşeyı reddeder. Âyetlerin tertibi voliyle kt'ımelerın tertıblerı üzerinde ihtimam gösterir.[256] "Allah ona kitab, hükmetme gücü ve nübüvvet versin de..." âyeti[257] hakkında uç şeye işaret eder ve tertibin en güzel bir şekilde olduğunu zikreder Evvelâ Semavî kıtablar nâzıl olur Sonra nebinin aklında kitabı anlamak hasıl olur Daha sonra da, mahlukata nebi olarak tebligatta bulunur Bundan daha güzel tertıb düşünülür jup demektedir.[258]

Keza[259] "AUab emânetleri ehline vermenizi', hükmettiğiniz zaman da insanlar arasında adaletle hükmetmenizi emreder." Bu âyette de sahih bir tertip vardır İnsan evvela kendi menfaat ve zararını duşunur, sonra başkası ile meşgul olur Şüphe yok ki Allah evvel emaneti zikretti, sonra da hak olan hukmu zikretti Bu tertıbden daha güzel bir şey düşünülebilir mP

Kur'ânın letâifinden ekserisi, bu gibi tertıblere ve rabıtalara tevdi edilmiştir[260] Mufessırımız mulhıdlerın belirli Kur'ân terkıblen etrafındaki şüphe ve ta'nlarını reddeder Mesela[261] "ve Onları göi-gelendirici bir gölgeye koyacağız" âyetinde cennette sıcaklığı ile rahatsız edecek bir güneş olmadığına göre, bu şekilde vasfetmenın faydası nedir? Dünyada biz gölgeyi biliriz Güneş ışığı oraya ulaşmaz, havayı ıfsad etmez Cennetin havasını şu şekilde vasfetmenın manası nedir"? er-Râzî bu suallere cevap olarak Biliriz ki arap beldesi çok sıcaktır Gölge onlar için en buyuk rahatlık sebebidir Böylece bu, rahatlıktan kinaye kılınmıştır[262] der Burada muhım olan husus şudur er-Râzî, âyetlerdekı, belagat tarzlarından olan, teşbih, mecaz, kinaye gibi hususlara fazla ihtimam göstermez Ancak hususî mevkilerde umûmi kullanılış şekillerini gösterir Keza o, Kur'ândakı iltifatlara geniş yer verır[263] Kur'andakı emsaller hakkında güzel örnekler verir.[264] er-Râzî, Şâir, mâna değişse bile, seci için takdim, te'hır yapar Kur'ân beliğ bir hikmettir Ondaki mana ve lafız sahihtir, manasız olarak takdim ve te'hır caiz olamaz, der[265] Ona göre, Kur'ânın ı'cazı birinci derecede ma'rûf olan ses ve harflerin meydana getirdiği terkıbden ibarettir Te-haddî meselesi de buna bağlıdır Bu hususta bulmaya çalıştığı misaller bu konuyu te'yıd eder Bu goruş Eş'ârı ekolunun ı'caz hakkındaki genel görüşüdür el-Cürcânı'nın de ı'caz hakkındaki nazarıyyesı, lafızlar ve onların güzellikleri, mana güzellikleri arkasındaki uslûb hususiyetlerine dayanır

er-Râzî, Kur'ândakı yeminler hakkındaki goruşunu şöyle izah eder Yemin, belagat yönlerinden bir yondur, edâ üslûplarından bir üslûptur, arkasında gizli bir hikmet vardır Araplar fâcırenın yemininden korkarlardı Fâcırenın yemini âlemi harab eder, derlerdi Hz Peygamber de bunu "Yalan yemin, ülkeleri bomboş ve tenhala$tmr." sozu ile teyıd etti Hz Peygamber, Alla-hın emri ile ve onun kelâmı için muhtelif eşya üzerine yemin ederdi Ona azab inmedi, bilakis onun her gun sânı yükseldi Böylece onun yalancı olmadığına ıtıkad vâcıb oldu.[266]

er-Râzî, yemini, kuvvetli aklî ıstınbatlar üzerine bina etmektedir Onun yemin âyetleri hakkındaki fikirlerini şöylece toplayabiliriz

a) Sûre başlangıcındaki yeminler, vahdaniyet, rısalet ve haşr gibi uç asıldan birini ısbât içindir

b) Bazı sûrelerdeki yeminler cemi, bazılarında mufret haldedir Bunun hikmeti üzerinde durur.[267]

c) Bazen arza âıt işlere, bazen de rüzgârlara ve semaya bazen de onların Rab-larına yemin eder.[268]

d) Takdis için zâtına, bazen de rasulunu şereflendirmek için onun üzerine yemin eder.[269]

ez-Zamahşerı bu yolda el-Curcânı'nın görüşlerini hazmetti ve onu en güzel bir şekilde uyguladı Fahruddın er-Râzî ise, ez-Zemahşerının başladığı bu yolu tamamladı Asrındakı mulhıdlerın Kur'ânata'nlarına karşı, heryonu ile Kur'ânın savunuculuğunu yaptı. [270]

Münferid Kaldığı Görüşler

Fahruddîn er-Râzî'nın tefsin, Taberî ve diğer eski tefsırler mecmuası gibi değildir Onun, Kur'ân tefsirinde muhtelif konularda şahsiyetini gösteren görüşleri ve mülahazaları vardır Kendine hâs olan bu görüşleri dolayısı ile lehinde ve aleyhinde söyleyenler olmuştur Tefsirden birkaç sahîfe okun duğunda bu görüşlere rastlamamak mumkun değildir Biz bunlardan birkaçını zikretmeye çalışacağı[271] "Oradan hepiniz ininiz, eğer size Benden bir hidâyet rehberi gelirse. " âyetinde hubûtun hikmetini anlatıp, onun ıkı vechı olduğunu izah ettikten sonra, bir uçuncu vechı olduğunu ve bunun diğer ıkı vecıhden daha kuvvetli bulunduğunu söyler ve bunun da Adem ve Havvanın zelle (işlemiş) olmalarıdır, der[272] er-Râzînın, Kur'ânın ı'câzı vechı-nı ısbat etme hususunda çok haris olduğunu söylemiştik Aynı hâdise için vârıd olmuş ıkı âyette, atıf, hazf, izafet, takdim ve te'hır gibi hususlarda bir değişiklik varsa, bu değişikliğin sebebini tafsilatlı olarak anlatır Meselâ[273] "Onu asla temenni etmeyecekler" âyeti ile, Cuma süresindeki "Oysa ki onu, asla temenni edemezler" âyetini karşılaştırıp, burada zikredilmeyip zikretilmesini uzun uzun anlatık.[274]

"Allahın mescidlerini, içinde Aüahrn adının anılmasından men edenden daha zalim kim vardır?"[275] âyeti hakkında âlimlerin dört goruşunu zikreder Kendi indinde de bir beşinci goruş olduğunu söyledikten sonra, Allah bu âyetin evvelinde ve sonunda Yahudilerin ve Hrıstıyanların çirkin fullerinden bahseder Diğerlerine ittisali nasıl mumkun olur diyerek, kıbleyi tahvil ile yahudılerın Kâbeyı ve Peygamberin mescidini yıkmaya gayret gösterdiklerini söylemek suretiyle, bu görüşünün diğerlerinden daha kuvvetli olduğunu ifade etmek ısteK[276] Keza[277] "O'nun peygamberinden hiç birisini ayırmayız" âyetındeki kelimesine âlimler mânası vermişlerdir er-Râzî bu goruşu kabul etmemekte ve bunun sebebini izah etmektedir.[278]. Yine o[279] "Hamd, kuluna dosdoğru olarak kitabı indiren ve onda hiçbir eğrilik yapmayan Allaha mahsustur," âyetinde, butun lugâtçılar ve mufessırler burada bir takdim ve te'hırın olduğunu söylerler er-Râzî bu sozun fesadını beyan ederek, hakikatte âyetin tam bir oluşa delalet ettiğini ısbat etmeye çalışır.[280] er-Râzi[281] "Firavun, ey Haman, bana bir saray yap! dedi" âyetinde, Fıravnın yüksek bir kule inşa edip göğe yükselmek istemesi ihtilaflıdır Mu-fessırlerın ekserisi Sarhın yapılması hakkında uzun hikâyeler anlatırlar er-Râzî, bunlar bana göre uzaktır, diyerek aklî metodunu burada da kullanır Fıravn ya deli veya akıllı ıdı Bu t ki halın dışında olamaz Eğer deli olsaydı, Allanın ona Ra-sûl göndermesi câız olmazdı Zira teklifte akıl şarttır Eğer o akıllı olsaydı, akıllı olan kimse, semaya insan kudretinin ulaşamayacağını bilirdi Her ıkı halde de bu imkânsız duruma gelmektedir Bunun Fıravne isnadı mumtenı olur er-Râzî bana göre Fıravn Dehrıyyûndan ıdı Gayesi yaratıcıyı nefyetmek, İlâhı görmediğini söyleyerek, kendisini âlemlerin ilâhı olarak ilân etmek ıdı, demektedir.[282]

Tefsiri Hakkında Görüşler

Mufessırımız, tefsirinde butun mufessırlere hıtab etmektedır O, belirli bir tefsir goruşunu razı olmazsa, onu kabui etmez ve kendi hususî goruşunu ortaya koyar Ortaya koyduğu bu görüşler geniş aklî bir kaideye dayanır. Muhtelif ilmi sahalardaki geniş bilgisi, âyetlerin sahih anlamlarını kavramaya yardım eder er-Râzî'nın ilen surduğu fikirler, kendinden sonra gelenleri epeyce meşgul etmiştir Elbette böyle geniş kapsamlı oian bir tefsirin lehinde ve aleyhinde görüşler ileri sürülecektir

Eski mufessırlerden bazıları onun tefsin üzerinde şüphe ederler ve en uzak işaretlen göstererek husumetlerini devam ettirirler[283] Ibn hacer, ilmi tefsir hususunda gördüğüm faydaları, ancak el-Kurtubı ve Fahruddîn er-Râzî'de gordum Fakat er-Râzînınkinde birçok ayıplar vardı ve Mağrıblıler onun tefsirine şüphe ile bakarlar, demektedir[284] Tefsin okunduğunda, bu tenkıdlerın hakikati ifade etmediği gorulur Bunlar daha ziyade taassub ve hata neticesidir Her tefsirde olduğu gibi, bu tefsirin de tenkıd edilecek yönlen bulunabilir er-Râzî metodunu Fatiha sûresinde verdiğini söylemiştik Bakaradan itibaren fazla ıstıdratlara girişmemiştir Eğer er-Râzî metodunu butun âyetler üzerinde vermeye kalkışsaydı, eserinin yüzlerce cilt olması gerekirdi Bu sebebten Fâtıhâ süresindeki yedi âyeti tam olgun bir cuz olarak tefsir eder Şunu hatırlatalım ki, er-Râzî, diğer mufessırler gibi Kur'ânı şeklen tefsir etmemiş, aynı zamanda ez-Zamahşerı gibi, mazmunu da tefsir ederek, tefsirde oze ulaşmıştır Meselâ,[285] "insanlardan bazı sefihler, onları kıblelerinden döndüren nedir? dediler" âyetini er-Râzî lafzî yönlerden tefsir eder, sefihi açıklar ve bu husustaki rivayetleri nakleder Vellâ kelimesini şerheder Mufes-sırlerın görüşlerini açıklar Kıble, hidayet ve sıratı müstakimi izah eder Bu esnada bazı meselelere girişir Mutezile ile Ehli sünnetin münakaşalarını ele alır[286] er-Râzî, aklî metodla tefsir ettiği için, ayetleri tefsir ederken, âyetin derinliklerini duşunur Meselâ "Sız, insanlık ıçm çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz[287] âyetinde lafzının tam, nakıs ve zâıd olabileceği meseleleri üzerinde durur ve nahvi yönden izah eder[288] er-Râzî, tefsirinde ihtiyaç duymadıkça mevzuları karıştırmaz Meselâ, miras âyetlerinde fıkhî mevzuatı, hatta lugât ve nahiv kaidelerini nassı anlıyacak kadar izah eder.[289]

er-Râzî, tefsirde Kur'ânî hikmeti istihraç, Kur'ân için ilmî ve aklî ı'cazı ortaya çıkarmak için çalışır Evvelâ onu, cebr ve ihtiyar meselesinde Mutezile ile mücadele ettiğini, onların te'vılde hidayetin dışına çıktıklarını Kur'ân âyetlerini mezheplerinin usûlü ile yüklendiklerini ve diğer butun tefsirleri bâtıl ittihaz ettiklerini söyler Mufessırımız Kur'ânı insanlar için bir hidayet rehberi olarak gorur O, fertleri ve cemiyetleri celb etmek tçın gelmiştir Bunun ıçm, O, tefsirde ihtiyaç duyulduğu nısbette çeşitli ılım ve felsefeyi tefsirine sokmuştur

Muhammed Reşıd Rıdâ, Fahruddın er-Râzî, verilecek manaların uzak veya yakınlığını gözetmeksizin bir çok yerde ıstıdratlarını uzatmıştır, demektedir.[290] er-Râzî, hadisler yönünden iyi araştırma yapmadığı kaydedilerek tenkıd edilir Hadişlerin zayıflığına işaret etmeksizin onları nakleder. Meselâ,[291] "-Sizin dostunuz ancak Allah, Resulü ve namazı dosdoğru kılıp zekât veren müminlerdir." âyetinde Ebû Zer'den rivayetle, bir öğle namazında cereyan eden hâdiseyi anlatır[292]. Bu naklettiği hadis mu-haddisler arasında ittifakla mevzu addedelir. Bu hadisi sahih imiş gibi zikretmiş, onu aklî yönden reddetmemiştir. Eğer o, bir hadis âlimi olsaydı, bu haberin Ebu Zer'e yalan olarak isnad edildiğini bilirdi. er-Râzî bazen şüpheler ortaya atmakta ve onlara cevap vermemektedir. Meselâ En'am sûresinin tefsirinde, bu sûrenin nüzulü hakkındaki şüphesini ortaya atar ve insanlar bu sürenin bir defada nazil olduğunda ittifak halindedirler. Eğer iş böyle ise, sûrenin âyetlerinden her biri için nüzul sebebi nasıl olur? demek suretiyle şüphesini izhar etmektedir, Bu hususa da cevap vermemektedir.[293]

Er-Râzî'nin Te'siri

er-Râzî'nin tefsiri diğer tefsirler gibi itiyâdi bir tefsir değildir O, tefsir için akla duyulan ihtiyacı, bir çok dinî meselelerde ve hayati görüşlerde izah eder. Bu bakımdan tefsir âlemine açık bir tesiri olmuştur. Hiç şüphesiz kendinden sonra gelenlere, bu tefsir aklî kaynaklık yapmıştır. Bir çok meseleleri, bir çok ilimleri açık bir metodla anlattığı için, sonradan gelen müfessirler, nasibleri nisbetinde, ondan faydalanmışlardır. Hatta onu tenkid maksadı ile ele alanlar ondan istifade etmişlerdir. Ondan istifade etmiyen müfessir hemen hemen yok gibidir. Biz bunlardan bazılarını göstermekle iktifa edeceğiz.

İslâm âleminde büyük bir şöhret yapan el-Beydâvî, tefsirini ez-Zamahşerî ve er-Râzî'nin tefsirinden ihtisar etmiştir. Kelâmî meselelerde tamamen er-Râzî'ye iti-mad eder. Beydavî tefsiri tetkik edilirse hemen hemen her sahifesinde gerek İsim zikredilerek ve gerekse zikredilmeksizin er-Râzî'den pasajlara rastlanır.

Ebû Hayyân, el-Bahru'1-Muhit adlı tefsirinde, bazı âyetlerde er-Râzî'den nakillerde bulunur[294]. Bazen de ondan âyetlerin şerhlerini nakleder[295]. Bazen de arap kelamının çerçevesinden çıkışını, âyetin tefsiri hususunda hukemânın kelamını terk edişini tenkid eder[296]. Hatta bazı yerde de, tefsir ilminde lüzumu olmayan ilimlere temas ettiğini, bazı nahvî meselelerde hata etmesini tenkid eder[297]. Ebu Hayyân, bazı âlimlerin Onda tefsirden gayrı herşey vardır, dediğini nakleder[298].

İbn Kesirin tefsiri nakli olmasına rağmen, aklî olan er-Razî tefsiri, İbn Kesir tefsiri için kaynak olmaktadır. Bazen bunları tenkid bazen de tasvîb için kullanır. Meselâ Allah lafzının, arapça değit, İbranice olduğu görüşünün zayıf bir görüş olduğu üzerinde durur[299]. İbn Kesir, Halikın isbatı hususunda, Ebû Hanİfenin ve Malikin sözleri için er-Râzî'ye İtimad eder[300]. Bazen de ondan uzun nakillerde bulunur[301].

el-Âlusi'nin tefsiri ise, bazı ziyade ve noksanlıklar göz önüne alınacak olursa, âdeta er-Râzînin tefsirinin ikinci bir nüshası olarak görülebileceğini söyliyenler mev-cûddut Âlusî tefsiri okunduğu zaman, er-Râzî'nin tesiri açık olarak kendini gösterir. er-Râzî'nin tafsil ettiklerini el-Âlusî bazen kısaltır[302]. Mesela Bakara sûresinin 228. âyetinde Âlusî, er-Razî'den muhtelif meseleleri bazen kısaltarak bazen de açık olarak ismini zikrederek istifade eder[303]. Âlusî, er-Râzî'nin müfessirleri redlerinde de istifade eder. Mesela, Yusuf Peygamber hakkında, el-Vâhidinin naklettiği haberleri red gibi[304]. Keza[305] "Sana ruhtan soruyorlar" âyeti karşılaştırılırsa, er-Râzîden istifade ettiği görülür[306]. Şüphesiz ki er-Râzî, Âlû-sî'nin en mühim kaynağıdır, ya onun ismini sarih olarak söyler veya imam diye bahseder. Bazen ismini zikretmeden alır[307]. el-Âlûsî, el-Keffâlin görüşlerini tamamen er-Râzî'den naklederek alır. Öyle anlaşılıyor ki, Âlûsî, el-Keffâle ait olan eseri görmemiştir[308]. Bakara sûresinin 23. ve 30. âyetlerinin tefsirini er-Râzî'den almıştır[309]. Bazı yerlerde el-Âlüsînin, er-Râzîyi reddettiğini görürüz. Mesela Bakara sûresinin 58. ve 143. âyetlerinde olduğu gibi[310].

Muhammed Abduh ve talebesi Muhammed Reşid Rıda'da, er-Râzî'den müteessir olanlar arasındadır. Kaynak olarak ona itimad etmişlerdir. Çünkü Abdûh ekolünde de aklın rolü mühimdir. Bu bakımdan er-Razîye müracaat etmiş olmaları tabiîdir. Bilhassa âyetler ve sûreler arasındaki münasebetler ve ittisal meseleleri üzerinde ondan fazla istifade ederler. Ayrıca ondan belagat mevzularını ve belagat nüktelerini kaydeder[311]. Belirli kelimelerin istimalinde ve nesh meselesinde er-Râzî'nin zikrettiği lügat şahitlerinden ve sözlerden yardım taleb eder. er-Râzî'nin bazı fıkhî meselelerini nakleder. Mesela, Mücâhid ile Cumhurun birbirinden ayrıldığı, müteveffa hakkındaki Mücâhidin görüşünü tafdil eder[312]. Bazen de İmam eş-Şâfi'inin görüşlerini nakleder. Usûl meselelerini nakleder.[313] Kur'ânın Hz. Peygam-berin nübüvveti hususunda âlimlerin ileri sürdükleri görüşleri iktibas eder.[314]

Bazen Reşid Rıdâ, âyetin tefsirine er-Râzî'nin görüşü ile başlar. Meselâ Âlî İm-ran sûresinin 81. âyetinde er-Râzî'nin sözünü nakleder[315]. Yine Reşid Rıdâ, er-Râzînin zamanındaki muhtelif nahiyelerdeki müslümanların halini ıslâh için, naklettiği görüşlerine müracaat eder[316]. Bu babda er-Râzînin yazmış olduğu şarabın zararlarını mufassal bir şekilde nakleder. Malumdur ki bu asırda sarhoşluk içtimâi bir hastaltk halinde şekillenmekte ve İslâm cemiyetini bozmaya çalışmaktadır[317]. Yine ondan naklen taklidin kötülüğünü, asrındaki mukallidler ve bunlarla mücadelelerini anlatır[318]. Reşîd Rıdâ nübüvvet hususundaki bazı meselelerde er-Râzî ile şiddetli münakaşalara girişir[319]. Bazen de onu kefâmi yönlerden tenkid eder[320]

Kısaca şunu söyleyelim ki, er-Râzî'den sonra gelen bütün müfessirler ekolleri ne olursa olsun ondan az veya çok istifade etmişlerdir. Onu tenkid etmek maksadı ile kaleme sarılanlar dahi ondan müteessir olmaktan kurtulamamışlardır. Ebu's-Suûd, İsmail Hakkı gibi çeşitli ekollere sahip müfessirler için birer kaynak olurken, son zamanlardaki, e!-Merâgi, Elmalılı Hamdi efendi gibi müfessirler için de birer hazine olmuştur.

Fahruddin er-Râzînin, yukarıda tanıtmaya çalıştığımız tefsiri, aklî, ilmî ve diğer muhtelif yönlerden birçok mühim noktaları ihtiva etmesi bakımından, diğer tefsirlerden ayrılır ve kendine kadar gelen kültürü muhafaza eder. Eş'âri ekolünü temsil eden bu tefsir, aklî yoldan Kur'ân anlayışının zirvesini teşkil eder. Bu yolda, el-Eş'ari, el-Bâkillânî, el-Cürcânî. İmâmu'l-Haremeyn ve el-Gazâlî gibi ileri gelen kimseler gayret sarîetmişler, er-Râzî de bu işin en yüksek noktasına ulaşmıştır. Nasıl me'sûr tefsirin en iyisi bu gün et-Taberi'ninki ise, aklî tefsirin de zirve noktasına er-Râzî'ninki oturmuş bulunmaktadır. [321]

Summary

Fahr Al-Din Al-Razi And His Commentary Of Quran

One of the Müslim scholars who has an extensive cultural background, is undoubtedly Fahr al-Din al-Razi. As we persue rational, traditional or natural sciences he always strikes us. İt is necessary to do research on this highly regarded human being in every branch of selence. His very famous Glossary contains and refleets his comprehensive ability in every branch of science. His glossary generally being packed with sciences, and philosophy, has become unattainable book because of its being undestood with difficulty.

The author wrote his glossary under the light and guidence of rational rules to stop any attack and eriticisin îovvards the Glorious Ouran. Fahr al-Din studied with ali his afforts to prove the miraculousness of the Ouran not only in eloquence and Rhetoric but also from the point of view of science. He patd great attantion to the relation and harmony among the verses and surahs i.e. chapters of the Holy Ouran. He interpreted the Holy Ouran not only outvvardly but also İnvvardly, he has attained to genuinennes in interpretation by this way.

The opinions, put forvvard by al-Razi, have kept his successors busy. Some personal opinions, either in favour or against such a glossary, have been put forward. From this point of view there is no doubt its influence on other glossaries, written later on. To hold a light to researehers in de field of Tafseer I endevoured in this study briefly his glossary by referring to piece itself. [322]

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/IV.

[2] Bu hadisler Buhân ve Müslim'de vardır. Bu hususta bilgi bulunabilecek Türkçe kaynaklardan bazıları şunlardır: Tecrîd-ı Sarih Tercemesi, 8/23S-236; 431; 10/168-173; Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi, 8/4947-4963; Asr-ı Saadet, Mevlânâ Sibli (Ter. : Ö.Rıza Doğrul), 1/529-533.

[3] Rühu'l Meânı, Âlûsl 19/170-171, MefâtıHu'l Cayb, er-Râzî24/186

[4] Tırmızî, Menâkıb 32 (5/662).

[5] Buharı, ılım 10 (1/26); Ibn Mâce, Mukaddime, 17(1/81), Tırmızî, ılım, 19 (B/49)-

[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/VII-XI.

[7] Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 1977, Ankara

[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XIII.

[9] Yâkût el-Hamevî, Mucemu'l-Büldân, Beyrut 1374/1955 I 496 (dördüncü iklimde Maverâunnehr'de buyuk bir şehirdir)

[10] Aynı eser, I 330 (Belh Herat ve Gazne arasında kuçuk bir kasabadır Geniş bir araziye sahip olup sağlam bir kalesi vardır)

[11] Fahruddîn er Râzî nın hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi verilmemiş tafsilât tefsin hakkında verilmeye çalışılmıştır Hayatı ve eserleri hakkında geniş ve toplu bilgi elde edebilmek için aşağı dakı eserlere bkz Tâcuddîn es Subkî Tabakâtu'ş-Şâfı'yye, Mısır 1383/1964 VIII 81 96 Ibn Halli kân Vçfeyâtu'l A'yân, el Kahire 1367/1948 1949 III 381385 esSafedî el-Vâftbı'l-Vefıyât, Wıes baden 1959 IV 248 259 Ibnullbrî Tânhıı muhtasarı'd Düvel, Beyrut 1890 s 418-420 el Kıttî Târıhu'Ahbarı'l-Hukema, Mısır 1326 Sİ90192 esSuyûtı Tabakâtû'IMüfessirîn, Leıden 1839 s39 ed-Dâvûdî Tabakâtu'l-Müfesstrîn, Kahire 1392/1972 II 213 217 Ibnul Imâdel HanbelT Şezerâtu'z-Zeheb, Beyrut Mektebetu't-Tıcârî, V 21 22 Ibn Ebî Useybıa Uyûnu'l Enbâ fi Tabakâtt'I Etıbba, Beyrut 1377/1957 III 34-45 ezZehebı MızânuUüöâl, Mısır 1382/1963 II 324 Ibn HacerLısântıJ- Mizan, Haydarabât 1330, IV 426-429, Ibn Kesir, eiSidâye ve'n-Nihaye, et-Tabatu'l-Ulâ 1966, XIII 55, el-YâfY Mir'âtu'l-Gnân, Haydarabat 1339, IV 7-11, Ibn Tangn Berdî, en-Nücûmu'z-Zâhire, Mısır 1936, VI 197198, Kâtip Çelebi. Keşfu'z-Zunûn, İstanbul 1360-1361/1941-1943 II 1756, İsmail Paşa el-Bağdâdî, Esmâu'î-Müellifîn, İstanbul 1951-1955, II 107-108, C Brockelmaân, Gesc/ı/c/ıtec/eMra-bischen Litteratur G I 506-508, S I 920-924, Ömer Rıza Kahhale, Mu'cemu'l-MüelIİfîn, Dımaşk 1380/1960, XI 79, ez-Ziriklî, el-A'lâm, ikinci tabı, VII 203, Muhammed Fadıl b Âşûr, et-Tefsfr ve Rıcâluhu, Tunıs Î966, s 69-91, Muhsin Abdulhamîd, er-Râzî Mü fessiren, Bağdat 1394/1974, Mukaddime Dr el Hüseynî Abdu'l-Mecîd Hâsım et-Tefsıru'l-Kebîr li'l-Fahri'r-Râzî, Mecelletu Turâsı'f-Insanıyye, 1968, s 362/375, Taşkopruzâde, Miftahu's-Saâde, el-Kâhıre 1968, II 86, 116-123 R Ar-naldez, le Moi divın et le Moi humaîn d'apres le commentaire coraniçue de Fahr al-Din al-Râzî (Studıa Islamıca XXXVI) p 71 97 Tarihu İbn'l-verdi, Necef 1389/1969 II 182, Kelâmı ve Felsefi görüşleri için Bkz Muhammed Sâlıh ez-Zerkân, Fahruddin er Râzîve Arâûhu'I-kelâmiyye vefelse-fiyye, el-Kâhıre 1383/1963, Shorter Encyclopaedia of islam, p470, Orner Nasuhî Bilmen, Tabakâtu'l-Müfessinn Ankara 1960 s 310-318, Ferıd Vecdî, Dâıretv'l-Maârıf, IV 142 151, Encyclopaedia Bri-tannica,\X 42 The Encyclopaedia Amencana, X 725a, Encyclopedia de l'İslam (novelle edıtıon), II 770-773.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XIII-XVI.

[12] er-Râzî nın bu lefsın birçok defa İstanbul ve Mısırda basılmıştır En son olarak Mısırda 1938'de Abdurrahman Muhammed tarafından XXXII cıld halinde tabedılmıştır Bu tefsirin Muhtasarları da vardır

[13] el-Bıdâye ve'n-Nıhâye, XIII 55.

[14] el-Vâh bi'I-Vefıyât, IV 254.

[15] er Razının bu tefsirini tamamlamadığını kaydedenler Uyunu'l-Enbâ, III 4A,Veteyâtu'i-A'yân,\\\ 381 Şzzerâtu'z-Zeheb, V21 Keşfuzzunûn, II 1756 Muhammed Huseyn ezZehebî, et-Tefsır ve'l-Mufessırûn, Mısır. 1381/1961 I 292 296.

[16] Tânhu'i-Hukemâ, III et-Tefsır ve Rıcâluhu s 90 Dr Alı Muhammed Hasan el Ammârî el-Imam Fahruddm er-Râzî ilk tabı Kahire s 161 187.

[17] etTefsîru'l-Kebır, lı I İmâm el Fahr er Râzî Mısır 1357/1938 XIII 46 56 XVI 32.

[18] Tefsîru'r-Râzî, VII 6 8
[19] Tefsîru'r-Râzî, XIV 117
[20] Tefsîru'r-Râzî, XIII 10
[21] Tefsîru'r-Râzî, XIV 195 XX 147150
[22] Tefsîru'r-Râzî, I! 14
[23] Tefsîru-r-Râzî, XX 34 XXIV 227 228
[24] Tefsîru'r-Râzî, III 91 92
[25] Tefsîru-r-Râzî, XIV 199.
[26] Tefsiru'r-Râzf, III. 124
[27] Tetsîru’r-Râzî, XX. 64.
[28] Tefsîru’r-Râzî, XX 179.
[29] Tetsîru’r-Râzî, ti. 219-220.
[30] Tetsîru’r-Râzî, II. 60.
[31] Tefsîru'r-Râzî, IV. 11.
[32] Bu hususlar için bkz. Tefsîru'r-Râzî, XIII. 107, XIX. 114, XX. 54.
[33] Tefsîru'r-Razi XIX. 146.
[34] Tefsîru'r-Râzt, VII. 93.
[35] Tefsîru'r-Râzî, XIX. 117.
[36] Tefsîru'r-Râzî, III. 6.
[37] Tefsîru'r-Râzî, III. 67.
[38] Tefsîru'r-Râzî, II. 66.
[39] Muhammed Reşıd Rızâ Teisîru'l-Menâr, Mısır 1373/1954 IV 16
[40] Tefsîru'r-Râzî, XIX 98
[41] Tefsîru'r-Râzî, XXIII 233 234
[42] Tefsîru'r-Râzî, XXIII 233 234.
[43]) Tefsîru'r-Râzr, V 81-82.
[44] Enam 110.
[45] Tefsîru'r-Râzİ, XIII 149.
[46] Yunus 32.
[47] Tefsîru'r-ftâzî, XVII 87.
[48] Aynı eser, XIX 127.
[49] En'âm 13.
[50] Tefsîru-r-Râzî, XII 167.
[51] Bakara 180.
[52] Tefsîru r-Râzî, V 61.
[53] Bakara 187
[54] Tefsîru'r-Râzî, V 103
[55] Bkz Aynı eser III 226 233
[56] Tefsîru'r-Râzî, VIII 40 41.
[57] Tefsîru'r-Râzî, VIII 76.
[58] Aynı eser XXII 110111 XXIV 82 83.
[59] Bakara 224
[60] Tefsîru'r-Râzî, V 75
[61] Tefsîru'r-Râzî, X 78
[62] Bakara 248.
[63] Tefsîru'r-Râzî, VI 178 VII 44.
[64] Aynı eser II 12.
[65] Tefsîru'r-Râzî, VIII 226 227.
[66] Bakara 184.
[67] Tefstrur-Râzî, V 80.
[68] Aynı eser VI 153 Vil 113.
[69] Tefsîru r-Râzî, II 71.

[70] Tevbe 18.
[71] Tefsîru r-Râzî, XVI 11.
[72] Bakara 2.
[73] Tefsîru r-Râzî, II 20.
[74] Aynı eser XII 52 53.
[75] Âlî Imrân 18.
[76] Teisîru'r-Râzî, Vil 206 XXIV 170.
[77] Tefsîru'r-Razî, XXVIII 231.
[78] Nisa 3.
[79] Tefsîru'r-Râzî, IX 177.
[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XVII-XXVIII.
[81] Tefsîru'r-Râzî, II 20.
[82] Tekvîr 16.
[83] Tefstrur-Râzî, XXXI 71 72.
[84] Aynı eser XXVII 152.
[85] Teîsîru'l-Menâr, V 301.
[86] Telsîru'r-Râzî, XXI 179
[87] Aynı eser, VII VAM'l.
[88] Taha 113 Yusuf 2 Fussılet 3 Zumer 28 Zuhruf 3 Şura 7.
[89] İbrahim 4.
[90] Tefsfru'r-Râzî, XXVII 95 XXIX 126.
[91] Bakara 175.
[92] Tefsîru'r-Râzî, V 29 31.
[93] Bakara 6.
[94] Tefsîrur-Râzî, II 35 37.
[95] Bakara 5.
[96] Tefsîrur-Râzî, W 34.
[97] Bakara 185.
[98] TefsîrurRâzî V 87
[99] Aynı eser XXVIII 203 204.
[100] Bakara 229.
[101] Tefsîru'r-Râzî, VI 100.
[102] Bkz. Tefsîru'r-Râzî, III. 122, XII. 52.
[103] Bakara 195.
[104] Tefsîru-r-Râzî, V. 136, IX. 55.
[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXVIII-XXX.
[106] Mâide 77.
[107] Tefsîru'r-Râzî, I. 261.
[108] Bakara 29.
[109] Fussılet 9.
[110] Tefsîru-r-Râzî, II. 155.
[111] Bakara 30.
[112] Tefsîru'r-Râzî, II. 160.
[113] Aynı eser, VIII 14-15, XVII, 41.
[114] isra i.
[115] Alak 9.
[116] Tefsîru'r-Râzî, XX. 148-152.
[117] Tefsîru'r-Râzî, XXI. 31.
[118] Aynı eser, IV. 140, XXI. 17.
[119] kamer 1.
[120] Tefsîru'r-Râzî, XXIX. 28.
[121] Tefsîru'r-Râzî, XIII. 182.

[122] Bakara 229.
[123] Tefsîru'r-Râzî, VIII. 96.
[124] Tefsîru'l-Menâr, I 376.
[125] Bakara 273.
[126] Bakara 273.
[127] Tetsîru'r-Râzî, VII 80.
[128] Tefsîru'r-Râzî, X 74 75 XXVII 244.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXX-XXXII.
[129] Aynı eser II 186.
[130] Bakara 212.
[131] Tefsîru 'r-Râzî, VI 5
[132] Aynı eser X163.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXII.
[133] Tefsîru-r-Râzî, XVIII 109.
[134] Telsîru'r-Râzî, XXIII 49 54
[135] Aynı eser V 109.
[136] Aynı eser XXI! 203-209 XXI 166168 XXil 2730.
[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXIII.
[138] Bakara 7.
[139] Tefsîru'r-Râzî, II 54.
[140] Bakara 58.
[141] Tefsîru'r-RâzÎ, III 90.
[142] Bakara 197.
[143] Tefsfru'r-Râzî V 163.
[144] TefsîrurRâzî XIX 7.
[145] Bakara 240.
[146] Tefsîru'r-Râzî VI 157.
[147] Bakara 2.
[148] Tefsîru r-Râzî, II 19.
[149] Aynı eser XI 66.
[150] Aynı eser, X] 227.
[151] Isrâ 23.
[152] Tefsîru'r-Râzî, XX 184.
[153] Tâhâ 63.
[154] Tefsîru'r-Râzî, XXII 74-75.
[155] Nisa 1.
[156] Tefsîru'r-Râzî IX 163 164
[157] Mâıde 38
[158] Tefsîru r-Râzî, XI 223.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXII-XXXV
[159] Tefsîru r-Râzî VII 171
[160] Bakara 29.
[161] Tefsîru r-Râzî, II 154155 keza XVIII 223.
[162] Enam 3
[163] Tefsîru'r-Râzî, XII. 155-156.
[164] Bakara 210.
[165] Tefsîru'r-Râzî, V 213-216
[166] Bakara 255.
[167] Tefsîru'r-Râzî, VII. 12.
[168] Aynı eser, XIV 237, XVII 224, XIX 215, XXIV. 247
[169] Tefsîru'r-Râzî, XXV. 25. XXVIII. 145, II. 153.
[170] Bakara 54.

[171] Tefstrur-Râzî, tll. 79..

[172] Bakara 178.

[173] Tefsîru'r-Râzî, V. 46-54.

[174] Bakara 182.

[175] Tefsîru'r-Râzî, V. 65-67.

[176] Aynı eser, VII. 5-7.

[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXVI-XXXVII.

[178] Kâf 6.

[179] Tefstru r-Râzî, XXVIII 156

[180] Gâfır 57

[181] Tefsîru'r-Râzî, XXVIII 79

[182] Aynı eser IX 137 140

[183] Aynı eser XIV 121

[184] Aynı eser XX 66

[185] Aynı eser, XX 69 70

[186] Tefsîru'r-Râzî, XIII 92

[187] Aynı eser XIX 27.

[188] Aynı eser XIII 94.

[189] Yunus 5.

[190] Tefsîru'r-Râzî, XVII 33 34.

[191] Aynı eser XIII 95 96 Rûhu'I-Maânî, VII 228 232.

[192] Aynı eser XIV 118.

[193] Tefsîru'r-Râzî, II 156158

[194] el-Gazâiî, Cevâhirul-Kyr'ân, Mısır, 1329, s. 32-34.

Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXVII-XXXIV.

[195] Bkz. Tefsîru'r-Rizt, IX. 113.

[196] Aynı eser, XX. 48.

[197] Aynı eser, XXI. 160.

[198] Bakara 115.

[199] Bkz. Tefsîru'r-Râzî, IV. 21, XXIV. 68, 71, XXV. 24.

[200] Tefsîru'r-Râzî, III. 11.

[201] Aynı eser, XVIII. 115.

[202] Aynı eser, XXV. 191-193.

[203] Aynı eser, XXVI. 205-206.

[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXIX-XXXX.

[205] Nisa 92.

[206] Tefsîru'r-Râzî, X. 226-234.

[207] Aynı eser, XI. 164.

[208] Bakara 148.

[209] Tefsîru'r-Râzî, IV. 133

[210] Aynı eser, X. 17.

[211] Nisa 7.

[212] Tefsîru'r-Râzî, IX. 195-196.

[213] Nisa 22.

[214] Tefsîru r-kâzî, IX 177.

[215] Aynı eser IX 189 190.

[216] Tefsîru'r-Râzî, VI 87 89.

[217] Aynı eser XIV 131.

[218] Aynı eser, XVI 105107.

[219] Nisa 59.

[220] Tefsîru'r-Râzî, X 143-147

[221] Aynı eser X 148

[222] Nısâ 115
[223] Tefsîru'r-Râzî, XI 43
[224] Aynı eser III 226 233
[225] Tefsîru'r-Râzİ, XV 195 213 XVI 70
[226] Bakara 190.
[227] Bakara 191.
[228] Tefsîru'r-Râzî, V 128.
[229] Bakara 215.
[230] Tefsîru'r-Râzî, VI 25, VII 131 VIII 114 XIX 206 215 XX 143 XXVIII 311.
[231] Hâsıyetu'l-Bennânı ala Metni Cemı'I-Cevâmı Ibnu's-Sübki, Mısır, (İsa el Bâbî I Hafebı) I! 78 79
[232] Nahl 101.
[233] Tefsîru'r-Râzî, XX 116.

Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXX-XXXXII.

[234] Tefsırur-Râzî, XXI 84.
[235] Yunus 57.
[236] Tefsİrur-Râzİ, XVII 117.
[237] Tefsîru'r-Râzt, X 171.
[238] İbrahim 24.
[239] Tefsîru'r-Râzî, XIX 117, XXX 178.
[240] Aynı eser XVII 182.
[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXXIII-XXXXIV.
[242] Tefsîrur-Râzî, X 3 5.
[243] Aynı eser XXVII 187188.
[244] Aynı eser V 96 98
[245] Nisa 95
[246] Tefsîru'r-Râzî XI 10 XXXİ 205 206.
[247] Nisâ 24.
[248] Tefsîru'r-Râzî, X 53-54.
[249] Mâide 6.
[250] Tefsîru'r-Râzî, XI 162.
[251] Aynı eser VİN 23-84.

Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXXIV-XXXXIV.

[252] Tefsîru r-Râzî, VII 138.
[253] Aynı eser XI 61 62.
[254] Mustafa Sâdık er-Râfı ı I'câzu'l-Kur'ân, Mısır 1345/1926 s 257.
[255] Şuarâ 227.
[256] Tefsîru'r-Râzî, XXIV 176.
[257] Âli İmrân 79.
[258] Tefsîru'r-Râzî, VIII 111.
[259] Nısâ 58.
[260] Teteîru r-Râzî, X 140.
[261] Nısâ 57.
[262] Tefsîrur-Râzî, X 137.
[263] Tefsîru'r-Râzî, XVII 69.
[264] Bkz Aynı eser XIII 30 XXII 232
[265] Aynı eser XXV 17.
[266] Tefstru r-Râzî, XXVI 41
[267] Aynı eser XXVIII 241
[268] Aynı eser XXVIII 209.
[269] Bkz Aynı eser, XXI 241 XXXI 114 127 162 198 XXXII 80.
[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXXV-XXXXVII.

[271] Bakara 38.
[272] Tefsîru r-Râzî, III 26.
[273] Bakara 95.
[274] Tçfsîru'r-Râzî, III 192.
[275] Bakara 114.
[276] Tefsîru'r-Râzî, IV 9.
[277] Bakara 285.
[278] Tefsîru'r-Râzî, VII 134-135.
[279] Kehf 1.
[280] Tefsîru'r-Râzî, XX! 75-76.
[281] Gâfır 36.
[282] Tefsîru'r-Râzî, XXVII 65.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXXVIII-XXXXIX.
[283] el-Bidâye, XIII 55
[284] Lisânu'l'Mîzân, IV 427 428.
[285] Bakara 142.
[286] Tefsînj-r-Râzî, IV 91 95.
[287] Âli imrân 110.
[288] Tefsîru'r-Râzî, VIII 177.
[289] Aynı eser IX 203.
[290] Telsîru İ-Menâr, I 101.
[291] Mâide 55.
[292] Tefstru'r-Râzî, XII. 26.
[293] Tefsîru'r-Râzî, XIII. 3.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/XXXXIX-LI.
[294] Ebu Hayyân el-Endelûsî, Tetsîru'l-Bahrn-Muhît, er-Rıyâd, V. 182.
[295] Aynı eser, V. 153, 174.
[296] Aynı eser, IV. 149, V. 170.
[297] Aynı eser; I 341, III. 97-98.
[298] Aynı eser, I. 341.
[299] Teftihi ibn Kesir, Kahire 1376/1956, I. 20.
[300] Tefstru İbn Kesir, I. 58.
[301] Aynı eser, I 146.
[302] Ruhu'l-Maânî, Beyrut, II 56.
[303] Aynı eser, II. 130-133.
[304] Aynı eser, XII. 214-216.
[305] İsra 85.
[306] Ruhtı'l-Maânî, XV 155-164.
[307] Aynı eser, I 98-103.
[308] Ruhu7-Afaâm" VIII. 137.
[309] Aynı eser. I. 192. 218.
[310] Aynı eser, I. 267-268.
[311] Çeşitli örnekler için bkz. Te'fSîru'i-Menâr, II. 131, IV. 49, 138, 273, 278, 312, V. 135, 307,VII 100, 116, 125, 219, 330, 389.
[312] Tefsîru'l-Menâr, II. 448.
[313] Aynı eser, V. 175.
[314] Aynı eser. V. 290.
[315] Aynı eser, III. 349, V. 245.
[316] Aynı eser, V. 176.
[317] Aynı eser, VII. 61.
[318] Aynı eser, X. 429-430.
[319] Aynı eser, VII. 584.

[320] Aynı eser, XI. 374.

[321] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/LI-LIV.

[322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/LV.

* * *

GİRİŞ

Hamd, taatterin en üstününü edaya, saadetlerin en mükemmelini elde etme keyfiyetine bizi muvaffak kılan ve "(Allah'ın rahmetinden) kovulmuş şeytan ite bütün günah ine kötülüklerden Allah'a nur, bütün emirleri ve hayırları yapmaya Rahman ve ftahîm olan Allah'ın adı ile başlarız. demeye bizi muvaffak eden Cenâb-ı Allah'a mahsusdur.

Hamd, göklerdeki herşeyin kendisine ait olduğu; bütün zatlar ve afatlar yönûnden alemlerin Rabbi; ihtiyaç sahiblerine ve sıkıntı içindekilere Rahman ve Rahîm; iyileri en yüksek makamlara ulaştırmada, kötüleri de cehennemin en alt tabakalarına sokmada ceza gününün yegane sahibi olan Allah'a mahsusdur.

Ya Rabbi! Sadece sana ibadet ederiz ve bütün mükettefiyetterimizi yerine getiretebilmede sadece senden yardım dileriz. Hidayetin her çeşidi ile bizi dosdoğru olan yoluna, bütün durumlarda ve bütün makamlarda kendiler nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet; cehalet vs dalalet ehli olan saprtmışfaların ye gazaba uğramışların yoluna değil.

Satât ü selâm, en üstün mucize ve delilerle desteklenmiş olan Hz. Muhammed (as.) ve mucizelerin peşpeşe gelmesi sayesinde O'nun yaranı ol al ve ashabına olsun.

Bundan sonra deriz ki: Bu, Fatiha Suresinin ilimlerinden Allahın bize ihsan ettigi bazı açıklamaları ihtiva eden bir kitaptır. Yüce Allah'tan onu tamamlamaya bizi muvaffak kdmasını, her iki dünyâda ikramına ve lütfuna bizi lâyık kılmasını dileriz. Şüphesiz O, başarıya ulaşttrartann ve yardım edenlerin en hayırtıst; isteyenlerin ihtiyaçt onna cevap vermeye en lâyık olandır.

Bu kitap bir mukaddime ve birçok bölümlere ayrılmıştır. Mukaddimede de birçok fasıllar vardır.1[1]

Fâtiha'daki İlimler

Zaman zaman bu şerefli sûreden onbin faydalı husus ve kıymetli meselenin çıkarılmasının mümkün olduğunu ifade etmiştim. Fakat bazı kıskanç kişiler ve cehalet, taşkınlık, inad ehlinden bir gurub bunu imkânsız gördüler. Bunun, kendi özellikleri dan birtakım manasız açıklamalar, sağlam esaslardan hâli olan uzun sözler şeklinde olacağını zannettiler. Kendileri böyle olduğundan, başka türlü düşünemediler. Bu kitabı yazmaya başladığımda, yukarda bahsettiğimiz işin mümkün ve kolay olduğuna dikkat çeksin diye bu mukaddimeyi yaptım. 2[2]

İstiazenin Tefsiri

Tevfikin Allah'tan olduğuna inanarak deriz ki demekten maksadımız, her türlü yasaklardan ve sakınılması gerekenlerin tamamından Allah'a sığınmaktır. Yine şüphe yok ki yasaklar, ya itikada veya amele dair olur. İtikada dair olanlar, Peygamberimiz(a.s)'den gelen meşhur haberde şöyle geçmektedir: "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Tek bir fırka hariç hepsi cehennemdedir." Bu hadîs, yetmiş iki fırkanın bozuk inançlar ve batıl mezheblerle nitelenmiş olduklarına delildir.

Hem sonra bu fırkaların her birerlerinin sapıklığı tek bir meseleyle ilgili değildir. Tam aksine bu, Allah'ın zatına, sıfatlarına, hükümlerine, fiillerine, isimlerine ve cebr, kader, adalet ya da zulümle tavsif etme, sevap, meâd, vaîd, isimler, hükümler, imamet gibi meselelere taalluk eden birçok konuda ortaya çıkar. Bu yetmiş iki sapık fırkanın sayısını yukarıda geçen meselelere bölüştürdüğümüzde, elde edilen sayı büyük bir rakama ulaşır Bunların hepsi, ümmet-i Muhammedin fırkalarında meydana gelen sapıklık çeşitleridir. Aynı şekilde bu ümmetin dışındaki sapık fırkaların sayısının yediyüze yaklaştığı da meşhur haberlerdendir. Cenâb-ı Hakk'ın zat ve sıfatları ile ilgili hükümlerde ve ilahiyatla ilgili aklî meselelerin ta-

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/1.

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/2.

mamında, ümmet-i Muhammedin fırkalarında bulunan sapıklık çeşitlerine, bu ûmmetin dışındakilerin çeşitli sapıklıktan.eklenirse bu toplam sayıca büyük bir yekûna ulaşır. Yine şüphe yok ki dememiz bütün bu saptkhklardan Allah'a sığınmayı içine alır. Birşeyden sığınmak ise, ancak korkutan o şeyi tanıyıp, bâtıl ve çirkin olduğunu bilmekle mümkün olur. Böylece, dememizin yakinî, hakikî meselelerden bintercesini içine aklığı ortaya çıkar.

Battl amellere gelince, bunlar, hakkında yasaklanma olan her husustur. Bunlar da ya Kur'ân'da, ya mütevatir haberlerde, ya âhâd haberlerde, ya ümmetin icmâtndâ yahut da sahih kıyaslarda yer alır. Ve yine şüphe yok ki, bu yasaklanan şeylerin sayısı binleri aşar. Bizim dememiz, bunların hepsini ve tamamım içine alır. Bu izahımızla, dememizin, mühim ve muteber meselelerden onbirtercesini veya dâhafazjasınt ya da daha azını içine aldığı ortaya çıkar. 3[3]

Besmelenin Tefsiri

Hak Teala'nın Sözündeki iki konu

Birinci tonu: Allahu Teâlâ'ntn binbir tane mukaddes ve gûzel ismi âlemlerce meşhurdur. Bu isimler Kııtap ve sünnette vardır. Bu isimlerin herbirinden bahsetmek şüphesiz çok değerli bir iştir Keza, müsemmayı (isimlendirileni) bilmeksizin ismi bilmek mümkün olmaz. O mûsemmaların varlığını, müsemmalann varlığına delil dan şeyleri ve müsemmaları red için zikredilen şüphelere verilen cevaplan araştırmada birçok meseleler vardır ki bunların toplamı da binleri aşar.

İkinci Konu: Cenâb-ı Allah'ın " sözündeki harfi ilsâk ifade edip, zımnî bir fiile taalluk eder ve takdiri şöyle olur: "Taatleri yerime getirmeye Allah'ın ismi ile başlarım." Bu mana, faatın kısımlarını iyice anladıktan sonra bilinir ve kısaca anlatılır. Taat ise, delilleri ve açıklamalara ve bu hususta ortaya çıkan şüphelere verilen cevaplarla birlikte, yapılan tertemiz ameller ve gerçek inançlardır. Bunların toplamı da çoğu kez binlerce meseleyi aşar.

İncelikterden birisi de; Cenâb-ı Hakk'ın sözü, yeme inanç ve davranıştan reddetmeye işarettir, sözü ise uygun inanç ve arneftem işarettir. Buna göre O'nun sözü, ancak gerçek inançların ve seçkin amellerin tamamına vâkff olduktan sonra anlaşılır. Bu da selim aklın ve aşikâr hakikatin doğruluğuna şahadet ettiği bir sıralamadır.

Biliniz ki "hamd" sadece nimete karşı yapılır. Nimete hamdetmek de onu bilmekle mümkün olur. Ancak,Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerinin kısımları sayılamaz ve sınırlandmtamaz. Nitekim Yüce Allah: "Allah'ta akaetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız." (Nahl-18) buyurmuştur. Biz, şu tek misal üzerinde konuşalım: Akıttı kimsenin kendi varlığını iyi değerlendirmesi gerekir. O kendi varlığını düşündüğünde, ruh ve bedenden meydana geldiğini görecektir. Şüphe yok ki fazilet ve menfaat bakımından bu iki parçanın daha değersiz ve daha aşağı olanı bedendir. Hem sonra anatomi bilginleri, Allah Teâlâ'nın, insan bedenini yaratırton hikmebyie onda,beebine yakın fakfeü şeyleriâterdir. Anatomi kitaptarında bu anlatılan şeylsre vâkıf olan kimseler, bilinen ve anlatılan bu miktarı, bilinemeyen ve anlatılamayanlara nispetle, okyanusta bir damla kadar olduğunu anlarlar. Bu durumdaRahman Allahın insan yaratmasındaki hikmetlerinin kısımlarını bilmenin, onbin veya daha fazla meseleye şâmil olduğu ortaya çıkar.

Aynca, bütün bunlara Allah Teâlâ'nın Arş'ı, Kursi'yi, gök tabakalarını, ışık saçan yıldızlarla gezegenlerin kütlelerini yaratmasındaki ve herbirine belli bir büyüklük, husu ve olmayan bir renk tahsis etmesindeki hikmetlerinin neticeteri; ye sonra cansızlardan, bitkilerden ve hayvanlardan ana unsurlarla tali unsurların yaratılmasındaki lâhî hikmelterin tezahürleri ve bunların çeşitli kısımları ve halleri de edilince, bütün bunların yaklaşık olarak bir milyon meseleye şamil olduğu görülür. Sonra Cenâb-ı Allah bunların birçoğunun, insanın yararına yaratılmış olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim; Göktekileri ve yerdekileri (Alah) sizin emrinize verdi. (Casiye 13) buyurmuştur. Buna göre Allah (c.c.)'ın sözünün takriben bir milyon

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/2-3.

rneseleyi ihtiva ettiği açıklık kazanır.

Burada kelimesi muzaf,[4] kelimesi ise muzafun ileyhtir. Birşeyin diğer bir şeyle biilinmesi, muzaf ile muzafun ileyhe ait bilginin elde edilmesinden sonra rnûmkûn oluur. Bundan dolayı "Rabb'i ve"Âlemîn"i bilmeden, Allah Teala'nın "Âlemlerin Rabbı" olduğunu bilmek imkânsızdır.

Âlemler ise Cenâb-ı Hakk'ın bütün varlıklardan ibarettir ve üç kısımdır:

1-)Müteriayyizat {uzayda yer tutan varlıkar), 2-)Mûfarikat (maddesi olmayan cevherler), 3-)Sıfatlar. Mütehayyizat, ya basit ya mürekkep olur Basit olanlar, felekler (güneş sistemleri), yıldızlar ve ana unsurlardır. Mürekkepler ise bu üç basit varlıktan meydana gelmiş olanlardır.Bil ki, "Bu üç kısımın dışında cisim yoktur." iddiasının delili yoktur. Bu böyledir. Çünkü alemin dışında sonsuz bir boşluğun var olduğu delille sabittir. Cenâbı Hakk'ın bütün mümkinata kâdir olduğu da delille sabittir. Buna göre şanı yüce olan Allah bu âlemden-başka, herbiri bu daha büyük, daha müthiş milyonlarca âlem yaratmaya kadirdir. Hem bu alemlerin herbirinde, mevcut alemdeki Arş, Kürsi, gökler yerler, Güneş ve Ay gibi şeyler de bulunur. Filozofların, âlemin tek olduğunu ispat hususundaki delilleri zayıf mukaddimelere (öncüllere) bina edilmiş gevşek ve güçsüz delillerdir. Ebu'l Alâ el-Maarri şöyle demiştir:

"Ey insanlar! Mah'ın nice felekleri var ki
Onda yıldiziar, gûneş ve Ay akıp gider.
Mazi ve istikbalimizi düzenlemek de Allah'a kolaydır.
Ve bizim O'ndan başkasının yanında bir nasibimiz yoktur:'

Mütehayyizat için saydığımız şu kısımlar, binlerce meseleyi içine alır. Hatta insan, bütün bunları bir tarafa bıraksa ve ilminin dağların sinesinde meydana gelen maden Motorinin, safi kayaların, kükürt, zırnıh, tuz çeşitlerinin akla durgunluk veren halterini çepeçevre kuşatmasını istese; bitkilerin enteresan durumlannı, çiçekterini, pa/ıtolarını, meyvelerini, ehlî ve vahşî hayvanların, kuşlann, böceklerin
meden ve bunların künhüne varamadan ömrü tükenir. Nitekim Cenâb-ı Allah: "Yeryüzûndeki ağaçlar kalem, yedi denizin yardım ettiği deniz de (mürekkep olsa), Allah'ın kelimeleri tükenmez: buyurmuştur. Bütün bu sayılanların hepsi, ABahu Tealâ'nın sözüne dahildir.

Allah Kullara olan nimetlerinin nev'ileri nihayetsizdir.

Bil ki rahmet, bir kimseyi her çeşit afetten kurtarmaktan, ihtiyaç sahihlerine hayırlan ulaştırmaktan ibarettir. Afet çeşitlerinden kurtarmayı bilmek, ancak âfetlerin kısımlarını bilmekle mümkün olur. Afetler de öylesine çoktur ki, sayılarını ancak Allah bilir.

Bunlardan bir nebzesine vâkıf olmak isleyen kimse, tıp kitaplanrını karıştirmalıdır. Böylece onun aklı, insan azalarından ve organlarından herbirinde meydana gelecek her türlü hastalığa vakıf olur. Sonrâ Cenab-ı Hâkk'ın, insanların akıllarını , madenlerden, bitklerden ve diğer canlılardan elde edilen muhtelif gıda ve çareleri bilmeye nasıl ulaştırdığını iyice düşünür de bu konuya dalarsa, onun sahili olmayan bir deniz olduğunu görür.

Galenos,[5] gözün kısımlarının faydaları hakkındaki kitabını kaleme almasını müteakip şöyle dediğini söyler: "Aynı yerde karşılaşan iki siniri yaratmasındaki Allah'ın ilâhî hikmeti, insanlardan esirgemiştim. Bunun üzerine rüyamda sanki gökten bir meleğin inerek "Ey Galenos! Senin ilâhın: Hikmetimi kullarıma niçin anlatmadın' buyuruyor dediğini gördüm. "Hemen uyandım, sonra bu konuda bir kitap yazdım." Yine O şöyle der: "Dalağım büyümüştü, yollarla bildiğim bütün onu tedavi etmeye çalıştım, fayda vermedi. Bir mabette, sanki gökten bir meleğin indiğini ve bana serçe parmağımla yüzük parmağımın arasındaki damarı yarmamı söylediğini gördüm." Tıbbî bilgilerin çoğu, bastangtçta bu tür uyarılara ve ilhamlara dayanır. însan bu gibi konulara vâkıf olunca, Allah'ın kuüanna olan rahmetinin kısımlarının, tesbit edilemeyecek ve sayılamayacak kadar çok olduğunu anlar.[6]

---

[4] İzafet "tamlama", muzaf: "tamlanan", muzafun Iteyh: "tamlayan" demektir.

[5] Yunanlı tıp bilginidir. Anotimi sahasında önemli keşifleri vardır. İslam tabiblerinin müracaat Kaynaklarındandır. Milattan önce 201-131 yıllan arasında yaşamıştır.

[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/3-5.

Ahiretin Çeşitli Halleri

"Hesab gününün yegâne sahibi" (Fatiha, 4). İnsan bu dünyada misafir gibidir; yaşadığı yılları fersahlar7[7] gibi, ayları mitler gibi, nefesten adtmtar gibidir. Bu yolculuktan maksadı ise öbür âleme ulaşmaktır. Çünkü orada, kalıcı olan salih amellerle kurtuluşu elde edecektir. O insan bu yolculuğu esnasında, göklerin ve yerin hükümranlığındaki (melekûtundaki) hayranlık uyandıran bunca şeyi görmesine bakarak hele bir düşünsün. Ahiret âleminin imrenilecek, güzellik, mutluluk hallerini buna kıyas etmelidir. Bunu anladınsa deriz ki Cenâb-ı Hakk'ın: sözü meâd, haşır, neşr gibi meselelere işaret etmektedir. Bu meseleler de iki kısımdır. Bir kısmı tamamen ak!î, bir kısmı tamamen naklîdir. Tamamen aklî olanlar: "Bu âlem, yıkılıp yok edilmesi, sonra da aynen iadesi mümkün olan bir âlemdir. Bu insanın da ölümünden sonra diriltilmesi mümkündür" dememiz gibi. Bu konu, ancak nefs (ruh) cevherinin hakikatini, durumlarının ve niteliklerinin keyfiyetini, bedenden ayrılmasından sonra nasıl baki kalacağını, saadet ve şekâvetinin (ve bedbahtlığının) nasıl olduğunu araştırmak ve Allah'ın ruhu bedene döndürmeye kadir olduğunu açıklamakla tamamlanır. Bu konular ise, ancak aklî ve ince olan beşyüze yakın meseleyi incelemekle tamamlanır.

Semiyyât (yani naklî bilgiler) ise üç kısımdır. Birinci kısım, kıyamei kopacağı zaman meydana gelecek hallerdir. Bu alâmetlerin büyükleri ve küçükleri vardır. Bunlar, ileride bahşedeceğimiz ve durumlarını anlatacağımız on alâmettir İkinci kısım, kıyamet kopacağı zaman Sûr'a liflenmesinin, canlıların ölmesinin, göklerin ve yıldızların yıkılıp dökülmesinin, ruhanî ve cismanî varlıkların ölümlerinin nasıl olacağı hususlarıdır. Üçüncü kısım, kıyamet kopup mahşer ehlinin halleri ortaya döküldükten sonra karşılaşılacak durumlardır. Bunlar da çoktur. Bu hususlara, mahlûkatın bekleme keyfiyeti, müşahede edecekleri durumların niteliği, meleklerin ve peygamberlerin orada bulunmalarının keyfiyeti, hesabın, amellerin tartılmasının keyfiyeti, bir kısım insanların cennete, bir kısım insanların cehenneme gitmeleri, cennet ehli ite cehennem ehlinin sıfatlarının ne olduğu girer. Keza, cennet ve cehennem ehlinin oralara vardıktan sonra halterini, oradaki söyleyecekleri sözleri ile yapacakları işlerini açıklama da bu kısma dahildir Aklî ve naklî bu meselelerin tamamı binlere ulaşır. Bütün bunlar Aliahu Teâlâ'nın sözünde zımnen vardır.

Sadece sana ibadet eder ve sadece senden yardım dileriz." (Fatiha, 5). "İbadet", âmire tazim maksadı ile, emredilen işi yerine getirmekten ibarettir. Bu âlemin, güç yetirilen sayısız şeylere kadir, sınırsız malûmatı bilen, her türlü ihtiyaçtan âzâde, kullarına bir takım şeyleri emredip bir takım şeyleri yasaklayan, mahlûkata O'na itaat etmesi ve onun tekliflerine boyun eğmesi farz olan tek ilahi olduğu delil ile kesinlik kazanmazsa, "Sadece sana ibadet ederiz." sözünün gerektlerini yerine getirmek mümkün olmaz. Zikredilen merhaleyi geçtikten sonra, bu tekliflerin8[8] kısîmlarını açıklamak ve bu emirlerle yasakların çeşitlerini beyan etmek gerekir Din konusunda tasnif edilen fıkıh kitaplarının tamamına, Allah'ın teklifleri dahildir. Sonra bu kitaplara, İslâm dinine göre Allah'ın teklifleri girdiği gibi, geçmiş peygamberlere Allah'ın indirdiği şeriate göre Âllah'ın teklifleri de girer. Yine, Allahın melekleri yaratıp onlara Kendisine ibadet ve taatta rneşgul olmalarını emdettiğinden beri, göklerdeki meleklerini mükellef tuttuğu şeriatler de girer. Buna göre fıkıh kitaptan, uzuvların amellerine yönelik mükellefiyetterin izahını da ihtiva eder. Kalp amellerine dair mükellefiyetlerin kısımlârına gelince, bunlar daha büyük, daha derin ve daha önemlidirler. Ahlâk ve siyaset kitapları, farklı inançlar ve değişik topiumlar açısından bu husustan ihtiva eder. İnsan bütün bu bahisieri değerlendirir ve bütün bunların, sözüne dahil olduğunu bilirse, o zaman bu ayetin ihtiva etmiş olduğu meselelerin, akılların ve fikirlerin ancak pek azına ülaşabileceği bir okyanus durumunda okluğunu anlar.

Bizi dosdoğru, yola hidayet et. (Fatiha, 6) ifadesi hidayet istemekten İbarettir Hidayeti elde

---

7[7] Fersah: 5685 m gelen mesafe ölçüsü.

8[8] Teklif terimi burada, Türkçe'deki "öneri" manasına olmayıp "emirler vererek yükümlü kılmak" manasınadır.

etmenin iki yolu vardır. Birisi, delil ve hüccet vasıtası ile marifeti istemektir. Diğeri, bâtını temizlemek yani nefs terbiyesi ile marifeti isternektir. Delille marifet kazanmanın yolları sınırsızdır.Zira gök ve yer âlemlerinin hiçbir zerresi yoktur ki, Allah'ın uluhiyetinîn kemaline, izzetinin yüceliğina hiç bir şeye muhlaç olmamâsında tezahür ede n tanıklık etmesin. Nitekim şöyle denilmiştir:

"Herşeyde (Allah'ın) birliğini gösteren bir delil vardır."

Bunun açıklaması sudur: Âlemdeki cisimler, cisim otma hususunda birbirlerine eşit, nitelikleri bakımından farklıdırlar ki, bu nitelikler renkler, mekânlar ve durumlardır. Her bir cismin, kendi belirlenmiş sıfatının, cisim olduğundan ya da cisim ölmamn zarurî niteliklerinden dolayı o cisme tahsis edimiş olması imkânsızdır. Aksi halde cisim olan herşeyin birbirine eşit jotması gerekirdi. Dolayısıyla bunun, bir muhassistn tahsisi, bir müdebbirin tedbiri ile (bir belirleyicinin belirlemesi, bir düzenleyicinin düzenlemesi ite) olmuş olması gerekir. Bu belirleyici eğer cisim ise, söz aynı yere çıkar. Şayet cisim değilse, zaten varmak istediğimiz netice kabul edilmiş demektir. Sonra, eğer bu varlık diri, âlim, kadir değil de tesirini (ışığın güneşten sudûru tarzında) şuursuz bir fışkırma ile9[9] ve tabiatı icabı gösteriyorsa, yine cisimlerin eşit olmasının gerektiği mecburiyetine gelinir. Eğer O1 nun dm, âitm, kadir olduğu kabul edilirse, zaten varmak istediğimiz netice Kabul edümiş oimaktadır. Bunun anJâşıtmaayia da, göklerin ve yerin herbir zerresinin, kadir, hakim, âlim bir ilâhın varlığının dosdoğru şahidi ve habercisi olduğu gerçeği ortaya çıkar. Büyük âlim babam Ziyaûddin Ömer (Allah ona rahmet eylesin) şöyle derdi: "Herbir cevher-i fertte (stenoda) Allah'ın rahmetine, hikmetine, kudretine delalet eden envâ-i çeşit (türlü türlü) deliller vardır' Hakikaten böyledir. Çünkü her cevher-i ferdin (atomun) bedel tayrikiyla, sonsuz mekânlarda bulunması, sonsuz sıfatlar alması mümkündür.

Tasavvur edilen bu durumların her biri, gerçekleşmesi durumunda, yaratıcı, hakîm, rahîm bir ilâhın varlığına ihtiyaç buiunduğuna delalet eder. Bütün bu anlattıklarımızdan bu tur konuların nihayetsizliği ortaya çıkar. Hidayetin, riyazet ve nefis tezkiyesi yolu ile elde edilmesine gelince, bu kıyısı olmayan bir deryadır. Allah'a giden herkesin kendisine mahsus bir yolu. muayyen bir hareket tarzı vardır. Nitekim Allahu Tealâ şöyle buyurmuştur: "Herkesin, yüzünü kendisine döndüreceği bir yönü var. (Bakara, 148). Akıllar bu sırlara vâkıf olamaz, anlayışlar bu nur meydanlarının prensiplerinden haberdar olamazlar. Meselenin özünü tahkik etmiş olan gönül erbabı (arifler), bu konularda derin meseleleri, ince sırları gözden geçirdiler ki, çoğu insanın anlayışı onlara nadiren ulaşır.

"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğrayanlarınkine, sapıklarınkine değil..." (Fâtiha. 7). Bu makamlar ne kadar büyük, bu derecelerin mertebeleri ne kadar yücedir! Her kim bu zikrettiğimiz açıklamalara vâkıf olursa, bu hâllerin menşelerine muttali olabilir. Geçen izahlarla anlaşıldı ki bu sûre, nihayetsiz konulara ve sonu olmayan sırlara şamildir ve "Bu sûre onbin meseleyi ihtiva edebiiir" diyen kimsenin sözü, dinleyenlerin anlayışlarına göre söylenmiş bir sözdür. 10[10]

Az Lafızlardan Çok Meselelerin Çıkarılması

Önce sözümüz hakkında konuşalım: Deriz ki: bir muzari fiildir. Muzari fiil de bir fiil çeşididir. deki Bâ harfi ilsak için olup harf-i cerlerden biridir. Harf-i cerler de harf (edat) nevilerindendir. sözümüze gelince, bu belli bir isimdir. Hakkındaki iki değişik değişik görüşe göre ya alem isimlerden (lafz-ı mürtecel) veya müştak (türemiş) isimlerdendir. Gerek alem gerek müştak isimlerden her biri mutlak isim çeşitlerinden birer çeşittir. Akli ilimlerde, cins bilinmeden türün bilinmesinin imkansız olduğu sabittir. Çünkü cins türün mahiyetinden bir parçadır ve şüphesiz basit olanı öğrenmek, mürekkebi (komleks olanı) öğrenmekten önce gelir. Bu durumda sözümüzü gerektiği şekilde bilebilmek, önce ismi, fiili ve harfi öğrendikten sonra mümkün

---

9[9] Burada yeni Eftâtuncu (Plotinci) sudur (emanation) nazariyesi reddedilmekledir.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/6-8.

olur. Bunları bilmek ise, tariflerini, özelliklerini anlattıktan sonra eleede edilir. Bu bitince, ismi alem, müştak ve cins kısımlarına ayırmak; bu kısımlardan herbirini tarifi resmi (hüviyeti) ve özellikleri ile iyice göstermek gerekir. Bu da bitince lafzının, alem isim mi, müştak isim mi olduğundan söz etmek gerekir. Eğer müştak (türemiş ise) neden türemiştir. Bu hususta, her biri hakkında birçok şey söylenmiş olan değişik görüşler vardır. Yine mutlak fiilin ne olduğundan bahsetmek gerekir. Bundan sonra fiilin kısımlarından bahsedeler. Muzari fiil de bu kısımlardandır. Muzari fiil de bu kısımlardandır. Muzari fiilin de tarifi , hususiyetleri ve kısımları anlatılır. Sonra da bizim , özellikle sözümüzü ilgilendiren bahisler anlatılır. Aynı şekilde mutlak harfin hakikatını araştırmak gerekir. Sonra
ise harf-i cer tarifi, özel nitelikleri, hükümleri anlatılır, daha sonra da ilsak bâ'sı, bunu tarif özellik vasıfları anlatılır. Bütün bu konular anlaşıldığında, Cenab-ı Allah'ın sözüyle ilgili olan filolojik (lafzi) izahların bütününe vakıf olunabilir. Ana noktalarına işaret ettiğimiz bu konuların çokluğu malumdur.

Dördüncü mertebe: "İsim, fiil ve harfin kelime cinsine dahil olan üç'tür" olduğunu söylememizdir. Bu sebeple kelimenin mahiyetini, tanımını ve özelliklerini araştırmamız gerekir. Öte yandan "kelime" lâfzına benzeyen başka lafızlar vardır. Ki bunlar da "kelâm", "kavt", "lâfz", "lügat", "ibafe"dir. Binaenaleyh bunlann herbi-rinden, birbiriyle eşanlamlı veya farklı manalara gelen lâfızlar oîduklarından söz etmek gerekiyor. Farklı manalara gelen lâfızlar olmalan hafinde bu farkları enine boyuna anlatmak gerekir.

Beşinci Mertebe: Bu kelimelerin ancak seseler ve harflerden meydana geldiğinde şüphe olmadığını söytememizdir. Öyle ise sesin hakikatini ve meydana geliş sebeblerini araştırmamız gerekiyor. Kesin olan şu ki, canlılarda sesin meydana gelmesi ancak nefesin göğüsten çıkmasıyla otur. O zaman nefesin ne olduğunu ve insanın mecburen nefes alıp veren bir varlık otuşundaki hikmetin ne olduğunu araştırmak gerekin Ve yine kesin olan şudur ki ses, ya nefesin alınmasıyla veya verilmesiyle meydana getir. Bundan dolayı da kalbin ve akciğerin durumlarını; sesin hareketi için ilk başlangıç olan diyafram zannı; karnı, gırtlağı, dili ve dudakları hareket ettiren diğer kaslar tanımayı hedef alan araştırmalara ihtiyaç duyulur. Harf, sesin bizzat kendisi mi yoksa sesten başka seste bulunan bir durum mu olduğunu araştırmak gerekir. Yine şurası kesindir ki, bu harfler ancak ses parçalanan zaman meydana . Harflerin, boğazda, düete, dişlerde ve dudaklarda olmak üzere hususî mahreçleri (çıkış yerleri) vardır. Bu sebebten, sesin tutulup harflerin çıkarıldığı bu yerlerin hallerini ve canlıların birçok türleri varlık âle-mine sokmalarını mümkün kılan kastarın durumlarını incelemek gerekir. Bu konuları İnceleyebilmek ancak anatomi ilmini bilmekle mümkün otur.

Altıncı mertebe: Harfin ve sesin, işitme organı ile hissedilen keyfiyetler olduğudur. Renkler ve ışıklar ise görme organı Be hissedilen keyfiyetlerdir. Tatlar îte tatma organt ile hissedilir. Diğer hissedilen durumlarda da hüküm aynıdır. Bu ifadelerimize göre "Mahiyetçe tamamen farklı oldukları ve aralarında ancak haricî alâkalar sebebiyle bir ortaklık bulunduğu halde, bu keyfiyetler bir tek cinsin türteridir." diyebilir miyiz yoksa diyemez miyiz?

Yedinci Mertebe: Mahsus (adlanan) keyfiyetlerin, meşhur görüşe göre, keyfiyet cinsinin türlerinden bir tür olduğudur. Binaenaleyh nitelik kategorisinin tarifini yapmak ve onun kapsamına giren şeyleri, 'cins" teriminin nevilere şamil olup olmadığım araştırmak gerekir.

Sekizinci Mertebe: Keyfiyet kemiyet ve nisbet kategorilerinin "araz" okkığu-dur. Bundan dolayı "araz"dan, kısımlarından, hükümlerinden, şartlarından ve ona bağb olan şeylerden bahsetmek gerekir.

Dokuzuncu Mertebe: "Araz" ve "cevher"in, mümkün tabirinin kapsamına; "mümkün" ve "vacib"in ise "mevcûd" teriminin kapsamına girmede müşterek olduklarıdır. Bundan dolayı varlık ve yokluğa bağlı şeylerden bahsetmek gerekir. Bunlar da, "mevcöd" teriminin "vacîb" ve "mümkün" hakkında kullanılması cins teriminin neviler hakkında veya sıfatların mevsuf hakkında kullanılması gibi bu konuyla ilgili diğer meselelerdir.

Onuncu Mertebe:: Şüphesiz "malûm", "mezkûr", "muhberün anh" (kendisinden haber veriten) tabirleri hem mevcuda hem de ma'duma şâmildir. Bu sebeble"mevcûd'dan daha kapsamlı bir tabirin bulunduğu nasıl düşünülebilir. Kimi insanlar "maznûn"un (zannedlen

şeyin), malûmdan daha umûmi olduğunu söyterler. Farzet ki, ifadelerin en genel olanı malûm (bilme konusu olan şey) olsun. Tabiatıyla malûmun zıddı malûm olmayandır. Ancak birşeyin özü bilinmediği sürece, onun başkasının zıddı olduğuna hükmetmek imkânsadır. Malûm olmayana, malûmun zıdchdır diye karar verdimizde, malum olmayanın da malûm oknası gerekir Bu durumda da malûmun zıddı yine malûm otur ki bu imkansızdır.
Varlıkların cüzlerinden herbir cüzünde bu on mertebeyi gören bir kimseye, sonsuz araştırma kapıları açılıır. Halbuki aklı bunlardan pek azını dahi kuşatamaz. Böylece az kelimelerden çok ilimler çıkarma keyfiyatr ortaya çıkmış olur. 11[11]

Bu Sûreden Çok Hüküm Çıkarmanın Başka Delilleri

Bu kitapta bir mesele zikredip o meselenin doğruluğuna on yönden detil getirdiğimizde, getirdiğimiz bu delil ve açıklamaların herbiri başlı başına bir mesele olur. Sonra bunların herbirinde meselâ beş şüphe anlatsak, bunların herbiri de başlı başına bir mesele olur. Daha sonra bunların herbirine iki veya öç cevap verdiğimizde, bu üç cevap da yeni üç mesele olur. Meselâ: "Arap dilinde bulunan lâfızlar altmış şekil üzere bulunur." desek ve bu şekillen izah etsek, bütün bu sözler aslında altmış mesele olmuş otur. Zira suali ve cevabı olmadan meselenin bir manası olmaz. Bu vecihlerin herbin aynı durumda olunca, onlardan her-biri başlı başına bir mesele teşkil eder.
Bu inceliği İyice anladınsa deriz ki: İsim ve fiille ilgili konulan nazar-t itibara ahr, bundan da fiillerin malûm ve mezkûr diye taksimine dair konulara; mevcud ve madûma dair konulara; vacib ve mümkine; cevhere ve araza; nitelik kategorisi-nö ve onun da hissedilen ve hissedilmeyen dtye kısmiam ayrılmasına; sese; onun sonradan olma keyfiyetine; seslen ve harften meydana getiren kasların durumuna dair konulara geçersek, o zaman iş büyür ve kapı çok genişler. Fakat biz bu kitabımıza, kelime, kelâm, kavi, tafız ve ibareye dair konularla başjaytp, buradan önce isme, -fule ve harfe, sonra da isimlerin, fiillerin ve harflerin kısımlara ayrılmasına taalluk edecek konulara geçecek, daha sonra da" sözündeki üç nevin açıklamasına değineceğiz. Lütfü geniş olan Cenâtn Allah'tan, bizi bu yüce gayemize ulaşmaya muvaffak kılmasını diliyoruz. 12[12]

İSTİAZE'DEN ÇIKARILAN İLİMLER

"Bu sözden çıkarılan ilimler iki çeşittir.
Birincisi, lügat ve irabla, ikincisi de usul ve furu ilmi ile ilgili konulardır.'
Bu kitabın ilk kısmı, bu kelime hakkındaki edebi tetkikliri dair olup, konunun bir çok babları (bölümleri) vardır.

KELİME İLE İLGİLİ BAHİSLER

“Bu bab, kelime ve kelimenin yerine geçen lafızlara dair konular hakkında olup, birçok mesele sözkonusudur”. 13[13]

İştikâk:

Lafızların taşıdıkları manaları açıklama husundaki en mükemmeli “iştikak” (kelimenin kökünü araştırmak, etimoloji) metodudur. İştikak iki çeşittir. Küçük iştikak büyük iştikak. Küçük iştikak, mazi (geçmiş zaman) ve müstakbel (gelecek zaman) siağalarının, ismi failin, ismi mefûlün ve diğerlerinin mastardan türetilmesidir. Bûyûk iştikak ise şudur; Kelime, harflerden

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/9-11.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/12.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/15.

meydana geldiğinde mutlaka bazı değişiklikleri kabul etmek durumundadır. Buna göre diyoruz ki: Bu terkibin ilk mertebesi; kelimenin iki harften mûrekkeb olmasıdır: Böyle bir kelime iki türlü değişiklik kabul eder, kenmesinin şekline çevrilmesi gibi. Bu safhadan sonra, kelimenin üç harften mürekkeb olması safhası gelir, kelimesi gibi,.. Bu kelime de altı nevi değişikliğe müsaittir. Bu böyledir çünkü, kelimenin üç harfinden herbirini, aynı kelimenin ilk harfi yapmak mümkündür. Bu üç şekilden herbirine göre geriye kalan diğer iki harfin de iki şekilde olması mümkündür. Üçün iki ile çarpımı da altı eder. Sülâsî (üç aslî harfli) kelimelerde meydana gelen bu kalb{yer değiştirme)lerin altı şekilde olması mümkündür. Bu safhadan sonra kelimenin rubai (dört harfli) olması gelir,ve kelimeleri gibi.... Bunlar yirmi dört değişikliğe imkan verir. Zira bu dört harften herbirinin aynı kelimenin ilk harfi olması mümkündür. Bu dört ayrı sekilde, geriye kalan üç harf altı tür değişiklik kabul eder. Dördün altı ile çarpmı da yimi dört şekli ifade eder. Bundan sonra kelimenin humasi (beş harfli) olması safhası gelir, kelimesi gibi.:. Böylesi kelimelirde yüz yirmi çeşit değişiklik kabul eder. Çünkü bu beş harften herbirini o kelimenin ilk harfi yapmak mümkündür. Bu takdirlerden herbirine göre, geriye kalacak dört harfin, yukarda izahı geçtiği üzere yirmidört değişik şekle girmesi mümkündür. Beşin yirmidört tle çarpımı ise yüzyirmi eder. Bu husustaki kaide şudur: En az sayıda mümkün olan değiştirmeleri öğrenip de bundan daha fazla miktarda mümkün olan değiştirmelerin sayısını bitmek istersen, sıra bakımından daha yukardaki sayıyı bir önceki sayıda elde edilebilecek değişiklik ihtimallerinin sayısıyla çarpabilirsin. En iyi Allah bilir. 14[14]

İkinci Mesele

Küçük iştikakın durumunu değerlendirmek, alışılmış kotay bir iştir. Büyük iştikakı uygulamaksa zordur. San-
ki sadece sülâsî kelimelerde bunu uygulamak mümkündür. Çünki sülâsîlerde meydana gelebilecek değişiklikler altıyı geçmez. Dört harfli, beş harfli kelimelere gelince bu değişiklikler gerçekten çoktur. Bu değişikliklerin birçoğu manasız olur. Bu sebebten, iştikakın bu türünü uygulamak pek az mümkündür.
Yine üç harfli (sülâsî) kelimelerde de mümkün değişikliklerin tamamının muteber olacağı durumlar pek az bulunur. Üç harfli kelimelerde, çoğunlukla bu ihtimallerin bir kısmı kullanılın bir kısmı kullanılmaz. Bununla beraber, mümkün olan şekiller bile dil konularında mevzuyu tam ortaya koyabilmek için, varılabilecek en uç noktayı teşkil eder. 15[15]

Üçüncü Mesele

Kâf Lâm ve mim harfleri, mümkün olan altı değişik dizilişe göre, kuvvet ve şiddet ifade eder- "tettme"nin izahı |er. Bu kalıplardan beşi mevcut olup biri mevcut değildir. Birincisi, dizilişidir ki "kelâm" kelimesi bundan çıkmıştır. Zira "kelâm", kulağa çarpar ve orada tesir meydana getirir. Yine "kelâm", manayı ifade yoluyla zihinde de tesir yapar. Yaralamak manastndaki "Kelm" kelimesi de böyledir Bu kelimede "şiddet" manası vardır. Sert toprağa da "kelâm" denir Bu da "şiddet" manasım taşımasından dolayıdır. İkinci dizilişdir. Çünkü "kâmil" olan nakıs (eksik) olandan daha güçlüdür. Üçüncü dizilişdir. "lekm" (yumruklamak) kelimesindeki "şiddet" manası açıkttr. Dördüncü dizilştir, Bir kuyuya, suyu azaldığında (Suyu az kuyu) denilmesi bu manâyadır. Kuyu böyle olduğu zaman oraya gitmek istenmez, gidilse de bir tür sıkıntı duyulur. Beşinci dizilişdir. Hamuru iyice yoğurup da hamur iyice pekiştiğinde (Hamurun hakkından geldin) denilir." (İnsanın mülkü) ifadesi de bu kabildendir. Çünkü mülk de bir çeşit güçtür. (Kızı evlendirdim) ibaresinde de bu mana vardır. Çünkü evlendirme sayesinde kocası, onun üzerinde hükmetme yetkisine sahip olmaktadır.16[16]

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/12.15-16.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/16.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/16.

Dördüncü Mesele

“Kelime” lafzı tek bir lafız hakkında kullanılırama onunla birbiriyle sıkı irtibatı olan bir çok söz kastedilir. Mesela, Arapların bütün bir kasideye kelime demeleri gibi... Yine bu manada, "Kelimetü'ş-Şehâdet", “Güzel söz sadakadır” 17[17] denir. Mecaz, müşterekten (çok anlamlı kelimeden) daha evlâ olunca, "kelime" lafzını mürekkebe {cümleye) isim olarak vermenin bir mecaz olduğunu anlamış oluruz. Bu iki yönden böyledir Birincisi, mürekkep bir ifade, tek fek kelimelerden meydana gelir. Murekkep olan kelâma, "kelime" ctenmösi, parçam bütüne ad olarak verilmesi kabilindendit İkincisi, birçok söz, birbiriyle iyice irtibatlı olduğunda bir birlik meydana gelir de bökece bütün bu yönlerde, bu çok söz tek bir kefime gibi olur. Bu benzerlik, mecazın güzellik sebebterinden biridir Sundan dolayı uzunca sözlere "kelime" denilmiştir. 18[18]

Beşinci Mesele

Kur'ân'da "kelime" İle bundan başka iki değişik mana için kullanılmıştır. Birisi, Hz. İsa (a.s) için (Allah'ın kelimesi) denilmiş olmasıdır. Ona bu ismin verilmesi, ya Cenâb-t Hakk-ıtn (ol) sözü ile ya da "kelime"nin söylenmesi gibi bir anda meydana getmiş olmasından dolayıdır. Diğeri, Cenâb-ı Allah'ın, kendi fiiitermi " (kelimeler) diye adlandırmadır. Nitekim Allah Teâlâ ayette:
"De ki: -Rabbimin kelimeleri(ni yazmak) için denizler mürekkep olsa, Rabbimin kelimeleri tükenmeden o denizler tükenirdi." (Kehf, 109). Bu adlandırmanm sebebi, yukarda zikredilen iki izahtır. En iyi Allah bilir. 19[19]

“Kavl” Kelimesi

Bu terkip attı değişik dizilişe göre, hareket, kolaylık ve hafifliğe delalet eder. Diziliş yönlerinin birincisi dır. “Kavl” (söz) kelîmesi bundandır. Çünkü kavl (söz) dile kolay gelen bir iştir. İkincisi, dizilişidir. Vahşi eşek manasına gelen" kelimesi bu köktendir. Bu isim, ona uçarcasına hareket effiği için verilmiştir, "(Buğdayı ve kavutu kavurdum onlar da hemen kavruldu.) ifadesi'bu köktendir. Çünkü birşey kavrulduğu zaman kurur ve hafifler de çok çabuk hareket eder olur." kelimesi de bu köktendir. Bunun manası hafif ve kararsız olandır. Üçüncüsü, " dizişidir. Dağ koçuna, hareketli olduğu için denilir. Birisi dağa tırmandığında " (Dağa çıktı) denilir. Dördüncüsü, Bir şey sûratlendiğinde denilir. Buna göre." "O zaman siz ayetindeki kelimesi, "saklayıp onu süratlice götürüyordunuz" manasına gelmek üzere şeklinde okunmuştur. Beşincisi, dizilişidir. Nitekim hadîste:"
"Ben yemeği ancak, benim için iytice yumuşatıldığında20[20] yani elle hazırlanıp yenilecek kıvama getirildiğinde yerim" buyurulmuştur. Yağ anlamına gelen kelimeside bu köktendir. Hafifliği ve akıcılığından dolayı bu isim ona verilmiştir. Çünkü yağda peynirde su ve katılık yoktur. Altıncısı" Kartal manaanageten kelimesi bu köktendir. Bu ismin ona, havada çok hafif ve Nzlı uçtuğundan dolayr denilmesi de bu köktendir. Çünkü felçte, sanki yüzde bir kayma ve kasılma varmış gibi yüzün şekli bozulur. Aşımı çabuk olan deveye de denir. 21[21]

“Lafz” Kelimesi

17[17] Buhari, Cihad, 72; Ed«b, 34: Müsfim, Zekât, 56.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/17.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/17.
20[20] İbnu'1-Esir; en-Nihâye 4/278.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/17-18.

Merhum ibnü Cinnî'nin dediğine göre, konuştum manasına gelen fiilinden vezninderdir. Kelimenin aslı, ve " kelimelerindeki gibi." dür. Çünkü bütün bu kelimeterin lâmuel fiilleri (son harfleri), (top ile oynadım) ve (çelik çornak oynadım) ifadelerinin delaletiyle, vav harfidir. Yine lügat" kelimesi hakkında, saçmalamak anlamına gelen fiilinden geldiği, "Ve boş ve kötü söze rastladıkları vakit şerefli (insanlar) olarak, (ondan yüz çevirip) ge-çerler" (Furkân, 72} ayetindeki" " kelimesinin bu manada olduğu da söylenmiştir. Derim ki: İbnü Cinni,, kelime ve kavl terimlerinde büyük iştikâka itibar etmiştir. Halbuki burada da büyük iştikak söz konusu olduğu halde, ona yer vermemiştir. Buna göre lugat kelimesindeki ." " (boş söz),ve " (boş iş) ifedelerindeki kelimeleri bu köktendir. İkincisi " dizilişidir ki bu İnceleme konusudur. Üçüncüsü," ; dizişidir." (Falanın şunda aşırıığı vardır) ifadesi ile, bir ok atimi mesafe anlamına gelen kelimesi bu köktendir. Dördüncüsü dizilişidir. Cenab-ı Hakk'ın "Onda bir sarhoşluk (baş ağritma) yoktur." (Saffat, 47) ayetindeki" " kelimesi bu köktendir. Besicisi," "dizilişidir. Bu kökten olmak üzere" (Falanca, iyice şu şeye daldı.) denilir. Altıncısı dizilişidir. Bununla ilgili olarak (köpek kaba başını soktu) denilir. Bütün bu tertiplerde ortak husus, öyle görûlüyor ki, birşeye iyice bakmak, o şeye iyice dalmak keyfiyetidir. 22[22]

"Lâfz" Kelimesi

Ben diyorum ki: Lâfz tabirinin, sesler ve harfler hakkında kullanılmast mecaz yoluyladır. Çünkü sesler ve harfler, nefes gögsün içinden dışarıya çıkarken onu belli bazı yerlerde tutar, sonra tutmayı bırakır, böylece nefesi tutma süresinin nihayetinde bırakmasının başlangıcında harfler meydana gelir. Velhasıl "Lafz" kelimesi atmak manasıdadır.Bu mana ses ve harflerde şu iki yöneten mevcuttur. Birincisi: İnsan bu nefesi göğsünün içinden dtşanya atıyor ve onu salıyor ki,bu, çıkarmadır. " bu kelimelerin meydana geliş sebebi olduğu için bu kelimelere lâfız denmiştir, ikincisi, harflerin doğması, havanın göğüsten dîşan atılması sebebiyle olduğu için bu, sanki insan bu harfleri içerden dışarıya atıyormuş gibi olur, bu benzerlik mecaz sebeberinden biridir. 23[23]

İbare Kelimesi

Bunun dizilişi", dir. Bu kelime altı değişik dizilişiyle geçmek intikal etmek manalarını ifade eder.Birinci dizilişi . dir. kelimesi bu köktendir. Çünkü insanın, bir harften diğer harfe geçmeden konuşması mümkün değildir. Yine bu ibare vasıtasıyla mana, konuşan kimsenin zihninden dinleyenin zihnine geçer." kelimesi de bu köktendir Bunun manası gozyaşıdır. Zira göz yaşı, gözün içinden dışanya geçer. (İbretler) kelimesi de bu köktendir Çünkü İnsan, bunlarda görünenden görünmeyene intikal eder. Köprü anlarmna geten kelimesi de bu köktendin Çünkü onun yardımı ile nehrin bir yakasından diğerine geçilir." (Ruya tabiri) kelimesi de bu köktendir. Çünkü insan rüyada gördüğü şeyler vasıtasıyla, bir takım gaybi yani ortada olmayan manalara intikal eder. İkinci diziliş, dir. Arapların, yaz ve kış seyahatferi sebebiyte çok yer değdirmelerinden Ötürü "Arap" olarak isimlendirilmleri bu manadandır, (Falan sözünde muradını iyi ortaya toydu) ifadesi de bundandır Çünkü söz, izah edilmezden önce kapalıdır, izah edilince o bilinen ve anlaşılan bir hale gelmiş olur. Üçüncü diziliş, dir. Bîr kimse mükemelleştiği ve bir işte iyice ilerediği zaman" (Falanca su şeyde emsalini geçti) ifadesinin kullanılması bu manadandır. Dör düncü diziliş, dir. İçten dışa çıktığı için, (davar pisliği anlamındaki) kelimesi buradan çıkmıştır. Beşinci diziliş tir. Korkuya denilmesi buradandır.. Çünkü insan, korktuğunda bir halden başka bir hâle geçer. Altıncı diziliş, dir (ev) kelimesi buradandir. Çünkü insan oradan çıkıp yine oraya gelir. 24[24]

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/18.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/18-19.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/19.

“Kelime” ile “Kelâm Arasındaki Fark

Nahiv (Dil> âlimlerinin çoğu, "kelimenin "kelâm' dan farklı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre "kelime" müfred bir lâfızttır, kelâm ise tam bir rnana ifade eden cümledir. Usul alimlerinin ekserisi bu iki kelime arasında
hiçbir farkin olmadığını, her ikisinin de mütred ve mürekkeb lafiziara şamil olduğunu söylemişlerdir İbnü Cirmi, nahivcilerin görüşüne uyup, usûl âümlerinin {kelâmcıların) bu husustaki görüşünü uzak bir ihtimal saymıssa da bu iki görüş arasındaki fark hususunda ileri sürdüğü delilleri, ben kuvvetli bırimuyorum. O, Sibeveyh’ten "Kelâm"ın tam bir mana ifada eden cümleye mahsus olduğunu belirten bir söz nakletmiş, diğer bir takım sözler de zikretmiş ise de bunlar son derece zayıftır.
Usûlcülere gelince, onlar, birçok yönden, gorüşterinin doğruluğuna deliller getirmişlerdir. Birinci delilleri: Akıllı kimseler; "keiârrî'tn suskunluk ve sükûta zıd olduğunda ittifak etmişlerdir. Tek bir "kelime"yi söylemek bite suskunluk ve sükûtun zıddı olduğundan, bu da bir "kelâm 'dır. İkinci delilleri: "Kelimemin, yaralamak ve tesir etmek anlamına gelenden iştikak etmesidir. Tek bir "kelime' yi duyan kimsenin onun manasını anladığı herkesçe bilinir. Buna göre, burada "tesir" manas» meydana gelmiş otur ki, bu da bir "kelâm" olur. Üçüncü delilleri: "Falanca şu tek kelimeyi söyledi" ifadesi üe "falanca sadece şu tek kelimeyi söyledi" ifadesinin uygun olmasıdır. Bütün bunlar tek bir "kelime"nin dahi "kelâm" olduğunu gösterir. Yoksa "falanca bir tek ketime söyledi" ifâdesi doğru olmazdı. Dördüncü delilleri: "Falanca eksik bir kelâm söyledi" ifadesinin doğru olmasıdır. Bu» tam bir ifadenin meydana germesinin kelâm isminde nazar-ı dikkate alınmadığına delâlet eder. 25[25]

Onbirinci Mesele

Yukardaki ihtilaftan dolayı fıkhî bir mesele ortaya çıkmıştır. Bu, İmam Muhammed b. el-Hasen'in "ef-Cami'ul-Kebtr" adfe eserindeki yemin meselelerinin itkidir. Mesele şudur: Eğer adam, medhulun bihâ (zifafa girilmiş veya halvet-i sahî-hada) kafeomış) olmayan hanımına, "seninle konuşursam, sen üç kere boşsun" derse, fıkıh âlimleri, bu sözün ikinci defa tekrarının bir talak olduğunu bildirirler: Bu ikincisi bir talak olur mu? Ebu Hanrfe ve İmameyn (İmam Ebu Yusuf üe İmam-ı Muhammed): "Bu bir talak sayılır." dediler, imam-ı Züfer ise "sayrlmaz' dedi. İmam Züfer'in delili şudur: O adam, ikinci defa "seninle konuşursam; derse bu kadar sözle şart tahakkuk etmiş olur; Zira kelam"ismi bir mana iade eden herşeye verilir; ister tam bir mana ifade etsin isterse etmesin. Şart bulununca ceza (netice) de bulunur. Buna göre, "Eğer seninle konuşursam;' dediğinde kadın boş olur; Bu sebeple adamın (sözün devamı olan) "Sen boşsun" ifadesi, nikan bağının tamamının dışındadır ve nikaha bağlı olarak söylenmiş bir söz değildir. Binaenaleyh (sözün son kısmından) talak vuku bulmaz.
İmam Ebu Hanife'nin delili ise şudur: Şart -ki bu adamın "seninle konuşursam" sözüdür- tam değikftr. Halbuki "kelâm" tam bir cümlenin adıdır. Bundan dolayı talak ancak adamın "Eğer seninle konuşursam, sen boşsun." sözünün tamamlanmasıyla meydana gelir. Sözün özü, şayet biz, "kelam" ismi, yalnız bir tek kelimeyi içine alıyor." dersek, bu takdirde hüküm Züfer'in verdiği hükümdür. Eğer "kelâm" ismi "sadece cümleye şamildir" dersek, hüküm İmam Ebu Hanife'nin hükmüdür. Züfer'in görüşünü kuvvetlendiren bir husus da şudur: Şayet o adam ikinci deta da "seninle konuşursam", der ve bununla yetinir de bundan sonra "sen boşsun" kısmmt öoytemezse kadın boş dur. Şayet bu kadarctk bir ifade "kelâm" saytfmasaydı kadın boş olmazdı. Şu husus da İmam Ebu Hanife'nin görûşönû kuvyefendirir: Eğer bu adam "her ne zaman senirte konuşursam boşsun" der, sonra aynı sözü ikinci kez söylerse, bu durumda (her ne zaman) kelimesi tekrarı ifade eder, Şayet tek bir kelimeyi soyletmek "kelâm" sayılırsa o adamın ikinci kez "her ne zaman seninle konuşufsam deyip bununla yetinir de ondan sonra sen boşsun" kısmını söylemezde o adamın uç talak vermiş olduğu kabuledir.

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/19-20.

Çönkû, "her zaman seninle konuşursam tabirlerinin toplamı, bir çok kelimenin söylenmiş olduğunu ifade eder ve bu kelimelerden her biri talakın meydana gelmesini gerektirir. Öyle zannediyorum ki İmam Züfer meselenin bu yönünü ele almıştır. [26][26]

Onikinci Mesele

Ebu Hanife ile Züfer arasında zikredilen bu anlaşmazlığın dayanağı, adamın "seninle konuşursam boşsun demiş olması durumu ile ilgili olması gerekir. Fakat adam, "seninle bir kelime konuşursam boşsun" veya "sana söylersem" yahut da "sana bir sözdersem boşsun" derse bütün bu meselelerin hepsinde doğru olan sadece Züfer'in sözüdür. En iyi Allah bilir. [27][27]

Onüçüncü Mesele

"Kelime" ve "kelam" sözcükleri manasız sözlen için kullanılır mı? Nahivcilerden "kullanılır" diyenler vardır. Zira "kelam" ın manalısı da vardır, manasızı da vardır. sözü doğrudur. Hem o"manası anlaşılmayan bir kelam etti". Denmesi de uygun düşer. Diğer yandan manasız sözlerde kulaklarda iz bırakır, böylece onlarda tefsir ve kelam manası meydana gelmiş olur. Nahivcilerden bazılarıda "kelime" ve "kelam"ın sadece mana ifade eden şeyler için kullanıldığını söylemişlerdir. Eğer bu kaide göz önünde bulundurulmazsa, kuşların seslerini de "kelime" ve "kelam" diye isimlendirmenin caiz olması gerekirdi.

Tabii Seslere "Kelam" Denir Mi?

Birbirleriyle birleşen sesler çeşitli manalara gelecek şekilde bir terkip oluşturduğunda bu terkip, vâz'i (insanlarca ifade edilen) değil de tabii bir terkip olduğu takdirde böylesi sesler "kelime" ve "kelam" diye isimlendirilebilir mi? Mesela insan rahatladığında "ooh", acı duyduğunda "aaah", öksürdüğünde de "öhh öhh" der. İşte bunlar terkip oluşturmuş ve birbirleriyle kaynaşmış harflerdir ki kendilerine mahsus manalara gelirler. Ancak bu seslerin, manalarına delâletleri tabii olup vad'i değildir. Bunlar ve benzerleri "kelimeler" diye adlandırılabilir mi? Bağırtlak kuşu sanki "kata kata" diye öttüğü için, buna Arapça'da Leylek de 'lak lak" dediğj buna ete" denilmiştir. Bu sesler, "keHme" diye adlandırılabilir mi? Nahivciler bu hususta ihtilaf ettiler. Her iki tarafta da kayda değer bir delil bulamadım. 8u konunun yararı, adamın "Bir kelime duyarsam kölem hürdür" dediği zaman görülür. Bu tür lâfızları duyduğunda o adama sözünde durması gerekir mi, gerekmez mi? [28][28]

Onbeşinci Mesele

İbnü Cinnî şöyle demiştir: "Kavi" terimi, hakikat olaraktek bir "kelime"ye ve tam bir "kelam"a ad olarak verilir. "Kelâm" terimine gelince, bu tam bir cümleye hastır. "Kelime" lâfzı da müfred için kullanılır. Bu iki konunun farkını belirtmek üzere onun söylediği sözün özü şudur: "Kavi" teriminin hafiflik ve kolaylığa delalet ettiğini izah ettiğimizde, onun tek "kelime" yi de içine alması gerekir, "kelâm" terimine gelince tesir manasını ifade eder. Bu mana ise ancak tam bir cümleden elde edilir. Şu kadar var ki "kelime" lafzı ile bunu ifade etmek güçtür. Bu görüşü şairin şu sözü kuvvetlendiriyor:
Ben o (kaataa) "dur" dedim, O da "kaf" dedi" Şair (bu beyitte) onun sadece "kâf" demesini "kavi" (söz) diye adlandırmıştır. [29][29]

---

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/20-21.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/21.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/21-22.
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/22.

“Kavl” Tabiri

Yine İbnu Cinnî, "kavi" teriminin görüş ve fikirleri ifade etmesinin mecazî olduğunu söylemiştir. Meselâ: "Falanca Ebu Hanife'nin kavlini söylüyor" ve "Filanca Mâlik'in kavline (sözüne) taraftar oluyor" dediğinizde, bunun manası "O, ikisinin fikirlerini ve görüşlerini benimsiyor;' demektir. Baksana, sen bir adamdan Allah'ı görmenin mümkün olup olmadığını sorsan, o da "Allah'ı görmek caiz değildir" dese, sen "Bu mutezilenin kavildir" dersin, "Bu mutezilenin kelâmıdır" demezsin. Bu ikincisini ancak zorlama yolu ile söyleyebilirsin. Bu tarz mecazdaki gûzelliğin sebebinin, inançların ancak başkası ile anlaşılmasından dolayı olduğu söylenmistir. Bu yönden bir benzerlik meydana gelince, "kavl"in mecazen görüş ve fikirleri ifade etmesinin sebebi iyice ortaya çıkar. 30[30]

Onyedinci Mesele

(dedi) kelimesi bazen nutk (konuşma)nın dışında da kullanılır. Ebu'n-Necm şöyte dedi;
"Kuş, ona "doğru olarak gel, sen ancak müteşekkir olarak dönersin" dedi." (lisan-ı hali ile.)
Bir başkası da şöyle demiştir:
"Ona, gözler "Başım gözüm üstûne" dedi (lisan- ı hali ile...) ve delinmek için ıncinin büyürnesi gibi kabardılar. (yaşla doldular)."
Aynı şair şöyle dedi:
"Havuz doldu ve (lisan-ı hali ile) "Bırak beni (Yavaş ol) artık karnım iyice doldu" dedi
Bir darbı mesel de şöyle denmiştir; Duvar, kazığa 'Niçin beni deliyorsun' dedi. O da; "Ucumu sivriltene sor. Çünkü arkamdaki kimse peşimi bırakmıyor.” Dedi. “Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman sözümüz, ancak ona ol demekten ibarettir. O da derhal oluverir. ”(Nahl, 40) ayeti ile O, (göğe) ve yeryüzüne :-ikinizde ister istemez gelin. Dedi. Onlarda –isteye isteye geldik dediler.” (Fussilet, 11)ayetindeki “dedi fiilleri de bu manadadır. 31[31]

İçimizden Geçirdiğimiz Sözlere “Kelam” Denir Mi?

İnsanın gönlünden geçirdiklerine “kelâm” denmesini kabul etmeyenler, kelâm ve “kavl” terimlerinin sadece lafızların ve kelimelerin ismi olduğu hususnda ittiak etmişlerdir. İnsanın gönlünden geçirdiklerine “kelâm”denilebileceğini ileri sürenlere gelince, bunlar içten geçen manaların “kelâm” ve kavl olarak isimlendirililebileceğine ittifak etmişler ve buna kur’an, Hadis (Haber) ve şiirden deliller getirmişlerdir. Kur’an dan getirdikleri delel Cenab-ı Hakk’ın şu sözüdür:
“Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduğunu da biliyor.” (Münafıkun, 1).
Açıktır ki o münafıklar “lafız”da yalancı değildirler, çünkü onlar Hz. Muhammed (a.s.) ın Allah’ın peygamberi olduğunu ifade ediyorlardı ve söyledikleri bu söz doğru idi. Bu sebeple onların , “lafz”ın (bizzat söyledikleri sözün) dışında diğer bir sözde “yalancı” olduklarını söylemek gerekir. Bu da ancak onların gönüllerinden geçirdikleri sözlerdir. Bir kimse: “Onların, Hz. Muhammed (a.s.)’in Allahın elçisi olduğunu haber verdikleri lafzi sözlerinde yalancı olduklarını kabul etmiyoruz.”diyebilir. Deriz ki Biz de kabul etmiyoruz. Doğrusu onlar, Hz. Muhammed (a.s.)in Allah’ın elçisi olduğuna şahit olduklarını haber verdiler. Çünkü o münafıklar: "Şahadet ederiz ki, sen Allah elçisisin diyorlardı. Halbuki “şehadet” ancak ilimle meydana gelir. Onlarsa bunu bilmiyorlardı. Binaenaleyh onların, dilleri ile söyledikleri sözlerinde yalancı oldukları ortaya çıkmış oldu. Hadis (Haber)’den getirdikleri delil ise Hz.

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/22.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/22-23.

Ömer (r.a.)’den rivayet ettikleri şu sözdür: O sakife günûn32[32] de şöyle soytedi: Ben gönlümde bir söz hazırlamştım, Ebu Bekir o sözü benden Önce dile getirdi." Şiirden getirdikleri delil İse Ahtal'ın (640-710 hlc.) şu sözüdür:

"Kelâm (söz), muhakkak ki gönülde olandır.
Lisan ise gönüle tercüman kılınmıştır ancak."

Gönüldeki mananın "Kelâm" olarak isimlendirilmesi™ kabul etmeyenlere gelince, onlar bu hususta şu delilleri öne sürmüşlerdir: Harflerle konuşmayıp o harfte-ri telaffuz etmeyen kimseye "O konuşmadı" denilir. Öte yandan yemini bozmak ve yemini tutmak da bu lâfızlarla ilgilidir. Ehli Sünnet içinde de "Kavi" ve "kelâm" terimlerinin gönülden geçen mana ile dilden söylenen lâfız arasında müşterek okluğunu söyleyenler vardır. 33[33]

Ondokuzuncu Mesele

Bu kelimeler ve ibarelere bazan "ahâdîs" (sözler) de denir. Nitekim Cenab-ı Atlah şöyle buyurmuştur: "

"öyleyse onlar da onun gibi bir hadis (söz)-getirsinler" (Tûr, 34). Bu şekilde isimlendirmenin sebebi.bu kelimelerin peş-peşe ve ardarda gelen harflerden oluşmasıdır. Öyleyse bu harflerden herbiri diğerinin peşinden ortaya çıkan Bu sebeple, kelimeler "hadîs" diye nitelendirilir. Bu isimlendirmenin bir diğer sebebi de, kelimeleri duymanın kalbte birtakım bilgiler ve manalar meydana getirmesidir En iyi Allah bilir. 34[34]

“Nutk”

Sözkonusu birçok lafız vardır. Bunlann birincisi "kelime" ikincisi "kelâm" üçüncüsü "kavl", dördüncüsü 1âfz","attıncısı "hadîs" tir: Hepsini açıkladık. Yedincisi ise "Nutk" (konuşmak) lâfzıdır ki bunun iştikak (türeme) keyfiyetini, şu sayılan lâfızlardan herhangi birinin müteradifi olup olmadığını; farklı iseter, farkın ne olduğunu araştırmak gerekiyor. 35[35]

“Kelime”nin Târifi

Zamahşeri, "el-Mufassal" adlı eserinin başında şöyle der: "Kelime, "vad" {bir manayı ifade etmek üzere bir lâfız tahsis etmek) ile, bir tek manaya delâlet eden bir lâfızdır." Bu, makbul bir tarif değildir. Çünkü, mazi sîgası, "vad" ile tek bir manaya gelmemekle birlikte, o da bir "kelimedir. Binaenaleyh Zamahşerî'nin tarifi yanlıştır. Zira mâzî sîgası, hades (iş. oluş, fiil) ve zaman denen iki işe delâlet eder. İsim fiillerde de durum aynıdır. Meselâ (Bırak, vazgeç), (sus) sözlerimiz gibi. Tarifteki yanlışlığın sebebi şudur: Zamahşerî, "müfred"i "lâtz"tn sıfatı yapması gerekirken mananın sıfatı yapmış ve hata etmiştir. 36[36]

Mühmel Ve Müsta’mel Lâfızlar

Lafız ya manasız bir lafız olur ki, bu üç kısımdır. Birincisi lafzın parçalarının kesinlikle mananın parçalarına delalet etmememsidir. Bu "mûfred" lâfızdır. Mesela (at) ve (deve) sözümüz gibi.... İkincisi lâfzın parçalarından herhangi birsinin, o mananın bir parçası olduğu halde o mana parçasına delalet etmemesidir. Fakat aynı lafzı başka bir açıdan ele aldığımızdâ, bu lafzın cüzlerinin, mananın parçalarına delâlet ettiği görülür. Meselâ Abdullah sözümüz gibi... Bu terkibi (birleşik kelimeyi} özel İsim olarak ele aldığımızda, lafzının parçalarının rnanasının parçalarına delalet etmediği ortaya çıkar. Fakat bu terkibi özel isim olarak değilde muzaf (tamlanan) ve Muzafun ileyh (tamlayan) olarık ele aldığımızda,terkibin iki parçasından herbirinin başka bir manaya geldiği görülür.[37][37] Bu kısımdaki lâfızlara 'mürekkeb'' lafızlar deriz. Üçüncüsü , terkibin iki cüzden herbirinin, bûtûn durumlara göre, diğer bir manaya delâlet etmesidir. Şu sözlerimiz gibi: (Alem sonradan dlmadır.) (Gök küre şeklindedir) ve (Zeyd gidiyor)... Biz buna "müellef" lafız deriz. [38][38]

---

[32] [32] Sakife günü: Peygamberimiz (a.s.) vefatını hemen akabinde sahabenin halifeyi seçmek üsere sakifede toplandıkları gün.

[33] [33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/23-24.

[34] [34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/24.

[35] [35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/24.

[36] [36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/24.

Mana İfade Eden Söz Çeşitleri

Duyulan ve bir mana ifade eden sözler dört kısma ayrılır. Ya hem lafız hem mana "müellef" olur.(İnsan canlıdır) ve (Zeyd'in kölesi) sözlerimiz gibi ; ya hem hem mana "müfret" olur, (birlik) ve (nokta), daha doğrusu (c.c.) sözümüz gibi....
Çünkü "insan" lafzı müfred,manası ise birçomk duruumlardan meydana gelmiş bir mahiyettir. Veyahut da lafız "mürekkeb", mana "müfred" olunur ki, bu imkansızdır.[39][39]

Yirmi Dördüncü Mesele

"Kelime", ıstılahî otarak, bir manaya delâlet eden "mûfred" bir lâfızdır: Bu tartflmız dört unsurdan meydana gelmektedir. Birinci unsur onun lafız olmasa, ikincisi mûfred olması -ki bunlar tarif etmiştim- üçüncüsü bir manaya delâlet etmesi -ki bu kayıt manasız kelimeleri tarif dışı bırakmak içindir- dördüncüsü ıstılah olarak bir şeye delalet etmesidir. Lâfızların bir manaya gelmelerinin vad'i olup zati (özleri gereği) olmadığına deliller getireceğiz. [40][40]

Ses Ve Lafız

"Ketime, vad yoluyle bir manaya delâlet eden mûfred v birsestir. Denildi. Ebu Ali İbnu sina "Kitabu'l-Evsat" adlı eserinde, sesin ''madde'', lafzın ise'cins olduğunu, cins'i, maddeden önce zikretmenin uygun olduğunu, bundan dolayı tarifte "madde'yi cins" yerine kullanamayacağımızı söyler. İbnu Sina, madde ile cins arasındaki farklara dâir çok ince sözler söylemiştir. Dakik olmalarına rağmen bu sözler yine de zayıftır. Ben bu sözlerin zayıf yönlerini aklen izah ettim. Derim ki: Bence, tarifte sesi zikretmenin doğru olmamasının sebebi, sesin, canlıların ye diğer varlıkların sesi olarak ikiye ayrılmazdır. İnsan sesi de boğazdan ve boğaz dışından çıkan sesler olmak üzere kısımlara aynhr. Boğazdan meydana gelen sesin, meydana gelmesi, şu harfler gibi, özel durumlara bağlı olan ve olmayan diye ikiye aynhr. Meselâ, böyle olmayanlar tzdı-rab, rahatlık anlarında, Öksûrûrken v.s. durumlarda meydana gelen sesler... Ses, uzak "cins"tir, lâfız ise yalan "cins'lir. Yakın cinsi zikretmek, uzak cinsi zikretmekten daha evlâdır. (Dolayısıyla kelime bir ses değil bir lâfızdır.) [41][41]

Yirmi Altıncı Mesele

Mutezile, kelimenin, tam bir mana ifade etmesi için, iki veya daha fazla harften meydana gelmesinin şart olduğunu iddia eder, Ehl-i sünnet, ontann bu iddialarını (koru) ve" (ezberle) kelimelerini iteri sürerek çürüttüler. Mutezile ise, aslında bu kelimelerin, "mürekkab" olduğunu söyleyerek karşılık verdiler. Çünkü bunlann aslı ve bunların tesniyeleri şeklinde gelir. Ehl-i sünnet tarafından bu cevaba şu cevap verildi: "Bu takdiren böyledir, vakıada (gerçekte) ise bir harftir." Yine Ehl-i sünnet, Mute2ite'nin cevabını, larrvı tarifi, tenvm nunu ve izafeti ileri sürerek çürüttüler. Çünkü bunların hepsi mana ifade eden harflerdir. Harfler de, "kelime" cinsinin altında bulunan "türlerdir Tür kabul edilince, cins de kabul edilmiş olur. Bu harfler "mürekkeb" olmayan kelimelerdir. 42[42]

---

[37][37] Abdullah kelimesine, özel olarak ele alındığında, Abd" ve Allah kelimelerinden hareketle mana verilmez. Ama isim tamlaması olarak ele alındığında, "Allah'ın kulu" olur.

[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/25.

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/25.

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/25.

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/25-26.

Yirmi Yedinci Mesele:

"vadi olarak bir şey ifade söytenmiş herşey kelimedir' denilmesi daha uygundur. Böyle tarif edilince, müfret ve mürekkep lâfızlar "kelime" sözünün içine girer. "Söylenilmiş" söz ifademizle, çizgi ve işaretlerle ifadeyi tarif dışı bırakmış oluyoruz. 43[43]

Lâfız İle Mana Münasebeti

Abbâd'ın iddia ettiğinin aksine, lafızların manalarına delâtetteri, hakikî olmayıp zatlarından ileri gelmez. Çünkü, bizce bu delâletler zamana ve mekana göre değişiklik arzeder. Zati delaletlerse böyle değildir. Abbâd'ın delili ise
ise şudur: "Belli lâfızlar ile belli manalar arasında hususî ilgiler meydana gelmemiş olsaydı, O, herbir lâfzın taşıdığı manaya tahsis edilmesi, tercih bilâ mûreccih (tercih eden olmadan, mümkünü tercih) kabilinden olmuş olurdu ki, bu da muhaldir." Buna cevabımız şudur: Kâinatın, biraz önce veya biraz sonra değil de belli bir vakitte meydana getirilmiş olması, bu görüşü çürütür. Yok öyle değilse, kainatın niçin o belli vakitte yaratılması
tercih olundu. Her insanın kendine has ismiyle anılmasını izah etmek de rnüşkillik arzederdi.44[44]

Yirmi Dokuzuncu Mesele

Bazan, bazı lâfızlar mânalarıyta uyuşur. Bağırtlak ku şuna isminin verilmesi gibi. Çünkü bu isim, onun çıkardığı sesi andırır. (leytek)de de durum aynıdır. Keza kelimesinin, karpuz ve salatalık gibi yaş şeyleri yemeye ad olaraak verilmesi, kelimesinin de kuru şeyleri yemeye ad olarak verilmesi gibi. Mesela (Hayvan arpasını ktır ktır yedi) denilmesi gibi. Çünkü kelimesindeki harfi yaş şeyleri yerken çıkan sesi; andırır.Bu mevzuda birçok misal vardır ki bunları İbnu Cinni "el-Hasais" adlı eserinde zikretmiştir. 45[45]

Lisan İlham Eseri Midir?

Lâfızlarının delâletlerinin tevkifî (ilhama dayalı) olduğunu söyleyip kesip atamayız. Gerçi bir kısım âlimler, bunun kesinlikle böyle olduğunu söylemiş ve buna dair akli ve nakli deliller getirmiştir. Akli delileri: Husûsî lâfızlarm, husuri manalara ait oluşları ancak Söylemekle mümkün olur. Eğer bu lafız, onlar tarafından yeni bir vaz' ile konulmuş olsaydı, her vaz'dan önce başka bir vaz'ın olmasıve bu durumun zincirleme olarak sonsuza kadar devam etmesi, binaenaleyh bunların Cenâb-ı Allah'ın Öğretmesiyfe meydana geldiği sonucuna bağlamak gerekirdi. Nakli delilleri ise Cenâb-ı Hakkın şu ayetidir:
(Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti." (Bakara, 31).
Birinci delerine şu şekilde cevap verilmiştir: Lâfızların manalara tahsis edilmesinin işareti olması niçin caiz olmasın? İkinci delilerine ise. Cenâbı Hakk'tn "talîm" (öğretme) sözünden ilhamın kastedilmiş olmâsı niçin caiz olmasın? Belki de bu lügatler, Hz. Âdem (a.s.)'den önce

---

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/26.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/26.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/26-27.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/27.

konulmuştu, sonra Cenâb-ı Allah onları Âdem'e (a.s.)öğretmişti diye cevap verilebilir. 46[46]

Otuz Birinci Mesele

Lâfız delaletlerinin, Mutezinlenin idda ettiğinin aksine, ıstılahi olarak meydana geldiklerini kesin olarak söylememiz mümkün değildir. Mutezinle, sıfatları bilmek zaruri olunca mevsufu bilmek de zaruri olur diye delil getirdiler. Şayet cenab-ı Hak insanın kalbinde şu lafızları şu manalara koymuş olduğu bilgisini yaratmış olsaydı, o zaman Allah'ı bilmenin de zaruri olması gerekirdi. Bu ise teklifin sıhhatine zarar verir. Mutezinlenin bu iddiasına söyle cevap verilmiştir: Cenab-ı Hakk'ın,insanın kalbinde, koyucunun Cenab-ı Allah olduğu bilgisiniyaratmaksızın şu lafızları şu manalar için koyan birinin olduğunu söylemek niçin caiz olmasın? Bu durumda problem çözülmüş olur. 47[47]

Otuz İkinci Mesele

Bu defter güçsüz olunca butun difterin hem tevkifi, hem ıstılahî, hem de bir kısminin tevkifî, bir kısmının ıstılahî olduğunu mümkün görürüz. 48[48]

Otuz Üçüncü Mesele

Müfret lâfız, kesinlikle müsemmasını ifade etmez. Zira, o lâfzım bu mana İçin konulmuş olduğu binmediği müddetçe, hiçbir şey ifade etmez. Fakat onun bu mana için konulmuş olduğu bilinirse, o lâfız ile o mana arasında hususî ilgi bilinmiş olur. Bu ikisinin arasındaki hususî ilgiyi bilmek, buntann herbirinderi daha öncedir. Şayet bu manayı bilmek bu lâfızdan elde edilmiştir denilirse devr-i fasit (kısır döngü) gerekir. Bu da imkânsızdır. Buna da şu şekilde cevap verilmiştir: Hayalde betti bir lâfızla belirti mana arasındaki yakınlık netleşirse, lâfzı anladığımız an hayalimiz manaya intikal eder, bu durumda da devr-i fasit katmaz. 49[49]

Otuz Dördüncü Mesele

"Mûfred" hakkında zikredilen problem "mürekkeb" için söz konusu değildir. Çünkü "mûfred" lâfızların mana arını ifade etmeleri vad'î bir ifadedir, ama terkibterinki aklî bir ifadedir. Şüphesiz akıf bu müfredattan duyduğunda bunların terkibterini gozönünde bulundurur, sonra bu ak'lî terkiblerle bu mürekkeb lâfızları bilmeye yol bulur Böylece fark anlaşılır50[50]

Lafız Zihni (Susjektif) Değil, Harici (Objektif) Manaya Delâlet Eder.

Lâfızların, eşyanın bizzat zatına değil, zihinlerdeki tasavvuruna delâletleri vardır. Bu sebepte: "Lâfızlar manalarına delalet eder, çünkü manalar kastedenen kastettiği şeylerdir. Ki, bunlar da zihne ait bir takım işlerdir deniIir. Söylediklerimize iki yönden dört delil vardır.
Birincisi: Uzakta bir cismi görüp de onu bir kaya parçası olarak algıladığımızda, "o bir kaya parçasıdır" deriz. Biraz yaklaşıp onun harekat ettiğini görüp de onu kuş olarak algıladığımızda, "O bir kuştur!" deriz. İyiden iyiye yaklaştığımızda, onun bir insan olduğuna anlar ve "Bu bir insandır!" deriz Zihnî tasavvurların değişmesi esnasında isimleri değiştirmek, lâfızların manalarının zihnî algılamalar olduğuna, hariçteki eşya olmadığına delâlet eder.
İkincisi: Şayet lâfız hariçte bulunan bir varlığa delalet etseydi. bir insan "Âlem kadîmdir"

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/27.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/27.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/28.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/28.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/28.

(başlangıcı yoktur), bir diğeri de "Âlem sonradan meydana gelmedir" dediğinde, Âlemin aynı anda hem kadîm, hem de hadis (sonradan meydana gelmiş) olması gerekirdi ki, bu da imkânsızdır. Ama, lâfızlar zihnî manalara delâlet ediyor dersek, bu iki söz şu tkı insandan sudur etmiş iki hükmün var olduğuna delâtet eder ki, bu da tenakuz teşkil etmez. 51[51]

Her Mananın Ayrı Bir İsmi Yoktur

Bütün mahiyetlerin lafızlarla adlandırılmış olması mümkün değildir. Zira mahiyetler sonsuzdur. Sonsuz olmayan şeyler ise açık seçik anlaşılmış olamazlar. Tamamen anlaşılmayan şeye tisim koymak îmkansızdır. 52[52]

Otuz Yedinci Mesele

Açıklanmasına çok ihtiyaç duyulan her manaya lafız koymak evladır. Mesela nehiy, umum ve husus kalıpları böyledir. Bu kalıpları ifade etmeyeolan ihtiyaca ise, bu ihtiyacın iyiden iyiye kendisini hissettirmiş olmasıdır. Bundan dolayı o manayı rfede atmek maksadıyla o lafzı koymak için her tûrlü sebeb var olup hiçbir mani yok demektir. Birşeyin yapılmamasını gerektiren sebep yok olunca onu yapmak şart olur. 53[53]

Otuz Sekizinci Mesele

Alimlerin çoğuna göre, gizli olan manayı meşhur lafızla isimlendirmek imkansızdır. Meselâ "hareket" lafzı bilinen bir lafız olup, bir cismin bir cismin bir taraftan diğer tarafa geçmesi, herkesin bildiği bir iştir. Kelamcılardan bazılarının olduğu "Hareket bu geçişi gerektiren manadır. göröşû gizli bir iştir, onu da ancak âlim olanlar dûşünebilir. Hâl böyle olunca, hareket bizzat bu geçişin ismidir, geçişe sebeb olan mananın ismi değidir demek "kaçınılmaz'olur. Aynı şekilde "ilm"in bizzat alimliğin, "kudret"in ise bizzat kadir olmanın ismi olması gerekir.Yoksa bunlar âlim olma ve kadir olmayı gereklinen manaların isimleri değildirler. 54[54]

Mana, Zihni (Subjektif) Şekildir

Mana hakkındadır. Mana zihindeki şekillerin adıdır, hariçteki (objektif) varlıkların değil... Çünkü mana söyleyenin söyleyenin kastettiğinden v edemek istediğinden ibarettir. Bunlar zat itibariyle zihni araz itibariyle de harici şeylerdir. Meselâ, "Şu kimse, şu lâfızla, şu manayı kasdetrniştir" denildiğinde, kişinin bundan muradı, onun, bu lafızla zihninde tasavvur ettiği bu işi belirtmektir.55[55]

Hissedilen Manalar Bazen Sözle İfade Edilemez

Bazen kimi manaların lafızlarla anlatılmasının mümkün olmadığı söylenir. Meselâ, bitkiden duyulan tatlılık ile , şekerden duyulan tatlılık arasındaki farkı ister istemez hissederiz. Öyleyse, lafız itibarı ile bu farkı belirtmeye imkan olmadığı söylenebilir. Aynen bunun gibi çoğu kez bazı insaanların gönüllerinde benzer durumlar meydana gelebillir. Fakat bu durumları lafzi tariflerle ortaya koymak mümkün değildir. Bunu böylece anladı isen şöyle deriz: **ilk kısımdaki sebep,** bitkiden duyulan tadı, şekerden duyulan taddan ayırmak için lügatçiilerin

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/28.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/29.
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/29.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/29.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/29.

muayyen bir lafız icad etmemiş olmalarıdır. Bu farki ortaya koymak ancak izafet (tamlama) ile olur. Meselâ "bitkinin tadı", "şekerin tadı gibi. Bu farkı göstermek için husua bir lâfız icat edilmeyince, şüphesiz onu sözle ortaya koymak mümkün olmaz. Eğer lügatalar bu farkı göstermek için bir kelime koymuş olsalardı, bu durumda o farkı sözle belirtmek mümkün olurdu.

İkinci kısım şudur: Bir insan kendi içinde hususî bir durum hisseder, diğer insanlar da bu hususî durumu anlayamazlarsa, hissedilen bu duyguyu anlatmak için bir lâfzın icat edilmesi imkânsiz olur. Zira dinleyen kimse ilk planda bu duyulan mamayı anlamazsa, o lâfzın o mana için konulduğunu anlayamaz. Öyleyse dinleyenlerce bu manaların tasavvuru mümkün olmayınca bu lâfızlann o manalar için konulmuş olduklarını tasavvur etmeleri onlara imkânız otur. O zaman da bu manaları ortaya koymak hiç mümkün olmaz. Bir kısım insanların bu manaları tasavvur edip sonra da onları ifade etmek için husûsî lafızlar koyduklarını farzedersek, bu takdirde, bu halleri lafzî açıklamalarla ortaya koymak mümkündür. O zaman da "Manalardan çoğuru ortaya koymak mümkün değildir" ifadesinin manasını bu açıdan ele almak lâzımdır. 56[56]

Manaları Sesle Anlatmadaki Büyük Nimet

Manalar için lâfızlar konulmasındaki hikmet hakındadır. Bu hikmet şudur: İnsan, kendisini ilgilendiren bütün işlerini tek başina yapamayacak; başkasının yardımı ile onu elde edebilmesi gönlündekini başkasına anlatmaya ihtiyaç duyacak şekilde yaratılmıştır. Gönlündekini anlatmanın da bir yolu olması lâzımdır Bunun yolları ise, yazmak, işaret etmek, el çırpmak ve diğer âzâlan hareket ettirmek gibi çoktur. Ancak bunların en kolay ve en güzeli, kalblerde ve gönütterdeki şeyleri lâfızlarla ortaya koymaktır. Bunu birçok husus gösterir.

Birincisi: Nefes, çıkarken sesin meydana gelmesine sebep olur. Sesler ise, kesik kesik söylendiğinde, çeşitli harflerin meydana gelmesine vesile olur. Manalar ise yazı, işaret ve diğer ifade yollarının aksine külfetsiz ve meşakkatsiz meydana gelir.

İkincisi: Bu sesler; var olmalarını rnüteakib hemen kaybolurlar. Kendilerine ihtiyaç duyulduğunda meydana gelir, ihtiyaç ortadan kalkınca yok olur ve son bulurlar

Üçüncüsü: Harf mahreçlerinde çok sayıdaki taklitler (duraklar, bölmeler) sebebiyle, seslerden çeşitli harfler meydana gelir. Bu harflerin, çok çeşitli terkiblerinden de, neredeyse sayılamayacak kadar kelime meydana gelir. Bu manalardan her biri için o kelimelerden birini verdiğimizde, herhangi bir karışıklığa yol açmaksızın, lâfızlar manalara bölüştürülmüş dur. Halbuki işaret etmek ve el çırpma yolu ile anlatmada bu durum yoktur. İşte bu üç sebebten dolayı, aklı selim sahibleri, kalplerindeki manaları ifade etmenin en güzel yolunun sözler olduğuna hükmetmişlerdir. 57[57]

Kırk İkinci Mesele

İnsanın kemali hakkı hak olduğu için, hayrıda onunla amel etmek için bilmesindedir.Yartılış itibariyle nefsin özü bu iki kemalden yoksundur. Onun bu mükemmellikleri elde etmesi, ancak şu beden vasıtasıyla mümkün olur. Binâenaleyh bu bedeni yaratmak şu hikmefi elde etmek için olmuştur, Bedenin maslahatları (menfatine olan şeyler) ancak, kalp, normal vücut ısısının kaynağı olunca tamamlanır. Bu vücut ısısı çok şiddetli olunca, normale inmesi için istirahate ihtiyaç duyar. Bunun için Rahim ve hakim olan Yaratıcı Allah, kalbe bir genişleme kuvveti vermiştir. Kalp bu kuvvet sayesinde bedenin dışından içine serin havayı çeker, sonra su hava ısınarak ve keskinleşerek bir süre kalpte kalır. Kalbin hareti kuvvetlenince ,havayı tekrar dışarı atma ihtiyacı duyar. İşte bu kalbin büzülmesidir. Kalp büzüldüğü zaman, içinde hava sıkışır ve dışarı çıkar. Canlıların teneffüs eden varlıklar olarak yartılmasındaki hikmet budur. Bu şekilde

---

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/29-30.

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/30-31.

yaratılmasındaki ilk gaye, nefis cevherini ilim ve amel ile kemale erdirmektedir. Bu durumda bedenin yaratılması ikinci gayedir. Kalbin, yaratılıp tabii vücut ısısının kaynağı olmasıda üçüncü mertebededir.Kalbe rahatlaması için dışarıdan temiz hava almasını gerektirecekgenişleme kabiliyetinin verilmesi ise dördüncü mertebededir. Kalbe, içindeki ısınmış havanın dışarıya çıkmasını gerektiren büzülme kabiliyetinin verilmesi beşinci mertebededir. Kalbin büzülmesi esnasında dışarı çıkan bu havanın ses şekline dönüşmesi altıncı mertebedir.Sonra hakim ve Rahim olan Müdebbir, Mukaddir Allah, yedinci mertebe de ,bir maksada binaen meydana gelen bu işi sesin maddesi (sebebi) yaptı ve ses için boğazda, dilde, dişleerde ve dudaklarda durak yerleri ve bogumlar (tutulma yerleri) yarattı; Bundan dolayı çeşitti harfler ve bu harfledn biraraya gelrnesinden de sonsuz kelimeler meydana gelir. Sonra Cenab-Allah, söz ve kelama, önceki ve sonraki alimlerin akıllarının onların meydana getirdiği denizinin, bir damlasını, güneşinin bir şulesini kuşatmaktan aciz kaldığı yüce hikmetler ve göz alıcı sırlar yerleştirdi. Göz alıcı hikmeti ve nihayetsiz kudreti ile kainatı idare eden Allahı bütün eksikliklerden tenzih ederiz. 58[58]

Kelam-ı Lisâni (Söylemek) Ne Demektir?

Anlattıklarımızdan ortaya şu çıkar: Sözlü kelamın, insanların onlara verdiği ıstılahi manaları vardır bu da kelamı meydana getiren hecelerin ve seslerden oluşan harflerin gönüllerde olan şeyi açıklamalarıdır .İnsanlara içlerinde olanı ifade etmek üzere daha başka vasıtaları kullanmak üzere anlaştıklarını farzedersek be şeyler yine de kilam olurdu. Hal böyle oluncca kelam; ilim, kudret ve irade gibi hakiki bir sıfat olmayıp ıstılahi ve vad'i bir keyfiyet olur. Bu konudaki esas görüş şudur; kelam, diri ve gücü yeten kimsenin, kalbindeki isteklerini ve inançlarını başkalarına anlatmak için yapmış olduğu hususî bîr fiilinden ibarettir. Bu durumda şu ortaya çıkar: İnsanın şu harflerle konuşan bir varlık olmasından maksat bu hususi gayeden ötürü o onun bu harften sırt biraraya getirmiş olmasıdır. Fakat "kişinin bizzat kendisiyle var olan sıfatı" anlamındaki kelâma gelince bu, o insanın ilmi, kudreti ve iradesi gibi hakikî bir sıfattır. 59[59]

"Kelam-I Nefsi" Ne Demektir?

Lâfızların, vicdanlarda ve kalblerdeki manalara delâlet ettiği, bu lâfızlarla gösterilen manaların da, istekler, inançlar veyahut da bu türden başka türden şeyler olduğu kesinlik kazanınca Mutezile şunu öne sürdü (yap) sigası işin yapılması isteğinin ifadesi için konulmuş bir lafızdır. Haber cümlesi ise onu söyleyenin falanca içinde şoyte şöyle otduğu"na inandığını ifade için konulmuş bir kalıptır.

Bizim ehl-i sünnet âlimleri de demişlerdir ki: "insanın gönlünden geçen istek, birşeyi istemesinden (iradesinden) başkadır. Zihnî hüküm de, birşeye inanmaktan başkadır. İnsanın gönlünden gecen isteğin, iradesinden başka olduğunun defti şudur: Cenâb-ı Allah, kâfire iman etmesini emretmiştir. Bu hususta ittifak vardır. Fakat AHah Teâlâ, onun iman etmesini murat etmemiştir. Eğer murat etmiş oteay-dı, kâfir iman ederdi. Bunun böyle olduğunu şu iki husus gösterir.

Birincisi, kâfirin kudreti, küfrünü gerektirmiş ofsaydı; o kudreti yaratanın, küfrü irade etmiş otması gerekirdi. Çünkü sebebi irade idden, neticeyi de irade etmiştir. Eğer o kudret, hem küfür hem iman için elverişli ise, bir tercih eden olmaksızın birinin diğerine tercih edilmesi mümkün olmazdı. Bu müreccih, şayet kul tarafından olursa, taksimin birinci şıkkı hâsrt olur. Şayet Cenabı Hakk tarafından olursa, bu durumda, kudretin tamamı, sebebi de mevcut olarak, küfürü gerektirir. Sebebi murat eden neticeyi de murat etmiş olur. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın kâfirin küfrünü irade etmiş olduğu ortaya çıkar.

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/31.

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/31-32.

İkincisi, Cenabı Allah, kâfirin inkâr edeceğini bilir. O'nun bunu bilmesi, kâfir-den imanın meydana gelmesine zıttır. İki zıddı bağdaştırmak imkânsızdır. Birseyin imkânsız olduğunu bilen, onu irâde etmez. Halbuki Cenâb-ı Hakkın, kâfire iman etmesini emrettiği bir gerçektir. Ama onun imana gelmemesini ifade ettiği de bir gerçektir. Binaenaleyh Allah'ın emrinin, iradesinden başka bir şeyi yapmaya delalet etmesi zaruri olur ki matlubumuz da bunu ispatlamaktadır. Zihnindeki hükmün, inanç ve ilimden ayrı btaşey otduğunu izaha gelince bunun delili şudur: Meselâ birisi: "Kâinat kadîmdir" dediğinde, bunun manası, o adamın kâinatın ezelî olduğuna hükmetmiş olmasıdır. Bazen insan, diliyle böyle söyler ama kainatın ezelî olmadığına inanır. Bu durumda zihnî hükmün var dduğunu, fakat bu hususta bir itikadtn olmadtğH-B anlamış oluruz. Demek ki zihnî hüküm itikaddan ayrı birşeydir. 60[60]

Lafızların Medlulleri

Lafızların manaları, bazan o lâfızlardan farklı şeyler olur, "gök", "yeryüzü" lafızları gibi, Bazan da lâfızların manaları bizzat lafızlar olur, "isim", "fiil", "harf", "âm", "has", "mücmel", "mûbeyyen" gibi... Çünkü bu lâfızlar, birtakım isimler olduğu gibi, adlandırıldıkları şeyler de lâfızlardan ibarettir. 61[61]

Lisanı Bilmenin Yolu

Lügatlan bilmenin yofu, ya sırf akıldır -ki bu imkânsızdır-, ya mûtevatir veya âhâd nakilleridir ki bu doğrudur, yahud da her ikisinden meydana gelmistiı: Mesela, "Nakil" ile, kelimesine istisna getirmenin caiz olduğu ve yine nakil ile istisnanın hûkmümün, istisna yapılmamış olması halinde oraya (müstesna minhe) gireceği sabit olunca, akıl, bu ikisinden hareketle kelimesinin umum için konulmuş bir lafızolduğuna hükmeder. Delillerin bir çoğunu ispat hususunda çoğu âlimlerin dayandığı yol budur. Ama bu yol zayıftır. Çünkü, bu istidlal ancak şöyte dersek doğru olur: Şu iki mukaddimeyi (onculu) getiren kimsenin, ba birbirini gerektirmeyi itiraf etmesi icap eder. Yoksa tenakuz olur. Fakat dilleri icat edenin şayet cenab-ı Allah olduğu söylenirse, Onu bu tür tenakuzlardan tenzih etmek vacip olur. Yoksa eğer. bu icat edenin insan olduğu söylenirse, tenakuz olabir; tenzih de vacip olmaz. Asıl şüpheli olunca, o aslın delili de asıl gjbi olur. 62[62]

Kırk Yedinci Mesele

Bizekadar gelen delillerin bir kısmı, tevatür ile, bir kısmı ise ahad haberlerle nakledilmişlerdir: Bazı alimler dillerin tevatürle geldiği fikrini eleştirmiş ve şöyle demişlerdir: "Lafızların en meşhuru "Allah" kelimesidir. Alimler bu hususta ihtilaf ederek; bir kısmı bu lafzın Arapça olmayıp İbranice olduğunu; bir kısmı alem (özel isim); bir kısmıda türemiş isimlerden türemiş isimlerden ol-duğunu söylemişler ve etimolojisi hususunda on değişik izah yapmışlardır. İş bu değişik görüşler içinde günümüzde kadar gelmiştir. "İman" , "Küfür " lafızları da böyledir. Alimler bu hususta çok şiddetli ihtilafa düşmüşlerdir. Aynı şekilde emir; nehy, umum, husus kalıplarında bunlar en şöhretli lafızlar olduğu halde, ihtiaf edilmiştir. En aşikâr şeylerde durum bu olunca, diğerleri için durumun ne olacağı tahmin edebilirsiniz. Doğrusu, şu lafızların kullanıldakları kök manalarını ifade etmeleri tevatürle bilinir. Fakat alimler; onlarım mahiyetlerinde ihtilaf etmişlerdir. Bu da kelimelerin kök manalarını ifade etmeterindeki tevatüre zarar vermez. 63[63]

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/32-33.
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/33.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/33.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/33.

Kırksekizinci Mesele

Âlimlerden bazıları, zamanımızda, lâfızların bir kısmında tevatürün olduğunu kabul ederler. Ancak bunlar, o kelimelerin, geçmiş devirlerdeki durumlarının bilinmediği kanaatini taşır ve bu devirlerin bazılarında naklin, âhâd haberlere dayanmış olabileceğini söylerler. Hiçkimse: "Eğer bu dediğiniz gibi olsaydı, şöhret bulur ve tevatür derecesine ulaşırdı. Çünkü bu mukaddime (öncül) doğru olursa, sadece önemli hadiseler hakkında doğru olur. Lâfızlar hakkındaki tasarruflar ise basit hadiselerdir. Gerçek şudur ki: "Gök", "yer", "duvar", ve "ev" kelimelerinin ve benzerlerinin durumları geçmişte nasıl idi ise, zamanımızdaki durumlarının da aynı olduğu hakkında zaruri bilgi vardır. 64[64]

Lisanm Naklinde Âhâd Haber

Dillerin çoğunun âhâd haberlerle nakledilmiş olmasında şüphe yoktur. Âhâd haberler de, râvilerinin durumanı "cern ve ta'dile" tabi tutulduğunda, ancak zan ifa- âhâd haberler de ecjer|er Hem sonra, lügatlar hadîsler için konulan kaidelere göre hareket etmelerine rağmen, insanlar, hadîs râvilerinde koştukları bu şartları, lügat râvileri hakkında uygulamamışlar-dır. Bu meseleyi, ediblerin biribirlerini bazan cehaletle, bazan dafasıklık ile itham etmeleri de kuvvetlendirir. Kûfeli âlimlerle Basralı âlimler arasında meydana gelen zıtlık meşhurdur. Ve yine çoğu hadîscilerin, birçok edibi, yakışıksız şeylere nisbet etmeleri de meşhurdur. Durum bu olunca, onların rivayetleri de makbul değildir. İşte bu sebebten, dillerin ekserisi, kabul edilme derecesinden düşer. Halbuki doğrusu, dillerin çoğu tevatür derecesine yakındır. Mezkur izaha göre, bu itham ortadan kalkar. 65[65]

Lâfızların Manalarına Delâletleri Zannîdir.

Lâfızların manalarına delâletleri zannîdir.
Zira bu delâletler, dillerin, irabların ve çekimlerini nakline dayanır.Halbuki nakledenlerin hallerinin başında, onların tek{ek kjşj|er Q|uşu geHr ve âhâd haber|er de sadece zan ifade ederler. Ve yine bu delâletler, müşterek, mecaz, nakl, icmal, tahsîs ve aklî çalışmanın olmadığına dayanır. Aklî çakışmanın var olması durumunda, lâfzı mecaza hamletmek kaçınılmaz olur. Kesin olan şudur ki: Bu mukaddimelere inanmak sırf zandır. Zanna dayanan şeyin ise zannî olması daha uygundur. En iyi Allah bilir. 66[66]

SES VE HARFLERDEN ÇIKARILAN KONULAR

"Ses ve harflerden çıkarılan konular ve bunların hükümleri hakkındadır. Bu hususta birçok mesele vardır." 67[67]

Sesin Mahiyeti

Sesin tarifi hakkında Üstad Ebu Alî ibn Sina şöyle demistir: Ses, kari' (sesin kaynağı) ile makrû' (zar) arasında sıkışan hava dalgalarından meydana gelen bir keyfiyettir. Ben de derim ki: Sesin mahiyeti kulağın algılamasıyla idrâk olunur. Varlık âleminde duyulan ve hissedilen şeyden daha açık hiç bir şey yoktur ki o (duyulan şey), onunla tarif edilebilsin. Söylediği doğru kabul edilse bile, yaptığı iş, sesin mahiyetini tarif olmayıp, meydana geliş sebebini bildirmekten ibarettir. 68[68]

---

[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/34.
[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/34.
[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/34.
[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/35.

Nazzam'a Göre Sesin Mahiyeti

Denilir ki kelâmcı Nazzam, sesin cisim olduğunu id- dia etmiştir. Alimler O'nun bu görüşünü birçok yönden çürütmüşlerdir. Bunlardan birincisi şudur: Cisimler, cisim olmada müşterek, fakat ses olmada müşterek değildirler. İkincisi: Cisimler önce görülür, sonra da elle tutulurlar. Halbuki ses böyle değildir. Üçüncüsü: Cisim devam eder, ses ise böyle değildir. Derim ki: Nazzam zeki bir insandır, sesin cisim olduğunu iddia etmesi uzak bir ihtimaldir. Ancak O, sesin meydana gelmesinin sebebinin havanın dalgalanması olduğu fikrine taraftar olunca, cahil kimseler bu görüşü O'nun sesin bizzat havanın kendisi olduğunu söylediğini zannettiler. 69[69]

Üçüncü Mesele

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: Ses, katı cisimlerin birbirine çarpmasıdır. Bunların bu görüşleri yanlıştır. Zira, çarpma dokunmadan ibarettir ki, bu da görülür.
Halbuki ses böyle değildir, (yani görülmez). Sesin, çarpma veya sökülme esnasında meydana geldiği, ya da hareketin dalgalanması olduğu söylenmişse de, bütün bunlar yanlıştır. Çünkü bütün bu durumlar görülür, ses ise görülmez. En iyisini Allah bilir. 70[70]

Dördüncü Mesele

Sesin meydana gelmesinin en yakın sebebinin havanın dalgalanması olduğu da söylenmiştir. Biz, dalgalanma ile bir şeyin aynının bir başlangıç noktasından
bir varış noktasına geçiş hareketini kastetmiyoruz. Daha doğrusu havanın dalgalanmasına benzer bir durumu kastediyoruz. Çünkü ses, çarpmalar ve duraklamalar neticesinde tedricî olarak meydana gelen bir hadisedir. Dalgalanmanın sebebi ise şiddetli bir dokundurmadır ki, bu da ses titreşimlerinin çarpmasıdır. Veya şiddetli bir ayırmadır ki, bu da sökmedir. Bu hususu incelemek için akliyyat ile ilgili yazılarımıza müracaat olunabilir. 71[71]

Harfler

Harfi tarif ederken' Üstad İbnu Sina şöyle demiştir: Harf sese arız olan bir durumdur ki ° durum ile ses,
hafiflikde ve yoğunlukda kendisi gibi olan diğer bir sesten, duyulan şeylerdeki ayırdedilme nevilerinden biri ile ayrılır. 72[72]

Altıncı Mesele

Harfler, ya seslidirler ki, nahiv ilminde bunlar "med ve lîn harfleri" diye adlandırılırlar. Bunlarla söze başlamak
mümkün değildir. Veya sessizdirler ki, bunlar da "med
ve lîn harfleri"nin dışında kalan bütün harflerdir. Seslilerin, sese arız olan durumlardan olduğunda şüphe yoktur. Sessizlere gelince bunlardan gibi uzatılması mümkün olmayanlar vardır. Bu harfler ise ancak, nefesi tutmanın en son zamanı olan "ân"da bulunur. Bu harflerin

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/35.
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/35.
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/36.
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/36.
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/36.

zamanının başlangıcı ise, nefesi salıvermektir. Bu harflerin sese nisbeti, noktanın çizgiye, "ân"ın zamana olan nisbeti gibidir. Bu harfler ne ses, ne de sese ârız olan şeylerden değildir. Ancak bunlar seslerin meydana gelme başlangıcında oluşan işlerdir. Bunlara harf ismini vermek güzeldir. Zira "harf", taraf demektir. Bu harfler ise, seslerin tarafları ve başlangıç yerleridir. Yine sessiz harflerden, zahirî durumlarına göre uzatılması mümkün olan harfler vardır. Sonra bu harfler iki kısma taksim olunur. Bunlardan birincisi, algılama yönünden zamanî olsa da, gerçekte ânî oldukları hakkında zann-ı gâlib bulunan kısımdır. Meselâ ve harfleri gibi... Bu hususta zann-ı gâlib, bu harflerin, gerçekte onlardan herbirinin birdenbire meydana gelerek peşpeşe ve aniden ortaya çıktıkları şeklindedir. Fakat duyu, bunların bir kısmini bir kısmından ayırdedemez ede onları zamanî olan tek bir harf zanneder. İkinci kısım ise, zann-ı galibin, gerçekte zamanî olduklarına hükmettiği harflerdir, ve harfleri gibi... Bu harfler, ses devam ettiği sürece devam eden ve sese arız olan durumlardır. 73[73]

Sakin Ve Harekeli Harfler

Harfler mutlaka ya sakin veya harekeli olurlar. Bu ifa- demizle, o harflere hareke ve sükûnun girmesini (hulûlünü) kasdetmiyoruz. Çünkü bu hareket ve sükûn cismin sıfatlarındandır. Doğrusu maksadımız, harfin, susan kimsenin susmasının peşinden, o harfe has bir ses ile meydana geldiğini ifade etmektir. 74[74]

Sekizinci Mesele

Harekeler, sesli harflerin parçalarıdırlar. Bunun delili, sesli harflerin fazlalık ve noksanlık kabul etmeleridir.
Noksanlık kısmında, bu harekelerden başka bir taraf yoktur. Bir de, bu harekeler uzatıldığında, sesli harflerin meydana gelmiş olmalarıdır ki bu da bizim görüşümüze delildir. 75[75]

Dokuzuncu Mesele

Sessiz harfler, hareke diye adlandırılan kısa seslilerden öncedir. Buna delilimiz şudur: Bu harflerle konuşmak, sessiz harflerle konuşmaya dayanır. Eğer bu harekeler, sessiz harflerden önce olsaydı devir76[76] lazım gelirdi ki bu da imkânsızdır. 77[77]

Kelâm Ezelî Olmayıp Sonradan Meydana Gelmiştir

Harflerden ve seslerden meydana gelen Kelâm'ın kadim olması, iki sebebe binâen aklın bedahetine göre imkânsızdır.Birinci sebep: Kelime, ancak harfleri peşpeşe ge|djğjncje ke|ime 0|ur Buna göre sona eren ilk harf muhdestir (sonradan meydana gelmiştir.) Çünkü yokluğu sabit olan şeyin, kadim oluşu (ezelîliği) de imkânsızdır. İlk harfin bitmesinden sonra meydana gelen harfin de sonradan olduğunda şüphe yoktur. İkinci sebep: Kelimelerin kendisinden oluştuğu harfler bir defada meydana gelecek olsalar kelime teşekkül etmez. Çünkü üç harfli bir kelimenin, altı değişik şekilde bulunması mümkündür. Harflerin bir anda meydana gelmeleri halinde kelimenin, bu altı değişik şekilden bazılarına göre bulunması diğerlerine göre bulunmamasından daha evlâ

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/36-37.
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/37.
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/37.
76[76] Devir, iki şeyden birinin diğerine mütevakkıf olmasıdır.
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/37.

değildir. Eğer harfler birbiri ardınca meydana gelirlerse hadis (sonradan olmuş) olurlar.
Harflerin kadim (ezelî) olduğunu söyleyenler de bu hususta aklî ve naklî deliller getirdiler. Aklî delilleri şudur: Bu harflerden herbirinin, kendisine nisbetle diğerlerinden ayrılacağı, hususî bir mahiyeti vardır. Mahiyetler ise yok olup gitmeyi ve yokluğu kabul etmezler. Öyleyse harfler kadimdir. Bunların naklî delilleri şudur: Cenâb-ı Hakk'ın kelâmı (sözü) kadimdir. Allah'ın kelâmı ise bu harflerden başka birşey değildir. Binâenaleyh bu harflerin kadim olduğuna hükmetmek gerekir. Allah'ın kelâmının kadim oluşuna gelince, kelâm sıfatı bir kemâl sıfatıdır. Bu sıfatın bulunmaması ise, noksanlık ifade eden bir sıfattır. Eğer Allah'ın kelâmı kadim olmamış olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın ezelde -hâşâ- noksan olduğunu, sonradan mükemmelleştiğini söylemek gerekirdi. Bu ise müslümanların icmaı ile yanlıştır. Biz de deriz ki, Birçok sebebten dolayı, Allanın kelâmı bu harflerden başka birşey değildir. Birinci sebep: Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "
"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse ona aman ver. Tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin." (Tevbe, 6)
Duyulanın bu harflerden başkası olmadığı bilinen bir husustur. Dolayısıyla bu husus, işbu harflerin Allanın kelâmı olduğuna delâlet eder. İkinci sebep: "Allah'ın kelâmını duyarsam..." diye yemin eden kimse, yeminini bozmasını ve tutmasını bu harfleri duymaya bağlamıştır. Üçüncü sebep, Hz. Peygamber (a.s.)'ın şöyle dediğinin bize kadar tevatürle gelmiş olmasıdır:" "Şu işitilen ve okunan Kur'ân Allah'ın kelâmıdır.[78][78] Bunu inKar eden, Hz. Mu-hammed (a.s.)'in dininden tevatürle bilinen şeyi inkâr etmiş olur. Dolayısıyla o kimsenin kâfir olduğuna hükmedilebilir. Harflerin kadim oluşuna dair getirdikleri aklî delillerine cevabımız şudur: Sizin bu hususta zikrettiğiniz şey sadece bir mahiyete has değildir. Bu takdirde de sizin, herşeyin kadim olduğunu söylemeniz gerekir. Naklî delillerine cevabımız ise şudur: Bu hususta getirdiğiniz bütün deliller apaçık deliller, (Bedîhiyyât) karşısında kapalı kalırlar. Bu sebebten delilleriniz batıldır. [79][79]

Allah'm Kelâmı Ne Demektir?

Biz, bu peşpeşe gelen harflerin, biribirini takip eden seslerin Allah'ın kelâmı olduğunu söylediğimizde bundan maksadımız, bu harf ve seslerin Cenâb-ı Hakk'ın ne demektir? zatıy|a ^m 0|an ke|âm s,fatına delâlet eden lâfızlar olduğudur ki buna göre o harflere ve seslere mecazî olarak Allah'ın kelâmı denilir. Yemini bozmak ve tutmak sözüne gelince bu böyledir. (Yani orada ses ve harfleri duymaya itibar edilir.) Zira yeminler örfe dayanır. "Allah'ın kelâmı kadimdir" dediğimizde, bu sözümüzle, bu lâfız ve ibarelerin manası olan o kadim sıfattan başka birşey kasdetmiyoruz. Ama "Allah'ın kelâmı, Hz. Muhammed (a.s.)'in bir mucizesidir." dediğimizde, bununla, sonradan meydana gelen işbu harf ve sesleri kasdetmiş oluruz. Çünkü kadim olan, Hz. Muhammed (a.s.)'den önce de vardı. Bu itibarla nasıl O'nun mucizesi olabilir? Biz, "Allah'ın kelâmı sureler ve ayetlerdir." dediğimizde, bununla da, bu harfleri kasdetmiş oluyoruz. Ve yine "Allah'ın kelâmı fasihtir." dediğimizde de, bu sözümüzle, o lâfızları kasdetmiş oluruz. "Allah'ın kelâmını tefsir etmeye başladık" dediğimizde de yine bu lâfızları kasdetmiş oluruz. [80][80]

İnsanlann Telâffuz Ettiği Harfler Kelâmullah Değildir

Haşviyye[81][81], insanlardan duyduğumuz, dinlediğimiz şu seslerin Cenâb-ı Hakk'ın kelâmının aynısı olduğunu iddia etmiştir ki, bu yanlıştır. Çünkü biz apaçık olarak insan|ardan duyduğumuz ses ve harflerin insanların dili ve sesleriyle var olan sıfat olduğunu biliriz. Şayed insanlardan duyduğumuz bu harf ve seslerin Çenâb-ı Hakk'ın kelâmının aynısı olduğunu söylersek, şunu öne sürmüş olmamız gerekir: Bizzat aynı sıfat Allah'ın zatıyla kaim, diğer taraftan bu sıfat bu insanın bedenine girmiştir! Bu ise, fesadı zarureten bilinen bir keyfiyettir ve bu, Hristiyanların, "Kelime unsuru82[82] apaçık bir insan suretine girmiştir, bu kelime İsâ (a.s.)'ın insaniyyetine hulul etmiştir ve bununla beraber Allah'ın bir sıfatı olup ondan ayrılmaz." şeklindeki görüşlerinin aynısıdır. Bu ise Haşviyye'nin, "Allah'ın kelâmı şu insanın lisanına girmiştir, fakat Allah'ın zatından da ayrılmamıştır" demesi gibidir. Bu iki görüş arasında fark yoktur. Ancak Hristiyanlar bu sözü, sadece Hz. isâ hakkında söylerlerken, bu ahmaklar bu çirkin sözü, doğudan batıya bütün insanlar hakkında söylemişlerdir. 83[83]

---

[78][78] Dârimî, 2/440

[79][79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/37-38.

[80][80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/38-39.

[81][81] Haşviyye: Dinî naslann zahirine tutunup. Allahı, zat ve sıfatları hususunda mahlûkata benzeten kelâmî fırkaya verilen ad.

Onüçüncü Mesele

Kerrâmiyye84[84]: "Kelâm, söz söylemeye güç yetirebilmeye verilen isimdir." demişlerdir. Onların bu husustaki delilleri şudur: Şu anda söz söylemekle meşgul olmasa dahi konuşabilecek kimseye "O konuşur" denilir. Yine, konuşmanın zıddı dilsiz olmaktır. Ancak dilsiz olmak da söz söyleyememekden ibarettir. Hâl böyle olunca kelâm'ın (konuşmanın), söz söylemeye güç yetirebilmekten ibaret olması gerekir. Bu böyle olunca, onlar, Allah'ın kelâmının, O'nun söz söylemeye kudretinin kadim olması manasında, kadim olduğunu; ama konuşulan söze gelince onun hadîs (sonradan meydana gelme) olduğunu söylerler, işte onların iddialarının tafsilatı budur ve biz bu iddiayı çürütmüş bulunuyoruz. 85[85]

Bu Konuda Haşviyye İle Eş'ariyyenin İhtilafı

Haşviyye, Eş'âriyye'ye şöyle demiştir: "Şayet, "Kur'ân kadimdir." sözünüzden maksadınız, Bu Kur'ân'ın, emredilen ve yasaklananların tamamına taalluk eden kadm bjr S|fata de|a|et ettiğj ^ dünyada yaz||an bütün kitapların kadim olması gerekir. Çünkü bu kitapların bir manası ve bir mefhumu vardır. Cenâb-ı Hakk'ın kelâmının, bütün bu şeylere taalluku umumî olunca bu kelâm o kitapların manasını bildirmiş olur. Bu durumda da bu izaha göre kadim olma bakımından, Kur'an ile hiciv ve fuhuş kitapları arasında bir fark olmaz. Yok eğer, "Allah'ın kelâmı kadimdir." sözünüzden maksadınız bundan başka birşey ise onun izah edilmesi gerekir" Buna cevabımız, "Cenâb-ı Hakk'ın kelâmının, haber verilen şeylerin tamamına taalluk etmiş olmasını kabul etmiyoruz." şeklindedir. Bu durumda Haşviyyenin sorusu kendiliğinden düşer.

Biz, Allah'ın kelâmının, içlerinde yalan şeyler de bulunacağından haber verilenlerin tamamına taalluk ettiğini söyleyemeyiz. Allah Teâlâ'nın kelâmında yalan bulunması imkânsızdır. Zira Cenâb-ı Allah, bir topluluğun o yalanları ve çirkin sözleri söylediklerini haber verince,O'nun bu bildirmesi yalan olmaz. Bu ise Cenâbı-Hakk'ı noksan sıfatlardan tenzihe yönelik bir durumdan dolayı yalanı ondan menetmedir. Bu çirkin ve değersiz sözleri söylemek (dile getirmek) bir noksanlık alâmetidir ki, bu Allah Teâlâ hakkında imkânsızdır. Bil ki harfe, sese, sesleri meydana getiren kaslara; Kur'ân'ın kadim olmasına dair müşkil bahisleri gözden geçirmek çok çetin

---

82[82] Bu. Hristiyanlığın, uluhıyyette var olduğuna inandığı üç unsurdan (ekânim-i selâse) birisidir.

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/39.

84[84] Kerrâmiyye: Muhammed b. Kerrami (v. 255/869)ın mezhebine tabi olanlara denir. Bunlar Allah'ın cisim olduğunu ve mekanı bulunduğunu söylerler. Bunlara göre, kalben tasdik olmasa dil ile söylemekle iman sahih olur.

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/39.

ve ince bir iştir. En uygun olanı, bahsettiğimiz kadarıyla yetinmektir. En iyi Allah bilir. 86[86]

İSİM, FİİL Ve HARFLERLE İLGİLİ KONULAR

"İsim, fiil ve harflere taalluk eden konular hakkında olup, burada birçok meseleler vardır." 87[87]

Kelime Çeşitleri

"Kelime"yi şu üç kısma ayırmak iki bakımdan mümkündür. Birincisi, kelimenin ya kendisinden haber verilir ya da kendisi ile birşeyden haber verilir. Bu isimdir.
Veya kelimenin kendisinden haber vermek doğru olmaz, fakat kendisiyle başka birşeyi haber vermek doğru olur. Bu da fiildir. Veyahut da kelimenin ne kendisinden ne de kendisiyle haber vermek doğru olmaz. Bu ise harftir. Bil ki bu taksim, harfin ve fiilin kendilerinden haber vermemenin doğru olmaması, ismin ise kendisinden haber verilmesinin doğru olması esasına dayanmıştır. Bu iki konuyu, iki mesele içinde anlatalım. 88[88]

İkinci Mesele

Dil âlimleri fiil ve harften haber vermenin doğru olmadığında ittifak etmişlerdir. Çünkü, demişlerdir ki, (vurdu, öldürdü) demek doğru değildir.
Bir insan, tek bir misalin, umumî bir hüküm vermede yetmeyeceğini ve yine " (Duvar, gök) demenin doğru olmayacağını ve bunun, ismin kendisinden ve kendisiyle haber verilmesinin doğru olmadığına delâlet etmeyeceğini söyleyebilir. Çünkü tek bir misal, umumî bir hüküm vermede kâfi gelmez. Burada da aynı durum söz konusudur. Sonra şöyle denildi: "Fiil ve harften haber vermenin doğru olduğunu bir çok husus gösterir.
Birinci husus: Biz meselâ, (Vurdu, vuruyor, vuruyo-rum)'nun birer fiil olduğunu bildirdiğimizde bu haberde kendisinden haber verilen ya isim, ya fiil ya da harf olur. Eğer isim olursa, bu haber yalan olur. Çünkü bunlar isim değildir. Eğer fiil olursa, fiili, fiil olması cihetiyle kendisinden haber verilen kelime olmuş olur. Eğer dil âlimleri bu haberle kendisinden haber verilenin bizzat bu kalıblar olduğunu -ki onlar da isimdirler- söylerlerse, deriz ki bu sual bozuktur. Çünkü, bu takdirde, fiil olarak kendisinden haber verilen şey isim olur. Bu durumda da bu sualin neticesi, problemin başlangıcında zikredilen iki kısımdan birincisine yönelik olur ki, biz onu çürütmüştük.
ikinci husus: Biz fiil ve harfin, bir isim olmadıklarını söylersek, durum öncekinin aynısı olur.
Üçüncü husus: "Fiilden haber verilmez" sözümüz, onun kendisinden haber verilemeyeceğini bildirmemizdir. Bu ise bir tenakuzdur. Eğer derlerse ki "Kendisinden haber verilemiyeceği bildirilen şey bizzat şu lâfızdır." Biz de bu suale daha önce cevap verdiğimizi söyleriz. Çünkü diyoruz ki: "Kendisinden haber verilemeyen şey isim ise, böyle bir isim bâtıl olur. Zira her isimden haber verilebilir. Bu haber vermenin en azı ise onun isim olduğunu bildirmektir. Eğer, kendisinden haber verilen fiil ise, fiil kendisinden haber verilenin yerine geçer.
Dördüncü husus: Fiil, fiil olma; harf de harf olma yönünden başkalarından ayrılan ve bilinen birer mahiyettir. Bu durumda olan herşeyden, başkasından ayrılmış olduğunu haber vermek doğru olur. Meselâ, fiilin, fiil olması bakımından, isimden ayrı bir mahiyet olduğunu ifade ettiğimizde, fiilin, isimden bu hususiyeti ile ayrılmış olduğunu haber vermiş oluruz.
Beşinci husus: Fiil, ya hususî bir manaya gelen kalıplardan ibarettir veya bu kalıbların manası olan hususî manalardan ibarettir. Eğer birincisi olursa fiilin manaya delâlet ettiğini söylemiş oluruz. Şayet ikincisi olursa, bu durumda da fiilin bu kalıbın manası olduğunu

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/40.
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/41.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/41.

bildirmiş oluruz. Bütün bunlar bu mevzuda ileri sürülen çok çetin sorulardır. 89[89]

Üçüncü Mesele

Bazı kimseler, dil âlimlerinin, "isim, kendisinden haber verilmesi doğru olan şeydir." şeklindeki görüşleri şöyle diyerek tenkid etmişlerdir:" (Nerede), (Nasıl) ve" (...duğu zaman) lafızları birer isimdir. Fakat bunlardan haber verilmez. Nahivci Abdulkâhir bu iddiaya şöyle cevap vermiştir: "isim, kendisinden haber verme caiz olan şeydir." dediğirne, bunuma, manasından haber vermenin caiz olduğu şeyi kastederiz. Meselâ, nin manasından da haber vermek doğru olur. Zira "Sana güneş doğduğunda geleceğim" dediğimde bunun manası "Sana güneş doğduğu vakit geleceğim" demek olur. Buna göre, "vakit" kelimesinden haber vermek doğru olur. Çünkü sen "Vakit güzel oldu" diyebilirsin." Ben de derim ki bu izah zayıftır. Zira sadece "vakit" manasını ifade etmez. Onu birşeyin zarfı kılarsan, ancak o durumda "vakit" manasına gelir. Onu birşeyin zarfı kıldığında da ondan kesinlikle haber veremezsin."O nın mahiyetinin parçalarından biri isim olunca, onun isim olması gerekir" derlerse, biz de deriz ki, "Bu geçersizdir. Zira onun isim olması için bu kadarcık birşey yeterse fiilin de isim olması gerekir. Çünkü fiilin mahiyetinin cüzlerinden birisi masdardır. Masdar da bir isimdir. Bu mantık geçersiz olunca onların dedikleri de geçersiz olur. 90[90]

Kelimenin Kısımlarından İkinci Çeşidi

Kelimenin manası bilinme yönünden ya müstakildir ya değildir. Müstakil olmayan harftir. Olanı da ya, bu lâ- flz manası için tayin edilen bir zamana delâlet eder kj bu veyg zamana delâlet etmez -ki bu da isimdir- Bu meselede, isim ve fiilin tarifinde zikredeceğimiz birçok sualler vardır. 91[91]

İsim Hakkında Yapılan Tarifler

Birinci tarif: İsim, manasından haber vermek doğru olan şeydir Birşeyin mahiyetinden haber vermenin doğru olması, o şeyin mahiyetinin tamam olmasından sonra, onun için meydana gelen bir hükümdür. Buna göre bu tarif, resm (bir şeyi hususî ve yakın sıfatlarıyla anlatmak) kabilinden olur, tam bir tarif olmaz. Bu hususta, iki yönden problem vardır. Birincisi; fiil ve harf kendilerinden haber verilebilen kelimelerdir, ikincisi: ve kelimelerinden haber vermek doğru olmaz. Bu iki meselenin izahı yukarıda geçmişti.

ikinci tarif: isim, fail veya meful veya muzâf olarak gelebilen kelimedir. Bu tarifin neticesi, "isim, kendisinden haber vermek doğru olan şeydir." tarifinin neticesine varır.

Üçüncü tarif: İsim, ilk konulduğunda i'râb olabilen bir kelimedir. Bu da yine resim (tasvir) türünden bir tariftir. Zira i'râbın doğru olması, mahiyeti tamam olduktan sonra isme arız olan (sonradan gelen) bir durumdur. Tarifteki "ilk konulduğunda" sözümüz, iki şeyi tarif dışı bırakmak içindir, ilki, mebnî kelimelerdir. Zira mebnîler, kendileri ile bu i'rab harfleri arasındaki bir alâka sebebiyle i'ra-bı kabul etmezler. Eğer bu alâka olmasaydı, mebnî kelimeler de i'râbı kabul ederdi. İkincisi, muzari fiiller i'râbı kabul edebilirler, ancak zatları gereği değil, ism-i faile benzemeleri yönünden i'rab kabul edebilirler. Bu tarif de zayıftır.

Dördüncü tarif: Zemahşerî "el-Mufassal" adlı eserinde, "isim, zaman ifade etmeksizin kendi kendine bir manaya delâlet eden bir kelimedir. Bil ki bu tarif de birçok yönden bozuktur.

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/41-42.

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/42-43.

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/43.

Birincisi; O, kelimeyi tarif ederken, onun vad' hasebiyle müfred bir manaya delâlet eden lâfız olduğunu söylemiştir. Sonra el-Mufassal'a yazılan haşiyelerde lafzın zikredilmesinin gerekli olduğu bildirilmiştir. Zira, "kelime (söz) manaya delâlet eden şeye denir." şeklinde tarif edersek, bu durumda tarifimiz yazı ve işaretle bozulur. (Çünkü bunlar da manaya delâlet eder.) Bununla birlikte bunlar isim ide değildirler. İkincisi, tarifte geçen " kelimesindeki zamiri ya delâlet edene veya edilmişse veyahutta üçüncü bir şeye ait olur. Eğer delâlet edene raci olursa, mâna: "İsim, isimde meydana gelen bir manaya delâlet eder." olur ki, bu durumda mana: "isim, medlulü olan manaya delâlet eden şeydir" olur ki, bu boşuna oyalanmadır Sonra bununla beraber bu tarif harfin ve fiilin tarifiyle bozulur. Çünkü bunlardan her biri medlulüne delâlet eden bir lâfızdır. Eğer zamir medlule ait olursa, bu durumda mana: "İsimi, bu mananın bizzat kendisinde bulunan bir manaya delalet eden" olur. Bu ise bir şeyin kendinde meydana gelmesini gerektirir ki, bu da muhaldir. Eğer nahivciler, bunun manasının, onun kendinde meydana gelmesi, başkasında hasıl olmamasıdır" derlerse, bu durumda biz deriz ki bu açıklamanıza göre bu tarif, sıfatlar ve nispet isimleriyle bozulur. Çünkü bu sıfatların ve nispet isimlerinin manası başkasında meydana gelmiştir.

Beşinci tarif: Yer aldığı muayyen zamana delâlet etmeksizin, müstakil olarak malûm olan (tek başına manası bulunan) bir manaya delâlet eden kelimeye "isim" denir. Tarifimizde yazı düğüm ve işaretleri tarif dışı bırakmak için "kelime"ye yer verdik. Eğer nahivciler tarifte, "isim, şuna ve şuna delâlet eden bir lâfızdır" niçin demediler derlerse deriz ki, çünkü biz "lâfz"ı "kelime"nin cinsi; "ke!ime"yi de "isim" 'in bir cinsi saydık. Tariflerde zikredilen ise "yakın cins" olup, "uzak cins" değildir. Tarifteki "müstakil olarak malûm" olma şartına gelince, denildi ki bu, "(tar-den) ve (aksen) batıldır. Tart cihetinden batıl olması birçok yöndendir.

Birincisi: Her bilinen şeyin malûmlukta müstakil olması gerekir. Çünkü bir şeyin mahiyeti tasavvur olunamadığı sürece, o şeyin başkasıyla tasavvuru imkânsız olur. Bir şeyin kendi nefsinde tasavvuru başkasıyla birlikte tasavvur edilmesinden önce olursa, o şey bilinirlikte müstakil olur.

İkincisi: Harfin manası, onun bilinirlikte müstakil olmadığının bilinmesinde müstakil olduğudur. Bu da bir istiklâliyettir. Üçüncüsü: Nahivciler, harfinin "ilsak-ilgi, tutunma", nin ise kısmiyet manasını ifade ettiğinde ittifak etmişlerdir. Buna göre, "ilsak"ın manası, eğer bilinirlikte müstakil olursa, nin manasının bilinirlikte müstakil olması gerekir ki, bu durumda harf isim olur. Şayet bilinirlikte müstakil olmazsa, "iisak"dan anlaşılan mana bilinirlikde müstakil olmaz. Böylece de isim harf olmuş olur. Aks'e gelince o, şu sözümüz gibidir: kaç, nice; nasıl; : ne zaman; dığında..." Soru ve şart ifade eden bütün bunlar, manalarında müstakil olmadıkları halde, isimdirler, ism-i mev-sûller de (ilgi zamirleri) bunlar gibidir.

Üçüncüsü: Tarifimizdeki, "bu mananın zamanına delâlet etmeksizin" sözümüz, "zaman, yarın, bu gün, akşam süt içmek, sabah süt içmek " lâfızlarıyla güçlük arzeder (Çünkü bu tabirler zamana delâlet ederler). Nahivcile-rin birinci görüşüne cevabımız şudur: "ilsak" ile "Kalemle yazdım" sözümüzdeki harfinin arasındaki farkı anlıyor, müstakil olma ile de bu kadarını kastediyoruz. "Zaman, bu gün, yarın..." lâfızlarına gelince, bunun cevabı da şudur: Bu lâfızların delâlet ettiği manalar, zamanın bizzat kendisidir. Bunların, manalarının başka bir zamana delâletleri yoktur. ve" kelimelerine gelince bunların bir parçası zaman ifade eder. Halbuki fiil, müsemmasının dışında bir zamana delâlet eden kelimeye deriz. Arapların, ve sözleri, zikrettiğimiz manaya delâlet eder. Böylece onlar, mazi ve muzariyi bunların mastarı olan ı" ve kelimelerinin kapsamına dahil etmişlerdir. [92][92]

İsmin Alâmetleri

İsmin alametleri ya lâfzî veya manevî olur. Lâfzî olan- lar ya ismin evvelinde meydana gelirler ki bunlar harf-tarif ve harf-i çerlerdir, yahut ortasında bulunurlar, ism-i
tasgir yası ve cem-i mükesser harfi gibi, yahut da sonunda meydana gelirler, tesniye ve

---

[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/43-45.

ceminin iki harfi gibi. Manevî olanlara gelince o ismin mevsuf, sıfat, fail, meful, muzafun ileyh, muhberun anh olması ve asıl vad'ı ile de i'râb almış olmasıdır. 93[93]

Fiil Hakkında Yapılan Tarifler

Nahivciler fiil için birçok tarif yapmışlardır.
Birinci tarif: Sîbeveyh, "fiil, ismin değişik durumların tabırlerınclen alman birtakım çekimler diye tarif yapmıştır ki bu fail ve meful lâfzı ile bozulur.
İkinci tarif: "Fiil, başkasına isnat olunan fakat başkası kendisine isnad edilmeyen şeydir" diye tarif edilmiştir ki, bu da gibi isimlerle bozulur. Çünkü bu isimlerin başka birşeye isnadları gerekli, fakat başka birşeyin bunlara isnadı imkânsızdır.
Üçüncü tarif: Zemahşerî şöyle demiştir: "Fiil, bir işi zaman ile irtibatlandırmaya delâlet eden şeydir." Bu da iki sebebten dolayı zayıftır. Birinci sebep: Şöyle denilmesi gereklidir: Fiil, "bir hadesi zaman ile irtibatlandırmaya delâlet eden kelimedir." Bu tarifte, birçok sebebten dolayı "kelime"yi zikretmek gerekir.
Birincisi: Şayet, fiili tarif ederken kelimeye yer vermezsek tarif, "Bir işi zaman ile irtibatlandırmaktır." sözümüzle bozulmuş olur. Zira bu lâfızların tamamı, fiil olmadıkları halde, bir hadesi zamana yaklaştırmaya delâlet ederler. Ama biz bu tarifi, "kelime" sözü ile kayıtlarsak böyle bir sual ortadan kalkmış olur. Zira, bu lâfızların tamamı tek bir kelime değildir.
İkincisi: "Kelime" sözünü tarifte getirmezsek, tarif, yazı, düğüm ve işaretle bozulmuş olur.
Üçüncüsü: "Kelime", tarifteki üç kaydın en yakın cinsi olunca, onun tarifte zikredilmesi şart olur. İkinci sebep ise bundan sonra anlatacağımız şeylerdir.
Dördüncü tarif: Fiil, belirli bir zamanda, belirli olmayan bir şey için mastarın varlığına delâlet eden kelimedir. Tarifte "kelime" sözünü kullandık, zira o, en yakın cinstir. Yine tarifte "mastarın varlığına delâlet eden" dedik, halbuki "birşeyin sübutuna delâlet eden" demedik. Çünkü, mastar bazan sabit bir iş olur. Meselâ "vurdu" ve "öldürdü" sözlerimiz gibi. Bazan yokluk ifade eder. Meselâ "Tükenmek" ve "Yok olmak" kelimeleri gibi. Çünkü bu ikisinin mastarı, ve dır. Yine tarifte "belirli olmayan birşey" dedik. Zira bu kadarının muteber bir ifade olduğuna delil getireceğiz. Keza "belirli bir zamanda" ifadesini kullandık, isimleri tarif dışı bırakmak için. Bil ki bu kayıtlarda, ele alınacak birçok husus vardır.
Birinci kayıt ki, o da "fiil, bir şey için mastarın varlığına delâlet edendir" sözü-müzdür. Bu kayıtta, halledilmesi gerekli birçok mesele vardır. Birincisi, "Allah âlemi yarattı" dediğimizde, "yarattı" sözü ya yaratmanın Allah Teâlâ'ya ait olduğuna delâlet eder veya etmez. Etmediğini farzedersek bu kayıt gereksiz olur. Delâlet etmesi durumunda bu yaratmanın, yaratılmıştan farklı olması gerekir. Bu yaratma, eğer sonradan meydana gelmişse bu diğer bir yaratmaya muhtaç olur ki, bu durumda teselsül gerekir. Eğer bu yaratma kadim olursa, mahlûkun da kadim olması gerekir, ikincisi: Biz, "Birşey meydana geldi." dediğimizde, bu o şeyin var olmasının husulüne ya delâlet eder ya etmez. Eğer delâlet etmezse, bu kayıt lüzumsuz olur. Şayet delâlet ederse ondan başka bir şeyin varlığının söz konusu olması gerekir. Bu başka birşeyin kendi kendine meydana gelmiş olması gerekir. Zira kendi kendine meydana gelemeyenin, başkasının onun için meydana gelmesi imkânsız olur. Buna göre, kendisi için var olmanın meydana gelmesi, sonsuza kadar başka birşeyin varlığından önce olması gerekir ki, bu da imkânsızdır. Üçüncüsü: Biz, "Birşey yok oldu ve tükendi" dediğimizde, bu sözümüz, o mahiyet için yokluğun ve tükenmenin meydana gelmesini gerektirir ki, bu da imkânsızdır. Zira yok olmak ve tükenmek, yokluğun ve tükenmenin kendisidir. Artık bunların başkası için meydana gelmeleri nasıl düşünülebilir? Dördüncüsü: Var olmanın mahiyete ilave birşey olduğu takdirde, "Bu var olma, şu mahiyet için meydana gelmiş" şeklindeki sözümüz doğru olur. Böylece de sonsuza kadar o var olma için başka bir var olma gerekir ki, bu da

---

[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/45.

imkânsızdır. Ama o var oluşun mahiyetin bizzat kendisi olması durumunda, "Birşey sonradan meydana geldi ve oldu." sözümüz, o şey için bir var oluşun meydana gelmesini gerektirmez. Eğer böyle olmazsa o var oluşun mahiyete ilave birşey olması gerekir ve biz şu anda, sadece var oluşun, mahiyetin bizzat kendisi olması durumuna göre konuşuyoruz:

İkinci kayıt: Bu bizim "belirli bir zamanda" sözümüzdür ki, bunda da birçok meseleler vardır. Birincisi: Biz, "zaman var oldu." veya "zaman yok oldu." dediğimizde bu, zamanın bir diğer "zaman"da meydana gelmesini gerektirir ki, bu da teselsüle götürür. Eğer nahivciler, aldatıcı bir vehimle, bu tarifin doğru olması hususunda, "zamanın bir diğer zamanında meydana gelmesi yeterlidir" derlerse, deriz ki: İnsanlar, bizim "Zaman, madûm (yok) iken, sonradan oldu, meydana geldi." sözümüzün gerçek bir söz olduğu; onda asılsız ve yalan birşey olmadığı hususunda icma ettiler. Eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, bunun yanlış ve yalan olması gerekirdi, ikincisi: Biz, "Âlem ezelde madûm idi" dediğimizde, bizim "idi" sözümüz fiildir. Bu söz, yani " jır " bir zamanın meydana geldiğini ihsas ettiriyorsa, ezelde bir zamanın var olması gerekir ki, bu da imkânsızdır. Eğer onlar, "bu zaman," var olduğu kabul edilen bir zamandır, gerçek bir zaman değildir" derlerse, biz de deriz ki, zihinde varlığı kabul edilen zihnin dışın-dakine uyarsa, sual tekrar döner. Eğer uymazsa, bu durumda söz yalan olur ve tarifin bozulması gerekir. Üçüncüsü: "Allah ezelde mevcut idi" dediğimizde, bu sözümüz Allah'ın zamanla mukayyet olmasını gerektirir ki, bu da imkânsızdır. Dördüncüsü: Tarif, efâl-i nakısa (iş ve zamana delâlet etmeyen fiiller) ile bozulur. Efâl-i nakısa, zaman içinde meydana gelen olaya ya delâlet eder, ya etmez. Ederse, fiil tam olur, nakıs olmaz. Zira, lâfız muayyen bir zamanda bir olayın meydana gelmesine her zaman delâlet ederse, bu tam bir kelâm olur, nakıs olmaz. Eğer delâlet etmezse fiil olmaması gerekir. Beşincisi: Tarif, isim fiillerle de bozulur. Zira bunlar muayyen zamana delâlet eden lâfızları gösterirler. Birşeye delâlet edene delil olan o şeye delâlet etmiş olur. Bu durumda da, "bu isim fiiller muayyen zamana delâlet ediyorlar" denebilir. Altıncısı: ism-i fail, ya şimdiki zamanı ya da gelecek zamanı içine alır. Kesinlikle geçmiş zamanı içine almaz. Bu demektir ki ism-i fail belirli bir zamana delâlet ediyor.

Cevabımız: "Fiil, birşey için mastarın varlığına delâlet eder." sözümüz hakkında varit olan dört suale; "Fiil, zamana delâlet eder" sözümüze karşılık zikredilen diğer üç suale cevabımız şudur: Lügat olarak fiili bilmede, ister yanlış ister doğru olsun mefhumunu tasavvur etmek yeter. "Bu tarif, efâl-i nakısa ile bir güçlük ar-zeder." şeklindeki sualine gelince, deriz ki "kendisini söylediğim ve benimsediğim şeye gelince, " (oldu) lâfzının mutlak olarak tam bir fiil olduğudur. Ancak, (j\f) lâfzının kendisine dayandığı isim bazan kendi başına müstakil müfred bir mahiyet olur." Meselâ, "sonradan meydana geldi" ve "oldu" anlamındaki "" " sözümüz gibi. Bazan da o mahiyet birşeyin diğer birşeyin sıfatı olmasından ibaret olur. Meselâ, " "Zeyd gidici oldu" sözümüz gibi. Bunun manası, Zeyd'in gitme işi ile vasıflandırılmış olmasıdır. Buna göre burada jir lâfzının manası yine hudûs ve vuku (oluş ve meydana geliş) dir. Ancak bu mahiyet nisbetler kabilinden olunca ve nisbetin de ancak nispet edilenlerin zikrinden sonra zikredilmesi mümkün olunca, kesin olarak burada her ikisinin (hudûs ve vukû'un) de zikredilmesi gerekir. Aynı şekilde "zeyd oldu" dediğimizde bunun manası: "O meydana geldi ve varoldu" demektir. Bunun gibi "Zeyd gidici oldu." sözümüzün manası da Zeyd'de gitme sıfatının meydana gelmiş olmasıdır. Bu, önceki birçok kimsenin gafil olduğu, derin, hayranlık uyandıran ve çok ince bir mevzudur. Soru soranın, "sizin zikrettiğiniz bu şeyler, isim fiillerle bozulur" şeklindeki sorusuna şöyle deriz: Lâfzın fiil olmasında göz önünde bulundurulan, onun vasıtasız olarak ilk başlangıçta zamana delâlet etmesidir. Onun altıncı sual olarak, "ism-i fail, şimdiki zaman ve geleceğe hastır" şeklindeki sorusuna biz şöyle cevap veririz: Biz bu suali kabul etmiyoruz, zira onlar da: "ism-i fail, mazi manasına olduğunda fiilin ameli gibi amel etmez; hâl manasına olduğunda fiilin ameli gibi amel eder" demişlerdir. 94[94]

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/45-48.

Sekizinci Mesele

Kelimenin, ya müstakil olarak bilinen manası olur, ya da olmaz. Olmayanı harftir. Buna göre, harfin, isim ve
fiilden ayrılması olumsuz bir kayıt iledir. Sonra deriz ki, müstakil olarak malum olan kelime ya o müsemma hakkında muayyen bir zamana delâlet eder veya etmez. Etmeyeni isimdir. Buna göre de, isim fiilden olumsuz bir kayıtla ayrılmıştır. Fiile gelince, onun mahiyeti olumlu kayıtlardan meydana gelmiştir. 95[95]

Fiil, Müphem Faile Delâlet Eder Mi?

(vurdu) dediğimizde bu, herhangi bir şeyden döğmek fiilinin sudûruna delâlet eder. Ancak o şey, bu lâfza göre muayyen bir şekilde z'ikredilmemiştir. Eğer onları ..imkânsızdır ve buna da iki nusus delâlet etmektedir. Birincisi: Eğer bu böyle olsaydı, yalnız başına fiil kalıbının doğrulamaya veya yalanlamaya ihtimali olmuş olurdu. İkincisi: Bu, "vurmak" fiilinin, bizzat kendisi müphem olan bir şeye dayandığına delâlet ederse, bunun muayyen bir şeye istinat etmesinin imkânsız olması gerekir, aksi halde bir tenakuz söz konusu olur. Eğer bu fiil, vurmanın muayyen bir şeye istinadına delâlet ederse, bu geçersizdir. Çünkü biz zorunlu olarak, sırf " (vurdu) sözümüzden, "vurmak" fiilinin bizzat Amr'a veya bizzat Zeyd'e istinat için konulmadığını biliriz. Bu iki suale tek cevapla mukabele ederiz ki, bu cevabımız şudur: Şüphesiz (vurdu), bizzat kendisi müphem olan bir şeye "vurmak" fiilini istinat etmek üzere konulmamış bir kalıbtır. Tam aksine, bu sözü söyleyenin söylediği anda belirlenmiş olan bir şeye isnat için konulmuştur. Bu sözü söyleyenin söylemesinden önce, söz tamam olmaz, doğrulamaya ve yalanlamaya da ihtimali bulunmaz. Bu durumda sorulan soru kendiliğinden ortadan kalkmış olur. 96[96]

Harf İçin Yapılan Tarifler

Nahivciler "Harf, başkasında mevcut bir manayı ifade eden şeydir" dediler. Bu kapalı bir ifadedir. Çünkü eğer
on|ar Du ifade ile harfin manasının, kendisinin dışında meydana gelen bir mana ve hale delâlet ettiğini kastediyorlarsa onların, araz ve sıfat isimlerinin tamamının harf olduğunu söylemeleri gerekir. Eğer onlar bu ifade ile harfin, o manadan başka, o lâfzın manası olan bir manaya delâlet ettiğini kasdediyorlarsa bu, yanlışlığı zahir olan bir sözdür. Yok eğer üçüncü bir manayı kastediyorlarsa bunu açıklamaları gerekir. 97[97]

Kelimelerden Oluşan Terkibler

Bu üç çeşitten yapılması mümkün olan terkip altı ta- nedir: İsim ile isim terkip teşkil eder -ki bu müpteda
j|e haberden meydana gelen cümledir-; fiil ile isim terkjp teşkj| eder (ye faj|den meydana ge|en cum.
ledir. Bu iki çeşit cümle bil-ittifak, mana ifade ederler. Üçüncü terkip, ismin harf ile terkibidir. Denildi ki bu terkib, isminin harf ile ve harfin isim ile teşkil edeceği iki şeklin de mana ifade edeceği söylenmiştir. 98[98]

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/48.
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/48.
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/48-49.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/49.

Birinci Şekil: Nidâ Ne Demektir?

Senin "(Ey Zeyd) sözündür. Denil- di ki bu terkip muhataba birşey anlatır. Çünkü bizim"Ey Zeyd" sözümüz, " (sesleniyorum) takdirindedir. Onlar, görüşlerinin doğruluğuna iki şeyle delil getirdiler. Birincisi: Şüphesiz lâfzına imale dahil olur. İmalenin gelmesi ise ancak isimde veya fiilde olur. İkincisi: Harf-i cer olan "Lam" ya taalluk eder de "Ey! Zeyd için (koşun)" denilir. Çünkü bu "lam" yardım talebinde kullanılan "Lam"dır. Eğer, Co sözümüz fiilin yerini tutmasaydı, harf-i cerrin buna taalluk etmesi caiz olmazdı. Çünkü harf harfe dahil olmaz. Nahivcilerden nın manasına olduğunu kabul etmeyip buna birçok yönden delil getirenler de vardır. Birincisi: Kişinin "Çağırıyorum" sözü, çağırmayı haber vermektir. Birşeyi haber vermek ise, kendisinden haber verilenden başkadır. Bu durumda " (Zeydi çağırıyorum) sözümüzün, " (Ey Zeyd!) sözümüzden başka olması gerekir. İkincisi: "Zeydi çağırıyorum." sözümüz doğrulamaya ve yalanlamaya ihtimali olan bir sözdür. Halbuki "Ey Zeyd!" sözümüzün bu iki duruma ihtimali yoktur. Üçüncüsü: "Ey Zeyd!" sözümüz, ancak münâdâ ile birlikte bir hitap olur. Halbuki "Zeydi çağırıyorum." sözümüz münadaya mahsus bir söz değildir. Dördüncüsü: "Ey Zeyd!" sözümüz o anda bir nidanın varlığına delâlet eder. Halbuki "Zeydi çağırıyorum." sözümüz, nidanın o anda meydana geldiğine delâlet etmez. Beşincisi: (Ayaktaki Zeyd'e nida ediyorum) demek doğru olur. Halbuki " (Ey ayakta olan Zeyd) demek doğru olmaz. Bu beş izah tarzı, iki lâfzın arasında farklılık bulunduğuna delâlet eder. 99[99]

İkinci Şekil: Müpteda Ve Haber

(Zeyd evdedir) sözümüzdür.
"Zeyd" sözümüz müpteda, haber ise, kendisine sözümüzün delâlet ettiği şeydir. Ancak nin ifade ettiği zarfiyet manasından anlaşılan bazan evde veya mescidde olduğudur.
Dolayısıyla bu zarfiyyet diğer zarflık türlerinden ayrılsın diye kelimesine nispet edilmiştir. Eğer onlar "Bu söz bir şey ifade etmiştir. Çünkü cümlenin tamamı (Zeyd evde karar kıldı) ve (Zeyd evde karar kılmıştır) şeklindedir." derlerse, biz de deriz ki: "Bu yanlıştır. Çünkü bizim (karar kıldı) sözümüzün manası, "Zeyd istikrar içinde oldu" şeklindedir. O zaman bizim "istikrar buldu" hakkındaki sözümüz başka bir oluşumu ifade eder. Bu da, onda bu istikrarın (husulün) meydana gelmiş olmasıdır. (Bu da bizi teselsüle götürür ki teselsül imkânsızdır.) Böylece bizim (Zeyd evdedir) sözümüzün tam bir söz olduğu, yi gizli ve mukadder bir fiile taalluk ettirmenin mümkün olmadığı ortaya çıkmış olur. 100[100]

Fiil Ve İsim Cümlesi Hakkında

Mürekkep cümleler ya birli veya ikili olmak üzere mü- rekkeb olurlar. Birli terkip olmak üzere mürekkep cüm-
lelere gelince bunlar isim veya fiil cümleleridirler. En uygun olanı ise, isim cümlelerinin derece bakımından fiil cümlelerinden daha önce olmasıdır. Çünkü isim, basit bir lâfız olup fiil ise mürekkebdir. Basit olan da mürekkebden önce gelir. Buna göre isim cümlesinin fiil cümlesinden önce olması gerekli olur. Şöyle denilmesi de mümkündür: "Aksine fiil cümlesi daha önce gelir. Çünkü isim, başkasına isnat edilmekte asıl değildir. Buna göre fiil cümlesi isim cümlesinden önce gelir. ikili terkip olmak üzere mürekkeb cümlelere gelince bunlar şart cümleleridir. Senin şöy\e söylemen gibidir." (Güneş doğarsa gündüz mevcuddur). Zira senin " (Güneş doğar) sözün bir cümle " (Gündüz vardır) sözün diğer bir cümledir. Sonra sen iki cümleden birisine şart edatını yani , diğerine de ceza (netice) harfi yi getirdin de böylece bu iki cümlenin tamamından bir cümle meydana geldi. En iyi Allah bilir. 101[101]

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/49.
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/49-50.
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/50.

İSMİN ÇEŞİTLERİ

"Bu bab, isimlerin çeşitlere ayrılmasına dairdir." 102[102]

Birinci Taksim

İsmin manasını bizzat tasavvur ortaklığa ya mani olur veya olmaz. Eğer manî olursa ya ism-i zahir (açık isim)
olur (Bu özel isimdir), yahut da muzmar (ismin yerini
tutan bir zamir) olur. Bu da bilinen birşeydir. Bu tasavvur eğer ortaklığa mani olmazsa, bundan anlaşılan, onun ya muayyen bir mahiyet olması -ki bunlar cins isimlerdir- yahut da bundan anlaşılan onun manasının onun "falanlık" sıfatıyla nitelenmiş herhangi birşey olduğudur ki, bu da müştak isimlerdir. Bizim (ipi) (siyah) sözümüz gibi. Bu ifadeden anlaşılan, onun "siyah bir şey" olduğudur. Bu anlattıklarımızla ismin, altında üç türü bulunan bir cins olduğu anlaşılmış olur. Bu üç tür şunlardır: Özel isimler, Cins isimler ve Müştak (türetilmiş) isimler... Şimdi bu kısımların hükümlerini anlatalım. 103[103]

Özel İsimler (Alemler) Ve Ve Cins İsimler

Özel isimlerin hükümleridir. Bu hükümler de çoktur.
Birinci hüküm: Kelamcılar özel ismin asla bir mana jfa(je etmediğini söylediler. Ben de diyorum ki: Özel
isimlerin müsemmada (ismi oldukları şeyde) bir nitelik ifade etmediği gerçektir. Ama Özel isimlerin hiçbirşey ifade etmediği görüşü gerçek değildir. Nasıl gerçek olsun ki O, bu hususî zatın kim olduğunu gösterir.
İkinci hüküm: Nahivciler, cins isimlerin de âlemleri (özel isimleri) olduğunda ittifak ettiler. Bizim (Arslan) sözümüz bu aslanlık hakîkatinin cins ismidir. Yine " (Arslan) sözümüz bu hakîkatin alem (özel) ismidir. Yine (Tilki) sözümüz, tilkilik hakîkatinin cins ismidir, "" sözümüz de bu hakîkatin alem ismidir. Diyorum ki cins isim ile, cinse âlem olan (özel isim) arasındaki fark iki yöndendir.
Birinci yön: Alem isim, onun, bu muayyen zat olması bakımından muayyen bir şahsı gösteren isimdir. Biz, birçok şahsa "Zeyd" adını verdiğimizde, bu bizim "Zeyd" sözümüzün o şahıslar arasında ortak olan yönü ifade etmek için konulduğundan değildir. Daha doğrusu bu "Zeyd" lâfzının, bu zatın ancak "O" olduğu itibarı ile bu zatı tarif etmek için konulmasındandır. Bir de, bu zatın iştirak yoluyla "O" olması bakımından, bu zatı tarif içindir. Bunu bildiğin zaman deriz ki: İsim koyan kimse, "Ben, lâfzî iştirak yoluyla onlar o olması bakımından, arslan fertlerinden herbirinin bizzat zatını ifade etmek için (Arslan) lâfzını ad olarak icad ettim." derse, bu cinsin alemi (özel ismi) olur. Eğer, " (Arslan) lâfzını kendisinde muayyen bir şahsa delâlet olmaksızın, sırf bu şahıslar arasındaki ortak yönü (hususiyeti) gösteren mahiyeti ifade için icat ettim." derse, bu cinsin ismi olur. Böylece cinsin ismi ile cinsin alem ismi arasındaki fark ortaya çıkmış olur.
İkinci yön: Nahivciler, "yi gayr-i munsarif bir isim olarak buldular. Halbuki onlar nezdinde, "bir isimde iki şey meydana gelmediği müddetçe o isim gayr-ı munsarif olmaz" fikri yerleşmiştir. Bu lâfzında, müenneslik alâmeti buldular. Özel isim olma keyfiyetinden başka hiçbirşey bulamadılar. Böylece o ismin, şu mananın özel ismi olduğuna kanaat getirdiler.
Üçüncü hüküm: Özel isimleri koymaya götüren hikmet, bazan bir nev'in bir hükme mahsus olup da bu hususî hüküm ile o türden haber vermeye ihtiyaç duyulmuş olmasıdır. Bilinmektedir ki hususî bir tarzda bu haber verme işi ancak, yine hususî olarak kendisinden

---

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/51.
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/51.

haber verilen şeyin zikredilmesinden sonra mümkün olur. Böylece bu sebebe binaen özel isimleri icat etmeye ihtiyaç duyulmuştur.

Dördüncü hüküm: Muhtelif ihtiyaçların, diğer canlılar için de gerekli olmasının ötesinde, insan fertleri için var oldukları sabit olunca, muhakkak ki özel isimlerin, diğer canlıların zatları için konulmuş olmalarından daha çok insan fertleri için konulması gerekmiştir.

Beşinci hüküm: Alemlerin çeşitleri; Özel isimlerin taksimatı hakkındadır. Bu taksimat birçok yöndendir.

Birincisi: Özel isimlerin, meselâ ibrahim, Musa, İsâ gibi isim olmalarıdır. Veya İsrail gibi lakab; Ebû Leheb gibi künye olmalarıdır. Bil ki bu taksime, ikinci derecede bir çok hüküm taalluk eder.

Birinci hüküm: Birşeyin, ya sadece ismi, ya sadece lakabı, ya sadece künyesi, veya lakabla birlikte ismi veyahut künye ile birlikte ismi veyahut da künye ile birlikte lakabı olur. Bil ki Sîbeveyh künye ve ismin terkibine dâir zikredilen kısımların misallerini ele aldı. Bu da üçtür.

Birincisi; ismi ve künyesi olan şeydir. Meselâ "(Sırtlan) gibi. Bunun ismi künyesi ise dir. Tıpkı bunun gibi, arslana isim olarak ve, künye olarak, tilkiye isim olarak künye olarak akrebe isim olarak "künye olarak " denilir.

İkincisi; o şeyin künyesi değil isminin olmasıdır. Meselâ sırtlanın erkeğine " dememiz gibi. Bunun künyesi yoktur.

Üçüncüsü; künyesi olup ismi olmayan şeydir. Mesela, belli hayvanlara dememiz gibi. Üçüncü hüküm: Künye babalara, annelere, oğullara, kızlara nisbetle olur. Babalara nisbetle verilen künyelere misal, kurta, beyazlığından dolayı" denilmesidir. Annelere nisbetle verilen künyelere misal, büyük belaya" ", içkiye"denilmesidir. Oğullara nisbetle verilen künyelere misal, kargaya, hali ortaya çıkan adama da denmesidir. Kızlara nisbetle verilen künyelere misal, aksisedaya, çakıl taşlarına denilmesidir.

Dördüncü hüküm: Künyedeki nispet bazan bilinmeyebilir, gibi, bazan bilinir." ve" ol" gibi. Çünkü deve doğurduğunda, doğumunu müteakip yine gebe kalırsa o "mehâd" olmaz ancak bir sene sonra "mehâd" denilir. Hamileliği yakın olan "me-hâd"ın, eğer doğurduğu erkek olursa bu doğuma " denir. Eğer doğurduğu dişi olursa ona denir. Sonra, doğurduğunda sütü olursa bu deveye "lebûn" denir. Böylece doğurduğu yavru, kendisine bilinen bir nisbetle nispet edilir.

Beşinci hüküm: isim ve lakâb bir araya geldiklerinde, isim ya muzâf olur ya olmaz. Eğer isim muzaf olmazsa, lakabına muzaf kılınır da şöyle denilir: (Bu Doğan Sa'îd) ve" (Bu Ördek Kaysdır.) Zira bunlarda isim ve lakap bir tek isim mesabesindedir. Eğer isim muzâf olursa, onlar lakabı ayırır ve şöyle derler: (Bu Abdullah ördektir.)

Altıncı hüküm: Künyelerin meydana getirilmesini gerektiren birçok işler vardır.

Birincisi: İşin bizzat kendisini haber vermek. Meselâ: "Ebû Talib" sözümüz gibi. O, oğlu Talib ile künyelenmiştir.

İkincisi: Uğur ve hayır beklemektir. Mesela, Arapların, ömrü uzun olan bir çocuk bekleyen kimse için " her türlü fazilete sahip olacak bir çocuk bekleyen kimse için demeleri gibi.

Üçüncüsü: Zıddını belirtmek için: Ölümü belirtmek için birisine (Yaşayanın babası) demeleri gibi.

Dördüncüsü: Adam meşhur olur, aynı derecede babası da meşhurdur. Böylece baba-oğul biribirlerinin künyesini alırlar. Mesela, Hz.Yusuf'un künyesi Hz. Yakub'un künyesi dedir.

Beşincisi: Adamın bir hasletle şöhret bulup, ya bizzat bu hasletle muttasıf olması ya da yakın veya uzak nedenden dolayı bu haslete mensup olması sebebiyle bu haslet ile künyelenmesidir. [104][104]

Özel İsimlerin Taksimi:

özel isim ya müfret olur, "Zeyd" gibi; veya aralarında ilgi olmayan iki kelimeden meydana gelir, "Ba'le-bekke" özel ismi gibi; veya bu iki kelime arasında bir münasebet bulunur, bu munasebetde ya izafet münasebetidir " ve isimlerinde olduğu gibi ya da isnat münasebetidir. Bu isnat münâsebeti de ya isim cümlesi, ya fiil cümlesi olur. Bu konunun diğer hususları şunlardır: Sen bir cümlevi özel olarak kullandığında onu kesinlikle değiştirmez, olduğu gibi bırakırsın, ve cümlelerinin özel isim olarak kullanılmaları gibi. 105[105]

---

[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/51-54.

Üçüncü Taksim

Alemler (özel isimler) ya bir kökten aktarılmış (menkül) veya aktarılmamış (mürtecel) olur. Menkul olanlar,
ya birşey ifade eden veya etmeyen lâfızdan alınmış olur. Birşey ifade edenden alınan da ya isim, ya fiil, ya harf veya bütün bunların karışımından meydana gelen terkiblerden aktarılmış olur. İsimden aktarılan (Ars!an), (öküz)gibi ism-i ayn'dan(varlıkisminden) veya" (üstünlük), (yardım) gibi mana isimlerinden aktarılmış olur. Yine bu isimden aktarılan ya hakiki sıfattan aktarılmış olur, (güzel) gibi, veya nisbî bir sıfattan aktarılmış olur, (zikrolunmuş) ve (reddolunan) sıfatları gibi. Fiilden aktarılan ya mazi kalıbından," gibi, ya muzari kalıbından, gibi, veya emir kalıbından, " gibi aktarılmış olur. Harften aktarılan," gibidir. Sen bunu harf kalıplarından birisi ile böylece isimlendirdin. İsim, fiil ve harften meydana gelenden aktarılana gelince, eğer bu oluşan terkip birşey ifade ediyorsa durum "ikinci taksimaf'da anlatıldığı gibidir. Eğer terkib birşey ifade etmiyorsa, ondan aktarılan isim bir şey ifade eder. Sesten aktarılan ise, bir tepeciği" Iiri, " diye isimlendirmek gibi. Mürtecele gelince bu bazen kıyasîolur , ve gibi. Bu ikisi" ve gibi cins isimlerdendir. Bazan de şâz olur ki bunun eşi çok az bulunur, " gibi. 106[106]

Dördüncü Taksim

Alemler (Özel isimler) ya zatların veya manaların isimleri olurlar. Her iki durumda da ya şahsa, ya cinse alem
isim olurlar. Burada dört kısım vardır. Bu kısımları açıklamaya girmeden önce, alemlerin, manalara konulmasından çok zatlara konulduğunun bilinmesi gerekir. Çünkü, zatların şahısları, muayyen bir şekilde durumlarından haber vermeye maksadın taalluk ettiği varlıklardır. Sıfatların şahısları ise genelde böyle değildir. Şimdi dört alem kısmının hükümlerini anlatmaya dönelim:
Birinci kısım: Zatlara alem olan isimlerdir. Bunda şart, müsemmanın, o ismi koyan tarafından bilinmesidir. Bilinen varlık içinde en önemli olan insandır. Çünkü alem isimleri kullanan, insanın kendisidir. Bir varlığın kendi türünü bilmesi, kendi türünün dışındakileri bilmesinden daha mükemmel olur. İnsandan sonra önemli olan varlıklar, insanların kendilerine çok ihtiyaç duydukları ve çevrelerinde çokça gördükleri nesnelerdir. Bundan dolayı insanlar, kelimelerini iki ata; ve " kelimelerini tohumluk iki hayvana alem olarak vermişlerdir. Keza, erkek köpeğe". dişi köpeğe " demişlerdir. İnsanların bilmedikleri nesnelere gelince, insanlar bunlar için pek nadir olarak özel isim koyarlar.
İkinci kısım: Bu zatlara verilen alem cins isimlerdir. Meselâ, arslana " tilkiye " 'imi " denilmesi gibi.
Üçüncü kısım: Belli sıfatlara özel isim koymadır. Bu faydasız olduğu için böyle bir ad koyma yoktur.
Dördüncü kısım: Manalara konulan alem-i cins isimlerdir. Bunun kaidesi şudur: Biz, munsarif olmaya mani dokuz sebebten birinin bulunduğunu görmemize rağmen insanlar onu gayr-ı munsarif olarak kullanırlarsa, "Bir kelime, ancak bu dokuz sebebten ikisi bulunduğunda gayr-ı munsarif olur." kaidesine binâen, insanların bu kelimeyi alem isim kabul ettiklerini

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/54.
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/54.

anlamış oluruz. İbnü Cinnî bu konuda birçok misal vermiştir. Meselâ, insanların, teşbih etmeye (Cenâb-ı Hakk'ı tenzih etme ve ululamaya) "oul,', zulmetmeye (de" ismini vermeleri gibi. Bu iki kelime gayr-ı munsarıftır. Gayr-ı munsarıflık sebeblerinden birisi -ki kelimenin ziyade olan elif ve nun harfleri ile bitmesi- burada vardır. İki sebebin tamam olması için alemliğin de bulunması gerekir. 107[107]

Âlemlerin Taksimi

Bil ki cins isim bazan alem isme dönüşür. Nitekim, lâfızdan anlaşılan mana genel olup birçok birçok kimsenin iştirak etmesine elverişli olması halinde bu durum varittir. Sonra o lâfız örfte, bizzat belli birşeyin kendisine isim olarak verilir. Meselâ (Yıldız) kelimesi gibi. Aslında bu kelime her yıldızın cins ismidir. Sonra insanlar bu kelimeyi Süreyya Yıldızı'na özel isim olarak vermişlerdir. 'Yükselmek" manasından türemiş isim olan de böyledir. Sonra bu kelime belli bir yıldızın özel ismi olarak kullanılmıştır. 108[108]

CİNS İSİMLER İLE MÜŞTAK (TÜREMİŞ) İSİMLER

Cins İsimlerin Hükümleri

Birinci hüküm: Mahiyet bazan mürekkep olur, bazan asit °'ur Mantık ilimlerinde "cins" hususunda, mürekkebin basitten önde; "fasıl" hususunda da basitin mürekkebten önde; arayıp taramak cihetinden de şiddet ve kuvvet bakımından cinsin gücünün faslın gücünden önde geldiği yer almaktadır. Böylece mürekkep mahiyetlerin isimlerinin basit mahiyetlerin isimlerinden önce gelmesi gerekmiştir.

ikinci hüküm: Cinslerin isimleri, müştak isimlerden derece bakımından önce gelir. Çünkü müştak isim, kendisinden türetilmiş olduğu isme göre ikinci derecededir. Eğer kendisinden türetilmiş olan isim de müştak olsaydı ya teselsül ya devir gerekirdi. Bu ikisi de imkânsızdır. O takdirde, türetmelerde câmid olarak konulmuş isimlere dayanmak gerekirdi, öyleyse ism-i cinsler, türetilmiş olmaktan bağımsızdır, halbuki müştak isimler ism-i cinslere muhtaçtır. Bu nedenle, derece bakımından câmid isimlerin, türetilmiş isimlerden önce olması gerekir. Bu ifademizle Lügatcıların ve Nahivcilerin, her lâfzı birdiğer lâfızdan türetme hususunda alışkanlık haline getirmiş oldukları aşırı gayretlerinin boş bir çaba, zayi olmuş bir iş olduğu meydana çıkmaktadır.

Üçüncü hüküm: Mevcut, ya vâcibdir ya mümkündür. Mümkün ya uzayda yere tutandır, ya uzayda yer tutan varlıkta bir haldir veya ne uzayda yer tutar ne de uzayda yer tutanda bir haldir. Bu üçüncü kısmı anlamak pek nadirdir. Bu ancak ilk iki kısımla birlikte anlaşılır. Sonra, uzayda yer tutanların zatlan bakımından hepsinin eşit olduğu, aralarındaki farklılığın onlarla bulunan nitelikler sebebiyle meydana gelmiş olduğu delil ile sabittir. Cisimlerin nevilerinden herbirine verilen isimlerle isimlendirilen şeyler, zat ile bulunan hususî sıfatlarla zatlann tamamıdır. Genelde hüküm budur. 109[109]

Müştak İsimlerin Hükümleri

Birinci hüküm: Müştak ismin, kendisinden türemişle ni- telendirilmiş bir zat olması şart değildir. Zira delilimiz şudur: Bilme işi bilinen şey ile kaim olmamakla birlikte, bilinen şey (malum), ilimden türemiştir. Zikredilen, görülen, duyulan, aynı şekilde yapışan

---

[107] 107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/54-55.

[108] 108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/55.

[109] 109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/57.

(uygun olan) ve alan kelimeleri hakkındaki hüküm de böyledir.
İkinci hüküm: "Müştaktır" diye hüküm verebilmenin şartı, o esnada kendisinden türetilenin bulunmasıdır. Bu hükmün delili şudur: Bir kimse önce kâfir, sonra müslüman olsa o kimseye "Kâfir değildir" diye hükmetmek doğru olur. Bu ise türetilmiş isme, "Müştaktır" hükmünü vermede, kendisinden türetildiği kelimenin bulunmasının şart olduğunu gösterir.
Üçüncü hüküm: Kendisinden türetilmiş kelime eğer mürekkep bir mahiyet olursa o mürekkebin parçaları tamamını ifade etmez, "kelâm", "kavi", "salât" lâfızları gibi. Çünkü müştak isme, gerçek manada "Müştak"tır demek, o parçalardan en son parçanın meydana geldiğinde mümkün olur.
Dördüncü hüküm: " (Döven) lâfzından anlaşılan dövmek fiilini yapan herhangi bir şeydir. O şeyin cisim veya cisimden başka birşey olmasına gelince, bu husus kelimeden anlaşılan mananın dışındadır. Bu husus ancak iltizamî bir delâletle anlaşılır. 110[110]

MU'REB ve MEBNİ İSİMLER İLE BUNLARIN HÜKÜMLERİ

İ'rab Lâfzının Etimolojisi

"i'rab" lâfzı hakkında iki görüş vardır. Bunlardan birisi, onun, Arapların, gönlündekini açıklamak için kullandıkları" sözünden alınmış olduğudur.
Buna göre "i'rab", manayı açıklamadır, ikincisi:" lâfzının, Arapların, midesi bozulduğunda söyledikleri" sözünden alınmış olduğudur. Böylece sözünden maksadımız, karışıklığı gidermek ve kapalılığı kaldırmak olur. Meselâ" denildiğinde bunun manası, "Kitabın anlaşılmazlığını giderdim" olur. 111[111]

İ'rab Farklı Mahiyet Ve İsimlere Mahsustur

"Mahiyet" lâfzı konulup o mahiyet de bir çok durumların kaynağı olunca, bu lâfzî olan muhtelif durumlar
manevî olan çeşitli durumlara delâlet ettiği için, bu lâfZ|n durum|arın sebebi olması gerekir. Nitekim lâfız cevheri, mahiyetin aslına delâlet edince, onun durumlarının farklılığı manevî durumların farklılığına delâlet eder ki, bu manevî değişik durumlara delâlet eden o lâfzî değişik durumlar "i'rab"dır. 112[112]

Üçüncü Mesele

Fiiller ve harfler mahiyetlere arız olan durumlardır. Arız olanlara ise başka şeyler arız olmaz. Genel hüküm budur. Kendisine değişik şeylerin arız olduğu şey ise, ancak zatlardır. Bu zatlara delâlet eden lâfızlar ise, isimlerdir. Binaenaleyh öncelikle' iraba hak kazanan kelimeler isimlerdir. 113[113]

İ'rab Neden Son Harfte Uygulanır?

İ'rab, iki sebebe binaen kelimenin en son harfine tatbik edilir. Birincisi: Zatlara arız olan durumlar, zatın var olmasından sonra meydana gelirler. Lâfız ise, ancak Q |afzın son harfjnjn var olmasından sonra meydana
gelir. Buna göre o değişik manevî durumlara delalet eden alâmetlerin, ancak kelimenin tamamlanmasından sonra olmaları gerekir, ikincisi: Kelimenin birinci ve ikinci harfinin

---

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/58.
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/59.
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/59.
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/59.

durumunun değişmesi, kelimenin vezinlerinin değiştiğini gösterir. Geriye, kelimenin son harfinden başka i'rab durumlarını kabul edecek hiç bir şey kalmamaktadır. 114[114]

Beşinci Mesele

İ'rab, kelimelerin sonlarında bulunan hareke ve sükunlardan ibaret değildir. Çünkü bunun delili şudur: Bu
hareke ve sükun mebnî kelimelerde de bulunur. Halbuki bu kelimelerde i'rab yoktur. Ancak i'rab, algılanan faktörler sebebiyle, o kelimelerin bu harekelere hak kazanmış olmalarıdır. Halbuki bu hak kazanma hissî olmayıp aklîdir, i'rab ise, yine hissî olmayıp aklî bir ihtiyaçtır. 115[115]

Altıncı Mesele

Harfler hakkında, "o, harekelidir veya sakindir" dediğimizde, bu sözümüz mecaz olur. Çünkü, hareke ve
sükun cisimlerin niteliklerindendir. Halbuki harf, cisim
değildir. Harflerin harekelerinden maksadımız o, "harfleri telaffuz esnasında meydana gelen hususî sesler"; sükûndan maksadımız ise, "hareke" diye adlandırılan bu hususî sesin onu takip etmeksizin, harfin bulunmasından ibarettir. 116[116]

Harekeler: Menşe, Mahiyet Ve Özellikleri

Harekeler ya açıkça söylenir, ya da fısıltıyla söylenir. Açık (sarîh) hareke, ya müfret olur veya olmaz. Müfret
olan hareke üçtür. Bunlar fetha, kesre ve damme dir. Müfret olmayan ise, tam bunlar gibi olmayıp bunlara benzeyenlerdir. Bunlar da altı tanedir. Her birinin iki kısmı vardır: Fetha'nın, fetha ile kesre arası veya fetha ile damme arası; kesrenin, kesre ile damme arası veya kesre ile fetha arası; dammenin de damme ile kesre arası veya damme ile fetha arası okunuşu. Böylece sarih hareke çeşitlerinin toplamı dokuz eder. Bu dokuz çeşit ya işba'117[117]|ıdır, veya iş-ba'lı değildir. Böylece onsekiz ediyor. Ondokuzuncu hareke çeşidi muhtelis (çarçabuk) okunanıdır. Bu, duyu organı ile iyice ayırdedilemezse bir hareke olup başlangıcı vardır ve "mechûl" hareke diye isimlendirilir. Ebu Amr " "Hemen Yaradanınıza tevbe edin." (Bakara, 54) ayetindeki" kelimesindeki (hemzenin kesre olan) harekesini ihtilas118[118] ile okuyup harekeyi tam belirtmemiştir. 119[119]

Sekizinci Mesele

Bu konuda, hareke ve sükûnun husûsî seslere dayan- dığı anlaşılınca, harekelerin sayısını yukarda geçen rakamlarla kesin olarak sınırlamamak gerekir. İbnu Cinnî şöyle der: Farsça'daki "Kilid" .anlamındaki Arapça " isminin başlangıcının harekeli mi sakin mi olduğu bilinmiyor." İbnu Cinnî devamla şöyle der: "Ebu Alî bana şunu anlattı: "Bir şehre girmiştim. Birden ora halkının daha önce hiç duymadığım tuhaf bir fetha ile Konuştuklarını duydum ve

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/60.

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/60.

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/60.

117[117] işba': Harekenin uzatılarak okunmasına işba1 denir.

118[118] ihtilas: Harekenin belli belirsiz okunuşuna ihtilas denir. Bu ihtilas;harekenin üçte birini ibka, ikisini izale ile okumak manasına olan revmden ibarettir. (D.Ünlü Kur'in-ı Kerimin Tevhidi, 1975, s. 113).

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/60-61.

buna hayret ettim. Orada günlerce kaldım ve ben de o fetha ile konuştum. O şehri terkettiğimde o fethayı da unuttum." [120][120]

Dokuzuncu Mesele

i'raba ait hareke harften zaman itibarıyla sonra gelir. Buna iki husus delâlet etmektedir. Birincisi;i ve benzeri şiddetli harfler muhakkak ki nefesi tutma zamanının sonu ile salıverme zamanının başlangıcında meydana gelirler. Bu, iki zamanın arasını ayıran ve bölünmeyen bir andır. Hareke de nefesi salıverme sırasında meydana gelen sestir. Bu anın, şu salıverme zamanından önce olduğu bilinmektedir. Öyleyse harf harekeden önce gelir. İkincisi: Şiddetli harfler uzatılmayı kabul etmezler. Hareke ise uzatılmayı kabul eder. Buna göre harf ve hareke birlikte bulunmazlar, fakat hareke harfin önüne geçmez, böylece de harf harekeden önce gelmiş olur. [121][121]

Onuncu Mesele

Harekeler, med ve lîn harflerinin birer parçalarıdır. Bir çok husus buna delâlet eder. Birincisi, med ve lîn harfleri ziyade ve noksanlık kabul eder. Bütün böyle olanların iki tarafı vardır. Bu harflerin noksanlık hususundaki uçları ancak şu harekelerdir. İkincisi: Bu harekeleri uzattığımız zaman med ve lîn harfleri ortaya çıkar. Bundan anlıyoruz ki, bu harekeler ancak bu med ve lîn harflerinin başlangıçlarıdır. Üçüncüsü: Eğer harekeler şu harflerin parçaları olmasaydı onlarla iktifa etmek caiz olmazdı. Çünkü onlar harflerden olmasalardı harflerin yerini tutamazlar ve harflere karşılık harekelerle yetinilmesi doğru olmazdı. Kur'ân'ın, nesir ve nazmın derinlemesine araştırılması buna delildir. Özet olarak diyelim ki gerçi bir şeyi yakın muhalifi ile değiştirmek mümkündür, fakat onu kendi parçasıyla değiştirmek daha uygundur ve bu husustaki hükmü buna göre vermek gerekir. [122][122]

Onbirinci Mesele

Kimilerine göre sakin bir harfle başlamak imkânsızdır. Bazılarına göre ise bu olabilir. Çünkü hareke, harfi söyledikten sonra kendisi ile telaffuzun meydana geldiği sesten ibarettir. Bir şeyi, kendisinden sonra meydana gelecek birşeye dayandırmak imkansızdır. [123][123]

Onikinci Mesele

Harekelerin en ağırı damme (ötüre)dir. Çünkü damme, dudakları yummakla tamam olur. Bu ise ancak dudağın iki tarafına ulaşan sert iki kasın faaliyetiyle tamamlanır. Kesrenin meydana gelmesi için uzunlamasına bir kas yeter. Fethanın meydana gelmesi için bu kasın az bir faaliyeti yeterlidir. Nitekim bu anlattıklarımıza anatomik bilgiler delâlet ettiği gibi, tecrübeler de bunun böyle olduğunu gösterir. Ancak bu zikrettiğimiz hususlardaki durumun ülkelerin karakterlerine göre değişiklik arzettiğini de bil. Meselâ Azerbeycan halkının telaffuzlarında dammenin işmamı (sükûndan sonra dudakları "û" sesi verir gibi yummak) ağır basar. Buna karşılık, birçok ülkenin telaffuzlarında kesrenin işmamı ağır basmaktadır. En iyi Allah bilir. [124][124]

---

[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/61.
[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/61.
[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/61.
[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/62.
[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/62.

Onüçüncü Mesele

Sükûn ile birlikte bu üç hareke mu'reb kelimelerde bu- lunurlarsa ref, nasb, cer veya hafd ve cezm denilir, eğer mebnî kelimelerde bulunurlarsa feth, damm, kesr ve vakf denilir. [125][125]

Ondördüncü Mesele

Kutrub, mebnî harekelerin mu'reb harekeler gibi olduğunu söylemiştir. Diğer nahivciler ona muhalefet etmişlerdir. Bu sözde kalan bir ihtilaftır. Eğer bu benzeşmeden maksad, mahiyetteki benzeşme ise his de işin böyle olduğunu gösterir. Yok eğer maksad değişik âmillere göre mahiyetin hareke almasındaki benzerliğin meydana gelmesi ise akıl bunun böyle olmadığına şehâdet eder. [126][126]

Harekelerin Telaffuzu

Dammeyi telaffuz etmek isteyen kimsenin önce iki dudağını yumması sonra da kaldırması gerekir. Fethayı telaffuz etmek isteyen kimsenin, ağzını açtığında üst dudağı kalkacak şekilde ağzını açması gerekir. Ağzı kuvvetlice açmak ise ancak alt çenenin aşağı yukarı oynaması ile gerçekleşir. Muhakkak ki bu olaya cer, hafd ve kesr adı verilir. Çünkü çeneyi kuvvetlice aşağı yukarı hareket ettirmek kesri meydana getirir. Cezme gelince, o sesi kesmektir. Cezmin vakf ve sükûn diye isimlendirilmesine gelince bunun sebebi bellidir. [127][127]

Onaltıncı Mesele

Nahivcilerden, ref, nasb, cer ve cezmin mu'reb kelimelerin durumlarını gösteren isimler olduğu gibi; feth, damme, kesr ve vakfın da mebnî kelimelerin durumlarını anlatan isimler olduğunu iddia edenler vardır. Yine nahivcilerden, feth, damm, kesr ve vakfın da, kelimeler ister mebnî ister mu'reb olsun bu i'rab hallerinin isimleri olduğunu; ref, nesb, cer ve cezmin ise mu'reb kelimelerin durumlarını bildiren isimler olduğunu iddia edenler vardır. Buna göre ref, nasb, cer ve cezme nisbetle feth, damm, kesr ve vakf, türe nisbetle cins gibi olur. [128][128]

Harekenin Mahiyeti Hakkmda Tartışmalar

Sîbeveyh, harekeleri" ısta " (akış yerleri) diye isimlendirir ve bunların sekiz tane olduğunu söyler. Bu hususta iki mesele ortaya çıkar: Birincisi: Niçin harekemec|ârî djye isimlendirdi. Çünkü bizzat harekenin kendisi, "akmak"tır. "Mecra" ise hareketin (akmanın) bulunduğu yerdir. Bundan dolayı hareke, mecra olamaz. Buna Sîbeyh'in cevabı şudur: "Bizim burada, hareke diye isimlendirdiğimiz aslında hareke değildir. O, sadece ilk harfin telaffuzundan sonra telaffuz edilen bir sestir. Buna göre konuşan kimse sessiz harften sesli harfe geçince bu sesli harf nefesinin akması ve uzaması ile meydana gelir, işte bu sebebten dolayı harekenin "mecra" olarak isimlendirilmesi doğrudur." İkincisi: Mâzînî; "Sîbeveyh, mebnî kelimelerin harekelerini mecra olarak isimlendirmesiyle yanlışa düşmüştür. Çünkü, hareket işi ancak bir var olup bir yok olan nesne için sözkonusudur. Mebnî kelime ise bulunduğu durumdan hiç ayrılmaz. Öyleyse harekeyi "mecra" olarak isimlendirmek caiz olmaz. Bilakis mecraların, dört olduğunu ve bunların da mu'reb kelimelerin durumları olduğunu söylemek gerekir." Sîbeveyh'in buna cevabı şu olmuştur: "Mebnî kelimeler bazan vasıl (geçiş) sırasında hareke alır, vakf esnasında hareke almaz. Binaenaleyh, bu durumlar mebnî kelimelerin hiç ayrılmayan durumları değildirler. 129[129]

---

[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/62.
[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/62.
[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/62.
[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/63.

Onsekizinci Mesele

İ'rab, âmillerin değişmesiyle kelime sonunun, ya hakikaten veya takdiren hareke veya harfle değişmesidir.
Değişiklik ise, daha evvel başkasıyla nitelendirilmişken,
o kelimenin sonunun hareke veya sükûn ile nitelendirilmiş olmasından ibarettir. Bu nitelendirilme ise, hissî olmayıp aklî bir durumdur. Bu manadan ötürü Abdul-kahir en-Nahvî şöyle demiştir: "İ'rab, hissî değil, aklî bir durumdur." Tarifte geçen "âmillerin değişmesiyle" sözüne gelince bil ki, devamlı aynı olması gereken lâfız, mebnî kelimedir. Sonu değişen kelimeye gelince bu iki çeşittir. Birincisi: Manası bu değişik durumları kabul etmeyendir. Meselâ: "Zeyd'den mal aldım" dediğin zaman misalimizdeki sakin; "Adamdan mal aldım" dediğinde " in nûn harfi fetha ile harekelenir;
"Oğlundan mal aldım" dediğinde ise, in nûnu kesre olur. Bu misallerimizde kelimenin sonu değişmiştir, ancak bu i'rab değildir. Çünkü " kelimesinden anlaşılan, onun manada farklı durumları kabul etmeyişidir. İkinci kısma gelince: Manasının durumları değişince, sonu da değişendir. İşte bu i'rabtır. 130[130]

İ'rabın Kısımları

İ'rabın kısımları üçtür. Birincisi, harekeyle i'rab. Bu da üç şeyde bulunur. Bu üç şeyden birincisi sonunda "il|et harfleri"nden biri bulunmayan isimdir. Bu ismin başının veya ortasının illetli olup olmaması farketmez." (adam), (va'd, söz verme) ve (elbise) kelimeleri gibi. Bu üç şeyden ikincisi, kelimenin sonunda bir öncesi sakin olan harflerinin bulunduğu kelimedir. Bu kelimeler hareke almada "sahîh" gibidirler. (ceylan) ve" (gazve, savaş) kelimeleri gibi. Kendilerinde "idğam" (biri harfi diğer harfe girdirmek) uygulanan kelimelerde bu kabildendir. Meselâ" (masa, sandalye) ve (düşman) kelimeleri gibi. Çünkü idğam olunan harf sakin olur. Bu nedenle," kelimesindeki"'nın; " kelimesindeki "insükûnu kelimesindeki harfinin sükunu, kelimesindeki harfinin sükûnu gibidir. Bu üç şeyden üçüncüsü, kelimenin son harfinden önce bulunan hareketin "kesre" olmasıdır. Bu durumda en son harf olur. Kelimenin sonunda kendinden önceki harfin harekesi kesre olan bir harfi bulunduğunda, bu kelime "ret' ve cerr" durumlarında aynı şekilde olur ki, bu da sükûndur. "Nasb" durumunda ise o fetha ile harekelenir. Nitekim Cenâb-ı Hak (Allah'ın davetcisine icabet ediniz. (Ahkaf, 31) buyurmuştur. İ'rabdan ikinci kısım, harf ile olanlardır. Bunlar da üç şeyde bulunur. Bu üç şeyden birincisi, muzaf olarak kullanılan altı isimde bulunur. Bu isimler şunlardır:" (babası)," (erkek kardeşi), (kadının kocasının erkek akrabası), (müstehcen şey), " (ağzı), (mal sahibi); " (babasını gördüm", " (babasına uğradım) gibi... Diğer kelimelerde de durum aynıdır. Bu üç şeyden ikincisi, zamire muzaf olma durumundaki " "âr " kelimesi " "her ikisi bana geldi", " (her ikisini gördüm)" (ikisine uğradım) misallerinde olduğu gibi. Bu üç şeyden üçüncüsü, "tesniye" ve "cem-i mü-zekker salim"lerdir. " (bana iki müslüman ve müslümanlar geldi), " (iki müslümanı ve müslümanları gördüm), (iki müslümana ve müslümanlara uğradım). İ'rabın üçüncü kısmı takdirî i'rabdır. Böyle olan i'rab, kendinden önceki harfin harekesi fetha, sonu elif olan kelimelerde bulunur. Bu kelimenin i'rabı, üç durumda da aynı olur. Meselâ," (bu değirmendir), (değirmeni gördüm),' (değirmene uğradım).gibi. 131[131]

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/63.

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/63-64.

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/64.

İ’rabın Asli Şekli

İ'rabda aslolan, hareke ile olmaktır. Zira, i'rabda aslolanın, lâfza arız olan durumların manaya arız olan du-
i'rabm aslî şekli rumlara delâlet ettiğini zikretmiştik. Harfe arız olan ise harekedir, ikinci bir harf değildir, i'rabları harf ile olan şekillere gelince bu, bu harflerin o harekelerin cinsinden olduğuna dikkat çekmek içindir. 132[132]

Mu'reb İsmin Çeşitleri

Mu'reb, isimdir. Buna "el-mütemekkin" adı da verilir. Bu iki çeşittir. Bunlardan birincisi, i'rab ve tenvîni tas- tamam bulundurandır ki, bunlar "munsarıf" ve i'rab almaya elverişli kelimelerdir, ikincisi, böyle olmayandır.
Ondan "cerr" ve "tenvîn" kaldırılır, muzaf olmayıp kendisine lâm-ı tarif gelmediğinde "cerr" yerinde fetha ile harekelenir ki, buna "gayr-i munsarıf" adı verilir. Kelimenin gayr-i munsarıf olmasının dokuz sebebi vardır. Bir isimde bunlardan ikisi bulunur veya bu sebeplerden birisi tekrarlanırsa, o kelime "gayr-i munsarıf" olur. Bu sebepler şunlardır: Özel isim olmak, hem lafzî hem manevî müennes olmak, fiile has veya fiilde daha çok kullanılan kalıb olmak, sıfat olma hali, 'adilik (kelimenin kalıp değiştirmesi), tek bir kalıbda bulunmayan çoğul isim olmak, ter-kîb, özellikle özel isimlerdeki yabancı dilden olma hali ('ucmelik) ve te'nisin iki elifine (elif-i maksure, elif-i memdûde) benzeyen elif ve nûn mezîdetândır. 133[133]

Gayr-I Munsarıf İsimler

Bu dokuz illetten iki illetin bir arada bulunması halinde, kelime gayr-ı munsarıf olur. Çünkü bu dokuz illet-
ten her birinin bir "fer'i" vardır (her biri bir asl'a göre ikinci derecede bulunur). Fiil ismin fer'idir. Bir isimde
bu dokuz sebepten iki sebep bulunursa, o isim fer'î olma hususunda fiile benze-miş olur. Bu benzeme ise, ismin, gayr-i munsarıf olmasını gerektirir. Bu ise dört mukaddimeden ibarettir.
Birinci mukaddime: Bu dokuz sebebin her birinin fer' olduğunu beyan etme hakkındadır. Meselâ âlemiyyet (özel isim olmak) halinin fer' olduğunu şöyle izah edebiliriz: Bir ismi bir şeye ad olarak koymak ancak o şeyin bilinmesinden sonra mümkün olur. Bir şeyde aslolan, önce bilinmemesi, sonradan bilinmiş olmasıdır Te'nisin fer' olduğunu da şöyle izah edebiliriz: Müenneslik bazan lâfzın gereği, bazan da mananın gereği olur. Lâfza göre olmasına gelince, her lâfız bir mahiyet için konulmuştur. Çünkü, o mahiyet erkek için ziyadesiz, dişi içinse te'nis alâmetinin getirilmesiyle olur. Mana bakımından fer' olmasına gelince, erkek dişiden daha mükemmeldir. Mükemmel olan bizzat maksuddur, eksik olansa ikinci derecede maksuddur. Fiile has vezne veya daha çok fiilde kullanılan kalıbın fer' olduğunu izaha gelince, fiil vezni fiilin fer'idir. Fiilse ismin fer'idir. Fer'in fer'i ise fer'dir. Sıfat da fer'dir. Zira sıfat mevsufun fer'idir. 'Adilik de fer'dir. Çünkü bu asidan çıkıp başka bir kalıba girmek, o aslın ondan önce olduğunu ve çtkan şeyin o aslın fer'i olduğunu gösterir. Tek bir kalıbta olmayan çoğul isim de fer'dir. Zira bu vezin (sîga-ı münteha'l-cumû'), o ismin var olan cemisinin fer'idir. Bu vezin ancak böyle bir cemide bulunur. Ayrıca, cem' (çoğul olmak) müfret (tekil) kelimenin fer'idir. Zira çokluk, tekliğin fer'idir. Fer'in fer'i, fer'dir. Ve bu yolla, terkibin de fer' olduğu ortaya çıkar. Özel isimlerdeki yabancı dillerden olma hâli de fer'dir, zira her grubun kendi dilleriyle konuşmaları asi, başkalarının dilleriyle konuşmaları fer'dir." j^C " (sarhoş) ve benzeri kelimelerdeki "elif", "nûn"a gelince, bunlar da fer'iyet ifade ederler. Zira bunlar, kelimenin

---

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/65.
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/65.

köküne ilâve edilmişlerdir, ilâve edilen ise, fer'dir. Bu anlattıklarımızla bu dokuz sebebin fer'iyeti gerektiği ortaya çıkar.

İkinci mukaddime: Fiilin fer' olduğunu izah hakkındadır. Bunun delili şudur: Fiil, belirli bir zamanda mastarın meydana geldiğine delâlet eden, bir lâfızdan ibarettir. Böylece fiilin mastarın fer'i olması gerekir.

Üçüncü mukaddime: Anlattıklarımız sabit olunca, bu dokuz sebepten ikisiyle mevsuf olan ismin fer'iyette fiile benzer; isim olmasından ötürü de fiilin zatına muhalif olduğu ortaya çıkar. Anlattığımız gibi fiillerde aslolan onların mu'reb olmamasıdır. Böylece, böylesi isimlerde, zikredilen iki sebepten her birinin gereği olarak, iki tesirin meydana gelmesi gerekir. Bunun yoluysa, böylesi isimlerin i'rabı-nın, bu iki sebepten herbirine uygun olanı tam içine alabilmesi için, birçok bakımlardan bakî kalması, bazı yönlerden ise i'rabdan men edilmesidir. 134[134]

Yirmiüçüncü Mesele

Bu tesir, ismin durumunun mükemmelliğine delâlet ettiği için, o ismin tenvîn ve cerr almamasında ortaya çıkar. Bu fer'iyetin meydana gelmiş olması sebebiyle isim
zayıflayınca, ondaki durumunun mükemmelliğine delâlet eden şey zail olmuş olur. Cerre gelince, fiilde sadece "ref ve nasb" bulunur, cerr ise bulunmaz. Bu isimler fiile benzer olunca, ismin özelliklerinden olan cerr'in ondan soyutlanması gerekir. 135[135]

Yirmidördüncü Mesele

Bu gayr-ı munsarıf isimlerde harf-i cer kaldırıldıktan sonra, bunlar cer halinde iken ya sakin olarak bırakılır
veya harekelenir. Harekelemek, harekeye mani olanın
arızî olup zatî olmadığına dikkat çekeceği için daha evlâdır. Sonra nasb, harekelerin ilkidir. Çünkü görüyoruz ki tesniye ve cem'î salimlerde nasb, cerre hamledil-miştir. Dengeyi sağlamak için burada cerri, nasba hamletmek gerekir. 136[136]

Yirmibeşinci Mesele

Nahivciler, gayr-ı munsarıf kelimelere ve geldiğinde veya bu kelimeler başka birşeye muzâf olduğunda, munsarıf olduklarında ittifak etmişlerdir. Meselâ birisinin, (Ahmere, mescidlere ve sizin Ömer'e uğradım.) sözü gibi. Sonra bunun sebebi şudur; fiile elif-lâm gelmez ve fiil muzaf olmaz. İsme elif-lâm gelip isim muzaf olduğunda, gayr-ı munsarıf olan isim fiile benzemekten çıkar.

Abdulkâhir en-Nahvî, bunun zayıf olduğunu söyledi. Çünkü bu isimler, ancak kendilerinde vasıf olma hususiyeti ve fiil vezni bulunduğundan, fiillere benzemiş-lerdir. Bu manalar (vasıf olma ve fiil vezninde bulunma), gayr-ı munsarıf isme elif-lam geldiğinde ve o ismin muzaf olması durumunda da devam eder. Binaenaleyh, nahivcilerin bu husustaki "fiile benzemekten çıkar" sözleri geçersizdir. Yine bunun gibi harf-i çerler, ismin fail ve meful olma durumları ismin özelliklerinden-dir. İsim, gayr-ı munsarıf olunca da bu durumlar isimde bulunur. Abdulkâhir'in birinci itirazına cevap: izafet ve lam-ı tarif ismin özelliklerindendir. Bu ikisi, gayr-ı munsarıf isimlerde bulunduğunda, bu isimler fiile benzer olmalarından dolayı isimlikte her ne kadar zayıf olsalar da, kendilerinde isimlerin özellikleri meydana geldiği için güç, kuvvet bulmuşlardır. Bunu anladığında deriz ki: İsim olma, asıl itibarıyla, bütün yönlerden i'rabı kabul etmeyi gerektirir. Ancak gayr-ı munsarıf isimlerin fiile benzemeleri, ileri sürülen sebebe muarız olmuştur. Bu muarız, başka bir muarızın etkisine maruz kalınca zayıf düşüp ismin

---

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/65-66.

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/66.

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/66.

amelini gerektiren gerekçe geri dönmüş olur. İkinci iddiasına cevabımız şudur: Şüphesiz lam-ı tarif ve izafet, ismin fail ve meful olabilmesinden daha güçlüdür. Çünkü lam-ı tarif ve izafet ten-vinin zıddıdırlar İki zıt, kuvvette eşittirler. Tenvin kuvvetin bütünlüğüne delil olunca, tıpkı bunun gibi, izafete ve harf-i tarif de aynı şekilde delil olur. 137[137]

Yirmialtıncı Mesele

Bir adama desen, bu kelimeyi bil-ittifak gayr-ı munsarıf yaparsın. Çünkü bu kelimede alemiyyet (özel isim olma) ve fiil vezninde bulunma hususiyetleri birarada bulunmuştur. Aynı kelimeyi nekire kılman durumunda, Sîbeveyh: "Onu munsarıf kabul etmem" demiş. Ahfeş ise: "Onu munsarıf sayarım" demiştir. Bil ki ekseri âlimler, Mâzinî'den anlatılan şu rivayete göre, Sîbeveyh'in görüşünü izah hususunda şuna itibar etmişlerdir: Mâzinî şöyle demiştir: "Ahfeşe, hem" (Dört kadına uğradım) şeklinde söylüyor, kelimesinin, sıfat olmasına ve fiil vezninde bulunmasına rağmen onu munsarıf kılıyorsun." dedim. Ahfeş cevap olarak: "Çünkü bunun aslı isimdir" dedi. Buna karşılık ben de dedim ki: "Öyleyse, kelimesini, özel isim yapıp da nekire kıldığında, onu da munsarıf kabul etme. Çünkü onun da aslı sıfat olmasıdır." Bu söze karşılık Ahfeş ikna edici bir cevap veremedi."
Ben de derim ki: Mâzinî'nin sözü de zayıftır. Çünkü munsarıf olma durumu " (Dört kadına uğradım) sözünde, asla uygunluğu itibarıyladır. Çün-'.1 en ufak bir sebep bile, bir şeyi aslî hükmüne irca etmek için yeterlidir. Amma, munsarıf olmaya mani olan durumlarda böyle değildir. Çünkü bu, aslın aksine olan bir durumdur. Bundan dolayı da onda ancak kuvvetli bir sebep müessir olabilir. Yine derim ki: Sîbeveyh'in görüşünün doğruluğuna delilimiz şudur \J- " kelimesinde fiil vezni ve aslî sıfat olma hâli vardır. Binâenaleyh onun da gayr-ı munsarıf olması gerekir. Birinci mukaddime, ancak üç şeyin ortaya konulması ite tamamlanır. İlki, kelimede fiil vezninin bulunmasıdır ki bu açıktır, ikincisi, vasıf oi-masının sabit olmasıdır. Bunun bulunmasına delilimiz şudur: Özel isim nekire kılındığında onun manası, "bu isimle adlandırılan o şey (varlık)" olur. Meselâ: 4o " (Nice Zeyd'ler gördüm) denildiğinde, bunun manası, "Zeyd ismi ile adlandırılan nice şahıslar gördüm" olur. Şahsın bu isimle adlandırılmış olması, sıfattır zat değildir. Üçüncüsü, vasıf olma hâlinin asıl olmasıdır. Buna delilimiz şudur: lâfzı vasıf olduğu zaman manası "kırmızı olmak" olur. Özel isim olup da nekire yapıldığında, manası" " ismi ile isimlenmiş olmak" olur. Onun bu şekilde mana alması, kendisine arız olan nisbî bir sıfat olmasındandır. Binaenaleyh ") " nün her iki manası da sıfat olma hususunda müşterektirler. Ancak birinci mana, hakikî sıfatı, ikincisi ise izafî (nisbî) sıfatı ifade eder. ikisi arasındaki müşterek nokta kelimenin sıfat olmasıdır. Anlattıklarımızdan " kelimesinde fiil vezni ve asıl sıfat olma halinin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh onun gayr-ı munsarıf olması gerekir.
Eğer denilirse ki: "Sizin bu dedikleriniz vasıf olmayan özel isimle güçlük arze-der. Zira, O, zikrettiğiniz izaha göre nekire olması durumunda da vasfiyyet ifade etmekle beraber, munsarıf olur."
Deriz ki: Bu alem (özel) isim, her ne kadar nekire kılındığı zaman vasıf olsa bile, onun vasfiyeti aslî değildir. Zira O, daha önce sıfat değildi. " kelimesinin durumu ise bunun aksinedir. Zira bu kelime, daha önce de sıfat idi. Daha önce sıfat olduğu halde şu anda da sıfati olan şey, bu şartları taşımayandan, sıfattık konusunda daha güçlü olur. Böylece fark kendiliğinden ortaya çıkar. Ahfeş buna şöyle delil getirmiştir:" kelimesinin munsarıf olmasını gerektiren özellik vardır. O da kelimenin isim oluşudur. Arız olan şeyin, başka birşeye muarız olması doğru değildir. Çünkü o nekire kılınmış bir alemdir. Nekire kılınmış alem isim de, nekire olmak sıfatı ile nitelendirilmiştir. Mevsuf (nitelenen), sıfat bulunursa olur. Binaenaleyh, kelimenin nekire kılınmasında da alemlik hâli vardır. Alemlik (özel isim olma) hâli ise vasfiyete aykırıdır. Öyleyse vasıf olma hâli ortadan kalkar, yalnız fiil vezni olma hâli kalır. Tek sebep de kelimeyi gayr-ı munsarıf yapamaz. Bunun cevabı: Aklî delille, özel ismin nekire kılındığında

---

[137] [137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/66-67.

hakikaten vasıf olduğunu açıklamıştık. Bu durumda böyle bir iddia düşer. [138]

Yirmiyedinci Mesele

Sîbeveyh, Kûfelilerin hilâfına: "Tek sebep, kelimeyi gayr-ı munsarıf yapamaz" demiştir. Onun bu husustaki delili şudur: Kelimenin munsarıf olmasını gerektiren husus vardır. O husus da kelimenin isim olmasıdır, iki sebep, bir sebebten daha güçlüdür. Kelimede bir sebep bulunduğunda onu aslı üzere bırakmak gerekir. Kûfelilerin delilleri ise yukarıda geçen sözleridir. Yine şahid olarak şu beyit söylenmiştir:
"Hısn ve Habis, hiçbir mecliste Miridas'ı geçememişlerdir." Sîbeveyeh'in buna cevabı şudur: Bu beytin doğru rivayeti" (şeyhimi hiçbir mecliste geçemediler) şeklindedir. [139]

Yirmisekizinci Mesele

Sîbeveyh şöyle dedi: "Gayr-ı munsarıf olan bir isim, cer mevkiinde meftuh olur." Ona şu şekilde itiraz edildi: "Meftuh, sözü mebni kelimeler için kullanılır. Gayr-ı munsarıf kelimeler ise mebni değildir. Buna Sîbeveyh'in cevabı şudur: "Feth, mû-rebe mi veya mebniye mi ait olduğunu belirtmeksizin, bizzat harekenin ismidir." [140]

Yirmidokuzuncu Mesele

İsimlerin i'rabı üçtür: Ref, nasp ve cerr. Bunlardan her- kiri bir manaya alâmettirler. Meselâ ref failiyetin işare-
ti, nasb mefûliyetin, cerr ise izafetin işaretidir. Tevâbi'a (ikinci derecedekiler) gelince, bunlar harekelerinde metbûlarına (asıllarına) denktirler. [141]

Otuzuncu Mesele

Failin merfû, mefûlün mansup olmasının sebebi
Failin merfû' (ötre), mefûlün mansup, muzâfun ileyhin ise mecrur olmasında birçok sebep vardır.
Birincisi: Fail, tekdir, meful ise çoktur. Zira ful bir, iki, üç, ilh. mefûl alır, bunun yanında mefûlün leh,
zarf-ı zaman, zarf-ı mekân, mefûl-i mutlak ve hâl gibi şeyleri de alır. Mefûller çoğalınca, harekelerin en Hafifi
olan nasp, onlar için tercih edilmiştir. Fail bir olunca, ona harekelerin en ağırı olan ref seçilmiştir. Böylece adet bakımından fazla olan, nitelikçe fazla olana denk düşer de, denge sağlanmış olur.
İkincisi: Varlıkların dereceleri üçtür: 1) Etki eder, fakat etkilenmez. En güçlüsü olan budur ki, bu da failin derecesidir. 2) Etkilenir, etki etmez. Bu en zayıf olup mefûlün derecesidir. 3) Bir bakıma etkiler, bir bakıma etkilenir. Ki, orta olan budur. Bu da muzâfun ileyhin derecesidir. Bunun gibi harekeler de üçtür. En güçlüsü damme, en zayıfı fetha, ortası da kesredir. Böylece nahivciler, her nev'i benzerine katarak harekelerin en kuvvetlisi olan ref'i varlıkların kısımlarının en kuvvetlisi olan faile; harekelerin en zayıfı olan fethayı, varlıkların kısımlarının en zayıfı olan mefule; harekelerin ortası olan cerri de, varlıkların kısımlarının ortası olan muzâfun ileyhe verdiler.
Üçüncüsü: Fail mefûlden önce gelir. Çünkü fiil, failsiz düşünülemez; halbuki meful

---

[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/67-68.
[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/68-69.
[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/69.
[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/69.

olmayabilir. Binâenaleyh nefes henüz kuvvetli iken fail telaffuz edilir. Şu halde Arapların, telaffuzu en ağır olan harekeyi nefesin güçlü olduğu durumda ver-mötey\e, en haW harekeyi ise, failden sonra söylenen lâfza vermelerine şaşırmamak gerekir. 142[142]

Merfuatm Nevileri

Merfuat yedi tanedir: Fail, mübteda, mübtedanın haberi; ve kardeşlerinin ismi, ye benzeyenlve nın jsmj; ve kardeşlerinin haberi, hükmü cinsten nefyeden nın haberi... Sonra Halil (b.Ahmed), "Merfûatta asıl olan faildir, diğerleri ise ona benzetilmişlerdir." dedi. Sîbeveyh ise, asi olanın mübteda olduğunu, diğerlerinin ona benzetilmiş olduğunu ileri sürmüştür. Ahfeş de, fail ve mübtedadan herbirinin müstakil olarak birer asıl olduğunu söylemiştir. Halil, görüşüne şu delili getirmiştir: Ref'i, failin i'rabı yapmak, mübtedanın i'rabı yapmaktan daha üstündür. Üstünlükse önceliği gerektirir. Ref'i, Failin i'rabı kılmanın açıklaması şudur: Sen, her iki ismin de sonlarını sükun yaparak (Zeyd Bekir Döğdü) dediğinde, döğen kim, dö-ğülen kim bilinmez. Ama, yine isimlerin sonlarını sükûn yaparak " (Zeyd ayakta) dediğinde, bizzat bu iki lâfızdan hangisinin mübteda hangisinin haber (yüklem) olduğunu anlarsın. Binaenaleyh, Failin i'raba daha fazla ihtiyacı olduğu anlaşılır, buna göre onun asıl olması gerekir. Ref'i mübtedanın i'rabı yapmanın açıklaması şudur: Merfû olma hali, mübteda ile haber arasında müşterek bir durumdur ki, bu durumda ref, mübtedanın mübteda, haberin de haber olması hususuna ait bir delâlet olmaz. Ref'in, failin fail olduğuna husûsen delâlet ettiğinde şüphe yoktur. Böylece ref'in, failin hakkı olduğu ortaya çıkmış olur. Ancak, mübteda, müsnedün ileyh (özne) olması bakımından faile benzeyince, bu benzerliğin hakkını gözetmek için merfu kılınmıştır. Sîbeveyh'in delili şudur: "Biz, isim cümlesinin fiil cümlesinden önce geldiğini açıklamıştık. Buna göre, isim cümlelerinin i'rabının, fiil cümlelerinin i'rabından önce gelmesi gerekir. Sîbeveyh'e şu cevap verilmiştir: Fiil, başkasına isnatta asıl olandır. Binaenaleyh, fiil cümleleri i'rabta önce gelmiştir. Bu durumda bu söz Halil'e delil olur. 143[143]

Mefûl Nevileri

Mef'ûller beştir. Çünkü faile bir fiil gerekir ki o da masdardır. Bu fiile de bir zaman şu faile de bir araz (mef'ûl
v.s.) gerekir. Sonra bu fiil birşey üzerinde vâki olur ki buna mef'ûl-ü bih denir; bir yerde (mef'ûlün fîh), bir
diğer şeyle birlikte (mef'ûlün ma'ah) bulunur. Mefûller hakkında söylenen kaide budur. Bu konuda birçok aklî bahisler vardır. Birincisi: Mastar, bazan mef'ûl-ü bih'in kendisi olur. Meselâ, (Allah kâinatı yarattı) sözümüz gibi. Çünkü, kâinatı yaratmak, kâinattan başka birşey olsaydı buna mugayir olan eğer kadim (ezelî) olursa, bunun ezeliliğinden, kâinatın ezelî olması gerekir ki, bu da kâinatın mahlûk olmasına terstir. Eğer hadis olursa, bunu yaratmak başka bir yaratmaya muhtaç olur. Böylece de teselsül gerekir, ikincisi: Cenâb-ı Hakk'ın fiili zamandan müstağnîdir. Çünkü Allah Teâlâ'nın fiili zamana muhtaç olsaydı, bu zamanın meydana gelmesi de bir diğer zamana muhtaç olurdu ki, böylece de teselsül gerekirdi. Üçüncüsü: Allah Teâlâ'nın fiili araz'dan müstağnîdir. Çünkü bu araz eğer kadim olursa, fiilinin de kadim olması gerekir; hadîs olursa teselsül gerekir ki, bu da muhaldir. 144[144]

Otuzüçüncü Mesele

Mefûlü nasbeden âmil hususunda nahivciler dört değişik görüş belirtmişlerdir. Birincisi ki; bu

---

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/69-70.
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/70.
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/70-71.

Basralıların Mefûlün mansup görüşüdür: Sadece fiil, failin ref'ini, mefûlün de nasbı- olmasmın sebebi n| gerektirir jkincisj ki; ûfelilerin görüşüdür: Fiil ve Failin toplamı, mefûlün nasbini gerektirir. Üçüncüsü ki; Kûfelilerden Hişâm b. Mu'âviye'nin görüşüdür: Âmil yalnız faildir.

Dördüncüsü ki; Halefü'l-Ahmer'in görüşüdür. Failde âmil, yapmaklık manası; mef'Cilde âmil ise yapılmış olmak manasıdır.

Basralıların delili şudur: Âmiline, bir mamule taalluk etmesi gerekir. İki isimden birinin diğerine taalluku yoktur. Bundan dolayı onda, ona ait bir etkisi kesinlikle yoktur. Bu ortadan kalkınca, sadece fiilin amel etmesi kalır.

Muhaliflerin delili, tek bir âmilden iki iş meydana gelmemesidir. Çünkü bir âmilden bir iş meydana gelir. Biz de diyoruz ki: Bu "mûcibâttadır."145[145] Fakat "muarrefât"(19)Ha bu prensip geçerli değildir.

Halefü'l-Ahmer de şöyle delil getirmiştir: "Failiyet fail ile, mefûliyet de mefûl ile var olan bir niteliktir. Fiil lâfzı ise bunların her ikisine de terstir. Hükmü, hüküm yerinde olanla sebeblendirmek, ona ters olanla sebeblendirmekten daha evlâdır." Halefin bu görüşüne şu şekilde cevap verilmiştir: "Senin bu hükmün başka bir hususla tezat teşkil eder ki bu da şudur: Fiil, açık bir iş; Fâiliyyet ve mefûliyyet vasıfları ise kapalı bir durumdur. Açık olan hükmü, açık olan manaya bağlamak, gizli olan bir vasfa bağlamaktan daha üstündür. Allah en iyi bilir.146[146]

FİİLİN I'RABI HAKKINDADIR

"(sığınırım) sözü, fiilin faile isnadını gerektirir. Bu sebeble, bunuNla ilgili meselelerden bahsetmemiz gerekir."'147[147]

Fiilin i'rabı

Nahivde, "fiil" ve "fail" dediğimizde, bu sözümüzle, usûl âlimlerinin bahsettiği fiil ve faili kasdetmiyoruz. Zira biz (Zeyd öldü) diyoruz. Halbuki ölme işini Zeyd bizzat yapmamıştır. Halbuki nahiv yönünden "öldü" fiil, Zeyd ise onun failidir." deriz. "Fiil" ve "fail" dediğimizde, daha doğrusu fiilden maksadımız, masdarın ifade ettiği işin, belirli olmayan birşey için belirli olmayan bir zamanda meydana geldiğine delâlet eden bir tek lâfızdır. Masdarın, kendisi için meydana geldiği bu şeyi açıkladığımızda görürüz ki o faildir. Malûmdur ki "Masdar kendisi için meydana geldi" sözümüz, "failin meydana getirmesi ve seçmesiyle veya iradesi dışında oldu." sözümüzden daha geneldir. Meselâ, (kalktı) veya (öldü) sözlerimiz gibi. Eğer "Fiil, failde meydana geldiği gibi, mefûlde de meydana gelir" derlerse, deriz ki: Fiil sîgası, fiil olması hasebiyle, masdarın herhangi birşey için meydana gelmesini gerektirir ki bu şey faildir. Halbuki fiil sîgası o şeyin mefûl için olmasını gerektirmez. Buna delil şudur: Lâzım fiiller mefûl almazlar. 148[148]

Fiilin Failden Önce Gelmesi Gerekir

Fiilin failden önce gelmesi gerekir. Çünkü, ister olumlu ister olumsuz olsun, fiil, müsnedün ileyh (özne) olan
birşeyi gerektirir. Zihinde fiilin mahiyetinin meydana gelmesj zjnnjn jsnat ettiği birşeyin meydana gelmesini gerektirir Kendisine intikal edilen, derece bakımından, kendisinden intikal edilenden sonradır. Zihinde fiilin failden önce olması

145[145] Mûcibât: Varlık âlemi. Yani aynı anda birçok şeyin sudûrunun mümkin olmadığı, ancak her sâdır olan şeyin bir sonrasını gerektirmesinin söz konusu olduğu yerler.

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/71.

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/72.

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/72.

gerekince ifâdede de fiilin failden önce gelmesi gerekir. Eğer nahivciler, "Biz, aklen " " (Zeyd dövdü) sözümüzle " " (Dövdü Zeyd) sözümüz arasında fark görmüyoruz" derlerse, Biz de: "Fark açıktır. Çünkü biz dediğimizde, zihnin, bu lâfzın manasını, başka bir manayı ona isnada hüKmeaerek anlaması gerekmez. Fakat" (dövdü) lâfzının manasını anladığımızda, zihnin, anlaşılan bu manaya, herhangi birşeye isnat ederek hükmetmesi gerekir. Bunu anladı isen deriz ki" dediğimizde, zihin, dövmek manasını başka birşeye isnada hükmeder. Sonra zinin, o şeyin, bahsi geçen Zeyd olduğuna hükmeder. Bu durumda, zihnin, kendisine "dövmek" manasını yüklediği o şeyin Zeyd olduğundan haber verilmiş olur. Buna göre de "Zeyd", muhbe-run anh (kendisinden haber verilen); fiil ve failden meydana gelen " OP» " (O dövdü) cümlesi ise " in haberi olmuş olur" deriz. 149[149]

Fülin Fail İle İrtibatı

Nahivciler: "Fail, filin bir parçası gibidir. Mef'ûl ise böyle değildir" dediler. Bunun birçok açıdan izahı vardır. Birincisi: Araplar," ip. " (Dövdün) diyerek, dört hareke birbiri ardınca gelmesin diye, fiilin lame'l-fiilini (son
harfini) sakin kılmışlardır. Onlar, böylece, bir kelimede harekelerin birbirini takip etmesinden sakınırlar. (İnek) kelimesine gelince, bu kelimede dört harekenin peşpeşe gelmesini caiz gördüler. Çünkü bunda "Ö" harfi zaiddir." (O seni dövdü.) sözlerinde olduğu gibi bu durumu mefulde de caiz gördüler. Bu da onların failin, fiilin bir cüz'i, mefûlün ise ondan ayrı olduğunu düşündüklerini gösterir. İkincisi: Sen," (iki Zeyd kalktılar) dediğin zaman, failden dolayı zamiri izhar etmiş olursun. Yine dediğin zaman, konu birliği olsun diye, fiilin müstetir zamire isnat edilmesi gerekir. Üçüncüsü: Ki bu aklî bir izah tarzıdır: Senin " sözünün manası, dövme işinin geçmişi zamanda, herhangi birşey için meydana gelmiş olduğudur. Kendisi için "dövme" işi meydana gelen o şey, senin " sözünün manasının bir parçasıdır. Böylece, failin, fiilin bir parçası olduğu ortaya çıkmış olur. 150[150]

Mercii Geçmeyen Zamir Getirmek

" (Mercii geçmeyen zamir getirmek) müteaddit şekillerde olur.
Birincisi: Bunun, hem lafız hem mana cihetinden
meydana gelmesidir. Mesela: (Kölesi Zeydi dövdü.) sözünde olduğu gibi. Meşhur olan görüşe göre bu caiz değildir. Çünkü, kelimesini fiile fail yaptığında bu yerinde bir iş olur. Yerli yerince olan bir şeyi yerinden oynatmak caiz olmaz. Hal böyle olunca, senin " sözündeki zamir, mercii zikredilmeyen zamir olmuş olur. En-Nâbiğa'nın şu beytine gelince: "Onun Rabbi, benden dolayı Adiyy b.Hâtim'i, uluyan köpeklerin cezalandırıldığı gibi cezalandırsın. Nitekim yaptı da."
Bunun cevabı: " kelimesindeki " zamirinin merciinin daha önce geçen bir varlığa aittir. İbnu Cinnî bu beyit hususunda şöyle demiştir: "Ben," sözündeki"zamirinin, çoğunluğun aksine, Adiyy'e ait olmasını uygun görüyorum." Sonra bu hususta özetlenemiyecek kadar uzun söz söyledi. Ben de diyorum ki: Bu meselenin izahı hususunda en uygun olanı şöyle denilmesidir: Fiil, fiil olması bakımından, mefûle ihtiyaç duymaz. Ancak müteaddî fiiller mefule ihtiyaç duyar. Bu böyledir, çünkü fail, tesir edendir, mefûl ise bu tesiri kabul edendir. Fiil her ikisine muhtaçtır. Binaenaleyh bunlardan birinin diğerine önceliği bahis mevzu edilemez. Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Fail tesir edendir. Tesir eden, tesir altında kalandan daha üstündür. Bu açıdan fail mefûlden öncedir. Çünkü biz, mütaddî (etken) fiilin, aynı anda hem müessire hem de bu tesiri kabul edene muhtaç olduğunu belirtmiştik. Bu kesilince, failin mefûlden önce gelmesinin caiz olması gibi, mefûlün failden önce getirilmesinin caiz olması da gerekir.
İkincisi: Bu, mefûlün, manaca değil de lafız olarak failden önce gelmesidir. Bu, senin (Zeyd

---

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/72-73.
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/73.

kölesini dövdü) demen gibidir. Buradaki' lâfzı mefûl," lafzı da faildir. Halbuki mefûlün mertebesi, failin mertebesinden sonra gelir. Ancak, ne var ki mefûl burada lâfız bakımından önce gelmişse de manaca sonradır.
Üçüncüsü: izmâr kable'z-Zikr'in lâfızda değil de manada bulunmasıdır. Allah Teâlâ'nın şu sözündeki gibi. "Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmişti." (Bakara, 124). Öurada İzmâr kable'z-zikr, lafızca olmayıp mana cihetinden mevcuttur. Zira fail mana bakımından önce gelir. Faili lafızca önce getirdiğimizde, izmâr kable'z-zikr lafız cihetiyle olmuş olur. 151[151]

Failin İzhar Veya İzmarı

Fail, bazan (Zeyd dövdü) sözünde olduğu gibi ism-i zahir; bazan " " (Dövdüm) veya (Dövdük) sözlerindeki gibi bariz zamir; bazan da" (Zeyd, o dövdü) sözündeki gibi gizli zamir olabilir.
Bu son misalimizde" fiilinin altında failini düşünür, fiil ve failden müteşekkil cümleyi, "Zeyd" mübtedasının haberi yaparsın. Şu sözün de failin gizli olmasına örnektir:" yani bunun manası " (Sabahladığımızda bana gel.) olur. 152[152]

Fiilin Bazan Hazfedilmesi

Fiil bazan gizli olur. Meselâ (Kim yaptı?) denildiğinde, cevap olarak: (Zeyd) dersin, Bunun manası: (Zeyd yaptı) demektir. Cenâb-ı Hakk'ın şu sözü de bunun gibidir:
Müşriklerden biri senden aman dilerse ona emân ver. Tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin." (Tevbe, 6) Âyetteki takdir: " şeklindedir. 153[153]

Âmillerin Tenazuu

Biri diğerine atfedilmiş iki fiil gelir. Bu iki fiilden sonra onlara mamul olmaya elverişli bir isim bulunursa, bu şekli iki kısımda mütalaa etmek mümkündür. Çünkü bu
iki fiil, ya her ikisi de aynı olan veya olmayan iki iş gerektirir. Her iki duruma göre de, o iki fiilden sonra gelen isim ya tek olur veya birden fazla olur. Bu da dört kısımdır.
Birinci kısım: Aynı işi gerektiren iki fiilin zikredilmesidir. Halbuki bunlardan sonra da bir tek isim vardır. Meselâ: "(Zeyd kalktı ve oturdu) sözündeki gibi. Ferrâ, bu iki fiilin de kelimesinde âmil olduğunu iddia etmiştir. Meşhur olan ise bunun caiz olmadığıdır. Zira bu, tek hükmün, iki ayrı sebebe bağlanmasını gerektirir. Faile en yakın fiilin, yakınlığı sebebiyle tercih hakkı vardır. Binaenaleyh hükmü ona vermek gerekir. Ferrâ'nın buna cevabı şudur: Bir hükmü iki sebebe bağlamak, müessirâtta mümkün olmayıp, muarefâtta caizdir. Ferrâ'nın cevabına şu cevap verilmiştir: Birşeyin muarref olması, onun bilinmesini gerektirir. Böylece de iş, tek bir eserde iki müessirin bulunmasına dönmüş olur.
İkinci kısım: İsim müfret olmadığı zaman olur. Bu da (İki kardeşin kalktı ve oturdu) sözünde olduğu gibi. Burada ismi ya birinci fiil ile veya ikincisiyle ref edebilirsin. Eğer birincisiyle onu merfû kılarsan 'fi ' dersin. Çünkü o zaman cümlenin takdiri şöyledir: (İki kardeşin kalktı ve o ikisi oturdular). İkinci fiili amel ettirdiğinde, birinci fiilde, faile raci olacak bir zamir getirirsin. Çünkü fiil, zamir veya ism-i zahir olan bir failden hâlî olamaz. Buna göre " (O ikisi (kardeşlerin) ve iki kardeşin oturdular) dersin. Basralılara göre ikinci fiili, Kûfelilere göre ise birinci fiili amel ettirmek daha uygundur. Basralıların delili şudur: O iki fiili aynı anda amel ettirmek imkânsızdır. Bundan dolayı onlardan birini amel ettirmek gerekir. Yakın olan tercih edilir. Buna göre yakını amel ettirmek daha evlâdır. Kûfelilerin delili ise şudur: Yakın olanı amel ettirdiğimizde önce geçen fiili zamire isnad etmek zarurî olur. Bu durumda da

---

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/73-74.
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/74.
153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/75.

izmâr kable'z-zikr meydana gelir. Bundan kaçınmak gerektiğinden birinci fiili amel ettirmek daha uygun olur.

Üçüncü kısım: İki fiil birbirine zıt iki amel gerektirir ve bu iki fiilden sonra gelen isim de müfret olunca olur. Basralılar yakını amel ettirmeyi, Kuleliler ise aksini söylüyorlar. Basralılann birçok delilleri vardır.

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın şu sözüdür: "Getirin bana, üstüne erimiş bakır dökeyim..."(Kehf. 96). Bu ayette iki fiil vardır. Bunların herbiri bir mefûl ister." fe " sözünü nasbeden fiil, ya (bana getirin) ya (dökeyim) dir. Birincisinin olması batıldır. Eğer batıl olmazsa ayetteki takdir " şeklinde olur. Bu durumda da"denilmesi gerekirdi. Böyle olmadığı için, Cenâb-ı Hakk'ın sözünü nasbedenin, fiiti olduğunu anladık.

İkincisi: Allah Teâlâ'nın "Alın okuyun kitabımı" (ei-Hâkka. 19) ayetidir. Eğer burada âmil uzak olan fiil olsaydı, denilirdi. Kûfelüer bu iki delile şu şekilde cevap vermişlerdir. O iki ayet, yakın fiilin amelinin caiz olduğunu gösterir ki, bu hususta ihtilaf yoktur. İhtilaf, bizim uzak fiilin amelini caiz görmemiz hususundadır. Siz uzak fiilin amelini imkânsız görüyorsunuz. Halbuki ayette bu imkansızlığa delâlet eden birşey yoktur.

Basralılann Üçüncü delilleri, (Bana hiç kimse gelmedi) de-nilebilmesidir. Bu ifadede fiil ref edici, hart cerredicidir. Yakın olduğu için harf-i çerin ameli tercih ediliyor.

Dördüncü delil: Her ikisini de amel ettirmemek veya her ikisini de amel ettirmek caiz değildir. Mutlaka birisini tercih etmek gerekir Yakın olan tercihe şayandır. Öyle ise yakın olanın amel ettirilmesi daha uygundur.

Kûfeliler de görüşlerine bir çok yönden deliller getirmişlerdir.

Birincisi: "Biz, iki fiilden sonra zikredilen isimde, o ismin tesniye veya cem'î olması halinde, ikinci fiilin amel ettirilmesini birinci fiilde ızmâr kable'z-zikrin meydana gelmesini gerektireceğini, bunun ise caiz olmadığını açıklamıştık. Buna göre burada, ilk fiilin amel ettirilmesine hükmetmek gerekir, isim müfret olursa, meselenin burada, konu birliği olması için, aynı olması gerekir".

İkincisi: Birinci fiil, engellerden uzak bir me'mûl bulmuştur. Çünkü fiile bir mefûl gerekir. İkinci fiil ise bu ma'mûlu. birinci fiil onda amel ettikten sonra bulur ve birinci fiilin o ma'mûlde amel etmesi ikinci fiilin aynı ma'mulde amel etmesine manidir Malumdur ki engelden hâlî olan fiili amel ettirmek, beraberinde engel bulunan âmilin amel ettirilmesinden daha uygundur

Dördüncü kısım: İki fiilden sonra gelen isim tesniye veya cem'î olur da ikinci fiili onda amel ettirirsen:" (Ben dövdüm, beni de iki Zeyd dövdü) veya Ben dövdüm beni de Zeyd'ler dövdü) dersin. Eğer birinci fiili o kelimede amel ettirirsen:" (Ben iki Zeydi dövdüm, o ikisi de beni dövdü) öp." (Zeydleri dövdüm, onlar da beni dövdü.) dersin. 154[154]

Sekizinci Mesele

İmru'l-Kays'ın şu beyitleridir:

"Eğer ben en aşağı geçim için çalışıyor olsaydım, az bir mal bana yeterdi. Halbuki ben mal istemiyorum." "Fakat ben asîl bir şeref kazanmak için çalışıyorum. Asîl şerefe emsallerim ulaşmıştır."

Bu beyitlerdeki, şairin , kelimeleri, aynı şeye yönelmiş değildirler. Çünkü sözü, sözüne yöneliktir, sözü ise sözüne yönelik değildir, Eğer ona yönelik oisa idi, beytin manası: "Eğer ben en aşağı bir geçim için çalışıyor olsaydım, az bir mal istemezdim" şeklinde olurdu. Beyitteki (eğer) kelimesi, birşe-yin bulunmamasından dolayı diğer birşeyin de bulunmadığını ifade eder. Bu durumda, o şahsın bir taraftan en aşağı bir geçimi için gayret etmediği, diğer taraftan da az bir mal istediği manası anlaşılır ki, bu tezattır. Binaenaleyh beytin manasının şu şekilde olduğu kesinlik kazanır: "Eğer ben en aşağı bir bir geçim için çalışıyor olsaydım, az bir mal bana yeterdi. Halbuki ben mal mülk istemiyorum." Bu takdire göre: (Bana yeterdi) ve" (istemedim) filleri aynı şeye müteveccih değiller. Tefsire dalmazdan önce Arapça'dan bu

---

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/75-76.

kadar bilgi ile iktifa edelim. 155[155]

İSTİAZENİN TEFSİRİNDEKİ AKLÎ VE NAKLÎ BAHİSLER

İSTİAZE SÖZÜNDEN ÇIKARILAN FIKHİ HÜKÜMLER

İstiâze Ne Zaman Okunur?

Çoğu âlimler, istiâzenin (euzünün) okunma vaktinin, Fâtiha sûresinin okunmasından önce olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. En-Nehaî'den, eûzü'nün Fâtihidan sonra okunacağına dair bir rivayet gelmiştir. Dâvûd el-lsfahanî de aynı görüştedir. İbnu Sîrîn'den gelen iki rivayetten biri de, "eûzü'nün Fâtiha'dan sonra okunacağı" şeklindedir. Bu sonraki görüşün sahibleri, "insan, Fatiha Sûresi'ni tamamen okuyup "âmîn" dedikten sonra Lii " der." derler. Önceki görüş sahibleri de delil olarak, Cübeyr b. Mut'ım'ın rivayet ettiği şu hadîsi ileri sürerler: "Peygamber (a.s.) namaza başladığı zaman, üç defa, üç defa Allah'a çok hamdolsun; üç defa da " Cenâb-t Allah'ı sabah akşam eksikliklerden tenzih ederim dedi ve sonra Koğulmuş şeytanın dürtmesinden, üflemesinden ve fısıldamasından Allah'a sığınırım dedi."156[156]

Muhalifler de, iddialarının doğruluğuna Cenâb-ı Allah'ın şu ayetini delil getirmişlerdir: "Haydi Kur'ân okuduğun zaman o koğulmuş şeytandan Allah'a sığın." (Nani, 98) Bu ayet Kur'ân okumanın şart, eûzüyü okumanın ise ceza (cevap) olduğuna delâlet eder. Ceza ise şarttan sonradır Binaenaleyh istiâzenin, Kur'ân okumadan sonra olması gerekir. Sonra yine muhalifler, akla uygun olanın da bu olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Kur'ân okuyan kimse büyük mükâfat elde etmiştir. Eğer kişiye bu ibadeti edâ esnasında kendini beğenme ('ucb) arız olursa bu mükâfat düşer. Zira Hz. Peygamber (a.s.):

" (Üç şey helake götürür.) buyurmuş157[157] ve kişinin kendisini beğenmesini bu mühlikâttan (helake sürükleyen şeylerden) saymıştır. Bu sebebten dolayı Cenâb-ı Hakk, insana, Kur'ân okuduktan sonra bu ibadetin mükâfatını yok edecek bir işe şeytanın onu sürüklememesi için şeytandan (Allah'a) sığınmasını emretmiştir.

Eksen âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın ayetinden muradının "Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi yıkayınız..." (MâicJe, 6) âyetinin manasının "Namaza kalkmak istediğiniz zaman" şeklinde olduğu gibi burada da "Kur'ân okumayı istediğin zaman.." şeklinde olmadığını söylediler Çünkü, "delilin olduğu yerde zahiri terketmek, delilin olmadığı diğer yerlerde de zahiri terk etmeyi gerektirmez." denilir.

Fakat Fakîhlerin çoğu şöyle dediler: "Allah Teâlâ'nın ayetinden muradın, (istediğin zaman) manasına olması muhtemeldir. Bu ihtimal bulununca, şu ayetle rivayet ettiğimiz hadisin arasını uzlaştırmak için lâfzı bu ihtimale hamletmek gerekir. Bu görüşü kuvvetlendiren aklî münasebetlerden birisi de istiâzeden maksadın, Kur'ân okurken şeytanın vesveselerini gidermektir. "Biz senden önce hiçbir resul, hiçbir nebî göndermedik ki (bir şey) arzu ettiği zaman şeytan onun dilediği hakkında illa (bir fitne meydana) atmış olmasın. Nihayet Allah, şeytanın ilkâ edeceği şeyi giderir iptal eder." (ei-Hacc, 52). İşte bu sebebe binaen Allah Teâlâ, Kur'ân okumaya başlamadan önce istiâze okumayı emretmiştir.

Ben de derim ki: Bu konuda üçüncü bir görüş vardır. 0 da: İmkân nisbetinde iki delili bağdaştırmak için, istiâzenin, hadîse göre, hem Kur'ân okumaya başlamadan önce; ayete göre de, hem Kur'an okuduktan sonra okunmasıdır. 158[158]

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/77.

156[156] Ebu Davud, Salât. 119, 120; Tlrmizi, Mevâkıl. 65. İbnü Mace, İkâme, 2; Müsmd, 1/403/404.

157[157] Keşfü'l-Hata, 323 (Ebuş-ŞeylTden naklen.)

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/81-82.

İstiâze Okumanın Hükmü

Atâ şöyle dedi: "İstiâze, ister namazda olsun ister namazdan başka bir şeyde, her okuyuş için gerekir." İbn $frîn ise şöyle demiştir: "Bir adam ömründe bir kere istiâze yapsa, bu vacip olanı yerine getirmiş olması hususunda kafidir." Diğer âlimler ise, istiâzenin vacip olmadığını söylemişlerdir.

Cumhurun delili şudur: Hz. Peygamber (a.s), bedevî araba, namazın rükunla-n arasında istiazeyi öğretmem iştir. Buna karşılık birisi şunu söyleyebilir: Bu haber, namazın farzı olan rükunlannın tamamını açıklamayı kapsamamaktadır. Bu sebeple, bu haberde istiâzenin geçmemiş olması, onun vacip olmadığına delil teşkil etmez.

Atâ, istiâzenin vacip olduğuna birçok şekilde delil getirdi. Birincisi: Hz, Peygamber (a.s) hep istiâzeye devam etmiştir. Öyleyse istiâze, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve O (Resûl)'e uyun." (Ei-Araf, 158) emrine binâen vacip olur. İkincisi; Ayetteki un lâfzı, emirdir ve vücup ifade eder. Sonra onun, bütün kıraatler esnasında vacip olduğunu söylemek gerekir. Çünkü Cenab-ı Hak " buyurmuştur. Hükmün, uygun vasfın hemen peşinden getirilmesi, sebep netice ilişkisine delâlet etmektedir. Buna göre de, sebep tekrar ettikçe hüküm de tekrar edecektir. Üçüncüsü: Cenâb-ı Hak, kovulmuş şeytanın şerrini savuşturmak için istiâzeyi emretmiştir. Zira, sözü, bunu ihsas ettirmektedir. Şeytanın şerrini savuşturmak vacibtir, vacibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir, binâenaleyh istiâzenin de vacip olması gerekir. Dördüncüsü: İhtiyatlı yol, istiâze yapmayı gerektirir ki, bu da bizim bu konuda özetlediklerimizden ibarettir. 159[159]

Namazda İstiâze

Çoğunluk nezdinde kıraatten önce istiâze yapmak müstehabtır. İmam Malik demiştir ki, farz namazlarda istiâze yapılmaz, Ramazan ayında teravih ve gece namazında yapılır Okuduğumuz ayet ve rivayet ettiğimiz haber, bizim görüşümüzü teyit eder. Her ikisi de vücûp ifade etmektedir. Vücûp tam sübut bulmazsa bile, en azından nedb ifade eder. 160[160]

İstiâzenin Cehren Okunup Okunmaması

İmam Şafiî (r.a.) el-Umm de şunu demiştir: Abdullah ibn Ömer in, okuduğu zaman istiâzeyi gizli; Ebu Hüreyrenin ise açıktan okuduğu rivayet edilmiştir. İmâm şafjî devam|a şöy|e der: Açıktan okumuşsa caizdir, yine gizli okumuşsa da caizdir, "el-imlâ" adlı eserde ise şunu söylemektedir: "İstiâze, cehren okunur; gizli okursa, bir sakıncası yoktur." Ancak bundan anlaşılmaktadır ki, O'na göre istiâzeyi cehren okumak daha isabetlidir. Ben de derim ki: İstiâze ancak, iftitahtan sonra ve Fatiha Sûresi'nden önce okunur. Eğer biz istiâzeyi kendisinden önceki kısma katarsak, gizli okunması gerekir; Fatiha Sûresi'ne katmak istersek de, açıktan okunması gerekir. Ancak ne var ki, onunla iftitah arasında benzerlik daha tamdır, zira fukahaya göre bunların her ikisi de nafiledir; ayrıca açıktan okumak olumlu bir niteliktir, sesi gizleyerek okumak ise bu keyfiyetin olmamasından ibarettir. Asi olan ise, var olmamaktır (yani sesi açığa vurmamaktır161[161].

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/82-83.

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/83.

161[161] Hanefî mezhebinde de. namaz içinde eûzû gizli okunur.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/83.

Her Rekâtte İstiâze Gerekir Mi?

Yine İmâm Şafiî "el-Umm" ele şunu söylemiştir: "Her rekâtte ıstıâze yapılacağı söylenmektedir" Devamla der"Benim diyeceğim şudur ki, ancak ilk rekâtte istiâ- yapı|ır" Ben de diyorum ki, her rekâtte tstiaze yapılır görüşüne karşılık aslolanın yokluk {sesi gizlemek) olduğunu delil olarak öne sürebilir. Ayrıca, istiâze yapmamızı emreden ilahi söz de, kavli şerîfidir. Ayette geçen " üli " kelimesi, umûm ifade etmemektedir. Buna karşılık bir başkası da şu görüşü belirtebilir. Daha önce söylemiştik ki, hükmün uygun vasfa göre tertip edilmesi, aralarında sebep sonuç bağına delalet eder. Binaenaleyh, sebep tekrarlandıkça, hüküm de tekrarlanır.[162][162]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hak Nahl Sûresi'nde: "Kur'ân okuduğun (okumak istediğin) zaman o koğulmuş şeytandan Allah'a sığın." (Ayet. 98); bir başka sûrede" "O, bizzat hakkıyla işitendir, bilendir" (Fussiiet, 36); bir üçüncü surede de, " "O, hakkıyla işitici, tam bilicidir" (ei-Araf, 200) buyurmuştur. Bu sebepten dolayı ulemâ ihtilafa düşmüştür. İmam Şafiî demiştir ki: "Okuyucunun demesi vâcibtir," İmâm Ebû Hanîfe'nin görüşü de budur. Bu görüşün taraftarları, bunu açıklamak için şöyle demişlerdir: Çünkü bu nazm, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğuna muvafık düşmektedir. Ayrıca Cubeyr ibn Mut'fm'dan rivayet'ettiği m iz habere de uygundur. Ahmed ibn Hanbel ise şunu söylemiştir: En uygun olanı, okuyucunun ayetle birlikte amel ederek şeklinde söylemesidir Şafiî mezhebinde olan bazı zatlar'evlâolan, okuyanın" demesidir" görüşündedirler. Çünkü bu iki ayeti bağdaştırmaktadır. BeyhakîKitabu's-Sünen'inde, Ebû Sa'îd el-Hudrî'den senediyle şunu rivayet etmiştir. "Hz. Peygamber (S.A.S.) gece namaza kalktığı zaman, üç defa tekbir alır ve sonra şöyle derdi: "Herşeyi hakkıyla duyan ve bilen Allah'a sığınırım kovulmuş şeytandan:[163][163] es-Sevrî ve el-Evza'î ise, evla olan, okuyanın: demesidir. Dahhâk, İbn Abbas'tan şunu rivayet etmiştir: Hz. Cibril, Hz. Mu'hammed'e (a.s) ilk defa indiğinde: "Ey Muhammed, kovulmuş şeytandan hakkıyla bilen, duyan Allah'a sığınırım de." Ve bunu müteakip de: "Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlayarak Yaratan Rabbınm adıyla oku." (Aiak, 1) dedi.
Özet olarak: İstiâze, kendini Allah'a vermeye engel olan herşeyden kalbi temizler; "besmele çekmek" ise, kalbi Cenab-ı Hakk'ın azameti karşısında mehabet duymaya yöneltir... Allah doğruya iletendir. [164][164]

İstiâze Kıraat İçin Mi Yoksa Namaz İçin Mi Yapılır?

Namazda çekenin, Kur'ân okumak için mi, yoksa namaz kılmak için mi olduğu meselesidir. Ebu Hanıfe ve İmâm Muhammede göre, Kuran okumadan; İmam Ebû Yusuf'a göre, namazdan ötürüdür. Bu temel meseleden tali iki mesele çıkmaktadır:
Birinci mesele: İmama uyan kimse imamın arkasında çeker mi, çekmez mi? Tarafeyn (İmam Ebu Hanîfe ve İmam Muhammed)'e göre, kıraatte bulunmadığı için, çekmez. İmam Ebu Yusuf'a göreyse, çeker. Tarafeyn'in delili, Cenâb-ı Hakk'ın bu sözüdür. Cenâb-ı Hak bu ayette istiâzeyi Kur'ân okumaya bağlamıştır. Halbuki imama uyan kıraatta bulunmaz, binaenaleyh çekmez, (mam Ebu Yusuf'un delili ise şudur: çekmek şayet Kur'ân okumak için olsaydı Kur'ân okuma tekerrür ettikçe, onun da tekrarlanması gerekirdi, Halbuki bu böyle değildir; tam aksine namaz kılındıkça istiâze tekrarlanır. Bu da istiâzenin kıraat için de-ğit de, namaz için olduğuna delalet eder.

---

[162][162] Hanefî mezhebine göre, farz namaz içinde eüzü ilk rek'atte okunur.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/84.
[163][163] es-SünenüÎ-Ketoîr, II, 35.
[164][164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/84-85.

İkinci mesele: Namaz kılan kimse bayram namazına başlayıp " okuduğunda der, sonra mı tekbir alır, yoksa demez mi? Tarafeyne göre, tekbirleri alır, sonra Kur'ân okurken çeker, Ebû Yusuf'a göreyse çekmeyi tekbirlerden önce yapar.
Fatiha süresiyle ilgili birkaç mesele daha vardır ki, onları da burda zikredeceğiz. 165[165]

Kıraatin Sünnet Olan Tarzı

Sünnet olan, Kur'an'ı tertîl üzere okumaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Kuranı da açık açık, tane tane oku." (Müzzemmü, 4) buyurmuştur. Tertil ise, harflerin ve kelimelerin açık seçik okunmasıdır. Kur’ân'ı bu şekilde okumanın faydası ise, kıraat bu tarzda eda edildiğinde, hem kendisini bu lâfızların manasını anlar, hem de başkalarına anlatmış olur. Halbuki hızlıca okuduğunda ne anlar, ne anlatır. Binâenaleyh tertil üzere okumak, en uygun olanıdır. Ebu Davûd, İbn Ömer'den senediyle şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Ahirette, Kur'ân okuyan kimseye, "Oku ve yüksel; dünyada tertil üzere okuduğun gibi burda da tertil üzere oku!166[166] Ebu Süleyman el-Hattabî ise şöyle demiştir: "Eser"de, Kur'ân ayetlerinin sayısının cennet basamaklarının sayısı kadar olduğu ve Kur'ân okuyan kimseye Kur'ân'dan okuduğun mikdarca basamakları çık, yüksel! Kim Kur'ân'ın ayetlerinin tamamını okursa, cennetin en üst derecesine taht kurmuş olur" diye varit olmuştur." 167[167]

Dokuzuncu Mesele

Kişi açıkça Kur'ân okuduğunda, sünnet olan kıraati güzel yapmasıdır. Ebu Davud, Bera İbn Azib'ten, şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber şöyle buyurdu. "Kur'ân't seslerinizle tezyin ediniz."168[168].

Dad İle Zâ Harfi Arasındakı Fark

Bizce169[169] tercihe şayan harfinin harfiyle kanşması namazı iptal etmez. Bu, iki harf arasında karışıklığın ciddî olduğuna ve onları birbirinden ayırdetmenin zor olduğuna delalet eder, Böylece, iki harfi ayırdetmeye dair sorumluluğun düşmüş olması gerekir. İkisi arasındaki karışıklığın izahı birçok yönden yapılmıştır. Birinci yön: Bu iki harf sesli harflerdendir. İkinci yön: Bunlar yumuşak harflerdendir. Üçüncü yön: Bunlar damak harfleridir. Dördüncü yön: harfi her ne kadar dilin yanı ile üst ön dişlerin kenarından; harfinin mahreci de dilin ön kenarı ile onu takip eden azı dişlerden çıkarsa da harfinde, yumuşaklığından ötürü harfi yayma (inbisat) vardır. Bu sebeple mahreci harfinin mahrecine yaklaşır. Beşinci yön: harfini tam hakkıyla çıkarmak ancak Araplara mahsustur. Zira Hz. Peygamber (s.a,s.)," çıkaranların en fasihiyim170[170]
Anlattıklarımızdan, ile arasındaki benzerliğin çok 1azla olduğu ve ikisini ayırdetmenin çok zor olduğu ortaya çıkmıştır Bu böyle olunca deriz ki, eğer bu iki harfi ayırdetmek nazar-ı itibare alınan birşey olsaydı, gerek Hz. Peygamber zamanında, gerekse sahabe zamanında, bahusus Acemlerin İslâm'a girdiği bir dönemde bu söz konusu edilirdi: Bu hususta böyle bir sualin sorulduğu kesinlikle nakledilmediğine göre, bu iki harfin arasın ayırmanın teklif edilmediğini

---

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/85.
166[166] Ebu Davûd, vıtr. 20 (2/73); Tlrmlzl, sevabu'l-Kur'Sn, 18, 45/177)
167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/85-86.
168[168] Ebû Dtvûd, vitr, 20 (2/74).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/86.
169[169] Şâfıılere göre (ç.)
170[170] Muteber kaynaklarda bulunamamıştır

anlamış olduk. [171]

Meksûr Olan "Lâm"In Kalın Okunmayacağı

Ulemâ, kalın okunan lamın, fasih bir ifade olup olmadığında ihtilaf etmişlerdin. Fasih bir ifade olduğunu kabul etsek bile, ulema lamın, meksûr olması durumunda kalın okunmasının caiz olmadığında ittifak etmişlerdir Çünkü, kesreden, kalın lamı telaffuz etmeye geçmek dile ağır gelir Bundan dolayı, lamı kalın okumanın fasih dilde olmadığını söylemek gerekir. [172]

Şaz Kıraatle Namaz Caiz Değildir

Fakîhler, namazda şaz vücuhlarla Kur'ân okumanın caiz olmadığında ittifak etmişlerdir. Meselâ, şâz kıraatle okuyanların "âlifi.?' ifadesindeki dalı kesreti, lamı da damme|j okumaları gibi... Çünkü deliller, şâz kıraatlerle Kur'ân okumanın caiz olmadığını kesin olarak gösterir. Zira şaz kıraatler Kur'ân'dan olsalardı, şöhrette mütevatir kıraatler derecesine ulaşmaları gerekirdi. Durum böyle olmayınca, şaz kıraatlerin Kur'ân'dan olmadığını anlamış oluruz. Ancak namaz haricinde bu kıraatlerle Kur'ân okumanın caiz olup olmadığı meselesinde bu delili nazar-ı itibara almadık. Binaenaleyh şazz kıraatleri namazda okuma yasağı aslında olduğu şekliyle devam eder. [173]

Meşhur Kıraatler

Âlimlerin çoğu, meşhur kıraatlerin tevatür yoluyla nakiedilmiş oldukları hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat bunda bir problem vardır. Problem şudur: Meşhur kıraatler ya tevatür yoluyla rivayet edilmişlerdir veya edilmemişlerdir. Tevatürle gelmiş olurlarsa, bu durumda tevatür yoluyla Allah Teâlâ1 nın, mükellefleri bu kıraatlar arasında serbest bırakmış ve hangisini okurlarsa caiz olacağını bildirmiş olduğu ortaya çıkar. Böyle olunca da mütevatir kıraatlardan birini diğerine tercih etmek, tevatürle sabit olan hükmün aksine tahakkuk etmiş olur. Böylece de bunlardan bir kısmını diğerine tercih etmeye taraftar olanların, her ne kadar küfre nisbet edilmeleri gerekmese de, fasıklığı haketmiş olmaları gerekir. Ancak, bu Kurrâ'dan her birinin belli bir kıraatle hususiyet kazandıklarını ve insanları kendi kıraatlerine sevkedip başka kıraatlerden alıkoyduklarını görüyoruz. Bundan dolayı, demin zikrettiğimiz hüküm onlara da şamil olur. Ama, şayet, "Bu kıraatler tevatür ile değil de ahad rivayetlerle sabit olmuştur." dersek, bu Kur'ân'ın kesinlik ve yakîn ifade etme vasfını kaybetmesi manasına gelir ki bu da icmâ ile batıldır Bir kimse, buna cevab vererek şöyle diyebilir: "Bu kıraatların bir kısmı mütevatirdir ve bu hususta Ümmet-i Muhammed arasında ihtilaf yoktur. Bunlardan herbiri ile Kur'ân okumak caizdir. Bir kısmı ise ahad rivayet kabilin-dendir. Bir kısım rivayetlerin ahad kabilinden olması ise Kur'ân'ın tamamını kesinlik rfade etmekten çıkarmaz." diyebilir. En iyi bilen Allah'dır. [174]

İstiaze Sözünden Çıkarılan Aklî Ve Naklî Bahisler

Bu mevzuda söz söylemek beş esası ilgilendirir; 1) İsti'âze (sığınmak), 2) Müs-taîz (sığınan), 3) Müsteâz bihî (sığınılan) 4) Müste'az minh {kendisinden sığınılan) ve 5) Kendisinden dolayı istiâze yapılan sebep.

---

[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/86.
[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/87.
[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/87.
[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/87.

Birinci esas: İstiâze hakkındadır ve bu konuda birçok mesele vardır: 175[175]

İstiâzenin Tefsiri

Lügat yönünden" sözünün tefsiri hakkındadır. Biz deriz ki: (sığınırım) fiili, masdarmdan türetilmiştir. Bu masdann iki manası vardır. Birisi, sığınmakve eman (himaye) dilemektir, diğeri ise yapışmak manasınadır. "Etin en güzeli, onun sırt kemiğiyle yapışık olanıdır" denilir. Birinci manaya göre, ifadesi "Allah'ın rahmetine ve himayesine sığınıyorum" demek olur. İkinci manaya göre ise, "kendimi Allah'ın lütfuna ve rahmetine yapıştırıyorum" demek olur.
"Şeytan" lâfzına gelince, bu lâfzın menşei hakkında iki görüş vardır. Birincisi, kelimenin uzaklık manasına gelen kelimesinden türemiş olmasıdır. " Djis 'j& " "Evin uzak oldu." denilir. Şüphesiz, insanlardan, cinlerden ve hayvanlardan azgın olan her birine, doğruluk ve istikametten uzak olduğu için şeytan denilir. Cenâb-ı Hakk, " "Biz (sana yaptığıma gibi) her Peygambere de insan ve cin şeytanlarını böylece düşman yaptık..." {En'am, 112), buyurarak insanlardan da şeytanlar olduğunu bildirmiştir. Hz. Ömer bir kadanaya binip, gurura kapılmıştı ve ona vurmaya başlamıştı. Her vurduğunda gururu artıyordu. Neticede o hayvandan inip: "Beni bir şeytana bindirmişsiniz" dedi. İkinci görüş, "şeytan" lâfzının, "battl oldu" manasına gelen " id " " i,î; " fiilinden türetilmiş olduğudur. Kendisinin lehine olan birçok hususu batıl kılması (heba etmesi) sebebiyle, her azgın olan, kendisi hakkında bizzat "batıl" gibi olunca "şeytan" diye adlandırılmıştı.
Racîm: Bu kelime, mercûm (koğulma) manasınadır. O, fa'l vezninde olup ism-i mefûl manasındadır Nitekim Araplar (Kına yakılmış el), (lanetlenmiş adam) derler. Şeytanın "racîm" (koğulmuş) olması şu iki şekilde İzah edilir. Birincisi, onun koğulmuş olması, Allah Teâlâ tarafından lanetlenmiş (Allah'ın rahmetinden koğulmuş) olmasıdır Cenab-ı Allah: "O halde çık buradan. Çünkü sen artık koğulmuşsundur." (Hicr, 34» buyurdu. Lanete de "recm" denilir Allah Teâlâ, İbrahim (a.s.)'m babasından hikaye ederek, babasının ona:" "Andolsun ki vazgeçmezsen seni muhakkak taşlarım." (Meryem, 46) dediğini anlatır. Denildiğine göre babası, bununla "onu sözle taşlamayı kasdetmişti. Yine Çenâb-ı Allah, Nuh (a.s.)'ın kavminden bahsederek, onların:" "Ey Nah, sen vazgeçmezsen muhakkak ki taşlanmışlardan olacaksın."(Şuarâ, 116) dediğini nakleder, Vasin sûresinde (ayet, 18):" "Eğer vazgeçmezseniz, yemin olsun ki sizi mutlak taslarız." ayeti vardır. İkincisi: Şeytan, mercum (koğulmuş) vasfı ile nitelendirilin iştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, meleklerine, göklerden şeytanları koğmalan ve uzaklaştırmaları için onlara delip geçici ateşli yıldızlar atmalarını emretmiştir. Daha sonra her şerli azgına mercûm (koğulmuş) vasfı verilmiştir
"Cenâb-ı Allah hiç şüphesiz hakkıyla işiten ve bilendir." sözüne gelince, bunun iki izahı vardır
Birincisi: istiâzeden maksat, şeytanın vesvesesinin şerrinden sakınmaktır. Vesvesenin ise, insanın kalbinde saklı bir takım harfler (manalar) olduğu ve hiçbir kimsenin onları bilemiyeceği malumdur. Sanki kul, istiâze ile, şöyle demektedir: "Ey duyulabifen herşeyi duyma ve her gızlı-kapalı şeyi bilme vasfına sahib Zat (Allah), Sen, şeytanın vesvesesini duyuyor ve onun bu vesvesedeki gayesini biliyorsun ve Sen o vesveseyi benden gidermeye kadirsin. Bundan dotayı lutfunla onu benden defet." Bu sebeble Semî1 (işiten) ve 'Alim (bilen) isimlerinin, Cenâb-ı Allah'ın diğer isimleri içinde, burada zikredilmeleri daha uygun geldi.
İkincisi: Burada, bu isimlerin zikredilmesi, Kur'ân lâfzına uyarak, gerekmiştir Kur'ân'daki lâfız da şu ayettir: " Eğer şeytandan bir fit (gelip) seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü U, hakkıyla işitici, tam bilicidir." (A'râf, 200). Cenâb-ı Hakk, Ha-mîm Secde sûresinde de şöyle buyurmuştur:" "O, hakkıyla isitici, tam bilicidir." 176[176]

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/88.
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/88-89.

Aklî Yönden Istiâzenm Mahiyeti

İstiâzenin mahiyeti hakkındaki aklî mevzudur: Bil ki istiâze, ancak ilim, hâl ve amel ile tamamlanır. İlim, ku-
|urİF dinî ve dünyevî menfaatleri elde etmekten ve dinî dünyevî zararların tamamını gidermekten aciz olduğu-
nu; Cenâb-ı Hakk'ın ise, dinî ve dünyevî faydalan yaratmaya ve zararları, ondan başka hiçbir kimsenin def edemeyeceği biçimde, uzaklaştırmaya kadir olduğunu bilmesidir. Bu bilgi kişinin kalbinde meydana gelince, kalbte, bu bilgiden dolayı bir hâl (durum) doğar ki bu hâl, insanın benliğini kırması ve mütevazi olmasıdır. Bu, "Allah'a tazarrû ve huzû" (Allaha yakarmak ve emirleriyle yasaklarına boyun eğmek) şeklinde ifâde edilir. Sonra bu durumun kişinin kalbinde meydana gelmesi, kalbte ikinci bir sıfatın, lisanda da yeni biri vasfın meydana gelmesine sebeb olur, Kalbte meydana gelen bu sıfat da kulun, Allah Teâlâ'nın onu belâlardan korumasını, bütün iyilik ve güzellikleri ona yağdırmasını istemesidir. Lisanda meydana gelen sıfat, kulun, şu geçen hususu bizzat diliyle Allah Teâlâ'dan istemesidir. İşte bu isteme, istiâzenin ta kendisidir İstiâze de, kulun " «Lı î^î " sözüdür.

Şu anlattıklarımızı iyice kavradığında, istiâze mevzuunda en büyük esasın, kulun, Allah'ı ve nefsini tanıması olduğu açıkça ortaya çıkar. Kulun Allah'ı bilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın bütün şeyleri bildiğini bilmesidir. Çünkü, durum böyle olmazsa, Cenâb-ı Allah'ın kulu ve kulun hallerini bilmediği manası ortaya çıkar. Bu takdirde de Allah Teâlâ'ya sığınmak abes olurdu. Bundan dolayı kulun, Cenâb-ı Hakk'ın bütün mümkün şeylere kadir olduğunu bilmesi gerekir.Aksi halde Allah'ın çoğu kez, kulun muradını meydana getirmekten aciz olması gerekirdi. Ve yine kulun, Allah (cc.)'ın mutlak cömert olduğunu bilmesi gerekir. Çünkü, Cenâb-ı Allah için cimrilik caiz olsa idi, ona istiâze (sığınma)da bir mana kalmazdı. Ve yine kulun, Cenâb-ı Allah'dan başka hiç kimsenin, isteklerini yerine getirmede kendisine yardımcı olamıyacağını bilmesi gerekir. Çünkü onun gayelerini elde etmesine Allah (cc)'dan başkasının da yardım etmesi caiz olsaydı, Allah'a istiâze (sığınmak) hususundaki istek güçlü olmazdı. Bütün bu hususlar, ancak mutlak tevhit ile olur. Mutlak tevhidden kasdım ise, kulun, âlemin müdebbirinin (sevk ve idare edeninin) tek olduğunu bilmesidir. Yine kulun, kendi işleri hususunda yalnız başına olmadığını bilmesidir. Eğer kendi işlerini yapmada bağımsız olsaydı, başkasından yardım istemesinin manası olmazdı.

Bütün bu anlattıklarımızla şu ortaya çıkmıştır: Kul, RubÛbiyetin yüceliğini, kulluğun hiçliğini tanımadıkça, onun " demesi doğru olmaz. İnsanlardan şöyle diyenler de vardır: "İstiâze okumada, şu söylenenleri bilmesine gerek yoktur. Aksine insan, işin böyle olduğunu kabul ederse, onun kısaca " «in, I^i " demesi güzel olur" Bu görüş gerçekten zayıftır. Zira İbrahim (a.s.), Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetindeki gibi babasını "İşitmez, görmez ve sana hiçbir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun?" diyerek kınamıştır. Tanrının, bütün bilinebilecek şeyleri bilmemesi; herşeye kadir olmaması durumunda, O'ndan birşey istemek, duymayan ve görmeyen bir kimseden istekte bulunmak gibi olur ve bu durum, İbrahim (a.s.)'ın babasını kınadığı şey kabiiindendir Kulun nefsini bilmesi, menfaatlerini gözetmekten tamamen aciz ve kusurlu olduğunu bilmesidir. Yine onun, nicelik ve nasıllık bakımından o menfaatleri bildiği var sayıldığında da, o menfaatler elinde değilken elde etmesi, elde ettikten sonra da muhafaza etmesi mümkün olmaz.

Bunu iyice anladığında deriz ki: Bu ilimler, kulun kalbinde meydana gelir ve bunları bizzat görür ve onlarda yakîn sahibi olursa, onun kalbimde, "insanın benliğini kırması ve mütevazi olması" diye ifade edilen o durumun meydana gelmesi gerekir. İşte o zaman, kalbinde istek, dilinde de isteğini ifade eden lâfızlar meydana gelir ki bu lâfız, kulun sözüdür. İnsanın, dünyada ve âhirette, kendi yararına olan şeyleri elde etmekten aciz olduğuna şu husus delâlet eder: İnsandan sudur eden ya ameldir ya ilimdir. İnsan, bu iki mevzuda da gerçekten son derece acizdir. İlimi elde etmede insan, Allah'a sığınmaya ve cehaletten de yine Allah'a sığınmaya ne kadar çok muhtaçtır! Bunun birçok delili vardır.

Birinci delil: Biz, nice zeki ve araştırıcı kimseler gördük ki ömürleri boyunca tek bir şüpheye takılıp kaldılar da bunun cevabını bulamadılar. Aksine bunda ısrar ettiler ve şüphelerini ilm-i yakîn, açık bir bürhân (delil) sandılar Onların ölüp gitmelerinden sonra da, peşlerinden onların bu yanlışlıklarına dikkat çeken ve insanlara onları anlatan kimseler geldiler. Bu, bazı insanlar için mümkün olunca, bütün insanlar için de aynı şekilde mümkün olur. Bu sebep bulunmasaydı, ilim ehli arasında, dinler ve mezhebler yönünden ihtilaflar meydana gelmezdi. Durum böyle olunca, Allah'ın yardımı, lütfü ve doğruya iletmesi olmasaydı, kim fikir gemisini, sapıklık dalgalarından ve zifiri karanlıklardan kurtarabilirdi.

İkinci delil: Herkesin maksadı, kendisinin hak bir dini ve sağlam bir inancının olmasıdır. Hiçbir kimse, kendisinin cahilliğine ve küfrüne razı olmaz. İş, onun gayreti ve iradesi sayesinde olsaydı, herkesini, hakkı bulan ve doğruyu gören olması gerekirdi. Madem ki iş böyle olmamış, tam aksine hakkı bulanları, hakkın dışında kalanlara nisbetle, siyah öküzün derisindeki beyaz kıllar kadar görüyoruz. Anlıyoruz ki göklerin ve yerin ilahının yardımı olmadan bu sapıklık dalgalarından kurtuluş yoktur.

Üçüncü delil: İnsanın, doğru mu yanlış mı olduğunda tereddüt ettiği hüküm hakkında kesin karar vermesi ancak kıyasın mukaddimeleri (öncülleri) arasına hadd-i evsat (kıyasın mukaddimeleri arasında tekrar edilen şey) girerse mümkün olur. Buna göre deriz ki, bu hadd-i evsat akılda hazır olursa, kıyas tamamlanmış olur, böylece de netice elde edilmiş olur. Bu durumda da, aklın bu kaziye hakkında tereddüt etmemesi, onun hakkında kesin karar vermesi gerekir. Aklın, o kaziye hakkında tereddüt ettiğini farzedersek, bu "hulf" (akla aykırı) olur. Şayet biz, bu hadd-i evsatın akılda bulunmadığını söylersek, aklın onu istemesi mümkün olur mu olmaz mı? Birincisi, batıldır. Çünkü akıl, hadd-i evsatı bizatihi tanımazsa, nasıl onu isteyebilir? Zira bizzat bir şeyi istemek, ancak onu kavradıktan sonra mümkün olur. Eğer hadd-i evsatı bizzat tanıyorsa, ona dair bilgi zihninde mevcuttur. Mevcut olanın tekrar var olmasını istemek nasıl olur ki? Eğer aklın hadd-i evsatı talep etmesi mümkün değilse, bu durumda o, kendisini bu tereddütten kurtaracak ve bu şaşkınlık karanlığından çıkaracak vesileyi bulmaktan aciz kalır. Bu da, kulun son derece dehşet ve şaşkınlık içinde olduğunu gösterir.

Dördüncü delil: Cenâb-ı Hakk, Resulüne şöyle buyurmuştur:"Ve de ta": "Rabbim, şeytanların dürtüştürmelerinden sana sığınırım." (MG'minun, 97). Bu istiâze, mutlaktır. Herhangi bir hususî durumla kayıtlan-mamıştır. Bu da, kulun inançlarını ve ilimlerini elde etmekten tam aciz olduğunu gösterir. Kulun kendisiyle nefsine fayda temin ettiği ve nefsinden bir takım zararları giderdiği zahirî işlerden aciz olduğuna gelince, bu da bir önceki durum gibidir. Bu hususa birçok şey delâlet eder. Birincisi: Basiret sahipleri için, bu bedenin cehenneme benzediği ve bu cehennemin kapısında ondokuz çeşit zebaninin oturduğu keşif yoluyla anlaşılmıştır. Bu ondokuz çeşit zebanî; zahirî beş duyu, batını beş duyu, şehvet, gazap ve tabiî yedi kuvvettir. Bunlardan herbiri cins bakımından birdir. Ancak bunların herbirinin kapsamında adet ve zat bakımından sayısız türler vardır Basiret kuvvetiyle bunları değerlendir. Zira bunları idrâk etmek için basireti kuvvetlendiren pek çok unsur vardır. Bunlardan herbirini idrak neticesinde kalbte özel bir tesir meydana gelir Bu tesir kalbi ruhanî âlemin zirvesinden, şu cismanî âlemin çukuruna çeker Bunu bildiğin zaman, engel ve manialar çok olmakla birlikte, kalbin bu karanlıklardan ancak Allah'ın inayeti ve yardımı ile kurtulacağı anlaşılmış olur. Kulun noksan yönlerinin sonsuz ve yine Cenâb-ı Hakk'ın rahmet, kudret ve hikmetinin, kemâlinin de sonsuz olduğu sabit olunca, herzaman Allah'a sığınmanın farz olduğu kesinkes anlaşılmış olur. Bu se-bebten dolayı, her sözün, her işin ve her kelime ve anın başlangıcında, dememiz gerekir.

Beşinci Delil: Şu dünya hayatında elde edilen lezzetler iki kısımdır. Birincisi, hissî lezzetler, ikincisi, hayalî lezzetler, o da riyaset (liderlik) arzusudur. İki kısımdan herbirinde insan bu lezzetleri etde etmek için gayret göstermez ve o zevkleri tatmazsa bu lezzetlerin farkında olamaz. Bu zevkleri tatmayınca da onlara karşı isteği az olur Sonra bunları elde etmeye çatışır ve bunu da başarırsa onlardan haz duyar. Bu lezzetlerden haz duyunca da onlara karşı arzusu güçlenir. İnsan çalışıp, lezzet ve güzellikleri elde etme hususunda bir başka mertebeye ulaşınca, arzusunun şiddeti ve hırsının kuvveti bakımından, öncekinden daha üstün bir mertebeye varır. Hâsılı insan, arzularını ne kadar çok gerçekleştirirse daha fazlasını elde etmek hususundaki hırsı ve arzusu da o derece artar. Kemal mertebelerinin nasıl sonu yoksa hırsın da sonu yoktur. Aynı şekilde sonu olmayan kemal mertebelerine ulaşmak nasıl mümkün değilse, arzu ve hırsın verdiği acıyı kalbten atmak da mümkün değildir. Böylece bunun, kulun tedavi edemiyeceği bir hastalık olduğu, bu hastalığın tedavisinde daima kullarına yardımcı olan Kerîm ve Rahim Allah'a yönelmesi gerektiği anlaşılır Bundan dolayı:" denilir

Altıncı delil: Cenab-ı Allah'ın şu sözleri anlattıklarımızı daha iyi ortaya koymakdır: Ancak sana İbadet eder ve ancak senn yardım dileriz" (Fatiha, 5)'" "Hem sabır ile hem namaz ile (Hak'dan)yardım isteyin."(Bakara, 45). Ve Musa (a.s,)'ın milletine söylediği şu söz ‟ Allah’tan yardım isteyin. Sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Ona kullarından kimi dilerse onu mirasa yapar. Sonuç ise muttakîierindır!' (Araf, 128) Semavî kitablann birisinde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İzzetim ve celâlim hakkı kiçin, Benden başkasını arzu edenin arzusunu neticesiz bırakırım. İnsanlar içinde ona zillet elbisesini giydiririm. Bana yaklaşmaktan onu eliboş bırakırım. Onu Bana ulaşmaktan uzaklaştırırım. Belalar hususunda, Benden başkasını arzu edeni düşünceli ve şaşkın bîr adam küanm. Halbuki bütün belâlar benim kudret elimdedir. Ben, Hayy ve Kayyûm iken o, Benden başkasını umarak, aklı fikri ile Benim kapılarımdan başka kapıyı çalıyor. Bütün kapılar kapalı olup anahtarları yalnız Benim elimdedir. Benim kapım İse Bana dua edene açıktır"177[177]

Cebriye Ve Kaderiye Göre İstiâzenin Hükmü

İstiâzenin, Cebriye178[178] ve Kaderiye179[179] fırkalarına göre nasıl doğru olabildiği hakkındadır Mutezile; "Kişinin
emesi, Cebriye'nin görüşlerini birçok bakımdan boşa çıkarır." der.

Birincisi: Kulun " demesi, kendisinin o istiâzenin faili olduğunu itiraftır Eğer işlerin yaratıcısı Allah Teâlâ olsaydı kulun fail olması imkânsız olurdu. Zira elde edilmişi yeniden elde etmek (tahsîl-i hâsıl) imkânsızdır. Yine Cenâb-ı Hak, o fiili kul için yarattığında, kulun onu gidermesi imkânsız olur. Allah Teâlâ, onu kul için yaratmadığı zaman da kulun onu elde etmesi imkânsızdır Bundan dolayı kulun sözünden onun fiillerinin yaratıcısı olduğunu itiraf ettiği ortaya çıkar.

İkincisi: İstiâze. kendisinden sığınılan şeylerin yaratıcısı Allah olmadığı zaman ancak güzel ve yerinde olur. Ama o şeylerin yaratıcısı Allah olunca, Allah'a o şeylerden sığınmak imkânsız olur. Çünkü bu durumda kul, Allah'ın yaptığı şeyin bizzat kendisinden Allah'a sığınmış olur.

Üçüncüsü: Günahlardan Allah'a sığınmak kulun onlara razı olmadığını gösterir Şayet günahlar Allah'ın yaratması, O'nun takdiri ve hükmüyle meydana gelmiş olsaydı, kulun onlara razı olması farz olurdu. Çünkü icmâ ile, Allah'ın kaderine razı olmanın farz olduğu sabit olmuştur.

Dördüncüsü: Şeytan'dan Allah'a sığınmak, vesvesenin şeytanın fiili olması halinde ancak makul ve yerinde olur. Ama o vesvese Allah'ın fiili olur ve vesvesenin var olmasında şeytanın hiç etkisi olmazsa bu durumda Şeytanın şerrinden nasıl sığınılır? Bu durumda farz olan, -hâşâ- Allah'ın şerrinden sığınmaktır Zira şer, ancak Allah tarafından gelir.

Beşincisi: Şeytan şöyle diyebilir: "Ben kesinlikle birşey yapmamışken, sen benden vesvesenin çıkacağını biliyordun. Halbuki Senin kudretine karşı koymaya gücüm yoktur. O vesveseyi sen bana takdir ettin. Oysa Senin takdirine karşı koymaya benim gücüm yetmez. Sonra Sen:" Allah hiç bir kimseye gücünün yeteceÖindeD başkasını (fazlasını) yüklemez." (Bakara, 286); "Allah size kolaylık diler zorluk dilemez!' (Bakara. 185);" (İ9terin)de üzerinize

---

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/89-93.

178[178] Cebriyye: insan için irade hürriyetini kabul etmeyen, insanın rüzgar önünde uçan tüy gibi Allah'ın iradesine (Kadere) bağlı olduğunu iddia eden bir mezhebtir.

179[179] Mutezile mezhebime kaderi tamamen inkâr ettikleri için "Kaderiyye" denilmişir.

hiçbir güçtük deyüklemeöi."(Hacc-78) buyurdun. Bütün bu apaçık mazeretler ve güçlü sebeblere rağmen, Senin beni kınaman ve lanetlemene, hikmetin ve rahmetine nasıl bağdaşır?

Altıncısı; (Şeytan şöyle de diyebilir): Sen, benden çıkmış veya çıkmamış bir günah sebebiyle beni lanetledin ve kovdun. Eğer bu lanet, benden çıkan bir günah sebebiyle ise cebr akidesi geçersiz olur. Şayet bu lanetin sebebi benden çıkmış bir günah değilse bu, sırf zulümdür. Halbuki sen: "Allah kullara hiçbir haksızlık etmek istemez." (Mü'minun, 31) diyorsun. O halde bu senin işanına nasıl yakışır? Eğer birisi derse ki: Bu çözülmesi kolay olmayan sualler ancak cebr akidesini savunan kimselere arız olur. Ben ise ne cebr akidesini ne kaderiyenin akidesini savunuyorum. Tam aksine gerçek olan görüş, cebr ile kaderiyye arasında orta bir durumdur. Ki bu da Kesb[180][180] dir." Biz de deriz ki: Bu görüş zayıftır. Çünkü kulun kudretinin fiilde ya müstakil olarak tesiri vardır veya yoktur. Eğer kudretinin tesiri var ise, ki bu tam Mutezile'nin görüşüdür. Eğer kudretinin tesiri yoktur denirse bu da sırf cebr akidesi olur. Yukarıda zikredilen sorular bu söze göre gelmiştir. Bu durumda vasıtanın (Kesbin) varlığı nasıl düşünülebilir?

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat der ki: Bize gerekli gördüğünüz bu çözülmesi kolay olmayan sualler iki yönden, aynen sizin için de geçerlidir.

Birinci vecih: Kulun kudreti, ya iki taraftan birine tayin edilmiştir veya her iki tarafa da elverişlidir. Eğer birinci ihtimal olursa "cebr" kaçınılmazdır. Eğer ikinci ihtimal sözkonusu ise, bu durumda iki taraftan birini diğerine tercih etmek ya bir müreccihe (tercih edene) dayanır veya dayanmaz. İlk ihtimal: Bu tercihi yapan şayet kulun kendisi olursa birinci kısım olan kulun kudretinin bir tarafa tayini meselesi avdet eder. Eğer bu tercihi yapan Allah Teâlâ olursa, Allah bir fiil meydana getirdiğinde o fiilin meydana gelmesi zorunlu olur. Bir fiil meydana getirmediğinde de o işin meydana gelmesi imkânsız olur Bu durumda bize karşı ileri sürdüğünüz delillerin hepsi sizin için de sözkonusudur. İkinci ihtimal: Şöyle denilmesi-dir: İki taraftan birinin diğerine üstünlük sağlaması bir müreccihten dolayı değilse, bu, iki sebebten batıldır. Birincisi: Şayet bu görüş geçerli olsa, "mümkünün iki tarafından birisinin diğerine tercih edilmesi bir müreccthin varlığına delalet eder" şeklindeki istidlal batıl olurdu. İkincisi: Bu takdire göre, tercih tesadüfen meydana gelmiştir ve kuldan çıkmamış olur. Durum böyle olunca da mutlak cebr geri döner. Buna göre şu izahla, bize sual olarak yönelttiğiniz bütün şeylerin sizin için de varit olduğu ortaya çıkar.

İkinci vecih: Siz, Cenâb-ı Allah'ın bütün malumatı bildiğini kabul edersiniz. Halbuki herhangi bir şeyin O'nun ilmine aykırı olması, ilminin cehalete dönüşmesi demektir ki, bu muhaldir. Muhale götüren şey de muhaldir. Bundan dolayı, sizin, bize kaza ve kader hususunda yönelttiğiniz suallerin tamamı, Allah'ın ilmi konusunda da sizin için cevap verilemiyecek şekilde geçerlidir. [181][181]

İstiarenin Mutezile'nin İddiasını Çürütmesi

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat, "kişinin" demesi birçok yönden Mutezilenin fikirlerini çürütür." demiştir,

Birinci yön: Senin sözünden maksadın, Allah Teâlâ'nın ya yasaklamak ve sakındırmak veya zorlam ve mecbur etmek yoluyla şeytanı vesvesesinden men etmesidir. Yasaklamak ve sakındırma yoluyla olanı Cenâb-ı Allah yapmıştır. Allah Teâlâ bunu yaptığına göre kulun bunu Allah'tan talep etmesi imkânsızdır. Çünkü tahsili hasıl (elde edilmişi yeniden elde etmek imkânsızdır.) Zorlamak ve mecbur etmek yoluyla olana gelince bu caiz değildir. Çünkü mecbur etmek, şeytanların sorumlu olmalarına aykırıdır. Halbuki onların sorumlu (mükellef) tutuldukları sabittir. Mutezile buna şu şekilde cevap vermiştir: Kulun istiâzeden maksadı, mükellefi güzel işi yapmaya ve çirkin işi bırakmaya sevkeden lütufların yapılmasıdır. "Bu lütuflar tamamıyla Allah'ın fiilleridir, bunu istemenin ne manası vardır" denilmesin. Zira biz, "lütuflardan, ancak bu eûzü duası esnasında yapılması güzel olanlar vardır. Şayet bu dua yapılmamış olsaydı o lütfün yapılması güzel olmazdı" deriz. Ehl-i sünnet, Mutezile'nin bu cevabına şu şekilde karşılık vermiştir: Bu lü-tufların yapılmasında, yapılmasını bırakılmasına tercih hususunda Cenab-ı Hakk'ın tesiri ya vardır ya yoktur. Eğer tesiri varsa, tercih yapıldığında o fiil muhakkak meydana gelse, bu durumda, var tarafı tercih edildiği sırada "yokluk" (adem) tarafının tercihi meydana gelmiş olur. Bu ise iki zıddın arasını uzlaştırmak olur ki imkansızdır. Böylece tercih edilen taraf meydana geldiğinde, gerçekleşmesi şart olmuş olur. Bu ise Mutezile1 nın görüşünü boşa çıkarır Bu lütuflann yapılması bakımından, var olma tarafını tercih bulunmazsa, onların yapılmasında Cenâb-ı Hakk'tn kesinlikle bir tesiri olmamış olur. Böylece onları yapmak sırf abes olur. Bu da Cenâb-ı Allah hakkında düşünülemez.

---

[180][180] Kesb. kulun kudret ve irâdesi de karışarak, Allah'ın kulda bazı fiilleri meydana getirmesidir. (Ma-turûdiyye Akaidi, es-Sabûni, ter. Bekir Topaloğlu, s.204)

[181][181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/93-95.

İkinci yönü: Şöyle denilmesidir: Cenab-ı Allah kulun iyiliğini (salahını) ya ister ya istemez. Eğer birinci ihtimal doğru olursa, şeytandan, ya kulu ifsat etmesi veya ifsad etmemesi beklenir. Cenâb-ı Allah kulun iyiliğini istediği halde, şeytandan kulu ifşa etmesi bekleniyorsa, öyleyse niçin şeytanı yaratıp kullarına musallat etti? Eğer şeytandan kulu ifsad etmesi beklenmiyorsa, kulun şeytandan sığınmasına ne gerek var. Eğer "Cenâb-ı Hakk kulun iyiliğini (salahını) istemiyor." denilir ise, Allah'a sığınmak, nasıl, şeytanın şerrinden korunmayı ifade eder.

Üçüncü yön: Şeytan şerr işlemeye ya mecbur edilmiştir veya şerr ile hayrı birlikte yapmaya gücü yeter Eğer mecbur ise, bu demektir ki Allah Teâlâ, onu şerre zorlamıştır. Bu ise Mutezile'nin, "Allah, iyilik ve salahtan başka birşey dilemez" şeklindeki prensiplerini yaralar. Eğer ikinci ihtimal olursa ki, bu onun hem hayr hem şerr işlemeye kadir olmasıdır, bu durumda iyi işin.şerr işe tercih olunması, bir bir müreccıh bulunmaksızın mümkün olmaz. Bu tercih eden Allah'tan olur.Hâl böyle olunca istiâzeden daha ne fayda beklenir?

Dördüncü yön: Farzet ki insanoğlu günahlara ancak şeytanın vesvesesi yüzünden düşmüştür. Peki, şeytan günahlara nasıl düşmüştür? Eğer: "O, bu günahlara başka bir şeytanın vesvesesıyle düşmüştür" dersek teselsül gerekir. Eğer, "Şeytan, bu günahlara başka bir şeytan sebebiyle düşmemiştir." dersek, bu aynen insanoğlu hakkında da (günahlara şeytanın vesvesesi olmadan düşmüştür) demek niçin caiz olmasın? Bu duruma göre de şeytandan sığınmanın bir faydası yoktur. Eğer, "Onu, Cenâb-ı Hakk beşere musallat kılmıştır. Ancak şeytana başka bir şeytanı musallat kılmamıştır," dersek, bu insanlara zulüm ve onlara daha fazla yük ile zarar yüklemek olur. Bu ise Cenâb-ı Allah'ın kullarına merhametli ve yardımcı olması esasına ters düşer.

Beşinci yön: Kendisinden sığınılan iş, meydana geleceği belli bir iş ise, mutlaka meydana gelecektir. Bundan dolayı ondan sığınmakta bir fayda yoktur. Meydana gelmeyeceği belli olan bir iş ise, zaten gerçekleşmez. Öyleyse ondan sığınmada ne fayda var7

Bu münakaşalar, kula herşeyin AHah'dan ve Allah ile olduğu malum olmadıkça, onun " demesinin birşey ifade etmediğine delâlet eder. Bu husustaki netîce-i kelâm Peygamberimiz (a.s.)'ın: "(Ya Rabbi.) kızmandan rızana, gazabından bağışlamana, senden yine sana sığınmm. Sana övgüler sayıp dökemem. Sen kendini övdüğün gibisin."182[182] sözüdür. 183[183]

Müsteâz, Yani İltica Edilen Varlık

Müsteâz bih (sığınılan) dir. Bil ki bu, Kur'an'da ve haberlerde iki şekilde ifade edilmiştir. Birincisi: denilmesi; ikincisi" (Alah|n kelime|erjne sığınınrım184[184] denilmesidir demenin izahı, "Allah" lâfzını izah edince yapılacaktır.

Bu da "in tefsirini yaparken gelecektir, (Al-lanın tam kelimelerine sığmırımp demenin manasına gelince, bil ki, "Allah'ın kelimeleri"nden maksad, Cenab-ı Hakk'ın şu sözüdür:

---

[182] 182[182] Müslim, salat. 222 Ebû Davud, salat. 148. vttr 5 Tirmtzl, deavat. 75, 112.

[183] 183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/95-97.

[184] 184[184] Buhari enbiya. 10: Müslim, zıkr. 54. 55.

"Birşeyin(olmasını)dilediğimiz zaman sözümüz ancak ona "ol" dememizden ibarettir. O da derhal oluverir." {Nahf. 40) Âyetteki" "(ol)" kelimesinden murat, Cenâb-ı Hakk için bir engel olmayacak biçimde, kudret-i Nahiyenin mümkinata nüfuzu, meşîet-i ilâhiyenin Kâinata geçmesidir. Şüphe yok ki, Allah'a sığınmak, ancak O'nun hükümrân bir kudretle ve nüfuz edici bir meşîet (dileme) ile muttasıf olduğu için yerinde olmuştur. Aynı şekilde cisimlerin meydana gelmesi ancak hareket tarzı üzere ve yavaş yavaş kuvveden (potansiyelden) fiile çıkmasıyla olmuştur. Ruhî ve manevî varlıkların meydana gelmesi ise bir defada fiile çıkmalarıyla olmuştur Ne zaman iş böyle olursa, bunların meydana gelmeleri ancak bölünmeyen bir zamanda var olan harflerin meydana gelişine benzemiş olur. Bu benzerlikten ötürü Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin nüfuzu, kelime diye adlandırılmıştır. Yine aklî ilimlerde ruhlar âleminin cisimler âlemine istilâ ettiği kesinleşmiştir, jşte şu maddî âlemin işlerini düzenleyen bu ruhanî varlıklardır. Nitekim Cenâb-ı Hakk "Bir de işi tedbir eden meleklere ... kasem olsun" (Nazıat, 5) buyurmuştur. Buna göre, kişinin " sözü, kötü, karanlık ve bulanık ruhların serlerim defetme hususunda, beşerî ruhlardan güzel, temiz, nezih ve yüksek ruiılara sığınmayı ifade eder. Şu halde (Allahın mükemmel kelimelerinden murad o yüce ve nezih ruhlardır.
Sonra burada bir incelik vardır ki, o incelik kişinin sözü, onun nazarında hâlâ Allah'dan başkasına bir iltifat var olduğu sürece ancak güzel olur. Ama, tevhit denizine dalıp hakikat derinliklerinde boğulup varlık âleminde Allah'dan başka hiçbir fert görmeyecek bir hâl aldığında o ancak Allah'a sığınır; ancak Allah'a iltica eder ve ancak Allah'a dayanır, bu durumda da şüphesiz
" (Allah'dan Allah'a sığınırım) der Bil ki bu makamda kul, yine Allah'dan başkasıyla meşgul olur. Zira istıâzenin, ya bir istekten ya da kaçıştan dolayı olması gerekir, Bu ise, Allah'dan başkasıyla meşgul olmasıdır. Kul bu makamı geçer, kendi nefsinden vazgeçer, hiçliğini görür ve sonra ulaştığı bu makamı da unutursa, işte o zaman " deme makamını da aşar ve Cenâb-ı Hakk'ın sözünün nurunda boğulur Görmez misin Hz. Resul dediğinde bu makamı geçmiş ve demiştir. 185[185]

Musteîz, Yani İltica Eden Kimse

Müsteîz (sığınan) dır.iyi " sözü Cenâb-ı Allah'tan kullarına bunu söylemelerini bir emirdir. Bu belli bir şahsa mahsus değildir, umumî bir emirdir. Çünkü Cenâb-ı Allah bu sözü peygamberlerinden ve velilerinden nakl etmektedir. Bu da, her yaratılmışın Allah'a sığınan olması gerektiğine delildir.
Nakl olunan yerlerin birincisi: Allah Teâlâ Nûh (a.s.)'un şöyle dediğini naklet-miştir:" "EyRabbim, dedi, ben bilgimin ol' madiği şeyi Senden istemekten Sana sığınırım." (Hûd. 47). Bu esnada Allah O'na iki bağış yaptı. Selâm ve bereketler... Bu da Cenâb-ı Allah'ın şu sözünde ifade ettiğidir: "Denildi ki: Ey Nûh, sana, Bizden selâm (ve selâmet) ve bereketlerle in (gemiden)..." (Hûd. 48).
İkincisi: Cenâb-ı Hakk, Yûsuf (a.s.)'un, kadın ondan kâm almak istediğinde şöyle dediğini nakleder: "Allah'a sığınırım. Doğrusu o (senin kocan) benim efendimdir. o, hana, güzel bir yer hazırlamıştır." (Yûsuf, 23). Allah Teâlâ da O'na, buna mukabil iki hediye vermiştir. Bunlar da " "Bİz ondan fenalığı ve fuhşu bertaraf edelim diye..." (Yûsuf, 24) ayetinin ifade ettiği, fenalığı ve fuhşu savuşturma hediyeleridir.
Üçüncüsü: Yûsuf (as)'a Onun yerine içimizden birini alıkoy" (Yûsuf, 78) denildiğinde, O, "Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız." (Yûsuf, 79) diye karşılık verdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona " "Babasını ve anasını tahtının üstüne çıkarıp oturttu. Hepsi onun için (ona kavuştukları için) secdeye kapandılar...'1 (Yûsuf, ıûO) sözüyle ikram etti.
Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk, Musa (a.s.)'nın, milletine sığır kesmelerini emrettiği zaman, milletinin ona şöyle söylediklerini nakleder "Bizi eğlence mi ediniyorsun" dediler. Musa da:

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/97-98.

"Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım."demişti." (Bakara, 67) Bunun üzerine Allah (c.c), Musa (a.s.)'ya töhmeti gidermek ve öldürülen kişiyi diriltmek olan iki hediye verir ve şöyle buyurur: " " "Ve biz, "O (öldürülen adama, sığırın) bir parçasıyla vurunuz." dedik. İşte Allah böylece ölüleri diriltir ve size ayetlerini gösterir." (Bakara. 73)

Beşincisi: Firavun'un kavmi onu ölümle tehdit ettiği zaman Musa {a.s.) "beni taşlamanızdan , benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz (olan Allah'a) sığınırım." (Duhan, 20) ve diğer bir ayette de "Ben, hesap gününe inanmayan her kibirli (insan)dan benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz (olan Allah'a) sığınırım." (Mümin. 27) demişti. Cenâb-ı Allah ona istediğini verdi, kavmin düşmanlarını yoketti ve İsrail oğullarını Firavun'un ve hanedanının topraklarına ve memleketlerine sahip kıldı.

Altıncısı: Hz. Meryem'in annesi şöyle demişti rr

"Ben onu da zürriyetini de o taşlanmış (koğulmuş) şeytandan sana sığınır (sana ısmarlarım." (Ai-i imran, 36) Böylece Hz. Meryem atıyye ve kabul buldu. Ki bu da Cenâb-ı Allah'ın şu ayette ifade ettiğidir:

"Bunun üzerine Rabbi onu iyi bir rıza ile kabul etti ve onu güzel bir nebat gibi büyüttü." (Al-i İmran, 37).

Yedincisi: Meryem (a.s.), Cebrail (a.s.)'i, kendisiyle başbaşa kalmak isteyen bir insan suretinde gördüğünde:" "Doğrusu ben senin şerrinden pek merhametli olan (Allah'a) sığınırım. Eğer sen, Allah'dan korkan biri isen (çekil yanımdan) dedi." (Meryem, iö) Böylece Hz. Meryem, babasız bir çocuk ve o çocuğun lisanıyla zina töhmetinden Allah'ın onu aklamasıyla iki nimete erdi. Bu da Hz. İsâ (a.s.)'nın şu sözü idi: "Ben hakikaten Allah'ın kuluyum." (Meryem, 30)

Sekizincisi: Allah Teâlâ, Muhammed (a.s)'e birçok kere istiâzeyi emretti de şöyle buyurdu:" Rabbim, şeytanların dürtüştürmelerinden (vesveselerinden) sana sığınırım. Rabbim, onların huzurumda bulunmalarından sana sığınırım." (Müminûn, 97-98) ''De ki sabahın Rabbine sığınırım." (Felâk. 1). "De ki sığınırım insanların Rabbine." (Nâs. i).

Dokuzuncusu: Allah Teâlâ A'raf Sûresi'nde: "Habîbim sen (güçlüğü değil) kolaylığı tat, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir. Eğer şeytandan bir fit (gelip) seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işitici, tam bilicidir." (Araf, 199-200) buyurdu; Fussilet Suresinde:

"Sen (kötülüğü) en güzel (haslet ne ise) onunla önle. O zaman (görürsün ki) seninle arasında düşmanlık bulunan kimse bile yakın dostfun olmuş)tur. (.....) Eğer seni şeytandan bir dürtüş fitlerse hemen Allah'a sığın. Çünki O, (senin sığındığını) bizzat hakkıyla işiten, (niyetini, salahını) çok iyi bilendir." (Ayet. 34-36) buyurmaktadır. Bütün bu ayetler peygamberlerin daima insan ve cin şeytanlarının şerrinden bir sığınma (istiâze) içinde bulunduklarına delâlet eder.

Haberlere gelince bunların sayısı çoktur.

Birinci haber: Mu'az b. Cebel (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edildi: İki adam Re-sûlullah <a.s.)'ın yanında birbirlerine sövdüler ve ileri gittiler. Bunun üzerine Peygamberimiz (a.s.) şöyle buyurdu; "Ben öyle bir kelime biliyorum ki, bu iki adam o kelimeyi söyleselerdi kızgınlıkları geçerdi.186[186] O kelime de " sözudur Diyorum ki bu mana bir çok bakımdan aklen de yerindedir. Birincisi: İnsanın bu âlemin menfaat ve zararlarına dair bilgisi gerçekten azdır. Bu az bilgiyi de akıl sayesinde elde edebilir, etmesi mümkün olur. İnsan kızdığı zaman aklı gider, artık yaptığı işler, söylediği sözler iyilik ölçüsüne göre olmaz. Kızdığında aklının gideceğini hatırında tutarsa, bu onu bu tür fiilleri yapmaktan, böyle sözleri söylemekten alıkor; hayırları elde etmek ve belâları gidermek hususunda onu Allah'a yönelmeye sevkeder. Bu durumda da kişi şüphesiz" der İkincisi-, İnsan, geiçeğin, kendisi tarafında mı hasmının tarafında mı olduğunu kesin olarak bilemez. Kişi durumun böyle olduğunu bvhnce şöyle der. Ber\ bu hadiseyi kUah'a havale ectoyotunv £§eî hak. DerûmtoıafaTnûa'ıse MıaYHeSa onu Yıasmımûan aVr, eteıksız bana verir, şayet hak hasmımın tarafında ise en uygun olan ona zulmetmemem di r. İşte bu durumda kişi bu hususta hüküm vermeyi Allah'a havale eder de

---

186[186] Müsned, 5/240.

der Üçüncüsü; İnsan, nefsinde aşırı güç ve kuvvet hissederse, bununla hasmını ezmek ister. Ama aklında daima, kâinatın ilâhının kendisinden daha güçlü ve kudretli olduğunu tutar da, "Sonra ben ona defalarca isyan ettim de O, hep fazlı ve lütfü ile beni bağışladı. Binaenaleyh bana yakışan da kendisine kızdığım bu kişiyi af-fetmemdir" derse, işte bunları hep akfına getirirse, münakaşa ve nızayı terkeder ve" " der. Bütün bu manalar Cenâb-ı Allah'ın şu sözünden çıkarılmıştır:

"Takvaya erenler (yok mu?). Onlara şeytandan herhangi bir arıza iliştiği zaman, (Allah'ın emr ve nehyettiği şeyleri) iyice düşünürler, bir de bakarsın ki onlar (hakikati) görüp bilmişlerdir bile." (Araf, 201). Bu ayetin manası, o bütün bu sırları ve

manatan iyice düşündüğünde doğruluk yolunu görür nızayı ve atışmayı terkeder ve Allah'ın hükmüne razı olur

İkinci haber: Ma'kal b. Yesâr (r.a), Hz. Peygamber (a.s.)'in şöyle dediğini rivave ffaşrSuresinin sonun için r. (Allah,n onu bağlş,amas,na dua eden)yetmis bin melek vazifelendirir o insan o gün ölürse şehit olarak ölür. Bunları akşamleyin söylerse aynı makamı elde etmiş olur.187[187]

Derim ki bunun aklen izahı şudur: O insanın " *JJt ij»ı " demesi, kendisinin tam aciz olduğunu ve nefsinin kusurunu; Haşr Sûresı'nin son üç ayeti ise Allah'ın kemalini, celâlini ve azametini gösterir. Kulluk makamındaki hâlin kemali ancak bu iki makam ile elde edilir.

Üçüncü haber: Enes (r.a.), Hz. Peygamber (a.s.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Kim, günde on defa istiazede bulunur (euzü-besmele okursa), Allah, ondan şeytanı kovan bir melek vazifelendirir."188[188]

Derim ki bunun sebebi şudur: Kul," dediğinde ve bunun manasını kavradığında, gücünün ve ilminin noksanlığını anlar. Nefsinin böyle olduğunu bilince de onun kendisine emrettiği şeylere iltifat etmez ve onları yapmaz. En büyük şeytan "nefs"tır. Bundan dolayı bu kelimeyi söylemek, şeytanı insandan uzaklaştırır.

Dördüncü haber: Havle bintü Hakîm'in Resûlullah (a.s.)dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kim, bir yere konaklar, (Yarattıklarının şerrinden Allah'ın noksansız kelimelerine sığınırım) derse, oradan göçünceye kadar, hiçbir-şey ona zarar veremez."189[189] Derim ki: Bunun sebebi şudur: Aklî ilimlerde, ruhanî varlıkların sayısının cismânî varlıkların sayısından çok olduğu ve göklerin temiz ruhlarla dopdolu olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Gökler gıcırdadı. Gıcırdaması da gerekirdi. Orada ayak koyacak hiçbir yer yoktur ki orada ayakta veya oturan bir melek o/masm.190[190] Esîr191[191] ve hava da ruhlarla doludur. Bunların bir kısmı temiz, aydın, iyi: bir kısmı ise bulanık, eziyet veren ve kötü olan ruhlardır. İnsan dediğinde bu kötü ruhların şerrinden şu temiz ruhlara sığınmış olur, hem de Cenâb-ı Hakk'ın (ol) kelimesinin ifade etmiş olduğu kelimelere sığınır. Bu kelimeler de, Allah Teâlâ'nın nüfuz eden kudretinden ibarettir. Kim de Allah'ın kudretine sığınırsa ona hiçbirşey zarar veremez.

Beşinci haber: Amr b. Şu'ayb'ın. babasından, onun da Amr'ın dedesinden, Hz. Peygamber (a.s.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Sizden biriniz uykusunda korktuğunda " ... "(Allah'ın gazabından, ıkâbından, kullarının şerrinden, şeytanların dürtmelerinin -vesveselerinin-şerrinden ve onların yanımda bulunmalarından Allah'ın eksiksiz kelimelerine sığınmm.) derse, onlar ona zarar veremez."192[192] Abdullah b. Ömer (r.a.) bu duayı kölelerinden bulûğ çağına gelenlere öğretiyor, buluğ çağına gelmemiş olanlara ise, bu duayı yazıp boyunlarına asıyordu.

187[187] Ttrmizj, fedâılü I-Kuran. 22(5/182)

188[188] Önemli kaynaklarda bulunamamıştır.

189[189] Tirmizi, deavât. 41 (5/496)' Müslim, cleavât, 54. 55 (4/2080).

190[190] Tirmtzi, Zuhd, 9(4/556); Musned, 5/173).

191[191] Esîr: Eski fizikçilere göre. tanılamayan cisimlere nufûz eden. dalgalanmaları ile sesm ve ısının yayılmasını meydana getiren şey.

192[192] EbuDavud, tıbb. 18 (4/12).

Altıncı haber: İbnu Abbas (r.a.Ydan, Resûlullah (a.s.)'ın. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için," (Sizi, her şeytan ve zehirli hayvandan ve kem gözlerden, Allah'ın tam kelimelerine havale ediyorum.) diyerek istiâzede bulundu ve şöyle buyurdu: "Babam İbrahim (a.s.), oğulları İsmail ve İshâk (a.s.) için, bu kelimelerle rukye (dua ile korumak) yapardı."[193][193]

Yedinci haber: Peygamberimiz (a.s.) istiaze işine çok önem verirdi. Hatta bir defasında bir kadınla evlenmiş ve zifafa girmişti. Tam o esnada kadın " (Senden Allah'a sığınırım) dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) öyle bir sığmağa sığındın ki (artık sana ilişemem) ailene dön." dedi (ve onu boşadı).[194][194]

Allah'ın nuru ile gören kimse, söyleyene değil, söylenene bakar. Kadın ne zaman dedi, Hz. Peygamberin kalbi bu söze takıldı ve onun bu sözü kasıtlı veya kasıtsız söylemesine bakmadı.

Sekizinci haber: Hasan Basrî rivayet etmiştir: Bir adam kölesini dövüyordu. Kölesi demeye başladı. Tam o esnada Resûlullah (a.s.) geliverdi. Bunun üzerine köle" (Allah'ın Resulüne sığınırım) dedi. Sahibi bu söz üzerine dövmeyi bıraktı. Peygamberimiz (a.s.) buyurdu ki: "Allah'a sığman bırakılmaya daha lâyıktır." Bunun üzerine adam "hy Allah'ın Resulü, seni şahit tutuyorum ki Allah rızası için hürdür." dedi. Peygamber (a.s.) da: "Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederimki eğer sen böyle söylemeseydin, cehennem ateşi yüzünü alazlardı." buyurdu[195][195].

Dokuzuncu haber: Süveyd şöyle demiştir. Ebu Bekir Sıddîk (r.a.) minberde iken dedi ve "ResûluÍlah (a.s.)'m koğulmuş şeytandan Allah'a sığındığını dinledim. Hayatta olduğum müddetçe bunu terketmeyi sevmem." diye ilave etti.

Onuncu haber: Peygamberimiz (a.s.)'in şu sözüdür: "(Ya Rabbi) kızmandan rızâna, gazabından bağışlamana, senden sana sığınırım[196][196].

Şerrlnden Allah'a Sığınılan Varlık Yani Şeytan

Müsteâz minh (kendisinden sığınılan) hakkındadır ki, bu da şeytandır. Şeytandan sığınmaktan maksat, şeytanın şerrini savmaktır. Bil ki şeytanın şerri ya vesvese ile veya vesveseden başka yolla olur. Nitekim Allah Teâlâ," " "Kendilerini şeytana çarpmış (birer mecnun) dan başka bir halde (kabirlerinden) kalkmazlar." (Bakara. 275) ayetinde bunu zikreder. Bu konuda, çok kapalı ve dakîk aklî meseleler ve mukâşefe ilmini alâkadar eden şeyler vardır. [197][197]

Cinlerin Varlığı Hakkında İhtilaf

İnsanlar, cinlerin ve şeytanların varlığı konusunda ihti- lafa düştüler. Kimi insanlar, cin ve şeytanları inkâr etti-
|er şunu bil ki, evvelâ cin ve şeytanların mahiyetini araştırmak lâzımdır. Deriz ki herkes cin ve şeytanların, insanlar ve hayvanlar gibi gelip giden kesif maddî şahıslardan ibaret olmadığı hususunda mutabıktırlar. Daha doğrusu bu konuda mevcut iki görüş vardır: Birincisi: Bunlar muhtelif şekillere girebilen, maddî olmayan cisimlerdir. Onların akılları, anlayışları ve insanlara zor gelen işleri yapmaya güçleri vardır. İkincisi: Bir çok insan bu varlıkların mevcut olduklarını fakat bir mekân tutmadıklarını ve bir mekân tutan cisme de hulul etmediklerini kabul etmişler ve bunların cisim olmayan mücerret varlıklar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sonra bu varlıklar bazan cisimleri yönetmekten tamamen münezzeh ve yüce olurlar. Bunlar mukarreb (Allaha en yakın) meleklerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "O'nun huzurundaki kişiler

---

[193][193] EbuDmud, sünnet, 20 (4/235).

[194][194] Buhârİ, talak. 3; İbnu M&ce talak. 11 (1/657).

[195][195] Muteber kaynaklarda bulunamamıştır

[196][196] Mütlim, salat. 222; Ebû Dsvud, salât, 148: Tirmizi, deavât, 75

Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/98-102.

[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/103

(Melekler) kendisine ibâdet etmekten asla kibirlenmezler, yorulmazlar da." (Enbiya, 19).

Bu gurup varlıkları, cisimlerin idaresi ile vazifeli olan "ruhlar" izler ki bunların en şereflileri Arş'ı taşıyan meleklerdir. Bu konuda Cenâb-ı Hakk şöyle buyurur. "O gün Rabbinin Arşını (bucaklardaki meleklerin) üstlerinde bulunan sekiz melek yüklenir." (Hakka, 17)

Şerefçe ikinci mertebede, Arşın etrafını kuşatan melekler bulunur Cenâb-ı Hakk: "Melekleri, görürsün ki, Arş'm etrafını kuşatmışlardır..." (Zümer, 75) buyurur.

Üçüncü mertebede, Kürsî melekleri; dördüncü mertebede, tabaka tabaka göklerin melekleri; beşinci mertebede, "esîr" küresinin melekleri; altıncı mertebede, rüzgâr karakterindeki "hava" küresinin melekleri; yedinci mertebede, soğuk küresinin melekleri; sekizinci mertebe denizlerle görevli olan ruhların mertebesi; dokuzuncu mertebe dağlarla vazifelendirilmiş otan ruhların mertebesi ve onuncu mertebe de şu âlemde mevcut olan bitkisel ve hayvanî cisimlerde tasarrufta bulunan en aşağı seviyedeki ruhların mertebesi.

Her iki görüşe göre de bu ruhlar, bazan aydınlık, ilâhi, hayırlı ve mutlu olurlar ki bunlara cinlerin salih olanları denilir, bazan da bulanık, süflî, şerli ve asî olurlar ki bunlara da "şeytan" denilir.

Cin ve şeytanların varlıklarını inkâr edenler birçok deliller ileri sürdüler.

Birinci delil: Şayet şeytan var olsaydı ya yoğun (kesîf) bir cisim olacaktı ya da şeffaf (latîf) bir cisim olacaktı. Bu iki ihtimal de temelsizdir. Öyle ise, onun var olduğunu öne süren görüş geçersiz olur. Biz sadece onun kesîf bir cisim olmasının imkânsız olduğunu söyledik. Çünkü eğer böyle olmuş olsaydı, duyu organları sağlam olan herkesin onu görmesi gerekirdi. Zira karşımızda katı cisimler olduğu halde bizim onları göremeyişimiz caiz olsaydı, karşımızda yüce dağlar, ıştk saçan güneşler, gök gürültüleri ve şimşekler olduğu halde onlardan hiçbirşey, göremeyişimizin de caiz olması gerekirdi. Bunun caiz olacağını söyleyen bir kimse akıllı olmaz.

Yine biz onların latîf cisimler de olamıyacaklarını söyledik. Çünkü eğer böyle olsaydı, kuvvetli ve şiddetli rüzgarlar estiğinde onların paramparça veya darmadağınık olması gerekirdi. Yine onların zor işleri yapmaya kuvvet ve kudretlerinin olmaması da gerekir. Halbuki cinlerin varlığını kabul edenler onların zor işleri yapabileceklerini söylerler Bu iki ihtimal de batıl olunca, cinlerin var olduğunu söylemenin yanlışlığı ortaya çıkmış olur.

ikinci delil: Cin diye isimlendirilen şu varlıklar bu âlemde mevcutsa ve insanlarla içice girmişlerse bu durumda, uzun müddet insanlarla birarada yaşamaları ve beraberlikleri sebebiyle insanlara ya dost ya düşman olurlardı. Dost olmaları durumunda, bu dostluk sebebiyle birtakım menfaatlerin; düşman olmaları durumunda da, bu düşmanlık sebebiyle birtakım zararların görülmesi gerekirdi. Ne var ki biz ne o dostluk ne de o düşmanlıktan herhangi bir eser göremiyoruz. Cinlerle uğraşmayı sanat haline getirenler bu yalanlarından tövbe edip de bu işi bıraktıklarında cinlerden herhangi bir eser (tesir) asla görmediklerini itiraf ederler. Bu ise insanın hatırına bu şeylerin yok olduğunu kuvvetli bir biçimde getiriyor.

Bu işten tevbe eden bir şahsın şöyle dediğini işittim: "Cincilik sanatını öğrenmeye uzun zaman devam ettim ve hiçbir dakikamı geçirmeden kendimi bu işe verdim. Sonra ben şu anlatılanlara dair ne bir iz ne de bir haber görmedim."

Üçüncü delil: Cin gibi şeyleri bilmenin yolu ya his, ya haber veya delildir. Hisse gelince, o bu gibi şeylerin varlığını göstermemiştir. Zira bu gibi şeylerin varlığı ya şekil ya ses ile olur. Biz herhangi bir şekil görmeyip, bir ses de duymadığımızda, o şeyleri hissedebileceğimizi nasıl iddia edebiliriz. "Onları gördük, seslerini duyduk" diyenlere gelince bunlar iki gurubdur; ruhî yapılarının bozulması yüzünden bir takım şeyleri hayal edip onları gördüklerini sanan mecnunlar ile bunamış yalancılar... Bu gibi şeylerin varlığını Resullerin ve Nebîlerin haberleri vasıtasıyla ispat etmeye gelince bu da geçersizdir. Çünkü bu gibi şeyler şayet varolsaydı, Peygamberlerin peygamberliği asılsız olurdu. Çünkü varlıklarının kabul edilmesi halinde, Peygamberlerin getirdikleri bütün mucizelerin, ancak cinlerin ve şeytanların yardımı ile meydana geldiği söylenebilirdi. Astın iptaline götüren her talî (ikinci derece) husus da bâtıl olur. Meselâ insanın içine cinlerin girebileceğini söylediğimizde; "Hurma kütüğünün inlemesi, ancak şeytanın o kütüğe girmesi ve bir inilti çıkarması sebebiyle olmuştur" demek niçin caiz olmasın? Yine "Deve, içine şeytan girip konuştuğu için Peygamber (a.s.) ile konuşmuştur" denilmesi niçin caiz olmasın? Ve yine, şeytan, kökünden sökmüş olduğu için, ağacın kökünden sökülüp (peygambere geldiğini) söylemek niçin caiz olmasın?[198][198] Bu anlatılanlarla anlaşılır ki cin ve şeytanların var olduğunu kabul etmek, Peygamberlerin peygamberliğinin asılstz olduğuna hükmetmeyi gerektirir. Delille ve düşünmeyle bu gibi şeylerin varlığını isbat etmek imkânsızdır. Zira şeytanların ve cinlerin varlığını gösteren herhangi bir aklî delil bilmiyoruz. Bu gibi şeylerin varlığını bilmeye imkân olmadığı ortaya çıkar. Binaenaleyh cinlerin varlığına hükmetmenin batıl olması gerekir.

İşte cin ve şeytanların varlıklarını inkâr edenlerin bütün delilleri bunlardan ibarettir.

Bunların birinci delillerine şöyle cevap veririz: Sizin zikretmiş olduğunuz şüphe, cinnin cisim olmasının imkansızlığına delâlet ediyor. Öyleyse, "cinin, cismani-yetten mücerret bir cevher olduğunu söylemek niçin caiz olmasın.

Bu görüşte olanlar birkaç gurubtur. Birinciler, şöyle diyenlerdir: Bedene bağımlı olmayan ruhlu beşeri varlıklar (nufûs-i nâtıka)[199][199] bazan hayırlı bazan şerli olurlar Eğer hayırlı olurlarsa, bunlar yeryüzü melekleridir. Eğer şerli olurlarsa yeryüzünü şeytanlarıdır. Sonra bu nüfûs-i mufârıkanın (bedene bağımlı olmayan nefislerin) bedenine son derece benzeyen bir beden meydana geldiğinde ve o nefislere son derece benzeyen bir nefis, bu beden ile bir tür alâka kurduğunda, bu bedene bağımlı olmayan nefs ile yeni ortaya çıkan beden bir tür alâka kurarlar. Bu bedene bağımlı olmayan nefis, kendisine yakışan işleri yapma hususunda, yeni meydana gelmiş bedenle münasebet kuran nefse yardımcı olur Bu durumda her iki nefis de temiz, aydın, hayırlı olurlarsa bu yardımlaşma ve destek olma ilham; eğer o iki nefis kötü ve şerli nefisler iseler bu yardımlaşma ve muavenet vesvese olur. İşte, bunların görüşüne göre ilham ve vesvese böyle izah edilir.

İkinci gurup şöyle söyleyenlerdir: Cin ve şeytanlar, cismâniyetten ve cisimlik münasebetlerinden, mücerret cevherlerdir. Bu cevherlerin cinsleri, beşerî nüfûs-i natıka cinsinden değildir. Sonra bu cinsin kapsamına birçok türler girer. Eğer bu cevherler saf ve nuranî iseler bunlar yeryüzünün melekleridir ki bunlara aynı zamanda "cinlerin iyileri" de denilir. Eğer bu cevherler kötü ve şerli iseler bunlar eziyet veren şeytanlardır. Bu bu şekilde kavrandığında deriz ki, cins birliği birara-ya gelmenin sebebidir. Buna göre beşerî, temiz ve nuranî nefislerle temiz ve nuranî ruhlar alâka kurar ve bu ruhlar o beşerî nefislerin hayır, iyi, takva cinsinden olan birçok işlerinde yardımcı olurlar. Aynı şekilde beşerî, kötü ve bulanık nefislerle de kötü ve şerli ruhlar alâka kurar ve bu ruhlar o nefislere şer, günah, düşmanlık gibi işlerinde yardımcı olurlar.

Üçüncü gurub, bu ervâh-ı süfliyye (yeryüzü ruhlarının varlığını inkâr edenlerdir. Fakat bunlar semavî mücerret ruhların[200][200] varlığını kabul eder ve bu ruhların çok yüce, hükümran, güçlü olduklarını iddia ederler ki, bu ruhlar cevherleri ve mahiyetleri itibarı ile çeşit çeşittir. Beşerî ruhlardan herbirinin belirli bir bedeni olduğu gibi, bu semavî ruhlardan herbirinin de belirli bir bedeni vardır, ki bu beden de belirli bir yıldızdır. Beşerî ruh ilk önce kalp ile münasebet kurup, sonra bu kalb vasıtasıyla bu ruhun tesiri bütün bedene geçtiği gibi; bu semavî ruhlar da ilkönce yıldızlarla alâka kurup, sonra bu alâka vasıtasıyla bu ruhun tesiri bütün bedene geçtiği gibi; bu semavî ruhlar da ilkönce yıldızlırla alâka kurup, sonra bu alâka vasıtasıyla bu ruhun etkisi bütün yıldızlar sistemine ve bütün âleme geçer. Kalbte ve beyinde bir takım saydam ruhlar meydana getdiği gibi, bu ruhlar atar damarlardan ve sinirlerden bütün bedenin cüzlerine geçer ve bu yolla hayat, his, hareket kuvveti organların bütün parçalarına ulaşır. Tıpkı bunun gibi, yıldızların kütlelerinden ışın demetleri fışkırır, âlemin her tarafına varır ve bu ışın demetleri vasıtasıyla yıldızların kuvveti âlemin bütün parçalarına ulaşır. Kalbten ve beyinden bedenin bütün cüzlerine dağılan ruhlar vasıtasıyla bedenin herbir parçasında beslenme, büyüme, çoğalma ve his gibi çeşitli kuvvetlerin meydana gelmesi, bu kuvvetlerin bütün bedeni yöneten "nefs" cevherinin sonuçları ve evlatları olması gibi; aynı şekilde yıldızlardan çıkan ve bu âlemin bütün parçaları ile birleşen ışın demetleri vasıtasıyla, bu parçalarda "Zeyd" "Amr" gibi belirli nefisler meydana gelir. Bu nefisler o semavî nefislerin evlatları gibidirler. Bu semavî nefisler cevherleri ve mahiyetleri bakımından çok çeşitli olunca, meselâ Zühal Yıldızının bizzat kendisinden meydana gelen nefisler bir gurup, Müşteri Yıldızının bizzat kendisinden meydana gelen nefisler de diğer bir gurup olur. Böylece Zühal Yıldızı'nın ruhuna mensup olan bu nefisler aynı cinsten müşterek ruhlar olur ve aralarında sevgi ile muhabbet meydana gelir. Zühal Yıldızı'nın ruhuna mensup olan nefisler karakter ve mahiyetçe, Müşteri Yıldızı'nın ruhuna mensup olan nefislere karşı olur.

---

[198][198] Bu itirazlarda Hz Pevgamber (a,s.)ın çeşitli mucizeleri söz konusu ediliyor.

[199][199] Nefs-i nitıka, "Zatında maddeden mücerred, fiilinde maddeye mukarîn olan cevherdir."

[200][200] Nüfus-i felekiyye de, az önce açıklanan nüfûs-i natıka nevinden olup zatında maddeden mü-cerred, fiilinde maddeye mukarin olan cevherlerdir.

Bunu anladığında deriz ki: Bu görüş sahibleri, illetin malûl'den daha güçlü olduğunu; bundan dolayı da beşerî nefislerden herbir taifenin de hususî birer karaktere sahip olduğunu ileri sürerler. Ki bu hususî karakter, semavî ruhlardan herhangi birinin mâlûlu olur. O karakter, semavî ruhlarda, beşerî ruhlardakinden çok daha yüce, çok daha güçlü olur. Bu semavi ruhlar, beşerî ruhların bu gurubuna nisbetle şefkatti bir baba ve merhametli bir padişah gibidir. İşte bu sebebten ötürü, bu semavî ruhlar faydalarına olan işlerde evladına yardım eder; bazan uykuda ona rüya ile yol gösterir, bazan uyanıkken ilham ederek yol gösterir Bu beşerî nefislerden bir kısmında, bu türdeki cinsin kuvvetlerinden bir güç meydana geldiğinde, onun aslı ve kaynağı semavî ruh ile münasebeti kuvvetlendiğinde onda şaşırtıcı bir takım fiiller ve harikulade işler meydana gelir. Cin ve şeytanların varlığını kabul edenlerin ve onların ne cisim ne de cismânî bir takım varlıklar olmadığını iddia edenlerin görüşlerinin genişçe açıklaması budur.

Felsefecilerden bir kısmı bu görüşü eleştirdiler ve mücerred varlığın cüziyatı anlamasının, mücerret varlıkların cüzi fiillerin faili olmasının imkânsız olduğunu iddia ettiler.

Bu iki bakımdan temelsizdir. Birincisi: Bizim, bu muayyen şahıs hakkında, onun insan olup bir at olmadığına hükmetmemiz mümkündür. İki şey hakkında hükmeden bir kimsenin, haklarında hüküm verdiği şeyleri zihninde tutması gerekir. Halbuki burada herkesçe idrâk edilen tek birşey vardır ki o da nefistir. Bundan dolayı cüzîyi idrâk edenin de nefs olması gerekir. İkincisi; Farzedelim ki mücerret nefis, başlangıçta cüziyatı idrâk etmeye kadir değildir. Fakat onun bazı cismânî organlar vasıtasıyla cüziyyatı algılayabileceği hususunda bir tartışma sözkonusu değil. Öyleyse, cin ve şeytan olarak isimlendirilen bu mücerret cevherlerin "esîr" küresinden ya da soğukluk (zanherîr) küresinden oluşan bir takım cismânî organları olabileceği, sonra onların bu cismânî organlar yardımıyla cüziyatı idrâke ve bu bedenlerde tasarrufa kadir olabileceklirini söylemek niçin caiz olmasın. İşte bu, şu görüşün açıklanması hususunda söylenebilecek sözlerin tamamıdır.

Cinlerin hava veya ateş nevinden cisimler olduklarını iddia edenlere gelince, onlar şöyle derler: Cisimler, uzayda bir yer tutma ve ağırlıkları olma bakımından eşittirler. Uzayda yer tutma ve ağırlık sahibi olma keyfiyetleri ise arazdır Binaenaleyh cisimler bu arazları kabul etmede eşittirler. Mahiyetleri farklı olan bir takım şeylerin, bazı ayrılmaz sıfatlarda ortak olmaları imkânsız değildir. O halde cisimlerin uzayda yer tutma ve ağırlıkları olma bakımından müşterek olsa bile belirli mahiyetleri ve hususî zatları bakımından farklı olduklarını söylemek niçin caiz olmasın?

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Bu cisim türlerinden birinin saydam, nüfuz edici, zatları gereği diri, zatları gereği akıllı, zatları gereği zor işlere kadir, bölünmeyi ve parçalanmayı kabul etmeyen cisimler olduklarını söylemek niçin caiz olmasın9 Durum böyle olunca bu cisimler kendilerini çeşitli şekillerde şekillendirmeye kadir olurlar. Sonra güçlü rüzgarlar onları parçalayamaz, katı cisimler onları bölemezler. Felsefeciler, şöyle dememiş imiydiler? Yıldırımlardan ayrılan ateşler, bir anda taşların ve demirlerin içine nüfuz edip, diğer taraftan çıkıyor Aynı şey bu suretler hakkında niçin düşünülemez? Bu takdirde cinler insanların içine girmeye ve orada tasarruf etmeye kadir olurlar ve yine onlar kendileri için tayin edilen zamana, belirlenen vakte kadar bozulmaktan korunmuş olarak faal ve canlı kalırlar. Bütün bu durumlar, apaçık ihtimallerdir. Bunları iptal edecek delil yoktur. Dolayısıyla onların batıl olduklarına hüküm vermek caiz olmaz.

İkinci şüpheye cevap: Bu dostluk ve düşmanlığın, herbiriyle birlikte meydana gelmesi gerekmez, çünkü bunların her biri ancak kendi durumlarını bilirler; baş-kasının durumuna gelince, onu bilemezler. Böylece bu husus ihtimal dahilinde kalmış olur.

Üçüncü şüpheye cevabımız da şudur: Cinlerin ve meleklerin varlığına hükmetmenin, nebîlerin (a.s.) nübüvvetlerinin sıhhatini zedelediğini kabul etmiyoruz. Sizin zikrettiğiniz cevaplarınıza karşı cevabımız, bundan sonra gelecektir. Bu, şüphelere cevap hususundaki en son sözümüzdür. 201[201]

Cinlerin Varlığının Kur'ân'daki Delilleri

Kuran ve haberler şeytanların ve cinlerin varlığına delâlet ederler. Kur'ân'da buna dair birçok ayet vardır. Birinci ayet Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetidir:

"Yâdet o zamanı ki cinlerden bir taifeyi Kuran dinlemeleri için sana (doğru) çevirmiştik. İşte bunlar onun huzuruna gelince (birbirine) "Susun (dinleyin)" demişler, (okunması) bitirilince de (kendilerini azap ile) korkutmaya memur olarak kavimlerine dönmüşlerdi. Ey kavmimiz, dediler, hakikat biz Musa'dan sonra indirilmiş olan, kendinden Öncekileri doğrulayan. Hakka ve sırat-ı müstakime ileten bir kitap dinledik." (Ahkâf, 29-30) Bu ayet cinlerin var olduklarına, Kur'ân'ı dinlediklerine ve kendi kavimlerini uyardıklarına dair bir nastır. İkinci âyet: "Şeytanların; Süleyman'ın mülkfü saltanat ve nübüvvet)i aleyhine uydurup takip ettikleri şeylere uydular." (Bakara, 102).

Üçüncü âyet, Allah Teâlâ'nın, Süleyman (a.s.)'m kıssasına dâir olan ayettir: "O kalelerden, heykellerden, büyük havuzlar gibi çanaklardan, sabit sabit kazanlardan ne dilerse kendisine yaparlardı. Çalışın..!' (Sebe', 13).

Cenâb-ı Allah şöyle buyurdu:

"Şeytanları, (onlardan) her bina ustasını, her dalgıcı, (yine onlardan) bukağılarla bağlanmış olan diğerlerini de (emrine râm ettik.)" (Sa'd, 37-38). Cenab-ı Allah şöyle buyurdu:

"Süleyman'a da rüzgarı (müsahhar kıldık). Ki sabahı bir ay(lik yol), aksamı birayflık yol)du. Erimiş bakır madenini O'na sel gibi akıttık. Önünde, Rabbinin izniyle iş gören bazı cinler de vardı." (Sebe1. 12).

Dördüncü ayet, Allah Teâtâ'nın şu ayetidir:

"Ey cin ve insan cemaat(ler)i, göklerin ve yerin bucaklarından geçfip de ilâhî kazadan selâmete er)meye gücünüz yetiyorsa..." {Rahman, 33).

Beşinci ayet ise Allah Teâlâ'nın şu ayetidir:

"Hakikat biz (size) en yakın göğü bir zinetle, yıldızlarla (donatıp) süsledik. (Ona itaattan çıkan) her inatçı şeytandan koruduk." (Saffât, 6-7).

Haberlere gelince bunlar çoktur:

Birinci haber: Imâm-ı Mâlik "Muvatta"ında Sayf b. Eflah'dan. Sayf'ın da Hişâm b. Zühre'nin kölesi Ebu's-Sâ'ib'den rivayet ettiğine göre, Ebu's-Sâib, Ebu Sa'îdi'I-Hudrî'nin yanına vardığını şöyle anlatır: "Onu namaz kılarken buldum. Namazını bitirinceye kadar oturdum ve onu bekledim. Evinde divanının altında, birşeyın kımıldadığını duydum. Bir de baktım ki o bir yılan. Yılanı öldürmek için ayağa kalktım ama Ebu Sa'îd oturmamı işaret etti. Namazını bitirince evdeki bir odaya işaret ederek: "Şu odayı gördün mü?" dedi. Ben de, "Evet" dedim. O da: "Orada yeni düğün yapmış bir genç vardı." dedi ve sözü şuraya getirdi. "O genç hanımını insanların arasında gördü. Böylece ona mızrağı ile vurmak istedi. Bunun üzerine hanımı. "Hele dur acele etme, gır de odanda olan şeye bak" dedi. Delikanlı odasına girdi, baktı ki yatağı üzerinde çöreklenmiş bir yılan! Mızrağını yılana sapladı, yılan mızrağın ucunda deprendi ve genç de oluverdi. Hangisinin daha evvel öldüğünü anlayamadık, delikanlı mı yılan mı9 Bu olayı Hz. Peygamber (a.s.)'e anlattım da O da şöyle buyurdu: "Medine'de müslüman olmuş cinler vardır. Kime onlardan birisi görünürse ona üç gün orayı terketmesini söylesin. O,

---

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/103-108.

bundan sonra da size görünürse onu öldürünüz, çünkü o ancak bir şeytandır."202[202]

İkinci haber: İmam Malık "Muvatta"ında Yahya b. Seîd'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (Miraç gecesi) gece yürütüldüğünde, elinde bir meşale olduğu halde kendisini izleyen cinlerden bir ifrit gördü. Peygamberimiz her döndüğünde, onu gördü. Bunun üzerine Cibril (a.s.) şöyle buyurdu: "Dikkat! Sa bazı kelimeler öğreteyim ki, sen onları söylediğinde onun (ifritin) meşalesi söner ve yüz üstü yere kapaklanır. Şöylede:

"£y Rahman, hayırlarla gelen hariç, gece ve gündüz gelenlerin şerrinden, gece ve gündüz fitnelerinin şerrinden, yere inen ve ondan çıkanın şerrinden, göğe yükselenin ve ondan inenin şerrinden, kendisinden hiçbir günahkârla itaatkârın vaz-geçemiyeceği tam olan kelimelerine ve Kerim olan Allanın zatına sığınırım."203[203]

Üçüncü haber: Yine İmam-ı Mâlik, "Muvatta"ında, Ka'bu'l-Ahbâr'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Yarttığın, var ettiğin ve vücut verdiğin şeylerin şerrinden, Allah'ın bildiğim ve bilmediğim güzel isimlerine, kendisinden ne hiçbir günahkârın ne de hiçbir itaatkârın vazgeçemiyeceği noksansız kelimelerine ve kendisinden büyük hiçbirşeyin olamıyacağı Allah'ın yüce zatına sığınırım,"204[204]

Dördüncü haber: Yine İmam-ı Malik, Muvatta adlı eserinde Hâlid b. Velîd (r.a.)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yâ Resulallah, ben uykumda korkuyorum." Bunun üzerine Peygamberimiz (a.s.) şunu söylemiştir: " "(£y Hâlid) şöyle dua et: "Gazabından, ıkâbmdan, kullarının kötülüklerinden, şeytanların dürtmelerinden ve yanımda bulunmalarından Allah'ın noksansız kelimelerine sığınırım.205[205]

Beşinci haber: Hz. Peygamber (a.s.)'in çıkıp cinlerle buluştuğu, onlara Kur'ân okuduğu ve onları İslâm'a davet ettiğine dair, tevatür derecesine ulaşmış olan haberdir.

Altıncı haber: Kadı Ebu Bekr, "Hidâye" adlı eserinde şunu rivayet etmiştir: Hz. İsa (a.s.), Rabbından, şeytanın insanoğlunun neresinde olduğunu kendisine göstermesini istemiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ona bunu göstermiş. Bir de ne görsün, şeytanın başı yılan başı gibi Hz. İsa'nın kalbinin üzerine düşmüştür. 0 (a.s.) Allah'ı zikrettiğinde, şeytan siniyor, zikretmediği zamansa kalbinin tam ortasına başını koyuyordu.

Yedinci haber: Peygamber (a.s.)'in şu sözleridir:

"Şeytan insanoğlunun vücudunda, damarlarındaki kan gibi206[206]

-Sizden hiçbir kimse yoktur ki onun bir şeytanı olmasın."

Sunun üzerine sahabe:

-Bundan sen de mi hâriç değilsin, Yâ Resûlallah?" dediler.

O (a.s.) da:

-Hayır, benim şeytanım da vardı. Ancak Allah Teâlâ ona karşı bana yardım etti de o müsluman oldu." Buyurdu.207[207] Bu hususta hadisler çoktur. Zikrettiklerimiz yeter. 208[208]

Cinlerin Ateşten Yaratılması

Cinlerin ateşten yaratılmış olduklarını izah konu şundadır. Bunun deilli Allah Teâiâ'nın $u ayetidİr:

"Cânm (cinlerin atası iblisi) de daha önce çok zehirleyici ateşten yarattık."{H\cT. 27).

Cenâb-ı Hak, Allah'ın laneti üzerine olası İblisin şöyle dediğini nakleder: "Beni ateşten yarattın, o (Âdemi) çamurdan yarattın." (Araf, 12).

202[202] Malik Muvatta. 2/246.

203[203] Malık, Muvatta 2/233.

204[204] Malık. Muvatta 2/234.

205[205] Malık Muvatta 2/233.

206[206] Buhârî. ahkâm. 21 ı'îıkâf. 11, 12: Ebu Davud. savm, 78.

207[207] Müsned 1/385.

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/108-111.

Ateşte hayatın meydana gelmesi uzak bir ihtimal değildir. Görmüyor musun tabibler, nefsin ilgili olduğu ilk şeyin kalp ve ruh olup bunların da sıcaklığın had noktasında bulunduklarını söylerler. Galenos şöyle dedi: "Bir keresinde bir maymunun karnını yarıp elimi içine daldırdım. Parmağımı da kalbine soktum ve onun çok sıcak olduğunu gördüm. Hatta sıcaklığı gittikçe artıyordu." Biz de deriz ki, doktorlar hayatın sadece beden sıcaklığı ile meydana geldiğinde mutabıktırlar. Bazıları da demiştir ki, zann-ı gâtib şudur ki, ateş küresi ruhanî varlıklarla doludur. 209[209]

Cinlere "Cin" Denilmesinin Sebebi

Bu varlıkları "cin" diye isimlendirmeleri hususunda âlimler iki görüş zikrederler:
Birincisi cin lafzı, örtünmek manasından alınmıştır Toprağı ağaçlarla örtüldüğü için "cennet1 e "cennet" denilmesi bu manayadır.
Yine. insanı bürüdüğü için delilik hâline "cinnet" denilmesi; gözlerden saklı oldukları için cinlere "cin" denilmesi; aklı örtüldüğü için deliye "mecnun" denilmesi; ana karnında örtülü olduğu için cenine "cenin" denilmesi bu manadan ileri gelmektedir Yine Allah (c.c.)'ın " "Onlar yeminlerini bir kalkan edindiler" (Münâfıkun. 2). yani "Bir korunma vasıtası ve siper edindiler." sözü de bu manayadır. Bu hükme göre, gözle görülmedikleri için meleklerin de cinlerden olması gerekir. Ancak şöyle denilebilir: Bu, örf sebebiyle "mutlakı takyîd" (manası umumî olanı sınırlamak) kabil indendir.
İkincisi: Onlar bu isimle isimlendirildiler Çünkü başlangıçta onlar Cennet'in bekçileriydiler (Bu nedenle "cennet" lâfzından ötürü "cin" olarak isimlendirildiler.) Bize göre birinci görüş daha kuvvetli. 210[210]

Beşinci Mesele

Mükellef varlıklar dört gurubtur: Melekler, insanlar, cinler ve şeytanlar...
Mükellef varlıkların tasnifi Alimler cm ve şeytanlar hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bir görüşe göre, nasıl insanlar bir cins, atlar da diğer bir cins ise, tıpkı bunun gibi şeytanlar bir cins, cinler de bir başka cinstir.
Diğer bir görüşe göre ise cinlerden iyi ve kötü olanlar vardır Şeytan cinlerin kötülerine verilen isimdir. 211[211]

Cinlerin İnsanlara Musallat Oluşu

Meşhur olan görüş, cinlerin insanın içine nüfuz etme kudretlerinin olduğudur. Mutezilenin çoğu bunu kabul
etmemiştir. Cinlerin insanın içine nüfuz etme kabiliyeterJnjn buğunu söyleyenler birçok delil getirmişlerdir.
Birinci delil: Şayet cinler, ne cisim ne de cisim olma özelliklerini taşımayan varlıklardan ibaret olursa, bu durumda onun insanın içine girmeye kadir olmasının manası, insanın içinde tasarrufa muktedir olması olurdu ki, bu da uzak bir ihtimal değildir. Ve eğer yukarda anlattığımız gibi, nüfuz etme kabiliyetleri oian saydam, hava gibi canlılardan ibaret olursa, nefes ve benzeri şeylere kıyasla, onun insanın içine nüfuz etmesi imkânsız değildir.
İkinci delil: Cenâb-ı Hakk'ın "Riba (taiz)yiyenler kendilerini şeytan çarpmış (birer mecnun) dan başka bir hâlde (kabirlerinden) kalkmazlar." (Bakara, 275)
Üçüncü delil: Hz. Peygamberin "Şeytan insanoğlunun vücudunda, damarlarındaki kan gibi

---

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/111.
210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/111-112.
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/112.

akar."[212][212].

Cinnin insanın içine nüfuz etmesini kabul etmeyenlerin delilleri de şunlardır.

Birinci delil: Cenâb-ı Hakk'ın (Mel'ûn) İblis'ten nakl ettiği şu sözüdür: "Zaten benim, sizin üzerinizde biç bir hükmüm, nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz." (İbrahim. 22). İblis, batıla çağırmak ve vesvese vermek gibi hususlar hariç, insanlar üzerinde herhangi bir hükümranlığının olmadığını sarahaten ifade etmiştir.

İkinci delil: Şüphe yok ki peygamberler ve gerçek âlimler, insanları şeytana lanet etmeye ve ondan uzaklaşmaya çağırırlar. Binâenaleyh, şeytanlarla onlar arasındaki düşmanlığın, düşmanlık türlerinin en büyüğü olması gerekirdi. Şayet şeytanların, insanın içine nüfuz etmeye ve onlara belaları ve kötülükleri ulaştırmaya güçleri olsalardı, peygamberlerin ve ulemanın onlardan görmüş olduğu zararın herkesin gördüğünden daha büyük olması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, onların, insana hükmetme iddialarının geçersiz olduğunu anlamış oluruz. [213][213]

Meleklerin Vasfı

Ulema meleklerin yemedikleri, içmedikleri ve evlenmedikleri hususunda ittifak etmişlerdir.

"Onlar gece gündüz ara vermeyerek (Onu) tesbîh (ve tenzih) ediyorlar!' (Enbi ya. 20). Cin ve şeytanlara gelince, onlar yerler, içerler., Nitekim Hz. Peygamber sığır tersi ve kemik hakkında şöyle buyurmuştur:

"Bunlar, kardeşleriniz cinlerin yiyecekleridir.[214][214]

Ve yine onlar evlenerek, çoğalırlar, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Şimdi siz, Beni bırakıp da onu ve onun neslini (cin neslini) dostlar edinir misiniz?" (Kehf, 50) [215][215]

Şeytanların Vesvesesi

Eserlerde (hadislerde) gelen bilgiye binaen, vesvesenin keyfiyeti hakkındadır.

Âlimler, şeytanın, insanın içine daldığını, başını insanın kalbinin zarına koyduğunu ve ona vesvese verdiğini zikretmiş ve buna delil olarak da Hz. Peygamber (a.s.)'den rivayet edilen şu hadîsleri zikretmişlerdir: Hz. Peygamber {a.s.):

"Şüphesiz şeytan, insanın vücudunda, damarlarındaki kan gibi akar. Dikkat! Onun akış yollarını açlıkla daraltınız.[216][216]

"Eğer şeytanlar insanoğlunun kaibleri etrafında dönüp dolaşmasalardı (tesir etmeselerdi), insanlar göklerin melekûtunu seyrederlerdi.[217][217] buyurmuştur.

İnsanlardan şöyle diyenler de vardır: "Bu haberleri, zahirlerine hamletmek mümkün olmadığı için, yorumlamak gerekir." Bunlar şu delilleri getirmişlerdir.

Birincisi: Şeytanların, insanın içine girmesi imkânsızdır. Çünkü, şeytanın girdiği yerlerin ya genişlemesi veya bu varlıkların birbirine girebilmeleri gerekir.

İkincisi: Zikrettiğimiz şiddetli düşmanlık şeytan ile dindar kişiler arasındadır. Eğer şeytanın nüfuz etmeye gücü yetseydi, zararın çoğunu özellikle dindarlara niçin ayırmamıştır?

Üçüncüsü: Şeytan ateşten yaratılmıştır. Eğer o, insanın bedenine girmiş olsaydı, sanki ateş insan bedenine girmiş gibi olurdu. Halbuki insanın böyle birşey hissetmediği malumdur.

Dördüncüsü: Şeytanlar hertürlü günahı, küfrün ve fasıklığın her çeşidini severler Bu fışkın her türlüsünü göstermeleri için onlara elimizden gelen hertürlü yalvarış ve yakarışta bulunuyoruz. Ama ondan ne bir tesir ne de bir fayda görüyoruz. Özet olarak o şeytanların ne düşmanlıklarından herhangi bir zarar ve ne de dostluklarından herhangi bir fayda görüyoruz.

---

[212][212] Buhİri, ahkâm, 21, i'tıkâf. 11, 12; Ebu Davud, savm, 78.

[213][213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/112-113.

[214][214] Timizi, taharet, 14 (1/29).

[215][215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/113.

[216][216] Buhlri, ahkâm. 21. i'tikâf. 11, 12: Ebu D«vud, savm. 78.

[217][217] Müsned, 2/353.

Şeytanların varlığını kabul edenler birinci suale; "onların mücerret (yalın) canlılar olduğuna; ve yine, onların ışık ve hava gibi lâtif cisimler olduğuna hükmedil-mesi durumlarında birinci sual ortadan kalkar" diye cevab vermişlerdir

İkinci suale de şöyle demek mümkündür; şüphesiz Allah ve melekler, şeytan-lan, beşerin âlimlerine eziyet etmekten alıkoymuşlardır.

Üçüncüsüne cevap olarak şunu diyebiliriz: Allah'ın, Hz. İbrahim (a.s.)'in ateşine: "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol." (Enbiya, 69) demesi caiz olunca, burada da aynısı niçin caiz olmasın?

Dördüncüsüne cevabımız şöyledir: Şeytanlar serbesttirler Böylece bir kısım kötülükleri işlerler, bir kısmını işlemezler. 218[218]

Vesvesenin Gerçek Mahiyeti Nedir?

Allâme Gazâli'nin "İhya" adlı kitabında bahsettiği şekilde vesveseyi ele almak hakkındadır. Gazâlî bu hususta şöyle demiştir. Kalp, birçok kapıları olan bir kubbeye benzer Ona her an birtakım haller gelir; Yahut her taraftan oklar atılan bir hedef gibidir; veya içinde birçok şekillerin aksettiği bir ayna gibidir. Böylece orada bir şeklin peşinden diğer bir şekil görünür. Veyahut da bentleri yıkılmış nehirlerden kendisine çeşitli suların döküldüğü bir havuz gibidir. Kalbte, her an peşpeşe meydana gelen bu tesirlerin girişi ya beş duyu organı gibi zahirden veyahut da insanın mizacında meydana gelmiş ahlâkı, gazabı, şehveti ve hayali gibi batından (dahilden) olur. Böylece insan zahirî hisleri ile birşeyi algıladığında, ondan dolayı kişinin kalbinde bir iz meydana gelir. Yine bunun gibi, şehveti ve gazabı harekete geçtiğinde, bu durumlardan kalpte bir takım tesirler meydana gelir. İnsan zahirî hislerden me-nedilse de, kişinin benliğinde meydana gelen hayaller devam eder Bu hayaller, birinden diğerine geçer durur. Hayallerin bu yer değiştirmesi ile kalp de hâlden hâle geçer. Böylece kalp, bu sebeblerden dolayı devamlı bir değişme ve etkilenme içinde kalır Kalbte meydana gelen en hususî tesir, hatıra gelen şeylerdir. Bunlardan kastım ise kalbteki tikir ve düşüncelerdir. Ben bunlardan, ister yenilenme isterse hatırlama şeklinde olsun, algılamaları ve bilgileri kastediyorum. Bunların havâtır (hatıra gelen şeyler) olarak isimlendirilmesi, kalb onlardan habersiz iken, onların hayale gelmesi cihetiyledir. Öyleyse, hatıra gelen bu şeyler istekleri, istekler de uzuvları hareket geçirir. Sonra; istekleri harekete geçiren bu havâtır, şerre yani neticede zarar veren şeye ve hayra yani neticede fayda veren şeye davet eden havâtır olmak üzere ikiye ayrılır Bu iki farklı havâtıra, iki değişik isim vermek gerekir: iyi olanına "ilham", kötü olanına da "vesvese" adı verilir. Sonra sen, bu havâtırın sonradan meydana gelen haller olduğunu, dolayısıyla bir sebebi olması gerektiğini, halbuki teselsül imkansız olduğu için herşeyin, varlığı zorunlu olan bir varlığa (Allah'a) dayanması gerektiğini bilirsin. İşte, bazı kısaltmalardan sonra Allâme Gazalinin sözünün özeti budur. 219[219]

Gazâli'nin Zikrettiği Hususların İzahı

Gazâlî söz konusu maksat etrafında dönüp dolaşmıştır. Ancak, iyice izahtan sonra maksadı ortaya çıkar.Bundan dolayı diyoruz ki maksadı araştırmaya qirişmeden önce bazı mukaddimelerin yapılması gerekir.

Birinci mukaddime: Şüphesiz burada bir arzu edilen, bir de kendisinden sakınılan vardır Her arzu edilen şey ya zatından dolayı veya başka birşeyden dolayı istenir. Her arzu edilen şeyin başka birşeyden ötürü arzu edHmesi; her kendisinden sakınılan şeyin de başkasından

---

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/113-114.

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/114-115.

ötürü sakınılması caiz değildir. Aksi halde ya devr-i fâsid ya da teselsül gerekir ki bunlar da imkânsızdır. Böylece anlaşılıyor ki sırf kendisi için arzu edilen ve yine zatından dolayı sakınılan bir şeyin varlığını itiraf etmemiz gerekiyor.

İkinci mukaddime: Araştırma, zatından dolayı arzu edilen şeyin "lezzet" ile "sevinç"; dolayısıyla arzu edilen şeylerin de "lezzet" ve "sevince" vesile olan şeyler; ve zatından dolayı kendisinden sakınılan şeyin "üzüntü" ve "hüzün"; dolayısıyla kendisinden sakınılan şeyin de bu ikisine vesile olan şeyler olduğuna delâlet etmektedir

Üçüncü mukaddime: Her nefsanî kuvvete göre "tezzef'li olan farklıdır. Meselâ, görme duyusuna göre "lezzetli" (hoş) olan, değişik bir şey; işitme duyusuna göre "lezzetli" (hoş) olan, bir başka şey; şehvet duygusuna göre "lezzetli" (hoş) olan, üçüncü bir şey; gazap duygusuna "lezzetli" (hoş) gelen, dördüncü bir şey; ve nihayet akla "lezzetli" gelen ise beşinci bir şeydir. (Bunlar farklı şeylerdir.)

Dördüncü mukaddime: Görme duyusu, dış âlemden bir şey algıladığında, bu görme idrakinin meydana gelmesinde, zihnin, görülen bu varlığın mahiyetine vâkıf olması gerekir. Zihin buna vâkıf olunca da, o şeyin lezzetli veya elem verici veyahut da bu iki durumdan uzak olduğuna dair bir bilgi meydana gelir. "Lezzetli" olduğuna dair bir bilgi meydana gelir. Lezzetli olduğuna dair bir bilgi meydana geldiğinde", bu bilgi ya da inancın meydana gelmesinin peşisıra, o lezzetli şeyi elde etmeye bir temayül oluşur, Eğer o şeyin elem verici olduğuna dair bir bilgi meydana gelirse, bu bilgi veya inancın meydana gelmesinin peşisıra o elemli şeyden uzaklaşma ve kaçma temayülü meydana gelir. Eğer onun ne elem verici, ne de lezzetli olduğuna dair bir bilgi meydana gelmezse, kalbte, o şeyden ne kaçmaya ne de onu elde etmeye bir temayül meydana gelir.

Beşinci mukaddime: Bir şeyin lezzetli olduğunu bilmek, bu bilgi o şeye dair engellerden ve manialardan uzak olduğu zaman, o lezzetti şeyi elde etme hususundaki temayülü ve rağbeti meydana getirir. Ama bu engel ve manialar bulunursa bu olmaz. Meselâ, lezzetli bir yemek görür, onun lezzetli olduğunu anlarsak, onda herhangi bir zararın olmadığına inandığımız zaman, bu bilgimiz bizi o yemeği elde etmeye götürür. Ama onda fazlaca bir zararın olduğuna inanırsak, akıl, şu engelin keyfiyetini ve yemeği yeyip yememeyı değerlendirir. İki husustan hangisi zanna galip gelirse, tercihin gereği olarak yapılan iş o olmuş olur. Bu manada diğer bir misâl de şudur: İnsan intihar edip kendisini damdan atabilir. Ancak böyle bir işi o, bu işkenceye katlanması halinde, bundan daha büyük bir acıdan kurtulacağına, yahut bununla daha üstün bir menfaat elde edeceğine inandığı zaman yapar. Söylediklerimizden kesinlikle anlaşılmıştır ki, düşüncesi zıtlardan hâli olması şartıyla, zevkli veya acılı olması inancı arzu veya nefreti gerektirecektir. (Yani insan lezzet vereceğini düşündüğü işi yapacak, acı vereceğine inandığı işten nefret edecektir.)

Altıncı mukaddime: Anlattığımız açıklama, canlıların fiillerinin zatî, lüzumî ve aklî birtakım dereceleri olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, çünkü, bu fiillerin en yakın kaynağı kaslarda bulunan kuvvetlerdir. Ancak bu kuvvetler birşeyi yapmaya da yapmamaya da elverişlidir. Binaenaleyh bu kuvvetlerin, yapmamanın yerine yapmanın; yapmanın yerine yapmamanın kaynağı olması, kendilerine bir ilâve yapılmadan imkânsızdır. Bu ilâve de "irade"dir. Sonra o iradeler ancak, o şeyin lezzetli veya elem verici olduğunu bilmesinden dolayı bulunur ve meydana gelir. Sonra bu bilgiler, insanın fiili ile meydana gelirse, bu mevzudaki itk bahse dönmüş oluruz. Böylece de devr-i fasit veya teselsül gerekir ki, bunlar da imkânsızdırlar. Yahut da haricî sebeblerden ötürü, nefs cevherinde meydana gelen bir taktm tasavvurlara, idraklere ve bilgilere ulaşmak gerekir. Ki bu sebebler de ya, bir gurup insanın inancına göre semavî birleşmelerdir yahut da hakikî sebebtir. Bu sebep de Allah Teâlâ'nın, insanın kalbinde o inançları ve bilgileri yaratmış olmasıdır. İşte "canlıdan bir fiil nasıl çıkıyor?" konusundaki sözün özeti budur.

Bu hususları iyice kavradığında, bil ki, şeytanın varlığını ve vesvesesini kabul etmeyenler şöyle demişlerdir: Canlıların fiillerinin en yakın kaynağının, kaslar ve yaylar için bahsedilen şu kuvvetler olduğu ortaya çıkınca; bu kuvvetlerin kendilerine temayül ve irade eklenmedikçe, yapmanın ve yapmamanın kaynağı olamayacakları da ortaya çıkmış olur, Keza, bu iradenin de, o şeyin lezzetli veya elem verici olduğunu bildikten sonra meydana geldiği sabit olur. Ve yine kesinleşmiştir ki bu bilgi, mutlaka Allah'ın yaratması ile meydana gelecektir. Bu yaratma da ya doğrudan yahut bir takım mertebeler vasıtasıyla olur. Bu mertebelerden herbiri-nin, bir sonrakini gerektirmesi, belirttiğimiz tarzda olur. Ve yine bu mertebelerden herbirinin kendisinden öncekine terettüp etmesinin, zatî ve vacip bir iş olduğu ortaya çıkar. Zira insan, birşeyi hissedip, onun uygun olduğunu anladığında gönlü ona meyleder. Gönlü ona meyledince de onu elde etmek için gücü harekete geçer. İşte bunlar sırayla meydana geldiğinde, bunların sonucu olan fiilde kesin olarak meydana gelir. Bu durumda hariçten bir şeytanı düşünsek ve onun vesvese verdiğini farzetsek, bu vesvesenin hiçbir tesiri olmaz. Çünkü adı geçen safhalar meydana gelince şeytan ister olsun ister olmasın, fiil tahakkuk eder. Eğer bu safhaların hepsi olmazsa, yine şeytan ister olsun ister olmasın, fiil tahakkuk etmez. Buna göre şeytanın varlığına ve vesvesenin bulunduğuna hükmetmenin geçersiz bir hüküm olduğunu anlamış oluruz. Daha doğrusu gerçek şöyle de-memizdir: Bu safhalar eğer faydalı tarafta biraraya gelirlerse ona "ilham", zararlı tarafta meydana gelirlerse buna da "vesvese" adını veririz. İşte böylece proble-, mi olanca genişliği ile nakletmiş olduk.

Cevabımız ise şudur: Sizin bu anlattıklarınızın hepsi gerçek ve doğrudur, Ancak ne var ki insanın birşeyden gafil bulunması uzak bir ihtimal değildir. Şeytan ona bu şeyi hatırlattığı zaman onu hatırlar; hatırlar hatırlamaz da meyli ona yönelir ve bu meylin neticesinde de fiil meydana gelir. Bu haricî şeytanın yaptığı şey ancak şu hatırlatma işinden ibarettir. Allah Teâlâ, iblisin: "Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yoktu. Yalnız, ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz." (ibrahim, 22) sözünü nakletmekle buna işaret etmiştir. Fakat bir kimse şöyle diyebilir: "İnsan o günaht şeytanın ha-tırlatmasıyla yaptığı zaman, şeytan onu, ya başka bir şeytanın kendisine hatırlat-masıyta günaha sevketmiştir ki, bu durumda şeytanların teselsülü gerekir. Eğer şeytanın bu işi başka bir şeytandan ötürü olmamışsa, kişinin kalbinde bu inancın meydana gelmesinden ötürü o ilk şeytanın ancak onu yapmış, o işe sürüklemiş olduğu ortaya çıkar. Bu meydana gelen inancın bir sebebi olması gerekir O sebep te Allah'dan başkası değildir. Bu durumda herşeyin Allah'dan olduğu ortaya çıkar. Bu derin, ince mevzuda söylenecek nihaî söz budur. Sözün özü Hz. Peygamberin "Senden Sana sığınırım" sözüdür. En iyi Allah bilir. 220[220]

İnsanın İçinden Geçen Şeylerdeki İhtilaf

İnsan yalnız başına oturup kalbine birbiri ardınca havâtır geldiğinde, çoğu kez kalbinin ve beyninin içinde sesler ve harfler duyuyormuş gibi ve sanki biri kendişiyle konuşuyor ve ona hitap ediyormuş gibi olur. Bu,
herkesin kendi içinde hissettiği vicdanî bir iştir. İnsanlar bu havatır hususunda ihtilaf etmişlerdir. Felsefeciler havatırın harf ve sesler olmayıp sadece harf ve seslerin tahayyül edilmelerinden ibaret olduğunu söylemişlerdir. Birşeyin tahayyül edilmesi de, onun resminin ve şeklinin hayalde bulunmasından ibarettir. Nitekim biz dağların, denizlerin ve şahısların şekillerini hayal ettiğimizde, bu varlıkların bizzat kendileri aklımızda ve kalbimizde bulunmazlar. Aksine, aklımızda ve kalbimizde olan onların şekilleri, biçimleri ve resimteridit Bu tahayyülat, temsilî olarak söylersek, aynaya aksetmiş suretler mesabesindedir. Meselâ biz aynada yıldız, güneş ve ayın şekillerini görsek, bu onlann btzzat kendilerinin bu aynada hazır olmalarından ileri gelmez. Çünkü bu imkansadK Aynada görünen, sadece onların biçimleri, resimleri ve suretleridir Görülebilen varlıkların tahüyyül edilmesi hususunda durumun bu olduğunu anladığında, işitilen kelimelerin ve harflerin tahüyyül edilmesindeki durumda aynıdır Felsefecilerin çoğunun görüşü budur.

Birisi şöyle diyebilir: Harflerin ve kelimelerin tahayyül edilmeleri diye adlandırdığın bu durum, mahiyet itibariyle kelime ve harflere denk midir, değil midir? Eğer denk olduğu meydana çıkarsa söz, hayalde meydana gelenlerin, harf ve seslerin bizzat kendileri olduğu; deniz ve gökyüzü hayal edildiğinde hayalde meydana gelenin de bizzat gökyüzü ve denizin kendisi olduğu noktasına gelir... Eğer hakîkat ikincisi ise, ki bu hayalde meydana gelenin görülen ve işitilenlerden ayrı bir şey olduğudur, bu durumda sual yine geriye döner ki bu sual de şudur: Bu görünen eşyanın şekillerini, nasıl oluyor da bulabiliyor ve bu kelimeleri ve sözcükleri, bunların akla birbiri aradınca gelen harfler ve zihinde birbirini takip eden lâfızlar olduğunda şüphe etmiyecek derecede kendimizde nasıl buluyoruz? Felsefecilerin görüşü hakkındaki son söz budur. İlimle meşgul olan büyük bir çoğunluk, bu birbirini takip eden ve birbirinin peşi sıra gelen havatırın gerçek harf ve sesler olduğunu kabul etmişlerdir.

---

[220] 220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/115-117.

Bu görüşü benimseyenler şöyle demişlerdir: Bu seslerin ve harflerin faili ya bu insandır veya başka bir insandır. Veyahut o insana bu harfleri ve sesleri telkin eden, insandan farklı, ruhanî başka bir varlıktır. Bu telkini yapanın cin, şeytan veya melek olduğunu söylemek farketmez. Veyahut da bu harflerin ve seslerin yaratıcısının Allah olduğunu söylemek gerekir. Birinci kısım -ki bu, harf ve seslerin failinin o insan olması durumudur- batıldır. Çünkü insan, ihtiyarıyla meydana gelen şeyi bırakabilir Eğer bu havatırın meydana gelmesi insantn fiili ile olsaydı, insan onu yapmamak istediğinde veya bırakmak istediğinde ona gücü yeterdi. Malûmdur ki, insan ister onu yapmaya ister yapmamaya çalışsın bu havatırı zihninden çıkarmaya gücü yetmez, gayr-ı ihtiyarî olarak bu havatır onun zihnine pe-şpeşe gelir. İkinci kısma gelince -ki bu, o havatırın başka bir insanın fiili sebebiyle meydana gelmesidir- fesadı aşikâr birşeydir Bu iki kısım batıl olunca geriye üçüncü kısım kalır. O da, bu havatırın, cinin veya meleğin veya Cenâb-ı Allah'ın fiili olmasıdır.

Cenâb-ı Allah'ın kabih (kötü, çirkin) fiilleri yapmasının caiz olmadığını söyleyenlere gelince, onların mezheblerine yakışan şöyle söylemeleridir: "Bu hatıra gelen kötü şeyler Allah'ın fiili değildir. Öyleyse geriye, bu kötü havatırın cin ve şeytanların sözleri olma ihtimali kalır," "Allah Teâlâ'dan olan hiçbirşey çirkin (kabin) değildir." diyenlere gelince, mezheblerinde, bu havatırı Allah'a nispet etmekten onları menedecek hiçbirşey yoktur.

Bil ki Seneviyye söyle derler: Âlemde iki ilâh vardır Bunlardan biri hayırlı olandır ki bunun ordusu meleklerdir. Diğeri şerli olandır ki bunun ordusu da şeytanlardır. Bu iki tanrı, şu âlemde her hususta çarpışır dururlar Bunların herbirinin bu âlemle münasebeti vardır. Hayır işlere götüren havatır ancak Allah'ın ordusundan olmuştur. Şerr işlere götüren havatır ise ancak şeytan ordusundan olmuştur. Bit ki böyle iki ilâhın varlığına hükmetmek, yanlışlığı birçok delille sabit olan geçeresiz ve fasit bir hükümdür. Bu konuda sözün sonu budur. 221[221]

Cinler Birşeyi Yaratabihrler Mi?

Kimi insanlar, bu şeytanların, diriltmeye, öldürmeye, cisimleri yaratmaya ve şahıstan ilk yaratılışlarından ve aslî
suretlerinden değiştirmeye kadir olduklarını isbata çalışırlar Yjne kjmj insantarı fcu durumları kabul etmez ve şeytanların bu sayılanlardan herhangi birine kudretleri olmadığını söylerler.

Bizim ashabımıza gelince, onlar, icat etme (yoktan var etme), tekvin (yaratma) ve ihdasın (sonradan meydana getirmenin) ancak Allah'ın kudreti ile olduğuna delil getirmişlerdir. Bu sebeble bu görüşler tamamıyla geçersiz olmuşlardır.

Mutezile'ye gelince, onlar, insanın bazı olayları yaratmaya kadir olduğunu kabul etmişlerdir Öyleyse, onlar, bu şeytanların, cisimleri yaratmaya ve hayat vermeye kudretlerinin olmadığını açıklamaya ihtiyaç duymuşlardır Onların delili şudur: Şeytan cisimdir. Her cisim kendi kudreti ile kadirdir Kudret ise, cisimleri yoktan varetmeye yetkili değildir İşte bu, üç mukaddimedir

Birinci mukaddime (öncül): Şeytan cisimdir. Bu mukaddimeyi Allah'dan başkalarının, ya uzayda yer kaplayan ya da o varlığa hulul edenler olduğu esası üzerine bina ettiler. Delil getirmeleri şöyle dursun, bu mukaddimeyi ispat hususunda onların herhangi bir şüpheleri yoktur.

İkinci mukaddime, -ki bu onların "cisim, ancak kendi kudreti ile kadirdir" sözleridir- de

---

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/117-119.

cisimlerin birbirlerine benzemeyi gerektirdiği esası üzerine bina ettiler. Şayet o cisimlerden biri zatının gereği güç yetirici olsaydı, hepsinin zatları gereği kadir olması gerekirdi. Bu mukaddime, görüldüğü gibi, cisimlerin benzerliği esasına dayanır.

"Sahip olduğumuz kudret cisimleri yaratmaya elverişli değildir Bundan dolayı sonradan meydana gelen kudretin de cisimleri yaratmaya elverişli olmaması gerekir" şeklindeki üçüncü mukaddimeleri de zayıftır. Çünkü onlara şöyle denebilir: Bizdeki kudretten keyfiyet bakımından başka olan bir kudretin meydana gelmesi ve bu kudretin cisimlen yaratmaya elverişli olması niçin caiz olmasın. Zira, birşeyin şu anda olmaması, o şeyin var olmasının imkânsızlığını gerektirmez. İşte bu meselede söylenecek sözün tamamı budur. [222][222]

Cinler Gaybı Bilebilir Mi?

Âlimler, cinlerin gaybı bilip bilmediği konusunda ihti- laf etmiştir Cenâb-ı Allah, Kur'ân'da, Cinlerin Hz. Sü- leyman (a.s.)'ın ölümünden sonra, bir müddet daha
esaret ve hapsinde kaldıklarını, onun öldüğünü bilemediklerini açıklamıştır. Bu onların gaybı bilmediğini
gösterir. Bazı âlimler, cinlerin gaybı bildiklerini söylemişlerdir. Fakat bunlar bazı hususlarda ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı, cinler içinde, göklere yükselen veya göklere yaklaşan ve meleklerin diliyle bazı gayb haberlerini bildirenler bulunduğunu söylemişlerdir. Bunlardan bir kısmı da cinlerin gaybı bilme hususunda başka yolları olduğunu ve o yolları ancak Allah Teâlâ'nın bilebileceğini söylerler Bil ki, bu ve benzeri konulara kapı açmak zan ve kuruntulardan başka bir şey ifade etmez. Bu konuların hakikatini ancak Allah Teâlâ bilir. [223][223]

İstiâzeden Güdülen Gayeler

İstiâzenin konularından beşinci esas, istiâzenin mak- şadlarıdır. Biz, kulun ihtiyaçlarının sonsuz olduğunu; mevcut olan bütün hayırları elde etmeye, mevcud olan bütün serleri de savuşturup iptal etmeye muhtaç olduğunu açıkladık. Buna binaen diyebiliriz ki sözü bütün maddî ve manevî kötülükleri savuşturmayı içine alır Bütün bu serler de nihayetsizdir Biz bu serlerin önemli noktalarına dikkat çekiyor ve şöyle diyoruz: Serler, ya kalblerde meydana gelen inançlar cinsinden veya bedende meydana gelen fiiller cinsinden olur. Birinci kısma bütün batıl inançlar girer.

Bilinen şeylerin kısımları sayısızdır. Bu kısımlardan herbirine doğru ve gerçek bir inanışla inanılması mümkün olduğu gibi, bozuk ve yanlış bir inanışla inanılması da mümkün olabilir. Âlemdeki sapık fırkaların görüşleri bu bozuk ve yanlış inanışlara dahildir. Sapık fırkaların yetmişikisi bu ümmetten, yediyüzden fazlası da bu ümmetin dışındakilerdendir. Binaenaleyh sözü bu sapık fırkaların herbirinden sığınmayı içine alır.

Bedenî fiillere taalluk eden serlere gelince, bunlar iki kısımdır: Dinî zararları ifade edenler, dünyevî zararları ifade edenler... Dinî zararlar, Cenâb-ı Allah'ın bütün mükellefiyetlerde yasakladığı şeylerdir. Bunları tek tek saymak âdeta imkânsızdır.sözü bütün bunlara şamildir. Dünyevî zararlarla ilgili serlere gelinçe, bunlar: elemler, hastalıklar, yangın, boğulma, fakirlik, yatalak hasta olmak ve körlüktür. Bunların çeşitleri de nerede ise sayılamıyacak kadar çoktur. Binaenaleyh sözü bu serlerin herbirinden Allah'a sığınmayı içine alır.

Netice olarak sözü üç kısmı ihtiva eder. Bu kısımlardan herbiri sonsuz bir mecrada akar.

Birincisi, cehalettir. Malûmatın kısımları nasıl nihayetsiz ise cehaletin çeşitleri de nihayetsizdir. Bundan dolayı kul bütün bunlardan Allah'a sığınır. Sayısı hayli çok olan inkâr ve bid'at ehlinin görüşleri bu kısma dahildir.

İkincisi, fısktır. İlâhî mükellefiyetin çeşitleri gerçekten çok olup ahkâma dair kitaplar da

---

[222][222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/119-120.

[223][223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/120.

bunları ihtiva edince, sözü bütün bunları içine almış olur.
Üçüncüsü, hoşa gitmeyen şeylere, afetler ve korkulardır Bunların kısımları ve çeşitleri de sonsuz olduğu için sözü bütün bunlara şamil olmuş olur. Bunları iyice anlamak isteyen bir kimse, tıbba dair kitapları karıştırmalıdtr. Böylece her uzva ait çeşitli elemler ve hastalıklar olduğunu görecektir. Aklı başında olan bir kimsenin demek istediğinde, bu üç kısmı da aklına getirmesi, bu üç kısımdan herbinnin türlerine, türlerin de türlerine ayrıldığını bilmesi ve bu taksimat ve tafsilatı götürebildiği yere kadar götürmesi gerekir. Sonra, bir sınırı ve sayısı olmayan bütün bu türler aklına gelip, bütün varlıkların gücünün dahi bu kadar çok şer çeşitlerini savuşturmaya yetmeyeceğini anladığı zaman, aklı ve fıtratı onu, sonsuz sayıdaki kötülükleri savuşturmaya kadir olan bir varlığa sığınmaya götürür de, o zaman o, "Bütün afet ve korku çeşitlerinden herşeye kadir olan Allah'a sığınırım." der. Biz bu husustaki konulardan bu kadarı ile yetineceğiz. Allah hidayet edendir. 224[224]

İSTİAZE SÖZÜNÜN İHTİVA ETTİĞİ NÜKTELER (İNCELİKLER)

Birinci nükte: sözünde yaratılmıştan Yaratana ve mümkin varlıktan Vâcibu'l-vucûd'a (Allah'a) yükselme vardır
İşin başında tutulması gerekli olan yol budur. Çünkü herşeyden önce Yaratanı bilmenin yolu, kulun, kadir ve herşeyden müstağni olan Hakk'ın varlığına muhtaç olduğunu istidlal etmesiyledir. O zaman sözü, bu mutlak ihtiyaca işaret etmektedir Çünkü böyle bir varlığa ihtiyaç söz konusu olmasaydı, istiazede bir fayda olmazdı. sözü de, Hakk olan Allah'ın mutlak müstağnî olduğuna işaret etmektedir. Buna göre kulun, demesi, kendisinin yoksulluğunu ve ihtiyaç içinde olduğunu; demesi de, şu iki durumu ikrar etmesidir: Birincisi, Allah Teâlâ'nın bütün hayırları yaratmaya ve bütün serleri de savuşturmaya kadir olmasıdır. İkincisi ise Allah'dan başkasının bu sıfatla nitelenemeyeceği, dolayısıyla, bütün ihtiyaçlara ancak O'nun cevap verebileceği ve bütün hayırları da ancak O'nun verebileceği inancıdır. Kul bu durumu müşahede ettiği zaman, kendisinden ve Allah'dan başka herşeyden kaçar, bu kaçışında da Allah Teâlâ nm "Hepiniz Allah'a kaçın" (Zânyat, 50) sözünün sırrını temaşa eder: Kul dediğinde bu durum meydana gelir. Sonra O, böylece Hakk'da kaybolma aerecesine ulaşıp, Hakk'ın celâlinin nurunda garkolunca, Allah Teâlâ'nın: "Sen, 'Allah" de (geç) de sonra onları bırak." (Enam. 91) sözünü müşahede eder. İşte bu esnada da der.
İkinci nükte: demek, insanın nefsinin acizliğini, Rabbin kudretini itiraf etmektir.
Bu ise, Allah'a yaklaşmanın yolunun, ancak acz ve inkisar (kırık gönüllü olmak) olduğuna delâlet eder. Sonra Peygamberimiz (a.$.)'ın "Kendini bilen Rabbini bilir.225[225] sözü peygamberlik kelimelerindendır Bunun manası: kim nefsinin güçsüz, aciz olduğunu bilirse, (o nisbette) Rabbisinin her-şeye kadir olduğunu; kim nefsinin hiçbirşey bilmediğini bilirse, (o nisbette) Rabbisinin fazlını ve adaletini; kim nefsinin halinin bozuk olduğunu bilirse o nisbette Rabbisinin kemâl ve celâlini anlamış olur.
Üçüncü nükte: Hayr işleri yapmak, ancak şeytandan kaçmakla kolaylaşır:
Bu kaçış da Allah'a sığınmayla olur. Ne var ki Allah'a sığınma (istiâze) da taat tu derindendir. Eğer taata yönelmek, istiâzenin o taatten önce yapılmasını gerek-tirseydi, bu istiâze de daha önce yapılacak olan diğer bir istiâzeye muhtaç olurdu. Böylece teselsül gerekirdi. Eğer taate yönelmek, ondan önce istiâze etmeye muhtaç olsaydı, bu durumda da istiazeden bir fayda elde edilemezdi. Buna göre sanki o kula şöyle denilir: "Taata yönelmek, ancak ondan önce istiâze yapılmasıyla tamamlanır. Bu da, nihayeti olmayan bir işi yapmayı gerektirir. Bu ise senin kudretin dahilinde değildir. Ancak sen Ey kulum! Bu durumları bilir, aczini müşahede

---

224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/120-121.
225[225] Mana bakımından doğru olan bu ifade, birçok âlim tarafından, bu lâfızlarla hadis kabul edilmez. Bu hadisin, makbul bir tarzda değerlendirilmesi hakkında Suyûtî müstakil bir eser yazmış ve şöyle adlandırılmıştır: "el-Kavlu'l-esbeh fî hadîsi men arefe nefseh fekat arefe Rabbeh" {Keşfu'l-hafâ. 2/262)

kusurunu itiraf edersen, taatlerin yerine getirilmesi hususunda sana yardım eder ve bu taatiara nastl dalınacağını sana öğretirim. Öyleyse sen

Dördüncü nükte: İstiâzenin sırrı, senden afetleri savuşturan kadir bir varlığa sığınmaktır

Şeytanın vesvese verdiği işlerin en başta geleni Kur'ân okumaktır. Çünkü Her kim Kur'ân okur, onunla Rahman olan Allah'a ibadete niyet eder, O'nun vadini, vaîdini, apaçık ayetlerini ve açıklamalarını düşünürse itaat olan işleri daha çok arzular, haramlardan daha fazla çekinir. Kur'ân okumak taatların en büyüğü olduğu içindir ki şeytan, Kur'ân'dan insanları uzaklaştırmaya daha çok çaba sarfe-der. Kulun, kendisini şeytanın şerrinden koruyacak olan bir varlığa ihtiyacı da o nisbetle artar. İşte bu hikmete binaen istiâze bilhassa Kur'ân-ı Kerim'in okunmasına tahsis edilmiştir.

Besinci nükte: Şeytan insanın düşmanıdır; Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurur: "Şeytan sizin bir düşmanımzdır. Onun için siz de onu bir düşman tutun." (Fâ tır, 6). Rahman olan Allah ise insanın efendisi, yaratıcısı, bütün işlerinin düzenleyenidir. İnsan, taata ve ibadetlere başladığı zaman, düşmanından korkar da kendisini bu düşmanının sıkıntısından kurtarması için efendisinin rızasını araştırıp elde etmeye çalışır. İnsan, huzur-u ilâhiye varır da ilâhî güzellik ve ikramın her çeşidini müşahede ederse, düşmanı unutur ve bütün varlığı ile sevdiğinin hizmetine koşar. Öyleyse birinci makam sözünün göstermiş olduğu, kaçış makamıdır, ikinci makam sözünün göstermiş olduğu, Cebbar ve mutlak hükümran olan Allah'ın huzur-u ilâhîsine yerleşme makamıdır

Altıncı nükte: Cenâb-ı Hak "Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez." (Vakıa. 79) buyurmuştur. Kalp, Allah'dan başkasıyla ilgilenince, lisan da Allah'dan başka şeyleri söyleyip durunca o kalp ve lisanda bir nevi kir meydana gelir, binaenaleyh temizlik yapmak gerekir. Kul deyince, bu temizlik meydana gelmiş olur. Bu durumda da, Allah'ın zikri olan gerçek namaza hazır hale gelir de, der.

Yedinci nükte: Ehl-i tasavvuf şöyle demiştir: Birisi zahir, birisi de bâtın olmak üzere, senin iki düşmanın vardır. Sen bunların her ikisiyle de savaşmakla emro-lundun. Cenâb-ı Hak zahir (görünen) düşman hakkında "Allah'a inanmayanlarla savaşın" (Tevbe, 29): batın (görünmeyen) düşman hakkında da, "Şeytan sizin bir düşmanmızdır. Onun İçin siz de onu bir düşman tutun" (Fâtır, 6) buyurmuştur. Sanki Cenâb-ı Hak, bu ayetlerle şöyle demek istemiştir: Zahirî düşmanınızla savaştığında, senin yardımcın mutlak hükümran olan Allah olur. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Rabbiniz size nişanlı beşbin melekle imdat edecektir." (Ali İmran, 125) buyurur. Batınî düşmanınla savaştığında da senin yardıncın, yine mutlak hükümran olan Allah2 tır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Benim gerçek kullarım (var ya) Senin onlar üzerinde hiçbir hâkimiyetin yoktur." (isrâ, 65) buyurur. Keza, gizli düşmanla savaşmak açık düşmanla savaşmaktan daha önemlidir. Çünkü açık (zahirî) düşman eğer bir fırsatını bulursa, seninle dünya malı hususunda savaşır. Gizli (bâtınî) düşman ise, fırsatını bulursa din ve kesin hakikat bilgisi hususunda savaşır. Aynı şekilde, açık düşman bize galip gelse de yine ecrimizi alırız. Ama gizli düşman bize galip gelirse, o zaman fitneye düşeriz. Bunun gibi, açık düşmanın öldürdüğü kimse şehit olur, gizli düşmanın öldürdüğü kimse ise Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılır. Bundan dolayı gizli düşmanın şerrinden kaçınmak daha evlâdır. Bu da ancak kişinin kalbi ve diliyle demesiyle olur.

Sekizinci nükte: Müminin kalbi, en şerefli yerdir; Yeryüzünde müminin kalbinden daha şerefli olan güzel bir belde, hayranlık uyandıran daha bakımlı bir bostan ve göz alıcı bir bahçe yoktur. Daha doğrusu müminin kalbi, temizlik bakımından bir ayna gibi hatta ondan da üstündür. Çünkü aynanın önüne bir perde gelirse onda hiçbirşey gözükmez. Ama müminin kalbini yedi kat gökler, Kursî ve Arş bile perdeleyemez. Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurur: "Güzel kelimeler ancak O (AHah)a yükselir. Onu da iyi amel (ve hareket) yükseltir." (Fâtır 10). Hatta hatta bütün bu perdelerle birlikte yine de kalp, Rubûbiyyetin celâlini müşahede eder ve O'nun semadanî sıfatlarını ilmen kuşatır. Kalbin en şerefli yer olduğuna birçok şey delâlet eder

Birincisi: Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kabir (ya) cennet bahçelerinden bir bahçedir.'226[226] Kabir ancak, ölmüş salih bir kulun yattığı yer ise böyle olur. Kalbin, marifetullâhın (Allah'ı tanımanın) yatağı ve O'nun ulûhiyyetinin tahtı olduğu zaman, en şerefli yer olması gerekir.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk, sanki şöyle diyor: "Ey kutum! Senin kalbin, Benim bahçem; Benim cennetim de senin bahçendir. Ne zaman ki sen, Bana karşı bahçende cimrilik göstermeyip bilakis Benim marifetimi oraya kondurursan; Ben sana karşı bahçemde nasıl cimrilik yapar ve seni oradan men ederim?

Üçüncüsü: Cenâb-ı Allah, kulun cennet bahçesinde konaklama keyfiyetini anlattı da şöyle buyurdu:

"Hak meclisinde (ve) kudret sahibi, mülkü çok yüce olan (Allah)'m yanındadırlar." (Kamer. 55) Allah Teâlâ bu ayette, sadece (Mülkü çok yüce Allah'ın yanında) dememiştir. Sanki, "Ben bu gün kudret sahibi bir melikim. Kullarım da birer padişah (gibi)dirler; ancak ne var ki onlara benim kudretim altındadırlar." demiştir.

Bu mukaddimeyi anladıysan deriz ki Cenâb-ı Allah, adetâ şöyle diyor: "Ey kulum! Ben cennetimi sana has kıldım. Sen de cennetini (kalb bahçeni) bana has kılmıştın. Fakat sen Bana insaflı davranmadın (ilâhlık hakkımı gözetmedin). Cennetimi şu anda gördün mü, girdin mi oraya?" Kul, "Hayır, Rabbim" diye cevap verir. Cenâb-ı Allah da der ki: "Ben senin bahçene girdim mi?" Kul şöyle demek zorunda kalır: "Evet, Ya Rabbi!" Bunun üzerine Allah Teâlâ: "Henüz cennetime girmemiştin, Ama girmen yaklaştığı zaman, sen oraya konaklayasın diye şeytanı cennetimden çıkarmış ve ona; "(Her yönden) zem ve tahkire uğramış ve (rahmetimden) koğulmuş olarak çık o (cennetkien." (Araf. 18) demiştir. Böylece senin düşmanını, sen cennete inmeden önce çıkarmıştım. Sana gelince, yetmiş sene senin (kalp) bahçende konakladıktan sonra, Benim düşmanımı oradan çıkarıp kovmaman hiç yakışık alır mı?" der. O zaman kul cevap verir ve der ki: "Ey AİIahım! Sen o şeytanı cennetinden çıkarmaya kadirsin, bense aciz ve zayıfım; onu oradan çıkaramam." Cenâb-ı Allah bunun üzerine şöyle buyurur: "Âciz bir kul, tam bir hâkimiyeti olan Hükümdarın himayesine girdiği zaman güçlü olur Binâenaleyh sen de Benim himayeme gır ki, düşmanını kalbinin bahçesinden çıkarabilesin.

Eğer, "Madem ki kalp. Allah'ın bahçesidir. O halde şeytan oradan niçin çıkmıyor?" denilirse, deriz ki: Tasavvuf ehli şunu söylemiştir: Sanki Cenâb-ı Hakk, kula, "Marifet sultanı (Allah'ı) kalbinin odasında konaklatan sensin. Kim, can odasında bir sultanı ağırlamak isterse, bu odayı süpürüp temizlemek ona düşer, sultana düşmez. Öyleyse sen, kalbinin odasını vesvese kirinden temizle

DoKuzuncu nükte: Allah Teâlâ âdeta şöyle buyurur: "Ey kulum! Bana karşı insaflı davranmadın. Benimle şeytanın arasının neden bozulduğunu biliyor musun? O, bana meleklerin ibadet ettiği gibi ibadet ediyordu. Zahirde ilâhlığımı Nabul ediyordu. Onunla benim aramı, ona baban Âdem'e secde etmesini buyurmam, onun da bu emri yerine getirmemesi bozdu. O büyüklendiğinde ben de onu hizmetimden kovdum. O, gerçekte senin atana düşmanlık yapmadı, ama aslında bana hizmetten kaçındı. Sonra o, yetmiş senedir sana düşmanlık ediyor, sense onu seviyorsun. O, bütün hayırlarda sana engel oluyor, sense onun bütün isteklerine boyun eğiyorsun. Artık bu kötü yolu terket, ona karşı düşmanlığını göster ve de.

Onuncu nükte: Baban Âdem (a.s.)'in kıssasına baktığın zaman, o şeytanın Adem (a.s.)'in iyiliğini isteyenlerden olduğuna yemin ettiğini görürsün. Sonra, bu işin sonu, şeytanın Hz. Adem (a.s.)'i cennetten çıkartmaya gayret etmesi olmuştur. (Ey insanoğlu!) Senin hakkında ise, o seni saptırıp azdıracağına yemin edip,

"Senin izzetine (mutlak kudretine, kahrına) anttederim ki, bende artık onların hepsini muhakkak azdıracağım. İçlerinden ihlasa ermiş (mümin) kulların müstesna."

(Sâd, 82-83) demiştir. İyiliğim istediğine dair yemin ettiği kimseye davranışı bu olursa, saptıracağı ve azdıracağına yemin ettiği kimseye karşı muamelesi nasıl olur?

226[226] Tirmizi, kıyamet, 26 (4/640).

Onbirlnci nükte: Cenâb-ı Allah sadece dedi de, Allah isminden başka isim zikretmedi. Çünkü Allah ismi, Cenâb-ı Allah'ın diğer isim ve sıfatlarına nazaran günahlardan nehyetme hususunda en etkili olanıdır. Zira, ilâh ibadete müstehak olandır. O, ancak Kadîr ve Hakîm olduğu zaman ibadete müstehak olur. «.k, î^i» sözü, "Kadîr Hakîm olana sığınırım" demek yerindedir. Bu üç sıfat, kulu günahtan son derece alıkoyucudur. Çünkü, sultanın kudretini bilen hırsız, bazan onun malını çalabilir. Zira hırsız, şunu bilmektedir ki, bu sultan her ne kadar kudretli ise de, değildir. Kudret tek başına mani olmaya kafi değildir, doğrusu onunla birlikte ilminin de bulunması gerekir. Aynı şekilde kudret ve ilimde manı olmaya yeterli değildir. Çünkü sultan, bir kötülük görse, fakat onu nehyet-mese, onun orada bulunması kötülüğe mani değildir. Ama kudret, ilim ve çirkinliklere mani olan hikmet bir arada bulunsa, işte o zaman orada tam bir men etme meydana gelir. Kul «jjı \^ dediği zaman, sanki "Kadîr ve Hakîm, hiçbir kötülüğe razı olmayan Allah'a sığınırım." demiş olur. Böylece de eksiksiz bir yasaklama gerçekleşir,

Onikinci nükte: Kul, dediğinde bu, onun şeytana komşuluk yapmaya razı olmadığına delâlet eder. Buna razı olmamıştır; çünkü, şeytan asîdir ve onun asîliği de gerçekte bu müslümana zarar veremez. Kul, isyan edenin komşuluğuna bile razı olmayınca, isyânınkine haydi haydi razı olmaz.

Onüçüncü nükte: "Şeytan" bir isimdir; "Racîm" ise sıfattır. Allah Teâlâ, sadece isimle yetinmemiş onun sıfatını da zikretmiştir Böylece Allah {c.c.) sanki şöyle demekte: "Bu şeytan binlerce yıl bizim hizmetimizde bulundu. Sen, hiç onun bize zarar verdiğini ya da bize kötülüğü dokunacak bir iş yaptığını duydun mu? Bununla birlikte biz onu lanetledik, hatta huzurumuzdan tard ettik. Sana gelince, bu şeytan seninle bir an otursa, seni ebedî ateşe atar. Öyleyse niçin onu kovmak ve lânetlemekle meşgul olmuyorsun. O halde haydi de".

Ondördüncü nükte: Bir kimse şöyle diyebilir; "Derecesi en küçük melek, şeytanı defetmeye kâfi iken niçin (Meleklere sığınırım) dememiştir? Bu köpeği, Cenâb-ı Allah'ın, isminin karşılığında anmasının sebebi nedir? Bunun cevabı şudur: Cenâb-ı Allah sanki şöyle diyor: "Ey kulum! Sen o şeytanı görmesen de o seni görüyor" Zira Cenâb-ı Hakk "Çünkü O da, kabilesinden (olanlar) da siz insanları, sizin kendilerini göremeyeceğiniz yer(ier)den muhakkak görür(ler)." (Araf, 27) buyurmuştur Onun tuzağı içinize nüfuz etmiştir. Çünkü siz onu göremediğiniz halde, o sizi görmektedir. O hâlde siz de şeytant gören, ama şeytanın kendisini göremediği varlığa sımsıkı sarılın. Bu varlık Cenâb-ı Allah'tır. O hâlde deyiniz."

Onbeşinci nükte: kelimesinin başında cins ifade etsin diye elif-lam (harf-ı tarif) getirildi. Çünkü görünen ve görünmeyen şeytanlar çoktur. Daha doğrusu görünen ve görünmeyen şeytanlar çoktur. Daha doğrusu görünenler çoğu kez daha şiddetlidir Bir vaizin sohbetinde şöyle dediği nakledilir: Bir adam ta-saddukta bulunmak istediği zaman ona yetmiş şeytan gelir ve ellerine, ayaklarına, kalbine yapışır da onu sadaka vermekten meneder. Orada bulunanlardan birisi bunu işitince: "Ben bu yetmiş şeytanla savaşacağım." dedi ve mescidden çıkıp evine gelerek eteklerini buğdayla doldurdu. Evden çıkıp onu tasadduk etmek istedi. Fakat birden hanımı ilen atılarak onunla tartışıp cedelleşmeye başladı. Derken eteğindeki buğdayı döktürdü. Bunun üzerine adam morali bozuk olarak mescide gen döndü. O va'z-u nasihat veren kişi ona "Ne yaptın?" diye sordu. Adam cevaben dedi ki: "O yetmiş şeytanı hezimete uğratmıştım. Derken onların anaları geldi ve o da beni hezimete uğrattı." tuıli^iH» kelimesindeki elif ve lamın (lam-ı tarifin) ahd (muayyen bir şeytanı) ifade ettiğini söylemek de mümkündür.

Çünkü bütün günahlar bilinen bu şeytanın (iblisin) rızası ile olur. Birşeye razı olansa o şeyi yapan gibidir. Bunu eğer uzak bir ihtimal görüyorsan şu şer'î meseleyle mukayese ederek öğren: Ebû Hanife'ye göre, imamın kıraati, ona razı olması ve arkasında susması cihetinden, o imama uyanın tla kıraati sayılır.

Onaltıncı nükte: Şeytan kelimesi, uzaklaşmak anlamına gelen kelimesinden türetilmiş ve Allah'ın rahmetinden uzak olduğu için iblise kötü bir isim olarak verilmiştir. İtaat eden kişi ise, Allah'a yakındır. Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: "Secde et yaklaş" (Aiak. 19). Allah da sana yakındır. Bu hususta şöyle buyurmuştur: "Kullarım (Habîbim) sana Beni sorunca (haber ver

ki) işte Ben muhakkak yakınımdır." (Bakara, 186)
"Racîm" kelimesine gelince, lanet ve bahtsızlık okuyla vurulmuş olması manasında, mercûm (lanetlenmiş, taşlanmış) demektir. Sana gelince, ey mü'min, sen mutluluk ipine tutunmuşsun. Nitekim Cenâb-ı Hakk şöyle der: onları "takva" sözü üzerinde durdurdu." (Feth. 26), Bu, Cenâb-ı Hakkın, şeytanı kendisinden uzaklaştırdığı ve kovduğuna; seni de kendisine yakın kıldığına delalet etmektedir. Sonra Cenab-ı Hakk uzaklaştırdığı şeytanı, kendisine yaklaştırmayacağını haber vermiştir. Zira O, şöyle buyurmuştur: "(Hayır) sen Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın" (Fatır. 43). Böylece Cenâb-ı Hakk seni kendisine yakın kılınca, seni kovmayacağına ve seni rahmetinden uzaklaştırmayacağını bildirmiş olmaktadır.

Onyedinci nükte: Cafer es-Sadık şöyle buyurmuştur: "Kıraatten önce mutlaka >fi çekmek lâzımdır. Ama taat olan diğer ibadetlere gelince, onlarda çekilme-yebilir. Bunun hikmeti şudur: Kul lisanını bazen yalanla, gıybetle ve koğuculuk-yapmakla kirletmiş olabilir. Böylece Cenâb-ı Hakk, lisanı temiz olsun diye kuluna istiâzeyi emretmiştir. Bu durumda o, temiz, güzel olan Rabbi tarafından indirilen kelâmı temiz bir lisanla okumuş olur.

Onsekizinci nükte: Cenâb-ı Allah sanki şöyle diyor: O, kovulmuş, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış bir şeytandır. Ben ise, Rahman ve Rahîm'im. O halde Rahman ve Rahîm'e ulaşabilmen için, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış şeytandan uzak ol.

Ondokuzuncu nükte: Şeytan senin düşmanındır. Sen ise ondan habersizsin ve onu görmüyorsun. Zira Cenâb-ı Allah: "Çünkü o da, kabilesinden olan(lar) da sizi, sizin kendilerini göremeyeceğinizi yer(ler)den muhakkak görür(ler)." (A'râf, 27) buyurmuştur. Buna göre senin görünmeyen bir düşmanın ve herşeye galip bir sevenin var. Çünkü Allah Teâlâ, Allah emrinde (hâkim ve galib-dir." (Yûsuf, 21) buyurmuştur. O halde'bu görünmeyen düşmanın sana saldırdığında, herşeye hükümran olan sevenin (Allaha) sığın, iltica et. Noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ettiğimiz yüce Allah kendi muradını en iyi bilendir. 227[227]

İSTİAZE SÖZÜYLE İLGİLİ EK MESELELER

Birinci Mesele

Deme ile deme arasında fark vardır.
Birincisi (sözü) hasr (sadece Allah'a ait olma) manası ıfaae etmez. İkincisi {îk sözü) ise hasr deme ile ikincisinin daha mükemmel olduğunu açık lamamıza rağmen, niçin ikinciyi değil de birinci şekli söylememiz emredilmiştir?
Yine diye gelmiştir Halbuki burada şekli varit olmuş, ama şekli gelmemiştir. Öyleyse bu ikisi arasındaki fark nedir? 228[228]

İkinci Mesele

sözünün lâfzı haber, manası ise duadır, (Ey Allahım beni korumana al.) demektir.
Görmez misin, Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur. Ben onu da, zürriyetini de o taşlanmış (koğuimuş) şeytandan sana sığınır (sana ısmarlar)ım." (Alı imran. 36) Bu tıpkı (Ey Allahım beni bağışla) manasında olmak üzere, "estağfirullah" demek gibidir Bunun böyie olduğunun delili, sözünün, kişinin yaptığını bildirmesidir. Bunda bir fayda yoktur. Ancak fayda, Cenâb-ı Allah'ın onu himayesine almasındadır. O halde deyip de (Beni korumana al.) dememesinin sebebi ne olabilir? Bunun cevabı şudur: Rabbi ile kulu arasında bir anlaşma vardır. Nitekim Cenâb-ı Allah: "Karşılıklı muahede yaptığınız zaman Allah'ın ahdini yerine getiriniz." (Nahi, 91) ve "(Peygambere iman hususundaki) tavsiyemi yerine getirin, ben de size karşı ahdimi yapayım." (Bakara. 40) buyurmuştur. Kul sanki şöyle diyor: Ben, insanî eksikliğim ve beşerî noksanlığıma rağmen diyerek, kulluk ahdime riayet ettim. Sen ise, nihayetsiz lütfün, sonsuz

---

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/122-128.
228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/129.

rahmet ve kereminle Rubûbiyet ahdine vefa göstermeye daha lâyıksın. Binaenaleyh şöyle karşılık verirsin: [229][229]

Üçüncü Mesele

muzari bir fiil olup, şimdiki zaman ve gelecek zaman için kullanılır. Muzari fiilin bu iki zaman için de
kullanılması hakikat mıdır? Gerçek şudur ki muzari fiilin şimdiki zaman için kullanılması hakikat, gelecek zaman için kullanılması ise mecazdır Muzari fiile geldiğinde sadece gelecek zamanı ifade eder. [230][230]

Dördüncü Mesele

Niçin muzar hem Şimdiki hem de gelecek zamanı
göstermek üzere müşterek olarak kullanıldığı halde, şimdiki zaman ile mazi arasında müşterek durum mevcut değildir? [231][231]

Beşinci Mesele

Muzari fiil ile ism-i fail arasındaki benzerlik nasıldır?

Altıncı Mesele

Mamul olmasında şüphe olmadığı halae, muzari fııldeki âmillik nasıldır ve bu nedir? [232][232]

Yedinci Mesele

sözu kulun hem şimdiki zamanda hem de bütün gelecek zamanlarda Allah'a sığındığını gösterir ki bu noksansız kemâldir. Öyleyse bu, istıâzenin cennette de devam edeceğine delâlet eder mi? [233][233]

Sekizinci Mesele

sözü, nefs-i mütekellimden (konuşanın kendisinden) hikâye etmesidir Onun için kelimesindeki (fiili muzannin başına gelen bu) harflerin bulunması da gerekir. (Bu dört harfte kullanılabilen bütün muzari sigaiarında gelmesi gerekir.)

İstiâze'deki Bâ Harfiyle İlgili Aklî Meseleler

deki harfiyle ilgili aklî mevzulara gelince bunlar çoktur deki harfi "ilsak bâsfdır Bu hususta birçok mesele var. [234][234]

Birinci Mesele

Basralılar bu harfi "ba-ı ılsâk". Kuleliler de "bâ-ı âlet" diye isimlendirmişlerdir. Bir toplulukda

---

[229][229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/129.
[230][230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/130.
[231][231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/130.
[232][232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/130.
[233][233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/130.
[234][234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/130.

ona "bâ-i
tazmîn" demişlerdir Bil ki sözün özü, bu (V) harfinin bir fule müteallik olduğunda şüphe yoktur. Bunun faydası şudur: Bizzat bu fiilin mefûlüne bitişmesi, ancak kendisine bu bâ harfinin geldiği mefûl vasıtasıyla olur ki. bu harfi, bitişmeye sebep olduğu için. "bâü'l-ılsâk" diye: fiil bu harf
vasıtasıyla birşeye dahil olduğu için de "bâü'l-âlet" diye isimlendirilir. 235[235]

İkinci Mesele

Âlimler burada bir fiil takdir etmenin gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Meselâ sen sadece (kalem ile)
dediğinde, bu tam bir mana ifade eden söz olmaz. Aksine mutlaka (Kalemle yazdım) demen gerekir. Bu ise, şu harfinin mukadder bir müteallakının varlığına (fiil, şibh-i fiil, mânâ-yı fiil gibi) delalet eder. (Billahi yapacağım) sözü de buna benzer. Bunun manası yâfö (Allah'a yemin ediyorum ki yapacağım) demektir. Burada, söz kendisine delâlet ettiği için fiili hazfolunmuştur. Orada da böyledir. Adam, yolculuk için kendisinden izin isteyene şöyle der: (Allah'ın ismi üzere) yani {Allah'ın ismi üzere -yani-himayesi altında- git). 236[236]

Üçüncü Mesele

Burada mutlaka bir takdir yapmanın gerekliliği ortaya çıkınca deriz ki: Bu gibi yerlerde hazif yapmak en fa-
sih olanıdır. Bunun sebebi ise şudur: Şayed bu mukadder müteallak açıkça ifade edilseydi, kişinin demesi muayyen bir hükme tahsis edilmiş olurdu. Amma hazfedildiğinde, düşünce her yola başvurur ve böylece ancak Allah'a sığınmak vasıtasıyla ve ancak Allah'ın ismiyle başlanıldığında bütün işlerin tamamlanacağı hatıra gelir. Bunun bir benzeri de kişinin, umum ifade etsin diye, deyip de (Allah falanca şeyden daha büyüktür) dememesidir. Orada da böyledir237[237]

Dördüncü Mesele

Sîbeveyh, "Bu "bâ"nın ameli ancak kesrdir. Bu sebebten dolayı harekesi kesre kılınmıştır. Eğer, "(harf-i çerlerden olan) benzetme kâfinin ameli de ancak kesrdir, ne var ki harekesi meksûr değil meftûhtur." denirse, deriz ki: "Teşbîh (benzetme) kâfi isim yerine de geçer. Dolayısıyla o amelde zayıftır. Bâ harfine gelince. O, ancak bu kesr işi itibarıyla vardır." demiştir Sîbeveyh'in bâ harfi hakkındaki bu sözleri kuvvetli bulunmuştur. 238[238]

Beşinci Mesele

Bâ harfi bazan, Ailah Teâlâ'nın: "De ki: İlk peygamber ben değilim" sözünde olduğu gibi aslî olur. Bazan da zait olur. Bu zait olan bâ harfi dört kısımdır. Birincisi: ve sözünde olduğu gibi ilsâk,
İkincisi: İmâm-ı Şâfî'ye (r.a.) göre teb'îz (kısım), Üçüncüsü: Cenâb-ı Allah'ın kullarına zulömkâr değildir." (Fusstiet. 46) ayetinde olduğu gibi nefyi te'kîd (olumsuzluğu kuvvetlendirmek);
Dördüncüsü: Allah Teâlâ'nın "Allah onların ışıklarını giderdi."
(Bakara. 17) yani "götürdü" ayetinde olduğu gibi, ta'dıye (geçişsiz fiilleri geçişti kılmak)

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/130.
236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/131.
237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/131.
238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/131.

içindir.
Bir beşinci "bâ" daha vardır ki şu sözde olduğu gibi (de, da) manasına ge (Benim başıma gelenler senin düşmanlarının başına da geldi.) Yani demek, demektir, sözündeki "kasem bâ'sına gelince, bu da ilsak bâ'sı cinsindendir. 239[239]

Altıncı Mesele

Âlimlerden bir kısmı, başlarınızı meshediniz" (Mâde, 6) ayctindekı' harfinin zâid olduğunu; takdirin ise (ve başlarınızı meshedin.) şeklinde olduğunu söylemişlerdir.
İmâm-ı Şâfî (r.a.) buradaki bâ harfinin teb'îz ifade ettiğini söylemiştir. İmam-ı Şafiî'nin (r.a.) delili birçok yöndendir.
Birincisi, bu bâ harfi ya boştur (manasız) veya bir mana ifade eder, Birinci ihtimal batıldır. Çünkü âlemlerin Rabbı ve hâkimlerin hâkimi olan Allah'ın sözünün boş olduğuna hükmetmek, son derece uzak bir ihtimaldir. Zira sözden maksat birşeylen ortaya koymaktır. Binaenaleyh sözü lağve (anlamsızlığa) hamletmek, as-lolamn hilafına bir hareket tarzı olmuş olur. Bu nedenle o bâ harfinin tali bir mana ifade ettiği ortaya çıkar. Bu görüşte olan herkes o mananın teb'îz olduğunu söylemektedir.
İkincisi: (Elimle mendili sildim) ifadesi ile (Mendille elimi sildim) ifadesi arasındaki farkın doğru olduğuna, "Kişi mendilin bir parçası ile elini sildiğinde denilmesi delil olarak kifayet eder.
Üçüncüsü: Dilcilerden bir kısmı bâ harfinin bazan teb'îz için olduğunu söylemişler, bir kısmı ise bunu kabul etmemişlerdir. Ancak kabul edilme tarafı daha ağır basar. Binaenaleyh bâ harfi teb'îz manasını ifade eder. Teb'îz ile ifade edilen bu bir kısmın miktarı ise belirtilmemiştir Bundan dolayı "kısım" denilebilecek herhangi bir miktarı ifade etmesi gerekir. Buna binaen, başın bir parçasının en azını meshetmekle yetinmek vacip olur. İşte Şafiî'nin görüşü budur. Onun bu görüşüne karşı Cenâb-ı Allah'ın "Binaenaleyh (teyemmümde) yüzlerinize ve ellerinize sürün" (Mâde. 6) ayeti müşküilük arzeder. Bu durumda yüzün ve ellerin parçalarından bir parçasının en azını meshetmiş olmanın teyemmümde kafi gelmesi gerekirdi. Halbuki İmâm-ı Şâfn'ye göre yüzün ve ellerin tamamını meshetmek gerekir. Şafiî'nin bu müşkıle şöyle diyerek cevap vermesi gerekirdi: "Bu ayetin gereği, teyemmümde, cüzlerden bir cüz'ün en azını meshetmekle yetinmektir." Ancak Şafiî'ye göre, nassa (ayete hüküm) ilavesinde bulunmak nesh değildir. Binaenaleyh diğer delillerden dolayı, yüz ve ellerin tamamını mesh etmenin farz olduğunu söyledik. Halbuki (abdestte) başı meshetme hususunda, başı tamamen meshetmenin farz olduğunu gösteren herhangi bir delil bulunmamıştır. Bu sebeble şu abdest ayetinde zikredilen miktarla yetindik. 240[240]

Bâ Harfiyle İlgili Fıkıh Meseleleri

Ebü Hanife'nin ashabı (arkadaşları, talebeleri) "ilsâk ba'sına binâen birçokmesete ortaya koymuşlardır.
Birincisi: İmam Muhammed ez-Zıyadat isimli eserinde şöyle demiştir:
Bir adam hanımına (Allah'ın dilemesi ile sen boşsun) dediğinde, talak vaki olmaz. Bu tıpkı, onun (Eğer Allah dilerse boşsun,) sözü gibidir. Eğer o adam (Allah dilediği için boşsun) demiş olsaydı, îalâk vaki olurdu. Çünkü O, bu sözünde sözünü "sebeb" gösterme makamında zikretmiştir Yine (Allah'ın iradesiyle boşsun) derse talâk vaki olmaz. Fakat (Allah'ın iradesi için boşsun) dediğinde talâk vaki olur Ama (Allahın ilmi ile veya ilmi sebebiyle boşsun) derse, her iki şekilde de talâk vaki olur. Halbuki bu iki ifade arasında fark vardır
İkincisi: İmâm Muhammed, "Kitâbul-Eymân'ında şöyle demiştir:
Bir kimse hanımına (Eğer benim iznim olmadan bu evden çıkarsan boşsun.) derse, bu

---

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/131-132.
240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/132-133.

durumda o kadının, her çıkmak istediğinde kocasının iznini alması gerekir Ama "(Eğer bu evden, sana izin vermem hariç, çıkarsan boşsun) dese ve bir defa izin verse yeter Bunlar mutlaka farklıdırlar

Üçüncüsü: Eğer adama hanımına (Sen bin -lira, dinar, vs.- karşılığından kendini üç talakla boşa) derse, o kadın da bir talakla kendisim boşarsa. bin (lira. dinar v.s.)'nin üçtebırine mukabil olarak bu talak vaki olur Bu böyledir zira. bu ifadedeki "bâ". karşılık olmaya delalet eder Dolayısı ile bedel, bedeli olduğu şeye eşit şekilde dağıtılır. Böylece her talaka, bin (lira v,s.) nin üçte-biri tekabül eder Şayet o adam (hanımına) "nefsini bine karşılık boşa" dese. kadın da kendisini bir talâkla boşasa. İmam Ebu Hanîfe'ye göre hiçbir şey olmaz. Zira " lâfzı, şart kelimesidir. Halbuki, şart bulunmamıştır (ki, meşrut da tahakkuk etsin.) İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise. bin (lira. dirhem) in üçte biri mukabilinde bir talâk vuku bulur.

Ben de derim ki: Burada "bâ'yı alâkadar eden birçok mesele vardır.

a-) Ebû Hanîfe şöyle demtştır: Semen (kıymet, para), kendisine kıymet biçilen şeyden ancak "bâ" harfinin semenin başına getirilmesiyle ayrılır Meselâ: Adam "şunu şunun mukabilinde sattım veya satın aldım" dediğinde, yalnız başında "bâ" bulunan kelime, bedeldir İmam Ebû Hanîfe, bu farka fasit beyi bina ederek, şöyle demiştir: Adam, "Bir men'lik şarap mukabilinde şarap kupasını satın aldım" dediğinde, bey' (alışveriş) fasit olarak akdedilmiş olur. Ama adam "Şarap kupas mukabilinde, bu şarabı sattım" dediğinde, alışveriş sahih olmaz. Bu iki ifade arasındaki fark şudur: Birinci ifadede şarap, fiattır, semendir. İkincisinde ise, şarap kendisine değer biçilendir. Şarabı fiat kabul etmek caizdir. Ama onu kendisine değer biçilen kabul etmekse, caiz değildir.

b-) İmam Şafiî şöyle demiştir: Adam, "Senden şu dirheme karşılık, şu elbiseyi satın aldım" dediğinde, bizzat o dirhemi vermek gerekir. Ebu Hanîfe'ye göre ise taayyün etmez, (başkası da verilebilir).

c-) Cenâb-ı Hakk, (Tevbe. 111} "Şüphesiz ki Allah, müminlerin canlarım ve mallarım -kendilerine cennet (vermek) mukabilinde- satın almıştır." buyurmuş, cenneti canın ve malın bedeli (semeni) kılmıştır. 241[241]

"Bâ" Harfiyle İlgili Usul-i Fıkıh Meseleleri:

Fıkıh usulünde birçok mesele vardır:

a-) "Bâ" harfi, sebebiyet ifade eder. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar hakikaten Allah'a ve Resulüne muhalefet ettiler." {Haşr, 4) buyurmuştur. Buradaki "bâ" harfi, sebebiyet ifade eder Bunun sebebiyet ifade etmediği de söylenmiştir. Zira "bâ" lafzını, sebebe getirmek caiz olup242[242] şöyle denilebilir: "Bu hüküm şu sebeple sabit oldu."

b-) "Bâ" harfinin sebebiyyet ifâde ettiğini söylediğimizde, sebebiyyet ifâde eden "lâm" harfi ile bu "bâ" harfi arasındaki fark nedir? Bunun izah edilmesi gerekir.

c-) sözündeki "bâ" harfini araştırmak gerekir. Zira bunun neye taalluk ettiği bilinmiyor. "Biz Seni hamdinle teşbih ederiz." (Bakara, 30) ayetindeki "bâ" ham de böyledir Bunun da araştırılması gerekir.

d-) Denildi ki bütün ilimler dört kitapta toplanmıştır. Bu dört kitabın ilmi de, Kur'ân-ı Kerîm'dedir. Kur'ân'ın ilmi Fatiha Sûresinde; Fâtiha'nın ilmi de sözünde; bu besmelenin ilmi de, sözündeki "bâ" harfindedk Ben de derim ki, bu doğrudur; zira, bütün ilimlerin gayesi kulu Rabbına ulaştırmaktır. İşte bu "bâ" harfi de "ilsâk bâ"sıdır ki bu, kulu Rabbine bağlar. Bu ise, gayelerin en yücesidir. 243[243]

241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/133-134.

242[242] Bir başka baskıda kelimesi şeklinde geçmektedir.

243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/134.

Min Ve Bâ Harf-i Cerleri İle İlgili Meseleler:

Bu konunun bahislerinden üçüncüsü de, harf-i çerler mevzuudur
sözü, harfi çerlerden ikisini ihtiva etmektedir Bunlardan birincisi "bâ", ikincisi de "min" lâfzıdır. Bu lafzıyla ilgili birçok husus vardır
a-) "Malt oğlundan aldım" der böylece üt nin nûnunu, kesre; "Malı adamdan aldım" dediğinde ise, v nin nûnunu fethalarsın. Burada kelimesinin son harekesi, değişmiştir. Durumlar değişince, her durumun kendine mahsus bir hareke olacağına delâlet etmiştir. Burada, bu kelimenin sonu âmillerin değişmesiyle değişmiştir. Zira âmilin manası, bu hareketleri haketmeye delâlet eden sebebi (durumu) göstermekten başka birşey değildir. Bu nedenle, bu kelimesinin murep olması gerekir.
b-) kelimesi dört mana ifade eder: "ihtida" (başlangıç.-den itibaren) "teb'îz", "tebyîn" (açıklayıcı), bir de ziyade (lâfzan güzellik arzedip, manaya katkısı olmayan).
c-) Müberred, "astolan bu jt kelimesinin ibtidâ ifade etmesidir. Diğer manalar ise, talidir." demiştir. Başkaları ise, aslolanın ba'ziyyet, diğerlerinin ise tali olduğunu söylemiştir.
d-) Bazıları harfinin zaid olmasını kabul etmediler. Cenâb-ı Hakk'ın "(Allah) sizin günahlarınızı bağışlasın" (Ahkâf, 31) ayetine gelince, bu kimseler ayetteki kelimesinin ilâve bir mana ifade ettiğini açıklamışlar ve sanki Cenâb-ı Allah'ın bu ayette şöyle dediğini söylemişlerdir: "(Allah da) günahlarınızdan bazısını bağışlasın..." Günahların her bir cüzünü bağışlayan da, günahların hepsini bağışlamış olur.
e-) ile narfi arasında, zikredilmesi gereken bir fark vardır Şeytan:
"Sonra, andolsun onların önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından kendilerine geleceğim (musallat olacağım)" (Araf. 17) demiştir. Bu ayet hakkında iki sual bulunmaktadır:
1-) Şeytan, ilk iki kelimenin başına niçin üçüncü ve dördüncü kelimelerin başına da niçin getirdi?
2-) Şeytan lâfızlarını zikrettiği halde, niçin isti'âzede iî lâfzı ile denilip yi denilmemiştir?
Bu konunun bahislerinden dördüncüsü:
a-) Şeytan kelimesi, şeytanlık hususunda aşırılığı gösterir. Nitekim kelimesi de rahmette en ileri dereceyi ifade eder. kelimesi şeytan hakkında, (kovulmuş, lanetlenmiş) anlamındadır. Aynı vezinde olan kelimesi ise, Cenâb-ı Allah hakkında "ısm-ı fail" (rahmet eden) manasındadır. Bunu öğrenince anlarsın ki, "eûzü besmele" Şeytan-ı racîmden Rahmân-ı Rahîm'e kaçışı ifade eder Bu, iki ifade arasında bir dengelenmenin varlığını gösterir. "Allah ile iblis -haşa- iki kardeştirler, ancak ne var ki, Allah kerîm, rahîm ve lütufkâr olan kardeştir; iblis ise, kınanmış, adî ve kötülük yapan kardeştir, akıllı olan kimse şu şerli kardeşten, bu hayırlı kardeşe iltica eder." diyen Seneviyye'nin inancı, (bozu* larak) buradan çıkmıştır.
b-) Hak Teâlâ, Rahîm ve Kerîm midir? Eğer Rahîm ve Kerim ise, Niçin melun şeytanı yaratıp kullarına/nusallat etti? Eğer Rahîm ve Kerîm değilse, O'na yönelmenin ve şeytanın şerrinden O'na sığınmanın ne faydası var?
c-) Göklerdeki melekler diyorlar mı? Eğer diyorlarsa, şeytanın şerlerinden değil, ancak kendilerinin şerlerinden sığınıyorlar demektir.
d-) Cennettekiler cennette diyecekler mi?
e-) Peygamberler ve sıddîklere, şeytanın, Cenab-ı Allah'ın, "Senin izzetine (mutlak kudretine, kahrına) andederim ki, ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım. İçlerinden ihlasa erdirilmiş (mümin) kulların müstesna." {Sâd, 82-83) ayetinde haber verdiği gibi, ilişmeye güçleri olmadığı halde, niçin onlar da diyorlar?
f-) Şeytan, şerre sırf davetin dışında, insanlara ilişemez. Nitekim Cenab-ı Hak, şöyle buyurmaktadır: (ibrahim,22) "Zaten benim, sizin üzerinizde hiç bir hükmüm, nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin. Kendinizi kınayın." Ama insanın bizzat kendisi, kendisini belaların içme atar. Böylece, insanın şeytanın şerrinden sığınmasın-dansa, kendi nefsinin şerrinden sığınması daha ehemmiyetli ve gereklidir. O halde, neden en ehemmiyetli olan taraf bırakılmış da, daha

az ehemmiyetli olan tarafla başlanılmıştır? 244[244]

BESMELE

MUKADDİME DURUMUNDA OLAN BİR TAKIM MESELELER

Besmeledeki "Bâ" Harfi Nereye Taalluk Eder?

Besmeledeki "bâ" harfinin, mukadder olan bir şeye taalluk ettiğini açıklamıştık. Şimdi de diyoruz ki, bu mukadderin isim ve fiil olması ihtimal dahilindedir Bu iki takdire göre de mutaallakın önce veya sonra olması caizdir. Böylece bu dört kısım olur. Demen gibi, mütaallak önce gelir ve fiil olur. (sözün başı besmeledir) demen gibi, müteallak önce gelir ancak isim Sadece Allah'ın ismiyle başlarım) demen gibi, müteallak sonra gelir ve fiil olur. (Başlamam ancak Allanın adıyladır) demen gibi, müteallak sonra gelir, fakat isim olur. Burada iki şeyi incelemek gerekir, Birincisi: Takdim mi tehir mi daha üstündür? Biz deriz ki her iki şekil de Kur'ân'da vardır Takdîm, meselâ Cenâb-ı Allar "Onun akması da durması da Allah'ın adıyladır." (Hûd, 41) ayetinde olduğu gibidir. Tehîr, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın "Rabbinin adıyla oku." (Aiak, 1) ayetinde olduğu gibidir. Derim ki: bence takdim daha üstündür. Takdimin üstün olduğuna birçok şey delâlet eder.

Birincisi: Cenâb-ı Allah ezelîdir, zatının gereği vâcibu'l-vücûddur. Bundan dolayı O'nun varlığı, başkalarının varlığından öncedir. Bizzat önce olmak, önce zikredilmeyi gerektirir.

İkincisi: Cenâb-ı Allah "O, hem evveldir, hem âhirdir." (Hadid. 3) "Önünde de sonunda da İşler Allah'ın elindedir." {Rûm, 4) buyurur

Üçüncüsü: Önce zikredilmek, daha çok saygıyı gerektirir.

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk, (Sadece sana ibadet ederiz.) buyurmuştur. Burada fiil isimden sonradır. Bundan dolayı sözünde de böyle olması gerekir. Buna göre takdir (Allah'ın adıyla başlarım) şeklinde olur.

Beşincisi: Babam Ziyauddm Ömer (r.a.)'den şöyle dediğim duymuştum: "Şeyh Ebu Sa'ıd b. Ebi'l-Hayr el-Mîhenî. Üstad Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî ite bırarada bulundular da, el-Kuşeyrî şöyle dedi: Muhakkikler, hiçbir şey yok ki, ondan sonra Allah'ı görmemiş olalım, dediler. Bunun üzerine Ebu Sa'îd el-Mihenî: "Bu mürid-lerın makamıdır" dedi. Muhakkiklere gelince, onlar herşeyden önce Allah'ı görürler," Ben de derim ki: sözün hakikati şudur: Yaratılmışlardan Yaratana geçmek "burhânü'l-innî'ye (tümevarım), Yaratandan yaratılmışlara inmek ise "burhânu'l-lımnî"ye (tümdengelim) işarettir. Burhânü'l-limnî'nin daha üstün olduğu malumdur. Bu böyle olunca, kim önce fiili takdir eder. derse, kendi tiilini görmesinden, Allah'ın ismi ile meded ummanın farz olduğu görüşüne intikal etmiş olur Kim der, ikinci olarak fiili takdir ederse, sanki o, Allah'ın ismi ile meded ummanın farz olduğuna hükmetmiş, sonra buradan kendi nefsinin durumlarına inmiştir. 245[245]

Mukadder kelâmın fiil Veya İsım Olması

Fiili mı yoksa ismi mi takdir etmek evladır? Üstad Ebû Bekr er-Râzî, "Kur'an tilavetinin dokusu mukadder olan|R fiı| olduğunu gösterir. O da emir fiilidir. Zira Cenâb-ı Hakk (Sadece sana ibadet eder ve sadece senden yardım isteriz.) (Fatiha. 4} buyurmuştur.

Bu ayette takdir "Ey kullarım "sadece sana ibadet eder ve sadece san-den yardım isteriz" deyiniz, şeklindedir. sözü de böyledir. Burada da takdir, "Ey kullarım "Bismillah..." deyiniz" şeklindedir." dedi. Ben de diyorum ki: Birisi. "İsim takdir etmek daha uygundur. Çünkü biz.

244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/134-136.

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/139-140.

"sözün takdiri, (Herşeye başlamak Allah'ın adıyladır." dediğimizde bu, Cenâb-ı Allah'ın zatında bütün sonradan olanların başlangıcı ve bütün varlıklardan başka olduğunu haber vermek olur. Bunu söyleyen ister bu maksatla ve bilerek söylesin, isterse maksadsiz olarak ve bilmeden söylesin. Çünkü bu ihtimalin evlâ olduğunda şüphe yoktur." diyebilir. Bu husustaki sözün tamamı, evlâ olanın (elhamdülillah deyiniz) mi, yoksa, o maksadla söylesin veya söylemesin Cenâb-ı Hakk'ın kendi nefsinde hamd edilmeye lâyık olduğunu haber veren bir ifade olduğu için, (Hamd Cenâb-ı Allah'a mahsustur) mı demenin evlâ olduğu hususunu izah ettiğimizde gelecektir. 246[246]

Cerri Gerektiren Sebep

Cerr, iki şeyle meydana gelir. Biri, lâfzında olduğu gibi harf-i çerle; diğeri ise sözündeki izafetle. Besmeledeki lâfızlarında meydana gelen cer ise, i'rabta sıfatın, mevsufuna tabi olmasından dolayıdır. Burada birçok husus vardır. Birincisi: Harf-i çerler niçin cerri gerektirmiştir? İkincisi: İzafet niçin cerri gerektirmiştir? Üçüncüsü: harf-i çerlerin mi izafetin mi cern gerektirmesi daha kuvvetlidir? Dördüncüsü: İzafet kaç kısımda bulunur? Dilciler dediler ki: birşeyin yine kendisine muzaf olması imkansızdır. Geriye, parça ile bütün arasındaki veya bırşey ile o şeyden ayrı başka birşey arasındaki izafetin meydana gelmesi kalır. Birinci kısmın misali: (Demir kapı, Altın yüzük) dir, Çünkü bu kapı demirin bir kısmıdır ve şu yüzük altının bir bölümüdür. İkinci kısmın misali, (Zeydın kölesi) sözündür. Çünkü bu ifadede, muzâfun ileyh muzaftan tamamen başkadır. Muzaf ile muzâfun ileyh arasındaki alâka ve izafetin kısımlarına gelince bunlar adetâ sayılamayacak kadar çoktur. Zira alâkanın çeşitleri sınırsızdır.247[247]

Dördüncü Mesele

İsmin birşeye isim olması, o ısım olan o hususi lafız ile müsemma olan o hususi zat arasındaki bir alâkadan dolayıdır Bu alâkanın manası, insanların, bu hususî lâfzı, o hususî şeyi tanıtmak için ıstılah kılmalarıdır. Sanki "Ne zaman siz bu lâfzı bizden duyarsanız bununla falan manayı kastettiğimizi anlayın" denilmiş olmaktadır. Bu alâka o isimle müsemması arasında meydana geldiğinde, ismin mûsem-masına nisbet edilmesi kesinkes doğru olur. İşte"deki "isim" lâfzı nın lâfzına muzaf olmasından maksadımız budur. 248[248]

Beşinci Mesele

Ebu Ubeyd, deki ismin zikredilmesi zâiddir Bunun takdiri şeklindedir. "İsim" lafzının zikredilmesi, ya teberrüken veyahut da bu ifadedeki ile yemin manasına olan ayırt etmek içindir." demiştir. Ben de diyorum ki: demekten maksat (Allah'ın ismi ile başlayın) olur. Ebu Ubeyd'in iddiası zayıftır. Zira biz, birşeye başlamanız emredildiğinde, bu emir, fiillerinizden sadece birim içine alır. Bu fiil ise bizim kelamımız ve sözümüzdür. Bundan dolayı demekten kasdımız, (Allah'ı anarak başlıyorum) ve (Bismillah ile başlıyorum) olur. Yine böyle demenin faydası şudur: Allah Teâlâ'nın zatı, zatların en şereflisi olduğu gibi, onu anmak da zikirlerin (anmaların) en şereflisi olur. Onun ismi de isimlerin en şereflisidir Var olmada Cenâb-ı Hak kendinden başka her-şeyden önce olunca, Onun ismini zikretmenin (O'nu anmanın) bütün zikirlerden; ısmininde bütün isimlerden önce olması gerekir. İşte bu itibarla "isim" lâfzından, bu değerli manalar elde edilmiş olur. 249[249]

246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/140.
247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/141.
248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/141.
249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/141.

BESMELENİN OKUNUŞ VE YAZILIŞI

Besmelenin Hangi Kelimesinde Vakfetmek Uygundur?

Âlimler, deyip durmanın, noksan ve çirkin; deyip, veya deyip durmanın doğru ve yeterli; deyip durmanın ise tam bir vakıf olduğunda ittifak etmişlerdir. Vakfın (durmanın) mutlaka bu üç şekilden biriyle yapılması gerektiğini bilmek gerekir. Bu vecihler de vakiin (durmanın) yukarıda işaret edildiği üzere nakıs, kâfi veya tam olmasıdır. Bizzat kendisinden birşey anlaşılmayan söz sonunda durmak vakf-ı nakıs; manası anlaşılan, ancak kendisinden sonra gelen sözün kendisiyle alâkalı olduğu söz sonunda durmak vakf-ı kâfi; tam bir mana ifade eden ve kendisinden sonraki sözle alâkası olmayan kelâmın sonunda durmak ise vakf-ı tâm olur.

Sonra birisi şöyle diyebilir: Cenâb-ı Hakk'ın sözü tam bir kelâmdır Ancak yine Allah'ın sözü ise kendinden önceki sözle ilgilidir. Çünkü bunlar sıfattırlar. Sıfatlar ise mevsuflanna (sıfatı oldukları isme) tabidirler. Eğer sıfatı mevsufundan ayırıp, onu yalnız başına ayet kılmak caiz olsaydı, niçin âlimler, bir ayet; ise ikinci bir ayettir." dememişler? Eğer bu caiz değilse, daha nasıl onlar (Fâtiha'da) müstakil bir ayet saymışlardır? Bu müşkilin mutlaka cevaplanması gerekir. 250[250]

Lâfz-ı Celalin Lamının Okunuşu

Kıraat âlimleri, ve ifadelerindeki Lâfzatullahın lamının kalın okunmamasında mutabıktırlar. Bunun sebebi kesreden kalın okunan lâm harfine geçmenin ağır olmasıdır, zira kesre inişi gerektirir, halbuki kalın okunan lâm istî'lâ (yükselişi) harfidir. İnenden yükselene geçiş ise zor ve ağırdır. Kıraat âlimleri, Lafzatullahın meriu veya mensub olması durumunda, lâm harfinin kalın okunmasını güzel görmüşlerdir. Cenâb-ı Allah'ın şu ayetlerinde olduğu gibi: {Şûra, 19) (Tevbe 111). 251[251]

Üçüncü Mesele

Kıraat âlimleri şöyle demişlerdir: Lafzatullahın lamını kaim okumaktan iki maksadımız vardır. Birincisi: Lafzatullahtaki "lâm" ile (put adı olan" «î*Âıi» kelimesindeki "lâm" harfini telaffuzda ayırdetmektir İkincisi: Kalın okumak, saygıyı gösterir. Bu İİıı lafzı da, son derece saygıya lâyıktır. Bir üçüncüsü de şudur: İnce okunan lâm, dilin kenarı ile telaffuz edijir. Kalın okunan lâm ise dilin her tarafı ile telaffuz edilir. Bundan dolayı kalın okurken yapılan iş daha çoktur. Bu sebele bunun sevabının daha çok olması gerekir. Ve yine, Tevrat'da: "Ey Musa, Rabbine bütün kalbinle icabet et." denilmiştir. İşte burada da insan, bütün lisanıyla Rabbi-ni zikrediyor. Bu da, o insanın, Cenâb-ı Hakk'ı bütün kalbi ile zikrettiğine delâlet eder Dolayısıyla, kalın okumanın daha fazla saygı ifade ettiğinde şüphe yoktur. 252[252]

Dördüncü Mesele

Birisi şöyle diyebilir: İnce okunan "lâm" harfinin, kalın okunan "lâm" harfine nisbeti. "dal" harfinin "tî-harfine, "sîn" harfinin "sâd" harfine nisbeti gibidir. Çünhkü "dâl"' harfi, dilin kenarıyla, "tî" harfi de dilin tamamıyla telaffuz edilir. Tıpkı bunun gibi "Sîn" harfi dilin kenarıyla, "Sâd" harfi ise dilin tamamıyla telaffuz edilir. Böylece ince okunan "Lâm"ın, kalın okunan "Lâm"a nis-betinin, "dâl"ın "tî"ye; "sîn'In de "sâd"a nisbeti gibi olduğu ortaya çıkar.

250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/142.
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/142-143.
252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/143.

Sonra bir takım kimselerin "Dâl bir harf, tî diğer bir harf; aynen "sîn bir harf, sâd da başka bir harftir." dediklerini gördük. Buna göre bunların şöyle demeleri gerekir: "İnce lâm bir harf, kalın lâm da başka bir harftir." Halbuki onlar bunu soyteyemediler. O halde bu ikisi arasındaki farkın ortaya konması gerekir. 253[253]

"Lâfz-ı Celâl "Deki İdgam

“Allah” sözündeki "lâm" harfinin şeddeli okunması idgamdan dolayıdır Buna göre burada iki lam vardır. Birinci lâm, lâm-ı tariftir ki, bu sakin (harekesiz) dir. İkincisi kelimenin aslından olan lâm harfidir ki bu da harekelidir. Aynı cinsten olan iki harf yanyana gelir de birincisi sakin, ikincisi harekeli olursa, bu iki harf ister aynı kelimede isterse ayrı ayrı kelimelerde olsun, mecburen sakin olan harf harekeli olana idğam edilir (girdirilir ve şeddeli bir harf gibi olur). İki ayrı kelimede olan şekline örnek şu gelen ayetlerdir: (Bakara, 16) (Ra'd. 34). Aynı kelimede oları şekline gelince buna misal şu lâfzıdır.
"Elif", "lâm" ve "yâ" harfleri sakin olurlarsa, bunlardan aynı ansten ita harfin biraraya gelmesi imkânsızdır. Bu sebebten dolayı idğam da mûmtenî (mtensa) olur. Eğer bu harfler harekeli iseler ve aynı kelimede aynı cinsten araya gelmişlerse idğam caiz olur. 254[254]

İdgamın Ihtıva Ettiği Sır

Tasavvuf ve Mücâhede (riyâzât) erbabına göre burada bir incelik vardır. Bu incelik şudur: Lâm-ı tarif ile Al-
lan lafzmdaki kelimenin aslından olan lâm bir araya gelmiş birincisi imcisinde idğam edilerek, lâm-ı tarif düşmüş geride "LâfzatullarV'ın lamı kalmıştır Bu, âdeta şöyle bir uyarı mahiyetindedir; Ma'rûf olan Yüce Allah'a marifet hasıl olursa (yani arif O'nu tanırsa), artık kendisinin marifeliği (bilinmesi, anılması) kalmaz, ortadan silinir gider. Geriye, nasıl noksansız ve ziyadesiz idiyse öyleyse Ma'ruf-i ezelî (ezelî olarak bilinen varlık) kalır. 255[255]

Yedinci Mesele

Lafz-ı Celâlde lâmdaki meddin hükmü lâfzında, telaffuz ederken, lamı çeken elifin düsürülmesi caiz değildir. Bu ancak, üzerin vakf edildiği
zaman, şiir zarureti sebebiyle olabilir. Birisi şöyle demiştir:
"Allah katından gelen bir sel.ağaçları arasından su akan bahçenin cömertliğiyle ikramda bulunarak ilerledi.
Bu husus burada sona erdi. Bu konuya, ahkam hususunda bir çok mesele
taalluk etmektedir.
Birincisi: Yemin esnasında, yemin eden kimse îi, dese, onun yemini olur mu, olmaz mı? Bazıları, "olmaz; çünkü İİ, kelimesi, aynı zamanda rutubet manasına bir isimdir. Onun için, yemini ol m az" demiştir. Diğerleri de, "yemini olur, çünkü kelimenin aslına göre bu caizdir. Yemin eden de, aslı itibarıyla yemine niyet etmiştir. Bu bakımdan, yemininin sahih olması gerekir." demişlerdir.
İkincisi: Eğer kişi, hayvan keserken bu şekilde (yani şeklinde) söylese, bu sahih olur mu, olmaz mı? Üçüncüsü: İftitah tekbirinde, kişırı ifadesindeki lâfzını bu şekilde yani şeklinde) söylese, namazı olur mu, olmaz mı? 256[256]

253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/143.
254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/143-144.
255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/144.
256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/144.

Sekizinci Mesele

Bazı rivayetlere göre, Kuteybe'den başka hiç kimseLâfza-i Celâl'i "imâle" ile okumamıştır. [257][257]

Er-Rahman'ir-rahim'in okunuşu

deki "râ" harfleri, lâm-ı ta'rtfin "râ" harfin- de ıdğam edilmesinden dolayı, şeddeli okunmuştur. Kıraat âlimleri arasında, lâm-ı tarifin yine "lâm" harfi-tunu5u ne idğamında ihtilaf yoktur Ve, aynı şekilde lâm-ıtari-
fin bundan başka onüç harfe idğamında da ihtilaf edememiştir. Bu harfler şunlardır: ve o. Cenab-ı Allah'ın şu ayetinde olduğu gibi:
Tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, seyahat edenler, rükû edenler, secde edenler, (insanlara) iyiliği emredenler ve (onları) kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar..." (Tevba 112) Bu idğamın caiz olmasını gerektiren sebep, bu harflerin mahreçlerinin yakın olmasıdır Çünkü lâm harfinin ve bütün bu zikredilen harflerin mahreçleri, dilin kenarı ve ona yakın yerlerdir. Bundan dolayı idğam uygundur. Kıraat imamları arasında, lâm-ı tarifin bu onüç harfin dışındaki harflere idğamınm imkânsızlığı hususunda dajhtilâf yoktur.Geçen ayetteki kelimelerinde olduğu gibi... Bunların hepsi "izhâr" ile okunur Mahreçleri uzak olduğu için, bunlarda idğam caiz değildir. Çünkü, birinci harfin mahreci, ikinci harfin mahrecinden uzak olduğu zaman, bu iki harfi (idğam ederek) bir defada söylemek dile zor gelir. Bundan dolayı, bunlardan her birini, mahreçleri yakın olan iki harfin aksine, birbirinden ayırmak gerekir. Zira, mahreçleri yakın olan iki harfi ayırt etmek de aynı şekilde zordur. [258][258]

Onuncu Mesele

Kıraat âlimleri, lâfzında "imâle" yapılmaması hususunda icmâ etmişlerdir. Bu kelimede "imâle" yapmanın caiz olmadığı hususunda, nahivcilerin iki görüşü vardır Birincisi, bu caizdir. Muhtemelen bu. Sîbeveyh'in görüşüdür. Bu görüşe göre, "imâle"nin caiz olmasının sebebi,. 'daki med harfi olan eliften sonra gelen "nûn" harfinin kesreli olmasıdır İkincisi, nahivcilere göre "izhâr" (elifi göstererek) ile okumaktır ki, buna göre imâle caiz değildir. [259][259]

On Birinci Mesele

Kurrâ, daha önce geçen mecrûr bir kelimenin (lâfzının) sıfatı olmaları sebebiyle kelimelerinin i'rabının cerr olduğu hususunda ittifak ettiler. Şu kadar var ki, nahiv yönünden bu iki kelimede ref ve nasb okumak da caizdir. Allah'ın adıyla ki O, Rahman ve Rahîm'dir..." şeklinde takdir edersek ref ile; "Allah'ın adıyla, yani Rahman ve Rahim olan Allah'ı kastediyorum" şeklinde takdir edersek, nasb ile okunur.
Bu babın konularından ikinci kısmı, hat ile ilgili olanlardır. Bu konuda birçok mesele vardır. [260][260]

Besmelenin Yazılışı

deki bâ hartini (elifsiz olarak) "si"ne bitişik yazdılar, diğer yerlerde böyle yapmadılar ve bu iki yazılış tarzı arasındaki fark hususunda, iki görüş zikrettiler
Birincisi; bâ" harfinden sonra gelen "elif-i vasi" düşürüldüğü zaman, " harfinden sonra

---

[257][257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/144.
[258][258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/145.
[259][259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/145.
[260][260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/145.

düşmüş olan elif "e delâlet etmesi için, bu "bâ" hartini doğrudan "sîn" harfine bitiştirdiler. Görmüyor musun? "tobbinin adıyla oku!" (Atak, 1) ayetini yazdıklarında, "elif" ile yazmışlar 've "bâ" harfini esas şekline döndürmüşlerdir.

İkincisi, el-Kuteybî şöyle demiştir: "Bâ harfini sîn harfine doğru uzatıp, birleştirdiler. Çünkü onlar, Allah'ın kitabına ancak yüce bir harf ile başlamak istediler. Ömer b. Abdulazîz, kâtiblerine şöyle derdi: "Allah'ın kitabını ta'zîm için, bâ harfini uzatın, sîn harfini iyice belirtin ve mîm harfini iyice yuvarlak yapın." 261[261]

İkinci Mesele

Tasavvuf ehli, "bâ" harfinin şekil olarak alçak olduğunu Lafzatullah'la birlikte yazıldığında yükseldiğini ve yüceldiğini söylemişlerdir. Böylece kalb, Cenâb-ı Hakk: in hizmetiyle meşgul olduğunda, onun halinin yükseleceğini ummuşlardır. 262[262]

Üçüncü Mesele

sözündeki kelimesinin "elifini hazfedip, Cenâb-ı Allah'ın (Atak, 1) sözündeki kelimesinin "elif'mi ise izhâr ettiler. Bu iki yazılış arasında iki yönden fark vardır.,

Birincisi: sözü, çoğu işlerimizde birçok vakit söylenir. Diğer yerlerin aksine, kelimede hafiflik olsun diye elifi hazfettiler. Çünkü diğer yerlerde ise pe-kaz geçmektedir.

İkincisi: Nahivci Halil şöyle demiştir: sözündeki "elifi hazfedil-miştir. Zira "elif", sakin bir "sîn" ile kelimeye başlamak mümkün olmadığı için, gelmişti. "İsm"e "bâ" harfi gelince bu elifin yerini tutmuş ve "elif yazıda düşmüştür. Cenab-ı Allah'ın sözünde ise bu elif düşürülmemiştir. Çünkü bu ayette "bâ" harfi, besmelede olduğu gibi, "elif" harfinin yerini tutamaz. Zira bu ayetteki "bâ." harfinin hazfı mümkündür. Bu takdirde mana doğru olur. Bu nedenle t.
sen (Rabbinin adını oku) dediğinde mana yine doğru olur. Ama besmeledeki bâ harfini düşürürsen mana doğru olmaz. Böylece de fark anlaşılmış olur. 263[263]

Dördüncü Mesele

Lafızda, insanların çok kullanmalarında ve mârife ol- malarının gerekliliği hususunda eşittikleriyle birlikle-
A\ lâfzını iki lâm ile yazdıkları halde, kelimesini bir lâm ile yazmışlardır. Fark birçok yöndendir. Birincisi, lâfzı mûreb olup isimlerde yapılan tasarruf onda da yapıldığı için, yazılışını asi üzere bıraktılar. sözüne gelince, nakıs olduğundan mebnidir, zira ancak "sıla cümlesi"yle birlikte tam bir mana ifade eder. Bu durumda, kelimenin bir cüzü gibidir. Kelimenin bir cüzünün mebni olduğu malumdur. Bundan dolayı bu kelimede (bir lâm yazmamak suretiyle) bir eksiklik bıraktılar. Görmez misin ki onlar, 0,j£j, kelimesini iki "lâm" ile yazdılar. Çünkü tesniye olmak jüLi kelimesini harfe benzer olma durumundan çıkardı. Zira harfler tesniye olmaz. İkincisi, lafzı, şayet bir lâm ile yazılsaydı Jı sözü ile karışırdı. Halbuki bu karışıklık ihtimali tfjj kelimesinde yoktur. Üçüncüsü, Lâfzatullâhı telaffuzda kalın okumak (tefhim) vacibdir. Yazıda da, bu böyledir. Hazfetmek ise "tefhîm"e aykırıdır, kelimesine gelince, onun "mana bakımından tefhîm"i yoktur. Dolayısıyla kelimesinin tefhimini yazıda da terkettiler. 264[264]

Beşinci Mesele

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/146.
262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/146.
263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/146.
264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/147.

kelimesindeki den önceki "lâm"ı çeken "elifi, yazı yazarken şeklen birbirine benzeyen harflerin bir araya gelmesinden hoşlanmadıkları için, yazıda hazfettiler (yani şeklinde yazmadılar). Bu, kıraat esnasında telaffuzda, aynı cins harflerin bir araya gelmesini hoş görmemelerine benzer. [265][265]

Altıncı Mesele

Onlar kelimesinin aslının *İVı olduğunu söylemişlerdir Bu altı harftir Vakta ki, bu kelimeyi Â kelimesi
ile değiştirdiler, geriye dört harf kaldı. "Hemze", iki
"lâm" ve "hâ" harfleri. Hemze, boğazın en alt tarafından, "lâm" dilin kenarından, "hâ" ise, hemze gibi, boğazın alt tarafından çıkar. Bu ise, çok şaşırtıcı bir duruma işaret eder. Çünkü, boğazın enalt tarafı harflerin telaffuzlarının başlangıcıdır. Sonra bu iş, yavaş yavaş dilin kenarına varıncaya kadar yükselir. Sonra boğazın içinde bulunan ve nefesin mahalli olan harfine doğru dönüş yapar, Kul da böyledir. İlk hali olan tanımama ve cehalet durumundan yola çıkar, sonra yavaş yavaş kulluk makamlarına yükselir, böylece gücünün yettiği takatinin üstesinden gelebileceği mertebelerin en sonuna ulaşır ve "mükâşefe âlemi"ne girer. Tevhit denizinde fani oluncaya kadar, ilâhî nurlar yavaş yavaş ona dönmeye başlar. Ki, bu da "Nihayet, başlangıca dönüştür" sözüne işaret etmektedir. [266][266]

Yedinci Mesele

kelimesini yazarken, kolaylık oisun diye, "nûrV 'dan önceki "elif" harfinin düşürülmesi caizdir. Fakat
"elifle yazılırsa daha güzel olur. .. kelimesinde ise.
"yâ" harfinin düşürülmesi caiz değildir Çünkü kelimesindeki "elifin hazfe-dilmesi, kelimesindeki "yâ" harfinin hazfedılmesinın aksine, kelimenin yapısını bozmaz ve bir karışıklık da meydana gelmez. [267][267]

İSİMLE İLGİLİ KONULAR

İsm Kelimesinin Değişik Lügatleri

kelimesi hakkında iki meşhur diyalek (lügat) bulunmaktadır. Araplar, {Bu, onun ismidir, alâmetidir) der. Yine şairin birisi şöyle demiştir: "Her sûrede alâmeti (ismi) olan Varlık'ın adıyla."
Bu kelime hakkında, geçen iki lügatten başka iki söyleyiş şeklinin daha olduğu söylendi: Kısaî, bu konuda şöyle der: Araplar, "elifin esresiyle ba-zan "ism", bazen de elifin ötresiyle "üsm" derler. Lügatları elifin kes-resiyle olanlar elifi attıklarında "sim" lügatları "elifin ötresiyle olanlar "elifi attıklarında "süm" derler. Sa'leb ise şöyle demiştir: pı kelimesinin aslını kabul edenler; aslının, dan olduğunu kabul edenler ise, demişler. Müberred ise, 'Arapların dediklerini duydum" demiştir. [268][268]

İkinci Mesele

Onlar kelimesinin ism-ı tasgîrinin cemisininse ve olduğunda ittifak etmişlerdir. [269][269]

---

[265][265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/147.
[266][266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/147.
[267][267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/148.
[268][268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/149.
[269][269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/149.

Üçüncü Mesele

Bu kelimenin türetitmesinde iki görüş vardıt lar, kelimesinin, yükselmek ve ortaya çıkmak manasına dan fiilinden türediğini söylemişter dir. Buna göre birşeyin ismi, müsemmasının üzerine çıkan ve müsemmanır, oz kendisiyle ortaya çıktığı şeydir. Ben de derim ki: Lâfız, manayı ortaya koyancfct Bir şeyi ortaya koyansa, bilinirlik (malumiyette) hususunda ortaya konan manadan önce gelir. Öyleyse isim, mananın üstüne çıkmıştır ve ondan önce gelir. Kûfeiilerise, kelimesinin den türetilmiş olduğunu; u- kelimesinin alâmet ve nişan manasına geldiğini, bundan dolayı, kelimesinin, müsemmayı (kendisine ad konulan nesneyi) tanıtan bir nişan gibi olduğunu söylemişlerdir, Basralıların delili şudur: Eğer, p-i kelimesi, (Kufelilerin dediği gibi), kelimesinden; türemiş olsaydı, onun ism-i tasğîrinin çoğul şeklinin de olması gerekirdi. 270[270]

Dördüncü Mesele

Bu kelimenin, kökünden türemiş olduğunu soyleyenler şöyle dediler: Bunun aslı dür Bundan "vâv" harfi hazfedildi, ve kelimelerinde olduğu gibi, hazfedilen "vâv" harfine bedel olmak ü2ere kelimenin başına bir hemze-i vasıl getirildi. kelimesinin aslı kelimesinin aslı kelimesinin aslı ise dür. Bunların herbirindeki "vâv" harfi düşürülmüş ve yerine, (durulduğu zaman) "he" harfine (dönüşen "te" harfi) getirilmiştir. İsim kelimesinin, yükseklik manasına olan kökünden türediğini söyleyenlere gelince, onların bu hususta iki görüşleri vardır.
Birincisi: kelimesinin aslı,, 'dendir. Bunun emri ise, fiilinin emri olan gibi, veya, fiilinin emri olan gibi, şeklinde gelir. Sonra bu görüşte olanlar, bu emir sîgası olan kelimelerini isim kabul ederek, buna her türlü i'rabı verdiler ve bunu fiil kabul etmediler ve şöyle dediler: "Bu, tıpkı Arapların çok çalışan deveye fiilini isim olarak vermeleri gibidir." Ahfeş ise, "Bu tıpkı kelimesi gibidir. Çünkü bunun aslı, hazır olmak manasına 'dür. Sonra Araplar bu fiilin mazisine lâm-ı tarif getirip onu fethalı olarak bıraktılar." demiştir.
İkincisi: Bunun aslı, kelimesi gibi, dür. Çok kullanılan bir kelime olduğu ve harekeleri birbirini izlediği için, dile ağır geldiğinden sondaki "vâv" harfi hazfedildi (kaldı). Araplar, "vav"ın hazfedilmesiyle kelimenin son harfi olan ve vâvın harekesi kendisine verilen mim harfini mûreb kıldılar. Yine Araplar "sîn" harfini de sakin kıldılar. Çünkü "vâv" hazfedilince geriye, biri sakin diğeri harekeli olmak üzere iki harf kaldı. Böylece denge sağlansın diye sîn harekelenince, harekeli olan harfin sakin kılınması gerekti. Bunun evveline, sakinle başlamak imkansız olduğu için, bir hemze getirildi. Böylece kendisiyle başlayabilecekleri bir harf getirmeye mecbur oldular. Hemze ziyâde harflerinden olduğu için bu işe o tahsis edildi. 271[271]

İsm Kelimesiyle İlgili Aklî Meseleler

Bu babın konularından ikinci nev'î aklî meselelerdir.
İsmin tarifi, kısımları, çeşitleri ile ilgili konular bu kitabın başlarında geçmişti. Burada geriye birkaç mesele kalmıştır. 272[272]

Birinci Mesele

270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/150.
271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/150-151.
272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/151.

Haşviyye, Kerâmiyyet[273][273], Eş'âriye: "İsim müsemmânın kendisidir. Fakat tesmiye değildir." demişlerdir.

Mutezile ise, "İsim, müsemmâdan başka, fakat tesmiyenin kendisidir." demiştir. Bize göre tercihe şayan görüş ise, ismin müsemmânın da, tesmiyenin de gayrisi olduğudur.

Delilleri zikretmeye başlamadan önce bir mukaddimeye dikkat çekmek gerekir. O mukaddime de şudur: Isım, bizzat müsemmânın kendisi midir, yoksa değil midir? İsmin ve müsemmânın ne olduğunu öncelikle izah edip, bundan sonra, ismin bizzat müsemmânın kendisi olup olmadığı mevzuuna geçmek lazımdır. Biz deriz ki, eğer isimden maksadımız, biraraya getirilmiş harfler ve kesik kesik sesler olan şu lafız; müsemmâdan maksadımız ise bizzat o zatların ve hakikatlerin kendileri ise, bu durumda ismin müsemmâdan başka olduğu açıkça bilinir. Bu takdirde, böyle bir meseleye dalmak lüzumsuzdur. Yok eğer isimden maksadımız müsemmânın bizzat kendisi, müsemmâdan maksadımız ise aynı zat ise bu durumda, "isim müsemmâdır" sözümüzün manası, o şeyin zatının, o şeyin aynısı olduğudur. Bu hernekadar doğru ise de, ancak açık olanı açıklamak kabilinden olduğu için bu da lüzumsuzdur. Binâenaleyh bütün bu durumlarda, şu ko-, nuiara girmenin abesle iştigal olduğu ortaya çıkar. [274][274]

İkinci Mesele

"İsim müsemmânın bizzat kendisidir" diyen kimsenin görüşünden ince ve hoş bir yorum çıkardık. Bu yorumu şöyle açıklarız: İsim, muayyen bir zamana delâlet etmeksizin, herhangi bir manaya gelen her lafzın adıdır "İsim" lafzı da böyledir. Bundan dolayı "isim" lafzının bizzat kendisine ad olması gerekir. Bu durumda "isim" lafzı, "isim" lafzı ile adlandırılmış olur. (İsme isim denir.) Şu ifademize göre isim müsemmânın bizzat kendisi olur. Ancak bunda da bir müşkil vardır, Ki bu da ismin, müsemmânın adı olması, muzâf olan isim kabilinden olmasıdır Halbuki muzâf ile muzafun ileyhden herbirinin diğerinden farklı olması gerekir. [275][275]

Üçüncü Mesele

İsmin müsemma olmasının caiz olmadığını gösteren deliller hakkındadır. Bunda birçok hususlar vardır.

Birincisi: Müsemma yok iken isim bulunabilir. Zira sözümüzün manası sübutu söz konusu edilmeksizin tamamıyla olumsuzluktur. Oysa ki, kendileri ile isimlendirilen varlıklar sırf olumsuzluk iken, bu lâfızlar mevcuttur. Yine, kendileri için muayyen bir isim verilmeyen kimi hakikatler gibi, bazan müsemma olduğu halde isim bulunmaz. Velhâsıl isim ve müsemmadan her birinin, diğeri yok iken var olması bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. Bu da isim ve müsemmanın biri-birinden başka olduklarını gösterir.

İkincisi: Eşanlamlı isimler gibi, müsemma tek olduğu halde bazan isimleri çok olur. Bazan da, müşterek isimler gibi, müsemma çok olduğu halde hepsinin ismi tek (aynı) olur. Bu da yukarıda olduğu gibi, isim ile müsemmanın başka başka şeyler olmasını gerektirir.

Üçüncüsü: İsmin, müsemmasımn adı olması, müsemmanın da isimle adlandırılmış olması, birbirine nisbet edilen, iki isimden herbiri diğerinden başka olduğu halde mâlikiyet (sahip olma) ile memlûkiyet (sahip olunma) kelimeleri arasındaki ilgide olduğu gibi, kelimelerin biribirine nisbet edilmesi kabilindendir Birisi, "Bu, birşeyin kendini bilmesi hususuyla bağdaşmaz." diyebilir.

---

[273][273] Kerrİmiyye; Muhammed b. Kerrâma {V ; 255/869) tabı olanlara verilen isim. Bunlar Allah'ın cisim olduğunu ve mekanda bulunduğunu söylerler; Allah'ın zatında birçok hadislerin olduğuna inanırlar ve kalbin tasdikli olmadan da imanını makbul olduğunu iddia ederler.

[274][274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/151.

[275][275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/151-152.

Dördüncüsü: İsim, müsemmaları göstermek için konan kesik kesik seslerdir. Bu sesler arazdır; baki (devamlı) değildir. Fakat müsemma bazan baki, hatta zatından dolayı vâcibu'l-vücûd olur.

Besincisi: Biz "ateş" ve "kar" kelimelerini telaffuz ettiğimiz zaman bu iki lâfız dilimizde mevcuttur. Eğer isim müsemmanın bizzat kendisi olsaydı, o zaman ateş ve karın dilimizde olması gerekirdi. Bu ise, hiçbir akıllının söyleyeceği bir şey değildir.

Altıncısı: Cenâb-ı Allah'ın "En güzel isimler Allah: indir. O halde O'na bunlarla dua edin." (Araf, 180) ayeti ile Peygamberimiz (a.s.)'in "Allah Teâlâ'nın doksan dokuz ismi vardır"276[276] hadisinde bir çok isimlerden bahsedilmektedir. Halbuki bu isimlerin müsemması birdir, O da Cenâb-ı Allah'dır.

Yedincisi: Cenâb-ı Allah'ın "Rabbinîn ismi ne
yücedir" (Rahman. 78) ayetleri, ismin Allah'a muzaf olduğunu gösterir. Halbuki birşeyin kendisine izafe edilmesi muhaldir.

Sekizincisi: Biz, mecburen ve sözlerimiz arasında farkın bulunduğunu görüyoruz. Bu, ismin müsemmadan başka olduğuna delâlet eder.

Dokuzuncusu: Biz, isimleri Arapça ve Farsça diye nitelendiriyor ve şöyle diyoruz: "Allah" lâfzı, Arapça; "Hüdâ" lâfzı ise Farsça bir isimdir Halbuki Cenâb-ı Allah'ın zatı böyle olmaktan münezzehtir.

Onuncusu: Cenâb-ı Hakk, "£n güze/ isimler AliaV indir. O halde O'na bunlarla dua ediniz." (A"raf, 180) buyurmuş, bize isimleriyle kendisine dua etmemizi emretmiştir. O halde isim dua etmenin vasıtasıdır. Halbuki kendisine dua edilen ise Allah'dır. Dua edilen varlığın zatı ile, dua yapılan lâfızlar arasındaki başkalık zaruri olarak bilinmektedir.

"İsim, müsemmanın kendisidir." diyenler nass ve hükümden delil getirmişlerdir Nass olarak getirdikleri delilleri, Cenâb-ı Allah'ın "Rabbinin ismi ne yücedir." (Rahman, 78) sözüdür. Yüce ve mübarek oıan Cenâb-ı Allah'dır, sesler ve harfler değildir. Hüküm olarak getirdikleri delil ise şudur: Adam "Zeynep boştur" dediğinde, "Zeynep" de karısının ismi ise, o kadına talâk vaki olur. Şayet, isim müsemmanın gayri olsaydı, talakı, o kadından başkasına vermek gerekirdi. Böylece de kendi hanımı olan Zeynep boş olmamış olurdu.

Birinci delillerine cevap şöyle denilmesidir: "Bize Allah Teâlâ'nın, noksanlardan ve kusurlardan uzak olduğuna inanmamız farz olduğu gibi, zatının ve sıfatlarının abesten, cinsî münasebetten ve kötü edebden münezzeh olduğunu bildiren lâfızları da tenzih etmemiz farzdır." denilmesi niçin caiz olmasın?

İkinci delillerine cevap şudur: "Zeynep boştur." sözünün manası, kendisine bu ad verilen zât boştur, demektir. Bu sebeple talâk onun üzerine vaki olur. 277[277]

Dördüncü Mesele

Tesmiye (isim vermek), bize göre isimden başkadır Bunun delili şudur: Tesmiye (isim vermek) muayyen bir
lâfzı, muayyen bir zatı tarif etmek için tayin etmekten
ibarettir. Bu tâyinin manası ise, isim koyanın maksadı ve iradesidir. İsim ise bu belli lâfızdan ibarettir. Böylece ikisi arasındaki fark açıkça bilinir. 278[278]

Beşinci Mesele

Bu manalara delâlet eden lâfızların, onların birbiriyle irtibatına delâlet eden lâfızların zikredilmesinden sonra geldiğini bildin. Bu açık sebebe binaen, isimlerin

---

276[276] Müslim, zıkr, 5, 6 (4/2062-2063).

277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/152-153.

278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/153.

ve fiillerin icadının, harflerin icadından önce olduğuna delâlet eder. Fiil ve isimlerden hangisinin önce icat edildiği meselesine gelince, bu husustaki en vazıh durum, isimlerin icadının fiillerden daha önce olduğudur. Buna delâlet eden birçok husus vardır.

Birincisi: İsim, mahiyete delâlet eden bir lafızdır. Fiili ise, muayyen bir zamanda, herhangi birşey vasıtasıyla, o mahiyetin meydana geldiğine delâlet eden bir lâfızdır. Buna göre isim, müfret; fiil ise mürekkep olur. Müfret olan, mürekkep olandan, zatı ve derecesi bakımından daha öncedir. Bundan dolayı müfredin, telaffuzda ve zikirde, mürekkebden önce olması gerekir.

İkincisi: Fiil, ancak failine isnat edildiği zaman telaffuz edilir. Ama bu faile gelince, kendisine fiil isnat edilmeksizin de bazan onu telaffuz etmek caizdir. Buna göre, şu fail, o fiilden müstağnidir. Halbuki bu fiil, o faile muhtaçtır. Müstağni olan, derece bakımından, muhtaç olandan öncedir. Bu sebeble telaffuzda da önce gelmesi gerekir.

Üçüncüsü: İsmin isimle terkibi bir mana ifade eder ki bu mübteda ile haberden meydana gelen bir cümledir. Ama fiilin fiil ile terkip teşkil etmesi bir mana ifade etmez. Daha doğrusu cümlede isim bulunmadığı müddetçe kesinlikle birşey ifade etmez. Böylece ismin, derece bakımından önce olduğunu anlamış olduk. Bu sebebten en açık ve kuvvetli olan görüşün, ismin vadT (konulma, icade-dilme) hasebiyle de fiilden önce gelmesidir. 279[279]

Altıncı Mesele

İsmin, isim olması bakımından, bazen mahiyetin ismi, bazen de, bir şeyin âlim ve kadir gibi herhangi bir sıfatla mevsuf olduğuna delâlet eden isim olması anlamında, türetilmiş bir isim olduğunu öğrendim. Daha kuvvetli olan görüş, mahiyet isimlerinin derece bakımından müştak isimlere göre, önce olmasıdır Çünkü, mahiyetler müfret, müştaklar ise mürekkeptir. Müfret ise, mürekkepten öncedir. 280[280]

Yedinci Mesele

Bu, derece bakımından sıfat isimlerin, kendi kendisiy-!e kaim olan zât isimlerinden önce olmasına benzer.

Çünkü zatları ancak, kendileriyle bulunabilen sıfatları vasıtasıyla tanırız. Tanıtanın tanıtılandan önce olduğu bilinen bir gerçektir, Bilinme hususundaki öncelik telaffuzdaki önceliğe münasip olur. 281[281]

Sekizinci Mesele

Müsemmalara konan isimlerin kısımları hakkındadır. Bitki, onlar dokuz tanedir.

Birincisi, zata konan isimdir.

İkincisi, zatının cüzlerinden bir cüz olması itibariyle bir şeye verilen isim. Meselâ bizim bir duvara, "O cisimdir ve cevherdir" dememiz gibi.

Üçüncüsü, zatı ile kaim olan hakiki bir sıfattan dolayı, bir şeye verilen isim. Meselâ bizim, bir şeye "O siyahtır ve beyazdır, sıcaktır ve soğuktur" dememiz gibi. Çünkü siyahlık, beyazlık, sıcaklık ve soğukluk, dıştaki eşya ile alâkası olmayan, zat ile kaim hakikî sıfatlardır.

Dördüncüsü, sadece izafî bir sıfat itibariyle birşeye verilen isimdir. Meselâ bizim bir şeye, "O, malûm ve mefhûm, mezkûr, mâlik ve memlûkdür" dememiz gibi.

Beşincisi, olumsuz bir durumdan ötürü bir şeye verilen isimdir. Meselâ bizim, "O âmâ ve fakirdir" ve "O, kusurlardan berîdir, korkulardan uzaktır" sözlerimiz gibi.

279[279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/153-154.

280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/154.

281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/154.

Altıncısı, nisbî bir sıfatla beraber olan hakikî bir sıfat itibariyle bir şeye verilen isimdir. Meselâ bizim bir şey hakkında, "o, âlim ve kadirdir" dememiz gibi. Çünkü âlimlerin çoğuna göre ilim, hakikî bir sıfattır ve malûmat ile ilişkisi bulunmaktadır. Kudret de, aynı şekilde hakikî bir sıfattır ve güç yetirilen şeyler (makdûrât) ile bir alâkası vardır.

Yedincisi, olumsuz bir sıfatla beraber olan hakikî bir sıfat itibariyle bir şeye verilen isim. Meselâ bizim, "O, kadirdir, hiçbir şeydan aciz olmaz, âlimdir, herşeyi bilir" sözümüzün hepsinden anlaşılan mana gibi,

Sekizincisi olumsuz bir safta beraber olan izafi bir sıfat itibariyle birşeye verilen isimdir. Meselâ "evvel" lâfzı gibi. Bu lâfız iki şeyin toplamından ibarettir. Birisi izafî sıfat olması bakımından başkasından önce olmasıdır. Diğeri olumsuz sıfat olarak, başkasının ondan önce olmamasıdır. "Kayyûm" lâfzı da böyledir. Bunun manası, kendi kendine kâim olması ve başkasını ikâme etmesidir Kendi kendine kâim olması, başkasına muhtaç olmaması; başkasını ikâme etmesi ise başkasının ona muhtaç olmasıdır, Bunlardan ilki selbî, ikincisi izafî bir sıfattır.

Dokuzuncusu: Hakikî, izafî ve olumsuz (selbî) sıfatların tamamı bakımından bir şeye verilen isimdir İşte ismin kısımları hususundaki söz bundan ibarettir. Bu isim ister Cenâb-ı Hakk'ın ismi, isterse sonradan olan varlıkların ismi olsun. Zira bu zikrettiğimiz isim kısımlarından başka herhangi bir kısım yoktur. 282[282]

Dokuzuncu Mesele

Cenâb-ı Allah'ın, hususî zatı itibarıyla isminin olup olmadiği konusuna girmeden önce ilahiyatla ilgili bazı Yüce Allah'ın ismini önemli mukaddimeler yapmak gerekir, nasıl anlamak gerekir?

Bınnci mukaddime: Cenâb-ı Allah, sıfat bakımından değil de kendine mahsus zatı itibarıyla yaratıklarından

başkadır. Bunun delili şudur: Allah'ın zatı, diğer sıfatlarına bakılmaksızın O'nun zatı olması itibarı ile, yarattıklarından başka ise mesele zaten ispatlanmış demektir. Yok eğer Onun zatı, diğer varlıkların zatlarıyla müsavi ise, o zaman, O'nun zatının diğer zatlara muhalif olması için fazladan bir sıfatının olması gerekir. Bu takdirde Cenâb-ı Hakkın zatının, kendisiyle diğer varlıklardan başka olduğu bu. sıfata tahsisi kesin bir sebebten ötürü olmazsa, o takdirde, herhangi bir tercih eden olmaksızın, caiz olan varlığın üstün olması gerekir. Yok eğer bu, kesin olmayan başka bir sebebten dolayı olursa, bu durumda da ya teselsül veya devr-i fasit gerekir ki bu bunlar muhaldir. Eğer, "Bizim, sözümüz şu (bir önceki)dir." denilirse, bu söz de, bu hususî sıfatın başka bir sıfattan ötürü meydana gelmiş olmasını gerektirir, bundan da teselsül gerekir. Teselsül de imkânsızdır.

İkinci mukaddime: Cenâb-ı Allah ne cisim, ne de cevherdir. Çünkü cisim ve cevher olmayı selbetmek olumsuz bir manadır Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın hususî zatı ise var olan bir durumdur. Yok olmak kile var olmak arasındaki fark zarurî olarak bilinir. Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Allah'ın hususî zatı, bizzat kâdır ve âlim olmasından ibaret değildir. Çünkü Kadir ve âlim olmaktan anlaşılan manalar izafidir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın zatı kendi kendisiyle kaim bir zattır. Kendi kendisiyle kaim bir varlıkla, nisbî ve. izafî olan sıfatlar arasındaki fark, zarureten bilinir.

Üçüncü mukaddime: Şu anda bizim, Cenâb-ı Allah'ın hususî zatını bilmediğimizi açıklama hususundadır. Buna birçok şey delâlet eder.

Birincisi: Biz aklımıza ve anlayışımıza başvurduğumuzda, aklımızda meye dair, şu dört şeyden başka birşey bulamıyoruz. (Bu dört şey); ya O'nun var olduğunu bilmek, ya O'nun varlığının devam ettiğini bilmek, veya selbî sıfatlar olan Celâl sıfatlarını bilmek veyahut da izafî sıfatlar olan İkram sıfatlarını bilmektir. Cenâb-ı Hakk'ın hususî zatının şu dört sıfattan herbirinden başka olduğu delil ile sabit olmuştur Zira Cenâb-ı Hakk'ın hakikatinin, varlığından

---

282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/154-155.

başka olduğu delil ile sabittir. Bu böyle olunca, yine Cenâb-ı Hakk'ın hakikati, varlığının devamından başka olur ve O'nun hakikatinin selbî ve nisbî olmadığı ortaya çıkar. Mahlû-katın yanında, şu dört husudan herhangibiri hariç, bir bilgi bulunmadığı ve bu dört bilginin Cenâb-ı Hakk'ın hususî hakikatinden başka olduğu anlaşılınca, O-nun zatına mahsus hakikatinin insanlarca bilinmediği ortaya çıkmış olur.

İkincisi: Tam bir araştırma bizim bu şeylerden herhangibirini ancak şu dört husustan birisi yoluyla tasavvur edebileceğimizi gösterir. Birincisi, şu beş duyu organımızdan biri ile idrak ettiğimiz şeyler; ikincisi, elem ve lezzet, açlık ve susuzluk, sevinç ve keder gibi bedenimizin muhtelif durumlarından hissettiğimiz haller; üçüncüsü, varlığın ve yokluğun, tekliğin ve çokluğun, vücûb ve imkânın hakikatlerini bilmemiz gibi aklımızla idrak ettiğimiz durumlar; dördüncüsü, aklın ve hayalin geçen üç şey neticesinde idrak ettiği şeylerdir. Bu şeyler bize, (Cenâb-ı Hakk ile ilgili olan var olmasını, varlığının devamını, Celâl ve İkram sıfatlarını bilme gibi) dört hususu tasavvur etmemize ve onları, kendileri olması itibarıyla idrak etmemize imkân veren şeylerdir. Bu sabit olup, Cenâb-ı Hakk'ın hakikatinin de bu kısımlardan başka olduğu anlaşılınca, Cenâb-ı Hakk'ın hakikatinin insanlar tarafından akledilemeyeceği anlaşılmış olur.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın hususî hakikati, O'nun hakikî, nisbî ve selbî sıfatlarının tamamının illetidir. İlleti bilmek ise, ma'lûkü bilmenin sebebidir. Eğer O1 nun zatına mahsus hakikati bilinseydı, sıfatlarının tamamının da zorunlu olarak bilinmesi gerekirdi. Madem ki zatına mahsus hakikati bilinmiyor, öyleyse sıfatları da tamamıyla bilinemez. Böylece, Allah Teâlâ'nın hakikatinin insan tarafından ak-ledilemiyeceği anlaşılmış olur.

Dördüncü mukaddime: Allah Teâlâ'nın hakikatinin, her ne kadar insan tarafından akledilemiyorsa da, insanlarca akledilebilir olup olmadığının izahı hususu ndad ir.

Beşinci mukaddime: İnsana, her ne kadar Allah'a mahsus bu hakikati idrak etmek, akılları için imkânsız ise de, melek cinsi ya da onlardan herhangibtri hakkında bu bilginin mümkün olup olmadığını açıklamak hususundadır. İnsaflı olmak gerekirse bu konular cidden zordur. Akıl ise, bu konuları şanına yaraşır şekilde incelemekten hemen hemen acizdir. Nitekim şöyle demişlerdir: İnsanların aklı ve bilgisi sınırlıdır Hak Teâlâ ise sonsuzdur Sonlu olanın sonsuz olana ulaşması ise imkânsızdır. Bir de en büyük varlık Allah Teâlâ'dır. İlimlerin en büyüğü de Allah'ı bilmektir. Binaenaleyh en büyük varlığı bilmek ancak en büyük ilim ile otur. Buna göre Allahı, gerçek manada ancak Allah bilebilir.

Altıncı mukaddime: Şunu bil ki eşyaya ait bilgi iki çeşittir: arazî bilgi, zatî bilgi... Arazî bilgi şunun gibidir: Biz bir bina gördüğümüzde, onun bir ustasının olması gerektiğini anlarız. Ama bu ustanın mahiyeti nasıldır; hakikati mahiyetlerin hangi türündendir gibi hususlara gelince, bina bu gibi hususları göstermez. Zatî bilgi de şunun gibidir: Biz belli bir rengi, görerek; ısıyı, dokunarak; sesi, işiterek tanıdığımızda anlarız ki sıcaklığın ve soğukluğun şu dokunulan keyfiyetten başka bir gerçekliği; siyahlığın ve beyazlığın şu görülen keyfiyetten başka bir gerçekliği yoktur. Bunu anladıysan deriz ki: Sonradan varedilmiş varlıkların bir Muhdis (icad edöne) ve Yaratana ihtiyacı olduğunu bildiğimiz zaman Allah'ı arazî bir bilgi ile bilmiş oluruz. Bizim şu anda nefyettiğimiz bilgi (Cenâb-ı Allah'a ait) zatî bilgidir. (Yani O'nun zatının bizce bilinememesidir) Artık bu incelik bilinsin de hataya düşülmesin.

Yedinci mukaddime: Bir şeyi aslında nasılsa öyle bilmek, yani "zatî bilgi" diye isimlendirdiğimiz tarzda idrak etmek, bu âlemde iki türlü mümkündür: Birisi, bilmek; diğeri, görmek. Meselâ, biz siyahı görüp, sonra gözümüzü yumduğumuzda bu iki durum arasındaki farklılığı bedîhî olarak (açıkça) bilir ve böylece bilmek ile görmenin başka başka şeyler olduğunu anlarız. Bunu anladıysan deriz ki: "İnsanlar için zatî bilginin meydana gelmesi mümkündür," denilmesi durumunda, bu bilgi ve idrâkin sadece bir kolu mu vardır yoksa, bu âlemdeki bilmek ve görmek gibi iki yoldan mı elde edilebilir? Bu husus da aklın, hakkında hüküm veremeyeceği ve kestirip atamayacağı şeyler cümlesindendir. Bilme ve görme olmak üzere, burada iki yolun bulunduğunun farz olunması durumunda, acaba burada iş sadece bu iki yola mı hasredilmiştir, yoksa birçok yol ve farklı mertebeler mi mevcuddur. Bütün bu konular, aklın, hakkında kesin bir şekilde konuşamayacağı şeylerdendir. Bu mukaddimelerde söylenecek söz bundan ibarettir. 283[283]

Onuncu Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın kendine mahsus zatı itibarı ile bir isminin olup olmadığı konusundadır. Eski felseiecilerin
bunu inkâr ettikleri nakledilmiştir. Onlar şöyle demişlerdir: "Bunun delili şudur: İsim koymaktan maksat, o ismi söyleyerek müsem-mayı (isimlendirilen varlığı) belirtmektir. Şayet Allah'ın zatı gereği bir ismi olmuş olsaydı, bu ismi koymaktan maksad, bu müsemmayı (variığı) tanıtmak için o ismi başkasıyla zikretmek olurdu. İnsanlardan hiç birinin, Allah'ın hususî zatını kesin olarak bilmediği ortada olunca, bu hakikate isim koymanın bir faydası yoktur. Öyleyse ismin bu çeşidinin olmadığı ortaya çıkmıştır." Bunun peşisıra da şöyle dediler: "Bu ilâhî hakîkatin bir ismi yoktur, Aksine O'nun için, bilginin bize bildirdiği zorunlu şeyler vardır. Bu zorunlu şeyler (levazım) şunlardır: Allah, yok olmayan ezelî varlıktır; yokluğu kabul etmeyen vâcibu'l-vücûddur." "Cenâb-ı Allah'ın kendisine yakın (mukarreb) kullarından bazısını, bu hususî hakikati (yani zatını) bilebilecek bir kabiliyette yaratarak şereflendirmesi, ilâhî kudrete göre imkânsız değildir" görüşünde olanlar ise şöyle demişlerdir; "Durum böyle olunca, Allah'a mahsus bu hakikate (yani zatına) bir isimi koymak da imkansız değildir." Anlaşılıyor ki bu mesele az önce geçen mukaddimelere dayanır. 284[284]

Onbirinci Mesele

Cenâb-i Hakk'ın zâtına isim koymanın mümkün olması durumunda, bu ismin, isimlerin en büyüğü ve bu
zikrin de zikirlerin en şereflisi olduğuna kesinkes hükmetmek farz olur. Çünkü ilmin şerefi malûmun; zikrin şerefi de mezkûrun şerefi iledir. Cenâb-ı Allah'ın zatı malûmat ve mezkûratın en şereflisi olunca, O'nu bilmek, bilmelerin (ilimlerin) en şereflisi; O'nu anmak, anmaların (zikirlerin) ve o isim de isimlerin en şereflisi olur. İnsanlarca çok söylenen şu sözün manası da budur: "Bir mukarreb meleğin veya peygamberin, bu isme -tam bu ismin manasının kendisine tecellî ettiği bu hâl esnasında- vâkıf olması halinde, bütün cismanî ve ruhanî âlemlerin ona itaat etmesi, tuhaf sayılmamalıdır." 285[285]

Allah'ın İsm-i A'zamı

İsnvi A'zam vardır diyenler, bu hususta birçok yönden ihtilaf ettiler
Birincisi, şöyle diyenlerin görüşüdür: Ism-ı Azam, sözümüzdür. Bu hususta Hz.
Peygamberden şu hadis gelmiştir: "Yâ Ze'l-Celâli ve'I-ikram demeye devam edin."286[286] Bu görüş bana göre zayıftır. Zira lâfzı selbî sıfatlara; lâfzı ise izafî sıfatlara işaret eder. Cenâb-ı Hakk'ın hususî zatının selbî ve izafî sıfatlardan başka olduğunu daha önce görmüştün.
İkincisi, şöyle diyenlerin görüşüdür: İsm-i A'zam, "el Hayyû'l-Kayyûm" sözüdür Çünkü Hz. Peygamber Ubeyy b. Ka'ba, "Allah'ın Kitabında en büyük ayet hangisidir" dediğinde, Ubeyy, "Allah (o Allahdır ki) kendinden başka hiç bir Tanrı yoktur. (O, zatî, ezelî ve ebedî hayat ile) diridir. Zatıyla ve kemâhyla kaimdir. (Yarattıklarının her an tedbîr-ö hıfzında yegâne hakimdir, her şey Onunla kaimdir.)" (Bakara-255) dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "fl'm sana helâl olsun, ey Eba'l-Münzir" buyurdu."287[287] Bana göre, bu zayıf bir görüştür. Çünkü " ^Jı " en ileri seviyede idrak eden ve istediğini yapandır. Bu ise, kendisinde çok fazla büyüklük olan bir

---

[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/155-158.
[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/158.
[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/158.
[286] Tirmizî. Daarât, 92 (5/539).
[287] Müslim, Müsafirîn. 258 (1/556); Ebu Oavud, Huruf. 1 (4/37) (benzeri hadis).

durum değildir. Çünkü "Hayy" kelimesi bir sıfattır J^âı kelimesine gelince, bu lâfız kıyam kelimesinden mübalağalı ism-i failidir Manası da, "kendi kendisine var olup başkasını da varlıkta tutan"dır. Kendi kendisiyle kaim olması, selbî bir mana olup, başkasına muhtaç olmamasıdır "Başkasını ikame etmesi"ise, izafî bir sıfattır. Binaenaleyh "Kay-yûm",selbî ve izafî olmanın toplamına delâlet eder. Bu nedenle bu, İsm-i A'zam1 dan ibaret olamaz.

Üçüncüsü, şöyle diyenlerin görüşüdür. Cenâb-ı Hakk'ın bütün isimleri yüce ve takdire lâyıktır. Bunlardan herhangi birini, daha büyük olmakla nitelemek uygun değildir. Çünkü bu, kendisinin dışındakilerin noksanlıkla nitelendirilmesini gerektirir. Bana göre, bu da zayıftır. Çünkü isimlerin dokuz kısma ayrıldığını izah etmiştik. Ve yine Cenâb-ı Hakk'ın hususî zatına delalet eden ismin, isimlerin en büyüğü ve şereflisi olmasının gerekli olduğunu açıklamıştık. Bu husus, delillerle sabit olunca, burada onu inkâr etmeye yol yoktur

Dördüncüsü, İsm-i A'zam, ismidir, diyenlerin görüşüdür. Bu bana göre, doğruluk ihtimali en kuvvetli olan görüştür. Çünkü biz, bu ismin Cenâb-ı Allah için bir "alem isim" yerine geçtiğine dair deliller getireceğiz. Durum böyle olunca, bu isim Cenâb-ı Hakk'ın hususî zatına delalet eder. 288[288]

On Üçüncü Mesele

Müsemmanın mahiyetinin cüzlerinden bir cüz olması bakımından müsemmaya delâlet eden isme gelince,

Cenâb-ı Hakk, hakkında bu muhaldir. Çünkü bu ancak, mahiyeti cüzlerden teşekkül eden bir varlık hakkında düşünülebilir. Bu ise Allah Teâlâ hakkında muhaldir. Çünkü her mürekkep varlık, kendi cüz'üne muhtaçtır. Cüz'ü ise ondan başka birşeydir. Öyle ise her mürekkep varlık kendisinden başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan her varlık ise, "mümkinu'l-vucûd" (varlığı zarurî olmayan) dur Bu, şu neticeye götürür ki, her mürekkep varlığın zatı mümkündür, vacip değildir. Öyle ise zat itibarıyla mümkün olmayan varlığın mürekkeb olması imkânsızdır, mürekkeb olmayan varlığa ise mahiyetinin cüz'ü itibarıyla ona bir isim verilmesi imkânsız olur. 289[289]

Ondöroöncü Mesele

Biz, zata delâlet eden ismin Allah Teâlâ hakkında mümkün olup olmadığını açıklamış ve insanların bu husustaki ihtilaflarını zikretmiştik. Mahiyetin cüz'ü itibarı ile müsemmaya delâlet eden isme gelince, bunun Allah Teâlâ hakkında imkânsız olduğuna dair katî delil getirmiştik. Binâenaleyh geriye diğer yedi kısım isim kalmıştı. Diyoruz ki, kendine mahsus zatı ile kaim, hakikî bir sıfat itibariyle birşeye delâlet eden isme gelince bu sıfat ya "vücud"un (var olmanın) kendisi, ya da vücudun ve vücudun keyfiyetlerinden başka olan ayrı bir sıfat olabilir. Biz, bu kısımlara dair, ortaya çıkacak meseleleri ileride ele alacağız. Allah Teâlâ doğruyu iletendir. 290[290]

HAKİKİ SIFATLARA DELALET EDEN İSİMLERİN ARAŞTIRILMASI

Allah Teâlânın "Şey" Diye Tavsif Edilmesi

Âlimlerin çoğu, Allah Teâlâ'y "şey" kelimesi ile isimlendirmenin caiz olduğunda mutabakata

---

288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/158-159.
289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/159-160.
290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/160.

varmışlardır. Cehm b. Safvân[291]'dan ise bunun caiz olmadığı naklEdilmiştir. Cumhur-u ulemânın delillerine gelince bunlar şunlardır:

Birinci delil; Allah Teâlâ'nm "Şahit olmak bakımın-dan en büyük şey nedir?" de. De ki "Allah". (Enam. 19) sözüdür. Bu ise Cenâb-t Hakk'a "şey" demenin caiz olduğuna delâlet eder. Eğer, "Sözün manası, (De ki Allah) lafzıyla sınırlı olsaydı, deliliniz, yerinde olurdu. Ancak iş hiç de öyle değil. Tam aksine zikredilmiş olan, "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şahittir."de"(Enam, 19) ayetindeki manadır. Bu kendinden öncesi Ne alâkası olmayan başlıbaşına bir sözdür. Buna göre de Cenab-ı Hakk'a "şey" demek gerekmez." denirse, biz de deriz ki Cenâb-ı Hakk "Şa-hit olmak bakımından en büyük şey nedir?" deyip Allah benimle sizin aranızda hakkıyla şâhiddir." (Enam, 19) buyürunca, bu ikinci cümlenin, Cenâb-ı Hakk'ın sözünün cevabı yerine geçmiş olması gerekir. O zaman bizim maksadımızın hasıl olması gerekir.

İkinci delil; Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın zâtından ba$ka her-şey yok olucudur" {Kasas, 88) sözüdür. AyetteKi "vech"(yüz) kelimesinden murat, Allah Teâlâ'nın zatıdır. Eğer Allah'ın zatı "btrşey" olmasaydı, onu "herşey yok olucudur" sözünden istisna etmek uygun olmazdı. Bu da Allah Teâlâ'nın "şey" ile isimlendirilebileceğine delâlet etmektedir

Üçüncü delil; Hz. Peygamber (a.s.)'ın, İmrân b. El-Husayn (ra.)'ın haber verdiği "Allah vardı ve O'ndan başka birşey yoktu."[292] hadîsidir Bu da Cenâb-ı Allah'a "şey" isminin verilebileceğine delildir.

Dördüncü delil: Abdullah el-Ensârî, "el-Fârûk" diye adlandırdığı eserinde Hz. Aişe (r.a.) nin, Peygamberimiz (a.s.) den şöyle dediğini duymuş olduğunu rivayet eder: "Cenâb-ı Allah'tan daha kıskanç hiçbirsey yoktur.[293]

Beşinci delil: "Şey" bilinebilen ve kendisinden haber verilebilenden ibarettir. Allah Teâlâ'nın zatı da böyledir. Binaenaleyh Allah Teâlâ da bir "şey"dir.

Cehm b. Sefvân ise buna karşılık şu delilleri getirmiştir:

Birinci delil; Allah Teâlâ'mn Allah herşeyin yaratıcısıdır" (Zü-mer 62) sözü ile . "O (Allah) herşeye kadirdir." (Mâıde, 120) sözüdür İşte bu herşeyin, yaratılmış ve kendisine güç yetirilen (makdûr) olmasını gerektirir. Halbuki Cenâb-ı Allah ne yaratılmıştır, ne de makdûrdur. Bu da. Allah Teâlâ'nın "şey" olmadığını gösterir

Eğer Allah Teâlâ'nm sözü ile sözünün, tahsis kabul eden umumî bir ifade olduğu söylenirse buna iki yönden cevap veririz. Birincisi: Tahsis asıl olmayıp, aslın aksine bir durumdur. Lâfzî delilleri ispat etmede ise, bu kadar söz kâfidir, İkincisi: Tahsisin caiz olması hususunda asi olan, örf ehlinin "Birşeyın çoğunu, o şeyin bütün yerine" koymalarıdır. Bu se-beble, umumî ifadelerden tahsis yapılabilmesini caiz görmüşlerdir Ne var ki, bir-şeyin çoğunun o şeyin bütünü yerine konulması, ancak hükmün dışında bırakılanın önemsiz ve kıymetsiz olup da neredeyse varlığı ile yokluğunun bir olması durumlarında caiz olabilir. Böylece o şeyin geri kalan kısmına bütünün hükmü verilir. Bu sebebten ötürü şu anlaşılır ki, tahsis ancak önemsiz ve kıymetsiz olan yerlerde caiz olur. Bunu bildiğinde şunu deriz ki Cenâb-ı Hakk'ın "şey" diye isimlendirilmesi durumunda en büyük ve en yüce şey Allah'dır Bu takdirde O'nun hakkında tahsis yapılması imkânsız olur Bundan dolayı böyle bir tahsisin yapılabileceğinin imkânsız olduğunu söylemek gerekir.

İkinci delil; Cenâb-ı Hakk'ın "Hiçbirşey O (Allah) gibi değildir. O, baklayla işiten ve görendir" (Şûrft, 11) sözüdür. Cenab-ı Allah, kendisi gibi bir varlığa "şey" denemeyeceğine hükmetti. Halbuki herşeyin kendi nefsinin misli olduğunda şüphe yoktur. Bu ayetle Allah Teâlâ'nın mislinin (yani kendisinin) "şey" olmadığı ortaya çıkmıştır Bu da O'na "şey" denemeyeceği neticesine götürür. Eğer ayetteki nin kâfinin zâid olduğunu söylerlerse deriz ki, bu sözün

---

[291] Cehm b Salvân. Allah'ın sıfatlarını, ru'yetullahı ve kulun iradesini inkâr eden. cennet ve cehennemin de içindekilerle birlikle fâni olduğunu kabul eden cehmiyye mezhebinin kurucusudur.

[292] Buhârî. Bedül-halk. 1 (4/73).

[293] Müslim. Tevbe. 32-33 (4/2113-2114).

manası o zaman: "Allah'ın kelâmından olan bu harf boş, manasız ve bâtıldır." demek olur. Halbuki böyle hükmetmenin batıl olduğu ortadadır. Bu harfin gereksiz yere olmadığını söylediğimiz zaman, zikrettiğimiz bu delil şort derece kuvvetli ve mükemmel olmuş olur.
Üçüncü delil: "Şey" kelimesi, Cenâb-ı Allah'ın celâl, azamet, medh-ü sena sıfatlarından hiçbirini ifade etmez. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının bunları ifade etmesi lâzımdır. Bu da "Şey" kelimesinin Allah Teâlâ'nın ismi olamayacağı neticesine götürür. "Şey" ismini medh ve celâl ifade etmediği aşikârdır. Zira "Şey" lâfzı en değersiz zerre ile en kıymetli eşya arasında müşterek bir isimdir. Hal böyle olunca "şey" lâfzından anlaşılan mananın, eşyanın en değersizinde de bulunması gerekir. Bu da "Şey" isminin medh ve celâl sıfatını ifade etmeyeceğine delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin medh ve celâl sıfatlarına delâlet etmesinin vacip olduğuna dair sözümüze gelince, bunun delili Cenâb-ı Allah'ın şu ayetidir:
"Allah'ındır en güzel isimler. O halde bu isimlerle O'na dua edin ve O'nun isimleri hususunda sapanları terkedin." (Araf, 180). Bu ayetle Allah'ın isimlerinin güzel olduğuna delil getirmenin, ancak bu isimler yüce, üstün ve güzel sıfatlara delâlet ettikleri zaman bir manası olur. Bir isim bu manalara delâlet etmezse güzel olmaz. Sonra, Cenâb-ı Allah bu isimlerle kendisine dua etmemizi emretmiş ve "O (Allah)'m isimleri hususunda sapanları terkedin." buyurmuştur. Bu Cenâb-ı Hakk'ın güzel isimlerinden başka bir isimle dua eden kimselerin Allah'ın isimleri hususunda sapmış olduklarına âdeta dikkat çekmektedir. Buna göre bu ayet, kulların Cenâb-ı Hakk'a celâl ve medh sıfatlarına delâlet eden en güzel isimlerinden basta bir isimle duâ edemeyeceklerine dair kuvvetli bir delildir. Bu iki mudaddime sabit olunca, netice hasıl olur.
Dördüncü delil: Ne Peygamberimiz (a.s.) den ne de ashabın herhangi birinden Cenâb-ı Hakk'a "ey şey" diye hitab ettikleri nakledilmemiştir. Bu "şey" lafzı ou kadar hakareti ifade ederken nasıl böyle denilir ve kulun, Rabbtna böyle hitap etmesi nasıl caiz olabilir? Tam aksine Peygamberimiz (a.s.) ve ashab (r.a.) dan "Ey eşyayı (bütün şeyleri) yoktan var eden, Ey yerlerin ve göklerin mucidi!" dedikleri nakledilmiştir.
İnsanlardan bu konunun sadece manalar hakkında olduğunu sananlar vardır kj, bu gayet tutarsız bir görüştür. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın "mevcud", "zat" ve "hakikat" nlmaeınrifl hir anlaşmadık knnıısıı rtpfiilrlir AnlaRma7İık çndfiO.fi hu "sev" lâfzının Cenâb-ı Hakk'a isim olarak verilip verilemiyeceği hususundadır ki, bu da sırf lâfızdaki münakaşadır, manayla alâkası yoktur. Bu sebeble kişileri küfre ve fıska nisbet etmek carî değildir. İnsan bu inceliği bilip hataya düşmemelidir. 294[294]

Allah Teâlâ Hakkında "Mevcûd" Tabıri Kullanılabilir Mi?

Cenâb-ı Hakk'a "mevcûd" isminin verilmesinin caiz olup olmayacağını izah hakkındadır Bil ki, bu bahse
girmeden önce, bir mukaddime yapmak gerekir ki, o da şudur: vücûd" lâfzı müştereken iki mâna için kullanılabilir lanıtır. Birinci mana, vucûd , lafzıyla, bulmak, algılamak ve hissetmek kasdedilir Vücûd lafzıyla bulmak ve algılamak kasdedildiğinde mevcûd lafzıyla da, şüphesiz ki algılanan ve hissolu-nan kasdedilir. İkinci mana, "vücûd" lafzıyla bir şeyin, bizzat mevcut, sabit ve gerçek olması murat edilir Bil ki, bu iki husus arasında fark bulunmaktadır. Zira, o "varolma"nın ayanda (zatlarda) meydana gelmiş olduğunun bilinmesi, o şeyin bizatihi var olmasına dayanır. Bu hüküm ters çevrilemez. Çünkü bir şeyin bizatihi var olması, onun ayanda (zâtlarda) meydana geldiğinin bilinir olmasına dayanmaz. Zira, o şeyin, bizatihi var olduğu halde hiçbir kimse tarafından bilinmemesi aklen imkânsızdır.
Geriye bir konu kaldı ki o da şudur: "Vücûd" lâfzı ilk önce bir şeyi idrak etmek ve onu muayyen bir durumda bulmak manasını ifade için icat edildi de, sonra bir şeyin bizatihi var olmasına mı denildi? Yoksa burada durumaksine mi dir? Veya her iki manayı birlikte ifade etmek için mi icat edilmiştir? Biz deriz ki, bu bahis lâfızla alâkalıdır. Doğruya en yakın olan görüş ise, birincisidir. Zira, insanın bir şeyi hissetmesi olmasaydı, o şeyin kendi kendine

---

294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/161-164.

meydana gelmiş olduğu bilinemezdi. Durum böyle olunca, "vücûd" lâfzının hissetmek ve idrak etmek manasını ifade için konulmuş olması, bir şeyin kendi kendine meydana geldiği manasına icat edilmiş olmasından, daha önce geıçeVSeşmesi ^ifeViv
Bu mukaddimeyi iyice kavradıysan biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'a "mevcûd" ismini vermek iki şekilde olur Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın bilinir ve hissedilir olması; ikincisi ise, bizatihi, yani kendi kendine sabit ve gerçek olmasıdır Birinci manaya göre bu, Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk; 'Eğer onlar, nefislerine zulmettikleri zaman sana gelseler de günahlarına mağfiret dile-selerdi (...) elbette Allah'ı tevvab ve rahîm bulacaklardı." (Nisa, 64) buyurmaktadır. Burada "vücûd" lâfzı, bulmak ve tanımak manasınadır. İkinci mana itibariyle bu kelime Kur'ân'da yer almamıştır.
Eğer onlar, "vücûd" lâfzı "bulmak" manasına geldiğine göre, "vücûd" kelimesinin, sûbut ve tahakkuk manasını da, kendiliğinden ifade etmesi gerekir. Zira, "sırf yokluk olsaydı, durum böyle olmazdı." derlerse, biz deriz ki, bu mütalaa iki bakımdan zayıftır.
Birincisi, "vûcûd"un bilmek ve tanımak manasına meydana gelmiş olmasından, "vûcûd"un sübut manasına meydana gelmiş olması gerekmez. Zira, yok olan şeyin bazan bilinir olması, sabit olmuştur. İkincisi, bu konunun sadece lâfızlar hakkında olabileceğini açıkladık. Bir mana itibariyle ismin meydana gelmiş olmasından, bir başka manadan ötürü o ismin meydana gelmiş olması gerekmez. Sonra, müslümanların icmâıyla, Cenâb-ı Hakk'a bu ismin verildiği sabit olmuştur, deriz. Binaenaleyh, bu şekilde hüküm vermek gerekir.
Eğer onlar, "Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin övgüye ve methe delâlet etmelerinin "vâcib" olduğunu siz söylemediniz mi? Halbuki "mevcûd" lafzı bunu ifade etmiyor." derlerse, cevaben deriz ki:
İcmâın deieâletiyle, bu delilden döndük. Bununla birlikte "mevcûd" lâfzının, medhe delâleti, "şey" lâfzının medhe delâletinden daha çoktur. Birçok yönden bu, izah edilebilir Birincisi, kimilerine göre "şey" kelimesi "mevcûd" hakkında kullanılabildiği gibi madûma (olmayana) da "şey" denilebilir. "Mevcûd" lâfzına gelince, bu kesinlikle madûm'a (yok olan bir şeye) ad olarak verilmez. Bu durum, "mevcûd" lâfzının medhe lâyık olduğunu gösterir. İkincisi, "bilinen" manasına olan "mevcûd" lâfzı medh-ü sena anlamını ifade eder, Zira bu lâfız, Cenâb-ı Allah'ın varlığına ve ulûhiyetine delâlet eden şeylerin çokluğu sebebiyle Allah Teâlâ'nın sanki herkesçe malûm, herkesçe mevcut ve her aklın O'nu kabul etmesinin vacip olduğunu ifade eder. Binaenaleyh bu lâfız işte şu cihetten medh ve senayı ifade eder. Böylece "mevcûd" lâfzı ile "şey" lâfzı arasındaki fark ortaya çıkmış olur. 295[295]

"Allah Teâlâ'nın Zatı" Ne Demektir?

Allah Teâlâ'nın zatı hakkındadır. Abdullah el-Ensârî "el-HerevT el-Fârûk" adlı eserinde bu "zât" lâfzını gösteren birçok haber rivayet etmiştir. Birincisi; Hz. Aişe (r.ah.)den, Hz. Peygamber (a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir.
"İnsanlardan mükafatı en büyük olan kimse, Allah'ın zatı için (rızası için) emîrine itaat eden salih vezirdir."
İkincisi: Ebu Hureyre (r.a.), Peygamber (a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. ibrahim üç şeyin dışında asla yalan söylememiştir. Bu üç şeyin ikisi Allah'ın zatı hakkındadır."
Üçüncüsü: Ka'b b. Ucre'nin babasından, Hz. Peygamber (a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Ali'ye sövmeyin. Çünkü Cenâb-ı Allah'ın zatına gark olmuştur."
Dördüncüsü: Ebu Zerr (r.a.) şöyle buyurmuştur: Hz, Peygambere. "Hangi cihad efdâldir?" diye sordum. Hz. Peygamber (as.) "Allah'ın zatı (rızası)için nefsin ve hevânla cihad etmendir." buyurdu,
Beşincisi: Nu'man b. Beşır (ta.), Hz. Peygamber (as.)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şüphesiz şeytanın birçok hile ve tuzakları vradır. Allah'ın nimetleri ile şımarmak; Allah'ın ihsanı ile övünmek, Allah'ın kullarına karşı kibirlenmek ve Allah'ın zatı dışında (rızası dışında)

295[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/164-165.

hevâ-ü hevesine uymak şeytanın bu tuzakla-nnöandır'
Ben diyorum ki: Kendisi ile bir iş meydana gelen herhangi bir şeyi gösteren , eğeı müzete ise tetimesi üe, müennes ise kelimesi ile ifade edilir. İşte bu «ob» Itfzı, bu alâkayı ve bu a'ıakmın vartanı gûeter şe etmek için icat edilmiştir. Bunu anladıysan biz deriz ki, bu sıfatın ikinci bir sıtata, ikincinin üçüncü bir sıfata ve aynı şekilde sonsuza kadar başka bir sıfata verilmesi imkânsızdır Bunun mahiyeti itibarıyla müstakil, kendi kendine kaim tek bir hakikate varması gerekir. İşte o zaman, o hakikatin, bu sıfatların zatı olduğunun doğruluğu ortaya çıkar. Meselâ "o, şunun ve bunun zatıdır" dediğimizde, bu söz, hakîkaten kendi kendine kaim o mahiyet hakkında doğru olur İşte bu sebeble, bu lâfzı, o hakikate delâlet eden tek bir lâfız gibi kabul ettiler Cenâb-ı Hakk, kendi zatı ile kaim olunca, zat ismini O'na vermek, gerçek ve doğru olur el-Ensarî el-Herevî'den rivayet ettiğimiz haberlere gelince, onların hiç biri bu manaya delâlet etmez. Çünkü, bu haberlerde geçen "zat" lâfzından murat, Allah'ın hakikati ve mahiyeti değildir. Bundan maksat, Allah'ın rızasını istemektir Hz. Peygamber'in, "İbrahim, ûç şeyin dışında asla yalan söylememiştir. Bu üç şeyin ikisi, Allah'ın zatı hakkındadır" dediğini görmedin mi? Allah'ın zatı yani Allah'ın rızasını isteme hakkında... Diğer haberler hakkındaki söz de aynıdır. 296[296]

Allah Teâlâ Hakkında "Nefs" Tabirini Kullanıp Kullanmama

"Nefs kelimesi hakkındadır Bu lâfız Kur'ânda geçmektedir Nitekim Cenâb-ı Hakk, Sen benim nefsimdekini biliyorsun, ben senin nefsindekini bilmiyorum."(Maide,116) ve
Allah sizi Kendi nefsjncjen sakındırır" (A Imran, 30)" buyurmaktadır.
Birinci haber: Hz. Aişe'den de, şöyle dediği nakledilmiştir:
"Hz. Peygamber (S.A.S.)'in yanında yatıyordum. Sonra Onu kaybettim (yanımda olmadığını farkettim). Derken O'nu aramaya başladım. Birden, O secde yaparken, elim onun ayaklarına değdi. O, şöyle diyordu: Ey Allah'ım, Senin gazabından rızana; Senin cezalandırmandan affına ve Sen'den Sana sığınırım. Sana yapılabilecek övgüleri saymaya gücüm yetmez. Sen Kendine seni ettiğin gibisin."297[297]
İkinci haber: Ebû Hureyre'den, Hz. Peygamber'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Allah şöyle buyurur. Kulum, beni andığında Ben, kulumla birlikteyim. Eğer kulum beni kendi nefsinde anarsa. Ben de onu nefsimde anarım. Eğer, kulum beni bir topluluk içinde anarsa, Ben de onu, onun (içinde beni andığı) topluluğundan daha hayırlı olan bir toplulukta anarım. Kulum bana bir karış yaklaşırsa. Ben de ona bir zira' yaklaşırım. Kulum bana bîr zira' yaklaşırsa, Ben de ona bir kulaç yaklaşırım. Kulum Bana yürüyerek gelirse. Ben de ona koşarak gelirim."298[298]
Üçüncü haber: Ebu Salih'ten rivayet edilen, onun da Ebu Hureyre'den rivayet ettiği şu haberdir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:
"Cenâb-ı Hak mahlûkatı yaratınca, Ars'in üzerinde yükseltilmiş Kitabında mukaddes nefsi hakkında, "Şüphesiz benim rahmetim, gazabıma üstün geldi." Diye yazdı.b299[299]
Dördüncü haber: Abdullah b. Mesûd'dandır. O, Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu söylemiştir:
"Medholunmanm, kendisine Allah'tan daha hoş geleceği hiç bir kimse yoktur. İste bunun için Allah, kendi nefsini medhetmiştir Yine Atlah'dan daha gayur hiç kimse yoktur. Bundan dolayı da, hayasızlıkları haram etmiştir. Yine, günahlardan özür dileyip (tevbe etmenin) kendisine Aliah'dan daha hoş geleceği, hiçbir kimse yoktur. Bunun için Allah, Kitab'ı indirdi, peygamberleri gönderdi." 300[300]

296[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/165-166.
297[297] Mülim. salat 222(1/352).
298[298] Buhari. Tevhid, 15 (8/171).
299[299] Buhâri, Tevhid. 15(8/171). Mü«Itm. Tevbe. 14(4/2107).
300[300] Mütlüıı, Tevbe, 32, 33, 34 (4/2113, 2114). Mütlüıı, Tevbe, 32, 33, 34 (4/2113, 2114).

Beşinci haber: Hz. Aişe'den Hz. Peygamber'ın kendisine şu teşbih şeklini öğrettiği rivayet edilmiştir:

"Yarattığı varlıklar sayısınca, kelimelerini yazabilecek mürekkebler miktarıma, zatını hoşnut edecek kadar ve Arşının ağırlığı mikdarmca, Allah'ı tenzih ve O'na
hamd ederim. 301[301]

Altıncı haber: Hz. Ebû Zerr, Hz. Peygamber'den, Hz. Peygamber de, Cenâb-ı Hakk'dan şunu rivayet etmiştir: "Ey kullarım! Zulmü kendi nefsime haram kıldığım gibi sizin aranızda da haram kıldım. Binaenaleyh, birbirinize zulmetmeyiniz.302[302] Bu haberin tamamı oldukça meşhurdur.

Yedinci haber: İbn Ömer {r.a.) Peygamberimiz (a.s.)'in bir gün minberde "Allah'ı hakkıyla takdir edemediler" (En'am, 91) ayetini okuyup, sonra da Allah'ın zatını şöyle diyerek övmeye başladı: (Cenâb-ı Hak diyor ki): "Ben Cebbarım, Ben Mütekebbirim, Ben Azizim, Ben Kerîm'im." Bunun üzerine minber sallanmaya başladı, Öyle ki biz, ResOlUllah (s.a.v.) düşecek diye korktuk.303[303]

Sekizinci haber: Ebu Hureyre (r.a)'nin rivayetine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Âdem i/e Musa fa.s.) ruhlar âleminde karşı karşıya geldiler. Musa (a.s.) Âdem'e şöyle dedi: "Sen insanları bedbaht eden ve onlan cennetten çıkaransın." Bunun üzerine Âdem (a,s.) Musa (a.s.)'ya şöyle cevap verdi: "Sen, Allah'ın kendi risalet görevine seçtiği, kendi zatı için (insanlar içinden) seçip beğendiği kimsesin. Ve Allah sana Tevrat'ı indirdi. Sen Tevrat'ta, Allah beni yaratmadan önce, bu işin benim üzerime yazıldığını gördün mü?" Musa (a.s.), "evet" dedi. Bundan sonra Hz. Peygamber Âdem (a.s.)'in Hz. Musa'yı üç defa ziyaret ettiğini söyledi.304[304]

Dokuzuncu haber: Cabir (r.a.) Resûlullah (a.s.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir "Cenâb-1 Hakk şöyle buyurur Bu, kendi nefsim için seçtiğim bir dindir. Bu dine ancak, cömertlik ve güzel ahlâk yaraşır. Bundan dolayı, sizler bu iki haslet ile bu dine ikramda bulununuz."

Onuncu haber: Enes b, Malik (r.a.) Peygamberimiz (a.s.)In Cenâb-ı Allah'dan şöyle naklettiğini rivayet etti:

"Kim benim bir dostumu horlar (onu küçümserse), muhakkak ki Benimle açıkça savaşa kalkışmış demektir. Bundan sonra artık Ben, o kimseyi dünyanın hangi vadisinde öldüreceğime ve onu cehenneme fırlatıp atacağıma aldırış etmem. Kendisiyle zorunlu olarak karşılaşacağı ölümden hoşlanmayan mümin kulumun ruhunu kabzetmede gösterdiğim teenniyi, hükmünü verdiğim hiçbirşeyde göstermedim... Kul, ölümden hoşlanmaz, ama ne çare ki mutlaka ölmesi gerekmektedir. Ben ise, mümin kulumun hoşuna gitmeyenden hoşlanmam.305[305]

Onbirinci haber: Abdullah b. Mesûcl (r.a.) Peygamberimizin şöyle dediğini rivayet etmiştir. Bir kul kendisine bir keder ve hüzün isabet ettiğinde ancak şunu söyler:

"Ey Aîlahım, ben kulunum, bir erkek ve kadın kulundan dünyaya gelen kölenim, perçemim senin (kudret) elindedir. (Benim kaderim) Senin hükmünde takdir edilmiştir Sen, hükmünde âdilsin; kendini isimlendirdiğin veya Kitabında indirdiğin veyahutta yarattıklarından bir kimseye öğrettiğin ya da, gayb ilminde bilgisini kendine ayırdığın her isminle Sen'den Kur'ân'ı kalbimin baharı, gönlümün nuru, hüznümün gidericisi, kederimin ve gamımın yok edicisi kılmanı istiyorum! (Kul böyle dua ederse) Cenâb-ı Allah duasına ancak, hüznünü ve kederini giderip hüznü-iiü sevinçle değiştirerek karşılık verir"306[306].

Onikinci haber: Ebu Saîd el-Hudrî (r.a.)'dan, Resûlullah (s.a.s^'ın şöyle dediği rivayet

---

301[301] Müslim, Zikr, 79 (4/2090): Nm*İ, Sehv. 94 (3/77). Mtı«ı»d, 1/258.

302[302] Müslim, birr, 55 (4/1994); MUsnrt, 5/160.

303[303] Mütned 2/88.

304[304] BuMrt, tefsir-i suret-i Tahâ, 1 (5/239); MOtnad, 2/314.

305[305] Benzeri bir hadis için bkn BuMri, nikâh, 36 (7/190).

306[306] Müsned, 1/391.

olundu:
"Cenâb-ı Allah beni, âlemlere rahmet olarak ve çalgı aletleriyle putları kırmam için gönderdi Rabbim nefsine yemin eder ki, eğer bir kul içki içer de, bundan dolayı Cenâb-ı Allah'a tevbe etmezse, Allah Teâlâ ona "habâl" çamurundan içirir." (Ebu Safd r.a.), bunun üzerine der ki: "Ya Resûlallah, Habâl çamuru nedir?" dedim. Peygamber (as.) de: "O, cehennemdekilerin bedenlerinden akan irindir." buyurdular."[307][307]
"Nefs" bir şeyin zatından, hakikatinden ve hüviyetinden ibaret olup, cüzlerden oluşan cisimden terkip edilmiş değildir. Çünkü, her cisim mürekkebtir. Her mürekkep varlık ise, mümkündür. Ve her mümkün de sonradan olmadır Bu Cenâb-ı Allah hakkında imkânsızdır. Bundan dolayı "nefs" lâfzını, zikrettiğimiz şeylere hamletmek gerekir. [308][308]

"Şahs" Lâfzı "

Sa'db. Ubâde(r.a.)'denResûlullah(a.s.)'mşöyledediği rivayet edilmiştir:
Allah'dan daha gayur hiçkimse yoktur. Bundan dolayı da hayasızlıkların gizlisini de, açığını da haram kılmıştır. Yine, günahlardan özür dileyip (tevbe etmenin) kendisine Allah'dan daha hoş geleceği hiçbir kimse yoktur. (Yani bu i§, Allah'ı hoşnut ettiği kadar kimseyi hoşnut etmez.) Bunun için müjdeleyici ve korkutucu olarak Peygamberleri gönderdi. Yine, medholunmanın, kendisine Allah'dan daha sevimli geleceği hiçbir şahıs (kimse) yoktur, (yani medholunmak, Allah kadar hiç kimseyi mesrur ermez.)[309][309]
Bu hadîste geçen "şahs"dan kastedilenin "teşahhus eden ve hacmi olan bir-şey olması mümkün değildir. Aksine bundan murat, hususî zat ve kendi nefsinde, kendisi itibariyle başkalarından ayrılacak bir şekilde belirli bir hakikattir. [310][310]

Allah Teâlâya"Nûr" Denilmesi

"Nûr" lâfzının Cenâb-ı Allah'a isim olarak verilmesinin caiz olup olmadığı hakkındadır. Allah Teâlâ.
"Allah' göklerin ve yerin nurudur." {Nür. 35) buyurur Bu husustaki haberlere gelince, rivayete göre Abdullah b. Ömer (r.a.)'e, "senin, şakî (bedbaht, günahkâr) kimse, daha anasının karnındayken, şakîdir dediğin anlatıldı" denilmişti. O da, Resûlullah'tan şöyle duyduğunu söylediıüi.
Cenâb-ı Allah mahlûkatmı bir karanlık içerisinde yarattı. Sonra onlara kendi nurundan saçtı. Kime bu nurdan bir şey isabet ederse, o kimse hidayete erer; kime de isabet etmezse, o kimse sapıtır." İbn Ömer (ta.); "İşte bundan dolayı, Allah'ın ezelî ilminde, (Kader) kalemi her şeyi yazmış ve i$ bitmiştir" der.[311][311]
Allah Teâlâ'nın, bildiğimiz bu "nur" veya bu ışığın cinsinden olduğunu söylemek yanlış bir sözdür. Buna birçok şey delildir.
Birincisi: Nur ya cisimdir ya da cisimde bulunan bir niteliktir. Cisim ise, sonradan yaratılmış olup, dolayısıyla onda bulunan nitelikler de sonradan yaratılmadır. Cenâb-ı Allah ise sonradan yaratılmış olmaktan yücedir
İkincisi: "Nur"un zıddı "zulmet"(karanlık)'tir. Allah ise, kendisinin bir zıddı bulunmasından münezzehtir.
Üçüncüsü: "Nur" kaybolup gidebilir. Allah (c.c.) ise kaybolup gitmekten ve zeval bulmaktan münezzehtir. Cenâb-ı Hakk'ın " •J&jffifiufi'î&İı " sözüne gelince, bunun cevabı şudur: Bu,

---

[307][307] Müsned, 4/111; benzeri tur hadis için bkz; MMfm, Çşribe. 72 (3/1587); Tlrmizi, Eşribe, 1 (4/290).
[308][308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/166-170.
[309][309] Müslim, Tevbe, 34, 35 (4/2114).
[310][310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/170.
[311][311] Tlrmizi, îman, 18(5/26); Müsned. 2/197.

müteşâbih ayetlerdendir Buna delil ise, daha önce zikrettiğimiz aklî delillerdir Yine Allah Teâlâ, bu ifadenin peşinden " mjjyî? " (O'nun nurunun durumu...) buyurmuş {Nur 35). böylece "nur'u, mülkün mâlikine (sahibine) nisbet edilmesi gibi, Kendine nisbet etmiştir. Bu da Allah Teâlâ'nın, zatında bir nur olmadığını, bilakis nurun yaratıcısı olduğunu gösterir.

Geriye şunu sormak kalıyor: "Nur" lâfzının, Allah'a isim olarak verilmesinin güzel olmasını gerektiren sebep nedir?

Bu hususta birçok vecih vardır.

Birincisi: Bazıları, ayeti "Göklerin ve yerin nuru Allah? indir." şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre söz konusu şüphe ortadan kalkmaktadır.

İkincisi: Cenâb-ı Allah, "münevvirü'l-envâr", yani nurları yoktan var eden ve yaratandır. Bu izaha göre "nur" lâfzının Allah'a isim olarak verilmesi güzel olmuştur.

Üçüncüsü: Âlemlerin yararına olan şeyler, Allah'ın hikmetıyle meydana gelmiş, dünya ve âhiret işleri bir nizama girmiştir. Her kim faydalı şeyleri bir düzene kavuşturur ve hayırlı işlerde çaba sarfederse, "nur" olarak isimlendirilir. Meselâ, zikrettiğimiz bu sıfat kendisinde var ise, bir kimseye (Falanca bu beldelerin nurudur) denilir.

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk kullarına iman, hidayet ve marifet gibi nimetlerle lütufta bulunmuştur. Bu nitelikler nur cinsinden olan şeylerdir. Kur'ân-ı Kerîm ve gelen çeşitli haberler de buna delâlet etmektedir. Kur'ân'a gelince yukarda geçen ayetin sonundaki şu ifadeler buna delâlet etmektedir: "Nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi kendi nuruna iletir." (Nur. 35)

Bu konudaki haberlere (hadislere) gelince, bunlar da çoktur.

Birinci haber: Ebû Umâme el-Bahilî(r.a.), Hz. Pevaamber (a.s.)'den, O'nun şöyle dediğini rivayet etmiştir " "Müminin ferasetinden korkunuz. Çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar.312[312]

İkinci haber: Enes b. Mâlik (r.a.), Peygamberimiz (a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Biliyor musunuz, insanların en zekisi kimdir?" Orada bulunanlar: "Allah ve Resulü daha iyi bilir" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) şöyie buyurdu: "İnsanlar içinde ölümü en çok hatırlayan ve ona en iyi şekilde hazırlanan kimse." Bunun üzerine ashâb: "Ey Allah'ın Rasülü bunun bir alâmeti var mıdır?" dediler. O (a.s.) buyurdu ki: "Evet, aldanış yurdu (dünya)dan uzaklaşıp, ebedilik yurduna yönelmek. Nur kalbe girince, kalp ölüm gelmezden önce hazırlanmak için genişler ve açılır."313[313].

Üçüncü haber: İbn Mes'ud (r.a.) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (a.s.), Cenâb-ı Hakk'ın " "Allah'ın, İslama göğsünü açıp da Rabbinden bir nur üzere olan kimse, (kalbi katılaşmış kimse) gibi midir?" (Zümer, 22) ayetini okudu. Bunun üzerine "Ey Allah'ın Resulü, Allah insanın göğsünü (kalbini) nasıl açar? dedim. Şöyle buyurdular: "Nur kalbe girince kalp inşirah bulur ve açılır." Bunun üzerine dedim ki: "Yâ Resûlal-lah, bunun alâmeti nedir?" Buyurdular ki: "Ebedîlik yurduna yönelmek, aldanış yurdundan uzaklaşmak ve gelmeden önce ölüm için azık hazırlamaktır."

Dördüncü haber: Enes (r.a.)'İn şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamberimiz (a.s.) yolda giderken, birden Harise (r.a.J ite karşıfaştı. Bunun üzerine şöyle buyurdu:

"Ey Harise nasılsın?" Harise cevaben: "Vallahi gerçek bir mümin oldum" dedi. Resûlullah da: "Dediğini bir düşün. Çünkü her gerçeğin bir hakikati vardır. Öyleyse senin imanının gerçeği nedir?" buyurdu. Harise şöyle cevap verdi: "Nefsim dünyadan yüz çevirdi. Gecelerimi uykusuz, gündüzlerimi susuz geçirdim. Sanki Rabbim'in Arş'mı açıkça seyrediyordum ve sanki cennet ehlinin cennette birbirlerini ziyaret ettiklerini ve cehennem ehlinin cehennemde ulumalarını görüyorum." Hz. Peygamber (as.) bunun üzerine: "Anladım, sen (böyleyaşamaya)devam et." diyerek, şunu ilave etti: "Kim kalbinde Allah'ın imanı nurlandırmış olduğu bir adama bakmak hoşuna giderse. Ona (Hârise'ye) baksın." Sonra Harise: "Ey Allah'ın Resulü, şehit olmam için Allah'a dua et." dedi. Resûlullah (a,s,) da dua etti. Bundan

---

312[312] Tirmlzî. Tefsir, 16 (5/298).

313[313] Benzen bir hadis için bkz: ibnü Ma», Zühd. 31 {2/1423).

sonra "Ey Allah'ın süvarileri, atlarınıza bininiz" diye (cihada) çağrıldı. Harise, atına binen ilk süvari oldu ve Allah yolunda şehid düştü.

Beşinci haber: İbn Abbas (r.a.) şöyle buyurmuştur:

"Hz. Peygamber'in yanında oturuyorken, birden O, üstünden bir ses duydu. Bunun üzerine başım gökyüzüne kaldırdı da hemen şöyle buyurdu: Semanın şu kapısı açıldı... Daha önce asla açılmamıştı. Ve ondan bir melek indi de, şöyle dedi: Ey Muhammed, senden önce hiç kimseye verilmemiş olan iki nur ile (seni) müjdeliyorum: Bu iki nurun birisi Fatiha Sûresi, ikincisi de Bakara Sûresi'nin sonları (yani son üç ayeti)”314[314]

Altıncı haber: Yaiâ b. Münebbıh'ten Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Mümin kıyamet gününde Sırat'a uğrar da. Cehennem ona şöyle seslenir: Ey mümin, benden geç (uzaklaş). Zira senin nurun benim alevimi söndürdü,"315[315].

Yedinci haber: Nafi'in Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre Hz. Resul şöyle dua ediyordu:

"Ey Allah'ım, Seninle sabahlar, Seninle akşamlarız; Seninle yaşar, Seninle ölürüz. Öldükten sonra dirilip Senin huzuruna varacağız. Allah'ım, beni bugün dağıtmakta olduğun bütün hayırlarda hisse ve pay bakımından, nezdinde kullarının en üstünlerinden kıl! (Bugün taksimatta bulunduğun şeyler de) kendisiyle hidayet ettiğin nur, yaydığın rahmet, bolca verdiğin nzık, giderdiğin sıkıntılar, defettiğin belâlar, kaldırdığın kötülükler veya bizden uzaklaştırdığın fitnelerdir.."

Sekizinci haber: Ali b. EbîTalib (r.a.) Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmiştir. Hz. Peygamber'e Cennet ehli soruldu da, O da bunun üzerine şöyle buyurdu:

"Cennet ehlinin baştan tozlu topraklı, elbiseleri de kirlidir. Eğer onlardan herhangi birinin nuru yerdekilere dağıtılsa, şüphesiz onlara yeterdi."

Dokuzuncu haber: Ebu Hureyre, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den şöyle rivayet etmiştir:

"Cenner ehJj, saçj baj; dağınık, üstü başı tozlu, elbisesi eski kimselerdir. Yöneticilerin yanma girmek için izin istediklerinde, kendilerine izin verilmez. Evlenmek istediklerinde, evlenemezler. Konuştukları zaman sözleri dinlenilmez. Onlardan birisinin ihtiyacı, kalbinde döner dolaşır da (onu bir türlü söyleyemez). Şayet bu kimsenin nuru yerdekilere taksim edilecek olsa, şüphesiz onlara yeterdi.316[316]

Onuncu haber: Enes b. Mâlik, Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Aziz ve Celîl olan Allah şöyle buyurdu: Nurum hidayetimdir. "Allah'dan başka ilah yoktur" sözü keiimemdir. Kim bu kelimeyi söylerse, onu kal'ama sokarım. Kimi de kal'ama sokarsam o, hertürlü fenalıktan emin olmuştur."

Onbirinci haber: Hişam b. Urve'nin babasından, onun da Hz. Aişe'den rivayet etmiş olduğu hadîstir ki, buna göre Hz. Peygamber şöyle dua ediyordu:

"Verdiğin nimetin yok olmasından, verdiğin afiyetin değişmesinden, azabının ansızın gelmesinden, bedbahtlığın ulaşmasından ve geçen bir serden Allah'ın noksansız kelimelerine, yerin kendisinden dolayı aydınlandığı ve karanlıkların kendisiyle aydınlığa dönüştüğü nuruna sığınırım."

Onikinci haber: Hz. Peygamber'in şöyle dua ettiği rivayet edilmiştir: "Ey Allahım! Kalbimde bir nur yarat. Kulağımda bir nur yarat! Gözümde de bir nur yarat."317[317] Bu hadîs, meşhurdur. 318[318]

"Suret" Lâfzı

"Suret" lâfzı hakkında birçok haber bulunmaktadır.

314[314] Müslim. Müsâfirîn, 254 (1/554). Nesâî, Ittıtah, 25 (2H38).

315[315] Muteber kitaplarda bulunamamıştır.

316[316] Benzer bir hadis için bkz Tırmızî. Menâkıb, 55 (5/692): İbn Mâce, Zühd, 4 (2/1378).

317[317] Müslim, Musâfirîn 181 (1/526).

318[318] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/170-174.

Birinci haber: Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivâyetetmiştir: "Şüphesiz Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı."319[319] İbn Ömer de, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Hiç kimsenin yüzünü çirkin görmeyiniz. Zira Cenâb-t Hakk, Âdem'i Rahmanın suretinde yarattı.320[320] İshak b. Râhûve, sahih olarak Hz, Peygamber'den şu rivayet edilmiştir, dedi: "MuhaJdtair ta' Allah Âdem'i Rah-man'm suretinde yarattı.'

İkinci haber: Mua2 b. Cebel şöyle demiştirf'Hz. Peygamber bize Güneş doğuncaya kadar namaz kıldırdı.'O'na şöyle söyledi: Daha önce, bu sabahki gibi geç vakte kadar namaz kıldığını görmemiştim." Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Aldırmıyorum. Rabbim bana en güzel bir biçimde göründü de, şöyle buyurdu: Ey Muhammedi Bu yüce topluluk (Mele-i A'lâ) hangi hususta çekişirler? Ben de, "Ey Rabbim, sen daha iyi bilirsin dedim. Bunun üzerine avuç içlerini iki omuzum arasına koydu da, onların serinliğini hissettim. Bunu müteakip, yerle göklerde ne olduğunu anladım."321[321]

Ulema bu haberlerin te'vili hakkında birçok şey söylemişlerdir.

Birincisi; " Sözündeki zamiri, "madrûb'e, yani Hz. Âdem'e aittir. Yani Cenâb-ı Hakk, Adem (a.s.)'i kendisine ait kalıbta yarattı. Eğer böyle demezsek, bu kalıbın yüzünü çirkin görmekten (takbih) sakınmak farz olur.

İkincisi; bu ifadeden murad,Hz. Âdem'i daha en başta mükemmel surette yaratmış olmasıdır. Yani, O bir nutfeden ve kandan meydana gelmedi, ne cenin oldu, ne de ana sütü emdi, tam aksine Cenâb-ı Hakk onu, kusursuz ve mükemmel bir insan olarak yarattı.

Üçüncüsü; yine burdâki "suret" lâfzından maksat, sıfatıdır. Zira, "bu işin sureti, şu şekildedir" denilir. Yani, onun sıfatı ve şekli. Buna göre, Hz. Peygamber'in sözünün manası şudur: Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin bütün âlemlerde geçerli olması gibi, Hz. Âdem'i de kendi toprağında onun naibi ve yeryüzündeki eşyanın tamamında yetkili olması anlamında, kendi sıfatı üzerinde yaratmıştır. 322[322]

Allah'a "Cevher" Demek Caiz Değildir

Felsefeciler, tıpkı hristıyanlar gibi. Allah'ın zatına cevher ismini verirler. Halbuki kelâmcılarsa, bundan kaçınır|ar Felsefeciler şöyle demişlerdir: Cevherden makşadımız, "mahal"den ve "mevdû"dan (yani bir şeye ve arızî varlıklara mahal olmaktan) müstağni olan zattır. Allah da böyledir. Binâenaleyh O'nun da cevher olması gerekir. Cevher kelimesi ıveznindedir. Bunun kökü ise, zuhur, açıklık mânasını ifade eden, masdarındandır. Cevhere, şahsiyyeti ve yer tutması (hacmiyyet) bakımından, görüldüğü için bu ad verildi. Cenâb-ı Hakk'ın cevher olması, varlığının aşikar olmasından ibarettir Ama yer tutmasına (hacmiyyet) gelince, o cevherin bizzat kendisi değildir. Bilakis, cevher olması için bir sebeptir ki, bu sebep de varlığının apaçık olmasıdır. Cenâb-ı Hakk. varlığına delâlet eden delillerin çokluğu bakımından, her görünenden daha açıkça görünendir. Binaenaleyh, Allah, Allah olması bakımından, cevher olmaya tüm eşyanın en lâyık olanıdır. Mütekellimiere gelince, onlar şöyle demişlerdir: Müslümanlar, bu lâfzı kullanmama hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh, bundan kaçınmak gerekir. 323[323]

Allah'a "Cisim" Denilemez

Kerrâmiye'nin ekserisi, cisim kelimesini Allah'a isim olarak verir ve şöyle derler: Biz bununla,

---

319[319] Buhârî. İstizan. 1 {7/125): Müslim, Cennet. 28 (4/2183)

320[320] Bu şekli ile bulunamamıştır.

321[321] Benzen bir hadis için bkz. Oârımî. Rüya, 12 (2/126); Müsned, 4/66.

322[322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/175-176.

323[323] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/176.

Allah'ın uzuvlar-
dan meydana gelmiş, mürekkep olduğunu kasdetmıyoruz Tam aksjne bJ2 bunun!a Allah'ın kendi kendine kaim ve mahalden müstağni bir varlık olduğunu kas- ortar bu "asim" Alah'a Wak etmeme hususunda mutabakat halindedirler.
Kerrâmıye ile görüşeceğimiz iki husus (makam) bulunmaktadır.
Birinci makam, biz onların Cenâb-ı Hakk'ın uzunluğu, genişliği ve derinliği olmayan, manen bir cisim olduğunu kastetmiş olmalarını kabul etmiyoruz. Onlar, Cenâb-ı Hakk. Arş'ın üstündedir diyorlar, halbuki O'nun küçüklük bakımından atom, yanı parçalanmayı kabul etmeyen en küçük parça gibi olduğunu söylemiyorlar da, aksine O, Arş'dan daha büyüktür, diycrlarken biz bunu nasıl söylemi-yelim? Böyle olan herşeyın zatı, Arş'ın iki tarafının birinden diğer tarafına uzanmış olur, neticede de uzun, geniş ve derin olur. Binâenaleyh, uzun, derin ve geniş olması manasında cisim olmuş olur. Bu sebeble onların, Cenâb-ı Hakk'ın, bu mana dışındaki başka bir manada cisim olmasını kastediyoruz demelerinin sın" yalan, sırf iftira olduğu ortaya çıkar.
İkinci makam, bizim şöyle dernemizdir Cisim lâfzı, batıl bir mânâyı vehmettiren bir lâfızdır Kur'ân'da ve hadîslerde, bu lâfzın varit olduğuna delâlef eden herhangi bir şey yoktur. Dolayısıyla, bundan kaçınmak gerekir Hele hele mütekel-limler, şöyle demişlerdir: Cisim lâfzı, uzunluk, derinlik ve genişlik bakımından cüzlerin çokluğunu ifade eder Öyleyse, cisim lâfzının bu mananın aslını ifade ediyor olması gerekir. 324[324]

Allah Teâlâ Hakkında "İnniyye" Lafzının Kullanılması

"İnniyye" lâfzının Cenâb-ı Hakk'a verilmesi hususundadıt Bu lâfzı felsefeciler çok kullanırlar. Kelimenin aslı
itibariyle, bunun açıklaması şudur: lâfzı Arapça da var 0|mada kuvvet ve tekidi jfade eder Cenâb-I Hakk, zatının gereği vâcıb-ul-vucud; vâcıb-ul-vucud un da, var olmanın kuvvetliliği ve güçlülüğü hususunda varlıkların en mükemmeli olunca şüphesiz felsefeciler, bu manada olmak üzere, "inniyye" lâfzını Allah'a itlak ettiler. 325[325]

Allah Teâlâ Hakkında"Mahiyyet" Denilmesi

"Mahiyyet" lâfzının Allah'a itlak edilmesi: "Mahiyyet" lafzı kelimenin aslı itibariyle müfret bir lâfız değildir. Tam aksine insan, hakikatlerden bir hakikati sormak istediğjnde hakikat nedir? Nedir der Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle derdi: "Ey Rabbim, eşyayı bize olduğu gibi göster!" Bu lâfızla, hakikatleri tanımaya dair sualler çoğalınca, onlar "mâ hiye?" sözünün tamamını müfret (tek) bir lâfız gibi kabul edip, bu lâfzı hakikatin karşısına koydular da, hususî hakikati ve hususî zatı anlamında" dediler. 326[326]

Allah Teâlâ'ya"Hakk" Denilmesi

Cenâb-ı Allah'a "Hakk" lâfzını isim olarak vermek: Bu lâfız bir şeyin zatına denilirse, bundan maksat onun
kendi kendine hakikî bir varlık olarak var olması olur. Bumn de|j|| şudur; Hak Batıl ise, yok olan demektir. Şair Lebîd şöyle demiştir: "Dikkat! Allah'dan başka herşey batıldır (yok olucudur)."
Hak, yok olanın mukabili olunca, hakkın var olanın kendisi olması gerekir. Ama hak kelimesi, inançlara ad olarak verilirse, bundan maksat bu inancın doğru ve bizzat o şeye mutabık olduğudur. Bu itikad hak diye isimlendirilir Zira bu inanç doğru olup, o şeye mutabık olduğunda bu inancı açıklamak ve onu doğru olduğu bu hâl üzere bırakmak vâcib olur. Ama,

---

324[324] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/176-177.
325[325] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/177.
326[326] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/177.

söz ve habere hak lâfzını isim olarak verdiğimizde, maksadımız bu haberlerin doğru olduğunu, vakıaya muvafık olduğunu ortaya koymak olur. Çünkü bu böyle olunca, bu "söz"ün de açıklanması ve olduğu gibi bırakılması gerekir. Bu anlaşılınca, biz de deriz ki, şüphesiz Cenâb-ı Allah "Hakk" ismine lâyıktır. Zatî bakımdan lâyıktır, zira O yokluğu ve zeval bulması imkânsız olan bir varlıktır. İtikad bakımından lâyıktır, çünkü O'nun varlığına ve O'nun Vâcib-ül-vucûd olduğuna inanmak, niteliği değişmeyen, vakıaya uygun ve doğru inançtır. Haberler ve zikirler bakımından da Cenâb-ı Allah bu isme lâyıktır, zira bu "haber" doğru ve açıklanması vacib olması bakımından haberlerin en gerçek olanıdır. Böylece, Cenâb-ı Allah'ın bütün değerler ve anlamlar bakımından "Hak" olduğu ortaya çıkar. Allah muvaffak kılan ve doğruya iletendir.

Bu babın ikinci kısmı, var olmanın keyfiyetine delâlet eden isimlerdir.

Bu bâbda söz söylemek, önce, aklî birkaç mukaddimenin ele alınmış olmasını gerektirir. 327[327]

Yüce Allah'ın"Ezelî" Olması

Cenâb-ı Hakk'ın "ezelî, ebedî" olması, sonu olmayan bir zamanın olmasına hükmetmeyi gerektirmez. Bu
böyledir, zira biz diyoruz ki, bir şeyin zatında var olmasının sürekliliği, ya o şeyin bir zamanda meydana
geldiğine dayanır veya dayanmaz. Eğer, dayanmazsa, zaten maksadımız da budur. Çünkü bu duruma göre Cenâb-ı Hakk, O'nun diğer bir zamanda var olduğuna hükmetmeye ihtiyaç kalmadan da, ezelî ve ebedî olur. Eğer bir zamana dayanırsa, biz deriz ki, işte "o zaman" ya ezelî olur veya olma2. Eğer "o zaman" ezelî olursa, o vakit de şöyle takdir etmek gerekir: Zamanın ezelî olması, ancak diğer bir zaman sebebiyle sübût bulur. Böylece de, bu söz konusu zamanın başka bir zamana muhtaç olması gerekir ki, bundan da teselsül lâzım gelir. Ama, şayet "o zaman" ezelî olmazsa, bu durumda "o zaman" dan önce Cenâb-ı Allah ezelî bir varlık olmuş olur. Bu da, devam etmenin başka bir zamanın varlığına muhtaç olmadığına delâlet eder ki, elde edilmek istenen netice de budur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, ezelî olmasının, zamanın ezelî olmasını kabul etmeyi gerektirmediği ortaya çıkar. 328[328]

Yüce Allah'ın "Baki" Olması

Bir şey her zaman ezelî olursa, o şey bakî olur. Ancak bir şeyin bakî olmasından o şeyin ezelî olması gerekmez. "Bakî" lâfzı Kur'ân'da yer almıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk "Ve Rabb'inin zatı bâki kalıcıdır.."(Rahmân, 27) ve
"Allah'ın zâtı müstesna, herşey yok olucudur." (Kasas, 88) buyurmaktadır. Yok olmayan şey, şüphesiz bakî olur. Yine Cenâb-ı Hakk "O, evveldir, âhirdir" (Hadîd). 3) buyurur. Böylece kendisini, kendinden başkalarının evveli kabul eder Kendi dışındakilerin evveli olanın, kendisinin evveli olması imkânsızdır. Çünkü kendisinin evveli olursa, kendi kendinin evveli olması imkansızlaşır Eğer O'nun sonu
\vr olması imkansızlaşırdı. Cenâb-ı Hakk kendi dışındakilerin "evveli" ve kendi dışındakilerin "âhiri" olunca, Allah'ın evvelinin ve âhirinin olması imkansızlaşır. Öyleyse "bakî" lâfzı. Cenâb-ı Hakk'ın, evveli olmayan bir "ezelî"; sonu olmayan bir "ebedî" olduğuna delâlet eder. 329[329]

Üçüncü Mukaddime

Şayet âlemin yaratıcısı sonradan olmuş olsaydı, bu yaratıcı başka bir yaratıcıya muhtaç olurdu ve böylece

---

327[327] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/177-178.

328[328] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/178.

329[329] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/178-179.

de teselsül gerekirdi ki, bu da muhaldir. O hâlde, Allah kadîmdir. Allah kadîm olunca, O'nun son bulmasının imkânsız olması gerekir, çünkü "kıdem"i sabit ofan birşeyin, "adem"i imkânsız olur Şu mukaddimeler tahakkuk edince, isimlerin izahına geçebiliriz. Yüce Allah hakkında "kadîm", "ezelî", "ebedî" "sermedî", "dâim", "Vâcib-ül-vücûd" denilmesi:

Birinci isim, "el-Kadîm" lâfzıdır, Bu lâfız, kelimenin aslında, "Uzun süre"yi ifade eder de, bir şeyinin evvelinin olmadığını göstermez, Meselâ, üzerinden çok zaman geçtiğinde "Kadîm ev" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Derken o, eski hurma salkımının eğri çöpü gibi olmuştur." {Yâsm, 38), Muhakkak ki, sen kadîm yanlışlığında devam ediyorsun Çfusul 95) buyurmaktadır.

ikinci İsim, "ezelî" kelimesidir. Bu lâfız "ezel"e mensub olmayı ifade eder Böylece de "ezel"in, Allah'ın zatının, kendisinde meydana geldiği birşey olduğu vehmini verir Bu da yanlıştır Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın zatı, o şeye muhtaç olur, ihtiyaç duyar ki, bu muhaldir. Tam aksine, kesinlikle evveli olmayan bir varlık kastedilir.

Üçüncü isim, (O'nun evveli yoktur) sözümüzdûr. Bu lâfız, maksadı ifade etme hususunda gayet sarih bir lâfızdır Ancak ulema, sözünün sü-butî veya ademî olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı şöyle şöyle demiştir: Bizim " sözümüz, öne geçen bir yokluğu nefyetmeye, kabul etmemeye işarettir. Nefyi nefy, isbattır. O hâlde, bizim" sözümüz, her ne kadar lâfız itibariyle yokluk ifade ediyorsa da, gerçekte sübut, (müsbetlik, var olma) gösterir. Diğerleri ise, bu kelimenin yokluk ifade eden bir kelime olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu kelime, o şeyden önce yokluk (adem) olmasını nefyeder. HalbuKi yoklukla, birşeyden önce yokluğun bulunması arasında fark vardır Meselâ, bir şeyden önce yokluğun geçmiş olması, olumluluk ifade eden bir durumdur. Zira, bizim " sözümüz, bu sübutî keyfiyyetin yokluğunu gösterir. O halde, bizin sözümüz, yokluk ifade eden bir meıhum olur. Birinciler buna şöyle cevap verdiler:" sözünün, kendisinden önce yokluğun bulunmuş olmasını ifade etmesi, Cenâb-ı Hakk'm zatına ilâve olarak, var olmakla ilgili bir nitelik olsaydı bu ilâve niteliğin sonradan olmuş olması, dolayısıyla bu ilâve keyfiyyetten önce yokluğun bulunmuş olması gerekirdi. Onun böyle olması da, başka bir sıfat olur, teselsülü gerektirirdi. Teselsül ise, imkânsızdır,

Dördüncü isim, "ebedî" lâfzıdır. Bu kelime de, gelecek zaman itibariyle devamlılık ifade eder.

Beşinci isim, "Sermedi" lâfzıdır. Bu kelime," Çjı" kökünden türemiştir. Bu da süreklilik ve ardarda gelmeyi ifade eder Nitekim Hz. Peygamber, haram aylar hakkında "Haram ayların birisi tek basma gelir, üçü ise peşi peşine gelir." buyurmuştur. Zaman, ancak parçalarının birbirini takip etmesi ve cüzlerinin birbirine eklenmesi sebebiyle devam edib birbiri ardınca gelmeler ve birbirine eklenmeler de kelimesiyle adlandırılınca Arablar, bu manada mübalâğayı ifade etsin diye, bu kelimeye fazladan bir "mim" harfi ilâve ettiler.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki, lâfzında aslolan, ancak bu kelimenin, parçalarının birbiri ardınca meydana geldiği şeye ad olarak verilmesidir. Böyle bir mana, Cenâb-ı Allah hakkında imkânsız olunca, bu Sermedî ismini Cenâb-ı Hakk'a vermek de, mecaz olur, hakikî olmaz. Eğer bu kelime Kitabta ve Sünnette kullanılmışsa, onu Cenâb-ı Hakk'a isim olarak veririz. Aksi halde hayır.

Altıncı isim: (devam edip giden) lâfzıdır Bu kalıb, "tstilâf" vezninde-dir. Kelimenin aslı ise "uğramak ve geçmek" manasını ifade eder. Zamanın bekası, cüzlerinin birbiri ardınca devam etmesiyle gerçekleşince, bu "müstemir" kelimesini Cenâb-ı Hakk'a isim olarak verdiler. Ancak bu söz, zaman hakkında doğrudur. Ama, Cenâb-ı Hakk hakkında imkânsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, kendi muayyen zatı ile bakîdir, yoksa cüzlerinin ve parçalarının birbirine eklenmesiyle değil...

Yedinci isim: (devam eden, uzayıp giden) lâfzıdır. "Müddet" kelimesi, "müddet" diye isimlendirildi, çünkü, bu "müddet" (zaman), cüzleri ve parçalan ardarda ve peşi peşine birbirine bitiştiği için, uzayıp gider. Böylece bir şey hakkında, "Onun varlığı uzadı" sözümüz, ancak zaman ve zamanla ilgili şeyler hakkında doğru olur. Ama, Cenâb-ı Hakk hakkındaysa mecazî olarak kullanılabilir.

Sekizinci isim, "Baki" lâfzıdır. Cenâb-ı Hakk "Ve Rabb'inin zatı baki kalıcıdır." (Rahman, 27) buyurmuştur Ezelî olan her şey baki olur, ama aksi ise böyle değildir. Zira, cisimlerde ve diğer arazlarda olduğu gibi, bazen baki olan şey ezelî ve ebedî olmaz. İnsanlardan, "baki" lâfzı devam ifade eder diyenler vardır Buna göre, cisimleri "bakilik" vasfıyla nitelemek uygun değildir. Halbuki iş, böyle değildir. Zira "örf ehli" birbirine, (Allah sana uzun ömürler versin) derlerdi.

Dokuzuncu isim: lâfzıdır. Zira Cenâb-ı Allah, "Meyveleri devamlıdır" (Ra'd. 35) buyurmaktadır. Varlıkların devama en lâyıkı Cenâb-ı Hakk olunca, devamlı olan da ancak Cenâb-ı Allah olur.

Onuncu isim: "Varlığı zatı gereği zarurî varlık" sözümüzdür. Bunun manası, Cenatı HaKkın mahiyyeti ve hakikati, O'nun var olmasını gerektirir demektir. Böyle olan herşeyin, yokluğu ve fena bulması imkânsızdır. Varlığı zatının gereği olan her şeyin kadîm ve ezelî bir varlık olması vacibtir. Aksi ise, böyle değildir. Zira, her kadîm ve ezelî olan şeyin, zatı gereği varlığı zorunludur denilemez. Çünkü, bir şeyin ezelî ve ebedilikle sebeplendirilmiş olması, uzak görülemez. Bu durumda, bu şeyin illetinden dolayı ezelî ve ebedî olması gerekir. Bu şey, zatı gereği varlığı zorunlu olmamakla beraber, o şey ezelî ve ebedî olur İnsanların Farsça olarak Tanrı" sözünün manası da, zatının gereği zorunlu olan demektir. Zira, sözümüz, Farsça'da iki kelimeden meydana gelmiştir. Bunlardan birisi kelimesidir. Bunun manası ise, bir şeyin kendisi, zatı ve hakikati demektir. İkincisi ise kelimesidir ki, manası geldi demektir Buna göre, bizim sözümüzün manası, "O kendi kendine geldi" demektir. Bu da, Cenâb-ı Makk'tn nefsinin ve zâtının, varlık âlemine kendisiyle gelmiş olup, başkası vasıtasıyla gelmediğine işarettir Bu izaha göre de, sözünün tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın zatı gereği mevcut olduğudur.

Onbirinci isim: "el-Kâin" ismidir. Bu lâfız, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları itibariyle, çok geçmektedir. Allah şöyle buyurmuştur: "Allah herşe-ye muktedirdir" (Kehf. 45) ve "Allah alimdir, hakimdir" {Nisa, 11) Bu lâfzın, Allah'ın zatı olması itibarıyla bulunmasına gelince bu, Kurân'da vârid olmamış, fakat bazı haberlerde vârid olmuştur. Hz. Peygamber (a.s.)'m duaları arasında, meselâ şu gelen dua da rivayet edilmiştir:

"Ey her var olandan önce var olan, ey her var olanın yanında hazır ve nazır olan ve ey her var olan sona erdikten sonra baki kalacak olan Allahım!" Ayrıca manası, birçok bakımdan bu zikrettiğimiz habere yakın ve uygun olan başka sözler de divayet edilmiştir

Burada ince bir nahiv meselesi vardır. Şöyle ki, nahiv âlimleri «jtf» lâfzının iki kısımda mütalâa edileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Birincisi, "oldu, vü-cûd buldu ve hâsıl oldu" manalarını ifade eden, tam bir fiil olan dir. Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: "Siz ümmetlerin en hayırlısı oldunuz." (AM imran, 110} Yani ü.mmetlerin en hayırlısı olarak meydana geldiniz ve vucûd buldunuz. İkincisi, nakıs bir fiil olan «jir» dir Nitekim şu ayette böyledir:

"Allah alîm ve hakimdir." (Nisa, 17) fiilini nakıs saymamız durumunda, ona, merfu olan bir isim ve mansub olan bir haber gerekir. Nahivciler, her iki durumda da «jır» nin bir fiil olduğunda ittifak etmişler, ancak şöyle demişlerdir: "Birinci duruma göre tam bir fiil, ikinci duruma göre ise nakıs (eksik) bir fiildir" Ben bu nahivcilere şunu söyledim: Eğer lâfzı bir fiil olsaydı, muayyen bir zamandaki bir işin meydana geldiğine delâlet ederdi. Eğer böyle olsaydı, biz onu bir isme isnad ettiğimizde, bu işin o isim için meydana geldiğine delâlet eder ve böylece söz tamam olurdu. Bu durumda da mansub bir haber olmaya ihtiyacı olmaz, ve tam bir fiil olurdu. Bu anlattıklarımızdan şu ortaya çıkar: Bu nakıs «jtr» kelimesinin fiil olduğunu söylemek, onun nakıs olmayan tam bir fiil olmasını gerektirir. Varlığı, yokluğuna sebeb olan şey batıldır. Öyleyse bu kelimesinin nakıs bir fiil olduğunu söylemek yanlıştır Ben o nahivcilere bu suali yönelttiğimde, onların zeki ve seçkin olanları uzun bir süre şaşkınlık içinde kalıp cevap vermeye mecal bulamadılar.

Sonra, ben bu hususta düşündüm, yukarıdaki şüpheyi giderecek olan gerçek cevabı buldum. Bu cevabı şu şekilde açıklayabilirim: lâfzı, ancak hu-dûs (iş, oluş), husul (meydana gelme) ve vucûd (var olma) manalarını ifade eder. Ancak bu da iki kısımda ele alınır: Bizzat her şeyin kendisinde hudûs ifade eden ve bir şeyin başka bir şey ile nitelenmiş olduğunu ifade eden kısım. Birinci kısım: Eğer lâfzı bu tek şeye (ismine, failine) isnad edilmekle tamamlanıyorsa bu, o şeyin olduğunu ve meydana geldiğini ifade ettiği içindir. İkinci kısma gelince lâfzının manası ancak, iki ismi (ismini ve haberini) zikretmekle tamamlanır. (Zeyd âlim idi) dediğimizde bunun manası, Zeyd'de ilim sıfatının meydana gelmiş olmasıdır. Zeyd'in bu sıfatla zikredilmesi ancak, ve isimlerinin birlikte söylenmesiyle tamamlanmış olur. Binâenaleyh maksad ancak bu iki ismin birlikte söylenmesiyle tamamlanmış olur. Buna göre, bizim, sözümüzün manası, Zeyd'in ilim sıfatıyla nitelenmiş olmasının meydana geldiği ve hâsıl olduğudur. Bu anlattıklarımızla, lâfzının sadece husul (meydana gelme) ve vucûd (var olma, bulunma) manalarını ifade ettiği, ne var ki, birinci kısımda tek bir isme (faile) isnad edilmesinin kâfî geldiği, ikinci kısımda ise iki ismin (ismi ve haberinin) beraber zikredilmesinin gerektiği ortaya çıkar İşte bu nahiv ilmindeki nefis inceliklerdendir. Bunu anladığın zaman diyoruz ki: Bu takdirde, (olan) kelimesi İle (bulunan, var olan) Kelimesi arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla kelimesinin, Allah Teâlâ'ya isim olarak verilmesinin caiz olması gerekir

Hakikî sıfatların kısımlarından üçüncüsü: Vücûd ve vucûd keyfiyetlerinden başka olma sıfatı:

Bu konu, bu sıfatların, Cenâb-ı Allah'ın zatı ile kâim olmasının caiz olup olmamasına bina edilmiştir. Mu'tezile ve filozoflar, bunun caiz olmasını son derece yadırgar ve buna birçok bakımdan delil getirirler.

Birinci delil: Bu sıfatlar ya zatı gereği vacib, veya zatı gereği mümkün olurlar Her iki çeşid de geçersizdir. Bu sebeble, Allah'ın sıfatları olduğunu söylemek geçersizdir. Biz deriz ki sıfatların, zatı gereği vacib olmaları iki bakımdan imkânsızdır. Birincisi: Felsefede, zatı gereği varlığı vacib olan ancak tek olur. İkincisi. Zatı gereği var olanın, kendinden başkasına ihtiyacı yoktur. Halbuki sıfat mevsufuna muhtaçtır Bu sebebten dolayı zatından ötürü vacib olan ile başkasına sıfat olan şeyin arasını cem'etmek imkânsızdır. Biz, zatı gereği mümkün olmasınında iki sebebe mebni olarak caiz olmayacağını söyledik.

Birincisi, zatı gereği mümkün olanın bir sebebi olması gerekir. Bunun sebebiyse Allah'ın, zatından başka olmasının caiz olmamasıdır. Çünkü o zatın bu sıfatlardan hâlî olması imkânsız ve bu sıfatlar da başkasına muhtaç olunca, o zatın başkasına muhtaç olması gerekir. Böyle olan, zatı gereği mümkün olur. Bu se-beble de, zatı gereği (varlığı) vacib olanın zatı gereği mümkün olması gerekir ki, bu muhaldir. Ve onun Allah'ın zatı olması da caiz olmaz. Çünkü Cenâb-ı Hakk'tn zatı o sıfatlan kabul eder. Şayet bu sıfatlar Cenâb-ı Hakk'ın zatında müessir olsalardı, tek bir şeye oranla o aynı şey bir anda hem fail hem de kabil (sıfatı kabul eden) olurdu ki, bu da muhaldir. Zira, tek bir şeyden ancak kabul etmek, iki değişik olaydır. İkincisi, eser müessire muhtaçtır, eserin müessire muhtaç olma hususu, ya o eser meydana geldikten sonra veya meydana gelirken yahutta o eser hiç yokken olur. Birinci ihtimal batıldır, aksi halde bu müessirin bir şeyi icaddaki tesiri "hâsıl-ı tahsil" yani elde edilmiş şeyi yeniden elde etmek olur ki, bu muhaldir. Geriye son iki kısım kaldı. Bu da, her ne zaman bir şey başkasının eseri olursa, onun hadis olmasını (sonradan meydana gelmesini) gerektirir. Bu sebeple şöyle denilmesi gerekmiştir: Hadis olmayan şey, başkasının eseri olamaz. Bu se-beble, sıfatların varlığına hükmetmek batıldır.

İkinci delil: Sıfatların kabul edilmemesine dairdir:

Filozoflarla mutezilîler şöyle demişlerdir: Bu sıfatlar, ya "kadîm" veya "hâdıs" tirler. Birincisi batıldır. Zira, yukarda açıkladığımıza binaen, "kıdem sıfatı" sübûtî bir sıfattır Eğer sıfatlar kadîm olsalardı, zatın kıdemlik vasfında sıfatlarla eşit olması gerekirdi. Ve, bu sıfatlardan her biri, kendi muayyen mahiyetlerinin hususi-yetiyle, diğerine muhalif olurdu. Kendisiyle ortaklığın meydana geldiği şey, kendisiyle muhalefetin meydana geldiği şeyden başkadır. Böylece bu kadîm olan eşyadan biri, iki cüzden mürekkeb olur. Sonra biz deriz ki, şu iki cüzden her birinin kadîm olması vacibdir. Çünkü, kadîm olanın mahiyyetinin cüzünün kadîm olması gerekir. Bu durumda da bu iki cüz, kadîm olma vasfında müşterek, husu-siyyet bakımından ise muhtelif olurlar. Böylece, bunlardan herbirinin iki cüzden meydana gelmiş olmaları gerekir ki. bu da muhaldir Zira, zatın hakikatıyla bu sıfatlardan herbirinin hakikatinin sonsuz parçalardan meydana gelmiş olması gerekirdi ki, bu da muhaldir. Biz demiştik ki, bu sıfatların hadis olmaları birçok bakımdan imkânsızdır. **Birincisi,** sonradan olanların (havadis) Allah'ın zatıyla birlikte bulunmaları imkânsızdır. Çünkü, bu zât şayet sıfatların var olmaları veya yokluklarının devamı hususunda yeterli olursa, bu sıfatların var olmalarının veya yok olmalarının devamının, o zatın devamıyla olması gerekir. Eğer o zât, bu sıfatların (varlığında veya yokluklarının devamında) yeterli olmazsa, bu durumda o zatın o var olan veya yok olmaya devam eden sıfatlarla muttasıf olması yacib olur. Bu var olma ve yok olma, kendilerinden ayrı başka bir şeye dayanmış olurlar. Başkasına dayanana dayanmak, başkasına dayanmaktır. Başkasına dayanmaksa, zatı gereği mümkündür. Bu da, zatı gereği vacib olanın, zatı gereği mümkün olacağı neticesini verirki, bu muhaldir **İkincisi**, onun zatı eğer "havâdis"i kabul eder olsaydı, bu "havâdis"i kabul etme işi, zatının zorunlu niteliklerinden (levazım) olurdu. Bu durumda, bu kabul edenin, o zatın ezelî olmasından ötürü, ezelî olması gerekir. Ancak, "havadis" kabul edenin, ezelî olması imkânsızdır. Çünkü "havâ-dis'i kabul etmek, "havâdis"in var olma imkânına bağlanmıştır. Sonradan olan varlıkların (havadis) ezelde var olmaları imkânı ise, muhaldir. Öyleyse, bu "havadis" ezelde bizzat kabul etmiş bulunması muhaldir **üçüncüsü:** Bu sıfatlar hadis olunca, ilâhî sıfatlarla nitelenmiş olan ilahın, bu sıfatlar meydana gelmezden önce mevcut olması gerekir. Bu durumda da, bu sıfatlara, ulûhiyyetin sübutu hususunda ihtiyaç hissedilmez. Binaenaleyh, sıfatların kabul edilmemesi gerekir. Böylece, bu sıfatların ya "hadis" (sonradan olma) ya da "kadîm" olmaları sübut bulmuş olur Böylece ikisinin de fasit olduğu anlaşılır, bu sebeple de sıfatların varlığını kabul etmenin imkânsızlığı ortaya çıkar.

Üçüncü delil: Bu sıfatlar, ya ulûhiyyetin onlarsız veya onlarla tamam olacağı bir durumda olur. Eğer birincisi olursa, o sıfatların varlığı fazla olmuş olur ki, bu durumda nef yed ilmeleri gerekir. Eğer ikincisi otursa, ilâh ulûhiyyet sıfatını haiz olma hususunda başka bir şeye muhtaç olur. Muhtaç olansa, ilâh olamaz.

Dördüncü delil: Cenâb-ı Hakk'ın zatı, medh ve kemâlatta itibar edilen sıfatların tamamında ya kâmil olur veya olmaz. Eğer birincisi olursa, bu sıfatlara ihtiyacı olmaz, eğer ikincisi olursa bu zat, zatında noksan ve başkasıyla tamamlanan olması gerekir. Böyle olan zata ise, ulûhiyyet sıfatı yakışmaz.

Beşinci delil: İlâh, zatın ve sıfatların toplamı olunca, bu durumda ilâh parçalanmış, cüzlerine ayrılmış ve kısımlara bölünmüş olur Bu ise, akıldan uzaktır. Zira her mürekkeb mümkündür, vacib değildir.

Aitıncı delil: Cenâb-ı Hakk, hıristiyanları "teslis" sebebiyle küfre nisbet etti. Bu, ya onların üç zatın varlığına veya sıfatlarla beraber bir zata hükmetmiş olmalarından ötürüdür. Nasârâ, birincisini iddia etmiyor; binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın onları küfre nisbet etmesi, onların demediği bir söz sebebiyle olmuştur demek, imkânsız olur. Geriye ikincisi kalıyor. Bu da, Allah'ın sıfatlarını kabul etmenin küfür olmasını gerektirir

İşte, sıfatları kabul etmeyenlerin tutundukları gerekçeler bunlardır. İş böyle olunca, bu duruma göre hakikî sıfatların Cenâb-ı Hakk'la kâim olması sebebiyle, Cenâb-ı Hakk'a bir isim verilmesi imkansızlaşır. 330[330]

Sıfatlan Kabul Edenlerin Delilleri

Allah'ın sıfatlarını kabul edenlerin delilleri hakkındadır. Bil ki, âlemin ilâhının âlim, kadir hayy olması gerekir.

Biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin ve kudretinin, bjzzat tendjsj 0|ma|arı imkânsızdır. Buna, bir çok

husus delâlet etmektedir. **Birincisi,** biz zarurî ve bedihî olarak "şu Allah'ın zatı, zattır" sözüyle, 'Allah'ın zatı Âlim ve Kadirdir" sözümüz arasında bir fark olduğunu idrak ediyoruz. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın Âlim ve Kâdır olmasının bizzat o zatın kendisi olmadığına delâlet ediyor. **İkincisi,** Cenâb-ı Allah'ın kadir ve âlim olduğundan gafil olmakla beraber, O'nun var olduğunu bilmek mümkündür, Tıpkı bunun gibi, Allah'ın âlim olmasından gafil olmakla birlikte, kadir olduğunu bilmek de mümkündür. Bunun tersi de caizdir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın âlim ve kadir olmasının, zatının bizzat kendisinin olmadığına delâlet eder. **Üçüncüsü:** Cenâb-ı

330[330] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/179-184.

Hakkın âlim olmasının taalluku, "vacib", "mümteni" ve "müm-kürY'e nisbetle, daha umumîdir. Kadir olmasının taalluku, bu üç kısma nisbetle umumî değildir. Daha doğrusu bu (Kadir sıfatı), sadece caizlere {mümkün varlıklara) hastır. İlimle kudret arasında fark olmasaydı, bu böyle olmazdı. **Dördüncüsü,** Cenâb-ı Hakk'ın kâdır olması, makdûr (güç yetırilen)ün meydana gelmesine tesir eder. Halbuki O'nun Âlim olması, böyle bir tesir icra etmez. Eğer bu farklılık olmasaydı, bu böyle olmazdı. **Beşincisi,** bizim "mevcut" sözümüz, "mevcut değildir" sözümüze terstir Ama, "âlim değildir" sözümüze ters düşmez. Bu sana, şunu gösterir: "mevcut değildir" sözümüzle nefyedilen,"âlim değildir" sözümüzle nefyedilenden başkadır. Cenâb-ı Hakk'ın kadir olması hususundaki söz de aynıdır

İşte bütün bunlar, Allahu Teâlâ için sıfatların varlığını kesinlikle kabul ve ikrar etmemiz gerektiğine dair, açık ve seçik delillerdir. Ne var ki, geriye şöyle demek kalmıştır: Bu sıfatların nisbî ve izafî olmaları niçin caiz olmasın? Meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın "Kadir olması"ndan maksat, îcad işinin onun için sahih olması itibariyledir. Bu sıhhat ise, Cenâb-ı Hakk'ın zatına bağlanmıştır; O'nun âlim olmasından maksat, O'nun bilmesi ve idrak etmesidir. Bu ise, izafî ve nisbî bir durumdur. Meydana gelen bu nisbîlik ve izafîlik ise, Cenâb-ı Hakk'ın Mahsus Zatına bağlıdır. Bu bâbda söylenebilecek sözün tamamı bundan ibarettir. 331[331]

Üçüncü Mesele

Hakikî sıfatları kabul ettiğimizi söylediğimizde biz deriz ki, hakîki sıfat ya kendisine nisbîliğin ve izafîliğin
meydana gelmesi gerekli olan bir sıfat olur. Meselâ,
ilim ve kudret sıfatı gibi, İlim, bir sıfattır ki, onun malûma (bilinene); kudret de bir sıfattır ki, onun da makdûrun (güç yetirilenin) icadına taallûku gerekir. Bu sıfatlar her ne kadar hakiki sıfat iseler de, ancak onlara da nisbîlik ve izafîlik gibi hâller lâzım gelir. Allah hakkında nisbîlik ve izafîlikten ârî hakikî sıfatlara gelince, bu sadece "hayat" sıfatıdır. Biz bu sıfattan bahsederek, şöyle diyeceğiz: Filozoflar, "hayy" olanın, en üstün seviyede idrak eden ve en faal olduğunu; ancak bu en üstün seviyede idrak etmenin ve faal olmanın nisbî bir sıfat olduğunu söylerler. Bu durumda, "hayat" sıfatı, bu görüşe göre, ilim ve kudret sıfatına mugayir bir sıfat olmaz. Kelâmcılar ise, "Hayat sıfatı bir sıfattır ki, ondan ötürü Cenâb-ı Hakk'ın âlim ve kadir olması doğru olur" deyip, bunu şekilde delillendirdiler:

Zatlar, zat olma hususunda eşit, "hayat" sıfatının âlim ve kadir olmanın temeli olması hususunda ise, farklıdırlar, Binaenaleyh, bu zatların "hayat" sıfatını kabul hususunda muhtelif olmaları lâzımdır. Bunun da, ilâve bir sıfattan dolayı doğru olması gerekir. Onlara şöyle denilir: Cenâb-ı Hakk'ın zatının, kendi hususî zatından ötürü diğer zatlara muhalif olmasına biz işarette bulunmuştuk. Binaenaleyh, burada öne sürülen iddia kendiliğinden düşer. Yine, "hayat" sıfatını kabul hususunda, zatlar farklıdırlar. Binaenaleyh, "hayat" sıfatını kabul etmenin doğruluğunun başka bir sıfattan ötürü olması gerekir. Böylece de, teselsül meydana getir. Buna ancak şöyle denilerek cevap verilebilir: Zatın hayat sıfatını kabul etmesinin sıhhati» hususî zatının ayrılmaz sıfatlarından meydana gelmiştir. Binaenaleyh, bu sözünüzü âlimliğin (biliciliğin) sıhhati hususunda da zikredin...

Üçüncü bir topluluk ise, söyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın "hayy" olmasının manası, O'nun güç yetiren ve bilen olmasının imkânsız olmadığıdır Bu, imkânsızlığı nefyetmekten ibarettir. Ancak, imkânsızlık yokluktur. Binâenaleyh, o imkânsızlığı nefyetmek, yokluğu yok etmek olur. Böylece bunun manası da sübut bulmak (var olmak, sabit olmak) olur. Onlara, "kabul!" denilir, ancak bu sübutun o hususî zatın bizzat kendisi olması niçin caiz olmasın? Eğer onlar, buna delil şudur: "O'nun "hayy" olmasından şüphe bulunmakla beraber, biz o zatı düşünüyoruz. Binaenaleyh, O'nun "hayy" olması ve o zata mugayir olması gerekir" derlerse onlara şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın zatını, "zatî" bir düşünüşle düşünemeyip ancak "arızî" bir düşünüşle düşünebileceğimize işaret etmiştik. Bu durumda, bu delil de düşer. Bu

---

331[331] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/185.

konuda söylenebilecek sözün hepsi budur. 332[332]

Dördüncü Mesele

"Hayy" lâfzı Kuranda geçmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk: "Allah'dan başka ilâh yoktur. O, Hayy'dır, Kayyûm'dur." (Bakara. 255); 'Yüzler, Hayy ve Kayyum olan Allah'a itaat etmiştir." (Tâhâ, 111) ve "O, Hayy'dır, kendisinden başka ilâh yoktur. (Binaenaleyh) dini yalnız Ona has kılarak, O'na dua ediniz." (Mümin, 65) Eğer, "Hayy"ın anlamı en üstün seviyede idrak eden veya faal olandır, ya da âlim ve kâdır olması imkânsız olmayandır. Bu kadarcık hususiyette ise çok büyük bir medh bulunmamaktadır. Oyleyce, Cenâb-ı Hakkın Hayy ismini büyük bir medh mevkiinde zikretmesinin sebebi nedir?" denilirse, buna şu cevap verilir: Allah'ın kendini övmesi, O'nun sadece "Hayy" olmasıyla değil, daha doğrusu hem Hayy hem de Kayyûm olmasıyla meydana gelmektedir. Bu böyledir, çünkü Kayyûm olan kendisi dışındaki tüm varlıkların hâllerini düzenleyen varlık demektir Bu ise, ancak, tam bir ilim ve tam bir kudretle tamamlanmış olur. "Hayy" ise, en üstün seviyede idrak eden ve faal olan demektir. Buna göre, "Hayy" sözünün mânâsı Allah'ın en üstün seviyede idrak eden ve faal olan; "Kayyûm" sözünün manası da, bütün mümkün varlıkları en üstün seviyede idrak ederek bütün mümkünat ve hâdısat (sonradan olma varlıklar) âleminde en üstün seviyede faal olması demektir. Böylece, medh bu itibarla meydana gelmiş olur. 333[333]

İZAFİ SIFATLARA DELÂLET EDEN İSİMLER

Bu konuda konuşmak, önce aklî bir mukaddimenin ele alınmasını gerekli kılar Bu mukaddime de şudur: "Tekvin", "Mükewin"in kendisi midir, değil midir? Mutezile ve Eş'ariyye, îekvîn mükevvin'in bizzat kendisidir demişlerdir. Diğerleri ise, tekvîn'in mükevvin'den başka olduğunu söylemişlerdir.
Mükevvin'den başka olduğunu söyleyenlerin delilleri şunlardır:
Birinci delil: Tekvîn diye adlandırılan sıfatın, oluşan şeyde etkisi ya sıhhat, ya da vücub tarzında olur, (Yani olabilir veya kesin olarak bulunur.) Eğer birincisi olursa, o zaman bu sıfat kudret sıfatıdır, başka birşey değildir. Eğer ikincisi olursa, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın Mûcib-i bizzat olup Fâil-i muhtar olmaması gerekir. (Yani irade ile değil varlığı icabı yapan olması gerekir.)
İkinci delil: Tekvîn diye adlandırılan bu sıfat, eğer kadîm olursa, bunun kadîm olmasından "eserlerin de kıdem'i gerekir. Yok eğer "muhdes" (sonradan olma) olursa, bunun meydana gelmesi başka birisinin meydana getirmesine muhtaç olur ki, böylece teselsül gerekmiş olur.
Üçüncü delil: Kudret diye adlandırılan sıfatın, ilim ve irade gibi diğer şartların meydana gelmesinde ya tesir yetkisi vardır veya bu sıfatın böyle bir yetkisi yoktur. Eğer birincisi olursa, bu durumda kudret sıfatı, eserin yokluktan varlığa çıkmasında yeterli olur. Bu takdirde de, diğer bir sıfatı ispat etmeye ihtiyaç kalmaz. Eğer ikincisi olursa, bu durumda kudret sıfatının tesir etme yetkisi olmaz. Böylece de, kudret sıfatının kudret olmaması gerekir. Bu da, tenakuzu gerektirir.
Tekvîn sıfatının kadîm olduğunu isbat edenlerin delili şudur: İş yapmaya güç yetiren, bazan o işi meydana getirir, bazan da getirmez, Görmüyor musun Cenâb-ı Hakk, şu gökyüzünde binlerce ay ve güneş yaratmaya kadirdir. Ne var ki, bunu icat etmemiştir. Allah'ın bu icat etmemesi veya etmesi, Cenâb-ı Hakk'ın mucit olmasını düşünmenin, O'nun Kadir olduğunu düşünmekten başka olduğuna delalet eder. Sonra biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın mucit olmasının manası, ya tesirin varlığa girmesi veyahuttazâidbir iş olmasıdır Birincisi bâtıldır, çünkü bu tesirin varlığa girmesini failin o varlığı icat etmesine bağlıyoruz. Görmüyor musun ki, âlem niçin yaratıldı? denildiğinde, diyoruz ki, Allah'ın onu icat etmesinden ötürü, yaratıldı.

332[332] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/185-186.
333[333] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/186-187.

Şayet mucit, bu tesirin kendisi olması anlamında mucit olsaydı, bu tesirin varlığını icat edicilik vasfıyla sebeplendirmek, onu kendi kendisiyle illetlendir-meyi gerektirirdi. Bir şey kendi kendisiyle jiletlendirilmiş olsaydı, onun başkasına isnat edilmesi imkânsız olurdu. Böylece, icat ediciliği tesirin varlığıyla sebeplendirmenin, icat ediciliği ortadan kaldırması neticesi hasıl oiur. Varlığı, yokluğuna götüren şey ise, batıl olur. Bu sebeple icat ediciliği tesirin varlığıyla sebeplendirmenin geçersiz bir söz olduğu ortaya çıkar. Bundan ötürü de, mucidin, failin bu tesiri meydana getirmeye kadir olmasına mugayir otan bir işi icat etmiş olması gerekir. Bu sebeple, tekvîn mükevvinden başkadır diyoruz.

Bu kaideyi iyice kavradığında, biz deriz ki, tekvinin, bizzat mükevvînin kendisi olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın yaratıcı, nzık verici, öldürücü, diriltici, zarar verici, fayda sağlayıcı olmasının manası, hususî bir nisbet-ten ve izafîlikten ibarettir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin bu şeylerin meydana gelmiş olmasındaki tesiridir. Tekvîn'in mükevvinden başka olduğunu söyleyenlere gelince, onlar şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın yaratıcı, rızık verici olması, sadece bu izafî sıfatlardan ibaret değildir. Bunun yanında o, izafî bir sıfatla sıfatlanmış hakiki bir sıfattan ibarettir.

Bu izafî sıfatlar birkaç kısımdır:

Birincisi; Allah'ın bilinir, zikredilir, teşbih edilir ve yüceltilir olmasıdır. Meselâ şöyle denilir: Ey her lisanla tesbîh olunan, ey her insan tarafından medholunan, ey her zamanda kendisine başvurulan! İzafî sıfatların bu türü sınırsız olunca, sıfatın bu nevi bakımından, Cenâb-ı Hakk için mümkün olan isimler de sınırsız olur

İkincisi; Cenâb-ı Hakk'ın bu fiillerin faili olması, eşyanın meydana gelmesinin zâidbir sıfat ile olmamasına binaen,sırf izafî bir sıfattır Bunu böyle bildiğinde biz deriz ki, kendisinden haber verilen ya sırf Cenâb-ı Hakk'ın mucit olması veya filan hikmetten ötürü, filan türün mucidi olmasıdır Birinci kısma gelince, (Cenâb-ı Hakk'ın sırf mucid olmasına delâlet eden lâfızlar) bunlar birbirine yakın, müteradif lâfızlardır. Meselâ "mucid", "muhdis", "mükevvin", "münşî", "mübdi", "muhteri", "sani", "halik", "fatır", "bari" gibi.. İşte ounlar aralarında fark bulunmakla beraber, birbirine yakın on lâfızdır.

Birinci isim olan "muafın mânası, bir şeyin var olmasında müessir olan; "muh-dis'in mânası, yokken bir şeyi var kılan. Bu lâfız, mutlak icad'dan daha hususîdir. "Mükevvin"e gelince, nerdeyse "mucid'in mürâdifidir. "Münşi"m iştikakı ise, neşv ü nema bulmaktandır ki, bu da azar azar, tedricî olarak meydana getiren demektir. "Mübdi" ise, bir defada meydana getirendir. "Münşi" ile "mübdi", "mucid" cinsinin altında iki tür gibidirler. "Muhteri", "mübdi'e yakındır. "Sani"a gelince teklif yolu üzere, bir işi meydana getiren kimseye denilebilir. "Halik" ise, "takdîr"den ibarettir ki, bu, Allah hakkında O'nun ilim sıfatını alâkadar eder. "Fatır"a gelince, manası yarmak demek olan "el-fatru" kelimesinden gelir. Bunun manası, bir kerede îcâd etmeye yakındır. "Bâri"e gelince, maslahata uygun bir tarzda yaratan, "ihdas" eden demektir. Meselâ, kalemi yazmaya elverişli hale getirip, hazırladığı zaman (kalemin ucunu açtı), denilir. İşte bu lâfızların, umumî olarak Cenâb-ı Hakk'ın mucîd olduğuna delâlet etmeleri böyle izah edilir. Ama Cenâb-ı Hakk'ın bizzat birşeyin aynını yaratmasına(icad)delâleteden lâfızlara gelince, bunlar nerdeyse sınırsızdır. Bizim, bu konuda bir kaç misal zikretmemiz gerekir.

Birinci misal, Cenâb-ı Hakk faydalı bir şey yarattığında, O'na "Nâfi" (fayda veren); elem verici bir şey yarattığında da "Dârr" (zararlı şey yaratan) olarak isimlendirilir.

İkinci misal, Allah hayatı yaşattığında "Muhyî" (hayat veren); ölümü yarattığında "Mumît" (öldüren) olarak isimlendirilir.

Üçüncü misal: İnsanlara ikramda bulunduğunda, "Berr, Latîf"; kahr'da bulunduğunda da "Kahhar, Cebbar" olarak isimlendirilir.

Dördüncü misal: Cenâb-ı Hakk âlâsını (bağış, lütuf) az verdiğinde "Kâbid", çok verdiğinde "Basit" olarak adlandırılır.

Beşinci misal: Günahkârları cezalandırdığında "Muntekım"; cezalandırmadı-ğındaysa "Afuvv, Gafur, Rahîm, Rahman" olarak adlandırılır.

Altıncı misal: Mal hakkında vermek ve vermemek söz konusu olduğunda "Kâbid", "Bâstt"; makam ve mevki söz konusu olduğunda ise, "Hâfid, Râfi" (alçaltan, yükselten) olarak isimlendirilir.

Bunu iyice anladığında, biz deriz ki, cinsleri ve nev'leri itibariyle makdûratın kısımları sınırsızdır. Bu itibarla, Cenâb-ı Hakk için sonsuz isimlerin verilmesinin mümkün olduğunda asla şüphe yoktur.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki, burada ele alınması mutlaka gerekli olan birkaç ince nokta vardır.

Birinci nokta: Bir şeyin mukabili bazen o şeyin zıddı, bazen de yokluğu olur. Meselâ el-Mu'izzu'l-Muzill; el-Muhyi'l-Murnît sözümüz, karşılıklı olarak birbirlerine zıddırlar. Ama, el-Kâbıdu'l-Bâsıt ve el-Hâfıdu'r-Râfi' sözümüze gelince, nerdeyse bunların mukabelesi, yoklukla varlığın birbirlerine olan durumu gibidir. Çünkü kabd, kişiye fazla mal vermemeden; hafd ise, kişiye büyük makam vermemeden ibarettir. Aziz kılma, zelil etme ise, birbirlerinin zıddıdırlar. Çünkü, "kişiyi aziz kılmadı, onu zelil kıldı" sözü arasında fark bulunmaktadır.

İkinci nokta: Lâfızlar, birbirlerinin muradifi olabilirler Ancak, iyice düşünüldüğünde, aralarında ince bir farklılığın olduğu görülür. Bunun birçok misali bulunmaktadır.

Birinci misal: Bunlar birbirinin müradifidirler. Ancak, kelimesi faydayı ulaştırma tarafına; ise, zararı giderme tarafına daha fazla meyleder.

İkinci misal: kelimeleridir. el-Fâtih, hayır sebeplerini ihdas etmeyi, icat etmeyi; el-Vâhib, bu hayrı mevcudataulaştır-mayı; en-Nâfi, o şahsın bu hayırla faydalanması amacıyla, bu faydayı ona ulaştırmayı hissettirmektedirler. Bu konuda, bu muteber kurala vâkıf olduğunda, bu tür isimlerin hakikatlerine vâkıf olman, sana müyesser olur. 334[334]

SELBİ SIFATLAR BAKIMINDAN VAR OLAN İSİMLER

Kuran bunlarla doludur. Bunu kavramanın yolu şöyle denilmesidir: Bu "selb", ya zata, ya sıfatlara veya fiillere dair olur. Zata dair olan "selb"e gelince, o bizim: "Cenâb-ı Hakk, şöyle şöyle değildir." dememiz gibidir. Meselâ, "O, cevher, cisim değildir, mekânda bulunmaz, mekânda yer tutmaz," hâlliyyet (mahalde bulunma keyfiyeti) "mahaJliyet" (mahal olma) münasebetinden uzaktır sözlerimiz gibi. Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın zatının, bizzat husûsî zatından ötürü diğer zatlara ve sıfatlara muhalif olduğuna, yukarda işaret etmiştik. Ancak, Cenâb-ı Hakk'ın zatına muhalif olan zatların ve sıfatların çeşidi sınırsızdır. Bu nedenle, şüphesiz burada sınırsız "selb'ler bulunmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, Cenab-ı Hakk şöyle buyurmaktadır: "Allah ganidir, sizlerse fakirlersiniz." (Muham-med, 38); yine Allah Teala "Rabb'm müstağnidir ve Rahmet sahibidir." (Enam, 133) buyurur, vünkü, Allah'ın "gani" olması, ne zatında ne hakîkî sıfatlarında ve ne de selbî sıfatlarında başkasına muhtaç olmamasıdır. Yine bu muhtevada olmak üzere şöyle buyurur: jŞjSşyjt "Doğurmadı, doğurulmadi." (ihiâs. 3) Sıfatlara ait olan "selb" (nefyetmelere) gelince, bunlar noksanlık sıfatlarından sayılan bütün sıfatlardır ki, Cenâb-ı Hakk'ı o sıfatlardan tenzih etmek farzdır, limın, kudretin, istiğnanın ve vahdetin zıtlarından olan sıfatlar, bu tür sıfatlardandır İlmin Zıddı olan sıfatlara gelince, bunlar birkaç kısımdır

Birincisi; uyumayı nefyetmek. Cenâb-ı Hakk; "O'nunebir uyuklama, ne de bir uyku tutar" (Bakara, 255) buyurur.

İkincisi; unutmayı nefyetmek. Nitekim Cenâb-ı Hakk unutur da olmadı." (Meryem 64)

Üçüncüsü; cehli nefyetmektir, Allah Teâlâ şöyle buyurur,

"Ne göklerde, ne de yerde zerre ağırlığınca bir şey ondan kaçamaz." (Sebe. 3)

Dördüncüsü; Cenâb-ı Hakk'ın, malûmatın bir kısmını bilmesi, O'nu başkasını bilmekten alıkoymaz. Zira, hiçbir iş diğer bir işten Allah'ı alıkoyamaz. Allah'ın kudret sıfatına ait "selb"lere (nefyetmelere) gelince, bunlar da bir kaç kısımdır.

Birincisi; Cenâb-ı Allah bütün fiillerinde yorgunluk ve bitkinlikten münezzehtir. Zira O, "Bize bir yorgunluk da dokunmadı." (Kaf, 38) buyurmaktadır

İkincisi; O, işlerinde alet edevata, madde ve zamanın önceden bulunmasına muhtaç

334[334] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/188-191.

değildir. Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmaktadır:

"Olmasını dilediğimizde, bir şeye sözümüz, sadece "ol!" demektir. Ö da oluverir." (Nam, 40).

Üçüncüsü; Allah'ın, az ve çok İş yapmasındaki kudreti arasında bir farklı I ığın_ol-amasıdır. Cenâb-ı Hakk. şöyle buyurmaktadır: mamasıdır.

"Kıyamet, ancak bir göz kırpma kadardır. Ya da, daha yakın. (Nahl, 77).

Dördüncüsü; Kudretinin sonlu olduğunu ve fakirliğin varlığını nefyetmedir. Cenâb-t Hakk, "Andolsun ki Allah, "Allah fakirdir, biz ise zenginiz" diyenlerin sözünü ışitmiştir." (Âlı imrân. 18i) buyurmaktadır. İstiğna sıfatına dair "selb"e gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın şu sözlerindeki gibidir: "O.yedirir, halbuki yedirilmez'.' (Enam. 14) "O, himaye eder, îakat himaye olunmaz" (Mu mmûn. 88). Vahdet sıfatına ait "selb'e gelince -ki bunlar ortakları, zıtları, eşleri nefyetmektir- Kuran bununla doludur. Fiillere ait "selb'e gelince -ki bu "Cenâb-ı Allah şöyle şöyle yapmaz." şeklindedir- Kur'ân bununla doludur.

Bunlardan **birincisi;** "Cenâb-ı Hakk bâtılı yaratmaz" sözüdür. Nitekim Allah Te-âlâ, "Ogöğü veyerivebun-
ların arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık. Bu, o küfredenlerin iddiasıdır." (Sâd, 27) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Allah, müminlerden naklen: "(Onlar)yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler. (Ve şöyle derler:) Ey Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın." (Âl-i imrân. 191).

İkincisi; Cenâb-ı Allah'ın mahlûkatı eğlence olarak yaratmamış olmasıdır. Nitekim O; "Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri oyuncular olarak yaratmadık. Biz bunları hakkın ikâmesine sebeb olmaktan başka (bir hikmetle) yaratmadık." (Duhân. 38-39) buyurmuştur.

Üçüncüsü; Cenâb-ı Hakk'ın gayesiz, abes iş yaratmamış olmasıdır. Nitekim O; "Sizi ancak b°ş yere yarattığımızı ve sizin gerçekten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız. Mülk (ve tasarruf) ancak kendi hakkı olan AUah (böyle abes ve zatına yakışmayacak şey-lerden) çok yücedir" (Mü minün, 115-116) buyurmuştur.

Dördüncüsü; Allah'ın küfre razı olmamasıdır. Nitekim O,-"Kullarının küfrüne razı olmaz',' (Zumer, ?).

Beşincisi; Allah'ın zulmü dilem em esidir. Nitekim Cenâb-ı Allah bu hususta "Allah kullarına zulmü murad etmez." (Mü'min, 31) buyurmuştur.

Altıncısı; Allah Teâlâ'nın fesadı sevmemesidir. Bu hususta O," "Allah fesadı sevmez.1' (Bakara. 205) buyurmuştur.

Yedincisi; Cenâb-ı Hakk'ın, bir suç olmaksızın azap etmemesidir. Bu hususta da " ""Eğer şükrederseniz, Allah sizi niçin azaba uğratsın." (Nisa, 147) buyurulmuştur.

Sekizincisi; Cenâb-ı Hakk'ın itaat edenlerin taatından bir menfaatinin; günahkârların isyanından da bir zararının olmamasıdır, Nitekim Allah Teâlâ:

"Eğer iyilik ederseniz, kendi menfaatinize; kötülük ederseniz kendi aleyhinize..." (İsrâ, 7) buyurmuştur.

Dokuzuncusu; Cenâb-ı Allah'ın, işleri ve hükümleri hususunda, hiçbir kimsenin, Allah'a karşı itiraz hakkı olmamasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk; "

"O (Allah) yapacağından mesul olmaz, fakat onlar mesul olurlar." (Enbiyâ, 23) ve "Dilediğini yapar." (Burûc. 16) buyurmuştur.

Onuncusu; Hak Teâlâ'nın va'dinden ve va'îdinden dönmemesidir. Nitekim O; "Benim yanımda söz değiştirilmez. Ben kullanma zulümkâr da değilim" (Kâf, 29) buyurmuştur.

Bu kaideyi anladığında biz deriz ki: "Zat", "sıfat", ve "fiil" bakımından "selb"in kısımları sonsuzdur. Bu cinsten isimlere dair sonsuz kısımlar elde edilir. Bu kaideyi de kavradı isen biz buna uygun bazı isimler sayalım. "Kuddûs" ve "Selâm" isimleri bunlardandır. "Kuddûs" vasfı, öyle anlaşılıyor ki, zatının hakikatinin, aslında noksanlıklar olan mahiyetlere benzemeyişinden ibarettir. "Selâm" ismi ise, bu zatın noksanlık sıfatlarından hiçbirşeyle mevsuf olmayışından ibarettir. Öyleyse Kuddûs ismi, Allah'ın zatına ait bir selb, selâm ismi ise sıfatlarına ait bir selbtir.

İkincisi ise "Azîz" ismidir. Bunun manası, "misli ve benzeri bulunmayan" demektir.

Üçüncüsü; "Gaffar" ismidir ki manası, "günahkârların cezasını affeden, bağışlayan"

demektir.
Dördüncüsü; "Halîm" ismidir. Manası, "cezalandırma hususunda acele etmeyen" demektir. Bunbunla birlikte rahmetini de kutlarına ulaştırmaya devam edendir.
Beşincisi; "Vâhid" ismidir Manası, "zatına mahsus hakikati, ulûhiyyet sıfatı, ruhları ve cisimleri yaratması ve âlemi bir intizama koyup Arşın hallerini idare etmesi (tedbir) gibi hususlarda hiçbir kimsenin O'na ortak olmamasıdır.
Altıncısı; "Ganî" ismidir. Manası, "Allah'ın ihtiyaç ve fakr-u zaruret içinde olmaktan münezzeh" olmasıdır
Yedincisi; "Sabûr" ismidir. Bu isimle, "Halîm" ismi arasındaki fark şudur: Sabûr, kadir olmakla birlikte günahkâra ceza vermeyen kimsedir. Halîm de böyle olana denir. Ancak bu, onu, günahkâra nimetini ulaştırmaktan alıkoymaz. Diğer isimleri bunlara kıyas et. Allah hidayet edendir. 335[335]

İZAFİ OLMAKLA BERABER SIFATLARA HAKÎKÎ OLAN DELALET EDEN İSİMLER

Kudret Sebebiyle Var Olan İsimler

Kudret sıfatına delâlet eden isimler çoktur.
Birincisi; "Kadir" ismidir Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur:
"De ki: O (Allah) size, üzerinizden veya ayaklarınızın altından bir azab göndermeye kadirdir." (Enam, 65)
Yine Hak Teâlâ, Kıyâme Sûresinin başında şöyle buyurmaktadır:
"İnsan sanıyor mu kî. Biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getiremiyeceğiz. Evet. biz parmak uçlarını bile derleyip yeniden diriltmeye kadiriz." (Kıyâme. 3 4) O, yine aynı sûrenin sonunda: "
"(Allah) ölüleri dirilt-
meye kadir değil mıdır?" (Kıyâme, 40) buyurmuştur.
İkincisi; "Kadir" ismidjr. Bu hususta Cenâb-ı Hakk şöyle buyurur:
"Mülk, kudret elinde olan Allah'ın şanı ne yü-
cedir, ü herseye kadirdir." (Mülk, i). Bu lâfız, Allah'ın Kadir vasfında bir mübalağayı ifade etmektedir.
Üçüncüsü; "Muktedir" ismidir. Allah şöyle buyurmaktadır: " "Ve Allah her şeye muktedirdir!' (Kehf,45); " "Sıdk meclisinde, Melîk olan. Muktedir olan (Allahpn yanında",. (Kâmer,55)'
Dördüncüsü; Cenâb-ı Hakk bu sıfat konusunda-kendi zatından çoğul sîgasıyla bahsetmiştir Meselâ: tâdir olduk. Biz ne güzel kadirizdir!" (Murseiât, 23). Bil ki i^ lâfzı da, özel bir şartla kudret ifade etmektedir. Sonra bu lâfız Kur'an-ı Kerim'de muhtelif şekillerde gelmiştir
Birincisi; şekli. Cenâb-ı Hakk. "Din gününün mâliki" (Fâtıha, 3).
İkincisi; şekli. Cenâb-ı Hakk "Melik ve Hakk olan Allah ne yücedir" (Tâhâ, m); Allahdan ba$ka ilah yoktur. O, Melik'tir, Kuddûs'tür." (Haşr, 23); "İnsanların Melik'ine..." (Nas, 2) buyurmuştur Kur'ân'da " " lâfzının vârid olması lâfzının gelmesinden daha çoktur. Bunun sebebi, " İÜJı " lafzının mertebe bakımından " jjujı " lâfzından daha üstün olmasıdır.
Üçüncüsü; şekli. Nitekim Cenâb-ı Hakk "De ki: Ey AHahım, ey Mülkün Mâliki", (Ân imran, 26)
Dördüncüsü; şeklidir. Cenâb-ı Hakk "Melik ve muktedir olan (Allah'ın) yanında" (Kamer 55) buyurmaktadır
Beşincisi; şeklidir. Allah, "O zaman gerçek mülk, Rahman olana aittir." (Furkan. 26) ve "Göklerin ve yerin mülkü sadece O'na aittir." (Hadîd. 2) buyurmaktadır. Kuvvet lâfzı kudret lafzına yakın bir lâfızdır Bu kuvvet lâfzı, Kur'ân'da birçok değişik şekilde gelmiştir.
Birincisi, şeklidir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Muhakkak ki Allah, güçlü ve azizdir." (Hacc, 74) buyurur.

335[335] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/192-195.

İkincisi; " şeklidir. Cenâb-ı Hakk, "Muhakkak ki Allah, bol rızık veren, çetin kuvveti olandır." (Zâriyat, 58) buyurmaktadır. 336[336]

İlim Sayesinde Var Olan İsimler

Bu konuda birçok lâfız bulunmaktadır
Birinci lâfız: ilim ve ilimden türeyen isimlerdir. Bunda birçok vecih vardır Birincisi. , ilim sıfatım Altah için kabul etmektir. Nitekim Cenâb-ı HakK, "Onun ilminden hiç bir şeyi ihata edemezler." (Bakara, 255); "(O hamile kadın), ancak Allah'ın ilmiyle doğurur." (Fâ-tır, 11) "Muhakkak ki Allah her şeyi ilmen kuşatmıştır" (Talak, 12); Muhakkak ki, kıyametin bilgisi ancak Allah nezdin-dedir." (Lokman 34) buyurmuştur.
İkincisi; el-Âlim lâfzıdır. Cenâb-ı Hakk "Gayb ve şehâdet âleminin âlimi" (Haşr, 22) buyurmaktadır.
Üçüncüsü; el-Alîm lâfzıdır. Bu da Kur'an-ı Kerim'de çokça geçmektedir.
Dördüncüsü; el-Allâm lâfzıdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk Hz. İsâ (A.S.)'dan naklen şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki sen gaybları hakkıyla bilensin" (Mâide. 116).
Beşincisi; el-A'lem lâfzıdır. Cenâb-ı Hakk "Allah risale-tini nereye koyacağını en iyi bilendir." (Enam, 124) buyurmaktadır.
Altıncısı; aynı kökün mazi sîgasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk "Allah, sizlerin nefislerinize hıyanet etmekte olduğunuzu bilmiştir."
(Bakara, 187) buyurmaktadır.
Yedincisi; muzarisîgası, Nitekim, "Ne hayır işlerseniz, Allah onu bilir." (Bakara, 197); "Allah gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilir" (Nahi, 19) buyurmaktadır
Sekizincisi; tefîl babından lâfzıdır. Nitekim Allah Teâlâ, "Ve Adem'e isimlerin hepsini öğretti." (Bakara, 31) buyurmuştur. Ayrıca melekler hakkında "Seni tenzih ederiz... Senin bize öğrettiğinden başka ilmimiz yoktur." (Bakara, 32) buyurur. Ve yine Allah sana, daha önce bilmediğini öğretti." (Nisa, 113):
"Rahman olan Allah, Kur'ân'ı ödetti." (Rahman, 1-2) buyurmuştur
Lâfızların bu kadar çokluğuna rağmen, Allah'a "muallim" lâfzının isim olarak verilmesi caiz değildir. Zira, muallim sözü bir nevi noksanlık ihsas eder.
Dokuzuncusu; Allah'a "Allâme" lâfzını isim olarak vermek de caiz değildir. Zira, bu lâfız, her ne kadar mübalâğa ifade ediyorsa da, bu mübalâğayı güçlük ve meşakkatle birlikte ifade ediyor. Bu ise, Allah hakkında muhaldir.
İkinci lâfız: Bu babın lâfızlarından ikincisi de," j£Ji " ite" İ£fcJi" lâfızlarıdır. Bunlardan her biri ilmin müradifi gibidir. Hatta bazıları ilmi tarif ederken, onun haber olduğunu söylemişlerdir. Bunu iyice kavradığında, biz deriz ki, "Habîr" lâfzı Allah hakkında çok kullanılmıştır. Bu da ilm'e delalet eder.
Üçüncü lâfız: ile lâfızlarıdır. lâfzı da bu köktendir Müşahede ile gören ve onunla bilen manasına aldığımızda, bu kelime Allah hakkında kullanılır. Ama bu kelimeyi "şehâdet" lafzıyla tefsir ettiğimizde, bu lâfız "kelâm" sıfatına dahil olur
Dördüncü lâfız: lâfzıdır Bu lâfızla bazan ilim, bazan da uygun olmayan şeyleri terk, uygun olan şeyleri yapmak murad edilir.
Beşinci lâfız:" lâfzıdır Bu lâfızla bazan incelikleri bilmek kastedilir, ba-zan da hayret uyandırıcı ve gizli bir yolla, kullara faydalan ulaştırmak kastedilir. 337[337]

Kelâm Ve Onun Yerine Geçen Sıfat Sebebiyle Var Olan İsimler

Birinci lâfız: lâfzı, Bunda birçok vecihler bulunmaktadır. Birincisi; Kelâm lâfzı. Cenâb-ı Hakk şöyle buyurur:

336[336] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/196-197.
337[337] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/197-199.

"Eğer müşriklerden birisi senden himaye edilmesini isterse, onu, Allah'ın kelâmını duyuncaya kadar himaye et" {Tevbe, 6).

İkincisi; bu lâfzın mazî sîgası. Allah şöyle buyurur: "Ve Allah Musa'ya hitaben konuştu." (Nisa, 164) Ve yine Hakk Teâlâ şöyle buyurur: "Vaktaki Mûsâ belirlediğimiz vakitte geldi ve Rabbi onunla konuştu." (A'râf, 143).

Üçüncüsü; bu lâfzın muzâri sîgası. Cenâb-ı Hakk şöyle buyurur: "Vahyetmesinin dışında, Allah'ın hiçbir insan ile konuşması vakî olmamıştır." (Şûra. 51)

İkinci lâfız: lâfzıdır. Bunda birçok vecihler bulunmaktadır

Birincisi, bu lâfzın mazi sîgasıdır. Cenâb-ı Hakk şöyle buyurur: Hani Rabbin, meleklere şöyle demişti.."(Bakara. 30) Bunun benzen Kur'ân-ı Kerim'de çoktur.

İkincisi, bu lâfzın muzâri sîgasıdır Hakk Teâlâ şöyle buyurur: "Cenâb-ı Hakk diyor ki, o bir sığırdır." (Bakara, 68)

Üçüncüsü, ile lâfızlarıdır. Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Allah'dan daha doğru sözlü kim olabilir." (Nisa, 122) ve "Benim yanımda söz değiştirilmez," (Kaf, 29).

.**Üçüncü lâfız:** lâfzıdır. Cenâb-ı Hakk "Önünde de sonunda da emir Allah'ındır." (Rûm, 4); "İyi biliniz ki yaratma da, emretme de O'na mahsustur" (A'râf, 54), ve Hz. Musa'dan naklederek "Allah size, bir inek boğazlamanızı emrediyor." (Bakara. 67) buyurmuştur

Dördüncü lâfız: lâfzıdır. Allah Teâlâ " "Bu O (Allah) üzerinde, Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ânda zikredilmiş olan bir hak va'ddir." (fevt) ve gerçek bir va'd olarak va'detmiştir. Mahlûkâtı ilk önce yaratan ve sonra da yeniden yaratacak olandır." (Yûnus, 4). buyurmuştur.

Beşinci lâfız: lâfzıdır. Cenâb-ı Allah, "Vatıy tarzında olmadıkça Allah'ın, hiçbir insan ile konuşması vâkî olmamıştır." (Şûra, 51) ve "Kuluna vahyettiğini vahyetti." (Necm, 10) buyurmuştur.

Altıncı lâfız: Hak Teâlâ'nın, kullarının şükrünü kabul edici /u olmasıdır. O, fi "İste onlar yok mu? Onların çalışmaları meşkûr (ve mak "Allah şâkirciir (şükredenlerin mükâfaa-
bul) olur." (İsra, 19) ve "Allah şâkirciir (şükredenlerin mükâfaa-tmı verici) ve hakkıyla bilicidir." (,Nısâ, 147) buyurmuştur. 338[338]

İrade Ve Müradifi Olan Lâfızlar

Bu fasıl "irade" ve müradifi olan lâfızlar hakkındadır.

Birinci lâfız: lâfzıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Allah sizin hakkınızda kolaylık diler; sizin hakkınızda zorluk dilemez." (Bakara, 185).

ikinci lâfız: lâfzıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: şükrederseniz, Allah bundan razı olur" ve "Allah, kullarının küfrüne razı olmaz." (Zümer. 7); "Ağacın altında seninle biat ederlerken, andolsun ki Allah müminlerden razı olmuştur." (Fetih. 18) Yine Allah (c.c). İslâm'da birinci dereceyi kazanmış olan Muhacir ve Ensar hakkında şöyle buyurur: "Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Atiah'dan..' (Tevbe, 100). Allah (c.c), Hz. Mûsâ (a.s.)'dan naklederek,
"Razı olasın diye, Ey Rabbim! Ben acele sana yöneldim" (Tâhâ, 84) buyurmuştur

Üçüncü lâfız: lâfzıdır. Allah (c,c): "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler." (Mâide. 54) ve "(Allah) iyice temizlenenleri sever." (Bakara, 222) buyurmuştur.

Dördüncü lâfız:: lafzıdır. Hak Teâlâ şöyle buyurur: "Kötü olan bütün bu şeyler, Rabbinin katında sevilmeyen (kerih) şeylerdir." (isrİ 38) ve "Fakat Allah onların sefere çıkmalarını kerih gördü (istemedi de), onları alıkoydu." (Tevbe, 46) Eş'âriler, "Kerahet" lâfzının, Allah Teâlâ için, "bir şeyi yapmamak istemesinden ibaret" olduğunu; Mutezile de, bunun, iradeden başka bir sıfat olduğunu söylemişlerdir. Allah en iyi bilendir. 339[339]

Semı Ve Basar Lâfızları

338[338] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/199-200.

339[339] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/200-201.

Bu fasıl, lâfızları hakkındadır. Cenâb-ı Allah; "Onun benzeri gibisi yoktur. O, hakkıyla işiten ve hakkıyla görendir." {Şûra, 11) "O'na âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye... Muhakkak ki O, semî (hakkıyla i§iten) ve basîr (kemâliyle n) din" (İsrâ 1); "Ben sizinle beraberim işitirim ve görü-
gören) din" (İsrâ, 1); "Ben sizinle beraberim, işitirim ve görürüm." (Tâhâ, 46); "Duymayan ve görmeyene niçin tapıyorsun?" (Meryem. 42) ve "Gözler O'nu idrak edemez, takat O, gözleri idrak eder." (Enam, 103) buyurur İşte, izafî olmakla birlikte, hakikî sıfatlar hakkında söylenen sözlerin tamamı budur. 340[340]

İzafî-Selbî Sıfatlar

lâfzı, başkasından önce olan ve kendisinden önce bir şeyin geçmediği sıfattır. Başkasından önce olması, izafîdir. Kendisinden önce bir şeyin geçmemesine gelince, bu da "selb"dir Bu nedenle, "Evvel" lâfzı izafîlik ve setbîlikten meydana gelmiş bir durumu gösterir Ja7' lâfzı kendisi başkasından sonraya kalan, fakat kendisinden sonraya başka bir şey kalmayanı gösteren bir lâfızdır. Bu lâfız da, "Evvel" lafzı gibi, hem izafî hem de selbîdir. lâfzına gelince, bu sırf izafîdir. Çünkü bunun manası, deliller muvacehesinde, "açık olması"dır lâfzına gelince, bu sırf selbîdir. Zira bunun manası, mahiyet itibariyle gizli olan demektir.i lâfzı da, izafîlik ve selbîliğin birlikte bulunduğu isimlerdendir. Çünkü bu lâfız, bu manada, mübalâğaya delâlet eder. Bu mübalâğa da, iki şey bir arada bulunduğunda meydana gelir.

Birincisi; Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinden başkasına kesinlikle muhtaç olmamasıdır Bu hususda, Cenâb-ı Hakk, ancak zatında ve bütün sıfatlarında "Vâcib-ül-vücûd" olduğunda tahakkuk eder.

İkincisi; Allah'tan başka her şeyin zatlarında ve sıfatlarında O'na muhtaç olmalarıdır. Bu da, O'nun kendinden başka her şeyin mebdei olmasıyla gerçekleşir. Buna göre birincisi selb, ikincisi izafîdir ki, bunların bütünü "Kayyûmdur. 341[341]

Cenâb-ı Allah'ın Zâtına Ve Bütün Hakikî, İzafî Ve Selbî Sıfatlarına Delalet Eden İsimler

(ilâh) lâfzı, bunlardandır. Bu isim, bunların hepsini ifade eder. Çünkü bu keli-me,Cenâb-ı Hakk'ın mevcut olduğunu ve O'nun varlığının bütün keyfiyetlerini,yani ezelî, ebedî, zatı gereği "Vâcib-ül-vücûd" olmasını; tenzihe delâlet eden selbî sıfatlarını, icad ve tekvîne delâlet eden bütün izafî sıfatlarını gösterir. Bu kelimenin, Cenâb-ı Hakk'dan başkası hakkında isim olarak kullanılıp kuilanılamıyacağı hususunda, ihtilâf etmişlerdir. Kureyş kâfirleri, putlarına bu ismi veriyorlardı. İslâm dinine göre, bu caiz midir? Meşhur olan görüşe göre, bu caiz değildir Bazıları ise, bunun caiz olacağını söylemişlerdir. Zira, kimi dualarda, "Ey ilâhların ilâhı!" ifadesi bulunmaktadır. Bu doğruluktan uzak bir görüştür.

"Allah" sözümüze gelince, bunun Cenâb-ı Hakk'ın alem ismi (özel isim) olduğuna dair açıklama ileride gelecektir. Bu isim, yukarda zikredilen sıfatlara delâlet eder mi? Biz deriz ki, şüphesiz alem isimler, işaretlerin yerine geçerler. Bunun manası şudur: Şayet Cenâb-ı Hakk, kendisine işaret edilmesi mümkün olan bir durumda olsaydı, bu isim bu işaretler yerine kaim olurdu. Sonra ulema, Allah'ın hususî zatına işaret edilebilmesi konusunda ihtilâf etmişler ve bu işaretlerin, Cenâb-ı Hakk'ın zatıyla kaim olan sıfatları içine alıp almadığı hususunu tartışmışlardır. Eğer biz bu işaretlerin, sıfatların tamamına şamil olduğunu söylersek, bizim "Allah" sözümüz, sıfatların tamamına işaret eder. Eğer onlar, işaretin, selbî sıfatları içine almadığını ve Allah lâfzının bu selbî sıfatlara işaret etmemesi gerektiğini söylerlerse, biz deriz ki, Allah hakkında işaret, hissî alâkalardan uzak, aklî bir işarettir. Aklî işaret de, bazan selblerı

340[340] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/201.
341[341] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/201.

içine alır. [342]

Zat İsimlerinden Mi Yoksa Sıfat İsimlerinden Mi Olduğu Hususunda İnsanların İhtilaf Ettiği İsimler

Bu konu, Müşebbihe[343] ne Tenzîhten yana olanlar[344] arasındaki münakaşadan ortaya çıkmıştır.

Çünkü, Müşebbihe şöyle derler: Var olan, ya bir mekândadır veya o mekâna hulul etmiştir. Allah'ın, bir mekânda yer tutmaması veya mekâna hutûl etmemesi ihtimaline gelince, bu mezkûr iki kısmın dışında olur ki, bu da sırf yokluktur. Tevhit ve tenzih edenlere gelince, bunlar da şöyle derler: Bir mekânda yer tutan varlık, bölünmeyi kabul eder. Her bölünmeyi kabul edense, başkasına muhtaçtır. O halde, bir mekânda yer tutan, muhtaç bir varlık olur. Muhtaç olmayanın ise, bir mekânda yer tutması imkânsız olur. Mekâna hulul edene gelince, bu varlık daha çok muhtaçtır O halde, zatının gereği "Vâcib-ül-vücûd" olanın bir mekân işgal etmesi veya o mekâna hulul etmesi imkânsız olur

Bu esası iyice kavradığında biz deriz ki, burada birçok lâfız vardır ki, bu lâfızların zahiri, cisim olmayı, bir mekânda bulunmayı ihsas ettirir oı lâfzı, bu lâfızlardandır Zira, Müşebbihe şöyle demiştir: "AzînY'in manası, Cenâb-ı Hakk'ın zatının hacim ve miktar bakımından Arş'dan ve Arş'ın altmdakilerden büyük olmasıdır. ve bu kökten türeyen lâfızları da mekânı ihsas ettiren lâfızlardandır.

Tahkik ehlinden, bu ikisi arasındaki farkı ortaya koyan hiç kimseyi görmedim. Ancak, araştırıldığında, birçok bakımdan fark bulunduğu anlaşılır.

Birincisi, hadîs-i kudsîde, Cenâb-ı Hakk'ın şöyle dediği bildirilmektedir: "Kibriya benim ridâm Azamet ise benim izânmdır." Cenâb-ı Hakk "Kibriyâ"yı "ridâ; azameti de "izâr" yerinde kullanmıştır. Bilinmektedir ki, ridâ derece bakımından, "izâr"dan daha üstündür. Binâenaleyh, "Kibriya" sıfatının "Azamet" sıfatından, durum bakımından, daha üstün olması gerekir.

İkincisi, Şeriat bu iki durum arasında fark görmektedir. Zira, İslâm dininde mutat olan, namaza başlama hususunda denilmesidir Hiç kimse dememiştir. Eğer farklılık olmasaydı, Dinde böyle bir fark gözetilmezdi.

Üçüncüsü, "Kebîr" lâfzından iştikak eden lâfızlar, meselâ "Ekber", "Mütekebbtr" gibi, Allah hakkında zikredilmiştir "Azîm" ise böyle değildir. Zira, "Muta'azzım" lafzı Cenâb-ı Hakk için zikredilmemiştir.

Cenâb-ı Hakk bu iki lâfızdan her birini diğerinin yerine getirmiş ve şöyle buyurmuştur: "Onları muhafaza etmek, Allah'a güç gelmez. O, çok yüce, çok büyüktür." (Bakara. 255)

Başka bir ayette de:" "Kalblerinden korku giderildiği zaman, "Rabbiniz ne dedi?" dedifer. Dediler: "Hakkı!" O, çok yüce, çok büyüktür." (Sebe 23) buyurmaktadır. Bunu iyice anladığında biz deriz ki, geçmiş bahisler 'Azîm" ile "Kebîr" lâfızları arasında fark olduğunu; halbuki, bu iki ayet ise, Azîm ile Kebîr arasında bir fark olmadığını hissettirmektedir. İşte bu müşkülü araştırmak gerekir. Biz deriz ki, -Hakka hakikata ulaştırmak ve bunların yollarını öğretmek Allah'dandır.

"Kebîr", Allah'ın zatında büyük olmasını ifade eder O'nu, başkası ister büyük görsün isterse görmesin; ister bu sıtatı tanısın, isterse tanımasın...

Azamete gelince, Cenâb-ı Hakk'ı başkasının büyük görmesinden ibarettir. Durum böyle olunca, birinci sıfat ("Kebîr") zatî, ikincisi ise ("Azîm"), arazî olur. Zatî olan arazî olandan daha şerefli ve daha yücedir. İşte bu makamda söylenebilecek söz, bundan ibarettir. Anlatılanların gerçek bilgisi, Allah kEftmdadu.

Cisim olmayı ve bir cihette olmayı işmam eden isimlerden bazıları da, kökünden türemiş lâfızlardır Aşağıda gelen kelimeler, bu lâfızdan iştikak etmişlerdir: "Yüce Habbinin ismini teşbih et!" (Atâ, 1) ayetinde geçen " ve kelimeleri itbak (yani ifadedeki lafzî ve manevî denkliği sağlamak) üzere, herkes tarafından söylenilen lâfzı da bunlardandır. Bu şöyle olur: İnsanlar Allah'ı zikrettikleri zaman, bu lâfzın hemen peşinden kelimesini de getirirler. Çünkü Cenâb-ı Hakk. Nahl Sûresi'nin başında, "Allah, onların şirk koştukları şeyden münezzeh ve yücedir." (Nahl. 1)

---

[342] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/202.

[343] Yaratıcıyı yaratılmışlara veya yaratılmışları yaratıcıya benzetenler.

[344] Allah'ı mahlûka benzemekten tenzih edenler.

Bu esası anladığında görülür ki, Cenâb-ı Hakk'ın bir cihette ve mekânda bulunduğunu söyleyenler, şunu öne sürmüşlerdir; Cenâb-ı Hakk'ın yüce ve âlî oluşunun anlamı, O'nun en üst tarafta var olmasıdır. Yine bunlardan, Cenâb-ı Hakk'ın Arş'ın üstünde oturduğunu; O'nun ile Arş'ın arasında sonsuz mesafeler kadar uzaklık bulunduğunu veya aralarındaki uzaklığın sınırlı olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. Bu nasıl böyle oluyor? Çünkü Müşebbihe, "Azîm" ve "Kebîr" lâfzını, cismiyyet ve mikdara; "uluvv" lâfzını ise, mekân ve cihetteki yüksekliğe hamlettiler. Tenzihi savunanlara gelince. Azîm ve Kebîr lâfzını cismiyyet ve mikdar ifade etmeyen, birçok şeye hamlettiler.

Bunlardan birisi, Cenâb-ı Hakk'ın var olduğu zaman itibariyle büyük oluşudur. Zira Cenâb-ı Hakk, ezelî ve ebedîdir. Bu ise, var olmak, varlığı bakî olmak ve varlığını sürdürmek hususunda Azametin ve kibriyânın son noktasıdır.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve amelde, Üçüncüsü, rahmet ve hikmette.

Dördüncüsü de, kudretinin tamltğında büyük olmasıdır "Uluvv" lâfzına gelince, tenzih ehli bu lâfzı, Cenâb-ı Hakk'ın noksan sıfatlardan ve muhtaç olmaktan berî ve uzak olduğuna hamlederler.

Bunu anladığında, Müşebbihe'ye göre Azîm ve Kebîr lâfızları zat isimlerinden; tevhidi benimseyenlere göre ise. sıfat isimlerindendi lâfzına gelince, hepsine göre sıfat isimlerindendir. Ancak bu lâfız, Müşebbihe nezdinde en yüksek bir mekânda bulunmayı ifade eder; tevhidi benimseyenlere göre ise, ulûhiyyete yakışmayan her şeyden münezzeh olmayı gösterir. Bu bâbda söylenebilecek sözün tamamı bundan ibarettir. 345[345]

Cenâb-ı Allah'a Verilen Zamir Kabilinden İsimler

Zamir isimler, üçtür, (Ben), (Sen) ve (O).

Bu üç kısmın en mahfe olanı (tanınanı), {\ lafzıdır. Çünkü bu lâfız, her ferdin kendi nefsine işarette bulunduğu bir lâfızdır. Herkesçe en iyi tanınan ise, kendi nefsidir

Bu kısımların ortasında bulunan ise lâfzıdır. Çünkü bu, karşısında bulunması şartıyla, başkasına bir hitaptır Başkasına hitap olması bakımından, derecesinin lâfzından aşağı; karşısındakine hitap edilmesinin şart olması bakımından da, lâfzından da üstündür.

Böylece, bu üç kısmın en üstününün , ortasının aşağı derece-dekinin de olduğu ortaya çıkmıştır.

Kelime-i tevhîd, bu lâfızlardan herbirıyle gelmiştir.

lâfzına gelince, Cenâb-ı Hakk, Nahl Sûresi'nin başında "Ben'den başka hiçbir ilâh olmadığı hususunda (onları) inzar ediniz diye"

(Nam, 2); Tâhâ Sûresi'nde ise, "'Ben, muhakkak ki Allah'ım.

Benden başka hiçbir ilâh yoktur." (fâhâ, 14) buyurmaktadır.

" lâfzına gelince bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir Tanrı yoktur!" diye nida etti." (Enbiya, 87) kavlinde gelmiştir.

lâfzına gelince, bu Kur'an'da çokça geçmektedir. İlki, Bakara Sûresi'nde. Cenab-ı Hakk'ın şu kavl-i şerîfindedir: "Sizin ilâhınız, tek bir ilâhtır. Ondan başka hiçbir tanrı yoktur. O, Rahrriân'dır, Rahim? dir." (Bakara, 163) En sonuncusu ise, Müzzemmıi Süresindeki,

"Doğunun ve Batının Rabbidir. O'ndan başka hiç bir Tanrı yoktur. Öyleyse O'nu vekil edininiz." (Müzzemmıi. 9) Kelime-i tevhîdin bu dört yerin dışında, başka bir isimle birlikte gelmesine gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın, Firavurf dan naklettiği şu sözdür. Buna göre Firavun, "Benîİsrail'in iman ettiği Tanrı'dan başka hiç bir Tanrı olmadığına iman ettim!" (Yûnus, 90)

345[345] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/202-205.

Sonra Cenâb-ı Hakk, bu kelimenin Firavun'dan kabul edilmediğini beyan etmiştir.

Bunu bildiğinde, bu kısımlara ait hükümleri zikrederek şöyle deriz: Hakk'ın sözünü, ya AHah'oan veya bu sözü Allah'dan naklederek' söyleyen kimsenin dışında, hiç kimsenin söylemesi caiz değildir. Zira bu söz, ulûfry-yetin bu sözü söyleyen kimseye aidiyetim gerektirir ki, bu da Allah'dan başka kimseye yakışmaz. Bu sözü bilmek," tfî " kelimesini bilmeye bağlıdır Bu bilmek ise mükemmel ve tam olarak ancak, Allah için mümkün olabilir. Çünkü, herkesin kendi hususî zatını bilmesi, başkasının o zatını bilmesinden daha mükemmeldir. Bu söz, bilhassa Cenâb-ı Hakk hakkında daha doğrudur. Böylece, sözünü hakkıyla bilmek ancak Cenâb-ı Hakk için söz konusu olabilir. İkinci derecede bulunan " sözüne gelince, bu söz kul tarafından söylenebilir. Ancak, Cenâb-ı Hakk'ın hazır olması, gaib olmaması şartıyla... Lâkin, bu durum, ancak, nefsin her türlü nazlardan uzak olduğu sırada Hz. Yunus için tahakkuk etmiştir. Bu, insana, bütün nazlardan uzaklaşmadığı sürece bu müşahede makamına ulaşamıyacağı hususunda bir tenbihtir. Üçüncü derecede bulunan sözüne gelince bu, Allah'ın, onun karşısında bulunma şartı olmaksızın, herkes için mümkündür.

İlâhî huzurda bulunmanın mertebeleri, yakınlık ve uzaklığa, tecellinin kemâl veya noksanlığına göre farklı farklıdır. İlâhî huzurda bulunma mertebelerinden eksik olan her derece, kâmil olan dereceye nisbetle bir "gaybet" ifade eder, İlâhî huzurda bulunmanın dereceleri sınırsız olunca, kemâlat ve noksanlığın mertebeleri de. aynı şekilde sınırsız olur. Bu sebeple de, ilâhî huzurda bulunmanın ve "gaybet" hâlinin dereceleri sınırsızdır. İlâhî huzurda bulunduğu söylenebilecek olan kimse, bir başka itibarla ilâhî huzurda bulunmaz (gaib). Veya, aksi... Bu mânada olmak üzere şair şöyle demiştir.

"Ey gönülde hem hazır hem gâib olan Allah! Selâm olsun O gâib ü hazıra"

Şiblî'nin ölümü yaklaşınca, orada bulunanlar: ele: dediğinde, o bunun üzerine şöyle dedi:

"Senin hazır olduğun her ev, hiçbir kandile muhtaç değildir. Senin arzulanan cemâlin insanların delillerini getirdikleri günde, bizim hüccetimizdir."

lâfzında hayranlık uyandırıcı sırlar ve üstün haller vardır. Bunların bir kısmını anlatmak mümkün olduğu halde, bir kısmını anlatmak mümkün değildir.

Allah'ın inayetiyle bu hoş sırları yazdım. Ancak, yazdığım bu kelimeleri, kelimesini zikrettiğimde kalbimde hissettiğim mutluluk ve neşeyle mukayese ettiğimde, kalben müşahede ettiğim bu hâllere nisbetle değersiz buluyorum. O zaman, anladım ki kelimesinin kalbte, beyan edilmesi mümkün ve açıklanması kabil olmayan hayranlık uyandırıcı bir etkisi vardır. Buna rağmen, söylenilmesi mümkün olanı yazıyor ve diyoruz ki:

" lâfzında birçok sır bulunmaktadır.

Birincisi: Kişi "Ey O!" dediği zaman, sanki şöyle diyor: "Ben kimim ki, Seni tanıyayım? Ben kimim ki, Sana muhatab olayım? Toprağa belenmiş insan nerde, Rablerin Rabbı olan Sen nerde? Kandan ve nutfeden dünyaya doğmuş olanla, ezeliyyet ve kıdemle mevsüf olan arasında ne nisbet olabilir ki? Sen, bütün münasebetlerin en yücesi, akıl ve hayal bağlarından münezzeh olansın." Bu sebeble kul O'na, gaib kimselere hitap edercesine hitap etti de"Ey O!" dedi.

İkinci fayda: Bu lâfız, kulun kendisinin değersizliğini ve bir hiçliğini ikrar ettiğine delâlet ettiği gibi, Allah'dan başka her şeyin sırf yokluk olduğunu ikrar ettiğine de delâlet etmektedir. Zira, kişi dediğinde, şayet varlık (insan) da, (birisi kendi benlik duygusu, diğeri de Allah'ın varlık şuuru olmak üzere) gelirse, bizim sözümüz, her ikisine de elverişli olur. kelimesi sebebiyle bunlardan sadece birisi olmaz. Buna göre insan dediğinde, Allah'dan başka her şeyin mah-za yokluk ve sırT hiçlik olduğuna hükmetmiş olur. Nitekim Cenâb-t Hakk, "Allah'ın zatından başka her şey yok olucudur" (Kasas, 88) buyurmuştur. Allah'dan başka herşeyden fena bulma hususundaki bu iki makam, büyüklüğün zirvesinde olan iki makamdır. Bu iki makam ancak, kulun Cenâb-ı Hakk'ı sözüyle zikretmeye devam ettiği sürece, tahakkuk eder.

Üçüncü fayda: Kul, Cenâb-ı Hakk'ı, sıfatlarından herhangi biriyle zikrettiğinde, Allah'ın marifetine dalamaz. Çünkü, kul dediğinde, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetini hatırlar, böylece tabiatı o rahmeti talep etmeye yönelir de, böylece bir pay isteme durumuna girmiş olur. "Yâ Kerîm" "Yâ Muhsin", "Yâ Gaffar", "Yâ Vehhâb". "Yâ Fettâh" dediğinde de durum aynıdır. Yine "Ey

Melik" dediğinde Cenâb-ı Hakk'ın mülkünü ve melekûtunu ve bu mülk ve melekûtundaki çeşitli nimetleri hatırlar da, böylece onun tabiatı bu arzuya yönelir ve bunlardan bir hisse talep eden kimsenin durumuna düşer... Diğer isimleri de buna mukayese et! Ama, dediğinde kul, O'nun O olduğunu bilir. Ve bu zikir, Cenâb-ı Hakk'tan başkasına kesinlikle delâlet etmez. İşte bu durumda da kulun kalbinde O'nun zikrinin nuru meydana gelir ve bu nur Allah'tan başkasını anmaktan dolayı meydana gelemez. İşte o vakit kişinin kalbinde tam bir nur ve mükemmel bir ilâhî sezgi ve idrak (keşf) meydana gelir.

Dördüncü fayda: İnsanlarca bilinen sıfatların tamamı, ya celâl sıfatlarıdır, veya ikram sıfatlarıdır. Celâl sıfatlan, meselâ 'Allah cisim, cevher, araz değildir; bir mekânda ve bir mahalde bulunmaz" dememiz gibidir. Burada bir nükte bulunmaktadır Çünkü, sultana hitap eden bir kimse, ona hitap ederek: "Sen kör, sağır ve şöyle şöyle değilsin" der de, bütün ayıp ve kusur çeşitlerini sayarsa, bu iş huzurdan kovulmayı, engellenmeyi ve terbiye edilmeyi gerektirir ve şöyle denilir: Sultana, bu şeyleri ondan nefyederek, hitap etmek, edepte kusur etmektir.

İkram sıfatlarına gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın, mahlûkatı yaratmış olması ve o mahlûkatı en mükemmel bir düzene göre intizama sokmasıdır. Bunda da, iki yönden, bir incelik bulunmaktadır.

Birincisi, Yaratıcı'nın .kemâli yaratılmışların kemâlinden, sonsuz mertebeler bakımından, çok yüce ve çok yüksektir. Mahlûkatı yaratmış olması sebebiyle, Cenâb-ı Hakk'ın celâl ve kemâl sıfatlarını açıkladığımızda, mahlûkatın kemâlini, Hâlık'ın celâlinin doruk noktasını şerhetmiş ve açıklamış gibi oluruz. Bu ise, kâmil ve yüce olanı, değersizlik ve kıymetsizliğin zirvesinde olan bir yolla tarif etmeyi iktiza eder ki, bu da edebe riayet etmemedir.

İkincisi, bir adam kahir bir padişahı, "falan fakire ekmek kırıntıları, su damlaları veriyor" diyerek övse, bu medh kovulmayı ve menedilmeyi gerektirir. Arş'tan sınırı olmayan uzayın en sonuna kadar olan mahlûkat âleminin tamamının Allah1 m kudret hazinelerinde olan şeye nisbeti, ekmek kırıntıları ve su damlalarının bütün dünya hazinelerine olan nisbetinden daha azdır. Bu şekilde medhetmek su-i edeb sayılınca. Cenâb-ı Allah'ı aynı şekilde övmek haydi haydi su-i edeb olur. Bu nedenle, Cenâb-ı Hakk'ı yukarda geçen iki şekille medh-ü sena etmede, zikredilen itirazların olacağı sabit olmuştur.

Şu kadar var ki burada, bu şekildeki medhlerin yapılmasına ruhsat veren bir sebeb vardır. Bu sebeb şudur: Nefs, his ve hayal âlemine dalar. Bu durumda iken insan, nefsini kudsî âlemin eşiğine çekmek istediğinde, o nefsini, mukaddes bir varlığın huzurunda bulunacağı hususunda uyarma ihtiyacını hisseder. İnsan için bu iki yolun dışında, yani celâl ve ikram sıfatlarını zikretmenin dışında, Cenâb-ı Allah'ın celâl ve kemâlini bilmesine imkân yoktur. Böylece insan, nefsinin his ve hayal âleminden yüz çevirip, kudsî âiemin eşiğine baş koymaya alıştı-rıncaya kadar bu iki çeşit zikre devam eder. Bu mertebe elde edilince, bu iki çeşit zikre yapılan mezkûr itirazlar sebebiyle uyanır ve o zaman bu şekil zikirleri terkeder de "Ya Hû" demeye başlar.

"Yâ Hû" demekle sanki o kul şöyle demiş oluyor: "Mahlûkatın noksanlıklarını Senden selbetmek (uzaklaştırmak) veya mahlûkatın kemâlatını Sana isnad ederek Seni medh-ü sena etmekten, zatını yüceltir (tenzih) ederim." Çünkü Senin kemâlin, en yüce; Celâlin en büyüktür. Dahası ben, Seni ancak Senin hüviyetinle medh-ü sena ederim. Sana ("Sen") diye de hitap edemem. Çünkü bu lâfız şaşkınlık ve kibir ifadesidir. Çünkü o zaman ruhum, "Ben öyle bir dereceye ulaştım ki Vâcıb-üi-vücûd'un huzurunda bulunuyormuşum gibi oldum" der. Fakat ben, Senin zatını yine zatınla övmeyi, Senin zatının mahlûkatın zatlarına münasib olan şeylerden daha yüce ve şerefli olduğunu ikrar olsun diye sadece (O) derim. İşte bu tek ketime, tecellî ve mükâşefe makamlarındaki sırlara dikkat çekmektedir Hiç şüphesiz bu sırlara dikkat çekmesi şartıyla zikri, en şerefli zikirdir.

Bu şekildeki zikirde **beşinci fayda:** "Yâ Hû" zikrine devam etmek, Allah Teâlâ-ya duyulan şevki ifade eder. Allah'a duyulan şevk ise, makamların en lezîzi, en güzeli ve en saadeti isidir. Biz bu zikre devam etmenin, Cenâb-ı Allah'a duyulacak şevki meydana getireceğini söyledik. Çünkü lafzı, gaib zamiri (üçüncü tekil şahıs zamiri) dir. Kul bu kelimeyi zikredince, kendisinin

Hakk Teâlâ'nın huzurunda olmadığını bilir. Sonra, bu huzurda olmayışının, mekan ve cihet bakımından değil, sonradan ve mümkinu'l-vücûd olmanın verdiği bir takım noksanlıklarla mevsuf olması ile, mekan ve zaman çemberiyle kuşatılmış olma ayıbıyla noksan olması bakımlarından olduğunu bilir. Akıl bu inceliği kavrayıp bu sıfatın müm-kinât ve muhdesâtın (sonradan olan varlıkların) hepsinde bulunduğunu anladığında, bütün sonradan olan varlıkların, Hakk Teâlâ'nın yüce eşiğinde gaib (uzak) olduğunu farkeder ve bu uzaklığın, ancak mahlûkatın noksanlığında Allah'ın kemâlinde; mahlûkatın muhtaç, Allah'ın müstağnî oluşundaki ayrılık sebebiyle olduğunu bilir. Böylece de Cenâb-ı Allah'ın bütün kemâl sıfatları ile mevsûf, bu kemâl sıfatlarında (mahlûkların) kendisine benzemelerinden yüce, bu sonardan olan varlıklara kıyas edilmekten münezzeh olduğuna inanır ve yine Allah Teâlâ'nın zatını tasavvur etmenin, akıl, fikir ve zikirden uzak olduğuna itikad eder. Böylece bu kemâlât, bir yönden hissedilir, bir yönden de adetâ hissedilmez. Bazı bakımlardan bu kemâlâtı anlamak, bu kemâlâtın derece ve mertebelerini anlamaya teş-vîk eder. Böylece bu kemâlât, bir yönden hissedilir, bir yönden de adetâ hissedilmez. Bazı bakımlardan bu kemâlâtı anlamak, bu kemâlâtın derece ve mertebelerini anlamaya teşvîk eder. Bu mertebe ve derecelerin nihayeti olmayınca, Allah'a duyulacak şevkin derecelerine de bir nihayet yoktur. Ne zaman kulun, bulunduğundan daha yüksek bir dereceye ulaşması kolay olsa, bulunduğu o dereceden bir üst dereceye olan iştiyakı daha güçlü ve mükemmel olur. Böylece lâfzının, Allah'a duyulan iştiyakı ifade ettiği sabit olur.

Allah'a duyulan şevkin en büyük makam olduğunu söyledik. Çünkü şevk elemlerin ve lezzetlerin peşpeşe meydana gelmesini ifade eder. Zira kul, makamlardan ulaştığı mikdara göre lezzet, ulaşamadığı mtkdara göre de elem duyar. Elemin kalktığı esnada lezzeti hissetmek, tad almanın, sevinmenin ve saadetin artmasına yol açar. Bu da, Allah'a şevk duyma makamının, en büyük makam olduğunu gösterir. Böylece «j*» kelimesini zikre devam etmenin, Allah'a duyulan iştiyakı doğuracağı anlaş. Ve yine Allah'a duyulan şevkin, en büyük, en saadetli ve en güzel makam olduğu ortaya çıkar. Bu sebeble, kelimesiyle zikre devam etmenin, makamların en üstününü ve derecelerin en güzelini ifade ettiğini söylemeK gerekir.

Altıncı fayda: Bu şekildeki zikrin yüksek derecesini açıklama hakkında* şadımızı ancak iki mukaddimeyi zikrederek anlatabiliriz.

Birinci mukaddime: İlim, tasavvur ve tasdik olmak üzere iki kısımdır Tasavvur Nefsin, hakkında müsbet veya menfî, kesin bir hüküm vermeksizin, zihinde meydana gelen herhangi bir surettir. Tasdik ise, zihinde hususî bir suret meydana gelerek, zihnin hakkında müsbet veya menfî bir hükümde bulunmasıdır. Bunu iyıoe kavradı isen deriz ki tasavvur, tevhid; tasdik ise teksir makamıdır

İkinci mukaddime; Tasavvur; aklın üzerinde tasarruf edebildiği ve edemedi olmak üzere iki kısımdır. Birinci kısım mürekkeb mahiyetleri tasavvurdur. Mure-keb mahiyetleri tasavvur etmek, ancak, o mürekkebi meydana getiren her bir cüzün mahiyetini zihinde hazır bulundurmakla mümkün olur. Bu tasarruf, tefekkürdür, ameldir ve bazı bakımlardan yapılan bir tasarruftur. İkinci kısım ise, bütün terkib cihetlerinden uzak olan basit mahiyetleri tasavvurdur. İnsanın bu basitin mahiyetini, zihninde hazır bulundurmaya götürecek olan bir ameliyyede bulunması mümkün değildir

Anlattıklarımızla, tasdikin, tasavvura nisbetle teksirin yerine geçtiği; tasavvurun ise, tasdike nisbetle tevhîd olduğu ortaya çıkmıştır.

Yine, basit mahiyetleri tasavvur etmek, kesretten uzak olmak ve tevhidin doruk noktasına varmaktır. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki, Allah Teâlâ hakkındaki sözümüz, tasdikten uzak mahzâ tasavvurdur. Hem sonra bu tasavvur, bütün terkip ve kesret cihetlerinden münezzeh olan bir Hakikati (Allah'ı) tasavvurdur. Bu sebeble sözümüz, tevhidde doruk noktasında bulunmak ve kesretten son derece uzak olmak olur ki, bu da makamların en büyüğüdür.

Yedinci fayda:: Bir şeyi tarif etmek, ya bizzat o şeyin kendisi ile ya ona dâhil olan parçaları ile veya onun dışında olan şeylerle olur.

Birinci kısım -ki, bir şeyi bizzat o şeyin kendisi ile tarif etmektir- bu imkânsızdır. Çünkü tarif edilen şey, tarif eden şeyden önce gelir. O halde, birşeyi bizzat kendisiyle tarif etmek, o şey hakkındaki bilginin, tarif eden şeyi bilmekten önce olmasını gerektirir ki, bu imkânsızdır.

İkinci kısım -ki, o şeyi ona dahil olan unsurlarla tarif etmektir- bu Allah Teâlâ hakkında muhaldir Çünkü bu tür tarif mürekkeb mahiyetler için geçerlidir. O halde Cenâb-ı Allah hakkında muhaldir.

Üçüncü kısım -ki, birşeyi dışında olan şeylerle tarif etmektir- bu da batıl ve muhaldir. Çünkü mahlûkatın hallerinden hiçbiri Vâcib-ül-vücûd ve Kadîm Allah'ın hallerine uymaz. Çünkü Cenâb-ı Hakk, hususî zatı ve muayyen hüviyeti ile, kendisinden başka hiçbir şeye benzemez. Durum böyle olunca, mahlûkatın hallerinin, Allah'ın mahiyet ve hususî hakikatini ortaya koyması imkânsız olur. Bu sebeble, Hakk Teâlâ'nın hususî hüviyeti ve muayyen mahiyetine nisbetle, tek bir yön hariç, bütün tarif kapıları kapanmış olur. Bu tek yön de, insanın aklının ve ruhunun merkezini, bu ilâhî hüviyetin nurunun doğduğu yere yöneltip, aklının merkezini ona doğru yöneltmesi durumunda bu nurun aydınlatacağını ve bu nuru mütalâaya müsait hale geleceğini ummasıdır. «^ib> diye zikredenin bu sözü, aklının ve ruhunun merkezini, çoğu kez bu saadeti elde etmeyi umarak, Kudsî Varlığa (Allah'a) yöneltmesidir.

Sekizinci fayda: İnsan, heybetli bir padişahın, hükümran bir sultanın huzuruna varıp, aklı ile bu heybetin kemâline ve bu saltanatın celâline vakıf olduğunda, bazan bu heybet ve saltanat onu tam manasıyla etkiler de, ondan başka her şeyi unutur; hatta çoğu kez aç olsa bile açlığını unutur; çok şiddetli bir elemi olsa, o durumda elemini unutur; babasını ve oğlunu görse tanımaz. Bütün bunlar, o heybetin, kendisini bürümesi ve başkalarını tanımaktan onu alıkoyması ile olur. Kul da deyip de, akıl ve ruhuna, o ilâhî hüviyetin celâl nurlarından bir zerre tecellî ettiğinde, O kulun kalbini bu dehşetin bürümesi; ruhuna bu şaşkınlığın hâkim olması ve fikrine mâsivâdan gafil olma hâlinin galebe çalması şart olur. Böylece de o ilâhî hüviyetten başka hiçbir şey görmez hale gelir ve ondan başka herhangi bir şeye iltifat etmekten uzaklaşır. Bu durumda, onunla birlikte, aklı ile, lisanı ile demekten başka hiçbir şey kalmaz. Kul, deyip bu zikre devam edince, bu hâle ulaşmayı umarak, kendisini bu hâle benzetmeye çalışmış olur. Kerim olan Allah Teâlâ'dan, bizi bu hâl ile bahtiyar kılmasını niyaz ederiz,

Bu yüce zikrin **dokuzuncu faydası:** Peygamberimiz (a.s.)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Endişelerini tek bir endişede (Allah'a iyi kul olma endişesinde) merkezleştiren kimseye, dünya ve ahiret endişelerine karşı Allah yeter.346[346] Sanki kul şöyle demiştir: "Dünya ve âhiret hakkındaki endişelerim sınırsızdır. Sınırsız olan ihtiyaçlarıma da ancak sonsuz kudret, sınırsız rahmet ve sayısız hikmet sahibi olan zat güç yetirebilir. Öyleyse ben, ihtiyaçlarımı gidermeye, önem verdiğim şeyleri elde etmeye kadir olamam. Hatta, bu ihtiyaçları gidermeye ve önemli şeyleri elde etmeye Allah'dan başka kadir olacak yoktur. O hâlde bütün gayretimi ve lisanımı, O'nu zikretmeye harcarım. Böyle yaparsam, o, rahmeti ile, dünya ve âhiret ihtiyaçlarım hususunda bana yeter"

Onuncu fayda: Aklın, başka bir şeyi öğrenmeye daldığı bir sırada, ikinci bir şeyle meşgul olması mümkün değildir. İnsan, fikrini bir şeye yönelttiğinde, başka şeylerden uzak kalır. Sanki kul şöyle der: "Ne zaman bir şeyin bilgisini aklımda hazır tutmak istesem, başka şeyierin bilgisini kaçırırım. Bundan kurtuluş mümkün olmadığına göre, evlâ olan, kalbimi ve fikrimi, malûmatların en kıymetlisini bilmekle; lisanımı zikredilenlerin en şereflisini zikretmekle meşgul etmemdir. Bu sebeble demeye devam etmeliyim.

Onbirinci fayda: Zikir, en şerefli makamdır. Hz. Peygamber (a.s.), Allah Teâl£ dan naklederek şöyle buyurmuştur: "Kulum Beni kendi nefsinde andığında. Ben de onu Nefsimde anarım. Kulum Beni bir toplulukta andığında, Ben de onu, Beni andığı topluluktan daha hayırlı olan bir toplulukta anarım.347[347] Bu sabit olunca deriz ki: Zikirlerin en üstünü, içinde taleb bulunmayan (yani kulun Cenâb-ı Allah'dan bir-şey istemediği) bir övgü ile Allah Teâlâ'yı anmaktır.

Hz. Peygamber (a.s.) Cenâb-ı Allah'dan naklederek şöyle buyurmuştur: "Ben/ zikretmesi,

---

346[346] İbn Mâce Mukaddime 23 (1/95); Zühd, 1 (1375)

347[347] Buhârî Tevhıd. 15 (8/171); Tirmızi, DeavÖt, 132 (5/581).

Benden bir şey istemesinden alıkoyan kimseye, isteyenlere verdiğimin en iyisini veririm." 348[348]

Bu mukaddimeyi anladıysan biz deriz ki: Kul, fakir ve muhtaçtır. Fakir ve muhtaç olan kimse, hizmet ettiği zata, istek ve arzuda bulunmaya elverişli bir tarzda hitabettiğinde, bu hitab istek ve arzuya hamledilir. Meselâ, fakir bir kimse, bir zengine "Ey Kerim" dediğinde, bunun manası: "İkram et"; "Ey Faydalı Kimse" dediğinde, bunun manası "fayda beklemek'; "Ey Rahman" dediğinde ise bunun manası "Bana merhamet ve ihsan et" demek olur. Bu sebeble, bu tür zikirler, bir istekte bulunma manasına gelir. Halbuki zikrin kıymetinin, ancak istek ve taleb-ten hâli olduğu zaman yükseldiğini söylemiştik. Kul, dediğinde, bunun manası , istek ve talebi hissettirmekten uzak olur. Böylece de bizim dememizin en büyük zikir sayılması gerekir.

Bu faslı, bazı kitaplarda gördüğüm kıymetli bir zikir ile bitirelim:

Bu konunun inceliklerinden olmak üzere, Merhum İmâm-ı Gazâlî şöyle diyor:"avamın (halkın) tevhidi", "havassın (seçkin kulların) tevhididir" Bu sözü pek güzel buldum ve bunu_naklT ye aklî delillerle izah ettim: Kurandan olan delil. Cenâb-ı Allah "Allah'ın yanı sıra diğer bir Tanrı daha (edinip) ona tapma. Zira, Ondan başka ilâh yoktur" buyurmuş ve hemen peşine de " O'nun zatından başka herşey helak olucudur," (Kasas, 88) diye ilâve etmiştir ki, bunun manası (sadece O) demektir. Böylece «jiv» sözünü, Allah Teâlâ, sözünden sonra zikretmiştir. İşte bu da, tevhidin zirvesinin olduğunu gösterir.

Aklî delile gelince, o da şudur: Bazı insanlar şöyle demişlerdir: "Failin tesiri, mahiyetin gerçekleşmesinde ve onu icat etmekde değildir, belki o mahiyete varlık sıfatını vermenin dışında hiç bir tesiri yoktur." Ben de derim ki, var olma da bir mahiyettir. Binâenaleyh, varolmanın da failin tesiri ile meydana gelmiş olmaması gerekir. Eğer o insanlar bunu kabul eder ve failin tesiri ile meydana gelen şeyin, varlık mahiyetiyle mevsûf olduğunu söylerlerse, biz de deriz ki: Bu mevsû-fiyet, eğer mahiyete ve varlığa ters bir mefhum olmazsa, o mevsûfiyetin faile isnadı imkânsız olur. Eğer ters bir mefhum olursa, bununla birlikte o ters mefhumun bir mahiyeti olması gerekir. Bu durumda da söz aynı noktaya dönmüş olur. O halde, mahiyette tesiri olmayan bir müessiri (faili) te bul etmek, hem tesiri, hem müessiri; hem yapılan işi, hem yapanı tamamen yok saymak olur ki bu batıldır. Bu sebeble, müessirin mahiyetle tesir ettiği ortaya çıkar. Başkasına bağlı olan her-şeye, o bağlı olduğu şeyin ortadan kalkması ile ortadan kalkar. Şayet müessir olmasaydı, bu mahiyet, mahiyet ve hakikat olmazdı. Müessirin kudreti ile mahiyetler, mahiyet; hakikatler de hakikat olmuştur. O müessirin kudretinin tesirinden önce, ne mahiyet, ne varlık, ne hakikat ve ne de sübût vardır. Bu durumda "Yani, Cenab-ı Allah'ın takriri ve tahsisi olmadan, mahiyetlerden hiçbiri vucud bulamaz, hakikatlerden hiçbir şey, hususîlik kazanamaz" sözümüzün doğruluğu ortaya çıkar, böylece de O'ndan başka ilâh olmadığı ortaya çıkar. En iyi bilen Allah'dır. 349[349]

Allah'ın İsimlerine Dair Çeşitli Meseleler

Birinci Mesele

Ulemâ, Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin tevkifi veya ıstılahı olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir Bazıları, Kur'an
ve sahih hadiste bulunanların dışında, sıfatlardan ve
isimlerden herhangi bir şeyi Allah'a itlak etmek caiz değildir, demişlerdir. Diğerleri ise, Cenâb-t Hakk'tn celâline ve sıfatlarına yakışan bir manaya delâlet eden her lâfzın, Allah'a itlâk edilmesi caizdir; aksi halde değil, demişlerdir.

Allâme Gazalî (r.a.) ise: "İsim başka sıfat başkadır. Meselâ benim ismim Mu-hammed, senin isminse Ebu Bekir'dir, İşte bu, isimlere örnektir. Sıfatlara gelince, meselâ bir insanı uzun boylu, zekî, anlayışlı olarak nitelendirmektir. Bu farkı anladığında, şöyle denilebilir: Kur-'arîda

---

348[348] Tırmızı, FedâilO'l-Kufân. 25 (5/184); Dârimî, Fedâilü'l-Kufan, 6, (2/441).

349[349] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/205-213.

ve sahih haberde bildirilmesi dışında, Allah'a isim vermek caiz değildir. Sıfatlar ise tevkîfe dayanmaz" demiştir.

Birinci görüştekiler, şöyle diyerek delil getirmişlerdir: Şüphesiz bir âlimin birçok ismi vardır. Bununla beraber biz Cenâb-ı Hakk'ı Âlim olarak niteleriz, ama O'nu tabtb, fakîh, müteyakkın ve mütebeyyin (araştırıcı) diye nitelendirenleyiz. Bu da tevkîfîliğin olduğunu gösterir. Buna cevap verilerek, şöyle denildi: Sahih haberde tabîb isminin Cenâb-ı Hakk'a verildiği görülmektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekr (r.a.) hastalanınca, kendisine, tabîb getirelim, denildiğinde, o buna cevap olarak, "Tabîb beni hastalandırdı"' demiştir. Fakîh ismine gelince fıkh, kendisine şüphenin dahil olmasından sonra, konuşan kimsenin sözündeki maksadının ne olduğunu anlamaktan ibarettir. Bu kelimenin Cenâb-ı Hakk hakkında bulunması imkânsızdır. Müteyakktn kelimesine gelince bu, Arapların, havuzda su biriktiğinde sözünden türemiştir. O halde yakîn, toplamı kesinlik ifade edinceye kadar, birçok emarenin birbiri ardınca ve peşpeşe gelmesi sebebiyle meydana gelen ilimdir. Bu ise, Allah hakkında düşünülemez. Tebyîn {araştırmak, tahktk etmek)'e gelince bu, kapalılıktan sonraki açıklık ve vuzuhtan ibarettir. Çünkü tebyîn, "beynûnet ve ibâne" kökünden türemiştir. Zira bey-nûnet, birbirine bitişik iki şeyin arasını açmaktan ibarettir. Kalbte, bir şekil sebebiyle diğer bir şeklin karışıklığı meydana gelip, sonra bu iki şekilden biri diğerinden ayrıldığında "beynûnet" meydana gelmiş olur. İşte bu sebepten ötürü bu, beyân ve tebyîn diye adlandırılmıştır. Malûmdur ki, bu da Allah hakkında imkânsızdır.

Cenâb-ı Allah'ın isimlen ve sıfatları hususunda tevkîfîliğe ihtiyacın olmadığını ileri sürenler ise, birçok delil ileri sürmüşlerdir.

Birincisi: Allah'ın isimleri ve sıfatları Farsça'da, Türkçe'de ve Hindçe'de geçmektedir. Müslümanlar, yabancı dillerdeki bu sıfat ve isimlerin Allah'a itlâk edilmesinin caiz olduğunda ittifak ettikleri halde, bunlardan herhangi birisi ne Kur'an'da ne de sahih haberlerde varid olmamıştır.

İkincisi Allah Teâlâ, "En güzel isimler Alfa hindir. Öyleyse, bu isimlerle O'na dua edin." (Arat, 180) buyurmuştur, isim, ancak medh ve celâl sıfatlarına delâlet ettiğinde güzel olur O halde, bu manalara delâlet eden her isim, güzel isim olur. Bu sebeple de, bu ayete istinaden Allah hakkında bunların kullanılmasının caiz olması gerekir.

Üçüncüsü: Lâfızların, ancak manaları gözetildiğinde bir faydası vardır. Bu manalar doğru olduğunda, muayyen bir lâfzı Cenâb-ı Hakk'a vermemek abes olur. Allâme Gazalî'nin söylediği hususa gelince, o'nun hareket noktası şudur: Bizden birisine (olmayan) bir isim koymak, edebte kusur sayılır. Allah hakkında ise haydi haydi sayılır. Değişik lâfızlarla sıfatları zikretmeye gelince, hiçbir sakıncası olmaksızın, caizdir. Allah hakkında da, bu böyledir.350[350]

İkinci Mesele

Allah hakkında isbatı mümkün olmayan sıfatlara delâlet eden birçok lâfız, Kur'an'da mevcuttur. Biz bunlar-
dan birkaç misalle bahsedelim.

Birincisi, "istihza" lâfzıdır. Çünkü Cenâb-t Hakk "Allah onlarla alay eder. "(Bakara, 15) buyurmuştur. Sonra "istihza" cehalettir. Bunun delili ise, Hz. Musa'nın kavminin, Hz, Musa'ya "Sen bizimle alay mı ediyorsun? (Hz. Mûsâ), cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım, dedi." (Bakara. 67) de-m esidir.

İkincisi, "mekr" lâfzıdır. Cenâb-ı Hakk ffiâjljjft kj "Tuzak kurdular, Allah da onlara tuzak kurdu, (yani onların tuzaklarını başlarına çevirdi.) (Âı-i İmrân, 54) buyurmuştur

Üçüncüsü, "gadab" lâfzıdır, Cenâb-ı Hakk "Ve, Allah onlara gazab etti." (Feth, 6) buyurmuştur.

Dördüncüsü, "taaccüb" lâfzıdır. Cenâb-ı Hakk, "Daha doğrusu sen, taaccüb ettin. Onlar da eğleniyorlar." (Sanat. 12) buyurmaktadır. Kim bu kelimeyi tâ harfinin zammesiyle kıraat

---

350[350] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/214-215.

ederse taaccüb Allah'a nisbet edilmiş olur. Taaccüb ise, bir şeyin sebebini bilmeme esnasında meydana gelen bir halden ibarettir.

Beşincisi, "tekebbür" lâfzıdır. Cenâb-ı Hakk, "Aziz, Cebbar ve Mütekebbir(dir)." (Haşr, 23) buyurmaktadır. Bu, zem ifade eden bir sıfattır.

Altıncısı, "haya" lâfzıdır. Cenâb-ı Hakk "Muhakkak ki, Allah herhangi bir mesel irad etmekten utanmaz." {Bakara. 26) buyurur. Haya, çirkin bir şey yapıldığında yüzde ve kalbde meydana gelen bir değişiklikten ibarettir.

Bu lâfızlar hakkında en doğru kaide, şöyle dememizdir: Bu hallerden her birinin, başlangıçta kendisiyle birlikte bulunan bir takım durumları, nihayette ise bunlardan meydana gelen neticeleri vardır. Bunun misali şudur: Gadab, kişinin tabiatı sertleştiğinde (kızıştığında) ve kalbin kanı kabardığında, kalbte meydana gelen bir durumdur Sonuçta, bundan meydana gelen eser ise, kendisine kızılana zarar vermektir. Allah hakkında, bu gadab sözünü duyduğun zaman, bunu sonuçta meydana gelen esere hamlet, başlangıçtaki durumlara değil. Diğerlerini de buna göre kıyas et. [351][351]

Allah'ın İsimleri Sayısızdır

Bazı vaiz kitaplarında, Cenâb-ı Hakk'ın dörtbin kadar ismi olduğunu gördüm. Bunlardan bini, Kur'an ve sahih haberlerde, bini Tevrat'ta, bini İncil'de ve bini de Zebur'dadır. Beşer âlemine ulaşmayan, fakat Levh-t Mahfu2'da bulunan diğer bin kadar ismin de bulunduğu söylenir. Ben derim ki, bu husus doğruluktan uzak görülmemelidir Zira, "selb" ve "izafîlik" bakımından Cenâb-ı Hakkın sıfatlarının kısımlarının sınırsız olduğunu izah etmiş, bu konuya dikkat çekerek, onu güzel bir şekilde açıklamıştık. Bununla birlikte, biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakkın gökler ve yerler âleminin idaresindeki hikmetlerinin neticelerine çok muttali olan kimselerin, O'nun isimlerine muttali olmaları, medhi ve tazimi gerektiren sıfatlarına vukufları da çok olur. İnsan bedeninin anatomisini inceleyip, insan bedenini yaratmasındaki onbınlere baliğ olan rahmet ve hikmet newtanne vakıf olduğunda, onun aklında Cenâb-ı Hakk'a medhe ve tazime delâlet eden onbinlerce değişik isim meydana gelir. İnsan bedeninde zikrettiğimiz rahmet ve hikmet kısımlarının sayısına vakıf olan kimse, bu bedenin yaratılmasında daha önce bilemediği rahmet çeşitlerinin, bildiğinden daha çok olduğuna dair aklını uyarır.

Çünkü, insan sinirlerden meydana gelen, dimağa ait zihnî ruhların (melekelerin) yedi tane olduğunu bilince, bunların her birine ait fayda ve Nkmeti de anlamış olur. Sonra, bu ruhların her birinin üçe veya dörde ayrıldığını anlayınca, sağlam yaratılışıyla bu kısımların her birindeki hikmetin türünü iyice kavramış olur. Sonra akıl, bu kısımlardan her birinin, ince ince parçalara ayrıldığını, bu küçük parçaların her birinin de başka kısımlara ayrıldığını ve bu kısımların muayyen bir uzuv ile muayyen bir şekilde birleştiğini anlamış olur. Bu kısımların o uzuvlarla birleşmesi, muayyen bir geçiş süresinde olur. Ancak bunlar çok ve ince olunca, aklın kavrama gücünün dışında kalırlar. Böylece, bu onbinlerin, Cenâb-ı Allah'ın şu bedeni yaratmadaki hikmetlerinin kısımlarının sayılmaktan, sınırlanmaktan, ve tahdit edilmekten uzak olduğu hususunda insan aklını uyardığı ortaya çıkar. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kaîkışsamz, sayamazsınız." (Nahi. 18) buyurmuştur Bu hikmet çeşitlerinden başka bir çeşide vakıf olan herkes, Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden başka başka isimlerin bilgisine ulaşır. Allah'ın hikmetinin ve rahmetinin dereceleri sınırsız olunca, O: nun en güzel isimlerinin ve en yüksek sıfatlarının da sınırı yoktur Galenus, "Menâfiu'l-a'dâ" (Uzuvların faydaları) isimli kitabında şöyle söylemiştir: "Bu kitabı kaleme aldığım zaman, bu kitabta ışığın toplandığı yerin (odak noktasının) faydalarını zikretmedim. Bu bilgiler çok kıymetli olduğu için, başkasının bilmesini istemediğimden yazmadım. Bunun üzerine, bazı geceler, gökten sanki bir meleğin indiğini ve, Ey Galenus! Şüphesiz senin ilâhın sana, niçin hikmetimi kullarımdan gizledin diyor, dediğini (rüyamda) gördüm. Uyandığımda, bu konuda müstakil bir eser yazdım ve bu hususu iyiden iyiye şerhettim." Anlattıklarımızla, Cenâb-ı Hakk'ın güzel isimlerinin sonsuz olduğu böylece ortaya çıkmış oldu. 352[352]

---

[351][351] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/215-216.

Rukyedeki Zikirlerin Hükmü

Biz büyü ve muska kitablannda malûm olmayan bir takım zikirler ve manası anlaşılmayan bir takım oku- nup üflenen dualar gördük. Bu lâfızlar malûm olmaymca, yazılmaları da malûm olmaz. Ben derim ki, yazının lâfızlara; lâfızların da birtakım zihnî şekillere delâlet ettiklerinde şüphe yoktur. Bu okuyup üflemede her hangi bir şeye kesinlikle delâlet olmayınca, bunda her hangi bir fayda da olmaz. Eğer bu okuyup-ütlemede her hangi bir şeye delâlet olursa, bunun delâleti ya Allah'ın sıfatlarına, O'nun Kibriya'sının vasıflarına delâlet eder veya başka bir şeye delâlet eder Başka birşeye delâleti manasızdır. Zira, Allah'tan başkasını zikretmek, ne "terğîb", ne "terhîb" ve ne de başka bir şey ifade eder.

O halde, geriye şöyle demek kalıyor: Bu okuyup üflemeler, Allah'ın zikrine ve O'nun medh ve sena ifade eden sıfatlarına delâlet ediyorlar. Biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın zikrinin kısımları tesbit edilmiş (mazbut) olunca, ve bunlara her hangi ilâvede bulunmak imkânsız olunca, o kelimelerin niteliklerinin de bu dualar cinsinden olması güzel olur. Dillerinin değişik olması sebebiyle meydana gelen değişikliğe gelince, bunların fazla bir etkisi yoktur. Bu sebeble, bilinen bu zikirlerin bilinmeyen o şeyleri okumaktan daha tesirli olmaları gerekir. Ancak birisi şöyle diyebilir: Mahlûkatın çoğu, kusurludur. Bu malûm zikirleri okuyup, onların zahirî manalarını anladıklarında ve onların ilâhî nurla aydınlanmış nurlu nefisleri de olmayınca, onların bu ilâhî durumlardan etkilenmeleri kuvvetli olmaz ve onların nefisleri cismanî şeylerden tamamiyle tecrid edilemez de, böylece onların nefisleri bu etkiye karşı, kuvvetli ve kudretli olamazlar. Ama, onlar ne olduğu bilinmeyen bu lâfızları okuyup, bunlardan bir şeyler anlamayıp ve onlarda bunların yüce birtakım kelimeler olduğu vehmi meydana gelince, onları korku, dehşet ve ürperti istilâ eder de, bu sebeple onların cisim âleminden bir nevi tecerrüd etmeleri ve kudsî âleme yönelmeleri hasıl olur. Bu sebeple de onlarda, bu tesire karşı, bir tür kuvvet ve kudret meydana gelir. İşte, ne olduğu bilinmeyen okuyup üflemeler esnasında meydana gelen şey, bence budur. 353[353]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'la O'nun isimleri arasında, hayranlık uyandıran alâkalar bulunmaktadır Akıllı olanın, bu zikirden umulan neticeyi elde etmek için, mutlaka bu irtibatlara değer vermesi gerekir. Bu konunun izahı hususunda söylenecek söz, aklî bir mukaddimeye dayanır ki, o da şudur: Bizce, bu konuşan beşerî nefislerin cevher ve mahiyet bakımından değişik oldukları, sabittir. Bunların bir kısmı ilâhî, aydınlatıcı, hür ve iyi; bir kısmı ise süflî, zulmanî (karanlık), zelîl ve değersiz; bir kısmı pek merhametli; bir kısmı katı kalbli, ezici; bir kısmı şu cismanî varlıklara karşı sevgisi ve temayülü az ve bir kısmı da makamı ve önderliği sevenlerdir. Mahlûkatın bu durumlarını göz önünde bulunduran kimse, durumun bizim anlattığımız gibi olduğunu anlar. Sonra biz bu durumların, nefis cevherinin hiç ayrılmayan özelliği olduğunu görüyoruz. Nefsinin hallerini gözden geçiren herkes, kendisinin istemede ve istememede; arzu etme ve korkuda, muayyen bir usulü ve açık bir yolu olduğunu; riyazet ve mücahedenin nefisleri aslî durumlarından ve tabiî yollarından çeviremiyeceğini; riyazetin tesirinin sadece bu ahlâkı zayıflatma ve onun hakim olmamasında olduğunu bilir.

Ama, başka bir sıfata dönüşmesine gelince, bu imkânsızdır, İşte bu hususa Hz. Resul işaret ederek:

352[352] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/216-217.

353[353] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/217-218.

"İnsanlar, altın ve gömüş madenleri gibi, birtakım madendirler."354[354] ve bir araya toplanılmış ordulardır"355[355] Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, cinsiyet (benzerlik) bitişmenin, bir araya gelmenin illetidir. Buna göre, Allah'ın isimlerinden her isim, muayyen bir manayı gösterir. Bu mananın kendisine üstün geldiği her nefis, bu isimle yoğun bir münasebet içine girer. Kişi bu ismi anmaya devam ettiğinde, hızlı bir biçimde bundan yararlanmaya başlar. Şeyh Ebu Necîb eİ-Bağdadî es-Sühreverdî'den şöyle duydum: 0, müridine, onun istifade durumuna göre, bir veya iki kere, kırk kere zikir emrediyor, sonra ona Cenâb-ı Hakk'ın doksandokuz ismini okuyor ve müridin yüzüne bakıyordu. Eğer okuduğu esnada onun yüzünde her hangi bir tesir görmezse, ona, "pazara git ve dünya işleriyle iştigal et. Zira, sen bu yolun adamı değilsin" der; eğer hususî bir ismi işittiği sırada müridin yüzünde fazlaca bir tesir görürse, ona bu zikre devam etmesini emrederdi. Ben diyorum ki, makul tutum, işte budur. Çünkü insanların ruhları farklı farklı olunca, bu ruhlardan her biri, hususî bir hale münasib olur. O ruhlar, kendilerine müna-sib durumlarla meşgul olduğunda, o hallerin kuvveden fiile çıkması kolay, basit ve külfetsiz olur. Bu, mutlak isme dair araştırmamızın son sözü olsun. Allah, Hakka ve Hakikate iletendir. 356[356]

ALLAH LÂFZI CELALİNE DAİR KONULAR

Lâfz-ı Celâl Alem Olup Müştak Değildir

Bize göre, tercihe şayan olan, Allah lâfzının kesinlikle hiçbir şeyden türememiş olup Allah'ın özel ismi olma-
bu görüş, Halil, Sîbeveyh, usulcü ve fakîhlefjn çoğunun görüşüdür Bu hükmün böyle Olduğunu
birçok delil göstermektedir.

Birinci delil: Şayet Allah lâfzı başka bir şeyden türemiş olsaydı, manası, küllî bir mana olur, lâfzın bizzat kendisi başkalarının onun manasına ortak olmasına engel olamazdı. Çünkü, müştak lâfız ancak, "müştakkun minh"in (kendisinden türetilen) ifade ettiği birçok manadan kapalı bir mana ifade eder. Bu mana ise, onun ile diğer birçokları arasında bir ortaklığın meydana gelmesine mânı değildir. Böylece, bu lâfız şayet "müştak" olsaydı, kendisiyle başka birçokları arasında bir ortaklığın meydana gelmesine mâni olamıyacağı ortaya çıkmış olurdu. Şayet durum böyle olsaydı, o zaman sözümüz, ifade ettiği mana ile birçokları arasında meydana gelen ortaklığa mâni olan, gerçek bir tevhid olamazdı. Çünkü, Allah lâfzının müştak (türetilmiş) bir lâfız olduğu kabul edilince, bu lâfzın, kapsamına birçok şahsın girmesine mânı olamaz. Bu durumda da, " sözümüz, sırf tevhidi gerektirmezdi. Halbuki, aklı olan herkes sözümüzün sırf tevhidi gerektirdiğinde, ittifak etmişlerdir. Bu nedenle, anlamış olduk ki, Allah sözümüz şu muayyen zatın alem ismidir ve müştak lâfızlardan değildir.

İkinci delil: Belli bir zatı zikretmeyi isteyip de O'nu sıfatları ile anmak istediğinde, önce O'nun ismini anar, ismin peşi sıra sıfatlarını zikreder. Meselâ, "Zeyd, fa-kîh, nahivci ve usulcüdür" der Bunu iyice anladığın zaman diyoruz ki, Allah Teâ-lâ'yı, mukaddes sıfatlarıyla anmak isteyen herkes, önce Allah lâfzını, bunun peşinden de Allah'ın medhine dair sıfatlarını zikreder. Meselâ "Allah, âlim, kadir ve hakîmdir" demeleri gibi. Bu ifadeyi ters çevirerek demezler. Bu da,"Allah" lafzının, Cenâb-ı Hakk'ın alem (özel) ismi olduğunu gösterir Eğer "Cenâb-ı Hakk, İbrâhîm Sûresinin başında " "Göklerde ve yerde olan her şey kendisine ait olan Aziz (yegâne galib), Hamîd (hamde lâyık olan) Allah..." (İbrâhîm, 1-2) şeklinde buyurmuştur" derlerse, Biz de deriz ki; Burada iki türlü kıraat vardır. Kıraat âlimlerinden bir kısmı, buradaki "Allah" lâfzını ref ile {ötüreli olarak) okumuşlardır ki,

---

354[354] Müslim, Birr, 160 {4/2031).

355[355] Müslim, Birr. 159 (4/2031). Hadis-i şerifin devamının meali şöyledir: "Birbirini (âlem-ı ervahta) tanıyıp anlaşan ruhlar uziaşır; tanımayıp uzak duranlar ise ihtilaf ederler."

356[356] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/218-219.

bu durumda sual ortadan kalkar. Çünkü "Allah" lâfzını mübteda yapınca, onu kendisinden önceki kelimenin sıfatı olma durumundan çıkarmıştır. "Allah" lafzını cerr ile (kesreli) okuyana gelince bu, bizim şu sözümüz gibidir: "Bu ev faziletli ve âlim bir kişinin yani Zeydin mülküdür." Bu ifadeden murad, "zeyd" kelimesinin, "âlim" ve "fazıl" kelimelerinin sıfatı olması değildir. Bilakis, mana şudur: Kişi, "Bu ev âlim ve faziletli bir kimsenin mülküdür" dediği zaman, bu âlim ve faziletli kimsenin kimliği hususunda zihinde bir kapalılık kalır. Ama, bu ifadenin peşi sıra, kapalılığı gidermek için "Zeyd" kelimesini söyler Nasıl ki o. burada alem (özel) isim (olan Zeyd lâfzının) sıfat olması gerekmedi ise, bu ayette de aynen böyledir.

Üçüncü delil: Allah Teâlâ, "Ona bir adaş bilir misin?" (Meryem, 65)Bu ayetteki adaştan maksat sıfat değildir. Aksi halde sözünün yatan olması gerekirdi. Buna göre, bu ayetteki isimden maksadın alem olması gerekir Bundan dolayı, Hakk Teâlâ'ya bir alem ısım veren herkes, ayetteki ismin ancak "Allah" ismi olduğunu söylemişlerdir.

"Allah" lâfzının bir alem isim olmadığını iddia edenler birçok delil öne sürmüşlerdir

Birinci delil: Allah Teâlâ'nın "O göklerde (ibadete müstehak olan) Allah'dır" (Enam, 3) ve . "O, kendisinden başka hiçbir Tanrı olmayan Allah'dır." (Haşr, 22} ayetleridir Bu ayetlerdeki "Allah" lafzının mutlaka sıfat olması gerekir. Bu lâfzın alem ismi olması caiz değildir. Buna delil ise "O, şehirdeki Zeyd'dir, O da Bekir" denilmesinin caiz olmamasıdır. Buna karşılık "O, şehrin âlim ve zahididir" denilmesi caizdir. Bu yolla, nahivcilerin, "zamir, ne mevsuf ne de sıfat olur" sözlerine itiraz edilir. "Allah" lâfzının bu ayetlerde sıfat olarak geldiği ortaya çıkınca, alem isim olması imkânsız olur.

İkinci delil: Alem isim (özel isim) işaret yerine geçer. Allah Teâlâ hakkında işaret edilmek imkânsız olduğuna göre, O'na bir alem (özel) isim verilmesi de imkânsız olur.

Üçüncü delil: Özel isme, bir şahsı, hakikat ve mahiyet bakımından ona benzeyen diğer bir şahıstan ayırmak için başvurulur. Bu, Hakk Teâlâ hakkında imkânsız olduğuna göre, O'nun bir özel ismi olduğuna hükmetmek de imkânsız olur

Birinci delillerine şu şekilde cevap verilir: ve benzeri ayetlerin; "Bu, ilim ve zühtte, eşi benzeri olmayan Zeyd'dir" ifadesi gibi olduğunu söylemek niçin caiz olmasın? İkinci delillerine şu şekilde cevap verilir: Alem, muayyen bir zatı belirtmek için verilmiş bir isimdir. Bunda, müsemmaya (isim verilen zata), duyu ya da akıl yoluyla işaret etmeye ihtiyaç yoktur. Bu aynı zamanda üçüncü delillerine karşı da verilecek cevabtır. 357[357]

İkinci Mesele

"Allah" isminin müştak (türetilmiş) bir isim olduğunu söyleyenler, bu konu ile talî derecede ilgili birçok hu-
sustan bahsetmişlerdir.

Birincisi: "İlâh" ister hak, ister bâtıl yolla kendisine ibadet edilsin, ma'bûd (ibadet edilen) demektir. Sonra, Şeriat örfünde, hak bir yolla kendisine ibadet edilen varlık hakkında kullanılması yaygın hale gelmiştir. Bu izahımıza göre, ezelde "ilâh" olamaz.

Hak Teâlâ, ibadete lâyık tek varlıktır, Çünkü Allah Teâlâ, büyük olsun küçük olsun, bütün nimetleri verendir. Zira mevcud olan bir şey ya Vâcib-ül-vücûddur ya Mümkin-ül-vücûddur. Vâcib-üi-vücûd olan bir tektir. O da Allah Teâlâ'dır. O'nun dışındakiler ise Mümkin-ül-vücûddur. Mümkün-ül-vücûd ancak, onu tercih edecek bir müreccih ile var olur. O halde bütün mümkün olan varlıklar, ya vasıtasız ya vasıtalı, Allah'ın yaratması ve tekvîni ile vücûd bulmuşlardır. Binaenaleyh kul için meydana gelmiş olan bütün nimetler, ancak Allah Teâlâ'dandır. Böylece, nimet vermenin en üstününün Allah'tan olduğu ve ibadetin de Allah'a tazim etmenin zirvesi olduğu anlaşılmış olur. Bu böyle olunca, diyoruz ki tazimin en üstün şekli, ancak en çok nimetin sadır olduğu kimseye lâyıktır. Öyleyse, Allah'tan başka kulluk yapılmaya (ibadete, tazime) müstehak bir varlık yoktur.

İkincisi: İnsanlardan, sevab (yani mükâfat) isteği ile Allah'a ibadet edenler vardır. Bu, bir

---

357[357] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/220-222.

cehalet ve zayıflıktır Birçok husus buna delâlet eder. Birincisi: İbadetiyle başka bir şeye ulaşmak için, Allah'a ibadet eden kimsenin, gerçekte ma'bû-du o ulaşmak istediği şeydir. Bu sebebten, sevab isteğiyle, Allah'a ibadet eden kimsenin ma'bûdu, gerçekte o mükâfat olmuş, Allah Teâlâ ise, bu mâ'bûda ulaşmaya bir vasıta kabul edilmiş olur ki bu büyük bir cehalettir. İkincisi: İnsan, sevab isteği ile veya Allah'ın azabından korktuğu için namaz kıldığını söylese, namazı sahih olmaz.

Üçüncüsü: Başka bir maksattan ötürü bir iş yapan kimse, bu maksadını başka bir yoldan elde etse, aradaki vasıtayı bırakır. Ecir ve sevab için Allah'a ibadet eden bir kimse, şayet ecri ve sevabı bir başka yoldan elde edebilirse Allah Teâlâ'ya ibadet etmez. Böyle olan kişi de ne Allah'ı sevmiştir, ne de Allah'a kulluk huşusunda isteklidir Bütün bunlar ise birer cehalettir. İnsanlardan, birinci maksattan daha üstün bir gaye ile Allah'a ibadet eden kimileri vardtr: Bu gaye de, Allah'a hizmet ile şereflenmektir. Çünkü bu kimse, namazına başladığı zaman, kalbinde bu niyet meydana gelir. Bu niyet ise, Rubûbîyetin izzetini ve kulluğun zilletini bilmekten ibarettir. Lisanda zikir, uzuvlarda da hizmet meydana gelir. Böylece kulun her bir cüzü, Allah Teâlâ'nın hizmeti ile şereflenir. Kulun maksadı da zaten bu şerefe ermektir.

Üçüncüsü: Kimi insanlar, "İlâh": kendisine tapılan varlıktır" diyen kimselerin görüşlerini birçok yönden tenkid etmişlerdir. Birincisi: İlâh olmadıkları halde putlara ibadet edilmiştir. İkincisi: Allah, ibadet etmeleri imkânsız olan bütün cansızların ve hayvanların da ilâhıdır Üçüncüsü: Hakk Teâlâ, ibadet etmedikleri halde çocukların ve delilerin de ilâhıdır Dördüncüsü: Ma'bûdun kendisi ma'bûd olduğu için, bir sıfatı yoktur; zira, onun ma'bûd olmasının, ancak insanın zikriyle zikredil-diğinde ve kişinin bilmesiyle malûm ve iradesiyle de hizmeti murat edildiğinde bir anlamı vardır. Bu duruma göre, ulûhiyyet Allah'ın sıfatı olamaz. Beşincisi: Al-lahu Teâlâ'nın ezelde ilâh olmadığını söylemek gerekir.

Dördüncüsü: İnsanlardan kimileri de, ilâhın ma'bûddan ibaret olmadığını, daha doğrusu ilâhın ibadet edilmeye müstehak zat olduğunu söyleyenler vardır. Bu tarife göre de, ilâhın cansızların, hayvanların, çocukların ve delilerin ilâhı olmadığı gibi ezelde de ilâh olmaması gerekir. İlâhı şöyle tarif edenler de olmuştur: O, birtakım fiillere güç yetiren bir varlıktır ki, şayet o fiilleri işlerse, ibadet etmek şanından olan her şeyin ibadetine hak kazanmış olur. Biz ilâhı ilk iki izah şekliyle ele alırsak, O ezelde ilâh olmamış olur. Şayet biz O'nu üçüncü izah şekliyle izah edersek, ezelde ilâh olduğu anlaşılmış olur.

İkinci tefsir: İlâh kelimesi, Arapların, birisinin yanında sükûnete erdiklerinde söyledikleri sözünden türemiştir. Buna göre akıllar, ancak O'nun zikrinde sükûnete erer, ruhlar ancak ilâhı bilgiyle yükselir. Bunun birçok yönden izahı vardır. Birincisi: Kemâl bizâtihî sevilir. Allah'dan başka olan şeyler ise zatları gereği noksandırlar. Zira, mümkün olmaları bakımından yok sayılmışlardır. Yokluk ise, noksanın aslıdır. Zatı gereği noksan olan, ancak zatı gereği kâmil olanın kâmil kılmasıyla kâmil olur. Kâmil olan, zatı gereği sevilip Hakkın, zatı gereği kâmil olanın bizzat kendisi olduğu sabit olunca, onun zatı gereği sevilmiş olması gerekir. İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın dışında herşey, zatı gereği mümkündür. Zatı gereği mümkün olan, kendi kendine duramaz; tam aksine başkasına tutunduğunda durur. Çünkü, o ancak başkasının varlığı sayesinde var olmuştur. Buna göre, her mümkün kendi kendine duramaz, daha doğrusu zatı gereği vacib olana tutun-madığı müddetçe, var olamaz. Haricî varlık âleminde durum böyle olunca, aklî varlık âleminde de, durumun ayni olması gerekir. Akıllar, Allah'ın rahmet eşiğine gözlerini dikmiş, fikir O'nun kerem ve lütuf eteğine sımsıkı sarılmıştır. Allah'ın "Dikkat ediniz ki, ancak Allah'ı hatırlayarak kaibler sükûnete erer." (Ra'd, 28) ayetini tefsir hususunda bu iki ayete üayanılrruştır.

Üçüncü tefsir: lâfzının (veleh) sözünden türetilmiş olmasıdır ki, bunun manası, "aklın gitmesi"dir. Bil ki mahlûkat iki kısımdır: Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ı tanı ma denizinin sahiline varanlar, ikincisi de bundan mahrum olanlar... Mahrum olanlar, şaşkınlık zulmetlerinde, cehalet şaşkınlıklarında kalakal m ıslardır Sanki onlar, akıllarını ve ruhlarını yitirmişlerdir. Bu sahili bulanlara gelince, onlar nur meydanına ulaşmış, kibriyâ ve celâl sahasına vasıl olmuşlar, samediyyet meydanlarında şaşırmışlar, ferdaniyyet (Allanın tekliği) meydanında yok olmuşlardır Böylece, mah-lûkatın ve canlıların tamamının, Allah'ı bilmekte mütehayyir kaldıkları ortaya çıkar. Böylece de, mahlûkatın Hakk ilâhının, sadece ve sadece O olduğu kesinleşir. Diğer bir ifadeyle beşerî ruhlar tevhîd ve tazim meydanlarında yarışmışlar, bir kısmı geride kalmış, bir kısmı ise öne geçmiştir. Geride kalanlar, öne geçenlerin tozlarının karanlıklarında kalmışlar, öndekiler ise nurlar âlemine ulaşmışlardır. Birinciler zulmet vadilerinde yok olmuşlar, sonrakiler ise, ilâhî ikramlar âleminin nurlarına yönelmişlerdir.

Dördüncü tefsir: "İlâh" kelimesi, bir şey yükseldiği zaman, bunu ifade için kullanılan «» kelimesinden müştaktır. Buna göre Hak Subhanehu ve Teâlâ Hazretleri mümkün varlıklara benzemekten ve sonradan meydana gelenlerle bir münasebet içinde bulunmaktan yücedir. Çünkü zatı gereği vacip olan ancak O'dur, zatı gereği kemâl sahibi olan ancak O'dur, hüviyetinde hak olan tek varlık ancak O'dur ve kendisinden başka her şeyin mucidi olan yalnız O'dur.

Yine Allah Teâlâ hakkında, "O'nun yüceliği mekân itibarı iledir." denilmekten de yücedir. Çünkü mekân sebebiyle meydana gelmiş olan her yükselme, mekân için bizzat, mekânda yer alan varlık için ise arızî olarak söz konusudur Zira bu varlık sonradan bu mekânda bulunmuştur. Bizzat yüce olan ise, başka bir vesile ile yüce olandan daha şereflidir. Şayet bu yükselme mekân sebebi ile olsaydı, bu mekân Rahman olan Allah'ın zatından daha yüce ve şerefli olurdu. Bunun yanlış olduğu ortaya çıkınca, Hakk Teâlâ'nın yüceliğinin mekân itibarı ile olmaktan daha yüce olduğunu ve imkânlar âleminde meydana gelen her hangi bir şeye nisbet edilmekten daha şerefli olduğunu anlarız.

Beşinci tefsir: "İlâh" kelimesi, kişi bir şey hakkında şaşkınlığa düşüp ona ulaşamadığı zaman söylenilen ifadesinden iştikak etmiştir. Buna göre kul, Allah Teâlâ hakkında tefekküre daldığında şaşırır, Çünkü Allah, insanın tasavvur ve hayal ettiği her şeyin hilâfına bir varlıktır Aklı, Allah'ın varlığını inkâr etse, nefsi aklını yalanlar Zira O Allah'tan başka her varlık, muhtaçtır Kendisine muhtaç olunan varlık bulunmaksızın, muhtacın varlığı imkânsızdır. O, hissinin ve hayalinin zaptettiği her hangi bir şeye işaret etse ve "O, odur" dese nefsi yine kendişini yalanlar. Çünkü hissinin ve hayalinin zaptettiği bütün şeylerdeki "hudûs" (sonradan meydana gelme) emareleri açıktır. Öyleyse, aklın elinde, sadece idrakten âciz olduğunu itiraf ile, varlığı ve kemâli ikrar etmek kalır. Buna göre idraki, idrak etmekten âciz olduğunu bilmek de bir tür idraktir. Şüphesiz bu, akılların şaşırdığı, kıyılarında çırpındığı, hayranlık uyandıran bir durumdur.

Altıncı tefsir: "İlâh" kelimesi, gizli olmak manasına gelen fiilinden iştikak etmiştir. Buna göre Allah, birçok bakımdan gizlidir. Birincisi: Allah, same-diyyetinin künhü ile akıllardan gizlidir. İkincisi: Şayet biz güneşin, hareket etmeksizin yörüngesinin ortasında durduğunu farzetsek, onun ışıklan kaybolmaksızın duvarların üstünde kalırdı. O zaman, insanın aklına, duvarların üzerine akseden bu ışıkların, duvarların aslından olduğu gelirdi. Ancak, güneşin battığını ve bat-masıyla birlikte ışıklarının da duvarlardan çekilip gittiğini müşahede ettiğimizde, bu yolla bu ışıkların güneşin ışık küresinden geldiğini anlamış oluruz. İşte aynen, güneş küresinden bize ulaşan ışık gibi, Allah Teâlâ'nın kudreti nezdinden bütün mahlûkat âlemine ulaşan bir varlık ışığı mevcuttur. Eğer, Allah Teâlâ için, doğmak, batmak, gaib olmak ve tekrar ortaya çıkmak kabilinden şeylerin mümkün olduğunu farzedersek, O'nun batması ile varlık ışığının da mahlûkattan çekip gitmesi gerekirdi. O zaman bu varlık ışığının Allah'tan olduğu ortaya çıkardı. Fakat, batma ve doğma Allah'a muhal olunca, aklı kıt bazr kimselere, bu mahlûkatın kendi zatları ile ve bizatihi mevcut oldukları düşüncesi gelmiştir. Böylece Allah'ın nurunun gizli kalmasının sebebi, ancak O'nun nurunun kemâlidir. Bunun için, tah-kîk ehlinden bazıları şöyle demiştir: "Zuhurunun şiddetinden dolayı akıllardan gizli kalan ve nurunun kemâli sebebiyle onlardan saklı kalan (Allah'ı) teşbih ederiz. O'nun şanı ne yücedir." Durum böyle olunca, Allah'ın samediyyetinin hakikatinin akıllardan gizli olduğu ortaya çıkar Bu samediyyet hakikati hakkında, "O, perdelenmiştir" denilemez. Çünkü perdelenen başkasının hükmü altındadır. Başkasının hükmü altında olmak ancak kula uygun düşer. Hakk Teâlâ'ya gelince, O, her şeyi hükmüne boyun eğdirendir. İhticâb sıfatı (kendini gizleme, perdeleme) hâkimiyet sıfatıdır Bundan dolayı Allah Teâlâ muhtecip (gizli)dir, kullar ise perdelenmiş (O'nu görmekten alıkonulmuşlardır.

Yedinci tefsir: "İlah" kelimesi, memeden kesilen yavrunun annesine çok düşkün olmasını ifade eden deki fiilden iştikak etmiştir. Bunun manası şudur: Kullar, her durumda Allah'a niyazda bulunmaya çok düşkün ve buna müştaktırlar. Buna bir çok şey delâlet eder:

Birincisi: İnsan, büyük bir musîbet ve âfet ile yüzyüze gelince. Allah'tan başka herşeyi unutur da kalbi ve diliyle: "Yâ Rabbî" der. Bu belâdan kurtulup nimetler ve bolluklar yuvasına dönünce, bu kurtuluşunu zayıf sebeblere ve değersiz olaylara bağlamaya başlar. Bu bir tenakuzdur. Çünkü, belâ ve afetlerden kurtaran ve hayırlara ulaştıran Allah'tan başkası olsaydı, belâlar gelip çattığında da o başka varlığa sığınmak gerekirdi. Eğer musibetler geldiği zaman, işleri yoluna koyan Allah ise, bütün diğer vakitlerde de durumun aynı olması gerekir. Dartık vakitlerinde O'na sığınıp, rahata kavuşunca da O'ndan yüz çevirmek hidayete ermiş olanlara yakışmayan bir durumdur.

İkincisi: Hayır da, rahatlık da Allah'tan istenilir.

Üçüncüsü: İhsanda bulunan zahirde ya Allah'tır veya başkasıdır. Eğer, Allah1 tan başkası ise, Allah onun kalbinde ihsanda bulunma sebebini yaratmadıkça o kimse ihsan edemez. Hakk Teâlâ ise gerçek manada ihsan edendir. Buna göre muhsin olan, bütün vakitlerde kendisine başvurulandır. Mahlûkat ise, O Allah'a başvurmaya can atarlar.

Bir mürtd kendisine çok vesvese arız olmasından şikâyet etti. Bunun üzerine şeyhi şöyle dedi: "Ben on yıl demircilik, on yıl çamaşırcılık ve on yıl da kapıcılık yaptım." Orada bulunanlar, "Senin bunları yaptığını görmedik" dediler. Şeyh cevaben şöyle dedi: "Yaptım, fakat siz görmediniz. Siz, kalbin bir demir gibi olduğunu bilmez misiniz? Ben, bir demirci gibi, tam on yıl (Allah) korkusu ateşi ile onu yumuşatmaya uğraştım. Bundan sonra, on yıl onu kirlerden ve pisliklerden yıkadım. Bu işlerden sonra, "La ilahe illallah" kılıcını çekerek, bir on yıl da kalb odasının kapısını bekledim. Allah'dan başkasının sevgisi oradan çıkıp da ancak Allah'ın sevgisi oraya girinceye kadar böylece devam ettim. Kalb meydanı, Allah'tan başkasından temizlenip, orada Allah'ın sevgisi güçlendiği zaman celâl âleminin denizlerinden bir nur damlası düştü ve kalb bu nur damlasında boğuldu, her şeyden uzaklaşarak, içinde sadece "Lâ ilahe illallah" sözünün sırrı kaldı."

Sekizinci tefsir: "İlâh" lâfzı, kişinin, başına gelen bir işten dehşete düşüp de Allah'ın himayesine sığındığında söylenilen ifadesinden iştikak etmiştir. Mahlûkatı her türlü kötülüklerden himaye eden ise Allah Teâla'dır. Çünkü Allah, "O, himaye eder, himaye olunmaz" (Mümmun, 88) buyurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, nimetler verendir." "Size gelen her nimet ancak Allah'tandır" (Nahi. 53). Çünkü Allah Teâlâ yedirip içirendir.

"O, yedirir, fakat yedirilmez" (Ertem, 14)Çünkü Allah Teâlâ, yegâne var edendir: ner W Allah indindendir." (Nisa, 78) Hakk Teâlâ, varlık verip meydana getirerek "yokluğu" (ademi) emri altına almış, kudret, fiil ve kemâle erdirmek vasıtasıyla yokluğa boyun eğdirmiştir. Öyleyse, gerçekte O Allah'tır ve ondan başka bir şey yoktur.

Bu konuda zikredilmesi gereken bazı incelikler ve faydalı şeyler vardır.

Birinci fayda: Borçlu olan kimsenin âdeti, alacaklısını uzaktan görünce ondan kaçmaktır. Halbuki Kerim olan Allah, "Ey kullarım, günahlarınızın çokluğu sebebi ile sizler bana borçlusunuz. Fakat benden kaçmayınız. Aksine, ben size "Artık Allah'a kaçın." (Zâriyât, 50) diyorum. Sizin borçlarınızı karşılayacak ve günahlarınızı mağfiret edecek olan Ben'im. Yine, hükümdarlar kapılarını zenginlere değil de fakirlere kaparlar. Ben ise bunun aksini yapıyorum." buyurur.

İkinci fayda: Hz. Peygamber (a.s.) şöyle demiştir:

"Cenab-ı Allah'ın yüz rahmeti vardır. Bunlardan birini, cinler, insanlar, kuşlar, hayvanlar ve haşerât arasına indirmiştir. Bu bir rahmet ile, onlar birbirlerine şefkat gösterir ve merhamet ederler. Geriye kalan doksandokuz rahmeti ile, Cenâb-ı Hakk kullarına kıyamet gününde merhamet edecektir."[358][358] Bu hususta şunu diyorum: Hz.Peygamber (a.s.), bu sözü Allah'ın rahmetini kullara anlatmak için söylemiştir. Yoksa, Allah'ın rahmet deryaları sonsuzdur. Hâl böyle iken bu rahmet deryalarının bir sayı ile nasıl sınırlanması düşünülebilir.

---

[358][358] Musned. 6/5. 26; Müslim. Tevbe, 19 (4/2108).

Üçüncü fayda: Resûlullah {a.s.) şöyie buyurmuştur:
"Allah Teâlâ, kıyamet gününde günahkârlara: -Bana kavuşmaktan hoşlandınız mı? der. Onlar: -Evet Ya Rabbî, derler. Allah: -Niçin? diye sorar. Onlar -Senin affını ve keremini umduğumuz için, derler. Bunun üzerine Hakk Teâlâ: -Ben de mağfiretimi size vacip kıldım." der."[359][359]
Dördüncü fayda: Abdullah b. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber (a.s.)'ın şöyle dediğini söylemiştir:
"Allah Teâlâ, kıyamet gününde bazı kullarına, her biri göz alabildiğince kalın olan doksandokuz (amel) kayıt defteri dağıtır ve o kula: "Şu yazılanlardan her hangi birini inkâr ediyor musun? Kirâmen Kâtibin (melekleri) sana haksızlık yapmışlar mı?" der. O kul: "Hayır, Ya Rabbî" der. Allah Teâlâ: "Bu günahları işlemeni mazur gösterecek bir özrün var mı?" diye sorar. Bunun üzerine kul: "Hayır, Ya Rabbi" der ve kalbini ateşin üzerine kor. (Artık ateşe atıldığını düşünür.) Sonra Cenâb-ı Allah: Senin, benim yanımda bir sevabın var. Bugün asla haksızlık yapmak yok " der ve üzerinde "eşhedü enlâ ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden resûlullah" yazılı olan bir kart çıkarır. Bunun üzerine kul: "Ya Rabbî, bu kart şu koca kayıt defterlerine nasıl denk olur?" derken, bu kart terazinin bir kefesine, kayıt defterleri de diğer kefeye konulur da kayıt defterleri hafif kalır, kart daha ağır gelir. Çünkü hiç bir şey Allah'ı zikirden daha ağır gelemez."[360][360].
Beşinci fayda: Bir savaşta küçük bir çocuk bulunmuştu. Son derece sıcak bir yaz gününde kalabalığa, o çocuğun kime ait olduğu bağırarak soruldu. Derken onu bir kadın gördü ve ona doğru koştu, onu aldı ve bağrına bastı. Sonra sırtını güneşin geldiği vadi tarafına döndürüp çocuğu, sıcaktan korumak için kucağına oturttu ve "Yavrucuğum, yavrucuğum" dedi. Bunun üzerine orada bulunanlar ağladılar ve onları kendi hallerine bıraktılar. Derken Hz. Peygamber (a.s.) çıkageldi, insanların bu durumlarını gördü, onlar da hadiseyi haber verdiler. Resu-lullah (a.s.) da şöyle buyurdu:
"Siz bu annenin oğluna olan merhametine şaştınız değil mi? Bilesiniz ki, Allah Teâİâ, sizin hepinize, bu kadının, oğluna karşı duyduğu şefkatten daha merhametlidir" Bunun üzerine müslümanlar, en büyük sevinç ve müjde ile dağıldılar[361][361]

"İlâh" Lâfzının, Kelime Olarak İştikakı

Bazı nahivciler, "ilâh" lâfzının Arapça olmayıp, Ibranice veya Süryânca olduğunu söylemişlerdir. Çünkü, İbrânîler ve Süryanîler derlerdi. Bu cum|e Arapçaya geçince" "Rahman ve Rahîm olan Allah" şeklini aldı. Bu uzak bir görüştür. İki dil arasında bulunan benzerlikten dolayı "ilâh" lâfzının, Arapça asıllı bir kelime olduğu hususunu tenkid etmek gerekmez. Bunun delili, Hakk Teâlâ'nın "Andolsunki, eğer sen onlara, gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorarsan muhakkak, Allah yarattı derler." (Lukmân, 25) ve
"Ona bir adaş biliyormvsunuz." (Meryem, 65) sözleridir. Alimler, bu ayetteki adaştan muradın "Allah" lâfzı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çoğu âlimler, "ilâh" lâfzının Arapça bir kelime olduğunu kabul etmişlerdir. "İlâh" lâfzının, Allah Teâlâ'nın bir alem (özel) ismi olduğunu söyleyenler ise bu tür konuları ele almamışlardır. "İlâh" lâfzının, her hangi bir kelimeden türemiş olduğunu kabul etmeyenlerin iki görüşleri vardır.
Kûfeliler şöyle demişlerdir: Bu lâfzın aslı Vfy dır. Başına tazimi ifade etmek için elif-lâm getirildi de »"O'1 oldu. Çok kullanıldığı için, hemze ağır bulunarak hazfolundu. Böylece iki lâm bir araya geldi ve birincisi, ikincisine idğâm olundu, şeklinde söylemeye başladılar
Basralılara gelince, onlar bu kelimenin aslının olduğunu, daha sonra bu kelimenin başına elif-

---

[359][359] Müsned. 5/238
[360][360] Tırmızı. îman, 17 (5/24-25); İbn Mâce. Zühd. 35 (2/1437).
[361][361] Benzen hadis için bkz. Müslim. Tevbe, 22 (4/2109), Ebu Dâvud. Cenâiz, 1 (3/182-183); İbn Mâca Zühd. 35(2/1436).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/222-228.

lâm getirilerek denildiğini söylediler. Nitekim bu manada olmak üzere şairler şöyle demişlerdir:
"Rebâh oğullarından, kendilerini en büyük ilâhının duyduğu bir meclis gibi..." Bu beyitte şair, "Allah" lâfzının aslı olan lâfzını kullanmıştır. 362[362]

Dördüncü Mesele

Halü. "Allah" lâfzının, Hakk Teâlâ'ya has bir isim olduğu hususunda bütün insanların ittifak ettiklerini söylemiştir. Bunun gibi, kelimesi de Allah Teâlâ'ya mahsus bir isimdir. "İlâh" ismini, Allah Teâlâ'nın dışındaki varlıklar için kullananlara gelince onlar "ilâh" lâfzını İ2âfetle kullanırlar ve (falan ilâh) derler. Yahut izafetsiz olarak, doğrudan ilâh derler. Nitekim, bu manada olmak üze re. Hakk Teâlâ, Mûsâ (a.s.)'ın kavminin şöyle söylediklerini haber vermiştir.
(£y Mûsâ). nasıl o (putperestlerin) ilâhları varsa, sen de bize bir ilâh yap (dediler). O da: - Muhakkak ki siz cahillik eden bir topluluksunuz" dedi," (Araf. 138) 363[363]

Beşinci Mesele

"Allah" isminin, Hakk Teâlâ'nın diğer isimlerinde bu- lunmayan bazı hususiyetleri vardır. Biz bunlara işaret
edeceğiz.
Birinci hususiyet: Sen, "Allah17 kelimesindeki elifi kaldırırsan, geriye lâfzı kalır ki, punun manası "Allah'a mahsustur" şeklindedir. Nitekim Allah Teâlâ'nın: "Ancak Allah'a mahsustur göklerin ve yerin orduları" (Fettı 7); "Ancak Allah'a aittir göklerin ve yerin hazineleri."
(Münafikûn. 7) ayetlerinde olduğu gibi.
Eğer lâfzındaki ilk lâm harfini kaldırırsan geriye lâfzı kalır. Şu ayet-i kerîmelerde olduğu gibi: "Göklerin ve yerin anahtarları ancak Allah'ındır." (Şûra, 12); "Mülk ancak O (Allah'ındır ve Hamd'e ancak O lâyıktır." (Teğâbün. 1).
lâfzından lâm harfini kaldırırsan geriye kalan kelime (O) kalır. Bu kelime de Allah Teâlâ'ya delâlet etmektedir; Nitekim "De ki O, Al-lah'dır. Birdir." (İNâs, 1) ve naYydır; Ondan başka hiçbir Tanrı
yoktur." {Mumm, 65) ayetlerinde olduğu gibi...
lâfzındaki vâv harfi de, kelimenin tesniye ve cenYinde düşmüş olmasının gösterdiği gibi, zait bir harftir. Çünkü, bunun tesniye ve cem'inde (O ikisi) ve (Onlar) dersin de, böylece bu kelimelerde vâv harfini getirmezsin. Bu hususiyet, Cenâb-ı Allah'ın isimleri içinde sadece "Allah" isminde bulunur Bu hususiyet lâfız yönünden olduğu gibi mana yönünden de bulunmaktadır. Çünkü sen, Cenâb-ı Hakk'a "Rahman" ismi ile dua ettiğinde, O'nu rahmet sıfatı ile nitelemiş, kahr sıfatı ile nitelememiş olursun. O'na "Alîm" ismi ile dua edersen, O'nu ilimle tavsif edip, "kudret" sıfatı ile tavsif etmemiş olursun. Fakat "Ya Allah" dediğinde, Hak Teâlâ'yı bütün sıfatlarıyla nitelemiş olursun. Çünkü "ilâh", ancak bütün bu sıfatları taşıdığında "ilâh" olur. Böylece, "Allah" sözümüzde, diğer esmayı hüsnâda bulunmayan bu hususiyetin varolduğu ortaya çıkar.
İkinci hususiyet: Kelime-i şehâdette -ki bununla kâfir, küfürden İslama geçer-ancak bu "Allah" ismi yer alır. Şayet kâfir "Rahmân'dan başka, veya Rahîm'den başka, veya Melik'ten başka, veyahut da Kuddûs'ten başka ilâh olmadığına şehadet ederim" demiş olsa, küfürden çıkıp İslâm'a girmiş olmaz. Amma Allah'dan başka ilâh olmadığına şehadet ederim." derse, kâfir küfründen çıkıp İslâm'a girmiş olur. Bu da, "Allah" isminin bu yüce hususiyeti taşıdığına delâlet eder, Doğruya ileten Cenâb-ı Allah'tır. 364[364]

362[362] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/228.
363[363] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/229.
364[364] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/229-230.

“Rahmani’r-Rahim” İle İlgili Konular Hakkında

Eşya dört kısımdır.
1) Hem faydalı hem zarurî olan;
2) Faydalı olup, fakat zarurî olmayan;
3) Zarurî olup faydalı olmayan ve
4) Ne faydalı ne de zarurî olan.

Birinci kısım: Hem faydalı hem de zarurî olan kısımdır; bu, ya, sadece bu dünyada böyle olur. Meselâ nefes gibi; zira bu nefes bir an kesilirse, ölüm tahakkuk eder. Veya bu, ahırete dair olur ki, bu da Marifetullah'tır. Zira, marifetullah bir an kalbten çıksa, kalb ölür ve ebedî azabı hak etmiş olur.

İkinci kısım: Faydalı olup, zarurî olmayan kısım, Bu, dünya hususundaki mal, ahiret hususunda da diğer bilgi ve ilimler gibidir

Üçüncü kısım: Zarurî olup, faydalı olmayan kısım. Bu, dünya hususunda kaçı-nılamayan zararlar, meselâ hastalıklar, ölüm, fakirlik ve ihtiyarlık gibi. Ahiret hususunda, bu kısmın bir nazîrı yoktur. Zira, ahiretin faydalarına mukabil olarak zarar yoktur.

Dördüncü kısım: Ne faydalı ne de zarurî olan kısım. Bu, dünya hususunda fakirlik, ahiret hususunda da azab gibidir.

Sen bu hususu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Nefes dünya hususunda faydalı ve zarurî olduğundan, insandan biran kesiliverse, insanın o anda öleceğinden söz etmiştik! Marifetullah da, ahiret hususunda zarurî olan bir iştir. Şayet o, kalbten bir an aynlsa, kalb kesinlikle ölür. Ancak, bedenin ölümü kalbin ölümünden daha kolaydır. Zira, birinci ölümde sadece bir saat acı duyulur. Ama ikinci ölümde, acı ebediyyen devam eder. Aynı şekilde teneffüsde de iki durum söz konusudur.

Birincisi, temiz ve güzel havanın içe çekilip, kalbin dengesinin ve sıhhatinin devamını temin etmektir.

İkincisi ise, kirlenen, sıcak ve yakıcı havayı dışarı atmaktır. Aynı şekilde tefekkürün de, iki durumu bulunmaktadır.

Birincisi, aklî ve naklî delillerin tatlı esintisini kalbe ulaştırıp, kalbdeki marifet ve iman dengesinin devamını temin etmektir.

İkincisi, şüphelerden doğan fesada uğramış havayı, içimizden çıkarıp atmaktır. Bu ancak, bu hissedilen şeylerin sonlu olup ahiret âleminin başlamasıyla tükeneceklerini bilmekle olur. Bütün bu hallere vakıf olan kimse, belâlardan emin ve nihayetsiz hayır ve sevinçlere ulaşmış olur. Elde ettiğin her şeyin. Allah'ın rahmet deryalarından bir damla ve ihsan nurlarından bir zerre olduğunu bilmen suretiyle, bu iki şeyin kemâli aklına doğar. Böylece, Cenâb-ı Hakk'tn Rahman ve Rahîm olduğu bilgisi kalbine doğmuş olur.

Bu manayı etraflıca bilmek istersen, bil ki sen, nefs ve bedenden, ruh ve cesetten meydana gelmiş bir cevhersin (varlıksın).

Nefsine gelince: Onun. başlangıçta cahil olarak yaratıkdığında şüphe yoktur. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Cenâb-ı Allah, sizi annelerinizin karnından, hiçbir şey bilmez bir vaziyette çıkarttı. Ve sizin için, kulaklar, gözler ve kalbler yarattı. Umulur ki, şükredersiniz," (Nam, 76) buyurmuştur. Bundan sonra sen, hisseden, harekete geçiren, idrak eden ve düşünen kuvvetlerin mertebelerini tefekkür et ve aklî konuların mertebeleri ile çeşitli yönlerini düşün. Bil ki, bunların kesinlikle sının yoktur. Eğer akıllı bir insan "makûlat" (aklî konulardın bilgisini kazanmaya başlasa ve bu konuda şimşek hızıyla ve rüzgâr süratiyle ilerleme kaydetse, bu hareketinde de, hiç ölmeden sonsuza kadar devam etse, elde edeceği bilgi ve ilimler, yine sonlu; henüz öğrenemediği ve erişemediği bilgiler ise sonsuz, nihayetsiz olacaktır. Sonsuzun yanında sonlu, çoğun yanında az gibidir. Buna göre, ona, Cenâb-ı Allah'ın şu ayetinde belirtmiş olduğu hakikat, tecellî eder: "Size, onun ilminden pek azı verilmiştir." (İsrâ, 85) Bu, hak-dır. doğrudur.

Bedenine gelince: Bil ki o. dört unsurdan meydana gelen bir cevher (zât)dir. Bedenin nasıl oluştuğunu ve anatomisini düşün; her uzuvdaki ve bedenin her cüz'ündeki faydaları ve değerli fonksiyonları iyice anla. İşte o zaman, Cenâb-ı Allah'ın "Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız." (Nah! 18) ayetinin doğruluğunu anlarsın. O vakit de, Cenâb-ı Allah'ın seni yaratıp doğruya ulaştırması ndaki rahmetinin mükemmelliğinin azametlerinden birisi, tarafından müşahede edilir de, o anda sözünün manasını bir parça anlamış olursun.

Eğer. "Allah'dan başkasının merhameti var mıdır, yok mudur?" diye sorulursa, deriz ki. doğrusu rahmet ancak Allah'a aittir Hem sonra, Allah'dan başkasının da merhametli olacağı düşünülse bile. Allah'ın rahmeti başkalarının merhametinden daha mükemmeldir. Burada iki makam vardır Birinci makam, rahmetin ancak Allah'a ait olduğunun izahı hususundadır Biz deriz ki, birçok şey buna delâlet eder Birincisi: Cömertlik, karşılıksız olarak ve gerektiği kadar vermektir. Cenâb-ı Allah'ın dışındaki herkes, bir karşılık almak üzere verir Şu kadar var ki, karşılıklar çok çeşitlidir. Bunlardan bir kısmı, maddîdir. Meselâ, bir parça bez almak için bir dinar vermek gibi.. Bir kısmı ise, manevîdir ki, bunlar da kendi içlerinde kısımlara ayrılırlar.

Birincisi, hizmet karşılığında mal vermek.

İkincisi, yardım karşılığında mal vermek,

Üçüncüsü, övülmek için mal vermek.

Dördüncüsü, çok sevap kazanmak için mal vermek.

Beşincisi, kalbten mal sevgisini silmek için mal vermek.

Altıncısı insanî olan acıma duygusunu tatmin etmek için mal vermek. Bütün bu kısımlar, manevî karşılıklardır. Velhasıl, her veren ancak verdiği bu şey vasıtasıyla kemâl nevilerinden birisine ulaşmak için verir. Bu da gerçekte, bir karşılık umarak vermek manasına gelir de, dolayısıyla cömertlik, lütuf ve bağış olmamış olur. Ama Hakk Teâlâ, zatı gereği kâmildir. Dolayısıyla kemâl elde etmek için vermesi imkânsızdır. Mutlak manada cömert ve rahîm olan, ancak Allahu Teâlâ olmuş olur

İkincisi: Cenâb-ı Allah'ın dışında her varlık zatı gereği mümkündür. Zatı gereği mümkün olan da, ancak zatı gereği Vâcib-ül-vücûd olanın yaratmasıyla var olur O halde. Allah'dan başkalarından sudur eden her rahmet, o varlıkda, Allah'ın ya-ratmasıyla meydana gelmiştir. Binâenaleyh, gerçekte rahîm olan, Allahu Teâlâ'dır.

Üçüncüsü: İnsanın bir şey yapması ya da yapmaması mümkündür. Böylece, yapmasını yapmamaya tercih etmek, kalbte kesin bir sebebin meydana gelmesinin dışında imkânsızdır Bu sebep kalbte hasıl olmadığında ondan merhamet sadır olması imkânsız olur. Ama, o sebep kalbte meydana gelince rahmetin ondan sadır olması zorunlu olur. Buna göre de, gerçek manada rahîm, kalbte bu sebebi var eden zat olur. Bu zat da. ancak Allahdır. O halde, gerçek manada merhametli olan yegane varlık. Allah olmuş olur

Dördüncüsü: Farzet ki, falanca, yemesi için birisine buğday veriyor. Fakat, o kimsenin bunu hazmedecek midesi olmazsa, bu buğday ile amaçlanan fayda elde edilmiş olmaz. Yine farzet ki, falanca, birisine bir bahçe hibe ediyor. Gözde görme kuvveti olmadığı müddetçe, bu bahçeden düşünülen, amaçlanan fayda temin edilmiş olmaz. Halbuki, doğrusu bu buğdayı ve o bahçeyi yaratan ve onlardan istifadeyi mümkün kılan, onları her türlü afetler ve belâlardan koruyarak, onlardan istifadenin meydana gelmesini temin eden ancak Allah'dır. Bundan dolayı da, gerçek manada nimet veren ve merhametli olan, Allahu Teâlâ'dır, demek vacip olur

İkinci makam, Allah'dan başkalarının da merhametli olabileceğim farzetsek bıle, Allah'ın rahmetinin daha mükemmel ve daha geniş olduğunu beyan husu-sundadır. Bunun, birçok yönden izahı yapılabilir.

Birincisi: Nimet vermek, nimet verenin makamının yüceliğini ve nimete maz-har olanın, ona göre küçük mevkide olmasını gerektirir. İnsanın Cenâb-ı Allah'a medyun olması, her hangi bir mahlûka medyun olmasından elbette daha iyidir.

İkincisi: Cenâb-ı Allah, sana bir nimet verdiğinde, buna karşılık senden, sayesinde başka bir nimete ereceğin bir amel ister. Sanki Allah Teâlâ, sana, kendin için ebedî saadeti kazanmanı emrediyor. Amma Allah'dan başkası, sana bir nimet verse, kendisine hizmet etmeni ve onun gayesinin meydana gelmesi için çalışmanı emreder. Şüphesiz birinci hal daha iyidir.

Üçüncüsü: Kendisine nimet verilen, nimet verenin kulu kölesi gibi olur. Allah'a kul köle olmak ise Allah'tan başkasına kul-köle olmaktan evlâdır.

Dördüncüsü: Sultan sana bir lûtufta bulunduğunda, hallerini iyice bilemez. Bundan dolayı onun ihsanına ihtiyacın yok iken sana in'amda bulunur da buna muhtaç olduğun zaman, yardımını senden keser. Aynı şekilde, O sultan, her zaman ve her istenileni sana irîam etmeye kadir de değildir. Fakat Cenâb-ı Allah her şeyi bilir ve mümkün olan her şeye kadirdir Bir ihtiyacın ortaya çıksa onu bilir. O'n-dan bir şey istesen, onu yaratmaya kadirdir. Binâenaleyh böyle olan daha üstündür, tündür.

Beşincisi: Nimet vermek minneti gerektirir. Cenâb-ı Allah'a karşı minnet duymaca vaz\ olmak, insanlara karşı minnet duymaya razı olmaktan daha üstündür.

Buraya kadar ani attı W arımızdan, gerçek Rahman ve Rahîm'in Allah Teâlâ olduğu; başka merhametti varlıkların olduğunu farzetsek, bıle, Allahın rahmetinin daha mükemmel, daha üstün, daha yüce ve daha geniş olduğu sabit olmuştur, En iyi Allah bilir. 365[365]

BESMELE DEN ÇIKARTILACAK BAZI İNCELİKLER

Birinci nükte: Mûsâ (a.s.) hastalandı ve karnının ağrısı iyice şiddetlendi de hâlini, Cenâb-ı Allah'a arzetti. Allah da ona, sahradaki bir otu gösterdi. O da, ondan yedi de, Allah'ın izniyle şifa buldu. Sonra, bir başka zaman bu hastalık ona tekrar musallat oldu. Bunun üzerine, aynı otu yedi. Fakat hastalığı arttı. Hastalığı, artınca şöyle dedi: "Ya Rabbî, ilk önce bu otu yedim ve ondan faydalandım. İkinci defa onu yediğimde ise, hastalığım arttı." Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk şöyle buyurdu: "Çünkü sen, birincide seni ota sevkeden Ben idim, böylece onda şifa meydana geldi. İkincisinde ise, sen kendin ota gittin de, bunu müteakip hastalığın arttı. Bilmiyor musun ki, bütün dünya öldürücü zehir, onun panzehiri de benim ismimdir."

İkinci nükte: Rabiatü'l-Adeviyye, bütün geceyi teheccüd ve namaz ile geçirdi. Tan yeri ağarınca, uyudu. Derken, evine hırsız girdi. Elbiselerini aldıktan sonra, kapıya doğru yöneldi. Fakat kapıyı bulamadı. Bunun üzerine elbiseleri bıraktı, kapıyı da buldu. Bu işi üç defa tekrarladı. Bunun üzerine, evin köşe-bucağından, "Kumaşı bırak ve çık. Şayet seven uyuduysa. onun Sultanı uyanıktır" diye nida edildi.

Üçüncü nükte: Ariflerden birisi koyun otlatıyordu. Sürüsünün içinde, koyunlara zarar vermeyen kurtlar da bulunuyordu. Derken kendisine birisi uğrayarak, ona şöyle seslendi: "Ne zaman koyunlarla kurtlar anlaşma yaptılar?" Çoban şöyle dedi: 'Bunları otlatan, Allah'la sulh yaptığından beri!".

Dördüncü nükte: "Bismillah" sözünün manası, "Allah'ın adıyla başlıyorurrTdur. Kolaylık meydana gelsin diye, voaşlıyorum) kelimesi düşürülmüştür. Bu nedenle, "Bismillah" dediğinde, sanki sen demiş olursun. Bundan maksat, işe başlamadan önce, işinin kolaylığa, hafifliğe ve müsamahaya dayanmakta olduğuna kulun dikkatini çekmektir. Böylece, sanki Cenâb-ı Hakk, senin için zikrettiği kelimenin daha başında, onu, seni affedeceğine, sana lütufta bulunacağına delil kılmıştır

Beşinci nükte: Anlatıldığına göre Firavun, Tanrılık iddiasında bulunmazdan önce, bir saray yaptırttı. Ve, sarayın dış kapısına da, besmelenin yazılmasını emretti. Ulûhıyyet iddiasına kalkışıp da, Hz. Mûsâ peygamber olarak ona gelip, O'nu hak dine davet edince, onda doğruya ulaşma istidadı görmedi. Bunun üzerine Hz. tylûsâ şöyle dedi: "Ya Rabbî, onu ne kadar dine davet ettimse de, onda her hangi bir hayır görmedim." Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk şöyle buyurdu: "Ey Mûsâ, belki de sen, onun küfrüne bakarak, onu helak etmemi istiyorsun. Halbuki Ben, onun sarayının dış kapısının üzerine yazmış olduğu besmeleye bakıyorum." Buradaki incelik şudur: Kâfir de olsa, kim bu kelimeyi dış kapısının üzerine yazarsa, helak olmaktan emin olur. Kim bu kelimeyi, ömrünün başından nihayetine kadar, kalbine yazarsa, onun durumu nasıl olur, var sen düşün!

Altıncı nükte: Cenâb-ı Hakk kendisini Rahman ve Rahîm diye adlandırdı. O halde, nasıl

---

365[365] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/231-234.

merhamet etmesin? Anlatıldığına göre, bir dilenci zengin bir kimsenin kapısında durarak, bir şeyler istemişti. Bunun üzerine kendisine çok cüz'î bir şey verildi. İkinci gün, elinde bir baltayla geldi ve kapıyı kırmaya başladı. Ona, "Ne yapıyorsun?" denilince, şöyle cevap verdi: "Ya kapı, bahşedilene uygun veyahut da yapılan bağışın kapıya uygun olması gerekir." Ey Rabbımiz! Merhamet denizleri, senin rahmetine nisbetle, zerrenin senin Arşına olan nisbetinden daha küçüktür. Kitabının başında rahmetinin sıfatını, kullarına bildirdin. Binâenaleyh, bizi rahmetinden ve lütfundan mahrum bırakma.

Yedinci nükte: Allah lâfzı, hükümranlığa, kudrete ve yüceliğe işarettir. Cenâb-ı Hakk, Allah lâfzının peşinden lâfızlarını zikretmiştir ki, bu da O'nun rahmetinin, kahrından daha çok ve daha mükemmel olduğuna işarettir.

Sekizinci nükte: Çoğu kez, hükümdarın kölelerinin, at, katır ve eşek gibi hayvanları satın aldıklarında, hükümdarın düşmanlarının bu matlarda gözü olmasın diye, hükümdarın damgasını bunun üzerine vurdukları görülür Tıpkı bunun gibi, tan diye bir düşmanın vardır. Öyle ise bir işe başladığında, düşmanın onda gözü olmasın diye. "Bismiİlahirrahmanirrahîm" diyerek, ona damgamı vur.

Dokuzuncu nükte: Nefsini, Allah'ın zikrine arkadaş kıl ki, her iki dünyada O'n-dan uzak olmayasın. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, şu rivayet edilmiştir. O, Hz. Ebû Bekr'e yüzüğünü vermiş ve ona şöyle demişti: "Bu yüzüğe, "Lâ ilahe illallah" yazd/r." Bunun üzerıne.Hz. Ebû Bekr yüzüğü, nakışçıya vererek ona, "Lâ ilahe illallah Muhammedun Resulullah" yaz dedi. Nakkaş, yüzüğe bu cümleyi yazdı.

Daha sonra Hz. Ebû Bekr yüzüğü Hz. Peygamber (s.a.s.)'e getirdi de, Hz. Peygamber yüzükte, "Lâ ilahe illallah Muhammedun Resululiah Ebû Bekr es-Sıddîku" diye yazıldığını gördü. Bunun üzerine, "Ya Ebâ Bekr, bu ilâveler ne?" dedi. Ebû Bekr de, cevaben, "Ya Resûlellah, senin ismini, Allah'ın isminden ayrı düşürmeye gönlüm razı olmadı. "Ebû Bekr es-Siddîku" (Ebû Bekr de siddîk, yani çok sâdıktır.) cümlesine gelince, bunu ben söylemedim, dedi ve utandı. Bunun üzerine Cebrail çıkagelerek şöyle dedi: Yâ Resûlellah "Ebû Bekr es-Sıddîku" cümlesini ben yazdım. Çünkü Ebû Bekr, senin isminin Allah'ın isminden ayrı olmasına razı olmadı. Allah da, onun isminin senin isminden ayrılmasına razı o/madi." Buradaki incelik şudur: Hz. Ebû Bekr (r.a,), Hz. Muhammed'in isminin Allah'ın isminden ayrılmasına razı olmadığı için bu ikrama nail olmuştur. Kişi, Allah'ı yâdetmeyi hiç terketmediği zamansa durum nasıl olur? Var sen düşün.

Onuncu nükte: Hz. Nûh (a.s.) gemiye bindiği zaman "Geminin akıp gitmesi ve demir alması Allah'ın ismiyledir." (Hûd. 4i) deyince, Besmelenin yarısıyla umulan kurtuluşu elde etmiştir. Ömrü boyu bu kelimeye devam eden kimse, kurtuluştan nasıl mahrum kalır? Bunun gibi, Hz. Süleyman (a.s.) "Bu mektup Süleyman'dan gelmektedir. O, "Bismillahirrahmanirrahîm" diye başlamaktadır." (Nemi. 30) sözüyle dünya ve ahi-ret mülkünü elde etti. Kulun, bu kelimeyi söylediğinde, dünya ve ahiret mülküne ulaşacağı umulur

Onblrlnci nükte: Birisi, Hz. Süleyman'ın, diyerek, kendi ismini, Allah'ın ismine niye takdim etmiştir? diyebilir. Buna birçok bakımdan cevap verilebilir.

Birincisi: Belkıs, odasına hiç kimsenin girmesi mümkün olmadığı halde, mektubu yastığının üzerine konulmuş olarak buldu. Duvarın üzerinde, Hüdhüd'ü gördü. Onu görünce, bu mektubun Hz. Süleyman'dan olduğunu anladı. Mektubu eline aldı ve "Mektub, Süleyman'dandır" dedi. Mektubu açınca, "Bismillahirrahmanirrahîm" ifadesini gördü ve dedi. Buna göre, anlaşılıyor ki, ifadesi, Süleyman (a.s.)'ın sözü olmayıp, Bel-kıs'ın sözüdür.

İkincisi: Belki de Hz. Süleyman (a.s.) mektubun zarfına diye; mektuba da, bütün mektublarda olduğu gibi, diye başlamıştır. Beikıs mektubu alınca, zarfın üstünü okudu da, " "Bu, Süleymandan" dedi. Zarfı açınca da, " cümlesini okudu da bunun üzerine, "Bu mektub, " " ile başlıyor" dedi.

Üçüncüsü: Belkıs, kâfir idi. Süleyman (a.s.), Belkıs mektuba baktığı zaman, Allah'a dil uzatmasından korktuğu için, bu dil uzatma kendisine olsun, Allah'a olmasın diye, kendi ismini Allah'ın isminden önce zikretti.

Onikinci nükte: kelimesindeki "bâ" harfi, kelimesinden müştaktır.

"Berr" kelimesi de, dünya ve ahiretteki çok çeşitli ikramları ile, müminlere iyilik yapan manasınadır. Cenâb-ı Allah'ın iyilik ve ikramının en yücesi, kıyamet günü müminlere kendi Cemâlini göstermesidir.

Birisinin, Yahudî olan komşusu hastalandı. Bu zat şöyle anlatıyor: Ziyaret için, hastanın yanına girdim ve ona. Müslüman olsana, dedim. O da bana, niçin Müslüman olayım, dedi. Cehennem korkusundan emin olman için, dedim. O da, cehenneme aldırış etmiyorum, dedi. Ben de, öyleyse cennete kavuşman için, Müslüman ol. dedim. O, cenneti istemiyorum, dedi. Ben de. öyleyse ne istiyorsun, dedim. Yahudî, Cenâb-ı Allah'ın, kerim yüzünü bana göstermesini istiyorum, dedi. Ben de, bu arzuna nail olmak için Müslüman ol, dedim. O, bunu yazı ile yaz, dedi. Ben de. bunu onun için yazdım. Bunun üzerine o. Müslüman oldu ve hemen öldü. Cenazesini kıldık ve defnettik. Onu rüyamda, sanki gururlanır bir durumda gördüm ve ona: "Şemon! Rabbin sana nasıl muamele etti9" diye sordum. O da cevaben: "Allah beni bağışladı ve bana, Bana olan şevkinden dolayı Müslüman oldun, dedi." kelimesindeki "sîn" harfi, Cenâb-ı Allah'ın "Semî" (hakkıyla duyan, işiten) isminden gelmektedir. AHahu Teâlâ, Arş'tan toprağın altına kadar, bütün mahlûkatın duasını duyar.

Rivayet edildiğine göre, Zeyd b. Harise (r.a.), bir münafık ile beraber Mekke1 den Taife doğru yola çıktı. Bir harabeye vardıkları zaman, münafık şuraya girip istirahat edelim, dedi. Girdiler ve Zeyd {r.a.) uyudu. Münafık, Zeyd'in elini ayağını iyice bağlayarak, onu Öldürmek istedi. Bunun üzerine (uyanan Zeyd), beni niçin öldürmek istiyorsun? dedi, Münafık, çünkü Muhammed seni seviyor. Ben ise, O'na buğz ediyorum, dedi. Zeyd (ra.),"Ya Rahman! Bana yardım et!" diye yakardı. Münafık, "Yazıklar olsun sana, onu öldürme!" diyen bir ses duydu. Dışarı çıktı, sağa sola bakınca hiç kimseyi göremedi. Tekrar geri dönüp, Zeyd'ı öldürmek istedi. Bu sefer, "Onu öldürme!" diyen ve öncekinden daha yakından seslenen birisini işitti. Tekrar dışarıya bakınca, kimseyi göremedi. Üçüncü defa dönüp, Zeyd (r.a.)'ı öldürmek istedi. Onu öldürme! diyen ve çok yakından gelen bir ses işitti. Bunun üzerine dışarı çıkınca, mızraklı bir süvari gördü. Süvari mızrağı ile, bir vuruşta, münafığı öldürdü. Ve, harabeye girerek, Zeyd'in iplerini çözdü. Ona, "beni tanıyor musun, ben Cebrailim, sen Allaha dua ettiğinde, ben yedincı semada bulunuyordum.AllahTeala kuluma yetiş dedi. İkinci defa öldürmek istediğinde en yakın semadaydım. Üçüncüsünde münafığa yetiştim." dedi.

deki "mim" harii de, Arş'dan toprağın aHına kadar olan her şevtn, Allah'ın milki ve mülkü olduğunu ifade eder.

Süddî, şöyle demiştir: Süleyman (as.) zamanında insanlar, kıtlık belâsına uğradılar. Süleyman (a.s.)'a gelip. "Ey Allah'ın peygamberi, insanlarla yağmur duasına çıksana!" dediler. Bunun üzerine, hep beraber yağmur duasına çıktılar. Birden, ayakları üzerine kalkmış ve ellerini açmış bir karıncanın, "Ya Rabbî, ben senin yaratıklanndanım. Senin lütfundan müstağni olamam" diye dua ettiğini gördüler. Bunun üzerine, Cenâb-ı Allah onlara bol yağmur indirdi. Bu durumu görünce Hz. Süleyman, insanlara: "Haydi, geri dönün! Başkasının yakarmasıyla, sizin talebinize karşılık verildi." dedi.

"Allah" lâfzına gelince: Ey insanlar, biliniz ki, ben bütün hayatım boyunca, "Allah" dedim. Öldüğüm zaman, Allah diyeceğim. Kabirde sual sorulduğunda, Allah diyeceğim. Kıyamet gününe vardığım zaman, Allah diyeceğim. Amel defterimi aldığımda, Allah diyeceğim. Amellerim tartıldığında, Allah diyeceğim. Sıratı geçerken, Allah diyeceğim. Cennete girerken, Allah diyeceğim Ve Cenâb-ı Allah'ı gördüğümde, yine Allah diyeceğim.

Onüçüncü nükte: "Besmelede" bu üç ismin zikredilmesinin hikmeti, Kur'ân-ı Kerim'de, muhatap alınanların üç kısım olmasındandır.

Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmaktadır: "Onlardan, nefsine zulmeden vardır. Onlardan orta yolu tutan vardır. Ve onlardan, hayırlarda, en önde olan vardır" (Fatır, 32) Bu ayette Cenâb-i Hakk, sanki şöyle: buyurmaktadır: "Ben, hayırlarda en önde olanların Allah'ıyım. Orta yolu tutanların Rahmânı'yını. Zulmedenlerin de Rahîm'iyim."

Aynı şekilde "Allah" lütuflarda bulunan; Rahman, seçkin kullarının (evliya) zel-lelerini (küçük hatalarını) bağışlayan; Rahîm de, kabalığı (cefa) bağışlayandır. Rahmetinin kemâlinden dolayı, Cenâb-ı Allah âdeta şöyle diyor: "Ey kulum! Ben senin öyle durumlarına muttaliyım ki, eğer anne ve baban onları bilmiş olsaydı, seni terkederlerdi. Eğer hanımın onları bilseydi, sana cefa ederdi. İnsanlar bilseydi, hemen senden kaçarlardı. Komşun bilseydi, evini yerle bir etmeye çalışırdı. Ben bütün bunları biliyorum ve fakat, benim Kerîm bir Rabb olduğumu bilesin diye, lütfumla onları örtüyorum."

Ondördüncü nükte: "Allah" ismi, Allah'ın dostluğunu gerektirir.

"Allah, iman edenlerin dostu (yardımcısı)dur."(Bakara, 257). "Rahman" ismi, Allah1 m muhabbetini gerektirir "Hakikaten, iman edip de, salih ameller işleyenler yok mu? Rahman, onların gönüllerinde (kendi) sevgisini yaratacaktır." (Meryem, 96) "Rahîm" ismi ise, Allah'ın rahmetini iktiza aHar Allah, müminlere merhametlidir." (Ahzab,43)

Onbeşinci nükte: Hz. Peygamber (ş.a.s.) şöyle buyurmuştur

"Kim, üzerinde besmele yazılı bir kâğıdı Allah'a saygısından dolayı yerden kaldı-nrsa, Allah katında sıddîklerden yazılır, ana babasının, müşrik de olsalar azabla-n hafifletilir." Bu konuda Bişru'l-Hâfi'nin hikayesi meşhurdur. Ebu Hureyre (ra)'den, Peygamberimiz (s.a.s.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Ya Ebâ Hureyre, abdest aldığında "Bismillah" de. Zira, abdestini tamamlayıncaya kadar senin Halaza Meleklerin sana sevab yazmayı bırakmazlar. Hanımınla münasebette bulunduğunda "Bismillah" de. Zira, sen gusledinceye kadar, Hafaza Meleklerin sana sevab yazarlar. Eğer bu münasebetten bir çocuk olur ve o çocuğun da nesli devam ederse, hiç bir istisna olmaksızın, soyundan gelenlerin nefesleri sayısınca sana sevap yazılır. Ey Ebû Hureyre, bir hayvana bindiğinde, "Bismillah, elhamdülillah" de. O zaman, hayvanın adımları sayısınca sevap yazılır. Bir gemiye bindiğinde de "Bismillah, elhamdülillah" de. O zaman, ondan ininceye kadar sana sevab yazılır. Enes b. Mâlik (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (as.) şöyle buyurmuştur:

"İnsanların elbiselerini çıkardıkları zaman "Besmele" çekmeleri, insanların mahrem yerleri İle cinlerin gözleri arasında perde olur."366[366] Bu hadiste şuna işaret edilmiştir: Besmele, bu dünyada senin ile cinlerden olan düşmanların a-rasında perde olursa, ahırette de senin ile zebaniler arasında perde olmaz mı?

Onaltıncı nükte: Bizans İmparatoru, Hz. Ömer (r.a.)'a, devamlı bir baş ağrısı olduğunu, bunun için kendisine bir ilaç göndermesini yazmıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) bir fes gönderdi. İmparator bu fesi başına koyduğunda, başağrı-sı duruyor, çıkarınca başı yeniden ağrımaya başlıyordu. Bunun üzerine İmparator hayret ederek, fesi kontrol etmeye başladı. Fesin içinde "Besmele"nin yazılı olduğu bir kâğıt buldu.

Onyedinci nükte: Hz. Peygamber (s.a,s.) şöyle buyurmuştur:

"Kim abdest alır da besmele çekmezse, sadece yıkadığı azaları temizlenmiş olur. Kim de abdest alır ve besmele çekerse bütün vücûdunu temizlemiş olur."

Abdestte besmele çekmek, bütün bedeni temizlediğine göre, o besmeleyi samimî kalb ile çekmenin, kalbi küfür ve bidatlardan temizlemesi evlâ olur.

Onsekizinci nükte: Birisi. Halid b. Velîd.(r.a.)'dan bir delil istemiş ve "Sen müs-lüman olduğunu iddia ediyorsun. O halde m üslü m an olmamız için bizfe bir delil göster" demiştir. Bunun üzerine Hâlid b. Velid {r.a.): "Bana öldürücü bir zehir getirin" dedi. Ona bir tas zehir getirildi. Tası eline aldı ve "Bismillahirrahmânirrahîm" diyerek hepsini içti. Allah'ın izni ile sapasağlam kalktı. Bunun üzerine Mecusîler: "İşte bu gerçek dindir' dediler.

Ondokuzuncu nükte: Hz İsâ (a.s.), bir kabrin yanından geçerken azap meleklerinin bir ölüye azab ettiklerini gördü. İşini görüp tekrar döndüğünde, aynı kabre uğradı. Bu sefer de, yanlarında nurdan tabaklar bulunan rahmet meleklerini gördü ve bu hale taaccüb etti. Bunun üzerine Hz. İsâ (a.s.) namaz kılıp Allah'a dua etti de, Cenâb-ı Allah ona şunu vahiy ile bildirdi: Ey İsâ, o, âsî ve günahkâr bir kul idi. Öldüğünden beri azabımda idi. Geride hanımını hâmile olarak bırakmıştı. Hanımı bir çocuk doğurdu ve büyüyünceye kadar onu terbiye etti. Daha sonra onu mektebe verdi. Hocası ona besmeleyi öğretti. İşte bu nedenle, oğlu yer yüzünde Benim adımı söylerken. Ben, yerin altında kuluma ateşimle azab etmekten haya duydum."

366[366] Suyutı. Câmius-Sağîr, 2/32.

Yirminci nükte: Kadın sûfîlerın büyüklerinden olan 'Umretü'l-Ferğâniyye'den, "cünüp ve hayızlı kimsenin besmeleden değil de, Kur'an okumaktan menedil-mesindeki hikmet nedir?" diye soruldu da, O şu cevabı verdi: "Besmele çekmek, dostun ismini anmaktır Dost ise, dostunu anmaktan menedilmez."

Yirmlblrincl nükte: "Rahîm" ismi hakkında şöyle denmiştir: Allah Teâlâ, insanlara altı yerde rahmet eder: Kabir ve kabirden çıkıp toplanmada, kıyamet ve kıyametin karanlıklarında, mîzan (terazi) ve derecelerinde, amel defterlerinin okunması esnasında ve onun korkusunda, sırat ve korkusunda, cehennem ve tabakaları hususunda.

Yirmilkinci nükte: Ariflerden birisi besmeleyi yazdı ve bunun kefenine konulmasını vasiyet etti. Bunun üzerine ona, "Bundan ne umuyorsun?" denildi. O da: "Kıyamette şöyle derim: Allahım! Sen bir kitab gönderdin ve başına besmeleyi koydun. O halde bana. kitabının bu başlığına göre muamele et."

Yirmi üç üncü nükte: Besmelenin harflerinin ondokuz tane olduğu söylendi. Bunda iki fayda vardır.

Birincisi: Zebanîler de ondokuz tanedir. Böylece Cenâb-ı Allah, bu ondokuz harfe karşılık, zebanilerin azabını savuşturur.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk, gece ve gündüzü yirmidört saat olarak yarattı. Sonra beş ayrı saatte beş vakit namazı farz kıldı. Binâenaleyh besmelenin bu ondokuz harfi, yirmi dört saatten geriye kalan ondokuz saatte meydana gelen günahlar için kefaret olmuş olur.

Yirmidördüncü nükte: Tevbe Sûresi, savaş emrini ihtiva ettiği için, başına besmele yazılmadı. Yine bir hayvanı keserken uyulması gereken sünnet de böyledir, denilirde, denilmez. Zira savaş ve öldürme zamanında, Rahman ve Rahîm kelimelerini söylemek uygun olmaz. Her gün besmeleyi, farz namazlarda onyedi defâ söylemeye muvaffak kıldığına göre, bu, Allah'ın seni, öldürmen ve azab etmen için değil, merhamet, iyilik ve lütufta bulunman için yaratmış olduğunu gösterir. Allah Teâlâ doğru olana götürendir. [1][367]

---

[367][367] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/235-241.

FATİHA SÛRESİ

FATİHA SÛRESİNİN İSİMLERİ

"Bu sûrenin birçok ismi vardır.
İsimlerin çokluğu da müsemmanın (isim sahibi varlığın) şerefine delâlet etmektedir"1[1]

1) Fatihatu'l-Kitab

Mushaftar, talim ve namazda kıraat bu sûre ile başladığı için, "Fâtihatü'l-Kitâb" (Kitabın başlangıcı, girişi)
diye isimlendirilmiştir Veya hamd, ileride de anlatılacağı gibi, her sözün başı olduğu için, bu sûre, bu isimle isimlendirilmiştir. Yahut da, semadan (bütün olarak) inen ilk sûre oiduğu için, ona bu ismin verildiği söylenmiştir2[2]

2) Suretu'l-Hamd (Hamd Suresi)

Sûreye bu adın verilmesinin sebebi, başında "hamd" sözünün bulunmasıdır. 3[3]

3) Ümmü'l-Kur'an (Kur'ân'ın Anası, Aslı)

Bu ismin verilmesinin birçok sebebi vardır:
Birincisi: Bir şeyin anası, o şeyin aslı demektir. Bütün Kur'ân'ın maksadıdört hususu zihinlere yerleştirmek-. tir. İlâlıyât (Cenâb-ı Hakk'ın zatı ve sıfatları ile ilgili konular), me'âd (ahiretle ilgili konular), nübüvvet (Peygamberlik müessesesi ile ilgili konular) ve Kaza ile Kaderin Allah Teâlâ'ya ait olduğunu bildirmektir Buna göre. Hakk Teâlâ'nın ayeti ilâ-hiyyâta; kaza ve kaderiyle olduğunu isbata;" ayeti de hem kazâ ve kaderin varlığına, hem de nübüvvetle ilgili meselelere delâlet eder. Bu konuların izahı derinlemesine ileride gelecektir. Kur'ân'ın en büyük gayesi, bu dört gaye olduğu ve Fatiha Sûresi de bu dört gayeyi ihtiva ettiği için, "Ümmü'l-Kur'an" lakabı ile lakablandırılmıştır.
Bu ismin verilmesinin **ikinci sebebi:** İlâhî kitabların tamamı üç gayeye yönelmiştir: Ya lisanla Allah Teâlâ'yı medh-ü sena, ya Allah'a hizmet ve ibadetle meşgul olmak veya mükâşefe ve müşahedeyi istemektir. Buna göre, ayetlerinin Trepsi, Allah Teâlâ'yı medh-ü senadır Afi ayeti, Hakk Teâlâ'ya hizmet ve kullukla meşgul olmayı ifade eder. Ancak Cenab-ı Hak, önce (Sadece Sana ibadet ederiz) sözüyle başlamıştır ki bu. kulluk hususunda çalışıp gayret göstermek gerektiğine işarettir. Bundan sonra (Sadece Senden yardım isteriz) buyurdu ki, bu da, kulun kendi güçsüzlüğünü, zilletini, yoksulluğunu ve her şeyinde Allah'a başvurduğunu itiraf etmesine işarettir. ayetine gelince, bu da, mükâşefe, müşahede ve her türlü hidayeti istemeyi ifade eder.
Bu sûreye Ümmü'l-Kur'an ve Ümmü'l-Kitab diye isim verilmesinin **üçüncü sebebi** şudur: Bütün ilimlerin gayesi ya rubûbiyyetin izzetini veya kulluğun zilletini tanımaktır. Buna göre ayetleri, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün dünya ve ahiret hallerine hükümran olan ilâh olduğuna delâlet eder. Sonra, Cenâb-ı Hakk'ın den, sûrenin sonuna kadar olan ayetleri de kulluğun zilletine delâlet eder Zira bu ayetler, kulun görünen amellerinden ve batını mükâşefelerinden her hangi bir şeyin, ancak Allah'ın yardımı ve hidayetiyle tamamlanabileceğine delâlet eder.
Dördüncü sebeb: İnsanların ilimleri, ya Allah'ın zâtını, sıfatlarını ve fiillerini bilmeye yöneliktir, ki bu usûl ilmîdir; ya Allah'ın hükümlerini ve yüklediği mükellefiyetleri bilmeye yöneliktir ki, bu da furû ilmidir; veya insanın batınî temizleme, ruhanî nurların ve ilâhî

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/245.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/245.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/245.

mükâşefelerin ortaya çıkmasına yönelik ilimdir. Kur'ân'ın maksadı, bu üç çeşit ilmi açıklamaktır. Fatiha Sûresi de, bu üç gayeyi en mükemmel şekilde ihtiva etmektedir. Buna göre, ayeti usul ilmine işaret etmektedir. Çünkü Allah'ın varlığına delâlet eden, mahlûkatın varlığıdır, sözü ise, O: nun varlığını bilmenin ancak, O'nun âlemlerin Rabbi olduğunu bilmekle mümkün olduğuna işaret yerine geçmektedir. sözü ise, O'nun hamde müs-tehak olduğuna işarettir. Allah Teâlâ. hamde, ancak bütün mümkinâta kadir olduğu ve bütün malûmatı bildiğinde müstehak olur Sonra Allah Teâlâ kendisini, rahmetinin sonsuzluğu ile vasfetmiştır ki, bu da O'nun Rahman ve Rahîm olmasıdır. Yine O, kendisini kudretinin mükemmelliği ile vasfetmiştir ki, bu da, [O Allah) din gününün mâlikidir.] ayetiyle ifade edilen husustur. Çünkü o ahiret gününde, Cenâb-ı Hakk, zulme uğramış kimselerin işlerini ihma! etmez, aksine haklarını zalimlerden tastamam alır. İşte burada Allah'ın zat ve sıfatlarını bilme hususundaki söz tamamlanmış olur ki, bu usul ilmidir. Cenâb-ı Hakk, bundan sonra furû ilmini beyan etmeye geçer. Bu ilim de, Allah'a hizmet ve kullukla meşgul olmaktır ki, bu da (Sadece Sana ibadet ederiz) ayetinde ifade edilen husustur. Sonra Allah Teali furû ilmini bir kere daha usul ilmiyle karıştırmıştır. Bu da şudur: Kulluk vazifelerini yerine getirmek ancak Allah'ın yardımı ile tamamlanır: ayetinde ifade edildiği gibi...) Daha sonra, Cenâb-ı Hakk, keşfin derecelerini açıklamaya başlamıştır. Çok olmalarına rağmen bu dereceler, üç kısımda ele alınır:

Birincisi, hidayet nurunun kalbte meydana gelmesidir dosdoğru yoluna hidayet et) ayetinde kastedilen budur.

İkincisi, İlâhî cazibesi ve kudsî celâliyle kendilerine nimet verdiği kimselerden tertemiz seçkin kullarının mertebelerinin kula tecellî etmesidir. Öyle ki bu kulların kutsi ruhları, cilalanmış aynalar gibi olur da birinden diğerine manevî ışıklar yansır Bu Cenâb-ı Hakk'ın (Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet) ayetinin ifade ettiği manadır.

Üçüncüsü: Bu ruhların, şehvet kirlerinden korunmuş ve muhafaza edilmiş olmalarıdır ki, (Kendilerine gazab edilmiş olanların yoluna değil) ayeti bunu ifade' eder. Onlar şüphe günahlarından da korunmuşlardır. (Sapıtanlarm yoluna da değil) ayeti de bunu ifade eder. Böylece bu sûrenin, gayelerin en şereflisi olan bu yüce sırları ihtiva ettiği ortaya çıkar. Bundan ötürü, nasıl ki beyin bütün duyuların ve menfaatlerin merkezi olduğu için (Başın aslı) diye isimlendiriliyorsa, Fatiha Sûresi de "Ümmü'l-Kitab" olarak isimlendirilmiştir.

Beşinci sebeb: Sa'lebî, Ebu'l-Kâsım b. Hubeyb'den; O da Ebû Bekr el-Kaffâl'den; O da Ebû Bekr b. Dureyd'den, onun şöyle dediğini duymuştur/Arapların lisanında "el-Ümm" kelimesi, askerin diktiği sancak manasına gelir." Nitekim bu manada olmak üzere, Kays b, el-Hutaym şöyie demiştir:

"Bayrağımızı diktik de düşmanlarımız darmadağınık oldular. Birbirine tutkun bir topluluk iken, hastalıklı kimselere dönüverdiler."

Bu manada olmak üzere, Fatiha Sûresi, "Ümmü'l-Kur'ân" diye isimlendirilmiştir. Çünkü, nasıl askerlerin sığınağı sancakları ise, ehl-i imanın sığınağı da bu sûredir. Araplar toprağa da "Ümrn"(ana) demişlerdir. Çünkü, mahlukat, yaşarken de öldükten sonra da ona dönerler ve çünkü, bir kimse bir şeye yöneldiği zaman i\r& jvi «i» (filan kimse falancaya yöneldi) denilir. 4[4]

4) Seb'ül-Mesani (Çok Tekrarlanan Yedi Ayet)

Cenâb-ı Allah:" "Andolsun ki, biz sana Sebu'l-Mesânî'yi verdik." (Hicr, 87) buyurmuştur Fatiha Sûresi'nin bu şekilde isimlendirilmesinin bir- çok sebebi vardır

Birincisi: Bu sûre, ikişerlidir. Yarısı, kulun Rabbini medh-ü senâsıdır, yarısı da Rabb Teâlâ'nın kuluna ihsanıdır. (Mesânî kelimesinde ikişer ikişer ve iki kısımlı manası da vardır.)

İkincisi: Fatiha, "mesânî" diye isimlendirilmiştir Çünkünamazın her rekatında tekrarlanır.

Üçüncüsü: Fatiha, "mesânî" diye isimlendirilmiştir, çünkü o, diğer semavî kitaplarda yoktur Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/245-247.

"Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ne Tevrat'ta ne İncil'de, ne Zebur'da, ne de Furkân'da bu sûre gibisi indirilmedi. Bu sûre (Hicr 87 ayetindeki) es-Seb'ul-mesânî ve Kuran-ı Azimdir."[5]
Dördüncüsü: Fatiha, "mesânî" diye isimlendirilmiştir. Çünkü, yedi ayetten meydana gelmektedir. Her ayetinin okunması, Kur'ân'ın yedide birinin okunmasına denktir. Binâenaleyh, Fatiha Sûresi'ni okuyan kimseye Kur'ân'ın tamamını okumuş olan kimsenin sevabı verilir.
Beşincisi: Bu sûrenin ayet sayısı, yedidir. Cehennemin kapıları da yedidir. Kim bu sûreyi okumaya başlarsa, bu yedi kapı ona kapanır. Bunun delili şudur: Rivayet edildiğine göre, Hz. Cebraîl Peygamber Efendimize şöyle demişti; Yâ Muhammedi Ümmetine, Cenâb-ı Hakk'm azab edeceğinden korkardım. Ne zaman ki, Fatiha Sûresi nazil oldu, bu korkum kayboldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, niçin Ya Cibrîl? diye sordu. Cebraîl de, çünkü Cenâb-ı Hakk, "Şüphesiz onların hepsine va'doiunan yerdir cehennem. Onun yedi kapısı ve, o kapılardan her birinin ayrılmış bir nasibi vardır." (Her. 43-44) buyurmuştur. Fâtiha'nın ayetleri yedidir. Kim bu ayetleri okursa, bunlardan herbiri, cehennem kapılarından birini tutar. Böylece ümmetin oradan zarar görmeden geçer
Altıncısı: Fatiha, "Mesânî" diye adlandırıldı. Çünkü bu sûre namazda okunur ve başka bir sûre ile (zamm-ı sure ile) ikilenir
Yedincisi: Fatiha, "Mesânî" diye adlandırıldı. Zira bu sûre Allah Teâlâ'ya bir medh-ü senadır.
Sekizincisi: Fatiha, "Mesânî" diye adlandırıldı. Zira, Hakk Teâlâ bu sûreyi iki defa indirdi. Hıcr Süresindeki (Hicr 87) ayetini tefsir ederken, bununla ilgili meseleleri ge/ıiş geniş izah ettik, Sufyan b. Uyeyne, Fatiha Sûresi'ni bu isimle anardı. [6]

5) el-Vafiye (Tam Olan)

Salebi şöyle demiştir: Vafıyenın manası, bölünmeyi kabul etmeyendir. Görmez misin Kur'an'ın bütün sûrelerinin yarısını bir rekatta, diğer yarısını da ikinci rekatta okusan, kesinlikle caiz olur Halbuki bu sûrenin aynı şekilde bölünmesi caiz değildir. [7]

6) el-Kafiye (Kafi Olan, Yeten)

Fatiha Sûresi, bu isimle adlandırılmıştır. Zira bu sure, başka sûrelerin yerini tutar, ama başkaları bunun yerini tutamaz. Mahmûd b, Rebî', Ubade b. Sâmit (r.a.)'dan yeten) ismidir. Peygamberiz (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu rivayet et-miştir: "Ümm-ül Kur'an (olan Fatiha), diğer sûrelerin yerini tutar. Fakat diğer sûreler onun yerini tutmaz." [8]

7) el-Esas (Temel, Esas)

Fâtiha'ya "esâs" ismi verilmesinde bazı hususlar vardır:
Birincisi: Bu sûre, Kur'ân-ı Kerîm sûrelerinin ilkidir. Bu sebeble sanki bir temel gibidir.
İkincisi: Bu sûre, yukarıda izah ettiğimiz gibi, gayelerin en şereflisini ihtiva eder. Ki bu da bir temel sayılır.
Üçüncüsü: İmandan sonra ibadetlerin en yücesi namazdır Bu sûre de, hem namaz hem iman hususunda, ancak kendisiyle imanın ve namazın tamamlanacağı şeyleri ihtiva etmektedir. [9]

---

[5] Tırmizı, Tefsır-ı Sûre 15, (5/297); Musned, 5/114.
[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/248-249.
[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/249.
[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/249.
[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/249.

8) eş-Şifa

Ebu Sa'îd el-Hudrî(r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.)şöyle buyurmuştur: ""Fatiha Sûresi, her türlü zehire karşı şifa (ilâç) tır.10[10] Sahabeden bazıları, bayılmış bir adama rastladılar da birisi bu sûreyi adamın kulağına okudu. Bunun üzerine adam iyileşti. Sahabe bu hadiseyi Resûlullah (s.a.s.)'a anlatınca, O da: Ümmul-Kur'ân'dır ve O her türiü hastalığa şifadır.11[11] buyurdu.
Ben diyorum ki: Hastalıkların rûrtf olanı vardır, bedenî olanj vardır Bunun delili şudur: Allah Teâlâ küfrü hastalık diye adlandırıp "Onların kalblerinde hastalık vardır" (Bakara, 10) buyurmuştur. Bu sûre, usul, furû' ve mukâşefe bilgilerini ihtiva etmektedir. Bu sûre, gerçekte bu üç bilgi makamında şifanın meydana gelmesine sebebtir. 12[12]

9) es-Salat (Namaz)

Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s.),Cenâb-ı Allah'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir: "Salâtı, Benimle kulum arasında ikiye paylaştırdım."13[13] Buradaki "Salât" kelimesinden maksad Fatiha Sûresi'dir. 14[14]

10) es-Sual (İstek, Taleb)

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Hakk Teâlâ'dan naklettiğine göre, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Beni zikretmesi, Benden bir şey istemesine engel olan kimseye, isteyenlere verdiğimin en iyisini veririm.15[15] Halil İbrâhîm (a.s.) da böyle yaptı. Çünkü şöyle demişti:
"(O Rabb)ki beni yaratan ve bana hidayet edendir. Bana yedirip içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur. Beni öldürecek, sonra beni diriltecek olan O'dur. Ceza gününde kusurlarımı affedeceğini umduğum da O'dur. Rabbim, bana hüküm ihsan et ve beni sâlihler (zümresine) kat." (Şuârâ, 78-83) Fatiha Sûresi'nde de Çenâb-ı Hakk'a medh-ü sena ile başlanılmıştır ki bu, den kadar olan ayetlerdir. Daha sonra ubûdiyyet zikredilmiştir ki bu da ayetidir. Daha sonra da hidayeti istemekle, sûre son bulmuştur'ki, bur gayetinde ifade edilendir. Bu durum, gayelerin en mükemmelinin, dinde hidayete ermek olduğuna ve marifet cennetinin, na'îm cennetinden daha hayırlı olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ burada sûreyi, ... (Bize hidayet et...) diye bitirmiş, (Bizi cennetle rızıklandır.) dememiştir. 16[16]

11) Suretü'ş-Şükür (Şükür sûresi)

Çünkü bu sûre, Allah'a, fazlından, kereminden ve ihsanından dolayı hamd-ü sena etmektir. 17[17]

12) Suretu'd-Dua (Dua Sûresi)

Çünkü bu sûre, (bir dua olan) " ayetini ihtiva etmektedir Fatiha Sûresinin isimleri konusunda sözün hepsi budur. Allah en iyi bilir. 18[18]

10[10] Bu hadisi Beyhakî ve Deylemî rivayet etmiştir (Keşfu't-Hafâ, 2/82).
11[11] Benzeri bir hadis için bkz Buhârî. FedâJİü'l-Kur'an. 9 (6/103).
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/249-250.
13[13] Müshm, Salât, 38 (1/296); Tirmizî, tefsir. 2 (5/201).
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/250.
15[15] Tırmizi, Fedâilü'l-Kur'an, 25 (5/184). Dârımî, Fedâiiü'l-Kur'an. 6 (2/441).
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/250.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/250.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/251.

Fatiha Suresinin Faziletleri

Sûrenin Nüzul Keyfiyeti

Bu sûrenin nüzûlu hakkında âlimler üç görüş zikret- mislerdir:
Birinci görüş: Bu sûre mekkîdır. Salebi, senedi ile, Hz. Ali’nin şöy|e dedlğinj rivayet etmiştir. "Fatiha sûresi, Arşın altındaki hazinelerden inmiştir." Sa'lebî bunun peşi sıra. âlimlerin çoğunun bu görüşte olduğunu söylemiştir. Yine Sa'lebî, senedi ile. Anu b. Şurahbil'ia şöyle dedeni rivayet etmiştir. "Kur'ârVdan ilk nazil olan Fatiha Sûresı'dir." Bu böyledir, çünkü {vahyin başlangıcında) Hz. Peygamber (s.as.), Hz- Hatîce (r.a.)(ye gizlice şöyle dedi: "Bana bir şeyin karışmasından (yani aklıma bir hale! gelmesinden) endişeleniyorum." Bunun üzerine, Hz. Hatice, "O nedir?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle dedi: "Yalnız kaldığımda, "oku" diye bir ses duyuyorum." Sonra Hz. Peygamber Varaka b. Nevfei'e gitti ve bu durumu ondan sordu da, O, Peygamber (s.a.s.)'e şöyle dedi: "Sana ses geldiğinde dur.' Böylece Cebrail (a.s.), Hz. Resûl'e geldi ve Sa'lebî, senedi ile birlikte, Ebu Sâlih'den, O'nun da İbn Abbas (r.a.)dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbas (ra.) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.) kalktı ve hemen dedi. Bunun üzerine Kureyşlıler, "Allah ağzını kırsın" dediler.
İkinci görüş: Bu sûre. Medîne'de nazil olmuştur. Sa'lebî senedi ııe birlikte, Mücâhıd'den, şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Fatiha Sûresi, Medîne'de nazil oldu."
El-Hüseyin b. El-Fadl şöyle demiştir: "Her âlimin bir hatası olur. Bu da Mücâhidin hatasıdır Zira âlimler bu görüşün aksini söylemiştir." Buna iki şey delâlet eder, Birincisi, Hicr Sûresi, ittifakla Mekkîdir. Fatiha Sûresi'ni gösteren ayeti de Hicr Sûresi'ndedir. (Ayet, 87). Bu da gösterir ki, Allah Teâlâ, Pey-gamberımız (s.a.s.)'e bu sûreyi Hicr Sûresi'nden önce vermiştir. İkincisi: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Fatiha Sûresi olmaksızın, Mekke'de on küsur sene kaldığını söylemek doğruluktan uzak bir görüştür,
Üçüncü görüş: Bazı âlimler, bu sûrenin bir kere Mekke'de, bir kere de Medî-ne'de nazil olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Fatiha Sûresi hem Mekkî, hem de Medenîdir. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, onu "Mesânî" diye isimlendirmiştir. Çünkü, bu sûreyi iki defa indirmiştir. Bu durum da ancak bu sûrenin ne kadar şerefli olduğunu gösterir. 19[19]

Sûrenin Fazileti

Bu sûrenin faziletini açıklamak hususundadır. Ebû Sa' id el-Hudrî (r.a.)'den, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle buyurduğu rivayet, edilmiştir:
"Fatiha Sûresi her türlü zehre karşı şifa (ilaçjtır.20[20] Huzeyfe b. el-Yemânî (r.a.)'den, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in
şöyle buyurduğu rivayet edilmişti
"Bir kavme Cenâb-ı Hakk, kesinkes hükmedilmiş azabım gönderir. Ancak, onların çocuklarından birisi mektepte "elhamdülillah! rabbi'İ-âlemîn" diye okuyunca, Allah Teâlâ bunu duyar. Bu sebeble onlardan azabını kırk yıl kaldırır." Hz. Hüseyin (r.a.)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Cenab-(Hak. göJcfen yüzdört kitap indirdi. Bunların yüzünün bilgisini, Tevrat, İncil, Zebur ve Furkân'a koydu. Sonra bu dört kitabın taşıdığı ilimleri Furkâna (Kurana); Furkân'ın ilimlerini, Mufassal sûrelere;21[21] Mufassal sûrelerin ilimlerini Fâtiha'ya koydu. Kim Fatiha Sûresi'nin tefsirini bilirse, Allah'ın indirdiği bütün kitapların tefsirini bilmiş olur. Kim Fatiha Sûresini

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/252-253.

20[20] Bu hadîs daha önce geçti.

21[21] Mufassal sûreler Kur'ânın son kısmındaki kısa sûrelerdir. Bunların ilki olarak, bazıları Kâf Sû-resini, bazıları Hucûrat Sûresini bazıları da bunlara yakın diğer sûreleri söylemişlerdir. (Suyû-tî. İlkân. 1/62).

okursa, sanki Tevrat, İncil, Zebur ve Furkân'ın tamâmını okumuş gibi olur."

Bunun sebebi şudur: İlâhî kitapların hepsinin gayesi, usûl, furû ve mükâşefe ilmidir. Bu sûrenin de, bu üç ilmin tamamını ihtiva ettiğini yukarda izah etmiştik. Bu yüce ve şerefli gaye, bu sûrede bulunduğu için. sanki, bütün ilâhî gayelerin tamamını ihtiva ediyor gibi olmuştur. 22[22]

Üçüncü Mesele

Âlimler, bu sûrede elifbanın yedi harfinin bulunmadığını söylemişlerdir. Bu harfler şunlardır: " Bunun sebebi, bu yedi harfin, Allah Teâlâ'nın azabını hissettirir olmasıdır. Mesela, se helak ve yok olmaya delâlet eder. Nitekim Allah Teâlâ: " "Bu gün bir kere hefâk (olmayı, çağırmayın, birçok defalar helak (olduk diye) çağırın." (Furkân, 14) buyurmuştur. Cim harfi, cehennem kelimesinin ilk harfidir. Cenâb-ı Allah,"Onların hepsine va'dolunan yer cehennemdir." (Hicr. 43) ve "Andolsun ki Biz İnsanlar ve cinlerin çoğunu ce-hennem için'yarattık." {Arat 179) buyurur Hâ harfini de getirmedi, çünkü bu harf. hızyi (rüsvay olmayı) hissettirir. Allah Teâlâ: "Allah o günde. Peygamberini ve Onunla birlikte iman edenleri rüsvay etmez."(Tah-nm 8) ve de Fatiha Sûresı'n-de yoktur. Çünkü bu iki harf, zafîr ve şehîk kelimelerinin ilk harflerindir Cenâb-ı Allah. "(O şakiler) için cehennemde (çok fecî bir) nefes alıp verme vardır." (Hûd. 106) buyurmuştur, Aynı şekilde Ze harfi, zakkuma da delâlet eder. Cenâb-ı Allah şöyle buyurur:

Zakkum ağacı günahkârın yemeğidir." {Duhân 43-44} Şin harfi de şekâvete delâlet eder. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "fakı olanlara gelince onlar cehennemdedirler." (Hûd. 106). harfi de Fatihada yoktur. Çünkü Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur. "Haydi (cehennemin) üç kola (ayrılmış duman) gölgesine gidin. O gölge, gölge-lendirici de değildir, onları alevden de korumaz." (Murselât 30-31) Yine bu harf çılgın ateş) kelimesine de delâlet eder O, "Fakat ne mümkün. Çünkü o (cehennem) halis ateştir, bedenin bütün uç uzuvlarını söküp koparır." (Meânc. 15-16) buyurmuştur. harfi,de bu sureden düşürülmüştür. Çünkü bu da firaka delâlet eder. Allah Teâlâ' "O gün onlar darmadağmık olurlar." (Rûm 14) ve Allah'a karsı yalan düzmeyin. Sonra azab İle sizin kökünüzü kurutur. Allaha karşı yalan uyduran (herkes) muhakkak hüsrana uğramıştır." (Tâhâ. 61) buyurmuştur.

Eğer, "hiçbir harf yoktur ki. bir azab türü ifade eden kelimede geçmemiş olsun; o halde bu sizin zikrettiklerinizde ne fayda vardır?" derlerse biz deriz ki, bunun şu faydası vardır: Cenâb-ı Hakk cehennemin sıfatı hakkında," "Cehennemin yedi kapısı vardır Onlardan her kapının belirli bir payı vardır." (Hicr, 44) buyurmuştur. Bu sûreyi okuyup ona iman ederek hakikatlerini öğrenen kimsenin cehennemdeki yedi dereceden emin olacağına dikkat çekmek için, azaba delalet eden lâfızların ilk harfleri olan yedi harfi. Cenâb-ı Allah düşürmüştür. Allah en iyi bilendir. 23[23]

Fatihadan Çıkarılan Aklî Sırlar

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk deyince, sanki bir soru soran şöyle diyor: sözü, iki şeyden haber veriyor Birincisi, Allah'ın varlığı; ikincisi, O'nun hamde lâyık olması. Allah'ın varlığının ve O'nun hamde lâyık olduğunun delili nedir öyleyse? Bu iki sual tevcih olununca, Aliahu Teâlâ bu iki suale cevap olacak şeyi zikrederek, birinci suale" ikinci suâle sözleri ile cevap verdi.

Birinci cevabın izahına gelince, bunda birçok hususlar vardır.

Birinci husus: Bir şeyin varlığını bilmemiz, ya zarurî ya da nazarî olur. Allah'ın varlığını bilmenin zarurî olduğunu söylemek caiz değildir. Zira biz, zorunlu olarak, Allah'ın varlığını

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/253-254.

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/254-255.

zarurî bir tarzda tanımadığımızı biliyoruz. Geriye, Cenâb-ı Hakk'ı teorik olarak bilmek kalıyor. Nazarî bilgi de, ancak bir delil ile elde edilir. Halbuki Allah'ın varlığına, bu mahsusat âleminde bulunan göklerin, yerlerin, dağların, denizlerin, madenlerin, bitkilerin ve hayvanların onları idare eden bir Müdebbire, onları yoktan var eden bir Mucide, onları terbiye eden Mürebbîye ve onların hayatını devam ettiren bir Zata muhtaç olmalarından başka bir delil yoktur Bundan dolayı Cenâb-ı Allah'ın jiiplij sözü, Kadir ve Hakîm bir ilahın varlığına delâlet eden, bir delile işaret olur

Burada birçok nükte vardır.

Birinci nükte: lâfzı, Allah'dan başka her şeye işaret etmektedir. O halde. Cenâb-ı Hakk'ın sözü, Allah'ın dışındaki her şeyin, O'na muhtaç olduğuna ve var olması hususunda Allah Teâlâ'nın yaratmasına, varlığını devam ettirmesinde ise O'nun ibkâsma ihtiyacı olduğuna işarettir. O halde sözü, her bölünme kabul etmeyen nesnenin ve her cevher-i ferd (atomjun ve her bir maksadın hakîm, kadîr ve kadîm bir ilâhın varlığına kesin bir delil ve açık bir hüccettir. Nitekim HakkTeâlâ: Hiç bir şey yoktur ki, hamdiyle Allah'ı teşbih etmesin. Fakat siz onların teşbihlerini anlayamazsınız." (isrâ, 44)

İkinci nükte: Cenâb-ı Hakk'ın, buyurmayıp da, buyurmuş olmasıdır. Bunun sebebi şudur: Ulema, sonradan meydana gelen varlıkların, meydana geldikleri sırada, bir yaratıcıya, bir Muhdise muhtaç olduğunda mutabıktırlar Ancak, bu mevcudun varlığını sürdürdüğü sürece, bu varlığı devam ettiren bir şeye muhtaç olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir Bazıları: "Bir şey, varlığını sürdürmek için her hangi bir sebebe muhtaç değildir" diye iddia etmişlerdir. Halbuki Rabb, o şey varlığını sürdürdüğü müddetçe, onun halini düzelten ve onun devamını sağlayan kimsedir Buna göre, " sözü, bütün âlemlerin, varlığını idame hususunda Kendisine muh-taç'olduklarına bir dikkat çekmedir. Burada maksad, âlemlerin meydana geldiği sırada, bir yaratıcıya muhtaç olduğu hususunun üzerinde ittifak bulunan bir iş; âlemlerin, varlığını sürdürdükleri sırada, bunları bir terbiye edene ve varlıklarının devamını sağlayan birisine muhtaç olduğu hususunun ise, ihtilaflı bir konu olduğunu belirtmektir. Böylece, Cenâb-ı Hakk, Allah'tan başka her şeyin, meydana gelmesinde, ve varlığını idame ettirmesinde, kendisinden müstağni olamıyacak-larına dikkat çekmek için, sözünü özellikle zikretmiştir.

Üçüncü nükte: Bu sûre diye adlandırılmıştır O halde, bu sûrenin bir temel ve kaynak; bunun dışındaki sûrelerin ise, bundan kaynaklanan arklar gibi olması gerekir O halde Cenâb-ı Hakk'ın, sözü, kendinden başka her varlığın, O'nun ulûhiyyetine delil olduğuna dair bir uyarmadır. Allah bunlardan sonra başka dört sûreyi de, sözüyle başlatmıştır ki, bu sûrelerin
ilki En'âm Sûresi'dir. Bu sûreye "Gökleri ve yeri yaratan: karanlıkları ve aydınlığı (nuru) var eden Allah'a hamdolsun."
(Enam. 1) diyerek başlamıştır. Burada zikredilen sözünün ifade ettiklerinden bir kısımdır Çünkü "âlem" lâfzı, Allah'tan başka her şeyi içme alır. Bu ayetten bahsedilen "gökler", "yer", "nur" ve "karanlıklar" da, Allah'ın dışında var olan şeylerden bazılarıdır. O halde En'âm Sûresi'nin başında zikredilenler, âdeta Fatiha Sûresi'nin başında zikredilenlerin bir parçasıdır. Ve yine, En'âm Sûresi'nin başında zikredilen husus, Cenâb-ı Hakk'ın gökleri ve yerleri yaratmış olmasıdır. Fatiha Sûresinin başında zikredilen husus ise, O'nun âlemlerin Rabbi olmasıdır Âlem/n varlığın devam ettirmesi hususunda, Cenâb-ı Hakkin ibkâstna muhtaç olduğu sabit olunca, âlemin meydana gelmesi hususunda, onu meydana getirecek bir varlığa haydi haydi muhtaç olması gerektiğini açıklamıştık. Ama, âlemin meydana gelmesinde bir "muhdis"e ihtiyacı olmasından, varlığını idamesi hususunda bir ibkâ ediciye muhtaç olması da gerekmez. Bu sebeple, şu iki izah tarzından En'âm Sûresi'nin başında zikredilmiş hususların, Fatiha Sûresi'nin evvelinde zikredilen kısımların yerini tutan bir kısım olduğu ortaya çıkmıştır.
Hamd ile başlayan ikinci sûre, Kehf Suresi'dir. Cenâb-ı Hakk şöyle buyurarak, Sûreye başlar: "Kuluna Kitab'ı indirmiş olan Allah'a hamdolsun." (Kehf, 1) Bu ayetten maksad, ruhları bilgiler aracılığıyla terbiye etmektir. Çünkü, Allah'ın kuluna indirdiği kitap, keşiflerin ve müşahedelerin meydana gelmesine sebeptir. Buna göre, bu ayet sadece ruh terbiyesine işaret etmiş olur. Fatiha Sûresi'nin başında demesi de, bütün âlemler hakkında umumî bir terbiyeye işarettir. Bu umumî terbiyeye, meleklerin, insanların, cinlerin ve şeytanların ruhî terbiyeleriyle göklerde

ve yerterde meydana ge\en maddî terbiye de dahil olur. O halde, Kehf Sûresi'nin evvelinde bahsedilen şeyin, Fatiha Sûresi'nin başında zikredilen şeyler nev'inden olduğu anlaşılmıştır
Hamd ile başlayan üçüncü sûre, Sebe' Sûresi'dir. Bu sûre şöyle başlamakta kendisine ait olduğu Allah'a hamdoisun." (Sebe. 1) Cenâb-ı Hakk, En'âm Sûresi'nin başında, yer ve göklerin kendisine ait olduğunu; Sebe Sûresi'nin başında ise, göklerde ve yerde bulunan şeylerin kendisine ait olduğunu açıklamıştır. Bu da, O1 nun sözünün kapsadığı konulardan bir kısmıdır nun sözünün kapsadığı konulardan bir kısmıdır.
Hamd ile başlayan dördüncü sûre, Fâtır Sûresi'dir. Bu sûre şöyle başlamaktadır: "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur." (Fâtır. i) En'âm Sûresi'nin başında bahsedilen, Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcısı olmasıdır. "Yaratmak" ise (halk), takdir etmektir. Bu sûrenin başında bahsedilen ise O'nun gökleri ve yeri yoktan var ederek, onların zatlarını yaratan olmasıdır (fatr). Bu ise, birinciden başkadır Ancak Fâtır Sûresi de, Cenâb-ı Hakk'ın sözünün kapsamına giren kısımlardan bir kısımdır Sonra Cenâb-ı Hakk, En'âm Sûresi'nde, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu zikredince, karanlıkların ve nurun yaratıcısı olduğunu da söyledi: Fâtır Sûresi'nde ise, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu bildirdiğinde melekleri de elçiler olarak yarattığını açıkladı. Buna göre, En'âm Sûresi'nde göklerin ve yerin yaratılmasından sonra, karanlıklar ve nurların yaratıldığını; Fâtır Sûresi'nde ise, Cenâb-ı Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcısı olduğu zikredildikten sonra, ruhanî varlıkların yaratılmış olduğu zikredildi. İşte bütün bunlar, hayranlık uyandıran birtakım sırlar ve yüce birtakım inceliklerdir. Şu kadar var ki, bunlar da hepsi Cenâb-ı Hakk'ın sözünde zikredilmiş olan, en büyük okyanusun ihtiva ettiği türlerin yerine geçmektedir. Bu da, sözünün, kadîm bir ilâhın varlığına delil olmak üzere zikredildiğine dikkat çekmektedir.
İkinci husus: sözü, bir ilâhın varlığına delâlet ettiği gibi, bunun yanında da, O ilâhın zatının bir mekândan, o mekânda yer tutmaktan ve bir cihette bulunmaktan münezzeh olduğuna delâlet eden delilleri de, içine almaktadır. Zira, "âlemin" lâfzının, Cenâb-ı Hakk'tan başka her varlığı kapsadığını izah etmiştik. Zaman ve mekân kavramları da, Allah'ın dışındaki varlıklara dahildir. Buna göre mekân, boşluktan, âlândan re sürüp giden boşluktan; zaman ise, kendisi sebebiyle önceliğin ve sonralığm meydana geldiği müddetten ibarettir. O halde,
sözü. Cenâb-ı Hakk'ın zamanın ve mekânın da Rabbi, onların yaratıcısı've onların yoktan var edicisi olduğuna delâlet eder. Sonra Hâlık'ın varlığının yaratılmışların varlığından kesinlikle önce olduğu bilinen bir gerçektir. İş böyle olunca O'nun zatı da, fezanın, boşluğun ve alanın meydana gelmesinden önce olup, cihet ile mekândan münezzehtir. Şayet O'nun zatı, fezanın meydana gelmesinden sonra, fezanın cüzlerinden birinde meydana gelmiş olsaydı, o zaman O'nun zatının hakikati değişmiş olurdu ki, bu imkânsızdır O halde, sözü, bu manada olmak üzere, Cenâb-ı Hakk'ın zatının mekân ve cihetten münezzeh olduğuna delâlet eder.
Üçüncü husus: sözü, Allah'ın zatının hıristiyanlar ve Panteistlerin dediği gibi, bir mahalle hululden ve hulule nisbet edilmekten münezzeh olduğuna delâlet eder. Çünkü O, âlemlerin Rabbi olunca, kendinden başka her şeyin yaratıcısı olur. Yaratıcı, yaratılmışlardan öncedir. O halde, O'nun zatı, her mahalden önce olur. Bu sebeple, O'nun zatı bütün mahallerden müstağnidir. Mahallin var olmasından sonra, O'nun bir mahalle muhtaç olması doğru olmaktan uzaktır.
Dördüncü husus: Bu ayet, âlemin ilâhının mûcib-i bi'z-zât (zatı icabı yapan) olmadığına, tam aksine, O'nun fâıl-i muhtar (yani dilediği şekilde iradesiyle iş yapan) olduğuna delâlet eder. Bunun delili ise şudur: Mûcib-i bi'z-zât olan, fiillerinden herhangi birine karşılık hamde, senaya ve yüceltmeye hak kazanmaz. Görmüyor musun? İnsan ateşin sıcaklığından veya buzun soğukluğundan faydalandığında,ateşi de buzu da medhü sena etmez. Çünkü, ısıtma konusunda ateşin, soğutma hususundaysa buzun tesiri, kendi gücü ve ihtiyarıyla değildir. Tam aksine, tabiatlarının gereğidir. Cenâb-ı Hakk'ın, övülmeyi ve senayı hak ettiğine hükmedilince, O'nun kendi ihtiyariyle fail olan bir varlık olduğu anlaşılır. Allah'ın, "Fâil-i Muhtar" olduğunu anladık; çünkü, Fâil-i muhtar zatı gereği mûcib olsaydı, bütün eserler ve malûmatlar bu Müessir ve Mûcıb'in devamıyla devam etmiş olur ve bu eser ve malûmatlarda bir değişikliğin meydana gelmesi imkânsız olurdu. Halbuki, değişikliğin meydana geldiğini

müşahede ettiğimizde, bu değişikliği yapan müessirin ihtiyariyle bir kadir olup. mûcib-ı bı'z-zat olmadığını anlamış oluruz. Durum böyle olunca da, şüphesiz olarak Allah'ın hamde müstehak olduğu ortaya çıkar

Beşinci husus: Cenâb-ı Hakk, âlemi kulların maslahatlarına ve menfaatlerine uygun olarak yaratınca, gökler ve yerler âleminde bu muhkem ve tam yerli yerinde yapmak işi, apaçık görülür oldu. Bu muhkem ve sağlam işi yapan zatın, âlim olması gerekir. Bu söylediklerimizle sözü, bir ilâhın varlığına; O'nun mekândan ve mekânda yer tutmaktan münezzeh; bir mahalle hulul etmekten berî; kudretinin nihayetsiz; ilminin sonsuz ve hikmetinin de doruk noktasında olduğuna delâlet ettiği ortaya çıkmış olur.

İkinci sual şudur: Farzet ki, Kadir bir ilâhın var olduğuna dair kesin hüküm verdik. Ne diye O'nun, hamde ve senaya müstehak olduğunu söylüyorsunuz?

Bunun cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın sözüdür. Bu cevabın, izahı da şöyledir: Kulun dünyadaki durumu, iki halden uzak değildir. Ya o, selâmet ve saadet içinde olur veya kederler, sıkıntılar ve fakru zaruret içinde bulunur. Eğer esenlik ve mutluluk içinde olursa, bu mutluluk ve saadetin sebepleri, ancak O'nun yaratması, meydana getirmesi ve icad etmesiyle olur Böylece Cenâb-ı Allah, Rahman ve Rahîm olur. Eğer belâ ve sıkıntılar içinde olursa, bu durumda belâlar ve bu kötülükler ya kullardan veya Allah'tan olmuş olur. Eğer kullardan ise, Allah Teâlâ din gününde zalimlerden, mazlumların hakkını ve intikamını alacağını vadetmiştir. Eğer bunlar Allah'tan ise, Allah Teâlâ dünyada kullarına indirdiği her sıkıntı ve kötülüğe karşılık bol mükâfaat ve lütufta bulunacağını vadetmiştir. Durum böyle olunca, Allah'ın sınırsız hamd-ü senaya müstehak olduğu kesinkes anlaşılır Zikrettiğimiz bu açıklamayla Cenâb-ı Allah'ın sözünün, aklen, kendisinden daha üstün ve mükemmel bir sözün bulunması mümkün olmayacak şekilde, dizilmiş olduğu anlaşılmış olur.

Cenâb-ı Hakk, Rubûbiyet konusunda muteber sıfatları saymayı bitirince, bunun peşinden ubûdiyyet (kulluk) konusunda muteber olan açıklamayı getirdi. İnsan ruh ve bedenden meydana gelmiştir. Bedenin gayesi, ruh için faydalı olan şeyleri elde etme hususunda, ruhun bir âleti olmaktır. Bedenin durumlarının en üstünü, devamlı ruhanî saadetleri kazanmaya dair ruha yardım edecek amelleri yapmış olmasıdır. Bu ameller de, bedenin Ma'bûdu tazime ve O'na hizmete götürecek işleri yapmasıdır. Bu ameller ibadetlerdir. O halde kulun bu dünyada en güzel hâli, bu ibadetlere devam etmesidir, işte bu insanın mutluluk derecelerinin ilkidir, JiSâfl sozu ile kastedilen de budur. Kul bu mertebede bir süre devam ederse o'vakit" ona, gayb âleminin nurlarından bırşeyler tecelli eder. Halbuki o, yalnız başına bu ibadet ve taatlan yerine getiremez. Bilâkis Allah Teâlâ, onu muvaffak kılmadığı, yardım etmediği ve korumadığı sürece, bu ibadet ve taatlerden her hangi birini yapması mümkün değildir, Bu makam, kemâlatta orta dereceyi işgal eder, sözünden kastedilen de budur. Kul bu makamı geçince, hidayetin ancak Allah Teâlâ tarafından meydana geldiğini ve mukâşefe ile tecellî nurlarının da sadece Allah'ın hidayet etmesiyle hasıl olduğunu anlar sözünden murad ise budur. Burada da birçok nükteler vardır:

Birinci nükte; İnanç ve amellerde izlenecek gerçek yol sırât-ı müstakimdir

İnançlar hususunda sırât-ı müstakîmın gerçek yol olmasına gelince bunu birkaç yönden açıklayabiliriz:

Birincisi: Tenzih akidesine iyice dalan kimse, ta'tîle ve sıfatları nefyetmeye kadar gitmişlerdir. İsbat cihetinde ileri gidip Allah Teâlâ'ya her sıfatı vermeye kalkışanlar, teşbihe ve Hakk Teâlâya cisimlik ve mekân isbat etme çıkmazına düşmüşlerdir, îsbat ve nefy. doğruya götürmeyen iki aşırı uçtur. Sırât-ı müstakîm ise teşbih ve ta'tilden uzak olan bir iman yoludur.

ikincisi: Kulun bütün fiillerinin kulun kendisinden olduğunu söyleyen kimse kaderciliğe (i'tizâle): kulun, fiilinde her hangi bir rolü ve tesiri yoktur diyen kimse de cebre düşmüştür ki, bunlar doğruya götürmeyen iki yanlış yoldur. Sırât-ı müstakîm ise her şeyin Allah'ın hükmü ile olduğuna inanarak fiilin kula ait olduğunu kabul etmektir. Ameller konusuna gelince biz deriz ki: Kim şehevî işler hususunda aşırılığa düşerse ahlâksızlığa düşer. Şehevî işleri tamamen terkeden kimse ise donuklaşır (hiç bir şeye arzu duymaz.) Sırât-ı müstakîm ise, her ikisinin ortası-dır ki, bu da iffettir. Yine kızgınlıkta (gazabta) çok aşırı giden, hiddete düşer. Kızgınlık göstermemekte aşırı giden ise korkuya düşer. Sırât-ı müstakîm ise bu iki aşırılığın ortasıdır ki, o da şecaattir

İkinci nükte: Cenâb-ı Hakk, sırât-ı müstakimi, iki sıfatla nitelendirmiştir. Bunlardan biri müsbet. diğeri selbî (olumsuz)dur. Müsbet olana gelince, bu yolun, Allah'ın kendilerine nimetler vermiş olduğu peygamberlerin sıddîklarm, şehîdlerin ve salih kulların yolu olmasıdır. Selbî cihete gelince, bu yolun, Allah'ın gazabını hakedecek kadar şehevî fiilleri işleyerek davranış güçlen bozulan kimseler ile; gerçek inançlardan ve kesin bilgilerden sapacak kadar tefekkür kaabiliyetleri fesada uğrayan kimselerin yolu olmamasıdır.

Üçüncü nükte: Bazıları dediği zaman, sırf bununla yetinmeyip, de söylemiş olduğunu; bunun ise mürîdin, hidayet ve mukâşefe makamlarına, ancak kendisini dosdoğru yola iletecek ve sapıklıklar ile hataların dolu olduğu yerlerden uzaklaştıracak bir şeyhe intisab etmesiyle ulaşabileceğine delâlet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü demişlerdir man-lükatın pek çoğu noksandır. Akılları hakkı dosdoğru idrak edip de doğruyu yanlıştan ayıramaz. O halde noksan olan varlığın, kâmil varlığa uyması gerekir. Böylece bu noksan olan kimsenin aklı. kâmil olanın aklının nuruyla güçlensin de, neticede saadet derecelerine ve kemâlat basamaklarına ulaşsın.

Anlattığımız şeylerden, bu sûrenin, "Bana verdiğiniz ahdi yerine getirin ki. Ben de size karşı olan ahdimde durayım." (Bakara, 40) ayetinde zikredilen ubudiyet ve rubûbiyet ahdine dair bilinmesi gereken her şeyin izahını eksiksiz ihtiva ettiği ortaya çıkar. 24[24]

İkinci Mesele

Bu sûrenin ihtiva ettiği nüktelerin diğer bir kısmının anlatılmasına dairdir

Bu âlemin durumu, hayır ile serden, sevilen ve sevilmeyen şeylerden meydana gelmiş bir karışımdır. Bu manalar şüphesiz bu âlemde görülmektedir Ancak biz denz şer her ne jse de hay|r daha çok; hasta|jk çok ise de sıhhat ondan daha fazla; aç||k çok ise de, tokluk ondan daha çoktur. Durum böyle olunca, kendi nefsinin hallerini gözden geçiren her akıllı insan, nefsinin daima değişiklikler ve hâlden hâle geçişler içinde olduğunu müşahede eder. Sonra bu değişikliklerde baskın çıkanın, esenlik, huzur, güzellik ve rahatlık olduğunu görür Bunu bildiğinde deriz ki. yokluğundan sonra bir şeyin meydana gelmesini netice veren bu değişiklikler, kadir bir ilâhın varlığına delâlet ederler. Bu değişikliklerde galib gelenin rahatlık ve hayır olması, bu ilâhın rahîm, ihsan sahibi ve kerîm olduğuna delâlet eder.

Bu değişikliklerin ilâhın varlığına delâlet etmesini şöyle açıklayabiliriz: Fıtrat-ı selîme, yokken var olan her şeyin bir sebebi olması gerektiğine şehâdet etmektedir. Bunun için biz, yok iken bir evin yapıldığını duyduğumuzda, akl-ı selîmin, bu binanın yapılmasını üstlenmiş bir ustanın olması gerektiğine şehadette bulunduğunu görürüz. Bir insan bu konuda bizi şüpheye düşürmeye çalışsa bile, şüpheye düşmeyiz. Binâenaleyh bu değişen hallerin yaratıcısının da kadir olması gerekir. Çünkü bu ilâh, mûcib-i bi'z-zât olsaydı bu eserin bu ilâhla hep devam etmesi gerekirdi. Eserin, yokken meydana gelmiş olması, Müessir ve Kadir bir varlığa delâlet eder. Bu değişikliklerin, Müessir olan zatın merhametli, ihsan sahibi olduğuna delâlet etmesine gelince, bu değişikliklerde baskın olanın rahatlık, iyilik, güzellik ve esenlik olduğunu açıklamıştık. İşlerinin çoğu rahatlık, iyilik, huzur ve esenlik olan kimseye. Cenâb-ı Hakk merhamet etmiş ve lütufta bulunmuş olur. Böyle olan zat ise, övülmeye müstehak olur. Bu durumlar, herkesin malûmu ve her akıllının aklında olunca. Allah'ı övmenin gerekçesi de her akıllı kimsenin aklında olur. İşte bu sebeple, kullarına nasıl hamdedeceklerini öğretti de,"riamd, ancak Allah'a mahsustur" dedi.

Cenâb-ı Ailah, bu makama dikkat çekince, birinciden daha yüce ve daha üstün diğer bir makama da dikkatlerimizi çekmiş ve sanki şöyle buyurmuştur: Kendisine hamdetmekle meşgul olduğun o ilâhın, sadece senin ilâhın olduğuna iti-kad etmen doğru olmaz. Aksine o. bütün âlemlerin ilâhıdır. Çünkü, sende fakirlik, başkasına muhtaç olma. sonradan mümkün bir varlık olman hasebiyle, nefsinin bir ilâha muhtaç olduğuna hükmedersin. Bu manalar bütün

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/256-262.

âlemde vardır Çünkü bu âlem hareket ve sükûnların ve her türlü değişikliklerin yeridir O halde işleri düzene koyan bir ilâha muhtaç olmanın sebebi bu âlemde de vardır Se-bebde ortaklık meydana gelince, müsebbebte (neticede) de ortaklığın meydana gelmesi vacip olur. İşte bu husus, Allah'ın, bütün mahlûkâtın işlerini düzene koyan, yerlerin ve göklerin ilâhı, âlemlerin de Rabbı olmasını gerektirir. Böyle bir mana ortaya çıkıp yerleşince, büyüklüğüne rağmen bu âlemi, Arşı, Kürsî'yi. gökleri ve yıldızları yaratmaya güç yetiren varlığın, bu sayılan şeyleri yok etmeye de Kadir olduğu ve onlara muhtaç olmadığı ortaya çıkar. Bu güç yetiren, helak eden ve başkasına muhtaç olmayan varlığa, son derece saygı ve tazim gösterilmesi gerekir. Bu durumda kul şöyle düşünür: "Son derece zelil ve kıymetsiz olduğuma göre, bu yüce varlığa yaklaşmam ve her hangi bir yolla O'na ulaşmam nasıl mümkün olur?" İşte bu durumda, bu derde uygun ilâcın yerini tutacak şeyi Allah Teâlâ, ona hatırlatarak, sanki şöyle der: Ey zayıf kulum, her ne kadar Ben, kudreti, heybeti, ve ulûhiyeti büyük olan bir zat isem de, aynı zamanda rahmeti büyük Rahman ve Rahîm; din gününün yegane sahibi Allahım. Bu dünyada yaşadığın müddetçe seni, rahmetimin kısımlarından ve nimetlerimin her çeşidinden mahrum bırakmam. Öldüğünde de din gününün sahibi benim, hiç bir amelini karşılıksız bırakmam. Eğer hayır yapmışsan, tek bir hayrına sonsuz hayırlarla karşılık veririm. Eğer günah işlemiş isen, günahını bağışlamak, lütufta bulunmak ve onu örtmekte karşılık veririm.

Bu yolla, Cenâb-ı Allah, rubûbiyyetın durumunu ortaya koyduktan sonra kuluna üç şeyi emretmiştir.

Birincisi, şeriat makamıdır ki bu, kulun zahirî amellere devam etmesinden ibarettir. Bu, Allah Teâlâ'nın ayetinde ifade ettiği husustur.

İkincisi, tarikat makamıdır ki bu da, kulun görülen âlemden gayb âlemine yolculuğudur. Bu durumda olan kul. görülen âlemin, âdeta görülmeyen (gayb) âleminin emrine verilmiş olduğunu görür ve bu zahirî amellerden herhangi bir şeyin, görülmeyen âleme götürecek bir yardım olmadan, kendisi için kolay olmayacağını anlar Bu, Allah Teâlâ'nır ayetinde ifade ettiği husustur.

Üçüncüsü: Kul, görülen bu âlemin, tamamen terkedilmiş olduğunu, bütün işlerin sadece Cenâb-ı Hakka âit olduğunu müşahede eder. İşte bu esnada da .'der. Hem sonra burada bir incelik daha vardır. O da şudur Tek bir ruh, "bir gayeyi elde etmek için bir araya gelmiş bir ruhlar topluluğundan kuvvetçe daha zayıftır. Bu durumda kul, sadece kendi ruhunun bu maksadı elde etmeye yetmeyeceğini anlar da, ruhunu, ilâhî nurları ve ruhanî mükâşefeleri elde etmeye yönelmiş olan tertemiz pak ruhlar zümresine dahil eder. Ruhu, bu zümreye katılıp onların safında yer alınca, arzusu daha güçlü, istidadı daha mükemmel olur. İşte o zaman, yalnız başına elde edemeyeceğşeyleri, bu manevî zümre içerisinde elde eder. Bu sebeble O, der.

Cenâb-ı Allah, tertemiz ve pak olan bu ruhlarla bir araya gelmenin, kuvvet ve ısti'dâdı artırdığını açıkladıktan sonra, kötü ruhlu kimselerle bir araya gelmenin de pişmanlığa, zarara, terkedilmişliğe ve umduğunu elde edememeye yol açtığını beyan etmiştir. Bundan dolayı O, fastkları kastederek İ kâfirleri kastederek de demiştir.

sözünün delâlet ettiği şeriat, sözünün delâlet ettiği tarikat ve sözünün delâlet ettiği hakikat dereceleri tamamlanarak, bu üç makam kâmil olup; daha sonra kötülük ve bedbahtlık erbabından uzaklaşması ve ruhî saflığa ermiş kimselerle birleşmesi sebebiyle mutluluk meydana gelince beşerî yükselmeler, insanî kemâller tam olur. 25[25]

Üçüncü Mesele

Bu sûrenin ihtiva eniği nüktelerin bir diğer kısmının anlatılmasına dairdir.

İnsan, iyi ve hoş şeyleri elde etme, istenmeyen ve korkulan şeyleri giderme arzusu içinde yaratılmıştır. Hem sonra bu âlem, sebebler âlemidir. İyi ve hoş şeyleri insan|n e|de edebl|mesi ancak be|jr|j

---

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/262-264.

gebeblere bağlıû|arak mümküp Q|ur Yjne be|âJan ye kQrku|an şey|er|ı ancak belirli sebeblere yapışarak savması mümkün olur. Faydalı olan şeyi elde etmek, zararlı olan şeyi defetmek, bizzat istenen; bu âlemin durumlarının araştırılmasının, hayırlı şeylerin elde edilmesinin ve kötü olan şeylerin de def edilmesinin, ancak bu âlemin belli sebeblerine sarılmak suretiyle mümkün olduğuna, sonra aklen sevilen şeye ulaşmanın, ancak güzel bir vasıta ile mümkün olduğuna delâlet edince, bu mana bu görülen sebeplere karşı aşırı bir sevginin meydana gelmesine yol açar İnsan, bu iyi ve hoş şeylere ulaşmasının ancak sultana, vezirine, yardımcılarına hizmet ettiğinde mümkün olacağını anladığı zaman, kalbi şiddetli bir sevgi ve büyük bir iştiyakla bu şeylere bağlanır. Sonra hikmet ilimlerinde, fiillerin çok olması, kökleşen meleke ve meziyetlerin meydana gelmesine sebep olduğu, ayrıca başkasına benzeme duygusunun insan tabiatında ağır bastığı hususu yer almaktadır.

Birinci hususu, şöyle izah edebiliriz: Uzun müddet bir zenaata ve sanat dalına devam eden kimsede, bu sanat ve zenaat kök salarak güçlü bir meleke hâlini alır. Bu sanata ve zenaata devam etmesine göre, bu meleke de güçlenir ve kök salar. İkincisinin izahı ise şudur: İnsan, kötü kimselerle oturup kalktığında, tabiatı kötülüğe yönelir, çünkü ruhlar, başkalarını taklit etme sevgisiyle yaratılmışlardır. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki, dünya hallerini araştırmanın, faydaları temin ve zararları da defetmeyi mümkün kılan bu zahirî sebeplere kalbin bağlanmasına sebeb olduğunu açıklamıştık. Ve, insan bu sebeplere ne kadar çok sarılırsa, kalbinde de bunlara meyi ve istek o derece kökleşir ve güç kazanır. Yine, dünyaya bağlananların çoğu, bu vasıfla nitelenmişler ve bu duruma devam etmişlerdir. Nefislerin başkalarını taklitten hoşlanacak şekilde yaratılmış olduğunu da, beyan etmiştik. Bu da, bu durumun insan ruhunda kökleşmiş olmasını gerektirir. Anlattığımız delillerle, dünya sevgisini icap ettiren sebeplerin ve bu sebeplere bağlanmadaki tutkunun, gerçekten çok yoğun ve çok güçlü olduğu ortaya çıkmıştır.

Sonra biz deriz ki, insana kendisini dosdoğru yola iletecek ilâhî bir hidayet ulaştığında, onun kalbine bu sebepler hakkında şifa verici, tam bir tefekkür duygusu düşer de, o zaman şöyle der: Bu âleme hükümran olan şu sultan, kendi üstün kudreti ve mükemmel hikmeti ile mi, dünyaya Hükümran oldu, yoksa böyle olmadı mı? Birincisi geçersizdir, çünkü bu sultan, bazen insanların en acizi ve en akılsızı olur. Bu durumda, ona, bu emirliğin ve liderliğin, kendi kuvvetiyle meydana gelmediği ve kendi hikmetinden ötürü, onun için hazırlanmadığı, emirlik ve riyasetin, ancak bir taksimatçının taksimi ve hükmü gen çevrilemeyen, kazası reddolunamayan Hakîm ve Alîm olan birinin hükmetmesiyle meydana geldiği anlaşılır.

Sonra, bu kıyas türüne birinci kıyası kuvvetlendiren diğer birçok kıyas nevileri de eklenir. Böylece, bu mukâşefe meydana geldiğinde, onun kalbi zahirî sebeplerden kopar, her türlü iş ve arzusunda, sebepleri yaratan Müsebbibe, bütün kapıları açan bir Fettâh'a başvurmaya yönelir. Sonra, bu kıyaslar birbirini izleyip de bu mukâşefeler peşpeşe gelince, insan öyle bir noktaya gelir ki, kendisine her ne zaman bir iyilik ve fayda ulaşırsa, "şu faydalı"; kendisine her hangi bir şer ve kötülük gelince, "bu da zararlıdır" der. Böylece, her hangi bir şeyden ötürü, Allah'tan başka hiç kimseye hamdetmez, herhangi bir şeyi isteme hususunda da kalbi sadece Allah'a teveccüh eder, Bu sebeple hamd ve senanın hepsi Allah'a yapılma olur da, kul der.

Adı geçen istidlal, kula bu âlemin bütün hallerinin, sadece Cenâb-ı Hakk'ın takdiriyle intizam içine girdiğini kula gösterir. Sonra kul, bu küçük âlemden büyük âleme yükselir de, bu büyük âlemin hallerinin de, ancak Allah'ın takoıriyle düzene girdiğini anlar. İşte bu husus, O'nun S^ÜlŞu "Alemlerin Rabbi" sözünün ifade ettiği durumdur. Sonra kul, bu yüce âlemin halleri hususunda tefekkür eder de, böylece âlemlerin durumlarının en muhkem niteliğe, en doğru tertibe, en yüce kemâle ve en güzel metoda göre tanzim edilmiş olduğunu müşahede eder; böylece her zerrenin Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin, lütfunun ve ihsanının tamlığını dile getirdiğini görür. İşte bu esnada der. Buna göre de kula, bu dünyada faydasına olan bütün şeylerin, sadece Allah'ın merhameti, fazlı ve insanıyla hazırlanmış olduğu görülür. Sonra, kulun kalbi, öldükten sonra hâlinin nasıl olacağı sorusuna takılır da. kendisine sanki şöyle denilmiş olur: "Din gününün sahibi, kendisini "Rahman" ve "Rahîm" diye tanıdığın zattan başka, kimse değildir" Böylece, kulun göğsü genişler ve kalbi huzur duyar da, dünya ve ahiret işlerini iyileştirmeyi tekeffül edenin, sadece Allah olduğunu bilir. Bu durumda, kişi Allah'tan başkasına olan iltifatlarını sona erdirerek, kalbi O'ndan başkasıyla olan ilgilerini keser. Sonra kulun kalbi bu emîr ve vezirine bağlandığında, kalbi her ikisinin hizmetiyle iştigal eder. Bu hizmeti bitirdikten sonra, işleri başarma hususunda, bu ikisinden yardım talebinde bulunarak, onlardan iyilik ister. Bu emîr ve vezir ile ilgisi kesildiğinde emîr ve vezirinin hizmetiyle meşgul olmaktansa, Ma'bûdunun hizmetiyle meşgul olmasının daha evlâ olduğunu anlar İşte o zaman, 'Ancak sana ibadet ederiz" der. Buna göre mâna şudur: Ben bundan önce, Sen'den başkasına ibadet ediyordum, ama şimdiyse, Sen'den başkasına ibadet etmiyorum. İşlerini başarma hususunda emîr ve vezirinden yardım iste-mesindense, gayelerini gerçekleştirme hususunda Hakk olan Allah'dan yardım talep etmesinin daha isabetli olduğunu anlayarak, böylece, "Ancak senden yardım isteriz" der Bunun manası şudur: Bundan önce, Sen'den başkasından yardım talebinde bulunuyordum. Ama şu anda, Sen'in dışında hiç kimseden yardım istemiyorum. Sona erme ve son bulma çukurunun kenarında olan o mal ve makamı emîr ve vezirinden istemektense, göğün ve yerin Rabbinden hidayet ve ma'rifeti istemenin daha evlâ olduğunu anlar da, böylece efe "Bizi Sırât-ı Müstakîme hidayet et" der

Sonra, insanlar iki gurupturlar: Birincisi, Allah'tan başka hiç kimseye ibadet etmeyen, sadece Ondan yardım isteyen, bütün maksat ve gayelerinin gerçekleştirilmesini, sadece O'ndan isteyenlerdir. İkinci gurup, insanlara hizmet edip, onlardan yardım isteyen ve hayrı onlardan umanlardır. Bu durumda şüphesiz kul, şöyle der: Ey Allah'ım! Beni birinci guruba koy ki, onlar kendilerine Rabbanî nurların ve NuranîCelâlınla nimetler verdiğin kimselerdir. Beni, ikinci gurubun içinde bulundurma. Bu guruptakiler, kendilerine gazab olunmuş ve sapıtmış kimselerdir. Çünkü bu guruba tâbi olmak, ancak ziyan ve yokluğu ifade eder, Nitekim Cenâb-ı Hakk, Hz. İbrâhîm'den naklederek, şöyle der:

"{Ey babacığım), işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir fayda vermeyen şeylere niçin tapıyorsun." (Meryem, 42).

Allah, en iyi bilendir. 26[26]

Fatiha Sûresinden Çıkarılan Fıkhî Meseleler

Birinci Mesele

Ulemanın çoğu, namazda kıraatin farz olduğunda ittifak etmişlerdir. el-Asamm ve el-Hasen b. Salih'den ise,

kıraatin farz olmadığı nakledilmiştir

Fatiha Sûresi'nın okunmasının farz olduğuna dair zikrettiğimiz bütün delillerimiz, mutlak kıraatte bulunmanın farz olduğuna delâlet eder. Biz burada, birçok hususu da ilâve edeceğiz.

Birinci husus: Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur:

"Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar namaz kıl Sabah namazını da eda et." (isrâ. 78)

Buradaki dan maksat, kıraattir. Buna göre ayetteki takdir şöyledir: Burdaki emrin zahirî, vücûb (farz) ifade eder.

İkinci husus: Ebu'd-Derdâdan rivayet edildiğ-ne göre, bir adam Hz, Peygamber (s.a.s.)'e sordu da, şöyle dedi:

"Namazda Kur'ân okunur mu° Bunun üzerine Hz. Peygamber (sa.s.): "Evet", dedi. Bunun üzerine, soru soran kimse: "Farz oldu", dedi. Hz. Peygamber (sj.v.) de, o adamın, "farz oldu" sözünü onayladı."

Üçüncü husus: Abdullah b. Mesûd'dan, Hz. Peygamber'e şöyle sorulduğu rivayet edilmiştir: "Namazda Kuran okunur mu?" Bunun üzerine, Hz. Peygamber (sa.v.): "Namaz, kıraatsiz olur mu?" buyurdu Bu iki haberi, Şeyh Ebû Hamid el-Isferayinî'nin Ta-lîk'ından naklettim.

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/264-266.

El-Esam'ın delili, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisidir: "Benim nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız, o şekilde namaz kıhnız.[27][27] Hz. Peygamber (s.a.s.) namazı bu hadîste "görülen" şeylerden saymıştır. Halbuki kıraat (okuyuş) görülmez. 0 halde kıraatin namazdan hariç olması gerekir. Buna cevabımız şudur: (Gördü) fiili iki mefûl alınca, "bilmek" manasına gelir. [28][28]

İkinci Mesele

Merhum İmam Şâfiî(ra), "Namazda F-âtihaSûresi'ni okumak farzdır. Okuyabilen kimse namazda Fatiha1
dan bir harf bile terkederse namazı sahih olmaz." demiştir. Ekserî âlimlerin görüşü de böyledir İmam Ebû Hanîfe ise, namazda Fatiha Sûresi'ni okumanın farz olmadığını söylemiştir.[29][29]
Bizim, Fatihayı namazda okumanın farz olduğu hususunda birçok delilimiz var
Birinci delil: Hz. Peygamber (s.a.s.) ömrü boyunca namazda Fatiha Sûresi'ni hep okumuştur. Buna göre, okumanın bize farz olması gerekir. Zira Cenâb-ı Hakk. "O (Peygambere) uyunuz." (Araf, 185} ve (Peygamberin emrinden uzaklaşıp gidenler çekinsinler." (Nûr 63)ve Bana uyun ki Allah sizi sevsin." (Ai-i imrân. 31) buyurmuştur. Ebu Hanfte'ye şaşarım, abdestte başa meshetmenin farz olduğuna haber-ı vâhıd ile delil getirmiş. Bu delili de Muğıre b. Şube (ra.)'nin Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın, bir topluluğun çöplüğüne gelip bevlettiğini ve daha sonra abdest aldığını, başını ve mestlerim mes-hediğini rivayet etmesidir. İmam Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber (sas.)'in, başına mes-hetmış olması hususunda bu haber-i vâhıdı delil getirdi de sonra meshin bu miktarını namazın sahih olması için şart kıldı. Halbuki burada âlimler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın. ömrü boyunca Fatiha Sûresi'ni namazda hep okumuş olması hususunu tevatür yoluyla nakletmışlerdir. Hem sonra Ebû Hanîfe, "Namazın sıhhati, Fatiha Sûresı'nı okumaya bağlı değildir" dedi. Bu, şaşılacak bir hükümdür.
İkinci delil: Cenâb-ı Allah'ın "Namazı hakkıyla k'lmız." (Bakara, 43 vb)ayetıdır. '"Salât" (Namaz) lâfzı, müfred vema'rıfe(elif-lâmlı)dir. Bunun manası ise, önceden bir şey olmasıdır. Halbuki müslümanlarca, "saiât" lâfzından, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yapmış olduğu amellerden başka, önceden bilinen bir tarafı yoktur. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ'nın ayeti, "Hz. Peygamberin kıldığı namazı kılın" manasına gelir Hz. Peygamber (s.a.s.'in kıldığı namaz ise, Fâtiha'yı ihtiva eden namazdır. Buna göre, Cenâb-ı Allah'ın ayeti, namazda Fatiha Sûresi'nin okunmasına da bir emir olur. Emrin zahiri ise vucûbtur (Farz oluşu gösterir). Sonra bu "Salât" lâfzı, Kur'ân'da yüzden fazla yerde geçmiştir. O halde, Fatiha Sûresi'nin namazda okunmasının farz olduğuna, bu, kesin delil olmuş olur.
Üçüncü delil: Hulefâ-i Râşidîn, hayatları boyunca bu süreyi namazlarında hep okumuşlardır Yine buna, Buhârî ve Müslim'de, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Hz. Ebû Bekr'in ve Hz. Ömer (r.a.)'in, Kur'ân okumaya, ile başlamış olduklarının rivayet edilmesi delildir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, namazda Fâtiha'yı okumanın bize farz olması gerekir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.):
"Benim ve benden sonra Hulefâ-i Râşidin in sünnetine yapışın[30][30]. ve "Benden sonra Ebû Bekr ve Ömer'e tabî olun[31][31]. buyurmuştur. -Yine Allah ondan razı olsun-
Ebû Hanîfe'ye şaşıyorum, O, firarda olan birisinin boş sayılması meselesinde, Ab-durrahman ve Abdullah b. Zubeyr (r.a.)'den aksine rivayet nakdelimiş olmasına rağmen. Sadece Osman

---

[27][27] Buhârî, E2ân, 18 (1/155), Müsned. 5/53.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/267-268.
[29][29] Hanefi mezhebine göre namazda Fatiha Sûrest'nı okumak vâobtır. Bu tesirin mueflifı Fahreddm Razı merhum Şâfiî mezhebindendır.
[30][30] Uzunca bir hadisten. Ebu Dâvud, sünnet, 6 (4/201); Tirmizi. ilm, 16 (5/44). Ibn Mâce. mukaddime, 6 (1/16): Dârimî, mukaddime 16 (1/45); Müsned. 4/126.
[31][31] Tirmizî. menâkıb. 16, 37 (5/609, 672); İbn Mâce. mukaddime. 11 (1/37): Müsned, 5/383

(r.a.)'dan gelen haberi delil kabul etmiştir. Halbuki Kur-ân'ın ayeti de böyle birisinin vâris olamayacağını gösteriyor. O halde, Ebû Hanîfe niçin o meselede yaptığına uygun olarak, bütün sahabenin ameline ve Fatiha1 nın namazda okunmasının farz olduğu hususundaki ittifaka tâbi olmamıştır. Halbuki bu hüküm, Kur'ân'a, haberlere (hadislere) ve akla uygun olandır.

Dördüncü delil: Ümmet. Fatiha Sûresi'nin namazda okunmasının farz olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Fakat, bununla amel etmek, yani namazda okunması hususunda müttefiktirler. Çünkü, dünyanın doğusundan batısına kadar, bütün müslümanlann, namazda Fatiha Sûresini okuduklarını biliyorsun. Böyle olduğu için biz deriz ki, namaz kılıp da Fâtiha'yı okumayan kimse, müminlerin yolunu bırakıp, şu ayetin kapsamına girmiş olur: müminlerin yolundan başkasına uyup giderse, Biz onu döndüğü o yola döndürür, kendisini cehenneme yaslarız. Orası, ne kötü bir varış yeridir." (Nisa, 115). Eğer onlar; "Fâîiha'nın namazda okunmasının farz olmadığına inanan kimselerin, onu, farz olduğuna inanarak değil de, mendûb olduğuna inanarak okurlar; bu sebeple Fâtiha'nın namazda okunmasının farz olduğuna dair bir icmâ yoktur" derlerse biz de deriz ki, uzuvların amelleri kalbin amellerinden farklıdır. Halbuki biz. herkesin Fâtiha'yı okuduğunu açıklamıştık. Kim Fatiha Sûresi okumazsa, namazın kılınması hususunda müminlerin yolunu ter-ketmiş olarak, bu ayetin tehdidine muhatap olur. Bu kadar delil bize yeter. Farz olduğuna inanma hususunda ittifak olduğuna dair her hangi bir delil getirmemize gerek yoktur

Beşinci delil: Meşhur bir hadistir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın şu kudsî hadisidir:

"Namazı benimle kulum arasında iki parçaya ayırdım. Kut, dediği zaman, AUahu Teâiâ da "Kulum bana hamdetti der.Ilh...[32][32] Bu hadisten şu şekilde delil çıkarabiliriz: Allah, her namazın, Kendisiyle kulun arasında iki parçaya ayrıldığına hükmetmiş, sonca bu taksimin, ancak bu sûrenin ayetleri sebebiyle olduğunu açıklamıştır. Biz de deriz ki, namaz bu ikiye bölünmüş şekilden hiç hâli kalmaz. Bu ikili taksim de, ancak bu sûre sebebiyle husule gelmiştir. Lâzımın lâzımı gereklidir. O halde, bu sûrenin namazın lâzımlarından olması gerekir. Bu lüzum da, ancak, namazda Fatihayı okumak namazın sahih olmasının şartıdır, dediğimizde meydana gelmiş olur.

Altıncı delil: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu sözüdür: Tâ-tiha'sız namaz olmaz.[33][33]

Hanefîler, bu hadisin izahında şunları söylemişlerdir: "Bu hadiste, olumsuzluk ifade eden edat, namaz kelimesinin başına gelmiştir (yani, namaz asla yoktur, asla olmaz.) Halbuki böyle anlamak imkânsızdır. O halde bu hadisi, namazın hükümlerinden birisine hamletmek gerekir. Bunu, namazın sahih olmasına hamletmek, kemâline hamletmekten daha evlâ değildir (yani, namaz tam olmamış olur; yoksa namaz sahih olmuştur)"

Buna birçok yönden cevap veririz. Birincisi: Bazı rivayetlerde de, "Fatiha Sûresi'ni okumayan kimsenin namazı olmamtştır[34][34] şeklinde varid olmuştur. Bu rivayete göre olumsuzluk edatı (mana bakımından) "namaz" lâfzına dahil olmamış, ancak namaz kılanın namazının olmayacağını ifade etmiştir. Adamın namazının olması, onun namazdan istifade etmiş ve namazdan sorumlu tutulmaktan kurtulmuş olmasından ibarettir. Bu açıklamaya göre de nefyin zahirini, sözün zahirine hamletmek mümkün olur.

İkincisi: Bir kimse, Fâtiha'yı okumanın namazın mahiyyetinin cüzlerinden bir cüz olduğuna inanırsa, Fâtiha'yı okumadığı zaman namazın mahiyyeti tahakkuk etmemiş olur. Çünkü, mahiyyetin, cüzlerinden bir cüzünün bulunmaması halinde, onun meydana gelmesi imkânsız olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, onların nefy edatını, namazın müsemmasının, başına getirmeleri, ancak Fâtiha'nın namazın bir cüzü olmadığı kesinlik kazanınca doğru olur. Bu, meselenin başlangıcıdır. Bizim sözümüze göre, bu nefy ifade eden lâfzı, zahirine hamletmenin mümkün olduğu sabit olur.

---

[32][32] Müslim. Salât. 38. 40 (1/296, 297); Ebû Dâvud. Salât, 132 (1/217); Tirmizi, Tefsir; 2 (5/201); Ne-sâı, İttitah, 23 (2/136).

[33][33] Tirmizi, Salât, 232(2/122).

[34][34] Müslim, Salât, 34,36 (1/295); Nesâi. İftitah, 24 (2/137); Dârimi, Salât, 37 (1/283); Tırmizı, Salât, 183 (2/25); Jbn Mâce, İkâme. 11 (1/273).

Üçüncüsü: Farzet ki, bu lâfzı zahirine hamletmek mümkün değildir. Ancak onlar, hakikatle amel etmek imkânsız olduğunda ve hakîkatin , birisi daha yakın diğeri de daha uzak olan, iki mecazı olduğunda, lâfzı en yakın mecaza hamletmenin şart olduğunda ittifak etmişlerdir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Yok olanla sahih olmayan var arasındaki benzerlik, yok olanla, sahih olup da ancak kâmil olmayan var arasındaki benzerlikten daha tamdır. O halde, lâfzı sıhhatin yokluğuna, yani namazın olmadığına hamletmek evlâ olur.

Dördüncüsü: Lâfzı sıhhatin yokluğuna hamletmek, bir kaç bakımdan daha uygundur. Birinci vecih: Aslolan, bir şeyi olduğu üzere bırakmaktır İkinci vecih: Ha-ramlık tarafı, daha ağır basar. Üçüncüsü: İhtiyatlı olan, namazın olmadığıdır.

Yedinci delil: Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.), şöyle buyurmuştur: "İçinde Fatiha Sûresi'nin okunmadığı her namaz, noksandır, tam değildir.'35[35] Hanefîler, noksan demektir; bu ise, namazın caiz olmadığını göstermez, dediler biz de deriz ki, tam aksine bu, namazın caiz olmadığına delâlet eder. Zira, namazla mükellef tutulmak bunda vardır. Var olanda aslolan, onun devam etmesidir Biz bu kaideye, namazı tam bir şekilde yapma hususunda muhalefet ettik. Ama, namazı noksan olarak kıldığımızda ise, bu husustaki mükellefiyetimizden kurtulmuş olmamamız gerekir. Bizim bu görüşümüzü, şu husus da güçlendirmektedir: Ebû Hanîfe'ye göre, bayram günü oruç tutmak sahihtir. Ne var ki, bir kimse bayram günü Ramazan ayından kalan orucun kazasını tutsa, sahih olmaz. Çünkü, ona farz olan tam bir oruçtur. Halbuki, bayram gününde tutulan oruçsa, noksandır. Bu sebeple, bu kaza orucunun, bu kimsenin farz olan borcunu düşürmemesi gerekir. Bunun böyle olduğu anlaşılınca biz deriz ki, Ebû Hanîfe bu sözünü, burada niye söylemiyor?

Sekizinci delil: Şeyh Ebû Hâmid el-Isferayinî Talik'inde İbn Münzır'den, O'nun da senediyle Ebû Hureyre (ra.)'de rivayet ettiği hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "İçinde Fatiha Sûresi okunmayan namaz, yetersizdir."36[36]

Dokuzuncu delil: Rifâe b. Mâlikin rivayet ettiğine göre, bir adam mescide g-rip namaz kılmıştı. Namazını bitirerek namazla ilgili haberi Rifâe adama anlatınca, adam şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resulü! Bana namazı öğret!" Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Kıbleye döndüğünde tekbir al ve Fâtiha'yı oku" der. Bu hadisten elde edilen delil şudur: Bu bir emirdir. Emir ise, vücûb (farz) ifade eder. Ve yine adam, bana namazı öğret, demiştir. O halde, Hz. Peygamber'ın ona anlattığı her şeyin, namazın bir parçası olması gerekir. Fâtiha'yı okumasını da ona anlattığına göre, Fâtiha'yı namazda okumanın, namazın cüzlerinden bir cüz olması gerekir.

Onuncu delil: Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Dikkat! Size, benzerinin ne Tevrat'ta, ne incil'de ve ne de Zebur'da olmadığı bir sûreyi haber vereyim mi?" Onlar, evet, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Namazınızda neyi okuyorsunuz?" dedi. Onlar da, deyince, Hz. Peygamber, "İpte o sûre, odur ftan/, Fâf/ha Süresidir)" buyurdu.37[37] Bu hadisten elde edilen delil şudur: Hz. Peygamber/'Namazlannızda neyi okuyorsunuz?" dediğinde onlar demişlerdir. Onların deyişleri, bu süresiz hiç bir kimsenin namaz'kılmadığının sahabe arasında meşhur olduğunu gösterir. İşte bu husus, sahabece bilinen bir icmâ teşkil ediyordu.

Onbirinci delil: Cenâb-ı Hakkın "Kur'ân'dan kolayınıza geleni, okuyunuz." (Müzzemmıı. 20) sözünü delil getirmektir Delilin izahı şöyledir: Cenâb-ı Hakk'ın sözü emirdir. Emir, vücûb (farz) ifade eder. O halde bu, Kur'ân'dan kolay olanı okumanın farz olmasını gerektirir. Biz deriz ki, "Kur'ân'dan kolay olan"la Cenâb-ı Allah'ın maksadı, ya Fatiha Sûresi'dir, ya başkaları veyahut-ta Fatiha ile başkaları arasında muhayyerliktir. Birincisi, bizzat Fâtiha'nın farz olmasını gerektirir ki, zaten elde edilmek istenen netice de budur. İkincisi, Fatiha Sûresi'nden başka

---

35[35] MusJım. Salât, 38. 41 {1/296. 297); Tırmızî. Salât. 183 {2/26) ve {2/121) ıbn Mâce. İkâme 11 (1/2731.

36[36] Tırmızı, Saat. 183 (1/26).

37[37] Benzeri bir hadis için bkz Nesâi, ıftıtah, 25 (2/138).

sûrenin okunmasının bize farz olmasını gerektirir ki, bu icmâ ile batıldır Üçüncüsü, mükellefin Fatihayla, onun dışındaki sûreler arasında muhayyer olmasını gerektirir ki, bu da icmâ ile batıldır. Çünkü ümmet, Fâtıha'nın okunmasının, onun dışındakîlerinin okunmasından evlâ olduğunda ittifak etmişlerdir. Ebû Hanîfe (r.a.) de, Fatiha okunmadan kılınan namazın noksan olduğunu kabul etmişti. Noksan ile tam arasında muhayyerlik ise, caiz değildir.

Cenâb-ı Hakk, Fâtiha'yı okumayı, Kur'ân'dan kolay olanı okumak olarak adlandırdı. Çünkü bu sûre, mükellef bütün mü si uman I arın ezberindedir. O halde, herkes için kolaydır Diğer sûrelere gelince, bazen ezberlenmiş olur, bazen ezberlenmemiş. Böyle olunca da, herkes için kolay olmuş olmaz.

Onikinci delil: Namazla ilgili emir, sabittir, Sabit olanda aslolan ise devamlılıktır. Zaten, Fâtiha'nın okunmasını ihtiva eden namazı Fatiha ile okuduğumuzda, bu kaideye muhalefet etmiş oluruz, {Çünkü, namaz denince akla Fatiha, Fatiha denince de akla namaz gelir) Zira, haberler Fatiha Sûresinin diğer sûrelerden üstün olduğuna delâlet eder. Bir de müslümanlar, bu sûreyle kılınan namazın, bu sûre okunmadan kılınan namazdan daha mükemmel olduğu hususunda mutabıktırlar. O halde bu sûre okunmadığı zaman da. aslı üzere kalması vacip olur. (Yine, namaz namazdır)

Onüçüncü delil: Fâtıha'yı okumak, kesinlikle sorumluluktan kurtulmayı gösterir. O halde, Fâîıha'yı okumak, en ihtiyatlı yol olur. Öyleyse, hem aklî hem de naklî bakımdan Fatihanın okunmasının farz olduğuna hükmetmek gerekir. Naklî delil, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu sözüdür: "Şüpheli olandan, şüpheli olmayana geç'38[38] Aklî delile gelince, o da şudur: Bu, nefsten korkunun zararını gidermeyi ifade eder. Nefsten zararı gıdermekse. şarttır. Eğer onlar. "Biz Fâtıha'yı okumanın farz olduğuna inanırsak, bu hususta hata etmemiz ihtimali ortaya çıkar Böylece, korku var demektir" derlerse, biz deriz ki, farz olduğuna inanmak muhtemel olan korkuyu doğurur. Farz olduğuna inanmamak da, inanmak gibi, muhtemel korkuyu doğurur. O halde, her ıkı zarar da birbirine tekabül etmiş olur. Amel hususunda Fâtiha'yı okumak, korkuyu gerektirmez. Ama, okumamaksa korkuyu ifade eder. O halde, ihtiyatlı olanın onu okumak olduğu ortaya çıkar

Ondördüncü delil: Şayet Fâtıha'sız veya Fatihayla namaz kılmak caiz olsaydı, Fatihayla namaz kılmak evlâ olmazdı. Çünkü Fatiha okumaya devam, diğer sûreleri terketmeyı gerektirir Bu ise caiz değildir Ne var ki ulema, bu sûreyle namaz kılmanın evlâ olduğu hususunda ıcmâ etmişlerdir. O halde bu süresiz namaz kılmanın caiz olmadığı ortaya çıkar

Onbeşinci delil: Bizler rükûya varma ve secde etmeyi başkalarıyla değiştirmenin caiz olmadığında ittifak ettik. O halde. Fatihayı okumanın da, Fâtiha'dan başkasını okumakla değişmenin caiz olmaması gerekir. Burada ortak illet, ihtiyat olana nayet etmektir

Onaltıncı delili: Aslolan teklifin devamıdır. Buna göre, Fatiha okunmaksızın namaz kılmaya hükmetmek, sorumluluktan çıkmayı gerektirir. Bu husus, ya nas ile, ya da kıyas ile bilinir. Birincisi batıldır, çünkü tutundukları delilin -ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Kar'an'dan kolayınıza geleni okuyun." (Müzzemmıi, 20) sözüdür- bizim delilimiz olduğunu açıklamıştık.

Kıyasa gelince, bu da geçersizdir. Çünkü namazlarda, "taabbudî hususlar" (sebebi bilinemeyen) ağır basar. Bu gibi konularda kıyası bırakmak farz olur.

Onyedinci delil: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ömür boyu Fâtiha'yı okumaya devam ettiği sabit olunca, bu durumda Fatiha Sûresi'nden başkasını okumak bidat ve Hz. Peygambereittibâyı terketmek olur ki, bu haramdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.): "Tâbi olun, bidat çıkarmayın.39[39]"ve yine "Yolların en güzeli Hz. Muhammed'in yoludur. İşlerin en şerlisi ise, sonradan bidat olarak ihdas edilenlerdir.40[40]" buyurmuştur.

Onsekizinci delil: Fâtiha'yla ve Fâtiha'sız namaz kılmak, ya fazilette eşit veya Fâtıha'yla namaz kılmak efdaldir. Birincisi, icmâ ile batıldır. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s.), namazlarında Fâtiha'yı okumaya devam etmişlerdir. Geriye ikinci husus kalır. Bu durumda biz deriz ki,

---

38[38] Tirmizi, Kıyamet. 60 (4/666). Nesâî. Kuzât, 11 (8/231): Dârımî. Büyü. 2 (2/245).

39[39] İbn Abbas'ın sözü olarak bkz Datimî, Mukaddime. 22, 23 (1/53).

40[40] Müslim. Cumu'a. 43 (2/592).

Fâtiha'sız namaz kılmak, her hangi bir zorlayıcı sebep olmaksızın, ilâve olan fazileti elden kaçırmayı gerektirir O halde, bu cihete gitmemek gerekir, Çünkü bu, örfte hoş karşılanmayan bir şeydir. Öyleyse bu, şe-riatte de çirkin olur.

Ebû Hantfe, Kur'ân ve haberle ıhticac etmiştir Kur'ân'dan delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun." (Müzzemmıi, 20) ayetidir, Habere gelince Ebû Osman en-Nehdi'nin Ebû Hureyre (r.a.)'den nakletmiş olduğu haberdir ki, Ebû Hureyre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bana, dışarı çıkıp, velev ki Fâtiha'yla olsun Kur'ân okumaksızın namazın olmayacağını duyurmamı emretti."

Birincisine cevabımız şudur: Biz, bu ayetin bizim görüşümüze delâlet eden delillerin en güçlülerinden olduğunu açıklamıştık. Çünkü, "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyunuz" ayeti bir emirdir. Emirse, vücub ifade eder. Bu ise Kur andan kolay olanı okumanın farz olmasını gerektirir. Biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kur: ân'dan kolay olandan" maksadı, onun ya Fatiha, ya Fâtıha'dan başkası veya Fatiha ile Fâtiha'dan başkası arasında muhayyer bırakmasıdır. Birincisi, bizzat Fâtı-ha'nın kendisinin farz olmasını gerektirir ki, bizim zaten elde etmek istediğimiz de budur. İkincisi, Fâtıha'dan başka bir sûrenin okunmasının vâcib olmasını gerektirir ki, bu da icmâ ile batıldır. Üçüncüsü, mükellefin Fâtiha'yla Fâtiha'dan başkasını okuma arasında muhayyer bırakılmış olmasını gerektirir ki, bu da icmâ ile batıldır. Çünkü ümmet, Fâtiha'nm okunmasının Fâtiha'dan başka sûrelerin okunmasından evtâ olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ebû Hanîfe de Fatiha okunmadan kılınan namazın noksan olduğunu kabul etmiştir. Noksanla tam olan arasında muhayyer bırakmak caiz olmaz.

Cenâb-ı Hakk bu sûreyi okumayı, "Kur'ân'dan kolay olanı okumak" olarak beyan etti. Çünkü bu sûre, bütün müslümanların ezbere bildiği bir sûredir O halde herkes için kolaydır. Diğer sûrelerin ise bazıları ezberlenmiş bazıları ezberlenme-miştir. O halde herkes için okumak kolay değildir.

İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Bu hadis Ebû Hureyre (ra)'den rivayet edilen diğer bir hadisle çatışır Çünkü o, şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bana, dışarı çıkıp, Fatiha Sûresi okumadan namazın olmayacağını duyurmamı emretmiştir." Ve yine şöyle demek niçin caiz olmasın: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "ve-levki Fâtiha'y'a olsun Kur'ân okumaksızın namaz olmaz" sözünden maksad, kişinin sadece Fâtiha'yı okuması halinde namazının sahih olacağıdır. Tearuz sabit olunca, tercih bize kalır. Çünkü tercih en ihtiyatlı ve efdal olanıdır. Allah en iyi bilendir. 41[41]

Üçüncü Mesele

Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının hükmü, Fâtiha'nın okunmasının farz olmadığı şeklinde olunca, şüphesiz onlar namazda ne kadar Kur'ân okunacağı meselesinde ihtilâf etmişlerdir Ebû Hanîfe, ayetleri gibi tek bir ayet okuduğunda, bunun yeteceğini; Ebû Yusuf ile Muhammed ise, üç kısa ayet veya "Deyn âyeti" (Bakara, 282) gibi bir uzun ayet okuması gerektiğini söylemişlerdir. 42[42]

Dördüncü Mesele

İmam Şafii (r.a.), besmelenin. Fatiha Sûresi'nın başından bir ayet olduğunu ve Fatiha ile birlikte okunmasının farz olduğunu söylemiştir. İmam Mâlik ve el-Evzâi (r.a.) ise, Nemi Sûresi'ndeki hariç, sûrelerin başındaki besmelelerin Kur'ân'dan olmadığını, Ramazan ayında (Teravih namazı) dışında, besmelenin namazda ne gizliden ne de açıktan okunamayacağını söylemişlerdir. Çünkü onlar besmeleyi teravih namazında okurlar. Ebû Ha niteye gelince, o bu hususu açıkça izah etmemiştir, ancak besmelenin gizli okunacağını söylemiş, fakat onun, Fatiha Sûre-sı'nin ilk ayeti olup olmadığım belirtmemiştir Ya'lâ, Muhammed İbn Hasan'a bes-

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/268-275.

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/275.

meleyi sordum. O: "Kur'ân'ın iki kapağı arasında olan herşey Kur'ân'dır" dedi. Ben de: "O halde niye besmeleyi gizli okuyorsun?" dedim, ama bana cevap vermedi" dedi. Kerhî de. "İlk mezhep âlimlerimizin bu konuda tam tamına ne dediklerini bilemiyorum. Ancak, onların, besmeleyi gizli okumayı emretmiş olmaları, besmelenin, Fâtiha'dan bir ayet olmadığını gösterir" demiştir Hanefî fakîhle-rinden bazısı: "Ebû Hanîfe ile talebeleri bu meseleye girmekten kaçınmışlardır.

Çünkü, onlar, besmelenin Kur'ân'dan olup olmadığını isbata kalkışma, önemli bir iştir. Bu sebeple, bu konuda evlâ olan susmaktır" demişlerdir.

Bu konu üç meseleyi ihtiva etmektedir.

Birincisi: Bu mesele ictihadî bir mesele midir ki, bu konuda delillerin zahiri ve âhâd haberlerle istidlalde bulunmak caiz olsun? Yoksa bu, ictihadî meselelerden olmayıp katı olarak belirtilmiş meselelerden midir?

İkincisi: Bunun ictihadî meselelerden olduğunu farzedersek, bu konudaki gerçek nedir?

Üçüncüsü: Besmelenin açıktan ya da gizliden okunması hususudur. Biz bu üç meseleyi ele alacağız. 43[43]

Besmelenin Kur'ân'dan Olup Olmadığı

Besmelenin Kur'ân'dan olup olmadığı kat'î olarak belirtilmiş meselelerden olmadığını anlatmak hususunda Kâdî Ebû Bekr, bunun kesin olarak belirtilmiş me- selelerden olduğunu; bu meselede hata etmenin, küfre nisbet edilme derecesine götürmese de, en azından

fasıklığa nisbet edilme derecesine götürdüğünü söylemiştir Bu görüşüne O, şöyle delil getirmiştir:"Şayetbesmele Kur'ândan olsaydı, bunu ya tevatür yoluyla ya âhâd haberler yoluyla bilirdik Tevatür yoluyla bilinmesi geçersizdir. Çünkü besmelenin Kur'ân'dan olduğu tevatür yoluyla sabit olsaydı, bu hususta zarurî bilgi hasıl olurdu. Eğer böyle olsaydı, bunda ümmet içinde ihtilaf meydana gelmesi imkânsız olurdu. İkinci ihtimal de geçersizdir. Çünkü haber-i vâhid zan ifade eder. Eğer biz, haber-i vahidi, bir şeyin Kur'ân'dan olduğunu ısbatta, yol olarak benimsemiş olsaydık Kur'ân kesin bir hüccet olmaktan çıkar, o da zannî olurdu. Eğer bu caiz olsaydı. Râfı-zîlerin Kur'ân hakkındaki, ilâveler yapılıp bazı yerlerinin eksiltıidığı, onda tahrif ve tağ-yîrlenn bulunduğu şeklindeki iddiaları da geçerli olurdu, ki, bu da Islâmı kökten yok-eder"

Gazali, Kâdî Ebû Bekr'e muhalefet ederek şöyle demiştir: "Besmelenin Kurandan olmadığı eğer tevatürle sabit olursa, ihtilaf olmaması lâzım. Bu, âhâd haberlerle sabit olursa, o zaman Kur'ân zannî olur." Sonra Gazâlî, kendi görüşüne karşı bir soru sorarak, "Eğer bir kimse; "Bu Kur andan değildir" ifadesi ademdir. Bu ademi isbat için de nakle ihtiyaç yoktur. Zira asıl olan ademdir (yani Kur'ân dan olmamasıdır.) Fakat, "Bu Kur an'dır" sözümüz müsbet bir ifadedir. Dolayısıyla bu hususu isbât etmek için nakle ihtiyaç vardır" derse ona şöyle cevab veririz." der. Bu, her ne kadar adem ise de, besmelenin Kur'ân yazısı ile yazılmış olması onun Kur'ân'dan olduğu zannını uyandırmaktadır. Binâenaleyh burada besmelenin Kurandan olmadığına, ancak ayrı bir delil ile hükmetmemiz mümkün olur. Bu durumda, biraz önce zikredilen, besmelenin "Kur'ân'dan olup olmadığını bilmenin yolu ya tevatür veya âhâd haberlerledir" şeklindeki taksime tekrar dönmüş oluruz ki, böylece Kâdî ebû Bekrin söylediği sözün, aynı derecede kendi aleyhine de olduğu sabit olur İşte bu konuda söylenecek en son söz budur.

Bu konuda benim görüşüm şudur: Mütevâtir nakil, besmelenin, Allah Teâlâ1 nın indirmiş olduğu bir söz olarak ve mushafta onun Kur'ân yazısı ile mevcut bulunması ile sabittir. Buna göre, bizim, "Besmele Kur'ân'dandtr veya Kur'ân'dan değildir." sözlerimizin hiç bir faydası yoktur. Ancak ne var ki besmele ile ilgili bazı Şer'î hükümler ortaya çıkmıştır. Bu hükümler de Kur'ân'ın özelliklerindendir. Meselâ; besmeleyi namazda okumak farz mıdır değil midir; cünübün besmeleyi okuması caiz midir değil midir; abdesti olmayanın ona dokunması caiz

---

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/275-276.

midir değil midir? gibi. Bu hükümlerin ıctihadî birer hüküm olduğu bilinmektedir.

"Besmele Kur'ân'dan mıdır?" sözümüzün neticesi bu hükümlerin varlığına veya yokluğuna dayanınca ve bu hükümlerin varlığının veya yokluğunun sabit olması birer içtihadı husus olunca, bu konunun ictihadî olup kesin olarak belirtilmemiş bir mesele olduğu ortaya çıkar. Kâdî ebû Bekrin işi bu kadar büyütmesi
kendiliğinden düşer. 44[44]

Besmelenin Kur'ân'dan Ve Fâtiha'dan Bir Ayet Olup Olmadığı

Medîne ve Basra kıraat âlimleri ile Küfe fâkîhlerı besmelenin Fâtiha'dan olmadığını; Mekke ve Küfe kıraat âlimleri ile Hicaz fakîhlerinin ekserisi, besmelenin Fâtiha'dan bir ayet olduğunu söylemişlerdir. Bu ikinci göruS lbnu '"Mübarek ve Sutyân Sevrı n.n de görüşüdür.

Birçok delil de bu görüşün doğruluğuna delâlet etmektedir:

Birinci delil: imâm-ı Şafiî (r.a), Müslim'den, O'nun da İbnü Cüreye'den, O'nun da İbnu Ebî Müleyke'den, bunun da Ümmü Seleme (r.a.)den rivayet ettiği hadise göre, Hz. Peygamber (as), Fatiha Sûresi'ni okudu, besmeleyi bir ayet, bir ayet, bir ayet, 'i bir ayet, i bir ayet, ıbirayetve yi bir ayet saydı. Bu açık bir nastiF.

İkinci delil: Sa'îd el-Makberî'nın, babasından, O'nun da Ebû Hureyre(r.a.)'den rivayet ettiği hadise göre. Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Fatiha sûresi yedi ayettir. Bunların ilki besmeledir."

Üçüncü delil: Sa'lebi'nin tefsirinde, senediyle, Ebû Bureyde'den, Onun da babasından rivayet ettiği hadise göre. Hz, Peygamber (s.as.) şöyle demiştir:

"Sana, Süleyman b. Davud(a.s.)dan sonra benden başka hiç kimseye inmemiş olan bir ayeti haber vereyim mî? Ben de "Evet"dedim. Oda bunun üzerine: "Namaza başladığında, Kur'ân okumaya ne ile başlıyorsun?" dedi. Ben de: "Besmele ile" dedim O da: "İşte O odur" buyurdu. Bu hadis, besmelenin Kur: ândan olduğuna delâlet ediyor.

Dördüncü delil: Sa'lebî'nin. senediyle Ca'fer b. Muhammed'den, O'nun da babasından, babasının da Câbir b. Abdullah (r.a.)'den rivayet ettiği hadise göre Hz. Peygamber (s.a.s.), Câbir'e:

"Namazı kıldığında ne diyorsun? dedi. diyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): de." dedi.

Yine Sa'lebî'nin, senediyle, Ümmü Seleme (r.ah)'dan rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.), Fâtiha'yı diyerek okurdu.

Yine O, senediyle, Ali b. EbîTalib (k.v.)'den rivayet ettiği hadise göre, Hz. Ali, namazda Fatiha Sûresi'ne başladığında besmeleyi okurdu. Daha sonra da "Kim besmeleyi okumayı terkederse namazı eksik kılmış olur" derdi.

Yine Sa'lebî'nin, senedi ile, Sa'îd b. Cübeyr'den, O'nun da İbn Abbas (r.a.)'dan, Andolsun ki sana es-Seb'ul-Mesânî'yi verdik " {Hicr, 87} ayeti hakkında rivayet ettiğine göre, İbn Abbas (r.a.), es-Seb'ul-Mesânî'nin Fatiha Sûresi olduğunu söylemiştir. İbn Abbas'a, "Yedinci ayeti neredlast?" diye sorulduğunda, O, demiştir.

Yine Sa'lebî'nin, senediyle, Ebu Hureyre (r.a.)'den, O'nun da Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayetine göre, Resûtullah {s.a.s.) şöyle buyurmuştur.

"Ümmü'l-Kur'ân (Fâtiha'yı) okuduğunuz zaman besmeleyi terketmeyiniz. Çünkü o da, Fâtiha'nın ayetlerinden biridir."

Yine Sa'lebî'nin, senediyle, Ebû Hureyre (r.a.)'den rivayet ettiği hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ şöyle buyurur: Namazı kulum ile Benim aramda ikiye taksim ettim. Kul, dediğinde, Allah Teâlâ, "Kulum Beni yüceltti" der Kul, dediğinde, Allah (c.c), "Kulum Bana hamdetti" der. Kul, dediğinde, Allah Teâlâ, "kulum Beni övdü" der. Kul, diğinde Cenâb-ı Hakk, "Kulum işlerini Bana havale etti" der. Kul, dediğinde, Cenab-ı Allah, "Bu benimle kulum arasında (ortaktır)" der. Kul, dediğinde, Cenâb-ı Hakk, "Bu kulumundur ve kuluma istediği

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/276-277.

verilecektir " buyurur."

Yine Sa'lebî'nin. Ebû Hureyre (r.a.)'den,senedi ile rivayet ettiği haberde O şöyle der:

Mescid'de Hz. Peygamber (sas.) ile beraberdim. Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabı ile sohbet ediyordu. Tam o sırada namaz kılmak isteyen birisi girdi, namaza başladı ve eûzüyü okudu. Sonra da (besmele okumadan)" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bunu duydu da. adama:

"Ey Adam! Namazım kestin. Besmelenin Fâtiha'dan olduğunu bilmiyor musun? Besmeleyi terkeden, Fâtiha'dan bir ayet terketmiş, Fâtiha'dan bir ayet terkeden ise namazını kesmiş olur. Zira Fâtiha'sız namaz sahih olmaz. O halde kim, Fatiha? dan bir ayet terkederse namazı batı! olur" demiştir.

Sa'lebî'nin Talha b. Ubeydultah (r.a.)dan, senediyle rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: "Kim besmeleyi terkederse, Allah'ın kitabından bir ayet bırakmış olur."

Bu hadislerin tamamını Merhum Allâme Ebû İshâk es-Sa'lebi'nin tefsîrinden aktardım.

Beşinci delil: Fâtiha'nın başında besmeleyi okumak farzdır. Durum böyle olunca besmelenin Fâtiha'dan bir ayet olması gerekir Fâtiha'dan önce besmeleyi okumanın farz olmasının delili, ayetidir. Bu ayetteki nin başındaki harfinin zâıd olduğunu söylemek caiz değildir. Çünkü Cenâb-t Hakk m kelâmında aslolan, herbir harfin mutlaka bir faydası (manası) olmasıdır. Bu harf de bir mana ifade edince, ayetin takdiri: (Rabbinin ismi ile başlayarak oku) şeklinde olur. Buradaki "oku" emri vücûb (farziyyeti) ifade eder. Bu vucûb. namazdaki kıraatin dışında her hangi bir yerde yoktur. Öyle ise, nassı muattal olmaktan (amel edilmemekten) korumak için besmelenin namazdaki kıraatle okunmasının farz olduğunu söylemek gerekmiştir.

Altıncı delil: Besmele, Kuran hattı ile yazılmıştır. Kur'ân'dan olmayan her şey ise Kur'ân hattı ile yazılmamıştır Görmüyor musun ki Sahabe, sûre isimlerinin Mus-hafa yazılmasına engel olmuş, her on ve beş ayetten sonra işaretler konulmasını menetmişlerdir Bütün bunlardan maksatları, Kur'ân'dan olmayanın Kur'ân'a karışmasına engel olmaktır. Şayet besmele Kur'ân'dan olmasaydı, Sahabe onu Kur'ân hattı ile yazmazlardı. Besmelenin Kur'ân hattıyla yazılması hususunda ittifak ettiklerine göre. Besmelenin Kur'ân'dan olduğunu anlarız.

Yedinci delil: Müslümanlar, Kur'ân'tn ıkı kapağı arasında olan her şeyin Allah m kelâmı olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Besmele de Kur'ân'ın iki kapağı arasında vardır O halde besmelenin de Allah'ın kelâmı olduğunu kabul etmek gerekir. İşte bu sebebten ötürü, Ya'lâ'nın, bu sözü Muhammed İbn Hasan'a söylediğinde. Onun, her hangi bir şey söylemediğini yukarıda anlatmıştık.

Ebû Bekr er-Râzî'nin görüşü, besmelenin Kur'ân'dan olduğu ancak Fatiha Sû-resi'nden bir ayet olmadığı, besmelenin ındınlışmden maksadın sûrelerin arasını ayırmak olduğu şeklindedir. Son iki delil Ebû Bekr er-Râzî'nin sözünün aksini ifade etmez.

Sekizinci delil edi ayet olduğunda mutac -tırlar. Ancak Şafiî (r.a.) şöyle demiştir: sözü bir ayet, " sözü de bir ayettir." Ama, Ebû Hanî-fe (rahmetullahi aleyh) şöyte demiştir: "Besmele, Fâtiha'dan bir ayet değildir. Fakat, bir ayet, de diğer bir ayettir" Ebû Hanîfe'nın bu sözünün zayıf olduğunu ve tercihe şayan olmadığını müstakil bir başlık altında izah edeceğiz. O zaman geriye kalan tek ihtimal, besmeleyi Fâtiha'dan tam bir ayet saymaktır. Çünkü böyle kabul etmedikçe, ayet sayısı, yedi olmaz.

Dokuzuncu delil: Besmeleyi Fâtiha'nın başında okumanın vâcib olduğunu söy-lememizdir. Buna göre, besmele'nin Fâtiha'dan bir ayet sayılması gerekir. Şu birinci sözün iza'hı sudur: Ebû Hanîfe, besmeleyi okumanın, (terkinden) daha faziletli olduğunu kabul ediyor. Böyle olunca ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in besmeleyi Fâtiha'nın başında okuduğu belli olunca, üenâb-ı Hakk'ın "(O Peygambere) uyunuz." (Araf. 158) ayetinden dolayı, besmeleyi okumanın bize de farz olması gerekir. Besmeleyi burada okumanın farz olduğu sabit olunca, besmelenin Fâtiha'dan olması da kesinlik kazanmış olur Zira bu iki hükmü birbirinden ayıran yoktur.

Onuncu delil: Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın şu sözüdür;""Besmele ile başlanılmayan her önemli iş güdüktür (veya) kesiktir.[45][45] İmandan sonra amellerin en büyüğü namazdır. Buna göre, namazda besmeleyi okumadan Fâtiha'yı okumak, namazın güdük olmasını gerektirir. Hadisteki a'jŞn lâfzı, son derece noksanlık ve kusuru ifâde eder. ZiraCenâb-ı Hakk, bu kelimeyi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e düşman olan kâfiri kınamak için söylemiş ve "Sana buğzeden (yok mu? İşte asıl) zürriyetsiz olan O'dur." (Kevser. 3) buyurmuştur Buna göre, besmele okunmadan kılınan namazın son derece nöKsan ve Vusulü eden herkes namazın fasıd olacağına hüküm verir Bu da besmelenin Fâtiha'dan olduğuna ve okunmasının farzıyyetıne delildir.

---

[45][45] Musned 2/359

Onbirinci delil: nz. Peygamber (s.a.s.) Ubeyy b. Ka'b'e (r.a.) "Allah'ın kitabındaki ayetlerin en büyüğü hangisidir?" dediğinde, O, doğrulamıştır. Bu hadisten şu şekilde delil çıkarabiliriz: Bu söz, besmelenin ayet olduğunu gösterir Besmelenin "ayetinde tam bir ayet olmayıp, bir ayetin parçası olduğu bilinen bir husustur. O halde besmelenin, bu ayetin haricinde tam bir ayet olması gerekir. Bu şekilde hüküm veren herkes, besmelenin Fatiha Sûresi'nin evvelinde bir tam ayet olduğunu söylemiştir.

Onikinci delil: Muâviye (r.a.), Medîne'ye gelip halka, açıktan okunması gereken bir namaz kıldırmış ve bu namazda Fâtiha'yı besmelesiz okumuştu. Namazını bitirince, Muhacir ve Ensâr her taraftan, "Unuttun mu yoksa. Kur'âna başlarken besmele hani?" diye seslendiler. Bunun üzerine o, namazı yeniden kıldırdı ve besmeleyi deokudu.Bu haber Sahabe (r.a.)'nin,besmelenin Kur'ânve Fatiha dan olup açıktan okunmasının evlâ olduğunda icmâ ettiklerini gösterir.

Onüçüncü delil: Diğer Peygamberler (s.a.s.) hayırlı bir işe başladıklarında, besmele ile başlarlardı. O halde bunun Peygamberimiz Hz. Muhamrrted (s.a.s.)'e de farz olması gerekir. Peygamberimiz (s.a.s.) hakkında bu farziyyet söz konusu olunca bizim hakkımızda da söz konusu olur. Besmelenin hakkımızda farz olduğu sabit olunca, Fatiha Sûresi'nden bir ayet olduğu hususu ortaya çıkar. Bu söz dizisindeki birinci mukaddimenin delili şudur: Hz. Nûh (a.s.), gemiye binerken

"Binin (gemiye). Onun akıp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladir" (Hûd. 41) demiş; Hz. Süleyman (a.s.), Belkîs'e mektup yazdığı zaman, mektubun başına besmeleyi yazmıştır. Eğer Onlar (Hanefîler) ayeti, Hz. Süleyman (a.s.)'ın, Allah'ın isminden önce kendi ismini söylediğine delâlet ediyor" derlerse, biz de deriz ki: Böyle olduğunu düşünmekten Allah'a sığınırız. Çünkü o kuş (Hüdhüd), Hz, Süleyman (a.s.)'ın mektubunu getirip, Belkîs'in önüne koymuştur. Belkis, hiç kimsenin giremeyeceği bir evde idi. Çünkü o evi birçok muhafız ve asker koruyordu. Bu sebebten Belkis, bu mektubu getirenin o kuş olduğunu anladı. Daha önce de Süleyman (a.s.)'ın ismini duymuştu. Mektubu alınca, o kendi kendine "Bu Süleyman'dan (geliyor)" dedi. Mektubu açınca, başında besmeleyi gördü de "Ve bu mektub besmeleyle başlıyor' dedi. İşte bu sebeple, peygamberlerin (s.a.s.) her hangi bir hayırlı işe başladıklarında besmeleyi anarak başladıkları ortaya çıkmıştır.

Sözdeki ikinci mukaddime, bu husus diğer peygamberler hakkında sabit olunca, bizim Peygamberimiz (a.s.)'a da bunun farz olması gerekir şeklinde idi. Bunun delili şudur: "Bunlar, Allah'ın kendilerine hidayet ettiği kimselerdir. Öyleyse, onların hidayetlerine uy." (Enam, 90) ayetidir.

Bu, Peygamber (s.a.s.) hakkında sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın "Ona tâbi olun" ayetinden ötürü de, bunun bize de farz olması gerekir. Besmeleyi okumanın bize farz olduğu sabit olunca, besmelenin Fâtiha'dan bir ayet olduğu da sabit olur. Bu iki hükmü birbirinden ayıran yoktur.

Ondördüncü delil: Cenab-ı Hakk'ın varlığı diğer varlıklardan öncedir. Çünkü Allah, Kadîm ve Hâlık'dır. O'ndan başkası ise, sonradan otma ve mahlûktur. Yaratıcı olan Kadîm'ın, yaratılmıştan önce olması gerekir. Allah Teâlâ'nın, kendisirde" başkalarından önce olduğu sabit olunca, uygun aklî bir hükümle, O'nun ziknnr başkalarının zikrinden önce olması gerekir. Zikirdeki bu öncelik, ancak "be le"nm okunmasının diğer zikir ve okuyuşlardan önce olmasıyla elde edilir. EL çeliğin farz olduğuna hükmetmek aklen güzel olunca, bunun dinen de muteber olması gerekir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Müslümanların güzel gördüğü ve uygun bulduğu herşey Allah katında da güzeldir'[46][46] Besmeleyi okumanın farz olduğu sabit olunca onun Fatiha'dan bir ayet olması da sabit olur. Çünkü, bu iki hükmün birbirinden ayrıldığını hiç kimse söylememiştir.

Onbeşinci delil: Nemi Sûresi'nde geçen besmele, şüphesiz Kur'ân'dandır. Sonra bu besmeleyi Kur'ân hattıyla tekrar edilmiş olarak görüyoruz. O halde, onun Kurandan olması gerekir Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın "Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?" (Rahman, 13) ve "Yazıklar olsun, o vakit, yalanlayanlara" (Mürseiât, 15) ayetlerini Kur'ân'da aynf Kat ve aynı şekilde tekrar etmiş olarak gördüğümüzde, diyoruz ki, bütün bunlar Kur'ân'dandır.

Onaltıncı delil: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, İslâm'ın ilk yıllarında, besmeleyi Kureyş hattı ile, şeklinde yazdığı rivayet edilmiştir. Ne zaman ki, "(Hûd. 41) ayeti nazil oldu. Hz. Peygamber besmeleyi diye yazdı. Daha sonra Cenâb-t Hakk'ın, ayeti nazil olunca, Hz. Peygamber, şeklinde yazdı.

Neml Sûresı'ndeki (Neml 30) aveti inince de tıpkı bu ayetteki gibi yazdı. Buradaki delâlet ciheti şöyledir: Besmelenin cüzlerinin hepsi Kur'ân'dandır. Keza tamamı da Kur'ân'dandır. Ayrıca, o, Kur'ân'da yer almıştır (yazılmıştır), Binâenaleyh onun Kur'ân'dan olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. Çünkü, şu kadar çok gerekçenin bulunması ve çok bılınmesiyle beraber, onu Kur: ân'dan çıkarmak caiz olsaydı, Kur'âmn diğer ayetlerini de Kur'ân'dan saymamak aynı şekilde caiz olurdu ki, bu da Kurana dil uzatmaya sebep olurdu.

Onyedinci delil: Cenâb-ı Hakk'ın, besmeleyi Hz. Muhammed (s.a.s.)'e indirdiği ve O'na besmeleyi Kur'ân hattıyla yazmayı emrettiğinin tevatürle sabit olduğunu izah etmiştik. Ve yine, ihtilâfın neticesinin besmelenin Kur'ân'dan olup olmaması hususunda olduğunu, bunun da, meselâ besmeleyi okumak vâcib midir'? Cünup kimse onu okuyabilir mi ve abdestsız kimse ona dokunabilir mı? gibi, hususî hükümlere yönelik olduğunu açıklamıştık. Biz deriz ki, bu hükümlerin varlığı, en ihtiyatiı yoldur. O halde, ihtiyata yönelmek gerekir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) "Sana şüphe vereni bırak da, şüphe vermeyene geç."[47][47] buyurmuştur.

Besmelenin Fatihadan bir ayet olmadığına dair Hanelilerin delilleri: Besmelenin, Fatihadan bir ayet olduğu görüşünü kabul etmeyenler de çeşitli deliller ileri sürmüşlerdir. Şöyle ki:

Birinci delil: Muhalifler Ebû Hureyre'nin rivayetine tutunmuşlardır ki, buna göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: Allahu Teâlâ^öyle der: "Namazı, kulumla benim aramda ikiye taksim ettim Kul, dediğinde, Allah kulum beni övdü, der. Kul, dediğinde, Allah, kulum beni med-hetti der. Kül, dediğinde, Allah, kulum beni uiuladı, der. Kul, dediğinde, Cenâb-ı Hakk, bu benimle kulum arasındadır", der.[48][48] Bu haberlelki yönlü istidlalde bulunulmuştur. Birinci istidlal şekli şudur: Hz. Peygamber (s.a.s.), bu hadiste besmeleyi zikretmemiştir. Şayet besmele, Fâ-tiha'dan bir ayet olsaydı, Hz. Peygamber bunu dile getirirdi. İkinci istidlal şekli ise şudur: Cenâb-ı Hakk, hadiste geçen salâtı, kendisiyle kulu arasında ikiye taksim ettiğini buyurmuştur. Burdaki "salât" lâfzından murad. Fatiha Sûresi'dir. Bu yarıya bölme işi, "besmele, Fâtiha'dan bir ayet değildir" dediğimizde, ancak elde edilmiş olur. Çünkü Fatiha, yedi ayettir Buna göre, Fatiha Sûresi'nde üç buçuk ayetin-ki bu da başlavıp de sona erer-Allah'a; üç buçuğunun da -ki bunlar den başlayıp sûrenin sonuna kadar olan ayetlerdir-kula ait olması gerekir'Besmeleyi Fâtiha'dan bir ayet saydığımızda, Allah'a ait olanın dört buçuk; kula ait olanın ise, iki buçuk olması gerekir, Halbuki bu, mezkûr iki eşit parçayı ortadan kaldırır.

İkinci delil: Hz. Aişe (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, namaza başlarken tekbir ve ayetini okuyarak başladığını rivayet etr ıştır. Ki bu da, besmelenin Fatiha Sûresinden bir ayet olmadığına bir delildir.

Üçüncü delil: Şayet Cenâb-ı Hakk'ın, sözü bu sûreden bir ayet olsaydı, yine Cenâb-ı Hakk'ın sözünde, tekrarın olması gerekirdi ki, bu da delile aykırıdır

---

[46][46] Mûsned. 1/379.

[47][47] Daha önce geçti.

[48][48] Bu hadis biraz önce geçmiştir.

Muhaliflerin birinci delillerine birçok yönden cevap veririz:
Birinci husus: İmam Ebû İshak es-Sa'lebî'nin, senediyle Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet ettiği haberde, Hz. Peygamberin besmeleyi, Fatiha Sûresi'n-den tam bir ayet olarak addettiğini nakletmiştik. İki rivayet çatışınca, tercih yapmak bize aittir. Çünkü, isbat eden rivayeti, nefyeden rivayete tercih etmek gerekir49[49]
ikinci husus: Ebu Davûd es-Sahtıyanî'nin en-Nahaî'den, O'nun da Mâlik'den, onun da el-Alâ b. Abdirrahman'dan, onun da babasından, babasının da Ebû Hu-reyre (r.a.)'den rivayet ettiği bir hadise göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: dediğinde, Cenâb-ı Hakk, kulum beni uluiadı; bu benimle kulum arasında olan bir şeydir." Sen bunu iyice kavradığında biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın sözü, taksim hususundadır. Bu ise. Ancak ayetinden önce ve sonra üçer ayet olduğunda mümkündür. Şayet, besmelenin Fatiha Sûresi'nden olduğunu kabul edersek, bundan önce üç ayet bulunmuş olur ki, bu durumda bu haber, bu bakımdan bizim lehimize delil olur.
Üçüncü husus: Nısf yanı "yarı" lâfzı, ayetlerin sayısındaki yarıya muhtemil olduğu gibi, mana bakımından da yarıya ihtimali vardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), "Ferâiz ilmi, ilimlerin yansıdır" buyurmuş, ferâiz ilmini, ölülerin durumundan bahsetmesi bakımından, "yan" diye adlandırmıştır Çünkü ölümle hayat, birbirini tamamlayan iki yarımdır Şureyh de: "İnsanların yansı kızgınken, ben sabahladım" demiş, onların bir kısmının hoşnut, bir kısmının da öfkeli olması bakımından, bunu "yarı" olarak isimlendirmiştir.
Dördüncü husus: Bizim, besmelenin Fâtiha'dan bir ayet olması hususundaki delillerimiz açıktır Halbuki onların, tutundukları haberden maksat, besmelenin Fâtiha'dan olup olmadığı hususunu izah değildir. Bu haberin maksadı, başka bir şeyi beyandır O halde, bizim delilimiz daha açık ve daha güçlüdür
Beşinci husus: Bizim görüşümüzün, ihtiyata en yakın olduğunu da açıklamıştık.
Muhaliflerin ikinci delillerine de, İmâm Şafiî'nin söylemiş olduöu şu sözle cevap veririz: Şafiî şöyle buyurmuştur; Belki de, Hz. Âişe Fâtiha'nın ismi olarak kullanmıştır Nitekim "Falanca, "Hamd, gökleri yaratan Allah'a mahsustur." {Enam. 1) sûresini okuduğunda, 'yi okudu." denilir İşte burada da durum aynıdır. Bunun cevabının tamamı, daha sonra Enes'in haberi olarak gelecektir
Üçüncü delillerine cevabımız da şudur: Te'kit etmek için, Kur'ân'da tekrarlar çoktur Cenâb-ı Hakk'ın Rahman ve Rahîm olmasını te'kit etmek, yapılacak şeyin en önemlisidir Allah en iyi bilendir. 50[50]

Fatiha Sûresinin Ayetlerinin Sayısı

Bazı şazz rivayetlerde, Hasan-ı Basrî'nin, bu sûrenin ayetlerinin sekiz tane olduğunu söylediğine şahid oldurn. Ancak, âlimlerin çoğunun müttefik olduğu meşhur rjvayette ise bu sûrenin ayet sayısı yedidir İşte buna kjnaen ,je, Allah Teâlâ'nın "Andolsun ki biz sana es-Sebu'l-Mesânî'yi (yedi tekrar edilen ayeti) verdik." (Mfcr, 87) ayetini de "Fatiha Sûresi" diye tefsir etmişlerdir Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki, "Besmele Fatihamdan bir ayettir" diyenler, Cenâb-ı Hakk'ın sözünü tek bir ayet kabul etmişlerdir. Ebû Hanîfe'ye gelince, o, besmeleyi Fatiha Sûresi'nden bir ayet saymayınca. sözünü bir ayet, sözünü de ikinci bir ayet kabul etmiştir. Bu hususu iyice kavradığında biz deriz ki İmâm-ı Şafiî'nin söylediği daha evlâdır. Birçok şey buna delâlet eder.
Birincisi: ayetinin sonu, daha önce geçen ayetlerin sonuna benzemiyor. Halbuki âyet sonlarında benzerliği gözetmek lâzım Ztra biz Kur'ân ayetlerinin sonunun, birbirine yakın veya

---

49[49] Bu kaideye göre herhangi bir hususta, bir rivayet varlığına, diğer bir rivayet de var olmadığına delâlet ediyorsa, mevcudiyeti gösteren birinci kısım tercih edilir.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/277-284.

birbirine benzef öimak üzere, iki türlü olduğunu görüyoruz. Birbirine yakın olan Kaf Sûresi'ndeki gibidir, birbirine benzer olan da Kamer Sûresi'ndekı gibidir. Cenâb-ı Allah'ın zü, ayet sonu olarak, bu iki kısımdan değildir O haide, buradaki ayetin sonu kabul etmek mümkün değildir.

İkincisi: sözünü, ayetin başlangıcı kabul ettiğimizde, ayetin evvelini £ lâfzı kabul etmiş oluruz. Bu j-t lâfzı da ya kendinden önceki kısmın sıfatı, veya kendinden öncekinden istisna edilen bir kelimedir. Mevsûfuyla beraber zikredilen sıfat, tek bir şey gibidir. Tıpkı, müstesna minh ile beraber müstesna da, bunun gibi, tek bir cümieymiş gibi kabul edilirler. Aralarına bir fasıla sokmak, delilin aksine bir-hareket tarzı olur. Ama Cenâb-ı Hakk'ın sûrenin sonuna kadar, tek bir ayet olarak kabul ettiğimizde, sıfatla birlikte mevsûfu; "müstesna minh" ile birlikte "müstesnâ"yı tek bir söz ve tek bir ayet kılmış oluruz. Bu ise, delil olmaya en yakın olandır.

Üçüncüsü: "Mübdelun mjnh (kendisinden bedel tutulan kelime) mahzuf hükmündedir. Buna göre ayetinin takdiri, olur. Ancak, kendilerine Cenâb-ı Hakk'tn in'âm ettiği kimselerin yoluna iletilmeyi taleb etmek, sadece ıkı şartın tahakkukuyla caiz olur. Bu şartlardan birincisi, kendisine in'âm edilmiş olanın, gazab edilmiş olmaması, ikincisi ise, kendisine in'âm edilmiş olanın sapıtmış olmamasıdır. Biz bu şartı kabu! etmediğimizde, "ayetiyle ıhtıdâ talebi caiz olmaz. Bunun de-lıli şu ayettir: "Allah'ın nimetini, küfür ile değiştirenleri görmedin m;?"(ibrâhîm. 28jBu, Cenab-ı Allah'ın, onlara nimet verdiğine fakat onlar neticede gazaba uğrayanlar ve sapıtanlar haline geldiklerinden, onlara tâbi olmanın caiz olmadığına delâlet eder. Böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın

ifadesini, yine Allah'ın ifadesinden ayırmanın uygun olmadığı, tam aksine bu ıkı ifadenin toplamının tek bir kelâm olduğu ortaya çıkmış olur. Bu sebeble de, bu iki ifadenin tek bir ayet olduğuna hükmetmek gerekir. Eğer muhalifler; "Cenâb-ı Hakk'ın sözü tek bir ayet; sözü, mana cihetiyle kendinden öncekine bağlı olup, müstakil bir ayet olma'makla birlikte, ikinci bir ayet değil midir?" derlerse, biz deriz ki, bu iki husus arasındaki fark şudur:

sözü, sözü olmadan da tam bir sözdür. O hal-de, yalnız" sözünün tam bir ayet olması imkânsız değildir. Halbuki, öbürü JDunun gibi değildir. Zira, beyan ettiğimiz gibi, yalnız başına " afizû tam bir kelam olmayıp, aksine buna sözü ilâve edilmediği sürece, O'nun Atsözü doğru olmaz. Böylece, ikisi arasındaki fark ortaya çıkmış olur.51[51]

Sekizinci Mesele

Mezheb âlimlerimizden bir kısmı, besmelenin diğer sû relerin evvelinden bir ayet olup olmadığı hususunda, Şâfiî (r.a.)'a ait iki görüş rivayet etmişlerdir. Şafiî ulemasına gelince, diğer sûrelerin başındaki besmelenin de Kur'ân olduğu hususunda ittifak etmişler ve bu husustaki sözü ikiye ayırarak, her sûrenin başındaki besmele yalnız başına olarak mı tam bir ayettir yoksa besmele, kendisinden sonra gelen kısımla beraber olarak mı bir ayet teşkil etmektedir? demişlerdir.

Bir kısım hanefîler de. bu meselede Şafiî'nin icmâya muhalefet ettiğini söylemişlerdir. Zira, Şafiî'den önce hiç kimse diğer sûrelerin başındaki besmelenin ayet olduğunu söylememiştir. Bizim delilimiz şudur: Besmele, her sûrenin başında Kur! ân hattıyla yazılmıştır. O halde, besmelenin Kur'ân olması gerekir. Muhalifler, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadisle ihticâc etmişlerdir. Bu hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.s.). Mülk Sûresi'nin otuz ayet, Kevser Sûresı'nin ise üç ayet olduğunu söylemiştir. Sonra Ashab.Du ayetlerin besmelesiz tamamlandığında ittifak etmişlerdir. O halde, besmelenin bu sûrelerden bir ayet olmaması gerekir,

Bu hususa cevap olarak biz. besmele kendisinden sonraki ayetle birlikte bir ayettir, dediğimizde bu müşkül ortadan kalkmış olur.

Eğer muhalifler: Besmelenin. Fâtiha'nın evvelinden tam bir ayet olduğunu itiraf ettiniz. O

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/284-286.

halde, diğer sûrelerden ayetin bir kısmı olduğuna hükmetmeniz nasıl mümkün olyr derlerse biz deriz ki: Bu tuhaf değildir, olabilir. Cenâb-ı Hakk'ın, sözünün tam bir ayet, sonra Dualarının sonu ise. hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur, demeleridir." (Yûnus, 10) sözünün toplamının bir ayet olduğunu görmez misin? Burada da durum aynıdtr. Bunun gibi, Kevser Sûresi de üç ayettir. Yani bu sûrenin hususiyyeti, üç ayet olmaktır. Besmele ise. bütün sûreler arasında, müşterek olan bir şey gibidir Böylece, bu sual de sakıt olur. 52[52]

Dokuzuncu Mesele

Ahmed b. Hanbel'den rivayet edildiğine göre o, besmelenin Fâtiha'dan bir ayet olduğunu söylemiş, ancak besmeleyi her rekâtte gizli okumuştur. Şafiî'ye gelince, O da besmelenin Fatiha Sûresi'nden bir ayet olduğunu söylemiş ve onu açıkça okumuştur. Ebû Hanîfe de, besmelenin Fâtiha'dan bir ayet olmadığını söylemiş, ancak her rekâtte besmeleyi açıktan okumayarak, gizli okumuştur. Biz deriz ki, besmeleyi açıktan okumak sünnettir. Sunun bir çok delili bulunmaktadır.

Birinci delil: Besmelenin Fâtiha'dan bir ayet olduğunu delilleriyle göstermiştik. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki, "istikra" {etraflı araştırma) tek bir sûrenin ya tamamıyla gizli okunmasına veya tamamıyla açık okunmasına delâlet eder. Bir sûrenin, bir kısmının gizli, bir kısmının da açık okunmasına gelince bu, hiç bir sûrede yoktur. Bu sabit olunca, cehrî kıraatlerde, besmeleyi açıktan okumak meşru olur.

İkinci delil: Hiç şüphe yok ki, sözü, Cenâb-ı Allah'ı övmek ve O'nu tazimle zikretmektir. Bundan dolayı, bunu açıkça söylemenin meşru olması gerekir.ZiraCenâb-ıHakk, Allah'ı, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir tarzda anınız." (Bakara, 200) buyurmuştur. Malûmdur ki insan babasıyla övünüp, bundan kaçınmazsa babasının ismini açıkça anar, ve bu işte çok ileri gider. Fakat, babasının adını gizler veya sessizce söylerse, bu, babasının ismini açıkça söylemekten çekindiğini gösterir. Babasıyla iftihar eden kimse onun ismini açıkça söylemek konusunda mübalâğa edince, Allahı açıkça zikretmenin, amel cihetinden daha evlâ olması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Allah, Cahiliye devrinde) atalarınızı (böbürlenerek) andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. (Bakara, 200) buyurmuştur.

Üçüncü delil: Allah'ı açıktan zikretmek, inkâr edenin, inkârına bakılmaksızın, bu zikrin iftihar edilecek bir şey olduğunu gösterir. Aklen bunun güzel göründüğünde şüphe yoktur. Ser'an da bu böyledir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) " "Müslümanların güzel gördüğü her şey Allah katında da güzeldir.53[53] Şu husus da görüşümüzü güçlendirir: Gizlemek ve saklamak, ancak ayıplı ve noksan şeye mahsustur. İşte bu ayıbın ortaya çıkmaması için insan onu gizler ve saklar. Övünmenin, üstünlüğün ve iftiharın çeşitlerinin en büyüğünü ifade eden şeyi, gizlemek aklen nasıl uygun olur? Kulun, tazim maksadıyla Allah'ı zikretmesinden daha üstün ve mükemmel bir iftihar vesilesi olamıya-cağı malûmdur Zira Hz. Peygamber (s.a.s.)
"Müjdeler olsun o kimseye ki dili Allah'ın zikri ile ıslanmış olarak ölmüştür54[54]. Hz. Ali (k.v.) de şöyle derdi: "Ey kendisinin zikri zikredenler için bir şeref olan varlık." Bu gibi şeyleri gizlemeye gayret göstermek akıllı olan insana nasıl yakışır? Bu sebeble, Hz, Ali (r.a.)'ın mezhebinin, bütün namazlarda besmeleyi açıktan okumak olduğu nakledilmiştir. Ben de derim ki bu delil, muhaliflerin sözleriyle silinip gitmeyecek kadar, bence, güçlü ve sağlamdır

Dördüncü delil: Senedi ile Şafiî (r.a.) şunu rivayet etmiştir: Muâviye (ra.) Medî-ne'ye geldi ve halka namaz kıldırdı, besmeleyi okumadı. Rükû ve secdeye giderken de tekbir almadı. Selâm verince Muhacir ve Ensar ona şöyle seslendiler: "Ey Muâviye, namazımızı çaldın, besmele nerede? Rükû ve secdeye giderken tekbir nerede?" Sonra, Muâviye {r.a.), besmele ve tekbirlerle birlikte namazı yeniden kıldırdı. İmâm-ı Şafiî (r.a.) şöyle buyurmuştur: Şüphesiz

---

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/286.

53[53] Daha önce geçti.

54[54] Benzen bir hadis için bkz Tırmızî. Duâ. 4 (5/458).

Muâviye güçlü ve saltanatlı bir hükümdardı. Şayet besmeleyi açıktan okumak, Muhacir ve Ensar'a göre, yerleşmiş bir iş olmasaydı, Muâviye'nin besmeleyi terketmesi sebebiyle, onlar bu hâli yadırgadıklarını ortaya koyamazlardı.

Beşinci delil: Beyhakî es-Sünenü'I-Kebir'inde, Ebû Hureyre (r.a.)'dan rivayet ettiği hadiste o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) namazlarında besmeleyi açıktan okurdu." Sonra Beyhakî, Ömer b. Hattab, Ibn Abbas, Ibn Ömer ve İbn Zübeyr (r.anh)'den de besmeleyi açıktan okuduklarını rivayet etmiştir.

Ali b. Ebî Talib (r.a.)'a gelince, onun besmeleyi açıktan okuduğu tevatürle sabit olmuştur. Kim dinî hususunda Hz. Ali'ye uyarsa o kimse doğruyu bulmuş olur. Bunun delili ise Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu sözüdür,"Ey AUahım, AH nerede dönüp dolaşırsa, hakkı da onunla birlikte dönderip dolaştir.55[55]

Altıncı delil: sözü, takdir edilmesi gereken bir fiile taalluk eder. Buna göre takdir şöyle olabilir: " her hangi birşey takdir edilebilir. Şüphe yok ki bu besmeleyi duymak, Allah'ın korumasının haricinde, O'na isyan etmekten alıkoyacak bir güç ve Allah'ın yardımı olmaksızın, Allah'a itaata güç-kuvvet bulmanın imkânı olmadığına dair aklı uyarır. Yine Allah'ın zikri ile başlamadıkça hiç bir hayır ve bereketin tam olamayacağına aklın dikkatini çeker. Bütün ibadet vetaatlardan maksadın, akılda bu tür manaların meydana gelmesi olduğu malûmdur. Bu kelimeyi (besmeleyi) dinlemek, bu yüce hayırları ve üstün bereketleri ifade edince, besmeleyi söyleyen kimse Cenâb-ı Allah'ın " insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmehiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız," (Ai ı imrân. 110) ayetinin şümulüne girmiş olur. Çünkü besmeleyi açıktan okuması sebebiyle, okuyan kimse emri bi'l-ma'rûf kısımlarından en güzel olanını yapmıştır ki, bu da kişinin bütün benliği ile Allah'a yönelip, bütün hayır işlerde Allah'ın yardımını istemesidir. Hâl böyle olunca akıllı olan kimsenin, "Besmeleyi açıktan okumak bidattir" demesi nasıl yakışık alır.

Muhalif olan, birçok husus ve delil ilen sürmüştür. Şöyle ki:

Birinci delil: Buhârî'nin senedi ile birlikte, Enes b. Mâlik (r.a.)'dan rivayet ettiği hadise göre O şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.lEbû Bekr.Örnerve Osman'ın arkalarında namaz kıldım. Hepsi ile okumaya başlıyorlardı" Müslim de bu haberi Sahîh'inde rivayet etmiştir. Ancak Müslim'in rivayetinde: "... onlar besmeleyi söylemiyorlardı" ibaresi de vardır Başka bir rivayette ise "... onlardan her hangi birinin besmeleyi (namazda, Fâtiha'nın başında) okuyanını duymadım" ilâvesi; dördüncü bir rivayette ise".... onlardan hiç biri besmeleyi açıktan okumamıştır" ifadesi yer almıştır.

İkinci delil: Abdullah b. Mugaffel'in rivayet etmiş olduğu hadistir. O şöyle demiştir: Babam, benim (namazda) besmeleyi okuduğumu duydu da şöyle dedi; "Evlâdım! İslâm'da bidatlardan sakın. Hz. Peygamber (a.s.)'m, Ebû Bekr'in. Ömer'in ve Osman'ın arkalarında namaz kıldım, bunların hepsi" diye okumaya başlarlardı. O halde namaz kıldığında başla." Ben de derim ki, Enes ile İbn Mugaffei, besmelenin zikredilmemesini üç halifeye tahsis etmişler, Hz. Alı (r.a.)'yi anmamışlardır Bu da herkesin, Hz. Ali (r.a.)'ın besmeleyi açıktan okuduğuna mutabık olduğuna delâlet eder.

Üçüncü delil: Cenâb-ı Allah'ın" "Rabbinize yalvara yakara, gizlice dua edin." (Araf, 55), "Rabbini içinden yalvara-rak ve korkarak an" (Araf, 205) ayetleridir. Besmele Allah'ı zikretmektir, öyle ise bunun da gizli okunması gerekir. Bu fakîhlerin, ilk iki söze dayanarak çıkardıkları bir delildir.

Enes (ra.)'dan gelen habere birçok yönden cevab veririz:

Birincisi; İmam Ebû Hâmid el-lsferâyınî bu konuda Enes (ra.)'dan altı rivayette bulunmuştur. Hanefîler ise Enes (r.a.)'dan üç rivayet nakletmişlerdir.

Birinci rivayet O'nun "Resûlullah(s.a.s.)'ın, Ebû Bekr'in, Ömer'in ve Osman'ın arkalarında namaz kıldım. Onlar namaza"ile başlıyorlardı." sözüdür.

İkinci rivayet, O'nun "Onlar besmeleyi okumuyorlardı" sözüdür.

Üçüncü rivayet ise, Enes (r.a.)'ın ".. Onlardan hiç birinin besmeleyi okuduklarını duymadım"

55[55] Tırmizî, Menâkıb, 20(5/633).

sözüdür Bu üç rivayet Hanefîlerin görüşünü desteklemekte, Enes (r.a.)'dan rivayet edilen diğer üç haber ise onların görüşüne ters düşmektedir,

Bunlardan birinci rivayet, daha önce zikrettiğimiz şu haberdir: Enes (r.a.) şöyle demiştir: "Muâviye namazda besmeleyi terkedince, Muhacir ve Ensâr bunu yadırgadılar." Bu rivayetin, besmeleyi namazda açıktan okumanın, sahabe arasında tevatür derecesine varmış bir iş olduğuna delâlet ettiğini açıklamıştık.

İkinci rivayet: Ebu Kılâbe'nin, Enes(r.a.)'dan rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer (r.a.) besmeleyi açıktan okurlardı. Üçüncü rivayet, Enes (r.a.)'a, besmeleyi açıktan veya gizli okumak hususunda sorulduğunda O, "Ben bu meseleyi bilmiyorum" demesidir Böylece bu mesele hususunda, Enes (r.a.)'dan gelen rivayetlerde belirsizliğin çoğalmış ve hadislerin birbiri ile çatışmış olduğu ortaya çıkar. Bundan dolayı diğer delillere başvurmak gerekir. Yine bu rivayetlerde başka bir töhmet vardır. O da şudur: Hz. Alı, besmeleyi açıktan okuma hususunda çok hassas idi. İdare Emevîlere geçince onlar, Hz. Ali'nin izlerini silme hususunda ileri giderek besmeleyi açıkça okumayı menetme hususunda aşırı davranmışlardır İşte bu sebeble, belki de Enes (r.a.) onlardan çekinmiş ve bu hustaki sözleri tutarsız olmuştur. Biz her hangi bir şeyde şüphe etsek de, Enes (r.a.) ve İbn Mugaffel ile, ömür boyu açıktan okumaya devam eden Hz. Ali'nin sözü arasında bir tearuz meydana geldiğinde, Hz. Ali (ra.)'ın sözüne yapışmanın evlâ olduğunda asla şüphe etmeyiz. Bu meselede kesin cevap işte budur.

Sonra biz deriz ki: Farzet ki, sizin delilleriniz ile bizimkiler arasında bir tearuz meydana geldi. Bu durumda tercih bizden yanadır, Bunun birçok yönden izahı vardır.

Birincisi: Sizin haberlerinizin râvîlen Enes ve İbn Mugaffel (r.ahm)'dir. Bizim görüşümüzün râvilen ise Ali b. EbîTâlib, İbn Abbas, İbn Ömer ve Ebû Hureyre (r.ahm) dir. Bunlar ise hem ilim bakımından, hem de Hz. Peygamber (s.a.s.)'a yakınlık bakımından, Enes ve İbn Mugaffel (r.ahm)'dan daha üstündürler.

İkincisi: Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre, haber-i vâhid, kıyasın aksine ise kabul olunmaz. İşte bu sebeble Ebû Hanîfe, Peygamber (a.s.)'ın lâfzı olmasına rağmen musarrât hadisini56[56], "kıyasa muhaliftir" diyerek kabul etmemiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, deriz ki: Apaçık aklın, besmelenin açıktan okunmasının gizli okunmasından evlâ olduğunu ıtade ettiğini açıklamıştık. Daha hangi sebeble Enes ve (İbn Mugaffel'in sözü bu bedihî ve açık olan izaha tercih edilir.

Üçüncüsü: Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın, (namazda) büyükleri küçüklere; âlim olanları olmayanlara; asîl olanları bedevilere takdim ettiği zarurî olarak bilinen bir husustur. O halde, Hz. Ali, İbn Abbas ve İbn Ömer (r.ahm)'ün, ilim, şeref ve mertebelerinin Enes ve İbn Mugaffel'den daha üstün olduklarında şüphe edilmez. Hz Ali. İbn Abbas ve İbn Ömer'in, Hz. Peygamber (s.a.s.)'a namazda yakınlıkları; Enes ve İbn Mugaffel (r.ahm)'ün ise ondan uzaklıkları zann-ı gâlib ile bilinen bir husustur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s.), Cenâb-ı Allah'ın İ^SfciZ&İİ!^* "Namazında açıktan okuma, çok gizli de okuma" (isrâ, 110) ayetine uyarak açıktan okuma hususunda mübalağa etmezdi. Bunun gibi, insan da Kur'ân okumaya başladığında, hafif bir sesle başlar, sonra sesini tedrîcen artırır, işte bu husus, Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Ömer ve Ebû Hureyre (r.ahm)ün, Hz. Peygamber (s.a.s.)dan besmeleyi açıkça okuduğunu duymuş olmaları; Enes ve İbn Mugaffel'in ise bunu duyamamış olmalarında apaçık bir sebebtir.

Dördüncüsü: Şafiî şöyle demiştir: Belki de Enes b. Mâlik'in "Hz. Peygamber (s.a.s.) namaza ile başlıyordu." sözünden maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın, kVaat hususunda bu süreyi

---

56[56] Musarrât: sütü sağıimayıp memelerinde bırakılan hayvanlar demektir Peygamberimiz (s.a.s.) m şu nadısı "Musarrât Haaısi" olarak meşhur olmuştur:

'Deve ve koyunlarını sütlerini (daha besili ve iyi görünsünler diye) sağmadan memesinde bırakmayın. Kim böyle bir hayvan satm alırsa, iki hususta muhayyerdir İsterse onu sağar ve alıkor. isterse ot sâ' miktarı hurma ile birlikte sahibine iade eder." {Buhâri. buyu: 63. cilt III, sh.25)

diğer sûrelerden önce okuduğudur. Buna göre den maksad, Fatiha Sûresi'nin tamamıdır. Böylece Enes (r.a.) sözünü, bu sûrenin ismi olarak zikretmiştir.
Beşincisi: İbn Mugaffel'in hadîsindeki "besmeleyi açıktan okumama"dan maksad, sesi yükseltmede mübalağa etmemektir. Nitekim Cenâb-ı Allah "Namazda açıktan okuma, çok gizli de okuma " (isrâ. 110) buyurmuştur.
Altıncısı: Açıktan okumak sübût, gizli okumak ise adem ifade eden bir durumdur İsbat eden rivayet ise nefyedene tercih edilir (Yani bir şeyin varlığına ait rivayet, olmadığını gösterene tercih edilir.
Yedincisi: Aklî deliller de bizim görüşümüze uygundur. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'ın ameli bizimle beraberdir. Kim Hz. Ali'yi dininde iman edinirse, dini ve nefsi hususunda sapasağlam bir kulpa yapışmış olur.
Cenâb-ı Allah'ın "Rabbini, içinden, yalvararak ve korkarak an " (Araf, 205) sözüne tutunmaya gelince, bizim buna cevabımız şudur: Biz bunun mücerred zikir için olduğunu kabul ediyoruz. Besmeleye gelince, bundan maksad, ibadet ve tevazu niyetiyle Allah'ın kelâmını okumaktır. Dolayısıyla onu açıktan söylemek evlâdır. 57[57]

Besmele İle İlgili Tâlî Konular

Besmeleyle ilgili ikinci derecedeki konular hakkındadır. Bunlar çoktur.
Birincisi: Şi'â şöyle demiştir: İster açıktan okunan ister g|Zn Okunan namazlarda olsun, sünnet olan, besmeleyi açıktan okumaktır. Fakîhlerin çoğu bu hususta, Şi'a'ya muhaliftirler.
İkincisi: Besmelenin, sûrelerin başından bir ayet olmadığını söyleyenler, onun mushafta her sûrenin başında yazılmış olmasının sebebi konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bu konuda iki görüş vardır:
Birinci görüş: Sûrelerin başındaki besmeleler Kur'ân'dan değildir. Bu görüş sahibleri de iki guruptur. Bir kısmı, besmelenin, sûre aralarını ayırmak için yazıldığını söyler. Bu sûreleri ayırma işi şu anda bilindiğinden, besmeleyi koymaya ihtiyaç yoktur. Buna göre, şayet besmele yazılmamış olsaydı da olurdu. Diğer kısmı ise, besmeleyi Mushaf'ta sûre aralarında yazmanın vâcıtTolup terketmenın caiz olamayacağını söylemişlerdir.
İkinci görüş: Bu besmeleler Kur'ân'dandır. Cenâb-ı Allah onları inzal etmiştir Fakat besmele müstakil bir ayet olup, peşinden gelen sûrenin bir ayeti değildir. Bu görüşü savunanlar da iki guruba ayrılırlar. Bir kısmı, Cenâb-ı Allah'ın besmeleyi, her sûrenin başında aynı şekilde indirdiğini söylerken; diğer bir kısmı, aksine, Cenab-ı Allah'ın besmeleyi bir defa indirdiğini ve her sûrenin başına konulmasını emrettiğini söylemiştir. Cenâb-ı Allah'ın besmeleyi indirdiğine ve onun Kur-ân'dan olduğuna delâlet eden Ümmü Seleme (rah) rivayet edilen haberdir ki, buna göre Hz. Peygamber (s.a.s.) besmeleyi bir fasıla ayeti saymıştır, ibrahim b. Yezîd'den rivayet edildiğine göre, O, "Amr b. Dînar'a, el-Fadİü'r-Rahkâşî'nin, besmelenin Kur'ân'dan olmadığını iddia ettiğim" söylediğini, Amr b. Dinar: "Sübhâ-nallah, bu adam ne kadar cüretkâr. Sa'îd b. Cübeyr'ın şöyle dediğini duydum: -İbn-i Abbasi şöyle derken duydum- Hz. Peygamber (s.a.s.). kendisine besmele indirildiği zaman, vahyedilen o sûrenin sona erdiğini ve başka bir sûrenin başladığını anlıyordu" dedi. Abdullah b. Mübarek'ten rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Kim besmeleyi terkederse, yüzonüç ayet terketmiş olur." Buna benzer haberler İbn Ömer ve Ebû Hureyre (r.ahm)'den de rivayet edilmiştir
Üçüncüsü: Besmelenin Fâtıha'dan bir ayet olduğunu. Fâtiha'nın ise namazda okunmasının vâcıb olduğunu kabul edenlerdir ki bunlar, besmelenin okunmasının gerekli olduğunu söyleyenlerdir. Besmelenin okunmasının gerekli olmadığını söyleyenlere gelince, bunlar da ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe, ona tâbi olanlar, el-Hasen b. Salih b. Cinnî, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebî Leylâ besmeleyi gizlice okurlardı. İmâm Mâlik ise şöyle demiştir: Farz namazlarda, ne açıktan ne de gizlice besmeleyi okumak doğru olmaz. Nafilelerde ise. kişi besmeleyi isterse okur, isterse terkeder.

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/287-291.

Dördüncüsü: Şafiî'nin mezhebi, besmelenin butun rekâtlarda okunmasının farz olduğunu gerektirir Ebû Hanîfe'ye gelince, bu hususta Ondan iki rivayet vardır

Ya'lâ'nın Ebû Yûsuf'tan, Onun da Ebû Hanıfeden rivayet ettiğine göre. Ebü Hanîfe besmeleyi her rekâtta Fâtıha'dan önce okurdu şeklindedir. Ebû Yûsuf. İmam Muhammed. el-Hasen b. Zıyâd. bu üçünün Ebû Hanîleden rivayet ettiklerine göre. Ebû Hanîfe. şöyle derdi Bir kimse besmeleyi, okuya başlarken ilk rekâtta okuduğu zaman, o kimseye namazını bitirinceye kadar, aynı namazda besmeleyi okuması gerekmez. Ama her sûreyle birlikte okursa, güzel olur.

Beşincisi: Ebû Hanîfe'nin sözünün zahirine göre, besmeleyi Fâtiha'nın evvelinde okuyan, diğer sûrelerin evvellerinde tekrarlamaz. Şafiî'ye göre ise, besmeleyi her sûrenin evvelinde tekrar etmek evlâdır; çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), "Besmele ile başlanılmayan her önemli is, neticesizdir (verimsizdir)".58[58]

Altıncısı: Ulema, hayızlının ve cünübün besmeleyi okumasının caiz olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bize göre sahih olan, caiz olmadığıdır.

Yedincisi: Ulema, abdest alırken besmele çekmenin "mendûb" (yapılmasıyla mükâfat alınan, yapılmaması herhangi bir cezayı gerektirmeyen) olduğunda ic-mâ etmişlerdir. Ulemanın umumu ise, bunun farz olmadığında ittifak etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), "Allah'ın sana emrettiği gibi, abdest al!" buyurmuştur. Besmele çekmek ise, abdest ayetinde zikredilme-miştir. Zahirîler (dinî nasların zahirine göre hareket edenler) ise, besmele çekmenin vâcib olduğunu, besmeleyi kasten veya unutarak terkeden kimsenin namazının sahih olmadığını söylemişlerdir. İshâk da, besmeleyi kasten terkeden kimsenin namazının caiz olmayacağını, unutarak terkeden kimsenin ise, namazının caiz olacağını söylemiştir.

Sekizincisi: Besmelesiz kesilen etten yemenin hükmü:

Kesilirken besmele çekilmemiş hayvanın yenilmesinin helâl olup olmadığı hususudur Mesele, gayet açıktır. Çünkü Cenâb-ı Hakk O halde onlar ayakta durarak boğazlanırlarken, üzerlerine Allah'ın ismini anın." (Hacc. 36) ve "Özerlerine Allah'ın ismi anılmayan şeylerden yemeyiniz" (Erfâm, 121) buyurmuştur.

Dokuzuncusu: Ulema, kişinin, "bismillah" demeden her hangi bir işe başlamamasının müstehab olduğunda ittifak etmişlerdir Meselâ uyuduğunda bismillah; kalktığında bismillah; ibâdete niyetlendiğinde bismillah; eve girdiğinde bismillah; evden çıktığında bismillah; yiyip içerken, alıp verirken bismililâh.. der. Ebenin çocuğu annesinden alırken besmele çekmesi müstehabtır. İşte bu, çocuğun dünya hallerinden ilkidir. Öldüğünde, kabre sokulduğunda bismillah denilir ki, bu da onun dünya hallerinin sonuncusudur. Kabirden kalktığında bismillah der, mahşer meydanında toplandığında bismillah der; böylece de cehennem, bismillah demesinin bereketiyle, o kimseden uzaklaşır. 59[59]

Tercüme, Kur'ân Metninin Yerini Tutabilir Mı?

Şafiî, Kur'ân'ı okuyabilen veya okuyamıyan kimseler için, Kur'ân'ın tercümesinin, namazının sahih olabilmesi için kâfi gelmiyeceğini söylemiştir. Ebû Hanîfe ise, önçeleri Kur'ân'ın tercümesinin, Kur'ân okumaya gücü ye-

ten ve yetmeyenler için kâfî gelebileceğini söylemiştir.

İmâmeyn ise, okuyamayan için yeterli; okuyabilen içinse, yeterli olamıyacağını söylemişlerdir. Bu meselede Ebû Hanîfe'nin bu ilk kavli, cidden tuhaftır. Bu sebeble, el-Fakîh Ebû'l-Leys es-Semarkandî ile, Ebû Zeyd ed-Debûsî, Ebû Hanîfe'nin bu görüşünden vazgeçtiğini söylemişlerdir.

Bizim, bu hususta birçok delil ve hüccetlerimiz vardır

Birinci hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah tarafından Arabça bir lâfızla indirilen J<ur'ân ile namazlarını kıldı ve ömür boyu buna devam etti. Cenâb-ı Hakk'ın "Ona tâbi olunuz" (A'râf,

---

58[58] Musned, 2/359.

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/291-293.

152) ayetinden ötürü, Peygamber (s.a.s.)'e farz olanın bize de farz olması gerekir. Şaşıyorum, Ebû Hanîfe Hz. Peygamber'in bir kere nâsıyesıne meshetmiş olmasıyla, alın miktarı meshin, abdestin sıhhati hususunda şart olduğuna delil getiriyor da, ömür boyu Arabça ile Kur'ân okumaya devam etmiş olmasına iltifat etmiyor!

İkinci hüccet: Hulefâyı Râşidîn (r.a.), Arabça Kur'ân'la namaz kıldılar. Bunun bize de farz olması gerekir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), "Benden sonrakilere, yani Ebû Bekir ve Ömer'e uyunuz."[60]"Benim ve benden sonraki râşid halîfelerimin sünnetine sarılın. Sünnetimi, azı dişlerinizle sımsıkı ısı-nn[61] buyurmuştur

Üçüncü hüccet: Hz. Peygamber ve bütün sahabe, namazlarında şu Arabça Kur'ân'dan başkasını okumamışlardır O halde, bunun bize de farz olması gerekir Zira Hz. Peygamber (s.a.s.): "Ümmetim, yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır Birisi hariç, bunların hepsi cehennemdedir. Ey Allah'ın Resulü, kimdir onlar? denildiğinde de, benim ve Ashabımın üzerinde olduğu (yolda hareket edenlerdir)[62] buyurmuştur. Bu hadisten elde edilen delil şudur: Hz. Peygamber ve bütün Ashabı, namazda şu Arabça Kur'ân'la okunması hususunda ittifak etmişlerdi. Buna göre Farsça ile okuyan kimsenin cehennemlerden olması gerekir.

Dördüncü hüccet: Bütün İslâm memleketlerinin halkı, namazda Kur'ân'ın, Allah'ın indirdiği gibi okunması hususunda tamamiyie mutabıktırlar Kim bu yoldan dönerse, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Ve her kim) müminlerin yolundan başkasına tâbi olursa onu, döndüğü sapıklıkta bırakırız..." (Nisa, 115) ayetinin hükmüne girmiş olur.

Beşinci hüccet: Mükellef, namazında Kur'ân'ı okumakla emredilmiştir. Farsça ile Kur'ân okuyan kimse, Kur'ân okumuş olmaz. Böylece de, emrin gereğini yerine getirmiş oimaz. İnsan* Qkumakla emrolunmuştur deyişimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyunuz." (Müzzem-mii. 20) kavliyle, Hz. Peygamberin bir bedevîye, "Sonra Kur'ân'dan kolayına geleni oku.[63] demiş olmasından ötürüdür. Biz, Farsça olarak tertip edilmiş bir kelâmın Kur'ân olmadığını söyledik. Bunun bir çok sebebi vardır

Birincisi: Cenâb-ı Hakk, "Muhakkak ki O Kur'ân, Âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir. O'nu kalbine, korkutuculardan olasın diye, apaçık Arapça bir dil ile Cibril indirmiştir" (Şuârâ, 192-195) buyurmuştur.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, gönderdiğimiz her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik" (ibrahim, 4} ayetidir.

Üçüncüsü: "Eğer biz onu yabana dilden bir Kur'ân yapsaydık...."(Fussiiet, 44) ayetidir, kelimesi, "başkası bulunmadığı için, bir şeyin yokluğunu ifade eder." Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ı, yabancı dilden bir Kur: ân yapmadığını gösterir Buna göre şöyle demek gerekir; Yabancı olan hiç bir şey, Kur'ân değildir.

Dördüncüsü: "De kî: İnsanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirmek üzere bir araya gelseler, birbirlerine yardımcı bile olsalar, onun bir benzerini getiremezler"
(isra. 88) ayetidir Buna göre Farsça düzenlenmiş bu kelâm, ya Arabça kelâmın aynı veya misli veyahutta ne onun aynıdır, ne de onun mislidir denilebilir. Birincisinin geçersiz olduğu zarurî olarak bilinir İkincisi de, batıldır. Zira, meselâ Farsça tanzim edilen bu kelâm, bu Arabça kelâmın misli olsaydı, Farsça kelâmı tertip eden kimse Kur'ân'ın mislini getirmiş olurdu ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ı "O'nun mislini getiremezler" (İsra, 88) sözünde yalanlamayı gerektirirdi. Farsça düzenlenen bu kelâmın, Kur'ân'ın ne aynı ve ne de misli olmadığı ortaya çıkınca, bu Farsça kelâmı okuyan kimsenin Kur'âm okumamış olduğu ortaya çıkar Elde edilmek istenen netice de, zaten budur. Buna göre de, mükellefin Kur'ân okumakla emrolunduğu, takat bunu yerine getirmediği, böylece de sorumluluğun ondan sakıt olmadığı anlaşılmış olur

Altıncı hüccet: İbnuİ-Münzir'in Ebû Hureyre'den rivayet etmiş olduğu hadistir. Bu hadise göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kendisinde Fatiha Sûresi okunmayan namaz, kifayet efmez.[64] Biz deriz ki, Farsça tertip edilmiş bu kelimelerin, Ebû Hanîfe ya, Kur'ân olduğunu veya olmadığını söyleyecektir. Birincisi, büyük bir cehalet ve icmâı terketmek-tir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz.

---

[60] Daha önce geçmiştir.
[61] Daha önce geçmiştir
[62] Tirmizî. îman, 18 (5/26).
[63] Müslim Salât 45 (1/298). uzunca bir hadisten.

Birincisi: Hiç bir akıllı kimsenin, ne aklen ne de dînen"Dostlar cennettedir" sözünün Kur'ân olduğunu söylemesi caiz değildir.

İkincisi: Kur'ân'ın tercümesine güç vetirenin, Kur'ân'ın ilk şekline benzer olan bir Kur'ân getirmiş olması gerekir ki, bu da batıldır.

Yedinci delil: Abdullah b. Ebî Evfâ'nın rivayet ettiğine göre bir adam: Ey Alla-hın elçisi, ben Kur'ân'ı, namazda okumaya uygun olacak kadar, ezberleyem i yorum, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) o adama, "Subhânellâhi ve'I-hamdu lillâhi... ilh, de" dedi. Bu hadisten elde ettiğimiz delil şudur: Arapça Kur1 ân okumaktan aciz olduğu zaman, namazda yetecek miktarı sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ona tesbîhi emretmiş olmasıdır Bu da, mükellefe demesinin, ona yetebileceğini söyleyen kimsenin görüşünü çürütür.

Sekizinci delil: İncil'in başının olduğu söylenir ki, buda "Bismillâhirrahmânirrahîrrfin tercümesinin aynıdır. Şayet Kur'ân'ın tercümesi, bizzat Kur'ân'ın kendisi olsaydı, o zaman hıristiyanlar "Bu Kur'ân'ı sen.bizzat İncil'in kendisinden aldın." derlerdi. Halbuki, bunu hiç kimse söylemediğine göre, Kur'ân1 in tercümesinin Kur'ân olmadığını anlamış oluruz.

Dokuzuncu delil: Cenâb-ı Hakk'ın, "Şimdi içinizden birisini bu gümüş para ile şehre gönderin de baksın'onun hangi yiyeceği temiz ise, ondan size bir rızık getirsin" (Kehf, 19) ayetini, Farsça'ya tercüme ettiğimizde, bu tercüme şöyle olur: Bu kelâmın hem lâfzan, hem manen insanların sö2ü cinsinden olduğu malûmdur. O halde, bununla namazın caiz olmaması gerekir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Şu bizim namazlarımızda, insan kelâmından herhangi bir şeyi konuşmak uygun değildir[65]). Bu ayetin tercümesiyle namaz geçerli olmayınca, diğer ayetlerin tercümesiyle de geçerli olmaz. Zira, bu iki durum araanda bir fark olduğunu söyleyen hiç kimse yoktur. Ve yine "Daima ayı bu delil, Cenâb-ı Hakk'ın ayıplayan, devamlı lâf taşıyan, hiç durmadan hayırdan men eden, aşın zalim ve çok günahkâr, kaba ve haşin, bütün bunlardan sonra da kulağı kesik!" (Kalem, 10-13) ayetlerinin tercümesinde de geçerlidir. Zira, bu tercüme hem lâfız, hem de mana bakımından insanların sözü cinsinden bir sövme (kınama) olmaz.

Yine böylece, Cenâb-ı Hakk'ın "Bizim için Rabbine dua et de, yeryüzünün bitirdiği şeylerden, sebze ve salatalık çıkarsın..." (Bakara, 6i) ayetinin tercümesi hem lâfız hem de mana bakımından, insanların sözleri cinsinden olur. Bu da, bu ayeti şu lâfızlarla okuduğumuzdan başka olur. Çünkü bu ayet, mu'ciz terkibiyle, bedî nazmıyla insanların sözlerinden ayrılır Muarızlarımıza şaşıyorum; onlar, bir kimse teşehhüdün sonunda insanların sözleri cinsinden olan bir duâ okusa, namazı fasit olur, diyorlar, sonra da kalkıp, tercümesi hem lâfız, hem de mana bakımından insanların sözlerinin aynı olmasına rağmen, şu ayetlerin tercümesiyle namaz sahih olur diyorlar!

Onuncu delil: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir. Bunlar hepsi şifa ve yeterlidir.[66] hadisidir. Şayet her dile göre Kur'ân'ın tercümesi Kur'ân olsaydı, Kur'ân'ın yedi harften daha fazla harf üzerine indirilmiş olması gerekirdi. Çünkü, onların mezhebince, her dilde başlı başına bir Kur'ân meydana gelmiş olur. Bu durumda da Kur'ân'ın harflerini yediye hasretmek doğru olmaz.

Onbirinci delil: Ebû Hanîfe'ye göre, namaz ayetlerin tümüyle sahîh olur. Tev-rat'da, Allah'a senayı, ahiret işlerini yücelten, dünya işlerini çirkin gösteren, Kur: ân'daki ayetlere mutabık birçok ayet vardır. Muarızın bu görüşüne göre, namaz İncil ve Tevrat'ı okumayla; Zeyd ve insan kelimeleri okumak suretiyle sahih olur. Buna göre, bir kimse dünyaya gelse, yüz sene yaşasa, Kur'ân'dan her hangi bir şey okumayıp, aksine Zeyd ve insan diye okumaya devam etse, o kimse Allah'a itaatkâr olarak mulâkî olur. Böyle bir sözün müslümanların dinine yakışmayacağı zarurî olarak bilinmektedir.

---

[64] Daha önce geçmişti

[65] Nesâı, Sehv, 20 (3/17), Müsned, 5/447, (uzunca bir hadisten...).

[66] Nesai, İftitâh, 37(2/153-154); Müsned, 5/41, 51.

Onikinci delil: Fâtiha'nın tercümesi ancak şu şekilde söylememizle olur: "Sena, âlemlerin Rabbî, muhtaçların Rahmân'ı, din gününe kadir Allah'a aittir. Sen ma'budsun, sen yardım istenensin. Bizi eht-i irfanın yoluna hidayet et, hızlan ehlinin (rüsvay olanların) yoluna değil." Fâtiha'nın tercümesinin ancak bu kadar veya ouna yakın bir şekilde yapılabildiği sabit olunca, ancak bu kadar miktarın kendisinde meydana geldiği şeyin hitabe olacağı malûmdur, O halde bu kadar hita-oetnin tamamım okumakla, namazın sahih olduğunu söylemekle gerekir. Bu geersız olunca, böyle bir hükmün fasit olacağını anlamış oluruz.

Onüçüncü delil: Şayet bu caiz olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s.) Selmânul-Farisî'ye Kur'ân ı Farsça okumasına ve onunla namaz kılmasına; Suheyb'e Rumca okumasına, Bilâl'e de Habeşçe okumasına müsaade ederdi. Şayet bu iş uygun görülmüş olsaydı, insanlar arasında caiz olduğu hususu yayılırdı, böylece de bu yol, bilhassa dilciler arasında, revaç bulurdu. Zira bu onlardan, Arapça öğrenme hususundaki yorgunluklarına son verir ve her kavmin kendi hususî lisanıyla bir Kur'ân'ın meydana gelmesinden ötürü, bunlar için büyük bir iftihar vesilesi ortaya çıkmış olurdu. Böyle bir şeye cevaz vermenin ise, Kur'ân'ın tamamıyla ortadan kalkmasına götüreceği malûmdur ki, buna da hiç bir müslüman taraftar olamaz.

Ondördüncü delil: Farsça kıraat ile namaz caiz olsaydı, Arapça okumayla caiz olmazdı. Halbuki, bu caiz, öteki caiz değildir Aralarındaki mülâzemetin izahını şöyle yaparız: Arapça her hangi bir şey anlamayan Farslı, kesinlikle Kur'ân'dan hiç bir şey anlamaz. Ama, Kur'ân'ı Farsça okuduğunda, manayı anlar, okudu-ğundaki maksadı kavrar ve Ondaki Allah'a övgüyü, ahirete teşviki ve dünyaya fazla rağbet etmemeyi öğrenir. Namaz kılmaktaki en yüce maksadın da., bu tür manaları elde etmek olduğu malûmdur. Zira Cenâb-ı Hakk "Beni anmak için, namaz kıl." (Taha. 14) ve "Kur'ân'ı tefekkür etmiyorlar mı, yoksa kaiblerine kilit mi vurulmuş" (Muhammed. 24) buyurmuştur. Böylece, tercümeyi okumanın bu büyük faydaları ifade ettiğini, halbuki Arapça lâfızlarla Kur'ân okumanın ise, bu tür faydaların ortaya çıkmasına mâni olduğu sabit olur. Şayet sıhhat bakımından Farsça Kur'ân okumak, Arapça Kur'ân okumanın yerini tutsaydı; sonra Farsça Kur'ân okumak bu büyük faydaları ifade ediyor, Arapça Kur'ân okumaksa bu faydalan temin etmiyor olsaydı o zaman Arapça Kur'ân okumanın haram kılınmış olması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, Farsça Kur'ân okumanın caiz olmadığını anlamış oluruz.

Onbeşinci delil: Namazla ilgili emrin devamını gerektiren şey (muktezî), bulunur. Farıksa, zahirdir. Muktezî'ye gelince, bu teklif sabit olduğu içindir Sabit olanda aslolan da, onun bekasıdır Farika gelince; Arapça Kur'ân manası arzu edildiği için okunduğu gibi, lâfzından ötürü okunması da talep edilir Bu iki bakımdan
böyledir.

Birincisi: Kur'ân'ın ı'câzı. fesahatındedır. Fesahati ise, lâfzındadır

İkincisi: Namazın sahih olmasının, Kur'ân'ın lâfzını okumaya bağlı olması, bu lâfızların ezberlenmesini gerektirir. İnsanların büyük çoğunluğu tarafından ezberlenmiş olması, her zaman, Kur'ân'ın tahrif edilmekten korunmuş olarak kalmasını gerektirir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın " "Muhakkak ki, Kuram Biz indirdik. O'nun koruyucusu da Biziz," (Hıcr. 9) ayetiyle va'dettiği şeyin gerçekleşmesini gerektirir. Ama namazın sıhhati, şu Arapça nazmı okumaya dayanmtyor dediğimizde, bu maksada halel gelir. O halde, "muktezî" nin var o Idu-ğu, "fârık"ın ise açtk, zahir olduğu sabit olur.

Muhalifimiz, kendi mezhebinin doğruluğuna, kendisinin Kur'ân okumakla em-rolunduğunu, Kur'ân'ın tercümesini okumanınsa, Kur'ân okumak olduğunu söyleyerek, delil getirdi. Buna birçok husus delâlet etmektedir:

Birincisi: Abdullah b. Mes'ûd'un, bir adama Kur'ân öğrettiği ve "Muhakkak ki, Zakkum ağacı, çok günahkâr olamn yemeğidir" (Duhân, 43-44) ayetim okuduğu; adam yabancı olduğu için, " yerine " (yetimin yiyeceği) deyip durduğu, bunun üzerine Abdullah b. Mesûd ona, hayır böyle değil, hiç olmazsa"de! dediği rivayet edilir. Sonra Abdullah b. Mesûd dedi ki: "Kur'ân'da " aUp " yerine " koymak hata değildir. Rahmet ayetini, azab ayeti yerine koymak hatadır."

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın " ""Şüphesiz o Kur'ân, daha evvelkilerin kitaplarında vardır" (Şuarâ,

196) ayetidir. Böylece Cenâb-ı Hakk, Kur'ân'ın, evvelkilerin kitabında olduğunu bildirmiştir. Yine Allah Teâlâ " Şüphesiz bunlar evvelki sahifelerde, İbrahim il'e Musa'nın sabitelerinde de vardır." {A'tâ, 18-19) buyurmuştur. Sonra Kur'ân'ın evvelkilerin kitabla-rında Arapça lâfızla olmadığına; İbranice ve Süryanice olduğuna ittifak ettik.

Üçüncüsü: " "Sizi uyarmam için bu Kur'ân bana vahyolundu" (Enam. 19) ayetidir. Sonra yabancılar Arapça lâfzı anlamazlar. Ancak bu manalar onlara kendi lisanlarıyla anlatıldığında anlarlar. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk, ayette ona Kur'ân ismini vermiştir. Böylece, Farsça tertip edilen nazmın Kur: ân olduğu ortaya çıkar

Birinciye şöyle cevap veririz: Bu kimselerin durumları, cidden şaşırtıcıdır. 7'ira İbn Mesûd'dan, inşaallah "(Eğer Allah dilerse), ben müminim" dediği rivayet f3dil-miştir. İbn Mesûd'dan nakledildiği kadar, Hanefî mezhebine yardım hususunda, hiç bir şarabîden haber nakledilmemıştir. Sonra Hanefîler, buna hiç iltifat, etmemişler, tam aksine, "Ben inşaallah (Allah dilerse) müminim" diyen kimsenin, dininde şüphe ettiğim, şüphe edenınse mümin olamıyacağım" söylemişlerdir. Eğer İbn Mesûd'un sözü hüccetse, O'nun sözünü bu meselede niye kabul etmemişlerdir? Eğer O hüccet değilse, bu meselede niye O'na güvenildi? Yemin ederim ki, bu çelişkiler çok şaşırtıcıdır. Yine İbn Mesûd'dan, Muavvizeteyn ve Fatiha Sû-resı'ni kendi mushafma yazmadığı nakledilmiştir. İbn Mesûd hakkında iyi şeyler düşünerek, şöyle demek vâcıb olur: O, bu görüşlerinden dönmüştür Cenâb-ı Hakk'ın ayetini delil olarak ileri sürmelerine gelince, bunun manası, "Şu kıssalar, evvelkilerin kıtablarında da mevcuttu1"" demektir. Yine, ayetini deli! olarak öne sürmelerine gelince, bunun manası, "sizi Kur'ân'ın manasıyla sakındırmam için" olur. Zikrettiğimiz susturucu deliller sebebiyle, birazcık mecaza başvurmak caizdir. 67[67]

İmama Tâbi Olanın Kıraati.

Şafii kavl-i cedidinde (en son görüşünde), "İmam Kur’ân'ı ister açıktan ister gizli okusun, imama uyan kimseye kıraat farz olur" demiştir. O, kavl-i kadîminde (eski mezhebinde) ise, "imam gizli okuduğunda, uyana kıraat farz olur, açıktan okuduğunda farz olmaz." demiştir ki bu İmâm Mâlik, İbn Mübarek ve Ahmed b. Hanbel'in görüşüdür. Ebû Hanîfe de, "İmamın arkasında Kur'ân okumak her durumda mekruhtur" demiş. Bizim birçok delillerimiz vardır:

Birinci delil: Cenâb-ı Allah'ın "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyunuz." (Müzzemmiı, 20) ayetidir. Ayetteki bu emir, tek başına namaz kılana olduğu gibi, İmama uyana da şamildir.

İkinci delil: Hz. Peygamber (s.a.s.) namazlarından Kur'ân okurdu. Cenâb-ı Allah'ın "O (Peygambere) uyunuz" (A'raf. 158) ayetinden dolayı, namazda aynı şekilde Kur'ân okumak bize de farzdır. Ancak şöyle denilebilir: "Kişinin imama uymuş olması Kur'ân okumasına mânidir Fakat bu bir çelişkidir."

Üçüncü delil: Cenâb-ı Hakk'ın " "Namazı dosdoğru kılınız." (Bakara. 43) ayetinin, Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın namazda yaptığı fiillerin hepsini ifade eden bir emir olduğunu izah etmiştik. Fâtiha'yı namazda okumak da bu fiillerden biridir. O halde, Allah Teâlâ'nın ayetine, Fâtiha'yı okumak da girer.

Dördüncü delil: Hz. Peygamber (a.s.)"Fâtihâsız, namaz sahih olmaz "68[68] hadisidir. Bundan nasıl delil çıkarıldığı hususu daha önce geçmişti. Eğer muhalifler, "Bu hadis, yalnız başına namaz kılan kimseyle alâkalıdır. Zira, Câbir (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Kim bir namaz kılar da o namazda Fatihayı okumazsa, imama uymuş olma hâli müstesna, namaz kılmış olmaz69[69] derlerse, biz deriz ki, bu hadisin zayıf olduğu söylenmiştir.

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/294-299.

68[68] Yukarıda geçti.

69[69] Tirmızî, Salât, 233 (2/123).

Beşinci delil: Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın, namazla ilgili işleri kendisine öğrettiği bedevî'ye şöyle demiştir: "Sonra Kur'ân'dan bildiğin kolayına gelen şeyleri oku "[70]. Bu hadis, tek başına namaz kılana da jmama da şamildir.

Altıncı delil: Ebu İsâ et-Tirmizî, Sahîh'inde, senedi ile birlikte Mahmud b. Re-bı'den, O'nun da Ubâde b. Sâmit (r.a.)'dan rivayet ettiği hadise göre: Hz. Peygamber (s.a.s.), sabah namazında Kur'ân okudu ama güçlükle okudu. Namazı bitirince " "Bana ne oluyor ki, sizi uyduğunuz imamın arkasında Kur'ân okuduğunuzu görüyorum." Sahabe de "Evet Vallahi" dedi. Bunun üzerine O: "Fatiha hariç, böyle yapmayınız. Çünkü Fâtiha'yı okumayan kimsenin namazı olmaz" dedi. Tirmizi, "Bu hasen bir hadistir" dedi.

Yedinci defil: İmam Malik, Muvatta'ında, 'Alâ b. Abdurrahman'dan rivayet ettiği hadise göre, 'Alâ, Hişam'ın mevlası Ebu's-Sâib'in şöyl6 dediğini duymuştur: Ebû Hureyre (r.a.)'ın şöyle dediğini duydum: Hz. Peygamber (sas.) buyurdu ki: " "Kim bir namaz kılar da namazında Fâtiha'yı okumazsa o namaz noksandır, tam değildir." Bunun üzerine Ebu's-Sâib, 'Ey Ebû Hureyre, ben bazan imama uyuyorum " dediğinde, O şöyle dedi: "Ey Fârisî, Fâtiha'yı içinden oku." Bu haberden iki delil çıkartılır. Birincisi, Kur'ân okumadan imama uyan kimsenin namazı, muanzlarımızca noksan görülmemektedir. Halbuki bu, hadisin aksinedir, İkincisi, burada. Ebu's-Sâib, Ebû Hureyre (r.a.)'a, "İmama uyan kimseye Kur'ân okuması farz mıdır?" manasında soru sormuştur. O da vacib olduğunu söylemiştir. Bu da bizim görüşümüzü kuvvetlendirir.

Sekizinci delil: Ebû Hureyre (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ, "Namazı Benimle kulum arasında ikiye böldüm" der."[71] Cenâb-ı Allah, bu bölmenin, namazın gereklerinden olduğunu ve bu ikiye bölmenin de ancak kıraatle meydana geleceğim beyân etti. O halde Fâtiha'yı okumadan, namazın levazımından olması farz oldu. Bu ikiye bölme, hem tek başına namaz kılanın, hem de imama uyanın namazı için geçerlidir.

Dokuzuncu delil: Dârekutnî, senedi ile, Ubâde b. Sâmit (r.a.)'dan, O'nun şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.), kıraatin cehren okunduğu bir namazlkıldırdı. Namazını bitirince, mübarek yüzünü bize çevirdi ve şöyle dedi: Ben açıktan okuduğumda siz de okuyor musunuz?" Bir kısmımız: "Biz bunu yapıyoruz" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.):

"Ben de diyorum ki, bana ne oluyor da Kur'ân'la çekişip duruyorum (güçlükle okuyorum). Fatiha müstesna, ben cehren Kur'ân okuduğumda siz birşey okuma-yıp (beni dinleyiniz). Çünkü Fâtiha'yı okumayan kimsenin namazı sahih olmaz "
buyurmuştur.

Onuncu delil: Kur'ân okumanın büyük sevabı olduğunu gösteren birçok hadis vardır. Bu da, tek başına namaz kılanı da, imama uyanı da içine alır. O halde, namazda imama uyan kimsenin, Fâtiha'yı okumasının büyük sevabı icâb ettirdiği ortaya çıkar Bu görüşte olan herkes, Fatihayı namazda okumanın farz olduğunu söylemiştir.

Onbirinci delil: Ebû Hanîfes -Allah ondan razı olsun- "İmama uyan kimsenin. Kür'ân okumasının namazını bozmadığına kail olmuştur.

Bize göre ise, kişinin imam arkasında Kur'ân okumaması namazını bozar. Böylece, Kur'ân okumanın daha ihtiyatlı olduğu ortaya çıkar. O halde, Kur'ân okumak namazın farzlarından olur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.): "Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyen şeye[72] buyurmuştur.

Onikinci delil: İmama, uyan kimsenin, imamın kıraatini duymadığı zaman Kuran okumaması, muatte I kalmasını gerektirir O halde Kur'ân okuma hâlinin, okumama hâlinden dahf ı üstün olması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.). "Amellerin en üstünü Kur'ân okumaktır" buyurmuştur. Kur'ân okumanın, susmaktan daha üstün olduğu ortaya çıkınca, namazda Kur'ân okumanın far olduğuna hükmetmek gerekir. Zira bu ikisinin birbirinden ayrıldığını söyleyen c jlmamıştır.

---

[70] Daha önce geçti

[71] Daha önce geçti

[72] Daha önce geçti.

Onüçüncü delil: İr nama uymak, Kur'ân okumaya mâni olsaydı, imama uymak haram olurdu. Zira, Kur'ân okumak büyük bir ibadettir. Şerefli bir ibadete mâni olmak haramdır Bı ,na göre. imama uymanın haram olması gerekirdi. Böyle olmadığına göre im? ima uymanın okumaya mâni olmadığını anlamış oluruz.

Ebû Hanîfe kenr di görüşüne Kur'ân ve hadisten delil getirmiştir. Kur'ân'dan delili şudur:" "Kur'ân okunduğu zaman ona kulak verin ve susun." (Araf'2C 4) Bu ayetin tefsirinde, bunun Hanefîlerin görüşlerine delil olmadığını uzun uz an açıkladık. Bu husus oradan mütalâa edilsin. Onun hadisten deliline gelince, t u konuda Hanefîler birçok haber zikretmişlerdir. Ailame Ahmed el-Beyhâki bu h? ıberlerin zayıf olduğunu açıklamıştır. Sonra biz deriz ki: Farzet ki bu haberler doğrudur Fakat bir konudaki haberler çok olur ve birbiriyle tenakuz arzederse te ircihte bulunmak gerekir. Birçok bakımdan tercih bizden yanadır.

Birincisi: Bizi m görüşümüz, Kur'ân okuma ile meşgul olmayı gerektirir. Kur'ân okumak da ibe .deflerin en büyüklerindendir. Onların görüşleri ise, boş durmayı ve Allah'ın zikr ini söylememeyi gerektirir. Şüphe yok ki bizim görüşümüz daha evlâdır

ikincisi: Biz im görüşümüz en ihtiyatlı olandır.

Üçüncüsü: Bizim görüşümüz, namazın bütün cüzlerinin tâat ve güzel zikirlerle dolu olmas anı gerektirir Hanefîlerin görüşü ise, bu vaktin, tâat ve zikirden boş olmasını gen ektirir. [73][73]

Onüçüncü Mesele

Şafiî (r.a.), her rekatta Fâtiha'yı okumanın farz olduğunu, tek bir rekatta dahi Fatihayı okumayı terkeden kimsenin namazının batıl olduğunu söylemiştir. Şeyh Ebû Hâmıd el-İsferayınî, bu görüşün, Sahabe arasında ittifak edilen ve kendisine Ebû Bekr, Ömer. Ali ve İbn Mesûd'un da (r.a.) iştirak ettikleri bir görüş olduğunu söylemiştir

Bu mesele hakkındaki görüşlerin altı tane olduğunu bilesin. Bunlardan birincisi: el-Asamm ve İbn Aliyye'nin görüşüdür ki, buna göre Kur'ân okumak farz değildir.

İkincisi: el-Hasen el-Basrî ve el-Hasen b. Salih b. Cinnî'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, Kur'ân okumak tek bir rekâtta farzdır. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s.), "Fâtiha'sız namaz olmaz" buyurmuştur. Olumsuzdan yapılan istisna olumlu olur. Namazda Fâtiha'yı okumak bir kere olduğuna göre, istisnanın hükmü ile namazın sahih olduğuna hükmetmek gerekir.

Üçüncüsü: Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, ilk iki rekâtta Kur'ân okumak farzdır. Son iki rekâtta ise, kişi muhayyerdir. Dilerse okur. dilerse tesbi-hatta bulunur, dilerse de sükût eder. el-İstihbâb adlı kitapta, belirlemeksizin, her hangi iki rekâtta Kur'ân okumanın farz olduğu zikredilmiştir.

Dördüncüsü: İbnu's-Sabbağ, "Kitâbu'ş-Şâmir'de, Süfyân'ın şöyle dediğini nak-letmiştir: İlk iki rekâtta Kur'ân okumak farz, son iki rekâtta okumak mekruhtur.

Beşincisi: İmâm Mâlik'in görüşüdür. Bu görüşe göre, rekâtların çoğunda Kur; ân okumak farzdır, hepsinde okumak farz değildir. Buna göre, eğer namaz dört rekâtlı ise, üç rekâtında Kur'ân okumak yeter. Eğer akşam namazı ise, ıkı rekâtında Kur'ân okumak kâfidir. Sabah namazı ise, her ikisinde de Kur'ân okumak farzdır.

Altıncısı: Bu Şafiî'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, bütün rekâtlarda Kur'ân okumak farzdır

Şafiî'nin görüşünün doğruluğuna birçok husus delâlet etmektedir.

Birinci husus: Hz. Peygamber (s.a.s.), bütün rekâtlarda Kur'ân okurdu. Cenâb-ı Hakk'ın " "Ona tâbi olun " {Araf, 158) ayetinden dolayı, aynı şeyin bize de farz olması gerekir.

İkinci husus: Kendisine namaz kılmayı öğrettiği bedevîye Hz. Peygamber, Fâtiha'yı okumasını emretmiştir. Bunu müteakiben de ona, her rekâtta böyle yap, demiştir. Emir vücûb ifâde eder, eğer muhalifler Hz. Peygamberin "Her rekâtta böyle yap" sözünün, sözlere değil de fiillere râci olduğunu söylerlerse, biz deriz ki, söylemek de dilin fitlidir. Bu da fiiller sınıfına dahildir

---

[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/300-302.

Üçüncü husus: Allâme Ebû Nasr b. es-Sabbâğ, "Kitâbu'ş-Şâmil"de Ebu Saîd el-Hudrî'den şöyle dediğini nakletmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.) farz olsun veya nafile olsun, her rekâtta Fâtiha'yı okumamızı bize emretti.

Dördüncü husus: Bütün rekâtlarda Kur'ân okumak en ihtiyatlı olan harekettir. O halde Kur'ân okumanın farz olduğuna hükmetmek gerekir.

Beşinci husus: Mükellef, namaz kılmakla em rolü nm ustur. Var olan bir şeyde aslolan ise, o şeyin devam etmesidir. Böylece, şu kılınan namazın mükemmelliğinden ötürü, her rekâtta Ku/ kn okunduğu zaman mesuliyetten kurtulunabile-ceğine hükmettik. Bütününde kıraat olmazsa, sorumluluktan kurtulmuş olunmaz.

Muhalifimiz, Hz. Âişe'den rivayet edilen hadisle ihticâc etmiştir. Bu hadise göre Hz. Aişe şöyle buyurmuştur: Namaz aslında iki rekât olarak farz kılınmıştı. Bu asıl, sefer halinde olduğu gibi bırakıldı, mukîmlik durumundaysa buna ilâve yapıldı. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki, ilk iki rekât asıl, son iki rekât da ona tâbidir.Tâbi olma konusunda iş, kolaylığa dayanır. Bu manadan dolayı, ilâve olunan rekâtlarda zamm-ı sûre okunmaz ve cehren kıraat edilmez. Bu görüşe cevabımız şudur: Bizim delillerimiz daha çok ve daha güçlü; mezhebimiz de daha ihtiyatlıdır. Onun için, bizim görüşümüz tercih edilmiştir. 74[74]

Ondördüncü Mesele

Fâtiha'yı okumanın namazın şartlarından bir şart olduğu sabit olunca, bundan bir takım meseleler ortaya çıkmıştır.

Birincisi: Bir kimsenin kasdî olarak, Fâtiha'nın tamamını veya bir harfini terket-mesi durumunda namazının batıl olduğunu beyan etmiştik. Ama sehven Fatiha1 yi okumayı terkeden kimseye gelince Şafiî, eski fetvasında onun namazının fasit olmadığını söylemiştir. İmâm Şafiî, bu görüşüne Ebû Seleme b. Abdirrahman'ın rivayet ettiği hadisi delil getirmiştir. Ebû Seleme şöyle demiştir: Ömer b. el-Hattab (r.a.) bize akşam namazını kıldırdı da, Kur'ân okumadı. Namaz bitince O'na: "Kuran okumadın!" dendi. O da bunun üzerine, rükûumuz, sücûdumuz nasıl oldu? diye sorunca, onlar da hep bir ağızdan, "güzel güzel!" dediler. "O halde ziyanı yok" dedi. Şafiî şöyle demiştir: Bu olay birçok sahabenin huzurunda cereyan edince, icmâ olur. Şafiî, kavl-i cedîdinde (yeni fetva) bu görüşünden vaz geçmiş ve namazının fasit olduğunu söylemiştir. Çünkü zikredilen deliller, Fâtiha'nın hem bilerek hem de unutarak okunmaması hususuna şâmildir. Sonra Şafiî (r.a.), Hz. Ömer'in bu hadisesine iki bakımdan cevap vermiştir. Birincisi: eş-Şa'bî, Hz. Ömer (r.a.)'in bu namazını iade ettiğini söylemiştir. İkincisi: Belki de Hz. Ömer mutlak kıraati değil de, cehren (açıktan) okumayı terketmiştir. Şafiî, Hz. Ömer hakkındaki kanaatimiz bu ikinci durumdur.

İkincisi: Kıraatta tertîbe riâyet etmek farzdır. Bir kimse bir sûrenin son yarısını önce okusa, sonra da ilk yarısını okusa, sûrenin ilk yarısı hesaplanır da, son yarısı hesaba katılmaz,

Üçüncüsü: Fâtiha'nın tamamını okuyamayan kimse, ya ondan bir kısmını ezberler, veya hiç ezberlemez. Bir kısmını ezberleyen kimse, bu ayetleri okur ve bununla birlikte, kolayına gelecek şekilde altı ayet okur. Fâtiha'dan hiç bir şey ez-berlemeyene gelince, durum şöyledir: Eğer Kur'ân'dan herhangi bir şey ezber-lemişse, Cenâb-ı Hakk'ın "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyunuz." (Muzzemmii, 20) ayetinden dolayı, bu ezberindeki kısmı okuması gerekir Kur'ân'dan her hangi bir şey ezberlememişse, bu durumda onun tahmîd, tehlîl ve tekbîr kabîlinden zikirde buJunması gerekir.

Ebû Hanîfe ise, böyie bir kimseye hiçbir şeyin gerekmiyeceğini söylemiştir. Şafiî'nin delili, Rifâe b. Mâlikin Hz. Peygamber (s.a.s.)'den naklettiği hadistir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden biriniz namaz kumaya kalktığında, Allah'ın kendisine emrettiği gibi ab-dest alsın. Sonra tekbîr alsın; Kur'ân'dan bildiği bir şey varsa okusun. Eğer Kur-ândan bir ezberi yoksa, Allah'a hamdetsin ve O'nu yüceltsin." Burada geriye tek bir kısım kalmıştır ki, o da şudur: Ne

---

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/303-304.

Fatihayı, ne Kur'ân'dan her hangi bir şeyi ve ne de Arapça zikirlerden birini ezbere bilmeyen kimsenin durumu. Bana göre, böyle birisine Hz, Peygamber (s.a.s.)'in "Ben size herhangi bir şeyi emrettiğimde, gücünüzün yettiği kadarını yapın[75][75] sözüne sarılarak, gücünün yettiği herhangi bir dille zikretmesi emrolunur. [76][76]

Onbeşinci Mesele

Bazı eski kitaplarda İbn Mesûd'un. Fatiha sûresini ve Muavvizeteyn sûrelerinin Kur'ân'dan olduğunu inkâr ettiği nakledilmiştir. Bu son derece çetin bir meseledir.

Çünkü biz, şayet "Fatiha Süresi'nın Kur'ân'dan olduğuna sahabe zamanında mü-tevâtır nakil vardır" dersek, bu durumda İbn Mes'ûd (r.a.) bunu bilirdi. O halde, O'nun bunu kabul etmemesi, küfrünü veya aklının eksik olmasını gerektirir. Eğer, "Bu manada olmak üzere, mütevâtir bir nakil sahabe zamanında yoktur" dersek, bu. Kur'ân'ın naklinin aslında tevatürle olmadığını söylemiş olmayı ifade eder Bu da Kur'ân'ı yakînî (kesin) bir delil olmaktan çıkarır. Zann-ı galibime göre, bu görüşü İbn Mesud'dan nakletmek, yalan ve asılsız bir nakildir. Ancak bunu söyleyerek bu müşkilden kurtulabiliriz. Fatiha Sûresi'nden çıkan fıkhî meseleler hakkında söylenecek söz bunlardır. Allah, doğruya iletendir. [77][77]

FATİHA SURESİNİN TEFSİRİ

"Elhamdulillah" Ayetinin Tefsiri

Bu fasıl ayetinin tefsiri hakkındadır ve bunun birçok yönü vardır:

Birinci fayda: Burada aynı manaya gelen üç lafız vardır: Hamd, medh ve şükür Biz diyoruz ki: Hamd ile medh arasında birçok fark vardır.

Birinci fark: Medh, canlı cansız her şeye yapılır. Görmez misin? Gayet güzel bir inci veya yakut gören kimse onu metheder. Ama ona hamdetmesi imkânsızdır. Buna göre medhetmek. hamdetmekten daha umumîdir.

İkinci fark: Medh, iyilik yapmadan bazan önce, bazan sonra olabilir. Hamd ise, sadece ihsan (iyilikten) sonra olur.

Üçüncü fark: Medh, bazan yasaklanmış olur. Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: Meddahların (övücülerin) yüzlerine toprak saçın.[78][78]

Hamde gelince, bu mutlak olarak emredilmiştir. Peygamberimiz (s.a.s.)

"İnsanlara hamdetmeyen (teşekkür etmeyen), Allah'a hamdetmemiş olur[79][79] buyurmuştur.

Dördüncü fark: Medh, fazilet çeşitlerinden birine has olduğuna delâlet eden sözden ibarettir. Hamde gelince bu da, onun belli bir fazilete has olduğuna delâlet eden sözdür. Bu belli fazilet de, nimet verme ve iyilikte bulunma faziletidir Söylediklerimizle medhın hamdden daha umumî olduğu ortaya çıkmıştır.

Hamd ile şükür arasındaki farka gelince; hamd, nimetin sana veya başkasına ulaşmasını içme alır. Şükr ise, sadece sana ulaşan nimetlere mahsustur.

Bu hususu anladığında biz deriz ki medhin, canlı ve cansız bütün varlıklar için, Allah'a ve Allah'dan başkası için olabileceğini daha önce söylemiştik. Bir kimse "Medh Allah'a mahsustur." dediğinde, bu söz, Allah'ın fâil-i muhtar olduğunu göstermez, ama "Hamd Allah'a mahsustur" dediğinde, bu Cenâb-ı Allah'ın fâil-i muhtar olduğunu gösterir. Buna göre Cenâb-ı Allah'ın " " ayeti, bu sözü söyleyenin, Âlemin İlâhı'nın filozofların dediği gibi, zatı gereği mûcıb (mûcib-ı bi'z-zât) olmadığım, tam aksine O'nun fâil-i muhtar olduğunu ikrar ettiğini gösterir.

---

[75][75] Müslim, fedâil. 130 (4/1830).

[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/304-305.

[77][77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/305.

[78][78] Müslim. Zühd, 69 {4/2297).

[79][79] Benzen bir hadis için bkz, Ebu Dâvud. edeb. 11 (4/255).

Yine Hakk Teâlâ'nın " " sözü, " sözünden daha üstündür Çünkü " sözü, O'ndan südûr eden ve başkasına ulaşan her nimet sebebiyle, Allah'ı bir övmedir. Ama " sözü ise, sadece bu sözü söyleyene ulaşan nimete karşılık Allah'a yapılan bir övgü olur. Birincisinin daha üstün olduğunda şüphe yoktur. Zira, denilmek istenen şudur: Sanki kul, "Bana ister ver, ister verme, senin nimetlerin bütün âlemlere ulaşıyor Sen, en büyük hamde lâyıksın" der. Zayıf bir görüşe göre, hamd Allah (cc.)'ın defettiği belalara karşılık, şükr ise, verdiği nimetlere karşılık yapılır.

Şayet; "Bir şeyi vermedeki nimet, belâları giderme nimetinden daha büyüktür. O halde, "Büyük olan niçin terkedilip az olan ifade edildi?" denirse, biz deriz ki, bunun birkaç izahı vardır.

Birincisi: Sanki kul, "iki nimetten değersiz olana şükrediyorum. Değerli olana nasıl şükrederim, sen bir düşün!" demiş olur.

İkincisi: Gelecek belâları defetmek sonsuzdur. Nimet vermek ise sonludur. Önce, sonsuz olan belaları gidermeye teşekkür etmek daha evlâ olur.

Üçüncüsü: Zararı defetmek, menfaat! celbetmekten daha mühimdir. Bu se-beble mühim olanı takdim etmiştir.

İkinci fayda: Cenâb-ı Hakk. (Allah'a hamdederım) buyurmayıp, (Hamd Allah'a mahsustur) buyurmuştur. Bu ikinci ifade, birçok bakımdan daha üstündür

Birincisi: Eğer Allah Teâlâ, " deseydi, bu, bunu söyleyenin hamdetmeye kadir olduğunu gösterirdi. Ama deyince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, hamdedenlerin O'na hamdetmesinden ve şükredenlerin O'na şükretmesinden önce de hamde lâyık olduğunu gösterir. Bu sebeble kullar, Hakk Teâlâ'ya ister hamdetsinler, ister etmesinler, ister şükretsinler, ister şükretmesinler, Cenâb-ı Hakk, kendi kadîm hamdi ve kelâmı ile ezelden ebede kadar mahmûd {hamdedilmiş)tur.

İkincisi: Bizim," sözümüzün manası şudur: Hamd-ü sena Allah Teâ-lâ'nın hakkı ve mülküdür. Muhakkak ki Cenâb-ı Hakk, kullarına olan sonsuz nimet ve lütuflan sebebiyle hamde lâyık ve müstehak olan yegâne varlıktır

Binâenaleyh bizim " " sözümüzün manası, buna göre şudur, hamd, Allah'ın zatından dolayı müstehak olduğu bir haktır. Şayet Allah, bunun yerine "demiş olsaydı, bu ifade O'nun zatından dolayı hamde müstehak olduğuna delâlet etmezdi. Şurası bilinen bir gerçektir ki, Allah'ın hamde müstehak olduğuna delâlet eden lâfız, Cenâb-ı Allah'ı öven tek bir şahıs gösteren " (Ben övüyorum) lâfzından daha üstündür.

Üçüncüsü: Şayet Cenâb-ı Allah " ân demiş olsaydı, kendine lâyık olmayan bir hamd ile kendini övmüş olurdu. " dediği zaman, insan sanki "Ben kimim ki O'nu öveyim. O, hamdedenlerin hepsinin hamdi ile övülmüştür." demiş olur. Bu şuna benzer: Şayet sana, "Falancanın senin üzerinde bir hakkı var mıdır?" denilse, sen de "Evet." desen, onu övmüş olursun. Fakat zayıf bir şekilde, . Cevap olarak, "Benim değil, bütün insanlar üzerinde hakkı vardır." der isen, o takdirde onu en mükemmel bir şekilde övmüş olursun.

Dördüncüsü: Hamd, kalbin bir sıfatı olmaktan ibarettir. Bu da, övülen varlığın, üstün, nimet veren, tazım ve ihtirama layık olduğuna inanma sıfatıdır. Bunun için insan kalbi Allah'ın azametine yakışan ta'zimin anlamından habersiz olduğu halde, "îîıi JuiÎ" derse, yalancı olmuş olur. Çünkü o, hakikatte böyle olmadığı halde, hamdedici olduğunu söylemiştir Ama kul, bu tazimin manasından ister haberli ister habersiz olsun, " dediği zaman doğru söylemiş olur. Çünkü bunun manası, hamdin, Allah Teâlâ'nın hakkı ve mülkü olduğudur. Bu ise, kul, tazim ve ihtiram duygusuyla ister dolu olsun ister olmasın, daima böyledir. Böylece"sözünün " sözünden daha evvelâ olduğu ortaya çıkmış olur.

Bunun bir benzeri de " dememizdir. Bu söze, sözümüzün aksine, yalan girmez. Çünkü kul," (Şehadet ediyorum ki...) sözünde bazan yalancı olabilir. Bunun için, Cenâb-ı Hakk, münafıkları yalanlarken,

"Allah Teâlâ şehâdet eder ki, o münafıklar yalancılardır." (Mûnâfikûn, 1) buyurmuştur. Bu incelikten dolayı ezanda, denilmesi emredilmiş ve ezan ile bitirilmiştir.

Üçüncü fayda: deki, Allah lafzının başındaki (harf-i cer olan) "lâm" bir çok manayı ihtiva eder.

Birincisi: " (Çul âta aittir) ifadesinde olduğu gibi, âidiyyet manası taşıyan tahsisi (has olmayı) gösterir.

İkincisi: Mülk ifade eder.(ev Zeyd'indir) sözündeki gibi...

Üçüncüsü: "(ülke sultanındır) sözünde olduğu gibi kudret ve hâkimiyet ifade eder."deki "lâm" harfi bu üç mananın hepsini ihtiva eder. Eğer sen, "Lâm"t, âidiyyet ifade eden tahsis anlamında alırsan, malûmdur ki, ihsanının ve lütfunun çokluğu, azametinin yüceliği sebebi ile, hamd sadece Allah'a aittir ve O'na yakışır; mülk manasına alırsan, yine malûmdur ki, Allah Teâlâ her şeyin mâlikidir. Bu sebeble de. kendi hamdi ile meşgul oldukları halde de onların maliki olması gerekmiştir.

Eğer, "lârrfı, kudret ve hâkimiyet manasına alırsan, Allah Teâlâ zaten böyledir. Çünkü O, zatı gereği vâcıb (vâcibu'l-vücûd)'tir. O'nun dışındaki varlıklar ise. zâtları gereği mümkün varlıklardır. Zatı gereği vâcib olan, zatı gereği mümkün olana hükümrandır. O halde " , Hamd, ancak O'na lâyıktır; Hamd, O'nun mülkü ve milkidir; O, her şeye hükümran, her şeye hâkimdir" manasına gelir.

Dördüncü fayda:" sözü sekiz harftir. Cennetin kapıları da sekiz tanedir. Her kim, tam bir kalb temizliği ile bu sekiz harflik cümleyi söylerse, cennetin sekiz kapısından da girmeye hak kazanmış olur.

Beşinci fayda:" " kelimesi, başında harf-i tarif olan müfred bir lâfızdır Bu harf-i tarif hakkında iki görüş vardır.

Birincisi: Eğer, kendisinden önce, geçmiş bilinen bir isim var ise, mana ona hamledilir. Aksi halde, sözü kapalılıktan korumak için, bu lâm'ın "istiğrak" manasına olduğu söylenilir.

İkincisi: Buradaki harf-i tarif, umum ifade etmez. Ancak o, sadece mahiyet ve hakikati gösterir. Bunu anladığın zaman deriz ki, birinci görüşü benimsersek, " "Hamd-ü senaya sebeb olabilecek her şey Allah'a aittir. O'nun hakkı ve mülküdür" manasına gelir. O zaman, Allah Teâlâ'dan başka hiç bir şeyin, hamde ve övgüye müstehak olmadığını söylemek gerekir. Eğer ikinci görüşü benimsersek bunun manası, "Hamdın mahiyeti, Cenâb-ı Allah'ın hakkı ve mülküdür" şeklinde olur. Bu da, bu mahiyetin fertlerinden her hangi birinin Allah'tan başkası için olmasını nefyeder. O halde bu iki görüşe göre de," s°zu. hamdin, Allah'tan başkası için olmadığını ifade eder.

Eğer, "Nimet veren, kendisine nimet verilenden; hoca, öğrenciden ve âdil hükümdar da halkından gelecek hamde müstehak değil midir? Nitekim Hz. Peygamber (sas) "İnsanlarahamdetmeyen (teşekkür etmeyen), Allah'a da hamdetmemiş olur80[80] buyurmuştur, denilirse deriz ki; nimet vermek suretiyle başkasına in'âm eden herkes bilmelidir ki, gerçek nimet veren Allah Teâladır. Çünkü, şayet Cenâb-ı Hakk, başkasına ın'âmda bulunan kimsenin kalbinde bu temayülü yaratmamış olsaydı, o kişi ikramda bulunmaya yönel-mezdi; şayet Allah Teâlâ, bu nimeti yaratmasa, nimet veren kimseyi bu nimete mâlik kılmasaydı ve kendisine nimet verilen kimseye de bu nimetten istifade imkanı vermeseydi, bu nimetten faydalan itam azdı İşte bu sebeble, gerçek nimet verenin sadece Allah Teâlâ olduğu ortaya çıkar.

Altıncı fayda: " sözü, Allah'tan başka, hamde lâyık hiç kimsenin olmadığına delâlet ettiği gibi, akıl da buna delâlet etmektedir. Bunu birkaç yönden izah ederiz.

Birincisi: Şayet Allah Teâlâ, nimet veren kimsenin kalbinde, nimet verme duygusunu yaratmamış olsaydı, o kimse nimet vermezdi. Öyleyse, gerçekte nimet veren, bu duyguyu yaratan Allah Teâlâ'dır.

İkincisi: Başkasına nimet veren herkes, buna ister mükâfaat. ister övgü, ister bir hakkı elde etmek, isterse nefsini cimrilik ahlâkından kurtarmak için olsun, bir karşılık ister. Yaptığına bir karşılık isteyen kimse ise, ın'amda bulunmamış olur Binâenaleyh gerçekte hamde müstehak olamaz. Cenâb-ı Hakk ise zatı gereği kâmildir. Zatı gereği kâmil olan, kemâl istemez. Çünkü elde edilmişi elde etmek imkânsızdır. Öyleyse O'nun ikram ve bağışları sırf cömertlik ve katıksız ihsandır. Bu sebeble de O. hamde müstehaktır. Böylece hamde ancak Allah Teâlâ'nın müstehak olduğu ortaya çıkar

---

80[80] Daha önce geçti.

Üçüncüsü: Her nimet, varlığı mümkün olan mevcudat zümresindendir. Her varlığı mümkün otan ise, ister doğrudan, ister dolaylı olsun, Hakk Teâlâ'ntn yaratma-sıyla var olur. Bu da her nimetin Allah'tan olduğu neticesini verir. Cenâb-ı Hakk: "Sizde olan her nimet Allah'tandır" (Nahi. 53) ayeti de
bu manayı teyid etmektedir. Hamdin manası, ancak ın'âma karşılık bir övgü ve senadır, in'âm, ancak Allah Teâlâ'dan olduğuna göre. AllatYdan başka hamde müstehak olan hiç bir varlığın olmadığını kesin olarak söylemek gerekir

Dördüncüsü: Nimet, şu üç husus bir arada bulunduğu zaman tam olur:

a-) Nimetin bir menfaat olması. Bir şeyden faydalanma, faydalanan varlığın canlı ve idrak edici {his edici) olmasına bağlıdır. O şeyin canlı ve idrâk edici olması ise. ancak Allah'ın yaratmasıyla mümkün olur.

b-) Menfaat, ancak zarar ve keder şaibesinden uzak olduğu zaman tam bir mmet qlur. Menfaatleri, zarar şaibesinden uzak tutmak ise. ancak Allah Teâlâ tarafından gerçekleştirilebilir.

c-) Menfaat, kesintiye uğrama korkusundan emin olunduğu zaman, tam bir nimet olur. Bu da ancak Allah Teâlâ tarafından temin edilir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, tam nimetin ancak Allahdan olacağı; binâenaleyh tam hamde de ancak Allah'ın müstehak olduğu anlaşılır Bu deliller ile " sözünün doğruluğu kesinlik kazanır

Yedinci fayda: Hamdın, nimet verdiği ve lütufkâr olduğu için bir başkasını med-hetmekten ibaret olduğunu görmüştün. İnsan, kendisine nimetin uzaklaştığını hissetmezse ve duymazsa, onun, harnd ve şükür ile mükellef tutulması imkânsız olur. Bunu anladığın zaman deriz ki, insanın Allah Teâlâ'ya hamdetmekten ve şükretmekten, gerçek manada, aciz olması gerekir. Buna birçok şey delâlet eder.

Birincisi: Allah Teâlâ'mn insana olan nimetleri, insan aklının vâkıf olamayacağı kadar çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız." (Nahi. 18) buyurmuştur. İnsanın Allah'ın nimetlerine vâkıf olması imkânsız olunca, bu nimetlere lâyık bir hamde, şükre ve sena'ya muktedir olamayacağı da ortaya çıkar.

İkincisi: İnsanın, Allah'a karşı hamd ve şükrü eda edebilmesi, ancak Allah'ın onu buna muktedir kıldığında mümkün olur Allah Teâlâ, onun kalbinde hamd ve şükre yönelik bir duygu yarattığında ve önündeki bütün engel ve manialar kalktığında, bunların hepsi Allah'ın birer irîâmı olur. Buna göre, kulun, Allah'ın şükrünü edâ edebilmesi, ancak Allah Teâlâ'mn ona vereceği büyük bir mmet sayesinde mümkün olabilir. Bu nimetler de ayrıca şükrü gerektirir. Bu duruma göre kulun, şükür ve hamdı edâ edebilmesi, sonsuza kadar tekrarladığı zaman mümkün olur. Bu ise imkânsızdır. İmkânsıza dayanan şey de imkânsızdır. Öyleyse insanın, O'na lâyık olacak şekilde Allah'a hamd ve şükretmesi imkânsızdır

Üçüncüsü: Hamd ve şükrün manası, kulun sadece diliyle demesi değildir. Tam aksine, bunun manası, kendisine nimet verilen kimsenin, nimet verenin kemâl, celâl sıfatları ile mevsûl olduğunu bitmesidir İnsanın aklına gelen hertürlü kemâl ve celâl sıfatlarından, Allah'ın kemâli ve celâli daha büyük ve daha yücedir. Bu böyle olunca, insanın Allah'a lâyıkı veçhile hamdetmesi, şükretmesi ve sena etmesi imkânsız olur.

Dördüncüsü; Cenâb-ı Hakk'a hamd ve şükürle meşgul olmak demek, kendisine nimet verilen kimsenin, bu nimetin geldiği zata, şükür ve hamd ile karşılık vermesidir. Bu da birkaç yönden, kolay kolay olacak bir iş değildir.

a-) Allah'ın nimetleri sınırsız derecede çoktur. Bu nimetlere sadece bu tek inanç ve tek lâfızla karşılık vermek son derece zordur.

b-) Cenâb-ı Allah'a hamd ve şükretmesinin Allah'ın nimetlerine karşılık olacağına inanan kimse şirk koşmuş olur. Buda Vâsıtî'nın "Şükür, şirktir" sözünden kastettiği manadır,

c-) İnsan, zatında, sıfatlarında ve bütün durumlarında Allah'ın nimetlerine muhtaçtır Halbuki Cenâb-ı Hakk, şükredenlerin şükrüne ve hamdedenlerin hamdine muhtaç değildir. O halde, bu şükür ve hamd ile Allah'ın nimetlerine karşılık vermiş olmak nasıl mümkün otur? Böylece, şu saydığımız sebebierden ötürü, kulun lâyıkı veçhile Allah Teâlâ'ya hamd ve şükürden âciz olduğu ortaya çıkar. İşte bu incelikten dolayı Cenâb-ı Allah, sözünün yerine, " (Allah'a hamdediniz) dememiştir. Çünkü O "Allaha hamdedinrz" demiş olsaydı, insanlara güçlerinin yetmeyeceği bir mükellefiyet vermiş olurdu. Ama," deyince bunun manası, tam hamd, O'nun hakkı ve mülküdür. İnsanlar, ister yerine ge-tirebilsinler ister getiremesinler, bu böyledir.

Dâvûd (a.s.)'un şöyle dediği nakledilir: "Yâ Rabbi, Sana nasıl şükretmiş olurum ki! Benim Sana şükrüm de, ancak Senin nimet vermenle tamamlanır. Bu nimet de beni bu şükre muvaffak kılmandır." Bunun üzerine Hakk Teâlâ şöyle nıdâ etti: "Bana şükretmekten âciz olduğunu anladığına göre, takatin ve gücüne göre şükretmiş oldun."

Sekizinci fayda: Hz. Peygamber (s.a.s.)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Allah Teâlâ, kuluna bir nimet verdiğinde, kulu " der. de bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurur: Kuluma bakınız. Ben, ona kıymetsiz bir şey verdim de o. Bana değer biçilmez bir şey verdi." Bu hadisin izahı şudur: Cenâb-ı Hakk, kuluna nimet verdiğinde, bu, o açken onu doyurması, susuzken ona su nasıp etmesi, çıplakken onu giydirmesi gibi alışıla gelmiş şeylerden bindir. Ama kul " dediğinde bunun manası: Hamdedenlerden birisinin yaptığı her hamd Allah'a mahsustur ve hamdedenlerden birisinin yapmadığı fakat aklen yapılması gereken her hamd de Allah'a mahsustur.

Arş'ın ve Kursî'nın meleklerinin, gök tabakalarında bulunanların, Hz. Âdem (a.s.)'den Hz. Muhammed (s.a.s.)'a kadar olan bütün peygamberlerin, velîlerin, âlimlerin, bütün mahlûkatın ve cennet ehlinin,

"Bunların oradaki duaları "Ya Allah. Seni tesbîh ederiz" sözüdür. Orada (birbirlerine sağlık temennileri ve iltifatları) "selâm" (demeleridir.) Dualarının sonu da "elhamdülillahirabbilâlemin'dir." (Yûnus. ıo) diyecekleri bu vakte kadar yaptıkları bütün hamdler. bu hamde dahildir. Sonra bu hamdler sınırlıdır. Kulların ebedî olarak ve mütemadiyen yapacakları hamdler ise sınırsızdır. İşte bu sınırsız övgülerin tamamı, kulun sözünün içinde bulunmaktadır, işte bu sebebten ötürü, Cenâb-ı Allah hadîs-i kutsisinde: "Kuluma bakınız. Ben ona kıymetsiz tek bir nimet vçrdim de o, Bana. sonsuz ve sınırsız şükürde bulundu " demiştir.

Burada diğer bir incelik daha vardır. O da şudur: Bu dünyada Cenâb-ı Hakk; m kuluna verdiği nimetler sonludur Halbuki kulun, " sözü, sınırsız bir hamdi ifade eder. Sınırsız olandan sınırlı olan çıkarıldığında, geriye kalan yine sınırsız olur. Bu sebeble sanki Cenâb-ı Hakk şöyle demiştir: "Ey kulum, sana verilen nimete karşılık dediğinde, bundan ötürü geriye sonsuz taatlar kalır. Bu nedenle o taatlara sınırsız nimetlerle karşılık vermek gerekir" İşte buna binaen kul. ebedî bir mükâfaata ve sonsuz bir hayra hak kazanmış olur. O halde, kulun " demesinin, sonu olmayan mutlulukları ve sınırsız iyilikleri gerektirdiği ortaya çıkar.

Dokuzuncu fayda: Şüphesiz var olmak, yok olmaktan hayırlıdır. Bunun delili, her canlı varlığın kendisinin yokluğunu istememesidir. Şayet var olmak yok olmaktan hayırlı olmasaydı bu böyle olmazdı. Bunun böyie olduğu sabit olunca deriz ki, Allah Teâlâ'dan başka her şeyin var olması, Allah'ın onu yaratması ve ona lütuf ile ihsanda bulunmasıyla olur. Daha önce var olmanın bir nimet olduğu sabit olmuştu. Yine sabit olmuştur ki ruhlar, bedenler, ulvi ve süflî alemlerdeki bütün mevcudat üzerinde Allah'ın nimeti, rahmeti ve ihsanı vardır Nimet, rahmet ve ihsan ise. hamd ve şükrü gerektirir. Öyleyse kul, dediği zaman, onun maksadı, kendisine ulaşan nimetlere hamdetmek olmayıp, aksine, Cenâb-ı Allah'tan gelen bütün nimetlere karşılık Allah'a hamdetmektır. Çünkü daha önce Allah'ın nimetinin, Allah'tan başka her şeye ulaştığını açıklamıştık. Kul, dediği zaman, buna göre. onun manası, "Yarattığı her mahlûka ve nur zulmet, sükûn, hareket. Arş, Kursî. Cm, İnsan. zat. sıfat, cisim, araz gibi ebediyete kadar ve sonsuza kadar var edeceği her sonradan olma varlığa vereceği nimetinden dolayı Allah'a hamdolsun" demektir. Yine bu sözün manası, kulun, "Bu nimetlerin hepsinin Senin hakkın ve mülkün olduğuna, bunlarda hiç kimsenin Sana bir ortaklığı ve hak iddiası olmadığına şehadet ederim" demesıdır.

Onuncu fayda: Bir kimse. 'Tesbîh, hamdden ileridir Çünkü denilir, Burada ise önce hamd gelmiştir. Bunun sebebi nedir?" derse, şöyle cevap verilir: Allah'a hamdetmek zımnî bir delâletle, tesbîhe de delâlet eder. Çünkü tesbîh, Allah'ın zatı ve sıfatlarında hertürlü noksanlıklardan ve kusurlardan münezzeh olduğuna delâlet eder. Hamd ise, bu sıfatın bulunmasıyla birlikte. O'nun, kullarına ihsan sahibi, nimetler veren, onlara acıyan biri olduğuna da delâlet eder Bundan dolayı tesbîh. Allah'ın kâmil olduğunu; hamd ise Onun tam olmanın da üstünde olduğunu gösterir. İşte bu sebeble başlamak daha evlâdır Bu husus hikmet kanunlarından elde edilmiştir. Usul kânunlarına uygun olan izahımız ise şöyledir: Allah Teâlâ. ancak kullarının ihtiyaç çeşitlerini bilebılmesi için bütün malûmattan haberdar olması halinde; kendisine muhtaç oldukları şeyleri meydana getirebilmesi için, her şeye kadir olması halinde ve kendisi de hertürlü ihtiyaçtan müstağnî olması şartıyla kullarına ihsan edebilir. Çünkü böyle olmazsa. kendi ihtiyacını gidermekle meşgul olması, O'nu kulun ihtiyacını gidermekten alıkor. Öyleyse şu ortaya çıkıyor ki: Allah'ın ihsan sahibi olması, ancak, O'nun herturlü noksanlık ve kusurlardan münezzeh olmasıyla tamamlanır. Böylece sözü ile başlamanın, sözü ile başlamaktan daha üstün olduğu anlaşılmış olur.

Onbirinci fayda: sözü, hem mazî, hem müstakbele (geçmiş ve geleceğe) taalluk eder. Geçmiş ile ilgisine gelince; hamd, Önceden verilmiş nimetlere bir şükür olarak yapılır. Gelecek ile ilgisine gelince. Cenâb-ı Hakk'ın;

"Andolsun ki eğer şükrederseniz, Ben de size olan nimetimi artırırım " (ibrâhîm. 7) sözünün de gösterdiği gibi, hamdin, gelecekte nimetin devamlı yenilenmesini gerektırmesidır. Akıl da buna delâlet eder. Şöyle ki geçmiş nimetler hizmete ve taate koşmaya sevkeder. Kut, şükür ile meşgul olduğu zaman aklına ve kalbine, Allah m nimetlerinin, muhabbetinin ve marifetinin kapıları açılır Bu da nimetlerin en büyüğüdür. Bu manadan dolayı. " sözü. geçmişle ilgisi sebebiyle, sana cehennem kapılarını kapatır; gelecekle ilgisi sebebiyle de, cennet kapılarını açar Öyleyse sözünün geçmişle alâkalı tesiri. Allah'a ulaşmaktan bizi engelleyen kapıları kapamak; gelecekle alâkalı tesiri de, Marifetullah'ın kapılarını açmaktır Allah'ın azametinin dereceleri sonsuz olduğu için, kul için Allah'ı tanımanın (marıfetullahın) basamakları da sonsuz olur. Bunun yegâne anahtarı sözümüzdür Bu sebeblede "Hamd" sûresi "Fatiha" sûresi diye isimlendirilmiştir

Onikinci fayda: " lafzı çok şerefli ve yüce bir kelimedir. Ancak yerinde kullanmak gerekir Aksı halde elde edilmek istenene ulaşılmaz.

es-Serıyyü's-Sakatî'ye "Taatı nasıl yapmak gerekir"" denildi de O; "Bir kere elhamdülillah" dediğim için, otuz yıldır. Allah'a istiğfar ediyorum" dedi.

Ona; "Bu nasıl iş?" denilince, şu cevabı verdi: "Bağdad'da bir yangın çıkmıştı. Birçok dükkan ve ev yandı. Bana, dükkânımın yanmadığt haber verilince demiştim. Bunun manası, bütün dükkânlar yanarken, dükkânımın yanmamış olmasına sevinmemdı. Halbuki din kardeşliği ve insaniyet bu hale sevinmememi gerektiriyordu, işte bundan dolayı, bu hamdim sebebiyle otuz senedir istiğfar ediyorum. Bu sebeble. hamd. her ne kadar kıymeti yüce bir kelime ise de. onu yerinde söylemek gerekir." Sonra Allah'ın kuluna nimetleri çoktur. Ancak bu nimetler ilk taksime göre ıkı kısımda mütalâa edilir: Dünya ve din nimetleri... Dm nimetleri birçok bakımdan dünya nimetlerinden daha üstündür. Bizim sözümüz, şerefli ve yüce bir kelimedir. Bu sebeble. insana, bu kelimenin kadrim yüce tutarak dünya nimetleri mukabilinde zikretmemesi, fakat ancak dinî nimetlere ulaştığı zaman zikretmesi gerekir. Sonra,dinî nimetlerde, azanın ve kalblerin işleri olmak üzere, iki kısımdır. İkinci kısım daha şereflidir. Dünyevi nimetler de iki kısımdır Bazen, nimete nimet olması bakımından itibar edilir, bazen de nimet verenin bağışı olması bakımından itibar edilir. İkinci kısım daha üstündür. İşte bütün bunlar gözönünde bulundurulması gereken makamlardır ki, sözümüzü zikretmek, hamd sebebine tâyık ve yerine de uygun olsun.

Onüçüncü fayda: Atamız Hz. Âdem'in söylediği ilk söz, sözüdür. Cennetliklerin söylediği son söz de, sözüdür. Birincisi şöyle olmuştur: Ruh Hz. Ademin göbeğine ulaşınca, aksırdı da, dedi. İkincisi ise, Cenâb-ı Hakk'ın " "Cennetliklerin en son duaları, Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur, demeleridir" (Yûnus. 10) sözüdür. Buna göre, bu âlemin başlangıcı ve sona erişi de, Hamd'e dayanır. O halde, amellerinin evvelinin ve sonunun bu kelimeyle birlikte olması için, çalış. Çünkü, insan küçük âlemdir. Bu küçük âlemin hallerinin büyük âlemin hallerine uygun olması gerekir

Ondördüncü fayda: İnsanlardan bir kısmı, sözünün takdirinin olduğunu söylerler Bu, bana göre zayıftır. Çünkü mukaddes kelâma, sözün doğru olması için başvurulur. Bu takdirde, sözün bozuk olmasını icab ettirir. Birçok şey. buna delâlet etmektedir.

Birincisi: " sözü hamdın Allah'ın mülkü ve hakkı olduğunu haber vermektir Bu manada sözü tam bir kelamdır. O halde, bunun başına bir şey takdir etmeye ihtiyaç yoktur

İkincisi: sözü, insanlar kendisine hamdetsinler etmesinler, Cenabı Hakk'ın zatı ve fiilleri bakımından hamde müstehak olduğuna delâlet eder Çünkü, zâtı gereği olan şey, başkası sebebiyle olandan daha üstün ve daha yücedir

Üçüncüsü: Ulema, günlük hayattaki bir meseleden bahsederek şöyle dediler: Babanın, evlâdına şöyle şöyle yap! demesi doğru olmaz. Çünkü, çocuğun babasının sözünü tutmayıp da, böylece günah işlemesi olabilir Tam aksine baba, şöyle şöyle yapılması gerekir, der Eğer çocuk iyi bir evlâd ise, bu sözü tutar ve babasına itaat etmiş olur. Eğer yaramaz ise, çocuk yapmayacağını sözle belirtmemiş olur. Bu sebeble de. günahı az olur. Burada da böyledir. Allahu Teâlâ, dedi. böylece itaatakâr olan Allah'a hamdeder; asî olursa, günahı daha az olur

Onbeşinci fayda: Cebriye ve Kaderiye (Mutezile) de, sözünden delil getirmeye teşebbüs etmişlerdir. Cebriye mensupları, sözüyle birçok bakımdan ıhtıcâc etmişlerdir

Birincisi: Fiili, daha şerefli ve mükemmel olan; kendisinden sudur eden nimet de en üstün ve en kıymetli olan kimse hamde daha mustehaktır. Yaratılmışların en şereflisinin iman olduğunda şüphe yoktur.

Eğer iman, kulun fiili olsaydı, kulun hamde müstehak olması, Cenâb-ı Hakkın hamde müstehak olmasından daha üstün ve daha yüce olurdu. Böyle olmadığına göre, imanın kulun yaratmasıyla değil, Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğini anlarız.

İkincisi: Ümmet," sözlerinin iman nimetine karşılık söylendiği hususunda ittifak etmişlerdir. Şayet iman, Allah'ın değil de kulun fiili olsaydı, insanların iman nimetine karşılık "demeleri batıl olurdu. Çünkü yapmadığı bir işe karşılık kişiye hamdetmek, Cenâb-ı Hakk'ın "Yapmadıkları şey sebebiyle de, övülmeyi arzu ediyorlar" (Âl i imrân. 188) ayetinden ötürü, batıl ve çirkin bir iştir.

Üçüncüsü: sözünün zahirinin bütün hamdlerin Cenâb-ı Allah'a ait olduğuna ve Allah'tan başka hiç bir kimseye kesinlikle hamdedılmeyeceğme delâlet ettiğini delilleriyle göstermiştik. Buna göre, bütün nimetlerin Allah'dan olması durumunda, bütün hamdler de O'na ait olur. İman, nimetlerin en üstünüdür. O halde imanın Allah tarafından yaratılmış olması gerekir

Dördüncüsü: kendi kendini methetmektir. Halbuki kendi kendini methetmek, insanlar arasında hoş karşılanmaz. Cenâb-ı Hakk, kitabına kendisine methederek başlayınca, bu, O'nun durumunun, insanların durumuna benzemediğine; insanlar tarafından çirkin görülen şeyin Allah tarafından güzel görüldüğüne delâlet eder. Bu da, Allah'ın fiillerinin mahlûkatın fiilleriyle mukayese edilmekten münezzeh olduğuna delâlet eder. Bazı şeyler kullardan olunca çirkin görülür, ama bu aynı şeyler Allah'dan olunca çirkin görülmez. Bu da, Mutezile'nın prensiplerini tamamıyle yıkar.

Beşincisi: Mutezıle'ye göre Allah'ın fiillerinin güzel (hasen) olması ve bu fiillerin güzelliğe ilâve olarak başka bir sıfatı daha olması gerekir. Aksi takdirde Allah'ın fiilleri, anlamsız olur. Bu ise, Allah için düşünülemez. Cenâb-ı Hakk'ın fiillerindeki hasen vasfına ilâve olan sıfatın, ya "vâcib" olması veya tafaddul (lütuf) nevinden bir şey olması gerekir. Vâcıb olmasına gelince, bu mükâfatı ve karşılığı mükelleflere ulaştırmak kabilinden olandır. Tafaddul nevinden olması durumuna gelince, bu da, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın lütfederek vermesi gereken miktarın üzerinde vermesidir Buna karşı biz deriz ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın hamde müstehak olması hususunu zedeler ve sözümüzün doğruluğunu yok eder. Bunu şöyle diyerek izah edebiliriz: Görevleri yerine getirmek, hamde müstehak olmayı göstermez. Görmez misin? ki, bir başkasına bir dinar borcu olan kimse onu ödediğinde övülmeye müstehak olmaz

Eğer, Cenâb-ı Allah'ın bir şeyi yapması vâcib oisaydt, o ful. Allah'ı zemmolun-maktan kurtarır, ancak hamde müstehak olmasını gerektirmezdi. Tafaddul fiiline gelince, muhalife göre bu, fazla hamdetmeyı gerektirir. Zira, O'ndan bu fiil sudur etmemiş olsaydı, onun için bu hamd meydana gelmiş olmazdı. Durum böyle olunca da, Allah zatı gereği noksan ve başkasıyla tamamlanmış olurdu. Bu da Cenâb-ı Hakkın hamde ve medhe müstehak olmasına mâni olur.

Altıncısı: sözü Allah'ın övülmüş olduğuna delâlet eder Buna göre biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın hamde ve medhe müstehak olması ya O'nun zatından dolayı sabit olan bir iş olmuş olur veya zâtından ötürü sabit olmayan bir iş olur. Eğer birincisi olursa, onun fiillerinden her hangi bir şeyin, Cenâb-ı Hakk'ın medhe müstehak olmasını gerektirmesi imkânsız olur. Çünkü zatından ötürü var olan bir şeyin, başkasından ötürü var olması imkânsız olur. Yine Allah'ın fiillerinden herhangi bir şeyin, O'nun zemme müstehak olmasını ıcab ettirmesi imkânsız olur. Çünkü zatı gereği var olan bir şeyin, başkası sebebiyle ortadan kalkması imkânsızdır. Durum böyle olunca, Hakk Teâlâ hakkında, O'na herhangi birşeyin vâcib (gerekli) olması uygun düşmez. O halde, kullarına karşılık ya da mükâfaat vermesi, Allah'a vâcib olamaz. Bu da. Mutezile'nin esaslarını altüst eder. İkinci kısma gelince ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın hamde lâyık olmasının zatı gereği olmamasıdır, biz deriz ki, bu durumda O'nun, zâtı bakımından noksan olması ve başkasıyla tamamlanmış olması gerekir ki, Allah hakkında bunu düşünmek imkânsızdır. Mutezileye gelince, onlar şöyle demişlerdir: Allah'a hamdetmek, ancak şöyle dediğimizde tamam olmuş olur: Mutlak manada hamde müstehak olan, fiillerinde çirkinlik, hükümlerinde zulüm ve haksızlık olmayandır. Bize göre, Allah böyledir. Bu sebeble O, en yüce hamd ve övgülere müstehaktır. Cebriye mezhebinde ise, hiç bir çirkin fiil yoktur ki, o, Allah'ın fiili olmasın; hiç bir zulüm yoktur ki, o, Allah'ın hükmü olmasın, hiç bir abes iş yoktur ki, o, Allah'ın işi olmasın... Zira, Cenâb-ı Hakk kâfirde küfrü yaratır, sonra ona azab eder. Bir karşılık vermeksizin, hayvanların canını yakar. Bu duruma göre O'nun hamde müstehak olduğu nasıl düşünülebilir? Ve yine, Allah olması bakımından hak kazandığı hamde, ya kuidan veya kendisinden ötürü hak kazanır. Eğer.birincisi olursa, kulun fiiline kadir olması gerekir ki, bu da Cebrîliği ibtaleder. Eğer ikincisi olursa, bunun manası, Allah'a, kendi kendini medhetmesi vâcibtır demek olur ki. bu da batıldır. İşte
bunun için Cebriye demek ancak bizim görüşümüze göre doğrudur
dediler.

Onaltıncı fayda: Ulema şükrün vücûbunun aklî veya naklî delille sabit olduğu hususunda ihtilâf etmiştir Şükretmenin naklî delille vacib olduğunu söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetlerini delil getirmişlerdir:

"Biz, bir peygamber göndermedikçe, azab edici değiliz."(İsrâ 15)

Müjdeleyici ve uyarıcılar olmak üzere peygamberler gönderdik. Ki böylece, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karsı bir bahaneleri olmasın!" (Nısâ. 165).

Yine ulemadan, bu şükrün mutlak olarak din gelmezden önce de, geldikten sonra da vacib olduğunu söyleyenler vardır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın sözüdür. Bunun birçok bakımdan izahı vardır.

Birincisi: sözü mutlak olarak bu hamdın, Allahu Teâlâ'nın hakkı ve mülkü olduğuna delâlet eder. Bu da, din gelmezden önce bu hakkın var olduğunu gösterir.

İkincisi: Cenâb-ı Allah buyurmuştur. Usûl-i fıkıhta, uygun bir vasfa göre tertip edilen hükmün, bu hükmün o vasıfla muallel olduğuna delâlet ettiği hususu yer almaktadır. Burada da Allah Teâlâ, hamdı kendi nefsine isbat etmiş ve kendisini âlemlerin Rabbi, onlara acıyan ve onları bağışlayan; kıyamette onların işlerinin yegâne sahibi olarak nitelendirmiştir. Bu da hamde müstehak olmanın ancak, Cenâb-ı Hakk'ın onları terbiye edici olması ve onlara merhamet edip bağışlamasıyla mümkün olacağını gösterir. Durum böyle olunca, Allah'ın hamde müstehak olması, ister peygamber gelmezden önce olsun ister sonra olsun, her zaman yapılabileceğini gösterir

Onyedinci fayda: Hamdin hakikatini ve mahiyetini araştırmamız gerekir. Diyoruz ki, Allah'a hamdetmek bizim, sözümüzden ibaret değildir. Çünkü dememiz, hamdin varlığından haber vermedir. Bir şeyden haber vermek ise. kendisinden haber verilen varlıktan ayrı bir şeydir. Öyleyse, Ailah'a hamdetmenm, bizim sözümüzden başka olması gerekir. İşte diyoruz ki, nimet verene hamdetmek, nimeî veren olması sebebiyle ona tazimi ifade eden hertürlü fiilden ibarettir. Bu fiil ya kalbin fiili olur, ya lisanın fiili, yahut da uzuvların fiili olur. Kalbin fiiline gelince, bu, kalbin, bu fiilinde Allah'ın kemâl ve celâl sıfatlarıyla nitelenmiş olduğuna inanmasıdır. Lisanın fiiline gelince bu da, Allah'ın kemâl sıfatlarıyla mevsûf olduğunu gösteren lâfızları zıkretmesidir. Uzuvların fiiline gelince, bunlar, uzuvların, nimet veren varlığın kemâl ve celâl sıfatları ile mevsûf olduğunu gösteren fiilleri yapmasıdır. İşte hamdden murad bütün bunlardır

İlim ehli, bu konuda iki guruba ayrılmışlardır

Birinci gurup, Allah'ın, kullarına, kendisine hamdetmelerinı emretmesinin caiz olmadığını söyleyenlerdir. Bunlar, birçok bakımdan görüşlerine delil getirmişlerdir.

Birincisi: Bu hamd, ya kullara ulaşan nimete karşılık yapılmıştır, ya böyle bir nimete karşılık olmaksızın meydana gelmiştir Birinci ihtimal yanlıştır. Çünkü bu,-Allah Teâlâ'nın, kullardan, inamına mukabil bir karşılık ve mükâfaat istemiş olması manasına gelir ki, bu mükemmel manada cömert olmaya zarar verir. Çünkü kerim olan kimse, bir nimet verdiği zaman, buna bir karşılık istemez. İkinci ihtimale gelince bu. ortada hiç bir şey yokken başkasını yormaktır ki, bu da zulüm olur.

İkincisi: "Hamd ile meşgul olmak, hamd edem yorar ve hamd edilene de bir faydası yoktur Çünkü hamdedılen zatı gereği kâmil bir varlıktır. Zatı gereği kâmil olan bir varlığın ise, başkası ile kemâle ermesi imkânsızdır. Binâenaleyh bu hamd işi ile meşgul olmak boşuna ve zarannadır. Bu sebebten ötürü meşru sayılmaması gerekir" dediler.

Üçüncüsü: İcâbın manası, "eğer kişi işlemezse cezayı hak eder" demektir Buna göre, Allah'a hamdetmenin vâcib kılınmasının manası, O'nun, "'eğer sen bu hamd ile meşgul olmazsan, seni cezalandırırım" demesidir. "Bu hamdın, Allah'a hiç bir faydası yoktur" sözünün manası ise. "Bu işte I uç kimsenin elde edeceği bir fayda yoktur, ama sen onu şayet terkedersen, seni ebediyyen cezalandırırım" demektir ki, bu da hakîm ve kerîm olan bir varlığa yakışmaz.

İkinci gurub, "Allah'a hamdle meşgul olmak, birçok bakımdan edebsizliktir" demişlerdir.

Birincisi: Allah'a hamd etmek, Allah'ın ihsanlarına bu azıcık şükür ile karşılık vermek demektir.

İkincisi: Şükür ile meşgul olmak ancak bu nimetler kalbte hatırlanmaya devam edildiği zaman gerçekleşir. Kalbin nimetleri hatırlamakla meşgul olması ise onu. nimet vereni takmakla uğraşmaktan alı kor

Üçüncüsü: Kulun, nimet bulduğu zaman Allah'a övgüde bulunması, onun bu nimeti elde ettiği için Allah'a hamd-ü senada bulunduğunu gösterir. Bu da onun, ibadet, hamd ve senadan maksadının bu nimetleri elde etmek olduğunu gösterir. Bu adamın, hakikatte ma'bûdu ve maksûdu ancak bu nimet ve menfaattir Bu da düşük bir makamdır. En iyisini Allah bilir. 81[81]

Rabbü'l-Âlemin'in Tefsiri

Bu fasıl sözünün izahı hakkındadır. Burada birçok faydalar vardır.

Birinci fayda: Var olan ya zatı gereği vâcıb olur. veya zatı gereği mümkün olur. Zatı gereği vâcib olan ise, sadece Cenâb-ı Hakk'dır Zatı gereği mümkün olan da, Allah'ın dışındaki her şeydir ki, bu da "âlem" dediğimiz şeydir Çünkü kelâm-cılar şöyle demişlerdir: Âlem, Allah'dan başka her varlıktır. Bu kısmı âlem diye isimlendirmenin sebebi, Allah'tan başka her şeyin varlığının Allah'ın varlığına delâlet etmiş olmasıdır. İşte bu sebebten ötürü Allah'tan başka her varlık, âlem diye adlandırılmıştır. Bu hususu iyice kavradığında biz deriz ki, Allah'tan başka her şey ya uzayda yer tutandır, ya uzayda yer tutanın bir sıfatıdır veya ne uzayda yer tutandır, ne de yer tutmuş olanın bir sıfatıdır. Bu da üç kısımdır.

Birinci kısım: Uzayda yer kaplayandır. Uzayda yer kaplayan, ya bölünmeyi kabul edici olur veya olmaz. Eğer bölünmeyi kabul edici olursa, bu cisimdir. Eğer böyle olmazsa, bu da atomdur. Cisme gelince, o ya "ulvî" (gök cisimlerinden), ya da "süflî" (yer cisimlerinden) olur. Ulvî cisimlere gelince, bunlar gezegenler ve yıldızlardır Bu iki kısımdan başka, din ile sabit olmuş başka şeyler de vardır: Arş, Kürsî, Sidreti'l-müntehâ, Levh, Kalem ve Cennet gibi...

Yer cisimlerine gelince, bunlar ya basit olur, ya da mürekkeb... Basit olanları, dört unsurdur

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/306-319.

(enâsır-ı erbaa).

Birincisi, çölleri, dağlan ve mamur ülkeleri ile, yer yüzüdür.

İkincisi, su küresidir ki, bunu da okyanuslarla, yer yüzünün dörtte birini teşkil eden kara parçalarındaki mevcut denizler ve sayısını ancak Allah'ın bileceği vadiler (nehir yatakları) teşkil eder.

Üçüncüsü, hava küresidir.

Dördüncüsü, ateş küresidir. Mürekkeb cisimlere gelince, bunlar bitkiler, madenler ve muhtelif kısım ve farklı çeşitleriyle, hayvanlardır.

İkinci kısım: Uzayda yer kaplayan varlıklara sıfat olan "mümkün" şeylerdir. Bunlar arazlardır, Kelâmcıiar. arazın kırka yakın nevini zikretmişlerdir.

Üçüncü kısım: Üçüncü kısma gelince, bu ne uzayda yer kaplayan, ne de uzayda yer kaplamayan varlığa sıfat olan "mümkün" şeydir. Bunlar da ruhlardır. Ruhlar, ya süflîdir, ya da ulvîdir.

Süflî ruhlar, ya hayırlı ruhlardır, ki bunlar cinlerin iyi olanlarıdır, veya kötü ve pis ruhlardır, Bunlar da, inatçı şeytan îaifesidir.

Ulvî ruhlarsa, ya cisimlerle beraber bulunur, ki bunlar gök cisimlerinin ruhlarıdır veya cisimlerle beraber bulunmazlar. Bunlar ise, temiz ve mukaddes ruhlar olan meleklerdir. İşte bu. âlemdeki varlıkların taksimatına bir işarettir. Her insan bu kısımları açıklamak için bir milyon cilt kilap yazsa, bunların en alt seviyesine dahi ulaşamaz Ancak şu kadar var ki. zatt gereği varlığı zorunlu olanın bir tek olduğu sabit olunca, O'nun dışındaki bütün varlıkların da, zatları gereği "mümkün" oldukları kesinlik kazanır. Bunun için de bu varlıklar, var olmak için. zatı gereği vâcıb olan varlığın yaratmasına muhtaç olurlar. Aynı şekilde, mümkin olan varlığın da. var olduğu sürece, onu ibkâ edecek bir varlıktan müstağni olamıyacağı da sajDit olmuş olur Allahu Teâlâ. yokluktan varlığa çıkarmış olması sebebiyle âlemlerin Rabbıdır. Yine O, âlemlerin var olmaya devam ettiği, ve istikrarını sürdürdüğü sürece, âlemleri ayakta tutması sebebiyle de âlemlerin Rabbidir. Bunu anladığın zaman sözünün tefsirine dair çok az bir şeyi keşfetmiş olursun. Bu üç kısmın hallerini kim daha çok kavrarsa," sözünün tefsirine de daha çok vâktf olmuş olur.

ikinci fayda: İki türlü terbiye eden vardır

Birincisi: Üzerinden kazanç sağlamak için bir şeyi terbiye eden. İkincisi: Terbiye edilen kazanç sağlasın diye onu yetiştiren.

Bütün mahlûkatın yaptığı terbiye birinci kısma dahildir. Çünkü insanlar, başkalarını, onların üzerinden, ya mükâfaat ya övgü cinsinden bir kazanç elde etmek için başkasını yetiştirirler.

İkinci kısım terbiye eden ise sadece Cenâb-ı Allah'tır. Nitekim Cenâb-ı Allah bir hadis-i kutsî'de şöyle buyurmuştur:

"Ben, Benden kazanç sağlayasmız diye sizi yarattım, yoksa sizin üzerinizden kazanç sağlayayım diye değil" Bu demektir ki Cenâb-ı Hakk hem terbiye ediyor hem de ihsanda bulunuyor. O'nun terbiye etmesi ve ihsanı, başka eğiticilerin terbiye ve ihsanına benzemez.

Allah'ın terbiye etmesi, O'nun dışındaki varlıkların terbiyesinden farklıdır Bunu birçok yönden izah edebiliriz:

Birincisi: Hak Teâlâ'nın kullarını, kendisi için değil, kullar için terbiye ettiğini; O'nun dışındakilerin ise hem kendileri için hem başkaları için terbiye etmeye uğraştıklarını açıklamıştık.

İkincisi: Allah'ın dışındakiler terbiye ettikleri zaman, bu terbiye nısbetinde hazine ve mallarından noksanîaşma olur. Halbuki Cenâb-ı Allah noksanlık ve zarara uğramaktan münezzehtir. Nitekim O "Hiç bir şey hâriç olmamak üzere her şeyin hazineleri bizim yanımızdadır. Biz onları malum bir miktar dışında indirmeyiz." (Hicr. 21) buyurmuştur.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın dışında ihsanda bulunan kimselere, fakır ısrar ettiğinde, ona kızar ve onu mahrum eder, istediğini de vermez. Halbuki Allah Teâlâ böyle değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) "Cenâb-ı Hakk, duasında ısrar edenleri sever" buyurmuştur.82[82]

82[82] Benzer bir hadis ıçm bkz Müslim, zikir. 7 (4/2063).

Dördüncüsü: Cenâb-ı Allah'ın dışında, ihsanda bulunanlardan, ihsan etmeleri istenmediği müddetçe kimseye bir şey vermezler. Ama O, istemeden de verir Görmez misin ki O, annenin rahminde daha bir cenin ve aklı olmayan bir cahil iken seni terbiye etmiştir. Sen O'ndan istemesini beceremediğin halde de seni korumuş; sen O'ndan istemediğin, aklının ve hidayetinin olmadığı zamanda da sana ihsanda bulunmuştur.

Beşincisi: Cenâb-ı Allah'ın dışında ihsanda bulunanların ihsanları, fakır olmaları, orada olmamaları veya ölmeleri hallerinde sona erer. O'nun ihsanı ise kesinlikle sona ermez.

Altıncısı: Allah'ın dışında, ihsanda bulunanların ihsanları umumî olmaz, belli bir topluluğa has olur. Ama Cenâb-ı Hakk'ın terbiyesi ve ihsanı herkese ulaşır. Nitekim Cenâb-ı Allah; "Benim rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır" (Araf, 156) buyurmuştur. Böylece O: nun âlemlerin Rabbı olduğu ve bütün mahlûkata ihsanda bulunduğu ortaya çıkmış olur. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hakk kendisi hakkında; "Bütün hamöier Alemlerin Rabbi (sahibi ve terbiye edicisi, malikî ve İhsan edip geliştiricisi) Allah'a aittir" buyurmuştur.

Üçüncü fayda: Dünyada, övülen, medholunan ve tazim edilen zat, dört se-bebten dolayı övülür, medhedilir ve tazim edilir:

1. Ya, O, sana lütufta bulunmasa da, zatında kâmil, sıfatlarında da bütün noksanlık ve kusurlardan münezzeh olduğu için...

2. Ya, sana ihsanda bulunup nimet verdiği için...

3. Ya, sen gelecekte ihsanının sana ulaşacağını umduğun için...

4. Veya hükümranlığının tam olmasından, kudretinden ve kahrından korktuğun için...

İşte bunlar tazimi gerektiren sebeplerdir Sanki Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: "Zatî kemâlimi tazim edenlerden iseniz Bana hamdediniz. Çünkü Ben âlemlerin ihâhıyım." İşte bu da Cenâb-ı Allah'ın " sözündeki bir maksaddır. "Eğer ihsanda bulunmamı tazım edenlerden iseniz bilin ki, ben âlemlerin Rabbiyim. Eğer istikbalde bir şeyler umduğunuz için tazimde bulunuyorsanız, bilin ki Ben Rahman ve Rahfm'im. Korktuğunuz için tazim ediyorsanız, bilin ki, Ben din gününün yegâne sahibiyim."

Dördüncü fayda: Cenâb-ı Allah'ın kulunu terbiye şekilleri çoktur ve sınırsızdır.

Buna dair birkaç misal verelim:

Birinci misâl: Babanın sulbünden nutfe damlası ana rahmine düştüğünde, bir düşün, nasıl o nutfe ilk önce rahme tutunmuş bir damla kan, sonra bir et parçası olur, daha sonra bu et parçasından, kemikler, kıkırdaklar, sinirler, kasların kirişleri, atar ve toplar damarlar gibi çok çeşitli organlar çıkar. Daha sonra da bunlar birbirlerine bağlanarak bir araya gelirler. Sonra bunların her birinde özel bir kuvvet hasıl olur: Böylece de gözde görme, kulakta işitme ve dilde de konuşma kuvveti meydana gelir Kemikle işittiren, yağ ile gördüren, et ile konuşturan Cenâb-ı Allah'ı teşbih ederiz. İnsan bedenini konu alan anatomi kitapları çok yaygındır Bütün bunlar, Allah'ın kulunu nasıl terbiye ettiğini gösterir.

İkinci misâl: Bir tek tane yere düşüp de ona toprağın nemi bulaştığı zaman, o şişer, her tarafı şiştiği halde sadece onun en üstü ve en altı yarılır En üstteki yarığa gelince, bitkinin ucu buradan çıkar. Alttaki yarıktan ise bitkinin toprağa dalan kökleri çıkar Bunlar sanki bitkinin damarları gibidir. Bitkinin üst ucuna gelince, yükseldikten sonra bunun bir gövdesi (veya sapı) meydana gelir. Sonra bu gövdeden birçok dallar ayrılır Daha sonra bu dallar üzerinde, nur parçacıkları gibi çiçekler görülür. Bundan sonra meyveler ortaya çıkar. Bu meyvelerin de sertlik ve yumuşaklık bakımından birbirinden farklı kısımları meydana gelir. Bunlar meyvenin kabuğu, içi ve yağlarıdır. Bitkinin toprağa dalan köklerine gelince, bu damarların bir ucu da bitkinin en uç kısımlarına kadar gider. Bu uçlar, yumuşaklık bakımından, dizilmiş su tanecikleri gibidirler. Son derece yumuşak olmalarına rağmen bu uçlar sert ve kayalık yerlere bile nüfuz edebilirler. Cenâb-ı Allah, bu uçlara topraktaki kendisine faydasi olan tün bu işlerdeki hikmet kulun kendisine ihtiyaç duyduğu gıda, katık, meyve, içecek şeyler ve ilâçlar kabilinden olan varlıkları meydana getirmektir Nitekim Cenâb-ı Allah:

"Hakikaten Biz, o (yağmur) suyunu bol bol döktük, sonra toprağı iyiden iyi yardık. Bu suretle onda tane(ler) bitirdik, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalıklar, sık ve bol ağaçlı (diğer) bahçeler, meyveler, mera(lar) bitirdik. (Bütün bunları Biz) hem size. hem davarlarınıza faide

olarak (yarattık.)" (Abese 25-32)
Üçüncü misâl Cenâb-ı Hakk. gezegenleri ve yıldızları, kulların istifadesine birer vesile olacak şekilde yaratmıştır Meselâ, geceyi rahatlık ve sükûnete bir vesile olmak üzere, gündüzü de kazanç teminine ve yeryüzünde gezip dolaşmaya bir vesile olmak üzere yaratmıştır.
"Güneşi ziyalı, ayı nurlu yapan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için, o aya muhtelif menziller tayin eden O Allah'tır. Allah, bunları (boş yere değil) hak ile yarattı." (Yûnus 5)
"O. karanın ve denizin karanlıkları içinde kendileriyle yollarınızı doğrultmanız (bulmanız) için. sîzin faidenize yıldızlan yaratandır." (Enam 97)
Cenâb-ı Allah'ın şu ayetini okuyun:
"Biz yeri bir beşik, dağları kazıklar yapmadık mı?Sizi çift çift yarattık, uykunuzu dinlenme yaptık; geceyi örtü kıldık; gündüzü maişet vakti yaptık. Üstünüze sağlam sağlam yedi (gök) bina ettik. Ona parıl parıl parıldayan bir kandil astık. O sıkıcı mengenelerden (bulutlardan) de sarıl şarıl su indirdik. Onunla tane, nebat ve sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye." (Nebe 616)
Madenlerin, bitkiler hayvanların dikkat çekici hallerini ve Rahman Allah'ın insanı yaratışındakı hı-;netının belirtilerini iyice bir düşündüğün zaman, senin akl-ı selimin Allah'ın terbiye tme şekillerinin pekçok olduğuna ve O'nun rahmetinin heryerde apaçık izlerinin görüldüğüne hükmedecektir. İşte o zaman Allah'ın " sözünün sırlar deryasından bir katre sana tecelli edecektir.
Beşinci fayda: Cenâb-ı Hakk, hamdi kendi nefsine nisbet ederek, önce dedi, sonra diyerek kendisini âiemlere nisbet etti. Bu şu demektir: "Ben hamdi seviyorum, bu sebebie onu. Benim mülküm olduğu için onu kendime nisbet ettim. Sonra Kendimi zikrettiğim zaman, bunun peşinden Kendimi âlemlerin Rabbi olarak tanıttım." Bir kimse bir zatı, bir tek sıfat ile tanıtırsa, o, sıfatların en güzelini ve en mükemmelini söylemeye gayret eder. Bu, Allah1 in, âlemlerin Rabbi oluşunun, O'nun en mükemmel sıfatı olduğuna delâlet eder. Bu böyledir. Çünkü derecelerin en mükemmeli, tam ve tamın da üstünde olmaktır. Öyleyse bizim, dememiz), O'nun zatı gereği, zatında ve zatı ile "vâcib-ül-vucûd" olduğunu göstermektedir ki, işte bu tam olmadır." sözünün manası ise, O'nun dışındaki her şeyin varlığının, Allah'ın terbiyesinden, ihsanından ve cömertliğinden neşet ettiğidir ki, bu da "tam"ın da üstünde olmak" ibaresiyle kastedilen şeydir
Altıncı fayda: Cenâb-ı Hakk; Ey İnsan! Senden başka kullara da sâhibdir. Nitekim Rabbinın ordularını ancak O (Allah) bilir." (Müddessır. 32) buyu rulmuştur
Halbuki senin O'ndan başka Rabbın yoktur. Hem sonra O, sanki senden başka hiç bir kulu yokmuş gibi seni terbiye eder (bakıp, büyütür, besler) Sen ise, sanki O'ndan başka bir Rabbin varmış gibi O'na hizmet ediyorsun. Allah'ın bu terbiyesi, ne güzel bir terbiyedir. Allah Teâlâ seni, gündüz, bir karşılık beklemeksizin belâlardan; gece, yine bir karşılık beklemeksizin her türlü korkudan muhafaza etmiyor mu?
Nöbetçiler her gece hükümdarı beklerler. Acaba onu. zararlı böceklerin sokmalarına karşı, başına birçok belânın gelivermesine karşı koruyabilir mi? Hak Teâlâ'ya gelince O, onu, o gecenin başında çok çeşitli haramlara, yasaklara ve çirkin fiillere dalıverip gittikten sonra, her türlü musibet ve korkuya karşı koruyup bekliyor. Bu ne büyük ve ne güzel bir terbiye! Yine, Hz. Peygamber {s.a.s.)'in;
"Ademoğlu Allah'ın binasıdır. Allah'ın binasını yıkan mel'ûndur" demesi de, bu terbiyeyi göstermez mi? İşte bu manadan dolayı Cenâb-ı Allah
"De ki: Allah'ın geceleyin, gündüzün (gelebilecek azabına karşı) Rahman olan Allah'tan sizi kim koruyabilir?" (Enbiya, 42) buyurmuştur.
Bu, ancak gücü sonsuz olan Melik, hükümran kudreti olan tek, kalbleri ve gönülleri evirip çeviren ve vicdanlarda saklı gizli olanlara muttali olan Allah'tır.
Yedinci fayda: Kaderiye (Mutezile) şöyle söyledi: "Eğer Allah onlara ihsanda bulunuyor ve sıkıntılarını gideriyor ise ancak o zaman âlemlerin Rabbi ve terbiye edicisi olur Ama kâfirde küfrü yaratıp, sonra bundan dolayı ona azab ederse; imanı emredip onu imandan alıkorsa, o zaman, O, Rabb ve mürebbî değil, aksine zarar veren ve eziyet eden olmuş olurdu."

Cebriye ise şöyle dedi: "Şayet nimet O'ndan südûr eder ve lütuflar da O'nun rahmetinden feyezan ederse, Allah bir Rabb ve terbiye edici olur. İman nimetlerin en büyüğü ve en kıymetlisi olduğuna göre, onun Allah tarafından meydana getirilmesi, O, âlemlerin Rabbi olduğu için ve onlara, onlarda imanı yaratmak suretiyle ihsanda bulunduğu içindir."

Sekizinci fayda: Allah'ın isimlerinin tefsirinde birçok şekilde açıkladığımız gibi, "Allah" ismi, "Rabb" isminden daha üstündür. Sonra, dua eden kimse çoğu işlerinde "Ya Rabb" "Ya Rabb" diyerek dua eder Bunun sebebi, yine Allah'ın isimlerinin tefsin sırasında zikrettiğimiz hususlar ve nüktelerdir ki, onları burada tekrarlamayacağız. 83[83]

Er-Rahmani'r-Rahim'in Tefsiri

Bu fasılin tefsin hususundadır. Bu konuda birçok faydalar vardır.

Birinci fayda: "Rahman", kullardan bir benzerinin çıkması tasavvur olunamayan nimetler veren demektir.

"Rahim" ise, kullardan da benzerinin çıkması düşünülebilen şeylerle nimet veren demektir

İbrahim b. Edhem'in şöyle dediği hikaye edilmiştir; "Bir yere misafir oldum. Derken sofra getirildi. Birden bir karga sofraya konup çöreği kapıp kaçtı. Hayretle onun halini izlemeye başladım, O, bir tepeye kondu. Birden iki eli bağlı bir adamı farkettim. Karga çöreği o adamın yüzüne bıraktı.

Zinnûni Mısrî'ntn şöyle dediği rivayet edilmiştir; "Evde bulunuyordum. Birden kalbimde bir velvele koptu. Öyle ki, kendime hakim olamaz hale geldim. Bunun üzerine evden çıktım ve Nil kenarına vardım. Birden koşmakta olan kuvvetli bir akrep gördüm ve hemen onu izlemeye koyuldum. Sonra akrep nehrin tam kıyısına varınca, orada tam kenarda durmakta olan bir kurbağa gördüm. Birden akrep kurbağanın üstüne atlayınca kurbağa yüzmeye ve gitmeye başladı. Bunun üzerine bir kayığa binerek, kurbağayı takıp etmeye başladım. Kurmağa Nil'in karşı kenarına ulaşmıştı. Kıyıya varınca akrep kurbağanın sırtından indi ve koşmağa başladı; ben de takıp ettim. Birden, ağacın altında uyumakta olan bir genç gördüm; bir de, ona doğru gelmekte olan bir yılan...Yılan bu gence yaklaşınca, ak rep de yılana yetişmişti; birden, akrep yılanın üstüne atladı ve yılanı soktu. Yılan da akrebi sokmuştu. Bunun üzerine her ikisi de ölmüş, o adam da onlardan kurtulmuştu."

Anlaşıldığına göre, bir karga yavrusu yumurtasının kabuğunu kırarak çıktığı zaman, hiç bir tüyü olmadığı için, nerdeyse bir et parçasına benziyormuş. Bu se-beble ana karga ondan kaçıyor ve terbiyesiyle de meşgul olmuyormuş. Sonra, bir et parçasına benzediği için, yavrunun başına sinekler üşüşüyormuş. Sinekler yavrunun yanına vardığı zaman, sinekleri yutar ve onunla beslenir. Bu durum, güçleninceye, tüyleri büyüyünceye ve tüyleri altında eti gizleninceye kadar devam eder. O zaman annesi ona döner. Bu sebeble Arapların duasında şu ifade geçmektedir: "Ey, karga yavrusunu yuvasında besleyen Allah'ım."

Bu misallerle, Allah'ın lütfunun umumî, ihsanının yaygın ve rahmetinin geniş olduğu ortaya çıkmış olur.

Hadiseler iki kısımdır. Rahmet olmadığı halde rahmet sanılan, fakat hakikatte bir azap ve belâ olan hadiseler ve, hakikatte bir lütuf, ihsan ve rahmet olduğu halde, bir azap ve ceza olduğu sanılan hadiseler.

Birinci kısma şu misali verebiliriz: Baba çocuğunu, ihmal edip, dilediğini yapacak şekilde, onu terbiye etmez, öğrenmeye teşvik etmezse... İşte bu durum, görünürde bir merhamet, hakikatte ise bir cezadır.

İkinci kısmın misali ise; çocuğunu okula hapsedip, onu tahsil yapmaya zorlayan baba gibidir. Bu zahirde bir ceza sanılsa da, hakikatte bir rahmet ve merhamettir.

İnsan da böyledir. Bir insanın elinde kangren hastalığı olsa... Bu adamın eli kesilse, bu, görünüşte bir azap, gerçekte ise bir rahmet ve acımadır Bundan dolayı aklı az olanlar, işlerin zahirine aldanırlar, gerçek akıllılar ise, İşın aslına ve hikmete bakarlar.

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/319-325.

Bunu iyice anladığında, âlemde bulunan çile, belâ, elem ve bütün meşakkatler, her ne kadar görünürde böyle olsalar da gerçekte onların bir hikmet ve rahmet olduğunu anlarsın. Bunun özü, hikmet konusunda söylenen şu sözdür: Küçücük bir serden dolayı, çok hayırları terketmek, büyük serdir. Buna göre, tekliflerden maksadın, ruhları bedene ait ilgilerden temizlemek olduğunu anlarsın. Nitekim Cenâb-ı Hakk:

"Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz" (isrâ, 7) buyurmuştur.

Ateşin yaratılmasından maksat, kötü olanları iyilerin amellerine çevirmek ve o kötüleri dünyadan, ahıret yurduna çekmektir Nitekim Cenâb-ı Hakk,

"Allah'a kaçınız." (Zariyat. 50) buyurmuştur.

Bu konunun en açık misali. Hz. Mûsâ ve Hızır (a.s.)'ın kıssasıdır. Çünkü Hz. Mûsâ hadiselerin zahirine göre hüküm veriyor, böylece de Hızır (a.s.)'ın gemiyi delmesini, çocuğu öldürmesini, yıkılmak üzere olan duvarı onarmasını yadırgıyordu. Hızır (a.s.) ise, hükümleri hakikatlerine ve iç yüzlerine bina ediyor ve şöyle diyordu:

"Gemiye gelince: Denizde iş yapan yoksullarındı. Ben onu kusurlu yapmak istedim ki, onların arkasında her sağlam gemiyi, zorla alan bir hükümdar vardı. Çocuğa gelince, onun anası da babası da iman etmiş kimselerdi. Bunun için onları bir azgınlık ve kâfirliğin bürümesinden endişe ettik de, diledik ki, bunun yerine Rableri kendilerine temizlikçe daha hayırlı ve merhametçe daha yakınını versin. Duvara gelince, bu o şehirdeki iki yetim çocuğun idi. Altında da, onlara ait bir hazine vardı. Babaları iyi bir adamdı. Bundan dolayı Rabbin diledi ki, ikisi de buluğ çağlarına ersinler de definelerini çıkarsınlar. Bu Rabbinden bir merhamettir" (Kehf. 79-82).

Bu kıssayla, olayların hakikatine vâkıf olan Hâkimin, işini zahire değil de hakikatlere bina ettiği anlaşılmış oluyor. Tabiatının hoşlanmadığı, aklının nefret ettiği bir şeyi gördüğünde, onun altında nice gizli sırlar, erişilmez nice yerli yerinde hükümler olduğunu ve O'nun hikmetinin ve rahmetinin bunu gerektirdiğini iyi bilesin! İşte o zaman, O'nun " sözünün sır deryasından bir iz, sana tecelli eder.

İkinci fayda: "lâfzı, Allah'a has bir isimdir.

ismi ise, hem O'na hem de başka varlıklara verilebilir. Eğer, "buna göre in ifade ettiği mana daha büyüktür; o halde büyük olanı zikrettikten sonra, küçük olanı niye zikretmiştir?" denilirse, buna cevabımız şudur:

Çünkü büyük olandan, önemsiz ve basit şey istenmez.

Anlatıldığına göre, birisi bir büyüğün yanına giderek, "ufak bir şeyden ötürü sana geldim" demiş. O da bunun üzerine, "önemsiz şeyler İçin önemsiz bir adam ara!" diye cevap vermiştir.

Buna göre, Cenâb-ı Hakk sanki şöyle demiş olur: Şayet Rahman lâfzını zikretmekle yetinseydım. benden utanır ve benden basit isteklerde bulunman imkânsız olurdu. Ancak sen benim "Rahman" olduğumu bildiğin için, benden büyük şeyler istersin; ama ben aynı zamanda ı'Rahîm"ım1 o halde benden ayakkabının bağım ve tencerenin tuzunu da iste!". Nitekim Cenâb-ı Hakk, Hz. Musa'ya şöyle demiştir: "Ey Mûsâ, benden tencerenin tuzunu ve koyununun yemini bile iste!"

Üçüncü fayda: Cenâb-ı Hakk. kendisini Rahman ve Rahîm olarak niteledi. Sonra O, Hz. Meryem'e, "Bizden bir rahmet olarak... Ve, iş bitirildi." (Meryem 21) diyerek, tek bir rahmet verdi, İşte bu tek rahmet de, kâfirlerin ve tacirlerin onu ayıplamalarından kurtulmasına sebep oldu. Sonra biz Allah'ı her gün otuzdört kerre, Rahman ve Rahîm olarak vasfediyoruz. Bu böyledir, çünkü namazlar onyedi rekâttır.84[84] O Rahman ve Rahîm lâfzı, besmelede ve Fâtiha'da olmak üzere, her rekâtta ikişer kere tekrar edilir. Tek bir rahmetin zikri, Hz. Meryem'in kötülüklerden kurtulmasına sebep olunca, ömür boyu bu kadar çok rahmeti zikretmek, müslümaniarın cehennemden, rezîl rüsvay olmaktan ve helak olmaktan kurtuluşlarına sebep olmaz mı?

Dördüncü fayda: Allah Teâlâ Rahmân'dtr. Çünkü o, kulun takat getiremiyeceği şeyleri

---

84[84] Bu açıklamalar Şafiî mezhebine göredir.

yaratır. O, Rahîm'dir, çünkü O, kulun benzerine güç yetiremiyeceği şeyi yapar. Bu sebeple sanki Cenâb-ı Hakk şöyle demiştir: Ben, Rahmanım; çünkü sen bana atılmış bir meni teslim ettin, ben de onu sana güzel bir biçimde teslim ediyorum. Nitekim O, "Sizi şekillendirdi ve şekillerimizi ne de güzel yaptı" (Ğafır 64) buyurmuştur. Ben Rahîm'im, çünkü sen bana eksik taât getirdin, Ben de sana halis bir cennet verdim.

Beşinci fayda: Anlatıldığına göre bir genç, ölmek üzere iken, kelime-i şehâdet getiremedi. Bunun üzerine, yanında bulunanlar Hz. Peygamber'e gelerek, durumu O'na haber verdiler. Resûlullah (s.a.s.) da kalkip, bu gencin yanına gelerek ona, kelıme-i şehâdeti telkin etmeye başladı. O genç hareket ediyor, sağa-so!a dönüyor, ama bir türlü dilini kımıldatamıyor Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle sormaya başladı: "Bu namaz kılmaz, oruç tutmaz ve zekât vermez miydi?" Orada bulunanlar, "Hayır Ya Resûlallah, bunların hepsini yapardı" dediler. Hz. Peygamber "Ebeveynine asî olur muydu?" diye sorunca, "evet, asî olurdu" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s.), "o halde annesini getirin bakalım" dedi. Bunun üzerine, yaşlı ve gözleri şaşı olan, bir kadıncağız geldi. Hz. Peygamber (s.a.s.), "Onu, affetmez misin? Keşke affetsen" deyince, kadın, "hayır, onu affetmeyeceğim, çünkü o beni tokatlayarak, gözlerimi bu hale getirdi" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "odun ve ateş getirin." dedi. Kadıncağız, "ateşi ne yapacaksın?" deyince de, Hz. Peygamber {s.a.s.). "onu, sana yaptığının karşılığı olarak, gözünün önünde yakacağım" diye cevap verdi. Bunun üzerine kadın, "affettim, affettim!" dedi. "Ateş için mi onu dokuz ay taşıdım; ateş için mi onu iki sene emzirdim! Nerede annelik merhameti?" Bunun üzerine, delikanlının dili çözüldü ve kelime-i şehadet getirdi. "Şehâdet ederim ki, Al-landan başka ilâh yoktur. Ve yine şehâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve elçisîdir!"

Buradaki incelik şudur: Bu kadın Rahmâne olmadığı halde, sadece Rahîme-dir (bu vasıf onda bulunur).Rahmetin bu kadarcığıyla, kadın oğlunun ateşte yakılmasına müsaade etmedi. O halde, kullarına yardım ettiği haide, kendisine karşı işledikleri suçlardan zarar görmeyen Rahman ve Rahîm olan zât, yaklaşık yetmiş yıl kelime-i şehâdeti söylemeye devam eden kimsenin ateşte yanmasına nasıl müsaade eder?

Altıncı tayda: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, rebâiyyesi (köpek dişi iie öndişler arasındaki diş) kırıldığı zaman şöyle dediği meşhurdur: "Allah'ım kavmimi hidayete erdir; çünkü onlar bilmiyorlar" Bundan, Hz. Pey-gamber'in kıyamet günü, "Benim ümmetim, benim ümmetim!" diyeceği anlaşılmış olur. Bu da, hem dünya hem de ahiret hususunda O'ndan sudur etmiş büyük bir lütuftur. Bu lütuf ve ihsan, Hz. Peygamber bir rahmet olduğu için onda meydana gelmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Biz seni, ancak âlemlere rahmet olsun diye yolladık." (Enbiya. 107) buyurmuştur. Tek bir rahmetin tesiri, bu dereceye varırsa, Rahman ve Rahîm olan zâtın keremi ya nasıl olur? Ve yine Hz. Peygamberin şöyle dediği rivayet edilir:

"Ey Allah'ım, ümmetimin hesabını benim önümde gör". Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s.), iki dirhem borçlu olarak öldüğü ve ilk (iftira) atmak sebebiyle Hz. Aişe'nin evinden çıkmasına sebep olduğu için, bir ölünün cenaze namazını kılmaktan kaçındı. İşte bunun üzerine Cenab-ı Hak, sanki ona şöyle demiştir: Senin tek bir merhametin vardır bu da;

"Seni, ancak âlemlere rahmet olarak yolladık " {Enbiya. 107) sözüdür. Tek bir merhamet, mahlûkat âlemini ıslâh etmeye kâfi gelmez. Beni, kulumla başbaşa bırak. Beni ümmetinle başbaşa bırak. Çünkü ben Rahman ve Rahîm'im, benim rahmetimin sonu yoktur. Onların günanları ise, mahdut ve sayılıdır. Sınırsız olanın yanında, sınırlı ve mahdut olan yok olur. Bütün mahlûkatın günahlarının benim rahmet deryamda yok olacağında şüphe yoktur. Zira ben Rahman ve Rahîm'imdir.

Yedinci fayda: Kaderiye (Mutezile), "Ateşte yakmak ve devamlı azab etmek için mahlûkatı yaratan kimse, nasıl Rahman ve Rahîm olur; kâfirde küfrü yaratıp ve bundan dolayı ona azabeden kimse, nasıl Rahman ve Rahîm olur?; İman etmeyi emredip, sonra ona mâni olan kimse nasıl Rahman ve Rahîm olur? Bu böyle olmaz" demişlerdir.

Cebrıyye ise. 'Nimet ve rahmet nevilerinin en büyüğü Allah'a imandır. Eğer iman Allah tarafından değil de kul tarafından yaratılmış olsaydı, Rahman ve Rahîm isimlerinin kula verilmesi, Allah'a verilmesinden daha uygun olurdu" demiştir. Allah en iyi bilendir. 85[85]

“Mâliki Yevmi’d-din” Sözünün Tefsiri

Bunda birçok faydalar vardır.

Birinci fayda: sözünün anlamı, diriliş ve ceza gününün sahibi demektir. Bunun izahı şudur: Kötülük yapanla iyilik yapanın, itaatkârla asînin, uyanla uymayanın birbirinden ayırt edilmesi gerekir. Bu da, ancak Cenâb-ı Allah'ın:

"Kötülük yapanları yaptıklarına karşılık cezalandırmak ve iyilik yapanları da en iyi mükâfatla mükâfatlandırmak îçın".(Necm. 31).

"Yoksa biz iman edip de güzel amel işleyenleri, yer yüzünü bozguna verenler gibi mi tutacağız? Yahut müttakileri, günahkârlar gibi mi tutacağız?" {Sad. 28) ve

"Kıyamet gelecektir. Nerdeyse Ben, her nefis yaptığının karşılığını görmesi için, onu gizliyorum " (Tâhâ. 15) ayetlerinde ifade ettiği gibi, ancak ceza gününde tahakkuk edecektir. Zâlimi mazluma musallat edip de, sonra mazlumun hakkını zalimden almayan, ya aczinden, ya cehaletinden veya bu zulme razı olmasından dolayı böyle yapmaktadır. Bu üç sıfat da, Cenâb-ı Allah için düşünülemez. Bundan dolayı, Cenâb-t Allah'ın zalimlerden mazlumların intikamını alması gerekir. Bu intikam dünyada alınmazsa, bu dünyadan sonra ahirette alınması gerekir. İşte

"Din gününün yegâne sahibi" (Fatiha. 4) ve:

"Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onun karşılığını görecek; kim de zerre miktarı kötülük işlerse, onun da karşılığını görecektir" (Zıizâi. 7) ayetleriyle kastedilen budur.

Rivayet edildiğine göre, kıyamet günü bir adam getirilir. Bu adam kendi durumlarına bakar da, hiç bir iyiliğinin olmadığını görür. Tam o esnada, "ey falanca, yaptığın amele karşılık, gir cennete!" diye bir ses gelir. Adam, "Ya Rabbî, ben ne yaptım ki!" der. Cenâb-ı Allah buyurur ki; "Falanca gece sen uyurken, bir tarafından bir tarafına döndüğünde, o esnada Allah! demiştin. Sonra, o anda sana uyku baskın çıktı da, sen bunu unuttun. Bana gelince, beni uyku ve uyuklama tutmaz. Onun için, ben onu unutmadım."

Yine bir adam getirilir. İyilikleri ile kötülükleri tartılır Ama, iyilikleri hafif gelir Derken adama bir kart gelir. Kart teraziye konulunca, terazinin iyilik kefesi ağır basar. Bir de ne görsün, o kartta kelime-i şehâdet var. Ke!ime-i şehâdet karşısında hiç bir şey ağır olamaz.

Mükellefiyetler iki kısımdır: Allah'ın haklan ve kulların hakları.. Allah'ın haklarının esası hoşgörüdür. Çünkü Cenâb-ı Hakk, âlemlerde müstağnidir. Kulların haklarına gelince, işte esas bunlardan kaçınmak lâzım.

Rivayet edildiğine göre, Ebû Hanîfe (radıyallahu anh)'in bir mecusîde malı vardı, onu istemek için mecusînın evine gitti. Evin kapısına gelince, ayakkabısına bir pislik bulaştı. Bunun üzerine ayakkabısını silkeleyince, pislik mecusînın evinin duvarına bulaştı. Şaşıran Ebû Hanîfe, şöyle dedi: Eğer bunu böyle bıraksam, me-cusînin evinin duvarının çirkin görünmesine sebeb olacağım. Yok. oradan pisliği kazısam, duvarın toprağı dökülecek.. Derken kapıyı çaldı; bir cariye çıkınca da, cariyeye şöyle dedi: Efendine "Ebû Hanîfe kapıda... de" dedi. Bunun üzerine adam kapıya çıktı ve, Ebû Hanîfe'nın malını isteyeceğini zannederek, özür dilemeye başladı. Ebû Hanîfe (r.a.) de. şu anda bu önemli değil dedi ve, duvarın hikâyesini anlattı. Bu duvarı nasıl tem izleyebilirdi? Bunun üzerine, Mecusî. bu duvarı ben kendim temizlerim dedi ve o anda müslüman oldu. Buradaki nükte şudur: Ebû Hanîfe, bu ufacık şeyde mecusîye zulmetmekten çekindiği ve bundan dolayı ondaki malını ona bıraktığı için, mecusî küfürden imana geldi. Zulümden çekinen kimsenin, ya Allah katındaki durumu nasıl olur?

İkinci fayda: Kıraat âlimleri, kelimesini farklı okumuşlardır. Kimisi, , kimisi de diye okudular" kıraatinin hücceti şudur:

Birincisi: Bu kelimede kelimesine göre) fazla olan bir harf vardır. Bundan dolayı bunu okumak daha sevaplıdır.

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/325-329.

İkincisi: Kıyamet gününde birçok melik ortaya çıkacaktır. Fakat, din gününde gerçek mâlik, ancak Allahu Teâlâ'dır.

Üçüncüsü: Melık'in bazan mâlik olup bazan olmadığı gibi. mâlik de bazen melik olur bazen de olmaz. Buna göre melik olmak ve mâlik olmaktan herbırı bazen diğerinden ayrıdır. Ancak mâlikıyyet mutlak tasarrufun sebebidir Melıkıyyet ise böyle değildir. O halde mâlik, melikten evlâdır.

Dördüncüsü: Melik, tebaanın melikidir, mâlik ise kulların mâlikidir. Kul nitelik bakımından tebaadan daha aşağıdır. Bu sebeble mâlikıyette bulunan hakimiyetin, melikiyyettekinden daha çok olması gerekir. Böylece de mâlikin nitelik bakımından melikten daha üstün olması gerekir.

Beşincisi: Tebaanın kendi istekleriyle melikin tebaası olmaktan çıkmaları mümkündür. Köleye gelince, onun kendi isteği ile bu mâlikin mülkü olmaktan çıkması mümkün değildir. Böylece mâlıkiyyette olan hâkimiyetin, melikiyyettekinden daha mükemmel olduğu ortaya çıkar.

Altıncısı: Melikin, tebaasının durumunu gözetmesi gerekir. Zira, Hz. Peygamber (a.s.) "Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden (idare ettikleriniz kimselerden) mesulsünnüz.[86[86]] buyurmuştur. Tebaanın melike hizmet etmeleri şart değildir. Kölenin ise malikine hizmet etmesi şarttır O, sahibinin izni olmaksızın, müstakil olarak hareket edemez. Hatta onun hüküm vermesi, imam olması, şahidlık yapması bile doğru olmaz, efendisi yolculuğa niyet ettiğinde, o da onunla birlikte yolcu (-seferi) olur. Yine efendisi mukim olmaya nıyeî ettiğinde o da mukim olur. Böylece memiûkiyyette (kölelikte) bulunan emre itaat edip boyun eğmenin, tebaadaki itaat ve boyun eğmeden daha ileri derecede ve tam olduğunu anlamış olduk. İşte bütün bunlar mâlikin melikten daha üstün olduğuna delâlet eden hususlardır.

"Melik"in, "Mâlik"ten daha üstün olduğunu söyleyenlerin delilleri şunlardır.

Birincisi: Belde halkından her biri mâlik olabilir. Melike gelince, sadece insanların en yüce ve en üstünlerinden olur. O halde melik mâlikten daha şereflidir.

İkincisi: Onlar Cenâb-ı Allah'ın "De ki insanların rabbine ve melikine sığınırım." (Nas 1) ayetinde melik lâfzının yer aldığında ittifak etmişlerdir Şayet melikin durumu mâlikten üstün olmasaydı ayette bu lafız yer almazdı.

Üçüncüsü: Daha kısa olduğu için melik lâfzı evlâdır. Öyle vakit olur ki insan o durumda yalnız melik kelimesini söyleyebilir, mâlik (diye uzatmaya) vakit yetmeyebilir. Demek ki, mâlik kelimesini tamamıyla telaffuza yetecek bir zamanın bulunamaması ihtimali vardır Ebû Amr'dan da bu şekilde rivayet edilmiştir Kisâi" de Ebû Amr'e şöyle cevap vermiştir: "Bu kelimeyi söylemeye başlarım. Onu ye-tıştirememişsem bile. onu tamamıyla söylemeye niyet ettiğim için, yetiştirmiş gibi olurum. Bunun fıkhı hükümlerdeki benzen şudur: Ramazan ayında, güneş batmadan yarının orucunu tutmaya niyetlenen kimseye bu niyeti yetmez. Çünkü o, bu günde henüz bu günün orucunu tutmakla meşguldür. Bundan dolayı, yarının orucuna niyetlendiğinde bu tûl-u emel olur. Ama güneş battıktan sonra, ertesi günün orucuna niyet ederse, bu niyet ona kâfidir Çünkü, bu da her ne kadar tûl-u emel olsa da. bu kimse, güneş battığı için o günün orucunu tamamlamıştır. Bu kimsenin o gecede ölmesi mümkündür. Eğer ölürse şöyle diyebilir: "Yarına çıkamazsam da hiç olmazsa oruç tutmaya niyet ettim ya." Burada da durum aynıdır. Okuyan mâlik lâfzını söylemeye başlar, eğer tamamlarsa ne âlâ, yok eğer tamamlayamazsa, tamamlamaya niyet etmiş olur ya. Bu izahtan kastedilen de budur."

Sonra biz deriz ki: âyetteki lâfzın "melik" okunmasına terettüp eden hükümler vardır. 'Mâlik" okunmasına terettüp eden başka hükümler de vardır.

Melik okunmasına terettüp eden hükümler şunlardır:

Birinci hüküm: Dört çeşit siyaset (idare) vardır: Halktan olan yöneticilerin idaresi, padişahların (meliklerin) idaresi, meleklerin idaresi ve Melıkü'l-mülûk (padişahlar pâ'dişahı)

[86[86]] Buhâri. Cuma. 11 (1/215): Müslim. İmaret. 20 (3/1459).

olan Allah'ın siyaseti (idaresi).
Meliklerin idaresi, halktan olan yöneticilerin idaresinden daha güçlüdür. Halkın yöneticilerinden bir topluluk bir araya gelse tek bir padişaha mukavemette bulunamazlar. Görmezmısın ki Ebû Hanîfe'ye göre köle sahibi kölesine hadd cezası uygulayamaz. Halbuki âlimler melikin (hükümdarın) insanlara hadd cezası uygulayabileceğine ittifak etmişlerdir
Meleklerin tdaresına gelince, bu hükümdarların idarelerinin üstündedir. Zira büyük hükümdarların teşkil ettiği bir grup. tek bir meleğin idaresine bile karşı koyamazlar.
Melıkü'l-mülük olan Allah'ın idaresine gelince bu idare de meleklerin idaresinin üstündedir. Cenâb-ı Allah'ın şu ayetine bakmaz mısın:
"O gön Rûh ve melekler saf halinde'ayakta duracaktır. Rahman olan Allah'ın kendilerine izin verdiğinden başkaları o gün konuşamazlar. Onlar da ancak ruyu söylerler." (Nebe 38) ve"izni olmadan Cenâb-ı Allah'ın yanında şefaatte bulunacak kimdir." (Bakara 255) Yine Cenâb-ı Allah, meleklerin sıfatları hakkında.
"O melekler ancak Allah'ın razı olduğu kimse hakkında şefaat ederler." (Enbiyâ. 28) buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Allah sanki şöyle demektedir: "Ey hükümdarlar! Malınıza ve mülkünüze aldanmayınız. Çünkü sizler de Din Günü'nün yegâne sahibinin kudret elinde esirsiniz. Ey idare edilenler sizler, hükümdarların (meliklerin) idaresinden korkuyorsunuz da, Dm Günü'nün yegâne Sahibi olan O, Melikler Melikinin idaresinden korkmaz mısınız?"
İkinci hüküm: Cenâb-ı Hakkın "melik olmasının hükümlerinden ikincisi şudur; O'nun melik olması, diğer melıklerinkine benzemez. Çünkü diğer melikler her hangi bir şey verdiklerinde mülkleri noksanlaşır ve hazineleri eksilir. Ama Cenab-ı Allah'ın mülkü, vermekle, ihsan etmekle eksilmez, aksine artar. Bunu şöyle izah edebiliriz: Hakk Teâlâ sana. tek bir çocuk verdiğinde. O'nun hükmü bu tek çocuğa yönelmiş olur Ama on çocuk verdiğinde, O'nun hükmü ve teklifi bunların hepsine şamil olur. Böylece Cenâb-ı Allah çok verdikçe, mülkü artar eksilmez.
Üçüncü hüküm: Rahmetinin tam olmasıdır Bunun delili ise şu ayetlerdir:
Bu ayetlerden **birincisi.** Fatihada zikredilen. Allah'ın rabb. rahman, rahîm olduğunu bildiren ayettir.
İkincisi:
"O Öyle Allah'tır ki. kendisinden başka hiç bir Tanrı yoktur. O gizliyi de bilir aşikârı da. O rahman (çok esirgeyen) ve rahîm (çok bağışlayandır)." (Haşr 22) ayetidir
Bunun peşinden Cenâb-ı Allah şöyle buyurur: "O öyle Allah'tır ki kendisinden başka hiç bir Tanrı yoktur. O meliktir." (Haşc 23) Bundan sonra O. kendisinin zulüm ve haksızlık yapmaktan münezzeh olduğunu, daha sonra, kendisinin "Selâm" (emniyetin taa kendisi) olduğunu söylemiştir ki, bu da kullarının, kendi zulmünden ve haksızlığından salim olduklarını ifade eder. Yine kendisinin "mümin" olduğunu ifade etmiştir ki bu, kulunun, kendisinin zulmünden ve haksızlığından emin olduğunu gösterir Böylece de O'nun "melik" olması, ancak rahmetinin tanrılığı ile tamamlanır
Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakkın "O gün gerçek mülk Allah'a aittir" (Furkân 26) ayetidir Cenâb-t Hakk mülkün kendisine âit olduğunu bildirmesinin peşinden. "Rahman" olduğunu söylemiştir. Yani, bu günde mülkün kendisinin olması, O'nun hükümran gücünün kemâline delâlet eder Buna göre de O'nun rahman olması, bu korkunun giderek rahmetin meydana gelmesini gösterir.
Dördüncüsü: "De ki: İnsanların rabbine ve melikine sığınırım " (Nas, 1) ayetidir Cenâb-ı Allah bu ayette, önce kendisinin insanların rabbı olduğunu zikretmiş, peşinden de insanların meliki olduğunu eklemiştir İşte bütün bu ayetler Cenâb-ı Hakk'ın "melik" olmasının ancak ihsanı ve rahmeti ile güze! ve mükemmel olacağına delâlet ederler. Buna göre Allah, sanki şöyle demektedir: "Ey hükümdarlar (idareciler) bu ayetleri dinleyin, şu miskinlere acıyın da mülkünüzde, Allah'ın mülkü karşısında. bir derece istemeyiniz."
Dördüncü hüküm: Tebaanın hükümdara itaat etmeleri gerekir. Eğer tebaa melike itaat etmez de karşı çıkarlarsa, âlemde karışıklık, anarşi ve kargaşa meydana gelir. Bu da âlemin harap olup halkın yok olmasına sebeb olur. Mecazî manada melik olana muhalefet etmenin

neticede âlemin harap edilmesine ve halkın yok olmasına sebep olduğunu gördüğümüze göre, Hükümdarlar Hükümdarı olan Allah'a muhalefet etmenin neticesini bir düşünün. Bu muhalefetin, faydalı şeylerin ortadan kalkması ve bozuklukların ortaya çıkışındaki tesirlerinin nice olacağını bir düşün! Bunu tam olarak şöyle izah edebiliriz: Cenâb-ı Allah, küfrün, âlemin harap olmasına sebeb olacağını beyan ederek şöyle buyurmuştur:

"Onlar O, Rahman olan Allah'a çocuk nisbet ettiler diye neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecekti." (Meryem,9C-91).

Yine Cenâb-ı Allah, kendisine itaat etmenin, her türlü iyiliğin sebebi olduğunu şöyle buyurarak açıklamıştır:

"Ehline (ve ümmetine) namazı emret. Kendin de ona sebatla devam et. Biz senden bir rızık istemiyoruz. Seni Biz rızıklandırmz. Güzel akıbet takva (erbâbi)nm-

dır." (Tâhâ. 132) Öyleyse ey yönetilenler, yöneticilerinize itaat ediniz. Ve ey siz hükümdarlar (yöneticiler), meliku'l-mulûk olan Bana itaat ediniz ki, âlemin nizamı bozulmasın."

Beşinci hüküm: Cenabı Allah, kendisini Dm Günü'nün Meliki olarak tavsif edince, adaletinin tam olduğunu âlemlere açıklayarak şöyle buyurmuştur:

"Senin Rabbin kullarına asiâ zulmetmez." (Fussiiet. 46) Sonra Cenâb-ı Allah, adaletinin nasıl olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

"Biz kıyamet gününde adalet terazileri koyacağız. Artık hiç bir kimse, en ufak bir zulme bile uğratmayacaktır." (Enbiyâ. 47)

Böylece anlaşılıyor ki Allah'ın Din Günü'nün yegâne gerçek Melik'i olması, adaleti ile tahakkuk edecektir Mecazî manada melik olan (dünya idarecileri) âdil olursa, meşru hükümdar, aksi takdirde batıl melik olur. Eğer hak ve âdil bir melik olursa, onun adaletinin bereketinden âlemde hayır ve huzur meydana gelir. Eğer za!im bir hükümdar olursa, âlemden hayır ve bereket kalkar.

Anlatıldığına göre Enûşirvân bir gün ava çıkmış ve atını mahmuzlayarak karargâhından iyice uzaklaşmış. Derken bir müddet sonra iyice susamış. Bir bahçeye varmış. Bahçeye girince nar ağaçlarını görmüş. Bunun üzerine bahçede bulunan çocuğa: ': Bana bir nar ver." demiş. Çocuk da ona bir nar vermiş. Narı yarıp tanelerini çıkarmış ve sıkmış. Bundan epey bir nar suyu çıkmış. Bunu içmiş ve nar çok hoşuna gitmiş de sahibinden bu bahçeyi satın almak istemiş. Sonra oradaki çocuğa, '- Bana bir nar daha ver." demiş. Çocuk bir nar daha vermiş. Bu narı da sıkarak suyunu çıkarmış, ama bu sefer nardan az miktarda su çıkmış. Bu nar suyunu içince, acı ve buruk olduğunu görmüş. Bunun üzerine. "- Bana bak çocuk! Bu nar niçin böyle çıktı?" demiş. Çocuk, "Belki de beldenin meliki zulmetmeye niyetlenmiştir. Onun zulmünün uğursuzluğundan da nar bu hale gelmiştir" dedi. Enûşirvân, bunun üzerine, gönlünden bu zulümden tevbe etmiş ve çocuğa "Bana bir tane nar daha ver" demiş. Çocuk ona üçüncü bir nar vermiş. O da narı sıkınca, ilk nardan daha tatlı olduğunu görmüş. Böylece de çocuğa, "Narın tadı niçin değişdi" deyince, çocuk: "Belki de beldenin meliki zulmünden tevbe etti." diye cevap vermiş. Enûşirvân, bunu çocuktan duyup kalbindekine tam tamına uyduğunu görünce zulümden kesinkes tevbe etmiş. Hiç şüphesiz onun ismi bu dünyada adaletle şöhret bulmuştur Hatta insanlardan bazıları, Hz. Peygamberfs.a,s.)'den şöyle dediğini rivayet ederler: "Ben âdil bir hükümdarın zamanında dünyaya geldim."

Bu lâfzın "mâlik" olmasına terettüb eden hükümlere gelince bunlar dört tanedir.

Birinci hüküm: lâfzı "mâlik" okumak, "melik" okumaktan daha ümit verici manadadır. Çünkü melikten en fazla beklenen şey, âdil ve insaflı olması, insanların kendi kendilerine onun hükmünden çıkabilmeleridir. Mâlike gelince kul, ondan giyecek, yiyecek, merhamet ve terbiye ister. Bu manada olmak üzere sanki Cenâb-ı Allah şöyle demektedir: Ben sızın mâlikinizim. Sizin yemeniz, giyiminiz, mükâfaatınız ve cennetiniz bana aittir.

İkinci hüküm: Melik, her ne kadar mâlikten daha zengin ise de, yine senden bir şeyler umar. Mâlike gelince, sen ondan bir şeyler umarsın. Bizim hiç bir iyiliğimiz ve ibadetimiz olmadığı halde, Allah, kıyamet gününde bizden her türlü hayrı ve ibadeti istemeyi düşünmez ama aksine O, kıyamet gününde bizim kendisinden sırf fazlı ile, bağışlanmamızı ve bize cennet vermesini istememizi murad eder. İşte bu sebebten ötürü Kisâî" ^V-fertr Şek'inde oku" demiştir. Çünkü bu şekilde okumak, Cenâb-t Allah'ın çok lütfuna ve geniş rahmetine delâlet eder.

Üçüncü hüküm: Melik'in huzuruna askerler getirildiğinde, o, onlardan sadece güçlü ve sağlam karakterli olanları seçer. Hasta olanları ise kabul etmeyip onlara her hangi bir vazife vermez.-Mâlike gelince, onun kölesi olurda hastalanırsa, o kölesini tedavi ettirir. Köle zayıf ise ona yardım eder. Bir sıkıntısı olursa, sıkıntısından kurtarır. O halde "mâlik" lâfzı ile okumak, günahkârların ve miskinlerin hâline daha uygundur.

Dördüncü hüküm: Melik'in bir heybet ve idaresi vardır. Mâlikin ise acıması ve şefkati vardır. Merhamet ve şefkate olan ihtiyacımız, heybet ve idareye olan ihtiyacımızdan daha fazladır.

Üçüncü fayda: Mülk kudretten ibarettir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın mâlik ve melik olması, Onun kadir olmasından ibarettir. Burada bir husus vardır ki, o da şudur: Cenab-ı Hakk. ya mevcudatın melikidir, veya madûmattn melikidir Birincisi batıldır, çünkü var olanları yemden icat muhaldir; o halde, Allah'ın mevcudat üzerindeki kudreti, sadece yok etmek iledir. Bu izaha göre, O ancak yokluğun (adem) mâlikidir. İkincisi de, geçersizdir Çünkü bu da, Allah'ın kudretinin ve mülkünün yokluk üzerinde olmasını gerektirir. Buna göre şöyle denilmesi gerekir: Allah'ın mevcudatta ne mâlikiyyet hakkı, ne de mülkiyyet hakkı yoktur.. Bu ise, haktan uzak bir görüştür.

Buna şöyle cevap veririz: Aüahu Teâlâ mevcudatın mâliki ve melikidir. Şöyle ki, O bu mevcudatı varlıktan yokluğa çevirmeye veya bu mevcudatı bir sıfattan başka bir sıfata geçirmeye kadirdir. Bu kudret de, sadece Allah için söz konusudur. O halde, gerçek melik yalnız Allahu Teâlâdır. Cenâb-ı Hakk'ın, gerçek melik olduğunu bildıysen biz deriz ki, O "din gününün melikidir" Bu, böyledir; çünkü öldükten sonra varlıkları diriltmeye sadece Cenâb-ı Hakk muktedirdir. İnsanların bedenlerinden ayrılan bu parçaları bilmek (ilm) sadece Ona aittir. Hasrolunma, diriltilme, ba's ve kıyamet ancak malûmatın hepsine taalluk eden bir ilim sayesinde, mumkünattn tamamına taalluk eden bir kudret ile meydana geldiğine göre, Allah'tan başka din gününün mâliki olmadığı ortaya çıkar. Bu konudaki sözün tamamı "haşr" ve "neşr" meselesiyle alâkalıdır.

"Bir şeye mâlik olmak, ancak memlûk (mâlik olunan) var olduğunda tahakkuk eder; kıyamet şu anda mevcut değildir Buna göre Allah din gününün mâliki olmaz. Bunun aksine şöyle denilmesi uygundur: "Din gününde mâliktir" Çünkü insan," (Ben, Zeyd'ın katiliyim." dediğinde, bu bir ikrardır Ama, tenvinle, (Ben zeyd'i öldüreceğim) derse, bu tehdit ve korkutma ifade eder" denilirse, deriz ki sizin söylediğiniz doğrudur Ancak kıyametin kopması, hikmeti ilâhîde aksinin olması caiz olmayan katî bir iş olunca, kıyametin varlığı şu anda meydana gelen ve var olan bir şey gibi kabul edilmiştir. Yine bunun gibi, birisi öldüğü zaman, onun kıyameti kopmuş olur. Buna göre, bu durumda kıyamet var demektir Böylece bu sual, ortadan kalkar.

Dördüncü fayda: Cenâb-ı Hakk, bu sûrede kendi isimlerinden, " diye beş ismim zikretmiştir. Bunun sebebi şudur: "Sanki O şöyle buyuruyor: İlk önce seni yarattım, o halde Ben ilâhım. Sonra seni çeşitli nimetlerimle büyüterek terbiye ettim, o halde Ben, Rabbim. Sonra sen isyan ettin, Bense senin isyanlarını örttüm. O halde Ben Rahmân'ım. Sonra sen tevbe ettin, Ben de bağışladım. O halde Ben, Rahîm'im Sonraysa, cezayı sana ulaştırmak gerekir Bunun için Ben. din gününün yegâne sahibiyim."

"Cenâb-ı Hakk, besmelede bir kere Rahman ve Rahîm kelimelerini söyledi. Fâtıha'da da ikinci kere tekrarladı. O halde, bu iki isimde bir tekrar vardır. Halbuki, diğer isimlerde bir tekrar söz konusu değildir. Bunun hikmeti nedir? denilirse, biz deriz ki, sözün takdiri şöyledir: Ben, ilâh ve Rabb olduğumu bir kere; Rahman ve Rahim olduğumu ise, iki kere söyledim ki, benim rahmet ile olan yardımımın, başka şeylerle olan yardımımdan daha çok olduğunu bilesin. Hakk Teâiâ rahmetinin kat kat olduğunu beyan edince, âdeta şöyle demiştir: "Sakın buna aldanma. Çünkü Ben. din gününün de Mâlikiyim" Bunun bir benzen de O'nun

"Günahı bağışlayan, tevbeyi kabul eden, azabı çetin ve fazl sahibi olandır" (Mu-min. 3) ayetidir.

Beşinci fayda: Mutezile, "eğer kulların amellerinin yaratıcısı Cenâb-ı Hakk olursa, sevabın. ıkâbın ve cezanın olduğunu söylememiz imkansızlaşır. Çünkü, insana yapmadığı bir şeye karşılık sevap vermek abes; yapmadığı bir şeye karşılık onu cezalandırmak ise zulümdür. Bu duruma göre de, Cenâb-ı Allah'ın din gününün mâliki olması batıl olur" demiştir. Cebriye de, "eğer kulların amelleri Cenab-ı Allah'ın takdir ve tercihi ile olmamış olsaydı, O kolların mâliki olamazdı. Müslümanlar Cenab-ı Allah'ın, kulların ve amellerinin mâliki olduğunda icmâ ettiklerine göre, O'nun onları yaratan ve takdir eden olduğunu da anlarız" demişlerdir. En iyi bilen, Allah'tır. 87[87]

"İyyâke Na'budu Ve İyyâke Nestain" Ayetinin Tefsiri

"Bu fasıl "Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım taleb ederiz." (Fatiha, 4) ayetinin tefsiri.
Bu konuda, birçok fayda vardır.

Birinci fayda: İbadet, başkasına tazım kastıyla yapılan fiilden ibarettir. İbâdet kelimesi, üzerinden herkesin gelip geçtiği yol anlamına gelen "sözünden alınmıştır. sözünün manası, "Senden başka hiç kimseye ibadet etmem" demektir Bu hasr ifadesine, birçok şey delâlet etmektedir.
Birincisi: İbadet, tazım göstermenin zirvesinden ibarettir. Bu da ancak, kendisinden, nimet vermenin en üstün şekli sudur eden kimseye yakışır. Nimet vermenin en büyüğü ise. faydalanmaya imkân veren hayat ile, kendisinden faydalanılan şeyleri yaratmaktır. Birinci mertebeye, ki bu da eşyadan faydalanmayı müm-kın kılan hayattır, Cenâb-ı Hakk'ın,
"Sen bir şey değildin de, ben seni önceden yaratmıştım." {Meryem, 9) ayeti ile
"Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Halbuki sizler ölüler İdiniz de, sizi diriltti. Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek... Nihayet, yalnız O'na döndürüleceksiniz " (Bakara. 28) buyruğunda buna işaret edilmektedir
Kendisinden istifade edilenleri yaratmaktan ibaret olan ikinci mertebeye gelince, buna da Yüce Allah'ın
"Yer yüzünde olan her şeyi sizin için yaratan O'dur" (Bakara. 29) ayetiyle işaret olunmuştur. Bu süflî âlemde mevcut olan faydalar, ilahî kanunların icra olunarak, semavî hareketlerle bir düzene girdiği için bunun peşinden Allah "Sonra iradesi göğe yönelerek, onu yedi gök halinde yerli yerinde yaptı. O, her şeyi hakkıyla bilendir" (Bakara. 29) sözünü getirmiştir. Böylece anlattıklarımızla, her nimetin Cenab-ı Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği sabit olmuştur Bundan dolayı da, ibadetin sadece Allah'a yapılması uygun olur. Bu manadan ötürü, O "Sadece, sana taparız" buyurmuştur. Binaenaleyh sözü, hasr ve tahsis ifade eder.
Bu ifadenin hasr ve tahsis ifade ettiğinin ikinci delili şudur: Cenâb-ı Hakk, burada kendisim Allah. Rabb, Rahman. Rahîm ve Mâlik-i yevmı'd-dîn diye beş isimle isimlendirdi. Halbuki kulun, geçmiş, an ve gelecek diye üç hâli vardır Kışının geçmiş hâli. tamamen yokluktur. Nitekim Cenâb-ı Hakk. "Sen hiç bir şey değilken, daha önce Ben seni yarattım." (Meryem, 9) buyurmuştur İnsan olu idi, Allah onu diriltti. Nitekim O, "Al-lah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Halbuki sizler ölüler idiniz de, Allah sizi diriltti." (Bakara, 28) buyurmuştur. İnsan cahil idi, Allah ona öâ retti - Nitekim Cenab-t Allah
"Hjç bir şey bilmiyorken~Allah sizi annelerinizin karnından çıkardı ve sizlere kulaklar, gözler ve gönüller verdi" (Nahi. 78) buyurmuştur. Kul, yokluktan varlığa, ölümden hayata, acizlikten kudrete, cehaletten ilme, Cenâb-ı Hakk'ın kadîm ve ezelî olmasından dolayı, geçebilmiştir. Cenab-ı Hak ezelî kudreti ve ezelî ilmi ile, onu yaratmış, onu yokluktan varlık âlemine geçirmiştir. Bu sebebten dolayı O, ilâhtır. Ama halihazırda kulun ona ihtiyacı daha çoktur. Çünkü kul yokken, Rahman ve Rahîm olan bir Rabbe muhtaçtı. Ama o, varlık âlemine girince, ona birçok ihtiyaç kapısı açıldı ve zaruret sebepleri ortaya çıktı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, "Seni yokluktan varlığa çıkardığım için, ben ilâhım. Fakat sen var olduktan sonra, Bana olan

---

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/329-337.

ihtiyacın fazlalaştı, onun için Ben, Rahman ve Rahîm olan Rabb'im!" dedi.

Öldükten sonraki halini ve bu hale taallûk eden sıfatları demek olan, kulun gelecekteki halını, "Din gününün yegâne mâliki" sözü ifade eder. Cenâb-ı Allah'ın isimlerinden bu beş tanesi kulun şu üç haliyle ilgili olunca, kulun mazi, hal ve istikbaldeki bütün faydalarının ancak Allah ile, O'nun fazi ve ihsanı ile tam ve mükemmel olabileceği ortaya çıkar. Durum böyle olunca, kulun Allahu Teâlâ'ya ibadetinin dışında, herhangi bir şeye ibadet ile meşgul olmaması gerekir. İşte bu sebeble kul, "hasr" ifadesiyle; "Ancak sana ibadet eder, ancak senden yardım dileriz" der.

Bu ifadenin "hasr" ifâde ettiğine dair üçüncü delil şudur: Cenâb-ı Allah'ın Kadir, Âlim, Muhsin, Cömert, Kerîm ve Halim olmasının vâcib olduğuna kesin deliller vardır. Ondan başkasının böyle olması ise, şüpheli bir durumdur. Çünkü tabiata, gök cisimlerine, yıldızlara, akla ve nefse nisbet edilen hiç bir etki yoktur ki, onun Allah'ın kudretine nısbeti muhtemel olmasın! Bu ihtimalden dolayı, diğer varlıklara bir etki nisbet etmek şüphelidir Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, varlıkların mabudu olduğunu bilmenin, yakînî bir iş oiduğu ortaya çıkmış olur. Ama Allah'ın dışındakilerin, mahlûkatın mabudu olmaları ise, şüpheli bir iştir Yakînî olana yapışmak, şekke yapışmaktan daha üstündür. Böylece, şüpheliyi bırakıp kesin olarak bilmeni almak gerekir. Buna göre. Allah'dan başka mabûd olmadığı ortaya çıkar. İşte bu sebeble Allah:

"Yalnız sana tapar, yalnız senden yardım isteriz" buyurmuştur.

Dördüncü delılse şudur: Kulluk, zelîl ve hakîr olmadır. Fakat Mevlâ şerefli ve yüce olursa, ona kulluk daha güzel ve daha hoş oiur. Cenâb-ı Hakk. var olanların en şereflisi ve en yücesi olduğuna göre. Ona kulluk başkasına kulluktan üstündür. Aynı şekilde Allahu Teâlâ'nın kudreti, başkalarının kudretinden daha üstün, ilmi başkalarının ilminden daha mükemmel, varlığı başkalarının varlığından daha efdal olduğuna göre, kesin olarak, Ona kulluğun başkasına kulluktan evlâ olması gerekir. Bundan dolayı kul,"Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım talep ederiz" der.

Bu "hasr"ın beşinci delili: Zatından dolayı vâcib olan varlığın dışındaki her şey, zatı gereği mümkün olur. Zatı gereği mümkün olan her şey de, muhtaç ve fakîr olur Muhtaç olan, kendi ihtiyacıyla meşgul olur. Onun için, başkasının ihtiyacını gidermesi mümkün değildir. Zatında âlemlerden müstağnî olmayan, başkasının ihtiyacı ıı gidermeye güç yetıremez. Zatı gereği müstağnî olansa, sadece Cenâb-ı Allah'dır Binaenaleyh, ihtiyaçları karşılayan da sadece O'dur. Öyleyse, ibadet edilmeye müstehak olan yalnız Cenâb-ı Allah'dır. Bundan dolayıdır ki kul,

"Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz" der.

Altıncı delil: Cenâb-ı Allah'ın ibadete müstehak olması, gök yüzünü bir askı olmadan tutacak, yer yüzünü desteksiz tutacak, güneş ve ayı yürütecek, kutupları yerinde tutacak, bulutlardan bazan yıldırım gibi ateş, bazan rüzgâr gibi hava, bazen de yağmur gibi su çıkaracak; yer yüzünde de, herkesin bildiği gibi, bazen kayadan su fışkırtacak, bazen de sudan, kaya çıkaracak -ki bu da buzdur- sonra yer yüzünde dağlar gibi hareket etmeyen sabit cisimler; nehirler gibide, durmaksızın akan, hareket eden cisimler yaratacak; Karun'u yere batırarak yer yüzünü onun üstüne çıkaracak: Muhammed (s.a.s.)'ı yücelterek, "Kabe kavseyn'i O'nun ayakları altına serecek; suyu Firavun'un kavmine ateş yapıp, onları suda boğarak, böylece ateşe sokacak; İbrahim (a.s.)'i de ateşi serinlik ve bir kurtuluş yeri yapacak; Mûsâ (a.s.)'ı Tûr'un üstüne çıkartacak ve O'na, "ayakkabılarını çıkart" diyecek, Tûr'u da, "Sizin üstünüze de Tûr'u yükselttik" diyerek Mûsâ ve Kavminin üzerine yükseltecek; "ocak coştu!" dediği gibi, kuru bir ocaktan dünyayı suya boğacak; denizi Hz. Mûsâ için kupkuru hale getirecek bir kudretinin olmasını gerektirir.

Kudreti böyle olana ibadet ile cansızlardan, bitkilerden, hayvanlardan, insanlardan, meleklerden ve feleklerden her hangi bir varlığa yapılacak ibadet nasıl denk olur?! Eksik ile mükemmeli, kıymetli ile kıymetsizi bir tutmak, cehalet ve bunaklığa, akıl kıtlığına delâlet eder.

İkinci fayda: Allah'tan ba?ka mâbud olmadığını gösterir İş böyle olunca. Allah'dan başka ilâh olmadığı da ortaya çıkmış olur. " sözü, buna göre, katıksız tevhide delâlet eder. Müşrikler sınıf sınıftır Bu şu demektir: Allah'a her ortak koşan kimsenin koştuğu ortak, ya cisim olur, veya olmaz.

Allah'a cisim olan bir şeyi ortak koşanlara gelince, koştukları bu ortak ya dünyevî bir cisim veya semavî bir cisim olur.

Dünyevî cisimlerden ortak koşanlara gelince, ortak koştukları bu cisim ya mü-rekkeb olur veya basit.

Mürekkeb olan, ya madenlerden, ya bitkilerden, ya hayvanlardan veya insanlardan olur.

Madenî cisimlerden şirk koşanlara gelince, bunlar ya taşlardan, ya altından, veya gümüşten putlar edinip, onlara ibadet edenlerdir.

Bitkilerden "şerik" koşanlara gelince, bunlar belli bir bitkiyi kendilerine mâbud, ilâh edinen kimselerdir.

Hayvanlardan Allah'a ortak koşanlar, buzağıyı kendilerine mâbud edinenlerdir.

İnsanlardan Allah'a ortak koşanlar ise, Uzeyr Allah'ın oğludur. Mesîh Allah'ın oğludur, diye söyleyenlerdir.

Basit cisimlerden Allah'a ortak koşanlara gelince, bunlar Mecûsî'ler gibi ateşe tapanlardır.

Semavî cisimleri Allah'a ortak koşanlar ise, bunlar güneşe, aya ve diğer yıldızlara tapıp, mutluluk ve uğursuzluğu onlara nısbet edenlerdir Bunlar Sabiî'ler ile, müneccimlerin çoğudur.

Allah'a, cisim olmayan ortaklar edinenlere gelince, bunlar da gurup guruptur.

Birinci grup. âlemi idare edenin nûr ve zulmet olduğunu söyleyenlerdir ki. bunlar Manihetstler ile Senevîler (dualistler) dir

İkinci gurup, "melekler felekî (semavî) ruhlardan ibarettir. Her bölgenin, o bölgeyi idare eden. muayyen bir ruhu vardır Bu âlemdeki her nevin de, bu âlemi idare eden semavî bir ruhu vardır" diyenlerdir. Onlar bu ruhlara bir takım şekiller ve kalıplar vererek, bunlara ibadet ederler. İşte bunlar meleklere tapanlardır

Üçüncü gurup, "âlemin biri hayırlı, biri de şerli olmak üzere iki ilâhı vardır. Bu âlemi idare eden Allah ve iblistir ki, bunlar iki kardeştirler. Âlemde meydana gelen her hayır Allah'tan; yine bu âlemde meydana gelen her şer de iblis'tendir"
diyenlerdir.

Bu ayrıntıları bildiğin zaman biz deriz ki, Allah'a ortak koşan herkesin, ortak koştuğu bu şeye, birçok bakımdan, ibâdete teşebbüs etmiş olması lâzımdır. Ya menfaatini elde etmek veya zararından kaçınmak gibi...

Tevhîd akîdesine devam edip, ortakları ve zıtları (hayır-şer tanrısı, Tann-iblis v.b.) kabul etmeyen. Allah'dan başkasına ibadet etmeyip O'ndan başkasına gönül vermeyenler Allah'dan umar. korkulan Allah'tandır, arzuları Allah'adır, çekinmeleri ve haşyetleri Allah'tandır. Muhakkak ki onlar. Allah'dan başkasına ibadet etmemiş ve sadece O'ndan yardım istemişlerdir. Bu sebeble "Sadece sana ibadet eder ve sadece senden yardim taleb ederiz" demişlerdir Böylece kulun sözü, sözünün yerine geçmiş olur. En meşhur zikir, kul olarak senin; "Allah'ı, bütür noksanlıklardan tenzih ederim"

Hamd, ancak Allah'a mahsustur. Ondan başka ilâh yoktur, Allah uludur. Güç ve kudret, ancak yüce ve ulu olan Allah iledir." demendir." sözümüzün manasına. sözümüzün manasının girdiğine delil getirmiştik. Çünkü kulun " demesi. Cenâb-ı Hakk'ın zatında tam ve kâmil olmasını gösterir. Kulun, sözü de, O'nun mükemmel ve başkasını da tamamlayıcı, bütünleyici olduğuna delâlet eder. Kendisi tam ve kâmil olmayan bir şeyin, başkasını kemâle erdirici ve tamamlayıcı olması düşünülemez. Bu sebeble,"sözümüzün manasına, sözümüzün manası da dahildir. deyip de. hamdin bütün çeşitleriyle Allah'a hamdedince, bütün hamdlerin Allah'a ait olduğunu gösteren sebebin yerini tutacak şeyi zikrederek, açıkladığımız gibi, her üç vakitte de, kulun faydalarının kendisiyle tamamlanmış olduğu beş sıfat ile Allah'ı vasfetmiş olur. Bu böyle açıklanınca, sözümüzün manasının sözünün manasına dahil olduğu anlaşılmış olur.

Bundan sonra kul. Ancak sana ibadet ederiz" der.

Biz. bu sözün Allah'dan başka tanrı yoktur" sözünün yerini tuttuğunu açıklamıştık.

Sonra kul, ancak senden yardım dileriz" der. Bunun manası şudur: Allah öylesine büyük, öylesine yüce ve öylesine azamet sahibidir ki, onun yardımı, tevfikı ve ihsanı olmaksızın hiç bir gaye ve maksad tamamlanamaz ve kemâle eremez. sözümüzden maksad da, işte bu manadır Böylece Fatiha Sûresi'nin başından sonuna kadar zikrine uygun olduğu, bu sûrenin ayetlerinin, bu zikirde geçen beş mertebenin bir izahı ve açıklaması yerine geçtiği, böylece ortaya çıkmış olur

Üçüncü fayda: Kul"diyerek, "Yalnız sana.." lâfzını, "ibadet ederiz" lâfzından önce söylemiş." " nin "Sana taparız" dememiştir. Bunun birçok sebebi vardır

Birincisi: İbadet eden kimsenin, mabudunun, Hak olan Allah olduğuna dikkatini çekmek ve böylece de Ona tazimde gevşeklik etmemesi ve başka şeylere iltifat etmemesi için. Allah, önce Kendisini zikretti de, dedi. Rivayet edildiğine göre, iki usta güreşçiden birisi, güreş bilmeyen bir köylüyle güreşir. Ama köylü, bu ustayı birkaç defa yener. Bu esnada, o köylüye, bu, falanca meşhur güreşçidir denilince, adam o anda olduğu yere yığılır kalır. Bu ancak, o adamın ustadan korkmasından ileri gelmiştir. Burada da böyledir: Cenâb-ı Hakk, kuluna ilk önce zatını tanıttı ki, böylece kulun Cenâb-ı Hakk'a ibadeti saygıyla yapılmış olsun da, gaflete bulaşmamış bulunsun..

İkincisi: Şayet sana vaatlar ağır gelir, kıyam, rükû ve sücûd gibi ibadetler zor gelirse, Beni hatırlaman ve kalbinde Beni tanımayı daima canlı tutman için, önce "" de... Böylece Benim celâlimi, yüceliğimi ve izzetimi hatırlayıp, Benim senin Mevlân, seninse Benim kulum olduğunu bilince, bu ibâdetler sana kolay gelecektir. Bu şuna benzer: Ağır bir cismi taşımak isteyen kimse, bundan daha önce kendisini güçlendirecek şeyleri yer. Buna göre kul, bu zor mükellefiyetleri yüklenmek isteyince ilk önce sözünün kabından Rubûbiyyet bilgisinin macunu alır, böylece de kulluk yüklerini taşımaya güç ve takat elde eder. Bunun bir başka misâli de şudur: Sevgilisinin huzurunda, sevgilisi uğruna dayak yiyen kimseye, bu dayak kolay gelir. Burada da böyledir. Kul."cemâlini müşahede ettiğinde, ona kulluğun ağır yükünü taşımak kolaylaşır.

Üçüncüsü: Allah, "Muttaki olanlar yok mu? Onlara şeytandan bir arıza geldiği zaman iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki, hakikati görüp anlamışlardır" (Araf 201) buyurmuştur. Buna göre nefsi, şeytandan taraf bir tembellik, bir gaflet ve bir başıboşluk tuttuğunda onlar, Cenâb-ı Hakk'ın sözünün nurundan Allah'ın celâlinin huzurunda olduklarını anlarlar, böylece de ibadet ve tâatları eda etmeye hazır ve müsait olduğunu görür hale gelirler

Dördüncüsü: diyerek, evvelâ kendi nefsinin ibadetini zikrederek başlar da. bu ibadetin kime yapıldığını zikretmezsen, ıblis'in, bu ibadetin putlar veya eşya veya güneş veyahut da ay için yapıldığını söylemesi muhtemeldir. Ama bu tertibi değiştirir de, evvela Yalnız sana", sonra da "İbadet ederiz" dersen, önce söylemiş olduğun sözü, senin nnâbud ve maksûdunun ancak Allahu Teâlâ olduğunu açıklamış olur. Bu da, tevhîdde daha beliğ ve şi-k ihtimallerinden de daha uzak olmuş olur.

Beşincisi: Zatı gereği vâcib ve kadîm olan, zatı gereği mümkün ve sonradan meydana gelmiş olandan varlık itibariyle öncedir Bundan dolayı O'nun her şeyden önce zikredilmesi gerekir. Hak Teâlânın zikri insanların zikrinden daha önce olsun diye, sözü sözünden önce getirilmiştir.

Altıncısı: Ehl-ı tahkikten birisi şöyle demiştir: Nimet verilirken, nimete değil de, nimeti verene bakan kimse, belâ vaktinde belâya ve musibete değil de, bunların verene bakar Ve o zaman, her halinde, Marifetullâh'a dalmış olur. Böyle olan herkes de. daima, mutluluk mertebelerinin en yücesinde bulunur. Nimet verildiği vakit nimeti verene değil de, nimete gözlerini diken kimse ise, belâlar geldiğinde de belâyı verene değil de, belânın kendisine bakar. Böylece de, her halinde, devamlı Allah'tan başkasıyla meşguliyette boğulmuş olarak, daima bedbahtlığa batmış olur Çünkü nimeti bulduğu zaman, onun elden gitmesinden korkar da, böylece bir azap içinde olur; nimet elinden gittiği zaman da, bir zillet ve ceza içme düşer de. âdeta kendisini zincirler ve bukağılar içinde hisseder. Bu incelikten dolayı, Cenâb-ı Allah Hz. Musa'nın ümmetine;

"Nimetlerimi anınız." {Bakara, 40); Muhammed ümmetine de;

"Beni anınız ki, Ben de sizi anayım" (Bakara, 152) demiştir. Bunu anladı isen deriz ki, sözünün celâlinin nurunun müşahedesine gark olmak için, sözü " sözünden önce getirilmiştir İş böyle olunca, kul ibadetlerin îfası esnasında Cenab-ı Allah'ın, hadîs-i kudsîde

"Kul bana nafile ibâdetlerle yaklaşmaya devam eder. Öyle ki Ben onu severim. Onu sevdiğim zamansa, onun kulağı ve gözü olurum"88[88] buyurduğu gibi.

Yedincisi: Şayet" " (Sana ibadet ediyorum.) demiş olsaydı, bu ifade, onların Cenab-ı Allah'tan başkasına ibadet etmediklerini ifade etmiş olmazdı. Çünkü onların, müşriklerde görüldüğü gibi, hem Allah'a hem Allah'tan başkasına ibadet etmiş olmaları mümkündü. Ama" dediğinde, bu ifade onların sadece Cenab-ı Hakk'a ibadet ettiklerini ve O'ndan başkasına ibadet etmediklerini göstermiş olur

Sekizincisi: lâfzındaki "nün" harfi "azamet nûnu"dur. Sanki kula şöyle denilmek istenmiştir; Namazın dışında olduğun zaman, milyonlarla kişi ile beraber de olsan "Biz" deme. Ama namazla meşgul olup Bize kulluğunu gösterdiğinde, Bize her kim kul olursa onun dünya ve ahiretin hükümdarı olduğunu cümle âleme ilan etmen için "Juü " (Biz ibadet ederiz) de.

Dokuzuncusu: Kul, şayet (Sadece sana taparım) deseydi, bu bir tekebbür ve büyüklenme olurdu ki manası da "ibadet eden ancak benim." şeklinde olurdu. Ama kul, dediği zaman bunun manası, "Ben Senin kullarından biriyim." şeklinde olur Buna göre birinci ifade kibri (büyüklenmeyi), ikincisi ise. tevazuyu ifade eder. Allah ıçm tevazu göstereni, Cenâb-ı Allah yüceltir, büyüklük taslayanı ise alçaltır.

Bir kimse, "Bu söylediklerinizin hepsi, "hamd" sözü, "Allah" sözünden önce gelen " sözünde de mevzu bahistir" derse, Ona şöyle cevap veririz:

Hamd, hem Allah'a, hem de Allah'dan başkasına olabilir. Sen dediğin zaman, hamdin Allah'a ait olduğunu ifade etmiş oluyorsun. Ama, şayet" sözü öne alınmış olsaydı, bu ibadetin hem Allah, hem Allah'tan başkası için olabileceğini gösterirdi. Bu ise küfürdür.

Buradaki incelik şudur: Hamd, Allah için caiz olduğu gibi, zahiren Allah'tan başkası için de caiz olduğu için " kelimesinin öne alınması muhakkak ki güzel olmuştur. Ama, de, ibadet Allah'tan başkası için caiz olmadığına göre sözünün, den önce getirilmesi gerekmiştir. Böylece ibadet sırf Allah'a tahsis edilmiş, ifadede ibadetin Allah'tan başkası için de olabileceği ihtimali kalmamıştır. 89[89]

“Nabudu”deki Cemi Sîgasının İhtiva Ettiği Nükteler

Dördüncü fayda: kelimesindeki "nûn" ya cemi nûnu. ya da azamet nû-nudur Birincisi yanlıştır. Çünkü tek kimse çoğul olamaz. İkinci ihtimal de yanlıştır. Çünkü ibadet eda edilirken insana yakışan, kendisinin âciz ve zelil olduğunu, büyük ve yüce olmadığını ifade etmesidir." diyen kimseye, her biri üstün bir hikmete delâlet eden birkaç şekilde cevap vermek mümkündür.

Birinci cevap: Buradaki "nûn" harfinden maksat, onun cemi nûnu olmasıdır. Bu da insana yakışan halın, namazını cemaatle eda etmesi gerektiğine dikkat çekmektir. Cemaatle kılınan namazın faydaları yerinde bahsedilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın;

"Cemaatla kılman namazın ilk (iftitah) tekbiri, dünyadan ve dünyadaki şeylerden daha hayırlıdır" sözü de buna delildir. Sonra biz deriz ki: Soğan ve sarımsak yiyen kimsenin, her hangi bir kimsenin rahatsız olmaması için, cemaatle namaz kılmaya gitmemesi gerekir. Buna göre sanki Cenâb-ı Allah şöyle demiştir: Cemaatle kılınan namazdan elde edilen bu büyük sevap, soğan ve sarımsak kokusuyla her hangi bir müslümana eziyet vermenin günahını karşılamaz. Bu sevap, bu günaha karşılık olamadığına göre, bu sevap, müslümanlara eziyet vermenin, koğuculuk yapmanın, gıybetin ve laf götürmenin günahını nasıî karşılayabilir?

İkinci cevap: Cemaatle namaz kılan, "(ibadet ediyoruz) der. Bu durumda, kelimedeki "nûn" île kastedilen, bu cemaattir. Eğer, adam tek başına namaz kılıyorsa, bu nûn ile kastedilen, hem o adam, hem da ibadetinde hazır bulunan meleklerdir Bu durumda kişinin "sözü ile, hem kendisi hem de Allah'a ibadet eden bütün melekler kastedilmiştir

Üçüncü cevap: Mu'mınler kardeştir. Şayet" "denilmiş olsaydı, kişi bununla sadece kendisinin ibadetini zikretmiş, başkalarınınkini zikretmemış olurdu. Ama " ju»; iy " dediğinde, O, hem

---

88[88] Buhârî, rikak 38 (7/190).

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/338-345.

kendi ibadetini hem de, doğudan batıya bütün müminlerin ibadetini zikretmiş olur. Böylece de sanki o, diğer müminlerin işienni de düzeltmeye çalışmış olur. Böyle yapan kimsenin işlerini Cenâb-ı Allah deruhte eder Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) müslümanm ihtiyacını giderine, Cenâb-ı Allah da onun bütün ihtiyaçlarını giderir[90][90] buyurmuştur.

Dördüncü cevap: Sanki Cenab-ı Allah, kuluna şöyle demiştir:

"Sözünle Bizi övdün, yücelttin, dünya ve ahiret hamdlerinin hepsini bize ait kıldın. Böylece senin, Bizim yanımızdaki kıymetin arttı ve huzurumuzda makamının ne olduğu iyiden iyiye karar kıldı. O halde sadece kendi işlerini düzeltmeye çalışma, bütün müslümanların ihtiyaçlarını gidermeye çalış da böylece "de".

Beşinci cevap: Sanki kul şöyle der: "Ya Rabbî, tek başına benim ibadetim, zikre değer bir dereceye ulaşamamıştır. Çünkü onun çeşitli kusurları vardır. Fakat ben, bütün ibadet edenlerin ibadetlerine onu katıyor ve hepsini tek bir ibare ile anarak. " diyorum.

Burada fıkhı bir mesele vardır. Adam. başkasına on tane köle sattığında, satın alan kimse, ya bunların hepsini kabul eder veya hiç birini almaz. Bu pazarlıkta satın alan kimsenin, bunların bir kısmını alıyorum, bir kısmını almıyorum demesi caiz değildir. Burada da durum böyledir: Kul" dediğinde, Allah'a ibadet edenlerin hepsinin ibadetini sunmuş olur. Cenâb-ı Allah'ın keremine de, bu ibadetlerin bir kısmını diğerlerinden ayırarak kabul etmesi yakışmaz. Bu durumda ya hepsi reddolunur ki bu caiz değildir. Çünkü sözüne, meleklerin, peygamberlerin ve velilerin ibadetleri de dahildir. Veya bütün ibadetler kabul olunur ki bu durumda," diyen kimsenin ibadeti, diğerlerinin ibadetinin kabul olunması bereketıyle makbul olmuş olur. Buna göre kul, sanki şöyle der: "Allahım, her ne kadar ibadetim makbul değilse de beni geri çevirme. Çünkü bu ibadette ben yalnız değilim, aksine çoğuz. Her ne kadar kabul edilmeye lâyık olmadıysam da. diğer ibadet edenlerin ibadetlerini sana şefaatçi olarak sunuyorum: O halde benim ibadetimi de kabul buyur."

Beşinci fayda: İbadetteki lezzet: İbadetlerin faydalarını anlayan kimseye, ibadetle meşgul olmak güzel, başka şeylerle meşgul olmak ise ağır gelir. Bunun birkaç yönden izahı mümkündür.

Birincisi: Kemâl, bizzat sevilen şeydir. Mutluluk vermesi bakımından, insanların en mükemmel ve güçlü halleri, Allah'a ibadetle meşgul olma halleridir, Çünkü böyle olan insan, kalbinin ilâhî nurla aydınlanmasını, dilinin en şerefli bir zikirle şereflenmesini, uzuvlarının da Cenâb-ı Allah'a hizmet etmenin cemâli ile güzelleşmesini istemiş olur. Bu haller, insanlık mertebelerinin en şereflisi, beşerî dereçelerin en yücesidir. Bunların meydana gelmesi, o anda insan olmanın en büyük saadeti olunca, bunlar gelecekte de mutlulukların en mükemmelini icap ettirirler Bu durumlara vâkıf olan kimseden, ibadetlerin ağırlığı kalkar ve onun kalbinde ibadetlerin tadı artar.

İkincisi:

"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ve teklif ettik. Onlar bunu yüklenmekten çekindiler, bundan endişeye düştüler. Onu İnsan yüklendi. Çünkü insan çok zulümkâr ve cahildir" jAhzâb 72) ayetinin delâlet ettiği gibi, ibadet etmek bir
emanettir.

"Cenâb-ı Allah, emanetleri ehline vermenizi emrediyor" (Nısâ, 58) ayetinin delâlet ettiği gibi, emaneti yerine getirmek dinen ve aklen gereklidir. Emaneti yerine getirmek, bir kemâl sıfatıdır ve bizzat sevimlidir İki taraftan birisi tarafından emanetin yerine getirilmesi, ikincisi tarafından da emanetin yerme getirilmesine sebebtır. Sahabeden bin şöyle demiştir: "Mescide bir bedevî arabtn geldiğini, devesinden inip onu saldığını, sonra mescide girip, vakar ve huzurla namaz kıldığını ve uzunca bir dua ettiğini gördüm de buna taaccüb ettim. O, mescidden çıkınca devesini bulamadı ve şöyle dedi: "Ey Allah'ım ben senin emanetini eda ettim, ya benim emanetim nerede?" Bunun üzerine iyice şaşırdık. Çok geçmeden, bedevinin devesi üzerine binmiş bir adam geldi, deveyi bırakıp bedeviye teslim etti. Buradaki nükte şudur: O. Cenâb-ı Allah'ın namaz emanetini eda edince. Allah da onun emanetim koruyup

---

[90][90] Benzen bir hadis için bkz Buharı, mezâlim. 3 (3/98).

muhafaza etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in,
Ibn Abbas (r.a.)'a, "Evlâdım! Yalnız başına olduğun zamanlarda Allah'ın hakkını koru kî, tek başına kaldığında da Allah seni muhafaza etsin[91][91] demesinden maksadı da budur
Üçüncüsü: İbadetle meşgul olmak, aldatıcı dünya âleminden, surûr âlemine; mahlûkatla uğraşmaktan. Hakk'ın huzuruna geçiştir. Bu durum da lezzetin ve güzelliğin tam olduğunu gösterir. Ebû Hanîfe'den nakledildiğine göre, bacadan bir yılan düşmüş, orada bulunan insanlar kaçışmışlar. Ebu Hanîfe. namazda olduğu için. bunun (arkına varamamıştı. Yine, Urve b. Zubeyr'in bir azasında ekzama hastalığı olmuş ve bunun kesilmesine lüzum görmüşler Urve b. Zubeyr namaza durunca bu azayı kesmişler de O. bunun farkına varmamıştır Yine, Hz. Peygamber (s.a.s.)den nakledildiğine göre. O. namaza başlayınca, göğsünden sahabe. kaynayan tencerenin çıkardığı ses gibi bir ses duyarlardı. Bunun olmasına ihtimal vermeyen kimse: Cenab-ı Allah'ın
"Şimdi o kadınlar Yusuf'u görünce, onu gözlerinde büyüttüler (hayranlıklarından) ellerini kestiler" (Yûsuf. 31) ayetini okusun. Mısırlı kadınların gönüllerine Hz. Yûsuf'un güzelliği hâkim olunca, bu durum, farkında olmadan ellerini kesmelerine sebeb olmuştur Bir insan hakkında böyle olması mümkün olduğuna göre, Allah'ın azameti kalblere hâkim olunca bu haydi haydi olur Çünkü, heybetli bir hükümdarın huzuruna giren kimseye, orada ebeveyni ve çocukları rastlasa ve
bu onlara baksa bile hükümdarın heybeti adamı bürüdüğü için, bu çoğu kez adamın kalbinin onları tanımasına mâni olur. Mecazî manada melik olan bir mahlûk hakkında bu mümkün olunca, âlemin yaratıcısı hakkında haydi haydi olur
Sonra tahkîk ehli şöyle demişlerdir: İbadetin üç derecesi vardır.
Birinci derece: Sevabı ummak veya cezadan kaçmak için Allah'a ibadet etmektir işte ibadet budur Bu derece gerçekten düşük bir derecedir Çünkü gerçekte böylesi insanın mabudu, elde etmek istediği şeydir O, Cenâb-ı Allah'ı, istediğini elde etmeye vesile kılmıştır. Bizzat matlûb olanı, mahlûkatın durumlarından biri kabul edip, Allah'ı da ona götüren vesile olarak gören kimse, gerçekten değersiz bir kimsedir.
İkinci derece: Allah'a ibadet etmekle, veya O'nun mükellefiyetlerim kabul etmiş olmakla yahut da O'na intısab etmiş olmakla şereflenmek için ibadet etmektir. Bu derece, birinciden üstündür. Ne var ki tam değildir Çünkü, bu ibadetle bizzat maksud olan Cenâb-ı Allah'tan başkasıdır.
Üçüncü derece: Allah'a, ilâh ve yaratıcı olduğu, kendisinin ise Allah'ın kulu olduğu için ibadet etmesidir. Ulûhıyyet, heybeti ve izzeti; ubudiyyet ise, zilleti,boyun eğmeyi gerektirir. İşte bu ibadet derece ve makamlarının, en yücesi ve en kıymetlisidir İşte bu, ubudiyyet (kulluk) diye adlandırılır ve buna, namaz kılan namazının başında, 'Allah rızası için namaz kılıyorum" sözü ile işaret etmiştir. Çünkü 'Allah'tan mükâfat elde etmek" veya 'Allah'ın cezasından kurtulmak için namaz kılıyorum" demiş olsaydı namazı fasit olurdu. [92][92]

Kulluğun En Yüce Mertebe Olması

İbadet ve ubudiyyet (kulluk), en yüce ve şerefli bir makamdır. Birçok ayet buna delâlet eder
Birinci ayet, Hicr Sûresi'nin sonundaki
"Andolsun, biliyoruz ki onların söyleyip durduklarından göğsün cidden daralıyor (Habîbim). Sen hemen Rabbini. hamd ile, tesbîh et ve secde edenlerden ol. Sana ölüm gelinceye kadar da Rabbine ibadet et" (Hicr 97-99).Bu ayetle iki bakımdan delil getiririz.
Birincisi: Cenâb-ı Hakk, diyerek, Hz. Peygamber (s.a.s.)e. ölüm gelinceye kadar ibadete devam etmesini emretmiştir. Bunun manası. Hz. Peygamberin, hiç bir vakit, ibadeti kesintiye uğratmasının caiz olmadığı-dır Bu da ibadet işinin son derece önemli oluşuna delâlet eder
İkincisi: Cenâb-ı Hakk," demiş, sonra Hz. Peygamber (s.a.s.)'e dört şey emretmiştir: sözü ile

---

[91][91] Az bir farkla hadis-i şerif Tirmizî tarafından rivayet edilmektedir.
[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/345-348.

Allah'ı tesbîh etmeyi, sözüyle O'na hamdetmeyi; sözü ile Allah'a secde etmesini; sözüyle de O'na ibadet etmesini... Bu, ibadetin, kalb daralmasını giderdiğine ve göğse bir ferahlık verdiğine delâlet eder. Bu ancak, ibadet, halktan Hakka dönmeyi gerektirdiği için böyledir. Bu dönme de kalb darlığının yok olmasına sebeb olur.

Kulluğun şerefli bir makam olduğunu gösteren ikinci ayet de

"Kulunu geceleyin yürüten Zatı takdîs ve tenzih ediniz." (isrâ. i) ayetidir. Şayet kulluk, makamların en şereflisi olmasaydı, Cenab-ı Hak, Peygamberini en yüce

miraç makamında bu "kul" sıfatı ile niteiemezdi. Kulluğun, peygamberlikten de şerefli olduğunu söyleyenler vardır Çünkü kullukla kişi, halktan Hakk'a döner. Peygamberlikle ise Hakktan halka döner. Yine, kulluk sebebiyle kul, tasarrufta bulunmaktan elini ayağını çeker; rısalet sebebiyle ise tasarrufa yönelir. Kula yakışan tasarrufta bulunmaktan elini ayağını çekmesidir. Yine. Mevlâ kulun işlerini düzeltmeyi üzerine alır. Peygamber ise, ümmetinin işlerini düzeltmeyi üstlenendir. İkisinin arası ne kadar uzaktır.

Kulluğun şerefli bir makam olduğunu gösteren üçüncü ayet; İsâ (a.s.)'ın konuşmaya başladığında söylediği ilk söz " (Ben, Allah'ın kuluyum) sözüdür (Meryem. 30).Hz. İsâ {a.s.)'ın bunu söylemiş olması, annesinin iffetini ve kendisinin babasız olarak dünyaya gelmesinin tandan uzak olduğunu bildirmeye vesile olup bütün hayırların anahtarı ve her türlü belâların savuşturucusu olmasından ileri gelmiştir. Ve yine Hz. İsa'nın ilk sözü, kulluğu ifade edince, bunun neticesi de Cenâb-ı Hakkın " sen' Kendime yükselteceğim " (Âli imrân. 55) buyurduğu gibi. bir yüceliş oldu. Buradaki nükte şudur: Söz ile kul olduğunu söyleyen kimse, cennete yükseltilir. Yetmiş yıl ameli ile kulluğunu isbata çalışan kimse, cennetten nasıl mahrum bırakılabilir?

Dördüncü ayet, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa'ya

Şüphe yok ki, Ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Öyleyse, bana ibâdet et" (Tâhâ. 14) duyurmasıdır Allah, Hz. Musa'ya tevhîdden sonra kulluğu emretmiştir. Çünkü tevhîd asıl, kulluk fer'dir Tevhîd ağaç, kulluk ise meyvedir: biri olmadan diğerinin varlığı düşünülemez-İşte bu ayetler, kulluğun şerefli olduğuna delâlet etmektedir.

Kulluğun şerefli olduğunu gösteren aklî delile geiince, bu tartışılmıyacak kadar açıktır. Çünkü kul sonradan yaratılmıştır ve zatı bakımından varlığı mümkün olandır. Kulda, Cenâb-ı Allah'ın kudretinin tesiri olmasaydı, o yokluk karanlığında ve yokluk sahasında kalır, var olmanın kemâlâtı bir yana, varlığı bile tahakkuk etmezdi. Kula, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti taalluk edip. kulda cömertliğinin ve onu yoktan var etmesinin neticeleri coşup feyezan edince, kulun var olması ve varlığının kemâlâtı gerçekleşmiş olur. Kulun. Hakkın kudretinin makdûru (konusu) ve Hakk'ın yaratmasının yeri olmasının manası, sadece kulluktur. Buna göre, her şeref ve kemâl, her güzellik ve fazilet ve her sevinç ve iftihar vesilesi, kul için ancak kulluk sebebiyle gerçekleşir. Böylece kulluğun, iyiliklerin anahtarı, mutlulukların dibacesi, yücelik derecelerinin doğuş yen ve iyiliklerin kaynağı olduğu ortaya çıkar. İşte bu sebebten ötürü de kul, " der. Hz. Ali (k.v.) şöyle buyurmuştur: "Senin kulun olmam, iftihar etmem için bana yeter; senin benim Rabbım olmansa, şeref bakımından bana kâfidir. Ya Rabbî, ben Seni, istediğim gibi bir ilâh buldum; o halde Sen de beni. senin irade ettiğin gibi bir kul yap!"

Attınct fayda: Makamlar, rubûbiyyet ve ubûdıyyet bilgisi olmak üzere iki makama hasredilmiştir. Bu ikisi bir araya geldiğinde, şu ayette adı geçen akid, gerçekleşmiş olur:

"Ahdime riâyet ediniz ki. Ben de size verdiğim ahde riayet edeyim " (Bakara 401 Rubûbiyyet bilgisinin en mükemmel işe.

"Hamd, ancak Rahmin ve Rahîm olan, din gününün yegâne mâliki olan Alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur" ayetinde zikredilmektedir. Buna göre kulun geçmiş bir yokluktan varlığa geçişi. Cenâb-ı Hakk'ın ilâh olduğuna; kulun var olduğu zaman da, bütün hayır ve mutlulukların meydana gelmesi O'nun Rab, Rahman ve Rahîm olduğuna; kulun ahırette karşılaşacağı haller de. Cenâb-ı Allah'ın din gününün yegâne sahibi olduğuna delâlet eder Bütün bu sıfatlan ihata ettiği zaman da. en iten derecede Rubûbiyyet bilgisi meydana gelmiş olur.

Rubûbiyyet bilgisinden sonra, ubûdiyyet bilgisi gelir ki, bu ubûdiyyet bilgisinin bir başlangıcı ve bir kemâli: bir önü ve bir sonu vardır. Kulluk bilgisinin önü ve başlangıcı, kullukla meşgul olmadır ki. kulun sözünden maksadı da budur.

Kulluk bilgisinin kemâl derecesi ise, kulun Allah'ın koruması olmaksızın, Allah'a karşı günah işlemekten alıkoyacak hiç bir güç ve Allah'ın tevfiki olmaksızın da, Allah'a itaat ettirmeye hiç bir gücün yetmeyeceğini bılmesidir. İşte bu durumda kul. bütün isteklerim elde etmek hususunda Allah'tan yardım ister ki, sözüyle kastettiği de budur.

Rubûbiyyet ve ubûdiyyet ahdini yerine getirme tam olunca, bir fayda ve semere elde etme isteği de buna terettüp eder ki. bu da kulun " "Bizi dosdoğru olan yoluna hidayet et!" demesıdır. Sûredeki bu tertip, aklen kendisinden daha şerefli bir tertibin bulunması imkânsız olan yüce. üstün ve şerefli bir tertiptir.

Yedinci fayda: Birisi şöyle diyebilir:

sözlerinin hepsi gâib {üçüncü şahıs) lafzıyla zikredilmiştir. sözünde ise, gâib lâfzından muhatab lâfzına geçilmiştir. Bundaki rayda nedir? Biz deriz ki. bunda birkaç husus vardır.

Birincisi: Namaz kılan kimse, namaza başlarken bir yabancı gibidir. Bu sebeple de. Cenâb-ı Allah'ın, Din gününün sahibi" kadar gâib (üçüncü şahıs) lâfızlarla övmüştür Sonra, sanki Cenâb-ı Allah ona şöyle der: Bana ham-dettın ve benim Rab, Rahman, Rahim ve din gününün sahibi olan bir ilâh olduğumu kabul ettin, ikrar ettin. Sen ne güzel bir kulsun! Bir aradaki perdeyi kaldırıp, uzaklığı yakınlıkla değiştirdik. O halde, muhatap sîgasıyla konuş ve ""Yalnız sana ibadet ederiz" de!

İkincisi: İstemenin en güzel şekli, karşılıklı konuşma yoluyla olandır. Görmüyor musun, peygamberler (a.s), Rabb'lerinden bir şey istedikleri zaman, bizzat ağızlarıyla isterler de, "Ey Rabbimiz, nefsimize zulmettik..." "Ey Rabbimiz, bizi bağışla" "Rabbim, bana hibe et, bağışla.." ve "Yâ Rabbî, bana kendini göster!" demişlerdir.

Bunun sebebi şudur: Kerîm olanın kendisine hitap edilerek, doğrudan doğruya istenildiğinde, istenilen şeyi vermemesi uzak bir ihtimaldir. Aynı şekilde, ibadet hizmettir. Hizmetin, hizmet edilenin huzurunda yapılması daha evlâdır

Üçüncüsü: Sûrenin başında " ye kadar olan kısım bir övgüdür. Övgünün, övülenin gıyabında yapılması evlâdır. den sûrenin sonuna kadar olan kısım ise, bir duadır. Duanın ise, dua yapılanın huzurunda yapılması evlâdır.

Dördüncüsü: Kul namaza başladığı zaman." "Allah'a yaklaşmak için, namaz kılmaya niyet ettim, ediyorum" der ve böylece, Allah ile kendisi arasında bir yakınlığın meydana gelmesine niyet eder. Bu niyetten sonra kul. Allah'a çeşitli şekillerde senada bulunur. Öyleyse, Cenâb-ı Allah'ın keremi, O'nun bu yakınlığın elde edilmesi hususunda icabet etmesini gerektirir. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah kulu, "gaybet" makamından "huzur" (Allah'ın huzurunda bulunma) makamına geçirir de, kul" "Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz" der. [93][93]

“İyyâke nestain” Ayetinin Tefsiri

"Ve yalnız senden yardım isteriz"

Allah'ın koruması olmaksızın. Allah'a karşı günah işlemekten gen durmaya guç, yine Allah'ın tevfikı olmaksızın. Allah'a ibadet etmeye kuvvet olmadığı aklî delillerle sabit olmuştur. Bunun aklî ve naklî yönden birçok delili vardır.

Aklî yönden olan delillere gelince, bunlar birçok yöndendir.

Birincisi: Kadir olan, bir ışı yapmaya da yapmamaya da aynı şekilde gücü yeten kimsedir. Bir tercih eden olmaksızın, tercih olmaz. Bu tercih eden (müreccih) kuldan değildir Kuldan olsaydı, bunu devamlı surette tekrar yapardı. Mademki kuldan değildir, öyleyse müreccih Allah Teâlâ'dandır. Böylece sabit olur ki, kulun bir işi yapmaya yönelmesi, ancak Cenâb-ı Allah'ın yardımı iledir.

İkincisi: Bütün insanlar, kudret, akıl, gayret ve taleb bakımından eşit olarak, Hak dini ve doğru inancı isterler, Fakat onlardan bir kısmı ancak belli bir yardım ile hakka ulaşmaya muvaffak olurlar. Bu yardımı tayin eden de, ancak Cenâb-ı Allah'tır, Çünkü eğer bu tayin eden bir insan veya bir melek olsaydı, bunu devamlı surette tekrar yapardı.

---

[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/348-351.

Üçüncüsü: İnsan uzun müddet bir şeyi ister, fakat o şey meydana gelmez. Sonra bir anda veya bir durumda, o şey ortaya çıkar ve kul da böylece ona yönelmiş olur. Bu hâl kula, kalbinde o fiili yapmaya sevkeden katî bir sebep bulunduğu zaman, tecellî eder. Kulun kalbine bu sebebi düşüren ve bu sebebe karşı olan diğer sebeplen yok eden, sadece Allah'tır. Yardım etmenin manası işte budur.

Nakle gelince, bu hususa birkaç ayet delâlet etmektedir.

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve yalnız senden yardım isteriz" (Fâ tıha. 5} sözüdür.

İkincisi: O'nun "Allah'tan yardım isteyiniz " (Bakara. 153) kavli şerîfıdır Cebriye ve Kaderiye (Mutezile), bu ayetin izahı hususunda harekete geçmişlerdir.

Bunlardan Cebriye şöyle demiştir: Fiili hususunda kul kendi başına bağımsız olsaydı, o işi yapmak için Cenâb-ı Allah'tan yardım istemesinin bir manası olmazdı.

Kaderiye de şöyle demiştir: Kul, ancak fiilinin aslını yapabilmesi halinde o hususta Ailah'dan yardım dilemesi makul olur; aksi halde başkasından yardım istemesi anlamsızdır. Fiilin palına güç yetıremediğinde de, Allah'tan yardım istemesinin her hangi bir faydası olmaz.

Bana göre, kuiun kudreti ancak fiilde etkili olacak bir sebep ile müessir (etkili) olabilir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'dan istenilen yardım, O'nun bu kesin ve etkili sebebi yaratmasından ve, buna zıt olan diğer sebepleri de ortadan kaldırmasından ibarettir. Yardım talep etme (istiâne) sözündeki bazı nükte ve faydaları anlatalım. 94[94]

İstiane Tabirinin İhtiva Ettiği İncelikler

Birinci fayda: Birisi, "iş hususunda Allah'ın yardımını istemek, o işe başlamadan önce güzel olur, Halbuki burada kul. önce sözünü söylemiş, daha sonra peşine de demiştir. Biri çıkıp bundaki hikmet nedir?" diyebilir. Buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz.

Birincisi: Namaz kılan âdeta şöyle demiştir: "ibadet etmeye başladım. O halde onu tamamlamak hususunda Senden yardım istiyorum. Binaenaleyh, ölüm, hastalık ve sebeplen altüst etmek veya değiştirmek kabilinden sebeplerle bu ibadetimi tamamlamama mâni olma!"

İkincisi: İnsan, sanki şöyle demiştir: "Allahım! Nefsimi getirdim, ancak benden kaçan bir kalbim var. Bu nedenle onu senin huzurunda tutmak için. Senden yardım istiyorum. Nasıl böyle olmasın ki, Hz. Peygamber

"Müminin kalbi, Allah'ın parmaklarından iki parmağı arasındadır.95[95] buyurmuştur. Bu, insanın kalbini, ancak Allah'ın yardımıyla uyanık bulundurmasının mümkün olacağına delâlet eder.

Üçüncüsü: Yardım hususunda, Senden başkasını, ne Cibril'i, ne de Mîkâil'i istemiyorum. Sadece ve sadece seni istiyorum. Bu hususta, Hz. İbrahim'in yoluna uydum, Nemrûd O'nun iki ayağını ve iki elini bağlayarak ateşe attığı sırada Cibril yanına gelerek, O'na şöyle dedi: Her hangi bir ihtiyacın var mı? Bunun üzerine Hz. İbrahim, "Sana ise, hayır! Sana yok ihtiyacım" dedi. Cibrîl, "o zaman Allah'tan iste!" dedi. Bunun üzerine Hz. İbrahim, "O'nun durumumu bilmesi, benim O'ndan birşey istememe gerek bırakmaz" dedi. Bilâkis bu konuda, Hz. İbrahim'i de geçerim. Çünkü Onun elleri ve ayaklarının dışında, her hangi bir uzvu bağlanmamıştı. Ama bana gelince benim her iki ayağım da bağlıdır, yürüyemem; her iki elim de bağlıdır, kımıldatamam. Her iki gözüm de bağlıdır, onlarla baka-mam. Kulaklarım da tıkalıdır, işıtemem. Dilim de bağlanmıştır, binaenaleyh konuşamam. İbrahim (a.s.) Nemrudun ateşiyle yüz yüzeydi; bense Cehennem ateşiyle yüz yüzeyim. İbrahim (a.s.) Senden başkasının yardımına razı olmadığı gibi, ben de senden başka yardımcıyı istemiyorum. O halde, "ancak Sana ibadet ediyor ve ancak Senden yardım istiyorum." Bunun üzerine, Cenâb-ı Hakk da sanki şöyle der: "Ey kulum! İbrahim'in yaptığını yaptın, onu geçtin. Biz de senin mükâfatını arttmyoruz. Sonra biz "Ey ateş, İbrahim'e bir serinlik ve kurtuluş ol" (Enbiyâ 69)'dedik. Sana gelince. Biz seni cehennemden kurtardık, cennete eriştirdik. Biz sana, kadîm olan Allah'ın sözünü dinlemeyi, kadîm olan varlığı görmeyi de, fazladan bir mükâfat olarak verdik. Nemrûd'un ateşine; "Ey ateş, İbrahim'e bir serinlik ve kurtuluş ol" (Enbiya. 695 dediğimiz gibi, cehennem ateşi de sana. "Ey mümin, çabuk geç. Senin nurun benim ateşimi söndürdü" der.

---

[94] 94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/351-352.

[95] 95[95] Müsned. 2/173.

Dördüncüsü: ifadesi, "Senden başkasından yardım istemem" anlamındadır Çünkü başkasının bana yardım etmesi de. ancak Senin o kimseye bu yardım hususunda yardım etmenle mümkün olur. Başkasının yardımı, sadece Senin yardımınla tamamlanınca, ben bu aradaki vasıtayı kaldırıp, doğrudan Senin yardımına başvuruyorum.

Beşincisi: sözü, Allah'a ibadet etmesi sebebiyle, nefsin üstün bir rütbeye ulaşmış olmasını gerektirir ki, bu da kendini beğenme hissini doğurur. İşte bu sebeble, kul sözünü, peşi sıra getirmiştir Bu da, ibadet sebebiyle meydana gelen bu mertebenin, kulun kuvvetiyle olmayıp, tam aksine Allah'ın yardımıyla meydana geldiğine delâlet eder. O halde, sözünü kulun zikretmesinden maksadı, bu kendini beğenme duygusunu yok etmek ve. bu büyüklenmeyi ortadan kaldırmaktır. 96[96]

"İhdina's-sırata'l-mustakim" Ayetinin Tefsiri

"Bizi, dosdoğru olan yoluna ilet!" Bunda birçok fayda vardır.

Birinci fayda: Bir kimse şöyle diyebilir: "Namaz kılanın mümin olması gerekir. Her mümin, hidayete ermiştir. O halde namaz kılan hidayete ermiş demektir. Buna göre ise, o "Bizi hidayet et!" dediğinde bu sözü, zaten hidayet üzere bulunduğu halde, yine de hidâyet isteyen kimsenin sözü gibidir, Bu ise. elde edilmişi yemden elde etme (tahsîl-i hâsıl) olur ki. bu muhal bir şeydir." Ulemâ, buna birkaç şekilde cevap vermiştir. Şöyle ki:

Birinci vecih: " sözünden maksad. Allah rızası için büyük meşakkatlen sırtlanan öncülerin yoludur, Anlatıldığına göre Hz. Nüh (a.s.), her gün bayılıncaya kadar dövülürdü. O, buna rağmen, yine her vurulduğunda. "Allah1 im. kavmime hidayet et. çünkü onlar ne yaptıklarım bilmiyorlar' derdi. Şayet, "bizim peygamberimiz (s.a.s.) bu cümleyi sadece bir kere söylemiştir. Halbuki, Hz. Nûh bir günde aynı cümleyi defalarca söylemiştir. Bu nedenle. Hz. Nuh'un Peygamberimizden üstün olduğunu söylemek gerekir?" denilirse, buna bizim cevabımız şu olur: Cenâb-ı Hakk'm " sözünden maksadı, kendisinden bu üstün ahlâkın istenmesi olup. Hz. Peygamber (s.a.s.) de. Fâtıha'yı her gün şu kadar defa okuduğuna göre. Hz. Peygamber (s.a.s.)'tn bu kelimeyi söylemesi Nûh (a.s.)'m söylemesinden daha çok olur.

İkinci vecih: Ulemâ, her ahlâkın ifrat ve tefrıdı olmak üzere, iki tarafı bulunduğunu açıklamıştır ki, bu ıkı taraf da kınanmıştır. Hak olan. orta olandır Bu hususu. Cenâb-ı Hakk "İşte böylece Biz sizi orta bir Ümmet kıldık " {Bakara. 143) ayetiyle tektd etmektedir Ayette geçen,"sözünden maksad, âdil ve dosdoğru olandır. Mümin delillerle Allah'ı tanıyınca, hidayete ulaşmış bir mümin olur. Bu halin meydana gelmesinden sonra, onun şehevî ameller, öfke dolu fiiller ve malını infak etme hususunda ifrat ve tefritin iki ucu arasındaki orta bir yol olan adaleti bilmesi gerekir. Böylece mümin kul, Allah'tan her türlü ahlâk ve her türlü fiil hususunda bu iki aşın ucun arasında kalan ve orta yoi olan, dosdoğru yola iletilmesini ister. Bu izaha göre. ortaya atılan sual kendiliğinden zail olur.

Üçüncü vecih: Mümin Allah'ı tek bir delille tanıyınca, mümkinu'l-vücûd olan bütün varlıklarda O'nun varlığına, ilmine, kudretine, cömertliğine, rahmetine ve hikmetine delâlet eden nice deliller olduğunu anlar. Çoğu kez insanın dini, bu insan diğer delillerden habersiz olduğu halde, tek bir delille sahih olur. Buna göre kulun. " sözünün manası: "Ey Rabbimiz! Her şeyde, Senin zâtına, sıfatlarına, kudretine ve ilmine delâiet eden nice deliller bulduk"

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/352-354.

olur. Bu takdire göre, söz konusu olan sual kendiliğinden bertaraf edilmiş olur.

Dördüncü vecih: Cenâb-ı Allah:

"Muhakkak ki sen, doğru bir yola hidayet ediyorsun: Göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu Allah'ın yoluna..." (Şûra. 52-53) ve Hz. Mu-hammed'e

"Ve bu, benim dosdoğru olan yolumdur, öyleyse ona uyunuz!" (Enam 153) buyurmuştur.

Ayetlerde geçen "Sırât-ı müstakim" insanın, Allah'dan başka her şeyden yüz çevirmiş; bütün kalbi, fikri ve zikriyle Allah'a yönelmiş olmasıdır. Buna göre sözünden kulun maksadı, onu Allah'ın bahsedilen nitelikteki Sırât-ı müstakime iletmesıdir. Bunun misali şudur: Kul öyle bir hale gelmelidir ki, şayet Cenâb-ı Hakk ona çocuğunu keseceksin dese, Hz. İbrahim'in yaptığı gibi, derhal itaat etmelidir. Kendisini başkasının kesmesini emrettiğinde, Hz. İsmail'in yaptığı gibi. boyun eğmelidir Yine kendisine, kendini denize atmasını emrettiğinde. Yûnus (a.s)'ın yaptığı gibi, Allah'ın emrine uymalıdır. En üst makamlara erişmesinden sonra, kendisinden daha bilgili kimseye talebe olmasını emrettiğinde, Hz. Musa'nın Hızır (a.s.)'la yaptığı gibi. o emre uymalıdır Emr bi'l-ma'rûf ve nehy an'ıl-münker hususunda, ölüme, iki parçaya bölünmeye sabretmesini emrettiğinde. Hz. Yahya ve Zekerıyyâ (a.s.)'ın yaptıkları gibi, itaat etmelidir. Bütün bunlara göre kulun demesinden maksadı, musibetlere sabretme ve belâ geldiğinde de bırakıp kaçmayıp sebat etmek hususunda Peygamberlere (a.s.) uymaktır Şüphesiz bu makam, son derece dehşet verici bir makamdır Çünkü yaratıklarının çoğunun bu makama dirençleri yoktur. Ne var ki, biz yine şöyle diyoruz: Ey insanlar, korkmaymız, üzülmeyiniz, zira Allah'ın dini hususunda hiç bir dar iş yoktur ki, o genişlemesin... Çünkü bu ayette, kolaylığa ve suhulete delâlet eden hususlar bulunmaktadır. Zıra Cenâb-ı Hakk. "dövülenlerin, öldürenlerin yoluna ilet..." dememiş de, tam aksine, "Kendilerine nimetler verdiklerinin yoluna (ilet)" demiştir. O halde, bu ayeti okurken, senin niyetin şöyle demek olsun: "Allah'ım, babamın büyük günahları işlediğini gördüm.. Tıpkı benim işlediğim gibi.. Benim günahlara cüret ettiğim gibi, onun da masiyetlere cüret ettiğim gördüm. Sonra ise. ölümü yaklaştığında tevbe ettiğini ve kötülüklerden döndüğünü, bunun peşinden Senin de. onun cehennemden kurtulmasına ve cennete girmesine hükmettiğini gördüm. Buna göre o, kendisini tevbe etmeye muvaffak kılman ve tevbesını kabul etmiş olman suretiyle, kendilerine nimet vermiş olduğun kimselerden birisidir. Öyleyse ben de diyorum ki, bu tevbe edenlerin derecesini isteyerek, "bizi bunun gibi dosdoğru yola ilet!". Bu mertebeyi elde edince de, peygamberlerin (a.s.) derecelerine uymayı iste.. İşte,sözünün tefsiri budur.

Beşinci vecih: "Yol" hususunda da, insan âdeta şöyle demiş oluyor "Birçok eşim ve dostum, beni bir yola; düşmanlarım, ikinci bir yola. şeytan ise, üçüncü bir yola çekmek istemektedirler. Şehvet, kızgınlık (gazab), km ve hased; ta'tîl, teşbih, cebr, kader, ırcâ,[97][97] vaîd, rafz (rafızîlik) ve hurûc (hancılık).hususlarında da böyledir (onlar da beni bir yola çekerler). Bütün bunlara karşılık akıl güçsüz, ömür kısa, yapılacak iş çok, her şeyi denemek tehlikeli, bütün bunlar karşısında hüküm vermekse zordur. Bütün bunlar arasında şaşırıp kaldım. O halde, beni kendisinden cennete çıkacağım bir yola hidayet eyle!" "Müstakim" ise, pürüzsüz ve dosdoğru demektir.

İbrahim b. Edhem'den nakledildiğine göre O, Beytullah'a gidiyormuş. Karşısına, devesine binmiş bir bedevî çıkmış ve, "ey Şeyh nereye?" demiş. Bunun üzerine, İbrahim b. Edhem, "Beytullah'a" diye cevap vermiş. Bedevî, "Sen deli misin? Ne bineğin, ne azığın var, halbuki, yolculuk da alabildiğine uzun" deyince, İbrahim b. Edhem, "benim birçok bineğim var. Ne var ki, sen göremiyorsun" der. Bunun üzerine bedevî, "onlar nedir?" diye sorar. İbrahim b. Edhem şöyle cevap verir: "Bana bir belâ geldiğinde bineğine; bir nimet verildiğinde şükür bineğine; başıma kaza geldiğinde r'iza bineğine binerim. Nefsim beni her hangi bir şeye çağırdığında, kalan ömrümün geçenden daha az olduğunu bilirim." Bunun üzerine bedevî. "Allah'ın izniyle yürü git. Sen binitlısin, bense yayayım" dedi.

Altıncı vecih: Bazıları sırât-ı müstakîm'in İslâm; bazıları jse Kur'an olduğunu söylemişlerdir ki, bu doğru değildir. Çünkü, "Kendilerine in’âm ettiğin kimselerin yola..." (Fatiha. 6) ifadesi sözünden bedeldir. Durum böyle olunca, takdir şöyle olur: "Bizi, öncekilerden kendilerine in'âm ettiğin kimselerin yoluna ilet!" Bizden önce geçenlerinse, ne Kur'ân'ları vardı, ne de müslüman idiler. Bu geçersiz olunca, " ıiaii " sözünden maksadın, "Bizi, cenneti hak bilmiş ve onu hak etmiş kimselerin yoluna ilet!" olduğu ortaya çıkar. Cenâb-ı Hakk, lâfzı, cehennemin köprüsünü hatırlatması için, hepsi aynı manaya olduğu halde lâfzını kullanmış, fakat ve lâfızlarına yer vermemiştir. Bu nedenle insan, bu kelimeden ötürü kendisini fazla bir korku ve ürperme içinde hisseder.

---

[97][97] İrca' fikrinde olanlara yanı Mürcie'ye göre dmın esası îmandır, amel değildir. Günahla imana zarar gelmeyeceği gibi yapılan taattn da inanmayana faydası yoktur.

" ifadesinin tefsirinde ikinci görüşdeşudur: "Bizi, bize bağışladığın hidayet üzre kıl!" Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "Ey Rabbimiz, bizi hidayete ulaştırdıktan sonra, kalblerimizi sapıtma. (Ali imrân, 8) ayetidir ki, bunun manası da: "Ey Rabbimiz! Bizi hidayet üzerinde tut!" Nice âlim vardır ki, onun kalbine küçük bir şüphe düşmüş, böylece de Hakk'dan sapmış, ayağı kaymış ve dosdoğru yoldan, müstakîm dinden dönmüştür.

İkinci fayda: Birisi, "Niçin " (Bize hidayet et) dedi de " (Bana hidayet et) demedi?" derse, buna iki şekilde cevap verilir:

Birincisi: Dua daha umumî olduğu zaman, kabul edilmeye daha yakın cHur. Alimlerden biri talebesine. "İlk hutbede " (Cenâb-ı Allah senden ve bütün müslümanlardan razı olsun) diye okuduğunda, " ifadenle beni niyet edersen, olabilir. Aksi halde bir zorluk yoktur, ancak, saktn hâ, beni dediğinde unutmayasın Çünkü demen duayı birine has kılmandır. Kabul olunmaması da caizdir. Ama," dediğinde ise, bu müslümanlar arasında duası kabul olunacak mutlaka birisi vardır. Cenâb-ı Hakk, birisinin duasını kabul edince, diğerlerinin duasını geri çevirmez" demiştir. Çünkü O, son derece kerimdir. İşte bu sebebten dolayı şu, duada örf haline gelmiştir: Dua etmek isteyen kimse, önce Hz. Peygamber (s.a.s.)'e salat-ü selâm getirir, sonra duasını yapar ve duasını yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'e salat-ü selâm okuyarak bitirir. Çünkü Cenâb-ı Hakk. Hz. Peygamber (sa.s.)e salat-ü selâm getiren kimsenin duasına icabet eder. Sonra Peygamber (s.a.s.)'e salat-ü selâm getiren kimsenin duasının başı ve sonu kabul olununca ortasının kabul edilmemesi imkânsızdır.

İkincisi: Hz. Peygamber (s.a.s): "Allah'a, kendisiyle isyan etmediğiniz dillerle dua edin." dedi. Sahabe: "Ya Resûlallah, hangimizin öyle dili vardır?" deyince de, o,

"Birbirinize dua edersiniz. Çünkü sen onun lisanı ile, o da senin lisanınla Allah'a isyan etmemiştir" buyurmuştur.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Allah sanki şöyle demiştir: "Ey kulum, Fatiha Sûresi'nin başında deyip de (Allah'a hamdederim) şeklinde demeyen sen değil miydin? diyerek, sen önce, bütün hamdedenlerin hamdini dile getirdin. Aynı şekilde dua ederken de onları duana kat da " (Bizim hepimize hidayet et) de.

Dördüncüsü: Kul sanki şöyle der: "Senin Resulünün:" Birlik rahmet, ayrılık ise azabtır'98[98] dediğini duydum. Sana hamdetmek isteyince de, bütün hamdlerı dile getirerek, dedim. İbadeti dile getirdiğimde, bütün herkesin ibadetini dile getirerek, dedim. Yardım talebinde bulununca da, herkesin yardım talebini söyleyerek, dedim. Şüphesiz, hidayeti istediğimde, onu herkes için isteyerek dedim. Salih kimselere uymayı istediğimde, bunların hepsine uymayı isteyerek, dedim. Huzurundan koğulanlardan uzaklaşmayı istediğimde, bunların topundan kaçarak, dedim. Dünyada, peygamberler ve salihlerin yolundan ayrılmadığım için, ahirette de onlardan ayrılmayacağımı umarım Nitekim Cenâb-ı Allah

"İşte onlar'ÂlIah'm kendilerine nimet verdiği. Peygamberler, sıddiklar, şehitler ve salih kimselerle beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştır" (Nisa. 69) buyurmuştur.

Üçüncü fayda: Geometri ile uğraşanlar, doğru çizginin, iki noktayı birbirine birleştiren en kısa çizgi olduğunu söylemişlerdir. Buna göre doğru çizgi, bütün eğri çizgilerden daha kısadır. Binaenaleyh, kul birkaç bakımdan " demiştir:

Birincisi: "Sırât-ı müstakîm, en yakın ve en kısa yoldur. Ben âcizim. benim acizliğime ancak dosdoğru yol uygun olur"

98[98] Müsned, 4/278. 375.

İkincisi: "'Dosdoğru olan bir tektir. Onun dışındakiler ise birbirine benzeyen bir sürü eğri-yanlış yollardır. Bu sebeble yollar birbirine karışır. Ama dosdoğru yola gelince, o başkasına benzemez. Böylece de bu yol, korkulardan ve belâlardan uzak olarak, en emniyetli yol olur."
Üçüncüsü: Dosdoğru yol maksada götürür. Eğri'yollar ise hedefe götürmez. Dördüncüsü: Dosdoğru olan değişmez, eğri olan ise değişebilir. İşte bu se-beblerden ötürü kul, sırât-ı müstakimi istemiştir En iyi Allah bilir. [99][99]

"En'amte Aleyhim" Ayetinin Tefsiri

"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna (İlet)" (Fatiha, 7)
Burada birçok faydalar vardır.

"Nimet" in Tarifi

Nimetin tarifinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları onu, "Başkasına, ihsanda bulunarak yapılmış bir faydadan ibarettir" diyerek tarif etmişlerdir. Bazıları da, "Başkasına, ihsanda bulunarak yapılmış güzel bir fayda (menfaat)dan ibarettir." demişlerdir Bu ikinciler, "Güzel"sözünü ilâve ettik, çünkü güzel olursa nimet şükre müstehak olur. Nimet çirkin olduğunda ise şükre müste-hak olmaz" demişlerdir, Gerçek şu ki, tarifi "güzel" kelimesiyle kayda gerek yoktur Çünkü yaptığı iş mahzurlu da olsa, ihsanda bulunan kimsenin, ihsanı yüzünden şükrü haketmesi caizdir. Zira şükre müstehak olma tarafı, günaha ve cezaya müstehak olma tarafından başkadır Bunların bir arada bulunmaları imkânsız değildir Görmez misin ki fâsık, başkasına iyilikte bulunmuş olmasıyla şükre; Allah'a isyan etmiş olmasıyla da kınanmaya müstehak olmuştur. Burada da durumun aynı olması niçin caiz olmasın?
Yukarıda geçen ilk tarifin izahına dönüyor ve şöyle diyoruz: Tarifte "fayda" dedik, çünkü sırf zarar olan şey nimet olmaz; "ihsanda bulunarak yapılmış" kaydına gelince, bu böyledir Çünkü, ihsan gerçek bir fayda olsa ve onu yapan kimse, onunla kendisine ihsan edilen kimsenin menfaatini değil de kendi menfaatini gözetmiş olsa, bu da bir nimet olmaz. Bu tıpkı, sırtından daha çok kazanmak için cariyesine ihsanda bulunan kimsenin haline benzer.
Nimetin tarifini iyice anladığında, buna birçok hususun dayanmış olduğunu göreceksin: [100][100]

"Nimet" Çeşitleri

İnsanlara ulaşan her fayda ve savuşturulan her zarar, Cenab-ı Hakk'ın "Size olan her nimet Allah'tandır"
(Nahl 53) buyurduğu gibi, Allah Teâlâ'dandır. Sonra nimet üç kısma ayrılır.
a-) Yalnız Allah'ın yarattığı nimet; yaratmak ve rızık vermek gibi.
b-) Görünürde bize, Allah'tan başkası tarafından gelen, ama aslında Allah Te-âlâ'dan olan nimet. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, bu nimeti, nimet vereni ve bu nimete vesile olanın kalbinde, bu nimeti verme arzusunu yaratandır. Ancak. Hakk Teâlâ, bu nimeti, şu kulunu vasıta kılarak verdiği için, şu kula teşekkür edilmiştir Fakat gerçekte teşekküre lâyık olan. Allah Teâlâ'dır. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hakk, Bana ve ana-babana şükret. Dönüşün ancak Banadır" (Lakmân, 14) diyerek, mahlûkatın nimet vermesinin, ancak Allah'ın nimet vermesiyle tamamlanacağına dikkat çekmek için, önce kendisini zikretmiştir.
c-) Bizim itaatte bulunmamız sebebiyle bize ulaşan nimetler... Bunlar da Allah'tandır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, bizi taata muvaffak kılıp taatlara karşı bize yardım etmemiş, bizi onlara iletmemiş ve taatlara mâni olacak sebebleri ortadan kaldırmamış olsaydı, bunlardan hiç birine ulaşamazdık. Bu izahımıza göre gerçekte, bütün nimetlerin Allah'tan olduğu ortaya çıkmış

---

[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/354-358.
[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/359.

olur. [101]

Allah’ın Kullarına Verdiği İlk Nimet

Cenâb-ı Hakkın kullarına verdiği ilk nimet, onlara hayat vermesidir. Bunun böyle olduğuna akıl da nakil de delâlet eder

Aklî delil şudur ki: Bir şeyin nimet olması için, ondan faydalanılması mümkün olmalıdır. Bir şeyden faydalanmak ise, hayatın bulunmasıyla mümkün olur. Çünkü cansız ve ölü kimsenin her hangi bir şeyden faydalanması mümkün değildir. Böylece nimetlerin tamamının aslının "hayat" olduğu ortaya çıkmış olur.

Naklî delile gelince, bu Cenâb-ı Allah'ın "Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz. Halbuki siz ölüler iken, O sizi diriltti" (Bakara, 28) deyip, peşisıra, "Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur" (Bakara. 29) buyurarak, önce "hayaf'ı, ikinci kez de kendisinden faydalanılan şeyleri zikretmiştir. Bu da bütün nimetlerin aslının "hayat nimeti" olduğunu gösterir. [102]

Allah, Kâfire Nimet Vermiş Midir?

Alimler, Allah'ın kâfire nimet verip vermediği hususun- da ihtilaf etmişlerdir Bazı arkadaşlarımız, "Allah'ın kâ-
fire nimeti yoktur" demişlerdir. Mutezile de, "Allah'ın kâfire hem dJnî hem dünyevî nimetleri vardır" demişler-
dir. Arkadaşlarımız görüşlerinin doğruluğuna aklî ve naklî bakımdan delil getirmişlerdir. Nakfî delilleri bazı ayetlerdir:

Bunlardan birincisi: Cenâb-ı Allah'ın "Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna (ilet)" (Fatiha. 6) ayetidir. Bu böyledir, zira, Cenab-ı Hakk'ın kâfire nimeti olsaydı, onlar da "kendilerine nimet verdiğin" sözüne dahil olurlardı. Şayet bu böyle olsaydı, o zaman;

"Bizi dosdoğru yola, kendilerine nimet verdiğin'kimselerin yoluna ilet" (Fatiha. 6) sözü kâfirlerin yolunu da istemek manasına gelirdi ki bu batıldır. Böylece bu ayetle, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlere her hangi bir nimetinin olmadığı ortaya çıkmış olur. Eğer muhalifler, "Ayetteki, (harfi tarifi cins ifade eden)" kelimesi bu görüşü reddeder" derlerse, deriz ki;" sözü," den bedeldir. Bu sebeble takdir "Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet" şeklinde olur. Böylece de söz konusu oian mahzur geri dönmüş olur.

İkinci ayet; Cenâb-ı Allah’ın

"İnkâr edenler, onlara, onların iyiliğine olarak mühlet tanıdığımızı sanmasınlar. Onlara fırsat verişimiz, ancak günahlarım artırmaları içindir" (Âl-ı imrân. 178) ayetidir.

Aklî delile gelince bu şudur: Dünya nimetleri, devamlı olacak olan ahiret azabına karşılık, deryadaki bir damla kadardır. Böylesi bir şey ise nimet olmaz. Bunun delili şudur: Helvaya zehir katan bir kimse, meydana gelecek büyük zarara karşılık faydası önemsiz kalacağı için, bu helvadan meydana gelecek faydayı bir nimet kabul etmez. Bunda da durum aynıdır

'Allah'ın kâfire birçok nimeti vardır'" diyenler, bu görüşlerine, şu ayetleri delil getirdiler:

Birincisi: Cenâb-ı Allah'ın

"Ey insanlar, sizi ve sizden Öncekileri yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Tâki takva sahibi olasınız. O Rabb ki, yeryüzünü sizin için bir döşek, gökyüzünü de bir bina yaptı." (Bakara. 21-22) ayetidir. Böylece Cenâb-ı Allah, bu büyük nimetlerden dolayı, herkesin Allah'a itaat etmesinin farz olduğuna dikkat çekmiştir.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın

"Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Halbuki sizler ölüler idiniz de O sizi diriltti" (Bakara. 28) ayetidir. Cenâb-ı Hakk, bunu başa kakma ve verdiği nimetleri açıklama sadedinde söylemiştir

Üçüncüsü: Cenâb-ı Allah'ın

---

[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/359-360.

[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/360.

"Ey İsrâiloğullan, size in'âm ettiğim nimetlerimi hatırlayınız " (Bakara, 40) ayetidir. Dördüncüsü: Allah'ın
"Kullarımdan hakkıyla şükreden azdır" (Sebe. 13) ayeti ve iblisten (nakledilen)
"Sen, o kulların çoğunu şukredici bulamayacaksın " (Araf, 17) sözüdür. Şayet kâfirler için nimet olmamış olsaydı, (ayetlerde geçtiği gibi) onların şükretmeleri gerekmez ve şükretmemeleri de bir günah olmazdı. Çünkü şükretmek, ancak nimet bulunduğu zaman mümkündür. 103[103]

Hz. Ebubekir'in Halifeliği Nimeti

Cenâb-ı Allah'ın "Bizi dosdoğru yola, kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet" (Fatiha. 6) ayeti, Hz. Ebu Bekir (r.a.)'ın halifeliğine delildir. Çünkü, daha önce, ayetin takdirinin "Bizi kendilerine nimet verdiklerinin yoluna hidâyet et" şeklinde olduğunu zikretmiş idik. Allah Teâlâ ise, bir başka ayetle, "kendilerine nimet verdikleri kimselerin" kimler olduklarını açıklamış ve şöyle buyurmuştur:
"İşte onîâr, Allah'ın kendilerine nimet verdiği, peygamberler, siddıkler, şehid-ler ve sâlih kimselerle beraberdir. Onlar ne iyi arkadaştır" (Nisa. 69),Şüphe yok ki sıddîklerin başı ve reisi Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.)'dır: Öyleyse ayetin manası, "Allah, bize Hz. Ebu Bekir (r.a.) ve diğer sıddîk kulların üzerinde oldukları hidayeti istememizi emretmiştir" şeklindedir. Şayet, Hz. Ebu Bekir bir zalim olsaydı, ona uymamız caiz olmazdı. Bu söylediğimiz husus ile, ayetin Hz, Ebû Bekir'in halifeliğine delil olduğu ortaya çıkar. 104[104]

İman Nimeti

Asıl nimet iman nimetidir.
Allah Teâlâ'nın (Kendilerine in'âm ettiğin (kimseler)" (Fatiha'efayetı, üzerinde Allah'ın nimeti olan herkesi içine alır. Bu nimetten murad ya dünya nimetidir ya da dm nimetidir. Bunun dünya nimeti olması yanlış olunca, bundan muradın din nimeti olduğu anlaşılmış olur Bu sebeble diyoruz ki: İmanın dışındaki her dinî nimet, imanın bulunmasıyla kayıtlıdır. İmanı meydana getiren nimete gelince, bu nimetin diğer dinî nimetler olmaksızın da meyd îna gelmesi mümkündür. Bu, sözünden muradın, iman nimeti olduğuna delâlet eder. Böylece. Cenâb-ı Hakk'ın "Bizi dosdoğru yola (sırât-ı müstakime), kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet" (Fatiha. 6) sözünün özü, bunun iman nimetini istemek olduğudur Bu temel sabit olunca, deriz ki: Buna bazı hükümler istinad eder:
Birinci hüküm: Bu ayetteki nimetten muradın iman nimeti olduğu sabit olunca, ayetin lafzı, bu nimeti verenin Allah Teâlâ olduğunu açıkça gösterir. Böylece sabit olur ki: İmanı yaratan ve imam veren Allah Teâladır Bu da.mutezilemin görüşünün yanlışlığını gösterir Çünkü iman, en büyük nimettir. Eğer imanın faili kul olursa, kulun nimet vermesi, Allah'ın nimet vermesinden daha şerefli ve daha yüce olur. Eğer bu da böyle olsaydı. Allah'ın, nimet vermeyi tazim mevkiinde zikretmesi güzel olmazdı.
İkinci hüküm: Müminin, cehennemde ebedî olarak kalmaması gerekir Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, sözü, bu nimet vermeyi, yüceltme mevkiinde zikretmiştir. Şayet bu nimetin, ebedî azabı savuşturmada bir tesiri olmasaydı, bunun faydası az olur, Cenâb-ı Hakk'ın da bunu tazim makamında zikretmesi güzel olmazdı.
Üçüncü hüküm: Ayet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'a, din hususunda "salah" ve "âslah"105[105] gözetmesinin farz olmadığına delâlet eder. Çünkü, eğer doğruya iletme (irşâd), Allah'a farz

---

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/360-362.
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/362.
105[105] Mu tezile'ye göre Allah'ın hikmeti, kulları için âslah, yanı en iyi olan ne ise onu yapmayı gerektirir. Kullar ıçm aslah olanı yapması farzdır. İlahî iradeyi sınırlandıran bu baM iddia Ehl-i cennetçe reddedilir. Eş'art'nın meşhur üç kardeş meselesi bunu çürütür.

olsaydı, bu bir nimet sayılmazdı. Zira, yapmaya mecbur olunan bir şeyi yapmak, bir nimet verme değildir. Cenâb-ı Hakk, bunu bir nimet verme olarak isimlendirdiği için, bunun Allah'a vâcib olmadığını anlıyoruz.

Dördüncü hüküm: Ayetteki, "nimet verme"den kastedilenin, "Allah Teâlâ'nın mükellefi imana kadir kılması, ona iletmesi ve onun mazeret ve engellerini kaldırması" olduğunu söylemek caiz değildir. Çünkü bunların hepsi, kâfirler için de vardır Cenâb-ı Allah'ın, bu muktedir kılma ve imanın engellerini kaldırma bütün insanlar için umumî olduğu halde, bu nimet vermeyi bazı mükelleflere ait kılmasından, ayetteki in'âmdan muradın, imana muktedir kılmak ve onun önündeki engelleri kaldırmak olmadığını anlamış oluyoruz. 106[106]

“Ğayri’l-mağdubi Aleyhim vela’d-dâllin” Ayetinin Tefsiri

"Gazaba uğrayan ve sapıkların (yoluna değil)" (Fatiha 7)

Burada birçok faydalar vardır.

Birinci fayda: Meşhur olan görüşe göre "gazaba uğrayanlar" yahûdîlerdir. Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurur:

"Allah'ın lanet edip aleyhine şazab ettiği kimseler" (Mâide 60) Ayetteki "Sapıklar";

"Daha önce muhakkak ki saptılar ve birçok kimseyi de sapıttılar. Onlar dümdüz yoldan sapmışlardır" (Mâde. 77) ayetinin de gösterdiği gibi hıristıyanlardır, "Yaratıcıyı inkâr edenlerle müşrikler din bakımından hıristıyan ve Yahûdîlerden daha pistirler; bu nedenle, onların dinlerinden sakınmak daha evlâ olur denilerek bu görüşün zayıflığı ileri sürülmüştür. Tam aksine evlâ olan, "kendilerine gazab olunan kimselerin görünen amellerde hata eden kimselere (ki bunlar da fasıklardır), "sapıtanlar" sözünün de, inanç bakımından hata eden kimselere hamle-dilmesidir. Çünkü lâfız, umumîdir; umumî olan lâfzı kayıtlamaksa, aslolanın aksine bir hareket tarzıdır. "Kendilerine gazab edilmişlerin kâfirler; "sapıtanların" ise, münafıklar olduğunu söylemek ihtimal dahilindedir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hakk, Bakara Sûresi'nin ilk beş ayetinde müminleri zikrederek, onları medhet-miş; sonra, O kâfirler yok mu,,.." (Bakara, 6) diyerek, kâfirlerden bahsetmiş; daha sonra da

"İnsanlardan, iman ettik diyenler vardır" (Bakara. 8) diyerek, münafıklardan bahsetmiştir. Burada da, aynı şekilde " diyerek önce müminlerden başlamış, sonra diyerek kâfirleri zikretmiş, daha sonra da diyerek, münafıklardan söz etmiştir.

İkinci fayda: Cenâb-ı Hakk, onların sapıtmış olduklarına hükmedince, onların mümin olmaları imkânsız olmuştur. Aksi halde, Allah'ın doğru olan haberi, yalana dönüşmüş olur ki; bu imkânsızdır. Muhal olana götüren şey de, imkânsızdır.

Üçüncü fayda: Allah Teâlâ'nın sözü, melekler ve peygamberlerden hiçbirinin, Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimselerin amellerine ters olan bir amele; kendilerine nimet verdiği kimselerin inancına ters olan bir inanca yönelmediklerine delâlet eder. Çünkü, bunlardan böyle bir şey sadır olmuş olsaydı, muhakkak ki haktan sapmış olurlardı. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "Hakdan sonra, ancak sapıklık vardır" (Yûnus. 32) buyurmuştur. Eğer onlar sapıtmış olsalardı, onlara tâbi olmak caiz olmaz ve onların yoluyla da hidayete erişilmezdi, Böylece de onlar, Cenâb-t Hakk'ın sözünün kapsamının dışına çıkmış olurlardı. Bunun böyle olması geçersiz olunca, biz bu ayetle peygamberler ve meleklerin ismetini anlamış oluruz.

Dördüncü fayda: İlâhî gazab ne demektir? "Gazab", intikam alma arzusuyla, kalbteki kanın kabardığı sırada meydana gelen bir değişikliktir. Bil ki, böyle bir şey Allah hakkında imkânsızdır. Ancak burada umumî bir kaide vardır ki, o da şudur: Nefsanî hallerin tamamının, {ki bunlardan maksadım acıma, neşe, sevinç, öfke, utanma, kıskançlık, hile ve tuzak, kibir ve alaydır) bir başlangıç) bir de sonu vardır. Meselâ öfkenin başlangıcı, kalbdeki kanın kabarması; sonu ise, kendisine kızdığı kimseye zarar vermek istemesidir. Buna göre "gazab" lâfzı, Cenâb-ı Allah hakkında, kalbteki kanın kabarması manasında olan başlangıcına hamledilemez. Belki, "zarar vermeyi istemek" manasına olan neticesine hamledilebilir. "Haya"

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/362-363.

da böyledir Bunun bir başlangıcı vardır. O da insanda meydana gelen bir inkisar halidir. "Hayâ"nın gayesi de, bir işi terketmektir. Buna göre "haya" lâfzının Allah hakkında, "işi terketme" manasına hamledılmesi caiz, fakat "nefsin inkisarı" manasına hamletmek ise caiz değildir. İşte bu, bu konuda çok kıymetli bir kaidedir.

Beşinci fayda: Mutezile, "Allah'ın onlara gazab etmesi onların, kendi iradeleriyle, yasak olan şeyleri yapmış olduklarını gösterir Aksi halde, Allah'ın onlara gazab etmesi, Allah'tan onlara bir zulüm olurdu" dedi. Ehl-i sünnet ise, "Cenâb-ı Hakk, onlara kızdığını zikredip peşi sıra da onların sapıtmış olduklarını ekleyince, bu ifade tarzı, Allah'ın onlara gazab etmesinin, onların sapıtmış olmalarının illeti olduğunu gösterir. Buna göre de Allah'ın sıfatı, kulun sıfatında müessir olmuş olur. Ama, onların sapıtmış olmaları, onlara Allah'ın gazab etmesini gerektirir dersek, bu ifadeye göre, kulun sıfatı, Allah'ın sıfatında müessir olmuş olur ki, bu da imkânsızdır

Altıncı fayda: Fatiha Sûresi'nin evveli Allah'a hamdetmeyı, O'na sena etmeyi ve O'nu övmeyi ihtiva eder Sonu ise O'na iman etmekten ve O'na itaati kabul etmekten yüz çevirenleri kınamayı ihtiva eder. Bu da bütün hayırların kaynağının ve mutlulukların dibacesinin Allah'a yönelmek; belâların kaynağının ve korkuların başının da Allah'tan yüz çevirmek, O'na itaatten uzaklaşmak ve O'na hizmet etmekten kaçınmak olduğuna delâlet eder

Yedinci fayda: Bu ayet, mükelleflerin üç kısım olduğunu gösterir: 1-) İtaat edenler, sözü bunlara işaret eder. 2-) Günah işleyenler, sözü ile bunlara işaret edilmiştir. 3-) Allah'ın dini hususunda cehalet ve küfür içerisinde olanlar," sözüyle de bunlara işaret edilmiştir. Şayet, Allah'a âsi olanların, niçin kâfirlerden önce zikredildikleri sorulursa, deriz ki: Bu günah işleyenlerden her biri, küfürden sakınmakla birlikte, fısktan sakınmaz. Bu sebeble fısktan sakınmama mühim bir husus olmuş olur. Bundan dolayı da önce o zikredilmiştir.

Sekizinci fayda: Bu son ayet hakkında bir soru vardır. O da şudur: 'Allah'ın gazabı, o çirkin ve günah işin o kuldan sâdır olacağını Allah'ın bilmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu bilginin ise ya kadîm ya muhdes (sonradan meydana gelmiş) olduğu söylenebilir. Eğer bu bilgi kadîm ise, kulun varlık âlemine girmesiyle devamlı olan bir azabtan başka hiç bir şeyden istifade edemeyeceğini bile bile, Cenab-ı Allah niçin onu yokluktan var edip onu yarattı? Bir şeye kızan kimsenin o şeyi yoktan var etmeye ve icat etmeye yönelmesi nasıl düşünülebilir? Ama bu bilginin hadis (sonradan olma) olduğu söylenirse, o zaman Cenâb-ı Hakk hadis olan şeylere mahal olmuş olur. Bir de bu ilmi ihdas etmek kendinden önce geçmiş bir ilme muhtaç olur ki bu teselsüldür. Teselsül ise muhaldir." Bu sorunun cevabı şudur: Cenab-ı Allah istediğini yapar, dilediğine hükmeder.

Dokuzuncu fayda: Ayet hakkında, diğer bir soru da şudur: "Allah'ın nimet verdiği kimsenin, gazab olunmuşlardan ve sapılmışlardan olması imkansızdır. Cenâb-ı Hakk," sözünü zikrettikten sonra, peşine " ayetini getirmesındeki hikmet nedir?" Buna cevabımız şudur: İman, ancak havf (korku) ve recâ (ümit) ile mükemmel olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): "Eğer müminin korkusu iie ümidi karşılıklı tartılsa, ikisi birbirine denk olurlar[107][107] buyurmuştur Bu hadise göre, Cenâb-ı Allah'ın sözü tam ümidi; sözü de tam korkuyu gerektirir Bu durumda da iman her iki rüknü ve her iki tarafı ile kuvvet bulmuş olur ve kemâl derecesine ulaşır.

Onuncu fayda: Ayette bir başka soru daha vardır ki o da şudur: "Cenâb-ı Allah'ın, makbul kimseleri bir gurup, -ki bunlar Allah'ın nimet verdiği kimselerdir-reddolunan kimseleri de, kendilerine gazab edilmiş olanlar ve sapıtanlar olmak üzere iki gurup kılmasındaki hikmet nedir?" Buna cevabımız şöyledir: Kendilerine Allah'ın nimetleri tam olan kimseler (bizzat Hakk'ın bilgisi ve bununla amel ettikleri için, hayrı birleştiren kimselerdir ki Cenâb-ı Hakk'ın " sözü ile kastedilenler işte bunlardır. Burada amel şartı bozulursa bu kimseler fâsıklardır, " ile kastedilenler bunlardır. Nitekim Cenâb-ı Hakk:

---

[107][107] Bunun Hz. Peygamber'den değil seleften bir söz olarak nakledildiği söylenmiştir. Bu hususta bkz. Keştu'l-Hafâ, 2/166.

"Her kim bir mümini kasden öldürürse, onun cezası içinde ebedi olarak kalacağı cehennemdir. Allah ona gazab etmiş ve lânetlemiştir" (Nisa, 93) buyurmuştur. Eğer bundan ilim şartı yok olursa, böyle olan kimseler sapıtanlardır. Çünkü Cenâb-ı Allah:

"Artık Hakdan (ayrıldıktan) sonra sapıklıktan ne kalır!" (Yunus. 32) buyurmuştur. Bu, Fatiha Sûresi'nin her bir ayetinin tafsilatlı olarak tefsiri hususundaki son sözümüzdür. En iyi Allah bilir. [108][108]

Fatiha Sûresi'nin Toplu Bir Tefsiri

Sûreden Çıkarılan Aklî İncelikler

Dünya âlemi, bulanıklık âlemidir Ahiret âlemi ise, sefa âlemidir Buna göre dünyaya nısbetle ânı ret, fere nisbetle asıl ve gölgeye nisbetle cisim gibidir. Bu se-beble dünyada bulunan her şeyin ahirette bir aslının bulunması gerekir Aksi halde dünyadaki şeylerin, aslı olmayan bir serap ve boş bir hayalden başka bir şey olmaması gerekirdi. Ahirette bulunan herşeyin de dünyada bir benzerinin bulunması gerekir. Aksi halde ahiretteki o şeyler, meyvesiz bir ağaç ve delilsiz bir medlul gibi olurdu. Buna göre ruhanî âlem, ışık, nur, güzellik, sevinç, lezzet ve nimetler âlemidir. Ruhanî varlıkların da kemâl ve noksanlık bakımından farklı olduklarında şüphe yoktur. Bunlardan birinin onların en şereflisi, en yücesi, en mükemmeli ve en değerlisi olması; onun dışındakilerin ise O'nun itaatinde, emrinde ve yasaklan altında olması gerekir Nitekim Cenâb-ı Hakk,

'(Bir elçi ki) çetin bir kudrete mâliktir Arşın sahibi (olan Allah) katında çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunandır, bir emindir" (Tekvtr, 20-21) buyurur. Ve yine dünyada da bu âlemin en şerefli, en yüce, en mükemmel ve en değerlisi olan bir şahsın bulunması, onun dışındakilerin ise onun emri altında ve ona itaat eder olması gerekir. Buna göre ilk itaat olunan, ruhanî âlemde itaat olunandır. İkinci itaat olunan ise, cısmanîler âleminde itaat olunandır. Birincisi, ulvî âlemin itaat mercii, ikincisi de süflî âiemin itaat merciidir. Cismanîler âleminin, ruhanîler âleminin bir gölgesi ve bir izi gibi olduğunu zikrettiğimizde, bu iki itaat mercii arasında bir mülakatın, bir yaklaşmanın ve bir yakınlığın olması gerekir. Buna göre ruhlar âleminin itaat mercii ışığın kaynağı, cisimler dünyasının itaat mercii ise bir ayna, bir mazhardır. Kaynak olan, melek elçidir; tecellıgâh olansa, beşer elçidir. Bu her ikisiyle de, hem dünya hem ahirette, mutluluklar tamamlanır.

Bunu iyice kavradıysan deriz ki, beşer resulün durumunun kemâli, Allah'a davet etmesinde görülür. Bu davet ise, ancak Cenâb-ı Hakk'ın Bakara Sûresi'nin sonunda ifâde buyurduğu yedi şeyle tamam olur. Bu da;

"Müminlerden her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etti." O'nun peygamberlerinden hiç birini diğerlerinden ayırmayız. Dinledik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz bizi bağışlamam dileriz, dönüş sanadır" dediler" (Bakara. 285). Peygamberlerin hükümleri arasında;

"O'nun peygamberlerinden hiç birisini diğerlerinden ayırmayız" sözü de bulunur. İşte bu dört husus, rubûbiyyet bilgisi olan, 'mebde" (başlangıç) bilgisine taalluk etmektedir. Bundan sonra Cenâb-ı Hakk, ubûdiyyet, kulluk bilgisine taalluk eden şeyi zikretmiştir ki, bu da iki şeye dayanır Bunlardan birisi "mebde", ikincisi ise "kemâl"dir. Mebde, Cenâb-ı Hakk'ın;

"Duyduk ve itaat ettik, dediler" sözüdür. Çünkü bu söz, Allah'a doğru yol almak isteyen herkes için gereklidir. Kemâl ise, Allah'a güvenme ve tamamıyla O'na sığınmadır. Bu da, Cenab-ı Hakk'ın "Ey Rabbimiz, bizi bağışlamanı dileriz" sözüdür. Bu da, beşerî işlere ve insana yönelik itaatlere iltifat etmeyerek, tamamıyla Allah'a sığınmak, O'nun bağışlamasını ve affetmesini istemektir. Sonra, zikredilen bu dört aslın bilgisi ile,Rubûbyyet bilgisi; yine yukarda zikredilen kula ait şu "mebde" ile "kemâl" bilgisi ile kulluk bilgisi tamam olunca geriye çok bağışlayan melikin huzuruna çıkmaktan, ahirete gitmek için hazırlanmaktan başka bir şey kalmaz. Bu da, Cenabı Hakk'ın Dönüş Sanadır sözünden murâd edilendir. Bu söylediklerimizden, derecelerin "mebde", "vasat" (orta) ve "meâd" (varış yeri) olmak üzere, üç olduğu ortaya çıkar. Mebde'in bilgisi, dört şeyi tanımakla mükemmel olur Bu dört şey, Allah'ı, melekleri, kitapları ve peygamberleri tanımadır. "Vasat" olanın bilgisi ise, iki şeyi bilmekle, yani bedenler âleminin payı olan "Duyduk ve itaat ettik" ve, ruhlar âleminin payı olan "Ey Rabbimiz, bizi bağışlamanı düiyoruz"u arılamakla mükemmel olur. "Meâd"ın bilgisi ise. tek bir şeyle tamam olur. Bu da, Allah'ın "Dönüş Sanadır!" sözüdür. Buna göre, işin başlangıcı dört, ortası iki ve sonu da bir olmuş olur

---

[108][108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/363-366.

Bilgi hususunda bu yedi mertebe sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'a yalvarma, yakarma ve dua etme hususunda da, bundan yedi mertebe çıkar.

Birinci mertebe: Hakk Teâlâ'nın "Ey Rabbimiz, unutursak veya yamlırsak, bizi muaheze etme" (Bakara, 286) sözüdür. Unutmanın zıddı, hatırlamaktır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, Ey iman edenler, Allah'ı çokça anınız." (Ahzâb,41) "Unuttuğun zaman, Rabbini an." (Kehf,24) "İyice düşünürler, bir de bakarsın ki onlar, hakikati görüp bilmişlerdir." (Araf, 201) ve "Ve, Rabbinin ismini an" {insan. 25) buyurmuştur. Bütün bu zikir ve anmalar, ancak sözü ile elde edilir.

İkinci mertebe: "Ey Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme" (Bakara. 286) ayetidir Ağır yükü savuşturmak, Cenâb-ı Hakk'a hamdetmeyi gerektirir; bu da O'nun " sözüyle elde edilir.

Üçüncü mertebe: "Rabbimiz, bize takat getiremıyeceğimiz şeyi yükleme" (Bakara. 286) ayetidir. Bu da. Cenâbı Hakk'ın rahmetinin tanrılığına işarettir. sözü de, bunu ifade eder.

Dördüncü mertebe: Cenâb-ı Hakkın sözüdür. "Çünkü sen, din gününde hükmetmeye ve hüküm vermeye mâliksin." Bu da O'nun, sözüdür

Beşinci mertebe: Allah'ın "Bizi bağışla" sözüdür "Çünkü dünyada biz sana ibadet ettik ve her işimizde senden yardım istedik." Bu da sözüdür.

Altıncı mertebe: O'nun Bize merhamet et!" sözüdür. 'Çünkü, bizi dosdoğru olan yola ilet diyerek, Senden hidâyetimizi istemiştik."

Yedinci mertebe: "Sen bizim Mevlâmızsm, binaenaleyh kâfir kavimlere karşı bize yardım et!" (Bakara 286) sözüdür. Bu da sözünden kastedilendir.

İşte Bakara Sûresi'nın sonunda zikredilen şu yedi mertebeyi, Hz. Muhammed (s.a.s.) Miraca çıkarken, ruhanîler âleminde söylemiştir. Miracdan inince, kaynağın eseri mazhar üzerinde coştu da, bu Fatiha Sûresi'yle açıklanmış oldu. Buna göre, kim namazında Fatiha Sûresi'ni okursa, Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanında bu nurlar nasıl masdardan mazhara yani ışık kaynağından âyineye inmişse kıraat esnasında bu nurlar mazhardan maşdara doğru yükselirler. İşte bu sebebten ötürü Hz. Peygamber (s.a.s.) "Namaz, müminin miracıdır" buyurmuştur. 109[109]

Şeytanın İnsana Girdiği Yollar

Şeytanın insana nüfuz edebildiği yollar, aslında üçtür. Bunlar şehvet, gazap ve nevadır. Buna göre şehvet, hayvanî; gazap, parçalayıcı ve hevâ da, şeytanîdir. Buna göre, şehvet bir afettir. Ne var ki, gazap ondan daha büyüktür. Gazap, bir afettir, ne var ki, hevâ ondan daha büyüktür. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın

"Çünkü namaz edebsizlikten nehyeder" (Ankebut, 45).Bu ayetteki "fahşâ"dan mu-rad, şehvet eserleridir, Ayetin devamında gelen "münker"den maksad, gazab eserleridir, "bağy" dan maksat ise hevâ eserleridir. Buna göre insan, şehvet ile nefsine, gazap ile başkasına zulmetmiş olur, hevâ ile de zulmü Cenâb-ı Allah'ın celâline taşmış olur. Bu sebeble Hz. Peygamber (s.a.s.)

"Zulüm üç kısımdır: Affolunmayan zulüm, peşi bırakılmayan zulüm, Cenâb-ı Allah'ın peşini bırakması (affetmesi) umulan zulüm. Affolunmayan zulüm, Allah'a şirk koşmaktır. Peşi bırakılmayan zulüm kulların birbirlerine yapmış oldukları zulümdür. Allah'ın, peşini bırakması umulan zulüm ise, insanın kendine yapmış olduğu zulümdür"[110][110]

---

[109][109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/369-371.

Bu hadîse göre affolunmayan zulmün kaynağı hevâ, peşi bırakılmayacak olan zulmün menşei gazap ve Cenâb-ı Allah'ın, peşini bırakması (affetmesi) umulan zulmün kaynağı ise şehvettir. Sonra bunların her birinin bir neticesi vardır. Buna göre hırs ve cimrilik, şehvetin; kendini beğenme ve kibir, gazabın; küfür ve bidat da hevânın neticesidir. Bu altı şey insanda bulunduğu zaman, bir yedinci şey daha meydana gelir ki, o da hasettir. Haset ise, kötü ahlâkın zirvesidir. Şeytan, kınanmışların en ilerisi olduğu gibi... İşte bu sebebten dolayı. Cenâb-ı Hakk, insana ait serlerin hepsinin,

"Haset ettiği zaman haset edenin şerrinden sığınırım." (Feiâk, 5) diyerek, "ha-sed ile", zirvesini göstermiştir. Nitekim şeytana ait bütün kötülüklerin zirvesinde Vesvese" olduğunu;

"Gerek cinden gerek insandan olsun, o şeytan insanların göğsüne daima vesvese verendir" (Nâs, 5-6) diyerek göstermiştir. Şeytan da vesveseden daha şerli bir şey olmadığı gibi, insanda da hasedden daha kötü bir şey yoktur Hatta bundan öteye, "Hased eden, iblisten daha şerlidir" denilmiştir. Çünkü, anlatıldığına göre iblis Firavun'un kapısına varmış ve kapıyı çalmış. Firavun: "Kim O?" deyince de, iblis: "Eğer sen tanrı olsaydın beni bilirdin" demiş. İblis eve girince de Firavun; "Yer yüzünde seninle benden daha şerli bir kimse tanıyor musun?" diye sormuş. Buna cevaben iblis: "Evet, bu hased eden kimsedir. Çünkü hasedimden ötürü ben bu belâya düştüm" demiş.

Bunu iyice kavradığında deriz ki: Kötü huyların temeli şehvet, gazab ve nevadır. Bu üçünden doğan şeyler ise şu zikredilen yedi şeydir (Hırs. cimrilik, ucub, kibr, küfür, bidat ve haset). İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah yedi ayet olan Fatiha Sûresi'ni indirmiştir. Bu yedi ayet, geçen yedi belayı defetmek içindir. Fatiha Sûresi'nin kökü besmeledir. Bu besmelede de üç isim vardır Bu üç isim ise temel üç bozguncu ahlâka karşılıktır (şehvet, gazab ve hevânın). Buna göre şu temel olan üç isim, kötü ahlâkın üç esasının; Fatiha Sûresi'nin yedi ayeti de, yedi kötü huyun mukâbilindedir. Sonra Kur'ân'ın tamamı sanki Fatiha Sûresi'nden çıkmış dallar budaklar gibidir. Aynı şekilde bütün kötü huylar da, bu yedi kötü huydan çıkan dallar ve budaklar gibidir.

Üç esas isim karşılığında olan üç temel kötü huyun izahına gelince, deriz ki Allah'ı tanıyıp, O'ndan başka mâbud bulunmadığını bilen herkesten, şeytan ve hevânın tesiri uzaklaşır Çünkü hevâ, Allah'ın dışında ibadet olunan bir ilâhtır Zira Cenâb-ı Hakk,

"Hevâsını ilâh edineni gördün mü?" (Câsıye, 23) buyurmuştur. Ve yine Allah Hz. Musa'ya- "Ey Mûsâ. hevâna muhalefet et. Çünkü ben nevadan başka benim mülkümde bana karşı koyan bir mahlûk yaratmadım" demiştir. Allah'ın Rahman olduğunu bilen kimse kızmaz, çünkü kızgınlığın kaynağı hükümran olma ve yönetme isteğidir. Halbuki "velayet". Rahmân'a aittir. Zira Cenâb-ı Hakk,

"O gün gerçek mülk, Rahmân'indır." (Furkân, 26) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın rahîm olduğunu bilen kimsenin. O'nun rahim olması hususunda O'na benzemeye çalışması gerekir. Rahîm olunca da. nefsine zulmetmez, böylece de nefsini hayvanlara ait işlere bulaştırmaz.

Fâtiha'nın yedi ayeti mukabilinde olan bu yedi kötü huya gelince, bu karşılıklı olma durumunu açıklamadan önce, başka bir incelikten bahsedelim. Bu incelik şudur: Cenâb-ı Hakk, besmelede zikretmiş olduğu bu üç ismi Fatihada da zikredip, burada bu üç isimle beraber "Rabb" ve "Mâlik" isimlerini de zikredince deriz ki, "Rabb" ismi Rahîm'e yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hakk

"Rahîm olan Rabb'den sözlü bir selâm vardır" (Yâsm, 58) buyurmuştur. "Mâlik" de Rahmân'a yakındır. Nitekim, Cenab-ı Hak,

"O gün gerçek mülk, Rahmân'mdır" (Furkân, 26) buyurmuştur Böylece bu üç isim "Rabb", "Melik" ve "İlâh" olarak ortaya çıkmış olur. İşte bu sebeple de, Cenâb-ı Hakk Kur'an sûrelerinin sonuncusunu bu üç isimle bağladı. Buna göre takdir, sanki şöyle denilmiş olmasıdır: Şayet sana şeytan şehvet tarafından gelmek isterse,

"İnsanların Rabbine sığınırım" (Nas. 1) de! Eğer gazab tarafından yaklaşmak isterse,

---

[110][110] Benzeri bir hadis için bkz Müsned, 6/240: Aynı metinle, el-Camiu's-sağîr Suyûtî, (2157).

"İnsanların Melikine" de; hevâ cihetinden gelmek isterse, "İnsanların ilâhına" de!

Bu yedi şeyin yedi ayete karşılık olmasını izaha başlıyor ve şöyle diyoruz: Kim " derse, Allah'a şükretmiş ve eldekiyle yetinmiş olur. Böylece de, şehveti yok olur. Kim O'nun âlemlerin Rabbi olduğunu bilirse, bulamadığı ve elde edemediği şeyler hususundaki hırsı; elde ettiği şeyler hususundaki cimriliği zail olmuş olur. Böylece de ondan şehvet ve onun lezzetlerinin belâsı savuşmuş bulur. Kim Allah'ın Rahman ve Rahîm olduğunu bildikten sonra, O'nun din gününün sahibi de olduğunu bilirse, gazab ve öfkesi zail olur.

Kim, " derse, birincisiyle (Yalnız sana ibâdet ederiz) kibri; ikincisiyle de (Yalnız senden yardım isteriz) kendini beğenmesi yok olmuş olur. Böylece de ondan, gazab ile ondan meydana gelmiş olan kibir ve kendini beğenme afeti savuşmuştur.

"Bizi dosdoğru yola ilet!" deyince de ondan hevâ şeytanı bertaraf olmuş olur,

"Kendilerine nimetler verdiklerinin yoluna.." deyince ise, kendisinden küfür ve şüphe gitmiş olur.

"Kendilerine gazab olunmuşların ve sapılmışların yoluna değil" dediği zamansa, ondaki bidatler savuşmuş olur. Böylece, Fâtiha'nın bu yedi ayetinin bu yedi kötü ahlâkı defetmiş olduğu ortaya çıkar. [111][111]

Fatiha, Muhtaç Olunan Her Şeyi İhtiva Eder

"Bu fasıl. Fatiha Süresi'nin mebde' (başlangıç), vasat (orta) ve me'âd (sonuç, âhiret) bilgisi hususunda insana lâzım olan her şeyi ihtiva ettiğini açıklamak hususundadir"

sözü, Hâlik-i muhtar'ın (iradesi hür Yaratıcının) varlığına işarettir. Bunun izahı şöyledir: Kur'ân'da Yaratıcı'yı isbat hususunda dayanılan esas, insanın yaratılmasıyla buna istidlal etmektir. Görmüyor musun İbrahim (a.s.) şöyle demiştir:

"Rabbim dirilten ve öldürendir." (Batara. 258), Bir başka ayette de şöyle der:

"O, beni yaratan ve bana hidayet edendir." (Şuarâ, 78). Mûsâ {a.s.)

"Bizim Rabbimiz, herşeyi yaratan ve sonra da onların tutacağı yolu gösterendir" (Tâhâ, 50) buyurmuştur. Bir başka ayette de

"O sizin ve geçmiş atalarınızın Rabbidir" {Duhân, 8) demiştir. Cenâb-ı Allah, Bakara Süresi'nin başında:

"Ey insanlar, sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize kulluk edin. Tâki takva sahibi olasınız" {Bakara. 21) buyurmuştur ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'e indirdiği ilk ayetlerde şöyle demiştir:

"Yaratan Rabbinin adı ile oku. O, insanı alakadan yaratmıştır" (Alak. l-2).Bu altı ayet, Allah Teâlâ'nın, insanın yaratılması ile Yaratıcının varlığına istidlalde bulunduğunu gösterir Kur'ân'ı iyice düşündüğünde, onda bu çeşit pek çok istidlalin olduğunu görürsün.

Bu delil, haddizatında bir delil olduğu gibi, aynı zamanda büyük bir nimettir. Bu durum, kula Allah'ın varlığını tanıtması bakımından bir delil, kula Allah tarafından gelen büyük bir menfaat olması cihetiyle de bir in'âmdır. Öyleyse o bir cihetten delil, bir başka cihetten de in'ârn (nimet verme)dır. İn'âm ancak in'âm edenin, nimet ulaştırma gayesini taşıması durumunda övgüye değer. İnsan bedeninin yaratılması da böyledir. Çünkü muhtelif karakterli, şekilli ve biçimli uzuvların, cüzleri birbirine benzeyen bir nutfeden (meni damlasından) meydana gelmesi, ancak Yaratıcı olan Allah Teâlâ, bu uzuvları o biçim ve karakterlerde var etmeyi dilediği zaman mümkün olur Öyleyse bu farklı uzuvların meydana gelmesi, her şeyi bilen, her şeye kadir, rahmetinin ve ihsanının hükmüyle ve her türlü faydamıza uygun ve elverişli olacak bir biçimde bu uzuvları yaratmayı dilemiş olan bir Yaratıcının varlığına delâlet eder. İşte durum ne zaman böyle olursa, bunu yapan hamd-ü senaya hak kazanır. Öyleyse Cenâb-ı Hakk'ın sözü, Yaratıcının varlığına, ilmine, kudretine, rahmetine, hikmetinin kemâline ve hamd-ü sena ile her türlü tazime müstehak olduğuna delâlet eder Böylece de sözü, bütün bu manalara delâlet etmiş olur.

---

[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/372-374.

sözüne gelince, bu da, bu ilâhın bir olduğuna, bütün âlemlerin O'nun mülkü ve milki olduğuna, âlemde O'ndan başka hiç bir ilâh bulunmadığına ve O'ndan başka hiç bir mâbud olmadığına delâlet eder.

sözüne gelince, bu, kendisinden başka hiç bir ilâh olmayan bu tek ilâhın, kul için, ölümden önce, ölüm esnasında ve ölümden sonra, rahmetin, keremin, lütuf ve ihsanın kemâli ile nitelenmiş olduğunu gösterir.

sözü de, bu günden başka, içinde iyinin kötüden ayrılacağı ve mazlumun hakkının zalimden alınacağı bir başka günün (ahiretin) olmasının, Allah'ın rahmetinin ve hikmetinin gereklerinden olduğuna delâlet eder. Şayet ölümden sonra diriliş ve haşr olmamış olsaydı, bu, Allah'ın rahman ve rahîm olmasına zarar verirdi. İşte bunu iyice anladığın zaman sözünün bir Hâlik-i muh-târ'a;" sözünün, bu Yaratıcı'nın birliğine (vahdaniyetine); sözünün, O'nun dünyadaki ve âhiretîeki rahmetine; sözünün de, ahiret yurdunu yaratmış olduğu için, rahmetinin ve hikmetinin ne kadar mükemmel olduğuna delâlet ettiğini görürsün. İşte buraya kadar anlattıklarımızla, kulun rubûbiyyet bilgisi konusunda muhtaç olduğu şeyler tamamlanmış oldu.

den itibaren sûrenin sonuna kadar-olan kısma gelince, bu, kulluğun ifade edilmesi konusunda bilinmesi gereken şeylere işaret etmektedir ki, bu şeyler de şu iki kısımda toplanmıştır: Kulun yaptığı ameller ve bu amellere bağlı olan neticeler... Kulun yaptığı amellerin iki esası vardır:

Birincisi: Kulun ibadet etmesidir. sözüyle buna işaret edilmiştir.

İkincisi: Kulun, Allah'ın yardtmı olmaksızın, bu ibadeti yapmasının mümkün olmadığını bilmesidir. sözüyle de buna işaret edilmiştir. Bu noktada cebr ve kader konusundaki sonsuz derya karşımıza çıkar. Bu amellere dayanan neticelere gelince bunlar da hidayet, manevî inkişaf ve tecellînin meydana gelmesidir ki sözüyle buna işaret edilmiştir.

Sonra, âlemdeki insanlar üç guruptur.

Birinci gurup, Hakk'a ulaşmış, ihlâs sahibi kâmil insanlar... Bunlar bizzat Hakk'ın bilgisi ve bu bilgiyle amel etme neticesi elde edilen hayrı kendilerinde cemetmiş olan kimselerdir. sözü ile bu kimselere işaret edilmektedir

İkinci gurup, sâlih amelleri ihlâl etmiş olanlardır ki, bunlar da fâsıklardır.

sözü ile bunlara işaret edilmiştir.

Üçüncü gurup, doğru inancı ihlâl etmiş olanlardır ki bunlar bid'ate ve küfre dalan kimselerdir. İşte sözü ile de bunlara işaret edilmektedir.

Bunu iyice anladıysan deriz ki: İnsan nefsinin marifet ve ilim yoluyla kemâle ermesi iki kısımdır a) İnsanın, bu marifet ve ilimleri, tefekkür, derin düşünce ve istidlal yolu ile elde etmeye gayret etmesidir, b) İnsanın, bu bilgi ve marifeti, kendinden önceki insanların bilgilerinin kendisine ulaşarak bunlarla kemâle ermesidir. sözü birinci kısma, sözü de ikinci kısma işaret etmektedir Sonra bu ikinci kısımda kulun, sahih inanç ile sâlıh ameli birleştiren hak ehlinin akıllarının nuruna uyması; kendilerine gazab edilmiş olan, sâlih amelleri ihlâl eden taife ile sahih inancı ihlal eden sapıtmışlar taifesine uymaması istenir. İşte bu sûrenin sonudur. Bu özetlediğimiz şeylere vâkıf olununca, Fatiha Sûresi'ninrubûbyyetve ubudiyet bilgisinden muteber olan makamların hepsini ihtiva ettiği ortaya çıkar. 112[112]

Dördüncü fasıl

Hz. Peygamber (s.a.s.) Cenâb-ı Allah'ın şöyle buyurduğunu nakl etmiştir:

"Salât Sûresini (Fatiha Sûresi'ni)kulum ile aramda ikiye bölüştürdüm. Kul. besmeleyi okuduğunda Cenâb-ı Allah: "Kulum Beni zikretti "der. Kul, dediğinde, Cenâb-ı Allah, "Kulum bana hamdetti" der Kul dediğinde. Cenâb-ı Allah: "Kulum Bana tazim etti" der. Kul: dediğinde, Allah: -Kulum Beni yüceltti" der. -Diğer bir rivayette de- "Kulum işlerini Bana havale etti" der. Kul, dediğinde, Cenâb-ı Allah: -Kulum Bana ibadet etti" der. Kul, dediğinde İse, Allah: '-Kulum bana tevekkül etti" der. -Diğer bir rivayette- Kul dediği zaman, Allah: "Bu

---

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/375-377.

Benimle kulum arasındadır"der. 'dediğinde de "Bu kuîumundur. Kuluma dilediği vardır (verilecektir)" der.[113]

Bu hadisten elde edilecek olan faydalar:

Birinci fayda: Cenâb-ı Allah'ın: "Fatiha Sûresi'ni Benimle kulum arasında ikiye bölüştürdüm" sözü, şer'î hükümlerin dayanağının, mahlûkatın faydasına olan şeyleri gözetmek olduğunu gösterir Nitekim O:

"Eğer iyilik yaparsanız, kendiniz için yapmış olursunuz, kötülük yaparsanız, yine kendinize yapmış olursunuz" {isrâ. 7) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü, kulun en önemli işi, kalbini, önce rubûbiyyet bilgisiyle, sonra da ubûdiyyet bilgisiyle aydınlatmasıdır. Çünkü o, bu söze riayet etmek için yaratılmıştır Nitekim, Allah Teâlâ:

"Cinleri ve insanları, ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım " (Zânyat, 56),

"Hakikaten Biz, insanı karışık bir damla sudan (meniden) yarattık. Onu imtihan ediyoruz. Bu sebeble onu işiten ve gören yaptık." {Dehr. 2) ve

"Ey İsrailoğulları, size in'âm ettiğim nimetleri hatırlayınız ve ahdimi tutunuz ki, Ben de size verdiğim ahdi yerine getireyim " (Bakara. 40) buyurmuştur. Durum böyle olunca, hiç şüphe yok ki, Cenâb-ı Allah, bu Fatiha Sûresi'ni Hz. Muham-med (s.a.s.)'e indirmiş, bu ahdi yerme getirme hususunda, muhtaç olunan her şeyi ihtiva etsin diye de sûrenin ilk kısmını rububyyet, ikinci kısmını da ubudiyet bilgisine tahsis etmiştir.

Namazda Fatiha Sûresini okumak şarttır

İkinci fayda: Allah Teâlâ. Fatiha Sûresine. "Salât" ismini vermiştir. Bu birçok hükme delâlet eder:

Birinci hüküm: Fatiha sûresi namazda okunmadığı zaman, namazın olmaması gerekir. Bu da, namazda Fatihayı okumanın, bizimkilerin (Şâfiîlerin) dediği gibi, namazın bir rüknü olduğuna delâlet eder. Bu delil, başka delillerle kuvvet bulur:

1-) Hz. Peygamber (s.a.s.). namazda her zaman Fatiha Sûresı'ni okumuştur. Cenâb-ı Allah'ın O) Peygambere uyunuz" (Araf, 158) ayeti ve Hz. Peygamber (s.as)in

"Benim nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız, siz de aynı şekilde namaz kılınız."[114]

hadisinden ötürü, namazda Fatiha okumanın bize de farz olması gerekir

2-) Hulefâ-i Râşıdîn de bu sûreyi, her zaman namazlarında okumuşlardır. Re-sûllah (s.a.s.)'ın:

"Benim ve benden sonra gelecek olan Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine sarılınız.[115] hadisinden dolayı, bunun bize farz olması gerekir.

3-) Doğudan batıya bütün müslümanlar ancak Fatiha Sûresi'yle namaz kılarlar Binaenaleyh, Cenâb-ı Allah'ın

"Kim müminlerin yolundan başkasına uyarsa, onu döndüğü yere dönderir ve onu cehenneme yaslarız." {Nisa. 115) ayetinden dolayı onlara uymamız gerekir.

4-) Hz. Peygamber (s.a.s.)

"Fâtihâtü'l-Kitab olmadan namaz olmaz." demiştir. [116]

5-) Cenâb-ı Allah

"Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyunuz" (Müzzemmıi, 20) buyuruyor. Ayetteki

"okuyunuz" ifadesi emirdir. Emrin zahiri ise vucûb (yapılmasının farz olduğunu) ifade eder. Buna göre, Kur'ân'dan insanın kolayına geleni okuması farzdır. Fatiha Sûresi'nden başkasını okumak farz olmadığına göre, emrin zahiri ile amel edilerek, namazda Fatihayı okumanın farz sayılması gerekir.

6-) Fâtiha'y (namazda) okumak ihtiyatlı bir yoldur. Dolayısıyla ihtiyatlı olanı yapmalı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.)

"Sana şüpheli gelen şeyi bırak, şüpheli olmayana geç demiştir. [117]

---

[113] Bu hadis daha önce geçti.

[114] Daha önce geçti.

[115] Daha önce geçti.

[116] Daha önce geçti.

7-) Hz. Peygamber (s.a.s.). Fâtıha'yı her zaman namazlarında okumuştur. Bu sebeble, onun yolundan dönmenin haram olması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Allah:

"Onun emrinden uzaklaşıp gidenler çekinsinler..." (Nûr, 63) buyuruyor.

8-) Namazda Fâtiha' okumanın, onun dışındaki sûreleri okumaktan daha faziletli ve iyi olduğu hususunda müslümanlar arasında bir ihtilaf yoktur Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki kul namaz kılmakla mükellef tutulmuştur. Var olan bir şeyde aslolan, onun devam etmesidir. Böylece, namazını ancak Fatiha Sûre-si'ni okuyarak ifa ettiğinde insanın sorumluluktan çıkacağına hükmederiz. Bu şekilde kılınan namazın, Fâtiha'dan başka bir sûrenin okunmasıyla kılınan namazdan daha üstün ve faziletli olacağına işaret etmiştik. Kâmil bir şekilde yapmakla mükellef olunan bir amelin sorumluluğundan, onu noksan bir şekilde yaparak

kurtulunamaz. Buna göre, Fâtiha'dan başka sûre okunarak kılınan namazla sorumluluktan kurtulunamaz.

9-) Namazdan maksat, kalbin zikrinin meydana gelmesidir. Cenâb-ı Hakk: Ve Beni zikretmek için namaz kıl" (Tâhâ. 14) buyurmuştur

Fatiha Sûresi kısa olmasına rağmen, rubûbiyyet ve ubûdiyyet makamlarını ihtiva eder. Bütün mükellefiyetlerden maksat, rubûbiyyet ve ubûdiyyet bilgilerinin elde edilmesidir İşte bu sebeble Cenâb-ı Allah, bu sûreyi

Biz sana Sebu'l-Mesâniyi (Fatiha Sûresi'ni) ve Kur'ân-ı Aztm'i verdik {Hicr, 87) diyerek, bütün Kur'ân'a denk kılmıştır Bundan dolayı, diğer sûrelerin onun yerini tutmaması gerekir.

10-) Rivayet ettiğimiz haberler, Fatiha Sûresi okunmadan namazın olmayacağını gösterir.118[118]

Allah Teâlâ'yı zikretmenin önemi:

Üçüncü fayda: Cenbâb-! Allah'ın kudsî hadîsinde, "kul, besmeleyi okuduğunda. Allah; -'Kulum beni zikretti" der." ifadesinde birçok hüküm vardır

Birincisi: Cenâb-ı Allah.

"Beni zikredin ki Ben de sizi zikredeyim" (Bakara. 152) buyurur. İşte burada kul, Cenâb-ı Allah'ı zikretmeye yöneldiğinde şüphesiz ki Cenâb-ı Hakk, onu kendisini andığı bir toplumdan daha hayırlı bir toplulukta anar.

İkincisi: Bu, zikir makamının, kullukta çok yüce ve şerefli bir makam olduğunu gösterir Çünkü geçen ayette, Cenâb-ı Allah, önce kulun zikrini mevzubahis etmiştir. Yine bu zikir makamının mükemmel bir makam olduğuna Cenâb-ı Allah'ın, zikri emrederek şöyle buyurması da delâlet eder:

"Beni zikredin ki. Ben de sizi zikredeyim." Sonra Cenâb-ı Allah

"Ey iman edenler Allah'ı çok çok zikredin." (Aiîzâb, 41)

"Onlar ayakta iken, otururken ve yanlan üstünde yatarlarken hep Allah'ı (hatırlayıp) zikrederler" {Âlı İmrân. 191) ve "Takvaya erenler, kendilerine şeytandan bir arıza iliştiği zaman, İyice düşünürler. Bir de bakarsın ki onlar (hakikati) görüp bilmişlerdir" {Araf, 201) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk, kulluk makamlarından olan, zikir makamı üzerinde durduğu kadar hiçbir şeyin üzerinde durmamıştır.

Üçüncüsü: O'nun kudsî hadisteki, "Kulum beni zikretti" sözü "AUah" lâfzının

Cenâb-ı Hakk'ın kendine mahsus zatı için bir alem (özel) ismi olduğuna delâlet eder. Eğer "Allah'" lâfzı, türetilmiş (müştak) bir isim olsaydı, onun mefhumu küllî bir mefhum119[119] olurdu. Şayet böyle olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın hususî ve muayyen zatı bu lâfızla anılmazdı. "Rahman" ve "Rahîm" lâfızlarının küllî birer lâfız olduğu zahirdir. Böylece Allah'ın "Kulum beni zikretti" sözü, "Allah" lâfzının. Cenâb-ı Hakk'ın alem ismi olduğuna delâleti sabit

---

117[117] Daha önce geçti.

118[118] Namazların her rekâtinde Fatiha Sûresi'nin okunmasının farz oluşu, Şafiî Mezhebine göredir. Ha-nefılere göre, namazda Fatiha Sûresi'ni okumak vaciptir.

119[119] Mefhûm-u küllî: Manasında birçok varlığın ortak olduğu bir kelimedir "İnsan" kelimesi gibi. Bu kelime insan olan her varlığı ifade eder.

olur. Hadisteki, "Kul dediğinde, Cenâb-ı Allah: "Kulum Bana hamdetti" der" ifadesi, hamd makamının zikir makamından daha üstün olduğunu gösterir. Âlemin ilk defa yaratılmasında söylenilen sözün olması da buna delâlet eder. Çünkü, Hz. Adem (a.s.) yaratılmadan önce, melekler

"Biz Seni hamdinle teşbih ve seni takdis ederiz " (Bakara. 30) demişlerdir. Bu âlemin yok olmasından sonra söylenilen en son söz de "el-Hamdü" lâfzıdır. Çünkü Cenâb-ı Allah, cennetliklerin vasıfları hakkında:

"Onların dualarının sonu demektir." (Yûnus. 10) Akıl da hamd makamının, zahir makamından üstün olduğunu gösterir, Çünkü Cenâb-ı Allah'ın zâtı hakkında tefekkür etmek imkansızdır. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s.)

"Mahlûkat hakkında aüşünün fakat Yaratan(ın zâtı) hakkında tefekkür etmeyiniz[120][120] buyurmuştur ve çünkü bir şeyi düşünmeden önce, onu tasavvur etmek lâzım. Cenâb-ı Hakk'ın hakikatinin künhünü tasavvur etmek.ımkânstzdır. Bu se-beble Cenâb-ı Allah'ın zatı hakkında tefekkür etmek imkânsızdır. Buna göre O nun, ancak fiilleri ve yarattıkları üzerinde tefekkür etmek mümkün olur. Sonra hayır olan şeyin bizatihi; şer olan şeyin ise geçici sebeblerden ötürü arandığı ve istendiği delil ile sabittir. Buna göre Cenâb-ı Allah'ın yaptıkları ve yarattıktan üzerinde tefekkür eden herkes, O'nun rahmet, fazi ve ikramına daha çok vâkıf olur. Bu sebeble kişinin hamd ve şükürle meşguliyeti daha çok artar. Böylece

" der. Bunu deyince de Cenâb-ı Allah: "Kulum Bana hamdet-ti" der, ve bu sebebe Allah Teâlâ, kulunun, aklı ve fikri ile, gerek ulvî âlemlerin ve gerekse süfli âlemin tertibindeki ihsanına ve keremine vâkıf olduğuna; onun lisanının, aklına uygun ve ona denk olduğuna şehadet eder. Eğer Kul, O'na iman etme, kalbiyle, diliyle, aklıyla ve beyanıyla O'nun keremini tasdik deryasına dalarsa bu ne yüce bir hâl olur!

Hadîs-i Kudsî'deki "Kul dediğinde, Allah Teâlâ: "Kulum Bana tazim etti." der." ifadesine geîince, bu hususta birisi şöyle diyebilir: Kul, besmeleyi okuduğunda da "rahman" ve "rahîm" lâfızlarını söylemişti, ama orada Cenâb-ı Allah "Kulum Bana tazim etti" dememiştir. Fakat Fatiha Sûresı'nde dediğinde, "Kulum Bana tazim etti" demiştir. Bu ikisi arasındaki fark nedir? Buna şu şekilde cevap verilir: Kulun sözü, onun, Cenâb-ı Hakk'ın zatında kemâl sahibi ve başkasını kemâle erdirici olduğunu ikrar ettiğini gösterir. Sonra, der. Bu da, zatında kâmil olan ve başkasını kemâle erdiren ilâhın, tek ve şeriki olmayan bir ilâh olduğunu gösterir. O, dediği zaman, bu, zatında kâmil ve başkasını kemâle erdiren ilâhın, rahmette, kullarına son derece lütuf ve ikram etmesinde şerikten, ortağı olmaktan, misli ve benzeri olmaktan, zıddı bulunmaktan münezzeh olduğuna delâlet eder. Şüphe yok ki kemâl ve celâl manalarını tasavvur etme hususunda, insan aklının, anlayışının ve hayalinin ulaşabileceği en son nokta ancak bu makamdır. İşte bu sebeble, Cenâb-ı Hakk burada: "Kulum bana tazim etti" demiştir

Hadis-i Kudsî'deki: "Kul, dediğinde, Allah: "Kulum beni yüceltti .", Bana yakışmayan şeylerden tenzih ve takdis etti" der." ifadesine gelince, bunun izahı şudur: Biz bu dünyada zalimlerin mazlumlara baskı yaptığını; güçlülerin güçsüzleri ezdiğini; muttakî, kâmil bir âlimin geçim sıkıntısına düşebildiğini; günahlara dalmış kâfirin ise rahatın ve lüksün zirvesinde yaşadığını görüyoruz. Bu durum ise merhametlilerin en merhametlisi, hükmedenlerin en iyisi olan Allah'ın rahmetine uygun düşmez. Cenâb-ı Allah'ın zalimlerden mazlumların hakkını alması, kendisine itaat edenlere mükafaatlarını, inkar edenlere ise cezalarını vermesi için kıyamet, ba's ve haşr bulunmasaydı, bu ihmal ve imhal {mühlet tanıma), Allah'ın kullarına bir zulmü olurdu. Ceza günü ve din günü var olunca, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına zulmettiği vehmi ortadan kalkar. Bu sebebten dolayı Cenâb-ı Allah:

"(Bütün bunlar) kötülük edenleri, yaptıklarına mukabil cezalandırması, güzel hareket edenleri de daha güzeli ile mükâfatlandırması için " (Necm, 31) buyurmuştur. Kudsî hadisteki işte Cenab-ı Allah'ın, "zulüm ve zulüm huyundan Beni tenzih eden" kulum Beni yüceltti" sözünden kastettiği budur.

---

[120][120] Bu hadisi Ebu Nu'aym. Htlye'sınde; Tabarânî, Evsafında; Beyhakî, Şu'ab'mda zikretmiştir (Keşfu'l-Hafâ. 1/311)

"Kul " dediğinde, Allah: Bu Benimle kulum arasındadır"
der." ifadesine gelince, bu cebr ve kader meselesinin esrarına işarettir. Çünkü kulun sözünün manası, kulun ibadet ve taat işine yöneldiğini haber vermektir. Sonra Cebr ve Kader bahsi gelir. Bu da şu demektir: Kul, bu işi yaparken bağımsız mıdır, değil midir? Gerçek şu ki o, bağımsız değildir. Çünkü kulun kudreti, ya hem yapmaya hem de yapmamaya elverişlidir veya değildir. Eğer gerçek olan birincisi ise bu kudretin yapmamanın değil de yapmanın kaynağı olması ancak bir müreccih (tercih eden) sebebiyledir. Eğer bu müreccih kul ise, ülmüş olur. Eğer bu müreccih kul değil de Allah ise, Allah'ın, engellerden kurtulmuş olan bu sebebi yaratmış olması, O'nun yardım etmesidir. sözü ve, "kalbimizde bizi batıl inançlara ve bozuk amellere davet eden bir sebeb yaratma ve bize katından bir rahmet ver!" anlamına gelen (al-ı imrân. 8) ayetinden kastedilen de budur. Bu rahmet, Allah'ın bizi iyi "âmellere ve doğru inançlara çağıran sebebi yaratmasıdır. İşte yardım etme ve yardım talebinde bulunmadan maksat budur. Bu sözü söylemeyen bir kimse, kesin olarak sözünün manasını anlamamıştır. Bu ortaya çıkınca, HakkTe-âlâ'nın: "Bu benimle kulum arasındadır" sözünün doğruluğu ortaya çıkmış olur. Cenâb-ı Hakk'tan olan kısma gelince, bu Allah'ın kesin müessir sebebi yaratmasıdır. Fiilde kuldan olan kısma gelince bu kuldaki kudret ile Cenâb-ı Allah'ın yarattığı sebebin bir araya gelmesiyle, bu fiilin meydana çıkmasıdır. Bu, üzerinde iyice düşünülmesi gereken dakik bir meseledir.
Hadîsi Kudsîde Cenâb-ı Allah'ın: Kul dediğinde, Allah: "Bu kuluma aittir ve kuluma istediği vardır" der ifadesine gelince bunun izahı şöyledir: Biz, ulûhiyetle ilgili bütün meseleleri ısbat ve nefy hususunda, nübüvvet meşelerinin tamamında ve meâd (ahiret)la ilgili meselelerin bütününde, insanların ihtilâf ettiklerini görüyoruz. Bu konuda, şüpheler baskın çıkıyor ve karanlıklarsa her tarafı basmıştır Cenâb-ı Hakk'ın künhüne ve hakikatine, çoğunluk içindeki pek az insan vasıl olabilir Bütün insanlar, akıl, fikir, çok araştırma ve iyice düşünme hususunda eşit olmalarına rağmen, bu hâl pek azına nasip olabilmiş.. Şayet Cenâb-ı Allah'ın hidayeti ve yardımı olmasaydı, hakkı isteyenin gözünde hakkı süsleyip, batılı da onun gözünde çirkin göstermemiş olsaydı -nitekim Cenâb-ı Hakk
"Fakat Allah size imam sevdirdi ve onu kalblerinizde süsledi. Küfrü, (âşıklığı ve isyanı da size çirkin gösterdi" (Hucurât. 7) buyurmuştur- hiç kimsenin hakka ulaşması mümkün olmazdı. İşte bu sebeble kulun " "Bizi dosdoğru olan yoluna ilet" sözü de. bu duruma işaret etmiş olur Yine, bâtılı bâtıl olarak bilen kimsenin bâtıla razı oimaması, onun ancak gerçek bir inancı, sağlam bir dini ve doğru olan hükmü istemesi de, buna delâlet eder. Eğer iş. sadece kulun ihtiyarıyla olmuş olsaydı, hiç kimsenin hataya düşmemesi gerekirdi. Birçok kimsenin sapıklık denizinde boğulduğunu görünce. Hakka ulaşmanın sadece Allah'ın hidayeti ile olduğunu anlarız. Bütün peygamber ve meleklerin bunda mutabık olmaları da, bu görüşümüzü güçlendirir. Meleklere gelince "Rabbimiz, seni tenzih ederiz. Senin öğrettiklerinden taşka, bizim ilmimiz yoktur. Muhakkakı Sen, her şeyi hakkıyla bilen ve sonsuz hikmet sahibi olansın " (Bakara, 32) derler. Hz. Âdem, "Rabbimiz, bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, muhakkak ki biz hüsrana uğramışlardan olacağız" (A'râf. 23); Hz. İbrahim.
"Eğer Rabbim beni hidayete ulaştırmazsa, muhakkak ki ben, sapılmışlardan olacağım!' (En'âm 77); Hz. Yûsuf, " "Beni müslüman olarak öldür ve beni salih kulların arasına kat" (Yûsuf. 101); Hz. Mûsâ,
"Rabbim, göğsümü genişlet, işimi koîaylaştır, dilimdeki düğümü çöz, ki sözümü anlayabilenler..." (Tâhâ, 25-28) ve Hz. Muhammed (s.a.s.) de.
"Rabbimiz, bizi hidâyete erdirdikten sonra, kalblerimizi sapıtma! Ve bize, katından bir rahmet ver! Muhakkak ki, sen çokça verensin!" (Âl-i İmrân. 8) diye dua etmişlerdir Bu hadîs-i kudsideki incelikler hususunda söyleyebileceğimiz söz budur Söylemediklerimizse, söylediklerimizden daha çoktur.
Dördüncü fayda: Fatihanın ayetleri yedidir.
Namazda gözle görülen ameller de yedidir Bunlar, kıyam, rükû, rükûdan doğrulma, ilk secde, bundan doğrulma, ikinci secde ve tahiyyâta oturmadır. Böylece Fâtiha'nın ayet sayısı, namazdaki bu işlerin sayısına eşit olmuş olur. Bundan dolayı da bu işler sanki bir beden,

Fatiha ise o bedenin ruhu gibidir. Kemâl derecesi, ancak ruh ile bedenin birleşmesiyle elde edilir. Buna göre, besmele, namazdaki kıyamın karşılığıdır. Görmez misin ki besmeledeki "be" harfi Allah'ın ismi ile birleşince ayakta kalır Yine besmele ile işlere başlanır Peygamberimiz (s.a.s.) "Besmele ile başlanılmayan her önemli iş güdük'i"[121] buyurmuştur. Cenab-ı Allah da:

"Hakikaten, iyi temizlenen ve Rabbinin adını zikredip de namaz kılan kimse felaha ermiştir" (Aiâ. 14-15) buyurmaktadır Namazdaki işlerden kıyamın da durumu aynıdır Böylece, şu yukarıda zikredilen hususlar muvacehesinde besmele ile kıyam arasındaki münasebet görülmüş olur." sözü, namazdaki rükûun karşılığıdır. Çünkü kul. hamdetme makamında hem Hakka hem de mahlûkata bakar. Çünkü hamdetmek, Cenâb-ı Hakk'tan gelen nimetler sebebiyle O'na sena etmekten ibarettir. Bu makamda kul, hem nimet verene, hem de nimete bakar. Bu bakımdan hamd makamı,arazlarla, istiğrak hali arasında orta bir haldir. Rükû da kıyamla secde arasında orta bir haldir" lâfzı nimetlerin çokluğunu gösterir. Çok nimet ise, kişinin sırtına ağır gelen şeylerdendir. Bu nedenle, insanın sırtı rükû ederek eğilmiştir" sözü rükûdan doğrulma haline uygundur. Çünkü kul, rükûda, Allah'a tazarru edip eğilince, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetine yakışan, onu yeniden doğrultmasıdır. İşte bu sebeble Hz. Peygamber (s.a.s.): "Kul, (rukûdan kalkıp da) (Cenâb-ı Allah, kendisine ham-dedeniduyar) dediğinde, Allah o kula rahmet ile bakar" buyurmuştur.

sözü ilk secde haline uygundur Çünkü senin böyle söylemen, Cenâb-ı Hakkın kahrının, celâlinin ve kibriyasının kemâline delâlet eder. Bu da çok şiddetli bir korkuyu gerektirir. Bundan dolayı, buna, en mükemmel bir şekilde huzû ve huşu yakışır ki işte bu secdedir.

sözü iki secde arasındaki oturuşa uygundur. Çünkü sözü birinci secdeyi sözü ise ikinci secdeyi yapabilmek için Cenâb-ı Allah'tan yardım istediğini haber vermektedir. sözü, en mühim şeyi istemektir. Dolayısıyla bu isteğe, huzurun zirvesini gösteren ikinci secde uygun olur.

sözü de, namazdaki tahiyyata oturma haline uygundur. Çünkü kul, son derece mütevazi olunca, Allah Teâlâ, onun tevazuuna ikram ile karşılık vermiştir. Bu ikram da, Allah'ın ona huzurunda oturmasını emretmesidir. Bu ise Allah'ın, kula en büyük inamıdır. Bu, sözü ile bunun arasında son derece kuvvetli bir münasebet vardır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'i, "Kabe kavseyn"e yükseltmiş olduğu için, ona nimet vermiş olunca, O, bu esnada:

"En mübarek selâmlar ve en hoş salâtlar Cenâb-ı Allah'a aittir." demiştir. Namaz müminin miracıdır Mü'min, miracında, Allah'ın huzurunda oturmasından ibaret olan, ikramın zirvesine mazhar olunca, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in miraçta söylediği kelimeleri söylemesi vâcib olur. Yine kul, "ettehiyyâf'i okur ve bu, namazda meydana gelen miracın, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in miraç güneşinden bir meşale, ve o miracın denizinden bir damla olduğuna bir tenbih gibi olur. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın:

"İşte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddikler, şehitler ve sâlih kimselerle beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştır" (Nisa. 69) ayetinin gerçekleşmesidir

Bil ki sayısı yedi olan Fatiha ayetleri, namazdaki bu yedi iş için, bir ruh; bu yedi fiil de, insanın yaratılmasında mevzubahis olan yedi mertebenin ruhu mesabesinde olur. İnsanın yaratılışındakı yedi mertebe de şu ayetlerde bahsedilenlerdir:

"Andolsun ki insanı çamurdan bir hulasadan yarattık. Sonra onu sarp ve metin bir karargâhta (rahimde) bir nutfe yaptık. Sonra o nutfeyi bir kan damlası haline getirdik, derken o (canlı) kan damlasını bir çiğnem (lokmalık) et yaptık. O bir çiğnem eti de kemiklere çevirdik ve o kemiklere et giydirdik. Daha sonra onu başka bir yaratışla inşa ettik. Suret yapanların en güzeli olan Allah'ın sanı ne yücedir" (Mü'minûn. 12-14). Buna göre bedenin ve ruhun birçok derecesi bulunduğu görülür. Ruhların ruhu, nurların nuru ise Cenâb-ı Hakk'tır. Nitekim Cenâb-ı Allah:

"Şüphesiz en sonunda gidiş ancak Rabbinedir." (Necm. 42) buyurmuştur. [122]

---

[121] Daha önce geçti.

[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/377-386.

Namaz Ariflerin Miracıdır

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in iki miracı vardır. Bunlardan biri, Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar olanı; diğeri de Mescid-i Aksa'dan başlayıp, Allah'ın me-lekûtunun en yücelerine kadar olanıdır Bu.hadisenin zahire taalluk eden kısmıdır

Miraç hadisesinin, ruhlar âlemine taalluk eden tarafına gelince, Hz, Peygamber (s.a.s.)'in yine iki miracı vardır Biri, şehadet aleminden başlayıp gayb âlemine kadar olan; diğeri de, gayb âleminden, gaybü'l-gayb âlemine kadar olandır Bunlar, birbirine bitişmiş "Kabe kavseyn" (yayın kirişi) mesabesindedir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) bunları adımlayıp geçmiştir. Cenab-ı Allah'ın O, Peygambere) iki yay (kirişi) kadar, yahut daha yakın oidu " (Necm, 9) ayetinde kastedilen de budur. Buradak sözü. Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın, nefsinde yok olduğuna (fena fi nefsihî) işarettir Şehadet âleminden gayb âlemine geçişe gelince, bil ki cisme ve cisimden olan şeylerle taalluk eden her husus, şehadet âle-mindendir. Çünkü sen bu şeyleri gözünle müşahede edersin. Öyleyse ruhun, beden âleminden ruhlar âlemine geçmesi, şehadet âleminden gayb âlemine yapılan bir yolculuktur.

Ruhlar âlemine gelince, bu nihayeti olmayan bir âlemdir. Çünkü ruhların en alt mertebesi, beşerî ruhlardır. Sonra bu ruhlar mükemmelleşme ve mutluluk basamaklarında terakki ederler. Öyle ki dünya semasındaki ruhlara ulaşmış olurlar. Sonra daha yükselirler. Ki bunlar ikinci kat semanın ruhlarıdırlar. Kürsi'nın muhtelif derecelerinde meskûn olan ruhlara varıncaya kadar, ruhların bu yükselişi devam eder Ruhlar, Kürsî'nin derecelerinde de, yükseklik bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Sonra onlar, bundan da vüceolurlar ki bunlar, "Melekleri, Arş'ın etrafını kuşatmış oldukları halde görürsün " (Zümer. 75) ayetiyle, işaret edilen meleklerdir. Derken ruhlar, daha yüce ve daha muazzam olurlar. Ki bunlar, Allah Teâlâ'nın "O günde, Rabbinin Arş'ını onların üstündeki sekiz melek taşır" (Hakka, 17) ayetiyle, işaret edilen meleklerdir. Bu sekiz sayısında, burada zikredilmesi doğru olmayan birçok sırlar vardır. Daha sonra ruhlar, terakki ede ede, cisimlerle her türlü ilişkiden uzak olan ruhlara ulaşırlar. Onlar, yiyecekleri zikrullah, içecekleri muhabbetullah, ünsiyetleri Allah'a hamd-ü sena vejezzetleri de Allah'a hizmet olan varlıklardır. Cenâb-ı Hakk'ın

" "Onun huzurundakiler, O'na ibadetten asla kaçınmazlar" {Enbiyâ, 19) ve "Onlar gece gündüz, ara vermeden Allah'ı teşbih ederler" (Enbiyâ, 20) ayetleri ile işte bunlara işaret edilmektedir. Sonra onların da birbirinden farklı dereceleri, birbirinden uzak mertebeleri vardır. İnsan aklı, onların hallerini tam olarak anlamaktan ve onların niteliklerini açıklayabilmekten âcizdir. Ruhların bu terakki ve yükselişi, Cenâb-ı Hakk'ın "Her ilim sahibinin üstünde, ondan daha iyi bilen vardır" (Yûsuf, 76) buyurduğu gibi, nurlar nuru, sebeblerin yaratıcısı, her şeyin mebde'i, rahmetin kaynağı ve hayrın başlangıcı olan Allah Teâtâ'ya ulaşıncaya kadar devam eder. Böylece ruhlar âleminin, gayb âlemi olduğu; ve rububiyyetin celâlinin huzuruna varmanın da gaybu'l-gayb âlemi olduğu ortaya çıkar. Bunun içindir ki Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Cenâb-ı Allah'ın, nurdan yetmiş perdesi vardır. Eğer Allah o perdeleri açacak olsa, O'nun zatının celâl ve azameti gözün gördüğü her şeyi yakardı "123[123], Hadîste perdelerin sayısının "yetmiş" sayısıyla sınırlanması, ancak nübüvvet nuru ile bilinebilecek olan şeylerdendir.

Anlattıklarımızla miracın iki çeşit olduğu; birincisinin, şehadet âleminden gayb âlemine, ikincinin ise gayb âleminden gaybu'l-gayb âlemine olduğu ortaya çıkar İşte bütün bunlar, aklî, yakinî ve hakikî sözlerdir.

Bunu anladın. O halde maksadımıza dönüp şöyle deriz: Hz. Muhammed (s.a.s.) miraca varıp geriye dönmek istediğinde: "Ey izzet sahibi Rabbim! Yolcu, vatanına dönmek istediğinde, eşine, ahbabına ve dostuna hediye olarak götüreceği bazı şeylere ihtiyaç hisseder" dedi. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e: "Senin ümmetine verilecek hediye namazdır" denildi. Bu böyledir, çünkü, namaz, cis-manî miraç ile ruhanî miracı birleştirir, Cismanî miraç, fiillerle; ruhanî miraç ise zikirlerle olur. Ey kul, bu namaz miracına başlamak istediğinde ilk

---

123[123] Müslim, imân, 293 (1/162): Müsned. 4/401. 405.

önce temizlen. Çünkü bu makam, kudsî bir makamdır.

Binaenaleyh elbisen ve bedenin temiz olsun. Çünkü sen "Mukaddes Tuvâ vadisi" (Tâhâ, i2)'ndesin. Yanında da hem melek hem şeytan var. O halde, hangisine arkadaş olacağına karar ver, Yanında hem din hem dünya var. O halde, hangisine arkadaş olacağına karar ver. Yanında hem akıl hem hevâ var. O halde, hangisine arkadaş olacağına karar ver: Hayra mı şerre mi; doğruluğa mı, yalana mı; hakka mı, batıla mı; akla mı, akılsızlığa mı; kanaate mi hırsa mı... Birbirine zıt huylar ve sıfatlar hususunda da söylenecek olan aynıdır. O halde bu iki taraftan hangisine arkadaş olacağına ve hangisine uyacağına karar ver. Çünkü arkadaşlık ileri dereceye vardığında, ayrılmak imkansızlaşır. Görmüyor musun, Hz. Ebû Bekr Hz. Muhammed (s.a.s.)'i arkadaş olarak seçti de, dünyada, kabirde, kıyamette ve cennette Ondan ayrılmadı. Yine bir köpek Ashâb-ı Kehf'le arkadaş oldu da, hem dünyada, hem ahirette onlardan ayrılmadı. İşte bu sırdan ötürü Cenâb-ı Hakk, "Ey iman edenler, AUahdan korkun ve sadıklarla beraber olun!" (Tevbe, 119) buyurmuştur.

Sonra temizlendiğinde, her iki elini kaldır; bu iki elini kaldırman dünya ve ahiret âlemine veda etmene işarettir. Binaenaleyh, bu iki âlemden tamamıyla alâkanı kes, kalbini, ruhunu, sırrını, aklını, anlayışını, zikrini ve fikrini Allah'a yönelt de, sonra "Allahu Ekber!" de! Bunun, Allah her türlü varlıktan daha büyük, bilinen her şeyden daha yüce, en büyük ve en aziz, bundan da öteye O, bir şeyin, kendisiyle mukayese edilmekten veya O, en büyüktür denilmekten de büyüktür. Sonra "Allah'ım, seni tenzih eder, hamdinle teşbih ederim " de. Bu makamda, sana Celâlin azametinin nuru tecelli eder, Sonra teşbih makamından tahmîd makamına yükseldiğinde, "Ve ismin ne yücedir" öe. Bu makamda, sana ezel ve ebedin nuru açılmış, inkişaf etmiş olur. Çünkü sözü, yok olmaktan ve sona ermekten münezzeh olan bir sürekliliğe işarettir. Bu da, yoklukta ezel hakikatini, bekada da ebed hakikatini mütalaa etmekle ilgilidir, (buna taalluk eder). Sonra, "Ve senin şanın ne yücedir" de! Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın. Celâl sıfatlarıyla kemâl vasıflarını zikredilen miktarla sınırlanmaktan daha bilgili ve daha büyük olduğuna işarettir. Sonra "Ve, senden başka ilâh yoktur" de! Bu da bütün celâl sıfatlarının ve Kemal işaretlerinin Allah'a ait olduğuna işaret etmektedir. Buna göre Allah, kendisinden başka kâmil bir varlık olmayan bir Kâmil, kendisinden daha mukaddes olmayan bir mukaddes, hakikatte var olan ancak kendisi olan ve kendisinden başka hiç bir ilâh olmayandır. İşte burada akıl, inkıtaya uğrar, di! düğümlenir, anlayış âdeta keçeleşır, hayal şaşırır ve akıl felce uğrar... Sonra kendine ve haline bir dön de şöyle de "Muhakkak ki ben özümü, göklere ve yeri yaratan zata donderdim" (Enam, 79). Buna göre, sözün, mukarreb meleklerin miracıdır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın "Seni hamdinle teşbih eder ve seni takdis ederiz" (Bakara. 30) ayetinde bahsedilmiştir. Bu sözün, Hz. Muhammed <s.a.s.)'in de miracıdır. Çünkü O'nun miracı, bu sözle başlamıştır Ama, "özümü donderdim" sözüne gelince, Hz. İbrahim'in miracıdır. Yine senin, "Muhakkak ki, benim namazım, ibadetim, yaşamam ve ölmem, alemlerin Rabbi olan Allah içindir." (Enâm. 162) sözü, Allah'ın sevgilisi Hz. Muhammed (s.a.s.)'in miracıdır Bu iki zikri okuduğunda, mukarreb meleklerin büyüklerinin miracı ile, nebi ve resullerin büyüklerinin miracını birleştirmiş olursun. Sonra bu durumu sona erdirince, nefsinden kendini beğenmişlik belâsını savuşturman için, de!

Cennetin sekiz kapısı vardır. Bu makamda sana cennet kapılarından bir kapı olan, marifet kapısı açılır, Cennet kapılarından ikincisi zikir kapısıdır. Bu da, sözüdür Üçüncü kapı, şükür kapısıdır. Bu da demendir. Dördüncüsü, recâ(ümıt) kapısıdır. Bu da, demendir. Beşinci kapı, havf (korku) kapısıdır. Bu da, demendir. Altıncı kapı, ubûbiyyet ve rubûbiyyet bilgisinden meydana gelen ihlâs kapısıdır, Bu da demendir. Yedinci kapı, dua ve niyaz kapısıdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, Yoksa bunalmışa, kendisine dua ettiğinde icabet mi edendir" (Nemi, 62) ve ana dua ediniz, size icabet edeyim" (Mümin, 60) buyurmuştur. Bu ise, senin demendir. Sekizinci kapı. temiz ve güzel ruhlara uyma, onların nurlarıyla hidayete erme kapısıdır ki. bu da demendir. İşte böyle bir yolla Fatiha Sûresı'ni okuyup inceliklerine vâkıf olursan, sana cennetin sekiz kapısı da açılır. Bu da, Cenâb-ı Allah'ın şu ayetinde kastedilendir: "Kapılan onlara açılmış durumda Adn cennetleri" (Sad. 50). Buna göre Rabbânî bilgilerin cennetlerinin kapıları, bu ruhanî anahtarlarla açılır. İşte bu da, namazda meydana gelen ruhanî miraca işarettir. [124]

Cismânî Miraç

Osman? miraca gelince, bunun ilk mertebesi, Ashâb-ı Kehf'ın kıyamı gibi, Allah'ın huzurunda durmandır Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Ve dikilip de. bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir, dediler" (Kem, 14) aye-tiyle bildirdiği makamdır Hatta bundan da öteye, kıyametteki insanların ayakta durması gibi. dur Bu konuda Cenâb-ı Allah "O gön insanlar Alemlerin Rabbinİn huzurunda dururlar' (Mutaffıfîn 6) buyurur Sonra Sübhâneke'yi, daha sonra " sonra Fatihayı, ondan sonra da, Kur: ân'dan kolayına geleni oku! Allah'ın azameti itibariyle ibadetine bakmaya çalış, böylece de onu küçümse! Kendi ibâdetine göre Allah'a bakmaktan sakın! Çünkü böyle yaparsan, helak olanlardan olursun. Cenâb-ı Hakkın" sözünün sırrı da budur.

Şu anda nefsin, Celâl korkusunun ateşine tutulup da, yumuşayan bir ağaç gibidir Öyleyse sen onu rükû ile eğ de, "Allah, Kendisine ham-dedenin hamdini kabul buyurdu" de! Sonra onu, doğrulsun diye, ikinci kez bırak, salıver. Çünkü bu din, güçlüdür. O'na yumuşaklıkla yanaş. Nefsini, Allah'a ibadetten nefret ettirme. Zira, kendini çok yoran kimse, ne bir mesafe alabilir, ne de atın sırtından iner. Nefsin tekrar doğrulduğu zaman, tevazünün en yücesiyle yerlere kadar eğil ve, yüceliğin zirvesiyle Rabbini an da, "Yüce Rabbimi tenzih ve teşbih ederim" de.

İkinci secdeyi yaptığında, senin için üç çeşit taat meydana gelmiş olur: Bir rükû ve iki secde.. Bunlarla, helak edici üç maniadan kurtulursun.

Rükû ile şehvetler engelinden, birinci secde ile, eziyet verici şeylerin başı olan gazab engelinden ve ikinci secde ile her türlü helak ve sapıklığa çağıran hevâ engelinden kurtulursun. Bu engelleri geçip, bu derekelerden kurtulunca, yüce derecelere vasıl olursun, kalıcı ve bakî olan salih şeylere sahip olursun ve yer ile göklerin Müdebbiri olan Allah'ın celâlinin eşiğine varırsın. İşte o zaman, "En mübarek selâmlar ve en güzel dualar Allah'adır" de. dil ile, azalarla da kalbler ve iman kuvveti ile yapılan ibadetlerdir. Sonra bu makamda, senin ruhunun nuru yükselir, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ruhunun nuru da iner, böylece iki nûr karşılaşarak, burada genişlik, rahatlık ve cennetin kokusu meydana gelir. Hz. Muhammed'in ruhunu övmek ve selâmlamak lâzımdır. Öyleyse," Ey Peygamber, Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketleri sana olsun" de. İşte o zaman, Hz. Muhammed(s.a.s.) "Selam bize ve Allah m salih kullarına olsun" der. Sanki sana: "Bu hayır ve bereketleri hangi vesileyle buldun ve hangi yol ile onlara ulaştın?" denilir. Sen buna cevaben:

sözünü söyleyerek ulaştım, de. Sana, "Seni buna ulaştıran Muhammed (s.a.s.)'dir. Peki, seni Muhammed (s.a.s.)e götüren nedir?" denilir. Sen,

"Allah'ım, Muhammed ve Muhammed'in âl ü ashabına rahmet et" de. Sana, "Rabbimiz, onların içinden onlara bir peygamber gönder!" (Bakara. 129) diyerek, Cenâb-ı Allah'tan böyle bir peygamberin sana gönderilmesini isteyen İbrahîm (a.s.)'dır. Öyleyse, ona vereceğin hediyen nedir?" denilir Buna karşılık sen, "İbrahim (a.s.) ve O'nun âl-ü ashabina rahmet ettiğin gibi" de! Sana, şöyle denilir: "Bütün bu hayırlar, Muhammed (s.a.s.)'den, veya İbrahim (a.s.)'dan ya da Cenâb-ı AUah'dandir. Öyle mi, ne dersin?" Buna karşı, sen: "Hayır, doğrusu bunların hepsi hamde yegâne lâyık ve yüce (Ha-mîd ve Mecîd) olan Cenâb-ı Aliah'dandır Ya Rabbî. Sen Hamîd ve Mecîdsin" de.

Sonra kul, Cenâb-ı Allah'ı bu övgü ve medıhlerle zikredince, Cenâb-ı Allah da onu, Resûlullah'ın (s.a.s.) Cenâb-ı Allah'dan naklettiği

"Kulum beni bir toplulukta anarsa, ben de onu, onun içinde beni andığı cemaattan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım" sözünün delaletiyle, meleklerin cemaatları içinde zikreder. Melekler bunu işitince, bu kula karşı bir muhabbet duyarlar da, Cenâb-ı Allah kula: "Göklerin melekleri seni ziyaret etmeyi arzuluyorlar ve sana yakın olmayı istiyorlar. Sana geldiklerinde, senden öncekilerin mertebesine nail olman için, onlara selâm vererek söze başla" der. Bunun üzerine kul, sağına soluna "Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketleri üzerinize olsun" der. Hiç şüphesiz, kul cennete girdiği zaman, melekler de, her kapıdan onun yanına girerek, " "Sabretmenize mukabil sizlere selâm olsun! Dünyanın ne güzel neticesidir bu!" (Ra'd. 24) derler. 125[125]

---

[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/386-389.

İlâhî Azamet Ve Kibriya

"Bu fasıl Cenâb-ı Allah'ın "kibriya"sı ve "azamet"! hakkındadır."
Celâl ve heybet bakımından yaratıkların en büyüğü mekân ve zamandır. Mekan, sonu olmayan bir feza ve nihayeti olmayan bir boşluktur. Zamana gelince o, ezel âleminin karanlıklarının dibinden, ebed âleminin karanlıklarına çıktığı düşünülen uzun bir hattır. Sanki o, ezel dağının dibinden çıkmış, ebed dağının dibine girinceye kadar uzanmıştır. Nereden çıktığı ve nerede duracağı bilinmemektedir. İlk ve son. zamanın sıfatlarıdır. Açık ve gizli (Zahir ve Bâtın) ise mekânın sıfatlarıdır. Bu dört şeyin kemâli ise dir. Cenâb-ı Hakk, zahir ve bâtın olarak mekânı, ilk ve son olarak da zamanı doldurmuştur. Zamanın ve mekânın yöneticisi Hakk Teâlâ olunca, O, zamandan ve mekândan münezzeh olur.
Bunu iyice anladığına göre biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın bir Arş'ı, bir de Kur-sî'si vardır. Böylece mekânı Kürsî've haölamış ve Cenâb-ı Allah:
"O'nun Kürsîsi gökleri ve yeri kucaklamıştır" (Bakara, 255} buyurmuş; zamanı da Arş'a bağlayarak "O'nun Arş'ı suyun üzerindedir" (Hûd, 7) buyurmuştur. Çünkü zamanın akışı, suyun akışına benzer. Kürsî'den öteye bir mekân; Arş'tan öteye de bir zaman yoktur. Buna göre yücelik Kürsî'nin sıfatıdır. Bu daCenâb-ı Hakk'ın "ayeti ile ifade edilendir Azamet ise Arş'ın sıfatıdır. Bu Cenâb-ı Allah'ın;
"De ki: Bana Allah yeter. Ondan başka hiç bir tanrı yoktur. Ben ancak O'na tevekkül eder güvenir dayanırım.) O, büyük Arş'm sahibidir" (Tevbe, 129) ayeti ile ifade edilendir. Yücelik ve büyüklüğün (azametin) kemâli Allah'a aittir Nitekim Cenâb-ı Allah: "Göklerin ve yerin muhafazası Ona ağır da gelmez. 0, çok yüce, çok büyüktür" (Bakara, 255) buyurmuştur.
Yücelik ve büyüklük kemâl derecelerinden iki derecedir Ancak büyüklük (azamet) derecesi, yücelik (ulüvv) derecesinden daha mükemmel ve daha güçlüdür. Bunların üstünde kibrıya derecesi vardır. Nitekim Allah Teâlâ, hadîs-i kudsîde, "Kibriya Benim ridâm (cübbem), azamet ise izânm (alt elbisem)dir126[126] buyurmuştur. Şüphesiz ki ridâ, izârdan daha büyüktür Celâl sıfatı, derece ve şerefçe bütün bu sıfatların üstündedir Bu da Cenâb-ı Hakk'ı, kendine mahsus hakikati ve belirli kimliği hususunda, mümkinattan herhangi bir şeye benzemekten tenzih etmektir.
İşte Allah Teâlâ bu hususî celâl hüviyetinden ötürü, ulûhiyyet sıfatına müstehak olmuştur. İşte bu manadan dolayı da Hz. Peygamber (a.s.) "Ya zel-Celâl-i ve'l-ikrâm zikrine devam ediniz127[127] buyurmuştur. Cenâb-ı Allah da "Ancak, Celâl ve ikram sahibi olan Rabbmın zâtı bakî kalacaktır." (Rahman, 27) ve " "Azamet, saltanat ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir!" (Rahman. 78) buyurmuştur. 128[128]

Namaza Hazırlık

Bu kaideyi iyice kavradığında, bil ki, namaz kılacak kimse, namaza niyet ettiğinde, Cenâb-ı Allah'ın vasıfları hakkında "Onlar Cenâb-ı Hakk'ın cemâlini dilerler" (Kehf, 28) dediği kimselerden olur. En büyük Sultanın huzuruna girmek isteyen kimseye, kirlerden ve pisliklerden temizlenmesi gerekir. Bu temizliğin birkaç mertebesi vardır:
Birinci mertebe: Tevbe etmek suretiyle, nefsi günah kirlerinden temizlemek. Nitekim

---

[125] [125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/389-391.
[126] [126] Ebu Davud, libâs, 27 (4/59); Müsned. 2/248.
[127] [127] Tirmizî, Daavât, 92 (5/539).
[128] [128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/391-392.

Cenâb-ı Allah şöyle buyurur:

"Ey iman edenler, Cenâb-ı Hakk'a nasûh (halis niyetli ve doğru olarak yapılmış) tevbe ile tevbe ediniz " (Tahrim,8).

Zühd makamında olan kimsenin, temizliği, dünyanın helâl ve haramından te mizlenmesi şeklinde olur İhlâs makamında olan kimsenin temizliği ise, yaptığı amellerine değer vermeme ile olur. Muhsinler makamında olan kimsenin temizliği ise, yaptığı iyiliklere değer vermeme ile olur. Sıddîklar makamında olan kimsenin temizliği de, Allah'tan başka her şeyden temizlenme ile olur. Netice olarak diyebiliriz ki: Makamlar çok, dereceler ise son derece birbirinden farklıdır. Nitekim Hak Teâlâ:

"O halde sen yüzünü bir muvahhîd olarak dine, Allah'ın o fıtratına çevir ki, O, insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışına (hiç bir şey) bedel olmaz " (Rûm, 30) buyurmuştur.

Bu sebeble, Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında "Onlar Allah'ın cemâlini dilerler" buyurduğu kimselerden olmak istiyorsan, ayağa kalk ve nefsinde, cisim ile ruh âleminden olan bütün mahlûkatı hazır tut.

Bunu şöyle yapabilirsin: Önce nefsinden başlar, sonra da sana ait basit ve mü-rekkeb uzuvlarının tamamını, bütün tabiî, hayvanî ve insanî kuvvetlerini aklında tutarsın. Daha sonra da madenler, bitkiler, insan ve insanın dışındaki bütün canlılar âlemini aklında toplamaya çalış. Sonra denizleri, dağlan, tepeleri, sahraları ve bunlarda bulunan enteresan bitkileri, canlıları ve toz zerreciklerini öncekilere kat. Sonra buradan, alabildiğine büyük ve geniş dünya semasına yüksel, sonra Sidre-i Müntehâ'ya, Refref'e, Levh'a, Kalem'e, Cennete, Cehenneme, Kürsî'ye ve Büyük Arş'a ulaşıncaya kadar, bir semadan, diğer semaya yükselmeye devam et. Sonra cisimler âleminden, ruhlar âlemine geç ve aklında, süflî, beşerî ve arzî ruhların tamamını ve bunun yanında beşerî olmayan ruhları topla (hatırında tut).

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de "dağların ve denizlerin melekleri" diye bahsettiği, dağlara ve denizlere ait ruhların tamamını, dünya semasının ve yedi kat semanın meleklerini aklında tut. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Göklerde bir karış yer bile yoktur ki, orada ayakta veya oturan bir melek olma-sın.129[129]

Sonra Arş'ı kuşatan bütün melekleri, Arşı ve Kürsî'yi taşıyan bütün melekler zihninde tut ve bunlardan, Cenâb-ı Allah'ın "Rabbinin ordularım, Ancak Rabbin bilir" (Müddessir, 31) buyurduğu gibi bu âlemin dışında olan şeylere geç. 130[130]

Tekbirin Hakikati

Cismanî ve ruhanî âleme ait bütün bu kısımları zihninde toplayıp hazır edince, de." sözünle, icadı ile eşyanın var olduğu, ve eşyada sıfat ile fiillerinin kemâli tecelli eden zatı kastedersin." sözünle de Cenâb-ı Allah'ın, eşyaya benzemekten ve onun gibi olmaktan münezzeh olduğunu kastedersin. Bundan da öteye, O, aklın, kendisini eşya ile kıyas etmenin ve ona benzetmenin caiz olduğuna hükmetmesinden münezzehtir. İşte bu, namaza başlarken söylenen sözünden kastedilen manadır

Bu tekbirin izahında ikinci şekil şudur: Hz. Peygamber (s.a.s.);

"İhsan, Cenâb-ı Allah'a, sanki Onu görüyormuşçasına ibâdet etmendir. Her ne kadar sen Onu görmüyorsan da, O, seni görüyor"131[131] buyurmuştur. İşte bu se-bebledir ki sen, "Allah, beni görmemekten ve benim sözümü duymamaktan yücedir" (Yani beni görür, duyar)" demiş olursun.

Tekbirin üçüncü şekilde izahı şudur: Allah, akılların, vehimlerin ve anlayışların kendisine ulaşmasından yücedir.

Hz. Ali (k.v.) de: "Tevhid, senin Cenab-i Allah'ın zatı hakkında "şöyledir" diye bir zanda bulunmamandır" demiştir.

---

[129][129] Benzen bir hadis için bkz: Tirmizî, zühd. 9 (4/556): İbn Mâce, Zühd. 19 (2/1402).

[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/392-394.

[131][131] Buhârî. Tefsir (6/20).

Tekbirin izahında dördüncü şekil şudur: Allah, mahlûkatın, O'na gerçek manada kulluk yapmaya gücünün yetmesinden büyüktür. Buna göre mahlûkatın ta-atları, Cenâb-ı Allah'a hizmet etmekten acizdir. Onların hamd-ü senaları, Cenâb-ı Hakk'ın kibriyasını ifade etmekten acizdir. Onların ilimleri, O'nun samediyyetinin künhüne ulaşmaktan âcizdir.

Ey kul sen. aklınla cisimler ve ruhlar âleminin bütün dikkate şayan hâllerini ihata etme derecesine ulaşsan bile, en nihayete ve en dibe ulaşman bir yana Allah'ın celâl meydanlarının başlangıcına ulaştığını, nefsinin sana fısıldamasından sakın. Şair ne güzel söylemiş:

"Bu isimler Allah hakkındaki bilgimizi arttırmaz; Bunlar, ancak dile getirdiğimiz bir lezzettir."

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Allah'a yapmış olduğu dua ve senalardan birisi de şudur.

"Fikrin derinlikleri sana ulaşamaz, hiç bir mütefekkirin fikri sana varamaz! Kudretinin sıfatlan, mahlûkatın sıfatından yücedir! Azametinin kibriyâsı (yücelik, ululuk), mahlûkatın vasıflarından yüksektir." Allâhu Ekber, dediğinde, aklının gözünü Allah'ın celâlinin ufuklarına çevir de "AHahım Seni tennü Allah'ın celâlinin ufuklarına çevir de, " "Allahım, Seni tenzih eder, hamdinle teşbih ederiz", daha sonra " "Varlığımı sana yönelttim" de! Sonra da, buradan emir ve teklifler âlemine geç ve Fatiha Sûresi1 ni, içinde dünya ve ahiret âleminin hayranlık uyandıran şeylerini müşahede edip Allah'ın güzel isimlerinin ve yüce sıfatlarının nurlarını, geçmiş dinleri ve mezheb-leri, ilâhî kitapların sırlarını ve nübüvvetin kanunlarını göreceğin bir ayna kıl! Böylece şeriata, oradan tarikata, oradan da hakikata ulaşır; nebî ve resullerin derecelerini, kendilerine lanet edilmiş, kovulmuş ve sapıtmış kimselerin derekelerini mütalâa edersin. dediğinde, bununla dünyaya bak, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın ismiyle gökler ve yerler ayakta durur. " dediğinde bununla ahireti görürsün. Çünkü, hamd kelimesiyle ahiret ayakta durur. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "O (cennetliklerin) dualarının sonu, hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur, demeleridir" (Yûnus 10) buyurmuştur. dediğinde ise, bununla rahmet, lütuf ve ihsanda bulunmadan ibaret olan cemâl âlemine bak! " dediğin zaman, bu sözle celâl alemiyle bu âlemde meydana gelen halleri ve aklı ürküten durumları gör!" dediğinde, bununla şeriatı; " dediğinde, bununla tarikatı; dediğinde, bununla da hakikati gör!" dediğin zaman, bununla, peygamberlerden, sıddîklerden, şehitlerden ve sâlih kullardan olan saadete ermiş olanlarla yüce ikramlara nail olmuş kimselerin derecelerini gör!" dediğin zaman, bununla, âfak ehlinin fâsıklan-nın mertebelerini gör." dediğin zaman da, küfür, ayrılık, horluk ve nifak ehlinin, çok olan derekelerini, birinden farklı olan taraf ve yanlarını gör.

Sonra sana, bu yüce haller ve yüksek mertebeler açılınca, gayeye ve nihayete ulaştığını sanma. Aksine Cenâb-ı Allah'ın kibriyasını (büyüklüğünü) ikrara, kendinin zillet ve meskenetini itirafa dön, ve de. Sonra Kibriya sıfatından, Azamet sıfatına m ve "Azamet sahibi Rabbimi teşbih ederim" de. Azamet sıfatından bir zerre bilmek istersen, beyan ettiğimiz gibi. Azametin Arş'ın sıfatı olduğunu, insanın aklı ile, âlemin songününe kadar kalsa bile, Arş'ın azametinin künhüne ulaşamıyacağını bil. Sonra, yine şunu da bil: Arş'ın azameti. Cenâb-ı Allah'ın azameti yanında, denizdeki bir damla kadar kalır Öyleyse senin, Cenâb-ı Allah'ın azametinin künhüne ulaşman nasıl mümkün olur? Sonra bu noktada enteresan bir sır vardır O da şudur: "En büyük Rabbimi teşbih ederim" denilmedi de" "Büyük rabbimi teşbih ederim" denildi."Yüce Rabbimi teşbih ederim" denilmedi de"En yüce Rabbimi teşbih ederim" denildi. Bu farklılığın, anlatılması caiz olmayan acîb sırları vardır. Rükûya vardığında" deyip tekrar doğrul ve karşında durana, senin hamdtrte karşılık verene dua ederek "Allah, hamdedene icabet etti" de. Sen bu duayı başkası için yaptığın zaman kendin için de bulursun. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in müslüman kardeşine yardım ettiği müddetçe, Cenâthi Allah da ona yardım eder!' sözünden kastedilen de budur.

"Bu makamda tekbir olmamasının sebebi nedir?" denilirse deriz ki: Tekbir, kibriya (ululuk ve azametten) alınmıştır ki bu, heybet ve korku makamıdır. Buradaki makam ise, şefaat makamıdır. Bu iki makam birbirinden farklıdır

Şefaat makamını geçtiğin zaman, tekbire geç, ve onunla yücelik sıfatına ine rek, "En yüce Rabbimi teşbih ederim" de. Bu böyledir, çünkü, secde, rükûdan daha çok tevazu ifade eder. Bu sebeble de secdede zikredilen dua, mübalâğa sığası ile şeklindedir; rükûda zikredilen dua ise, mübalâğa sığası ile olmayıp, şeklindedir

Rivayet olunduğuna göre Cenab-ı Allah'ın, Arş'mın altında adı Hazkîl olan bir meleği vardır Cenâb-ı Allah, ona: "Ey melek! uç!" diye vahyeder O da otuzbin sene, sonra bir otuzbin bin sene daha, sonra bir otuzbin sene daha uçar. Fakat o, Arş'ın bir tarafından diğer tarafına ulaşamaz. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ona şöyle vahyeder: Eğer sen, sûrun üflenmesine kadar uçsaydın bile Arş'ın diğer tarafına varamazdın. Melek de: "En yüce Rabbimi teşbih ederim." der. 132[132]

Her Rekatta İki Secde Olmasının Hikmeti

Eğer, "Her rekatta iki secde olmasındaki hikmet nedir?" denilirse, deriz ki: Bunda birçok husus vardır:

Birincisi: İlk secde ezel içindir, ikinci secde ise ebed içindir. Bu iki secde arasında kalkmak ise, dünyanın ezel ile ebed arasında var olduğuna işarettir Bu böyledir, çünkü, Allah'ın ezelî oluşu ile O'nun "evvel" olduğunu, kendisinden önce başka bir evvelin olmadığını anlıyor ve bunun üzerine O'na secde ediyorsun. Allah'ın ebedî oluşu ile de O'nun "âhır" olduğunu, ondan sonra başka bir âhirin olmadığını öğreniyor ve bunun üzerine O'na ikinci kez secde ediyorsun

İkincisi: Denildiki, birinci secde ile dünyanın ahiret karşısında fânî olduğu; ikinci secde ile de ahiret âleminin, Allah'ın celâlinin nurunun zuhuru karşısında fanî olduğu bildirilmiştir

Üçüncüsü: Birinci secde her şeyin haddizatında fânî olduğu; ikinci secde de, her şeyin ancak Allah'ın bakî kılması ile beka bulabileceğini gösterir. Nitekim Cenâb-ı Hakk: "Allah'ın zatı hariç herşey helak olacaktır" {Kasas, 88) buyurmuştur

Dördüncüsü: Birinci secde şehadet âleminin Allah'ın kudretine boyun eğdiğine, ikinci secde de ruhlar âleminin bizzat Allah'a boyun eğmiş olduğuna delâlet eder Nitekim Cenâb-ı Hakk: "Haberin olsun ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" (Araf, 54) buyurmuştur.

Beşincisi: Birinci secde, Allah'ın zatına ve sıfatlarına dair bize verdiği bilgiler mikdarına şükür; ikinci secde O'nûn celâl ve kibriyasının haklarını eda etmeye ulaşamamanın korkusu ve acizliği için yapılan secdedir

İnsanlar "azamet"ten beden büyüklüğünü, yükseklikten (ulüvv) cihet yüksekliğini, büyüklükten (kiber), yaşlılığı anlarlar. Cenâb-ı Hakk, bu tür vehimlerden yücedir. O, azamet sahibidir, fakat cüsse bakımından değil. O, yücedir ama cihet bakımından değil. O büyüktür, fakat yaş bakımından {zaman bakımından) değil. O, tek ve bir iken, O'nun hakkında bunlar nasıl söylenebilir? O. bir hacme sahıb olmaktan münezzeh iken, nasıl cüsse bakımından azametli olabilir? O, bir cihette bulunmaktan münezzeh iken, nasıl cihet bakımından yüksek olabilir? Süre (zaman) bir saatten diğer saate değiştiği ve muhdes (sonradan olma) olduğu için ve onu yaratan da kendisinden mevcut olduğu için, Allah, nasıl zaman itibarı ile büyük (yaşlı) olabilir? O, mekana bağlı olmadan mekandan münezzeh ve zamana bağlı olmadan zamandan önce olduğu halde, nasıl zaman bakımından büyük (yaşlı) olabilir? Öyleyse O'nun kibriyası, azametinin kibriyası; azameti, yücelik azameti ve yüceliği de celâlinin yüceliğidir. O, hissolunan şeylere benzemekten ve hayal edilen şeyler gibi olmaktan yücedir. O, vehmedenlerin vehminden daha büyük, niteleyenlerin nitelemelerinden daha yüce ve kendisini ululayanla-nn ululamalarından daha yüksektir. Hissin sana Cenâb-ı Allah'a ait bir misal getirdiğinde, de. Hayalin bir şekil ortaya atıp, onu Cenâb-ı Allah'a vermek istediğinde, de Allah'ı sıfatlarından_tecrid etme uçurumunda ayağın kaydığı zaman, "Varlığımı, gökleri ve yeri yaratan Allah'a yönelttim" (Enam, 79) de. Ruhun izzet ve celâl meydanlarında cevelân edip, sonra yüce sıfatlar ile esmâ-i hüsnâ'ya yükseldiğinde ve Kalem'in Levh-i Mahfuz üzerine yazmış olduğu şeylerin nakışlarını gözden geçirip mukar-reb meleklerin teşbihlerini, ruhanî meleklerin tenzihlerini duyup da bir müddet orada beklediğinde, bütün bu haller esnasında şu ayeti oku:

"İzzet (galebe) sahibi Rabbin, onların isnad etmekte oldukları vasıflardan yücedir,

---

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/394-396.

münezzehtir. Gönderilen bütün peygamberlere selâm, ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun " (Saffât, 180-182). 133[133]

“Elhamdulillah” Cümlesindeki İncelikler

Bu fasıl" sözünün incelikleri ve Fatiha Sûresi'nde yer alan beş ismin faydalan hakkındadır.
sözünün inceliklerine gelince bu dört nüktedir
Birinci nükte: Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim (a.s.), Cenâb-ı Hakk'a, şunu sormuştur: "Ya Rabbî sana deyip hamdedenin mükâfaatı nedir?" Cenâb-ı Allah: şükrün hem başı hem sonudur" diye cevab vermiştir. Hakikat ehli şöyle demişlerdir:" ifadesi şükrün başı olduğu için, Cenâb-ı Allah onu Kur'ân'ın başlangıcı yapmış, yine bu şükrün sonu olduğu için, Cenâb-ı Hakk onu cennetliklerin de son sözü kılmış ve "Onların dualarının sonu, "Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun" (demeleridir)" (Yûnus. 10) buyurmuştur.
Hz. Ali (r.a.)'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Allah, aklı, ezelî ilminde saklı ve gizli bir nurdan yaratmış; ilmi onun canı; anlayışı onun ruhu; zühdü onun başı; hayayı onun gözü; hikmeti onun dili; hayrı onun kulağı; acımayı onun kalbi; merhameti onun düşüncesi ve sabrı da onun karnı kılmıştır. Sonra akla, "konuş" denildi. Bunun üzerine o da: "Eşi; zıddı, misli ve dengi olmayan; izzetinden ötürü her şeyin zelil olduğu Allah'a hamdolsun" dedi. Bunun peşi sıra da Cenâb-ı Allah: "İzzetim ve celâlime yemin ederim ki Benim katımda senden daha değerli olan bir mahlûk yaratmadım" demiştir."
Yine nakledildiğine göre, Hz. Adem (as.) aksmnca, dedi. Böylece onun ilk sözü de bu oldu. Bunu iyice kavradıysan deriz ki, mahlûkatın en üst derecesi akıl, en alt derecesi ise Adem {a.s.)'dır. Aklın ilk sözünün " Âdem (a.s.)'ın da ilk sözünün yine olduğunu nakletmiştik. Böylece, sonradan yaratılmışların ilki olan varlıkların ilk sözünün ve sonradan yaratılmışların sonuncusunun ilk sözünün bu kelime olduğu sabit olunca, şüphesiz Cenâb-ı Hakk bu kelimeyi kitabının başlangıcı kılmış, buyurmuştur. Yine, Allah'ın kelimelerinin ilkinin sözü, peygamberlerinin sonuncusu Hz. Muham-med (s.a.s.) olduğu ve bu ikisi {ilk ile son) arasında bir münasebet bulunduğu sabit olunca, şüphesiz Cenâb-ı Hakk, sözünü, Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.)'e gönderdiği kitabın ilk ayeti kılmıştır Durum böyle olunca, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e "hamd" kelimesinden iştikak etmiş (türetilmiş) iki isim vermiştir. Biri, "Ahmed" diğeri ise "Muhammed'dir. işte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ben gökte Ahmed. yerde ise Muhammed'im (Bu isimlerle bilinirim.)" buyurmuştur. Çünkü gök ehli Allah'ı övmekle meşguldür. Allah'ın Resulü ise onların Allah'ı en çok hamdedenı (Ahmed)dir. Allahu Teâlâ da, " "İşte bunların çalışmaları meşkûr (ve makbul) olur" (isrâ. 19) buyurduğu gibi, yeryüzü ehlini övmektedir Resûiullah (s.a.s.) ise insanlar içinde, Allah'ın en çok övdüğü {Muhammed)dir
İkinci nükte: Hamd, ancak nimet ve rahmete ulaşıldığı zaman olur. Hamd, kelimelerin ilki olunca, nimet ve rahmetin de fiil ve hükümlerin ilki olması gerekir. İşte bu sebebten ötürü; Cenâb-ı Allah, hadîs-i kudsîde.
"Rahmetim gazabımı geçti.134[134] demiştir.
Üçüncü nükte: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir ismi de "Ahmed"dır. Bunun manası ise. hamdedenlerin en çok hamd-u sena edenidir. Bu sebeble. Allah'ın Hz. Mu-hammed (s.a.s.)'e verdiği nimetlerin daha çok olması gerekir. Çünkü hamdın çok olmasının nimet ve rahmetinin çok olmasından dolayı olduğunu açıklamıştık. Durum böyle olunca, Allah'ın rahmetinin Hz. Ahmed (s.a.s.) hakkında, bütün âlemlere verilenden daha çok olması gerekir, İşte bu sebeble, "Biz seni, ancak âlemlere rahmet olasın diye gönderdik." (Enbiyâ. 107) buyurulmustur.
Dördüncü nükte: Hz. Muhamrned (s.a.s.)'t peygamber olarak gönderen Allah'ın da, "rahmet" kökünden iştikak etmiş iki ismi vardır Bunlar: "rahman" ve "rahîmdır. Bu iki isim

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/396-398.
134[134] Müslim. Tevbe 14-16 (4/2107-2108).

mübalâğa ifade ederler. Resûlullah'ın da "rahmet" manasından türemiş iki ismi vardır: Bunlar. "Muhammed" ve "Ahmed"tir. Çünkü, hamdin meydana gelmesinin, rahmetin meydana gelmesine bağlı olduğunu açıklamıştık. Buna göre. Muhammed ve Ahmed isimlen, "rahmet edilen" ve "merhametli" yerine geçer. Bir kısım rivayetlerde. 'Hamd". "Hâmıd" ve "Mahmûd" kelimelerinin de Hz. Peygamber'in isimlerinden olduğu bildırılmıştır.Oyieyse Hz. Peygamber (s.a.s.)e ait bu beş isim "rahmet'e delâlet eder Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki Cenâb-ı Hakk, "Kullanma haber ver ki: Hakikaten Ben, (evet) Ben çok bağışlayıcı ve merhametliyim " (Hicr 49) buyurmuştur. Ayetteki "haber ver" kelimesi. Hz. Muhammed (a.s.)'a işarettir. Burada Hz. Peygamber (a.s), diğer kullardan önce zikredilmiştir (Kullarım) kelimesindeki "ye" zamiri, Allah'a aittir. deki "ye" zamiri de O'na aittir. Yine (Ben) zamiri de Cenâb-ı Allah'ı gösterir Ayetteki "gafur" ve "rahîm" vasıfları da Allah'ın iki sıfatıdır, Böylece, bu beş lâfız, kerîm ve rahîm olan Allah'a delâlet eder. Kıyamet günü kullar, öncüleri de rahmete delâlet eden beş ismi ile Hz. Muhammed (s.a.s.) olduğu halde, arkalarında da, Allah'ın rahmete delâlet eden beş ismi olduğu halde yürürler Peygamber (s.a.s.)'in rahmeti çoktur. Çünkü Cenâb-ı Allah buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti ise sınırsızdır Nitekim O, Rahmetim, her şeyi kaplar"(A'râf, 156) buyurur. Günahkârın, rahmetle dopdolu bu on denizin yanında, kaybedeceği nasıl düşünülebilir?

Bu sûrede geçen beş ismin faydaları birçoktur. Bunlardan:

Birinci nükte: Fatihada on şey vardır Beşi, rubûbiyyet sıfatlanndandır. Bunlar, Allah, Rab, Rahman, Rahîm ve Mâlik isimleridir Beşi de ubûdiyyet (kulluk) sıfatlanndandır Bunlar, ubûdiyyet, istiâne (yardım talebetme), hidayet isteme, istikamet isteme ve nimet istemedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet" buyurmuştur İşte bu beş isim, o beş hale mukabil olur Sanki şöyle deniliyor. "Ya Rabbî! Sadece Sana ibadet ediyoruz. Çünkü sen Allansın. Sadece Senden yardım taleb ediyoruz. Çünkü Sen Rabb'sın. Bizi dosdoğru yola hidayet et, çünkü Sen Rahmân'sın. Bize istikâmeti rızık olarak ver, çünkü Sen Rahîm'sin. Bize nimet ve kerem yağmurlarını indir, çünkü Sen din gününün mâlikisin."

İkinci nükte: İnsan, beş şeyden meydana gelmiştir. Bedenî, şeytanî nefsî, şehvanî nefsi, gadabî nefsi ve melekî.aklî özü.. Cenâb-ı Hakk, buna göre, bu beş ismiyle şu beş mertebeye tecellî etmiştir. Allah ismi, melekî, aklî, felekî ve kudsî ruha tecellî etti de, böylece ruh Allah'a boyun eğip, itaatta bulundu. Nitekim O, "Dikkat ediniz, kalbler Allah'ın zikriyle sükûnete erer" (Ra'd. 28) buyurmuştur.

Şeytanî nefse de, Rabb isminin göstermiş olduğu, iyilik (birr) ve ihsanla tecellî etmiştir. Böylece nefs. Allah'a isyan etmeyi bırakmış, Deyyân olan Allah'ın taatine boyun eğmiştir

Gadabî nefse de, kahr ve lütuftan meydana gelmiş Rahman ismiyle tecellî etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hakk: " "Gerçek mülk, o vakit Rahman olan Allah'ındır" (Furkân 26) buyurmuştur. Böylece nefis, düşmanlığı terket-mıştir. Şehvanî ve behîmî (hayvanî) nefse de, Rahîm ismiyle tecellî etmiş de, nefse mubah ve güzel olan şeyleri helâl kılmıştır. Nitekim, "Temiz şeyler size helâl kılındı'1 (Mâide 4) buyurmuştur Böylece, o nefis yumuşamış ve Allah'a isyan etmeyi terketmıştir Cesed ve bedenlere, sözünün kahrı ile tecellî etmiştir Çünkü beden katı ve yoğundur. Dolayısıyla çok güçlü bir kahr gerekir. Bu da kıyamet gününün korkusundan meydana gelen kahrdır.

Hakk Subhânehû, bu mertebelere beş ismiyle tecellî edince, cehennem kapıları kapanır, cennet kapılan açılır Sonra bu mertebeler, geri dönmeye başlarlar da, böylece bedenler itaat eder ve derler.

Şehvanî nefisler, itaat eder ve lezzetlen terketme ve şehvetlerden yüz çevirmek hususunda derler.

Gadabî nefisler itaat eder, "bize hidayet et" füjurt) , bize doğru olan yolu göster ve dininde bizi sebatkâr kıl, der Şeytanî nefis, itaat eder, Allah'tan doğruluk ve hak yoldan sapmadan onu korumasını ister de, der.

Kudsî melekî ruhlar baş eğer ve Cenâb-ı Allah'tan kendilerini kudsî, yüce, tertemiz ve muazzam ruhlara ulaştırılmalarını talep ederler de,

Üçüncü nükte: Hz. Peygamber (s.a.s.):

İslam beş esas üzerine bina edilmiştir: A,'lah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehadet etmek; namazı dosdoğru kılmak; zekât vermek; Ramazan orucunu tutmak ve Kabe'yi haccetmek[135[135]] buyurmuştur

Buna göre, Allah'dan başka ilâh olmadığına şehadet etmek, Allah isminin nurunun tecellîsinden; namaz kılmak Rabb isminin tecellîsinden meydana gelmiştir. Çünkü Rabb "terbiye" kökünden türemiştir. Kul da, imanını namazın yardımıyla terbiye eder. geliştirir. Zekât vermek Rahman isminin tecellîsinden meydana gelir Çünkü Rahman merhamet etmede mübalâğayı ifade eder. Zekât verme işi de, fakirlere acımaktan ötürü tahakkuk eder. Ramazan orucunun farz olması. Ra-hîm isminin tecellîsindendir. Çünkü oruçlu kimse acıktığı zaman, fakirlerin açlıklarını hatırlar da, onlara muhtaç oldukları şeyi verir. Yine oruç tutan kimse, acıktığı zaman hissî bazı lezzetlerden kesilir. Ölürken de, bu kimseye, lezzetlerden ayrılmak kolaylaşır. Haccın farz olması isminin tecellîsindendir. Çünkü kişi hac yaptığında, vatanından ayrılması ve çoluk çocuğunu terketmesi gerekir. Bu da, kıyamet gününün yolculuğuna benzer. Yine hac yapan kimse, yalınayak, başı açık ve çıplak olur. Bu da, kıyametteki insanların haline benzer. Hülâsa, diyebiliriz ki, hac ile kıyametin durumları arasında gerçekten pek çok benzerlikler vardır.

Dördüncü nükte; Beş çeşit kıble vardır; Beyt-i Makdis, Kabe, Beyt-i Ma'mûr, Arş ve Allah'ın celâlinin dergâhı. Allah'ın Fâtiha'daki beş ismi, bu beş kıbleye bölüştürülmüştür.

Beşinci nükte: Duyular beştir:

1-) Görme duyusu. Nitekim Cenâb-ı Allah "Ey basiret sa-hibleri siz bundan ibret alın " {Haşr, 2} buyurmuştur

2-) İşitme duyusu. Nitekim Cenâb-ı Allah: "Onlar söze kulak verir ve onun en güzeline uyarlar" (Zûmer, 18) buyurur.

3-) Tatma duyusu. Cenab-ı Hakk, "Eypeygamberler, temiz ve helâl olan şeylerden yeyin, sâlih ameller işleyin " (Mü’minûn, 51) buyurur.

4-) Koklama duyusu. Cenâb-ı Allah " Bana bunak demezseniz, inanın ki (şimdi) Yûsufun kokusunu duyuyorum " {Yûsuf, 94) buyurur.

5-) Dokunma duyusu. Nitekim Cenâb-ı Allah: "Onlar ırzlarını koruyanlardır" (Mü'minûn. 5) buyurur. O halde ey insan, Allah'ın bu beş isminin nuru ile, şu beş düşmanın zararlarını defetme hususunda yardım talep et.

Altıncı nükte: Fatiha Sûresi'nin birinci yarısı beş ismi ihtiva etmekte olup, buradan sırlara nurlar saçılır.

İkinci yarısı ise kulun beş sıfatını ihtiva etmektedir ki, buradan da bu nurların basamaklarına sırtar yükselir. Bu iki durum sebebiyle kulun namazdaki miracı gerçekleşir. Birinci durum iniş, ikinci durum ise bir yükseliştir. Bu Fâtiha'nın iki kısmı arasındaki ortak çizgi ile arasını ayıran çizgidir. Bunu şöyle izah edebiliriz: Kulun ihtiyacı ya dünyayı isteme hususundadır, ki bu da zararı defetmek ve menfaati elde etmek diye iki kısma ayrılır, yahut da ahireti istemek hususundadır, ki bu da cehennemden kaçmak olan zararı defetmek ve cenneti istemekten ibaret olan hayrı talebetmek diye iki kısma ayrılır. Böylece bunların toplamı dört eder. En şereflisi olan beşinci kısım ise, bir şey istemek için veya bir şeyden korktuğundan dolayı değil de, sadece Allah, Allah olduğu için, O'na hizmet etmeyi, itaati ve ibadeti istemektir. Eğer "Allah" isminin nurunu müşahede edersen, Allah'tan. Allah'tan başka bir şey istemezsin. Eğer "Rabb" isminin nurunu müşahade edersen, O'ndan cennetin hayırlarını talebedersin. Eğer Allah'ın "Rahman" isminin nurunu müşahede edersen, O'ndan bu dünyanın hayırlarını istersin. Eğer, O'nun "Rahîm" isminin nurunu müşahede edersen, Allah1 tan, ahiret zararlarından seni korumasını istersin. Ve eğer "Mâliki-i yevmid-dîn" isminin nurunu müşahede edersen, Ondan ahiret azabına uğramaman için seni bu dünyanın afetlerinden ve çirkin fiillerinden muhafaza etmesini istersin.

Yedinci nükte: Bu beş ismi, şu meşhur zikirde adı geçen beş mertebeye yerleştirmek de mümkündür:

[135[135]] Buhârî. iman, 1 (1/8); Müslim, iman, 21 (1/45).

"Allah'ı tenzih ve teşbih ederiz, Hamd Allah'a mahsustur, Allah'tan başka ilâh yoktur, Allah en büyüktür. Güç ve Kuvvet, ancak Yüce ve büyük olan Allah'tandır."
Bu zikirdeki, sözümüz, İsrâ Sûresi'nin ilk ayeti olan "Kulu (Muhammed'i) geceleyin yürüten (Allah) ne münezzehtir" (isra. 1) ayetidir. sözümüz ise beş ayrı surenin başlangıcıdır (Fatiha, En'âm, Kehf, Sebe, Fâtır sûreleri). sözümüz bir sûrenin (Âl-i İmrân Sûresi'nin) başlangıcıdır. Bu da "Elif, lâm, mim, Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır" (Âi-j imrân. 1) ayetidir. sözümüz, Kur'ân-ı Kerîm'de, açıkça olmaksızın, bir yerde kelimesine, bir yerde de kelimesine muzâf olmak üzere, iki yerde: Muhakkak ki Allah'ı zikrederek namaz kılmak) en büyüktür" {Ankebût. 45). "Allah'tan olan bir rızâ ise en büyüktür" (Tevbe. 72) sözümüze gelince, bu Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça zikredilmemektedir. Çünkü bu, cennet hazinelerindendir. Hazine ise saklı olur, açıkta olmaz. Fatiha Sûresi'nde zikredilen beş isme gelince, bunlar şu beş zikrin başlangıçlarıdır: sözümüz, sözümüzün; sözümüz, sözümüzün; sözümüz, sözümüzün karşılığıdır Çünkü bizim, sözümüz, ancak, kendisinin kâmil bir kudreti ve mükemmel bir rahmeti olan zata yakışır. Böyle olan da Rahman olan Allah'tır. Yine bizim sözümüz. " sözümüze tekabül eder Bunun manası ise, zayıf kullarına merhamet etmemekten yüce olduğudur. " sözümüz ise, " sözümüze karşılık olmaktadır Çünkü melik ve mâlik olan bir kimse, iradesi hilâfına kullarının hiçbir şey yapamayacakları zattır. Allah en iyi bilir. 136[136]

Besmele Niçin Üç İlâhî İsmi İhtiva Eder?

Bu fasıl, besmelenin üç ismi ihtiva etmesini gerektiren sebeb hakkındadır. Burada birçok husus vardır. Şöyle ki:
Allah Teâlâ, kullarının akıllarına tecellî eder Bu tecellînin üç mertebesi vardır Çünkü Cenab-ı Hakk, ilk önce fiilleri ve ona delâlet eden alâmetleri ile tecellî eder. İkinci mertebede, sıfatları ıJe tecellî eder. En sonunda da zatı ile tecellî eder. De-midi ki: Allah Teâlâ, bütün kullarına fiil ve alâmetleri ile tecellî eder. Nitekim şöyle buyurmuştur "Denizlerde dağlar gibi akıp giden gemiler de
Onun mvtlerindendir." (Şûra, 32) ve "Muhakkak ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde ayetler (deliller) vardır" (Âi-i imrân. 190) Sonra Allah, dostlarına (evliyaya) sıfatlarıyla tecellî eder. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur:
"Allah'ın gökleri ve yeri yaratması nususunda düşünürler ae "ty Kabbimiz bunu boşa yaratmadın." (Âli imrân, 190) Sonra Cenâb-t Hakk, büyük peygamberlere ve meleklerin reislerine zatı ile tecellî eder. O şöyle buyurur:
"Sen, "Allah" de (geç) ve sonra onları daldıkları batakta oynasmlar diye bırak" (En'âm. 91), Bunu iyice bildiğin zaman biz deriz ki, "Allah" (c.c.) ismi, Zât-ı ılâhî'si-nin en kuvvetli tecellî eden ismidir. Çünkü O, lafız bakımından isimlerin en açığı, mana bakımından da akılların anlayamayacağı kadar uzak olanıdır. Buna göre o, inkarı güç ve sırlan idrak edilemeyen zahir (açık) ve bâtın (kapalı) olandır. Hüseyin b. Mansûr eI-Hallac şöyle demiştir;
"Bu (Allah ismi) insanların yanında olan bir isimdir ki, onun vasıtası ile "Allah" kelimesinin manalarından bir manayı bilebilmek için, bu isimde ve bu isim sebebi ile insanlar şaşırdı. Allah'a yemin olsun ki insanlar, onu ortaya koyan ortaya koymadıkça (yani Allah vermedikçe) ondan bir ipucu elde edemezler"
Ve yine bu zat şöyle demiştir:
'Ey her canlının vehmine gizli kalacak kadar dakik olan sırlar sırrı! Hem zahir olarak hem bâtın olarak her şey ile her şeye tecellî ettin."
"Rahman" ismine gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'm yüce sıfatları ile tecellîsini ifade eder. Bundan dolayı da Allah,
"De ki: Gerek "Allah" diye, gerek "Rahman" diye dua ediniz. Hangisi ile dua ederseniz edin, nihayet en güzel isimler O'nundur" (isrâ. 110) buyurmuştur. "Rahîm" ismi de, Allah Teâlâ'nın ful ve alâmetleriyle tecellîsini gösterir. Cenâb-ı Allah, bundan dolayı, "Ey Rabbİmiz, senin

---

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/398-403.

rahmetin ve İlmin her şeyi kuşatmıştır" (Mermin 7) buyurur. 137[137]

Fatiha Niçin Allah'ın Beş İsmini İhtiva Eder?

"Bu fasıl, Fatiha Sûrest'nin bu beş ismi İhtiva etmesinin sebebi hakkındadır."

Bunun sebebi şudur: İnsanın durumlarının beş mertebesi vardır. Birincisi, yaratılma. İkincisi, dünya menfaatları hususunda eğitilme. Üçüncüsü, mebde'i tanıtma hususunda yetiştirilme. Dördüncüsü, me'âdı tanıtma hususunda yetiştirilme. Beşincisi, ruhların bedenler âleminden ahiret âlemine nakledilmesidir. İmdi "Allah" İsmi, yaratmanın, yoktan var etmenin, tekvinin ve ibda'ın (bir örneği olmaksızın yaratmanın) kaynağıdır. "Rabb" ismi, Cenâb-ı Hakk'ın, çeşitli lütuf ve ihsanları ile kullarını terbiye ettiğine delâlet eder. "Rahman" ismi, mebde'i (dünyayı) tanımadaki terbiye-i ilâhiyeye delâlet eder. "Rahim" ismi, kulların neyi yapacaklarını ve neden sakınacaklarını göstermek için, me'âdi (ahireti) tanıma hususundaki ilâhî terbiyeyi gösterir. "Melik" ismi, Cenâb-ı Hakk'ın, insanları dünya yurdundan ceza (ahiret) yurduna nakledeceğine delâlet eder. Sonra kul, bu makamlara erişince sözünü, gayb (sîgasın)dan muhâtab (sığasına) çevirerek "Sadece Sana ibadet ederiz " der Bu ifadesi ile, sanki Cenâb-ı Allah, kuluna şöyle demiştir: Bu beş mertebede, bu beş isimden istifade edip âdeta Ceza Yurduna geçmiş gibi olunca, sanki Allah'ı görecek bir duruma geldin. İşte bu sebeble, O'nunla karşı karşıya imiş gibi konuş, gıyabında imiş gibi konuşmayı bırak da " de. Böylece kul: "Ancak Sana ibadet ederiz; çünkü Sen, yaratan Allah'sın Ancak Senden yardım isteriz; çünkü Sen rızık veren Rabbi-sin. Ancak Sana ibadet ederiz; çünkü Sen Rahmân'sın. Ancak Senden yardım dileriz, çünkü Sen Rahîm'sin. Ancak Sana ibadet ederiz; çünkü Meliksin. Ancak Senden yardım isteriz; çünkü Sen Mâliksin" demiş olur.
Cenâb-ı Hakk'ın sözü, kulunun dünya yurdundan ahiret yurduna; kötülükler yurduna, sürûrlar yurduna geçeceğine delâlet eder. İşte bunun için O, "Bugün için bir azık ve hazırlık gerek. Bu da ibadettir" der. Bu sebeble kul: der Sonra kul: "Kendi gücüm ve kudretimle kazandığım şey azdır. Bu uzun günde (yolculukta), bana yetmez" der de, Rabb'inden yardım talebinde bulunarak: "Yanımda bulunan azdır. O halde rahmet hazinelerinden, bu uzun günde bana yetecek kadar ver" manasında der. Ahiret günü için azığı elde edince, "Bu uzun ve zor bir yolculuktur. Yollar çok ve çeşitlidir. İnsanlar bu çölde şaşırmıştır. Sâlikleri (yola gidenleri) irşada lâyık olan zattan isteyeceğim yoldan başka çıkar yol yoktur" diyerek "Beni doğru yola hidayet et (ilet) talebinde bulunur. Sonra, bu yola sülük edenlere (girenlere) bir arkadaş, bir muhafız ve bir rehber gerektiği için " "Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna (ilet)" der. Cenâb-ı hakkın kendilerine nimet verdiği kimseler de peygamberler, sıddîklar, şehitler ve sâlih kimselerdir. Buna göre, peygamberler delil; sıddîkler muhafız; şehitler ve sâlihler ise arkadaştırlar Sonra kul; "Kendilerine gazab olunanların ve sapıtanların yoluna değil." der. Bu böyledir. Çünkü Cenab-ı Hakk'a varmaya engel olan perdeler iki kısımdır. Biri ateşten olan perdelerdir ki bu, dünya âlemidir Diğeri ise nurdan olan perdelerdir ki bu da ruhlar âlemidir. Her iki engelden de Allah Teâlâ'ya sığın ki gönlün, ne ateşten perdelerle ne nurdan perdelerle meşgul olmasın. 138[138]

Bu Sûrede Geçen İlâhî İsimlerin Bir Başka Delâleti

Bu sûrede, "Allah'ın ismine nisbet edilen iki kelime; 'Allah'tan başkasına nisbet edilen iki isim vardır. "Allah" ismine izafe edilen iki kelimeden birisi." sözünde "ism" kelimesi, diğeri" sözündeki, "hamd" kelimesidir. Buna göre, besmele işlerin başlangıcı için," da işlerin sonu içindir. Besmele zikir, elhamdülillah şükürdür. Kul, "Bismillah" deyince rahmete müstehak olur. "Elhamdülillah" deyince bir başka rahmete müstehak olur. Bundan dolayı, "bismillah" ile,

---

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/403-404.
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/405-406.

Cenâb-ı Hakk'ın "Rahman" isimden olan rahmete; "elhamdülillah" ile de, O'nun "Rahîm" isminden olan rahmete hak kazanır. Bu manadan dolayı: "Ey dünyanın Rahmanı, Âhıretin Rahîmi" denilir." sözüne gelince, " Ben sizin Râbbiniz değil miyim." "Evet Rabbimizsin" (Araf. 172) ayetinin delaletiyle, buradaki rubûbiyyet insanların başlangıç dönemleri, Rahman sıfatı ise, hayatlarının orta dönemi, Melik sıfatı ise "Bugün mülk kimindir? Bir ve Kahhâr olan Allah'ındır." (Mu'min, 16) ayetinin'delaletiyle insanların son dönemleri içindir Doğruyu en iyi Allah bilir. O, doğruya iletendir.

Allah'ın yardımı ve yardımı ile Fâtıha'nın tefsiri tamamlandı. 139[139]

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/406.

BAKARA SÛRESİ

"Bu sûre, 281. ayet müstesna, medenîdir
Bu ayet mekkî olup. veda haccında Mina'da nazil olmuştur. Sûrenin ayet sayısı 286'dır."

"Elif, lâm, mim" {Bakara. 1) Bu ayette iki mesele vardır.

Huruf-ı Mukattaa

Hecelenen lâfızlar, isimdirler. Bunların ad olduğu kelimelerse, basit harflerdir Çünkü, muselâ bu ma nanın muayyen bir zamanına delâlet etmeksizin, kendi başına müstakil bir mânaya, muvafakat yoluyla, delâlet eden bir lâfızdır. Bu manada, kelimesindeki ilk harftir. Böylece, hecelenen lâfızların birer isim oldukları ortaya çıkar. Bir de, bu isimlerde imâle, tefhîm. ta'rîf, tenkîr, cem', tasgir, vasi, isnâd ve izafet gibi hususlarda tasarrufta bulunulur Böylece bunlar, ister istemez, isim olmuşlardır
Eğer, "Ebû Musa et-Tirmizî'nin Abdullah b. Mesûd'dan rivayet ettiğine göre. Hz. Peygamber (s.a.s.):
"Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa, ona bir hasene (iyilik) vardır. Hase-nelere on misli karşılık verilir. Ben demiyorum kî, (elif, lâm, mim) bir harftir. Fakat elif bir harf. lâm, mîm de bir harftir." "Bu hadîsle delil getirmek, sizin söylediğiniz şeyle çelişir" denilirse biz deriz ki, o harfin ismi olduğu için, Hz. Peygamber mecazî olarak ona harf ismini verdi. İki mahiyetten birinin ismini diğerine vermek, meşhur mecazdır
Bu meselenin birçok fürûu vardır
Birincisi: Âlimler, böyle isimlendirme hususunda birçok ince manalar gözetmişlerdir. Şöyle ki, bu müsemmalar (isimlendirilen varlıklar) birer harf olan isimleri gibi, birer lâfız olup, isimlerin harflerinini sayıları da üçe kadar çıkınca, onlara isimde müsemmâya delâlet için birçok yol açıldı da, böylece lâfızların her isminin başını müsemmâ kabul ettiler. Elif müstesna, çünkü onlar elifin müsemmâsı-nın yerine hemzeyi geçirdiler. Çünkü elif, her zaman sakindir
İkincisi: Bu lâfızları âmiller izlemediği sürece, bunların i'rab bakımından hükümleri, sayı isimleri gibi, sonlarının sakin olmasıdır. Buna göre, ve dediğin gibi dersin. Bunların başına bir âmil gelirse, i'rab alırlar. Meselâ ve gibi... Sadece manasını vermeyi kastettiğin her isim de böyledir. Çünkü lâfzın cevheri, mananın cevheri için konulmuştur. Lâfzın harekeleri ise, mananın durumlarına delâlet eder Manama cevheri ifade edifmefc istendiğinde, lâfzın bütün harekelerden tecrid edilmesi gerekir.
Üçüncüsü: Bu isimler murebtirler. î'rabı gerektiren biri şey olmadığı için, kendisine i'rab gelmeyen yerlerde, diğer isimlerin sakin olması gibi, sonları sakin kılınmıştır. Bunların sükûnlarının mebnîlikten değil de vakftan dolayı olduğuna delil şudur: Şayet bu isimler mebnî kılınmış olsalardı, bunların kelimeleri tarzında mütalaa edilmeleri gerekir. İki sakin bir arada bulunmuş olarak ve şeklinde telaffuz edilmezdi. 1[1]

“Elif, Lam, mim”in Manaları

ve gibi, bazı sûrelerin başlarına gelen hurûf-ı mukattaalar hakkında ulemânın iki görüşü vardır:
Birinci Görüş: Bu harfler, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ayırmış olduğu örtülü bir sır ve kapalı bir ilimdir.
Hz. Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a.), "Allah'ın her kitapta bir sırrı vardır. O'nun Kur: ân'daki sırrı ise, bazı sûrelerin başlarına gelen hurûf-t mukatîaalardır" demiştir.
Hz Ali (r.a) de, "Her kitabın bir özü vardır. Bu kitabın özü ise, hece harfleridir" demiştir.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/409-410.

Ariflerden bazısı da,"İlim bir deniz mesabesindedir. Ondan bir vadi, vadiden bir nehir, nehirden bir kanal, kanaldan da bir su borusu akıtılmıştır. Eğer kanallara bu vadinin suyu akıtılacak olsa, kanalları sel basar da, onu bozar. Eğer deniz bu vadîye akacak olsa, bu da onu altüst eder. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın; "Gökten bir yağmur indirdi de, vadiler kendi miktariahnca aktılar" (Ray. 17) sözünden murad edilendir. Buna göre, ilmin denizleri Allah'ın katındadır. Bu denizlerden peygamberlere vadiler verilmiş; peygamberler bu vadilerden, âlimlere nehirler; âlimler insanlara güçleri yetecek kadar küçük kanallar akıtmışlar halk da, kendi aile fertlerine güçleri yetecek kadar borular akıtmışlardır.

Haberde rivayet edilen de, buna delâlet etmektedir. Haberde şöyle denilmektedir: "Ulemânın bir sırrı, halifelerin bir sırrı, peygamberlerin bir sırrı, meleklerin bir sırrı ve bütün bunlardan sonra da, Allah'ın bir sırrı vardır. Şayet cahiller âlimlerin sırrına vâkiî olsalar, onları yok ederler; âlimler de halifelerin sırrına vakıf olsalardı, onlara muhalefet ederlerdi; halifeler peygamberlerin sırrına muttali olsalardı, onlara karşı gelirlerdi; peygamberler meleklerin sırrına muttali olsalardı, onları töhmet altında tutarlardı; şayet melekler Allah'ın sırrına muttali olsalardı, şaşkınlık içinde kalır ve yok olup giderlerdi. Bunun sebebi ise, yarasanın gözlen güneşin ışığına tahammül edemediği gibi, zayıf akılların da güçlü sırtarı taşıyama-maşıdır. Peygamberlerin akılları fazla olduğu için, nübüvvet sırlarını taşıyabilmiş-lerdir. Ulemânın da akılları fazla olduğu için, ortalama insanların taşımaya güçlen yetmeyen sırları taşıyabilmelerdir. Batınî bilgiye muttali olan hukemâ. akılları çok olduğu için, zahir ulemâsının âciz olduğu şeyleri taşımaya güç yetırmişlerdir.

Bu harfler hakkında Sabiye sorulduğunda, O: "Bunlar Allah'ın sırrıdır, araştırmayınız" demiştir. Ebû Zübyân, İbn Abbas'tan," Ulema bunları anlamaktan âcizdir." dediğini rivayet etmiştir. Hüseyin b. Fadl ise, bunların müteşabihattan olduğunu söylemiştir. 2[2]

Bu Harfler Konusunda Kelâmcıların Görüşleri:

Kelâmcılar hurûf-ı mukattaa'nın müteşabihten olduğu görüşünü kabul etmemiş ve Allah'ın kitabında insanlar için anlaşılmayan şeyin bulunması caiz değildir diyerek, bu görüşlerine ayet, hadis ve aklî bakımdan delif getirmişlerdir. Ayetten delilleri ondörttür.

Birincisi: "Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı, yoksa kalbhrinde kilitler mi var?" (Muhammed, 24) ayetidir. Cenâb-ı Hakk bu ayette onlara Kur'ân hakkında düşünmelerini emretmiştir. Şayet Kur'ân'ın manası anlaşılmayacak olsaydı, onlara Kur'ân üzerinde düşünmelerini nasıl emrederdi?

İkincisi: "Onlar Kur-ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Kur'ân Allah'tan başkasından olsaydı, onda birçok tutarsızlıklar bulurlardı" (Nisa, 82) ayetidir, insanlar tarafından manası anlaşılmayacak olsaydı, Kur'ân'da bir tutarsızlığın olmadığını anlamak için, onlara Kur'ân üzerinde düşünmeyi nasıl emrederdi?

Üçüncüsü: Cenâb-ı Allah'ın şu ayetidir:

"O Kur'ân muhakkak ki, âlemlerin Rabbi katından İndirilmedir. O'nu Rühu'l-emîn, uyarıcılardan olasın diye, senin kalbine apaçık bir Arapça ile İndirmiştir" (Şuarâ. 192-193). Şayet Kur'ân anlaşılmayacak olsaydı, Hz. Peygamber'ın, O'nunla insanları uyarması bâtıl olurdu. Ve yine bu ayette geçen "apaçık bir Arapça ile" ifadesi, Kur'ârîın Arap diliyle nazil olduğuna bir delildir. Durum böyle olunca, O'nun anlaşılır olması gerekir

Dördüncüsü: "Onlardan, hüküm çıkarmasını bilenler bunu bilirdi" (Nieâ, 83) ayetidir. Kur'ân'dan hüküm çıkarmak, ancak O'nun manasını iyice kavramakla mümkündür.

Beşincisi: Şu ayetlerdir. "Her şeyi açıklamak üzere" (Nahi, 89)

ve kitapta hiç bir şeyi eksik bırakmadık " {En'âm, 38).

Altıncısı: "İnsanlar için bir hidayet olmak üzere" (Bakara. 185) ve "Muttakîlere bir hidayet olmak üzere" (Bakara, 2). Bilinmeyen şey, hidayet kaynağı olamaz.

Yedincisi: Şu ayetler: "(Yerine) ulaşmış hikmet" (Kamer, 5);

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/410-411.

"Gönüllerde olan (hastalıklara) bir şifa, müminler için bir hidayet rehberi ve rahmet olmak üzere..." (Yûnus, 57). Bütün bu sıfatlar, anlaşılmayan bir şey hakkında olamaz.

Sekizincisi: Cenâb-ı Hakk'ın "Muhakkak ki size Allah'tan bir nûr ve her şeyi açıklayan bir kitab gelmiştir" (Mâıde, 15) ayetidir

Dokuzuncusu: "Karşılarında okunup duran şu kitabı sana indirmiş olmamız, onlara kâtı değil mi? Muhakkak ki bunda, iman eden bir kavim için bir rahmet ve öğüt vardır"

(Ankebut, 51) ayetidir Kur'ân-ı Kerîm anlaşılmamış olsaydı, nasıl kâfi gelir ve insanlar için bir öğüt olurdu?

Onuncusu: "İşte bu Kitap, o'nunla uyanlsmlar diye, insanlara bir mesajdır" (ibrahim, 52) ayetidir. Eğer Kur'ân-ı Kerîm anlaşılır olmasaydı, nasıl bir mesaj olur ve O'nunla insanlar nasıl uyanabilirlerdi? Cenâb-ı Allah bu ayetin sonunda da, "Akıl sahiplen iyice düşünsünler diye" (ibrahim, 52) buyurmuştur'Bu ancak, kur'ân anlaşılırsa, böyle olur.

Onbirincisi: "Muhakkak ki, size Rabbinizden bir burhan gelmiştir. Biz size, apaçık bir nur indirdik" (Nisa. 174) ayetidir Kur'ân, eğer anlaşılır olmasaydı, nasıl bir bürhân ve nasıl apaçık bir nur olurdu?

Onikincisi: "Artık kim benim hidayetime uyarsa, o ne sapıtır ne de bedbaht olur. Kim benim zikrimden yüz çevirirse, ona dar bir geçim vardır" (Tâhâ. 123-124) ayeti. Eğer Kur: ân anlaşılır olmasa, O'na uymak veya O'ndan yüz çevirmek nasıl mümkün olur?

Onüçüncüsü: "Muhakkak ki bu Kur'ân, en doğru olana hidâyet eder" (isra. 9). Kur'ân anlaşılır olmasaydı, nasıl hidâyet edici olurdu?

Ondördüncüsü: "Peygamber, kendisine Rabbinden indirilene iman etti. Bütün müminler de, Allah'a, meleklerine, kitablanna ve peygamberlerine iman ettiler." Biz, peygamberlerinden hiç birini diğerinden ayırmayız. Duyduk ve İtaat ettik" dediler" (Bakara, 285) Allah'a itaat etmek, ancak Kur'ân'ın anlaşılması ile mümkün olur. O halde Kur'ân'ın anlaşılmış olması gerekir

Bu görüşte olanların hadîsten delilleri şudur: Hz. Peynamber'e.(s.a.s.) söyle buvurmustur:

"Size öyle bir şey bıraktım ki, şayet onlara sımsıkı sarılırsanız) kesinlikle sapıtmazsınız. Bunlar, Allah'ın kitabı Kur'ân ve benim sünnetimdir.[3][3] Eğer Kur'ân-ı Kerîm an lası İm asaydı ona sımsıkı sarılmak nasıl mümkün olurdu.

Hz. Ali (k.v.)'den, Peygamberimiz (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Allah'ın kitabına sımsıkı sarılın. Çünkü onda sizden öncekilerin haberleri, sizden sonrakilerin haberi ve aranızdaki (meselelerin) hükmü vardır. O, kesin hüküm olup şaka değildir. Onu terkeden her zalimin, Allah belini kırar. Kim hidayeti ondan başka yerde ararsa, Allah o kimseyi şaşırtır. O, Allah'ın sağlam ipidir, hikmetli Öğüttür. O, sırât-ı müstakimdir. Nefisler, onunla, sapmaktan korunur. Alimler ona doymaz. Çok fazla tekrarlanmasına rağmen o eskimez. Onun harikulade manaları tükenmez. Onu söyleyen doğru söylemiş olur. Onunla hükmeden âdil olur. Kim davasını onunla kuvvetlendirirse hasmına galip gelir. Ona çağıran dosdoğru bir yola iletilmiş olur[4][4].

Bunların aklî delillerine gelince, bunlar çoktur.

Birincisi: Şayet, Kur'ân'da anlaşılmasına imkân olmayan bir şey gelmiş olsaydi, bu, Araba zenci lisanı ile konuşmak gibi olurdu. Bu caiz olmayacağına göre, Kur'ân'ın anlaşılamaması da caiz değildir.

İkincisi: Sözden maksad, bir şeyi anlatmaktır. Eğer Kur'ân anlaşılmamış olsay-dt, onunla hitab etmek abes ve akılsızlık olurdu. Hakîm olan Cenâb-ı Allah'a bu yakışmaz.

Üçüncüsü: Kur'ân'datahaddi (benzerini getirme hususunda okuma) vardır Kur! ân anlaşılır olmasaydı onunla meydan okuma caiz olmazdı. Kelâmcıların sözlerinin tamamı işte budur. [5][5]

Bu Harflerin Manasının Anlaşılmayacağını Söyleyenlerin Delilleri:

---

[3][3] Ebu Dâvud, Menâsih. 56 (2/185).

[4][4] Fezâilü'l-Kufân 14 (5/172). Dânmî 2435.

[5][5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/411-414.

Onların muhalifleri de ayet, hadîs ve akıl bakımından deliller getirmişlerdir. Onların ayetten delilleri şudur: Müteşabih ayetler de Kur'ân'dandır. Halbuki bunların manası bilinmez. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "O müteşâbi-hin gerçek manasını, Allah'tan başka kimse bilemez " (Âli imrân, 7). Bu ayetle, "Allah" kelimesi sonunda vakî etmek (durmak) birçok sebebten ötürü zarurîdir.

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın "İlimde kök salanlar" (ÂH imrân, 7) ayeti, üzerine atfedilmiş olsaydı" (Onlar derler ki: ona iman ettik) ayeti" ayetinden kopmuş olurdu. Bu da caiz değildir Çünkü sözü yalnız başına hiç bir şey ifade etmez. Onun hâl olduğu da söylenemez. Çünkü, biz deriz ki, bu durumda sözü, kendinden önceki her sözle ilgili olur. Böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın da "Biz ona inandık, onun hepsi Rabbimizin kalındandır" demiş olması gerekir ki, bu iddia küfürdür.

İkincisi: Köklü ilim sahipleri, müteşabih ayetlerin manasını bilmiş olsalardı, onların müteşâbihe iman etmelerinin bilhassa zikredilmiş olmasının bir anlamı olmazdı. Çünkü onlar, müteşâbihi delilleriyle öğrenmiş olsalardı, müteşâbihe iman etmeleri, muhkem ayetlere iman etmiş olmaları gibi olurdu ki, bu durumda da müteşâbihe iman etmelerinde övülmeyi gerektirecek fazla bir sebeb olmazdı.

Üçüncüsü: Müteşâbihin ayetlerin tevilini bilmek, bilinmesi gerekli olan şeylerden olsaydı, manasını anlama hususundaki arzu kınanmazdı. Fakat Cenâb-ı Hakk,

"İşte kalblerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak (onu bunu saptırmak) ve (kendi arzularına göre) onun teviline yeltenmek İçin Kur'ân'ın müteşabih olanının peşine düşer" (Âl-i imran, 7) buyurarak, müteşâbihin tevilini araştırmayı zemmetmiştir.

Bu görüşte olanların hadîsten olan delillerine gelince, bu konunun baş kısmında görüşümüze delâlet eden bir haberi nakletmiştik.

Aynı şekilde, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"İlimde hazineler gibi gizlenmiş sırlar vardır ki onu ancak, Allah'ı bilenler bilir. Şayet Allah'ı bilenler, onları söyleyecek olsalar, gaflette olanlar, bu sözleri kabul etmezler."

Bir de, sûrelerin başındaki hurûf-u mukattaaların manalarının bilinemeyeceği hususu, büyük sahâbilerden rivayet edilmiştir, Bu sebeble bunun gerçek olması gerekir.

Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız, doğru yolu bulursunuz.6[6] buyurmuştur.

Aklî delilleri ise şunlardır: Kendisi ile sorumlu tutulduğumuz fiillerimiz iki kısımdır. Birisi, genel manada aklımızla, hikmetim anladığımız fiillerdir. Meselâ, namaz, zekât ve oruç gibi. Çünkü namaz, Yaratan'a sırf bir tevazu ve yalvarıp yakarmadır. Zekât, fakirin ihtiyacını gidermeye çalışmaktır. Oruç ise, şehveti kırma hususunda bir sa'y-ü gayrettir. Diğer., hikmetini anlayamadığımız fiillerdir. Meselâ, hacda yapılan bazı işler gibi. Çünkü biz aklımızla, şeytan taşlamanın. Safa ile Merve tepeleri arasında sa'yetmenın, remle yapmanın (sa'yırı bir yerinde koşar gibi yürümenin), ıztıba yapmanın, yani ihramlı kişinin, ihramını sağ koltuğunun altından geçirip sol omuzunun üstüne atmasının hikmetinin ne olduğunu anlayamayız.

Sonra muhakkik âlimler, Allah'ın, kullarına hikmetini anlayabildiğimiz fiilleri emretmesi nasıl güzelse, hikmetini anlayamadığımız fiilleri de emretmesinin yerinde olduğunda ıtifak etmişlerdir. Birinci çeşit fiillerde itaat tam bir inkıyadı göstermez. Çünkü emredilen fiilde, akıl faydalı bir şey olduğunu bildiği için kulun, onu bundan ötürü yapması muhtemeldir. İkinci çeşit fiillerdeki itaate gelince, bu kulun tam bir inkiyadını ve sonsuz teslimiyetini gösterir. Çünkü kul, bu tür fiilinde, zahiren bir menfaat bulamayınca, onu yapması sadece Cenâb-ı Allah'a inkiyad ve teslimiyetinden ötürü olur. Fiillerde durum böyle olunca, sözlerimiz hususunda da durumun aynı olması niçin caiz olmasın? Buna göre de, Cenâb-ı Allah, bazan manasını anladığımız şeyleri söylememizi emreder. Bundan maksat da, emredilen şahsın, âmirine inkiyad ve teslimiyetini ortaya koymasıdır.

Bunun bir başka faydası daha vardır: İnsan bir şeyin manasını iyice anladığında, o şeyin tesiri kalbten gider. Ama o şeyi söyleyenin Hâkimler Hâkimi olan Allah olduğuna kesinkes inanarak,

---

6[6] Beykâkî ve Deylemî bu hadisi rivayet etmişlerdir. Keşfü-l Hafa 1/132.

onun manasını anlayamazsa, o insanın kalbi devamlı o söze yönelik olur ve devamlı onu düşünür. Çünkü mükellefiyetin (teklifin) özü, insanın sırrını (kalbini) Allah'ın zikri ve Kur'ân'ı tefekkür ile meşgul etmektir. Allah'ın, kulunun zihninin devamlı buna yönelik ve bununla meşgul olmasında kul için büyük bir menfaatin bulunduğunu bilmesi; kulun da bu menfaati elde etmek için O'na kulluk etmesi uzak görülen bir ihtimal değildir. Bu konuda iki gurubun sözünün özü budur.7[7]

Bu Harflerin Manasının Bilinebileceğini Söyleyenlerin Görüşleri

İkinci görüş: Bu, sûrelerin başlarındaki hurûf-u mukattaaların manalarının bilinebileceğini söyleyenlerin görüşüdür. Bunlarda kendi aralarında ihtilâf ederek, farklı birçok husus söylemişlerdir:

Birincisi: Bunlar sûrelerin isimleridir. Bu, ekseri kelâmcıların görüşüdür. Halil ve Sîbeveyh'in tercih ettiği görüş de budur. Kaffâl da şöyle demiştir: Araplar bu harflerle, birçok şeyi adlandırmıştır. Meselâ, Harise b. Lâmft-Tâî'nin babasına "Lâm" demişlerdir. Nehhas, yani bakırcıya "Sad", paraya "Ayn", buluta, "gayn" demişlerdir. Yine onlar,""kaf dağı" demişler ve balığa"Nûn" ismini vermişlerdir

İkincisi: Bu harfler, Cenâb-ı Hakk'ın isimlendir. Hz. Ali (r.a.)'nin, şöyle dediği rivayet edilir:

Üçüncüsü: Bu harfler, gurup gurup Cenâb-ı Allah'ın isimlerini gösterirler.

Sa'îd b. Cübeyr," hepsi. Cenâb-ı Allah'ın "Rahman" ismidir. Ne var ki, diğer hurûf-u mukattaada bu terkıb gibi bir terkib meydana getirmeye güç yetiremiyoruz" demiştir.

Dördüncüsü: Bunlar Kur'ân'ın isimleridir. Bu görüş, Kelbî, Suddî ve Katâde1nın görüşüdür.

Beşincisi: Bunların her biri, Cenab-ı Allah'ın isimlerinden ve sıfatlarından birine delâlet eder. İbn Abbas (r.a.)" hakkında, "Elif, Cenab-ı Allah'ın Ahad (bir), Evvel (ilk), Âhir, (son), Ezelî ve Ebedî olduğuna işarettir "Lâm", O'nun Latîf; "Mîm" ise, Melik, Meâd ve Mennân olduğuna işarettir", hakkında, "Bu. Cenâb-ı Allah'ın kendine övgusüdür Buradaki "Kaf" Cenâb-ı Allah'ın kâfî olduğuna; "Hâ", O'nun Hâdî (hidayet edici): "Ayn", âlim; "Sâd" sâdık olduğuna delâlet eder" demiştir

İbn Cerir et-Taberı, İbn Abbas (r.a.)'dan Onun, "buradaki "Kâfi. Allah'ın Kebîr ve Kerîm olduğuna; "Yâ"yı O'nun, himaye edici olduğuna; "Ayn"ı ise, Allah'ın Azîz ve Adil olduğuna hamlettiğini rivayet eder

İbn Abbas'ın iki farklı görüş bildirmesi şöyle izah edilebilir: O, birinci görüşünde, harflerden her birini muayyen bir isme tahsis etmiş, ikincisinde böyle yapmamıştır.

Altıncısı: Bu harflerin bir kısmı Hakk Teâlâ'nın zât? isimlerine, bir kısmı da sıfat isimlerine delâlet eder.

İbn Abbas, hakkında. "Bu, {Ben en iyi bilen Allah'ım) hakkında, "Bu, (Ben ayıran, kesin hüküm veren Allah'ım)", hakkında, "Bu,"(Ben, gören Allah'ım)" demektir" demiştir Bunu, Ebu Salih ve Sa'îd b. Cübeyr İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Yedincisi: Bu harflerden her biri, Cenâb-ı Allah'ın fiillerinin sıfatlarını gösterir: "Elif", Allah'ın nimetlerini; "Lam" lûtfunu; "mîm" de mecdini gösterir. Bunu Muhammed b. Ka'b el-Kurezî söylemiştir.

Er-Rebî' b. Enes de: "Harflerin her biri, Allah'ın nimetleri hakkındadır" demiştir.

Sekizincisi: Bu harflerin bazısı Cenâb-ı Allah'ın isimlerine, bazısı da Allah'tan başka varlıkların isimlerine delâlet eder. Dahhâk: "Elif", "Allah"a; "Lâm", "Cibrîl-'e, "Mîm", "Muhammed"e, delâlet eder. Yani, Allah Tealâ, Cebrail (a.s.)'ın lisanı ile Kitabını Muhammed (s.a.s.)'e indirmiştir" demektir" demiştir.

Dokuzuncusu: Bu harflerden her biri, Allah'ın fiillerinden birine delâlet eder. Meselâ buna göre, "Elifin manası," (Allah Teâlâ, Muhammed (s.a.s.)'i sevdi de onu peygamoer olarak gönderdi.), "Lâm'ın manası, (İnkarcılar onu kınadılar); "Mîm"in manası, (Kâfirlere gayzolundu ve onlar Hakk'ın ortaya çıkmasıyla zelil kılındılar) şeklindedir.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/414-416.

Bazı sofiler de, "Elifin manasının (Ben); "Lâm"ın manasının (Bana); "Mîm"in manasının ise (Benden) olduğunu söylemişlerdir.

Onuncusu: Bu, Müberred'in görüşüdür. Muhakkik âlimlerden büyük bir gurup bu görüşü tercih etmiştir: Cenâb-ı Allah, bu harfleri, kâfirlerin aleyhine delil olmak üzere zikretmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onlara Kur'ân'ın benzerini veya on sûresinin veyahut da tek bir sûresinin benzerini söylemelerini, meydan okuyarak teklif edip onlar da bunu yapamayınca, Cenâb-ı Allah Kur'ân'ın bu harflerden başka bir şeyden müteşekkil olmadığına, onların da bu harflere sahib olduğuna, fesahat kaidelerini bildiklerine, bu sebeble de Kur'ân'ın bir benzerini getirebilmeleri gerektiğine dikkatlerini çekmek için bu hurûf-u mukattaayı indirdi. Kâfirler bunu yapamayınca, bu, Kur'ân'ın bir insan tarafından deği! de Allah tarafından indirildiğine delâlet etmiştir.

Onbirincısi: Abdulazib b. Yahya şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu harfleri Kur'ârV da zikrederek sanki şöyle demiştir: Bunları parça parça (harf harf) dinleyiniz. Tâ-ki bu harfler birleştirilmiş olarak size geldiğinde, önce bunları tanımış olasınız. Nitekim çocuklar, önce tek tek harfleri öğrenirler. Sonra da bunlardan meydana gelen kelimeleri öğrenirler."

Onikincisi; İbn Ravk ve Kutrub'un görüşüdür. Bu görüşe göre: Kâfirler: "Bu Kur'ân'ı dinlemeyiniz ve onun hakkında manasız yaygaralar (gürültüler) yapın.

Belki ona üstün gelir (duyulmasına mâni olursunuz)" deyip, Kur'ân'dan yüz çevirmeyi birbirlerine tavsiye edince, Cenâb-ı Allah, onların fayda ve menfaatleri istediği için, onların susmalarına ve Kur'ân'dan kendilerine gelen şeyi dinlemelerine sebeb olsun diye, onların bilmedikleri şeyi onlara indirmeyi murad etti de onlara bu harfleri inzal etti. Onlar bu harfleri duyunca, hayrete düşmüşcesine şöyle dediler: "Hz. Muhammed'in söylediklerine hele bir kulak verin." Kâfirler böyle Kur-ân'a kulak verince, Kur'ân onlara nüfuz etti ve bu,onların Kur'ân'ı dinlemelerinin ve Kur'ân'dan istifade etmelerinin sebebi oldu.

Onüçüncüsü: Bu, Ebu'l-Âliye'nin görüşüdür. Bu harflerden her biri, birtakım milletlerin ayakta kalma müddetleri ve diğer bazı kavimlerin de ecelleri hakkındadır.

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.), Bakara Sûresi'nın başındaki ayetlerini okurken, Ebû Yâsir b. Ahtâb, Peygamber (s.a.s.)'in yanına geldi. Sonra, Ebû Yâsir'in kardeşi Hayy b. Ahtâb ite, Kâ'b b. el-Eşref de geldi. Hepsi, Hz. Peygamber'e in manasını sordular ve:

'- Kendinden başka hiçbir ilah olmayan Allah aşkına söyle, bunun sana gökten geldiği doğru mu?" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.)

" Evet, aynen böyle indi" buyurmuştur. Hayy da:

" Eğer doğru söylüyorsan, ben bu ümmetin ecelinin kaç sene olduğunu bilirim." dedi ve şöyle devam etti:

Ümmetinin ömrünün sadece yetmişbir sene olduğunu bu harflerin ebced hesabıyla gösterdiği bir adamın dinine nasıl gireriz?" Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): güldü. Hayy:

- Bundan başkası da mı var?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): Evet, dedi. Hayy da:

': Bu, birinciden daha çok ve (ebced hesabı ile) yüzaltmış sene eder. Başkası var mı?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.):

- Evet, var" dedi. Hayy da: "Bu, birinci ve ikinciden daha çok. Biz şe-hadet ederiz ki, eğer doğru söylüyorsan, ümmetinin ikiyüzotuzbir senesi var. Dahası var mı?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s.):

"Evet, var" dedi. Hayy:

" Şahadet ederiz ki, sana iman etmiyoruz ve hangi sözüne inanacağımızı bilemedik" dedi. Ebû Yasir de:

" Ama ben, peygamberlerimizin bu ümmetin hükümran olacağını haber verdiklerine, ama ne kadar hükümran olacaklarını açıklamadıklarına şehadet ederim. Eğer Muhammed doğru söylüyorsa, ben onu, bütün bu söylediklerini birleştirmiş olarak sayıyorum" dedi. Bunun üzerine bu yahudiler kalktı ve şöyle dediler:

: İş büsbütün kanştt. Azı mı alacağımızı, çoğu mu alacağımızı bilemiyoruz." İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Sana Kitab'ı indiren O (Allah'tır)" (Âı-ı imrân. 7) ayeti ile ifade edilen şeydir

Ondördüncüsü: Bu harfler, sözün bitip yeni bir sözün başladığına delâlet eder. Ahmed b.

Yahya b. Sa'leb, Arapların, bir söze başlayacakları zaman, muhatabla-rı önceki sözün bitip yeni bir sözün başlayacağı hususunda uyarmak için, başlayacakları bu sözden başka bir şeyi söylemek adetleridir.

Onbeşıncısı; İbnu'l-Cevzî, İbn-i Abbas (r.a.)'dan şöyle rivayet etmiştir: Bu harfler, Cenâb-ı Allah'ın kendi zatını övmeye vesile yaptığı harflerdir

Onaltıncısı: Ahfeş demiştir ki: "Allah Teâlâ. bu harflerin çok şerefli ve faziletli olmasından ve bu harfler çeşitli dillerde indirilen semavî kitapların temeli, Allah'ın güzel isimlerinin ve yüce sıfatlarının esası ve milletlerin sayesinde tanıştıkları, Allah'ı zikredip birledikleri sözlerin kökü olmasından dolayı, bu harflerle yemin etmiştir. Her ne kadar bundan maksad bütün harfler ise de, Allah Teâlâ onlardan bir kısmını zikretmekle yetinmiştir. Nitekim sen, sûrenin hepsini kastettiğin halde, "elhamd"ı okudum" dersin. Buna göre. sanki Cenâb-ı Hakk şöyle demiştir: "Bu harflere yemin ediyorum. Çünkü bu Kur'ân, levh-i mahfuz'daki kitabın aynısıdır."

Onyedincisi: Bu harfleri söylemek, herkesin alışık olduğu bir husus olsa da, bu harflerin o isimlerle adlandırılmış olduğunu, ilimle meşgul olup, ilimden istifade edenlerden başkası bilmez. Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın daha önce ilimle meşoul olup, ilimden istifade etmiş olmadığı halde, bunları haber vermesi, bir gaybten haber vermedir. İşte bundan dolayı. Cenâb-ı Hakk, bu sûrenin ilk duyulan kısmın, Hz. Peygamberin doğruluğuna delâlet eden bir mucize olsun diye. başta bu hurûf-u mukattaayı zikretmiştir

Onsekızmcısı Ebu Bekr et-Tebrtzî şöyle demiştir; ' Cenâb-ı Allah, bu ümmetten bir gurubun. Kur'ân'm kadîm olduğunu söyleyeceğini bildiği için, Kelâmullah'ın bu harflerden meydana geldiğine dikkat çekmek için bunları sûre başlarında zikretti. Binaenaleyh Kur'ân'ın kadîm olmaması gerekir."

Ondokuzuncusu: Kadı el-Mâverdî şöyle demiştir: den maksad, yanı bu kitab size indi, size misafir oldu. Çünkü "ılmâm", ziyaret etmek manasınadır. Cenâb-ı Hakk böyle buyurmuştur. Çünkü Cebrail (a.s.), Hz- Peygamber (s a s.) e. bir misafirin gelişi gibi gelirdi.

Yirmincisi: "Elif", evvelemirde (her şeyden önce) istikametin gerekli olduğuna delâlet eder İstikamet de. şeriata riayet etmektir Nitekim Cenâb-ı Allah:

"Rabbimiz Atlah'dır' deyip, sonra da dosdoğru olanlar..." (Ahkâf. 13) buyurmuştur.

"Lâm", nefisle mücahede esnasında meydana gelen tevazua işarettir Bu da tarikata riayet etmektir. Nitekim Cenâb-ı Allah:" "Bizim için mücahede eden kimseleri elbette yollarımıza iletiriz." (Ankebût, 69) buyurmuştur "Mîm" ise, sonu başlangıcının aynı, başlangıcı da sonunun aynı olan bir daire gibi, kulun muhabbet makamında olmasına işarettir. Bu makam da ancak, tamamen Allah'da yok olmak (fena fi'llah) ile olur. İşte bu hakikat makamıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah "Allah" de, sonra onları bırak daldıkları şeyde oyalanıp dursunlar" (Enam, 91) buyurmuştur.

Yirmibirincisi: Elif, boğazın en uzak yerinden çıkar. Bu, harflerin ilk mahreç yeridir. Lâm, dilin kenarından çıkar. Bu da, mahreç yerlerinin ortasıdır. Mîm, dudaktan çıkar ki, bu ise mahreçlerin sonuncusudur. Böylece " kulun zikrinin başlangıcının, ortasının ve sonunun ancak Allah olması gerektiğine işaret eder. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Öyleyse, Allah'a kaçınız" (Zâriyat. 50) buyurmaktadır.

Muhakkîk âlimlerin çoğuna göre, bu harfler sûrelerin isimleridir. Bunun delili
ise, şudur: Bu lâfızlar ya anlaşılmaz veya anlaşılır. Birinci fikir, şu yönlerden bâtıldır.

Birincisi, eğer bu caiz olsaydıı, o zaman Araplara zencilerin diliyle konuşmak ve hitap etmek caiz olurdu.

İkincisi ise, Allah Kur'ân'ın tamamını hidayet rehberi olarak niteledi. Bu ise, O-nun anlaşılır olmamasına mânidir Anlaşılır olmasına gelince, biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu harflerden maksadı, onları ya lakab isimleri veyahutta mana isimleri yapmaktır. Bunlardan ikinci ihtimal, yanlıştır. Çünkü, bu lâfızlar Arapça'da, mü-fessırlerin zikretmiş oldukları manalar için vaz edilmemiştir. Binaenaleyh, bu lâfızları bu manalara hamletmek imkânsızdır. Çünkü Kur'ân, Arapça nazil olmuştur; dolayısıyla O'nu Arapça'da olmayan bir manaya hamletmek caiz değildir. Bir de, müfessirler çok değişik görüşler zikretmişlerdir. Bu lâfızların, onların zikrettikleri görüşlerin bir kısmına delâlet etmeleri, diğerlerine delâlet etmelerinden daha evlâ değildir Bu durumda, bu lâfızlar rnüfessırlerin zikrettikleri manaların hepsine hamlolunmaltdır ki. bu ıcmâ ile imkânsızdır Çünkü müfessırlerden her bin, bu lâfızları zikredilen muhtemel manalardan sadece birine hamletmışlerdır.

Müfessırler arasında, bu lâfızları, bu manaların hepsine hamleden mevcut de-ğıidir. Ya da, bu lâfızlar bu manalardan hiç birine hamledilmezler ki, elde kalan görüş budur. Bu lâfızların mana isimlen olmaları yanlış olunca, onların lakab isimlen olduğuna hükmetmek gerekir. "Bu lâfızların manaları bilinemez" denilmesi, bir kişinin; Şayer bu caiz olsaydı, bu Allah'ın Araplara Arap olmayanların diliyle konuşmuş olmasının caiz olduğunu gerektirmez mi?" denilirse, deriz ki: Allah'ın, Araplara. Arap olmayanların diliyle hitap etmesi niçin caiz olmasın? Çünkü Cenâb-ı Hakk. Araplara Habeşçe olan " sü " ile, Farsça olan ve kelimelerini kullanarak hıtab etmiştir. Bu lâfızların manalarının anlaşılmaması, "Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ın tamamının bir hidayet rehberi ve bir kılavuz olduğunu bildirmesine ters düşmez mi?" denilirse, biz deriz ki: Kur'ân'ın mücmel ve mü-teşabihatı kapsaması konusunda herhangi bir anlaşmazlık yoktur, Kur'ân'ın mücmeli ve müteşabihatı ihtiva etmiş olması, nasıl O'nun bir hidayet rehberi ve bir kılavuz olmasına zarar vermiyorsa, bu harfleri ihtiva etmesi de zarar vermez. Biz bu lâfızların manalarının anlaşılır olduğunu kabul ediyoruz, fakat senin, "bu lâfızlar ya lakab ismidir veya mana ismidir" şeklindeki sözün, bu lâfızların, ancak her hangi bir şeyi ifade etmek için vaz'olunmuş olduklarının kesinleşmesi halinde doğru olur ki, bu da imkânsızdır. Belki de, Cenâb-ı Hak bu lâfızlarla, Kutrub'un dediği gibi, başka bir hikmetten dolayı konuşmuştur. Kutrub şöyle demiştir: Müşrikler başlangıçta, Kur'ân'a iltifat etmemede ittifak edince, Cenâb-ı Hakk Resulüne başlangıçta bu harflerle konuşmasını emretti; böylece onlar bu harfleri dinlediklerinde hayrete düşüp de, sükût ettiler Böylece de Kur'ân, onların kulaklarını iyice doldurdu. Biz bu lâfızların, herhangi bir şeyi ifade etmek için konulmuş olduklarını kabul ettik; o halde, bu lâfızların mana isimlerinden olduklarını söylemek niçin caiz olmasın? Bu lâfızların manaları malûm olmadığı zaman, "bu lâfızlar Arapça'da kesinlikle herhangi bir şey için vaz edilmemişlerdir" denilirse, deriz ki: Bu lâfızların yalnız başlarına her hangi bir şey için vaz edilmemiş olduklarında bir anlaşmazlık yoktur." Ancak, bu lâfızlar hususî bir karîneyle beraber, muayyen bir mana ifade ederler' denilmesi niçin caiz olmasın? Bunu birkaç bakımdan şöyle açıklarız:

Birincisi: Hz. Peygamber (s.a.s.), müşriklere, birçok kere Kur'ân'la meydan okumuştur (tehaddî). Cenâb-ı Hakk bu harfleri zikredince, durumun gösterdiği karine, Cenâb-ı Hakk'ın bu harfleri zikretmesinden muradının onlara şöyle demek olduğuna delâlet etmesidir: "Ey müşrikler, bu Kur'ân, sizin de kendisine gücünüzün yettiği harflerden mürekkebdir. Şayet bu bir beşer işi olsaydı, bunun bir benzerini sizin de getirebilmeniz gerekirdi."

İkincisi: O harfleri, ebced hesabına vurmak, insanlar nezdinde bilinen bir adettir.

Üçüncüsü: Bu harfler, sözün kökleri olunca, şerefli ve azîz olmuşlardır. Bu se-bebten dolayı, Cenâb-ı Hakk bunlara, şâir şeylere yemin ettiği gibi, yemin etmiştir.

Dördüncüsü: Bir ismin harflerinden tek bir harfle yetinmek, Araplarca bilinen bir adettir. Böylece Cenâb-ı Hakk, kendi isimlerine dikkat çeksin diye, bu harfleri zikretmiştir.

Delilinizi kabul ediyoruz, ancak bu da birçok bakımdan çelişki doğurur.

Birincisi: Birçok sûreyi ve lâfızlarında birleşmiş olarak görüyoruz. Buna göre, burada da bir karışıklık vardır. Halbuki, alem isimlerinden maksat karışıklığı ortadan kaldırmaktır.

Şayet, "Bu kendilerine Muhammed adı verilen kalabalık bir topluluğun bulunmasıyla bir güçlük arzeder. Çünkü Muhammed isminde hepsinin ortak olması, o ismin alem olmasına ters düşmez" denilirse, biz deriz ki, sözümüz kesinlikle herhangi bir mana ifade etmez. Şayet sözünü bir alem kabul edersek, bunun faydası, belirlemek (tayin) ve karışıklığı gidermek olur. Bu maksad elde edilmeyince, bunu alem kılmak imkânsız olur, Muhammed ismiyle isimlenmekse, böyle değildir. Çünkü Muhammed ismiyle isimlenmede, tayin etmenin di* şında, başka maksatlar da vardır. Buda, o ismin peygamber adı olması ve şerefli sıfatlardan bir sıfata delâlet etmesi bakımından, bu isimle bereket ummaktır. Yine tayin etmenin dışında, o isimle, bu maksatlardan herhangi bir maksadı da kastetmek caizdir. sözümüz böyle değildir. Çünkü bunda, tayinden başka herhangi bir fayda yoktur. Herhangi bir fayda ifade etmeyince de, ona isim vermek tamamıyla anlamsız olur.

İkincisi: Şayet bu lâfızlar, sûrelerin isimlen olsalardı, bunun tevatür yoluyla bilinmesi gerekirdi. Çünkü bu isimler, Arabların isim verme kaidelerine göre olmamıştır. Saklanmalarına dair bir korku veya bir arzunun olmadığı hallerde, garib şeylerin aktarılmalarına dair çokça sebep bulunur. Şayet bunların nakledilmelerine dair birçok sebep olmuş olsaydı, bu husus tevatürle bilinir ve kendisindeki anlaşmazlık da sona ererdi. Durum böyle olmayınca, bunların sûrelerin isimleri olmadıklarını anlamış olduk.

Üçüncüsü: Kur'ân Arapça olarak nazil olmuştur. Araplar ise, isimlendirdikleri şeyi, en fazla iki kelimeden mürekkeb olarak isimlendirmişlerdir. Meselâ, Ma'dî-keribe ve Be'labekke gibi.. Araplardan hiç kimse, bir şeyi üç, dört ve beş isimle isimlendirmemışlerdir. Buna göre, bu lâfızların sûrelerin isimleri olduğunu söylemek, Arapçanın dışına çıkmak olur ki, bu da caiz değildir.

Dördüncüsü: Bu lâfızlar, bu sûrelerin isimleri olmuş olsaydı, bu sûrelerin sadece bu lâfızlarla, -başka isimlerle değil- isimlendirilmiş olmaları gerekirdi. Ancak bu sûreler, başka isimlerle de tanınmaktadırlar. Meselâ Arapların Bakara Sûresi, Âl-i İmrân sûresi v.b. demesi gibi...

Beşincisi: Bu lâfızlar, bizzat sûreye dahil olup. ondan bir cüzdürler. Bir şeyin cüzü ise, derece bakımından o şeyden önce; bir şeyin ismi ise, derece bakımından o şeyden sonradır. Şayet bu lâfızları sûrelerin ismi kabul edersek, aynı anda beraberce öncelik sonralık gerekir ki, bu da muhaldir. Eğer: "Bizim " " sözümüzün tamamı, esasında bu sözün ilk harfinin adıdır. Mürekkep bir kelimenin, kendi cüzlerinden bir kısmının adı olması caiz olunca, bu mürekkep kelimenin cüzlerinden birisinin mürekkep kelimenin adı olması niye caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki; fark aşikârdır, Çünkü mürekkep, müfretten; isim müsemmadan sonra gelir Şayet mürekkebi müfredin adı yaparsak, iki sebebe binaen, bu mürekkebin bu müfretten sonra gelmesi gerekir ki, bu da imkânsız değildir. Ama şayet müfrecli mürekkebin ismi yaparsak, bir müfredin müfred olması itibariyle önce olması bir de onun isim olması cihetiyle sonra olması gerekir ki, bu da imkânsızdır.

Altıncısı: Şayet durum böyle olsaydı, Kur'ân sûrelerinden herhangi bir sûrenin bu şekildeki bir isimden halı olmaması gerekirdi. Halbuki bilindiği üzere, durum böyle değildir.

Allah, Kur'ân'da "Arapça olmayan ve gibi kelimeleri kullanmıştır" şeklindeki soruya iki şekilde cevap veririz.

Birincisi: Bu kelimelerin hepsi Arapça'dır. Ancak diğer dillerle tevafuk (uygunluk) söz konusudur. İki dilde, bazan aynı kelimeler bulunabilir.

İkincisi: Bu isimlerle isimlendirilen şeyler, daha önceleri Arap ülkelerinde mevcut değildi. Ne zamanki isimlendirilen bu şeyleri buldular, tanıdılar, bundan sonra da bu şeylerin isimlerini öğrendiler Bunu müteakiben de,bu isimlen kullandılar da, bu lâfızlar Arapça birer lâfız oldular.

"Allah'ın kitabında mücmel kelimelerin bulunması, bu kitabın bir beyan olmasına zarar vermez" sözü hakkında, şunu deriz: Allah'ın kitabında bulunan her mücmelin, akılda veya Kitab'ta veyahutta sünnette bir açıklaması vardır. O vakit de, Kitap bir şeyler ifade eder. Açıklama ise, kendisinden Allah'ın muradının ne olduğunun bilinmediği yerlerde olur.

"Bu lâfızların zikredilmesinden maksadın, müşriklerin gürültülerine son vermek olması niye caiz değildir?" sözüne gelince, deriz ki, şayet bu lâfızların (hurûf-ı mu-kattaa) bu maksat için zikredilmeleri caiz olsaydı, bu maksada binaen (onların hezeyanlarına karşılık) Allah'ın mukabil sözleri Kur'ân'da zikretmesi caiz olurdu
ki, bu da icmâ ile yanlıştır.

Zikrettikleri diğer vecihlere gelince, biz sözümüzün, Arapça'da bu manaları ifade etmek için vad edilmediğini açıklamıştık. Bu sebeble, bu manaların o kelime hakkında kullanılması caiz değildir. Çünkü Kur'ân Arapça olarak nazil olmuştur; diğer yandan bu manalar birbiriyle çelişmektedir Bu sebeble lâfzı manalardan bir kısmına hamletmek, diğerine hamletmekten daha evlâ değildir.

Bir üçüncü sebeb de şudur: Şayet biz bu kapıyı açarsak bütün bâtını tevillerin ve diğer taşkın sözlerin kapısı daaçılmışolur ki, bunu yapmamıza da imkân yoktur.

Birinci muarazaya cevabımıza gelince: Birçok sûrenin bir isimle isimlendirilmiş, sonra da, bunların herbiri diğerinden başka bir alâmetle ayrılmış olmasında gizfi bir hikmetin bulunması uzak bir ihtimal değildir.

İkinci muarazaya cevabımız ise şudur: Bir sûreyi belli bir lâfızla isimlendirmek büyük bir iş değildir. Binaenaleyh, bu ismin, şöhrette tevatür derecesine ulaşmamış olması caizdir.

Üçüncü muarazaya cevap: Bir şeyi üç isimle isimlendirmek, de olduğu gibi tek bir isim yaparsan, Arapça'nın dışına çıkmak olur. Ama, sayı isimlerinde olduğu gibi, terkib halinde olmaksızın, tek tek saymaya gelince, bu caizdir. Çünkü Sîbeveyh, bir şeyi cümle ile, bir şiirin beytiyle ve bir gurub harf ile isimlendirmenin caiz olduğunu açıklamıştır.

Dördüncü muarazaya cevap: Şöhret bakımından, lakabın, asıl isimden, daha fazla yaygın olması uzak bir ihtimal değildir. Burada da, böyledir.

Beşinciye cevap: İsim, muayyen bir zamanı göstermeksizin, kendi başına müstakil bir şeye delâlet eden bir lâfızdır. lâfzı da, böyledir. Buna. isim kendinin ismi olur. Bu caiz olunca, bir şeyin cüzünün o şeyin ismi olması niçin caiz olmasın?

Altıncıya cevap: İsim, bir hikmete mebnî olarak konulur. Bu hikmetin, sûrelerin bir kısmına değil de, diğer bir kısmına isim koymayı gerektirmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, dilediği şeyi yapar. Hurûf-u mukattaanın bir anlamı olduğunu söyleyen görüşü destekleme sadedinde söylediğimiz sözün sonu
budur.

Naklettiğimiz sözlerle takviye ettiğimiz bu görüşten sonra Kutrub'un görüşü gelir. Onun görüşü şudur: Müşrikler birbirine, "Bu Kur'ân'ı dinemeyin ve onun hakkında manasız gürültüler (yaygaralar) yapın" demişler. Hz. Peygamber (s.a.s.), bu sûrenin başındaki bu hurûf-u mukattaayı okuyunca, müşrikler onlardan hiçbir şey anlamadılar. İnsan, menotunduğu şeye karşı düşkündür. Bundan dolayı da müşrikler, bu kapalı sözü tefsir edecek ve bu müşkili izah edecek bir söz gelir ümidi ile Kur'ân'a kulak veriyorlar, onun sûre ve ayetlerini tefekkür edip inceden inceye düşünüyorlardı. Bu da onların Kuran'ı dinlemelerine, onun sûrelerini, fasılalarını ve ayetlerini iyice düşünmelerine bir vesile olmuştu. Bu görüşü iki şey desteklemektedir:

Birincisi: Bu harfler sadece sûrelerin başlarında bulunmaktadırlar. Bu da maksadın, söylediğimiz şey olduğunu hatıra getirir.

İkincisi: Âlimler, şunu söylemiştir: Müteşâbih ayetlerin indirilmesindeki hikmet, bunun sebeblenni araştıran kimsenin, Kur'ân'ın müteşâbih ayetler ihtiva ettiğini öğrendiğinde, görüşünü destekleyecek ve kanaatine yardım edecek bir şey bulmak ümidiyle, Kur'ân'ı inceden inceye düşünmesi ve onun üzerinde tefekküre gayret etmesidir. Bu gayret de böylece, onu sapıklıklardan kurtaracak olan muhkem ayetlere vâkıf olmasına bir vesile olur. İşte bazı sapık fikirlere çekilebilen müteşâbih ayetlerin bu hikmet için indirilmeleri caiz olunca, hiç bir hata ve sapmaya yol açmayan hurûf-u mukattaanın aynı hikmet (gaye) için indirilmeleri daha uygun olur.

Bu konuda en uzak görüş şöyle denilmesidir: Eğer bu caizse, Allah Teâlânın Araplara, zencilerin dili ile konuşması ve bu hikmet için manasız sözler söylemesi de caiz olur Bu da Kur'ân'ın bir hidayet rehberi ve açıklama olmasına zarar verir.

Fakat buna karşı biz deriz ki: Allah Teâlâ'nın Araplara, zencilerin lisanı ile konuşabileceğini söylemek niçin caiz olmasın? Bunda da aynı (hikmet) vardır. O halde bu da caiz olur Bu konuda sözün özü; konuşma bir fiildir. Konuşmaya götüren sebeb ise bazan ifade-i meram etmektir, bazan da başka bir şeydir. "Bu manasız söz söyleme olur" sözüne gelince, biz deriz ki: Eğer sen, "manasız söz (hezeyan)" kelimesi ile tamamıyla faydadan hâli bir fiili kastediyorsan, durum böyle değildir Eğer "hezeyan" kelimesi ile, bir şey ifade etmeyen lâfızları kastediyorsan, bu lâfızlarda bunun dışında başka faydalar mevcut ise, "Bu, hikmete zarar verir" niçin denilsin? Kur'ân-ı Kerîm'in bir hidayet rehberi ve bir açıklama olarak vasfed ilmesi ne gelince, bu söylediklerimize aykırı değildir. Çünkü gaye, bizim zikrettiğimiz husus olunca, onların Kur'ân'ı dinlemeleri en büyük hidayet ve açıklama çeşidi olmuş olur. En iyi

Allah bilir. [8]

Huruf-u Mukattaanın Sûre İsimleri Olması İle İlgili Bazı Konular

Bu hurüf-u mukattanın sûrelerin isimleri olduğunu söyleyen görüşle ilgili bazı meseleler:
Birincisi: Bu isimler iki kısımdır:
a-) İ'râb olanlar. Bu da, gibi ya müfred bir isim olur veyahut da tamamı tek bir vezinde olan birkaç isim olur, gibi... Bunlar "Kabil" ve "Hâbil" vezni üzeredirler. e gelince, bu üç isimden meydana gelmişse de, gibidir. Bu, kendisinde alemlik ve müenneslik bulunduğu için gayr-ı munsarıf olan isimlerdendir,
b-) İ'rab olmayan isimler, gibi.
Bunu iyice anladıysan deriz ki: İsim müfred ise bunda iki kıraat şekli vardır:
Birincisi; sonlarını fetha ile okuyarak, gibi okuyan kimsenin kıraati. Bu harekelerin, (söyle) gibi bir fiil ile (bu fiilin mef'ulu makamında oldukları için) meftuh olmaları caizdir. Daha önce açıklandığı gibi bu isimlerin sonlarında tenvin bulunmamıştır
Sîbeveyh, şayet fetha ile okunursa bunu, isimlerde de caiz görmüştür.
Seyrâfî, bazılarının in, nûnunu fetha ile okuduklarını, bunun fethasının da cerr mahallinde olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Bu şöyle oluyor: Fethayi, kasem ifade eden bir "bâ" harfini takdir etmek suretiyle, cerr mahallinde görüyorlar. Nitekim Araplar şöyle derler; (Allah'a yemin olsun ki şöyle yapacağım.) Ancak ne var ki lâfzı, kendisinde sarf kaidesi tatbik edilmediği için, burada cerr mahallinde olduğu halde fetha ile harekelenmiştir Bu görüş, bazı âlimlerden rivayet etmiş olduğumuz "Cenâb-t Allah bu harflerle yemin etmiştir" görüşü ile de kuvvetlenir
İkincisi: Bu da bazı âlimlerin kesre ile, diye okumalarıdır. Bunun sebebi, iki sakin harf bir araya geldiğinde, ikinci sakinin kesre ile harekelenmesi-nin gerekmesidir. Kendisi i'rab almayan kısma gelince, bunların i'rabının i'rab-ı mahkî olması gerekir. Bunun manası, nakledildikten sonra sözün ilk şekli ile söylenmiş olmasıdır. Şu sözünde olduğu gibi; "Temretân (iki hurma) dan dolayı yakamı bırak."
İkincisi: Cenâb-ı Allah, sûre başlarında gelen bu hurûf-u mukattaalarda, Arap alfabesi harflerinin yarısını, tam ondört harf ismini zikretmiştir. Bu harfler: Elif, lâm, mîm, sâd, râ, kâf, hâ, yâ, ayn, tâ, sîn, hâ, kâf ve nûn. Bunlar yirmidokuz sûrenin başında yer almaktadır.
Üçüncüsü: Bu başlangıç kelimelerinin harf sayılan muhteliftir Meselâ, birer harf olarak; ve ikişer harf olarak; üçer harf olarak, dörder harfli olarak ve ile beşer harfli olarak gelmişlerdir. Bunun sebebi, Arapların kelimelerinin yapısının bir, iki, üç, dört veya beş harfli olmasıdır, Burada da böyle olmuştur.
Dördüncüsü: Bu başlangıç kelimelerinin i'rabta yeri var mıdır, yok mudur? Biz deriz ki: Eğer bunları sûre isimleri kabul edersek, evet vardır. Sonra bunların i'rabında üç durum söz konusu olur (Daha önce geçtiği gibi) Mübteda veya haber olmak üzere merlu. Bunlarla kasem etmek doğru olduğu için, kasem olmak üzere (yemin fiilinin mef'ulü olarak) mansub, (veya kasem hari-i çeri ile) mecrur olurlar. Bunların sûre isimleri olmadığını söyleyen kimseye göre, tıpkı başlangıç cümleleri ve sayılan müfred kelimeler gibi, bunların i'rabtan bir mahallinin olması düşünülemez. [9]

“Zâlike’l-Kitabu” İbaresi Hakkında

Burada birçok mesele vardır:

Birinci Mesele

---

[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/410-425.
[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/425-426.

Birisi, "Burada işaret edilen varlık karşımızda bulunmaktadır Halbuki biri çıkıp da der:" (O) lâfzı, kendisi ile uzaktaki birşeye işaret edilen müphem bir isimdir" diyebilir.

Buna biz iki bakımdan cevap veririz:

Birincisi: Kendisine işaret edilenin karşımızda bulunmuş olduğunu kabul etmiyoruz. Bu sözümüzü birkaç yönden izah edebiliriz:

a-) Bu, el-Esamm'ın sözüdür. O şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk, Kur'ân'ın bazısını bazısından sonra indirmiştir. Meselâ, Bakara Sûresi'nden sonra birçok sûre indirilmiştir. Bunlar da Mekke'de nazil olan sûrelerdir ki bunlarda tevhîde, şirkin bozukluğuna, peygamberliğin ve ahıretin gerçek olduğuna delâlet eden ayetler bulunmaktadır. İşte, ayetteki sözü, Bakara Sûresi'nden önce inmiş olan bu Mekkî sûrelere işarettir. Cenâb-ı Allah, bazan Kur'ân'ın bir kısmını da "Kur'ân" olarak isimlendirmektedir Nitekim, "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyiniz." (Araf, 204) buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ, cinlerden naklen "Biz hayranlık uyandıran bir Kur'ân işittik." (Cin, 1) ve Biz Musa'dan sonra indirilen bir Kitap işittik." (Ahkâf, 30) buyurmuştur

Halbuki bu cinler, Kur'ân'ın hepsini değil bir parçasını işitmişlerdi. O da, o vakte kadar indirilmiş olan ayetlerdi.

b-) Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.s.)i gönderdiği zaman, ona, hiçbir şeyin yok edemeyeceği bir kitap indireceğini vaadetmış, Hz. Peygamber (s.a.s.) de bunu ümmetine haber vermişti. Ümmet bunu, ondan rivayet etmişti. Cenâb-ı Hakk'ın "Muhakkak ki biz, senin özerine ağır bir söz vahyedece-ğiz." Bu ayet, Müzzemmil Sûresi'nde (5. ayet)tir ki, bu sûre Hz. Peygamber'ın ilk peygamberlik yıllarında nazil olmuştur.

c-) Cenâb-ı Hakk, Bakara Sûresi'nde, Benî İsrail'e hitab etmiştir. Çünkü bu sûre Medine'de nazil olmuş olup, çoğu yahudılere ve Benî İsrail'e karşı getirilen hüccet ve delillerle doludur. İsrâiloğullarına, Hz. Mûsâ ve İsâ (a.s.), Allah'ın Hz. Mu-hammed (s.a.s.)'i peygamber olarak göndereceğini ve ona bir kitap indireceğim haber vermişlerdir. Buna göre " vu&ı Dii" nun manası şudur: Bu, geçmiş peygamberlerin, İsmail {a.s.)'ın soyundan, âhir-zamânda peygamber olarak göndereceği zata Allah'ın inzal edeceğini haber verdikleri kitaptır.

d-) Cenâb-ı Hakk, bu Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'da bulunduğunu,

"Hiç şüphesiz o (Kur'ân), katımızdaki ümmül-Kitab'da (Levh-i Mahfuzdadır." (Zuhruf, 4) diyerek haber verince, Hz. Peygamber (s.a.s.) de, ümmetine bunu haber vermiştir. Bu sebep ile, Cenâb-ı Hakk'ın, indirdiği bu kitabın Levh-i Mahfuz'daki kitap olduğunu bildirmek için, (O kitap) demesi imkânsız değildir.

e-) lâfzı ile, ayetinin söylenip tamamlanmasından sonra, ona işaret edilmiştir. Söylenip tamamlanan şey ise, uzak hükmündedir.

f-) Kur'ân, onu gönderenden gönderilene ulaşınca, uzak noktada bulunmuş olur. Nitekim kendisine bir şey verdiğin arkadaşına, "Onu koru" dersin,("Bunu Koru" demezsin).

g-) Kur'ân, beşerî gücün, hepsine muttali olamayacağı birçok büyük hikmet ve çeşitli ilimleri ihtiva ettiği için, her ne kadar o kitap olarak elimizde ise de, ihtiva ettiği sırlar ve hakikatler bakımından bizden uzaktır (her şeyi ile görünürde değildir). Bu sebeble ona, uzak ve gaibte olan şeye işaret edildiği gibi, "O" diye işaret edilmesi caiz olmuştur.

İkincisi: İşaret edilen varlığın karşımızda olduğunu kabul etsek bile, lâfzı ile sadece uzaktaki bir şeye işaret edilmesini doğru kabul etmeyiz. Bunun izahı şudur; ve (Bu, şu) lâfızları iki işaret harfidirler. Çünkü bunların aslı dır. Bu da, işaret harfidir. Nitekim Cenâb-ı Allah:

"Allah'a güze! bir ödünç verecek olan o kimse kimdir." (Bakara, 245) buyurmuştur daki nın manası ise, dikkat çekmedir. Buna göre, bir şey yakın olduğunda ona diyerek işaretedilir. Yani, "Ey muhatab, işaret ettiğim şeye dikkat et. O, göreceğin şekilde karşında hazır duruyor" demektir. Bazan "Kâf" harfi, hitab etmek için, "lâm" harfi de işaret manasını tekid etmek için, dan sonra getirilir ve denilir. Böylece sanki konuşan kimse, kendisine işaret edilen varlık konuşan kimseden uzakta kaldığı için, dikkat çekme hususunda mübalağa etmiştir, işte bu da lâfzının, ilk icadında uzağı ifade etmediğine, aksine örfte, zikrettiğimiz emarelerden dolayı, uzağa işaret etmek için kullanıldığına delâlet eder. Böylece sanki bu lâfız, kelimesi gibi olmuştur. kelimesi, her ne kadar ilk icadında, yeryüzünde hareket eden her varlığı içine alsa

bile, örfte bilhassa "at" için kullanılmıştır. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Burada, lâfzını, luğavî manasına hamlediyoruz, örfî manasına değil... Bu durumda da uzağı ifade etmez. İlk icadlanndaki yakınlıklarından dolayı, lâfızları birbirinin yerine geçebilmişlerdir.
Nitekim Cenâb-ı Hakk:
"Kuvvetlerin ve basiretlerin sahibi olan, kullarımız İbrahim'i, İshâk'ı ve Ya'kubu da an. Çünkü biz onları hâlis bir hasletle -ki bu yurtlarını hatırlamalandjr-hâlis insanlar yaptık. Çünkü onlar, Bizim indimizde cidden seçkinlerden ve hayırlılardandı. İsmail'i, Elyesa'yı, Zül-kifl'i de an. İşte bütün bunlar hayırlı insanlardı" (Sâd. 45-48) buyurmuş sonra da, "Bu (güzel) bir zikir (anmadır)" (Sâd. 49). buyurmuştur. Ve, "Yanlarında gözlerini yalnız zevcelerine dikmiş hepsi bir yaşta olan huriler vardır. İşte hesab günü için size vadolunan şey budur" (Sâd, 52-53) ve
"(Bir gün bakarsın ki) ölüm baygınlığı, sana gerçekten gelmiş. İşte bu, senin kaçıp durduğun şey (denilmiştir." (Kâf 19) ve
"Bunun üzerine Allah onu hem ahiret hem dünya azabı ile yakaladı. Şüphe yok ki korkacak kimseler için bunda 'î bir ibret vardır." (Nâziât, 25-26) ve
"Andolsun Tevrat'tan sonra Zebur'da da yazmışızdır ki yeryüzüne ancak sâlih kullarım mirasçı olur" buyurmuş ve hemen peşi sıra da:
"Şüphe yok ki bunda, âbidler için bir tebliğ vardır" (Enbiyâ. 105-106) buyurmuştur. Ve yine
"Onun için biz, "O öldürülen adama (kesilen ineğin) bir parçasıyla vurun." demiştik. İşte Allah böylece ölüleri diriltir." Yani "bu şekilde, Allah ölüleri diriltir." (Bakara, 73) ve:
"Bu, sağ elindeki nedir, ey Müsâ?" (Tâhâ, 17) yani "sağ elinde olan o şey nedir?" buyurmuştur Allah en iyi bilendir. 10[10]

İkinci Mesele

Birisi, "Kendisine işaret edilen "sûre" kelimesi müennes olduğu halde, ismi işaret burada niçin müzekker
getirilmiştir?" derse, şöyle1 cevab verilir: İşaret edilenin müennes olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü müennes olan ya müsemmadır ya isim (olan lâfız)dir. Birincisi bâtıldır. Çünkü müsemma burada, Kur'ân'tn bir kısmıdır ki bu müen.ıes değildir İsme gelince, bu lâfzıdır ki, bu da müennes değildir. Evet, bu müsemmânın sûre denen bir başka ismi vardır ve bu isim müennestir Fakat önce geçen ve söylenip bitmiş olan lâfzıdır ki, bu müennes değildir, yoksa önce geçen ve müennes olan Kur'ân'ın isimleri sûre lâfzı değildir. 11[11]

"Kitab" Lâfzının Manaları Kur'ân'm İsimleri.

Kur'ân'ın birçok ismi vardır: 12[12]

1) Kitap

Birincisi: Kitap ısmıdtr. Bu, ve gibi, bir masdardır." vezninin mefûl manasında olduğu da söylenmiştir. kelimesinin manasına olması gibi Âlimler, kitaptan maksadın Kur'ân olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.
Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Bu, sana indirdiğimiz bir Kitaptır" 29) buyurmuştur. kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok manaya gelmektedir.
1- Farz. Nitekim, "Size oruç farz kılındı" (Bakara, 183) ve " "Kısas size farz kılındı" (Bakara, 178) ve "Muhakkak ki, namaz, mü'minlere vakti belirlenmiş bir farzdır." (Nisa, 103) buyurulmuştur.
2- Hüccet ve delil. Nitekim, "Eğer doğrulardan iseniz, kitabınızı, yani delilinizi getiriniz"

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/427-429.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/429.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/430.

(Saffat. 157), buyurulmuştur.
3- Zaman, süre. Nitekim Cenâb-ı Hakk, şöyle buyurmuştur:
"Helak ettiğimiz her beldenin muayyen bir süresi vardır" (Hicr, 4).
4- Efendinin köiesiyle yazılı akit yapması, mükâtebe akdi...
"Ellerinizin sahip oiduğu (kölelerden) mükâtebe isteyenler..." (Nür. 33). Bu "fiâl" masdan, burada "mufâele" manasındadır. "Mücadele, muhasame ve mukatele" kelimelerinin cidal, hısâm ve kıtal manasında olması gibi. "
" kelimesinin iştikakı, bir şeyi bir araya getirdiğinde söylemiş olduğun sözünden alınmadır. Alay da. askerlerin bir araya geldiği yer olduğu için, diye isimlendirilmiştir Kitaba kitap denilmesinin sebebi, onun adeta şüphe askerlerine karşı bir alay gibi yığılması veya, kendisinde bütün ilimlerin toplanması, veyahutta Cenâb-ı Hakk'ın, mükellefiyetlerden kullarını Kitap'ta sorumlu tutmasıdır. 13[13]

2) Kur’an

Nitekim Allah Teâlâ:
"De ki, insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirmek için bir araya gelseler…" (isrâ. 88) " "Muhakkak ki Biz onu, Arapça bil Kur’an yaptık.
"İçinde Kur'ân'ın indirilmiş bir Kur'ân yaptık" (Zubrvt, 3), "İçinde Kur'ân'ın indirilmiş olduğu Ramazan ayı" {Bakara, 185) ve "Muhakkak ki bu Kur'ân, en doğru olan yola iletir" (isrâ. 9) buyurmuştur.
Bu hususta müfessirlerin iki görüşü vardır.
Birincisi; İbn Abbas{r.a.)'ın görüşüdür, Buna göre, ve kelimelerinin aynı manaya gelmesi gibi "Kur'ân" ve "Kıraat" kelimeleri de aynı manaya gelir Bunun delili, şu ayettir:" "Biz onu okuduğumuzda, onun Kur'ân'ma uy" (Kıyamet, 18) yani "okunuşuna", yani "onu sana okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy" demektir
İkincisi, Katade'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, "Kur'ân" lâfzı, suyu bir havuzda topladığın zaman" demenden bir masdardır
Süfyan b. Uyeyne ise: "Kur'ân, harflerinin bir araya gelmesinden kelimelerinin; kelimelerinin bir araya gelmesinden ayetlerinin; ayetlerinin bir araya gelmesinden sûrelerin ve sûrelerinin de bir araya gelmesinden kendisinin meydana gelmesinden; sonra da evvelkilerin ve sonrakilerin ilminin Kur'ân'da toplamış olmasından dolayı, "Kur'ân" diye isimlendirilmiştir." Netice olarak diyebiliriz ki "Kur'ân" lafzının iştikakı ya tilâvet (okumak) veyahutta toplama manasına olan cemiyyet manası ndandır. 14[14]

3) Furkân

Cenâb-ı Hakk, " "Kuluna Furkân'ı indiren (Allah) ne yücedir" {Furkân, 1) ve "O, insanlara yol gösterici ve Furkân olmak (hak ile batılı ayırıcı olmak) üzere gönderilmiş açıklamalardır" (Bakara. 185) buyurmuştur.
Müfessirler, Furkân kelimesinin tefsirinde ihtiiâf etmişlerdir. Buna göre, "Kur'ân-ı Kerim'in inişi yirmi küsur senede olmak üzere parça parça olduğundan, o "Furkân" diye isimlendirilmiş" denilmiştir, Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetidir:
"İnsanlara ağır ağır okuyasın diye parça parça İndirdiğimiz Kur'ân. Biz onu tedricen indirdik" (isrâ, i06).Halbuki diğer kitaplar, toptan {bir defada) indirilmiştir. Biz bunun hikmetini, Furkân Şûresi'ndeki:
"İnkâr edenler dediler ki: Kur'ân ona toptan indirilmeli değil miydi?" Biz, onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için, işte böylece (parça parça) indiriyoruz" (Furkân, 32) ayetinin tefsirinde zikrettik. Yine, Kur'ân, hak ile batılı; helâl ile haramı; mücmel ile mübeyyeni ve muhkem ile

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/430.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/430-431.

müevveli ayırdığı için "Furkân" olarak isimlendirilmiştir.
Bir görüşe göre de, Furkân, "Kurtulmak" manasına gelmektedir. Bu İkrime ve Suddî'nin görüşüdür Şöyle ki insanlar sapıklıkların karanlıklarında idiler de Kur'ân ile kurtuluşa erdiler. Nitekim müfessirler, Cenâb-ı Allah'ın:
"Hani biz Musa'ya Kitab'ı ve Furkân'ı vermiştik,umulur ki hidayete erersiniz (diye)." (Bakara. 53) ayetini bu manaya hamletm işlerdir. 15[15]

4) Zikr, Tezkire, Zikra

"Zikr" ismi hususunda, Allah "Bu indirdiğimiz mübarek bir zikirdir" (Enbiyâ.50)
"Muhakkak ki biz zikri indirdik" (Hıcr 9) "Muhakkak ki O, senin için ve kavmin için bir zikirdir" (Zuhruf, 44).
"Zikr"in manası hususunda iki görüş vardır:
a-) Kur'ân, kendisi ile kullarına öğüt verip, emir ve tekliflerini kendilerine öğretmiş olduğu, Allah'dan gelen bir zikirdir.
b-) Kur'ân, kendisine iman eden bir kimse için bir nâm, şeref ve övünme kaynağı, aynı zamanda da Hz. Muhammed (s.a.s.) ve ümmeti için bir şereftir
"Tezkira" ismine gelince, Cenâb-ı Hakk, "O muttakfier için bir öğüt (ve hatırlatmadır" (Hakka, 48) buyurmuştur.
"Zikrâ" ismine gelince, bununla ilgili olarak Cenâb-ı Allah şöyle buyurur: "Hatırlat. Muhakkak ki hatırlatma müminlere fayda verir" (Zâriyat. 55). 16[16]

5) Tenzil

"Muhakkak, ki (Kur'ân), Cibrîi-i Eminin indirmiş olduğu, âlemlerin Rabbinin bir tenzili (indirmesidir." (Şuarâ. 192-193) 17[17]

6) Hadis

"Allah, en güzel hadisi (sözü) bir kitab olarak indirdi" (Zümer, 22).Cenâb-ı Allah, Kur'ân'ı bu ayette "Hadis" diye isimlendirdi. Çünkü, Kur'ân'ın sana ulaşması bir söz (hadis)'dir. Ve yine Cenâb-ı Hakk.
Kur'ân'ı. konuşulan şeye (yani söze) benzetmiştir. Zira Allah, onunla mükelleflere hitabetmiştir. 18[18]

7) Mev'iza

"Ey insanlar, muhakkak ki Rabbinizden size bir mev'İza (bir va'z-u nasihat)gelmiştir" (Yûnus, 57).
Kur'ân, gerçekte bir nasihattir. Çünkü konuşan Allah, onu alan Cebrail (a.s.), imlâ eden de Hz. Muhammed (s.a.s.)dir. O halde. onunla nasıl va'z-u nasihat yapılmaz? 19[19]

8) Hüküm, Hikmet, Hakim, Muhkem

Hüküm ismine dair, Allah şöyle buyurmuştur: İşte böylece biz onu Arapça bir hüküm olarak

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/430-431.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/432.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/432.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/432.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/432.

İndirdik" (Rad, 37). "Hikmet" ismi hususunda "Yerine ulaşan hikmet" (Kamer 5) ve "Evinizde okunan, Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayınız" (Ahzab, 34) buyurmuştur.
"Hakîm" ismine gelince, Allah, "Yasın, Hakim (hikmetli) Kur1 âna yemin olsun ki"(Yâsîn. 1) buyurmuştur
"Muhkem" ismi hakkında ise Bu, ayetleri muhkem kılınmış (sapasağlam olan) bir kitabdır" (Hûd, 1) buyurmuştur.
Âlimler, bu kelimelerdeki hikmetin manası hususunda ihtilâf etmişlerdir. Halil, "hikmet" kelimesinin sağlam yapma ve ilzamı (susturup kabule zorlamak) manalarından alındığını söylemiştir. Müerriç ise, bunun (hakeme, gemin, hayvanın damaklarını tutup itaate zorlayan kısmı) ifadesinden alındığını söylemiştir. Çünkü gem, hayvanı zapteder Hikmet de, bunun gibi, insanı akılsızlıktan meneder.
Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: 20[20]

9) Şifa

"Biz Kur'ân'dan- mûminlere bir şifa ve rahmet olan (ayetler) indiriyoruz "{İsrâ. 82) ve "Kalplerde olan (derdlere) bir şifa" {Yûnus, 57).
"Şifa" kelimesinin manası hakkında iki görüş vardır:
a-) Kur'ân, hastalıklara bir şifadır.
b-) O, küfür hastalığına bir şifadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, küfür ve şüpheyi hastalık olarak isimlendirmiş ve "(O münafıkların) kalblerinde bir hastalık vardır." (Bakara. 10) buyurmuştur"kalbteki bütün şüpheler de Kur'ân ile yok olmaktadır. Bundan dolayı onun, "Şifa" diye isimlendirilmesi uygundur. 21[21]

10) Hüdâ, Hâdi (Hidayete Götüren)

"Hüdâ" ismi hakkında, Allah Teâlâ: "Muttakîler için bir hidayet vesilesidir"' (Bakara, 2).
"İnsanlar için bir hidayet olmak üzere " (Bakara '185) ve "Gönüllerde olan (hastalıklara) bir şifa, müminler ıçm bir rahmet ve hidayet rehberi..." (Yûnus, 57) buyurmuştur.
"Hâdî" ismine gelince, Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki bu Kur'ân en doğru olan yola götürür" (İsrâ. 9).Cinler de: "Muhakkak ki biz, doğruya hidayet eden, hayranlık uyandıran bir Kur'ân dinledik" (Cin, 1-2) demişlerdir. 22[22]

11) Sırât-ı Müstakim

İbn Abbas, tefsirinde Sırât-ı Müstakîm'in "Kur'ân" manasına olduğunu söylemiş ve "Bu benim sırât-ı müstakîm'im (dosdoğru olan yolum)' dur. O halde ona uyunuz" (Enam, 153) ayetini okumuştur. 23[23]

12) Habl (ip)

Hakk Teâlâ "Allah'ın ipine hep birlikte sımsıkı sanlınız." (Âı-ı Imrân, 103) buyurmuştur. Tefsirde, hablullâh'ın (Allah'ın ipinin), Kur'ân olduğu zikredilmektedir. Kur'ân bu ayette, "habl" olarak isimlendirilmiştir. Çünkü dini hususunda Kur'ân'a sarılan kimse, tıpkı bir ipe tutunan kimsenin boğulup ölmekten kurtulması gibi, O'nunla ahiret azabından ve dünya azabından kurtulmaktadır.
Bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân'ı "ismet" (korunma, kurtulma vesilesi) diye

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/433.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/433.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/433-434.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/434.

isimlendirerek şöyle buyurmuştur:
"Bu Kur'ân, kendisine tutunan için bir ismet (koruyan, kurtulma vesiIesidir[24][24] Çünkü O Kur'ân, insanları günah işlemekten korur. [25][25]

13) Rahmet

Kur'ân'dan, müminlere şifa ve rahmet olan (ayetleri) indiririz" (isrâ, 82) Bilgisizliklerden ve sapıklıklardan kurtarmadan daha büyük rahmet olabilir mi? [26][26]

14) Rûh

Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: "İşte öylece biz sana, emrimizden bir ruhu (Kur'ân'ı) vahyettik." (Şûra, 52) ve "Allah melekleri, emrinden olan bir rûh ile indirir" (Nahi, 2).Cenâb-ı Allah, Kur'ân'ı "rûh" diye isimlendirmiştir. Çünkü Kur'ân, ruhların hayat vesilesidir. Bir başka yerde O,Cibril'i de "rûh" diye isimlendirmiş Biz ona ruhumuzu (Cibril'i) yolladık" (Meryem 17) buyurmuş; bir başka yerde de, Hz. İsâ (a.s.)'yı "rûh" diye isimlendirmiştir: "O kelimeyi Meryem'e ilkâ etti. O, Allah'dan bir rûhdur" (Nisa, 171) [27][27]

15) Kasas (Kıssalar)

"Biz sana, kıssaların en güzelini anlatıyoruz" (Yûsuf, 3).Cenâb-ı Allah, Kur'ân'ı kıssa diye isimlendirdi, çünkü Kur'ân'a uymak gerekir. Nitekim, kardeşine, onu uzaktan takip et!" (Kasas, 11) yani, "peşinden git" buyurulmustur. Veya Kur'ân, Muhakkak ki bu Kur'ân, gerçek bir kasas'dır" (âl-i imrân. 62) ayetinin de gösterdiği gibi, geçmiş kavimlerin kıssalarını da sergilediği için, "Kasas" diye isimlendirilmiştir. [28][28]

16) Beyan, Tibyan, Mubîn

"Beyan" ismi hakkında, "Bu, insanlar için bir beyandır" (Âli İmrân. 138}
Tıbyân lsmi hakkında "Biz sana, her şeyi açıklayıcı olmak üzere Kitabı indirdik" (Nahi, 89)
"Mübîn" ismi hakkında da, "Bunlar, apaçık bir Kitab'ın ayetleridir." (Yûsuf, 1) buyurulmuştur. [29][29]

17) Besâir

"Bu, Rabbinizden gelen basâirdir" (Araf. 203). yani Kur'ân kendisiyle Hakkın görüldüğü gözlerdir. Burada Kur'ân, kurtuluş yolunu gören göze benzetilmiştir. [30][30]

18) Fasl

batılın arasını ayıran bir sözdür; Ö, manasız bir söz değildir." (Târik. 13-14)
Bu "fas" kelimesinin manası hususunda âlimler ihtilâf etmişlerdir Manasının hükmetmek olduğu söylenmiştir, çünkü Cenâb-ı Allah insanlar arasında, O'nunla gerçek bir şekilde hükmeder.

---

[24][24] Dârimî, Fedâllü'l-Kur'an, 1 (2/431).
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/.434.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/434.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/434.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/.434-435.
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/435.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/435.

Bazıları da, bunun manasının, "kıyamet günü insanların arasını ayırıp, bir gurubu cennete iletip, bir gurubu da cehenneme süren" demek olduğunu söylemişlerdir Kim dünyada Kur'ân'ı kendisine imam edinirse, Kur'ân onu cennete götürür. Kur'ân'ı arkasına atanı da, O cehenneme sürer. 31[31]

19) Nücûm

"Hayır hayır öyle değil! Yıldızların kaydıkları yerlere yemin ederim ki.. (Vakıa, 75) ve
"İndiği dem Kur'ân'a yemin olsun ki.."
(Necm.1) buyurulmuştur. Kur'ân parça parça (necm necm) indiği için, bu isimle isimlendirilmiştir. 32[32]

20) Mesânî (Tekrarlanan)

"Rabterine derin saygı göstermekte olanların derilerinin kendisinden ürperdiği tekrarlanan (mesânî) ayetler" (Zümer, 23). Kur'ân'a "mesânî" denildi, çünkü O'nda kıssalar ve haberler tekrar edilmektedir. 33[33]

21) Ni'met

nimetine gelince, onu anlat" (Duhâ, il)ayetindeki "nimet" hakkında, İbn Abbas (r.a.) O'nun Kur'ân olduğunu söylemiştir. 34[34]

22) Burhan

Muhakkak ki, size tıbbinizden bir burhan gelmiştir." (Nısâ. 174) Kur'ân nasıl burhan olmaz. Çünkü, fasîh kimseler O'nun bir benzerini söylemekten âciz kalmışlardır. 35[35]

23) Beşir, Nezir

Bu isimlerde Kur'ân ile peygamberler arasında bir ortaklık, iştirak sozkonusudur. Cenâb-ı Allah, peygamberlerin vasıfları olarak "Müjdeleyiciier ve uyarıcılar" (Nısâ 165): Hz. Muhammed'in vasfı olarak: "Muhakkak ki Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyana olarak yolladık" (Fetih 8). Kur'ân'ın sıfatı olarak da, Fussilet Sûresinde 'Bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak... Ama, insanların çoğu ondan yüz çevirdiler" (Fussilet 4). yani "O Kur'ân, kendisine itaat edeni cennetle müjdeler, isyan edeni de cehennemle korkutur" buyurmuştur. Buradan itibaren Cenâb-ı Allah ile Kur'ân arasında ortak olan isimleri zikredeceğiz. 36[36]

Kur’an’ın Esmâ-i Hüsnâ İle Müşterek Olan İsimleri

24) Kayyim

"Kötü bir akıbetle korkutmak için, dosdoe-ru bir (kitab olarak)" (Kehf. 2) buyurulmuştur. Din de, aynı şekilde dosdoğrudur. "Bu, dosdoğru olan dindir" (Tevbe, 36) Cenâb-ı AÜah "da, "kayyûm'dur. "Allah'dan başka hiçbir ilâh yoktur. O, hayydir, kayyûmdur" (Bakara. 255)

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/435.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/435.
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/435.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/436.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/436.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/436.

Cenâb-ı Hakk, beyân ve ifade hususunda Kendi zatıyla kaim olduğu için, "kayyûm" olarak isimlendirilmiştir. 37[37]

25) Muhemin

"Sana, kendisinden önceki kitabları doğrulayıcı ve onlara karşı bir şahid olmak üzere, hak olarak Kitabı indirdik." (Maide. 48) "Müheymtn" ismi "emîn" lâfzından alınmıştır.
Kur'ân, O'na yapışan dünya ve ahiret zararlarından emin olacağı için, bu isimle isimlendirilmiştir. "Müheymin" olan Allahu Teâlâ. "'Müheymin" olan Kur'ân'ı, Cenâb-ı Allah'ın mahlûkatına karşı Allah'ın eminleri olan ümmet-i Muhammed için emîn peygambere göndermiştir. Nitekim:
Cenâb-ı Allah "İnsanlara karşı şahitler olasınız diye, işte böylece biz sizi orta bir ümmet yaptık." {Bakara. 143) buyurmuştur. 38[38]

26) Hâdî

"Muhakkak ki bu Kur'ân, en doğru yollara ileticidir" (isrâ. 9) ve "Doğruya iletir" (Cin. 2) Cenâb-ı Allah da, hâdî'dir. Çünkü bir haberde, Allah hakkında, "o, nur vehâdîdir" denilmiştir. 39[39]

27) Nur

"Allah göklerin ve yerin nurudur." (Nur. 35).Kur'ân hakkında da, "Ve, O'nunla beraber indirilen nura tâbi oldular"(Arıt, 157), yani, "Kurana tâbi oldular" buyurulmuştur. Hz. Peygamber de, Muhakkak ki, Allah'dan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir" (Maıde. 15) ayetinde nur diye isimlendirilmiştir Yani, nur Hz. Muhammed'dir. Hz. Peygamberin dini de nur olarak isimlendirilmiştir: "Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar" (Saff. 8) Hz Peygamber tn açıklaması da, nur diye isimlendirilmiştir: "Allah'ın, göğsünde İslâm için bir inşirah verip de artık Rabbinden olan oir nur üzere olan kimse" (Zumer 22).Tevrat da, nur diye adlandırılmıştır "Muhakkak ki biz, Tevrat'ı inzal ettik. Onda bir hidayet rehberi ve bir nur bulunmaktadır" (Maıde. 44} İncil de, nur diye isimlendirilmiştir. "Biz ona, içinde bir hidayet ve bir nur olan, İncil'i verdik" (Maide, 46), Ve, iman da nur olarak adlandırılmıştır. "kurları onların önünde koşar" (Hadîd. 12). 40[40]

28) Hakk

Cenâb-ı Hakkın isimleri hakkında, (Peygamberler yol- layan, her şeye şahid ve Hakk olan) isimleri varid ol- muştur. Kuran da, hakdır. Çünkü Cenâb-ı Allah, "Muhakkak ki O Kur'ân, yakın olan bir hakdır" (Hakka, 51) buyurmuştur. Allah Kur'ân'ı Hakk diye adlandırdı. Çünkü Hakk, bâtılın zıddıdır. O halde, Hakk batılı siler süpürür. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Daha doğrusu Biz, hakkı bâtılın üzerine atarız da, hak onun beynini paramparça eder. Bir de bakarsın ki, bâtıl kaybolup gitmiş " (Enbiyâ. 18). yani o, silinip gitmiştir. 41[41]

29) Aziz

"Muhakkak ki Rabbindir, azîz ve ra- htm olan" (Şuarâ. 104). Kur'ân'ın sıfatı hakkında da,

---

[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/436.
[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/436-437.
[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/437.
[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/437.
[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/437.

"Aziz" ismidir "Muhakkak ki bu Kur 'ân, azîz bir kitabdır." (Fussiiet, 41) buyurmuştur. Peygamber de azizdir. Zira Cenâb-ı Hakk, "Andolsun ki, size, içinizden Al-lah nezdinde kadri yüce bir peygamber gelmiştir." (Tevbe. 128) buyurmuştur. Ümmeti de, azîzdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "İzzet ve şeref ancak Allah'a, O'nun Resulüne ve müminlere aittir." (Münafikûn, 8) buyurmuştur. Azîz bir kitabı, azîz bir ümmet için, azîz bir peygambere Azîz olan Rab indirmiştir

"Azîz"in iki manası vardır

1) Kahir, yani hükümran, güçlü... Kur'ân da böyledir. Çünkü o, düşmanlarını yenmiş ve kendisine muaraza etmek isteyenlere de karşı koymuştur.

2) Eşi ve benzerinin bulunmamasıdır. 42[42]

30) Kerîm

"O, kerîm bir Kur'ân'dır. O, muhafaza edilen bir kitabtadır" {Vakıa, 77 78).Cenâb-ı Hakk yedi şeyi kerîm olarak isimlendirmiş, onlara kerîm adını vermiştir. "Kerîm olan Rabbin hakkında seni aldatan ne oldu?" (infiiâr, 6) Çünkü, Cenâb-ı Hakk'dan daha cömert olan bir başkası yoktur Kur'ân'ı da Kerîm ismiyle adlandırdı. Çünkü ilim ve hüküm hususunda Kur'ân'dan istifade edildiği kadar, hiç bir kitabtan istifade edilmez.

Hz. Musa'yı da Kerîm diye isimlendirerek, "Ve onlara, kerîm bir peygamber geldi" {Duhân, 17) buyurdu. Cenâb-ı Allah, amellerin mükâfatanı da kerîm olarak isimlendirdi. "Ve onu, bir bağış ve ke-rîm olan bir ecir ile müjdele" (Yâsîn. 11).

Cenâb-ı Hakk Arş'ına da kerîm demiştir. "O, Allahdır. O-' ndan başka hiç bir ilâh yoktur. O, kerîm Arşın Rabbidir" (Nemi, 26) Çünkü Arş, rahmetin iniş yeridir

Allah, Cebraîl'i de, "Muhakkak ki o, kerîm olan bir elçinin sözüdür." (Tekvîr, 19) diyerek kerîm diye isimlendirmiştir. Buradaki kerîm, azîz anlamındadır.

Cenâb-ı Allah, Süleyman (a.s.)'ın mektubunu da kerîm diye isimlendirmiş, "Muhakkak ki bana, kerîm bir kitab bırakıldı" (Nemi, 29).

O halde, bu, kerîm olan Rabbin, kerîm olan melek ile, kerîm olan bir ümmet için, kerîm olan bir peygambere indirdiği bir kitaptır. Eğer bu ümmet, o kitaba sarılırlarsa. kerîm bir mükâfata nail olmuş olurlar. 43[43]

31) Azîm

"Andolsun ki Biz sana, tekrarlanan yedi ayet ile Kurân-ı Azîm'i verdik." (Hıcr 87)

Cenab-ı Hakk, kendisini Azım diye isimlendirerek, "O, yücedir, azimdir" (Bakara, 255)

Arştnı azîm diye isimlendirerek, "O, azîm olan Arşın Rabbidir" (Tevbe, 129)

Kitabını azîm diye isimlendirerek, "Ve, azîm olan Kur'ân'ı(verdik)" (Hicr. 87).

Kıyameti azîm diye isimlendirerek, "Büyük bir günde (di-riltileceklerdir). O günde, insanlar âlemlerin Rabbinin huzuruna dikilir" (Mutaffifîn, 5-6).

Zelzeleyi azîm diye isimlendirerek, "Muhakkak ki, kıyamet saatinin sarsması, büyük bir şeydir" (Hacc, 1).

Peygamberin ahlâkını da azîm diye isimlendirerek, "Muhakkak ki sen, büyük bir ahlâk üzerindesin " (Nûn, 4),

İlmi de, azîm diye isimlendirerek, Allahın sana olan lütfü büyüktür" (Nisa. 112).

Kadınların tuzağını da azîm diye isimlendirerek, "Muhakkak ki, sizin tuzağınız büyüktür" (Yûsuf. 28)

Firavun'un sihirbazlarının sihrini de azîm diye isimlendirerek, "Onlar büyük bir sihir yaptılar" (Araf, 116)

Sevabın bizzat kendisini de azîm diye isimlendirerek,

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/438.

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/.438.

"Onlar gibi iman edip sâlih amel yapanlara Allah, bir mağfiret ve büyük bir ecir vadetmiştir." (Fetih. 29) ve münafıkların göreceği azabı da azîm diye isimlendirerek, "Onlara büyük bir azab vardır" (Bakara, 7) buyurmuştur. 44[44]

32) Mübarek

"Bu mübarek bir zikirdir," (Enbiyâ 50) Cenâb-ı Hakk birçok şeyi bu isimle isimlendirdi. Meselâ Hz. Musa ile mukalemede bulunduğu yere
"mübarek" adını verdi. "Mübarek vadîde, ağaçtan.." (Kasas, 30) Yine, sağladığı yararlar çok olduğu için zeytin ağacını da, "mübarek" diye isimlendirerek, "Mübarek bir zeytin ağacından yakılır" (Nûr, 35).
Hz. İsâ'y da "mübarek" diye isimlendirerek, "Ve beni mübarek kıldı" (Meryem. 31).
Yağmuru da "mübarek diye isimlendirerek, "Ve gökten, mübarek bir yağmur indirdik" (Kâf. 9) "içinde bulunan faydalardan ötürü" buyurmuştur. Yine Cenâb-f Hakk Kadir gecesini de "mübarek" diye isimlendirerek, "Muhakkak ki biz Kur'ân'ı mübarek bir gecede indirdik." {Duhân. 3) buyurmuştur. Buna göre Kur'ân mübarek bir meleğin mübarek bir gecede, mübarek bir ümmet için. mübarek bir peygambere indirdiği mübarek bir zikirdir. 45[45]

"Elif, Lam, Mim" İle "Zâlike'l-kitabu" Kısmının Münasebeti

Cenâb-ı Hakk'ın sözünün sözü ile ilgisini açıklama hususundadır. Keşşaf sahibi şöyle demistir: '"Eğer sûrenin ismi kabul edersen, bu kısmının münasebeti durumda terkıbte birkaç vecih söz konusu olur.
Birinci vecih: in birinci mübteda, lâfzının
ikinci mübteda. "lâfzının da ikinci mübtedânın haberi, ikinci mübtedâ-nın da haberiyle beraber birinci mübtedânın haberi olması... Buna göre, " cümlesinin manası,"Bu, en mükemmel kitabtır." olur. Buna göre sanki O'nun dışında kalan kitabtar, O'nun karşısında noksandırlar ve bir kitab olmaya hak kazanan sadece odur. Meselâ senin, (erkek... odur) demen de bunun gibidir. Bunun manası, erkeklerde bulunan güzel hususiyetleri kendisinde bulundurduğu için, "o, erkeklikte tamdır, mükemmeldir" demektir.
İkinci vecih: " lâfzının sıfat olmasıdır. Buna göre mana, "İşte O, vadedilen kitap budur."
Üçüncü vecih: lâfzının, mahzûf bir mübtedânın haberi olmasıdır. Buna göre bu. "Bu. elif lâm mimdir." demek olur. Bu tahlile göre ıfadesı de. ikinci haber olur Veya. lâfzının sıfat olması durumuna göre. den bedel olur. Bu takdirde de manası, "dili "O da şudur" olur.
Dördüncü vecih: "in bir cümle, nun da diğer bir cümle olmasıdır
Eğer ses makamında kabul edersen mübteda, da nın haberi olur. Buna göre mana şu olur: Bu indirilen kitab, en mükemmel bir kitabtır. mübteda. sıfat," lâfzından sonra gelen smı da haberdir. Yahutta, mahzûf bir mübtedânın haberidir Buna göre bu terkibin şekli şudur: Anlamı ise. "bu elif, lâm. mim harflerinden meydana gelen, şu kitabtır." Abdullah b. Mesûd, şeklinde okumuştur ki. bunun tahlili açıktır.
"Bu kitabta hiç bir şüphe yoktur." (Bakara. 2). 46[46]

"Lâ Raybe Fihi" İbaresi Hakkında

Birinci Mesele

"kelimesi, şekke yakındır. Ayrıca bunda, şekde olmayan bir fazlalık vardır. Sanki de, bir sû-i zan bulunmaktadır. Nitekim kendisi hakkında sû-i zan sahibi olduğun kimseye "Falancanın

---

[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/439.
[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/.439-440.
[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/.440.

durumu beni işkillendirdi" dersin. Hz. Pevgamber'in "Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyen şeylere geç" sözü de bu manadadır. Eğer, kelimesinin, zamanın musibetleri manasında. Arabiarın sözlerinde kullanılmakta Olduğu; Allah'ın da: O'na zamanın belâlarının gelmesini gözetliyoruz" (Tûr 30) buyurduğu ve bu kelimenin, şâirin:
"Tıhâme ve Hayber'de, kalbimizde depreşen her şeyi yaptık, sonra da kılıçla* rımızı derleyip topladık!" dediği gibi kalbte depreşen gayz ve kin sebebleri hakkında da kullanıldığı söylenirse, biz deriz ki, bu iki mana bazan şek manasını da ifade ederler. Çünkü, zamanın korkulan belâları da, kendisinden şüphe edilen bir şey gibi, ihtimal ifade eder. Kaİbte depreşen şey de kesinleşmemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın " sözünden murad, bu kitabın, hangi şekilde olursa olsun, herhangi bir şüpheye mahal olmasını reddetmektir. Bunun gayesi ise, bu kitabın doğruluğunda, Allah katından olması hususunda ve bir mucize olmasında, her hangi bir şüphenin olmadığını ifade etmektir. Eğer bu ifadeden gaye, özellikle onun mucize olmasında herhangi bir şüphenin bulunmadığını iiade etmektir dersen, bu. Cenâb-ı Hakkın "Eğer, kulumuza indirdiğimizden şüphe ediyorsanız " (Bahara 23) ayetıyle de bu yorum güçlendiği için. doğruya daha yakın bir mana ifade eder. Burada birkaç sual vardır.
Birinci sual: Bazı inançsızlar bu hususta ta'nda bulunarak, şöyle demişlerdir: "Eğer Cenâb-ı Hak. bizim tarafımızdan o kitabta şüphe olmadığını kastediyorsa, biz onda şüphe ediyoruz. Eğer. kendisince bu kitabta bir şüphe olmadığım kastediyorsa, bunun da herhangi bir manası yoktur." Buna cevabımız şudur: Bu ifadeden maksat. Kur an-ı Kerîm açıklık ve vuzuh bakımından öyle bir dereceye varmıştır ki, O'nda her hangi bir kimsenin şüpheye düşmesi yakışık almaz. Gerçekten durum böyledir. Çünkü Arablar, fesahatte zirveye ulaşmalarına rağmen Kur'ân'ın en kısa sûresine muâraza ve mukabele etmekten âciz kalmışlardır. Bu da, bu ilâhi hüccetin açıklık bakımından, herhangi bir akıllı kimsenin onda şüphe etmesinin uygun olmıyacağı bir dereceye ulaştığına şehadet eder.
İkinci sual: Cenâb-ı Hakk burada, bir başka yerdeyse, "Orada bir baş ağrısı da yoktur." (Saffat. 47) buyurmuştur Bunun hikmeti nedir'7 Buna cevabımız şudur: Araplar önce ehemmı (daha önemli olanı) sonra mühimi söylerler Burada en mühim olan husus ise, Kur'ân'dan her türlü şüpheyi nefyetmektir. Şayet sen, yerine, (Onda şüphe yoktur) demiş olsaydın, bu ifade, burada değil de bir başka yerde kendisinde şüphe bulunan bir kitabın olduğu zannını uyandırırdı. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın,"Onda sarhoşluk yoktur" (Saffât. 47) sözünde, cennet içkilerinin dünya içkilerinden üstünlüğü kastedilmiştir. Çünkü dünya içkilerinin aktı giderdiği gibi, ahiret içkileri aklı gidermez.
Üçüncü suâl: Cenâb-ı Hakk'ın sözü. Kur'ân hakkındaki bütün şüpheleri gidermeye nasıl delâlet ediyor? Buna şu şekilde cevap veririz: Ebu'ş-Şa'sâi, bu ayeti ref ile şeklinde okumuştur. Bil ki bu meşhur kıraat, tamamıyla şüphenin Kur'ân'dan kaldırılmasını icâb ettirir. Bunun delîli ise şudur: sözü. reybın mahiyetini nefyeder Mahiyeti nefy ise. mahiyetin fertlerinin herbiri-nin nefymi gerektirir. Çünkü mahiyetin fertlerinden bir fert bulunacak olsa, mahiyetin kendisi de bulunmuş olur. Bu da mahiyetin nefyine ters düşer İşte bu incelikten dolayı, sözümüz, Allah'tan başka bütün ilâhları nefyeder. sözümüze gelince, bu (Onda şüphe vardır) sözümüzün zıddıdır ki bu söz, mahiyetin bir ferdinin varlığını ifade eder ise, bu ıkı ifade arasındaki zıtlığın gerçekleşmesi için. mahiyetin fertlerinin tamamının yokluğunu gerektirir. 47[47]

İkinci Mesele

Bu ayette, üzerinde vakfetmek meşhurdur Kıraat imamları Nâfî ve Âsım'dan, üzerinde vakfettikleri rivayet edilmiştir. üzerinde vakıf yapan kimsenin, cümle için bir haber takdir etmesi gerekir. Bunun bir benzeri de, Arapların (Zararı yok) ve (mahzuru yok) demeleridir Bu ikincisini Hicaz ahalisi çok kullanır. Buna göre ayetin takdiri: " Onda şüphe yoktur Onda hidayet vardır" şeklinde olur. Bil ki birinci kıraat daha evlâdır Çünkü buna göre, Kur'ân'ın

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/441-442.

bizzat kendisi hidayet olur. İkinci kıraata göre ise yani üzerinde vakıf yapan kıraate göre ise kitabın bizzat kendisi hidayet olmayıp, "onda hidayet bulunduğu" manası meydana çıkar. Birincisi daha evlâdır. Çünkü, Kur'ân'da, Kur'ân'ın bir nur ve hidayet olduğu tekrar edilmiştir. En iyi Allah bilir.
(O Kur'ân) Muttakîler İçin hidayetin tâa kendisidir" (Bakara. 2). Burada birçok mesele vardır. 48[48]

"Hidayet"in Hakikati

Hidayet; yol göstermekten (delillik yapmaktan) ıbarettir. Keşşaf sahibi ise, "Hidayet, arzulanan şeye bizzat
götürüp ulaştıran rehberliktir" demiştir. Başkaları da, "Hidayet, hidayete ermek ve ilim manasınadır" demişler Birinci sözün doğruluğuna, ikinci ve üçüncü sözlerin yanlışlığına şu delâlet eder: Şayet, "hidayefin, bu ismi almasında, "arzulanan şeye bizzat götürüp ulaştıran" şey olmasına itibar edilseydi, hidayete erme olmadığında hidayetin bulunması imkânsız olurdu. Çünkü hidayete erme olmadığı zaman, delâletin hidayete ulaştırıcı olması muhaldir, fakat Cenâb-ı i iakk'ın:
"Semûd'a gelince. Biz onlara doğru yolu gösterdik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih ettiler" (Fussıiet. 17) ayetinin de gösterdiği gibi imkânsız değildir. Cenâb-ı Allah bu ayette hidayete erme olmadığı halde, hidayetin varlığından bahsetmiştir. Bir de Arapça'da "Ona yolu gösterdim ama o hidayete ermedi (doğru yolu bulmadı)" denilebilmektedir. Bu da bizim görüşümüzün doğruluğunu gösterir. Keşşaf sahibi (Zemahşerî), üç şeyi delil getirmiştir.
Birincisi: Delâletin hidayet karşılığında kullanılmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "hte bunlar, hidayete karşılık delâleti (sapıklığı) satın alan kimselerdir" (Bakara. 16) ve "Mutlak bir hidayet üzerinde yahut apaçık bir delâlette(yiz)" (Sebe 24) buyurmuştur
İkincisi: Övgü makamında, "hidayete ermiş" manasına denilir. Şayet, arzulanan şeye ulaştıran rehberlik (kılavuzluk) hidayetin şartı olmasaydı, o insanın, hidayete ermiş olmakla nitelenmesi bîr övgü olmazdı. Çünkü o insana yol gösterilmiş olduğu halde onun hidayeti bulamaması da muhtemeldi.
Üçüncüsü: {Hidayete erdi) fiili, (hidayete erdirdi) fiilinin muta-raat ifade eden (dönüşlü fiil) sîgasıdır. "Onu kırdım, o da kırıldı." "Onu kestim, oda kesildi" denildiği gibi, "Onahidayet ettim, o da hidayete erdi" denilir Kırılmak ve kesilmek, kırmak ve kesmek fiillerinin mahiyetlerinden ayrılmadıkları gibi, hidayete ermenin de hidayetin mahiyetinden olması gerekir.
Birinci delilin cevabı şudur: Hidayet ile hidayete erme arasındaki fark açıkça görülmektedir Buna göre hidayet, saptırmanın.; hidayete ermek ise sapmanın zıd-dıdır. Bu sebeble hidayeti sapmanın zıddı olarak görmek imkânsızdır.
İkinci delilin cevabı şudur: Hidayetten istifade eden kimseye, "hidayete ermiş" denilir. Hidayetten istifade etmeyen kimseye "hidayete ermiş" denilmez. Bir de gayeye ulaştırmayan vasıta (vesile) yok hükmündedir. **Üçüncü delile cevap** şudur: Emre uymak, emretmek fiilinin mutavaatı (dönüşlü) sîgasıdır. Meselâ, "Ona emrettim, o da emre uydu" denilir. Bundan, emre uymanın, emredenin âmir olmasının şartlarından biri olması gerekmez. Aynı şekilde, onun hidayet edici olması, hidayete götürmesini gerektirmez. Keşşaf sahibinin bu iddiası, Arabların , "Ona yolu gösterdim ama o hidayete ermedi" ifadesi ile çatışır. Cenâb-ı Allah'ın, Kur'ân'ı "Hidayet" olarak tavsif etmiş olması, "Hidayet, sadece ilimdir" diyen kimsenin sözünün yanlışlığını gösterir. Şüphesiz ki Kur'ân sadece ilim değildir. O halde, netice olarak diyebiliriz ki, "Hidayet sadece rehberliktir, yol göstermedir Yoksa, hidayete erme ve ilim değildir." 49[49]

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/442-443.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/.443-444.

"Muttaki" Kimdir?

" Arapça'da, Arapların ""O, onu korudu, o da korundu" sözünden alınmış bir ismi faildir. Bunun masdarı olan "Vikaye", son derece korunmak (sakınmak) manasınadır. Bunu iyice kavradıysa şimdi deriz ki: Cenâb-ı Allah burada övgü olarak "muttakî"yi zikretmiştir. Böyle olan bir kimsenin dünya işlerinde ve bilhassa din ile ilgili hususlarda muttakî olması evlâdır. Bu da, o kimsenin ibadetleri yapması ve yasaklardan kaçınması ile olur. Alimler, küçük günahlardan kaçınmanın takvaya dahil olup olmadığında ihtilâf etmişlerdir: Bir kısmı, küçük günahların ilâhî tehdide konu oldukları gibi, takvaya da dahil olduklarını söylerler Bir kısmı ise, dahil olmadıklarını söylerler. Büyük küçük bütün günahlardan tevbe etmenin farz olduğu hususunda bir ihtilâf yoktur. Anlaşmazlık sadece, "kişi" küçük günahlardan korunmazsa, muttakî ismine mustehak olur mu olmaz mı?" hususundadır Hz. Peygamber (s.a.s.)in şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Kul. mahzurlu şeylerden kaçınmak için, mahzurlu olmayan şeyleri de terket-medikçe muttakîler derecesine ulaşamaz."50[50]. İbn Abbas (r.a.)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Muttakîler. arzularının meylettiği şeyi terketme hususunda, Allah'ın azabından sakınan ve Cenâb-ı Allah'tan gelen şeyi tasdik ederek de rahmeti ilâhîyeyi uman kimselerdir"51[51]

Takvanın Manaları

Takva "haşyet" vtazim ve saygıdan ilen gelen korkma) manasınadır Nitekim Allah Teâlâ, Nısâ Sûresinin başında 'Ey insanlar. Rabbİnizden İttikâ edin (korkun)" (Nısâ i) buyurmuştur.
Hac Sûresı'nin başında da buna benzer bir ayet vardır. Şuarâ Sûresi'nde de "Hani, kardeşleri Nûh onlara, "ittikâ etmez misiniz
"Hani, kardeşleri Nûh onlara, "ittikâ etmez misiniz?" yani "Allah'ı saymaz, Ondan korkmaz mısınız?" demişti" (Şuarâ. 106) buyurmuştur Aynı sözü Hûd, Sâlıh, Lût ve Şu'ayb (a.s.) kavimlerine söylemişlerdir. Ankebut Sûresi'nde de Hz. İbrahim (a.s), kavmine, "Allah'a ibadet edip ve Allah'tan korkun " (Ankebût. 16) demiştir Yine Cenâb-ı Allah, Cenâb-ı Allah1 tan, nasıl korkulması gerekiyorsa öyle korkun" (Ali tmran. 102). 'Azıklanın, çünkü azıkların en hayırlısı takvadır." ve "Hiçbir kimsenin başkasına hiç bir fayda veremeyeceği günden 'korkunuz " (Bakara, 48) buyurmuştur.
Takvanın gerçeği, her ne kadar zikrettiğimiz şeylerse de. o, Kur'ân'da aslî manası bazan iman, bazan tevbe, bazan taat, bazan günahı terk ve bazan de ihlâs olmak şeklinde yer almıştır. İman manasında olmak üzere. Cenâb-ı Allah. "Allah onlara takva kelimesini yani tevhidi, gerekli kıldı" (Fetih,26) İşte onlar, Allah'ın, kalblerini takva için imtihan ettiği kimselerdir" (Hucurât. 3): Şuarâ Sûresinde "Firavunun kavmine (gel): Onlar ittîkâ etmezler mi?" (Şuarâ. 11) yani "iman etmezler mı?" buyurmuştur. Tevbe anlamında ise, Hakk Teâlâ, "Şayet beldeler halkı iman edip ittikâ etselerdi..." (ATâf. 96) yani "tevbe etselerdi" buyurmuştur. Taat anlamında da, Hak Teâlâ, Nahl Sûresi'nde "Benden başka ilâh olmadığını duyurasınız."diye... Öyleyse Beni sayıp itaat ediniz." (Nahl. 2) ve yine aynı sûrede "Allah'dan başkasından mı ittikâ edersiniz?" (Nahi, 52); Müminûn Sûresi'nde "Ben. sizin Rabbinizim, öyleyse Beni sayıp itaat ediniz" (Mü'mmûn. 52) buyurmuştur. Günahı terketmek manasında ise, "Evlere kapılarından girin. Allah'dan ittikâ edin " (Bakara, 189). Yanı, "Allah'a karşı günah işlemeyiniz" buyurulrnuştur İhlas manasındakı ittikaya gelince. Cenâb-ı Allah. Hac Sûresinde "Bu- kalblerin takvasındandır" (Hacc. 32) Yanı kalblerin ihlâsındandır, ve aynı manada "Ben'den ittikâ edin, (yani Bana karşı ihlaslı olunuz)" (Bakara, 41) buyurmuştur.
Bil ki takva makamı çok şerefli bir makamdır. Cenâb-ı Allah
'Hiç şüphesiz ki Allah, ittikâ edenlerle ve muhsinlerle beraberdir" (Nahl. 128) ve Allah katında en şerefliniz, en müttakî olanımzdır." (Hucurât. 13) buyurmuştur. İbn Abbas (r.a.)'ın

---

50[50] Buhari. iman. 1 (1/8): (Benzen hadis).
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/444.

rivayetine göreHz. Peygamber (s.a.s.): "insanların en şereflisi olmak isteyen Allah'dan ittika etsin (korksun), insanların en güçlüsü olmak isteyen, Allah'a tevekkül etsin ve insanların en zengini olmak isteyen, kendi elindekinden daha ziyade Allah'ın kudret elinde olana güvensin"52[52] buyurmuştur. 53[53]

Takva Hakkında Bazı Tarifler

Hz. Ali (r.a.)de; "Takva, günahlara devam etmeyi ve yaptığı ibadetlerle aldanmayı bırakmaktır" demiştir. Hasan el-Basrî, "Takva, Allah'tan başkasını Allah'a tercih etmemen ve bütün işlerin Allah'ın kudretinde olduğunu bilmendir" demiştir.
İbrahim b. Edhem, "Takva, mahlûkatın, senin lisanında; meleklerin, senin işlerinde ve Arş meleklerinin de senin sırrında (göniünde) bir kusur bulamamasıdır." demiştir.
Vâkıdîde "Takva, insanlara karşı dış görünüşünü süslediğin gibi, Cenâb-ı Allah'a karşı sırrını (içini, gönlünü) süslemendir." demiştir. "Takva, seni Mevlâ'nın yasak kıldığı bir yerde görmemesidir" diye ve "Muttaki, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.)'nın yoluna girip dünyayı arkasına atan, nefsini ihlâs ve vefaya zorlayan haram ve zulmü terkeden kimsedir" diye tarifler yapılmıştır Şayet muttaki için, Cenâb-ı Hakk'ın sözünde ifade ettiği şeyden başka hiç bir fazilet bulunmasaydı bile ona yeterdi.Çünkü insanlar için bir hidayet (rehberi) olan Kur'ân'm indirildiği Ramazan ayı..." {Bakara. 185) ayetinde Kur'ân'm insanlar için bir hidayet rehberi olduğunu açıklamış, ayetinde de "O'nun muttakîler için bir hidayet rehberi olduğu1 'nu söylemiştir Böylece bu husus, muttakîlerın, bütün insanlar olduğunu gösterir. Demek ki muttakî olmayan, âdeta insan değildir. 54[54]

Kur'ân'm Muttakîlere Hidayet Olması İle İlgili Bazı Suâller

Birinci suâl: Bir şeyin, hidayet rehberi ve delil olması, şahıslara göre değişmez. O halde, Kur'ân-ı Kerîm niçin sadece muttakîler için hidayet rehberi kılınmıştır? Ve yine muttakî olan zâten hidayete ermiştir. Hidayete ermiş olan, ikinci defa hidayete ermez. O halde Kuran, muttakîler için bir hidayet rehberi olamaz.
Bu soruya şöyle cevap veririz: Kurân-ı Kerîm, muttakîler için bir hidayet rehberi: onları Yaratanın varlığına, dinine ve peygamberinin doğruluğuna götüren bir kılavuz olduğu gibi, kâfirler için de bir rehberdir. Ancak Cenâb-ı Allah, hidayete ermiş ve Kur'ân'dan istifade etmiş kimselerin sadece onlar olduğunu beyan edin. onları övmek için "muttakîleri" zikretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Sen ancak o kıyametten korkanları uyarabilirsin." (Nâzıât 45) ve Sen, ancak zikre(Kur'ân'a)uyanı uyarabilirsin"(Yâsîn1ll) buyurmuştur Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s.) de bütün insanlara gönderilmiş bir uyarıcı (mün-zir) idi- Kur'ân-ı Kerîm ise. Peygamber'ın inzânndan istifade edenlerin ancak onlar olduğunu beyan edip bu insanları, yani muttakîleri zikretmiştir. yi, "maksada ulaştıran rehberlik (yol gösterme)" diye tefsir edenler zaten böyle bir sual soramazlar. Çünkü Kur'ân'm maksada ulaştırıcı olması ancak muttakîler hakkındadır.
İkinci suâl: İçinde birçok mücmel ve müteşâbih ayet bulunduğu halde, Kur-ân'ın tamamı nasıl hidayet rehberi olarak vasfedilebilır? Aklın yol göstermesi olmasaydı, muhkem müteşâbıhden ayırdedilemezdı. Öyleyse hakikatte yol gösteren, Kur'ân değil "aklın yol göstermesi" olurdu. Bu manada olmak üzere, İbn Ab-bas (r.a.)'ı Haricîlere elçi olarak yolladığı zaman. Hz. Ali (k.v.)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlara Kur'ân'dan delil getirme.

---

[52] 52[52] Benzeri bir hadis için bakınız: Tirmızı, Zühd, 29 (4/571); Ibn Mâce. Zühd, 1(2/1373).
[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/444-446.
[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/446.

Çünkü Kur'ân iki yönü olan bir hasımdır"55[55]. Eğer Kur'ân, bir hidayet rehberi olsaydı, Hz. Ali, Kur'ân hakkında böyle söylemezdi. Ve çünkü biz, bütün İslam mezheblerıntn Kur'ân'dan deliller getirdiklerini ve Kur'ân'm, bir yandan "cebr" bir yandan da "kader" konusunu açıkça ifade eden ayetlerle dolu olduğunu görürüz. Cebr ve Kader (ihtiyar) konusundaki ayetleri bağdaştırmak ancak büyük bir zorlama ile mümkün olabilir. O halde Kur'ân, nasıl bir hidayet rehberi olabilir?

Buna cevabımız şudur: Bu müteşâbih ve mücmel ayetler, aklın ya da naklin yol göstermesi ile elde edilebilecek belirli bir manadan uzak olmayınca, o zaman Kur'ân'm hepsi bir hidayet rehberi olmuş olur

Üçüncü sual: Kur'ân'm hüccet olmasının doğruluğu, kendisinin doğruluğuna dayanan şeyler hususunda Kur'ân bir hidayet rehberi olamaz. Bu durumda, Kur-ân'ın Allah'ın zatını ve sıfatlın™ tanıma ve nübüvveti bilme hususunda bir hidayet rehberi olması imkânsız olur56[56]. Bu tür bilgiler ise şüphesiz, maksad ve gayelerin en şereflisidir. Kur'ân-ı Kerîm bu konularda hidayet rehberi değilse, Cenâb-ı Allah nasıl onun mutlak manada bir hidayet rehberi olduğunu bildirmiştir?

Buna cevabımız şudur; Kur'ân'ın, her hususta hidayet rehberi olması, "hidayet olmasının" şartından değildir. Bilakis bazı konularda onun hidayet rehberi olması, bu vasfı alması için yeterlidir. Bu da Kur'ân'm, dinî hükümleri bildirmede ya da akıllarda mevcut olan (bedihı hakikatleri) güçlendirmede bir hidayet rehberi olması ile tahakkuk eder. ayeti, '"mutlak" ifadenin "umûm" ifade etmediğine, en kuvvetli delildir. Çünkü Cenâb-ı Allah, -Kur'ân-ı Kerîm'in, Yaratıcının varlığını, sıfatlarını ve peygamberliği isbat hususunda bir hidayet rehberi olması imkansız olduğu halde- ifadede bir kayıtlama yapmadan, mutlak bir ifade ile Kur'ân'ın bir hidayet rehberi olduğunu söylemiştir. O halde, mutlak ifadenin, umûmî bir hüküm ifade etmediği ortaya çıkmaktadır.

Dördüncü sual: Hidayet rehberi, açıklama ve açık olma hususunda, başkasını beyan edecek bir dereceye ulaşan şeydir Kur'ân-ı Kerîm ise böyle değildir. Mü-fessirler, zikrettikleri her ayet hakkında birbirine uymayan birçok söz söylemektedirler. Durumu böyle olan bir şey, başkasını beyan etmesi şöyle dursun, kendisini bile beyan edemez. O halde, O nasıl bir hidayet rehberi olur?

Deriz ki: Her kim, birbirine zıt şeyleri söyleyip onlardan birisini diğerlerine tercih etmeden, tefsir hususunda konuşursa, işte bu sual o kimseye yöneltilir. Bize gelince, biz bu çeşitli sözlerden birini, deliller getirerek diğer görüşlere tercih ettik. Binaenaleyh biz bu sualin muhatabı değiliz. 57[57]

Dördüncü Mesele

Keşşaf sahibi (Zamahşerî) şöyle demiştir:" in, i'rab itibarı ile mahalli merfûdur. Çünkü bu, mahzûf bir mübtedânın haberidir Veya ile birlikte nin haberidir. Veya sözü mübtedâ, kendisinden önce geçen " de haberdir." in hâl olarak mensûb olması da caizdir. Bu halde âmil olan ise ismi işaret veya zarfdır Belagatça en isabetli olan izah, geniş açıklamalardan kaçınarak şöyle demektir: başlıbaşına bir cümle, ya da elifba harflerinden başlıbaşına bir guruptur. ikinci bir cümle, üçüncü bir cümle ve dördüncü bir cümledir. Atıf harfi olmaksızın bu şekilde uyumlu olarak getirilmiş olması cihetiyle, bu cümlelerin tertibinde, belagatın inceliklerine ve hüsnü nazmın gereklerine uyulmuştur. Bu böyledir, çünkü, bu cümleler birbirinin boynuna kardeş gibi sarılmışcasına getirilmiş, ikinci cümle birinci ile, üçüncüsü ikinci

---

55[55] Bu şu demektir Kur ant kerîmde muteşabh ayetler vardır Binaenaleyh bazı meselelerde, ıkı zıt tarafa çekilebilecek ayetler bulunur. Bu ayetlerin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak vasıtalara bavşurmayanlar hata ederler.

56[56] Kuran. Kuranın doğruluğuna ve rehberliğine inananlar için delildir fakat buna inanma, için. tabiatıyla. Kur'ân bir rehber olmaz Kuranın gerçeklen, onlarca mana ifade etmez.

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/446-448.

ile, dördüncü de üçüncü cümle ile bütünleşmiştir. Bunun izahı şudur: Cenâb-ı Allah önce, bu Kur'ân'ın, kendisi ile meydan okunulan (tahaddî yapılan) bir söz olduğuna dikkat çekmiş, sonrada O'nun "kemâlin zirvesinde olmak" sıfatını aldığını söyleyerek, ona işaret etmiştir. Bu da Kur'ân-ı Kerim'in, meydan okuma cihetinin bir ifadesi olmuştur. Sonra ona en ufak bir şüphenin ulaşmasını nefyetmiş, bu da onun kemâline bir şahit olmuştur. Daha sonra onun, "Muttakîler için bir hidayet rehberi" olduğunu haber vermiş, bununla da etrafında hiç bir şüphenin dolaşamayacağı bir gerçek olduğunu anlatmıştır. Böyle güzel bir tertible dizilmekten başka bu dört cümlenin her birinde ayrı ayrı incelikler vardır. Şöyle ki: Birinci cümlede, bir hazif ve en güzel şekilde maksada işaret; ikinci cümlede, harfi tarifin ifade ettiği azamet (uluüluk); üçüncüde, "rayb" kelimesinin zarfından önce getirilmesi; dördüncüde de hazıf, masdar olan "hüdâ"nın, vasıf olan "hâdî" yerme getirilmesi ve "hüdâ"nın da nekire olarak getirilmesi bu inceliklerdir. 58[58]

"Ki o muttakîler, gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine n-zik olarak verdiklerimizden infak eder (Allah yolunda harcarlar)" (Bakara. 3)

Bil ki bu ayet hakkında birçok mesele vardır.

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şunu söylemiştir: ifadesi, mecrûr bir sıfat, mansûb bir medih ve mahzûf bir müb-
tedâyla merfû olmak üzere kelimesinin sılasıdır. Mansûb bir medih olmasında takdir şudur:" "müttakîlerden. iman etmiş kimseleri kastediyorum" Merfû olması durumundaki takdir ise "muttakîler. şöyle şöyle olanlardır" şeklindedir. Veya mana bakımından kelimesinden ayrı olarak, haberi," olan, mahallen merfû bir mübtedâdır. nın sılası (ilgi cümlesi) olduğu zaman sözü üzerinde vakfetmek güzel olur. ama bu tam bir vakf olmaz. Bu cümle den ayrı düşünüldüğünde. üzerindeki vakf, "vakf-ı tâm" olur. 59[59]

İkinci Mesele

Bazıları ayetinin, bu ayette bahsedilenler bizzat muttakîler olduğu için,"sözünün bir tefsiri gibi olması muhtemeldir, demişlerdir. Bu böyledir, çünkü muttaki iyilikleri işleyen ve kötülükleri terkeden kimsedir Yapmaya gelince bu, ya kalbin fiili olur, bu da (Ki onlar iman ediyorlar) sözünün ifade ettiğidir, veya uzuvların fiili olur. Uzuvların dillerinin esası ise namaz, zekât ve sadakadır. Çünkü ibadetler, ya bedenî olur ki. bunların en üstünü namazdır, veya malî olur ki, bunun en efdaü de zekâttır. İşte bu sebepten ötürü Hz. Peygamber (s.a.s) namazı, "dinin direği", zekâtı ise 'İslâm'ın koprüsü diye adlandırmıştır. Müttakînin kötülükleri terketmesine gelince: "Muhakkak ki namaz hayasızlıktan ve kötülükten nehyeder" (Ankebûı 45)ayetinden dolayı, namaza dahildir. Doğruya en yakın olan. onların muttakîler olmasından dolayı, bu vasıfların " js&k "nın tefsiri olmamasıdır. Bu böyledir, çünkü tam bir mutluluk, yakışmayan şeyleri yapmamak, yapılması uygun olanları da yapmakla elde edilir. Terketmek. takvadır. Ful ise. ya kalbin fiilidir ki, bu imandır, veya uzuvların işidir ki. bu da namaz ve zekâttır. Terk etmek olan takvayı Cenâb-ı Allah, iman, namaz ve zekât demek olan yapmadan, işlemeden önce getirdi, Çünkü kalb. gerçek inanç ve yüksek ahlâk nakışlarını kabul eden bir ayna gibidir. Levhanın ise ilk önce. üzerine güzel nakışların vurulabilmesi için, kötü nakışlardan temizlenmesi gerekir. Ahlâk hakkında söylenecek söz de, böyledir. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Allah, uygunsuz hareketleri terketmek demek olan takvayı önce zikretmiş, ondan sonra yapılması gereken şeyi söylemiştir. [60]

---

[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/448-449.
[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/449.

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi, "iman" kelimesi "emn" masdanndan "if'âl" vezninden bir masdardır Daha sonra, Arablar, birisi diğerini doğruladığında, bunu ifade etmek üzere" ^"demişlerdir. Bu sözün.yani nun ifade ettiği ise
"Onu yalanlamaktan ve muhalefet olunmaktan emin kıldı" demek"olur. Bu fiil, "ikrar etti ve itiraf etti" manalarını ihtiva ettiği için, "bâ" harfi cerriyle geçişli olur, Ebû Zeyd'in, "Arkadaş bulacağıma inanamadım" yani "güvenemedim" sözüne gelince, bu cümledeki fiilinin hakikî manası, "emîn, sükûnetti ve mutmain oldum" şeklindedir Her iki şekilde de ayetinin manasının "gaybın varlığını itiraf eder ve hak olduğuna emîn olurlar" şeklinde olması güzel olur. [61]

İmanın Mahiyeti Hakkında Çeşitli Anlayışlar

Diyorum ki, din örfünde "iman"ın müsemması (ne olduğu) hususunda, ehl-i kıble ihtilaf etmişlerdir. Bütün bunları dört gurupta toplamak mümkündür:
Birinci gurup: Bunlar, "iman, kalblerin ve azaların fiilleri ve dil ile ikrardır" diyenlerdir. Mutezile, Haricîler, Zeydîler ve ehl-i hadis bu görüştedir. Haricîlere gelince onlar, Allah'a iman etmenin, Allah'ı tanımayı ve Allah'ın, kendisine kitap ve sünnetten naklî ve aklî delil vaz ettiği her konuyu içine aldığında; ister büyük olsun ister küçük, yapılmasını veya yapılmamasını emrettiği şeylerin hepsinde Allah'a itaat etmeyi içine aldığında ittifak ederek, bütün bu şeylerin hepsinin iman olduğunu, bu hasletlerden herhaftgi birini terketmenin ise küfür olduğunu söylemişlerdir.
Mutezile'ye gelince, onlar sözü "bâ" harf-i cerriyle müteaddi (geçişli) olduğunda imandan maksadın, tasdik olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu sebepten dolayı denildiğinde, burdaki den maksat "tasdik etmek" olur Yani, "Falanca Allah'ı ve Resulünü tasdik etti." Farzları eda manasına gelen, "iman"ın bâ harf-i cerriyle müteaddî olması mümkün değildir. Bu se-bebten ötürü, adam namaz kıldığında, oruç tuttuğunda, yani, "Falanca, şunu tasdik etti." denilmez. Tam aksine, "Falanca Allah'ı tasdik etti" denilir. Aynı şekilde"Allah için oruç tuttu ve namaz kıldı" da denilir. Buna göre bâ harf-i cerriyle müteaddî olan iman lâfzı, dilcilerin metoduna göre carî olmuş olur. Ama iman lâfzı, bâ harf-i cerriyle müteaddî olmadan zikredildiğinde Mutezile, bu lâfzın, tasdik anlamına gelen lügavî manasından ayrı bir manaya nakledilmiş olduğunda ittifak etmişlerdir
Sonra Mutezile, iman hususunda, bir kaç bakımdan ihtilâf etmişlerdir
1-) İman, farz olsun mendûb olsun veya söz, fiil ya da itikad bakımtndan olsun, her türlü taatı ifa etmekten ibarettir Bu görüş, Vasıl ibn Atâ, Ebu Hüzeyl ve Kâdî Abdulcebbâr'ın görüşüdür.
2-) Nafileler hariç sadece farzları yapmaktan ibarettir. Bu görüş de Ebû Ali el-Cübbaî ve Ebu Hâşim'in görüşüdür.
3-) İman, hakkında itahî tehdîdin bulunduğu her şeyden kaçınmadan ibarettir. Buna göre, Allah nezdinde mümin, her türlü kebairden kaçınan kimsedir. Biz insanlar bakımından ise, mümin; hakkında ilahî tehdîdin bulunduğu her türlü şeyden kaçınan herkestir. Bu. Nazzâm'ın görüşüdür Nazzâm'ın arkadaşlarından, "bir kimsenin bize ve Allah'a göre mümin olmasının şartı, bütün büyük günahlardan kaçınmasıdır" diyenler de vardır.
Ehl-i hadîs ise. iki husus zikretmişlerdir.
1-) Allah'ı tanımak tam bir imandır ve asıl olan budur Bundan sonra da her taat başlı başına bir imandır. Bu taatlerden hiç biri aslolan marifete (bilmeye) dayanmadığı müddetçe, iman

---

[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/449-450.
[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/450.

olmazlar. Böylece ehl-i hadîs, bile bile inkârın ve kalbin inkârının küfür olduğunu iddia etmişlerdir. Bundan sonra, her masiyet de başlı başına bir küfürdür Hadisciler, marifet ve ikrar bulunmadığı sürece, taata dair herhangi bir şeyi iman; kalbin inkârı ve bile bile inkâr olmadığı müddetçe, herhangi bir günahı küfür saymadılar. Çünkü "asıl" olmadan, "fer" tahakkuk etmez. Bu, Abdullah b. Saîd b. Küllab'ın görüşüdür

2-) Onlar, imanın bütün taatların ismi olduğunu iddia edip bunların hepsinin bir imanı meydana getirdiğini; bütün farz ve nafilelerin ise, bu imanın bütününden olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre, farzlardan herhangi bir şeyi terkeden kimsenin, imanı noksanlasın nafile ibadetleri terk eden kimsenin ise, imanları nok-sanlaşmaz. Onlardan, imanın, nafileler hariç, farzların ismi olduğunu söyleyenler de vardır.

İkinci gurup: imanın, kalb ve dil ile birlikte olduğunu söyleyenlerdir. Bunlar da, birkaç görüşe ayrılmışlardır.

1) İman. dil ile ikrar ve kalb ile bilmektir. Bu, bütün fakîhlerin ve Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. Sonra bunlar da. ıkı hususta ihtilâf etmişlerdir.

a) Kalbin bilmesinin hakikatinin ne olduğunda ihtilâf etmişlerdir Onlardan, bu hakikati, ister taklidi bir inanç, isterse delilden kaynaklanan bir ılım olsun, kesin bir inançtır diye açıklayanlar vardır Bu görüşü benimseyenler, taklıdî imana sahip olan kimsenin, müslüman olduğuna hükmeden ve çoğunluğu teşkil eden kim selerdir. Onlardan, bu hakikati, istidlalden kaynaklanan ilimle tefsir edenler de bulunmaktadır,

b) İmanın tahakkuk etmesinde muteber olan ilmin, neyi bilmek olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Kelâmcılardan bir kısmı, bunun mükemmel ve tam olarak Allah'ı ve O'nun sıfatlarını bilmek olduğunu söylemişlerdir İlim erbabının, Allah'ın sıfatları konusunda ihtilâf çok olunca, muhakkak ki onlardan her gurup, kendisinin dışında kalan diğer gurupları "tekfîr" etmeye yönelmişlerdir.

Kelâmcılardan orta yolu tutanlar ise, bu husustaki muteber ilmin, Hz. Muham-med'in dininden olduğu kesin (zarurî) olarak bilinen şeyleri bilmektir, demişlerdir. Bu görüş sahiplerine göre, Cenâb-ı Hakk'ın ilmiyle âlim olduğunu veya zatının gereği âlim olduğunu, görülüp-görülemiyeceğini bilmesi, iman konusuna dahil
değildir.

2) İman, kalb ve dil ile birlikte tasdiktir Bu görüş, Bişr ibn Attâb el-Merîsi ile Ebû'l-Hasen el-Eşarî'nın görüşüdür. Kalbin tasdikinden maksat, kışının kalbinde kaim olan sözdür

3) Bir gurup sûfînin görüşüdür. Buna göre, dilin ikrarı ve kalbin ihlâsıdır.

Üçüncü gurup: İmanın sadece kalbin işinden ibaret olduğunu söyleyenlerdir. Bunlar da iki görüşe ayrılmışlardır.

1) İman, kalb ile Allah'ı bilmekten ibarettir. Öyle ki, Allah'ı kalbiyle bilip, lisanıyla inkâr edip, bunu diliyle ikrar etmeden önce ölen kimsenin, imanı bütün bir mümin olduğunu söylerler. Bu, Cehm b. Safvân'ın görüşüdür. Bu zat, kitabları, peygamberleri ve ahiret gününü tanımanın, imanın tarifine dahil olmadığını iddia etmiştir. el-Ka'bî'nin Cehm b. Safvân'dan naklettiğine göre Cehm, imanın, Hz, Mu-hammed'in dininden olduğu zarurî olarak bilinen şeyleri bilmekle beraber, Allah'ı bilmek olduğunu söylemiştir.

2) İman, sırf kalbin tasdikidir diyen görüştür, Bu, Hüseyin b. Fadl el-Becelî'nin görüşüdür.

Dördüncü gurup: İman, sadece dilin ikrarıdır, diyenler. Bunlar da ikiye ayrılırlar.

1) Dil ile ikrar etmek, sadece imandır; ancak dil ile ikrar etmenin iman olmasının şartı, kalbte Allah bilgisinin meydana gelmiş olmasıdır Buna göre bu bilgi, dil ile ikrarın iman olmasının şartıdır. Ancak bu, imanın kendisine dahil değildir. Bu, Geylân b. Müslim ed-Dımeşkî ile el-Fadl er-Rakkaşî'nin görüşüdür. Ka'bî, bunun, Geylân'ın görüşü olduğunu kabul etmemiştir.

2) İman, sırf dil ile ikrardır. Bu da "Kerrâmiyye"ntn görüşüdür. Kerrâmiyye, mü-nafıkın dışının mümin, kalbinin ise kâfir olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, münafıklar hakkında, dünyevî bakımdan müminlere, uhrevî bakımdan ise kâfirlere ait hükümler uygulanır. İşte bu söylediklerimiz, din ıstılahında, iman konusundaki görüşlerin tamamıdır.

Bizim taraftar olduğumuz görüş ise, imanın, kalbin tasdikinden ibaret olduğudur. Biz bunu söylerken, kalbin tasdikinin mahiyetinin ne olduğunu açıklamaya ihtiyaç hissediyor ve diyoruz ki:

Âlem sonradan meydana gelmiştir diyen kimsenin sözlerinin delâlet ettiği şey, âlemin "hudûs-sonradan meydana gelme" ile nitelendirilmiş olması değildir. Tam aksine bu lâfızların anlamı, bunu söyleyen kimsenin, âlemin hadis olduğuna hük-metmesidir; âlemin hâdıs olduğunun subûtuna hükmetmek ise, âlemin hadis olmasından başka bir şeydir. Bir şeyin varlığına veya yokluğuna dair, zihnî olarak verilen bu hüküm, her dilde, hususî bir lâfızla ifade edilen bir iştir. Zihnî olarak verilen hüküm aynı olduğu halde, kalıp ve ibarelerin farklılık arzetmesi, bu zihnî hükmün, bu kalıplar ve ibarelerden başka bir şey olduğuna delâlet eder. Bir de, bu kalıplar o hükme delalet eder. Delâlet eden şey, delâlet edilen şeyden başkadır.

Sonra biz deriz ki, bu zihnî hüküm, ilimden başka bir şeydir; çünkü bir şeyi bilmeyen bir kimse de, bazen o bilmediği şeyle hüküm verir. Böylece, bu zihnî hükmün, ilimden başka bir şey olduğunu anlamış oluruz. O halde, kalbin tasdikinden maksat, bu zihnî hükümdür.

Burada, lâfızlarla ilgili bir konu kalmıştır ki, o da şudur: Arabça'da, tasdike konu olan, bu zihnî hüküm müdür, yoksa bu zihnî hükme delâlet eden ibare ve kalıplar mıdır?

Bu husustaki sözün özünü, "usûl-ı fıkıh'ta anlatmıştık. Bu mukaddimeyi anla-dıysan deriz ki; iman, inanmakla birlikte Hz. Muhammed'in dininden olduğu kesinlikle bilinen her şeyi tasdik etmekten ibarettir.

Bu görüşümüzü isbat etmek için, tarifte geçen dört unsuru isbata muhtacız.

Birinci unsur: İman, tasdikten ibarettir. Buna birkaç husus delâlet etmektedir.

1) İman, Arabça'da, esasen tasdik manasında kullanılır. Şayet din ıstılahında tasdikten başka bir mana için kullanılırsa, bunu kullanan kimsenin Arabça konuşmamış olması gerekir. Bu ise, Kur'ân'ın Arabça nitelendirilmesine ters düşer

2) İman, müslümanların dillerinde, en çok carî olan bir lâfızdır Şayet bu lâfız, asıl mânasının dışındaki bir manaya nakledilmiş olsaydı, bu nakledildiği yeni manayı bilmeye dair sebepler çoğalır ve bu husus herkesçe bilinir, böylece de tevatür derecesine varmış olurdu. Madem ki böyle olmadı, o zaman iman sözünün asıl manasında kullanılmaya devam ettiğini anlamış oluruz.

3) "Bâ" harf-i cerriyle geçişli olan "iman" lâfzının, asıl manasında kullanılmaya devam şttiğinde ittifak etmiştik. Bu sebeble, bu harf-i cerrle müteaddi olmayan iman lâfzının da böyle olması, yani aynı manayı ifade etmesi gerekir.

4) Cenâb-ı Hakk, bu kelimeyi Kur'ân'da zikrettiği her yerde, onu kalbe nisbet ederek zikretmiş ve meselâ şöyle buyurmuştur:

"Onlardan, kalbleh iman etmediği halde, ağızlarıyla, "iman ettik" diyenler vardır" (Mâide, 41);

"Ve kalbi, iman ile dopdolu olduğu'halde" (Nahl, 106); "Allah onların kalblerine imânı yazdı" (Mücadele, 22);

"Fakat, biz islâm olduk, deyiniz. Henüz, iman kalblerinize girmemiştir." (Hucurât. 14).

5) Cenâb-ı Hakk, her nerede imanı zikretmişse, amel-i sâlihi de onunla birlikte zikretmiştir. Şayet amel-i sâlih imana dahil olsaydı, bu bir tekrar olurdu.

6) Cefiab-ı Hakk, çokça, imanı zikretmiş ve günahları da onunla beraber zikretmiştir ve şöyle buyurmuştur:

"İman edip, imanlarına zulüm bulaştır mayanlar..." (Enam, 82)

"Müminlerden iki zümre birbiriyle döğüsürlerse aralarım (bulup) barış t irin. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecavüz ediyorsa siz, o tecavüz edenle, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın " (Hucurât. 9)

İbn Abbas (r.a.) bu hususa, Cenâb-ı Hakk'ın

"Ey iman edenler, size Öldürülenler hakkında kısas farz kılındı" (Bakara. 178) ayeti ile üç yönden delil getirmiştir.

a-) Kısas, sadece kasten öldüren kimseye uygulanır. Buna rağmen Hakk Teâ-lâ, bu kimseye "ey iman edenler" diye hitab etmiştir ki bu da kasten adam öldürenin de mümin olduğunu gösterir.

b-) Cenâb-ı Hakk'ın:

"Her kim (öldürdüğü) kardeşinin kanından (kısasından) affolunursa..." (Bakara. 178) sözüdür. Bu ayette bahsedilen kardeşlik, iman kardeşliğinden başka bir şey değildir Çünkü Cenâb-ı Hakk;

"Müminler kardeştirler" (Hucurât, 10) buyurmuştur.

c-) "Bu rabbinizden bir hafifletme ve bir rahmettir" (Bakara, 178) Bunlar tse sadece, mümine yakışır. Bu konuda elde etmek istediğimiz şeye, Cenâb-ı Hakkın;

"İman edip de hicret etmeyenler.." (Enfal 72) ayeti delildir Bu ayet, Cenâb-ı Allah'ın

"İşte bunlar, meleklerin, öz nefislerinin zalimleri olarak canlarını alacağı kimselerdir" (Nahl. 28) ve

"Onlar hicret etmedikçe, sizin onlarla hiç bir dostluğunuz yoktur" (Entâl, 72) ayetlerinde hicreti terketme hususunda, büyük bir tehdit söz konusu olduğu halde, hicret etmeyen kimselere Cenâb-ı Allah "mümin" ismini vermiştir, onları mümin kabul etmiştir. Yine buna Allah'ın:

"Ey iman edenler! Sizin ve Benim düşmanım olanları dost edinmeyiniz," (Mumtahine. 1);

"Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne hıyanet etmeyiniz. Bile bile aranızdaki emanetlere de hıyanet etmeyin " (Enfâl 27) ve

"Ey iman edenler, Cenâb-ı Allah'a tevbe-i nasûh ile tevbe ediniz " (Tahrîm. 8) ayetleri buna delâlet eder. Günahı olmayan kimseye tevbe etmesini emretmek muhaldir. Halbuki Cenâb-ı Hakk;

"Ey müminler, hep birlikte Allah'a tevbe ediniz" (Nûr. 31) buyurmuştur. Bu ifadenin, her mümin kimsenin günahkâr olduğunu gösterdiği söylenemez. Çünkü böyle değildir. Deriz ki: Farzet ki bu ayet günahkârlardan başkasına tahsis edilmiştir. Ama günahkârlar için de bu ayet bir delil olur.

İkinci unsur: İman lisanın tasdîkinden ibaret değildir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın:

"İnsanlardan, inanmadıkları halde, "Allah'a ve Ahiret gününe inandık" diyenler vardır" (Bakara, 8) ayetidir. Allah Teâlâ, bu ayette onların mümin olmadıklarını bildirmiştir. Şayet Allah'a iman, dilin tasdikinden ibaret olsaydı, onların mümin sayılmaması olmazdı.

Üçüncü unsur: iman, mutlak tasdikten de ibaret değildir. Çünkü put vetağutu tasdik eden kimse "mümin" diye adlandırılmaz.

Dördüncü unsur: Cenâb-ı Hakk'ın bütün sıfatlarını tasdîk etmek imanın şartından değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah'ın zatı gereği âlim olması veya ilmiyle âlim olmasını hatırından geçirmeyen kimsenin mümin olduğuna hükmetmistir Şayet bu ve benzeri unsurlar imanın gerçekleşmesi hususunda göz önünde bulundurulması gereken muteber bir şart olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu hususları bilip bilmediğinde kişiyi denemeden, onun mümin olduğuna hükmetmesi caiz olmazdı. İşte bütün bunlar imanın araştırılması hususundaki sözlerdir.

Eğer birisi "Burada iki şekil vardır:

1) Allah'ı aklî ve naklî delillerle tanıyan; bu tanıma işi tamamlanınca da, kelime-i şehâdeti söyleyecek kadar bile bir zaman bulamadan ölen kimsenin durumu... İşte bu durumda, bu kimsenin mümin olduğuna hükmederseniz, dil ile ikrar etmenin imanın gerçekleşmesi hususunda muteber olmadığına hükmetmiş olursunuz. Bu, icmâya terstir. Eğer bu kimsenin, mümin olmadığına hükmederseniz, bu da geçersiz olur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s.)

"Kalbinde zerre miktarı iman olan kimse, cehennemden çıkar.[62][62] buyurmuştur. Öyleyse, kalbi imanla böyle dolup taşan kimse nasıl mümin olmaz?

2) Allah'ı aklî ve nakli delillerle tanıyıp, kelime-i şehâdeti söyleyebilecek vakti de bulduğu halde, onu söylemeyen kimsenin durumu... Bu durumda, bu kimsenin mümin olduğunu söylerseniz bu, icmâya ters düşer. "Mümin değildir" derseniz. Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın, mezkûr hadisinden dolayı, bu söz geçersiz olur. O halde, dili ile ikrar etmedi diye, bir insanın kalbinde imanın olmadığı söylenemez. Bunun cevabı şudur; Gazâlî, bu iki şekilde de. icmânm aksine, bu kimselerin mümin olduğuna hükmetmiştir. Bir de, kelime-i şehâdeti ikrardan kaçınmanın hali; imanı olduğu halde günah işleyen kimsenin haline benzer. [63][63]

---

[62][62] Buhârî, İman. 15 (1/11).

"Gayb"

"Gayb" kelimesinin, ısm-i fail yerine geçen bir masdar olduğu söylenmiştir, "savm" masdarının "sâim" (oruç tutan) manasına, "zûr" masdarının "zâır" manasına ism-i fail olarak kullanılması gibi...

Sonra Cenâb-ı Allah'ın (Onlar gayba iman ederler) ayeti ile ilgili iki görüş vardır:

Birincisi; Ebû Müslim el-Isfahanfnin tercih ettiği görüştür. Buna göre " sözü, müminlerin sıfatıdır Buna göre ayetin manası: "Müminler, Allah'a, huzurunda iken iman ettikleri gibi gıyaben de iman ederler; müminlerle karşılaştıkları zaman "iman ettik" deyip, liderleri ile başbaşa kaldıklarında ise "Biz, sizinle beraberiz. O müminlerle alay ediyoruz" diyen münafıklar gibi değil. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın;

"Bu, gıyabında kendisine hakikaten hainlik etmediğimi bilmesi içindir" (Yûsuf. 52) ayetidir. İnsan, bir başkası için: "Falanca, senin gıyabında da ne güzel arkadaştır" der Bütün bunlar, müminlerin zahirlerinin bâtınlarına uygun olması ve halleri, kalblennde iman namına bir şey olmadığı halde ağızlan ile "iman ettik" diyen münafıkların hallerine benzememesi sebebi ile, müminler için bir medh-ü senadır.

İkincisi; ekseri müfessirlerin görüşüdür. Bu görüşe göre "Gayfrduyu organları tarafından idrak edilmekten uzak olandır." Sonra, "gayb", "kendisine delâlet eden bir şey bulunan" ve "kendisine delâlet eden bir şey bulunmayan" diye iki kısma ayrılır Buna göre ayetinden kastedilen, müminlerin tefekkürleri ve istidlalleri ile kendisine iman etmiş olmalarından dolayı bir delili bulunan gayba iman ettikleri için muttakîlerı bir övmedir. Bu izaha göre, ayetine, Allah'ı, sıfatlarını, ahireti, nübüvveti, dinî hüküm ve emirleri bilmek girer. Çünkü istidlal yolu ile bütün ilimleri elde etmek çileli bir yoldur Böylece bu büyük bir övgüye hak kazanmaya vesile olur

Ebû Müslim el-İsfahânî, kendi görüşüne birkaç delil getirmiştir.

1-) Cenâb-ı Hakk'ın:

"Onlar sana İndirilene ve senden önce indirilen (semavî kitaplara) iman eder, ahirete kesin olarak inanırlar." (Bakara, 4) ayeti, "gayb" olan şeylere imanı ihtiva etmektedir. Şayet;

"Onlar, gayba iman ederler" (Bakara 3) sözünden maksad da, gayb olan şeylere iman etmek olsaydı, kendisi atfedilen şeyin (ma'tûf) kendisine atfedilen şey (ma1 tufun aleyh) ile aynı olması gerekirdi, bu ise caiz değildir.

2-) Şayet o ayetin (Bakara, 4) ihtiva ettiği hususları, "gayba iman etme" manasına hamledersek, bu durum, insanın gaybı bildiği hükmünü vermeyi gerektirir ki bu. Cenâb-ı Hakk'ın:

"Kendinden başka kimsenin bilmediği gaybm anahtarları Onun kalındadır."

(Enam, 59) ayetinin aksine bir hüküm olmuş olur. Ama bizim (Ebû Müslim) söylediğimiz manada anlaşılırsa, böyle bir mahzur ortaya çıkmaz.

3-) "Gayb" lâfzı, sadece hazır olması mümkün olan kimseye ıtlak edilebilir. Buna göre, "Gayb" lâfzını, Allah'ın zatına ve sıfatlarına nisbet etmek caiz olmaz. Öyleyse "den murad, gayba inanmak olsaydı, bu takdirde Allah'ın zatına ve sıfatlarına iman etmek, bu ayetin manasına girmezdi ve bu ayetin konusu da ahirete iman olurdu. Bu ise caiz değildir. Çünkü imanın en büyük rüknü. Allah'ın zatına ve sıfatlarına iman etmektir. O halde "gayb" lâfzını, aslolan şeyin dışarıda kalmasını gerektirecek bir manaya hamletmek nasıl caiz olur?Ama biz bu lâfzı, tercih ettiğimiz manaya hamledersek bu mahzurdan kurtulmuş oiuruz.

Ebû Müslim'in birinci deliline cevab: ayeti, genel olarak gaybî hakikatlere imanı: ayeti de, bazı gaybî hakikatlere imanı içine alır. Bu mufassal olanın mücmel olana atfı kabilinden olur ki bu caizdir Nitekim Cenâb-1 Hakk'ın Allah'ın meleklerine veCebrâil ile Mîkâil..."(Bakara, 98) ayetinde olduğu gibi.

---

[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/450-456.

İkinci delile cevab: Bize "gâib" olan birtakım şeylere inanmış olmamız hususunda münakaşa yoktur. O halde böyie bir tahsis, her iki yönden de (icmâlen de tafsilen de) gerekil olur
"Kul, gaybı biliyor, diyor musunuz,demiyor musunuz?" denilirse, biz deriz ki: Gayb'ın "kendisine delâlet eden bir şey bulunan ve "kendisine delâlet eden bir şey bulunmayan" diye iki kısma ayrıldığını yukarıda açıklamıştık. Kendisine delâlet edecek bir şey olmayan gayba gelince, bunu ancak Cenâb-ı Hakk bilir Kendisine delâlet edecek bir şey olan gayba gelince, senin "Biz, kendisine delâlet edocek bir deüli olan gaybı biliyoruz" demen imkânsız degüdir O zaman, sez, bu gaybı, her hangi bir karışıklığa meydan vermeden, ifade eder. Bundan dolayı âlimler şöyle demişlerdir: Görülenle, Qâîb olana istidlalde bulunmak, bir delil çeşididir.
Üçüncü delile cevabımız: Biz, "gayb" lafzının, ancak hazır olması mümkün olan bir şey hakkında kullanılabileceğini kabul etmiyoruz. Buna delil de, kelâmcıların, "Bu gâib olanı hazır olana katmak batandandır" demeleri ve bu ifadelerindeki ' gâib" sözü ile, Allah'ın zatını ve sıfatlarını kastetmiş olmalarıdır. Allah en iyi bilendir. 64[64]

Şiilerin Görüşü

Bazı şifler, ayetteki "gayb" lâfzından muradın, Allah Teâlâ'nın Kur'ân ve hadislerde geleceğim vaaddenığı Mehdî'yi Muntazar (Beklenen Mehdî) o'duğunu söylemişlerdir. Bunların Kur'ândan delilleri şu ayettir:
"Allah, içinizden iman edip sâlih ameller işleyenlere, yemin ile vadetti ki kendilerinden evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin) yerine geçirdi ise onları da muhakkak yeryüzünde (müşriklerin) yerine geçirecek" (Nûr. 55) Hadislerden delilleri ise Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisidir. "Dünyanın ömründen tek bir gün bile kalsa, Cenâb-ı Allah, ismi ismimle, künyesi künyemle aynı olsn, ehl-i beytimden bir adamın çıkışına kadar o günü uzatır. O zai, daha önce zulüm ve cefa ile dolmuş olan yeryüzünü adaletle dolduracaktır.65[65] Bil ki mutlak olan bir sözü, deiii olmaksızın tahsis etmek yanlıştır. 66[66]

Namazı İkame Etmek

Müfessirler "Namazın ikâmesi" konusunda birçok görüşler ileri sürmüşlerdir:
Birincisi: Namazın ıkamesv namazın farzları, sünnetleri ve âdablannda hiçbir eksiklik olmadan, tâdili erkan iie ve devamlı kılmaktan ibarettir.
İkincisi: Namazın ikâmesi, namaza devam etmekten ibarettir. Nitekim Cenâb-ı Hakk 'Onlar, namazlarına devam edenlerdir." (Meâriç. 34) "Onlar, namazlarına devamlıdırlar." (Meâriç. 23) buyurulmuştur Bu. pazardaki mal rağbet görüp tükendiğinde bunu iade için Arapların söylediği" (piyasa yükseldi) sözünden alınmıştır. Buna göre, "namazın ikâmesi' ona rağbet edilmesi manasınadır Çünkü, namaza devam edildiği zaman, o. arzuların kendisine temayül edip çokça rağbet gören bir şey gibi olur. Namaz kılınmadığı zaman ise, âdeta kendisine rağbet edilmeyen ve revaç bulunmayan bir şey gibi olur.
Üçüncüsü: "Namazın ikâmesi", onu eda etmek için, her şeyden kendini tecrid edip, edasında bir gevşeklik göstermemekten ibarettir, Bu mana da, Arapların "Kendini iyice işe verdi" ve "Harb, ayaklan üzerine kalkt: (yani kızıştı)" ifadesinden alınmıştır. Bu ifadenin zıddı, ve dır Bu kişi gecikip yavaş davrandığı zaman söylenir ki manası "İşten geri durdu ve işe karşı gevşeklik gösterdi" demektir.
Dördüncüsü: Namazın ikâmesi, edasından ibarettir. Eda edilmesi, "ikâme" mas-üarı ile ifade edilmiştir, çünkü, kıyam (ayakta durmak) namazın rükünlerinden birisidir Nitekim namaz, "kunût", 'Tukû" ve '"sucûd" kelimeleri ile de ifade edilir. Ayrıca, Araplar, kişi namaz kıldığı zaman, içinde tesbihat olduğu için, (teşbih etti) fiili ile bunu ifade etmişlerdir Cenâb-ı Hakk

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/456-458.
65[65] Tirmizi Fiten. 52(4/505).
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/458-459.

"Eğer o, teşbih edenlerden olmasaydı..." (Saffat. 143) buyurmuştur. Bil ki "ikâme' kelimesinin, kendisi ile büyük bit övgünün ifade edildiği bir manaya hamiedılmesi evlâdır Bu büyük övgü ise ancak onu, "rükünlerinde ve şartlarında hiç bir eksiklik bırakmaksızın namaza devam etmek" manasına hamletmekle elde edilir. Bunun için, askerlere erzak dağıtan kimse, hiç bir eksiklik ve azaltma yapmaksızın, herkesin hakkını tam olarak verdiğinde "kayyim" diye isimlendirilir. Bundan ötürü Allah Teâlâ, "kâim" ve "kayyûm" olarak isimlendirilir, Çünkü O'nun varlığının devam etmesi ve yine kullarına nzık yağdırmasının hep sürüp gitmesi gerekir. 67[67]

"Salât", Yani Namazın Manası

"Salât", (Namaz) kelimesi hakkkımında birçok görüş söylenmiştir.

Birincisi: O, dua manasınadır. Şair, bu manada, şöyle demiştir: "Rüzgar sevgilinin küpünü devirmek istedi de. adam da onun küpü için duâ etti ve tekbir getirdi "68[68].

İkincisi: Hârzencî, bu kelimenin iştikakının, cehennem manasına gelen kelimesinden olduğunu söylemiştir. Bu kelime de, Arapların, deyneği ateşe tutup doğrulttuğu zaman demelerinden alınmıştır. Buna göre, namaz kılan kimse, sanki ağacı ateşe tutup düzeltenin yaptığı gibi, zahirini ve bâtınını (içini ve dışını) düzeltmeye gayret etmektedir.

Üçüncüsü: "Salât" lâfzı, devam etmekten ibarettir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Kızgın bir ateşe girecek" (Gâşiye, 4) ve "Alevli ateşe girecek" (Leneb, 3) ayetlerindeki fiilinden alınmıştır Yarışta ikinci gelen ata da "musailî" denilir.

Dördüncüsü: Keşşaf sahibi, "salât," fiilinden, fa'letun vezninde bir mas-dardır. Nitekim "Zekât" da fiilinden bu vezinde masdardır. Salât kelimesinin şeklinde vav harfi ile yazılması ise fehamet (azamet) manası taşıması içndir. " fiilinin aslî manası, uylukları hareket ettirmektir. Namaz kılan kimse de, rükû ve secde yaparken böyle yapmaktadır. Dua eden kimseye de "musailî" denilmiştir Çünkü onun duadaki huşu hali, namaz kılanın rükû ve secdesindeki haline benzer.

Derim ki burada iki konu vardır:

Birinci konu: Keşşaf sahibinin, "salât" lâfzı için ileri sürdüğü bu iştikak, Kur-ân'ın hüccet olması hususunda büyük bir tenkide yol açar Çünkü "salât" kelimesi, insanların dilinde çok kullanılan lâfızlardan biridir. Onun, "uyluklarını hareket ettirmek" manasından iştikak ettiği iddiası, rivayet ehli (dilciler) arasında pek bilinmeyen bir açıklama tarzıdır. Eğer, salât kelimesinin manasının, aslında (Zamahşerı'nin) zikrettiği gibi olup, sonra bu mananın, ancak birkaç kişi tarafından bilinebilecek kadar gizli ve silik kaldığının söylenmesini caiz görürsek, bu durum diğer lâfızlarda da caiz olur. Eğer bunu caiz görürsek, bu lâfızların Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında, başka manalar için icat edilmiş olduğu, bu lâfızlardan Allah'ın muradının bu manalar olduğu; ne var ki bu manaların, salât lâfzında olduğu gibi, zamanımızda gizli kalıp silik bir hale gelmiş olabileceği ihtimallerinden ötürü, bu lâfızlardan Allah'ın muradının, şu anda anladığımız manalar olduğunu söylememiz mümkün olmaz. Müslümanların icmâı ile bu batıl olunca, Keşşaf sahibinin söylediği bu iştikakın (türetişin) merdûd ve batıl olduğunu anlarız.

ikinci konu: Namaz dinî bir tabir olarak, başlangıcı "tahrîm" (iftitah tekbiri), sonu "tahlil" (selâm) otan ve birbirini takip eden hususî birtakım fiillerden ibarettir. Bu isim, farz ve nafile namazların hepsi için kullanılır Ancak bu ayetteki "salât" lâfzından maksat, farz olan namazdır. Çünkü, kurtuluşun kendisiyle tahakkuk ettiği namaz, farz olan namazdır.

Bir de, Hz. Peygamber {s.a.s.), bedevî bir Araba, farz olan namazın niteliklerini izah ettiğinde, o bedevî, "Allah'a yemin ederim ki, bundan ne fazla ne de eksik yaparım" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s.) "Eğer sözünde durursa, kurtuldu."69[69] buyurmuştur. 70[70]

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/459-460.

68[68] Beyitteki kelimesi tefsirde, "şın"lı olarak geçmekle beraber. Lısanu'l Arab ve Tâcu'l-Arus'ta maddesinde şeklinde "sin" olarak geçmektedir

69[69] Buhârî. savm. 1 (2, 225).

Rızık

Arabça'da "rızık", pay ve hisse demektir. Cenâb-ı Hakk "Sizi rızkımızla, şükredeceğimiz yerde, onu vereni mi yalanlıyorsunuz?" (Vakıa, 82) buyurur Yani, bu şeydeki nasibinize: "Hazz" lâfzı kişinin nasîbi olup, başkasına değil, sadece ona mahsus olan şey demektir. Bazı ulemâ ise, "rızk"yenilen veya 'kullanılan her şeydir, demişlerdir ki, bu bâtıldır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, bize rızık olarak verdiği şeylerden intakta bulunmamızı emrederek, "Ve, size verdiğimiz rızıklardan infak ediniz" (Münâfıkûn) 10) buyurmuştur. Şayet "rızık", yenilen şey olsaydı, onu harcamak mümkün olmazdı. Diğerleri ise, "rı-zık", malik olunan şeydir demişlerdir ki, bu da yanlıştır. Çünkü, insan bazen: "Al-lahım. bana nzık olarak sâlih bir çocuk, sâliha bir zevce ver" diye dua eder de, fakat o ne böyle bir çocuğa, ne de böyle bir hanıma mâlik olamaz. Yine kişi, "Ey Allahım! Bana rızık olarak, kendisiyle yaşayacağım bir akıl ver" der; halbuki akıl bir mülk değildir Ve yine, hayvanların rızıkları vardır, fakat mülkleri yoktur.
Din ıstılahında "rızk"ın manasına gelince, ulemâ bunda ihtilâf etmiştir.
Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, "rızık", Cenâb-ı Allah'ın bir canlıya bir şeyden faydalanma imkânı verip, başkalarının, onun o şeyden faydalanmasına mânı olmalarını engellemesidir. Biz, "Cenâb-ı Allah, bize rızık olarak mallar verdi" dediğimiz zaman, bunun manası, "O, o mallardan bize istifade imkânı verdi" demektir. Biz, Cenâb-ı Allah'tan bizi bir mal ile rızıklandırmasını istediğimiz zaman, bununla o malı sadece bize tahsis etmesini, bir hayvanı rızıklandırmasını istediğimiz zaman, bununla o rızkı, sadece, o hayvana tahsis etmesini kastediyoruz. Cenâb-ı hakk, o hayvana o Haktan faycalanma imkânı verip, hiç kimse o hayvanın o rızıktan faydalanmasına mâni olmadığı zaman, ancak o rızık ve o hayvana has olmuş olur.
Mu'tezile. rızkı bu manada anladıkları için. haram nzık olma? demişlerdir. Biz ise, haram rızık olur. diyoruz. Arkadaşlarımız, buna iki yönden deli! getirirler
1) Lügat ıtirabıyla "rızk ; beyan ettiğimiz gibi, pay ve nasîp demektir. Haram dan faydalanan kimse için bu haram, onun nasibi ve payıdır. Bu sebeple haramın, onun nzkı olması gerekir.
2) Cenâb-ı Hakk,
"Yeryüzünde hiç bir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın " (Hud, 6) buyurmuştur. Adam, ömür boyu yaşar, çatıp çırpmasından başka hiç bir şey yemez. Bu sebeble de, ömür boyu kendi rızkından hiçbir şey yemedi denilmesi gerekiri... Mutezİe'ye gelince onlar Kitap, sünnet ve mana ile ıhticâc etmişlerdir.
Kitaptan olan delilleri ise şunlardır:
1) Cenâb-ı Hakk,
"Onlara nzık olarak verdiklerimizden infak ederler" (Bakara 3) buyurarak, müminleri, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nzıktan infak ettikleri için, rnedhetmiş-tır. Şayet haram rızık olsaydı, onlar haramdan infak ettikleri zaman, medhe ve övgüye hak kazanmiş olmaları gerekirdi ki, bu da ittifakla geçersizdir.
2) Şayet haram şey nzık olsaydı, gasbeden kimsenin, gasbetlığı şeyden, Cenâb-ı Hakk'ın:
"Ve. size rızık olarak verdiklerimizden infak ediniz" (Münâfifcûn 10) ayetinden dolayı, infak etmesi caiz olurdu Halbuki müslümanlar gasbeden kimsenin gasbet-tığı şeyden inîak etmesinin caiz olmadığında, tam aksıneonu sahibine vermesinin vâcib olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu da, haramın nzık olmadığına delâlet eder
3) Cenâb-ı Hakk"m "De ki: Allah'ın size indirip de, sizin bir kısmını haranı bir kısmını da helâl yaptığınız (saydığınız) rmk hakkında ne dersiniz?Söyleyin bakalım.' De ki: Yoksa Allah mı size izin verdi?" (Yûnub 59) ayetidir Böylece Cenâb-ı Hakk, Allah'ın rızkını haram kılan kimsenin. Allah'a iftira etmiş olduğunu açıklamıştır. Bu sebeble, haramın rızık olmadığı ortaya çıkmış .olur.
Sünnette;; delillerine gelince. Ebu'l-Huseyin'in, Kıtâbul-Gurer'de Safvân b. Umeyye'den rivayet ettiği hadistir Safvân b. Umeyye şöyle demiştir: Hz. Peygam-ber'ın yanında idik.Tam o

---

[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/460-461.

sırada, O'na. Amr b. Gurre gelerek, O na, "Ey Allah'ın Resulü, Al'ah bana, şakaveti takdir etti. Bu sebebie, elımlo defimi çalmaktan başka bir nzık kapısı göremiyorum; binaenaleyh bana, ahlâksızlık telkin etmediği sürece, şarkı söylemem konusunda izin ver" deyince Hz. Peygamber (s.a.s):
"Sana ne izin, ne ikram, ne de nimet vardır. Ey Allah'ın düşmanı, yalan söyledin. Şüphesiz ki Allah sana, güzel nzıklar verdi, ama sen, Allah'ın sana helâl olarak verdiği rızkın yerine, sana haram kıldığı rızkını tercih ettin. Şayet, bu söylediğinden başka bir şey söylersen, senin canım vakarım " der
Mana itibariyle (aklî yönden) delillerine gelince, Cenâb-ı Hak, mükellefi, haramdan faydalanmaktan men etti. Başkasına da, onun haramdan istifade etmekten tnen etmesini, emretti. Bir şeyi almaktan ve ondan istifade etmekten men o'u-nan kimseye, "O şey onun rızkıdır" denilemez. Görmüyor musun ki, "Hükümdar askerlerini, almalarım menettiği mal ile rızıklandırmıştır, demlemez. Bunun yerine şöyle denilebilir- Hükümdar, ordusunu, almalarına imkân vererek, onları ondan menetmeyip ve ayrıca başkalarına da, mâni olmaların! emretmediği bir maldan rızıklandırmıştır.
Taraftarlarımız, Mutezilemin ayetlerle getirmiş oldukları delillere, şöyle diyerek cevap vermişlerdir: Her ne kadar haram ve helâl nzık Allah'dan ise de, ne var ki O'nun hakkında, "Ey sonradan olanların, Arşın ve Kürsî'nin yaratıcısı' denilir de, "Ey köpeklerin, domuzların yaratıcısı" denilmez. Ve. Cenâb-ı Hakk. "Kendisinden. Allah'ın kullarının içtiği bir pınar" (,,tsan 6) buyurur. Her ne kadar kâfirler de O'nun kulu iseler de, Cenâb-ı Allah, bu ayette, "kul" ismini muttakî kimselere tahsis etmiştir. Burada böyledir: Her ne kadar haram da nzık ise, Cenâb-ı Hakk "rızık" ismini bir şeref olarak sadece helâl oiana vermiştir. Mutezilenin, mezkur haberi delil getirmelerine karşı, arkadaşlarımız, bu hadisin bizim için delil olduğunu söylemişlerdir Çünkü Hz. Peygamber (s.a s.) "Sen. Allah'ın sana haram kıldığı rızkını tercih ettin" sözü. haram olan şeyin de nzık olduğu hususunda açık bir ifadedir, Mana bakımından (akli bakımından) getirdikleri delile de, "Bu mesele sırf dil ile ilgilidir. Bu ilgi de. 'Haram, nzık olarak adlandırılabilir mı, adlandınlamaz mı? lâfızlarda aklî delillere yer yoktur?" diyerek cevap vermişlerdir. En iyi Allah bilir. 71[71]

İnfak

Aslında "infak", malı elden çıkarmaktır. Bu da bir malın müşterisi çoğaldığı zaman, bu hali ifade için söylenen " (Mal iyice tükendi) cümlesinden, ve hayvan ölüp canı çıktığında söylenen (Hayvan tükendi) cümlesi bu manadadır Köstebek yuvasına da, köstebek oradan çıktığı için denilir. Cenâb-ı Allah'ın "Yeryüzünde bir tünel araman" (En'am. 35) ayetmdeki " kelimesi de aynı köktendir. 72[72]

Onuncu Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Rızık olarak size verdiklerimizden bir kısmını infak ederier"(Bakara,3) ayetinde birçok faydalar vardır.
Birincisi: Cenâb-ı Hakk, onları israftan ve yasaklanan saçıp savurmadan korumak ve alıkoymak için bu ifadenin başına da ba'ziyyet (bir kısmı) ifade eden " y " harf-i cerrini getirmiştir.
İkincisi: Ehemmiyetli olduğunu göstersin diye, mefulu fiilden önce getirmiştir. Sanki, bu ifade ile, Cenâb-ı Allah, "Onlar, mallarının bir kısmını tasadduk etmek için ayırırlar" demiştir,
Üçüncüsü: Ayette bahsedilen, "infak" lâfzına farz olan da mendub olan da dâhildir.
Farz olan infak birkaç çeşittir. Birisi, zekâttır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın,
"(O biriktirdiği mallan) Allah yolunda infak etmez (harcamazlar) " (Tevbe, 34) şeklinde Kenz

---

[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/461-463.
[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/464.

ayetinde ifade ettiği husustur.

İkincisi, kişinin hem kendisine hem bakmakla yükümlü olduğu kimselere yaptığı harcamalardır.

Üçüncüsü. Allah yolundacihadetmek için harcamaktır. Mendûb olan harcamalara gelince, buna da infak denir Çünkü Cenâb-ı Hakk,

"Sizden birine Ölüm gelmeden önce, si2e rıztk olarak verdiklerimizden harcayınız" (Munâfikün. 10) Allah Teâla, buradaki infâk ile, bu ayetin devamında bulunan

"Tasaddukta bulunup da ben de sâlih kimselerden olsaydım." (Münafıkûn, 10) sözünden dolayı, sadakayı kastetmiştir. Buna göre bütün bu harcamalar, bu ayetin muhtevasına girer Çünkü bunların hepsi, övgüyü haketmenin sebebidir.

"Onlar sana indirilene de, senden evvel indirilene de inanırlar; Ahirete ise şüphesiz bir iman ile inanırlar {Bakara. 4).

Cenâb-ı Hakk'ın;

"Onlar gayba iman ederler" (Bakara. 3) sözü, daha önce ister Hz. Mûsâ ile Hz. İsa'ya inanmış olsun isterse inanmış olmasın, Hz, Muhammed (sa.s.)'i tasdik eden herkesi içine alan umumî bir ifadedir. Amm lâfzın, tahsis edildiği şeylerden bir kısmına delâlet, has lâfzın aynı kısma delâlet etmesinden daha zayıftır. Çünkü Âmm lâfzın tahsise ihtimali vardır, has lâfızda ise böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Bu Bakara Sûresi medenî olup, Cenâb-ı Hakk bütün müslümanları

"(Bu Kuran), müttakîler için bir hidayet rehberidir. Onlar gayba iman ederler."

(Bakara. 3) diyerek şereflendirince, bunun peşine, Abdullah b. Selâm (r.a.) ve benzerleri gibi Hz Peygamber (s.a.s.)'e iman eden ehl-i kitabı (yahudı ve hristiyanları) diyerek zikretmiştir. Çünkü bunları bilhassa zikretmek,

"Kim, Allah'a, meleklerine. Peygamberlerine, (bilhassa melekler içinde) Cebrail'e ve Mîkail'e düşman olursa.." (Bakara, 98) ayetinde olduğu gibi. bu zatlar için büyük bir şeref vardır Sonra Abdullah b. Selam (r.a.) ve benzerlerinin bu şerefe bilhassa layık kılınmaları, bu durumda olanları İslama teşvik etmek içindir. Umumî bir ifâdeden sonra, husûsî bir ifadenin yer almasındaki sebeb işte budur.

Sonra biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar sana indirilene (Kur'ân'a) iman ederler"(Batara, 4) ayetinde birkaç mesele vardır: 73[73]

Birinci Mesele

"İman" lâfzının harfi cerri ile, müteaddi olarak kullanılması durumunda "tasdîk etmek" manasına gel-diğinde, ehl-i sünnet ile Mutezile arasında bir ihtilâf yoktur Buna göre. meselâ, biz (Falan, şuna iman etti) dediğimizde, bu ifadeden maksat "o kimsenin o şeyi tasdîk etmesi"dir, yoksa bu ifadeden, o kimsenin oruç tutması ve namaz kılması anlaşılmaz. Bu sebeble, ayetteki "iman" lâfzından maksat, ittifakla, tasdîk manasıdır. Ancak, bu "tasdîk" manası ile birlikte, marıfetullahın da bulunması gerekir Çünkü burada iman, medh-ü sena makamında zikredilmiştir. İçinde bir şüphe bulunmakla birlikte "tasdîk" eden kimsenin yalan söylemjş olma ihtimali de vardır Bu durumda da medh'den çok zem-medılmeye lâyık olur. 74[74]

İkinci Mesele

Vahyin indirilmesinden, Kur'ân'ın inzalinden, tenzîlinden ve Cebril ile indirilmesinden maksat şudur Cebrâil (a.s.) semâda Allah Teâlâ'nm sözünü dinledi ve onu Hz. Peygamber (s.a.s.)'e indirdi. Bu durum tıpkı şunu demek gibidir. Hükümdarın emri sarayından inip geldi. Halbuki emrin kendisi inmez, ancak hükümdarlardan emri dinleyip alan kimse iner ve onu

---

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/464-465.

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/465.

aşağıdakilere iletir Hükümdarın sözü kendisinden ayrılmaz. Ancak dinleyen kimse, onu kendi kelimeleri ile insanlara iletir, Yine, bir kimse bir yerde bir şey duyup, onu başka bir yerde anlattığı zaman "Falan, sözü naklediyor" denilir. Şayet, "Allah'ın kelâmı, size göre» harflerden ve seslerden meydana gelmemiştir O halde Cebrail (a.s.) Allah'ın kelâmını nasıl dinlemiştir?" denilirse, bizdenz ki. Allah'ın. Cebrail (a.s.)'da kelâm-ı ilâhiyi dinleme kabiliyeti yaratıp, bu kadim kelâmı kendisi ile ifade edebileceği bir söze onu muktedir kılması muhtemeldir. Yine, Allah'ın, Levh-i Mahfuz'da bu hususî Kur'ân nazmına delâlet eden bir yazı yaratması, böylece de Cebrail (a.s.)'ın onu okuyup ezberlemesi de ihtimal dahilindedir. Allah Teâlâ'nın bu hususî Kurân'a nazmım, hususi bir cisimae kesik kesik sesler halinde yaratması ve Cebrail (a.s.)'ın onu tamamıyla alması; Cebrail (a.s.)'da da bunun, o kelâm-ı kadîmin manasına ileten ibareler olduğuna dair kesin bir bilgi yaratması caizdir.75[75]

Üçüncü Mesele

"Onlar sana indirilene iman ederler" ayetindeki iman farzdır. Çünkü Cenâb-ı Allah bu ayetin peşisıra "İşte bunlar, felaha erenlerdir" buyurmuş ve böylece, kendisinde bu iman bulunmayan kimsenin kurtuluşa erenlerden olmaması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu imanın gerekli olduğu sabit olunca, Hz. Muhammed (s.a.s.) indirilen Kur'ân't, tafsilatlı bir şekilde bilmek gerekir Çünkü kişiye, Allah'ın kendisine hem ilim hem de amel bakımından farz kıldtğı şeyleri yerine getirmesi, ancak onun bunları etraflı olarak bitmesiyle mümkün olur. Zira insan, bunları tafsilatlı olarak bilemezse, yerine getiremez. Fakat böyle bir ilim elde etmek farz-ı kıfâyedir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.)'e indirilen şer'î hükümleri etraflı olarak öğrenmek herkese farz değildir. Cenâb-ı Hakk'ın "Senden önce indirilenlere de fmamrlar)." sözünden maksad ise, Hz.Peygamber (s.a.s.)den önceki peygamberleıe indirilen ilâhî kitaplardır. Bu kitaplara da icmâlî olarak iman etmek farzdır. Çünkü Cenâb-ı Allah, şu anda bizi o eski kıtaplardaki hükümlerle sorumlu tutmamıştır. Binaenaleyh onları tafsilatlı olarak bilmemiz gerekmez. Ne var ki onlara dair bir tafsilat elde ettiğimizde bu tafsilata da iman etmemiz gerekir. 76[76]

Ahirete İman

Cenâb-ı Allah'ın "Onlar Ahirete de yakîn bir iman ile inanırlar" ayetine gelince, bunda da bir kaç mesele vardır

Birinci mesele: "Ahiret" (sonraki) lâfzı, (Sonraki yurt) terkibindeki kelimesinin sıfatıdır Dünya hayatından sonra geldiği için ahirete 'Ahiret" denilmiştir, Ahiret hayatından değeri daha düşük olduğu için, dünyaya "dünya' (alçak, âdî) denmiştir.

İkinci mesele: "Yakîn", insanın bir şey hakkında şüphe etmesinden sonra, onu iyice bitmesidir. Bu sebeble, herhangi bir insanın, "var olduğumu yakiner. bildim, gökyüzünün üzerimde olduğunu yakînen bildim," demesi doğru değildir. Çünkü bunları bilmek kapalı bir şey değildir. "Yakîn" lâfzı, ister zarurî, isierse is-tıdiâlî olsun, işler hakkında meydana çıkan ilmi ifade etmek içm kullanılır. Buna göre, bir kimse, maksadın: zarurî olarak bilse dahi "bu söz ile neyi kastettiğimi yakînen biliyorum" diyebilir. Keza kesbî bir ilimle buse de "İlâhın tek olduğunu yakinî olarak bildim" diyebilir. Bu sebeble Allah Teâlâ, "eşyayı yakînî olarak bilen" diye vasıfianamaz.

Üçüncü mesele: Cenûb-ı Allah, müminleri, ahirete yakinî tir imanla inannış olmakla medhetmıştir Malumdur ki kişi, sadece ahtreim varlığına yakinî olarak inanmakla övülmez. Daha doğrusu kişi övgüye ancak ahiretin varlığı iie birlikte onda meydana gelecek hesaba, suale, müminlerin cennete: kâfirlerin de cehenneme gırdirilecekierine yakînen inanmakla müstehak olur. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği rivayet olunmuştur:

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/466.
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/466.

"Allah'ın yaratmasını görüp durduğu halde. Allah'ın varlığından şüphe eden kimseye çok şaşarım; ilk yaratılmayı bildiği halde (kıyametin kopmasından sonraki) dirilmeyi inkâr edene şaşarım; her gün ve gece ölüyor ve tekrar diriİiyorken -yani uyuyup tekrar uyanıyorken- ölümden sonra tekrar dirilmeyi ve haşn inkâr edene şaşarım. Cennete ve oradaki nimetlere inandığı halde, (sadece) aldanış yurdu olan bu dünya için koşuşturana şaşanm ve başlangıcının atılmış bir damla meni, sonunun da tiksindirici bir leş olduğunu bildiği halde kibirlenen ve övünen kimseye şaşarım."

İşte bunlar, Rabblerinden olan bir hidayet üzeredirler ve işte onlar, kurtulmuşların taa kendileridirler" (Bakara,5).

Bil ki bu ayette birçok mesele vardır.

Birinci mesele: Bu ayetin öncesiyle alâkasında üç vecih vardır:

Birinci vecih: "ayetinin mübteda kabul edilmesidir. Bu böyledir, çünkü, denilip, Kur'ân'ın sırf müttakîlere hidayet rehberi olduğu söylenince, birisi "Kur'ân'ın sadece muttakîlere hidayet rehberi olmasının sebebi nedir?" diyerek sorduğunda, den itibaren " kadar olan kısım, bu sorunun cevabı olur. Sanki bununla şöyle cevab verilmektedir: "İmanla, namaz kılmayla, zekât vermeyle ve kurtuluşa erme ile meşgul olan kimsenin mutlaka Rabbisi tarafından olan bir hidayet üzere bulunması gerekir."

İkinci vecih: "ayetini mübteda saymayıp, "müttakîn" sözünün sıfatı saymaktır. Bu durumda "kısmı mübteda sayılır Bununla, sanki şöyle denmektedir: Bu sıîata sahib olan kimselerin, hidayete tahsis edilmiş olmalarındaki sebeb nedir? denilirse, "Diğer insanların değil de, bu sıfatları taşıyan kimselerin hem dünya hem ahirette hidayete ve felaha ermeleri tuhaf görülmemeli." diye cevap verilir

Üçüncü vecih: Birincinin "müttakîr'ın sıfatı olması, ikinci" "nin ise mübteda olarak merfu kılınıp," cümlesinin de bunun haberi olmasıdır Bu duruma göre maksat, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in peygamberliğine iman etmedikleri halde kendilerinin hidayet uzre olduklarını sanan ve Allah katında kurtuluşa nail olacak kimselerin kendileri olduklarını uman Ehl-i Krtaba bir tariz olmak üzere, kurtuluş ve hidayet üzere olmayı Ehl-i Kitabtan Hz. Peygamber'ın nübüvvetine inananlara tahsis etmektir.

İkinci mesele: sözündeki harf-ı cernnın ifade ettiği '"istilâ" (bir şeyin üstünde olmak, hakimiyet) nin manası, durumları, bir şeyin üzerine çıkıp ona binen kimsenin durumuna benzetilmek suretiyle onların hidayeti elde ettiklerini ve onda karar kıldıklarını beyan etmedir. "Falanca hak üzeredir" veya" "Falanca batıl üzeredir" sözleri buna benzer. Araplar bu manayı "Sapıklığı binek edindi ve cehaletin üzerine bindi" diye açıkça ifade etmişlerdir. Müminlerin hidayet üzere olduklarına dair sözün hakikati, onların ellilin gereğine sımsıkı sarılmalarıdır. Çünkü bir delile sımsıkı sarılan kimseye, buna devam etmesi ve bunu hertürlü tan ile şüpheden koruması gerekir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hakk, onları önce Hz. Peygambere indirilmiş olana iman etmeleri ile medhetmiş, sonra da onları, bunda sebat edip onu her türlü şüpheden korumaya devam etmiş olmakla övmüştür. Zaten mükellefin yapması gereken de budur. Çünkü mükellef kişi, dininde sebatlı, dikkatli ve titiz olursa, kendini ilminde ve amelinde mutlaka muhasebe edip bunlardaki durumunu iyice düşünmesi gerekir. Bu kimse kendisini dini ihlâl etmekten muhafaza ederse, işte o zaman bir hidayet ve hak (gerçek) üzerinde olmakla medh-ü sena edilir. Ayette kelimesi, künhüne ulaşılamayacak ve kıymeti takdir edilemeyecek türden bir kapalılık ifade etsin diye nekire olarak gelmiştir. Nitekim Araplar, "Falancayı görmüş olsaydın, gözün bir adam görmüş olurdu" derler

Avn b. Abdullah şöyle demiştir; Allah'ın hidayeti pek çoktur. Onu ancak görmesini bilen görür. Onunla ancak pek az kimse amel eder. Görmüyor musun? Gökyüzündeki yıldızları basiret sahibleri görür ve onlarla sadece âlimler yollarını bulur."

Üçüncü mesele: " kelimesinin tekrar edilmesi, hidayetin sadece onlara tahsis edilmiş olduğu gibi, kurtuluşun da sırf onlara tahsis edilmiş olduğuna dikkat çekmek içindir. Çünkü onlar, bu iki özellik ile başka insanlardan ayrılmışlardır. Eğer, "Burada, bu tekrar atıf ile gelmiştir. Halbuki;

"İşte bunlar hayvanlar gibidirler, hatta daha da sapıktırlar. İşte bunlar gafillerin kendileridirler" (Araf. 179) ayetinde kelimesinin tekrarı atıfsız gelmiştir. "Bu ikisi arasındaki fark nedir" denilirse, deriz ki: Burada (Bakara,5) iki haber birbirinden farklıdır. Bu sebeble atıf harfi gelmiştir. Araf süresindeki ayetteki iki haber böyle değildir. Zira bunlar manaca aynı sayılır Çünkü onların gafil olduklarını söylemek ve onları hayvanlara benzetmek aynı şeydir. Böylece ikinci cümle, birincinin manasını tekid etmiştir. Bu sebeble atıf yapılmaz.

Dördüncü mesele: Ayetteki zamiri, zamir-i fasıldır. Bunun iki faydası vardır. Birincisi: Kendisinden sonra gelenin sıfat değil de haber olduğunu göstermektir.

İkincisi, haberdeki hükmü mübtedaya tahsis etmektir. Çünkü sen, "İnsan güler" dediğinde, bu gülme vasfının sadece insanlara has olduğunu ifade etmez. Ama "Sadece insan güler" dersen bu, gülme vasfının insanlara has olduğunu ifade eder.

Beşinci mesele:" lâfzının marife olmasının manası, ahirette felaha erecekleri bilgisi sana ulaşan insanların, ancak muttakîler olduğuna delâlet etmektir. Bu şuna benzer: Memleketin halkından bir kimsenin tevbe ettiği haberi sana ulaşıp da onun kim olduğunu sorduğunda sana, "Tevbe eden Zeyd'dir" denilir. Yani, "Zeyd, tevbe ettiği sana bildirilen kimsedir" demektir. Veya bu marifeliğin manası, eğer felah sıfatı meydana gelirse, bu kimselerin ancak işte bu muttakîler olduğuna delâlet etmektir. Nitekim sen arkadaşına şöyle defan: "Sen arslam ve onun yaratı I ışındaki atılganlığı biliyor musun? İşte aynen odur."

Altıncı mesele: "Müflih", gayesine ulaşmış olan kimsedir. Sanki ona birçok zafer kapılan açılnrş ve hiç kapanmamıştır. "Müfli" kelimesi de aynı manadadır. terkibi yarma ve açma manasına gelmektedir, işte bunun İçin çiftçiye "fellah", alt dudağı yarık olan kimseye de adı verilmiştir. Şöyle bir darb-ı mesel vardır: "Demir demir ile yarılır." Euna göre ayetin manası şudur: Cenab-ı HakR onları, ilmen ve amelen yapmaları gereken şeyleri yerine getirmiş olmakla vasfedince, daha sonra bunun neticesini beyan etmiştir ki: Bu da, hiç bir şaibesi olmayan, bir ikram ve tazim olarak verilen ebedî nimetten İbaret elan gayeyi elde etmektir. Çünkü ibadetlerle elde ediimek istenen sevap budur

Yedinci mesele: Bu ayetlere Va'îdiyye77[77] bir yönden, Mürcıe ise bir başka yönden yapışmaktadır. Va'îdiyye iki cihetten du ayetlere sarılır:

Birincisi: Allah'ın sözü hasr ifade eder. O halde namazını ve zekâtını ihlâl etmiş kimselerin müflihler (kurtuluşa erenlerden) olmaması gerekir. Bu ise, namazını ve zekâtını terkeden kimseye, ilâh bir tehdidin varolduğuna dair kesin bir hüküm ifade eder.

İkincisi: Hükmün bir vasfa dayanması, o vasfın, o hükmün illeti olmasını hissettirir. Bu sebeble felahın sebebinin, iman, namaz ve zekât fiilleri olması gerekir. Bu tür fiilleri yapmayan kimseler için kurtuluş sebebi meydana gelmiş olmaz, binaenaleyh onlar felaha eremezler.

Mürcie ise ayetlerden şöyle delil getirmişlerdir: AHah, ayetlerde bahsedilen sıfatlara sahib olan kimselerin telâna ereceklerine hükmetmiştir. Bu sebeble, bu vasıflarla nitelenmiş kimselerin, zina etse de, hırsızlık etse de, içki içse de, kurtuluşa (felaha) ermeleri gerekir. Böyle olan kimseler hakkında, Cenâb-ı Hakk'm affı tahakkuk edince, bunların dışında kalan kimseler hakkında da zarurî olarak bu af gerçekleşir. Çünkü hiç kimse bu ikisi arasında fark olduğunu söylememiştir

Bunlara ilk önce şöyle cevap verilebilir: Getirilen bu iki delilden her bin diğeri ile çatışır. Böylece her iki tarafın delili de ortadan kalkar. Bu genel cevabın yanı sıra Va'îdiyye'nin ilk görüşüne şöyle cevap veririz:; Allah Teâlâ'nın sözü onların kurtuluş bakımından kâmil olduklarına delâlet eder. Buna göre, büyük günah işleyen kimsenin, kurtuluş bakımından kâmil olmaması gerekir. Bu gerekçe ile deriz ki, azabtan kurtulduğu kesin olmadığı halde, hatta azabtan korkması gerekirken, o felah (kurtuluş) bakımından naşı! kâmil olabilir? Va'îdiyye'nin ikinci görüşüne cevabımız şudur: Sebeb'erden birinin bulunmaması, neticenin olmamasını gerektirmez. Bize gere Allah'ın aff: da kurtuluş sebebierinden birisidir. Mürcie'nin görüşüne cevabımız şudur- Müminlerin "takva" sıfatı ile nitelenmesi, sevabı elde etmeleri için

---

77[77] Va'îdıyye: Mürcı'e'nin zıddı olan bir görüş olup, günarı işleyenlerin cennete mı cehenneme mı gideceklerinin Du öünyada iken bilinebileceğini söyleyenlerdir.

kâfidir. Çünkü takva, günahlardan ve farz ibadetleri terkten sakınmayı ifade etmektedir. En iyi Allah bilir

"Şurası kesin ki. İnkâr edenleri inzar etsen de etmesen de farkeimez. Onlar iman etmezler" (Bakara, 6).

Bu ayette nahiv ve usûl bakımından bazı meseller vardır. Allah dilerse, biz bunları anlatacağız. ye gelince, bunda bazı meseleler vardır. 78[78]

“İnne” Edatı Hakkında

“İnne” harftir. Harflerınse, amel hususunda asıl vasıfları yoktur. Fakat bu harfler, hem şekil hem mana bakımından fiüe çok benzerler. Bu benzer'ik, bu harflerin "âmil" olmalarını gerektirir. Bu hususta, bir kaç mukaddime yapmak gerekiyor.

Birinci mukaddime: Bu benzerliği izah hususundadır Eu benzerlik hem lâfızda hem de manada bulunmaktadır. Lâfzî benzerlik, bu harfler üç harften meydana gelmiş, sonları fethalı olmuş ve fiiüer gibi isimlerle birlikte kullanılmışlardır. Bunlara, meselâ, gibi vikaye nûnu da bitişir. Bu nûn, fiillerde de görülmektedir. Meselâ "Bana verdi', "Bana ikram etti" fiillerinde olduğu gibi. Mana bakımından benzerliğe gelince, bu harfler, isimde meydana gelen bir anlam ifade ederler ki, bu anlam o ismin, haberiyle nitelenmesinin tekid edilmiş olmasıdır. Nitekim sen, "Zeyd kalktı" dediğin zaman, burdaki sözü, -simde bir mananın meydana gelmiş olduğunu ifade eder

İkinci mukaddime: Bu harfler, lâfız ve mana bakımından fiillere benzeyince, bunların amel bakımından da fiile benzemeleri gerekir. Bunun böyle olması, dilimizde çokça kullanılmasına binaen açıktır.

Üçüncü mukaddime: Bu harfler, neden ismini "nasb", haberini "ref" etmişlerdir? Bunun izahı şudur: Bu harfler âmil olunca, bu durumda ya mübteda ve haberi beraberce her ikisini ref edecek, veya her ikisini nasbedecek, ya da mübte-dâyı ref, haberi nasb, veyahut da aksine mübtedâyı nasb, haberi ref edeceklerdir. Birinci durum, geçersizdir; çünkü mübtedâ ve habere gelmezden önce de. mübtedâ ve haber merfû idiler. Şayet, kendilerine " geldikten sonra da, aynı hâl üzere kalsalardı, kesinlikle bir eseri ortaya çıkamazdı. Bir de, bu harfler fiilen anneli gibi amel edince, bilinmektedir ki, fiil iki ismi birden ref edemez. Bu sebeble, ikisi arasındaki ortaklığın ve müşterekliğin manası olmaz. Ayrıca fer olan bir şey asıldan, yani fiilden daha güçlü olamaz. İkinci konu da, birincisi gibi geçersizdir. Çünkü bu da, fiilin ameline muhalif bir şeydir. Çünkü fiil, ref ettiği faili olmadan, herhangi bir şeyi nasb edemez. Üçüncü kısım da, geçersizdir. Buhususda,"asl"(fiil)ile "fer, (harf,), müsavîtutmaya götürür. Çünkü fiilin, faildeki ameli önce "ref" ile, sonra da mefuldeki ameli de "nasb" iledir. Şayet harfler de, bu şekilde kılınacak olsa, o zaman "asi" ile "fer" müsavî olmuş olurdu. Bu üç kısım geçersiz olunca, geriye dördüncü kısım kalmış olur ki, bu da, bu harflerin isimlerini nasb, haberlerini ref etme durumlarıdır. Bu da, bu harflerin amelde asıl değil, fer olduklarına dikkat çeker Çünkü fiil konusunda, mansûb olanın merfûdan önce getirilmesi, asi olan şeyden dönmektir. Böylece bu da, burada bu harflerin amelinin aslî bir yolla değil, arızî bir yolla bulunduğuna delâlet eder. 79[79]

İkinci Mesele

Basralılar bu harfin, ismini "nasb", haberini de "ref" ettiğini söylerler. Kûfeliler ise, bu harfin haberi ref etme hususunda bir tesirinin olmadığını, tam aksine haberin, daha önce hangi şeyle merfû idiyse, o şeyle merfû olduğunu söylerler.

Basralıların delili şudur: Bu harfler, yukarda da izah edildiği üzere, fiile tam olarak benzemektedirler. Fiilin, hem ref ettiğinde, hem de nasb ettiğinde tesiri vardır. Bu sebeble bu

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/467-471.

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/471-472.

harflerin de, böyle olmaları gerekir.
Kûfelilerin delili ise, iki yönlüdür.
Birinci vecih: Haberiyyet (haber olunan) manası, mübtedânın haberinde devam etmektir. O halde, ref'i gerektirmeye, haberiyyet manası daha lâyıktır. Bu sebeble, o haberi ("inne"nin haberi), haber olma manası ref etmiştir. Haberiyyet ref edince, o kelimenin, bu harfler sebebiyle merfû olması imkansızlaşır. Burada üç mukaddime vardır.
Birincisi: "Haber olma durumu devam ediyor" sözümüzdür. Bunun böyle olduğu açıktır. Çünkü haberiyyetten kastedilen, haberin mübtedaya isnat edilmiş olmasıdır. Buna dahil olduktan sonra da, bu isnat durumu devam etmektedir
İkincisi: "Burada haber olma durumu, ref'i gerektirmiştir" sözümüz. Bu böyledir. Çünkü, haber olma durumu " dahil olmazdan önce ref'i gerektirmiştir. O halde, orada harfinin olmaması, merfû olmayı gerektiren şeyin bir parçası sayılamaz. Çünkü yok olan şey, illetin bir cüz'ü olmaya elverişli değildir. O halde, bu harfler geldikten sonra da, haberiyyet (haber olma durumu) ref'i gerektirmiş olur Çünkü, bir yerde, gerektiren şey (muktezî) tamamiyle bulunur da tesir edemezse, bu bir engelden dolayı böyle olmuş olur ki, bu manianın ortaya çıkması aslın hilâfına bir durum olur.
Üçüncüsü: "Haber olma durumu iktizâ (gerektirme)ya daha lâyıktır" sözümüz-dür. Bunu iki yönden izah edebiliriz.
Onun haber olması, zatı ile kaim hakikî bir niteliktir. Halbuki bu harf ise, yabancı ve ondan ayrıdır Ona muhalif olduğu gibi, ona bitişmemiştir de,,çünjkü isim ikisinin arasını ayırmıştır
Haber, fiile hakikî ve manevî yönden benzer. Bu benzeme işi de, bu haberle fiilin her birinin başkasına isnat edilmeleridir Ama harf, fiile hakikî manevî vasıfla benzemez. Çünkü bu harfte isnat yoktur. O halde, haberin fiile benzemesi, harfin fiile benzemesinden daha güçlü olmuş olur. Bu sabit olunca, haber olan kelimenin fiile benzemesinden ötürü refi gerektirmesinin, harfin, fiile benzemesi sebebiyle refi gerektirmesinden daha evlâ olduğu ortaya çıkar.
Dördüncüsü: "Haber olma durumu ref' iktiza etmede daha güçlü olunca, " jj "nin ref etmesi imkânsız görülür." Çünkü, bu harflere nisbetle, haber olma durumu daha evlâdır. Bu böyle olunca, bu harfler gelmezden önce de, haberin haber olduğuna hükmedilmektedir Bu harfler geldikten sonra, bundan dolayı, haber olan kelimeye "haberlik' hükmü verirsek bu hâsılı tahsil olur ki, bu imkânsızdır.
İkinci vecih: Sîbeveyh, harflerin amel bakımından asıl olmadığı görüşüne muvafakat etmiştir. O halde, bu harflere amel ettirmek delilin hilâfına hareket olmuş olur. Delilin hilâfına sabit olan şey ise, zaruret mikdarınca takdir edilir. Zaruret ise,
bu harfleri tsimde amel ettirmekle yerini bulmuş olur; o halde bu harfleri haberde amel ettirmemek gerekir. 80[80]

Üçüncü Mesele

Enbârî. feylezof Kindî'nin bınekli olarak Müberrede gelerek şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben. Arapça'da
bir fazlalık görüyorum. Mesela Araplar, "Abdullah ayaktadır" diyor sonra, "Muhakkak ki, Abdullah ayaktadır" diyor. Sonra da "muhakkak ki Abdullah ayaktadır" diyor. Bunun üzerine Müberred, "İş senin sandığın gibi değil, lâfızların değişmesiyle manalar da değişiyor" diyerek, sözünü şöyle sürdürür; "Onların demesi, Abdullah'ın ayakta olduğunu haber vermek içindir. demeleri, bir soru soran kimseye verilen cevaptır.
sözleri ise. Abdullah'ın ayakta olduğunu inkâr eden kimseye verilen cevaptır." Abdulkâhir el-Cürrânî, Müberred'in "Bu cümleler, soru soran kimseye cevap vermek için bu şekilde kullanılır" sözünün doğru olduğuna, şöyle diyerek deliller getirmiştir: Arapların, "kasem'e cevap vaki olduğunda, müb-teda ve haber cümlesini kullandıklarını görüyoruz. Meselâ, Allah'a yemin ederim ki, Zeyd gidiyor" gibi. Kur an'dakı şu ayetler de buna delâlet etmektedir.

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/472-473.

"Sana Z.ülkarneyn'den soruyorlar. De ki, size onun hakkında bir haber anlatacağım. Muhakkak ki Biz ona, yeryüzünde büyük bir güç vermiştik " (Kehf. 82 84),

"Şano onların kıssasını, gerçek bir şekilde anlatalım: Muhakkak kî onlar, Rab-lerİne iman etmiş genç yiğitlerdi" {Kehf. 13);

"Eğer sana İsyan ederlerse, de ki ben, sizin yaptıklarınızdan muhakkak uzağım " iŞuarâ, 216).

"De ki, muhakkak ki ben, sizin Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmekten nehyoîundurn " (Enam, 56) ve;

"Ve de ki, muhakkak ki, benim ben, apaçık uyarıcı olan" (Hicr 89) Kendilerinden, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygambere, mücadele ettikleri ve fıkır yürüttükleri bazı hususlarda kâfirlere cevap vermeyi emrettiğini anladığımı? ayetler de, bunlar gibidir.

"Firavun'a gidin ve deyin l$i: Muhakkak ki, biz. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın elçisiyiz " (Şuara. 16).

"Ve Mûsâ dedi ki. Muhakkak ki ben. Âlemlerin Rabbi'nden görevlendirilen bir elçiyim." (Araf. 104) aynı şeye hüccettir. Sihirbazların kıssasında da şöyle gelmektedir;

"Muhakkak ki bizler, Rabbimize döneceğiz" (Araf. 125) Çünkü bu ayet Firavun'un,

'Ben size izin vermeden, siz ona (Mûsâ) iman mı ettiniz" (Araf. 123)sözüne verilen bir cevaptır.

Abdulkâhir şöyle demiştir. Sözün gerçeği şudur: " j\ " harfi te'kîd içindir. Haber muhatabın, aksini zannetmediği bir durum olduğunda, " jı "ye ihtiyaç duyulmaz. Ancak, dinleyen kimse aksini zannettiğinde, bu " jı " harfine ihtiyaç hissedilir. Bu sebebten dolayı, haber, meydana gelmesi uzak görünen bir işle ilgili olduğu zaman, bu harfin getirilmesinin yerinde bir iş olduğunu görürsün.

Nitekim Ebû Nuvas şöyle demiştir:

"İnsanlardan ümidini kes; çünkü gönül zenginliğin, onlardan ütyıdını kesmededir."

Burada" " kelimesinin getirilmesi yerinde bir iş oimuşîur. Çünkü genel ola-rak insanlar nefislerini ümitsizliğe zorlamazlar" sözünde, inkâr eden kimseye cevap olmak üzere " Si 'lâm">le beraber yetirmen, yerinde bir şeydir Çünkü ederre söylenen sözde, sözü te'kîa etmeye ihtiyaç fazladır. Bu inkâr etme işinin dinleyiciler tarafından olması muhtemel olduğu gibi, orada bulunanlar tarafından da olması mümkündür. Bil ki bu hart bazen de, onu-şan kimsenin, meydana gelmesini hiç ummad'ğı şeyler meydana geldiği zaman da kuüanıiır. Meselâ, senin " "Ben ona iyilik yapmıştım. Ama tuttu o bana kötülükle mukabele etli." demen böyledir. Böylece, sanki sen, onun hakkındaki zannını kabul etmiyor ve yanıldığını ortaya koyuyorsun Cenâb-ı Hakk'ın, Meryem'in annesinden naki ederek

"Dedi: Rabbim, muhakkak ki ben, onu bir kız olarak doğurdum. Oysa ki Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir' (Ah imrâo, 3fc) buyurduğu bu ayet de buna delildir. Ve yine; Hz. Nûh (a.s.)'ın;

'Dedi ki: Rabbim, muhakkak ki kavmim beni yalanladı." (Şuarâ, 117) sözü de, böyledir. 81[81]

Küfür Ve İnkar

Cenâb-ı Hakk'ın sözüne gelince, bunda birkaç mesele vardır.

Birinci mesele: Küfrün tarifi, kelâmcılara zor gelmiştir.

Bu husustaki sözün gerçeği şudur: Hz. Muhammed (s.a.s.)'in taraftar olduğu ve söyleyip hükmettiği her şey; hakkındaki naklin sıhhati, ya zarurî olarak veya istidlalle, veyahutta haber-: vâhidle bilinir.

Birinci kısım: Hz. Peygamberin get;rdığ. zarurî olarak bilinen bütün bu şeylerde Onu tasdik eden herkes mümindir.

Bütün bu şeylerde onu tasdik etmeyen kimse, ya bunların tamamında veya bir kısmında O'nu tasdik etmemiştir ki. işte bu kimse kâfirdir Buna göre küfür. Hz. Peygamberin getirdiği zarurî olarak bilinen şeylerin, her nangi birinde O'nu tasdik etmemektir. Meselâ. Yaratıcının varlığını,

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/473-475.

veya O'nun âlım, kadir, muhtar (irâde ve ihtiyar sahibi) olduğunu veya O'nun tek. noksanlarcan ve kusurlardan münezzeh olduğunu, veya Hz. Muhammedm nübüvvetim, veya Kur'ân-ı Kerîmi m doğruluğunu, veyahutta. namazrı zekâtın, orucun ve haccm farz olması; faizin, içkinin haram olması gibi. Hz. Muhammed'in dini cümlesinden olduğunu kesin olarak bildiğimiz dinî ahkâmı inkâr eden kimse kâfir olur. Çünkü bu, Hz. Peygamberin dininden olduğu zarurî olarak bilinen şeylerde, Hz. Resulü terketmek demektir.

Fakat, Cenâb-t Allah'ın ilmiyle âlim veya zatından dolayı âlim olması, Cenâb-ı Allah'ın görülüp görülemiyeceği, kulların amellerinin yaratıcısı olup olmadığı meseleleri gibi, Hz- Peygamber {s.a.s.)'in dininden olduğu delil ile bilinen, fakat iki görüşten biri hakkında Hz. Peygamber (s.a.s.)'den katî tevatürle nakledilmemiş olan, ancak bu iki görüşten birinin sıhhati, diğerinin batıl olduğu istidlalle bilmen şeyleri, inkâr etmek veya onu tasdik etmemek, imanın mahiyetine dahil olmaz. Bu se-beble de. küfrü gerektırici olmaz. Bunun delili şudur: Şayet bunlardan birisi, imanın mahiyetinin bir cüzü olmuş olsaydı, Hz. Peygamberin, herhangi bir kimsenin bu meselelerde, hakkı bilip bilmediğini anlamasından sonra, onun mümin olduğuna hükmetmesi gerekirdi. Eğer iş böyle olsaydı, Hz. Peygamberin o mesele hakkındaki sözü, bütün ümmet arasında yayılır ve bu tevatürle nakledilmiş olurdu. Bu, bu şekilde nakledilmeyince. Hz. Peygamberin, iman mefhumunu bu meselelere bina etmediğine delâlet eder. Durum böyle olunca da, bunları bilmenin imandan olmaması, inkârının da küfrü icap ettirmemesi gerekir. Bu kaideden dolayı, bu ümmetten hiçkimse küfre nisbet edilmez. Biz de, te'vîl erbabını küfre nısbet etmeyiz. (Kâfir olduklarını söylem eyiz). Sadece âhad haberlerle sabit olan hususlara küfrü ve imanı dayandırmanın mümkün olamıyacağı aşikârdır. Küfrün mahiyeti hakkındaki sözümüz, işte bundan ibarettir.

Eğer, "sizin bu anlattıklarınız, aksi açıdan, gayr-i müslimlerin dinî alâmetlerini taşımak, zünnâr bağlamak ve benzeri şeyleri kullanmakla geçersiz hale gelir; çünkü, Hz. Peygamberin getirdiği zarurî olarak bilinen şeylerde O'nu tasdik etmemenin dışında, bunlar da bir başka küfürdür" denilirse, biz deriz ki, bütün bunlar hakikatte küfür değildir. Çünkü tasdik etmek ve etmemek batını bir şeydir; insanların ona muttali olmaları imkânsızdır Bu gibi şeylerde, hükmü batınî manalar üzerine bina etmemesi. İslâm dininin âdetindendir. Çünkü bu gibi şeyler muttali olunamaz. Din, bunlara birtakım zahirî alâmetler ve işaretler tayin eder de, bu açık olan emareleri, şer'î hükümlerin dayanağı yapar Gayr-i müslimlerin dinî alâmetlerini takmak ve zünnâr bağlamak, bu kabil şeylerdendir. Görünen şudur ki, Hz. Peygamberi tasdik eden kimse, böyle şeyleri yapmaz. Böyle şeyleri yaptığı zaman, bu onun peygamberi tasdik etmediğine delâlet eder. Şüphesiz din, hükümleri bu alâmetlere dayandırır, yoksa bunlar kendi başlarına küfür değildirler. Bu bab-ta, özet olarak söylenen söz, işte bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

İkinci mesele: Cenâb-ı Hakk'ın, "O inkâr edenler yok mu... İşte onlar..." (Bakara, 6) sözü, mazî sîgasıyla, onların küfürlerini haber vermektedir Mazî sîgasıyla bir şeyden haber vermek, kendisinden haber verilen şeyin, o haberden önce olmasını gerektirir. Bunu bu şekilde anladıysan deriz ki, Mutezile. Cenâb-ı Hakkın,

"O inkâr edenler yok mu... İşte onlar..." (Bakara, 6);

"Muhakkak ki. zikri Biz indirdik; Onun koruyucusu da Biziz" (Hicr. 9);

"Muhakkak ki. Biz onu Kadir gecesinde İndirdik" (Kadir, 1) ve

"Muhakkak ki, Biz Nuh'u... gönderdik." (Nûh. d gibi ayetlerde, mazî sîgasıyla haber verdiği her şeyi, ister şu harfler ve sesler veya başka bir şey olsun, Allah'ın kelâmının muhdes (sonradan olma) olduğuna delil getirmişlerdir ve "çünkü bu şekilde haber vermek, ancak, kendisinden haber verilen şey önceden geçmiş, meydana gelmiş olursa doğru olur. Bir şeyin kadîm olandan, daha önce olması imkânsızdır Mazî sîgastyla haber vermek. Allah'ın kelâmının kadîm olmasını imkânsız kılar; öyleyse bu kelâmın muhdes olması gerekir" demişlerdir.

Allah'ın kelâmının kadîm olduğunu söyleyenler, Mutezile'nin bu görüşüne iki yönden cevap vermişlerdir:

1) Cenâb-ı Hakk, ezelde bu âlemin meydana geleceğini biliyordu. Allah bu âlemi yaratınca, gelecekte âlemin yaratılacağına dair bu bilgisi, âlemin geçmişte yaratıldı, şeklindeki bilgiye dönüştü. Bu, Allah'ın ilminin hâdıs {sonradan olma) olmasını gerektirmez. Yine, "Cenâb-ı Allah'ın, ezelde vermiş olduğu haber, onların gelecekte kâfir olacaklarına dair haberdir. Onların küfürleri tahakkuk edince, bu haber, onlar kâfir oldular, şeklindeki bir habere dönüşür. Bu da, Cenâb-ı Allah'ın haberinin sonradan meydana gelmesini gerektirmez.

2) Cenâb-ı Hakk, "Mescİd-i Harama mutlaka gireceksiniz " (Fetih, 27) buyurmuştur

Müslümanlar (Mekke'nin fethiyle) Mescid-i Harama girince, ilk haber değiş-meksizin, onların mescide girmiş oldukları haberine mutlaka dönüşür. Bunun böyle olması caiz olunca, aynı bizim meselemizde niçin caiz olmasın? Mutezile birinci suale önce şöyle cevap verdi: "Ebu'l-Hüseyn el-Basrî ve arkadaşlarına göre, malûmat değişince, ilim de değişir. Bu nasıl böyle olmasın, alemin rnevcud olmadığına ve gelecekte var olacağına dair ilim, şayet âlem meydana geldiğinde de aynı kalsaydı, bu ilim değil, cehalet olur. Durum böyle olunca ilmin değişmesi gerekir. Buna göre de bu muâraza düşer,"

Onların ikinci suale cevapları da şöyledir: Cenâb-ı Allah'ın haberi ve kelâmı, hususî seslerdir. Buna göre " ayetinin manası, Cenâb-ı Hakk. mescide girmenizden önceki bir zamanda bu sözle konuşmuştur. Yoksa O, mescıcie girilmesinden sonra böyle söylemiş değüd;r. Üzerinde olduğumuz meselede bunun bir benzen şöyle demimesıdir; sözünü Cenâb-ı Halik, kâfirlerin kâfirlikleri meydana gelmeden önce değii sonra söylemiştir. Şu kadar var ki bu sözünün söylenmesi, bunun ezeli olmadığını bir itiraf olur. Bizim de söylemeK istediğimiz budur. Csnâb-ı Hakk'm kelâmının kadîm olduğunu söyleyenler şu şekilde onlara cevap vermişlerdir: Şayet malûmatın değişmesi ile (bilinen eşyadaki değişmelere göre) ilmin değiştiğini söylersek, o zaman bizim 'Alem meydana gelecek" bilgisi ezelde (Allah için) var mı idi yok mu idî?" dememiz gerekir. Eğer böyle bir bilginin ezelde (Allah için) olmadığf söylenirse, bu açıkça (Allah'ın) -hâşâ- cshı! olduğunu söylemek olur ki bu küfürdür. Eğer bu bilgi ezelde vardı dersek, bu bilginin ortadan kalkması kad?m olan Allah'ın zevâlmı (geçip gitmesini) gerektirir. Bu ise âlemin hadis (sonradan olma) olduğunu isoât kapısını kapatır. Allah en iyi Nendir.

Üçüncü mesele: sözü lâm-ı tarifli bir cem'i sîgasidır Buradaki nin İam-ı tarifi zahire göre istiğrak (umumilik) ifade eder, yani bütün kâfirlere şamil olur, Bu lam-ı tariften maksadın bu zahifî mana olmadığı hususunda bir ihtilâf yoktur. Çünkü kâfirlerden birçoğu müsıüman olmuştur Böylece Cenâb-ı Hakk'm umumî bir lâfzı söyleyip hususî bir manayı kastettiğim anlamış oluruz, Çünkü bu ya şundan dolayıdır: Bu umumî lâfızdan maksadın o hususî mana olduğuna delâlet eden karineler, Hz. Peygamber (a.s.) zamanında belli idi Bu hususta her hangi bir karışıklık olmaması ve maksat açık olduğu için, umumî bir lâftfla bu hususî mananın kasted'lmesi yerinde olmuştur. Bunun misali şudur: Birisinin beldesinde, hususî bir gurup düşmanı olsa, o da "İnsanlar bana eziyet ediyor" dese, beldesindeki herkes onun "insanlar" sözünden maksadının, o belli gurup olduğunu anlar. Veyahut da bu şundan dolayıdır: Tahsisin (hususîleştir-menin) açıklanmasının hitab akimden sonra olabileceğini söyleyen kimseye göre, bu açıklama umumî olan keiâm ile söylenmese de, hususî manayı kastederek umumî lâfızla konuşulabilir. Bu sâbıt olunca, kendisinden husûsî bir mananın kastedilmiş olması ve buna delil olan karinenin de Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında açık olması ihtimallerinden dolayı, umum ifade eden sığalardan hiç birisine "O kesin olarak istiğrak (umumîlik) ifade ediyor" diye tutunmak mümkün değildir Hiç şüphesiz, bu ayette, umumî bir lat;z!a hususî bir mananın kastedilmiş olması yerindedir, güzeldir. Bu konuda söyleyebilecekleri en nihâî söz şudur: "Şayet bu karîne bulunmuş olsaydı, biz onu bitirdik, Bilmediğimize göre, anlıyoruz kî, böyle bir karîne yoktur." Şu var ki bu söz zayıftır Çünkü bir şeyin elde olmaması ile o şeyin yokluğuna istidlal etmek, kat'ıık ifade etmesi bir yana. zan i'ade eden'delil-lerin bile en zayıfıdır.

Bunun böyle olouğu sabit olunca, Mutezile'nin, "umumî sîgalar'a va'îd (ilâhî tehdit) ifade eden ayetleri, vâ'îd'in kesin olduğuna" delil getirmelerinin son derece zayıf bir görüş olduğu ortaya çıkar Mutezileden bazıları, bu mahzuru savuşîurmak için bir çare düşünmüşler ve şöyle demişlerdir:" Kâfirler iman etmezler) sözü, " (Kâfirler iman ederler) sözünün zıddıdır Bu ikinci söz ise ancak, onlardan herkes iman ettiği zaman doğru olur Bu ifadenin olumlu tarafla umum İfâde ettiği ortaya çıkınca, olumsuz tarafta umum ifâde etmemesi gerekir Daha doğrusu, olumsuz taraftaki (Kâfirier iman etmezler) ifadesinin doğru olması için, sadece birinin bile iman etmemesi yeterlidir. Çünkü kâfirlerden herhangi biri bile iman etmese, bu topluluğun hepsinin iman etmemiş olduğu ortaya çıkar Böylece de sözünü zahirine göre, "onlardan birinin iman etmediği" manasına almamızın uygun olacağı ortaya çıkar. Ya, onların çoğu iman etmemişse, durum nasıl olur, var düşün? Buna cevabımız şudur: sözü çoğul sîgasıdii. (İman etmezler) sözü de bunun gibi çoğul sîgasıdır. Çoğul sigâsı ile karşı karşıya bulunduğunda, hüküm fertlere venlir. Bu takdirde ayetin manası şudur: "Onlardan her biri iman etmez." O zaman da mezkûr söz, yani umumî lâfızla, hususî bir mana kastedildiği hükmü ortaya çıkar

Dördüncü mesele: Müessirler, bu ayetteki" "İnkâr edenler" sözünden kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir Bir kısmı, bunların, kendilerini Allah'ın, "hakkı bile bile gizleyenler" diye vasfettiği inatçı vahudî reisleri olduğunu söylemişlerdir Bu Ibn Abbas (ra.)'ın görüşüdür. Diğer müfessirler ise, aksine bu ayette kastedilenlerin Ebû Leheb, Ebû Cehü, Velid b. Mugîre v.b. gibi bir guruo müşrik olduğunu söylemişlerdir Çünkü bunlar, delilin (Hz. Peygamber ve Kur'ân'ın) zuhurundan sonra, bile bile inkâr etmiş, bilgi (marifet) hasıl olduktan sonra küfre sapmışlardır. Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetleri buna benzer

"Onların çoğu yüz çevirdiler. Onlar artık dinlemezler. "Bizi uymaya çağırdığın şeye karşı kalblerimiz örtüler içindedir" derler" (Fussilet, 4-5)

Hz. Peygamber (s.a.s.), kavminin hepsinin iman etmesini çok istiyordu. Bu hali Cenâb-ı Allah şöyle beyan etmiştir:

"Onlar bu Kurana İnanmadılar diye, onların peşisıra, nerede ise üzüntüden kendini helâk edeceksin " (Kehf. 6);

"Sen, müslüman olsunlar dîye İnsanları zorlayacak mısın?" (Yûnus. 99)

Sonra Cenâb-ı Hakk, Hz. Peygamber (s.a.s,)'e, artık o iman etmeyenlerden ümidini kessin de kendine sıkıntı vermesin diye, onların iman etmeyeceklerini bildirmiştir. Çünkü ümidi kesmek, iki rahatlığın birisidir

"Onları inzâr etsen de (uyarsan da) inzâr etmesen de (uyarmasan da) değişmez, onlar iman etmezler" (Bakara, 6).

Bu ayet hakkında birçok mesele vardır:

Birinci mesele: Keşşaf sahibi şunu söylemiştir: "Buradaki" iç. " kelimesi" (musâvî, bir, denk ve eşit olmak) manasında bir isimdir. Masdarlar vasıf olarak kullanıldığı için, ve kelimesi de "istiva" masdarı manasında kullanıldığı için, burada vasıf olarak getirilmiştir.

Cerıâb-ı Hakk'ın şu ayetleri de bu kabildendir:

"Sizin ile bizim aramızda aynı olan bir kelimeye geliniz" (Alı imran. 64),

"Soranlar için tam dört günde..." (Fussıiet. 10)

Bu ayetlerdeki" cy-" kelimesinin manası" (eşit, aynı, tam) manasınadır. Sanki şöyle denilmiştir: "O inkâr edenler yok mu, onlara inzann da inzâr etmemen de birdir."

İkinci mesele: kelimesinin merfu olmasının sebebi hakkında iki görüş vardır. Birincisi: Bunun merfu olması, " "nin haberi olduğu içindir.

" ibaresi ise," "ün faili olduğu için ref makamındadır Buna göre sanki şöyle denmiştir: Nitekim "Zeydin, kardeşi ile amcası oğlu birbirleriyle davalıdırlar." dediğin gibi. İkincisi: manasına olmak üzere, kısmı muahhar (geri bırakılmış) mübtedâ, kelimesi ise mukaddem {önce getirilmiş) haberdir. Bunların meydana getirdiği cümle de " "nin haberidir, Bil ki bu ikinci görüş daha uygundur. Çünkü bir isimdir. Onu fiil gibi düşünmek, bir zaruret olmaksızın zahiri terketmek gibi olur. Bu ise caiz değildir. Bunun böyle olduğu sabit olunca deriz ki: Malumdur ki burada kastolunan uyarmanın (inzann) ve uyarmamanın bir olduğunu söylemektir. Böylece. "ün haber olması gerekir. Haber ise burada önce gelmiştir. Bu, haberin mübtedâdan önce gelmesinin caiz olduğuna delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın şu ayeti de buna benzer:

(Onların yaşamaları da ölmeleri de birdir...) (Câsiye, 21)

Sîbeveyh, Arapların "Ben Temimliyim" ve "Seni kınayan, kınanacak olanın kendisidir" dediklerini nakletmiştir Kûfelilere gelince, onlar bunu caiz görmezler Bu görüşlerine iki şekilde delil getirmişlerdir

1) Mübteda zattır, haber ise sıfattır. Zât ise sıfattan önce gelmeye lâyıktır. Bu sebeble (sıfat-mevsuf gibi) i'rab bakımından bir başkasına tâbi olan kelimelere kıyasla, mübtedânın lafzan haberden önce gelmesi gerekir. Buradaki müşterek unsur, mübteda ile haber arasındaki manevi bağdır.

2) Haberin, mübtedaya ait bir zamiri ihtiva etmesi gerekir. Şayet haber, müste-dadan önce getirilirse, bu durumda mercii önceden zikredilmemiş bir zamir bulunmuş olur ki bu da caiz değildir. Çünkü "zamir", kendisi ile bilinen bir şeye işaret edilen bir lâfızdır. O şey bilinmeden, zamir ile ona işaret etmek imkânsızdır. O halde "ızmâr kable'z-zikr" (Mercii geçmemiş zamiri getirmek) muhaldir.

Basralılar Kûfelilerin birinci görüşlerine şu şekilde cevap vermişlerdir: Sizin bu söylediğiniz, mübtedânın haberden önce getirilmesinin vâcib değil, eviâ olmasını gerektirir. Evlâ oluş ise, haberin önce getirilmesine mâni değildir

İkinci görüşlerine ise şöyle cevap vermişlerdir: "İzmâr kable'z-zikr", Arapçada mevcuttur. Meselâ, Araplar " derler.

Cenâb-ı Allah da;

"İçten içe korktu Mûsâ" (Tâhâ, 67) buyurmuş,(önce zamiri, sonra Mûsâ ismini zikretmiştir).

Züheyr de şöyle demiştir:

"Her kim Herim b. Sinan ile, her ne halde olursa olsun, karşılaşırsa; cömertlik ve lütufta bulunma huyunun O'nda kökleşmiş olduğunu görür!" En iyi bilen Allah Teâlâdır.

Üçüncü mesele: Dil âlimleri, fiilden haber verilemeyeceğinde {yani fiilinin mübteda olmayacağında) ittifak etmişlerdir. Çünkü "çıktı, dövdü" gibi fiilleri sıralayıp, söyleyen, düzgün bir söz söylemiş olmaz.

Bu görüşü bazı âlimler birkaç yönden tenkid etmişlerdir:

1) Allah'ın sözü fiildir, ile ondan haber verilmiştir. Bunun bir benzen de;

"Ve, bütün delilleri görmelerinden sonra, onu mutlaka bir zamana kadar zindana atmaları (görüşü) onlara zahir oldu." (Yûsuf. 35) ayetidir. Bu ayette " tij" fiilinin faili, yine bir fiil olan kelimesidir.

2) "Fiil" olduğu haber verilen şeyin, mutlaka bir fiil olması gerekir. O halde fiil, fiil olduğu haber verilen kelimedir. Şayet, "burada fiil olduğu haber verilen şey o kelimedir, o kelime" ise isimdir" denirse biz deriz ki buna göre fiil diye haber verilen şey, fiil olmayıp da isirr olduğu zaman, bu yalan bir haber olur. Gerçek şu ki fiil olduğu haber verilen keiime ya isimdir ya değildir. Eğer isim ise bu haber yaian olur. Çünkü isim. fiil olmaz. Eğer o, fiil ise bu durumda fiil kendisinden haber verilen bir kelime olmuş olur

3) Biz, "fiilden haber verilmez" dediğimiz zaman da ondan, haber verilemiye-ceğini haber vermiş oluruz. Bu haber ile kendisinden haber verilen kelime şayel isim olursa, isimden haber verilem iveceğin i söylemiş oluruz. Bu ise yanlıştır Eğer o fiil olursa, bu takdirde fiil, Kendisinden haber verilen şey olur. Sonra bu görüşte olanlar, "Fiilden haber verme hususunda herhangi bir mahzurun bulunmadığı ortaya çıkınca, zahiri durumu terketmemize gerek yoktur" dediler.

Nahivcilerin çoğu fiilden haber verilmesinin caiz olmadığı görüşünde ittifak halindedirler. Bu durumda ayetin takdiri" olur. Eğer, "hakikatten mecaza dönmek, ister manadaki, isterse lâfızdaki fazladan bir faydayı (manavı) ifade için olur. buradaki favda nedir?" denirse, deriz ki: ayetinin manası: "Artık bundan sonra onları inzâr etmen veya etmemen birdir" şeklinde olur Çünkü kâfirler topluluğu, Cenâb-ı Hakk'ın ayetlerinden ve delillerinden yüz çevirme» inat ve ısrar hususunda öyle bir rjoktaya gelmişlerdi ki, onların bunu kabul edeceklerine dâir hiçbir ümit kalmamıştı. HalbuKi daha önce onlar böyle değillerdi. Şayet, Cenâb-ı Allah, demiş olsaydı bu, bu hal.n daha önce değil de o vakitte meydana gelmiş olduğunu ifade etmezdi. Hakk Teâlâ, böyle buyurmak suretiyle, bu halın ancak o vakitte (yani sonradan) meydana gelmiş olduğunu bildirmiş oluyor. Böylece bu da bir ümitsizliğin ve onlardan tamamen ümit kesmenin varlığını ifade ediyor ki biz daha önce, ayetten maksadın da bu olduğunu açıklamıştık.

Dördüncü mesele: Keşşaf sahibi, "Hemze" ve " 'fi" harfleri, sadece istifham edatı olarak kullanılırlar. Ama bazan istifham manası, bunlardan tamamen kalkar demiştir. SÎbeveyh ise, bunun "Ey Allah'ım, biz günahkâr topluluğu bağışla" ifadesinde olduğu gibi, bu kaide nida harfine uygulandığı gibi istifham harfine de uygulanacağını söylemiştir. Yani nida olmadığı halde nida şeklinde geldiği gibi. istifham olmadığı halde istifham şeklinde gelebilir.

Beşinci mesele: de altı çeşit kıraat vardır: Araiarında elif bulunarak \/eya bulunmaksızın her iki hemzeyi de gerçek hali ile (belirterek) okumak; aralarında ehf bulunarak veya bulunmayarak birinci hemzeyi güçlü, ikinci hemzeyi şöyle böyle (belli belirsiz) okumak: veya istifham harfi olan ilk hemzeyi hazfederek veyahutta harekesini kendisinden önce gelen sakin harfe vermek suretiyle okumaktır. Nitekim şeklinde okunur. Eğer, "ikinci hemzeyi elife çevirenler hakkında ne dersin?" denilirse, Keşşaf sahibi: "Bu bir hatadır. Arapçanm dışına çıkmadır" denilmiştir

Altıncı mesele: "Irızâr", günahlardan menetmek suretiyle, Allah'ın azabından korkutmaktır. Bu ayette müjdeleme değil de inzâr zikredilmiştir. Çünkü, bir şeyi yapıp yapmamada inzârın tesiri, müjdenin (tebşirin) tesirinden daha güçlüdür. Çünkü insanın, zararı savuşturma ile meşgul olması, menfaati elde etmek için uğraşmasından daha önemlidir. Bu makam, mübalağa yendir. Ohalde bu makamda inzârın zikredilmesi daha uygundur.

Cenabı Hakk'ın sözüne gelince, bunda iki meseie vardır:

Birinci mesele: Keşşaf sahibi." cümlesinin ya kendinden önceki cümleyi te'kîd eden bir cümledir veya nin habendır. Bu durumda da arada kalan cümle i'tırâz cümlesidir." demiştir

İkinci mesele: Ehl-i Sünnet, bu geçen ve buna benzeyen, "Andolsun ki, bunların çoğu hakkında (azab) hükmü kesinleşmiştir, iman etmezler" (Yasin. 7).

"Kendisini tek olarak yarattığım, kendisine uzun boylu mal ve daima yanında hazır olan oğullar verdiğim ve kendisini iyice ihsanlara boğduğum o kişiyi bana bırak. Sonra da, bunu arttırmamı ister. Hayır, çünkü o bizim ayetlerimize karşt inatçı idi. Ben onu sarp bir yokuşa salacağım " (Muddessir, 11-17) ve;

"Ebu Leheb'in elleri kurusun..." (Leteb. 1) gibi ayetlerle, "teklîf-i mâla yutâk"a (güç , yetirilemiyecek yükler yüklemenin caiz olduğuna) dair delil getirmişlerdir. Bunun izahı şudur. Cenâb-ı hakk, muayyen bir şahsın, asla iman etmiyeceğini haber vermiştir. Şayet bu kimseden iman sudur edecek olsa, Aliah'ın doğru olan haberinin yalana dönüşmesi gerekir. Yalan ise, muarızımızca, çirkin bir şeydir. Çirkin bir şeyi yapmak da ya cehaletten veya muhtaç olmadan ileri gelir. Bütün bunlar da, Allah hakkında muhal olan bir şeydir. Muhale götüren şey de muhaldir O halde, o kişiden, imanın meydana gelmesr muhaldir. Bu sebeble, onu imanla mükellef tutmak, imkânsız olan bir şeyi yüklemektir. Bu mesele ılım suretinde de (yani ilim mefhûmu ele alınarak da) zikredilebilir ki, bu da şudur: Cenâb-ı Hakk. onun iman etmiyeceğini bilince, ondan imanın meydana gelmesi, Allah'ın ilminin cehle dönüşmesini gerektirir. Bu ise, muhaldir. Muhâü gerektiren şey de muhaldir O halde iman etmesini emretmek muhal olanı istemek şeklinde vaki olmuştur,

Biz aynı meseleyi, üçüncü bir biçimde de ele alabiliriz: Şöyle ki: İman edilmıyeceğtni bilmekle beraber, imanın var olması imkânsız olur Çünkü, iman edilmıyeceğmı bilme hususu, binene mutabık olduğu zaman ilim olur. İmanın yokluğunu bilmek, imanın yokluğu meydana geldiği zaman, malûma mutabık olmuş olur. Zaten iman edilmeyeceğini bilmekle beraber iman meydana gelirse, iman hususunda, o imanın beraberce hem var olması hem de yok olmasının bulunması gerekir ki, bu imkânsızdır. O halde, iman edilmeyeceğine dair Allah'ın ilminin bulunmasıyla birlikte, iman etmeyi emretmek, iki zıddı birleştirmeyi emretmek olur Daha doğrusu, varlıkla yokluğu bağdaştırmayı istemektir. Bütün bunlarsa, imkânsızdır.

Biz bu meseleyi dördüncü bir şekilde de izah edebiliriz. Şöyle ki: Cenâb-ı Allah, iman etmıyeceklerini bildiği kimselere kesinlikle iman etmelerini teklif etmiştir. İman, Allah'ın haber verdiği her şeyde O'nu tasdik etmek, demektir. Onların asla iman etmiyecekleri hususu da, Allah'ın haber verdiği şeyler cümlesindendir. O halde, bunlar onların asla iman etmiyeceklerine iman etmekie, mükellef tutulmuşlardır. İşte bu da, "nefy" ile "isbaf'ı bağdaştırmayı istemektir.

Meseleyi beşinci bir biçimde de ele alabiliriz. O da şudur: Allah kâfirleri;
"AlIah'ın sözünü değiştirmek istiyorlar. De ki: Siz asla bizim arkamıza düşemez-siniz. Çünkü Allah, daha önce böyle buyurmuştur" (Fetih. 15) ayetinde haber verdiği şeyin aksine bir şey yapmaya çaba sarfetmiş olmakla ayıplamıştır. Bu se-beble, Cenâb-ı Hakk'tn meydana gelmiyeceğini bildirdiği şeyi meydana getirmeye niyetlenmenin, Allah'ın kelâmını değiştirmeye yönelmek olduğu anlaşılmıştır Bu ise, yasaklanılan bir husustur. Sonra burada, Allah.onların kesinlikle iman etmi-yeceklerini haber vermiştir. Buna göre, onların iman etme çabası. Allah'ın kelâmını değiştirmeye yönelmek olur. Bu ise, yasaklanmıştır. İman etme çabasını bırakmak da Allah'ın emrine muhalif bir iş olur. Bu sebebie, hem yapmak hem de yapmamak hususunda bir kınama meydana gelmiş olur. işte bütün bunlar, bu konuda zikredilmiş hususlardır Mutezile'nin esaslarını yıkan, sözler de bunlardır Muhakkik âlimlerden gerek halef gerekse selefin, Mutezile'nin esaslarını yıkma ve onların kurallarını yerle bir etme hususunda dayandıkları esaslar bunlardan ibarettir.
Mutezile, oturup kalkıp, bu görüşleri bertaraf etmeye yollar aradılar, fakat ikna edici herhangi bir şey bulamadılar. Allah'ın yardımı ve inayeti ile, onların da aldıkları şeyleri en tafsilatlı biçimde zikredeceğim.
Mutezile, "bu ayette iki makam vardır" demiştir
Birinci makam: Cenâb-t Hakk'tn.iman ediimiyeceğini bilmesinin ve onu haber vermesinin, iman etmeye mani olmasının caiz olmadığıdır,
İkinci makam: Aklî cevabın, tafsilatlı bir biçimde açıklanmasıdır.
Birinci makam: Birçok husus delâlet etmektedir, demişlerdir.
Birincisi: Kur'ân-ı Kerîm, her hangi bir ferdin iman etmesine mâni bulunmadığına dair, delâlet eden ayetlerle doludur. Cenâb-ı Hakk,
"Hidayet onlara geldiği zaman, onları iman etmekten alıkoyan neydi?" (Isrâ, 94) buyurmuştur.
Burdaki" " edatı, "istifhârrvı inkârTdir. Bir adam, birisini, bir evde, çıkmasına imkân olmayacak bir şekilde hapsetse, sonra da kalksa o adama, "İhtiyaçlarını yerine getirme hususunda sana hangi şey mâni oldu?" dese, adamın bu sözünün çirkin karşılanacağı malûmdur. Yine, Allah Teâlâ'nın
"İman etselerdi, onlara ne olurdu " (Nisa, 39) buyurması; Iblis'e "Secde etmekten seni ne alıkoydu" (Sad. 75): Hz, Musa'nın kardeşine, "Onları gördüğün zaman, sana mâni olan neydi?" (Taha, 97) demesi ve "Onlara ne oluyor da iman etmiyorlar" (inşikak, 20); "Onlara ne oluyor da, öğütten yüz çeviriyorlar?" (Müddessir. 49); "Allah seni affetsin, niye onlara izin verdin?" {Tevbe. 43);
"Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi, niçin haram kılıyorsun?" (Tahrim, 1) sözleri, bunun gibidir,
Abbâd, bu konuya ayırmış olduğu bir bölümde, 'Allah, iman etmesine mâni olduğu halde, ona iman etmesini nasıl emreder; küfre sevkettiği halde, onu küfürden nasıl meneder; hem onu imandan alıkoyuyor, hem de "nasıl dönüyorsunuz?" diyor; kalblerinde caymayı yaratıyor, sonra da, "nasıl cayıyorsunuz?" diyor; aralarında küfrü icad ediyor, sonra da, "nasıl kâfir oluyorsunuz?" diyor; onlarda hakkı batıla karıştırmayı halkediyor sonra da,
"Niye hakkı batılla karıştırıyorsunuz?" (Âı-i imrân 71) diyor; onları hak yoldan men ediyor, sonra,
"Niçin, Allah'ın yolundan yüz çeviriyorsunuz9" diyor; kendilerinin iman etmelerine engel oluyor, sonra da,
"İman etselerdi, onlara ne olurdu?" (Nısâ, 39) diyor; onları doğruya varmaktan saptırıyor, sonra da
"Nereye gidiyorsunuz?" [fekvu 26) diyor; yuz çevirmeye kadar onları dinden saptırıyor, sonra da,
"Ate oluyor da, onlar öğöttenyüz çeviriyorlar?"{Muddessi'. 49)1 demiştir.
İkincisi: Cenâb-ı Hakk,
"Peygamberlerden sonra, insanların bir bahanesi kalmasın diye, uyarıcı ve mü}-dehyici olmak üzere peygamberler gönderdik.' (Nisa, 165),

"Şayet Biz, daha önce bir azâb ile onları helak etseydik, derlerdi ki; Ey Rabbi-miz, bize bir peygamber göndermeli değil miydin? O zaman biz de, zelil ve bakir olmadan önce, senin ayetlerine tâbi olurduk" (Nisa 165) buyurmuştur.

Allah, onlara hiç bir mazeret bırakmayıp, hepsini ortadan kaldırmıştır Şayet, Allah'ın onların inkâr edeceklerini bilmesi ve onların kâfir olacaklarını haber vermesi, onların iman etmelerine mâni olsaydı, şüphesiz bu onlardan Cenâb-ı Hakk'ın azabı savuşturacak gerekçelerin en güçlüsü, mazeretlerin de sn büyüğü olurdu. Durum böyle olmayınca, Allah'ın bilmesi ve haber vermesinin, kiminin iman etmesine mâni olmadığını anlarız.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk. " sûresinde, kâfirlerin şöyle dediklerini nakl etmiştir:

"Dediler ki: Kalblerimiz. senin bizi çağırdığın şeye karşı örtüler içindedir. Kulaklarımızda da, bir ağırlık vardır." (Fusılet, 5). Allah'u Teâlâ bunu.'onlar bu sözlerinde kınamak için zikretmiştir. Şayet Cenâb ı Hakk'ın, onların kâfir olacaklarını bilmesi ve bunu haber vermesi, iman etmelerine mâni olsaydı, onlar bu konuda, doyru söylemiş olurlardı. O halde, Allah niçin onları bu sebeple zemmetmiştir?

Dördüncüsü: "O kâfirler yok mu? Onları uyarsan da uyarmasan da birdir. Onlar, iman etmekler" (Bakara. 6) ayetini, onları kınamak, küfürlerinden menetmek ve yaptıkları şeyi tatbik etmek için indirmiştir. Şayet onlar, iman etmekten altkonulsa-lar ve iman etmeye muktedir olmasalardı, kesinlikle böyle bir kınamaya müstehak olmazlardı. Tam aksine, yürüme konusunda âmâ bir kimsenin mazur olması gibi, ontar da mazur sayılırlardı.

Beşincisi: Kur'ân, Allah ve Resulünün aleyhine, kâfirlerin delili olmak için değil, aksine Allah ve Resulünün kâfirler aleyhinde hücceti olsun diye indirilmiştir. Şayet Cenâb-ı Hakk'ın bilmesi ve haber vermesi, onların iman etmelerine mâni olsaydı, bu durumda onların şöyle deme hakları doğarov "Küfrü bildiğin ve haber verdiğin zaman, küfrü terkeîmerniz muhal olur O halde, ne diye, bizden muhal oianı istiyor ve ne diye bize muhali emrediyorsun?" Şayet Allah'ın bilmesinin
ve bunu haber vermesinin, onların iman etmelerine mâni olduğu gerçek olsaydı, ve Resulünün aevap vcremiyectiği herkesçe bilinen bir husus olurdu.

Altıncısı: Cenâb-ı Hakk, "Allah, ne güzel Mevlâ ve ne güzel yardımadır" (Enfâi, 40) buyurmuştur. Şayet Allah, onların iman etmelerine bir enge! bulunmasına rağmen, onlara imanı tek-iıf etmiş o'saydı, bu durumda O, güzel bir Mevlâ deftii, aksine kötü bir Mev!â olurdu. Bununsa küfür olduğu malûmdur. Böylece, bütün bu hususlarla, insanların iman etmelerine ve Allah'a itaatte bulunmalarına, kes'nlikle herhangi bir engelin bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Bu sebeble, Cenâb-ı Hakk in, onların iman etmiye-ceklerini bilmesinin ve onu haber vermesinin, oniarın iman etmelerine mâni olmadığına kat'î olarak hükmetmek gerekir, dediler.

İkinci makam: Cenâb-ı Hakk'ın, iman etmiveceklerini bitmesinin, onların iman etmelerine mâni olmadığına da. birçok akit delil delâlet etmektedir.

Birincisi: Şayet bu böyle olsaydı, Allah'ın herhangi bir şeye kadir olmaması gerekirdi. Çünkü, meydana geleceği bilinen bir şeyin meydana gelmesi vâcib olur Meydana gelmeyeceği bilmen hır şeyin ise, meydana gelmesi imkânsız olur. Vâcib olana karşı koyacak bir güç yoktur Çünkü onun meydana gelmesi b«r kudretle olmayıp vâcib olduğu için olursa, o kudret ister bulunsun isterse bulunmasın, onun meydana gelmesi vâcib olur Böyle olan şeyde kudretin bir tesiri söz Konusu değildir Meydana gelme& imkânsız olan şeye de, tesir etmek söz konusu değildir. Bu durumda. Allah'ın hiçbir şeye, kesinlikle kadir oimaması gerekir ki, bu ittifakla küfür kabul edilmiştir 0 halde, bir şeyin yokluğunu bilmenin, o şeyin meydana gelmesine mâni olmadığı ortaya çıkmış olur.

İkincisi: İlim, hangi durumda bulunuyorsa, bulunduğu o durum üzerinde malûma taalluk eder Eğer o mümkün ise, onun ilmi de mümkündür, eğer o vâcib ise, onun ilmi de vâcıbtır Hiç şüphe yok ki iman ve küfür zatları itibarı ile varlıktan mümkün şeylerdir. Şayet bunlar, bilinmeleri sebebi ile, varlıkları vâcib (vâcıbu'l-vucûd) şeyler olsalardı, o zaman ılım maluma tesir etmiş olurdu Bunun imkansız olduğunu daha ünce açıklamıştık.

Üçüncüsü: Şayet, Cenâb-ı Allah'ın haber vermesi ve bilmesi, kulun iman etmesine mâm olsaydı, kul hiçbir şeye kesinlikle kadir olamazdı. Çünkü Allah'ın meydana geleceğini bildiği şeyin meydana gelmesi vâcib olurdu. Vâcib olan ise, kendisine tesir edilemeyecek şey demektir. Allah'ın, meydana gelmeyeceğini bildiği şeyin, meydana gelmesi imkânsızdır, İmkânsız olan şeye de tesir edilemez. Bu sebeble kulun herhangi bir şeye kesinlikle kadir olamaması gerekir. Bundan dolayı da onun hareketlen ve hareketsiz halleri, cansızların hareketsizliği ve canlıların mecburi (gayr-ı ihtiyarî) hareketleri gibi olurdu. Ancak bunun doğru olmadığını bedihî olarak anlarız. Meselâ bir insan diğer birine, başını yarmak için bir kiremit atsa, biz, kiremiti değil, onu atanı kınarız. Yine biz, bedihî olarak (apaçık olarak) üzerine kiremit düşmesi ile ona, isteyerek herhangi bir insanın yumruk vurması arasındaki farkı anlarız. İşte bu sebebten ötürü insanlar, akıllarının yol göstermesi ile. ihsanda bulunanı övme ve kötülük yapanı kınama arasındaki farkı anlarlar, iyiliğe yapışır ve onu emrederler, kötülükten ötürü de birbirlerini kınarlar. "Niçin yaptın?" veya "Niçin yapmadın?" derler. İşte böylece bu da, Allah'ın bilmesinin ve haber vermesinin, kişinin bir işi yapıp yapmamasına mâni olmadığını gösterir.

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlerin iman etmeyeceklerini bilmesi, onların imana gelmelerine mâni olsaydı, onlara imanı emretmesi, ilminin yokedilmesine dâir bir emir olurdu. Allah'ın kullarına ilm-i ilâhiyi yoketmelerini emretmesi uygun olmadığı gibi, iman ederek ilmini yoketmelerini emretmesi de yakışık almaz. Ç Allah'ın zatını ve sıfatlarını yoketmek düşünülümez. Böyle bir emir manasız akılsızlık olur. O halde. Cenâb-ı Allah'ın onların iman etmeyeceklerini bilmesi, etmelerine mâni değildir.

Beşincisi: İman, zatına ve kendisine nazaran, haddizatında mümkün ve caiz olan şeylerdendir O halde, Cenâb-ı Allah'ın da, imanın böyle olduğunu bilmesi gerekir. Şayet böyle olduğunu bilmezse, bu cehalet olur ki, bu Allah hakkında imkânsızdır. Allah, iman mefhumunun, meydana gelip gelmemesi imkânsız olmayan mümkün ve caiz bir şey olduğunu bildiğinde, şayet bu iman, böyle bir bilgiden dolayı vâcibu'l-vucûd (mutlaka meydana gelmesi gereken bir şey) olsaydı aynı şeyin hem vâcıbu'l-vucûd hem de mümkinü'l-vucûd (varlığı da yokluğu da mümkün olan) olması gerekirdi. Bu ise imkânsızdır.

Altıncısı: İmkânsızı emretmek, bunaklık ve abesle uğraşmaktır. Şayet şeriatin böyle bir şeyi istemesi caiz olsaydı, onun her türlü akılsızlığı da emretmesi caiz olurdu. O 2aman yalancıların elinde, onların mucizeler göstermesi ile şeriatın gelmesi ve yalanlarla bâtıllar ihtiva etmesi imkânsız olmazdı. Farzı muhal, böyle bir şey olsaydı, o zaman, peygamberlerin nübüvvetlerine ve Kur'ân'ın doğruluğuna güven diye bir şey kalmaz, tam aksine, bütün bunların yalan ve akılsızlık sayılması mümkün olurdu. Bunun böyle olması geçersiz olunca, Cenâb-ı Allah'ın, onlann iman etmeyeceklerini bilmesinin ve haber vermesinin onların iman etmelerine mâni olmadığını anlamış olduk.

Yedincisi: Bütün bu şekillerde, imkânsızı isteyen emirlerin gelmesi caiz olsaydı, bu durumda kör insana, Kur'ân'ı noktalaması; kötürüme, havada uçması, eli ayağı bağlanıp dağın tepesinden atılan kimseye, "Niye yukarıya doğru uçmuyorsun?" denmesi gibi emirlerin de gelmesi caiz olurdu. Aklen böyle şeyler caiz olmayacağına göre, imkânsızı emretmenin caiz olmayacağını biliriz. Bu sebeble, kâfirlerin iman etmeyeceğini bilmek, iman etmelerine mâni değildir.

Sekizincisi: Bu şekilde bir emrin gelmesi caiz olsaydı, peygamberlerin cansızlara gönderilmeleri, onlara kitap indirilmesi ve zaman zaman o cansızlara, mükellefiyetleri ulaştırmak için meleklerin indirilmesi de caiz olurdu. Halbuki böyle bir şeyi (söylemek) dinle oynamak ve onunla alay etmek olduğunu herkes bilir.

Dokuzuncusu: Bir şeyin bilinmesi, onun mutlaka meydana gelmesini gerektir-seydi, o zaman ilim mefhumunun kudret ve irâdeye ihtiyacı olmazdı. Böyle bir şey söz konusu edildiğinde. Cenâb-ı Allah'ın kadir, mürîd (irade sahibi) ve tercih sahibi (muhtar) olmaması gerekirdi. Bu ise, Allah Teâlâ'nın mûcib-i bi'z-zat[82][82]) olduğunu batıl yere iddia eden felsefecilerin görüşüdür

---

[82][82] Mûcib-ı bı'z-zât. daha önce geçtiği gibi. hür iradesi ile değil de, mahiyet ve tabiatı icabı, ihti-yarsız yapan faile denir.

Onuncusu: "Teklîf-i mâla yutâk"ın olmadığına delâlet ayetlerdir. Cenâb-ı Allah,
"Allah, hiç bir kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi emretmez" (Bakara, 286),
"Allah, size dinde hiç bir zorluk kılmadı!' (Haca 78) ve;
"Onların ağır yüklerini ve sırtlarında olan zincirleri kaldırıyor" (Araf, 157) buyurmuştur. İmkânsızı teklif etmenin daha üstünde hangi zorluk ve güçlük vardır

Üçüncü makam: Genişçe cevap verme makamıdır. Bu konuda Mutezile'nin iki yolu vardır:

Birincisi: Ebû Alı, Ebû Hasım ve Kâdi Abdu'l Cebbâr'ın yoludur. Biz, "Allah'ın, ilminin aksine bir şey meydana gelmiş olsaydı, o zaman ilm-i ilâhî cahilliğe dönüşmüş olurdu" dediğimizde, onlar: Allah'ın ilmi cahilliğe dönüşür" diyenlerin de, "Allah'ın ilmi bu durumda, cehle dönüşmez" diyenlerin de bu sözleri hatadır. Bunun hiçbirini (ne onu, ne diğerini) söylememek gerekir" demişlerdir.

İkincisi: Ka'bî'nın yoludur. Bu yol aynı zamanda Ebû'l-Huseyn e!-Basrî'nin yoludur. "İlim, ma'luma tâbidir, Kuldan meydana gelen şeyin iman olduğunu iyice anladığında, o zaman, ezelde Allah için var olan şeyin, o kimsenin iman edeceğini biimesi olduğunu bilirsin. O kuldan, imanın yerine küfrün meydana geleceğini iyice anladığında, ezelde Allah için var oian şeyin, onun imanını değil inkârını bilmesi olduğunu bilirsin. Bu ise. Cenâb-i Hakk'ın ilminin değişmesi değü, bir ilmin yerine, diğer bir ilmin varlığını farzetmektir. İşıe ekseri Mutezüîlenn dayandığı bu iki cenabtır.

Bu ki bu konu büyük sapıklıkların kaynağı olmuştur Mükellefiyetler! ve peygamberliği inkâr edenlerin sapıklığı bu kabildendir. Onlar şöyle demişlerdi; Cebrîye'nin sözünü dinledik ve onu çok sağlam gördük Mutezilenin bu konuda ilerr sürdüğü iki cevap ise hurafe yerine geçer ve hiçbir akıllı bu iki cevaba iltifat etmez. Yine biz Mutezilenin "Cebr akidesinin varlığını kabul edersek, o zamun Cenah : Allah'ın insanları mükellef tutması caiz olmaz. Böyle bir şey kabîh olur." sözünü aın'edik Cebriye'nin buna karşı verdiği cevap gerçekten çok zayıftır O her iki sözün toplamı, mükellefiyetleri kaldırma (yok olduğunu söylem?) hususunda çok güçlü bir soru olur Mükellefiyetler yok sayılınca oeygamberük müessesesini olduğunu söyıemek de batıl olur" Karana ta'n edenlerin sapıklığı da bu '--ıbıiderıdır Oniar şöyle demişlerdir: "Mutezile, Allah'a itaat ve imana hiç oir engehn olmadığını gösteren birçok ayet bulunduğunu söylemelerinde, hakıı-dır'a». Cebriye de "Allah'ın, kâfirlerin iman etmeyeceğ'ni bilmesi, iman etmelerine mânidir" şeKıı.iuekı görüşlerinde haklıdır. O halde bu durum Kur'ân'ın, aklsn hüâftna ve zıddına olduğ.mH delâlet eder Bu ise. bu hwsusta en büyük ta'n ve tenkid noktalarındandır. Sonra bunlardan. Kuranın, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in getirmiş olduğu Kur'ân olduğunu kabul edenler, bu zıtlığı, Kur'âna bir ta'n sebebi saymıştır1 Nitekim Rafizîlerden bîr gurup şöyle demişlerdir: ENmi7.de bulunan şu Kur'ân, Hz. Muhammed (s a.s.)'tn getirdiği Kur'ân değildir. O, tağyir edilmiş ve de-ğıştırilrrvştir. Bunun delili, elimizdeki Kur anın Cebriye ile Kaderiye arasında cere-ysn eden bu fikri münakaşalar sebebiyle or'aya çıkan bu tezatları ihtiva etmesidir."

Bu sapıklıklardan bir tanesi de. telekkur ve istid!âiı tenkiü eden mukallidler (taklitçilerim o fikrî münakaşaları ileri sürerek şöyle demeleridir: "Eğer biz aklî delillere tutunmayı caiz görurseK, fikri tartışmalar sebebi He, mükellef tutulma ve nübüvvet gibi konuların yara al ması gerekir. Çünkü Cebriye'nin sözü, cebri isfcat hususunda; Kaderiyye'nin (Mutezile’nin) sözü de, "Ne zaman cebir sabit olursa, mükellefiyet de tamamıyla yok olur." hususunda son derece kuvvetlidir Bu sebeble bu iki görüşün toplamından. Kur'ân in sıhhatini zedeleme mükellefiyet ve nübüvvet g.bi hususlarda çok büyük bir şüphe verme ortaya çtkar. İşte bu sebeble, aklî aclıliere başvurmanın, inkârı ve sapıklığı peşinden getirdiği sabit olmuş olur. O zaman da "Kim, kelâm ilmine fazla dalarsa zındıklaşır' denilir

Bu sapıklıklardan birisi de şudur: Hişam b. Hakem, Cenâb-ı Hakk'ın, meydana gelmeden önce, eşyayı bilmediğini iddia etmiş ve '"hedâ" (bir şeyi sonradan bilmek)nın Allah hakkında caiz olacağını söyleyerek, şöyle demiştir Cenâb-ı Hakk'ın, (Bakara. 6) sözü, ancak ipucu ile istidlal vaki olmuştur. Allah için, ayette zikredilen şeyin aksının meydana geimesi de caizdir. Bu şahsın, böyie bir yolu seç-rr.esı, daha önce aeçrnış oları çok güç meselelerden kaçmak içincür. BH ki, Mutezileden rivayet ettiğimiz görüşlerin tamamı, cevabı ortaya koymakla iigisi olma-btr takım kelıms'erdir hatta bundan da öte, bunlar söylenilmesi çirkin oian birtaKim lâflardır Mutezîlîierin ıtimacl ettikleri o iki cevaba gelince, bunla! da son derece zaytftır.

Ebu Alî. Ebu H:âm ve Kadî Abdulcebbâr'in, "Cenâb-ı Hakk'ın ilmi cehle dönüşü" diyenlerle, dönüşme? diyenlerin sözleri natadır" sözlerinden maksa1. her iki kısmın da yanlış olduğuna hükmetmekse, bu nefyın ve isbatın fesadına hükmetmek olur ki, buna hiç bir insan razı olmaz Yok eğer bunun manası,'Bunlardan bîri hakt.r, ancak hak olanın delâlet eden şey mi, yoksa etmeyen şey mi olduğunu bilemiyorum" şeklinde -se. istidlal larzmı açıklayıp ortaya koymak, bunu savuşturma hususunda yeterli olur Çünkü biz, Allah'ın onların iman etmıyecek-lerinî bilmesi, ancak iman etmedikleri zaman meydana gelir; şayet, bu yokluğu bilmekle beraber iman etme meydana ge'miş olsaydı, hem vokiuğun hem de varlığın bir anda bulunması icab ederdi, demiştik. Akim, bundan daha açık ve kendisinde en az önermelerin bulunduğu bir söz ortaya koyması mümkün değildir. Ka'b"'nın görüşüne gelince, bu da son derece zayıftır Çünkü her ne kadar biz. Cenâb-ı Hakk'ın, ezelde imanın varlığını veya yokluğunu bildiğini bilm,yorsak da. ancak biz bu iki durumdan birine dair bilgisinin var olduğunu ve şu anda da bulunduğunu bifyoruz, Şayet, bu iki zıddın birni bilmekle, diğer zıd var olsaydı, o zaman ikî zaddın bir arada bulunmas: gerekirdi Şayet, bu ilim devam etmiyor, denilirse bu, ilmin oehle dönüştüğünü bir itiraf oluc Bu konuda söylenecek söz bundan ibarettir.

Bii ki, aklî bakımdan getirilen sözler, yukarda geçenlerdir Bu konuda "iknaî" (ikna etmek amaciy'aj, diğer başka şeyler de vardır ki. mutlaka onları zıkreîmek gerekir. Bunlar beş tanedir.

1) Hatîb el-Bağdadî. "Tarîku Bağdad" isimli kitabında, Muaz b, Muâz el-Anberî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir. Amr b. Ubeyd'in yanında oturuyordum. Tam o sırada ona birisi gelerek. ' Ebâ Osman! Allah'a yemin oisun ki, bu gün bir küfür duydum" dedi Bunun üzerine Amr "Küfür konusunda acele etme de. ne duyduğunu-söyle" deyince, adam Hâşim Bi-Evkas, ayetiyle. Cenâb-ı Hakk'ın:

"O tek başına yaratıp, kendisine uzun boylu mal ve yanında daima hazır oğullar verdiğim; kendisini bol ihsanlara boğduğum o kişiyi bana bırak! Sonra o, kalkmış da artırmamı istiyor. Hayır, çünkü o, ayetlerimize karşı oldukça inatçıdır. Ben onu sarp bir yokuşa salacağım. Zira o, uzun uzun düşündü de, kendi kafasmca bir kıymet biçti! Yine kahrolasıca, ne biçim de bir kıymet biçti! Sonra baktı. Sonra, kaşlarını çattı ve suratını ekşitti. Sonra da arkasını dönerek, büyüklük tasladı da, "Bu, dedi, anlatılan bir sihirden başka bir şey değil. Bu ancak, bir insan sözü!" Ben onu, cehenneme yaslayacağım " (Müddessır-26) sözlerinin Ümmü'l-Kitâb'ta (Levh-i Mahfuz) olmadığını söylüyor.

Halbuki Cenâb-ı Hakk.

"Hamım, apaçık beyan eden Kitaba yemin ederim ki, gerçekten Biz onu, anla-yasınız diye, Arabça bir Kur'ân yaptık. Şüphesiz o (Kuran), katımızdaki Kitabın aslında, çok yüce ve çok hikmetlidir" {Zuhruf. 1-3) buyuruyor

Ebâ Osman, "Bu küfürden başka bir şey değildir" deyince. Amr, bir müddet sustuktan sonra, bana döndü ve şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki, söz onun dediği gibiyse, bu durumda ne Ebû Leheb'e, ne de Velîd ibn Mugîre'ye bir ta'n söz konusu değildir." Adam bunu duyunca, "Ebâ Osman, sen de mi, böyle diyorsun?" dedi. Allah'a yemin ederim ki, Muâz'ın dediği bu sözle, bunlardan birisi İslâm'a girdi, diğeri ise dinden çıktı.

Yine anlatıldığına göre Amr b. Ubeyd'in yanına birisi girdi ve onun yanında,

"Doğrusu o, şanı yüce bir Kur'an'dır. Levh-i Mahfûz'dadir" (Burûc, 21-22) ayetini okuyarak, ona, "söyle bakalım, Levh-i Mahfuzda mıydı?" deyince. Amr,

"Bu böyle değildir; işin doğrusu. "Ebû Leheb'in yaptığı gibi kim yaparsa, onun ellen kurusun" şeklindedir" dedi. Bunun üzerine adam, "Namaz kıldığımızda da bu şekilde mı okunması gerekir?" deymce de, Amr kızarak, Allah'ın ilmi şeytan değildir; Allah'ın ilmi ne zarar verir, ne de fayda" dedi. Bu anlatılan şey, Amr b. Ubeyd'in. Kur'ân'ın sıhhati hususunda şüphe ettiğini gösterir.

2) KadîAbdu'l-cebbâr'ın "Tabakâtu'l Mu'tezile" adlı kitabında, İbn Ömer'den, bir adamın onun yanına gelerek, şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ey Ebâ Abdir-rahmân! Şüphesiz bir topluluk zina ediyor, hırsızlık yapıyor, içki içiyor, haksız yere adam öldürüyor ve bunun Allah'ın ilminde böyle olduğunu, dolayısıyla bundan kaçamadıklarını söylüyorlar?" deyince, İbn Ömer kızdı, sonra "Azîm olan Allah'ı, noksan sıfatlardan tenzih ve takdis ederim, diyerek, şöyle devam etti: "Allah'ın onların böyle yapacaklarını bilmesi, onları bunu yapmaya zorlamamıştır. Babam Ömer b. el-Hattab bana, Hz. Peygamberin şöyle dediğini anlattı:

"Allah'ın sizin hakkınızdaki ilmi, sizi gölgeleyen gök ve sizi üzerinde taşıyan yer gibidir. Nasıl siz, gökten ve yerden çıkmaya muktedir değilseniz, aynı şekilde Allah'ın ilminden de çıkmaya gücünüz yetmez. Nasıl gök ve yer sizi günah İşlemeye sevketmiyorsa, bunun gibi Allah'ın İlmi de sizi o günahları işlemeye zorlamıyor" Cebriyye'nin ve Mutezile'nin rivayet etmiş olduğu haberlerde, bir çokluk olduğu görünmektedir. Bu hadisleri rivayet etrr erinden maksatları ise, böyle söylemenin Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yakışmadığını açıklamaktır. Bu böyledir, çünkü bu bir tenakuz bir bozukluk arzetmektedir. Tenakuz olmasına gelince, Hz. Peygamberin, "Aynı şekilde, Allah'ın ilminden çıkmaya kadir olamıyacaksınız." sözü cebr hususunda, ondan önceki ise, kader hususunda açık olan bir ifadedir ki, bu bir çelişkidir, Fasit olmasına gelince, biz, Cenâb-ı Hakk'ın iman etmiyecekleri-ni veya imanın bulunacağını bilmesinin, birbirine zıd olduğunu açıklamıştık. Buna göre, iman etmeyeceklerini bildiği halde, iman teklifinde bulunmak "nefy" ile "isbaf'ın {varlık ile yokluğun) arasını cemetmekle ilgili bir teklif olur. Gökle yer, insanın amellerinden herhangi bir şeyi nefyedemezler; böylece iki şekilden birini diğerine teşbih etmenin, ancak bir cahilden, veyahut bilmezlikten gelen birinden sadır olacağı açıktır. Halbuki, peygamberlik makamı böyle bir şeyden yüce ve âlîdir.

3) Bu babta meşhur olan iki hadistir. Birinci hadis, sahîhayn'de, A'meş'den, onun da Zeyd b. Vehb'den, onun da Abdullah ibn Mesûd'dan rivayet etmiş olduğu hadistir. Bu hadise göre Hz. Peygamber -ki O, doğru sözlüdür ve doğrulanmıştır şöyle buyurmuştu:

'Allah, sizden (her) birinizin karnındaki yaramışını, kırk gün hasitnde tutar. Sonra-, bir kırk gün kadar alâka halinde kafa Derken, bir kırk gün kadar da et parçası halinde kaîır. Sonra, Allah ona bir melek yollar da, melek ona rûh üfler ve dört şeyle emrokınur. Onun rızkı, eceli, ameli, itaatkâr mı günahkâr mı olacağı yazılır. Kendisinden başka hiç bir ilâhın olmadığı Allah'a yemin ederim ki, sizden biriniz cennetliklerin ameliyle amel eder de, nerdeyse onunla cennet arasında bir dirsek mesafesi kalır. Detken, tekdirin hükmü Önüne yeçer de, o kişi cehennemliklerin ameliyle amel ederek, cehenneme girer Ve yine sizlerden birisi de, cehennemliklerin ameliyle amel eder de, onunla cehennem arasmda bir dirsek mesesİ kalır. Derken, kader önüne geçer de, o kimse cennetliklerin ameliyle amel ederek, cennete girer." Hatîb el-Bağdad7 "Turîhu Bağdad"nda, Amr b. Ubeyd'in şöyie dediğini nakletmiştir: Şayeî A'meş'in böyie dediğini duysaydım, onu yaianîardım. Vehb b. Zeyd'in bunu söylediğini duysaydım, onu sevmezdim. Abdullah b. Mesüc"un bunu dediğini duysaydım, bu sözü kabul etmezdim. Hz. Peygamber'in böyle dediğini bizzat duysaydım. O'nu reddederdim Allah (ca)'in böyle dediğini duysaydım, "Sen sözümüzü, bunun üzerine a-madin" derdim.

ikinci hadise gelıce bu Hz. Adem ile|Hz.Mûsâ (a.s.)'nın rnünazarasıdır Hz. Mûsâ Adem (a.s.)'e; "İnsanları, bedbaht yapan ve onları cennetten çıkaran sen değı! misin'?" deyince, Hz. Adem, "Allah'ın, nsâletı ve kendisiyle konuşmak için seçtiği, kendisine levrat'ı verdiği kişi olan sen, Tevrat'ta Allah'ın bunu bana takar ettiğini görmedin mi?" dedi. da, "Evet, gördüm"dedi. Sunun üzerine, Hz. Peygamber fs.a.s.), {Hz. Adem Hz. Musa'yı yendi' dedi

Mutezile bu hadise, birkaç bakımdan la'n etmiştir.

Birincisi: Bu haber, Hz. Musa'nın küçüklüğüne rağmen, Hz. Adem'i kınamış olmasın; gerektirir. Bu ise, Hz. Musa'nın cehaletini gösterir (-i. bu caiz değildir.

İkincisi: Çocuk babasıyla, nasıl böyle sert sözlerle konuşabilir.

Üçüncüsü: Hz Müsâ, mahlukâtın şakâvetının (bedbahtlık ve günahkârlık) ve onların cenr.etten çıkarılmalarının Hz. Adem tarafından olmadığını, tam aksine, Allah'ın Adem (a.s.)'ı cennetten çıkardığını bile bile. ona, "insanları bedbaht ve şakî yapan, onları cennetten çıkaran, sen değil misin?" demiştir.

Dördüncüsü: Hz. Adem, delil olmayan bir şeyi deül getirmiştir. Çünkü, şayet bu bir deiil

olsaydı. Firavun, Haman ve diğer kâfirlerin de bunu delil getirmeler gerekirdi. Bu bâtıl olunca, bu hüccetin fasit olduğunu anlamış oluruz.
Beşincisi: Hz. Peygamber (s.a.s.). bu hususla Hz-. Adem'i haklı göstermiştir
Halbuki biz, bunun doğru olmadığını açıklamıştık. Sunun böyle olduğu sabit olunca, bu hadisi üç vecihten birisine hamletmek gerekir
a) Hz. Peygarnber (s.a.s.) bunu. yahudiierden nakletmiştir. Yoksa, bunu ne Allah'tan ne Kendinden söylememiştir Hz. Peygamber ou olay* anlatıyordu. Ne var ki ravî içeri girince, bu söylerden baçKö bit şey duymadı, böylece de bu olc1-yı Hz. Peygamberin yahudrierden değil de bizzat kendisinden anlattığım zannetti.
b) Hz Peygamber in, demiş olmasıdır. Yani, Hz. Mûsâ (as.), Hz. Adem'e galip geldi ve onu yendi. Hz. Adem'in söylediği soz, ne hüccettir, ne de bir mazeret;
c) İtimat edilen görüş olan buna göre, bu münazaradan maksat, ne günahtan ötürü bir kınamadır, ne de Allah'ın onu bilmiş olduğunu mazeret olarak öne sur mektir. Tam aksine Mûsâ (a s.) ona. kendisini bu nataya zorlayan böylece de cennetten çıkmasına sebep olan durumu sormuştur Bunun üzerine deriz. Aaem,"Benim cennetten çıkışım, bu ze!le sebebiyle olmamıştır. Tam aksine. Allah'ın Dana cennetten çıkacağımı, yere ineceğimi ve orada halîfe oiacağımı takdir efmiş olması sebebiyle olmuştur. Böyie bir şey, Tevrat'ta da yazılmış idi. Böylece, Hz.Adem in delili, şüphesiz çok güçlü oldu, Hz. Mûsâ, bu hususla mağlup duruma düştü." Bil ki bu meseledeki söz, cidden çok uzundur. Kur'ân bununla doludur. Bu husustaki sözü, Allah takdir ederse, tefsirimizde ileride iyiden iyiye alcağız ancak zikrettiğimiz şey şimdilik kâfidır. 83[83]

"Allah onların kalblerine de, kulaklarına da mühür basmıştır. Onların gözlerinde de, bir perde vardır. Onlar için büyük bir azab vardır'.' (Bakara, 7)
Cenâb-ı Hakk, önceki ayette onların iman etmeyeceklerini beyan edince, bu ayette iman etmemelerinin sebebi olan, "hatm"i bildirmiştir. Burada söz, birkaç mesele üzerinde cereyan eder. 84[84]

Hatm Yani Mühürleme

"Hatm" kelimesi ile "ketm" kelimesi, aynı manaya gelen iki kelimedirler. Çünkü bir şeyin üzerine mühür basmada, başkaları ona muttali olmasın ve
elde edemesin diye, o şeyi gizleme ve örtme maksadı bulunmaktadır. "Gışâve" lâfzı, bir şeyi örtmek ve bürümek manasına olan lâfzından alınmış, "fiâte" vezninde bfr kelimedir. Bu kalıp, ve gibi, bir şeyi kuşatmak, sarmak manasına gelir. 85[85]

İkinci Mesele

Bu mühürleme hususunda, âlimler ihtilâf etmişlerdir. Kulların fiillerini Allah yaratır diyenlere göre, bu sözün manası açıktır. Sonra, bu fikirde olanların iki görüşü bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı, "el-hatmu" kâfirlerin kalbinde küfrü yaratmaktır, demişlerdir. Bir kısmıysa, kudrete eklendiğinde, kudretle beraber her ikisinin toplamı, küfrün meydana gelmesini gerektiren sebehi yaratmaktır, demişlerdir. Bunun izahı şöyle yapılır: Küfretmeye kadir olan kimse, ya onu terketmeye kadir olur veya olamaz. Eğer küfretmeyi terke kadir olamazsa, bu kimsenin küfre kadir olması kâfir olmasını gerektirir. Buna göre, küfre kadir olmayı yaratmak, küfrü yaratmayı gerektirir. Eğer küfrü terketmeye kadir olursa, bu kudretin küfrü işlemeye veya işlememeye olan nisbeti eşittir. Bu kudret, onu terk yerine, yapmanın kaynağı olması halinde, bu fiili benimseyen bir müreccihe ya dayanır veya dayanmaz. Eğer dayanmazsa, mümkün

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 1/475-495.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/5.
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/5.

olan varlık müreccihsiz olarak meydana gelmiş olur. Böyle bir şeyin caiz olduğunu söylemek ise, mümkün vasıtasıyla müessire istidlal etmeyi zedelemeyi netice verir ki, bu da Yüce Yaratıcıyı inkâra götürür. Bu ise muhaldir. Bu kudret bir müreccihe dayanırsa, bu müreccihin ya Allah'ın fiilinden veya kulun fiilinden olması; yahutta ne Allah'ın, ne de kulun fiilinden olmaması gerekir. Kulun fiilinden olması caiz değildir, aksi halde teselsül gerekir. Yine, ne Allah'ın ne de kulun fiiliyle meydana gelmemiş olması da caiz değildir; çünkü bu da bir müessiri olmaksızın bir şeyin meydana gelmesini gerektirir. Bu da, bir Yaratıcının var olduğuna hükmetmeyi ortadan kaldırır. Bu sebeble, kulun kudretinin, kudretin taalluk ettiği şeyin kaynağı olması, o kudrete, Allah'ın fiili olan bir müreccihin eklenmesine bağlı olduğu ortaya çıkar. Bu nedenle biz deriz ki, bu müreccih o kudret ile birleştiğinde, bu kudretin o eserdeki tesiri ya vâcib, ya caiz veya imkânsız olur. İkincisi ve üçüncüsü geçersizdir. Buna göre, birincisinin olması gerekir. O kudretin o eserdeki tesiri "caiz" olamaz dedik; çünkü, eğer caiz olsa, aklen bu müreccihle beraber o kudretin toplamı bazan bu eserle beraber meydana gelir, bazan da ondan ayrılır. Biz bunun, böyle meydana geldiğini farzetme-miz gerekir, çünkü caiz olan her şeyin vaki olmasını farzetmek, muhal değildir. Buna göre, eserin meydana gelmesi bazan kudret ile müreccihin toplamına dayanır, bazan da dayanmaz. Neticenin meydana gelmesinin bu iki vakitten birisine tahsis olunması, ya ona eklenen bir karineye dayanır veya dayanmaz. Eğer dayanırsa, bu müessir, bu ilâve karineyle birlikte, bu kudret ve ona eklenen müreccih olur; yoksa, sadece kudret ve onunla beraber olan müreccih değildir. Biz, kudret ile müreccihten meydana gelen toplamın müstakil olduğunu farzetmiştik, bu (yani, bunların toplamının bir karîne-ye bitişik olması gerektiğini söyiemek) ise, bu varsayımdan vaz geçmek olur. Ve yine, bu taksimi (kudret, müreccih ve bunlara bitişmiş olan karineden meydana gelmiş) ikinci toplamda da yapabiliriz. Buna göre bu toplam başka bir "kavd"a davanırsa. teselsül aerekir ki. bu da muhaldir. Eğer davanmazsa, bu durumda bu toplam bazan eserin Kaynağı olacak biçimde meydana gelir, bazan da, o iki vakitten biri diğerinden her hangi bir sebeple kesinlikle ayrılmamakla birlikte, o eserin kaynağı olmayacak hiçimde meydana gelir ki, bu da müreccih olmadan mümkinin kendi kendini tercih etmesine hükmetmek olur ki, bu da muhaldir. Bu sebeple, bu müreccihin bulunması durumunda, bu eserin caiz olarak meydana gelmesi imkânsız olur. Bu eserin vasfının "imkânsız" olması durumuna gelince, bu husus açıktır. Aksi halde, varlığını tercih eden şey, yokluğunu da tercih etmiş olurdu ki, bu da imkânsızdır. Bu iki kısım geçersiz olunca, varlığını tercih eden şey bulunduğunda, eser, bu kudretten ve bu kudretten meydana gelen toplamdan dolayı var olması vâcib olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, cebre hükmetmek gerekir. Çünkü bu müreccih meydana gelmezden Önce, fiilin meydana gelmesi imkânsız; bu müreccih meydana geldikten sonraysa, filin meydana gelmesi vâcib olur. Bunu iyice kavradığında, anlarsın ki, kalbte küfrü gerektiren sebebi yaratmak kalbe mühür basmak ve onu, imanı kabul etmekten alıkoymak olur. Çünkü, Cenâb-ı Hakk, onların iman etmiveceklerine hükmedince, bu hükmün peşinden bu hükmü gerektiren sebebin yerine geçecek olan şeyi zikretmiştir. Çünkü illeti bilmek, "malûlü" bilmeyi ifade eder. Malûlü bilmek ise, ancak illeti bilmekten istifade edildiğinde tam olur. İşte bu görüş sonradan var olan bütün şeyleri (varlıkları ve fiilleri) Allah'ın yarattığını kabul edenlerin görüşüdür.

Mutezile'ye gelince, onlar bu hususta şöyle demişlerdir: Bu ayetin hükmünü, imandan men etme anlamına almak, caiz değildir. Onlar bu hususta önceki ayette, anlattığımız şeyleri delil getirmişler, burada ise şunu ilâve etmişlerdir: Şüphesiz, Cenâb-ı Hakk, kalblerinde kendilerini imandan men eden bir perdenin, bir örtünün bulunduğunu söyleyen kâfirleri yalanlamış ve şöyle buyurmuştur:

-"Bizim kalblerimiz perdelidir... Hayır, doğrusu şu ki, küfürleri sebebiyle Allah onların kalblerini mühürlemtştir.. Bu sebeble de, pek az iman ederler " (Nisa, 155).

"Birçoğu yüz çevirdiler de, kuiak vermiyorlar " (Fussitet, 4).

"Ve dediler ki bizim kalblerimiz, senin bizi çağırdığın şeye karşı perdeler içindedir " (Fussiiet, 5).

Bütün bunlar, kendilerinin imandan alıkonulmuş olduklarını iddia eden kimseler hakkında.

Allah tarafından hir vınlama ue hir Sonra Mutezilîler, "hatm" ve "gışâve" lâfızlarının manalarını, başka şeylere hamletmek gerektiğini ileri sürerek, bu hususta birçok şeyler zikrettiler.

1) Kâfir kimseler, Allah'ın delilleriyle hidayete ermeyi bırakıp, yüz çevirip, hatta bu iş onların bir huyu ve seciyyesi haline gelince, onların bu durumu bir şeyden men olunan ve bir şeyden alıkonulan kimselerin durumuna benzetilmiştir. Onlartn gözleri hususunda da, aynı durum, söz konusudur; sanki, hiç bir şey görmeyecek şekilde gözleri örtülmüştür. Onların kulaklarında da sanki bir ağırlık vardır da, Kur'ân'ın zikri oraya ulaşamaz.. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilmiştir, çünkü bu sıfatlar, o kişide kökleşmesi ve iyice yerleşmesi sebebiyle, yaratılıştan gelen bir şeymiş gibi kabul edilmiştir. Bu sebebten ötürü Cenâb-ı Hakk,

"Hayır, doğrusu Allah, küfürleri yüzünden kalblerini mühürlemişttr " (Nisa, 155).

"Hayır, doğrusu onların kazandıkları şeyler kalblerini istila etmiştir " (Mu-taffifîn. 14).

"Bunun üzerine de Allah bunun neticesini kalblerinde kendisiyle karşılaşacakları güne kadar sürecek bir nifak yaptı " (Tevbe, 77) buyurmuştur.

2) İzafetin (nisbetin) makbul olmasında, en ufak bir sebebin yeterli olmasıdır.. Buna göre gerçekte mühürleyen, ya şeytandır veya kâfir olan kimsedir. Ne var ki Cenâb-ı Hakk, onlara kudret veren zat olması hasebiyle, fiili sebebine de isnat edilebildiği için, burada "hatm" işini kendisine isnat etmiştir.

3) Onlar düşünmekten yüz çevirip, Allah onlara delillerini serdettiğinde bu delillere ve Kur'ân'a kulak vermeyince, onların bu yaptıkları şey Allah'a nisbet edilmiştir. Çünkü bu yaptıkları şeyin meydana gelişi, Cenâb-ı Hakk'-ın, delillerini onlara serdettiği zamana denk gelmiştir. Meselâ, Allah Berâe (Tevbe) Sûresi'nde;

"Bu ayetler, onların kötülüklerine kötülük katmıştır " (Ayet, 125) buyurmuştur. Yani onlar, bununla küfürlerine küfür katmışlardır.

4) Onlar küfürde, imanı, ancak zorlama ve mecbur etme yoluyla elde edebilecekleri bir dereceye ulaşmışlardı. Ne var ki Cenâb-t Hakk, teklif geçersiz olmasın diye, onlara böyle bir zorlamanın yapıldığını söylememiştir. Onların sapıklıkta ileri gitmelerinin son noktası olan, küfürden ancak zorlama ile vazgeçecekleri bir dereceye varmış olduklarını belirtmek için, böyle bir zorlamada ve mecbur tutmada bulunmadığını "hatm" lafzıyla ifâde etmiştir.

5) Kâfirler;

"Dediler ki, kalblerimiz, senin bizi davet ettiğin şeye karşı örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık vardır; bir de bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır " (Fussiiet, 5) dediklerinde, bu sözlerini başlarına vurmak için, onların bu sözünü nakl etmiş olmasıdır. Böyle bir nakil ve başa kakma bakımından, bu ayetin bir benzeri de;

"Ehl-i kitabtan ve müşriklerden olan o kâfirler, kendilerine beyyine, apaçık delil gelmedikçe, kendi inançlarından ayrılacak değillerdir " (Beyyine, 1) ayetidir.

6) Allah tarafından, kâfirlerin kalblerine mührün basılmış olmasının manası, onlara iman etmiyeceklerini; kalblerine, zikri muhafaza ve Hakkı kabul etmiyeceklerine; kulaklarına ise, Hakka kulak vermiyeceklerine dair Allah'ın şâhid olmasıdır. Nitekim, birisi arkadaşına, yani "falancanın söylemiş olduğu şeyi doğrulamanı ve onun söylediğinin gerçek olduğuna şehadet etmeni istiyorum" der. Buna göre, Cenâb-ı Hakk, önceki ayette onların iman etmiyeceklerini haber vermiş, bu ayette ise, O'nun buna şahit olduğunu ve onların bu durumundan haberdar olmaya devam ettiğini bildirmiştir.

7) Ulemânın bir kısmı, bu ayetin kâfirlerden hususî bir topluluk hakkında nazil olduğunu; Allah'ın, bu dünyada birçok kâfire cezasını peşinen verdiği gibi, onlara da cezalarını peşin vererek, onlara, bu dünyada kalblerini damgalama ve mühürleme cezasını verdiğini söylemişlerdir.

Nitekim, Cenâb-ı Hakk,

"Muhakkak ki siz, sebt gününde haddi aşanları bildiniz. Bunun üzerine Biz onlara, aşağılık maymunlar olunuz!" dedik " (Bakara, 65) ve

"Muhakkak ki orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Onlar yer yüzünde başıboş dolaşacaklardır. Artık sen, dinden sapmış kimseler hakkında tasalanma " (Maide, 26)

buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk, bunlarda kullarının alacakları ibretler ve onların yararına olacak şeyler olduğunu bildiği için, peşin cezalar vermiştir. Bu peşin cezalardan bir kısmı da, kâfirlere vermiş olduğu kalblerini mühürleme ve damgalama cezasıdır.

Ne var ki onlar, bu damgalama ve mühürleme cezası ile, her hangi bir şeyi anlamaz hale gelince, maymuna dönüştürülen kimselerden sorumluluğun düşmesi gibi, bunlardan da teklif düşmüş olur. Nitekim Allah Teâlâ, meselâ bulûğ çağına yaklaşan kimseler gibi, biraz akledebilen kimselerden de sorumluluğu düşürmüştür. Biz, Allah'ın akıllarını gidermesi, gözlerini kör etmesi gibi, onlar için en faydalı şeyin bu olduğunu bildiğinde, kâfirlerin kalblerinde onların anlamalarını ve kıyasta bulunmalarını engelleyecek bir engeli yaratmış olmasını inkâr etmiyoruz. Ancak, onların bu durumda sorumlu olmalarını yadırgıyoruz.

8) Cenâb-ı Hakk'ın, onlarla iman arasında her hangi bir mania teşkil etmeksizin, onların kalblerine mührü basması, gözlerine de perde çekmesinin caiz olmasıdır. Daha doğrusu bu durum, insanın kalbinde hissettiği gevşeklik; gözlerindeki çapak, kulaklarındaki çınlama gibi olur. Onların göğüsleri daralsın ve onlara bir nevi belâ ve sıkıntı versin diye, bütün bunları Allah onlara yapmıştır. Benî İsrail'e yaptığı ve onların böylece şaşırmış olmaları gibi, bu da, onların iman etmelerine mâni olacak bir ceza olmuştur. Sonra bazı kâfirlere verilen bu ceza, Cenâb-ı Hakk'ın Firavun'un kavmine indirdiği ve kendisinden kurtulmaları için Hz. Musa'dan yardım talep ettikleri ceza gibi, Hz. Peygamber için bir mucize ve nübüvvetini isbat eden bir delil olur. Bütün bunlar, Allah'ın, kulların en çok yararına olan şeyi (aslah) bilmesiyle mukayyettir.

9) Bu "hatm" işinin onlara ahirette yapılması da caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, onları kör edeceğini haber vererek, şöyle buyurmuştur:

"Biz kıyamet günü onları, kör, dilsiz ve sağır oldukları halde, yüz üstü hasredeceğiz " (isra, 97);

"Biz günahkarları o zaman gözleri gömgök olduğu halde, mahşerde toplayacağız " (Tâhâ, 102).

"O gün Biz, onların ağızlarını mühürleriz " (Yasin, 61) ve

"Onlar orada inim inim inlemektedirler. Orada onlar hiçbir şey duymayacaklardır " (Enbiya, 100).

10) Onların Hasan-ı Basrî'den naklettikleri, Ebû Ali el-Cübbaî ile Kadî Abdu'l-Cebbâr'ın tercih ettikleri şu görüştür: Bu "hatm" ve "tab" dan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin kalblerınde ve onların kulaklarında meydana getirmiş olduğu alâmetler ve nişanlardır ki, böylece melekler bunlar vasıta-sıyla onların kâfir olduklarına ve ebediyyen iman etm ivecekleri ne istidlal ederler. Müminlerin kalblerınde, kendisi vasıtasıyla meleklerin, onların Allah katında mümin olduklarını bilecekleri bir alâmetin de bulunması gözardı edilemez. Nitekim Allah,

"İşte bunlar, kalblerine İmanı yazmış olduğu kimselerdir " (Mücadele, 22) buyurmuştur. Bu durumda melekler, o mümini severler ve onun için Allah'tan mağfiret taleb ederler. Kâfirlerin kalblerinde, meleklerin kendisi vasıtasıyla, Allah nezdinde melun olduklarını bilecekleri, bir alâmetin bulunması da söz konusudur. Böylece melekler o kâfire buğz eder ve onu lanetlerler. Bu alâmetin temin ettiği fayda, ya meleklere ait bir faydadır; çünkü onlar bu alâmetle onun Allah nezdinde kâfir ve melun olduğunu bildiklerinde, bu onları küfürden iyice nefret ettiren bir şey olur. Ya da bu fayda mükellefe aittir; çünkü mükellef, iman ettiği zaman kendisini göktekilerin seveceğini bilirse bu, onu iman hususunda isteklendirir; küfre yöneldiğinde İse, meleklerin onun küfrünü bileceklerini ve böylece ona buğzedip, lanetleyeceklerini bildiğinde de, bu o kimseyi küfretmekten men eden bir sebep olmuş olur. Onlar bu manada hatm'ın olabileceğini söylemişlerdir. Çünkü biz, mektubu mühürle-dikten sonra, onu açıp tekrar okumak imkânı bulabiliyoruz. Bir de "hatm", kâfirin alnına, "bu kâfirdir!" diye yazılması demektir. Bu iman etmeye mâni olmayınca, böylece bu kâfirin, iman etmek ve küfrü terketmek suretiyle, kalbinden bu alâmeti silmesi de mümkündür. Yine onlar, sadece kalbin ve kulağın buna tahsis edilmiş olduğunu; çünkü, naklî delillerin ancak nakil cihetinden, aklî delillerin ise, ancak kalb cihetinden elde edildiğini; böylece de bu ikisinin özellikle zikredildiğini söylemişlerdir. Şayet onlar göz hakkında kullanılan "gışâve-perde, örtü" lâfzını da alâmet manasına hamlediyorlar denilirse, biz hayır! deriz. Çünkü, önceki lâfızları alâmet ve nişan anlamına hamlettik. Dilin hakikati de bunu'gerektirir, ayrıca buna her hangi bir engel de yoktur. Dolayısıyla, bunun böyle olduğunu söylemek gerekir. "Gışâve" lâfzının hakikatine gelince bu, görmeye mâni olan bir örtüdür; halbuki kâfirlerin durumunun böyle olmadığı (kelimenin gerçek anlamında, gözlerinde bir perde olmadığı) herkesçe bilinen bir şeydir. Bu sebeble bu lâfzı mecâze hamletmek gerekir. Mecâze hamletmek de, onların hallerini, hidayet konusunda gözüyle faydalanamayan kimselerin durumuna benzetmektir. Bu mevzuda, insanların sözlerinin tamamı işte budur. 86[86]

Kur'an'da, Hatm (Mühürleme) İle İlgili Diğer Mefhumlar

Kur'ân-ı Kerîm'de "hatm" manasına yakın olarak zikredilen lâfızlar, "tab", "kinân", "kalbin paslanması", "kulaklarda bir ağırlığın bulunması" ve "gözlerde bir perdenin olmasıdır. Sonra bu hususta vârid olan ayetler de değişik değişiktir.
Birinci kısım: Bu hususların var olduğuna delâlet etmek üzere gelen ayetler: "Hayır, doğrusu kalblerini kaplamıştır..." (Mutatfifin, 14);
"Ve, onların kalbleri üzerine, Kur'ân'ı anlamalarına engel olan perdeler gerer, kulaklarına da bir ağırlık koyarız " (isrâ, 46),
"Ve onlann kalbleri üzerine mühür basıldı " (Tevbe. 87);
Daha doğrusu, Allah, küfürleri sebebiyle onlann
kalbine mühür basmıştır " (Nisa, 155);
"Bunun üzerine çoğu yüz çevirdi de. Hakkı duymuyorlar" (Fussilet, 4)
"Diri olanı inkâr etmesi için" (Yasin, 70)
"Muhakkak ki, ölülere işittiremezsin; sağıra da çağrını duyuramazsm " (Nemi, 80);
"Onlar, ölüdürler, diri değil!" (Nahi, 21) ve "Kalbinde bir hastalık vardır " (Bakara, 10).
İkinci kısım: İman etmeye, kesinlikle her hangi bir mâninin bulunmadığına delâlet etmek üzere gelen ayetler:
"İnsanları iman etmekten alıkoyan ne öldü?" (isra, 94) "Artık dileyen iman etsin, dileyen de kâfir olsun!" (Kehf, 29), "Allah her nefse, ancak gücünün yettiği şeyi yükler " (Bakara, 86), "Allah, din konusunda size hiç bir güçlük vermemiştir " (Hacc, 78), "Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?" (Bakara, 28) ve "Hakkı niçin batıl ile karıştırıyorsunuz?" (âı-i imrân, 71).
Kur'ân her iki kısma dair ayetlerle doludur. Bu iki kısımdan her biri, bir gurubun kendisine sarılacağı bir husus ve dayanak olmuştur. Böylece nakli deliller, her iki taraf için de olduğu için, bir tearuz meydana getirmişlerdir. Aklî delillere gelince, kendilerine daha önceden işaret edilen hususlardır. Özet olarak diyebiliriz ki, bu mesele İslâm? meselelerin en büyüğü, en çok dallanıp budaklanmış) ve üzerinde en fazla gürültü koparılanıdır.
Anlatıldığına göre, İmâm Ebû'l-Kâsım el-Ensarîye, bu meselede Mutezilenin küfre nisbet edilip edilemiyeceği sorulduğunda, o, "hayır" demiştir; çünkü, bunlar Allah'ı tenzih etmeye çatışmışlardır." Ehİ-i sünnetin küfre nisbet edilip edilemiyeceği sorulunca da, yine, "hayır, demiştir; çünkü onlar Cenâb-ı Hakk'ı, ululamışlardır." Buna göre, her iki gurup da, Allah'ın celâlini ve Kibriyâsının yüceliğini isbat etmekten başka bir şeyi arzulamamıştar-dır. Ne var ki, Ehl-i sünnetin görüşleri azamet konusuna takılmış ve onlar, Allah Teâlâ'nın dışında hiç bir icat edici bulunmaksızın,O'nun mucit olmasının gerektiğini söylemişlerdir.
Mutezilenin görüşleri ise, hikmete takılmış ve onlar, bu tür çirkinliklerin Allah'ın ululuğuna yakışmayacağını söylemişlerdir." Ben derim ki, burada başka bir sır daha vardır; o da, Cenâb-ı Hakk'ı isbat etmek, cebre hükmetmeye götürür. Çünkü, "fâiliyyet-yapıcı olma vasfı" bir sebebe dayanmazsa, o zaman mümkünün müreccihsiz meydana gelmesi gerekir ki, bu Yaratıcının varlığını nefyetmek olur. Eğer dayanırsa, "cebr" gerekir. Peygamberliğin hak olduğunu isbat ise, kulun kudretinin bulunduğuna hükmetmeyi gerektirir. Çünkü, şayet kul

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/5-11.

fiiline kadir olmazsa, peygamber göndermede ve kitap indirmede hangi fayda olurdu? Bundan da öte, burada bütün bunların üstünde başka bir sır daha vardır. O da şudur: Biz fıtrat-ı selimeye ve akl-ı selime müracaat ettiğimizde, Allah'a nisbetle varlığı ve yokluğu müsâvî olan şeylerin, bir müreccih bulunmaksızın birinin diğerine ağır basamadığını görüyoruz. Bu da, cebrin var olduğunu gösterir. Ve yine biz, çok açık olarak ihtiyarî hareketlerimizle zarurî hareketlerimiz arasında bir farkın olduğunu görüyoruz. Yine, medhetmenin güzel, kınamanın çirkin, emredilen şeylerin güzel, nehyedilen şeylerin ise çirkin olduğunu açıkça görüyoruz. Bu da Mutezile mezhebini iktiza eder. Sanki bu mesele; zarurî ilimlere, nazarî ilimlere, Allah'ın kudretine ve hikmetine bakarak O'nu tazime göre, tevhîd ve ten-zîhe göre ve naklî delillere göre bir çelişki meydana getirmektedir. Açıkladığımız kaynaklar ve hakikatini ortaya koymağa çalıştığımız şu sırlardan ötürü, bu mesele zorlaşmış, bilmece haline gelmiş ve mesele alabildiğine büyümüştür. Büyük olan Allah'dan, bizi hakka muvaffak eyleyip ve sonumuzu hayırlı kılmasını dileriz. Ey Alemlerin Rabbi, duamızı kabul et! 87[87]

Dördüncü Mesele

Keşşaf sahibi, lâfzının, hem "hatm"in, hem de "tağşiye" (perdeleme)nin hükmüne dahi olması muhtemeldir. Ancak evlâ olan, bu lâfzın, "hatm"in hükmüne dahil olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "Kulağını ve kalbini mühürledi, gözüne de bir perde gerdi " (Câsiye, 23) buyurmuştur. Bir de, kıraat âlimleri, lâfzında değil de, lâfzında vakf yapmışlardır. 88[88]

Beşinci Mesele

lâfzında, "harf-i cerr" olan lâfzının tekrar edilmesindeki fayda, katb ve kulaklardakı mühürlemenin şiddetli olduğuna daha çok delâlet etmesi içindir. 89[89]

Altıncı Mesele

ve lâfızları çoğul, lâfzı ise tekil getirilmiştir. Bunun bir kaç sebebi vardır.
1) lâfzı müfret getirilmiştir, çünkü bunlardan
herbirinin tek işitmesi vardır. Nitekim, "Bana, iki koçun başını getirdi" denilir. Yani, onlardan herbirinin başını getirdi. Kişinin "Midenizi tam doldurmayın ki, çok yaşayası-nız." sözündeki (karın, mide) lâfzının müfret getirilmesi gibi. Arablar, bir karışıklıktan emin olduklarında, kelimeyi müfret getirirler. Ama, bir karışıklıktan emin olmadıklarında ise, kelimeyi böyle kullanmazlar. Meselâ, "onların atları ve elbiseleri"ni kastederek, denilmez., denilir.
2) lâfzı, aslı da masdardır. Masdarlar ise çoğul getirilmezler. Meselâ (Oruç tutan iki adam, oruç tutan adamlar)
denilir. Ayette, aslı gözetil mistir. Bu hususa, Cenâb-ı Hakk'ın
"Ve kulaklarımızda bir ağırlık vardır." (Fussiiet, 5) sözündeki kulak lâfzının çoğul olarak getirilmesi delâlet eder.
3) Burada, mahzûf bir muzâf takdir etmemizdir. Yani, "İşitme duyulan üstüne" demektir.
4) Sîbeveyh gî lârzı, müfret olarak getirilmiştir. Ne var m, hem ondan öne zikredilen, hem de sonra zikredilen kelimeler cemî olarak getirilmişlerdir. Bu da, müfret olan "gem" lâfzından maksadın da, çoğul olduğunu gösterir" demiştir. Cenâb-ı Hakk.
"Onları karanlıklardan nura çıkarır." {Bakara, 257) ve
"Sağından ve solundan halka halka..." (Meâric, 37) buyurmuştur. Çoban:
"Orada gölgesinden ürken eşeklerin leşleri vardır. Kemiklerine gelince,
bunlar bembeyaz; derisine gelince sert mi serttir" demiştir. Burada, "deri" lâfzından "deriler"i

---

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/11-13.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/13.
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/14.

kastetmiştir. İbn
Ebî Able de, "Ve kulakları üzerine..." diye okumuştur. [90]

Yedinci Mesele

Alimlerden, duymanın görmeden üstün olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk,
bu iki kelimeyi zikrettiği her yerde işitmeyi görmeye takdim etmiş (yani işitmeyi daha önce zikretmiştir). Önce anmak ise, üstünlüğün delilidir. Bir de, görmek değil ama, duymak peygamberliğin şartıdır. Bu sebeple Allah, sağır peygamber yollamamıştır. Halbu ki, onların içinde sonradan kör olanlar bulunmaktadır. Bir diğer husus da, bazı insanların akıllarının ürünleri diğer insanlara işitmek yoluyla ulaşır. Bu sebeple duymak, sanki aklı, bilgiler yoluyla mü kem mel (eştirmen in sebebidir. Halbuki göz, seni sadece mahsûsâta (görülebilen şeylere) iletir. Bir başka sebepse, duymak altı yönle de ilgilidir. Görmek ise, böyle Jeğildir. Öta yandan, duyma olmayınca, konuşma da olmaz. Halbuki, görmek olmayınca, konuşmak yok olmaz. Alimlerden, görmenin duymaktan üstün olduğunu söyleyenler de vardır. Çünkü, görme kuvvetinin âleti, daha şereflidir. Bir de, görme kuvvetini temin eden şey ışıktır. Duyma kuvveti sağlayan şey ise, havadır. [91]

Sekizinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın sözü, ilmin yerinın kalb olduğuna delâlet eder. Bîz hususu, Şuarâ Sûresi'ndeki, "Onu senin kalbine Rûhu'l-Emîn indirdi" (Şuarâ, 193-194)iyiden iyiye incelemiştik. [92]

Dokuzuncu Mesele

Keşşaf sahibi, "görmek, gözün nurudur. Nûr ise, kendisi vasıtasıyla gören kimsenin gördüğü ve görülen şeyleri algıladığı şeydir. Nitekim basîret de, kalbin nurudur. Bu nûr ise, kendisi vasıtasıyla görülmek istenen ve düşünülen şeydir. Sanki bu hassa, görmek ve basîret sahibi olmak için kendilerini Allah'ın iki âlet yaratmış olduğu, latif iki cevherdirler." demiştir. Ben derim ki, O'nun Mutezilîolan arkadaşları, onun bu sözüne razı olmazlar. "Görmek" hususundaki görüşü iyiden iyiye incelenmesi buraya uygun düşmeyen, derin bir takım konuların ele alınmasını gerektirir. [93]

Onuncu Mesele

Ayetteki lafzı ve kelimesinden olmak üzere şeklinde de okunmuştur.
"Gışâve", örtü manasındadır. kelimesi de bu anlamdadır. Birisi bayıldığı zaman denilmesi de bu manadadır. lâfzı ise, cima etmekten kinayedir. [94]

Onbirinci Mesele

lâfzı, kahb ve mana bakımından tıpkı gibidır. Çünkü sen, birisi kendisini bir şeyden men ettiği zaman, bunu ifade için dediğin gibi, de dersin. (tatlı su) kelimesi de, bu kökten ve bu manadandır; çünkü tatlı su susuzluğu giderir, bertaraf eder. Tuzlu su ise, böyle değildir, o susuzluğu arttırır. Arabların tatlı suya adını vermeleri de buna delâlet eder; çünkü tatlı su, susuzluğu kırar ve giderir. Tatlı suya demeleri de böyledir; çünkü bu su, susuzluğu1 kalbten yok eder. Sonra kelimesinin manasını iyice genişleyerek, her ne kadar, suçluyu o suçu bir daha işlemekten men eden bir ceza ve ikâb olmasa bile, insanı ezen, ona ağır gelen her elem ve kedere azâb adı verilmiştir. "Azîm ile "Kebiîr" arasındaki fark şudur. Azîm, hakir'in, "kebîr" ise sagîrin altındadır. Bu iki kelime cisimler ve olaylar hakkında beraberce kullanılırlar. Meselâ af- diyerek, adamın hem cüssesinin, hem de tehlikesini ya da mevkiinin büyüklüğünü kastedersin. "Azâb" kelimesinin belirsiz getirmesinin manası, bu kâfirlerin gözlerinde, insanların hiç tanımadığı türden bir Örtünün bulunduğunu ifade eder ki, bu perde Allah'ın ayetlerini görmeme, onlardan kör olma örtüşüdür. Ve yine, onlar için büyük elem ve acılar arasından, künhünü Allah'dan başkasının bilemiyeceği büyük bir azabın olduğunu göstermek içindir. 95[95]

---

[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/14-15.
[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/15.
[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/15.
[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/15.
[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/16.

Onikinci Mesele

Müslümanlar, Allah'ın kâfirleri azâblandırmasının uygun olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Onlardan, bir kısmı ise, bunun uygun olmayacağını
söyleyerek, Cenâb-ı Hakk'ın ayetini, "onlar buna müstehaktırlar, ancak O'nun keremi, kendisine affetmesini gerektirir" şeklinde tefsir etmişlerdir. Biz burada, her iki gurubun delillerini zikredelim.
Allah'ın azâb etmesini caiz görmeyen kimseler, birçok şeyi delil olarak ileri sürmüşlerdir:
a-) Bu azâblandırma, her türlü faydadan hali olup, sırf zarardır. Bu sebepte, çirkin olması gerekir. Onun sırf zarar olduğu hususunda, hiç bir şüphe yoktur. Her türlü faydadan hali olması hususuna gelince, bu fayda, ya Allah'a veyahutta başkasına ait olur. Birinci durum, geçersizdir; çünkü Cenâb-ı Hakk, bu görülür âlemdeki bizden birinin aksine, her türlü fayda ve zarardan münezzehtir. Buna göre kişinin kölesi, kendisine bir kötülük yaptığında, o bu köleyi terbiye eder. Çünkü efendi, kalbinde bulunan intikam arzusu; bir de onu terbiye ettiğinde, bundan sonra kendisine zarar vermekten vazgeçeceğine dair bir ümidi sebebiyle, böyle bir terbiye yönteminden lezzet duyar. İkinci ihtimal de geçersizdir; çünkü bu fayda ya azâb görene yönelik olur, veya başkasına... Azâb görene yönelik olması imkânsızdır. Çünkü zarar vermek, faydalanmanın aynısı olamaz. Başkasına yönelik olması da imkânsızdır. Çünkü zararı defetmek, faydayı yerine ulaştırmaktan daha çok önem arzeder. Buna göre, başka bir şahsa faydayı ulaştırmak maksadıyla bir şahsa zarar vermek, değeri az olanı fazla olana tercih etmek olur ki, bu geçersizdir. Ve yine, Cenâb-ı Hakk, başkasına zarar vermeyi aracı kıl* maksızın, fertlerden birine ulaştırmak istediği menfaati ulaştırmaya kadirdir. Buna göre, başkasına zarar vermeyi aracı kılmak, faydasız bir iş olur. Böylece azâb etmenin, her türlü faydadan uzak, sırf bir zarar olduğu ortaya çıkar. Yine, azâb etmenin çirkin olduğu, aklın bedâhetiyle de bilinir. Daha doğrusu, aklî bakımdan azab etmenin çirkinliği, zararlı olmayan yalanın ve zararlı olmayan cehaletin çirkin olmasından; daha doğrusu zararlı yalanın ve cehaletin çirkin olmasından daha net bir çirkinliktir. Çünkü zararlı olan bu yalan zarara götüren bir araçtır. Zarara götüren yolun çirkinlik derecesi, bizzat zarar olanın çirkin olmasından daha hafiftir. Azab etmenin çirkin olduğu sabit olunca, onun Allah'dan sudur etmesi de imkansız olur; çünkü Cenâb-ı Hakk, Hakîmdir, Hakîm ise, çirkin olan şeyi işlemez,
b-) Cenâb-ı Hakk,
"Kâfir olanlar yok mu? Onları uyarsan da birdir, uyarmasan da, onlar iman etmezler." (Bakara, 6) ayetinde ifade ettiğine göre, kâfir kimselerin iman etmeyeceklerini biliyordu. Bunun böyle olduğu sabit olunca, O, kâfir kimseleri mükellef kıldığında, kâfir kimseden isyandan başka hiç bir şeyin zuhur etmeyeceği sabit olur. Şayet bu isyan, azâb etmenin sebebi olursa, bu teklif, azabı hak etmesi İçin onun hatasını aramak olur. Bu husus, azâb etme illetinin ya tamamıdır, veya illetin yarısıdır. Her ikisine göre de, bu teklif, meydana

---

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/16.

geldiğinde, peşinden kesinlikle cezanın geleceği bir iş olur. Faydadan uzak bir zarar için hata aramak ise, çirkin bir şeydir. O halde, böyle bir teklif çirkin olur. Çirkini ise, Hakîm olan Allah işlemez. Buna göre burada, iki şeyden birisi bulunmaktadır. Bu da, ya böyle bir teklif bulunmamıştır; veya bulunmuştur, ancak Cenâb-ı Hakk, azâb etmek İçin hata aramamıştır denilme-sidir. Halbuki, maksat meydana gelmişken, bu nasıl olur?

c-) "Cenâb-ı Hakk, mahlukâtı ya fayda veya zarar için yaratmıştır veya-hutta ne fayda ne de zarar için yaratmıştır" denilmesidir. Buna göre, şayet Cenâb-ı Hakk, mahlukâtı fayda için yaratmışsa, bile bile, maksadının zıddına yol açacak bir şeyi onlara teklif etmemesi gerekir. Şayet onları mükellef tutarsa, isyan edeceklerini bildiği için, bu teklif onları cezalanmaya götüren bir şey olur. Buna göre, Cenâb-ı Hakk onların faydasını istiyorsa, onları sorumlu tutmaması gerekir. Onları sorumlu tuttuğuna göre, bu onların isyan etmelerinin azaba hak kazanmaları için bir sebep olmamasına delâlet eder. Onları, ne faydalan ne de zararları için yaratmamıştır, denilmesi de caiz değildir. Çünkü, onları hiç yaratmayıp yoklukta bırakmak, bu iş için yeterdi. Bir de böyle farzedilmesi durumunda, bu iş abes olur. Cenâb-ı Hakk onları, zararlar için yaratmıştır, denilmesi de doğru değildir. Çünkü böyle olan zat, merhametli, cömert ve iyiliksever olamaz. Halbuki akıl ve dinin emirleri, Cenâb-ı Hakk'tn Rahim, Kerim ve pek güzel mevlâ ve pek güzel yardımcı olduğu hususunda mutabıktırlar. Bütün bunlar, cezanın yokluğunu gösterir.

d-) Cenâb-ı Hakk Subhanehû, günahları gerektiren sebepleri yaratandır. Bundan dolayı bizzat O, günah işlemeye mecbur edendir. Bu nedenle günahlardan ötürü azab etmesi, onun için çirkin bir şey olur. Biz, o sebepleri yaratan bizzat Cenâb-ı Hakk'tır, dedik. Çünkü, fiilin, kulun kudretinden sadır olmasının, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı bir sebebin o kudrete eklenmesine dayandığını, bununsa cebri gerektirdiğini açıklamıştık. Zorlanmış olan şahsa azâb etmekse, aklen çirkin bir iştir. Bu hususu başka bir şekilde de anlatarak şöyle demişlerdir: Dinî emir ve yasaklar, insanlardan iki kimseye gelse; bunlardan birisi bu emir ve yasakları kabul etse, diğeri de bunlara muhalefet etse; böylece onlardan biri mükâfatlandırılır, öteki ise cezalandırılır. Buna göre şöyle sorulur: Beriki niçin kabul etti de, diğeri niçin kabul etmedi? Cevap olarak şöyle denilir: Kabul eden kimse, sevabı sevdi; cezadan kaçındı da itaat etti. Diğeri ise, mükâfatı sevmediği, cezadan kaçınmadığı için, isyan etmiştir. Veyahutta şöyle denilir: Bu, kendisine nasihatta bulunanı dinlemiş, ne dediğini iyice anlamış, böylece de itaat etmiş; beriki ise, nasihati dinlememiş, anlamamış, böylece de isyan etmiştir. Bu cevabı müteakiben, şöyle denilebilir: Bu, niçin kulak vermiş ve anlamış; beriki ise, niçin kulak vermemiş ve anlamamış? Biz deriz ki, bu akıllı, becerikli ve zekî, öteki ise, ahmak, cahil ve darakıllıdır.. Bu cevaba karşılık, şöyle sorulur: Bu niye akıllı, becerikli ve zekî de, berikisi değil? Şüphesiz zekî olmak veya ahmak olmak, yaratılıştan ileri gelen bir durumdur. Çünkü insan ahmaklığı tercih etmez. Bunları isteyerek yapmaz. Bütün sebepler mecburî olarak Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı şeylere dayanınca, bütün bu işlerin Allah'ın hükmetmesiy-le olduğunu anlamış olduk. Birisi itaat eden, diğeri ise isyan etmiş olan iki şahsı, her türlü nitelikte, yani akıl ve cehalette, zekîlik ve ahmaklıkta, beceriklilik ve beceriksizlikte, öğretici, teşvik edici ve men edici olmak gibi hususlarda müsavî tutmak mümkün değildir. Yine, bütün bunlarda, şayet müsavi olduklarını söylemen münkün olsa bile, itaat ve ma'siyet hususunda eşit olduklarını söylemen mümkün değildir. Buna göre, şahıslarda itaat ve isyanın sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın yaratması ve hükmetmesiyle meydana gelen bir takım işlerdir. Bu durumda, şöyle denilir: Günahkârı katılık, atılganlık, ahmaklık, sertlik, akıl azlığı ve beceriksizlik gibi huylar ile yaratıp, sonra da bunlardan dolayı onu cezalandırması nerede, O'nun adaleti ve rahmeti nerede? Keşke onu da, itaatkârı yarattığı gibi zekî, becerikli, bilgili ve âlim olarak yaratsaydı yal Kalbini kaynatması, kızgınlığını güçlendirmesi, dimağını alevlendirmesi, ahmaklığını çoğaltması, ve ona, başkasına nasib etmiş olduğu edîb bir terbiyeci, bilgili bir öğretici ve tebliğ edici bir nasihatçıyı nasîb etmemesi; bundan da öteye fiillerinde ve davranışlarında bütün bu kimselerin zıd-dını ona musallat edip de, böylece onlardan kötü şeyleri öğrenerek sonra da, onun, becerikli bir akıllının, âlim kişinin, aklı başında birisinin, kalbi dengeli, kendisine şefkatli bir terbiyeci ve olgun ahlâklı bir öğretmeni verdiği temiz ruhlu kimsenin sorumlu tutulduğu şeylerle sorumlu tutulması, adaletle bağdaşmaz. Bunun adalet, merh'amet, keremli olma ve şefkatle hiçbir ilgisi yoktur. Böylece, bütün bu açıklamalarla, azabın varlığına hükmetmenin aklın kurallarının hilâfına bir şey olduğu ortaya çıkmıştır.

e-) Cenâb-ı Hakk, neticesi bize ait olduğu için, faydalı şeylerle bizi mükellef kılmıştır. Çünkü O;

"İyilik yaparsanız, kendiniz için yaparsınız, kötülük yaparsanız, yine kendinize yapmış olursunuz." (isrâ. 7) buyurmuştur. Biz isyan ettiğimizde, lehimize olan bu faydaları kaçırmış oluruz. Hakîm olan bir zâtın, bir insanı karşısına alıp, sorumlu tutması ve ona: "bazı yar olan şeyleri nefsin aleyhine olmak üzere kaçırdığın için sana çok şiddetli azâb edeceğim" demesi aklen güzel olur mu? Çünkü, o zaman Allah'a şöyle denilir: Faydayı elde etmek, zararı defetmeye nisbetle daha az kıymetlidir. Farzet ki ben, elde edilmek istenen iki şeyin en aşağı derecede olanını, nefsimin aleyhine olarak, kaçırdım. Bundan ötürü, arzulanan iki şeyin en büyüğü olan zararı savuşturmayı, benim aleyhime olarak sen kaçırır mısın? Efendinin, kölesine: "Sen, kendine ait olmak üzere bir dinar kazanıp onu istediğin gibi kullanabilirsin. Bu kazancında, benim asla bir menfaatim de olmayacaktır. Ama bu dinarı (altını) kazanmaz ve ondan yararlanmazsan seni tutup azalarını parça parça keserim" demesi hiç doğru olur mu? Şüphe yok ki, bu akıl hafifliğinin en ileri demce? idir. O halde Hakîmler Hâkimi olan zata, bu nasıl yakışır? Sonra onlar sözlerine devamla şöyle dediler: Farzet ki, böyle bir azabın var olduğunu kabul ettik. Böyle bir azabın devamlı olduğuna dair delil nerde? Bu böyledir, çünkü insanların en katı kalplisi, en kaba olanı ve hayırdan iyiden iyiye uzak olanı, kendisine kötülük yapmadan çok ileri gittiği kimseyi muaheze ederek, ona, bir gün veya bir ay veyahutta bir sene azâb ettiğinde, azâb eden kimse bu azâb etmeden bıkar ve usanır... Eğer azâb etmeye devam ederse onu herkes kınar. Ve yine farzet ki o odam, sana zarar verme hususunda aşırı davrandı. Ancak, bu azâb verme, ne zamana kadar sürecek? Ya o seni öldürecek, ve böylece seni rahata kavuşturacak veyahutta senin yakanı bırakacak. İntikam almaktan son derece haz duyan insandan böyle bir şeyin su-dûru çirkin olunca, bütün bunlardan münezzeh olan zâtın, iddia edildiği üzere devamlı azâb çektirmesi nasıl yakışır?

f-) Cenâb-ı Hakk, kullarını, ziyadesiyle yapılan şeyi çok ileri götürmekten nehyederekj

"O, katilde aşırı gitmesin. Çünkü ona zaten yardım edilmiştir." (isrâ, 33) ve

"Kötülüğün cezası, misli olan bir kötülüktür" (Şuarâ. 40) buyurur. Sonra, farzet ki kul, ömür boyu Allah'a isyan etmiştir. Ama, onun ömrü nerde, ebedîlik nerde? O halde, ömür boyu azâb etmek zulüm olur.

g-) Kul, ömür boyu küfre devam etse, sonra da tevbe ederek ölse, Allah onu bağışlar, duasına icabet eder ve tevbesini kabul eder. Sen, bu büyük kerem sahibi Allah'ın ahirette olmayacağını, veya bu azâb gören kimselerin akıllarının kalmıyacağım mı sanıyorsun? Öyleyse onlar günahlarından niçin tevbe etmesinler? Onlar tevbe ettiklerinde Allah onların tevbelerini niçin kabul etmesin? Onların yakarışlarını niçin duymasın? Ve, onların ümitlerini niçin boşa çıkartsın? Bu dünyada "Bana duâ ediniz, size icabet edeyim" (Mümin, 60) ve "Yoksa, kendisine dua ettiği zaman, bunalmışa icabet eden mi?" {Nemi, 62) diyecek kadar merhametli ve lütuf kâr olan zât, Ahirette, kulların kendisine yalvarıp yakarmalarının en yoğun olduğu bir sırada, onlara ancak;

"Susun orada, 'benimle konuşmayın! "(Müminûn, 108) şeklinde niçin hitap etsin ki! Oniar sözlerine devamla, bütün bu izahların, azabın kesinlikle ol-Tiayacağt hususunda hüküm vermeyi gerektirdiğini söylemişlerdir.

Sonra onlardan Kur'ân-ı Kerîm'e iman edenler şöyle demişlerdir: "Kur'ân-ı Kerîm'de, çeşitli azâblardan bahseden nasların bulunması konusunda şu mazeretleri öne sürebiliriz:

1) Lafzî delillere sarılmak, yakîn ve kesinlik ifade etmez. Halbuki aklî deyakîni ifade ederler. Bu bakımdan zannî olan bilgi kat'î olana karşılık olamaz. Biz, lafzT delillerin kesinlik ifade etmeyeceklerini söyledik. Çünkü, lafzı deliller, tamamı zannî olan bir takım kaidelere dayanır. Zanna dayanan şey zannîdir. Yine biz, lafzî delillerin, zannî bir takım kaidelere dayandığını söyledik; çünkü bu kaideler, kelimelerin, nahvin ve sarfın nakline dayanır. şeyleri rivayet edenlerin sayısının, tevatür derecesine ulaştığı bilinemez. O halde onların bu rivayetleri zannîdir. Ve yine bu kaideler, müşterekin, me-:-azın, tahsisin, ilâve ve eksiltmek suretiyle bir takdirin ve takdim ve tehirin olmamasına dayanırlar. Bütün bu hususlar ise, zannîdirler. Ve yine bu kai-oeter, akfi bir muarızın olmamasına istinat ederler. Böyle bir muarazanın buuımasının kabulü durumunda, "her ikisinin de ne doğru, ne de yalan olmasına hükmetmek mümkün olmaz. Naklî, akla tercih etmek de mümkün de-ğAdir. Çünkü akıl, naklin aslıdır. Akla ta'n etmek, hem akla hem de nakle Drtıkte ta'n etmeyi gerektirir. Fakat, aklî bir muarızın (engelin) olmaması, zannî bir durumdur. Bunun böyle olması, bir muarız olmadığı zaman söz konusudur. Ama burada, zahirin hilâfına olan aklî delilleri bulmuşken, ya durum nasıl olur? Bu sebeple, bu naklî delillerin delâletinin zannî olduğu ortaya çıkar, zannî delilin kat'î delile karşı koyamayacağı, şüphe götürmez bir gerçektir.

2) Vaîdden vazgeçmek, insanlar arasında da hoş karşılanır. Nitekim şair:

Ben tehdit ettiğimde veya güzel bir vaatte bulunduğumda, tehdidimden vaz göçerim, ama vaadimi de yerine getiririm" demiştir.

Bundan da öte, tehdidi yerine getirme hususunda ısrarlı olmak, âdeta kınanmıştır. Bu böyle olunca, böyle bir şeyin Allah'tan sudur etmesi, hiç uygun olmaz. Bu, bir metoda dayanmaktadır ki, o da şudur: Ehl-i sünnet, ken-dişine uyma müddeti bitmeden önce, fiilin mensuh olmasını caiz görmüşlerdir. Onların, bu husustaki metodlarının sonucu şudur: Emr bazen, bizzat emredilen şeyden neşet eden bir hikmete mebnî olarak, uyulan bir kural haline gelir; bazan da, "emr"in bizzat kendisinden neşet eden bir hikmetten Ötürü uyulan bir kural haline gelir. Meselâ, efendi, kölesine bazan, yarın onu yasaklayacağını o anda bilmesine rağmen, "yarın falanca işi yap!" der. Efendinin bu emrinden maksadı, kölesinin kendisine bu hususta uyduğunu ortaya koyması ve onu, efendisine itaate alıştırmak istemesidir. Tıpkı bunun gibi, Allah kulunun yarın öleceğini bilmesine rağmen, O'nun, "Yarın yaşarsan, namaz kıl!" demesi, Ehl-i sünnete göre uygun bir şeydir. Bu emirden, Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, emrolunan şeyi meydana getirmek değildir, çünkü böyle bir işin olması imkânsızdır. Daha bundan maksat, bizzat sadece emrin kendisinden kaynaklanan bir hikmettir ki, o da, bağlılığın, itaatin ve inadı terketmenin meydana gelmesidir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Kur'ân'da verilmiş olan haberlerin de böyle olduğunu söylemek niçin caiz olmasın? Buna göre, haberlerdeki hikmetin kaynağı bazan haber verilen şeyin kendisi olur, bu da vaat hususunda carîdir. Bazan da, hikmetin kaynağı haber verilen şey değil, ama bizzat haberin kendisi olur. Nitekim bu hususta vaîdler (tehditler) de geçerlidir. Buna göre, tehdit üslubuyla gelen haberler, günah işlemekten men etmeyi ve taatlere yönelmeyi ifade etmektedirler. Vaîdlerde olduğu gibi, böyle bir şey meydana geldiğinde, haber verilen şeyin bulunmaması caizdir. İşte bundan ötürü, Ehl-i sünnet âlimleri, "Allah'ın mükâfat hususundaki vaadi, haktır ve vâcibtir; ama cezalandırmaya dair tehditlerine gelince, bunu " tahakkuk etmesi zorunlu değildir. Cenâb-ı Hakk, bununla sadece, onları kapsayan rahmetiyle birlikte, mükelleflerin iyiliğini murat etmiştir. Bu, tıpkı çocuğunu Öldürmekle, aozünü çıkarmakla, kesmekle ve döğmekle tehdit eden bir babanın durumuna benzer. Eğer, çocuk babasının bu emrini kabul ederse, şüphesiz bundan faydalanmış olur. Ama, babasının dediklerini yapmazsa, babanın kalbinde bulunan şefkat çocuğunu öldürmesine ve onu cezalandırmasına mâni olur. Şayet, "bütün bu takdirlere (farz-ı muhallere), göre, bu yalan olur. Yalansa, çirkindir" denilirse, biz "her yalanın çirkin olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine, çirkin olan yalan, ancak zararlı olan yatandır. Faydalı olan yalana gelince, bu çirkin değildir" deriz. Sonra bunu kabul etsek bile, onun yalan olduğunu kabul edemeyiz, zira, Kur'ân'ın umumî lâfızlarının tamamı tahsis edilmiş değil midir? Oysa ki bu, yalan olarak adlandırılmamıştır. Yine, müteşabih ayetlerin hepsi, zahiri manalarından tevil edilmemiş midirler? Halbuki bu da, yalan diye adlandırılmamıştır. Burada da böyledir.

3) İsyankârlar hakkında ilâhî tehdidi ifade eden ayetler, her ne kadar bu nassın açık ifadesiyle zikredilmemişse de, tevbe etmeme şartına bağlanmış değ Mermidir? Bunlar yine bize göre de, her ne kadar bu, nassın sarih ifadesiyle zikredilmemişse de, affetmeme şartına bağlanmıştır. Veya şöyle deriz: Bunun manası şudur: Günahkâr kimse, bu tür cezalara hak kazanır. Buna göre, cezaların vaki olacağını haber vermek, günahkârın, cezanın vuku bulmasını hakettiğini haber vermeye hamledilir. Bu görüşü açıklama hususunda söylenilen şeylerin tamamı, işte bu anlatılanlardır.

Azabın meydana geleceğini kabul edenler ise, "bu azabın vuku bulacağı, Hz. Peygamber'den tevatür yoluyla bize kadar naklolunmuştur; bu sebeple azabın olacağını inkâr etmek, Hz. Peygamber'! tekzip etmek olur. Cezanın olmadığı hususunda kendisine yapıştığınız şüpheli şeylere gelince, bu, "hüsün ve kubuh meselesi" ne dayanır ki, bu mesele de bizim benimsediğimiz bir prensip değildir" demişlerdir. Allah en iyi bilendir.

"İnsanlardan, mümin olmadıkları halde, Allah'a ve âhiret
gününe iman ettik, dfyenler vardır"
(Bakara, 8).

Müfessirler, bu ayetin münafıkların nitelikleri hakkında olduğunda ittifak etmişlerdir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah, mümin, kâfir ve «nünafık olmak üzere, üç sınıf insandan bahsetmiştir. Buna göre, önce içhtfl dışları tertemiz, kalbleri imanla dolu ihlâs sahibi müminlerle söze başlamış, sonra nitelikleri inkâr ve inada dayanan kâfirleri zikretmiş, daha sonra da, kalbi söylediğinin tersi olan ve diliyle iman ettiğini söyleyen kimselerin durumunu vasfetmiştir. Burada, birkaç mesele bulunmaktadır: 96[96]

Birinci Mesele

Bil ki, "nifak"ın hakikati hakkındaki söz, ancak zikredeceğimiz şu taksim ile ortaya çıkar. Buna göre biz deriz ki, kalbin halleri dörttür:

a-) Delilden elde edilmiş, mutabık bir itikat ki, bu ilimdir,

b-) Delilden elde edilmeyen mutabık bir itikat ki, bu da mukallidin inancıdır;

c-) Mutabık olmayan itikat, kî bu cehalettir ve

d-) Kalbin bütün bunlardan halî olması durumu...

İşte dört kısım bunlardır.

Lisan (dilin) durumlarına gelince,

a-) İkrar (kabul etme),

b-) İnkâr (kabul etmeme),

c-) Sükût (suskunluk) olmak üzere, üç tanedir. Buradaki dört ile üçün çarpımından, oniki kısım meydana gelir.

Birinci nev'i: Kalbde bilgi meydana geldiğinde, bu durumda, bu bilgiye ya dil ile ikrar veya dil ile inkâr veyahutta sükût bitişir.

Birinci kısım: Dil ile ikrarla beraber, kalbte bilginin meydana gelmesi. Bu durumda, eğer bu ikrar kişinin isteğiyle olmuşsa, böyle bir kimse, ulemânın ittifakıyla, gerçek mümindir. Eğer bu ikrar ihtiyari değil de, mecburî olursa, ki bu da kalbiyle bilip, fakat içinde, korku olmasaydı ikrar değil de, inkâr edeceğine dair bir his bulması halidir ki, bu kimsenin münafık sayılması gerekir. Çünkü böyle bir kimse kalbiyle inkarcı ve yalancı durumundadır. Bu adam diliyle ikrar ve tasdik edici olduğunda da, münafık sayılması gerekir. Çünkü o, kalbiyle inkarcı ve ikrarın vücubunu da yalanlamıştır.

İkinci kısım: Kalbte, dil ile inkâr etmekle beraber, bilginin meydana gelmesidir. Bu inkâr, mecburî olursa, sahibi, Cenâb-ı Hakk'ın
"Kalbi imanla dopdolu olduğu halde, zorlanan kimse hariç" (Nahi, 106) buyurduğu için, müslümandır. Eğer bu inkâr, kendi isteğiyle olursa, bu kimse İnatçı bir kâfir olur.

Üçüncü kısım: Kalbî bilgi (irfan) meydana gelir, bununla beraber kişinin dili ikrar ve inkârdan hali olur. Buna göre bu sükût işi, ya mecburî veya ihtiyari olur. Eğer mecburî ise bu mecburîlik diliyle ikrar etmeden korkma şeklinde ise, işte bu kimse gerçek müslümandır. Veyahutta şöyledir: Allah'ı delilleriyle bilip, sonra bu istidlalini tamamlar tamamlamaz ansızın ölürse, bu kimse de kesinlikle mümindir. Çünkü bu kimse, her ne kadar ikrar veya inkâr edecek bir zaman bulamadıysa da, mükellef tutulduğu her şeyi yerine getirmiştir. Bu sebeple,

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/16-23.

bu hususta mazeretli kabul edilmiş olur. Eğer bu sükût kendi isteğiyle olursa, bu kimsenin hali, Allah'ı delilleriyle tanıyıp, sonra ikrar etmeyen kimsenin hali gibidir. İşte münakaşa edilen de, böylesi bir durumdur. Gazâlî (r.a.)'nin temayülü, Hz. Peygamber'in:
"Kalbinde zerre ağırlığınca iman bulunan kimse, ateşten çkar (orada ebedî kalmaz)" sözünden ötürü, bu kimsenin mümin olduğu istikametindedir. Bu adamın iman nuruyla dolup taşarken, nasıl ateşten çıkmaz?

İkinci nev'i: Kalbte, taklidî bir inancın meydana gelmesi. Buna göre, bu inançla birlikte ya ikrar veya inkâr veyahuttu sükût bulunur.

Birinci kısım: Bu taklidî inançla beraber ikrarın bulunmasıdır. Sonra bu ikrar, kişinin isteğiyleyse bu, "mukallid mümin midir, değil midir?" şeklindeki meşhur meseledir. Eğer bu ikrar mecburî olursa, bu birinci nevin bir kısmına göre hüküm alır. Eğer biz birinci nevin birinci kısmında kişinin küfrüne hükmetmişsek, burada söylenecek her hangi bir söz yok. Ama, eğer orada imanına hükmetmişsek, burada da nifakına hükmetmek gerekir. Çünkü, bu şekle göre, kalb biliyorsa şahıs münafık oluyordu. Taklit ettiğindey-se, burada haydi haydi münafık olur.

İkinci kısım: Dilin inkâr etmesiyle birlikte, kalbte taklidî bir inancın bulunmasıdır. Sonra bu inkâr, eğer kişinin isteğiyle olmuşsa, onun küfründe şüphe yoktur. Eğer mecbur olmuşsa ve biz de mukallidin imanının var olduğuna hükmetmişsek, burada da kişinin mümin olduğuna hükmetmemiz gerekir.

Üçüncü kısım: Sükût ile beraber, taklidî bir inancın bulunmasıdır. Bu sükût ya mecburî veya ihtiyarî olur. Bunun hükmü, şayet mukallidin mümin olduğuna hükmetmişsek, birinci nevin üçüncü kısmının hükmü gibi olur.

Üçüncü nevi: Kalbî inkârdır. Gu durum da, bu kalbî inkârla beraber, ya dilin ikrarı veya ditin inkârı veyahutta sükût bulunur.

Birinci kısım: Kalbî inkârla beraber, dilin ikrarının bulunmasıdır. Buna göre bu ikrar, eğer mecburî İse, bu münafıktır.Eğer kendi ihtiyarı ile ise, bu bir şüpheye binâen âlemin kadîm olduğuna inanıp, sonra kendi ihtiyarıyla ve diliyle âlemin muhdes olduğunu ikrar etmesi durumuna benzer. Bu ise, olabilir. Çünkü, kalbiyle bilip lisanıyla inkâr etmesi, ki bu bile bile ve inadî bir küfürdür, caiz oluyor da, kalbiyle bilmeyip diliyle ikrar etmesin için caiz olmasın? Bu kısımda, nifaktan sayılmıştır.

İkinci kısım: Hem kalbî bir inkârın ve hem de lisanî bir kabul etmeyişin bulunmasıdır ki, bu durumda olan kimse münafık değil, kâfirdir. Çünkü o, kalbindekinin aksine olan her hangi bir şey açığa vurmamıştır.

Üçüncü kısım: Lisanın sükût etmesiyle beraber, kalbin inkâr etmesidir. Bu durumda olan kimse de, münafık değil, kâfirdir; çünkü o da, kalbindekinin aksine olan bir şey izhar etmemiştir.

Dördüncü nev'i: Her türlü inançtan hali olan kalbtir. Buna göre, bu hali olmayla beraber, ya ikrar veya inkâr veyahutta sükût bulunur.

Birinci kısım: İkrarın bulunması durumunda, bu ikrar ya ihtiyarî veya izdırarî (zorunlu) olur. Eğer ihtiyarî olursa, bu durumda o kimse, ya, araştırmaya devam ediyordur ki, ona kâfir hükmünü vermek gerekmez; ancak o, caiz olmayan bir şeyi yapmaktadır. Zira o, kendisi hakkında doğru konuşup konuşmadığı bilinmeyen bir durumdan haber vermektedir. Eğer o kişi bir vıroasele tartışmalıdır. Eğer bu ikrar ızdırarî (zorlamalı) olursa, sahibi küfre nisbet edilmez. Çünkü kendi ihtiyarıyla ikrar etmeyişi, araştırmak içinse ve bu kimse de kendisinin ikrarı terketmesinden endişelenmiyorsa, bunun bu işi çirkin sayılmaz.

İkinci kısım: Dil ile inkâr etmekle beraber, her şeyden hali olan kalbin durumudur. Bunun hükmü ise, dördüncü nevin birinci kısmının hükmünün aksinedir.

Üçüncü kısım: Hem kalbin hali olması, hem de dilin hiç bir beyanda bulunmaması.... (yani sükût etmesi). Eğer bu kimse bir araştırma içindeyse, burada böyle bir araştırma vâcibtir. Eğer, bu kimse araştırmada değilse, onun kâfir olduğuna hükmetmek gerekir; ona kesinlikle münafık hükmü verilmez. Bu konuda, yapılabilecek sınıflama bundan ibarettir. Bütün bunlardan nifakın ne olduğu; münafıkın, kalbinde ister zahirine zıt bir şey bulunsun veyahutta içi zahirinin ifade ettiği her şeyden hali olsun, dışı içine (kalbine) uymayan kişi olduğu

ortaya çıkmış olur. Bunu iyice kavradığında,
"İnsanlardan, Allah'a ve ahiretgününe îman ettik! diyenler vardır." (Bakara, 8) sözünden muradın, münafıklar olduğu anlaşılmış olur. Allah en iyi bilendir. 97[97]

İkinci Mesele

Alimler, aslî kâfirin küfrünün mü daha çirkin, yok- sa münafıkın küfrünün mü daha çirkin olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı, aslî kâfirin küfrünün çirkin olduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlara göre, kâfir olan kimse, kalben cahil, lisanen de yalancıdır. Münafık ise kalben cahil, lisanen ise, sadıktır. Diğerleri ise, münafık da lisanen yalancıdır, demişlerdir. Çünkü münafık, o inanç üzere olmadığı halde, imanının olduğunu söylemiştir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hakk,
"Bedevi Arablar, iman ettik, dediler, de ki: Siz iman etmediniz. Ama, müslüman olduk deyin. Çünkü, iman henüz kalbinize girmedi " (Hucurat) ve "Allah şehadet eder ki, münafıklar muhakak yaylanıctdirlar. (Münafikun,1) buyurmuştur. Sonra münafık, kâfire nisbetle, çirkin olan bazı şeylerle de muttasıfdır.
a-) O, insanların düşüncelerini karıştırmaya yeltenmişken, kâfir ise buna yönelmemiştir.
b-) Kâfir, erkeklik tabiatı üzerinedir. Münafık ise, kancıktık tabiatı üzerinedir.
c-) Kâfir kendisinin yalan söylemesine razı olmamış, bundan kaçınmış ve sadece doğruyu söylemeye razı olmuşken, münafık ise yalan söylemeyi tercih etmiştir.
d-) Münafık, aslî kâfirin aksine, küfrüne bir de alay etmeyi ilâve etmiştir. Küfrünün fazla olmasından ötürü de, Cenâb-ı Hakk,
"Muhakkak ki münafiklar, ateşin en alt tabakasmdadıtiar." (Nisa, 145) buyurmuştur.
e-) Mücâhit, Cenâb-ı Hakk'ın dört ayette müminleri zikrettiğini, sonra ikinci olarak iki ayette kâfirlerden bahsettiğini, üçüncü olarak da, onüç ayetle münafıklardan bahsettiğini; bunun ise, münafıkların suçlarının daha büyük olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir. Bu, uzak bir görünüştür. Çünkü, münafıkların haberlerinin çok anlatılması, onların günahlarının büyük olmasını gerektirmez. Eğer bunların suçları büyükse, bu başka sebeplerden dolayıdır. Bu da, onların, küfürlerine, başkalarını aldatmak, alay etmek ve buna mümasil başka gailelerin peşinden koşmak gibi günahları eklemeleridir. Buna şu şekilde cevap vermek de mümkündür: Onların haberlerinin çokça anlatılması, bunların serlerini savuşturmaya verilen ehemmiyetin kâfirlerin serlerini savuşturmaya gösterilen çabadan daha fazla olduğuna delâlet eder ki, işte bu onların günahlarının kâfirlerinkinden daha büyük olduğuna delâlet eder. 98[98]

Üçüncü Mesele

a-) Allah'ı tanımayan, fakat O'nu tanıdığını di- liyle ikrar eden kimsenin Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar mümin değildirler" (Bakara, 8) ifadesinden dolayı, mümin olmadığına delâlet eder. Kerrâmiyye ise, böyle kimsenin mümin olacağını söylemiştir.
b-) Bu ayet, her mükellefin Allah'ı bildiğini, Allah'ı bilmeyen kimsenin mükellef olamıyacağını iddia eden kimsenin görüşünün batıl olduğuna delâlet etmektedir. Bu iddiada yer alan, "her mükellef Allah'ı bilir" sözünün batıl olmasına gelince, deriz ki, şu münafıklar şayet Allah'ı bilseler ve O'nu ikrar etselerdi, onların bunu ikrar etmelerinin iman olması gerekirdi. Çünkü, Allah'ı tanıyıp O'nu ikrar eden kimsenin, mutlaka mümin olması gerekir. İkincisine gelince, Allah'ı tanımayan kimse, şayet mazur görülseydi, bu tanımayışlarına karşılık, Allah onları kınamazdı. Buna göre, kelâmcılardan, "eşyayı tanımayan kimse mazur olur" diyen kimsenin görüşü batıl olmuştur. 99[99]

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/23-26.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/26-27.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/27-28.

Dördüncü Mesele

1-) İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmistir: İnsan, insan diye adlandırıldı. Çünkü, ondan bir
ahid alındı da, ama o bu ahdini unuttu. Şair ise,
"sen insan olarak isimlendirildin, çünkü sen ahdini unuttun" demiştir. Ebû'l-Feth el-Besti: "Ey insanların insanlara en fazla İhsanda bulunanı; ve insanların, insanlara en fazla lütufta bulunanı! Sen, ahdini unuttun, "unutmaksa bağışlanmıştır" O halde, sen de bağışla; çünkü ilk unutan, ilk insandır" demiştir.
2-) İnsan, kendi gibi insanlarla ünsiyet kazandığı için, insan diye adlandırılmıştır.
3-) Âlimler, "insan, aşikâr olduğu ve görüldüğü için, insan diye adlandırıt-mıştır. Nitekim, Cenâb-ı Hakk'ın,
"Tür dağı tarafından bir ateş gördü" (Kasas, 29) sözü de bu manadadır. Cinlere de, görülmedikleri için "cin" adı verilmiştir. Her lafzın başka bir şeyden müştak olması gerekmez. Aksi halde, teselsül gerekir. Buna göre, insan lâfzını başka bir kelimeden türetmeye ihtiyaç yoktur. 100[100]

Beşinci Mesele

İbn Abbas, bu ayetin ehl-i kitabın münafıkları hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Ubeyy, Mu'teb b. Kuşeyr ve Cedd b. Kays bunlardandır. Bunlar, müminlerle karşılaştıklarında iman ve tasdik ettiklerini söyleyerek, "Şüphesiz biz, kitabımızda O'nun niteliklerini ve sıfatlarını görmekteyiz" diyorlar; halbuki, başbaşa kaldtklanndaysa, böyle olmuyorlardı. 101[101]

Altıncı Mesele

lâfzı,ikil,çoğul ve tekil olmaya eleverişli bir kelimedir. Tekil için kullanılmasına gelince, bunun ayetteki delili, Onlardanr seni dinleyen vardır" (Muhammet, 16) ayeti; çoğul için kullanılmasına ayetten delili;
"Onlardan seni dinleyenler vardır" (Yûnus, 42) ayetidir. Bunun sebebi, lâfzının müfret (tekil), manasının ise çoğul oluşudur. Müfred olduğu zaman lâfzina, cemi olduğu zaman da manasına başvurulur. Bu ayette, her iki durumda bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "diyor" lâfzı müfret, "iman ettik" lâfzı da cemîdir. Ayetin konularından, geriye birkaç sual kalmıştır.
Birinci sual: Münafıklar, Allah'a ve ahiret gününe inanmışlardı. Ne var ki onlar, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr ediyorlardı. O halde Cenâb-ı Hakk, onların Allah'a ve âhiret gününe iman etmek iddialarında, onları niçin yalanlamıştır? Cevabımız şudur:Bu ayetimüşriklerinye münafıklarına hamlettiğimizde, her hangi bir güçlük kalmaz. Çünkü onların çoğu, Allah'ı tanımıyor, öldükten sonra dirilmeyi ve biraraya getirilmeyi inkâr ediyorlar. Şayet bu ayeti ehl-i kitabın -ki bunlar yahudîlerdir- münafıklarına hamledersek, işte, onların Allah'a inanmaları bir İman sayılmadtğı için, Allah onları yalanlamıştır. Zira'onlar, Cenâb-ı Hakk'ın,cisimolduğunajinanıyorlar ve "Uzeyr, Allah'ın oğludur" fTevbe, 30) diyorlar. Onların âhiret gününe inanmaları da iman değildir. O halde onlar "Allah'a iman ettik" dediklerinde, onların kötülükleri kat kat fazlalaşmış olur. Çünkü onlar kalbleriyle, bu batıl yol üzere Allah'a inanıyor; lisanlanyla da, bu sözleriyle, "muhakkak ki biz de, sizin imanınız gibi Allah'a iman ettik!" diyerek, müslü-manlara böyle bir vehim veriyorlardı. İşte bu sebepten dolayı, Cenâb-ı Hakk onları bu hususta yalanlamıştır.
İkinci sual: Cenâb-ı Hakk' "Onlar mümin değildirler" sözü, yine Allah'ın "Biz Allah'a iman ettik" sözüyle nasıl mutabık jlur. Birincisi, failin değil de fiilin durumunu zikretmek hakkındadır;

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/28.
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/28.

ikincisi ise, fiilin değil de failin durumunu zikretmek hakkındadır. Böyle bir soruya da şöyle cevap veririz: Bir kimse, "falanca, filan meselede tartıştı" dediğinde, sen, şayet "O, o meselede tartışmadı" dersen sen onu yalanlamış olursun. Ama, sen, şayet "O, münakaşa edenlerden değildir" dersen, onu tekzib etme hususunda mübalağa etmiş olur. Yani, o kimse, böyle münazara edecek cinsten bir adam değildir, bu onun hakkında nasıl düşünülebilir? Burada da durum böyledir; onlar, "Allah'a iman ettik" dediklerinde, şayet Cenâb-ı Hakk, "Onlar iman etmediler" deseydi bu onları tekzib etmek olurdu. Ama Cenâb-ı Hakk, "Onlar mümin değildirler" deyince, bu onları tekzib etme hususunda mübalağa ifade eder. Bunun bir benzeri de, Cenab-ı Hakk'ın
"Onlar ateşten çıkmak istiyorlar, oysa ki onlar oradan çıkıa değillerdir." (Maide, 37) ayetidir, sözü senin,* "Onlar oradan çıkmıyorlar" sözünden daha mübalağalıdır.
Üçüncü sual: "Ahiret günü"nden murat nedir? Bu soruya cevabımız şu olur: Bununla, sınırı olmayan bir vaktin kastedilmesi caizdir. Bu vakit de, müddeti bitmeyen, kesintisiz bir ebedîliktir. Ve, yine bununla, nüşûr (dirilme) dan başlayan cennet ehlinin cennete; cehennemliklerinse cehenneme gireceği vakitle sınırlanan bir zamanın murat edilmesi de uygundur. Çünkü bu, sınırlanan vakitlerin en sonuncusudur, bundan sonra ise, her hangi bir tahdit söz konusu değildir.
"Allah'ı ve /man edenleri aldatıyorlar. Halbuki onlar,ancak kendilerini aldatıyorlar da, bunun farkında değiller. Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını arttırmıştır. Yalan söylediklerinden ötürü, onlara acı veren bir azab vardır." (Bakara, 9-10) Bil ki, Cenâb-ı Hak, münafıkların kabahatlerine dair dört şey zikretmiştir:
Binincisi, bu ayette zikretmiş olduğu şeydir ki, o da münafıkların "Allah'ı ve müminleri aldatma gayretleridir." Bu sebeple, ilk önce aldatmanın ne olduğu bilinmelidir.
Sonra ikinci olarak Allah'ı aldatmalarından murat nedir? Üçüncü olarak, niçin onlar Allah'ı aldatmaya kalkışmışlardır? Dördüncü olarak, "Onlar ancak kendilerini aldatıyorlar" sözünden maksat nedir? 102[102]

Aldatma (Huda) Ne Demektir?

Aldatmanın kötü bir şey olduğu hususunda herhangi bir şüphe yoktur. Ayıplanan ve kötü kabul edilen şey bir daha yapılmasın diye, başkasından ayırdedilmelidir. "el-Hud'a" lafzının esas manası, gizlemektir. Kasaya da, denilmektedir. Boynun iki tarafındaki damara da, gizli, oldukları keler yuvasına girip, pek az göründüğü zaman Tecrübe kazanıncaya kadar birçok kez yanılan kimseye de denilmesi bundandır.
Muhâdara'nm tarifine gelince bu, insana güven ve emniyet vehmi veren şeyleri izhar edip, başkasına zarar vererek ondan kurtulunması gereken şeyi de gizlemekten ibarettir. Bu küfürde, nifak; güzel fiillerde ise riya gibidir. Bütün bunlarsa, dinin gerektirdiği şeylerin aksine hareketlerdir. Çünkü din, doğruluğu; gurur ve kötülük'yapmaktan vazgeçmeyi gerektirir. Yine bu dinr ibâdetler konusunda herşeyin, sırf Allah için yapılmasını ister. Müraînin maksadının tersini izhar ettiğinde, "müdellis-gerçeği örten" diye vasfedilmesi de bu manadandır. Nitekim hadis ıstılahındaki "tedlîs" de buradan alınmıştır. Çünkü ravî, dinlemediği kimseden dinlemiş olduğu vehmini verir. Halbuki bunu açıkladığında, o kimseye "müdellis" adı verilmez. 103[103]

Münafıkların, Cenab-ı Allah'ı Aldatması Meselesi

Münafıklar Allah'ı nasıl aldatmaya çalışırlar?Birisi şöyle diyebilir: Allah'ı aldatmak iki yönden imkansızdır:
a) Cenab-ı Hak, kalbleri ve kalblerue olan sırları, her şeyi bilendir. Bu sebeple aldatılması mümkün değildir.

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/28-30.
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/30-31.

b) Münafıklar, Allah'ın kendilerine peygamber yollamış olduğuna inanmamışlardır. Bundan dolayı onların nifâklarındaki maksadı, Allah'ı aldatmak olmamıştır. Binaenaleyh, bu lâfzı zahirine hamletmenin mümkün olmadığı sübût bulmuş olur.

Öyleyse, burada iki yönden tevil yapmak gerekmektedir:

a- Cenâb-ı Hak burada kendi zâtını zikretmiş, bununla da şanını yüceltmek ve ululamak için Resulünü kasdetmiştir. Nitekim bu muhtevada olmak üzere şöyle buyurmuştur.

"Sana beyat edenler yok mu, muhakkak ki onlar Allah'a beyat etmektedirler' (Fetih. 10). Bunun tersini ifade etmek içinse,

"Biliniz ki, ganimet olarak elde ettiğiniz herşeyin beşte biri Allah'ındır" (Enfaf. 4i) buyurarak, Resulünün almış olduğu hisseyi kendi zâtına nisbet etmiştir. İşte, münafıklar peygamberi aldattıklarında, "Onlar Allah'ı aldattılar"

aldatmaya çalıştılar" denilmiştir.

b- "Kâfir oldukları halde iman ettiklerini söyleyerek, Allah karşısında takındıkları tavırları, hile yapan kimsenin durumuna benzer. Kendi nezdinde kâfir oldukları halde, onlara müslümanların hükümlerinin tatbik edilmesini emretmek suretiyle Allah'ın onlara yaptığı da, onların, Allah'ın emrine uyarak, O'nun kendileri hakkındaki hükümlerini icra etmeleridir" denilmesidir. 104[104]

Aldatma Teşebbüsünden Maksatları

Bu hileden maksadın ne olduğunu açıklama hususundadır. Bu hususta, birkaç vecih bulunmaktadır: ,

a- Münafıklar, müminlere, iman ettiklerini gösterdiklerinde, peygamber müminlerin onları ta'zim ve ikram etme hususunda diğer müminler gibi mütalaa edeceklerini sanmış olmalarıdır. Eğer onlar, izhâr ettiklerinin tersini gizlemişlerse, işte "aldatma" dan maksatları budur.

b- Onların maksatlarının, Hz.Peygamber'in ve müminlerin, sırlarını onlara ifşa etmelerini ve böylece onların bu sırları, müminlerin düşmanı olan kâfirlere aktarmalarıdır.

c- Öldürülmek vb. gibi kâfirlere tatbik edilen hükümleri, kendilerinden uzak tutmdarıdır. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s): "lâ ilahe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmam emrolundu105[105] buyurmuştur.

d- Onların ganimet mallarındaki arzularıdır. Şayet, Allah'u Teâla, "Hz.Peygamber'e onların hile ve aldatmalarının keyfiyetini vahyetmeye kadirdi. Onların bu iç yüzlerini ortaya koymak için niye bunu yapmamıştır?" denilirse, deriz ki: Şüphesiz Cenâb-ı Hak, iblîs ve zürriyctmin kökünü kazımaya kadirdi. Ne var ki, onları olduğu gibi bırakarak, üstelik onları güçlendirdi. Bu, ya Allah dilediğini yapar ve dilediği hükmü verir olduğundandır veya kendisinden başka hiç kimsenin bilemiyeceği bir hikmetten dolayıdır.

Şayet, müşareket ifade ettiği halde kelimesinin bir şahıs için kullanılması doğru mudur? denilirse, biz deriz ki: Keşşaf adlı tefsirin müellifi, bunun böyle kullanılmasının hikmetini şöyle açıklamıştır: Her ne kadar

fiili, vezninde gösterilmişse de, bununla kastedilmiştir. Çünkü vezni, aslında mübalağa ifade eder. Faili yenilmeye çalışılan fiil, faili, yenilmeksizin, bunu gerektiren sebebin kuvveti fazla olduğundan, tek başına o fiili yaptığında, sülasisinden daha muhkem ve daha belîğ olarak getirilir. Bunu, Ebu Hayve'nin *Alı jjijjy şeklinde okuması da teyid etmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak lâfzını beyan için, buyurdu, diye başlayan cümlenin "muste'net cümle" olması da caizdir. Buna göre sanki "Onlar yalancı oldukları halde, niçin iman iddiasında bulunmuşlardır? Onların bundaki çıkarları nedir?" denildiğinde, cevap olarak, (hile yapıyorlar, aldatıyorlar) denilmiştir. 106[106]

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/31-32.

105[105] Buharı, İman, 16 (1/12) vd.

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/32-33.

Münafıkların Kendi Kendilerini Aldatmaları

Nâfi', İbn Kesir ve Ebû Amr, geriye kalan kıraat âlimleri ise şeklinde okumuşlardır. Birincilerin delilleri, lâfzın mutabakatıdır Böylece bu lâfız birinci lafza mutabık olmuş olur.Diğerlerinin delilleri ise, ttiUwi ancak iki kimse arasında olur. Tek bir insanın kendini "muhâdi" aldatması mümkün değildir. Sonra onlar, Cenâb-ı Hakk'ın sözü hakkında, iki görüş nakletmişlerdir.
a- Cenâb-ı Mak, o münafıkları bu fiillerine mukabil cezalandırır ve onlara azâb eder. Bu sebeple, onlar gerçekte, sadece kendilerini aldatmış olurlar. Bu görüş Hasan-ı Basrî'den nakledilmiştir.
b- Müfessirlerin çoğunun kabul ettiği görüştür. O da, aldatmanın neticesinin dünyada bu münafıklara yönelik olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların bu hilelerinin zararını müminlerden savuşturur ve onu münafıklara döndürür. Bu da, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetleri gibidir...
"Muhakkak kf münafıklar Allah'ı aldatıyorlar; oysa ki Allah, onları aldatmaktadır " (Nisa, 142).
"Bizler ancak alay edicileriz. Hakikatte Allah (cezalarını vererek) onlarla
alay eder" (Bakara, 14-15).
"Biz de, o akılsızların iman ettikleri gibi iman mı edeceğiz? İyi bilin ki onlar akılsızların ta kendileridir" (Bakara,13).
"Onlar bir tuzak kurdular. Biz de onların tuzaklarım bozduk" (Nemi, 50). "Onlar bir tuzak kuruyorlar. Ben de bir tuzak kuruyorum"(Tarık, 15-16). "Allah ve Resûlüyle savaşanların cezası ancak... "(Maide, 33) ve "Allah'a ve Resulüne eziyyet verenler yok mu..." (Ahzâb, 57) ayetleri gibidir. Bundan sonra, ayet hakkında geriye bir kaç bahis kalmıştır:
1) anlamında ve meçhul sîgasıyla ve şekillerinde okunmuştur.
2) "Nefs" bir şeyin zâtı ve hakikatidir. Cenâb-ı Hakk'ın: "Sen benim içimdekini biliyorsun, ben ise senin nefsinde olanı bilmiyorum" (Maide, ne) ayetinden dolayı, bu kelime cisimlere tahsis edilemez. Onların "hileleriyle" kendisine zarar verilmesi kastedilen, kendi zatlarıdır; çünkü onların hileleri kendilerinden başkasına ulaşamaz.
3) "Şuur", bir şeyi duyu yoluyla bilmeye denilir. İnsanın meşâiri ise, onun duyu organlarıdır. Buna göre mana şöyle olur: Bu yaptıklarının zararının onlara ulaşması, âdeta gözle görülüp etle tutulan bir durumdur. Ne var ki onlar iyiden iyiye gaflete daldıklarından, sanki duyu kabiliyetlerini yitirmiş gibidirler. 107[107]

Kalb Hastalığı

Cenâb-ı Hakk'ın sözüne gelince: Bil ki, o sıfattan çıkan fiillerde, bir zararın meydana gelmesini gerektiren bir sıfattır. Kalbe mahsûs olan özellik, Allah'ın bilmek, O'na itaat ve kulluk etmek r'duğu için, kalbte bu özelliklere mani olacak herhangi bir sıfat meydana geldiğinde, bu sıfatlar kalbin hastalığı olurlar. Şayet: "Ziyâde" (fazlalaşma) kendisine ilave edilenin cinsindendir; eğer, buradaki hastalıktan maksat küfür ve cehalet hastalığı ise, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın Allah da onların hastalığını artırdı" sözü, bu küfür ve cehalete hamledilmiş olur. Bu durumda da, Allah'ın, küfrün ve cehaletin faili olması gerekir denilmiştir. 108[108]

Mu'tezile'nin Kalb Hastalığı Hakkındaki Te'vîli

Mû'tezile'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın bundan muradının, birçok sebebe binâen, küfür ve cehalet fiili olması caiz değildir.
Birincisi: Şüphesiz kâfirler, Kur'an'ı eleştirme hususunda çok hırslı idiler. Eğer ayetin manası bu olsaydı, "Onlar Hz.Muhammed (s,a.s.)'e şöyle kerterdi: Allah, hakkımızda küfrü yaratınca, sen kalkıp bize imanı nasıl emredersin?.
İkincisi: Cenâb-ı Hakk, küfrün faili olsaydı, yalancılar elinde mu'cize göstermesi de caiz

---

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/33-34.
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/34.

olurdu. Bu durumda da, Kur'an'ın hüccet olması diye şey kalmazdı. O halde biz Kur'an'ın tefsiri ve manaları ile ne diye meşgul oluyoruz?

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hak, bu ayetleri, onların küfretmelerine karşılık onları kınamak amacıyla zikretmiştir. Bu durumda, kendilerinde yaratmış olduğu bir şeyden dolayı onları nasıl kınar?

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, "On!ara elim birazab vardır"
sözüdür. Şayet Allahü Teâlâ onların renklerini ve boylarını yarattığı gibi, bunu öa onlarda yaratmış olsaydı, Allah'ın onlara azâb edeceği hangi günahları vardır?

Beşincisi: Cenâb-ı Hak, bu acıklı azabı, "Yalan söylemeleri sebebiyle" sözüyle onlara nisbet etmiştir. İşte buna göre de, onları, yeryüzünde müfsitlerin ta kendileri, akılsızların ta kendileri olarak vasfetmiş, şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında onların, "Biz aslında sizinle beraberiz" ediklerini belirtmiştir. 109[109]

Râzî'nin Meseleyi İzahı

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Ayeti birçok bakımdan tevil etmek gerekir;

a- Ayette geçen "hastalık" gam ve keder anlamına hamledilir. Çünkü, "Falan işten ötürü kalbim kederlendi" denilir. Buna göre ayetin manası şu olur: Münafıklar, Hz. Peygamberin işinin sağlamlaştığını
ve günden güne şanının yüceldiğini gördüklerinde kalpleri kederlenmişti.

Bu durum, onların riyasetlerinin elden gitmesine sebep oluyordu. Nitekim rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber, bir defasında eşeğine binmiş olduğu halde, Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'ün yanından geçmiş, İbn Selûl Hz.Peygamber'e "Ey Muhammed, eşeğini uzaklaştır, çünkü onun kokusu bana eziyet veriyor" deyince. Ensârdan bir zat Hz.Peygamber'e, "Ey Allah'ın Resulü, onu mazur gör; çünkü sen bize gelmezden önce, biz onu reis yapmaya karar vermiştik!". İşte bu Kimselerin kederleri şiddetlenince, Allahu Teâla bunu ifâde ederek, "Allah da onların hastalıklarını arttırdı" buyurmuştur. Yani, Hz.Peygamber'in işinin ve şanının yüceliğini ve ululuğunu arttırtmakla, onların keder üstüne kederlerini arttırdı.

b- Onların hastalıkları ve küfürleri, sorumluluklarının artması sebebiyle de artmıştır. Bu,Cenâb-ı Hakk'ınTevbe sûresinde,
"Bu sûreler de onların küfürlerine küfür kattı" (Tevbe. 125) buyurduğu gibidir. Halbuki, sûre, hakikatte onların küfrünü arttır m amtştır. Ama onlar, bu sûreler nazil olduğunda onları inkâr ettikleri için küfürleri artınca, onlar hakkında böyle denilmiştir. Yine bu, Hz.Nuh'tan nakledilerek söylenilen;
"Ben onları gece gündüz nehyettim. Ama benim davetim, onların ancak kaçmalarını arttırdı"{Nuh, 5-6) ayetleri gibidir. Halbuki, onları davet etmek, onların firarını gerektirmemiştir. Ne var ki onlar, bu davet sırasında kaçışlarını arttırmışlardır. Ve yine Cenâtn Hak: "Onlardan, bana izin ver (de kalayım), beni fitneye düşürme diyen vardır" (Tevbe, 49) buyurmuştur. Hz.Peygamber ona savaştan geri kalma izni vermemekle, onu fitneye düşürmüş olmazdı. Fakat savaşa çıktığında fitneye düşen o münafığın kendisidir. Bundan dolayı da, fitneye düşürme Hz. Peygamber'e nisbet edilmiştir.
"Sana Habbinden indirilenler, onlardan birçoğunun azgınlığını ve küfrünü arttıracaktır" (uiaide, 68).
"Onlara bir uyarıcı geldiğinde, onların ancak nefretin/ arttırdı" (Fatır, 42) ayetliri de böyledir. Kendisine nasihat ettiğin halde bundan öğüt almayarak, kötülüğünde ileri giden kimseye söylemiş olduğun, "Benim nasihatim, senin ancak kötülüğünü ve fesadını arttırdı" sözün de böyledir. Münafıklar da böyledir. Onlar kâfir olunca, sonra Allah onları dininin hükümlerine davet ettiğinde, onlar bu dinî kuralları inkâr edip de böylece küfürlerini arttırınca şüphesiz onların küfürlerinin artması Allah'a nisbet edilmiş oldu.

c- Cenâb-ı Hakk'ın sözünden maksat, Allah'ın onlara lûtfunu arttirmamasıdır. İşte bu lûtfu arttırmaması sebebiyle de Allah onları yardımsız bırakmıştır. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın; "Allah

---

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/34-35.

onları kahretsin, nasıl da (Hak'tan) döndürülüyorlar!" (Tevbe. 30) sözü gibidir.
d- Arablar, bakışın sönüklüğünü "hastalık" kelimesiyle niteler ve şöyle derler: "Bakışları sönük câriye..." Cerîr ise, şöyle demiştir: "Bakışlarında bir sönüklük olan gözler yok mu? Öldürdüler bizi, sonra da ölülerimizi diriltmediler".
e- Ayetteki hastalık da, onların niyyetteki gevşeklikleridir. Bu böyledir. çünkü önce, onların kalbleri muharebe, çekişme ve düşmanlık gösterme Uygusunda çok kuvvetli idi. Sonra saltanatları kırıldı, böylece bu korku ve
"Tık sebebiyle münafıklığa başvurdular da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, buyurdu. Yani, Allah onlarda bu inkisarı, korkuyu ve bu zayıflığı artrdı. Muhakkak ki Cenâb-ı Hak bunu;
"Allah onların kalblerine bir korku saldı da, onlar kendi elleriyle ve müminlerin elleriyle, evlerini harâb ederler" (Haşr. 2) ayetiyle tahakkuk ettiğini aidtrmiştir.
e- Ayetteki hastalığın, kafbin acısı manasına hamledilmesidir. Bu şöyledir, çünkü insan hased, nifak ve başkalarının başına bir kötülüğün gelmesini bekleme hastalığına tutulduğunda ve bu hastalık onda devam iğinde, çoğu kez bu durum, kalbin mizacının değişmesine ve onun elem duymasına sebep olur. Lafzı bu manaya hamletmek, o lafzı hakiki manasına -anletmek olur. Bu sebeple de, diğer izah tarzlarından daha üstün olur. 110[110]

Acı Veren Azâb

Cenâb-ı Hakk'ın, sözüne gelince, bu konuda Keşşaf sanibi şöyle demiştir: kelimesi fiilinden ism-i faildir; tıpkı kelimesinin kelimesinden ism-i fail olması gibi... "Azâb" kelimesinin "elîm" sıfatıyla nitelenmesi, tıpkı Arabların "Onların aralarındaki selamlaşmaları, acı veren bir darbe gibidir" demesi de böyledir. Bu, yine Arabların "Onun ciddiyeti büyük oldu, ciddî oldu" demelerine benzer. Ciddiyet nasıl, ismi faili olan kişiye ait bir nitelik ise, bunun gibi "elem" sıfatı da, gerçekte elem veren şeye aittir. 111[111]

Azaba Sebep Yalancılıktır

Allahu Teâla'nın' "Yalan söylemeleri sebebiyle"sözüne sözüne gelince, bunda birkaç bahis söz konusudur:
1) Yalan, bir şeyden, gerçekte olduğunun aksine olarak haber vermektir. Câhiz bunu, ancak haber veren kimsenin haber verilen şeyin haberin aksine olduğunu bildiğinde yalan olarak adlandırır. Bu ayet ise, Câhiz'in aleyhine bir delildir:
2) Allah'ın sözü, onların yalanlarının, elem verici bir azabın sebebi olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Bu ise, her türlü yatanın haram olmasını gerektirir. Hz.İbrahim (a.s.)'in üç defa yalan söylediği rivayetine gelince, bundan maksat "ta'riz"6w. Ancak şekil yönünden yalana benzediği için, "yalan" olarak adlandırılmıştır.
3) Bu ayette iki kıraat bulunmaktadır:
Birincisi: kıraatidir. Buna göre onların söyledikleri yalandan maksat .onların "Allah'a ve ahiret gününe inandık" demeleridir.
İkincisi: Tasdik etmenin zıddı ve yalan söylemenin mübalağası olan fiilinden olmak üzere, kıraatidir. Nitekim doğru olmak hususunda mübalağa edildiğinde de, (çok doğru oldu) denilir. 112[112]

Münafıklar Toplumu Düzeltme İddiası Güderler

"Onlara, yeryüzünde fesat çıkarmayın denildiğinde, biz, ancak ıslâh edici kimseleriz, dediler. İyi bilin ki onlar fesatçıların ta kendileridir."

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/35-37.
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/37.
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/37-38.

(Bakara, 11-12).
Bu da münafıkların fiillerinin çirkinliklerinin ikinci türüdür. Bu ayet hakkında, birçok bakımdan konuşulabilir:

a- "Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın!" diyen kimdir? denilebilir;
b- "Yeryüzündeki fesat nedir?" denilebilir;
c- "Biz ancak ıslâh edici kimseleriz" diyenler kimdir? ve
d- "Salah" nedir? 113[113]

Münafıklara Yapılan Müdahale

Âlimlerden bir kısmı, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" diyenin, Allah olduğunu; bir kısmı, bunun Peygamber (s.a.s) olduğunu; bir kısmı da, bunu söyleyen kimselerin müminler olduğunu söylemişlerdir. Bunların hepsi mümkündür. Fakat din ve nasihatla ilgisi olmayan kimsenin bunu söylemesi caiz değildir. En büyük ihtimai,bu sözü söyleyenin, onlarla yüzyüze konuşan kimse olmasıdır. Bu söyleme işi, ya şöyle olmuştur:

Hz.Peygamber'e onların münafık oldukları hususu ulaşmış, fakat HzPeygamber buna kesin gözüyle bakmayarak, onlara nasihat etmiş, bunun üzerine onlar da, imanlarını ortaya koyacak ve kendilerinin de salâh hususunda diğer müminler gibi olduğunu belirtecek şekilde icabet etmişlerdir. Yahut da şöyle denilebilir: Hz.Peygamber'e kötülük yapa: kimselerin bir kısmı, kendisinin fesat çıkardığını kabul etmeyerek, sözü çevirip, onlara "fesat çıkarmayın!" diyerek nasihat etmeye başlıyor Şayet, bu durumu onlar Hz.Peygamber'e bildirmiyorlar mıydı? denilirse, deriz ki "Evet; ancak münafıklar kınandıkları zaman, müslüman olduklarını ve pişmanlık duyduklarını açıklıyor ve böylece de, kendileri hakkında bu haberleri yayan kimseleri yalanlayarak, Hz.Peygamber'e Allah adına yemin ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak bu durumu;

"Onlar Allah 'a yemin ederek, (böyle bir şey) demediklerini öne sürerler. Andolsun ki onlar, küfür kelimesini söylediler" (Tevbe, 74),

"Kendilerinden razi olasınız diye, size yemin ederler" (Tevbe. 96) ayetlerinde haber vermiştir." 114[114]

Fesadın Mânâsı

"Fesâd", bir şeyin faydalı olmaktan çıkmasıdır. Bunun zıd karşılığı ise, "salâh "tır. Nifâk'ın yer yüzünde fesâd olmasına gelince, bu yapılan
tariften daha fazla açıklamada bulunmamızı gerektirir. Bu hususta üç görüş vardır:

1) İbn Abbâs, Hasan Basrî, Katâde ve Süddî'nin görüşüdür. Buna göre, yeryüzünde fesâddan maksat, Allah'a açıkça isyan etmektir. Bunun iyice izahı Kaffâl (r.a.)'ın zikrettiği şu husustur: "Allah'a açıkça isyan etmek, yeryüzünü fesada vermek kabul edilmiştir, çünkü dinî yasalar, kullar için vaz' olunmuş birtakım dinî kurallardır. İnsanlar buna sımsıkı sarıldıklarında, düşmanlık ortadan kalkar ve herkes kendi işiyle gücüyle başbaşa kalır. Böylece kan akıtmaların önüne geçilmiş ve fitneler dinmiş olur. Böylece bu yolla hem yeryüzünün, hem de orda yaşayanların iyiliği sağlanmış olur. Ama insanlar dinî emirlere sımsıkı sarılmayı bırakıp, herkes nefsinin arzuladığı şeyleri yapmaya yönelirse, o zaman kargaşa ve anarşi ortaya çıkar. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak:

'Demek başına geçfnce hemen yeryüzünde bozgunculuk yapacaksınız, öyle mi? (Munammed, 22) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, onlara kendisine itaat etmekten yüz çevirdiklerinde, bu yüz çevirmeleriyle, yeryüzünde ancak bozgunculuk yapmış olacaklarına dikkatlerini çekmiştir.

2) Bu fesadın, münafıkların kâfirlere müdahene edip onlarla içli dışlı olmalarını söylemektir.Çünkü manâfıklar.görünüşte mümin olmakla beraber, içlerinden küfre meyletmiş

---

[113] [113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/38.

[114] [114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/38-39.

olunca, bu durum, Hz.Peygamber'in ve O'nun yardımcılarının zayıfladığı vehmini veriyordu. Bu ise, kâfirleri, Hz.Peygamber'e düşmanlık izhar etmeye, ona harp ilân etmeye ve O'na üstün gelecekleri arzusunu duymaya tahrik ediyordu. Bu durumda ise, yeryüzünde büyük bir fesâd ortaya çıkmış olurdu.
3) Asamm, "Onlar arkadan, insanları Hz.Peygamber'iyalanlamaya,İslâm'ı inkâr etmeye ve din hakkında şüpheler saçmaya çağırıyorlardı", demiştir. 115[115]

Toplumu Bozduğu Halde Hamiyyet İddia Edenler

"Biz ancak ıslâh edicileriz" diyenler, münafıklardır. Onların bundan maksatlarına en yakın olan şey,
nehyedildikleri şeyin zıddını ortaya koymaktır.
Onların, nehyedildikleri şey, "yeryüzünde bozgunculuk yapmak" olduğu için, bu durumda, "biz ancak ıslâh edicileriz" demeleri, bozgunculuk yapma suçuna bir "mukabele" gibi olmuştur. Bu durumda iki ihtimal ortaya çıkar:
1) Onlar, kendi inançlarına göre, bunun doğru olduğuna inanmışlar; bu husustaki çabaları da, bu inançlarını bir bakıma güçlendirince, işte onlar o zaman, "şüphesiz bizler ıslah edicileriz" demişlerdir. Çünkü onlar kendi itikadlarınca, yeryüzünü ancak fesattan temizlemek için çaba sarfetmişlerdir.
2) Biz, "yeryüzünde fesâd çıkarmayın" sözünü, münafıkların kâfirleri idare etmek için söyledikleri söz olarak açıklarsak, buna göre, "biz ancak ıslâh edicileriz" sözlerinden maksat, bu idare etme işi (müdârâ), müslümanlarla kâfirlerin arasını bulmak için sarfettikleri gayret olmuş olur. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-t Hak, onların şöyle dediklerini nakletmiştir:
"Biz iyilik ve arabuluculuktan başka bir şey kastetmedik" inha, Buna göre, "Biz ancak ıslâh edicileriz" sözünün manası, "Biz kendimizle ilgili isteri düzeltiyoruz" olur.
Âlimler, bu ayetle, imânını izhâr eden bir kimseye, müminlere tatbik ona da tatbik edilmesinin gerektiğine istidlal etmişlerdir.
Aksini söylemek, tenkit edilmeyi gerektirmez. Zındîkın tevbesi kabul edilir. Allah en iyi bilendir. 116[116]

Asıl Müfsitleri Keşfedin

Cenâb-ı Hakk'm,('İyi büin ki;
onlar bozguncuların ta kendileridir" sözü, üç şeyden ötürü getirilmiştir:
a- Onlar bozgunculuk yapanlardır; zira, küfür yeryüzünde bir fesâd çıkarmadır. Sebebiyse, küfürde, Allah'ın nimetlerini inkâr etmek, herkesin kendi arzuladığı şeyi yapmak anlamı bulunmaktadır. Çünkü, bir kimse Allah'ın varlığına inanmaz, sevâb ve ceza da ummazsa, insanların kargaşa çıkarmasına hiçbir mâni kalmaz. İşte bundan dolayı, nifakın bir fesâd olduğu ortaya çıkar. Bundan ötürü de, Cenâb-ı Hak;
"Demek işbaşına geçince hemen yeryüzünde bozgunculuk yapacaksınız. Öyle mi?" (Munammed, 22) buyurmuştur ki, izahı da yukarda geçmişti. 117[117]

Münafıkları Gerçek İmana Davet

"Onlara, gelin insanların iman ettiği gibi, siz de iman ediniz, denildiğinde, onlar şöyle dediler: O beyinsizlerin inandıkları gibi biz de mi inanalım!? İyi bilin ki, beyinsizlerin ta kendileri onlardır, ama bunu bilmezler"(Bakara, 13)
Bu münafıkların çirkin fiillerinin üçüncüsüdür. Çünkü Cenâb-ı Hak,onları bir önceki ayette,

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/39-40.
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/40-41.
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/41.

yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan nehyedince, bu ayette onlara, iman etmelerini emretmiştir. Sebebiyse, insanın kemâle ermesinin, ancak iki şeyin birarada bulunmasıyla elde edilmesidir.
Bu iki şeyden birincisi, uygun olmayan şeyleri terketmektir ki, Cenâb-ı Hakkın "fesâd çıkarmayın" buyruğu bunu ifade etmektedir. Burada birkaç mesele vardır: 118[118]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakkın yani, "Nifâktan uzak, ihlâsla içice olan bir iman ile iman ediniz" sözüdür. Bir kimse şöyle diyebilir:
Bu ayetle, sırf ikrarın iman olduğuna istidlal edebilir. Çünkü sırf ikrar iman sayılmasaydı, ancak ihlâs meydana geldiğinde iman sıfatı tahakkuk etmiş olurdu. Buna göre, Cenâb-ı Hakkın, "iman ediniz!" sözü, neticeyi elde etmek için yeterlidir. "İnsanların inandıkları gibi" sözü ise, imanın tahakkukunda etkisi olmayan bir sözdür. Buna cevabımız şudur: Allah katında gerçek iman, içinde İhlâs bulunan imandır. Ama zahirde, İhlasın olup olmadığını anlamaya, zahirî ikrarın dışında, herhangi bir yol yoktur. İşte bu sebeple şüphesiz, burada ijfiÂ "iman ediniz" sözünü "insanların İman ettikleri gibi" sözüyle tekid etmeye ihtiyaç duyulmuştur. 119[119]

Ayette Geçen Nass "İnsanlar'dan Maksat Kimlerdir?

kelimesindeki "elif-lâm" hakkındadır. Bu hususta iki görüş vardır:
a- Elif-tâm, "ahd-i haricî" ifade eder. (Yani buradaki -insanlar'da- maksadın, hem söyleyen hem de dinleyenlerce bilinmesi). Buna göre, "Hz.Peygamber ve O'nunla beraber olanların iman etmeleri gibi iman edin" demektir. Peygamberle birlikte bulunanlar ise, tanınan kimselerdir.
Yahut, "insanlar" dan maksat Abdullah b.Selâm ile O'nun gibi İslâm'a girenlerdir. Çünkü bunlar da, Hz.Peygamberle beraber iman edenler gibi, iman etmişlerdir."
b- "Elif-lâm" cins ifade eder. Bu durumda da iki izah tarzı bulunmaktadır.
Birincisi: Evs ve Hazreç'in çoğu müslüman İdiler. Bu münafıklar da Evs ve Hazreç kabilesinden idiler, ama az idiler. Buna göre, umum ifâde eden lâfızlar, bazan ekseriyyet için de kullanılabilirler.
İkincisi: Gerçekte insan olan, sadece müminlerdir. Çünkü, onlara insan olmanın gerçekliği verilmiştir. Sebebiyse, gerçek insanın diğer canlılar karşısındaki üstünlüğü, doğruya ileten akıl ve hidayet eden fikir iledir. 120[120]

Münafıkların Müminleri İstihfaf Etmeleri

"İnsanların iman ettikleri gibi iman ediniz" diyen, ya Hz.Peygamber veya müminlerdir. Sonra, o
münafıkların bazısı bazısına, "Biz de falanlann filanların beyinsizi gibi mi iman edeceğiz?" elemiştir. Hz.Peygamber bu hususu bilmiyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlardır beyinsizlerin ta kendileri" buyurmuştur. 121[121]

Dördüncü Mesele

"Sefeh", hafiflik anlamına gelir. Rüzgar bir şeyi kımıldattığında denilir. Şair "Onlar, uçlarını,

---

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/41.
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/42.
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/42.
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/42-43.

akıp giden rüzgarların titretmiş olduğu mızrakların harekete geçmesi gibi akıp gittiler"122[122]
ve Ebû Temmâm et-Tâî de:
"Akılsızın akıllıya üstün olduğu ortaya çıkınca, mızrağın hızlı ve hafif darbesi onu şaşırttı" demiştir. Ebû Temmâm burada ile, mızrağın darbesinin hızlılığını ve hafifliğini kastetmiştir. Ağzı bozuk olan kimseye de, "sefih" denilmektedir; çünkü böyle birisi vakarsız ve hafifmeşreb bir kimsedir. Cenâb-ı Hak, "Allah'ın sizin idarenize bıraktığı mallarınızı beyinsizlere vermeyin" (Nisa, 5) buyurmuştur. Hz.Peygamber ise, aklının azlığından dolayı, 'İçki içen kimse, sefihtir, akılsızdır" buyurmuştur. Münafıklar müslü-manları, "sefîh" olarak isimlendirmişlerdir; çünkü, münafıklar soylu ve makam sahibi kimselerdi. Müminlerin çoğu ise, fakîr idiler. Münafıklara göre, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in dininin aslı esası yoktu. Aslı esası olmayan bir şeyi de, ancak akılsızlar kabul edebilirdi. İşte bu sebeplerden dolayı, münafıklar müminleri akılsızlığa nisbet etmişlerdir. Sonra Cenâb-ı Hak ki; O'nun sözü gerçektir-, birkaç sebepten dolayı bu lâkabı kendilerine iade etmiştir.

Birinci sebep: Delilden yüz çevirmekle kalmayıp bir de delile tutunan kimselere akılsız diyen kimse akılsızın tâ kendisidir.

İkinci sebep: Dünya mukabilinde âhireti satan kimse yok mu, İşte esas akılsız odur.

Üçüncü sebep: Hz.Muhammed (s.a.s)'e düşmanlık yapan, Allah'a düşmanlık yapmıştır. İşte asıl akılsız olan odur. 123[123]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak, iki sebebe binâen bu ayetin sonunda "bilmiyorlar"; bundan Önceki ayetin sonunda ise "hissetmiyorlar" demiştir.

Birinci sebep: Mü'minlerin hak, onların ise batıl üzere olduklarına vakıf olmak, aklî ve fikri bir şeydir. Ama, nifak ve nifakta bulunan, yeryüzünde de bozgunculuğa götüren şeye gelince, bu adeta duyu organlarıyla hissolunan bir zarar gibidir.

İkinci sebep: Cenâb-ı Hak, cehalet anlamına gelen "sefeh" lafzını zikredince, ona denk düşsün diye (tıbâk). ilim kelimesini zikretmiş olması çok güzel olmuştur. Allah en iyi bilendir. 124[124]

Birbirleriyle Başbaşa Kaldıklarında Münafıklar

"İman edenlerle karşılaştıklarında/İman ettik!'"derler.iŞeytanlanyla başbaşa kaldıklanndaysa 'Biz sizinle beraberiz;biz ancak alay ediyoruz" derler. Allah onlarla alay eder ve taşkınlıklarında şaşkın şaşkın dolaşmalarına süre tanır" (Bakara, 14-15.)
Bu ayette anlatılanlar, münafıkların çirkin fiillerinin dördüncü çeşididir. Bir kimseyi, pek yakından karşıladığında, dersin. Ebû Hanife, âyetteki kelimesini şeklinde okumuştur. Cenâb-ı Hakk'ın sözüne gelince, bu ifâdeden maksat, "kalben ihlâslı olduk" demektir. Bunun bu manaya geldiğine iki şey delalet eder:

Birincisi: Onların dil ile ikrar ettikleri bilinen bir husustur. Dolayısıyla bunu açığa vurmaya ihtiyaç yoktu. Burada şüpheli olan, kalbin ihlâsıdır. Dolayısıyla, onların sözlerinden maksatlarının bu olması gerekir.

İkincisi: Onların müminlere, "inandık!" demelerinin, şeytanlarına (reislerine) açıktan söyledikleri şeyin aksine hamledilmesi gerekir. Onlar, reislerine, kalblerindeki tekzîb ve yalanlamayı açıkladıklarına göre, müminlere söyledikleri şeylerdeki maksatlarının da kalbin tasdiki olması gerekir.

Cenâb-ı Hakkın sözüne gelince bu hususta Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Birisiyle yalnız başına kaldığın zaman dersin. Bunun manasına olan dan olması da caizdir, "Geçmiş asırlar" ifadesi manasına olan fiilinden gelmektedir.Bunun yine, birisiyle alay ettiğinde söylediğin ve birisinin şerefiyle oynadığında bir kimse hakkında söylediğin sözünden olması da caizdir. Bunun manası şudur: O münafıklar müminlerle alay ettiklerini şeytanlarına ilettiler ve onlara, müminlerle alaylarından bahsettiler. Nitekim bir şahsı, birine methettiğinde veya zemmettiğinde ifâ edersin. "Onların şeytanları" sözüne gelince, bunlar inatları sebebiyle adeta şeytana benzemiş olan kimselerdir. Cenâtt-ı Hakkın, âyetine gelince, bunda iki soru söz konusudur.

---

[122] 122[122] Şiirde ki birinci kelimesini. lisanu'-I Araba göre şeklinde düzelttik.
[123] 123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/43.
[124] 124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/43-44.

Birinci soru, bu sözü söyleyen, münafıkların hepsi midir, yoksa bir kısmı mıdır?

Bunun cevabı şudur: Bu hususta ihtilâf vardır. "Şeytanlar" lafzını münafıkların önde gelenleri anlamına alan kimseler sözünü, onların tâbilerinin söylediklerine hamletmişlerdir. Buna göre müminlere karşı "iman ettik" diyen, reislerine döndüklerinde de, aralarında herhangi bir gayrılığın olmadığını hissettirmek için, "biz sizinle beraberiz" diyenler, tâbi olan münafıklardır. "Onların şeytanlarından maksat kâfirlerdir diyen kimseler, sözünü,bütün münafıklara hamletme hususunda bir mahzur yoktur, derler. "Onların şeytanlarından maksadın onların önde gelenleri olduğunda şüphe yoktur ki bunlar, ya kâfirlerdir, yahut da münafıkların büyükleridir. Çünkü yeryüzünde ancak onlar bozgunculuk yapabilirler. Onların küçüklerine gelince, onların böyle bir gücü yoktur.

İkinci soru: Münafıklar niçin müminlere fiil cümlesi; reislerine, şeytanlarına ise ıı ile te'kid edilmiş olan isim cümlesiyle hitap etmişlerdir?

Buna cevabımız şudur:. Onların müminlere söyledikler! ifâde tarzından en kuvvetlisi olan isim cümlesiyle söylenmeye layık değildir. Çünkü o münafıklar, kendilerinde imanın meydana geldiğini iddia ediyorlardı; yoksa onlar, iman hususunda kendilerinin mükemmel derecede olduklarını iddia etmiyorlardı. Bunun sebebi şudur: Onlara ya nefisleri, sözde mübalağa yapmalarına müsaade etmiyordu; çünkü nifaktan dolayı ve istenmeyerek söylenen sözde, çok nadir olarak mübalağa yapılır. Ya da, onların imanda kâmil olduklarını iddia ötmelerinin, müslümanlarca makbul olmayacağını bildikleri için... Ama onların kardeşlerine söyledikleri sözlerine gelince, onlar, münafıkların Söyledikleri bu sözleri inanarak söylediklerini ve münafıklar da kendilerini dinleyen kimselerin bunu kabul edeceklerini bildikleri için, burada sözü te'kidli olarak söylemek muhtevaya uygun düşmüştür. 125[125]

Müminlerle İstihza Etmeleri

Cenâb-ı Hakkın sözüne gelince, burada iki soru söz konusudur.

Birincisi; "İstihza ne demektir?"

Buna cevabımız şudur: Bu kelimenin aslı, den olmak üzere, hafiflik manasına gelir. ise, hızlı koşmak anlamını taşır. Arablar, bir canlı.olduğu yerde ölünce bunu kelimesiyle ifade ederler. Yine deve, üzerindekini hızlıca götürdüğü zaman, Arablar Güderler.

İstihzanın tarifi ise, alay üslubuyla, kötülük sayılacak şeyi gizleyerek, karşısındakine muvafakatini açıklamaktan ibarettir. Buna göre münafıkların demelerinin manası şudur: "Biz onların (müsiümanların) seherinden emin olmak, esrarlarına vakıf olmak, zekat ve ganimetlerden istifade etmek için, dinlerinde kendilerine uyduğumuzu izhâr ediyoruz.

ikincisi, Cenâb-ı Hakkın| ayetininjyine O'nun ayetiyle ilgisinin ne olduğudur.Buna cevabımız şudur: sözü, sözünü te'kid etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakkın ayetinin mânası, onların küfürdeki devam etmeleri halidir., İslâm'ı reddetmektir. Bir şeyin zıddtnı reddetmek, o şeyin (yani küfrün)

varlığını te'kid eder. Yahut sözü, daha önce geçen sözünden bedeldir. Çünkü İslâm'ı hakir gören kimse, küfrü tebcil etmiş otur. Veyahutta cümlesi, "müste'nef" yani sorulan soruya verilen cevap cümlesidir. Sanki o münafıklar, "biz sizinle beraberiz" dediklerinde, reisleri onlara itiraz ederek onlara "Sizin bu dediğiniz doğru ise, müsiümanlarla nasıl uyuşuyorsunuz?

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/44-45.

dediklerinde, münafıklar "Biz onlarla ancak alay ediyoruz" diye cevap vermişlerdir. [126]

Allah'ın Onlara Cevabı

Cenâb-ı Hak, bu sözleri onlardan nakledince, yine onlara bir takım şeylerle cevap vermiştir.
Birinci cevap:O'nun Allah onlarla alay ediyor" ayetidir. Burada birkaç sual vardır:
Birinci sual: Allah'ın, kendisini alay edici olarak vasıflaması nasıl caiz olur? Halbuki istihza etmenin "telbis" (yanlışı doğruya karıştırrnak)'ten ayrı olmadığı bellidir. Bu ise, Allah için muhaldir. Bir de, istihzada cehalet manası vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak: "Dediler ki: Ey Musa, bizimle alay mı ediyorsun! O da: Câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım "(Bakara. 67) buyurmuştur. Öyleyse, Allah'a cehalet nisbet etmek haydi haydi imkânsızdır. [127]

Allah'ın Onlarla İstihza Etmesi Ne Demektir?

Buna cevabımız şudur: Âlimler, ayetin te'vili hususunda beş husus belirtmişlerdir:
a- Cenâb-ı Hakk'ın onlara yapmış olduğu şey, onların istihzalarına karşılık bir cezadır. Ancak, Cenâb-ı Hak bu cezayı istihza diye adlandırmıştır; Çünkü bir şeyin cüz'üne de o şeyin tamamının adı verilebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak;
"Bir kötülüğün cezası, onun misi! olan bir kötülüktür" (şûra,40), size saldırırsa, siz de ona, onun size saldırdığı kadar saldırın" (Bakara, 194),
Allah'ı aldatıyorlar (güya); oysa ki Allah onları aldatıyor"'(Nisa, 142).
"Tuzak hazırladılar; Allah da tuzak hazuiadı'(Al-i,imran, 54) buyurmuştur. Hz.Peygamber de,
"Allah 'im falanca, benim şâir olmadığımı bildiği halde, beni yerdi; sen de onu yer! Attanım, beni yerdiği kadar, sen de ona lanet et!" yani, ona beni yermesinin cezası neyse, ona o cezayı ver ve,
"Kendinizi gücünüzün yettiği amellerle mükellef küm; çünkü siz usanmadıkça Allah usanmaz"[128] buyurmuştur.
b- Onların müminlerle alay etmelerinin zararı kendilerinedir. Müminlere zarar vermez. İşte sanki bu sebeple Cenâb-ı Hak, onlarla alay etmiş olur.
c- Hor ve hakir olmanın meydana gelmesi, istihzanın bir neticesidir. Buna göre, netice, o neticeyi meydana getiren sebeple ifâde edilerek istihzadan bahsedilmiş, ondan da horluk ve aşağılanma kastedilmiştir.
d- Allah'ın onlarla alay etmesi, münafıklar nasıl bu dünyada peygamber ve müminlerle karşılaştıklarında, gıyâblannda aksini yaptıkları bir tutum takınıyorlarsa, bunun gibi, Allah'ın da onlara bu dünyada, ahirette aksiyle hükmedeceği hükümlerini izhar etmesidir. Bu te'vil ise zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hak onlara dünya ahkâmını açıklarken, ahirette onların kötü bir akıbet ve büyük bir azaba duçar olacaklarını apaçık delillerle ortaya koymuştur. Bu sebeple bunda, Allah'ın bu dünyada beyan ettiği şeyin aksine bir durum yoktur. (Bu sebeple de bu bir istihza olmaz.)
e- Cenâb-ı Hak onlara, dünya ve ahirette, alay eden bir kimseye yapılan muamele ile muamele etmiştir. Dünyada bu muamelesi, Allah'ın, Resulünü, onların gizlemeye son derece çaba sarfettikleri sırlarına muttali kılmasıdır.
Ahiretteki muamelesi hakkında ise, Ibn Abbas (r.a.) şöyle elemiştir: "Müminler cennete, kâfirler de cehenneme girince, Allah, cennetten cehenneme, münafıkların bulunduğu tarafa bir kapı açar. Münafıklar bu kapının açıldığını görünce, cehennemden çıkmaya ve cennete yönelmeye başlarlar. Bu sırada cennetlikler de onları seyretmektedir. Onlar tam cennetin kapısına ulaştıklarında, işte o zaman kapı yüzlerine kapanır". İşte bu durum Cenâb-ı Hakktn;
"Ogiinah işleyenler iman edenlere gülerlerdi. Müminler onların yanından geçerken, kaş-göz

---

[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/45-46.
[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/46.
[128] Buhari, İman, 32 (1/16)

hareketlen yaparlardı. Ailelerine döndüklerindeyse, pürneşe dönerlerdi. Müminleri gördüklerinde: "Bun/ar muhakkak ki sapıktırlar" derlerdi. Halbuki onlar, müminlere gözcü olarak yoUanmamışlardı. İşte bugün de, iman edenler kâfirlere gülüyor"' (Mutaffifîn, 29-34) ayetlerinde bahsettiği durumdur ki, bu onlarla alay etmek demektir. **İkincisi:** Cenâb-ı Hak, niçin sözünü ondan önceki söze atfet-fetmeyip müstakil cümle olarak irad buyurmuştur?
Buna cevâbımız şudur: Çünkü bu cümle, edebî bakımdan gücün zirvesinde olan bir "müste'nef" cümledir. Bu müste'nef cümlede, Allah'ın istihzasının yanında onların istihzasının bir hiç mesabesinde olduğu; ve yine Cenâb-ı Hakk'ın, müminlerin intikamını almak ve müminleri, O'nun istihzası gibi bir istihza ile münafıklara cevap vermeye muhtaç bırakmadan, onlarla istihza etmeyi üzerine almış olduğu gibi manalar mevcuttur.
Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın sözüne "tıbâk" (denklik) teşkil etsin diye, ifadesi yerine denilmeli değil miyoi? Buna cevabımız şudur: lâfzt, istihzanın aralıklarla peyderpeyi meydana geldiğini ve yenilendiğini ifade eder. Bu da, Allah'ın onlara bir azabı olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak;
"Onlar her sene, bir ya da birkaç kez sınandıklarını görmüyorlar mı?" (Tevbe, 120 buyurmuştur. Ve yine, çoğu zaman münafıklar kendileri hakkında bir ayet inmesinden, böylece de sırlarının perdelerinin yırtılarak, sırlarının faş edileceği endişesinden hiç|bir zaman kurtulamamışlardır. Nitekim1 Cenâb-ı Hak;
'Münafıklar kendileri hakkında, kalblerinde olanı onlara haber veren bir sûrenin indirilmesinden korkarlar. De ki: Alay edin siz, Allah sizin korktuğunuz şeyi ortaya çıkaracaktır" (Tevbe. 64) buyurmuştur. 129[129]

Allah'ın Münafıklara Mühlet Vermesi

İkinci cevap: Bu, Cenâb-ı Hakk' "Ve taşkınlıkla-şaşkın şaşkın dolaşmalarına süre tanır" âyetidir. Keşşaf sahibi lafzıın, orduya, onu güçlendirip sayısını artıracak şeyler ilâve edildiği Arablann söylemiş olduğu ifâdesinden alındığını; yine: daha iyi hale getirecek şey mürekkebe katıldığında söylenilen sözünden alındığını; lâmbayı yağ ile, toprağı da gübre ile ıslâh söylenilen sözünden alındığını ve, şeytan vesvese verdiğinde söylenilen sözünden alın-ı söyleyerek ile ii' nin ayni mânaya geldiğini belirtmiştir. Bazıları da, 0nin kötü şeyler hakkında, nin de iyi şeyler hakkında kullanıldığını şierdir. Nitekim Cenâb-ı Hak:
Onlar sanıyorlar mı ki Biz onlara verdiğimiz mal ve oğullar İle..." 55) buyurmuştur. Kimileri, ayette -Uî sözünün, Ömrü uzatmak ne ve mühlet tanımak anlamlarına gelen ii den geldiğini iddia etmişlerdir, ckfca iki bakımdan hatalıdır.
Birincisi: İbn-i Kesir ve İbnMuhaysm'in, yerine oku-ve Nâft'ın Kardeşleri ise onları sapık srater"{Aıraf.202)âyetindeki lâfzını faii şeklinde okuması, bu tatonj kelimesinden değil de Alifî lâfzından geldiğine1 delâlet eder.
İkincisi: Mühlet vermek anlamına gelen "süre tanıdı" fiilinin lâm harf-i cerriyle kullanılması gibi, o da lâm harf-i cerriyle, kullanılır. 130[130]

Mu'tezile'ye Göre Mühletin Manası

Mu'tezile; "Birçok sebepten dolayı, bu ayetin manasını zahirine hamletmek mümkün değildir" demiştir.
Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın (Arat, 202)âyetidir. Cenâb-ı Hak, bu "ğayy" onların kardeşlerine nisbet etmiştir. O halde Allah'a nisbet edilmesi nasıl mümkün olur?
İkincisi: Cenâb-ı Hak, bu azgınlıktan ötürü onları kınamıştır. Şayet bu tuğyan Allah'ın fiili olsaydı, onları bu fiil sebebiyle nasıl kınardı?
Üçüncüsü: Şayet bu, Cenâb-ı Hakk'ın fiili olsaydı, peygamberlik müessesesi ve Kur'an batıl olurdu. Bu sebeple de, Kur'an'ın tefsiriyle meşgul olmak, anlamsız bir şey olurdu.

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/47-48.
130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/49.

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hak, sözü tuğyan" onlara nisbet etmiştir. Eğer bu, Allah'tan olsaydı, onu onlara nisbet etmezdi. Böylece, tuğyanın, Allah tarafından yaratılmadığını belirtmek için, bu fiili onlara nisbet ettiği ortaya çıkmıştır. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak, "medd" şeytanlara isnâd edince (A'mt, 202 âyeti), "el-ğayy" lafzını mutlak zikrederek, herhangi bir nisbet ile kayıtlamamıştır. 131[131]

Râzî'nin İzahı

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki, âyetinin te'vili şudur:

Birincisi: Ka'bîve Ebû Müslim b. Yahya el-İsfehanî'nin te'vilidir ki, bu tevit şöyledir: Cenâb-ı Hak müminlere bahşettiği lütuflarını münafıklara vermeyip, onları, küfürleri ve küfürde ısrar etmeleri sebebiyle yapayalnız bırakınca, onların kalbleri, zulmeti gittikçe artarak karanlıklar içinde kaldı; müminlerin kalblerinde de nûr arttığı için, bu artma işini Cenâb-ı Hak "meded - yardım" diye adlandırdı ve onu kendisine nisbet etti. Çünkü bu, Allah'ın müminlere muamelesinin bir neticesidir.

İkincisi: Bu "medd'"m, onlara zulmün ve zorlamanın olmadığına hamlolunmasıdtr. Nitekim bir kaide olarak,"Sefihe yasak konulmadığı zaman da, o emre uymakla yükümlüdür" denildiği gibi.

Üçüncüsü: Şeytanın fiilinin de, Allah'a isnâd edilmesidir. Çü ,kü şeytanın fiili, Cenâb-ı Hakk'ın o şeytana imkân vermesi, onu o fiile muktedir kılması ve onun kullarını kışkırtmasına mani olmaması ile tahakkuk etmiştir.

Dördüncüsü: Cübbâî'nin söylediği görüştür. Buna göre o, lâfzını şöyle yorumlamıştır: Allah onların Ömürlerini uzattı, sonra onlar buna rağmen taşkınlıklarında şaşkın şaşkın dolaşmışlardır.

Bu yorum iki yönden zayıftır.

a) Çünkü biz -u. lâfzının, lügat itibariyle, "ömrü uzatmak"mânasına alınmasının uygun olmadığını açıklamıştık.

b) Farzedelim ki böyle bir mana doğru olsun. Ancak bu da Cenâb-ı Hakk'ın, taşkınlıklarında şaşkın şaşkın dolaşmaları için ömürlerini uzatmış olduğunu ifade eder, ki bu da, problem çıkarmıştır.

Kadî Abdulcebbâr, bunu şu şekilde cevaplamıştır: Allah onların ömürlerini tuğyanda olmaları için uzatmamıştır. Bundan maksat, bu değildir. Aksine maksat, Cenâb-ı Hakkın onları itaat etmeleri için geri bırakması ve, lûtfetmesidir. Ne var ki, onlar ancak şaşkın şaşkın dolaşmayı tercih

Bu konudaki söz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah onların kalb-mühürledi" (Bakara.7) âyetinde geçmişti. Aynı şeyleri tekrarlamada, bir yoktur. Bil ki, küfüre iyice dalmak ve isyanda haddi aşmaktır. Cenab-ı Hak, yükselince..."(Hakka.11) tur, yani, sular haddini iyice aşınca... Yine)' git çünkü o, haddini (Nâziat. 17) buyurmuştur; yani, israf etti, ; teri gitti.. "Tuğyan" lafzını Zeydb. Ali şeklinde de okumuştur her iki şekil de, dilde carî olan birer kullanımdır. Meselâ, mak"gibi.. Ayetteki kelimesi ise, âmâ ve kör olma gibidir. kelimesininlifade ettiği körlük,|hem bakışta hem de fikirdeki kör- nun ifâdesi ise, sadece fikirdeki körlüğü gösterir ki, bu da nıık ve tereddüt içinde bulunmak, nereye yöneleceğini bilememektir. 132[132]

Hidayeti Bırakıp Dalâleti Satın Alanlar

"İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almışlardır. Ancak onların ticareti kâr etmemiştir. Onlar doğruya da ulaşamamışlardır"
(Bakara, 16).

Hidayet mukabilinde sapıklığı satın almak, o sapıklığı hidayete tercih «mek ve onu hidayetle

---

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/49-50.

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/50-51.

değiştirmektir. Şayet, "Onlar hidayette olmadıkları -.aide, nasıl hidayet mukabilinde sapıklığı satın almışlardır?" denilirse, biz deriz ki: Onlar, bu hidayeti elde etmeleri mümkün olduğu için, sanki bu ayet ellerindeymiş gibi kabul edilmişlerdir. Onlar, bu hidayeti terkederek sapıklığa yönelince, böylece hidâyete karşılık sapıklığı satın almışlardır. zulüm, doğrudan ayrılma, ve hidâyete erememe (hidayeti yitirme) -analarını ifade eder. Bu sebeple, dinde doğru olan şeyden çıkmak anlamını fade için, "istiare" yoluyla kullanılmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın "Onların ticaretleri kâr etmedV'ayetinin manası ise, "onlar ticaretlerinde kâr sağlayamadılar" cemektir.

Burada iki sual bulunmaktadır:

Birinci sual: Zarar etme işi, ticaret yapanlara ait olduğu halde, niçin ticaretin kendisine isnad edilmiştir?

Bunun cevabı şudur: Bu terkîb isnâd-ı mecazî bir terkiböir. Bü tür isnâd ise, fiilin gerçek failine değil de, fiilin kendisiyle ilgisi bulunan şeylere isnâd edilmesidir.. Meselâ, ticaret ile müşteri arasındaki ilgi gibi.

İkinci sual: Farzet ki, hidayet karşılığında sapıklığı satın almak, değiştirmek manasında mecaz olarak gelmiştir. Ama "kazanç" ve " ticaret" kelimelerinin aynı yerde getirilmelerinin manası nedir? Halbuki burada, gerçek anlamda bir alış-veriş olmamıştır?

Buna cevâbımız şudur: Bu mecaz işini kuvvetlendiren ve onu güzelleştiren bir başka husustur. Nitekim şair

"Kerkenez kuşunun karakargaya galibgeliprpnun yuvasmda yuva yaptığını görünce, (bundan dolayı) kalbim heyecanlandı (bir iç geçirdim)" demiştir.

Şair, burada, saçların ağarmasını (ihtiyarlık) kerkenez kuşuna; siyah saçlarını ise, kara kargaya benzetince, bunun hemen peşinden, bununla ilgili olan "yuva yapmak" ve "yuva"kelimelerini getirmiştir. Burada da böyledir; Cenâb-ı Hak, "satın alma" lafzını zikredince, onların zarar ettiklerini temsil ve alışverişlerinin hakikatini tasvir etmek için, bu alışverişe benzeyen ve onunla ilgili şeyi de peşinden getirdi.

Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar hidâyete erme~nişlerdir " sözüne gelince, bunun manası şudur: Ticâret erbabının ticaretlerinden iki şeyi elde etmek isterler: Sermayeyi korumak ve kâr elde etmektir. Bu münafıklarsa, her ikisini de kaybetmişlerdir, çünkü onların sermayeleri her türlü engelden uzak olan akıllandır. Onlar, bu sapıklıklara inanınca,onların elde ettikleri bu bozuk inançları gerçek inancı araştırmalarına mani olmuştur. Katâde şöyle demiştir: "Münafıklar, hidayetten sapıklığa, taatten ma'siyete, birlikten (cemaat) bölünmeye, emniyetten korkuya ve sünnetten bid'ate geçmişlerdir." Allah en iyisini bilendir.

"Onların durumu, bir ateş yakmış olan kimsenin haline benzer: O ateş, onun etraûnı aydınlatınca, Allah onların nurlarını giderir de, on/an, hiçbir şey görmez oldukları karanlıklar İçinde bırakır" (Bakara, 17). 133[133]

Mesel Getirmenin Gayesi

Bu âyet-i kerimenin lafızlarını tefsire girmeden önce, iki şey hakkında konuşacağız.

Birincisi: Meselden maksat, kalbferde, bir şeyi yalnız başına nitelemenin meydana getiremiyeceği tesiri meydana getirmektir. Bu böyledir, çünkü nesel getirmekten amaç, gizli olanı açık olana; görünürde olmayanı

görünürde bulunana benzetmektir. Böylece o şeyin mahiyetine daha sağlamar şekilde vâkıf olunur ve hisler akla mutabık olur. Bu ise, en güzel izah Görmüyor musun, iman etmeye teşvik etmek darb-ı meselden soyutlanmış olarak yapıldığında, bunun kalblerde meydana getireceği tesir, onul nura benzetiImesiyle meydana gelecek olan tesirden daha azdır. Hiçbir benzetme yapmaksızın küfürden nefret ettirmenin akıllarda uyandıracağı, küfrü zulmete, yani karanlığa benzeterek akıllarda uyandırılacak olan çirkinlik kadar kuvvetli olamaz.. Herhangi bir şeyin zayıflığını haber verip, bu zayıflığını örümcek ağına benzeterek bildirmek: onun

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/52-53.

zayıflığını
herhangi bir şeye behzetmeksizin bildirmekten daha beliğ ve müessirdir. İşte sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, her şeyi apaçık anlatan kitabında ve diğer alarında çokça mesel îrad etmiştir. Nitekim O; "İşte biz bu meselleri isanlara getiriyoruz" (Ankebût. 43) buyurmuştur. Incil'in sûrelerinden birisi de, "Meseller sûresi" dir. Bu ayette birkaç mesele vardır. 134[134]

Meselin Manası

Arabça'da "mesel" "misi" manasınadır. Buna da, "nazır", yani benzer, eş denilir. Nasıl ki ve denilirse, ayni şekilde ve de denilir. Buradan hareket edilerek, halk arasında yayılan ve biri öbürüne benzetilen sözlere mesel denilmiştir. Ancak bir sözün "mesel" atabilmesinin şartı, onda bazı bakımdan tuhaflık ve ilginçliklerin bulunmasıdır. 135[135]

Yanındaki Işıktan İstifade Edemeyenler

Allahü Teâlâ, münafıkların gerçek sıfatlarını ortaya koyunca bunu, daha iyi beyân etmek ve açıklamak için, bunun hemen peşinden iki mesel rad etmiştir.
Bunlardan birinci mesel: Bu mesel, söz konusu ayetteki meseldir. Bu "mesel" de izah edilmesi gereken bazı noktalar bulunmaktadır:
a- Münafıkda nur olmadığı halde, onu, kendisine bir nûr verilen, sonra da bu nûr kendisinden alınan kimseye benzetmenin vechi, dayanağı nedir?
b- Ateş yakan kimse, ateşi yakıyor; ateş birazcık aydınlatınca, onun hem ateşinden hem de ışığından istifade ediyor, sonra da bundan mahrum oluyor... Münafığa gelince, onun kesinlikle imandan istifade etmesi söz konusu değildir. O halde, bu benzetmeyi nasıl izah edebiliriz?
c- Ateşi yakan kimse, kendisine bir aydınlık sağlamak istemiştir; oysa ki Allâhu Teâla onun ışığını yok etmiş ve onu karanlıklar içinde bırakmıştır. Ama münafık hiçbir hayır elde etmemiş, münafık için söz konusu olan hayal kırıklığı ve şaşkınlık ise, ancak kendinden dolayı meydana gelmiştir. O halde, buradaki benzetmenin ortak yönü nedir? 136[136]

Bu meselin Ortaya Çıkardığı Sorulara Razi'nin Cevabı

Birinci Cevap:

Buna şöyle cevap veririz: Alimler, benzetmenin niteliği hususu şeyler zikretmektedirler:
1) Sûddi şöyle der: Bazı insanlar Hz.Peygamber (s.a.s) M geldiğinde İslâm'a girmiş, sonra da münafık olmuşlardır. O halde teşbih son derece doğrudur, çünkü o münafıklar ilkin iman etmeleri s bir nûr elde etmişler, sonra da nifaklarından dolayı ikinci kez kaybetmişler, böylece de çok büyük bir şaşkınlık içine düşmüşler din hususundaki şaşkınlıktan daha büyük şaşkınlık yoktur. Bunun karanlıktan dolayı yolunu şaşıran dünyevi bakımdan az bir zarara gi din konusunda şaşıran kimse ise, kendisini ahirette nihayetsiz v€ olarak zarara duçar etmiş olur.

İkinci Cevap:

2) Şayet Sûddî'nin söylediği bu söz doğru kabul edilmez de onların başından beri münafık oldukları söytenilirse, burada Hasan Basrfnin söylemiş olduğu başka bir tevit söz konusu olur. Bu tevil de şudur: Onlar müslüman olduklarını açıklayınca, böylece kanlarını koruma, mallarının ganimet olarak alınmasını ve çocuklarının esir edilmesini önleme başarısını elde etmişler, cihadlarda elde edilen ganimet mallarından ve müslümanlara tatbik edilen diğer hükümlerden de faydalanmışlardır. Bu ise, iman nurlarından bir nûr sayılır. Bu, devamlı olan bir azaba nisbetle az bir zaman ifade edince, Allah onların halini, ışığından çok az istifade eden, sonra da çekilip elinden alınan, böylece de, bu nurun peşinden gelen, karanlıktan dolayı şaşkınlığı ve nayal kırıklığı devam eden bir ateş yakan kimsenin haline benzetmiştir. Böylece, onun bu dünyadaki azıcık faydalanması hali nura; ahiretteki zararının büyüklüğü de zulmete, karanlığa teşbih edilmiştir.

---

[134][134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/53.
[135][135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/53.
[136][136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/53-54.

Üçüncü Cevap:

3) Şöyle dememiz de mümkündür: Teşbihin ortak tarafı, münafığın nurunun bulunması değildir; tam aksine, münafığın, bu ateş yakan kimseye benzetilmesinin illeti şudur: Ateş yakan kimsenin ışığı gidince şaşırır. Bir nûr, bir ışık içinde bulunan, sonra da ışığı elinden alınan kimsenin şaşkınlığı; devamlı karanlık içinde yol alan kimsenin şaşkınlığından daha fazladır. Ancak Cenâb-ı Hak, onu bu yoğun karanlıkla nitelendirilmesinin doğru olması için, ateş yakan kimse için bir ışık zikretti; yoksa burada "vech-işebeh", nûr ve zulmetin bir arada bulunması değildir.

Dördüncü Cevap:

4) Münafıkların ifade ettikleri şey, bu söylediklerinin, kendisinden istifade acilen nûr olduğu vehmini verir. Nurun gitmesi ise, münafığın arkadaşlarına açıladığı küfür ve nifak vehmini verir. Bunu söyleyen kimse, bu meseli, Cenab-ı Hakk'ın: "İman edenlerle karşılaştıklarında, biz iman ettik derler; şeytanlanyla kaşbaşa kaldtklanndaysa, biz sizinle beraberiz derler"{Bakara, 14) ayetine, atfetmişlerdir. Buna göre kelimesi, münafıkların sözlerinin, gitmesi de, münafıkların kâfirlere sözlerinin meselidir. Şayet, münafık, bu inancın aksini gizlemesine rağmen, "biz" dediğinde, onun iman hakkında söylediği bu söz, nasıl nurun misali, olabilir? denilirse, biz deriz ki, şayet o münafık bu sözüne hem inancını de o inanca göre amelini katarsa, kendisi için nurunu tamamlamış olur. böyle yapmazsa, nuru tam olmaz. Onun sırf bu sözü (inandık sözü) nûr diye adlandırılmıştır, çünkü bu "inandık" sözü, o kendi başına gerçek ar sözdür.

Beşinci Cevap:

5) Ateşin tutuşturulmasının münafığın iman kelimesini izhar etmesinden ibaret olması da caizdir. Allah-ü Teâlâ buna nûr adı vermiştir; çünkü münafık,[müminler arasında dışını süsler ve böylece söz sayesinde medhedilmiş olur. Sonra Cenâb-ı Hak, peygamber've müminlere münafığın durumunun gerçek yüzünü bildirerek, münafığın perdesini kaldırır ve nurunu giderir. Ondan sudur eden iman isminin yerine, nifak ortaya çıkmış olur da, böylece içinde hiç bir şey göremeyeceği koyu karanlıklar içine düşmüş olur. Çünkü daha önce sahip olduğu nûr, Allah'ın, onların İç yüzlerini ortaya koymasıyla yok olup gitmiştir.

Altıncı Cevap:

6) Onlar hidayet mukabilinde sapıklığı satın almakla nitelenince, Cenâb-ı Hak bunun peşinden, onların sattıkları hidayetlerini, ateş yakan kimsenin etrafını aydınlatan ateşe (nâra); satın aldıkları ve böylece de kalblerini mühürlediği "sapıklığı" da, Allah'ın onların nurunu gidermesine ve onları karanlıklar içerisinde bırakmasına benzetmek için bu temsili getirmiş olabilir.

Yedinci Cevap:

7) Burada ateş yakanın, Cenâb-ı Hakk'ın razı olmadığı bir ateşi yakmış olması da muhtemeldir. Bundan maksat, münafıkların kızıştırmaya çalıştıkları fitneyi bu ateşe teşbih etmektir. Çünkü münafıkların tahrik etmeye çalıştıkları bu fitne, çok uzun ömürlü olamamıştır. Cenâb-ı Hakk'ın

"Her ne zaman harbin ateşini tutuşturdularsa, Allah bu ateşi söndürmüştür" (Maide, 64) sözüne kulak vermez misin?

Sekizinci Cevap

8) Said b.Cübeyr, bu ayet, "yahudîlerin ve onların Hz.Peygamber'in zuhurunu gözlemeleri ve onların bu peygamber vasıtasıyla müşrik Arablara galib gelme beklentileri hakkında nazil olmuştur. Hz.Peygamber gönderilince onlar, O'nun nübüvvetini kabul etmemişlerdir. Böylece onların, Hz.Muhammed'i bekleyişleri "ateş tutuşturmak" gibi; onların, Hz.Peygamberin ortaya çıkmasından sonra O'nu inkâr etmeleri de, bu nurun gitmesi gibi olmuştur" demiştir. [137][137]

---

[137][137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/54-56.

İmanın Nura, İnkârın Karanlığa Benzetilmesi

İmanın nura, küfrün ise zulmete benzetilmesi hususu, Allah'ın kitabında çokça yer almaktadır. Buradaki "vech-İ şebeh" şudur: "Nur" delillere ulaştırmada, faydalı yolları elde etmede ve şaşkınlığı yok etme konusunda en etkili olan şeydir. Bu ise, din hususunda, imanın halidir. Böylece, din konusunda şaşkınlıkları gidermede ve menfaatleri temin etmede en mükemmel olan şey, dünyada en güzel olan şeye, yani nura benzetilmiştir.

Küfrün zulmete benzetilmesi hususundaki hüküm de aynıdır. Çünkü, girilmesi gereken yoldan sapmış olan kimse için, zulmetten daha büyük bir mahrumiyet ve şaşkınlık olamaz.

Dinî hususta da, menfilikte küfürden daha büyük bir şey yoktur. İşte böylece Cenâb-ı Hak, onlardan birini diğerine teşbih etmiştir. Bu ayetin genel mefhûmu hakkında söylenen söz işte bundan ibarettir. Burada geriye, teferruata dair birtakım sual ve bunlara verilen cevaplar kalmıştır. 138[138]

Mezkur Benzetmenin Ortaya Çıkardığı Suallere Cevaplar

Birinci sual ve cevabı: Ateş yakan kişi, Cenâb-ı Hakk'ın "Onların durumu, bir ateş yakan kimsenin durumu gibidir " (Bakara, 17) ayeti, münafıkların meselinin, ateş yakanın durumuna benzetilmesini iktiza eder. Ama, münafığın ve ateş yakanın meseli nedir ki, böylece bunlardan biri diğerine teşbih edilebilsin?

Buna cevabımız şudur: Mesel kelimesi, kendisinde bir gariblik ve bir tuhaflık bulunan bir olay veya nitelik için istiare yoluyla kullanılır. Buna göre, derken, sanki şöyle denilmek istenmiştir:

"Onların şaşırtıcı kıssaları, âteş yakan kimsenin kıssası gibidir." Cenâb-ı Hakk'ın;

Muttakilere va'dolunan cennetin kıssası..." (Muhammed, 15)ayeti de böyledir. Yani, sana bahsettiğimiz hayranlık uyandıran şeylerde, hayranlık uyandıran cennetin kıssası vardır, demektir.

Yine "En yüce mesel Allah'ındır" (Nahl, 60) ayeti de böyledir. Yani, O'nun azamet ve celal vasıfları, demektir.

"Onların Tevrat'taki vasfi, (Feth, 29) ayeti de böyledir. Yani, onların şaşılacak durumları ve vasıfları demektir. "Mesel" de garabet mânası olunca] Arablar Falanca yok mu, o hayır ve serde bir misaldir" diyerek, mesel'den, durumu şaşırtıcı olan şey hakkında kullanılan sıfat anlamını türetmişlerdir.

İkinci sual: Cem'in Müfred'e Benzetilmesinin İzahı

'Topluluk ferde nasıl benzetilebiImiştir?"

Böyle bir soruya birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

a- Cenâb-ı Hakk'ın "Dalanlar gibi, siz de daldınız " (Tevbe, 69) ayetinde olduğu gibi, Arapça'da yerine getirmek caizdir. Çünkü her ma'rife cümlenin vasfına, bir cümleyi bağlamak için gelmiştir. Bir de o, Arabça'da çok kullanılır. Ayrıca sılasıyla kullanıldığında söz uzadığı için, hafifletilmeye elverişli bir kelime olmuştur. Bu sebepten dolayı onun ya'sını, kesresini hazfederek kullandılar. Öyle ki, ism-i fail ve ism-i mefüllerde sırf bir ıjh şekline soktular.

b- Ateş yakanların cinsinin murad edilmesi; veya ateş yakan topluluğun ve gurubun kastedilmesidir.

c- Bu görüş, en kuvvetli olanıdır; çünkü münafıkların bizzat kendileri, ateş yakan kimsenin bizzat kendisine benzetilmem iştir ki, bundan topluluğun tek bir kişiye teşbihi gereksin... Burada, münafıkların kıssası, ateş yakanın kıssasına benzetilmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın

"Tevrat'ı yüklenip de sonra onu taşımayanların durumu, eşeğin durumu gİbİdİr"(Cuma, 5),

---

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/57.

"Sana, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimsenin bakması gfbî bakarlar" (Muhammet), 20) ayetleridir.
d- Ayetten kastedilen mana, Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra da sizi bebek olarak dünyaya çıkaran O'dur" (Gâflr, 67) sözünün manası nasıl "sizden her birinizi demek ise, bunun gibi burada da kastedilen, "onlardan her birinin meseli.." dir.

Üçüncü sual: Yakmak, Ateş, Aydınlatmak ve Nur Nedir?

Buna şöyle cevap veririz: Ateşin yanması, onun parlaması ve alevinin yükselmesi demektir. Nâr, yani ateşe gelince, bu latîf, aydınlatıcı, sıcak ve yakıcı bir cevherdir. Bunun iştikakı ise, bir şey uzaklaşıp kaçtığı zaman söylenen fiilindendir. Çünkü ateşte, bir hareket ve bir kaynaşma vardır, "Nur" (ışık) da bu kökten neşet etmiştir. Ki, bu ateşin ışığı, onun ziyası demektir. Alâmet anlamına gelen "menâr" üzerinde ezan okunan şeye ad olarak verilen "menare" kelimeleri de ayni köktendir. Üzerine kandil konulan şeye de "menâre" denilir. Bedeni temizlediği için sabun çiçeğine, beyaz çiçeğe ad olarak verilen kelimesi de bu köktendir. kelimesi ise, aşırı aydınlatmayı ifade eder. Bunun doğru olduğunu gösteren delil ise, şu ayettir:
"O, güneşi bir ziya, ayı da bir nûr kılandır" (Yunus, 5) fiili hem, lâzım (geçişsiz) hem de müteaddî (geçişli) olarak kullanılabilir.
"Ay karanlığı ısıttı" ve, lâzım olarak da aydınlandı anlamında dersin, sair sovle demiştir:
"Onların asalet ve şerefleri onlar için, gecelerin karanlıklarını aydınlattı; öyle ki, akîk taşını delen kimse, bu ışıkta, bu taşları ipe dizebildi..." "Havi" ise, o şeye bitişik olan, demektir. "O, onun etrafını ve havalisini dolaştı" dersin. Dönüp geçtiği için, seneye de "havi" denilir. demek ahdinden dündü; demek de, rengi değişti anlamına gelir. de, hakkın bir şahıstan başka bir şahsa geçmesi demektir. daha önce istemediği halde, bir işi yapmak istemektir. ise, gözün kayması; de,' değişmek demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar oradan ayrılmak istemezler" (Kehf,108) buyurmuştur. "Zulmet", aydınlanabilen şeyde "nûr"un, ışığın olmamasıdır.
Esasen Arabca'da zulmet, noksanlıktan ibarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak,
"Bu iki bahçe mahsulünü vermiş, bundan bir şeyi eksik bırakmamıştı" (Kehf, 33) buyurmuştur; yani noksanlaştırmadı.. Bir darb-ı meselde de "Babasına benzeyen zulmetmemiştir" yani babaya benzemenin hakkını, noksanlaştırmayıp, tam vermiştir. Çok hızlıca eksildiği için, kara da ve dişin minesine, onun parlaklığı ve saflığına da, kara benzeterek, yine denilmiştir.

Dördüncü Suâl ve Cevabı Fiili Lâzım ve Müteaddî Olabilir

"Ayette geçen fiili, geçişli midir, geçişsiz mi?
Buna cevabımız: "Her ikisi de uygundur; şeklinde olur. Çünkü "Ateş kendi kendine aydınlandı" "Ateş başkasını aydınlattı denilir. Çünkü birşey kendi kendine karardı, ve "Bir şeyi kararttı" denilmektedir. Burada, doğruya en yakın olan, föri kelimesinin geçişli olmasıdır. lafzına isnad edilerek, geçişsiz olması da muhtemeldir. Fiilin müennes gelmesi ise, manaya hamledilmesi sebebiyledir; çünkü ateş yakan kimsenin etrafı, yerler ve eşya manasınadır. (Yerler ve eşya da çoğul kelime olduklarından fiil müennes gelmiştir). İbn Ebî Able'nin, kelimesi yerine okuması da bu görüşü kuvvetlendirir.

Beşinci sual ve cevabı: Neden Ziya Değil de Nûr Kelimesi Kullanıldı?

Cenâb-ı Hakk'ın sözünden ötürü, "keşke denilseydi".
Bu soruya şu şekilde cevap veririz: Nûr kelimesini getirmek, daha beliğdir. Çünkü tjîjol» kelimesinde, mâna fazlalığına dair bir delâlet vardır. Şayet Cenâb-ı Hak, "Allah onların ziyâlannugötürdü"demiş olsaydı,
bu söz kemâl derecesinin gittiği,, geriye nûr diye isimlendirilen bir şeyin kaldığı vehmini

verirdi. Halbuki buradaki maksat, onların nurunun tamamiyle gittiğini göstermektir. Cenâb-ı Hakkın, bunun peşinden "Onları, içinde hiçbir şey göremiyecekleri, karanlıklar İçinde bıraktı" ayetini nasıl getirdiğini görmüyor musun? Yine nurun yokluğundan ibaret iken, Cenâb-ı Hakk'ın onu nasıl çoğul ouifa getirdiğine, nasıl belirsiz kıldığına ve nasıl, onun sırf zulüm olduğunu gösteren, "görmüyorlar" sözünü onun peşinden getirdiğine bakmaz mısın?

Altıncı Sual ve Cevabı: Niçin Değil de Kullanıldı?

Niçin Cenâb-ı Hak, demedi de, bunun yerine dedi? Buna cevabımız şudur: ile arasındaki fark şudur: lâfzının mânası, "onu izâle etti ve onu götürdü, gidici kıldı" nin mânası ise, "onunla beraber gitti"dir; buna göre nin mânası (beraberinde) demektir. Sultan malını yanına alıp, beraberinde götürdüğünde denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onu yanlarına alıp götürdüklerinde" (Yusuf, 16) "O zaman, her ilâh kendi yarattığını yanma alırdı (Müminun, 91) buyurmuştur. Buna göre mana, Allah onların nurunu aldı ve tutup salıvermedi"dir. "Allah'ın tutacagı şeyi ondan sonra salıverecek yoktur"
(Fatır, 2). Bu ifâde (götürdü) fiilini ifâde ettiğinden daha etkitidirjbeliğdir. Yemanî ise, ifâdesini şeklinde okumuştur.

Yedinci Sual ve Cevabı: fiili, bazan ef 'âl-i kulûb şeklinde kullanılır.

Cenâb-ı Hakk'ın sözünün manası nedir? Buna cevabımız şudur: fiili bir mefûl aldığı zaman (attı, çıkardı); iki mefûl aldtğı zaman (kıldı, - i haline getirdi, - e dönüştürdü) mânasına gelir;
Bu ikinci manasıyla "efâl-i kulûb" (kalbe ait fiiller) sınıfına dahil olur. Cenâb-ı Hakk'ın, sözü, işte bu mânadadır. Bu ifâdenin aslı (onlar karanlıklar içindedir) dir. Sonra bu cümlenin üzerine fiili gelerek, her iki cüzü de nasbetmiştir.

Sekizinci sual fiilinin met'ünlerinden biri neden hazfedildi? Metruk ile menvî arasındaki fark

'un iki mefûlûnden biri, niçin hazfedilmiştir? Buna cevabı mız şudur: Bu hazif, hazfedilip de niyette gözetilen şey cinsinden değil de, sanki fiil hiç müteaddî (geçişli) değilmiş gibi, bırakılan ve hatıra getirilmeyen sevlkabîlindendir.
'Onlar sağır, dilsiz vejkördürler. Bu sebeple, geri dönemezler" (Bakara, 18).
Münafıklar işitiyor, konuşuyor ve görüyor oldukları için bu ayeti hakiki, yani maddî cihete hamletmek imkansızdır. Bu sebeple, son derece inatçı olup, Kur'an'dan ve Hz.Peygamber(a.s,)'İn izhar ettiği delil ve mucizelerden yüz çevirdikleri için sağırlara benzetildiklerini düşünmek gerekir. Bu münafıklar duymadıkları için cevab da verememişlerdir. Bundan dolayı Cenab-ı Hak, onları dilsiz kabul etmiştir.
Delillerden faydalanmadıkları, hakikat yolunu göremedikleri için de onlar kör sayılmışlardır. 139[139]

Nifaklarından Dönemeyişleri

Allah Teâla'nın ifadesine gelince bunda birkaç husus vardır:
Birincisi: Bu, "Onlar, yukarıda bahsi geçen durumdan dönemezler." demektir. O şey de, kendisine sımsıkı sarıldıkları nifaklarıdır. Ona sımsıkı sarıldıkları için, Hak Teala, onları bu sıfatlarla nitelendirmiştir. Böylece bu, onların ömür boyu nifaklarına devam edeceklerine bir delil oldu.
İkincisi: "Onlar, hidayeti satıp delaleti aldıktan sonra hidayete dönmeyecekler," demektir.
Üçüncüsü: Cenab-ı Hak, onları, oldukları yerden ayrılamayan, çivilenip kalan, ileri mi

---

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/57-61.

gideceklerini,geri mi duracaklarını bilemeyen ve başlangıç noktasına nasıl döneceklerini şaşıran kimseler durumunda mütalâa etmiştir.140[140]

Münafık Kulağını Tıkamakla Yıldırımdan Korunacağını Sanır

karanlıklar gök gürültüsü ve şimşek vardır. Onlar ölüm korkusu İle, yıldırımlardan dolayı parmaklarını kulaklarına tıkarlar." "Allah kâfirleri çepeçevre kuşatandır. O şimşek nerdeyse gözlerini alacak. Onları aydınlatınca, onun ışığında yürürler. Başlarına karanlık çökünce ise dikilip(kalırlar. Allah dileseydi onların) işitmelerini ve gözlerini giderirdi. Hiç şüphesiz Cenab-ı Allah herşeye hakkıyla kadirdir"
(Bakara, 19-20). Bu, münafıklar için irad edilmiş ikinci meseldir. Bu benzetme birkaç yöndendir: 141[141]

Mezkur Benzetmenin Tahlili

Birincisi: Kendisinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek bulunan bulut meydana gelip, bunun karanlığı ile gecenin karanlığı, yıldırımların üzerlerine düştüğü esnada yağmurun karanlığı ile birleşince, ölüm korkusu ile yıldırımlardan dolayı parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Bir de şimşek onların neredeyse gözlerini alıp, böylece onları aydınlatınca, onlar şimşeğin ışığında yürürler. Işık kaybolduğunda onlar zifiri bir karanlık içinde kalırlar ve şaşkın bir vaziyette kalakalırlar. Çünkü bu üç karanlık içinde, kendisine şimşek isabet eden, sonra kendisinden şimşeğin ışığı kaybolan kimsenin şaşkınlığı artar, bu karanlık onun gözünde büyür ve devamlı karanlıkta kalan kimseye göre, bu durum onun için bir meziyet olur, işte böylece Cenâb-ı Allah, münafıkları, dinî husustaki cehaletleri ve şaşkınlıkları bakımından, ayette vasıfları zikredilen kimselere benzetmiştir. Çünkü o münafıklar da, hiçbir yolu görmüyor ve hakkı bulamıyorlardı.
İkincisi; Yağmur, her nekadar faydalı birşey ise de, zarar veren durumlarla ve bu şekilde meydana gelince faydası kalmaz. Aynı şekilde, eğer münafığın kalbi imanına uygun olsaydı, imanını izhâr etmesi, kendisine fayda verirdi. Münafığın ihlâsı olmayıp içinde nifak olunca bu imanı izhar, dini bakımdan zararlı olmuştur.
Üçüncüsü: Yıldırımlarla beraber bu işler başına gelen kimse, parmaklarını kulaklarına tıkamanın kendisini bundan kurtaracağını zanneder. Bu ise onu, Cenâb-ı Allah'ın onun için irade ettiği helak ve ölümden Kurtarmaz. Örflerde bu hususun böyle olduğu sabit oludıtfu için Allah Teala, - ş hakikatte böyle olmadığı halde- mü'minlere izhâr ettikleri imanın kendilerine fayda vereceğini zannettiklerinden dolayı, münafıkların durumunu ayette anlatılan duruma benzetmiştir.
Dördüncüsü: Münafıkların âdeti, ölüm ve öldürülmekten kaçmak için z nada katılmamadır. İşte bu sebeble Allah Teala, bu hususta onların durumunu, başına bu işler gelen ve parmaklarını kulaklarına tıkayarak bunları şaşından atacağını zanneden kimsenin durumuna benzetmiştir.
Beşincisi: Kulaklarına parmaklarını tıkayan bu kimseler, her ne kadar o anda ölümden kurtulsalar da, ölüm ve helak onların peşindedir. Onların ölümden kurtulmaları mümkün değildir. Aynı şekilde, içine daldıkları nifaktaki durumları münafıkları cehennemin azabından kurtaramayacaktır.
Altıncısı: Durumu böyle olan kimse, hertürlü karanlık ve korku bir araya geldiği için, şaşkınlıkta zirveye ulaşmıştır. Münafıklarda da dini meselelerde şaşkınlığın, dünyevi meselelerde ise korkunun doruk noktası meydana gelmiştir. Çünkü münafık her zaman, içyüzüne vâkıf olunduğunda öldürüleceği korkusu ile yaşar. Böylece nifakı ile birlikte bu endişe, daima onun kalbinde bulunur. .

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/62.
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/62.

Yedincisi: âyetteki "Sayyib"den, Allah'ın maksadı, iman ve Kur'an; "karanlıklar", "gök gürültüsü" ve şimşekten maksadı ise münafıklara zor gelen şeylerdir. Bunlar da namaz, oruç, makam-mevkiyi terk, ana babayla cihad etmek, eski dinlerini terketmek ve, Hz.Muhammed (s.a.s.)'e uymaya son derece karşı olmalarına rağmen, ona uymak gibi zor mükellefiyetlerdir. En faydalı şey olan sağanak yağmurdan, beraberindeki zararlı şeylerden dolayı, insanların son derece sakınmaları gibi, münafıklar da, kendisinde bu güç mükellefiyetler bulunduğu İçin iman ve Kur'an'dan aynı şekilde sakınmışlardır.
Cenab-ı Allah'ın "o, onları aydınlatınca onun ışığında yürürler " sözünden maksadı, "onlar için menfaatli şeyler meydana gelince..." demektir. Bu menfaatler de, o münafıkların mallarının ve canlarının korunması ite ganimetlerden onlara da verilmesidir. Çünkü onlar dinde, bu hususlara rağbet etmektedirler.
Allah Teâlâ'nın "Başlarına karanlık çökünce İse dikilip kalırlar" sözünden maksadı, şudur: "Onlar, bu menfaatlerden bir şey elde edemedikleri zaman imandan hoşlanmaz ve dine rağbet etmezler."Söylediğimiz bütün hususlar bu teşbihte açık bir tarzda mevcuttur. 142[142]

Ayetle İlgili Hatıra Gelebilecek Bazı Sualler

Bunun dışında geriye, ayetle ilgili bazı soru ve cevaplar kalır:

Birinci soru: İki Teşbihten Hangisi Daha Beliğdir?

Cevab: İkincisi daha beliğdir. Çünkü ikincisi, aşırı şaşkınlığa ve şiddetli bir sertliğe delalet eder. Bu sebebten dolayı, münafıkların bu gibi hususlarda hafiften daha şiddetliye doğru tedricen ilerlediklerini görürsün.

İkinci soru: İkinci Teşbih, Birinciye Niçin edatı ile atfedildi? 143[143]

Bu Edatın Manaları

Bu iki benzetmeden biri diğerine niçin, şek ifade eden } (veya) harfi ile atfeditmiştir? Buna birkaç yönden cevab verilir:
Birincisi: lafzı aslında şek ve şüphe hususunda iki ve daha fazla şeyin eşit olduğunu göstermek içindir. Sonra bunda saha biraz daha genişletilerek, şüphe dışındaki hususlarda da eşitlik ifade etmek için bu. İstiare olarak kullanılmıştır. Mesela, şu iki şahıstan dilediğinle oturup kalkmanın doğru olması hususunda her ikisinin de eşit olduğunu kastederek "İster Hasan ile, ister İbn Sîrin ile otur" demen gibi.
Cenab-ı Allah'ın "Onlardan hiçbir günahkara yahut hiçbir nanköre itaat etme " (İnsan, 24); yani kendilerine isyan etmenin gerektiği hususunda günahkar ve nankör eşittir. ayet' de böyledir. Bunun manası, "Münafıkların durumu, şu anlatılan iki kıssanın durumuna son derece benzerdir. Bu ikisinden herhangi birine, münafıkların durumunu benzetirsen yanılmamış olursun. Her ikisine de benzetsen yine yanılmamış olursun" demektir.
İkincisi: Cenâb-ı Hak ikinci benzetmeyi de zikretti. Çünkü münafıklar iki kısımdır. Bir kısmı ateş yakan kimselere, diğer kısmı da yağmura tutulan kimselere benzetilmişlerdir. Bunun bir benzeri de Allah Teâlâ'nın:
"Onlar, yahudi veya hristiyan olun... dediler. "(Banara, 135) ayeti ile "Biz nice şehirleri helak ettik. Azabımız onlara, ya geceleyin veya onlar öğle uykusunda iken gelmiştir" (Araf. 4) âyetidir.
Üçüncüsü: harfi manasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz onu yüzbin (kişiye) hatta daha da fazla kişilere Peygamber olarak gönderdik" (Saffai, 147) buyurmuştur.

---

[142] 142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/63-64.
[143] 143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/64.

Dördüncüsü: harfi "ve" manasıdır. Hak Teala sanki ve ve gökten boşanan yağmur gibi..." demiştir. Bunun bir benzeri de Cenab-ı Hakk'ın "Kendi evlerinizden ve babalarınızın evlerinden ve annelerinizin evlerinden yemeniz..." ayetidir. Şair de şöyle demiştir:
"Leyla benim günahkar olduğumu iddia ediyor. Nefsimin korkusu nefsim lehine, günahı da aleyhinedir." hakkındaki bütün bu hususlar,
"Sonra bunun arkasından yine kalbleriniz katılaştı. Şimdi o kalb taş gibi yahut daha da katıdır " (Bakara, 74) âyetindeki)' için de aynıdır.

Üçüncü soru: Ayetteki Teşbihin Nev'i

Ayette sağanak yağmura, karanlıklara, gök gürültüsüne, şimşeğe ve yıldırıma benzetilen nedir; bu ne çeşit teşbihdir?
Buna cevabımız şudur: Beyan ilmi alimlerinin burada iki görüşü vardır:
Birincisi: Bu "teşbih-t müferrak"tır. Bunun manası şudur: Gerek mümesselin, mürekkeb, yani gerekse kendisine meseldeki bazı şeylerden meydana gelmiş olması ve birşeyin, mümesseldeki herbir şeye benzetilmesidir. İşte burada islam dini sağanak yağmura benzetilmiştir. Çünkü, yağmur ile yeryüzü dirildiği gibi, İslam dini ile de kalbler hayat bulur. Kâfirlerin din ile ilgili şüpheleri karanlıklara; dindeki va'd ve va'îd ile ilgili şeyler şimşeğe ve gökgürültüsüne; müslümanların eli ile kâfirlere isabet eden belalar da yıldırımlara benzetilmiştir. Buna göre ayetin takdiri... "Yağmura tutulanların misali gibi..." olur. "Bundan da kasıt, "gökyüzünün, bu durumda kendilerini yakaladığı kavmin misali gibi..." demektir.
İkincisi: Bu, "teşbih-imürekkeb"tir. Teşbih-i mürekkeb: Müşebbeh ve müşebbehin bihin herbirinin unsurları diğerinin unsurlarına tek tek benzemese dahi, bu ikisinden birini diğerine herhangi bir yönden benzetmektir. Bu ayetlerden maksad, gerek dini gerekse dünyevi bakımdan, münafıkların şaşkınlığını, ateş yaktıktan sonra ateşi sönen; gök gürültüsü ve şimşekle beraber karanlık gecede gökyüzünün yakaladığı kimsenin şaşkınlığına benzetmektir.
Eğer, "Teşbih-i müferrakta, tarzında mahzûf bir muzaf olduğunu takdir etmiştir. Aynı şeylmürekkeb'teşbihde de yapılabilir mi?" denirse deriz ki: âyetinde, zamire merci bulma ihtiyacı olmasaydı böyle bir takdire ihtiyacımız kalmazdı.

Dördüncü soru: Sayyib (sağanak) nedir?

Cevab: Bu, inen yani boşalan yağmur demektir. Birşey indiğinde, Araplar derler. Birşey başını aşağt indirdiğinde denilir. Bu kelimenin, mutedil oldu" manasına gelen den olduğu söylenmiştir.; "Sayyib" sadece bol yağmura denir.Resulullah(s.a.s.)da "Va Babbl*bu yağmuru bol ve bereketli kıl"144[144] Yani cömert kıl" derdi. Aynı şekilde buluta da "Sayyib" denir. Şemmâh şöyle demiştir. "Yağmaya hazır, yere yakın ve sözünde duran siyah bulut yok mu? İşte, bulut odur!"
Ayette "sayyib" kelimesi nekire olarak getirildi. Çünkü bununla korkunç ve şiddetli bir çeşit yağmur kastedilmiştir. Birinci teşbihde de "nâr" (ateş) r mesi nekire olarak getirilmiştir. Kelime şeklinde de okunmuştur, ama şekli daha beliğdir. "Semâ" ise şu gölgeleyen gökyüzüdür. 145[145]

Yağmurun Gökten İndiğini Tasrihe Lüzum Var mı?

Beşinci soru: Yağmur ancak gökten yağdığı halde Cenâb-ı Allah'ın gökten" demesindeki fayda nedir?"
Bunun cevabı iki yöndendir:
Birincisi: Şayet Cenâb-ı Hak, Yahud kendisine karanlıklar bulunan bir sağanak yağmur

---

144[144] Buhari, İstiskâ, 22(2/21).

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/64-67.

gibi..." deseydi; o yağmurun gökyüzünün Mr kısmından indiği ihtimali söz konusu olurdu. Ama "gökten" deyince, bu, yağmurun gökyüzünün bütün ufuklarını kaplayan umumi bir yağmur olduğunu gösterir."Sayyib" kelimesinin sîgası ve nekire olarak getirilmesinde ar mübalağa bulunduğu gibi Cenab-ı Allah, yağmurun bütün göğü kapladığını Myan ederek, bu mübalağayı teyid etmiştir.

İkincisi: Bazıları da şöyle demişlerdir: Yağmur, ancak rutubetli ların yeryüzünden havaya yükselip gökte soğuk hava ile karşılaşarak yeryüzüne inmesi ile meydana gelir. İşte bu yağmurdur. Sonra Hak , Teala burada yağmurun gökten indiğini beyan etmek suretiyle bu görüşü
etmiştir.146[146] Cenâb-ı Allah'ın: "Biz gökten tertemiz bir su idirdik"(Furkan, 48).
Biz gökten içinde dolu bulunan bazı dağlar İndiriyor..." (Nûr, 43) ayetleri bunu gösterir. 147[147]

"Ra'd" ve "Berk" Nedir?

Altıncı soru: "Ra'd" ve "Berk" ne demektir?

Cevab: Ra'd, yani gök gürtemesi, rüzgar bulutu yakalayıp sürdüğünde sanki bulut kütleleri harekete geçip birbirine çarpıyor ve titriyor, bu titremeden dolayı bu esnada ses çıkartyormuş gibi buluttan duyulan sestir. Berk yani şimşek ise buluttan parlayan şeydir. Bu kelime, birşey parladığı zaman Arabların söylediği ifadesinden alınmıştır. 148[148]

Bulutun ve Yağmurun Karanlıkları

Yedinci soru: "Sayyib, hem yağmur hem bulut manasınadır. Öyleyse bu ikisinden hangisi kastediliyor ve "Onun karanlıkları" ne demektir?"

Cevab: Bulutun karanlıkları şudur: Bulut siyahlaşıp tabaka tabaka kesif bir hale geldiğinde onun karanlığı, gecenin karanlığı ile birlikte kararması ve kat kat olmasıdır. Yağmurun karanlığı da, onun kesif ve tanelerinin birbiri ardınca sicim gibi olması; gecenin karanlığı ile birlikte bulutu göstermemesidir. 149[149]

Gök Gürlemesi ve Şimşek Nerede Meydana Gelir?

Sekizinci soru: "Yağmur nasıl olur da gökgürültüsünün ve şimşeğin mahalli olur? Halbuki bunların çıktığı yer buluttur."

Cevab: Bulut ile yağmur arasındaki ilgi çok güçlü olduğu için, hüküm hususunda birini diğerinin yerinde kullanmak caizdir. 150[150]

Zulümâtın Cem'i, Diğerlerinin Müfred Olmasının Sebebi

Dokuzuncu soru: "Karanlıklar" denilip cem'i i getirildiği gibi, "gök gürültüleri" ve "şimşekler"

---

[146] [146] Acizane anlayışımıza göre, bu nazariye, yağmurun gökten indirilmesine aykırı değildir, sebebiyle de olsa, yağmur yine gökten indirilmektedir. Bu tefsirin yazılmasının ı sekizyüz yıldan fazla bir zaman geçmiştir. Binaenaleyh tabiî ilimlerde bu asırda kuvvet nazariyelerden bir kısmı ile yorumlar ihtiva etmesi normal karşılanmalıdır .İzahları geçerli olursa ne âla! Olmazsa müfessirin kâinata bakısında gösterdiği gayreti ve o zamanki f\ göstermesi bakımından yine değerlendirilmesi gereken bir hususiyet sayılmalıdır, değerlendirdiğimizden mütercimler olarak biz, benzeri durumlarda aynen tercüme yetiniyor, değerlendirmeyi okuyuculara bırakarak, sözü uzatmıyoruz.

[147] [147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/67.

[148] [148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/67-68.

[149] [149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/68.

[150] [150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/68.

denilseydi ya ?"
Cevab: Bu iki ifade arasındaki fark şudur: Karanlıklar birleşerek çeşitli karanlıklar meydana geldiği için cemi sigasına ihtiyaç duyulmuştur. Gök gürültüsü ise tek bir çeşittir. Şimşek de böyledir. Dolayısıyla tek bir bulutta çeşitli gök gürültüsü ve şimşeğin bir araya gelmesi mümkün olmaz. Bu sebeble de bunlar cemi olarak getirilmiştir. 151[151]

Bu Kelimelerin Nekire Olması

Onuncu soru: "Bu kelimeler niçin nekire olarak gelmiştir?" Cevab: Çünkü, Cenab-ı Allah'ın maksadı, bunların enva-i türlüsünü bildirmektir. Buna göre sanki şöyle denmektedir: "Onda öyle zifiri karanlıklar,
öyle şiddetti gök gürlemeleri ve öyle göz kamaştıran şimşekler var ki sorma gitsin.
Onbirinci soru: deki cemi zamiri neye râcîdir.?
Cevab: Her nekadar lafızda hazfedilmiş olsa da manaca hissedilen yağmura tutulanlara râcîdir. ojû*i cümlesi, müste'nef bir cümle olduğu için ârabdan mahalli yoktur. Çünkü Cenab-ı Hak, gök gürlemesini ve şimşeği, srtdet ve korku uyandıracak bir şekilde zikredince, sanki birisi "Bu gök gûrlemesi karşısında onların hali ne olur?" deyince, buna cevab olarak, Onlar parmaklarını kulaklarına tıkarlar."; "O şimşek karşısında halleri nasıl olur?" deyince de, "O şimşek nerdeyse gözlerini alacak" demiştir. 152[152]

Kulaklarına Parmaklarını Sokarak Tıkamaları

Onikinci soru: "Kulaklara tıkanan parmak uçlarıdır. Öyleyse (Onların parmak uçları) denseydi ya...?"
Cevab: Her nekadar burada parmaklar zikredilmiş ise de maksad parmakların hepsi değil uçlarıdır. Nitekim Cenab-ı Hak:
"Onun iki kolunu kesiniz" (Maide, 38) buyurmuştur,
Halbuki maksadı ellerin kesilmesidir.
Onüçüncü soru: "Saika" nedir?"
Cevab: Bu, yıldırım, yani'şiddetli gök gürültüsünü müteakip ondan düşen maş parçası olup, güçlü ve latif olan bu ateş uğradığı herşeyi helak eder. Ne varki kuvvetli olduğu halde çabuk söner.
Ondördüncü soru: "Allah'ın kâfirleri kuşatması ne demektir?"
Cevab: Bu mecazî bir ifadedir. Bunun manası, kuşatılan şey, kendisini satanı nasıl aşamazsa onlar da Cenab-ı Allah'dan kaçamazlar demektir.Bu hususta üç görüş vardır:
1) "Cenab-ı Hak onları bilir" demektir. Nitekim O, "Hiç şüphesiz Allah, herseyi ilmen kuşatmıştır." (Talak,12) buyurmuştur.
2) Bu, Allah Teala'nın onlara hükümran olarak kadir olduğunu ifade eder. Makim O, "Allah onları arkalarından kusanadır." (Bukic, 20) buyurmuştur.
3) Bu, Cenab-ı Allah'ın onları helak etmesi) manasınadır. Nitekim O, Etrafınızın kuşatılması (helak edilmeniz) müstesna..." (Yûsuf, 66) buyurmuştur.
Onbeşinci soru: "Ayette geçen "Hatf" nedir?
Cevab: Süratli bir şekilde almaktır. Mücahid, bu kelimeyi "tâ" harfinin kesresi ile şeklinde okumuştur. Halbuki "tâ" nın fetha ile okunması daha fasîhdir. Mesud (r.a)'dan şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Hasan el-Basir'den şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bunun aslı Jfeâi dur. Yine ondan, "Ya" harfini "ha" harfine uydurarak her ikisini de kesre ile okuyarak şeklinde bir okunuş rivayet edilmiştir. Zed b. Ali'den ise , den olmak üzere şeklide bir okunuş; Übeyy(r.a)'den,
"Çevrelerinde insanların zorla (yakalanıp) kapılmakta olmasına rağ men..." (Ankebut, 67)

---

[151] 151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/68.
[152] 152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/68-69.

ayetinden hareketle şeklinde bir okunuş rivayet edilmiştir. [153]

Sadece Şimşek Çaktıkça Etrafı Görebilmeleri

Allah Teâlâ'nın "Şimşek onları aydınlatınca, onun ışığında yürürler" ayeti üçüncü bir isti'nâf cümlesidir. Bu, sanki "Onlar, şimşek ortaya çıktığı ve gizlendiği zaman ne yapıyorlar?" diyen kimseye bir cevabtır. Bundan maksad, bu durumun münafıklara ne kadar zor geldiğini, yağmura tutulanlara şimşeğin zor gelişine ve onların içinde bulundukları son derece şaşkınlık ile, şimşek çaktığı zaman onun, gözlerini kör edeceğinden korktukları halde, bu çakışını fırsat bilip böylece birkaç adım atan, şimşeğin ışığı kaybolduğunda, oldukları yerde kalakalan ve ne yapacaklarını bilemeyenlerin durumuna benzetmektir. Cenab-ı Allah isteseydi, gök gürültüsünü artırır ve böylece onları sağır eder; şimşeğin ışığını da artırarak onları kör ederdi. fiili ya müteaddidir ki buna göre mana: "Her ne zaman şimşek onlara bir yol aydınlatsa, onlar o yolu tutarlar" şeklinde olur. Bu takdirde meful hazfedilmiş demektir. Veya bu fiil müteaddi değildir. Buna göre mana, "Her ne zaman şimşek parlarsa onlar onun ışığının düştüğü yerde yürürler" şeklinde olur. İbn Ebî Able'nin bu kelimeyi şeklinde okuması, ikinci mânayı kuvvetlendirir. Şayet fiili ile yi ve fiili ile de Cenâb-ı Allah niçin kullanmıştır? denirse, deriz ki "Çünkü onlar yürüme imkanı bulmaya son derece isteklidirler. Bu sebeple yürümeye fırsat buldukları her zaman o fırsatı değerlendirirler. Halbuki durma işj böyle değildir. fiilinde daha doğru olan, onun müteaddi olmamasıdır. Bunun böyle olduğu bellidir. nun manası,"Oldukları yerde çakılıp kaldılar." oemektir. "Çarşı sönük kaldı " ve "Su kalakaldı" yani dondu ifadeleri de bu köktendir. Ayetteki nin mef'ülü mahzuttur. Çünkü in cevabı ona delâlet etmektedir. Buna göre âyetin manası şu olur: "Eğer Allah onların işitmelerini ve görmelerini gidermek isteseydi, giderirdi". [154]

Edatı Hakkında

Burada bir mesele vardır, o da şudur: Meşhur görüşe göre, başka bir şey bulunmadığı için diğer birşeyin yokluğunu ifade eder. Nahivcilerden bunu kabul etmeyip de sadece bir bağlaç manası ifade ettiğini iddia edenler de vardır. Bunlar, görüşlerine ayet ve hadisle delil getirmişlerdir: Ayetten celiden şudur:
Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara duyururdu. Eğer onlara buyursaydı bile, onlar yüz çevirip arkalarını dönerlerdi" {Enfal. 23). Şayet kelimesi,'Başkası bulunmadığı için birşeyin bulunmadığını ifade'etseydi, ayetin manasında bir tenakuzun bulunması gerekirdi. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın "Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara duyururdu" sözü onlarda bir hayır görmediğini ve onlara duyurmamış olmasını gerektirir;
Eğer onlara duyursaydı bile, onlar yüz çevirip arkalarını dönerlerdi " sözü oe Allah'ın onlara işittirmediğini ve onların yüz çevirmediklerini ifade ederdi. Halbuki yüz çevirmemek en hayırlı olan şeydir. Buna göre Cenab-ı Allah'ın onlarda hayır olduğunu bilmiş olması gerekir. Oysaki Allah onlarda hiçbir hayır görmemiştir. Bu görüştekilerin hadisten delillerine gelince, Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisidir: "Suheyb ne güzel adamdır. Eğer Allah'dan korkmasa bile Allah'a isyan etmezdi. [155] Muhaliflerin görüşlerine göre bu hadis Suheyb (r.a.)'in hem Han'dan korktuğunu hem Allah'a isyan ettiğini gerektirir ki bu da bir tenakuzdur. Böylece anlamış olduk ki, kelimesi sadece bağlaç görevi yapıyor. En iyi Allah bilir. [156]

Allah Teâlâ'nın Mutlak Kudreti

---

[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/69-70.
[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/70-71.
[155] Bu sözün açıklamasıyla ilgili olarak Bkz. Şezâratö'z-Zaheb, 1, 47.
[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/71.

Allah'ın "Hiç şüphesiz Cenab-ı Hak herşeye hakkıyla kadirdir " ayetine gelince bunda bir çok mesele vardır:
Alimlerden bazıları bu ayeti madûma da "şey" denilebileceğine delil getirmişlerdir. Bunlar şöyle demişlerdir: Cenab-ı Allah her "şey"e kudretinin olduğunu söylemiştir. Var olanı yeniden icad etmek (yaratmak) muhal olduğu için, var olana kadir değildir. Kadir olduğu şey, ma'dum (bulunmayan) şeydir ki işte bu "şey"dir. O halde ma'dum "şey"dir. Buna cevab şöyledir: Şayet bu söz doğru olsaydı, Allah'ın kendisine kadir olmadığı şeylerin "şey" olmaması gerekirdi. Öyleyse Allah mevcuda kadir olmadığına göre mevcudata (var olanlara) "şey" denmemesi gerekirdi (Halbuki deniliyor). 157[157]

"Şey" (Varlık) Tâbiri Allah Teâlâ Hakkında Kullanılabilir mi?

Cehm b.Safvân bu ayetle, Cenab-ı Hakk'ın "şey" olmadığına delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Bu âyet herşeyjn Allan'ın kudreti dahilinde olduğuna delalet eder. Halbuki Allah Teâla, kendisine kadir değildir. O halde Cenâb-ı Hakk'a "şey" denilmemesi gerekir." Yine O, bu görüşüne Allah'ın:
"Onun benzeri gibi bir şey yoktur" (Şûra, 11) ayetini delil getirerek şöyle demiştir. Şayet Allah "şey" olsaydı, o kendinin benzeri olurdu. Bu ise âyetini tekzib etmiş olurdu. Bu sebeble, âyetle tenakuz
teşkil etmemesi için Allah'ın "şey" olmaması gerekir." Bil ki bu anlaşmazlık isim üzerindedir. Çünkü var ile yok arasında üçüncü bir ihtimal yoktur. Alimlerimiz buna karşı iki delil getirmişlerdir: Birincisi: Allah Teâlâ'nın:
"De kişahid olarak en büyük şey nedir? De ki: O Allah'dır. (Enam, 19) âyetidir.
İkincisi: "Allah'ın zatı hariç herşey yok olacaktır" (Kassas, 88) ayetidir. Müstesna, müstesna minhe dahildir. Binaenaleyh Allah'ın "şey" olması gerekir. 158[158]

Kulun Fiillerini Yaratan Allah'tır

Alimlerimiz, bu ayeti, Ebu Ali el-Cubbât ve Ebu Hâşim'in görüşlerinin aksine, kulun fiillerinin Allah'ın kudreti ile meydana geldiğine delil getirmişlerdir. Bu istidlalin şekli şudur: Kulun fiilleri "şey"dir ve bu ayete göre her "şey" Allah'ın kudreti ile var olur. O halde kulun fiillerinin, Allah'ın kudreti ile olması gerekir. 159[159]

İstitâe Hakkında

Yine alimlerimiz bu ayetle, Mutezile'nin hilafına, sonradan meydana gelen şeylerin, Allah'ın kudreti ile meydana geldiklerine delil getirmişlerdir. Çünkü alimlerimiz şöyle derler: "İstıta'e kabie'l fiil (fiil meydana gelmeden önce ona gücün bulunması) imkansızdır. O halde, şey , meydana gelmezden önce de Allah'ın kudreti dahilindedir. Alimlerimizin bu stidlallerinin izahı şudur: Sonradan meydana gelen var olduğu sırada bir sey"dir.Her şey ise kendisine güç yetirilen (makdûr)dir. Bu delil, meydana gelmemiş olanların, henüz yapılmamış ama tartışılması devam eden bir makdur (kendisine güç yetirilecek) bir şey olmasını gerektirir. Çünkü o, ıeydana gelmediği zamanda da Allah'ın kendisine kadir olduğu bir şeydir. Şu manada ki! Cenâb-ı Allah onu yok etmeye kadirdir. O şey meydana geldiği zamanda Allah'ın onu yoketmeye kadir olması imkansızdır. Çünkü o şeyin, meydana geldiği ilk anda yokedilmesi imkansızdır. O halde geriye, Cenab-ı Hakk'ın o şeyi yaratmaya kâdlr olmasından başka birşey kalmaz. 160[160]

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/72.
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/72.
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/73.
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/73.

Umuma Delâlet Eden Lafzın Aklî Delil ile Tahsisi

Sözde umumi bir ifadeyi tahsis etmek caizdir. Yine umumi bir ifadenin akli delil ile de tahsis edilmesi caizdir. Çünkü (Ve Allah her şey üzerine kadirdir) ifadesi Cenab-ı Hakk'ın kendisine de kadir olmasını gerektirir. Sonra bu husus akli delil ile tahsis edilmiştir. Şayet, "Bir lafız umum tfade etmek için icad edilir, sonra onun umumu ifade etmediği ortaya çıkarsa :- yalan olur. Bu ise Kur'an hakkında ta'na sebeb olur" denirse, deriz ki (herşey) lafzı, ifade ettiği herşey için kullanılabileceği gibi mecazi olarak ekseriyeti ifade için de kullanılabilir. Bu kullanış, dilde meşhur bir mecaz olunca, bu lafzı mecazi manada kullanmak yalan olmaz. En iyi Allah bilir. 161[161]

Tevhid, Nübüvvet Ve Ahiret Hakkında Deliller

Tevhld Delilleri

Tevhide gelince, o, Cenab-ı Allah'ın şu ayetidir: "Ey insanlar sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet (kulluk) yapın ki takva sahibi olasınız. O (Rabb) ki yeryüzünü sizin için bir döşek, gökyüzünü bir bina yaptı. O, gökten su indirip onunla çeşit çeşit meyveleri size rızık olarak çıkardı. O halde, bile bile, Allah'a eşler koşmayın "(Bakara, 21-22). Bu ayetlerde birçok mesele vardır: 162[162]

Bütün İnsanlara Yöneltilen İlâhî Hitap

Allah Teala, mümin, kâfir ve münafıklar hakkındaki hükümleri bildirdikten sonra bu ayetle hepsine birden hitap buyurmuştur. Bu,
âyetinde zikredilen iltifat nevindendir. Bunda bazı faydalar vardır:
1) Bu ifadede dinleyeni daha çok harekete geçiren ve coşturan bir hususiyet vardır. Nitekim sen arkadaşına, üçüncü bir şahıstan hikaye ederek, "Falan'ın hikayesi şöyle şöyledir," der ve sonra o üçüncü şahsa hitab ederek şöyle dersin: "Ey falanca sana yakışan, bütün işlerinde övülen bir yola girmendir." Bu gaibten muhataba geçiş, o üçüncü şahsın daha fazla harekete geçmesini temin eder.
2) Sanki Cenâb-ı Allah şöyle buyurur: "Benim ile senin aranda, önceden Peygamberi vasıta kıldım,şimdi ise sana ikram ve yakınlığı artınyor ve delillere dikkat çekerek, seni muhatab kabul edip ilâhî hitapla şereflenmen için sana vasıtasız olarak hitab ediyorum."
3) Cenab-ı Hak, bu ayette, ibadetle meşgul olduğu zaman kulun devamlı olarak terakki edeceğini bildirmektedir. Bunun delili ise, O'nun bu ayette gaibten muhataba geçmesidir
4) Geçen ayetler onların durumlarını anlatma hakkında idi. Bu ayetler ise meri ve mükellefiyetle ilgili ayetlerdir. Bu emir ve mükellefiyetlerde bir külfet ve meşakkat söz konusudur. Bu sebeble, külfeti dengeleyecek bir ferahlığın bulunması gerekir. Bu ferahlık ise, padişahlar padişahının aradaki vasıtayı kaldırıp onlara bizzat hitab etmesidir. Nitekim köle zor bir iş yapma mecburiyetinde bırakıldığında, şayet efendisi ona bizzat hitab ederek: "Senden şunu yapmanı istiyorum" derse, efendisinin kendisine bizzat söylemesinden dolayı bu güç iş, onun için zevkli bir iş haline dönüşür. 163[163]

Hitabının Delaleti

Alkame ve Hasan Basrî'den nakledildiğine göre, onlar şöyle demişlerdir: "Kur'an'da "Ey

---

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/73.
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/74.
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/74-75.

insanlar" diye başlayan her âyet mekkî; "Ey iman edenler " diye başlayan ayetler medenîdir." el-Kâdî Ebu Bekr ise şöyle demiştir: "Onların söylediği bu söz, eğer bir nakle (rivayete) dayanıyor ise kabulümüzdür. Yok eğer böyle söylemelerinin sebebi, müminlerin Mekke'de değil de Medine'de ekseriyette olmalan ise, bu zayıftır. Çünkü Cenab-ı Allah'ın müminlere bir seferinde vasıfları ile, diğer bir seferde ise cins isimleri ile hitab etmesi caizdir. Devamlı ibadet edip ibadetini artırmaya çalışan mü'mine bu emir verildiği gibi bazan mümin olmayan kimseye de İbadet etmesi emrolunabilir. Buna göre, bu ayetteki hitabın herkes hakkında olması mümkündür. 164[164]

Nida Konusu

Bil ki genelde lafızlar, bir takım şeylere delalet eden ibarelerdir, ki bu ibareler de ya lafızdırlar veya değildirler. Lafızlara gelince bunlar, isim, fiil ve harf kabilinden olanlardır. Çünkü bu üç çeşit lafızdan herbiri bir şeye delalet eder. O şey de kendi başına hususi bir lafızdır. Lafız olmayan ibareler ise, taş, gökyüzü ve yeryüzü gibi olanlardır. "Nida" lafzı ise başka bir şeye delil kılınmamıştır. Aksine o, dikkat çekmek için bir amilin yaptığı işin yerine geçen bir lafızdır. (Ey Zeyd) sözümüzü, (Zeydi çağırıyorum)veya (Zeyde hitabediyorum) cümleleri ile tefsir etmeye gelince bu birkaç bakımdan yanlıştır.
a) sözümüz, doğrulanmaya da yalanlanmaya da ihtimali olan bir haber cümlesidir. Halbuki sözümüzde böyle bir ihtimal yoktur.
b) sözümüz, Zeyd'e o anda nida edilmiş olmasını gerektirir. Halbuki sözümüz bunu gerektirmez.
c) sözümüz Zeyd'in bu hitabla muhatab olmasını gerektirir, sözümüz ise bunu gerektirmez. Çünkü bunu söyleyen kimsenin başka birisine, "Ben Zeyd'i çağırıyorum " diye haber vermesi imkansız değildir.
d) sözümüz nida etmeyi haber vermektir. Nidadan haber vermek, nidadan farklıdır. Nida sözümüzdür. O halde sözümüz u sözümüzden başkadır. Bütün bu saydığımız delillerle, yukarıdaki sözün yanlış olduğu ortaya çıkar. 165[165]

İsim ve Harf Münasebeti Hakkında

Burada zikredeceğimiz bir nükte daha vardır; o da şudur: Lafızların en kuvvetli mertebesi isimdir, en zayıfı ise harftir. Buna göre, bir kısım insanlar ismin harf ile uyuşamayacağını sanmışlardır. Aynı şekilde mevcudatın en yücesi Cenab-ı Allah, en zayıfı ise insandır. Nitekim Allah:
"İnsan zayıf olarak yaratılmıştır" (Nisa, 28) buyurmuştur. Meleklerde, "Allah ile insan arasında ne münasebet vardır?" demişlerdir. Nitekim.
"Sen o yeryüzünde, fesat çıkaracak olanı mı yaratacaksın?" (Bakara, 30) buyurulmuştur. Öte yandan ismin, nida halinde bazan harf ile uyuştuğu söylenmiştir. İnsanlar da, bunun gibi, nida ve yakarış esnasında Rablerine hizmete elverişli olurlar. Nitekim Cenab-ı Hak: "Ey Rabbimİz biz kendimize zulmettik" (Araf, 23);
"Rabbiniz, "Bana dua ediniz ki size icabet edeyim" dedi" (Mü'min, 60) buyurmuştur. 166[166]

Nida Edatının Fonksiyonu

harfi aslında uzaktakine nida etmek için vaz' edilmiştir. Ciddi ve mühim bir sebebten dolayı bu, yakındakine seslenmek için de kullanılabilir.
Yakındakine nida etmek için ve harfleri kullanılmıştır. Sonra bu harfinin yakında da olsa,

---

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/75.
165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/75-76.
166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/76.

uzaktaki kimse yerine koyarak, dalgın ve gafil olan kimseye seslenmek için kullanılmıştır. Eğer, "Cenab-ı Hak; "O (Allah), insanlara şah damarından daha yakındır" (Kâf,) olduğu halde, O'na dua eden niçin Yâ Rabbi, Yâ Allah diye duâ eder? denilirse, cevaben deriz ki bu, dua eden kimsenin nefsini hakir görerek kendisini yakın olan yerlerden ve O'na yaklaşmış olan kimselerin derecelerine yaklaştıracak şeylerden uzak görmesi; Cenab-ı Hakk'ın, "Ben, benden dolayı kalbleri mahzun olanların yanındayım" hadis-i kutsisi gereğince, duası kabul olsun diye kendisinin noksan olduğunu itiraf etmesidir. Veya bu, dua eden için, duasının kabulü en mühim şeylerdendir. 167[167]

Lafzı Hakkında

ve kelimelerinin cins isimleri niteleyen ve mahfeleri de cümlelerle vasfeden iki bağlaç olması gibi, de kendisinde elif-lam bulunan ismi nidaya bağlayan bir bağlaçtır. Bu, kapalılığını giderecek bir şeye muhtaç olan müphem bir isimdir. Bu sebeble, nida ile kastedilen şey meydana gelsin diye, bu müphem ismin peşinden, kendisiyle vasıflandığı bir cins ismin veya onun yerine geçecek bir şeyin gelmesi gerekir. Nida harfinin, kendisinde amel ettiği şey lafzıdır, den sonra gelen isim, ise nün sıfatıdır. Nitekim sen, "Ey akıllı Zeyd." dersin. Ancak, kelimesi, "Zeyd" kelimesinin müstakil olması gibi, kendi başına müstakil değildir. Bu sebeble ne sıfatından ne mevsufundan ayrılır. Sıfat ile mevsufu arasına gelen daki tenbih edatına gelince, bunun iki faydası vardır:
Birincisi: Nida harfinin manasını kuvvetlendirerek ona güç katar.
İkincisi: nün haketmiş olduğu bir izafetten bedel olarak gelmesidir. Bu te'kid ve mübalağalarla bağımsız olduğu için, böyle nidalar Kur'an'da cokca kullanılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, ile kullarına emirler, nehiyler, va'd, vâ'îd ile nida etmiş, öncekilerin haberlerini, onlardan habersiz oldukları halde kendisine kulak vermeleri gereken büyük ve mühim işlerle anlatmıştır... İşte bundan ötürü en etkili ve en güçlü olan tabirle kullara nida edilmesi gerekmiştir. 168[168]

İbâdet Mefhumu

Bil ki Cenab-ı Allah'ın "Ey insanlar Rabbinize kulluk ediniz."
sözü, O'nun, bütün insanlara ibadeti emretmesini ifade eder. Şayet bir kısım insanlar bu hitabın dışında kalmış olsalardı bu umumi ifadeyi tahsis etmek olurdu. Burada birçok bahisler vardır: 169[169]

Elif-lâm'la Marlfe Olan Cemi Lafız Umum İfade Eder

Birincisi: Lam-ı tarif ile marife kılınan cemî bir lafız umum ifade eder. Bu hususta Eş'arî, Kâdî Ebu Bekr ve Ebu Haşim arasında münakaşa vardır.
Bizim delilimiz şudur:
"Bütün meleklerin hepsi secde ettiler (Hicr, 30) ayetinde olduğu gibi, elif-lam ile muarref olan cemî bir lafız, umum ifade eden bir lafız ite te'kid edilebilir. Eğer elif-lam ile muarref cemi lafzı aslında umum ifade etmeseydi, sözü tekid değil, bilakis bir açıklama olurdu. Bir de, insanlardan her-birinin, o umumi lafızdan istisna edilmesi uygundur. İstisna, şayet kendisi olmasaydı hükme dahil olacak olan şeyi dışarıda bırakmak içindir. Bu sebeple, muarref cemm lafızların umum ifade etmeleri gerekmiştir. Bu konunun teferruatlı anlatımı, usûl-i fıkıhtadır. 170[170]

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/76-77.
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/77.
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/77.
170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/78.

"Ey İnsanlar, Hitabına Vahy Asrından Sonraki İnsanlar! Dahil midir?

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın sözünün o asırda mevcut olan bütün insanları içine aldığı sabit olunca, o asırdan sonra var olacakları içine alır mı almaz mı? Doğruya en yakın olan, bu ifadenin onları içine almadığıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın li sözü, "şefevî" bir hitaptır. Mevcut olmayanlara şefevî olarak hitap etmek ise, caiz değildir. Ve yine, o asırdan sonra meydana gelecek kimseler, bu hitab esnasında mevcut değillerdi. Mevcut olmayan, insan olmaz; insan olmayanlar ise, Cenâb-ı Hak!"ın sözünün kaplamına girmezler. Eğer, bu duruma göre, bu hitaplardan hiçbirisinin o zamandan sonra meydana gelecek kimseleri içine almaması gerekir; bu ise kesinlikle batıldır denilirse, cevaben deriz ki, "Başka bir delil olmasaydı, durum böyle olurdu. Ne var ki biz, Hz.Muhammed'in dininden, tevatür yoluyla, bu hitablann o zamandan kıyamete kadar gelecek kimseler hakkında da geçerli olduğunu öğrendik. İşte, bu başka delilden dolayı, hitabın umumi olduğuna hükmettik." 171[171]

İbadet Emrinin Şumûlü

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi herkese, ibadet etmekle ilgili bir emirdir. Bu emir, herkese her ibadeti emretmeyi ifade eder mi? Gerçek şu ki, hayır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "ibadet ediniz!" sözünün manası, "bu mahiyeti varlık sahnesine getiriniz" dir. İnsanlar, bu mahiyetin unsurlarından birisini ortaya koyduklarında bu mahiyyeti varlığa dahil etmiş olurlar. Çünkü bir mahiyyetin fertlerinden bir fert, o mahiyyete şamildir. Çünkü bu ibadet, ibadetin ibadet olması kaydıyla, ibadetten ibarettir. Mürekkeb olan şey mevcut olduğunda onun kayıtları da bulunur. Buna göre, ibadet unsurlarından birisini yapan kimse, ibadet yapmıştır. İbadeti yapan kimse ise, Cenâb-ı Hakk'ın "İbâdet ediniz!" sözünün gerektirdiği şeyin tamamını ifa etmiş, yapmış olur. Bu böyle olunca, bu ibadeti yapan kişinin sorumluluktan çıkmış olması gerekir. Eğer biz, bu lafzı umuma delalet eden bir lafız saymak istersek, şöyle deriz: İbadetle emretmenin, ibadet, ibadet olduğu için olması gerekir; çünkü vasfa dayanan bir hüküm, o vasfın illet olduğunu gösterir, ortaya koyar. Hele hele, o vasıf hükme uygun düştüğü zaman... Burada ibadetin ibadet olması, onu, yani ibadeti emretmeye uygun düşen bir vasıftır. Çünkü ibadet, Allah'ı ululamaktan ve O'na boyun eğmeyi izhar etmekten ibarettir. Bunlar ise, aklen münasib olan hususlardır. Onun ibadet olmasının,emredilmesinin illeti olduğu sabit olunca, insanın hertürlü ibadetle emredilmiş olması gerekir. Çünkü illet bulunduğu zaman, hükmün bulunması da gerekir. 172[172]

Kafir ve Mümine İbadeti Emretmeden Maksat

Dördüncüsü: Birisi şöyle diyebilir: Cenâb-ı Hakk'ın sözü, kâfirleri kesinlikle içine almaz. Çünkü kâfirlerin iman ile emredilmiş olmaları mümkün olmaz. Bu rmkansız olunca, onların ibadetle emredil meleri de imkansız olur. Kâfirlerin iman etmekle emredilmiş olmalarının imkansız oluşuna gelince bu şöyle olur: Allah'ı tanımayı emretmek, ,a kâfir Allah'ı bilmediği halde onu içine alır veya Allah'ı bildiği halde onu içine alır. Bu emir, kâfiri, Allah'ı tanımadığı halde içine alırsa, onun Allah'ın emirlerini bilmesi imkansız olur. Çünkü zatını bilmediği halde O'nun sıfatını bilmesi imkansızdır. Bu emir, onu bu durumda içine alsaydı, onun bu emir ile emredilmiş olduğunu bilmesinin imkansız olduğu bir durumda da onu içine alırdı. Ki bu da "teklif-i mâla yutak" (güç yetiriI omey en şeyi teklif etmekjtir. Mari'etullaha dair emrin onu, Allah'ı bildiği halde içine alması ise imkansızdır. Çünkü, bu, zaten bulunanı yeniden elde etmeyi (tahsil-i hâsıl) emretmek olur. Bu da imkansızdır. Böylece kâfirin marifetullahı (Allah'ı tanımayı) elde etmekle emredilmesinin imkansız olduğu ortaya çıkar. Bu imkansız olunca

---

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/78.
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/78-79.

kâfirin İbadetle emredilmiş olması imkansız olur. Çünkü o ya Allah'ı bilmeden ibadetle emredilmiş olur ki bu imkânsızdır. Çünkü tanımadığı zata ibadet etmesi imkansızdır. Veya Allah'ı bildikten sonra ibadetle emredilmiş olur. Ancak bu durumda ibadetle emredilmek, marifetullahı emretmeye bağlıdır. Marifetullah ile onun emredilmesi imkansız olunca, ibadetle emredilmesi de imkansız olur. Yine bu hitabın müminlere olması da imkansızdır. Çünkü müminler zaten Allah'a ibadet ediyorlar. Onlara ibadeti emretmek tahsil-i hasıl kabilinden bir emir olur ki bu da muhaldir.

Buna cevabımız şudur: İnsanlardan bir kısmı, "Nasıl ki zekat İle emrolunma nisab mikdan mala sahib olmaya bağlı ise, aynı şekilde ibadet ile emrolunmak da marifetullahı elde etmiş olmaya bağlıdır" demişlerdir. Bunlar, bilgilerin zaruri olduğunu iddia eden kimselerdir. Bunu söylemeyen kimseler ise, bu ayet ile, bilgilerin zaruri olmadığına delil getirerek şöyle söylemişlerdir: "İbadet ile emir mevcuddur. İbadet ise ancak marifetullah ile mümkün olur. Bir şeyi emretmek, onun zorunlu şartlarından olan şeyi emretmek demektir. Nitekim temizlik emri ancak suyun bulunması ile gerçekleşecekse, su bulundurmak; da|zımmen farz kılınmış olur.

Dehri[173][173] Allah'ı tanımadan, Peygamberi tasdik edemez. Dolayısıyla marifetullah farzdır; Abdestini bozan bir kimsenin namazı ancak önceden temizlik yapması ile sahih olur. Bu nedenle temizlik yapmak farz olur; emanet bırakan kimseye, emanetinin iade edilmesi, ancak ona yönelmesi ile mümkündür. Bu sebeble bu gitme zahmetini sarfetmesi de gerekmiştir. Aynı şekilde burada da kâfirin ibadette mükellef tutulması makuldür. Bu ibadeti yerine getirmesinin şartı ise önce iman etmesi sonra da ibadet yapmasıdır. Geriye onların, "Kâfirlere, marifetullahı elde etmeye emretmek imkansızdır" sözü kalır.

Deriz ki: Bu mesele usûl ilminde iyiden iyiye araştırılmıştır. Burada söyleyeceğimiz şudur: Bu söz, Allah'ın emredici olduğunu bilmenin, O'nu bilmeye bağlı olduğu bütün şeylerde tamam ise de, bunun dışındaki sıfatlarda geçerli değildir. Öyleyse bunu emretmenin varid olması niçin caiz olmasın? Bunu kabul etsek bile, bu emrin müminleri içine aldığını söylemek niye caiz değildir? Muarızımızın: "Çünkü tahsil-i hasılı emretmek olur ki bu da muhaldir" sözüne gelince deriz ki: Tahsil-i hasıl imkansız olursa biz de bu emri, ibadete devamı emretme manasına veya ibadeti artırmayı emretme manasına hamlederiz. Malumdur ki ibadeti artırmak da ibadettir. Öyleyse Cenâb-ı Hakk'ın (ibadet ediniz) sözünü, ibadeti artırmak manasında almak doğru olur. [174][174]

Teklif-i Mâla Yutak

Beşincisi: Teklifi inkar edenler, birçok sebebten dolayı, Allah'ın mükellefiyet yüklemesinin caiz olmadığını söylemişlerdir.

Birincisi: Teklif, kula, yapmaya veya yapmamaya götüren sebeblerin müsavi olduğu veya bir tarafın diğerine üstün geldiği bir durumda gelir. Birinci ihtimal imkansızdır. Çünkü eşitlik halinde tercihin meydana gelmesi imkansız olur. Zira eşit olma, tercihte bulunmaya manidir. Binaenaleyh bu ikisinin bir arada bulunması imkansızdır. O halde iki tarafa da götüren sebeblerin eşit olması halinde, bir şeyi yapmakla kulu sorumlu tutmak "teklif-i mâla yutâk"tır.

İkinci ihtimalde ise üstün gelenin, mutlaka meydana gelmesi gerekir. Çünkü kendisine üstün gelinenin, üstün gelene eşit olması halinde onun meydana gelmesi imkansız olur. Ancak o zaman, müreccih olmadan mümkün olan şey meydana gelir. İki tarafın eşit olma durumunun meydana gelmesi imkansız olunca, üstün gelinme durumunda ise bu işin meydana gelmesi haydi haydi imkansız olur. Üstün gelinmiş (Mercûh) olantn meydana gelmesi imkansız olunca, iki zıttan çtkamama zaruretinden ötürü, üstün gelen tarafın meydana gelmesi vacib olur. Bu husus böylece sabit olunca, bir şeyle mükellef tutmak, eğer râcih (üstün gelen taraftan) ötürü meydana geliyor ise bu mükellefiyet, meydana gelmesi vacib olan şeyi meydana getirme babında bir mükellefiyet olmuş olur. Yok eğer mükellefiyet mercuh (üstün gelinen taraf) sebebiyle meydana geliyorsa, böyle bir teklifte meydana gelmesi imkansız olan şeyi teklif olur. Her iki husus da "teklif-i mala yutâk"dır.

---

[173][173] Dehrî: Zaman ve maddenin ebedî olduğunu kabul edip, Allah'ı ve âhireti inkâr eden kimse.

[174][174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/79-80.

İkincisi: Cenab-ı Allah teklif edilen şeyin ezelde ya meydana geleceğini veya gelmeyeceğini biliyor. Yahut da her ikisini de bilmiyor. Eğer birinci ihtimal mevcut ise, meydana gelmesi vacib olan şeyin meydana gelmemesi imkansız olur ki bunu emretmekde bir fayda yoktur. Eğer Allah, onun meydana gelmeyeceğini biliyorsa, meydana gelmesi imkansız olan şeyin meydana gelmemesi vacib olur. Bu sebeble onu meydana getirmeyi emretmek, imkansızı meydana getirmeyi emretmek olur. Cenab-ı Allah her ikisini de bilmiyorsa bu, Allah'ın câhil olduğunu söylemek olur ki bu imkansızdır. Bir de emrin bu şekilde olduğu farzedilirse, itaat eden isyan edenden ayırdedilemez. Bu durumda da itaatta bir fayda olmaz. 175[175]

İbadetin Allah'a Faydası Yoktur

Üçüncüsü: Mükellefiyetle ilgili emirler ya bir faydadan dolayıdır veya bir faydaya dayalı olmaz. Eğer bu, bir faydadan dolayı verilmiş bir emir ise, o ya Ma'buda ya kula yönelik olur. Bu faydanın Ma'buda yönelik olması imkansızdır. Çünkü Allah zatı gereği kâmildir. Zatı gereği kâmil olan, başkası ile kâmil olmaz. Bir de biz zaruri olarak biliyoruz ki zamanlara hükümran olan bir ilahın kullarının rükû ve secdelerinden faydalanması imkansızdır. Bu faydanın kula yönelik olması da imkansızdır. Çünkü bütün faydalar, lezzet elde etmede ve acıları defetmede toplanır. Halbuki Cenâb-ı Hak, bu tür meşakkatleri arada vasıta kılmadan da doğrudan doğruya bu faydaları kul için meydana getirmeye kadirdir. O halde araya meşakkatli mükellefiyetleri sokmak abestir. Abes ise Hakîm olan Allah hakkında caiz değildir. 176[176]

Kul Fiilini Yaratamaz

Dördüncüsü: Kul, fiillerinin yaratıcısı değildir. Çünkü o, fiillerinin detaylarını bilemez. Bir şeyin detayını bilemeyen ise, o şeyin yaratıcısı olamaz. Kul, fiillerinin yaratıcısı olamadığı zaman, eğer Allah, ona, bu fiili onda yaratırken emretmiş olursa, hasılı tahsili (elde edilmiş olan şeyin yeniden elde edilmesini) emretmiş olur. Yok eğer onda bu fiili yaratmadığı zaman, ona bunu emretmiş olursa, imkansızı emretmiş olur. Bütün bunlar ise batıldır. 177[177]

İbadet Emrinden Maksat Kalbi Temizlemektir

Beşincisi: Mükellefiyetlerden Allah'ın maksadı, Kur'an'ın zahirinin gösterdiğine göre, sadece kalbi temizlemektir. Buna göre, kılbi devamlı Allah'la meşgul olan ve zahiri fullerle meşgul olması durumunda marifetullaha dalmaktan atıkonan bir insan düşündüğümüzde, ondan zahiri mükellefiyetlerin düşmesi vacib olur. Nitekim fakihler ve kıyas yapanlar şöyle demişlerdir: "Mükellefiyetlerdeki maksad ve hikmet açık olduğu zaman, zahire değil de akli hükümlere uymak vacib olur."

İlk üç şüphelerine iki bakımdan cevab veririz:

a) Bu şüpheciler söyledikleri şeylerle, mükellefiyetlerin olmaması gerektiğine inanmayı gerekil görmüşlerdir. Bu, teklifi kaldıran bir tekliftir. Bu ise tezaddır.

b) Bize göre, teklif-i mâla yutak olsun olmasın, Cenab-ı Allah'dan gelen herşey güzeldir. Çünkü o yaratıcı ve yarattıklarının sahibidir. Mülkünde yaptığı tasarruflar sebebiyle, mülk sahibine kimsenin itiraz hakkı olamaz. 178[178]

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/81.

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/81-82.

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/82.

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/82.

İbadetle Mükellef Olmayanlar

Altıncısı: Alimler: "İbadetle ilgili emir, bütün insanlara şâmil olsa da çocuk, deli, farkında olmayan ve unutan gibi anlamayan kimselerle,
"Allah hiçbir kimseyi gücü yetmeyen şeyle mükellef tutmaz" (Bakara, 286) ayetinden dolayı gücü yetmeyen kimseleri kapsamaz.
Bazı alimler, bu ayetin köleleri de kapsamadığını söylemişlerdir. Çünkü Cenab-ı Hak, kölelere, efendilerine itaat etmelerini vacib kılmıştır. Onların, efendilerine itaatle meşgul olmaları, ibadetle meşgul olmaktan onları altkor. Kölelerin, efendilerine itaat etmelerinin vacib olduğuna delalet eden emir, ibadetin vacib olduğuna delalet eden emirden daha husûsîdir. Hass olan ise âmm olana tercih edilir. Bu husus ftkıh usulünde genişçe ele alınmıştır. 179[179]

İbadet Hilkatin Neticesidir

Yedincisi: Kadı Ebu Bekir: "Ayet, ibadetin farz olmasına sebep olarak Allah'ın bizi yaratıp, nimetlerle ihsanda bulunmasını gösterir" dedi. Bu ki alimlerimiz, bu ayeti insanın, yaptığı şeylerle sevabı hak edemeyeceğine delil getirmişlerdir. Çünkü Cenab-ı Hakkın bizi yaratması ve bize nimet vermesi, ibadetin farziyyetine sebep olursa, bizim ibadetlerle meşgul olmamız, zaten görev olan bir şeyi yapmak olur. İnsan görevini yerine getirmekle herhangi bir şeye hak kazanmaz, o halde kulun ibadetine karşılık, Allah'ın ona sevab verme mecburiyeti yoktur.180[180]

Allah'ı Bilmede Tefekkürün önemi

Allah Teâlâ-nın "Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize (ibadet ediniz ki) takva sahibi olasınız" ayetinde birkaç mesele vardır:
Cenab-ı Hak, Rabb'e ibadeti emredince, hemen peşinden yaratıcının varlığına delil olan şeylerden bahsetmiştir. Bu da, mükellefleri ve daha önceki insanları yaratmasıdır. Bu husus ise, Allah'ı bilmenin yolunun, ancak tefekkür ve ı istidlal olduğunu gösterir. Bu yolu, Haşeviyye'den bir gurup tenkid edip "Bu ilimle meşgul olmak bidattir." demişlerdir. Görüşümüzü isbat hususunda, akfî ve nakit birçok delillerimiz vardır. Burada üç makam vardır: 181[181]

Kelam İlminin Ehemmiyeti

Birinci makam; Bu ilmin (Kelam ilminin) üstünlüğünü açıklama hususundadır. Bu üstünlük, birkaç yöndendir:
a) İlmin değeri, konusunun değeri ile ölçülür. Konu daha şerefli olduğunda, onun ilmi de daha şerefli olur. Konuların en şereflisi, Allah'ın zatı ve sıfatlan olduğuna göre, O'nunla ilgili ilmin, ilimlerin en değerlisi olması gerekir.
b) İlim, ya dini olur veya dini olmaz. Şüphe yok ki dini İlim dini olmayan ilimden daha değerlidir. Dini ilimler ya usul yani (Kelâm) ilmidir, veya bundan başkadır. Kelam ilminin dışındaki ilimlerin sıhhati, kelâm ilmine dayanır. Çünkü müfessir özellikle Cenab-ı Hakk'ın kelamının manasından bahseder. Bu da ihtiyar sahibi ve iradesini beyan eden bir Yaratıcının varlığına dayanır. Muhaddis, özeliikte Allah'ın Resulü (s.a.s)'nün sözlerinden bahseder. Bu ise, Peygamberliğin varlığına dayanır. Fakîh, özellikle Allah'ın hükümlerini anlatır. Bu, tevhid ve nübüvvete istinâd eder. Böylece bütün bu ilimlerin kelâm ilmine muhtaç olduğu ortaya çıkmış olur. Görünen şu ki kelam ilmi, bu ilimlere muhtaç değildir. Binaenaleyh kelâm ilminin, en

---

[179] 179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/83.

[180] 180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/83.

[181] 181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/83-84.

değerli ilim olması gerekir.

c) Birşeyin değeri, bazan o şeyin zıddının değersizliği ile ortaya çıkar. Her ne zaman birşeyin zıddı değersiz olursa, o şey o nisbette değerli olur. Kelam ilminin zıddı, küfür ve bid'attir. Bu ikisi en değersiz şeylerdir. Bundan dolayı kelam ilminin en değerli şey olması gerekir.

d) Birşeyin kıymeti bazan konusunun kıymetiyle, bazan kendisine duyulan ihtiyacın şiddetiyle, bazan da akli delillerinin kuvvetiyle orantılıdır. Kelam ilmi ise, bütün bunları ihtiva eder. Bu böyledir. Çünkü, astronomi ilmi konusunun, tıp ilminin konusundan daha şerefli olması bakımından, tıp ilminden daha şereflidir. İnsanların tıp ilmine olan ihtiyacının astronomiye olan ihtiyacından daha fazla olması bakımından, tıp ilmi astronomiden daha şereflidir. Matematik ilmî ise delillerinin daha kuvvetli olması bakımından, her ikisinden de şereflidir. Kelam ilmine gelince, bunun gayesi, Allah'ın zatını, sıfatlarını, fiillerini, mevcud ve ma'dûm olan şeylere dair bilgilerin kısımlarını bilmektir. Şüphe yok ki bu, en şerefti iştir. Bu ilme olan ihtiyaca gelince, bu ihtiyaç da çok fazladır. Çünkü ihtiyaç ya din hususunda olur, ya dünya hususunda olur. Dini ihtiyaç, en önemli olan ihtiyaçtır. Çünkü, şu yukarıda sayılan hususları bilen kimse büyük bir sevaba hak kazanır ve melekler safına katılır. Bu şeyleri bilmeyen kimse ise, büyük bir cezaya hak kazanır ve şeytanlara katılır. Dünyevi ihtiyaca gelince, bu, dünyanın düzeni ancak bir yaratıcıya, ölümden sonra dirilişe ve haşr'a iman etmekle intizama gireceğindendir. Çünkü bu iman olmasaydı, alemde tam bir karışıklık meydana gelirdi. Delillerin kuvvetine gelince, diyebiliriz ki: Bu ilmin delillerinin, yâkîni bir şekilde terkib edilerek kesinlik ifade eden mukaddimelerden meydana gelmiş olması gerekir. Böyle bir delil ise son derece güçlüdür. Böylece, kelam ilminin her türlü şeref ve üstünlüğü içine aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu sebeble, bu ilmin, ilimlerin en şerefli olması gerekir.

e) Bu ilimde, nesih ve değişiklik meydana gelmeyip, bölgelerin ve cemiyetlerin değişmesiyle bu ilim değişmez. Diğer ilimler ise böyle değildir. Öyleyse bu ilmin, ilimlerin en şerefli olması gerekir. Bu ilmin konularını ve delillerini ihtiva eden ayetler, fıkhı konuları ihtiva eden ayetlerden daha şereflidir. Bunun delili ise, İhlâs sûresi, Âmenerresûlü ve Ayete'I-Kürsi'nin fazileti hakkında vârid olan haberler, meselâ,

"Sana hayız halinden sorarlar..." (Bakara, 222).

"Ey iman edenler, birbirinize borçlandığınız zaman..." (Bakara, 282)gibi ayetlerin fazileti hakkında Gelmemiştir. Bu da kelâm ilminin daha faziletli olduğuna delalet eder.

f- Şer'î hükümler hakkındaki ayetlerin sayısı, altıyüzden daha azdır. Geriye kalan ayetler ise, tevhid, nübüvvet, putperestlere red ve müşriklerin çeşitlerini beyan hakkındadır. Kıssalarla ilgili ayetlerden maksad, Cenab-ı Hakk'ın, "Andolsun onların kıssalarını açıklamada salim akıl sahibleri için ibret vardır" (Yusuf, 111) ayetine göre, Allah'ın hikmet ve kudretini tanımaktır. Bu da, kelam ilminin en faziletli ilim olduğuna delalet eder.

Biz burada delillerin yerlerine işaret edeceğiz: Yaratıcının varlığına delalet eden delillere gelince, Kur'an bunlarla doludur.

Bunların birincisi burada zikredilen şu beş delildir: Bunlar, mükellefleri ve onlardan önceki insanları, gökyüzünü, yeryüzünü, gökten yere inen yağmur ile meyveleri yaratmak ve gökler ile yerin, Kur'an'da yer alan bütün harikuladelikleridir. İşte, yaratıcının varlığının delillerinden maksat budur. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının delilleri şunlardır. Bu sıfatlardan "ilim" sıfatının delili,

"Allah'a muhakkak ki ne yeryüzünde ne de gök yüzünde hiçbir şey gizli kalmaz" (Ali imran, 5) buyurmuş, sonra peşinden de, "Sizi analarınızın rahminde dilediği gibi şekillendiren odur" (A. İmran, 8) ayetini getirmiş olmasıdır. Bu, kelamcılann delilinin bizzat kendisidir. Çünkü onlar, fiillerinin muhkem ve sapasağlam olmasını yaratıcının ilmine delil getirmişlerdir. İşte burada Hak Teâla, rahimlerde suretlere şekil vermesini eşyayı bildiğine delil getirmiştir. Ve yine Cenâb-ı Hak,

"Yaratan bilmez mi? O, herşeye nüfuz etmiş ve her şeyden haberdardır" (Mülk, 14) buyurmuştur. Bu, yukardaki delilin aynısıdır. Cenâb-ı Hak yine,

"Gaybm anahtarları, O'nun yanındadır. Bunları, ancak O bilir" (En'im. 59) buyurmaktadır. Bu da, O'nun her türlü malumatı bildiğine bir tenbihattır. Çünkü Allah, gaybî olan şeylerden haber veriyor, bir de bakıyoruz ki o şeyler, vermiş olduğu habere uygun bir biçimde meydana geliyor. Şayet Cenâb-ı Hak, gaybı biliyor olmasaydı, bu şeyler haber verdiği şekilde vuku bulmazdı. Allah'ın "kudret" sıfatının delili, hepsi dört unsurda eşit olmakla beraber, çeşitli canlılar ve meyvelerin meydana gelmesine dair Cenâb-ı Hakk'ın bahsettiği bütün şeylerdir. İşte bütün bunlar, Allahü Teâlâ'nın zatının gereğini yapan mücib-i bi'z-Zât olmayıp irâde sahibi muktedir bir fail olduğuna delalet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın "tenzih" sıfatına, yani O'nun bir cisim olmadığına ve bir mekânda bulunmadığına delalet eden delil ise, O'nun

De ki Allah dır' birdir" (lhlas, 1) sözüdür. Çünkü mürekkeb olan, cüzlerine muhtaçtır. Muhtaç ise, sonradan yaratılmış demektir. Cenâb-ı Allah "tek" olunca, cisim bulunmaması cisim olmayınca da bir mekânda bulunmaması gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın "tevhid" sıfatının delili ise, O'nun

"Eğer yerde ve göklerde, Allah'dan başka ilahlar bulunsaydı, yer ve gökler bozulur, fesada uğrardı" (Enbiya, zzy,

"O zaman onlar. Arşın sahibine bir yol ararlardı "(Isra, 42) ve

"...ve bir kısmı diğerine üstün gelirdi." (Mümmun, 8i) ayetleridir. Nübüvvetle ilgili delil ise, Cenâb-ı Hakkın,

"Eğer kulumuza indirdiğimiz bu Kurandan bir şüphe ediyorsanız, O'nun sûreleri gibi olan bir sûre getirin bakalım!" (Bakara, 23) âyetidir.

Meâdın (ahiret hayatının) delili ise,

De ki ilk kez inşa eden dirilkecektir. "(Yasin, 79) âyetidir. Eğer sen, ilm-i kelâmı gözden geçirirsen, onda bu delillerin ortaya konulmasından, onların savunulmasından ve bu hususta öne sürülen tenkit ve yaralayıcı şüphelerin savuşturul masından başka bir şey göremezsin. Allah'ın zikrettiği delilleri ihtiva eden ve delillere yöneltilen ithamları reddeden bir ilmin eleştirileceğini hiç sanarmıstn? Hiç bir akıllı müslüman kimsenin bunu söyleyeceğini ve buna razı olacağını sanmıyorum. 182[182]

Meleklerin ve Peygamberlerin Bu Delilleri Kullanmaları

İkincisi: Allah Teâlâ, melekler ve peygamberlerin de bu delillerle istidlal .ettiklerini anlatmıştır. Melekler şöyle istidlal etmişlerdir:

"O yeryüzünde, orada fesat çıkaracak kimseler mi yaratacaksın? (Bakara.30) Meleklerin bu sözden maksadlan şudur: Bu gibi şeyleri yaratmak kabihdir. Hikmetli olan zat, kabih olan fiili yapmaz. Bunun üzerine Hak Teâlâ, onlara: "Ben, sizin bilmediklerinizi bilirim" (Bakara. 30) diye cevap vermiştir. Bundan Allah'ın maksadı da şudur: Şüphesiz Ben, hertürlü malumatı bildiğim için, onların yaratılması ve meydana getirilmeleri hususunda sizin bilmediğiniz hikmeti de bilirim. Şüphe yok ki bu karşılıklı bir delil getirmedir. Cenab-ı Hakk'ın iblis ile münazarası da açıktır. Peygamberlere gelince, bunların ilki Hz.Adem (a.s)'dir.

Allah Teâlâ, Hz.Adem(a.s.)'in ilmini, meleklerin ilmine üstün kılmak sureti ile, onun faziletine dair delilini ortaya koymuştur ki bu tamamen bir istidlaldir. Nûh (a.s.)'ın istidlali hakkında, Cenâb-ı Allah, kâfirlerin şu sözünü nakletmiştir: "Ey Nuh, bizimle cidden çok mücadele ettin ve bu mücadelende de ileri gittin" (Hûd.32) Bu mücadelenin, şer'i hükümlerin tafsilatı hakkında olmayıp, aksine tevhid ve nübüvvet hakkında olduğu, bilinen bir hakikattir. O halde, kelam ilminde, hakkı ortaya koymak için istidlal yaparak mücadele etmek peygamberlerin sanatıdır. İbrahim (a.s.)'a gelince, bu konuda onun durumunu iyice ortaya koymak uzun sürer. Onun bu hususta birtakım merhaleleri vardır.

a) Kendi kendine istidlali... Bu, Cenab-ı Hakk'ın "İşte, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş. "Bu(mu)benim Rabbİm?" demiş, o yüdız kaybolunca ise, "Ben böyle sönüp batanları (Rabb diye) sevmem" (Enam, 76). Bu, kelamcıların, alemin değişir olmasından hareketle, onun sonradan yaratıldığına delil getirme yollarıdır. Sonra Cenab-ı Allah, Hz. İbrahim (a.s.)'ı

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/84-87.

bu istidlalinden dolayı medhederek,
"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi" (En'am.83) buyurmuştur.
b) Hz.İbrahım (a.s.)'ın, babasına karşı istidlali... Bu, Allah'ın "Ey babacığım, niçin duymayan, görmeyen ve senden hfçbtrşeyi gideremeyen şeye tapıyorsun?" (Meryem, 42) ayetinde bahsettiği istidlaldir.
c) O'nun, bazan sözle bazan da fiilen kavmine karşı olan istidlalidir. Sözle istidlali Allah'ın şu ayette bahsettiği husustur:
"Taptığınız bu heykeller nedir?" (Enbiya, 52) fiil ile istidlaline gelince, o da Cenab-ı Allah'ın "Derken o, bu putları parça parça etti. Belki ona müracaat ederler dtyer onlara büyük olan putu bıraktı"{Enbiya, seıayeti ile anlattığıdır.
d) O'nun zamanın kralına karşı istidlalidir. Bundan, Allah Teala şu ayette bahseder:
"(İbrahim): Benim Rabbim hem diriltir hem öldürür" deyince. O, "Ben de diriltir ve öldürürüm" dedi. İbrahim, "Allah güneşi doğudan getirir, haydi sen onu bandan doğdur" deyince ise kâfir şaşırıp kaldı. Allah zalim kavme hidayet etmez" (Bakara, 258). Fıtratı bozulmamış olan herkes, kelam ilminin, sadece bu delilleri ortaya koyup, bunlara karşı sürülen sual ve karşı çıkmaları defetmek için olduğunu bilir. Bütün bunlar, Hz.İbrahim (a.s.)'in mebde' (kâinatın başlangıcı) hakkındaki incelemesidir. Mead (ahiret) hakkındaki incelemelerine gelince, o, onun şu sözüdür:
"Hani İbrahim, "Ey Rabbim, ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster" demiş. (Allah) "Buna inanmadın mı yoksa? demiş. O da "İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için..." demişti. Allah dedi ki: Dörtküş tut, onları kendine alıştır, sonra (kesip) her parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. (O zaman) koşarak sana geleceklerdir." Bil ki şüphesiz Allah
aziz Ve hakimdir "(Bakara, 260) Hz.Musâ (a.s.) 'nın istidlaline gelince, O'nun nübüvvet ve tevhid hususunda Firavun'la tartışmasına bak. Tevhide gelince, bil ki Hz.Musâ (a.s.), çoğu yerde, Hz. İbrahim (a.s.)'in delillerine dayanır. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâta Taha suresinde, bunu şöyle anlatmıştır:
"Firavun, "O halde Musa, sizin Habbiniz kim?" dedi. O da: "Bizim Rabbimiz herşeyi yaratan, sonra da doğru yolu gösterendir" dedi''(Taha,49-50) Bu, Hz.İbrahim (a.s.)'ın "O, beni yaratıp, bana hidayet edendir" (Şuara, 78). sözünde zikrettiği delilin aynısıdır.
Yine Şuara sûresinde, Musa (a.s.): "(O) sizin ve sizden önceki atalarınızın Habbfdir" (şuara, 26) demiştir. Bu, Hz.İbrahim (a.s.)'in:
"Rabbim hem diriltir hem öldürür" (Bakara. 258) sözünün aynısıdır.
Firavun, bununla yetinmeyip, ondan başka bir delil isteyince, Hz.Musa (a.s.) şöyle demişti: "O, doğunun ve batının Rabbidir." (Şuara, 28)İşte bu Hz.İbrahim (a.s.)'ını 'Allah güneşi doğudan getirir, haydi sen onu batıdan doğdur" (Bakara, 258) sözünün aynısıdır. Bütün bunlar sana; bu delillere yapışmanın o masum peygamberlerin sanatı olduğuna ve onların bu delilleri akıllarından çıkardıkları gibi, aynı zamanda geçmiş temiz seleflerinden miras olarak almış olduklarına da dikkat çekmektedir. Hz. Musa(a.s.)'nın nübüvvete dair, mucize ile istidlaline gelince bu, onun:
"Sana apaçık birşey getirsem de mi...?" (Şuara, aojsözü ile bahsettiği şeydir. Bu, Hz.Musa (a.s.)'ın doğruluğuna mucizeyi delil getirmesidir.
Hz.Muhammed (s.a.s.)'nin, tevhide, nübüvvete ve ahirete dair delillerle meşgul olması keyfiyeti bu hususta sözü uzatmaya ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır. Çünkü Kur'an bunlarla doludur. Hz.Peygamber (s.a.s.) bütün kâfir fırkaları ile imtihan edilmiştir.
Birincisi: "Bizi ancak zaman helak eder" (Câsiye, 24) diyen Dehriyye'dir. Halbuki Cenab-ı Hak, onların bu görüşlerini çeşitli delillerle çürütmüştür.
İkincisi: irade, ve ihtiyar sahibi, herşeye kadir zât-ı ilahiyyeyi inkâr edenlerdir. Cenab-ı Hak onların iddialarını aynı tabiat ve dış tesirlere ma'ruz oldukları halde emvai türlü tarzda birbirlerinden farklı bitki ve hayvan nev'ilerinin yaratılması delili ile çözülmüştür. Bu da kadir olan Allah'ın varlığına delâlet eder.
Üçüncüsü: Allah Teâlâ'ya ortak koşanlardır. Ortak koşulan bu şey ya ulvi veya süfli bir varlık olur. Ulvî olan ortağa gelince bu, yıldızların bu alemde müessir olduğunu söyleyen kimsenin

görüşüdür. Allah Teâla bu kimsenin iddiasını,
"Üstünü gece bürüyüp örtünce... "(En'am, 76) diye başlayan âyetle çürütmüştür. Süfli olan ortağa gelince, bu hristiyanlar, Hz.isa (a.s.)'nın ilah olduğuna, putperestler de, putlarının ilah olduğuna dair pek çok delil getirmiştir.

Dördüncüsü: Nübüvvete karşı çıkanlar ki bunlar da iki guruptur:

a) Nübüvvetin aslına karşı çıkanlar. Bunlar, Allah'ın "Allah, bir insanı mı peygamber olarak gönderdi." (isra, 94) dediklerini naklettiği kimselerdir.

b- Nübüvveti aslında kabul eden, fakat Hz.Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğine karşı çıkanlardır. Bunlar yahudi ve hristiyanlardır. Kur'an-ı Kerim bunlara reddiyelerle doludur. Bu kimselerin karşı çıkmaları da birçok bakımdandır. Bazan bu, Kur'an'a karşı çıkarak olur ki Cenâb-ı Hak şu sözü ile onların bu ta'nına cevab vermiştir:

"Allah, bir sivrisineği bir mesel olarak getirmekten çekinmez" (Bakara, 26). Bazan bu karşı çıkma, Allah Teâla'nın şu sözünde anlattığı gibi, başka mucizeler istemek şeklinde olur:

"Bize, yeryüzünden kaynak ûşkırtmadıkca... sana asla inanmayacağız" dediler" (isra, 90) Bazan da, bu karşı çıkma Kur'an'ın parça parça nazil olması sebebiyle olur ki bu, Kur'an'a bir ithamın yöneltilmesini ifade eder. Cenab-ı Hak, bu karşı çıkışa şu sözü ile cevab vermiştir:

"İşte biz senin kalbini onanla güçlendirmek için böyle (yaptık)" (Furkan, 32).

Beşincisi: Haşr ve neşr hususunda tartışan kimselerdir. Allahü Teâlâ haşr ve neşrin doğruluğuna, bunu inkâr edenlerin görüşlerinin geçersiz olduğuna dair çok çeşitli deliller getirmiştir.

Altıncısı: Bazan, faydasızdır diye mükellef tutulmaya karşı çıkanlar ki, Cenâb-ı Hak bunların itirazına"İyi yaparsanız, kendiniz için iyi yapmış olursunuz; eğer kötü davranırsanız, bu da nefsinize aittir" (isra, 7) sözüyle cevap vermiştir. Bazan da, gerçek olanın, bir cebr olduğu, bunun ise teklifin sıhhatine ters düştüğünü söyleyerek karşı çıkanlarki Cenâb-ı Hak bu hususa da,"Allah yaptığından sorguya çekilmez, ama onlara yaptıklarından sorulur "(Enbiya. 23) diyerek cevap vermiştir.

Biz burada bu kısa işaretlerle yetindik, çünkü bu husustaki geniş inceleme, bu tefsir kitabının tamamına serpiştirilmiştir. Bu sanatın peygamber ve nebilerin metodu olduğu sabit olunca, buna karşı çıkanların ya kâfir ya da cahil olduklarını anlamış olduk. 183[183]

Kelâm İlmini Öğrenmenin Gerekli Olması

İkinci makam: Kelâm ilmini tahsil etmenin vacib olduğunu beyan hususundadır. Buna akli ve nakli deliller delalet etmektedir.

Aklî delile gelince, bu şöyledir: Bazı kimseleri taklit etmek, geriye kalanları taklit etmekten daha evla değildir. Bu da ya herkesi taklit etmenin caiz olması demektir ki, bu bizi kâfirleri de taklit etmeye zorlar. Ya da ötekini değil de berikini taklit etmenin zorunlu olması demektir ki, bu da kişiyi, ötekini değil de berikini niçin taklit ettiğini söylemeksizin, bazısını değil de diğer bazılarını taklit etmekle mükellef olmaya mecbur kılar. Ya da, taklidin asla caiz olmamasıdır ki, istenilen şey de budur. Taklit etmek geçersiz olunca geriye, istidlal yolundan başka bir şey kalmaz.

Naklî delile gelince, buna ayet ve haberler delalet etmektedir.

Âyetten olan deliller:

a) Cenâb-ı Hakk'ın"Hikmet ve güzel öğüt ile Rabb'inin yoluna davet et! Ve onlarla, en güzel bir yolla mücadele et" (Nahl,125) sözüdür. Şüphe yok ki, Cenâb-ı Hakk'ın ayette geçen "hikmeften muradı, aklî delil ve hüccetlerdir. Buna göre Allah'a aklî delil ve hüccetlerle davet etmek, emrolunan bir iş olmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın: buyurduğundan murat, dinin fürû'u hususunda mücadele etmek değildir. Çünkü Hz.Peygamber'in peygamberliğini inkâr eden kimse ile, dinin fürûu hususunda konuşmada hiçbir fayda yoktur. Peygamber'in nübüvetini kabul eden kimse, O'na muhalefet etmez. Böylece bu mücadelenin tevhid ve nübüvvet

---

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/87-90.

hususunda olduğunu anlamış olduk. Bu sebeple de, bu hususta mücadele, emredilmiş bu husus olur. Sonra biz, Cenâbı Hakk'ın:

"Bana uyunuz ki, Allah sizi sevsin" (A.İmran 31).

"Andolsun ki sizin için Allah'ın Resulünde güzel bir örnek vardır"(Ahzâb, 21}ayetlerinden ötürü, Hz.Peygambere uymakla emredilmişiz. Bu sebeple bizim, böylesi bir cidal ile emrolunmuş olmamız gerekir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsanlardan, Allah hakkında üimsiz olarak mücadele edenler vardir"(Hacc, 3) ayeti, Allah hakkında, ilim sahibi olmaksızın mücadele edenleri bir kınamadır. Bu ise, ilim ile mücehhez olarak mücadele etmenin kınanmış değil, aksine Övülmüş olmasını gerektirir. Yine Cenâb-ı Hak, Hz.Nûh'tan "Ey Nuh, bizimle gerçekten mücadele ettin, mücadelende de çok ileti gittin" (Hûd, 32) sözüyle bu mücadeleyi nakletmiştir.

c) Allahu Teâlâ tefekkürü emrederek şöyle buyurmuştur:

"Kuranı İyiden iyiye düşünmezlermi?"(Muhammed, 24), "Deveye bakmazlar mı, nasıl yaratılmış?" (Gaşiye. 17),

"Biz onlara hem dünya ufaklarında hem de kendi öz varlıklarında ayetlerimizi göstereceğiz"(Fussilet, 53),

"Görmüyorlar mı ki Biz, yeryüzüne gelip, onu etrafından eksiltiyoruz."(Enbiya. 44).

"Göklerde ve yerde ne var, bir bakınız" de!" (Yûnus, 101) ve "Göklerin ve yerin hükümranlığına bakmadılar mı?" (A'raf, 185).

d) Cenab-ı Hak, övgü sadedinde tefekkürü zikrederek şöyle buyurmuştur:

"Bunda; akü sahihleri için ayetler (deliller) vardır." "Bunda, basiret sahihleri için ibret vardır"(Nur, 44); Bunda, akıl sahibleri için ayetler (deliller) vardır" (Taha,54).Yine tefekkürden yüz çevirenleri zemmederek, "Göklerde ve yerde nice ayetler (deliller) vardır ki (insanlar) bunlardan yüzçevirerek geçip giderler. "(Yusuf. 105);

"Onların kalbleri var ama, onunla anlamazlar" (Araf, 179) buyurmuştur.

e) Cenâb-ı Hak taklidi zemmetmiş ve kâfirlerden naklen: "Biz babalarımızı birdin üzerinde bulduk. Biz de hakikaten onların izine uyanlarız." (Zuhruf,23). "Aksine biz, ancak babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız"(Lokman, 21).

"Aksine biz babalarımızı böyle yaparken gördük. "(Şuara, 74) ve

"Hakikaten, eğer sebat göstermeseydik, bizi az kaldı, tanrılarımızdan saphracaktı o"(FurKan. 42) diye haber vermiştir.Hz.İbrahim (a.s.)'in babasından da

"Andolsun kî vazgeçmezsen seni taşlarım. Uzun bir müddet benden ayrıl gi t"(Meryem. 47) sözünü nakletmiştir. Bütün bunlar, düşünmenin, delil getirmenin, tefekkürün ve taklidi yermenin gerektiğine delildir. Tefekkür ve istidlale davet eden kimse, Kur'an'ın ve peygamberlerin dinine uymuş olur. Taklide davet eden de Kur'an'ın aksine gidip yolunu tutmuş olur.

Hadisten olan delillere gelince, bu hususta çok hadis vardır. Biz bunlardan birkaçını zikredelim:

a) Zührî, Sa'id b.el-Müseyyeb'ten, o da Ebu Hureyre (r.a.)'den şöyle dediğini rivayet etmiştir. Fizâre oğullarından birisi Hz.Peygamber (s.a.s.)'e gelerek "Hanımım siyah bir çocuk doğurdu" dedi. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s.): "Senin develerin var mı? dedi. O, "Evet" deyince, Hz.Peygamber (s.a.s.) "Onlar ne renktir?" dedi. Adam, kızıl cevabını verdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) "Gri olanları var mı?" diye sordu. Adam "Evet" dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.): "Bunun sebebi ne?" deyince, adam, "Belki onlar soya çekmiştir?" dedi. Peygamberimiz (s.a.s.)'da: "Belki
o çocuk da soya çekmiştir."dedi.184[184] Bu, delille susturmak ve kıyasa sarılmaktır.

b) Ebu Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır: Beni yalanlamaya hakkı olmadığı halde, insanoğlu beni yalanladı. Beni kınamaya hakkı olmadığı halde, insanoğlu beni kınadı. Onun beni yalanlaması "Allah beni, yarattığı gibi, yeniden diriltemeyecektir" demesidir. Halbuki onu başta yaratmak,

---

184[184] Buhari, Talak, 26 (6/178).

yeniden diriltmekten bana daha kolay değildir. Onun benî kınaması, "Allah çocuk edindi" demesidir. Halbuki ben, tek ve Samed olan Allahım. Ben doğmadım, doğurulmadım ve bana denk hiç kimse yoktur..."185[185]

O halde bak Cenâb-ı Hakk, birinci mertebede kudreti ile ilk defa yaratmaya ve ölümden sonra diriltmeye kadir olmaya; ikhci metebede bir oluşu ile, cisim olmayı, babalığı ve evlat olmayı nefyetmeye delil getirmiştir.

c) Ubâde Sâmit (r.a.) Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Kim Allah'a kavuşmayı severse, Allah'da ona kavuşmayı sever. Kim Allah ile karşılaşmayı hoş görmezse, Allah'a onunla karşılaşmaktan hoşlanmaz." Bunun üzerine Hz.Âişe "Ey Allah'ın Peygamberi, biz ölmekten hoşlanmıyoruz. Bu. Allah ile karşılaşmaktan hoşlanmamak mıdır?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de

"Hayır. Fakat mümin Allah'a kavuşmayı sever, Cenab-ı Allah da mümine kavuşmayı sever. Kâfir Allah'a kavuşmaktan hoşlanmaz. Cenabı Allah da kâfire kavuşmaktan hoşlanmaz" buyurmuştur."186[186] Bütün bunlar, deliller üzerinde tefekkür edip kafa yormanın emredilmiş olduğunu gösterir. 187[187]

Bu Konuda Muarızların İddiaları

Hasımımızın ileri sürdüğü birtakım iddialar vardır. Şöyle ki:

1) İstidlal ilim ifade etmez.
2) İlim ifade eden istidlale kulun gücü yetmez,
3) İstidlale teşebbüs etmek caiz değildir.
4) Hz.Peygamber bunu emretmemiştir, ve
5) İstidlalde bulunmak bidattir. 188[188]

Tefekkür Kesin Bilgiye Götürmez

Birinci iddia: Hasmımız buna, bazt şeyleri delil getirmiştir:

a) Biz tefekkür ettiğimizde ve bu tefekkürümüzün akabinde bir inanç meydana geldiğinde, ister zaruri isterse nazarî olsun, bunun bir ilim olduğunu biliriz. Bu ilmin zarurî olması yanlıştır, çünkü insan itikadı hususunda bu itikadının ilim olduğunu ve birin ikinin yarısı, güneşin aydınlatıcı, ateşin de yakıcı olduğuna inancı hususunda düşünürse, birinciyi ikincisinden daha zayıf görür. Bu da, birinciye zayıflığın arız olduğuna delâlet eder. İkincisi de, yani bu ilmin nazari olması da yanlıştır. Çünkü bu ikinci fikir hususundaki söz, evvelki söz gibidir. Bu sebeple teselsül gerekir. Ki teselsül de imkansızdır.

b) İnsanlardan tefekkürde bulunup, içtihad eden ve bu tefekkürünün neticesinde kendilerinde bir inanç meydana gelen, bu inancın bir ilim olduğuna katî olarak hüküm verin de, hem onun hem de başkaları için bunun bir ilim değil de bir cehalet olduğu ortaya çıkan; böylece de, o ilk inançlarından vazgeçip onu terkeden alimler gördük. Bu durumu önce müşahede ettiğimizde, ikinci olarak meydana gelen inancın da böyle olması caizdir. Bu metodla, tefekkür ve istidlalden elde edilen herhangi bir inancın sıhhatine kesinlikle hükmetmek mümkün değildir.

c) Netice eğer biliniyorsa, onu elde etmeye çalışmak muhaldir. Çünkü, hasılı tahsil imkansızdır. Eğer netice bilinmiyorsa, zihin ondan habersiz demektir. Habersiz olunan şeyi talep etmeye yönelmek ise, imkansızdır.

d) İstidlalin ilim ifade ettiğini bilmek, ya zaruri, ya da nazari olur; eğer zaruri olursa, aklı olan herkesin bu ilimde müşterek olması gerekir, halbuki durum böyle değildir. Eğer nazari otursa, birşeyin cinsini o şeyin fertlerinden bir fertle isbat etmek gerekir ki, bu da muhaldir. Çünkü mahiyet hakkında olan münakaşa, o fert için de var demektir. Bu sebeple bir şeyi kendi nefsiyle isbat etmek lazım gelir ki, bu da İmkansızdır. Çünkü isbata vesile olan şeyin, daha önce bilinmiş olması gerekir. Bir şeyin netice olması, o şeyin daha önce malum olmamasını gerektirir. Bu sebeple hem nefyin, hem de isbatın birlikte bulunması gerekir ki, bu da imkansızdır.

---

[185] 185[185] Buhari, Tefsir, İhlas Suresi Bölümü 112(6/95)
[186] 186[186] Buhari, Rikak, 40 (7/191); Müslim, Zikr,14,15 (4/2065).
[187] 187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/91-93.
[188] 188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/94.

e) Tek bir mukaddime (öncüt). bir netice vermez; tam aksine, netice veren iki mukaddimenin tamamıdır. Ancak zihinde, aynı anda iki mukaddimeyi birden hazır tutmak muhaldir. Çünkü biz kendimizi sınadığımızda, ne vakit zihnimizi bilinen herhangi bir şeye doğru yöneltirsek o aynı vakitte zihnimizi başka bir maluma doğru tevcih etmenin imkansız olduğunu görürüz. Çoğu kez alimlerimizden bazıları, genel olarak istidlalin ilim ifade ettiğini kabul etmişlerdir. Ne var ki bunlar, ilahi meselelerde istidlalin bir ilim ifade etmediğini söyler ve bu görüşlerini açıklama ile ortaya koyarlar.

1) İlahın hakikati tasavvur edilemez. Hakikat tasavvur edilemediği zaman da, ne zâtın kendisini ne de O'nun sıfatlarından bir sıfatın varlığını tasdik etmek mümkün olmaz. Tasavvur edilemez oluşun izahı şudur: Beser tarafından bilinen, Vâcibu'l-vücudun (Allah) mekandan ve her cihetten münezzeh ve O'nun ilim ve kudret sıfatıyla muttasıf olmasıdır. Vücûb ve tenzih, selbî bir kayıttır. Cenâb-ı Hakk'ın hakikati, bu şelbin (nefyetmenin) kendisi değildir. Bu sebeple, bu selb'i bilmek, Allah'ın hakikatini bilmek değildir. Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudret sıfatıyla nitelenmiş olması zatının bu sıfatlara mensubiyyetinden ibarettir. O'nun zâtı bu mensûbiyyetin kendisi değildir, bu sebeble bu mensubiyeti bilmek, O'nun zâtını bilmek değildir.

Tasdikin mümkün olmamasının izahı şudur: Tasdik tasavvura dayanır. Tasavvur olmadığı zaman, tasdik imkansız olur. Şöyle denilemez: "Cenab-ı Hakk'ın zâtı, her ne kadar kendisine mahsûs hakiket itibariyle tasavvur olunamazsa da, o zât kendi levazımı (zâtından ayrılmaz vasıflar) itibariyle tasavvur olunabilir..." Demek istiyorum ki, biz Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine vücubun, tenzihin ve ebediliğin gerekli olduğu herhangi bir şey olduğunu biliyoruz. İşte bu sebeple, bu tasavvura göre hüküm verilir. Biz deriz ki, bu bilinen şeyler, ya Allah'ın zatının bizzat kendisidir, ki bu imkansızdır; veya bunlar Allah'ın zatından hariç şeylerdir, denilebilir. Cenâb-ı Hakk'ın zatını bilemediğimiz zaman, Onun zatının bu sıfatlarla muttasıf olduğunu bilmemiz mümkün değildir.

Eğer, bu sıfatların Allah'ın zatına isnad edilmesinin şartı olan tasavvur, diğer sıfatlar itibariyle de bir tasavvur olursa, bu durumda bu hususta söylenecek söz, ilk hususta söylenen sözün aynısıdır. Bu sebeple de teselsül gerekir ki, bu da imkansızdır.

2) Bize göre, eşyanın en belirgin olanı, kendisine tö ben sözümüzle işaret ettiğimiz, zâtımız ve hakikatimizdir. Sonra insanlar w sözüyle kendisine işaret edilen mahiyyet hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı, bunun

şu bünye olduğunu, bir kısmı onun mizaç olduğunu, bazıları bu bünyeye dahil olan bazı unsurlar olduğunu, bir kısmı da onun, bu bedenin ne dahilinde ne de haricinde olan bir şey olduğunu söylemişlerdir. Varlıkların en belirgin olanında durum böyle olunca, biz ve bizim niteliklerimizle hiçbir münasebeti olmayan en uzak şeyler hakkındaki kanaatin ne olur? 189[189]

İlim İfade Eden İstidlal Kudretimiz Dahilinde Değildir

İkinci iddia: Bu ilim ifade eden istidlal, bizim kudretimiz dahilinde değildir, görüşüdür. Şüphesiz onlar, bu hususa birçok bakımdan delil getirmişlerdir.

a) Tasavvurâtı elde etmek, bizim gücümüz dışındadır. Bu sebeple bedihi tasdikat da, bizim gücümüz dahilinde değildir. Binaenaleyh, tasdikâtın tamamı, bizim kudretimiz dahilinde değildir. Biz, tasavvurât bizim kudretimizde değildir dedik, çünkü onu elde etmek isteyen, eğer o tasavvurâtı biliyorsa onu talep etmesi imkansız olur. Zira, hasılı tahsil etmek muhaldir.

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/94-96.

Eğer "onu bilmiyorsa, onu talep etmesi imkansız olur, çünkü bir şeyden habersiz olan, onu talep edemez. Eğer, onun bir yönden malum, bir yönden de meçhul olması niçin caiz olmasın?" denilirse, deriz ki, malum olduğu söylenen yön, ma'lum olmadığı söylenen yönden başkadır; aksi halde, ayni şeye hem nefyin hem de isbatın verilmiş olması gerekir ki, bu imkansızdır. Bu durumda deriz ki, hasılı tahsil etmek muhal olduğu için, malum olan şeyi istemek imkânsız olur. Malum olmayan şeyin istenmesi de muhaldir. Çünkü kendisinden habersiz olunan şey, istenemez.

Biz, tasavvuratın kesbî olmadığı zaman, bedihi tasdikâtın da kesbî olmasının imkansız olduğunu söylemiştik. Bu böyledir, çünkü bedihi hükümlerden zihinde "mevdu"' (hakkında hüküm verilen) ve "mahmul" (kendisiyle hüküm verilen)'ün iki tarafı bulunduğunda, ya bunların zihinde sırf hazır bulunmalarından zihnin, menfî veya müsbet olarak bunlardan birini diğerine kesin olarak isnâd etmesi gerekir veya gerekmez. Eğer gerekmezse, hüküm bedihî (apaçık) olmaz; tam aksine şüpheli olur. Eğer gerekirse, tasdikin bu iki tasavvur buluduğunda meydana gelmesi vacib olur; bulunmadığı zamansa, meydana gelmesi imkansız olur.

Nefy ve isbât bakımından kudretimiz dahilinde olmamakla beraber, nefy ve isbat bakımından deveranı vacib olan şeyin de, böyle olması gerekir. Bu sebeple, bedihî tasdikatında kesbî olmadığı sabit olmuştur. Biz, tasdikat kesbî olmadığı zaman tasdikata dair hiçbir şeyin kesbî olmadığı zaman tasdikata dair hiçbir şeyin kesbî olmadığını söyledik. Zira bedihî olmayan tasdikinmutlaka nazarî olması gerekir. Bu sebeple bedihî tasdikat zihinde hazır olduğu zaman, ya gerekliliği vacib olur veya olmaz. Bu tasdikatın gerekliliği vacib olmazsa mukkaddimelerin doğru olmasından, neticenin doğru olması gerekmez. Böylece de bu, yakînî bir istidlal değil de, tam aksine zannî veya taklidi bir itikâd olur. Tasdikatın gerekliliği vacib olursa, bu durumda bu nazari görüşlerin, nefy ve isbat bakımından, zaruri kaziyyelerle beraber devesâni vacib olur. Bu sebeple, bu nazari görüşlerden herhangi bir şeyin, asla kulun kudreti dahilinde olmaması gerekir.

b) İnsan eğer elde edeceği şeyi başkasından ayırması mümkün ise ancak bir şeyi meydana getirebilir.İlim, cehaletten ancak bilinmeyene değil de bilinene mutabık olmasıyla ayrılır. İnsan, bunu ancak malumu nasıl biliyorsa öyle olduğunu bildiğinde, anlar. İşte, bu durumda insan için, bu şeyin bilgisini meydana getirmek, sadece o şeyi bildiği zaman mümkün olur. Ne var ki bu, hasılı tahsil etmek imkansız olduğundan dolayı, imkansızdır. Bu sebeple kulun ilmi meydana getirmeye ve onu taleb etmeye gücünün yetmemesi gerekir.

c) Tefekkürü icab ettiren şey, ya aklî zaruret, ya istidlal veya nakildir. Birincisi batıldır, çünkü zaruri olanda akıl şart koşulmamıştır; halbuki, tefekkür ve istidlalin vücubu böyle değildir. Bilakis akıl sahibi birçok kimse tefekkür ve istidlali hoş karşılamayarak, bunun çoğu kez sahibini bilgisizliğe götürdüğünü söylemişlerdir; bu sebeple bunlardan kaçınmak vacibtir, derler. İkincisi de batıldır, çünkü istidlalin vacib olduğunu bilmek nazari olduğu zaman, bu durumda istidlalden önce istidlalin farz olduğunu bilmek mümkün olmaz. Bu sebeple, bunu teklif etmek, "teklif-i mâla yutak" olur. İnsanın tefekkürden sonra istidlal etmesi ise mümkün değildir, çünkü bunda bir fayda yoktur. Üçüncüsü de yanlıştır, çünkü İstidlalden önce istidlalin vacib olduğunu bilmek imkânı yoktur. İstidlalden sonra da fayda olmadığı için de, vacip kılınması mümkün değildir. Bu üç kısım da geçersiz olunca, o zaman vacib olmadığı anlaşılmış olur. 190[190]

İstidlalin Emredilmesi Mâkul Değildir

Üçüncü İddia: İstidlalin ilim ifade etmesi ve kulun kudreti dahilinde olması halinde bile, Allahu Tealâ'nın bunu mükellefe emretmesi hoş değildir. Bunun izahı birkaç yöndendir.

a) Çoğunlukla istidlal, onu yapanı cehalete götürür. Binaenaleyh istidlale Teşebbüs eden kimse, ekseriya kendisini cehalete götüren bir işe teşebbüs etmiş demektir. Durumu böyle olan birşey çirkindir. Öyleyse tefekkürde oulunmak da çirkindir. Cenâb-ı Allah ise çirkin olanı

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/96-97.

emretmez.
b) İçimizden herhangi bir kimsenin eksikliğine, aklının zayıflığına ve kendisine arız olan birbiriyle çelişen birçok şüphelere rağmen, hak ile batılın arasını ayırma hususunda aklına güvenmesi caiz değildir. Biz, mezheb sahihlerinden herbirinin, hakkın kendisinden yana, batılın ise hasmı tarafında olduğunu iddia ettiklerini, sonra da taassubu, cidali (mücadeleyi) terkedip, insafa geldiklerinde söyiedikieri sözleri birbiriyle çelişir buiduWar\nı gördük. Bu durum ise, aklın bu hakikatleri idrakten aciz olduğuna delalet eder.
c) Şayet dinin dayanağı, delillerin hakikatleri hususunda istidlalde bulunmaya dayansaydı, insanın bir saat bile iman üzere kalamaması gerekirdi. Çünkü, istidlalde bulunan kimsenin aklına, dinin delilinin mukaddimelerinden herhangi biri hakkında bir soru geldiğinde, bu kimse sorusu sebebiyle, mukaddime hakkında şüpheye düşmüş olur. Dinin mukaddimelerinden bir kısmında şüphe edildiğinde de netice zanni olur. Çünkü zannın elde ettiği bilgi yakin ifade etmez. Bu sebeble de, aklına gelebilecek, hertürlü soru ve konudan dolayı insanın, her saat dininden çıkması gerekir.
d) İnsanların dillerinde şu husus iyice şöhret bulmuştur: Kim, kimya yoluyla bir mal elde etmek isterse iflas eder. Kim de kelam ilmi vasıtasıyla dinini öğrenmek isterse zındık olur. Bu, istidlal hususunda, kapı açmanın caiz olmadığına delalet eder. [191][191]

Müslümanlık İstidlale Bağlı Değildir

Dördüncü İddia: Biz, istidlalin, bizzat çirkin olmadığını kabul etsek bile, Allah ve Resulünün, onu emretmediğine dair delil getirebiliriz. Bunu gösteren husus şudur: Bu neticelerin delillerini bilmek, ya öğrenme ve istifade etmeden müstağni olan zaruri bir ilim olur, ya da böyle olmayıp, aksine elde edilmeleri için, düşünceye, tefekküre ve istifadeye ihtiyaç duyulur.
Birincisi yanlıştır. Aksi halde, bunu elde etmek bütün insanlara gerekirdi ki bu ise işi yokuşa sürmedir. Sonra biz, bu ilim hususunda, insanların en zekisini tecrübe ediyor ve görüyoruz ki, birçok üstad ve eserlerden istifade etmesine rağmen, uzun yıllar boyunca bile onun bu ilmi elde etmesi mümkün olmuyor.
İkinci ihtimal olursa, insanın bu ilmi elde etmesi, ancak yoğun çalışmalar ve birçok araştırmalardan sonra vacib olur.Şayet din, istidlal üzerine bina edilmiş olsaydı, Hz.Peygamber (s.a.s.)'in bir adamın müslümanlığının doğruluğuna, ancak ona bu meseleleri sorduktan ve derinliğine bu delilleri bilip bilmediğini imtihan etmesinden sonrahükmetmesi gerekirdi. Şayet Peygamber (s.a,s.), bunu yapsaydı, herkesçe bilinirdi. Böyle bir bilgi ise yaygın değildir. Bilakis, O'ndan tevatürle nakledilen meşhur durum şudur: O (s.a.s.), bu istidlal şekillerinden herhangi birinin hatırına gelmediğini kesinlikle bildiği kimsenin de müslüman olduğuna hükmetmişti.
Böylece anlamış oluyoruz ki dinin geçerli olması için istidlal nazar-ı itibara alınmaz.
Eğer "Delillerin asıllarını bilmek, bir çok akıl sahibi için mümkündür. Tedkîk edilmesi gereken husus, suallere cevab verip şüpheleri savuşturmadır. Bu ise, dinin aslının sıhhati hususunda muteber değildir" denilirse, deriz ki "Bu iddia zayıftır." Çünkü delil, asla ne bir ziyade ne bir noksanlık kabul etmez. Bu böyledir. Çünkü, delil on mukaddime üzerine bina edilmişse, sen bir düşünreğer kişi bu mukaddimelerin sıhhatine kesin olarak hükmetmişse o, üzerine bir ziyade yapılması mümkün olmayan bir bilgi ile bu delili bilmiştir. Çünkü bu on mukaddimeye yapılacak olan ilave, bu delilin ortaya konmasında nazar-ı itibara alınırsa, bizim "Bu delil on mukaddimeden meydana geliyor" sözümüz yanlış olur. Eğer o ilave nazar-ı dikkate alınmaz ise, bu delili bilmek,ona ilave edilen bir ziyade ile elde edilen bir bilgi olmaz, aksine ziyadeden ayrı bir ilim olmuş olur. Bu sebeble delilin bir ziyade ve noksanlık kabul etmediği ortaya çıkmış olur. Çünkü, şayet bu on mukaddimeden dokuzu yakînîjolup, onuncusu da zannî olsaydı, neticenin yakıni yani kesin olması imkansız olurdu. Zira, zanniye dayananın, zanni olması evladır. Böylece delilin bir noksanlık ve ziyade kabul etmediği ortaya çıkmış olur ve

---

[191][191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/97-98.

"noksanlık ve ziyadelik kabul eder" diyenlerin görüşünün yanlışlığı ile de bu sorunun yanlış olduğu ortaya çıkar.

Bunun bir misali de şudur: Bir adam, hava açık ve berrak iken, birden yağmur, gök gürültüsü ve şimşeğin meydana geldiğini görse "Sübhânallâh" der. Biri çıkıp da: "Bu kimsenin "Sübhanallah" demesi onun Allah'ı onun Allah'ı delil bildiğine delalet eder" derse bu değerlendirmesi bâtıldır. Çünkü o kimse, ile ortaya çıkan bu şeyin bir delife istinaden mutlaka bir yapıcısı olduğunu bildiğinde; sonra yine delil ile bu müessirin Allah'dan başkasının olmasının imkansızlığını bildiğinde ancak Allah'ı delil bilmiş olur. Bu ikinci mukaddime, ancak, o kişi delil ile bu meydana gelişin burçlara, yıldızlara, tabiata ve zorunlu bir sebebe isnad edilmesinin imkansız olduğunu bildiğinde doğru olur. Çünkü o, şayet delil ile bunun yanlışlığını bilmez ise, delilsiz olarak ikinci mukaddimeye inanmış olurdu. Böylece de bu mukaddime taklide dayanmış olurdu. Ona dayandırılmış olan da yakini değil, taklidi olmuş olurdu. Böylece ey hasımlarımız, sizin dediklerinizin yanlış olduğu ortaya çıkmış olur. 192[192]

Kelâm İlmi İle Meşgul Olmak Bid’attir

Beşinci iddia: Bizim, "Kelam ilmiyle iştigal etmek bidattir" dememizdir. Bunun delili, Kur'an, hadis, icma, selef-i salihinin görüşü ve hükümdür. Kur'an'dan olan delile gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın"Bunu sana ancak bir mücadele maksadıyla getirdiler. Daha doğrusu onlar çok cedelcl bir kavimdirler" (Zuhruf.58) gayetidir. Allah Teâla burada cedeli (tartışmayı) yermiştir. Yine Hak Teala şöyle buyurmuştur:

"Bizim ayetlerimiz hususunda boş sözlere dalmış olanları gördüğün zaman, onlar başka bir mevzuya geçinceye kadar onlardan yüz çevir' '(En'am, 68).Cenab-ı Allah burada, Allah'ın ayetleri hususunda boş sözlere daldıkları zaman, müşriklerden yüz çevirmeyi emretmiştir.

Hadisten otan delillere gelince, bunlar şunlardır:"Mahlukat hakkında tefekkür ediniz, fakat yaratıcının zatı hakkında tefekkür etmeyiniz." "İhtiyar kadınların (saf ve sağlam) dinlerine sarılın".193[193] "Kaderden bahsedildiği zaman, dilinizi tutunuz."194[194]

İcma'dan delile gelince, bu da şudur. Kelam sahabenin bahsetmediği bir ilimdir. Bu sebeble, onun bid'at ve haram olması gerekir. Sahabenin bu hususta konuşmamış olmaları aşikârdır. Çünkü, onların hiçbirisinden bu gibi konularda, istidlale girişmiş olduğu nakledilmemiştir. Bilakis onlar, bu konularda konuşmaya dalan kimseleri yadırgayan insanların en katıları idiler. Bu sabit olunca, kelâm ilminin bid'at olduğu da ortaya çıkmış olur. Her bid'at ise ittifakla haramdır.

Selef-i Salihinin sözünden olan delile gelince; Malik b.Enes şöyle demiştir: "Bit'atlerden kaçının." Kendisine, "Ey Ebâ Abdillah, bid'atler nelerdir?" denildiğinde, "Bid'at ehli olan kimseler, Allah'ın isimleri, sıfatları ve kelâmı hususunda konuşan, sahabe ve tabiînin sustuğu konularda susmayan kimselerdir" cevabını vermiştir.

Sufyan b.Uyeyne'ye kelam ilmi hakkında sorulduğunda, o, "Sünnete uy, bid'ati bırak" demiştir.

Allah kendisinden razı olsun, İmam Şafii ise "Kulun, şirk hariç, her türlü günaha bulaşması, kelam ilminden herhangi birşeyie Allah'ın huzuruna çıkmasından daha hayırlıdır" demiş ve sözüne şöyle devam etmiştir: "Bir adam, kendi ilim kitablarını bir başkasına vasiyyet etse ve bunlar içinde de kelam kitabları bulunsa, bu kelamı kitablar vasiyyete dahil değildir." Hükümden olan delile gelince, bu şudur: Şayet bir adam ulemaya vasiyyette bulunsa, kelamcılar bu "ulema" lafzına dahif değildirler.

En iyi Allah bilir. İşte bu tefekkür ve istidlali tenkit edenlerin bütün iddiaları sonlardan ibarettir. 195[195]

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/98-99.

193[193] Hadis hakkında bkz. Keşfu'l-hafa, II, 70-71.

194[194] Câmîu's-sağîr, I, 26.

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/100-101.

Müfessir Razı (r.a.)'nin İddialara Karşı Cevapları

Bütün bu hususlara cevabımız şöyledir: İstidlalin ilim ifade etmeyeceği hususunda, onlartn tutundukları şüphe fasittir. Çünkü onların ifade ettikleri şüpheler, zaruri değil nazaridir. Zira onlar, istidlal çeşitlerinin bir kısmından ötürü, bütün çeşitleri iptal etmişlerdir ki bu bir tenakuzdur. "İstidlal etmek tezim kudretimiz dahilinde değildir" şeklindeki görüşleri hususunda ileri sürdükleri şüpheler de fasittir. Çünkü onlar, bu şüpheleri çıkarıp ortaya koyma hususunda ihtiyar sahibidirler. Bu ise, onların "İstidlal etmek, bizim kudret irademiz dışındadır" görüşlerini geçersiz kılar.

Onların, "İstidlale dayanmak çirkindir" şeklindeki görüşlerine dair söyledikleri şüpheler de bir tezattır. Çünkü, buna göre getirdikleri bu şüpheleri eri sürmelerinin de çirkin olması kendilerini ilzam eder (bağlar).

"Hz.Peygamber (s.a.s.), istidlali emretmemiştir " şeklindeki iddiaları da satıldın Çünkü biz, peygamberlerin (s.a.s.) tamamının tefekkür ve istidlali emrettiklerini anlatmıştık.

Cenab-ı Hakk'ın "Bunu sana ancak bir mücadele maksadıyla getirdiler" (Zuhruf, 58) ayetine gelince, bununla, "Onlarla, en güzel bir şekilde muadele et"(Nahl, 125) ayet arasını birleştirmek için, önceki ayet batıl hususunda mücadele etmeye hamledilmiştir.

' Bizim ayetlerimiz hususunda boş sözlere dalmış olanları gördüğün tan, onlardan yüz çevir" (En'am. 68) ayetine gelince bu husustaki cevab r: Ayetteki "dalma"dan maksat, istidlal değildir, tam aksine boş sözlere dalmaktır.

Hz.Peygamber (s.a.s.)'in "Mahlûkat hakkında tefekkür ediniz..." harisine gelince bu, mahlûklardan hareket edilerek Yaratıcı'yi tanımaya yol Duiunsun diye emredilmiştir. Bu da istenen bir şeydir. "İhtiyar kadınların tsaf ve sağlam) dinlerine sanlın" hadisinden maksad ancak, yukarıda da söylediğimiz gibi, bütün işleri Cenab-ı Allah'a bırakmak ve herşeyde O'na güvenmektir. Peygamberimiz (s.a.s.)'in "Kaderden bahsedildiği zaman dilinizi tutunuz" hadisi ile bu görüşe istidlal etmek zayıftır. Çünkü kısmî olan yasak, umumi yasağı ifade etmez.

İcma'dan getirdikleri delil hakkında deriz ki: Eğer "sahabe, kelamcıların kullandıkları tabirleri kullanmamışlardır" manasını kastediyorsanız, bunu kabul ederiz. Ne var ki bundan kelam ilmini tenkid manası çıkmaz. Nitekim sahabe, iukâhâ'nın tabirlerini de kullanmamışlardır. Bundan, fıkıh hususunda bir ta'n manası çıkmaz. Eğer siz, onların, istidlali Allah ve Resulünden öğrenmediklerini kastediyorsanız, ne kötü bir söz söylüyorsunuz!

Selef alimlerinin, kelâma karşı takındıkları sert tavra gelince bu, ehl-i bid'ata karşıdır. Vasiyyet mes'elesi de bu da birisi Allah'ın zatını, sıfatlarını, fiillerini, nebî ve peygamberlerini bilen birisine vasiyyette bulunduğunda, "Bu vasiyyete fakih dahil olmaz" şeklindeki hükümle tezat teşkil eder. Bir de vasiyyetler örfe dayanır. İşte bu söylediklerimiz, meseleyi tamamlar. En iyi Allah bilir. 196[196]

Halk (Yaratma) Kavramı

İbadetin hakikatini, Yalnız sana kulluk ederiz" (Fatiha, 5) âyetinin tefsirini yaparken anlatmıştık.

"Halk" kelimesine gelince Tehzîb sahibi el-Ezheri'nin İbnü'l Enbârî'den naklettiğine göre, bu "ölçüp biçmek ve düzeltmek" manasınadır. Alimler bu hususta âyet.şiir ve Arapçadan delilller getirmişlerdir. Âyetten delilleri şunlardır:

Halikların en güzeli " (Mü'minun, 14) yani ölçüp biçenlerin, takdir edenlerin en güzeli; "Ve bir yalan düzüyorsunuz." (Ankebut, 17) Yan i ölçüp biçip bir yalan uydurmuyorsunuz ve "Hani çamurdan yaratıyordun. "(Maide, 14) yani düzeltip yapıyordun. Şiirden delil Züheyr'in şu sözüdür.

"Yemin olsun ki sen, kafandan uydurduğun şeyleri iftira ediyorsun. Halbuki bazıları ise

---

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/101-102.

kafalarında birşey tasarlıyorlar ama başkasına İftira olarak söylemiyorlar." Bir başka şair de şöyle söylemiştir:
"Deriyi ölçüp biçen kadın ve erkek işçilerin elinde ancak derinin güzel gıcırdar."
Arapçadan getirilen delile gelince, Arap, nalınını ölçüp biçip, mukayese yaparak düzelttiğinde "Nalını düzeltti" denilir. Yine onlar, doğrulanmayan sözler için "Uydurulmuş sözler" derler.
Cenâb-ı Hakk'ın "Bw evvelkilerin uydurmalarından başka birşey değildir" (Şura, 137) ayetindeki kelime de bu manadadır. "Halâk" kelimesi de, "hayırdan bir pay" manasınadır. "Bu bunun hakkıdır" manasına, birşeye layık olana da "hafik" denilir. Kaygan taşa denilir. Çünkü kayganlıkta bir düzgünlük, sertlikte ise bir pürüz vardır. "Elbise eskidi" tabiri de bu köktendir. Çünkü, elbise yıprandığı zaman kaygan ve pürüzleri ve kabalıkları düzgünlesin Böylece "Halk" kelimesinin takdir etmek (ölçüp biçmek) ve düzeltmekten ibaret olduğu meydana çıkar. Kadı Abdûlcebbar da şöyle demiştir: "Halk," takdir manasına bir fiildir. Kelimenin lügavi manası bunun ancak Allah'dan olmasını gerektirir.
Buna karşılık Kur'ân-t Kerim, "Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir" (Mu’minun)
"Hani çamurdan, sen kuş gibi olan birşey yapıyordun"(Maide 110) ayetlerinde bunun aksini söylemiştir. Fakat Cenâb-t Allah fiilleri, neticelerini ve faydalarını bilerek yaptı-için, O'nun fiili ancak böyledir. İşte bu sebeble de halik olarak isimlendtrilmeye O layık olmuştur. Kadı Abdüt Cebbar'ın hocası olan Ebu Abdullah el-Basrî de şöyle demiştir: "Halik ismini Allah'a vermek muhaldir. Çünkü, ölçüp biçmek ve birşeyi düzenlemek, tefekkürde bulunmaktan, istidlalden ve hesab yapmaktan ibarettir. Bu ise Cenab-ı Allah hakkında düşünülemez."
Ehl-i sünnet ve'l-cemaat alimlerinin çoğu ise şöyle demiştir: "Halketme, îcâd ve inşâdan (varetme ve meydana getirmeden) ibarettir." Onlar bu görüşlerine, müslümanların "Allah'dan başka halik yoktur" sözlerini delil getirmişlerdir. Şayet "halk" ölçüp biçme ve takdir etmeden ibaret olsaydı bu söz doğru olmazdı. 197[197]

Allah Teâlâ'nın Varlığının Aklî Delilleri

Bil ki Hak Teâla, kendisine ibadet edilmesini emretmiştir. O'na İbadet etmek ise, O'nun varlığını bilmeye bağlıdır. O'nun varlığını bilmek zaruri olmayıp, istidlale dayandığından, Allah Teâla, bu ayette varlığına delalet eden deliller zikretmiştir.
Bil ki biz akli meseleleri konu alan kitaplarda, Allah Teâlâ'nın varlığım isbata giden yolun ya imkan, ya hudûs ya da her ikisi olduğunu açıkladık. Bunlann heps\ vacevteftodedu ya da avazterdadu. O halde Cenab-ı Hakk'ın varlığına delalet eden yollan altıyı geçmez:
1) Zatların mümkin olduklarına istidlal etmek.... Cenab-ı Hak buna: "Allah müstağnidir, siz ise muhtaç varlıklarsınız" {Muhammed, 38); Hz.İbrahim a.s.dan hikaye ederek, "Alemlerin Rabbi hariç, onların hepsi benim düşmanımdır"(Şuara, 77); "Muhakkak ki nihâi varış Rabbinedi. (Necm, 42), "Allah de, sonra onları bırak"(En'am, 91), "Allah'a kaçınız" (Zariyat, 50) "Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah ile huzura erer, mutmai olur"(Rad. 26) ayetleri ile işaret etmektedir.
2) Sıfatların mümkin olduklarına istidlal etmek... Buna da: "Allah, gökleri ve yeri yarattı'"(En'am, 1), "Allah, yeryüzünü sizin için bir döşek, gökyüzünü de bir bina
yapandır"(Bakara, 22) ayetleri ile işaret edilmiştir. Bu son ayetin izahı yakında gelecektir.
3) Cisimlerin hadis olduklarına istidlal etmek. Buna Hz.İbrahim (a.s.)'in şu sözüyle işaret edilmektedir:
en banP kaybolanları sevmem "(Enam, 76).
4) Arazların hadis olduklarına istidlal etmek. Bu yol insanların anlayışına en yakın olan yoldur. Bu iki şeye dayanır:
a) Enfüsî deliller,
b) Afakî deliller.
Kelam kitabları çoğunlukla bu iki hususu ihtiva etmektedirler. Allah Teala ile bu ayette, bu her

---

[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/102-103.

iki hususu da birlikte zikretmiştir.

Enfüsi delilleri şöyle açıklayabiliriz: Herkes zaruri olarak, kendisinin önce mevcud olmayıp sonradan var olduğunu, yokluktan sonra var olan herşeyin mutlaka bir yaratana ihtiyacı olduğunu, bu Yaratıct'nın (varedicinin) ne kendisi, ne ebeveyni ne de diğer insanlar olmadığını bilir. Çünkü yaratılmışların böyle bir yapıyı meydana getirnekten aciz oldukları, zaruri olarak bilinen bir husustur. Bu varlıklardan başka olan bir Yaratıcı'nın olması lazımdır ki, "bu varlıkları o yaratmıştır" denilebilsin. Ancak, bir kimse burada şöyle diyebilir. Bu müessirin, mevsimlerin, burçların ve yıldızların karakterleri olması niye caiz olmasın? Böyle bir sual ihtimal dahilinde olduğu için Cenâb-ı Hak bunun peşinden, bu şeylerin bir Yaratıcı'ya ve ihdas edene muhtaç olduğu hususunu dile getirerek, "Ki o Allah, yeryüzünü sizin için bir döşek, semâyı da bir bina yaptı "(Bakara, 22) buyurmuştur.

Âfâkî delillerden murad da, işte budur. Bu delillerde, alemde meydana gelen gök gürlemesi, şimşek, rüzgar, bulut ve mevsimlerin değişmesi gibi, çeşitli haller ve değişiklikler de buna dahildir. Netice, semavi cisimlerle yeryüzü cisimlerinin, cisim olma hususunda müşterek olduklarını gösterir. Bunların bir kısmının miktar, şekil ve mekan bakımından bazı sıfatlarla tahsis edilmiş olmaları, ne onların cisim olmalarından, ne de isimlerin ayrılmaz sıfatlarından olan herhangi bir şeyden ötürü değildir. Aksi halde, hepsinin o sıfatlarda ortak olmaları gerekir; binaenaleyh bu ihtisasın ayrı bir işten ötürü olması gerekir. Bu iş, eğer bir cisimse, konu tekrar, bu müessiriyetin birçok cisim arasında bu cisme niçin tahsis edilmiş oluduğu meselesine döner. Eğer bu bir cisim değilse, bunun ya mûcib (zatı gereği yapan iradesiz) veya muhtar (hür irade sahibi) olması gerekir. Birinci ihtimal yanlıştır; aksi halde cisimlerin bazı sıfatlarla tahsis edilmesi, aksinin olması durumundan daha evlâ ve üstün değildir. Binâenaleyh, bunun mutlaka kadir ve irade sahibi olması gerekir. Bu sebeple, bütün bu delillerle cisimlerin tamamının, cisim olmayan ve cisimlik niteliklerini taşımayan kadir bir müessire muhtaç olduğu ortaya çıkar. Bu durumda Yaratıcı'nın varlığına araz delilleriyle istidlal etmenin, araz ve sıfatların mümkin olduğunu kabul ettikten sonra yeterli olacağı anlaşılmış olur. 198[198]

Kur'an'da Delillerin Hususiyeti

Sen bunu iyice anladığında deriz ki, şüphesiz Cenâb-ı Hak bu çeşit delilleri, iki sebepten dolayı, bilhassa kitabının (Kur'an'ın) başında zikretmiştir.

Birincisi: Bu yol, insanların anlayışlarına en yakın ve akıllarına daha yatkın bir yol; Kur'an'da zikredilen delillerin de avam ve havastan herkesin hanelilerinden istifâde edebilmeleri için fazla ince düşünmeyi gerektirmeyen hemen anlaşılır cinsten olması gerekince Cenâb-ı Hak, işte kitabının evvelinde bunu zikretmiştir.

İkincisi: Kur'anî delillerin maksadı, mücadele etmek değildir. Onların maksadı, kalblerde gerçek inançları meydana getirmektir. Bu konuda, bu tir deliller, diğer yöntemlerden daha güçlüdür. Zira bu tür deliller, Yaratıcı'nın ıarfağını bilmeyi ifade ettikleri gibi, O'nun bizlere olan nimetlerini de "acrlatırlar. Çünkü varolmak ve hayat sahibi olmak, Cenab-ı Hakk'ın bize en büyük nimetlerdendir. Nimetleri hatırlatmak sevgiyi, isyanı iyi ve boyun eğmeyi gerektirir. İşte bu sebepten dolayı, delillerin bu in zikredilmesi, diğerlerinden daha üstün olmuştur.

Bu mevzuda selef-i salihinin çok hoş metodları vardır.

1) Zındıklardan birisinin, Cafer-i Sadtk'ın yanında, Yaratıcı'yı inkâr ettiği, bunun üzerine de Cafer-i Sadık'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Gemiye bindin mi?" deyinceadam "evet" demiş. Cafer-i Sadık bunun üzerine, ona "Denizin korkunç hallerini gördün mü?"' deyince, adam, evet diyerek, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Birgün korkunç bir rüzgâr esti. Böylece gemiler parçalandı, denizciler boğuldu; ben ise, geminin tahtalarından birine tütündüm. Sonra, bu tahtayı elimden kaçırdım. Birden kendimi dalgaların darbeleri arasında buldum. Derken, bu dalgalar beni sahile attı..." Bunun üzerine Cafer-i Sadık şöyle dedi: "Daha önce

---

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/103-105.

sen, gemiye ve gemicilere güveniyordun... Sonra, seni kurtaracak diye, bir tahta parçasına güvendin. Bütün bu şeyler e-linden çıkınca, nefsini ölüme mi terkettin, yoksa hâla kurtulmayı ümit ediyor muydun?" Adam, "Tam aksine, kurtulacağımı ümit ediyordum" deyince, Cafer-i Sadık, "Bu ümidi kimden alıyordun?" dedi. Bunun üzerine adam sustu. Bunun üzerinejCafer-i Sadık, "O vakit kendisinden ümit aldığın zat, Yaratıcı'dır işte; seni boğulmaktan kurtaran da O'dur" deyince, adam O'nun vasıtasıyla müslüman oldu.

2) "Diyânâtu'l-Arab" (Arabların Dinî İnanışları) adlı kitapta şu anlatılmaktadır: Hz.Peygamber (s.a.s.), İmrân b.Husayn'a, ne kadar ilahın var? deyince, O, "on tane" dedi. Bunun üzerine Hz.Peygamber ona, "Başına büyük bir belâ geldiğinde onlardan hangisi senin kederini, sıkıntılarını ve bu büyük musibeti defetmektedir?" deyince, adam, "Allah" dedi. Hz.Peygamber, "O halde, senin Allah'dan başka hiçbir ilâhın yoktur" dedi.

3) Ebû Hanife (rahimehullah) dehrilere karşı, Allah'ın bir kılıcı idi. Dehriler onu öldürmek için fırsat kolluyorlardı. Bir gün o, mescidinde oturmaktaydı. Tam o sırada, kılıçlarını Çekmiş olan bir gurup insan, ona hücum ederek, onu öldürmek istediler. Bunun üzerine Ebû Hanife onlara şöyle dedi: "Şu soruya cevap verin, sonra da dilediğinizi yapın!" Bunun üzerine onlar: "Haydi sor" dediler. Ebû Hanife şu soruyu sordu: "Ağzına kadar yüklerle dolu bir gemi gördüm ki denizin dalgaları arasında bu gemiyi, çarpışan dalgalar ve muhtelif yönlerden esen rüzgarlar idare ediyordu. Bu gemi, bu dalgalar arasında yöneten bir kaptan veya yönetmeyi üstlenmiş birisi olmadan, batmadan, dosdoğru gidiyordu" diyen adam hakkında ne dersiniz? Bunun olması, aklen mümkün müdür?" Bunun üzerine onlar, "hayır" dediler. Bu aklın kabul edeceği bir şey değildir." Buna karşılık "Allah'ım! aklenldenizde onu idareyi ve hareket ettirmeyi üstlenmiş birisi olmadan, bir geminin doğru bir biçimde hareket etmesi bile aklen mümkün olmayınca bu dünyanın, çok çeşitli halleri, işleri ve genişliği ile beraber ayakta durması nasıl mümkün olur?" dedi. Bunun üzerine, dehrîlerin hepsi ağladı ve, "Doğru söylüyorsun, haklısın" dediler. Kılıçlarını kınlarına sokarak, yaptıklarına pişman oldular.

4) Şafiî (r.a.)'ye "Yaratıcı'nın varlığı hakkındaki delil nedir?" diye sordular. Bunun üzerine o, şöyle dedi: "Dut ağacının yaprağının tadı, rengi, kokusu ve karakteri sizce birdir, değil mi?" Onlar: "Evet" dediler. Bunun üzerine Şafiî: "Onu ipek böceği yediği zaman, ibrişim; arı yediği zaman bal olur; köyün yediği zaman onun tersi olarak çıkar; ceylan yediği zaman da, onun Özel kesesinde misk bağlar, misk haline gelir... Yedikleri şeyin karakteri bir olmakla beraber, bütün bu şeyleri böyle farklı farklı yapan kimdir?" Onlar Şafiî'nin bu sözünü güzel bularak, O'nun eliyle müslüman oldular. Bunlar, onyedi kişiydiler...

5) Bu mesele, bir kez, Ebu Hanife (r.a.)'ye de soruldu da, O da şu şekilde bir istidlalde bulundu: "Baba erkek çocuk ister, fakat kız olur. Veyahutta, aksi olur. Bu da, bir Yaratıcı'nın varlığına delalet eder."

6) Ahmed İbn Hanbel (r.a.) de, üzerinde bir gedik bulunmayan, dümdüz, dışı erimiş gümüş gibi içi de saf altın gibi olan; sonra duvarları yarılarak içinden, duyan ve gören bir canlı çıkan bir kaleyle istidlal ederek, bunun bir faili olması gerektiğini söylemiştir. Ahmed İbn Hanbel, kale ile yumurtayı; canlı ile de civcivi kastetmiştir.

7) Harun Reşid, İmam Malik'e bu hususu sorduğunda, O da, seslerin çeşitliliği, nağmelerin titreşim ve dillerin farklılığı ile istidlal etti.

8) Ebû Nuvâs'a da bu husus sorulunca, o şöyle dedi:

"Yeryüzündeki bitkileri bir düşün ve Yüce Hükümdarın, Allah'ın yaptıklarının alametlerine iyice bak! Görürsün ki, fışkıran gümüş gibi gözeler ve zümrüt dallar üzerinde dökülmüş altın gibi olan çiçekler, Allah'ın hiçbir şerîki olmadığına şehâdet ederler!"

9) Bir bedeviye, Allah'ın varlığının delili sorulduğunda o, şöyle cevap verdi: "Devenin kığısı deveye, eşeğin tersi eşeğe, ayak izleri de, yürüyene delâlet eder. Burçları olan gökler, geçitlerle dolu yeryüzü, dalgalı denizler Kadir, Alîm ve Halîm olan bir yaratıcıya delalet etmiyor mu?"

10) Bir doktora, "Rabbini neyle bildin?" denildiğinde, o şöyle cevap verdi: "İlaç olarak kullanılan sıvıyı kurutanJ"İhlîlec"ağacı ve ağızda bulunan, besinleri yumuşatıcı tükrük salgılarıyla..."

Bir başkası da: "Arıyla onu tanırım; bir taraftan bal verirken, diğer taraftan da insanı sokar (bal) kelimesi, (sokmak, ısırmak) kelimesinin ters çevirilmiş şeklidir.

11) Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer onlara, kendilerini kimin yaratmış olduğunu sorarsan, sana muhakkak ki, Allah'tır!" diyecekler" {Zuhruf 87) ve "Azabımızı gördüklerinde, biz yalnız Allah'a iman ettik ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik dediler "(Mümin. 84) ayetlerinde, bedahetin hükmüdür. 199[199]

İbadetin Gerekçesi

Kâdi şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın "Ki O, sizi yarattı" ifadesi, ibadete müstehak olmanın, ancak yaratma ile olacağını gösterir.

Allah Teâlâ kullarını ibadetle mükellef tutunca, hangi şeyden ve neden dolayı ibadet etmenin gerekli olduğunu da açıklamıştır. Buna göre, eğer Cenab-ı Hakkın, "Sizden öncekileri de yaratan "âyetinde, onlardan öncekilerin Allah tarafından yaratılması onlara Allah'a ibadet etmenin vacib olmasını gerektirmediği halde, bunu zikretmenin ne gibi bir faydası vardır? denilirse, biz deriz ki, bunun cevabı iki şekildedir.

a) İş, gerçi senin dediğin gibidir. Ancak onların Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini yarattığını bilmeleri, kendilerinden öncekileri de bilmeleri gibidir. Çünkü bunu bilmenin yolu tekdir.

b) Onlardan öncekiler, onların kökleri mesabesindedir. Köklerini yaratmak, fürûuna, dallarına nimet vermek yerine geçer. Sanki Cenâb-ı Hak, onlara olan büyük nimetini hatırlatarak, adeta şöyle demiştir: "Zannetme ki ben sana, ancak sen varolduğun zaman nimet verdim! Hayır, ben, senin köklerini ve atalarını yaratmış olduğum için, sen varolmadan binlerce sene önce de sana nimet vermiştim!" 200[200]

Teraccî (umut) İfadesi Allah Hakkında Neye Delalet Eder?

Cenâb-ı Hakkın, " Ümulur ki, takva sahibi olursunuz" sözünde iki bahis söz konusudur.-

Birinci bahis: kelimesi "teraccî" ve "işfâk" (ummak ve acımak) ifâde eder. Meselâ sen, "Umarım ki, Zeyd bana ikram eder" dersin.

Cenâb-ı Hak da şöyle demiştir:

"Belki o, öğüt alır ya da korkar. "(Taha, 44), ve "Umulur ki kıyamet yakındır"'(Şûra, 17) Yine, Cenâb-ı Hakk'ın, "İman edenler ise, kıyametten korkarlar"(Şûra, 18) ayetine bakmaz mısın? "Teraccî ve işfak" ancak netice bilinmediği zaman bulunur. Bu ise, Cenâb-ı Allah için imkansızdır. Bu sebeple, burada bir izah yapmak gerekir. Bu izah ise, birkaç yönden olur:

a) nin manası, AHah'adeğil de, kullara yöneliktir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın (Tahâ, 44) sözünün manası şöyle olur: (Hz. Musa ve kardeşine hitap ederek) Firavunun iman i etmesini umarak bu beklenti içinde ona gidiniz... Sonra Cenâb-ı Hak, işin .nereye varacağını bilir...

b) Meliklerin ve büyük zatların yerine getirmeye kararlı oldukları vaa'dleri ve benzeri kelimeleri söylemelerine veya bu va'din olmasının onların rumuzlarına veya gülümsemelerine veyahut da tatlı bir bakışlarına dayanması adetlerindendir. Böyle bir şey sezildiğinde.talibolanınjistediğini elde etmede bir şüphesi kalmaz. İşte bu üslûba binaen, Cenâb-ı Allah'ın kelamında jiî lafzı yeralmıştır.

c) nin (için) manasına olduğunu söylemektir. Keşşaf sahibi şöyle demiştir. manasına gelmez. kelimesi ümit vermek içindir. Kerim ve Rahim olan Allah ümid verdiğinde, şüphesiz, Allah'ın bu ümid verişi, kesin vaa'd(yerine geçer.|İşte bu sebebten dolayı Kelâmullah'da manasını ifade eder, denilmiştir.

d) Cenâb-ı Allah, mükelleflere öyle bir muamelede bulunmuştur ki onu başkası yapsaydı bu, arzu edilen şeyin meydana geleceği ümidini verirdi. Çünkü Cenab-ı Hak, kullarına hayra ve şerre yöneiik kudreti verip, onlara yol gösterici akılları yaratıp hertürlü mazeretlerini ortadan kaldırınca; başkasına böyle bir muamelede bulunan herkes o kimseden istenen şeyi yapacağını bekler. Buna göre lafzından maksad, başkası onu yapsaydı maksadın meydana gelmesini ümid etmeyi gerektirecek olanı yapmaktır.

---

[199] 199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/105-108.

[200] 200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/108.

e) Kaffâl şöyle demiştir: birşeyin tekerrür etmesi manasından alınmıştır. Bu Arapların (içtikten sonra bir daha iç) demeleri gibidir. nin lamı e dahil olan te'kid lâmıdır.Buna göre nin aslı dir. Çünkü onlar, (olurki, şöyle yaparsın) derler, yani demektir. nin asıl mânası, tekrar ve te'kid için olunca "Şunu yap, böylece ihtiyacını elde edebilirsin" diyen kimsenin, bu sözünün manası, "Onu yap, çünkü senin onu yapman, senin onu arzulamanı güçlendirir ve sana bu hususta güç verir" şeklinde olur.

İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: "İbadet, takva demekse, Allah'ın

"Rabbinize ibadet edin ki takva sahibi olasınız " ayeti, "Rabbinize ibadet ediniz ki ibadet etmiş olasınız manasına veya "Rabbbinizden ittika edin ki takva sahibi olasınız (ittika etmiş olasınız) manasına gelir."

Buna iki yönden cevab verebiliriz.

1) İbadet, takvanın kendisi olduğunu kabul edemeyiz. İbadet, takvanın kendisi ile meydana geldiği bir iştir. Çünkü ittika, zarar veren şeylerden sakınmak; ibadet de emredilen şeyi yapmaktır. İbadetin bizzat kendisi zararlı şeylerden sakınman değil, aksine zararlı şeylerden sakınmayı gerektiren şeydir. Buna göre sanki Cenab-ı Hak," Kendisi ile azab-ı ilahiden sakınmak için Rabbinize ibadet edin " demiştir. Fiilin bizzat kendisi hakkında, "Bu ittikadir " denilirse, bu ifade hakikat değil mecaz olur. Çünkü ittika, kendisi ile ittikanın meydana geldiği şeyden başkadır. Ne var ki bu ikisinin birbiriyle sıkı irtibatı olduğu için, birinin ismi diğerine verilebilmiştir.

2) Cenab-ı Allah'ın "Cin ve insanları sırf bana ibadet etsinler diye yarattım. (Zariyat, 56) ayetine göre, Allah Teala mükellef varlıkları ittika edip itaatte bulunsunlar diye, yaratmıştır. Buna göre sanki Cenab-ı Hak, onları bu maksaddan ötürü, yaratan Rabbe ibadet etmeyi emretmiş. Bu izah Mutezile'nin usulüne uygundur. 201[201]

Farklı Kıraatler ve İzahları

Ebu Amr, "lafzını idgamla okumuştur. Ebu's-Sumeyfi de şeklinde okumuştur. Zeyd b. Ali ise şeklinde ise kıraat etmiştir. Keşşaf sahibi: "Burada kuvvetli olan tarafı birinci fiili ile sılası arasına te'kid için ikinci bir ism-i mevsul getirmektir. Nitekim Cerir: "Ey babası olmayan Adiyli Teym'ler." şiirinde, ikinci Teyme'yi ilk Teyme ile, ilkinin muzafun ileyhi arasına getirmiştir." demiştir.

"O (Rab) ki yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı. O gökten su indirip onunla türlü türlü meyveleri size rızık olarak çıkardı. O halde, bile bile Allah'a ortaklar koşmayın "(Bakara, 22) ayetine gelince, bunda birçok meseleler vardır: 202[202]

Ayetteki nin İ'rabı:

lafzı ya sıla cümlesi ile birlikte cünlesinin sıfatı olarak veyahut da medh ve ta'zim olarak mansubtur, veya mübtedâ olarak mahallen merfûdur. Nasb halindeki medih manası, ref halinde de vardır. 203[203]

İkinci Mesele

lafzı, malum bir hüküm ile tarif etmeye çalıştığımızda, müfred bir kelimeye işaret etmek için konulmuş bir kelimedir. "Babası gitmiş olan adam gitti " demen gibi... Buna göre (Babası

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/108-110.

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/110-111.

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/111.

gitmiş olan) cümlesi malum bir hükümdür. Adamı, bu bilinen hüküm ile tarif etmeye çalıştığında onun başına kelimesini getirirsin. Bu, nahivcilerin, marife kelimeleri, cümlelerle tavsif etmek için kullanılır" sözlerinin gerçek manasıdır. Bunun böyle olmduğu sabit olunca, âyeti, o müşriklerin, yeryüzünü bir döşek, göğü de bir bina olarak yapmış olan bir varığin mevcudiyetini bilmiş olmalarını iktiza eder. Bu ise, Hak Teâlâ'nın: "Onlara, gökleri ve yeryüzünü kimin yarattığını sorarsan,'"Allah" diyeceklerdir "(Lokman, 25) ayetinin ifade ettiği şeydir. 204[204]

Ayetin İhtiva Ettiği Enfûsî ve Afakî Tevhid Delilleri

Allah Teala, bu ayette, ikisi enfûsî, üçü de afakî olan beş türlü delil zikretmiştir. Evvela (Sizi yaratan) lafzı ile başladı; ikinci olarak "Ve sizden öncekileri"ifadesi ile babaları ve anneleri; üçüncü olarak yeryüzünün bir döşek olmasını; dördüncü olarak gökyüzünün bir bina olmasını, beşinci olarak da ibaresi ile de gök ile yerin her ikisinden meydana gelen şeyleri zikretti. Bu tertibin birkaç sebebi vardır:

a) İnsana en yakın şey, kendisidir. İnsanın, kendi varlığının durumlarını bilmesi, başka şeyleri bilmesinden daha nettir. İstidlalde bulunmaktan maksad ilim elde etmek olduğuna göre, delalet cihetinden en açık olan ilim ifade etme bakımından en güçlü ve anılmaya en layık olur. Bu sebeble, insanın önce kendisini, sonra babalarını ve annelerini, üçüncü olarak yeryüzünü zikretti; Çünkü yeryüzü insana gökten daha yakındır ve insan gökyüzünün durumlarından çok yeryüzünün durumlarını bilir. Gökyüzünü, gökten yağmurun inmesinden ve bu yağmurla meyvelerin çıkmasından önce zikretti. Çünkü yağmur, gök ile yeryüzünün her ikisinden doğmuş bir iş gibidir. Eser, müessirden sonra gelir. Bu sebebten ötürü, Hak Teala, yağmuru, yeryüzü ve gökyüzünün zikredilmesinden sonra zikretmiştir.

b) Mükelleflerin, canlı ve kudret sahibi olarak yaratılmış olması, bütün nimetlerin temelidir. Yerin, göğün ve yağmurun yaratılmasına gelince, bunlardan istifade etmek, yaratılmış olmakjhayat.kudret ve iştiha sahibi olmak şartlarına bağlıdır. Bu sebeble birinci derece olan şeylerin, ikinci derece olan şeylerden önce zikredilmesi gerekir. Yaratıcının varlığına delalet eden yerde ve gökteki herşey, zaten insanda mevcuttur. Yerde ve gökte bulunmayan deliller de insanda mevcuttur. Çünkü insanda hayat, kudret, şehvet ve akıl vardır. Bütün bunlar, Allah'dan başkasının kadir olamayacağı şeyler türündendir. Cenab-ı Hakk'a delalet eden bütün delil çeşitle:: insanda mükemmel olarak bulununca, insanın önce zikredilmesi daha uygundur. Bil ki tertibteki sebebi zikrettiğimiz gibi, bu sebebten herbirindeki faydalan da zikredeceğiz. 205[205]

Yeryüzünün Döşek Misali Yaratılması

Allah Teâla, bu ayette, yeryüzünü döşek kıldığını söylemiştir. Bunun bir benzeri de, "Yoksa yeri bir karargah yapan, aralarından ırmaklar akıtan mı?"(Neml, 61) ve
"O, yeryüzünü sizin için bir beşik (gibi) yapandır "(Zuhruf, 10) ayetleridir. Yeryüzünün, bir döşek gibi olması, bazı şartlara bağlıdır:

1) Onun sakin olmasıdır.206[206] Bu böyledir. Çünkü, O, şayet hareketli olsaydı, bu hareket ya

---

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/111.

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/111-112.

206[206] Müfessihmiz, İşbu dördüncü meselenin sonunda dünyanın küre şeklinde olduğunu kesinlikle benimseyip düz olduğunu söyleyenleri reddetmektedir. Fakat o zamanki ilmî anlayışın tesirinde kalarak dünyanın döndüğünü bilmemektedir.
Haklı olarak şöyle bir sual hatıra gelecektir: Muasır birçok müfessir, dünyanın döndüğüne : eden âyetler bulunduğunu söyleyip, âyetleri buna göre tefsir etmektedirler. O müfessfrier şvndiki müfessirler mi hata ediyorlar?
Kısa cevap verecek olursak, şöyle diyerek izaha başlamak isteriz: Evvela mes'eleyi daha bir

düz olurdu veya dairevi olurdu. Eğer düz olsaydı, manada o yeryüzü bizim için bir döşek olmazdı. Çünkü yüksekten adayan bir kimsenin, bu durumda, yeryüzüne düşememesi gerekirdi. Zira yeryüzü kayıp gitmektedir. Bu insanda boşlukta kalır. Yeryüzü insandan daha ağırdır. İki ağır şeyden, düştükleri esnada daha ağır olan, daha hızlıdır. Daha yavaş olan, süratli olana ulaşamaz. Bu sebeble, o insanın yere düşmemesi gerekirdi. Böylece yeryüzü düz bir şekilde düşerse, bir döşek olamaz. Eğer yeryüzünün hareketi dairevi olursa, ondan istifademiz tam olmazdı. Yeryüzünün hareketi, mesela doğuya doğru olduğunda, o insan da batıya doğru hareket etmeyi istiyorsa, şüphesiz yerin hareketi daha hızlı olacaktır. Böylece de insanın olduğu yerde kalması ve ulaşmak istediği yere ulaşamaması gerekecektir. Halbuki, İnsanın istediği yere ulaşması mümkün olunca, yeryüzünün neidüz yönde, ne de dairevi olarak hareket etmediğini anlamış olduk.... O halde, yeryüzü sakindir. Sonra ulemâ, bu sükun halinin sebebi hususunda birkaç bakımdan ihtilaf etmişlerdir.

Birincisi: Yeryüzünün, alt tarafından bir sınırı yoktur. Bu böyle olunca, yerin duracağı bir yer olmaz, dolayısıyla bir yere de inmez... Bu görüş, yanlıştır; çünkü cisimlerin sonlu olduğu delil ile sabittir.

İkincisi: Cisimlerin sonlu olduğunu kabul edenler, yeryüzünün küre değil, tam aksine yarım küre şeklinde olduğunu, kürevî kısmının üstte, düz kısmının ise altta; ve bu düz kısmının da su ile hava üzerine oturmuş olduğunu; ağır olanın, yayıldığında, bir kurşun gibi hava ve

---

tarzda ortaya koymak gerekir:

Kuran-ı Kerim, başta irşad hikmeti olarak çeşitli hikmetler için, beşeriyetin kendi imkânlarıyla bilimsel seviyeye ait konularda, onların maddî mahiyetleri ile ilgili kesin bilgi vermez,

Mesela ezcümle: Dünyanın ne döndüğüne ne de dönmediğine dair kesin bilgi ihtiva etmez.

Hilkat ağacında kemale erme meyli bulunur. Onun bir dalı olarak da insanda terakki arzusu mevcuttur. Bu terakkî meyli, bir çekirdek gibi, neşvüneması bir çok tecrübeler vasıtasıyla hasıl r cMvamlı akış halindeki fikirlerin neticelerinin bir birine katılıp eklenmesi vasıtasıyla genişler, ve birbirine terettüb eden bilim dallarını adeta meyveler halinde netice verir, öyle lı bu merhalelerden bir önceki merhale olmadıkça, bir sonraki meydana gelemez, keza önceki lin sonrakine mukaddeme olması da, ancak ulum-i mütearefe haline gelmesiyle (yani bilinmesiyle) mümkündür. İşte bu sırra binaen, bir kimse müteaddit tecrübe ve birikimler Ja doğmuş olan bir ilmi bundan on asır Önceki İnsanlara öğretmeye kalksaydı, halkın Kanstırmaktan başka bir iş yapmamış olur, onları hidayetten uzaklaştırırdı.

Mesela deseydi ki:Güneşin durup dünyanın hareket etmesine ve bir damlacık suda milyon canlı organizma toplanmasına bakınız da Halik Taala'nın azametini anlamaya çalışınız, böyle deseydi, insanları islamdan uzaklaştırmış olurdu. Çünkü insanlar "Zahiri" ettikleri bilgilerin tesiri altındadırlar. Demekki, ondört asır sonra gelen bazı kişilerin tatmin İçin en az on asır boyunca gelip geçen bunca nesli hak yoldan saptırma irşad belagata münafi olurdu.

Bir de şu gerçeği iyi anlamak gerekir: Kur'ân'ın asıl maksadı, insanlığın ekseriyetine tek nübüvvet, ba's ve adaleti yerleştirmektir. Kevnî hadiseleri, yani tabiî ilimler sahasına ı hususları, Kur'an tebei olmak istidlale vesile olmak İçin zikreder.İstidlâlin gayesi tabiattaki mb Mtfamak, ondan da bu nizamın tek yaratıcısını bilmektir. Oysa bu nizam her şeyde her zaman bulunur. Nizamın teşekkül tarzı ve mekanizmasının nasıl olduğu fazla önemli dr Zira onların mahiyetleri asıl maksadla İlgili değildir. Mesela dünyanın dönmediğine nizam fikrine sahip oldukları gibi,döndüğüne inananlar da sahiptirler. Bundan ötürü irşadı ve belagatı, bir kısım naslannın, insanların duyularla elde ettikleri bilgilerle seviyesini i, ideal tutum olarak benimsemiştir. Ne varki bunu yaparken onlara, delil verecek tarzda kinaye tarzında göstermiş, bununla beraber tahkik erbabına, hakikatin nerede dair işaretler ve karineler bırakmıştır.

Demek ki, bu konularda Kur'an'da sarahat değil, İşaretler mevcuttur. İlmî seviyede, Kur'ân'ın müfessirlerin dikkatini çekecek ilerlemeden az oldukça, müfessirtn bu konuda hata ihtimali artmaktadır. Şimdi biz hata olduğunu söylesek de, aslında, onun devri için hata sayılmamalıdır.

suyun içine batmadığını; çünkü kurşunun da yayıldığında batmadığını, bir araya getirildiğinde kütle halindeyken batmadığını söylemişlerdir. Bu, iki yönden yanlıştır.

a- Çünkü su ve havanın durma sebebinden bahsetmek, yerin durma sebebinden bahsetmek gibidir.

b- Niçin yeryüzünün alt kısmı, suyun üzerinde durabilecek şekilde düz, üst kısmı da kürevi şekilde olmuştur?

Üçüncüsü: Yerin sakin olmasının sebebinin, onu her taraftan kendine doğru çeken felekler olduğunu söyleyenlerdir. Felekler yeryüzünü her taraftan eşit şekilde çektikleri için, yeryüzü tam ortada kalır. Bu görüş de iki yönden batıldır.

a) Daha küçük olan, büyüğe nazaran daha hızlı cezbolunur. Zerre kadar olan dünyaya ne oluyor da, feleklere) doğru niçin çekilmiyor?

b) Yakın olanın cezbolunması, daha uygundur. O yukarıya doğru fırlatılmış bir zerrenin cezbolunması, daha kolaydır. Bu nedenle onun tekrar geriye dönmemesi gerekir.

Dördüncüsü: Şöyle diyenlerin görüşü: Yeryüzünün sakin olmasının sebebi, feleklerin onu her taraftan itmesidir. Nitekim bir parça toprak,cam d an bir şişe içine konulup sonra tepesinden tutulup hızlıca çevirildiğinde, itme

kuvveti her taraftan aynı şiddette olduğu için, o toprak şişenin tam ortasında kalır. Bu da beş bakımdan geçersizdir:

a) İtme kuvveti bu dereceye vardığı halde, neden hiçbirimiz onu hissetmiyoruz?

b) Bu itmenin hali nedir ki, bulutların ve rüzgarların hareketini belli bir yöne çevirmiyor.

c) Yine bu itmenin hususiyeti nedir ki dünyanın batıya doğru dönmesini , doğuya doğru dönmesinden daha etkili kılmamıştır.

d) Ağır olan şeyin büyük olduğu oranda, daha yavaş hareket etmesi gerekir. Çünkü güçlü bir itici tarafından büyük bir cismin itilmesi, küçük bir cismin itilmesinden daaha yavaştır.

e) Düşmekte olan ağır bir cismin hareketinin başlanğıçtaki sürati nihai hareketinin süratinden daha fazladır. Çünkü başlangıçta o cisim felekten daha uzaktadır.

Beşincisi: Yeryüzü tabii olarak feleklerin ortasında durmak ister. Bu Aristoles ve talebelerinin görüşüdür. Bu görüş te zayıftır. Çünkü cisimler, cisim olma hususunda birbirine eşittirler. Öyleyse bu cisimlerden bir kısmının, kendisi sebebiyle bu durumu istemiş olduğu sıfat ile tahsisi edilmesinin caiz olması gerekir. Bu durumda da bu tahsis edilme bir Fail-i Muhtar'a muhtaç olur.

Altıncısı: Ebu Hâşim şöyle demiştir: "Yer yüzünün alt yarısında yüksek, üst yarısında da alçak payandalar vardır. Her iki taraftaki payandalar dünyayı sıkıştırdıından dolayı , dünyanın durması gerekmiştir." Buna şu soruyu sorarız.: "İki yarımdan her birinin özel bir sıfat ile tahsis edilmeleri ancak bir Fail-i Muhtar ile mümkündür. Bizim anlattıklarımız ile yeryüzünün ancak Allah Teala tarafından sakin kılınmasının temin edildiği ortaya çıkmıştır. İşte durumböyle olunca deriz ki: Onun, ne üzeri ile bir alakası, ne de altında bir desteği olmaksızın,yeryüzünün müstakar (kararlı) olduğunu bilmek için, yeryüzüne iyice bak. Yer yüzünün üzerinde bir bağı olmadığı hususuna gelince bu gözle görülecek kadar bellidir. Şöyle ki yeryüzü şayet, bir bağ ile tutturulmuş olsaydı,bu bağın bir başka bağa ihtiyacı olurdu. Bu da ilanihaye uzanırdı. Bu izah ile yeryüzünün altında da bir payanda olmadğığ ortaya çıkmış olur. Böylece biz, onu , kudreti ve ihtiyarı ile tutuan bir varlığın olması gerektiğini bilmiş olduk.

İşte bundan dolayı Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur:

" Muhakkak ki Allah gökleri ve yeri , yerlerindin ayrılmasınlar diye tutmaktadır. Eğer onlar yerlerinden oynarlarsa , Allah'dan başka kimse onları yerinde tutamaz" (Fatır, 41)

2) Yeryüzünün bizim için bir döşek olması için, taş gibi sert olmaması gerekir. Çünkü taş üzerinde uyumak ve yürümek bedene acı verir.

Yine, mesela yeryüzü altından olsaydı, üzerini eşmek ve istenildiği gibi bir şeyler yapmak imkansız olacağından, üzerinde ziraat yapılması ve ondan evler edinmek mümkün olmazdı.

Yine yeryüzünün insanın içine batttğı su gibi son derece yumuşak olmaması da gerekir.

3) Yine yeryüzünün çok şeffaf ve saydam olmaması da gerekir. Çünkü şeffaf olan birşeyin üzerinde ışık durmaz. Böyle olan bir şey de yıldızlardan ve güneşten gelen ısı ile ısınmaz. Böylece de son derece soğuk olur. İşte bu sebeble Cenab-ı Allah, yeryüzünü, ışık üzerinde durabilsin de böylece o ısınsın ve bu özelliği ile de canlılar için bir döşek olsun diye tozlu topraklı yarattı.

4) Yeryüzünün seviyesinin sudan yüksek olmasıdır. Çünkü yerin tabiatı, suya batma özelliğine sahiptir. O zaman da denizlerin kara parçalarını kaplaması gerekirdi. Eğer böyle olsaydı, yeryüzü bizim için bir döşek olamazdı. Bize bir döşek olmaya elverişli olsun diye, sudan yükselen adalar gibi, Hak Teala, yeryüzünün tabiatını değiştirererk, bazı kısımlarını suyun üstüne çıkardı.

Bazı insanlar, yeryüzünün bir döşek olmasındaki şartın, onun bir küre olmaması olduğunu iddia ederek, bu ayeti, yeryüzünün küre olmadığına delil getirmiştir. Bu gerçekten uzak bir görüştür. Çünkü küre pek çok bPyük olursa, onun her parçası üzerinde yerleşme imkânı verme yönünden düzlük olur. Dağlar yerin kazıkları durumunda olduğu halde onlaıın üzerinde yerleşmenin mümkün olması, bu hususu daha iyi anlatır. Bu daha uygun bir açıklamadır. Allah en iyi bilendir. 207[207]

Yeryüzünün Fayda ve Özellikleri

Yeryüzünün diğer faydalan ve sıfatları hakkındadır:

Birinci fayda: Onda meydana,gelen ve tafsilatını ancak Allah'ın bildiği madenler bitkiler, canlılar ve ulvî-süfli alametler gibi birtakım şeylerdir.

İkinci fayda: Nemin yeryüzünü bürümesi, böylece de mürekkeb varlıkların bedenleri ile temasa geçmesidir.

Üçüncü fayda: Yeryüzü bölgelerinin değişiklik arzetmiş olmasıdır. Mesela bir kısım bölgeler yumuşak zeminli, bir kısmı sert, bir kısmı çorak, bir kısmı da taşlıdır. Bu da Cenâb-ı Allah'ın:
yeryüzünde birbirine komşu kıtalar vardır. "(Rau 4) ve "Güzel memleketin nebatı, Rabbinin izniyle (bol) çıkar. Fena olandan ise faidesi pek az bir şeyden başkası çıkmaz. "(A'raf, 58) ayetleri ile bahsettiği husustur.

Dördüncü fayda: Yeryüzünün renklerinin değişik değişik olmasıdır. Mesela kızıl, beyaz, siyah, kül rengi ve toz rengi olması gibi. Nitekim Allah Teâlar
"Dağlardan da beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgûnîsiyah yollar (yaptık) "/(Fatır, 27) buyurmuştur.

Beşinci fayda: Yeryüzünün bitkiler ile varılmasıdır. Nitekim Allah Subhanehu: "(O nebat İle) yarılan yere (yemin olsun)"(Tarık, 12) buyurmuştur.

Altıncı fayda: Yeryüzünün gökten inen yağmurları depo etmiş olmasıdır. Allah teala şu ayetlerîyle buna işaret etmektedir:
"Gökten de belli bir miktarda yağmur indirdik ve onu yeryüzünde tuttuk. Şüphesiz ki biz onu gidermeye de kadiriz. "(Müminun, 18)
"De ki, eğer suyunuz yerin dibine çekilip giderse, size kim akar bir su getirir, bana söyleyin?"'(Mulk, 30).

Yedinci fayda: Yeryüzünde büyük nehirlerin ve su kaynaklarının oulunmaşıdır. Hak Teala;
"Cenab-ı Allah yeryüzünde oturaklı oturaklı dağlar ve ırmaklar yaratmıştır "(Ra'd, 3) sözü ile buna işaret etmiştir.

Sekizinci fayda: Yeryüzünde maden ve maden cevherlerinin bulunmasıdır. Allah Teala; "Yeri de (döşeyip) yaydık. Onda sabit dağlar (yaratıp) [koyduk, oralarda herşeyden (münasib) bitkiler bitirdik. "{Hicr, 19) ayetiyle buna işaret kiriştir. Cenab-ı Hak daha sonra bu hususu iyice açıklayarak:
"Hiçbirşey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımızda olmasın. Biz onları ancak, belli bir ölçü ile indiririz "(Hicr, 21) buyurmuştur.

Dokuzuncu fayda: Yeryüzünün ortaya çıkardığı toprak altındaki tane çekirdeklerdir. Nitekim

---

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/112-116.

Allah Teala:
"Hiç şüphesiz Allah taneleri ve çekirdekleri çatlatarak (bitkileri ve :4aclan çıkaran)dir. "(En-am, 95) ve
"O, göklerdeki ve yerdeki her gizliyi (meydana) çıkarır "(Neml, 25) buyurmuştur. Hem sonra yeryüzünün cömert bir karakteri vardır. Çünkü sen ona tek bir tohum atarsın, buna karşılık o, bunu sana yediyüz misli ile verir. O,
"Yedi başağı olan, her başağında da yüz tanesi olan bir tek tohumun hali gibidir "(Bakara. 261) buyurmuştur.
Onuncu fayda: Yeryüzünün ölümünden sonra tekrar hayat bulmasıdır. Nitekim Allah;
"Suyu kupkuru ve çorak yere sevkettiğimizt, onunla ekini çıkardığımızı görmediler mi?"{Secde, 27) ve :
"Canlandırdığımız, ve içinden yeyip durdukları taneler çıkardığımız ölü toprak onlar için bir delildir (ayettir "(Yasin. 33) buyurmuştur.
Onbirinci fayda: Yeryüzünde renkleri, şekilleri ve yaratılışları farklı farklı olan canlıların bulunmasıdır. Cenabı Allah buna; "O, şu görüp durduğunuz gökleri direksiz yarattı. Yere, sizi sarsar diye, sabit dağlar koydu. Orada, herbir canlıdan nice çeşitler yaydı "(Lokman, 10) ayetiyle işaret etmiştir.
Onikinci fayda: Yerde, renkleri, türleri ve faydaları değişik olan bitkilerin bulunmasıdır. Buna da:
"Onda her çeşitten güzel çiftler (bitkiler) bitirdik "(Kâf, 7) ayetiyle işaret etmiştir. Bitkilerin renklerinin, tatlarının ve kokularının farklı olması birer delildir. İnsanların ve hayvanların gıdaları da onlardandır. Nitekim Cenab-ı Allah; 'Hem siz yeyin, hem hayvanlarınızı otlatın "(Tâhâ, m» buyurmuştur. İnsanların yiyeceklerine gelince, bu yemekleri, katıkları, ilaçları, meyveleri ve tatlılık ile ekşilikte çok çeşitli olan ürünleri de yeryüzünden sağlanır. Nitekim Cenab-ı Hak;
"Onda, arayanlar için dört günde eşit gıdalar takdir etti "(Fussiiet, 10) buyurmuştur. Yine insanların giyecekleri de yeryüzünden elde edilir. Çünkü giyecekler pamuk ve keten gibi, ya bitkilerden elde edilir, veya kıl, yün, ipek ve deri gibi, hayvanlardan elde edilir. Bu şeyler de Cenab-ı Hakk'ın yeryüzüne dağıttığı hayvanlardan elde edilir. Buna göre, insanların yiyecekleri de giyecekleri de yeryüzünden elde edilir. Sonra Cenab-ı Hak da;
"Allah, sîzin bilmediğiniz (daha birçok şeyi) yaratır. "(Nahl, 8) buyurmuştur. Bu ayette, ancak Allah'ın bilebileceği sayısız faydaların mevcudiyetine işaret vardır. Sonra Cenab-ı Allah, sen öldükten sonra, kabahatlannı Örtecek vasıfta yaratmış ve şöyle buyurmuştur:
"Biz yeri, dirilerin ve ölülerin toplandığı bir yer yapmadık mı?"(Mûrseiât, 25-26);
"Sizi o (toprak) tan yarattık ve yine oraya döndüreceğiz "(Taha.55). Sonra Cenab-ı Allah, bütün bu büyük faydalan gök ve yerde toplayaraK şöyle buyurdu:
"O göklerde ve yerde ne varsa, herşeyi sizin emrinize verdi "(Casiye, 13)
Onüçüncü fayda: Yeryüzünde çeşitli taşların bulunmasıdır. Onlardan bazı küçük taşlar zinete elverişlidir, yüzüklere kaş yapılır. Büyüklerinden de bina yapımında kullanılabilecek olanlar vardır. Çok bol bulunan ve yanan taşlar (kömürler) ile, pek nadir olan kırmızı yakutlara bir bak. Sonra dön, bu değersiz sayılan taştaki (kömürdeki) faydanın çokluğuna ve değerli sayılan yakut taşının faydasının azlığına bir bak.
Ondördüncü fayda: Allah'ın yeryüzünde altın ve gümüş gibi kıymetli madenler yaratmasıdır. Bir düşün, insanlar nasıl ince sanatlar ve kıymetli mamuller meydana getiriyorlar? Sonra denizin derinliklerinden balıkları nasıl çıkarıyor, göz alıcı yüksekliklerden kuşları nasıl yakalıyorlar, buna rağmen artın ve gümüşü meydana getirmekten nasıl aciz oluyorlar? bir bak. Bu aciz kalışın sebebi şudur: Altın ve gümüşün yaratılmalarının faydası sadece bir değer (para) olmalarıdır. Bu fayda ise ancak, onlar az miktarda olurlarsa mümkün olur. O halde, bu ikisini meydana getiren, bunların yaratılışlarında hikmeti boşa çıkarmış olur. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak, bu hikmeti onaya koymak ve bu nimetin devamını sağlamak için, bunların icadı önüne bir engel koymuştur. Bu sebebten ötürü, mahlukata zararı olmayan şeyleri elde etmede, insanlara güç vermiş, böylece de onlar, bakırdan sarı madeni, mdan da

camı elde edebilmişlerdir. Bu incelikler ve akıllara hayret verici hususları insan düşündüğünde, bütün bu işlerin Hakim, Kadir ve Afim bir yaratıcıya muhtaç olduğuna inanmaya mecbur kalır: Cenab-ı Allah, zalimlerin söylediklerinden tamamiyle münezzehtir, yücedir ve büyüktür."

Onbeşinci fayda: Bina, çatı yapımında kullanılan ve yakacak olarak strfade edilen ağaçların yeryüzünde ve dağlarda çokça bulunmasıdır. Hele ekmek ve yemek pişirirken insanın bu oduna ne kadar ihtiyacı vardır. Cenab-ı Hak, yeryüzünün delillerine ve sağladığı faydalara, ediblerin Yaşamayacağı ve fasihlerin ifadeden aciz kalacağı birtakım lafızlarla dikkat çökerek:
"O (Allah), yeri yayıp döşeyen, onda sabit dağlar ve nehirler yaratandır. O, her türlü meyveyi de yeryüzünde ikişer çift yaratmıştır"(Ra'd, 3) buyurmuştur. Nehirlere gelince onların da, Nil, Seyhun, Ceyhun ve Fırat gibi büyükleri olduğu gibi küçükleri de vardır. Bunlar pek çok olup, hepsi de içmeye, ziraate ve diğer faydalı işlere elverişli tatlı sular taşırlar. 208[208]

Gök ile Yerden Hangisinin Efdal Olduğu

Gökyüzü mü, yeryüzü mü üstündür meselesidir. Bazıları, birtakım sebeblere binaen gökyüzünün daha üstün olduğunu söylemişlerdir:
1) Gökyüzü meleklerin ibadet yeridir. Orada Allah'a herhangi bir ferdin asi olduğu bir bölge yoktur.
2) Hz.Adem (a.s.), cennette o hatayı işleyince ona, "Cennetten in." denildi ve Allah Teala, "Benim civarımda, Bana isyan eden hiç kimse bulunmasın " dedi.
3) Cenab-t Allah,
"Biz gökyüzünü korunmuş bir tavan (gibi) yaptık "(Enbiya, 32) ve
"Gökte burçlar yaratan (Allah) ne yücedir"(Furkan. 61) buyurmuş, ama, yeryüzü hakkında böyle bîrşey söylememiştir.
4) Çoğunlukla "gökyüzü" ismi, "yeryüzü"nden önce zikredilmiştir. Diğer bazı kimseler de, birtakım sebeblerden dolayı yeryüzünün daha
üstün olduğunu söylemişlerdir:
1) Allah Teala, yeryüzünün bazı bölgelerini;
"Şüphesiz ki insanlar İçin yapılmış olan ilk ev (mabed) Mekke'de, mübarek olarak kurulmuş olan (kâbe')dir. "(Ali imran, 96);
2) "Mübarek bir yerdef ağaçtan...'.'(Kasas ,30);
3) "EtraÛm mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa 'ya... "(isra, 1) ayetleri ile mübarek olarak nitelemiştir.
4) Şam topraklarını da "bereket" vasfı ile nitelendirerek:
"Yerin, kendisini mübarek kıldığımız doğulan ve batıları... " (Araf, 137) buyurmuştur.
5) Cenab-ı Allah, yeryüzünün tamamını da "mübarek" olarak vasfederek,
"De ki: Gerçek siz mi, o yeryüzünü iki günde yaratanıink ediyor ve ona ortaklar koşuyorsunuz. O, âlemlerin rabbidir. (Allah) orada, üstünden sabit dağlar yarattı ve onda bereketler yarattı "(Fussilet, 9-10) buyurmuştur.
Şayet, "Issız çöllerde ve helak edici yerlerde ne bereket var?" denirse, biz de deriz ki: Onlar, vahşi hayvanların sığınakları ve otlaklarıdır. Sonra oralar, ihtiyaç hissedildiğinde, insanların meskenleri de olurlar. İşte bu tür bereketlerden ötürü, Cenab-ı Hak, 'yeryüzünde, kesin bilgi sahfblerl için nice ayetler (deliller) vardır"(Zariyat, 20) buyurmuştur.
Bu âyetler, herne kadar kesin bilgi sahibi olmayanlar için de sözkonusu ise de, bunlardan sadece kesin bilgi sahibleri faydalandığından dolayı, onları şereflendirmek için Cenab-ı Hak, bunların hasseten onlar için ayet olduğunu bildirmiştir. Nitekim Allah Teala, "(O Kur'an) muttaküer için bir hidayet (rehberi)dir."(Bakarâ, 2) buyurmuştur.
6) Hak Teala "Sizi o (topraktan) yarattık ve yine oraya döndüreceğiz"(Taha, 55)ayetinde buyurduğuna göre, kerim olan peygamberleri de topraktan yaratmış, buna karşılık gökten

---

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/116-120.

birşey yaratmamıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak;
"Gökyüzünü korunmuş bir tavan (gibi)yaptık "(Enbiya, 32) buyurmuştur.
7) Hak Teala, Peygamberi, (s.a.s.) bu yeryüzü ile ikramda bulunmuş ve yeryüzünün tamamını onun için mescid kılmış, toprağını da temiz saymıştır. 209[209]

Gökyüzünün Bina Olması

Allah'ın "....ve gökyüzünü de bir bina yaptık "(Bakara, 22) ayetine gelince bunda birkaç mesele vardır: 210[210]

Birinci Mesele

Cenab-ı Allah, kitabında, göklerin ve yerin durumlarını çeşitli ayetlerde zikretmiştir. O'nun, gökleri ve yeri çokça zikretmesi, bunların kıymetlerinin büyüklüğüne ve bu ikisinde büyük ilahi sırlar ile mahlûkatın akıt ve anlayışlarının yetişemiyeceği yüce hikmetleri bulunduğuna delalet eder. 211[211]

İkinci Mesele

Gökyüzünün faziletleri hakkındadır. Bu faziletler çok yönlüdür:
Birincisi: Cenab-ı Hak, gökyüzünü yedi şeyle
süslemiştir:
a) Yıldızlarla, yemin olsun ki biz yere en yakın olan göğü kandillerle (yıldızlarla) donattık "(mülk. 5);
b) Ay ile "Onların içinde Ay'ı bir nur yaptı "(Nuh, 16);
c) Güneş ile, "Güneşi de bir kandil yapmıştır "(Nuh, 16);
d) Arş ile,
"O, Büyük Arş'm Rabbidir " (Tevbe, 129);
e) Kürsi ile,
"O'nun Kutsisi gökleri ve yeri kuşatmıştır "(Bakara, 255);
f) Levh-i Mahfuz ile, "Levh-i MahfUz'da..."(Burûc, 22) ve
g) Kalem ile, "Nun, Kalem'e yemin olsun ki..." (Kalem, 1). İşte bu yedi şeyin üçü açık, dördü ise ayet ve hadislerin bildirmeleri ile sabit olan gizli şeylerdir.
İkincisi: Cenab-ı Allah göklere, kıymetinin büyüklüğünü gösterecek isimler vermiştir: Sema, Sakf-ı mahfuz (Korunmuş tavan), yedi tabaka, yedi güçlü gibi... Sonra gökyüzünün son halini zikrederek şöyle buyurur:
"Gökyüzü yanldığı zaman "(Murseiât, 9); "Gökyüzü yerinden sökülüp alındığı zaman (Tekvir, 11); "Gökyüzünü durduğumuz gün... "(Enbiya. 104); "Gökyüzü erimiş maden gibi olduğu gün..."(Meariç, 8);
"Gökyüzü çalkalandıkça çalkalandığı gün..."(Tur. 9)
"O, kıpkırmızı bir gül gibi olur "(Rahman, 37). Allah Teala, semanın ilk halini iki ayetle anlatarak;
"Sonra (Allah), bir duman halinde olan göğe yöneldi "(Fussilet, 11) ve
"Göklerle yer bitişik bir halde iken, bizim onları birbirinden yarıp ayırdığımızı kâfirler görmediler mi?"(Enbiya,30) buyurmuştur. Yerin ve göğün sonradan yaratılmış olmaları ve son bulacak olmaları hususunda derinlemesine bir araştırma, Cenab-ı Hakk'ın: "O göğü ve yeri ve bunların arasındaki şeyleri biz boşuna yaratmadık Bu o kâfirlerin (boş) zanlandır "(Sad, 27) ayetine göre, O'nun, yer ile göğü yüce bir hikmetten ötürü yarattığını gösterir.

---

[209] 209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/120-121.
[210] 210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/121.
[211] 211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/121.

Üçüncüsü: Cenab-ı Allah, göğü, dua edenlerin kıblesi kılmıştır. Buna göre eller, göğe doğru kalkar, yüzler ona çevrilir. Orası, nurların, saflığın, aydınlığın, temizliğin. bozuk ve fesaddan korunmanın yeridir.
Dördüncüsü: Bazıları, göklerin ve yerlerin iki durumda bulunduklarını söylemişlerdir: Buna göre gökler etki eder fakat etkilenmez, yerler ise etkilenir etki etmez. Etki eden, etkilenenden daha şereflidir. İşte bu sebebten Ötürü, çoğu yerlerde gökyüzü yeryüzünden önce zikredilmiştir.
Niçin oijc cemi, ise müfred kullanılmıştır? Yine çoğu işlerde, gökler cemî olarak, yerler ise müfred olarak zikredilmiştir. Zira, gökler sebebiyle, yıldızlara değişik alâkalar meydana gelsin ve ışınların düştüğü yerler değişsin diye, göklerin çok sayıda olması gerekir. Yeryüzü ise etkilenen durumundadır. Bundan dolayı tek olması yeterlidir.
Beşincisi: Göğün rengi ve ondaki şaşmaz nizam hakkında düşünmektir... Çünkü göğün rengi, göze uygun ve onu güçlendiren renklerin en güçlülerindendir. Öyle ki doktorlar, gözü ağrıyan kimselere, mavi renge bakmalarını söylerler. O halde, kendisine bakanların yararlanmaları için, Cenâb-ı Hak gökyüzünü maviyle nasıl renklendirmiştir, bir bak! Cenâb-ı Hak Subhanehu, onun rengini, renklerin en faydalısı kılmıştır ki, bu da onun aydınlatıcı olması; şeklini de, şekillerin en üstünü kılmıştır ki, bu da onun yuvarlak olmasıdır. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak;
"Üzerlerindeki göğe bakmıyorlar mı? Biz onu nasıl bina etmiş ve süslemişiz... Onda hiçbir çatlak da yoktur "(Kaf, 6) buyurmuştur. Yani, gökyüzünde hiç yarık ve gedik yoktur, demektir. Şayet gökyüzü yeri kuşatmayan bir tavan olmuş olsaydı muhakkak ki onda çatlaklıklar bulunurdu... 212[212]

Gökler Âleminin Üstünlüğü

Gökyüzünün ve onda mevcut olanların üstünlüklerini açıklamak hususundadır. Bunlar güneş, ay ve yıldızlardır. 213[213]

Güneşin Doğup-Batmasındaki Faydalar

Güneşe gelince, onun doğup-batması hakkında bir düşün... Eğer böyle olmasaydı, kâinatın nizamı altüst olurdu. İnsanlar geçimlerini temin hususunda nasıl çalışabilirlerdi? Güneşin doğmasındaki faydalar, son derece aşikârdır, ancak sen onun batmasındaki faydaları bir düşün... Şayet güneşin batışı olmasaydı, insanlar, Cenâb-ı Hakk'ın:
"İçinde rahatlamanız için geceyi ve (maişetlerinizi) araştırmak için gündüzü yaratan O'dur. (Yunus, 67) ayetinde buyurduğu gibi, dinlenme, hazım ve besinleri uzuvlara intikâl ettirme hususunda çok muhtaç oldukları sükûnet ve istikrar ortamı bulamazlardı.
Yine, şayet güneşin batışı olmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın
"Geceyi bir Örtü, gündüzü de maişeti temin zamanı yaptık. "(Nebe, 10-11) ayetlerinde buyurduğu gibi, ihtirasları, insanları devamlı çalışmaya zorlardı. Şayet güneşin batışı olmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın,
"Babblnin, gölgeyi nasü uzattığım görmez misin? Eğer dileseydi, onu sakin de kılardı" {furkan, 45) ayetinde buyurduğu gibi, yeryüzü güneşin sürekli doğmasından dolayı iyice ısınırdı; böylece de üzerinde bulunan her canlı yanar, tüm bitkiler yok olup giderdi... İşte bu sebepten ötürü güneş, Allah'ın hikmetiyle, muayyen vakitlerde doğup batıyor; tıpkı ev halkı istirahat edip sükunete ersinler diye ihtiyaçları müddetince kendilerine bir lâmba gibi verilip geri alınıyor,böylece belli bir süre doğuyor, sonra da batıyor. Böylece, aydınlık ve karanlık birbirinin zıddı olmasına rağmen, alemin yararına olan hususta yekdiğerine yardımcı ve destek olmuşlardır.

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/121-123.
213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/123.

Bu saydıklarımız güneşin doğup- batmasındaki faydalarıdır. 214[214]

Güneşin Yükselip – Alçalması

Güneşin yükselip alçalmasına gelince, Cenab-ı Hak onu, dört mevsimin meydana gelmesinin vesilesi kılmıştır. Mesela kışın, ısı ağaçlara ve bitkilere depolanır, bundan da meyvelerin maddeleri meydana gelir; hava berrak olur, bulut ve yağmur çoğalır; içlerinde bolca hayat veren ısı toplanmış olduğu için, canlıların bedenleri güçlü, kuvvetli olur. Bahar mevsiminde, hayat faaliyetten harekete geçer, kışın oluşan maddeler ortaya çıkar, böylece bitkiler tomurcuklanır, ağaçlar çiçeklerle taçlanır, hayvanlar çiftleşme heyecanıyla tutuşur; yazın, havanın ısısı yoğunlaşır, meyveler olgunlaşır, varlıklardaki fazlalıklar çözülüp düşer, yeryüzü kurur, inşa ve onarım işleri için müsait hale gelir; sonbaharda ise, kuraklık ve soğukluk görülmeye başlar, böylece de bedenler kışa yavaş yavaş girer.. Zira, bu geçiş yavaş yavaş olmayıp da, bir defada olsaydı, bedenler bozulur ve yok olurdu. 215[215]

Güneşin Hareketinin Faydaları

Güneşin hareketine gelince, bunun faydaları hususunda bir düşün. Şayet güneş hep aynı yerde dursaydı, o yerde sıcaklık; diğer yerlerde soğukluk artardı. Ne var ki güneş, gündüzün başlangıcında doğudan doğar; ve böylece de batı tarafından güneş hizasında olan şeylerin üzerine vurur... Sonra dönmeye devam ederek, batıp da doğuda tekrar doğuncaya kadar, yeryüzünün her tarafında doğar... Öyle ki, yeryüzündeki üstü açık olan her şey, güneşin ışınlarından, nasibini alır.

Ve yine Cenâb-ı Hak, sanki şöyle diyor: Şayet güneş hep doğu tarafında durmuş olsaydı, zengin yapış ını.fakirin penceresine doğru yapardı da, böylece güneşin ışığı asla fakire ulaşamazdı.. Ne var ki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: 'Eğer zengin o fakiri, güneşin nurundan alıkoyarsa, ben, fakir de hissesini alstn diye, güneşi döndürür ve fakirin de üstüne çeviririm..." 216[216]

Güneşin Ekvator Çizgisinden Meyli

Güneşin ekvator çizgisinden meyletmesinin faydalarına gelince, biz deriz ki, şayet yıldızların sapma ve eğim istikametinde bir hareketleri olmasaydı, bu meyilden meydana gelen tesir tek bir toprak parçasında etkili olur, böylece de diğer toprak parçaları bu meyilden meydana gelen faydalardan hâlî olur, ona yakın olanların durumu birbirlerine benzer ve orada da tek bir keyfiyyet hüküm sürerdi.. Meselâ, bu keyfiyyet sıcaklık olmuş olsaydı, o bütün nemleri yok eder ve hepsini ateşe çevirirdi... Böylece de, oluşacak şeyler meydana gelmezdi. Bu sebeple de, yıldızların geçiş istikametlerinde olan yerler, bir nitelik; onların geçiş istikametinde olmayan hatlar da başka bir nitelik ve ikisi arasında bulunan hatlar da orta bir nitelik üzere olurlardı... Böyleue bir yerde, havası aşın fırtınalı olan sürekli bir kış; başka bir yerde, havası yakıcı derecede sıcak olan sürekli yaz; bir başka yerde de meyvelerin tam olgunlaşamadığı bir bahar veya bir sonbahar mevsimi hüküm sürerdi.. Yıldızların kesintisiz dönüşleri olmasaydı ve yıldızlar yavaş bir şekilde hareket etselerdi, eğimin temin edeceği fayda az olur, etkisi de (olumsuz yönde) çok aşırı olur ve bu tesir, meyli olmayan şeylerden de hemencecik geçiverirdi. Şayet yıldızların hareketi şimdikinden daha hızlı olsaydı, fayda tam ve mükemmel olmazdı. Ama yıldızlarda, hareketi bir süre bir tarafa yönelten, sonra da ihtiyaca göre başka bir yöne geçip, her yönde bir müddet kalan bir meyil olduğu zaman bu tesir tamamlanır ve bunun faydası da çok olur.

---

[214] 214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/123-124.

[215] 215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/124.

[216] 216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/1214-125.

Yüce bir hikmet ve sonsuz bir kudretle alemi idare eden yüce Yaratıcıyı, noksan sıfatlardan tenzih ederiz.. Bunu böyle bil ve unutma.. [217][217]

Ayın Yaratılışında ki Faydalar

Ay'a gelince bu, "gecenin ayeti" diye de isimlendirilmiştir. Bil ki Mak Subhânehu onun doğup batmasında da fayda yaratmıştır. Cenâb-ı Hak, bir vakitte onun doğmasını faydaya vesile kılmış, başka bir vakitte de batışını... Batısındaki faydaya gelince, düşmanından kaçan kimse için bunda bir fayda vardır; şöyle ki gece bu kimseyi görünmeyecek ve onu arayanlar kendisine ulaşamayacak şekilde.onu gizler de.bu kimse böylece kurtulur. Eğer gecenin karanlığı olmasaydı, düşmanı onu yakalardı... Mütenebbî'nin şu şiirinden murad da budur:
"Bana göre, gecenin karanlığında, maniheistlerin[218][218] yalan söylediğini haber veren ne kadar çok fayda vardır!.."
Ayın doğuşunda da şu fayda vardır: Eşyasını kaybeden bir kimse, karanlık onu örttükten sonra, ayın doğmasıyla onu bulur. Bir hikayede anlatıldığına göre,bir bedevi Arab bir gece uyur; böylece devesini kaybeder... Ay doğunca onu bulur ve aya bakarak şöyle der: "Allah seni şekillendirdi ve nurlandırdı; burçlarda da seni dolunay haline getirdi.. Dilediği zaman seni nûrlandiriyor, dilediğinde de seni duruyor, karartıyor. Senin hakkında Allah'tan isteyeceğim daha fazla bir şey bilmiyorum. Sen beni sürura kavuşturdun, Allah:da seni nura boğsun!." Sonra şu mısraları terennüm etmeye başladı
"Ne diyeyim! Senin hakkında söyleyeceğim her söz eksiktir. Sen, gerek mufassal gerekse mücmel olarak bana yettin "Eğer ben, sen hep yüce ol!" desem, zaten böylesin; yahut da, "Rabbim seni süslesin!"desem, zaten süslemiş!."
Araplar içinde ayı kötüleyerek,"Ay eceli yaklaştırır; hırsızı rüsvay eder; kaçanı ele verir; aşığı rezil eder; keteni eskitir; gençleri ihtiyarlatır; dostların hatıralarını unutturur, borcu yaklaştırır; vakti tüketir..." diyenler vardır.
Yine Araplar arasında, birkaç yönden ayın güneşten üstün olduğunu söyleyenler vardır:
1) Ay müzekker, güneşse müennesdir. Fakat Mütenebbî, şu sözüyle bunu tenkit etmiştir:
"Güneşin müennes olması, onun için bir kusur değildir; müzekker olması da ay için bir övünç vesilesi değildir."
2) Arablar şöyle demişlerdir: Güneş vei ay'ı kastederek: İki Ay" demişler, böylece, güneşi Ay'a tabi kılmışlardır. Cenâb-ı Hak, "Güneş ve ay, bir hesap iledir "(Rahman, 5) ve "Güneşe ve ışığına; o güneşin peşinden geldiğinde ay'a yemin ederim "(Şems, 1-2) ayetlerinde güneşi aydan önce zikrettiğinden, Arablar içinde,ayın güneşten üstün olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Ne var ki onların bu delilleri Cenâb-ı Hakkın;
'Sizden kâfir olan da vardır, mümin olan da "(Tegabun, 2); "Ateş ehliyle Cennet ehli eşit değildir "(Haşr, 20); "Ölümü ve hayatı yarattı"(Mülk, 2); "Zorlukla beraber bir de kolaylık vardır "(inşirah, 6) ve "Onlardan bir kısmı nefsine zulmeder. Onlardan bir kısmı adildir. Bir kısmıysa, hayırlarda en öndedir "(Fatır, 32) ayetleriyle bozulmuştur. [219][219]

Yıldızlardaki Faydalar

Yıldızlara gelince, bunlarda da birçok fayda vardır:
Birincisi: Yıldızların şeytanlar için bir taşlama vasıtası olmasıdır.
İkincisi: Yıldızlar vasıtasıyla kıblenin bilinmesi.
Üçüncüsü: Karada ve denizde, yolcuların onlara bakarak yollarını bulmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah:

---

[217][217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/125.
[218][218] Alemde, hayır ve şer diye iKi gücün hakim olduğunu gecenin şerri, aydınlığın da hayrı temsil ettiğini göstermektedir.
[219][219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/126-127.

"O, karanın ve denizin karanlıkları için, sizin faydi aza yıldızlan yaratandır "(En'am, 97) buyurmaktadır.

Yıldızlar üç kısımdır:

1) Güney yıldızları gibi, batıp doğmayanlar;

2) Kuzey yıldızları gibi doğup batmayanlar;

3) Bazan batıp bazan doğan yıldızlar.

Ayrıca sabit yıldızlar, gezegenler, doğu yıldızları, batı yıldızları gibi tasımlan vardır. Bu husustaki söz uzundur. Felsefecilerin onların kütlelerini ve uzaklıklarını bilme hususundaki iddialarına gelince, Yüzenlerin içinde kaybolduğu denizi bırak. Nitekim Cenâb-ı Hak

"(O) Allah bütün gaybı bilir. Beğenip seçtiği bir elçi hariç, gaybına hiç kimseyi muttali kılmaz "(Cin, 26-27), İlimden size ancak pek az birşey verilmiştir "(isra, 85),

"Ben size, "Allah'ın hazineleri elimdedir" demiyorum. Ben gaybı da bilmem" (Hud, 31) ve:

"Onları, ne göklerin, ne yerin ne de kendilerinin yaratılışına şahtd kılmadım "(Kehf. 51) buyurmuştur.

Böylece mahlûkat onların zatlarını ve niteliklerini bilmekten acizdirler. Öyleyse nasıl onlar, kendilerinden pek uzak olan şeyleri bilebilirler. Araplar, gerçekleri tanımaktan son derece uzak olmalarına rağmen bunu bilmişler ve bir şairleri şöyle demiştir:

"Ben, bugün ve bugünden önceki dünde olanı bilirim, Ancak yarın olacak şeyi bilmekten körüm (uzağım)". Lebîd de şöyle demiştir:

"Allah'a yemin olsun ki, çakıltaşı atan kadınlarla kuşları kovalayan (falcı) kadınlar, Allah'ın ne yaptığını bilmiyorlar." 220[220]

Gök Kubbesinin Bina Olması Meselesi

Gökyüzünün bir bina oluşunun izahı hususundadır. Câhız şöyle demiştir: "Bu âlem hakkında tefekkür
ettiğinde, onu, içinde, ihtiyaç duyulan herşeyin bulunduğu bir ev gibi bulursun." Buna göre gökyüzü adeta bir tavan gibi yükseltilmiş, yeryüzü bir halı gibi yayılmış, yıldızlar birer kandil gibi ışıklandırılmış ve insan da bu evde İstediği gibi tasarruf eden ev sahibi kılınmıştır. Buradaki çeşitli bitkiler insanın faydası için hazırlanmış, çeşitli hayvanlar onun yararına yöneltilmiştir. İşte bu, alemin kâmil bir nizam, şümullü bir takdir, yüce bir hikmet ve sınırsız bir kudret ile yaratılmış olduğunu gösteren açık bir cümledir. Allah en iyi bilendir.

Allah'ın: "(O Allah), Gökten yağmur indirdi ve onunla sizin için nzık olarak meyveler çıkardı "(Bakara, 22) ayetine gelince, bil ki Cenâb-ı Hak, yeryüzünü yaratıp, yeryüzü, üzerine Hz.Âdem ile zürriyetinin bırakıldığı bir inci, bir sedef gibi olunca O, ademoğlunun çeşitli ihtiyaçlarını bildiği için, sanki Hz.Âdem (a.s.)'a şöyle demiştir: "Ey Âdem! Seni, annen mesabesinde olan şu yeryüzünden başka hicbirşeye muhtaç kılmayacağım." İşte bu sebeble, Hak Teala:

"Hakikat biz, o yağmuru (yeryüzüne) bol bol dökdük, sonra toprağı yardıkça yardık "(Abese, 25.26)
buyurmuştur. Buna göre O şöyle buyurmaktadır: "Ey kulum! Bir bak, sence en kıymetli şey altın ve gümüştür. Şayet yeryüzünü altın ve gümüşten yaratmış olsaydım, ondan bu faydalar elde edilir miydi? Dünya bir hapishane (gibi) olmasına rağmen, bu dünyadaki şeyleri bu şekilde yarattım. Cennetteki durum ya nasıl olur?"

Netice olarak diyebiliriz ki:Yer senin annendir, belki annenden de daha şefkatlidir. Çünkü annen sana bir tek çeşit süt verirken, yeryüzü sana çeşit çeşit yiyecekler tattırır. Sonra Cenâb-ı Allah:

"Sizi o (topraktan) yarattık ve yine oraya döndüreceğiz "(Tâhâ, 55) buyurmuştur ki bunun manası "Sizi yine şu anneniz olan (toprağa) döndüreceğiz " demektir. Bu bir tehdid değildir. Çünkü kişi, annesi ile tehdid olunamaz. Bu böyledir, çünkü seni doğuran annenin karnındaki

---

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/127-128.

yerin, yeryüzündeki yerinden daha dardır. Sonra sen annenin karnında dokuz ay kaldın da sana hiçbir açlık ve susuzluk dokunmadı. Sen büyük annen olan yeryüzünün karnına girdiğinde durum nasıl olur? Fakat bu büyük annenin karnına girme şartın, küçük annenin karnındaki şartlar gibidir. Çünkü sen küçük annenin karnında bulunduğun zaman, büyük günah şöyle dursun, senden bir küçük günah bile çıkmadı. Tam aksine, Allah tek bir defa seni dünyaya çıkmaya çağırdığında O'na itaat ederek, Rabbine bir itaatin olmak üzere, dünyaya kendi kendine çıktın. Halbuki bugün Cenab-ı Hak, seni namaza defalarca çağırıyor da, ona yürüyerek gitmiyorsun.

Cenâb-ı Hak yerden ve gökten bahsedince, bundan sonra, insanlar üzerlerindeki ve amsnndaki varlıkların durumlarını iyice tefekkür etsinler de, böylece bunları ancak zat ve sıfatta onlardan başka olan bir zatın meydana getirebileceğini, bunun da Hakim olan Yüce Yaratıcı Allah olduğunu bilsinler diye, gökten yere su indirdiğini; o su ile de yerden, insan oğluna rızık olarak çeşitli meyveler ve canlıların üremesinden meydana gelenlere benzer şeyler çıkarınca, adeta yer ile gök arasında bir nikah akdi bulunduğunu beyan etmiştir. Burada birkaç soru bulunmaktadır.

1) Siz âdeten, Cenâb-ı Hakk'ın bu meyveleri suyun yeryüzüne ulaşmasını müteakiben yarattığını mı söylüyorsunuz, yoksa Allah suda müessir yerde de müteessir olan bir tabiat yarattı da, böylece bu iki tabiat birleşerek, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı kuvvetlerden bu neticenin meydana geldiğini mi kabul ediyorsunuz?. Buna cevabımız şudur: Şüphesiz her iki görüşe göre de mutlaka hakim olan bir yaratıcının olması gerekir.

Bunun tafsilatına gelince: Şüphe yok ki Cenâb-ı Hak, bu vasıtalar olmadan da doğrudan bu meyveleri yaratmaya kadirdir; çünkü meyve, kendisinde bir tad, renk, koku ve su bulunan herhangi bir cisim olmaktan başka bir şey değildir. Cisim, bu sıfatlan kabul etmektedir .çünkü bu sıiattar da doğrudan Allah'ın kudret alanı içindedirler (makdûr). Çünkü bu sıfatların, Cenâb-ı Hakk'ın "makdûru" olduklarını doğrulayan, ya ,hudûs. (sonradan meydana gelme), ya imkan (mümkün olma) veya her iki delildir. Bütün bu takdirlere göre, Allah'ın cisimlerde bu sıfatları herhangi bir vasıta olmaksızın, doğrudan yaratmaya kadir olması gerekir. Bu aklî delili kuvvetlendiren bir başka şey de, Cenâb-ı Hakk'ın sevaba hak kazanan Cennet ehlinin nime'lehni de vasıtasız olarak yarattığına dair varid olan haberdir. Ancak biz deriz ki, Cenâb-t Hakk'ın bu şeyleri vasıtasız yaratması, O'nun bunları, onlarda bir müessir ve müteessir kuvvet yaratarak meydana getirmesine ters düşmez.Sonraki kelamcılann görüşlerinin zahiri de, bunu kabul etmemeyi ifade eder; ancak bunun için delil gerekir. 221[221]

Meyveler, Niçin Birden Değil de Tedricen Yaratılıyor?

2) Cenâb-ı Hak, bu meyveleri vasıtasız olarak da yaratmaya muktedir olunca, bu uzun süre içersinde cereyan eden vasıtalarla yaratmasındaki hikmet nedir?

Buna cevabımız şudur: Allah dilediği gibi yapar ve dilediği gibi de hükmeder. Ayrıca ulema, bu hususta detaylı hikmetler de zikretmişlerdir.

a) Cenâb-ı Hak, adetini ancak bir tertîb ve tedrice dayandırarak yürütmektedir; çünkü mükellefler ürün elde etmek arzusuyla bir şeyler dikme ve ekme konusunda birçok güçlüklere katlanıp, ardı arası kesilmeksizin kendilerini yorduklarında, şunu bilirler ki, onların bu dünyevi faydalara ulaşmak için bu denli güçlüklere katlanmaları gerekince, dünyevi menfaatlerden daha yüce olan uhrevi faydaları elde etmek için, dünyevi meşakkatlerden daha az bir güçlüğe katlanmaları daha evla olur. Bu bizim dediğimiz gibidir, çünkü Cenab-ı Hak, hasta, ilaç almadan da şifayı yaratmaya kadirdir. Ancak O, kanunu şifayı ilaç almaya bağlayarak icra etmiştir. Hasta, hastalığın zararını gidermek için ilacın acılığına göğüs gerdiğine göre, ilahî azabın zararını savuşturmak için, mükellefiyetlerin meşakkatlerine katlanması daha evladır.

b) Cenâb-ı Hâki, bütün bu şeyleri vasıtasız olarak bir defa da yaratmış olsaydı, onların yaratılmasının Kadir ve Hakîm olan bir zata dayandığına dair zaruri bir ilim meydana gelirdi.

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/128-130.

Bu da sanki, teklif ve imtihana ters olan bir durum arzederdi. Ama eşyayı bu vasıtalarla yaratınca, bu durumda mükellef, bunların yaratılmasını Kadir olan bir zata isnâd etmek hususunda ince bir düşünceye ve derin bir tefekküre muhtaç olur. Böylece de, sevaba hak kazanır. İşte bundan ötürü, şöyle denmiştir: "Sebepler olmasaydı, hiçkimse şüpheye düşmezdi".

c) Çoğu kez, bunda, yani vasıtalı yaratılışta hem melekler hem de derin jöfüş sahipleri için ibretler ve doğru fikirler bulunmaktadır.

Üçüncü sual: Yağmur Hakkında

3) Cenâb-ı Hakk'ın "Ve gökten bir yağmur indirdi" , yağmurun gökten indiğini gösterir; halbuki durum böyle değildir. Çünkü yağmur, ancak yerden yükselen buharlardan ve bu buharların soğuk hava tabakasına kadar yükselip, orada, soğuktan ötürü bir araya gelerek, bundan sonra da yere inmesinden oluşur ki, işte bu yağmurdur. Ne dersiniz? Buna cevâbımız, birkaç bakımdandır:

a) Gökyüzü, yüksek olduğu için "sema" diye isimlendirilmiştir. Buna göre, insanın üzerinde olan her şeye, "semâ" denilir. Bu açıklamaya göre, yağmur buluttan yağınca bu olaya, "yağmur gökten yağmıştır" denilir.

b) Muharrik, cüzleri nemli olan yeryüzünün derinliklerinden bu nemli unsurları harekete geçirdiği için, Cenâb-ı Hak, "Gökten bir su indirdi" buyurmuştur.

c) Cenab-ı Hakk'ın sözü, en doğru olandır. Allah da, yağmuru gökten indirdiğini haber vermiştir. Biz de, bununla beraber, yağmurun buluttan indiğini bildiğimize göre, onun önce semadan buluta, sonra da buluttan yere indiğini söyîememiz gerekir.

Dördüncü sual: Rızık Olarak Yaratılan Meyveler

4) Cenâb-ı Hakk'ın "Meyvelerden..." sözündeki "in mânası

Buna iki şekilde cevap verilir:

a) "ba'zıyyet" (kısım) ifade eder. Çünkü iki belirsiz kelime, ki feativdan ve kelimelerini kastediyorum, bu ba'zıyyet manasını etmektedirler. Onların nekire (belirsiz) getirilmeleriyle, ba'zıyyet anlamı , sanki şöyle denilmiştir: Semadan bir mikdar, bir kısım su ;: bu su vasıtasıyla da, size birtakım rızıklar olsun diye, size bir kısım çıkardık...

b) beyan ve izah içindir. Meselâ, senin "Ben, dir-tnfak ettim" demen, böyledir. Şayet, kelimesi hangi sebeple olmuştur denilirse, deriz ki: ba'zıyyet ifâde ederse, onun, yani kelimesinin mansub oluşu"mefûl-i leh" (sebep bildiren mefûl olmasındandır. Eğer beyâniyye olursa, bu durumda kelimesi fiilinin mefûlü olduğu için mansûb olmuştur.

Beşinci Sual: Niçin Cemi Kıllet Vezni ile Getirildi

5) Yağmur ile elde edilen meyveler pek çoktur. O halde veya denmemiş de, niçin denilmiştir?[222] denilirse, buna cevabımız da şu olur: Dünya meyvelerinin, ahiret meyveleri karşısındaki azlığına dikkat çekmek ve ahiret hayatının önemini hissettirmek içindir.

Netice olarak; şirke yer yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın "O halde, bile bile Allah'a eşler koşmayın" sözüne gelince, bu hususta birkaç sual bulunmaktadır.

1- Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, neyle alâkalıdır? Cevabımız şudur: Bu hususta üç görüş vardır:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ijjlpi "ibadet ediniz!" emriyle alâkalıdır. Buna göre mâna şöyle olur: İbadet ediniz de, O'na ester koşmayınız; Çünkü ibadetin aslı ve temeli tevhîddir.

b) Bu, ile alâkalıdır. Buna göre mana şöyle olur: Allah sizi, kendi azabından korkmanız ve

---

[222] Bu soruya sebep kelimesindeki cemi vezninin, Arapçada azlık İfade eden, cem vezinlerinde olmasıdır.

çekinmeniz için yaratmıştır; o halde O'na ortaklar koşmayınız. Çünkü bu, Allah'ın azabını gerektiren şeylerin en büyüğüdür.
c) Cenâb-ı Hakk'm "Sizin için yeryüzünü bir döşek yapan Odur " sözüyle alâkalıdır. Yani, Allah size öylesine açık olan deliller yaratmıştır; o halde O'na ortaklar koşmayın..

İkinci sual: Nid (misl) Ne Demektir?

2) ne demektir?
Buna cevabımız şudur: tartışan, münazaa eden muarız (misi) demektir. Adam birisinden nefret edip, ondan uzaklaştığı zaman denilir.
Sanki iki ortaktan her biri, diğerinden nefret edip, onunla inadlaşıyor gibidir Buna göre, eğer, "müşriMer, putlar Allah'la tartışmaya girmiştir,' dememişlerdir" denilirse, deriz ki müşrikler o putlara ibadet edip, onlara ilah deyince onların bu durumu, putların, Cenab-ı Hak'la tartışma ve çekişmeye girmeye muktedir ilahlar olduğunu söyleyen kimsenin haline benzetilmiştir. Bu sebepten dolayı onlara, alay ve başa kakma yoluyla, böyle denilmiştir. Cenâb-ı Hak, lâfzı ile onlarla alay ettiği gibi, Allah'a ortak koşulamıyacak olan bir çok şeyi O'na ortak koşmuş olmaları sebebiyle de, onları rezil rüsvay etmiştir. Muhammed İbn es Sumeyfi, şeklinde okumuştur?

Üçüncü Sual: (siz bilip dururken) Cümlesinden Maksad

3) Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin mânası ne demektir? Buna cevabımız şudur. Bunun manası: Sizin aklınız tam olduğu için, bu tür şeylerin Cenâb-ı Hakkın ortaklan olmasının uygun olmayacağını biliyorsunuz; o halde böyle söylemeyiniz. Çünkü, çirkin olduğunu bildiği halde bir kimseden çirkin bir sözün sadır olması, daha da çirkin bir şeydir. Burada birkaç mesele vardır. 223[223]

Şirk Çeşitleri

Âlemde, varlığı, kudreti, ilmi ve hikmeti bakımından Allah'a denk olabilecek bir şeriki Allah'a isbata
çalışan hiç kimse yoktur! Bu, şu ana kadar vaki olmamıştır, fakat "seneviyye iki ilah olduğunu iddia ederler. Bunlardan hayrı akıllı; şerri meydana getiren de akılsızdır (sefih) Allah'tan başka edinmeye gelince, bunu yapan pek çok gurup vardır. Birinci gurub: Bunlar, yıldızlara tapan Sabiilerdir. Çünkü bunlar şöyle derler: Cenâb-ı Hak ızları yarattı. Alemi yöneten, işte bu yıldızlardır. Sözlerine şöyle devam ederler: İşte bundan dolayı bizim, yıldızlara ibadet etmemiz gerekir; çünkü .ındızlar Allah'a ibadet ediyorlar. İkinci gurup: Hz. İsa (a.s.)'ya ibadet eden hristiyanlardır. Üçüncü gurup: Putperestlerdir.
Bil ki, putperestlerin dininden daha eski olan bir din yoktur. Bu böyledir, çünkü tarihleri bize kadar ulaşan peygamberlerin en ilki Hz.Nûh (a.s.)'dur. O, Cenab-ı Hakk'ın:
"Müşrikler dediler ki, İlahlarınızı terketmeyin! Veddt, Suvâ'ı, Yeğusu, Yeûkh ve Nesr'i (bu putları) bırakmayın!"'(Nuh. 23) ayetinde, Hz.Nuh(a.s.) 'un kavminden haber verdiğine göre, o kavminin durumuna karşı çıkmıştı. Böylece, putperestliğin Hz. Nûh'dan önce de bulunduğunu anlıyoruz. Putperestlik bugüne kadar da devam etmiştir. Bundan da öte,dünyadaki insanların çoğu putperestliğe halâ devam etmektedirler. 224[224]

İnsanların Şirke Kaymalarının İzahı

Durumu bu olan din ve mezhebin, bozukluğunun zaruri olarak(ister istemez)bilinen bir şey

---

223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/130-133.
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/133.

olması imkansızdır. Ancak şu anda yontulan şu taşın, beni, gökleri ve yeri yaratmadığını bilmek zaruri bir ilimdir (açıktır). Bu sebeble, bunca insanın putperestlik üzerinde mutabakat sağlamaları imkansız olur. Öyleyse, putperestlerin bunun dışında başka bir maksadlannın bulunması gerekir. Alimler, bu hususta birçok şeyler söylemişlerdir:

a) Ebu Ma'şer Cafer b.Muhammed b.el-Müneccim el-Belhî bir eserinde şunu zikretmiştir: Çin ve Hindilerden bir çoğu, Allah'ın meleklerin var olduğunu söylüyor, Allah'ın bir cisim ve mümkün olabilecek en güzel şekle sa-htb olduğuna inanıyorlar. Onlarca meleklerin de çok güzel şekilleri vardır. Onlar, bütün meleklerin, araya gökyüzünün girmesi ile bize görünmediklerine; kendilerine düşen vazifenin ise, ilah ve meleklerin şekli olduğuna inandıkları bir şekil üzere, güzel görünüşlü ve hoş manzaralı heykeller yapıp da, Allah'a ve meleklere yaklaşmak amacıyla onlara ibadete devam etmek olduğuna inanıyorlar. Eğer Ebu Ma'şer'in anlattıkları doğru ise, putlara ibadet etmenin sebebi, onların putlarının Allah'a ve meleklere benzediğine inanmalarıdır.

b) Alimlerin pek çoğu şunu söylemişlerdir: İnsanlar, bu alemin durumlarının değişmesinin, yıldızların durumlarının değişmesine bağlı olduğuna inanmışlardır. Çünkü güneşin zenit noktasına yakınlığına ve uzaklığına göre mevsimler ve farklı durumlar meydana gelmektedir. Sonra bu inançta olanlar, diğer yıldızların durumların» da gözetleyerek, bu dünyada meydana gelen mutluluk ve mutsuzlukların, yıldızlardaki talihlerine bağlı olduklarına inanmışlardır. Onlar buna inanınca, yıldızlara çok ta'zimde bulunmuşlardır. Onlardan bir kısmı, yıldızların varlıklarının, zatları gereği olduğuna bu alemleri de onlann yarattığına inanmışlardır. Yine onlardan bir kısmı, bu yıldızların en büyük İlahın mahlûkâtı olduğuna, bu yıldızların da alemin yaratıcısı olduğuna inanmışlardır. Birinciler, bu yıldızların gerçekte ilah olduklarına, ikinciler de onların, Allah ile insanlar arasında vasıta olduklarına inanmışlar, böylece onlara ibadet ve inkiyadla meşgul olmuşlardır. Sonra ise yıldızların çoğu zaman gözlerden gizli olduklarını görünce, onlar namına bazı putlar edinmişler ve bu putlara ibadetleriyle de bu semavi cisimleri kastederek ve yıldızların görünmeyen gölgelerine yaklaşarak, putlara ibadete yönelmişlerdir. Derken zaman uzayınca, yıldızların isimlerini aradan çıkarı'p sadece bu heykellere ibadet etmeye başlamışlardır. İşte bunlar gerçekte yıldızlara tapan kimselerdir.

c) Sihirbazlar bin senelik ikibin senelik vakitler tayin ederek hasseten o vakitler içinde bir tılsım yapan kimsenin, mutluluk, bolluk ve belaları defetme gibi hususi durumlarda bundan istifade edeceğini iddia ediyorlardı. Ve yine onlar bir büyü yaptıklarında,, bundan istifade edeceklerine inandıkları için sihre ta'zim ediyorlardı. Onların bu aşırı ta'zimleri bir ibadet halini aldı. Bu fiilin müddeti uzayınca da, işin başlangıcını unutarak aslını bilmeksizin, sihre ibadet etmeye başladılar.

d) "Allah katında duası kabul, şefaati makbul" diye inandıkları büyük bir adam öldüğünde, bu insanın, Kıyamet günü huzuru ilahide kendilerine şefaatçi olacağına inanarak, onun şeklinde, kendisine ibadet etecekleri putlar yaptılar. Nitekim bu durumu Cenab-ı Allah şu ayetinde, onların şu sözünü naklederek haber vermiştir: "Su"

"Bunlar, Allah yanında bize şefaat edecek olanlardır. "(Yunus, 18).

e) Belki de onlar, tıpkı bizim kıbleye secde etmeksizin kıbleye dönerek secdeedip namaz kıldığımız gibi, bu putları namazları ve taatları için mihrab gibi kabul ettiler ve böylece patlara ibadet kasdıyla olmaksızın onlara doğru secde ettiler. Bu durum uzun müddet devam edince, cahil insanlar, bizzat putlara secde etmenin (ibadet etmenin) vacib olduğunu sandılar.

f) Belki de onlar mücessime225[225] idiler. Böylece onlar, Allah'ın bu'putlara hulul edebileceğine inandılar ve bu anlayış içerisinde o putlara ibadet etmeye başladılar. İşte bütün bunlar, putperestliğin hamledilebileceği muhtemel sebebleridir ki bunlar gözönüne alınınca, şirkinaklen zarurî olarak katıldığının gerekmediği anlaşılır. 226[226]

225[225] Allah'ın cisim olduğunu söyleyenler.

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/134-135.

Tek Yaratıcıyı Kabulden Sonra Şirke Niçin Yer Kalmasın?

Şayet birisi, "Putperestliğin neticesi saydığın bu hususlara dayanınca, âlemin yaratıcısının varlığının
kabul edilmesinden dolayı putlara ibadet etme niçin caiz olmasın? derse, cevab olarak deriz ki: Yerin ve göğün, cisimlikte diğer cisimlerden bir farkı olmadığın), böylece de yere ve göğe has olan şekil, sıfat ve hallerin, onlara has olmasının ancak bir muhassisin tahsisi ile okluğunu ve bu muhassisin (tahsis edicinin) cisim olması durumunda, başka bir muhassise muhtaç olacağını, bundan dolayı da o muhassisin cisim olamayacağını açıkladığımız gibi, Cenâb-ı Hak yer ile göğün yaratılmış olduklarına dikkat çekmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Allah'a benzediğine inanarak putlara ibadet edenlerin görüşlerine gelince, bu delillerle Allah'ın cisim olmadığına işaret ettiğimiz için, bu görüş geçersizdir.

İkinci görüşe gelince ki bu, yıldızların âlemi yönettiği görüşüdür, bu görüş de, her cismin vasıflan hususunda irade sahibi bir faile muhtaç olduğuna dair daha önce getirdiğimiz delillerler, batıl olmuş yıldızların rab değil de, Allah'a iteat eden varlıklar olduğu ortaya çıkmıştır.

Üçüncü görüş ki, bu da sihirbazların görüşüdür, bu görüş de geçersizdir. Çünkü sihrin tesiri, ancak yıldızların kuvvetleri vasıtasıyla olur. Yıldızların sonradan olma varlıklar olduklarına delil getirince, bizim görüşümüzün doğruluğu, onların görüşünün batıllığı sabit olmuş olur.

Dördüncü ve beşinci görüşlere gelince, akıl bunları ne doğrular ne de imkansız görür. Ancak şeriat bunları menedince, bunlardan kaçınmak vacib olmuştur.

Altıncı görüşe gelince bu da diğerleri gibi teşbihe (Allah'ı, mahlûkatından birine benzetmeye) dayanır. Bu sebeble, alemin hür ve irade sahibi, cisim olmaktan uzak bir yaratıcıya muhtaç olduğu hususunda söylediğimiz delillerle de, her ne izahla olursa olsun, putperestliği caiz görmenin batıl olduğu ortaya çıkar. Allah en iyi bilendir. 227[227]

Eski Yunanlıların, İranlıların ve Arapların Putları

Yunanlılar, İskender'den önce, kendileri için ruhani kuvvetlerin ve ışık saçan gök cisimlerinin isimleri ile tanınan, birtakım heykeller yapmaya ve onları kendileri için bizzat mabûd kabul etmeye yöneldiler. Böylece, onlarca "İlâhi emir" demek olan "ilk sebeb" heykeli, " apaçık akıl" heykeli, "mutlak siyaset" heykeli ve "nefis" heykeli ortaya çıktı ki bütün bu heykeller yuvarlaktı. "Zuhal" heykeli altıgen, "müşteri" yıldızı heykeli üçgen, "mirrih" yıldızının heykeli dikdörtgen, "güneş" heykeli kare, "Zühre" yıldızının heykeli içinde dörtgen bulunan bir üçgen, "Utarit" heykeli, içinde dikdörtgen bulunan bir üçgen ve "Ay" heykeli ise sekizgen idi.

Tarihçiler, Amr b.Lühay kavminin başına geçip, halkının yönetimini eline alarak Beytü'l-Haram (Kabe) hizmetini de üzerine aldığı zaman onun Belkâ beldesine bir yolculuğu olduğunu, orada putlara ibadet eden bir topluluk gördüğünü, onlara putları hakkında sorduğunda, onların da "Bunlar, kendilerinden yardım istediğimizde bize yardım eden, yağmur istediğimizde bizi yağmurla sulayan Rablardır " demeleri üzerine İbn Lühay'in da bu putlardan birisini kendisine hediye etmelerini istediğini, onların da "Hübel" adı ile bilinen putu ona verdiklerini, Amr'ın onu Mekke'ye getirip Kabe'ye koyduğunu ve insanları o puta ibadet etmeye çağırdığını iddia etmişlerdir. Onlara göre, bu olay Kral Sabûr Zü'l-Ektâf228[228] zamanının başlarına tesadüf eder.

Bil ki ed-Dahhak'İn San'a şehrinde "Zühre" yıldızı adına inşa ettiği "Gumdân" mabedi, Puthanelerin meşhurlanndandır. Hz.Osman (r.a.) bu puthaneyi yıktırmıştır. İran hükümdarı Menûşehr'in ay adına inşa ettiği, "Nevbahar-ı Belh" isimli puthane de meşhur puthanelerdendir. Arap kabilelerinin de meşhur putları vardı: Mesela, Kelb kabilesinin,

---

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/135-136.

228[228] İran kırallanndan. {310-379 m.) yılları arasnda yaşamış, hristiyanlara işkence etmiş. Bizans'la savaşmıştır.

Dümetu'l-Cendel'de bulunan "Vedd" adlı putu; Huzeyl oğullarının "Suvây" adlı putu; Mezhec oğullarının, Hemdandaki "Ye'ük" adlı putu; Hımyer toprağındaki Zü'l-Kela boyunun "Nesr" adlı putu; Sakif kabilesinin Taif'teki "Lât" adlı putu; Hazrecltlerin Yesrib (Medine)de ki "Menât" adlı putu, Kinane oğullarının Mekke yakınlarında bulunan "Uzza" adlı putu, Safa ve Merve tepelerindeki "Isâf" ve "Naile" adlı putlar... Hz.Peygamber (s.a.s.)ın büyük dedesi Kusayy, insanlara putlara ibadeti yasaklamış ve onları Cenab-ı Allah'a ibadet etmeye çağırmıştır. Aynı şekilde Zeyd b.Amr b.Nüfeyl de şöyle demiştir:
'Bir Rabbe mi, bin rabbe mi tapayım? İşler çatailanınca Bütün Lât-t Uzza'yı terkettim. Akıllı adan da zaten böyle yapar.
"Eğer kulumuz (Muhammed)'e, İndirdiğimiz (Kur'an'm Allah'ın kelamı olduğun)da şüphe ediyorsanız, haydi onun gibi bir süre getirin. Bunun için Aliah'dan başka şahidlerinizf(putlarınızı ve bilginlerinizi)de yardıma çağırın, eğer iddianızda doğru iseniz... Fakat bunu yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamryacaksmız - o zaman, yakıtı İnsanlar ile taşlar olan cehennemden korkunuz. O cehennem kâfirler için hazırlanmıştır."'(Bakara, 2324)229[229]

Nübüvvet Konusu

Bu ayetlerde birçok mesel vardır: 230[230]

Kuran İle Diğer Sözlerin Mukayesesi

Bil ki Cenab-ı Hak, yaratıcının isbatı hususunda susturucu kuvvetli deliller getirip, şirkin batıl olduğunu ortaya koyunca peşinden nübüvvetle
ilgili hususlardan bahsetmiştir. Bu da, Allah'ı bilmenin, Hz.Peygambar (s.a.s.)'ın öğretmesi ile elde edilebileceğini kabul eden ta'limiyye fırkasının görüşü ile, Allah'ı bilmenin ancak Kur'an ve hadisle mümkün olduğunu kabul eden Haşeviyye'nin görüşünün bozuk olduğuna delalet eder. Hz.Muhammed (s.a.s.)'ın peygamberliği, Kur'an'm mucize oluşuna dayandığı için, Allah Teala bu ayette, Kur'an'm mucize olduğuna dair deliller getirmiştir. Kur'an'ın mucize oluşunu iki yoldan izah etmek mümkündür:
1. Yol denilebilir ki Kur'an'm durumu şu üç şeyden birisine dahildir:
a) Kur'an'ın, fasih kimselerin sözü ile aynı olması..
b) Fasih kimselerin sözünden fevkalede üstün olmaması,
c) Fevkalade bir şekilde, fasih kimselerin sözlerinden üstün olması...
İlk iki ihtimal geçersizdir. O halde geriye üçüncüsü kalır. İlk iki görüşün geçersiz olduğunu söylüyoruz. Zira, eğer Kur'an öyle olsaydı, fasih kimselerin, ister toplu halde, ister tek tek, Kur'an'm bir sûresinin benzerini getirmeleri gerekirdi . Bu durumda da eğer anlaşmazlık vaki' olup, kabul edilmeme korkusu meydana gelirse, şahidler ve hakimler, şüpheyi kaldırırlardı . Bu ise, delil getirmede zirvedir. Çünkü onlar Arapça'ya ve fesahat kanunlarına son derece hakim; Hz.Peygamber (s.a.s.)'m peygamberliğini ibtal için de çok arzulu idiler. Öyle ki canlarını ve mallarını bu yolda seferber edip, hertürlü tehlike ve çileyi sırtlanmış, taassub ve kibirde, batıl bir yana, hatta hakkı kabul edemeyecekleri bir dereceye varmışlardı. Bütün bunlar. Cenab-ı Hakk'ın Kur'an'ı hususunda, onu geçersiz kılma çalışmalar yapmalarını gerektirir. Karşı delil getirmek, en kuvvetli bir şekilde yaralayacak yoldur. Onlar bunu yapamaymca, aciz kaldıklarını anlamış olduk, böylece de Kur'an'ın onların sözlerine benzemediği, Kur'an ile onların sözleri arasındaki farkın alışılmış bir fark olmadığı, aksine arada harikulade bir farkın bulunduğu, sonuç olarak da Kur'an'ın mucize olduğu ortaya çıkmış olur. Bu delilin ortaya konulmasından murad da, işte budur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın tevhid bilgisi hususunda sadece taklidi kabul ile yetinmediği gibi, nübüvvet bilgisi hususunda taklit

---

[229] 229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/136-138.
[230] 230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/138.

ile yetinmediği ortaya çıkmış oldu.

Bil ki, Kur'an'da (zahiren) O'nun fesahatinin noksanlığını gerektiren bir çok husus bulunmaktadır. Bununla beraber fesahat hususunda Kur'an, belagat hususunda ondan öte bir nokta bulunmayan bir zirveye ulaşmıştır. Bu da O'nun bir mu'cize olduğuna delalet eder.

Yukarda bahsedilen vecihleri birbir ele alalım:

Birincisi: Arabların fesahatinin çoğu, mesela devenin, atın, cariyenin, hükümdarın veya bir darbenin ya da mızrak vuruşunun, bir harbin yahutta bir baskının nitelenmesi, gibi müşahedeleri niteleme konusundadır. Halbuki, Kur'an'da buna dair hiç bir şey bulunmamaktadır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de, Arabların konuşmalarında ittifakla kullandıkları fasih lafızların bulunmaması gerekirdi.

İkincisi: Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın tamamında doğruluk yolunu gözetmiş, .alandansa sakınmıştır. Yalanı terkedip doğruya yapışan her şair, şiirinin derecesini düşürmüş ve iyi bir şair olamamıştır. Lebid ibn Rebîa ile Hassan ton Sâbit-i görmez misin? Onlar müslüman olunca, onların şiirlerinin derecesi düşmüştür.231[231]. Güzellik bakımından bunların İslamî dönemdeki şiirleri. cahiliyye dönemindeki şiirleri gibi değildir. Halbu ki Cenâb-ı Hak, yalandan bir şekilde indirmiştir.

Üçüncüsü: Fasih bir söz, fasih bir şiir bir kaside, ancak bir veya iki beyitte bulunabilir. Diğerleri böyle olmaz. Halbu ki Kur'an Döyle değildir. O'nun tamamı fasihtir; öyle ki yaratıkları, Kur'an'ın bir cümlesini meyadana getirmekten aciz oldukları gibi, tamamını meydana getirebilmekten de aciz olmuşlardır.

Dördüncüsü: Bir şeyi vasfederken fasih bir şiir söyleyen herkes, bu vasfı tekrarladığında, bu kimsenin bu ikinci sözü o şeyi niteleme hususunda birincisi gibi etkili olamaz. Halbu ki Kur'an'da çok tekrar bulunmaktadır; bununla beraber hepsi de fesahatta had noktaya varmış ve aralarında da asla bir farklılık görülmemiştir.

Beşincisi: Cenâb-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de ibâdetlerin vacib, günahlann yasak olduğunu bildirme; güzel ahlâka teşvik, dünyaya önem vermeyip ahireti üstün tutmak gibi konulara yer vermiştir. Bu gibi konular da, fesahatin azlığını gerektirir.

Altıncısı: Arablar şöyle demişlerdir: İmriu'l-Kays'ın şiiri, neşelendiğinde, kadınları zikredip atları nitelediğinde Nâbiğa'nm şiiri, korku konusunda; A'şa'nın şiiri istek ve içkiyi niteleme hususunda, ve Züheyr'in şiiri de istek ve ümitler anında güzeldir. Özet olarak, her şair bir dalda güzel söz söyler, bu dalın dışında o şairin şiiri zayıf olur. Kur'ân'a gelince, O bütün dallarda fesahatin doruğuna ulaşmış olarak indirilmiştir. Bakmaz mısın ki Cenab-ı Hak terğîb (isteklendirme) hususunda

"Hiç kimse, onlar için ne gibi göz aydınlıklarının gizlenmiş olduğunu bilemez. "(Secde, 17)

"Orada canlarının arzulayacağı ve gözlerin hoşlanacağı herşey vardır"(Zuhruf, 71).

Terhib hususunda!

"Allah 'm sizi kara tarafından yere geçirmesinden veya üzerinize çakıllı bir kasırga yollamasından emin mi'oldunuz ? Sonra da kendinize bir vekil bulamıyacaksmız. Yoksa O'nun sizi oraya tekrar döndürüp de, üstünüze belinizi kıracak bir fırtına yollamasından, neticede de yaptığınız nankörlük sebebiyle sizi boğmasından emin misiniz? Siz bize karşı, sizin öcünüzü alacak hiç kimse bulamıyacaksmız"(isra, 68-69),

"Gökteki olandan, onun sizi yere batırıvermesinden emin mi oldunuz. O zaman bakarsınız ki O (yeryüzü) çalkalanmaktadır. Yoksa gökteki. üstünüze taş yağdmcı (bir rüzgar) göndermesinden emin mi oldunuz? Siz o zaman tehdidimin nice olduğunu bileceksiniz?'"(Müik, 16-17), ve

"(Hakka karşı) inad eden her zorba ise (sonunda) binpişman oldu. Onun önünde de cehennem vardır. Ona irinli su içirilecektir. Öyle ki O, bunu zorla yutmaya çalışacak, bir türlü yutamayacak, heryandan kendisine ölüm gelecek ama ölemiyecek..."(ibrahim, 15-17) buyurmuştur,

---

231[231] Bu görüşün isabetli olduğu söylenemez. Sadece "fihi nazar" demekle yetinelim (mütercimler).

Cenab-ı Hak, menetmek hakkında da insanların vehminin bile ulaşamayacağı bir şekilde şöyle buyurur:
"İşte biz onların herbirini günahı sebebiyle yakaladık. İşte kiminin tepesine (taş yağdıran) bir kasırga gönderdik, kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yere batırdık, kimini de suda boğduk... "(Ankebût,40).
Yine nasihat hususunda daha güzeli söylenemeyecek bir biçimde
"Şimdi sen Bana haber ver: Biz onları senelerce yaşatıp faideledtrdtysek... "(şuara, 205) buyurmuştur.
İlahiyat hususunda da "Allah, her dişinin neye gebe olacağını, rahimlerin neyi eksik, neyi fazla yapacağını bilir. O'nun nezdinde her şey ölçü iledir. "(Ra'd 8) buyurmuştur. 232[232]

Kuran'ın Bütün İlimlerin Kaynağı Olması

Yedincisi: Kur'an bütün ilimlerin temeMdir (kaynağıdır). Mesela, Kelâm ilminin tamamı Kur'an'da mevcuttur. Fıkhın tamamı Kur'an'dan alınmıştır. Yine usul-ii fıkıh, nahiv ve lügat, tasavvuf ilimleri, ahiret haberleri ve güzel ahlâk, prensibleri de Kur'an'da mevcuttur.Delâtlü'l-İ'caz adlı kitabımızı tedkik eden kimse, Kur'an'ın, fesahatin bütün çeşitlerinde zirveye ulaştığını anlar. İkinci yo!: Şöyle diyebiliriz: Kur'ân, denilebilir ki fesahatta ya icaz sınırına ulaşmıştır veya ulaşamamıştır. Eğer ulaşmış ise, onun mucize olduğu zaten sabit olmuş demektir. Eğer ulaşamamışsa, bu durumda, benzerini getirerek onunla muaraza etmek mümkün olurdu. Buna göre onların, muaraza etmeleri mümkin olduğu halde ve onları bu muarazaya sevkeden birçok sebeb bulunduğu halde, bunu yapamamış olmaları harikulade bir hadisedir. Bu bir mu'cize olmuştur. Böylece de Kur'an'ın, her halükârda mu'cize olduğu ortaya çıkmıştır. Bizce bu ikinci yol daha doğrudur. 233[233]

Kur'an'ın Parça Parça İndirilmesi (tercim) ve İ'caz

Allah Teâla âyette değil de, demiştir.
Çünkü anlatılmak istenen, Kur'ân'ın tedrici olarak (parça parça, kısım kısım) indirilmiş olmasıdır.
Bundan dolayı tf ji lafzını kullanmak buraya daha uygundur. Çünkü müşrik Araplar şöyle demişlerdir: "Şayet bu Kur'an Allah katından ve insanların metodlarından farklı bir şekilde olsaydı, çeşitli ihtiyaç ve ortaya çıkan yeni durumlara göre hatiblerin hitabelerini, şairlerin de şiirlerini, zaman zaman parça parça söyledikleri gibi, hadiselere ve olaylara göre parça parça sûre sûre indirilmezdi. Çünkü şair divanını, yazarlar da kitablarını ve hitabelerini bir defada ortaya koymazlar. Şayet O Kur'an'ı,Cenab-ıHak indirmiş olsaydı, insanların metodlannın (adetlerinin) aksine bir defada (toptan) indirirdi." Bu hususu Cenab-ı Allah şöyle haber vermiştir:
"Kâfirler: O (Muhammed'e), Kur'an bir hamlede, toptan İnİdtrlmeli değil miydi? dediler" (Furkan. 32). Halbuki Cenab-ı Allah, burada, bu şüpheyi gidererek, Kur'an'ır^mûcize olduğunu gösteren hususu zikretmiştir. Bunun izahı şudur: Tedrici olarak indirilen bu Kur'an, ya insanın gücü dahilinde olan şeyler cinsindendir veya değildir. Eğer birincisi ise, onların, aynı şekilde tedrici olarak Kur'an'ın benzerini veya O'na yakın bir şeyi yapabilmeleri gerekirdi. Eğer ikincisi ise, Kur'an'ın, tedrici olarak indirilmesinin yanı sıra da mucize olduğu ortaya çıkar. Âyetteki. lafzı, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ümmeti kastedilerek (Kullarımıza) şeklinde de okunmuştur. 234[234]

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/138-141.
233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/141.
234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/142.

Sûrenin Mânası ve Sûrelere Bölmenin Hikmeti

Sûre, Kur'an'dan bir bölümdür. Kelimedeki vâv harfi, eğer kelimenin aslından sayılırsa, sûrelere
sûre isminin verilmesi, ya şehrin surları manasına
gelen "sûr" kelimesinden alınmıştır. Çünkü sûreler de, sûrlarla çevrilmiş şehirler gibi, Kur'an'ın sınırlanmış birer bölümüdürler. Veya o sûreler, tıpkı şehrin surlarının içindekileri kuşatması gibi, birçok ilim dallarını ihtiva etmelerinden dolayı bu ismi almışlardır. Veyahut da mertebe (derece) manasına gelen "sûre" lafzından alınmıştır. Çünkü Kur'ân sûreleri, aynı zamanda okuyanın basamak basamak yükseldiği, dereceler ve mertebeler mesabesindedir. Sureler de kendi arasında uzun,orta ve kısa olarak taksim edilir. Veyahut da sûre adtnın verilmesinin sebebi onların, dindeki yerinin yüceliğinden dolayıdır. Eğer, sûre kelimesinin vâvının, "hemze" den çevrilmiş bir vâv olduğu söylenirse, Kur'an surelerine "sûre" denmesinin sebebi, birşeyden arta kalan veya onun fazlası olan şey (su're) gibi, bunların da Kur'an'ın bir parçası ve bölümü olmalarıdır.
Eğer "Kur'an'ı surelere bölmenin ne faydası var?" denilirse, deriz ki: "Bunun birçok bakımdan faydası vardır:
a) Yazarlar, kitaplarını bölümlere ve kısımlara ayırırlar.
b) "Cins"in kapsamında "tür"ler bulunduğunda her nev'in ihtiva ettiği "fert"ler, diğer türün fertlerinden daha güzel olur.
c) Okuyucu, bölümlere ayrılmamış bir kitabı baştan sona okumaktansa, kitabın bir sûresini veya bir bölümünü bitirip diğerine başlamaya daha bir şevk duyar, öğrenme nisbeti daha da artar. Bu şuna benzer: Yotcu bir mil yol aldığını veya bir fersahı geçtiğini bilirse, bu onu ferahlatır ve daha çok yürüme arzusu verir.
d) Kur'ân'ı ezberleyen kimse bir sûre ezberlediğinde, Allah'ın kitabından müstakil bir bölümü öğrenmiş olduğuna inanır, bu onun gözünde kıymetlenir ve böylece sevinir. İşte bu sebebten ötürü, namazda (her rekatta) tam bir sûre okumak faziletli sayılmıştır. 235[235]

Kur'an Cüzlerinin Tertibi Tevkifidir

Haydi O (Kur'an sureleri) gibi bir sure getirin" âyeti Kur'an'ın ve O'nun sûrelerinin tertibinin, bu tertibin Hz. Osman zamanında olduğunu söyleyen bazı hadisci'srin görüşünün aksine olarak, Cenâb-ı Hakk'ın O'nu indirdiği şekilde olduğuna delalet eder. İşte bu sebepten ötürü, bazan bir sûre ve bazen de Kur'ân'ın tamamıyla "tehaddî" (meydan okuma) doğru olmuştur. 236[236]

Tehaddînin Mertebeleri ve Mu'clz Olan Mikdar

Kur'an'la meydan okumak, birkaç şekilde olmuştur:
Cenâb-ı Hakk'ın;
"O halde, Allah katından, daha fazla hidayet eden bir kitab getirin bakalım! "(Kasas, 49) ayetidir.
b- Cenâb-ı Hakk'ın
"De ki: Bu Kur'an'm bir benzerini meydana getirmek üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine yardımcı bile olsalar, O'nun gibisini getiremezler'(\sra, 86), buyurmuştur.
c) "O halde haydi siz de onun gibi on sûre uydurup getirin "(hm, 13).
d) Bu "Haydi O (Kuran'ın sureleri) gibi bir sure getirin)' '{Bakara, 23) ayetidir.
Bu, eseriyle arkadaşına meydan okuyup "Haydi bunun gibisini, yansını, dörtte birini, o da olmaz ise onun bir benzerini yap " demesi gibidir. İşte bu bütün mazeretleri bertaraf edip,

---

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/142-143.
236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/143.

meydan okumanın zirvesinde olan bir haldir. âyeti, Kevser, Asr ve Kâfirûn sûreleri gibi kısa sûrelere de şâmildir. Halbuki biz zarurî olarak, bu gibi sûrelerin benzerinin veya onların derecelerine yakın kalanların getirilebileceğini biliriz. Bu durumda siz kalkar da bu sûrelerin benzerini meydana getirmek insanoğlunun g;icü dahilinde değil derseniz, bu mükâberc (inad sebebiyle.bile bile inkâr) olur. Böyİ3Si mükâberlere teşebbüs etmek ise dine karşı tenkit kapısını açar." denirse, deriz ki: "İşte bu sebebten ötürü biz,ikinci yolun doğruluğunu söylemiş ve şöyle demiştik: Eğer bu sûre, fesâhatta ibaz noktasına varmış ise, zaten maksad hasıl olmuş demektir. Yok eğer böyle değilse, onları Hz.Peygamber (s.a.s.)'in Kur'an'ın tehaddisini çürütmeye sevkedilen pek kuvvetli sebep ve ihtiyaçların yanısıra, onların böyle bir muarazadan (karşılık vermekten) çekinmeleri, yine mucize olur. Bu her iki duruma göre de icaz meydana gelmiş olur. 237[237]

deki Zamirin Merciine Göre Muhtemel Manalar

deki zamirin, neye râcî otduğu hususudur. Bu hususta iki görüş vardır.
a) Bu zamir, daki ya râcîdir. Yani, fesahat ve hüsnü nazımda (güzel tertibde), onun vasıflarını taşıyan bir sûre getirin.
b) O zamir, lafzına râcîdir. Yâni, bunu, ümmî, kitab okumamış ve hiçbir alimden ders almamış bir insan olan Hz.Muhammed (s.a.s.) gibi birisi getirsin " demektir. Birinci görüş Hz.Ömer, İbn Mus'ud, İbn Abbas (r.ahm), Hasan el-Basri ve muhakkik alimlerin bir çoğundan rivayet edilmiştir. Bu görüşün üstünlüğünü gösteren birçok husus vardır:
1) Bu, tahaddî (meydan okuma) konusundaki diğer ayetlere ve bilhassa
Allah Teala'nın Yûnus sûresinde buyurduğu:
"Haydi onun (sureleri) gibi bur sure getirin" ayetine uygundur.
2) Tahaddi, ancak indirilen şey (yani Kur'an) hakkındadır. Çünkü Cenab-ı Hakk, "Eğer kulumuz (Muhammed)e indirdiğimiz hakkında şüphe ediyorsanız..." buyurmuştur. Bu sebeble zamiri Kur'an'a raci kılmak gerekir. Görmez misin ki bunun manası şudur: "Eğer Kur'an'ın Allah katından indirilmiş olduğu hususunda şüphe ediyorsanız,O'nabenzer birşey getirin." Şayet zamir, Hz.Peygamber (s.a.s.)'e raci kılınacak olursa, tertibteki hüküm (kaziyye) şöyle olur: "Eğer Hz.Muhammed (s.a.s.)'e Kur'an'ın indirilmiş olduğu hususunda şüphe ediyorsanız, O'nun gibi birisinden bir Kur'an getiriniz."
3) Zamir, şayet Kur'an'a ait sayılırsa, bu, o müşriklerin ister toplu, ister teker teker ister Dmmî, isterse de alim ve tahsilli olsunlar, onların Kur'an gibisini meydana getirmekten aciz olmalarını gerektirir. Ama zamir, Hz.Muhammed (s.a.s.)'e raci sayılırsa, bu, ancak ümmilerden birisinin, O'nun gibi bir Kur'an'ı meydana getirmekten aciz olmasını gerektirir. Çünkü Hz.Muhammed (s.a.s.)'in misli, ancak tek bir ümmi şahıs olur. Bu durumda oa şayet o müşrikler bir araya gelmiş ve tahsil yapmış kimseler olsalar, Hz.Muhammed (s.a,s.)'In misli olmazlar. Çünkü bir cemaat, tek ferde; okumuş olan ümmiye misil olmaz. Şüphe yok ki birinci görüşe göre, Kur'an'ın mucize olması daha kuvvetlidir.
4) Zamiri Kur'an'a verirsek, bu durumda, O'nun mucize olması ancak srt fesahatteki kemalinden dolayı olmuş olur. Ama zamiri, Hz.Muhammed'e •erirsek, Kur'an'ın mucize olması, sadece Hz.Muhammed (s.a.s.) 'in
ti tahsilinden uzak, ümmî olmasındaki hali itibariyle kemal durumunda cima s ı esasına dayanır. Gerçi bu da mu'cizedir, amma Hz.Muhammed 4la.s.) hakkında bir anlamda noksanlık kabulünü gerektirdiğinden birinci görüş daha üstün olur.
5) Şayet zamiri Hz.Muhammed (s.a.s.)'e raci sayarsak bu, ümmi olma hususunda, Hz.Muhammed gibi olmayanlardan, Kur'an'ın benzerinin meydana gelmesinin mümkün olduğu vehmini verir. Ama, onu Kur'an'a verirsek, bu, ümmi olsun olmasın, hiç kimsenin Kur'an'ın bir mislini meydana getirmesinin mümkün olmadığına delalet eder. O halde bu

---

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/143-144.

görüş daha üstündür. [238]

Şâhidler (Şühedâ) den Maksat

"Şühedâ" lafzından kimlerin kastedildiği meselesidir. Bu hususta iki görüş vardır:
1) Müşriklerin, ilah olduklarını iddia ettikleri putlardır. Buna göre onlara sanki şöyle denilmiştir: Eğer sizin dediğiniz gibi, o putlar, fayda ve zarar verdikleri için ibadete layık iseler; Hz.Muhammed (s.a.s.) ile mücadelede, içine düştüğünüz şiddetli ihtiyaç ve zaruretten kurtulmak için, o putlardan yardım isteyiniz. Aksi halde biliniz ki onların ilah olduğunu, fayda ve zarar verebileceklerini iddia etmenizde haksızsınız. Buna göre, bu sözde iki yönlü bir mücadele vardır;
a- Putların ilah olmasının iptali,
b- Kur'an'ın mucize ve Allah tarafından oluşunu inkar etmelerinin iptali...
2) "Şüheda"dan maksad, müşriklerin ileri gelenleri ve Peygamberimizin peygamberliğini inkar hususunda onlarla uyuşan kimselerdir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Mümkün olan ve olmayan hususlarda lehinize ve aleyhinize hüküm vermeleri, muaraza konusunda size yardımcı olmaları için, ileri gelenlerinizi ve reislerinizi çağırın."
Şayet, "Şühedalafzını her ikisine birlikte hamletmek mümkün müdür, mümkün olmaması durumunda hangisine hamletmek evladır?" denirse, deriz ki: İkisine birden hamletmek mümkündür. Çünkü "Şüheda" lafzı, hazır olan veya sahicilik yapan kimse manasındaki "Şehid" lafzının cem'idir. Bu durumda, bu kelimeyi, mecazi olarak, "yardım ve destek sağlayan kimse" manasına almamız mümkün olur. Gerek putları gerekse önde gelen liderlerinin kendilerine yardımcı ve destekçi olduğuna inanmaları hususunda putları ve liderleri müşterek idiler. "Şüheda" lafzını bu müşterek manaya hamlettiğimizde, her ikisi de bu lafzın kapsamına girer. İkisine birden bu lafzı hamletmenin mümkün olmaması durumunda, evla olan, bunu önde gelen liderlerine hamletmektir. Bu böyledir, çünkü, "şüheda" lafzı, zahiren, ancak görmesi ve şehadet etmesi mümkün olan ve bu sebeble de müşahede ve şehadet işini üstlenebilecek kişiye denir. Bu mana ise ancak, o müşriklerin reisleri için geçerlidir. Lafzı, putlara hamlettiğimizde ise bu mecaz olur. Veyahut da bundan maksad: "Size şehadet edeceğini sandığınız kimseleri çağırın " demek olur. Ama, böyle bir mana takdir etmek, asi olanın hilafına bir hareket olur. Ama bunu evvelki görüşe hamledersek söz doğru olur. Çünkü, o zaman, Cenab-ı Hak sanki şöyle demiş olur: "İnkâr etmede anlaştığınız için, sizden, size şehadet edecek kimseleri çağırın." Çünkü anlaşma imkanı olduğu için, bir görüş üzerinde ittifak edenler birbirlerine şehadet ederler. Bu durumda da &x£ (Sizin şâhidleriniz) terkibini, "Sizden oian şahidler" manasına bir izafet saymak sahih olur. Bir de, Araplar arasında, fesahat sahasında yarışanlardan hangisinin derece bakımından üstün okluğuna şehadet edecek ileri gelen kimseler (hakemler) bulunurdu. Bunun böyle olduğu sabit olunca, sözü hakik manaya hamletmenin, mecazi manaya hamletmekten daha uygun olduğu ortaya çıkar. [239]

Dûn Lafzı Hakkında

lafzına gelince, bu bir şeyin konduğu en alt yer demektir. Değersiz ve düşük anlamına gelen ifâdesi de bu anlamdadır. Kitaplar derlendiği zaman denilir, çünkü bir şeyi bir araya getirmek demek, onu birbirine yaklaştırmak demektir. Yine, biri diğerinden biraz düşük olduğu zaman denilir, ifâdesinin aslı ise, yani, "onu sana en yakın olan yerden al!" demektir. Ama bu ifâde tim şeklinde kısaltılmıştır. Sonra, durumlardaki farklılıkları ifade etmek için istiare yoluyla Utanılarak, meselâ "Zeyd Amr'dan aşağıdadır " denilir. (Maksad şeref ve ilim bakımından aşağıda olduğunu bildirmektir.)

---

[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/144-146.
[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/146-147.

Sonra da, bu kelimenin kullanılışında saha biraz daha genişletilerek, bir yerden, bir çizgiden diğerine geçen her şey hakkında kullanılmaya başlandı... Srtekim Cenâb-ı Hak:
"Müminler, müminlerden geçerek kâfirleri dostlar edinmesinler!"(A.lmran, 28) buyurmuştur. Yani onlar, müminlerin dostluğunu xarıp da, kâfirlerin dostluğuna geçmezler.
Şayet, Cenâb-ı Hakk'ın lâfzı, neyle alâkalıdır denilirse, deriz ki: Sunda iki görüş bulunmaktadır:
a) O'nun müteallakının, lâfzı olmasıdır. Bunda da, iki ihtimal sulun m aktadır.
1) Mananın şöyle olmasıdır: Allah'tan başka kendilerini ilah edindiğiniz sizin hak üzerinde olduğunuza kıyamet gününde şehadette bulunacaklarını iddia ettiğiniz kimseleri çağırın... Cenab-ı Hakk'ın onlara, fesahatiyle mu'ciz olan Kur'an'a muaraza etme konusunda, konuşamayan cansız nesnelerden yardım istemelerini emretmesinde, müşriklerle müthiş bir alay vardır.
2) Kur'an'ın bir benzerini yaptığınıza dair lehinire şehadette bulunmaları için Allah'dan, O'nun dostlarından ve müminlerden başka olan şahidlerinizi çağrın demektir. Bu, onlara, bir kolaylık gösterme ve onların şahidierinin fesahat ehli olduğunu, bu nedenle sağlam karekterlerinin onların yalan şehadette bulunmalarına razı olmayacağını hissettirmek ve duyurmaktır... in müteallakının ijMl olmasıdır. Buna göre, mâna, "Allah'dan başka olan şahidlerinizi çağırın" olur. Yani, davasının doğruluğuna dair delil getirmekten aciz olan kimsenin dediği gibi, Allah'dan size şehadette bulunmasını istemeyin ve" Bizim savunduğumuz şeyin hakk olduğuna Allah şahittir" demeyin. İnsanlardan, hakimler nezdinde iddiaların şehadetleri ile geçerli sayıldığı şahitler getirin." Bu onları acze düşürmek, ümitlerinin tükendiğini ve, "Allah şahittir ki, biz doğru söylüyoruz" iddialarına artık teşebbüs edemiyeceklerini açıklamadır. 240[240]

Tahaddinin Kâdî Tarafından Değerlendirilmesi

el-Kâdî241[241] şöyle demiştir: "Bu meydan okuma, birçok yönden "cebr" akidesini geçersiz kılar
a) Tahaddî onu yapabilecek bir kimsenin, Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz olmasına mebnidir. Binaenaleyh, kulun fail olduğunu kabul etmeyen bir kimseye, tehaddînin varlığını söylemek mümkün olmaz. Bunda ise, Kur'an'ın mucize oluşu ile istidlalde bulunmayı iptal etme söz konusudur.
b) Onların görüşüne göre bunun imkansız oluşu, yeterli kudretlerinin olmamasından dolayıdır. Buna göre de muciz olan ile olmayan müsavidir. Böylece de tahaddinin bir manası kalmaz.
c) Kula nisbet edilen herşeyin halikı Allah'dır. Buna göre Cenab-ı Hakk'ın onlara tahaddisi (meydan okuması), gerçekte kendine karşı meydan okuma manasına gelir. Allah ise, şüphesiz ki Kur'an'ın bir mislini daha meydana getirmeye kadirdir. Buna göre de Kur'an'ın i'cazının bulunmaması gerekir.
d) Mu'ciz, kendisinde harikuladelik bulunan birşey demektir. Buna göre, onların görüşleri, "Alışılagelmiş şeyler fiil değildir." şeklinde olunca, bu fark meydana gelmez. Dolayısı ile Kur'an'ınmucize oluşu ile istidlal etmek doğru olmaz.
e) Hz.Peygamber (s.a.s.), davasında kendisini tasdik etmesi için Allah'ın kendisine bu mucizeyi verdiğini söyleyerek delil getirmiştir. Şayet bu Allah tarafından olmasaydı, i'caza dahil olmazdı. Halbuki onların cebre kail olmalarından dolayı bu fark ortaya çıkmaz. Çünkü alışılagelen ve alışılmamış olan her fiil ancak Allah tarafındandır." 242[242]

Râzî (r.a.)'nIn el-Kâdî'ye Cevabı

el-Kâdî'nin bu görüşlerine şöyle cevab verilir: Tahaddiden maksad, hasmın, istenen şeyi ya

---

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/147-148.
241[241] Maksad, Mu'tezitεın) son imamlarından el-Kâdî Abdulcebbâr'dır (ö. 415 hicrî).
242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/148-149.

kasten veya tesadüfen yapmasıdır. Tesadüfen bunu yapması batıldır. Çünkü tesadüfi olan, kişinin elinde değildir. Geriye birinci ihtimal kalır. O zaman da, kişinin meydan okunan şeyi yapması, o işe kalben niyet etmesine bağlıdır. Niyet kişinin kendisinden ise, bu teselsülü gerektirir ki o da muhaldir. Eğer niyet Allah'dan ise bu durumda cebr geri gelir ve Kâdînin bize karşı söylediği deliller kendisine döner ve ileri sürdüğü şeyler batıl olur. 243[243]

Bir Başka Mucize Kur'an'ın Benzeri Asla Yapılamayacak

"Fakat bunu yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız "ayetine gelince, bil ki bu ayet, Kur'an'ın mu'cize olduğunu dört bakımdan gösterir:

Birincisi: Biz, tevatüren biliyoruz ki Araplar, Hz.Peygamber (s.a.s.)'e düşmanlık ve peygamberliğini iptal hususunda çok ileri gitmişlerdi. Yerlerini, kabilelerini bırakıp, canlarını ve mallarını bu uğurda sarfetmeleri, bunun en «uvvetli delilidir. Buna bir de, Cenab-ı Hakk'ın Takat bunu yapamazsanız, c hiçbir zaman yapamayacaksınız " ayeti gibi çarpıcı birşey de eklenince, şayet, Kur'an'ın benzerini veya bir sûresinin benzerini getirmek onların imkan güçleri dahilinde olsaydı, kesinlikle bunu yaparlardı. Onlar bunu yapamadıklarına göre, Kur'an'ın mu'ciz olduğu açıkça ortaya çıkmış olur.

İkincisi: Hz.Peygamber (s.a.s.), peygamberliği hususunda her ne kadar, -müşriklerce töhmet altında tutulan birisi ise de, aklının faziletinin ve işlerin etlerini sezme gücünün tam olduğu herkesçe malum idi. Faraza, O'nun nübüvvet dâvasında (hâşa) su götürür bir taraf bulunsaydı, müşriklere meydan okumaz ve bu meydan okuyuşta (tahaddide) ileri gitmeyi uygun bulmaz, aksine, bütün işlerinde neticesi kendisine dönecek olan o kepazeliğe düşeceğinden korkar ve çekinirdi. Eğer Hz.Peygamber (s.a.s onların böyle bir rnuarazadan aciz olduklarını, vahye dayanarak zaruri \ kesin tarzda bilmeseydi en beliğ bir şekilde onları muarazaya sevketme kendince uygun bulmazdı.

Üçüncüsü: Hz.Peygamber (s.a.s.), nübüvvetinin doğru olduğuna kes kes inanmasaydı, onların Kur'an'ın benzerini geti rem iveceklerini hat vermekte, böylesine kesin konuşmazdı. Çünkü Hz.Peygamber, nübüvvetin hakkaniyetine dayanarak kafi olarak bilmeseydi,bunun aksi de caiz olurd. (Gayb'dan verdiği haber çıkmayabilirdi). Kesin konuşmadığı zaman, bun., aksi caiz olurdu. Aksinin caiz olması durumunda ise, O'nun yatan söylec ortaya çıkardı. Binaenaleyh kesinlikle yalancı olan, batıl yanlısı kimse, (boy bir konumda)kati konuşamaz. Hz.Peygamber(s.a.s) ise kesin konuştuğu iç ı bu O'nun nübüvveti hususunda son derece kendinden emin olduğuna delalet eder.

Dördüncüsü: Bunu, bu şekilde haber veren kimseler de bulunabil Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s.)'in gününden günümüze kadar, her zama1 dine ve İslam'a düşman olan kimseler bulunmuş, İslam aleyhinde konuşrr cebebleri günbegün artmıştır. Sonra dine karşı olan kimselerin bu şidde hırslarına rağmen, asla bir muaraza meydana getirilememiştir.

İşte Kur'an'ın mucize olduğuna delalet eden bu dört hususu, ayet iht etmektedir. Bu, Kitabullah'ın hiçbir hüccet ve istidlal ihtiva söyleyen cahillerin iddialarının boş olduğuna delalet eder. 244[244]

Hatıra Gelebilecek Bazı Sualler ve Cevapları

Burada birçok sual vardır:

Birinci Sual: Niçin değil, kullanıldı?

1) Onların hiç bir sûre getiremeyecekleri kesindir. O halde şek ifac eden jı edatı değil de vucûb ifade eden \'h\ edatı getirilmeli değil miyd1 Buna iki şekilde cevab veririz:

243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/149.

244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/149-150.

a) Burada, onlarla ilgili söz, onların zanlarına göre söylenmiştir. Çür-o müşrikler, fesahati arına ve söz söyleme sanatındaki güçlerine güvendikle için, Kur'an'a muaraza etmekten aciz olduklarına henüz kesinkes kar vermemişlerdi.
b) Bu, onlarla tehekküm (istihza)'dür.Nitekim, kendisine karşı koyacak olan bir kimseyi yeneceğinden emin olan ve gücü yeteceğini söyleyen kimse, onu yeneceğini kesin olarak bildiği halde, sırf onunla alay etmek için ona (Eğer seni yenersem...) der.

İkinci sual: Niçin Değil de, Denilir?

a) Cenâb-ı Hak, niçin (Eğer onu getiremezseniz..) demedi de (Eğer yapamazsanız.) dedi? Bunun cevabı şudur: Çünkü bu ifade, "Eğer O'nun sûreleri gibi olan bir sûre getiremezseniz, ki O'nun sûreleri gibi bir sûreyi asla getiremeyeceksiniz" ifadesinden daha Kısadır.

Üçüncü Sual nun irabı

ifadesinin i'rabtaki mahalli nedir? Cevab: Bunun, i'rabta mahalli yoktur. Çünkü bu cümle i'tiraziyye cümlesi (ara
cümle) dir. Dördüncü Sual edatı ile yapılan nefy? edatının nefy (olumsuzluğu ifade) konusundaki yeri nedir?Cevab şöyle-dr: ve edatları, geleceği nefy hususunda kullanılan iki benzer edattır. Ancak edatında bir te'kid ve pekiştirme vardır. Sen, arkadaşına "Yarın senin yanında kalmayacağım" dersin.O, eğer senin bu sözüne anmazsa, bu sefer de "Yarın kesinlikle yanında durmayacağım " dersin. edatı hakkında üç görüş vardır.
a) Bu edatın aslı O dir ki, bu Halil'in görüşüdür.
b) in aslı dır. Sonra bunun elifi nün harfine çevrilmiş ve olmuştur. Bu da Ferra'nıngörüşüdür.
c) geleceği nefy hususunda te'kid ifade eden bir nasb edatıdır. Bu Sibeveyh'in görüşüdür. Halil'den nakledilen iki rivayetten birisi de böyledir.

Beşinci Sual: Ateşten Korkmak İle Kur'an'ın Benzerini Yapmamanın İlgisi

Cenab-ı Hakk'ın, onların ateşten sakınmalarını, Kur'an'ın sûreleri gibi sûre getirememelerine bağlamasının anlamı nedir? Bunun cevabı şudur: müşriklerin, Kur'an ile muarazadan aciz oldukları ortaya çıkınca, onlar -«zdinde Hz.Muhammed (s.a.s.)'in Peygamberliğinin doğruluğu sabit oldu. 3unun sabit olmasına rağmen, onlar yine inâd edince, cehennem ile cezalandırılmayı hak ettiler. Öyleyse cehennemden sakınmak, inadı bırakmayı gerektirir. Binaenaleyh burada müessir eserin yerine geçirilmiş, Cenab-ı Alah'ın "Ateşten sakınınız, korkunuz" sözü de "İnadı taşkınız" sözü yerine kaim olmuştur. İşte bu, belagat konularından birisi îcâzın (veciz ifade etmenin) ta kendisidir. Bu uslûbta, cehennerr-Jen stfonmayı bu ifadenin yerine geçirip, bunun peşinden de cehennemin korkunç vasfını zikretmek suretiyle, inadın durumunu ürkütücü bir şekilde ortaya koyma söz konusudur.

Altıncı Sual: Vekûd (yahut) nedir?

"Vekûd" nedir? Cevab: Vekûd, ateşin tutuşturulduğu şeydir. Bu kelimenin masdarı zammelidir (vükûd şeklindedir).Masdarının fethalı olduğu da söylenmiştir. Nitekim Sibeveyh şöyle der: Biz, Araplardan (Biz çok yüksek ateş yaktık) diyen kimseler duyduk. Daha sonra Sibeveyh şöyle der: Daha çok, masdar olarak ı kullanılır: ise, yakacak odun demektir. İsa İbn Ömer, masdar ile isimlendirerek, kelimeyi şeklinde okumuştur. Nitekim, "Falanca kişi, kavminin övünç kaynağı, beldesinin süsüdür" misali de, bu anlamdadır.

Yedinci Sual: Kâfirler, Cehennem Ateşinin Özelliğini Nerden Biliyorlar?

nin sılasının, bilinen bir hüküm olması gerekir; o halde ontar, ahiret ateşinin insanlar ve

taşlarla tutuşturulmuş olduğunu nasıl bildiler? Cevab: Daha önce, bunu ehl-i kitabtan veya Allah'ın Resulü Hz.Muhammed'den yahutta bu ayetten önce Tahrîm Süresindeki:
"Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten..."(Tahrim, 6) ayetiyle haberdar olmuş olmaları mümkündür.

Sekizinci Sual: Kelimesi Neden Ma'rife Oldu?

Demin nakledilen Tahrim süresindeki âyette nekire, burada ise şeklinde ma'rifegetirildi. Halbuki her ikisini de tavsîf eden ayrıdır? Cevap: Bu ayet Mekke'de nazil oldu; böylece onlar cehennemin bu sıfatlarla mevsûf bir ateş olduğunu öğrendiler; sonraysa Medinede, önceki bilgilerine dayanılarak, bu ayette kelimesi ma'rife getirilmiştir.

Dokuzuncu Sual: İnsan ve Taşın Yakıt Olması

9) Cenâb-ı Hakk'ın âyetinin manâsı nedir? Cevap: Bu, ancak insanlar ve taşlarla tutuşan bir nâr olmakla, diğer ateşlerden ayrılan bir ateştir. Bu da, onun iki bakımdan kuvvetli olduğuna delalet eder:
a) Diğer ateşlerle insanlar yakılmak veya taşlar kızdırılmak istendiğinde, önce bir ateş yakılır, sonra yakılması veya kızdırılması arzulanan şey onun içine atılır; cehennem ateşi ise, yanacak maddesi bir anda tutuşturucu ateş haline gelen müthiş ateştir. Allah bol rahmetiyle bizi böyle bir ateşten muhafaza buyursun.
b) O, son derece sıcak olduğu için, taşı bile tutuşturur.

Onuncu Sual: İnsan-Taş Münasebeti

Niçin insanlarla taşlar bir araya getirilerek, beraber cehennemin yakıtı oldukları söylendi? Cevab: Çünkü insanlar dünyada, o taşları, put olarak yontup, Allah'a ortak tutup, Allah'ı bırakıp onlara ibadet ederek, zaten kendilerini taşlarla birleştirmişlerdir.
Nitekim Cenâb-ı Hak, "Muhakkak k! sizler ve Allah'ı bırakıp taptığınız şeyler cehennemin yakıtıdırlar" (Enbiya, 98) buyurmuştur. Bu ayet, üzerinde olduğumuz ayeti (Bakara, 24>tefsir etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın âyeti ibaresini ibaresi açıklamaktadır. Kâfirler, Allah'ı bırakıp taptıkları taşların, şefaatlerine nail olacakları ve onlara itaat ederlerse, kendilerinden zararları giderecek şahidler ve şefaatçiler olduklarına inandıkları için, Allah bu taşları onların azab sebebi kılmış ve, onları derin bir üzüntüye sevkedip, bu üzüntüleri ile onları yapayalnız bırakmak için, bu taşları cehennem ateşinde kızdırılmış olarak onların gövdelerine yapıştırmıştır. Bunun bir benzeri de altın ve gümüşlerini biriktirip yığan ve onların hakkı olan zekatı vermeyen kâfirlere Cenab-ı Hakk'ın azabıdır. Şöyle ki bunlar onların üzerinde yakılacak,cehennem ateşinde kızdırılacak ve o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak. Cehennemin yakıtı olan taşlardan maksadın kükürt taşları olduğu söylenmiştir. Bu, delili olmayan bir tahsisdir. Bu ayette, "taşlan", kükürt taşlan diye tahsis etmenin doğru olmadığına delalet eden şeyler vardır. Bu böyledir. Çünkü burada, Cenab-ı Allah'ın maksadı, cehennem ateşinin vasfını yükseltmektir. Halbuki ateşin kükürt taşları ile yanması alışılmış bir husustur. Bu sebeble, kükürtle cehennemin tutuşturuiması, ateşinin çok kuvvetli olduğuna delalet etmez. Ama ayette geçen "taşlan", kükürt taşı olarak değil de diğer taşlar manasına aldığımızda, bu, cehennem ateşinin şiddetini gösterir. Çünkü diğer taşlarla, aslında ateşler söndürülür. Bu sebeble, ayette sanki Cenab-ı Allah şöyle demiştir: "Cehennem ateşleri ta başında, dünya ateşlerini söndüren taşlarla yandığı için, kuvvette had noktaya ulaşmıştır". Allah Teâla'nın jij&l ^^*ı "Kâfirler için hazırlanmıştır." sözüne gelince bu, hali ve sıfatı böyle olan şu ateşin, kâfirler için hazırlandığını gösterir. Burada, namaz kılan fasıklar (günahkarlar) için, bu vasıflarda olmayan başka ateşlerin (cehennemlerin) olduğuna delalet eden hiçbir delil

yoktur. [245][245]

---

[245][245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/150-154.

BAKARA(2)

"İman eden, bir de güzel amellerde bulunan kimselere, altlarında ırmaklar akan cennetlerin onların olacağım müjdele. Onlara ne zaman o cennetlerden, nzık olarak bir meyve yedirilse, her defasında "Haa, bu, evvelce de (dünyada) nzıklandığımız (yediğimiz) şeydi " diyecekler ve o nzık (renk ve şekil itibarıyla) birbirinin benzeri olmak üzere kendilerine sunulacak. Orada çok temiz eşler de onlarındır. Hem orada onlar daimi olarak
kalacaklar." (Bakara, 25)

Ahiret Konusu

Allah Tâla, tevhid ve nübüvvetten bahsettikten sonra ahiretle ilgili açıklamada bulunarak, kâfirin cezasını, itaat edenin de mükafaatını bildirmiştir. Allah Teâla'nın, va'id ifade eden bir ayet zikrettiğinde, hemen peşi sıra vaa'd ifade eden bir ayet getirmesi adetindendir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 1[1]

Ölülerin Haşri

Bil ki haşr ve neşr meselesi dinde önemli meselelerdendir. Bu meseleden bahsetmek ya haşr ve neşrin mümkün olduğundan veyahut da bizzat meydana gelmesinden bahsetmek şeklinde otur. Mümkün olduğu hususunu bazan akıt, bazan da nakil ile isbat etmek caizdir. Meydana gelmesini bilmenin yolu ise sadece nakildir. Şüphesiz Cenab-ı Hak, kitabında bu iki meseleyi zikretmiş ve bunlar hakkındaki gerçeği birkaç yönden izah etmiştir:
1) Çoğu kez Cenab-ı Allah, münkirlerin haşr ve neşri inkar ettiklerini nakletmiş, sonra bu hususta bir delil zikretmeksizin haşr ve neşrin olacağını kesinkes beyan etmiştir. Bunun böyle beyan edilmesi makuldür. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s.)'in peygamberliğinin sıhhati kendisine dayanmayan herşeyin nakli delille isbatı mümkündür. Haşr ve Neşr meselesi de böyledir. Bu sebeble. bu meselenin nakl ile isbat edilmesi caiz olmuştur. Bunun misali, Cenab-ı Hakk'ın burada kâfirlere cehennem, mü'minlere de cennet ile hükmedip bu hususa bir delil getirmemesi, sırf dava ile yetinmesıdir. Ama yaratıcıyı ve nübüvvet meselesini isbat hususunda sırf dava ile yetinmeyip, bu hususlarda deliller de getirmiştir. Bu farkın sebebi anlattığımız husustur Cenab-ı Hak Nahl sûresinde:
"Onlar, "ölen kimseyi Allah diriltmez " diye olanca güçleriyle Allah'a andettiler. Hayır bu, O (Allah) üzerinde hak bir vaa'ddir. Fakat insanların
çogu\(bunu) bilmezler "(Neml, 38} ve Tegabün sûresinde de "O kâfirler, öldükten sonra katıyyen diriltiimeyeceklerini iddia ettiler. De ki: Hayır (öyle değil), Rabbime yemin olsun ki siz mutlaka diriltileceksiniz. Sonra de yaptığınız şeyler mutlaka size haber verilecektir. "(Tegabun, 7) buyurmuştur.
2) Cenab-ı Allah, haşr ve neşrin mümkün olduğunu, haşre ve neşre benzer birçok işlere kâdır glduğuna dayandırarak isbat etmiştir. O, bu yolu birkaç şekilde beyan etmiş ve bunu da Vakı'a suresi içinde toplamıştır. Çünkü Cenab-ı Hak burada Ashab-ı Şimâl'den (amel defterleri sollarından verilen kimselerden) naklen, onların "Biz ölüp, bir toprak ve bir yığın kemik olduğumuz zaman mı hakikaten diriltilip kaldırılacağız? Evvetop geçmiş atalarımız da mı...?" dediklerini anlatmıştır. Bunun üzerine Allah onlara:
"Onlara de ki: Şüphesiz hem evvelkiler, hem sonrakiler, belli bir günün muayyen bir vaktinde mutlaka toplanacaklardır "(vakıa, 49-50) ayetleri ile cevab vermiştir. Sonra Cenab-ı Allah, hasrın mümkün olacağına, dört hususu defil olarak getirmiştir:
a) "(Eğer siz bir meniden yaratıldığınızı iddia ediyorsanız), söyleyin bakalım, o halde (rahimlere) dökmekte olduğunuz (o) meni nedir? Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa yaratanlar biz miyiz?"(Vakıa, 58-59) ayeti. Bu ayetle şu şekilde istidlal edilmektedir: Menî, ancak hazm-ı rabiin (yani kanın) fazlasından meydana gelir. O, tıpkı uzuvların her köşesine saçılmış çiğ

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/154.

taneleri gibidir. Bundan dolayı, meninin bütün azalardan çözülüp gelmesi sebebiyle cinsi temasta bütün uzuvlar müştereken lezzet duyar. Sonra Cenab-ı Allah şehvet kuvvetini, bu fazlası olan meniye bağlamıştır. Böylece o, bütün uzuvlardaki çiğ tanelerini bir araya toplar. Netice olarak, meniyi meydana getiren parçalar, başlangıçta, dünyanın her tarafına dağılmıştı. Sonra Cenab-ı Allah bu parçaları bu canlının bedeninde topladı. Meni taneleri de, bu canlının bütün uzuvlarına dağılmışken, Allah Teâla onları meni kesesinde topladı. Sonra o meniyi, ana rahmine fışkıran bir su olarak, meni kesesinden çıkardı. Bu parçalar dağınıkken, Cenab-ı Allah onları toplayıp, onlardan böyle bir şahıs (insan) meydana getirdi. Bu parçalar ölümden dolayı daha sonra dağılırlarsa, Cenab-ı Hakk'ın onları tekrar biraraya getirmesi nasıl imkansız olur? İşte bu ayeti, haşr ve neşre delil getirmenin izahı budur.

Şüphesiz Cenab-ı Allah, bu tarz hücceti Kur'an'ın birçok yerinde zikretmiştir. Mesela Hacc sûresinde:

"Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra dirilmek hususunda herhangi bir şüphe içinde iseniz şu muhakkakdır ki biz sizini asimizi) topraktan, sonra (onun züniyetint) insan suyundan, sonra rahme yapışan bir canlı, daha sonra da hilkati belli belirsiz bir lokma etden yarattık, (Ve bunları) size (kudretimizi) apaçık gösterelim diye (yaptık). Sizi dileyeceğimiz muayyen bir vakte kadar rahimlerde durduruyoruz, sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyoruz, daha sonra da kuvvetinize ermeniz için (büyütüyoruz.) Kiminiz (gençken) öldürülüyor, kiminiz de (evvelki) bilgisinden sonra, hiçbirşey bllemiyecek şekilde erzel-i ömre (ileri derece ihtiyarlığa) götürülüyor. Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün..."(Hacc, 5) buyurmuş ve sonra

"Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. Gerçekten, ölüleri O diriltecekttr. O, şüphesiz herşeye hakkıyla kadirdir. Ve şüphesiz o kıyamet elbette gelecektir. Onda hiçbir şüphe yokhır. Muhakkak Allah kabirlerdektleri de diriltip kaldıracaktır "(Hacc, 6-7) diye devam etmiştir.

Yine O, yaratılışın merhalelerini zikrettikten sonra Mü'minûn sûresinde "Sonra siz bunun peşisıra hiç şüphesiz öleceksiniz. Sonra da kıyamet gününde, muhakkak yeniden diriltileceksiniz "(Mu'minun, 15-16) buyurmuştur. Kıyame sûresinde:

"O, (döl yatağına) dökülen meniden bir damla su değil miydi? Sonra o (meni), rahme yapışan bir canlı olmuş, derken (Allah onu) insan biçimine koyup yaratmış, (uzuvlarım) düzenlemiştir (Kıyame, 37-38); Tank suresinde de

"Şimdi İnsan hangi şeyden yaratıldığına (ibretle) baksın. O, atılıp dökülen bir sudan (meniden) yaratılmıştır. Ki o su, (erkeğin) bel kemiği ile (kadının) göğüs kemikleri arasından çıloyor. Şüphe yok ki Allah onu (tekrar diriltip) döndürmeye kadirdir " (Tank, sb» buyurmuştur.

b) Bu, Cenab- Allah'ın:

"Şimdi bana ekmekde olduğunuz (tohum)u haber verin. Onu siz mi bitiririyorsunuz yoksa bitirenler biz miyiz.? Eğer dileseydiK muhakkak ki onu (tohumsuz) bir kırıntısı yapardık da siz deşasakahrdmız. (Şöyle derdiniz): "Biz hakikaten ağır borca uğratılmışız. Daha doğrusu biz (umduğumuzdan) mahrum kalmışız " (Vakıa,63-67)ayetidir.

Bu ayette şu şekilde istidlal edilmektedir: Tane ve onun, arpa,pirinç gibi yarıktı yarıksız, uzun yuvarlak, üçgen, kare ve değişik şekillerde olan başka kısımları nemli toprağa atılıp üzerini su ve toprak örtünce, aklen, bunun bozulması ve çürümesi gerekir. Çünkü su ve topraktan sadece biri bile çürümenin olması için yeterlidir. İkisi biraraya gelince çürüme haydi haydi olur. Sonra görüyoruz ki o çürümüyor, aksine korunmuş olarak kalıyor. Sonra rutubet fazlalaşınca tohum ikiye ayrılıyor, ondan iki filiz çıkıyor. Uzun olan taneye gelince, onun tepesinden bir delik açılıyor, ekinde olduğu gibi, uzun filiz oradan ortaya çıkıyor.

Çekirdeğe gelince, onun kabuğu öylesine serttir ki, bu sertliği sebebi ile çoğu insan onu ikiye ayıramaz. O, nemli toprağa düştüğünde, Allah'ın izniyle yarılır. Hurma çekirdeği, üzerindeki yarıktan yarıhrak, çekirdek ikiye bölünür. Bir parçadan toprağın üstüne bir filiz yükselir, diğer parçadan da toprağın derinliklerine bir filiz dalar. Yükselen filiz yükseldikçe yükselir. Dalan filiz ise, derinlere gittikçe gider. Velhasıl, küçük bir çekirdekten iki ağaç çıkar. Aynı elemanlardan meydana gelmiş, çekirdeğin, suyufı, haVanın ve toprağın özelliğinin de aynı olmuş olmasına rağmen, bunlardan biri hafif ve yükselen, diğeri ise ağır ve yere dalan olmuştur. Bu tam bir kudrete ve şümullü bir hikmete delalet etmez mı? Böyle bir Kadir, cüzleri biraraya getirmekten ve uzuvları tekrar birleştirmekten nasıl aciz olur ?

Bunun bir benzeri de Cenab-ı Hakkın Hacc süresindeki: "Sen, yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün. Fakat Biz onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman o harekete geçer, kabanr... "(Hacc, 5) ayetidir.

c) Bu,:

"Şimdi içmekte olduğunuz suyu söyleyin bana? Onu bulutdan siz mi indirdiniz, yoksa indiren Biz miyiz "(vakı'a, 68-69) ayetidir. Bu ayetteki istidlalin takdiri şöyledir:

1) Tabiatı icabı su ağırdır. Ağır cismin, tabiatı aksine, yükselmesi, onun tabiatına galib gelen, özelliğini boşa çıkaran ve tabiatı icabı aşağı inen bir şeyi yükselten kahir bir kudretin bulunmasını gerektiren bir iştir.

2) Suyun zerreleri dağılmasından sonra biraraya gelmiştir.

3) Su zerrelerini rüzgar harekete geçirmiştir.

4) Su zerreleri, ihtiyacı olan suya susamış yerlere inmiştir.

Bütün bunlar haşrin olabileceğine delalet eder. Ağır olan şeyin yükselmesine gelince, bu onun tabiatının değişmesinden dolayıdır. Bu caiz olunca, su ve toprağın karışımından hayat ve rutubetin çıkması niçin caiz olmasın? İkinci hususta, Cenab-ı Allah, su zerrelerinin dağılmasından sonra onları biraraya getirmeye kadir olunca, insan bedenlerinin topraktaki cüzlerini biraraya getirmesi niçin caiz olmasın? Rüzgarların su zerrelerini harekete geçirmesi hususunda, Cenab-ı Hak, aynı cins parçaların bir kısmını bir tasmma bfrteşlken rüzgarları hareket ettirmeye kadir olunca, burada bu (haşr ve neşr) niçin caiz olmasın? İnsanların ihtiyacından dolayı Cenab-ı Allah'ın bulutları yaratması hususuna gelince, burada da, hakettikleri sevab ve cezaya ulaşmaları için, mükellefleri bir kere daha yaratmaya daha çok ihtiyaç vardır.

Allah Teala, Kur'an'ın bir başka yerinde bu delili ifade etmiştir. Meselâ, A'raf sûresinde;

"Şüphesiz ki Rabbiniz gökleri ve yeri günde yaratan, sonra 'Arşa istiva eden Allah'dır. Kendisini durmadan kovalayan gündüze, geceyi O büyüyüp Örter. Güneşi ayı ve yıldızlan hepsini (emrine) musahhar olarak (yaratmıştır). Haberin olsun ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Alemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir. Rabbinize yatvara yakara gizlice dua edin. Allah haddi aşanları sevmez, iyi bir hale getirildikten sonra yeryüzünde fesadcılık etmeyin. Allah'a korkarak ve umarak dua edin. Şüphe yok ki iyi hareket edenlere (muhsinlere) Allah'ın rahmeti çok yakındır "(Arat. 54-56) buyurarak tevhid delilini zikrettikten sonra, şöyle buyurarak da haşrin delilini zikretmiştir:

"O (Allah) rahmeti (olanları yağmur)'un önü sıra rüzgarı müjdeci gönderendir. Nihayet bu rüzgarlar, ağır ağır bulutlan kaldırıp yüklendiği zaman, (görürsün ki) biz onlan Ölü bir beldeye sevketmişizdir. Derken oraya sa indiririz de orada hertüriü meyve (ve mahsul) çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkartıp (dirilteceğiz). Belki (bunları) iyice düşünüp ibret alırsınız "(Araf, 57).

d- Bu:

"ŞİmdÎ bana (yeşil bir ağaçtan), yakmakta olduğunuz ateşi söyleyin bakayım. Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa onu yaratan Biz miyiz ?"{Araf. 71-72) ayetidir.

Bu ayetteki istidlal şekli şudur: Ateş yükselir, ağaç ise aşağı doğru düşer; Keza ateş latifdir, ağaç ise kesifdir; ateş nuranidir (aydınlatıcıdır) ağaç ise zulmânî (karanlık)dir; ateş yakıcı ve kurudur, ağaç ise soğuk ve nemlidir. Cenab-ı Hak ağacın içinde bu nurani, ateş parçalarını tuttuğuna göre, onun kudreti bu birbirine zıd olan iki şeyin arasını bulmuştur. Cenab-ı Allah bundan aciz olmadığına göre, canlıları terkib edip biraraya getirmekten nasıl aciz olur? Allah Teala bu delili Yasin sûresinde şu şekilde zikretmiştir:

"O, yeşil ağaçtan sizin için ateş yaratandır " (Yasin, 80). Bil ki Cenâb-ı Allah bu sûrede su ve ateşin durumunu, Nemi suresinde ise şu ayetle havanın durumunu zikretmiştir.-'

"Yahud o kara ve denizlerin karanlıkları içinde sizin yolunuzu buldurmakta, rahmetinin önü sıra rüzgarları müjdeci göndermekte olan (Allah) mı? Allah ile beraber bir (başka) tanrı ha...? Allah onların, koştukları ortaklardan çok yüce ve münezzehdir. Yahud halkı daima yaratmakta olan, sonra onu yeniden diriltecek olan ve sizi gökten,yerden rızıklandıran (Allah) mı? Allah ile beraber bir (başka) tanrı ha? De ki: Eğer (Allah 'a ortak koşmada) sadık iseniz haydi getirin delilinizi "(Neml, 63-64).

Allah Teâla, yeryüzünün durumunu da Hacc sûresinin 5. âyetinde zikretmiştir. Sanki Hak Teâla, bütün durumları ile dört unsunun(su, hava, ateş, toprak), haşr ve neşrin mümkün olduğuna şehadel ettiklerini açıklamıştır.

Hasrın mümkün olduğuna delalet eden delillerin ikincisi Cenab-ı Allah'ın şöyle buyurmasıdır:"İlk önce yaratmaya kadir olan Ben, yeniden diriltmeye haydi haydi kadirim '. Bu delilin izahı, aklen zahirdir. Cenab-ı Hak bu delili, Kur'an'ın birçok yerinde zikretmiştir: Mesela, Bakara sûresinde.

"Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz, ölü iken, sizi o diriltti. Sonra sizi yine o öldürecek, tekrar sizi O diriltecek ve nihayet (haşirden) sonra yine yalnız O'na döndürüleceksiniz " (Bakara. 28)ayeti; İsrâ sûresinde:

"O (kâfirler) dediler ki: Biz bir yığın kemik, kırıntı ve döküntü (halinde bir toprak) olduğumuz vakit mi, hakikaten biz mi yeni bir yaradılışla diriltileceğiz." Onlar? de ki: Gerek bir taş. gerek demir (gibi) olun, yahut aklınızda, içinizde bir ğunüz herhangi bir mahlûk olun." (mutlaka diriltileceksin!?" Onlar, "O halde bizi kim (diriltip) geri çevirecek?" diyecekler. Sen de de ki: ' Sizi ilk defa yaratmış ola (Allah)...."(isra, 49-51) ayeti; Ankebut suresinde:

"Allah yaratmaya nasıl başlıyor, sonra onu (öldüKten/ sonra nasıl (diriltip) geri çeviriyor..."(Ankebut, 19) ayeti; Rum suresinde-,

'O (Allah önce mâhlukatı yaratıp, sonra onları tekrar (diriltip) iade edecek olandır. Ki bu, O na pek kolaydır"(Rum. 27) ayeti ve Yasin sûresinde:

"De ki onu ilk defa yaratmış olan diriltecektir "(Yasin, 79) ayeti gibi...

Üçüncü bir çeşit olarak Cenab-ı Hak, haşre kadir olduğuna gökleri yaratmaya kadir oluşunu delil getirmiştir.Bu husus da ayetlerde yer almıştır. Mesela, İsra suresinde:

"Onlar gökleri ve yeri yaratan Allah'ın kendileri gibilerini de yaratmaya kadir olduğunu görmüyorlar mı?"(isra, 99) ayeti; Yasin sûresinde;

"Gökleri ve yeri yaratan Allahronlar gibi insanları yaratmaya kadir değil midir? Elbette kadirdir. O, (bütün kâinatı) yaratan, (herşeyi) bilendir "{Yasin, si) ayeti; Ahkâf sûresinde:

"Onlar halâ şu hakikati anlamadılar mı ki gökleri ve yeri yaratmış, onları yarattıktan dolayı yorulmamış olan Allah, ölüleri de diriltmeye kadirdir. Evet O, herşeye elbette kâdirdu "(Ahkâf, 33) ayeti; Kâî sûresinde

"Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz zaman mı (tekrar diriltileceğiz). Bu uzak bir dönüşdür. Toprak, onlardan neleri (yiyip) ekslltmiştir, Biz muhakkak biliriz. Yanımızda da (herşeyi) muhafaza eden bir kitab vardır. Hayır, onlar, kendilerine hak gelince, onu tekzib ettiler. Şimdi onlar şaşırmış bir haldedirler. Üstlerindeki göğe bakmadılar mı, onu nasıl bina ettik. Onu (yıldızlarla) nasıl süsıedik. Onun hiçbir gediği de yoktur. Yervüzüne de

(bakmadılar mı?) Onu nasıl döşedik, ona (nasıl) boyduk.

Onda her türün, İçe ferahlık veren (güzel) çiftlerini bitirdik. Hiz {bunlun), bize taata yönelen her kulun kalb gözünü açmak ve ona ibret vermek için (yaptık). Cökden de bereketli yağmurlar İndirdik ve onunla bahçeler, biçilecek taneler bitirdik. Ve tomurcuklan birbiri üstüne binmiş uzun boylu hurma ağaçları (yetiştirdik). Ki (bunlar), kullarına nzık olmak için (yaratilmışlardır). Biz o yağmurla ölü bir memlekete can verdik. İşte (kabirlerden) çıkış (diriliş de) böyledir "(Kaf, 3-11) ayeti ve bundan biraz sonra gelen:

"Yâ biz, ilk yaratışta acz mi gösterdik ki (tekrar diriltemeyelim.) Hayır, onlar bu yeni yaratıştan şüphe ediyorlar "(kaf, 15) ayeti gibi...

Dördüncü bir çeşit olarak, Cenab-ı Hak, hasrın olacağına, iyilik yapanın mükafaatlandırılmasının isyan edenin azablandırılmasının ve bunların birbirinden ayırdedilmesinin gerekli olduğunu delil getirmiştir.Meseİa.Yûnus süresindeki:

"Hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Allah (bunu size) bir gerçek olarak va'd etmiştir. Mahlukatı ilk defa dirilten, sonra iman edip salih amellerde bulunanlara adaletiyle mükâfaat vermek İçin (yine kendisine) geri çevirecek olan şüphesiz ki O'dur "(Yunus; 4) ayeti; Tahâ süresindeki

"Kıyamet muhakkak kopacaktır. Ben onun vaktini hemen açıklayasım geliyor ki herkes neye çalışıyorsa kendisine onunla karşılık verilmiş olsun "(Taha, 15) ayeti ve Sâd süresindeki
"O göğü, yeri ve bunların arasındaki herşeyi Biz boşuna yaratmadık. Bu, o kâfirlerin zannıdır. Bu yüzden kâfir olanlara cehennemde helak vardır. Yoksa biz, imân edip sâlih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesadçıkaranlar gibi mi sayacağız? Yahud muttaküeri, doğru yoldan sapanlar gibi mi kabul ed&ceğiz"{Sad, 27-28) ayeti gibi...
Beşinci bir çeşit olarak, Cenab-ı Allah, haşr ve neşrin olacağına, daha dünyada iken ölüleri diriltmesini delil getirmektedir. Mesela, Hz.Adem (a.s.)'ı hiç yoktan yaratması ve şü ayette bahsettiği Bakara Kıssası gibi:
"Onun için biz; "O (öldürülen adama), (Kesilen ineğin bir) parçasıyla vurun." demiştik. (Onlar vurunca, Öldürülen adam dirilmişti.) İşte Allah, böylece ölüleri diriltir. "(Bakara. 73). Ve mesela, Hz.İbrahim (a.s.)ın
"Ey Rabbim, ölüleri nasıl diriltiyorsun?" (Bakara, 260) ayetindeki kıssası;
"Yahud o kimse gibisini (görmedin mi) ki binalarının çatılan çökmüş, duvarları üstüne yıkılmış bir kasabaya uğramış..." ayetindeki mesele; Yahya ve İsa {a.s.)'nın kıssaları gibi... ki Allah bunların olabileceğine, hasrın olabileceğine dair delilinin aynısı ile istidlal ederek:
"Andolsun ki Ben, seni, sen hiçbir şey değilken yarattım "(Meryem, 9) buyurmaktadır. Ashab-ı Kehf'in kıssası da bu çeşittir. Bundan dolayı Cenâtn Attah:
"Allah'ın vaa'dinin hak olduğunu ve Kıyametin kopacağında şüphe olmadığını bilsinler dîye... "(Kehf, 21) buyurmuştur. Eyyub (a.s.) un kıssası da bu çeşittir. Bu hususta Cenab-ı Allah:
"Biz ailesini ona verdik "(Enbiya, 84) demiştir. Bu ayet, Cenab-ı Hakk'ın, Hz.Eyyübün ailesini, ölümlerinden sonra, yeniden dirilttiğine delalet eder. Cenab-ı Allah'ın, (Hz.İsa(a.s.)'nın bir mucizesi olarak,onun eliyle ölüleri diriltmesi de bu çeşittendir. Cenab-ı Hakk'ın:
"Ben (İsâ), ölüleri diriltiyorum (Ali imran. 49) ve:
'Hani Sen (Ey İsa), benim iznimle çamurdan bir kuş suretinin benzerini tasarlıyordun, içine ütlüyordun da Benim iznimle bir kuş oluveriyordu "(Ma'ide, no) ayetleri bununla ilgilidir.Şu ayet de bu çeşittendir:
"İnsan, daha evvel, o hiçbirşey değilken, onu hakikaten Bizim yarattığımız! düşünmez m/?"(Meryem. 68). İşte bu, Cenab-t Allah'ın haşrin olacağına dair, Kur'an-ı Kerim'de zikrettiği delillerin asıllarına işarettir. Eğer Allah Teâla dilerse, herbirinin ayrı ayrı derinlemesine tefsiri sıra o âyetlere geldikçe yapılacaktır.
Sonra Allah Teala, Kur'an'da haşr ve neşri inkâr edenlerin kâfir olduklarını açıkça belirtmiştir. Bunun delili:
"O, kendisine zulümde devamlı ve (kâfir) olarak bağına girdi ve dedi ki: Bu bağın helak olacağını hiç zannetmiyorum. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. (Bununla beraber), eğer ben Rabbime döndürülüp götürülürsem, yemin olsun ki bundan daha iyisini (orada da) bulurum." Arkadaşı ona cevaben, "Seni topraktan yaratan Allah'/ inkâr mı ediyorsun?" dedi "(Kehf, 36-37) ayetidir. Hasrı ve neşri inkar edenlerin, inkarlarının gerekçesi şudur: Birşeyin var oluşu, onun mümkinü'l-vucûd olduğunu gösterir. Çünkü onun meydana gelmesi imkansız olsaydı, birinci defada meydana gelmezdi. Madem ki birinci defada meydana gelmiştir, öyleyse, biz onun mümkinü'l-vucûd olduğunu anlarız. Şayet bunu, Allah'ın meydana getirmesi doğru olmasaydı bu, haddizatında varlığı caiz olan şeyi icad etmeye kadir olamadığı için, ya Allah'ın -haşa- aczine veya cehline delalet ederdi. Çünkü mükelleflerden herbirinin beden parçalarını diğerlerinin beden parçalarındanayırdetmesi imkansız olmuştur. Allah'ın âciz ve cahil olduğunu söylemekle de nübüvveti isbat etmek doğru olmaz, böylece de bu kesinkes küfrü gerektirir. Allah en iyi bilendir. 2[2]

Cennet ve Cehennemin Mevcut Olmaları

Bu ayetler (Bakara 24-25), cennet ve cehennemin yaratılmış varlıklar olduklarını açıkça

---

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/154-162.

gösterir.

Cehennemin yaratılmış olduğuna, Allah'ın onun hakkında O, Kafirler için hazırlanmıştır " buyruğu (Bakara. 24) delalet eder. Bu ayet, cehennemin yaratılmış olduğunu göstermede de sarihdir. Cennetin yaratılmış olduğunu, Cenab-ı Allah'ın, bir başka ayette "O, muttakiler için hazırlanmıştır, (Ali imran 133) buyurması gösterir. Bir de Allat Teala buradaki ayette,

"İman eden, bir de güzel amellerde bulunan kimselere, altlarından rmaklarakan cennetlerin onların olacağını müjdele "(Bakara, 25) buyurmuştur. Bu ayet, mü'minlerin cennete malik olduklarını haber vermektedir. Şu anda bulunan mülkiyet, yine şu anda kendisine malik olunan şeyin mevcud amasını gerektirir. Bu nedenle, bu ayetler, cennet ile cehennemin, şu anda yaratılmış olduklarına delalet ederler. 3[3]

Cennet Ni'metleri

Bütün lezzetler şunlarda toplanmıştır: Evde, yiyecekte ve evlilikde. Bu sebeble Cenab-ı Allah sözü ile, yiyeceği sözü ile, evliliği ise sözü ile belirtmiştir. Sonra bu şeyler meydana gelip, bu şeylere kaybolacakları

korkusu bitişince, bu şeylerden nimetlenme arzusu kederli bir hal alır. Şöylece Cenâb-ı Hak, bu korkunun cennetliklerden zail olup gittiğini beyan ederek "Ve onlar orada ebedî olarak kalındırlar" buyurmuştur.

Bu sebeple bu ayet, nimet ve sürürün tam ve mükemmel olduğunu göstermektedir. Şimdi ise, ayetlerin lafızlarını teker teker ele alıp inceleyelim. Cenâb-ı Hakk'ın ayeti hakkında birkaç soru vardır.

a) Bu emir neye atfedilmiştir? Buna birkaç yönden cevap verilir:

1) Atfın dayandığı şey emir değildir ki, kendisine atfedileceği benzeri emir ve nehiy araştırılsın.. Burada atf ile kendisine dayanılan, müminlerin

sevablarını vasfeden bir cümledir; bu nedenle bu cümle, kâfirlerin cezasını vasfeden bir cümleye matuftur. Nitekim, Zeyd, hapsolunma ve döğülmekle cezalandırılacak; Amr'a da arvolunduğunu ve saltverildiğini müjdele" dersin..

2) Bu cümle cümlesine atfedilmiştir. Nitekim sen, "Ey Temîm oğulları, işlediğiniz cinayetin cezasından korkun; ey falanca, Esedoğullarını da, onlara olan ihsanımla müjdele" dersin.

3) Zeyd İbn Ali “” lâfzına atfederek, meçhul sîgasıyla şeklinde okumuştur.

b) Cenâb-ı Hakk'ın "müjdele!" sözüyle emredilen kimdir? Bunun cevabı şudur: Bu emredilenin Hz.Peygamber ve herkesin olmast, mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber "Gecenin karanlığında mescidlere giden kimseleri, kıyamet gününde kusursuz bir nûr ile müjdele "4[4]) buyurmuş, bu, herkese verilmiş bir emirdir. Bu açıklama son derecegüzel ye uygundur. Çünkü bu açıklama, büyüklüğü ve yüceliğinden müjdeyi, müjdelemeye gücü yetecek herkesin vermesinin uygun olduğunu bildirir.

c) Müjde nedir? Bunun cevabı şudur: (müjde), sevinci ortaya çıkaran bir haberdir, işte bundan ötürü fukahâ şöyle demiştir: Bir adam, kölesine, "Bana .sizden hanginiz falancanın geldiğini müjdelerse, o hürdür." dese; köleleri de teker teker bu müjdeyi verse, onlardan en önce müjdeyi vermiş olan azad edilir; çünkü sevinci temin eden, o ilk kölenin haberidir; eğer kölenin sahibi, "kim bana müjde verirse..." değil de, "kim bana haber verirse"demtş olsaydı.o zaman haberi veren bütün kölelerin azad edilmesi gerekirdi, zira onların hepsi bu haberi vermişlerdir. Cilt için kullanılan ve, sabahın ilk ışıklarım ifade-eden kelimeleri de aynt köktendir. Cenab-ı Hakkın, "Onları elim bir azab ile müjdele"(A.imran, 21) sözüne gelince, bu ifade kendisiyle, istihza edilenle şiddetli bir istihzada bulunma, kastedilen söz nevinden bir sözdür. Nitekim insanın, düşmanına "Müjde; çotuğun çocuğun öldürüldü, malın yağmalandı!" dediği gibi... 5[5]

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/163.

4[4] Ebû Davul, Salât. 49 (1/154)

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/163-164.

İman ve Âmel-i Salih

"İman ve amel-i salih işleyen kimselere altlarından ırmaklar akan cennetler vardır " (Bakara, 25) lâfzına gelince, burada birkaç mesele vardır: 6[6]

İman-Amel Münasebeti

Bu ayet, amellerin imana dahil olmadığına delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Allah bu ayette imanı zikredip, sonra da amel-i salihi ona atfettiği için, bu durum ikisinin birbirinden farklı ve ayrı oluğunu göstermiştir. Böyle olmasaydı, tekrar olmuş olurdu ki, tekrar da aslın hilafına bir şeydir. 7[7]

İkinci Mesele

Bazı alimler, ayeti zahirine hamlederek şöyle demişlerdir: "Her iman edip salih amel işleyen kimseye cennet vardır..." Ona, "İmanedip salih amel işleyen; sonra da kâfir olan kimse için ne dersin?" denildiğinde, o, Bu imkansızdır, çünkü iman ve taat, daimi bir sevaba müstahak olmayı; ir de devamlı bir azaba müstehak olmayı gerektirir; bu ikisinin bir arada bulunması ise imkansızdır. Yine, amellerin boşa çıkmasına hükmetmek de ansızdır. Geriye, sizin olmasını tasavvur ettiğiniz takdiriniz ve sayımınızın imkansız olduğunu söylemekten başka bir yol kalmaz" der şöyle devam eder: "Biz amellerin boşa çıkmasının imkansız olduğunu, r -Kaç sebepten dolayı söyledik:
a) Hakediten iki şey, ya birbirlerine zıddır, veya değildir. Eğer zıd iseler, sonradan olanın meydana gelmesi, mevcut olanın gitmesine bağlıdır. Mevcut alanın gitmesi, eğer sonradan gelenin gelmesi sebebiyle olursa bir devir lazım gelir ki, bu da imkansızdır.
b) İki taraf ararasında zıtlık bulunmaktadır. Bu sebeple, sonradan olanın gslmesinden ötürü, mevcut olanın gitmesi; mevcut olanın kalmasıyla = Tadan olanın savuşturulmasından daha evla değildir. Bu durumda, ya "er tkisi bir anda bulunurlar ki, bu imkansızdır veya birbirleriyle mücadele ederler; böylece amellerin boşa çıktığını söylemek imkansızdır.
c) Hakedilen iki şey, ya birbirlerine denktirler veya önce olan daha çok weya daha azdır. Eğer birbirlerine denk iseler, meselâ, 'on derece sevap hak k di: buna karşılık, orvderece de ceza meydana geldi denilmesi gibi ; bu 3-ijmda, deriz ki, hak edilen her bir derece ceza, hak edilen her bir derece sevabı götürür. Böyle olunca da, bu parçanın şu parçayı götürmesi taasusundaki tesiri, onun beriki ve öteki parçayı götürme hususundaki
tesirinden daha evla değildir.
Sonradan meydana gelen bu cüzlerden her birinin, önceden meydana gelen cüzlerden her birini giderme hususunda müessir olmasına gelince, bu durumda her illetin bir çok ma'lulü, her ma'lülün de müstakil birçok illeti bulunması gerekir ki, bütün bunlar imkansızdır. Veya bir tahsis edici olmadan, sonradan olan cüzlerin herbirisinin mevcut olandan birisine hâs olması gerekir ki, bu da imkansızdır; çünkü müreccih olmadan mümkinin iki tarafından birinin diğerine üstün gelmesi imkansızdır.
Eğer önce olan daha çok olursa, sonradan meydana gelen, ancak mevcut olanın cüzlerinden bir kısmını götürür, izale eder. bu durumda da, mevcut olanın cüzlerinden bir kısmının sonradan olafila zail olması, diğer cüzlerinin zail olmasından evla değildir. Bütününün zail olmasına gelince, bu da İmkansızdır, çünkü zail olan ancak nakısla zail olur. Veya bir tahsis edici olmadan onun bir kısmının zail olması gerekir ki, bu da imkansızdır. Veyahutta ondan hiç bir şey zail olmaz ki, elde edilmek istenen netice de budur. Ve yine sonradan meydana gelen, mevcut olanın cüzlerinden bıı kısmını izale ederse, bu durumda sonradan olan ya durur

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/164.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/165.

ya da zail olur Sonradan olanın duracağını hiç kimse söylemez. Onun zail olacağına daiı hüküm vermek de yanlıştır. Diğerinin zail olmasında bu ikisinden her birinir tesiri ya beraberce olur, veya sırayla olur. Birinci durum yanlıştır, çünkü izale eden şeyin, izale ettiği esnada mutlaka bulunması gerekir. Şayet zail olar iki şey ayni anda bulunursa, iki izale eden de ayni anda bulunur. Bu durumd; da, bu iki şeyin yok oldukları esnada mevcut olmaları gerekir ki, bu di imkansızdır. Eğer sırasıyla olursa, üstün gelinilen şeyin galibiyyet vasfın, haiz olması imkansızdır. Önce olanın daha az olması durumuna gelince, öncı olanın,sonradan olanın cüzlerinden bir kısmını gidermede müessir olmas gerekir ki, bu da imkansızdır. Çünkü sonradan olan şeyin cüzlerinin tamarr giderilebilir. Bunun bir kısmının giderilmesi, müreccih olmaksızın bir terci' olur ki, bu da imkansızdır. Tamamının izale etmede müessir olma halindeyse,, bir malûl üzerinde müstakil birçok illetlerin bulunması gerek ki, böylece de bütün bu akli izahlar sayesinde, amellerin boşa çıkacağın dair hüküm vermenin bozukluğu ortaya çıkmış otur." Bu durumda, İki türlü cevap şekli ortaya çıkar:
a) Bu, ölümü göz önünde bulunduran kimsenin görüşüdür. Buna gör imanın bulunmasının şartı, ölürken kâfir olarak ölmemektir. Eğer kişi, kâf olarak ölürse, onun o ana kadar yapmış olduğu bütün şeylerin küfür olduğun anlamış oluruz. Bu ise, zahirine itibar edilmemesi gereken bir görüştür.
b) Kul, ne taatine karşı bir sevaba; ne de günahına karşı herhangi b cezaya, aklî ve vacib olan bir istihkakla, müstehak olmaz. Bu Ehl-i Sünnet görüşü ve bizim de tercihimizdir. İşte ancak bu görüş ile, karanlıklarda kurtulunabilir. 8[8]

Cennet Anlayışında Mu'tezile'nin Farklı Görüşü

Mu'tezile, itaat etmenin sevabı gerektirdiğini öne sürmüştür. Çünkü, Cenâb-ı Hak müminleri cennetle müjdelediği sırada, müminler için müjdelenen cennet mükâfatı henüz fiilen vaki değildi. Bu manaya hamletmek mümkün olmayınca, ayeti, ileride gerçekleşecek mükâfata hak kazanmaya hamletmek gerekir; çünkü, vaki olabilecek bir şeyden, vaki olmuş gibi bahsetmek bir mecaz olup caizdir. 9[9]

Cennetin Dildeki Manası

Cennet, dallan birbirine girmiş, kesif, gölgeli ağaçlardan ve hurmalıklardan meydana gelmiş bir bahçedir. "Cennet" lafzının manası, örtmekanlamındadır. Buna göre, sanki o, sıklığından ve gölgeliğinden ötürü, bir şey bir şeyi örttüğünde Arabların söylediği (onu örttü, bürüdü) fiilinin masda-nndan "masdar binâ-i merre" (işin kaç kere yapıldığını gösteren masdar) olan "cennet" lafzıyla isimlendirilmiştir. Sanki cennet, ağaçlarının çok sıklığından dolayı, tek bir örtü gibidir. Ahiret de, kendisinde cennetler bulunduğu için, cennet diye adlandırılmıştır.
Eğer, "cennetler niçin nekre (belirsiz); nehirler ise ma'rife (belirli) getirilmiştir?" denilirse, buna cevaben deriz ki: Cennet, mükâfat yurdunun tamamının adıdır; bu yurt, mükafata hak kazanmış olanların derecelerine göre tertib edilmiş, bir çok cenneti ihtiva etmektedir:mükafata hak kazanmış her tabakadaki insan için, bu cennetlerden bir cennet vardır. "Nehirler"in, ma'rife oluşuna gelince, bununla nehir -cinsi murad edilmiştir. Nitekim,
muhatabın bilgisi dahilindeki cinslere işaret edilerekj 'Falancanınl|içinde akan sular, incir ve üzüm bulunan bir bahçesi vardır" denilir. Yahutta, elif lam ile, şu ayette zikredilen nehirlere işaret edilmektedir:
"O cennette, hiçbir vasfi bozulmayan sudan nehirler ve tadı değişmeyen sütten ırmaklar bulunmaktadır" (Muhammed, 15). 10[10]

---

[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/165-166.
[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/167.
[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/167.

Cennet Meyveleri ile Dünya Meyvelerinin İlgisi

Cenâb-ı Hakk'ın "Her ne vakit nzıklandmldıklannda... "ifâdeslne gelince, aynı şekilde bu, âyette geçen ctâr lafzının sıfatıdır veya mahzûf bir mübtedanın haberidir, yahutta müste'nef bir cümledir. Müste'nef olmasının sebebi şudur: Onlar için cennetler vardır denilince, bunu duyan kimsenin hatırına bu cennet meyvelerinin dünya meyvelerine benzeyip benzemediği hususu gelir. Burada birkaç soru vardır:
a) Âyette geçen lâfzının terkibdeki yeri nedir?
1) Bu tıpkı, "Her ne zaman bahçenden bir nar yediğimde, sana teşekkür ettim" demen gibidir. Buna göre, kelimesinin ayetteki yeri senin, sözünün yeri gibidir. Bu sebepte, âyette yer alan lâfızlarındaki her iki de, ibtitâ lilgâye (başlangıç ifade eden minj'dir; çünkü, rızık, cennetten baştamıştır. Cennetteki rızıkda, meyveden başlamıştır. Bu açıklamaya göre "meyve"denmurad,tek bir elma veya tek bir nâr değildir. Burada murad edilen, tam aksine herhangi bir meyve nevidir.
2) "Sen arslansın!" anlamını murad ederek, "Senden bir arslan gördüm" sözündeki gib, lâfzının beyâniyye olmastdır. Bu açıklamaya göre, lafzıyla meyvelerin nevi veya tek bir meyvenin murad edilmesi doğru olur.
b) "Şu anda rızık olarak bize verilen şey, daha önce bize verilen şeydir " demeleri nasıl doğru olur? Bu soruya şu cevabı veririz: Bunlar adet bakımından farklılık arzetseler de, mahiyet itibariyle aynı oldukları için, "bu şudur" demeleri, mahiyet bakımından doğru olmuştur. Çünkü tür birliğine, zatlardaki çokluk ters düşmez; işte bu sebepten dolayı, babasına son derece benzeyen oğul için Arablar, "O, tıbkı babasıdır" derler.
c) Bu ayet, cennetliklerin, cennette kendilerine verilen rızkı, bundan önce kendilerine verilen bir başka rızka benzettiklerine delalet eder. Bu durumda, kendisine benzetilen şey, dünya rızıklarından mıdır, yoksa cennet azıklarından mıdır?
Bu soruya, iki şekilde cevap verilebilir:
1) Bu, dünya rızıklarındandır. Buna da iki husus delalet eder.
Birinci husus: İnsan, alışılmış şeylere kendini daha yakın ve kendince silinen şeylere daha mütemayil hisseder. Alışkın olmadığı bir şeyi gördüğünde, insanın ruhu ondan kaçar; sonra daha önce tanıdığı ve bildiği »eyler cinsinden bir şey elde edip, onu daha önce yakınlık kesbetmiş olduğu peylerden daha kıymetli görürse, onun neşesi çoğalır, sevinci artar. Buna göre, cennet ehli dünyadaki narları görüp, sonra o narı ahirette de görerek, cennetin narını dünyadakilerden daha güzel ve daha kıymetli bulduklarında, onların bu âhiret narından elde ettikleri sevinç, dünyada bir şeyi müşahade etmeleriyle elde edilen sevinçten daha fazla ve yoğun olur.
İkinci husus: Cenâb-ı Hakk'ın sözü, bütün kerreleri, böylece «Ik kerreyi de içine alır.Buna göre, onlar için daha ilk defada, bu, "bu daha önce rızıklandırıldığırnız şeydir" demeleri gereken cennet rızıklarından bir şeyle rızıklandırılmış olmaları söz konusudur. Halbuki, bu ilk kerreden önce onlara cennet rızıklan verilmemiştir ki, bunu ona benzetebilsinler!.. Bu sebeple, bunun dünya rızıklarına hamledilmesi vacib olmuştur.
2) Müşebbehinbih yani kendisine benzetilen şeyin, yine cennet rızkı olmasıdır. Bundan maksat, cennet ehlinin rızıklarının birbirine benzemesidir. Sonra ulemâ bu hususta meydana gelen benzerlik hususunda iki şekilde ihtilâf etmişlerdir:
a- Cennetliklerin mükâfatlarının, gerek mikdar gerekse kalite bakımından daima eşit olduğu,bir fazlalık veya ziyadeliğin bulunmadığı...
b- Görünüşteki benzerliktir. Buna göre, ikinci kerre verilen rızık, sanki birincisi gibidir. Nitekim Hasan-Casrî'den de böyle bir rivayet gelmiştir. Bu ikinci görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilaf ederek, bir kısmı şöyle demiştir: Bu benzerlik görünüşte ofâuğu gibi, tadda da bulunmaktadır. Çünkü birisi, bir şeyden lezzet alıp ondan hoşlandığında, canı ancak o şeyin aynisin' ister; ona, her yönden öncekine benzeyen birşey verildiğinde, bu son derect lezzetli ve hoş olur.
Bir kısmı ise, şöyle demiştir: Her ne kadar renk bakımından bir benzerli!-söz konusuysa da,

ancak, o rızık tad bakımından farklıdır.

Nitekim Hasan-ı Basri şöyle demiştir: Cennettekilerden birisine bir tabah rızık getirlir ve onu yer. Sonra diğer tabak getirilince o kimse bunun üzerine "bu, bize daha önce getirilen şeyin aynisi" deyince, tabağı getiren melek "Yemene bak! Renkleri aynıysa da tadları değişiktir" der.

Âyet hakkında, mutasavvıfların söyledikleri üçüncü bir görüş bulunmaktadır. Bu da şudur: Mutluluğun tamamı, ancak Allah'ın zâtını sıfatlarını ve kerübiyyûn, melekleri, ruhani melekler, ruhlar tabakasıyla göklei alemi vasıtasıyla meydana gelen fiillerini bilmektedir.

Netice olarak. insan ruhunun kudsi alemin karşısındaki bir ayna gib olması gerekir. Sonra bu bilgiler dünyada meydana gelir, ancak bu bilgilerle tam bir lezzet ve sürür elde edilemez; çünkü bedenî ilgiler bu tür lezzet ve mutlulukların meydana gelmesine mani olurlar. Bu engeller ortadan kalkınca, en büyük saadet ve en güzel hat meydana gelir. Netice olarak, ölümden sonre taddığı her ruhani saadet hakkında insan der ki: "Bu, ben dünyada iken d€ tattığım bir saadettir." Bu da ahirette meydana gelecek nefsani kemâlat? işarettir ki onlar dünyada da mevcuttur. Ne varki onlar dünyada, bu tür lezze ve sevinci ifade etmemişlerdir. Ahirette, engeller kalkınca, onlar böylesine lezzet ve sevinci ifade etmişlerdir. Ve o rızık birbirinin benzeri olmak üzere kendilerine sunulacak" ayeti ile ilgili iki soru vardır:

1) sözündeki "hû" zamiri neye racidir?

Cevab: Eğer biz, "Müşebbehün bih dünya rızkıdır" dersek, zamir, dünya ve ahirette verilmiş olan rızka raci olur. Yani "onlara cennette, cennet meyveleri verildi. Fakat bunlar öyle meyvelerdir ki dünyadakilere de benzemektedir." Yok eğer"müşebbehün bih yine cdhnet rızkıdır" dersek * deki zamir, cennetten rızık olarak verilen şeye raci olur. Yani cennette bu çeşit rızık onlara birbirine benzer biçimde verilmiş olur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın sözünün söz dizisindeki yeri nedir?

Cevab: Cenâb-ı Hak, cennetliklerden, kendilerine verilen rızkın birbirine benzemiş olduğunu "Bu, daha önce bize rızık olarak verilendir, dediler" âyetinde nakledince Allah onları bu iddiallarında sözüyle doğrulamıştır. 11[11]

Cennetteki Eşler

Cenâb-ı Hakk'ın "Orada onların temiz eşleri vardır." ayetindeki maksadı, onların bedenlerinin hayız, "istihâda" (hayız ve nifâsın dışında, bir mazeretten dolayı kan gelme hali),hertürlüpislikten;jkocalarının da her türlü kötü hasletlerden, hele hele kadınlara mahsus, kadınca hallerden temiz olmalarıdır. Biz ptjjl lâfzını hem kadınlara hem de erkeklere göre mânalandırdık, çünkü iki taraf da bazı hususlarda müşterektirler.

Tasavvuf ehli şöyle demiştir: Bu, birkaç meseleye dikkat çekmenin gerekli olduğuna delalet eder:

a) Kadın hayız olduğunda, Allah seni onunla cinsi münasebetten:

"De ki o bir eziyyettir; o halde, hayız zamanlarında kadınlara yaklaşmayın "(Bakara, 222) sözüyle men etmiştir. Allah seni, kadının kusuru olmayan bir necasetten dolayı bu dünyada ona yaklaşmaktan men edince; cennetteki zevceler tertemiz olduğu zaman, mazur sayılmayacağın günah pislikleriyle lekelenmiş olduğun halde, o tertemiz kadınlardan seni men etmesi haydi haydi beklenebilir...

b) Helâl yoldan şehvetini teskin eden kimse, yıkanmaksızın, herkesin girmiş olduğu camiye giremez; öyleyse, haram yoldan şehvetini teskin eden kimse, ancak temiz olanların bulunduğu cennete nasıl girebilir? İşte bundan dolayı Cenab-ı Allah, Hz.Adem (a.s.) bir zelle (hata) işlediğinde onu cennetten çıkarmıştır.

c) Şafii (r.a.)'ye göre, elbisesinde zerre mikdarınca pislik bulunan kimsenin namazı sahih olmaz. O halde kalbinde, dünyadan daha büyük olan günah pislikleri bulunan kimsenin namazı nasıl kapul edilebilir?

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/167-170.

Burada iki soru vardır:
1) Sıfat da mevsufu gibi çoğul getirilmeli değil miydi? Cevab: Bu iki kullanış da doğru bir kullanıştır. Nitekim, denildiği gibi, "Kadınlar yaptı" da denilir. Hamâse'nin şu beyti de bu kabildendir.
"Bir de gördüm ki, bekâr genç kızlar dumanı yüzlerine peçe gibi örtmüşler, aceleyle tencereleri ateşin üzerine koymaya çalışarak, kızgın kül ve ateş üzerinde yemek pişirmeye uğraşıyorlar!."
Buna göre mana, "temiz zevcelerden bir topluluk, gurup" olur. Zeyd İbn Ali, bu kelimeyi Ubeyd İbn Ömer de, aslı olmak üzere şeklinde okumuşlardır.
2) yerine denilseydi ya?
Cevab: lâfzında bir temizleyicinin onları temizlediği, bunun ise Allah'dan başkası olmadığını hissettirmek söz konusudur. Bu da, cennetliklerin durumunun yüceliğini ifade eder. Bu ifadeyle sanki, "Cenâb-ı Allah o pak zevceleri hassaten bu cennetlikler için süslemiştir", demek istenmiştir. 12[12]

Cennetin Ebedîliği Konusu

"Ve onlar orada ebedi olarak kalıcıdırlar" ifâdesine gelince, Mu'tezile: "Burada ebedi kalış, ardı arası kesilmeyen devamlı kalmayı ve durmayı ifade eder" demiş ve buna, ayet ve şiirden deliller getirmiştir. Onların âyetten delili.'
"Biz senden önce hiçkimseye ebedilik vermedik.Eğer sen ölürsen, onlar ebedi kalacaklar mı ki?"(Enbiya, 34) kavlidir. Cenâb-ı Hak bir kısım insanlara çok uzun ömür vermiş olmakla beraber, bu ayette (Enbiya, 34) insanlardan ebediliği nefyetmiştir. Menfi, müsbetten başkadır. O halde, ebedilik, devamlı kalmak anlamındadır. Mu'tezüe'nin şiirden delili ise, İmriu'l-Kays'ın şu beytidir:
"Korku içerisinde evlenmeyen, kederi az, ebedi bahtiyar olan kimseden başka, kimse o kadınlara lütufta bulunmaz."13[13]
Bizim alimlerimiz ise, "Huld (ebedilik), ister devamlı olsun ister olmasın, uzun süre durma manasınadır " dediler ve buna ayetten ve örften şahid getirdiler. Âyetten delilleri "Orada ebedi kalıcı olarak"{Nisa, 122) ayetidir. Eğer "Ebedi" sözünün manası, " kelimesinin manasında bulunsaydı, âyette geçen sözü tekrar olurdu.
Alimlerimizin örften getirdikleri delil ise, (falanca, falancayı uzun müddet (muhalleden) habsetti) denilmesidir. Bir de, vakıf senedlehne (Bunu, falanca muhalled (devamlı) olarak vakfetti) şeklinde yazılmış olmasıdır. İşte bu, huld lafzının, mükafaatın devamlılığına delalet edip etmediği meselesindeki sözdür. Başkaları da şöyle demişlerdir: "Akıl, cennetteki mükafaatın devamlı olacağını gösterir. Çünkü, akıl bunun devamlı olduğunu göstermeseydi, insanlar onun kesilebileceğini
söylerlerdi. Böylece de mükafaatın kesilmesi korkusu, bu nimeti onların boğazında bırakırdı. Çünkü nimet ne kadar büyük olursa, o nimetin sona ereceği korkusu, o nisbette büyük olur. Bu da, cennetliklerin devamlı keder ve üzüntü içinde olmalarını gerektirirdi. Allah Teala en iyi bilendir.
"Gerdekten, bir sivrisinek olsun, (önemsizlikte) ondan daha ileri birşey olsun, Allah Teala, herhangi bir şeyi misal getirmekten çekinmez. Artık iman edenler onun Rabblerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise, "Allah bu misal ile ne kasdedtlebilir ki" derler. Allah onunla bir çoğunu şaşırtır, yine onunla birçoğuna hidayet eder. Onunla fasıklardan başkasını da şaşırtmaz. O fasıklor, Allah'a olan ahidlerinl onu te'kid de ettîkden sonra-bozarlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği (sıh-l rahmi) keseder ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte onlar hüsrana (maddi ve manevi en büyük zarara) uğrayanların taa kendileridir "(Bakara, 26-

---

[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/170-171.

[13] Bu beyti, elimizde nüshalara göre değft, daha doğru olduğunu sandığımız, "Keşşaf "ta geçen şekline göre aldık.

27). [14]

Kur'an'da Hayvanların Misal Verilmesi O'nun Fesahatine Zarar Vermez

Cenâb-ı Hak delil ile Kur'an'ın mu'cize olduğunu izah edince, buna ta'n eden kâfirlerin ileri sürdüğü şüpheyi bu ayette mevzu bahs ederek, onun cevabını verdi. Şüphe şudur: "Cenâb-ı Hak, Kur'an'da arıdan, sinekten, örümcekten ve karıncadan bahsetmiştir. Böyle şeyler fasih kimselerin sözünde bulunmaz. O halde Kur'an'ın böyle şeyleri ihtiva etmesi, mucize olması şöyle dursun, fasih bir kelam olmasına bile zarar verir." Cenab-ı Allah onlara, "Bu gibi şeyleri zikretmek, yüce hikmetler ihtiva edince, bunların yer almaları, Kur'an'ın fesahatine zarar vermez " diyerek cevab vermiştir. İşte bu da, bu ayetin, bir önceki ayet ile nasıl ilgili olduğuna işarettir. Sonra bu ayette birkaç mesele vardır: [15]

Ayetin Nüzul Sebebleri

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Ey insanlar, size bir misal getirildi. Şimdi onu dinleyin... "{Hacc, 73)ayeti nazil olup müşriklerin putlarına ta'n ederek, sonra onlara ibadet etmeyi, örümcek ağına benzetince, yahudiler şöyle dediler: "Sineğin ve örümceğin ne değeri var ki Cenab-ı Hak, onları misal getirmiştir."? İşte bu söz üzerine, Bakara süresindeki bu (26-27) ayetler nazil olmuştur. Bu ayetin sebebi nüzûlu hususunda ikinci bir görüş şudur: Münafıklar, Allah Teâla'nin ayetinde, kendi durumlarının ateşe, karanlıklara, gökgürültüsü ve şimşeğe, benzetilmesi hususunda ta'nda bulununca, bu ayet nazil olmuştur."
Üçüncü görüş, bu ta'nın müşriklerce yapılmış Olduğudur.
Kaffal, bu görüşlerin hepsinin de muhtemel olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: Bunlann yahudiler olmasına gelince, bunun sebebi, ayetin sonunda,
denilmiş olmasıdır ki, bu yahudilerin sıfatıdır. Çünkü bu ayetten sonra, ahde vefa etmeleri hususunda muhatab tutulanlar İsraitoğullarıdır. Ayetin sebebi nüzulünün münafıklann ve kâfirlerin sözlerinin olmasına gelince, bu, onlardan Müddessir sûresinde:
'(Bunu biz) kalblerinde hastalık bulunan ve kâfirler de, "Allah bununla misal olarak neyi murad etmiştir" desinler (diye yaptık). İşte Allah dilediğini böylece şaşırtır, dilediğine de hidayet eder "(Mûddesstr, 31) ayetiyle bahsedilen husustur. Kalblerinde hastalık bulunanlar münafıklardır. Ayette geçen "kâfirler" sözü müşrikleri de içine alabilir. ÇünküjMüddessirısûresi mekkîdir. Her iki gurub da Mekke'de vardı. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ayette hepsinin muhtemel olması söz konusudur. Çünkü kâfirler, münafıklar ve yahudiler Hz.Peygamber (s.a.s.)'e eziyet etme hususunda uyum içinde idiler.
Bakara sûresinin başından buraya kadar, yahudi, münafık ve müşriklerin bahsi geçmiştir ki bunların hepsi kâfirdirler."
Bundan sonra Kaffal, "Ayetin, sebeb-i nuzül olmadan indirilmiş olması da caizdir. Çünkü ayetin sebeb-i nüzulü olmadan da manası anlaşılmaktadır." demiştir. [16]

Hayanın Lügat Mânası ve Allah Taalaya İsnadı

"Haya", kınanma ve tenkid edilme korkusu ile insanda meydana gelen bir moral bozukluğu ve hal değişikliğidir. Bu kelime, fe lafzından türemiştir. denildiği gibi (Adam utandı) da denilir. Bir de aynı şekilde, atın diz kapağı kemikleri hastalandığı zaman, aynı vezinde, denilir. Haya, kendisine moral bozukluğu ve değişiklik arız olan varlığın kuvvetini kıran, hayatını kederlendiren şey manasına alınmışın Nitekim Araplar, "Şundan utandığından dolayı kahroldu," "utancından öldü;" "yüzünde utancının şiddetinden dolayı kahrolma belirtisi gördüm" ve "utancından eridi " demişlerdir.

---

[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/171-173.
[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/173-174.
[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/174-175.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, haya, bedendeki bir değişikliği ifade ettiği için, bu Allah hakkında imkansızdır. Çünkü bu değişiklik ancak cisimler hakkında düşünülebilir. Bununla beraber hadislerde, bu kelime yeralmıştır: Selman (r.a.), Hz.Peygamber (s.a.s.)'ın şöyle dediğ'ii rivayet eder:

"Cenabı Allah hayalı, cömerttir; kulu kendisine ellerini kaldırdığında, onlara bir hayır koymadıkça, onları boş geri çevirmekten haya eder."17[17]

Durum böyle olunca, te'vil yapmak gerekir. Bunda iki husus vardır.

Birincisi:-Ki bu tür şeylerde bu bir kanundur,- şudur: Cisimlere has olan sıfatlardan kullar için olanlarla Cenab-ı Hak nitelendirildiğinde bu, arazların başlangıçlarına değil de, neticeleri itibari ile düşünülür.

Bunun misali şudur: Haya insan için söz konusu olan bir durumdur: ancak bunun bir başlangıcı ve sonu vardır. Bunun başlangıcı, çirkin olan şeye nisbet edilme korkusundan ötürü insana gelen fiziksel değişikliktir. Nihayeti ise, insanın bu işten vazgeçmesidir.

Allah hakkında haya lâfzı kullanılınca, bundan maksad hayanın başlangıcı ve mukaddimesi olan korku değildir. Tam aksine, nihayeti ve sonucu olan fiili bırakmadır.

Gazab da böyledir; bunun da bir alameti ve mukaddimesi vardır ki, bu kalbin kanının kabarması ve intikam alma arzusudur. Bunun bir de neticesi vardır ki, bu da kendisine gazab edileni cezalandırmaktır.

Allah'ı gazab ile nitelendirdiğimizde bundan maksat, intikam arzusu ve kalbdeki kanın kabarması manasına olan gazabın başlangıcı değildir; tam aksine, maksat onun neticesidir ki,bu da ceza vermektir. İşte bu, bu mevzuda külli bir kaidedir.

İkincisi: Bu sözün kâfirlerin sözleri içinde yer almış olmasının caiz olmasıdır. Kâfirler şöyle demişlerdi: Hz.Muhammed'in Rabbi, sineği ve örümceği misal getirmekten utanmaz mı? Sual cevaba denk düşsün diye, âyette şeklinde gelmiştir. Bu, söz sanatında güzel bir sanattır.

Sonra Kadî "Bu tür, müsbet manada Allah'a isnadı caiz olmayan şeylerin, menfi anlamda da Allah'a nisbet edilmemesi gerekir.Uygun olan "Ancak Allah bununla nitelendirilemez" denilmekten ibarettir.Allah Taala hakkında yani, "utanmaz" tabirini ıtlak etmek imkansızdır. Çünkü bu onun hakkında caiz olanın nefyedildiği zannını uyandırır. Cenab-ı Hakkın, kitabında

"Onu ne bir uyuklama, ne de bir uyku tutmaz "(Bakara. 255) ve

"Ne doğurmuş, ne de doğmuştur "(İhlas, 3) şeklinde zikrettiği hususlara gelince, bunlar sureta nefy şeklinde olsalar bile, gerçekte nefy değildirler.

Yine Cenâb-ı Hakkın:

"Allah bir çocuk edinmemiştir"{Mumnûn.91) ve:

"O doyurur, kendisi doyurulmaz. "(Enam, 14) ayetleri de böyledir.

Kur'an'da zikredilen herşeyin, hitab halinde Allah'a itlak edilmesi caiz değildir. Bu sebeble, bunun ıtlakı da, ancak onun hakkında imkansız olduğunu beyan etmek suretiyle caiz olur.

Birisi şöyle diyebilir: "Bu sıfatların Allah'dan nefyedildiğinde şüphe yoktur. Bu sebeple bunların netyedildiğini haber vermek doğru olur. Böylece de sadece ancak şöyle denilebilir: "O sıfatların yokluğunu haber vermek, onların Allah hakkında mümkün olabileceğini de gösterebiliriz."

Buna karşı biz deriz ki: Bu delalet mümkin değildir. Çünkü, özellikle bu nefyi zikretmek, onun haricindekilerin var olduğuna delalet etmez. Hatta, lafza, bu sıfatların o şey hakkında uygun olmadığını ifade eden birşey bitiştirilse, beyan etmede daha ileri bir derece olduğu için bu daha güzel olur. Başkasının daha güzel olması, bunun çirkin olmasını gerektirmez. 18[18]

Üçüncü Mesele

Meseller aklen güzel şeylerdendir. Buna birkaç husus delalet eden:

17[17] Ebû Davûd, Vitr. 23 (2/78).

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/175-176.

1) Arap ve Arap olmayanların bu hususta ittifak etmiş olmalarıdır. Darb-ı mesel, Araplarca çok meşhurdur Onlar en küçü şeyleri bile darb-ı mesel getirerek, zerreye temsil etme hususunda, "zerredeı daha derli toplu, "zerreden daha mazbut", zerreden daha gizli"; sıneği temsil etme hususunda, "sinekten daha cesur, "sinekten daha hatalı' "sinekten daha hareketli", "sineğin sineğe benzerpesinden daha v benzer", "sinekten daha ısrarlı "; keneye temsil etme hususunda:"Kenedfc., daha çok duyan", "keneden daha küçük, "keneden daha asalak", "keneden daha gamlı", "keneden daha sinsi "; çekirgeye temsil etme hususunr "Çekirgeden daha iyi zıplayan; çekirgeden daha kırıp geçiren(ekini); çekirgeden daha ifsadcı, çekirgenin tükrüğünden daha berrak"; kelebeğe temsil etme hususunda, "Kelebekten daha zayıf", "kelebekten daha hareketli", "kelebekten daha cahil", sivrisineğe temsil etme hususunda da, "sivrisinekten daha zayıf", "sivrisineğin iliğinden daha kıymetli', teklif-i mâla yutak hususunda da "Bana, sivrisineğin iliğini (çıkarmamı) teklife '." derler.

Araplardan başka milletlerin darb-ı mesellerine gelince, Kelile ve Dimne ve benzeri kitaplar buna misaldir. Bu kitapların birinde anlatıldığına göre, sivrisinek, yüksek bir hurma ağacının tepesine konmuş, uçmak istediği zaman "Ey hurma ağacı sıkı dur uçmak istiyorum " deyince, hurma ağacı Allah'a yemin olsun ki konduğunu hissetmedim. Uçtuğunu nasıl hissedeyim " demiş.

2) İsâ (a.s.)'ya gönderilen İncil'de küçük ve basit şeylerle darb-ı mesel getirilmiş olması... İncil'de şöyle deniliyor:"Göklerin melekûtunun misali, köyünde temiz tohumla buğday eken adamın misali gibidir. İnsanlar uyuyunca, bu adamın düşmanı gelerek tarlasına buğdayın arasına karaca îotıumu ekti. Ekin bitip filizler başak verince, karaca buğdaya galib geldi. Bunun üzerine çiftçinin köleleri gelerek: Ey Efendim, tarlana yeni temiz buğday ekmemiş miydin?" deyince. Efendi "Evet" dedi. Bunun üzerine köleler: "Ya bu karaca neredençıktı?"dediler. Efendi, "Belki de siz karacayı sökeceğiz diye, onunla beraber buğdayı da sökersiniz, onun için bırakın ikisi de hasad zamanına kadar büyüsünler " dedi. Hasad zamanı hasadcılara, karaca bitkisini buğdaydan ayırmalarını, demet demet yapıp ateşte yakmalarını, buğdayı da ambara doldurmalarını emretti. Size bunu açıkJayalım: Bu iyi kalite buğdayı eken adam o insanların atası Hz.Adem{a.s.), tarlası alem, bu kaliteli buğday da, Allah'a itaat eden melekûtun biz oğullarıyız. Karaca tohumunu atan düşman ise iblistir. Karaca ise İblis'in ve ordusunun ektiği günah tohumlarıdır. Hasadcılar ise ecelleri gelinceye kadar insanları bırakıp, ecelleri geldiğinde cennetlikleri Allah'ın melekûtunda, cehennemlikleri de ateşte toplayan meleklerdir. Karacanın derlenip toplanıp ateşte yakılması gibi, Allah'ın peygamberleri ve melekleri de, Allah'ın melekûtundan tembelleri ve onların günahlarını derler toplarlar ve cehennemin külhanına atarlar. Böylece orada bir feryad-ü figan, bir diş gıcırtısı başlar. Cennetlikler orada, Rablerinin melekûtundadır. Dinleyecek kuiağı olan dinlesin.

Sana göğün melekutuna benzeyen başka bir misal daha vereyim: Bir adam, en küçük tane olan hardal tanesi alsa ve onu tarlasına ekse,bitince büyüse, baklagillerden büyük bir bitki haline gelse; gökten bir kuş süzülüp, onun yapraklan arasına yuva yapsa. İşte hidayet de böyledir. Kim hidayete çağırırsa Cenab-ı Allah onun ecrini kat kat verir, ismini yüceltir ve ona uyan herkesi de kurtarır. Bu adam şöyle der: "Güzel unun elenip altına döküldüğü ve içinde kepeği tutan elek gibi olmayın. Siz de böylesiniz: Ağızlarınızdan hikmetler saçılıyor, içinizde birtakım hastalıkları tutuyorsunuz. Kalbleriniz ateşin olgunlaştıramadığı,suyun yumuşatamadığı, rüzgarın yerinden oynatamadığt taşlar gibi olmasın. Buğdaylarınızı bitlerin ve ağaç kurtlarının olduğu yere depolamayın, yoksa onlar buğdayınızı bozarlar. Onları, zehirli ve hırsızların olduğu yere de depolamayın. Yoksa onu zehir yakar, hırsızlar çalar. Fakat zahirelerinizi Allah'ın yanında biriktiriniz. Biz toprağı kazıyor ve üzerinde elbisesi, yanıbaşında rızkı otan bazı canlılar buluyoru'. Bunlar ne ekmişler ne de biçmişlerdir. Yine onlardan kaskatı taşın içerisinde veya ağacın içinde bulunanlar vardır. Onları bu elbiseleri ve rtzıkları ile orada bulunduran (yaratan) ancak AHah'dır. Düşünmez misiniz! Arıları kovalamayın, yoksa sizi sokarlar, Akılsızlarla yüz göz olmayın, çünkü onlar size söverler."

Böylece Cenab-ı Hakk'ın bu küçük şeyleri mesel getirdiği ortaya çıkar. Darb-ı mesel aklen güzeldir. Çünkü benzetmek ve teşbih yapmak muhayyilenin tabiatındandır. Mana tek başına

zikredildiğinde akıl onu ancak muhayyilenin akılla mücadelesi şartları içinde anlar. Eğer mana bir teşbih (benzetme) ile zikredilirse, akıl onu muhayyilenin yardımı ile hemen anlar. Şüphe yok ki mananın bir teşbih ile zikredilmesi daha mükemmeldir. Yine biz, insanın bir mana zikrettiğini, fakat o mananın layıkı veçhile ortaya çıkmadığını görüyoruz. Ama o bir misal ile zikredildiğinde gayet açık ve belirli olur. (Madem ki temsil daha fazla bir vuzuh ve beyan imkânı verir. Öyleyse kendisinden izah ve beyandan başka bir şey beklenmeyen Kitabullah'ta zikredilmesi şart olur.)
Müşriklerin "Bu değersiz şeylerle Allah'ın darb-ı mesel getirmesi yakışık almaz" sözlerine gelince, biz deriz ki: "Bu cehalet eseri söylenmiş bir sözdür." Çünkü Cenab-ı Allah büyük otan şeyleri de küçük olan şeyleri de yaratandır. Halbuki yarattığı herşeyde hükmü geneldir. Çünkü O, herşeyi sapasağlam ve yerli yerinde yapmıştır.Küçük olan O'na büyükten daha hafif, büyük olan ise küçükten daha zor değildir. Bütün varlıklar Cenab-ı Allah yanında aynı oiunca, kullarına darb-ı mesel yapmada, onların büyüğü küçüğünden daha evlâ olmaz. Aksine göz önünde bulundurulması gereken şey, kıssaya (hâdiseye) en uygun olanıdır. Kıssaya en uygun olan sinek ve örümcek olunca, Cenab-ı Allah onları mesel getirir yoksa fil ve deveyi değil. Buna göre Allah'ın, kullarının putlara ibadetinin ve Rahman'a ibadetten yüz çevirmelerinin çirkinliğini ifade etmeyi murad ettiğinde, o ufacık böceklerinin zararını dahi bu putların defedemiyeceğini ortaya koymak için, sineği; puta ibadetin,örümceğin ağından daha güçsüz ve daha zayıf olduğunu beyan etmek için de örümcek yuvasını mesel getirmesi uygun olmuştur. Bütün bu gibi yerlerde, darb-ı mesel yapılan varlık ne kadar güçsüz olursa, darb-ı mesel o nisbette güçlü ve açık olur. 19[19]

Dördüncü Mesele

Esâm daki u nın tıpkı "Allahdan bir rahmet üzere"(Ai-ilmran,159)âyetindeki, sıla ve zaide deki, sıla ve zaide olduğunu söylemiştir. Ebu Müslim ise, "kur'an'da ziyade ve lağvin (boş, manasız sözün) bulunmasından Allah'a sığınırım" demiştir. Doğru olan Ebu Müslim'in sözüdür. Çünkü Cenab-ı Allah, Kur'an'ı "Bir hidayet ve beyan" olarak nitelemiştir. Onda lağvin olması, bu sıfata aykırıdır.
kelimesinin iki kıraati vardır:
1) Mansub olarak (fethalı) okunması... Bu kıraata göre: u lafzında iki vecih vardır:
a) nın mebni olmasıdır. Bu, kendisine nekire bir isim eklendiğinde, nekire isim onu müphem kılar ve ona hususi olmaktan uzak ve daha umumi olan bir mana kazandırır. Bunun izahı şudur: Adam, arkadaşına "Bana bir kitap ver, ona bakayım" dediğinde arkadaşı ona bazı kitaplar verse, adam Ben başka kitap istemiştim" diyebilir. Ama arkadaşına "Bana herhangi bir kitab ver" demiş olsaydı, ona "Ben başka kitap istemiştim"
oemesi doğru olmazdı. Çünkü sözün takdiri "Bana hangi kitab olursa olsun
bir kitab ver" demektir.
b) u nın, sıfat yerine geçen cins ismi ile izah edilen bir nekire olmasıdır.
2) teyu şeklinde merfu okunması. Bunda da u için iki vecih vardır:
a) Sılası cümle olan bir mevsul olması. Çünkü ayetin takdiri demektir. Buna göre, mübteda {En'am, 154) ayetinde hazfedildiği gibi, burada da mahzuftur.
b) nın bir istifham (soru edatı) olmasıdır. Çünkü Cenab-ı Hak, "Allah misal getirmekten utanmaz" deyince, sanki bundan sonra da mesel getirme hususunda sivrisinek ve ondan üstün olana ne hacet? Allah dilerse ondan da küçük olanı mesel irâd edebilir. Nitekim; "Falanca ne verdiğine hiç bakmaz; bir dinar, iki dinar ne oluyor ki?" denir. Bundan maksat "O bundan da çoğunu hibe der" demektir. 20[20]

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/177-179.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/179-180.

Beşinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Darb-ı mesel" ifadesinin dayanağı "darbu'l-lebin" (Kerpicin kalıba dökülmesi) ve "darbu'l-hâtem" (Yüzüğün kalıba dökülmesi) ifadesidir." 21[21]

Tabirinin İ'rabı Hakkında

lafzılafzının atf" beyanı veya fiilinin mef'ûlü olarak mansubtur. kelimesi ise, nekre kelimesinin mukaddem {önce gelen) halidir.
Yahut da manasına fiilinin, iki mefulünden ikincisidir. Bu, ismi mevsul veya müphemlik ifade eden olduğu zaman böyledir. Eğer, kelimesinin açıklayıcısı durumunda olursa, bu durumda tefsir ettiği şeye tabi olur. Hem müfessir (açıklayıcı) hem müfesser (açıklanan)in tamamı ya atf-ı beyandır veya meful makamındadır. Bu durumda kelimesi, tekaddüm eden bir haldir. Kelimenin şeklinde merfu okunması, mahzûf mübtedanın haberi sayılması sebebiyledir. lafzının mevsul ve mevsuf veya istifham olması durumunda mesele açıktır. nın ibhâmiyye (müphemlik ifade eden) olması durumunda in merfu okunması, cevab olduğu içindir. Sanki biri "O nedir?" demiş de, cevaben yani 'O sivrisinektir' denilmiştir. 22[22]

Kelimesinin İştikakı

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Jeyû kelimesinin iştikak ettiği kök, kısım ve parça mânasına gelen lâfzıdır. ve kelimeleri de böyledir.
Nitekim " Sivrisinek onu ısırdı" denilir, lâfzı da bu mânadandır. Çünkü, o şeyin bir parçasıdır, aslında kelimesi gibi "feûl" vezninde bir sıfattır. Ne var ki, daha çok isim olarak kutlanılmıştır. Âlimlerden bir kısmı, lâfzının bir şeyin kısmı mânasına gelen terkibinden geldiğini söylemiştir. Sivrisinek cisminin ve kütlesinin ufak ve küçük olmasından dolayı, olarak isimlendirilmiştir. Bir de Dir şeyin parçası, bütüne kıyasla az olduğu için, bu adı almıştır. En kuvvetli görüş ise, birinci görüştür. Sahib-i KeŞşâf, devamla şöyle demiştir: Sivrisinek, Allah'ın ilginç yaratıklarından birisidir, çünkü kendisi son derece küçük olmakla beraber hortumu da küçüktür; aynı zamanda onun içi de boştur. Ancak ne var ki, o çok küçük hortumuna ve içinin boş olmasına rağmen, kimsenin parmaklarını hurma tatlısına daldırması gibi, çok kalın olmasına rağmen filin ve camısın derisine batırabilir. Bunun sebebiyse, Cenab-ı Hakk'ın, onun hortumunun ucunda bir tür zehir yaratmış olmasıdır. 23[23]

Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinde iki vecih bulunmaktadır.
a) Bu ifadeden maksadın, sinek, örümcek, eşek ve köpek gibi cüsse bakımından sivrisinekten daha büyük hayvanlar nmasıdır. Çünkü müşrikler Cenab-ı Allah'ın böylesi şeylerle bir temsilde unmasını yadırgamışIardır.
b) Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeyle cüsse bamıkından sivrisinekten daha küçük olan canlıları murad etmiş olmasıdır. Muhakkak alimler, birkaç sebepten ötürü, bu görüşe meyletmişlerdir:
1) Bu temsilden maksat, putları tahkir etmektir. Kendisine benzetilen şey. ne kadar önemsiz ve değersiz olursa, bu babda elde edilecek maksad z nısbette mükemmel olur.
2) Bu temsilden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın basit ve önemsiz şeyleri mesel olarak getirmekten imtina etmemiş olmasıdır. Bu gibi yerlerde, ikinci defa zkredilen şeyin birincisinden daha önemsiz olması gerekir. Meselâ,
"Falanca, bir dinar ve ondan

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/180.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/180.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/181.

daha azınt elde etme hususunda zillete katlanır" denilir. Çünkü bir dinardan daha azını kazanma hususunda zillete katlanmak, dinarı kazanmadaki zillete katlanmasından daha şiddetlidir.
3) Bir şey ne kadar küçük olursa, onun sırlarına muttali olmak o nisbette güçleşir. Buna göre, o şey, ancak Allah'ın ilminin kuşatabileceği derecede küçük olduğunda, onunla mesel getirmek, hikmetin mükemmelliğine delalet etme bakımından, büyük şeyin mesel olarak getirilmesinden daha güçlü olur. nın sivrisinekten daha büyük canlıları ifade ettiğini söyleyenler, buna iki hususu delil getirmişlerdir:
1) Jy lâfzı yüksekliğe delâlet eder. Meselâ denildiğinde bunun mânası, bunun o şeyden daha büyük olması, demektir. Rivayet olunduğuna göre, adamın biri Hz. Ali'yi methetmişti. Halbuki o adam bu konuda samimi değildi (müttehdm idi). Bunun üzerine Hz. Ali ona (Ben senin dediğinden daha dûn, fakat içinden geçirdiğinden daha yüksek bir mertebedeyim) dedi. Maksadı "Senin düşündüğünden daha üstünüm" demek idi.
2) En küçük hayvan sivrisinek olduğu halde, ondan daha küçüğü nasıl mesel olarak verilir? Birinci kısma cevabımız şudur: Herhangi bir sıfatın, kendisindeki sübûtu, başkasındaki sübûtundan daha kuvvetli durumda olan her şey o sıfat bakımından, daha zayıftan daha kuvvetli olur. Mesela: "Falanca kişi aşağılıkta ve pintilikte falancanın fevkindedir" denildiğinde maksad: "Aşağılıkta ve pintilikte ondan daha aşağıdır" demektir.
Yine "Bu küçüklük itibarı ile şundan üsttedir " denildiğinde, bu, bunun şundan daha küçük olmasını ifade eder. İkinciye cevabımız ise şudur: Sivrisinekten daha küçük olan şey, onun kanadıdır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.s.) onu dünyaya bir mesel olarak getirmiştir.24[24]

Hakkında

lıı kendisinde şart manası olan bir harftir. Bundan dolayı cevabının başında gelmesi gerekir. Bu fâ harfi de te'kıd manası taşır. Mesela (Zeyd gidiyor) dersin. Bunu te'kid etmek, gittiğini kati olarak ifâde etmek istersen (Zeyde gelince, o muhakkak gidiyor) dersin. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deri? ki ayette geçen her iki cümlenin tf ile başlatılması, mü'minlerin durumunu son derece övüp, onların bildiklerinin hak olduğunu göstermek, kâfirlerin söyledikleri şeye karşılık da kâfirleri son derece zemmetmek içindir. 25[25]

Hakk Kelimesinin Lügat Manası

inkârı caiz olmayan ve varolan birşey dernektir. Birşey var olup, bulunması kesin olunca denilir. Senin Rabbinin
kelimesi hak olarak gerçekleşti" ve dokusu sağlam olan elbise için de denilir. 26[26]

Onbirıncı Mesele

Âyetteki hakkında iki vecih bulunmaktadır.
a) nın mânasında ism-i mevsûl olmasıdır. Buna göre iki ayrı kelime olmuş olur.
b) (j nın u ile birlikte bir isim olarak kabul edilmesidir ki, bu durumda o, tek bir kelimedir. Buna göre bu kelime iki durumda bulunmaktadır. Birincisi: Mübtedâ olmak üzere mahallen merfûdur. Haberi ise, sılasıyla beraber ü dır. İkinciye göre ise, tek başına u hükmünde kabul edilerek, sanki 4i îijî u demişsin gibi, mahallen mansûb kabul edilmesidir. 27[27]

24[24] Müfessır: "Dünyanın Allah katında sivrisinek kadar değeri olsaydı, kafire ondan bir damla su bile kçirmezdi" hadisini kasdediyor (İbn Mace, Zühd, 3).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/181-182.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/183.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/183.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/183.

İrade Hakkında Önemli Bir İzah

İrade, akıllı bir kimsenin nefsinde hissettiği ve iradesi ile ilmi, kudreti, elemi ve lezzeti arasında açık bir fark bulunmasına vesile olan bir mahiyettir.

Durum böyle olunca, irâdenin mahiyetini tasavvur tarife muhtaç değildir. Kelamcılar, "İrade, meydana gelişte değil de, meydana getirme hususunda caiz olan şeyin iki tarafından (olup olmamasından) birinin diğerine üstünlüğünü gerektiren bir sıfattır" demişlerdir. Biz tarifte geçen "meydana getirme hususunda" kaydı ile, bunun kudretle karışmasından kaçınmış olduk.

Alimler, iradenin Allah'a nisbet edilmesinde müslümanların ittifakı bulunmakla beraber, Allah'ın "murîd" (irade eden) olup olmadığı hususunda ihtilaf ettiler.

Neccariyye fırkası, murid lafzının selbî (olumsuz) bir mana ifade ettiğini ve "Allah'ın mağlub edilemez ve birşeye zorlanamaz" manasına geldiğini söylemişlerdir.

Onlardan,[28][28] bunun subuti (olumlu) bir şey olduğunu söyleyenler de vardır. Bunlar da kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir.

Buna göre Câhtz, Kabî ve Ebu'l-Hasan el-Basrî bunun manasının, maslahatı veya mefsedeti (fayda ve zararı) yapmayı da içine alan ilm-ı ilahi olduğunu söylemişler ve bu ilmi de, "yapmaya götüren" veya "yapmaktan alıkoyan sebeb" (Dâi ve Sârif) diye isimlendirmişlerdir. Bizim alimlerimiz ile (Mu'tezile'den) Ebu Ali, Ebu Hâşim ve onlara tabi olanlar, iradenin ilme ilave bir sıfat olduğunu söylemişlerdir. Sonra bu irade sıfatı, ya zati -ki bu Neccariyye'nin ikinci görüşüdür- veya manevi olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Bunun manası iradenin ya kadim olmasıdır -ki bu Eş'ariyye'nin görüşüdür- veya muhdes (sonradan olma) olmasıdır. Muhdes olması halinde bu sıfat ya Allah ile kaimdir -kiKerrâmiyye'ningörüşü budur- veya başka bir cisimle kaimdir- ki bu görüşte olan kimse yoktur-, veyahut da o bir mahalde bulunmaksızın mevcuttur. Bu son görüş ise, (Mutezile'den) Ebu Hâşim, Ebu Ali ve onların talebelerinin görüşüdür. [29][29]

Onüçüncü Mesele

Lafzındaki "hû" zamiri râcidir,,yahut da lafzına râcîdir. Müşriklerin "Allah bununla ne kastediyor?" sözlerinde bir istihza ve hakaret bulunmaktadır. Nitekim Hz.Aişe (r.ah), Abdullah b.Amr b.el-Âs hakkında' Buİbn Amr'a da şaşardım!" demiştir. [30][30]

Ondördüncü Mesele

"O kelimesi, temyiz olduğu için mansubtur. Nitekim sen, sana kötü bir cevab veren kimseye sen, "Sen bununla cevab olarak neyi kastettin?" veya, kötü bir silah taşıyan kimseye de: "Sen bundan silah olarak nasıl yararlanıyorsun" dersin. Veyahutta Su kelimesi, hal olduğu için mansubtur. Nitekim Cenâb-ı Allah'ın şu âyetinde de böyledir. "Bu size bir mu'cize olmak üzere Allah'ın (gönderdiği) bir dişi devedir"(A'raf, 73). [31][31]

Onbeşinci Mesele

Cenâb-ı Allah, "Allah bununla ne kastediyor? "sözü ile, kâfirlerin inkâr ve küçük görmelerini hikaye ettikten sonra buna, "Onunla çoğu kimseyi saptırır ve çoğu kimseye onunla hidayet eder" ayeti ile cevab verir. [32][32]

---

[28][28] Burda, mu'tezimeri kasdediyor.

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/183-184.

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/184.

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/184-185.

Allah'ın, Kulu İdlal Etmesi (Şaşırtması)

Biz, burada, bu manadaki bütün ayetler hususunda kendisine başvurulan bir asıl mesabesinde olduğu için, hidayet veldalâlete düşürme meselesi üzerinde konuşmak istiyoruz. Önce dalalete düşürmeden (idlâl'den) bahsediyor ve diyoruz ki: Hemze bazan, müteaddi olmayan bir fiili, müteaddi yapmak için gelir. Meselâ (çıktı) fiili müteaddî değildir. (çıkardı) dediğinde o fiili müteaddi (meful alan) bir fiil yapmış olursun. Bazan da hemze müteaddi fiili, lazım (meful almayan) bir fiil yapmak için kullanılır. Nitekim, "Ben onu yüzükoyun düşürdüm, o da düşdü" dersin. Bazan da hemze sırf "bulmak" (vicdan) manasını ifade etmek için fiilin önüne gelir. Amr b.Ma'dîkerib'in Süleymoğullarma şöyle dediği nakledilmiştir: Yani, "Sizinle savaştık fakat sizde korku görmedik (bulmadık), sizi hicvettik fakat susturamadık ve sizden istedik, sizde cimrilik görmedik (bulmadık)." Yine bunun gibi, "Falancanın toprağına geldim ve onu çok ma'mur buldum" denilir. Nitekim el-Muhabbal şöyle demiştir:

"Husayn, Kuza'a kabilesine efendi olmak istedi, fakat bir anda kendisini zelil ve perişan olmuş buldu."

Bir kimse "Hemze ancak müteaddi olmayan fiili müteaddi yapmak için kullanılır" denilmesi niçin caiz olmasın?" diyebilir. Buna göre Arabların sözüne gelince, bundan muhtemelen kastedilen şudur: "Ben onu yüzükoyun düşürdüm, o da kendisini yüzüstü yere attı!" Öyleyse burada fiil iki mefulu de hazfedilmiş olduğu halde zikredilmiştir ki bu pek nadir bir kullanış şekli değildir. Amr b.Ma'dıkerib'in sözüne gelince Dundan murad, "Bizim savaşmamızın, sizin korkaklar olmanızda bir etkisi olmadı." Ve "Bizim sizi kınamamız, sizi susturmada hiç müessir olmadı" manasıdır. Diğer ifadeler de bu manadadır. Bizim söylediğimiz bu görüş, hemzenin birden fazla manaya gelmesini önlemek bakımından, daha uygundur.

Bu sabit olunca deriz ki: (Allah onu idlal etti, saptırdı) sözümüzü iki manaya hamledebiliriz. Birincisi, "Allah onu sapık yaptı"; ikincisi, "Allah onu sapıtmış olarak buldu". "Allah onu sapık yaptı" manasındaki birinci takdire gelince, ayetin lafzında, Allah Teala'nın onu bulunduğu halden saptırıp sapık yaptığını gösteren bir karine yoktur.

Ayetin bu manaya hamledilmesinde iki vecih vardır: .

1) Allah onu dinden saptırdı.

2) Allah onu cennetten saptırdı. "Allah'ın onu dinden saptırması" manasına olan birinci şıkka gelince, lügatte, dinden saptırmanın ifade ettiği mana "Dini terketmeye çağırma ve dini o kimseye çirkin göstermek"tir. Allah Teâlâ'nın iblise nisbet ettiği idlâl (saptırma), bu manaya olan saptırmadır.

Cenab-ı Hak bu hususta şöyle buyurmuştur: "Hiç şüphestz O (iblis), apaçık, saptıran bir düşmandır" (Kasas. 15); "Andolsun ki (ben iblis), onları saptıracağım ve onları olmayacak kuruntulara boğacağım"'(Nisa, n9)

"O kâfirler: "Ey Habbimiz, cin ve İnsanlardan bizi saptıranları göster bize de onları ayaklarımızın altına alalım " derler"{Fussiiet. 29)

"Şeytan onlara kötü amellerini güzel gösterdi de onları yoldan saptirdı "(Neml, 24) .

' İş olup bitince şeytan der ki: Şüphesiz Allah size hak vaadde bulundu. Ben de size vaa'dde bulundum, ancak vaa'dimde durmadım. Benim sizin üzerinizde hiçbir hükmüm (nüfuzum) yokhı. Ancak ben sizi çağırdım, siz de davetime icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayınız kendinizi kınayiniz"(İbrahim. 22).

Cenâb-ı Hak, bu tür saptırmayı Firavn'a da nisbet etmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Firavun kavmini saptırdı, onları hidayete ulaşnrmadı"(Taha, 79). Ümmet, bu manada saptırmanın Allah Teala hakkında caiz olmadığı hususunda icma etmiştir. Çünkü Allah Teala, ne küfre davet etmiş, ne de küfrü hoş göstermiştir. Aksine O, küfürden nehyetmiş, men etmiş veküfrekarşı büyük bir ceza tehdidinde bulunmuştur.

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/185.

İdlâl (saptırma)'in lügavi, asli manası bu olunca ve bu mana da icma ile Allah hakkında caiz olmayınca, bu kelimeyi zahiri manası ile anlamanın caiz olamayacağı hususunda bir icma'ın meydana geldiği sabit olur. O zaman cebr ve kader akidelerinden yana olanlar, bu kelimeyi te'vile ihtiyaç duymuştadır

Cebre inananlara gelince, onlar bu lafzı, "Allah Teala'nın insanlarda sapıklık ve küfrü yarattığına, onları imandan alıkoyduğuna ve böylece onlar ile iman arasına girmiş olduğu" anlamına almışlardır. Onlar, çoğu keı "Esasında bu lafzın dildeki hakiki manası budur. Çünkü nasıl ki ihraç ve idhâl, bir şeyi girdirmek ve çıkartmak manasına ise, idlâl de bir şeyi saptırmaktan ibarettir" demişlerdir. Mutezile, bu te'vilin, ne kelimenin lügattaki hakiki manası itibari ile, ne de akli deliller itibarı ile caiz olmadığını söylemiştir.

Kelimenin lügattaki hakiki manası itibarıyla caiz olmamasına gelince, bunu birkaç yönden açıklayabiliriz:

1) Lügat itibarı ile, başkasını bir yola girmekten zorla ve cebren men eden kimseye "O onu idlâl etti" denilemez; aksine "O, onu o yoldan menetti ve ondan geri çevirdi" denilir. Araplar, bir kimse, başkasına durumu karışık gösterip, onda yolu bulmasını zorlaştıracak şüpheler uyandırdığı, o kişi de yolunu bulamadığı zaman ancak "O onu yoldan idlâl etti (saptırdı)" derler. .

2) Allah Teâla, Firavun ve iblis, kendilerine icabet edenlerin kalblerinde, ümmetin ittifakı ile, sapıklığı yaratmamış olmakla beraber, onları saptırmış (mudil) kimseler olarak vasfetmiştir. Cebriyye'nin görüşüne gelince, bunun sebebi, onlarca, kulların birşey meydana getirmeye kadir olamamalarıdır. Kaderiye'nin görüşünün sebebi ise, kulun bu tür bir yaratmaya kadir olamamasıdır. Bi'l-itifak yaratıcılığı kuldan nefyetmekle beraber, "mudil" (saptıran) ismi hakikaten bulununca anlıyoruz ki "mudil", lügatte sapıklığı yaratanı ifade etmek için konulmamıştır.

3) İdlâl, hidayetin karşılığı (zıddı)dır. "Ona hidayet yollarını gösterdim, ama o hidayete ermedi" denilebildiği gibi, aynı şekilde, "Onu saptırmaya çalıştım ama o sapmadı" da denilebilir. Bu böyle olunca saptırmak (idlâl) kelimesini, "sapıklığı yaratmak" manasına hamletmek imkansız olur.

Bu te'vilin akli deliller itibarıyla caiz olmamasına gelince, bu da birkaç yöndendir:

1) Eğer Cenâb-ı Allah kulda dalaleti yaratsa sonra onu iman etmekle mükellef tutsa, şüphesiz ona iki zıd şeyi bir araya getirmeyi emretmiş olurdu. Bu da sefeh (akılsızlık) ve zulümdür. Halbuki Cenab-ı Hak: "Rabbin kullarına zerrece zulmetmez "(Fussiiet, 46)

"Allah hiç kimseyi gücü yetmeyeceği şeyle mükellef (sorumlu) tutmaz "/(Bakara. 286) ve

"(Allah) din (İşlerinde) üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi "(Hacc, 78) buyurmustur.

2) Eğer Allah Teâlâ cehaleti yaratsaydı ve mükellefler için durumu karışık yapsaydı, kulunu mükellef tuttuğu şeyi açıklamış olmazdı. Halbuki Ümmet-i Muhammed, Cenâb-ı Hakk'ın açıklayıcı olduğunda ittifak etmişlerdir.

3) Hak Teâla kullarında dalaleti yaratsa ve onları imandan alıkoysaydı, onlara kitab indirmesinin ve peygamber göndermesinin bir faydası olmazdı. Çünkü elde edilmesi mümkün olmayan birşeyi elde etmek için gayret göstermek, boşuna yorulma ve akılsızlık olurdu.

4) İdlâli, "dalaleti yaratma" manasına almak, birçok ayet-i kerime ile de tezad teşkil eder: Mesela: "Onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar"(inşikâk, 20),

"Onlara ne oluyor da öğütten yüz çeviriyorlar "(Müteessir, 49). "İnsanların, kendilerine hidayet (rehberi) geldiği zaman, iman etmelerine "Allah bir insanı mı peygamber olarak gönderdi?")demelerinden başka bir şey maniolmadı" (isra, 94) ayetleri .gibi. Böylece Cenâb-ı Hakk, onların iman etmelerine kesinlikle bir maninin bulunmadığını açıklamış oldu.Onlarm imandan yüz çevirmelerinin sebebi, Allah'ın insan peygamberler göndermiş olmasını inkâr etmeleridir. Allah Teâla bu hususta:

"İnsanlara hidayet geldiği zaman onların iman etmelerini ve Rablerinden mağfiret istemelerini...'den başka birşey men etmedi "{Kehf, 55);

"Siz ölüler iken sizi diriltti̇ği halde Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz "(Bakara, 28); (Hak'dan)nasıl döndürülüyorsunuz?"'(Yunus, 32) ve "(Hak'dan nasıl çevrîîiyorsunuz"(Mumın, 62) buyurmuştur. Eğer Cenâb-ı Allah onları dinden saptırmış ve imandan çevirmiş olsaydı, bu ayetler batıl olurdu.

5) Allah Teâlâ, iblisi, askerlerini insanları dinden saptırma, hakdan yüz çevirtme hususunda onun yolunca gidenleri kınamış ve kulları ile peygamberlerine şu ayetleri ile, şeytandan kendisine sığınmalarını emretmiştir.

"De ki o vesvese veren şeytanın şerrinden insanların Rabbi, Meliki ve Ma'budu (olan Allah'a) sığımrım"(Nas, 14) "De ki: Sabahın Rabbine sığınınm"(Felak, 1); "De ki: Rabbim, şeytanların dürtüşdürmelerinden (vesveselerinden) sana sığınırım "(Mü'minûn. 97);

"Kur'an okuduğun zaman, koğulmuş şeytandan Allah'a sığin"(Nahl ,98)

Şayet Allah, kullarını şeytanın saptırdığı gibi dinden saptırsaydı, şeytanın hakettiği gibi O da bir kınanmayı hakeder, şeytandan isti'âzenin (sığınmanın) gerektiği gibi Allah'dan da sığınmak gerekirdi ve Allah kullarının çoğunu saptırmış olacağı için, O'nu düşman edinmek gerekirdi. Nitekim aynı sebebten dolayı iblis düşman kabul edilmiştir. Bu durumda, Allah'ın payı daha çoktur. Çünkü iblisin saptırmasının (idlâlinin), dalaletin meydana gelmesi hususunda varlığı yokluğu birdir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın idlali böyle değildir. Çünkü Allah dalaletin meydana gelmesinde bizzat müessirdir. Bu sebeble böyle bir hükümden dolayı da iblisi bütün kötülüklerden münezzeh kabul edip, kötülüklerin tamamını Allah'a vermek gerekir ki bu durumda kınama işi, iblis'ten tamamıyla uzaklaşıp Allah'a dönmüş olurdu. Allah ise zalim kimselerin bu tür görüşlerinden münezzehtir.

6) Cenab-ı Hakk, dinden saptırmayı kendisinden başkasına nisbet etmiş ve onları bundan dolayı kınayarak şöyle demiştir:

"Firavun kavmini saptırdı ve onları hidayete ulaştırmadı " (Taha, 79);

Sâmiri onları saptırdı"(Taha. 85):

"Eğer yeryüzündekilerin çoğuna itaat edersen, onlar seni Allah yolundan saptırırlar."(En'am, 115)

"Allah yolundan saptıranlara, hesabgününü unuttukları için, pek çetin bir azab vardir"(sad, 26); İblis'ten naklederek;

"Onları mutlaka saptıracağım, onları kuruntulara boğacağım ve onlara emredeceğim de... "{Nisa, 119)

İşte bunlar ya gerçekte dinden başkalarını saptırmışlardır, veyahut Allah onları saptırmıştır. Veyahut da itılâl (saptırma), müşterek olarak hem Allah, hem de bu ayetlerde bahsedilenler vasıtasıyla meyd na gelmiştir. Bu durumda, eğer onlar değil de, Cenab-ı Allah insanları saptırmış ise, Allah onlara iftira etmiş olur. Çünkü kendi işini, iftira edip onlara yüklemiş ve onları yapmadıkları işten dolayı ittiham edip kınamıştır. Halbuki Allah böyle yapmaktan münezzehtir. Eğer Allah bu idlalde onlarla ortak ise, kendisinin ortak olduğu ve onlarla eşit olduğu bir fiilden dolayı onları nasıl kınayabilir? Bu iki husus yanlış olunca, idlâli yaratmanın Allah'a nisbet edilmemesinin doğru olduğu anlaşılır.

7) Aşağıda sayacağımız ayetlere göre, Cenâb-ı Allah, sapıklıktan bahsettiği birçok ayette, sapıklığı (idlâli) günahkârlara nisbet etmiştir.

"Onunla ancak fasık olanları saptırır "(Bakara, 26); "Allah zalim olanları saptırır "(ibrahim, 27);

"Hiç şüphesiz Allah kâfirler gurubuna hidayet etmez "(Maide, 67); "Allah, her haddi aşan şüpheci kimseyi böyle şaşırtır"(Mümin. 34).

"Allah, her haddi aşan yalancı kimseyi böyle şaşırtır "(Mümin, 28).

Şayet Cenab-ı Allah'a nisbet edilen idlalden kasıt, o kimselerin üzerinde bulunduğu bu halleri yaratmak olsaydı,bu zaten bulunanı yeniden meydana getirmek olurdu ki bu imkansızdır.

8) Allah Teala, hakka iletmediklerinden dolayı, kâfirlerin taptıkları şeylerin uluhiyyetini nefyederek şöyle demiştir:

"O halde Hakk'a hidayet edecek olan mı kendisine uyulmaya layıktır, yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?"(Yûnus 35). Böylece Cenâb-ı Hakk, hakka iletemedikleri için, eşyanın rab olmasını nefyetmiş; Hakk'a ilettiği için kendisinin rubûbiyyetini isbat etmiştir. Şayet Cenâb-ı Hak Subhanehu, hakdan saptırmış olsaydı, bu durumda hem saptırmak hem de, kendisinden ötürü putlara uymayı nehyettiği şey hususunda o putlarla müşterek olmuş olurdu. Hatta, onları geçerdi bile, çünkü putlar hakkagötüremedikleri gibi, saptıramazlarda; halbuki Cenâb-ı Hakk, hakka ileten ilah olduğu gibi saptırabilir de...

9) Allah Teâlâ, onların kötü fiillerine karşılık onları cezalandırmak ve onlara azab etmek için bu "dalâl" den bahsetmiştir. Eğer maksat, onların İçinde bulundukları sapıklık, dalâl olsaydı, bu da onların zaten kendisiyle içice oldukları ve kendisine yöneldikleri, kendisiyle lezzet duyup sevinç hissettikleri bir şey dolayısı ile azab ve tehdid olurdu.

Şayet böyle birşey caiz olsaydı, bu durumda zinadan dolayı zina ile, içki içmekten dolayı içki ile azab Rtmek caiz olurdu ki bu caiz değildir.

10) Allah'ın:

"(Allah) o (darb-ı mesel ile) fasıklardân başkasını şaşırtmaz. O fasıklar ki Allah'ın ahdini onu te'kid de ettikden sonra bozarlar"(Bakara, 26-27) ayeti, Allah'ın bu fiili ancak, kulun kendi iradesi ile Allah'ın ahdini bozan fasıklardân olmasından sonra, darb-ı mesel ile bu idlali meydana getirdiğini açıkça göstermektedir. Böylece, bu, kulun fasık olmasından ve ahdi bozmasından sonra meydana gelen idlalin, kulun fasıklığından ve ahdi bozmasından başka birşey olduğunu göstermektedir.

11) Allah Teâla, kitabında kendisine nisbet edilen idlâli ya ibtila ve imtihan olarak veya ceza ve ukubet olarak tefsir etmiştir. İbtila olan idlâl hakkında:

"Biz o cehennemin bekçiliklerine meleklerden başkasını memur etmedik. Onların sayılarını da kâfirler için, başka değil ancak bir fitne (yani imtihan vesilesi) yaptık ki kendilerine kltab verilenler sağlam bilgi edinsinler, iman edenlerin de imanları artsın. (Hulâsa) hem kendilerine kltab verilen (ehl-i kitab), hem müminler şüpheye düşmesinler. Kalblerinde hastalık bulunan (münafiklar) ile kâfirlerde 'Allah bu (zebanilerin sayısı) ile misal olarak neyi kastetmiştir?" desinler. İşte Allah kimi dilerse böylece şaşırtır, kimi de dilerse ona hidayet ecter"(Müddessir. 31) buyurarak, kulunu idlal etmesinin, kulun hakiki maksadını bilemediği müteşabih bir ayet veya müteşabih bir iş indirme şeklinde olduğunu beyan etmiştir. Bu müteşabih ile sapan kimse ise, müteşabihden kastedilen şeye vakıf olmayan ve ondaki hikmetleri düşünemeyen, aksine batıl mücmelin izahı pusosunda şüphelere sarılıp kalan kimsedir. Nitekim Allahu Teâlâ:

"Kalblerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak (çıkarmak) ve (arzusunca onu) tevil etmek için Kur'an'ın müteşabih olan (ayetlerine) tabi olurlar"(Ali imran, 7) buyurmuştur.

Ukubet ve ceza olarak idlal etmesi hakkında da Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"Boyunlarında bukağılar, zincirler bulunduğu zaman, onlar (bu vaziyette) sıcak suyun içine sürüklenecekler, sonra ateşte yakılacaklar. Sonra onlara, "Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuğunuz (putlar) nerede?" denilecek. Onlarda "Bizden uzaklaşıp gittiler. Daha doğrusu biz, daha evvel zaten hiçbir şeye tapmıyorduk" diyecekler. İşte Allah kâfirleri böyle şaşırnr"{Mü'min, 71-74). Böylece Cenâb-t Allah idlâlinin bu iki şeklin dışında olmayacağını açıklamıştır. İdlal bu iki vecihten biri ;le açıklandığında, müşterekliği gidermek için, başka şeyle açıklanmamalıdır. Buna göre idlâlin, küfrü ve dalâleti yaratmaya hamledilemiyeceği sabit olmuştur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca deriz ki: Biz, idlâlin, Arapça'da "batıla çağırmak ve ona karşı teşvik etmek, batılın çirkinliğini gizlemeye gayret etmek" manasına geldiğini açıklamıştık. Bu mana ise Allah için caiz değildir. Bundan dolayı te'vile gitmek gerekir.

Cebriyye'nin te'vilinın batıl olduğunu söylemiştik. Bu sebeble başka te'viller yapmak gerekir:

1) İnsan, sapması hususunda herhangi bir tesiri olmayan birşey meydana geldiğinde, kendi iradesi ile saptığında; o şey hakkında "O, onu saptırdı" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk putlar hakkında:

"Yâ Rabbi, o putlar, insanlardan çoğunu idlâl ettiler (saptırdılar)"{İbrahim, 36), yani'o insanlar, putlar sebebiyle saptılar".

"Hele yeğüs, Ye'ûh ve Nesr (putlarınızdan) vazgeçmeyin (dediler). Hakikaten o putlarbirçok kimseyi saptırdı"(Nun, 23-24); yani insanlardan çoğu, o putlar sebebiyle kendileri saptılar.

"Sana Rabbinöen indirilen (ayetler) andolsun ki onlardan çoğunun azgınlık ve küfrünü arftrdı

"(Maide, 68);
"Tebliğim onların sadece kaçışlarını artırdı"(Nuh, 6); yani onlar, onları dine davetim sebebi ile, ancak ondan firarlarını artırdılar.
"Siz onları eğlence edindiniz. Tâ ki bu bent hatırlamayı size unutturdu"(Müminim, 110)buyurmuştur. O alay ettikleri müslümanlar hakikatte onlara Allah'ı unutulmamışlardı, fakat aksine onlar, kendilerine Allah'ı hatırlatmış ve onları Allah'a çağırmışlardı. Ne varki kâfirlerin onlarla alay etmekle meşgul olmaları, unutmalarına sebeb olduğu için, unutturma işi onlara nisbet edilmiştir. Cenâb-ı Allah Berâe (Tevbe) sûresinde de:
"Bir sûre indirildiği zaman içlerinden bazıları, "Bu sûre hanginizin imanını artırdı?" der. İman etmiş olanlara gelince (bu sûre) daima onların İmanını artırır ve onlar birbiriyle mtydeieşirler. Fakat (o sûreler) kalblerinde maraz bulunanların küfürlerine küfür kattı..." çrevte, 124-125) buyurmuş ve böylece dini hükümleri ihtiva eden bir sûre, onların durumlarını ortaya doyacak şekilde indiğinde onlardan kimi ayetleri kabul edip ayetlerle imanı artan; kimi de ayetleri kaDul etmeyip bu sebeble küfrü artan olunca, iman ve küfrü urtırma sûreye nisbet edilmiştir. Çünkü onlar sûre indiği için iman ettiler veya kâfir oldular. Aynen bunun gibi hidayet ve idlâl (saptırma) de Allah'a nisbet edilmiştir. Çünkü bu hidayet ve dalaletin meydana gelmesi, Allah'ın onlara mesel getirmesi esnasında olmuştur. Yine Hak Teala Müddessir sûresinde;
"O (Zebanilerin) sayılarını da kâfirler İçin başka değil ancak bir fitne (yani imtihan vesilesi) yaptık ki ehl-i kitab sağlam bilgi edinsinler ve mü'minlerin de imanları artsın' '(Müddessir, 31) buyurmuş ve böylece cehennem bekçisi olan meleklerin sayısını zikretmesinin, inananlar şüphe edenlerden seçilsin diye, kullarını imtihan için olduğunu bildirmiştir. Sonuç olarak mü'minter ayetleri kabul etmişler, kâfirler ise kabul etmemişlerdir. Bundan dolayı Allah Teala, imanın artmasını ve küfrü imtihan edilen kullara nisbet ederek ve buyurmuştur.Bu ayetin peşisıra Cenâb-ı Hakk: "Allah bu (misal) ile neyi kasdetmiştir. İşte Allah böyle dilediğini saptırır, dilediğine de hidayet eder" buyurarak, kullara her iki şeyi de nisbet ettikten sonra, burada da onları saptırma ve hidayet etmeyi kendisine nibet etmiş, böylece idlâlin (saptırmanın) bu imtihan le açıklandığını beyan etmiştir. Örfte şöyle denilir, "Aşk beni hasta etti." "Falanca kadın, falan adamın ahlâkını bozdu." Halbuki o kadın bunun 'arkında değil. Şair de şöyle demiştir: "Beni kınamaktan vazgeç, çünkü kınamak tahrik etmek demektir." Yani kınanan şahts nama sebebi ile tahrik edilmiş olur. "Kâfirler imtihan unsuru taşıyan ayetler sebebi ile sapıttılar" manasında idlâlin Allah'a nisbe edilmesi caizdir.
Bu ayette (Bakara, 26) de, kâfirler, "Misal vermeye ne gerek var, bunun faydası nedir?" dedikleri ve bu imtihan onlara ağtr geldiği için idlâlin Allah'a nisbeti yerli yerinde olmuştur.
2) İdlâl birisini dalaletle isimlendirmektir. Buna göre dendiğinde, "O, onu sapık diye adlandırdı ve onun sapık olduğuna hükmetti" manası; dendiğinde de "Falanca falancayı kâfir diye adlandırdı" manası artaşılır. Araplar Kümeyt'in şu beytini çokça söylerler:
"Bir gurub sizi sevdiğimden dolayı bana kâfir diyor. Bir diğer gurub da günahkâr ve kötüdür diyor." Tarafa da şöyle demiştir:
"İçki içmeye devam ettim, öyleki arkadaşım beni sapıtmış olarak niteledi ve hatta onlardan bir kısmı da beni kötüledi." Yani şair bu beytte ifadesi ile. "Beni sapıtmış olarak isimlendirdi" manasını kastetmiştir. İşte bu te'vil
(izah) tarzını, Kutrub ve çoğu Mû'tezile kabul etmiştir. Dilcilerden bunu kabul etmeyip "Birisini sapıtmış olarak adlandırdığında, ancak dersin.
Ayı şekilde, bir kimseyi facir ve fasık olarak nitelendirdiğinde " demişlerdir. Buna şu şekilde cevab verilir: Her nezaman bir kimseyi sapıtmış kabul edersen, onun sapıtmış olduğuna hükmetmek gerekir. Bu sebeple bu hüküm, zaten o kabulün ayrılmaz bir parçasıdır. "Melzûm" un ismini "lazım"a vermek, meşhur bir mecazdır. Böyle bir kullanış mevcuttur da. Çünkü bir adam bir başkası için, "falanca sapıktır" dediğinde, ama, "Onu niçin sapık kabul ettin?" demek caiz olur ki, aunuı manası, "Onu niye bu şekilde adlandırdın ve onun hakkında böyle kabul ettin?" demektir. İşte bu izah tarzına göre, ulemâ "idlâl"i; hükmetme
etme isimlendirme anlamına hamletmişlerdir.
3) "İdlâl"in, serbest bırakma, cebirle ve zorla bir şeyden engellemeyi etmedir. Buna göre,

birisi birisini sapıklığıyla başbaşa bıraktığında denilir. Yine ulemâ şöyle demiştir: Bu sözün mecazi olarak kullanıldığı yerlerden birisi de, Arablann, baba,oğlunun terbiyesini uhdesine almadığı zaman, "Falanca oğlunu bozdu, onu helak etti ve onu mahvetti" demeleridir. 'Arcîi'nin şu sözü de, bunun gibidir:

"Beni, ben tığ gibi yiğidi zayi ettiler; istenmeyen bir gün ve bir gediği kapamak için" yine, kılıcını nemli toprakta bırakan, böylece de kılıcı bozulan ve paslanan kimseye "Kılıcını bozdun ve onu paslandırdın" derler.

4) "Dalâl" ve "idlât", Cenâb-ı Hakk'ın :

"Şüphesiz günahkârlar bir sapıklık ve çılgın ateşler içindedirler. O gün onlar, yüzleri üstü ateşte sürüklenirler. Onlara: "Tadın cehennemin dokunuşunu!" denilir (Kamer, 47-46) ayetinin delaletiyle "azab" ve "azâb etmek" anlamlarına gelir. Buna göre Allah onları, "kıyamet gününde bir sapıklık içinde bulunmak"la vasfetmiştir ki, bu onlara azab etmek temektir. Yine Cenâb-ı Hakk:

"Boyunlarında laleler ve zincirler bulunduğu zaman ki, onlar kaynar sular içinde sürüklenecekler, sonra da ateşte tutuşturulacaklar... Sonra onlara, "Allah'ı bırakıp da şirk koşageldiğiniz şeyler nerede?" denilecek... Onlar da, "Bizden uzaklaşıp gittiler. Daha doğrusu, biz bundan önce hiçbir şeye tapmazdık" diyecekler. İşte Allah, kâfirleri böyle tdlâl eder "(Mümin, 71-74) buyurmuştur. Bu ayetteki dalâl, azâb ile tefsir edilmiştir.

5) "İdlâl"in, helak etme ve geçersiz kılma (ibtal) manalarına hamledilmesidir. Meselâ: "Allah, küfredip de Allah'ın yolundan yüz çevirenlerin amellerini boşa çıkarmıştır"{Muhammed, gayetinde olduğu gibi... Yani, amellerini tbtâl edip yok etti. Yine, bu kelimenin mecazî olarak kullanıldığı yerlerden birisi de Arabların şöyle demesidir: Su, süte iyice kaynaşıp, karıştığında, Su sütün içinde kayboldu" denilir. Yine, birisine bir şey yaptığında, onu, helak ederek âdeta yok ettiğinde, dersin. Ayni şekilde, insanlar ölüyü kabre koyup, onu artık görülmeyecek bir şekilde gizlediklerinde yani "sahipleri ölülerini örttüler" denir.

"Çıkan suyu, gözeyi daha çok genişletelim derken kaybettiler. Hazm Nail de, (böylece) dolaşmaya terkedildi." Yine Cenâb-ı Hak, şu ayetle kâfirlerin şöyle dediklerini bildirir:

"Biz toprakta çürüyüp kaybolduğumuzda mu hakikaten biz mi yeniden "(Secde,ıo),yani biz, yere defnolunup da, bedenlerimiz iyice bolduğunda mı, yeniden yaratılacağız?.. Bu manaya göre, seznün manası, Allah onu helak eder, yok eder, demek olur. Buna göre izah tarzına göre "idlâl"i Allah'a nisbet etmek caiz olur. "İdlâl'M, dinden saptırma manasına hamlettiğimizde, işte bu vecih söz konusudur.

b) "İdlâl"in, cennetten saptırma manasına alınmasıdır. Mu'tezile, hakikatte bu bir te'vil olmayıp, lafzı zahirine hamletmektir. Çünkü ayet, Cenâb-ı Allah'ın onlan tdlâl ettiğine delalet etmekte, ama ayette Allah'ın onları
herhangi şeyden idlâl ettiğine, saptırdığına dair bir delalet bulunmamaktadır. bu sebebten dolayı biz ayeti, Cenab-ı Allah'ın onları cennet yolundan saptırmış olduğuna hamlediyoruz" der.. Ve sonra, Kur'an-ı Kerim'de bu
udaki bütün ayetleri aynı anlama hamlederler ki,bu Cubbâî'nin tercihidir.

Cenâb-ı Hak: .

"Şeytanın aleyhinde şu yazılmıştır: Kim onu dost edinirse, şüphesiz şeytan obd saptırır ve onu ateşli bir azaba gÖtürür"{Hacc, 4), yani onu cennetten ve «met mükâfaatlarından saptırır. Bütün bunlar kelimesindeki "İmize "yi, fiili geçişli yapan hemze olarak düşünmemize göredir.

7) "Hemze"yi 'ta'diye anlamında değil de, bu meselenin başında izahı)i gibi, "vicdan" (bulmak) manasına hamletmemizdtr. Buna göre şöyle "Falanca devesini yitik buldu" yani, devesi kayboldu... sebeple, Allah'ın onları saptırması (idlâl) demek onları sapmış olarak
demektir.

8) Cenâb-ı Allah'ın âyetinin, kâfirlerin sözünün olmasıdır. Pjna göre kâfirler "Allah, kendisinde ne fayda bulunduğunu açıklamadığı bu mesel ile, neyi kastetmiştir?" demiş ve sonra "tehekküm'Vani alay yoluyla," Bununla çoğu kimseyi saptırır, çoğu kimseye de (güya) hidayet eder!" diye İlâve etmişlerdir. İşte buna göre bu, kâfirlerin sözlerindendir. Bunun peşi sıra Cenâb-ı Allah onlara cevap olmak üzere, "Allah bununla, ancak fasık olanlan saptırır", yani bununla ancak fasık olan sapar... Mutezile'nin sözünün hepsi budur.

Cebriyye ise şöyle demiştir: Sizin sözünüzü dinledik, meseleyi güzel ortaya koyduğunuzu, tertibinizin güzelliğini ve sözünüzün gücünü itiraf ediyoruz. Fakat biz ne yapalım, sizin bu güzel açıklamalarınızı ve ince delillerinizi bozan üç düşmanınız bulunmaktadır.

1) Bu, "yapmaya götüren sebep" (dâî) meselesidir. Bu şu demektir: İlme ve cehle, hidayete ve saptırmaya kadir olan, niçin bunu değil de şunu yapmaktadır?

2) Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara, 7) âyetinin tefsirinde geçtiği gibi "ilim meselesi"dir. Bu iki meseleye cevab verme hususunda, güçlü ve derde deva olacak bir çare bulacağınızı sanmıyoruz.Biz şüphesiz olarak biliyoruz ki bunca zekanıza rağmen onların cevabları karşısında zayıf kalacağınız size gizli değildir. Bizim insaf edip, sözlerinizin güzel olduğunu itiraf ettiğimize göre siz de insaf edin ve bu iki meseleye cevab veremeyip izah edemeyeceğinizi itiraf edin. Çünkü bunu görmemek ve gafil davranmak akıllılara yakışmaz.

3) Kulun fiili, şayet, kendi yaratması ile olsaydı, o zaman ancak kulun yaratmayı istediği fiiller meydana gelirdi. Ne varki herkes ilim tahsil etmek ve doğruyu bulmak ister; cahillik ve sapıklıktan tamamen kaçınır. Buna göre, maksadı sadece ilim tahsili ve doğruyu bulmak olan kul için cahillik ve sapıklık nasıl meydana geliyor? Eğer "Kul için, küfür ile iman, ifim ile cehalet karıştı da böylece cehaleti ilim sanıp, onu meydana getirmeye niyetlendi, bu sebebten de onun için cehalet meydana geldi" dersen, biz deriz ki, onun, cehaleti ilim sanması hatalı bir zandır. Eğer o kul, onu ilk önce tercih etmiş isa, kendi için cehaleti ve hatayı tercih etmiş demektir ki bu imkansızdır.

Eğer biz, "daha önceki bir başka zannı sebebi ile karışıklık olmuş" dersek bu durumda, sonsuza kadar her zannın dayandığı bir başka zannın bulunması gerekir ki bu da imkansızdır.

4) Tasavvurat kesbi (kulun kendisinin kazandığı) değildir. Bedihi olan tasdikat da kesbi değildir ve bütün tasdikatlar kesbi değildir. İşte bunlar üç mukaddimedirler:

Birinci Mukaddime: Tasavvuratın kesbi olmadığını izah hususundadır. Bu böyledir. Çünkü tasavvuratı elde etmeye uğraşan ya onu tasavvur etmiştir veya edememiştir. Eğer onu tasavvur ediyorsa, yeniden onun tasavvurunu meydana getirmeyi istemesi imkansızdır. Çünkü hasılı tahsil imkansızdır. Eğer onu tasavvur edemiyorsa, onun zihninin ondan haberi yok demektir. Birşeyden haberi olmayanın, o şeyi arzu etmesi imkansızdır.

İkinci Mukaddime: Bedihî olan tasdikatın kesbi olmadığını açıklama Hakkındadır. Bu böyledir, çünkü tasdikin her iki tarafının meydana gelmesi, bu, zihnin o tasdike kesinkes hükmetmesi hususunda ya yeterlidir veya yeterli değildir. Eğer birincisi olursa, bu tasdik, bu iki tasavvurla birlikte, müsbet veya menfi yönden vücub ifade eder. Böyle olan şey ise kulun kudreti dahilinde değildir. Eğer ikincisi ise, tasdik bedihi olmaz, aksine bu hususta kesin hüküm verilemez.

Üçüncü Mukaddime: Bütün tasdikatın kesbi olmadığını açıklama hakkındadır. Bu böyledir, çünkü bu nazari düşünceler, eğer kulun kudreti dahilinde olmayan şu bedihi tasdikattan mecburen elde edilirlerse, bu nazari düşünceler de kulun kudreti dahilinde olmazlar. Eğer bu nazari şeyler, şu Dedihi tasdikattan mecburi olarak meydana gelmiyorlarsa, bu bedihi tasdikat nazari şeylere istidlal edilemez. Böylece de, nazari şeyler hakkında -meydana gelen bu inançlar ilim olmayıp, aksine mukallid için hasıl olan nançlar olur ki konumuz bu değildir. Böylece hidayet ve dalaleti Allah'a isnad etmeme hususundaki sözünüzün, cevab verilemeyecek bu kesin akli zahlarla çatıştığı ortaya çıkmış olur.

Şimdi ise onların yaptıkları te'viller üzerinde konuşalım:

Birinci tevile gelince, bu te'vil düşer. Çünkü müteşabih ayetlerin rdirilmesinin sebeblerin (dailer) harekete geçirilmesinde bir etkisinin olup olmadığını bilmek lazımdır. Eğer etkisi varsa, sizin sözünüze göre, müteşabih ayetlerin indirilmesinin iki yönden takbih edilmesi (çirkin olduğunun söylenilmesi) gerekir:

a) Biz, (Bakara.7) âyetini tefsir ederken, bir tercih meydana geldiği zaman, mutlaka bir vücûbun olması gerektiğini ve her iki halin de olması ile (caiz olması ile) zıddına mani olan vücub arasında bir orta nok-ann olmadığına delil getirmiştik. Bu müteşabih ayetlerin indirilmesi tercihte -hjessir olup, her nezaman bir tercih meydana gelse mutlaka bir vücubun aduğu sabit olunca, cebr söz konusu olur. O zaman da sizin dedikleriniz dairi olur.

b) Farzet ki bu tesir vücub noktasına varmaz. Amma hiç değilse - elletin, önünden özür ve illetlerin (engellerin) giderilmiş, izale edilmiş olması gerekir. Bi' müteşabihatın, dalal tarafını hidayet tarafına tercih etmesinde bir etkisi olmakla beraber mükellefe indirilmesi, onun taata yönelmemesi hususunda bir özür gibi olur ki, o zaman da bunun Allah'tan olmasının kabin görülmesi gerekir. Eğer mükellefin dalâl tarafını hidayet tarafına tercihe yönelmesinde bu müteşabih ayetlerin bir tesiri yoksa, bu müteşabth ayetlerin onların sapmalarındaki tesirinin oranı, kapının gıcırtısı ve karganın gak! demesi kadar otur. Aynt şekilde, bu takdirde onların dalaletleri bu yabancı şeylere nisbet edilemediği gibi, hiçbir surette müteşabihata da nisbet edilemez.Bu durumda da, onların te'villeri geçersiz olur.

İkinci te'villerine gelince, -ki bu idlâlin,"dalalet ismi verme ve dalalete hükmetme" şeklinde te'vilidir, - bu son derece uzak olmakla beraber, kabulü halinde de beraberinde birçok müşkilleri bulundurmaktadır. Çünkü Allah sapıtan kimseyi dalaletle adlandırmış ve onun hakkında bununla hüküm vermiştir. Eğer mükellef onu yapmamış olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın doğru olan haberi yalana; ilmi ise cehle dönüşmüş olurdu.. Bütün bunlarsa muhaldir; muhale götüren şeyler ise, muhaldir. Böylece, mükellefin onu yapamaması imkânsız, yapması ise vacib olmuş olur. Bu ise, sizin kaçtığınız ve sonunda seksiz şüphesiz kendisiyle yüzyüze geleceğiniz "cebr"in ta kendisidir. Burada konu, onların bu babta vermiş oldukları meşhur iki cevaplarına varıp dayanır. Her akıllı olan kimse, aklının bedahetiyle bunun kabul edilemeyeceğini bilir.

Üçüncü te'villerine gelince, ki bu kişiyi kendi başına bırakıp engellememektir, bu da çocuğun babasına en uygun ve güzel olan şeyin, oğlunu bundan men etmesi olduğu ama menetmediği zaman da buna "idlâl" (saptırma) denmesidir. Ama çocuk babası onu bundan menettiği zamanda, menetmediği zaman düştüğü bu ilk mefsedetten (zarardan) daha büyük bir zarara düşebilir. Halbuki buna rağmen, hiçkimse bu durumda "Babası çocuğunu saptırdı ve ifsad etti" demez. Burada iş bunun hilafınadır. Çünkü Allah mükellefi zorla bu mefsedetten menetmiş olsaydı, birincisinden daha büyük bir mefsedetin ortaya çıkması gerekirdi. Bu durumda da "Cenab-ı Hak onu sapıklıktan menetmedi " manasında olmak üzere, nasıl olur da "Allah, mükellefi ifsad ve idlal etmiştir denilebilir?" Oysa ki Cenab-ı Allah, eğer onu menetmiş olsaydı, bu mefsedet daha büyük olurdu.

Dördüncü te'villerine gelince, Kaffal buna itiraz ederek şöyle demiştir: Dalaletin azab manasına geldiğini kabul etmiyoruz.

"Mücrimler dalalet ve çılgın ateş içindedirler "(Kamer, 47) ayetine gelince, buradaki dalaletten muradın, dünyada iken haktan sapma; sü'ur'den muradın ise ahirettekl cehennem azabında olmak şeklinde olması ve âyetinin de "sü'ur"un sılası olması mümkündür. âyetinden (Mümin. 71) ayetine kadar olan kısımdaki ibaresinin manası "Batıl oldular, yok oldular, şefaatlannı umduğumuz bu günde kendilerinden istifade edilemedi" demektir. Sonra âyeti, "Allah, onların amellerini böylece saptırır "yani" kıyamet günü boşa çıkarır " manasınadır. Bunun manasının, "Allah onları bu dünyada yardımsız bırakır ve onları hakkı kabul etmeye muvaffak kılmaz. Çünkü onlar batıla yakınlık duymuş ve tefekkürden yüz çevirmişlerdir. Allah, onlardan yardımını Kesip, onlar kıyamette geldiklerinde, dünyada kendisinden faydalanmayı -oldukları amelleri boşa çıkar" şeklinde olması da muhtemeldir.

Beşinci tevillerine gelince ki bu idlalin (saptırmanın) helak etmek manasına alınmasıdır, bu buraya uygun değildir. Çünkü Cenab-ı Allah'ın "Bununla çoğu kimseye hidayet eder" ifadesi, idlalî "helak etmek'fnanasına almaya manidir.

Altıncı tevillerine gelince ki bu, idlâlin cennet yolundan saptırmak manasına alınmasıdır. Bu da zayıftır. Çünkü Cenab-ı Allah yani "Bu ayetleri dinleme sebebi ile saptırır" buyurmuştur. Halbuki cennetin yolundan saptırmak bu ayetleri dinleme sebebiyle değildir. Aksine kulun -ötülükleri yapması sebebiyledir. O halde idlali, o manaya hamletmek nasıl olur?

Yedinci te'villerine gelince ki bu âyetteki iLa lafzını onu sapıtmış olarak r-uidu" manasına almaktır. Bu manada kullanılışın bir delili yoktur. "İdlâl"i Ajlah Teala "bâ" harf-i cerh ile

kullanmıştır. Halbuki, vicdan (bulmak) —anasına kullanılan idlal "bâ" harf-i cerri ile müteaddi olmaz.
Sekizinci tevillerine gelince bu, bu ayette nazımda kopukluğu gerektirir. Çünkü âyetine kadar olan kısım kâfirlerin sözü, ise arada ıherhangi bir fasıla olmaksızın, aksine atıf harfi olan
" ile olan, Cenâb-ı Hakk'a ait sözdür. Sonra farzet ki bu burada sizin de-gibidir. Ancak Müddessir süresindeki:
İşte böylece Allah dilediğini saptırır, dilediğine hidayet eder "(ayeti ise, Cenab-ı Allah'a ait bir sözdür. İşte idlâl hakkında söylenecekler in ibarettir. [33]

Hidayet Kavramı

"Hidayet'e gelince, bu birkaç manada kullanılmıştır:
1) Delalet (yol gösterme) ve beyan (açıklama). Nitekim Cenab-ı Hak.
"Bizim nicelerini helak etmemiz onlara (birşeyler) açıklamadı mı?"(Secde, 26) ve
"Eğer size benden bir açıklama gelirse her kim benim açıklamama uyarsa... "(Bakara, 38) buyurmuştur. Bu, ancak, hidayet açıklamadan ibaret olması halinde doğru olur. Yine Cenab-ı Hak:
"Onlar sadece zanlanna ve nefislerinin arzularına uyarlar. Halbuki yemin olsun, kendilerine Rablerinden o açıklama (hidayet) gelmiştir"(Necm, 23);
Biz muhakkak ona yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör (kâfir)"(Dehr, 3), yani ister şükreder, ister inkâr eder.Buna göre ona her iki halde de hidayet gelmiştir;
"Semûd a gelince, bizonlara yol gösterdik (hidayet ettik), halbukionlar hidayete körlüğü tercih ettiler"(Fussilet. 17) ve "Sonra biz, Musa 'ya, ihsan sahibi olana bir nimeti tamamlamak herseyi açıklamak, bir hidayet ve rahmet olmak üzere Kitab '1 verdik. Umulur ki onlar Rablerine kavuşacaklarla fnanır/ar"(En'am, 154) buyurmuştur. Bu mü'min hakkında söylenmez.
Yine Cenab-ı Hak, Hz.Davud (a.s.)'a gelen davacılardan naklederek:
“Aşırı gitme, bizi yolun ortasına hidayet et"(Sad, 22) yani ilet.

"Hakikat, kendilerine hidayet besbelli olduktan sonra arkalarına dönenler (irtidad edenler) yok mu şeytan onları ütlemiştir, onlara zamanı uzun göstermiştir" (Muhammed, 25),
"(O azab günü), herkesin 'AIlah'a itaat hususunda işlediğim kusurlardan dolayı "Vay hasretime! Hakikaten ben (din İle) eğlenenlerdendim" diyeceği, yahut "Hakikaten Allah bana hidayet verseydi herhalde muttakilerden olurdum." diyeceği, yahut azabı görürken "Dünyaya bir daha dönebtlseydim de (o.zaman), iyi hareket edenlerden olsaydım" diyeceği (gündür). "Allah tarafından ona şöyle buyrulur:" Hayır, sana ayetlerim gelmişti de sen onları yalan saymış, (onlara karşı) kibirlenmeye kalkmıştın, "(Zümer. 56-59) buyurmuş, böylece gönderdiği ayetlerle kâfire de yol gösterdiğini haber vermiştir. Yine Cenab-ı Hak:
"Yahut, "Bize de kitab indirilseydi muhakkak onlardan daha fazla hidayete ererdik " dememeniz içindir. İşte size Babbinizden apaçık bir hüccet, bir hidayet ve birvahmet gelmiştir"(En’am,157) buyurmuştur. Bu kâfirlere bir hitabdtr.
2) Alimler, Allah'ın "Hiç süphesiz sen sırat-ı müstakime hidayet edersin (şûra, 52) ve "Her kavmin bir hidayet edeni vardır. "(Rad, 7) ayetlerindeki nin davet edersin"nin de "dalalete yahut hidayete çağıran bir davetci" manasına olduğunu söylemişlerdir.
3) Allah'ın imana bağlı lutuflara muvaffak kılmasıdır ki bu lutufları Allah, mü'minlerin imanlarına karşı bir mükafaat ve imana bir destek olması ve taatlarını artırmaları için verir. Bu müminlere verilen sevabtır. Bunun karşısında da kâfirler için sevabın zıddı vardır. Bu da o kâfirlerden lutufları çekip almaktır ki, buna göre o zaman Allah, onlara hidayet etmediği için onları saptırmış olur. Bu izha delil Cenab-ı Hakk'ın şu ayetleridir:
"Hidayete erenlerin Allah hidayetini artırdı "(Muhammed, 17) "Allah hidayete erenlerin

---

[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/185-199.

hidayetini artinr"(Meryem, 76); "Allah zalimler kavmine hidayet etmez "(Bakara, 258), "Anan iman eaenten, aunya ve antrene sagıam oır sozıe guçtenaınr. Allah zalimleri ise sapfinr"(İbraim, 27); "İman ettikten, Resulün hak olduğuna sahidlik ettikten ve kendilerine açıklamalar geldikten sonra yeniden küfre dönen bir kavme Allah nasıl hidayet eder? Allah zalimler kavmine hidayet etmez'(Al-i Imran, 86). Allah Teala kendilerine açıklamalar geldiği halde o kâfirlere hidayet etmeyeceğini haber vermektedir. Buna göre hidayet "beyan"dan (açıklamadan) başka birşeydir. Yine Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'a iman ederse, Allah onun kalbini hidayete erdirir"(Tegabun, 11) Ve: "İşte onların kalblerinde (Allah) imanı yazmış ve onları kendisinden gelen bir ruh ile desteklemiştir "(Mücadele,22).

4) Cennet yoluna iletmek. Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur:

"İşte Allah'a iman edip de O'na sarılanlar (yok mu?) Allah onları kendisinden-bir rahmetin ve lütfün içine sokacak ve onları kendisine (gelen) bir sırat-ı müstakime götürecektir"(Nisa, 175);

Muhakkak ki size Allah 'dan bir nur ve apaçık bir kitab gelmiştir. Allah o kitabla, kendisinin rızasına tabi olanları kurtuluş yollarına iletir, onları, izni île, karanlıklardan nura çıkarır ve onlan müstakim olan bir yola hidayet eder (iletir)"(Maide, 15-16) ve:

"Allah yolunda öldürülenler (yok mu?) Allah onların amellerini boşa çıkarmayacaktır. Onlara hidayet edecek, durumlarını düzeltecek ve onları cennete sokacaktır"(Muhemmed, 4-6), Öldürüldükten sonraki hidayet ancak cennete hidayet (itetme)dir. Bir de Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur.

"İman edip salih ameller işleyenlere muhakkak ki Rableri, imanları sebebi ile hidayet edecektir. Onların altlarından ırmaklar akar"(Yunus, 9). Bu Cübbâî'nin te'vilidir.

5) Hidayetin, takdim etmek (öne geçirmek) manasına alınmasıdır. Mesela Dir kimse birisini önüne geçirdi mi denilir, nin aslı, (yol göstermek) ifadesinden alınmıştır. Çünkü delil (yol gösteren), medlulden (yolgösterilmeden) öncedir. Araplar Atların başları zuhur etti) derler. Boyun için kelimesi de kullanılır. "Atların boyunları" demektir. Ona bu isim verilmiştir. Çünkü, boyun atın ön tarafını teşkil eder.

6) "hükmeder" manasına gelir. Çünkü müminin hidayete erdiğine ve onun bununla isimlendirildiğine hükmedilmiştir. Zira, "O, ona hidayet etti" diyen kimsenin, bu sözünün hakiki manası "Ona muhtedi - aayete ermiş) ismini verdi" dir. "Hidayet" lafzı bazan hükmetmek ve isim vermek manasına da alınır. Nitekim Cenab-ı Allah: Allah Bahire'yi meşru kılmadı"(Maide, 103)yani ne hükmetti ne meşru kıldı.";

"Hidayet ancak Allah'ın hidayetidir"(Ali Imran, 73) yani "Hidayet, Allah'ın! hidayet olduğuna hükmettiği şeydir" ve;"Allah kime hidayet etmiş ise hidayetejermiş olan odur"{Kehf. 17) yani "Allah'ın hidayete erdiğine hükmettiği kimse, muhtedi diye adlandırılmaya müstehaktır" buyurmuştur. İşte bütün bunlar Mu'tezile'nin zikrettiği görüşlerdir.

Biz, daha evvel geçen "idlâl" bahsinde bu hususta fikir beyan etmiştik. Cebriyye burada bir başka izah tarzının bulunduğunu söylemiştir. Bu da hidayetin, hidayeti ve ilmi yaratma manasına alınmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah:

"Allah kurtuluş evine sizi çagımr ve dilediğini dosdoğru yola iletir"(Yunus25) buyurmuştur.

Kaderıyye (Mu'tezile) ise birkaç sebebten ötürü, bunun caiz olamayacağını söylemiştir.

a) Arapça'da, zorla ve kerhen birisini bir yola sokmak isteyen kimse için "O, onu oraya iletti" denilmesi yerinde olmaz. Ancak böyle yapan için "O, onu sırat-ı müstakime zorladı, ona şevketti ve onu oraya çekti" denir. ta denilmez.

b) Şayet hidayet Allah'ın yaratmasıyla meydana gelseydi, o zaman emir, nehiy, övgü, yerme, sevab ve ıkab diye birşey olmazdı. Şayet, farzet ki, "Allah hidayeti yarattı, kul da onu kesbetti" denilirse deriz ki bu kesb işi iki yönden reddedilir:

1) Kesbin meydana gelmesi ya Allah'ın yaratması iledir veya değildir. Eğer Allah'ın yaratmasıyla ise, Allah onu yarattığı zaman, kulun onu yapmaması imkansızdır. Allah o kesbi yaratmadığı zaman da kulun onu yapması mümkün olmaz. Bu durumda da zikredilen bütün müşkiller ortaya çıkar. Eğer kesb, Allah'ın yaratmasıyla değil de kulun yaratmasıyla olursa, işte bu zaten bizim (yani Mu'tezile'nin) görüşüdür.

2) Eğer bir fiil Allah'ın yaratması kulun da kesbi ise, şu üç ihtimalden biri söz konusudur;
a) Ya onu ilk önce Allah'ın yaratıp, sonra kulun kazanması (kesbi),
b) Veya kulun önce o fiili kesbetmesi, sonra Allah'ın onu yaratması;
c) Veyahut da kesbin ve yaratmanın aynı anda olması. Eğer onu Allah önce yaratmışsa, kul onu kesbetmeye mecbur otur. Böylece de ilzam (cebr ve zorlama) meselesi geri gelir. Eğer kul. o fiili Allah'ın yaratmasından önce kesbetmiş ise, Allah onu yaratmaya mecbur demektir. Eğer kesb ve yaratma aynı anda olmuş ise, bu işin meydana gelmesi ancak kul ile Allah'ın ittifakından sonra mümkündür. Fakat böyle bir ittifakı bilemeyiz. Bu sebeple, böyle bir ittifakın bulunmaması gerekir. Yine bu ittifakın, ancak başka bir ittifaka dayanması gerekmektedir. Çünkü bu kulun kesbi, Allah'ın yaratması iledir. Bu ise sonsuz ittifaklara götürür ki imkansızdır. Mu'tezile'nin bu husustaki sözü budur.
Cebriyye ise şöyle demiştir: Biz, bu fiillerin dolaylı veya dolaysız yaratıcısının Allah olduğuna, herhangi bir ihtimal ve te'vil götürmeyen, akli delillerle istidlal etmiştik. Sizin sarıldığınız izah tarzlarınız ise, çeşitli ihtimalleri taşıyan nakli izahlardır. Halbuki kesin olan bir şeye, muhtemel olan şey karşı koyamaz. Bu nedenle bizim dediklerimizi kabul etmek gerekir. Muvaffakiyyet Allah'dandır. 34[34]

Hidayette Olanlar Az Oldukları Halde Çok Diye Nitelenmeleri

Birisi şöyle diyebilir: Hidayete erenlerin sayısı az olduğu halde, Cenab-ı Allah onları niçin "çok" olarak tavsif etmiştir? Çünkü Allah:
"Şükredici kullarım pek azdır. (Sebe, 13) ve: "Onlar ne kadar azlar." (Sa'd 24) buyurmuş, hadiste de İnsanlar yüz deve gibidir ki,o yüz deve içinde binecek bir deve bulamazsın.35[35] ve İnsanlar onların az olduklarım söylediler" hadisleri de bunu teyid eder. Bunun cevabı şöyledir: Hidayete erric insanlar aslında çokturlar. Onların "az" olarak nitelendirilmeleri, ancak dalalet ehline kıyasladır. Yine hidayete erenler az da olsalar, hakikatte çok sayılırlar. Onlar görünüşte az olsalar bile, hakikat itibarı ile "çok" olarak adlandırılmışlardır. 36[36]

Fısk ve Fâsık

Ferra,"Fasık"kelimesinin aslının "Taze hurma kabuğundan çıktı" ifadesinden alındığını söylemiştir. Buna göre sanki fâsık taatten çıkan manasına gelir. Zarar vermek için deliğinden çıkan fareye de denir. Ehl-i kıble, fâsığın mü'min mi kâfir mi olduğu hususunda ihtilaf etmiştir. Bizim alimlerimize göre fâsık mü'mindir; Haricilere göre, kâfirdir. Mutezile'ye göre ise ne mü'min ne kâfirdir. Mutezile Cenab-ı Allah'ın: İmandan sonra fasıkhk ne kötü bir isimdir. "(Hucurat.11); "Münafıklar, fasıkların ta kendisidir"(Tevbe, 67) ve; Allah size imanı sevdirdi ve onunla kalblerinizi süsledi; size küfrü, fiskı ve İsyanı kerih gösterdi"(Hucurat, 7) ayetleri ile İstidlal etmişlerdir. Bu mesele uzun olup kelam kitaplarında yer almıştır. 37[37]

Ahdi Nakzetme

Alimler "O(fesıklar), te'kid ettikten sonra Allah'ın vadini bozarlar"âyetinden ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmişler ve şu görüşleri belirtmişlerdir:
1) Bu misaktan maksad, Allah'ın kullarına, kendisinin birliğini, peygamberinin doğruluğunu gösteren delilleridir. Böylece bu, tevhide sarılma hususunda bir ahd ve misak (söz) olmuş olur. Çünkü bu deliller ile zikrettiğimiz tevhide ve Hz.Peygamberin doğruluğuna sarılmak gibi şeyler demektir. İşte bundan ötürü de Cenab-ı Allah'ın "Siz bana olan ahdinizi (sözünüzü)

---

[34] [34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/200-205.
[35] [35] Müslim, Fedâilü's-sahabe. 232 (4/1973).
[36] [36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/205..
[37] [37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/205-206.

yerine getirin ki ben de size olan ahdimi yerine getireyim" ayeti pek yerinde olmuştur.

2) Bununla Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine: "Onlar, kendilerine azab ile korkutan bir peygamber gelirse, diğer ümmetlerin herhangi birinden daha ziyade doğru yolu tutacaklarına, olanca yeminleri ile Allah'a ahdetmişlerdi. Fakat onlara azab ile korkutan bir peygamber gelince, bu onların, (hakdan) uzaklaşmadan başka birşeylerini artirmadı. "(Fatır. 42) ayetiyle işaret ettiği kimselerin kastolunmuş olması da muhtemeldir. O kimseler, yemin edip söz verdikleri şeyi yapmayınca, Allah Teâlâ onları "ahdini ve misakını bozanlar" diye nitelendirmiştir.

Birinci te'vilin her sapan ve inkar eden hakkında umumi olması mümkündür.

İkinci te'vil ise ancak ayette bahsedilen kimselere hastır, bunun böyle olduğu sabit olunca, birinci te'vilin ikinci te'vilden, iki bakımdan üstün olduğu ortaya çıkar.

a) Birinci te'vile göre ayeti, umumi manaya almak mümkündür, ikincisine göre tahsis gerekir.

b) Birinci takdire göre fasıkları kınamak gerekir. Çünkü onlar, Allah'ın, enfüste ve âfakta (kendiferinde ve âlemde) açıkladığı, netleştirdiği, tekrarladığı ve indirdiği tenzîlî delillerle de sağlamlaştırıp muhkem kıldığı ahdi bozmuşlardır.

Bir de Cenâb-ı Allah, bu delilleri onların akıllanna yerleştirmiş ve bunları kuvvetlendirmek için peygamberler göndermiş, kitablar indirmiştir. İkinci takdire göre de onları kınamak gerekir. Çünkü onlar, yapmaları gerektiğine inandıkları şeyi yapmamışlardır. Birincisine göre daha çok kınama gerekeceği malumdur.

c) Kaffâl şöyle demiştir: Bu ayetle kastedilmiş olanların, peygamberlerine indirilen kitablarda Hz.Muhammed (s.a.s.)'i tasdik etmelerine dair kendilerinden ahd ve misak alınan; kendilerine, gerek Hz.Muhammed'in gerekse ümmetinin durumu açıklanan Ehl-i kitabtan bir gurub olması muhtemeldir. Böylece bu gurub, ahitlerini bozdular, ondan yüz çevirerek Hz.Peygamberin nübüvvetini inkar ettiler.

d) Alimlerden bir kısmı ise, bununla, insanlar zerreler şeklinde iken ve onları böylece Hz.Adem (a.s.)'in sulbünden çıkararak, insanlardan almış olduğu misak kastedilmiştir demişlerdir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın:

"Onları kendilerine şahid tutarak, "Ben, sizin Babbiniz değil miytm"(dedl). Onlar da, "evet RabbimİzsinIzsin" dediler"(A'raf, 172) ayetinin manasıdır.

Kelamcilar bu görüşün değersiz olduğunu söylemişlerdir; çünkü Cenab-ı Hakk'ın, kullarını, unutma ve yanılma ile bilgisi kalblerinden kaybolup giden şeylerden sorumlu tutmayacağı gibi, hatırlayamadıkları bir misak sebebiyle oe kullarının aleyhine ihticâcda bulunmaz. O halde, nasıl olur da, bu sebeple onları kınar?

e) Cenâb-ı Hakk'ın yaratıklarına olan ahdi üç tanedir:

1) Birinci ahid: Hz.Adem'in bütün zürriyetinden aldığı ahittir ki, bu O'nun bubiyyetini ikrardan ibarettir. Bu, Cenâb-r Hakk'ın,

Hani Rabbin almıştı..."(A'raf, 172) sözüyle anlatılmıştır.

2) İkinci ahid: Peygamberlerine tahsis etmiş olduğu ahittir ki, bu ahde göre peygamberler peygamberliklerini tebliğ, Allah'ın dinini ikame edecek ve onda ayrılığa düşmeyeceklerdir. Bu da; "Hani Allah, peygamberlerden misaklannı almıştı.."(Ahzâb, 7) ayetinde anlatılan husustur.

Üçüncü ahid: Alimlerden aldığı ahiddir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın "Hani Allah, onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, gizlemiyeceksiniz" diye, kendilerine kitab verilenlerden misak almıştır" (Ali imran, 187) ayetinde batottnûş olduğu husustur. Keşşaf şöyle demiştir: Ayette geçen lafzındaki zamir, ahd"e racidir; ahid de, Allah'ın ahdini kabul edeceklerine dair verdikleri kuvvetli sözdür. ve lafızlarının manasına gelmesi gibi, lâfzının da anlamıma gelmesi caizdir. Zamirin, onlardan âyetlerine, kitaplarına ve peygamberlerine dair ahid aldıktan sonra Allah'a raci. olması da caizdir. 38[38]

Allah'ın Vasedilmesini İstediği Şey

Cenâb-ı Hakk'ın 'Allah m birleştirilmesini emrettiği (sıla-i rahmi) keserler" sözünden, Allah'ın

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/206-208.

neyi murad ettiği
hususunda alimler ihtilaf ederek, bu hususta birkaç izah tarzı zikretmişlerdir:

1) Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın birleştirilmesini emrettiği yakınların hukukunu ve sıla-i rahmi gözetmeyen kimseler murad edilmiştir. Bu.tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın: "Demek, idareyi ele alsanız, hemen yeryüzünde fesat çıkaracak ve akrabalık münasebetlerini keseceksiniz öyle mi?" (Muhammed.22)ayetinde bahsettiği gibidir. Bu ayette (Bakara, 27), müşriklerin, kendileriyle Hz.Peygamber arasındaki akrabalık bağını kestiklerine işaret vardır. Bu açıklamaya göre, ayet hususi, has olur.

2) Cenab-ı Hakk'ın o müşriklere iplerini mü'minlerin ipine bağlamalarını emretmiştir, ama onlar müminlerden ayrılmış, kâfirlerle bütünleşmişlerdir. İşte Allah'ın buyruğundan maksadı budur.

3) O müşrikler, nizalaşmaktan ve fitne çıkarmaktan nehyolunmuşlardı; halbuki onlar, hep bununla meşgul olmuşlardır. 39[39]

Yeryüzünde Çıkarılan Fesad

Cenâb-ı Hakk'ın "Ve yeryüzünde fesat çıkarırlar" ayetinde apaçık olan şeyin, burdaki fesad ile müşriklerle sınırlı kalmayıp başkalarına da geçen fesat murad edilmiştir. Bundan da daha açık alan şey, Hz.Peygamber (s.a.s)'e itaat etmekten insanları alıkoymalarının kastedilmesidir. Çünkü yeryüzündeki salah ve nizarpın tamamı ancak Allah ve peygamberine itaatla olur. Çünkü, İslâm dininin bütün emir ve yasaklarıyla insan kendisine terettüp eden bütün şeyleri yapar, başkasına sataşmayı terkeder. Karşılıklı zulmü ve haksızlıkları terketmek de, bundandır. Zulmün ortadan kaldırılmasında ise, yerlerin ve göklerin kendisiyle ayakta durduğu adalet bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Firavun'dan bahsederek şöyle demiştir.
"Ben, onun, sizin dininizi değiştirmesinden veya yeryüzünde fesad çıkarmasından korkuyorum "(Mümin, 26). 40[40]

Hüsrana Düşenler

Sonra Hak Teala, bu işleri yapanların hüsrana uğrayacağını haber vererek "İştebunlar, hüsrana uğrayanların ta kendileridir " Duyurmuştur.
Buradaki hüsran hakkında birçok görüş bulunmaktadır.

1) Onların cennet nimetlerinden ümidi kesmiş olmalarıdır. Çünkü hiçbir *ert yoktur ki, onun cennette bir ehli ve bir evi bulunmasın!.. Kul eğer Allah'a taat ederse, buna ulaşır; eğer Allah'a isyan ederse, buna müminler varis olurlar... İşte bundan dolayı Cenab-t Hak;
"İşte bunlar, Firdevs cennetine varis olan varislerin ta kendileridir; onlar orada ebedi kalıcıdırlar"(Muminun, 10-11) ve' Hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü hem kendilerini hem de teraftarlarını hüsrana uğratanlardır"'(şura, 45) buyurmuştur.

2) Onların, yapmış oldukları iyiliklerinden ümitlerini kesmiş olmalarıdır; Çünkü onlar, küfürleri sebebiyle iyi amellerini ibtal etmiş ve onlara, bu amellerinden herhargi bir hayır ve sevab ulaşmamıştır. Buna göre ayet yahudiler ve münafıklar hakkındadır; zira yahudilerin kendi dinlerine göre yapmış oldukları iyi amelleri vardır; münafıklar da, zahiren, inançlarında samimi olanların yapmış oldukları amellerin aynısını yapmışlardır. Ne var ki bütün bunlar boşa çıkmıştır.

3) Onların, dünyevi lezzetlerden mahrum kalma korkusundan dolayı, küfürlerinde ısrar etmiş olmalarıdır. Sonra onların bu lezzetlerden mahrum kalmaları, ya Hz.Peygambere oniarta cihada izin verildiği zaman veya Ölümleri esnasındadır...
Kaffâl (r.a.) şöyle demiştir: Özet olarak diyebiliriz ki "hâsir", bir iş yapıp da, yaptığı işinin

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/208.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/209.

mukabilini alamayan herkese itlak edilen umumi bir isimdir. İşte bundan dolayı, böyle bir kimseye hâsir denmiştir. Mesela, bir işe girişip ve onunla ilgili her şeyi yaptığı halde, ondan bir fayda temin edemeyen bir kişi hakkında, "Kaybetti, hüsrana uğradı" denilir; çünkü o, bir şeyler vermesine mukabil, ona karşılık onun yerine geçecek bir şeyler alamamıştır. İşte buna göre, Allah'a isyan eden kâfirler hâsir diye adlandırılmışlardır.-Nitekim Cenâb-ı Hak:
' 'İnsan, muhakkak ki bir hüsran içindedir; iman edenler ve amel-i salih işleyenler hariç"(Asr, 2-3).
"De ki: Size amelce ençok hüsrana uğrayanları bildireyim mi? Dünyadaki işleri boşa gidenler.. "(Kehf, 103-104) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 41[41]

"Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz? Sizler ölüler idiniz de, o sizi diriltti: sonra sizi öldürür, sonra da tekrar diriltir. Sonra Ona döndürüleceksiniz "(Bakara. 28).
Cenâb-ı Hak Subhanehü, buraya kadar "tevhid, nübüvvet ve meâd'ın delilleri hususunda konuşmuştur. Buradan O'nun: Ey tsralloğulları, sizlere vermiş olduğum o nimetimi ayınız"(Bakara, 40) ayetine kadarki kısımlarda da, Allah'ın bütün mükelleflere vermiş olduğu nimetler beyan edilecektir. Bu nimetler dört edir.
1) Diriltme nimetidir ki, Bu işte bu ayette bahsedilen husustur. Bil ki Ceıâb-ı Hakk'ın (Allah'ı nasıl inkar edersiniz?) ifadesi, her ne kadar bir haber sorma şeklinde ise de, bundan maksat susturmak ve azarlamaktır. Çünkü, nimetin büyüklüğü, bu nimeti yerene isyanın da büyük anasını gerektirir... Bu şöyle açıklanır: Babanın, onu terbiye edip, tahsilini japtırarak bir okul bitirtip, onu mal mülk sahibi yaparak güzel işlere koyması suretiyle çocuğuna olan nimeti büyüdükçe, çocuğun böyle bir babaya isyan 5C-resi de çok büyük bir kusur olur. Böylece Cenâb-ı Hak, bununla onları aort elle sarıldıkları küfürden uzaklaştırmak ve imanı kazanmaya teşvik etmek çn kendilerine vermiş olduğu büyük nimetlerini hatırlatarak, küfrün ne kadar aûyûk olduğunu beyan etmiştir.
Böylece Allahü Teâlâ nimetleri içerisinde aslolan nimetinin "hayat •ermek"olduğunu hatırlatmıştır. İşte, esas maksat da budur.
Eğer, "Niçin birincisini lî ile diğerlerini ise ile atfetmiştir? " denilirse, deriz ki: Çünkü, birinci diriltme hemen ölümü takib eden diriltmedir; ölüme jeonce o, ihyadan (yaşamadan) sonra gelir; aynı şekilde eğer onunla neşr tastediliyorsa, ikinci diriltme de Ölümden açık bir şekilde sonradır. Burada birkaç mesele vardır: 42[42]

Küfrün İzahı Hakkındaki Sünnî ve Mû'tezilî Anlayış

Mu'tezile şöyle demiştir: Bu ayet, küfrün kullar tarafından olduğuna, birkaç bakımdan delalet etmektedir.
1) Şayet Cenâb-ı Allah, o kullarda küfrü yaratan olsaydı, onları kınamak "Allahı nasıl inkâr ediyorsunuz?" demesi caiz olmazdı. O'nun "Niye siyahî oluyorsunuz?"'Niçin beyaz tenli oluyorsunuz? Üye sıhhatli oluyorsunuz veya hasta oluyorsunuz?" demesi de caiz değildir. bütün bunlar, Allah'ın kullarda yarattığı şeylerdir.
2) Eğer Allah o kullarını taa başında şaki olarak ve cehennem için olsaydı; onları yaratmaktan maksadı sadece inkâr etmeleri ve cehenneme düşmeleri olsaydı, nasıl, onları kınayarak, derdi?
3) Hakim olan Altah'dan, insanlarda küfrü yaratması halinde, onlara (Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?); Onları imandan alı koyması halinde "İnsanları iman etmekten alıkoyan
ancak... "(isra, 94) "Onlara ne oluyor da iman etmiyorlar" (İnşikak, 20), onlarda yüz çevirme işini yarattığı halde
"Onlara ne oluyor da öğütten yüz çeviriyorlar. "(Müddessir, 49); onlarda imandan çevrilmeyi yarattığı halde "Nasıl döndürülüyorsunuz?" ve "Nasıl çevriliyorsunuz "(Yunus 32] demesi nastl

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/209-210.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/210-211.

caiz görülür.

Bu tür sözlerin, kullara delil getirmesi babında yer almasından ise, bunlarla Allah'ın kâfirlerle alay etmiş olduğunu söylemek daha evladır.

4) Cenâb-ı Hak, kullarına dediği zaman, bu sözü kullarına bir delil olarak sunmak ve onlardan bir cevab almak için mi söylemiştir yoksa böyle değil midir?

Eğer Allah, bir cevab almak için söylememiş ise, bunda bir fayda olmaz ve kullarına böyle hitab etmesi anlamsız olur. Eğer Allah Teala bunu kuluna karşı bir hüccet yöneltmek için söylemiş ise kul şöyle diyebilir: Hakkımda küfrü gerektirecek birçok şey meydana geldi:

Birincisi:"Sen benim kâfir olacağımı bildin. Küfrümü bilmen, küfretmemi gerektirir."

İkincisi: "Sen, benim kâfir olmamı murad ettin. Bu irade, inkâr etmeyi gerektirir."

Üçüncüsü: "Sen, küfrü bende yarattın ve ben, senin yaptığını bertaraf etmeye kadir değilim."

Dördüncüsü: "Sen, bende küfrü gerektiren kudreti yarattın."

Beşincisi: "Sen, bende küfrü gerektirecek iradeyi yarattın".

Altıncısı: "Sen, bende küfrü gerektirecek iradeyi gerektiren kudreti yarattın."

Sonra küfrün hasıl olmasına sebeb olan bu altı şey meydana gelince ve imanın meydana gelmesi bu sebeblerin iman tarafında bulunmasına dayanınca ve iman tarafında hiçbiri bulunmayınca, imanın meydana gelmemesi için, herbiri tek başına imana mani olabilen oniki sebeb meydana çıkmış olur. Bütün bu sebebler varken, (Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?) denilmesini akıl nasıl kabul eder?

5) Cenâb-ı Allah, Hz.Peygamber (s.a.s.)'e "Onlara şöyle de: "Size, bu büyük nimeti yani hayat nimetini veren Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz?" buyurmuştur.

Cebriyye'ye göre, Cenâb-ı Allah'ın kâfire hiçbir nimeti yoktur. Çünkü, onlara göre, Cenab-ı Allah'ın kâfirlere yaptığı herşey, o kâfiri küfürde derece aerece ilerletmek ve cehennemde onu yakmak içindir.

Bu şekilde Allah'ın kulun üstünde hangi nimeti vardır? Bu, ancak, başkasına bir sahan zehirli helva sunan kimsenin durumuna benzer. Zahiren : ise de ve nimet sayıtsa da, onun içi öldürücüdür. Bu bakımdan hiçkimse Dunu bir nimet olarak kabul etmez. Devamlı azabın bu zehirden daha zararlı olduğu herkesçe bilinir. Bu sebeble, Allah'ın kâfir üzerinde herhangi bir nimeti yoktur. Hal böyle iken, peygamberine o kâfirlere karşı "Bu büyük nimeti e ze veren Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz" demesini nasıl emreder.?

Buna cevab şudur: Bütün bu vecihler araştırıldığında, bu vecihlerin ıcesi medh, zem, emir, nehiy, sevab ve ikab yoluna sarılmaya, temessük T'eye varır. Yine biz bu vecihlere, bu şüphe konusunda güvenilir bir sözle abele ederiz. Bu söz şudur: Şüphesiz Cenâb-ı Hak, o şeyin olmayacağını bilmiştir; Şayet o şey meydana gelirse, O'nun ilmi cehle dönüşmüş olur ki, imkansızdır. İmkansızı gerektiren şey de imkansızdır. Bu sebeble Cenâb-ı Hakk'ın;

Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sizler ölüler idiniz de, o sizi diriltti" esiyle birlikte, bu işin meydana gelmesi imkansızdır. Aynı şekilde, küfre kudret iman etmeye de elverişli ise, bu kudretin bir müreccih olmadan, sadece imanın kaynağı olması imkansızdır.

Eğer bu müreccih kul ise, soru aynen geri dönmüş olur; Allah ise, bu Allah'dan meydana gelmediği sürece, küfrün meydana gelmesi imkansız Eğer böyle bir tercih Allah'tan meydana gelirse, o zaman da küfrün meydana gelmesi kesin olur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz " demesi nasıl düşünülebilir?

Mu'tezile, med ve zem hususunda sözü uzatıp, açıklamalarını atandırınca, sana, bu iki izah tarzıyla ona karşılık vermen gerekir. Çünkü iki açıklama, Mutezile'nin bütün sözünü temelinden yıkar ve onun bütün elerini altüst eder. Muvaffakiyet Allah'dandır. [43][43]

Doğmadan Önce Ölü Olmak Ne Demektir?

Alimler, Allah Teâla'nın "Sizler ölüler idiniz" sözünden muradın, "Sizler henüz toprak ve nutfeler halinde idiniz" olduğunda ittifak lerdir. Çünkü Hz.Adem (a.s.)'in yaratılışının başlangıcı topraktan; Hz.İsâ (a.s.) hariç, Hz.Adem (as.)'in zürriyetinin yaratılışının başlangıcı nutfeden idi. Fakat alimler, "ölü" isminin cansızlara hakiki manası ile veya mecazi olarak verilip verilemeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluk bunun mecazi olduğunu, çünkü bütün cansızların ölüye benzetildiğini, halbuki bu ikisinden birinin diğeri ile hiçbir alakası olmadığını, zira ölünün kendisine ölüm gelen şey olduğunu, binaenaleyh, ölümün, örfen, diri olması mümkün olan birşeyin sıfatı olması gerektiğini, bu sebeble de etten bedeni olan ve (hayati) nam taşıyan varlıklar için olabileceğini söylemişlerdir.

---

[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/211-213.

Diğerleri ise, cansızlara "ölü" isminin verilmesinin hakiki manada olduğunu ve bunun Katade'den de rivayet edildiğini söylemişlerdir. Katade şöyle demiştir: İnsanlar, babalarının sulbünde ölüler idiler de Cenab-ı Allah onları diriltti. Sonra onları çıkardı, sonra da kaçınılmaz olan ölümle onları öldürdü. Ölümden sonra onları yeniden diriltecek." İşte iki ölüm ve iki hayattan maksad budur. Bu görüşte olanlar, görüşlerine Allah'ın:

"Allah ölümü ve hayatı yarath"{Mülk, 2) ayetini delil getirmişlerdir. Çünkü insanın cansız olması demek olan ölümün hayattan önce zikredilmiş olması, ölü isminin cansız nesnelere hakiki manada verilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Öncekilerin görüşü doğruya daha yakındır. Çünkü cansız varlıklar hakkında, ölü olmadıkları halde, "ölüler" denilmiştir. Dolayısı ile meyyit (ölü) ve mevat (o cansız) isimlerinden herbiri diğeri yerinde teşbihe benzer şekilde kullanılmıştır. Kaffâl şöyle der: Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakkın: "İnsanın üzerindene öyle uzun bir zaman gelip geçti ki, o vakit insan anılmaya değer bir şey bile değildi "(Müminun, 1) ayeti gibidir. Böylece Cenab-ı Hak, insanın anılmaya değer bir varlık olmadığını açıklamış, bunun üzerine de onu canlandırmış ve onu duyup gören bir mahluk yapmıştır. Arapların "Falanın adı-sanı anılmaz oldu." "Bu ölü bir iştir. Bu ölü işe yaramaz, alıcısı olmayan bir ticaret eşyasıdır" gibi sözleri de, bu kelimenin mecazi kullanılışlarındandır. El-Muhabbal es-Sa'dİ şöyle demiştir:

"Sen benim adımı ihya ettin. Ben zaten önemsiz biri değildim. Ama ne var k bazı anmalar bazılarından daha çok dikkat çekicidir." Bunun gibi, âyetinin manası da şudur: Yani sizler önemsiz varlıklar idiniz, zikre değeı birşey değildiniz. Çünkü henüz birşey olmamıştınız. Derken Allah sizi ihye etti yani gören duyan varlıklar haline getirdi. 44[44]

Bu Âyet Kabir Azabının Olmadığına Delil Olamaz

Bazıları, bu ayeti, Kabir azabının olmadığına delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hak, insanları bir kere dünyada, bir kere de ahirette dirilteceğini beyan etmiş, kabir hayatından bahsetmemiştir. Bunu;

"Sonra siz bunun peşisıra ölüler (olacaksınız). Sonra siz kıyamet gününde muhakkak diriltilip kaldırılacaksınız"(Muminûn, 15-16). ayeti te'kid eder. Cenâb-ı Hak bu iki durum arasında bulunan başka bir hayattan bahsetmemiştir." Yine bu kimseler sözlerine devamla;-"Hak Teata'nın: "Onlar, "Ey Rabbimtz, bizi iki kere öldürdün. İki defa da diriltin." ded/ter"(Mü'min, 11) ayetiyle istidlalin caiz olmadığını, çünkü bunun kâfirlerden nakledilen bir söz olduğunu söylemişlerdir. Bir de: İnsanlardan çoğu, Cenâb-ı Allah onları çıkarıp, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"(Araf, 172) dediğinde, Hz.Adem (a.s.)'in sulbünde âlem-izerr (Âlem-i Ervah)de hayata mazhar oldukrarını kabul etmişlerdir. Bu takdire göre kabirde herhangi bir hayatın olduğunu isbata ihtiyaç kalmaksızın, iki hayat ve iki ölüm meydana gelmiş olur demişlerdir.

Buna şöyle cevab veririz: "Cenâb-ı Allah'ın, kabir hayatından bu ayette sahsetmemesinden, onun olmaması gerekmez."

Yine birisi şöyle diyebilir: Cenâb-ı Allah bu ayette kabir hayatını zikretmiştir. Çünkü O'nun "Sonra sizi diriltir" sözü devamlı olan bir hayatı ifade etmez. Aksi halde Hak Teâia'nın "Sonra O'na döndürüleceksiniz" demesi caiz o1 nazdı. Zira p lafzı, terâhî (arada bir fasılanın olacağını) ifade eder. Allah'a döndürülmek ise, bir terahi olmaksızın devamlı olan hayatın

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/213-214.

hemen peşinden meydana gelmiş olur. Şayet bu ayeti, bu yönden, kabir hayatına delil kabul edersek, daha isabetli olur. 45[45]

Allah'ın Üç Kere Öldürdüğü Kimseler

Hasan Basri (r.a) âyeti ile, insanların tamamına yakın ekseriyetinin kastedildiğini söylemiştir. İnsanların bir kısmını ise şu âyetlerde bildirildiği üzere Allah Teala üç defa öldürmüştür. Bu meselâ:
"Yahud o kimse gibisini (görmedin mi) ki binalarının çatılan çökmüş, duvarları üstüne yıkılmış bir (harcb) kasabaya uğramış; 'Allah burasını Ölümden sonra acaba nasıl diriltecek ?' demiş. Allah onu yüz yıl ölü bırakmış, sonra diriltmiş..."(Bakara. 259); "Memleketlerinden, Ölüm korkusu ile, binlerce kişi olarak çıkanları görmedin mi? Allah onlara "Ölünüz" buyurup (onları öldürdü) ve sonra diriltti'"(Bakara, 243);
"Gözünüz bakıpdururkeno yıldırım sizi çarpmıştı. Sonra Ölümünüzün peşistra Allah sizi yeniden diriltti'"(Bakara, 55-56); "Biz, "ona (ölüye) o (sığırın) bir parçası ile vurun" dedik. İşte Allah ölüleri böyle diriltir "{Bakara, 73); "Böylece kullarımızı, onların haline muttali kıldık ki, Allah'ın vadinin hak olduğunu ve kıyametin (vaki olacağın)da hiç bir şüphe bulunmadığını bilsinler"(Kehf, 21) ve Hz.Eyyub (a.s.)'ün kıssasında:
"Biz ona hem ailesini, hem onlarla beraber bir mislini daha verdik "(Enbiya. 84) ayetlerinde anlatıldığı gibi. Çünkü Cenâb-ı Allah, bu son ayette, Hz.Eyyub (a.s.)'ün ailesini Öldürdükten sonra, ona geri verdiğinden bahsetmiştir. 46[46]

Ayetinde Mücessime'ye Delil Yoktur

Mücessime, Allah'ın "Sonra O'na (Allah'a) döndürüleceksiniz " ayetini, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekanda bulunduğuna delil getirmiştir. Halbuki bu ayetten Altah Teala'nın maksadı, insanların, O'nun hükmüne döndürülecekleridir. Çünkü Cenâb-ı Hak, kabirdekileli diriltir, onlart mahşerde toplar. İşte Allah'a rücû (dönme, döndürülme) budur. Allah, bunu bu ifade anlatmıştır. Çünkü bu, Allah'dan başkasının hükmetmesini deruhte edemeyeceği bir yere dönüştür. Nitekim Araplarda, ondan başkasının hüküm veremeyeceği bir yere döndüğü zaman, "Onun işi, Emire döndü" derler.47[47]

Ayet-i Kerime'nin Delâlet Ettiği Muhtelif Hususlar

Bu ayet bazı hususlara delalet etmektedir:
1) Ayet, Allah'dan başka diriltmeye ve öldürmeye hiç kimsenin kadir olamayacağına delalet etmektedir. Bu sebebten, bu ayetle, tabi atçıların, hayat ve ölümde müessir elanın, şu şu felekler, yıldızlar, enâsır-ı erbaa (dört asli unsur, su, hava, ateş *e toprak) ve maddenin özellikleri olduğu görüşü geçersiz olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Allah bir topluluğun:
"Bu hayat, dünya hayatımızdan başka birşey değildir. Ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi zamandan başka birşey helak etmez (öldürmez) "(Câsiye, 24) Dediğini nakletmektedir.
2) Ayet, haşr ve neşrin sıhhatine delalet etmekte ve haşre delalet eden delile de dikkat çekmektedir. Çünkü Cenab-ı Hak, birinci seferinde arlıklara ölümlerinden sonra hayat verdiğini beyan etmiştir. Bu sebeple ^riltmenin ikinci defada da vâki olması gerekir.
3) Ayet, mükellefiyet, tergib (teşvik) ve terhibe (korkutmaya) delalet eder.
4) Ayet, yukarıda izahı geçtiği gibi hem cebre, hem de kadere delalet eder.
5) Bu, dünyada zühdün gerektiğini gösterir. Çünkü Cenab-ı Allah "Derken sizi diriltti, sonra öldürdü, sonra (yeniden) tütecek" buyurarak, ölümün mutlaka olacağını beyan etmiştir.

---

[45] 45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/215.
[46] 46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/215-216.
[47] 47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/217.

Sonra yine insanları bu ölürr üzere bırakmayıp, mutlaka kendisine döndüreceğini de belirtmiştir. Ölümün mutlaka olmasına gelince, Cenâb-ı Hakk bu husus j şöyle beyan etmiştir: İnsan bir meni iken Allah onu diriltmiş ve ona en güzel bir şekil vermiş ve onu her tarafı ölçülü bir insan haline getirmiş, mükemmel bir akıl verip, çeşitli fayda ve zararları görebilecek bir biçimde yaratmış. Onu, mallara, çocuklara, evlere ve köşklere sahib kılmış, sonra onu öldürmek ve adeta hiçbirşeye malik olmamış gibi kılmak,dünyada ne bir ismi ne bir yokmuş gibi kılmak suretiyle mal-ı mülkü ondan izale etmiştir. Onu uzun müddet, Allah Teala: "Onların önlerinde bir engel vardır" (Mü'minûn, 100) diye haber verdiği gibi, kendisine çağrıldığı halde cevab verememiş, konuşması istendiği halde konulamamış, en yakın akrabaları bile onu ziyaret etmemiş, aksine ailesi ve çotuk çocuğu kendisini unutmuş olduğu bir halde onu kabirde bırakır. Nitekim Yahya b.Mu'az er-Râzî şöyle der:

"Akrabalarım kabrimin hizasından geçerler. Sanki onlar beni tanımıyorlar." Yine kabirdeki insan adeta şöyle der: Allah'ım, sanki ben tek başınaymışım gibi, onlar beni kabre yan üstü koydular. Cenazemi getirenler geri gittiler. Garibler (yabancılar) benim garibliğime ağladılar. Beni sevenler, kabrin kenarından bana seslendiler. Ben feryadü figan ederken, kabrimi ziyaret edenler bana acıdılar. Bana bakanlar, aciz kalışımı açıkça gördüler. Meleğimin şöyle demesinden başka ümidim kalmadı: "Şu akrabaları kendisinden uzaklaşmış yalnız adama bakın! Sevenleri kendisinden ayrılmış, tek kalmış adama bakın! O, dünyada bana yakındı ama, kabirde yabancı oldu. O, dünyada beni çağırır ve bana uyardı. Bu eve (kabre) girerken benim kendisine lütufta bulunacağımı umuyordu. Ey ihsanı devamlı olan Allah'ım, burada ona ihsanda bulun. Ey mağfireti bol olan Allah'ım, senden umduğumu gerçekleştir."

Kulun, Allah'a mutlaka döneceğine gelince, bu husus böyledir. Çünkü Cenab-ı Hak, şu ayetlerde sûra üfürülmesini emretmiştir:

"Artık Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölecektir. Sonra o(sûra) bir daha üfürülecektir. O anda görürsün ki (Ölüler) kalkmış bakımp duruyorlar"(Zümer, 68);

"Onlar sanki dikili bir şeye (putlara v.s.) koşuyorlar gibi kabirlerinden fırlaya fırlaya akarlar"Me&nc as\ ve sonra, nitekim:

"Rabbine saf saf arzolunürlar"(Kehf, 48) ayetinde bildirildiği gibi Cenâb-ı Allah'a takdim olunurlar. Bövlece.

"Rahman (Allah'ın heybeti)'nden dolayı sesler kısılmıştır" (Taha, 108) ayetinde de bahsedildiği gibi onlar, huşu ve huzû' içerisinde ayakta beklerler. Bir zat şöyle demiştir: "Allah'ım! biz kabirlerimizin içinden başlarımız tozlu, korkunun şiddetinden yüzlerimiz değişmiş, kıyametin dehşetinden başımız önümüze eğilmiş, kıyametin uzun sürmesinden karınlarımız acıkmış, mahşerdekiiere karşı edeb yerlerimiz açılmış, günahlarımızın yükünden belimiz kırılmış olarak kalktığımızda ve günahlarımıza pişman olmuş olarak ne yapacağımızı şaşırdığımızda, bizden yüz çevirerek musibetleri artırma ve bize olan rahmetini ve bağışım genişlet. Ey rahmeti büyük,mağfireti geniş Olan Allah'ım! "48[48]

Yeryüzünde ne varsa hepsini siz (insanların faydasma)yaratan, sonra göğe yönelip de onlan yedi gök halinde düzenleyen O (Allah)dır. O herşeyi hakkıyla bilendir"(Bakara, 29).

İşte bu, bütün mükelleflere şamil olan ikinci nimettir. Cenab-ı Allah'ın gözettiği bu tertib ne güzeldir! Çünkü, yer ile gökten fayadalanmak, ancak hayatın bulunmasından sonra olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak ilk önce,"hayat verme" işinden bahsetmiş, bunun peşinden gökleri ve yeri zikretmiştir.

Hak Teâla'nın sözüne gelince, bunun tefsiri: "Sizi yaratan Rabbinize ibadet ediniz "(Bakara, 21) ayetinde geçmişti. sözüne gelince bu, lâzfından sonra zikredilmiş şeylerin dinî ve dünyevî hususlarda, bizim faydalanmamız için olduğuna delalet etmektedir.

Dünyevî hususlardaki faydasına gelince, bu bedenlerimiz sağlıklı olsun, biz bir sebeple Cenâb-ı Hakk'a itaat etmeye güç ve kuvvet kazanalım diyedir.

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/217-219.

Dini husustaki faydalanmamıza gelince, bu şeylerle istidlal ve kıyasta bulunmaktır. Cenâb-ı Hak sözü ile, bütün faydalan kastetmiştir. Bu faydalardan bir kısmı, canlılar, bitkiler, madenler ve dağlarla ilgilidir. Bir kısmı da, insanların "istinbât" ederek, elde ettikleri bütün meslek.geçim vasıtaları ve sanatlarla ilgilidir. Cenab-ı Hak, bütün bunları ancak kendilerinden istifade olunsun diye yaratmıştır. Nitekim:

"Ve, göklerdeki ve yerdeki şeyleri sizin emrinize verm/ştfr"(Casiye, 13) buyurmuştur. Böylece, sanki Cenâb-ı Hak, "Siz ölülerken, sizi dirilten Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Yine, Allah göklerde ve yerde bulunan herşeyi sizin için yarattığı halde, nasıl inkâra sapabiliyorsunuz?" demiştir. Veyahutda, "Allah sizin ölümünüzden sonra sizi dirilttiği halde, O'nun sizi yeniden yaratmaya (iade) dair kudretini nasıi inkâr ediyorsunuz? Bir de O, yerde ne varsa hepsini sizin için yaratmıştır; o halde sizi "iâde"den (yeniden diriltmekten) nasıl aciz olur? Sonra Cenâb-ı Hak bu faydaların tafsilatını, çeşitli sûrelerde söz konusu etmiştir nitekim; "Biz şarıl şan! su akıttık"(Abese. 25) ve Nahl suresinin başlarında; "Davarları da sizin için yarattı."(Nahl, 5),buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır. 49[49]

Allah'ın Muayyen Maksatlar Gözetip Gözetmemesi

1) Alimlerimiz şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak Subhânehu, herhangi bir maksattan dolayı bir iş yapmaz, çünkü böyle olsaydı, O kendisini bu gaye ile tamamlamış olurdu. Başkasıyla tamamlanmak isteyen, zatı itibariyle noksan demektir. Bu ise, Allah hakkında imkânsızdır. Şayet Cenâb-ı Hakk'ın fiili, kendisine değil de başkasına yönelik olan bir maksatla mu'allel (bağlı) dir denilirse, biz deriz ki, bu maksadın başkasına raci olması, Allah için, bu maksadın O'na raci olmasından daha evla mıdır, değil midir?

Eğer evla ise, bu durumda Cenâb-ı Hak bu fiilden istifade etmiştir, böylece de zikredilen mahzur yeniden avdet etmiş olur.

Eğer evla değilse, bu başkası için olan mezkur maksadın elde edilmesi, Allah için gaye olamaz. Böylece de, Allah o maksatta bir müessir olmaz,

2) Bir maksada mebni olarak bir iş yapan kimse, o fiil vasıta olmaksızın, o maksadı elde etmekten aciz olur. Allah için acizlik ise, imkansızdır.

3) Şayet Cenâb-ı Hak, bir maksada binaen bir iş yapmış olsaydı; bu maksat eğer kadim olursa, fiilin de "kıdem"i gerekir; eğer "muhdes" olursa, bu maksatta yapılan fiil başka bir maksattan ötürü yapılmış olur. Böylece de teselsül gerekir ki, bu da muhaldir.

4) Cenâb-ı Hak, şayet bir maksattan dolayı bir iş yapmışsa, bu maksat mükelleflerin maslahatlarını gözetmek amacı olur. Allah'ın bu fiili işlemesi buna bağlı olmuş olsaydı, O, kullar hakkında mefsedet olacak şeyi yapmazdı. Fakat, Cenâb-ı Hak, iman etmeyeceğini bildiği kimseyi mükellef tutmasıyla bunu yapmıştır. Sonra alimler Cenab-ı Hakk'ın âyetindeki 'Ancak bana ibâdet etsinler diye" (zariyat. 56) ayetindeki lâm hakkında konuşarak şöyle demişlerdir: Allahü Teâlâ herhangi bir kimsenin yapması halinde maksat gözeteceği bir işi yapınca sırf bu benzerlikten ötürü o işe "maksat" demiştir. 50[50]

İbahiyye'nin İddiası

"İbahiyye" Cenâb-ı Hakk'ın âyetini O'nun "küir'ü, "kûll" için yarattığına, bu sebeple herhangi oir şeyin yalnız bir kimseye ait olmayacağına delil getirmişlerdir. Bu zayıf bir görüştür. Çünkü Cenâb-ı Hak, 'külle" (istifade edilen bütün şeyler) "kûll" (bütün insanlar) ile mukabele etmiştir. Bu, ferde ferd ile mukabele edilmesini gerektirir. "Ta'yin" yani (istifade edilen şeylerin kimlere ait olacağını bildirmek)ise, ayrı bir delil ile elde edilir.

Fakîhler (r.a.) ise bu ayetle şuna delil getirmişlerdir: "Eşyada aslolan ibahedir " (Mubah

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/219-220

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/220-221

olmalarıdır).Biz bunu, usûl-i fıkıhta açıklamıştık. 51[51]

Üçüncü Mesele

Denildi ki bu ayet, toprağı yemenin haram olduğuna delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, yerin kendisini değil, yeryüzünde bulunanları bize yaratmıştır. Birisi şöyle diyebilir: Kendisine, "yerdedir" denilebilen herşey, "yer" ismine dahildir. Böylece bu, hem yeri, hem de yerde olanları ifade etmektedir. Şüphe yok ki madenler de bu isme dahildir; yine çorak tuzlu arazi ile, ona benzeyen her toprak parçası "yer"in bir kısmıdır. Bir de, bir şeyi hassaten zikretmek, hükmü onun dışında bulunanlardan kaldırmaya delalet etmez. 52[52]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın âyeti, Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmamasını gerektirir. Aksi halde, bütün bu şeyleri başkası için değil de, kendisi için yaratmış olurdu.53[53]

Allahu Teâlâ'nın Gökleri Yaratması

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra göğe yöneldi ayetine gelince bunda birkaç mesel vardır: 54[54]

İstiva

"İstiva", Arabça'da "ayağa kalktı, dikeldi"anlamlarına gelir. Bunun zıddı ise, "eğrilmek,eğilmek"dir. Bu husus cisimlerin sıfatlarında olduğu için, AllahuTeâlâ'nın bundan,istivadan münezzeh olması gerekir.Bir de, ayette bunun yanlışlığına delalet eden cihet vardır. Çünkü Allah'ın ifadesi, terahi (geri kalma, sonralık)'yi gerektirir. Şayet "istivâ"dan maksat, bir mekanda yükselmek olsaydı, önce bu yükseklik bulunurdu; eğer önce, bu yükseklik bulunmuş olsaydı, o zaman bunun yerdekileri yaratmadan sonra olmaması gerekirdi.
Ancak Cenâb-ı Hakk'ın âyeti, sonralığı gerektirir. Bunun böyte olduğu sabit olunca, te'vil etmek gerekir. Bu te'vilin izahı şöyledir: İstiva, dosdoğru olmak demektir; sopa düz ve dosdoğru olduğu zaman denilir. Sonra, salıverilmiş ok gibi, başka bir şeye iltifat etmeksizin birisi, bir şeye yönelip dosdoğru onu kastettiği zaman, nür, İşte bu mânadan olmak üzere, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi istiare olarak kullanılmıştır. Yani, "yerden sonra, semâyı yarattı; aralarına bir zaman koymadı; yeri yarattıktan sonra, başka hiçbir şeye yönelmeyip, doğrudan doğruya semaya yöneldi" demektir. 55[55]

Göğün Ne Kadar Vakitte Yaratıldığı

Cenâb-ı Hakk'ın, 'yeryüzünde bulunan bütün şeyleri sizin için yaratan, sonra da hemen semaya yönelen O'dur'.' ayeti, yine O'nun: De ki, gerçekten siz, yeryüzünü iki günde yaratanı inkâr ediyor, Ona ortaklar mı koşuyorsunuz? O alemlerin Habbidir. Allah yeryüzünde, onun üzerinde kazık gibi dağlar yarattı. Orada bereketler yarattı. Orada, isteyenler için dört günde müsavi gıdalar takdir effi"(Fussilet, 9-10) ayetiyle tefsir edilmiştir. Şu manada ki, yerin yaratılması iki günde, rızıkların takdir edilmesi de diğer bir iki gündedir. Nitekim birisi, "Kûfe'den Medine'ye yirmi gün, Mekke'ye ise otuz gündür" diyebilir; o, bu ifadesiyle, bu mesafelerin toplamının "otuz gün" olduğunu kastetmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak, diğer iki günde semaya yönelmiştir. Bunun, toplamı"Allah gökleri ve yeri altı günde yaratmıştır "(Hûd, 7) ayetinde buyurduğu gibi, altı gündür. 56[56]

---

[51] [51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/221.
[52] [52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/222.
[53] [53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/222.
[54] [54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/222.
[55] [55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/222-223.

Yer ve Gökten Hangisinin Daha Önce Yaratıldığı

Tahiatçılardan bazıları, bu ayetin, yerin yaratılmasının göğün yaratılmasından önce
"De ki, gerçekten , iki günde yeryüzünü yaratanı inkâr ediyor, O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Babbidtr. Allah yeryüzünde, onun üzerinde kazık gibi dağlar yarattı.
Orada bereketler var etti. Orada, İsteyenler için, dört günde müsavi gıdalar takdir etti. Sonra semaya yöneli(Fussilet 9-11) ayetinin böyle olduğunu yine Cenâb-ı Hakk'ın, Nâziat sûresinde: Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa semayı mı? Allah onu bina etti. Onun tavanını yükseltti, derken onu iyice düzeltti. Gecesini kararttı, gündüzünü çıkarttı. Bundan sonra da, yeryüzünü yaydı "(Nâziat, 27-30) beyan etmiştir.
Bu ayetler ise, yerin, semanın yaratılmasından sonra yaratılmış olmasını gerektirir, demişlerdir. Alimler buna cevaben bazı hususlar zikretmişlerdir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, göğü yaratmadan önce yeri yaratması caizdir. Ancak Allah, semayı yaratmadıkça, yeri yaymamıştır... Çünkü (Naziat, 30) âyetinde geçen yeri yaymak demektir. Birisi, bunun iki bakımdan müşkil bir şey olduğunu söyleyebilir:
a- Yeryüzü büyük bir cisimdir; bu sebeple onun yaratılmasının döşenmesinden ayrı olması düşünülemez. Yeryüzünün yayılması göğün yaratılmasından sonra olunca, yerin yaratılması da, şüphesiz semanın yaratılmasından somu olur.
b- Cenab-, Hakk'ın:
''Allah, yeryüzünde olan herşeyi sizin için yarattı. Sonra semaya yöneldi(Bakara, 29) ayeti yeryüzünün ve yerdekilerin yaratılmasının, gökyüzünün yaratılmasından önce olduğuna delalet eder. Yerdeki şeylerin yaratılması ise ancak, yeryüzünün yayılmasından sonra mümkün olur. Buna göre, ayet, göğün yaratılmasından önce, yeryüzünün yayılmış olmasını gerektirir. Bu durumda bir tenakuz ortaya çtkar. Buna şöyle cevab veririz:
Allah'ın : 'Yeryüzünü bundan sonrayaydı "(Naziat, 30) ayeti, göğün yaratılışının, yeryüzünün yaratılışından önce olmasını gerektirir, ama göğün düzenlenmesinin yeryüzünün yaratılmasından önce olmasını gerektirmez. Bu takdire göre de böyle bir tenakuz kalmaz.
Birisi şöyle diyebilir: Allah'ın: Sizi yaratmak mı daha güç yoksa göğü yaratmak mı? O, göğün boyunu yükseltti, derken ona bir nizam verdi"(Nazıat 27-28) ayeti, gökyüzünün yaratılıp düzene koyulmasının, yeryüzünün döşenmesinden önce olduğunu gösterir. Ne var ki yerin döşenmesi, yerin yaratılmasından ayrılmayan bir husustur. Buna göre göğün yaratılıp düzenlenmesi, yeryüzünden öncedir. Bu durumda da mesele geri gelir.
c) En doğru cevab şudur: lafzı, bu ayette tertibi göstermez, sadece nimetleri saymak için getirilmiştir.
Bunun misali: Birisinin başkasına "Sana büyük nimetler verip sonra senin kıymetini yüceltip, sonra düşmanlarını senden uzaklaştırmadım mı?" demesi gibidir. Adamın daha sonra zikrettiği şeylerin, daha önce yapmış olması muhtemeldir. En iyi Allah bilir. 57[57]

Tebyinden Önce İbham

(Onları düzenledi) zamir, müphem (kapalı) bir zamirdir. "Yedi Gök" ifadesi onu tefsiretmektedir. (Onu adam olarak yetiştirdi,onu adam etti) sözünde olduğu gibi. Zamiri müphem getirip sonra tefsir etmeninfaydası, müphemin sonra açıklanmasının, önce açıklanmasından daha kıymetli olmasıdır. Çünkü zamir müphem bırakıldığı zaman, insanlar onun kim veya ne olduğunu öğrenme arzusu duyar. Bu müphemden sonra onu açıklamada, nefislerin arzu duydukları şeyi tatmin vardır. Zamirin ya râcî olabileceği de söylenmiştir. . cins ismi manasınadır. kelimesinin kelimesinin çoğulu olduğu da söylenmiştir. Arapça'ya uygun olan izah, birincisidir. "Gökyüzünün düzenlenmesi" nin manası, onların yaratılışlarını nizama koymak, onları eğrilik ve çatlaklıklardan azade kılmak ve yaratılışlarını tastamam yapmaktır. 58[58]

---

[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/223.

[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/223-225.

Yedi Gök

Kur'an bu ayette, "yedi gök" bulunduğunu göstermiştir. Astronomiciler bize en yakın olansemanın, Ay küresi; onun üzerindeki semânın Utarid küresi; sonra Zühre küresi; sonra Güneş küresi; sonra Merih küresi, sonra Müşteri küresi, daha sonra da Zühal küresi olduğunu söylemişlerdir. Onlar, sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Bu sırayı ancak iki şekilde bilebiliriz. Birincisi: Setr (yıldız tutulması) meselesidir. Çünkü aşağıda olan yıldız, bizimle daha yukarıda olan bir yıldızın arasına girip, her İkisi tek bir yıldız gibi olunca ve aşağıdaki yıldız (tutan), tutulandan, -mesela Merih gezegeninin kırmızılığı, Utarid'in sanlığa Zühre'nin beyazlığı, Müşteri'nin maviliği ve Zuhal yıldızının bulanıklığı git??-, bir vasıfla daha ileri olur. Nitekim eskiler, Ayın altı yıldızı; Utarid'in Zühre'yi; Zühre'nin Merih'i tuttuğunu (setrettiğJni)keşfetmişterdir Bu şekildeki tertîb.ay ile tutulduğu içinguneş'in ayın üstünde olduğunu gösterir. Ancak, güneşin diğer yıldızların altında mı üstünde mi olduğunu göstermez. Çünkü güneş, doğarken diğer yıldızlar koybolduğu için, bunlardan herhangi biri İle tutulmaz. Güneşin böyle oluşunda İki açıklamadan bahsedilmiştir: -

a) Onlardan bazıları, Zühre yıldızını, güneş üzerinde bir leke gibi gördüklerini söylemlerdir Bu görüş zayıftır. Çünkü onlardan diğer bazdan, ayın yüzünde silikliğin oluşu gibi, güneşin yüzünde de lekelerin meydana geldiğini İddia etmişlerdir.

b) Görünümün değişikliği, Ay, Utarid ve Zühre yıldızlarında görülür, fakat Merih, Müşteri ve Zuhal yıldızlarında görülmez. Bu durum güneşte ise gerçekten pek azdır. Bu sebeble güneşin her iki kısım arasına girmiş olması gerekir. Bu ekseri astronomilerin söylediği şeydir. Ancak Ebu Reyhan, El-Fergânf nîn Fusûl adtı eserine yaptığı Telhis'te şöyle demiştir: Görünümün değişikliği sadece ayda hissedilir. Böylece diğer vecihter geçersizdir güneşte bunun görülmesi ise şüphelidir.

Bil ki rasathaneciler ve astronomikler, feleklerin dokuz tane olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre, dokuzun yedisi şu yukarıda saydıkla/imizdir. Sekizincisi sabtt yıldızların bulunduğu felektir. Dokuzuncusu ise en büyük olanıdır ki bu yaklaşık ftergûn ve gecede bir devir yaparak hareket eder. Sekizinci feleği isbat için şu delili getirmişlerdir. Sabit yıldızların çok yavaş hareket ettiklerini gördük. Yıldızların hareketlerinin, içinde bulundukları feleklerinin bereketine bağlı olduğu sabittir. Bu gezegenleri taşıyan felekler çok hızlı hareket etmektedirler. Bu sebebten, çok yavaş hareket eden ve sabit yıldızlan taşıyan başka bir varlığın (feleğin) olması gerekir.

Bu delil birkaç bakımdan zayıftır:

1) Başka bir cisimde yerleşmiş olmaksızın yıldızların kendi kendilerine hareket ettiğini söylemek niçin caiz olmasın? Bu ihtimal ancak muhtar (seçici) olanın bozması ile bozulur.ki bu ise çok zordur.

2) Bunu kabul etsek de, "Bu yıldızlar gezegenler, gezegenler de hamillerinde yerleşmiştir" denilmesi niçin caiz olmasın? Bu durumda sekizinci feleğin iâbatma ihtiyaç kalmaz.

3) Bu feleğin, Kamer (ay) feleğinin altında olması niçin caiz olmasın?

Böylece o, bütün gezegen kürelerinin üstünde değil de altında dur. Şayet "Biz gezegenlerin, bu sabit yıldızlan tuttuğunu görüyoruz. Tutan ise, şüphesiz tutulanın altındadır" denirse, biz deriz ki: Bu gezegenler, ancak bölgesine yakın olan sabit yıldızları tutabilir (setreder). Kutuplara yakın olan sabit yıldızları ise tutamaz. Buna göre, "Bölgesine yakın olan sabit yıldız,

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/225.

Zühal küresinin üstünde olan sekizinci felekte yer atmıştır. Gezegenlerle tutulması mümkün olmayan kutuplara yakın sabit yıldızlar da kamer (ay) küresinin altında olan bir başka kürede yeralmıştır. Bu ihtimale mani olan birşey de yoktur" demek niçin caiz Olmasın?

Sonra biz deriz ki: "Farzedin ki siz bu dokuz feleğin varlığını isbat ettiniz. Onuncu bir feleğin olmadığına ne delalet ediyor?" Bu konuda söylenecek en son söz, "Rasat (gözetleme) feleklerin dokuz tane olduğunu göstermiştir. Ancak delilin olmaması medlulün yokluğunu göstermez" demektir.

Bunu ortaya koyan şey ise, bazı muhakkik rasatçıların (gözlemcilerin) söylediği şu sözdür: "Şimdiye kadar anladığım, sabit kürelerin, bir küre, bir kısmı bir kısmının içinde olan birkaç küre olmasıdır." Ben derim kk Bu, mümkün olan bir ihtimaldir. Çünkü sabit kürelerin tekliğine delH getirilen şey, sadece onların hareketlerinin birbirine benzediğinin söylenmesidir. Durum böyle olduğu zaman, bu küreler tek bir küre (felek) içinde yer almış (merkûz) olur. Bu iki mukaddime de yakînî birer mukaddime değiller.

Birincisinin yakînî olmayışı şundandır: Bu kürenin hareketi her nekadar görünüşte tek ise de, belki de hakikatte tek değildir. Çünkü, mesela o kürelerden birinin devrini otuzaltıbin senede tamamladığını, bir diğerinin ise bu müddeti bir yıl eksiği ile tamamladığını, bu bir senelik noksanı diğer senelere dağıtsak, bu tek bir senenin hissesi, senenin 13/1200 kadar olur ki, bu hissedilebilecek bir fark değildir. Hatta on, yüz, bin sene bile kesinlikle hissedilmez. Bu ihtimal dahilinde olunca, sabit yıldızların müstevî hareketlerinin (birbirine eşit) olduğuna kesin hükmedilemez.

İkincisinin yakînî olmayışı işe şundandır: Sabit yıldızların harekette birbirlerine eşit olmaları, farklı kürelerde (feleklerde) yer almış olmaları «imalinden ötürü, her ne kadar hareketçe eşit olsalar da, bütün bu yıldızların tek bir kürede olmalarını gerektirmez. Bu tıpkı onların, yıldızların birçoğunun felekleri hakkında söyledikleri gibidir. Çünkü bunlar hareketlerinde, sabit yrfdızların feleğine eşittirler. Burada da böyledir.

Ben derim ki: Bu söylenen ihtimal, sabit yıldızların bulunduğu feleğe has değildir. Belki de hergün hareket eden kütleler tek bir kütle değil, birarada

ian birçok kütledirler. Ya bu kütlelerin hareketleri arasında o kadar az bir fark vardır ki onları anlamaya ne ömürlerimiz ne de rasatlarımız kifayet eder. Ya da bunların hareketleri mutlak manada birbirine eşittirler. Ancak, hareketteki eşitlikleri tek bir bütün olmalarını gerektirmemektedir. Astronomicilerden, bu dokuz feleğin dışında başka feleklerin de bulunduğunu kesin bir ifade ile söyleyenler vardır. Çünkü insanlardan bazıları, sabit kürelerin üzerinde ve en büyük feleğin altında olan başka kürelerin (feleklerin) olduğunu söylemiş ve bu hususta birçok delil getirmişlerdir:

1) En büyük meyli gözetleyenler, bu meylin mikdarını farklı farklı bulmuşlardır. Gözetlemesi daha eskiye dayanan herkes, bu meylin mikdarını daha fazla bulmuştur. Çünkü Batlamyus bu meyli (49) derece59[59] olarak bulmuştur. Me'mun zamanında bu, (63) derece olarak; Me'mun'dan sonra bundan bir dakika eksik olarak bulunmuştur. Bu, iki mıntıkanın meylinin bazan arttığını bazan da eksildiğini gösterir. Bu ise ancak, retu'l-Küll ile Küretu's-Sevabit'in (sabit yıldızlar küresinin) arasında kutublar, Küretu'l-Küll'un iki kutbu etrafında dönen bir başka küre (yıldız) bulunduğundan ve Küretu's-Sevabit'in iki kutbunun da o kürenin iki kutbu etrafında döndüğünde mümkün olur. Bundan dolayı, bu sabit yıldızların kutubları bazan kuzeye doğru alçalır, bazan da güneye doğru yükselir. Böylece de muaddelu'n-nehar'ın (gündüzün dönüşünün) burç noktasına yani mıntıkatu'l-bürûca denk gelmesi ve bazan sabit yıldızların feleklerinin kutubları güneye yükseldiği zaman, bu burçtan ayrılıp güneye dönmesi bazan da kuzeye dönmesi gerekir. Nitekim şimdi de böyledir.

2) Rasatçılar (gözlemciler), yıldızlardan (astronomiden) bahseden kitablarda yazılanlara göre,

---

59[59] Müfessir, rakamların sayı değerini ebced hesabıyla onlara tekabül eden harf değerleriyle bildirmiştir. Matbu Beyrut nüshasının hamişinde bu harflerin sayıya çevrilmesinde, bizimkine göre farklılık vardır. =30 + 8 + 10 + 1 = 49 olması gerekirken (549) yazılmıştır. Dizgi hatası sözkonusu olmalı.

güneşin hareketinin mikdarını tesbit etme hususunda çok gayret sarfettiler. Hatta Batlamyus, Ebrahis'den şunu nakletmiştir: O, bu dönüşün birbirine eşit zamanlarda mı farklı zamanlarda mı olduğunda şüphe etmiş ve bir görüşünde bunun farklı zamanlarda olduğunu, bir görüşünde ise bunun eşit zamanlarda olduğunu söylemiştir. Sonra astronomiciler, güneşin farklı zamanlarda dönüşünün sebebi hususunda iki görüş belirtmişlerdir:

a) Güneşin, dünyadan en uzak olduğu noktayı hareketli kabul eden kimse bu cihetten güneşin hareketinde bulunan farklılığın, güneşin dünyadan en uzak olduğu noktadan uzaklığının değişmesinden ötürü i'tidâl noktasında meydana çıktığını iddia etmiştir. İşte bu sebebten dolayı güneşin hareketinin mikdarının farklılığı ortaya çıkmış olur.

b) Bu, Hintliler, Çinliler, Babilliler ve Rum, Mısır, Şam'ın iler gelen astronomicilerinin bir çoğunun görüşüdür ki, onlara göre bunun sebebi; feleku'l-bürûcun (burçlar feleğinin) intikali ve kutbunun alçafcp yükselmesidir.

Yine Ebrahis'in de bu görüşte olduğu nakledilmiştir.

Bâryâi İskenderânî tılsım yapanların (büyücülenn) da buna inanıp feleku'l-bürûç noktasının yerinden sekiz derece ileri geri gidip geldiğine inandıklarını ve hareketin başlangıcının balık burcundan koç burcuna kadar yirmiiki derece olduğunu söylediklerini zikretmiştir.

Bu şaşkınlık, insan,aklının bu gibi şeyleri anlayamayacağına ve ancak bunları yaratıcısının ve yoktan varedicisinin ilminin kuşatacağına seni ikaz etmelidir. Bu sebeble bu konuda sem'i (nakli) delillerle yetinmen gerekir.

Şayet, biri Kur'an'da göklerin sayışının yedi olduğunu ifade eden bu naslar, daha fazla olmasını nefyeder mi'" derse, deriz ki, gerçek olan şudur ki: Sayının zikredilmiş olması, fazlasının olmayacağına delalet etmez. 60[60]

İlm-i İlâhî (Allah'ın llmi) Hakkındaki Görüşler

(Allah) herşeyi bilir "ayeti, Cenab-ı Hakkın yeri, yerdekileri, gökleri ve gökteki harikulade varlıkları yaratmasının ancak onları bildiği ve cüzisi İle küllisi ile onları çepeçevre ilmMe ihata etmesiyle mirukün olabileceğini gösterir. Bu ise birçok şeye dcalet eder:

1) Alla cüziyyatı bilemez diyen felsefecilerin gömüşlerinin fasit; kplarno Harın görüşlerinin ise doğru olduğu manasına gelir. Çünkü kelamcılar, Allah Teala, bu alemi muhkem ve yerliyerinde yaratmıştır. Bu şekilde vapan Varatıcı'nı'n yaptığı şeyi mutlaka, bütün detayı bilmesi gerekir' diyerek Allah'ın cüziyyatı bildiğine delil getirmişlerdir. İşte bu delilin aynısını Cenao-ı Allah bu ayette zikretmiştir. Çünkü O, göklerin ve yerin yaratılmasından bahsettikten sonra kendisinin alim olduğunu belirtmiştir. Böylece bu konuda ve bu istidlal şeklinde, kelamcıların görüşünün Kur'an'a uygun olduğu ortaya çıkmış olur.

2) Bu, Mutezile'nin görüşünün fasit olduğuna delildir. Bu böyledir. Çünkü Cenab-ı Hakk, birşeyi ölçüp biçip, sınırlarını belirterp' yaratan kimsenin, o şeyi ve onun detayını bilmesinin gerektiğini açıklamış? . Çünkü onu yaratan, şu kadarla değil de bu kadarla sınırlandırarak yakmıştır. Belirli bir mikdar ile sınırlamanın, mutlaka bir irade ile olması gerekir. Aksi halde mureccih bulunmaksızın bir üstünlük meydana gelmiş olur. Birşeyi irade etmek, onu bilmeye bağlıdır. Bu sebeble birşeyi yaratanın, mutlaka onu tafsilât;: bir şekilde bilmesi gerekir. Şayet kul kendi fiillerinin yaratıcısı olsaydı, hem o fiilini hem de fiilinin adedini, kemiyetini ve keyfiyetini bilmiş olması gerekirdi. Kulun böyle bir ilmi olmayınca anladık ki o, kendisinin yaratıcısı değildir.

3) Mu'tezile şöyle demiştir: Bu ayetle;"Her.bilenin üstünde daha (ye bir btien vardır "{Yusuf. 76) ayeti birarada mütalâa olununca Cenab-ı Hakk'ın zatı gereği alim olduğu ortaya çıkar." Buna cevabımız şudur: âyeti umumidir, "Allah o Kur'an'ı ilmi ile indirdi"(Nisa, 166) ayeti ise hasdır. Has olan ifade ise, umumi ifadeden daha önce gelir. En iyi Allah bilir. 61[61]

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/225-229.

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/229-230.

Allah Teâlâ nın İnsanı Halife Olarak Yaratması

"Hani Rabbin meleklere: "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti de, (Melekler): "Biz seni hamdinle teşbih ve takdis edip dururken yerde, bozgunculuk edip kanlar dökecek bir varlık mı yaratacaksın?" demişlerdi. Allah da "Ben sizin bilemeyeceklerinizi bilirim" buyurmuştur"(Bakara, 30).
Bu ayet, Hz.Adem (a.s.)'in nasıl yaratıldığına ve Allah'ın onu nasıl şereflendirdiğine delalet eder. Bu, bütün insanlar için umumi bir in'amdır. Bu sebeble, bu, Cenab-ı Hakk'ın burada bahsettiği umumi nimetlerin üçüncüsüdür. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 62[62]

Edatı Hakkında Lügavî Bilgiler

lafzı hakkında iki görüş vardır:
a) Bu zaid bir edattır. Ancak Araplar bunu kullanmayı alışkanlık haline getirdikleri için, Kur'an'da onların dili ile bu şekilde inmiştir.
2) Bu zaid değil, yerinde bir edattır. Çünkü Kur'an'da manası olmayan hiçbir şey yoktur. Bu, gizli JTii lafzı ile mansubtur. Buna göre mana, "Onlara, Rabbin meleklerine söylediği sözü zikret" şeklinde olur.
Bu iki sebebten ötürü takdir edilmiş (açıkça söylenmemiştir.
a) Mana bilindiği için...
b) Cenab-ı Hakk bunu Kur'an'ın birçok yerinde açık olarak zikrettiği için...
"Âd kavminin kardeşleri (olan Hud'u) hatırla. Hant O, Ahkârtakt kavmini imar etmişti"{Ahkât, 21),
"Kulunuz Davud'u hatırla... "(Sâd. 17) ve
'Onlara, karye ashabını misal getir. Hani oraya peygamberler gelmişti. Hani oraya iki kişi göndermiştik" (Yasin, 13-14) ayetlerinde olduğu gibi...
Kur'an'ın tamamı tek bir söz gibidir. Mukadder kelimelerin açıkça zuredilmlş olduğu ayetlerin, bu sûreden önce inmiş olması, bu sebeble de onların mukadder bırakılması (zikredilmemesi) uzak bir ihtimal değildir. Keşşaf sahibi lafzının, âyetteki fiili ile mansub olmasının caiz olacağını da söylemiştir. 63[63]

Melek Kelimesi

"Melek" kelimesinin aslı, risalet (elçilik) manasınadir. Beni ona elçi olarak gönderdi, denilir ve elçilik manasınadır, nesinin aslı, hemzeli olan kelimesidir. Hemze çok kullanıldığı için, kolaylık olsun diye hemze hazfedilip harekesi makabline verilmiştir.
Keşşaf sahibi ise, lafzının aslında kelimesinin cemi olmasının tıpkı cemi olması gibi olduğunu, sonundaki (te) harfinin ise, seminin müennes olmasından ötürü geldiğini söylemiştir. 64[64]

Melâike'nin Mertebe ve Mahiyetleri

Bazı kimseler şöyle söylemişlerdir: İki Sebebten dolayı meleklerle ilgili mevzunun, peygamberlerle ilgili mevzudan önce olması gerekir.
1) Cenab-ı Allah, "Müminlerin hepsi, Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitablanna ve peygamberelerine iman ederler "(Bakara, 285) ayetinde, meleklere imanı,
peygamberlere imandan önce zikretmiştir. Resulullah (s.a.s.)da "Allah'ın başladığı şey ile başlayınız" buyurmuştur.
2) Melek, vahyin ve şeriatın tebliğinde Allah ile peygamber arasında vasıtadır. Bu sebeble de

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/230.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/230-231.
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/231.

Peygamberden öncedir.

Bazı kimseler ise şöyle demiştir: Peygamberlik konusundan bahsetmek, meleklerden bahsetmekten daha öncedir. Çünkü biz meleklerin varlığını akıl yolu ile değil nakil yoluyla bilebiliriz. Öyle ise nübüvvet (peygamberlik) konusunda konuşmak, melekler konusunda konuşmak için bir asıl (temel) olduğundan nübüvvetle ilgili sözün daha önce getirilmesi gerekmiştir. Evla olanın, meleklerin şeref ve yücelik bakımından peygamberlerden önce; meleklere düşüncelerimizle ulaştığımız için, akıllarımızda ve zihinlerimizde peygamberlerden sonra olduğunun söylenilmesidir. Ulvi alemin şerefli oluşunun, orada meleklerin bulunuşundan; suflî alemin şerefli oluşunun, orada insanların bulunuşundan dolayı olduğu hususunda akıllı kimseler arasında bir ihtilaf yoktur.

Ancak insanlar meleklerin mahiyeti ve hakikati konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu husustaki görüşleri zabtu rapt altına almanın yolu şöyle söylemektir: Meleklerin, nefisleriyle kaim zatlar olmaları fikrini ele alalım: Bu zatlar ya mütehayyiz (bir mekan kaplıyan) varlıklardır veya böyle değillerdir.

Birinci ihtimal söz konusu olursa, yani melekler mütehayyiz (bir mekan kaplayan) zatlar iseler, bu durumda bir kaç görüş mevzubahistir.

1) Onlar, gökyüzünde bulunan, çeşitli şekillere girebilen havai, latif cisimlerdir. Bu müslümanların çoğunun görüşüdür.

2) Bu, putperestlerden çeşitli grupların görüşleridir. Buna göre: Saadet ve mutsuzluk vermekle nitelenen şu yıldızlardaki hakikattir. Onlarm iddiasına göre bu yıldızlar, konuşan diri varlıklardır ve onlardan mutluluk verenler rahmet melekleri, mutsuzluk verenler ise azab melekleridir.

3) Bu, Mecüsî ve Seneviyye'nin çoğunluğunun görüşüdür ki buna göre bu kâinat ezeli iki asıldan meydana gelmiştir. Bu asıllar nûr ve zulmettir. Nur ve zulmet, hakikatte zat ve şekil itibari ile birbirinin zıddı, iş ve yönetme bakımından birbirinden farklı, kudret ve irade sahibi şeffaf iki cevherdirler. Buna göre nûr cevheri, faziletli, hayırlı, temiz, hoş kokulu, şerefli, sevindirip zarar vermeyen, fayda verip mani olmayan, diri olan ve eskimeyen bir cevherdir; zulmet cevheri ise bunun tam aksidir.

Sonra nûr cevheri, bir evlilik yoluyla değil, hakimden hikmetin, ışık saçandan ışığın doğması tarzında, velileri (yardımcılarını) doğurmaya devam eder ki bunlar da meleklerdir.

Zulmet cevheri ise, bir evlilik yoluyla değil, sefihden sefahatin meydana gelmesi (gibi) bir yolla düşmanlar meydana getirmeye devam eder ki bunlar şeytanlardır. İşte bu anlatılanlar melekleri, cismani ve mütehayyiz (mekan tutan) varlıklar olarak gören kimselerin görüşleridir.

Eğer ikinci ihtimali yani meleklerin mütehayyiz ve cisim olmayan, kendi başlarına kaim zatlar olduğunu söyleyen görüşe gelince bunda da iki ayrı görüş vardır.

1) Bazı hristiyan gurupların görüşü ki buna göre, melekler hakikatte, saflık ve hayır sıfatı üzere bedensiz, konuşan nefisler (nüfus-ı mufârıka)'dir. Bu böyledir. Çünkü bu bedensiz nefisler, eğer saf ve halis iseler işte onlar melekdirler. Eğer kötü ve bulanık iseler, işte onlar da şeytandırlar.

2) Felsefecilerin görüşleridir ki buna göre, melekler nefisleriyle kaim cevherler olup kesin olarak mütehayyiz (yer tutan) değildirler. Onlar mahiyetleri itibarı ile, konuşan beşeri nefis (nüfus-ı nâtıkâ-i beşeriyye'den) çeşitlerinden farklıdırlar. Onlar daha mükemmel biçimde kuvvetli ve daha bilgilidirler. Güneş ışığa nisbetle ne ise, beşeri nefisler için bunlar da aynıdır.

Sonra bu cevherler iki kısımdırlar;

Bir kısmı, nisbetleri, feleklerin ve yıldızların kütlelerine olan nisbeti, bizim konuşan nefsimizin (nefs-i natıkamızın) bedenlerimize olan nisbeti gibi olan cevherlerdir.

Bir kısmı ise, feleklerin yönetimi ile ilgili olmayıp, daha doğrusu onlar marifetullaha, O'nun sevgisine dalmış olup Allah'a taat ile meşguldürler. Bu kısımdaki cevherler Allah'a yakınlaştırılmış (mukarreb) meleklerin taa kendileridir. Onların, gökleri yöneten meleklere nisbetleri, gökteki yönetici meleklerin bizim konuşan (natıka) nefislerimize nisbeti gibidir. Bu iki kısım cevherin varlığı hususunda felsefeciler ittifak etmişlerdir. Bazı felsefeciler ise, başka çeşit meleklerin de bulunduğunu söylemişlerdir ki bunlar, bu süfli alemin çeşitli işlerini yöneten yeryüzü melekleridirler.

Sonra bu alemi yöneten ruhi varlıklar eğer hayırlı iseler, işte bunlar meleklerdir. Eğer şerli iseler, bunlar da şeytanlardır. İnsanların melekler hakkındaki görüşlerinin tafsilatı bu söylenenlerden ibarettir.

Alimler, meleklerin varlığına akıl cihetinden hükmetmenin mümkün olup olmadığı, onların varlığını isbat etmenin tek yolunun nakil olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Felsefeciler, meleklerin varlığını gösteren akli deliller olduğunda ittifak halindedirler. Onların bu delillerini gözden geçirirken, onlarla beraber biz de ince ve derin araştırmalar yapacağız. [65][65]

Melâikenin Varlığı Konusunda Aklî İzahlar

Bazı kimseler bu hususta ikna edici akli izahlar getirmişlerdir. Biz de bunları gözden geçirelim.

1) Melekten murad, ölü olmayan,konuşan diri bir varlıktır. Bu hususta biz deriz ki: Akli yönden taksimat, diri (canlı) varlıkların üç kısım olmalarını gerektirir:

Diri varlık, hem konuşur hem de Ölümlü olursa bu insandır. Ölümlü olur fakat konuşamaz ise bunlar da hayvanlardır. Veya konuşur fakat ölümlü olmaz ise bu da melektir.

En aşağı mertebenin, konuşamayan ölümlü varlığın mertebesi; orta mertebenin, ölümlü konuşan varlığın mertebesi ve en şerefli mertebenin de ölümlü olmayan varlığın mertebesi olduğunda şüphe yoktur. Hikmet-i ilahi, mertebelerin en değersizi ile orta mertebeyi yaratmayı iktiza edince, mertebelerin en şereflisi ve en yücesini yaratması, öncelikle gerekir.

2) Fıtrat, gökler aleminin bu süfli (yer) aleminden daha şerefli ve hayat, akıl, konuşma gibi hususiyetlerin, zıdlarından daha şerefli olduğuna şehadet eder. Öyleyse, akıl, hayat, konuşma, gibi hususiyetler bu bulanık zulmânî (kesif) âlemde bulunduğu halde; ışık, nur ve yücelik (şeref) âlemi olan o gökler âleminde bulunmaması, aklen pek uzak bir ihtimaldir.

3) Tasavvuf erbabı, meleklerin varlığını müşahede ve mükaşefe cihetinden; ashab-ı hâcât ve zarurât (meleklerin varlığının ihtiyaç ve zaruret olduğuna inananlar) ise meleklerin varlığını bir başka cihetten isbat etmektedirler. Bu da o meleklerin çok garib ve nadir tedavi metodlannı, ilaç karışımlarını ve panzehir elde etme sanatını bulmada müşahade edilen, akıllara hayranlık veren etkileridir. Meleklerin varlığına delalet eden bir başka şey de sadık rüyalar (aynen çıkan rüyaların) durumudur. Bu izah tarzları, onları dinleyen fakat tecrübe etmemiş olan kimseye nisbetle iknâî (ikna edici), tecrübe eden, müşahade eden ve onların sırlarına muttali olan kimseye nisbetle katidirler.

Nakli delillere gelince meleklerin varlığı hususunda peygamberler (s.a.s.) arasında kesinlikle hiçbir anlaşmazlık yoktur. Hatta bu husus peygamberler arasında üzerinde icma edilmiş olan bir keyfiyettir. Allah en iyi bilendir. [66][66]

Meleklerin Çokluğu

Meleklerin çok olduğunu açıklama hususundadır. Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Gök gıcırdadı. Önün gıcırdaması da gerekti. (Çünkü) gökte adım atılacak her yerde ya secde eden veya rukû'a varan bir melek vardır."

Rivayet edildiğine göre, insanoğlu cinlerin ondabiri, cinler ile insanlar, yeryüzündeki diğer canlıların ondabiri, bunların hepsi kuşların ondabiri, bunların hepsi deniz canlılarının ondabiri; bunların hepsi, yeryüzünde görevli meleklerin ondabiri; bunların hepsi dünya semasındaki meleklerin ondabiri ve bunların hepsi de üçüncü kat gökteki meleklerin ondabiri kadardır. Bu yedinci kat göğün meleklerine kadar böyle gider. Sonra bütün bunların hepsi Kürsî meleklerine nisbetle pek az kalırlar. Sonra bütün bunların hepsi, 'Arş'ın, sayısı yetmişbin olan perdelerinden (süradik) herbir perdesinde görevli meleklerin ondabiri kadardır ki herbir perdenin uzunluğu, genişliği ve yüksekliği ile, gökler, yerler ve bunlar arasında bulunan şeyler karşılaştırıldığı zaman, bütün bunlar o perdenin yanında pek az ve küçük kalırlar. Gökte adım atılacak hiçbir yer yoktur ki orada ya secde eden, ya rukûya varan yahut da kıyamda duran bir melek bulunmasın. Meleklerin, Cenab-ı Allah'ı teşbih ve takdis etmekten meydana gelen nameleri vardır. Sonra ise, bütün bunlar 'Arş'ın etrafında dönen meleklere nisbetle denizdeki tek bir damla kadardır. Onların sayısını ancak Allah Teala bilir.

---

[65][65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/232-234.

[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/234-235.

Sonra bu meleklerden başka, İsrafil (a.s.)'în yardımcıları olan "Levh" Telekleri ve Cebrail (a.s.)'in askerleri olan melekler vardır. Bu meleklerin hepsi Allah'ın emirlerini dinlemekte, O'na itaat etmekte, hiçbir gevşeklik göstermeden Hak Teafa'ya ibadet ile meşgul olmaktadırlar. Dilleri Allah'ı zikir ve O'nata'zime devam etmekte, Allah'ın onları yaratmasından beri zikirde ,anşmaktalar ve geceler, gündüzler boyunca usanmadan O'na ibadet etmektedirler. Onların ne cinsleri, ne ömürleri, ne de Allah'a nasıl ibadet ettikleri bilinemez. Bu, Cenab-ı Hakk'ın "Habbinin ordularını O'ndan başka kimse bilmez" (Müddessir, 31) ayetinde buyurduğu gibi, O'nun melekûtunun (hükümranhğımn)hakikatiile ilgilidir.

Derim ki: Bir va'z-u nasihat kitabında şunu gördüm: "Hz.Peygamber (s.a.s.) miraca çıkarıldığında adeta panayır gibi olan bir yerde, bir kısmı diğer bir kısmına doğru giden melekler görür ve Cebrail (a.s.)'e, "Bunlar hangi meleklerdir ve nereye gidiyorlar?"diye sorar. Cebrail (a.s.): "Bilmiyorum. Ancak ben yaratıldığımdan beri onları görüyorum. Ama onlardan bir gördüğümü bir daha görmüyorum" der.

Sonra o meleklerden birisine şöyle sorarlar: "Sen ne zamandan beri varsın?" O şöyle cevab verir: "Bilmiyorum, ancak bildiğim şu ki Allah Teâla, her yedtyüzbin senede bir yıldız yaratır. Ben yaratıldım yaratılalı dörtyüzbin yıldız yaratıldı." Kudreti cok'muazzam, kemali çok yüce olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir. 67[67]

Melaike'nin Sınıfları, Büyük Melekler

Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de meleklerin sınıflarını ve vakıflarını zikretmiştir.

Meleklerin kısımlarına gelince, bunlardan :

Birinci kısım: Arşı taşıyan meleklerdir ki Allah Teala onlar hakkında şöyle buyurur:

"O gün Rabbinin Arşını (gökteki meleklerin) üstünde bulunan sekiz (melek) yüklenir"(Hakka, 17).

İkinci kısım: Allah'ın: "Melekleri, Bablerini hamd ile teşbih ederek Arşın etraûnı kuşatmış halde görörsün"(Zümer. 75) ayetinde haber verdiği gibi, 'Arş'ın etrafını kuşatmış olan melekler.

Üçüncü kısım: Meleklerin en büyükleridir ki, Cenab-ı Hakk'ın:

"Kim Allah'a, Allah'ın meleklerine ve peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa, bilsin ki Allah kâfirlerin düşmanıdır"(Bakara, m) ayetinde haber verdiği gibi, Cebrail ve Mikail (a.s.) bunlardandır.

Sonra Hak Teala, Cebrail (a.s.)'i bazı vasıflarla nitelemiştir:

a) O, peygamberlere Allah'ın vahyini getirendir. Bu hususta Cenab-ı Hak, "O (Kur'an'ı), kalbine Ruftu'l Emin (Cibril) indirdi.(şu'arâ, 193) buyurmuştur.

b) Allah Teala, Cebrail (a.s,)'i Kur'an'da diğer meleklerden önce zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

"De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa..."(Bakara, 97). Çünkü o, vahiy ve ilmi getiren, Mikail ise rızıkları ve gıdaları dağıtan melektir. Manevi bir gıda olan ilim, bedeni gıdadan daha şereflidir. Bu sebeble de Cebrail'in, Mikail'den daha şerefli olması gerekmiştir.

c) Allah Teala, Cebrail (a.s.)'i, kendisinden hemen sonra zikretmiş ve "Hiç şüphesiz, Allah, Cebrail ve salih müminler O Peygamberin yardımcisıdır"(Tahnm, 4) buyurmuştur.

d) Cenab-ı Hak, onu "Ruhu'l Kudüs" diye isimlendirerek, Hz. İsa (a.s.) hakkında şöyle buyurmuştur:

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/235-236.

"Hani ben, seni Ruhu'l-Kuds ile güçlendtrmiştim"{Maide, 110).
e) O, üzerlerinde alametleri olan bin melek ile Allah dostlarına yardım etti, düşmanlarını da kahretti.
f) Allah Teala, Cebrail (a.s.)'ı:
"O (Kur'an) çok şerefli, çetin bir kuvvet sahibi, 'Arş'm sahibi (Allah) yanında çok itibarlı, orada kendisine itaat edilen ve güvenilir bir elçinini (getirdiği) kelamdır"(Tekvir. 19-21) buyurarak altı sıfatla övmüştür. Cebrail (a.s.)'in elçilik görevi, onun bütün peygemberlere Allah'ın elçisi olmasıdır. Buna göre bütün nebi ve resuller, Allah katında Cebrail (a.s.)'in ümmeti ve iyi dostları mesabesindedirler. Çünkü Cenab-ı Hak Cebrail (a.s.)'i kendisi ile, en şerefli insanlar olan peygamberler (a.s.) arasında vasıta yapmıştır. Cebrail (a.s.) kuvvetlidir. Çünkü O, Lut kavminin şehirlerini göğe kaldırıp altını üstüne getirmiştir; Allah katında itibarlıdır, zira, Allah:
"Hiç şüphesiz Allah, Cebrail ve salih müminler, O (Peygamberin)'nun yardımcısıdır"(Tahrim, 4) ayetinde, onun adını kendi isminden sonra getirmiştir; O, itaat edilendir, çünkü, meleklerin önderi ve lideridir. Onun güvenilir (emin) olmasına da Cenab-ı Hakk'ın:
"O (Kur'an'ı) senin kalbine, tnzar edicilerden (uyaranlardan) olasın diye, Ruhu'l-Emin (Cebrail) indirdi (şu'ara193) ayeti delalet eder.
Meleklerin diğer büyükleri de İsrafil ve Azrail (a.s.)'dir. Onların varlıkları hadîs ile sabit olmuştur. Yine hadisle sabit olduğuna göre, Azrail, Cenab-ı Hakk'tn: "De ki: Sizleri, sizler için görevlendirilmiş olan ölüm meleği öldürür. "{Secde, 11) ayetinde bildirdiği ölüm meleğidir. Allah Teala'nın:
"Sizden birisine ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onun canını alır"(En'am, 61) ayetine gelince, bu, ruhları almakla görevlendirilmiş başka meleklerin varlığına delalet eder. Ölüm meleğinin ise ruhları almakla görevlendirilmiş melekler gurubunun lideri olması caizdir. Nitekim Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:
"Melekler, o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarım alırken bir görmeliydin"{Enfal, 50). İsrafil (a.s.)'e gelince hadisler onun, "Sûr'un sahibi" olduğuna delalet etmektedir ki Cenab-ı Allah bu hususta şöyle buyurmuştur:
''Sûra (birinci defa) üfürülünce birden Allah 'm diledikleri hariç, göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölürler. Sonra sûra ikinci kez üfürülür. O zaman bir de bakarsın ki (ölüler) ayağa (kalkmış) bakınıp duruyorlar"(Zümer, 63).
Dördüncü kısım: Cennet melekleridir. Cenab-ı Hak:
"Melekler her kapıdan onların yanma girerek, ' 'Sabrettiğiniz için, selam
size. Burası, dünyanın en güzel bir sonucudur" derler"(Rad, 23-24) buyurur.
Beşinci kısım: Cehennem melekleridir. Bu hususta Cenab-ı Allah şöyle
buyurur, , cehennem üzerinde vazifeli ondokuz (melek) vardır.
"Biz o ateşin bekçiliğine meleklerden başkasını memur etmedik"(Müdessir, 30-31). Bu meleklerin başkanları, Allah Teala'nın:
(Cehennem ehli): Ey Malik, Habbfn bizim işimizi bitirsin (bizi öldürsün) " diye çığrışırlar"{Zuhwi rr, ayetinde işaret ettiği gibi, Mâlik isimli melektir. Bunların hepsine ise, Cenab-ı Hakkın da:
"O, kendi meclisini çağırsın, biz de Zebanileri çağırırız" (Alak, 17-18) buyurduğu gibi, "Zebani" denir.
Altıncı kısım: İnsanlar için görevlendirilmiş olan meleklerdir. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurur:
"(İnsanın) sağında ve solunda oturan (iki melek) vardır. O insan ne zaman bir söz söylese, yanında hazır bir gözcü vardır"(Kâf, 17-18);
"Onun (ve her İnsanın) önünde ve arkasında kendisini Allah 'm emriyle gözetleyecek ta'kibci (melekler) vardır"(Ra'd, 11) ve:
"O Allah kullan üzerinde kahir (kudret sahibi)dir ve size bekçi melekler
yollar"(En'am, 61).
Yedinci kısım: Amelleri yazan melekler. Bu, Allah'ın:
"Muhakkak ki sizin üzerinizde bekçiler, her yaptığınızı bilen şerefli kâtibler vardır"(inmar, 10-

12) ayeti ile bildirdiğidir.
Sekizinci kısım; Bu dünyanın işleri ile görevlendirilmiş olan meleklerdir ki, Cenab-ı Allah'ın:
"Saf saf dizilenlere yemin olsun"{Saftat, 1);
"Savurdukça savuranlara, derken bir yükü taşıyanlara, sonra kolayca akıp gidenlere derken iş bölümü yapan (melek)'lara yemin olsun ki... (Zariyat, 1-4) ve "Boğulmuş ruhları ta derinliklerden
söküp (alan meleklere) yemin olsun ..."(Naziat, 1) ayetlerinde anlatılan melekler bunlardır. İbn Abbas (r.ahm)'m söyle dediği rivayet edilmiştir. Allah Teala'nın hafaza meleklerinden (insanlara bekçilik yapan meleklerden) başka melekleri de vardır ki bunlar her düşen ağaç yaprağını kaydederler. Sizden birinize çölde bir sıkıntı ve darlık gelirse şöyle seslensin: "Ey melekler! Allah'ın kullarına yardım ediniz ki Allah da sizlere merhemet etsin."68[68]

Meleklerin Vasıfları

Meleklerin vasıflarına gelince, bunlar birkaç yöndendir:
1) Melekler, Allah'ın elçileridirler. Nitekim Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:] "Melekleri elçiler yapan (Allahd hamdolsun)"(Fatır, 1)
"Allah, melekler içinden elçiler seçer"(Hacc, 75) ayetinin meleklerden sadece bir kısmının elçi olduğuna delalet ettiği söylenirse bunun cevabı şudur: Âyetteki harf-i cerri teb'îz (kısmîliği ifade etmek) için olmayıp beyan (açıklama) içindir.
2) Onlar, Allah'a yakındırlar. Bu yakınlığın mekan ve cihet itibarı ile olması imkansız olduğuna göre, geriye bunun şeref itibarı ile olması ihtimali kalır.
Cenab-ı Hakk'ın:
"Allah'ın yanında bulunanlar, Ona ibadetten büyüklenmezier"(Enbiya, 19); "Daha doğrusu onlar, ikrama nail olmuş şerefli kullardırlar"{Enbiya, 26) ve "Onlar gece gündüz Allah'ı teşbih ederler, bunda hiç gevşeklik göstermezler"(Enbiya, 20) ayetlerinde anlatılan budur.
3) Onların itaat ile vasfedilmeleri. Bu da birkaç bakımdandır.
a) Cenab-ı Allah, onlardan şöyle dediklerini nakleder:
"Biz, seni hamdinle teşbih ve takdis ediyoruz"
(Bakara, 30). Bir başka ayette ise şöyle buyurulur:
"Bizler saf saf olanlarız, bizler Allah'ı teşbih edenleriz' (Saffat, 165). Cenab-ı Allah, bu hususta onları yalanlamamıştır. Böylece meleklerin sürekli ibadet ettikten sabit olmuştur.
b) Onların, Allah'ı ta'zim ederek, O'nun emrine hemen koşuvermeleridir. Bu, Cenab-ı Hakk'ın:
"Bunun üzerine, bütün melekler hemen secde ettiler"(Hicr, 30) ayetinin anlattığı haldir.
c) Onlar, Allah'ın bir vahyi ve emri olmadıkça hiçbirşey yapmazlar. Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur:
"Bunlar, sözleri ile asla Allah'ın önüne geçmezler. Onlar Allah'ın emri ile hareket ederler"{Enbiya, 27).
4) Onların kudret ile vasfed i I meleridir ki bu da birkaç yöndendir.
a) Sayılan sekiz olan Arş'ın taşıyıcıları Arşı ve Kürsi'yi taşırlar, sonra Arş'tan daha küçük olan Kürsi, yedi kat göğün tamamından daha büyüktür. Çünkü Cenab-ı Allah:
"Allah'ın Kürsî'sigökleri ve yeri kuşatmıştır"(Bakaia, 255) buyurmuştur. Buna göre.sen meleklerin nihayetsiz güç ve kuvvetine bak!..
b- Arş'ın yüksekliği vehimlerin ihata edemiyeceği bir şeydir. Buna Cenab-ı Allah'ın:
"Melekler ve rûh O'na mikdan ellibln sene olan bir günde akar/ar"(Meâric, 4) ayeti delalet eder. Sonra melekler, son derece güçlü oldukları için, oradan bir anda inebilirler.
c- Allah'ın;
"Sûra (birinci defa) üfürülünce, Allah'ın diledikleri hariç, birden göklerde vç yerde kim varsa düşüp ölür. Sonra sûra ikinci kez üfürülür. O zaman bir de bakarsın ki, (ölüler) ayağa kalkmış, bakmıp duruyor/ar "(zümer, 68) ayetinde ifade ettiği gibi, sûrun sahibi olan İsrafil (a.s.) o

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/236-240.

kadar güçlüdür ki, sûra bir jflemesiyle göklerde ve yerde olan herkes ölür. İkinci bir üfleyişiyle de, herkes yeniden dirilir. Sen onun bu gücünün azametini var düşün!

d) Cebrail (a.s.) Lût kavminin dağlarını ve beldelerini bir defada yerinden sökebilecek bir kudrete sahiptir.

5) Meleklerin korku ile vasfedilmeleridir. Buna birçok husus delalet eder:

a) Onlar çok ibadet etmelerine ve kesinlikle küçük günahlara da yönelmemelerine rağmen, sanki ibadetleri bir günahmış gibi, korkar ve ürperirler. Bu hususta Cenab-ı Allah;

Kendilerine kahir olan Rablerinden korkarlar "(Nah, 50). ve: "Onlar Allah'ın korkusundan tirerler"(Enbiya, 28) buyurmuştur.

b) Bu, Allah'ın şu ayetinde anlatılan husustur: "Kalblerinden korku giderildiği zaman, "Rabbiniz ne buyurdu?" der. Onlar, "Hakkı" derler. O, çok yüce, çok büyüktür "(Sebe-, 23). Bu ayetin tefsirinde rivayet edildiğine göre, Cenâb-ı Hak vahyi bildirdiği zaman, onu semavat ehli, zincirin çıplak bir kayaya çarptığında çıkardığı ses gibi işitirler ve korkuya aüşerler. Vahiy sona erdiğinde, birbirlerine, "Rabbimiz ne dedi?" derler, Hak dedi, O yücedir, büyüktür" diye cevap verirler.

c) Beyhakî, "Şuabu'l-İman" da İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediğini rivayet fitti: "Resulullah (s.a.s.) bir yerde bulunuyordu; yanında da Cebrail (a.s.) vardı. Birden semanın ufku yanldı; Cebrail (a.s.) sinmeye ve küçülmeye başlayarak, ryice yere yapıştı. Derken, Hz.Peygamber'in önünde bir melek belirerek, şöyle dedi: Ey Muhammed, Rabbin sana selâm ediyor ve seni, melîk, yani hükümdar bir peygamber olmak ile insan bir peygamber olman arasında muhayyer bırakıyor. Peygamber {s.a.s.) etiyle, Cebrail (a.s.)'in mütevazı I iğ ine işaret ederek, "Anladım ki o, bana nasihat ediyor; bunun üzerine ben de, "kul olan bir peygamber olmayı tercih ederim" dedim. Bunun üzerine melek göğe yükseldi.. "Ey Cebrail, bu hususta sana sormak istedim, fakat senin, sana bunu sormaktan beni alıkoyan o halini gördüm.. Ey Cebrail, O kimdi? dedim. Cebrail, "O İsrafil idi; Allah onu yarattığı gün o Allah'ın huzurunda idi. O, bakışlarını yerden kaldıramaz. Çünkü, onunla alemlerin Rabbı arastnda yetmiş nur bulunmaktadır. O nurların her biri, kendisine yaklaşan her şeyi yakar. İsrafil (a.s.)'in önünde Levh-i Mahfuz bulunmaktadır. Cenab-ı Allah, gökteki veya yerdeki herhangi bir şey hakkında O'na izin verdiğinde, bu Levh, onun alnının hizasına kadar yükselir, o da Levh'a bakar; eğer bu benimle alakalı bir iş ise, onu bana emreder; Mikail (a.s) ile ilgili bir şey ise, O'na emreder; eğer ölüm meleğinin işi ise, ona emreder" dedi. Ben de "Ey Cebrail, senin işin neyle ilgilidir?" deyince, o "Rüzgarları ve orduları idare ederim" dedi. Mikail (a.s.)'in işi nedir? dedim, "Bitkileri idare eder" dedi. Ölüm meleğinin işi nedir? dedim, "Canlan alır; öyle sanıyorum ki, İsrafil ancak kıyamet için indi; bende müşahade etmiş olduğun o hal de, kıyametin kopmasından duyduğum korkudandır."

Meleklerin vasfı hususunda Allah'ın ve Resulullah'tn sözünden sonra, müminlerin emiri Ali (k.v)'nin sözünden daha yüce ve daha ulu bir söz yoktur. O, hutbelerinin birinde şöyle demektedir:" Sonra Cenab-ı Allah, yüce göklerin arasını ayırdı... Onları her çeşit meleklerle doldurdu... O meleklerden bir kısmı rükusuz secde etmektedirler; bir kısmı, doğrulmaksızın rükû etmektedirler, bir kısmı hiç yerlerinden ayrılmaksızın saf tutmaktadırlar, bir kısmı, uzanmaksızın Allah'ı teşbih etmektedirler. Onların ne gözleri uyur, ne akılları yanılır, ne bedenleri gevşer, ne de unutma gafletine düşerler!.. Onlardan kimi de, Allah'ın vahyinin eminleri, peygamberlerine konuşan diller, Allah'ın emri ve hükmüyle gelip giden meleklerdir. Kimi, Allah'ın kullarının muhafızları, cennet kapılarının bekçileridir. Kiminin ayaklan süfli yeryüzünde, boyunları ise en yüksek semaları delmiş, uzuvları mıntıkaları aşmış, omuzlan Arş'ın direklerine münasib, Allah'ın huzurunda bakışları eğik, onlarla Arş arasına izzet perdeleri ve kudret örtüleri çekilmiş olduğu hatde, onlar kanatlarıyla örtünürler, Rablerini tasvir etme vehmine düşmezler, Allah'a mahlûkatın sıfatlarını vermezler. O'nu ne mekanlarla sınırlar, ne de O'na nazirelerle işarette bulunurlar. 69[69]

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/240-242.

Allah İnsanı Yaratacağını Hangi Meleklere Bildirdi?

Alimler, Cenab-t Hakk'ın: "Hani Rabbin meleklere, "muhakkak ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım "(Bakara, 30) sözündeki meleklerden muradın, bütün melekler mi yoksa meleklerin bir kısmı mı olduğu hususunda ihtilaf ettiler. Dahhak'ın İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre Allah Teala bu sözü, İblisle beraber çarpışan meleklere söylemiştir. Çünkü Altahu Teala, cinleri yeryüzünde yerleştirip, onlar orada fesat çıkardıkları, kan döküp birbirlerini öldürdükleri zaman, meleklerden bir ordu ile birlikte İblis'i oraya gönderdi. İblis ordusu ile birlikte onları öldürüp, kalanları da yerden, deniz adalarına sürdü. Bunun üzerine Cenab-ı Hak, o meleklere şöyle dedi: Muhakkak ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım." Sahabe ve Tabiinin çoğunluğu ise Allah Teata'nın, bu sözü, bir tahsis yapmaksızın bir gurup meleğe söylediğini; çünkü (melâike) lafzının umum ifade ettiğini, tahsiste bulunmanın ise aslın hilafına olduğunu söylerler. 70[70]

Altıncı Mesele

kelimesi iki meful alan (yaptı, kıldı) fiilinde ism-i fail olup mübteda ve haberin başına gelmiştir.
Burada mübteda ve haber ise lafızları olup, bunlar aynı zamanda ism-i failin iki mefûlüdürler. Bunun manası ise, "Ben yeryüzünde bir halife kılacağım, yaratacağım, varedeceğim "dir. 71[71]

Yedinci Mesele

Âyetin zahirine göre, ayette geçen keltmesinden murad, doğudan-batıya bütün yeryüzüdür. Abdurrahman b. Sabit, Hz.Peygamber (s.a.s)'ın
şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Yeryüzü Mekke'den başlanarak genişletildi. Melekler Beytullah't tavaf ederlerdi. Onlar Kabe'yi ilk tavaf edenlerdir. Bu Beytullah, Cenab-ı Allah'ın "Ben muhakkak yeryüzünde bir halife yaratacağım" ayetinde sözü geçen, "yeryüzü"nde idi. "Birincisi ayetin zahirine daha yakındır. 72[72]

Halife ve Hilafet

"Halife", başkasının yerine geçen, başkasının yerini alan kimseye denilir. Hak Teala şöyle buyurmuştur: "Sonra biz sizi yeryüzüne halifeler yaptık "(Yunus 14), "Hatırlayınız, sizi halifeler yapmıştık" (Araf ,69). "Halife" ile kimin kastedildiğine gelince, bu hususta iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu Adem (a.s.)'dir. Cenab-ı Hakk'ın:
"Sen orada, bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacaksın?" (Bakara, 30) sözünden murad ise Adem (a.s.) olmayıp, zürriyetidir.
b) Halifeden murad, Adem (a.s.)'ın zürriyetidir.
Buradaki "halife"den muradın Hz.Adem olduğunu söyleyenler ise, Cenab-ı Hakk'ın Adem (a.s.)'i niçin "halife" diye isimlendirdiği hususunda ihtilaf etmişler ve bu hususta iki görüş zikretmişlerdir:
a) Cenab-ı Hak cinleri yeryüzünden sürüp, Adem (a.s.)'i yeryüzünde iskan edince, Adem (a.s.) kentlisinden önceki bu cinlerin halefi, halifesi olmuştur. Bu görüş, İbn Abbas'tan rivayet edilmektedir.
b) Allahu Teala Adem (a.s.)'i halife diye isimlendirmiştir. Çünkü Adem (a.s), Allah'ın mükellef

---

[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/243.
[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/243.
[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/243.

kulları arasında hükmetme hususunda Allah'ın halifesidir. Bu görüş ise, İbn Mesûd, İbn Abbas ve Suddî'den rivayet edilmekte olup, Cenâb-ı Hakk'ın:

"Muhakkak ki biz seni yeryüzünde halife yaptık; öyleyse sen, insanlar arasında hak ile hükmet"(Saü, 26) ayetiyle de te'kid edilmektedir.

"Halife" den muradın Hz.Adem'in zürriyeti olduğunu söyleyenler ise şunu söylemektedirler: Allah onları, onlar birbirlerinin yerlerine geçtikleri için, halife olarak isimlendirmiştir. Bu, Hasan Basrî'nin görüşüdür.

Cenab-ı Hakk'ın:

"Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, O Allah'tır. (En' am, 165) ayeti bu görüşü takviye etmektedir. Buna göre (Halîfe) kelimesi, müzekker ve müennes için olduğu gibi, müfred ve çoğul manada da kullanılabilen bir kelimedir. Bir kıraatte ise, kâf ile (yaratılmış) şeklinde okunmuştur. 73[73]

Allah'ın Meleklere Sormasının Manası

Eğer, "Cenab-ı Allah meşverette bulunmaya muhtaç bulunmaktan münezzeh olduğu halde, meleklere ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demesinin faydası nedir?

Buna iki yönden cevap verilir:

1) Cenab-ı Allah, onların bu sırra muttali oldukları zaman, kendisine bu soruyu soracaklarını biliyordu. Maslahat, meleklerin bu cevabı ihata etmelerini gerektirdiği için, onlar bu suali sorup da bu cevabı duysunlar diye, onlara bu vakıayı tarif etti, öğretti.

2) Hak Teala,bununla kullarına müşaverede bulunmayı öğretmiştir. Allahu Teâlâ'nın,

"Biz seni hamdinle teşbih ve takdis edip dururken, yerde, orada bozgunculuk edip, kanlar dökecek bir varlık mı yaratacaksın?" demişlerdi. Allah da, "Ben, sizin bilemeyeceklerinizi bilirim" buyurmuştu" (Bakara, 30) ayetine gelince, bu ayetle ilgili birçok mesele vardır. 74[74]

Melâike'nin Günahsızlığı

Din alimlerinin büyük çoğunluğu, meleklerin hepsinin bütün günahlardan masum olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Haşeviyyeden bazıları bu görüşe karşı çıkmışlardır.

Bizim, meleklerin ma'sumiyetini isbat edecek birçok delilimiz vardır.

1) Allah'u Teala şöyle buyuruyor:

"Allah'ın onlara emrettiği şeye isyan etmezler ve emrolunduklannı yaparlar"(Tahrim, 6). Fakat, şu kadar var ki, bu ayet cehennem melekleriyle Eğitidir. Biz, bütün meleklere delalet eden bir ayet bulmak istersek, Cenab-ı Hakk'ın şu ayetine sarılırız:

Onlar, kendilerine hükmeden Bablerinden korkarlar ve emrolunduklan şeyi yaparlar"iHah\. 50) Bu ayetteki, "emrolunduklan şeyi yaparlar" ifadesi, emredilen şeylerin tamamını yapmayı, nehyedilenleri de terketmeyi kapsamaktadır; çünkü bir şeyi yapmaktan nehyedilen kimse, onu terkle emredilmiş demektir. Eğer, "emrolunduklan şeyi yaparlar" ifadesinin umumu fade ettiğine delil nedir?" denilirse, biz de deriz ki, emredilen her şeyden stisna yapmak uygundur. İstisna ise, şayet kendisi olmasaydı söze dahil acak olan kısmı, hükmün dışında bırakır. Nitekim, biz bunu fıkıh usulüne öair eserimizde açıklamıştık.

2) Cenab-ı Hak:

"Daha doğrusu onlar, ikrama nail olmuş kullardır; hiçbir sözle Allah'ın önüne geçmezler ve onlar Allah 'm emriyle hareket ederler"{Enbiya, 26} buyurmuştur. Bu ayet, meleklerin günahlardan uzak oldukları ve bütün işlerde ancak vahiy ve emr-i ilahiyi beklediklerini gösterir.

3) Cenab-ı Allah, meleklerin, insanları günahlarından dolayı kınamakta olduklarını nakletmektedir. Şayet melekler, asi ve günahkâr varlıklar olsalardı, onların böyle bir

---

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/244.

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/244-245.

kınamada bulunmaları doğru olmazdı.

4) Cenab-ı Allah, meleklerin gece-gündüz bıkıp usanmadan tesbihatta bulunduklarını anlatmaktadır. Böyle olan varlıklardan bir günahın sadır olması imkansızdır.

Bu görüşlere muhalif olanlarsa, birkaç yönden buna karşı delil getirmişlerdir.

1) Cenab-ı Allah onların şöyle dediklerini aktarmaktadır:

"Biz seni hamdinle teşbih ve takdis edip dururken, sen yerde, orada bozgunculuk edip kan dökecek kimseleri mi yaratacaksın?"'{Bakara, 301B11 ayet, onlardan günahın sadır olmasını gerektirmektedir. Ayet, bu hususu birkaç yönden göstermektedir.

a) Onların, "Orada yaratacak mısın?" demeleri, Allahu Teala'ya karşı bir itirazdır; bu ise, en büyük günahlardandır.

2) Onlar, insanoğlunu bozgunculuk yapmak ve adam öldürmek hususlarında kınamaktadırlar. Bu gıybettir. Gıybet ise, büyük günahlardandır.

3) Onlar, insanoğlunu kınadıktan sonra; "Biz seni hamdinle teşbih ediyor ve seni takdis ediyoruz" sözüyle de

kendilerini övüyorlar ve: "Bizleriz biz, saf saf dizilenler; bizleriz biz, teşbih edenler"(Saffât, 165-166) diyorlar. Bu, "hasr" ifade eder. Böylece onlar bununla, adeta başkasının bu şekilde olamıyacağını söylemiş oluyortar. Bu ise, kendini beğenmeye (ucube) ve gıybete benzemektedir. Kendini beğenmek, helak edici günahlar

cümlesindendir. Hz. Peygambef(s.a.s.) Üç şey vardır ki, helak eder"75[75] buyurmuş, bunlar arasında, kişinin kendisini beğenmesini (ucub) de zikretmiştir. Nitekim Cenab-ı Hak; "Kendinizi tezkiye etmeyin. "(Necm, 32) buyurmuştur.

4) Meleklerin "Bizim, senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yok" sözleri ise, bir özür dilemeye benzemektedir. Şayet daha önce bir günah bulunmamış olsaydı, onlar özür dilemekle meşgul olmazlardı.

5) Cenab-ı Hakk'ın: "Eğer doğru sözlü iseniz, bunların isimlerini bana haber veriniz. "(Bakara, 31) sözü, onların, daha önce söylemiş oldukları şeyler hususunda yalancı olduklarına delalet eder.

6) "Ben size, "ben göklerin ve yerin gayblerini bilirim. Ve, sizin açığa vurduğunuzu da, gizlediklenizi de bilirim" demedim mi?"(Bakara, 33) ayeti, meleklerin bu hadiseden önce, bunu bilmediklerine ve Cenab-ı Hakk'ın herşeyi bildiği hususunda şüpheye düşmüş olduklarına delalet eder.

7) Meleklerin, insanların bozgunculuk yapıp kan dökecekleri hususundaki bilgilen, ya bu hususta onlara verilen vahiyle meydana gelmiştir ya da onlar bunu istidlal ile söylemektedir. Birincisi, uzak bir ihtimaldir, çünkü Cenab-ı Allah bunu onlara vahyetmiş olsaydı, bu sözü tekrarlamanın hiçbir faydası olmazdı. Böylece sabit oluyor ki, onlar bu sözü kendi istidlallerine ve zanlarına dayanarak söylemişlerdir. Oysa ki, zan yoluyla başkasını ta'n etmek, "Hakkında bilgin olmayan şeyin peşine düşme" (Isra, 96), ve "Muhakkak ki zan, gerçek konusunda hiçbir şey ifade etmez" (Necm, 28) ayetlerinden ötürü, caiz değildir.

8) İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir. Allah'u Teala, İblis'in cinlerle savaşan ordusundaki meleklere, "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Melekler de, Cenab-f Allah'a cevaben, "Orada, bozgunculuk edip kan dökecek kimseler mi yaratacaksın?" demişler, sonra Cenâb-ı Hakk'ın, kendilerine kızdığını anlayınca, "Ey Rabbimiz. seni tenzih ederiz, senin bildirdiklerin dışında bizim hiçbir bilgimiz yokrur"demişlerdir. Hasanü'l-Basrî ve Katade'den rivayet edildiğine göre Cenab-ı Allan. Hz.Adem (a.s.)'i yaratmaya başladığı zaman melekler aralarında fısıldaşarak, "Rabbimiz ne yaratmayı dilerse dilesin, biz onun yaratacağından daha büyük ve daha şerefli oluruz" demişlerdi. Allah Teala hz.Adem'i yaratıp, onu meleklerden daha faziletli kıldı ve;

"Adem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere gösterip: "Haydi bunları adlarıyla birlikte bana haber verin, eğer, (Benim yarattığım herşeyden daha efdal olduğunuzu söylemenizde) doğru iseniz..."(Bakara, 31). Bunun üzerine melekler korkarak tevbeye

---

75[75] Keştu'l-Hafâ 1/323 (Bezzâr. Taberam ve Ebu Naim'den).

başvurup: 'Ey Rabbimiz sent tenzih ederiz. Bizim senin bildirdiklerin dışında hiçbir ilmimiz yoktur" dediler"(Bakara. 32). Bazı rivayetlerde "Melekler, "yeryüzünde yaratacak mısın?" dediklerinde, Allah onlara bir ateş gönderip onları yaktı" diye geçmiştir. 76[76]

Hârut ve Marut Kıssası

İkinci şüphe: Meleklerin masum olduğuna inanmayanlar, Harut ve Marut kıssasına sarılmış ve bunların iki melek olduğunu söyleyip şunu iddia etmişlerdir: Bu iki melek yeryüzündeki günahkar insanların yaptıklarına bakınca, onların bu hallerini yadırgamış, gözlerinde büyütmüş ve yeryüzü halkına beddua etmişler. Bunun üzerine Cenab-ı Hak onlara "Ademoğlunu imtihana tabi tuttuğum şehvetle sizi de imtihan etmiş olsaydım, siz de asi olurdunuz " diye vahyetmiş. O iki melek de "Ey Rabbimiz, bizi imtihan etsen de biz günahkâr olmayız. İstersen bizi bir dene" dediler. Bunun üzerine Allah, onları yeryüzüne indirip, ademoğluna verdiği şehveti onlara da vererek denedi. Onlar yeryüzünde bir müddet kaldılar. Allah, Zühre adındaki yıldız ile, onunla görevli meleğe emretti de onlar yeryüzüne iniverdiler. Böylece Zühre kadın; o melek ise bir adam şekline girdi. Sonra Zühre kendisine bir ev edinip, kendisini süsledi ve o iki meleği kendisine davet etti. Görevli melek, onun evinde bir put gibi dikildi. Harut ile Marut kadının evine geldiler ve kadını fuhşa davet ettiler. Kadın ise, onlar içki içmedikçe bu işin olamayacağını söyleyip diretince, melekler, "Biz içki içmeyiz" dediler. Sonra şehvet meleklere baskın çıkınca içkiyi içtiler, sonra onu yine fuhşa davet ettiler. Bunun üzerine Zühre, "Bir iş daha var ki, onu yapmazsanız, benimle olamazsınız" dedi. "O iş nedir?" dediler. "Şu puta secde edecekisiniz" dedi. Bunun üzerine onlar, "Biz Allah'a şirk koşmayız " dediler. Sonra şehvet onlara galib gelerek, "Biz yaparız, sonra da istiğfar ederiz" dediler ve böylece puta da secde ettiler. Bu durum üzerine hem Zühre, hem de put haline gelmiş olan melek gökteki yerlerine yükseldiler. Harut ile Marut da, âdemoğullarım günahlarından dolayı ayıpladıkları için bu işin başlarına geldiğini anlamış oldular.
Diğer bir rivayette ise, Zühre yeryüzündeki insanlardan zinakâr bir kadın idi. Harut ve Marut içki içerek bir adam öldürüp, puta secde ettikten ve kendisini söyleyerek gökyüzüne çıktıkları İsm-i A'zam'ı kadına öğrettikten sonra onunla zina ettiler. Bunun üzerine kadın İsm-i A'zam'ı söyleyerek gökyüzüne yükseldi ve Allah onun şeklini değiştirip, Zühre adında yıldız haline getirdi. Sonra Harut ve Marufa Allah Teala, işledikleri şeyin çirkinliğini bildirerek, ahirette olacak azab ile dünyada olacak azab arasında muhayyer bıraktı. Onlar dünya azabını tercih ettiler. Bundan dolayı Allah Teala, onları Bâbil'de bir kuyuda baş aşağı asılmış, insanlara büyü ve sihir öğretip, ona davet eder durumda kıldı. Onları ancak hususi olarak sihri öğrenmek maksadıyla o yere giden kimseler görebilir. Meleklerin masum olduğunu kabul etmeyenler, bu hususta Cenab-ı Hakk'ın "Onlar, şeytanların Süleyman 'm mülkü aleyhine uydurup takîb ettikleri şeylere (yalanlara) uydular"(Bakara, loaı ayetini ile delil getirdiler.
Üçüncü şüphe: İblis, mukarreb meleklerdendi. Sonra Allah'a isyan edip kâfir oldu. Bu da, meleklerden günahın çıkabileceğini gösterir.
Dördüncü şüphe: Cenab-ı Allah: "Biz cehennem ashabını (bekçilerini) meleklerden başkası yapmadik"{Mûddessir, 31) ayetidir. Bu ayet, meleklerin de azab olunacağını gösterir. Çünkü cehennem ashabı (ehli) ancak orada azab olunan kimselerdir. Nitekim Cenab-ı Hak: .
"İşte onlar cehennem ashabıdır. Onlar orada ebedi kalacaklar "(Bakara, 81) buyurmuştur. 77[77]

Müfessir Râzî (r.a.)'nin Bu Şüphelere Karşı Cevapları

Birinci şüpheye şöyle diyerek cevap verilir: Onların birinci izahları ki buna göre "Melekler Allah'a itiraz etmişlerdir, bu ise günahların en büyüklerindendir" iddialarıdır. Biz buna karşı şöyle deriz: Meleklerin bu sorudanjmaksatları, Allah'ın -haşa- farkında olmadığı bir şeye dikkat çekme değildir. Çünkü Allah hakkında böyle bir inanışta olan kimse kâfirdir. Yine bu sorudan meleklerin maksadı, Allah'ın yaptığı bir işi yadırgama değildir. Aksine bu sorunun maksadı şunları belirtmektir:

---

[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/245-248.
[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/248-249.

a) İnsan, başkasının hikmetine kesinkes inanır ve sonra onun, kendisindeki hikmete vakıf olamadığı bir fiili yaptığını görür ve ona, sanki onun hikmetinin ve ilminin tamlığından taaccüb ederek "Bunu sen mi yapıyorsun?" der ve şöyle devam eder: "Fesat çıkaran kimseye şu nimetleri vermek, ne gibi bir hikmet ihtiva ettiğine akılların erişemeyeceği işlerdendir. Sen bunu yaptığın zaman, ben biliyorum ki sen bunu, ancak senin bildiğin iyice gizli bir sırdan ve bir incelikten ötürü yapıyorsun. Hikmetin ne kadar büyük, ilmin ne kadar yücedir!" Buna göre netice olarak diyebiliriz ki Cenab-ı Hakk'ın: "O yerde, fesat çıkaracak kimseler mi yaratacaksın " {Bakara, 30) ayeti, Allah'ın ilminin kemali ve hikmetinin bütün akıllılara kapalı olan şeyleri ihata ettiği hususunda bir taaccübtür.

b) Cevap istemek için, bir müşkili ifade etmek mahzurlu değildir. Sanki o melekler: "Yâ Râb! sen hakim olan ve kesinlikle akılsızca bir iş yapmayan bir zatsın. Biz örfte, sefih olan kimsenin sefihliğine imkan vermenin sefihtik olduğunu biliyoruz. Sen, hallerinin böyle olacağını bildiğin halde, yeryüzünde bozgunculuk yapıp kan akıtacak bir varlık yarattığında, sen onları yaratmış, onlara imkan vermiş ve onları bundan menetmemiş olursun. Bu ise sefehliği vehmettirir. Halbuki sen hakîm-i mutlaksın. Bu işi hikmetle bağdaştırmak nasıl mümkün oluyor?" demişlerdir. Buna göre sanki melekler, bir cevab almak için bu soruyu sormuşlardır.

Bu, aynı zamanda, "Ayet, meleklerin, Allah Teala'dan kabin bir işin çıkmasını mümkün görmediklerine delalet eder" diyen Mû'tezile'nin verdiği cevabtır. Kendilerine Ehl-i Adi (adalet ehli) diyen bunlar şöyle demişlerdir: Bu cevabı, iki şey kuvvetlendirir:

1) Melekler, bozguncuuk yapmayı ve kan akıtmayı yaratana değil mahlûka (insana) nisbet etmişlerdir.

2) Onların "Biz, sent hamdtnle teşbih eder ve seni takdis ederiz" (Bakara, 30) demiş olmalarıdır. Çünkü teşbih, Cenab-ı Allah'ın zatını, cisimlerin sıfatından tenzih etmek; takdis ise O'nun fiillerini zem ve sefihtik sıfatlarından tenzih etmektir.

c) Serler, her nekadar yeryüzünün terkibinde mevcud ise de, ancak yeryüzünün hayırlarının levazımından {ayrılmaz parçalan) dır. Bu hayırlı işlerin hayır tarafları, şerli taraflarına galibtir. Ufacık bir serden ötürü büyük bir hayrı terketmek, büyük bir şer olur. İşte bundan ötürü melekler, sözlerinde bu serleri zikretmişlerdir. Böylece de Cenab-ı Hak onlara:

"Ben muhakkak ki sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim" (Bakara, 30) diye cevap vermiştir. Yani: Bu yeryüzü aleminin terkibinde meydana gelecek hayırlar, serlerden daha çoktur. Allah'ın hikmeti ise, hali böyle olan alemi bırakmayı değil yaratmayı gerektirir. İşte bu feylesofların cevabıdır.

d- Meleklerin bu sorusu, Allah'a ta'zim babında mübalağa tarzında olmuştur. Çünkü Mevlâsını çok seven ve ona son derece bağlı olan kul, O'na isyan edecek bir kulun bulunmasını kabul edemez.

e) Meleklerin "O (yerde) bozgunculuk yapıp kan dökecek kimseler mi yaratacaksın?" demeleri, Cenab-ı Allah'dan, yeryüzünün tamamını veya bir kısmını, eğer bu iyi bir şey olacaksa, kendilerine vermesini istemeleridir. Sanki onlar, bununla şöyle demektedirler: "Yâ Rabb! Yeri bize ver, onlara değil!' Nitekim Hz.Musa (a.s.) şöyle demiştir:

'İçimizdeki sefihlerin (akılsızların) yaptıkları şeyler yüzünden bizi helak mi edeceksin?"(Araf, 155) Bu, "Bizi helak etme " demektir.

Bu manada Cenab-ı Allah: "Ben muhakkak ki, sizin iyiliğinize ve yeryüzünde yarattığım şu insanların iyiliğine olan sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum" buyurmuş ve böylece her gurubun, kendisi için seçtiği şeye razı olduğunu ve dinleri hususunda uygun olan şeyi bildiği için, gökyüzünü özellikle meleklere, yeryüzünü de insanlara verdiğini açıkladı.

f) Melekler, bu sözleri ile, fesad çıkarmalarına ve kan akıtmalarına rağmen insanların yaratılmasındaki hikmeti öğrenmek istemişlerdir.

g) Kaffâl şöyte demiştir: Cenab-ı Hak, meleklere, yeryüzünde bir halife (insan) yaratacağını bildirince, onların. "Bunu yapacaksın?" manasına demiş olmaları da muhtemeldir. Bu, soru yerine kullanılan müsbet bir ifadedir. Nitekim şair Cerîr şöyle demiştir:

"Siz binitlere binenlerin en hayırlısı ve sıkıntı içinde olanlara insanların en cömerdisiniz." "Yani böylesiniz" demektir. Eğer bu bir soru olsaydı, övgü olamazdı.

Sonra melekler: "Sen bu işi yapacaksın. Bununla beraber, senin sadece doğru ve hikmetli yaptığını bildiğimiz için seni hamdfnle teşbih ve takdis ederiz" dediler. Melekler bunu söyleyince Hak Teala onlara "Ben, muhakkak ki sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim" dedi. Bununla O, sanki: "AHah en iyi bilir. Bu işi hikmetime zarar veren bir şey saymamakla pek güzel yaptınız. Çünkü ben sizin bilmediklerinizi bilirim. Siz, onların zahiriertolan fesad ve katilliği gördünüz. Onların batınlarını bilemediniz. Ben ise onların hem zahirlerini hem batınlarını (içlerindeki şeyleri) bilirim. Böylece ben onların yaratılmasını gerektiren, batınlanndaki gizli sırları ve yüce hikmetleri bilirim" buyurdu.

Birinci şüphenin ikinci vechi ki bu meleklerin insanları, yakışık almayan bir şekilde, yani gıybet ederek anmalarıdır. Bunun cevabı şöyledir: İnsanoğlunun yaratılmasındaki müşkil olan nokta, onların yeryüzünde bozgunculuk yapmaya ve kan akıtmaya yönelmiş olmalarıdır. Soru sormak isteyen kimsenin, başkasına değil de bu müşkillik arzeden noktaya değinmesi gerekir. İşte bu sebebten ötürü melekler sorularında, insanın bu iki sıfatını zikretmiş, onların ibadet ve tevhidlerinden bahsetmemişlerdir. Çünkü bunlar müşkillik arzeden nokta değildir.

Üçüncü vecih ki o, meleklerin kendilerini övmeleridir. Bu ise kendini beğenme ve nefsini tezkiyeyi (temiz görmeyi ifade eder.

Buna cevabımız şudur: Nefsi övmek, mutlak manada yasaklanmamıştır.Çünkü Cenab-ı Hak "Rabbinin nimetine
gelince, ondan bahset. "(Duha. 11) buyurmuştur. Yine meleklerin sözlerinden maksadlarının, kendilerini övme olmaması da muhtemeldir. Bundan maksadları, "Ey Rabbimiz, senin hikmetini tenkid maksadı ile bu soruyu sormuş değiliz. Çünkü biz, seni hamdinle teşbih ediyor ve senin ilah olduğunu ve hikmetini itiraf ediyoruz." şeklinde bir açıklamadır. Böylece meleklerin sanki bu sözlerinden maksadları, hikmet ve uluhiyet konusunda ta'netmek için olmayıp, hikmet vechinin genişçe açıklanmasıdır. Dördüncü vecih ki bu onların, mutlaka hir nünahın msvdana geldiğini ve bunun özür beyanını ifade eden "Bizim, senin bize Öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. "(Bakara, 32) sözleridir. Biz buna karşı deriz ki: Meleklere yakışan böyle bir soru sormamaları idi. Onlar kendilerine yakışanı terkedince, bu özür, evla olanı yapmamaktan dolayı beyan edilen bir özür olur. Şayet "Allah Teala, "(O melekler) sözleriyle asla O (Allah'ın) önüne geçmezler"(Enbiya, 27) buyurmadı mı, bu sebeble, böyle bir sorunun Allah'ın İzni ile olması gerekir. Onlara, böyle bir soru hususunda izin verilince, onlar nasıl böyle bir sorudan dolayı özür beyan etmişlerdir?" denilirse, deriz ki: Umumi bir ifadeye bazan tahsis arız olabilir.

Beşinci vecih ki bu, meleklerin, insanların fesad çıkarıp kan dökeceğini haber vermeleridir. Bu ise ya onlara vahiyle bildirilmiştir yahut da onlar bunu istidlal ederek söylemişlerdir. Alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir: Kimi alimler "Onlar bunu zanlarına dayanarak söylemişlerdir" demişlerdir. Bu görüşün iki şekli vardır: İlki İbn Abbas ve Kelbi'den rivayet edilen şeklidir. Buna göre, melekler, Adem (a.s.)'den önce yeryüzünde bulunan (ve fesad çıkaran) cinlerin haline kıyas ederek, bunu söylemişlerdir.

İkincisi: O melekler, Adem (a.s.)'in yaratılışını, insanın mutlaka şu dört karışımdan mürekkeb oluşunu, insanın terkibinde bulunan şehvetten fesadın, gazabtan da kan dökmenin çıktığını biliyorlardı.

Bazı alimler, meleklerin bunu, yakînî olarak bildikleri için söyledikleri görüşündedirler. Bu görüş İbn Mes'ud ve sahabeden bazılarından rivayet edilmiştir.

Sonra bu görüşün de farklı şekilleri vardır.

1) Cenab-ı Allah, meleklere "Ben, muhakkak yeryüzünde bir halife (insan) yaratacağım" dediği zaman melekler: "Ey Rabbimiz, bu halife ne olacak? diye sordular. Cenab-ı Allah da: "Onun bir nesli olacak. Onlar yeryüzünde fesat çıkaracak, birbirlerine hased edecek ve birbirlerini öldürecekler" buyurdu. Bunun üzerine melekler: "Ey Rabbimiz orada fesat çıkarıp kanlar dökecek kimseler mi yaratacaksın?" dediler.

2) Cenab-ı Hak, meleklere, yeryüzünde kalabalık halk bulunduğu zaman, orada fesat çıkaracaklarını ve kan dökeceklerini bildirmişti.

3) İbn Zeyd şöyle demiştir: Cenab-ı Allah cehennemi yarattığı zaman, melekler çok korktular ve "Ey Rabbimiz, bu ateşi kimin için yarattın?" dediler. Cenab-ı Allah "Mahlûkatımdan bana asi olanlar için..?" cevabını verdi. Halbuki o günde meleklerden başka mahlukat yoktu ve yeryüzünde de hiçbir yaratık bulunmuyordu. Cenab-ı Hak, "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım" dediği zaman ..melekler günahın onlardan çıkacağını anladılar.

4) Kader Kalem'i, Levh-i Mahfuza kıyamet gününe kadar olacak şeyleri yazdığı için, belki melekler Levh'de yazılı olanlara muttali olup, bu durumu böylece öğrendiler.

5) "Halife"nin manası "hükmetme ve hüküm verme hnususunda Allah'a vekil olan" olduğundan; hâkim ile kadıya ancak nizalaşma ve insanların birbirine zulmetmesi esnasında ihtiyaç olduğu için, halifenin olacağını bildirmek, birbirini gerektirme yolu ile, fesad ve şerrin oiacağır haber vermek manasına gelir.

Tahkik ehli alimler, "meleklerin bu sözünün sadece onların zannına dayandığı" görüşünün batıl olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu, kişinin yalancı çıkmasından emin olmayacağı bir şeyle başkasını tenkid etmesidir. Bu ise meleklerin ismetlerine (günahtan uzak oluşlarına) ve temizliklerine aykırıdır.

Altınca veçhe gelince ki bu alimlerin zikrettikleri haberlerdir. Bunlar ahad rivayetlerdir. Dolayısıyla zikrettiğimiz delillerle tezad teşkil etmez.

İkinci şüpheye gelince -ki bu Harut ve Marut kıssasıdır.- Buna cevabımız şöyledir: Onların anlattıkları bu kıssa birçok yönden asılsızdır:

1) Onlar kıssalarında, Cenab-ı Allah'ın Harut ve Marufa "Eğer.sizi âdemoğlunu imtihan ettiğim şeyle imtihan etseydim, siz de bana asi olurdunuz" dediğini, bunun üzerine onların: "Ey Rabbimiz, eğer bizi böyle imtihan etsen bile, biz sana isyan etmezdik" dediklerini rivayet etmişlerdir. Bu ifade onların Allah'ı yalanlamaları ve cahil kabul etmeleri manasına gelir ki bu apaçık bir küfürdür. Haşeviyye bile, o iki meleğin yeryüzüne inmezden önce masum olduklarını kabul etmişlerdir.

2) Anlatılan bu kıssada, onların dünya azabı ile ahiret azabı arasında muhayyer bırakıldıklarından bahsedilmiştir ki bu asılsızdır. Aksine evla olan onların tevbe ile azab arasında muhayyer bırakılmış olmalarıydı. Çünkü Allah Teala, ömür boyu müşrik olup, peygamberlerine olmadık eziyetleri yapanları bile tevbe ile azabtan birini seçmede serbest bırakmıştır.

3) Yine anlatılan kıssada, onların, azab edildikleri durumda bile sihri öğrettikleri; cezalandırıldıkları halde hâlâ günaha davet ettikleri yer almıştır.

4) Zinakâr bir kadının, zma yaptığı için gökyüzüne yükselmesi ve onu Cenab-ı Hakk'ın kendisine yemin edecek kadar şereflendirdiği aydınlatıcı bir yıldız kılması nasıl düşünülebilir. Nitekim Cenab-ı Allah: Hayır (sizin dediğiniz gibi değil), o geceleri geri dönen, akıp akıp yuvalarına giden yıldızlara andederim"(Tekvir, 15-16) diye onlara yemin etmiştir. Bu kıssa her akl-ı selimin, son derece zayıf olduğuna şehadet edeceği bozuk bir kıssadır. Sihri öğretmeleri ile ilgili izahımız, inşaallah o ayetin (Bakara, 103) tefsirinde gelecektir.

Üçüncü şüpheye gelince, İblisin meleklerden olmadığını ileride anlatacağız.

Dördüncü şüphe ki bu "Biz cehennem ashabını (bekçilerini), meleklerden başkası yapmadık"(Müdessir, 31)ayeti ile ilgili husustur. Bu ayet, onların cehennemde azab olunduklarını göstermez, "işte bunlar cehennem ashabıdır ve onlar orada ebedi kalacaklar"Çakara, ei) ayeti ile de tek başına, onların cehennemde azab olunduklarına delil getirilemez. Bu husus tam aksine bir başka delille bilinmektedir. Buna göre, âyeti ile Cenab-ı Hak, cehennemin bekçilerini ve orada tasarruf sahibi olup Allah'ın emirlerini icra eden melekleri kastetmiştir. Allah en iyi bilendir. 78[78]

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/249-254.

Meleklerin Şer İşlemeleri Mümkün müdür?

Âlimler, meleklerin günah ve serlere kadir olup olmadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre felsefecilerin ve Cebrilerin çoğu: "Onlar sırf hayırlı varlıklardır. Onların şerre ve fesada kesinlikle kudretleri yoktur derler.
Mu'tezilevefakihlerinçoğu ise:"Melekter ayrada errede kadirdirler" demişler ve buna birçok deliller getirmişlerdir:
a) Meleklerin demeleri ya günah olur veya, evla olanı terketme olur. Her iki durum da bize delildir.
b) Cenab-ıAllah O (meleklerden) kim: "Ben de Allah'tan başka bir Tanrıyım" derse, onu cehennemle cezalandırırız "(Enbiya, 29) buyurmuştur. Bu ayet meleklere de yasak konulmuş olduğunu ifade eder.
Keza, Allah "Onlar (Allah'a) ibadetten asla k!birlenmezler"(Enbiya. 19) buyurmuştur. Kibirlenmemeden dolayı övme, ancak o varlık kibirlenme gücüne sahib olduğu zaman mümkün olur.
c) Şayet o melekler, hayırları yapmamaya kadir olmasalardı, o hayırları yapmalarından dolayt medhedilmezlerdi. Çünkü birşeyi yapmaya meıcbur olan ve bir şeyi yapmamaya güç yetiremeyen kimse, o şeyi yapmasından dolayı övgüye layık olmaz. Şüphesiz Mu'tezile'den biri de bunu delil getirmişti. Ben de ona "(Size göre) mükafat ve sevab vermek Allah'a vacib değil midir? Bunun vacib olmasının manası şudur: Şayet Cenab-ı Hak, o mükafaatı vermezse, onu vermeyişinden dolayı ya Allah'ın cehaleti veya başkasına muhtaç olması gerekir ki bu ikisi de imkansızdır. Muhale (imkansız) götüren de muhaldir. O halde Allah'ın sevab vermemesi Allah için muhaldir. Bu muhal olunca, Allah'ın vermesi vacib olur. Böylece Allah sevabın faili olur. Bu sebeble Allah'ın sevab vermesi vacib, onu vermemesi imkansızdır. Halbuki Cenab-ı Allah sevab verdiği için Övülür. Böylece bir işi yapmamanın medhin meydana gelmesine zarar vermeyeceği ortaya çıkar" dedim adamın sesi soluğu kesildi ve cevab veremedi. [79][79]

Teşbih

deki vav, vav-ı haliyedir. Nitekim senin "Ben iyiliğe daha layık iken sen falancaya mı iyilik yapıyorsun" demen
gibi. "Teşbih", Allah'ı kötü ve çirkin vasıflardan uzak tutmadır. "Takdis" de böyledir. Bu ifadeler, suda yüzüp uzaklaştığı zaman Suda yüzüp uzaklaştı yerde uzaklaştı "denmesindenalınmiştır.Bil ki eğer uzaklaştırma ile kötü vasıflardan uzaklaştırma murad edilirse bu tesbihdir,hayırlardan uzaklaştırma murad edilirse bu lanettir. Biz deriz ki kötü vasıflardan uzaklaştırma, ifadesine, Cenab-ı Hakk'ı zâtı, sıfatları ve fiilleri bakımından kötülüklerden uzaklaştırma dahildir. Zatı bakımından, kötülükten tenzih etmeye gelince bu, Zat-ı İlahi'nin imkana mahal olmamasıdır. Çünkü O'nun zatını kötülükten ve imkandan yani ademden menetmek ve "mümkün olma" vasfını O'ndan nefyetmek "kesretin" yokluğunu gerektirir. Kesretin yokluğu da cisimlik ve arazlık sıfatlarının yokluğunu; O'nun eşi benzeri olmadığını, mutlak vahdetini ve zatı itibarı ile vacib oluşunu ifade eder. Sıfatları bakımından Allah'ı kötülükten uzaklaştırmaya gelince bu O'nun cehaletten münezzeh olması, hortürlü malûmatı çepeçevre kuşatması, güç yetirilecek herşeye kadir oluşu, sıfatlarının her türlü değişikliklerden uzak olması demektir. O'nu fiilleri bakımından kötülükten uzaklaştırmaya gelince bu, O'nun fiillerinin menfaat elde etmek ve zararları gidermek için olması, fiillerinin kamil olmak için başka birşeye muhtaç olmaması, fiillerinin tam olması, her türlü mevcudat ve ma'dumattan müstağni olması ve hertürlü mevcudatı ve ma'dumatı (yoklukları) yok etme ve var etme hususunda hükümran olması demektir.
Ehl-i Tezkir (irşad erbabı) şöyle demişler: Teşbih, Kur'an'da bazan tenzih, bazan taaccüb manasına gelmektedir. Tenzih manasına çeşitli şekillerde gelmiştir:

---

[79][79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/254-255.

a) "Ben, benzeri ve şeriki olmaktan münezzehim. "O, bir ve kahhâr Allah dır. (Zümer, 4)
b) Gökleri ve yeri idare eden benim. "Göklerin ve yerin Rabbi yücedir; münezzehtir." (Zuhruf, 82).
c) Bütün alemleri düzenleyen benim. "Alemlerin Rabbi olan Allah noksan sıfatlardan da münezzehtir"(Nemi, 8).
d) Ben, zalimlerin söylediklerinden berîyim. "Galebe sahibi Rabbin onların İsnad ettikleri vasıflardan münezzehtir"(Saftat, 180).
e) Ben, herşeyden müstağniyim: "O Allah ganidir"(Yunus, 68)
f) Ben, benim dışımdaki herşeyi, emr ve hâkimiyeti altına alan bir hükümdarım. "Herşeyin melekûtü (mülkiyeti) kudret elinde olan Allah'ı tenzih ederiz "(Yasin, 83).
g) Ben, herşeyi bilenim. "Allah'ı onları isnad ettikleri! vasıflardan tenzih ederim. O, Allah.gaybı bilendir"(Satfat, 159). Ben, hanımı ve çocuğu olmaktan münezzehim. "O Allah'ı tenzih ederim. Onun nerden çocuğu olacak"(Nisa, 18).
ı) Ben, onların isnad ettikleri vasıflardan ve sözlerden münezzehim. "O, Allah'ı müşriklerin dedikleri sözlerden, şirk koştukları ortaklardan ve O'na isnad ettikleri vasıflardan tenzih ederim "(Enam. 100).
Teşbihin taaccüb manasına gelişi de aynı şekildedir:
a) Ben, güçlü hayvanları güçsüz insanların emrine verenim "Bunu bizim emrimize veren Allah ne yücedir "(Zuhruf, 13).
b) Ben, yorgunluktan ve bitkinlikten uzak olduğum halde alemi yaratanım. "O bir işe hükmettiğinde ne yücedir "(Meryem, 35);
c) Ben, en iyi bilenim. Ama öğretmenlerin öğretmesi, irşad edenlerin irşadı ile değil. "Ya Rabbt sen ne yücesin! Senin bize öğrettiğinden başka hiçbir şey bilmiyoruz "{Bakara, 32).
d) Ben, bir saatlik tevbe ile yetmiş senelik günahı giderenim. "O halde güneş doğmadan önce Rabbini hamd ile teşbih et" (Taha, 130).Sonra Allah şöyle der: "Eğer Allah'ın rızasını istiyorsan, tesbihatta bulun. O'nu sabah akşam teşbih edin!" (Ahzab, 42).
Belalardan kurtulmayı istiyorsan, teşbih et, çünkü "İlah olarak ancak sen varsın, sen münezzehsin, muhakkak ki ben, zulmedenlerdenen "(Enbiya. 87). Eğer Allah'ın rızasını istiyorsan, teşbih et! "Gecenin birkısmında vegündüzün iki tarafında Babbint teşbih et! Umulur ki, razı olursun "(Taha, 130). Eğer ateşten kurtulmayı İstersen, teşbih et! "Sem' noksan sıfatlardan tenzih ederiz, bizi ateşten koru!, "(al-i imran, 191). Ey kul, devamlı beni teşbih et. Allah'ın şanı ne yücedir. Öyleyse sen teşbih et, sizler teşbih ediniz. Çünkü sen, beni teşbih etmezsen, bunun sana zararı olur. Çünkü beni teşbih edenler var: Arşı taşıyan melekler bunlardandır. "Eğer onlar büyüklenirlerse, bilsinler ki Rabbinin katında olanlar O'nu teşbih etmektedirler" {Fusilet, 38).Mukarreb melekler de bunlardandır. "Onlar, Ey Rabbimiz seni teşbih ederiz. Sen bizim velimizsin"(Sebe, 41). Diğer melekler de bunlardandır: "Onlar, Ey Rabbimiz seni teşbih ederiz. Bize., yakışmaz"(Gufran, ıs).
Peygamberler de bu teşbih edenlerdendir. Nitekim Hz.Yunus (Zü'n-nûn (a.s.):"Senden başka ilah yoktur. Sen ne yücesin"(Enbiya, 87) demiştir. Hz.Musa (a.s.) da "Seni teşbih ederim. Ben sana tevbe ettim "(Araf, 143) demiştir. Sahabe de Allah'ı teşbih edenlerdendir. Nitekim onlar "Ey Rabbimiz seni teşbih ederiz, Öyle ise bizi cehennem azabından koru "(aı-i imran, 191) demişlerdir.
Her şey, haşerat, hayvanlar ve zerreler Allah'ı teşbih eder. "Allah'ı hamd ile teşbih etmeyen hiçbir şey yoktur"(İsra, 44) Hatta taş, çamur, kum, dağ, gece, gündüz, karanlık, aydınlık, cennet-cehennem, zaman, mekan, bütün elementler, rükunlar, ruhlar ve cisimler, Cenab-ı Hakk'ın: "Göklerde ve yerde olan herşey Allah'ı teşbih eder"(Haşr, 1) ayetinde belirttiği gibi, O'nu teşbih ederler. Sonra O şöyle buyurur: "Ey kutum, benim bu eşyaların teşbihine ihtiyacım yok. Bunlar canlı değiller. Dolayısı ile bunların, teşbihin mükâfaatına ihtiyaçları yoktur. Onların tesbihatının mükâfaatı zayi olur. Bu İse bana yakışmaz. "Biz göğü, yeri ve ikisi arasında olanları boşuboşuna yaratmadık"(Sad, 27). Fakat ben, bana hizmet için çalışan kimseye bütün alemi hizmetçi kıldığımı herkes bilsin diye bu varlıkların mükafaatını sana veriyorum."

Diğer bir incelik şudur: "Beni kulluğumu göstererek yâdet. Çünkü bundan ben değil, sen istifade edeceksin. "Galebe sahibi Rabbinin şanı ne yüced/r"(Saffat, ıso). Sen beni, teşbih ederek anarsan, ben de seni günahlarından temizlerim. "Öyleyse O (Allah'ı) sabah akşam teşbih ediniz"(Mizah, 42). Bana borç verin (Benim rızam için borç verin). "Allah'a güzel bir borç verfr/er"(Hadid. 18). Eğer ben, sana bire karşılık on misli sevab verecek bir gani (zengin) de olsam bana borç verin. "Kim Allah (rızası için) güzel bir borç verirse, işte O (Allah) bunu kat kat artıracaktır"(Hadid, 11)

Her nekadar senin yardımına ihtiyacım yok ise de, sen benim yardımcım ol. "Göklerin ve yerin orduları Allah'a aittir"(Feth, 7).

Keza benim orduya da ihtiyacım yok. "Cenab-ı Allah dilese, onlardan intikam alır"(Muhammed, 4). Fakat sen bana yardım edersen, ben de sana yardım ederim. "Eğer Allah(m dinine) yardım ederseniz, O da size yardım eder "(Muhammed, t,. Beni zikretmeye devam et. "Allah'ı belli günlerde anınız "(Bakara. 203). Benim, senin zikrine ihtiyacım yok. Çünkü herkes beni zikreder. "Sen onlara "Gökleri ve yeri kim yarattı" diye sorarsan, "Allah" diyecekler"(takman, 25). Ancak eğer sen beni zikredersen (anarsan), ben de seni anarım. "Beni zikrediniz ki ben de sizi zikredeyim "(Bakara, 152), Bana (benim dinime) hizmet et. "Ey insanlar Rabbinize ibadet ediniz "(Bakara, 21). Ben senin hizmetine (ibadetine) muhtaç olduğum için değil... Çünkü ben melikim. "Göklerin ve yerin mülkü Allah'a aittir"(Casiye,27). "Göktekiler ve yerdekiler sadece, Allah'a secde ederler"(Ra'd, 15). Fakat, çok rahat elde etmen için şu sayılı günlerinde benim hizmetime yönel. "Allah" de ve onları bırak "(En'am, 91). 80[80]

Hamd

Ayetteki "(senin hamdin ile) lafzı ile ilgilidir. Keşşaf sahibi, bunun "hal" olduğunu söylemiştir.

Yani "Sanahamdedici ve senin hamdine bürünmüş olduğumuz halde seni teşbih ederiz " demektir. Bunun manasına gelince, bunda iki vecih vardır.

1) Biz seni teşbih ettiğimiz zaman sana hamdeder, seni tahdis ederiz. Yani bizim teşbihlerimiz haksız bir teşbih değildir. Aksine bu, senin hamdine ve celaline yakışan bir tesbihdir.

2) Biz, seni hamdinle teşbih ederiz. Çünkü senin bize muvaffak kılma nimetin olmasaydı, biz bunu yapamazdık. Nitekim Dâvûd (a.s.): "Yâ Rabbi! sana şükretmeye nasıl kadir olabilirim. Çünkü ben, senin verdiğin nimetlere şükrü, yine ancak senin nimetinle yapabilirim" demişti. Bunun üzerine Cenab-ı Hak, ona, "Herşeyin benden olduğunu bildiğinden dolayı, şu anda Dana şükretmiş oldun" diye variyetti.

Alimler ayetteki "tesbih"den ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmiştir. Rivayet olunduğuna göre Ebu Zerr (r.a.) kuşluk vakti Hz.Peygamber (s.a.s.)'in yanına, veya Hz.Peygamber, EbuZerr'inyanına girdi ve"Ey Allah'ın Resulü, anam babam sana feda olsun, söyle bana hangi söz Allah'a daha sevimli gelir?" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s.) "Allah'ın melekleri için seçtiği söz olan teşbihidir" buyurdu. Bunu Müslim rivayet etmiştir. Sa'id b. Cübeyr de şunu rivayet etmiştir: Hz.Peygamber (s.a.s.) namaz kılıyordu. Tam o sırada, bir müslüman münafıklardan birine uğradı da ona "Allah'ın peygamberi namaz kılıyor, sen ise namaz kılmadan oturuyorsun" dedi. Bunun üzerine münafık ona: "İşin yok mu senin, işine git " dedi. Adam da: Mutlaka senin bu halini yadırgayacak birisi sana uğrayacak" dedi. Biraz sonra Hz.Ömer, bu münafığa rastladı da "Ey fülan, Allah'ın Resulü namaz kılıyor, sen ise oturuyorsun" dedi. Münafık ona da aynısını söyleyince, Hz.Ömer üzerine atılıp onu dövdü ve "İşte ben böyle yaparım" dedi. Sonra -ıescide girdi ve Hz.Peygamber (s.a.s.)'le namaz kıldı. Peygamber (s.a.s.) namazını bitirince, Hz.Ömer onun yanına vardı ve "Ey Allah'ın peygamberi, Diraz önce sen namaz kılarken oturan falancaya rastladım da ona Resûlullah namaz kılıyor sen ise oturuyorsun" dedim. O da bana "İşine git" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s.) bunun üzerine, "Onun boynunu vursaydın ya.." ouyurdu. Hemen Hz.Ömer, onu yakalayıp öldürmek için yerinden

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/255-258

fırladı. ttz Peygamber (s.a.s)ona: "Ya Ömer dön, çünkü senin (Allah için olan bu) gazabın şeref ve rızan ise hükümdür (bunu yapmış sayılırsın). Zira Allah'ın göklerde melekleri vardır. Allah'ın, bu meleklerin namazlarından ötürü, falancanın namazına ihtiyacı yoktur" buyurdu. Hz.Ömer de: "Yâ Resûlallah meleklerin namazı nedir?" diye sordu. Hz.Peygamber (s.a.s.) henüz cevab vermemişti ki Cebrail (a.s.), ona gelerek "Ey Allah'ın nebisi, sana Ömer, göktekilerin namazını sordu değil mi?" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s.) "Evet" cevabını verdi. Cebrail (a.s.) "Benden Ömer'e selam söyle ve ona dünya semasındaki meleklerin,. "Mülk ve melekût sahibi Allah'ı teşbih ederiz" diyerek kıyamete kadar secdede olduklarını; ikinci semadaki meleklerin (İzzet ve galebe sahibi Allah'ı teşbih ederiz" diyerek kıy&mete kadar kıyamda olduklarını; üçüncü semâdakilerin "Ölmeyen Hayy Allah'ı teşbih ederiz " diyerek kıyamete kadar rukuda bulunduklarını, işte meleklerin teşbihinin bunlar olduğunu haber ver" dedi.

İkinci Görüş: Âyetteki lafzından murad, namaz kılıyoruz. demektir. Buna göre "teşbih" namazdır. Bu İbn Abbas ve İbn Mes'ud (r.a.)'un. görüşüdür. 81[81]

Beşinci Mesele

"Takdis" temizlemek manası hakkındadır. "Arz-ı mukaddese" de bu köktendir. Sonra alimler bu hususta değişik görüşler söyleyerek ihtilaf etmişlerdir.

1) "Biz seni takdis ediyoruz, temizliyoruz" demek "Seni, sana yakışan yüksek ve şerefli sıfatlarla niteliyoruz " demektir.

2) Bu Mücahid'in görüşüdür. Bu, "Senin rızanı kazanmak için nefislerimizi, günah ve hatalarımızdan temizliyoruz" demektir.

3) Ebu Müslim'in görüşüdür: Bu, "Sırf senin için olsun diye, fiillerimizi günahlarımızdan temizliyoruz " demektir.

4) "Senin marifetinin nurlarına dalıncaya kadar, kalblerimizi senden başkasına dönmekten temizliyoruz"

Mu'tezile bu ayetin birçok bakımdan "adl"e delalet ettiğini söylemiştir:

a) Melekler "Biz, seni hamdinle teşbih eder ve seni takdis ederiz" derken bu fiilleri kendilerine izafe etmişlerdir. Eğer bunlar Allah'ın fiilleri olsaydı, bunlarla övünmek yerinde olmazdı ve bunların kan dökmeye üstünlüğü olmazdı. Çünkü bunların hepsi Allah'ın fiilidir.

b) Eğer fesat ve katillik, Allah'ın fiili olsaydı, "Ben malikim, istediğimi yaparım" diyerek Allah'ın cevab vermesi gerekirdi.

c) Cenâb-ı Hakk'ın "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim" sözü, Allah'ın fesad ve katiden bert olmasını gerektirir. Ancak, Cenab-ı Allah'ın kendi fiilinden beri olması imkansızdır.

d) Fuhuş, kubh (çirkin fiil), cevr (haksızlık), zulüm ve fesad ancak Cenab-ı Makk'ın yapması, yaratması ve dilemesiyle olursa, o halde Allah'ı tenzih ve takdis nasıl doğru olur?

e) Allah Teâla'nın "Ben sizin bilmediklerinizi bflirim" ifadesi "adi" görüşüne delalet eder. Çünkü, Cenab-ı Hak eğer küfrün yaratıcısı olsaydı, o insanları kâfir olsunlar diye yaratmış olurdu. Bu durumda da cevabın "Evet, Allah onları fesat çıkarıp kan akıtmaları için yaratmıştır" şeklinde olması gerekirdi. Allah böyle bir cevab vermediğine göre, bu mezheb düşer.

f) Şayet fesat ve katillik Allah'ın fiillerinden olsaydı, bu onların renkleri ve bedenleri mesabesinde olurdu. İnsanların renkleri ve bedenlerinden dolayı onlara taaccüb etmek (hayret etmek) doğru olmadığı gibi, fesat çıkarıp kan akıtmalarına da taaccüb etmek (şaşmak) doğru olmazdı. Ehli sünnetin görüşüne karşı olan bu vecihlere "ilim ve dâî meselesi ile"cevab verilir. Vallahu a'lem. 82[82]

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/259-260.

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/260-261.

Meleklerin Bilmedikleri Hikmet

Eğer "Hak Teâla'nın ifadesi, meleklerin sorusuna nasıl cevab olabiliyor? denirse deriz ki: Meleklerin sorusunun çeşitli şekillerde düşünülebileceği ihtimalini zikretmiştik:
a) Bu, taaccübden dolayıdır. Buna göre âyeti, Allah Teâla'nın "O insanların arasında fesat çıkarıp adam öldürecek kimselerin bulunmasına bakarak bu işe şaşmayın. Çünkü bununla beraber onlar içerisinde salih ve muttakilerden bir topluluğun olacağını siz bilmiyorsunuz ama ben biliyorum" demiş olması bakımından bir cevabtır.
b) Bu, bir üzüntüden dolayı sorulmuştur. Bu durumda cevab, "İnsanlar içinde müfsidlerin bulunması sebebiyle üzülmeyin. Çünkü onların içinde muttaki olan bir cemaatin bulunacağını ben biliyorum. O muttakilerden biri bana yemin etse, onu yemininde doğru çıkarırım" manasında olur.
c) Bu soru, bir hikmeti öğrenmek için sorulmuştur. Bu durumda, cevab, "Sizin menfaatinize olan, bundaki hikmeti detaylı olarak değil, kısaca bilmenizdir. Dahası bu tafsilatı bilmek sizin için bir mefsedet (zarar) olur" manasını ifade etmiş olur.
d) Bu soru, meleklerin kendilerini yeryüzünde halife kılması için Allah'tar bir talebleridir. Bu durumda bunun cevabı: "Ben sizin menfaatinizin yerde bulunmanızda değil, gökte bulunmanızda olduğunu biliyorum" manasına olur. Burada bir beşinci vecih daha vardır ki o da: Onların dil (Biz Seni hamd ile teşbih ve takdis edeviz.)dediklerinde Cenâb-ı Hakk "Ben muhakkak ki sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum.' O da: Iblis'in sizinle beraber olması ve kalbinde hased, kibir ile nifakır bulunmasıdır.
Altıncı vecih ise şudur: Bu, "Ben sizin bilmediğiniz şu durumu biliyorum Siz, kendinizi bu övgülerle medhettiğiniz için kendinizi büyük görmel istediniz. Böylece de siz sözlerinizle, sanki beni değil de kendinizi tesbif ettiniz. İnsanlar ortaya çıkıncaya kadar sabredin. Onlar, ortaya çıktıklar zaman, Allah'a: "Ey Rabbimiz biz kendimize zulmettik'(Araf, 23);
"Kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O (Allah)dır{Şuara, 82) ve "Ve rahmetinle beni satıh kulların arasına sok "{Neml, 19} diye Allah a yakaracaklardır. 83[83]

Allah Adem’e bütün isimleri öğretti, sonraonları(n isim oldukları varlıklar)ı meleklere gösterip: "İddianızda doğru iseniz bunları adları ile bana söyleyin" dedi. (Bakara, 31).
Melekler, Hz.Adem ile zürriyetinin yaratılması ve yeryüzündı nususunüato tMfcmetm ne olduğunu sorup Cenab-ı Attan da jı ifadesi ile bu husustaki hikmetin ne olduğunu kısaca habe verince, onlara daha fazla bilgi vererek bu mücmel (kısa) cevabı oçmayı muraı etti. Böylece, meleklerin bilmediği, Hz.Adem (a.s.)'in faziletini, üstün olduğ tarafı onlara açıkladı. Bu şöyle oldu: Cenab-ı Hak Hz.Adem'in üstünlüğüne meleklerin ilim hususunda ondan geride olduklarını ortaya koymak için, on isimleri öğretti ve o isimlerin (eşyalarını)meleklere arzetti, sordu. İşte o mücmel (kısa) cevab, bu uzun tafsilatlı cevab ile te'kid edildi. Bu ayette birkaç mesele vardır: 84[84]

Lisanlar Allah Tarafından Bildirilmiş Olup Tevkîfî midir?

Eş'arî, Cübbai ve Ka'bî, "Dillerin lafızları, manaları ve bu lafızların o manaları geldiği hususunda
insanlarda zaruri (kesin) bir ilim yaratmıştır "
manasında bütün dillerin tevkifi (ilahi menşe'li) olduğu görüşündedirler. Onlar bu görüşlerine, Allah'ın âyetini delil getirmişlerdir. Bu âyeti delil olarak alma hususundaki sözü sorulu cevablı olarak, usul-ü fıkıhla ilgili kitabımızda zikrettik.
Ebu Hâşim, ise, "Başlangıçta ıstılâhî bir dilin bulunması gerekir" diyerek, "vaad"den (kelimeye

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/261-262.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/262-263.

mana, manaya kelime koymaktan) önce ıstılahların bulunmasının gerektiğine dair bazı deliller ileri sürmüştür:

a) Şayet, Allah'ın bu lafızları şu manalara karşılık koyduğuna, zaruri bir ilim olsaydı, bu ilim ya akıllılar için hasıl olmuş olurdu veya akılsızlar için. Bunun akıllılar için olması caiz değildir. Çünkü Cenab-ı Makk'ın bu lafızları şu manalara koyduğuna dair zaruri bir ilim olsaydı, Allah'ın zatı ancak istidlalle bilinebilmesine karşılık, sıfatları zaruri olarak bilinmiş olurdu. Bu ise imkansızdır. Bunun aklı olmayanlar için hasıl olması da caiz değildir. Çünkü kendisinde bu kadar fevkalade hikmetler bulunduğu halde, bu dilleri bilmenin akıllı olmayanlar için meydana gelmiş olması düşünülemez. Böylece dillerin tevkîfî olduğuna hükmetmenin yanlış olduğu ortaya çıkmış olur.

b) Allah Teala, meleklere hitab etmiştir. Bu ise, bu hitabtan önce bir dilin varlığını gösterir.

c) Hak Teala'nın: âyeti, talimin (öğretimin) isimlere izafe edilmesini gerektirmektedir. Bu da bu isimlerin, bu talimden önce de o eşyanın isimleri olduğunu gerektirir. Bu böyle olunca, bütün diller, Hz.Adem'e öğretilmeden önce de var olmuş olur.

d) Hz.Adem isimleri bildiği hususunda meleklere meydan okuyunca, meleklerin, Hz.Adem'in bu isimleri. adları oldukları eşyaya vermede isabetli olduğunu bilmiş olmaları gerekir. Aksi halde Hz.Adem'in isabetli olduğuna dair bir bilgi hasıl olmaz. Bu da, bu isimlerin o eşyaya isim olarak verilmelerinin, bu öğretmeden önce olmasını gerektirir. 85[85]

Tevkîfî Değil de Istılahı Olduğunu Söyleyen Ebû Hâşim'e Cevap

Ebu Haşim'in birinci iddiasına cevab: Niçin, "Cenab-ı Hak, bu va'z edenin Allah mı insanlar mı olduğunu belirtmeksizin, bir vâ'zın şu isimleri şu eşyalara ad olarak koyduğuna dair bizde zaruri bir ilim yaratmıştır" denilmesi caiz olmasın? Buna göre, Allah'ın zatının delillerle bilinmesine karşılık, sıfatlarının zaruri olarak bilinmiş olması gerekmez. Biz, bu ilmi Cenab-ı Hakk'ın akıllılarda yaratmadığını kabul etsek bile, O'nun bunu akılsızlarda yaratmış olduğunu söylemek niçin caiz olmasın? Bu makamda, meseleyi uzak bir ihtimale dayandırmak uygun görülmemiştir.

İkinci iddianın cevabı: Cenab-ı Hakk'sn meleklere, yazılı veya başka bir yolla hitab ettiğini söylemek niçin caiz olmasın?

Üçüncü iddianın cevabı: Cenab-ı Allah'ın o lafızları, o manalar için koymayı murad etmesi, Hz.Adem'e öğretmesinden j şüphesiz öncedir. Buda, öğretimin isimlere bağlanmasında yeterlidir.

Dördüncü iddianın cevabı ise inşaallah gelecektir. Allah en iyi bilendir. 86[86]

İsimlerden Maksat Eşyanın Sıfatlarıdır

Birinci görüş: Alimlerden bazıları Cenab-ı Hakk'ın "Allah Adem'e bütün isimleri öğretti" âyetini şöyle tefsir etmişlerdir. Allah Hz.Adem'e eşyanın sıfatlarını, vasıflarını ve Özelliklerini bildirmiştir.

Bunun delili ise, şudur: "İsmin" iştikakı, ya lilü (özellikle, alamet) lâfzından, yahutta (yükselmek, ortaya çıkmak) lafzındandır. Buna göre, eğer ismin iştikakı lafzından olursa, isim alamet manasını ifade eder. Eşyanın sıfatları, vasıfları ve özellikleri eşyanın mahiyetine delalet eder. Buna göre âyetteki lafzından muradın, sıfatlar olması doğru olur. Eğer, isim kelimesinin iştikakı kelimesinden olursa, durum yine aynıdır. Çünkü bir şeyin delili, sanki bu şeyin üzerine yükselmiş şey gibidir. Çünkü, delili bilmek, medlulün bilinmesinden öncedir. Buna göre delil, gerçekte daha yüksek olan olmuş olur. Böylece de dilde, isim lafzından muradın sıfat olduğu hususunda herhangi bir mahzur olmadığı ortaya çıkmış olur.

Geriye, nahiv alimlerinin isim lafzını hususi bir takım lafızlarla tahsis etmeleri kalır. Ancak bu,

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/263.

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/264.

sonradan ortaya çıkan bir örf olup, buna itibar edilmemesi gerekir. Lügavî bakımdan böyle bir açıklamanın mümkün olduğu sabit olunca, birkaç sebebe binaen, başkasının değil de bunun murad edilmesi vacib olur:
a) Eşyanın hakikatini bilmedeki üstünlük, isimlerini bilmedeki üstünlükten daha fazladır. Bu üstünlüğü ortaya koymak için, yukarda bahsi geçen sözü daha fazla üstünlüğü gerektiren şeye hamletmek; böyle olmayana hamletmekten daha evladır.
b) Tehaddî, ancak, dinleyen kimsenin bir nebze olsun mukabele edebileceği şeyle caiz ve güzel olur; çünkü dili ve fesahati bilen bir kimsenin, tehaddi yoluyla başkasına, "Fesahatta, benim sözüm gibi olan bir söz getir" demesi güzel olur. Ama, Arabça bilen bir kimsenin meydan okumak maksadıyla Arabça bilmeyen birisine, "Benim lisanımla, Arabça konuş!" demesi güzel olmaz. Bu böyledir. Çünkü akıl kesinlikle dilleri bilemez; tam aksine bu, ancak öğretme ite bilinir. Eğer ta'lim varsa, dili bilmek söz konusudur; aksi halde yoktur. Ama eşyanın hakikatini bilmeye gelince, aklın bu bilgiyi elde etmesi mümkündür. Böylece, tehaddinin eşyanın hakikatları konusunda olması doğru olur. 87[87]

İsimlerden Maksat Bildiğimiz Lisanlardır.

İkinci görüş: -Ki meşhur olan da budur,- buna göre lâfzından Allah'ın muradı, O'nun sonradan yaratmış olduğu ve günümüzde insanların konuşmuş olduğu Arabça, Farsça, Rumca, vb. muhtelif dillerin isimleridir. Ademoğulları bu dillerle konuşuyorlardı; Hz.Adem ölüp çocukları alemin her tarafına dağılınca, onlardan her biri, bu dillerin muayyen birisiyle konuşmaya başladı. Böylece konuşulan bu dil, bu adama hakim oldu. Zaman uzayıp nesiller peşpeşe ölünce, bunlar diğer dilleri unuttular. İşte, Hz.Adem'in çocuklarının farklı dilleri konuşmalarının sebebi budur. "Meanî" ilminde söz sahibi olanlar, Cenab-ı Hakkın: ifâdesinde, mutlaka bir takdirin yapılması gerektiğini söylemişlerdir. Buna göre, den maksadın, "Ve Allah, Adem'e eşyanın isimlerini öğretti" şeklinde olması; yine bundan maksadın "Ve Adem'e, isimlerin delâlet ettiği eşyayı öğretti" şeklinde olması muhtemeldir. Bu görüşün sahipleri sözlerine devamla, birinci görüşün, Cenab-ı Hakk'ın, "Onları bana haber veriniz demesi üzerine, Hz.Adem de, onları onlara haber verdi" demeyip de, "Onların isimlerini bana haber verin" (Bakara, 31). "Ne zaman ki meleklere, onların isimlerini haber verdi.." (Bakara, 33) buyurmasından ötürü daha evla olduğunu söylemişlerdir. 88[88]

"İsimler" Hakkında Âkillere Mahsus Zamirin Kullanılması

Eğer, Cenab-ı Hak ona, eşyanın bütün çeşitlerini öğretip, akıllı olmayan varlıklar oa eşyaya dahil olunca, niçin demedi? denilirse .. denilirse, deriz ki, o müsemmeyatın içinde melek, insan ve cin, ki bunlar aklı olan varlıklardır, bulununca, en mükemmel olanlar "tağlîb" yoluyla zikredilmişlerdir. Çünkü Arabların örfü, tağlibin söz konusu olduğu zamanda, kamil olanın noksan olana üstün görülmesi şeklinde cereyan etmiştir. 89[89]

Ayetin Teklif-i Mâla Yutak İle İlgisi

Alimlerden Cenâb-ı Hakk'ın İfadesiyle, teklif-i mâla yutâkın (takat getirilemiyecek şeyi yüklemek) caiz olduğuna istidlal etmişlerdir. Bu zeyıf bir görüştür. Çünkü Cenab-ı Hak, meleklerin aciz olduklarını bile bile, susturmak maksadıyla onlardan kendisine haber vermelerini istemiştir. Bunun böyle olduğuna yine O'nun iddianızda doğru iseniz" ayeti göstermektedir. 90[90]

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/264-265.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/265.
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/266.
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/266.

İsimleri Bilmesi Mû'cize Şeklinde Olabilir mi?

Mu'teziie şöyle demiştir: Hz.Adem'den isimleri bilmesine dair zuhur eden şey, onun o zamanda
peygamber olduğuna delalet eden bir mucizedir.

Doğruya en yakın olansa, Hz.Adem'in Hz.Havva'ya peygamber olarak gönderilmiş olmasıdır. Yine peygamberliğin, melekler gibi kendilerine meydan okumanın yönelmiş olduğu kimselere de olması uzak ihtimal değildir. Çünkü meleklerin hepsi her ne kadar Allah'ın elçileri iseler de, elçilere de elçiler yollamak caizdir. Nitekim, Hz.İbrahim (a.s.) de Hz.Lût (a.s.)'a peygamber olarak gönderilmiştir.

Onlar bu görüşlerine şu şekilde de delil getirmişlerdir: Bu ilmin Hz.Adem'de bulunmuş olması, adeten cari olanı nakzeden bir husustur. Bu sebeple, bir mucize olması gerekir, Bunun mu'cize olduğu sabit olunca onun o vakitte bir peygamber olduğu da sabit olmuş olur.

Bir kimse şöyle diyebilir: Biz. bu ilmin adeti nakzettiğini kabul etmiyoruz. Çünkü Allanın öğrettiği kimse için,onun o dili bilmesi veya öğretemediği bir kimsenin o dili bilmemesi adete muhalif değildir. Yine, şöyle denebilir:

Melekler, o isimlerin o eşya için konulmuş olduğunu biliyorlardı veya bilmiyorlardı: Eğer onu biliyorlardı ise, bu durumda onlar bu eşyanın isimlerini zikretmeye muktedir olurlardı.. Bu durumda da bir muâraza meydana gelir; böylece de bir meziyyet ve fazilet ortaya çıkmaz. Eğer melekler bunu bilmiyorlardı ise, onlar Hz.Adem'in bu isimlerden her birini o eşyadan her birine isim olarak vermesinde isabet ettiğini nasıl bileceklerdi f Bu soruyu İki bakımdan savuşturmak mümkündür:

a) Çoğu kez her melek gurubu için, müstakil bir dil olup ve her taifenin diğerinin dilini bilmemesi söz konusudur. Sonra melek taifelerinin, hepsi bu hadisede hazır bulunmuşlardı. Hz.Adem (a.s.) de, bu dillerin tamamını saydı, böylece her gurup melek Hz.Adem'in, özellikle kendi dillerinde isabet etmiş olduğunu anladı. Böylece de, işte bu yolla Hz.Adem'in doğruluğunu anlamış oldular. Fakat buna rağmen onların hepsi, bu dillerin tamamını bilmekten aciz oldular. Böylece de bu, bir mucize oldu.

b) Şöyle denilmesi de imkansız değildir. Melekler Hz.Adem'den bu isimleri duymadan önce, Allah onlara, Hz.Adem'in sıdkına istidlal edecekleri şeyi öğretmiştir. Melekler Hz.Adem'den bu isimleri dinleyince, O'nun bu isimler konusunda sadık olduğunu anladılar ve bunun bir mu'cize olduğunu bildiler. Biz, Hz.Adem'de harikulade bir fiilin meydana geldiğini kabul ettik; bunun keramet nevinden veya "irhasât" (Peygemberlikten önce gösterilen harikulade şeyler)nevinden olması niçin caiz olmasın? Bize göre, bu iki durum da caizdir. Bu durumda bu meseledeki söz, bu iki husus hakkında söylenecek söze dayanır.

Hz.Adem'in o vakitte peygamber olmadığına kesinkes hükmedenler de, birkaç bakımdan delil getirmişlerdir. 91[91]

Hz.Adem'in Zellesi Nübüvvetinden Öncedir

1) Eğer Hz.Adem o zaman peygamber olmuş olsaydı, O'nun emre muhalefeti peygamberlikten sonra sudur etmiş olurdu, bu ise caiz değildir. Bu sebeple onun, o zamanda peygamber olmaması gerekir. Mulazemete (birbirini gerektirme) gelince, bu böyledir; çünkü zellenin Hz.Adem'den sudûru, bilittifak, bu vakıadan sonra olmuş olmasıdır.

Zelle ise, -Allah açıklamayı nasib ederse söyleyeceğiz, - kebâir nevindendir. Kebire (büyük günah) yi işlemek ise, kovulmaya, hakaret edilmeye ve lanetlenmeye müstehak olmayı gerektirir. Bütün bunlar ise, peygamberler hakkında caiz değildir. Bu sebeple, bu olayın peygamberlikten önce vuku bulduğunu söylemek gerekir.

2) Şayet Hz.Adem o vakitte peygamber olsaydı, o ya bir kimseye peygamber olarak

---

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/266-267.

gönderilmiş olurdu veya olmazdı.. Eğer o, bir kimseye peygamber olarak gönderilmiş ise, bu durumda o, ya meleklere veya insanlara veyahut da cinlere gönderilmiş olurdu. Birincisi, batıldır, çünkü Mû'tezile'ye göre melekler insandan daha üstündür, dolayısıyla daha aşağıda olanın daha şerefli olana peygamber olarak gönderilmesi caiz değildir. Çünkü peygamber kendisine tabi olunan (metbû'), ümmet ise, tabi olandır. Daha düşük olanı daha şerefli olanın metbûu kılmak, aslın hilafınadır. Yine kişinin, kendi cinsinden olan birisinden sözü kabul etmesi daha çok mümkündür.

İşte bundan ötürü Cenab-ı Hak;

"Eğer biz onu bir melek yapmış olsaydık bile, yine bir adam suretinde gösterirdik "(Enam, 9) buyurmuştur.

Yine, Hz.Adem'in insanlara gönderilmiş olmast da caiz değildir. Çünkü orada, Hz.Havvâ'dan başka hiçbir insan yoktu. Bir de Hz. Havva, teklifleri

Hz. Adem aracılığıyla öğrenmemişti. Çünkü Cenab-ı Hak;

"Ve bu ağaca yaklaşmayın"(A'raf. 19) buyurarak, bu emri onlara yüzyüze vermiş, Hz.Adem'i vasıta kılmamıştır. Hz.Adem'in cinlere peygamber olarak gönderilmiş olması da caiz değildir. Çünkü semada cinlerden hiçkimse bulunmuyordu. Sonra, onun, başka bir kimseye de peygamber olarak yollanmış olması caiz değildir. Çünkü, Hz.Adem'i peygamber yapmaktan amaç, tebliğde bulunmaktır. Tebliğ olunacak hiç kimse bulunulmayan yere, onun bir peygamber olarak gönderilmesinde herhangi bir fayda yoktur. Bu vech, düşünce çok kuvvetli değildir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın : "Sonra Rabbi onu seçti" (Taha, 122) ayetidir. Bu ayet, Allah'ın Hz.Adem'i zelleden sonra seçtiğini gösterir. Bu sebeple, zelleden önce, o seçilmiş değildi demek gerekir. O, bu vakitte seçilmiş bulunmayınca peygamber olmaması gerekir. Çünkü "peygamberlik" ve "seçme işi" birbirinden ayrılmayan iki mefhumdur. Zira "seçme"nin, şereflendirme nevilerinden herhangi birine tahsis etmeden başka bir manası yoktur. Allah'ın, peygamber olarak göndermiş olduğu herkes, bu şerefle tahsis edilmiştir. Çünkü O: "Allah, risaletini nereye koyacağını en iyi bilendir"(Enam, 124) buyurmaktadır. 92[92]

Meleklerin İddialarında Doğru (Haklı) Olmalarından Maksat

Alimler, Cenab-ı Hakk'ın "Eğerdoğru sözlü iseniz" ayeti hakkında birkaç görüş zikretmişlerdir:

a) Bunun manası "Bu bildiriminizde doğru olacağınızı, isabet edeceğinizi sanıyorsanız bunların isimlerini bana haber veriniz" demektir.

b) Bunun manası, "Bana haber veriniz; bana ancak gerçeği ve doğruyu söyleyiniz"dir. Bu takdirde bu ifadeden maksat, onlara, Cenab-ı Hakk'ın, bundan aciz kalacaklarına dikkatlerini çekme hususunda bir te'kiddir. Çünkü, onların nefislerinde, Eğer haber verirlerse, bunda isabetli olamıyacakları ve buna imkanları da olamıyacağı bilgisi yerleştiği zaman, bunun kendilerine imkansız olduğunu anlamış oldular."

c) "Eğer siz mahlûkatca yapılabilecek bütün ibadetlerde en ehil ve en dikkatli olduğunuz şeklindeki iddianızda isabetli iseniz" demektir. Bu İbn Abbas ve İbn Mesûd'un görüşüdür.

d) "Sizden daha bilgili hiç kimse yaratmadığım hususunda doğru sözlü iseniz, eşyanın isimlerini bana haber verin bakalım!" 93[93]

İlmin Fazileti

Bu ayet, "ilm"in faziletine delalet eder. Günkü Cenab-ı Hak, Hz.Adem'i yaratmasındaki hikmetinin kemalini, ancak onun ilmini izhar etmek suretiyle göstermiştir. Şayet, herhangi bir şeyin ilimden daha şerefli olması imkan dahilinde olsaydı, Allah'ın ilim ile değil de, bu şey ile onun üstünlüğünü izhar etmesi gerekirdi. Kitab, sünnet ve nakledilmiş haberler ilmin faziletine

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/267-268.

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/269

delalet etmektedir. [94][94]

İlmin Ehemmiyeti Mevzuundaki Ayetler

Kitabın delalet etmesine gelince, bu birkaç vecihtendir:
1) Cenab-ı Hak, ilmi "hikmet" diye adlandırdı ve hikmeti şerefli kıldı. Bu da ilmin şanının yüceliğine delalet eder.
Bunu Mukatil'den rivayet edilen şu haber izah eder: O şöyle demiştir: "Hikmet" Kur'an'da dört mânâya gelir:
a) Kur'an'ın vaz-u nasihatları manasına... Nitekim Cenab-ı Hak Bakara sûresinde! "Size (Allah'ın) indirdiği Kitabı (Kur'an'ı) ve hikmeti..."(Bakara.231) yani ondaki öğütleri..; Yine; Nisa süresindeki; "Allah sana Kitabı ve hikmeti yani mevızalan indirdi"(H\sa, 113) ve bir benzerini de Âl-i İmran suresinde buyurmuştur
b) Hikmet, anlayış ve iüm manasındadır. Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur
Bİz ona henüz çocukken hikmeti verdik"(Meryem, 12) "Andolsun ki biz lokman'a hikmeti verdfk"(iokman, 12) yani anlayış ve ilim verdik. En'am sûresinde ise şöyle buyurulmaktadır:
"İşte bunlar, kendilerine kitab ve hüküm (hikmet) verdikİerimizdir"'(En'am, 89}.
c) Hikmet, nübüvvet (peygamberlik) manasınadır. Nisa suresinde;
"Biz muhakkak İbrahim soyuna kitab ve hikmet, yani nübüvvet verdik"{Nisa, 54); Sâd sûresinde: "Biz ona hikmet (yani) nübüvvet verdik"(Sad, 20); Bakara sûresinde: "Allah ona mülk ve hikmeti verdi"'(Bakara. 251) buyurulmuştur.
d) Hikmet, Kur'an manasına da gelir. Nahl sûresinde; "Habbinin voluna hikmetle davet et"(Nahl. 125) Bakara sûresinde :
"Kime hikmet verilmişse muhakkak ki ona çok hayır verilmiştir"Çakara, 269) buyurulmuştur.
Bütün bu vecihler incelendiğinde hepsi ilme dayanır Sonra Allahu Teala'nın az ilim verdiğini düşün. Nitekim o;
"Size itimden ancak pek az birşey verilmiştir"(isra. 85) buyurur. Allah'ın dünyanın hepsine "az" diye isim verdiğini de düşün. "De ki dünya metaı azdir"(Nisa, 77) Cenab-ı Hakk'ın "az" dediği şeyin kemiyetini kavramamız mümkün olmuyor. Ya O'nun "çok" dediği şey hakkında ne dersin?
Sonra akli delil, dünyanın gerçekten az, hikmetin ise çok olduğunu gösterir. Çünkü dünya metaının adedi ve müddedi sonludur. İlmin ise değerinin, adedinin ve müddetinin sınırı yoktur. Hele hele onunla elde edilecek saadetlerin hiç sınırı yoktur. İşte bu da sana ilmin faziletini gösterir.
2) Cenab-ı Allah: "De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"{Zümer, 9) buyurmuştur. Hak Teala kitabında yedi şeyi birbirinden ayırdetmiştir. Mesela;
"De ki pis ile temiz, yani helal ile haram hiç bir olur mu?"(Maide, ıoo) diyerek pis ile temizin;
"De ki görmeyen ile gören hiç bir olur mu?"(Rad, 16) diyerek âmâ ile görenin;
"Yahud karanlıklarla nûr bir olur mu?"(Rad, 16) diyerek nur ile zulmeti, cennet cehennemi, gölge ile sıcak arasını ayırmıştır. Düşündüğün zaman bütün bunların alim ile cahil arasındaki farktan alındığını görürsün.
3) Cenab-ı Allah: "Allah'a, Peygambere ve sizden olan ulul-emre itaat ediniz" (Nisa, 59) buyurmuştur. Ayetteki ulu'l-emrden murad en sahih görüşe göre alimlerdir. Çünkü alimlere itaat etmek meliklere de vacibtir. Bunun aksi olmaz. Sonra şu dereceye bir bak. Cenab-ı Hak alimi Kur'an-ı Kerim'de iki yerde ikinci mevkide zikretmiştir "Allah, kendinden başka ilah olmadığına şehadet eder. Melekler ve ilim sahipleri de buna şehadet ederler "{ah imran, 18). "Allah'a, Resule ve sizden olan ulu'l-emre itaat edinfz"(Maide, 59). Sonra Alfah Teala alimi daha çok şereflendirerek, onu iki ayette de birinci mertebede zikretmiş, ' O (müteşabih ayetlerin) manasını ancak Allah ve ilimde kök salmış olanlar bilirler"(Ali imran, 7); "De ki sizin ile benim aramda şahid olarak Allah ve kendisinde Kitabın ilmi olan kimse yerer"(Ra'd, 43).

---

[94][94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/269.269-272.

4) Allahü Teâlâ:
"Allah sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilmiş kimseleri yüksek derecelere çıkarır. "(Mücadele, 11) buyurur.
"Cenâb-ı Allah kıyamet günü kullarını diriltir, sonra alimleri ayırır ve onlara şöyle der: Ey alimler, nurumu size ancak sizi bildiğim için koydum. İlmimi azab edeyin\diye size vermedim. Hadi gidiniz, sizi bağışladım."
5) Hz.Peygamber (s.a.s.):
"Hayrı Öğreten kimse öldüğü zaman, onun ardından gökteki kuşlaı yerdeki canlılar ve denizdeki balıklar ağlarlar" buyurmuştur.
6) Ebu Hureyre (r.a.) merfu olarak şu hadisi rivayet etmiştir: "Alimlerden binnın arnasmaa namaz tıuan, sanın birinin arkasında namaz kılmış gibidir."
7) İbn Ömer (r.a.) merfu olarak rivayet etmiştir:
"Alimin abide, herbtr derecenin arası at koşumu yetmiş sene olan yetmt derece üstünlüğü vardır. Çünkü şeytan insanlar arasına bidatlar atar, om atim görür de giderir. Abid ise, ibadetine kapanmıştır, o bidate yönelme, ve onu tanıyamaz."
8) Hasan Basri merfu olarak, Peygamber (s.a.s.)'den rivayet etmiştir
"Allah'ın rahmetihalifelerimedir." "Halifelerin kimdir, Ya Resûlallah! denildiğinde O, (s.a.s.) "Sünnetimi ihya edip, onu Allah'ın kullarına öğretei kimselerdir" dedi."
9) Hz.Peygamber (s.a.s.):
"Kim, bir batılı hakka, veya bir dalaleti hidayete döndürmek için ilimden bir mesele Öğrenmek gayesi ile yola çıkarsa, onun bu işi kırk yıllık ibadet gibi o/ur'buyurmuştur.
10) Hz.Peygamber (s.a.s.), Hz.Ali (k.v.)'yi Yemen'e vazifeli olarak gönderirken şöyle buyurmuştur:
"Allah'ın, senin vasıtanla bir adamı hidayete erdirmesi senin için, güneşin üzerine doğup battığı herşeyden hayırlıdır."[95][95]
11) İbn Mes'ud (r.a.) merfu olarak Hz.Peygamber (s.a.s.)den şunu rivayet etmiştir:
"Kim, Allah rızası için, insanlara söylemek maksadıyla ilim öğrenirse, Allah ona yetmiş peygamber sevabı verir."
12) Âmir el-Cüheni'nin merfu olarak rivayet ettiği hadiste, Hz.Peygamber s.a.s.) şöyle buyurmuştur:
"Kıyamet günü ilim Öğrenen kimsenin mürekkebi ile şehidin kanı biri diğerine üstün tutulmaksızın getirilir." Bir diğer rivayette ise "Alimin Türekkebİ, şehidin kanından üstün sayılır" şeklinde gelmiştir.
13) Ebu Vafid el-Leysi şunu rivayet etmiştir: Hz.Peygamber (s.a.s.) rsanlarla beraber bir gün otururken üç adam çıkageldi. Onlardan biri, da bir boşluk bulup oraya oturdu. Bir diğeri insanların gerisine oturdu, üçüncü şahıs ise dönüp geri gitti. Hz.Peygamber (s.a.s.) sözünü bitirince, Bu üç şahsın halini size haber vereyim: Birincisi Allah'a sığındı, Allah da om barındırdı. İkincisi Allah'dan utandı, Allah da ondan utandı. Üçüncüye gelince, o Allah dan yüz çevirdi, Allah da ondan yüz çevirdi" dedi. Bu hadisi rivayet etmiştir. [96][96]

İlmin Faziletine Dair Âsâr

"Eser"[97][97]den ilmin üstünlüğünü gösteren şeylere gelince bunlar da
a) Âlim, talebesine ana-babasından daha şefkatlidir. Çünkü anneler ve
onu dünya ateşinden ve belalarından korurlar. Alimler ise onu ahiretin ien ve sıkıntılarından muhafaza ederler.
b) İbn Mes'ud, "Bu ilmi nasıl elde ettin?" denildiğinde, O, "Çok soran di ve çok akıllı bir kalb

---

[95][95] Benzeri hadis, Buhârî, Fedâil-i Ashab. 9.

[96][96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/273-275.

[97][97] Eser Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonraki büyük zatlardan, âlimlerden zikredilen haber ve sözler.

ile" cevabını verdi.

c) Bazıları da şöyle demişler: "Ahmaklar gibi sor, zeki kimseler gibi tut."

d) Mus'ab b.Zübeyr oğluna, "Evlâdım! ilim öğren. Eğer malın varsa ilim senin için bir güzellik (süs) olur. Eğer malın yoksa ilim senin için mal olur" elemiştir.

e) Hz.Ali (k.v.) de şöyle buyurmuştur: Cehaletten ileri gelen konuşmanın hayrı olmadığı gibi, ilmi söylememede de hayır yoktur."

f) Muhakkik alimlerden biri şunu söylemiştir: "Alimler üç kısımdır: Allah'ı bilip, O'nun emirlerini bilmeyenler. Allah'ın emrini bilip Allah'ı bilmeyenler ve Ailah'ı da, emrini de bilenler.

Birincisine gelince bu, kalbine marifetullah hükümran olmuş ve böylece Allah'ın nurunu müşahede etmede ve Allah'ın kibriyasının safhalarında boğulmuş kuldur. Böylece o, kendisine lazım olanların dışında ahkam ilmini öğrenmeye vakit bulamamıştır.

İkincisi, Allah'ın emrini bilip de Allah'ı bilmeyendir. Bu, helâli, haramı, hükümlerin hakikatlerini bilip, Allah'ın celalinin sırlarını bilemeyen kimsedir.

Hem Allah'ı hem de Allah'ın ahkâmını bilene gelince bu, akıl alemi ile his alemi arasındaki müşterek noktada bulunan kimsedir. Böyle biri, bazan Allah'ı sevmesi sebebiyle Allah'la birlikte, bazan da şefkat ve merhamet etmesi sebebi ile mahlukatla birlikte olur. Bu kimse, Rabbi ile olmaktan mahlukata dönünce, sanki Allah'ı hiç tanımıyormuş gibi, onlardan biri gibi olur. Rabbi ile başbaşa kalıp, O'nu zikir ve O'na ibadetle meşgul olunca da sanki mahlukatı hiç tanımıyormuş gibi olur. Bu peygamberlerin ve sıddîkların yoludur. İşte, Hz.Peygamber (s.a.s.)'ın "Alİmlere sor, hükemaya karış, büyüklerle otur" hadisinden murad edilen de bunlardır. Hz.Peygamber (s.a.s.)'in "Alimlere sor" ifadesinden maksad: "Yani Allah'ın emirlerini bilip Allah'ı bilmeyenlerden sor" demektir. Böylece Hz.Peygamber (s.a.s.), dini meselelerde ihtiyaç olduğunda bu kimselerden fetva sorulmasını emretmiştir. "Hükema"ya gelince bunlar Allah'ın emirlerini bilmeyen fakat Allah'ı bilen kimselerdir. Hz.Peygamber (s.a.s.) bunların arasına karışmayı emretmiştir. "Büyüklere" gelince bunlar Aflah'ı ve ilahi ahkâmı bilen kimselerdir. Hz.Peygamber (s.a.s.) bunlarla da oturup kalkmayı emretmiştir: Çünkü bunlarla oturup kalkmada hem dünyevi hem de uhrevi menfaatler vardır.

Sonra Şakik el-Belhi şöyle demiştir: "Bu üç gurub alimin herbirinin üç alameti vardır: Allah'ın emrini bilenin üç alameti; kalbinin değil dilinin zikretmesi; Allah'dan değil insanlardan korkması ve zahiren insanlardan utandığı halde gizli yerde Allah'dan utanmamasıdır.

Allah'ı bilenin üç alameti, zikredici, korkan ve utanan olmasıdır. Bunun zikri lisanın değil kalbin zikridir. Korkusu, riyaen korku değil, günaha düşme korkusudur. Utanması, zahirî bir utanma değil hatırına, kalbine gelen (kötü) şeylerden utanmadır.

Hem Allah'ı hem de Allah'ın emirlerini bilen alimlerin, Allah'ı bilen alim için saydığımız üç alemetin yanı sıra şu üç alametle birlikte altı alameti vardır:

Gayb alemi ile şehadet alemi arasındaki müşterek noktada oturmuş olması; ilk iki kısma da muallim olması, ilk iki kısmın ona muhtaç olması sebebiyle onun onlardan müstağni olması, onun diğer üç alametidir."

Şakik sonra şöyle devam etti: "Hem Allah'ı hem de Allah'ın emirlerini bilen alim güneş gibidir, artmaz, eksilmez. Sadece Allah'ı bilen alim ay gibidir, bazan tamamlanır, bazan eksilir. Sadece Allah'ın emrini bilen alim kandil gibidir, kendisini yakar bitirir başkasını aydınlatır."

g) Feth el-Mevsili şöyle demiştir: "Hasta yemek yemez, su içmez ve ilaç almazsa Ölmez mi? Aynı şekilde içine ilim, fikir ve hikmet girmezse kalb de ölür."

h) Şakik el-Belhi şunu da söylemiştir: "Meclisimden kalkanlar üç kısımdır: Sırf kâfir olanlar; sırf münafık olanlar ve sırf mü'min olanlar. Bu böyledir, çünkü ben Kur'an'ı tefsir edip, Cenab-ı Allah'ın ayetlerinden, Resulullah'ın hadislerinden bahsediyorum. Kim beni tasdik etmezse o sırf kâfirdir, kimin kalbi benim söylediklerimden sıkılırsa o sırf münafıktır. Kim yaptıkları kötülüklere pişman olur ve bir daha günah işlememeye azmederse o sırf mü'mindir."

Keza şöyle demiştir: "Cenab-ı Allah üç vakitteki uykuya ve üç şeye gülmeye buğzeder: Sabah namazından sonraki ve yatsı namazından önceki uyku; namaz esnasındaki uyku ve zikir meclisindeki uyku.. Cenaze arkasından gülme; mezarlıkta gülme ve zikir meclisinde gülme.."

"Sel de yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür"(Rad. 17)ayeti hakkında bazı alimler,

lafzının ilim olduğunu, Allahu Teala'nın ilmi, beş özelliğinden ötürü suya benzettiğini söylemişlerdir.
1) Yağmur gökten indiği gibi, ilim de gökten inmiştir.
2) Yeryüzünün ıslahı yağmurla olduğu gibi, mahlukatın ıslahı da ilimle olur.
3) Ekinler ve bitkiler yağmursuz çıkmadığı gibi, ameller ve taatlar da ilimsiz çıkmaz, olmaz.
4) Yağmur, gökgürültüsü ve şimşeğin peşinden geldiği gibi, ilim de va'd ve veîdin peşinden gelir.
5) Yağmur faydalı veya zararlı olduğu gibi, ilim de böyledir. Yani ilim, kendisiyle amel eden birisi için faydalı, amel etmeyen için ise, zararlıdır.
j) Allah'ı hatırlatan nice kimse vardır ki, kendisi Allah'ı unutmuştur; Allah ite korkutan nice kimse vardır ki, Allah'a karşı cüretkârdır; Allah'a nice yaklaştıran vardır ki, kendisi Allah'dan uzaktır; Allah'a davet eden nice kimse vardır ki, kendisi Allah'tan kaçmaktadır; Allah'ın kitabını okuyan nice kimseler vardır ki, Allah'ın ayetlerinden sıyrılmışlardır.
k) Dünya beş şey ile süslenmiş bir bahçedir:
1) Alimlerin ilmi,
2) İdarecilerin adaleti,
3) Âbidlerin ibadeti,
4) Tacirlerin güvenilirliği ve,
5) Zanaatkarların doğruluğu...
İblis de bu beş şeye karşılık beş alamet getirerek, bunları bu beş şeyin yanıbaşına dikmiştir: Hasedi getirip, ilmin karşısına; zulmü getirip adaletin karşısına; riyayı getirip ibadetin karşısına; hıyaneti getirip güvenilirliğin karşısına ve aldatmayı getirip doğruluğun karşısına yerleştirmiştir.
i) Hasan Basri, tabiin içinde şu beş şey ile üstün olmuştur.
1) Kendisi bir şeyi yapmadan başkasına emretme m iştir.
2) Kendisi vazgeçmeden, başkasını o şeyden vazgeçirme m iştir.
3) Allah'ın kendisine rızık olarak vermiş olduğu ilim ve maldan isteyen herkese vermiş, cimrilik yapmamışlardır.
4) İlmiyle yetinerek, insanlardan müstağni olmuştur.
5) O'nun açığı da gizlisi de aynıydı.
m) Senin ilminin sana fayda verip vermediğini öğrenmek istiyorsan, nefsinden beş şey iste:
1) (Nefsi azdırmamak amacıyla) az gıda için fakirliği sevmek.
2) Sevap arzusuyla, taati sevmek,
3) Vakit elde etmek için dünyaya rağbetini azaltmak.
4) Kalbi İslah etmek için, hikmeti sevmek,
5) Allah'a münacaat arzusuyla yalnızlığı sevmek... n) Beş şey içinde beş şeyi ara:
1) İzzeti, malda ve aşirette değil, tevazuda ara.
2) Zenginliği çoklukta değil, kanaatta ara.
3) İlmin faydasını çok nakletmede değil, amelde ara.
4) Emniyeti burada değil, cennette ara.
5) Rahatı çoklukta değil, azlıkta ara...
o) İbnu'l-Mübarek şöyle demiştir: Bu ümmetin bozulması, ancak havas tarafından olur. Bu havas beş kısımdır:
1) Ulemâ,
2) Gaziler,
3) Zahidler,
4) Tacirler ve
5) İdareciler...
Ulemaya gelince, onlar peygamberlerin mirasçılarıdır. Zahidler, yeryüzündekilerin direkleridir. Gaziler, yeryüzünde Allah'ın ordularıdır.
Tacirler ise, Allah'ın yeryüzündeki umenası (: güvenilir kullaradır. İdareciler de, çobandırlar.
Alim, dini alçaltır malı yüceltirse, cahil kime uyacak? Zahid dünyaya arzulu olursa, tevbe eden

kime uyacak? Gazi tamahkâr ve riyakâr olursa, düşmanını nasıl yenecek? Tacir hain olursa, emanet nasıl bulunacak? Çoban bizzat kurt olursa, çobanlık nasıl yapılacak?

ö) Ali b.İbn Ebi Talib (r.a.) şöyle buyurmuştur: İlim şu yedi sebepten dolayı maldan daha üstündür:

1) İlim, peygamberlerin mirası, mal ise firavunların mirasıdır.
2) İlim, harcamakla noksanlaşmaz, ama mal ise noksanlasın
3) Mal bir bekçiye muhtaçtır, ilim ise sahibini korur.
4) İnsan öldüğü zaman malı geriye kalır, ilim ise sahibiyle kabre girer.
5) Mal, mümin ve kâfir tarafından elde edilir, ilim[98] ise ancak mümin için meydana gelir.
6) Bütün insanlar, dini işlerinde ilim erbabına muhtaç olup, mal sahib'ne muhtaç değildirler.
7) İlim, insanı sırattan geçme konusunda güçlendiririrken, mal ona mani olur.

u) Fakih Ebu'l-Leys , şöyle buyurmuştur: Alimin yanında oturup, ilimden herhangi bir şey bellemeye gücü yetmeyen kimse için yedi şeref vardır.

1) O, talebelerin elde ettiği fazilete ulaşır.
2) Alimin yanında oturduğu sürece, günah işlememiş olur.
3) İlim elde etmek arzusuyla evinden çıktığı zaman, Allah'ın rahmeti onun üzerine iner.
4) İlim halkasında oturduğunda ve o halkada bulunanlara Allah'ın rahmeti indiğinde, o rahmetten o da bir hisse alır.
5) Dinlediği sürece, ona bir taat yazılır.
6) Dinleyip de, birşeyler anlamadığı zaman, ilmi anlamaktan mahrum olduğu için kalbi sıkışır da, böylece bu gam ve sıkıntı, onun Allah'ın huzurunda bulunmasına bir vesile olur. Çünkü, Cenab-ı Hak, hadis-i kudsisinde, "Ben, benim için kalbi mahzun olan kimselerin yanındayım" buyurmuştur.
7) O kimse, müslümanların bir alimi ne kadar yücelttiklerini; fasıkı ise, ne kadar hakir kabul ettiklerini görür, böylece onun kalbi fısktan vazgeçer ve tabiatı ilme teveccüh eder. İşte bu sebepten dolayı, Hz.Peygamber (s.a.s) insanlara, salih kimselerle oturup kalkmayı emretmiştir.

ü) Hangi alim ilminde cimrilik yapar ve bu ilmin başkasında olmasını istemezse, işte bu kimse, ateşin ilk tabasında yer alır. Yine, hangi alim ilminde sultan mertebesinde olur da, ona bu kendi ilmine dair hususta bir red cevabı verilince o da kızarsa, işte o kimse ateşin ikinci tabakasında yer alır. Yine hangi alim sözünü ve ilminin inceliklerini sadece eşrafa ve zengin kimselere tahsis eder de, fukarayı buna layık görmezse, bu kimse de ateşin üçüncü tabakasında yer alır. Yine ulemadan kim kendisini beğenir de, vazettiği zaman şiddetli olur, kendisine va'zedildiğinde de burnunu kıvırırsa, bu kimse de cehennemin dördüncü tabakasında yer alır. Yine ulemadan kim kendisini fetva verme hususunda yeterli görür de, hatalı fetva verirse, bu da cehennemin beşinci tabakasında yer alır. Yine ulemadan, bâtılı benimsemiş kimselerin sözünü öğrenir de, onu dine kanştırırsa, o da cehennemin altıncı tabakasında yer alır. Yine ulemadan, kim ilmi insanlara gösteriş için öğrenirse, bu da cehennemin yedinci tabakasında yer alır.

v) Fakih Ebu'l-Leys şöyle demiştir: Şu sekiz gurup kimseyle oturana, Allah sekiz şeyi arttırır.

1) Kim zenginlerle oturur kalkarsa, Allah ona dünyayı sevmeyi ve dünyaya rağbet arzusunu arttırır.
2) Kim fakirlerle oturur kalkarsa, Allah ona şükretmeyi ve Allah'ın taksimatına razı olma meziyyetini verir.
3) Kim hükümdarlarla oturur kalkarsa, Allah ona kalb katılığı ve kibir duygusu verir.
4) Kim kadınlarla oturup kalkarsa, Allah onun şehvetini ve cehaletini arttırır.
5) Kim çocuklarla oturup kalkarsa, eğlence şaka tutkusu artar.
6) Kim fasıklarla oturup kalkarsa, günah işleme cüreti ve tevbeyi geciktirme arzusu çoğalır.
7) Kim iyi kimselerle oturup kalkarsa, taat arzusu artar.
8) Kim alimlerle oturup kalkarsa, ilmi ve takvası artar, y) Allah yedi kimseye yedi şeyi

---

[98] Maksat "Dini İlmi"dir.

öğretmiştir:
1) Hz.Adem'e, isimleri öğretti.
'Ve Adem'e, bütün isimleri öğrem"'{Bakara, 31)
2) Hızır'a feraseti öğretti.
"Ve ona, katımızdan bir ilim öğrettik"(Kehf, 65).
3) Yusuf (s.a.s) 'a rüya tabiri ilmini öğretti.
"Habbim, bana ilim verdin ve bana , sözleri yorumlamayı öğrettin "(Yusuf. 101).
4) Hz.Davud'a, zırh yapma sanatını öğretti.
"Ve biz ona, sizin için zırh yapmayı öğretttk"(Enbiya, 80.)
5) Hz.Süleyman'a, kuşlarla konuşmayı öğretti.
"Ey insanlar, bize kuşların konuşması öğretildi" (Neml 16).
6) Hz.İsa'ya Tevrat ve İncil'in ilmini öğretti.
"Ve ona, kitabı, hikmeti, Tevratı ve İncili öğretir' (Ali imran, 48).
7) Hz.Muhammed'e şeriatı ve tevhidi öğretti. "Ve sana, daha önce bilmediğin şeyleri öğretti."(Nisa, 113); Size, Kitabı ve hikmeti öğretir. (Cuma, 3);
"O Rahman, Kur'an'ı öğretti"(Rahman, 1-2). Hz. Adem'in ilmi, ona, secde ve tahiyyenin (seiam) yapılmasına; Hızır (a.s.)'ın ilmi, Hz.Musa ve Yuşa (a.s.) gibi talebelerin bulunmasına; Hz.Yusuf'un ilmi, ehlinin ve memleketinin bulunmasına; Davud (a.s.)'un ilmi, reislik ve üstün bir derecenin elde edilmesine; Hz.Süleyman'ın ilmi, Belkıs'ın bulunup ona galib gelinmesine; Hz.İsa'nın ilmi, annesinden töhmetin kalkmasına ve Hz.Muhammed'in ilmi de, şefaatinin bulunmasına bir sebep olmuşlardır. Sonra biz deriz ki, mahlukatın isimlerini öğrenen kimse meleklerden ta'zim gördü. Buna göre, yaratıcının zatını ve sıfatlarını gören kimse, meleklerden ta'zim görmez mi? Bundan öte, Rabbinin ta'zimine bile layık olur.
"Merhametli bir Rabden sözlü bir selâm "(Yasin, 58)
Htzır, feraset ilmi sebebiyle, Hz.Musa'ya arkadaş oldu. Buna göre, ey hakikat ilmini sevenin ümmeti, sizler nasıl olur da Hz.Muhammed'in arkadaşlığını elde edemezsiniz?
"İşte bunlar Allah'ın kendilerine nimetler vermiş olduğu peygamberlerle beraberdir"(Nisa, 69).
Hz.Yusuf, rüyaları yorumlamasıyta, dünya hapsinden kurtuldu. Allah'ın kitabının yorumunu bilen bir kimse, nasıl olur da şehvet bağından kurtulamaz ?
"Ve o dilediğini sıratı müstakime hidayet eder" (Yunus 25)Yine Hz.Yusuf (a.s.), Allah'ın kendisine olan lütfunu hatırladı da şöyle dedi:
"Ve bana rüyaları te'vil etmeyi öğrettin'"(Yusuf. 101). Buna göre ya sen ey atim, Allah kitabının açıklamasını sana öğrettiği için, Allah'ın sana olan lütfunu hatırlamaz mısın? Hangi nimet, Cenâb-ı Hakk'ın sana verdiği nimetten daha yücedir? Çünkü O, seni kelâmının müfessiri, kendisinin temsilcisi, peygamberlerinin varisi, mahlûkatının Hakk'a davetçisi, kullarının nasihatçısı. beldelerinde bulunanların ışığı; rnahlûkatını, cennete ve mükafaatına sevkedeni ve onları ateşinden ve azabından men edeni kıldı. Nitekim bir hadiste şöyle varid olmuştur:
"Âlimler seyyid, fakihler komutandır; onlarla oturup kalkmak iser bir üstünlüktür."
Z-1) Mümin, nefsinde altı hasleti görmedikçe ilim talep etmeye arzulu olmaz:
a) Allah, bana farzları emretti, ben ise onları ancak ilimle eda etmeye kûdir olabilirim, demesidir.
b) Allah beni, günah işlemekten nehyetti. Bense, onlardan, ancak ilim ile kaçınabilirim, demesidir.
c) Cenab-ı Hak, nimetlerine şükretmeyi vacib kılmıştır. Ben ancak ilim ile bunlara şükredebilirim.
d) Bana mahlûkata adil davranmamı emretti. Bense, onlara, ancak ilim sayesinde adil davranabilirim.
e) Allah, bana belalara karşı sabretmemi emretti. Bense, buna, ancak ilimle kadir olabilirim.
f) Allah bana, şeytana düşman olmamı emretti. Ben bu düşmanlığa ancak ilimle kadir olabilirim.
Z-2) Cennetin yolu dört kişinin elindedir:

a) Âlim,
b) Zâhid,
c) Âbid
d) Mücahıd.

Buna göre zâhid, davasında samimi olursa, Allah ona, emniyet ve güven duygusunu verir. Âbld, davasında samimi olursa Allah ona kendinden korkmayı(havfullah) nasib eder.Mücahid, davasında samimi olursa.Allah ona övgü ve hamdi verir. Alim ise, davasında sadık olduğu zaman, Allah ona hikmeti verir.

Z-3) Dört şeyden şu dört şeyi iste:
a) Yerden emniyeti.
b) Arkadaşından, kerameti.
c) Maldan, feragati ve
d) İlimden de, faydayı iste..

Yerde bir emniyet bulamadığın zaman, hapishane ondan daha hayırlıdır.

Arkadaşında bir fazilet, bir değer bulamadığın zaman, köpek ondan daha hayırlıdır.

Malından, ibadete boş vakit bulamadığın zaman, balçık ondan daha hayırlıdır. İlimden bir fayda bulamadığın zaman, ölüm ondan daha hayırlıdır.

2-4) Dört şey ancak dört şeyle tamamlanır: Din takva ile; söz fiil ile; şahsiyet tevazu ile ve ilim amel ile...

Buna göre din takvasız olursa tehlikededir. Fi ilsiz söz boşa gitmiş gibidir.

Tevazusuz şahsiyet meyvesiz ağaç gibidir.

Amelsiz ilim de yağmursuz bulut gibidir.

Z-5) Hz.Ali (r.a.) Cabir b.Abdullah (r.a.)'a şöyle demiştir. "Dünya dört şey ile ayakta durmaktadır: İlmi ile amet eden alim; öğrenmekten kaçınmayan cahil; malından cimrilik yapmayan zengin ve dünyasına karşılık ahiretini satmayan fakir.

Âlim ilmi ile amel etmediğinde, cahil öğrenmekten kaçınır. Zengin meşru malında cimrilik ettiğinde, fakir dünyasına karşılık ahiretini satar. Onlara yetmiş kere yazıklar olsun, kahrolsunlar.

Z-6) Halil şöyle demiştir: İnsanlar dört kısımdır.
1) Bilen ve bildiğini de bilen insandır ki alim budur, buna tabi olunuz.
2) Bilen ve fakat bildiğinin farkında olmayan kimsedir ki bu kimse uykudadır, onu uyandırınız.
3) Bilmeyen fakat bilmediğini bilen kimsedir ki bu doğruya ulaşmayı ister, siz onu hakka ulaştırınız. Ve ;
4) Bilmeyen ve fakat bilmediğini de bilmeyen kimsedir ki bu şeytandır, ondan kaçınınız.

Z-7) Dört şey vardır ki şerefli bir kimsenin, -padişah bile olsa- onlardan kaçınması uygun değildir:
1) Mecliste babasına ayağa kalkması;
2) Misafirine hizmet etmesi;
3) İlim öğrendiği alime hizmette bulunması;
4) Bilmediği bir hususu kendisinden daha bilgili olan bir kimseye sorması.

Z-8) Âlimler helal olan şeyleri toplamakla meşgul olunca, halk da şüpheli şeyleri yer oldu. Âlimler şüpheli şeyleri yemeye başlayınca, halk haram şeyleri yemeye başladı ve alimler haram olan şeyleri yemeye başlayınca, halk kâfir oldu yani haramları helal saymaya başladı. 99[99]

İlmin Üstünlüğüne Dâir Aklî Deliller

İlmin üstünlüğünü gösteren aklî delillere gelince bunlar da çoktur:
1) İşler dört kısımdır:
a) Aklın razı olduğu fakat şehvetin razı olmadığı işler.

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/275-284.

b) Şehvetin razı olduğu, fakat aklın razı olmadığı işler.
c) Hem aklın hem de şehvetin razı olduğu işler.Ve;
d) Aklın da, şehvetin de razı olmadığı işler. Birincisi, dünyadaki hastalık ve kötülüklerdir. İkincisi, bütün günahlardır.
Üçüncüsü, ilim;
Dördüncüsü ise cehalettir.
Buna göre İlmin cehalet karşısındaki durumu cennetin cehennem karşısındaki durumu gibidir. Akıl ve şehvet cehenneme razı olmadıkları gibi cehalete de razı olmazlar.
Akılla şehvet cennete razı oldukları gibi ilme de razı olurlar. Buna göre cehalete razı olan kimse mevcud bir ateşe razı olmuş; ilimle meşgul olan kimse de hazır bir cennete dalmış demektir.
İlmi cehalete tercih eden herkese "Cennette durmayı alışkanlık haline getirdin. Onun için gir cennete" denilir. Cehaletle yetinen kimseye de "Cehennemde durmayı alışkanlık haline getirdin. Onun için cehenneme gir" denilir. İlmin Cennet, cehaletin ise cehennem olduğuna şu delalet eder: Lezzetin kemali sevgiliye ulaşmada, elemin kemali ise sevgiliden uzaklaşmadadır. Yaralamak, şüphesiz acı verir; çünkü yaralamak, bedende birbiriyle kaynaşmış cüzlerden birini diğerinden ayırır. Kaynaşmaktan maksat, cüzlerin bir arada bulunmasıdır. Bu yaralama, bu bütünlüğün kaybolmasını gerektirince, böylece o sevilenin de gitmesini ve uzaklaşması neticesini verir. Bu da muhakkak ki, elem verici bir hadise olur. Ateşle yakmak, yaralamaktan daha fazla acı verir; çünkü yaralamak ancak belirli bir parçanın diğer parçadan uzaklaşmasını ifade eder. Ateş ise, bütün parçaların içine nüfuz edip dalar. Böylece ateş, bütün cüzlerin birbirinden uzaklaştırılmasını gerektirir. Ateş ile yanmadaki ayrılıklar daha şiddetli olunca, oradaki act da çok çetin olur.
Lezzete gelince, bu sevilene vasıl olmaktan ibarettir. Buna göre yeme lezzeti bedene uygun düşen yiyecekleri almadan ibarettir. Bakma lezzeti de böyle meydana gelir. Çünkü görme kuvveti, görülen şeyleri idrak etmeye düşkündür. Bu sebeble görülen şeyleri idrak etmek görme kuvveti için bir lezzettir. Böylece bununla, lezzetin sevilen şeyi idrak etmekten; elemin sevilmeyen şeyleri idrak etmekten ibaret olduğu ortaya çıkmış olur.
Bunu iyice kavradığında biz deriz ki idrak ne kadar şümullü ve ne kadar güçlü olur ise idrak edilen şey de ne kadar şerefli, ne kadar mükemmel, ne kadar temiz ve ne kadar kalıcı olursa, bunu idrakten elde edilen lezzetin de daha kıymetli ve daha mükemmel olması gerekir.
Şüphesiz ilmin yeri ruhdur. Ruh bedenin en kıymetli unsurudur.
"Allah göklerin ve yerin nurudur" (Nur, 35) ayetinin tefsirinde izahı geleceği gibi,
aklî İdrakin en derin ve en kıymetli idrak olduğunda şüphe yoktur. Şüphesiz malum (yani bilinen şeyler de) kıymetlidir. Çünkü malum, alemlerin Rabbi olan Aliah Teala ile O'nun, melekler, felekler, unsurlar, cansızlar, bitkiler, ve hayvanlardan müteşekkil rnahlukatı ve bütün ahkâmı, emirleri ve yüklediği mükellefiyetlerdir. Bunları bilmeden daha yüce hangi malum vardır. Böylece ilmin kemalinin ve lezzetinin üstünde başka bir kemal ve lezzet; cehalet bahtsızlığının ve onun noksanlığının üstünde başka bir bahtsızlık ve noksanlık olmadığı ortaya çıkmış olur. 8u söylediklerimizin doğruluğunu şu da göstermektedir: Birimize ilmi bir mesele sorulduğunda eğer onu bilir ve doğru cevab vermeye muktedir olursa bundan dolayı sevinir ve sürür bulur. Eğer onu bilemezse utancından başını yere eğer. Bu, ilimden hasıl olan lezzetin, tadın, lezzetlerin en mükemmeli, cehaletten hasıl olan şekavettn (bahtsızlığın) da bahtsızlıkların en ilerisi olduğuna delalet eder.
Burada ilmin üstünlüğünü gösteren başka naslar (ayet ve hadisler) da var. Fakat biz onları daha önce zikretmeyi unuttuk. Burada onları zikretmemize bir mani yoktur.
1) İlk nazil olan ayet:"Yaratan Babbinİn adı ile oku. O, insanı bir alakadan yaratmıştır. Oku. Senin Rabbin, kalemle (yazı yazmayı öğreten) kerem sahibidir. İnsana bilmediğini o öğretti"'(Alak, 1-5) ayetleridir. Bu ayetler arasında tenasübün gözetilmesi gerektiği söylenmiştir. Buna göre: ayeti ile: âyeti arasında ne münasebet vardır? Buna şöyle cevab verilmiştir: Bu ayetler arasındaki münasebetin vechi şudur: Cenab-ı Hak insanın, alaka olan ilk durumunu zikretmiştir. Bu alaka (yani ana rahmine tutunan meni zerresi) en değersiz

şeydir. Yine Cenab-ı Hak insanın son durumundan bahsetmiştir ki bu insanın alim olma durumudur. Bu da en yüce mertebedir. Bu tertib ile sanki Cenab-ı Hak şöyle demiştir: Ey insan sen itk durumunda en değersiz derecede idin de son durumunda derecelerin en şereflisine ulaştın. Bu en şerefli dereceye ulaşmak, ancak ilmin en şerefli derece sayılmasıyla mümkündür. İlimden daha şerefli birşey olsaydı bu makamda onun zikredilmesi daha uygun olurdu.

2) Cenab-ı Hak; "Oku. Senin Rabbin kalemle (yan yazmayı) öğreten kerem sahibidir" {Alak, 5) buyurmuştur. Usul-ü fıkıhta, bir hükmün bir vasfa dayanması, o vasfın hükmün illeti olduğunu hissettirir. Bu, Cenab-ı Allah'ın "ekrem" olma vasfına ilmi vermesiyle müstehak olduğuna delalet eder. Eğer ilim başka şeylerden daha şerefli olmasaydı, onu vermek başkasını vermekten daha şerefli olmazdı.

3) Cenab-ı Allah: "Allah'dan ancak alim kullan hakkıyla korkar"(Fatır. 28) buyurmuştur. Bu ayette, ilmin faziletine delalet eden birçok husus vardır;

a- Ayet cennet ehli olan bir guruba delalet eder. Bu böyledir, çünkü, alimler Allah'dan korkanlardandır. Kim de Allah'dan korkarsa cennetliklerden olur. O halde alimler cepnet ehlindendir. Âlimlerin haşyet ehli olduklarını
(Allah'dan korktuklarını):" âyeti gösterir. Haşyet ehlinin cennet ehlinden olacaklarını da: Onların Rableri katındaki mükafaatlan, altlarından ırmaklar akan Adn cennetleridir. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar. Allah bunlardan razı olmuştur, bunlar da O'ndan hoşnûd olmuşlardır. İşte bu (mükafaat) Rabbinden
korkanlara mahsustur."(Beyyine, 8)ayeti ile;
"Rabbisinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için iki cennet vardır "(Rahman, 46) ayeti gösterir. Buna Cenab-ı Allah'ın şu hadis-i kutsisi de delalet eder:
"İzzetime ve Celalime yemin ederim ki hiçbir kuluma iki emniyeti veya iki korkuyu aynı anda vermem. Eğer o dünyada benden emin olur (korkmazsa),
kıyamet günü onu korkuturum. Eğer dünyada iken benden korkarsar kıyamet günü onu emin kılarım."
Bu delilin iki önermesini akılla isbat etmek mümkündür. Allah'ı bilmenin Allah'dan korkmayı gerektirdiği meselesinin izahına gelince, bu böyledir. Çünkü bir şeyi bilmeyen kimsenin o şeyden korkması imkansızdır. Sonra bir şeyin sadece zatını (varlığını) bilmek ondan korkmada yeterli olmaz. Bununla beraber üç şeyi daha bilmek gerekir:

a) Kudretini bilmek. Çünkü hükümdar, halkının kendi çirkin işlerine muttali olduklarını bilir ama onlardan korkmaz. Çünkü o, onların buna karşı çıkmaya kudretleri olmadığını da bilir.

b) Bildiğini bilmek. Çünkü hükümdarın malından çalan kimse, onun kudret sahibi olduğunu bilir. Ancak onun, kendisinin ona ait maldan çaldığını bilemeyeceğini de bilir de hırsızlığından dolayı ondan korkmaz.

c) Hüküm sahibi olduğunu bilmek. Çünkü hükümdarın emrindeki kimse, onun kendisini menetmeye kadir olduğunu, kendisinin çirkin fiillerini bileceğini bilir. Ancak O'nun, kendisinin uygunsuz fiillerine göz yumacağını Dildiği için, bunlardan dolayı hükümdardan korkmaz. Ama hükümdarın, Kendisinin kötü işlerine muttali olduğunu, kendisini men' etmeye kadir olduğunu ve uygunsuz fiillerine göz yummayan bir hüküm sahibi olduğunu bildiğinde, bunlar o kimsenin kalbinde korkunun meydana gelmesine sebeb olur. Böylece kulun Allah'dan korkması ancak, Allah'ın herşeyi bildiğini, -ıerşeye kadir olduğunu, hoş olmayan ve haram olan şeylere razı olmayacağını bildiği zaman hasıl olur. Bu sebeble de korkunun, Allah'ı bilmenin ayrılmaz arkadaşı olduğu ortaya çıkmış olur.
Biz, korkunun cenneti elde etmenin sebebi olduğunu söyledik. Bu böyledir, çünkü kul için dünyevi bir lezzet meydana gelir, bu lezzet emr-i ahi'nin aksine olur ve kul da bunu isteyerek yaparsa, bu fiil hem bir zarar hem de bir faydayı ihtiva etmiş olur. Akl-ı selim üstün olan tarafın diğer tarafa tercih edilmesi gerektiği hükmünü verir. İnsan imanının nuru ile bu dünyevi lezzetin, ahiretteki elem karşısında çok önemsiz kaldığını bilince, bu iman bu dünyevi lezzetten kaçmasına sebeb olur ki işte bu haşyet (korku)'dir. Yine insan haram olanı bırakıp vacib olanı yaptığında sevaba ehil olur. Nakli ve akli delillerle, Allah'ı bilen kimsenin, Allah'dan

korktuğu, Allah'dan korkanın ise cennetliklerden olduğu böylece ortaya çıkmış oldu.

d) Ayetin zahiri ancak alimlerin cennet ehli olduğunu gösterir. Çünkü lafzı hasr (ancak, sadece) manası ifade eder. Böylece bu ayet, ancak âlimlerin Allah'dan korktuğuna delalet eder. İkinci olarak zikredilen
"Bu Rabb'inden kimseyedir "(Beyyine, 8)
âyeti de cennetin Allah'dan korkanlar için olduğuna delalet eder. Cennetin Allah'dan korkanlar için olması, başkaları için de olmasını nefyeder. Bu sebeble bu iki ayet birden cennet ehlinin sadece alimler olduğunu gösterirler.

Birinci ayette şiddetli bir korkutma vardır. Çünkü Allah'dan korkmanın, Allah'ı bilmenin ayrılmaz bir vasfı olduğu sabit olmuştu. Buna göre Allah'dan korkmamak, Allah'ı bilmemeyi ifade eder. Bu incelik de Allah'a yaklaştıran ilmin O'ndan korkmayı gerektiren ilim olduğu hususunda senin dikkatini çeker. Bir de, ne kadar ince ve ne kadar derin olursa olsun, Allah korkusu vermeyen hertürlü ilmî mücadele, kınanmış ilimlerdendir.

e)Âyet "Allah ancak âlim kullarından korkar" şeklinde, İl lafzının merfû, lafzının mansub olmasıyla da okunmuştur. Bu şu demektir. Şayet Cenâb-ı Hakk'ın saygı duyması caiz olsaydı, o ancak âlimleri sayardı. Çünkü onlar caiz olanla caiz olmayanı bilirler. Cahil ise bu ikisini birbirinden ayıramaz. Bu nedenle cahile ne değer verilsin, hangi iltifat yapılsın. Ayetin bu şekilde kıraatine göre, alimlere son derece kıymetli ve yüce bir mevki verilmiştir.

4) Cenab-ı Allah Ve ki: Ya Rabb ilmimi artır"{Taha.114) mı buyurmuştur. Bu ayette ilmin kıymetine, yüce mertebesine ve Allah'ın onu çok sevdiğine en kuvvetli delil vardır. Çünkü Allah Teala, Peygamberine başka şeyi değil de bilhassa ilmini artırmasını istemeyi emretmiştir. Katade de şöyle demiştir. "Eğer bir kimse az bir ilimle yetinseydi Allah'ın Peygamberi Hz.Musa (a.s.) yetinir de (Hızır a.s.'a),
"Sana doğru yol olarak öğretilen ilimden bana da öğretmen için sana tabi olayım mı?"(Kehf, 66) demezdi.

5) Hz. Süleyman, dünyevi her türlü mülke sahibti. Hatta O, "(Ya Rabbl),benden sonra hiç kimseye layık olmayacak bir mülk bana nasib et" (Sad. 35) demişti. Sonra O, kendisine verilen bu mülk ile iftihar etmemiş, fakat ilmi ile iftihar etmiş ve "Ey insanlar! Bize kuşların dili öğretildi ve her şey verildi" (Neml, 16) diyerek kuşların dilini bilmekle öğünmüştü. Hz. Süleyman (a.s)'ın bu ilimle iftihar etmesi güzel olunca, mü'minin alemlerin Rabb'ini bilmesi ile iftihar etmesi daha yerindedir. Bir de Hz. Süleyman ilmini, "Bize her şey verildi" ifadesinden önce söylemiştir. Cenâb-ı Allah da onların durumlarının iyiliğinden bahsederken önce ilmi zikrederek:"Davud'u ve Süleyman'ı da (hatırla). Hant onlar ekin (meselesi) hakkında hüküm veriyorlardı. Hani kavmin davarı (gece ekin) içinde yayılmıştı. Onların hükmünün biz şahidleri idik. Biz onun (fetvasını) hemen Süleyman'a öğretmiştik. Zaten biz, herbtrine hüküm ve ilim vermiştik" (Enbiya, 78-79) buyurmuştur. Allah Teâla bundan sonra dünya ile ilgili şeylerden bahsetmiştir ki bu da ilmin daha kıymetli olduğunu gösterir.

6) Bazıları, hüdhüd kuşunun son derece zayıf olmasına ve gayet ileri bir azarlanma durumunda kalmasına rağmen Süleyman (a.s.)'a "Ben senin bümediğin birşeyi biliyorum "(Neml 22) demişti. Şayet İlim en şerefli şey olmasaydı, hüdhüd Hz Süleyman (a.s.) 'a: meclisinde nasıl bu şekilde söz söyleyebilirdi. İşte bundan dolayı değersiz bir adamın, ilim öğrendiği zaman, hükümdarlar yanında sözü geçen bir kimse olduğu görülür.

7) Hz.Peygamber (s.a.s.) "Bir saatlik tefekkür, altmış senelik ibadetten daha hayırlıdır" buyurmuştur. Tefekkürün böyle üstün görülmesinin iki sebebi vardır:

a) Tefekkür seni Allah'a ulaştırır. Halbuki ibadet seni Allah'ın mükafaatına ulaştırır. Allah'a ulaştıran şey ise, Allah'dan başka şeye ulaştırandan daha hayırlıdır.

b) Tefekkür kalbe ait bir iştir, taat ise uzuvların işidir. Kalb azalardan daha kıymetlidir. Buna göre kalbin ameli azaların amelinden daha şereflidir. Bu izahımızı, Cenab-ı Allah'ın "Bent zikretmek (anmak, düşünmek) için namaz ta"(Taha, 14) ayeti de te'kid eder. Allah, bu ayette namazın kalbin zikrinin vesilesi olduğunu bildirmiştir. Gaye ise vesileden daha kıymetlidir. Bu sebeble bu, ilmin daha kıymetli olduğunu gösterir.

8) Cenab-ı Allah "(Allah) sana bilmediklerini öğretti. Allah 'm sana lutf-u ihsanı çok büyükdür"(Nisa, 113) buyurarak ilmi "azim" (büyük) diye, hikmeti de fazi (çok hayr) diye isimlendirdi. Buna göre hikmet ilim demektir. Allah Teata keza "Rahman Kur'an'ı ögrettf'(Rahman, 1-2) buyurarak, Kur'ân'ı öğretme nimetini bütün nimetlerden önce saydı. Bu da ilmin başka şeylerden daha üstün olduğunu gösterir.

9) Diğer semavi kitablar da ilmin faziletini ifade etmektedirler. Tevrat'ta Cenab-ı Hak, Hz.Musa (a.s.)'ya şöyle buyurmuştur: "Hikmeti büyük gör. Çünkü onu hangi kulumun kalbine koydumsa onu bağışlamayı murad etmişimdir. Binaenaleyh sen hikmeti öğren, onunla amel et, sonra onu dünyada da ankette de ikramım» elde etmek için herkese öğret." Zebur'da Allah Teala,, "Ey Davud, İsraibğlunun din adamlarına ve zahidierine şöyle de: İnsanların muttaki olanlarıyla konuşunuz. Eğer muttaki kimse bulamazsanız, alimleriyle konuşunuz. Eğer alim de bulamazsanız akıllı olanlarıyla konuşunuz. Çünkü takva, ilim ve akıl, kendisini yok etmek istediğim bir kimseye hiçbirini nasib etmediğim üç derecedir. '.'Ben de derim ki Allah takvayı ilimden önce zikretmiştir, çünkü ilimsiz takva olmaz. Nitekim Allah korkusunun ancak ilimle olabileceğini yukarda anlatmıştık. İki vasfı olan bir vasfı olandan daha kıymetlidir. Bu incelik, yine alimi akıllıdan önce zikretmede de vardır. Çünkü alimin mutlaka akıllı olması tazım, akıllı ise alim olmayabilir Buna göre akıl, tohum; ilim, ağaç; takva da meyve gibidir.

İncil'de de Cenab-ı Hak, onyedinci bölümde şöyle demiştir: "İlmi duyup da onu öğrenmek istemeyen, cehennemde cahillerle beraber nasıl haşrolunacak? İlmi arayınız ve öğreniniz. Çünkü ilim, sizi sâid kılmasa bile şakı de kılmaz, derecenizi yükseltmese bile düşürmez, sizi zengin leşti rmese bile fakirleştirmez de, size fayda vermese bile zarar da vermez. "Öğrenip de amel edememekten korkuyoruz" demeyin. Ancak "İlmi öğrenmeyi ve onunla amel etmeyi umuyoruz deyiniz."

İlim, sahibine şefaat eder. Allah'a yakışan ilmi bu şefaati hususunda utandırmamasıdır. Cenab-ı Hak, kıyamet gününde şöyle der: "Ey alimler! Rabbiniz hakkındaki kanaatiniz nedir?" Onlar "Rabbimizin bizi rahmet edip bizi bağışlayacağını sanıyoruz" derler. Bunun üzerine O, "Muhakkak ki ben de affettim. Şüphesiz ben hikmetimi, size yapmak istediğim bir serden dolayı bırakmadım. Aksine sizin için bir hayır murad ettiğim için bıraktım. O halde salih kullarım arasında, rahmetimle cennetime giriniz" der.

Mukatil b.Süleyman, "İncil'de Allah'ın, Hz.İsa (a.s.)'ya şöyle buyurduğunu gördüm: "Ey İsa alimlere saygı göster, onların faziletlerini bil. Çünkü ben, güneşin yıldızlara, ahiretin dünyaya ve benim herşeye üstün oluşum gibi onları, nebiler ve resuller dışındaki bütün mahlûkata üstün kıldım."

İlmin üstünlüğüne ait haberlerden delilimiz şudur.

1) Abdullah, İbnÖmer'den rivayet edildiğine göre, Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:
"Cenab-ı Hak alimlere şöyle dedi: Ben size Htm vermişsem, size azab etmeyeceğim. Siz, sizde olan ilme binaen cennete girin."

2) Ebu Hureyre ve İbn Abbas şöyle buyurmuşlardır. Hz.Peygamber s a.s) vefat etmezden önce, bize beliğ bir hutbe irad etti. Bu, O'nun Medine'de îrad ettiği hutbelerin sonuncusu idi. O, şöyle buyurdu:
' 'Kim İlim öğrenir, ilminde mütevazi olur ve onu Allah m sevabını umarak iMah'm kullarına öğretirse cennette ondan daha çok sevab alan, daha büyük dereceye ulaşan olmaz. Yine cennette hiçbir yüce ve kıymetli makam ve terece yoktur ki onda nasibi en çok ve en İleti olan o kimse olmasın."

3) İbn Ömer, Hz.Peygamber (a.s.)'den merfu olarak şu hadisi rivayet ediştir:
Kıyamet günü üzerinde, inci, yakut ve zümrüt kakmalı gümüş kubbeler onan altın tahtlar sıra sıra dizilir, bunların örtüsü ince ve kaim ipektendir. âbnra Allah 'm münadisi şöyle nida eder: Nerde bu, Allah 'm nzasmı gözeterek Muhammed'e ilim taşıyanlar? Şu minberlerin üzerine oturunuz. Surenete girinceye kadar size korku yoktur."

4) Hz.İsa'dan rivayet edildiğine göre, Hz.Muhammed'in ümmeti, ulema "ukemadır. Sanki onlar, fıkhi yönden bir nebi gibidirler. Allah'ın kendilerine verdiği az rızka razı olurlar. Allah da onlardan az amele razı olur. Onlar, "Lâ ilahe illallah" dedikleri için, cennete girerler.

5) Hz.Pevaamber sövle buvurrnustur:

"Kim ayaklarını iltm talebi yolunda tozlandınrsa Cenab-ı Allah onun vücudunu cehenneme haram kılar ve ona melekler istiğfar ederler. Eğer o ilim taleb ederken ölürse, şehid olarak ölmüş olur, kabri cennet bahçelerinden bir bahçe olur. Kabri ona gözünün görebildiği kadar genişletilir. O kabirde sağ tarafından kırk, sol tarafından kırk, arka taraûndan kırk ve ön tamundan kırk komşusunu aydınlatır. Alimin uykusu ibadet, İlmi müzakereleri teşbih, nefesleri sadaka sayılır. Onun gözlerinden süzülen her damla cehennemin bir ateş denizini söndürür. Kim alime ihanet ederse ilme ihanet etmiş olur. Kim time ihanet etmiş olursa Peygamber (s.a.s.)'a ihanet etmiş olur. Peygambere ihanet eden, Cebrail (a.s.) 'a ihanet etmiş; Cebrail (a.s.)'a ihanet eden de Cenab-ı Allah'a ihanet etmiş olur. Kim de Allah'a ihanet eder ise, Cenab-ı Allah da kıyamet günü onu yardımsız bırakır."

6) Yine Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Size cömertlerin en cömerdini haber vereyim mi? "Evet Yâ Resûlallah" dediler. O da bunun üzerine şöyle der: "Allah Teala cömertlerin en cömerdidir. Ben de ademoğlunun en cömerdiyim. Benden sonra onların en cömerdi de ilmîni yayan alimdir. O kıyamet günü tek başına bir ümmet olarak haşrolunur. Bir de Allah yolunda, öldürülünceye kadar cihad eden kimsedir.''

7) Ebu Hureyre (r.a.)'nin merfu olarak rivayet ettiği hadiste Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, bir müminin dünya sıkıntılarından bir sıkıntısını gtderirse, Allah da onun ahfret sıkıntılarından birisini giderir. Kim darda kalan birisine kolaylık gösterirse, Allah da ona dünyada ve ahirette kolaylık gösterт. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da o kulun yardımına koşar. Kim, kendisiyle bir ilim elde etmeyi istediği bir yola girerse, Allah cennete giden yolu ona kolaylaştırır. Allah'ın kitabını okumak ve onu aralarında müzakere etmek için bir topluluk, Allah'ın mescidlertnden birinde bir araya gelirse, onların üzerine Allah m sekfnesi iner, Allah 'm rahmeti onları bürür, melekler onları kuşatır ve Allah onlan yanındakiler arasında zikreder." Bu hadisi Müslim, Sahih'inde zikretmiştir.

8) Yine Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet gününde üç kimse şefaat eder. Peygamberler, sonra alimler ma da şehidler." Ravi, mertebelerin en büyüğünün, şehadetle nübüvvet arasında bulunan ilim mertebesi olduğunu söylemiştir.

9) Muaz İbn Cebel, Hz.Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"İlmi öğreniniz. Çünkü onu Allah için öğrenmek, Allah 'tan korkmaktır.

nun peşine düşmek bir ibadettir. Onu müzakere etmek tesbihdir, ondan hsetmek bir dhaddır. Onu başkasına öğretmek bir sadakadır ve onu enli

anlara bol bol vermek Allah'a bir yakınlaşmadır." Çünkü ilim helali ve haramı gösteren yollar, cennet yollarının aydınlatıcısı, nızlıktan kurtaran samimi dost, yalnız başına kalındığında arkadaş, tek

sohbet eden, sevinç ve sıkıntı günlerinde yol gösteren, düşmana karşı tfı, ihtilafa düşüldüğünde dindir. Allah onunla bazı milletleri yükseltir de arı hayır hususunda önderler, kendileri ile hidayete erilen rehberler; yine yır konusunda peşlerinden gidilen, fiillerine uyulan ve fikirlerine başvurulan

\ânlar (önderler) yapar. Melekler onların ilim halkalarına gıbta eder, -atlan ile onları okşar ve dualarında onlara istiğfar eder, hatta kuru yaş denizdeki balıklar, böcekler, yeryüzündeki bütün vahşi hayvanlar, arlar, gökyüzü ve gökteki yıldızlar bile onlar için istiğfar eder. Çünkü ilim karşı kalblerin hayatı, zulmete karşılık gözlerin nuru, zayıflığa karşılık senlerin kuvvetidir; ilim köleyi dünya ve ahirette hür kimseler mertebesine,

idarların meclisine ve üstün derecelere yükseltir. İlim üzerinde tefekkür oruç tutmaya; ilmi öğrenmek namaz kılmaya bedeldir. Onunla Allah'a a: ve ibadet edilir, onunla Allah yüceltilir ve birlenir; onunla sıla-ı rahimdir ve onunla haram ile helal bilinir.

10) Ebu Hureyre (r.a.), Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayetetmiştir: însan öldüğü zaman üç şey hariç bütün amelleri sona erer:

a) Sadaka-i Cariye, veya,

b) Kendisinden faydalanılan ilim veya,
c) Babasına hayır dua eden salih evlat.
11) Hz.Peygamber (s.a.s):
"Siz ihtiyaçlarını istediğiniz zaman, insan olanlardan isteyiniz. Sahabe "Gerçek insanlar kimlerdir?" dedi. O, "Kur'an ehlidir" buyurdu. "Sonra daha kim?" denildi "İlim ehli" buyurdu. "Sonra daha kim?" denildi. O da "Yüzleri aydınlık olan kimseler" dedi." Râvi Kur'an ehlinden maksad, onur manalarını öğrenip belleyen kimsedir" der.
12) Hz.Peygamber {s.a.s.) şöyle buyurmuştur:
"Kim emri bil-maruf nehy-i anft münker yaparsa o, Allah'u yeryüzündeki halifesi kitabu'l-lah'm ve Resuluüahın halifesidir. Dünyı Allah'ın kullan için öldürücü olan bir zehridir. Dünyadan, ilaçlardı kullandığınız zehir gibi az alınız ki kurtulasmız." Ravi, alimlerin de buna dahi olduğunu söyler. Çünkü onlar insanlara "Şu haramdır ondan kaçınınız, şı helaldir öyleyse onu alınız" derler.
13) Bir haberinde şöyle varid olmuştur: Âlim, kendisine vahyolunma yan bir peygamberdir.
14) Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:
"Ya alim, ya öğrenci ya dinleyici veya bunları seven birisi ol beşine, bir şey olma yoksa helak olursun". Ravi şöyle demiştir: Bu rivayet ile Hz.Peygamber (s.a.s.);
"Gerçek insanlar iki çeşittir; Alim ve Öğrenen. Bunların dışında kalan!a\ ise bir sürüdür. Onlarda hiçbir hayır yoktur" hadisini şöyte uzlaştırırız İlmi dinleyen ve ilmi seven kimse adeta ilim öğrenen kimse gibidir. Baz Arapların çocuklarına söylemiş olduğu şu söz ne kadar güzeldir: "Ya ansızır gelen vahşi bir hayvan, ya sinsi bir kurt ya da sahibini bekleyen bir köpedi, ama eksik bir insan olma."
15) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Kimin eline bir alim dayanırsa, (kim bir alime yardım ederse) Allah her adımına karşılık o kimseye bir köle azat etmiş sevabı yazar. Her kim alimin başından öperse, Allah o kimseye her saç mukabilinde bir iyilik yazar."
16) Ebu Hureyre (r.a.)'nin rivayet ettiğine göre, Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:
"Yedi kat gök, içindekiler ve üzerindekilerle yedi kat yer, içindekiler ve üzerindekiler zillete düşen aziz kimseye, fakir düşen, zengine ve kendisiyle cahil kimselerin oynadığı alime ağlar.
17) Yine Hz.Peygamber (s.a.s),
"Kur'an hafızlan cennetliklerin başkanlarıdır; şehidler, cennetliklerin önderleri, peygamberler de cennetliklerin efendileridir" buyurmuştur.
18) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Alimler, cennetin anahtarları ve peygamberlerin halifeleridir." Ravi, insan anahtar olmaz; binaenaleyh bunun manası, onlarda ilimden meydana gelmiş cennetin anahtarları vardır demektir, demiştir. Bunun delili ise, bir kimse rüyasında cennetin anahtarlarının elinde olduğunu görürse, bu o şahsa dinde bir ilim verileceğine işarettir.
19) Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur.
"Allah'ın hergün ve her gece gafîl, baliğ ve gayr-i baliğ kullarının tamamına bir rahmeti yardır. Bu rahmetin dokuzyüzdoksandokuzu alimler, ilim talebinde bulunanlar ile müslümaniaradır. Bu rahmetin biri ise, diğer insanlaradır."
20) Yine Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:
"Cebrail'e, hangi amel ümmetim için daha faziletlidir diye sordum; ilim, dedi. Dedim ki, sonra hangisi? Âlime nazar etmek, dedi Sonra hangisi, dedim; âlimi ziyaret etmek dedi ve şöyle devam etti: Kim Allah için ilim kazanır ve onunla kendisini ve müslümanlan ıslah etmeyi diler de, dünyadan bir geçimlik istemezse, cennete gireceğine dair ben onun kefiliyim."
21) Yine Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:
"On kişi vardır ki, onların dualarına icabet edilir: Âlim, öğrenci, güzel ahlak sahibi, hasta, yetim, Allah yolunda savaşan, hacı, müslümanlara öğüt veren kimse, anne ve babasına itaat eden çocuk ve kocasına İtaat eden kadın. **22)** "Hz.Peygamber'e, ilim nedir? diye sorulunca, amelin kılavuzudur; akıl nedir? diye sorulunca, hayra yol gösteren; heva nedir? diye sorulunca, günahların bineğidir; mal nedir diye sorulunca, büyüklerin cübbesidtr ve dünya

nedir? diye sorulunca da, ahiretin pazarıdır, buyurdu.

23) Yine Hz.Peygamber birisiyle konuşurken, Allah kendisine vahyederek, o adamın ancak bir saatlik ömrü kaldığını bildirdi. Bu olay, ikindi vakti meydana geldi. Bunun üzerine, Hz.Peygamber durumu o adama bildirdi. Bu sebeple adam, rahatsız oldu ve "Ey Allah'ın Resulü, bana şu saatte yapılması en uygun olan işi göster, dedi. Hz.Peygamber de, ilim Öğrenmekle meşgul ol, dedi. O kimse de bununla meşgul oldu ve akşamdan önce canını teslim etti. Ravi şöyle demiştir. Şayet ilimden daha faziletli bir şey olsaydı, muhakkak ki Hz.Peygamber, o vakitte o kimseye onu emrederdi.

24) Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İnsanların hepsi, ölüler gibidir: âlimler bundan müstesna!" Bu haber, meşhurdur.

25) Enes (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Yedi şey vardır ki, kulun ölümünden sonra da (o kula sevap kazandırmaya) devam eder: İlim öğreten; su, çeşme akıtan; (kazarak) bir kuyudan su çıkaran; mescid inşa eden; mushaf miras bırakan; kendisine hjyır dua eden hayırlı evlad bırakan veya ölümünden sonra da devam edecek bir sadaka-ı cenye bırakan (kimsenin amelleri)."

Böviece hz.Peygamber, ilim öğretmeyi bütün faydalara takdim etmiştir; çünkü bu, manevi bir hususiyettir. Manevi nitelikli olanlar ise, cismani olanlardan daha çok kalıcıdır.

26) Yine Hz.Peygamber, şöyle buyurmuştur:

"Sizi beş şeyden beş şeye davet etmedikçe, alimlerle oturmayınız; Şüpheden kesin inanca, kibirden tevazuya, düşmanlıktan nasihate, riyadan ihlâsa ve dünyaya rağbetten zühde.."

27) Hz.Peygamber Hz.Ali'ye vasiyyet ederek şöyle buyurmuştur:

"Ey Ali, tevhidi muhafaza et; çünkü o benim sermayemdir; amele yapış, çünkü o, benim mesleğimdir; namazı dosdoğru kıl, çünkü o, gözümün aydınlığıdır; Allah'ı an, çünkü zikir, benim kalb gözümdür ve ilmi kullan, çünkü o benim mirasımdır."

28) Ebû Kebşete'l-Ensarî, Hz.Peygamberin bir mesel irad ederek, şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Dünyanın hali şu dört gurup insanın haline benzer: Allah 'in kendisine bir ilim ve bir mal verdiği kimse; bu kimse malında ilmine göre amel eder. Allah 'm kendisine bir ilim verip der bir mal vermediği kimse ki, bu kişi şöyle der: Atlah eğer bana, falancaya vermiş olduğu kadar mal verseydi ben de onda, falancanın amel ettiği gibi amel ederdim. İşte bu iki kimse, ecir ve mükafaat hususunda müsavidirler. Allah'ın kendisine bir mal verip de bir ilim vermemiş olduğu kimse, bu kimse, malını haktan men eder, fakat onu batıl yollarda harcar. Bir de, Allah'ın kendisine ne bir ilim ne de bir mal vermemiş olduğu kimse.. Bu kimse de, şöyle der: Eğer Allah bana, falancaya vermiş olduğu kadar mal verseydi, ben de o malda o falancanın harcamada bulunduğu gibi harcamada bulunurdum., İşte bu iki kimse de, günahta müsavidir."[100][100]

İlmin Faziletine Dair Sahabe Sözleri:

1) Kümeyi İbn Ziyad şöyle demiştir: Hz.Aii elimden tutarak, beni çöle götürdü. Çöle vardığımız zaman O, derin bir nefes aldı. Sonra dedi ki; "Ey Kümeyi İbn Ziyad! Bu kalblerimiz var ya, onlar birer kabdırlar. Bunların en hayırlısı, en çok muhafaza edendir. Bu nedenle söyleyeceklerimi iyi dinte. İnsanlar üç kısımdır. Kendini Rabbine vermiş alim; kurtuluş yoluna girmiş öğrenci ve her sese uyan ve her rüzgarla eğilen, ilmin nuruyla aydınlanmayan sağlam bir esasa sığınmayan, kavgacı ve velveleci insan..

Ey Kümeyi!, İlim maldan daha hayırlıdır; zira ilim senin bekçiliğini yapar, sen ise malın bekçiliğini yaparsın. Harcamak malı noksanlaştınrken, ilim harcamayla çoğalır. Malın sana sağladığı iyilik, malın yok olmasıyla yok olur. Ey Kümeyi, ilim kendisiyle bezenilen bir süs, insanın hayatında kendisi vasıtasıyla taati elde ettiği bir vasıta ve ölümünden sonra söylenecek meziyyetlerin en güzelidir. İlim hâkim, mal ise mahkûmdur."

---

[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/284-298.

2) Ömer İbnu'l-Hattâb (r.a.)'dan: Adam, üzerinde Tihâmenin dağları kadar günah olduğu halde evinden çıkar. İlim dinler, Allah'tan korkar ve günahlarına tevbe eder, pişman olursa, üzerinde hiçbir günah kalmaksızın evine döner. Binaenaleyh, ilim meclislerinden ayrılmayın. Çünkü Allah yeryüzünde, alimlerin meclislerinden daha şerefli bir toprak yaratmamıştır.

3) İbn Abbas'dan şu rivayet edilmiştir; "Hz.Süleyman, hükümdarlık ve mal ile ilim arasında muhayyer bırakılınca, o ilmi tercih etti. Böylece, hem ilim hem de hükümdarlık beraberce ona verildi".

4) Hz,Süleyman, Hüdhüd'e ancak ilminden dolayı muhtaç oldu. Çünkü Nafi İbnu'l-Ezrak'dan rivayet edildiğine göre O, Abdullah İbn Abbas'a şöyle demiştir. Hz.Süleyman, suyu aramak için niçin Hüdhüd'ü tercih etti? İbn Abbas şöyle cevap verdi: Çünkü yer, içi dışından görülen bir cam gibidir

Nafi, bunun üzerine, peki nasıl olur da, tuzak kurulup üzerine bir parmak kalınlığında toprak serpilince, niçin kuş o tuzağı göremeyip, tuzağa yakalanıyor? deyince İbn Abbas, o kader gelip çattı mı, gözler kör olur, diye cevap verdi.

5) Ebu Saîd el-Hudrî, şöyle buyurmuştur. Cennet onbin parçaya ayrılır: Bunlardan 9999'u Allah'ın emrini akıllarını kullanarak yerine getirenlerdir. Bu, cennette onlar kendi makamlarını bölüşürlerken, Allah'ın kendilerine taksim etmiş olduğu aklın miktarına göre olan sevabîarıdır. Bu cennetin bir cüzü de, akıl gücü az, fakir ve salih müminler içindir.

6) İbn Abbas (r.a.) oğluna şöyle demiştir: "Evladım! edebli ol. Bu, şahsiyetin delilidir. Yalnızlıkta ünsiyettir, garib kalınca dosttur, ikamet sırasında arkadaştır, meclislerde öne geçme sebebidir, çareler bittiği noktada çaredir, yoklukta zenginliktir. Cimri için bir yücelik, şerefli kimse için olgunluktur, melik için ise bir azamettir."

7) Hasan el-Basri'den de şöyle rivayet edilmiştir: Alimlerin kalemlerinin cızırtısı teşbih; ilmi yazmak ve onu düşünmek ibadettir. Yazı yazdığı mürekkebden elbisesine sıçrasa, sanki üzerine şehid kanı bulaşmış gibi olur. O mürekkeb yeryüzüne damlayınca nuru ışıl ışıl parıldar. O, kabrinden kalktığı zaman bütün mahşerdekiler ona bakar. Bunun üzerine "Bu, kendisine Allah'ın ikramda bulunup peygamberleri ile hasrettiği kullarındandır" denilir.

8) Kelile ve Dimne kitabında şöyle yer aimıştır: Hakları hiç hafife alınmayacak kimseler üçtür: Alim, sultan ve kardeşler. Kim alimi hafife alırsa, dinini; kim sultanı hafife alırsa dünyasını; ve kim dekardeşlerini hafife alırsa kişiliğini helak etmiş olur."

9) Sokrat şöyle demiştir: İlmin faziletlerinden biri de, diğer şeylerde kendine hizmet edecek bir kimse bulduğun gibi, ilim hususunda sana hizmet edecek kimse bulamamandır. Aksine sen ona hizmet edersin. Keza hiç kimse onu senden alamaz.

10) Feylosoflardan birisine, bakma, denildi de, o iki gözünü kapattı; dinleme, işitme denildiğinde, iki kulağını birden tıkadı; konuşma denildiğinde de, ağzını yumdu; ama ona, bilme, denildiğinde o; "Buna gücüm yetmez" dedi.

11) Feylosoflardan birisi şöyle demiştir: Ölü arazileri bitki ve ağaçlarla diriltiğiniz gibi, kardeşlerinizin kalblerini de, yol gösteren açıklamalarınızla İhya ediniz; çünkü şehvet ve şüphelerden uzaklaştırılmış olan bir kimse, ziraata elverişli hale getirilmiş bir topraktan daha üstündür. Şair şöyle der: "Cehalette, onun sahibi için ölümden önce bir ölüm vardır. Onların bedenleri kabre girmeden önce de bir kabirdir."

"Muhakkak ki ilimle hayat bulmamış olan bir kişi, ölüdür. Kıyamet günündeki neşre kadar, onun için bir diriliş yoktur."[101][101]

İlmin Fazileti Hakkında Nükteler (İncelikler)

İlmin fazileti hususundaki nüktelere gelince, bunlar birkaç yöndendir;

1) Cehalet içinde yapılan isyanların son bulması beklenemez; ama şehvetten ötürü yapılan günahlar son bulabilir. Hz.Adem'in zeltesine bak. O ilmi sayesinde Allah'dan bağışlanmasını istedi. Halbuki şeytan azdı ve cehaleti sebebiyle bu azgınlığı içinde ebediyyen kaldı.

---

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/298-300.

2) Hz.Yusuf (a.s.) vezir olunca, bir muavine ihtiyaç duydu. Rabbinden bunu istedi de, bunun üzerine Hz.Cibril O'na, Rabbin ancak falancayı tercih etmeni söyledi, dedi. Bunun üzerine Hz.Yusuf, o kişiyi en kötü bir vaziyette gördü de, Hz.Cibril'e, o kimse şu haliyle beraber bu önemli işe nasıl uygun olabilir, dedi. Cibril (a.s.), Rabbin o kimseyi bu işe tayin etti; çünkü o: "Eğer Yusurun gömleği arkadan yırtilmışsa, o kadın yalan söylemiş, Yusuftse yalan söylememiştir, demektir" (Yusuf, 26) diyerek, seni müdafaa etmiştir, dedi. Buradaki nükte şudur: Hz.Yusuf (a.s.)'u müdafaa eden kimse, onun mülküne ortak olmaya hak kazanmıştır. Öyle ise bu güçlü dini doğru delillerle müdafaa eden kimse hiç Allah'ın ihsanı ve ikramına müstehak olmaz olur mu?

3) Birisi, bir hükümdara hizmet etmek istedi. Bunun üzerine o hükümdar o adama: "Bana hizmet edebilmen için git ilim öğren" dedi. O da ilim tahsiline başlayıp, ilmin lezzetini tadınca, hükümdar ona haber yollayarak: "İlim öğrenmeyi bırak! Artık bana hizmet edebilirsin" dedi. Bunun üzerine o: "Sen, beni kendi hizmetine liyakatli görmediğin zaman, ben sana hizmet etmeye ehildim; sen beni kendi hizmetine ehil gördüğünde ise, ben kendimi (sana değil), Allah'a hizmet etmeye ehil gördüm; çünkü cehlimden ötürü, kapımın senin kapın olduğunu zannetmiştim, şu anda ise, varacağım kapının Allah'ın kapısı olduğunu anladım" dedi.

4) İlim tahsilinde bulunmak dünyayı çok sevdiğin için sana güç gelir. Çünkü Cenab-ı Hak, sana göz bebeği ve bir de kalbdeki siyah noktayı (gönül gözü) verdi.. Şüphesiz, göz bebeği manasına gelen kelimesi lâfız bakımından, kalbteki siyah nokta anlamına gelen kelimesinden daha büyüktür. Çünkü kelimesi, kelimesinin ism-i tasgiridir. Sonra sen göz bebeğinin üzerine, dünyadan bir parça koyduğun zaman, hiçbir şeyi göremezsin.. Kalbdeki o noktanın üstüne bütün dünyayı koyduğun zaman, durum nasıl olur; bu kalbinle herhangi bir şeyi nasıl göreceksin?

5) Bir feylesof, şöyle demiştir: Kalb ölüdür. Onun hayatiyyeti alim sayesinde olur. İlim de ölüdür. Onun hayatiyyeti ise, talep etmekle olur. Talep zayıftır, onun kuvveti ise, ilmi müzakere etmekledir. Müzakere ile ilim kuvvetlenince, o kapalı olur. Bunu açmak ise, münazara ile olur. Münazara ile açıldığında ise İlim, kısırdır; bunun doğurması ise, amel ile olur. İlimle amel birleştirildiğinde, bu ikisinden nihayeti olmayan sonsuz bir mülk meydana gelir..

6) "Bir karınca şöyle dedi: Ey karıncalar! yuvalarınıza giriniz; Süleyman ve ordusu, farkına varmadan, sizi ezip geçmesin "{Neml. 18). Karıncanın diğerlerine reis olması, tek bir meseleyi bilmiş olmasından ötürüdür ki, o da, lafzının ifade ettiği manadır. Buna göre karınca sanki şöyle demiştir: Hz.Süleyman masumdur. Masum olanların, suçsuzlara eziyyet vermesi caiz değildir. Ne var ki, o şayet sizi ezerse, bu iş ondan bilmeyerek sadır olmuş demektir. Çünkü o, sizin durumunuzu bilmiyor. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, peygamberlerin günah işlemekten münezzeh olduklarına delildir. Bu nedenle, bu karınca tek bir meseleyi bildiği için, riyasete hak kazanmıştır. Mevcudat ve ma'dumat (var olmayanlara dair eşyanın hakikatini bilen kimse, dinî ve dünyevi hususlarda nasıl o riyasete .hak kazanmasın?

7) Köpek, eğitilip, sahibi onu Allah'ın isnr.ii anarak avının üstüne salıverdiği zaman, onun pis olan avı, temiz olur. Buradaki nükte şudur: Burada ilim, köpeğe kazandırılınca, ilmin bereketiyle pis olan şey temiz olur. Buna göre, nefisle ruh fıtraten temizdirler. Ne var ki bunlar, günah pisliklerine bulaşmışlardır. Sonra onlara Allah'ın sıfatlarını bilme ilmi eklenince,biz Allah'ın umumi olan lütfundan, bu pis olan şeyi temize, bu reddolunmuş olun şeyi makbul hale çevirmesini bekliyor ve umuyoruz.

8) Kalb, uzuvların reisidir. Sonra, bu başkanlık kuvvetinden ötürü değildir, çünkü kemik ondan daha kuvvetlidir. Büyüklüğü sebebiyle de değildir; çünkü uyluk ondan daha büyüktür. Keskinliğinden ötürü de değildir, çünkü tırnak ondan daha keskindir. Bu riyaset, ancak ve ancak ilim sebebiyledir. Böylece bu da, ilmin en kuvvetli bir sıfat olduğuna delalet eder. 102[102]

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/300-301.

İlmin Fazileti Konusunda Hikayeler:

1) Anlatıldığına göre Harun er-Reşid ile birlikte pekçok fukaha bulunuyordu. Bunların arasında Ebû Yusuf da vardı. Derken bir adam getirildi.

Diğer bir adam onun geceleyin evinden malını aldığını iddia ediyordu. Alan adam da o mecliste bunu ikrar etti. Oradaki fakihler onun elinin kesilmesine ittifakla hükmettiler. Ama Ebu Yusuf "Onun eli kesilmemeli" dedi. Alimler "Niçin?" dediler, bunun üzerine Ebu Yusuf, "O, aldığını ikrar etti. Almak ise, elini kesmeyi gerektirmez. Elinin kesilmesi için o malı çaldığını itiraf etmesi lazım" dedi. Böylece bütün fakîhler onu tasdik ettiler.

Sonra alan adama "O malı çaldın mı?" diye sordular. O da "Evet" dedi. Bunun üzerine onlar yeniden onun elinin kesilmesi gerektiğine hükmettiler. Çünkü çaldığını ikrar etmişti. Ebu Yusuf, yine "Onun eli kesilmez. Çünkü o, aldığını ikrar etmesinden dolayı kendisine o malı tazmin vacib olduktan sonra, hırsızlık yaptığını ikrar etmiştir. Bundan sonra hırsızlığını ikrar ettiği için, bu ikrarından Ötürü o malı ödemesi de gerekmez. Dolayısı ile onun ikrarı hesaba katılmaz" dedi.

2) Şâbî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Haccac'ın yanında idim, derken Horasan'daki Belh şehrinin fakihi olan Yahya b. Ma'mer, elleri kelebçeli olarak getirildi. Haccac, ona "Sen Hasan ile Hüseyin'in Hz.Peygamber (s.a.s.)'in neslinden olduğunu iddia ediyorsun (değil rni?)" ded(. O: "Evet" diye cevab verdi. Haccac, (Ya Kitabullah'dan apaçık bir delil getirirsin veya seni parça parça ederim" dedi. Bunun üzerine Yahya: "Sana Allah'ın kitabından apaçık bir delil getireceğim Ey Haccac!' dedi. Ben, Yahya'nın "Ey Haccac" diye hitab etme cüretine şaştım. Haccac,

"Sakın bana: "Biz oğullarımızı siz oğullarınızı çağıralım" (Ali-imran,61) ayetin delil getirmeyesin?" dedi. Bunun üzerine Yahya, "Allah'ın kitabından o hususta daha açık bir ayet getireceğim. O da Cenab-ı Hakk'ın:

"Daha evvel de Nuh'u ve onun neslinden Davud'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yusufu, Musa'yı ve Harun'u hidayete (nübüvvete) kavuşturduk. Biz muhsinleri işte böyle mükâfaatlandınnz. Zekeriyyar Yahya ve İsa'yı da (hidayete kavuşturduk)" (En'am.84-85) ayetidir. Hz.İsa (a.s.)'nın babası kimdi ki Allah onu Hz.Nuh (a.s.)'un zürriyyetinden saymıştır?" dedi. Haccac bunun üzerine uzun süre başını önüne eğdi. Sonra başını kaldırarak: "Sanki bu ayeti Kur'an'da daha önce hiç okumamışım. Bunun bağlarını çözün ve ona şu kadar mal verin" dedi.

3) Hikaye edilir ki Medinelilerden bir gurup, imamın arkasında cemaatle namaz kılarken Kur'an okuma hususunda münazara etmek ve onu susturup kötülemek için Ebu Hanife'nin yanına geldiler. Ebu Hanife de: "Hepinizle birden münazara etmem mümkün değil. Onun için, bunu en iyi bileninize bırakın" dedi. Bunun üzerine onlar, içlerinden birisine işaret ettiler. Ebu Hanife "İçinizde en iyi bilen bu mudur?" dedi, Onlar "Evet" diye cevab verdiler. Ebu Hanife: "Bununla münazara etmek, sizin hepinizle münazara etmek sayılır mı?" dedi. Onlar da "Evet" dediler. Yine Ebu Hanife, devamla: "Onu susturmak, sizin hepinizi susturmak sayılır mı?" dedi. Onlar: "Evet" dediler. Sonra Ebu Hanife : "Onunla münazara eder ve delilimle onu sustursam, sizi delille susturmuş olur muyum?" dedi. Onlar yine: "Evet" dediler. Ebu Hanife: "Niçin böyle olur?" dedi. Onlar: "Çünkü biz ona imam olarak razı olduk. Dolayısıyla onun sözü bizim sözümüz olmuş olur" dediler. Ebu Hanife şöyle buyurdu: "Biz namazımızda imamı seçtiğimiz zaman, onun kıraati bizim için de kıraat olur. Onun kıraati, bizim okumamızın yerine de geçer." Böylece onlar Ebu Hanife (rh.)'nin kendilerini susturduğunu kabul ettiler.

4) Ferezdak birisini şöyle diyerek hicvetti:

"Halisa'nın (güzelliği) yanında bir incinin kaybolması gibi, sizin kapınızda benim de şuurum kayboldu." Haltsa, Süleyman b.Abdulmelik'in sevgilisi idi. O, son derece akıllı ve edip idi. Süleyman b.Abdulmelik'in heybeti Mervanoğulları'nın hepsininkinden fazla idi. Bu beyt Halise'nin kulağına ulaşınca çok zoruna gitti ve Süleyman'ın huzuruna çıkıp Ferezdak'ı şikayet etti. Bunun üzerine Süleyman, Ferezdak'ın eli ayağı bağlanmış olarak en korkunç bir şekilde,getirilmesini emretti. Süleyman'ın heybetinden dolayı, onun huzuruna geldiğinde Ferezdak'ın ancak ayakta duracak kadar dermanı vardı. Süleyman b.Abdulmelik ona beytini sen mi söyledin?" dedi. O da "Bsn bunu böyle söylemedim. Benim kötülüğümü isteyen birisi bu beyti değiştirmiş. Ben şu şekilde söylemiştim:

"İncinin Halisa'nın üzerinde parlaması gibi, benim şuurum da sizin kapınızda parladı" dedi. Halisa bu sözleri perde arkasından dinliyordu. Halisa'nın kızgınlığı geçti ve kendisine hakim olamıyarak perdenin arkasından çıktı, üzerindeki bütün zinet eşyalarını Ferazdak'a verdi. Bunların değeri bir milyon dirhemden daha fazla idi. Süleyman b.Abdulmelik, Ferezdak huzurundan çıkınca, onun peşine, zinet eşyalarını ondan yüzbin dinara satın alması için perdedarını gönderdi. Sonra o zinetleri Halisa'ya geri verdi.

5) Halife Mansur, bir gün Ebu Hanife'yi çağırdı. Q esnada Ebu Hanife'nin düşmanı olan er-Rebi "Ey mü'minlerin emiri, -Ebu Hanife'yi kastederek- Bu adam senin dedene[103][103] karşı çıkıyor. Zira deden 'İstisna-i munfasıl caizdir' dediği halde 'Ebu Hanife cevazını inkâr ediyor"dedi. Bunun üzerine Ebu Hanife şöyle dedi: 'Bu Rebi' var ya, bu, insanların sana bi'at etmelerinin vacib olmadığını iddia ediyor' dedi. Bunun üzerine Mansur, 'Nasıl?' dedi. Ebu Hanife de: "Bunlar sana biat ediyor, sonra evlerine döndüklerinde "inşallah" diyorlar (istisna yapıyorlar) böylece biatları batıl oluyor" dedi. Mansur buna güldü ve şöyle dedi: "Ey Rebi, Ebu Hanife'den sakın." Halifenin huzurundan çt-kışta Rebi: "Ey Ebu Hanife, sen canıma kastettin" dedi. Ebu Hanife de: "Bunu başlatan sensin, ben kendimi müdafaa ettim" dedi.

6) Anlatıldığına göre bir müslüman, bir zımmîyi kasten öldürdü. Ebu Yusuf, zırnmıye karşılık müsiümanınöldürülmesine hükmetti. Bu Zübeyde'nin kulağına ulaştı. Bunun üzerine Ebu Yusuf'a gelerek:"Müslümanı öldürmekten sakın" dedi. O, müslümanların işi ile çok ilgilenirdi. Ebu Yusuf ve fakihler bir araya toplandılar ve zımmi ile müsiümanın velileri huzura getirildiler. Harun Reşid, Ebu Yusuf'a: "Bu müsiümanın (kısasen) öldürüleceğine mi hükmedildi?" dedi. Ebu Yusuf da: "Ey mü'minlerin emiri, o benim görüşümdür. Ne var ki ben, zımmînin müslüman tarafından öldürüldüğü gün cizye verdiğine dair kuvvetli bir delil bulunmadıkça müsiümanın öldürülmesine hükmetmem" dedi. Zımminin akrabaları bunu getiremediler. Böylece de onun kanı boşa gitmiş oldu.

7) el-Gadban, Haccac'ın düşmanı olan Abdjrrahman b.Muhammed el-şaş'e: "Haccac seni akşam yemeği yapmadan önce, son onu sabah yemeği yap. (O senin hesabını görmeden sen onun hesabını gör) dedikten sonra Haccac'ın huzuruna girerek ona: "Esselamü Aleyke"nin cevabı nedir?" dedi. O da "Ve aleykümüsselam" dedi ve hemen durumu anladı. Sonra şöyle dedi: "Ey Gadban Allah senin canını alsın. Benim sana selamı iade etmemle kendin için bir eman almış oldun. Ama Allah'a yemin olsun ki, eğer vefa ve keremin hakkı olmasaydı, şu andan itibaren soğuk su içemezdin." Bu hâdisede ilmin faydasına bakın. İlim ne güzel şey. İlimle süslenenlere ne mutlu! Cehalete ve cahillik vadisine yuvarlananlara yazıklar otsun.

8) Ubdulmelik b.Mervan şairin

"Bizde Süveyd, Butayn ve Ka'neb vardır. Yine bizde (içimizde) toy olan Emirü'l-Mü'minin vardır" beytini duyduğu zaman, onun getirilmesini emretti. Onu getirip huzuruna çıkarttılar. Abdulmelik ona beytini sen mi söyledin? dedi. O da: Ben ancak "emir" kelimesindeki "ra" harfinin nasbi ile "Yine bizde, Ey mü'minlerin emiri toy olanlar vardır" diyerek sana nida ettim, senden yardım istedim" dedi. Bunun üzerine Abdulmelik'in kızgınlığı gitti, adam da bilgisi ile ortaya koyduğu az bir sanat sayesinde ölümden kurtuldu. Bu az iş de zammeyi fethaya çevirmektir.

---

[103][103] Bundan maksad Abdullah İbn Abbas (r.a)'dır. Zira İbn Abbas'ın "İnaşaallah diyerek (Allah'ın iradesine bağlanmadıkça), hiçbir şey hakkında: "Yarın şöyle yapacağım" deme. Unuttuğunda Rabbini an ve şöyle de: "Umarım ki Rabb'im beni doğruya daha yakın olana eriştirir" (Kehf 23-24) âyetinin tefsiri ile ilgili olarak, şöyle dediği nakledilir: "Inşaallah demeyi unutan kimsenin bir sene dahi geçse demesi caizdir" (Taberanî, el-Hâkim) İbn Abbas hazretlerinin bu sözü hakkında tevcihler bulunmaktadır. Fukahanın çoğuna göze fasıla girmemelidir (Mesela bk. Tefsiru'l-Kasimî).

9) Devlete hâkim olan Ebu Müslim, Süleyman b.Kesir'e şöyle dedi: Kulağıma geldiğine göre, sen bir mecliste imişsin. Yanında benim adım geçince, "Ey Allah'ım! onun yüzünü kara çıkar, boynunu kopar ve bana onun kanından içir." demişsin, doğru mu?" Süleyman b.Kesir: "Evet, bunu dedim fakat, olgunlaşmamış üzüme baktığım zaman bunu üzüm için söyledim" dedi. Bu söz Ebu Müslim'in hoşuna gitti ve onu affetti.

10) Adamın birisi Ebu Hanife'ye "Benimle konuşmadıkça hanımımla konuşmamaya yemin ettim. Hanımım da ben onunla konuşmadıkça eğer benimle konuşursa, sahib olduğu herşeyini sadaka olarak dağıtmaya yemin etti" dedi. Fakihler bu meselede şaşırdılar. Süfyan şöyle dedi: "İkisinden hangisi diğerine konuşursa yeminini bozmuş olur." Ebu Hanife ise adama: "Git ve hanımına konuş. Bu takdirde hiçbiriniz için de yeminini bozma sözkonusu olmaz" dedi. Bunun üzerine adam Süfyan'a gidip, Ebu Hanife'nin dediklerini haber verdi. Süfyan da kızgın bir şekilde Ebu Hanife'nin yanına gelip; "Sen namusları mubah kılıyorsun" dedi. Ebu Hanife: "Bu ne demek oluyor?" dedi. Süfyan, "Ebu Hanife'ye meseleyi yeniden sorunuz" dedi. Onlar meseleyi yeniden sordular, Ebu Hanife aynı fetvayı verdi. Bunun üzerine Süfyan: "Bunu nerden çıkarttın?" diye sordu. O da şöyle dedi: "Erkek yemin ettikten sonra, kadın da yemin ile ona karşılık vererek onunla konuşmuş oldu. Böylece adamın yemini düşmüş oldu. Eğer adam şimdi kadınla konuşursa ikisi de yeminlerini bozmuş olmazlar. Çünkü erkek kadınla yeminden sonra konuşmuş olur. Bu sebeble her ikisinin de yemini düşmüş olur." Süfyan bu cevaba karşılık: "Allah sana, ilim hususunda bizim hiçbirimizin farkında olmadığı şeyleri açıyor" dedi.

11) Hırsızlar bir adamın evine girip onun bütün malını alarak, hiç kimseye bunu söylememesi için üç talak üzerine ona yemin ettirdiler. Sabah oldu. Adam hırsızları, kendi malını satarlarken görmesine rağmen, yemin ettiği i kimseye birşey söyleyemedi. Adam bu meseleyi sormak üzere Ebu Hanife'ye geldi: Ebu Hanife de ona mescidinizin imamını ve mahalle halkını toplayıp bana getir" dedi. O da hepsini Ebu Hanife'nin yanına getirdi. Ebu Hanife onlara: "Siz, Allah'ın, şu adamın malını ona geri vermesini istiyor musunuz?" dedi. Onlar: "Evet" cevabını verdiler. Bunun üzerine Ebu Hanife: "Herkesi toplayıp bir eve doldurun. Sonra onları birer birer evden çıkarıp, o adama: "Seni soyan bu mudur?" diye sorunuz. Eğer o, malını çalan hırsız değilse "hayır" desin, eğer hırsız ise sesini çıkarmasın. Eğer adam sesini çıkarmazsa siz o hırsızı yakalayın" dedi. Onlar da Ebu Hanife'nin kendilerine emrettiği şeyi yaptılar, Allah da o adama çatman malların geri verdi.

12) Ebu Hanife'nin çevresinde, meclislerine devam eden bir genç vardı Birgün Ebu Hanife'ye: "Falancanın kızıyla evlenmek istiyorum. Hatta istettim Fakat onlar benden, gücümün üstünde mehir istediler" dedi. Ebu Hanife de: "Çaresini bul, borç al ve onunla evlen. Çünkü Allah Teala ondan sonra işini kolaylaştıracaktır" dedi. Sonra Ebu Hanife kendisi mehir miktarınca ona borç verdi ve evlendikten sonra o gence şunu söyledi: "Sen bu beldeden çıkıp, uzak bir beldeye gitmek ve yanında hanımını da götürmek istediğim açıkla" dedi. Genç bunu açıkladı. Bu durum kadının ailesine güç geldi ve şikayet edip fetva sormak için Ebu Hanife'nin yanına geldiler. İmam onlara: "Bu onun bileceği iştir" dedi. Onlar da: "Bunu savuşturmanın yolu nedir?" dediler. Bunun üzerine Ebu Hanife: "Bunun yolu, ondan aldığınız mihri ona geri vermek suretiyle onu hoşnud etmenizdir" dedi. Onlar da Ebu Hanife'nin bu tavsiyesine uydular. Ebu Hanife bunu gelinin kocasına anlatınca, o: "Ben onlardan, bundan başka birşey daha istiyorum" dedi. Ebu Hanife de şöyle dedi: 'Bu kadar parayı alırsan al, yoksa karın bir adama borçlu olduğunu söyleyecektir Sen de söylediği borç miktarını onun yerine ödemedikçe hanımınla beraber gidemeyeceksin. Hangisini istersin?" Adam bunun üzerine: "Allah Allah! Aman bunu duymasınlar. Ben onlardan başka şey istemiyorum" dedi ve mihir kadar paraya razı oldu. İşte Ebu Hanife'nin ilminin bereketiyle her iki tarafın da sıkıntısı giderilmiş oldu.

13) El-Leys b.Sa'd'dan rivayet edildiğine göre, adamın biri Ebu Hanife'ye şöyle dedi: "Benim huyu güzel olmayan bir oğlum var. Birçok para verip ona bir cariye alıyorum, o ise onu azad ediyor. Büyük bir mihir karşılığında onu bir kızla evlendiriyorum, o ise kalkıp onu boşuyor" dedi. Bunun üzerine Ebu Hanife ona, "Onunla beraber köle pazarına git. Eğer gözü bir cariyeye kayarsa, onu kendi malın olarak satın al ve oğlunla onu evlendir. Eğer oğlun onu boşarsa, o cariye mülkün olarak sana döner. Eğer azad etmek isterse, azad edemez" dedi. El-leys şöyle devam etti: "Allah'a yemin ederim ki hiçbir şey Ebu Hanife'nin hazır cevablılığı kadar beni hayrete düşürmemiştir.

14) Ebu Hanife'ye Ramazanda, gündüz hanımıyla cinsi münasebette bulunmaya yemin eden bir adamtn durumu sorulunca, kimse buna cevap veremedi. Bunun üzerine Ebu Hanife şöyle cevab verdi: "O adam karısı ile Ramazanda yolculuğa çıkar ve gündüz onunla münasebette bulunur."

15) Bir adam Haccac'a geldi ve "Benim dörtbin dirhemim çalındı " dedi. Haccac: "Kimden şüpheleniyorsun?" dedi. O: '"Hiç kimseyi itham etmiyorum" diye cevab verdi. Haccac ona: "Belki de hanımın çalmıştır, ne dersin?" dedi. Adam: "Subhanaİlah! Hanımım böyle şey yapmayacak kadar iyidir" dedi. Haccac artarına (kokucusuna): "Bana, benzeri olmayan çok kokan bir esans yap" dedi. Attan da ona böyle bir koku yaptı. Sonra Haccac, o adamı çağırdı ve ona: "Şu kokudan sürün, başka kimse bundan sürünmesin" dedi. Daha sonra Haccac, kapıcılarına: "Mescidlerin kapılarında oturun" dedi ve o kokuyu onlara göstererek, "Kimde bu kokuyu duyarsanız, onu hemen yakalayın" dedi. Böylece onlar, kendisinden bu koku fazlaca duyulan bir kişiyi görüp yakaladılar. Haccac, ona: "Bu kokuyu nereden aldın?" dedi. Adam da: "Onu satın aldım" dedi. Haccac: "Bana doğru söyle yoka seni öldürürüm " dedi. O adam da doğruyu söyledi. Bunun üzerine Haccac, parası çalınan adamı çağırdı ve: 'İşte dörtbin dirhemini çalan adam! Sen hanımına dikkat et ve onu güzel terbiye et" dedi ve sonra dörtbin dirhemi o adamdan alıp sahibine verdi.

16) Harun Reşid bir gün Ebu Yusuf'a şöyle dedi: "Cafer b,İsa'nın çok hoşuna giden bir cariyesi var. O bunu sevdi de o cariyeyi satmayacağına, hibe etmeyeceğine ve azad etmeyeceğine yemin etti. Şimdi ise bu yemininden kurtulmak istiyor, ne dersin?" Bunun üzerine Ebu Yusuf: "O, cariyenin yarısını satsın, yarısını da hibe etsin. Böylece yeminini bozmasın" dedi.

17) Muhammed b.Hasan şöyle dedi: "Bir gece uyuyordum. Ansızın kapım çalındı. "Kapıya bakın, kimmiş o?" dedim. Kapıya bakanıar: "Halifenin habercisi seni çağırıyor" dediler. Canımdan korktum, kalkıp halifeye gittim. Yanına girince O: "Sana birşey sormak için çağırdım. Muhammed'in annesi yani hanımım Zübeyde'ye "Ben adil hükümdarım. Adil hükümdarlar ise cennete gireceklerdir" dedim. O da "Senzâlim ve asisin. Çünkü sen kendinin cennetlik olduğuna şahitlik ettin. Böylece, Allahü Teâlâ hakkında yalan söylemiş olduğundan kâfir oldun. Binaenaleyh ben de (müslüman olarak) sana haram oldum. "Bana yaklaşamazsın" dedi. Bunun üzerine Harun Reşid'e: "Ey mü'minlerin emiri bir günah işlediğin zaman o esnada veya daha sonra O'ndan korkar mısın?" dedim. O: "Evet, vallahi çok korkarım" dedi. Ben de: "Sana bir cennet değil iki cennetin verileceğine şehadet ederim dedim ve "Rabbinin huzurunda duracağından (hesab vereceğinden) korkan kimse için iki cennet vardır"(Rahman, 46) ayetini okudum. Bunun üzerine bana iltifat edip mülatefe yaptı, geri dönmemi emretti. Evime döndüğüm zaman atiyye keselerinin hemen bana gönderildiğini gördüm.

18) Anlatıldığına göre Ebu Yusuf'a bir gece Harun Reşid'in elçisi gelip, kendisini hükümdarın acele istediğini söyledi. Ebu Yusuf canından korkup, cübbesini giyerek, endişeler içerisinde halifenin yanına gitti. Huzura çıkınca selam verdi, halife de selamını alıp, yanına oturttu. O esnada Ebu Yusuf'un korkusu dindi. Harun Reşid: "Sarayda bir zinet eşyası kayboldu. Sarayın bir cariyesini suçladım ve "Ya ithamımda beni tasdik (çaldığını itiraf) edersin, ya da seni öldürteceğini" diye yemin ettim. Ama sonra pişman oldum. Bana bir çare (çıkış yolu)bul!" dedi. Bunun üzerine Ebu Yusuf: "Müsaade et onun yanına gireyim" dedi. Harun Reşid, Ebu Yusuf'a müsaade etti. O da içeri girince ay parçası gibi olan bir cariye gördü. Ebu Yusuf odadakileri dışarı çıkardı ve sonra cariyeye: "O çalınan zinet sende mi?" dedi. Cariye: "Hayır, vallahi" dedi. Bunun üzerine Ebu Yusuf cariyeye, sana söyleyeceklerimi iyi öğren, ne eksik'ne de fazla söyleme. Halife seni çağırıp: "Zineti sen mi çaldın?" dediğinde "Evet" de. Yine o sana: "Onu ver" dediğinde: "Ben onu çalmadım" de. Sonra Ebu Yusuf, Harun Reşid'in huzuruna tekrar girdi ve cariyeyi getirtmesini söyledi. Cariye huzura gelince de Ebu Yusuf halifeye: "Ona zineti sor" dedi. Halife cariyeye: "O zineti sen mi çaldın?" deyince pariye: "Evet" dedi. Sonra Halife: "Onu ver" deyince de cariye: "Vallahi ben onu çalmadım" dedi. Ebu Yusuf: "Ey mü'minlerin emiri, o ya çaldığını itiraf ederken veya inkar ederken seni tasdik etmiş oldu. Sen de böylece yemininden kurtuldun" dedi. Harun Reşid'in kızgınlığı geçti ve Ebu Yusuf'un evine 100.000 dirhem götürülmesini emretti. Yanındakiler: "Hazine memurları şimdi burada değil, bunu yarına ertelesek olmaz mı?" dediler. Harun Reşid, "Kadı Ebu Yusuf bizi bu gece vakti kurtardı, biz onun mükâfaatını yarına nasıl erteleriz?" dedi ve emretti de on kese altın yüklenip Ebu Yusuf ile beraber evine götürüldü.

19) Bişr el-Merisi İmam Şafii'ye "Sen icmanın olduğunu iddia ediyorsun. Halbuki doğudaki ve batıdaki kimselerin bir hususta icma ettiklerini bilmek mümkün değildir" dedi. Bu münazara Harun Reşid'in yanında yapılıyordu. İmam Şafii, "Şu oturanın halife olduğuna bütün müslümanların icma ettiğini
bilmiyor musun?" eleyince Bişr korkusundan bunu kabul etti ve sesi soluğu kesildi.

20) Bir bedevi Hz.Hüseyin b.Ali (r.a.)'nin yanına gitti, ona selam verip bir istekte bulundu ve: "Deden (Hz.Muhammed (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum: "Bir ihtiyacınız olduğu zaman bunu dört kimseden isteyiniz. Ya şerefli bir bedeviden, ya cömert bir efendiden, ya Kur'an'm hafızından veya ay yüzlü kimselerden." Arablar senin ceddinle şeref buldu. Cömertlik sizin adetiniz ve huyunuzdur. Kur'an sizin evinizde indi. Ay yüzlü kimseye gelince ben Allah'ın Resulünden şöyle dediğini duydum: "Bana bakmak istediğinizde (Hz.) Hasana ve (Hz.) Hüseyn'e bakınız." Bunun üzerine Hz.Hüseyin: "İhtiyacın nedir?" dedi. Adam ihtiyacını yere yazdı. Hz.Hüseyin de: "Babam Ali'nin şöyle dediğini duydum: "Herkesin kıymeti yaptığı iyiliğe göredir."

Yine dedemin de şöyle dediğini duydum. Bağış, karşıdakinin bilgisine göredir. Ben sana üç soru soracağım. Eğer bunlardan birine cevab verirsen, elimde olanın üçte biri; eğer ikisini cevaplarsan üçte ikisi; eğer üçüne de cevap verirsen elimdekinin hepsi senin olacak. Bana Irak'tan ağzı kapalı bir kese gönderildi" dedi. Bunun üzerine bedevi: "Sor Güç kuvvet ancak Allah'ındır" dedi. Hz.Hüseyin "Hangi amel daha üstündür?" diye sordu, bedevi: "Allah'a iman" dedi. Hz.Hüseyin "Kul, tehlikelerden nasıl kurtulur?" diye sordu, bedevi: "Allah'a son derece güvenerek" dedi. Hz.Hüseyin: "İnsanı süsleyen nedir?" diye sordu; bedevi: "HİlimIe beraber olan ilimdir" cevabını verdi. Hz.Hüseyin: "Şayet ilmi Yoksa.?' diye sordu, o da: 'Cömertlikle beraber bulunan mat' dedi. Hz Hüseyin "Ya bu da yoksa..?' dedi, bedevî: "Beraberinde sabır olan fakirlik " cevabını verdi. Hz.Hüseyin: "Ya bu da yoksa..?" dedi. O "Gökten düşüp onu yakan bir yıldırım" cevabını verdi. Bunun üzerine Hz.Hüseyin güldü ve keseyi ona attı. 104[104]

İlmin Faziletine Dair Aklî Deliller

İlmin üstünlüğünün akli delilleri hususunda deriz ki: İlmin bir şeref ve kemal sıfatı, cahilliğin de bir noksanlık sıfatı olduğunu akıllı kimselerin zaruri olarak bildiği bir gerçektir. Bu sebeble yalan olduğunu bilse dahi alim bir kimseye: "Ey cahil!" denilse, bu onu rahatsız eder.

Yine aksini bile bile, cahil bir kimseye "Ey alim" denilse, o bundan hoşlanır. Bunlar ilmin bizzat kıymetli ve bizzat sevimli; cehaletin de bizzat eksiklik olduğuna delildir.

Keza ilim nerede bulunursa bulunsun ilim sahibi saygı ve ta'zim görür Hatta hayvanlar bile insanı gördüğü zaman onu sayar ve ona İtaat eder. Her ne kadar bu hayvan insandan çok güçlü olsa da...

İdareciler bile kendi içlerinde, daha akıllı ve daha faziletli birisini gördükleri zaman isteyerek ona itaat ederler.

Âlimler de, inadlaşmadıkları müddetçe, tabii olarak, ilimde kendilerinden geride olanların reisi olurlar. İşte bundan dolaytHz.Peygamber (s.a.s.)'e karşı çıkıp onu öldürmek isteyen kimselerden bir çoğunun gözleri Hz.Peygamber (s.a.s.)'e iliştiğinde Allah onların kalbine

---

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/301-309.

Hz.Peygamber (s.a.s.)'in heybet ve korkusunu düşürdü de onlar onu çok heybetli görüp, ona boyun eğdiler. Bundan dolayı şair şöyle demiştir:

"Onun hakkında apaçık ayetler olmasaydı bile O'nun görünüşü sana, birşey sorma ihtiyacını hissettirmezdi."

Keza şüphe yok ki insan diğer canlılardan daha faziletlidir. Bu fazilet ve üstünlük, insanın güç ve kuvvetinden dolayı değildir. Çünkü hayvanlardan çoğu onun kadar hatta ondan daha fazla kuvvete sahibtir. Bu durumda insanın bu üstünlüğü, ancak onun nurânî bir meziyete ve kendisi ile eşyanın hakikatini anlayıp ona muttali olmaya, Allah'ın:

"Cinleri ve insaman sadece bana ibadet etsinler diye yarattım "(zanyat, 56» ayetinde buyurduğu gibi ibadetle meşgul olmaya müsait hale geldiği Rabbani latifeye sahib olmasından dolayıdır.

Keza câhil, sanki hiçbir şeyi göremediği, kesif bir karanlık içindedir. Halbuki alim sanki, kainatın bucaklarında uçuyor, makûlâtın denizlerinde yüzüyor, böylece mevcud ve ma'dumu, vacib, mümkün ve muhali mütalaa ediyor, sonra mümkinin cevher ve araza; cevherin basit ve mürekkebe bölündüğünü kavrıyor ve bunlardan herbirinin türlere, türlerin de kendi alt türlerine, cüzlere, cüzlerin de kendi alt cüzlerine ve başkası ile ortak olduğu cüzlerle, başkası ile ortak olmadığı cüzlere bölündüğünü ileri derecede görüyor ve herşeyin eserini müessirini, malûlünü, illetini, lazımını, melzumunu, küllisini cüzisini ve tekini çoğunu tanıyor, hatta aklı, bütün malûmatı detayları ve kısımları ile üzerine yazdığı bir levha gibi oluyor. Bu derecenin üzerinde daha üstün bir saadet olabilir mi? O böyle olduktan sonra, bilgisiz nefislerin alim olması gibi, bu nefis ruhlar aleminin bir güneşi gibi oluyor ve diğer nefislerin ebedi hayatlarına sebeb oluyor. Çünkü bu nefis önce kendisi kamil oldu, sonrada başkalarını müken.n.elleştirdi ve böylece de Allah ile kulları arasında bir vasıta oluverdi. İşte bu sebebten ötürü Cenab-ı Hak; "Allah melekleri, emrinden olan ruh ile "(Nam, 2) buyurmuştur. Müfessirler bu "ruhu", "ilim ve Kur'an" diye tefsir etmişlerdir. Ruhsuz beden ölü ve bozuk olduğu gibi, ilimsiz ruh da ölüdür. Bunun bir benzeri de Cenab-ı Hakk'ın: İşte bu şekilde biz sana emrimizden bir ruhu sana vahyettik"{Ştoa, 52) ayetidir. Buna göre, ilim, ruhun da ruhu; nurun da nuru; özün de özüdür.

Bu saadetin devamlı olup, zeval ve değişmeden uzak olması da özelliklerinden biridir. Çünkü külli tasavvurlara yok olma ve değişiklik arız olamaz. Bu ilim saadeti, zatı bakımından yüceliğin zirvesinde,sonra da ebedilerin en ebedisi, yaşayanların en uzun yaşayanı olunca, saadetlerin en mükemmeli olmuştur.

Keza peygamberler (s.a.s.) ancak hakka davet için gönderilmişlerdir. Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et ve onlarla en güzel bir şekilde mücadele et. Hiç şüphesiz Rabbinr yolundan sapanları ve hidayete erecek olanları en iyi bilendir"(Nahl, 125), ve:

"De ki: Bu benim yolumdur. Ben Allah 'a açık hüccet ile davet ediyorum. Ben ve bana tabi olanlar (böyleyiz.)" (Yusuf, 108) buyurmuştur. Sonra işi başından al, o zaman göreceksin ki Cenab-ı Hak; "Ben muhakkak yeryüzünde bir halife yaratacağım "(Bakara, 30) buyurup, melekler de :

"Orada bozgunculuk yapacak kimsefler) mi yaratacaksın "(Bakara, 30) deyince, Allah Tealala "Ben sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum"(Bakara. 30) buyurmuş ve onlara kendisinin bilmesi ile cevab vererek, kudret, irade, sem'î,basar, vucüd, kıdem ve mekan ile cihetten münezzeh olma gibi diğer celal sıfatları ile onlara cevab vermemiş ve onları bu sıfatlarla susturmamıştır. Ancak O, ilim sıfatı ile onlara cevab vermiştir. Bu da cemal ve kemal sıfatlarının hepsi her nekadar son derece şerefli iseler de, ilim sıfatının onlardan daha şerefli olduğunu gösterir. Cenab-ı Hak, Hz.Adem (a.s.)'in üstünlüğünün de ilimle olduğunu beyan etmiştir. Bu da ilmin, başka şeylerden daha şerefli olduğunu gösterir. Sonra Cenab-ı Hak, Hz.Adem'in ilmini ortaya koyunca onu meleklerin secdegâhı ve yeryüzünün halifesi kıldı. Bu da Hz.Adem'in bu mertebeye ancak ilmi ile müstehak olduğuna delalet eder. Sonra melekler, teşbih ve takdisleri ite övünmüşlerdir. Bunlarla öğünmek ise ancak, bunlar ilimle birlikte olurlarsa yerinde olur. Bu ikisi ilim olmadan yapılırsa, bu nifak olur. Nifak ise, en aşağı mertebedir. Nitekim Cenab-ı Hak: "Hiç şüphesiz münafıklar cehennemin en alt tabakasındadırlar"(u\sa. 145) buyurmuştur. Veya, ilimsiz teşbih ve takdis bir taklid olur, taklid ise kınanmıştır. Bu sebeble meleklerin teşbih ve takdislerinin, ancak ilmin bereketi ile, övünmeyi gerektirdiği ortaya çıkmış oldu. Sonra Hz. Adem (a.s.)'e, ileride izahı geleceği gibi, içtihadı bir meselede hata ettiği için "günah işledi" denildi. Ufacık bir hatadan dolayı, başına gelen başına geldi. Birşeyin önemi ne kadar çok olursa, şerefi de o nisbette fazla olur. Bu da, ilmin ne kadar yüce olduğunu gösterir. Sonra Hz.Adem ilmin yüceliğinin bereketiyle tevbe edip, pişman olarak hakka dönüp, günahta ısrarı ve kibirlenmeyi bırakınca peygamber olarak seçilme elbisesini giydi.

Sonra Cenab-ı Hakk'ın: "Gece kararınca bir yıldız gördü. '(Enam, 76) buyurduğu gibi, İbrahim (a.s.) 'in, daha işin başında nasıl ilim talebi ile meşgul olduğuna bir bak. Sonra o, yıldızlardan aya, aydan güneşe geçti de, tefekkürü ile, birşeyden başka bir şeye geçe geçe, onu maksadına götüren açık bir delil parlak bir burhana ulaşıncaya kadar buna devam etti. Böylece de şirkten yüz çevirerek,

"Ben benliğimi, gökleri ve yeri yaratan (Allah'a) döndürdüm "(Enam, 79) dedi. Hz.İbrahim bu dereceye ulaşınca, Allah onu en güzel şekilde medhedip, en mükemmel şekilde yüceltti de, bir keresinde: "İşte biz böylece İbrahime göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk"(En'am, 75); bir başka defa da:

"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdir. Biz kimi dilersek onu derece derece yükseltiriz'.En'am, 83) buyurmuştur. Sonra Hz.İbrahim mebde' (ilk yaratılış) bilgisine ulaştıktan sonra me'ad (ahiret) bilgisi ile meşgul olarak: "Mani İbrahim: Ya Rabbi, ölüle/i nasıl dirilteceğini bana göster" demişti. "{Bakara, 260). Sonra O, öğrenme işini bitirince, bir keresinde "Duymayan ve görmeyen (putlara) niçin tepiyorsun?"(Meryem 42) diyerek babasına; bir keresinde:

"Sizin ibadete kapandığınız bu putlar da ne oluyor ?"(Enbiya. 52) diyerek kavmine; ve bir keresinde de:

"Rabbi hususunda İbrahim ile tartışan adama baksana?"{Bakara, 252) diyerek de zamanın hükümdarına, delil getirip onları irşad etmekle meşgul olmuştur. Yine Hz.Salih, Hûd ve Şuayb (a.s.)'a bak; onlar işlerinin başında ve sonunda nasıl öğrenmek, öğretmek ve insanları ilahi deliller hususunda düşünmeye irşad etmek ile meşgul olmuşlar?

Yine Hz.Musa (a.s.)'nın Firavun ve ordusu ile olan durumları ve Hz.Musa'nın onlara getirmiş olduğu çeşitli deliller de böyledir. Nihayet, efendimiz Hz.Muhammed (s.a.s.)'e bir bak; Allah O'na peşpeşe nasıl ilimle lütfetmiş de, şöyle buyurmuştur: "Seni yitmiş buldu da, yola iletmedi mi? Seni yoksul buldu da, zenglnleştirmedi mi?"(Duha, 7-8). Böylece Cenab-ı Hak, ilimle olan lütfunu mal ile olan lütfundan daha önce zikretmiştir.

Yine, Cenab-ı Hak, "Sen daha önce Kur'an nedir, iman nedir bilmtyordun"(şura, 52) ve "Bunu sen ve kavmin, bundan önce bitmiyordunuz"(Hud, 49) buyurmuştur. Sonra ilim, Hz.Peygamber'e ilk vahyolunan şeydir. Allah: "Rabbinin ismiyle oku!"(Alak, 1) buyurmuştur.Keza Allah'u Teâla daha sonra:"Ve sana, bilmediğin şeyleri öğretti"{Nisa,113) buyurmuştur. Yine, Hz. Peygamber devamlı "rabbim, bana eşyayı, nasıl iseler öylece göster" derdi. İnsanlara, bu zikrettiğimiz akli ve nakli delillerle ilmin kıymeti gösterilememişse, artık onlar için bundan sonra hiç bir şeyin ortaya çıkması mümkün olamaz. 105[105]

Kur'an-ı Kerimde İlmin Tavsîfi

Yine Cenab-ı Hak, ilmi Kur'an-ı Kerim'de şerefli isimlerle isimlendirmiştir.
1) Hayat 'Ölü iken dirilttiğimiz kimse"(Enam. 122).
2) Rûh "İşte böylece biz sana, emrimizden bir ruhu vahyediyoruz"(Şura, 52).

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/309-313.

3- Nûr , "Allah göklerin ve yerin nurudur" (Nûr, 35).

Yine Cenab-ı Hak, Talût (a.s.)'un niteliği hakkında: "Allah içinizden onu seçti ve ona, ilimde ve bedende bir üstünlük verdi(Bakara, 247) buyurmuş, ilmi de bedene takdim etmiştir. Diğer nimetlerden amaç, muhakkak ki bedenin mutluluğudur; bedenin mutluluğu ise, malca mutluluktan daha üstündür. İlmî saadet, cismani saadetten daha üstün olunca, malca saadetten haydi haydi üstün olur.

Yine Hz.Yusuf, "Beni memteketfn hazineleri üzerinde görevlendir. Çünkü benr iyice koruyan ve iyi bilen birisiyim"[Yusuf, 55) demiş, ama "Ben soyluyum, şerefliyim, fasihim, güzel yüzlüyüm" dememiştir.

Yine haberde: "Kişi iki küçük uzvuyla değerlendidirilir: Kalbi ve lisanı." Kişi konuşursa lisanıyla konuşur, dövüşmek istediğinde de kalbiyle dövüşür. Nitekim Şair:

"Gencin lisanı onun bir yansı, kalbi de diğer yarısıdır; geriye ise, sadece bir et yığını ve kan kalır" demiştir.

Yine Cenab-ı Hak, cehaletin azabını, cehennemin azabına takdim

ederek; "Hayır, muhakkak ki onlar, o vakit Rablerinden mahrumdurlar. Sonra onlar muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme yaslanacaklar"'(Mutaffifin. 15-16) buyurmuştur.

Bazıları, ilmin kaynağının üç olduğunu söylemiştir: Tefekkür eden kalb, ifade eden dil ve tasvir eden bir beyan, ifade gücü..

Ali İbn Ebi Talib de, "ilm" lafzındaki ayn harfinin yücelikten ('uluvv); lam harfinin lütuftan; mim harfinin de mürüvvetten alındığını söylemiştir.

Yine, on çeşit ilim olduğu söylenmiştir: Dinler için tevhid ilmi; şeytanları reddetmek için sır ilmi; kardeşlik münasebetlerini ayarlamak için muaşeret ilmi; farzları ve vacibleri (erkân) bilmek için şeriat ilmi; zamanları tayin için yıldız ilmi; süvariler için kılıç döğüşü ilmi; hükümdarlar için yönetim ilmi; ta'bir etmek için rüya ilmi; delil getirmek için feraset ilmi; bedenler için tıb ilmi ve Rahman'ı tanımak için hakikat ilmi...

Yine ilim, suya benzetilmiştir. Nitekim Cenab-t Hak "Gökten bir su indirdi"(Rad, 17) buyurmuştur. Sular dört kısımdır: Yağmur suyu; sel suyu; kanal suyu ve göze (kaynak) suyu.. İlimler de bunun gibi dört kısımdır:

1) Bulanmaması için, karıştırılması doğru olmayan göze (kaynak) suyu gibi olan "tevhid ilmi," küfrün meydana gelmemesi için Allah'ın nasıl olduğunu anlamayı istemek caiz değildir.

2) Eşmekle artan kanal suyuna benzeyen, istinbat yoluyla ziyadeleşen fıkıh ilmi.

3) Saf olarak inip, sonra havanın toz zerreleriyle bulanan yağmur suyuna benzeyen "zühd" ilmi. Zühd ilmi de saftır, ancak açgözlülükle bulanır.

4) Canlıları öldüren ve mahlûkatı helak eden sel suyuna benzeyen, bid'at ilmi. Bid'at da böyledir. Allah en iyi bilendir. [106][106]

İlmin Tarifi

Âlimlerin ilmin tarifi hakkında söyledikleri sözlere dairdir.

Ebu'I-Hasan el-Eşarî: İlim, bir şeyin bilinmesine vesîle olan şeye denilir. Çoğu kez de; "İlim: Kişinin kendisiyle alim, bilici olduğu şeydir" demiştir.

Eş'ariye; "Bilici (alim) ve bilinen (ma'lum) ancak İlim ile bilinirler; bu sebeple, ilmi bu iki şeyle tarif etmek devirdir. Bu ise, caiz değildir" diyerek itiraz etmişlerdir.

Eş'ari buna şu şekilde cevap vermiştir: "İnsanın, kendisinin nefsini, elemini ve lezzetini bilmiş olduğuna dair bilgisi, zaruri bir ilimdir. Eşyayı bildiğine dair bilgisi ise, ilmin aslını bilmektir. Çünkü mahiyyet, mukayyet olan mahiyyete dahildir. Böylece onun, ilmin ilim olduğunu bilmesi, zaruri bir ilim olmuş olur; böylece de devir (devr-i fasit) düşmüş olur. Bu konunun iyice izahı, inşaallah, bu husustaki tercihimizi zikrettiğimizde gelecektir.

Kadî Ebû Bekr ise şöyle demiştir: "İlim, malumu, nasıl ise öylece bilmektir." Yine o, çoğu kez,"ilim, bir bilmedir/'demiştir.

---

[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/313-315.

Onun birinci tarifine şöyle itiraz edilmiştir: "Ebu Bekr'in, "İlim, malumu bilmektir" sözü, ilmi malumla tarif etmektir. Böylece, yine devir avdet eder. Buna göre bilmek, ancak bilinen şeye mutabık olduğu zaman doğru olur. Bu sebeple Ebu Bekr'in, marifet sözünü zikrettikten sonra, "onu nasıl ise öylece" sözü, bir haşv (faydadan hâli fazla söz) olur.

O'nun, "ilim, ma'rifettir" (bilmektir), şeklindeki tarifine gelince, bunda birçok yönden bozukluk bulunmaktadır:

a- İlim, bilmenin kendisidir. Bu sebeple ilmi, bilmekle tarif etmek, birşeyi kendisiyle tarif etmek olur ki, bu muhaldir.

b- Bilmek, karışıklıktan sonra ilmin meydana gelmesinden ibarettir. Bu sebepten ötürü, "Ben falancayı tanıyamadım; ama onu şu anda tanıdım" denilir.

c- Allah, kendisini alim olarak vasıflandırmış, ama arif diye vasıflandırmamıştır. Çünkü ma'rifet (bilmek), kendisinden önce bir bilinmezliğin geçmesini, bulunmasını gerektirir ki, bu Allah için düşünülemez.

Üstad Ebu İshâk el-İsferayini de şöyle demiştir: "İlim, bilineni ortaya koymak ve beyan etmektir." Çoğu kez ise O, şöyle demiştir: "İlim, hakikatlerin ortaya konulmak istenmesidir." Çoğu kez ise; "Tebyîn" (= açıklama, ortaya koyma) sözüyle yetinerek: "İlim, tebyîndir" demiştir ki, bu da zayıftır. O'nun, "ilim, tebyindir" demesinde, ancak bir lafzı ondan daha kapalı olan bir lafızla değiştirme vardır. Bir de. tebyîn ve istibane (ortaya koymak istemek), gizlilikten sonra bir şeyin ortaya çıkışını ihsas ettirirler ki, bu, ilmullâh hususunda daima aynı olmaz.

İsferayini'nin "Malumu, nasıl ise öylece açıklamadır", sözüne gelince, bu söze de Kadî Ebu Bekr'in sözüne yönelen bütün itirazların tamamı yönelir.

Üstad Ebu Bekr İbn Fûrek de, şöyle demiştir: "İlim, fiilin muhkem ve sağlam olarak nitelenmesini sağlayan şeydir."

Bu görüş zayıftır; çünkü vaciblerin vacibliğini, imkansızlann imkansızlığını bilmek, bir sağlamlık ve muhkemlik ifade etmez.

Kâffal ise: "İlim, malumu nasıl ise aynen öyle isbat edip, göstermektir" demiştir.

Çoğu kez; "İlim, malumu, nasıl ise o şekilde tasavvur etmektir" denilmiştir.

Yukarda yazmış olduğumuz itiraz şekilleri bu söz için de geçerlidir.

İmamu'l-Haremeyn ise: "İlmin mahiyetini tasavvur etmeye ve o mahiyeti başka mahiyetlerden ayırdetmeye imkan veren yol, bizim şöyle söylemem izdir. Biz, kendiliğimizden, zorunlu olarak, kendimizin bazı şeylere inandığımızı görüyoruz. Diyoruz ki, bizim o şey hakkındaki inancımız ya katidir veya değil; eğer kati ise, ya vakıaya mutabıktır veya değildir; eğer mutabık ise, o şey ya, mevzu ve mahmul taraflarının aynı olan bir mucibden (gerektirici sebebten) ötürü olurki bu "bedihi ili m "di r; veya zaruri ilimlerin terkibinden hasıl olan bir mucibden ötürü olur ki bu da " nazarî ilim"dir.

Veyahutta, böyle bir mucibden dolayı meydana gelmemiştir ki, bu da mukallidin inancıdır. Vakıaya mutabık olmayan kati inanca gelince, bu cehalettir. Kati olmayan inanca gelince, bu durumda ya iki tarafta eşit olur, ki bu sektir; veya iki taraftan biri diğerinden daha fazla tercihe şayan olur ki, racih olan zan, mercuh olan (bırakılan) ise, vehimdir " demiştir. Bu tarif de birçok bakımdan bozuktur:

1) Bu tarif, ancak bizim, "itikadın mahiyetini bilmemiz bedihi bir itimdir" diye iddia ettiğimiz zaman tamam olur. Bu caiz olunca, ilmin mahiyetini bilmenin bedihi olduğunu ileriısürmerniz neden mümkün olmasın?

2) Bu, ilmi, zıdlarının bulunmamasıyla tarif etmektir. Halbuki onun zıdlarını bilmek, ilmi bilmekten daha güçlü değildir ki, zıd olmayan ztd olanı tarif edici kılınsın!.. Böylece işin neticesi, bir şeyi kendi misliyle veya daha kapalı olanla tarif etmeye vanp dayanır.

3) İlim, bazan tasavvur, bazan da tasdik olur. Tasavvura, ne katiyyet ne tereddüt, ne kuvvet ve ne de zayıflık arız olamaz. Durum böyle olunca, tasavvuri olan ilimler, bu tarifin dışında kalmış olur.

Mu'tezile de şöyle demiştir: İlim, nefsin sükunetini sağlayan inançtır. Çoğu kez onlar şöyle de derler: İlim, nefsin itminanını (sükûnetini) gerektiren şeydir. Onlar sözlerine devamla, sükun lafzı burada her ne kadar mecazi olsa da, ancak ondan kastedilen açık olunca, onun zikredilmiş olması maksada ters düşmez.

Arkadaşlarımız şöyle demişlerdir: İtikad, ilme muhalif olan bir cinstir, bu sebeple ilmi o cinse dahil etmek caiz olmaz.

Onlar şöyle de diyebilirlerdi: "Şüphesiz ilimle mukallidin inancı arasında müşterek bir nokta vardır. Biz itikad sözüyle bu ortak noktayı kastediyoruz. Ashabımız; Allah'ın ilminin bu tarifin dışında kaldığını, çünkü Allah'ın ilmi hakkında, "O ilim nefsin sükûnetini gerektirir "denilemiyeceğini söylemişlerdir.

Felsefeciler ise: "İlim: Maluma mutabık olarak insan nefsinde meydana gelen bir şekildir " demişlerdir. Bu tarifte de, birçok kusur bulunmaktadır:

a- Şekil lafzını ilme vermek, muhakkak ki, mecazidir. Bu sebeple, bu tarifte hakikati mecazdan ayırmak gerekir. "Aynada yüzün şeklinin meydana gelmesi gibi, zihinde de malumun şekli meydana gelir " biçiminde söylenen söze gelince, bu zayıf bir fikirdir, çünkü biz dağı ve denizi düşündüğümüzde zihinde bunlar meydana gelirlerse, zihinde dağ ve deniz var demektir ki bu da, imkansızdır. Eğer, zihinde onlar meydana gelmez de, zihinde bulunan sadece onların şekilleri olursa, bu durumda malum olan o suret olur. Zihinde meydana gelen suret, o şeyin kendisi değil sureti olunca, onun bilinmemiş olması gerekir. Eğer suret meydana geldi ve onun yeri de zihindedir, denilirse bu durumda dağın ve denizin zihinde bulunduğu sözüne döneriz.

b- Felsefecilerin, "o, maluma mutabıktır" sözü ise, devri (devr-i fasid)'i gerektirir.

c- Onlarca, bilinen şeyler bazan hariçte var olur, bazen de hariçte bulunmaz; ki, onlar bu şeyleri itibari durumlar, zihni suretler ve ikinci dereceden akli şeyler diye isimlendirirler. Tarifte zikredilen mutabakat, bu kısım şeylerde makul değildir.

d- Biz bazen yok olanı düşünebiliyoruz. Ama, bu akli tasavvur, yok olan şeye mutabıktır, denilemez. Çünkü mutabakat uyuşan iki şeyin bulunmasını gerektirir. Ma'dum ise, sırf yokluktur. Bu nedenle burada bir uygunluğun meydana gelmesi imkansız olur.

Keza Gazzali, felsefecilerin, ilmin tarifi hususundaki sözlerini izaha çalışarak şöyle demiştir: Kalb gözümüzle idrakimizi, zahiri gözümüzle mukayese etmek suretiyle anlarız. Zahiri gözümüzün manası görülen şeyin suretinin görme kuvvetinde şekil almasından ibarettir; nitekim, aynada suretin şekillendiğini de, bu şekilde anlamaktayız. Nitekim göz, görülen şeylerin şeklini alır, yani o gözde görülen şeylerin aynısı olmayan, ama onlara mutabık olan şekiller belirir. Çünkü, meselâ ateşin kendisi gözde beliremez; aksine, ateşin suretine mutabık bir şekil belirir... Bunun gibi akıl da, üzerinde makûlatın şekillerinin belirdiği bir ayna gibidir. Makulat ile, onların hakikat ve mahiyetlerini kastediyorum.

Aynanın yapısında üç unsur bulunmaktadır: Demir unsuru, parlaklık ve onda şekillerin belirmesi.. İnsanoğlunun cevheri demir, aklı parlaklık, malumatı da suretler gibidir. Gazzali'nin bu sözü gerçekten sakıttır, çünkü O'nun: "Zahiri gözün manası, görülen şekillerin görme kuvvetinde belirmesidir " görüşü, bir kaç bakımdan batıldır.

a- Çünkü o, görmenin tarifinde görenle görüleni zikretmiştir ki, bu bir devirdir (devr-i fasittir).

b- Şayet görme, bu şekil almanın bizzat kendisi olsaydı, o zaman biz ancak gözün alabileceği kadar görürdük. Çünkü büyük bir şeyin küçük birşey içinde şekil alması mümkün değildir. Şayet şekillenen küçük suretler, hariçteki büyük şeylerin görülebilmesi için şarttır, denilirse biz deriz ki, şart meşruttan başkadır. O halde görmek, şekil alan bu suretlerden başkadır.

c- Biz görülen şeyi, olduğu yerde görüyoruz; şayet görülen şey beliren şekil olsaydı, biz onu bulunduğu yerde ve mekanda göremezdik.

Gazzali'nin, "akıl da böyledir; çünkü onda da, makufatın suretleri belirir" sözüne gelince, bu da zayıftır. Çünkü, akılda hararetten ötürü şekillenen suret, mahiyet itibariyle ya müsavidir veya değildir... Eğer birincisi olursa, o zaman aklın, harareti düşündüğü zaman hararetli olması lazım. Çünkü hararetli olmak, ancak hararetle vasıflandığında anlamlı olur. İkincisi olursa, o zaman mahiyet, mahiyeti bakımından hararete ters olan bir şeyin zihinde meydana gelmesinden ibarettir. Bu ise,Gazzali'nin görüşünü geçersiz kılar.

Suretlerin aynada şekil alması hususuna gelince, muhakkik felsefeciler, görülen şeyin suretinin aynada şekillenmediğinde ittifak etmişlerdir. Böylece onların görüşleri hususunda Gazzali'nin zikretmiş olduğu şeyin onların görüşüne uymadığı ve asıllarıyla bağdaşmadığı ortaya çıkmış olur.

Alimlerin ilim hususunda yaptıkları tariflerin batıl olduğu ortaya çıkınca, bil ki tarif edememek, bazen elde edilmek istenen şeyin çok gizli ve kapalı olmasından, bazen de o şeyin çok açık olup, kendisini tarif için daha iyi belirgin ve açık bir şey bulunamamasından ileri getir. İlmi tarif etmekten aciz kalmak, bu ikinci husustan ileri gelmiştir. Gerçekten ilmin mahiyyeti çok açık ve çok net bir şekilde tasavvur edilmiştir. Bu sebeple onu tarif etmek için, bir tanımlayıcıya ihtiyaç yoktur. Bunun delili ise şudur: Herkes zaruri olarak, kendisinin varlığını, göklerde olmadığını, denizlerin karanlıklarında da bulunmadığını bilir. Onun bunları bilmesine dair hasıl olan zaruri ilmi, onun zatının bu ilimlerle muttasıf olduğuna dair bir ilimdir. Bir şeyin birşeye nisbet edildiğini bilen kimse, şüphesiz her iki tarafı da biliyor demektir. Bu mensubiyyetle ilgili zaruri ilim hasıl olunca, ilmin mahiyyetiyle ilgili zaruri ilim de meydana gelir. Bu böyle olunca, ilmi tarif etmek imkansız olur. Burada şimdilik du kadar yeter; diğer tedkikat ise akli meselelerle ilgili diğer kitablarda zikredilmiştir. Altah en iyi bilendir. 107[107]

İlim Kelimesinin Müradifleri (Eşanlamlıları)

İlmin muradifi olduğu sanılan lafızlardan bahsetme hakkındadır.

Bu lafızlar, otuz tanedir:

1) İdrâk: bu, karşılaşma ve ulaşma (vusul) demektir. Meselâ, (çocuk kemale erdi, ulaştı; meyve olgunlaştı) denilir. Nitekim Cenab-ı Hak, "Hz.Musa'nm yanındakiler,

"muhakkak ki erişilip yakalandık! dediler" (Şuara,61) buyurmuştur. Akleden kuvvet akledilen şeyin mahiyetine ulaşıp, o şeyin mahiyetini elde ettiğinde, bu, bu cihetten bir idrak olmuş olur.

2) Şuur: İsbata kalkışmaksızın, idraktir. Bu, malûmun, akleden kuvvete ulaşma mertebelerinin ilkidir. Bu, sallantıda olan bir idraktir. İşte bu sebeple

Cenab-ı Allah hakkında, O şunu biliyor denildiği gibi, o şunun şuurundadır. hissediyor denilemez.

3) Tasavvur: Akli kuvvet manaya vukuf hasıl edip onu tamamiyle idrak ettiğinde, işte bu tasavvur olur. Bil ki tasavvur, suret lafzından alınma bir lafızdır. Suret lafzı da her nerede kullanılmışsa, şekil alan cisimlerde meydana gelen cismani dururrîar için vaz olunmuşdur. Ancak İnsanlar, şekil ve durumların cismani şeylere hulul ettikleri gibi, malumatın hakikatlerinin de akli kuvvette bir hal olduğunu tahayyül ettiklerinde, bu manada olmak üzere tasavvuru da ilme itlak etmişlerdir.

4) Hıfz: Akılda şekil meydana gelip, bu suret güç kuvvet bulup hatta bu suret yok olmaya yüz tuttuğunda akli kuvvet onu geri döndürmeye ve geri getirmeye muktedir olacak bir duruma geçince, bu durum "hıfz" diye adlandırılır. Hıfz, zayıflıktan sonra kuvvetlenmeyi hissettirdiği için, şüphesiz Allah'ın ilmi "hıfz" olarak adlandırılamaz. Bir de, zevali caiz olan şeyler hıfza muhtaç olduğu için, yine Allah'ın ilmi "hıfz" olarakjadlandınlamaz Allah'ın ilminde böyle bir şeyin olması mümkün olmayınca, O'nun ilmine "hıfz" denilemez.

5) Hatırlamak: Zabtolunan suretler akıl kuvvetinden kaybolup, aklî kuvvet de bunu geri getirmeye çalışınca, işte bu iş "hatırlama" olarak isimlendirilir. Bil ki hatırlamanın, Allah'tan başka kimsenin bilemiyeceği bir sırrı vardır. O da şudur: Hatırlama, bu silinip zail olan şekillerin geri döndürülmek istenmesinden ibarettir. Bu suret, eğer hissediyorsa o hazır ve var demektir. Hazır ve var olanın ise, yeniden elde edilmesi imkans;zdır. Bu sebeble onun geriye döndürülmesin! istemek imkansız olur. Eğer bu suretler sezilemiyorsa, zihin ondan habersiz ve gafil demektir. Zihin ondan gafil olunca da, onun geriye dönmesini istemesi imkansız olur. Çünkü tasavvur olunamıyan şeyi istemek, imkansızdır. Bu her iki duruma göre de, "geri döndürme arzusu" diye açıklanan hatırlama işi imkansız olur. Şu da var ki biz, kendimizin

---

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/315-319

bazen onu talep ettiğini ve bazen onu geriye döndürmeye uğraştığını görüyoruz. Bu sırlara insan daldıkça ve onları düşündükçe, insanlar nazarında en açık seçik şeylerden olmasına rağmen, onların o sırların künhünü bilemediğini anlar. Akıllara ve zihinlere en fazla kapalı ve çözülmesi en zor olan işleri sen bir düşün...

6) Zikr: İnsan, zail olan şekilleri geriye döndürmeye çalışır, onlar da geriye dönüp, bu çabadan sonra meydana gelirlerse, işte bu bulunmaya "zikr" denilir. Eğer idrakten önce, bir kaybolma (zeval) söz konusu değilse, bu idrak bir zikr olarak isimlendirilemez. Bu sebepten ötürü şair:

"Allah bitiyor ki, ben onu hatırlamadım (zikr); nasıl hatırlayayım ki; çünkü hiç unutmadım!." demiş, unutmanın meydana gelmesini, hatırlamanın şartı kılmıştır. Mananın nefiste meydana gelmesinin sebebi olduğu için, söz de

zikr diye isimlendirilir. Nitekim Cenab-ı Hak;

"Muhakkak ki zikri biz indirdik, onun koruyucuları da ancak biziz" (Hicr, 9) buyurmuştur.

Burada bir tefsir inceliği vardır ki, o da şudur: Cenab-ı Hak;

"Beni hatırlayınız, Ben de sizi hatırlayayım" (Bakara, 152)

buyurmuştur. Bu emir kula, unutma meydana geldiği zaman mı teveccüh eder, yoksa unutma olmadığı zaman mı? Eğer birincisi olursa, bu durumda kul unutma halinde, verilen emirden habersizdir; unutma halinde ona nasıl teklif teveccüh edebilir? Eğer ikincisi olursa, o kul Allah'ı zaten hatırlıyor demektir ve zikr bulunmaktadır. Var olanı yeniden meydana getirmekse, muhaldir. O halde Cenab-ı Hak, bunu ona nasıl teklif etmiştir? Ayni şeyleC

"Bil ki Allah'dan başka hiçbir ilah

yoWur"(Muhammed,19) ayeti için de söz konusudur. Ancak Allah'ın sözünün cevabı, bu ayette emredilenin tevhidi bilmek olduğudur. Bu ise, tasdikat nevindendir; dolayısıyla ondaki bu müşkillik fazla güçlü değildir.

Zikre gelince, bu tasavvurat nevindendir; buradaki müşkil çok güçlüdür. Buna mutlak olarak, vereceğimiz cevap şudur:

Biz kendimizde hatırlamanın mümkün olduğunu görüyoruz. Bu mümkün olunca, senin söylediğin şey zarûriyyatta (yani kafi hususlarda) şüphe uyandırmaktan ibarettir. Binaenaleyh cevap vermeye müstehak olamaz. O zaman da şöyle denilebilir: Nasıl hatırlanıyor? Biz deriz ki: Nasıl hatırlandığını bilemiyoruz. Fakat senin, bir nebze olsun içtihadla meşgul olmanın kafi geleceğini, fakat bu keyfiyyeti idrâkten aciz kalacağını bilebileceğine dair ilmin, bu tefekkürün seninle ilgili olmadığı, fakat burada başka bir sırrın bulunduğunu anlaman hususunda, sana kâfi gelecektir.

Bu sır da şudur: Tezekkür ve anma, senin sıfatın olmakla beraber, sen onların mahiyyetini idrakten aciz kalınca, sana münasebeti bakımından en uzak şey olan mezkurun (Allah'ın) künhüne nasıl vakıf olabilirsin? Kul, kendisinin künhüne vasıl olmada aczini anlayıp, son derece noksan olduğunu anlasın diye eşyanın en açığını en kapalı kılan zat-ı Barî'yi noksan sıfatlardan tenzih ve takdis ederim. Bu durumda kul Allah'ın zahir ve batın olmasındaki sırların mikdannın başlangıçlarına dair az bir şey mütalaa eder.

7) Marifet: Bu lafzın yorumuna dair, çok çeşitli söz vardtr. Alimlerden bir kısmı, "marifet, cüziyyatı; ilim ise, külliyatı idrak etmektir " demişlerdir. Diğerleri ise, "marifet, tasavvur; ilimse tasdiktir" demişlerdir. Bunlar irfanı, ilimden daha büyük bir derece kabul ederek şöyle demişlerdir: Hissedilen eşyanın (mahsusatın) vacibu'l-vucud olan bir yaratıcıya istinad ettiğini tasdik etmemiz zaruri olarak bilinen bir durumdur. Ama o yaratıcının hakikatini tasavvur etmek, insan gücünün üstünde bir iştir.

Bir de, birşeyin varlığı bilinmediği sürece onun mahiyeti araştırılamaz. Buna göre her arif alimdir, ama her alim arif değildir. Bu sebebten ötürü de insan "arif" diye isimlendirilemez. Ancak ilme dalar ve başlangıcından zirvesine, gayesine beşer nisbetinde ulaşırsa, bu müstesna. Gerçekte de beşerden hiç kimse Allah'ı hakkıyla tanıyamaz. Çünkü O'nun kim olduğunun künhüne, uluhiyetinin sırrına muttali olmak imkansızdır. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: Bir kimse birşeyi idrak eder ve onun izini zihninde muhafaza eder, sonra o şeyi ikinci kez idrak eder ve bunun daha önce idrak ettiği şey olduğunu anlarsa işte buna marifet denir. Buna göre "Ben şu adamı tanıdım. O, falan vakitte kendisini gördüğüm falancadır" denir. Sonra insanlar arasında ruhların kadim olduğunu söyleyenler vardır. Yine kimileri, ruhların bedenlerden önce olduğunu, Adem (a.s.) sulbünden çıkarılmış zerreler olduğunu, Cenab-ı Allah'ın uluhiyyet ve Rububiyyetini ikrar ettiklerini, ne varki bedenî karanlık alakadan ötürü Mevtasını unuttuklarını, bedenin zulmetinden ve cismin uçurumundan kurtulup da kendilerine döndüklerinde Rablerini yeniden tanıyıp O'nu daha önce de tanımış olduklarının farkına vardıklarını ve bu idrakin "irfan" olduğunu söylemişlerdir.

8) "Fehm" (anlamak): Bu, muhatabın sözünden birşeyi tasavvur etmektir. "İfhâm" ise, lafızda bulunan mananın dinleyenin anlayışına ulaşmasıdır.

9) "Fıkh": Muhatabın maksadını hitabından anlamaktır. Mesela "sözünü anladım" yani "şu hitabından ne kastettiğine vakıf oldum" denilir. Sonra Kureyş kâfirleri şüphe ve şehvet erbabı oldukları için, Hak Teala'nın verdiği mükellefiyetlerde yüce menfaatlere vakıf olamayınca, Cenab-ı Haki "Onlar neredeyse sözü anlamazlar "(nisa, 78)."Yani onlar asıl maksada ve gayeye vakıf olamıyorlar " buyurmuştur.

10) "Akletmek": Bu, eşyanın güzel, çirkin, tam ve noksan olması hususlarındaki sıfatlarını bilmektir. Çünkü sen herşeyin fayda ve zararını, her ne zaman bilirsen; birşeyin faydalı oluşunu bilmen seni onu yapmaya, zararlı oluşunu bilmen ise seni onu yapmamaya sevkeder. Böylece bu ilim bazan yapmaya, bazan yapmamaya mania teşkil eder. Bu sebeble bu ilim adeta devenin yuları gibi olur. İşte bundan dolayı bir salih kimseye "akıl" sorulduğunda "O iki hayırlı şeyden daha hayırlı olanını ve iki şerli şeyden daha şerli olanını bilmektir." dedi. Ona "Akıllı kimdir?" denildiğinde de, "O, Allah'ın emrini ve nehyini tutan kimsedir " dedi. Bu kadar malumat burada kifayet eder. Bu hususta daha geniş izah inşaallah başka bir yerde gelecektir.

11) "Dirayet": Bu, bir çeşit çareden meydana gelen bir biigidir. Bu çare de, bazı mukaddimeler ortaya atmak ve tefekkür etmektir. Dirayet lafzının aslı (Avı hile ile yakaladım) ifadesindendir. Kendisine atış yapılan hedef tahtası için "deriyye" ismi verilmesi,saç taramak için kullanılan alete "Midrâ" ismi verilmesi, bu köktendir. Cenab-ı Allah hakkında, tefekkür edip çare arama manası düşünülemiyeceği için, bu kelimeyi O'nun hakkında kullanmak doğru olmaz.

12) "Hikmet": Bu, bütün güzel ilimlere ve salih amellere verilen isimdir. Nazari bir bilgi ile elde edilen hikmetten ameli (pratik) bir bilgi ile elde edilen hikmet daha hususidir. "Hikmet" kelimesinin amel hakkında kullanılışı, ilim hakkında kullanılışından daha fazladır. Bir işi birisi güzel yaptığında ve onun güzel olduğuna hükmettiğinde "işi iyice muhkem yaptı " denilir. Allah'ın hikmeti, O'nun, o anda veya gelecekte kullarının faydasına olacak şeyi yaratması manasınadır. Kulun hikmeti de bu manadadır. Hikmet çok değişik ifadelerle tarif edilerek şunlar denilmiştir: "Eşyanın (herşeyin) hakikatini bilmektir." Bu ifade, cüziyyatı idrak etmenin mükemmellik olmadığına işarettir. Çünkü cüziyyatı idrak, değişebilen bir idraktir. Bir şeyin mahiyetini, hakikatini idrak etmek ise değişmeden ve değişikliğe uğramaktan uzaktır ve devamlıdır. Hikmet, neticesi iyi olan bir işi yapmaktır. Yine hikmet, idare etmede insanın beşeri gücü nisbetinde yaratıcıya uymasıdır. Bu, onun
ilmini cehaletten, işini zulümden, cömertliğini cimrilikten, aklını da akılsızlıktan temizlemeye çalışması ile olur.

13) "İlme'l-Yakin", "Ayne'l-Yakin" ve "Hakka'l-Yakin": Âlimler, "Yakın, birşeyin öyle olduğuna ve onun inandığının aksine olmasının imkansızlığına inanmastyla meydana gelir. Ancak bu itikadının, ya fıtrî bedahet veya aklî muhakeme gibi bir mucip bulunmalıdır."

14) Zihin: Bu, meydanda olmayan ilimleri kesbetme hususunda, nefsin sahip olduğu güçtür. Bu hususta söylenebilecek hakikat şudur: Allah'ın
"Allah, sizler hiçbir şey bilmiyorken, sizi analarınızın karnından çıkardı "(Nam. 78) buyurduğu gibi, ruhları eşyayı incelemek ve onu bilmekten uzak olarak yaratmıştır. Ancak Cenab-ı Hak, ruhları "Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım "(Zariyat, 56) buyurduğu gibi, kendisine itaat etmeleri için yaratmıştır. Taat, ilimle kayıtlanmıştır. Bir başka yerde de Cenab-ı Hak,

"Beni anmak için namaz kıl. (Taha. 14) buyurmuş
ve ilimden ötürü kendisine taatı emrettiğini açıklamıştır. İlim, her halükârda bulunması gereken bir şeydir. Bu sebeple nefsin bu bilgileri ve ilimleri elde etmesinin mümkün olması lazımdır. İşte bundan ötürü, Cenab-ı Hak insana, bu maksadını gerçekleştirmesine yardımcı olacak duyu organlarını vererek
duyma hususunda "Biz ona iki yolu da gösterdik"(Beled, 10); görme hususunda, "Biz onlara afakda ve nefislerinde, onlara delillerimizi
göstereceğiz"(Fussilet.53) say, tefekkür hakkında "Kendi nefisleriniz hakkında iyiden iyiye düşünmez misiniz?"(Zariyat. 21) buyurmuştur. Bu kuvvetler birbirleriyle uyumlu bir şekilde kulda bulunduklarında, cahil olan ruh alim haline! gelir ki, bu da Cenab-ı Hakk'ın
"Rahman, öğretti Kur 'an "(Rahman, .-gayetinin ifade
ettiğidir. Netice olarak diyebiliriz ki, bu bilgileri elde etmek için nefsin yararlandığı yetenek, işte zihindir.

15) Fikir: Fikir, ruhun hazır olan tasdikattan, hazır hale getirilmeye çalışılan tasdikata geçişidir. Bazı muhakkikler ise, fikir, Allah'ın katından ilimlerin inmesini bekleme konusunda Allah'a yakarış yerine geçer, demişlerdir.

16) Hads (Sezgi): Şüphesiz fikrin ameli, ancak, meçhul olan şeyin malum hale gelmesi için, meçhulün iki tarafın arasına giren bir şeyin bulunmasıyla tamamlanır. Çünkü nefis cahil olması durumunda, sanki bir zulmet içerisindedir. Onu yönetecek bir yöneticinin ve yönlendirecek bir yönlendiricinin bulunması gerekir. Bu ise, meçhulün iki tarafı arasına giren vasıtadır. Meçhulün, bu her iki tarafa da hususi bir nisbeti bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ikisine nisbetinden iki mukaddime meydana gelir. Bu sebeple her meçhulü bilmek, ancak bilinen iki mukaddime vasıtasıyla olur. Bu iki mukaddimenin ikisi de adeta iki şahid gibidir. Nasıl ki, şeriatta iki şahidin
bulunması gereklidir, akılda da iki şahidin bulunması zarureti böyledir. Bu iki mukaddime, neticeyi verirler. İşte, bu "mutavassıt" elde edebilmesi için nefsin faydalandığı yetenek, "hads" tir.

17) Zeka: Hadsin (sezgi) çok güçlü olması ve en mükemmele varmış halidir. Bu böyledir, çünkü zeka bir iş ve onun hakkında doğruyu çok çabuk ve kesin olarak belirleme konusunda aydınlatıcı bir yoldur. Kelimenin aslı, ateş alevlendi' "Rüzgâr şiddetlendi ve yayıldı" ve keskin bir bıçakla boğazlanmış koyun için söylenilen sısu. iu. kullanışlarından gelmektedir.

18) Fıtnat: Tariz kasdiyle kapalı bırakılan ifadelerdeki mananın yakalanmasıdır. Bu sebeple daha ziyade semboller ve bilmeceleri çözümleme hususunda kullanılır.

19) Hatır: Nefsin bir şeyin delilini ortaya çıkarmak için harekete geçmesidir.Gerçekteyse.bu hareket,bilinen bir şeyin kalbte meydana gelip ruhta bulunmasıdır. Bu sebeple, "Bu hatırıma geldi" denilir. Ancak nefis, bu hatıra gelen mananın mahallini teşkil ettiği için, hatır kelimesi "hâil" (bir yerde bulunan, oraya hulul eden) olanın "mahalle" isim verilmesi kabilinden kabul edilmiştir.

20) Vehm: Bu, başkası kendisine tercih edilmiş, yani mercûh itikaddır. Bazen şöyle de denilir: Vehm, hissi olmayan cüzi işleri, cismani ve cüzi olan şahıslara vermekten, hükmetmekten ibarettir. Kuzunun, annesinin dostluğuna, kendisine eziyyet edenin de düşmanlığına hükmetmesi gibi.

21) Zann: Raciholan (ağır basan)itikaddır. İtikadın kuvvet ve zayıflığı kabul etmesi bir düzen içinde olmayınca, zannın dereceleri de mazbut değildir. İşte bu sebepten dolayı zann kalben itikad edilen şeyin taraflarından birini, diğerinin de caiz görülmesiyle birlikte, diğerine tercih etmekten ibarettir. Sonra, zann kuvvet itibariyle sınırlı olunca, bazan ona ilim adı da verilebilir. Yine hiç şüphesiz ilme de zann ismi verilebilir. Nitekim bazı müfessirler Cenab-ı Hakk'ın 'Rablerine kavuşacaklarını bilenler"(Bakara, 46) ayetini tefsir ederken, şöyle demişlerdir. Burada "zann" arzı, iki sebepten dolayı ilme itlak edilmiştir.

a- İnsanların, çoğunun, ahiretteki bilmelerine nisbetle, dünyadaki bilmelerinin, ilmin yanında zann durumunda olduğuna dikkat çekme.

b- Dünya da gerçek ilim, nerdeyse ancak,Allah'a ve Resulüne iman edip, sonra da şüphe etmeyenler yok mu.."(Hucurat, 15) ayetinde bahsi geçen nebiler ve sıddîk kullara münhasırdır Bil ki zan, eğer güçlü bir emareden ileri gelmişse, bu kabul edilir ve övülür. Bu ilmin çoğu hallerinin dayanağı da, zann-ı (galibtir. Eğer zayıf bir emareden meydana gelmişse, bu, Cenab-ı Hakk'ıru

ki zan, gerçek karşısında birşey ifade etmez"(Hecm. 28) ve "Muhakkak ki zannıh bir kısmı günahtır "(Hucurât, 12) buyurduğu gibi kınanır.

22) Hayâl: Hissolunan şeyin kaybolup gitmesinden sonra, ondan geriye kalan şekilden ibarettir. Sevgilinin cemalinden, hayal olarak, uykumuzda görünen görüntü... de bu manayla alakalıdır. Hayal, bazan uykuda, bazan da uyanıkken meydana gelen şekillere denir. "Tayf" (hayal) ise, ancak uyku halinde görülen hayeller için kullanılır.

23) Bedahet: Nefiste, düşünme vasıtasıyla değil de, doğrudan meydana gelen bilgidir. Mesela, birin ikinin yarısı olduğunu bilmen gibi..

24) Evveliyyât: Bu, bedihi olanların bizzat aynısıdır. Bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi şudur: Zihnin kaziyyenin mahmulünü mevduuna, başka bir şeyin aracılığı olmadan, doğrudan katmasıdır. Başks bir şeyin tavassutuyla olan şeye gelince, bu mutavassıt önce mahmuldür

25) Reviyye: Uzunca bir tefekkürden sonra meydana gelen bilgidir. (düşündü ve tefekkür etti) den alınmadır.)

26) Kiyaset: Nefsin, daha faydalı olanı bulup çıkarabilmesidir. İşte bı sebepten dofayı Hz. Peygamber, "Zek kimse, nefsini zelil edip, ölümden sonraki hayat için çalışan kimsedir ' buyurmuş. Çünkü, insan için, ölümden sonra ulaşacağı hayırdan daha üstür bir hayır yoktur.

27) Tecrübe (hıbre): Bu da, kendisine tecrübe yoluyla ulaşılan bilgidir Nitekim şöyle dinilir: (Onu sınadım, denedim, tecrübe ettim). Ebu'd-Der dâ (r.a.)'da şöyle demiştir. İnsanların, tecrübelerine dayanarak (iyi kimselerin az olduğunu haber verdiklerini gördüm... Yine bunun, Arabların sözünden, yani "sütü bol deve" deyişinden iştikak ettiği de söylenmiştir Buna göre haber, bilgisi bol olan şey demektir. Yine bunun Arabların demelerinden alınmış olması da mümkündür. Yani, sütünün bol olduğı söylenmiş olan deve...

28) Re'y: Kendisinden matlubun meydana gelmesi umular mukaddimelerin "hatır"108[108] tarafından ihata etmesidir. Bazan re'yden elde edilen hükümlere de re'y denilir. Fikre nisbetle re'y, ustaya nisbetle aletin durumu gibidir. Bu sebepten ötürü "Ham ve çiğ görüşten sakın!" denilmiştir. Yine, "Fikri bırak, isabet edersin" denilmiştir.

29) Firaset; Bu, görünen hak ile görülmeyen ahlaka istidlal etmek (yani dıştaki şekilden içteki durumu çıkarmaktır). Cenab-ı Hak, bu yolun

doğruluğuna şu ayetlerle dikkat çekmiştir:

"Bunda, Üraseti olanlar için birçok ayet vardır"{Hicr, 75),

"Onları yüzlerinden tanırsın" (Bakara, 273) ve "Onları sen, sözlerinin üslûbundan tanırsın "(Muhammed, 30). Bu kelimenin iştikakı, Arablann "Vahşi hayvan, koyunu parçaladı" sözlerinden alınmıştır. Buna göre firaset, sanki bilgilerin söküp alınmasıdır. Bu da iki kısımdır.

a- Sebebi bilinmeksizin, insanın hatırında meydana gelen nev', ki bu ilhamdan ya da vahiyden bir çeşittir. Nitekim Hz.Peygamber şu sözüyle bunu kastetmiştir. "Muhakkak ki, ümmetim içinde İlham ile konuşanlar vardır ki, Ömer de bunlardandır.". Feraset, keza, kalbe üfleme diye de isimlendirilir.

Ferasetin ikinci kısmı ise, öğrenme yoluyla elde edilendir ki, bu apaçık şekillerden batini olan huylara istidlalde bulunmaktır. Ma'rifet ehli, Cenab-ı Hakk'ın "Babbinden açık bir delil üzerinde olan ve ardınca Ondan bir şahid gelen..."(Hûd. 17) ayetindeki beyyinenin ferasetin birinci kısmına dahil olduğunu; bununsa rûh cevherinin seçkinliğine işaret olduğunu; şahidin ise, ikinci kısım feraset olduğunu, ki bunun da şekillerle iç durumlara istidlalde bulunmak olduğunu söylemişlerdir. 109[109]

108[108] Bkz. 19 nolu açıklama .

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/319-327.

Allah'ın "Muallim" Olduğu Söylenebilir mi?

Cenabl Hakkın: "Ve Adem'e bütün isimleri Öğretti "{Bakan. 31), "Bizim, senin bize Öğrettiğinden başka hiçbir ilmimiz yokflir "(Bakara, 32) "Rahman, öğretti Kur'an "(Rahman. 1-2) ayetleri, Cenab-ı Hakk'ın muallim olarak isimlendirilmesin! gerektirmez. Çünkü bu lafızda, Allah'a itlak edilmesi caiz olmayacak tarzda, karşılıklı öğrenme ve öğretme manası vardır. Bu da, ta'limi ve telkini sanat haline getiren kimse, yani öğretmendir. Ders veren kimseye de mutlak olarak muallim denilmez, hatta muallimlere bir vasiyyet edilse, bu vasıyyete müderris dahil olmaz. İşte bunun gibi Alllah'a, ancak kayıtlanarak "muallim" denilebilir. Bu karşılıklı öğrenme ve öğretme olmasaydı, bu kelimenin Cenab-ı Hakk'a itlakı güzel olurdu. Bundan da öte, ancak O'nun için kullanılması vacib olurdu. Çünkü muallim, başkasında ilmi meydana getiren demektir ki, buna da Allah'dan başka kimsenin gücü yetmez. 110[110]

"(Melekler) de: Seni tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bizim hiç bir bilgimiz yok. Çünkü (her şeyi) hakkıyla bilen hüküm ve hikmet sahibi şüphesiz ki sensin sen" demişlerdi Allah Teala,: Ey Adem, onları adları ile kendilerine haber ver" deyip de o da onlan isimleriyle söyleyfverince (şöyle) dedi: Size demedim mi ki göklerin ve yeringaybını şüphesiz ben bilirim. Neyi açıklarsanız, neyi gizlemişsenlz ben onların hepsini bilirim "(Bakara, 32-33). Meleklerin, "Orada fesat çıkaracak kimseler mi yarafacaksm "(Bakara, 31) diyerek, isyan ettiklerini ileri sürenler meleklerin bunu sormakta hata ettiklerini anlayınca, "Seni tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok" diyerek, hatalarından dönüp tevbekâr olduklarını ve özür dilediklerini söylemişlerdir.

Meleklerin günah işleyebileceklerini kabul etmeyenler ise bu hususta iki görüş belirtmişlerdir:

a- Onlar bu sözü, acizliklerini itiraf etmek ve sordukları şeyi bilmediklerini kabul etme tarzında söylemişlerdir. Bu böyledir, çünkü melekler, "Biz ancak senin bize öğrettiklerini biliriz. Bize öğretmediğin zaman biz nasıl bilebiliriz?" demek istemişlerdir.

b)- Melekler: "Orada yaratacak mısın?" demişlerdir. Çünkü Cenab-ı Hakk, onlara, bu durumu bildirince, sanki onlar bununla şöyle demek istemişlerdir: Ey Rabbimiz sen bize o insanların yeryüzünde, fesat çıkaracaklarını ve kan dökeceklerini bildirmiştin.İşte bundan dolayı sana "O yeryüzünde orayı ifsad edecek kimseleri mi yaratacaksın?" diyoruz. Bu isimlere gelince sen bunların keyfiyetini bize bildirmedin. Biz nasıl bilebiliriz? Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:111[111]

İlimler Allah Teâlâ'nın Mahlûkudur

Alimlerimiz Hak Teala'nın; l buyruğunu bilgilerin Allah'ın mahluku olduğuna delil getirmişlerdir. Mu'tezile ise "Bu ayetten maksad, "Cenab-ı Allah'ın öğretmesi ve deliller ikame etmesi dışında bizim için bir bilgi yoktur" manasınadır demişlerdir. Buna şöyle cevab veririz: Tesvid'in başkasında siyahlığı meydana getirmeden ibaret olması gibi, ta'lim de başkasında ilmi meydana getirmeden ibarettir." Ta'lim, eğer şartlar müsait olur, engeller ortadan kalkarsa, kendisine ilmin terettüb ettiği şeyi ifade etmekten ibarettir. Bu sebepten ötürü de "Ben ona öğrettim fakat o öğrenmedi" denilir. İlmin dayandığı şey ise delili ortaya koymaktır. Allah Teala da işte bunu yapmıştır" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki ilmin meydana gelmesinde müessir olan, bizzat delilin kendisi değil aksine delili değerlendirmektir. Onu değerlendirmek ise kulun fiilidir. Bu nedenle ilmin meydana gelmesi Allah'ın öğretmesi ile olmaz. Bir de bu Cenâb-ı Hakk'ın "Bizim, senin bize öğrettiğinden başka hiçbir ilmimiz yoktur" ayeti ile tezad teşkil eder. 112[112]

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/327-328.

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/328-329.

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/329.

Falcılıkla Gayb Bilinemez

Müslümanlar, bu ayeti, Allah'ın öğretmesi dışında, gaybı bilmeye imkan olmadığına ve gayba yıldızlar ilmi (astroloji), kehanet ve müneccimlik ile ulaşmanın mümkün olamayacağına delil getirmişlerdir. Bunun bir benzeri de Cenab-ı Allah'ın -"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır. Onları ancak Allah bilir"(Enam, 59) ayeti ile, "O (Allah) bütün gaybı bilendir. Gaybına kimseyi muttali kılmaz. Ancak beğenip seçtiği bir peygamber müstesna.. "(Cin. 26-27) âyetidir. Bir müneccim, Mutezile'ye şöyle diyebilir: "Ta'limi, delil ikame etmek diye açıkladığına göre, bence, yıldızların hareketleri bu alemdeki çeşitli durumları göstermek üzere Allah'ın yarattığı birer delildirler. Ben bu hareketlerle, bu durumlara istidlal ettiğimde, bu da Allah'ın talimi ile olmuş olur." Yine şöyle de denebilir: Melekler gaybı bilmekten aciz olunca, bizler haydi haydi bilemeyiz. 113[113]

Alîm Vasfının Mânâsı

"Alîm", ilim hususunda tam bir mübalağa ifade eden sıfatlardandır. Tam bir mübalağa ise ancak bütün bilinecek şeyleri çepeçevre kuşatma esnasında mümkün olur. Böyle olan ise sadece Cenab-ı Allah'dır. Bu sebeble mutlak alim şüphesiz sadece O dur. "ifada ederek "Alîm ve hakim olan şüphesiz ki sensin sen" buyurmuştur. 114[114]

Hâkim" Vasfının Manası

"Hakîm" iki türlü kullanılır:
1) Âlim manasına gelir, bunagörede Allah'ın
zatî sıfatlarından olur. Bu manada, "Allah Teala ezelde hakîm idi" deriz.
2) Bu, "Hiçkimsenin itiraz edemeyeceği bir şeyi yapmış olan" manasınadır. Buna göre, hakim, Cenab-ı Allah'ın fiili sıfatlarından olur. Dolayısı ile, bu manada biz, "o ezelde hakîm idi" diyemeyiz. Ayetteki hakîm'den bu ikinci mananın murad edilmiş olması doğruya en yakın olandır. Aksi halde tekrar yapılmış olur. Bu izaha göre melekler sanki şöyle demişlerdir: "Sen her malumatı bilensin. Hz.Adem'e öğretmen de mümkündür ve sen bu işinde hakimsin, isabetlisin." İbn Abbas'tan, meleklerin Allah'ı "Hakîm" diye tavsif etmekten, Allah'ın Hz.Adem (a.s.)'i yerde halife kılması ile ilgili hükmü kasdettikleri rivayet edilmiştir. 115[115]

Hak Teâlâ Eşyayı Yoklukları Sırasında da Bilir

Cenab-ı hak, Hz.Adem (a.s.)'e herşeyin ismini meleklere haber vermesini emredince, o da onlara bunu haber verdi. Hz.Adem onlara eşyanın ismini haber verince, Allah Teala bu esnada meleklere "Ben size dememiş miydim ki göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ben bilirim " buyurdu. Bu gaybdan maksad, Allah'ın Hz.Adem'in yaratılışından önce de onun çeşitli hallerini bilmesidir. Bu da Hak Teala'nın, eşya meydana gelmeden önce eşyayı bildiğine delalet eder. Yine bu, "Allah eşyayı ancak meydana gelirken bilir" şeklindeki Hişam b.HaKem'in görüşünün batıl olduğunu gösterir. Şayet "İman ilimdir '"denirse, buna göre Cenab-ı Hakk'ın:"Onlar gayba iman ederler" ayeti kulun da gaytı bildiğini gösterir. Öyleyse Cenab-ı Hak, burada nasıl "Göklerin ve yerin gaybmı şüphesiz ben bilirim " demiştir. Allah Teala, bu ayette gaybı bilmenin ancak kendisine has olup başkasının bundan uzak olduğunu bildirmiştir. Bunun cevabı âyetinin tefsirinde geçmişti. 116[116]

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/329-330.
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/330.
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/330.
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/331.

Meleklerin Gizlediği Husus

Allah Teala'nın "Neyi açıklar ve neyi gizlerseniz ben onların hepsini bilirim'' ayetine gelince bununla ilgili birkaç husus vardır
a) Şa’bi nin İbn Abbas ve İbn Mes’ud’(r.a.) dan rivayet ettiğine göreCenabı Hak ile meleklerin: 'Orada fesat çıkaracak kimseler mt yaratacaksın" şeklindeki sözlerini, "neyi gizlerseniz" ifadesi ile de İblis'in kendi kendine kibri ve Hz.Adem'e secde etmemeyi telkin edişini kastetmiştir.
b) Allah buyruğu ile "gayb olan şeyleri, zahiren faydasız gibi görünen gizli esrarı bilirim. Ancak gizli sırları bildiğim için onların yaratılmasında fayda olduğunu da bilirim" demiştir.
c- Hak Teala, Hz.Adem (a.s.)'i yaratınca melekler onu acaib bir yaratık olarak görüp, "Allah ne dilerse dilesin; Rabbimiz kendi katında bizden daha kıymetli mahluk yaratmayacaktır" demişlerdir. İşte meleklerin içlerinden geçirdikleri (gizledikleri) şey budur. Bu sözü kendi aralarında birbirlerine gizlice söyleyip, birbirlerine açtıkları halde, başkalarından saklamış olmaları mümkündür. Böylece tek bir fiil ile hem açıklama hem gizleme işi yapılmış olur.
d- Bu feylesofların görüşüdür: Onlara göre beş durum vardır: Çünkü bir şey ya sırf hayır, ya sırf şer veya karışık olur. Karışık olunca da ya İki taraf denk olur, ya hayır galib olur, yahut da şer tarafı galib olur. Hikmet, sırf hayrın yaratılmasını gerektirir. Hayır tarafı galib gelen şeyin yaratılması da hikmet gereğidir. Çünkü az bir serden ötürü çok hayrı bırakmak çok şer olur. Buna göre melekler "fesat çıkarma ve kan dökme"den bahsetmişlerdir ki bu insanoğlundan sadır olacak bütün hayırlara nisbetle az bir şer olarak kalır.
Buna göre Cenab-ı Allah'ın âyetinin manası "Ben, onların (insanların) hayırlarının şerlerinden çok olacağını bilirim" demektir. Bu sebeble Allah Teala'nın hikmeti insanın yaratılmasını gerektirmiştir. 117[117]

Kulun İlâhî Huzurda Olduğunu Bilip Günahı Bırakması

Bu ayette çok büyük bir korku ve çok büyük bir sevinç vesilesi vardır. Korku şudur: Cenab-ı Hakk'a kalblerin hiçbir hali gizil değildir. Bu sebebiken, insanlar muttali olur diye günahı terketme huyunda olmaması gerekir.
1) Adiyy b.Hatim, Hz.Peygamber (s.a.s.j'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Kıyamet günü bazı insanlar getirilir ve cennete götürülmeleri emrolunur. Onlar cennete yaklaşırlar, cennetin kokularını almaya, köşkleri ve Allah'ın cennetlikler için hazırladığı nimetleri görmeye başladıklarında. Onlar için şöyle nida edilir: "Onları oradan geri çevirin. Onların cennetten nasibleri yoktur." Bunun üzerine onlar cennetten, hiçkimsenin benzeri bir şekilde dönmediği bir pişmanlıkla oradan dönerler ve şöyle derler: "Ya Habbil dostların için cennette hazırladığın şeyleri ve mükafaatlan bize göstermeden bizi cehenneme soksaydm, bu bize daha kolay olurdu." Bunun üzerine onlara, "Siz bana, yalnız kaldığınızda büyük cürümlerle mukabele ediyordunuz; insanlarla karşılaştığınızda, onları sevgiyle karşılıyor ve kalblerinizde gizlediğinizin aksine, insanlara gösteriş olsun diye tevazu göstererek, insanlardan korkuyor, ama benden korkmuyordunuz; onları tebcil ediyor, ama beni tebcil etmiyordunuz; onlar için günahları bırakıyor, benden ötürü bırakmıyordunuz; halbuki nazarınızda sizi gözetleyenlerin en ehemmiyetsizi ben idim. Bugün, ben size haram kıldığım nimetlerin çetin azabını böylece tattırmayı istedim."
2) Süleyman b.Ali, Humeyd et-Tavil'e "Bana nasihat et" demişti. O da "Eğer sen, O'nun seni gördüğünü bile bile, tek başına olduğun zaman Allah'a isyan edersen, büyük bir işe cüret etmiş olursun. Eğer O'nun seni görmediğini sanarak tek başına kaldığında isyan eder, (günah işlersen) Altah'ı inkar etmiş olursun" dedi.
3) Hâtem el-Esam şöyle demiştir: "Kendini üç şeyden temiz tut.Bir şeyi azalarınla yaptığında

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/331-332.

Allah'ın sana baktığını hatırla, birşey söylediğinde Allah'ın seni dinlediğini hatırla ve zahiren birşey yapmadığın halde kalbimden birşeyler geçirdiğinde Allah'ın onları bildiğini hatırla. Çünkü O; Şüphesİz ben sizlerle beraberim, işitir ve görürüm (Taha. 46) buyurmuştur.

4) Hiç kimse Allah'ın hikmetinin sırlarına muttal' olama-. Meleklerin aklı insanın fesad çıkarıp kan dökeceğine takıldı da, insanı hakir görmeye başladılar. Yine onların aklı, iblisin taatine takıldı da onu gözlerinde büyüttüler. Ama gaybları bilen Cenab-ı Hak, insanların, fesat çıkarsalar ve kan dökseler de, bunun peşisıra "Ey Habbimiz biz kendimize zulmettik" (Araf, 23) diyeceklerini; iblisin ise, her nekadar o anda itaatta bulunuyor ise de daha sonra: "Ben, o Âdem'den daha hayırlıyım"(A'raf, 12) diyeceğini biliyordu. Akla ve akıllıya yakışan, sadece gördüklerine güvenmemesi ve devamlı bir korku, bir endişe içerisinde olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: ifadesinin manası şudur: "Ben zahiri ve batını, olanı ve olacağı bilirim. Sizin şimdi İtaatkar olarak gördüğünüz varlığın, ileride kâfir olacağını ve benim huzurumdan uzak kalacağını; şimdi fasık ve benden uzak olarak gördüğünüz insanın gelecekte hizmetime yakın olanlardan olacağını ben bilirim." Buna göre mahlukatın cehalet perdelerinden tamamen sıyrılması, acziyyet örtülerini yırtması kolay değildir. Çünkü onlar, Cenab-ı Hakk'ın ilminden hiçbirşeyi ihata edemezler. Sonra Hak Teala insanın kulluğunun tamlığını, gökte oturanları içinde ibadetçe en ileri olan İblisin küfrünün tamlığını ortaya koymak, böylece de hiç kimsenin ibadeti ne mağrur olmamasını ve eşyayı bilmeyi Yaratıcı1 nın hikmetine bırakmalarını, ne kalb ile ne dit ile O'nun yaptıktan ve yarattıklarına itirazda bulunmamaları için, gaybı ancak kendisinin bildiğini, meleklerin bunu bilmekten aciz olduklarını kesin bir ifade ile beyan etmiştir. 118[118]

Meleklerin Hz.Adem'e Secde Etmeleri

"Hani meleklere "Adem'e (yani onun şahsında Ailah'a)secde edin" buyurduk da iblisten başka bütün melekler secde ettiler. O ise dayatıp kibirlendi (Zaten) O kâfirlerden "(Bakara, 34). Bu, bütün şamil olan nimetlerin dördüncüsüdür. Bu da şudur: Cenab-ı Hak, babamız Adem'i meleklerin secdegâhı kılmıştır. Bu böyledir. Çünkü Cenab-ı Hak, ilkönce Hz.Adem'in hilafete tahsis edildiğini, peşinden ona çok ilim verildiğini, daha sonra da ? derecesine meleklerin yetişemediği bir ilim mertebesine ulaşmış olduğundan bahsetmiştir. Şu anda ise, Adem'in meleklerin secdegâhı olduğundan söz etmiştir. Burada birkaç mesele bulunmaktadır: 119[119]

Secde Emri Hz. Adem'in Nihaî Yaratılışından Öncedir.

Cenâb-ı Hakk'ın secdeyi emretmesi; Ben topraktan bir beşer yaratacağım; onu tamamlayıp, içine ruhumdan üfürdüğüm zaman, onun için derhal secdeye kapanacaksınız"(Sâd, 70-71) ayetinin deliliyle, Hz.Adem'in yaratılışının tesviyesinden önce meydana gelmişti.

Bu ayetin zahiri, Hz.Adem diri iken meleklerin secdegâhı olouğunu gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın \y& sözündeki "fâ" harfi, takibiyyet ifade eder. Bu takdire göre, isimleri öğretme ve bu hususta meleklerle yapılan münazara, Hz.Adem'in meleklerin secdegah olmasından sonra meydana gelmiştir. 120[120]

Secdeden Murad İbadet Değil Teşriftir

Bütün müslümanlar, bu secdenin ibadet olmadığında ittifak etmişlerdir. Çünkü başkasına ibadet secdesi küfürdür. Küfür de emredilmez. Sonra müslümanlar, üç görüş üzere, ihtilafa düştüler. 121[121]

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/332-334.
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/334.
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/334-335.
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/335.

Âdem, Bir Nev'i Kıble Olabilir

1) Bu secde Allah için olmuştur. Hz.Adem ise, sanki bir kıble olmuştur. Alimlerden bazıları, bu görüşü iki yönden tenkit ederler:

a) "Kıble için namaz kıldım" denilmez, tam aksine "Kıbleye (müteveccihen) namaz kıldım" denilir. Şayet Hz.Adem, bu secdenin kıblesi olmuş olsaydı, o zaman denilmesi gerekirdi. Emir böyle değil de 'jşeklinde olunca, Hz.Adem'in kıble olmadığını anlamış oluruz.

b- İblis, "Bene en şerefli kıldığın bu mahlûk kim oluyormuş bana söyle"(lsra, 62} demiştir.

Yani, Hz.Adem'in kendisine secde edilmesi O'nun secde edenden daha yüksek mertebede olduğunu gösterir. Eğer Hz.Adem kıble olsaydı, Hz.Muhammed'in Kabe'ye karşı namaz kılmış olması ve Kabe'ye karşı namaz kılmış olmasının da Kabe'nin Hz.Muhammed'den üstün olmasını gerektirmediği deliliyle, bu yüksek mertebe meydana gelmezdi. Birinciye şu şekilde cevap veririz. denilmesi caiz olduğu gibi, denilmesi de caizdir. Bunun delili Kur'an ve şiirdir. Kur'an'dan olan delili,

Cenab-ı Hakk'ın Güneşin kaymasından...

namaz kıl'(İsra, 78) ifadesidir. Namaz, güneşin kayması için değil de, Allah içindir. Bu caiz olunca, namaz kıble için değil de Allah için olduğu halde, denilmesi niçin caiz olması? Şiirden delile gelince, bu Hassan'ın şu beytidir: "Ben, işin (hilafet)in Beni Haşim'den, onlardan da Hasan'ın babası (Hz.Ali)'nin elinden gideceğini hiç düşünmemiş aklınia getirmemiştim. O, (Hz.Ali) sizin kıblenize yönelerek namaz kılanların ilki ve insanların, Kur'an ve sünneti en iyi bileni değil mi, (miydi)?"

Şairin sözü, bizim maksadımıza bir delildir. İkinciye ise şu şekilde cevap veririz: İblis, Cenab-ı Hakk'ın Hz.Adem'i kendisinden üstün tutmasından şikayet etmiştir. Biz bu üstün tutmanın, sırf kendisine secde edilmiş olması sebebiyle olduğunu kabul etmiyoruz. Belki de, bu üstünlük başka sebeplerden dolayı olmuştur. Birinci görüş hakkında söylenenler bundan ibarettir. 122[122]

Bu Secde Selam Mahiyetinde Olabilir

2) Bu secde, meleklerden O'na bir selam gibi Hz.Adem'i ta'zim ve tahiyye için olmak üzere, Hz.Adem'e yapılmıştır. Müslümanların birbirlerine selam vermesi gibi, geçmiş ümmetler de bunu yapıyorlardı. Katade, Cenab-ı Hakk'ın "Ve onun için secdelere kapandılar"(Yusuf, ıoo) ayeti hakkında, o zaman insanların birbirlerine selamı, secde etmek şeklindeydi" der.

Yine Suheyb'den rivayet edildiğine göre, Muaz Yemen'den geldiği zaman, Hz.Peygamber'e secdeye kapanmış, bunun üzerine Hz.Peygamber ona, bunun ne olduğunu sorunca, o şöyle cevap vermiştir. "Yahudiler büyüklerine ve alimlerine secde ediyorlar. Hristiyanların da papaz ye patriklerine secde ettiklerini gördüm. Onlara, bu nedir dediğimde bana, bu peygamberlerin selamıdır, diye cevap' verdiler." Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s.) "Onlar peygamberlerine iftira etmişler" buyurmuştur.

Süfyan es-Sevri, Semmak b.Hani'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Caselik, Hz.Ali'nin huzuruna girdi ve ona secde etmek istedi. Bunun üzerine Hz.Ali, "Bana secde etme, Allah'a secde et" dedi. Hz.Peygamber (s.a,s) de

"Eğer bir kimseye AUah'dan başkasına secde etmesini emretseydim, üzerinde hakkı çok olduğu için kadına kocasına secde etmesini emrederdim" buyurmuştur. 123[123]

Secdeden Maksat İnkiyad Olabilir

3) Secde, Arapça'da inkiyad ve boyun eğmek manasına gelir. Nitekim: Orada tepelerin atların

---

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/335-336.

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/336.

ayaklarına secde ettiğini görürsün" yani bu küçük dağların atın ayaklarına boyun eğdiğini görürsün demiştir. Cenab-ı Hakk'ın: "Ot ve ağaç Allah'a secde ederler" {Rahman, 6) ayeti de bu manayadır.

Bil ki birinci görüş zayıftır. Çünkü bu kıssadan maksad, Hz.Adem (a.s.)'in büyüklüğünün izahıdır. Onu sırf kıble kılmak, onun şanının büyüklüğünü ifade etmez. Üçüncü görüş de zayıftır.

Şüphesiz şeriat örfünde secde, alnı yere koymadan ibarettir. Bu sebeble dilin özünde de böyle olması gerekir. Çünkü aslolan, değişiklik olmamasıdır. Şayet "Secde ibadettir, Allah'dan başkasına ibadet de caiz değildir" denilirse, deriz ki: Biz secdenin ibadet olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun izahı şudur: Bazan bir hareket,-ıstılah olan bir söz gibi- ona verilen mana itibarı ile anlam kazanır. Bunu şu durum açıklar: Birimizin başkasına ayağa kalkması, sözle ifade edilen saygıyı ifade eder. Bu ancak örf ile olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bazı zamanlar insanın kapanıp alnını yere koyması, ibadet olmasa da, bir çeşit saygıyı ifade eder. Bu böyle olunca, meleklerin, Hz.Adem'in üstünlüğünü ve değerini ortaya koymak için Allah'a ubudiyette bulunmaları imkansız değildir. 124[124]

İblİs'İn Melek Olup Olmadığı

Alimler iblisin meleklerden olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım kelamcılar ve bilhassa Mu'tezile, onun meleklerden olmadığını, çoğu fakihler ise iblisin onlardan olduğunu söylemişlerdir. Birinciler birçok bakımdan görüşlerine delil getirmişlerdir.

1) O, cinlerdendir. Bu sebeble meleklerden olamaz. Biz onun cinlerden olduğunu söylüyoruz, çünkü Cenab-ı Hak Kehf suresinde; "İblis müstesna (o secde etmedi). O zaten cinlerden idi" (Kehf, 50) buyurmuştur.

"İblis in cinlerden olduğu sabit olunca meleklerden olmaması gerekir. Çünkü cin, meleklerden farklı bir cinstir" diyenler vardır. Bu görüş zayıftır. Zira "cin" lafzı örtünme, gizlenme manasına gelen "ietinan" lafzından alınmıştır. Bu sebebten ötürü, ana rahmindeki yavru da gizli olduğu için "cenin" diye adlandırılmıştır. Kalkana, koruyup gizleyici olduğu için "cünne bahçeye ağaçlarla kaplı olduğu için "cenne"; deliliğe, aklı Örttüğü için "cünûn" denilmiştir. Bu sabit olduğuna göre, melekler de gözlerden gizli olduğu için, dilin gereği olarak onlara "cin" denilmiş olması gerekir. Bu kadar izahın, maksadı ortaya koyamayacağı sabit olduğu için biz deriz ki Allah Teala'nın: "Hatırla o günü ki (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere: Bunlar size mi tapıyorlardı?" diyecek. (Melekler de) "Seni (ortakdan) tenzih ederiz. Bizim yârimiz onlar değil sensin. Doğrusu, onlar cinlcıe tapıyorlardı " diyecekler"(Sebe,40-41) ayetinden dolayı iblisin cinlerden olduğu belli olunca meleklerden olmaması gerekir. Bu ayet cin ile melek arasındaki farkı açıkça göstermektedir.

Eğer "Biz, iblisin cinlerden olduğunu kabul etmiyoruz, Cenab-ı Hakk'ın "O cinlerden idi" ayetinden maksadın "O cennet ehlinden idi" şeklinde olması niçin caiz olmasın? Nitekim İbn Mes'ud (r.a.)'dan " âyetini "O cennetin bekçisi idi " şeklinde tefsir ettiği rivayet edilmiştir" denilirse," deriz ki: "Biz bunu kabul ederiz. Ancak Allah'ın âyetinden maksadın, "cinlerden oldu " şeklinde olması niçin caiz olmasın. Nitekim âyeti de "o kâfirlerden oldu" şeklinde tefsir edilmiştir. Yine senin söylediğin şeylerin, iblisin cinlerden olduğuna delalet ettiğini kabul edelim. Ama, "İblisin cinlerden oluşunun, meleklerden biri olmasına aykırı olduğunu niçin söylüyorsun.p

Yine sizin ayetten getirdiğiniz delilin, bir diğer ayetle çatışmaktadır.

O da: "Onlar O'nunla (Allah ile) cinler arasında birneseb (soy) uydurdular"(Saffat,158) ayetidir. Bu, böyledir. Çünkü Kureyşliler: "Melekler Allah'ın kızlarıdır" dediler. Bu ay cin diye isimlendirileceğine delalet etmektedir.

Buna cevâbımız şudur: İfâdesinden maksadın, şeklinde olması mümkjin değildir.Çünkü Cenab-ı Hakk'ın âyeti, iblisin cinni olduğu için Adem'e secde etmediğini ihsas eder. Cennetin

---

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/337.

bekçisi olmasının, onun secdeyi terketmiş olmasının sebebi olması mümkün değildir. Bunu, Cenâb-ı Hakk'ın Önsözü de geçersiz kılar. Ayrıca deriz ki, " ifâdesini mânasında anlamak, Öyetin zahirinin hilafınadır. Buna, ancak zuraret halinde başvurulur. âyetine gelince, biz deriz ki, kâfirlerden bir kısmı, meleklerle Allah arasında bir neseb kurdukları gibi, cinler için de böyle bir yakınlık tesis etmişlerdir. Yine biz, meleğin, dilin gereği olarak, cin diye adlandırılacağını açıklamıştık. Ne varki, cin lafzı, örfte melekten başka olan bir varlık için kullanılmıştır. Nitekim lafzı, kelimenin aslı itibariyle her hareket eden, kımıldayan canlıyı içine alır. O ancak ne varki bu kelime örfte, hareket eden canlılardan bir kısmına tahsis edilmiştir. Bu ayet, kelimenin aslına zikrettiğimiz ayet ise, hadis olan örfe hamledilir.

2) İblisin zürriyeti vardır, meleklerinse zürriyeti yoktur. Biz İblisin zürriyeti olduğunu söyledik; çünkü Cenab-ı Hak onun niteliği hakkında;

"Onu ve onun zürriyetinl benden başka dostlar mı ediniyorsunuz?"(Kehf, 50) buyurmuştur. Bu ayet iblisin bir zürriyeti olduğu hususunda sarih bir hüküm ifade eder.

Biz meleklerin zürriyeti olmadığını söyledik, çünkü zürriyet, ancak erkek ve dişiden meydana gelir. Melekler arasında ise, dişi yoktur. Çünkü Cenab-ı Hak:"O müşrikler, Rahman'm kullan olan melekleri kız addettiler. Onlar, meleklerin yaratılışına şahid mi oldular? Onların şehadetleri yazılacaktır"(Zuhruf, 19) buyurmuş, melekler hakkında dişilikle hükmedenleri yadırgamıştır. Dişilik ortadan kalkınca, şüphesiz üreyip çoğalma ortadan kalkar; bu ortadan kalkınca da, zürriyet olmamış olur.

3) Yukarda izahı geçtiği üzere, melekler masumdurlar, iblis ise böyle değildir. Bu sebeble meleklerden olmaması gerekir.

4) İblis, ateşten yaratılmıştır. Meleklerse böyle değildir. Biz iblisin ateşten yaratıldığını söyledik, zira Cenab-ı Hak iblisten onun; "Beni ateşten yarattın "(A'raf, 12) dediğini nakletmiştir.

Yine, o cinlerden idi, çünkü Cenab-ı Hak, " buyurmuştur. Cinler de ateşten yaratılmıştır, çünkü Cenab-ı Hak:

Cânnı da, daha önce çok zehirleyici bir ateşten yarattık" (Hicr, 27).

"O, İnsanı çömlekgibi kupkuru birbalçıktan yarattı. Cânnı da yalın bir ateşten yarattı"(Rahman, 14-15) buyurmuştur. Melekler ise, ateşten değil, nurdan yaratılmışlardır. Bir de Zühri'nin Urve'den, Urve'nin Hz.Aişe'den, O'nun da Hz.Peygamber'den rivayet ettiğine göre, Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Melekler nurdan yaratıldı; "cbnn" ise dumansız bir yalımdan yaratılmıştır." Bir diğer husus da, meleklerin ruhani varlıklar olduğu reddolunmayacak kadar meşhur bir hakikattir.

"Meleklerin rûhânî varlıklar olarak adlandırılması, onlar rüzgardan veya ruhtan yaratıldığı içindir" denilmiştir.

5) Melekler elçilerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak,

"Melekleri elçiler kılan..." (Fatır, 1) buyurmuştur. Allah'ın elçileri ise ma'sumdurlar. Çünkü Cenab-ı Hak;

"Allah, risalettni koyduğu yeri en iyi bilendir "(Enam. 124) buyurmuştur. İblis böyle olmadığı için, onun meleklerden olmaması gerekir. [125][125]

İblisin Meleklerden Olduğunu Söyleyenler

İblisin meleklerden olduğunu söyleyenler iki şeyle ihticacda bulunmuşlardır:

1) Cenab-ı Hak iblisi meleklerden istisna etmiştir. İstisna ise, istisna olmasaydı hükme dahil olacak olan ya da olması doğru olan şeyin dışarda bırakılmasını ifade eder. Bu da, iblisin meleklerden olmasını gerektirir." İsitsnâ-i munkatı', Arabça'da meşhurdur denilmez. Nitekim Cenab-ı Hak:

"Hani İbrahim babasına ve kavmine şöyle demişti: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım; beni yaratan Aiah müstesna... "(Zuhruf, 26-27);

---

[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/337-340.

"Onlar orada ne boş söz, ne de günaha sokucu bir şe*' işitmez. Yalnız, "selamr selam" diye bir söz duyarlar"(vakıa, 25-26).

"Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyiniz.. Karşılıklı rızaya dayanan bir ticaret olması müstesna "(Nisa, 29) ve: "Bir mümin diğer bir mümini, hataen olmadıkça, öldürmez"'(Nisa, 92) buyurmuştur.

Yine, iblis, binlerce, melek arasında tek bir cinnt idi. Böylece Cenab-ı Hakk'ın ifadesinde, melekler iblise tağlib edilerek zikredilmiştir. Sonra o, onlardan, bir kimsenin istisna edilmesi gibi istisna edilmiştir.

Çünkü biz diyoruz ki, bu iki vecihten her biri aslın hilafınadır; buna ancak zaruret esnasında başvurulur.

İblisin meleklerden olmadığı hususunda zikrettiğiniz deliller, ancak umumi şeylere dayanır. Eğer biz onu meleklerden sayarsak, sizin umumi delillerinizin tahsis edilmesi gerekir. Eğer onun meleklerden olmadığını söylersek, o zaman istisnayı istisnay-ı munkatı'a hamletmemiz gerekir. Allah'ın kitabında umumi şeylerin tahsis edilmesinin, istisnayı istisna munkatı'a hamletmekten daha fazla olduğu bilinen bir geçektir. Buna göre, bizim görüşümüz daha evlâdır. İstisna: "es-sünâ" "es-sarfu" lâfızlarından iştikak etmiştir. Sarfın manası ise, ancak şu şekilde gerçekleşir: Şayet sarf (çevirme, men etme) olmasaydı, o şey hükme dahil olurdu. Bir şey başkasının cinsine dahil olamaz. Bu sebeple burada istisnanın manasının gerçekleşmesi imkansız olur.

"İblis, melekler içinde tek bir cinnî varlık idi" sözüne gelince, biz deriz ki: "Çoğun hükmünü aza vermek, ancak o az olan şey nazar-ı dikkate alınmayıp kendisine iltifat edilmediği zaman olur. Ama o az şey, olayın en büyük kısmını oluşturur da, olay da ancak o tek şey ile meydana gelirse, başkasının hükmünü ona vermek caiz olmaz.

2) Onlar şöyle demişlerdir: Şayet iblis meleklerden olmasaydı, Cenab-ı Hakk'ın Duyruğu o iblisi içine almamış olurdu. Eğer onu içine almamış olsaydı, onun secde etmemesinin bir diretme, büyüklenme ve günah olması imkansız olur, zemme ve ikaba müstehak olmazdı. Bu durumlar mevcut olduğuna göre, hitabın onu da içine aldığını anlamış oluruz. Bu hitap onu, o ancak meleklerden olduğu zaman içine alır.

Yine şöyle de denilemez:"O, her ne kadar meleklerden değil idiyse de, ancak o meleklerle beraber yaratılmışın I arla çok uzun süre bulunmuş olduğu için, bu hitab onu da kapsamıştır*

Yine, şöyle denilmesi niçin caiz olmasın? "Her ne kadar iblis, bu emre dahil olmasa dahi, Allah ona başka bir lafızla secde etmesini emretmiştir. Bu da, Cenab-ı Hakk'ın: "Sana emrettiğimde, secde etmekten seni alıkoyan neydf '(A'raf, 12)ayetinin deliliyle, Kur'an'da hikaye naklettiği şeydir.

Çünkü biz şöyle diyoruz: Birincinin cevabı: Uzun süre bir arada bulunmak, sizin zikrettiğiniz şeyi gerektirmez. Bu sebepten ötürü, biz usul-i fıkıhta, "İki sınıf arasında şiddetli bir birlikte bulunma olmakla beraber, o erkeklere hitab dişileri içine almaz; bunun aksi de böyledir" dedik. Yine, meleklerle iblisin bir arada bulunmalarının şiddetli oluşu da böyledir. Bu lanetin sadece İblise hasredilmiş olması imkansız olmayınca, bunun meleklere hasredilmesi nasıl imkansız olur?

İkincinin cevabı şudur: Hükmün bir vasfa dayanması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu gösterir. Cenab-ı Hak, "Diretti ve büyüklendi" ifadesini; ifadesinin peşinden getirince (Bakara, 34) bu takib işi bu diretmenin ancak emre muhalefet sebebiyle olduğunu, başka bir emre muhalefet sebebiyle olmadığını hisseutm. İter iki taraf hakkında söyleyeceklerim bundan ibarettir. Allah, işlerin hakikatlerini en iyi bilendir. 126[126]

Meleklerle İnsanlardan Hangisi Efdaldir?

Bizim Ehl-i Sünnet âlimlerimizden bir cemaat Allah'ın meleklere, Hz.Adem'e secde etmelerini emretmiş olmasını, Hz.Adem'in meleklerden daha üstün

---

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/340-342.

olduğuna delil getirmişlerdir. Biz, bu meseleyi burada zikretmeyi uygun görerek, şöyle diyoruz:

Ehl-i sünnet alimlerinin çoğu "Peygamberler meleklerden üstündür" demişlerdir. Mu'tezile de, tam aksine meleklerin peygamberlerden üstün olduğunu söylemiştir ki, Şîa'nın çoğunluğunun görüşü de budur. Bu görüş sünnî kelamcılardan Kadî Ebu Bekr el-Baktllânî ile, bizim fakirlerimizden olan Ebu Abdillah el Halimi'nin de tercihidir. Biz her iki tarafın sözlerinin özetini zikredeceğiz.

Meleklerin insanlardan üstün olduğunu söyleyenlere gelince, onlar birçok şeyi delil getirmişlerdir:

1) Cenab-ı Hakk'ın: unun nuzurunaatii vanıtuar, { kaçınmazlar, yorulmazlarda. Çnlar, usanmaksızın gece gündüz Allah'ı teşbih eder/er "(Enbiya, 19-20) ayetidir. Bu ayetle iki yönden istidlal edilir:

a- Buradaki "indiyyet" (katında, huzurunda bulunma)'den mar^at, yer ve cihet bakımından bir indiyyet değildir; çünkü bu, Allah için imkansızdır. Bu indiyyet, yakınlık ve şeref indiyyetidir. Bu ayet, meleklerin sıfatı hakkında varid olunca, biz bu tür yakınlaşma ve şerefin, başkaları için değil, melekler için olduğunu anlamış olduk.

Birisi şöyle diyebilir: "Cenab-ı Hak, bu indiyyeti, ahirette müminlerin her
bir ferdi için de bildirmiştir. O da, "Hak meclisinde, muktedir ve kudreti yüce olanm kalındadırlar" (Kâmer.55) ayetidir. Dünya hususunda ise, Hz.Peygamber, Cenab-ı Hak'tan şunu nakletmiştir. "Ben, benim için kaibleri mahzun ve mü-kedder olan kullarımın yanındayım." Bu daha fazla tazimi gerektirir. Çünkü bu hadis, Cenab-ı Hakk'ın, kaibleri mahzun ve mükedder olanların yanında olduğunu gösteriyor. Halbuki, onların ayetten getirdikleri delil ise, meleklerin Allah yanında olduğunu gösterir. Şüphesiz, Allah'ın kulun yanında olması, kulun Allah yanında olmasından daha fazla ta'zimi ifade eder.

b- Ayette, Cenab-ı Hak, meleklerin kibirlenmemesi ile meleklerden başkalarının da kibirlenmemesi gerektiğine hüccet zikretmiştir; şayet beşer meleklerden daha üstün olsaydı, bu delil getirme işi tam olmazdı. Çünkü padişah, etbaının kendisine itaatlerinin vacib olduğunu ikrar etmelerini istediğinde, "Melikler bile bana itaat etmekten kibirlenmezler. Bu miskinler de kim oluyor ki bana itaat etmiyorlar" der.

Özet olarak diyebiliriz ki bu istidlalin, ancak en güçlünün en zayıfa delil getirilmesi ile tamamlandığı malumdur.

Birisi şöyle diyebilir: Meleklerin, insandan daha güçlü kuvvetli olduğunda münakaşa edilemez. Bu istidlalin tamamlanması için bu kadar farklılık yeter Çünkü Cenab-ı Hak sanki "Melekler çok güçlü gök ve yer cisimlerine hakirr ihtiyarlık ile hastalıktan emin ve çok uzun ömürlü olmalarına rağmen, bir an olsun Allah'a kulluğu bırakmıyorlar. Halbuki insanoğlu son derece güçsüz olmasına, hastalık, ihtiyarlık ve çeşitli afetlere hemen düşmesine karşılık Allah'a baş kaldırmaması daha uygundur. İşte bu kadar farklılık istidlalin doğru olmasında yeterlidir. Böyle bir farklılığın varlığında da şüphe yoktur. Ancak münakaşa, sevabın çokluğu manasına olan üstünlük meselesindedir. O halde daha niçin "Bu istidlal, ancak meleklerin sevabı insanınkinden daha fazla olursa doğru olur. Akla ilk gelen bizim söylediğimiz olduğu için sizin söylediğinize bir delil gerekir" dediniz?

2) Meleklerin insandan üstün olduğunu söyleyen bu kimseler şöyle demişlerdir: Meleklerin ibadetleri insanlarınkinden daha zordur. Bu sebeble onların ibadetleri, insanın ibadetinden daha sevablı olur. Biz meleklerin ibadetlerinin daha zor olduğunu birkaç hususa binaen söyledik.

a- Meleklerin isyana temayülleri daha güçlüdür. Bundan dolayı onların itaatleri daha zordur. Biz, meleklerin isyana temayüllerinin daha güçlü olduğunu söyledik. Çünkü afetlerden selim ve her türlü ihtiyaçtan müstağni olan bir kul, nimetlere ve onların lezzetine, ihtiyaçlar içinde kıvranandan daha meyyal olur. Çünkü o Mevlasına ibadete yönelmeye ve O'na sığınma hususunda daha kararsız gibidir. İşte bu sebebten ötürü Cenab-ı Hak:

"Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız Allah'a has kılarak ve muhlisler olarak Allah'a dua ederler. Fakat biz onları selametle karaya çık men Allah'a şirk koşanlardan olurlar"{Ankebut,

65) buyurmuştur.

Herkesin malumudur ki melekler göklerde otururlar. Gökler ise, bahçeler, bostanlar, gezinti ve istirahat yerleridir. Onlar hastalıktan ve fakirlikten emindirler. Sonra,yaratıldıklarından beri onlar için hertürlü nimet sebeblerı tastamam bulunmasına rağmen ibadetle meşguldürler, huşu içindedirler. Allah'dan korkarlar, onlar bir nevi mahbus durumunda, cennetlerin nimet ve lezzetlerine iltifat etmeyen, aksine Allah için çok meşakkatli taatlere yönelmiş, çok şiddetli korku ve dehşet içinde olmakla nitelenmiştirler. Sanki insanoğlundan hiç kimse, uzun asırlar şöyle dursun, bir gün dahi bu şekilde durmaya güç yetiremez. Bunu Hz.Adem (a.s.)'in kıssası teyid eder. Çünkü Cenab-ı Hk, Hz.Adem'i: "Siz O (cennetten) dilediğiniz gibi bol bol yiyiniz "{Bakara, 35) buyurarak onu, cennetin her tarafında serbest bırakmış, sonra bir tek ağacı ona yasak etmiştir. Fakat o nefsine hakim olamamış şerre düşüvermiştir. İşte bu, meleklerin itaatinin insanınkinden daha güç olduğuna delalet eder.

b- Mükellefin bir ibadet çeşidinden, başka bir çeşide geçmesi adeta bir bahçeden diğer bir bahçeye geçmek gibidir. Aynı ibadet çeşidine devam etmek ise meşakkati ve bıkkınlığı doğurur. İşte bu sebebten dolayı, yazılan kitablar bölümlere ve kısımlara ayrılmıştır. Yine aynı sebebten Allah'ın kitab da sûrelere, hiziblere, aşırlara ve ahmaslara {beş cüzlük kısımlara) ayrılmıştır. Sonra meleklerin herbiri de: "Usanmaksizm gece gündüz Allah'ı teşbih ederler "{Enbiya, 20) ve: "Biziz o saf saf dizilenler mutlaka biz. Biziz o teşbih edenler de mutlak bfz"(Saffat, 165-166) ayetlerinde olduğu gibi tek bir ibadete devam ediyor, başka çeşide geçmiyorlar. Bu böyle olunca onların ibadetleri de son derece güç olur. İbadetlerinin güçlüğü ortaya çıkınca, o ibadetlerin de en üstün sayılması gerekir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s.) Amellerin en faziletlisi en zor "yani en meşakkatli" olanıdır" buyurmuştur. Hz.Aişe (r.a.) de "Senin sevabın, yorgunluğuna göredir" demiştir. Kıyas da bu neticeyi verir. Çünkü kul, Mevlasının rızasını daha çok elde etmek için ne zaman güç şeyleri yüklenirse bu ta'zime ve takdime daha layık olur.

Bu iki izaha göre birisi şöyle diyebilir: Farzet ki meleklerin meşakkatleri daha çok. Buna dayanarak, onların sevablarının daha çok olmasının gerektiğini niçin söylüyorsunuz? Çünkü biz, bu zamanda bazı sufiler görüyoruz ki, Hz.Peygamber (s.a.s.)'in bile yüklenmediği güçlük ve zorluklan mücahede (nefsi ıslah) yolunda yükleniyorlar. Yine biliyoruz ki Hz.Peygamber (s.a.s.), bunları yapanlardan ve benzerlerinden daha üstündür. Hatta Hint abit, zahit ve ruhbanlarından, Allah için tevazu etme hususunda, benzeri hiçbir peygamber veya veliden nakledilmeyen meşakkatli ve yorucu şeyleri yüklenenlerin olduğu anlatılmıştır. Anlatılmıştır. Ama biz yine de onların kâfir olduklarına hükmediyoruz. Böylece biz ibadette meşakkatin çokluğunun sevabın çok olmasını gerektirmediğini anlamış olduk.

Bunun hakikati şudur: Mükafaatın çok olması ancak sebeblere ve niyyetlere dayanır. Belki de zahiren görülen fiillerden iki mükellefin eşit olarak yaptıkları bir fiilden ötürü biri daha çok sevab alırken diğeri ona göre daha az sevab alıyor. Çünkü onlardan birinin ihlas: diğerininkinden daha güçlü ve daha fazladır. Bu durumda ibadetin çok ve güç olması, sevab bakımından bir farklılığı gerektirmez.

Ayrıca biz meleklerin ibadetlerinin daha meşakkatli olduğunu kabul etmiyoruz. Sonra, onun birinci maddede iddia ettiği, göklerin temiz bahçeler olmasına gelince, biz deriz ki: Bunu kabul ediyoruz, ancak temiz yerlerde ibadet etmenin, aynı ibadeti daha düşük yerlerde yapmaktan daha zor olduğunu niçin söylüyorsunuz? Bu hususta en çok söylenebilecek şey şudur: İnsan için bazan nimet sebebleri âmâde olur ve buna rağmen onun bu nimetlerden geri durması çok güçtür. Ancak bu husus, insanoğlunun başında belâ (imtihan) sebeblerinin toplanmış olması durumu ile tezad teşkil eder. Sonra o insanlar, bu belâ sebebleri başlarında olmasına rağmen, Allah'ın hükmüne razı olurlar ve bu belâ ve âfetler onları Allah'a boyun'eğmekten ve O'na kulluğa devamdan alıkoymaz. Bu ise kullukta daha ileri bir derecedir. Bu böyledir, çünkü hizmetçi ve kölelerin kalbleri, hizmetlerine karşılık elde ettikleri nimet ve refaha göre hoşnud olur. Onlardan İhlasın zirvesinde olanlar hariç hiçbiri, bu güçlükler karşısında hizmette sabırlı olamaz. Bu görüşte olanların söylediklerinin aksı, daha evlâdır. Onun, "bir çeşit ibâdete devam etmek zordur" sözüne gelince, biz deriz ki, bu başka bir vecihle çatışır ki, o da şudur: Onlar bir çeşit ibâdeti alışkanlık haline getirdiklerinde, âdet beşinci bir huydur.denildiği üzere, aksini yapmaya muktedir olamayacakları şeye mecbur edilmiş gibi olurlar. Böylece ibadetin bu nevi, onlara son derece kolay olur. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), oruçta visalden (iftar etmeden birbiri ardınca oruç tutmaktan nehyederek, "Orucun en faziletlisi Vâvud (a.s.)'un urucudur"127[127] ki, bu bir gün oruç tutup bir gün yemektir.

3. Onlar şöyle demişlerdir: Meleklerin ibadetleri daha devamlıdır, bu sebeple onların daha üstün olmaları gerekir. Meleklerin ibadetlerinin daha
devamlı olduğunu ise, Cenab-ı Hakk'ın :
"Usanmaksızm, gece ve gündüz Allah'ı teşbih ederler "(Enbiya. 20) ayetidir. Buna göre, şayet onların ömürleri insanların ömürlerine eşit olsaydı, onların taatları daha devamlı ve daha fazla olurdu. Nasıl böyle olmasın ki, meleklerin sıfatlan konusunda açıklandığı gibi, her beşerin ömrü meleklerin ömrüne nisbetle bir hiç mesabesindedir. 128[128]

Melekler Gece Gündüz Teşbih Ederken Elçilik Görevini Nasıl Yaparlar?

Bu ayet hakkında birkaç sual bulunmaktadır: Şuabu'l-İman'da Abdullah ibn el-Haris İbn Nevfel'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ka'b'a, "Cenab-ı Hakk'ın:
Vsanmaksızın, gece ve gündüz Allah'ı teşbih ederler "(Enbiya. 20) ve: "Melekleri elçileri kılan..."(Fatır, 1) ayetleri hakkında ne dersin? Bu risalet, onların tesbihatta bulunmalarına mani olmaz mı? Yine:
"İşte, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti ancak bunlar üzerinedir "(Bakara, i6i) ayeti hakkında ne dersin? Onlar, tesbihatla meşgul olurlarken, lanetle nasıl meşgul olacaklar?" dedim de, Ka'bu'l-Ahbar cevap vererek şöyle dedi:
"Onların tesbihat yapmaları bizim için nefes almak gibidir. Nasıl ki bizim nefes almamız konuşmamızı engellemiyorsa, onların tesbihatla meşgul olmaları da diğer amellerine mani olmaz" Ben de derim ki, birisi şöyle diyebilir: Nefes alıp vermek, konuşmaya mani olmaz. Çünkü nefes alıp verme aletiyle konuşma aleti aynı değildir. Ama, lanetle,tesbih konuşma nevindendirler. bu sebeple aynı alette birleşmeleri imkansızdır.

Birinci Cevap: Allah'ın melekler için, bir kısmıyla tesbihatta bulunacakları, diğer bir kısmıyla da Allah'ın düşmanlarına lanette bulunacakları birçok dil yaratmasında uzak görülecek ne var ki?

İkinci Cevap: Lanet etmek, kovmak ve uzaklaştırmaktır. Tesbihat ise, Allah'ı övgüye dalmaktır. Şüphesiz, Allah'ı övmek, Allah hakkında Allah'a yakışmayacak şeylere inanan kimseleri uzaklaştırmayı gerektirir. Bu sebeple de lanet, tesbihatın levazımından olmuş olur.

Üçüncü Cevap: Cenab-ı Hakk'ın 'Usanmazlar" sözüdür. Bunun manası, "onlar tesbihatta bulunmayı, Allah'a yakışan vakitlerde eda etmeye azmetmekten usanmazlar" demektir. Nitekim, falanca cemaate çok müdavimdir, ondan ayrılmaz" denilir. Bununla, onun devamlı cemaate devam etmesi kastedilmez. Bununla ancak, onun devamlı olarak, namazını, vaktinde cemaatle eda etmeye sürekli bir azim içinde olduğu murad edilmiştir. Onların ibadetlerinin daha devamlı olduğu sabit olunca, onların daha üstün olmaları gerekir. Birinci gerekçeye gelince, bu da, daha devamlı olan, meşakkatli olur; meşakkatli olan da, ikinci hüccette izah edildiği gibi, daha üstün olur.

İkinci Gerekçe: Hz. Peygamber (s.a.s); "Kullarımın en üstünü, ömrü uzun ameli güzel olanıdır"129[129] buyurmuştur. Melekler (a.s.) kulların en uzun Ömürlüsü ve en güzel amel işleyenleridir; bu sebeple onların, kulların en üstünü olmaları gerekir. Bir de Hz.Peygamber (s.a.s.). "Kavminin içinde bulunan şeyh (pir-i fani), ümmetinin arasındaki peygamber gibidir" buyurmuştur. Bu ifade, meleklerin beşer arasındaki dukumlarının, ümmetleri içindeki

---

127[127] Tirmlzi, Savm 57 {3/141).

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/342-346.

129[129] Tirmizi, Zühd 21, 22 (4/565-566); Dârimî, Rikâk, 30 (2/308).

peygamberlerin durumuna benzediğini gösterir. Bu da meleklerin insanlardan üstün olmasını gerektirir. Birisi, şöyle diyebilir: Hz.Nuh (a.s.), Lokman (a.s.), Hızır (a.s.), Hz.Muhammed (s.a.s.)'den daha uzun ömürlü idiler. Bu sebeple onların, Hz.Muhammed (s.a.s.)'den daha üstün olmaları gerekir ki, bu ise ittifakla yanlıştır. Bu sebeple, bu iddiada bulunanların iddiaları da batıl olur. Yine ümmet içerisinde, peygamberden daha uzun ömürlü ve ondan daha gayretli kimseler olduğunu görüyoruz. Halbuki o, derece bakımından peygamberden, Arş ile yer arasındaki uzaklık kadar aşağı mertebededir.

Bu husustaki sözün özü, açıkladığımız şu husustur: Sevabın çokluğu ancak sebeplere ve niyetlere raci olan işlerden ileri gelir. Bu sebeple, az bir taatın çok sevab kazandıracak bir tarzda insandan vuku bulması; çok taatın da, az sevaba müstehak olacak bir biçimde meydana gelmesi mümkündür. 130[130]

Meleklerin İbadette İleri Derecede Olmaları

Melekler, ibadetin her çeşidinde yarışanların en önde gelenleridir; Dini hasletlerden hiçbir haslet bulunmaz ki onda imam ve onun öncüsü olmasınlar. Bundan da Öte onlar, dini yolları inşa eden ve onaranlardır. İbadette öncelik bir nevi üstünlük ve bir nevi tazimdir. Birisi, icma sebebiyledir. İkincisi, Cenab-ı Hakk'ın: "Hayır yansında en Önde olanlar, (orada da) en Öndedirler. İşte onlar, Allah'a ençok yaklaştırılmış olanlardır "(Vakıa 10-11) ayetidir. Üçüncüsü ise, Hz. Peygamberin "Kim güzel bir adet ihdas ederse, o şahıs kendine ait sevabı aldığı gibi kıyamet gününe kadar onunla amel edecek olanların ecirlerinden bir mislini de alır"131[131] hadisidir. İşte bunlar, beşer yaratılmadan önce işlemiş oldukları fiiller sebebiyle hak kazandıkları sevabla birlikte, Peygamberler için hasıl olan her türlü sevabın melekler için hasıl olmasını gerektirir.

Birisi şöyle diyebilir: Bu, Hz.Adem (a.s.)'in Hz.Muhammed (s.a.s)'den daha üstün olmasını gerektirir. Çünkü Hz.Adem (a.s) beşer içinde, Allah'a ibadet etmeyi ve kâfirleri Allah'ın yoluna davet etmeyi ilk defa koyandır. Bu, husus icma ile batıl olunca onların meleklerin üstünlüğüne dair sözleri de batıl olur. Yine, bu husustaki sözün özü, yukarda açıkladığımızda. O da şudur: Sevabın çokluğu niyete raci olan bir işe göredir. Bu sebeple, sonra olanın niyetinin daha temiz olması, böylece de öncekinin hak kazandığından daha fazla sevaba hak kazanmış olması mümkündür. 132[132]

Meleklerin Elçiliği

Resul ümmetten daha üstündür. O halde melekler, peygamberlerden de üstündür. Meleklerin Peygamberlerin elçisi olmasına gelince bu, Cenab-ı Hakk'ın: "Onu, kuvveti pek çetin olan öğretmiştir "(Necm, 5);ve: "Onu senin kalbine ruhu'1-emin indirmiştir" (Şuara, 193-194) ayetlerinde bahsettiği husustur. Resullerin ümmetlerinden daha üstün olmasına gelince, bu, beşerden olan nebilerin ümmetlerinden daha üstün olmalarına kıyas iledir. Burada da böyledir. Gerçi örfte, hükümdar, halkın işleri hakkında hükmetsin ve işlerini yürütsün diye büyük bir topluluğa birisini gönderdiğinde, bu elçi o topluluktan daha kiymetli olabilir. Ama, birisini birisine gönderdiğinde bu eigi, kendisine gönderildiği kimseden daha kıymetli olmayabilir. "Nitekim hükümdar tebasından birini mühim bir iş için vezirine gönderdiğinde, bu tebanın vezirden daha şerefli olmas; gerekmez." denilirse biz deriz ki:

Cibril (a.s) bütün peygamberler ve beşerden elçilerin hepsine elçi olarak gönderilmiştir. Soru soranın zikrettiği bu kanuna göre, Cibril'in onlardan daha üstün olması gerekir. Bil ki, bu delilin başka bir biçimde de ifâde edilmesi mümkündür ki, o da şudur: Melekler, Allah'ın "Melekleri elçileri kılan..." (Fatır,1) âyetinin gösterdiği gibi, elçidirler. Sonra durum, şu iki

---

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/346-347.

131[131] İbn Mace. MuKaaaıme, 14,(1/74).

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/347-348.

şeyden birisi olur: Melek, ya başka bir meleğe elçi olarak gönderilmiştir veya beşerden olan bir nebiye gönderilmiştir. Bu iki duruma göre de melek resul, onun ümmeti ise beşer resullerdir.Beşerden otan resullere gelince, bunlar resuldür, ancak onun ümmeti olan insanlar ise, elçi, resul değildirler. Ümmeti resul olan resul, ümmeti böyle olmayan resulden daha efdaldir. Bu nedenle, meleğin, bu cihetten beşere üstünlüğü ortaya çıkmış olur. Bir de, İbrahim (a.s), Lût (a.s)'agönderilmiş birpeygamberdir. Bu sebeple İbrahim (a.s) Lût (a.s)den daha şerefli olmuş olur. Mûsâ (a.s) kavmi içerisinde bulunan peygamberlerin resulü idi. Dolayısıyla O da onlardan üstün oldu. Burada da böyledir. Birisi şöyle diyebilir. Kıral elçisini bazı mıntıkalara yolladığında, bu gönderme işi bazan. o elçinin onlara hâkim olması, ontârın işlerini deruhte etmesi ve onlar hakkında tasarrufta bulunması için olmuş olur. Çazen de böyle olmaz. Çünkü hükümdar elçiyi onlara bu işleri yapması için değil de, bazı şeyleri onlara haber vermesi için yollamış olur. Birinci kısımdaki elçinin, kendisine gönderildiği kimselerden daha üstün olması gerekir. İkinci kısma gelince, meselenin dış görünüşüne göre, elçinin kendisine gönderildiği kimselerden daha üstün olmaması gerekir. Buna göre, birinci kısımdan hareketle, ümmetlerine gönderilen peygamberler şüphesiz ümmetlerinden daha üstündürler. Buna göre, o halde niçin, meleklerin peygamberlere gönderilmesi birinci kısma dahildir? dediniz de, böylece peygamberlere elçi olarak gönderilen meleklerin peygamberlerden daha üstün olması meselesi ortaya çıkmış oldu?...

6) Melekler, beşerden daha muttakidirler. Bu sebeple onların beşerden daha üstün olmaları gerekir. Meleklerin daha muttaki olmalarına gelince bu onların hatalardan olduğu gibi, hatalara meyletmekten de uzak olmaları sebebiyledir. Çünkü onların korkuları ve hatadan çekinmeleri daimidir. Zira Cenab-ı Hakk; "Üstlerinde olan Rablerinden korkarlar"(Nahl, 50) ve : "Onlar, Allah'ın haşyetinden titrerler "(Enbiya, 28) buyurmuştur.

Korku ve tir tir titreme, günaha azmetmeye mâni olur.Peygamberlere gelince, onlar beşerin en üstünü olmalarına rağmen, onların her biri bir tür zelleden kurtulamamıştır, veHz. Peygamber (s.a.s) "Biz peygamberlerden hiç kimse yoktur ki, Yahya tbn Zekeriyya hariç, bir zetîe işlemiş veya bir hataya yeltenmiş olmasın" buyurmuştur. Böylece meleklerin takvasının daha kuvvetli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple de, onların beşerden daha üstün olmaları gerekir.

Zira Cenâb-ı Hak "Allah katında en şerefliniz, en çok müttakî olanmızdır" (Hucurat, 13) buyurmuştur. Şayet: Bu âyeti, insan oğullarına hitaptır; dolayısıyla metekleri içine almaz ve yine takva, "vikaye" kelimesinden türemiştir. Melekler hakkında şehvet düşünülemez, o halde takvanın melekler hakkında tahakkuk etmesi imkânsızdır" denilirse, birinciye cevabımız şu olur. Üstünlüğün takvaya dayanması, takvanın,üstünlüğün illeti olduğunu gösterir. Her ne zaman takva çok olursa, üstünlük de o nisbette çok olur. İkincisine cevabımız ise şudur: Melekler hakkında şehvetin olmadığını kabul edemeyiz. Ancak, onların yemeğe ve cinsi münâsebete dair şehvetleri yoktur. Ama muayyen bir şehvetin yokluğundan, mutlak şehvetin yokluğu gerekmez. Onların, tam aksine yükselmek ve derece almak arzuları vardır. İşte bu sebepten ötürü
de onlar; "Orada, bozgunculuk edip kan dökecek kimseler mi yaratacaksın? Oysa ki, biz seni hamdinle teşbih ve takdis ediyoruz" (Bakara, 30) Cenâb-ı Allah da: "Onlardan her kim, "Bende Allah'dan başka tanrıyım"dersa, işte onun cehennemle cezalandırırız " (Enbiya, 29) buyurmuştur.

Birisi şöyle diyebilir: Sizin zikretmiş olduğunuz hadis, Yahya (a.s.)'nın diğer peygamberlerden daha muttaki olduğunu gösteri;. Bu sebeple de O'nun Hz. Muhammed (s.a.s)'den c!-ha üstün olması gerekir ki, bu ise icmâ ile batıldır. Bu sebeple de biz, takvanın fazla olması, .dan üstünlüğün de fazla olmasının gerekmediğini anlamış olduk. Bunun hakikati de, bizim yukarda açıkladığımız husustur ki, o da şudur: İki insan düşünelim. Birisi, hiç günah işlemediği gibi yüz sevap kazanacağı taatte bulunmuş olsun. Diğeri ise, bir tek günah işledikten sonra bin sevap kazandıracak taat yapsın. İkinci adam yüz sevabıyla yüz ikâbı karşılar, geriye de dokuz yüz sevabı kalır. Böylece, günah işlediği halde bu ikinci adam, hiç günaha girmeyen birinci adamdan daha efdal olur.

Keza meleklerin takvasının daha çok olduğunu da kabul etmiyoruz. Çünkü takva, "vikaye" kelimesinden müştakdır. İnsanoğlu hakkında isyan etmesini gerektiren sebepler daha çoktur. Bu nedenle, insanoğullanndan müttakî olanların takvası, meleklerinkinden daha çok olur.
Onun, meleklerin reis olma arzusu vardır" sözüne gelince, biz deriz ki, bu bize zarar vermez. Çünkü bu tür şehvet beşer için de söz konusudur. Ayrıca insanların, bu şehvetten başka, diğer şehvetleri d© vardır; bunlar da, mideye olan düşkünlük ile cinsî münasebete olan düşkünlüktür. Bu böyle olunca, Allah'a itaat etmeye mâni olan şehvetler, insanoğlu için daha fazla olmuş olur. Bu sebeple de, insanlardan müttakî olanların takvasının daha güçlü olması gerekir. 133[133]

Meleklerin Hz. İsa (a.s)'dan Efdal Olup Olmadığı

7) Cenâb-ı Hakk'ın "Ne Mesih, ne de Allah'a en yakm melekler, Allah'a kul olmaktan asla kaçınamazlar" (Nisa. 172) âyetidir. Bu âyetle şu şekilde istidlal edilmiştir. Onun, ifadesi, birinciyi tekid etmek için getirilmiştir. Bu tür tekidler de, ancak, en üstün olanı zikrederek olur. Nitekim, "şu odunu taşımaya, on kişinin gücü yetmez; yüz kişinin de..." şeklinde söylenir, ama, "şu odunu on kişi taşıyamaz; bir kişi del.." denilmez. Yine, bu alime hizmet etmekten vezir kaçınmaz, hükümdar bile!.." denilir, ama, "bu alime hizmet etmekten vezir kaçınmaz; kapıcılar bile!" denilmez, birisi şöyle diyebilir: "Bu ayet, eğer birşeye delalet ettiyse, bu da mukarreb meleklerin Mesih'e üstün olduğudur." Ancak bundan, mukarreb meleklerin, -Hz.Muhammed, Hz.Musa Hz.İbrahim gibi- Meşinden daha efdal olan zatlardan üstün olması gerekmez. Özet olarak: Eğer iddiacılar için Hz.Mesih'tn bütün peygamberlerden daha üstün olduğu sabit olsaydı, onların maksatları hasıl olurdu. Ama onlar bu hususa delil getiremeyince. onların maksatları gerçekleşmez,hele hele bütün müslümanlar, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in, Hz.İsa'dan daha üstün olduğunda ittifak etmişlerdir. Müslümanlardan hiç kimsenin de, Hz.İsa'nınjHz.Musa ve Hz.İbrahim (a.s.)'den üstün olduklarına dair hüküm verdiğini görmedik.
Sonra, biz deriz ki, Cenab-ı Hakkın ifâdesindeki vav harfi ancak atıf vavıdır. Atıf vavı ise, mutlak cem'i ifade eder. Bu sebeple ayet ne! Mesih'in ne de meleklerin kul olmaktan istinkaf etmediklerine delalet eder.
Ama, meleklerin Mesih'ten daha üstün olmasına gelince, ayet buna da delalet etmez. Onların zikrettikleri ınisa'lere gelince, biz deriz ki misal getirmek, külli ve umumi iddiaları isbat etmede yeterli değildir. Sonra bu misal, başka bir misalle çatışır. O da, birisinin şöyle demesidir: "Bu işte bana, ne Zeyd ne de Amr yardımcı olmadı!' Bu ifade, Amr'ın Zeyd'den daha üstün olduğuna delalet etmez. Yine Cenab-ı Hakk'in:
"Kurbanlıklara gerdanlık takılmış hayvanlara ve Beyt-i Haramı kasbtedenlere..."(Maide, 2) ayeti de böyledir. Misaller değişik olunca, bu misallere istinad etmek imkansızlaşır. Sonra işin hakikati şudur: O adam, "o odunu taşımaya ne bir kişi ne de on kişi muktedir olamaz!" dediği zaman, biz aklen on kişinin bir kişiden daha güçlü olduğunu biliriz.
Ve şüphesiz olarak biliriz ki, ikinci ifadeden (yani "ne de on kişi" ifadesinden) maksad mübalağadır. İşte böyle bir mübalağa bulunduğunu, ancak bu yolla anlarız, yoksa mücerred lafızdan değil.
İşte burada, ayettej^jiü'ı £&uJı '^ifâdesinden mübalağa bildirildiğini anlamamız, daha önce, meleklerin Meşinden efdal olduğunu bilmemiz şartına bağlıdır. Bu durumda, bu ayetle geçerli istidlal, bu delilden önce, matlubun sübutuna bağlı olur. Matlubun sübutu ise, bu ayetin ona delaletine bağlı olur. Böylece devr gerekir. Devr ise batıldır.
Biz, ifadenin bir farklıhk ifade ettiğini kabul etsek bile, onun bütün derecelerde farklılık ifade ettiğini kabul edemeyiz. Tam aksine, bu ifade bazı derecelerde bir farklılık ifade eder. Bunun izahı şudur: "Şu alime hizmet etmekten, ne kadı ne de hükümdar istinkâf eder!..." denildiğinde, bu, hükümdarın bazı hususlarda kadıdan daha mükemmel olduğunu ifade eder

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/348-351.

ki, bu da kudret, kuvvet, isti'la ve saltanat gibi sıfatlardır. Bu onun, kadıdan ilim, zühd ve Allah'a itaat bakımından üsttin olduğuna delalet etme? Bunun böyle olduğu sabit olunca, bunun gereği ile hükmederiz. Çünkü melek kudret ve güç bakımından, insandan daha üstündür. Çünkü Cibril (a.s.) Lût kavminin şehirlerini yerlerinden söküp atmıştı. İnsan ise, buna güç yetiremez. O halde, daha ne diye meleğin, Allah'a kulluğu, itaatinin fazlalığı sebebiyle, sevab bakımından beşerden daha üstün olduğunu söylediniz?

Bu hakikatin tamamı şudur: Bu meselede hakkında ihtilaf edilen üstünlük, sevabın çokluğudur. Sevabın çokluğu ise, ancak kulluk ile meydana gelir. Kulluk da son derece tevazu ve boyun eğmeden ibarettir. Kulun, Allah'a son derece muti olmakla nitelendirilmiş olması, onun Allah'a kul olmaktan istinkâf etmesine kesinlikle uygun ve de münasib olmaz; aksine ona zıt ve münafi olur. Bu söz acık seçik olunca, Allah'ın sözünü yukardaki manaya, yani her yönden üstün olduğu anlamına hamletmek, o ayeti gayesinin dışına çıkarmak olur. Kişinin üstün bir güçle büyük bir hükümranlıkta vasıflandırılması, onun isyanına ve kulluğu terketmesine uygun bir haldir. Mesela hristiyanlar, Hz.İsa'nın ölüleri diriltti̇ğini, anadan doğma körleri ve alaca hastalığını iyileştirdiğini görünce, Onu, bu denli kudretinden dolayı kulluk vasfından tecrid ettiler. İşte bundan dolayı da Cenab-ı Hak: "Şüphesiz İsa, bu kudretinden dolayı bana kulluktan kaçınmaz; bundan da Öte kuvvet, kudret, güç ve göklerle yerler alemine hükümran olma bakımından ondan daha üstün olan mukarreb melekler dejbana ibadetten, istinkâf etmezler." buyurmuştur.

İşte bu izaha göre, ayetin delalet vechi şu şekilde sıralanır. Melek, kuvvet ve güç bakımından beşerden üstündür, fakat bu meleğin sevabın çokluğu bakımından da beşerden daha üstün olduğuna kesinlikle delalet etmez.

Veya söyle denilebilir: Hristiyanlar, Hz.İsa'nın ilah olduğunu iddia ettiler, çünkü o, babasız meydana gelmişti. Bunun üzerine hristiyanlara, "Melek ne baba ne de anneden meydana gelmiştir. Bu sebeple onlar, Hz. İsa'dan daha enteresandırlar. Ne var ki onlar bile, Allah'a kulluk etmekten istinkâf etmezler" denilmiştir.

Eğer, "ayette kastedilenin, İsa (a.s.) ile melekler arasında, güç ve kuvvet bakımından değil, kulluk bakımından bir farklılığın bulunduğuna delalet eden bir husus bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü Cenab-ı Allah onları "mukarreb" diye nitelemiştir. Allah'a yakınlık ise, ne mekan ne de cihet itibariyledir, aksine derece ve mertebe bakımındandır. Cenab-ı Hak, onları burada "mukarreb" olarak vasfettiğinde, burada kastedilenin güç ve kudret bakımından değil de, üstünlük dereceleri bakımından Mesih ile melekler arasında bir üstünlüğün bulunduğunu anlamış oluyoruz" denilirse, cevaben deriz ki: Senin bu sualden maksadın, "Allah-u Teâla'nın melekleri mukarreb olarak vasfetmesi, Mesih'in böyle olmamasını gerektirir" demek ise, bu batıldır. Çünkü bir şeyi, hususen zikretmek, başkası dışında sadece ona delalet etmez. (Hükmürubaşkasına da şamil olmasına mani değildir).

Eğer senin maksadın, "Allah-u Teâlâ onları mukarreb olarak vasıflandırdığında, burada bir farklılığın bulunması gerekir" demek ise, bu da batıldır; çünkü, başka hususlardan birbirlerinden farklı olmakla beraber, taat hususunda Allah'a yakın olma vasfında her ikisinin de müşterek olması ihtimal dahilindedir. Ki bu durumda maksat, bu başka hususlardaki farklılığı açıklamak olmuş olur. Bir başka sual: Diyoruz ki, biz, ayetin gerektirdiğine göre, Hz.İsa'nın, üstünlük bakımından melekler cemaatinden aşağı mertebede olduğunu kabul ediyoruz;siz, üstünlük bakımından O'nun herbir melekten aşağı mertebede olduğunu niye söylediniz?

Bir başka soru daha: Belki de Cenab-ı Hak bu hitabı, meleklerin beşerden daha üstün olduğuna inanan bir kavme yöneltip de, sözü onların inançlarına göre getirmiş olabilir. Nitekim; "Sonradan tekrar yaratmak O'na daha kolaydır (Rum, 27)ayetinde olduğu gibi.. [134][134]

---

[134][134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/351-354.

Hz.Âdem ve Hz.Muhammed (s.a.s.)'in Meleklerden Efdal Olup Olmadığı

8) Cenab-ı Hakkın, İblis'ten naklederek söylediği şu ayet:
"Rabbiniz sizi bu ağaçtan, ancak iki melek veya ebedi yaşayanlardan olacağınız için, men etti"(A'raf, 20).Şayet Hz.Adem ve Havva, meleklerin insandan daha üstün olduğunu bitmemiş olsaydı, ne İblisin onları bu sözle, kandırması mümkün olurdu, ne de onların buna aldanmaları..
Bir kimse, çıkıp da: "İblis'in bu sözü hüccet olmaz ve şu da denilemez. Hz.Adem bu sözün doğruluğuna inanmıştı; aksi halde aldanmazdı. O halde Hz.Adem'in inanması bir hüccettir..." diyebilir. Buna karşı biz deriz ki; belki Hz.Adem, ya Peygamberler hakkında caiz olan bir zelleden dolayı veya o zaman henüz Peygamber olmadığından, bu hususta hata etmiştir. Ve yine farzet ki, İblisin sözü hüccet olsun!.. Fakat Hz.Adem, bu zellesinden önce Peygamber değildi. Bu durum, o zamanda meleklerin ondan üstün olmuş olmasından, Peygamber olmuş olduğu zamanda da üstün olmasını gerektirmez.
Yine farzet ki ayet, bazı arzu edilen hususlarda meleklerin insanlardan üstün olduğuna delalet ediyor. Öyleyse sen niçin, "Bu ayet meloKİerin sevab bakımından insanlardan üstün olduğuna delalet eder" dedin? Çünkü, meleklerin kudret ve güç, güzellik ve cemal, yaratılış bakımından mevcut olan bulanıklıklardan ari, saf ve temiz olma bakımından insanlardan üstün olduğunda bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Zira melekler nurlardan, Hz.Adem de topraktan yaratılmıştı. Belki Adem (a.s.) o meleklerden sevabının çokluğu bakımından üstün ise de, o bu saydığımız hususlarda meleklere denk olmayı arzuladı. İşte İblisin aldatması da bu yönden oldu. Aynı şekilde, "Ancak, iki melek olacağınız İçin" ayetinden maksadın, "ancak iki melek şekline dönüşeceğiniz için" demek olması da muhtemeldir. O zaman sizin istidlaliniz doğru olur.
Yine ayetten maksadın, buradaki nehyin meleklerle Hz.Adem ile Havva'nın dışında ebedi yaşayacak kimselere has olmasını ifade etmek olması muhtemeldir. Bu, içimizden birisinin bir başkasına "Seni şu işten ancak falanca olman durumunda nehyediyorum " demesi gibidir. Bu ifadeden anlaşılan mana şudur: "Burada nehyedilen kimse sen değil de başkasıdır." Dolayısıyla bunu söyleyen kimse o şahsın, değişerek falanca şahıs haline gelmesini kastetmem iştir. İblisin maksadı, Hz,.Adem ile Havva'ya şüphe vermek olduğu için, en kuvvetli şüphe verme şekli de onlara o ağaçtan nehyolunmadıkları, ne hyol un anların onlardan başkaları olduğu vehmini vermek olmuştur.
Yine farzet ki ayet meleğin Hz.Adem'den daha üstün olduğuna delalet ediyor. O halde sen niçin bu ayetin, meleğin Hz.Muhammed (s,a.s.)'den de daha üstün oJduğuna delalet ettiğini söyledin? Onlar Hz.Muhammed'den üstün olamaz, çünkü müslümanlar Hz.Muhammed (s.a.s.)'in Hz.Adem (a.s.)'den daha üstün olduğu hususunda icmâ' etmişlerdir. Meleğin kendisinden üstün oldukları Hz.Âdem (a.s.)'den üstünlükleri Hz.Âdem (a.s.)'den üstün (efdal) olan Hz.Muhammed (s.a.s.)'den efdal olmalarını gerektirmez. 135[135]

Meleklerin Üstünlüğü Mutlak Olmayıp Kayıtlıdır

9) Cenab-ı Hakk'in
' 'De ki: Ben size, Allah 'm hazineleri benim yanımda" demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size melek olduğumu da söylemiyorum "(Enam, 50) buyurmuştur. Biri çıkıp şöyle diyebilir: Bu ayetten muradın, Ben size "ilmin çokluğu ve kudretin fazlalığı hususunda bir melek olduğumu söylemiyorum " şeklinde olması muhtemeldir. Bu ihtimalin doğruluğuna birçok şey delalet eder:
a- Kâfirler, Hz.Peygamber(s.a.s.)'den göğe yükselme, dağları yerinden oynatma ve büyük servetler yığma gibi ağır işler istemişlerdi. Bunları yapmak se ancak çok ilim ve fazla güçle mümkün olur.

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/354-355.

b- Allah'ın "De ki: Ben size Allah'ın hazineleri benim yanımda "demiyorum" ayeti. Bu ayet, z.Peygamber{s.a.s.)'m, kendisinin herşeye kadir olmadığını itiraf etmesini gösterir. "Ben gaybı da bilmiyorum" sözü, onun herşeyi bilmediğini itiraf ettiğine de delalet eder. "Size, melek olduğumu da söylemiyorum ayetinin manası ise, Allah daha iyi bilir; "Ben herşeye gücümün yettiğini ve herşeyi bildiğimi iddia etmediğim gibi, meleklerin kudreti gibi bir kudrete ve onların ilmi gibi bir ilme sahib olduğumu da iddia etmiyorum."
c- Allah Teâla Size, melek olduğumu da söylemiyorum ayeti ile Cenab-ı Hak, şeklî bir benzerliği nefyetmeyi murad etmemiştir. Zira -aksad bu değildir. Burada Cenab-ı Allah sadece, Hz.Peygamberin, meleklerin sahib olduğu sıfatlara malik olmasını nefyetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'j'n onların sahib olduğu vasıflara sahib olmaması ve kendi sıfatlarının hiçbir bakımdan meleklerin sıf atianna denk olmaması onun bir delildir. Bu ayette bütün sıfatlar bakımından bir farklılığın bulunduğuna bir delil de yoktur. Çünkü bütün sıfatlarda denkliğin olmaması başka, farklılığın bulunması başka birşeydir. 136[136]

Hz. Yusuf (a.s)'un Meleğe Benzetilmesinin İzahı

10) Cenab-ı Allah'ın: "Bu bir insan değil bu ancak şerefli bir melektir "(Yusuf, 31) ayeti. Eğer "ayetten murad, şekil ve güzellikte teşbihin bulunmasıdır " demek neden mümkün olmasın?" denilirse deriz ki: Evlâ olan, benzerliğin şekilde değil de huy bakımından olmasıdır. Çünkü Hak Teala : "Bu ancak şerefli bir melektir " buyurmuş, Yusuf (a.s) şerefli bir meleğe benzetilmiştir. Melekse, sırf şekli itibarıyla değil de, asıl hoşa gidecek huyu sebebiyle şerefli olur. Böylece ayetten kastedilenin, şehvet ve arzu olunan şeye karşı hırs gibi beşeri hallerin bulunmaması ve melektik halini gösteren gözü sakındırma ve nefsi haramlara karşı gemleme gibi şeylerin varlığını gösterme hususunde Hz.Yusuf (a.s.)'u meleklere benzetme olduğu ortaya çıkmış olur. Buna göre bu ayet, kadın -erkek, mümin- kâfir akıllı olan herkesin, meleklerin insanlardan daha üstün bir mertebede bulunduklarında ittifak ettiklerine delalet etmektedir. Bir kimse diyebilir ki: "Aziz'in hanımının
"İşte beni kendisi sebebi İle kınadığınız (delikanli)"(Yusuf. 32) sözü, kadınların "Bu ancak şerefli bir melektir " sözlerinden maksadlarının, ahlak itibarı ile değil de güzellik ve cemal bakımından Hz.Yusuf (a.s.)'un durumunun yüceliğini ifade olduğu hususunda, sarihe yakın bir hüküm ifade eder. Çünkü o kadının aşkının çok şiddetli olmasında mazur görülmesi, Yusuf (a.s.)'un zühd ve takvasının çokluğu ile değil de, sadece son derece güzel olması ile mümkündür. Çünkü zühd ve takvası, o kadının onu aşırı sevmesine uygun değildir."
Biz, ayetten muradın, Yusuf (a.s.)'u şehevi arzulardan yüz çevirme bakımından meleklere benzetme olduğunu kabul ediyoruz. Fakat sen niçin, "Yusuf (a.s.}un sevab bakımından meleklerden daha geride olması gerekir"
diyorsun? Çünkü insanın yemeye ve içmeye iltifat etmesinin meleklerin bu şeylere iltifat etmesinden daha çok olduğunda ihtilaf yoktur. Fakat niçin: "Bu, sevabın çokluğu manasında fazilette üstünlüğü ifade eder." diyorsunuz? Eğer onlar, "günahı az olanın daha üstün olması gerekir" diye delil getirirlerse bu husustaki sözümüz daha önce geçmişti. 137[137]

Isra 70 Ayetine Göre İnsanların Üstünlüğünün Sınırlı Olması

11) Cenab-ı Hakk'ın: Biz onları yarattıklarımızdan çoğuna cidden üstün kıldık. "(Şuara,70) ayeti. Allah'ın mahlukatı ya mükellef olan varlıklardır veya onların dışındaki varlıklardır. Şüphesiz ki mükellef olanlar, mükellef tutulmayan varlıklardan daha faziletlidirler. Mükellefler dört çeşiddir; Melekler, insanlar, cinler ve şeytanlar...Şüphesiz, insanlar hem cinlerden hem de şeytanlardan daha üstündür. Eğer insanlar meleklerden de üstün olsalardı, bu durumda her türlü mahulakattan üstün olmaları gerekirdi. Böylece de Cenab-ı Hakk'ın âyetinin bir

---

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/355-356.
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/356-357.

manası kalmazdı.Tam aksine bunun şöyle söylenilmesi gerekirdi: "Biz onları yarattıklarımızın hepsine üstün kıldık'.' Cenab-ı Allah böyle buyurmadığına göre, meleklerin insanlardan daha üstün olduğunu anlamış olduk."

Birisi buna karşı şöyle diyebilir: "Bu sözün neticesi, hitabın delalet ettiği şeye tutunmaktır. Çünkü insanların, mahlukatın çoğundan üstün olduğunu açıkça ifade etmek, onların geri kalan mahlukattan daha üstün olmadığına delalet etmez. Bu ancak hitabın delaleti vasıtasıyla olur. Yine farzet ki melek cinsi, insan cinsinden daha üstündür. Ancak bu iki toplumdan birisinin, diğerinden daha üstün olması, birinci toplumun fertlerinin herbirinin fert olarak, diğer toplumun fertlerinin herbirinden üstün olmasını gerektirmez. Farzedelim ki iki topluluk bulunsun: Birincide her biri yüz dinar değerinde on köle olan, İkincide ise on köleden biri ikiyüz dinar, diğer dokuzu ise her biri bir dinar değerinde olsun. Bu durumda grup itibariyle birinci cemaat ikinciden efdaldir. Fakat;îkinci cemaatte öyle bir fert vardır ki o, fert itibariyle birinci grup mensuplarının herbirinden efdaldir. İşte burada da aynı durum sözkon usudur.

Yine Cenâb-ı Allah'ın "Onları üstün kıldık" ifadesinden maksadı, âyetin evvelinde zikrettiğimiz, "şeref hususunda biz onları üstün kıldık" manası olması caizdir. Ayetin evvelinde bahsedilen husus da Cenab-ı Hakk'ın-,

"Biz ademoğlunu şerefli kıldık'(İsra, 70) ayetidir.

Ayetteki "şereften"murad, şekil güzelliği, zeka fazlalığı, harikulade işleri yapabilme gücü, son derece temiz ve nezih olmadır. Bu böyle olunca, bu işlerde meleğin insandan daha üstün olduğunu kabul ederiz. Amma, "meleklerin insanlardan daha fazla sevabı vardır" hükmünü nereden çıkarıyorsun? Yine Cenab-ı Allah'ın:

"(Allah) gökleri gördüğünüz direkler olmaksızın yarattı "(Lokman, 10) ayeti, görülmeyen direklerin bulunmasını gerektirmez ve:

"Allah'ın yanısıra diğer bir tanrıya kim, buna bir delili olmamasına rağmen taparsa..."{Müminun, 117)ayeti, kendisi için deliller bulunan bir başka ilahın olmasını gerektirmez. Burada da böyledir. 138[138]

Peygamberler Kendileri İçin İstiğfar Ettikleri Halde Melekler Etmezler

12) Hiçbir peygamber, önce kendileri için istiğfar etmeden, başkası için istiğfar etmemiştir. Kendileri için istiğfar ettikten sonradır ki öteki mü'minler için istiğfar etmişlerdir. Mesela Hz.Adem (a.s.): "Rabbimiz, biz kendimize zulmettik''(Araf, 23); Hz.Nuh (a.s): 'ya Rabbi, beni ana-babamı ve evime mü'min, olarak giren herkesi bağışla"{Nuh. 28); Hz.İbrahim (a.s.): "Ya Rabbi, beni ve ana-babamı bağışla"; ve; "Rabbim, bana hüküm (hikmet) ihsan et beni salihlere kat"(Şuara. 83); Hz.Musa (a.s) "Rabbim! beni ve kardeşimi bağışla"(Araf. 151) demişlerdir.

Allah Teala, Hz.Muhammed (s.a.s.) "Günahına, mü'min ve mü'minlere istiğfar ef"(Muhammed. 19) ve : "Bu, geçmiş ve gelecek günahını Allah'ın bağışlaması içindir "(Feth, 2) buyurmuştur. Meleklere gelince, onlar kendileri için istiğfarda bulunmazlar. Onlar, ancak müm'min kimseler için mağfiret dilerler. Buna, Cenab-ı Hakk'ın onlardan naklederek, buyurmuş olduğu şu ayetler delalet eder:

"Tevbe eden ve senin yoluna tabi olanları bağışla ve onian cehennemin azabından koru"(Gafir, 7) ve:

"Ve iman edenler için mağfiret talebinde bulunurlar'"(Gafir, 7). Eğer melekler istiğfar etmeye muhtaç olsalardı, bu hususta ilk defa kendilerinden başlarlardı. Çünkü nefsin kendisinden zararı savuşturması, başkasından savuşturmasından önce gelir. Yine Hz.Peygamber: "Önce kendinden başla, sonra da bakımını üstlendiklerine yönel"'139[139] buyurmuştur. Bu, meleğin beşerden daha üstün olduğunu gösterir.

Birisi buna karşı şöyle diyebilir: Bu izah tarzı, meleklerde asla zellenin sudur etmediğine,

---

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/357-358.

139[139] Benzeri hadis için bkz. Müslim, zekat, 41 (2/633); Nesat, zekat, 80 (5/70) beşerden ise zellelerin sudur ettiğine delalet etmez. Ancak biz, daha önce beş hususdaki farklılığın faziletteki farklılığı gerektirmediğini izah etmiştik. Alimlerden, "meleklerin insan için mağfiret talebinde bulunmasını, onların "Orada, bozgunculuk edecek kimseleri mi yaratacaksın?" sözünü söylemiş olmaları sebebiyle, insanlar için yaptıkları tenkitten bir özür dileme gibi olduğunu söyleyenler vardır. 140[140]

Melekler, İnsanlar Üzerinde Murakıbdırlar

13) Cenab-ı Hakk'ın: "Muhakkak ki üzerinizde bekçiler bulunmaktadır. Şerefli katibler"(lnfitar, 10-11) ayetidir. Bu ayet, insanlardan olan bütün mükellefler hakkında umumidir. Bu ayetin hükmüne hem peygamberler, hem de başkaları girer. Bu da meleklerin iki bakımdan insanlardan daha üstün olmasını gösterir.

a- Cenab-ı Hak, melekleri insanoğlunun bekçileri kılmıştır. Mükellef olanları günahtan koruyanın, mutlaka, hata ve zelleden korunandan daha uzak olması gerekir. Bu ise meleklerin beşere nisbetle günahlardan daha uzak olup, taatlara da daha yakın olmasını gerektirir ki, bu da fazla bir faziletin varlığını gerektirir.

b- Cenab-ı Hak, meleklerin yazmalarını taatlar hususunda beşerin lehine, günahlar hususunda da aleyhine bir hüccet kabul etmiştir. Bu ise, meleklerin sözünün, beşerin'sözünden kabule daha yakın ve daha evla olduğunu gösterir. Eğer insanoğlu, hal bakımından meleklerden daha üstün ve daha yüce olsaydı durumun aksine olması gerekirdi. Birisi buna karşı şöyle diyebilir: Onun, "Koruyanın korunandan daha iyi ve faziletli olması gerekir" şeklindeki sözüne gelince, bu cidden uzak bir görüştür. Çünkü hükümdar, tebaasından bazılarını kendi çocukları üzerine görevlendirir. Burada koruyanın yani vekilin korunandan daha şerefli olması gerekmez. Yine onun, "Cenab-ı Hak, meleklerin şehadetini insanlar için geçerli kılmıştır" şeklindeki sözü de zayıftır. Çünkü şahid olan kimse, durum bakımından, kendisine şehadette bulunulandan daha aşağıda olabilir. 141[141]

İlahi Saltanatın Azameti Meleklerle Tecelli Eder

14) Cenab-ı Hakk'ın:

O gün ruh ve melekler saf halinde ayakta duracaklar. Rahman olan Allah 'in kendisine izin verdiği kimse hariç, hiç kimse konuşamayacaktır. O da, doğruyu söylemiştir"(Nebe. 38) ayetidir. Burada, meleklerin durumunun zikredilmesinden maksat, Allah'ın celalini ve azametini beyan etme hususunda mübalağa etmektir. Eğer, Allah'ın yaratıkları içinde, kıyam ve tazarruları, Allah'ın azametini ve kibriyasını haber verme hususunda meleklerinkinden daha kuvvetli ve fazla olan bir gurup olmuş olsaydı, elbette bu makamda onların zikredilmeleri daha evla olurdu. Sonra Cenab-ı Hak, melekleri zikretmekle ahirette zatının azametini beyan etmiş olduğu gibi, yine onları zikretmek suretiyle dünyadaki azametini de beyan etmiştir ki, bu da Cenab-ı Hakk'ın;

"Melekleri, Eablerint hamdtie teşbih ederek, Arş'm etrafını kuşatmış görürsün "(zumer, 75) ayetidir.

Bir kimse buna karşı şöyle diyebilir: Bütün bunlar meleklerin bazı bakımlardan, durumca, beşerden daha üstün bir durumda olduğunu gösterir. Bu "durum"un onların kuvveti, gücü ve kudretleriyle ilgili olması niçin caiz olmasın? Bu tıpkı, şöyle demek gibidir. Hükümdar tahtının etrafında, alemin dörtbir tarafından gelmiş olan melikler huşu ve itaat içinde boyun eğerek dururlar. Çünkü sultanın büyüklüğü, böylece ifade olunur. Sonra bu, o meliklerin hükümdar nezdinde onun çocuğundan daha kerim ve şerefli olduğuna delalet etmez. Burada da böyledir. 142[142]

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/358-359.

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/359.

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/360.

Bir Çok Ayette Melekler Resullerden Önce Zikredilir

15) Cenâb-ı Hakk'ın "Müminlerin hepsi de Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve elçilerine iman efm/şrtr" (Bakara. 285) ayetidir. Böylece Cenab-ı Hak, imanın sahih olabilmesi için bu şeylere mutlaka iman etmenin gerekli olduğunu açıklamış, Önce kendisinden başlayarak, ikinci olarak melekleri, üçüncü olarak kitabları ve dördüncü ofarak da peygamberleri zikretmiştir. Yine: "Allah, kendisinden başka bir ilah olmadığına şehadet etti; melekler ve iman sahipleri de."(Ali imran. 18) ve: "Muhakkak ki Allah ve melekleri, peygambere selam ederler "(Ahzab, 56) ayetlerinde de böyledir.
İfadede önce zikredilmek, derece bakımından da önceliğe delalet eder. Keza daha aşağı olanın, daha şerefli olandan önce zikredilmesinin örf bakımından çirkin oluşu da buna delalet eder. Böylece bunun, şer'an da çirkin olması gerekir. Onun örf bakımından çirkin olmasına gelince, bu hususta
Şair şöyle demiştir:
"Sabahleyin yola çıkmak üzere hazırlanmış bile olsa, Umeyre'yi terket! Çünkü kişiyi men edici olarak yaşlılık ve İslam kafidir." Çünkü şaire Hz.Ömer, "Şayet İslam'ı önce zrkretseydin, seni mükâfatlandırdım" demiştir. Bir de sahabe-i kiram, Hz.Peygamberle müşrikler arasındaki musalaha metnini yazarlarken ismi başa yazma hususunda ihtilaf çıkmıştı. Keza Hz.Ali'yle Hz.Muaviye arasında sulh akdi yazılırken de böyle olmuştu. Bunlar, önce zikredilenin daha şerefli ve kıymetli olduğuna delalet eder. Örfte bu şekilde sabit olunca, şeriatta da böyle olması gerekir. Çünkü Hz.Peygamber "Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir"*39'143[143] buyurmuştur. Böylece ifadede meleklerin peygamberlerden önce zikredilmiş olması onların fazilet bakımından da önde olduklarına delalet eder. Birisi buna karşı şöyle diyebilir: Bu delil zayıftır. Çünkü eğer "vav" harfine dayan ılıyorsa, "vav" harfi tertib (sıralama) ifade etmez. Eğer ifadedeki önce zikredilmeye dayanılıyor ise bu da, Tebbet sûresinin,İhlas sûresinden önce zikredilmiş olması İle çürütülebilir. 144[144]

Salat Etmekle Melekler Peygamberlerden Üstün Olmazlar

16) Cenab-ı Allah'ın: "Hİç şüphesiz Allah ve AUah'm melekleri peygambere selam ederler"(Ahzap, 56) ayeti. Allah Teala, bu ayetle meleklerin selamını, peygamberi için bir şeref vesilesi saymıştır. Bu da meleklerin, Hz.Peygamber (s.a.s.)'tden daha şerefli olduklarına delalet eder.
Amma buna karsı sövie denilebilir: "Bu görüş aynı ayetle: "Ey iman edenler o Peygambere salat-ü selam
ediniz "(Ahzab, 56) çürütülür. Çünkü bu ayette Cenab-ı Hak, mü'minlere Hz.Peygamber (s.a.s.)'esalavat getirmelerini emretmiştir. Bu müminlerin Hz.Peygamber(s.a.v.) 'den daha üstün olmalarını gerektirmez.
Melekler için de durum aynıdır. 145[145]

Cebrail (a.s.)'in Tekvîr Süresindeki Vasıfları

17) Cebrail (a.s.) ve Hz.Muhammed (s.a.s.) hakkında söylediğimiz şu şeyler: Cebrail (a.s.), Hz.Muhammed (s.a.s.)'den daha üstündür. Bunun delili Cenab-ı Hakk'ın şu ayetidir;
"Şüphesiz, muhakkak o (Kur'an), çok şerefli bir elçinin (getirdiği) kelamdır. O çetin bir kudrete maliktir. Arşın sahibi (olan Allah) katında çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunur, o bir emindir. Sizin arkadışmız (Muhammed) bir deli değildir'" (Tekvir. 19-22).
Allah Teala, burada Cebrail (a.s.)'ı altı kemâl sıfatı ile zikretmiştir:

143[143] Müsned, 1/379.
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/360-361.
145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/361-362.

a- Allah'ın elçisi olması,
b- Alah nezdinde şerefli olması,
c- Allah katında kuvvetli olması. Onun Allah katındaki kuvveti, başkalarının güç yetiremeyeceği bir şekilde taatlara kadir olmasıdır.
d- Allah yanında itibarlı olması,
e- Gökler aleminde itaat olunması ve,
f- Bütün taatlarda güvenilir, her türlü hainliklerden de uzak olmasıdır. Cenab-ı Hak, onu bu yüce sıfatlarla vasfettikten sonra da "Sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir" buyurarak Hz.Muhammed (s.a.s.)'i vasfetmiştir. Şayet Hz.Muhammed (s.a.s.) üstünlük sıfatlarında Cebrail (a.s.)'e denk veya yakın olsaydı, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in, Cebrail (a.s.)'in bu sıfatlarla vasfed i (işinden sonra, bu tek sıfatla vasfedilmesi, Hz.Peygamber (a.s.)'ın mertebesi için bir eksiklik, şanı için bir küçültme ve hakkını yeme olurdu ki bu Allah'a yakışmaz. Bu ayet, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in Allah nezdindeki derecesinin, sadece "O bir mecnun, deli değildir" sözü kadar olduğuna delalet eder. Bu da, Cebrail ile Hz.Muhammed (s.a.s.) arasında, fazilet ve mertebe bakımından bir nisbet olmadığını gösterir. Eğer, "Cenab-ı Allah 'in ''Şüphesiz muhakkak o (Kuran) çok şerefli bir elçinin (getirdiği) kelamdır" ayetinin Cebrail (a.s.)'în değil de Hz.Muhammed (s.a.s.)'in sıfatı olması niçin caiz olmasın?" denirse, Deriz ki: Çünkü:
"Andolsun ki o (Muhammed) onu (Cebrail'i) apaçık ufukta görmüştür"(Tenvir. 23) ayeti bu görüşü iptal eder.
Amma pekala şöyle de denilebilir: Biz hepimiz, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in mecnun olmayışının dışında başka faziletleri olduğunda hem fikiriz. Cenab-ı Allah, bu ayette o faziletlerden herhangi birini zikretmemiştir. O faziletlerin zikredil memesi onların olmadığına delalet etmediğine ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in burada zikredilen hususların dışında da faziletler bulunduğu sabit olduğuna göre, öyle ise, "Muhammed (s.a.s.)'in burada bahsedilmeyen o faziletleri sebebi ile Cebrail (a.s.)'den daha faziletli olduğu niçin söylen ile meşin? Çünkü Cenab-ı Hak, Cebrail (a.s.)'i bu ayette bu altı sıfat ile tavsif ettiği gibi, Hz.Peygamber (s.a.s.)'i de şu ayette altı sıfat ile nitelemiştir: "Ey Peygamber, biz seni hakikaten bir şahid, bir müjdeleyict, bir korkutucu, Allah a. Onun izni üer bir davetci ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik"(Ahzab. 45-46). Bu vasıfların birincisi onun nebi, ikincisi resul, üçüncüsü şahid, dördüncüsü mübeşşir (müjdeleyici), beşincisi nezir (korkutucu), altıncısı Allah'ın izni ile Allah'a davet edici, yedincisi sirac (kandil), sekizincisi de münir (nur saçan, aydınlatan) olmasıdır. Hulasa, iki şahıstan birisinin vasıflar ile zikredilmesi, o vasıfların ikinci şahısta olmadığına kesinlikle delalet etmez. 146[146]

Meleklerin İlmi İnsanlannkinden Daha Fazla Değildir

18) Melek, insandan daha bilgilidir. Bilgili olan ise daha üstündür. O halde melek, insandan efdaldir. Biz meleğin daha bilgili olduğunu söylüyoruz.
Çünkü Cebrail (a.s.), Allah Teala'nın: "O (Kur'an'ı) O'na (Hz.Peygamber'e) kuvvetleri şiddetli olan" ögretti"(Necm, 5} ayetinin delalet ettiği gibi, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in öğreticisi idi. Öğretenin mutlaka öğrenenden daha bilgili olması gerekir.
İlimler iki kısımdır.
a- Akıl ile ulaşılan ilimler. Mesela, Allah'ın zatını ve sıfatlarını bilmek gibi. Bu ilimlerde Cebrail (a.s.)'in ve Hz.Peygamber (s.a.s.)'in bilgilerinin eksik olması caiz değildir. Çünkü bunda eksiklik cehalettir. Cehalet ise marifetullaha zarar verir. Ama Allah'ın mahlukatının keyfiyetini, bunlardaki harikuladelikleri, Arş'ın, Kürsfnin, Levh'in, Kalemin, cennetin ve cehennemin çeşitti durumlarını, gök tabakalarını, meleklerin sınıflarını,mağaralarda, dağlarda ve denizlerdeki çeşit çeşit hayvanları bilmeye gelince şüphesiz ki Cebrail (a.s.) bunları daha iyi bilir. Çünkü Cebrail (a.s.)'in ömrü daha uzundur ve bu varlıktan daha çok görmüştür. Bu sebeble de onun

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/362-363.

bunları bilmesi daha ileri ve daha mükemmeldir.
b- Ancak vahiy ile ulaşılan ilimler. Bunları elde etmek ne Hz.Muhammed (s.a.s.) ne de diğer peygamberler için söz konusu olmaz. Bu ancak Cebrail (a.s.) vasıtası ile olmuştur. Dolayısı ile, bu ilimlerde Hz.Muhammed (s.a.s.)'in Hz.Cebrail'den üstün olması imkansızdır. Ama Cebrail (a.s), Allah ile bütün peygamberler arasında bir vasıtadır. Dolayısıyla o, eski ve yeni, bütün şeriatları bilir. Yine o, meleklerin şeriatini ve mükellefiyetlerini de bilir. Halbuki Hz.Muhammed (s.a.s.) bunu bilemez. Bu sebeble de Hz.Cebrail'in, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den daha bilgili olduğu ortaya çıkmış olur. Bu husus böylece sabit olunca, Hz.Cebrail'in Hz.Muhammed (s.a.s.)'den daha üstün sayılması gerekir. Çünkü Cenab-ı Hak;
"De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"(Zümer, 9) buyurmuştur. Fakat buna karşı şöyle denilebilir: Biz meleklerin, insanoğlundan daha bilgili olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili ise, Allah'ın:
"Ey Âdem, o meleklere (o eşyayı) isimleri ile bildir."(Bakara. 33} ayetinin de gösterdiği gibi, onların Hz.Adem'in kendilerinden daha bilgili olduğunu itiraf etmeleridir. Sonra biz, meleklerin ilminin fazlalığını kabul etsek bile, bu onların sevablartnın daha çok olmasını gerektirmez. Çünkü biz, bidatci bir insanın, ilmin birçok inceliklerini kuşatmış olsa bile, daha çok sevab almak şöyle dursun, hiç sevab alamadığını görüyoruz. Bunun sebebi ise, dikkat çektiğimiz şu husustur: Sevabın çokluğu ancak fiillerdeki ihlasa göre meydana gelir. Halbuki biz, meleklerin ihlasının daha çok olduğunu bilmiyoruz. 147[147]

Varlık Âleminde Ulûhiyyete En Yakın Olanla" Meleklerdir

19) Allah Teala: "O (meleklerden) kim: "Ben de O'ndan başka bir tanrıyım" derse onu cehennemle cezalandırırım "(Enbiya, 29) buyurmuştur. Bu ayet, onların yükseklik ve mertebe itibarı ile şöyle bir dereceye ulaştıklarına delalet eder. Eğer onlar Allah'ın emrine muhalefet edecek olsalardı, ancak Hanlıklarını iddia ederek, Cenab-ı Allah'a karşı çıkarlardı, yoksa şehvetle ilgili herhangi bir hususta değil. Bu da onların son derece yüce olduklarını gösterir. Amma buna karşı şöyle denilebilir: Onların çok yüce olduklarında bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Ama onun "Onlar yükseklik ve mertebe itibarı ile öyle bir dereceye ulaşmışlardır ki eğer Allah'ın emrine muhalefet edecek olsalardı, ancak Hanlıklarını iddia ederek Cenab-ı Allah'a karşı çıkarlardı" sözü de kabule şayandır. Çünkü meleklerin bilgisi çok, kuvveti fazla, yeme içme ve cinsi münasebet ihtiyacından uzaktırlar. Böyle olan kimse, Allah'ın emrine muhalefet edecek olsa, ancak bahsedilen manada muhalefet eder. Fakat siz niçin "Bu onların, insandan daha fazla sevab aldıklarını gösterir" diyorsunuz? Çünkü münakaşa noktası sadece budur. 148[148]

Melâike Cemaatinin Beşer Cemaatinden Daha Hayırlı Olduğuna Dair Hadis

20) Hz.Peygamber (s.a.s.), Cenab-ı Hak'tan naklederek şöyle buyurmuştur. "Kulum beni bir toplulukta anarsa, ben de onu, onun topluluğundan daha hayırlı bir topluluk içinde ananm."149[149] Bu, daha yüce topluluğun daha faziletli olduğunu gösterir.
Birisi buna karşı şöyle diyebilir: Bu, haberi vahiddir. Yine bu, meleklerin topluluğunun, insanların topluluğundan daha üstün olduğunu gösterir. İnsanların topluluğu ise avamdan ibarettir. Peygamberlerden değil. Bu sebeble meleklerin insanların topundan üstün olmaları, peygamberlerden de üstün olmalarını gerektirmez. Nakli delillerle ilgili sözün sonu budur. 150[150]

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/363-364.
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/364-365.
149[149] Müslim, Zikir, 2 (4/2061).
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/365.

Felsefecilerin Melâike Anlayışları

Bil ki felsefeciler de melek diye adlandırılan bu semavi ruhların, beşeri nüfûs-i natıkadan (konuşan ruhlardan) daha üstün olduklarında ittifak etmişlerdir. Onlar bu konuda, inşaallah az sonra zikredeceğimiz bir takım akli izahlara dayanmışlardır. 151[151]

Birinci Delilleri ve Cevabı: Sırf Nüzanilik Kemal Değildir

Onlar şöyle demişlerdir: Meleklerin yapıları basit (birleşik olmayan) dir, kesretten (çokluktan) uzaktır. İnsan ise nefis (ruh) ve bedenden mürekkebtir. Nefis bir çok kuvvetten meydana gelmiştir. Beden de birçok parçadan meydana gelmiştir. Basit olan mürekkeb olandan daha hayırlıdır. Çünkü mürekkeb varlık için, yokluk sebebleri, basit varlığın yokluk sebeblerinden daha çoktur. İşte bu sebebten Ötürü, Cenab-ı Hakk'ın tek oluşu, O'nun celal ve kibriya sıfatlarındandır.
Buna itiraz: Biz basit varlığın mürekkeb varlıktan daha kıymetli olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü ruhani taraf için tek bir şey vardır. Cismani taraf için ise hem ruh hem cisim olmak üzere iki şey vardır. Buna göre, cismani olan (yani insan), ruhu bakımından ruhani ve nurani alemden; bedeni bakımından ise maddî alemdendir. Bu sebeble o, hem ruhani hem cismani olmayı bir arada bulundurduğu için, sırf ruhani veya sırf cismani olan varlıklardan daha üstün olması gerekir. İşte Hz.Adem (a.s.)'in meleklerin secdegâhıolmasındaki sır da budur.
Bir başka yönden de şöyle diyebiliriz: Melekî ruhlar, cismani kayıtlardan uzak, mücerred varlıklardır. Bu sebeble bunların, nuranî makamlara dalmış olmaları, sanki onların bu cisimler alemini idare etmelerine mani olmuştur. Ama peygamberlere ait beşeri ruhlara gelince, bunların her iki alemi bir arada bulundurmaya güçleri yeter. Çünkü onların marifetullah merdiveninde ve kudsiyyet alemlerinde devamlı yükselmeleri, süfli alemi (dünyayı) idare etmelerine; cisimler aleminin intizamına iltifat etmeleri de ruhlar aleminde olgunlaşmalarına mani olmaz. Bundan dolayı onların güçleri her iki alemi idare etmeye ve her iki cinsi de zapt-u rapt altına afmaya yeterli olmuştur. Bu sebeble onların daha şerefli ve daha büyük olmaları gerekir. 152[152]

İkinci Delilleri ve Cevabı: Melalkenin Şehvetten Uzak Olmaları

Ruhani ccvhener, (melekler) kan akıtmanın kaynağı olan şehvetten uzaktırlar. Beşeri ruhlar ise bu vasfı taşırlar. Şer kaynağından uzak olan, onunla imtihan edilenden daha şereflidir.
Buna itiraz: Şüphesiz engel ve manialarin çok olmasına rağmen hizmete devam etmek, ihlası herhangi bir engel olmadan hizmete devam etmekten daha çok gösterir. Bu da muhabbet hususunda, insanın mertebesinin daha yüce ve daha mükemmel olduğuna delalet eder. Yine ruhani varlıklar (melekler) Yaratıcılarına itaat ettiklerinde, onların bu itaatleri, Allah'ındüşmanları olan şeytanların kahrolmalarını gerektirmez. Ama beşeri ruhlar (insanlar) Yaratıcılarına itaat ettiklerinde, onların bu itaati şehvet ve gazab güçlerini kahreder. Bu güçler de insan şeytanlarıdır. Bu sebeble, insanların itaatleri daha mükemmel olmuş olur.
Yine şurası da açıktır Ki, meleklerin dizim, senin bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yok" dedikleri zamanki dereceleri, "Orada fesat çıkaracak kimseler mi yaratacaksın?"(Bakara, 30) dedikleri zamanki derecelerinden daha üstündür. Bu ancak, hata yapmadan meydana gelen bir üzüntü sebebiyle olmuştur. Bu hal.insanda daha ileridir.Çünkü Hz.Peygamber(s.a.s) Allah Teala'dan naklederek "Günahkârların iniltileri Bana, teşbih edenler gurubunun nağmelerinden daha sevimlidir" buyurmuştur. 153[153]

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/365.
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/366.
153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/366-367.

Üçüncü Delilleri ve Cevabı: Meleklerde Kuvve Yok, Herşey Fiil Halindedir İddiası

Melekler, kuvve mahiyyetinden uzaktırlar. Çünkü o meleklerin karakterlerindeki çeşitlere göre, onlar için mümkin olan her kuvvet, fiil haline gelmiştir. Halbuki peygamberler ise1 böyle değildirler. İşte bundan ötürü Hz.Peygamber (s.a.s.): "Ben, her gece ve gündüz, Allah'a yüz kere istiğfar ederim. Bana ve size ne yapılacağım bilemem buyurmuştur. Nitekim Allah Teala, Hz.Peygambere hitaben: "Sen daha önce kitab nedir, iman nedir " bilmezdin" {Şura,52) buyurmuştur. Şüphesiz tam bîr fiil ile olan; kuvvetle olandan daha şereflidir.
Buna itiraz: Onun tam fiil ile olduğunu kabul etmiyoruz. Belki de o, bazı işlerde kuvve iledir. İşte bundan ötürü şöyle denmiştir: Meleklerin, felekleri hareket ettirmesi düşünceleri, kuvveden fiile çıkarmasından dolayı olmuştur. Bu hareket ettirme, meleklere nisbette; tefekkür ve muhayyile kuvvetine sahib otan ruhların, bilkuvve olan düşünceleri bilfiil yapmaya gayret etmeleri esnasında meydana gelen hareket ettirme gibidir. 154[154]

Dördüncü Delilleri ve Cevabı: Ruhların Muhdes Olup Olmadığı

Melekler, varlığın eli kolu durumundadırlar. Onlar değişme ve kuvve tabiatından uzaktırlar. İnsanlar ise boy/e değildir.
Buna itiraz: Her iki tez de imkansızdır. Melekler, zatları gereği varlıkları mümkin, maddeleri gereği ise varlıkları vacib oJan varlıklar değil midir? O halde melekler sonradan yaratılmışlardır. Tamam, bunu kabul ediyoruz. Lakin beşeri ruhfarın hâdıs (sonradan) ofdufcfarını kabul etmiyoruz. Aksine bazılarınca, bu ruhlar ezelidirler. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Bu ruhlar, Rablerini hamd ile teşbih eden Arş' m altındaki gölgeler gibi, ebediyyen maddi mekanlarına ininceye kadarki durumlarıdır. Onlar bu cisimlerle alaka kurduklarında, bunlara pşık olurlar ve bunlarla olan Cinsiyetleri kuvvet kazanır. Böylece, 'Arştaki gölgelerden en mükemmelleri ve en şereflileri, bu ruhları o maddi yerlerinden kurtarmak için çare arasınlar diye bu aleme gönderilir. İşte Kelile ve Dimne kitabında anlatılan, "gerdanlık" güvercinden*42' maksad da budur. 155[155]

Beşinci Delil ve Cevabı: Önemli Olan Mahiyet Değil, Allah'a Taattir

Melekler, nurani, ulvi ve latif varlıklardır. İnsanlar ise zulmani, süfli ve kesif (yoğun) varlıklardır. Akıllar, nurun zulmetten daha üstün; ulvi varlıkların süfli varlıklardan daha hayırlı ve latif olanların kesif varlıklardan daha mükemmel olducuna şehadet eder.
Buna itiraz: Bütün bunlar madde ile alakalıdır. Halbuki bize göre kıymetli
olmanın sebebi, Cenab-ı Hakk'ın da: "De ki: Ruh Rabbimfn emri (cümlesinden)'dtr"{İsra, 85) buyurduğu gibi, Alemlerin Rabbinin emrine boyun eğmektir. Halbuki maddesi kıymetli diye bir varlığın şerefli olduğunu, iddia etmek, İblis aleyhülla'ne'nin ilk delil getiriş şeklidir. Ama onun layık olduğu cevap Cenab-ı Allah tarafından verilmiştir. 156[156]

Altıncı Delil ve Cevabı: Melekler İlim, Kuvvet ve Amelde Daha İleridirler

Semavi, ruhani varlıklar (melekler), ilim ve amelleri kuvvetli olduğu için, cismani varlıklara (insanlara) üstün kılınmışlardır. İlim bakımından üstünlükleri şundan dolayıdır. Feylesoflar, meleklerin gaybı badiklerinde, istikbale art işlere muttaki olduklarında ittifak etmişlerdir. Yine meleklerin ilimleri, fiili, fıtri, külli ve daimidir. Halbuki İnsanların iiimleri, bütün bu hususlarda bunun aksinedir. Meleklerin amel bakımından üstün oluşları, onların devamlı hizmet etmeleri,

---

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/367.
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/368.
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/368.

gece-gündüz tesbihatta bulunmaları, gözlerini uyku tutmaması, akıllarının hata etmemesi, bedenlerinin gafil olmaması, yiyeceklerinin teşbih, içeceklerinin takdis, tahmid ve tehlil olması, nefeslerinin zikrullah ile, sevinçlerinin Allah'a hizmetle olması, bedeni ala! 'ardan tecrid edilmiş olmaları, şehevi ve gazabi kuvvelerden herhangi biri ile perdelenmemiş olmaları sebebiyledir. Bu iki taraftan biri nerede, diğeri nerede?

Buna itiraz: Bütün bu anlattığınız hususlarda, herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak burada bir incelik vardır. O da şudur: Devamlı hoş gıdalar yiyen kimse günlerce aç kalmış kimsenin bunlardan duyacağı tad gibi, lezzet alamaz. Bu sebeble melekler, devamlı bu yüksek derecelerde bulundukları için çoğu zaman cismani engeller ve zulmani perdelerle, mani olunmuş olan insanların duyduğu tadı duyamazlar. Lezzet hususundaki bu üstünlük sadece insanlara hastır. Belki de Allah Teala'nın:

"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onl&r bunu yüklenmekten çekindiler, bundan endişeye düştüler. İnsan bunu yücendir"(Ahzab, 72) ayetinden murad budur. Muhakkak ki, mahrumiyetlerle sınandıktan sonra, arzu olunan şeylere ulaşmak, bu arzu edilen şeyleri devamlı elde etmekten daha lezzetlidir. Bundan dolayıdır ki, doktorlar demişlerdir ki: "Kısa süreli bir sıtma nöbetinin ateşi, devamlı olan sıtma hastalığının ateşinden daha fazladır. Fakat, kısa süreli bir sıtmanın ateşi devam eder ve iyice yerleşirse, bu ateş artık hissolunmaz. Bu durum, meleklerde bulunmaz. Çünkü meleklerin olgunlukları devamlıdır. Bu hal diğer cisimler için de söz konusu değildir. Çünkü, onlar mücerret şeyleri idrak etmeye kaabiliyetli olan kuvveye sahip değildirler. Bundan dolayı, bu emaneti insanlardan başka yüklenmeye gücü yeten hiç bir varlık yoktur. 157[157]

Yedinci Delilleri ve Cevabı

Meleklerin cisimleri idare edebilecek ve kütleleri evirip çevirebilecek kuvvetleri bulunmaktadır. Onların bu kuvveti, mizaca bağlı olmadığı için, onlara bir yorgunluk ve bir bıkkınlık arız olmaz. Sonra sen, daha henüz yeni büyümekte olan yeşil taze ekinin taşları yardığını, kayaları ayırdığını görürsün. Bu, ancak, semavi kuvvetler cevherinden ona bol bol verilmiş olan nebatî kuvve» ile olmaktadır. Süfli cisimleri evirip çeviren ve idare eden, ağır yükleri yüklenebilen, dağlan yerinden oynatabilen, kendilerinin hareketiyle rüzgarların esip, kendilerine yönetilmesiyle bulutların ortaya çıkıp kaybolduğu ve aynı şekilde, onlardan sadır olan bir sebeble, dağlarda zelzelelerin meydana geldiği bu semavi ve ruhani güçleri ne zannediyorsun sen! Cenab-ı Hakk'ın ; "Ve işleri taksim eden (meîek)lere kasem olsun"(zariyat, 4) buyurduğu gibi, şeriatlar bu hususu anlatır, akıllar da bunu gösterir. Halbuki süfli ruhlar böyle değildir. Bu iki taraftan birisi nerede, diğeri nerede?

Kötü ruhlar olan şeytanların buna muktedir olduklarına dair söylenen söze gelince, bu mümkün değildir. Şayet bunu kabul etsek dahi meleklerin buna güçlerinin yetmesinin daha yerinde ve daha mükemmel olduğu hususunda anlaşmazlık yoktur. Ve bir de, meleki latif ruhlar kuvvelerini bu süfli alemin düzeni ve faydası için; kötü ruhlar ise güçlerini şer fiiller için kullanırlar; birisi nerede, diğeri nerede?

Buna itiraz: Nüfus-i natıka-i beşeriyede yani düşünen beşeri varlıklar arasında kamil kuvvet sahibi, taklib (mahiyyet değiştirme) ve tasarruf suretiyle cisimlere hakim bir nefsin bulunması uzak bir ihtimal değildir. Böylesi bir nefsin bulunmasının imkansızlığına nereden delil bulunabilir ki? 158[158]

Sekizinci Delil ve Cevabı: İnsanları İyiye İletenler Meleklerdir

Meleklerin, Cenab-ı Allah'ın hayırlı varlıklara yönelik celal nurlarından feyezan eden, irade ve ihtiyarları vardır. Onların iradeleri, alemin nizamını tösise hasredilmiş olup, insanların

---

[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/368-369.

[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/369-370.

iradelerinin aksine, kesinlikle o şer ve fesad şaibesinden bendirler. Çünkü insanların iradeleri, yücelik ve alçaklık cihetleri ve hayrın iki ucu arasında mütereddittirler. Onların hayırlara meyilleri ancak, haberde varid olduğu gibi, meleklerin yardımıyla hasıl olur. Bu habere göre, her insanın, onu doğrultan ve hidayete ileten bir meleği vardır.
Buna itiraz: Bu, meleklerin taatlerinde mecbur olan varlıklar, peygamberlerin ise hayır ve şer arasında mütereddit olan varlıklar olduğuna delalet eder. İrade sahibi olan ise, bir işi mecburen yapandan daha üstündür. Bu görüş zayıftr, çünkü tereddüt devam ettiği müddetçe, bir fiilin yapılmasının imkansızlığı da devam eder. Tercih tahakkuk edince, iş bir mucibe (gerektirene) iltihak eder, Buna göre de peygamberlerin bilkuvve ihtiyarları olup. melekler vasıtasıyla bu hayırlar kuvveden fiile geçer. Meleklere gelince onlar, bilfiil hayırdan ibarettirler; binaenaleyh o nerde, bu nerde! [159][159]

Dokuzuncu Delil ve Cevabı: Ruhani Varlıklar Cismani Olanlara Kıyas Edilemez

Ruhanilerin kendilerine ait birer cisimleri vardır. Bunlar da beden durumunda olan yedi gezegen, diğer sabit yıldızlar ve felekler; kalbler gibi olan yıldızlardır. Melekler de onların ruhları mesabesindedir. Ruhlann, ruhlara nisbeti, bedenlerin bedenlere nisbeti gibidir. Sonra biz biliyoruz ki, feleklerin durumlarındaki değişiklikler bu alemdeki değişikliklerin meydana gelmesinin sebepleridir. Çünkü, yıldızların hareketlerinden tesdis (altılı),teslis (üçlü), terbi (dörtlü), mukabele (karşılıklı olma) ve mukarebe (birbirine yakın olma) gibi çeşitli alakalar ortaya çıkar. Aynı şekilde feleklerin yerleri, bazan birbirine mutabık olur. İşte bu, birleşme halidir. O zaman da, alemin düzeni ortadan kalkar; bazan da onlar birbirinden ayrılır, böylece alemin mamurluğu, süfli alemin cisimlerine başka gelecek biçimde bu ulvi alem cihetinden, tekrar geri gelir. Aynı şekilde süfli alemin ruhları da böyledir; bilhassa hikmetle ilgili konular ve felsefi ilimlere, bu alemin ruhlarının ulvi alemin ruhlarına bağlı ve yine bu alemin ruhlarının mükemmellikleri o ruhların mükemmelliklerine dayalı, bu ruhların o ruhlara nisbetinin, büyük bir deryaya, bir katrenin nisbetiyle güneşin yuvarlağına küçük bir parıltının nisbeti gibi olduğuna delalet etmişken! jşte eserler bunlardır, burada bir başlangıç ve netice söz konusudur. Öyleyse, üstünlük bir tarafa, eşitliği iddia etmek bile nasıl uygun olabilir?
Buna itiraz: Sizin bütün söyledikleriniz tartışmalıdır. Fakat, onları kabul etmemiz durumunda bile, konu yine ortada kalır. Çünkü biz, mahrumiyetten sonra leziz bir şeye ulaşmanın, devamlı olarak onu elde etmekten daha çok lezzetli olduğunu beyan etmiştik. Bu durum da sadece insanlar için mevzu bahistir. [160][160]

Onuncu Delil ve Cevabı: Ruhaniler, Beşeri Varlıkların Menseldirler

Onlar şöyle dediler: Felekî, ruhani varlıklar, bu alemin ruhani varlıklarının menşe'len ve eşleridir. Menşe, kendisinden neşet edenden daha şereflidir. Çünkü o neşet edende -hasıl olan bütün üstünlükler, menşe'den istifade ile olmuştur. İstifade eden, kendisinden istifade edilenden daha düşük bir haldedir. Aynı şekilde neticenin de daha şerefli olması gerekir. Buna göre ruhani varlıklar âlemi kemalât alemidir. Öyleyse başlangıç ondandır, dönüş onadır, sudur ondandır ve nihayet, varış ona olacaktır.
Aynı şekilde ruhlar da kendi alemlerinden inerek bedenlerle birleşirler, neticede cisimlerin kirleriyle kirlenirler. Sonra o kirlerden güzel ahlak ve hoş amellerle temizlenirler. Öyle ki, o cisimlerden ayrılır, kendi ilk alemlerine çıkarlar. Ruhların inmesi birinci neş'et, yükselmesi ise diğer bir neş'ettir. Bununla anlaşılıyor ki, ruhani varlıklar beşeri varlıklardan daha şereflidir.
Buna itiraz: Bu sözleri siz, ahiretin ve bedenlerin haşrinin inkarı üzerine kurdunuz; oysa ki bunları inkar etmek çok zordur. [161][161]

---

[159][159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/370.
[160][160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/371.
[161][161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/371-372.

Onbirinci Delil: Peygamberlerin Meleklere Muhtaç Olmaları

Peygamberler (s.a.s.) in hepsi, bilgi ve marifet hususunda bildirdiklerini ancak vahiy yolu ile öğrendiklerini söylemişlerdir. Bu, onların bilgilerini ruhani varlıklardan aldıklarının bir itirafıdır. Onlar, Lût kavminin şehirlerini yerinden sökmede ve Bedir gününde olduğu gibi, düşmanlarına karşı kendilerine yardım eden ve Nûh (a.s.)'un gemi yapma kıssasında olduğu gibi, faydalarına olacak şeyleri onlara öğretenlerin ancak melekler olduğunda ittifak etmemişler midir? Bunda ittifak ettiklerine göre, peygamberiarin bütün işlerde meleklere muhtaç olduklarını açıkça beyan etmelerin rağmen, daha neye dayanarak siz onları meleklerden üstün tutuyorsunuz? 162[162]

Onikinci Delil ve Cevabı

Akli taksimat, canlıların ya tamamen hayırlı veya tamamen şerli, veyahutta bir cihetten hayırlı bir diğer cihetten şerli olduklarını göstermiştir. Sırf hayırlı olanlar melek nevinden olan varlıklardır. Sırf şerli olanlar, şeytan nevinden olan varlıklardır. Bu iki hal arasıdan olanlar da insanlardır. Ve yine insan, ölümlü bir varlık olup, onun iki yanında da iki kısım bulunmaktadır.
a- Ölümlü olmayan nâtık varlık ki, bu meleklerdir.
b- Bu İse, ölümlü olan ve nâtık olmayan varlıklardır ki, bunlar da hayvanlardır. Aklın yaptığı bu taksim, insanın kemalin orta derecesinde; meleğinse kemalin en üst noktasında olduğuna delalet eder. İnsanın daha üstün olduğunu söylemek, aklın yapmış olduğu taksimi ters çevirmek ve mevcudatın sıralamasını bozmaktır.
Buna itiraz: İnsanın üstünlüğünden muradımız, sevabının çokluğudur. Öyleyse, siz meleklerin sevabının daha çok olduğunu neye dayanarak söyleyebiliyorsunuz? Bu konuda söylenen akli görüşlerin özeti işte budur.
Muvaffakıyyet Allah'tandır. 163[163]

Resullerin Meleklerden Efdal Oluşunun Delilleri

Peygamberlerin meleklerden üstün olduğunu söyleyenler, buna birçok şeyi delil getirmişlerdir. 164[164]

Birinci Delil: Meleklerin Hz.Adem'e Secde Etmeleri

Cenab-ı Allah meleklere, Hz.Adem'e secde etmelerini emretti. Ve Adem (a.s.)'in ktble olmadığı, aksine secdenin gerçekte O'na yapıldığı sabit olmuştur. Bu husus sabit olunca, Hz.Adem'in meleklerden üstün olması gerekir. Çünkü secde boyun eğmenin en ileri derecesidir. Daha şerefli olanın, kendisinden daha aşağıda olana, en ileri derecede boyun eğmekle mükellef tutulması aklen hoş görülmez. Çünkü mesela Ebu Hanife'nin, fıkıhtaki bilgisi kendisininkinden daha az olan birine hizmet etmesinin emredilmesi, hoş görülmez! Bu durum, Adem (a.s.)'in, meleklerden daha üstün olduğuna delalet eder. 165[165]

İkinci Delil: Hz.Adem'in Halife Olarak Yaratılması

Cenab-ı Hak, Hz.Adem'i kendisinin halifesi yapmıştı. Bundan murad, velayet (hükmetmeyi üstlenme) hilafetidir. Çünkü Cenab-ı Hak; "Ey Dâvud, seni biz yeryüzünde halife yaptık.

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/372.
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/372.
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/373.
165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/373.

Öyleyse, insanlar arasında hak ile hükmet! "(Sad, 26) buyurmuştur. İnsanların, makamca padişah yanında en üstün olanları velayet ve tasarruf bakımından onun yerini tutan kimse olduğu malum bir şeydir. Bu da onun halifesidir.Bu durum, Âdem (a.s)'in mahlukatın en şereflisi olduğuna delalet eder. Bunu Cenâb-ı Allah'ın :

"Yerde olan herşeyi sizlerin emrinize vermiştir" (Hac, 65) âyeti tekid etmektedir. Sonra bu umumi ifade, şu âyetle de te'kid edilmiştir: O yerde olan herşeyi sizin için yarattı "(Bakara, 29).

Buna göre Hz.Adem hilafet makamında en yüksek dereceye ulaşmıştır. Dünya,onun hayatta kalabilmesi bir meta; âhiret de, onun mükâfaatı için bir ülke olarak yaratılmıştır. Ve şeytanlar, ona karşı büyüklenmeleri sebebiyle, Rahmet-i İlaheden kovulmuşlardır.Cinler onun emrindedir; melekler ona itaat ederek, secde eder, ona boyun eğerler; sonraysa bazı melekler, onun ve onun zürriyetinin bekçisi; bazıları rızkının İndiricisi, bazıları onun hataları için istiğfar edeni olmuşlardır. Hem sonra Cenab-ı Allah, bu yüce makamlara rağmen, "Ve yanımızda fazlası da var" (Kaf, 35). Öyleyse bu kemâl ve celâlin bir sınırı yoktur. Üçüncü Delil: Hz.Âdem ilimde daha ileri idi. Hz. Adem daha bilgiliydi. Daha bilgili ise, daha üstündür. O daha bilgiliydi, çünkü Cenâb-ı Allah meleklerden isimlerin bilgisini sorduğu zaman: "Dediler ki, serti tenzih ederiz. Bizim, senin bize öğrettiklerinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. Muhakkak ki sen, alîmsln, hakimsin "(Bakara, 32) dediler. O zaman da Cenab-ı Allah: "Ey Adem, onlara eşyanın isimlerini bildir. Adem meleklere eşyanın İsimlerini bildirince, Allah (meleklere), "Ben size demedim mi ki... "(Bakara, 33) buyurmuştur. Bu, Âdem ta.s.yin meleklerin bilmediği şevleri bildiğini gösterir. Daha bilgili olanın üstünlüğüne gelince, bu Cenab-ı Allah'ın:

"De ki, bilenlerle bilmeyenler bir olurlar mı?"(Zümer, 9) ayetinden dolayıdır. 166[166]

Dördüncü Delil: Allah Teala Peygamberleri Bütün Alem İçinden Seçmiştir

Cenab-ı Hak; "Muhakkak kt Allah Âdem'tftûh'u, İbrahim ailesini ve İmran'm ailesini bütün alemlere üstün kıldı"(A.imran.33) buyurmuştur. Alem, Allah'ın dışındaki bütün şeylerden ibarettir. Bu böyledir, çünkü âlem kelimesi, daha önce geçtiği gibi, âlem kelimesinden türemiştir. Cenab-ı Hakk'a işaret ve O'na delalet eden her şey bir âlemdir. Şüphe yok ki sonradan meydana gelen her varlık Cenab-ı Allah'ın varlığına delalet eder. Öyleyse, sonradan olan herşey, âlem lafzına dahildir. Cenab-ı Allah'ın: (Ali imran, 33) ayetinin anlamı buna göre şöyledir: Allahu Teala onları bütün mahlukata üstün kılmıştır. Meleklerin de mahlukat zümresinden olduğunda şüphe yoktur. Bu sebeple ayet, Allahu Teala'mn peygamberleri meleklere de üstün kılmış olmasını gerektirir. Eğer, denilirse ki: "Bu, Cenab-ı Hakk'ın: "Ey İsrailoğullan, size inam ettiğim nimeti ve sizi bütün alemlere üstün tutuşumuzu hatırlayınız"(Bakara, 47) ayetiyle bir müşkitlik arzeder. Çünkü onların, meleklerden ve Hz.Muhammed'den daha üstün olmaları gerekmez. Burada da böyledir. Cenab-ı Hak Hz.Meryem hakkında: "Allah seni seçti ve temizledi; seni alemlerin kadınlarına üstün kıldı. (A.imran, 42) buyurmuştur. Hz.Meryem'in Hz.Fatıma'dan daha üstün olması gerekmez. Burada da böyledir; buna cevabımız şudur:

Müşkillik bertaraf edilmiştir. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın sözü, yahudilerin selefleri olan peygamberlere hitaptır. Onlar o zaman mevcutken Hz.Muhammed o zaman mevcut değildi. Hz.Muhammed mevcut olmayınca da, "alemler" lafzının şümulüne girmez. Çünkü yok olan şey, âlemlerden olmaz. Durum böyle olunca, Allah' u Teala' nın onları, o zamandaki alemlere üstün kılmasından ibaret olup onların Hz.Muhammed'den daha üstün olmaları gerekmez. Cebrail (a.s.)'e gelince O, Cenab-ı Hak: "Muhakkak ki Allah, Adem'i Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini alemlere seçtik" (Ali imran, 33) buyurduğunda mevcut idi. Bu sebeple Allah'ın onlan Cibril'e üstün kılmış olması gerekir. Yine farzet ki delilin mevcut olmamasından dolayı ayet tahsis edilmiştir. Burada ise, ayetin zahirini terkettirecek bir delil yoktur. Bu sebeple ayeti umumi yönden zahirine hamletmek gerekir. 167[167]

---

[166] [166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/373-374.

Beşinci Delil: Resulullah'ın "Âlemlere Rahmet" Olması

Cenab-ı Hakkın "Seni, ancak alemlere rahmet olarak gönderdik" (Enbiya, 107) ayetidir. Melekler de alemin cümlesindendir. Bu sebeple Hz.Muhammed, melekler için de rahmet olmuştur. Bu nedenle Hz.Muhammed'in onlardan daha üstün olması gerekir. 168[168]

Altıncı Delil: Beşerin Kulluğunun Zorluğu

Beşerin ibadeti daha zordur. Bu sebeple, onların daha üstün olmaları gerekir. Biz birkaç sebepten Ötürü beşerin ibadetinin daha zor olduğunu söyledik. Şöyle ki:
a- İnsanoğlunu, günah işlemeye davet eden şehveti vardır. Meleklerinse, bu şehveti yoktur. Karşı koyan bir gücün bulunmasıyla beraber bir şeyi yapmak, o şeyi, karşı koyucu bir güç olmadan yapmaktan daha zordur. Şayet: "Meleklerin de, kendilerini isyana sevkedecek şehveti vardır ki bu da, Önderlik arzulandır" denilirse deriz ki; "Farzedelim ki durum böyledir, ancak beşerin çok çeşitli şehvetleri bulunmaktadır. Meselâ, yeme içme şehveti, cinsi münasebette bulunma şehveti ve reislik şehveti gibi... Melekler ise, bu şehvetlerden ancak birisine sahiptir ki, o da lider olma şehvet ve arzusudur. Şehvetin birçok nev'i ile imtihan olunan kimsenin itaat etmesi, şehvetin bir çeşidine mübtela olanın itaat etmesinden daha zordur.
b- Melekler, ancak "nas" ile amel ederler. Çünkü Cenab-ı Hak: "Bizim, senin bize öğrettiğinden başka ilmimiz yoktur "(Bakara, 32) ve: "Bunlar, sözle O'nun önüne geçmezler! Onlar Allah'ın emriyle amel ederler"{Enbiya, 27) buyurmuştur. Beşerin ise, istinbatta bulunma ve kıyas
yapma gücü vardır. Nitekim Cenab-ı Hak; "Öyleyse ibret alınız, ey akıl sahipleri"{Haşr. 2) buyurmuştur. Keza Muaz (r.a.) "Re'yimle içtihad ettim " buyurmuş, Hz.Peygamber (s.a.s.) de onu, bu hususta tasvib etmiştir. İstinbatla amel etmenin, nas ile amel etmekten daha güç olduğu bilinen bir gerçektir.
c- Beşerin şüpheleri meleklerin şüphelerinden daha çoktur. Feleklerin ve gezegenlerin bu alemin hadiselerinin sebepleri olması, çok müessir şüpheler cümlesindendir. Bu sebeple insanlar,bu şüpheleri defetmeye muhtaçtırlar. Meleklerse, muhtaç değildirler; çünkü onlar gökler aleminin sakinleridirler. Bu sebeple melekler, bu alemin yaratıcı bir Müdebbir'e nasıl muhtaç olduğunu bizzat müşahede ederler.
d- Şeytanlar meleklere vesvese veremezler. Halbuki, şeytanlar, vesvese vermek için insaoğluna musallat olmuşlardır. Bu ise, büyük bir farktır. İnsanların itaat etmelerinin daha zor olduğu kesinlik kazanınca, onların "nass"a göre daha çok sevap almaları gerekir. Çünkü Hz.Peygamber "ibadetlerin en üstün olanı, en meşakkatli olanıdır " buyurmuştur. Kıyasen de bu böyledir; çünkü biz, kadınlara hiçbir meyli bulunmayan bir pir-i faninin zinadan kaçındvğv zaman olan, buna aşırı arzu duyan, ama ondan kaçınan kimsenin fazileti gibi olmadığını biliyoruz. 169[169]

Yedinci Delil: İnsanların Şehvetin Cazibesinde Bulunmaları

Cenab-ı Hak, melekleri şehvetsiz fakat akıllı olarak; hayvanları ise, akılsız; fakat şehvetli olarak; ademoğlunu ise, bu iki hususu kendisinde cemetmiş olarak yaratmıştır. Bu nedenle insanoğlu, aklı sebebiyle sınırsız denecek derecede hayvanların üzerinde bulunmaktadır. Şehveti sebebiyleyse, meleklerin aşağı mertebesinde bulunmaktadır. Sonra biz insanoğlunu,

---

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/374-375.
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/375.
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/375-376.

arzusu aklına üstün gelip, aklı ile değil de hevesleri ile amel edince, Cenab-ı Hakk'ın da: "Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidirler; hatta onlardan da şaşkın! "(buyurduğu gibi, hayvanların aşağısında olur. Bu sebeple hayvanların değil de onların var olacağı yer, ateş olur. Böylece onların aklı nevalarına baskın çıkar, hatta nefsinin arzusuyla hiçbir şey yapmayıp aklına göre hareket ederse, iki taraftan birisini diğerine mukayese ederek, onların meleklerin üstünde bulunduklarını söylemek gerekir. 170[170]

Sekizinci Delil

Melekler, muhafızdırlar; Âdem evladı ise himaye edilenler. Korunmuş olan ise, koruyandan daha kıymetlidir. Bu sebeple, insanoğlunun Allah katında meleklerden daha kıymetli olmaları gerekir. 171[171]

Dokuzuncu Delil: Miracda Cebrail (a.s.)'in Geri Kalması

Rivayet edildiğine göre Cebrail (a.s.), Miraç gecesi Hz.Muhammed'in bineğinin üzengisinden tutup, O'nu Burak'a bindirdi. Bu, Hz.Muhammed'in Cebrail (a.s.)'den daha üstün olduğunu gösterir. Hz.Muhammed bazı makamlara varınca, Hz.Cebrail O'ndan ayrılarak şöyle dedi: "Ben, artık bir parmak ucu kadar daha yaklaşsam, yanıp kül olurum!" 172[172]

Onuncu Delil: En Büyük Melekler Peygamberimizin Vezirleridir

Hz.Peygamberin şu sözüdür: "Muhakkak ki benim, gökte iki vezirim; yerde de iki vezirim vardır. Gökteki vezirlerime gelince, bunlar Cebrail ile Mikail 'dir. Yerdekilere gelince, Ebu Bekr ile Ömer'dir." Bu haber, Hz.Muhammed'in bir melik gibi, Hz.Cebrail ve Mikaİl'in ise, O'nun vezirleri gibi olduğuna delalet eder. Melik, vezirden daha üstündür. Bu sebeple Hz.Muhammed'in melekten daha üstün olması gerekir. Beşerin meleklerden daha üstün olduğuna dair söylenebilecek sözün tamamı budur. 173[173]

Melâikenin Efdaliyetini Söyleyenlerin Cevapları

Meleğin daha üstün olduğunu söyleyenler, insanın melekten üstün olduğunu söyleyenlerin birinci deliline cevap vererek şöyle demişlerdir: 174[174]

Birinci Delile Cevap

Daha önce alimlerden bir kısmının, "secdeden maksat, alnı yere koymak değil, tevazu göstermektir" dediği açıklanmıştı. Yine onlardan "secdenin,
alnı yere KoymaKîan ibaret olduğunu kabul ederek, secdenin Aiian için
yapıldığını, Hz.Adem'in ise secdenin kıblesi olduğunu" söyleyenler vardt. Bu iki görüşe göre de, bir müşkil durum söz konusu değildir. Ama secdenin Hz.Adem için yapıldığını kabul ettiğimizde, "Niçin daha şerefli olanın şerefli olana secde etmesi caiz değildir" dediniz ?
Çok şerefli olan da şerefli olana secde edebilir; çünkü hikmet-i ilahi çoğu kez daha şerefli olanın sevgi göstermesini, son derece itaat ile inkiyad içinde olmasını gerektirir. Çünkü hükümdar, yaşça küçük olan kölelerini yanı başına oturtarak, büyüklere de onların hizmette

---

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/376-377.
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/377.
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/377.
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/377.
174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/378.

bulunmalarını emreder. Hükümdarın bundan maksadı, o hizmet edenlerin her işte kendisine itaat ettiklerini ve her durumda kendisine inkiyat ettiklerini ortaya koymaktır. Durumun, aynen burada da böyle olması niçin caiz olmasın? Ve yine Cenab-ı Hakk'ın, dilediğini yapması ve dilediğine hükmetmesi, yine O'nun fiillerinde bir illet aranamıyacağı hususu bizim mezhebimiz değil midir? İşte bu sebepten dolayı biz, Allah insanda küfrü yaratıp, sonra onu nihayetsiz olarak azaplandırdığında, O'na itiraz edilemez dedik. Durum böyle olunca, O'na, en üstün olanın en düşük olana secde etmesini emretmesi hususunda nasıl itiraz edilebilir? 175[175]

İkinci Delile Cevap

İkinci delillerinin cevabı ise şudur:
Hz.Adem yeryüzünün halifesi kılınmıştır. Bu ise, Hz.Adem'in yeryüzündekilerden daha şerefli olmasını gerektirir. Bu, O'nun semadaki meleklerden daha şerefli olduğunu göstermez. Şayet Cenab-ı Hak gökteki meleklerden birisini, niçin yeryüzünde, kendine halife yapmadı?" denilirse, deriz ki, bunun birkaç sebebi vardır:
a- İnsanlar melekleri göremezler.
b- Cins, kendi cinsine daha çok meyleder.
c- Melekler, son derece temiz ve ismet sahibidirler. İşte, Cenab-ı Hakk'ın: "Eğer biz o peygamberi btr melek
yapmış olsaydık, onu da btr insan kılığına sokardık "(Enam, 9) ayetinden murad edilen de budur. 176[176]

Üçüncü Delile Cevap

Üçüncü delillerine gelince, biz ona şöyle cevap veririz: Biz Hz.Adem'in meleklerden daha bilgili olduğunu kabul etmiyoruz. Bu konuda en fazla şöyle denilebilir: Hz.Adem, isimleri biliyordu; melekler ise onları bilmiyorlardı. Ne var ki melekler, Hz.Adem'in bilemediği başka şeyleri biliyorlardı. Bu meseleyi iyice ortaya koyacak olan husus şudur: Biz Hz.Muhammed (s.a.s.)'in bu dillerin hepsini bilmemesine rağmen, Hz.Adem'den daha üstün olduğunda anlaşmıştık. Yine İblis Hz.Adem'in cennetten çıkarılmasına sebep olan ağaca yaklaşma hususunu biliyordu. Halbuki Hz.Adem bunu bilmiyordu. Bundan, iblisin Hz.Adem'den daha üstün olması gerekmez. Hüdhüd, Hz.Süleyman'a "Senin ihata edemediğin şeyi ben ihate ederim" demişti. Bundan, Hüdhüd'ün Hz. Süleyman'dan daha üstün olması gerekmez. Biz Hz.Adem'in meleklerden daha bilgili olduğunu kabul etsek bile, ancak niçin meleklerin taatleri, ihlas bakımından Hz.Adem'in taatl'nden daha çok; böylece de onların sevapları da daha fazladır" dememiz niye caiz olmasın? 177[177]

Dördüncü Delile Cevap

Dördüncü delillerine cevaba gelince, bu zikredilen hususların en güçlüsüdür. 178[178]

Beşinci Delile Cevap

Beşinci delillerine gelince ki, bu Cenab-ı Hakk'ın: (Enbiya, 107) ayetidir, buna-şöyle cevap veririz. Hz.Muhammed'in alemlere rahmet olmasından, nun meleklerden daha üstün olması gerekmez.
Nitekim Cenab-ı Hakk'ın: "Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Allah ölmüş arzı nasıl

---

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/378.
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/378-379.
177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/379.
178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/379.

diriltiyor!"(Rum, 50) ayetinde de böyledir. Hz.Muhammed'in alemler için bir yönden rahmet, onların da bir başka yönden alemler için rahmet olmaları imkansız değildir. [179][179]

Altıncı Delile Cevap

Altıncı delillerine cevaba gelince ki, bu delil beşerin ibadeti daha zordur şeklinde idi, bu şu durumla çelişir. Biz, mücahede yolunda bir sûtinin, Hz.Peygamberin herkesten daha üstün olduğunu bilmemize rağmen, O'nun bile kesinlikle tahammül edemiyeceği zor ve çileli şeylere tahammül ettiğini görüyoruz. Bu ancak, niyette ihlasa bina edilmiş olan bir sevab çokluğudur. İşin daha kolay olması da caizdir; ancak onu yapanın ihlası daha fazla olabilir. Bu sebeple onun mükafaatı daha fazla olur. [180][180]

Yedinci Delile Cevap

Yedinci delillerine cevaba gelince, bu birleştirici bir nokta olmadan, iki tarafı cem' etmektir. [181][181]

Sekizinci Delile Cevap

Sekizinci delillerine gelince ki, bu "korunan koruyandan daha şereflidir" şeklinde idi, bu mutlak manada kabul edilemez; tam aksine bazan, koruyan korunandan daha şerefli olur. Mesela, ordudaki suçlu askerler için tayin edilen üst rütbeli subay gibi. Son iki açıklamalarına gelince, bunlar ahad hadislerdir. Bunlar, Hz.Peygamberin çok mütevazı olduğuna dair rivayet ettiğimiz hadislerle çatışırlar. İşte meselenin sonu budur. Muvaffak kılmak, ancak Allah'ın elindedir. [182][182]

Secde Etmemekte İblis Mazur Olabilir mi?

Bil ki, Cenab-ı Hak, İbiis'i secde edenlerden istisna edince, onun secdeyi terketme hususunda mazur olduğunun zannedilmesi caiz oldu. Bu sebeple Cenab-ı Hak diretti" diyerek, İblis'in gücü yettiği ve mazur olmadığı halde secde etmediğini beyan buyurmuştur. Çünkü diretmek iradi olarak kaçınmaktır. Ama, iş yapmaya kadir olamayan kimseye gelince, onun için, "diretti" denmez. Sonra bunun bu şekilde olması caiz olsa bile, ona bir büyüklenme eklenmez. Böylece Cenab-ı Hak, "büyüklendi" diyerek, bu diretmenin büyüklenme biçiminde olduğunu beyan etmiştir. Sonra bu söz konusu diretme ve büyüklenmenin, küfür olmaksızın da bulunması caizdir. İşte bunun için Cenab-ı Hak, "Ve, kâfirlerden oldu" ifadesiyle, onun kafir olduğunu beyan etti.

Kadî "Bu ayet birkaç bakımdan Cebriyye'nin görüşünün batıl olduğuna delalet eder", demiştir:

a- Cebriyye, İblis secde etmediğinde, secdeye kadir olamadığını iddia etmişlerdir. Çünkü onlara göre bir şeyi yapabilmek mümkün değildir. Bir şeye güç yetiremiyene de, "O, o şeyden imtina etti" denilmez.

b- Birşeye güç yetiremiyene o şeyi yapmamak suretiyle büyüktendi, denilmez. Çünkü o, bir fiile güç yetiremediği zaman, o fiilden kaçındı, büyüklendi denmez. O kimse ancak, isteseydi yapabileceği şeyi yapmadığında, büyüklenmiş olmakla vasıflanır.

c) Cenâb-ı Hak buyurmuştur. Gücü yetmeyeceği bir şeyi yapmadığı için kişinin kâfir olması caiz değildir.

d- Onun büyüklenmesi ve o işi yapmaması, Allah'ın onda bu işi yaratmasından dolayıdır. Bu ise, onun kınanmaktan ziyade, mazur addedilmesinin daha uygun olduğunu gösterir. Kadî sözüne devamla, "İblisin mazur olduğunu söyleyen bir mezhebe inanan bir kimse, peşinen ziyana uğramıştır" der.

---

[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/379-380.

[180][180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/380.

[181][181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/380.

[182][182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/380.

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Kadî bu vecih'eri çoğaltarak, sözü uzatmıştır. Bu vecihlerin neticesi emre, nehye, sevab ve ikaba dayanır. Biz, ona yine şu şekilde cevab veririz: İblisten bu işlerin çıkması ya bir maksad ve sebebe dayanır veya herhangi bir maksad ve sebebten dolayı değildir. Eğer onlar bir maksad ve sebebten dolayı meydana gelmiş ise, bu maksad neredendir? Bu, bir fail olmadan mı meydana gelmiştir veya bir kul olan failden mi meydana gelmiştir veyahutta Allah'ın fail olduğu bir fiil midir? Eğer, bunlar bir fail olmaksızın meydana gelmiş ise, Yaratıcı nasıl isbat olunur? Eğer kuldan meydana gelmiş ise, ve bunun kuldan meydana gelmesi eğer bir başka maksaddan doğmuş ise bu takdirde teselsül gerekir. Eğer o fiiller herhangi maksaddan dolayı meydana gelmemişse, bu, onun maksadsız meydana geldiğini ifade çeler ki biz o zaman onu "geçersiz" kılarız. Eğer onun faili Allah İse, bu durumda, bize karşı ileri sürdüğün bütün deliller, aleyhine döner.

Eğer "Bu fiil, iblisten, herhangi bir maksad ve sebeb olmadan meydana geldi" dersen, bu durumda bir müreccih bulunmaksızın, mümkün olan bir işin tereccühü (kendiliğinden meydana gelmesi) gerekir ki bu da Yaratıcıyı isbat etme kapısını kapatır. Yine de eğer, "Bu, bu şekilde olmuştur " dersen, bu fiillerin meydana gelişi tesadüfi sayılmış olur. Tesadüfi olan fiiller ise, kulun güç ve iradesi dahilinde değildirler. Buna göre bu gibi fiiller kula nasıl emr veya nehyedilebilir? Ey Kâdî, emir ve nehiy işinf delil getirmenin faydası nedir? Böyle aklî bir delilin yanında, neticesi tek bir noktaya dayanan bu izah tarzlarını çoğaltman dayanağını söker atar, sözünün yollarını keser, şayet evvelkiler ve sonrakiler bu delil üzerinde ittifak etmiş olsalardı bile bundan ancak "mümkün" varlığın bir müreccihe dayanmadan meydana geldiğini kabul ederek kurtulabilirlerdi. Bu durumda da Yaratıcıyı isbat etme kapısı kapanmış olurdu. Veya bundan, Cenab-ı Hakk'ın istediğini yapacağını ve istediğine hükmedeceğini söyleyerek kurtulabilirlerdi ki bu da zaten bizim cevabımızdır.183[183]

İblis Esasen Kâfir İdi

İnsanların "O (İblis) kafirlerden id!" âyeti hakkında iki görüşleri vardır:

a- İblis, Allah'a ibadetle meşgul olduğu esnada da münafık ve kâfir idi. Bu görüşün izahında iki şekil vardır:

1) Muhammed b.Abdulkerim eş-Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal kitabının evvelinde, dört İncil'in şerhedicisi olan Mârî'den bu meselenin Tevrat'ta da, iblisin, secde ile emredildikten sonra meleklerle arasında geçen bir münazara biçiminde, dağınık bir şekilde zikredildiğini rivayet etmiştir. Buna göre İblis meleklere, "Ben, benim yaratanım, mucidim ve mahlukatın yaratıcısı olan bir ilahım olduğunu kabul ediyorum. Ancak size Allah'ın hikmeti ile ilgili yedi sorum var:

Birincisi: Allah'ın yaratmadaki hikmeti nedir? Hele hele, kâfiri yaratırken, onun ancak sonunda elemlere düçâr olacağını bildiği halde onu yaratmasındaki hikmet nedir?

İkincisi: Mükellefiyetin kendisine herhangi bir fayda ve zararı olmadığı, mükelleflerin lehine olan herşeyi, mükellefiyeti vasıta kılmadan da yaratmaya kadir olduğu halde, insanları mükellef kılmada ne mana vardır?

Üçüncüsü: Farzedin ki Allah, beni kendisini tanıyıp O'na itaat etmekle mükellef tutmuştur. Öyleyse daha niçin bana, Adem'e secde etmemi emretmiştir?

Dördüncüsü: Adem'e secde etmemden dolayı kendisine isyan ettiğimde beni niçin lanetlemiştir? Ne kendisi için, ne de başkası için bir fayda olmadığı ve fakat benim için zararların en büyüğü olduğu halde niçin beni cezalandırmayı gerekli görmüştür?

Beşincisi: Sonra Allah bunu yaparken, niçin cennete girmeme ve Âdem'e vesvese vermeme imkan tanıdı?

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/380-382.

Altıncısı: Ayrıca, ben bunu yaparken,niçin beni Adem'in çocuklarına musallat kılıp, benim onları azdırmama ve yoldan çıkarmama müsaade etti?
Yedincisi: Sonra ben, bu hususta O'ndan uzun bir mühlet istediğimde, bana bu mühleti niçin verdi? Malumdur ki eğer dünya serlerden uzak olsaydı, bu daha hayırlı olurdu.
İndilerin şerhedicisi şöyle dedi: Cenab-ı Allah, celal ve kibriya perdelerinin gerisinden ona vahyederek: "Ey iblis, sen beni tanıdın şayet sen beni hakkıyla tanısaydın, işlerimde bana itiraz etmemen gerektiğini bilirdin. Çünkü, ben, kendisinden başka ilah olmayan Allah'ım. Yaptığım şeylerden sorulmam".
Bil ki mahlukatın evvelkileri de sonrakileri de bir araya gelseler, güzel görme ve çirkin görme işinin akla ait olduğuna hükmetseler, onlar bu şüphelerden bir kurtuluş yeri bulamazlar ve bütün bu şüphelerden sıynlamazlar. Ama Cenab-ı Hakk'ın söylediği cevab ile cevab verdiğimizde bütün bu şüpheler bertaraf olur ve itirazlar sona erer. Nasıl böyle olmasın ki Cenab-ı Hak zatında vacib'l-vücud ve sıfatlarında vacibu'l-vücud olduğu gibi, fail oluşunda her türlü müessir ve müreccihlerden (tercih ettirici etkilerden) müstağnidir. Eğer Ailah Teala bunlardan müstağni olmasa idi, onlara muhtaç olmuş olurdu. Halbuki Cenab-ı Hak, bütün ihtiyaçların istendiği, bütün arzuların talebedildiği ve bütün arzulara kumda ulaşılan bir varlıktır. Cenab-ı Allah böyle olunca, O'nun fiilleri için "niçinlik" söz konusu olamaz; O'nun yaratmasına itiraz edilemez. Birisi şöyle diyerek ne güzel söylemiş: "Allah'ın celâli Mu'tezile terazisi ile tartılmaktan çok yücedir." Bunları söyleyen kimse, Allah'ın "O (iblis) kâfirlerden idi" âyetini zahiri manası ile anlayarak, iblisin yaratılışından beri kâfir ve münafık olduğunu söylemiştir.
2) İblis ebedî olarak kâfirdir. Bu, muvâfât ashabının görüşüdür. Çünkü iman devamlı bir mükafaata hak kazanmayı, inkâr ise devamlı bir cezayı haketmeyi gerektirir. Devamlı mükâfaat ile devamlı cezanın aynı anda bulunması imkansızdır. Mükellef bir zaman iman eder, sonra da-Allah muhafaza-küfre düşerse, o kul için, ya ebedi sevabı haketme ile ebedi cezayı haketme beraber bulunur ki yukarıda açıkladığımız gibi bunun olması imkansızdır, veyahut daha sonra olan öncekini yok eder ki bu da imkansızdır.

Eksik 384-385...

Yedinci Mesele

Ekseri alimler, bütün meleklerin, Hz.Adem (a.s.)'esecde etmekle emrolunduklarını söylemişler ve
buna iki bakımdan delil getirmişlerdir:
a- "Melâike" lafzı çoğul bir isimdir. Çoğul sigası umumi mana ifade eder.
Hele hele bu lafız, Cenab-ı Hakk'ın :
"Meleklerin hepsi tamamı secde ettiler"(Hıcr, 30) ayetinde, en mükemmel te'kıd ile getirilmiş ise...
b- Cenab-ı Hak iblisi meleklerden istisna etmiştir. Bir şahsın onlardan istisna edilmesi, onun dışındakilerin o hükme dahil olduğuna delalet eder. Alimlerden, bunu kabul etmeyerek bu secde ile emredilenlerin yeryüzü melekleri olduğunu söyleyerek, meleklerin büyüklerinin böyle bir secde ile emredilmesini uzak ihtimal görenler vardır. Feylesoflara gelince, onlar melekler lafzını ruhani cevherlere hamlederek şöyle demişlerdir: Semavi ruhların, düşünen beşeri nefislere (nüfus-ı natıkaya) boyun eğmeleri imkansızdır. Secde etmeleri emredilen meleklerden maksad, sadece bu beşeri nefislere itaat eden, beşeri.cismani kuvvetlerdir. Bu meseleye dair söz akliyyata dair kitaplarda yer almıştır. 184[184]

Hz.Âdem'in Cennete Yerleştirilmesi

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/386.

"Ve demiştik ki: "Ey 'Adem, sen eşinle birlikte Cennette yerleş. Ondan, neresinden isterseniz, bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa (kendine) zulmedenlerden olursunuz " (Bakara, 35). 185[185]

Emri Teklif mi, İbahe mi Bildirir?

Müfessirler, (Yerleş) sözündeki emrin, mükellefiyet (farzjyet) jfade eden bir emir mip mübahlık ifade eden bir emir mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Katade'den, şöyle dediğirivayet edijmişto "Oenâb-ı Aflah, melekleri Hz. Adem'e secde ile imtihan ettiği gibi, Hz. Adem (a.s)'i de cennette yerleşmekle mtihan etmeştir. Bu böyledir, çünkü, Hak Teâla, onu cennette otunnaK, ondan gibi yemekle mükellef kılmış ve bir ağaçtan yemesini yasaklamıştır. Hz.Adem (a.s.)'in o ağaçtan yemekten menedilmesi en zor mükellefiyetlerden biri olmakla beraber, o, nehyedildiği şeyi yapıp bu sebeble avret mahalli açılıncaya ve cennetten indirilip, arzu ettiği şeylerin bulunduğu bir yerde iskan edilinceye kadar bu imtihan devam etti."
Diğer müfessirler de şöyle demişlerdir: "Bu mübahlığı ifade eden bir emirdir. Çünkü kendisinden istifade editen hoş,güzel ve temiz yerlerde . rleşmek kulluk kapsamına girmez. Nitekim hoş, temiz şeylerden yemek
kulluk şümulüne girmemekte ve:
Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin en temizlerinden yeyinlz"(Tahâ, 81) ayetindeki emir, farziyeti ve mükellefiyeti ifade eden bir emir olmamakta, aksine mübahlığı ifade eden bir emir olmaktadır."
Doğrusu bu (Yerleş) emri hem mübahlığı hem de mükellefiyeti fade eden bir emirdir. Buradaki mübahlık, Hz.Adem (a.s.)'in cennetteki bütün nimetlerden istifade etmeye izinli olmasıdır. Mükellefiyete gelince, o da şudur: Yasaklanan şey orada idi ve Hz.Adem (a.s.)'in ondan yemesi yasaklanmış. Bazıları şöyle demişlerdir: Eğer bir adam diğer birine (seni evimde iskan ettim, yerleştirdim) derse, ev diğer adamın mülkü olmaz. Şurada da Cenab-ı Allah, Hz.Adem (a.s.)'e "Cenneti sana bağışladım " aemiyor, aksine "seni cennete yerleştirdim" diyor. Cenab-ı Allah, onu (yüzünde halife olması için yarattığından dolayı öyle söylemedi. Cennette eleştirilmesi, yeryüzü halifeliği için bir mukaddime kabilinden idi. 186[186]

Hz.Havva Ne Zaman Yaratıldı?

Hak Teala herkesin Hz.Adem (a.s.)'e secde etmesini emrettiğinde, iblis secde etmemekte dayatınca, onu mel"un (lanetli) yaptı ve sonra Hz.Adem (a.s.)'e eşi ile beraber cennette yerleşeşmesini emretti. Müfessirler, Hz.Adem (a.s.)'in eşi (Hz.Havva)'nın ne zaman yaratıldığı hususunda ihtilaf etmişlerdir.
Süddi, İbn-Abbas, İbn Mes'ud ve bazı sahabeden şunu rivayet etmiştir: Cenab-ı Allah, iblisi cennetten çıkarıp, Hz.Adem (a.s.)'i cennete yerleştirince, H.z. Adem (a.s.) orada tek başına kaldı. Onunla beraber yalnızlığını giderecek cmse yoktu. Bu sebeble Cenab-ı Allah, ona bir uyku verdi, sonra sol tarafının oburga kemiklerinden birini alıp yerine et koydu ve o kaburgadan Havva validemizi yarattı. Hz.Adem (a.s.) uykudan uyanınca başucunda oturan b kadın buldu ve ona "Sen kimsin?" diye sordu. O, "Bir kadın" cevabını verd Hz.Adem, "Niçin yaratıldın?" dedi. O, "Sen bana ısınasın diye yaratıldım dedi. Melekler: "Onun ismi ne?" diye sordular. "İsmi Havva" dediler. "Niçi Havva diye isimlendirildi" dediler. (Birisi) "Çünkü o canlı bir şeyden yaratıldı dedi.
Hz.Ömer ve İbn Abbas (r.ah)'dan şöyle dedikleri rivayet edilmiştiı Cenab-ı Allah meleklerden bir ordu gönderdi. Onlar Hz.Adem ile Havva'1) padişahların taşındığı gibi, altından bir taht üzerinde taşıdılar. Onlarıı elbiseleri nurdan idi. Herbirinin başında yakut ve incilerle bezenmiş altın bire taç vardı. Hz.Adem (a.s.)'in belinde inci ve yakutlarla süslenmiş bir keme vardı.

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/386.
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/386-387.

Böylece o ikisi cennete girdiler." Bu haber, Hz.Havva'nın, Aden (a.s.)'in cennete girmesinden önce yaratıldığına delalet eder. İtk haber di onun cennette yaratıldığını gösterir: Gerçeği Cenab-ı Allah bilir. 187[187]

Zevce "Eş'"den Maksat Havva'dır

Müfessirler, ayetteki "zevce (eş)" ten kastedilenin her ne kadar bu surecle ve Kur'an'ın başkî yerlerinde bahsedılmese de, Hz.Havva olduğund; ittifak etmişlerdir. Buna ve Hz.Havva'nın, Hz.Aden (a.s.)'den yaratıldığına Cenab-ı Allah'ın Nisa süresindeki: "O (Allah) sizi bir tek candan yarattı ve ondan yine onun zevcesini vücudi getirdi"(Nisa, i) ayeti ile, A'raf süresindeki: "Ve bundan da, (gönlü) kendisine (meyledip) ısınsın diyer eşini yapan (Allah)dır"(Araf, 189) ayeti delalet eder. Hasan (r.a.), Hz.Peygamber(s.a.s)'i şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hiç şüphesiz kadın, erkeğin, kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Eğeı onu doğrultmak istersen kırarsın. Eğer onu kendi haline bırakırsan, ondar, istifade edersin, o da düzelir."188[188]

Cennetin Yerde Veya Gökte Olması

Müfessirler bu ayette geçen cennet hususunda "O yeryüzünde midir, yoksa gökyüzünde midir?" diye ihtilaf etmişlerdir. Cennetin gökyüzünde olduğunun kabul edilmesi halinde, "O cennet, sevab yurdu olan cennet midir, ebedilik cenneti midir, yoksa başka bir cennetmidir?" diye ihtilaf etmişlerdir. 189[189]

Cennet Arzda İdi

Ebu'l-Kasım el-Belhi ve Ebu Müslim el-İsfahani: "Bu cennet yeryüzünde O " demişler ve Hz.Adem'in cennetten indirilmesini bir bölgeden diğer bir ttftgeye geçmek manasına hamletmişlerdir, Cenab-ı Allah öyleyse bir şehre inin "(Bakara, 61) ayetinde olduğu gibi... Bu iki zat görüşlerine çeşitli yönlerden deliller getirmişlerdir:
Birincisi: Bu cennet, eğer sevab yurdu olan cennet olsa idi, ebedilik cenneti olurdu. Eğer Hz.Adem (a.s.), ebedilik cennetinde bulunuyor olsa idi, İblis'in: (Ey Âdem) sana ebedilik ağacına ve zsval bulmayacak bir devlete ulaşmanın yolunu) göstereyim mi?"(Taha, 120) sözüne aldanmazdı. Cenab-ı Allah'ın : Rabbiniz size şu ağacı, iki melek olursunuz veya (cennette) devamlı kabalardan olursunuz diye yasak etti". (Araf, 20) ayeti doğru olmazdı.
İkincisi: Kim bu cennete girerse, Allah Teala'nın: Onlar oradan (cennetten) çıkarılacak değiller" (Hicr, 48) ayetinden dolayı, adan bir daha çıkarılmaz.
Üçüncüsü: İblis,Hz.Adem'e secde etmekten imtina edince lanetlendi Allah'ın gazabından dolayı ebedilik cennetine ulaşamadı.
Dördüncüsü: Mükafaat dünyası olan cennetin nimetleri tükenmez. Çünkü Cenab-ı Hak: "Onun yemişleri ve gölgesi devamlıdır"'(Rad, 35) ve : Ama bahtiyar olanlar, gökler ve yer durdukça cennette ebedi olarak takadırlar. Ancak Rabbinin dilediği müddet müstesna. Bu bitmez tükenmez yr tütumır"{Hicr, 108) buyurmuştur. Eğer bu, Hz.Adem (a.s.)'in girdiği cennet asaydı sona ermezdi. Fakat Hz.Adem (a.s.)'in girdiği cennet, Cenab-ı Allah'ın: "Allah'ın zatından başki herşey yok olacaktır"{Kasas, 88) ayetinden dolayı yok olacaktır. Eğer bu Hz.Adem'in girdiği cennet olsaydı, oradan tekrar çıkmazdı, fakat o oradar çıktı ve bu rahatlıklar kesildi, sona erdi.
Beşincisi: Allah Teala'mn hikmetine, insanoğlunu ilk başta, ebed kalacakları ve mükellef

---

[187] [187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/387-388.

[188] [188] Benzer bir hadîs, Müslim, Ridâ; 59 (2/1091). Bu şekli ile bulamadık
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/388.

[189] [189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/389.

olmayacakları cennette yaratması uygun düşmez Çünkü O, amel işleyenlere ait olan mükafaatı, amel işlememiş olan kimseye vermez ve kullarını başıboş bırakmaz. Aksine o kullan teşvik etmek ve sakındırmak, onlara va'd ve va'idde bulunmak gerekir.
Altıncısı: Cenab-ı Hakk'ın, Hz.Adem (a.s.)'i yeryüzünde yarattığ hususunda ve bu kıssada onu gökyüzüne naklettiğine dair bir bahis bulunmadığı hususunda bir ihtilaf yoktur. Eğer Allah Teala, onu gökyüzüne nakletmiş olsaydı bunun öncelikle zikredilmesi gerekirdi. Çünkü onun yerden göğe nakledilmesi en büyük nimetlerdendir. Bunun zıkredilmemesi, böyle bir naklin olmadığını gösterir. Bu da, Allah Teala'nın: "Sen eşinle birlikte cennette yerleş "(Bakara, 35) ayetinde bahsettiği cennetten muradın, ebedilik cennetinden başka bir cennet olmasını gerektirir. 190[190]

Cennet Yedinci Semada İdi

İkinci görüş Cübbai'nin görüşüdür ve şöyledir: Bu cennet yedinci semada idi. Bunun delili, Allah Teala'mn "Oradan ininiz "(Bakara, 38) ayetidir. Sonra ilk iniş yedinci semadan birinci semaya olmuştu. İkinci iniş de gökten yeryüzüne olmuştu. 191[191]

O Cennet, Sevab Yurdu Olan Cennettir

Üçüncü görüş, alimlerimizin çoğuna ait olan şu görüştür: Bu cennet, sevab yurdu olan cennettir. Bunun delili, "cennet" lafzındaki umum ifade etmeyen elif ve lam (lam-ı tarif) dir. Çünkü bütün cennetlerde birden yerleşmek imkansızdır. Bundan dolayı bu cennetin, daha önce zikredilmiş olan belli bir cennet olarak anlaşılması gerekir. Müslümanlarca bilinen, beili olan cennet ise sevab yurdu olan cennettir. Binaenaleyh ayetteki "cennef'ı bu manada anlamak gerekir. 192[192]

Tevakkuf Eden (Karar Vermeyen) Görüş

Dördüncü görüş de şudur: Bütün bu görüşler mümkündür. Bu hususlardaki nakli deliller de zayıf ve birbirine terstir. Bundan dolayı bu hususta bir şey söylememek ve kesin konuşmayı bırakmak gerekir. En iyi Allah bilir. 193[193]

Bazı Lisanı Meseleler ve Cennetteki Geniş Nimet

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Sukna" (yerleşmek) masdarı sukün masdanndandır. Çünkü o bir yerde
kalma ve ikrar bulmanın bir çeşididir.
Ayette geçen yerleşmesi istenen fail üzerine atıf yapılabilsin diye, o faili te'kid için getirilmiştir (bol bol) kelimesi, mahzuf bir masdarın sıfatıdır. Yani "Bol bol, geniş geniş, rahat rahat yemek" lafzı, belirsiz mekan ifade etmek için kul lanı İm işti r.yani"cennet'in neresini dilersiniz" manasınadır. Âyetten murad, Hz.Âdem ile Havva'ya cennetin bazı yiyecekleri ve bazı yerleri mahzurlu olmayacak şekilde son derece geniş, mutlak manada bir yeme müsaadesidir. Böylece, onların, cennetin çok olan ağaçlarından bir tanesinden yemeleri, onlar için bir özür olmamaktadır. 194[194]

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/389-390.
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/390.
192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/390.
193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/391.
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/391.

Cennet Nimetlerinden İstifade Emrinin, Kıssanın Tekerrüründe Gösterdiği Farklılık

Bir kimse şöyle diyebilir: Hak Teâla "Ondan bolca yeyiniz'. A'raf sûresinde ise: "Dilediğiniz yerden yeyiniz" {A'raf, 19) buyurarak, Bakara sûresinde lafzına vav harf ile, A'raf sûresinde ise "fâ" harfiyle atfetmiştir. Bunun hikmeti nedir? Kendisine bir şey atfedilen fiil şart durumunda olur. Atfedilen şey de ceza menzilesinde bulunursa bu durumda ceza, birincisine (şarta) vav ile değil de fa ile atfedilir.

Nitekim Cenâb-ı Hakk: "Hani (onlar): Şu beldeye giriniz ve onun dilediğiniz yerinde, bolca yeyiniz, demiştik.(Bakara, 58) ayetinde, beldeden yemek oraya girmeye bağlı olduğu için, lafzını lafzına fâ harfiyle atfederek, sanki O şöyle buyurmuştur: Eğer oraya girerseniz, oradan yiyiniz... Buna göre, girmek işi yemeye götürür. Yemenin varlığı da, girmenin bulunmasına bağlıdır. Bu husus, A'raf süresindeki şu ayetde de ayni şekilde izah olunur:

"Hant onlara şu beldede oturunuz ve onun dilediğiniz yerinden yeyiniz denilmişti "{Arat, 161).Cenab-ı Hak, burada lafzını lafzı üzerine fâ ile değil de vâv ile atfetmiştir. Çünkü oturunuz, lafzı, "süknâ" (oturmak, meskun olmak) lafzından alınmıştır ki, sükna uzun süre İkamet etmek demektir. Yemenin varlığı süknanın varlığına bağlı değildir. Çünkü bir bahçeye giren kimse, oradan geçiyorken bile, o bahçeden meyve yiyebilir. İkincisi birincisine, cezanın şarta taalluk etmesi gibi taalluk etmediğinden fa ile değil de vav ile atfetmek vacib olmuştur.

Bu sabit olunca biz deriz ki, şüphesiz "otur" lafzı, bir yere giren kimseye söylenerek, bundan, "Girdiğin bu yerde kal ve buradan bir yere ayrılma!" manası kasdedilir. Yine, bu lafız, bir yere girmeyen kimseye de, "Buraya gir ve orada kal!" anlamında da söylenilir. Bakara süresindeki bu emir, Hz.Adem cennete girdikten sonra verilmiştir; buna göre bu emirden maksat orada kalıp, iyice yerleşmektir. Biz, yeme işinin girmek işine taalluk etmediğini açıklamıştık. Dolayısıyla, vav harfiyle atfedil mistir. A'raf suresinde ise bu emir, Hz.Adem cennete girmeden önce varid olmuştur. Dolayısıyla bundan maksat, Hz.Adem'in cennete girmesidir. Yemenin girmeye bağlı olduğunu izah etmiştik. Bu sebeple, şüphesiz fa lafzıyla gelmiştir. Allah en iyi bilendir. 195[195]

Nehylnin Hükmü

Cenab-ı Hakkın; "Ve bu ağaca yaklaşmayın" ayetidir. Bunun, bir nehiy olduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Ancak bunda iki bahis vardır.

a- Bu, tahrim ifade eden bir nehiy yoksa tenzih ifade eden bir nehiy midir? Bu hususta ihtilaf vardır. Alimlerden bir kısmı, bu sığanın tenzihi bir nehiy ifade ettiğini söylemişlerdir.

Bu böyledir, çünkü bu sîga bazan tenzih, bazan da tahrim için varid olur. Aslolan, müşterekliğin olmamasıdır. Bu sebeple lafzı bu iki kısım arasında müşterek bir mikdarda, hakiki manaya almak gerekir. Bu da ancak, fiilden men etmeye veya fiilde mutlaklığa herhangi bir delalet olmaksızın, yapılmama tarafını yapma tarafına tercih hususunda nehyi hakiki manada almakla olur. Fakat bu fiildeki mutlak oluş, aslın hükmüyle sabit olmuştur. Çünkü kendisinden faydalanılacak şeylerde aslolan, mubah olmadır. Biz, lafzın manasını bu asla eklediğimizde, ikisinin toplamı nehyin tenzih ifade ettiğinin delili olur. Bu görüşte olan alimler, bu görüşün buraya daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu takdire göre, Hz.Adem'in günahı,evla olanı terketme hususuna dayanır. Peygamberlerin ismetine götüren her yolun, kabul edilmeye daha evla olduğu herkesin malumudur. 196[196]

Nehy Tahrim İçindir Görüşü ve Tenkidi

Diğer bazı alimler de bu nehyin tahrim'ifade eden nehyi olduğunu söyleyerek buna çeşitli deliller getirmişlerdir:

---

[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/391-392.

[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/392-393.

1) Cenab-ı Hakk'ın âyeti yine Allah'ın: Temizlenmedikleri müddetçe, onlara yaklaşmayın " (Bakara. 222} ve ;
"Yetimlerin malına, ancak en güzel bir biçimde yaklaşın' (isra, 34) ayetleri gibidir. Bu ikisi nasıl haramlık ifade ediyorlarsa, önceki de böyledir.
2) Cenâb-ı Hak, "Sonra, zalimlerden olursunuz" buyurmuştur ki, bunun manası "Eğer siz o ağaçtan yerseniz, siz muhakkak ki nefsinize zulmetmiş olursunuz" demektir. Onlar o ağaçtan yediklerinde "Dediler ki, Rabbtmiz, biz nefislerimize zulmettik" dediklerini görmez misin?
3) Bu nehiy şayet tenzih ifade eden nehiy olsaydı, yaptığından dolayı Hz.Adem cennetten çıkarılmaya müstehak olmaz ve kendisine de, tevbe etmesi vacib olmazdı.
Biz şöyle diyerek, bu ikinci görüştekilerin birinci deliline cevap veririz: Nehy, aslında her ne kadar tenzih ifade etse de ayrı bir delilden ötürü bazan fahrime hamledilebilir. İkinci görüşlerine de şöyle cevap veririz: Cenab-ı Hakk'ın "Sonra zalimlerden olursunuz "ayetinin manası "terketmek evla olan bir şeyi yapmanızdan ötürü, nefsinize zulmedenlerden olursunuz" demektir. Çünkü siz, bunu yaptığınızda, susatmayacağınız, acıkmayacağınız, güneşin ısısıyla yanıp kavrulmayacağtraz ve öryar* olmayacağınız cennetten, sizin için bunların hiçbirisi bulunmayan air yare çıkarılırsınız.
Üçüncü delillerine de şöyle diyerek cevap veririz: Cennetten çıkmanın bu sebeple olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun açıklaması inşaallah gelecektir.
b- Bunlar şöyle demiştir: Cenab-ı Hakk'ın âyeti zimnî manasıyla yememeyi ifade eder. Bu görüş zayıftır. Çünkü yaklaşmadan nehyetmek, yemeden nehyi 'ide etmez. Çünkü çoğu kez, nehyedilen şeye yaklaşmamada kurtuluş vardır, adar var ki, şayet bu nehiy yaklaşmaya hamledilirse, onu yemesi ona caiz olur. Tam aksine bunun zahiri, yaklaşmaktan nehyi içine alır. Yemeden nehyetmeye gelince, bu diğer delillerle bilinir ki, o da Cenab-ı Hakk'ın bu yerin dışındaki bir başka yerde:
"Ağaçtan taddıklarmda, onların avret mahalleli göründü"(Araf, 22) buyruğudur. Bir de sözün baş tarafı^yemenin mubah olduğu hususunda' ir. Çünkü Cenab-ı Hak:
"Ve, onun dilediğiniz yerinde, bcha yeyiniz"(Bakara, 35) buyurmuştur. Böylece Cenab-ı Kakk'ın bu ifadesi, onları o ağacın meyvesinden yemeden nehy hususunda bir delalet gibi olmuştur. Ancak bu sözle yem. ien nehyetmek, hem yemeği hem de diğer faydaları içine alır. Eğer Cenab-, Hak, açıkça yemeden nehyetseydi, bu diğer faydalara şamil olan izdi. ifadesindeki fayda daha çoktur. 197[197]

Ağacın Hangi Ağaç Olduğu

Alimler burdaki mezkûr "ağaç"ın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre Mücahid ve Said İbn Cübeyr, İbn Abbas{r.a)'dan, o. acın buğday ve başak olduğunu nakletmişlerdir. Yine Hz. Ebu Bekr'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağaç hakkında sorduğu, bunun üzerine O'nun da, bunun mübarek başak ağacı olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Yine Süddi, İbn Abbas ve İBn M .oûd'dan bu ihtiyaç yoktur. Çünkü bu sözden maksat, o ağacın bizzat kendisini tize tanıtmak değildir. Sözün maksadı ve gayesi olmayan şey, beyan etmek, Hâkîr olan Allah'a vacib olmaz. Çoğu kez, onu beyan etmekse abes olur. Çünkü bizden birisi, başkasına, geciktiği için özür beyan etmek istediğinde, edepte kusur ettikleri için kölelerimi dövmekle meşgul idim" dediğinde, bu kadarcık ifadesi onun köleleri, bizzat kendisini, isimlerini ve sıfatlarını zikretmesinin yerini tutar. Hiç kimse, burada beyan hususunda kusur edildiğini zannedemez. 198[198]

Şecere Kelimesinin Manası

Sonra bazı âlimler lafzındaki en yakın mana "gövdesi ve dallan olan bir bitki"ye şamil

---

197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/393-394.
198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/394.

olmasıdır, demişlerdir. Buna gerek olmadığı da söylenmiştir. Çünkü Cenab-ı Hak:
"Onun üzerine gövdesi olmayan bir bitki bitirdik"(Saffat, 146) buyurmuştur; oysaki bu bitki, tıpkı bir ekin ve karpuz gibi olmasına rağmen, onun yeryüzüne sarılıp yayılması onu ağaçlıktan çıkarmamıştır. Müberred ise, "Arabların her dalı ve gövdesi olan şeyi, meyveleriyle kendilerini doyurduğu zaman, ağaç olarak isimlendirdiklerini sanıyorum" demiştir. ağaç lafzının aslı, sağa sola yayılan, dal budak salan her şeydir. Meselâ "Falancayı, mızraklar onu delik deşik otmuş olarak gördüm" denilir. YineCenab-ı Hak, "Aralarında dallanıp budaklanan hususlarda seni hakem tutmadıkları sürece... "(Nisa,65) buyurmuştur. Yine şöyle denilir: "İki adam falanca meselede tartıştılar, meseleyi dallandırıp budaklandırdılar." 199[199]

Zulümden Buradaki Maksat

Alimler, Cenab-ı Hakk beyanından muradın, " Sizler eğer yerseniz, nefislerinize zulmetmiş olursunuz " olduğunu söylemişlerdir. Çünkü ağaçtan yemek, başkasına zulmetmeyi gerektirmez. İnsan bazan kendi nefsine, bazan da başkasına zulmetmekle zalim olur. Ama nefsine zulmü, daha şümullü ve daha büyüktür. Sonra insanlar burada, üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir.
a- Hz.Adem'in büyük günah işlemiş olduğunu söyleyen Haşeviyye'nin görüşüdür. Buna göre, Hz.Adem'in bu fiili zulüm olmuş olur.
b- Hz.Adem, küçük günah işlemiştir diyen Mu'tezile'nin görüşüdür. Mu'tezile'nin de İki görüşü vardır:
1) Ebu Ali el-Cübbaî'nin görüşüdür ki, buna göre Hz.Adem, kendisine, . çok zor olan tevbe ve telafiyi gerektirdiği için nefsine zulmetmiştir.
2) Ebu Haşim'in görüşüdür ki, buna göre Hz.Adem, sevabtarının bir kısmını boşa çıkarmış, yakmış olması sebebiyle kendisine zulmetmiştir. Bu sebeple, Hz.Adem'in hak etmiş olduğu sevabda bir eksilme olur ki, bu da zulüm olur.
c- Mutlak anlamda Hz.Adem ile Havva'dan günahın sadır olmasını kabul etmeyenler ve bu zulmü yapılmaması gereken şeyi yapmış olmaya (terk-i evla) hamledenlerin görüşüdür. Bunun misali şudur: Vezirlik isteyen bir kimse, onu bırakıp da dokumacılıkla meşgul olursa, o kimseye, "Ey kendisine zulmeden kimse, niçin böyle yaptın?" denilir. Şayet "Peygamberlerin zalim olmakla veya nefislerine zulmedici olmakla nitelendirilmeleri caiz midir?" denilirse cevaben deriz ki, böyle denilmesi bir nevi zemmi vehmettirdiği için, onlara bu ismin verilmemesi daha uygundur. 200[200]

Şeytanın, Onların Ayaklarını Kaydırması

"Bunun üzerine şeytan onları oradan kaydırıp, onları bulundukları yerden çıkardı. Biz de: Birbirinize düşman olarak ininiz! Yeryüzünde sizin için, belli bir vakte kadar durak ve faydalanma vardır "(Bakara. 36) dedik.
Keşşaf sahibi ifadesinin hakikatinin, şeytan, onları orada hataya düşürdü" mânâsı olduğunu ve buradaki je- lafzının aynen, "Ben bunu kendiliğimden yapmadım "(Kehf, 82) ayetindeki lafzı gibi olduğunu söylemiştir. Kaffâl (r.h) ise buradaki fiilinin kökünden olduğunu, buna göre bunun insanın ayağının bir yerde olup da oradan kayması ve başka yere geçmesi manasından alınmış olduğunu söylemiştir. Kim bu âyeti şeklinde okursa, o zaman bunun manası bir yerden ayrılmak şeklinde olur. Ebu Mu'az'ın şöyle dediği nakledilmiştir: denilir, ki bu iki ifâdenin de manası bir olup, "Seniondan çevirdim" demektir. Bazı alimler de şöyle dediler: ifadesinin manası yani "Onların hata yapmasını istedi " demek olup hata eden bir kimse hakkında senin demenden alınmıştır. Nitekim bu şahsın din veya dünyası hususunda ayağının kaymasına sebebiyet veren kimsenin bu fiili de diye ifade edilir. Bil ki bu ayette bir kaç

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/395.
200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/395-396.

mesele vardır: [201]

Nebilerin İsmeti, Yani Günahsızlığı

Alimler, peygamberlerin ismeti (günah işlemekten masum olmaları) hususunda ihtilaf etmişlerdir.
Bu rnesele de söylenecek sözün özü şudur: Alim lerin bu konudaki ihtilafları dört kısma ayrılır:

a- Itikadi olanlar,
b- Tebliğ ile ilgili olanlar,
c- Ahkâm ve fetva ile ilgili olanlar,
d- Peygamberlerin fiil ve hareketleri ile ilgili hususlar.

a- Peygamberlerin, küfrü ve dalaleti gerektirecek şeylere inanmaları, ümmet-i Muhammed'in çoğuna göre caiz değildir. Haricilerden Fudayliyye gurubu "Peygamberlerden de günahlar sadır olmuştur" demiştir. Bu fırkaya göre günah işlemek küfür ve şirktir. Buna göre onlar, kesinlikle peygamberlerin küfre düştüğünü söylemişlerdir. İmamiye fırkası da peygamberlerin takiyye yaparak küfür izhar etmelerinin (yani inkâr ediyormuş gibi görünmelerinin) caiz olacağını söylemişlerdir.

b- Tebliğ ile ilgili olan hususlara gelince, bütün müslümanlar peygamberlerin tebliğ ile ilgili hususlarda yalan söylemekten ve tahrifat yapmaktan masum olduklarında ittifak etmişlerdi. Aksi halde onların, Allah'ın tebliğini yerine getirmiş olduklarına dair güven ortadan kalkmış olur. Yine alimler, peygamberlerden, yanılarak yalan söylemenin caiz olmadığı gibi kasden yalanın caiz olmadığında ittifak etmişlerdir. Bazı alimler, "sakınılması mümkin değil" gerekçesi ile, onların sehven yalan söyleyebileceklerini söylemişlerdir.

c- Fetvalar ile ilgili olanlara gelince, alimler, peygamberlerin bilerek hata yapmalarının caiz olmadığında ittifak etmişlerdir. Bu hususlarda sehven hata etmelerini ise bir kısım alimler caiz görmüş, diğerleri mümkün görmemişlerdir.

d- Peygamberlerin fiil ve hareketleri ile ilgili ismetleri hususunda ümmet-i Muhammed beş görüş belirtmişlerdir:

1) Peygamberlere günahı kebâiri kasden işlemelerini uygun görenler. Bunlar Haşeviyye'dir.
2) Onların büyük günahı işlemelerini caiz görmeyen, fakat yalan söylemek ve tartıda hile yapmak gibi herkesin nefret ettiği şeyler dışında kasıtlı olarak küçük günah işleyebileceklerini söyleyenler. Bu Mu'tezile'nin çoğunun görüşüdür.
3) Peygamberlerin kesinlikle kasden ne büyük, ne küçük günah işlemelerinin caiz olmadığını, ancak içtihadları sebebiyle hataya düşebileceklerini söyleyenler. Bu, Cübbai'nin görüşüdür.
4) Peygamberlerden, ancak sehven ve hataen günah sadır olacağını, ne var ki bundan ümmetlerinin değil de kendilerinin sorumlu olacağını söyleyenler. Bu böyledir, çünkü peygamberlerin bilgileri daha kuvvetli, delilleri de daha çoktur. Bir de peygamberler, başkalarının korunamayacağı günahlardan kendilerini koruyabilirler.
5) Peygamberlerden, ne kasden, ne sehven ve ne de ictihad ve yanılma yolu ile, ne büyük ne de küçük günahın sadır olmayacağını söyleyenler. Bu Rafızîlerin görüşüdür. [202]

İsmetin Vakti

"İsmef'in vakti konusunda da alimler üç görüşe ayrılmışlardır:

1) Peygamberlerin doğumlarından itibaren masum olduklarını söyleyenler. Bu, Rafizîlerin görüşüdür.
2) Peygamberlerin buluğa girmelerinden itibaren masum olduklarını söyleyip, onların peygamber olmadan önce ne küfrü ne de büyük günahı işlemelerini caiz görmeyenler. Bu,

---

[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/396-397.
[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/397-398.

Mu'tezile'den pek çok kimsenin görüşüdür.
3) Bu vaktin sadece peygamberlik geldikten sonraki vakit olduğunu, peygamberlikten önce onlardan günahın çıkmasının caiz olduğunu söyleyenlerdir ki bu ehl-i sünnet alimlerinin ekserisi ile Mûtezile'den Ebu Huzeyl ve Ebu Ali'nin görüşüdür. 203[203]

Nübüvvetten Sonra Günah İşlemediklerinin Delilleri

Bize göre tercih edilen görüş, peygamberlerden, peygamber olduktan sonra ne büyük, ne de küçük günahın kesinlikle sadır olmamasıdır. Bunun doğruluğuna birçok husus delalet eder:
1) Eğer onlardan günah sadır olsaydı, o zaman onlar ümmetlerin asilerinin en aşağı derecelileri olmuş olurlardı. Bu ise caiz değildir. Onların günah işlemelerinin, en aşağı asiler olmalarını gerektirmesinin izahı şudur: Peygamberler son derece yüce ve şerefli bir mertebededirler. Bu durumda otan kimseden günahın sadır olması daha çirkin bir iştir. Cenab-ı Allah'ın: "Ey Peygamberin hanımları, sizden kim apaçık bir terbiyesizlik ederse, onun cezası (azabı) iki kat artırılacaktır"(Ahzab, 30) ayetine, evli kadının zina edince recmedilmesine karşılık böyle olmayana had vurulması gerektiğine ve kölelerin cezasının hür insanların cezasının yarısı kadar oluşuna baksana. Peygamberin, ümmetinin en aşağı derecesinde olması ise icma ile caiz değildir.
2) Onların fasık olabileceklerinin kabul edilmesi durumunda sahiciliklerinin kabul edilmemesi gerekir. Çünkü Hak Teala: "Bir fasık size bir haber getirir ise onun (aslının olup olmadığını) araştırınız"(Hucurat, 6) buyurmuştur. Ne var ki peygamberlerin şahadetleri kabul edilmiştir. Böyle olmasa idi, onlartn ümmetin adillerinden daha aşağı mertebede olmaları gerekirdi. Halbuki biz böyle birşey diyemeyiz. Yine, peygamberliğin ve nübüvvetin mana?!, peygamberin, "şu hükmü meşru kıldı" diye Allah'a şahid olmasıdır. Yine onlar, Allah'ın: "Siz insanlara. Peygamber de size şahid olsun diye..."{Bakara, 143) ayetinden ötürü, kıyamet günü bütün ümmet için şahidlik edeceklerdir.
3) Onların büyük günah işleyebilecekleri kabul edilirse; onları o günahı işlemekten menetmek ve bunun için onlara eziyet etmek haram olmaz. Ne var ki onlara eza cefa vermek, Allah'ın: "Allah'a ve Resulüne eza edenleri Allah, dünyada da ahirette de lanetlemiş (rahmetinden koğmuştur)"{Ahzab, 57) ayetinden dolayı haram kılınmıştır.
4) Hz.Muhammed (s.a.s) eğer bir günah işleseydi, onda ona uymak bize vacib olurdu. Çünkü Allah Teala, O'nun hakkında jyûti "(De ki) bana uyun' (Ali imran, 31) buyurmuştur. Bu ise haram ile vacibi birleştirmeye götürür ki bu imkansızdır. Hz.Muhammed (s.a.s.) hakkında bu durum böyle sabit olunca,

Eksik 400-401.

13) Peygamber meleklerden daha üstündür. Bu sebeble onun günah işlememiş olması gerekir. Çünkü Hak Teala;
"Hiç şüphesiz Allah, Adem'i Nuh'u, İbrahim'in soyunu ve İmran'm ailesini bütün alemlere üstün kılmıştir"(Ali-imran, 33) buyurmuştur. Bu ayetle istidlal şekli, meleklerin insanlardan üstün olması meselesinde geçmişti. Biz, "Haf böyle olunca, peygamberden günahın sadır olmaması gerekir" demiştik. Çünkü Allah, melekleri "günahı terkedenler" diye nitelemiş ve:
"Söz ile O (Allah'ın) önüne seçmezler "(Enbiya. 271)
"Onlar Allah'a kendilerine emrettiği şeylerde asi olmazlar emrolunduklan herşeyi yaparlar"(Tahrim, 6) buyurmuştur. Şayet peygamberlerden günah sadır olsaydı, onların meleklerden üstün olmaları imkansız olurdu. Çünkü Cenab-ı Hak:
' 'Yahut biz iman edip güzel ameller işleyen kimseleri, yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahud muttakileri doğru yoldan sapanlar gibi mi sayacağız"{Sad, 28) buyurmuştur.

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/398.

14) Rivayet edildiğine göre Huzeyme b.Sabit (r.a.), Hz.Peygamber (s.a.s.)'in davetine uyarak, onun lehinde şahidlik etti. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s.): "Bana niçin şehadet ettin?" deyince de, O: "Ey Mlah'ın Resulü, ben sana, yedi kat gökten inen vahiy hususunda şehadet adip tasdik ettim. Bu hususta seni tasdik etmeyeyim mi?" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s.) onun bu sözünü doğru bulup, onu "iki şahidlik sahibi" jiye isimlendirdi. Eğer peygamberler için günah caiz olsaydı, Huzeyme'nin jehadeti caiz olmazdı.

15) Cenab-ı Hak, Hz.İbrahim (a.s.) hakkında:

"Ben, seni insanlara imam yaptım "(Bakara, 124)buyurmuştur. İmam, kendisine jyulan kimsedir. Bu ayetle Cenab-ı Hak, bütün insanlara Hz.İbrahim'e jymalarını vacib kılmıştır. Eğer, Hz.İbrahim (a.s.)'den günah sadır olmuş slsaydı, bu günahta da insanların ona uyması gerekirdi ki bu tenakuza jötürür.

16) Allah Teala:

'Zalimler ahdime eremez "(Banara, 124) buyurmuştur. Buradaki "ahid" den nurad, ya peygamberi i k,y a imamet ahdidir. Eğer bu, peygamberlik ahdi ise) zaman peygamberliğin zalimler için söz konusu olmaması gerekir. Eğer bu ahidden murad, imamet (önder olma) ahdi ise, imametin de zalimler için söz konusu olmaması gerekir. İmamet zalimler için olmayınca, zalimler İçin nübüvvetin de sabit olmaması gerekir. Çünkü her peygamber, mutlaka kendisine uyulan ve ihtida edilen bir imam (önder)dir. Ayet her halükârda peygamberlerin günahkâr olamayacağını gösterir. [204][204]

* * *

---

[204][204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/399-403.

Peygamberlerin Günah İşlediğini İddia Edenler ve Onlara Karşı Tenkidler

Bunun aksini savunanlara gelince, onlar zikrettiğimiz şu dört hususun herbiri hakkında ayetleri delil getirmişlerdir. Biz, onların getirdiği ayetlerin, delaleti en kuvvetli olan noktalarına işaret edip, onların geniş izahını inşallah bu tefsirde gelecek yerlere havale edeceğiz. İtikad hususunda delil getirdikleri ayetler üçtür:

1) Onlar Hz.Adem (a.s.)'in itikadını tenkid etmek için, Allah'ın: "O (Allah), sizi bir candan yaratan, bunun da (gönlü) kendine (yatıp) ısınsın diye, eşini yapandır. Ne zamanki o, eşini örtüp bürüdü, o da hafif bir yük yüklendi (hamile oldu) da (bir müddet) bununla gidip geldi. Nihayet (gebeliği) ağırlaşınca ikisi de Rablerine şöyle dua ettiler: "Eğer bize (hilkati) tam bir çocuk verirsen, yemin olsun ki şükredenlerden olacağız"(Araf, 189) ayetine tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir; "Buradaki tek bir candan murad, Hz.Adem; ondan yaratılmış olan ise eşi Hz.Havva'dır. Bu kinayeler tamamıyla ikisine aittir. Buna göre Cenab-ı Hakk'ın:

"O ikisi, Allah'ın kendilerine verdiği bu (çocuk) hakkında O'na eşler tutmaya başladılar. Allah onların eş tuttukları şeylerden münezzehtir" {Araf 190) ayeti, onların şirke düşmüş olduklarını gösterir."

Buna cevabımız şudur: Ayetteki "tek bir can"ın Hz.Adem olduğunu kabul etmiyoruz. Ayette bunu gösteren herhangi birşey yoktur. Biz deriz ki: Burada hitab Kureyş müşriklerinedir. Kureyş kabilesi ise Kusayy'ın sc/udur. Buna göre ayet, "Allah sizi Kusayy'ın kendisinden yaratıp, onun cinsinden, kendisine ısınsın diye, Arap olan bir eş yapmıştır. Cenab-ı Hak, o ikisine arzuladıkları tam hilkatli bir çocuk verince onlar, bu dört çocuğu Abd-u Menaf, Abdu'l-uzza, Abdu'd-dar ve Abd-u Kusayy diye isimlendirmişlerdi, deki cemi zamiri bu ikisine ve onlardan sonra gelenlere aittir. İşte bu sağlam bir cevabtır.

2) "Hz.İbrahim (a.s.) başlangıçta ne Allah'ı, ne de ahiret gününü tanımıyordu" dediler. Birincisine gelince, o, yıldızlar hakkında "Bu benim Rabbimdir" (Enam, 76) dedi. İkincisi hususunda da O, "Ya Rabbim ölüleri nasıl dirilteceksin, bana gösterir misin?" dedi. (Allah: Buna) inanmadın mı yoksa?" dedi. O da inandım, fakat kalbimin iyice mutmain olması için (istiyorum) dedi" (Bakara, 260).

Bunun cevabı şöyledir ifadesi "Rabbim bu (olacakmış ha!)" manasına, inkâr sadedinde söylenmiş bir sorudur. ifadesinden murad ise "haber, gözle görme gibi değildir" manasıdır.

3) Bunlar Allah'ın: "Eğer senfsana indirdiğimizden şüphe İçindeysen, senden önce Kitabı okuyanlara sor! Andolsun ki sana, Rabbinden Hak gelmiştir; binaenaleyh, şüpheye düşenlerden olma"(Yunus, 94) ayetini delil getirmişlerdir. Buna göre ayet, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in, kendisine vahyedilenler hakkında bir şüphe içinde bulunduğuna delalet etmektedir. Buna cevabımız şudur: Dünyada kalb, şüphe peşinde olan birtakım düşüncelerden halî olmaz. Ne var ki Hz.Peygamber (s.a.s), bu şüpheleri delillerle izale ediyordu. 1[1]

Resullerin Tebliğlerinde Şüphe Edenler ve İddialarının Tenkidi

Peygamberleri tebliğ konusundaki ismetleri hakkında tutundukları ayetlere gelince, bunlar da üç tanedir;

a- Hak Teala'nın

"Biz sana okuyacağız, sen de unutmayacaksın. Allah'ın dilediği müstesna"(A'la, 6-7) ayeti. Buna göre bu istisna, vahiyde unutmanın bulunduğuna delalet eder. Buna cevabımız şudur: Nehy, hatırlamanın zıddı olan unutmaya dair değildir. Çünkü bu kişinin kudretine dahil değildir. Tam aksine nehy, terketme manasına gelen unutma hakkındadır. Bu sebeple biz buradaki nisyanı, evla olanı terke hamlediyoruz.

b- Cenab-ı Hakkım:

"Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermemiş olalım ki, o bir şey temenni ettiğinde, şeytan

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/403-404.

onun dileği hakkında bir fitne atmamış olsun"{Hac. 52) ayetidir. Buna dair. Hac suresinin tefsirinde, derinlemesine izah gelecektir.

c- Cenab-ı Hakk'ın:

"Caybi bilen O'dur. O, gaybma kimseyi muttali kılmaz. Seçip aldığı bir Peygamber müstesna... Çünkü Allah, o bunun önünden ve ardından gözetleyiciler dizer. Ta ki, o peygamberlerin Rablerinin risalelerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsin diye. (Cin 26-28) ayetidir. Muhalifler sözlerine şöyle devam ettiler. Vahyin tebliğinde, peygamberler tarafından bir karıştırmanın olabileceğine dair korkuları olmasaydı, kendileriyle beraber gönderilen bir gözcüden yardım taleb etmelerinin bir manası olmazdı. Buna cevabımız şudur: Faydanın, bu gözcünün şeytanları vesvese vermekten men etmesi şeklinde olması niçin caiz olmasın? 2[2]

Resullerin Fetva ve Fiillerinde İsmeti Kabul Etmeyenler

Peygamberlerin fetvalanndaki ismetleri hususunda, muhaliflerin tutundukları ayetlere gelince, bunlar da üç tanedir;

a- "Davud'u ve Süleyman'ıda hatırla...Hani onlar ekin hakkında hüküm veriyorlardı"{Enbiya. 78) ayetidir. Biz bu hususu Enbiya suresinde etraflıca anlattık.

b- Cenab-ı Hakk'ın, Hz.Peygamber fidye karşılığı onları bıraktığı zaman, Bedir esirleri hakkındaki ayetidir;

"Hiç bir peygamber, yeryüzünde ağır basıp zaferler kazanmadıkça, esir alması vaki olmamıştır"(Enm, 67).Hz.Peygamber, hükmünde hata etmemiş olsaydı kesinlikle azarlanmazdı.

c- Cenab-ı Hakk'ın:

"Allah iyiliğini versin, niçin onlara izin verdin? "(Tevbe, 43) ayetidir. Bütün bu hususlara cevabımız şudur:

Biz bunu, terk-i evla (evlayı terketme) anlamına hamlediyoruz.

Peygamberlerin fiillerindeki ismetleri hususunda, muhaliflerin tutundukları delillere gelince, bunlar pekçoktur: 3[3]

Hz.Âdem in Kıssası ile İstidlalleri

a- Hz.Adem'in kıssasıdtr. Bu hususla ilgili olarak onlar yedi delil getirdiler.

1) Hz.Adem asi oldu. Asi olanın da mutlaka büyük günah işlemiş olması gerekir. Biz onun asi olduğunu söyledik, çünkü Cenab-ı Hak:

"Adem Rabbine asi oldu ve azdı"(Taha. 121) buyurmuştur. Biz asinin, iki sebepten dolayı büyük günah sahibi olduğunu söyledik. Birincisi: Nas, asi olanın cezalandırılmasını gerektirir. Çünkü Cenab-ı Hak, "Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse, muhakkak ki onun için cehennem ateşi vardır"(Cuma, 23) buyurmuştur. Büyük günah sahibinin anlamı ancak budur. İkincisi: Asi lafzı, bir kınama ismidir. Bu sebeple ancak büyük günah sahiplerini içine alması gerekir.

2) Hz.Âdem kıssasına sarılarak, O'nun azmış olduğunu söylemeleridir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "...azdı" (Taha, 121) buyurmuştur. Azmak (gayy) ise, doğruyu bulmanın (rüşd) zıddıdır. Çünkü Cenab-ı Hak;

"Doğruluk azgınlıktan ayrılıp seçilmiştir"(Bakara, 256) buyurmuş, böylece "gayy" lafzını "rüşd"ün zıddı yapmıştır.

3) Hz.Âdem tevbe etmiştir. Tevbe edense, günahkâr olduğu için tevbe etmiştir. Biz Hz.Adem'in tevbe ettiğini söyledik, çünkü Cenab-ı Hak "Derken Âdem, Rabbinden bazı kelimeler öğrendi de bunlarla Allah'a tevbe ettf "(Bakara, 37) ve;

"Sonra Rabbi onu seçti de tevbesini kabul etti"(Taha, 122) buyurmuştur. Tevbe eden günahkârdır dedik. Çünkü, tevbe eden, "işlediği günaha pişman olan" demektir. İşlediği

---

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/404-405.

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/405.

günaha pişman olan,kendisinin o günahı işlemiş olduğunu haber veriyor demektir. Eğer o, bu haber vermesinde yalancı ise, o bu esnada yalan söylediği için günah işlemiştir. Eğer doğru söylüyor ise, zaten matlub da (istenen de) budur.

4) Hz.Âdem, Cenab-ı Hakk'ın;

"Ben sizleri şu ağaçtan men etmedim mi?"(A'raf, 22) ve "Ve, bu ağaca yaklaşmayın"(Bakara, 35) ayetlerinde belirttiği gibi, kendisine yasaklanılmış olan şeyi işlemiştir. Yasak olan şeyi irtikab etmekse, günahın bizzat kendisidir.

5) Cenab-ı Hak, Hz.Adem'i; "Sonra zalimlerden olursunuz"Çakara. 35) ifadesinde; Hz.Âdem de kendi

kendini ; "Ey Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik"(Araf, 23) ayetinde zalim olarak adlandırmıştır. Zalime ise lanet edilmiştir; çünkü Cenab-ı Hak, "İyi bilin kt, Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir"(Hut, 18) buyurmuştur. Lanete müstehak olan ise büyük günah sahibi olandır.

6) Hz.Adem (a.s.), Allah'ın kendisini bağışlaması olmasaydı hüsrana uğrayanlardan olacağını şu ayette itiraf etmiştir:

"Eğer bizi bağışlamaz ve merhamet etmezsen her halde hüsrana uğrayanlardan oluruz"(A'raf, 23). Bu ise onun büyük günah işlemiş, olduğunu gösterir.

7) Şeytana uymasına karşılık bir ceza olarak şeytanın vesvesesi ve ayağını kaydırması sebebi ile Adem'in cennetten çıkarılmasıdır. 8u ise, Hz,Adem'in büyük günah sahibi olduğunu gösterir.

Sonra onlar sözlerine devam ederek şöyle demişlerdir: Bu sayılan vecih ve izahlardan herbirinin ayrı ayrı onun büyük günah işlediğine delalet etmediğini farzet. Ancak bunların hepsinin birden onun büyük günah işlediğine, kati bir şekilde delalet ettiğinde şüphe yoktur. Yine bu izahlardan herbirinin herhangi bir şeye delalet etmese bile,toplamlarının bir şeye delalet etmesi mümkündür. 4[4]

Hz.Âdem Kıssası İle İstidlallerine Razi'nin Cevabı

Bize göre bu yedi hususa verilecek en güçlü cevabımız şöyle dememizdir: Sizin sözleriniz ancak, büyük günah işleme halinin peygamberlik zamanında olduğunu gösteren deliller getirmenizle tamam olur. Bu ise imkansızdır. O halde, "Hz.Adem (a.s.)'den zelle {küçük günah) sadır olduğunda, o peygamber değildi, daha sona peygamber olmuştur" denilmesi niçin mümkün olmasın? Biz bu hususta herhangi bir delilin bulunmadığını açıklamıştık. Bunların herbirine, açık bir şekilde cevab verme inşallah bu ayetlerin tefsirinde gelecektir.

Biz burada, Allah Teâlanın "Şeytan onların ayağını kaydırdı" ayetinden, muradının ne olduğunu ortaya koymak için bu zellenin (günahın) keyfiyetinden bahsederek şöyle diyoruz:

Farzedelim ki bu fiil, Hz.Adem (a.s.)'den, o peygamber olduktan sonra sadır olmuştur. Buna göre, Hz.Adem'in o fiili yapması ya unuttuğu bir sırada veya farkında olduğu bir sırada olmuştur. İlki yani o günahı, unutarak işlemesi görüşü kelamcıların bir kısmının görüşüdür. Onlar bu hususa, Hak Teala'nın "Biz onda bir azim bulamadık" (Taha, 115) ayetini delil olarak getirmişler ve Hz.Adem'in durumunu, bir işe iyice dalıp da o iş kendisini iyice sardığı için orucunu unutan ve bilerek değil de unutarak bir şeyler yiyen bir oruçlu insanın haline benzetmişlerdir. Bu görüşün şu iki bakımdan batıl olduğu söylenmesin. *

a- Cenab-ı Hakk'ın: "Rabbinlz sizi bu ağaçtan, ancak iki melek olursunuz diye nehyetmiştir"(Araf, 20) ve:

"(Şeytan) onlara, "Muhakkak ki Ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim" diye yemin ettf'(Araf, 21) ayetleri, Hz.Adem (a.s.)'in bu fiili işlerken, yasağı unutmuş olmadığını gösterir.

İbn Abbas (r.a.)'dan, Hz.Adem (a.s.)'in bu fiili kasten yaptığını gösteren rivayet gelmiştir. Çünkü İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir. Onlar o ağaçtan yiyip, edep yerleri açılınca, Hz.Adem cennetten çıkmak istedi de onu cennet ağaçlarından bir ağaç tuttu ve bırakmadı. Cenab-ı

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/405-407.

Allah ona, "Benden mi kaçıyorsun?'" diye nida etti. Bunun üzerine Hz.Adem (a.s.) "Hayır ya Rabbi, senden utanıyorum" dedi. Cenab-ı Hak da "Cennetten sana verdiklerim arasında, haram kıldıklarımdan daha fazlası yok muydu?" buyurunca,O: "Evet ya Rabbi! Fakat, ben senin izzetine yemin ederim ki sana yalan yere yemin eden hiç kimse görmemiştim." (Onun için şeytanın yeminine kandım) dedi. Cenab-ı Allah da: "İzzetime yemin ederim ki seni o cennetten indireceğim, sonra sen ancak sıkıntı ile yaşayacaksın" dedi.

b- Hz.Adem (a.s.) bunu unutarak yapmış olsaydı, bundan dolayı O azarlanmazdı. Aklî bakımdan da, unutan kimse, bir fiili işlemeye mukdetir sayılmaz. Dolayısıyla da onunla mükellef tutulamaz. Çünkü Cenab-ı Hak:

"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden

başkasını yüklemez "(Bakara. 286) buyurmuştur. Bu naklî bakımdan da böyledir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur.- "Üç kişiden kalem çaldırılmıştır {yani onların amelleri yazılmaz)." Hz.Adem (a.s.) bu fiilinden dolayı kınandığına göre, onun bunu unutarak yapmadığı anlaşılır."

Çünkü biz diyoruz ki: Bizim birinci şıkka cevabımız şudur: Biz, Hz.Adem ile Havva'nın iblisin bu sözüne inanıp onu tasdik etmiş olduklarını kabul etmiyoruz. Çünkü onlar, İblisi tasdik etmiş olsalardı, onların bu husustaki günahları, o ağaçtan yemeleri günahından daha büyük olurdu. Zira şeytan, onlara "Rabbiniz sizi ağaçtan ancak iki melek olursunuz veya ebedi kimselerden olursunuz diye nehyetmtştir"{Araf, 20) diyerek, onlara Allah hakkında sû-i zannı telkin etti ve onları emr-i ilahiye uymamaya, hükmüne razı olmamaya, kendisinin o hususta onların iyiliğini istediğine inanmalarına ve Allah Teala'nın ise onları -haşa- aldattığına inanmaya teşvik etti. Şüphe yok ki bütün bunlar, ağaçtan yemeden daha büyük günahlardır. Bu sebeble, bu husustaki kınamanın daha şiddetli olması gerekir.

Keza Hz.Adem (a.s.), iblisin secde etme hususunda isyanını, kendisine buğzunu, Allah'ın verdiği nimetlerden dolayı kendisine haset ettiğini biliyordu. Akıllı olan kimse için, bütün bu karinelere rağmen, düşmanının sözünü kabul etmesi nasıl düşünülebilir? Ayette, Hz.Adem ile Havva'nın, şeytanın sözü esnasında veya daha sonra o fitli yaptıklarına dair bir şey yer almamıştır. Yine Hz.Adem'in, iblisin kendisine düşman olduğunu bildiğini şu ayet de gösterir: "Hiç şüphesiz ki bu (İblis) senin de,eşinin de düşmanıdır. Binaenaleyh sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra zahmete düşersİniz"(Taha, 117).

İbn Abbas'tan rivayet edilen habere gelince bu, ahad olarak rivayet edilmiş bir haberdir. O halde o, Kur'an'a nasıl muaraza edebilir?

İkinci şıkka cevabımız ise şöyledir: Hz.Adem (a.s.)'in azarlanması ancak, unutma sebeblerinden korunmadığından dolayı olmuştur. Unutmanın bu çeşidinin mesuliyeti, bütün müslümanlardan kaldırılmıştır. Ancak bununla onların mesul tutulmaları da mümkündü. Fakat şereflerinin yüceliğinden dolayı bu mesuliyet peygamberlerden kaldırılmamıştır. Alimler, buna misal olarak şu ayetleri zikretmişlerdir:

"Ey Peygamberin hanımları, siz diğer kadınlardan herhangi birisi gibi değilsiniz" (Ahzab, 32): "Sizden kim apaçık bir terbiyesizlik yaparsa, ona iki kat azab verilir"(Ahzab, 30)

Hz.Peygamber (s.a.s.)de: "İnsanların en şiddetli imtihan edilenleri Peygamberlerdir. Daha sonra veliler, sonra da sırasıyla onlara daha yakın olanların imtihanları gelir.5[5] "Ben, sizden İki kişinin çektiği ızdırabm toplamı kadar ızdırap (elem) çekiyorum."6[6] buyurmuştur. Eğer, "Peygamberlerin hallerinin yüceliği ve mertebelerinin yüksekliğinin başkalarının mükellef tutulmadıkları şeylerle mükellef tutulmaları için yeterli sebep sayılabilir mi?" denilirse, deriz ki: Sen iyilerin hasenatının mukarreb (Allah'a çok yakın) kullarının seyyiatı sayıldığını duymadın mı? Yemin olsun ki Hz.Peygamber (s.a.s.)'in sırtında, başkalarında bulunmayan çok zor mükellefiyetler vardı. Hz.Adem (a.s.)'den günahın sehven sadır olmuş olduğunun izahı hakkında söylenecek şeyler bundan ibarettir.

Bazı tefsir kitablarında şunu gördüm: Hz.Havva, Hz.Adem'e içki sundu. Hz. Adem (a.s.) bunu

---

5[5] İbn Mace, Filen. 23 (2/1334).

6[6] Müslim, Bırr, 4,5 (4/1991).

içip sarhoş olunca, bu işi yaptı. Alimler bunun uzak bir ihtimal olmadığını, çünkü Hz.Adem'in, o ağaç dışında herşeyden yemeye izinli olduğunu; biz ağacı "buğday" manasına hamlettiğimiz takdirde, içki içmeye de izinli olduğunu söylemişlerdir. Bir kimse, Cenab-ı Hakk'ın, cennet içkilerinin niteliği hakkında söylediği: "Onlarda sarhoşluk (verme özelliği) yoktur"{Sattat, 47} ayetinden dolayı, cennet içkilerinin sarhoş etmediğini söyleyebilir. 7[7]

Hz.Adem'in Yasak Ağaca Bilerek Yaklaştığı Görüşü ve Tenkidi

Hz. Adem (a.s)'ın yasak ağaçtan yeme günahını bilerek işlediğini söyleyen görüşe gelince, burada dört çeşit görüş vardır:
1) Bu nehy, haramlık ifade eden değil,tenzihi (tenzihen mekruhtuk) ifade eden bir nehiydir. Bu görüşle ilgili açıklamalar daha Önce geçmişti.
2) Bu fiil, Hz. Adem (a.s.)'den kasıtlı olarak sadır olmuştur. Hz. Adem, o esnada peygamber olduğu için, bunu yapması büyük günah olmuştur. Sen bu görüşün yanlış olduğunu daha önce kavramıştın.
3) Hz. Adem (a.s.), bunu kasıtlı olarak, bilerek yaptı ama, o esnada o fiili küçük günah mertebesine indirecek bir korku ve ürperti içinde idi. Bu görüş de daha önce zikrettiğimiz deliller sebebiyle batıldır.Çünkü vacibi terke yönelen, veyahut da, nehyedilmiş bir fiili kasıtlı olarak yapan kimse, onu korkarak işlemiş bile olsa, bu fiili ile o, laneti;kınanmayı ve ateşte ebedi kalışı haketmiş olan bir asi olur. Peygamberleri ise, bununla nitelemek doğru olmaz.
Bir de Cenab-ı Hak, onu "Unuttu da, biz onda bir azim bulamadık" (Taha, 115) ayetinde unutmakla nitelemiştir. Bu da kastiliğe ters düşer.
4) Bu Mu'tezile'nin ekserisinin görüşüdür. Bu görüşe göre Hz. Adem (a.s.) yanlış bir içtihad sebebiyle yemeye yönelmiştir. Bu ise, günahın büyük günah olmasını gerektirmez. Yanlış içtihadın izahı şudur: Hz.Adem'e "Fakat, bu ağaca yaklaşmayınız" denilince, ayette geçen bu lafzıyla bazan şahsa, bazan da nev'e işaret edilir.
Rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber, eline bir ipek ve bir altın alarak,
"Bunlar, ümmetimin kadınlarına Helal, erkeklerineyse haramdır,"8[8] buyurur, bununla da iki şeyin nev'ini murad eder. Yine rivayet edildiğine göre
Hz.Peygamber (s.a.s.) birçok kere abdest alarak "İşte Allah'ın namazı kabul için şart koştuğu abdest budur" buyurur; Hz.Peygamber burada abdestin nevini murad etmiştir.
Âdem (a.s) Cenâb-ı Hakk'ın "Buağaca yaklaşmayınız" sözünü işitince, bu nehyin muayyen bir ağacıiçine aldığını zannederek, o ağaçtan yemedi, ama ayni türden bir başka ağaçtan yedi; ancak ne var ki o, bu içtihadında hata etti. Çünkü Allah-u Teala'nın lafzıyla kastettiği, belli bir ağaç olmayıp, nevi idi. Fürûdaki içtihad hatalı olursa, şeriatımıza göre bağışlanmış küçük günah olması ihtimalinden dolayı; ceza ve lanete müstehak olmayı gerektirmez.
Eğer, denilirse ki: "Bu görüşe dair söz bir kaç vecih itibariyledir;
a) kelimesi, dilin aslında, hazır olan şeye işaret içindir. Hazır olan şeyse, ancak muayyen bir şey olabilir. Öyleyse, kelimesi aslında muayyen bir şeye işaret içindir. Buna göre, ile nev'e işaretin kastedilmesine gelince, bu aslolanın hilafınadır. Yine, Cenab-ı Hakk'a, işarette bulunmak caiz olmaz. Bundan ötürü Cenab-ı Hakk'ın bazı meleklerine, bu muayyen ağaca işarette bulunmalarını emretmiş olması gerekir. Bu takdirde onun dışındakiler muhakkak olarak, nehiy dışı katmış olurlar. İşte bu sabit olunca, deriz ki; "müçtehid lafzı hakikatine hamletmekte mükelleftir; Hz.Adem lafzını muayyen bir şeye hamledince, yapılması gerekeni yapmış oldu. Binaenaleyh lafzı nev'e hamletmesi caiz olmazdı. Bil ki bu söz, şu iki durumla da kuvvetlenmektedir;
Birincisi: Cenab-ı Hakk'ın: "O cennetin dilediğiniz yerinden bolca yeyiniz"(Bakara, 35) ayeti, delilin tahsis ettiği hariç, cennette bulunan şeylerden istifadeye mezun olduğuna delalet eder.
İkincisi: Akıl, delilin tahsis ettiği şey hariç, bütün faydalı şeylerden istifade etmenin helal

---

[7] 7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/407-410.

[8] 8[8] ibn Mace, libas 19 (2/1189).

olmasını gerektirir. Tahsis edici delil, ancak bu muayyen kısma delalet eder. Böylece Adem (a.s.)'in cennetin diğer ağaçlarından faydalanmaya mezun olduğu sabit olur. Bu sabit olunca, bu sebepten dolayı Adem (a.s.)'in kınanmayı hak etmesi ve hatalı olduğuna hükmedilmesi imkansız olur. Böylece, kıssayı bu manaya hamletmenin, Hz. Adem'in hatalı değil de isabet etmiş olmasına hükmetmeyi gerektirmiş olduğu sabit olur. Bu böyle olunca da öteki tarz tevilin yanlışlığı ortaya çıkmış ulur.

b- Bu tevile itiraz hususundadır. Farzet ki lafzı, hem şahsa hem de nev'e işaret içindir. Fakat, Cenab-ı Allah bu lafza, bundan muradının şahıs değil de tür olduğuna delalet edecek veya bunun yerini tutacak herhangi bir şey birleştirmiş midir? Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, ya Adem (a.s.)'ın bu açıklamayı anlamadan kusurlu olduğunu söylemek gerekir (ki bu takdirde de günah işlemiş sayılır) veya, onu anlamada kusurlu olmayıp onu iyice anladıysa o zaman da bundan maksadın "nev'i" olduğunu anlamıştır. O zaman da, onun bu türden olan herhangi bir ağaçtan yemeğe yönelmesi, bilerek günaha yönelmek olur.

c- Peygamberlerin içtihad yapmaları caiz değildir; çünkü içtihad zan üzere bir işe yönelmektir. Bu ise, ancak ilim elde etme imkanına sahip olmayan kimse için caizdir. Halbuki peygamberler, yakînî ilim elde etmeye kadirdirler. Binaenaleyh, onların içtihatta bulunmaları caiz değildir, çünkü yakînî ilim elde etme gücü olduğu halde zan ile yetinmek, aklen de dinen de caiz değildir. Bu sabit olunca içtihada yeltenmenin günah olduğu da sabit olmuş olur.

d- Bu mesele ya katî ya da zanni meselelerdendir. Eğer kati meselelerden ise, bunda hata etmek büyük bir hata sayılır, o zaman da problem geri döner. Eğer bu zanni meselelrden ise, ve biz de: "Her müctehid isabet eder" dersek, o zaman içtihadı meselelerden1 hiçbir zaman yanılma bulunmaz. Yok eğer, "Bu meselede bir kişi isabet eder, yanılansa ittifakla mazurdur" dersek, o zaman bu kadarcık hata Adem (a.s.)'in elbisesinin soyulmasına, cennetten çıkarılmasına ve yeryüzüne indirilmesine nasıl sebep olur?

Birincinin cevabı şöyledir: lafzı, aslında her ne kadar muayyen bir şahsa işaret etmek için ise de, bazan izahı yukarda geçtiği gibi, nev'e işaret etmek için de kullanılır. Cenab-ı Allah, ondan muradın tür olduğuna delalet edecek şeyi ona bitiştirmiştir.

İkinciye şöyle cevap verilir: Adem (a.s), belki bu delili anlamada hata etmiştir. Çünkü O, bunun Ona, o anda gerekmediğini zannetti. Veya, şöyle denilir: O, Cenab-ı Allah'ın kendisini, bizzat o ağaçtan nehyettiği zaman, bu delili anlamıştı. Aradan uzun müddet geçince, bunu unuttu. Zira haberde, Adem (a.s.)'ın cennette uzun bir müddet kaldığı ve sonra cennetten çıkarıldığı tzikretilmiştir.

Üçüncüye şöyle cevap verilir: Burada, peygamberlerin içtihada tutunmuş olduklarını isbata gerek yoktur. Çünkü biz, Hz. Adem'in bu delili anlamak konusunda hata ettiğini veya bu delili anladığını, fakat sonradan
unuttuğunu açıklamıştık. Allah'u Teala'nın:
"Derken anuttu da, biz onda bir azim bulamadık "(Taha, 115) ayetinden muradı da budur.

Dördüncünün Cevabı Şöyledir:

Bu nehyin delaleti kati idi, fakat Adem (a.s.) onu unutunca, bu unutma, günahın büyük sayılmaması hususunda bir özür oldu" demek veya "Bu delalet zanni idi; fakat ne varki buna, diğer müçtehidterin hatalarına terettüp etmeyen şiddetli cezalar tereddüp ediyordu. Çünkü o müçtehidlerin ictihadlarının, şahısların değişmesine göre değişmesi caizdir. Nitekim şiddetli cezalar ve cezaların hafifletilmesi hususlarında, ümmeti hakkında mevzubahis olmayan birçok şey Hz. Peygambere has olmuştur. Burada da böyledir"dentlebilir.Bil ki mesele hakkında başka bir izah tarzının olduğunu söylemek de mümkündür. O da şudur: Cenab-ı Hak "Siz İkiniz şu ağaca yaklaşmayın" buyurup, ikisine birden yasak koyunca, Hz. Adem (a.s.), herbirinin tek tek ağaca yaklaşıp ondan yemesinin caiz olduğunu sanmıştır. Çünkü Allah'ın Siz ikiniz şu ağaca yaklaşmayın" ifadesi ikisine birden nehiydir. Bundan, tek başlarına oldukları zaman da nehyedilmiş oldukları anlaşılmaz. Belki de bu içtihadı hata ancak bu yönden meydana gelmiştir. Bu konuda söyleneceklerin tamamı işte budur. Allah en iyi bilendir. 9[9]

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/410-413.

İblis, Cennetin Dışından Nasıl Hz. Adem (a.s.)'i Kandırabildi?

Alimler, Hz.Adem cennette, iblis ise, Cennetin dışında olduğu için iblisir, Hz. Adem'e nasıl vesvese verdiği hususunda ihtilaf ederek, bu hususa dair bir çok izahlar yapmışlardır:

1) Bu, kıssacılaran görüşüdür. Bu da Vehb b. Münebbih el-Yemani ve Süddi'den, onlarında İbn
Abbas (r.a.) ve onun dışında başkalarından kıssacıların rivayet ettiği şu haberdir. İblis cennete girmek istediği zaman cennetin bekçileri ona mani oldular. Derken yılana geldi. O, dört ayağı olan bir hayvan idi, bir Horasan devesine benzerdi. O adeta hayvanların en güzeli idi. Şeytan bütün diğer hayvanlara başvurdu, fakat kimse onu kabul etmedi, ama yılan onu kabul etti ve yuttu. Cennet bekçilerine göstermeden onu cennete soktu. Yılan cennete girince, iblis onun ağzından çıkıp vesveseye başladı. İşte böylece yılan lanetlendi, ayakları yok oldu ve karnının üstünde sürünmeye başladı. Onun rızkı toprakta kılındı ve bundan dolayı da insanoğluna düşman oldu. Bil ki bu ve benzeri hikayeler, değer verilmemesi gereken şeylerdendir. Çünkü iblis, eğer yılanın ağzına girmeye kadir olduysa, niçin kendisini yılan şekline koyup da cennete giremedi. Bir de, yılana bu oyunu oynayan iblis
olduğu ve yılan akıllı ve mükellef olmadığı halde, yılan cezalandırılmıştır.

2) İblis, hayvan şekline girerek cennete girmiştir. Bu söz birincisinden daha az bozuktur.

3) Usulcü alimlerin bazısı şöyle demişlerdir: Hz. Adem ve Havva belki de cennetin kapısına kadar gelmişler, iblis de kapıya dıştan yaklaşmış ve onlara vesvesesini vermiştir.

4) Bu görüş Hasan Basri'nin görüşüdür. Buna göre, iblis yeryüzünde olduğu halde, vesvesesini cennetteki Hz. Adem ile Havva'ya ulaştırmıştır. Bazı alimler ise bunun uzak bir ihtimal olduğunu, çünkü vesvese gizli söylenen bir söz olduğu için bunun yerden semaya ulaştırılmasının mümkün olmadığını söylemişlerdir.

Alimler bir başka bakımdan da ihtilaf etmişlerdir ki o da şudur: "İblis ya bizzat Hz. Adem ile Havva'ya hitab edebilmiştir; veya" O vesvesesini, kendisine uyan bazılarının ağzı ile onlara ulaştırmıştır. Birinci görüşün delili
Cenab-ı Hakk'ın : "İblis onlara, ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim " diye yemin etmişti" (A'raf, 21) ayetidir. Bu ayet, karşılıklı konuşmuş olmayı ifade eder. Şu ayet de böyledir: "Şeytan onların ikisini de aldatarak derecelerini düşürdü "(Araf, 22).

İkinci görüşün delili şudur: Hz.Adem ile Havva annemiz iblisi, iblisin hased ve düşmanlığını biliyorlardı. Bundan dolayı örfen onun sözünü kabul etmeleri ve ona iltifat etmeleri imkansızdır. Bu sebeble, iblisin bu vesvesesini onlara ulaştıracak, iblise tâbi birisinin bulunması gerekir. Burada geriye iki soru kalır.

Birincisi: Cenab-ı Hak, bu ayak kaydırmayı iblise nisbet etmiştir. O halde, niçin bu fiilden ötürü Hz. Adem ile Havva'yı kınamıştır.?

Biz deriz ki, Cenab-ı Hakk'ın Uijli "Derken onların ayağını kaydırdı" (Bakara, 36) ayetinin manası, şeytan onlara vesvese verirken bu fiili işlediler de, böylece bu fiil iblise nisbet edilmiş oldu, şeklindedir. Nitekim bu, Cenab-ı
Hakkın "Benim onları hakka çağırmam onların ancak nefretini arttırdı "(Nuh, 6) ayetinde de böyledir, buna göre Cenab-ı Hak iblisten naklederek;
"Benim sizler üzerinde hiçbir gücüm yoktu; ancak ben sizleri çağırdım, sizler de bana uydunuz "(ibrahim, 22) buyurmuştur.Mü'tezile'nin söylediği bundan ibarettir. Bu nisbet hususundaki sözün gerçeği, bizim defaatle açıkladığımız şeydir. Bu da şudur: İnsan, hem yapmaya hem de yapmamaya muktedir bir varlıktır. Yapmanın ve yapmamanın eşit olması durumunda, insanın bu iki şeyden birinin kaynağı olması, ona götüren bir sebep olmaksızın, imkansız olur. Ona götüren sebep ise, kulun hakkında, onun fiilinin bir maslahatı kapsamasını bilmesi veya sanması yahutta öyle inanmasından ibarettir. Bu ilim veya zan, uyarıcı bir sebeple meydana geldiğinde, bu fiil ona izafe ve nisbet edilmiş olur. Çünkü ondan ötürü, bilkuvve fail olan bilfiil fail olma durumuna geçmiş olur. İşte bu manadan ötürü, bu fiil burada vesveseye nisbet edilmiştir. Bazı arifler ne güzel söylemiştir. "Farzet ki Adem (a.s)'ın zellesi,

iblisin vesvesese sebebiyle meydana gelmiştir. Peki, iblisin isyanı, kimin vesvesesi ile meydana gelmiştir?" Bu, sana sebep olmadığı müddetçe fiilin meydana gelmiyeceği sebepler zinciri birbirine dayansa bile, onların, başlangıçta onları, yaratana mutlaka varıp dayanacağı hususunda tenbihatta bulunur. İşte bu husus Hz. Musa'nın;

"Bu ancak senin imtihanındır; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete erdirirsin" (Araf, 155) ayetinde açıklamış olduğu husustur.

İkincisi: Bu vesvese nasıl olmuştur? Buna cevabımız şudur; Bu Cenab-ı Hakk'ın, şu ayette bahsettiği durumdur:

"Rabbiniz bu ağaçtan sizi ancak iki melek olacağınız için veya iki ebedi kimse olacağınız için nehyetmiştir"(Araf. 20) Onlarsa bunu kabul etmemişlerdir. Şeytan bundan ümidini kesince, Hak Teala'nın:

"Onlara yeminle, "Muhakkak ki ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim" ded/"(A'raf, 21) buyurduğuna göre, yemin etmeye yöneldi. Ama onlar iblisi yine tasdik etmediler. Ortaya çıkan durum şudur: İblis bundan sonra diğer bir şeye başvurmuştur, ki bu da onun onları, mubah olan leziz şeylerden istifade etmekle oyalamasıdtr. Öyleki onlar bu şeylere iyice dalmışlar ve bu dalışları sebebiyle nehyi unutmuşlar, o zaman da olan olmuş... İşlerin gerçekte nasıl olduğunu en iyi Allah bilir. 10[10]

Hz. Âdem İle Havva'nın Cennetten Çıkarılmaları

Cenâb-ı Allah'ın "Biz de onlara "ininiz" dedik." ayetiyle ilgili birkaç mesele vardır: 11[11]

:: Sayfa 416-417 EKSİK ::

çok çetin meşakkatler vardır. Zira, Hz. Adem ile Havva'nın cennetteki durumlarından ayrılarak, ancak zorluk ve sıkıntılarla geçim vasıtalarının elde edildiği bir yere, dünyaya geçmeleri tekliflerin en meşakkatlilerindendir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, onların cennetten çıkarılmalarının bir ceza olduğu zannı, batıl olmuş olur. Çünkü teklifi zorlaştırmak, o nisbette sevabın artmasına sebeptir.Kendisinde böylesine büyük bir fayda olduğu halde, bu nasıl bir azab olabilir? Şayet: "Hadlerin ve keffaretlerin birçoğunda, teMif babından bile olsalar, cezanın bulunduğunu söyleyen siz değil misiniz?" denilirse deriz ki: "Hadler (cezalar) ceza görene (mahdud)a başkasının fiilinden dolayı tatbik edilir; buna göre, eğer adam o suçta İsrarlı biri ise, bunun bir ikab olması caizdir. Keffaretlere gelince, bunların bir kısmında hadlerin ukubatlar yerine geçeceği, çünkü ukubatların ancak günah ile sabit olacağı söylenebilir. Büyük bir sevaba nail etmeleriyle beraber, keffaretlerin ukubet olmalarına gelince, hayır... Bu olmaz. 12[12]

Bu Ayet İnmelerini Emretmektedir, Düşmanlık Etmelerini Değil

Cenab-ı Hakk'ın (Bakara, 36) ayeti, inmeyi emretmektedir. Düşmanlıkla ilgili bir emir değildir, çünkü iblisin Hz. Adem ve Havva'ya düşmanlığı, onlara haset edip, Hz. Adem'e secde etmemesi, Hz.Adem ile Havva'yı cennetten çıkarmak için hile yapması; zürriyetlerine düşmanlığı ise, onlara vesvese vererek, onları küfre ve günaha davet etmesi sebebiyledir. Bunlardan herhangi birinin emredilmiş olması caiz değildir.

Hz. Adem'in iblise düşmanlığı ise, emredilmiş bir husustur. Çünkü

Cenab-ı Hak, "Muhakkak ki şeytan sizin için bir düşmandır; binaenaleyh siz de onu düşman edininiz' '(Fatır, 6) ve: "Ey Adem oğullan, ebeveyninizi cennetten çıkarmış olduğu gibi, şeytan sizi de fitneye düşürmesin (Araf, 27) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ayetten

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/413-415.

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/415.

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/417-418.

kastedilen mana, "bazınız bazınıza düşman olarak gökten ininiz.!" olur. 13[13]

Beşinci Mesele

Ayette geçen lafzı bazan istikrar manasına gelir. Nitekim Cenab-ı Hak; "O zaman, Kabbinedir varış ve istikrar"{Kıyame, 12) buyurmuştur. Bazan da, "içinde karar kılınan mekan" manasını ifade eder. Nitekim Allah'u Teala;
"Cennet ehli o zaman, en hayırlı bir yerdedirler"(Furkan, 24) ve: "Sonra da bir karar kılma ve emanet yeri.."'(En'am, 98) buyurmaktadır. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, ekseri alimler:
"Sİzin için yeryüzünün narar titunaccm oır yer vardır "(Bakara. 36) âyetindeki lafzını yer ve mekan anlamına hamletmişlerdir. Buna göre âyetin manası "o yer, hem hayatınızda hem de öldüğünüzde içinde olacağınız, karar kılacağınız yerdir" olur.
Sûddi'nin Abdullah İbn Abbas (r.a)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Müstakarr kabirdir" demiştir; yani, içinde bulunacağınız kabirleriniz... Birincisi daha evladır, çünkü Cenâb-t Hak, âyette metaı takdir ve zamanla takyit etmiştir; bu ise ancak, kişinin yaşamasıyla uygunluk arzeder. Diğer oır hususda Cenâb-ı Hakk onlara, onlar cennetten inerken bu şekilde hitap etmiştir ki, bu da yaşama halini gerektirir (ölümden sonrayı değil).
Bil ki Cenab-ı Hak bu kıssa hakkında A'raf sûresinde;
"Dedi ki: "Birbirinize düşman olarak ininiz! Sizin için orada karar Sınacak bir yer ve belli bir zamana kadar bir geçimlik vardır. Sizler orada yaşar, orada ölür ve oradan çıkarılırsınız" (Araf, 24-25) buyurmuştur. Buna göre: Cenâb-ı Hakk'ın sözünün,yine onun sözü için bir beyan olması caizdir. Yine kısmının birinci kısma bir ilave olması da caizdir. 14[14]

Zarfı Hakkındadır

Alimler, bir zaman ismi olduğunda ittifak ettikleri halde kelimesinin bundaki anlamı üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Evla olanın, bununla:"Devam edip, giden" bir zamanın kastedilmiş olmasıdır. Çünkü birisi arkadaşına, onu uzun zaman görmeyince, "Seni çoktandır görmedim" der. Ama bu söz pek yakında görülmüş olan bir kimseye söylenilmez. Buna göre insanların ömürleri uzun, ecelleri de meydana gelişlerinden çok sonra ve uzak olunca, Cenab-ı Hakk'ın buyurmuş olması caiz olmuştur. 15[15]

Ayetten Dersler: Günahlardan Sakındırma

Bil ki bu ayette, birçok bakımdan, her türlü günahtan büyük bir sakındırma vardır,
a- Hz.Adem'in bu küçük zelleyi işlemesinden ötürü başına gelenleri düşünen kimse, günah işlemekten son derece korkar. Şair de şöyle demiştir:
"Ey uyuyan kimsenin gözüyle bakan; hakkıyla müşahede etmeksizin işi müşahede eden kimse! Günahlara günahlar katıyorsun; buna rağmen cennete ulaşmayı ve ibadet edenin mükafaatına, nail olmayı umuyorsun! Allah'ın bir tek günah sebebiyle Adem'i cennetten çıkardığını unuttun mu?"
Feth El-Mevsilî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz insanlar cennet ahalisi idik. Ama iblis bizi dünyaya sürükledi. Çıkarıldığımız o yurda dönmedikçe bizim için gam, keder ve sıkıntıdan başka birşey yoktur.
b- Bu, büyüklenmek, hased etmek ve hırstan sakındırmaktır. Cenab-ı Allah'ın "İblis diretti ve kibirlendi " ayeti hakkında Katade'den şu izah nakledilmiştir; "Allah'ın düşmanı iblis, O'nun Hz. Adem'e O'nun verdiği lutuflara hased edip, "Ben ateştenim, o ise çamurdandır!" dedi. 'Sonra

---

[13] 13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/418.

[14] 14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/419.

[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/420.

Ademoğlunun kalbine, yasaklanan şeyi yaptırıncaya kadar hırs verdi. Sonra da Kabil'in kalbine hased verdi de Kabil Habil'i öldürdü."
c- Cenab-ı Hak, Hz. Adem ile iblis arasında çok güçlü bir düşmanlık olduğunu bildirdi. Bu da, şeytandan kaçınmanın şart olduğuna büyük bir tenbihdir. 16[16]

Âdem'in Tövbeyi öğrenmesi

"Derken Adem Rabbinden (birtakım) kelimeler öğrenip aldı ve (O'na yalvardı) O da tevbesint kabul etti. Çünkü tevbeyi çok kabul eden ve keremi bol olan O'dur. "(Bakara, 37).
Bu ayette birçok mesele vardır: 17[17]

Telâkki Tabirinin Manası

Kaffal şöyle demiştir. kelimesinin aslı, "birisi ile karşılaşmaya yönelmek" demektir. Sonra bu kelime, "gelecek olan şeyi karşılama" manasında kullanılmıştır. Sonra da "kabul etme, alma" manasında kullanılmıştır. Nitekim Cenab-ı Hak: "Sana, Hakim ve Alîm olan (Allah) nezdinden Kuran veriliyor "(Nemi, 6) yani "osana telkin ediliyor" buyurmuştur. Yine "Biz hacıları karşıladık" ve Bu sözü falancadan aldım, öğrendim." denilir. Kelimenin aslı bu olunca ve dediğimizden her iki adamın diğeri ile karşılaştığı anlaşılıp, karşılaşma da her ikisine birden nisbet edilince, onların "karşılaşma" masdarı İle vasfed il meleri yerinde olmuştur. Bundan ötürü "Karşılaştığın herkes de seninle karşılaşmış olur" denilebilir. Bu sebeble de ibaresinin, "Adem o kelimeleri aldı, belledi ve onları kabul etti" manasına alınması caiz olduğu gibi, "Allah'dan bazı kelimeler geldi " manasında olmak üzere, iuir merfu olarak okumak da caizdir. Bunun bir benzeri de Allah'ın: "Ahdim zalimlere ulaşmaz "(Bakara. 124) ayetidir. İbn Mes'ud (r.a.)'un kıraatinde kelimesi şeklinde okunmuştur. (Yani "zalimler ahdime ulaşamaz " manasında.) 18[18]

Ayetteki Ne Demektir?

Bilki âyette geçen 'den muradın, "Allah'ın Adem (a.s.)'e tevbenin hakikatini öğretmesi" olması caiz değildir. Çünkü mükellefin, tevbenin mahiyetini bilmesi, tevbe ederek günahlarından kurtulabilmesi ve tevbeyi başka
şeylerden ayırdedebilmesi gerekir. Peygamberler ise bunu haydi haydi bilir.
Daha doğrusu ayetten muradı, şu şeylerden birisine hamletmek gerekir;
1) Bu, günah işlediği esnada tevbe edenlerden ve Allah'a dönenlerden olacak bir biçimde Hz. Âdem'den sadır olan günaha dikkat çekmedir.
2) Allah Teala tevbenin gerektiğine ve mutlaka kabul edileceğine dikkat çekmektedir.Şu manada ki; "Bir kimse küçük veya büyük günah işler, sonra da yaptığına pişman olarak bir daha günah işlememeye azmederse, muhakkak ki ben onun-tevbesini kabul ederim." Allah Teala, <o y ç$ ^Jiâ ûUT demiş, yani "O kelimeleri aldı, kabul etti ve onları kullandı."
3) Hak Teala, Hz. Âdem'e verdiği büyük nimetlerini hatırlatmıştır. Bu da tevbeye götüren etkili sebeblerden olmuştur. 19[19]

Hz. Âdem'in Öğrendiği Sözler

Alimler "kelimelerin" ne olduğu hususunda ihtilaf ettiler.
1) Sa'id b.Cübeyr'in İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre, Hz.Adem (a.s.) şöyle demiştir:

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/420-421.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/421.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/421-422.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/422.

"Ya
Rabbi, bir vasıta olmadan beni kendi ellerinle yaratmadın mı?" Cenab-ı Allah "Evef'diye cevab vermiş. Hz. Âdem, "Ya Rabbi bana ruhundan üflemedin mi?" dedi. Allah Teala, "Evet" diye cevab verdi. Hz. Adem, "Beni cennetinde yerleştirmedin mi?" dedi. Hak Teala "Evet, iskan ettim " dedi. Hz. Adem, "Ya Rabbi, rahmetin gazabını geçmiş değilmi idi?" dedi. Allah Teala, "Evet, geçti " dedi. Hz. Adem" Ya Rabbi, eğer ben tevbe eder ve halimi düzeltirsem beni cennete geri döndürür müsün?" dedi. Cenab-ı Allah da "Evet döndürürüm" cevabını verdi, işte Cenab-ı Hakk'ın ayetinin manası budur. Süddi bu rivayette şunu ilave etmiştir: O, "Ya Rabbi, bana bir günah takdir etmiş mi idin?" dedi, Allah Teala "Evet " buyurdu.

2) Nehai şöyle demiştir: İbn Abbas'a geldim ve ona "Adem'in Rabbinden aldığı kelimeler ne idi?" diye sordum. O da bana şu cevabı verdi. Allah Teala, Hz. Adem ve Havva'ya hacc ibadetini Öğretti, onlar da haccettiler. İşte bu kelimeler, hac esnasında söylenen dua ve zikirlerdir. Onlar Haccı tamamlayınca, AHajı onlara "Ben sizin tevbenizi kabul ettim " diye vahyetti.

3) Mücahid ve Katade, iki rivayetlerinden birine göre şöyle demişlerdir: Bu "kelimeler", Cenab-ı Hakk'ın;

"EyRabb'imiz,biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, muhakkak ki hüsrana uğramış kimselerden oluruz "(A'raf, 23) ayetidir.

4) Sa'id b.Cübeyr'in İbn Abbas (r.a.)'dan rivayetine göre bu kelimeler, Hz.Adem (a.s.)'in şu sözleridir:

"(Ey Allah'ım!) Senden başka ilah yoktur, seni teşbih ederim ve sana hamdederim. Ben kötülük işledim ve kendime zulmettim^ Beni bağışla. Çünkü sen, bağışlayanların en hayırlısısm. Senden başka Hah yoktur, seni teşbih ederim ve sana hamdederim. Ben bir kötülük işledim ve kendime zulmettim, bana rahmet et. Çünkü sen, rahmet edenlerin en hayırlısısm. Senden başka ilah yoktur. Seni teşbih ederim ve sana hamdederim. Ben kötülük (günah) işledim ve kendime zulmettim. Tövbemi kabul et. Çünkü sen tevbeleri çok kabul eden ve rahmeti çok olansın."

5) Hz. Aişe şöyle demiştir: Cenab-ı Hak, Adem'in tevbesini kabul etmeği dilediği zaman, Hz. Adem, yedi defa Kâ'be'yi tavaf etti. Kabe o zaman kırmızı bir tepecik idi. İki rekat namaz kıldığında Kabe'ye yöneldi ve şöyle dedi: "Allah'ım! Sen benim sırrımı da biliyorsun, gizli olan şeylerimi de... Benim özrümü kabul eyle! Sen benim ihtiyacımı da biliyorsun, bana istediğimi ver! Sen benim içimde olanı biliyorsun, onun için günahlarımı bağışla! Allah'ım, senden kalbimi dolduran bir iman ve doğru bir yakîn istiyorum. Ki böylece bana, ancak senin yazdıklarının isabet edeceğini bileyim ve bana ayırdığın nasibe razı olayım." Cenab-ı Allah da, Adem (a.s.)'e bunun üzerine şöyle vahyetti. Ey Adem, günahını bağışladım, senin soyundan kim senin bana yaptığın bu duayı yaparsa, onun günahını da mutlaka bağışlarım; gam ve kederini gideririm, fakirliği gözünün önünden söker alırım ve o istemese bile, dünya ona akıp gelir. 20[20]

Tevbenin Hakikati Hakkında Gazzâli'nin Sözleri

Gazzali (r.h.) şöyle demiştir. Tevbe, şu üç şeyin sırayla meydana gelmesiyle tahakkuk eder: İlim, hal ve amel.. İlim, ilk sıradadır, hal ikinci, amelse üçüncü sıradadır. Birincisi ikincisini, ikincisi de üçüncüsünü gerektirir. Allah'ın adeti mülk ve melekût aleminde bunu icab ettirir.

İlme gelince, ilim günahta bulunan zararı ve günahın kul ite Allah'ın rahmeti arasında perde olduğunu bilmektir. Bu husus gerçek anlamda bilinince, bu bilgiden, arzu edilen şeyin elden kaçması sebebiyle, kalbte bir üzüntü meydana gelir. Çünkü kalb, ne zaman sevdiği bir şeyi elden kaçırdığını hissederse elem duyar. Eğer o şeyin elden kaçması, kendisi tarafından o yapılan bir fiil sebebiyle olursa, bu arzu ettiği şeyin elden kaçması sebebiyle, o şeyin elden kaçmasına sebep olan şeye üzülür; işte bu tür üzüntüye pişmanlık denilir. Sonra bu üzüntü

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/422-423.

kuvvetlenince, bundan kararlı bir irade meydana gelir. 8u irade hem geçmişe, hem hale hem geleceğe taalluk eder. Onun şimdiki zamana taalluku, içine girdiği günahı terketmek ile olur. Gelecekle olan alakası arzu ettiği şeyi elden kaçırmasına sebep olan bu fiili, ömrünün sonuna kadar yapmamaya azmetmesidir. İradenin mazi ile olan alakası ise, elden kaçırdığı şeyleri, şayet tamiri mümkün ise, bu yolla ve onararak onları telafi etmesiyledir. Bundan dolayı ilim ilk önce gefir ve o bu hayırların kaynağıdır. Ben ilim ile, yakfnî olan eksiksiz ilmi kastediyorum. Çünkü günahlar, zehirli ve helak edicidirler. Bu yakfnî ilim ise, bir nurdur. Bu nur, pişmanlık ateşini doğurur. Bununla kalb, tıpkı üzerine, daha önce karanlık içinde iken üzerine güneş doğan, bulutların çekilip gitmesiyle üzerine ışıklar doğarak sevdiği şeyin nerdeyse helak olmak üzere olduğunu görüp de, kalbinde aşk ateşi tutuşarak bu ataşlerden onu kurtarmak için ileri atılma iradesi doğan kimse gibi, iman nurunun onu aydınlatmasıyla sevdiği kendisi arasında bir perdenin bulunduğunu görerek üzülür. İlim, pişmanlık ve halde olsun istikbalde olsun günah fiilini terketmekle alakalı azim; mazide elden kaçanları telafi tevbenin meydana gelmesinde birbirini izleyen üç safhadır. Tevbe ismi, bunların hepsine birden ıtlak edilirse de, daha çok, tek başına pişmanlık anlamında kullanılır ve o zaman .ondan önceki ilim bir mukaddime; o fiili terk tevbenin bir meyvesi ve onun peşi sıra gelen bir netice olarak kabul edilir. Bundan dolayı Hz. Peygamber: "Pişmanlık tevbedir"21[21] buyurmuştur. Çünkü pişmanlık, bu pişmanlığı gerektiren ilimden ve onun peşi sıra gelen azimden ayrı düşünülemez. Bundan dolayı da pişmanlık, iki ucundan, yani onu meydana getirenle (müsmir), ondan meydana gelen (semere) ilekorunmuştur.İşte, tevbenin hakikati konusunda.Şeyh Gazzali'nin özetleyerek söyledikleri bunlardır. Bu güzel bir sözdür.

Kaffal şöyle demiştir: Tevbede. günahı terketmek, daha önce yapılanlara pişman olmak, onun bir benzerini bir daha yapmamaya azmetmek ve bütün bunlar hususunda korkmak gerekir. Günahı terketmenin gerekliliğine gelince, bu şundan dolayıdır; Eğer insan günahı terketmezse. onu yapmaya devam eder, böylece de tevbe etmiş olmaz. Pişmanlığın gerekliliğine gelince, bu şundan dolayıdır: Eğer insan pişman olmazsa, o günahın faili olmaya razı olur. Bîr şeyden razı olan da, onu yapmaya devam eder. Bir şeyi yapan da, ondan tevbe etmiş olmaz. O günahı tekrar işlememeye azmetmeye gelince, bu şundandır: Çünkü onun fiili günahtır; günaha azmetmek de günahtır. Korkuya gelince, bu şundan dolayıdır. İnsan, tevbe ile emredilmiştir; gerektiği gibi tevbe etmiş olduğunu da kesin olarak söyleyemez, böylece de korkuya
düşer. Bu sebepten Cenab-ı Allah: "Ahiretten korkuyor ve Rabbinfn rahmetini umuyor "(Zümer, 9) Peygamberimizde "Eğer mü'mtnin korkusuyla ümidi tartılsaydı, ikisi de denk gelirdi "22[22] buyurmuşlardır.

Bil ki Gazzali (r.a.)'nin sözü daha açık ve daha derinlemesinedir. Ancak, şu kadar varki onda bir müşkil sözkonusu olabilir. O da şudur: Falanca fiilin kendisinden sudur ettiğini bilerek onun zararlı olduğunun farkında olmak, kalbe bir üzüntü verir. Bu üzüntü, o fiili şimdi ve daha sonra terketme iradesi ve mazideki şeyleri de telafi etme iradesi kazandırır. Bütün bu şeyler zaruri olarak, sırayla birbirine bağlı olursa, bununla emrolunmak imkansız olacağı için, bu kulun kudreti dahilinde olmamış olur.

Netice olarak, kulun gücü dahilinde olan şey, ancak ilmi elde etmektir; onun dışındakileri ise, seçmeye bir imkan yoktur. Fakat birisi şöyle diyebilir: İlmi elde etmek de kulun gücü dahilinde değildir. Çünkü bazı meçhullerin bilgisine ulaşmak, ancak bu meçhullerden önce bilinen-şeyler vasıtasıyla mümkündür. Bu meçhulü öğrenmeye vesile olan mevcut ilimler, ya bu meçhulü bilmeyi gerektirir veya gerektirmez. Eğer birinci ihtimali göz önüne alırsak, kendisine ulaşılanın (gayenin) kendisiyle ulaşılana (vasıtaya) terettüb etmesi zaruri olur, o zaman da bu ilim, kulun kudret ve ihtiyarı dahilinde olmaz.

Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, bilmeyi arzuladığımız bu meçhulü bu mevcut bilgiler vasıtasiyla elde etmemiz mümkün olmaz. Çünkü yakın mukaddimelerin, zihinde kabul

---

21[21] Ibn Mâce. Zühd, (3012/1470).

22[22] Keşfü'l-Hâtâ. Beyhaki'den, 2/166.

edilmesi halinde, istenilen neticenin de kabulü gerekecek olan bir halde bulunmaları gerekir. Böyle olmadıkları için, bu mukaddimeler istenilen neticeyi vermez. Eğer, "Bu mukaddimeler, her ne kadar zihinde mevcut iseler de, bunlar ile o neticeye ulaşmanın keyfiyyeti, henüz zihinde mevcut değildir. Bundan dolayı bu mukaddimeleri bilmek, kesinlikle o neticeyi bilmeyi gerektirmez "denilmesi niçin caiz olmasın? denilirse, biz de deriz ki:

Bu mukaddimelerle o neticeye nasıf ulaşılacağını bilmek, ya bedihi, apaçık hususlardan veyahutta kesbi, kazanılan bilgilerdendir. Eğer bedihi şeylerden ise, o zaman kulun gücü dahilinde değildir. Eğer sonradan efde edilen şeylerden ise, bunun elde edilmesinin keyfiyyeti hakkından söylenecek söz, önceki hakkında söylenen söz gibidir. Yahutta, bu bizi teselsüle götürür, teselsülse imkansızdır; ya da onun ayrılmaz niteliklerinden olmaya götürür ki, o zaman yukarda zikredilen mahzur tekrar ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir. 23[23]

Küçük Günah İçin Tevbe Hakkında

Kadı Abdulcebbar kendi kendisine şunu sordu: Bu günah, küçük günah ise, ona nasıl tevbe gerekir? Buna da, Ebu Ali'nin şöyle dediğini söyleyerek cevap verdi: Ona tevbe gerekir, çünkü mükellef, ne zaman, günah işlediğini, daha sonra günahtan dönmediğini, irade ve ihtiyar sahibi olduğunu, pişman olması ya da ısrar etmesi için bir manianın bulunmadığını, ama ısrar etmenin çirkin olduğunu bilirse, onun bu çirkin fiili terketmesi ancak tevbe ile tamamlanır. İşte o zaman günah ister büyük ister küçük, isterse kendisinden tevbe ettiğini ya da etmediğini hatırladığı bir günah olsun, kula tevbe etmesi şarttır.

Ebu Haşim ise, asi olanın ısrar etmemekle beraber tevbe etmemesinin caiz olacağını ileri sürerek şöyle der: Bu bakımdan peygamberlere tevbe etmenin vacib olduğunu söylemek doğru değildir. Bilakis, iki sebepten dolayı tevbe vacib olur. Ya, küçük günah ile(peygamberlerin sevabları azaldığı, bu eksiklik de tevbe ile tamamlandığı için, tevbe etmeleri gerekir veyahutta tevbe, o işi hiç yapmamak (terk) manasına olduğu için vacib olur. Bir işi yapmanın mümkün olduğu sırada, onu terketmek vacib olunca, imkan olmadığı zaman da tevbenin vacib olması gerekir. O bazan, "onlara sem'i olarak (yani aklen değil de naklen) tevbe etmek vacibtir " demiştir. Bu, onun görüşüne göre daha doğrudur; çünkü ona göre tevbenin, sırf menfaatlerden ibaret olan sevabın yeniden elde edilmesi için vacib olması caiz değildir; zira fiilin, bir fayda temini için vacib sayılması caiz değildir; aynı şekilde nafileler de vacib değildir. Daha doğrusu, peygamberleri Cenab-ı Hak muhafaza ettiği için, her ne kadar kusurları küçük olsa da, peşpeşe ve çok tevbe etmelerinin istenmesi, onların ismet özelliklerinin gereği olmuştur. 24[24]

Tevbenin Lisandaki Manası

Kaffal şöyle demiştir: Tevbenin asıl manası kelimesinde olduğu gibi, "dönmek" dir. diye kullanıldığı gibi diye de kullanılır. Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: "O, tevbeyi kabul edendir."(Gafir, 3) Arapların: demeleri
demeleri gibidir. Buna göre "tevbe" lafzı, hem Rab hem kul için kullanılan bir lafızdır. Kul, tevbe ile vasfedildiğinde bunun manası: "Rabbine döndü." şeklinde anlaşılır. Çünkü günah işleyen her ferd, Rabbinden kaçan kimse durumundadır. Tevbe ettiğinde ise, bu kaçışından Rahbisine dönmüş olur da onun için "Rabbisine tevbe etti, döndü denilir.

Bu durumda Allah ise, kulundan yüz çevirmiş gibidir. Allah "tevbe" ile vasfedildiğinde ise, bunun manası, "onun, kuluna rahmeti ve lutfu ile dönmesi " olur. Bu sebeble, "tevbe" fiili ile kullanılan harficerde bir farklılık olmuş, kul için kullanıldığında "Rabbine tevbe etti, döndü," Allah için kullanıldığında da "Allah kulunun tevbesini kabul etti." denilir. Bu şuna benzer: Bir adam, başkanının hizmetinden ayrılır, başkanı da ona yaptığı ihsanlara son verir. Sonra o

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/424-426.

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/426-427.

adam, başkanının hizmetine tekrar döndüğü zaman "Falanca reisinin hizmetine tekrar döndü, reisi de ona tekrar ihsan ve lutufta bulundu " denilir.

Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: Tevbenin kabul edilmesi iki şekilde olur;

Birincisi: Taatın kabulünden anlaşıldığı manada, tevbeleri kabul eden Yüce Allah'ın tevbelere karşılık sevab vermesi.

İkincisi: Cenab-ı Hakk'ın tevbe sebebiyle kulun günahlarını bağışlamasıdır.[25][25]

Allah Teala'nın Tevvab Vasfı

Hak Teala'nın'Tevvab" ismi ile vasıflanmasından rnurad, O'nun tevbeleri çokça kabul edici olmasıdır Bu, iki bakımdan böyledir:

1) Bir hükümdara karşı bir insan suç işlese, sonra da ondan özür dilese, hükümdar onun özür dilemesini kabul edebilir. Daha sonra o adam tekrar suç işleyip yeniden özür dilese, hükümdar onun özrünü kabul etmez. Çünkü hükümdarın tabiatı, onu bu özrü kabul etmekten alıkor. Cenab-ı Hakk'a gelince, O böyle değildir. Çünkü Allah tevbeyi ne rikkatten (yufka yüreklilikten), ne fayda te'mini veya zarar savma gibi bir saikten dolayı kabul etmez. Bilakis O, sırf ihsan ve lütfundan dolayı tevbeleri kabul eder. Eğer mükellef olan kul, her an günah işlese, sonra da tevbe edip Ömrü boyunca bu hali üzere kalsa, Cenab-ı Allah onun önceki günahlarını bağışlayıp, tevbesini kabul edebilir. Böylece Cenab-ı Hak, tevbeleri çok kabul etme vasfına müstehak olarak "Tevvab" diye isimlendirilmiştir.

2) Allah'a tevbe edenlerin sayısı çoktur. Allah Teala, bunların hepsinin tevbesini kabul ettiği için, tevbeleri kabulde mübalağa ile nitelenmeye müstehak olmuştur. İşte ikabı kaldırarak, tevbeyi kabul etmesi sevabı gerektirdiği için ve sevab da Allah'ın bir nimeti ve rahmeti olduğu için, Hak Teala kendisini, "Tevvab" vasfının yanında "Rahim" olarak vasfetmiştir. [26][26]

Ayetin İhtiva Ettiği Önemli Hususlar

Bu ayette birçok faydalar vardır;

1) Kulun, her an ve her dakika tevbe ile meşgul olması gerekir. Çünkü bu hususta birçok hadis ve haber varid olmuştur. [27][27]

Tevbenin Sık Yapılması Hakkında Hadisler

Hadislere gelince:

a- Rivayet edildiğine göre bir adam, mü'minierin başkanı Hz. Ali'ye, günah işleyip sonra istiğfar eden, daha sonra yine günah işleyip peşinden istiğfar eden, sonra tekrar günah işleyip istiğfar eden bir adamın durumunu sorunca, Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: Şeytan kaybedinceye ve "artık ona gücüm yetmiyor " deyinceye kadar o kişi istiğfara devam etsin. Hz. Ali bir de şöyle demiştir: "Bir tehlike anında o şeytanı kovmaya ve tehlikeden kurtulmaya ne zaman gücün yeterse bunu yap (onu defet).

b- Hz.Ebu Bekir (r.a.), Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hergün yetmiş kere istiğfarından dönmüş olsa bile, istiğfar eden, günahında ısrar etmiş sayılmaz."

c- İbn Ömer, Hz.Peygamber (s.a..s.)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir. "Rabbinize tevbe ediniz. Çünkü ben (bile) hergün yüz defa Allah'a tevbe ediyorum."[28][28]

d- Ebu Hureyre (r.a.) Hz.Peygamber (s.a.s.)' ın "yakın akrabalarını Inzar et'." (Şuarâ, 214) ayeti nazil olduğu zaman, şöyle dediğini söyledi:

"Ey Kureyş topluluğu, Allah'dan nefislerinizi satın alınız. Allah'dan gelecek cezaya karşılık size hiç bir faydam olmaz. Ey Abbas İbn Abdulmuttatİb, Allah'dan gelecek cezaya karşılık sana hiç bir faydam dokunmaz. Ey Allah Resulünün halası Safiyye, Allah'dan gelecek cezaya karşılık sana hiç bir faydam dokunmaz. Ey Muhammed'in kızı Fatıma, benden ne istersen iste, ama sana Allah 'dan gelecek cezaya karşılık hiç bir faydam olmaz." Bu hadisi Müslim ile Buhari,Sahihlerinde tahriç etmişlerdir. 29[29]

---

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/427.

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/428.

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/428.

[28][28] Müslim, Zikir, 42 (4/2076).

Hz.Peygamberin: "Kalbim Bulutlanır, Günde Yüz Defa İstiğfar Dilerim" Hadisinin İzahı

e- Hz.Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki benim kalbim de dumanlanır. Bundan dolayı günde yüz defa Allah'a istiğfar ederim.30[30] Bil ki "Gayn" kalbi bürüyerek, onu kısmen Örten birşeydir. O tıpkı, havada belirip de güneşi tamamen örtmeyen fakat, ışığının tam olarak gelmesine mani olan ince bir bulut gibidir.
İmdi alimler bu hadisi çeşitli şekillerde tevil ettiler:
1) Allah u Teala peygamberini kendisinden sonra ümmeti içinde ortaya çıkacak ihtilaf ve belalara muttali kılmış.o da bunu hatırladığı zaman kalbinde ince bir hüzün tabakası bularak ümmeti için istiğfar etmiştir.
2) Hz.Peygamber (s.a.s.) daima bir halden, daha üstün olan başka bir hale geçiyordu. İstiğfar edişi de bundan ötürü idi.
3) Gayn: Muhabbet merhalelerinde ilerlerken Hz.Resulullah'ın kendinden geçecek derecede muhabbet şarabından mest olması halidir. Efendimiz yakaza (uyanıklık, sahv) alemine geldiğinde, bu sahvdan ötürü "istiğfar ederdi. Bu,.hakikat erbabının (tasavvuf ehlinin) izahıdır.
4) Bu, zahir alimlerinin te'vilidir ki buna göre kalb, düşünceye ve akla gelen vesveselerden, şehevi arzulardan, çeşitli temayüllerden ve isteklerden hali olamaz. Bundan dolayı, bu şeyleri savuşturmak için Rabbinden yardım ister.
f- Ebu Hureyre (r.a.), Hz.Ömer (r.a.)'ın:
"Allah'a nasuh bir tevbe ile tevbe ediniz" ayeti hakkında şöyle dediğini söylemiştir: Böyle tevbe yapan kimse, günah işleyip tevbe eden ve ne o günahı işlemeyi ne de ona geri dönmeyi istemeyen kimsedir. İbn Mes'ud (r.a.) ise bu kimsenin, günahı terkedip de asla ona dönmemeye azmeden kimse olduğunu söylemiştir.
g- Hz.Peygamber (s.a.s.), Allah Teala'nın meleklerine şöyle dediğini nakletmiştir:
"Kulum bir iyilik yapmaya niyet ederse, ona bir iyilik yazın. Eğer niyet ettiği o işi yapar ise ona on misli sevab yazın. Eğer bir kötülüğe niyet eder ve o kötülüğü yaparsa onu bir kötülük olarak yazın. Eğer onu yapmaz ise, o kuluma bu terkine karşılık bir iyilik yazın'1 Bu hadisi Müslim Sahihinde rivayet etmiştir.
h- Rivayet edildiğine göre, Cebrail (a.s.), Hz. İbrahim (a.s.)'în "Ey affı kerîm ve çok olan'biye dua ettiğini duyar ve ona "Affın kerîm ve çok olması" ne demektir, biliyor musun?" diye sorar. Bunun üzerine, İbrahim (a.s.): "Hayır Ey Cibril" deyince, Cebrail, "Bu, kötülüğü affedip, onun yerine bir hasene (iyiliği) yazmaktır " der.
ı- Ebu Hureyre (r.a.) Hz.Peygamber (s.a.s.)'den şu hadisi nakletmiştir:
'Her kim gününü hayır ile açar ve hayır ile tamamlarsa, Allah Teala meleklerine şöyle der: "Şu hayırlarının arasında işlediği günahları kuluma yazmayınız."
k- Ebu Said el-Hudri, Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir:
"Sizden öncekiler içinde doksandokuz kişiyi öldüren bir adam vardı. Bu adam yeryüzündeki en akûh insanın kim olduğunu sorunca, onu bir rahibe yolladılar. Hemen rahibin yanma giden bu adam onar doksandokuz kişi öldürdüğünü, katil bir kimsenin tevbesinin olup olmadığım sordu. Rahib "Hayır" deyince onu da öldürüp sayıyı yüze tamamladı.
Sonra yine yeryüzünün en bilgilisinin kim olduğunu sorunca, onu âlim bir zata yolladılar. Alim

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/428-429.
[30][30] Müslüm, Zikir, 41 (4/2075).

zata gelince, yüz kişi öldürdüğünüzü durumda tevbe edip edemiyeceğini sordu. O da "Evet senin ile tevben arasına kim girebilir? Falanca yere git, orada Allah'a ibadet eden insanlar var. Sen de onlarla beraber Allah'a ibadet et ve sakın kendi yurduna dönme, çünkü senin memleketin kötülükler yurdudur " dedi.

Adam bu söz üzerine oraya doğru yola çıktı. Yolu yarıladığında kendisine ölüm erişti.

Rahmet melekleri ile azab melekleri onun hakkında çekişerek, rahmet melekleri "O tevbe etmiş ve kalbiyle Allah a yönelmiş olarak geldi "; azab melekleri de "o, henüz hiçbir hayır işlemedi " dediler.

Derken onların yanına, insan şekline girmiş bir melek gelerek, aralarına katıldı ve onlara,' '(Geldiği ve gittiği) iki yer arasındaki uzaklığı ölçün. Adam hangi yere daha yakın ise oraya aittir " dedi. Bunun üzerine melekler mesafeleri ölçtüklerinde, adamı arzu ettiği beldeye bir karış daha yakın buldular ve onun ruhunu Rahmet melekleri aldı. "Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.

l) Sabit el-Benani şöyle demiştir: Bize ulaştığına göre iblis, Ya Rabbi, sen Âdem'i yarattın, benimle onun arasına bir düşmanlık koydun. Öyleyse beni ona ve soyuna musallat et (onlara karşı bana imkan ver).Bunun üzerine Cenab-ı Hak: "Onların sinelerini senin meskenin yaptım " deyince, iblis: "Rabbim bunu arttır " demiştir. Cenab-ı Hak da: "Doğan her insana karşılık senin on çocuğun doğacak " buyurur, iblis: "Daha da arttr ey Rabbim " deyince, Cenab-ı Hak, "Sen, onun (insanoğlunun) damarlarında, kanının dolaştığı gibi dolaşabileceksin" der. Bunun üzerine iblis: "Rabbim daha da artır " deyince, Cenab-ı Hak:

"Onlara karşı süvarilerinle, piyadelerinle yaygara çıkar, mallarına ve evladlanna ortak ol "(isra, 64) buyurur.

Sabit el-Benani sözüne devamla şöyle der: "O zaman Adem (a.s.) İblisi Rabbine şikayet ederek, "Ey Rabbim, İblisi yaratıp benimle onun arasına bir düşmanlık ve kin soktun, onu bana ve soyuma musallat ettin; senin yardımın olmadan ben onunla başedemem " dedi. Cenab-ı Hak'da şöyle buyurdu: "Senin, doğan her çocuğuna, onu kötü arkadaşlarından (şeytanlardan) koruyacak iki melek görevlendirdim " dedi. Adem (a.s.), "Rabbim bunu arttır " deyince, Cenab-ı Hak, "Bir iyiliğe on iyilik (sevab) ile karşılık verilecek," buyurdu. Hz.Adem (a.s.) "Daha da artır Ya Rabbi:" deyince Cenab-ı Hak şöyle buyurdu: "Canları çıkmadıkça, senin soyunun tevbesini kabul edeceğim."

m- Ebu Musa el-Eş'ari (r.a.) Hz.Peygamber (s.a.s.)'în şöyle buyurduğunu
söylemiştir: "Allah-u Teala, gündüz günah işleyen tevbe etsin diye geceleyin, gece günah işleyen tevbe etsin diye gündüzün (rahmet) elini uzatır. Bu, güneş batıdan doğana (kıyamete) kadar böyle sürecektir." Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.

n- Ali b.Ebi Talib (r.a.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben, Resulullah (s.a.s.)'dan bir söz duyduğum zaman, Allah beni ondan dilediği kadar faydalandırdı. Ashabdan birisi bana bir hadis rivayet ettiğinde, ondan yemin etmesini ister, yemin edince söylediği hadisi doğru kabul ederim. Hz.Ebu Bekir bana bir hadis rivayet etti, doğru da söyledi. Buna göre o, "Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini duydum demiştir:

"Herhangi günah işleyen bir kul, güzelce abdest alıp sonra kalkarak iki rekat namaz kilse ve Allah Teala 'ya istiğfar etse, mutlaka günahı bağışlanır. Bundan sonra Peygamberimiz (s.a.s.); "Bir çirkin günah işledikleri veya kendilerine zulmettikleri zaman onlar, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını isterler (istiğfar eder/er)"(ah imran. 135) ayetini okudu.

o- Ebu Ümame şöyle dedi: Bir gün Hz.Peygamber (s.a.s.)'in yanında oturuyordum, bir adam çıkgeldi ve "Ey Allah'ın resulü ben, cezayı gerektiren bir suç işledim, o cezayı (haddi) bana uygula" dedi. Ebu Umame (r.a.) sözüne şöyle devam etti. Hz.Peygamber (s.a.s.) buna aldırmadı. Adam sonra döndü yine aynı şeyi söyledi. Namaz kılındı, Hz.Peygamber (s.a.s.) içeri gitti, namaz kıldı ve sonra tekrar cemaatın yanına çıktı. Hz.Peygamber (s.a.s.)'in yanında yürüyordum, adam da peşinden geliyordu ve "Ya Resulullah, ben haddi (cezayı) gerektiren bir suç işledim, o haddi bana uygula" diyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Sen evinden çıkarken abdest ahp, onu güzelce almadın mı?" deyince, adam: "Evet, Ya Resulullah" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s): "Sen bizim ile birlikte şu namazda bulunmadın mı?" diye sordu.

0, "Evet, Ya Resulullah" dedi. Hz. Peygamber bunun üzerine: "Şüphesiz Allah senin cezanı (günahını) atfetmiştir" buyurdu. Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.
ö) Abdullah İbn Mesûd şöyle dedi: Bir adam, Hz. Peygambere gelerek şöyle dedi, Ya Resulullah, ben şehrin çok uzak yerinden olan bir kadınla birlikte oldum, ona dokunmaksızın benden bir su geldi. İşte ben geldim, hakkımda dilediğini yap! Bunun üzerine Hz. Ömer ona şayet sen bunu açığa vurmasaydın, andolsun ki, Allah da senin bu kusurunu saklardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, herhangi bir şey söylemedi. Böylece adam, kalkıp gitti. Bunu müteakiben Hz. peygamber adamı çağırarak ona:
"Gündüzün iki ucunda ve geceye yakın birvakitte namaz kıl! Muhakkak ki iyilikler, kötülükleri götürür" (Hud, 114) âyetini okudu. Bunun üzerine, orada bulunanlardan birisi kalkarak: Ya Resulullah, bu âyet sadece ona mı mahsus? deyince, Hz. Peygamber; "Hayır, bilakis herkes İçindir" buyurdular. Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.
p) Ebu Hüreyre'nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Bir kul günah işledi de, bunun üzerine "Ya Rabbll ben bir günah işledim, beni bağışla" dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Allah: "Kulum, kendisini bağışlayan ve onu sorumlu tutan bir Rabbinin olduğunu ikrar etti" dedi ve onu bağışladı. Sonra, Allah'ın dilediği bir süre geçtikten sonra, tekrar bir günah işledi. Bunun üzerine, "Ey Rabbim, ben başka bir günah işledim, beni bağışla!" dedi Allah da, "Kulum, kendisini bağışlayan ve onu sorumlu tutan Rabbinin olduğunu ikrar etti" dedi ve onu bağışladı. Yine, Allah'ın dilediği :adar bir zaman geçtikten sonra, tekrar bir günah işledi. Bunun üzerine, "Ya labbi, ben yine başka bir günah işledim" deyince Rabbİ "Kulum, günahlarını bağışlayan ve onu sorumlu tutan bir Rabbinin bulunduğunu ikrar etti" dedi. onra da, Rabbi ona, "Kulumu bağışladım, dilediğini yapsın!" dedi. Bu hadisi tuhari ve Müslim, Sahihlerinde rivayet etmişlerdir.
r- Hz.Ebu Bekr, Hz.Peygamberin şöyle dediğini rivayet etmiştir:
f- "Günde yetmiş defa bile tekrar günah işlese, istiğfar eden kimse, günahta ısrar etmiş olmaz"
s- Ebu Eyyüb, "Allah'ın Resulünden duyduğum bir şeyi sizden saklamıştım. O, şöyle buyurmuştu: "Eğer siz günah işleyip de Allah'dan mağfiret taleb etmemiş olsaydınız, Allahu Teala, günah isleyip de kendisinden mağfiret isteyen, Allah'ın da hemen kendilerini bağışlayacağı varlıklar yaratırdı.31[31]
t- Abdullah b.Mes'ud (r.a.) şöyle dedi: "Biz bir ara Resulullah'ın yanında idik. Tam o sırada, üzerinde bir elbise ve elinde üzerine yumulduğu bir şey bulunan bir adam geldi ve "Ya Resulallah.oen bir koruluğa uğradım. Orada kuş yavrusu sesleri duydum ve onları yakalayıp elbisemin,içine koydum. Tam bu sırada onların anneleri gelip, başımın üstünde dönmeye başladı. Bu sırada ben onları annelerine gösterdim. Derken anneleri gelip o'nlahn üstüne kondu. Ben de onu da yakalayıp hepsini elbisemin içine koydum. İşte onlar" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s.) de: 'Bırak onları" dedi. Adam da bıraktı ama anneleri onlardan ayrılmadı. Hz.Peygamber (s.a.s.) bunun üzerine "Kuş yavrularının annelerinin, yavrularına olan şefkatine şaşıyor musunuz.?" dedi, sahabe de "Evet" diye cevab verdiler. Hz.Peygamber (s.a.s.) de: "Muhammed'in camkudretelinde olan Allah'a yemin ederim ki (veya şöyle dedi: Beni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki) Cenab-ı Hak kesinlikte, bu yavruların anasının yavrularına şefkatinden, kullarına daha merhametlidir. Onları götür, anneleri ile birlikte aldığın yere götür" dedi. Böylece adam da onları götürdü."
u- Ebu Müslim el-Havlani Ebu Zer (r.a.)'in Hz.Peygamber (s.a.s.)'den O'nun da Cebrail (a.s.) vasıtası ile Cenab-ı Allah'dan şu hadisi kutsiyi naklettiğini söylemiştir:
"Ey kullarım, ben zulmü kendime haram kıldım, onu aranızda da haram kıldım. Binaenaleyh birbirinize zulmetmeyiniz.
Ey kullarım siz gece gündüz hata İşliyorsunuz. Ben ise sizi bağışlıyorum. Buna aldırmıyorum, önemi yok.
Ey kullarım, benim doyurduklarım dışında hepiniz açsınız. Binaenaleyh benden sizi doyurmamı

31[31] El-Camiu's-Sağır, 2/132(Benzeri bir hadis).

isteyin ki sizi doyurayım.
Ey kullarım benim giydirdiklerim hariç hepiniz çıplaksınız. Binaenaleyh benden sizi giydirmemi isteyin ki sizi giydireyim.
Ey kullarım Öncekileriniz, sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz hepiniz, en müttakinizin kalbi üzere bulunsanız, bu hâl benim mülküme hiçbirşey katmaz.
Ey kullarım, öncekileriniz, sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz hepiniz, en günahkârınızın kalbi üzere bulunsanız, bu hâl benim mülkümden herhangi bir şey eksiltmez.
Ey kullarım Öncekileriniz, sonrakileriniz, insanlarınız ve cinleriniz hepiniz yüksek bir yerde toplansa ve benden dilekte bulunsalar, ben de herbirinize istediğini versem, bu benim mülkümden ancak, bir denize, bir defa daldırılan iğnenin denizden eksilteceği su kadar bir şey eksiltir.
Ey kullarım bunlar ancak sizin amellerinizdir. Onları sizin için muhafaza ediyorum. Kime bir hayır ulaşırsa Allah'a hamdetsin. Kim de bir şerre uğrarsa, o kendinden başka kimseyi kınamasın.32[32] Ebu İdris bu hadisi rivayet ettiği zaman buna saygısından dolayı diz çöktü. 33[33]

Tevbenin Sık Yapılması Hakkında Büyük Zatların Sözleri

Bu husustaki, büyüklerin sözlerine gelince;
Zü'n-Nun'a tevbenin manası sorulunca şöyle dedi: Tevbe altı şeyi ihtiva eder.
a- Geçmişte yaptığına pişmanlık duymak.
b- Gelecekte günah yapmamaya kesinkes azmetmek.
c- Allah ile kendi arasında olan yapmadığı farzları eda etmek.
d- İnsanların mallan ve ırzları ile ilgili olarak yaptığı haksızlıklar sahiblerine telafi etmek,
e- Haram yiyerek elde ettiği her damla kanı ve eti eritmek.
f- Bedene, günahların tatlılığını tattığı gibi, itaatlerin acısını da tattırmak.
Ahmed b.Haris şöyle demiştir:
"Ey günahkâr tevbe etme zamanın gelmedi mi? Ey günahkâr, şüphesiz ki günahlar amel defterlerine yazılmıştır. Ey günahkâr, sen günahların yüzünden kabirde sıkıntı çekeceksin ve yarın günahlarından dolayı hesaba çekileceksin." 34[34]

Ayetin İhtiva Ettiği Diğer Önemli Hususlar

2) Ayetin faydalarından birisi de şudur: Adem (a.s.), şanı yüce olduğu halde tevbe etmekten kendisini müstağni saymayınca, içimizden birinin bunu yapması haydi haydi gereklidir.
3) Zellesinden dolayı Hz.Adem'den zuhur eden göz yaşları, bizim için de bir uyarıdır. Çünkü biz, ağlamaya Hz.Adem'den daha çok muhtacız. Hz.Peygamber'den rivayet olunduğuna göre o, şöyle buyurmuştur:
"Eğer, bütün dünya insanlarının ağlamastyia Davud (a.s.)'un ağlaması yanyana getirilseydi Davud (a.s.) un ağlaması daha çok olurdu. Eğer, bütün dünya insanlarının ağlaması ve Davud (a.s.)'un ağlaması, Nûh (a.s.)'un ağlamasryla yanyana getirilseydi, Nûh (a.s.)'un ağlaması daha çok olurdu. Şayet bütün dünya insanlarının, Davud (a.s.)'un ve Nûh (a.s.)'un ağlamaları, günahından dolayı Hz.Adem'in ağlamasıyla yan yana getirilseydi, Hz.Adem'tn ağlaması daha fazla olurdu." 35[35]

Kadınlar, Erkeklere Ait Hitaplara Dahildirler

32[32] Müslim, Bİrr, 55 (4/1944-1945).
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/429-435.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/435-436.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/436.

Cenab-ı Hak, sadece, Havva'nın tevbesiyle değil de, Adem (a.s.)'ın tevbesini zikretmekle yetindi.
Çünkü Havva, Hz.Adem'e tabi idi. Bu sebeple, Kur'an-ı Kerim'de ve sünnette, kadınlar zikredilmeksizin, erkeklerin zik-riyle yetinilmiştir. Cenab-ı Hak, bu meyanda olmak üzere: “Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik” (Araf, 23) ayetinde zikretmiştir.36[36]

Yeryüzü Serencamı:

"Cennetten hepiniz ininr dedik. Eğer size benden bir hidâyet geldiği zaman, İşte benim hidayetime kim tabi olursa, onlara hiçbir korku yoktur; onlar hüzünlenmiyecekler de "(Bakara, 38)
Bu ayette birçok mesele bulunmaktadır:37[37]

"İniniz" Emri Neden Tekrarlandı?

Âlimler, inmeyle ilgili emrin tekrar edilmesinin faydası hususunda iki şey zikretmişlerdir.
a) Cübbaî, birinci inişin, ikinci inişin aynısı olmadığını söylemiştir. Buna göre ilk iniş, cennetten dünya semasına; ikinci iniş de dünya semasından yeryüzüne iniştir. Bu görüş iki bakımdan zayıftır.
1) Cenab-ı Hak birinci iniş hakkında:
"Sizin için yeıyüzünde karar kılacaksınız bir yer vardır." (Bakara, 36) buyurmuştur. Etajer, yeryüzündeki istikrar ikinci iniş ile meydana gelmiş
olsaydı, Cenab-ı Hakk'ın: ayetinin ikinci inişin peşinden zikredilmesi daha evla olurdu.
2) Cenâb-ı Hak, ikinci iniş hakkında buyurmuştur. daki zamir, cennete aıittir. Bu da, ikinci inişin cennetten olduğunu gösterir.
b- Bu tekrar, tekid için yapılmıştır. Bana göre bu hususta, bu iki izahtan daha kuvvetli olan bir üçüncü izah tarzı vardır ki, o da şudur: Hz.Adem ve Havva, zelleyi işleyince inme emri verildi. Onlar da inme emrinden sonra tevbe ettiler ve kîılblerine, inişlerinin sebebinin zelle olduğu; tevbe ettikten sonra bu emrin hükmünün kalkacağı gibi düşünceler geldi. Böylece Cenab-ı Hak, onların cennetten inmeleriyle alakalı emrin yaptıkları zelleye mukabil bir eza olmadığı için zellenin yok olmasıyla emrin de yok olmayacağını, daha doğrusu inmeyle ilgili emrin tevbeden sonra da devam edeceğini bilsinler diye, bu inmeyle ilgili emri tekrar etmiştir. Çünkü inmeyi emir, Cenab-ı Hakk'ın
"Muhakkak ki ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım "(Bakara. 30) ayetinde geçen va'di gerçekleştirmek için vuku bulmuştur.Buna göre şayet,"Birinci şartın cevabı nedir?"denilirse deriz ki, ikinci şart cümlesi cevabıyla birlikte birinci şartın cevabıdır. Tıpkı senin Eğer bana gelirsen, ve gücüm de yeterse, sana ihsanda bulunurum" demen gibi. 38[38]

İnilen Yerlerin Adları

Haberlerde rivayet olunduğuna göre Hz.Adem Hindistan'a, Havva Cidde'ye, iblis Basra'ya birkaç İnilen Yerlerin Adları mil uzak olan bir yere ve yılan da İsfehan'a İndirilmişlerdir. 39[39]

Üçüncü Mesele

kelimesi hakkında birkaç vecih bulunmaktadır.
1) Bundan maksat, her türlü delalet ve beyandır. Buna göre lafzının şümulüne hem akli

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/436-437.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/437.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/437-438.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/438.

deliller, hem de Hz. Peygambere indirilen her türlü söz dahildir. Hidayet lafzının zikredilmiş olmasında, Allah'ın Hz.Adem'le Havva'ya çok büyük nimetler vermiş olduğuna bir tenbih bulunmaktadır. Sanki Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur. "Şayet sizi cennetten yeryüzüne indirdiysem, devamlı olacak bir şekilde sizi tekrar cennete ileteceğimden ötürü, size in'amda bulundum."

Hasan el-Basri şöyle demiştir. Hz.Âdem (a.s.) yeryüzüne indirilince, Cenab-ı Hak kendisine vahyederek, "Ey Adem, dört haslet vardır ki, senin ve zürriyetinle ilgili bütün hususlar bunlarda mevcuttur:

a- Benimle ilgili olan,

b- Seninle ilgili olan,

c- Benimle senin aramızda olan ve,

d- Seninle insanlar arasında olan hususlar. Benim için olana gelince, bu senin bana ibadet edip, hiçbir şeyi bana ortak koşmamandır. Senin için olana gelince bu, çatıştığında ücretine nail olmandır. Benimle senin aramızda olana gelince, bu, senin dua, benim de duayı kabul etmemdir. Seninle insanlar arasında olana gelince, onların sana nasıl dost olmalarını istiyorsan, senin de onlara o şekilde dost olmandır.

2) Ebu Aliye'den rivayet olunduğuna göre, ayette geçen joAi lafzından maksat, Peygamberlerdir. Bu mana ancak, Cenâb-ı Hakk'ın

âyetiyle hitab edilenler, Hz.Adem'den başkaları olursa, tamam olur. Hz.Adem'den başkası ise, O'nun zürriyetidir. Netice olarak diyebiliriz ki, böyle bir açıklama, delil olmaksızın ayete muhatab olanların, Adem'in zürriyeti, Huda kelimesinin de muayyen bir nevi yani peygamberler olarak tahsis edilmesini gerektirir. 40[40]

Dördüncü Mesele

Cenab-ı Hak, emredilene yönelmek, haram kılınandan da kaçınmakla amel edip, bilerek ve tam hakkım vererek hidayetine tabi olan herkesin, herhangi bir korku ve keder bulunmayan bir hale intikal edeceğini beyan Duyurmuştur. Bu cümle kısa olmasına rağmen, birçok manayı içine almaktadır. Bütün akli ve şer'i deliller, keza ilave açıklamalarla olan nimetler ve keza bu nimetleri nimet yapan akıl ve nimetlerden istifade imkanları (temekkün) gibi bütün hususlar buyruğundaki "hidayet" mefhumuna dahildir. Cenab-ı Hakk'ın "Herkim hidâyetime tâbi r*ursa" ayeti, delilleri bî hakkın düşünmeye, onları tefekkür etmeye, onlardan bigiler istihraç etmeye ve onlarla amel etmeye şamildir. Yine bu, bütün terüifleri İhtiva eder. Keza Cenab-ı Hakk'ın "Onlara ne

Tir korku vardır, ne de onlar mahzun olacaklardır" buyruğu, Allah'ın kullarına hazırlamış olduğu şeylerin tamamını içine alır. Çünkü korkunun kalkması afetlerin tamamından emin olmayı içerir. Hüznün kalkması ise, oûtün lezzetlere ve maksatlara ulaşmayı gerektirir. Allah, korkunun üulunmamasını, hüznün bulunmamasından önce söyledi. Çünkü olmaması tereken şeyin bulunmaması ve gitmesi, olması gereken şeyi istemekden gelir. Bu da, Allah'a itaat eden mükellefe kabirde, yeniden diriliş anında, mahşer yerinde duruşta, sahifeler (amel defterleri) uçuştuğunda, teraziler konulduğunda, Sırat köprüsünde hiçbir korkunun olmayacağını gösterir. Çünkü Hak Teala, "Onlan en büyük korku hüzünlendtrmez. Ve onları melekler karşılayarak, işte va'dolunduğunuz gün budur,(derler)"(Enbiya, 103) buyurmuştur.

Kelamcılardan bir kısmı "kıyametin dehşetinin kâfir ve fasıklara yetiştiği gibi, müminlere de erişeceğini söylemişlerdirrçünkü Cenab-ı Hak; "O günde, çocuğunu emziren her kadının, emzirdiği çocuğunu unuttuğunu görürsün "(Hac. 2) buyurmuştur. Yine bu haller ortadan kalkıp, müminler cennete ve Alah'ın rızasına nail olunca, daha önce geçmiş olanlar sanki olmamış gibi olur. Belki de çoğu kez, nimetlerden taddığı lezzete bir ilave olur. Bu görüş zayıftır. Çünkü Cenab-ı Allah'ın âyeti ayetinden daha hususidir. Hususi olan ise, umumi olandan önce gelir.

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/438-439.

İbn Zeyd ise şöyle demiştir: "Onlar için, önlerinde herhangi bir korku yoktur. İnsana ölürken en büyük gelen korku ölümden sonrasıdır. Allah işte böylece onları bu korkudan emin kıldı ve sonra dünyadan dolayı onları teselli etti de, ölüp dünyadan ayrıldıktan sonra geride bıraktıkları hakkında "Onlar hüzünlenmeyeceklerdtr de"(Bakara, 38) buyurmuştur. Eğer, denilirse ki: "Allah Teala'nın "Kîm benim hidayetime tabi olursa, işte onlara ne bir korku vardır, ne de hüzünleneceklerdir" ayeti, hem dünyada hem de ahirette onlar için hiç bir korkunun olmamasını gerektirir. Oysaki durum böyle değildir. Çünkü hem korku, hem de hüzün dünyada mü'minler için, kâfirlere nazaran daha çok bulunmaktadır. Nitekim Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur. "Belalar peygamberlere, sonra velilere, sonra da derece itibarı ile onlara yakın olanlara has kılınmıştır." Yine mü'min, ibadetlerini hakkıyla yaptığına dair kesin hükmedemez. Binaenaleyh her halükârda kusurlu olma korkusu vardır. Yine aynı şekilde kötü akıbet (imansız ölme) korkusu da söz konusudur. Cevaben deriz ki:
"Sözün karineleri, korku ve hüznün olmayışından maksadın, bunların dünyada değil ahirette olmayacağı manası olduğunu gösterir" İşte bu sebebten ötürü, cennetliklerin, cennete girerken şöyle diyeceklerini Cenab-ı Allah nakletmiştir:
"Bizden hüznümüzü gideren Allah'a hamdolsun. Hiç şüphesiz Rabbfmfz çok bağışlayıcı ve çok nimet vericidir"(Fatır, 34). Yani, Allah, bizden, içine düştüğümüz korkuyu ve dünyada iken, şu anda elde ettiğimiz ikramını elde edemeyeceğimize dair korkumuzu bizden kaldırdı. 41[41]

Buyruğundan Çıkarılan Dört Kaide

Kadı şu birçok şeye delil olduğunu söylemiştir:
a-" Hidayete erme olmadığı halde hidayet mevcut olabilir. İşte bu sebeble Cenab-ı Hak "Kim benim hidayetime uyarsa..." buyurmuştur,
b- Bu ayet, bilgilerin zaruri olduğunu söyleyen görüşün yanlışlığına delildir.
c- Hidayete tabi olmak, cennete hak kazandırır.
d- Taklid, geçersizdir. Çünkü mukallid, hidayete tabi olmuş olmaz. 42[42]

İnkarcılara Gelince

"İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar (yok mu,) işte onlar cehennemin yaranı (arkadaşları) dırlar. Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır" (Bakara, 39).
Allahu Teâlâ, hidâyete uyanlara azapdan ve kederden "emin olma" va'dinde bulununca, peşisıra ebedî azabı hazırladığı kimselerden bahsederek, "İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar" ister insanlardan ister cinlerden olsunlar, ebedi cehennem yâryânı olacaklardır" buyurmuştur.
Azab vermenin (aklen) uygun olup olmadığına, Keza makul olması halinde devamlı olmasının münasip olup olmadığı konusu: Cenab-ı Hakk: "Onların gözünde bir perde bulunmaktadır; onlar için büyük bir azâb vardır" (Bakara. 7) ayetinin tefsirinde geçmişti. İşte bu, Cenab-ı Hakk'ın insanoğullarıntn tamamına in'am ettiği nimetlerine delâlet eden ayetlerin sonuncusudur. Bunlar, bütün nimetlerin sonradan meydana gelmesi, dolayısıyla onları meydana getiren bir yaratıcının mutlaka bulunması bakımından Tevhide; Hz. Muhammed (s.a.s.)'in, her hangi bir öğrenimde bulunmaksızın herhangi bir kimsenin de talebesi olmaksızın, Tevrat ve İncil'de bulunanlara uygun olarak nübüvvetten haber vermiş olması bakımından nübüvvete; ilk olarak bu varlıkları yaratmaya kadir Allah'ın, onları yeniden yaratmaya muktedir olması bakımından da ahiret âlemine delâlet etmektedir. Muvaffakiyet Allah'tandır.
Ey israîloğullan, sizlere in'âm etmiş olduğum nimetleri hatırlayınız. Benim ahdime vefa gösterin, ki ben de sizin ahdinize vefa göstereyim. Ve yalnız benden korkun" (Bakara,

---

[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/439-441.
[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/441.

40). [43]

Benî İsraîle Verilmiş Olan Nimetler-Hakkında Söz-

Bu Bölümün Mukaddimesi

Bil ki, Hak Teâla önce tevhide, nübüvvete ve âhirete dair delilleri serdedip peşinden bütün insanlara şamil olan nimetleri zikredince, bunu müteakiben, önceki nimetleri hatırlatmak suretiyle inadlarınt ve direnmelerini kırmak, bunlar vasıtasıyla onların kalbini Hakk'a meylettirmek ve gaybden haber vermiş olmaları cihetiyle, Hz.Muhammet (s.a.s.)'in nübüvvetine dalalet eden hususlara tenbihatta bulunmak amacıyla yahudilerin atalarına verilmiş olan nimetleri zikretmiştir.
Cenab-ı Hak bu nimetleri önce toplu olarak hatırlatmış ve şöyle buyurmuştur:
"Ey İsratioğüllan, size in'am ettiğim nimetlerimi hatırlayın ve benim ahdime vefa gösterin ki, ben de sizin ahdinize vefa göstereyim"(Bakara, 40). Hz.Muhammed (s.a.s.)'e iman etmeye dair emri de, bu nimetleri hatırlatmaya dayandırarak şöyle buyurmuştur:
"Ve, yanınızda olanı doğrulayıcı olmak üzere indirmiş olduğum Kur'an'a da iman ed/n"(Bakara, 41). Sonraysa, onları Kur'an'a iman etmekten alıkoyan şeyleri zikretmiştir. Daha sonra bu nimetleri ikinci kez toptu olarak hatırlatmış ve şöyle demiştir:
"Ey İsratioğulları, size in'am ettiğim nimetleri hatırlayın "(Bakara, 47). Ki bu, onların ne kadar fazla gafil olduklarına dikkat çekmek içindir.
Cenab-ı Hak bu hatırlatmanın peşinden:
"Öyle bir günden korkunuz ki, o günde hiç kimse başkası için bir şey Ödeyemez. O nefisten, bir şefaat kabul edilmez. Onlardan bir fidye de alınmaz. Yardım edilmez onlara "(Bakara, 48) ayetindeki müessir korkutmaya bitişik olarak gelmiş olan, şu etkili teşviki ve tergîbi getirmiştir:
"Ve benim sizi, bütün alemlere üstün
klldlğimi...' '(Bakara. 47).
Cenab-ı Hak, bundan sonra tafsilatlı olarak nimetleri saymaya başlar. Her kim teemmül eder ve insaflı olursa, davet etmek isteyen ve dinleyenin kalbinde bir inanç meydana getirmek isteyen kimse için, bu tertibin son derece güzel olduğunu anlar. Madem ki bu mukaddimeyi bitirdik, artık Allah'ın yardımıyla, ayetin tefsiri hakkında konuşabiliriz.
"Ey İsrailoğulları, size olan nimetlerimi hatırlayın. Benim ahdime vefa gösterin ki ben de sizin ahdinize vefa göstereyim. Ve ancak benden korkun "(Bakara, 40). Bil ki bu ayette birçok mesele vardır; [44]

İsrail Kimdir?

Müfessirler, "İsrail"in, Yakub b.İshak b.İbrahim olduğunda ittifak ettiler. Onlar şöyle derler: İsrail'in manası Abdullah (Allah'ın kulu) dır. Çünkü "İsra" İbranicede "Kul" manasında, "îl" de Allah manasındadır. "Cibril" ve "Mikail" de aynı şekilde Allah'ın kulu manasına gelmektedir. Kaffal da
şöyle demiştir: "İsra" kelimesinin İbranice'de insan manasına geldiği söylenmiştir. Sanki buna göre, "İsrail" kelimesi ile "Allah'ın adamı" denilmektedir. Cenâb-ı Allah'ın (Ey İsrâiloğulları!) hitabı Hz. Muhammed (s.a.s.)'in günlerinde Medine'de bulunan Ya'kub (a.s.)'un soyundan gelmiş olan yahudi topluluğunadır. [45]

---

[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/441-442.
[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/442-443.
[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/444.

Nimet Hakkında Açıklamalar: Nimetin Tarifi

"Nimet" şöyle tarif edilir: "Başkasına ihsan etme yolu ile yapılan faydadır." Bazıları: "Başkasına ihsan etme yolu ile yapılan, verilen güzel menfaat ve faydadır " demişlerdir. Bu tarifi yapanlar şöyle demişlerdir'.'Biz bu tarifte "güzel" kelimesini ilave ettik. Çünkü nimet ile, nimeti veren şükre müstehak olur. Eğer o kötü bir şey olursa, zaman şükre müstehak olunmaz." Doğrusu tarife böyle bir kayıd (ilave) gerekmez. Çünkü, yapılması mahzurlu bile olsa, ihsan yapma ile şükre müstehak olunması caizdir. Çünkü şükre müstehak olma yönü, kınamaya ve cezaya müstehak olma yönünden başkadır. Binaenaleyh bunların birarada bulunmalarında ne imkansızlık vardır? Baksana, fasık iyilik yapması ile şükre (teşekküre), günahı ile de zemme (kınamaya) müstehak olmaktadır. Öyle ise burada da durumun aynı olması niçin caiz olmasın?

Biz yine "nimef'in tarifini izaha dönelim. Biz diyoruz ki: Bizim "menfaat, fayda"sözümüze gelince, bu böyledir. Çünkü sırf zarar olan bir şeyin nimet olması caiz değildir. Yine bizim "İhsan etme yolu ile" sözümüze gelince, bu da böyledir. Çünkü şayet o bir menfaat olsa ve onu yapan da, mesela cariyesine kâr getirmesi için ihsanda bulunan kimse gibi, iyilik yaptığı kimsenin değil de kendisinin faydasını kasdetmiş olsa veya iyilik yaptığı kimseyi öldürmek için ona zehirli hurma tatlısı yediren kimse gibi, iyilik yaptığı kimsenin bir zarara girmesini ve bir tuzağa düşmesini kastetmiş olsa, bu yaptığı nimet olmaz. Ama menfaat başkasına iyilik yapma kastı ile yapılmış olursa, o zaman bu nimet olur. Nimetin tarifini iyi kavradığına göre, bununla ilgili ikinci derece meselelere geçebiliriz. 46[46]

Nimetin Kısımları

1) Bil ki, gece gündüz, dünyada ahirette bize ulaşan her türlü menfaati verme ve zararı giderme, Cenab-ı Allah:

"Size olan her nimet Allah'tandır"(Nahl, 53) buyurduğu gibi Hak Teala'dandır. Sonra nimet üç kısımdır:

a- Sadece Allah'ın verdiği nimet; mesela yaratma ve rızık verme gibi.

b- Allah'ın o nimeti, nimet vereni yaratması, o nimeti verene nimet verme imkanı nasib etmesi, nimet verende nimet verme gücünü ve sebebini yaratması, onu buna muvaffak kılması ve iletmesi sebebi ile, Allah'tan başka biri vesilesi ile bize ulaşan nimet. Bu nimet de aslında Cenab-ı Allah'tandır. Ne var ki Allah Teala, onu bir kulu vasıtası ile verdiği için, bu kula teşekkür edilir. Ancak hakikatte teşekkür edilen yine Hak Teala'dır. İşte bu sebeble Cenab-ı Allah : "Bana ve ana-babana şükret "(dedik)'"(Lokman, 14) buyurmuş, önce kendisini zikretmiştir. Hz. Peygamber "İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a şükretmemiş olur"47[47] buyurmuştur.

c- İbadetlerimiz sebebi ile Allah'dan bize ulaşan nimetler. Bunlar da Allah Teala'dandır. Çünkü Cenab-ı Hak, bizi ibadetlere muvaffak kılmasaydı, bize ibadetleri yapmada yardım etmeseydi, bizi onlara iletmeseydi ve engelleri kaldırmasaydı, biz bu nimetlerin hiçbirine ulaşamazdık. Buna göre, bütün nimetlerin, Allah'ın da (Nahl, 53) buyurduğu gibi, Allah'dan olduğu ortaya çıkmıştır. 48[48]

Allah'ın Nimetlerini Saymak Mümkün Değildir

2) Allah'ın kullarına olan nimetlerini, yine O'nun da: "Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız"{Hm, 18) buyurduğu gibi, saymak ve sınırlamak mümkün değildir. Bu mümkün olmaz. Çünkü, Hak Teala'nın bize verdiği, istifade ettiğimiz nimet ve lezzetler,

---

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/444-445.

47[47] Ebu Davud, edeb, 11(4/255).

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/445.

menfaatleri celbetme ve zararları savuşturmada kullandığımız aza ve organlarımız, Allah'ın bu alemde yarattığı şeylerden lezzet aldığımız ve Allah'ın varlığına delil getirdiğimiz ve bu alemde gördüğümüz için günahlardan kaçınmamıza sebeb olan bütün şeyler sayısızdır. Bütün bunlar birer menfaattir. Çünkü menfaat (fayda) ya lezzettir veya lezzete vesile olan şeydir. Allah'ın yarattığı herşey de böyledir. Zira kendisinden tad alınan herşey nimettir. Kendisinden lezzet (tad) duyulan ve zararı gidermeye vesile olan şeyler de böyledir. Mevcut bir faydayı celbetmeyen ve mevcut bir zararı gltieremeyen şeyler ise hakîm olan bir Yaratıcının varlığına delil getirlmeye elverişlidir. Bu gibi şeyler, Cenab-ı Hakk'ı tanımaya ve O'na itaat etmeye vesile olarak bulunmuş olur. Bunlar ise ebedi lezzetlerin vesilesidirier. Böylece Allah'ın bütün mahlukatının kullarına birer nimet olduğu ortaya çıkmış olur. Akıllar, eşyanın en küçüğündeki fayda ve hikmetleri saymaktan aciz olunca, bütün alemdeki fayda ve hikmetleri sayıp (ihata etmesi) nasıl mümkün
olur? Bu izah ile, Allah'ın: âyetinin manası dosdoğru anlaşılmış olur. Eğer, "Nimetler sonsuzdur, sınırsızdır. Sınırsız olan şeyi ise kulun bilmesi imkansızdır. Daha nasıl Cenab-ı Allah: "Size in'am ettiğim nimetimi hatırlayınız"(Bakara. 40) ayetinde, nimetlerini hatırlamayı emretmiştir" denilirse, buna şöyle cevab veririz: Nimetler çeşit ve sayısı itibarı ile sınırsızdır. Ancak cinsleri itibarı ile sınırlıdırlar. İşte onların cinsleri itibarı ile sınırlı oluşları, hakîm bir Yaratıcının varlığını bulma manasındaki hatırlama (tefekkür) için yeterlidir.

Bil ki hamde, övgüye ve itaata müstehak olmak ancak nimetin verilmesi ile olduğu için, Cenab-ı Hakk'ın bütün hamdedenlerin hamdine müstehak olduğu ortaya çıkmıştır. İşte bu sebeble, HakTeala, putları yerme hususunda

"O putlar sizi çağırdığınız (dua ettiğiniz) vakit duyuyorlar mı? Yahud size bir fayda ve zarar veriyorlar mı?"(Şuâra. 72-73);

"O (müşrikler), Allah'ı bırakıp, kendilerine ne fayda ne de zarar veren (putlara) ibadet ediyorlar"(Furkan. 55) ve:

"O halde hakka hidayet edecek (Allah) mı kendisine uyulmaya daha layıktır, yoksa yol gösterilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan (o sahte tanrılar) mı?"(Yunus, 35) buyurmuştur. 49[49]

Hayat Nimeti Başta Gelir

3) Allahu Teala'nın kullarına ilk nimeti, onlara can vermesidir. Bunun delili: ' 'Allah nasıl olup da inkâr ediyorsunuz. Halbuki siz ölüler iken, O sizi diriltti. Sonra sizi yine O öldürecek, tekrar sîzi O diriltecek ve nihayet yine Ona döndürüleceksiniz. Yerde ne varsa hepsini sizin yararınıza yaratan, sonra göğe yönelip de onları yedi gök halinde düzenleyen O'dur ve O herşeyl hakkıyla bilendir"(Bakara. 28-29) ayetidir. Bu ayet, nimetlerin asıl olanının hayat nimeti olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü Cenab-ı Hak, nimetlerin ilki olarak ancak hayat nimetini zikretmiş, peşinden de diğer nimetlerden bahsetmiştir. Hak Teala mü'minlere dünya hayatının gayesinin, ahiret hayatı ve uhrevi mükafaatlar olduğunu beyan etmek için hatırlatmada bulunmuştur. Yine O (c.c), yarattığı şeylerin faydalanan ve faydalanılan diye iki kısma ayrıldığını beyan buyurmuştur. Bu Mu'tezile'nin görüşüdür.

Ehl-i Sünnet ise şöyle demiştir: Hak Teala faydalı şeyleri yarattığı gibi, zararlı şeyleri de yaratmıştır. Allah'a itiraz etme hakkt yoktur. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak kendisini hem "Nafi" (fayda veren) hem de "Dârr" (zarar veren) diye isimlendirmiştir. Sonra Cenab-ı Hakk'a "yaptıklarından sorulmaz." 50[50]

Nimet Hakkında Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin Görüşü

4) Mu'tezile şöyle demiştir: Muhakkak ki Cenab-ı Hak, bütün mükelleflere hem dünyevi hem

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/445-446.

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/447.

dini nimetler vermiş ve hepsini dini ve dünyevi nimetleri hususunda eşit kılmıştır. Dini nimetlerde bunun oluşu şundan dolayıdır. Kulun gücü yeten her lütfü, muhakkak ki Allah onlara vermiş demektir. Cenab-ı Hakk'ın vermediği lutuflar ise kulun kudreti dahilinde değildir. Çünkü Allah'ın kula vermediği bir şeye, kul kadir olsaydı, o zaman mükellef (kul) bundan mes'ul olurdu. Dünyevi nimetlere gelince bu, özellikle Bağdadlı kelamcıların görüşüne göre böyledir. Çünkü onlara göre dünyevi hususta "Aslaha riayet etmek" (kulun menfaatine olan şeyi yaratması) Allah'a vacibtir. Basralı kelamcılara göre ise bu, Allah'a vacib değildir.

Ehl-i Sünnet ise "Cenab-ı Allah kâfirleri cehennem ve ahirette azab etmek için yaratmıştır" demişler ve, "Allah'ın dünyada kâfire nimeti var mtdır?" meselesinde ihtilaf etmişlerdir. Bazılan "Dünyadaki bu azıcık nimetler ahirette devamlı zarara sebeb olduğu için, dünyada kâfire bir nimet olmuş olmaz." Çünkü helvaya zehir katan kimsenin, bu işi büyük bir zarara yol açacağı için, helvayı yemeden meydana gelecek fayda nimet sayılmaz. İşte bu sebebten ötürü Allah Teala:

"O kâfirler kendilerine mühlet verişimizi kendileri için sakın hayırlı sanmasınlar. Biz onlara ancak günahlarını artırmaları için mühlet vermişizdir"(Ali imran, 178) buyurmuştur" demişlerdir.

Bazı alimler de: "Hak Teala, her ne kadar kâfire din nimeti vermemiş ise de, dünyevi nimetler vermiştir." Bu Kadı Ebu Bekr el-Bakıllânî'nin görüşüdür. Bu, en doğru görüştür. Bunun en doğru oluşuna birçok şey delalet eder. 51[51]

Kâfire, Din Nimeti Verilmeyip Dünya Nimeti Verildiğinin Delilleri

a- Cenab-ı Allah:

"Ey insanlar, sizi ve sizden Öncekileri yaratan Rabbintze ibadet edin ki takva sahibi olasınız. O (Rab) ki yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı "(Bakara. 21-22) buyurmuş ve bu nimetlerden, yani yaratma ve rızık verme nimetlerinden dolayı herkese Allah'a itaat etmesinin vacib olduğuna dair tenbihde bulunmuştur.

b- Cenab-ı Hak;

"Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz. Halbuki siz ölüler iken, O sizi diriltti. Sonra sizi yine O öldürecek, tekrar sizi O diriltecek ve nihayet yine O'na döndürüleceksiniz "(Bakara, 28) buyurmuştur. Cenab-ı Hak bu sözü, nimetlerini sayma ve ihsanını hatırlatma sadedinde söylemiştir. Eğer Allah'ın nimetlerinden herhangi birşey kâfirlere ufaşmamış olsaydı, bu söz doğru olmazdı.

c- O:

' 'Ey Israİloğulian size in 'am ettiğim nimetimi ve sizi bütün insanlara üstün kılışımı hatırlayın "(Bakara, 47} buyurmuştur. Bu ayet, Allah'ın kâfirlere nimet verdiğini açıkça göstermektedir. Çünkü bu ayetle hitab edilenler ehl-i kitabtır ve bunlar kâfirlerdendir. Yine Allah'ın:

"Yine hatırlayın o zamanı ki (yeni doğan) oğullarınızı boğazlayıp kızlarınızı sağ bırakmak suretiyle size işkencenin en kötüsünü yüklemekte devam eden Fir'avn hanedanından sizi kurtarmıştık. Bunda sizin için Rabbinden büyük bir imtihan vardı "(Bakara, 49) ayeti ve: "Hani Musa'ya, hidayete eresiniz diye kitabi ve furkam vermiştik"{Bakara, 53) ayeti de böyledir. Bütün bunlar Allah'ın kullarına olan nimetlerini saymaktadır.

d- Cenab-ı Allah:

"Onlar görmediler mi ki biz, onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlara, kendilerine vermediğimiz imkanları yeryüzünde vermiş ve gökten üstlerine bol bol (yağmur) göndermiştik(En'am, 6) buyurmuştur.

e- Allah Teala:

"De ki: Karanın ve denizin karanlıkları içinden sizi kim kurtarıyor? O'na gizli olarak tazarru edip dua edersiniz: "Eğer bizi bundan selamete erdirirsen yemin olsun ki şükredenlerden olacağız' '(dersiniz). De ki: Sizi ondan ve her sıkıntıdan Allah kurtarır da sonra siz yine şirk koşarsınız"(En'am, 63-64) buyurmuştur.

---

[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/447-448.

f- Cenab-ı Allah:

"Andolsun sizi yeryüzünde yerleştirmiş, sizin için orada bir çok geçim vasıtaları yaratmışızdır. Ne az şükredersiniz!" (Araf, 10) ve İblis'in kıssasını anlatırken (Ey Allah'ım) sen onların çoğunu şükredici bulamıyacaksm" {Arât, 17) buyurmuştur. Eğer Allah'ın kâfirlere bir nimeti olmasa idi bu sözün bir manası olmazdı. -

g-Allah Teâla:"Düşünün ki Allah sizi Ad kavminden sonra hükümdarlar yaptı, yeryüzünde sizi yerleştirdi. O yerin ovalarında köşkler yapıyor, dağlarından evler yontuyorsunuz. Artık (hepiniz) Allah'ın lütuflannı anm, yeryüzünde fesadcılar olup taşkınlık yapmayın," (A'râf, 74) buyurmuş ve Şu'ayb (a.s.)' den naklederek,

"Hani hatırlayın, siz az idiniz de Allah sizi çoğaltmıştı'(Araf,86) Musa (a.s.)'dan naklederek de:

"O (Musa,) şöyle dedi: "Sizi alemlere üstün kılan O (Allah) olduğu halde, ben kalkıp size başka bir ilah mı arayacağım! "(Araf,140)buyurmuştur,

h- Allah Teala:

"Bunun sebebi şudur: Bir kavim kendilerindeki (iyi hali) değiştirmedikçe, Cenab-ı Allah onlara verdiği nimeti değiştirici değildir"(Entai. 53) buyurmuştur. Ayetin manası aşikârdır.

i- Allah Teala:

"O (Allah), güneşi ziyaîı, ayı nurlu yapan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için (aya) menziller tayin edendir. Allah bunları ancak hak ile yaratmıştır"<yunua, 5) buyurmuştur.

j- Allah Teafa:

"İnsanlara,, kendilerine dokunan sıkıntılardan sonra bir rahmet tatdırdığımız zaman.."(Yunus, 21) buyurmuştur.

k- O şöyle buyurmuştur:

"O, sizi karada ve denizde gezdirendir. hatta sizi, gemilerde bulunduğunuz, onlar, bunlan güzel bir hava ile akar gibi götürdükleri, (yolcular da) bununla sevindikleri zaman ona şiddetli bir ûrtına gelip çatar. (Denizin) her yanından kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki onlar çepçevre kuşatılmışlardır. (İşte o zaman) onlar Allah'ın dininde halis ve samimi kimseler olarak Allah'a dua ederler. "Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan seksiz, şüphesiz şükredenlerden olacağız" (derler.) Fakat (Allah) onları selamete erdirince bakarsın ki yeryüzünde yine haksız yere taşkınlıkta bulunuyorlar "(Yunus 22-23)

l- Yine O,

"O (Allah), geceyi sizin için bir örtü kılandır"'(Furkan. 47) ve "O geceyi, içinde sükûn ve İstirahat etmeniz içintgündüzü de apaydınlık yarafand/r"(Yunus, 67) buyurmuştur,

m- Allah Teala:

' 'Allah 'm nimetini kütür (inkar) ile değiştiren ve kavmlerine helak yurda (cehenneme) götürüp konduranlara baksana! Onlar cehenneme yaşlanacaklardır. O ne kötü bir karar yeridir "(ibrahim. 28-29) buyurmuştur.

n- Hak Teala:

"Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indirip, onunla sizin için rızık olarak meyveler çıkaran, size, Allah 'm izni ile denizde akıp gitsin diye gemileri musahhar kılandır "(ibrahim, 32) buyurmuştur.

o- Allah Teala şöyle buyurmuştur:

"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, onları sayamazsınız. Hakikaten insan çok zulümkâr ve çok nankördür"'(ibrahim. 34). Bu ayet, kâfirlere de Allah'ın nimetinin olduğunu açıkça göstermektedir.

Bil ki bu meseledeki ihtilaf, lafza dairdir. Bu böyledir. Çünkü, bu tür şeylerde, yani hayat, akıl, işitmek, görmek, çeşitli rızıkların Allah'tan olduğunda herhangi bir ihtilaf yoktur. İhtilaf ancak, bu tür faydaların peşinden ebedi zararlar geldiği zaman, örfe göre, bu zararlara nimet isminin verilip verilemiyeceği hususundadır. Bunun sırf lafza dair bir münakaşa olduğu bilinen bir husustur.

Mükellefin (yani kulun) lezzet almadığı şeylerin, Yaratıcının varlığı, lütfü ve ihsanı hakkında istidlalde bulunmak için yaratıldığına dair çeşitti deliller olup şunlardır:

1) "Allah kendi emrinden olmak üzere, kullarından dilediğine ruhu indirir"(Nahl,2) ayetidir. Böylece Cenab-ı Hak, peygamberleri ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak, bir de kendisinin birliğine çağırmak ve O'nun tevhidini ve adlini tasdik için yollamıştır. Sonra Cenab-ı Allah:
"Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı; o, şirk koştukları şeyden yüce ve münezzehtir, insanı bir nutfeden yarattı. Bir de bakarsın ki o> apaçık bir hasım oluvermiş"(Nahl, 3-4) buyurmuş, böylece, kulun içine düştüğü küfrüne rağmen onun sonradan yaratılmış olmasının Yaratıcının varlığına delalet eden en büyük delillerden olduğunu açıklamıştır. Bu delil ise, kulun bir halden başka bir hale geçişidir. Mesela onun nutfe olması, sonra tutunmuş damarlı bir parça (alaka) olması, sonra da et parçası olması, yani onun nutfe hali olan en değersiz durumundan apaçık bir hasım olma durumu olan en şerefli hale utaşması...
Sonra Cenab-ı Hak, ona olan muhtelif nimetlerini zikrederek şöyle buyurur:
"Davarları da sizin için yaratmıştır; onlarda ısıtan şeylerle, birçok faydalar bulunur.. Onlardan yersiniz de;akşamleyin getirirken, sabahleyin de salıverirken, sizin için onlarda bir güzellik bulunur. Yüklerinizi yüklenir, yan canınız tükenmeden varamıyacağınız bir memlekete götürürler. Muhakkak ki Rabbiniz, çok şefkatli çok merhametlidir. Hem onlara binmeniz için, hem de zinet için atları, katırları, merkebteri yarattı... Bilmediğiniz daha neler yaratıyor! Doğru yolu bildirmek Allah a aittir. Kimi yol ise eğridir. Allah dileseydi, hepinizi birden hidayete erdirirdi. O, sizin için gökten su indirendir. İçecekler bundan, yaymakda olduğunuz ot da bundandır"(Nahl,5-10) Bununla Allah Teala Dehriyyeye,ve tabiatçılara reddiyede bulunduğunu açıklamıştır. Çünkü Hak Teala, suyun ve toprağın tek olduğunu beyan etmiş, buna rağmen renkler, tadlar ve kokular farklı olmuştur. Sonra Allah;
"Geceyi ve gündüzü emrinize verdi"(Nahl,12) buyurmuş, bununla de müneccimlere (astrologlara) reddiyede bulunduğunu beyan etmiştir. Çünkü Cenab-ı Hak, gece ve gündüzün hareketinin ve aynı düzen üzerinde olmasın bunların sonradan olduklarına delil olarak zikretmiş, böylece de O, bu ayetlerle alemde var olan herşeyin mükellef (yani başta insan olarak kulluk i yükümlü) varlıklar için olduğunu bildirmiştir. Çünkü alemde bulunan ve mükellefin zatından başka olan her şeyden mükellef bir lezzet alıp, onun rahatlayıp huzur bulur. Böylece de, mükellef için bundan sevinçler meydan gelmiş olur. Veya mükellef, ondan dolayı bir külfeti yüklenmiş olur, veyahu da mükellef ondan ibret alır. Mesela eziyet veren yılan ve akreb cinsinder mahlukat gibi. Buna göre mükellef onlara bakarak, ahiretteki, çeşitli azablar hatırlar ve böylece o azaba düşmekten sakınır ve yine bunun vasıtası ile nimet veren yüce Allah'ın varlığına istidlal etmiş olur. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ır mahlûkatından hiçbiri bu faydaların dışında kalmaz. Sonra Hak Teala, nimet verişinin büyüklüğüne ayetlerin sonunda, şöyle buyurarak dikkat çeker:
"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız"(Nahl,18).
2) Cenab-ı Allah:
"Allah o memleketi (size) bir ibret örneği olarak irad etti ki: O belde (daha önce) korkudan emin ve sakin idi. Rızkı da kendisine her bir yandan bol bol geliyordu. Fakat o, Allah'ın nimetlerine nankörlük etti de..."(Nahl, 112 buyurmuş ve bununla onlara ulaşan nimeti inkâr etmenin, nimetin gen alınmasına sebeb olduğuna dikkat çekmiştir.
3) Cenab-ı Allah "Karun Kıssası"nda:
"Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun"(Kasas,77); "Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini Allah'ın size müsahhar kıldığını açık ve gizli bir çok nimetlerini size bol bol verdiğini görmedinizmi?"(Lokman, 20).
"O attığınız meniye baksanıza! Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?"(Vakı'a,58-59) ve tekrar tekrar geçen:
"Öyle ise Babbinlzin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz! (Rahman süresindeki ayetlerde geçen) bütün şeyler Allah'ın birer nimetidir. Bazısı dini bazısı dünyevi nimetlerdir. İşte bu ayetler, bu konu ile ilgili olanlardır. 52[52]

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/448-452.

İsrailoğullarına Verilen Nimetler

İsrail oğullarına has kılınmış olan nimetler hakkındadır. Ariflerden biri şöyle demiştir:"Nimetlerin kulu çoktur ama, nimet verenin kulu azdır."
İşte bundan dolayı Allah Teala İsrailoğullarına verdiği nimetleri hatırlat. niştir. İşte Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ümmeti ile ilgili olunca, ümmet-i Muhammed'e inam edeni (yani Yüce Zatını) hatırlatarak:"Beni anın ki, ben de sizi anayım "(Bakara,152) buyurmuştur. Bu da, ümmet-i Muhammed'in diğer ümmetlerden üstün olduğunu gösterir. Bil ki Allah'ın İsrailoğullarına olan nimetleri pek çoktur:
1) Onları, içine düştükleri belalardan, Fir'avn ve kavminden kurtarmış, buna karşılık bir de onları yeryüzüne yerleştirmiş ve onları kölelikten kurtarmıştır. Nitekim şöyle buyurmuştur:
"Biz ise diliyorduk ki o yerde za'fa uğratılanlara lütfedelim, onları (hayırda) uyulan kimseler yapalım, onları (mülkün) varisleri kılalım. Onlara orada kudret verelim, Firavn'a, Hamân'a ve bunlann ordularına da sakınmakta oldukları şeyi onlara gösterelim"(Kasas, 5-C).
2) Cenab-ı Hak, onları, Kıptilerin köleleri iken, peygamberler ve hükümdarlar haline getirmiş ve böylece onların düşmanlarını helak etmiş, Israiloğullarını onların yerlerine, yurtlarına ve mallarına varis kılmıştır. Nitekim şöyle buyurmuştur: "İşte bu şekilde, biz, İsrailoğullarını onlara varis
kildik "(Şuara, 59).
3) Cenab-ı Hak, onlara, onların dışında hiçbir ümmete indirmediği büyük • tablar indirmiştir. Nitekim O,
"Hani, Musa kavmine şöyle demişti: Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın! Hani sizin aranızdan peygamberler yollamış, sizi hükümdarlar yaparak, başka hiçbir kimseye vermediği şeyi sizlere vermiştf"(Maide,20) buyurmuştur.
4) Hişam, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir. Allah'ın İsrailoğullarını Firavun'un soyundan kurtarması, onlara çölde bulutu gölge tapması, yine çölde onlara kudret helvası ve bıldırcın indirmesi, onlara insan 3aşı gibi olan, su istedikleri zaman onlara su veren, suya ihtiyaçları olmadığı zaman, yukarı kaldırıldığında suyun kesilmesiyle, geceleyin aydınlatmak için, r^lara demet halinde bir ışık saçan taşı vermesi ve onların saçlarının dağılmaması ve elbiselerinin eskimemesi gibi hususlar Allah'ın İsrailoğullarına vermiş olduğu nimetlerdendir. 53[53]

Beni İsraile Nimetlerin Hatırlatılma Sebebi

Bil ki Cenab-ı Hak Subhanehû, onlara bu nimetleri şu sebeblerden ötürü hatırlatmıştır.
a- Bu nimetler içinde, Hz.Muhammed'in sıdkına şehadet eden şeylerin bulunması;bunlar Tevrat, İncil ve Zebur'dur.
b- Nimetin çokluğu ma'siyet halinde sorumluluğun da büyük olmasını iktiza eder. Böylece Cenab-ı Hak, Hz.Muhammed'e ve Kur'an'a iman etmeye dair davet olundukları şeye muhalefet etmekten sakınmaları için onlara bu nimetleri hatırlatmıştır.
c- Nimetlerin çokluğunu hatırlatmak, ona muhalefet izhar etmekten haya duymayı gerektirir.
d- Nimetlerin çokluğunu hatırlatmak, nimet verenin insanlar arasından onları o nimete tahsis ettiğini gösterir. Bir kimseye çok nimet tahsis edilmişse, bunun zahiri o nimeti onlardan gidermeyeceğini gösterir. Çünkü şöyle denmiştir: İyiliği tamamlamak, onu başlatmaktan daha hayırlıdır. Buna göre geçmiş nimetleri hatırlatmak, sanki gelecek nimetler konusunda arzu uyandırmak gibidir. Bu heveslendirme, nimet verene karşı muhalefet göstermek ve düşmanlık yapmaya manidir. 54[54]

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/452-453.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/453-454.

Atalarına Verilen Nimetler İle Asr-ı Saadetteki Yahudilerin İlgisi

Şayet, bu nimetler, muhatap olanlara değil, tam aksine onların babalarınadır; buna göre bu nimetler nasıl onlara nimet olmuş olur ve onların günahlarının büyüklüğüne yol açmış olur? denilirse, buna birkaç bakımdan cevap veririz:

1) Şayet babalarına verilen bu nimetler olmasaydı, onlar mevcut olmazlardı. Bu nesil mevcut olduğuna göre, babalarına olan nimetler, sanki oğullarına verilmiş gibi olur.

2) Allah'ın kendilerine dini ve dünyevi nimetleri tahsis etmiş olduğu babalara mensubiyyet oğullar hakkında da büyük bir nimettir.

3) Çocuklar, itaat ettikleri, küfürden ve inattan yüz çevirdikleri için, Allahu Teala'nın babalarına olan bu nimetleri vermiş olduğunu duyunca, onlar da bu yola rağbet ederler; çünkü çocuk hayır işleri işleme hususunda babasını taklit etme duygusu üzerine yaratılmıştır. Bu sebeple de nimetleri hatırlatma, hayırlarla meşgul olup, kötülüklerden yüz çevirmeye bir sebep ve davetci gibi olmuştur. 55[55]

Allah İle Benî İsrail Arasındaki Ahid

Cenab-ı Hakk'ın "Ve, siz benim ahdime vefa gösterin ki ben de sizin ahdinize vefa göstereyim" buyruğuna gelince, bilki "ahd" kelimesi hem ahdi yapana, hem de kendisiyle ahid yapılana nisbet edilir. Buradaki "ahd" hakkında alimler iki görüş zikretmişlerdir: 56[56]

Onların Allah'a Karşı Ahidleri

a- Buradaki "ahid" den murad, mükellefiyetlerde bir tahsis cihetine gidilmeksizin, Allah'ın emrettiği bütün şeylerdir. Bu görüşe dair birçok rivayet vardır.

1) Cenab-ı Hak, verilen ahde ve anda vefakâr olmaları gerektiği gibi, şükrünü ifa etmeleri de gerekeceğinden; nimetlerini onlara bildirmiş olmayı, kendisinin onlara olan bir ahdi ve misakı yapmıştır. Cenab-ı Hak, "Ben de ahdinize vefa göstereyim " buyruğu ile sevabı ve bağışlamayı murad etmiştir. Böylece, ikisinin de ihlali caiz olmadığı cihetle, sevab va'dini ahde benzetmiştir.

2) Hasan el-Basrî'nin söylediğine göre, buradaki "ahd"den murad, Allah'u Teala'nın "Ve onlardan, oniki nakib yolladık. Allah şöyle dedi: Ben, sizlnleyim: Eğer namazı kılar, zekatı verir, resullerime İman eder, onlara yardıma olur ve Allah'a güzel bir borç verirseniz muhakkak ki ben, sizin günahlarınızı Örter, sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım"(maide,12) ayetinde Beni İsrail'den almış olduğu ahiddir. Buna göre, her kim Allah'ın ahdine vefa gösterirse, Allah da onun ahdine vefakâr olur.

3) Müfessirlerden cumhurun görüşüdür ki buna göre, buradaki murad şudur: Benim size emretmiş olduğum taatlarla, sizi nehyettiğim masiyetlere riayet ediniz ki, ben de sizin ahdinize riayet edeyim, yani sizden razı olayım, sizi cennete girdireyim... Bu, Dahhâk'ın İbn Abbas'tan naklettiği görüş olup, tamamının tahkiki Cenab-ı Hakk'ın "Muhakkak ki Cenab-ı Hak, Allah yolunda öldüren ve öldürülen kullarının canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet mukabilinde satın almıştır. Bu, Tevrat'da, İncil'de ve Kur'an'da kendi üzerine hak bir va'ddir. Allah'dan daha fazla ahdine vefalı olan bulunabilir mi! O halde, yapmış, olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin"(Tevbe, 111).

b- Ayette geçen "ahid"den murad, daha önceki kitablarda Hz.Muhammed'in vasfına vb: "Allah, andolsun ki, İsrailoğullanndan misak almıştı. Ve biz onlardan, oniki nakib yolladık. Allah onlara dedi ki, muhakkak ki ben sizinleyim.Eğer namazı kılar,zekatı verir, peygamberlerime iman eder,onları destekler ve Allah'a güzel bir borç verirseniz, muhakkak ki günahlarınızı örter ve sizi, altlarından ırmaklar ak,an cennetlere sokarım"(Maide, 12); ve A'raf

---

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/454.

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/455.

süresindeki "Benim rahmetim ise, her şeyi kuşatmıştır. O rahmetimi, ittika edenlere, zekatı verenlere ve ayetlerime iman edenlere yazacağım. Onlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı bulacakları ümmî nebi olan bir peygambere tabi olurlar"(Araf, 156-157) ayetlerinde beyan edildiği gibi, onu peygamber olarak yollayacağına dair bildirdiği hususlardır. 57[57]

Allah'ın Onlara Ahdi

Allah'ın İsrailoğullarına olan ahdine gelince bu, Allah'ın onlara ağır yüklerini bağışlama ve boyunlarındaki zincirleri kaldırmaya dair olan va'dini yerine getirmesidir. Allah Teala:
"Allah önceki peygamberlerden, andolsun ki size Kitab ve hikmet verdim. Sonra size, doğruyu söyleyen bir peygamber gelmiştir. O'na muhakkak ki iman edecek ve onu destekleyeceksiniz, diye bir misak aldığı zaman dedi ki: İkrar ettiniz ve bu ağır yükümü uhdenize alıp kabul ettiniz mi? Onlar da "ikrar ettik!" dediler. Bunun üzerine Allah, şahit olun, ben de sizinle beraber şahidim dedi"(Al-i İmran, 81).
Keza: Hani Meryem oğlu İsâ şöyle demişti: Ey İsrailoğullan, ben Allah 'm size gönderilmiş bir peygamberiyim. Benden önceki Tevrat'ta olanı tasdik edici ve adı Ahmed olan, benden sonra gelecek bir peygamberi de müjdeleyiciyim"(Saf, 6) buyurmuştur.
İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir:"Allah, Tevrat'ta İsrailoğullarına, İsmail oğullarından ümmi bir peygamber göndereceğim; kim ona tabi olur ve onun getirdiği nuru, yani Kur'an'ı tasdik ederse, onun günahlarını bağışlar, cennete koyar ve onun için, biri Hz.Musa ve diğer peygamberlerin getirdiğine tabi olmak; diğeri ise İsmailoğullarından ümmi bir peygamber olan Hz.Muhammed'in getirdiğine tabi olmak ücreti olmak üzere iki ücret veririm " diye söz vermiştir.
Bunun delili ise, Cenab-ı Hakk'ın: 'Vaha önce kendilerine kitap vermiş olduklarımız, buna iman ediyorlar. Onlara (Kur'an) okunduğu zaman; "O'na inandık. Muhakkak ki o, Rabblmiz katından gelen bir haktır. Biz bundan önce de müslüman idik" dediler. İşte bunlara sabretmelerine mukabil, iki defa mükafaat verilecektir"(Kasas, 52-54) âyetlerindedir.
Ali İbn İsa ise bunun delilinin, Allahu Teala'nın: "Ey iman edenler, Allah'dan ittika edin ve O'nun Peygamberine de
inanın ki, Ailah size rahmetinden iki kat nasib versin "(Hadid, 28) âyetinde olduğunu söylemiştir.
Yine bunun delili, Ebû Musa el-Eş'ârî'nin Hz.Peygamber'den rivayet ettiği şu hadistir:
"Üç kişi vardır ki, onlara iki kat sevab verilir: Ehl-i kitabtan olup da Hz.İsa'yı tasdik eden, sonra da Hz.Muhammed'e inanan kişiye iki ecir vardır; yine cariyesini terbiye edip, terbiyesini de güzel yapan ve onu Öğretip, tâlimini de güzel yapan, sonra onu azad edip onunla evlenen kimseye de iki ecir vardır; yine Allah'a ve efendisine itaat eden kişiye de iki ecir verilir58[58] Ebu Davud, edeb, 11(4/255)..' Burada geriye iki soru kaldı. 59[59]

Bazı Sorular

Birinci Soru: Şayet durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, buna göre nasıl yahudi cemaatinin onu inkar etmesi caiz olurdu? Buna iki şekilde cevap veririz:
a- Bu ilim, yahudilerin kitaplarını bilen ulema tarafından biliniyordu. Ancak ulemanın sayısı fazla değildi. Dolayısıyla onların, bu ilmi saklaması caiz olabilmiştir.
b- Bu nas, açık değil kapalıydı. Dolayısıyla o nassa, şek ve şüphenin arız olması mümkün olmuştu.
İkinci Soru: Bu kitablarda müjdelenen şahsın ya, o kitablarda, geleceği zaman, ineceği mekan ve bununla ilgili diğer tafsilatlar anlatılmış yahut da bunlardan hiçbir şey

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/455-456.
58[58] Buhari, ilim, 31 (Benzer hadis): Müslim, iman,241(1/135).
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/456-457.

zikredilmemiştir. Bu durumda eğer nas, açık bir nas olur, kitablarda gelmiş olur ve tevatür yoluyla da ilim ehline intikal etmiş olursa, bu durumda yahudilerin bunu gizlemeleri imkansız olur ve bunun geçmiş peygamberlerin dininden olmak üzere zaruri olarak bilinmiş olması gerekir.

Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, bu nas Hz.Muhammed'in peygamberliğine delalet etmez. Çünkü onların yahudi çoğunluğunun görüşü olmak üzere, "8u müjdelenen şahıs, bundan sonra gelecektir" demeleri muhtemeldir. Buna cevabımız şudur: Hak Teala'nın: "Ve benim ahdime vefa

52) Buhârî, ilim, 31 (Benzer hadis): Müslim, iman, 241 (1/135)

gösterin ki, ben de sizin ahdinize vefa göstereyim "(Bakara, 40) ayetini, birinci görüşte de izah ettiğimiz şekilde tevhide ve nübüvvete delalet eden deliller hususunda tefekkürle ilgili emre hamledenler, bu hamletmeyi bu sualin güçlülüğünden ötürü tercih etmişlerdir. Ama ikinci görüşe destek sağlamayı isteyenlere gelince, buna şu şekilde cevap verilir: Zaman ve mekanı tayin etmek, herkesin bilebileceği bir şekilde, açık bir nas olarak bildirilmemiştir. Tam aksine bu, gizli bir nas olarak bindirilmiştir. Bu sebeple şüphesiz bunun geçmiş peygamberlerin dininden, zaruri olarak bilinmiş olması gerekmez. 60[60]

Mevcut Tevrat ve İncil'den Peygamberimizin Geleceğine Deliller

Biz şu anda geçmiş peygamberlerin kitablarında, Hz.Muhammed'in geleceğine dair müjdelerden bir kısmını zikredelim.

1) Tevrat'ın ilk bölümünün 9.faslında şu hususlar yer almaktadır: Hacer'e Sare kızınca, Hacer'e Allah tarafından bir melek göründü ve ona şöyle dedi: Ey Hacer, nereye gidiyorsun ve nereden geldin? Hacer, hanımefendim Sâre'den kaçıyorum deyince, melek ona, hanımefendine dön ve ona itaat et; onunla iyi geçin, çünkü Allah senin ziraatini ve zürriyetini çoğaltacak ve sen hamile kalacak, bir oğlan çocuğu doğuracaksın. Allah senin kendisine yönelmeni ve huşu etmeni duyduğu için, O'na İsmail adını vereceksin. O, insanların göz bebeği olacak ve O'nun eli herkesin üzerinde, herkesin eli ise, itaat ederek O'na doğru açık olacaktır. O ise, bütün kardeşlerinin boyun eğnesine mukabil, teşekkür edecektir.

Bil ki bu sözle istidlalde bulunmak, bu sözün müjde yerinde varid olmasından ötürüdür. Çünkü Allah tarafından yollanan meleğin zulmü, haksızlığı ve ancak Allah'a iftira ile tamamlanacak bir şeyi müjdelemesi caiz değildir. Yine İsmail ve onun şu çocuklarının, dünyanın ve ümmetlerin büyük bir kısmında, ancak İslâm ile tasarruf sahibi olacakları ve yine ancak İslam ile onlara hükümran olabilecekleri malumdur. Çünkü onlar İslam'dan önce çöllerde mahsur idiler. Irak ve Şam topraklarının sınırlarına ancak korkuyla yöneliyor ve korkuyla oralara girebiliyorlardı. İslam gelince, onlar Doğuya ve Batıya İslam ile hükümran oldular; ümmetlere karıştılar, toplumların yurtlarına girdiler ve ümmetler onlarla karışarak, onların "Ev"lerini ziyaret ettiler ve, Kâ'be'ye komşu "olmak için onların çöllerine girdiler. Şayet Hz.Peygamber (s.a.s.) sadık olmasaydı, onların ümmetlere, ümmetlerin de onlara karışması, Allah'a isyan olup, O'na itaattan çıkarak şeytanın itaatine girmek olurdu. Halbuki Allah, böyle birşeyi müjdelemekten çok yücedir.

2) Tevrat'ın beşinci bölümünün 11. faslında şu husus yer almıştır:

"Şüphesiz İlahınız Rabb, sizin ve kardeşlerinizin arasından olmak üzere, benim gibi bir nebiyi size getirecek.." Bu fasılda Rabb Teala, Hz.Musa'ya şöyle demiştir: " Ben,onlara kardeşleri arasından, senin gibi bir nebi getireceğim; benim adıma tebliğ edeceği sözlerimi kim dinlemezse, ben ondan intikam alırım." Bu söz, Allahu Teala'nın getireceği peygamberin, İsrail oğullarından olmayacağına delalet eder. Nitekim birisi Haşimoğullarına, "Kardeşlerinizden bir önder olacak derse, o, bu önderin Haşimoğullarından olmayacağını kastetmiş olur. Sonra Yakub (a.s.), İsrail'dir; O'nun 'iys ten başka kardeşi yoktur. İys'in, Eyyüb (a.s.)'den başka, peygamber olan çocuğu yoktur. Ve o, Hz.Musa'dan öncedir.

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/457-458.

Dolayısıyla Hz.Musa'nın onu müjdelemesi caiz değildir. Ama İsmail (a.s.)'e gelince, bu Yakûb (a.s.)'un babası olan İshak'ın kardeşi idi. Sonra Hz.Musa'dan sonra gönderilen her peygamber İsrailoğullarındandır. Bu sebebledir ki Hz.Peygamber {s.a.s.), İsrailoğullarından değildir. Ancak onların kardeşlerindendir. Çünkü Hz.Peygamber İshak (a.s.)'in kardeşi olan İsmail (a.s.)'ın zürriyetindendir.

Şayet, "sizin aranızdan" sözü, burda kastedilenin Hz.Muhammed olmasına manidir; çünkü Hz.Muhammed onların arasından gelmemiştir denilirse biz deriz ki, Hz.Muhammed onların arasından çıkıp gelmiştir. Çünkü Hz.Peygamber Hicaz bölgesinde ortaya çıkmış, Mekke'de peygamber olmuş ve Medine'ye hicret etmiştir,ve burada, peygamberliği tamamlanmış, kemale ermiştir. Halbuki, Medine'nin etrafında Hayber, Benu Kaynuka, Nadir ve emsali yahudi şehirleri bulunmaktaydı. Yine Hicaz, Şam'a yakındır; yahudilerin çoğu Şam'da idiler. Hz.Muhammed Hicaz'da zuhur edince, bu demektir ki O, onların arasından çıkıp gelmiştir. Yine O. onların kardeşlerindendir. Bu demektir ki, O onların arasından çıkıp gelmiştir. Bu sebeple peygamber, onlardan pek uzak sayılmaz.

3) Tevrat'ın bölümlerinden 20. fasılda şu bulunmaktadır: Rabb Teala, Turu Sînâ'ya geldi, Sâîr'den bize göründü, Fârân dağlarında zuhur etti. Sağından temiz olan müminlerin niteliklerini bildirdi; onlara şeref ve izzet bağışladı; onları halklara sevdirdi ve hepsini bereketle mümin halis kullarına davet etti. Bununla şu şekilde istidlal edilir: Fârân dağları, Hicaz'dadır. Çünkü Tevrat'ta İsmail(a.s.)'in,Faran topraklarında atıcılığı öğrendiği yer almıştır. İsmail (a.s.)'in Mekke'de ikamet ettiği de malumdur. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, O'nun "onlara izzet verdi." sözünden maksat, İsmail (a.s.)'in olması caiz değildir. Çünkü İsmail (a.s.)'in Mekke'de ikametini müteakib izzet meydana gelmemiş ve orada da müminler henüz teşekkül etmemişti. Bu sebeple onu Hz.Muhammed'e hamletmek vacib olmuştur.

Yahudi şöyle der: Maksat şudur: Turu Sina'dan bir ateş zuhur edince, Sâîr'den ve Fârân dağlarından da ateşler zuhur ederek, o bölgelere yayıldı... Biz deriz ki bu doğru değildir. Çünkü "Allah bir yerde, şayet ateşi yaratmış olsaydı, bu olaya tabi olan bir vahiy veya bir ceza vb. şeyler bulunmuş olsaydı, o zaman Allah oradan geldi denilmezdi. Halbuki size göre, ateşin peşinden ancak Turu Sina'da bir vahiy ve söz meydana gelmiştir. O halde Rabb ancak Sâîr'den ve Fârân dağlarından zuhur etti, denilmesi caiz olur. Halbuki, İlkbahar günlerinde meydana geldiği gibi bulutta bir ışık ve ateş meydana geldiğinde, "Allah buluttan geldi" denilemiyeceği gibi, Rabbın vürudu da caiz değildir.

Keza, Habakkûk kitabında bu anlattığımız şeyler izah edilmektedir: "Allah Turu Sina'dan, Kuddûs de Fârân'dan geldi. Hz.Muhammed'in güzelliğiyle gökler açıldı, yer onun hamdiyle doldu. Onun görünüşünün ışıkları, nur gibiydi; beldesini izzetiyle koruyor, felaketler onun önünde yürüyor, yırtıcı kuşlar onun ordularına arkadaşlık ediyordu. Kalktı ve yeryüzünü dolaştı; ümmetleri düşündü, onlardan bahsetti, eski dağlar parçalandılar, ebedi tepeler baş eğdiler... Midyan beldesinin halkının etekleri titredi, atlara bindin, yardım ve inkiyâd bineklerine yükseldin, yapını büsbütün sıyırdın, ey Muhammed, senin emrinle sadaklar iyice doldu, yeryüzünü ırmaklarla yardın, dağlar seni görüp sancıyla kıvrandılar, senin sebebinle seller uğultuyla akıp geçti, develer korku ve dehşetle kaçıştılar; korku ve ürperişle ellerini kaldırdılar. Güneş ve ay yörüngelerinde durdu; askerler, senin oklarının parıltısında ve beyanının ışığında hareket ettiler, yeryüzünü gazabla dolaştın, milletleri öfkeyle kırıp geçirdin, kendi ümmetini kurtarmak ve ecdadının topraklarını geri almak için ortaya çıktın." İbn Rezin et-Taberi'den bu şekilde rivayet edilmiştir.

Hristiyanlara gelince, Ebu'l-Huseyn (r.a.) "Gurer" adlı kitabında şöyle demiştir: Ben onların anlattıklarında şunu gördüm: Rabb Fârân'dan zuhur etti, sema Mahmûd olan Muhammed'in güzelliğinden paramparça oldu. Mahmud olan ey Muhammed, oklar sadaklarına doldu; çünkü sen ümmetini ve Mesihinİ kurtarmak için ortaya çıktın." Bizim anlattıklarımızla, Hak Teala'nın Tevrat'ta "Rabb, Fârân dağlarından zuhur etti" sözünün manasının "Oradan ateş zuhur etti" olmayıp tam aksine bu sıfatlarla nitelenmiş bir şahıs zuhur etti" demek olduğu meydana çıkmıştır. Bu da ancak bizim Resulümüz Muhammed (s.a.s.)' dir. Eğer onlar; "Bundan maksat

Allah'ın gelmesidir, işte bundan ötürü de, sözün sonunda "Mesihini kurtamak için demiştir" derlerse, biz deriz ki: Allah'ı atlara binmeyle, görünüşünün güzelliğinin nur gibi olmasıyla ve eski Kurallarla kaideleri çiğnemiş olmakla nitelenmesi caiz olmaz. Ama onun, "Mesihini kurtarmak için" sözüne gelince, bu böyledir; çünkü Hz.Muhammed, Meşini yahudi ve hristiyanların yalanından kurtarmıştır.

4) Tevrat'ın İsa'ya kitabının 22. faslında şu bulunmaktadır: Mekke'yi murad ederek, "Kalk, lamban ışıklarla dolsun! senin zamanın yaklaştı, Allah'ın ikramı ve izzeti sana doğmaktadır. Yeryüzünü karanlıklar bürüdü, o ümmetleri keler istila etti; bir nur gibi Rabb sana doğuyor ve sana keramet ve şerefini izhar ediyor. Ümmetler senin nuruna yürüyor, krallar senin doğuşunun ışığına yöneliyor, gözünü döndererek etrafındakilere uzat ve düşün: Onlar senin yanında biraraya geliyor. Onlar seni ziyaret ediyor ve uzak beldelerden çocukların sana geliyor! Çünkü sen, Ümmül-Kura (Başşehir)sın; diğer beldelerin çocukları, sanki Mekke'nin çocuklarıdır. Senin örtülerin, koltukların ve divanların üzerinde süsleniyor, sen bunu gördüğün zaman mesrur oluyor, denizlerin harp malzemeleri sana yöneldiği, ümmetlerin askerleri sana haccettiği, Medyen koçları sana gönderildiği Sebe halkı sana geldiği ve Allah'ın nimetlerinden bahsedip, Allah'ı yüceltti kleri ve Fârân koyunları sana sürüldüğü, beni hoşnut edecek kurbanlar sana sunulduğu ve evime de övgüler söylendiği için, sen sevin!..." Bundan şu şekilde istidlal edilir: Bütün bu sıfatlar Mekke için mevcuttur. Çünkü bütün milletlerin orduları ve denizdeki gemiler oraya yönelmiştir. Onun "Evime de övgüler söylendiği için" sözünün manası; Araplar İslam'dan önce telbiye ederek: "Emrine amadeyiz. Senin şerikin yoktur. Ancak şdrik koşulan, hiç bir şeye sahib olmayan ve senin mülkün olan bu şerîkin vardır" derlerdi.Sonra bu telbiye islamiyette şu şekli almıştır: "Allah 'ım, emrine amadeyim, senin bir ortağın yoktur, emrine amadeyim." İşte bu Allah'ın övülmüş evi Kâ'be için, yenilediği hamd şeklidir. Şayet "Bu evden maksad, Beytu'l-Makdis'dir ve daha sonra o , böyle olacaktır" denilirse, biz deriz ki: Hakîm olan Allah'ın yaklaşmadığı halde, "Senin vaktin yaklaştı" demesi caiz olmaz. Aksine yaklaşan şey Allah'ın rızasına uygun olmayan fakat kendisinden de sakınılmayan bir iştir. Yine İsaya kitabı çöl tasviri ve sıfatları ile doludur. Bu da onların görüşlerini ibtal eder.

5) Semman, Tevrat'ın birinci bölümünün tefsirinde şunu rivayet etmiştir: Cenab-ı Allah, İbrahim (a.s.)'e vahyederek şöyle buyurdu: "İsmail (a.s.) ile ilgili duanı kabul ettim ve onu mübarek kıldım, onu nesil be nesil ululadrm ve yücelttim. O'ndan oniki büyük soy çıkacaktır ve O'nu büyük bir ümmet için yarattım." Bununla şöyle istidlal edilir: İsmail (a.s.)'in çocukları (torunları)arasında, büyük bir ümmete gönderilen bir peygamber Hz.Muhammed (s.a.s.)'dir. İbrahim (a.s.) ve İsmail (a.s.)'in dualarına gelince bu, onların Kâ'be'nin inşasını bitirince, Hz.Muhammed (s.a.s.) İçin yaptıkları şu duadır:

"Ey Rabbimiz, onların içinden onlara senin ayetlerini okuyacak, Kur'an'ı ve hikmeti öğretecek ve onları (şirkten) temizleyecek bir peygamber gönder. Şüphesiz yegâne galib ve hikmet sahibi sensin "(Bakara. 129) İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s) "Ben babam İbrahim'in duası isâ'nın müjdesiyim[61][61]Ebu Davud, edeb, 11(4/255)." buyurmuştur. Bu müjde de Allah'ın:

"Benden sonra gelecek bir peygamberi (ki, adı Ahmed'dir) müfdeleyict olarak (geldim)(saf, 6) ayeti ile beyan ettiği husustur. Çünkü "Ahmed", 'hamd masdarından türemiştir. "Hamd" lafzından türemiş bir isim ancak bizim peygamberimiz olabilir. Çünkü Muhammed, Ahmed ve Mahmud O'nun isimlerindendir. Hz.Muhammed (s.a.s.) în Tevrat'ta yer alan sıfatının şu şekilde geldiği de zikredilmiştir: O'nun doğum yeri Mekke, kalacağı yerTaybe (Medine), mülkü Şam, ümmeti ise hammâdün (çok hamdedenler)'dür.

6) Hz.İsa (a.s.), havarilerine şöyle demiştir: "Ben gidiyorum. Size kendi kafasından konuşmayan, Hakk'ın ruhu olan Faraklit gelecektir. O, ancak kendisine söylenildiği (vahyedildiği) şekilde konuşur. Bunun delili ise, Cenab-ı
Hakk'ın: "Ben, ancak bana vahyolunana uyanm"(Ahkâf, 9) ve:

---

[61][61] El Camiû's-Sağîr, 1/108.

"De ki O (Kur'an 'ı) kendiliğimden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Ben, ancak bana vahyolunana uyanm"(Yunus, 15) ayetleridir.

Faraklit'e gelince bunun izahı hususunda iki görüş vardır:

a- "O, şefaat eden ve şefaati makbul olan" demektir. Bu, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in sıfatıdır.

b- Hristiyanlardan bazıları Faraklit'in, hak ile batıl arasını ayıran demek olduğunu, bu kelimenin aslının süzgece denilen "râvük" kelimesi gibi, Faruk olduğunu söylemişlerdir. "Faraklif'teki "leyt" lafzına gelince bu,işin aslını
araştırıp ortaya koyma manasındadır. Nitekim ve kelimeleri de aynı vezindedir. Bu da bizim dinimizin niteliğidir. Çünkü bizim dinimiz hak ile batılın arasını ayırır.

7- Buhtunnasır, Danyal (a.s.)'a, gördüğü rüyayı anlatmadan, ne gördüğünü sorunca o şöyle dedi: "Ey hükümdar, sen rüyanda korkunç bir put gördün. Onun başı halis altından, kolları gümüşten, karnı ve uylukları bakırdan, bacakları demirden, ayağının biri demirden, biri de tuğladan idi. Bir de bir keseni olmadan kendisi kesilen bir taş gördün. Bir adam o taşı puta vurdu ve putu iyice parçaladı. Put darmadağınık oldu, demiri, bakırı, gümüşü ve altını iyice dağıldı ve çerçöp oldu. Rüzgarlar onun parçalarını göğe savurdu. Ortada hiçbir izi kalmadı. Adamın yere çaldığı putun taşları adeta bir dağ gibi yığıldı ve yeryüzü onunla doldu. Hükümdar! Senin rüyan işte budur. Bunun tabirine gelince bu, şöyledir: Altın olarak gördüğün baş sensin. Senin devrinden sonra, senin olmadığın bir krallık meydana gelecek. Bakıra benzeyen üçüncü memleket ise yeryüzünün tamamına yayılacak. Dördüncü memleketin kuvveti demir gibi olur. Putun tuğladan olan ayağına gelince bu, bazı memleketlerin üstün, bazı memleketlerin de zelil, padişahın sözünün darmadağınık olması ve o günlerde göklerin ilahının yok olmayan ve değişmeyen, aksine bütün memleketleri yok eden, gücü bütün saltanatları yıkan ebedi olarak kalacak olan bir ülke kurmasıdır. İşte bu, keseni olmadan, dağdan kesilen ve demiri bakırı ve tuğlaları un ufak eden taşın izahı budur." Allah ahir zamanda olacak şeyleri en iyi bilendir. İşte Peygamberimiz (s.a.s.)'in, peygamber olarak gönderileceğine dair önceki kitaplarda yer alan müjdeler bunlardır. 62[62]

Allah Teala'nın Ahdini Yerine Getirmesi Vacib Değildir

Cenâb-ı Hakk'ın "Ben de size olan ahdimi yerine getireyim" âyetine gelince, Mu 'tezile bununla ilgili olarak şöyle demiştir: Bu ahd, aklın, Allah'a, kendisine itaat edenlere sevab vermesinin vacib olduğuna delalet etmesidir. Bu vacib oluşu "ahd" diye nitelemek yerinde olur. Çünkü, "ahde vefa" vacib olduğu için bu, yemin ve nezir ile ifası zaruri hale getirilen ahidden daha kuvvetlidir. Bizim alimlerimiz, kula karşı Allah'a hiçbir şeyin vacib olmadığını söylemişlerdir. Bu ayette de buna delalet eden hususlar vardır. Çünkü Allahu Teala, önce nimetlerini zikredip sonra da ahde vefayı buna bağlayınca bu, geçmiş nimetlerin kulluk ahdine vefayı gerektirdiğine delalet eder. Hal böyle olunca, ibadetleri ifa etmek, geçmiş nimetler sebebi ile vacib olan şeyi yerine getirmek olmuştur. Vacibi yerine getirmek ise, bir başka vücuba sebeb olamaz. Böylece mükellefiyetleri yerine getirmenin, Allah'ın mükafaat (sevab) vermesini icab ettirmediği ortaya çıkar ve Mu'tezile'nin görüşü de batıl olur. Doğrusu ayetin gerçek tefsiri iki yönden yapılabilir:

1) Hak Teala sevabı ve va'dettiği şeyleri va'dedince, onları meydana getirmemesi imkansız hale gelmiştir. Şayet Allah onları vermeyecek olsaydı, doğru haberi yalana dönüşmüş olurdu. Allah hakkında yalan ise muhaldir. Muhal olan şeye götüren şeyler de muhaldir. Böylece bunun mutlaka meydana gelmesi gerekir. Bu ise, yemin ve adak ile pekiştirilenden daha kuvvetli bir ahiddir.

2) Ahdin, emir; kulun da onunla memur (emredilmiş) olduğunu söylemek caizdir. Ancak Allah'ın me'mur olması caiz değildir. Fakat Hak Teala, bu ayette, lafza uygun gelsin diye (muvafaka) böyle buyurmuştur. Tıpkı: "Onlar Allah'a hile yaparlar, Allah da onlara hile yapar"(Nisa. 142) ve "Onlar Allah'a hile ederler, Allah da onlara hile eder." (Yani hilelerinin

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/458-463.

cezasını verfr)"{Ali imran. 54) âyetlerinde olduğu gibi. [63][63]

Allah'dan Korkma Ne Demektir?

Allah Teala'nın "Ancak benden korkunuz "(Bakara, 40) sözüne gelince, bil ki "Rehbet" korkmaktır. Kelamcılar, Allah Teala'dan korkmanın, O'nun cefasından korkma manasına olduğunu söylemişlerdir. Bazan mükellef hakkında, iki manada korktuğu söylenir:
Birincisi: ilim ile (bilerek) korkmak, diğeri ise zann ile korkmak. İlim ile olan korkmaya gelince bu, insanın kendisine emredilen herşeyi yaptığına, yasaklanan bütün şeylerden de kaçındığına kesin inanırsa, onun korkusu ancak gelecekle ilgilidir. İşte melekleri ve peygamberleri bu korku çeşidi ile niteliyoruz. Cenab-ı Allah, melekler hakkında: "Kendilerine hükümran olan Rablerinden korkarlar"(Nahl, 50) buyurmuştur.
Zann ile olan korkuya gelince bu, kul emredilen şeyleri yapmış olduğunu, nehyedilenlerden de sakınmış olduğunu kesin olarak söyleyemediği zaman, onun sevab ehlinden olamamaktan korkmasıdır. Bil ki dünyada korkusu çok olan kimse kıyamet gününde emin olur ve dünyada emin olan,kıyamet günü korkar. Rivayet edildiğine göre bir münadi, kıyamet günü şöyle seslenir: "İzzetime ve celalime yemin ederim ki kulumda iki korkuyu (dünya ve ahiret) ve iki emniyet halini bir arada bulundurmam. Dünyada kim benden emin olursa, kıyamet günü onu korkuturum. Kim de dünyada iken benden korkmuş ise, kıyamet günü onu emin kılarım."
Arifler şöyle demişlerdir: "Korku iki çeşittir, cezadan korkmak, celal-i ilahiden korkmak. Birincisi zahir ehlinin nasibidir, ikincisi ise gönül ehlinin nasibidir. Birincisi yok olabilir ama ikincisi yok olmaz. İyi bil ki, ayet-i kerimede şu hususlara delalet vardır: Nimetlerin çok olması, yapılan günahın büyüklüğünü de o nisbette artırır; ahdin önceden bildirilmesi, ona muhalefetin günahını büyütür; Hz.Peygamber (s.as) Araplara gönderildiği gibi, İsrail-oğullarının da peygamberidir."
"Ancak benden korkunuz" {Bakara, 40) âyeti insana, Allah'dan başka hiçbir şeyden korkmaması gerektiğini gösterir. Bu, korku hususunda sözkonusu olduğu gibi, ümid ve arzu hususunda da aynıdır. Bu ayet ayrıca, herşeyin Allah Teala'nın kaza ve kaderi ile olduğuna delalet eder. Çünkü kul, eğer kendi fiili nususunda tamamen hür olsaydı, Allah'dan korktuğu gibi kendisinden de korkması gerekirdi. Çünkü o zaman "Ancak benden korkunuz " âyetinin ifade ettiği hasr manası (ancak benden manası) batıl olurdu. Hatta o zaman sadece kendisinden korkması gerekirdi. Çünkü bu durumda sevab ve ikabının anahtarları Allah'ın elinde değil kendi elinde olmuş olurdu ve böylece de Allah'dan hiç korkmaması gerekirdi. Bu ayette mükellefe, ibadetlerini korku ve ümid sebebi ile yapması gerektiğine ve ibadetlerin sıhhati için bunun lüzumlu olduğuna delalet vardır. Allah en iyi bilendir. [64][64]

Yahudileri Kur'an'a İnanmaya Davet

"Yanınızdaki (Tevrat'ı) tasdik edici olarak indirdiğimiz (Kur'an)'a iman edin, O'nu ilk inkâr edenler sizler olmayın. Âyetlerimi az bir fiyata satmayın. Ancak benden ittika edin (sakının) "(Bakara, 41),
Bil ki Hak Teâla'nın "imân ediniz" lafzı ile kendilerine hitab edilenler İsrailoğullarıdır. Bunu iki şey gösterir.
a- Bu ayet, Allah Teala'nın âyetine atfedi İm iştir. Sanki bununla şöyle denilmektedir: "Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz ahdi (sözü) yerine getirin de indirdiğim (Kur'an'ı) tasdik edin."
b- Allah'ın, "Yanınızdaki (Tevrat'ı) tasdik edici olarak " ifadesi de bunu gösterir. âyetine gelince bununla ilgili olarak iki görüş vardır. En kuvvetli olan görüş, bununla kastedilenin Kur'an-ı Kerim olduğudur. Bununla, Kur'an'ın kastedildiğine iki delil vardır.

---

[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/463-464.
[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/464-465.

a- Cenab-ı Hak onu "indirilmiş" olarak nitelemiştir ki bu Kur'an'ın vasfıdır. Çünkü Hak Teala; "(Allah) sana Kiracı naK ite ve Kenaismaen evveımert tasam eatct olarak indirdi. Tevrat'ı ve incil'i de indirmişti "(Al-i imran, 3) buyurmuştur.
b- Allah'u Teala, onu, o insanların yanında olan kitabı tasdik edici olarak nitelemiştir ki bu Kur'an'dır. Katade de, ifadesinden maksadın, "SizlerinTevrat ve İncil'de haber verilen kitab ve Resul," manasına olduğunu söylemiştir. [65][65]

Kur'an'ın Tevrat ve İncil'i Tasdik Etmesi Nasıl Olur?

âyetine gelince, bunun iki tefsiri vardır:
1)Kur'an'daHz. Musa(a.s.) ve Hz. İsa(a.s.)'nın hak peygamber oldukları; Tevrat ve İncil'in hak semavi kitap oldukları;Tevrat'ın Hz.Musa (a.s)'ya İncil'in ise Hz.İsa (a.s.)'ya indirilmiş olduğu bildirilmiştir. Buna göre Kur'an'a iman, Tevrat ve İncil'e imanı kuvvetlendirmiş oldu. Bu sebeble İsrailoğullarına, eğer siz Tevrat ve İncil'e iman etme hususunda en ileri dereceye varmak istiyorsanız, bu durumda Kur'an'a iman ediniz. Çünkü Kur'an'a iman etmek, Tevrat ve İncil'e imanı kuvvetlendirir.
2) Tevrat ve İncil'de, Hz. Muhammel {s.a.s) ve Kur'an müjdelendiği için, sanki Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Kur'an'a iman etmek, Tevrat ve İncil'i bir tasdik; Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Kur'an'ı tekzib etmek, Tevrat ve İncil'i tekzib etmek gibi olmuştur. Bu tefsir daha evladır, çünkü birinci tefsire göre, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmek gerekmez; çünkü Hz. Muhammed(s.a.s) sırf Tevrat'ın ve İncil'in hak olduğunu haber vermiş olması sebebiyle, onun nübüvvetine iman etmek gerekmez. İkinci tefsire göre, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman etmek gerekir. Çünkü Tevrat ve İncil Hz. Muhammfcd (s.a.s.)'in sıdkını ihtiva edince, Tevrat ve İncil'e iman etmek şüphesiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sadık olmasını gerektirir. Allahu Teala bu kelamı, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman etmenin vacib olduğu hususunda onların aleyhine bir delil: sun diye zikretmiştir. Bu sebeple, bu tefsirin daha evla olduğu ortaya çıkmıştır.
Bil ki, bu ikinci tefsir iki bakımdan Hz. Muhammed (s.a.s)'ın nübüvvetine delalet ader.
a) Peygamberlerin kitablarının şehadeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'în ancak hak olduğunu gösterir.
b) Hz. Peygamber (s.a.s) onların kitablarından bahsetmiştir. O'nun bunu Dilmesi ancak vahiy yoluyla olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, O'nu ilk inkâr edenler olmayın " âyetine gelince, bunun anlamt, "onu inkâr edenlerin ilki, veya onu inkâr eden ilk topluluk, ilk gurup olmayınız " dır. Veyahut da, "Sizlerden hiçbir kimse, onu İlk inkâr eden olmasın!... [66][66]

"İlk İnkâr Edenler" Ne Demektir?

Burada iki sual bulunmaktadır:
a) Onlardan önce müşrik Arablar inkâr etmiş olduğu halde, onlar nasıl onu ilk inkâr edenler olarak gösterildiler? Buna birçok yönden cevap verilebilir:
1) Bu, o Hz. Muhammed (s.a.s)'i veO'nunsıfatlarını bildikleri için, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'e ilk inanan kimseler olması gerektiği şeklinde bir ta'rizdir. Bir de onlar Hz. Muhammed (s.a.s)'in geliş zamanını müjdeliyorlar ve O'nun sayesinde kâfirlere üstün geleceklerini söylüyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilince, onlar bunun aksini yaptılar. Nitekim Cenab-ı Hak da:
Onlara; tanıdıkları şey gelince, onu inkâr ettiler "(Bakara, 89) buyurmuştur.
2) Bu âyetten murad "onu ilk inkâr eden kimse gibi Mekke'lilerden şirke düşenler gibi olmayın!" demek olmasıdır. Yani bu şu demektir: Siz O'nun Tevrat'ta ve İncil'de zikredilmiş olduğunu bildiğiniz halde, O'nu tanımayan ve kendilerinin bir kitabı da bulunmayan müşrikler gibi olmayın.

---

[65][65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/465-466.
[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/466-467.

3) Ehl-i kitabtan O'nu ilk inkar edenler olmayın! Çünkü bunlar, Beni İsrail'in Kur'an'ı ilk inkâr edenleri idi. Her ne kadar, bunlardan önce Kureyşliler inkar etmişlerse de...
4) O'nu ilk inkâr eden olmayın, yani kitabınızı ilk inkâr edenler olmayın. Bunu Cenab-ı Hak, onların alimlerine söylüyor. Bu şu demektir: "Siz, sizin ümmetiniz içinde kitabınızı ilk inkâr edenler olmayın!... Çünkü Hz. Muhammed (s.a.sji yalanlamanız, kendi kitabınızı da yalanlamış olmayı icab ettirir."
5) Âyetten murad, onların küfürlerindeki sertliklerini ifade etmektir. Bu böyledir, çünkü onlar Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna delalet eden mucizeleri müşahade edince O'nun geleceğine dair Tevrat ve İncil'de mevcut bilgileri hatırladılar. Bundan dolayı, onların inkârları sadece bir tek delil bilen kimsenin küfründen daha şiddetlidir. Çünkü, önce küfre girenin günahı, sonra girenden daha büyük olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Kim kötü bir adet (çığır) ihdas ederse, kendi günahıyla beraber daha sonra onunla amel edeceklerin günahı(nm bir misli de) o kimsenin üzerinedir.67[67] "Onların küfrü büyük ve, küfürde önce olanın küfrü de büyük olunca, bu bakımdan ikisi de müşterek olmuş olurlar. Bundan dolayı, istiare yoluyla birisinin ismini diğerine vermek doğru olmuştur.
6) Ayetin manası şöyledir: Bile bile inkâr eden ilk kimseler olmayın!. Çünkü Kureyş'in inkârı bilgi ile değil, cehalet sebebiyledir.
7) O'nu ilk inkâr edenler, yahudilerdir; çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde, orada yahudi olan Kurayza ve Nadir kabileleri bulunmaktaydı. Onlar Hz. Peygamberi inkâr edince', diğer yahudileı de onlara tabi oldular. Buna göre ayette sanki, "Ehl-i kitabtan O'nu ilk inkâr edenler olmayın!" denilmiştir. Bu şu ayette buyurulduğu gibidir:
Ve benim sizi, alemlere üstün kıldığımı.."(Bakara, 47) yani kendi çağlarındaki âlemlere...
8) O'nun zikrini duyduğunuzda, O'nu ilk inkâr edenler oımayın; aksine o hususta araştırın ve akıllarınıza danışın.
9) Âyette geçen lafzı, zaid (sıla)dır. Yani, O'nu inkâr edenler olmayın, demektir. Bu görüş, zayıftır. 68[68]

ilk Kâfir Olmamaları Halinde İnkarları Caiz midir?

b) ikinci Sual: "İlk kâfir olanlar olmadıkları takdirde buna göre onların küfre girmeleri caiz olur mu?" Buna birçok yönden cevap verilir:
1) Bir şeyin zikredilmesinde, bunun dışındakilerin onun hilafına olduğuna bir delalette bulunmaz.
"Ve yanmizda olaı doğrulamak üzere indirdiğime iman edin " âyeti, onların inkârlarının önce de sonra da yasaklanmış olduğunu göstermektedir.
3) Cenab-ı Hakk'ın "Gördüğünüz direkler olmaksızın gökieri yükseltti. "(Ra'd, 2) âyeti, onların görmediği direklerin varlığına, peygamberleri öldürmelerini..."(Nisa, 155) âyeti, peygamberlerin haklı yere öldürülebileceklerine delalet etmez. Daha sonra gelen:
"Ve benim ayetierim az bir değer karşılığında satmayınız "(Maide, 44) âyeti de, onu çok bir değer karşılığında satmanın mubah olduğuna delalet etmez. Burda da böyledir. Daha doğrusu bu siyaktaki maksat, önceki kitablarda Hz. Peygamber (s.a.s)'in vasıf ve niteliklerini okuyan kimsenin küfre ve inkâra sapmasının ne kadar büyük bir cürüm olduğunu göstermektir.
4) Müberred şöyle demiştir: Bu söz, o yahudilerden daha önce kendilerine hitab edilmiş olan bir kavme yönelik sözdür. Bununla onlara şöyle denilmiştir: "Siz Hz. Muhammed (s.a.s)'i inkâr etmeyin. Çünkü sizden sonra O'nu inkâr edenler olacak. Bu sebeple siz, onu ilk inkâr edenler olmayın, çünkü inkârdaki bu öncelik, daha fazla günahkâr olmayı gerektirir." Bu böyledir, zira küfre önce girenler, ya başkaları da tabi olur veya tabi olmaz; eğer başkaları da bu küfürde onlara tabi olursa, kendi küfürlerinin günahıyla beraber, kıyamet gününe kadar inkâr eden

---

67[67] Timizi, İlim 15 (5/43); Ibn Maca, Mukaddime 14 (74-75); Darimî, Mukaddime, 44 (1/130).
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/467-468.

herkesin inkârının günahı da onlara olur. Eğer başkaları onlara bu küfürde uymazla: sa, onlarda iki durum birlik bulunur: Küfüre en önce girmek ve küfürde yalnız başına olmak. Bunun büyük bir kusur olduğunda şüphe yoktur. Cenat-ı Hakk'ın âyeti, işte buna işaret etmektedir. [69][69]

Allah'ın Ayetlerini Az Fiatla Satmayın

Cenab-ı Hakk'ın, "Ve benim âyetlerimi az bir değer karşılığında satmayın '"âyetine gelince, (Bakara, 16) âyetinin tefsirinde, "iştira" (satınalmak, satmak) kelimesinin bir şeyi değişme anlamında kullanıldığını açıklamıştık. kelimesi de aynı şekilde, bir şeyin bedeli ve karşılığı anlamında kullanılır. Eğer, Cenab-ı Hakk'ın sevabına karşılık dünyadan bir şey tercih edilirse, bunu yapan nazarında bu şey adeta bir bedel, karşılık (semen) kılınmış olur.
İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Yahudilerin Ka'b İbn Eşref ve Huyey Ibn Ahtab ve benzeri liderleri fakir yahudilerden hediyeler alıyorlardı. Onlar, eğer yahudilerlHz. Muhammed (s.a.s)'e tabi olurlarsa, bu o hediyelerin arkasının kesileceğini biliyorlardı. Bundan dolayı, bu değersiz hediyelerin kesilmemesi için, küfürde ısrar ettiler." Bu böyledir çünkü, dünyanın tamamı ahirete nisbetle gerçekten pek azdır. Zira, ahiretin dünyaya olan nisbeti. sonsuzun sonluya olan nisbeti gibidir. Sonra bu hediyeler, dünyanın tamamına nisbeten de çok azdır. Gerçekten az olan (dünyanın) az kısmının (hediyenin) sonsuz derecede çok olana nisbeti ne ifade eder ki? Bil ki bu nehiy, bu fiil onlarda bulunsun bulunmasın, geçerlidir. Hatta. onların alimlerinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'imizin durumunu gizlemek ve Tevrat'ta buna delalet eden şeyleri tahrif etmek için rüşvet aldıkları sabit olsaydı, ifadenin delaleti daha kat'ı olurdu. [70][70]

Rehbet İle İttika Arasındaki Fark

Cenâb-ı Hakk'ın "Ve ancak benden korkunuz." âyetine gelince bunun manası, yukarıda geçen âyetinin manasına yakındır. Yalnız aralarında şu fark vardır; "Rehbet" korkudan ibarettir; ama "ittika"ya gelince, ona, kendisinden sakınılacak şeyin meydana gelmesi kati olduğunda ihtiyaç duyulur. Sanki Cenab-ı Allah onlara, cezanın muhtemelen meydana gelebileceğinden dolayı "rehbet"i emretmiş, sonra da takvayı emretmiştir, çünkü cezanın belirlenmiş olması meydana gelmiştir. [71][71]

Hakkı Gizlemeyin

"Bile bile, hakkı batıla karıştırıp, hakkı gizlemeyiniz, "(Bakara, 42) Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın âyeti, küfrü ve dalaleti, âyeti de iğva etmeyi ve saptırmayı terk hususunda bir emirdir.
Bil ki, başkasını saptırmak ancak iki şekilde olur. Bu böyledir. Çünkü söz konusu olan başkası eğer hakkın delillerini işitmişse, onu saptırmak ancak ondaki bu delilleri karıştırıp bulandırmak ile mümkündür. Eğer o delilleri işitmemiş ise, o kişiyi saptırmak ancak, bu delilleri ondan gizlemek ve onlara ulaşmasına mani olmakla mümkün olur.
Allah u Teâlâ'nın âyeti, birinci kısma yani delilleri o kimsenin zihninde'bulandırmaya buyruğu da ikinci kısma, yani o adamın delillere ulaşmasına engel olmaya işaret etmektedir.
Bil ki, "batıl ile, batıla" ifadesindeki bâ harfi hakkındaki en açık görüş: O'nun, "Kalem ile yazdım" sözünde olduğu gibi, "istiane" (yardım istemek.yardımı ve vasıtasıyla yapmak) ifade eden ba harfi olduğudur. Buna göre ayetin manası şöyledir: "Dinleyicilere yönelttiğiniz şüpheler ile, onlar vasıtasıyla hakkı bürümeyin, gizlemeyin." Bu böyledir, çünkü Tevrat ve İncil'de geçen Hz. Muhammed (s.a.s) ile ilgili âyetler, anlaşılması için istidlale ihtiyaç duyan kapalı metinler idi. Sonra ehl-i kitabın bu alimleri, şüpheler atmak suretiyle, bu nastarın

---

[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/468-469.
[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/469-470.
[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/470.

delalet yönlerini bulandırıyorlar ve onlar hususunda mücadeleye girişiyorlardı. İşte âyetinden maksat budur. Bu, Cenabı Hakk'in: "Hakkı yenebilmeleri için, batıla tutunarak mücadele edip durdular "(Mümin, 5) âyetinde zikredilen husustur. 72[72]

Bile Bile İnkâr

Cenâb-ı Hakk'ın "Bile bile, bildiğiniz halde. sözüne gelince, bunun manası şudur: "Yani siz, insanları saptırmanızdan dolayı, kıyamet günü size dönecek olan büyük zararı biliyorsunuz; bunu bile bile yapmaya!.

Bu böyledir, çünkü hakkı batıl ile karıştırmak kıyamet gününe kadar onları haktan men etmeye ve kıyamete kadar batıl üzerinde bulunmaya sebep olmaktadır. Onun yerinin büyük olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Bu hitab, her ne kadar yahudiler hakkında varid olmuşsa da, diğer bütün insanlar için de bir uyarı ve onları böyle bir şeyden sakındırmadır. Bu sebeple, hitab her ne kadar şeklen hususi ise de, mana cihetinden umumidir. Sonra burada iki konu bahis mevzudur.

Birinci bahis: Cenâb-t Hakk'ın Ve hakkı gizlemeyin" âyetindeki "gizlemeyin" manasında, nehyin hükmüne dahildir ve meczûmdur. Veya gizli bir harfi ile mansubtur.

İkinci bahis: Hakk'ı (gerçeği) örtme ve gizlemeden nehyedilişin "bite bile" ile kayıdlı olması, bunları bilmeden yapmanın caiz olduğuna delalet etmez. Bu böyledir, çünkü insan birşeyin halini bilmez ise, bu örtme ve gizlemenin hak mı bâtıl mı olduğunu da bilmez. Hak mı batıl mı olduğu bilinmeyen şeyin ise ne nefyedilmesi ne de isbat edilmesi (var sayılması) caiz olmayıp, doğrusu o hususta tevakkuf etmek gerekir. Böyle bir kayıtlamada bulunmanın sebebi ise şudur: Zararlı olduğunu bile bile zararlı birşeyi yapmak, zararlı olduğunu bilmeden yapmaktan daha kötüdür. O yahudi alimler, bu hakkı batıl ile karıştırmadaki zararları bildikleri için, bunu yapmaları daha çirkin olmuştur. Buna göre ayet, Hakk'ı bilen kimsenin onu ortaya koymasının vacib, gizlemesinin ise haram olduğunu gösterir. Allah en iyi bilendir. 73[73]

Namaz Ve Zekât

Namazı dosdoğru kılınız, zekatı veriniz ve rükû edenlerle beraber rükû ediniz "(Bakara, 43). Bil ki Cenab-ıHak onlara, önce imanı emredip, sonra da hakkı batıl ile örtüp, nübüvvetin delillerini saklamaktan nehyedince, onlara gereken dini emirleri beyan etmiş ve bu meyande en başta gelen ve asıl olan ibadetleri yani bedenî ibadetlerin en büyüğü olan namaz ile mali ibadetlerin en büyüğü olan zekatı zikretmiştir.

Bu ayette birkaç mesele vardır: 74[74]

Mücmelin Beyanı Hitab Vaktinden Geri Kalır mı?

Mücmel bir âyetin, açıklanmasının hitab vaktinden sonra gelmesini caiz görmeyenler, "Namazı kılınız" âyetindeki hitabın, ancak Hz.

Peygamber (s.a.s) namazın rükün ve şartlarını beyan ettikten sonra geldiğini söylemişlerdir.

Sanki Cenab-ı Allah " Şu iyice bildiğiniz namazı dosdoğru kılınız" buyurmuştur. Mücmel ayetin izahının daha sonra gelebileceğini söyleyenler ise şöyle demişlerdir: Onlar, namazın ne olduğunu o anda bilmiyor iseler de namaz ile emredilmiş olmalarının kastedilmesi caizdir. Böyle bir emirden maksad ise, dinleyen kimsenin, her nekadar kendisme emredilen şeyin ne olduğunu bilmese de, kendisini o emre uymaya hazırlamasıdır. Nitekim efendinin kölesine, "Yarın sana birşey emredeceğim. Onu mutlaka yapmalısın" diyerek, bundan maksadının, kölenin o anda, ertesi gün yapacağı şeye azmetmesini sağlamak olmasının yerinde bir şey

---

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/470-471.

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/471-472.

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/472.

olduğunda ihtilaf yoktur. 75[75]

Salat (Namaz) Ne Demektir?

Mu'tezile, "salat (namaz) şer'i isimlerdendir. Çünkü o, dinde sonradan meydana gelmiş bir iştir. Bundan dolayı, sonradan verilmiş bir ismin dinden önce bulunması imkansızdır " demiştir. Sonra onlar vech-i şebeh (benzetme yönü) hususunda ihtilaf ederek bir kısmı, bu kelimenin aslının Arapça'da dua manasına geldiğini söylemiştir. Bu manada olmak üzere A'şâ şöyle demiştir.

"Daha önce yaptığın duayı tekrar yap ve bir şahsa sığın. Çünkü kişinin yanında yatılıp (saklanılacak) bir yer vardır." Bir başka şair de şöyle demiştir:

"Rüzgar sevgilinin küpünü devirmek istedi de, adam da onun küpü için dua etti ve tekbir getirdi."

Mu'tezile'den bazıları "Salat kelimesinin asıl manası lüzum (gerekli olmak, ayrılmamak, sımsıkı tutmaktır" demişlerdir. Şair de bu manada şöyle demiştir:

"Allah bilir ki ben ona kötülük edenlerden değilim. Muhakkak ki ben bu gün, onun ateşiyle yanıyorum,' yani devamlı olarak onunlayım.

Diğerleri ise, bu "salat" kelimesinin, birinci koşan atın hemen peşinden gelen at manasmdaki "musalli" kelimesinden alınmış olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşlerden er doğru görülen, bu lafzın dua manasına olduğudur. Çünkü bütün namazlarda dua veya duanın yerini tutan bir şey vardır. Ayrıca kılınırken başkasına tabi olunmadan kılınan namazlar vardır. "Veche-i şebeh'de bütün ihtimalleri içine alacak bir durumun olması, vech-i şebehin bazı ihtimalleri içine alacak bir şekilde olmasından daha evla olur. Âlimlerimiz, Arapça'da, parçanın (cüz'ün) isminin bütüne (külle) verilmesinin meşhur bir mecaz şekli olduğunu söylemişlerdir. Namazlar dua ihtiva ettiği için, şüphesiz ki "dua", mecazi olarak namaza isim olmuştur. Eğer Mu'teztle'nin "Salat" (namaz) kelimesinin şer'î bir isim olmasından maksadı bu ise, bu söz doğrudur. Yok eğer onların bundan kastı, "şeri'at bu lafzı ilk olarak bu müsemmaya (namaza) isim olarak vermiş" şeklinde ise bu batıldır. Aksi halde, bu lafız Arapça olmazdı. Bu ise Cenab-ı Hakk'ın: Biz onu irapça bir Kur'an olarak indirdik. 76[76]

Zekatın Manası

(Yusuf, 2) âyetine ters düşer. "Zekat" a gelince, bu Arapça'da, "büyümek" manasından ibarettir. Mesela, ekin büyümek" manasında ibarettir. Mesela, ekin büyüdüğü zaman denir. Yine bu kelime Arapça'da "temizlemek" ve "temizlenmek" manasına gelir. Nitekim Cenab-ı Hak: "Sen temiz (suçsuz) bir şahsı mı öldürdün?"(Kehf, 74);

"Temizlenen kurtulaşa erdi. "{A'ta, 14); yani "kendini temizleyen";

"Eğer Allah'ın size fazlı ve rahmeti olmasaydı, sizden hiçbiriniz ebediyyen temizlenemezdi"(Nur, 21) ve

"Temizlenen, kendi menfaatine temizlenmiş olur. "(Fatır, 18) yani "Allah'a itaat etmek suretiyle temizlenir" buyurmuştur. Belki de yirmi dinardan birinin yarısını (yani kırkta birini)çıkarıp vermek, bu iki manaya benzediği için "zekat" olarak adlandırılmıştır. Çünkü bu kadarını vermede, geride kalan dinarları bereket bakımından artırma vardır. Zira Hak Teala o mal ve paradan, bu verişin o malı temizlemesi sebebi ile belaları kaldırır. Böylece o veriş zahiren bir eksiliş olsa bile, manen bir artıştır. Bundan dolayı H2.Peygamber (s.a.s):

"Zekatınızı veriniz. Çünkü onun, üçü dünyada üçü de ahirette olmak üzere altı meziyyeti vardır. Dünyadaki özelliklerine gelince bu, zekatın rızkı artırması, malı çoğaltması ve memleketleri mamur etmesidir. Ahirette meziyyetleri iser zekatın ayıplan örtmesi insanın başının üstünde bir gölge olması ve cehennem ateşine karşı bir engel olmasıdır".

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/472-473.

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/473-474.

Zekatın, ikinci manada, yani onun, zekat vereni bütün günahlardan temizleyici olması, manasına anlaşılması caizdir. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak, peygamberine: "Onların mallarından, onları (günahlardan) temizleyeceğin ve mallarını bereketlendireceğin bir sadaka (zekat) al"(Tevbe, 103) diye emretmiştir. 77[77]

Kâfirler Dinin Fürûu ile Mükellef Tutulabilir mi?

Cenâb-ı Hakk'ın "Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin " sözü, yahudilere hitaptır. Bu da, kâfirlerin dinin fürûu ile muhatap olduklarına delalet eder.
Allah'ın "Rükû edenlerle beraber rükû edin" sözüne gelince, bunda birçok husus vardır;
a) Yahudiler namazlarında rükûya varmıyorlardı, bu nedenle Cenab-ı Hak, onları müslnmanların namazını kılmaya teşvik için, özellikle rükû kelimesini zikretti.
b) Bundan murad, "namaz kılanlarla namaz kılın!"dır; buna, tekrar olma ihtimali de ortadan kalkmaktadır. Çünkü, birincide Cenab-ı Hak namazın dosdoğru kılınmasını emretmekte, ikincide ise, namazın cemaatle kılınması buyurulmaktadır.
c) Rükû ile emredilmekten muradın, "huzû ve itaat ile emredilmek olmasıdır.." Çünkü dilde rükû ve huzû aynı manadadır. Dolayısıyla âyetteki emir kınanmış olan büyüklenme ve kibirden kişiyi yasaklamak ve ona mütevazı olmayı emretmek olur.
Nitekim Cenâb-ı Hak, müminlere:
"Allah, kendilerini sevdiği, onların da O'nu; müminlere mütevazi, kâfirlere karşı ise onurlu ve aziz olan bir kavim getirecektir."(Maide, 54) buyurmuştur. Ve yine O'nun, Resulü Hz. Muhammed (s.a.s)'i terbiye için
"Sana uyan müminlere kol kanat ger"(Suara, 213) buyurması ve vine Hz. Peygamberi: "Allah'tan olan bir rahmet sayesinde sen onlara yumuşak davrandm. Şayet sen sert ve katı kalbli olsaydın, şüphesiz onlar senin etrafından dağılırlardı" (A.imran, 159) sözüyle methetmesi gibi... Durum Allah'ın:
"Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Resulü ve iman edip namazı kılan, zekatı yeren ve rukûya varan mümin kullardır"{Maide, 55) âyetinde de aynıdır. Buna göre sanki Cenâb-t Hak onlara namaz kılıp zekat vermelerini emredince, bundan sonra onlara Allah'ın emrine uymayı huzû ve huşu içinde olmayı, günahı terketmeyi emretmiştir. el-Asamm, ulemanın bazısından, Allah'ın İsrailoğullarına da zekatı emrettiğini nakletmiştir; çünkü İsrailoğulları zekat vermiyorlardı.. Allah'ın Terüvef yemeleri.. "(Maide, 62)
"Faiz almaktan yasaklanmış oldukları halde faiz almaları ve insanların mallarını batıl (haksız yollar) ile yemeleri gibi.. "(Nisa, 191) âyetlerinden kastedilen de budur. Böylece Cenab-ı Hak, diğer sırları ve günahları hususunda onları rezil etmesinden sakınsınlar diye, bu ayette onların sırlarından birini ortaya çıkarmıştır. Böylece bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin delillerinden biri olan, gaibten haber verme kabilinden olmuştur.
"Siz, insanlara iyiliği emredersiniz de kendinizi unutur musunuz ? Halbuki siz kitabı (Tevrat'ı) okuyorsunuz.Hala aklınızı başınıza almayacak misiniz?"{Bakara, 44). 78[78]

Birr Kelimesinin İzahı

Bil ki, nin başındaki hemze, takrîr, takrî ve taaccüb için olup yah'udi âlimlerinin durumlarını, başlarına kakmayı ve buna hayreti ifade etmel 't beraber, anlatmak gayesine matufdur. "Birr", bütün hayırlı, iyi işlere şamil olan bir isimdir. Ana-babaya itaat manasına olan "birr'ul-valideyn" tabiri ile, Allah'ın razı olduğu amel manasına olan "amel-i mebrur" tabiri bu köktendir. Bu kelime bazan "sıdk" (doğruluk) manasına gelir. Nitekim yani"yemini bozmadı, yemininde doğru oldu " denilir. Yine Doğru söyledin" manasına denilir. Cenâb-ı Allah da: "Fakat birr, ittika edenin (birridir) (Sakara, 189) buyurmuş, birrin takvaya ulaştırdığını haber

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/474-475.
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/475-477.

vermiştir. Bil ki Cenab-ı Hak, onları has olarak verdiği nimetlerden dolayı onlara iman ve şeriata uymayı emredip bir başka yerde hesaba çekileceğine binaen onları bunlara teşvik etmiştir. O husus da şudur: Halkı iyi işlere teşvik ettiği halde, insanın o iyi işlerden gafil olması, bu güzel şeyleri ihmal etmesi aklen çirkin görülmüştür. Çünkü insanlara iyi işleri emretmek, ya nasihat (hayırhahlık) veya onlara şefkatten dolayıdır. Halbuki, insanın başkasına acıması, kendisini ihmal edip başkasına nasihat etmesi akla yakışan bir iş değildir. Durum böyle olunca Cenâb-ı Allah, başlarına kakarak onları bundan sakındırmak istemiştir. 79[79]

Birr (iyilik) HakkındaYapılan Tefsirler

Âlimler ayetteki "birr" (iyilik) lafzı ile ne murad edildiği hususunda bazı değişik görüşler belirterek ihtilaf etmişlerdir:

a) Süddi'ye göre, onlar, insanlara Allah'a itaati emrediyor, Allah'a isyan etmemelerini söylüyorlardı. Kendileri ise Allah'a itaati bırakıyor günahlar işliyorlardı.

b) İbn Cüreyc'e göre, o yahudi alimler kendileri namaz kılmadıkları ve zekat vermedikleri halde kavimlerine namazı ve zekatı emrediyorlardı.

c) Onlara, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumunu öğrenmek için birisi gizlice gelse, ona, "O söylediklerinde sadık, peygamberliği haktır. Binaenaleyh O(s.a.s)'na uyunuz" derlerdi. Halbuki kendileri, yahudi kavimlerinden kendilerine gelen hediye ve atiyyelere olan arzularından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tabi olmuyorlardı.

d) Hz. Peygamber (s.a.s) henüz peygamber olmadan önce, bir yahudi gurubu, müşrik Araplara "Sizden bir peygamber çıkacak ve Hakk'a davet edecek" diye haber verip o müşrikleri O'na uymaya teşvik ediyorlardı. Cenâb-ı Allah Hz. Peygamber (s.a.s)'i peygamber olarak gönderince, onlar hased edip O'nun peygamberliğini inkâr ettiler. İşte bunun üzerine, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'in zuhurundan önce O'na uymayı emretmeleri; o peygamber olunca O'nu bırakıp O'nun dininden yüz çevirmeleri sebebi ile Cenab-ı Allah bu ayetle onları susturdu. Bu Ebu Müslim'in de tercih ettiği görüştür.

e) Zeccac'a göre, onlar, herkese çokça sadaka vermelerini emrediyor, kendileri ise bu hususta son derece cimri davranıyorlardı. Çünkü Cenâb-ı Allah, onları katı kalblilik, faiz ve rüşvet yeme ile tavsif etmiştir.

f) Belki de yahudilerden münafık olanlar zahiren Hz. Muhammed (s.a.s)'e uymayı emrediyor, sonra da kendileri kalben O'nu inkâr ediyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları kınamış ve azarlamıştır.

g) Yahudiler, başkalarına Tevrat'a uymayı emrediyor, sonra kendileri Tevrat'ta Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna delalet eden şeyleri görünce; bu emre muhalefet ediyor ve O'nun peygamberliğine iman etmiyorlardı.

Cenâb-ı Hakk'ın: "Kendinizi unutuyor(musunuz?)" ifadesine gelince buradaki "nisyan" (unutma), ilim meydana geldikten sonra peydah olan yanılmadan İbarettir. Unutan, mükellef olmaz. Mükellef olmayan kimseyi, yaptığı fiillerden dolayı Cenâb-ı Allah'ın kınaması caiz olmaz. Buna göre, âyetinden maksad, "Siz bir hakk karşısında kendinizi unutuyor ve onda sizin için olan faydalardan vazgeçiyorsunuz " demektir. Cenâb-ı Hakk'ın "Kitabı (Tevrat'ı) okuduğunuz halde" ifadesine gelince bunun manası "Siz Tevrat'ı okuyor, onu öğreniyor ve onda iyi fiile teşvikî ve günahlardan yüz çevirmeyi ifade eden hükümleri biliyorsunuz." 80[80]

Akıllı Davranmak Ne Demektir?

Allahu Teala'nın "Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?" ifadesi ise, o yahudi âlimlerinin yaptıklarına insanları hayret etmeye bir

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/477.

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/477-478.

davettir. Bunun bir benzeri size ve Allah'ı bırakıp taptıklarınıza! Akıllanmıyacak mısınız "(Enbiya, 67) âyetidir. Âyetteki taaccübün sebebi çok yönlüdür:

1) İyiliği emredip kötülükten sakındırmaktan maksad, başkasını menfaatine olan şeyi elde etmeye ve zararına olan şeye düşmekten sakındırmaya bir irşaddır. İnsanın kendisine iyiliği, başkasına iyilik yapmasından daha evlâdır. Bunun böyle olduğu aklî ve naklî deliller ile malumdur. Başkasına va'zedip, kendisi nasihat almayan kimse, sanki aklın kabul edemeyeceği aykırı bir işte bulunmuş olur. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Hak, buyurmuştur.

2) İnsanlara va'z-u nasihat edip, ilmini gösteren sonra da kendisi nasihat almayan kimsenin nasihati, insanların günaha rağbet etmelerine bir sebeb olur. Çünkü insanlar o zaman şöyle derler: "O, bu ilmi ile eğer bu korkutmaların bir aslı esası olmadığını anlamış oimasaydı, bu günahı işlemezdi." Onun bu günahı işlemesi böylece insanları dini konularda aldırmazlığa götürür ve günah işleme hususunda onlara cesaret verir. Vâ'zın maksadı, günahtan menetmek olup, kendisi günah işlemeye cesaret verecek bir fiili işlediği zaman, sanki o iki zıt şeyi birleştirmiş olur. Ki bu da akıl sahibi olanlara yakışan bir fiil değildir. İşte bu sebebten ötürü Hak Teâlâ, "Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?" buyurmuştur.

3) Va'z eden kimsenin, va'zının- kalblere tesirli olmasına gayret etmesi gerekir. Günah işlemek ise, kalbleri, günah işleyenin sözünü kabulden uzaklaştırır. Buna göre kim va'z ederse, onun maksadı va'zının kalbiere tesir etmesidir. Kim de günah işlerse, sanki onun da maksadı va'zının kalblere tesir etmemesidir. İşte bu sebeble her ikisini beraber yapmak, akıllılara yakışmayan bir çelişkidir. Bundan dolayı Hz. Ali (k.v): "Belimi iki kişi kırar: Şerefinin zedelenmesine aldırmayan âlim ve zâhid olan câhil.." Bu âyet hakkında birkaç mesele daha vardır: [81][81]

Bir Günahı İşleyen Kimse Emr-i Bil Maruf Yapabilir mi?

Bazı âlimler, "günahkar emr-i bil maruf neny-' ani'l-münker (iyt şeyleri emredip, kötü şeyleri yasaklama) yapamaz" elemişler ve bu görüşlerine aklî, naklî deliller getirmişlerdir: Onların delilleri,"Cenâb-ı Hakk'ın "İnsanlara iyiliği emredip, kendinizi unutuyor musunuz" (Bakara, 44) âyetidir. Şüphesiz Allah Teâla bu ayeti onları zemmetme makamında zikretmiştir. Yine O :

"Niçin kendiniz yapmadığınız şeyleri (başkalarına) söylüyor (tavsiye ediyor) sunuz? Yapmadığınız şeyleri söylemeniz Allah nezdinde çok büyük birgazab (vezilesi) oldu" (Saff, 2-3) buyurmuştur.

Aklî bakımdan delilleri ise şöyledir: "Şayet günahkârın iyiliği emredip kötülükten nehyetmesi doğru olsaydı, zina eden bir erkeğin, zina esnasında kadının yüzünü açmasını günah görüp "bu yasaktır" demesi caiz olurdu. Halbuki böyle bir şeyin kabul edilemeyeceği açıktır." Buna cevabımız şudur: Mükellef olan iki şey ile emredilmiştir: Günahı terk ve başkasını günah işlemekten alıkoymak. Bu iki mükellefiyetten birini yapmamak, diğerin: de yapmamayı icâb ettirmez. Allah Tealânın:

"İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?" ifadesine gelince bu, her ikisini aynı anda yapmayı yasaklamaktadır. İki şeyi beraber olarak yapmaktan nehyin, iki şekilde anlaşılması doğru olur:

1) Bundan maksad, insanın nefsini (kendisini) unutup ihmal etmesinin mutlak olarak yasaklanmasıdır.

2) Bundan maksad, insanın kendisini unuttuğu halde diğer insanları iyiliğe teşvik etmekten nehiydir. Bize göre ayetten murad, ikinci değil birinci şekildir. Bu açıklamaya göre hasmın görüşü düşer. Onların ileri sürdükleri aklî detil ise, kendilerinin aleyhine dönen bir delildir. [82][82]

---

[81][81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/479.

[82][82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/480.

Kulun Fiili Hakkında Mutezilenin Yanlış bir İstidlali

Mu'tezile bu âyeti, kulun fiillerinin Allah'ın mahluku olmadığına delil getirerek, şöyle demişlerdir:
"Allah Teâla'nın bu fiilin ancak insan tarafından yaratılmış olması halinde doğru ve yerinde olur. Ama insanlar için bu fiil mecburi olarak (cebren) yaratılmış olursa bu söz yerinde olmaz. Çünkü siyah olana, siyah olarak yaratıldığı için, "Niçin beyaz değilsin?" demek caiz değildir."
Buna cevabımız şudur: Kulun kudreti iki zıt şeyi yapmaya elverişli olduğu zaman, şayet bu iki zıttan diğeri değil de beriki bir müreccih olmadan meydana gelirse bu, sırf tesadüf olur. Tesadüfi olan işleri kınamak ise mümkün değildir. Eğer bu, bir müreccih sebebiyle olur ve bu da kul olur ise, aynı mesele geri gelir. Eğer bu müreccih Allah ise, bu fiilin meydana gelmesi hususunda bu taraf racih (üstün gelen taraf), diğer taraf ise mercuh (üstün gelinen taraf) olmuş olur. Mercûh tarafın meydana gelmesi zaten imkansızdır. Çünkü, iki tarafın eşit olma durumunda bir tarafın meydana gelmesi imkansız olacağı için, mercûh tarafın meydana gelmemesi daha evlâdır. İki zıddan biri imkansız olunca, diğerinin meydana gelmesi vacib olur. İşte bu durumda sizin bize karşı delil getirdiğiniz herşey aleyhinize döner. Bütün bunlara gerçek manada verilecek cevab şudur: Hak Teala, yaptığı işlerden sorulamaz. 83[83]

İlminden Faydalanmayan Âlim Hakkında Hadis-i Şerifler

a) Enes (r.a)'den rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Miraç gecesi dudaktan ateşten makaslarla kesilen bir gunıb insana -astladım. Bunun üzerine "Ey kardeşim. Ey Cibril bunlar kimler?" dedim. O da: "Bunlar, dünya ahâlisinden hatib olan kimselerdir. Onlar insanlara iyiliği emrediyorlardı, fakat kendilerini unutuyorlardı."i55)
b) Hz. Muhammet (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Cehennemde, cehennem ehlinin,kokusundan bîzar oldukları bir adam vardır.' Denildi ki "O kimdir Ey Allah'ın Resulü?" Hz. Peygamber (s.a.s) da "timinden kendisi istifade etmeyen âlimdir" buyurdu. c) Yine O (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Kendisi yapmadığı halde insanlara hayrı (iyiliği) öğreten kimse tıpkı insanları aydınlatırken kendisini yakıp tüketen bir kandil gibidir."
d) Şa'bi'den rivayet edildiğine göre, cennetliklerden bir gurub, cehennemliklerden bir gurubun haline muttali olur ve onlara "Niçin cehenneme girdiniz? Halbuki biz sizin öğretmeniz sayesinde cennete girdik" derler. Onlar da: "Biz, iyiliği emrediyorduk ama onu kendimiz yapmıyorduk" dediler. "Nitekim "Kim sadece dili ile vaz'u nasihat ederse, sözü boşa gitmiştir. Kim de hal ve hareketi ile vaz'u nasihat ederse onun (söz) okları hedefini bulmuş ölür " denilmiştir. Şair de şöyle demiştir:
"Ey başkasına öğreten adam. Keşke bu ta kendine olsa, kendin hasta olduğun halde, iyileşmeleri için, hasta ve yatalaklara Haçlar tavsiye ediyorsun. İlkönce kendinden başla ve nefsini zulmetmekten yasakla. Nefsin ondan vazgeçerse, sen hakfmsin.. Bu durumda va'z edersen, va'zm makbul olur, senin görüşüne uyulur ve bu öğretme işi fayda sağlar. "
"Bin adam içindeki bir adamın işi, bin adamın bininin de sözünden daha tesirlidir" denilmiştir. Ama va'z edip, kendisi de nasihatına uyan kimsenin değeri Allah katında büyüktür.
Rivayet edildiğine göre Yezid İbn Harun ölür. Kendisi vaiz ve zahîd bir kimse idi. Rüyada görüldü de, kendisine, "Allah sana nasıl muamele etti?" diye sorulduğunda, o "Allah beni affetti; Münker ve Nekir'in bana ilk sualleri, Rabbin kimdir? oldu da, ben de bunun üzerine, şu kadar yıldır insanları Allah'a davet eden şeyhten utanmaz ve ona Rabbin kimdir mi, dersiniz? dedim" Can çekişirken Şiblî'ye, denildiğinde, o bunun üzerine şu beyti söyledi:
"Senin oturmuş olduğun ev kandillere muhtaç değildir."
"Sabır ve namaz ile yardım isteyin. Bu, muhakkak ki, huşu içinde olanlar hariç, çetin birşeydtr. Bunlarsa, Bablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O'na döneceklerini "(Bakara, 45-

---

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/481.

46). Bu âyette birkaç mesele vardır: 84[84]

Bu Emrin Muhatabı Kimlerdir?

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesiyle kimlere hitap edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerden bir gurup, bunların Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmiş olanlar olduğunu söylemiştir. Çünkü namazı asla kabul etmeyip, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dininde sabrı inkâr eden kimselere hemen hemen namazla .e sabırla yardım isteyiniz!" denilmiş. Bu sebeple bu hitabı, Hz. Muhammed ıs.a.s)'i kesinlikle tasdik eden kimselere yöneltmek gerekir. Hitabın önce İsrailoğullan hakkında olması, bundan sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'i tasdik eden kimselere yönelmiş olması da imkansız değildir. Doğruya en yakın olan görüş, bu ayetle kendilerine hitap edilenlerin, Benîisrail olmasıdır. Çünkü hitabı onlardan başkasına tevcih etmek, ilahi nazmın ifade düzenini bozar. Şayet, "Onlar namazı ve sabrı tasdik etmedikleri halde, onlara namaz ve sabır nasıl emredilir?" denilirse, deriz ki, biz onların namazı ve sabrı inkâr ettiklerini kabul etmiyoruz. Çünkü, herkes, sabredilmesi gereken şeylere karşı sabretmenin güzel olduğunu; yaratanına karşı bir tevazu ve Allah'ın zikriyle meşguliyyet olan namazın da, dünya çile ve afetlerine karşı kendisine teselli verdiğini bilir. İhtilaf ancak keyfiyettedir. Çünkü yahudilerin namazı, bir şekilde; müslümanların namazı ise, başka bir şekildedir. Emrin taalluk ettiği husus müşterek nokta olan mahiyet olunca, zikredilen müşkil kendiliğinden kalkmış olur. İşte bundan dolayı biz diyoruz ki, Cenab-ı Hak onların iman etmelerini, idlali terketmelerini ve namaz ile zekat gibi dini uygulamalara sarılmalarını emredip; bu da, riyaseti terketmek ve mal ile makamdan yüz çevirmek gibi şeyleri ihtiva etmesi sebebiyle onlara güç gelince, şüphesiz Allah bu hastalığa müdahele ederek "Sabtrve namazla yardım isteyiniz" buyurmuştur. 85[85]

Sabır ve Salatın Hakikatine Dair

Alimler.sabır ve namaz hakkında birtakım görüşler belirtmişlerdir.
a) Ayette sanki şöyle denilmiştir: "Dünyaya dair sevdiklerinizi bırakmaya ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in dinini kabul etmeden dolayı kendisine
dahil olmayı tabiatınızın zor ve güç göreceği şeylere mukabil sabır ile, yani nefsi lezzetlerden alıkoyma İle yardım isteyiniz. Çünkü nefislerinize bunu yüklediğinizde, nefisleriniz buna alışır ve bu onlara hafif gelir. Sonra siz buna namazı da ilave ettiğinizde, iş tamam olur. Çünkü namazla meşgul olanın Allah'ın celal ve kahrı, rahmet ve fadlı ile meşgul olması gerekir. Buna göre kişi Allah'ın rahmetini hatırladığı zaman O'na itaate yönelir; O'nun ikabını hatırladığı zaman da, O'na isyanı terkeder.
b) Burada sabırdan murad, oruçtur. Çünkü oruçlu olan kimse, yemeye ve içmeye karşı sabırlıdır. Nefsini, midesinin ve avret mahallerinin şehvetinden koruyan kimseden, dünya sevgisinin bulanıklıkları gider. Buna bir de namaz eklenince, kalb Allah'ı bilme nûrlarıyla aydın'anır. Allah orucu namazdan önce zikretmiştir. Çünkü orucun tesiri, uygun olmayan şeyleri giderme; namazın tesiri ise, uygun olan şeylerin meydana gelmesi hususundadır. Çünkü kaide olarak: nefy isbattan önce gelir. Yani menfi ve olumsuz olanların meydana gelmemesini sağlamak, olumlu olanların meydana gelmesinden öncedir.
Bir de Hz. Peygamber (s.a.s) "Oruç ateşten koruyan bir ka/kandır"86[86] buyurmuştur. Yine Allah'u Teala;
"Muhakkak ki namaz, hayasızlıklardan ve çirkin şeylerden insanı neftyeder"(Ankebût, 45) buyurmuştur. Çünkü namaz, dünya ile iştigale mani olur, kalbe huşu verir ve namaz sebebiyle Kur'an'ı okumak, ondaki va'd ve vaide, va'z u nasihatlere, güzel terbiyelere; âhirete

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/481-483.
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/483-484.
86[86] Buhari, Savm, 2; Müslim, Savm, 162-163 (2/906-807).

isteklendirme ve dünyadan rağbeti kesmek için, mahlukatın kimilerinin cennete, kimilerinin de cehenneme gittiklerine dair, vukuf hasıl olur. Böylece insana, bu durumda riyaset işini bırakması ve yaratıklardan ilgisini keserek, Yaratanın hizmetinin kıblesine dönmesi kolay olur. Bu ayetin bir benzeri de, Cenab-ı Hakk'ın:

"Ey iman edenler, sabır ve namaz ile yardım isteyiniz; muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir" (Bakara, 153) âyetidir. 87[87]

daki Zamirin Mercii Hakkında İhtimaller

Hak Teâlâ'nın âyetteki, ifâdesine gelince, bu zamirin mercii hususunda bazı görüşler ileri sürülmüştür:

1) Zamir, namaz (salât) lafzına râcidir. Buna göre mana, "namaz, huşu edenlerin dışındakilere ağırdır", olur.

2) Zamir, Hak Teâlâ'nın emrinin delâlet ettiği "istiane" (yardım taleb etme) lafzına racidir.

3) Bu, İsraıloğullarının, "Size vermiş olduğum nimetlerimi hatırlayın" (Bakara, 140) âyetinden başlayıp, yine Cenâb-ı Hakk'ın "yardım taleb ediniz" âyetine kadar ki kısım da, emredilen ve yasaklanan şeylerin tamamına racidir. Araplar, kısaltmak için bazı şeyleri gizlerler veya muhatabın ilmine güvenildiği için, o sözde sadece ima ile yetinir. Buna göre mesela birisi, (O'nun üzerinde, falancadan daha faziletli birisi yoktur) der, bununla da 'yeryüzünü' kasteder. Yine Araplar, Medine'yi kastederek, "Medine'nin iki tepesi arasında falancadan daha şerefli bir kimse yoktur "

derler. Yine Cenâb-ı Hak: "Eğer Allah, zulümleri yüzünden insanları cezalandırsaydu onun üzerinde hiçbir canlı bırakmazdı" (Nahl, 61) buyurmuş, fakat yeryüzünü zikretmemiştir. Hak Teâlâ'nın âyetine gelince, yani, tunlara bu çok ağır ve güç gelir. Bu senin, "Bu iş bana zor geldi" sözünden iştikak etmiştir.

Yine Allah'u Teala:

"Senin onları davet ettiğin şey, müşriklere zor ve ağır geldi" (Şura, 13) buyurmuştur. Şayet: "Namaz bunlara ağır, huşu duyanlara ise kolay olunca, bu durumda onların sevablarının daha çok, huşu duyanların sevablarrnın ise daha az olması gerekir; bu ise kabul edilemiyecek bir hükümdür" denilirse, deriz ki: Burada "Onlara gelen yorgunluk, huşu içindeki kimseye gelen yorgunluktan daha fazladır" denilmek istenmemiştir. Bu nasıl olabilir ki huşu sden kimse, namaz kılarken uzuvlarını, kalbini, kulağını, gözünü kullanır; kendisine ulaşan zikri, lezzeti ve huşuya tefekkürden gafil olmaz. Vaîdi hatırladığında, herhangi bir hasret ve kederden hali olamaz; va'di latırladığında da aynısı olur. Huşu duyan kimsenin fiili böyle olunca, namaz dolayısıyla ona gelen ağırlık daha fazla olur. 88[88]

Namazda Huşu Duyma

Cenâb-ı Hakk'ın âyetinden rhurad-ı ilahi şudur: O namaz huşu etmeyen kimselere çok ağır gelir; çünkü bu kimse namazı, kıldığında herhangi bir sevaba; onu terkettiğinde de herhangi bir cezaya inanmadığı için, bu durumda namaz kılmak ona çok güç gelir. Netice olarak diyebiliriz ki, mülhid namaz kılmada herhangi bir faydanın bulunduğuna inanmadığından namaz kılmak ona ağır gelir. Çünkü fayda bulunmayan herhgangi bir şeyle iştigal etmek, kişinin tabiatına zor gelir. Ama muvahhid'e gelince, namaz kılmada çok büyük faydaların bulunduğuna; onu kılmamada sn büyük zararların bulunduğuna inandığı için namaz ona güç gelmez. Zira namaz kılmada sevabın, ebedi, kalıcı nimetleri elde etmenin ve elim azabtan kurtulmanın bulunduğuna inanır. Allah'ın:

"Kî onlar, Rablerine kavuşacaklarını bilirler" âyetine bakmaz mısın? Yani onlar, Allah'ın sevabını elde eder ve cezasından halas olurlar. Bunun misali, hasta olan kimseye, şu acı şeyi ye! denildiğinde, o, onda kendisi için şifa bulunduğuna inanırsa, bu ona çok kolay olur. Eğer buna inanmazsa, bu ilacı almak ona çok zor gelir.

---

[87] 87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/484-485.

[88] 88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/485-486.

Hz. Peygamberin sözü de işte buna hamledilir. "Çözümün aydınlığı ve sûrûru da namazda bulunmaktadır.[89] Namazı bu şekilde nitelendirmesi, zikretmiş olduğumuz görüşler sebebiyledir, yoksa o namazın ona ağır gelmerrfesi sebebiyle değil. Namaz, ona nasıl ağır gelmez ki! Hz. Peygamber (s.a.s), ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Huşu demek tezellül ve çok mütevazi olma (huzû1) demektir. [90]

Ayette Geçen "Zan'dan Maksad

Allah'ın "Ki onlar, Babletine kavuşacaklarını bilirler" âyetine gelince, müfessirlerin bu ayet hakkında iki görüşleri bulunmakadır. a) "Zan" ilim manasınadır. Onlar sözlerine devamla şöyle dediler: Zan, şeyin zıddını da mümkün gören düşüncedir. Bu ise, sahibinin, kıyamet ında kesin inancının bulunmamasını gerektirir. Bu da küfürdür. Halbuki u Teâlâ bu zannı methetmiştir. Küfrü medhetmekse caiz değildir. Bu ible, ayetteki zandan muradın ilim olması gerekir. Bu mecazın sebebi, zannın her birinin racih (üstün gelen, ağır basan) bir itikadda müşterek larıdır. Ne var ki, ilim, zıddına mani olan bir racihtir. Zan ise, zıddına ıi olmayan bir racihtir. Zan ile ilim bu bakımdan birbirlerine benzeyince, ırdan birinin ismini diğerine vermek uygun olmuştur. Evs İbn Hacer şöyle demiştir:

"Onu, kaburga kemikleri arasında bulunan (kalbi) karmakarışık ve korku olduğunu zann-ı galible bildiğim halde salıverdim."

"Sahiden onlar diriltileceklerini bilmiyorlar mı? (Tatfif,4) Yine Cenâb-ı Hak: hesabımla karşılaşacağımı biliyordum" {Hakka, 20) ve" (Tatfif, 4) buyurmuş; Allah, bunu onlara yadırgayarak, "ra-na sevk ve teşvik etmek için zikretmiştir. Allah'ın onları, zıddınt mümkün gören bir inanca sevketmesi caiz değildir, bu sebeple burada sr can maksadın ilim olduğu ortaya çıkmıştır. [91]

"Rab ile Karşılışma"nın Manası

b) Lâfzı zahirine hamletmektir ki, bu hakiki anlamda zandır.

Sonra burada birkaç vecih bulunmaktadır;

1) Rabb ile karşılaşmanın ölümden mecaz kılınması.. Bu böyledir, çünkü ile karşılaşmak, ölümün neticesidir. Böylece müsebbeb (netice) zikredilmiş, ama sebep murad edilmiştir. Bu meşhur olan bir mecaz şeklidir; çünkü ölen kimseye, "o Rabbine kavuştu" denilir. Bunun böyle olduğu sabit biz deriz ki, o namaz her an ölümü göz önünde bulunduran huşu ahiplerine zor ve ağır gelmez. Bu böyledir; çünkü her an ölümü gözleyen

herkesin kalbi daima huşu içindedir, onlar her halükârda tevbeye koşarlar. Çünkü ölüm korkusu, tevbe etme sebeplerini güçlendiren hususlardandır. Bir de kişi huşuyla, birlikte kendisinden çıkabilecek bir kusurdan her durumda emin olamaz... Dolayısıyla, onun bunu telafi etmesi gerekir. Kişinin durumu zikrettiğinmiz şeyler olunca, bu onu hemen tevbe etmeye yöneltir...

2) Rabb ile karşılaşmanın, Rabb'in sevabı ile karşılaşma şeklinde tefsir olunmasıdır. Bu ise, kesin olarak bilinmeyip, zannî bir husustur, çünkü abid olan bir zahit, kendisinin Allah'ın sevabıyla karşılaşacağına kesinkes hükmedemez, tam aksine o, zanneder... Ancak bu zan onu, daha mükemmel bir huşuya sevkeder.

3) Mana şudur: Onlar, günahlanyla beraber Rablerine kavuşacaklarını sanırlar... Çünkü huşu eden insan, kendisi ve amelleri hakkında sû-i zanda bulunur, böylece onun zannına, Allah'a günahlarıyla birlikte kavuşacağı düşüncesi galib gelir ve bunda da hemen tevbeye yönelir. Ki

---

[89] Nesai, Nisa, 1 (7/81).

[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/486.

[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/487.

bu, övgüye şayan bir husustur.
Burada geriye iki mesele kalmıştır: [92][92]

Lika Tabirinin Allah'ı Görmeye Delil Olup Olmadığı Konusunda Mutezile ile Münakaşa

(Bizim Ehlı Sünnet) mezhebinde olanlardan bazıları Allahu Teala'nın buyruğunun Allah'ın görülebileceğine delil olduğunu söylemişlerdir.
Mutezile ise "lika" lafzı rü'yeti ifade etmez demiştir. Bunun delili ise. âyet, haber ve örftür. Âyetten delile gelince, bu Allah'u Teala'nın:
"Allah da, bunu kıyamet gününe kadar kalblerinde bir nifak yaptı" (Tevbe, 77) kavlidir. Halbuki, münafık Rabb'ini göremez. Yine Cenâb-ı Hak:
"Bunu her kim yaparsa, bir ceza ile
karşılaşır" (Furkan, 68) buyurmuştur. Yine tehdit makamında olmak üzere:
"Allah'dan korkunuz ve biliniz ki siz Ona mülaki olacaksınız" (Bakara, 223) buyurmuştur. İşte bu, hem kâfire hem de mümine şâmildir. Rü'yet kâfir için söz konusu olmaz. Böylece biz "lika"nın rü'yetten ibaret olmadığını anlamış olduk. Haberden delile gelince, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in:
"Her kim, müslüman bir kimsenin malını alarak kendisine mal etmek için yemin ederse. O, Allah'la, Allah ona kızgın olduğu halde karşılaşır" şeklindeki hadisidir. Hadiste geçen "lika" dan maksat Allah'ı görmek değildir. Çünkü bu hal cehennemliklerin niteliğidir. Örften delillere gelince bu, müslümanların ölen kimse hakkında, "O Rabbine kavuştu" deyip, bununla onun, Allah'ı görmüş olduğunu kastetmem eleridir. Yine "lika" ile kastedilen, aradaki engeli kaldıracak bir biçimde, kendisiyle karşılaşmış olduğu kimseye yaklaşmaktır. İşte bundan dolayı, hükümdarın huzuruna çıkarılmayan adam, onu görse bile, "Onunla henüz karşılaşmadım" der. Ama ona, emirin huzuruna girmeye izin verildiğinde, o kimse kör bile olsa, onunla karşılaştım der. Yine, "falanca çok ^etin güçlüklerle karşılaştı"; "falancadan büyük hile ile yüzyüze geldim"; "falanca ölümüyle karşılaştı" denilir. Bütün bunlar "lika"nın görmekten ibaret olmadığına delalet eder. Yine buna Allah'u Teâla'nın: "Allah'ın takdir ettiği bir vakte kadar sular birleşti" (Kamer, 12) âyeti delalet eder. Bu ancak cisimler hakkında doğru olur da, Allah hakkında doğru olmaz.
(Sünni) âlimlerimiz ise, "lika" Arabça'da iki cisimden birinin, diğerinin yüzeyine temas edecek biçimde ona ulaşmasından ibarettir, demişlerdir. Birisi, bir başkasına dokunup ona bitiştiğinde 2Mi ıjl» jaî "Bu ona mülâki oldu" denilir. Mülakat, idrak edilen iki cinsin arasında idrakin meydana gelmesine sebep olunca, bu durumda lafzı da dokunmaya hamletmek imkansız olursa, o lafzı idrake hamletmek gerekir. Çünkü sebebin lafzını, müsebbebe vermek mecaz şekillerinin en kuvvetlilerindendir. Bu sebeple kişinin "lika" lafzını idrake hamletmesinin vacib olduğu ortaya çıkar.
Bu konuda söylenenlerin ekserisi şudur: Bu mana, bazı durumlarda kendisini tahsis eden bir delilden dolayı bırakılır. Bu sebeple diğerlerinde "lika" kelimesinin idrak manasına verilmesi vacib olur. İşte bu izaha göre, bütün sualler kendiliğinden ortadan kalkar. Allah u Tealâ'mn: "Allah da, bunu, kıyamet gününe kadar kalblerinde bir nifak yaptı" (Tevbe, 77) âyetine ve münafığın Rabbini göremiyeceği hususuna gelince, biz deriz ki işte bu zaruretten ötürü, buradaki maksat, "Onlar Allah'ın hesabı ve hükmüyle karşılaşacakları güne kadar." şeklindedir. Ancak böyle bir takdir, delilin hilafına, aksine olan bir görüştür.
Buna ancak, zaruret esnasında başvurulur. İşte burada, kendisine müracaata muhtaç olduğumuz için, ona başvurduk. Halbuki, Allahu Teala'nın ifadesinde lafzı zahirinden çevirip, böyle bir ziyade takdir etmede bir zaruret yoktur. İşte böylece, "lika"nın Allah'ın hükmüne değil de, O'nun kendisine talik edilmesi, şüphesiz gerekmiştir. Onlar, Allah'ın görülmesine mani olacak akli delilleri zikretmekle meşgul oldularsa da, biz o delillerin zayıf olduğunu

---

[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/487-488.

açıkladık. İşte bu durumda, bu yönden zahire sımsıkı tutunmak doğru ve isabetli olmuştur. 93[93]

Allah'a Rücû Etmenin Mânası

Allah'a rücû etmekten maksat, insanların Allah'tan başka bir sahibi olmadığı, O'ndan başka hiç kimsenin onlara herhangi bir fayda ve zarar veremediği bir yere rucu etmektir. Nitekim onlar, ilk yaratılışlarında da böyleydiler. Böylece onların ilk önce oldukları hale döndürülüşleri, Allah'a rücu kabul edilmiştir. Çünkü onlar, hayattayken, her ne kadar Allah bütün hallerde onların sahibleri idiyse de, O'ndan başka varlıklar hükmediyor ve onlara (zahiren) zarar ve fayda verebiliyordu.
Bu âyetle, batıl fırkalardan olan iki gurup ihticâc etmiştir.
1) Mücessime şöyle demiştir: Cisim olmayana rücû etmek muhaldir. Allah'a rücû edileceği sabit olunca, Allah'ın cisim olması gerekir.
2) "Tenasüh"e inananlar da şöyle demişlerdir; Bir şeye rücû, daha önce o şeyin yanında bulunmuş olmayı gerektirir. Bu sebeple bu âyet, ruhların kadîm olmasına ve onların ruhlar aleminde bulunduğuna delalet eder. Buna cevabımız, daha önce anlatılmış olan şeylere göre verilmiş demektir.
"Ey îsralloğullan, size inam ettiğim nimetlerimi ve sizi bütün alemlere üstün tuttuğumu hatırlayınız "(Bakara, 47). Bil ki Cenâb-ı Hak, onların aleyhindeki delili pekiştirmek ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e tabi olmamadan sakındırmak için, burada bu sözü ikinci defa tekrar etmiş, sonra: "Birgünden sakının ki..." (Bakara, 48) sözüyle de tehdidini o söze bitiştirmiştir. Sanki Cenab-ı Hak şöyle demiştir: Size olan geçmiş nimetlerimden ötürü bana itaat etmediyseniz, bari gelecekteki azabımın korkusundan ötürü bana itaat edin! 94[94]

Alemlere Üstün Kılmanın Manası

Hak Teâlâ'nın: âyetine gelince, bunda bir sual vardır. Bu soru şudur: Bu ayet, onların Hz. Muhammed'den üstün olmalarını gerektirir. Bu ise, ittifakla yanlıştır. Buna birkaç bakımdan cevap veririz:
a) Bazı âlimler, âlem çok kalabalık insan topluluğundan ibarettir. Mesela, "Bir yığın insan gördüm" demen gibi... Bundan maksat, insanların tamamı değil, çoğudur, demişlerdir. Bu görüş zayıftır; çünkü âlem lafzı delil anlamına gelen âlemden müştaktır. Buna göre, Allah'a delil olan her şey âlem olmuş olur ve böylece de âlemden olur. Kelamcıların görüşlerinin tahkiki ise şöyledir. Âlem, Allah'ın dışında var olan her şeydir. Buna göre âlem lafzını, sonradan olanların bir kısmına tahsis etmek caiz olmaz.
b) Bundan maksat, "Sizin zamanınızın âlemlerine üstün tuttum" demek olur. Bu böyledir, çünkü bundan sonra meydana gelecek olanlar şu anda mevcut değildir. O halde, o şahıs mevcut değilken, âlemler cümlesine dahil olmaz, çünkü âlemden olmanın şartı, mevcut olmaktır, yokken bir şey mevcut olamaz, o halde yok olan bir şey âlemden olmaz. Bir de Hz. Muhammed (s.a.s), o vakit mevcut değildi, o vakit âlemlerden de değildi. Binaenaleyh, o vakitte İsrailoğullarının âlemlerin en üstünü olmasından, onların o vakitte Hz. Muhammed (s.a.s)'den üstün olmaları gerekmez. Hak Teala:
"Hani Allah sizin içinizden peygamberler gönderdi sizleri hükümdarlar yaptı, size kainatta hiç kimseye vermediği şeyi verdi" (Maide, 20) ve: "Andolsun ki biz onları, bilerek,
bütün âlemlere üstün tuttuk" (Duhan. 32) buyurmuş, bununla o zamanın âlemlerini kastetmiştir. Onlar, kendilerine verilen hükümdarlık, peygamberlik ve ilahi kitaplar gibi hususlarla başkalarından daha üstün olmuşlardır.
c) Allah'ın: hitabl âlemler hakkında umumidir. Fakat, fazileti ifade etme bakımından mutlaktır.

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/488-490.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/490-491.

Mutlakın doğru olmasında tek bir suret kafidir; buna göre ayet, Israiloğullarının âlemlere herhangi bir hususta üstün kılınmış olduklarına delalet eder ki, bu onların her şeyde âlemlerin hepsinden üstün olmasını gerektirmez. Aksine onlar, bir hususta başkalarından daha üstün oldularsa da, başkaları bu şeyin dışında onlardan daha üstün olmuş olurlar. Bu durumda, Allah'ın:

"Muhakkak kt Allah Adem 't,Nuh U İbrahim 'in ailesini İmrân m ailesini bütün âlemlere seçmiş, üstün kılmıştır" (A.imran, 33) âyetiyle peygamberlerin meleklerden daha üstün olduğuna istidlal etmenin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Burada, geriye birkaç bahis kaldı.

1) İbn Zeyd, Allah bununla, onlardan mümin olanları kastetmiştir. Çünkü, onların asileri, Allah u Teâlâ'nın: "Ve onları maymunlar ve domuzlar haline getirdi" (Marde, 60) âyeti ile: "Beni İsrail'in kâfir olanları lanetlenmiştir" (Maide, 78) âyetinde buyurduğu gibi, maymunlara ve domuzlara çevrilmiştir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın İsrailoğullarına olan bütün hitapları, Arapların dikkatini çekmek içindir. Çünkü onlara üstünlükleri nebileri sayesinde olmuştur. Peygamberlerin kıssalarının tamamı da bir irşad ve uyarma gayesine
yöneliktir. Nitekim Cenab-ı Hak: "Onlar, sözü dinlerler, ve hemen onun en güzeline tabi olurlar"{Zümer, 18); "Slze tıbbinizden indirilenin en güzeline uyunuz "(Zümer, 55) ve: "Muhakkak ki onların kıssasında, akil sahipleri İçin alınacak ibretler vardır" (Yusuf, 111) buyurmuştur. İşte bundan ötürü Katâde rivayette bulunara, şöyle demiştir: "Bize anlatıldığına göre Hz. Ömer söyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki, İsrailoğulları çekip gitmiştir. Sizin başkalarından dinlediğiniz şey bir fayda vermez "

3) Kaffal, nün harfinin kesresiyle olan" Nimet: Minnet ve adamın arkadaşına ikram ettiği şey" manasına gelir. Nitekim Hak Teâlâ: Bu, bana lütfettiğin bir nimettir" (Şuara, 22)
buyurmuştur. Ama nûn harfinin fethasıyla olan üüî kelimesine gelince, bu hayatta kendisiyle nimetlenilen şeydir. Nitekim Cenâb-ı Hak:
"İçinde büyük bir zevkle yaşadıkları nimetler..." (Duhan, 27) buyurmuştur. 95[95]

Allah, Kulun Faydasına Olan Şeyi Yaratmaya Mecbur Değildir

4) Allah'ın hitabı kulların faydasına olan şeyi gözetmesinin Allah'a ne dünyevi ne de dini bakımdan vacib olmadığına delalet eder. Çünkü O'nun buyruğu, dini ve dünyevi nimetlerin tamamını içine alır. Buna göre bu üstünlük, ya vacib olur veya olmaz; eğer vacib olursa, bunu onlara bir lütuf addetmek caiz olmaz. Çünkü görevini ifa eden kimsenin, hiç kimseye bir lütfü söz konusu değildir. Eğer, Cenâb-ı Hakk'ın, bunu ötekilere değil de berikilere tahsis etmiş olmasıyla birlikte vacib olmazsa, bu kulların faydasına olanı gözetmenin ne dünyevi ne de dini bakımdan vacib olmadığını gösterir. Buna göre, şayet Allah onlara bu dünyada büyük nimetler tahsis edince, onlara ahirette de büyük nimetler tahsis etmesi uygun olur. Nitekim, iyiliği tamamlamak, başlatmaktan öahe hayırlıdır, denilmiştir. O halde daha niçin onun peşinden âyetindeki şiddetli korkuyu getirmiştir? denilirse, cevab olarak deriz ki, nimetin büyüklüğüne rağmen isyan etmek, en çirkin ve en kötü bir kusur olu;. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak onları günah işlemekten sakındırmıştır.

5) Bu bahis, âlemdeki gurupların hangisinin daha efdal, yani hayır özelliklerini daha çok haiz olduğunu beyan hususundadır. Bil ki, her yerdeki sakinler arasında bu hususta çok çetin tartışmalar meydana gelmiştir. Buna göre her gurup kendisinin daha üstün ve kemal sıfatlarına da daha çok sahip bulunduğunu iddia etmiştir. Biz Allah'ın tevfik ve yardımıyla, meselenin çözümü güç yönlerine işaret edeceğiz.96[96]

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/491-493.

96[96] Müfessir burada açıklama yapmadığına göre, ileride münasip yerde yapacağını vaadetmektedir. (ç.)
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/493.

Mal Ve Mülkün, Şefaatin, Yardımlaşmanın Fayda Vermeyeceği Gün

"Öyle bir günden korkunuz ki, o günde hiç kimse diğer kimseye hiçbir fayda sağlayamaz. Ondan ne bir şefaat kabul edilir, ne de bir üdye alınır. Onlara yardım da edilmez "(Bakara, 48).

Bil ki bu günde korkmak, o günde meydana gelecek olan Allah'ın azab ve şiddetli acılarından dolayıdır. Çünkü günün kendisinden korkulmaz. O gün cennetlik ve cehennemliklerin hepsi mutlaka Allah'ın huzuruna geleceklerdir. Buna göre ayetten maksad, bizim söylediğimiz şeydir. Sonra Cenâb-ı Hak ahiret gününü, insanları korkutmak için, en şiddetli ve azametli sıfatlarla nitelenmiştir. Bu böyledir. Çünkü Araplar, kendilerinden birisi hoş olmayan bir duruma düştüğünde ve hısım akrabası onu bundan kurtarmaya çalıştıkları zaman içlerinde hamiyetperverlik namına ne varsa hepsini harcar ve tıpkı bir babanın çocuğunun başına gelen kötülüğü defetmeye çalışması gibi, bu kötülüğü ondan savmaya uğraşırlar. Eğer o, engelini aşamayacağı bir kimseyi görürse,çeşitli tevazu yollarını ve şefaat çeşitlerini devreye sokarak, sertlikle yapamadığı şeyi yumuşaklıkla yapmaya çalışır. Eğer hem sertlik hem de yumuşaklık fayda vermez ise, geriye o kimseye ya mal veya başka çeşit bir şeyden fidye vermek kalır. Eğer bu üçü de ona bir fayda temin etmez ise, dostları ve kardeşlerinden umduğu yardıma yönelir. İşte böylece Cenab-ı Hak, Bu yollardan hiçbirinin ahirette günahkarlara fayda vermeyeceğini haber vermiştir, bu tertibe göre geriye iki sual kalır: 97[97]

İki Suale Cevap

1) Allah'ın âyetinin manası, âyetinin manası gibidir. Buna göre bu tekrardan maksad nedir? Buna şu şekilde cevap veririz: Cenâb-ı Allah'ın âyetinden maksadı, onun hakettiği cezayı bir başkasının çekmeyeceğini ifade etmektir. gelince, bundan maksad, o insanın bu şahsı cezalandıran (Allah'ın) hükmünden kurtarmaya çalışamayacağıdır.

2) Allah uTeâlâ, bu ayette "şefaatin kabulünü", "fidye alımı "ndan önce zikretmiş, bu âyeti bu suredeki 120. âyetten sonra tekrar getirerek orada da "fidye alma" "şefaatin kabulü"nden önce zikretmiştir. Bunun hikmeti nedir? Buna şöyle cevab verilir: Mal sevgisine olan meyli, kendisini yüceltmeye olan meylinden daha şiddetli olan kimse, şefaat edecek olanlara yapışmayı, fidye vermeye tercih eder. Aksi temayülde olan kimse ise, fidyeyi şefaatçiye tercih eder. Bundan dolayı her iki âyetteki farklı tertib, bu iki sınıf insana işaret etmek içindir.

Şimdi de âyetteki lâfızların tefsirine geçiyoruz. 98[98]

Âyet-i Kerimedeki Bazı Lafızların Tefsiri

Allah Teâlâ'nın "Hiç kimse diğer bir kimseye hiçbir fayda sağlayamaz" âyetine gelince, Kaffâl bu hususta şunu söylemiştir: Lügatcileregöre fiilinin asıl mânası (hükmetti, emretti, ifâ etti, ödedi) fiilinin manasıdır. Bu manada olmak üzere Hz. Peygamber (s.a.s), Ebû Bürde b. Yesâr (r.a.)'a şöyle demiştir: "(Bu kurban) sana kifayet eder, fakat senden başka kimseye kifayet etmez." Arapçacılar da bunu bu şekilde, hemzesiz olarak "tâ" harfinin fethası ile şeklinde rivayet etmişlerdir. Yani "Bu, senin kurban vecibene yeter, kurban yerini tutar " demektir. Buna göre, âyetin manası "Kıyamet günü hiçbir kimse, hiçbir kimsenin hiçbir bakımdan yerine geçemez ve ona isabet edecek hiçbir cezayı onun için yüklenemez. Aksine o günde kişi, kardeşinden, annesinden ve babasından bile kaçar." Yine buna göre, bu yerini tutmanın manası, "itaat edenin itaati, günahkara vacib olmuş olan (cezayı) karşılamaz, onun yerine geçmez." Bu yerini tutma ve yerine geçme dünyada bazan olabilir. Mesela bir şahıs yakınının ve dostunun borcunu öder ve böylece onun borcunu kendi yüklenir. Âhirette ise, hakların ifast ancak hasenat (sevabları) vermekle olur. Ebu Hureyre (r.a), Hz. Muhammed (s.a.s)'den

---

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/494.

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/494-495.

şu hadisi rivayet etmiştir:

"Yanında din kardeşinin ırzı, malı ve makamı bakımından bir hakkı bulunup da, bu hak kendisinden alınmadan ondan helallik isteyen kimseye Allah merhamet etsin. Çünkü âhirette ne bir dinar ne bir dirhem vardır. Eğer

o kimsenin iyilikleri varsa, kardeşinin hakkı onun iyiliklerinden alınır. Eğer iyilikleri yok ise, o zaman da üzerinde hakkı olan kardeşinin günahlarının bir kısmı ona yüklenir.[99][99]

Keşşaf sahibi, âyette geçen 14 lâfzının mefûlü bih olduğunu ve mefûlu mutlak olmasının da caiz olabileceğini söylemiştir. Meful-u mutlak olması halinde âyetin takdiri (az bir cezayı) şeklinde olur. Nitekim Cenâb-i Hakk, "Az bir zulüm bile görmezler"{Meryem, 60).Âyeti şeklinde okuyan, bunu 'fayda verdi' manasına gelen fiilinden okumuştur. Buna göre lafzı, bu kıraatte ancak, "fayda vermek cinsinden herhangi bir şey" manasına gelir. Bu durumda bu cümle kelimesinin sıfatı olarak mahallen mansubtur. Eğer, "Öyle ise mevsufa ait zamir nerededir?" denir ise, deriz ki "O mahzuftur ve takdiri şöyledir: şeklindedir.

Buradaki kelimesinin nekre oluşunun hikmeti şudur: "Nefislerden hiçbir nefis, kendinden başka hiçbir nefse, hiçbir surette fayda veremez." Bu, hertürlü isteği kesen, tam bir ümitsizliğe düşürmedir.

Allah Teâlâ'nın âyetine gelince deriz ki: "Şefaat" bir kimsenin, bir başkasından bir şey istemesi ve ondan ihtiyacını gidermesini istemesidir. Kelimenin aslı, "tek"in zıddı manasındaki "çift" demek olan iîili kelimesinden gelir. Buna göre sanki, ihtiyaç sahibi tek idi de, şefaatçi onun yanında ikinci (onun çifti) bir şahıs oldu demektir.

Bil kî, Hak Teâlâ'nm ifâdesindeki zamîri günahkâr olan ikinci "nefs"e racidir.Bu, kendisinden hiçbir fidyenin kabul edilmediği nefistir. O nefisten şefaatin kabul olunmamasının manası şudur: Eğer o, bir şefaatçinin şefaatini getirirse bu ondan kabul edilmez. Zamirin, şu manada olmak üzere birinci nefse raci olması da caizdir: Eğer o birinci nefis .ikinci nefse şefaat edecek olsa, birincinin ikincinin yerine ceza görmeyeceği gibi, şefaati de kabul olunmaz.

Allah Teâlâ âyetinin manası "Ondan fidye de kabul edilmez" demektir. Jip kelimesinin aslı bir şeyin denk olması manasına olan dendir. Sen, "Ben onun bir benzerini görmüyorum " manasında dersin. Nitekim Cenâb-ı Hak:

"Sonra inkâr edenler, (başka varlıkları) Bablerine denk tutuyorlar" (En'am.1) buyurmuştur. Bu ayetin bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: "O inkâr edip kâfir olanlar (yok mu?)r eğer yeryüzünde bulunan her şey bir misli ile beraber o kâfirlerin olsa da, onlar kıyamet gününün azabından (kurtulmak için) ona fidye olarak verseler, bu Ûdye onlardan kabul olunmazdı" (Maide, 36);

"İnkâr edenler ve kafirler olarak ölenler yeryüzü dolusu altını (azablanna karşılık) fidye olarak verseler bile, bu onların hiçbirinden kabul edilmez" (Al-i Imran, 91) ve: "O (kâfir) üdye olarak ne verirse versin, bu ondan kabul edilmez "(En'am, 70) âyetleridir.

Allah Teâla'nın "Onlara yardım da olunmaz" âyetine gelince, bil ki yardımlaşma, ancak dünyada, beraber yaşama ve akraba olma vesilesi ile olur. Halbuki Hak Teâlâ, o günde ne bir dostluk, ne bir şefaat, ne de aralarında bir akrabalık bağı kalmayacağını; insanın kardeşinden, anasından, babasından ve yakınlarından kaçacağını haber vermiştir. Kaffal, "Ayetteki "nasr"dan murad, me'ünet yani yardımdır" demiştir. Bu Peygamber (s.a.s)'in "Kardeşine zalim olduğu zamanda (zulmüne engel olarak) mazlum olduğu zamanda (ona yapılan zulme engel olarak) yardım ef"[100][100] hadisi de böyledir. kelimesi de aynı manadadır. Araplar yağmur almış manasına (yardım edilmiş toprak) derler. Yağmur toprakta bitki çıkardığı zaman, (Yağmur beldeye yardım ediyor) denir. Bu ifadeye göre, sanki yağmur, o belde halkına yardım etmiştir. Hak Teâla'nın;

"K/m, Allah'ın kendisine yardım etmeyeceğini sanıyorsa... "(Hacc, 15) âyeti, "Yağmurun beldelere rızık verdiği gibi, . Allah'ın kendisini rızıklandırmayacağını (sanıyorsa)..." şeklinde tefsir edilmiştir. İntikam alma da, bir yardım ve zalime bir karşı duruş manasında "nusreFnusret" ve 'intişar" diye isimlendirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak: kavmine karşı ona yardım (Enbiya, 77) buyurmuştur. Müfessirler bu âyetteki, nın manasının "Biz onun intikamını aldık" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi, bütün bu manalara muhtemeldir. Bu âyet, onların, kıyamet gününde azab edildikleri zaman, Allah'tan onlar namına intikam alacak birisini bulamayacakları manasına da gelebilir. Hulasa olarak, sanki "yardım", "şiddet ve belaları savuşturma" demektir. İşte bu sebeble Hak Teala, orada azabından o kâfirleri kurtaracak birisinin bulunmadığını haber vermiştir. Âyette bunlardan sonra geriye iki mesele kalır: [101][101]

---

[99][99] Tirmizi, Kiyame 2, (4/613).

[100][100] Buhari, Mezalim. 4; Tirmizi, Fiten, 68 (4/523).

Günahı Bırakmaya Etkili Bir Teşvik

Âyette, günahlardan en büyük bir sakındırma ve insandan sadır olan günahları tevbe ile telafi etmesine en kuvvetli bir teşvik vardır. Çünkü insan, ölümden sonra herhangi bir tedarik şefaaf, yardım ve fidyenin olmayacağını düşündüğünde, kurtuluşunun ancak Allah'a itaatle olacağını anlar. İbâdetlerinde her an kusur yapmadan ve ömrünün uzun olacağına yakînî bir bilgisi olmadığı için tevbeye fırsat bulamamaktan emin olamayan kişi, her hâl ü kârda bir korku ve endişe içinde olur. Bu âyet, her nekadar İsrailoğullan hakkında nazil olmuş ise de, mana bakımından herkese hitabtır. Çünkü ayette bahsedilen vasıflar, Kıyamet gününün vasıflarıdır. Bu da o günde bulunacak herkese şamil olur. [102][102]

Hz. Peygamberin Şefaatinin Mahfuziyeti, Bu Konuda Mu'tezile'nin Hatası

Ümmet-i Muhammed, âhirette Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaat etme hakkı olduğu hususunda ittifak etmiştir. Cenab-ı Allah'ın:
Rabbinin seni, bir makam, Mahmuda göndereceğini ümid et" (İsra, 79) ve Sen de (Onun verdiğe) (Duha, s) ayetleri şefaata hamledilmiştir. Sonra alimler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaatinin kimler için olduğu mevzusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu şefaat, sevabı elde etmiş müminler için mi, yoksa azabı haketmiş büyük günah sahibi mü'minler için midir? Bu meselede Mu'tezile, şefaatin sevabı elde etmiş mü'minler için olduğunu,şefaatin tesirinin ise, mü'minlerin hakettikleri sevaba fazlalık kazandırmak olduğunu söylemişlerdir. Bizim alimlerimiz ise şefaatin tesirinin, azabı haketmiş kimselerden, azabı düşürme şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu şefaat, ya mahşer meydanında onlara yapılır da cehenneme hiç girmezler, veya onlar cehenneme girdikleri zaman onlara şefaat olunur ve böylece cehennemden çıkarılır, cennete girdirilirler. Alimler şefaatin kâfirler için sözkonusu olmadığında ittifak etmişlerdir; [103][103]

Büyük Günah İşleyene Şefaat Yok Diyen Mu'tezile İddiası

Mu'tezile, büyük günah sahibi kimselere şefaatin olmayacağını birkaç bakımdan istidlal etmişlerdir.
Birincisi: Delillerden biri, tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayettir. Mu'tezile, bu ayetin üç bakımdan şefaatin olmadığına delil olduğunu söylemiştir:
a) Allah "Ogünde hiç kimse, hiçbir kimseye hiçbir toyda sağlayamaz" buyurmuştur. Eğer şefaat, azabı düşürme hususunda irli olsaydı, o zaman bir kimse, diğer birine bir fayda vermiş olur.
b) Allah Teâlâ "Ondan hiçbir şefaatçi de kabul edilmez" muştur. Bu ayette geçen "şefaat lafzı nefyin (olumsuz ifadenin) en gelmiş bir nekredir. Bu sebeble o, hertürlü şefaat çeşidini içine alır.
c) Hak Teâla "Onlara yardım da edilmez" buyurmuştur. Eğer, Hz. Muhammed (s.a.s),

---

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/495-498.
[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/498.
[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/498-499.

günahkârlardan birisine şefaat edecek olsa ona, yardım edici olmuş olurdu. Bu ise âyetin aksine bir harekettir.

Âyetteki sözün şu iki yönden olduğu da söylenmesi:

1) Yahudiler, atalarının kendilerine şefaat edeceklerini iddia ediyorlardı, ayet ile onlar, bu iddialarından ümidsizliğe düşürülmüşlerdir. Binaenaleyh onlar hakkında nazil olmuştur.

2) Âyetin zahiri, mutlak manada şefaatin olmadığını ifade .eder. Ancak itaat ehli olanları sevaölarını artırma hususunda, ayetin tahsis edilmesine arama konusunda ittifak ettik , demişlerdir. 104[104]

Ehl-i Sünnetin Cevabı

Biz (ehl-i sünnet) de bu tahsisi zikredeceğimiz delillerden dolayı, büyük günah sahibi müslüman için yaparız. Çünkü biz Mu'tezile'nin birinci görüşüne şu şekilde cevap veririz: İtibar, sebebin hususi oluşuna değil, lafzın umumiliğinedir. İkinci görüşe de şöyle diyerek cevap veririz. Âyetten maksadın, sevapları artırma hususundaki şefaatin nefyi olması caiz değildir. Çünkü Hak Teâlâ, o günde hiçbir şefaatin fayda vermeyeceğini bildirerek, o günden insanları sakındırmıştır. Şefaatin olmaması, sevabın artırılması Hususuna raci olduğu zaman, sakındırma tam manası ile olmaz. Çünkü artırılmamasında herhangi bir tehlike ve zarar yoktur. Bunu şu durum açıklar: Eğer Allah Teâ!â: Sevaba hak kazananların faydalarını hiçbir kimsenin şefaati ile artırmayacağı günden (kıyamet gününden) korkun" demiş olsaydı, bununla günahlardan herhangi bir zecr (sakındırma) meydana gelmezdi. Yok, eğer "İkabı haketmiş kimselerin ikabını hiçbir şefaatçinin şefaati ile düşürmeyeceğim (kıyamet) gününden korkunuz" demiş olsa idi, bu söz günahlardan sakındıncı olurdu. Böylece ayetten kastedilenin, şefaatin tesirinin sevabı artırma hususunda değil, ikabı düşürme hususunda nefyedilmesi olduğu sabit olur. 105[105]

Mu'tezile'nin İleri Sürdüğü Öbür Deliller

İkincisi: Cenâb-ı Allah'ın: "Zalimlerin ne candan bir dostu, ne de sözü dinlenecek bir şefaatçisi vardır " (Mü'min, 18) âyetidir. Zalim, zulmeden demektir. Bu kelime kâfir ve başkası hakkında kullanılır. 'Bu ayette Cenab-ı Allah, zalimlerin sözü dinlenen şefaatçisi olmadığını beyan etti, icabet edilen bir şefaatçisi olmadığını beyan etmedi" denilemez. Biz, bu ayetin ifadesinin gereği olarak, Allah'ın, iccbet edilen bir şefaatçinin varlığını da nehyetmiş olduğunu söylüyoruz. Çünkü âhirette sözü dinlenen hiçbir şefaatçi yoktur. Çünkü sözü dinlenen kimse, sözünü dinleyen (ona itaat edenden) üstündür. Allahu Teala'nın üstünde ise, Allah'ın ona itaat edeceği hiçbir kimse yoktur. Çünkü biz diyoruz ki ayeti sizin söylediğiniz manaya hamletmek iki sebebten dolayı mümkün değildir.

a) Allah Teâlâ'nın üstünde, Allah'ın itaat edeceği hiçbir varlığın olmadığını bilmek, bütün akıllıların ittifak ettikleri bir husustur. Bunu Allah'a nisbet eden kimseye gelince o, bununla Allah'ın hiç kimseye itaat etmediğini itiraf etmiş olur. Ama bunu kabul etmeyene gelince, menfi görüşte olmasına rağmen, onun, Allah hakkında, başka bir varlığa itaat ettiğine inanması imkansız olur. Bu sabit olunca, ayetin sizin dediğiniz manaya ham (edilmesi, onu lafzın ifade etmediği bir manaya hamletmek olur.

b) Allah Teâlâ, kendisine itaat olunan bir şefaatçinin olmayacağını bildirmiştir. Şefaatçi olan kimse, ancak, şefaat için kendisine başvurulandan aşağı mertebededir. Çünkü ondan üstün olan, ona emreder ve onun hakkında hükmeder. Böyle birisine ise şefaatçi denilemez. Bundan dolayı âyetteki sözü, şefaat edenin Allah'dan daha aşağı mertebede olduğunu ifade etmiş olur. Bu sebeble (sözü dinlenen, itaat edilen) sözünü, Allah'tan üstte olan kimse manasına anlamak mümkün değildir. Bunun için de âyeti, "Onlar için,icabet olunacak bir şefaatçi yoktur " anlamına da hamletmek gerekir.

---

[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/499.

[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/500.

Üçüncüsü: Hak Teâlâ'nın: "Kendisinde alışveriş, dostluk ve şefaat olmayan gün gelmezden önce..." (Bakara, 254) âyetidir. Bu ayetin zahiri, hiçbir şefaatin olmadığını gösterir.

Dördüncüsü: Allah Teala'nın "Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur" (ali imran, 192) âyetidir. Şayet, Hz. Peygamber (s.a.s), ümmetinin fasıklanna şefaat edecek olsaydı, onlar "yardım edilmiş kimseler" diye vasfedilirlerdi. Çünkü fasık, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaati sebebiyle azabtan kurtulursa, Hz. Peygamber (s.a.s) ona nihai derece yardım etmiş olur.

Beşincisi: Cenâb-ı Hakk'ın: "Onlar, ancak Allah'ın rızasına ermiş olanlara şefaat eder/er" (Enbiya, 28) âyetidir. Cenab-ı Hak bu ayette meleklerinden haber vererek onların, ancak Allah'ın razı olduğu kimselere şefaat ettiklerini söylemiştir. Fasık ise, Allah'ın razı olduğu kimselerden değildir. Melekler, fasığa şefaat etmedikleri zaman, peygamberler de etmez. Çünkü melekler ile peygamberlerin şefaatinin farklı olduğunu söyleyen yoktur.

Altıncısı: Cenâb-ı Allah'ın:

"Onlara şefaatçilerin şefaati fayda vermez" (Müddessir, 48) âyetidir. Şayet şefaat, azabın düşürülmesinde müessir olsaydı, bu şefaat onlara fayda verirdi. Oysa ki ayet bunun zıddını ifade etmektedir.

Yedincisi: Ümmet-i Islamiye, bizim, bizi, Hz. Peygamber'in şefaatine nail olanlardan ktlmasını Allah'tan istememiz gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Onlar, bütün dualarında şöyle derler: "Allah'ım bizi O'nun (s.a.s) şefaatine nail olanlardan eyle." Şayet şefaate müstehak olan kimse, büyük günahlarda ısrarlı olduğu halde bu dünyadan göçmüş olan birisi olursa, o takdirde onlar Allah'dan büyük günah üzerinde ısrar etmiş olarak canlarını almasını istemiş olurlar. "Onlar, büyük günah işlemede ısrarlı oldukları halde dünyadan göçtükleri zaman, Allah'tan kendilerini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaatine nail olanlardan kılmasını isterler, yoksa büyük günah işlemede ısrarlı oldukları halde canlarını atmasını değil.

Nitekim onlar, dualarında, "Allah'ım bizi çok tevbe edenlerden kıl " diye de dua ederler. Oysaki onlar bu dua ile, günah işleyip sonra tevbe etmeyi kastetmiş değillerdir. Onların arzuladıkları, günah işledikleri zaman Allah'ın onları tevbeye muvaffak kılmasıdır. Bu iki arzu da bir şarta bağlıdır ki o da, önceden günahta ısrar halinin ve günahın bulunması şartıdır" denilmesi niçin caiz değildir" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Buna iki yönden cevab verilir:

a) Biz, "Allah'ım bizi çok tevbe edenlerden kıl" duamızı bir şarta bağladığımızda;"Allah'ım bizi şefaata nail olanlardan kıl" sözümüze de bir şart ilave etmemiz gerekmez.

b) Ümmet-i Muhammed, Allah'dan bekledikleri bu iki arzusunda da, O'ndan, kendilerine arzu ettikleri şeye ulaştıracak olant yapmasını isterler. Bu sebeble onların, "Rabbimiz bizi çok tevbe edenlerden kıl " sözü ile, kendilerini günahlardan tevbe etmeye muvaffak kılmasını; "Bizi şefaate nail olanlardan kıl " sözü ile de, sayesinde Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaatine nail olabilecekleri şeyi kendilerine vermesini istemiş olurlar. Eğer, şefaate ehil olabilmek, ancak büyük günahlarda ısrarlı olunduğu halde dünyadan göçmek ile olsaydt, bu durumda şefaata nail olmayı istemek dünyadan büyük günahları işlemede ısrarlı vaziyette göçmeyi istemek olurdu ki bu, icma ile caiz değildir Bizim, "şefaate nail olmak ancak, sevaba müstehak olunarak bu dünyadan göçmek ile olur" sözümüze gelince, şefaate nail olmayı bu manada istemek çok yerinde olur. Bu ikisinin farkı ortadadır.

Sekizincisi: Allah-u Teâlâ'nın: 'Tacirler muhakkak ki cehennemdedirler. Kıyamet günü oraya girecekler. Oradan hiç ayrılamayacaklardır" (infitar, 14-16) âyetidir. Bu âyet, bütün günahkârların, cehenneme gireceğini ve oradan hiç çıkamayacaklarını gösterir. Onların cehennemden ayrılamayacakları sabit olunca, oradan hiç çıkmayacakları da sabit olmuş olur. Durum bu olunca, şefaatin ne cezanın affedilmesinde, ne de cehenneme girdikten sonra oradan çıkma hususunda bir faydası olmaz.

Dokuzuncusu: Hak Teâlâ'nın: "O (Allah) işi yönetendir. Ancak O'nun izin vermesinden sonra bir şefaatçi bulunabilir" (Yunus. 3) âyetidir. Bu ayette, Allah Teala, şefaat etmesine izin vermediği kimsenin şefaatçi olamayacağını beyan etmiştir. Allah'ın:

"Allah'ın izni olmadan O'nun yanında şefaat edecek olan kimdir?" {Bakara, 255) ve: "Onlardan ancak Rahman (Allah)'ın izin verdiği kimse konuşabilir ve doğruyu söyler "(Nebe,

38) âyetleri de aynı manadadır. Cenâb-ı Hak, büyük günah işleyenler hakkında şefaata izin vermemiştir. Çünkü böyle bir iznin olduğu şayet bilinse idi, ya akıl yolu ile ya nakil yolu İle bilinirdi. Akıl yolu ile bilinmesi meselesine gelince, bu konu aklın sahasına girmez. Nakle gelince, bu ya mütevatir ya da haber-i vahid ile bilinirdi. Ahad haberlerin bu sahada yetkisi yoktur. Zira onlar zan ifade ederler. Söz konusu mesele ise "ilim" (kesin bilme) ile ilgili bir meseledir. İlmi konularda zan ifade eden delillere tutunmak caiz değildir. Bunun mütevatir haber ile bilinmesine gelince, bu da batıldır. Çünkü, eğer bu hususta mütevatir bir haber bulunsa idi, müslümanların çoğu bunu bilirdi ve eğer müslümanlar bunu bilselerdi, bu şefaati inkâr etmezlerdi. Binaenaleyh, çoğunluk onun yokluğu hususunda ittifak ettiğine göre, böyle bir iznin verilmeyeceğini anlıyoruz.

Onuncusu: Allah Teâlâ'nın: "Arşı yüklenen ve onun etrafında bulunan (melekler) Rablerini hamd ile teşbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını (şöylece) isterler: Ey Rabbimtz, senin rahmetin ve ilmin herşeye şamildir. O halde tevbe edenleri ve senin yoluna uyanları atfet" (Mü'min, 7) âyetidir. Şayet fasıklar için şefaat söz konusu olsaydı, şefaati tevbe ve Allah yoluna tâbi olma şartlarına bağlamanın bir manası olmazdı. 106[106]

Mutezilenin Hadislerden Delilleri

Onbirincisi: Büyük günah işleyenler hakkında şefaatin bulunmadığına delalet eden haberler dört tanedir:

a) el-Alâ İbn Abdirrahman'tn babasından, onun da Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) bir mezarlığa girer ve şöyle der:

"Selam olsun size, ey müminler topluluğunun yurdu! Muhakkak ki biz de, insaallah sizin yanınıza geleceğiz! Kardeşlerimizi görmeyi ne kadar isterdim!" Bunun üzerine orada bulunanlar, "Ya Resulullah, biz senin kan kardeşlerin değil miyiz? deyince, Hz.Peygamber: Bilâkis sizler benim ashabımsınız; kardeşlerimizse henüz dünyaya gelmemiş olanlardır" dedi. Bunun üzerine onlar, Ya Resulallah, senden sonra ümmetinden gelecek olanları nasıl tanırsın? deyince Hz. Resul, "Söyleyin bakalım ne dersiniz, eğer bir adamın siyah at sürüsü içerisinde, alnı beyaz, ayaklan sekül biratıolsa, o adam atını tanımaz mı?" dedi. Onlar, "evet" ey Allahı'ın Resulü dediler. Hz. Peygamber de:

"Muhakkak ki onlar kıyamet gününde abdestten dolayı yüzleri akr elleri ve ayakları bembeyaz olarak gelirler. Ben ise, havzın kenarında onların önünde olurum. İyi bilin ki, yolunu şaşırmış develerin kovulması gibi bazı adamlarda benim havuzumdan mutlaka kovulurlar da, ben onlara: "Hey! buraya gelin! buraya gelin!" diye seslenirim. Bunun üzerine, "Onlar senden sonra muhakkak ki değiştiler" denilir. Ben de, bu sebeple, onlara yazıklar olsun, yazıklar olsun!" derim" buyurur.107[107] 'Şefaatin olmadığına dair bu haberle şöyle istidlal yapılmıştır: Şayet Hz. Peygamber (s.a.s) onlara şefaat edici olsaydı o, "yazıklar olsun, yazıklar olsun!" demezdi. Çünkü şefaat eden kimse, bunu söylemez. Hz. Peygamber (s.a.s), onları bir yudum su içmeden bile men ederken, daimi olan azabtan kurtulmaları hususunda, onlara nasıl şefaatçi olur?

b) Abdurrahman İbn Sâbât'ın, Cabir İbn Abdullah'tan rivayet ettiği göre Hz. Peygamber (s.a.s) Ka'b İbn 'Ucre'ye:

"Ey Ka'b İbn Vere, sefihlerin yönetime geçmesinden sent Allah'a sığındırırım. Şüphesiz, birçok idareciler gelecek... Kim onların yanma girer, zulümlerinde onlara yardımcı olur ve onların yalanlarını tasdik ederse, o benden, ben de ondan değilim; ve o, benim havzıma da kesinlikle gelemeyecektir. Kim onların yanına girmez, zulümlerinde onlara yardımcı olmaz ve onların yalanlarını doğrulamazsa, o benden, ben de ondan olurum ve o kimse, benim havzanın başına gelir. Ey Ka 'b İbn Vere, namaz Allah a yaklaşma verileri, oruç insanı günahlardan koruyan kalkan, sadaka ise, suyun ateşi söndürmesi gibi hataları söndürür. Ey Ka'b İbn Vere,

---

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/500-503.

107[107] Müslim. Taharet, 39 (1/218) .

haramdan biten (beslenen) bir et, cennete giremez" buyurdu.[108]

Bu hadiste üç bakımdan istidlal edilir:

1) O kimse peygamberden, peygamber de ondan olmayınca, peygamber ona nasıl şefaat eder?

2) Hz. Peygamber (s.a.s)' in, "Obenim havzıma gelemiye-çektir" ifâdesi, şefaatin olmadığına delildir. Çünkü o kimse Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşmaktan men olunup Havzına gelemeyince, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in onu göreceği azabtan kurtarmaktan kaçınması daha evladır.

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'in ifadesi büyük günah işleyenler için, şefaatin herhangi bir tesirinin bulunmadığını gösteren açık bir ifadedir.

c) Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Sizden hiçbirinizi, kıyamet gününde boynunda feryad eden bir koyunla bulmayayım. O: "Ya Resulullah, imdad!" dedikçe; ben: "Bugün Allah'ın hükmünden sana hiçbir fayda sağlayamam, nitekim durumu sana tebliğ etmiştim" diyeceğim.[109]bu elde etmek istediğimiz netice hakkında sarih bir ifadedir. Çünkü Hz.Peygamber onun için Allah nezdinde bir şey yapamayınca, onun şefaatte herhangi bir nasibi olamaz.

d) Yine Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Üç kişi vardır ki ben kıyamet gününde onların hasmıyım. Kimin de hasmı olduysam, onu yenmtşimdir. Bana bir şey verip, sonra da haksızlık eden kimse; hür olan kimseyi satıp da parasını yiyen kimse ve bir ücretliyi çalıştırıp da, ondan işini tastamam yapmasını isteyen, ama ücretini tastamam ödemeyen kimse"[110] Bununla şu şekilde istidlal edilir. Hz. Peygamber {s.a.s.) onların hasmı olunca, onun onlara şefaatçi olması imkansız olur. İşte bu babda, Mûtezile'nin görüşlerinin tamamı budur. [111]

Ehl-i Sünnetin Bu Husustaki Delilleri

Bizim alimlerimize gelince, onlar bu konuda birkaç hususa dayanmışlardır:

a) Allah'ın Hz. İsa (a.s)'dan naklederek, buyurduğu şu âyettir:

"Eğer onlara azab edersen, muhakkak ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, muhakkak ki aziz ve hakîm olan sensin" (Maide, i ıs). Bu âyetle istidlal tarzı şu şekildedir: Hz.İsa (a.s.) tarafından yapılan bu şefaatin ya kâfirler hakkında olduğu, yahut itaatkâr müslüman hakkında, veya küçük günahları bulunan müslüman hakkında ya da tevbe ettikten sonra büyük günah sahibi olan müslüman hakkında, yahutta tevbe etmeden önce ölen büyük güne! ı sahibi müslüman hakkında olduğu söylenir. Birinci kısımdakiler hakkında olması batıldır; çünkü Cenab-ı Hakk'ın, ifâdesi kâfirler hakkında uygun değildir. İkinci, üçüncü ve dördüncü kısımdakiler hakkında olması da yanlıştır; çünkü itaatkâr müslümana küçük günah sahibi müslümana ve büyük günah sahibi müslümana, tevbe etmelerinden sonra, hasımlarımızca da, azab etmek aklen caiz değildir. Bu böyle olunca Hak Teâlâ'nın buyruğu, onlar hakkında uygun olmaz. Bu batıl olunca geriye, ancak, bu şefaatin tevbe etmeden önce ölen büyük günah sahibi müslüman hakkında olduğunu söylemek kalır. Bu şefaatin Hz. İsa (a.s) hakkında olduğunu söylemek doğru olunca, onun, zaruri olarak, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında da olduğunu söylemek doğru olur. Çünkü arada bir fark olduğunu söyleyen hiçkimse bulunmamaktadır.

b) Allah u Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s)'den naklederek buyurduğu şu âyettir:

"Kim bana tabi olursa, o bendendir; her kim de bana asi olursa, muhakkak ki senr çok bağışlayan ve çok merhamet edensin" (ibrahim, 36). Buna göre, Cenâb-t Hakk'ın sözünün kâfir hakkında olduğunu söylemek caiz değildir. Çünkü kâfir, ittifakla, mağfirete ehil değildir.

---

[108] Tirmizi Cuma, 433, (2, 513).

[109] Buharı, Zekat,3.

[110] Ibnu Mâce,Rühün 4 (2/816).

[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/504-506.

Bu ifadenin, küçük günah sahibi ve tevbe ettikten sonra büyük günah sahibi kimse hakkında olduğunu söylemek de caiz değildir, çünkü Allah'ın onları bağışlaması, hasmımızca, aklen vacibtir. Bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara şefaat etmesine hacet yoktur. Geriye ayetin, tevbe etmeden önce ölen büyük günah sahibi hakkında olduğunu söylemek kalır.
Beyhakî'nin "Şuâbu'l-îman" adlı kitabında rivayet ettiği hadis, bu iki ayetin delaletinin bizim dediğimiz şekilde olduğunu güçlendiren bir husustur. Bu hadise göre Hz. Peygamber (s.a.s), Hz.İbrahim (a.s.) hakkındaki Allah'ın) (ibrahim, 36) âyeti ile Hz. İsa (a.s)'nın sözü olarak hikâye edilen (Maide, ne) âyetini okudu; sonra ellerini kaldırarak, "Allah'ım, benim ümmetim, benim ümmetim!" dedi ve ağladı. Bunun üzerine, Allahu Teâla, "Ey Cebrail Muhammed'egit. -Senin Babbin en iyi bilendir-, ama sen O'na, kendisini neyin ağlattığını sor!" Bunun üzerine Hz. Cebrail Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelerek O'na, sordu; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), söylediklerini Cebrail'e haber verdi. Bunun üzerine Hak Teâlâ, "Ey Cebrail, Muhammed'e git ve O'na: "Biz ümmetin hususunda serti hoşnut edecek ve seni üzmeyeceğiz" de!" buyurdu. Bu haberi Müslim de, Sahih'inde rivayet etmiştir.
c) Hak Teâlâ'nın Meryem sûre'sindeki âyetleridir:
"Müttakileri, o Rahman (çok merhametli) olan Allah m huzuruna kafirler alinde toplayıp, günahkârları ise susuz olarak cehenneme süreceğimiz gün, tehman olan Allah katında bir ahdi olan hariç, onlar şefaat hakkına sahip olamıyacaklardır" (Meryem, 85-07). Biz deriz ki ayetin zahirinde, âyetten maksadın mücrimlerin başkalarına şefaatçi olamayacakları veya başkalarının onlara şefaatçi olamayacakları hususu olduğunu gösteren herhangi bir delil yoktur. Çünkü masdann failine muzaf olması caiz ve yerinde olduğu gibi, mefûlüne-muzaf olması da caiz ve yerindedir. Ancak biz ayetin ikinci ihtimale hamledilmesinin daha evla olacağını söylüyoruz. Çünkü âyetin birinci ihtimale hamledilmesi, zaten açık olan şeyin açıklanması kabilinden olur. Çünkü herkes mücrimlerin cehenneme susuz olarak sevkedilecekterini ve başkalarına şefaat edemeyeceklerini bilir.
Buna göre ayeti ikinci ihtimale hamletmek gerekir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Âyet büyük günah sahihleri için şefaatin söz konusu olduğuna delalet
eder. Çünkü Hz. Allah bunun peşinden:
"Ancak Allah'dan bir ahd (söz) almış olan müstesna..." (Meryem, 87) buyurmuştur. Buna göre ayetin takdiri şöyledir: "Günahkârlar, kendilerine başkalarının şefaat etmesine müstehak olamazlar. Ancak onlar Allah'dan bir ahd (söz) almış olurlar ise bu müstesna.." Buna göre de, Allah'dan bir söz almış olan herkesin bu müstesnaya dahil olması gerekir. Büyük günah sahibi de Allah'dan bir ahid almıştır ki bu da tevhid ve İslâm'dır. Bu sebeble büyük günah sahibinin de buna dahil olması gerekir.
Bu konuda söylenecek en son söz, şöyle denilmesidir: "Yahudiler, Allah'dan bir söz (ahd) aldılar. Bu söz de, onların Allah'a iman etmiş olmalarıdır. Bu sebeble, yahudilerin de bu ahdin şümulüne girmesi gerekir." Ancak biz deriz ki, bu âyeti yahudiler hakkında kullanmamak, icmanın zaruretinden dolayıdır. Binaenaleyh, ayetin yahudiler dışında kullanılması gerekir.
d) Hak Teâlâ, meleklerin hususiyetleri hakkında: "Onlar, ancak Allah'ın razı olduğu kimselere şefaat ederler" (Enbiya, 28) buyurur. Bu âyetle istidlal etme şekli şöyledir: Büyük günah sahibi de Allah'ın razı olduklarındandır ve Allah'ın razı olduğu herkesin, şefaat edilmeye ehil olması gerekir. Biz, büyük günah sahibinin de Allah katında razı olunanlardan olduğunu söyledik, çünkü o, imanı ve tevhidi sebebi ile Allah katında razı olunanlardandır. Kendisine, "Bu vasıflar sebebi ile o Allah katında razı olunanlardandır" denilmesi yerinde olan herkese, "O, Allah'ın razı olduklarındandır" denilmesi de doğru olur. Çünkü, "Allah'ın razı olduğu (Allah katında razı olunmuş)" sözü, bizim "İmanı sebebiyle Allah katında razı olunmuş" sözümüzün bir parçasıdır. Mürekkeb (ifadenin bütünü) doğru olunca, müfred (ifadenin parçası) da doğru olur. Böylece sabit olur ki, büyük günah sahibi Allah'ın razı olduklarındandır. Bu sabit olunca, onun da "Onlarancak Allah'ın razı olduğu kimselere şefaat ederler" âyetinden dolayı, şefaat edilmeye ehil olması gerekir. Şefaat kendisinden razı olunan kimselerin haricindekiler için nefyolunmuştur. Menfi bir ifadeden yapılan istisna, müsbeti ifade etmek olur. Bu sebeble, kendisinden razı olunan kimselerin meleklerin şefaatına müstehak olmaları gerekir. Büyük

günah sahibinin, meleklerin şefaatine dahil olduğu sabit olunca, zaruri olarak peygamberlerin ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaatine de dahil olmaları gerekir. Çünkü peygamberlerle meleklerin şefaati arasında herhangi bir farkın olduğunu söyleyen olmamıştır. 112[112]

Mu'tezile'den Bir İtiraz

Buna göre, eğer: "Bu şekilde istidlal etmenin aleyhine iki bakımdan söz söylenebilir:
a) Fasık, razı olunmuş bir kimse değildir. Bu sebeble onun meleklerin şefaatine ehil sayılmaması gerekir. O, meleklerin şefaatine müstehak olamayınca, Hz. Peygamberin şefaatine de müstehak olamaz. Biz, münafığın razı olunan bir şahıs olmadığını söyledik, çünkü o fışkı ve fücuru sebebiyle, razı olunan birisi değildir. Fışkı sebebiyle razı olunmadığı söylenen kimsenin, sizin zikretmiş olduğunuz delilin aynısıyla razı olunmuş olmadığını da söylemek doğru olur. Fasığın, razı olunan birisi olmadığı sabit olunca, onun meleklerin şefaatine müstehak olmaması gerekir. Çünkü Allah'ın:
'jn kendisinden hoşnut olduğu kimse hariç,
şefaat etmezler" (Enbiya, 28) âyeti, kendisinden razı olunan müstesna, herkesten şefaatin nefyine delalet eder. Büyük günah sahibi kimse kendisinden razı olunmuş birisi olmadığına göre, onun nefyin hükmüne dahil olması gerekir.
b) Âyetle istidlal ancak, Hak Teâlâ'nın "(Allah'ın) hoşnut olduğu hariç, şefaat etmezler" sözü; bundan muradın "Onlar, Allah'ın kendisinden hoşnut olduğu kimse hariç şefaat etmezler" şeklinde olduğuna hamledilirse, tamam olur. Ama, bu ifadeyi, bundan muradın, "Onlar ancak, Atlah'ın şefaatine razı olduğu kimseler şefaatte bulunurlar" şeklinde olmasına hamledersek, bu durumda ayet, ancak Allah'ın, büyük günah sahibinin şefaatine razı olduğu sabit olursa, delalet eder ki bu da meselenin başıdır" denilirse, birinciye cevabımız şudur: 113[113]

Bu İtiraza Ehl-i Sünnetin Cevabı

Mantıkî ilimlerde, "mühmeller birbirleriyle çelişmezler; buna göre "Zeyd âlimdir" sözümüzle "Zeyd bir âlim değildir" sözümüz çelişmezler. Çünkü, bundan muradın, "Zeyd fıkıh alimidir, fakat kelam alimi değildir" olması muhtemeldir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bizim büyük günah işleyen razı olunmuştur, sözümüzle, büyük günah işleyen razı olunmamıştır sözümüz de böylece çelişmezler; çünkü büyük günah sahibinin dini bakımından, razı olunmuş olduğunun, fışkı bakımından da razı olunmamış olduğunun söylenmesi muhtemeldir. Ve yine, onun müslüman olması bakımından razı olunmuş olduğu her ne zaman sabit olursa, onun kendisinden raz: olunmuş olarak isimlendirilmesi de sabit olmuş olur. İstisna editen sırf onun razı olunmuş olması ve onun sırf razı olunmuş olması da, imanı bakımından kendisinden razı olunmuş olması da mevcut olunca, onun müstesnanın zımnına girmesi, "müstesna minha" dan çıkması vacib olur. Her ne zaman bu böyle olursa, onun şefaate müstehak olduğu sabit olur. İkinci suale gelince, bunun cevabı da şudur: Âyetin manasını, "Melekler ancak Allah'ın kendisinden hoşnut olduğu kimseye şefaat ederler" şeklinde hamletmek, "Melekler ancak, Allah'ın şefaatinden razı olduğu kimselere şefaat ederler" anlamına hamletmekten daha evladır. Çünkü birinci takdire göre ayet, Allah u Teâlâ'nın hoşnutluğunu elde edip, günahlarından da kaçınmaya bir teşvik ve tahrik ihtiva etmektedir. İkine; takdire göre ayet bunu ifâde etmemektedir. Şüphesiz Allah'ın kelamını, şümulünde daha çok fayda olan mana ile tefsir etmek evladır.
e) Cenâb-ı Hakk'ın: "Şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez" (Müddessir, 48) âyetidir. Cenâb-ı Allah bunu sadece kafirler için söylemiştir. Dolayısıyla, hitabın delil olması meselesinden dolayı burada kâfirlersözkonusu olup,müslümanın durumunun bunun aksine olması gerekir.

---

[112] [112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/506-509.
[113] [113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/509-510.

f) Cenâb-ı Allah'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e söylediği:
"Kendi günahına ve mü'minlerle mü'minelerin günahına istiğfar et" (Muhammed, 19) âyeti, Allah'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bütün mümin erkekler ve kadınlar için istiğfar etmesini emrettiğine delalet eder. Biz: (Bakara, 3) âyetinin tefsirinde, büyük günah işleyen kimsenin de mü'min kaldığını açıklamıştık. Durum böyle olunca, Hz. Muhammed (s.a,s)'in onlar için de istiğfar etmiş olduğu sabit olur. Bu sabit olunca da, Hak Teâlâ'nın onları bağışlayacağı sabit olur. Aksi halde Hak Teâlâ, duasını reddedeceği halde, ona dua etmesini emretmiş olurdu ki bu da sırf tahkir ve eziyet verme olurdu. Böyle bir şey ise ne Cenâb-ı Allah'a yakışır, ne de Peygamberimiz (s.a.s)'e, lâyık olur. Bu da Allah ü Teâlâ; Hz. Peygamber (s.a.s)'e bütün günahkarlar için istiğfarda bulunmasını emrettiğinde, O'nun duasına icabet ettiğine delalet eder. Bu ise ancak büyük günah sahihlerini bağışladığında tamam olur. Şefaatin de manası işte budur,
g) Hak Teâlâ'nın: "Bir selamla selamlandıgınız zaman, siz ondan daha güze! (bir selam) ile veya aynısı ile karşılık verin" (Nisa, 86) âyeti. Bu ayette Cenab-ı Hak, herkese, kendilerine bir kimse bir selam verdiği zaman buna daha güzel bir selam ile karşılık vermelerini veya o selamı aynı ile mukabele etmelerini emretmiştir. Daha sonra biz müslümanlara:
"Ey iman edenler, O (Nebiyyi Ekrem 'e) siz de salat edin, tam bir teslimiyetle de selam verin" (Ahzab, 56) âyeti ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'e salat ü selâmda bulunmamızı emretmiştir. "Salat" Allah'dan olur ise rahmet manasınadır. Şüphe yok ki bu da bir tür selamdır. Biz Hak Teâlâ'dan, Hz. Peygamber (s.a.s) için rahmet taleb ettiğimizde, "Siz o (selamdan) daha güzeli ile veya aynısı ile karşılık verin" âyetinin gereğince, Hz. Muhammed (s.a.s)'in da aynısı ile mukabele etmesi gerekir. Bu da, O'nun bütün müslümanlar için Allah'dan rahmet taleb etmesidir. Şefaatin manası da işte budur. Hem sonra biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in duasının reddolunmadığında ittifak ettik. Bu sebeble, Hak Teâlâ'nın, O'nun herkes hakkındaki şefaatini kabul etmesi gerekir ki, zaten istenen de budur,
h) Allah Teâlâ'nın:
' 'Onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelip de Allah 'dan mağfiret dileselerdi, onlara (sen) Peygamber de mağfiret dilemiş olsaydı elbette Allah 'ı tevbeleri çok kabul eden ve çok merhametli bulacaklardı" (Nisa, 64) âyetidir. Bu ayette, "tevbe" ismi geçmemektedir. Ayet-i kerime, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ne zaman günahkar ve kendi nefislerine zulmedenler için istiğfarda bulunsa, Allah'ın onları muhakkak bağışlayacağını göstermektedir. Bu da, Hz. Peygamber {s.a.s)'in büyük günah işleyenler hakkındaki şefaatinin bu dünyada kabul edildiğine delalet eder. Binaenaleyh onlarla ilgili şefaatinin ahirette de kabul edilmesi gerekir. Çünkü bu iki şefaatin birbirinden farklı olduğunu söyleyen yoktur.
i) Biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaatinin mutlaka kabul edileceği hususunda icma ettik. Öyle ise O'nun şefaatinin tesiri, ya sevabı artırmak şeklinde olur ya da günahı düşürmek şeklinde olur. Birincisi olamaz. Aksi halde biz, diyerek, Allah'dan, Peygamberin fazlını artırmasını taleb ettiğimizde, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir nevi şefaatçi olmuş olurduk. Birinci kısım batıl olunca, ikinci kısım ortaya çıkar ki istenen de budur. 114[114]

Mu'tezile'den Bir İtiraz

Eğer denilirse ki: "Bizim Hz. Muhammed (s.a.s.)'e şefaatçi olduğumuz şu İki sebebten dolayı söylenemez:
1) Şefaat edenin, kendisine şefaat edilenden daha yüksek mertebede olması gerekir. Biz ise, mertebe yönünden Hz. Peygamber (s.a.s)'den daha aşağıda olduğumuz için, O'na hayır duada bulunduğumuzda, ona şefaat etmiş kimseler vasfını almayız.
2) Ebu'l-Huseyn şöyle demiştir: "Başkası için hayır istemek, ancak onun arzusundan ötürü olduğu zaman "şefaat" olur. Şayet onun bu arzusu olmasaydı, bu hayırla tahakkuk etmeyecekti. Yahut da onun bu arzu ve isteğinin, o hayırların yapılmasında bir tesiri olacaktır.

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/510-512.

Ama ister arzu etsin, ister arzu etmesin, bunlar tahakkuk ettiği, isteyenin maksadının istediğine ulaşmasında ve bu istek ile kendisinden istekte bulunan şahıs da fazladan bir fayda temin etmediği zaman bu o şahıs için bir şefaat olmaz. Görmez misin, bir hükümdar oğluna saltanatı vermek istediğinde, bir dostu onu buna teşvik etse, o buna teşvik etse de etmese de, hükümdar istediği şeyi yapar. Bu dostun bu teşvikten maksadı ise, onun katında bir mertebe elde edip sultana yakınlık kazanmaktır. Bu sebeble, onun hükümdarın oğlu için şefaatte bulunduğu söylenemez. İşte kendisi için Allah'dan istediğimiz rahmet hususunda, Peygamber (s.a.s'.)'e karşı durumumuz budur. Bu sebeble biz, bu salat ile Peygamber'e şefaatçi olmuş olmayız." 115[115]

Ehl-i Sünnetin Cevabı

Birinci hususa şöyle cevab veririz: Biz, şefaatte rütbenin geçerli olduğunu kabul etmiyoruz. Buna delilimiz ise şudur; (şefaat eden) kelimesi (çift) kelimesinden alınmış olarak böyle isim olmuştur. Bu manada ise rütbe geçerli değildir. Bu sebeble onların iddiaları düşer. Bu izah İle ikinci sual de düşer. Ama biz yine, ona da şöyle cevap veririz: Biz, her nekadar Allah'u Teala'nın, ümmet bunu istesin istemesin Resulüne ikramda bulunduğunu söylüyorsak da, şayet ümmetinin istemesi olmasa idi bu fazilet meydana gelmeyecek bir şekilde ümmetinin istemesinden ötürü Allah'ın Peygambere daha fazla ikramda bulunmuş olmasının caiz olamayacağını da kesin olarak söyleyemiyoruz. Bu ihtimal caiz olduğuna göre, bizim de Hz. Peygamber (s.a.s) için şefaatçiler olmamız ihtimali söz konusu olur. Bu ümmetin ittifakı ile batıl olunca, onların görüşleri de geçersiz olur.
j) Cenâb-ı Allah'ın meleklerin özelliğinden bahseden şu âyeti:
"Arşı taşıyan ve onun etrafında bulunan (melekler) Hablerini hamd ile teşbih ederler, O'na iman ederler ve mü'minlerin affedilmesini isterler" (Mü'min, 7), Büyük günah işleyen kimse mü'minler cümlesindendir. Bu sebeble, meleklerin kendileri için istiğfarda bulunduğu kimseler zümresine onun da dahil olması gerekir. Bu hususda söylenecek en son söz ise, ayetin sonunda Hak Teâlâ'nın:
"O halde tevbe edenleri ve senin yoluna uyanları bağışla" (Mü'min, 7) Duyurmasıdır. Ancak ne var ki bu ikinci kısım, umumi olan birinci kısmın tahsisini gerektirmez. Çünkü Usul-ü Fıkıh'da şöyle bir kaide vardır: "Umumi bir lafızdan sonra, o umumi lafzın cüzlerinden biri zikredilir ise, bu, o umumi lafzın bu hususi lafız ile tahsisini gerektirmez." 116[116]

Büyük Günah İşleyenler İçin Şefaat Olacağına Dair Hadisler

k) Büyük günah işleyenler için şefaatin bulunduğunu gösteren haberlere gelince, biz bunlardan üçünü zikredeceğiz:
1) Hz.Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisi: "Şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir. "117[117] Mu'tezile şöyle demiştir: Bu hadise üç yönden itiraz edilir:
a) Bu, Kur'an'ın aksine gelen bir haber-i vahiddir. Çünkü biz, birçok ayetin bu şefaatin olmayacağını gösterdiğini açıklamıştık. Haber-i vahid Kur'an'ın hilafına olunca, onu kabul etmemek (sahih saymamak) gerekir.
b) Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaatinin ancak büyük günah işleyenler için olduğuna delalet eder. Bu ise caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaatine nail olmak büyük bir makamdır. Binaenaleyh şefaati, sadece büyük günah işleyenlere tahsis etmek, sevab ehli olan diğer kimseleri bundan mahrum etmek olur. Bu ise caiz değildir. Çünkü en azından eşit olmaları gerekirdi.

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/512-513.
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/513.
117[117] Ebu Davud, Sünnet, 21 (2/236); Tirmizi, Kıyamet. 11 (4/625): İbn Mace. Zühd 37 (2/144).

c) Bu mesele, amelî meselelerden değildir. Bu sebeble bu konuda zan ile yetinmek caiz değildir. Haber-i Vâhid ise ancak zan ifade eder. Bundan dolayı, bu konuda bu hadîse yapışmak caiz değildir. Sonra biz, bu hadisin sahih olduğunu kabul etsek bile, onda üç ihtimal söz konusudur:

a) Hadisten murad, inkâr etme manasında istifham (soru) dur. Yani "Şefaatim ümmetimin büyük günah işleyenleri için midir?" demektir. Nitekim, Allah'u Teala'nın: Bu Rabb'im' (En'am, 77) âyeti de, "Bu mu benim Rabb'im?" anlamındadır.

b) lâfzı, ne dilin aslında, ne de örfde günah olarak tahsis edilmemiştir. Aksine, bu kelime günphı içine aldığı gibi, taati de içine almaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, namazı vasfederken: "Huşu duyanlar hariç, o ağır ve meşakkatlidir" (Bakara, 45) buyurmuştur. Durum böyle olunca, Hz. Peygamber {s.a.s)'in sözünden muradın, "büyük günah işleyenler" olması gerekmez; aksine belki de murad, "büyük taatler işleyenler içindir" şeklindedir. Eğer, "Farzedelim ki, lafzı hem günahları hem de taatleri içine alıyor. Fakat, sözü ise, eliflâma bitişik olarak gelmiştir ve umum ifade eder. Bu durumda da, haber ister büyük taatler işleyenler,isterse büyük günahlar işleyenler olsun, kebair ehlinden olan herkes için şefaatin bulunduğuna delalet eder" denilirse, deriz ki: lâfzı her ne kadar umum ifâde ediyorsa da, muzaf olan kelimesi müfred (tekil)dir; bu sebeple de umum ifâde etmez. Bunun için, haberin doğruluğu hususunda, kebair ehlinden olan tek bir şahts yeterlidir. Biz de bu tek şahsı, bütün taatleri işleyen kimseye hamlediyoruz. Çünkü, hadisin muktezasıyla amel etmek hususunda, onu buna hamletmek kafidir.

c) Farzedelim ki, "kebair ehli" ifâdesini büyük günah işleyenlere hamletmek vaciptir. Fakat "büyük günah işleyenler" ifadesi, "tevbeden sonra veya tevbeden önce büyük günah işleyenler" ifadesinden daha umumidir. Bu sebeple biz haberi, "tevbeden sonra büyük günah işleyenler" manasına hamlettik... Haberin sizin görüşünüze delâlet ettiğini kabul edelim, ama bu yine Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet olunan, "Şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenler için mi?" haberiyle çelişmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, inkâr tarikiyle olmak üzere, istifham hemzesiyle beraber zikretmiştir.

Keza Hasan el-Basri Hz. Peygamber (s.a.s)'den.onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben şefaatimi ancak, ümmetimden büyük günah sahiplerine ayırdım, sakladım'.' Bil ki, insaflı olmak, böyle bir meselede, sadece bu habere tutunmayı değil, ama şefaat konusunda varid olmuş olan haberlerin tamamına tutunmayı mümkün kılar. Bunun dışındaki diğer haberlerse, bu nevi tevillerin tamamını düşürür, geçersiz kılar.

b) Ebû Hureyre Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Her peygamberin icabet olunan bir duası vardır. Bütün peygamberler, bu dünyada isteyeceklerini istediler. Ama ben, ümmetime şefaat olmak üzere, isteğimi kıyamet gününe sakladım. Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmadan ümmetimden ölen herkes, insaallah benim şefaatime nail olacaktır." Bu hadisi, Müslim Sahih'inde rivayet etmiştir. Bu hadisle şöyle istidlal edilir: Hadis, ümmetinden, Allah'a şirk koşmadan ölen herkesin Hz. Peygamber I s.a.s)'in şefaatine nail olacağı hususunda, gayet sarih ve nettir. Büyük günah işleyen kimse de böyle olduğu için, onun da bu şefaate nail olması gerekir.

c) Ebu Hureyre'den rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) bir gün elinde bir et parçası olduğu halde geldi; onu kendisine doğru bir dirsek boyu yükseltti. Et onun hayranlığını celbediyordu; derken ondan bir çiğnem ısırdı ve sonra şöyle dedi:

"Ben kıyamet gününde, insanların efendisiyim. Bunun niye böyle olduğunu biliyor musunuz?" Orada bulunanlar, "Hayır ya Resulallah" deyince, O şöyle buyurdu:

"Cenâb-ı Allah, Önceki ve sonraki bütün insanları (ahiretgünü) dümdüz bir yerde toplar. Bir münadi, sesini herkese duyurur ve bir göz onların hepsini bir bakışta görür. Bir de güneş yaklaşır, artık insanların gamı ve meşakkati, dayanamayacaklar} ve tahammül edemiyecekleri bir dereceye varır.

Bu sırada insanlar birbirlerine: "İçinde bulunduğumuz şu faciayı görmüyor musunuz? Size erişen bu faciayı görmüyor musunuz? Size Rabb'iniz yanında şefaat edecek bir şefaatçiye niçin gitmiyorsunuz?" derler. Diğerleri, "Babanız 1 Âdem (a.s) var" derler. Bunun üzerine Hz.

Âdem 'e gelirler ve ona "Ey Âdem, (a.s) sen insanların babasısm. Cenâb-ı Hak seni eliyle yarattı ve sana ruhundan üfledi. Meleklere de emretti onlar sana secde ettiler. Cenâb-ı Hakk yanında bize şefaatçi ol. İçine düştüğümüz hali, başımıza geleni görmüyor musun?" dediler. Hz. Âdem (a.s) onlara "Hiç şüphesiz Rabb 'im bugün, daha önce gazablanmadığı, bundan sonra da hiç gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır. O, beni bir ağaçtan (yemekten) menetmişti, ama ben Ona asi olmuş (günah işlemiştim). Vay nefsim, vay nefsim! Siz, benden başkasına gidin. Nuh'a gidin" dedi.

Bunun üzerine insanlar Nuh (a.s)'a gelirler ve ona "Ey Nuh (a.s), sen yeryüzündekilere gönderilmiş peygamberlerin ilkisin. Allah seni şükreden bir kul olarak da İsimlendirdi, sen bize Allah katında şefaatçi ol; içinde bulunduğumuz durumu görmüyor musun?" derler. Bunun üzerine Nuh (a.s.) onlara: "Bugün Rabbim, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hiç böylesine gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmıştır. Benim, bir isteğim vardı; onu da kavmim için kullandım. Siz başkasına gidin, siz İbrahim (a.s)'in yanma gidin" der.

Onlar da Hz. İbrahim (a.s)'in yanına gelirler ve ona, "Sen İbrahim (a.s)'sfn, Allah'ın nebisi ve yeryüzü halkından seçtiği dostu... Bize Rabbin yanında şefaatçi ol içinde bulunduğumuz durumu görmüyor musun?" derler. Bunun üzerine İbrahim (a.s) onlara: "Bugün Rabbim, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hic böylesine gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmtştır ve yalanlarını zikrederek, "Vay nefsi, vay nefsi; siz I benden başkasına gidin, siz Musa (a.s)'ya gidin" der.

Bunun üzerine onlar, Musa (a.s)'nın yanına gelirler ve ona şöyle derler: ' Ey Musa (a.s) sen Allah 'm Resulüsün, Allah seni, risaleti ve kelamıyla diğer insanlara üstün kıldı. Rabbin yanında bize şefaatçi ol! İçinde bulunduğumuz durumu görmüyor musun?" Musa (a.s) onlara şöyle cevap verir: "Bugün Rabbim, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hiç böylesine gazablanmayacağı bir şekilde gazablanmtştır. Ben öldürmekle emrolunmadığ}m bir kişiyi öldürdüm. Vay nefsi vay nefsi!. Siz benden başkasına gidin, siz Meryem oğlu İsa (a.s)'ya gidiniz..."

Bunun üzerine onlar İsa (a.s)'nm yanma gelirler. Ve ona, "Sen Allan'ın Resulü, Meryem'e ilka ettiği kelimesi ve O 'ndan bir ruhsun. Sen beşikte iken insanlarla konuşmuştun, Rabbin yanında bize şefaatçi oh içinde bulunduğumuz bu durumu görmüyor musun?" derler. İsa (a.s) onlara şöyle cevap verir: "Bugün Rabbim, daha önce hiç gazablanmadığı ve bundan sonra da hiç böylesine gazablanmayacağı bir şekildegazablanmıştır." Kendisi için bir günah zikretmeksizin, "Vay nefsim, vay nefsim; siz benden başkasına gidin, siz Muhammed (s.a.s)'e gidin."

Bunun üzerine onlar dar bana gelir ve şöyle derler: "Ey Muhammed (s.a.s). Sen Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncususun. Cenâb-ı Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarım atfetmiştir. Bize Rabbin yanında şefaatçi ol İçinde bulunduğumuz durumu görmüyor musun?" Bunun üzerine ben de gider, Rabbimin huzuruna girmek için izin isterim. Bana izin verilir,vanp Rabbimİ görünce secdeye kapanırım. Cenab-ı Allah, dilediği müddet beni o halde bırakır ve sonra şöyle der:' 'Ey Muhammed başını kaldır! SöyleAcabet olunasınAste sana verilsin;şefaat eyle, şefaatin kabul olunsun!" Ben de Rabbime, bana öğretmiş olduğu hamdlerle hamdederim. Sonra şefaat ederim. Derken, Cenâb-ı Hakk bana bir sınır çizer. Ben de (o sınır içinde) bulunanları cennete sokarım.

Sonra tekrar döner, Rabb Teâlâ'yı görünce yine secdeye kapanırım. Rabbim beni, dilediği müddet o hâlimde bırakır. Sonra, "Başını kaldır, söyle, icabet olunsun, İste sana verilsin; şefaat eyle, şefaatin kabul olunsun" der. Ben de Rabbime, bana öğretmiş olduğu hamdlerle hamdederim. Sonra şefaat ederim. Derken, Cenâb-ı Hakk bana bir sınır çizer. Ben de (o sınır içinde) bulunanları cennete sokarım. Sonra tekrar döner, Rabbimi görünce yine secdeye kapanırım. Rabbim beni, dilediği müddet o hâlimde bırakır. Son. a şöyle der: "Ey Muhammed, başını kaldır! Söyle, icabet olunsun; iste, verilsin; şefaat eyle, şefaatin kabul olunsun." Ben de, Rabbime, bana öğretmiş olduğu hamdlerle hamdederim. Sonra şefaat ederim. Derken bana bir sınır çizilir, ben de (o sınır içinde) bulunanları cennete sokarım. Sonra da döner ve şöyle derim: Ya Rabbl, cehennemde sade Kur'ân 'm hapsettikleri, yani ebedî olarak cehennemde kalmaları gerekenler kaldı" derim". Bu hadisin çoğu bu lafzıyla, Sahîhayn'da bulunmaktadır. [118]

Mutezilenin Bu Hadislere Cevabı

Mu'tezile şöyle demiştir: Bu ve benzeri hadisler hakkında söylenecek söz, birkaç yöndendir:
a) Bu haberler, uzun haberlerdir; bu bakımdan, Hz. Peygamber'in lafzıyla, söylediği biçimde zabtedilmesi mümkün değildir. Binaenaleyh, hadisi rivayet eden onu kendi sözleriyle rivayet etmiştir. Bu takdire göre de, hadîsin hiçbir tarafı hüccet olmaz.
b) Bunlar bir tek vakayla ilgili haberlerdir, fakat eksiklikleri ve fazlalıklarıyla beraber, çeşitli şekillerde rivayet edilmişlerdir. Bu da yine töhmete yol açar.
c) Hadîs, "teşbihler" ihtiva etmektedir. Bu da batıldır, çünkü bu da töhmete yol açar.
d) Hadîs, Kur'ân'ın zahirinin hilâfına olmak üzere varid olmuştur. Bu da töhmete yol açar.
e) Bu, rivayet edilmesinde birçok sebepler bulunan, büyük bir olaydan haber vermektedir; eğer bu haber sahih olsaydı, hadîsin tevatür derecesine ulaşması gerekirdi. Böyle olmadığına göre, bu hadis töhmet altında kalmıştır.
f) Kati meselelerde, zandan başka birşey ifâde etmeyen haber-i vahide itibâr etmek caiz değildir. [119]

Ehl-i Sünnetin Buna Cevabı

Bizim âlimlerimiz bu ta'n noktalarına, şöyle cevap vermişlerdin Bu haberlerden her biri, her ne kadar haber-i vahid olarak rivayet edilmişlerse de, pek çok sayıdadır ve aralarında hepsinde ortak olan bir nokta vardır ki, o da şefaat sebebiyle cehennemden, cezayı hak etmiş olan insanların çıkacağıdır. Buna göre bu husus tevatür yoluyla rivayet edilmiş olur. Binâenaleyh,hüccet sayılır. Allah en iyi bilendir. Mu'tezile'nin bütün delillerine bir tek sözle cevap verilir. O da şudur: Onların şefaati reddetme hususundaki delilleri, bütün şefaat çeşitlerinin yokluğunu ifâde eder. Bizim şefaatin varlığı hususundaki delillerimiz ise, hususî olarak şefaatin varlığını ifâde eder. Umum ile husus ifâdeler birbirleriyle çeliştikleri zaman, hâs olan ifâde umumî olana takdim edilir. Buna göre, bizim delillerimiz onlarınkine göre öncelik kazanır. Sonra biz, onların zikrettikleri hususların herbirine tek tek şöyle cevap vereceğiz: [120]

Mufassal Cevabın Birinci Vechi

Bu, onların Cenâb-ı Hakk'ın: "Ondan bir şefaat de kabul edilmez" (Bakara, 48) âyetine tutunmalarıdır. Farzedelim ki, itibâr, sebebin husûsî oluşuna değil, lâfzın umumiliğinedir... Ancak, şu kadar var ki, böyle umumî bir lâfzın, bu şekilde husussi bir sebeple tahsis edilmesi, bu hususta en küçük bir delil olarak yeter. Şefaatin varlığna delâlet eden deliller mevcut olunca, bu âyeti tahsis etmek vâcib olur. [121]

Cevabın İkinci Vechi

İkinci vecih ki o, Cenâb-ı Allah'ın: "Zalimlerin ne bir dostu, ne de itaat edilecek bir şefeâtçisi yoktur" (Mümin, 18) âyetine tutunmalarıdır. Buna şöyle cevap verilir: âyeti, bizim/'zalimlerin bir dostu ve şefaatçisi vardır" sözümüzün zıddrdır. Fakat, zalimlerin şefaatçisi ve dostu vardır sözümüz, "mûcibe-i külliye"dir. Bunun zıddı ise, "sâlibe-i cüz'iyye" dir. "Salibe'nin doğruluğu hususunda, bu olumsuzluğun bir tek şekilde bile bulunması kâfidir. Onun doğruluğu hususunda, bunun bütün şekillerde bulunmasına ihtiyaç yoktur. Buna göre biz, bunun gereği olan şeyi söylüyoruz; çünkü bize göre, bazt zâlimlerin dostu ve kendisine icabet edilen bir şefaatçisi bulunmamaktadır, bu zâlimler de kâfirlerdir. Ama, zalimlerden hiçbirinin dostu ve şefaatçisi olmadığına hükmetmeye gelince, bunu kabul etmiyoruz. 122[122]

---

[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/514-518.
[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/519.
[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/519.
[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/520.

Cevabın Üçüncü Vechi

Üçüncü vecih'e gelince, bu Mu'tezile'nin, Allahu Teâla'nın:
Hiçbir alışverişin, dostluğun ve şefaatin bulunmadığı bir gün gelmeden önce" (Bakara, 254) âyetine tutunmalarıdır ki, buna, birinci vecihte verilen cevâbın aynısiyle cevap verilir. 123[123]

Cevabın Dördüncü Vechi

Dördüncü vecihe gelince, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın: "Zâltmertn hiçbir yardımcısı yoktur" (A. imrân, 192) âyetine tutunmaktır, buna şöyle cevap veririz: Bu söz, bizim "Zâlimlerin yardımcıları vardır" sözümüzün zıddıdır. Bu, mûcibe-i külliyye" dtr. Cenâb-ı Hakk'ın, "Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur" âyeti ise, sâlibe-i cüz'iyye"dir. Bu sebeple onun delâleti, umûmun selbidir. Umûmun selbi ise, selbin umumîliğini ifâde etmez. 124[124]

Cevabın Beşinci Vechi

Beşinci vecihe gelince, ki bu; "Onlara, şefaatçilerin şefaati fayda vermez" (Müddessir, 48) âyetine tutunmaktır, bu âyet kâfirler hakkında varid olmuştur. Bu sebeble, tahsisten dolayı, müminler hakkında bu hükmün aksinin söz konusu olduğuna delalet eder. 125[125]

Cevabın Altıncı Vechi

Altıncı vecihe gelince, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın: "O melekler ancak, Allah 'm hoşnut olduğu kimselere şefaat ederler" (Enbiya, 28) âyetidir. Bu husustan daha önce söz edilmişti. 126[126]

Cevabın Yedinci Vechi

Yedinci vecihe gelince, ki bu müslümanların, "Allah'ım, bizi Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaatine nail olanlardan eyle!" şeklindeki dualarıydı, buna şöyte cevap veririz: Bize göre, şefaatin tesiri, arzu edilen bir şeyi celb etme hususundadır. Bununla, hak edilmiş miktara ziyade olan faydaların celbedilmesiyle, günahlardan dolayı müstehak olunan zararları savuşturma arasında müşterek otan miktarı kastediyorum. Bu ortak husus ise, kulun günahkâr olmasına bağlı değildir. Bu sebeple de, sual ortadan kalkar. 127[127]

Cevabın Sekizinci Vechi

Sekizinci vecihe gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın: "Muhakkak ki günahkârlar, alevli bir ateştedirler" (Infitar, 14) âyetine tutunmaktır, bununla ilgili söz inşaallah "vaid" meselesini anlatırken

---

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/520.
123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/520.
124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/520-521.
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/521.
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/521.
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/521.

gelecektir. [128]

Cevabın Dokuzuncu Vechi

Dokuzuncu vecihe gelince, ki bu Mu'tezile'nin, "Cenâb-ı Allah'ın büyük günah sahiplerine şefaat edilmesine izin verdiğine delalet eden bir şey yoktur" demesidir.bunun cevabı şöyledir: Bu görüş kabul edilmez. Bunun delili, bu şefaatin bulunduğuna delalet eden, daha önce sunduğumuz delillerdir. [129]

Cevabın Onuncu Vechi

Onuncu vecihe gelince, bu Cenâb-ı Allah'ın meleklerden naklederek, buyurmuş olduğu: "Tevbe edenleri bağışla" (Mümin,7) âyetidir, bunun cevabı şöyledir: Beyan etmiş olduğumuz gibi, bu âyetin son tarafının has olması, baş tarafının umumiliğine zarar vermez. [130]

Hadîsler Hakkında İtirazlara Cevaplar

Hadislere gelince, onlar Hz. Peygamber (s.a.s) 'in bazı insanlara ve kıyametin bazı konaklama yerlerinde şefaat etmediğine delalet eder. Fakat bu, O'nun büyük günah sahiplerinden hiç kimseye şefaat etmediğine ve kıyametin bütün konaklarında imkansız olduğuna delalet etmez. Kesin olarak söylediğimiz şudur ki, Cenâb-ı Allah, şefaat edenlerden hiçbir kimsenin, kendi izni olmaksızın, şefaatte bulunamıyacağını beyan etmiştir. Buna göre belki Hz. Peygamber (s.a.s) bazı yerlerde ve bazı zamanlarda şefaat etmeye mezun değildi; bundan dolayı da bu yer ve zamanlarda şefaat etmedi.. Daha sonra başka bir yerde ve başka bir zamanda, şefaatte bulunmaya mezun oldu ve burada da şefaat etti... Allah en iyi bilendir. [131]

Şefaat Hakkında Feylesofların Görüşü

Şefaatin izahı konusunda feylesoflar şöyle demiştir: Vacibu'l-Vûcud olan Allah'ın feyzi bereketi umumi ve cömertliği de tamdır. Bu cömertlik ve feyzin bulunmayışı, onu alacak ve kabullenecek olanın buna müsait ve hazır olmayışındandır. Yine bir şeyin Vacibu'l-Vücuddan olan feyzi, bereketi kabule müsait olması, ancak, o şeyin bu feyzi Vacibu'l-Vücuddan, kendisinden önce bulunan bir şey aracılığıyla almaya müsait olmasıyla da caiz olabilir. Bu durumda bu şey, Vacibu'l-Vücud ile o İlk şey (alıcı) arasında bir vasıta olur. Bunun duyular alemindeki misali şudur: Güneş ancak, mukabil bir alıcıya ışık saçar. Evin tavanı, güneşin karşısında olmadığı için, güneşten ışık almaya müsait değildir. Ama, berrak bir suyla dolu bir leğen konulur, onun da üzerine güneşin ışığı düşerse, bu ışık, sudan tavana yansır. Böylece de bu berrak su, ışığın güneş küresinden ışığı almaya müsait olmayan tavana geçmesi için bir vasıta olmuş olur.

Vacibu'l-Vücudun feyzinin umum insanların ruhlarına ulaşmasında, nebilerin ruhları ile Vacibu'l-Vücud ile avam ruhları arasında vasıtalar durumundadır..

Kent prensiplerin mebni olarak, şefaat konusunda feylesofların söyledikle,; bundan ibarettir. [132]

---

[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/521.

[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/522.

[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/522.

[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/522.

[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/522-523.

Benî İsrail'e Olan Nimetlerden: Firavun'dan Kurtulma...

"Hatırlayın o zamanı ki oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakmak suretiyle size işkencenin en kötüsünü yapmakta olan Fir'avun'dan sizi kurtarmıştık... Bunda sizin için, Rabbtnizden gelen büyük bir imtihan vardı" (Bakara, 49)

Bilk ki Cenâb-ı Hakk, Beni İsrail'e oian nimetlerini tcmalen zikrettikten sonra, öğüt vermede daha etkili ve hüccet olma konusunda da daha müessir olsun diye, bu nimetleri tafsilatlı olarak zikretmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk, sanki şöyle buyurmuştur: "Nimetlerimi hatırlayın; yine hatırlayın, hani sizi kurtarmıştık; size denizi yardığımız zamanı hatırlayın... İşte bunlar, Allah'ın onlara vermiş olduğu nimetlerdir..." Bu ayette zikredilense, ilk nimet vermedir. Cenâb-ı Hakk'ın: âyetine gelince, bu âyet ve "Sizi kurtarmıştım" şeklinde de okunmuştur.

Kaffâl şunu söylemiştir: "İncâ"' ve "tenciye"nin aslı, bir şeyi kurtarmak, halas etmek; birbirleriyle artık bitişmeyecek bir tarzda.bir şeyi diğer şeyden ayırmaktır. Gerek ve gerekse fiilleri dilde, ayni mânaya gelen, iki

kalıbtırlar. Manası ise, kurtardı, kendi nefsini kurtardı, demektir. Araplar, yüksek yere derler; çünkü ona iltica eden necat bulur, yani kurtulur. Bir de, yüksek yer, alçak olan yerlerden ayrılmıştır; adeta ondan kurtulmuş, halas bulmuştur.

Keşşaf sahibi ise şunu söylemektedir: kelimesinin aslı, "ehl" (aile, sülale, hanedan)dır. Bu sebepledir ki, kelimesinin ism-i tasgiri şeklinde gelir. Ancak kelimesinin hâ harfi elife tebdîl edilmiş, olmuştur. kelimesi daha ziyâde önem ve mertebe sahibi kimseler için kullanılmaktadır; hükümdar ve benzeri kimseler gibi. Bundan ötürü, meselâ 'Hacamatçının ve ayakkabıcının âli' denilmez. îsâ ise şöyle demiştir: kelimesi, kelimesinden daha umumidir. Meselâ, Küfe halkı, (ehli" "Belde insanları" ve "İlim ehli, ilim erbabı" denilir de, ve denilmez. Sanki İsâ şunu demiştir: Eh! insanlara gâlib gelmiş olması cihetinden, bir şeyin hususiyetidir; âl ise, yakınlık veya arkadaşlık cihetinden, insanın hususiyetidir.

Ebu Ubeyde'den hikâye edildiğine göre O, şöyle diyen fasih bir kimse duymuştur: "Mekke halkı, Allah'ın ailesi ve âlidir." 133[133]

Firavun Kelimesi Hakkında

Firavn kelimesine gelince, nasıl ki Kayser ve Heraklius Roma hükümdarı; Kisra, Fars hükümdarı; Tubba' Yemen meliki ve Hakan da Türk hükümdarının adı ise, bu da Amalika'dan olan Mısır hükümdarına veriJen özel bir isimdir. İki yönden Firavn isminde ihtilaf etmişlerdir.

a) Onun ismi hakkında ihtilaf etmişlerdir. İbn Cureyc'in bir topluluktan rivayet ettiğine göre, onlar"Mus'abibn Reyyân" demişlerdir. İbn İshak ise. "o Velib ibn Mus'ab'dır; çünkü ondan daha sert ve daha katı kalbli bir Firavn olmamıştır" demiştir. Vehb ibn Münebbih'in anlattığına göreyse, Tevrat ve İncil'e bağlı olanlar Firavn'ın adının Kâbus olduğunu ve Kibtî olduğunu söylemişlerdir.

b) İbn Vehb şunu söylemiştir: Yûsuf (a.s)'unFiravn'ı, Musa (a.s)'nın Firavn'ının ta kendisidir. Bu doğru değildir, çünkü Yûsuf (a.s)'un Mısır'a girmesiyle Musa (a.s)'nın Mısır'a girmesi arasında dörtyüz yıldan daha fazla bir zaman vardır. Munammed ibn İshak ise şöyle demiştir: Musa (a.s) zamanının

fFiravn'ı Yûsuf (a.s)'un Firavn'ı değildir. Yûsuf (a.s.)'un zamanındaki Firavn'ın adı, Reyyan ibn el-Velîd idi. Firavn'ın âline gelince, şüphe yok ki bundan murad, O'nun kavminden olan ve İsrailoğullarının bekasını, Firavn ve kavmininse helakini doğuran muhtelif haller iutfetmekle onları kendilerinden Allah'ın kurtarması için. Benî İsrail'i yok etmeye azmetmiş olan kimselerdir. 134[134]

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/523-524.

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/524-525.

Su Kelimesi Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın: hitabına gelince, bu bir kimse birisine zulmü ve haksızlığı reva gördüğünde söylenilen ifâdesinden gelmiştir, nitekim şair Amr İbn Kelsum şöyle demiştir:
"Hükümdar insanlara zulmü reva görmediğinde, biz içimize zulmü yerleştirmekten kaçınır, imtina ederiz."
Bu kelimenin aslı, insan bir malı arzu ettiğinde söylemiş olduğu, ifâdesindendir. Sanki bunun manası, "sizin için azabın en kötüsünü arzuluyor ve onun sizin başınıza gelmesini istiyor" şeklindedir. kelimesi, fiilinden masdar olup, "kötü olan" manasınadır. denilir ve bununla fiilin ve ahlakın çirkin olanları kastedilir. Azabın her türlüsü kötü olduğu halde, buna "azabın en kötüsü" denilmesinin manası, "azabın en şiddetlisi ve en zoru" demektir. Sanki azabın çirkinliği, fiiline muzâf kılınmak suretiyle artmıştır. Müfessirler, ifâdesinden neyin murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Muhammed ibn İshak şöyle demiştir: Bu, Firavn'ın yahudileri köie ve hizmetçileri yaparak, onları kendi işinde gurup gurup çalıştırmasıdır. Buna gö.e, bir /urup yahudi inşaat yapıyor, bir gurup yahudi ekin ekiyor ve bir gurup da biçiyordu... Yahudilerin hepsi Firavn'ın işinde çalışıyorlardı; Fıravn'ın herhangi bir işinde çalışmayana bir cizye takdir edilip, onun onu ödemesi emrediliyordu.
Süddî ise şöyle demiştir: "Firavn onları, çöpçülük yapmak, çamur işlerinde çalışmak ve dağlardan kayalar kesmek gibi, pis ve zor işlerde çalıştırıyordu. Cenab-ı Allah da İsrailoğullarının Musa (a.s)a:
"Sen bize gelmeden Önce ve geldikten sonra, biz eztyyetgördük" (A'raf. 129); Musa (a.s)'nın da Firavn'a:
"Başıma kaktığın o nimet, İsrailoğuilannı kul köle yaptığın içindi"135[135] (Şuârâ, 22) dediğini nakl etmiştir." kendisini dilediği şekilde kullanacak bir biçimde başkasının altında olması, bilhassa o, kendisini pis ve meşakkatli işlerde .rdığı zaman, bu o kimse için azabların en şiddetlisi olur. Hatta, bu -umdan dolayı o, bazan ölümü bile isteyebilir. İşte Cenab-ı Allah, yahudiJere, onları bundan kurtarmak suretiyle vermiş olduğu büyük nimetini beyan etmiş, sonra bunun peşine ondan daha büyük olan nimetini zikrederek P* 6bî iyU* "Oğullarını boğazlayarak..." buyurmuştur. Bunun manası, onlar kız çocuklarını hayatta bırakıp, erkek çocuklarını öldürüyorlardı, demektir. Burada bazı bahisler bulunmaktadır. 136[136]

Erkek Çocukları Öldürmedeki Zararlar

Birinci Konu: Kız çocuklarının değil de, erkek çocuklarının boğazlanması, birçok yönden daha zararlıdır.
a) Erkek çocuklarının boğazlanması, erkeklerin sona ermesine sebep olur.Bu ise, neslin kesilmesini doğurur;çünkü kadınların.tek başlarına da bu hususta bir tesirleri olmaz. Bu ise neticede hem kadınların hem de erkeklerin yok olmasına müncer olur.
b) Erkeklerin tükenmesi, geçim hususunda kadınların yararlarının fesada uğramasına yol açar. Çünkü kadın, erkeklerin güvencesi ve işlerini deruhte etmesi sona erince, ölümü temenni eder. Kadının başına, yalnız kalması sebebiyle geçim darlığı çullanırsa, bu büyük bir çileye sebep olur. Bundan kurtulmak da, o nisbette güç olur.
c) Uzun bir hamilelikten ve doğacak çocuktan faydalanılacağı hususundaki beslenilen kuvvetli bir ümit ve katlanılan çilelerden sonra, doğan çocuğu öldürmek, azabların en büyüğüdür. Böyle bir durumda onu öldürmek, uzun bir müddet ondan istifade etmeyi düşünen, onun çeşitli halleriyle sürür bulan kimseyi öldürmekten daha şiddetlidir. Cenâb-ı Allah'ın, İsrailoğullar.nı bundan kurtarma nimetinin büyüklüğü, bu imtihandaki meşakkatin şiddeti nisbetindedir.

135[135] Yani, beni besleyip, büyütmen. Beni İsrail'i kökleştirip, doğacak erkek çocukları öldürmen sebebiyle hâsıl olmuştu, (ç).
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/525-526.

d) Oğullar ana-babaya, kızlardan daha sevgilidir. Bundan dolayı insanların çoğu, kız çocuklarını yüksünürler ve hatta oğulları çok bile olsa, onları istemezler... bundan dolayı Cenâb-ı Allah:
"Onlardan birisine kızı(mn doğduğu) müjdesi verilince, pek ötkeli olarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen müjdeden dolayı insanlardan gizlenir" (Nahi, 58-59) buyurmuştur ve bundan dolayı, Arapları kız çocuklarını diri diri gömmektedir.
korkusuyla, çocuklarınızı öldürmeyiniz" (isra, 31) buyurarak, nehyetmiştir. Çünkü Araplar, erkek çocuklarını değil, kız çocuklarını diri diri gömüyorlardı.
e) Erkeklerin değil de kadınların hayatta kalması, onların, düşmanlarının odalıkları olmasını gerektirir ki, bu ise zillet ve aşağılanmanın zirvesidir. 137[137]

Buyruğundaki Atıfda Bulunan Nükte

İkinci Konu: Bu sûrede ûytJı kelimesi atıf vâvı olmadan zikredilmişken, İbrahim sûresinde ise, vâvlı (ibrahim, 6)zikredilmiştir. Bunun İzahı şöyledir; Eğer âyeti âyeti ile tefsir edilirse, bu takdirde atıf vâvına ihtiyaç kalmaz. Ama, (âyeti kerimesi, boğazlanmanın dışındaki, diğer meşakkatti ve zor işlerle tefsir edilir, boğazlanma da, bu kötü azabın dtşında müstakil bir şey olarak alınırsa, bu takdirde vâv harfine ihtiyaç vardır. Her iki yerde de, lafız bu iki manaya da ihtimallidir; ancak, İbrahim sûresinde atıf harfinin zikredilmesinden kastedilen mana ve faydanın şu olacağı söylenebilir: Cenâb-ı Hakk bu âyetten önce:
"Andoisun ki biz Musa yi, "kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara, Allah 'm günlerini hatırlat diye mucizelerimizle göndermiştik" (ibrahim, 5) buyurmuştur. Allah'ın günlerini hatırlatmaksa, ancak Allah'ın nimetlerini saymakla olur. Bu sebeple âyetinden muradın, azabın bir türü; (İbrahim, 6) âyetinden muradında azabın bir başka türü olması gerekmiştir. Ki böylece, bunların her ikisinden kurtulmak, iki ayrı nimet olabilsin... Bu sebeple İbrahim sûresinde (Ayet, 6) atıf harfinin gelmesi gerekmiştir. Buradaki ayete gelince, bu ayette ise, ancak nimet cinsinin hatırlanmasına dair bir emir varid olmuştur: "Size olan nimetlerimi hatırlayın!.." Binaenaleyh, azabın en kötüsünden murad, ister boğazlanma olsun isterse başkası, her halükarda nimetlerin hatırlatılması meydana gelmektedir. Böylece de, iki ifade arasındaki fark anlaşılmış olur. 138[138]

Firavun Yeni Doğanları mı, Delikanlıları mı Öldürtüyordu?

Üçüncü Konu: Bazı âlimler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, sözüyle, kadınlar lâfzına mutabık olsun için, çocukları değil de, reşîd erkekleri kastetmiştir; çünkü kadınlar buluğa ermişlerdir. Bu sebeple, oğullar itfflp dan murad, erkeklerdir... Bu görüşün sahibleri devamla şunu demişlerdir: Çünkü Firavn, kendisine karşı isyan etmelerinden ve baş kaldırmalarından korkmuş olduğu adamların öldürülmesini emretmişti... Müfessirlerin çoğu ise, ayette kastedilenin, adamlar değil de bulûğa ermemiş oğlan çocukları olduğunu söylemişlerdir.
Bu görüş, birkaç bakımdan daha uygun olanıdır:
a) Lâfız zahirine hamledilir.
b) Bunca çokluklarına rağmen bütün adamların öldürülmesi imkansızdır.
c) Firavn hanedanı, zor işlerinde kullanmak üzere, onlara muhtaç idiler.
d) Şayet durum böyle olsaydı, Hz.Musa (a.s)'nın çocuk iken bir sanduka içinde suya bırakılmasının bir anlamı kalmazdı...
Lâfzı, kadınlar kelimesine mukabil olsun diye, erkek adamlar anlamına hamletmek gerekir diyen kimsenin bu görüşüne iki şekilde cevap veririz:
a) Oğlan çocukları, küçük iken öldürüldüklerinde, büyüyüp baliğ erkek olmak İmkanı yok olur. Bu sebeple de kelimesini onlara, oğullara itlak etmek caiz değildir. Kız çocuklarına

---

[137] 137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/526-527.
[138] 138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/527.

gelince, onlar öldürülmeyip kadın olma çağına ulaştıklarında onlara "kadınlar" denilmesi caiz olur.

b) Bir kısım alimler, Cenâb-ı Hakk'ın sözünden muradın "Kadınların avret mahallerini, ayıp yerlerini, hamile mi değil mi diye kontrol ediyorlardı " şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü, kadınların karnındaKi ceninin göze görünmeyeceği için, kontrol ile bilinememesi ve ona el ile ulaşılmasının mümkün olmaması hususları geçersiz kılar. 139[139]

Oğulların Öldürülmesinin Sebebi

Dördüncü Konu: Oğulların öldürülmesinin sebebi hakkında alimler birkaç görüş zikretmişlerdir:

1) İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür: Buna göre, Firavn'a ve âvânesine, Allah Teala'nın İbrahim (a.s)'e zürriyetinden j peygamberler ve hükümdarlar çıkaracağını vaadettiği hususu ulaşınca, onlar bundan korktular ve keskin bıçaklı adamlar hazırlamaya karar verdiler. Bu adamlar, Benî İsrail'in içerisinde dolaşıyor, doğan erkek çocukları kesiyorlardı. Benî İsrail'in büyüklerinin öldüğünü, küçüklerinin de boğazlandığını görünce, onların tükenip de zor işleri yaptıracakları kimseler bulamayacaklarından korktular ve bu sebeble doğan erkek çocukları bir yıl öldürüp, bir yıl öldürmemeye başladılar.

2) SüddÎ'nin görüşüdür. Buna göre, Firavn, rüyasında Beyt'ül-Makdis'den çıkan ve Mısır'ın bütün evlerini saran, kıptîleri yakan, İsrailoğullarını ise hayatta bırakan bir ateş görür. Bunun üzerine, kâhinlerini çağırır ve bunun ne manaya geldiğini sorar. Onlar da, Beytü'l-Makdis'ten, kıptileri imha edecek bir kimse çıkacağını söylediler.

3) Müneccimler, bu durumu Firavn'a haber verirken bu doğumun olacağı seneyi de tayin ettiler. Bu sebeble, İsrailoğullarının, erkek evlatlarını bu belli senede öldürtüyordu. Doğruya en yakın olan görüş birincisidir. Çünkü, rüya tabir etme ve yıldızlara bakarak hüküm çıkarma yoluyla elde edilecek şey, tafsilatlı bir bilgi olamaz. Aksi halde bu, Kur'an'ın gaybtan haber verişinin bir mucize olması hakikatini zedeler. Daha doğrusu bu yollarla elde edilecek bilginin mücmel (kapalı) olması gerekir. Akıllı kimseye yakışan ise böyle bir bilgi sebebiyle, böylesi büyük bir işe girişmemesidir. Eğer, "Firavn, Allah'ı inkar ediyordu, binaenaleyh onun peygamberleri haydi haydi inkâr ediyordu. Durum böyle olunca, O'nun, Hz. İbrahim (a.s)'in haberi sebebi ile, (ona inanmadığı halde) böyle büyük bir işe girişmesi nasıl olur?" denilirse, deriz ki: "Belki de Firavn, Allah'ı ve peygamberlerin doğruluğunu biliyordu. Ancak küfrü inadî olmak üzere bir kâfir idi " veya şöyle denilebilir: Firavn, din hususunda şüphe ve şaşkınlık içinde idi. Hz. İbrahim (a.s)'i tasdik etmesi ve bir ihtiyat olmak üzere bu fiile teşebbüs etmesi caizdir.

Beşinci Konu: Bu nimetlerin zikredilmesinde çeşitli faydalar vardır:

a) Hükümdarlar ve zalimlerle insanları imtihan etmesi musibetlerin en şiddetlilerinden olunca onları bu çilelerden kurtarması da nimetlerin en büyüklerinden olmuştur. Bu böyledir, çünkü onlar kendilerini yok etmeye çalışanların yok olduklarını gözleriyle görmüşler ve kendilerini hor-zelîl kılmada elinden geleni yapanların nasıl zillete düçâr olduklarını müşahede etmişlerdir. Bunun ise, nimetlerin en büyüklerinden olduğu hususunda şüphe yoktur. Büyük nimetlerin verilmesi, bağlılığı ve taatı gerektirmekte, inadlaşma ve muhalefetin ise son derece çirkin olmasını icab ettirmektedir. İşte bu sebebten dolayıdır ki Cenâb-ı Allah, aleyhlerine olan delilleri iyice yerleştirip sağlamlaştırmak ve mazeret yollarını tıkamak için bu büyük nimetlerini onlara hatırlatmıştır.

b) Onlar, kendilerinin son derece zelil; hasımlarının ise son derece aziz, ancak kendilerinin Hak'tan yana, hasımlarının ise batıldan yana olduklarını bilince,Hak'tan yana olanların zilletlerinin; batıldan yana olanların da izzet ve şereflerinin yok olacağına inanmışlardır. Allahu Teala sanki şöyle demiştir: Ey Kureyşliler, sizler Muhammed'in şu anda fakir oluşuna ve ona yardım edenlerin azlığına aldanmayın, çünkü o, Hak'tan yanadır. Binaenaleyh izzet ve şerefin

---

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/527-528.

ona, zillet ve hakirliğin ise düşmanlarının başına gelmesi kaçınılmazdır.
c) Allah Teala bununla, mülk ve saltanatın yed-i kudretinde olduğuna, onu dilediğine vereceğine; insanın dünyanın izzet ve şerefine aldanmayıp, ahiretin izzet ve şerefini elde etmeye çalışması gerektiğine dikkat çekmiştir. 140[140]

Belâ (musibet) Kelimesi Hakkında

Cenâb-ı Allah'ın, "Bunda sizin için Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır" âyetine gelince, Kaffâl bu hususta şunu söylemiştir: kelimesinin aslı, denemek ve imtihan etmek anlamına gelen kelimesidir. Nitekim Hak Teala:
"Bir imtihan olmak üzere, biz sizi hayır ve serlerle sınıyoruz" (Enbiya. 35) ve: kötülüklerle imtihan ettik" (A'raf, 168) buyurmuştur. İmtihan iki türlü olur. Nimetlere de, şiddetli meşakkate de bela denir. Ancak çoğunlukla, hayır (nimet) hakkında Şişerler hakkında da denir. Bazan bu kelimeler birbirinin yerine kullanılabilir. Züheyr şöyle demiştir:
"Allah, o ikisinin size yaptıklarına ihsan ile karşılık versin. Ve onları verdiği belaların en hayırlısı ile imtihan etsin" (yani değerlerini ortaya çıkarsın).
Bunu iyice anladığın zaman deriz ki bu âyetteki "bela" kelimesi, -eğer (lafzı ile, Firavn'ın yaptığına işaret ediliyor ise, -meşakkat; - yok eğer lafzı ile Allah'tn onları kurtarışına işaret ediliyor ise- nimet manasına geıir. Nimet manasında anlaşılması daha uygundur. Çünkü bu nimet, Hak Teala'dandır ve bunun yahudiler aleyhine hüccet oluşu, Allah'ın onların atalarına in'amda bulunmuş olmasıdır. 141[141]

Benî İsraîlin Denizden Geçirilip Firavunun Boğulması

"Hem hatırlayın o zamanı ki hani sizin (geçmeniz) için denizi yarmış, böylece sizi kurtarıp, Firavn'un hanedanını, sizin gözleriniz Önünde (suda) boğmuştuk" (Bakara, 50).
Bu Cenab-ı Hakk'ın onlara ikinci nimetidir. Ayetteki "yardık" kelimesi şu manaya gelir: Biz denizi birbirinden ayırdık da deniz içinde sizin için yollar meydana geldi.Bir kıraate göre ise,bu kelime "ayırdık" manasında olmak üzere, şeklinde okunmuştur. Arapçada, iki şeyin arasını ayırdı manasında ve birçok şeyin arasını ayırdı manasında olmak üzere de denilir. Çünkü denizde açılan yolların sayısı, Benî İsrail içindeki boyların sayısınca olmak üzere, oniki tane idi. Eğer manası nedir?" dersen, deriz ki: Bunun iki izahı vardır:
a) Benî İsrail, denize giriyor, o esnada su önlerinde yanlıyordu. Sanki Cenab-ı Hak, iki şeyin arasını aralarına soktuğu bir şey ile ayırdığı gibijsrail-oğulları ile denizi yarıyordu.
b) Yani, "sizin için, sizi kurtarmak için denizi yardık " manasıdır. Bu âyetle ilgili birkaç konu vardır. 142[142]

Âyet-i Kerime İle İlgili Konulardan Birinci Konu: Denizden Geçiş

Rivayet olunduğuna göre, Cenâb-ı Allah, Firavn ve kiptîleri boğmak isteyip, onların durumu da, ilm-i İlahide hiçbirinin iman etmeyeceği şeklinde malum olunca, Musa (a.s), İsrailoğullarına, kıptilerden, zinet eşyaları ödünç almalarını emretti. Bu,iki sebebten dolayı idi: Birincisi, bu mallan için kiptiler peşlerine düşsünler diye. İkincisi, kıptilerin zinet eşyaları İsrailoğutlarının elinde kalsın diye.. Sonra Cebrail (a.s), akşam vakti gelerek, Hz. Musa'ya "Milletini, geceleyin yola çıkar" der. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın:
"Biz, Musa'ya, "kullarımıgece yola çıkart " diye vahyettfk" (Şuara, 52) âyeti ile anlattığıdır. İsrailoğullarının sayısı altıyüzbin idi. Çünkü oniki boy idiler ve her boy ellibin kişiden meydana geliyordu. Musa (a.s), İsrail- oğullarını Mısır'dan çıkarınca, bu haber Firavn'a ulaştı. O, bunun

---

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/528-530.
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/530.
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/531.

üzerine "Horozlar ötmedikce onların peşine düşmeyiniz " dedi. Ravi şöyle devam etti. Allah'a yemin olsun ki o gece hiçbir horoz ötmedi.

Sabah olduğunda.Firavn bir koyun getirmelerini istedi ve getirilip kesildi. Sonra Firavn: "Yanıma aitıyüzbin kıptı toplanıncaya kadar, bu koyunun ciğerini yiyeceğim " dedi. Katade şöyle der: Firavn'un etrafında, herbiri aygır atlara binmiş birmilyon ikiyüzbin kişi toplanır ve gündüz İsrailoğullannın

.jeşine düşerler. Cenâb-ı Hakk'ın: "Ve onlar, güneş doğduktan sonra, İsraÜoğullannm arkalarına düştüler (Şuara. 60) ve:

"İki topluluk birbirini gördükleri zaman, Musa'nın ashabı, "Eyvah yakalandık" dediler" (Şuara, 61) âyetlerinde anlattığı hadise budur. Bunun

üzerine Hz. Musa (a.s) da: "Hayır, Rabbim benimledir ve beni (kurtuluşa) iletecektir" (Şuara, 62) dedi. Musa (a.sV onları yürütüp, ontor denize utada, Yûşâ' b.Nûn, Musa (a.s)'ya şöyle dedi: "Rabbin, sana nereye gitmeyi emretti?"Musa (a.s) da ona, "ön tarafını emretti " diyerek, denizi gösterdi. Yûşâ' b.Nûn, bunun üzerine atını denize sürdü, denizde su boğazına kadar çıkıncaya kadar ilerledi. Derken kendisi üzerinde olduğu halde atı yüzmeye başladı ve geri kıyıya döndü. Hz. Musa (a.s)'ya tekrar, "Ey Musa, sana Rabbin hangi tarafa gitmeyi emretti?" dedi. Musa (a.s) da: "Denizi emretti. Vallahi yalan söylemiyorum." dedi. O da bu işi üç kere yaptı, derken Cenâb-ı Hakk, Musa (a.s)'ya şunu vahyetti:

"Asanı denize vur" diye vahyettik. (Vurunca) derhal deniz yarıldı, her parçası kocaman bir dağ gibi idi" (Şuara, 63) Bunun üzerine deniz, on iki dağ şekline girdi. Herbirinde bir yol vardı. Musa (a.s.), Yûşâ'ya "Haydi gir "dedi. Fakat açılan yol çamur idi. Derken, saba rüzgarı esip denizdeki yolların çamuru kurudu. Öyleki kupkuru birer yol haline geldiler. Nitekim Cenâb-ı Hakk, bu hususta şöyle buyurmuştur: "Onlara denizde kuru bir yol aç" {Taha,77).Bunun üzerine her kabile bir yol seçip içine girdiler. Daha sonra Musa (a.s)'ya "Biz, birbirimizi göremiyoruz" dediler. Hz. Musa (a.s)'da asasını yollar arasında kalan (duvar gibi olan) denize vurunca yollar arasında geçitler ve pencereler belirdi. Böylece her kabile, diğer kabileleri de gördüler.

Sonra ise peşlerine düşmüş olan Firavn deniz kıyısına varınca, İblisi orada bekler buldu. İblis, onu denize girmekten alıkoymak isteyince, o da denize girmemeye niyetlendi. Derken Cebrail (a.s), bir kısrağa binmiş olarak geldi ve erkek bir ata binmiş olan Firavn'un önüne geçti. Firavn'un atı da onun peşine takılıp denize girdi. Firavn denize girince Mikail (a.s) Firavn'un ordusundakilere "Arkadakiler, öndekilere yetişsin " diye seslendi. Hepsi denizdeki bu yollara girince, Cenâb-ı Hakk, suya emretti ve su onların üstüne

kapandı. İşte bu Allah Teala'nın; "Ve Firavn hanedanını, siz bakıp dururken (gözünüzün) önünde boğduk" âyetiyle anlattığı hadisedir. Rivayete göre o gün, aşure günü idi. Hz. Musa (a.s), Cenâb-ı Hakk'a şükretmek amacıyla, o günü oruçlu geçirmiştir.

İkinci Konu: Onları Denizden Geçirmenin İhtiva Ettiği Nimetler

Bil ki bu olay, dinî ve dünyevi birçok nimetleri ihtiva etmektedir. Musa (a.s) için olan dünyevi nimetlere gelince, bunlar birçok yöndendir: 143[143]

Dünyevi Nimetler

a) İsrailoğulları, arkalarında Firavn ve ordusunun, önlerinde ise denizin bulunduğu; dursalar düşmanın kendilerine yetişip, en feci şekilde kendilerini yokedeceği, ileri gitseler boğulacakları, daha büyüğü olmayan böylesi korkulu bir duruma düştükleri bu zor zamanda, Allah u Teala, denizi yararak onları kurtarmıştır. Bundan daha büyük sevinç olmaz.

b) Allah u Teala, onlara hususi olarak böylesi büyük bir nimet, parlak bir mucize vermiştir. Bu, Allah katında onların kıymetlerinin bulunuşu sebebiyledir.

c) Onlar, Hak Teala'nın, düşmanları helak ettiğini gözleriyle gördüler. Malumdur ki böyle bir beladan kurtulmak nimetlerin en büyüğüdür. Bu kurtuluşla beraber, büyük bir lütuf ve

---

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/531-533.

düşmanın imha edilmesi nimeti bulunursa artık sevinçlerini var sen düşün!
d) Allah, onları Firavn'un vatanına ve toprağına, onların içinde yüzdükleri nimet ve mallara varis kılmıştır.
e) Hak Teala, Firavun'u ve avanesini boğmak suretiyle, İsrail oğul lan m onlardan kurtarmış oldu. Bu büyük bir nimettir. Çünkü Musa (a.s), onlardan çekiniyordu. Eğer, Allah u Teala, Musa (a.s)'yı ve kavmini bu tehlikeden kurtarsa ve fakat, Firavn ile kavmini helak etmeseydi, tekrar biraraya gelip, Hz. Musa (a.s)'ya tuzak kurarak, ona ve kavmine eziyet verme ihtimali her zaman söz konusu olacağından, korku devam edip giderdi. Fakat Cenâb-ı Allah onları boğunca, korkuyu kökünden kesmiştir.
f) Bu boğma işi, İsrailoğullannın gözleri önünde olmuştur. Allah Teala'nın "Çözleriniz önünde" sözünden kastettiği de budur. 144[144]

Dinî Nimetler

Hz. Musa {a.s) için olan dinî nimetler de birçok yöndendir:
a) Hz.Musa (a.s)'nın kavmi bu parlak mucizeyi gördüklerinde, kalblerindeki her türlü şek ve şüphe yok olmuştur. Çünkü böyle bir mucizenin, hakim bir yaratıcının varlığına ve Hz. Musa (a.s)'ntn peygamberliğinin doğruluğuna delalet etmesi zaruri ilme yakın bir mertebededir. Sanki Cenâb-ı Hakk, onlardan ince düşünce ve zor istidlal meşakkatini kaldırmıştır.
b) Onlar, bu olayı gözleri ile gördüklerinde, bu onları Hz. MuSa (a.s)'yı tasdik ve O'na inkiyad hususunda sebatlı olmaya davet etmiştir. Diğer yandan ise bu, Firavn kavmini de, Hz. Musa(a.s) 'yi yalanlamayı bırakıp, Firavn'u tekzibe yönelmeye teşvik etmiştir.
c) İsrailoğulları, bütün işlerin Cenâb-ı Allah'ın elinde olduğunu anladılar. Çünkü dünyada Firavn'un sahib olduğundan daha üstün bir izzet ve İsrailoğullannın düştükleri sıkıntıdan daha şiddetli bir sıkıntı yok idi. Sonra Allah Teala, bir anda aziz görünenleri zelil, zelil olanları aziz yaptı. Bu durum, kalbi dünya meşgalelerinden çevirip, tamamen yaratıcının hizmetine yönelmeyi ve bütün işlerde O'na tevekkül etmeyi gerektirir. 145[145]

Bu Kıssadan Ümmet-i Muhammed'in Çıkaracağı Dersler

Bu kıssanın anlatılışından Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini alakadar eden nimetler de çoktur:
1) Bu olay, Ehl-i Kitab'a karşı, Hz. Peygamber (s a.s)'in bir delili gibidir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in halinden, ümmi olduğu, okuyup yazması bulunmadığı ve Ehl-i kitapla beraber olmadığı biliniyordu. O, Ehl-i kitaba, ancak kitaplardan öğrenilecek olan, kendindeki mufassal (tafsilatlı, teferruatlı) haberleri anlatınca, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vahiy yolu ile haber verdiğini ve doğru söylediğini anladılar. Bu durum ise, Hz. Peygamber (s.a.s) için yahudilere karşı. O'nu doğrulama hususunda da bizim için bir hüccet olmuştur.
2) Biz onlar için cereyan eden ve başlarına gelen bu büyük olayları tasavvur ettiğimizde anlıyoruz ki Allah'a muhalefet eden hem dünyada hem de ahirette bedbaht olur. O'na itaat eden ise, dünyada da ahirette de mesud olur. Bu durum ise, bizi O'na itaate sevketmekte, günahtan sakındırmaktadır.
3) Hz. Musa (a.s)'ntn ümmeti, kendilerine bu apaçık mucizeler ve gözalıcı deliller bilhassa verilmiş olduğu halde, yine de birçok hususta, Hz. Musa
(a.s)'ya muhalefet etmişlerdir. Hatta, "Onların tanrıları olduğu gibi, bize de bir tanrı yap" (Araf, 138) demişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetine gelince, onlara verilen başlıca mucize, mucize oluşu ancak ince deliller ile bilinen Kur'an-ı Kerim olduğu halde, peygamberlerine boyun eğmişler ve O'na hiç karşı çıkmamışlardır. Bu da gösterir ki, ümmet-i

---

[144] [144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/533-534.
[145] [145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/534.

Muhammed ümmet-i Musa'dan daha şereflidir. Geriye ayetle ilgili iki sual kalıyor. [146][146]

Âyetle İlgili Birinci Sual

Denizin yarılması, Kadir bir Yaratıcının varlığına ve Hz. Musa (a.s)'nın doğruluğuna delalet hususunda adeta zaruri bir ilimdir. O halde bunu, mükellefiyet verirken yapmak nasıl caiz olur? Buna şöyle cevab verilir: Bizim görüşümüze göre, meseleye bakarsak, bu iş açıktır. Mu'tezile'ye gelince, Ka'bî, mükellefler içerisinde anlayış ve akıldan uzak ahmak kimselerin bulunduğunu, İsrailoğullarının ekserisinin de böyle olup, denizin yarılması, Tur dağının başlarının üstüne yükseltilmesi ve ölülerin diriltilmesi gibi büyük mucizeleri gözleri ile görerek uyarılmaya muhtaç olduklarını söyleyerek, bu soruya toplu bir cevap vermiştir. Görmüyor musun, onlar, kendilerine gösterilen bu mucizelerden sonra bile, putlara tapan bir kavme rastladıklarında: ~s\\ lii^Q\\^'&:)j'J*^ (A'raf, 138) demişlerdir. Araplar ise böyle değildiler. Çünkü onlar, son derece akıllı idiler. Bu sebeble de, Hak Teâla, onlara ince deliller ve latif mucizeler göndermiştir.

İkinci Sual: Firavn denizin varıldığını gördüğü zaman, akıllı bir kimse olduğu için, bunun Hz. Musa (a.s)'nın yapması ile değil de, kudret sahibi, varlıklardan başka olan bir Alîm, Kadir varlık tarafından yapılmış olması gerektiğini anlamalıydı. Öyle ise o, buna rağmen nasıl küfrünü sürdürmüş olabilir? Eğer sen, "Onun, Rabb'ini bildiğini, inadından ve azgınlığından inkâr ettiğini" söylersen, ben de derim ki: O, bunu kalbi ile bildiğinde, bu anda o, yaratıcının varlığını ve Musa (a.s)'nın sıdkını bilmeye mecbur kalan bir kimse durumunda olduğu halde, kendisini bu tehlikeye atmayı ve denize girmeyi tercih etmiştir?" Bu soruya şöyle cevab verilir: Birşeye duyulan sevgi (arzu), insanı (o hususta) kör ve sağır yapar. Binaenaleyh, Firavn'ın makam sevgisi ve hakkı örtme arzusu, kendisini bu helak içine atmaya sevketmiştir. [147][147]

Firavn Ordusunun, Onların "Gözleri Önünde" Boğulmasının Manası

Cenâb-ı Hakk'ın "Sizin gözleriniz önünde" hitabı ile ilgili birkaç vecih vardır:

1) "Siz, denizin dalgalarının, Firavn ile kavmini yuttuğunu görüyordunuz " demektir.

2) Musa (a.s)'nın kavmi, Musa (a.s)'dan, Cenâb-ı Allah'ın kendilerine Firavn hanedanının durumunu göstermesini istediler. Musa (a.s) da Rabbine, onların halini İsrailoğullarına göstermesi için dua etti. Bunun üzerine deniz Firavn hanedanını birmilyonikiyüzbin kişi olarak, Firavn ile beraber kıyıya attı. İsrailoğulları da kıyıya vurmuş olan askerlere bakıyorlardı. Oeniz inkârlarının uğursuzluğundan dolayı onlardan hiçbirini kabul etmemişti. Bu Cenâb-ı Hakk'ın (Yûnus, 92) âyetinde ifâde ettiği husustur. Yani "seni, insanlar görsün de onlara ibret olsun diye denizin darlıklarından, fezantn genişliğine çıkarıyoruz " demektir.

3) Bu ayetten murad, her nekadar onları gözleri ile görmüyor iseler de, onlarla aynı hizada ve aynı yönde oldukları için, "sizler onlara yakın idiniz." denilmesidir. Ferra şöyle demiştir: "Bu ifade, senin "Andolsun ki seni, dövdüm, ailen de sana bakıyor ve hiçbir yardımda bulunamıyorlardı " demen gibidir. Sen bunu,dövülen kişinin ailesi, her nekadar dövüleni görmeseler de, ona yakın bulundukları zaman söylersin. Buradaki "görme" fiili, "bilme" manasında kullanılmıştır." [148][148]

Hz. Musa'ya Tûr Dağında Yapılan Vahy

"Hani Musa kırk geceliğine vaidleşmiş idik. Yine siz (yahudtier) onan arkasından, zalimler olarak buzağıyı (Hah olarak) almıştınız. Daha sonra sizi, bu işinizin peşisıra atfetmiştik, ki belki şükredersiniz (diye) "(Bakara, 51-52). 149[149]

---

[146][146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/534-535.

[147][147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/535-536.

[148][148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/536.

Kıraat Farkının Manaya Tefsiri

Bil ki, işte bu üçüncü nimettir. Cenâb-ı Allah'ın üopij itj kavlini Ebû Amr ve Ya'kûb burada, A'râfta ve Tâhâ'da, elifsiz olarak, şeklinde; diğerleri de, bu üç yerde, elifle şeklinde okumuşlardır. Bunun elifsiz okunuşunun sebebi açıktır. Çünkü vaad, Allah'tandır. (vaadleşmek) ise, mufâele vezninde olup, iki kişi arasında yapılmış olması gerekir.
Bu fiilin elifle okunmasına gelince, bunun izahı birkaç yöndendir:
a) Vaad, her ne kadar Cenâb-ı Hakk tarafından yapılmış ise de, onun kabulü Hz. Musa (a.s) tarafındandır. Vaadi kabul etmek de, yine vaade benzer. Çünkü vaadi kabul edenin,"bunu yapacağım!" demesi gerekir.
b) Kaffal şöyle demiştir: " Ademoğlunun da Allah'a vaadde bulunması uzak bir görüş değildir. O zaman bunun anlamı, "Allah'a ahitte bulunmak" olur."
c) Vaad, iki kişi arasında cereyan eden bir iştir. Bu bakımdan burada denilmesi caizdir.
d) Bu en kuvvetli görüştür. Buna göre Cenâb-ı Allah Musa (a.s)'ya vahyi vaad etti. Bu, Allah'ın belirlenmiş vakitte Tûr'a geleceğini vaad etmesidir. 150[150]

Musa Kelimesinin Manası

Musa kelimesine gelince, bunun izanıyla ilgili çeşitli açıklamalar yapılmıştır.
a) Bu kelime vezninde olup, kelimedeki mim harfi, aslî bir harftir. Kelimenin aslı, kişi böbürlenerek yürüdüğünde söylenen, fiilinden alınmadır; nitekim Hz. Musa (a.s) böyle celalli yürüyordu.
b) Bu kelime veznindedir. Kelimedeki mim harfi ziyade olup, kelimenin aslı, üzerindeki yaprakları sıyrıldığında ağaç hakkında söylenilen ifâdesinden alınmıştır. Musa (a.s) saçı dökülmüş olduğu için, bu isimle isimlendirilmiştir.
c) Bu kelime, İbranice olan iki kelimeden meydana gelmiş birleşik bir isimdir. Su mânasına gelen y ve ağaç anlamına gelen kelimesidir. O, bu isimle isimlendirilmiştir. Çünkü annesi, O'nu Firavn'ın öldürmesinden korktuğu zaman bir sandukaya koymuş ve denize atmıştı. Sonra denizini dalgaları Firavn'ın sarayı yanındaki ağaçların araşma sokuncaya kadar 'sürüklemişti. Firavn'ın hanımı olan Asiye'nin cariyeleri yıkanmak için dışarı
çıktıklarında, sandukayı bulup onu almışlar ve ona, onu buldukları yere göre
bir ad vermişlerdi. Bulunduğu yer ise, ağaç ve su idi...
Bil ki ilk iki açıklama, gerçekten yanlıştır. Birincisi yanlıştır, çünkü ne İsrailoğulları, ne de kıbtîler Arapça konuşmuyorlardı; bundan dolayı Musa ismiyle bunu kastetmiş olmaları mümkün değildir. İkincisi de yanlıştır, çünkü bu bir özel isimdir. Özel isim haddizatında bir mana taşımaz. Doğruya en yakın olansa, üçüncü görüştür. Bu görüş, insanların alışmış olduğu görüştür. Hz. Musa (a.s)'nın nesebine gelince bu şöyledir: Musa ibn İmran ibn Yasher ibn Kahes ibn Lâvi ibn Ya'kûb ibn İshak ibn İbrahim {a.s). 151[151]

Tûr'daki Kırk Gece

Cenâb-ı Hakk'ın: âyetine gelince, bununla ilgili bazı konular vardır.
Birinci Konu: Musa (a.s), İsrail oğullarına, "eğer denizden sağ salim çıkarsak, size Allah'tan, yapmanız ve yapmamanız gereken şeyleri açıklayan bir kitap getireceğim" demişti. Musa (a.s), İsrailoğullarıyla beraber denizi geçip, Cenâb-ı Allah da Firavn'ı denizde boğunca, onlar "Ey Musa, bize vaadettiğin şu kitabı getir" dediler. Bunun üzerine Hz. Musa Rabb'ine gitti ve

---

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/537.
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/537.
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/537-538.

İsrailoğullarıyla da, kırk günlüğüne vaadde bulundu. İşte bu, Cenâb-ı Allah'ın: "Biz Musa ile otuz gece sözleşmiş, sonra da ona on daha ilave etmiştik. Böylece Rabbinin tayin ettiği süre kırk gece olarak tamamlandı" (A'raf, 142) âyetiyle anlattığı hadisedir. Musa (a.s.), kendi yerine Harun (a.s)'u onların başında bıraktı. Tür dağında kırk gece kaldı ve Cenâb-ı Allah, levhalar üzerinde O'na Tevrat'ı inzal etti. Bu levhalar yakuttan idi. Cenâb-ı Hak gizlice onu yanına yaklaştırdı ve arada bir vasıta olmaksızın, onunla konuştu. Ve Musa (a.s)'ya kader kaleminin cızırtılarını işittirdi.Ebu'l-Âliye şöyle demiştir: Öğrendiğimize göre, Musa (a.s) Tûr dağından ininceye kadar kırk gece hiçbir söz söylememiştir.

İkinci Konu: Kırk gece denildi, çünkü aylar geceden itibaren başlar.

Üçüncü Konu: Hak Teala'nın âyetinin manası "Biz Musa'ya kırk gecenin tamamlanmasını va'dettik" demektir. Bu, Arapların, "Bugün, falancanın çıkışının kırkıncı günü oluyor" yani tam kırkıncı günü" demektir " demeleri gibidir. Velhasıl, burada muzaf hazfedilerek, onun yerine mu ileyh konulmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın: "Beldeye sor" (Yusuf, 82) yani, "o belde halkına sor..." Aynı şekilde, kırk geceden murad, herhangi bir kırk gecenin değil, muayyen ve belirlenmiş kırk gecenin sona ermesidir. O belli kırk gece de otuzu Zilkade ayından, onu da Zilhiccenin başından olan kırk gecedir. Çünkü Musa (a.s) bundan muradın, bu muayyen kırk gece olduğunu biliyordu. Aynı şekilde Cenab-ı Allah'ın âyetinden muradın da, bu kırk gün gelmezden önce kendisine verilmiş olan ve dağda, kendisine Tevrat'ın indirileceği kırk gece kalacağına dair bir vaad olması muhtemeldir. Ve yine bundan muradın, kırk geceliğine Tûr dağına gelmekle emredilmiş olması ve bundan sonra da ona Tevrat'ı indireceğini vaadetmiş manasında olması da caizdir. Bu ikinci ihtimal, haberlerle de takviye edilmiştir.

Dördüncü Konu:(Âyetteki, ifâdesi, bu sözleşmenin başlangıçta bu şekilde olduğunu kırk gün gösteriyor. A'râf süresindeki (A'raf, 142) âyeti de yine işin başında otuz gün olduğunu gösteriyor. Bunlar nasıl bağdaşır? Hasan el-Basri buna şöyle cevap vermiştir: "Ayetten murad, Allah'ın Musa (a.s) 'ya once otuz gece vaad edip bundan sonra ona bir on gece daha vaad ettiğini anlatmak değildir. Fakat bundan murad, Allah'ın ona toplam kırk gece vaad etmiş olduğudur. Bu,

"Hac günlerinde iç, döndüğünüz vakit yedi gün (oruç tutarsınız) İşte bunlar tam on gün eder" (Bakara, 196) âyeti gibidir. 152[152]

İsrailoğullarının Buzağıyı Tanrılaştırmaları

Cenâb-ı Hakk'ın, ("Bundan sonra, siz buzağıyı ilah edindiniz" âyetine gelince, bunda da bazı konular vardır.

Birinci Bahis: Cenab-ı Allah bu âyette f lafzını zikretti. Çünkü O, Musa (a.s)'ya, O'na Tevrat'ı indirmek için, belirlenen vakitte Tûr'a gelmesini yetmiş kişinin yanında vaad etmişti. Böylece Cenâb-ı Allah bir yandan buna şahid olanların derecelerinin yüksekliğine dikkat çekmiş, hazır bulunmayanlara da bunu bildirme ve dini tamamlama için Hz.Musa (a.s)nın derecesini ve İsrail oğullarınınfaziletini ortaya koymuştur.Bu ise, nimetlerin en büyüklerindendir. Onlar bundan sonra, cehalet ve küfrün en çirkinlerini yapınca, bu da taaccübe sebep olmuştur. Bu, şöyle söyleyen kimsenin sözüne benzer. "Ben sana iyilik yaptım, şunu şunu yaptım.. Sonra sen ise, bana kötülük yapmak ve eziyyet etmek istiyorsun!.." 153[153]

Samiri'nin Buzağı Heykeli Yapma Kıssası

İkinci Bahis: Siyerciler şöyle demişlerdir: Cenab-ı Allah Firavn'ı suda boğup, Musa (a.s)'ya Tevrat'ı indireceğini vaad edince, Musa (a.s) kardeşi Harun (a.s)'a;

"Kavmimin içinde benim yerime geç, ıslah et, fesadaiann yoluna tabi olma" (A'raf, 142)demiştir. Musa (a.s) Tür dağına gittiğinde, İsrailoğullarının yanında, Kıbtîlerden ödünç

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/538-539.

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/540.

aldıkları elbiseler ve zinet eşyaları bulunuyordu. Harun (a.s) onlara, "bu elbise zinet eşyaları size helal değil; onun için bunları yakın!" dedi. Onlar da bir ateş yakıp, içinde bu şeyleri yaktılar. Samiri ise, Hz. Musa ile denizden geçişleri sırasında, Firavn'ın önü sıra denize girmiş olan Cebrail (a.s)'in atının bastığı yere bakmış ve bu hayvanın ayağının bastığı yerden bir avuç toprak almıştı. Sonra Samirî, yanında bulunan altın ve gümüşleri alarak, bunlardan bir buzağı heykeli yaptı. Bu bir avuç toprağı da bunun içine attı. Böylece, o heykelde, böğürmeye benzer bir ses çıktı.

Kavmine: "Bu' sizin ve ilahıdır" (Taha, 88) dedi. Bunun üzerine kavmi de, bu buzağıyı kendilerine ilâh edindiler." Rivayette gelen budur. Bir kimse şöyle diyebilir: "Akıllı insanlardan müteşekkil büyük bir topluluğun, aklın bedâhetiyle batıl olduğu bilinen bir şey üzerinde ittifak etmeleri mümkün değildir. Bu anlatılan şey de, birçok yönden böyledir:

a) Her akıllı kimse, aklının bedâhetiyle bilir ki, hareket etmeyen, hissetmeyen ve akletmeyen bu altından yapılmış putun göklerin ve yerin ilâhı olması imkânsızdır. Farzet ki, ondan bir böğürme sesi çıktı. Fakat bu kadarlık bir şey akıllı insanların kalbinde, onun ilâh olabileceği şüphesi için kafi değildir.

b) Bu kavim, bu hâdiseden önce yaratıcının varlığına ve Musa (a.s.)'nın nübüvvetinin doğruluğuna delâlet konusunda, zorlama derecesinde bulunan muazzam mu'cizeler müşahede etmişlerdi. Bu delillerin kuvvetine, onlar bakımından zaruret derecesine ulaşmasına rağmen, altından yapılmış bu buzağıdan bir böğürme çıkmasının, bu sesli nesnenin ilâh olabileceği şüphesini gerektirmesi imkânsızdır." Buna şöyle cevap verilebilir: Bu hâdisenin doğru kabul edilmesi, ancak bir yönden mümkündür. O da şöyle denilmesidir: Samirî, millete, Musa (a.s)'nın yaptığı şeyleri, ancak yıldızlar üzerinde müessir olan tılsımlar sayesinde yapabildiğini ve bu tılsımlar vasıtasıyla da söz konusu olan mu'cizeleri meydana getirdiği düşüncesini yayıyordu. Bu sebepten Samirî kavmine şöyle dedi: "Ben de,onun tılsımı gibi bir tılsım yapıyorum..." Ve bunu, kendisinden hayret uyandıracak bir sesin çıkacağı şekilde buzağıyı yaparak, onlara süslü gösterdi. Böylece onlarda, harikulade şeyleri yapma konusunda Hz. Musa (a.s) gibi olma arzusu uyandırdı. Veya belki bu topluluk"mücessimehulûliyye" inancına sahip idi. Bundan dolayı,Tanrının bir cisme hulul edebileceğini kabul ediyorlardı. Bu sebeple de bu şüpheye düştüler. [154][154]

Üçüncü Bahis: Bu Kıssadaki Bazı Faideler

Bu kıssada birçok faideler bulunmaktadır.

a) Bu kıssa, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetinin en hayırlı ümmet olduğuna delâlet eder. Çünkü bu yahudiler, bu kahir delilleri müşahede etmelerine rağmen, bu zayıf şüpheye aldandılar. Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmeti ise, Kur'an'ın mu'cize oluşunu bilmek ve anlamak için ince delillere muhtaç oldukları halde, kuvvetli ve büyük şüphelere bile aldanmadılar Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetinin bunlardan daha hayırlı, akılca daha mükemmel ve gönülce daha temiz olduklarını gösterir.

b) Hz. Muhammed (s.a.s), hiçbir ilim tedris etmediği hâlde, bu kıssayı anlatmıştır. Bu durum, O'nun, bunu vahiy yoluyla aldığını gösterir.

c) Bu kıssada, taklidden ve delilleri bilmemekten büyük bir sakındırma bulunmaktadır. Çünkü bu kavimler, eğer Cenâb-ı Allah'ı delille tam bir şekilde bilselerdi, Samirî'nin şüphesine düşmezlerdi.

d) Bunda, müşrik Araplarda, yahudilerden ve hristiyanlardan görmüş olduğu muhalefet hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir teselli bulunmaktadır. Sanki Cenâb-ı Allah, Musa (a.s)'nınbu kötü olaya sabredişi gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in de sabretmesini emretmişdir. Çünkü israil-oğullan.Allah onları Firavn'dan kurtardıktan ve Musa (a.s)'nın ilk çıkışından o vakte kadar harikulade mucizeler gösterdikten sonra bu zayıf şüpheye kanmışlardır. Sonra Musa (a.s) buna sabretmişti. Bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.s)'inbu şiddetli eziyetlere sabretmesi, daha da evlâdır.

---

[154][154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/540-541.

f- Hz. Muhammed (s.a.s)'le en fazla mücadele eden ve O'na en çok düşmanlık besleyenler yahudiler idi. Bundan dolayı, Cenâb-ı Allah sanki şöyle demektedir: Bunlar, selefleriyle iftihar ediyorlar. Oysaki onların selefleri, ahmaklığın, cehaletin ve inadın işte bu derecesinde idiler. Ya onların halefleri nasıl olur? 155[155]

Böyle Yapan Yahudilerin Zulmü

Cenâb-ı Allah'ın, âyetine getince, bu hususta birkaç bahis vardır: 156[156]

Birinci Bahis: Zulm ne demektir?

Zulmün tefsiri hususundadır. Bunda iki izah bulunmaktadır,

a) Ebû Müslim şöyle demiştir: "Zulüm kelimesinin dildeki asıl mânası "eksiltmek"dir. Cenâb-ı Allah bu konuda şöyle buyurur:

İşte bu iki bağ, ürününü vermiş,bundan hiç bir şeyi eksik bırakmamıştır" (Kehf, 33).Buna göre, O^JÛ» ^îj âyetinin mânası şöyle olur: Onlar yaratıcı, öldürücü ve diriltici olan Allah'a ibâdet etmeyi terkedip buzağıya ibâdete dalınca, din ve dünya hususunda sevâblartnı eksilten kimseler oldular.

b) Zulüm, din örfünde, katkıda bulunacak bir faydası olmayan, kendisinden daha büyük bir zararı savuşturmayan ve keza kesin bilgi ile veya zan ile başkasından alacağı bir hak olmayan bir zarardan ibarettir. Buna göre, sıfatı bu olan bir fiili yapan kimse zalim olur. Sonra insan kendisini cezaya ve cehenneme götürecek bir fiili yaptığında, her ne kadar bu yaptığı şeyin o anda bir faydası ve lezzeti var ise de, o kimse kendisine zulmetti denilir.

Nitekim Cenâb-i Allah: "Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) ve: "Onlardan kendisine zulmeden vardır" (Fatır, 32) buyurmuştur. Onların Allah'tan başkasına ibadet etmeleri şirk olup, şirk de cehenneme götürücü olunca, şirke "büyük zulüm" denilmiştir. 157[157]

Mutezile 'nin Bir İddiası ve Reddi

İkinci Bahis: Cenab-ı Hakk'ın: üjiHİ föj âyetiyle, günahların Allah'ın yaratmasıyla olmadığı hususuna, birkaç yönden istidlalde bulunmuşlardır.

a) Cenâb-ı Allah, bu günahlardan ötürü onları zemmetmiştir. Eğer bu günahlar Allah'ın yaratması olsaydı, müşrikler, şayet onu yapmamışlarsa, bundan ötürü kınanmaya müstehak olmazlardı.

b) Eğer günahlar Allah'ın iradesiyle olsaydı, bunları yapmakla o kullar, Allah'a itaat etmiş olurlardı. Çünkü taat, istenen işi yapmaktır.

c) Eğer isyan Allah'ın yaratması olsaydı, bu isyandan dolayı onları zemmetmek, bir şeyin siyah, beyaz, uzun veya kısa olmasından dolayı zemmedilmesi gibi olurdu. Mutezile'ye şöyle cevap veririz: Bu övme ve zemmetme fiiline yapışmaktır. Bu ise, "sebep" ve "ilim" meselelerine ters düşer. Bu husus birçok kereler geçmişti... 158[158]

Âyet, Allah'ın Âlemden Müstağni Olduğunu Gösterir

Üçüncü Bahis: Âyette, küfrün zararının ancak kâfirlere döneceğine bir uyarma bulunmaktadır. Çünkü onların bundan istifadesi ancak, kendilerine zulmetmeleridir. Bu, Cenab-ı Allah'ın celalinin müttakilerin taatı ile kemal bulmaktan; günahkarların da günahıyla

---

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/541-542.

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/542.

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/542-543.

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/543.

noksanlaşmaktan münezzeh olduğuna delalet eder. [159][159]

Cenab-ı Allah'ın Af Vasfı

Cenâb-ı Allah'ın: âyetine gelince, Mu'tezile bu âyetle ilgili olarak, "Bundan murad.tevbeetmeniz sebebiyle, ki bu tevbe de birbirinizi öldürmenizdir, bunu sizden bağışladık, demektir" demiştir. Bu görüş iki bakımdan zayıftır.
a) Tevbenin kabulü aklen vacibtir. Âyetten murad eğer bu olsaydı, bunun nimet verme sadedinde zikredilmesi caiz olmazdı. Çünkü vacib olan bir şeyi yapmak, inam ve nimet verme sayılmaz. Halbuki bu ayetlerin esas maksadı, yahudilere Cenâb-ı Allah'ın verdiği nimetleri tadâd etmektir.
b) "Afv" müstehak olunan cezayı düşürmenin adıdır. Düşürülmesi gereken şeyi düşürmek, afv diye isimlendirilemez. Görmez misin ki, zalimin mazluma azab etmesi caiz olmadığı için, bu azab etmeyi terkettiğinde, bu terk etme işine afv denilmez. Burada da böyledir. Bu sabit olunca, deriz ki,
Cenâb-ı Hakk'.n:
"öyleyse Rabb'inize tevbe ediniz ve tevbe etmeyenlerinizi öldürünüz" (Bakara, 54) âyetinden dolayı, tevbenin bu şekilde meydana geleceğinde şüphe yoktur. Durum böyle olunca, ayet tevbenin kabulünün aklen vacib olmadığına delalet eder. Bu sabit olunca da, Cenâb-ı Allah'ın afv ile, aklen ve şer'an ikabı caiz olan kimsenin cezasını düşürmüş olduğu sabit olur. Bu da Mutezile'nin iddiasının aksidir. Cenâb-ı Allah'ın, Musa (a.s)'nın kavminin kâfirlerini affettiği sabit olunca, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet olan Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetinin günahkârlarını affetmesi daha evla olur.
Cenâb-ı Allah'ın âyetine gelince, bil ki, kelimesiyle ilgili izah (Bakara, 21) âyetinin tefsirinde geçmişti. Şükrün hakikâti ve mahiyetine dair söz ise, çok uzundur. Ve inşaallah ileride gelecektir. Mu'tezile şöyle demiştir: Hak Teâlâ, onları affettiğini ve şükretsinler diye, onları muahaze etmediğini beyan etmiştir. Bu, Cenâb-ı Allah'ın onlardan şükürden başka bir şey istemediğini gösterir. Buna şöyle cevap verilir. Eğer Cenâb-ı Allah onların şükrünü murad etmiş olsaydı, bunu, ya şükredeni şükre götürecek olan sebebin bulunması şartıyla veya bu şart olmaksızın murad ederdi. Birinci ihtimal yanlıştır, çünkü eğer Cenab-ı Allah bunu bu şart ile, murad etmiş oLaydı ve bu şart da kulda bulunsaydı, o takdirde bu şükre götüren sebeoin başka bir sebebe muhtaç olması gerekirdi; eğer bu şart, sebebi yaratması cihetiyle Allah'tan olsaydı, bu şükrün meydana gelmesi gerekirdi; Allah bu sebebi yaratmadığı zaman da, bu şükrün meydana gelmesi imkansız olurdu.Bu Mu'tezilenin görüşünün aksini ifade eder. Eğer Cenâb-ı Allah, şükre götüren bu sebepler olmaksızın, o kulunun şükretmesini murad ederse, ondan imkansız olanı istemiş olur. Çünkü sebep olmaksızın bir fiilin meydana gelmesi imkansızdır. Buna göre, yine Mu'tezile için, yine aynı güçlüğün söz konusu olduğu sabit olur. Allah en iyi bilendir. [160][160]

Benî İsraile Tevrat Ve Furkan Verilmesi

Bit ki, bu, Allah'ın onlara verdiği dördüncü nimettir. Buradaki dan Tiuradın, Tevrat, Tevrat'ın içindeki herhangi bir hüküm ve Tevrat'ın dışında nerhangi bir şey olması muhtemeldir. Bu üç ihtimalin dışında, başka bir htimal bulunmamaktadır.
Birinci ihtimalin izahı şöyledir: Tevrat'ın "münzel" (bir anda indirilen) bir "kitab" ve hak ile batılı birbirinden ayıran "Furkan" diye iki sıfatı vardır. 3u, senin cömertlik ve cesareti kendisinde toplayan bir adamı kastederek, (Bereketli yağmuru ve arslanı gördüm) demen gibidir. Bunun)ir benzeri de, Allah Teâlâ'nın:
' 'Andolsun ki biz Musa ile Hanın 'a bir ziya ve şeref olmak üzere Furkan 'verdik" (Enbiya, 48)

---

[159][159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/543.
[160][160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/543-544.

âyetidir.
İkinci ihtimalin açıklanmasına gelince ki, buna göre Furkan'dan murad, "evrat'ta bulunan dinî açıklamalardır; çünkü Cenâb-ı Allah beyan edince, ıak batıldan ayrılarak zuhur etmiştir, buradaki Furkan'dan maksat Tevrat'taki ıazı şeylerdir. Bu şeyler de dinin usuf ve furûunun ortaya konulmasıdır.
Üçüncü ihtimalin ise, çeşitli yönleri vardır:
a) Furkan'dan maksad, Hz.Musa (a.s.)'ya verilen yed-i beyza, asâ ve iğer mu'cizelerdir. Bunlar Furkan diye adlandırılmıştır, çünkü bunlar hak e batılın arasını ayırmışlardır.
b) Furkan'dan maksad, Allah'ın İsrailoğullarına Firavun'un kavmine karşı ttiği yardım ve verdiği ferahlıktır. Nitekim Cenâb-ı Hak:
"İki ordunun birbiriyle karşılaştığı Furkan gününde kulumuz]uhammed'e indirdiğimiz şeye..." (Enfai, 41) buyurmuştur. Bundan maksad, Allah'ın, Bedir günü Hz. Muhammed (s.a.s)'e yaptığı yardımdır. Bu böyledir, çünkü yardım ortaya çıkmadan önce taraflardan her biri kendisinin üstün geleceğini, karşı tarafın da ezileceğini bekliyordu. Yardım zuhur edince, racih mercuhtan ayrılmış, gerçek arzu yalan arzudan temeyyüz etmiştir.
c) Kutrub, "Furkan, denizin Hz. Musa (a.s) için yanlmasıdır " demiştir.
Eğer, "Bu Hak Teâlâ'nın: "Hani, sizin için denizi yarmıştık" (Bakara' 50) âyetinde zikredilmişti; ve yine bundan sonra Cenâb-ı Hakk'ın: "Umulur ki hidayete erersiniz" sözü ancak Kitab hakkında uygundur. Çünkü, bu ancak hidayet kaynağının (hudâ) peşinden zikredilir" denilirse, ben derim ki birinciye şöyle cevap
veririz: Allahu Teâlâ, ifâdesinde, bunun Hz. Musa (a.s)'dan ötürü olduğunu açıklamadı. Bu âyette ise tahsisi, açık bir nas ile beyan etme (tahsis) şeklinde zikretti.
İkinciye ise şöyle cevap veririz: Denizi yarmak bir mu'cizedir. Beiki de bundan maksat şudur: Biz Hz. Musa (a.s)'ya denizin yarılması mu'cizesini verince, onlar bununla yaratıcının varlığına ve Hz. Musa (a.s)'nın sadakatine istidlal etmişlerdir ki, işte hidayetten maksat budur. Buna göre hidayet ile delalet anlamı murad edildiği gibi, bazan bununla kurtuluş ve necat da murad edilebilir. Sanki Cenâb-ı Hak, onlara Kitab'ı dinî hususta bir nimet; sayesinde düşmanlarından kurtuldukları Furkân'ı da dünyevi bir nimet olarak verdiğini açıklamıştır.
Bil ki yanlışa düşüp, Furkân'ın (bu ayette) Kur'ân olduğunu ve onun Hz. Musa (a.s)'ya indirildiğini sananlar olmuştur, ki bu düşünce yanlıştır. Çünkü Furkân, hak ile batılın arasını ayırandır. Böyle olan her delilin, "Kur'an" olarak tahsis edilmesinin anlamı yoktur. Bazıları ise, âyetinin manası şu demektir: "Ey ehl-i kitab, sizler,sayesinde hidayete eresiniz diye, Hz. Musa'ya Tevrat'ı, Hz. Muhammed'e ise Furkan'ı verdik" demişlerdir. Bu görüşe, nahiv alimlerinden Ferra, Sa'leb ve Kutrub meyletmişlerdir, ki bu kesinlikle ihtiyaç duyulmayan bir zorlamadır.
Hak Teâlâ'nın, ifâdesine gelince, ile "ihtidâ"nın açıklaması daha önce geçmişti. Mu'tezile; Hak Teâlâ'nın ifadesi ile, O'nun herkesin ihtidasını istediğine dair istidlalde bulunmuştur ki, bu, "Allah kâfirlerin küfrünü murad etmiştir" diyenlerin görüşünü iptal eder. Keza Mu'tezile der ki: Madem ki size göre hidayete eren kimsede ihtidayı; sapan kimsede de sapıklığı yaratan Allah'dır. Öyleyse, Allah'ın Kitab'ı ve Furkân'ı indirerek demesindeki fayda nedir? Malûmdur ki, Allah hidayete ermeyi yarattığı zaman, kitabların indirilmesinin bunda bir tesiri yoktur. Buna göre, eğer Allah kitab olmaksızın ihtidayı yaratmış olsaydı, hidayete ermek (ihtida) meydana gelirdi. Allah onlarda hidayete ermeyi yaratmadığı halde, bir kitabın yerine bin kitab dahundirmiş olsa, yine de onlarda hidayete ermek gerçekleşmezdi. Buna göre, hidayete eresiniz diye kitabı indirdim demesi nasıl caiz olur? Bil ki bu söz cevabıyla beraber defalarca geçmiştir. Allah en iyi bilendir. [161][161]

Benî İsrail'in Buzağıya Tapıp Sonra Tevbe Etmeleri

"Hani Musa kavmine,

---

[161][161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 2/545-547.

"ey kavmim, buzağıyı (ilah) edinmekle, kendinize' zulmettiniz. Öyleyse yaratanınıza tevbe edin ve nefislerinizi öldürün; bilin ki bu, yaratanınız yanında sizin için daha hayırlıdır" demişti de, Allah da sizlerin tevbesini kabul etmişti... Çünkü O, tevbeleri çok kabul eden ve çok merhametli olandır" (Bakara, 54).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın onlara verdiği beşinci nimettir. Müfessirlerden bazıları, "Bu ve bundan sonra gefen ayetler, nimetleri hatırlatmaya dair ayetlerden ayrılmıştır, çünkü bu âyet öldürmeyi emreder; öldürme ise nimet olmaz" demişlerdir. Ki bu görüş birkaç bakımdan zayıftır.

a) Şüphesiz Cenâb-ı Hakk onlartn günahlarının büyük olduğuna dikkati çekmiş, sonra onlara bu büyük günahtan, sayesinde kurtulacakları şeye dikkati çekmiştir. Bu da dinî bakımdan, nimetlerin en büyüklerindendir. Allahu Teâla İsrailoğullarına olan dünyevi nimetten tadâd edince, onlara nimetleri sayıp dökmesi daha evla olur. Sonra tevbenin keyfiyyetini ortaya koyan bu nimeti vasfetmek ancak, ma'siyeti dile getiren bir mukaddime ile olunca, onun zikri de nimetin tamamlayıcısı mahiyetinde olur. İşte bu sebeple, bu âyetin ihtiva ettiği her şey Allah'ın onlara olan nimetleri olarak sayılmıştır. Bundan ötürü, bunları hatırlatmak caizdir,

b) Allahu Teâlâ onlara katli emredince, o emri onlardan, onların hepsi yok olmadan önce, kaldırmıştır. Bu sebeple bu, geriye kalanlar ve Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında bulunanlar hakkında bir nimet olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak bu öldürmeyi onların ecdadından kaldırmamış olmasaydı, o oğullar mevcut olmazlardı. Bu sebeple, bunun, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında mevcut olanlara minnet etme sadedinde getirilmiş olması güzel olmuştur.

c) Hz. Muhammed (s.a.s) onlara, şu andatevbenizin kabul edilmesi için birbirinizi öldürmeye ihtiyaç yoktur; küfrünüzden döner, Allah'a iman ederseniz, Allah imanınızı kabul eder, dediği halde;Allahu Teâlâ onların tevbelerinin ancak kati ile tamamlanabileceğini açıklayınca, o tevbe konusundaki bu şiddetli açıklama, onların dikkatini böylesi bir kolay tevbenin kabulüyle hasıl olan o büyük nimete çekmek olmuştur.

d) Bunda Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini, tevbeye çok teşvik bulunmaktadır. Çünkü Hz. Musa (a.s)'nın ümmeti, kendilerine çok zor gelmesine rağmen, tevbeye isteklendirilince, bizden birimizin, sırf pişmanlık demek olan tevbe hususunda teşviki daha evla olur. İnsanın önemli bir faydası hususunda isteklendirilmiş olmasının, nimetlerin büyüklerinden olduğu malumdur.

Hak Teâlânın âyetine gelince, bu, Hz. Musa , buzağıyı ilâh edinmiş olarak gördüğü zaman, sözleşme yerinden döndükten sonra, onlara Ey kavmim, "Siz gerçekten kendinize zulmettiniz" (Bakara, 54) dediği vakti hatırlayınız " demektir.

"Zulüm" hakkında müfessirlerin iki görüşü vardır:

a) Hz. Musa (a.s)'ya verdiğiniz sözde durmak sureti ile mutlaka hakedeceğiniz sevabı, kendt uoksanlaştırdınız.

b) Zulüm, yerinde olmayan, kendisinde ne ilmen ne de tıbben herhangi bir fayda bulunmayan, hiçbir zararı defetmeye vesile olmayan ısrar demektir. Buna göre onlar buzağıya tapmak suretiyle kendi nefislerine zarar vermiş oldular. Çünkü ebedi zarara götüren şey, en büyük bir zulümdür. İşte bu sebebten ötürü Hak Teâlâ:

"Hiç şüphesiz şirk, büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur. Ancak bu zulmün, mutlak manada bir zulüm olduğu sanılmaması için, kayıdlanması gerekir. Zira zulümde asıl olan, başkasına yapılandır. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Hak, "Siz, kendinize zulmettiniz" buyurmuştur.

Allah Teâlâ'nın, "Buzağıyı ittihaz ettiğiniz için " âyetinde bir hazif vardır. Çünkü onlar, bu kadarcık bir işle nefislerine zulmetmiş olmazlar. Zira onlar o buzağıyı edinip de onu ilah saymasaydıiar, bu işleri zulüm olmazdı. Buna göre ayetten maksad,siz buzağıyı ilah ittihaz ettiğiniz için..." demek olur. Ancak ayetin başı, bu hazfedilene delalet ettiği için,burada "ilah" kelimesini hazfetmek yerinde olmuştur.

Hak Teâlâ'nin, "Öyle ise Yaratanınıza tevbe edin ve nefislerinizi (kendinizi) öldürün" ayetine gelince, bununla İlgili birkaç sual vardır: [162]

Tevbe İle Nefsi Öldürme Arasındaki Münasebet

Birinci Sual: Allah Teala'nın âyeti, tevbenin "nefsi öldürmek" şeklinde tefsir edilmiş olmasını gerektirir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ' 'Allah, temiz suyu yerli yerine koyarak yüzünü ve ellerini yıkamadıkca hiçbirinizin namazını kabul etmez" hadisinde, temiz suyu yerli yerine koyma, ifadesi, "yüzü ve elleri yıkama"yı (yani kısmının daha önceki kısmı tefsir etmesini) gerektirir. Ancak tevbenin böyle anlaşılması batıldır. Çünkü tevbe, geçen çirkin fiilden dolayı pişmanlık duyup, bundan sonra onu tekrar yapmamaya azmetmekten ibarettir. Bu ise, nefsi öldürmeden farklı ve nefsi öldürmeyi gerektirmeyen bir şeydir. O halde, tevbenin nefsi öldürmek şeklinde tefsir edilmesi nasıl caiz olur? Buna şöyle cevab verilir:
Maksad, tevbenin "nefsi öldürmek" şeklinde açıklanması olmayıp, aksine, "onların tevbelerinin ancak nefsi öldürmekle olacağını ve tamamlanacağını" izah etmektir. Bu tevbe ancak böyle olmuştur. Çünkü Hak Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ya, kasten adam öldüren kimsenin tevbesinin ancak, kendisini teslim etmesi ile tamamlandığı, böylece de öldürülenin yakın akrabaları ya onun kısasından vazgeçtikleri veya onu öldürdükleri gibi, Benî İsrail'in tevbesinin kabul edilmesinin şartının da kendilerini öldürmek olduğunu vahyetmiştir. Bu sebeble, mürtedin tevbesinin ancak öldürülmesi ile tamamlanmasının, Hz. Musa (a.s)'nın şeriatinden olması imkansız değildir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Birşeyin şartına, mecazen, bazen o şeyin ismi verilebilir. Nitekim tevbeye niyetlenen gâsıb (bir mal gasbetmiş) kimseye "Senin tevben, gasbettiğin şeyi geri vermendir'1 denilir. Yani "senin tevben ancak bununla tamamlanır" demektir. Burada da böyledir.
İkinci Sual: Tevbe ancak Hak Teala için yapıldığı halde "Yaratıcınıza tevbe edin" demenin ne anlamı vardır? Buna şu şekilde cevab verilir: Bundan maksad, tevbe ederken riyakârlık yapmaktan insanları nehyetmektir. Sanki Cenab-ı Allah onlara şöyle demektedir; "Kalbinizden değil de lisanen tevbe ediyor görünürseniz, bu durumda kalblerinize muttali olan Allah'a karşı değil, insanlara karşı tevbe etmiş olursunuz." Bu ise faydasız şeylerdendir. O halde siz günah işlediğinizde, Allah'a tevbe etmelisiniz.
Üçüncü Sual: Bu âyette niçin bilhassa (yaratıcı) ismi zikredilmiştir. Buna şöyle csvab veririz: "Barî", Allah Teala'nın da: Rahmanın yarattıklarında bir kusur göremezsin" (Mülk, 3) buyurduğu gibi, mahlukatı düzensizlikten uzak olarak yaratan ve onları birbirinden muhtelif şekiller, farklı suretlerle yaratarak ayıran zattır. Böylece bu ifade, böyle olan zatın, ahmaklıkta darb-ı mesel olan öküzden (buzağıdan) ibadete daha layık olduğuna bir dikkat çekmedir.
Dördüncü Sual: Allah'u Teâlâ'nın, "Öyle ise tevbe ediniz " ifâdesindeki ile, "ve öldürünüz " ifâdesindeki arasındaki fark nedir? Buna cevabımız şudur: Birincisi fa-i sebebiyyedir. Çünkü bu ayette zulüm, tevbe etmenin sebebidir. İkincisi ise fa-i takibiyyedir. Çünkü öldürmek burada, tevberin tamamlayıcısıdır. Buna göre ifâdesinin manası "Tevbenizi tamamlamak için tevbeye öldürme işini ekleyiniz " şeklindedir. [163]

"Kendinizi Öldürünüz" Emrinin Tefsiri

Beşinci Sual: "Kendimzİ-nefîslertnizUÖldürünüz"âyeti ile kastedilen nedir? O, âyetin zahirinin gerektirdiği, "Herbiriniz nefsini öldürsün" manası mıdır, yoksa başka birşey midir? Buna cevabımız şudur: Âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bundan muradın, "tevbe edenlerin herbirinin kendisini öldürmesini emir" olması caiz değildir. Bu, Kadı Abdulcebbar'ın da tercih ettiği görüştür: Bu müfessirler, görüşlerine iki yönden delil getirmişlerdir:
a) Ehl-i tefsir şuna dayanmışlardır: Bütün müfessirler, Benî İsrail'in kendilerini elleri ile

---

[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/5-7.
[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/7-8.

öldürmedikleri hususunda ittifak etmişlerdir. Eğer onlar, böyle yapmakla emrolunmuş olsalardı, bunu yapmadıkları için günahkâr olmuş olurlardı.

b) Ki bu Kadı Abdulcebbar'ın dayandığı delildir: Öldürme, canlı olan bünyeyi canlı olmaktan çıkaran ve onu bozan şeydir. Bunun haricindeki şeyler ise, yakın veya uzak olarak onu ölüme götüren şeylerdir. Bu gibi şeylere mecazen öldürme denir. Öldürmenin hakikatini iyice kavradığın zaman biz deriz ki Allah'ın bunu emretmiş olması caiz değildir. Çünkü şer'î ibadetler o mükellefe fayda verdiği için güzel(ve yerinde)olmuşlardır. İbadetler ancak, istikbaldeki işler hakkında birer maslahat (fayda) olurlar. Halbuki ölümden sonra mükellefiyet söz konusu değildir ki, insanın kendisini öldürmesinden bir maslahatı olsun. Bu ise Allah'ın öldürmesinin aksinedir. Çünkü Allah'ın öldürmesi, ilahî fiillerdendir. Böylece, başka bir mükellef için bir salah (maslahat, fayda) olduğu zaman Allah'ın öldürmesi güzel olur ve Allah öldürdüğü mükellefe de buna karşılık büyük bir sevab verir. Bu, Allah'ın, öldürmeyecek şekilde bir yaralamayı veya bir uzvun kesilmesini emretmesinden de farklıdır. Çünkü bunlar yapıldıktan sonra geride hayat kalır ise, bu fiillerin ilerideki fiiller için bir salah (kurtuluş) vesilesi olması imkansız değildir.

Birisi şöyle diyebilir: Katlin, o anda ruhu bedenden ayıran bir fiilin ismi olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine o, ya o andan veya daha sonra ruhun bedenden ayrılmasına sebeb olan bir fiilden ibarettir. Bunun delili ise şudur: Birisi, herhangi bir insanı öldürmemeye yemin etse de, sonra birisini ağır bir şekilde yaralasa. O da bu ağır yaralanmadan sonra çok kısa bir müddet yaşayıp ölse. Bu yaralayan yeminini bozmuş olur ve onu Arapça'yı bilen herkes "katil" diye adlandırır. Halbuki kelimelerin kullanılışında esas olan, hakiki mana ile kullanmaktır. Bu sebeble bu "kati" isminin, ister o anda öldürsün, isterse ondan sonra ölümüne sebeb olsun, ruhun bedenden ayrılmasına yolaçan fiilin ismi olduğunu gösterir. Halbuki sen, ayetteki "öldürünüz" emrinin, ruhun derhal bedenden çıkmasını gerektirmeyen bir yaralamakla ilgili olmasının caiz olacağını kabul ettin. Durum böyle olunca, emrin, insanın kendisini öldürme manasında olmasının da caiz olabileceği sabit olur. Katlin, o anda ruhu çıkaran fiilin ismi olduğunu kabul ettik. Buna göre, ayetteki emrin bu manada olması niçin caiz olmasın? Onun "Emirlerin (ibadetlerin) farzolmasında, istikbale ait maslahatların bulunması gerekir" sözüne gelince, biz deriz ki: Herşeyden önce ibadetlerde (emirlerde) mutlaka bir faydanın olması gerektiğini kabul etmiyoruz. Bunun delili şudur: Hak Teâlâ, inkâr edeceği kimselere de iman etmelerini emretmiştir. Halbuki bu emirde herhangi bir fayda yoktur. Çünkü böyle bir teklifin faydası, sadece azabın meydana gelişidir. Biz, mutlaka bir faydanın olması gerektiğini kabul etsek bile, sen
niçin "o faydanın bizzat o kimseye ait olması gerekir" diyorsun ve niçin "o adamın kendisini öldürmesinin başkasının faydasınaolması caiz olmasın ve bundan dolayı, başkası istifade etsin diye Allah'ın ona kendisini öldürmesini emretmesi ve sonra da Allah'ın kendini öldürene buna karşı büyük bir sevab vermiş olması niçin caiz olmasın? Faydanın mutlaka o fiili yapana dönmesi gerektiğini kabul ettik. Fakat, o insanın bu fiil ile emredildiğini bilmesinin de onun için bir maslahat (fayda) olduğunu söylemek niçin caiz olmasın? Mesela, O, yarın kendisini öldürmekle emredilmiş olsa, onun bu emri bilmesi, şu andan itibaren, ertesi günün gelmesinden önce, o adamın kötülükleri terketmesine sebeb olur. Bütün bu ihtimaller söz konusu olunca Kadı Abdulcebbar'ın iddiaları da düşer.

Müfessirlerin dayanmış olduğu izah tarzı, daha güçlüdür. Buna göre ayeti, zahirî manasından çevirmek gerekir. Sonra bunda iki görüş vardır:

a) Tevbe edenlerden her birinin, birbirlerini öldürmeleri emrolunmuştur, denilebilir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin mânası "bir kısmınız diğer kısmınızı öldürsün" demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın bir başka yerdeki: "Birbirinizi öldürmeyin" (Nisa, 29) âyeti gibidir. Bunun manası da, "Bir kısmınız bir kısmını öldürmesin" dir. Bunun hakikati, müminlerin tek bir nefis gibi olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın: "Kendinizi ayıplamayın" (Hucurât, 11) âyetlerinde, tefsirin yani mümin kardeşlerinizi:

"Onu işittiğinizde, erkek müminlerle kadın müminler, kendi nefis/erine dair iyi bir zanda bulunmaları gerekmez miydi?.." (Nûr, 12), yani "kendileri gibi müslümanlar hakkında" şeklinde olduğu söylenmiştir. Ve yine bu Hak Teâlâ'nın: "Binaenaleyh, kendi nefislerinize selam veriniz" (Nûr, 12) âyeti gibidir. Yani, birbirinize selam verin!.... Sonra müfessirler bu tevbe edenlerin iki saf halinde ortaya çıktıklarını,bazısının bazısına, geceye kadar vurduğunu söylemişlerdir.

b) Allahu Teâlâ, tevbe etmeyenlere (suçsuzlara) tevbe edenleri öldürmelerini emretmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinden maksat, ölümü ve öldürülmeyi kabul ediniz demek olur. Bu ikinci izah tarzı, doğru olmaya daha yakındır. Çünkü birinci izahta meşakkatin artması söz konusudur; zira topluluk günahta müşterek oldukları zaman onların bir kısmı diğer bir kısmına, başkalarının onlara şefkatinden daha fazla bir şekilde şefkatli olurlar. Onlar, birbirlerini öldürmekle mükellef tutulduklarında, bu husustaki meşakkat büyür. Sonra rivayetler değişik olmuştur.

1) Allahu Teâlâ, buzağıya ibadet etmeyen mikatta bulunmak için seçilmiş yetmiş kişiye, onlardan buzağıya tapanları öldürmelerini emretmiştir. Öldürülenlerin sayısı, yetmişbin kişidir. Öldürülünceye kadar üç gün hiç kımıldamamışlardır. Bu görüşü Muhammed İbn İshak zikretmiştir.

2) Hz. Musa (a.s) onlara birbirlerini öldürmelerini emredince, onlar buna icabet ettiler. Böylece Hz. Musa (a.s) katle sabretmeleri için onlardan bir söz aldı. Bunun üzerine her kabile, tek başına topluca sabahladı. Hz.Harun Kesinlikle buzağıya tapmayan ve ellerinde kılıçlar olan onikibin kişi getirdi. Bunun üzerine tevbe edenler, "Bunlar sizin kardeşlerin izdir. Kılıçlarını çekmiş olarak size gelmişlerdir; o halde Allah'tan korkun ve sabredin. Yerinden kalkana, onlara yan gözle bakana veya elleriyle ve ayaklarıya onlardan korunmaya çalışana Allah lanet etsin" dediler; onlar da "amin!" dediler. Böylece akşama kadar onları öldürmeye koyuldular. Hz. Musa ve Harun (a.s) Allah'a dua etmeye başlayarak, "Ey Rabb'imiz, geri kalanını, geriye kalanını koru!" dediler. Bunun üzerine Allah onlara, "Öldürülenleri bağışladım, kalanların da tevbesini kabul ettim" diye vahyetti. Ravi, öldürülenlerin yetmişbin olduğunu söylemiştir. Bu Kelbî'nin rivayetidir.

3) İsrailoğulları iki kısım idi. Onlardan bir kısmı buzağıya tapmış, bir kısmı ise tapmamıştı. Ne varki bu tapmayanlar, tapanların bu işini reddetmemişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, buzağıya tapmamakla birlikte reddetmeyen I e re buzağıya ibadetle meşgul olanları öldürmelerini emretti. Sonra müfessirler sözlerine şöyle devam ettiler-. Adam babasını, çocuğunu, komşusunu görüyor ve Allah'ın emrinden cayması da mümkün olmuyordu. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, simsiyah bir bulut gönderdi, sonra öldürülmelerini emretti; böylece, akşama kadar Öldürüldüler... Hz.Musa ve Harun (a.s) dua ederek: "Ey Rabbim, İsrailoğulları yok oldu, geri kalanı, geri kalanı bari olsun koru!" dediler de, bunun üzerine bulut açıldı, Tevrat iniverdi ve mızrakları ellerinden düşüverdi. 164[164]

İrtidâddan Tevbe Ettikleri Halde Niçin Öldürüldüler?

Altıncı Sual: "Onlar irtidâddan tevbe etmiş oldukları halde, nasıl öldürülmeye müstehak olmuşlardır? Halbuki irtidâddan tevbe eden kimse öldürülmez?" Cevap: Bu, dinin değişen hususlarındandır; belki de Hz.Musa (a.s)'nın şeriatı ya hepsi hakkında umumi veya bu kavme mahsus olarak irtidâddan tevbe eden kimsenin katlini gerektirmişti.

Yedinci Sual: Onlardan, Allah'ın tevbelerini kabul ettiği kimselerden bazılarının Öldürülmediği rivayeti doğru mudur? Cevap: Bu imkansız değildir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, ifâdesi, ağızdan yöneltilmiş bir hitaptır. Belki de bu hitap, onlardan bir kısmına olmuştur. Veya bu hitap umumîdir; buna göre umumi olana bazan tahsis edilebilir.

Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesine gelince, bunda bu güçlüğe katlanma sebebine işaret ve uyarma bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü onların durumları dünyevî zararla uhrevi zarar arasında, ikisinden birine razı olmayı gerektiriyordu. Böyle olunca dünya zararına katlanmak münasib olur, çünkü dünya fanidir, sonludur. Ahiretin zararları ise sonsuzdur. Bir de ölüm mutlaka

---

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/8-11.

olacaktır; bu nedenle öldürülmeye katlanmada, takdim ve tehirden başka bir şey yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın cezasından kurtulup sevabını elde etmeye gelince, işte bu en büyük gayedir.

Cenâb-ı Hakk'ın: ifadesine gelince, bunda hazfedilmiş bir mahzuf bulunmaktadır. Sonra bu hazfedilen şey hakkında iki izah bulunmaktadır.

a) Takdîr edilen şeyin, Hz. Musa'nın sözünden olması. Buna göre sanki Hz. Musa, "Şayet bunu yaparsanız, muhakkak ki Allah sizin tevbenizi kabul eder" demiştir.

b) Bu takdir edilen şeyin, iltifat yoluyla onlara Allah tarafından bir hitap olmuş olmasıdır. Buna göre takdir, "siz de Hz.Musanın size emrettiği işi yapınca Rabb'iniz de sizin tevbelerinizi kabul etti" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın: âyetinin manası, yine O'nun (Bakara, 37) âyetinin izahında geçmişti. 165[165]

Allah Teâlâ'yı Görmek İstemeleri

"Hani siz, Ey Musa, Allah'ı açıkça görmedikçe sana iman etmeyeceğiz, demiştiniz. Bunun Üzerine, bakıp dururken, sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra sizi, şükredesiniz diye, ölümünüzden sonra diriltmiştik" (Bakara, 55-56).

Bil ki bu, Allah'ın onlara olan altıncı in'âmıdır. Bu birkaç bakımdan izah edilir:

a) Cenâb-ı Hak, sanki şöyle buyurmuştur: Musa'ya, "Allah'ı açtkca görmedikçe, sana iman etmiyeceğiz " dediniz de, böylece sizi yıldırım çarpmıştı... İşte o zamandaki nimetimi hatırlayınz. Sonra zulmünüzden tevbe edesiniz, azabımdan kurtulasınız, mükafâatımı elde edesiniz diye sizi dirilttim".

b) Bunda, kendisi sebebiyle onlara yapılan şeyin yapılmasına müstehak olunan fiilden, Peygamberimiz zamanında bulunanları bir sakındırma vardır.

c) Onları, Hz. Peygamberin mucizelerini inkar etme hususunda, açık olan zahir mucizelerin büyüklüğünü görmelerine rağmen Hz. Musa'nın nübüvvetini inkâr eden seleflerine benzetmek gayesi güdülmüştür.

Bir de, burada Cenâb-ı Allah, böyle bir mu'cizeyi Hz. Muhammed (s.a.s)'den izhar etmediğinin sebebine dikkat çekmektedir. O da şudur: Allah, mucizeye rağmen inkara devam edeceklerini bilmektedir. Şayet onlar bu mucizeleri inkâr etselerdi, seleflerinin müstehak olduğu cezanın aynısı olan bir cezayı hak etmiş olurlardı.

d) Bunda, Ulü'l-azm peygamberlerin sabrettiği gibi, Hz.Peygamberi de müşriklerden gördüğü eziyetlere karşı bir teselli ve O'nun kalbini sabır hususunda pekiştirme ve sebat ettirme vardır.

e) Bunda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti şayet doğru olsaydı, O'nun nübüvvetini bildikleri için Ehl-i Kitab'ın O'na iman etmesi, diğer insanlardan daha evla olurdu diyen kimselerin şüphesini izale vardır. Bu böyledir; çünkü Hak Teâlâ, onların seleflerinin Hz. Musa (a.s)'nın nübüvvetine dair apaçık ve göz alıcı mucizeleri görmelerine rağmen her vakit mürted olduklarını; Hz. Musa (a.s)'ya da baskı yapıp ve O'na muhalefette bulunduklarını açıklamıştır. Bu nedenle, her ne kadar onlar kendi kitaplarından Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine dair olan haberleri görseler de onların Hz. Muhammed (s.a.s)'e muhalefet etmelerine şaşılmamatıdır.

f) Hz. Muhammed (s.a.s), ümmî olmasına ve kesinlikle bir teallüm ile meşgul bulunmamış olmasına rağmen bu kıssalardan haber verince, bunun bir vahiy ile olmuş olması gerekir. 166[166]

Görme Talebi Ne Zaman Ve Nasıl Oldu?

Bu vakıa hakkında müfessirlerin iki görüşü vardır:

1) Bu vakıa, Allah'ın buzağıya ibadet edenleri kendilerini öldürmekle mükellef kılmasından sonra olmuştur. Muhammed ibn İshak şöyle der: Hz. Musa (a.s) Tûr (dağın)dan kavminin yanına dönünce, onları buzağıya tapıyor vaziyette gördü, kardeşi Harun (a.s) ile Samiri'ye diyeceğini dedi ve buzağıyı yakarak, onu denize attı. Kavminin seçkinlerinden yetmiş kişi seçti; onlar Tûr'a çıkınca Hz. Musa (a.s)'ya. "Rabbinden, kelamını bize duyurmasını iste" dediler. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s) bunu isteyince, Allah da ona icabet etti. Hz. Musa (a.s) Tûr dağına yaklaşınca, O'nun üzerine buluttan bir sütun düşerek bütün dağı kapladı.. Bu bulut, Hz. Musa (a.s) onun içerisine girinceye kadar yaklaştı. Tam o sırada Hz. Musa (a.s) kavmine, "Girin ve söylenenleri belleyin!" dedi. Rabbi Hz. Musa (a.s) ile konuştuğu zaman, O'nun alnına.hiç kimsenin bakmaya güç yeti rem iveceği parlak bir ışık düştü. Kavmi Musa (a.s) ile beraberce, Allah'ın kelamını dinlediler. Allah Hz.Musa (a.s)'ya. "yap. yapma" şeklinde konuşuyordu. Söz|tamamlanıncaj, Hz. Musa'nın içinde bulunduğu bulut, ondan sıyrılıp gitti. Bunun üzerine kavmi, "Allah'ı açıkça görmedikçe, sana iman etmiyeceğiz" dediler de, böylece onları yıldırım çarptı, hepsi oluverdi...

---

[165] [165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/11-12.

[166] [166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/12-13.

Hz. Musa (a.s) iki elini, dua ederek, gökyüzüne kaldırarak şöyle dedi: "Ya Rabbî, tövbelerinin kabul olunduğuna dair şahidlerim olsunlar diye, İsrailoğullarından yetmiş kişi seçtim. Şimdi ise kavmimin yanına dönüyorum, yanımda ise onlardan hiç kimse yok; hakkımda ne derler!" Hz. Musa (a.s), Allah ölenlere ruhlarını iade edinceye kadar, dua ile meşgul oldu; İsrailoğullarının buzağıya ibadetten ötürü yaptıkları tevbenin kabulünü istedi, ancak Cenâb-ı Allah, "Nefislerini öldürmedikçe hayır, kabul etmem" dedi...

2) Bu vakıa kati olayından sonradır. Süddî şöyle demiştir: Benî İsrail, kendilerini öldürmek suretiyle buzağıya tapmaktan tevbe edince, Allahu Teâlâ Musa (a.s)'nın İsrailoğullarından bir grup insan ile beraber, buzağıya tapmalarından ötürü Allah'tan af dilemek için gelmelerini emretti. Bunun üzerine Hz.Musa, kavminden yetmiş kişi seçti... Onlar Tûr'a geldikleri zaman, "Allah'ı açıkça görmedikçe, sana iman etmeyeceğiz" dediler de, bunun üzerine onları bir "saika" yakalayıverdi de, öldüler. Hz.Musa ağlayarak ayağa kalktı ve şöyle dedi:1" Ya Rabbîjsrailoğullarına ne diyeyim?Çünküben onlara kendilerini öldürmelerini emrettim; sonra geriye kalanlardan bunları seçtim... şimdiyse, yanımda onlardan hiç kimse olmaksızın onların yanına döndüğümde, ben onlara ne diyeyim?" Bunun üzerine Allah, Hz. Musa'ya bu yetmiş kişinin buzağıyı ilah edinenlerden olduğunu vahyetti de, Hz. Musa:

"Bu, ancak senin bir imtihanındır.Sen onunla dilediğinisaptınrrdüediğini de hidayete İletirsin. Sen bizim velimizsin. Onun için bizi bağışla ve bize merhamet et Senr bağışlayanların en hayırtısısm. Bu dünyada da^ahirette de bize iyilik yaz. Muhakkak kî biz, sana döndük" (Araf, 155-156) dedi. Sonra Alahu Teâlâ onları diriltti, bunu müteakiben onlar da ayağa kalktılar ve herbiri diğerine bakarak, Allah'ın onu nasıl dirilttiğini gördüler. Böylece onlar, "Ey Musa, sen Allah'tan ne istedinse onu sana verdi. Bu sebeple, bari O'na dua et de bizi peygamber yapsın" dediler. Bunun üzerine Hz. Musa, bu hususta Allah'a dua etti, Allah da Onun duasını kabul buyurdu.

Bil ki âyette, bu iki görüşten birisini diğerine tercih etmeye delalet edecek herhangi bir husus yoktur. Yine ayette, Allah'ı görmeyi isteyenlerin buzağıya tapanlar veya başkaları olduğuna dair de bir delalet yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın: ifâdesine gelince, bunun manası, "Allah'ı ayan beyan görtnedikçe seni tasdik ve nübüvvetini itiraf etmeyiz" demektir. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Âyette geçen, sözü, senin "Kıraati ve duayı aşikâr okudum" sözünden olmak üzere, bir masdardır. Sanki gözüyle gören kimse, görmesini açıklayan; kalbiyle gören kimse ise, rû'yeti gizleyen gibidir... kelimesinin mansub olması, mefûl-i mutlak olmasından dolayıdır. Çünkü o görmenin bir nevini bildirir. Bu sebeple, kelimesinin (oturmak) fiifi ile mansûb olması gibi, kelimesi de fiiliyle mansub kılınmıştır. Veya, açıkça görenler manasına olmak üzere hal olarak mansub kılınmıştır. Hâ harfinin fethasıyta olmak üzere şeklinde de okunmuştur. Bu durumda bu kelime, ya "galebe" kalıbında bir masdardır veya kelimesinin çoğuludur. Kaffâl, "cehreten" kelimesinin aslınıazuhûr (görünmek, belirmek) dan olduğunu söylemiştir. Bir şeyi açtığın zaman denilir. Suyu çamurla örtülmüş olan kuyuyu, suyu ortaya çıkıncaya kadar temizlediğinde, denilir. Yine, ses yüksek perdeden olduğu zaman denilir. Ve yine, yüzünün parlaklığı açık olduğu zaman denilir. Onlar, vehmeden bir kimsenin ru'yetten maksadın, bilmek (ilm) veya uyuyan birisinin kastedilmesi durumunda, tahayyül olduğunu vehmetmemesini te'kid etmek için dediler. 167[167]

Allah'ı Görmek İsteyenleri Yıldırımın Çarpması

Hak Teâlâ'nın: sözüne gelince bunda birkaç bahis bulunmaktadır: 168[168]

Birinci Bahis: Mutezilenin Rüy'et Hakkında Yanlış Bir İstidlali

Mu'tezile bu ifâde ile, Allah'ın görülmesinin imkânsızlığına istidlalde bulunmuştur. Kâdi Abdu'l-Cebbâr şöyle demiştir: Şayet Allah'ı görmek caiz olsaydı, yıldırımın çarptığı kimseler caiz görülen bir işi istemiş olurlardı. Bu sebeble de onlara, herhangi bir ceza inmemesi gerekirdi.. Nitekim onlar, Allahu Teâlâ'nın:
"Biz bir çeşit yemeğe katlanamayız; bunun için sen Rabbine dua et de, bize yeryüzünün bitirmiş olduğu nimetler çıkarsın " Bakara, 6i) âyetinde de belirttiği gibi, bir yiyecekten başka bir yiyeceğe ve bir azıktan başka bir azığa geçmeyi istediklerinde, onlara herhangi bir ceza inmemiştir.
Ebu'l-Hüseyn, "Kitabu't-Tesaffuh"unda şöyle demiştir: Allahu Teâlâ, görme isteğini, sırf onu reddettiği için zikretmiştir. Bu birkaç âyette böyledir.
1) Mevzubahis olan âyettir. Çünkü, şayet görmek caiz olsaydı, onların ifâdeleri, yadırganmama ve onları bir saikanın yakalamaması hususunda, diğer ümmetlerin peygamberlerine, "Biz, herhangi bir ölüyü diriltmedikce, iman etmeyeceğiz" demeleri !gibi olurdu.
2) Allah'u Teala'nın: "Ehli Kitab senden, kendilerine gökten bir kitab indirmeni ister. Gerçekten oniar, Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi de, "Allah'ı bize apaçık göster" demişlerdi. Bu zulümleri yüzünden de onları bir saika yakalamıştı" (Nisa, 153) âyetidir. Allah bu isteği zulüm diye adlandırmış ve onları anında cezalandırmıştır. Şayet Allah'ı görmek caiz olsaydı, onların Allah'ı görme hususundaki istekleri fazladan bir mucize isteyen kimsenin bunu istemesi gibi olurdu. Buna göre eğer sen, "Allah Teâla, bunların herbirinin haddi aşma olması hususunda gökten kitab indirmeyi "görme" yerinde zikretmedi mi? Kitab indirme haddi zatında imkansız olmadığı gibi, Allah'ı görmeyi isteme de aynıdır" dersen, ben de derim ki: Ayetin zahiri bu iki şeyden herbirinin imkansızlığını gösterir. "Kitab indirme" konusunda, ayetin zahirine itibar edilmemiş, "Allah'ı görme" konusunda ise âyetin zahirine itibar edilmiştir.
3) Hak Teâlâ:
'Bize kavuşmayı ümid etmeyenler dediler ki: "Bizim üzerimize melekler indirilmeli değil miydi, yahud Rabbimizi görmeli değil miydik?" Andolsun ki onlar kendi kendilerine kibirlendiler ve büyük bir azgınlıkla haddi aştılar" (Furkan. 21) buyurmuştur. Buna göre, eğer Allah'ı görmek caiz olsaydı -ki bunu mümkün görenlerce bu en büyük nimetlerdendir- onu istemek haddi aşmak olmazdı. Çünkü Allah'dan, dinî veya dünyevî bir nimet isteyen kimse haddi aşmış olmaz.Ve bu, "Senin duanla Allah şu ölüyü diriltmediği müddetçe sana iman etmeyiz" denilmesi gibi olurdu. 169[169]

Razî'nin Mutezile İddiasına Cevabı

Bil ki bu vecihler bir konuda müşterektirler, o da şudur: Şayet rü'yet (Allah'ı görme) caiz olsaydı, onu taleb etmek haddi aşmak ve reddedilecek bir fiil sayılmazdı. Haddi aşmak ve yadırganacak bir fiili yapmak ise yasaktır. Onun, "Bir yemekten diğer bir yemeğe (yiyeceğe) geçme gibi diğer menfaatleri istemek imkan dahilinde olunca, rü'yeti isteyen de asi olmaz. Diğer mû'cizeleri isteme hususunda da söz aynıdır" sözüne gelince buna karşılık biz deriz ki: Niçin "Mümkün olan şeyi o istediği zaman, haddi aşmış olmaz. Dolayısıyla her olabilecek şeyi isteyen kimsenin de haddi aşmış sayılmaması gerekir" dedin? Bu gibi yerlerde, çeşitli misallere dayanmak ehl-i ilme yakışmaz. Nasıl yakışsın ki. Halbuki Hak Teâlâ, rü'yet ile beraber, ancak mümkün olduğuna ittifakla hükmettiğimiz bir şey zikretmiştir. Bu şey ya gökten bir kitabın inmesi, veya meleklerin inmesi gibi bir şeydir.Böylece her iki işin toplamına haddi aşma sıfatını vermiştir. Bu ise, haddi aşma sıfatının, istenen şeyin mümkün olmamasından ötürü verilemeyeceği hususunda kat'ilik ifade eden bir delil gibidir.

---

[167] 167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/13-15.
[168] 168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/15.
[169] 169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/16-17.

Ebu'l-Huseyn'in, "Ayetin zahiri her ikisinin de imkansız olduğunu gerektirir. Ancak ayetin zahirinin bir kısmı ile amel edilmiş, bir kısmı ile ise amel edilmemiştir" sözüne gelince, biz deriz ki: "Sen, yadırgamanın, ancak istenen şeyin imkansız olması halinde olacağına dair herhangi bir delil getirmedin. Bu hususta sadece çeşitli misallere dayandın. Misal ise bu konuda bir mana ifade etmez? Bu sebeble senin 'Âyetin zahiri her ikisinin de imkansız olduğunu gerektirir" sözün geçersiz olur. Böylece bizim dediğimiz şeyler sebebi ile, Mu'tezile'nin görüşünün değersizliği ortaya çıkmış olur. 170[170]

Rûyet İsteğinin Reddolunmasının Sebepleri

Şayet birisi derse ki: "Allah'ı görme isteğinin reddolunmasının sebebi nedir?" Bu konudaki cevab bazı açıklamalar ihtiva eder:

a) Allah'ı görmek ancak âhirette olur. Binaenaleyh, burada reddolunan dünyada istenmiş olmasıdır.

b) Allah'ın hükmü, Allah görüldüğü zaman mükellefiyetin İnsandan kalkmasını gerektirir. Bu sebeple O'nu görmeyi taleb, mükellefiyetin kalkmasını istemektir. Bu, Mu'tezile'nin görüşüne göre daha uygundur. Çünkü rü'yet zaruri ilmi ihtiva eder. Zaruri ilim ise, mükellefiyete terstir.

c) İddianın doğruluğuna dair deliller tamam olunca, ayrıca delil istemek, işi yokuşa sürmek olur. İşi yokuşa sürme (inada) ise, şiddetli celandırmayı gerektirir.

d) Allahu Teala'nın insanları dünyada iken, kendisini görmekten menetmesinde önemli bir maslahatın olduğunu bilmesi imkânsız değildir. İşte bu sebebten ötürü, gökten kitablar ve melekler indirmesinde büyük bir mefsedetin (zararın) olduğunu bildiği ve binaenaleyh böyle bir isteği reddetmiş olduğu gibi, dünyada iken kendisinin görülme isteğini de böylece yadırgamış oldu. 171[171]

İkinci Bahis: Saika Ne Demektir?

"Saika" hususunda müfessirlerin iki görüşü vardır:

a) O, ölüm manasınadır. Bu Hasan Basri ve Katâde'nin görüşüdür. Onlar bu görüşlerine penâb-ı Hakk'ın:

"Allah'ın diledikleri dışında, göklerde kim var, yerde kim varsa ölür' (Zümer, 68) âyetini delil getirmişlerdir. Bu birkaç bakımdan zayıftır:

1) Allah'ın: "Gözünüz bakıp dururken o saika (yıldırım) sizi çarpmıştı" (Bakara, 55) âyetidir. Şayet "saika" ölüm olsaydı, onların ona bakmış (görmüş) olmaları imkansız olurdu.

2) Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s) hakkında:

"Musa baygın yere düştü" (A'raf, 143) buyurmuş, Hz. Musa {a.s) ölmediği halde, onun için "saika"yı kullanmıştır. Çünkü Allah Teâlâ müteakiben

"Ayıldığı zaman" (Aynı âyet) buyurmuştur. İfakat (ayılma), ölümden değil bayılmadan olur.

3) "Saika", çarpan (vuran) şeydir. Bu ise (ölüme değil) ölüme sebeb olan şeye işarettir.

4) Onlar müşahede ettikleri halde saika'nın meydana gelmesi, azab olarak, habersiz olarak

---

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/17.

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/18.

ansızın onlara gelmesinden daha büyüktür. İşte bu sebebten ötürü, Cenâb-ı Hak, ilahî cezanın büyüklüğüne dikkat çekmek için, "Gözünüz bakıp dururken" buyurmuştur.

b) Bu muhakkik âlimlerin görüşüdür. Buna göre, "Saika" ölüme sebeb olan şeydir. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-Allah, A'raf sûresinde: "Onları müthiş bir sarsıntı tuttuğu zaman.." (A'raf, 155)

buyurmuştur. Alimler bu ölüm sebebi olan saikanın ne olduğu hususunda ihtilâf etmiş,üç görüş belirtmişlerdir.

1) O, gökten düşüp onları yakan bir ateştir.

2) Gökten gelen bir sayhadır.

3) Allah Teala, onların üzerine sesini işittikleri bir ordu gönderdi de onlar bir gün ve gecede baygın ve ölü olarak yerlere serildiler. 172[172]

Öldükten Sonra Diriltilmeleri:

Cenâb-ı Allah'ın, "Ölümünüzden sonra sizidfriltmiştik" âyetine gelince, Allah böyle buyurmuştur, çünkü ba's (diriltme), ancak ölümden sonra olur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın:

"Bunun üzerine, mağarada onların külahlarına perdeler vurduk. Sonra onları, onlardan hangisinin ne kadar kalmış olduklarını daha iyi hesap edici olduğunu bilmek için uyandırdık" (Kehf, 11-12) buyurduğu gibi...

Eğer, Hz. Musa (a.s) bu sözün İçerisine dahil midir? denilirse, iki bakımdan, "hayır" derim.

a) Bu, hitab-ı müşafehe (ağızdan yapılan bir azarlama) dır; dolayısıyla Hz.Musa(a.s)'yı içine alması gerekmez.

b) Şayet bu hitap Hz.Musa (a.s)'ya da şâmil olsaydı,onun hakkındaki (ayılınca)sÖzü ile tahsis edilmesi gerekirdi. Kaldı ki tabiri ölümle ilgili olmak (yani dirilmek manasına) kullanılmaz. İbn Kuteybe, Hz. Musa (a.s)'nın öldüğünü söylemiştir ki, bu izahımızdan dolayı, yanlıştır.

Allahu Teâlâ'nın: ifâdesine gelince, bundan maksat şudur: Altahu Teâlâ, onları mükellef kılsın, imân etmelerine imkan bulsunlar, kendilerinden südûreden günahları da telafi etsinler diye dünyada onları ölmelerinden sonra tekrar diriltmiştir. Hak Teâlâ'nın onları mükellef tutmasına gelince bu, O'nun, buyurmuş olmasından Ötürüdür. lâfzı, taâtların hepsini içine alır; zira Cenâb-ı Hak:

"Ey Davud hanedanı siz şükr için çalışın" (Sebe, 13) buyurmuştur.

Şayet: "Allah onları öldürmüşken, tekrar onları mükellef tutması nasıl caiz olur; eğer bu caiz olursa, öldükten sonra ahiret ehlini dirilttiği zaman onları da mükellef tutması niçin caiz olmasın?" denilirse deriz ki; "Ahirettekilerin ahirette mükellef tutulmalarına mani olan şey, onları önce öldürüp, sonra diriltmek değildir; aksine buna mani olan şey, kıyamet gününde Allah'ı, cennetteki lezzetleri ve cehennemdeki elemleri zaruri olarak tanımış ve görmüş olmalarıdır. Zaruri bir ilim meydana geldikten sonra, herhangi bir teklif söz konusu olamaz. Teklife mani olan şey bu olunca, Allah'ın kendilerini saika ile öldürdüğü kimselerde bu öldürmenin onlara zaruri bir bilgi kazandırmadığı söylenebilir, bu imkansız değildir. Durum böyle olunca, onların bu hadiseden sonra mükellef tutulmaları ve onların öldürülüp tekrar diriltilmelerinin bir uyku veya baygınlık kabilinden olması doğru olur. Hasan el-Basri'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allahu Teâlâ'nın bu öldürmeyle onların ömürlerini sona erdirdi, sonra altı üstüne getirilmiş bir köye uğradığında öldürdüğü kimseyi (Üzeyr a.s.) ve binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusuyla memleketlerinden çıktıktan sonra kendilerini öldürmüş olduğu kimseleri dirilttiği gibi, onları da işte yeniden diriltti'! Çünkü Allah Teâlâ, onlar hakkında bu tarz ölümü takdir edip bunu bildirdikten sonradır ki onları yıldırımla öldürmüştür. Böylece bu vakit onların ilk ölümleri için bir ecel; diğer vakit de yaşamaları için belirlenmiş bir vakit olmuş oldu.

Mu'tezile'nin Allah'ın âyetiyle, O'nun herkesten iman etmesini istediğine dair istidlallerine gelince, buna dair cevabımız defaatle geçmiştir. Binaenaleyh, tekrar etmeye gerek

---

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/18-16.

yoktur. [173][173]

Onlara Gölgeleyen Bulut, Kudret Helvası, Bıldırcın Verilmesi

"Ve (Tih'te) üstünüze bulut ile gölge yapmış, size (orada) kudret btivasıyla, bıldırcın eti indirmiş ve "Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin fyinfnden (temiz ve helâl olanlarından) yeyin" (demiştik). Onlar (O aankörlükleriyle) bize zulmetmemişler, fakat kendilerine zulmetmişlerdir" (Bakara, 57).
Bil ki bu, Allah'ın zikrettiği yedinci nimettir. Cenâb-ı Hak, bu âyeti aynı tafızlarla A'raf sûresinde de zikretmiştir. Âyetin zahirî, bu gölgelendirmenin, Allah'ın onları diriltmesinden sonra olduğunu gösterir. Çünkü Hak Teâlâ, aksi de imkansız olmamakla beraber birbiri üzerine atfedilmiş olarak, "ŞükredesİnIz diye sizi ölümünüzden sonra dirilttik ve üstünüze bulut ile gölge yaptık" (Bakara, 56-57) buyurmuştur. Zira maksad, Allah'ın onlara has olarak verdiği nimetlerini tanıtmaktır.
Müfessirler, lafzının manasının "bulutun size gölge yapmasını sağladık" demek olduğunu söylemişlerdir. Bu, çölde bulundukları esnada olmuştur. Allahu Teâlâ, onların yürümesi ile yürüyecek ve onları güneşten koruyacak bir şekilde bulutu onlara âmâde kılmış; onların üzerine, herbir insana bir ölçek olmak üzere, güneşin doğuşundan batışına kadar kudret helvası yağdırmış ve bıldırcın yollamıştır. Öyleki her insan, o bıldırcınlardan istediği kadar kesip yemiştir. Ayetteki lafzına gelince, buna başında mahzuf (görülmeyen) bir "Biz dedik ki" lafzı varmış gibi mana verilir. lafzının manası ise, "Bu nimetleri inkâr etmek suretiyle veya almaları gereken miktardan fazlasını alarak veyahut da bu çeşit yiyeceklerden başkasını isteyerek zulmettiler" demektir. lafzı bu manaların hepsine delâlet ettiği için, bunlar hazfedilerek sadece denmekle yetinilmiştir. [174][174]

Onlara Şehre Girme Emrinin Verilmesi

"Hani, "şu kasabaya girip dilediğiniz yerde istediğinizi bol bol yeyin, kapısından secde ederek girin ve "hıtta" deyin ki kusurlarınızı örtelim, iyilik edenleri(n ecrini) daha da artıracağız" demiştik. Zulmedenler ise sözü kendilerine söylenen (şekilden başka bir) şekle çevirmişlerdi. Biz de o zalimlerin üstüne, yaptıkları fasıkîiğın cezası olarak, gökten murdar bir azab indirmiştik" (Bakara, 58-59).
Bil ki bu Allah'ın onlara verdiği sekizinci nimetidir. Bu ayet daha önce geçen nimetlere atfedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, onlara bulutla gölgelendirme nimetini ve dünyevî nimetlerden olan bıldırcın ve kudret helvasını indirme nimetini verdiğini beyan ettiği gibi, buna, onlara verdiği dinî nimetleri ekledi. Zira Allah onlara günahlarını silecek şeyleri emretmiş ve onlara hakettikleri cezadan kurtulmalarının yolunu beyan etmiştir. Bil ki bu âyet hakkında iki türlü izah yapılmıştır: [175][175]

Âyetteki "Girin" Emrinin Çeşidi

Birinci İzah; âyetin tefsiri hususunda söylen en terdir. Biz deriz ki:Allah' in âyetine gelince, bil ki bu, teklifi bir emirdir. Bunun teklifi (mükellefiyet getiren) bir emir olduğuna iki husus delalet eder:
a) Allah Teâlâ, "secde ederek kapıdan girme"yi emretmiştir. Bu ise güç bir iştir. Bu sebeble bunu emretmek, bir teklif olmuş oldu. Kapıdan secde ederek girmeleri ise kasabaya girmelerine bağlanmıştır. Vacib olan bir işin, ancak kendisi ile tamamlandığı şey de vacibtir. Bu nedenle, kasabaya girme emrinin de mübahlık ifade eden bir emir değil,teklifi (yapılması

---

[173][173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/19-20.
[174][174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/21.
[175][175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/22.

vacib) bir emir olduğu ortaya çıkmış oldu.
b) Allahu Teâlâ'nın:
"Allah'ın size takdir ettiği mukaddes beldeye gtrfn, gerisin geriye dönmeyin" (Maide, 21) âyeti, buna delildir. 176[176]

Bu Kasabanın Adı Nedir?

Kur'ân'ın zahiri bu kasabadan maksadın, hangi kasaba olduğunu göstermez. Bu hususta ancak haberlere müracaat edilebilir. Bu "kasaba"nın resi olduğu hususunda birçok görüş vardır:
a) Katâde, er-Rebi ve Ebu Müslim el-İsfehanî'nin tercihidir ki, bu yeden maksat Beyt-i Makdis'tir. Onlar, buna Allah'ın Maide süresindeki, 21) âyetini delil getirmiş-
erir.Bu ikiıâyette geçen karyeden muradın aynı olduğunda şüphe yoktur.
b) Bunun Mısır'ın bizzat kendisi olduğudur.
c) Ki bu görüş İbn Abbas ve Ebu Zeyd'in görüşüdür, o Beyt-i Makdis'in ar köyü olan Eriha'dır. Bu görüşte olanlar, bu karyenin Beyt-i Makdis nasının mümkün olmayacağına şöyle delil getirmişlerdir: Çünkü, demişler Cenâb-t Hakk'ın: ifâdesindeki fâ harfi, takibi iktiza eder. Bu Mbeple bu değiştirmenin, Hz. Musa (a.s)'nın hayatında, bu emrin peşinden tordan meydana gelmiş olması gerekir. Ne var ki, Hz. Musa, Beyt-i Ntafcdis'e girmemiş, Tih topraklarında ölmüştür. Bu sebeple bu karyeden sadın, Beyt-i Makdis olmadığı sabit olmuş olur. Evvelkiler şöyle cevap vermişlerdir:
Âyette, bu emrin Hz.Musa vasıtasıyla mı ,'Hz.Yuşâ vasıtasıyla mı olduğu açıklanmamıştır. Hz. Yuşâ'nın lisanıyla bildirildiğini kabul edersek, problem zaten ortadan kalkar.
Allah'ın ifadesine gelince, bunun açıklaması Hz. Âdem kıssasında geçti. Bu.ibahe ifade eden bir emirdir. 177[177]

"Kapıdan Secde Ederek Girin" Demenin Manası

Onun, sözüne gelince, bunda iki bahis bulunmaktadır:
1) Âyetteki "kapı" konusunda, âlimler iki görüş belirtmek üzere ihtilaf etmişlerdir.
a) Bu İbn Abbas, Dahhâk, Mücahid ve Katâde'nin görüşüdür. Bu görüşe göre bu kapı, Beyt-i Makdis'de "Hıtta kapısı" diye anılan bir kapıdır.
b) Asâmm, âlimlerden bazılarından, bu kapı ile şehrin cihetlerinden bir cihet ile oraya varan bir giriş yerinin kastedildiğini nakletmiştir.
2) Alimler secde ile neyin murad edildiğinde ihtilaf etmişlerdir. Buna göre Hasan el-Basri, bununla bizzat yüzün yere konulduğu secdeyi kastetmiştir" demiştir. Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü ayetin zahiri, secde etmeleri durumunda karyeye girmelerinin vücubunu iktiza eder. Bu sebeple secdeyi biz zahirine hamledersek, bu imkansız olur.
Âlimlerden, bu lafzı secdeden başka bir şeye hamledenler de vardır. Bunlar da iki görüş zikretmişlerdin
a) Said ibn Cübeyr'in İbn Abbas'tan yaptığı rivayettir. Buna göre secdeden maksat rükûdur. Çünkü kapı dar ve küçük idi. Oraya giren kimsenin başını eğmesi gerekir. Bu da, uzak bir ihtimaldir; çünkü, şayet kapı dar olsaydı, onlar oraya rükû ederek girme mecburiyetinde kalırlar ve oraya girmek için bu emre muhtaç olunmazdı.
b) Allah bununla hudû ve huşu etmelerini, göstermelerini kastetmiştir. Bu doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü bu lafzı secdenin hakikatine hamletmek uygun olmayınca, onu tevazuya hamletmek gerekir. Çünkü onlar tevbe etmeye başladıklarında, günahlarından tevbe eden kimsenin mutlaka huşu ve hudû içinde olması gerekir. 178[178]

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/22-23.
177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/23.
178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/23-24.

"Hıtta"nın Manası

Allah'ın, ifâdesine gelince, bunda birkaç görüş vardır:
a) Bu Kâdi.'nin görüşüdür. Buna göre mana şudur: Allahu Teâlâ, onlara hudû ederek kapıdan girmelerini emrettikten sonra, onlara tevbeye delalet edecek olan şeyi söylemelerini de emretmiştir. Bu böyledir, çünkü tevbe kalbe ait işlerdendir. Bu sebeple başkası ona muttali olamaz. Buna göre, birisi günah İşlemekle meşgul olup da, bundan sonra tevbe ettiğinde ona, günahını müşahede eden kimselere, tevbe ettiğini aktarması gerekir. Çünkü tevbe, ancak bununla tamamlanır. Zira dilsiz olan kimsenin tevbesi, ondan her ne kadar konuşmak sâdır olamasa da, başkasına günahından tevbe yoluna döndüğünü bildirmesi ve nefsinden töhmeti gidermesi ile anlaşılıp tamamlanır. Yine, hata olan bir mezhebe tâbi olan, sonra da ona hak zuhur eden kimseye "bâtıl üzere devam ediyor" töhmetini silmek ve düşman oluştan sonra yeniden ona dost olmaları için, kendisinin hatasını bilen kardeşlerine, o hatadan döndüğünü bildirmesi gerekir.
İşte bu sebebten ötürü, Allah Teala kalbin sıfatı olan hudu' (huşu)lan ile birlikte tevbe ettiklerini gösteren lafzı söylemelerini İsrailoğullarına mecbur etti. Tevbelerini gösteren lafız da, Allah'ın "Hıtta deyiniz" âyetindeki "hıtta" kelimesidir. Buna göre netice olarak diyebiliriz ki Hak Teâlâ, İsrailoğulJarına hudû ve huşu içinde o kapıdan girmelerini, kalbin pişmanlığı ile azaların hudu ve huşuunu ve dilin istiğfarını biraraya getirmeleri için, lisanları ile günahlarının bağışlanmasını istemelerini emretmiştir. Bu, en güzel ve gerçeğe en yakın olan izahtır.
b) Bu ef-Esâm'ın görüşüdür. Ona göre bu lafız ehl-i Kitab'ın lafızlarındandır, yani Arapça'da onun manası yoktur (bilinmez).
c) Keşşaf sahibi, lafzının kökünden olmak üzere, ve kelimeleri gibi veya üü vezninde olduğunu söylemiştir. Bu kelime âyette, mahzuf bir mübtedânın haberidir, "Bizim isteğimiz bağış-lamandır" veya "senin işin bizi bağışlamaktır" manasındadır. Buna göre kelimenin aslı, "Bizim günahlarımızı tamamen bağışla" manasında olmak üzere (mefûl-u mutlak olarak) mansubtur. Bu tıpkı şairin "Güzel bir şekilde sabret. Çünkü ikimiz de dertliyiz " beyti gibi, "devamlılık" manasının verilmesi için ilw kelimesi merfu olarak getirilmiştir. (Çünü mübteda haber cümlesi devamlılık ifade ettiği için bu kelime de mahzuf mübtedânın haberi kılınmıştır.) Şairin beytinde geçen kelimesinin aslı, takdirinde olduğu için, dür. İbn Ebî Able kelimesini mansub okumuştur.
d) Bu, Ebu Müslim el-lsfahani'nin görüşüdür. Buna göre "hıtta"nın yani, "işimiz şu kasabaya inip, orada yerleşmemizdir" demektir. Kâdî şöyle diyerek bu görüşün zayıflığını ifade etmiştin "Eğer ondan maksad bu olsaydı, onların hatalarının bağışlanması bununla ilgili olmazdı. Ancak Hak Teâlâ'nın "Hıtta deyiniz ki günahlarınızı bağışlayalım" âyeti, onların "hıtta" dedikleri için hatalarının bağışlandığını göstenr." Kâdî'nin bu görüşüne şöyle cevab verilebilir: Onlar o kasabaya inip, tevazu içerisinde secde ederek girdikleri zaman, Allah'ın rahmeti bu durumdan dolayı tahakkuk etmiş olabilir.
e) Kaffâ ın görüşüdür, Ona göre bu lafzın manası "Ey Rabbimiz, günahlarımızı bağışla. Çünkü biz senin rızanı sana karşı tezellülü murad ederek o kasabaya indik. O halde bizim günahlarımızı bağışla" demektir. [179][179]

İstenen Hıtta Lafzı mı, Yoksa Manası mıdır?

Eğer birisi "Mükellefiyet bizzat bu lafzın zikredilmesi midir yoksa böyle değil midir?" derse, deriz ki: İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre onlar bizzat bu lafzı söylemekle emrolunmuşlardır. Bu da ihtimal dahilindedir. Ancak doğruya daha yakın olan şu iki sebebten ötürü bunun aksinin olmasıdır:
1) Bu Arapça bir lafızdır. Halbuki Benî İsrail Arapça konuşmazlardı.

---

[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/24-25.

2) Doğruya daha yaKın olan, onların tevbe ettiklerine, pişman olduklarına, hudû ve huşûlanna delâlet edecek bir sözü söylemelerinin emredilmesidir. Hatta onlar "hıtta" yerine "Ya Rab! Senden mağfiret istiyoruz ve sana yöneliyoruz" demiş olsalardı da yine maksad hâsıl olurdu. Çünki tevbeden maksad, ya kalben yapılandır veya lisanen. Kalben yapılan tevbenin alâmeti pişmanlık duymaktır. Lisanen yapılan tevbenin alâmeti ise, kalbte pişmanlığın meydana geldiğini gösterecek bir lâfzı söylemektir. Bu ise, bizzat "hitta" lâfzını söylemeyi gerektirmez.

Cenâb-ı Hakk'ın "Sizi bağışlayalım " sözüne gelince, burada geçen mağfiret (bağışlama) hususunda daha önce söz söyledik, Sonra burada iki bahis vardır:

Birincisi: Allah Teâla sözünü, burada minnet etme sadedinde söylemiştir. Şayet, Mu'tezile'nin dediği gibi, Allah'ın tevbeleri kabul etmesi aklen O'na vacib olsaydı, durum böyle olmazdı. O zaman o, aksine bir vacibi eda olmuş olurdu. Vacibi (yani yapılması gerekli olan şeyi) eda etmenin ise, imtinan sadedinde söylenmesi caiz olmaz.

İkincisi: Burada değişik birkaç okunuş (kıraat) vardır:

a) Ebu Amr ve İbnu'! Münadi, şeklinde okumuşlardır.

b) Nâfî bu kelimeyi şeklinde okumuştur.

c) Medine kurralarından diğerleri ile Mufaddal'dan gelen bir kol yiü şeklinde okumuşlardır.

d) Hasan el-Basri, Katade, Ebu Hayve ve el-Cuhderi diye okumuşlardır. Kaffal şöyle demiştir: Bu kıraatlann hepsinde de mana aynıdır. Çünkü Allah hataları bağışladığı zaman, onlar da bağışlanmış olur. Hatalar bağışlandığı zaman, onları Allah bağışlar. Fiil müennes isimden önce gelir ve fiil ile faili arasına başka bir kelime girer ise, fiilin müzekker olması da, müennes olması da caiz olur. Mesela Allah'ın;

"Zalimleri bir sayha yakalar"(Hûd, 67) âyetinde olduğu gibi. Ayette geçen "hatie"(hata, günah)den murad, onun bütün hataları ifade eden cins ismi olmasıdır, yoksa tek bir hata manasına değildir. Allah'ın (hatalarınızı) lafzına gelince, bu lafzın da birkaç türlü okunuşu vardır:

a) Cuhderî kelimeyi şeklinde okumuştur.

b) A'meş

c) Hasan ej-Basri

d) Kısâî,

e) İbn Kesir

f) Yine Kisâî

g) Geri kalanlar ise, ye harfini imale ile okumuşlardır. 180[180]

Muhsin Kelimesinin Manası ve Muhsinlerin Mükâfaatı

Hak Teâlâ'nın "Biz muhsinlere (iyi amel edenlere), mükâfaatı artıracağız"âyetine gelince.bu âyetteki"muhsin" den murad, ya bu mükellefiyet hususunda Allah'a itaat ederek iyi davranmış olan kimse, yahut da diğer mükellefiyetlerde başka taatler yaparak iyi davranmış olan kimse kastedilmiştir Birinci takdire göre vaadolunan bu mükafaat fazlalığının dünyevi ve dinî menfaatlerden olması mümkündür. Dünyevi menfaatlerden olması ihtimaline gelince bu, şu demektir: Kim, bu taati yaparak ihsanda bulunursa, biz ona dünyevî genişliği ve zenginliği veririz ve ona bu kasabadan başka kasabaların kapısını da açarız.

İkinci ihtimale, yani bunun uhrevî menfaatlerden olması ihtimaline gelince, bunun manası da şudur: Kim Allah'a itaat ederek ve tevbede bulunarak ihsanda bulunur (iyi davranır) ise, biz onun hatalarını bağışlar ve bunun yanında ona çok sevab veririz." Nitekim Hak Teâlâ:

"İyi (güzel) amel yapanlara daha güzel iyilik ve bir de fazlası vardır" (Yunus, 26) buyurmuştur. Yani, "Biz, onlara iyilik verdikçe verir, bir de daha fazlasını vererek onları mükâfaatlandırırız". Nitekim tek bir iyiliğe on ve hatta daha fazla sevab verilir. Ama âyette geçen "muhsinler"den murad, "bu tevbeden sonra, başka taatlar da yaparak kim iyi

---

[180] [180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/25-27.

davranışta bulunursa..." şeklinde olursa, o zaman ayetin manası şöyle olur: "Biz sizin o kasabanın kapısından secde ederek girmenizi ve "hıtta" demenizi, günahlarınızın bağışlanmasına sebeb kılarız. Sonra siz diğer taatleri yaparsanız, biz de bu taatlarınıza karşılık size sevab veririz."
Âyetin bir başka tefsiri daha vardır. O da şudur: Kim günah işlemiş ise, bu fiili sebebiyle o günahını bağışlarız. Kim de günah işlememiş ve ihsanda bulunmuş (itaat etmiş) olur ise, biz onun ihsanını artırırız, yani o taatini onun hasenatına yazdığımız gibi fazlasını da veririz. Buna göre bağışlama mümin olanlar için, mükafaat fazlalığı da ehl-i itaat için olmuş olur. 181[181]

Zalimlerin Verilen Emri Değiştirmeleri

Allah Teâla'nın "Zulmedenler ise (onu) değiştirdiler" âyetine gelince, bununla ilgili olarak iki görüş vardır:
a) Ebu Müslim, ifadesi onların, emroluncluklan şeyi yap m adı ki arma delâlet eder, yoksa emrolundukları şeyin yerine başka birşey yaptıklarını göstermez. Bunun delili, tebdil (sözü değiştirmek) ifadesinin bazan muhalefet etmek anlamında kullanılmasıdır. Allah Teâlâ da:
"Siz ganimetleri almaya yöneldiğiniz zaman, savaştan geri kalanlar, Allah'ın kelamını değiştirmeyi murad ederek derler ki: "Bırakın bizi sizin peşinize gelelim" (Fetih, 15) buyurmuştur. Bunların "değiştirmeleri" sözde değil ancak fiildeki muhalefetleridir. Burada da böyledir. Buna göre mana şöyledir: "Onlara mütevazi olmaları ve ilahi mağfireti istemeleri emredildiği zaman, onlar bu emri tutmamış ve buna iltifat etmemişlerdir" demiştir.
b) Müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Bu görüşe göre "tebdil" den maksad, İsrailoğullarının yapmakla emroldukları şeyin yerine bir başka şeyi yapmalarıdır. Çünkü tebdil, "bedel" kelimesinden müştaktır. Bu nedenle ortada mutlaka "bedel" olan birşeyin bulunması gerekir. Bu tıpkı, "Falan, dinini değiştirdi " demek gibidir. Bu, o kimsenin bir dinden başka bir dine geçtiğini gösterir. Bu manayı, Hak Teâlâ'nın "Kendilerine söylenen sözden başka bir söze (değiştirdiler) âyeti de te'kid eder. Sonra müfessirler, bu değiştirilen söz ve fiilin ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre,-onlar, secde ederek girmeleri emredilen kapıdan oturmuş vaziyette geri geri sürünerek ve yerine (Bir tane arpa) diyerek girdiler. Mücahid'den gelen rivayete göre, onlar geri geri oraya girdiler ve istihza ile (buğday) dediler. İbn Zeyd de şöyle demiştir:"Onlar, Musa (a.s) ile alay ederek, "Musa bizimle hitta httta diyerek sadece oynamak istiyor, yani değersiz bir şey ile oynamak istiyor." 182[182]

Zalimler ve Onlara Gönderilen Azab

Allahu Teâlâ'nın (zulmedenler) ifadesine gelince, burada Allah onları "zalim" diye nitelendirmiştir. Onlar ya dinî ve dünyevî hususlardaki hayırların eksilmesine gayret ettikleri için veyahutta kendilerine haksızlık ettikleri için zalim olmuşlardır. Yukarıda geçtiği gibi, insanın kendisine haksızlık etmesi de zulümdür.
Cenâb-ı Allah'ın "Biz de zulmedenlere, gökten murdar bir azab indirdik " ayetine gelince, bu ayetle ilgili iki konu vardır:
Birincisi: Bu âyette "zulmedenler" (Bakara, 59) ifâdesinin iki kere geçmesi, İsrailoğullarının durumlarının son derece çirkin olduğunu göstermek ve onlara azab indirilmesinin zulümleri sebebi ile olduğunu anlatmak içindir.
İkincisi: Ayetteki "Ricz", azab demektir. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın: "Onların başına ricz, yani azab gelince...geldi " (Araf, 134) âyeti ile, "Eğer, bizden azabı giderirsen..." (A'raf,i34) âyetidir. Zeccâc, ve kelimeleri ikisinin manası da birdir ve "azab" demektir" demiştir. Allah Teâlâ'nın:

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/27.
182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/27-28.

"Allah sizden şeytanın riczini gidersin..." (Enfal, 11) âyetine gelince bunun manası,"Allah o şeytanın pisliğini ve sizi davet ettiği inkârı sizden gidersin" demektir. Sonra bu azabın ne olduğu konusunda da ayette bir işaret yoktur. İbn Abbas (r.a.) onlardan yirmidörtbin kişinin bir saat içinde ansızın öldüğünü söylemiştir. İbn Zeyd ise şöyle demiştir: Allah onlara veba hastalığı verdi de bir kuşluk vaktinden yatsıya kadar yiımibeşbin kişi öldü, geriye kimse olmadı. 183[183]

Fısk ve Zulüm Hakkında

Hak Teâlâ'nın "Yaptıkları fasıklığın cezası olarak..." ifadesine gelince, "fısk", zararlı olan bir çıkıştır. Yaş hurma kabuğundan çıktığı zaman denilir. Şeriat dilinde "Fısk, Allah'a itaat etmekten çıkıp, Allah'a karşı isyan etme haline girmekten ibarettir." Ebu Müslim âyetteki fışkın, Allah'ın âyetindeki "zulüm" olduğunu, bu tekrar edilişin faydasının ise manayt te'kid olduğunu söylemiştir. Halbuki gerçekte burada şu iki sebebten ötürü tekrar yoktur:

a) Zulüm bazan küçük günahları, bazan büyük günahları işlemekten dolayı olur. İşte bu sebebten ötürü, Allah Teâlâ, peygamberlerini:

"Ey Rabbimiz, Biz kendimize zulmettik" (A'raf, 23) âyetinde, zulüm etme vasfı ile nitelemiştir. Bir de yine Allah Teâlâ: "Hiç şüphesiz şirk büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur. Şayet zulüm sadece, büyük günah işlemek olsaydı, bu durumda âyette (büyük) lafzının geçmesi gereksiz bir tekrar olurdu. Halbuki "fısk"ın da büyük günahlardan olması gerekir. Buna göre Allahu Teâlâ, onları ilk önce "zulüm" ile tavsif edince, bu zulümlerinin küçük günahlardan dolayı değil de büyük günahlardan dolayı olduğu bilinsin diye ikinci olarak "fâsık" diye vasıflandırmıştır.

b) Onların bu tebdil (sözü değiştirme) sebebi ile "zalim" ismine müstehak olmaları ihtimali de vardır. İşte bu tebdil sebebi ile, onlara gökten murdar bir azab inivermiştir. Dahası, bu tebdilden önce işlemiş oldukları fâsıklıktan dolayı da bu azab onlara inmiştir. Bu izah şekline göre, tekerrür durumu zail olur.

İkinci İzah: Bil ki Allah Teala bu ayeti A'raf suresinde de şu şekilde zikretmiştir:

"O zaman onlara, "Şu kasabada yerleşin. Onun istediğiniz yerinden yeyin. Kapısından hepiniz secde ederek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. Muhsin olanlara daha fazlasını da vereceğiz" denilmişti. Fakat İçlerindeki o zulmedenler, kendilerine söylenen sözü değiştirdiler. Biz de üzerlerine, zulmettikleri için gökten murdar bir azab indirdik" (A'raf, 161-162). 184[184]

Şeriatta Bildirilen Zikirler Tevkîfî midir?

Bil ki bazı âlimler, Allah'ın "zulmedenler., değiştirdiler" ifadesinin, zikir olarak rivayet edilen şeylerin tevkîfî olduğuna, onları değiştirmenin caiz olmadığına, o zikirlerin yerine başka birşey söylenemeyeceğine delil olduğunu söylemişlerdir. Şafii alimleri, iftitah tekbirinin yerine ta'zim ve teşbih ifade eden lafızlarının kullanılmasının, kezs Kur'an'ın Farsça okunmasının caiz olamayacağına delil getirmişlerdir.

Ebu Bekir er-Razî, bu görüşe şöyle cevab vermiştir: "İsrailoğullart, kendilerine söylenen sözü, zıddı olan başka bir söz ile değiştirdikleri için zemme müstehak olmuşlar ve bu yüzden zemmedilmeleri gerekmiştir. Ama aynı manada olmak üzere değişik lafız kullananlar zemme müstehak olmaz." Ebu Bekir er-Razi'nin bu sözüne şu şekilde cevab verebiliriz: Allah'ın "Zulmedenler, kendilerine söylenen sözü değiştirdiler" âyetinin zahiri, ister aynı manada olsun ister ayrı manada olsun, sözün yerine başka bir söz kullanan herkesi içine alır. Bu âyetle ilgili birçok soru vardır: 185[185]

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/28-29.

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/29-30.

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/30-31.

Âyette İlgili Sualler

Birinci Soru: Allah Teala niçin, Bakara suresinde (Hani.. demiştik) ve A'raf sûresinde de (Hani onlara denilmişti ki...) buyurmuştur? Cevab: Allah Teala manada kapalılığı gidermek için, Kur'an'ın evvelinde, bu sözü söyleyenin kendisi olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bir de Allah Teâla söze "Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın" diyerek başlamış, sonra nimetlerini teker teker saymıştır. Binâenaleyh bu yere uygun olan, denilmesidir. A'raf süresindeki âyette ise, Bakara süresindeki bu açıkça ifadeden sonra, ifadesinde herhangi bir kapalılık kalmamıştır.
İkinci Soru: Allah Teâlâ niçin. Bakara sûresinde "Hani biz giriniz... demiştik." A'raf suresinde ise "yerleşiniz" demiştir? Cevab: Girmek, yerleşmeden daha öncedir. Dolayısı ile her ikisinin de meydana gelmesi gerekir. Bu sebeble, önce geçen surede "girme", sonra gelen surede ise "yerleşme" zikredilmiştir.
Üçüncü Soru: Niçin Allah Teala, Bakara'da ile öyle ise yeyiniz", A'raf'da ise ile "ve yeyiniz" buyurmuştur? Bunun ıcevabı, Bakara sûresinde. A'raf sûresinde ise buyruklarının tefsirinde bildirilen hususlardır.
Dördüncü Soru: Allah, niçin Bakara suresinde "Sizin günahlarınızı (hatalarınızı) bağışlayalım A'raf suresinde ise buyurmuştur. Cevab: cem-i kesret (çokluk ifade eden cemî) olüa^ ise cem-i müennes salimdir. Bu, az sayı ihtiva eden cemiler için kullanılır. Bakara suresinde, Cenab-ı Allah sözü kendisine nisbet ederek, buyurunca, bu sözüne, cömertliğine ve keremine yakışan bir hususu eklemiştir. Bu da O'nun, çok olan günahları bağışlamasıdır. Böylece çokluğu ifade eden bir cemi lafzı kullanmıştır. A'raf sûresinde ise, sözü kendisine nisbet etmeyip "Onlara... denildi " buyurunca, bu lafzı azlık ifade eden bir cami olarak getirmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki Allah faili zikredince, o,failin keremine yakışan "çok günahları affetme" vasfını da zikretmiştir. A'raf suresinde faili (yani kendisini) zikretmeyince çokluğu ifade eden lafzı da zikretmemiştir.
Beşinci Soru: Cenab-ı Hak, niçin Bakara sûresinde "bol bol (yeyin)" buyurdu da, A'raf da bunu hazfetti. Bu sorunun cevabı, dördüncü sorunun cevabı gibidir. Çünkü Allah bir fiili kendisine nisbet ettiği zaman, onunla beraber şüphesiz en büyük nimetini, bol bol yemeleri nimetini zikretmiştir. A'raf suresinde fiili zatına nisbet etmediği için, burada en büyük nimeti zikretmemiştir.
Altıncı Soru: Allah'u Teala, niçin Bakara suresinde buyurmuş, A'raf'da sonra gelen cümlesini öne almıştır. **Cevab:** harfi, mutlak manada beraberliği (cem'i) ifade eder. Yine âyetinin muhatablarının bazılarının günahkâr diğer bazılarının ise günahsız olduklarını, günahkâr olanların günahlarının affolunması İçin uğraşmalarının ibadetle,meşgul olmalarından önce geldiğini, şüphesiz onların mükellefiyetinin önce demeleri, sonra da secde ederek kapıdan girmeleri olduğunu; günahsız olanlarının ise öncelikle ibadetle, ikinci derecede de nefsin kibrini kırmak ve ibadetten dolayı düşeceği ucbünü gidermek için tevbe ile meşgul olmaları gerektiğini söylemek mümkündür. Bundan dolayı günahsız olanların secde ederek kapıdan girmeleri, daha sonra da "bizi bağışla" demeleri gerekir. Ayetin muhatablarının böyle iki ktsma ayrılmaları İhtimal dahilinde olunca, Cenab-ı Allah da bu iki kısımdan her birine ait hykmü ayrı surelerde zikretmiştir.
Yedinci Soru: Cenâb-ı Hak, niçin Bakara sûresinde harfi ile A'raf'daise harfi olmaksızın buyurmuştur? Cevab: Allah Teala, A'raf sûresinde iki husus zikretmiştir: Tevbe etmeyi gösteren "hıtta" sözü, ve ibadet etmenin bir tezahürü olan secde ederek kapıdan girme işi... Bunların peşisıra da iki mükafaattan bahsetmiştir. "Hıtta" sözüne karşılık söylenen Güna anrazı bagayata" ederek kapıdan girmenin karşılığı olan "Muhsinlere (sevabı) artıracağız"vaad-i ilahisi... Bu nedenle iki şarttan her birine, bu iki cezadan birinin verildiğini göstersin diye, Allah harfini getirmemiştir. Ama Bakara sûresinde, mağfiret velziyadenin mecmuunun,girme ve hıtta deme fiillerinin mecmuunun karşılığı olduğunu ifade eder.
Sekizinci Soru: Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinde A'raf sûresinde ise buyurmuştur. A'raf süresindeki âyette fazladan bir lafzının söylenmesindeki mana nedir? Cevab; A'raf'da bu lafzın

ilave edilmesinin sebebi şudur: Burada kıssanın baş tarafı, S lafzı ile tahsis edilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak:

"Musa'nın kavminden, hakka irşad eden ve onunla adalet yapan bir roplüluk vardı" (A'raf, 159) buyurmuş, onlardan böyle olanların varlığını C'ldirmiş, sonra da onlara verdiği çeşitli nimetler ile onlara yönelik ilahi emirlerini saymıştır. Kıssa sona erince de "Onlardan zâlim olanlar ise (sözü) değiştirdiler" buyurarak, sözün sonu başına uygun olsun diye, kıssanın başında lafzını zikrettiği gibi, sonunda da zikretmiştir. Böylece Musa'nın kavminden "zalim olanlar", yine onun kavminden hidayete ermiş olanlara" mukabil olmuş olur. Orada adil bir topluluktan öahsetmiş, bu kısımda ise zalim bir topluluktan bahsetmiştir. Her iki topluluk da Hz. Musa (a.s)"hın kavmindendir. A'raf sûresinde fazladan lafzının zikredilmesinin sebebi işte budur. Bakara süresindeki âyete gelince, Allah Teâlâ: âyetinden önce olan âyetlerde bir ismyiz ve tahsis zikretmemiştir ki kıssanın sonunda da böyle bir tahsis yapmak gereksin. Böylece bu ikisi arasındaki fark ortaya çıkmış oldu.

Dokuzuncu Soru: Hak Teâlâ, niçin Bakara'da; A'raf'da ise buyurmuştur? Cevab: İnzal (indirme), azabın işin taa başında olduğunu, İrsal (gönderme) ise azabın onlara tasallutunu ve onların tamamı ile kökünü kazıdığını ifade eder. Bu ise (yani irsal) ancak ahirette olur.

Onuncu Soru: Niçin Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinde "Fâsıklıklarından dolayı...";A'raf sûresinde ise "Zulmetmelerinden dolayı..." buyurmuştur? Cevab: Allahu Teâlâ Bakara sûresinde zulmün, fasıklık olduğunu açıklayınca, Bakara sûresinde böyle bir açıklama geçtiği için, A'raf sûresinde sadece zulüm lafzı ile yetinmiştir. 186[186]

Hz. Musa'nın Kayadan On İki Pınar Fışkırtması

"Hani bir de, Musa kavmi için (çölde) su aradığı zaman ona: "Asam taşa vur" demiştik de, (o asasını taşa vurunca) taştan oniki pınar ftşkırmış ve her kabile su İçeceği pınarı öğrenmişti. (Onlara dedik ki:) 'Allah'ın verdiği rızıktan yeyln, için (fakat) yeryüzünde fesadcı olarak taşkınlık yapmayın"

(Bakara, 60).

Ekseri kâriler, ibaresini, hafiflik (kolaylık) olsun diye şın harfinin sükunu ile şeklinde; Ebu Ca'fer ise şeklinde okumuştur. Bazı kıraat imamlarından ise, sının fethasıyla \ju- şeklinde okumuş oldukları rivayet edilmiştir. Uygun olan birincisidir, çünkü bu daha hafiftir ve Kur'ân'ın çoğu da bu şekilde okunmuştur.

Bil Ki bu, Allah'ın İsraîloğullarına verdiği nimetlerden dokuzuncu nimettir. Dünyevi hususta nimet olmasına gelince bu, şunun içindir: Allahu Teâlâ, onların suya olan şiddetli ihtiyaçlarını gidermiştir. Onlara kudret helvasını indir-meşe ve bıldırcın göndermeseydi, onlar nasıl helak olurlardı ise, eğer onlara su vermeseydi aynı şekilde onlar Tin çölünde helak olurlardı. Çünkü Cenâb-ı Hakk:

"Biz onları yemek yemez cesedler olarak yaratmadık" (Enbiya. 8); ve:

"Canlı olan her şeyi, biz sudan yaraftık"(Enbiya,30) buyurmuştur. Hatta, Tih çölünde su ile imânda bulunmak, alışılagelen su nimetini vermekten daha büyüktür. Çünkü çölde insanın suya olan İhtiyacı fazlalaşıp, su ve herhangi bir bitkinin olmadığı bir yerde bulunduğu için bütün ümit kapıları kendisine kapandığı, bunu müteakip Allah âsâ ile vurulan, su fışkıran ve kendisinden içilen bir taştan o İnsanı rızı ki andırdığı zaman, o, bu nimete, herhangi bir nimetin hemen hemen denk olamayacağını anlamış olur. Onun dinî nimet oluşuna gence, bu Yaratıcının varlığına, kudret ve ilmine delâlet eden delillerin en açığı ve Hz.Musa'nın sıdkını gösteren delillerin en doğrularından ve kuvvetlilerin-dendir. Burada birkaç mesele vardır: 187[187]

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/31-33.

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/34-35.

Su Nerede Verildi?

Müfessirlerin çoğu, bu su istemenin Tih çölünde olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Allahu Teâla onların üzerine bulutu gölgeleyip, onlara kudret helvası ve bıldırcın indirip, elbiselerini eskimez ve kirlenmez

Unca, susuzluktan korktular. Böylece Allah onlara o taştan su verdi. Ebu Müslim, bu mucizenin, onların Tih çölüne gittiği günlerde verilmiş olmasına hamleditmesini yadırgayarak şöyle demiştir: "Tam aksine bu müstakil bir sözdür. "İstiskâ'nın mânası, insanlar kıtlığa duçar oldukları zaman, onların örfüne göre, yağmurdan ıslanmayı talebetmektir. Böylece Allah'ın taştan su fışkırtma işi, sulamayı kabul etmenin ve yağmur indirmenin üstünde olmuş olur."

Her ne kadar doğruya yakın olan, bunun Tih çölünde olmuş olması ise de, gerçek olan ayette bunun veya şunun hak olduğuna delâlet edecek herhangi bir şey yoktur. Buna iki husus delâlet eder:

a) Nadir durumlar hariç, şehirlerde mû'tâd olan şey suya ihtiyaç duymamaktır

b) Taş buna müsait olduğu için, onların, taşı beraberlerinde taşıdıklarının .âyet edilmesidir. Her sabah onlara bıldırcın ve kudret helvası indiği gibi, her akit bu taştan onlara su fışkırıyordu. Bu ise, ancak, onların Tih'te bulunduğu günlere daha uygun düşer. 188[188]

Hz Musa'nm Asası

Müfessirler "âsâ" hakkında ihtilâf etmişlerdir. Hasan el-Basrî, bu âsâ'nın bir ağaçtan alınmış bir dal olduğunu söylemiştir.

Onun cennet ağaçlarından olduğu, uzunluğunun Hz. Musa (a.s)'nın boyuna göre on zira olduğu ve karanlıkta yanan iki ucu bulunduğu da söylenmiştir.

Kur'ân'ın delâlet ettiği, onun boyunun üzerine yaslanmaya müsait olduğu, büyük bir yılana dönüşebilir olduğudur. Bu ancak, bu kadar uzunluk ve bu kadar kalınlık olduğunda mümkün olabilir; bundan fazlasına gelince, Ku-rân'da buna delâlet yoktur.

Bil ki bu gibi konularda susmak gerekir. Çünkü bunlar hakkında kesin, mütevâtir bir nas yoktur, üzerine de bir amel taalluk etmez. Bu hususta âhad haberlerden elde edilen zan ile yetinilebilir. Evlâ olan ise, bu konulara değinmemektir. 189[189]

Pınar Fışkıran Taş Hakkında

"lafzındaki eliflâm, ya, bilinen bir taşa işaret etmek ve and içindir. Bunun, Hz. Musa (a.s)'nın yanında getirdiği; herbiri bir kabile için olmak üzere, her bir yüzünden üçer tane göze fışkıran ve dörd yüzü olan küb şeklinde bir taş olduğu rivayet edilmiştir. Onlar altıyüzbin kişi idiler. Ordunun kapladığı alan ise onikibin millik bir arazi idi. Taşın, Hz. Adem (a.s) ile birlikte cennetten indirildiği, Şuayib (a.s)'in zamanına kadar İsrailo-ğullannın bu taşın varisi oldukları, Şuayib (a.s)'in âsâ ile birlikte o taşı Hz. Musa'ya verdiği söylenmiştir. Yine, bunun Hz. Musa(a.s)'da fttık rahatsızlığı olduğunu iftira ettikleri zaman, Hz. Musa (a.s)'mn yıkanırken üzerine elbiselerini koyduğu ve Hz. Musa'nın elbiselerini (yuvarlanarak) kaçıran taş olduğu, bunun üzerine Hz. Musa (a.s)'ya Cebrail (a.s), "Allah ona: "Bu taşı kaldır. Çünkü onda benim bir kudretim, senin bir mucizen vardır" dediğini haber verdiğini, bunun üzerine Hz. Musa'nın onu heybesinde taşıdığı da söylenmiştir. Ve bu eliflâm cins içindir, yani kendisine taş denilebilecek şeye vur, demektir. Hasan el-Basri'den, Allah'ın onlara muayyen bir taşa vurmayı emretmediği rivayet edilmiştir. Hasan el-Basri sözüne devamla, bu hüccet itibariyle daha açık, kudret itibariyle daha kesindir. Onların şöyle dedikleri de rivayet edilmiştir: Şayet taş bulunmayan bir toprağa konaklarsak, halimiz ne olur? Bunun üzerine Hz. Musa taşı heybesinde taşıdı. Konakladıkları yerde Hz. Musa o taşı yere attı. Hz. Musa'nın âsâsıyla ona

---

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/35.

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/35-36.

vurduğu, böylece ondan su fışkırdığı ve yine âsâsıyla ena vurarak, suyun kesildiği de söylenmiştir. Bunun üzerine, onlar "şayet Musa asasını yitirirse biz susuzluktan ölürüz" dediler de, böylece Allah Hz. Musa'ya: "Taşa vurma; ona söyle, o sana su verir" diye vahyetti.
Müfessirter.taşın niteliği hakkında ihtilâf etmişlerdir. İşte bu sebeple onun, her kenarı birer zirâ'dan kübik bir biçimde ve yumuşak taş olduğu söylenmiştir. İnsan başı şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bizce tercihe şayan olan, bunun ilmini Allah'a havale etmektir. [190][190]

Dördüncü Mesele

lâfzının başındaki fâ, mahzûf olan bir fü|e mütealliktir. Yani, "Bunun üzerine ona vurdu da, su fışkırdı" veya "Eğer sen taşa vurursan, o taştan sular fışkırır" demektir. [191][191]

Ayeti-Kerime İle İlgili Birkaç Sual

(Bu ayetle ilgili olarak, geriye birkaç sual kalmaktadır:)
Birinci Sual: Ayetteki Hakkında: Cenâb-ı Allah'ın, Hz. Musa (a.s)'ya âsâsı ile taşa vurmasını emrettiği halde, taştan vurma olmadan su fışkırmış olduğunu caiz saymak ve böylece de mahzûf bir fiil takdir etmekten kurtulmak mümkün değil midir?
Cevap: Cenâb-ı Allah'ın kudretinde, Hz. Musa'ya âsâsı ile taşa vurmasını emredip, o taşa vurmadan taştan ihtiyaç miktarı su fışkırması imkânsız değildir. Çünkü bu, eğer o i'câz hususunda daha beliğdir denilirse, doğruya daha yakındır. Fakat doğru olan şudur: Hz. Musa taşa vurdu, taştan da su fışkırdı. Çünkü Cenâb-ı Allah Peygamberine bir şey emretse, peygamberi de o şeyi yapmamış olsa, peygamber âsî olmuş olur. Ve yine, taştan varmaksızın su fışkıracak olsaydı, âsâ ile o taşa vurmayı emretmek abes ve anlamsız olurdu. Öte yandan, haberlerde rivayet edildiğine göre, Cenâb-ı Allah'ın; "ve taş yarıldı"(şuarâ, 63)ayetindeki muradın olması gibi, burada da ayetin takdiri dir.
İkinci Sual: İnficar ile İnbicas Arasındaki Fark:
Cenâb-ı Hak bu ayette Araf suresinde ise {Araf, 160) buyurmuştur. Bu iki ifâde arasında bir tenakuz bulunmaktadır; çünkü "inficâr". suyun bol olarak çıkmasıdır, "inbicâs" ise, suyun az çıkmasıdır. [192][192]

Buna Üç Şekilde Cevap Verilir:

a-) aslında, yarılmak manasındadır. inşikâk ve yarılmak anlamındadır. Fâcir kelimesi de bu kökten iştikak etmiştir, çünkü fıska sapmak suretiyle müslümanlara muhalefet etmiştir; ise. sınırlı ve az olan bir yarılma ve parçalanmanın adıdır. Binaenaleyh onlar âm ve hâs yönünden farklı ve muhtelif olsalar da, birbirleriyle çelişmezler.
b-) Belki de su, önce az aktı, sonra da şarıl şarıl.fışkırdı.. Pınarlardan su önce az akar, sonraysa devamlı aktığı için, suyu çoğalır.
c-) Suya olan ihtiyaçlarının çok olması sebebiyle, su başlangıçta inficâr etmiş olabilir.. Yani su bol akıyorken, sonra azalmış, böylece de inbicâs etmiş yani azar azar çıkmış olabilir.
Üçüncü Sual: Bu Mucizenin Aklî1 İzahı:
Küçük bir taştan bol bol su çıkmasını akıl nasıl kabul edebilir?
Cevap: Bu suali soran kimse, ya Fâit-i Muhtar bir varlığı kabul ediyor veya O'nu inkâr ediyordur. Eğer fâil-i muhtar bir varlığı kabul ediyorsa, bu sual düşer. Çünkü O, denizleri ve diğerlerini yarattığı gibi, bu cismi de dilediği gibi yaratmaya kadirdir. Eğer niza ederse, onun Kur'an'ın mânâlarını araştırmasında ve onun tefsîrine bakmasında bir fayda yoktur. İşte bu, Cenâb-ı Allah'ın ölüleri diriltmek, kör ve alaca hastalığına tutulmuş olanları iyi etmek gibi,

---

[190][190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/36.
[191][191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/37.
[192][192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/37.

Kur'an-ı Kerim'de anlattığı mucizeleri uzak görüp yadırgayan herkese verilecek cevaptır.

Felsefeciler de, bunun yanlış olduğunu kesin olarak söyleyemiyorlar. Çünkü enâsır-ı erbaa'nın onlara göre, müşterek bir maddesi vardır. Felsefeciler şöyle derler: Oluş ve fesada uğrama, müşterek madde ile olur. Yine bununla, hava suya, su havaya dönüşebilir. Aynı şekilde şöyle demişlerdir: Hava, gümüş bir kürenin içerisine doldurulduğu zaman katılaşır. Çünkü o, kürenin çeperlerinde su damlaları şeklinde toplanır. Bu damlalar meydana gelir, çünkü hava suya dönüşmektedir. Böylece sabit olur ki, bu dönüşme, semavî ilişkilere boyun eğmiş olan yerdeki eşya ve hadiselerde meydana gelebilir. Bundan dolayı, bu ilginç-işin bu dünyada meydana gelmesini gerektiren semavî bir ilişkinin meydana gelmesi uzak bir ihtimal değildir.

Mu'tezile'ye gelince, onlar kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olduğuna inandıkları için, onlara şöyle deriz: Kulun bu cismi (bu taşı) yaratması niçin caiz olmasın? Onlar buna karşı, gerçekten zayıf olan iki cevap zikretmişlerdir. Onların bu cevaplarını, bu cevaplarının zayıflığını ve geçersizliğini, sihir ayetinin tefsirinde zikredeceğiz. Durum böyle olunca, onların bu fiilin Allah'tan olduğunu kesin olarak söylemeleri mümkün olmaz. Böylece de onlara, mu'cize ve nübüvvet kapıları kapanır. Bizim âlimlerimiz ise, Allah'tan başka yaratıcı olmadığına inandıkları için, bu harikulade fiilileri meydana getirenin, Aliah'u Teâlâ olduğunu kesinlikle belirttiler. Bunun için de, bu mucizelerin nübüvvet İddia eden kimsenin elinde zuhur etmesiyle, onun sıdkına istidlalde bulunmaları mümkün olmuştur.

Dördüncü Sual: Bu Suların Taşta Olup Olmadığı:

Siz, bu suyun taşın içinde bulunduğunu, sonra ortaya çıktığını mı; veya Allah'ın havayı suya çevirdiğini mi veyahut da vasıtasız olarak su yarattığını
mı söylüyorsunuz?

Cevap: Birinci ihtimal yanlıştır. Çünkü küçük bir kab büyük bir cismi, ancak birbirine karışmasıyla ihtiva edebilir ki, bu da imkânsızdır. Son iki ihtimalden herbirinin olması mümkündür. Bunlardan birincisi olursa, o zaman Cenâb-ı Allah hava parçacıklarında kuruluğu izâle ederek, onlarda yaşlığı yaratmış olur. Eğer ikincisi olursa, Cenâb-ı Allah bu parçaları yaratmış ve bunlarda da yaşlığı meydana getirmiş olur. Bil ki, bu husustaki söz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir gazvesinde, ordu su darlığı çektiği sırada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in elini su kabının içine koyup da, askerlere yetecek kadar parmaklarının arasından su fışkırdığına dair hâdise hakkında söylenecek söz gibidir.

Beşinci Sual: Kayadan Su Fışkırtma mı, Parmaktan Fışkırtmak mı Önemli?

Hz. Musa (a.s)'nın bu manadaki mucizesi mi, yoksa Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizesi mi daha büyüktür?

Cevap: Bunlardan her biri göz alıcı ve muazzam mucizelerdir. Fakat Hz. Muhammed (s.a.s)'in mucizesi daha kuvvetlidir. Çünkü taştan suyun fışkırması, herkesçe bilinen bir olaydır. Ama parmaklar arasından suyun fışkırması, kesinlikle alışılmış bir şey değildir. Bundan dolayı bu mucize daha güçlüdür.

Altıncı Sual: Oniki Pınar Olmasının Sebebi;

Suyun oniki göze şeklinde kılınmasındaki hikmet nedir?

Cevap: Hz. Musa'nın kavmi kalabalık idi. Kalabalık sayıdaki insanın suya olan ihtiyacı artıp da, onlar suya kavuşunca, aralarında çekişme ve tartışma meydana gelir; çoğu zaman da bu, büyük bir fitneye sebep olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah bu nimeti, onların her bir kabilesine, koluna başkasıyla karışmayan muayyen bir su tayin ederek, kemâle erdirmiştir. Tek bir toplulukta ise, muhtelif topluluklar arasında meydana gelebilecek böyle bir anlaşmazlık onlar arasında meydana gelmez.

Yedinci Sual: Taştan Su Fışkırmasının Delâletleri:

Bu taşın yarılıp ondan su fışkırması, kaç yönden mucize oluşa delâlet eder? Buna birkaç yönden cevab verilir: a-**a)** Suyun bizzat çıkması bir mucizedir.

b-) Küçük bir taştan büyük bir suyun çıkması,

c-) Suyun onların ihtiyaçları kadar çıkması,

d-) Suyun âsâ ile taşa vurulduğu zaman çıkma

e-) Kendisine ihtiyaç olmadığı zamanlarda kesilmesi birer mucizedir. Bütün bu şeyin meydana gelmesi, ancak bütün mümkinâta nüfuz eden tam bir kudret, bütün malûmata nüfuz eden bir ilim ve zamanı aşan bir hikmet ile mümkün olur. Bu ise ancak Hak Sübhanehu Allah'a yaraşır. Cenab-ı Hakk'ın: "Her kabile, su içeceği pınarlarım öğrendi" ayetine gelince, deriz ki onlar bunu bildiler, çünkü onlardan herbirine, suya ihtiyaç olduğu zaman anlaşmazlığa düşülmesin diye ancak belli bir su kanalından içmeleri emredildi. Ama su kanalları âyette İsrailoğullarına nisbet edilmiştir, çünkü Cenâb-ı Hak herbir kabileye, bu su fışkırtmasını müteakiben ortaya çıkan suyu helâl kılınca, bu su onların mülkü gibi olmuş, bu sebeple de onlara nisbet edilmesi caiz olmuştur. 193[193]

Allah'ın Rızkından Yeyip İçiniz

Cenab-ı Hakk'ın: "Allah'ın verdiği nziktanye-yin ve için" ayetine gelince, bu ayette bir hazif vardır. Mana 'Ve onlara dedik ki..' veya, " Hz, Musa onlara dedi ki yeyiniz içiniz " şeklindedir. Cenab-ı Hak iki sebebten ötürü "yeyiniz" demiştir:

a-) Daha önceden kudret helvası ve bıldırcın geçmiş olduğu için, Cenab-ı Hak sanki şöyle söylemiştir: Allah'ın size rızık olarak verdiği kudret helvası ve bıldırcından yeyin, bu sudan için.

b-) Gıdalar, ancak su ile olur. Cenâb-ı Hak onlara su verince, sanki onlara yiyecek ve içecek şeyi birlikte vermiş gibi olmuştur. Mû'tezile bu ayetle, bu rızkın helâl old.uğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: Çünkü Hak Teâlâ-nın hitabının en az derecesi, mubah olmaktır. Bu ise, rızkın mubah olmasını gerektirir. Şayet haram bir rızk olsaydı, o rızkın aynı anda hem helâl hem de helâl olmaması gerekirdi. Bu ise caiz değildir. 194[194]

Yeryüzünde Fesat Çıkarmayın

Allahu Teâlâ'nın: "Yeryüzünde fesâdçtlar o-larak azgınlık yapmayın" ayetine gelince, ifadesinden anlaşılan fesadın en şiddetlisîdir. İşte bu sebepten ötürü onlara, "çıkarmış olduğunuz fesadınızda, bu fesadı sürdürmeyin" denilmiştir. Çünkü onlar, Öteden beri bu fesadı sürdürmekte idiler. Bu ifâdeden maksat, çok fazla ihtiyaç hissedildiği durumlarda, su mevzuunda insanlar arasında devam edegelen, anlaşmazlık ve çekişmelerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Eğer o su sebebiyle aranızda bir anlaşmazlık meydana gelirse, anlaşmazlıkta haddi aşmayınız! Allan en iyi bilendir. 195[195]

İsrailoğulları Haddi Aşıp Şehre Gitmek İstiyorlar

"Hani siz, "Biz bir çeşit yemeğe dayanamayız; Rabbine dua et de, yerin bitirdiği şeylerden sebze, salatalık, sarmısak, mercimek ve soğan çıkarsın" demiştiniz. Musa da, "Hayırlı olanı daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Şehre inin, çünkü orada sizin istediğiniz şey var" dedi Onların üzerine fakirlik ve yoksulluk (damgası) vuruldu. Allah'ın bir gazabına uğradılar. Bu, onların, Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerinden ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendi. Bu isyan ettiklerinden ve aşırı gittiklerindendi" (Bakara, 61). 196[196]

Birinci Mesele

Bil ki mâruf olan kıraat, yâ harfinin zammesi,rânın kesresi ile yâ harfinin zammesi, bâ'nın da kesresi ile şeklindedir. Zeyd ibn Ali ise, yâ'nın fethası, râ'nın zammesi ile tâ'nın.fethası, bâ'nın zammesi ile şeklinde okumuştur. Sonra bil ki müfessirlerden zahirî olanların ekserisi, böyle bir

---

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/37-40.

194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/40.

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/40-41.

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/41.

isteğin isyan olduğunu iddia etmişlerdir. Bize göreyse durum böyle değildir. Bunun delili, bu âyetten önce Cenâb-ı Hakk'ın bıldırcın eti ve kudret helvası indirirken ifâde buyurduğu; "yeyiniz ve içiniz" şeklindeki emirlerinin vücûb değil, ibâhe ifade etmiş olmalarıdır. Bu böyle olunca, onların;

l) demeleri günah olmaz. Çünkü kendisi için yiyeceklerin bir çeşidi mubah olan kimsenin, ya kendi kendine veyahut da peygamberinin lisanıyla, bu yiyecekten başka yiyecek istemesi uygun olur. Onlara göre, İsraîloğultarı Hz. Musa (a.s)'dan, Rabbinden istekte bulunmasını istedikleri zaman, duâ icabete daha yakın olduğundan onlar için bu istek caiz otur ve bu da bir günah sayılmaz.

Bil ki başka çeşit bir yiyecek isteğinde bulunmanın bırta^m matö&taa binaen, olmuş olması muhtemeldir.

a-) Onlar kırk sene tek bir çeşit yiyecek aldıkları için ondan usanarak, başka yiyecek arzu ettfter.

b-) Belki de, yaratılışları icabı bu yiyeceğe alışamamışlar, ancak diğer çeşitlere alışmışlardır. Çünkü insanın, her ne kadar değersiz bile olsa, büyümesi sırasında alışmış olduğu şeylere olan rağbeti, her ne kadar kıymetli de olsa alışmamış olduğu şeylerin üstündedir.

c-) Belki de onlar Tih çölünde kalmaktan usanmışlar, böylece ancak şehirlerde bulunan yiyecekleri istemişlerdir. Halbuki onların bu yiyecekleri istemelerinden maksatları, o yiyeceklerin bizzat kendileri değil, şehirlere ulaşmalarıdır.

d-) Devamlı aynı yiyeceği yemek, iştahın noksanlığına, hazmın zayıflamasına ve arzunun azalmasına sebeptir. Halbuki yiyeceklerin çeşidini çoğaltmak, iştahın artmasına ve lezzetin artmasına yardımcı olur. Bu sebeple, bir çeşidi diğer bir çeşitle değiştirmenin, insanların amacı olmaya uygun olduğu ortaya çıkmış olur. Kur'an'da onların bundan men edildiklerine dair herhangi bir kayıt yoktur. Bu nedenle, bu kadar şeyin günah olmasının caiz olmadığı ortaya çıkmış olur. Bu hususu Cenâb-ı Hakk'ın: ifâdesi de te'yid eder. Bu onların istediklerini kabul etmiş olmak gibi bir şey-, dir. Eğer onlar bu istekleri sebebiyle günahkâr olmuş olsalardı, onların bu isteklerine icabet etmek günah olurdu. Bu ise, peygamberler için caiz değildir. Şöyle denilmesin: Onlar, Allah'ın kendileri için tercih edip seçtiği bir şeyden imtina edince, Hak Teâlâ'nın: "Kim de, dünyanın ekinini isterse, ona da bundan veririz "(şûrâ. 20) buyurduğu gibi, onların istedikleri şeyi peşinen dünyada vermiştir. Çünkü biz bunun ayetin zahirinin hilâfına olduğunu iddia ediyoruz.

Onlar böyle bir isteğin günah olduğuna, birkaç hususu delil getirmişlerdir:

a-) Onların demeleri, onların Allah'ın bıldırcın ve kudret helvasını indirmesini kerih gördüklerine delâlet eder. Bu kerahet ise, bir günahtır.

b-) Hz. Musa (a.s)'nın demesi, istifham-ı inkârîdir. Bu da, böyle bir isteğin günah olduğunu gösterir.

c-) Hz. Musa (a.s), onların istedikleri şeyi "en düşük, en değersiz" , içinde bulundukları nimeti ise, "en hayırlı" olarak nitelemiştir. Bu da, bizim söylediğimizi ifâde eder.

Bunların delillerinden birincisine şu şekilde cevap veririz: Onların demelerinin altında, onların sadece buna razı olmayıp, aksine başka bir şeyi arzuladıklarına bir delâlet yoktur. Bir de, onların demeleri, geleceğe yönelik bir ifâdedir. Çünkü kelimesi gelecekte olan nefy için kullanılır. Bu onların, o anda gazablandıklarına delâlet etmez.

İkincisine şöyle cevap veririz: İstifhamın inkâr yoluyla getirilmiş olması, bazen dünyevî hususta en faydalı olanı elden çıkarmak için, bazen de ahiret konusunda en faydalı olanı elden çıkarmak için kullanılır.

Üçüncü dellilerine de buna yakın bir şeyle cevap veririz. Çünkü bir şey bazan, kendisinden istifâde el'an hazır ve kesin olduğundan ve, hâzır olan şey hakkında denileceği gibi, meşakkatsiz ve kendiliğinden meydana gelmesi bakımından en hayırlı olarak; bazan da, mevcut olmayan ve kendisinden şüpheye düşülmüş olan şeyler hakkında söylenileceği gibi, istifâde edilmesi kesin olmadığı ve ancak güçlükle kendisine ulaşıldığı için de en değersiz olarak nitelendirilir. Bu nedenle, hitabı ile, Hz. Musa'nın maksadının bu mânâ veya onun bir kısmı olması imkânsız değildir. Böylece bizim zikrettiklerimizle, bu isteğin bir günah olmadığı,

tam aksine mubah olan bir istek olduğu ortaya çıkmış olur. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın; buyruğunun, yukarıda zikredilenlerden ötürü olması caiz değildir.
Tam aksine, bundan sonra zikredilen ayetten ötürüdür. O ayet şudur:
"bu, onların Allah 'm ayetlerini İnkâr etmeleri ve nahak yere peygamberleri öldürmeleri sebebiyledir" (Bakara,61). Böylece Cenâb-t Hak, onlara zillet ve meskenet (damgası) vurduğunu, böyle bir istekte bulunmalarından ötürü değil de, küfre girmiş olmaları bakımından onları gazabın ve cezanın mahalli kılmıştır... 197[197]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın: sözüdür. Bundan maksat, onun tek çeşit oluşu değil, devamlı aynı çeşitler oluşudur. Keza insanın sofrasında bu-
lunan yiyecek çeşitleri değişmez ise onun hakkında: "Sofrasında hep aynı çeşit yemekler olur" denilir. 198[198]

Üçüncü Mesele

lâfzının bilinen okunuş şekli, kâf harfinin kesresi ile olandır. A'meş ve Talha ise kâf harfinin zammesi ile bunu ujyâ şeklinde okumuştur.
U»y lâfzının bilinen okunuşu ise, okunuşudur. Alkame ve İbn Me-s'ud (r.a)'dan ise, bunu şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. İbn Abbas (r.a)'ın kıraati da bu şekildedir. Âlimler, âyette Lu lâfzı zikredildiği için, bu kıraatin daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Alimler iy lâfzının manası hususunda da ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas (r.a)'dan, onun 'buğday' manasına olduğu, yine ondan bu kelimenin 'ekmek' manasına olduğu rivayetleri vardır. 8u ikinci mana aynı zamanda Mucahid, Atâ ve İbn Zeyd'den de rivayet edilmiştir.Bazı Araplardan,"Bize ekmek pişir" manasına, dedikleri rivayet edilmiştir, .i kelimesinin "sarımsak" manasına olduğu da söylenmiştir. Bu, İbni Abbas ve Mücâhid'den de rivayet edilmiştir. Kisâi de bu manayı tercih etmiştir. Bunlar, bu kelimenin sarımsak manasına olduğuna birkaç bakımdan delil getirmişlerdir.
a-) Bu kelime Abdullah b. Mes'ud (r.a)'un kıraatinde şeklindedir.
b-) Eğer bundan kasıt buğday olsaydı,
"Daha hayırlı olan şeyi, daha düşük olan şey ile değiştirmeyi mi istiyorsunuz?" (Bakara. 61) denilmesi mümkün olmazdı. Çünkü buğday en şerefli yiyecektir.
c-) Sarımsak, mercimek ve soğana buğdaydan daha uygundur. 199[199]

Dördüncü Mesele

Bilinen kıraat, kelimeyi şeklinde okumaktır. Ubeyy b. Ka'b (r.a)'ın kıraatında ise bu kelime, bâ harfini sakin kılarak şeklinde okunmuştur. kelimesinin, (alçaklık, adilik) masdarından olmak üzere, hemze ile şeklinde okunduğu Züheyr el-Ferkabî 'den rivayet edilmiştir.
Âlimler, "daha düşük olan şey" ile neyin murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu husustaki sözün özü şudur: Bundan murad ya onun dinî menfaatler bakımından en düşük şey olmasıdır, veya dünyevî menfaatler bakımından en düşük şey olmasıdır. Birincisi kastedilmemiştir. Çünkü içinde oldukları durum, şayet dinî bakımdan istedikleri şeyden daha faydalı olsaydı, onların bu isteklerini yerine getirmek caiz olmazdı. Halbuki Cenâb-ı Hak, onıarın bu isteklerini, "Şehre inin, çünkü orada sizin İstediğiniz şey var" diyerek yerine getirmiştir.
Geriye, bundan maksadın, dünyevi husustaki menfaatlerle ilgili şeyler olması ihtimali kalır.

197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/41-44.
198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/44.
199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/44-45.

Sonra bundan maksadın, yedikleri bu çeşidin, istediklerinden daha üstün olması da caiz değildir. Çünkü biz, bir millete göre en leziz sayılan bir yiyeceğin, başka bir millete göre en değersiz sayılan bir yiyecek olabileceğini açıklamıştık. Aksine maksad, izah ettiğimiz şu şeydir: Bıldırcın ve kudret helvası ellerinizde olan şeylerdir. Onların istedikleri şeyler ise, elde etmeleri şüpheli ofan şeylerdir. Elde bulunan ise, elde edilmesi şüpheli olandan daha hayırlıdır. Veya bu bıldırcın ve kudret helvası, herhangi bir zorluk ve emek olmadan elde edilmektedir. İstedikleri şeyler ise emek ve külfet neticesi ancak elde edilir. Bu sebeple birincisi daha hayırlıdır. Şayet onların, "tabiatımız gereği hoşlanmadığımız için, külfetsiz elde edilen bu yiyecekleri yememiz, güçlükle elde edeceğimiz yiyecekleri yememizden, tabiatımız onlardan hoşlandığı için, daha zordur" denilirse, deriz ki: Farzet ki bu yönden bir çelişki meydana gelmektedir. Ancak, hazır ve elde mevcud olanın, elde olmayan ve elde edilmesi şüpheli olana üstün olması sebebiyle bir tercih meydana gelmiş olur. 200[200]

Beşinci Mesele

kelimesinin bilinen kıraati, bâ harfinin kesresi lie okunuşudur. Bu kelime, bâ harfinin zam-ÂyettekiMtsrdan Maksad? mesi ile de okunmuştur. kelimesinin meşhur kıraati, tenvinli okunuşudur. A'cemî (Arapça olmayan) ve marife oldukları halde, Allah'ın: (Enam,84)âyetindeki Nûh ve Lût kelimelerinde de olduğu gibi, gayr-ı munsarıf oluşun sebeblerinden olan marife ve müennesliğin kendisinde bulunmasına rağmen, orta harfi sakin olduğu için bu jAa kelimesi munsarıf kılınmıştır. Eğer bununla belde manası kastedilirse, o zaman gayr-ı munsarıf olmanın tek sebebi kalmış olur. Abdulllah b. Mes'ud (r.a)'un mushafında ve A'meş'in kıraatinde bu kelime tenvinsiz olarak şeklinde yer almıştır. (Yusuf, 99) âyet-i kerimesindeki gibi...

Müfessirler, Allah'ın âyeti hususunda ihtilaf etmişlerdir; İbn Mesud ve Ubeyy b. Ka'b (r.a)'ın bu kelimeyi tenvinsiz okudukları rivayet edilmiştir. Hasan el-Basri, kelimesinin sonuna elif yazılmasının, kâ-tib tarafından yapılan bir ziyade olduğunu söylemiştir. Buna göre bu kelime marife olur. Dolayısıyla da bu isimle anılan bir yere hamledilmesi gerekir. Bu yer de, Firavun'un bulunduğu şehirdir. Bu görüş Ebu'l-Âliye ve Rebî'den rivayet edilmiştir. Kelimeyi tenvinli okuyanlara gelince -ki bu meşhur kıraattir-onlar da bu kelimenin tefsirinde ihtilâf etmişler, bazıları bundan maksadın Firavun'un şehri olduğunu, bunun tenvinli oluşunun "Nuh" ve "Lût" kelimelerinin tenvin alışı gibi olduğunu; diğerleri ise bundan muradın herhangi bir beldeye girmek olduğunu, onlara sanki "Hangi beldeye girerseniz giriniz, orada bu şeyleri bulursunuz" denilmiş olduğunu söylemişlerdir.

Netice olarak diyebiliriz ki müfessirler, Allah'ın zikrettiği "mısr" kelimesinden murad edilenin, İsrâlloğullarının daha önce bulundukları belde midir, yoksa değil midir veyahut daha başka bir belde midir diye ihtilâf etmişlerdir. Buna göre çoğu müfessir bunun onların, Firavun ile beraber bulundukları belde olamayacağını söylemişler, ve buna Cenab-ı Hak'ın:

"Allah 'in size yazdığı mukaddes arza (beldeye) girin ve gerisin geri dönmeyiniz"(Mâide, 21) âyetini delil getirmişlerdir. Bu âyetle üç bakımdan istidlal edilir:

1-) Âyetteki "Mukaddes arza (beldeye) girin" ifâdesi, bu yere girilmesini icab ettirmektedir. Bu da bir başka yere girmenin yasak oluşunu gösterir.

2-) Âyetteki "Allah'ın size yazdığı" ifadesi, onların devamlı orada bulunmaları gerektiğini gösterir.

3-) Âyetteki "gerisin geri dönmeyiniz" ifadesi, Beytü'l-Makdis'ten dönmenin yasak olduğu hususunda sarih bir hükümdür.

4-) Dördüncü olarak da, Cenab-ı Hak, Mukaddes Betde'ye girmeyi emrettikten sonra:

"Muhakkak ki orası onlara kırk sene haram kılınmıştır. Onlar o yerde sersem sersem dolaşacaklardır"(Maide, 26) buyurmuştur. Bu emir önce zikredilip, sonra onların bu müddet içerisinde oraya girmelerinin yasak olduğunu açıklayınca, bu durumda özür ortadan

---

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/45.

kalktığında onların oraya girmeleri vacib olur. Durum böyle olduğu zaman ise, dan muradın bundan başka olması caiz olmaz.

Eğer denilirse ki: "Bu vecihler zayıftır." Birinci vechin zayıflığına gelince, bu şunun içindir: Hak Teâlâ'nın: ifâdesi emirdir. Emir burada, mendûbluk ifâde eder. Belki de onlar Mısr'a girmekten men olunmadıkları halde, onların mukaddes beldeye girmeleri mendûb kılınmıştır. İkinci görüşün zayıflığına gelince, ki bu Allah'ın: ayetidir, bu da bu mendubluğun devamını gösterir. Üçüncü delillerinin zayıflığına gelince, ki bu Allah'ın: Tam aksine bunda, başka iki izah tarzı daha vardır.

a) Bundan maksat, emrolunduğunuz şey hususunda isyan etmeyin, demektir. Çünkü Araplar, emrolunan şey hususunda isyan eden kimseye, "Ökçesinin üzerine geri döndü" derler. Halbuki bu isyandan murad, mukaddes toprağa girmenin daha evlâ olduğunun inkâr edilmesidir.

b) Bu nehyin sadece muayyen bir zamanla tahsis edilmiş olmasıdır.

Cevaben deriz ki: Usûl-i fıkıhta, emrin zahirinin vücûb ifâde ettiği sabit olmuştur. Bu sebeple, işte bu kaideye binaen delilimiz tam olmuş olur. Ve yine farzedelim ki emir nedb ifâde etsin... ancak emri terketme hususundaki müsaade, mendûbu terk etmeye izin olmuş olur. Bu ise peygamberlere yakışmaz. Onun, Allah'ın hitabından maksadın, olduğu şeklindeki sözünü kabul etmiyoruz. Biz deriz ki, bunun delili şudur: Allah'u Teâlâ mukaddes beldeye girmeyi emredip, daha sonra da, bunun peşine buyurunca, aklımıza bu nehyin, emrin taalluk ettiği şeye râci olacağı gelir. Onun, bu nehiy muayyen bir zamana tahsis edilmiştir, sözüne karşılık biz deriz ki, tahsis etmek zahirin hilâfınadır.

Ebu Müsttmel İstehanye gelince, O, bundan maksadın Firavun'un Mısr'ı olmasını caiz görerek, buna iki şey delil getirmiştir:

a) Şayet biz şeklinde tenvinsiz olarak okursak, bu şüphesiz, muayyen bir beldenin alemi olur. Halbuki dünyada, bu muayyen beldenin dışında bu isimle anılan başka bir belde yoktur. Bu sebeple lâfzı ona hamletmek gerekir. Bir de lâfız, alem olmakla sıfat olma arasında dönüp dolaştığında o lâfzı aleme hamletmek sıfata hamletmekten daha evlâdır. Meselâ "zalim" ve "hadis" lafızları gibi.. Çünkü bunlar alem olarak kullanıldıklarında, onları özel isim almamız daha uygun olur. Ama, şayet onu tenvinle okursak
bu durumda tenvinle birlikte ya onu alem isim kabul eder, Nûh ve Lût kelimelerinde olduğu gibi, ortası sakin olduğu için buna tenvin gelmiştir deriz; bu durumda da izah, daha önce geçen izahın aynısı olur. Ama onu cins isim kabul edersek,bu durumda Hak Teâlâ'nın: hitabı.muhayyer gerektirir. Nitekim adam, "Köle azad et!"dediğinde, bu ifâde dünyadaki kölelerden herhangi birisinin seçilebileceğini gösterir.

b) Allahu Teâlâ Israiloğullarını Mısr toprağına varis kılmıştır. Bu yer onlara miras olunca, oraya girmelerinin haram kılınmış olması imkânsız olur. Bu yerin onların mirası olduğunun delili ise, Allah'ın :

"Biz onları bahçelerden, akan sulardan, hazinelerden ve şerefli makamdan çtkardtk. İşte böyle çıkardık biz onları. Ve onlara, Israiloğullarını mirasçı kıldık" (Şuârâ, 57—59) âyetleridir. Bu yerin onların mirası ve mülkü olduğu ortaya çıkınca, onların oraya girmekten men edilmemeleri gerekir. Çünkü bir şeye varis olmak, o şeye mâlik olmayı ifâde eder. Mülkteki tasarruf ise mutlaktır, istenildiği biçimde olur. Buna göre şayet, başka bir sebepten ötürü oraya girmekten men edilmiş olsa da, insan bazan bir evin mâliki olabilir. Meselâ kendisine, mescidde günlerce itikâf etmeyi vâcib kılan kimsenin durumu gibi,..Çünkü, bu durumda onun evi her ne kadar onun mülkü olsa dahi, onun oraya girmesi haramdır. Buna göre: "Allah, velayet ve onda tasarruf etmek mânasında olmak üzere, onları Mısr'a mâlik kılmış; daha sonra da; ifadesiyle o mukaddes toprakta sakin olmalarını kendilerine vâcib kılmış olması bakımından niçin onlara Mısr'a girmeyi haram kılmıştır, denilmesi niçin caiz olmaz?" denilirse, biz deriz ki aslolan mülkün tasarruf hususunda mutlak olduğudur. Binaenaleyh tasarruftan men etmek, delilin aksinedir.

Ebu Müslim'in zikrettiği bu iki delile karşılık olarak birinci grup şöyle ce-.ap vermiştir: Onun birinci izahına gelince, ona şu şekilde cevap veririz: Biz, meşhur olan kıraate sarıldık, ki bu

ktraat kelimesinin tenvinli okunmazdır. Ebu Müslim'in, "Bu kıraat, muhayyerliği gerektirir" sözüne karşılık biz şöyle deriz: Evet; fakat biz zikrettiğimiz deliller ile umumi olan ifâ-
bu belli olan beldeye tahsis ediyoruz. İkinci izahına gelince, buna şöyle ip veririz: Biz, mülkün tasarruf için mutlak olduğu hususunda münakaşa etmiyoruz. Fakat bu kaide, bu asıl rehine bırakılmış veya kiraya verilmiş olak gibi, geçici bir sebepten dolayı terkedilir. Biz de bu aslı, sunmuş olduğumuz delilden dolayı terkettik. 201[201]

Onlara Zillet Ve Meskenet Damgasının Vurulması

Cenâb-ı Hakk'ın, âyetine gelince, bunun -anası şudur: Zillet, onları kuşatacak şekilde ve onlar da onun içinde, kub-oeye hapsedilmiş kimse gibi olacakları bir vaziyette, onları kuşatacak bir du-Tjma getirilmiştir. Veya, onlara zillet, duvarın üzerine yapıştırılıp ondan ayrılmayan çamur gibi, onlardan silinemeyecek bir damga gibi onlara yapışıştır. Zillet hususunda akla en yakın görüş, ondan muradın, Cenâb-ı Allah'ın -arb edip bozgunculuk yapan kimse hakkında söylemiş olduğu:
"Bu, onların dünyadaki rüsvaylığıdır'(Maide, 33) âyelindeki gibi, müstehak olmak sadedinde kullanılmış olmasıdır. Bundan muradın, bilhassa Allah'ın:
"Zelil ve hakir olarak kendi elleriyle cizye verinceye kadar..." (Tevbe, 29) âyetinden dolayı, cizye olduğunu söyleyen kimsenin bu görüşü uzaktır. Çünkü onlar ta baştan beri cizye vermeye mecbur bırakılmamışlardı.
Allah'ın, sözünden murad, fakirlik ihtiyaç hali ve şiddetli bir sıkıntıdır. Bu cins şeylerin, ceza olması caizdir. Bazı alimler bunları mu'cize-ierden saymışlardır, Çünkü Hz.Musâ (a.s), onlara zillet ve meskenet vurulacağını haber vermiş ve haber verdiği gibi de çıkmıştır. Bu, gaybtan haber verme olduğu için bir mucize olmuştur.
Hak Teâl'nın (Gazaba) uğradılar" ifadesine gelince, bunda birkaç vecih vardır:
1) dönmek manasınadır. Allah'ın sözü "dönerler ve yönelirler" demektir, fiili sadece kötü söylere dönmek ve yönelmek için kullanılır.
2) kaplamak manasınadır. Buna göre fa sözünün manası, "Allah'ın gazabı onların üstünü kapladı" demek olur. Bu görüşü Zeccâc söylemiştir.
3) hakettiler manasınadır. Allahu Teâlâ'nın:
Ben, benim günahımı ve senin günahını yüklenmeni İstiyorum" (Mawe, 29), yani "her iki günaha da müstehak olmanı istiyorum" ayeti bu manadadır. Allah'ın gazabına gelince bu, intikam murad etmesi demektir.
Cenâb-ı Hakkın: oniann Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri sebebiyle olmuştur" âyeti, önce zikredilmiş olan, onlara zillet ile meskenet vurulması ve gazab-ı İlâhi'nin onları bulması cezasının illetini göstermektedir.
Mu'tezile, "Zillet ve meskenetin Allah'ın yaratması ile onlarda olması gibi küfür de Allah'ın yaratması ile onlarda meydana gelmiş olsaydı, birinin diğerine karşılık ceza kılınması, diğerinin birinciye ceza kılınmasından daha evlâ olamazdı" demiştir. Bunun cevabı şöyledir: Bu görüş, ilim (bilme) ve sebeb (birşeyi yapmaya çağıran şey) meselesine terstir. Küfrün hakikati ile ilgili izah yukarıda geçmişti.
Allah'ın: "Peygamberleri haksız yere öldürdükleri için" âyetine gelince, bunun manası, "onlar geçen cezaları, keza bu fiilleri sebebiyle de haketmişlerdir" demektir. Bu âyetle ilgili bazı sorular vardır:
Birinci Sual: Âyetle İlgili Bazı Sualler:
Cenâb-ı Hakk'ın: ediyorlar" sözüne, onların peygamberleri öldürmeleri de dahildir. O halde "Peygamberleri haksız yere öldürüyorlar" diye niçin onu tekrar etmiştir?
Cevab: Burada bahsedilen Allah'ın âyetlerini inkârdır. Bu ise, âyetleri bilmemek ve inkâr etmek demektir. Bu sebeble peygamberleri öldürmek, bu ifâdenin şümulüne girmez.
İkinci Sual: Peygamberin Haklı Yere öldürülebileceği Söylenebilir mi?

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/45-49.

Allah, niçin "haksız yere" buyurmuştur? Halbuki peygamberleri öldürmek her halükârda haksız yere olur.

Buna iki şekilde cevab veririz:

a) Bâtıl bir işi yapmak bazan hak olabilir. Çünkü onu işleyen kimse, kalbindeki bir şüpheden ötürü onu hak (doğru) zannedebilir. Bazan da onun bâtıl olduğunu bilerek yapar. Şüphesiz ikinci şekil daha kötüdür. Bu sebebten ötürü Hak Teâlâ'nın, ifadesinin manası şöyle demek olur: "Bu öldürme, onların inancına ve zanlanna göre de hak olmadığı halde, onlar peygamlerleri öldürmüşler. Hatta bu işin çirkinliğini biliyorlardı, bunu bile bile yapmışlardır."

b) Bu tekrar tıpkı, "Kim Allah ile beraber diğer bir tanrıya, buna dâir hiçbir delili olmadığı halde, taparsa..." (Mü'mmûn.n7)ayetinde olduğu gibi, te'kid içindir. Çünkü ikinci bir ilâh edinen kimsenin herhangi bir delilinin olması imkânsızdır.

Bir üçüncü cevab da şöyledir:

a) Allahu Teâlâ, şayet, sırf peygamberleri öldürdükleri için onları zemmetmiş olsaydı, o zaman onlar, "Onları gerçekte öldüren Allah değil midir?" dererdi. Fakat Hak Teâlâ, Allah'dan sudur eden öldürmenin "hak" olan bir öldürüş, başkalarının öldürmesinin ise "bâtıl" olan (haksız) bir öldürüş olduğunu beyan etmiştir.

Allahu Teâlâ'nın: "Bu, onların âsi olmaları sebebiyledir" ifadesine gelince bu, aynı lâfızla yapılmayan bir tekrarı te'kid içindir. Bu ifade aynen, birisinin, bir çok defa suç işlemiş olan kölesine, en sonunda cezalandırırken, "Bu, bana isyan ettiğin, emrimi tutmadığın için; bu bana karşı cüretkârlık gösterdiğin ve benim hilmime aklandığın için..." diyerek, ona itiraz fırsatı vermemek için, çeşitli ifâdelerle suçlarını sayıp dökmesi gibidir.

Allahu Teâlâ'nın: "Onlar haddi aşıyorlardı" ifadesine gelince bundan maksad onların zulümleridir. Yani "Onlar haktan bâtıla geçtiler" demektir. Bil ki Hak Teâlâ, onlara inen cezayı zikrettiği zaman, bu cezanın sebebini açıkladı ve bunlar içinde de evvelâ Allah'a karşı yaptıktan şeyi zikretti. Bu, onların Allah'ı ve nimetlerini inkâr etmeleridir. Sonra büyüklük bakımından ikinci gelen suçlarını zikretti ki bu da, peygamberleri öldürmeleridir. Üçüncü olarak, onlara has olarak sâdır olan günahlarını zikretti.

Dördüncü olarak, haddi aşmak ve zulmetmek gibi, başkalarına zarar veren günahlarını zikretmiştir. Bu son derece güzel bir tertibdir. Şayet "Hak Teâlâ, burada buyurarak, "hak" lafzını eliflamlı olarak marife, Al-i İmran suresinde:

"Allah'ın âyetlerini İnkâr edenler ve peygamberleri bir hakları olmaksızın öldürenler..."(Ali imran,21)buyurarak,yine Al-i İmran sûresinde: "(Onlar) peygamberleri haksız yere öldürmüşlerdi. (Bir de) çünkü onlar isyan etmişler ve aşırı gitmişlerdi. Hepsi bir değildirler" (aı-i imran, 112-113) buyurarak nekire getirmiştir.

"Bu ikisi arasındaki fark nedir?" denilirse, cevab olarak deriz ki: Müslü-manlarca malum olan "hak", öldürmeyi gerekli kılan haktır. Nitekim Hz.Peygamber (s.a.s):

"Müslüman bir kimsenin kanı ancak şu üç şeyin birisi ile helâl olur (yani Öl-dürülebilir): İman ettikten sonra İnkâr, evlendikten sonra zina, haksız yere birisini öldürmek"202[202] buyurmuştur. Buna göre harf-i tarifle gelen "hak" işte buna işaret etmek içindir. Nekre olarak gelen "hak'tan murad İse, umumun tekididir, yani burada hiç bir surette bir hak mevcut değildir, ne müslümanlar, ne de başkaları nezdindeî.

"Şüphe yok ki iman edenler, yahûdiler, hristiyanlar ve sabitlerden kim (Hz.Muhammed (s.a.s)'in şeriatına göre) Allah'a ve ahiret gününe iman edef, bununla beraber salih amelde bulunursa, elbette onların Rab'leri -katında ecirleri vardır. Hem onlara bir korku da yoktur, onlar mahzun da
olmayacaklar" (Bakara, 62).

Bil ki meşhur kıraat, dâl harfinin zammesi ile kelimeyi okumaktır. Dahhâk ve Mücâhid'den, dâl harfinin fethast ve vâv harfinin sükûnu ile şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. Şu kelimeler, hangi âyette bulunursa bulunsun meşhur olarak, hemzeli şekilde ve diye okunur. Nâfi, Şeybe

---

202[202] Aynı manada bir hadts için bkz: Buhftrî, Diyât, 6; Müslim. Kasame, 25 (3/1302); Tirmizf. HudÛd, 15 (4/49).

ve Zühri'nin hemzesiz ve sakin yâ harfi ile bu kelimeyi; hemzesiz ve bâ harfinin ötüresi ile şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. el-Amrî'den, her iki şekli ile de kelimeyi hemzeli okuduğu; Ebu Cafer'den, her ikisinde de kelimeyi hemzeye bedel hâlis "ye" harfi ile okuduğu rivayet edilmiştir.

Bu kelimeyi hemzesiz okuma, iki ihtimalden dolayıdır:

1) Bu, bir kimse bir şeye meyledip onu sevdiği zaman, bunu ifade etmek için kullanılan £aj tç# fiilindendir.

2) Burada hemze kalbolunmuştur. Buna göre ve deriz. Bu kelimenin tercih edilen kıraati, hemzeli okunmasıdır. Çünkü bu, ekseri kârilerin okuyuşudur ve kelimenin tefsirine de en yakın olandır. Zira ilim ehli şöyle demişlerdir: bir dinden çıkıp diğer dine giren kimsedir."

Bil ki Allah'ın âdeti, bir vaa'd veya va'îdde bulunduğunda peşinden sözün tam olması için, onun aksi olan şeyi de zikretmesidir. İşte burada, Ehl-i Kitab'dan kâfir olanların hükmünü ve başlarına gelen cezaları zikredince, Allah, iyilikte bulunan kimseyi ihsanı ile, kötülük yapan kimseyi de kötülüğü ile cezalandırdığını göstersin diye, mü'minlere âit büyük mükâfaatı ve bol sevabı haber vermiştir. Nitekim O:

"Kötülük işleyenlere yaptıkları ile, iyilik işleyenlere daha iyisi ile karşılık versin diye..." (Necm, 31) buyurmuştur. İşte bu sebeple burada da; buyurmuştur. 203[203]

Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîlerin Uhrevî Akıbetleri

Müfessirler, bu ayette kimlerin kasdedildiği konusunda ihtilâf etmişler-dir. Bunun sebebi, aynı âyetin sonundaki: Allah'a ve âhiret gününe iman ederse" ifadesidir. Çünkü bu: "iman edenler..." ifadesindeki imandan kastedilen şeyin, ifadesindeki imandan kastedilen şeyden başka olmasını gerektirir. Müşkil olma bakımından bunun bir benzeri de:

"Ey iman edenler, iman ediniz" (Nisa, 136)ayetidir. İşte bu müşkiİlikten ötürü âlimler birçok görüş zikretmişlerdir:

a) İbn Abbas (r.â)'ın görüşüne göre, bundan murad, Hz.Peygamber (s.a.s) gönderilmezden önce, yahûdilik ve hristiyanlığın batıl itikadlartndan berî olarak Hz.İsâ (a.s)'ya inanmış olan kimselerdir. Meselâ, Kuss b. Sâide, Rahib Bahîrâ, Habibu'n-Neccâr, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Varaka b. Nevfel, Selman-ı Fârisi, Ebu Zerr'iJ-Gjfâri ve Necâşî'ntn heyetindeki kimseler gibi...Buna göre sanki Hak Teâlâ şöyle demektedir: "Hz.Muhammed peygamber olarak gön derilmeden önce yahûdilerin batıl dini üzere ve hristiyanların batıl dini üzere olanlardan, Hz.Muhammed, peygamber olarak gönderildikten sonra Allah'a, âhiret gününe ve Hz.Peygambere iman eden herkes için, Rab'leri katında mü-kafaat vardır."

b) Allah Teâlâ, bu sûrenin evvelinde, münafıkların yolunu, sonra da ya-hudilerin yolunu anlatmıştır. Buna göre Allah'ın bu ayetteki "iman edenler (den) ifadesirden maksad, kalbten değil de "lisânen (zahiren) imân etmiş" görünen kimselerdir. Bunlar da münafıklardır. Buna göre Allah Teâlâ, burada önce münafıkları, sonra yahûdileri sonra hristiyanları, daha sonra da sabitleri saymıştır. Bu nedenle sanki Cenab-ı Hak: "Bu batılcılardan kim hakiki olarak imân ederse, Allah katında mü'rninlerden olur" demektedir. Bu Süfyan es-Sevri'nin görüşüdür.

c) Allahın ifadesinden muradı, gerçekde Hz.Muhammed (s.a.s)'e inanan kimselerdir. Bu ifâde geçmişle alâkalıdır. Daha sonra gelen:

"Kim Allah'a imân ederse" ifadesi ise gelecekle ilgilidir. Buna göre bunların manası, "Bundan önce imân eden, imânını sürdüren ve gelecekte de sürdürecek olan kimseler.,." demektir. Bu, kelamcılann görüşüdür. 204[204]

Yahudi Ne Demektir?

Cenâb-ı Allah'ın buyruğuna gelince, buradaki kelimesinin iştikakı (kökü) hususunda âlimler,

---

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/49-54.

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/54-55.

birkaç görüş belirterek ihtilâf etmişlerdir:
1) Buzağıya taptıkları için tevbe ettikleri ve:
"Ya Rabbi biz tevbe ederek sana döndük" (Araf, 156) dedikleri zaman İsrailoğulları, yahudi ismini almışlardır. Bu görüş İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilmiştir.
2) Benî isrâil, Hz.Yakub (a.s)'un en büyük çocuğu olan Yehûza'ya nisbet edildikleri için "Yahûdî" diye isimlendirilmiştir. Araplar kelimeyi Arapça bir şekle sokmak için "dâl" harfi ile telâffuz etmişlerdir. Çünkü onlar Arapça olmayan isimleri, dillerine aktardıkları zaman bazı harflerini değiştirirler.
3) Amr b. Âlâ şöyle demiştir: Onlar Tevrat'ı okurken sallandıkları için (sallanma manasına gelen) bu isimle isimlendirilmişlerdir. 205[205]

Nasara Kelimesinin Mânası

kelimesine gelince, bunun iştikakı hususunda da birkaç görüş vardır:
1) Hz.İsâ(a.s)'nın konakladığı kasabanın adı "Nâsıra"dır. Bundan dolayı hristiyanlar da bu kasabaya nisbet edilerek diye isimlendirilmişlerdir. Bu İbn Abbas, Katâde ve İbn Cüreyc'in görüşüdür.
2) Birbirleriyle yardımlaştıkları için ("yardımlaşmak" manasına gelen dan dolayı) bu ismi almışlardır.
3) Hz.İsâ (a.s), havarilerine"Allah yolunda bana yardım edecek olanlar (ensârım, dostlarım) kimlerdir?" (Sâff.14) dediği için böyle isimlendirilmişlerdir. Keşşaf sahibi, nasârâ kelimesinin, kelimesinin çoğulu olduğunu söyleyerek şöyle der: "Arapça'da "yardım eden adam, yardım eden kadın" denilir kelimesindeki yâ harfi, kelimesindeki gibi, mübalağa ifade eder. Bunlara, Hz.İsâ (a.s)'ya yardım ettikleri için "Nasrânî" denilmiştir." 206[206]

Sâbiin Kimlere Deriz?

Allahu Teâlâ'nın ifadesi, bir kimse dininden çıkıp başka bir dine girdiğinde, bunu ifade etmek için söylenilen fiilindendir. Bu manada Araplar da Hz.Peygamber (s.a.s)'i "Sâbiî diye isimlendirmişlerdir. Çünkü O, onların dininden başka bir din göstermiştir. Bu manada, yıldızlar doğacağı yerden çıktığı zaman birisini çıkardığımız zaman, denilir.
Müfessirlerin, sâbiîlerin itikadlarını açıklama hususunda çeşitli görüşleri vardır:
1) Mücahid ve Hasan Basri, bunların kestikleri hayvanlar yenilmeyen ve kadınları ile evlenilmeyen mecûsî ve yahûdilerden olan bir taife olduğunu söylemişlerdir.
2) Katade, bunların meleklere tapan ve hergün beş kere güneşe doğru ibâdet eden kimseler olduğunu söylemiş; sözüne devamla şöyle demiştir: Beş türlü din vardır. Dört tanesi şeytanın, bin Allah'ın dinidir. Meleklere tapan sâbiîlerin, ateşe tapan mecûsilerin, putlara tapan müşriklerin ve Ehl-i Kitab'ın dini şeytanın dinidir.
3) Doğruya en yakın olan bu görüşe göre, sâbiıler yıldızlara tapan bir taifedir. Bu sâbiîlerin bu hususta iki değişik görüşleri vardır:
a) Kâinatın yaratıcısı Cenâb-ı Allah'dır. Ancak O, bu yıldızlara ta'zim edilmesini ve onların ibâdet, duâ ve ta'zim için kıble kabul edilmelerini emretmiştir.
b) Allah felekleri ve yıldızları yaratmıştır. Fakat, âlemdeki hayır, şer, sıhhat ve hastalık gibi şeyleri idare eden, düzenleyen ve yaratan bu yıldızlardır. Bundan dolayı insanların, onlara ta'zim etmesi gerekir. Çünkü bunlar âlemi idare eden ilâhlardır. Hem bu yıldızlar da Cenâb-ı Hakk'a ibâdet ederler. Bu mezheb, Hz.İbrahim (a.s)'in itikadlarını reddetmek ve iptal etmek için geldiği, Keldanilere âit bir mezhebtir. 207[207]

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/55.
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/55.
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/56.

Mühim Bir Nokta: Allah'a İmânın Şümulü

Sonra Hak Teâlâ, âyette geçen dört fırka hakkında, bütün dalâlette olanlar dalâletlerinden vazgeçip hak dini tasdik ettikleri zaman, Allah'ın onların imanlarını ve taatlarını kabul edeceğini ve onları huzurundan kovmayacağını bilsinler diye, Allah'a imân ettikleri takdirde âhirette onlara mükâfaat vereceğini açıklamıştır. Bil ki "Allah'a imân etme" ifadesine, Allah'ın vâcib kıldığı şeylere, yani, peygamberlerine imân; âhiret gününe imân etmek ifadesine de âhiretle ilgili bütün hükümler girer. Allah'a ve âhiret gününe imân, sevab ve ikâbı gerektirecek mükellefiyet ve âhiret halleri hakkında, dinlen ilgilendiren herşeyi kendinde toplamaktadır.
Hakk Teâlâ'nın "Rabieri yanında" ifadesine gelince, bundan maksad "mekan" ile ilgili bir yanında oluş değildir. Çünkü bu Allah hakkında düşünülemez. Bu, emânetferdeki gibi koruma manasına da değildir. Aksine bundan maksad, onların mükâfaatlannın Rabieri katında meydana gelecek olan kesin bir ücrettir. 208[208]

İmân Edenlerin Korku ve Hüzünden Uzak Olmaları

Allah Teâlâ'nın, "Onlara korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır" âyeti hususunda şöyle denilmiştir: Allah, dünyevî meselelerde onlardan korku ve üzüntüyü kaldıracağını kasdetmiştir. Bazı âlimler ise, Allah'ın bunu, uhrevî sevab hususunda söylediğini belirtmişlerdir. Bu ikinci görüş daha doğrudur. Çünkü O'nun, ifadesi, nefy hususunda umûmî bir ifâdedir, âyeti de böyledir. Korku ve üzüntünün olmaması dünyada iken bilhassa mükellefler için söz konusu değildir. Çünkü onlar her vakit ya dünyevî veya uhrevî bir sebebten dolayı üzüntü ve korku içindedirler. Bu nedenle Cenâb-ı Hakk sanki onlara âhirette mükâfaat vaadetmiş ve sonra bu mükâfaatın korku ve endişelerden uzak olacağını açıklamıştır. Bu da onların mükâfaatlannın ebedî olmasını gerektirir. Çünkü onlar o nimetin sona erebileceğini düşünselerdi, onları büyük bir üzüntü bürürdü. 209[209]

Sâbiûn Kelimesinin Kur'an'm Üç Yerinde Gösterdiği Farklılık

Şayet bir kimse derse ki: "Allah Teâlâ, bu âyeti Mâide sûresinde: "İmân edenlerden, yahûdüerden, sâbiîlerden ve tıristîyanlardan kimler Allah 'a ve âhfret gününe imân ederlerse, onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır" (Maide. 69) şeklinde; Hacc sûresinrlp "Oimân edenler, yahûdüer, sabitler, hristtyanlar, mecûsiler ve müşrikler (yok mu?) Allah kıyamet günü (bütün) bunların aralarında hüküm verecektir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla görendir" (Hacc, 17) şeklinde getirmiştir. Âyetlerdeki sayılan sınıfların takdim ve tehiri; Sâbiîn lafzının bir âyette merfû, başka bir yerdeyse mansûb olmasıyla meydana gelen farklılıkta, bu değişiklikleri gerektiren bir fayda var mıdır derse, böyle bir soruya cevaben şöyle deriz: Bu âyetleri ifâde eden Ahkemu'l-Hakimîn olan Cenâb-ı Hakk olunca, mutlaka bu değişikliklerde hikmetler ve faydalar vardır. Eğer biz bu hikmetleri idrak edersek, kemâle ulaşmış oluruz. Eğer idrakten âciz kalırsak, kusur Hakim olan Allah'ın sözü hakkında değil, bizim akıllarımız için söz konusu olur. 210[210]

Benî İsrail'den Ahid Alıp Dağı Üzerlerine Kaldırma Hadisesi

"Hant sizden bir mîsak almıştık, Tûr'u da üstünüze kaldırdık." Size! verdiğinizi kuvvetle tutun ve onda olanları hatırlayın. Ta ki müttaküerden olasınız. Soma, oram atfcas\wiau vtas W& çevfrcttnfz. Eğer size Allah'ın iütfü ve rahmeti olmasaydı, elbette sizler hüsrana

---

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/56-57.
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/57.
210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/57-58.

uğrayanlardan
olurdunuz" (Bakara, 63-64).
Bil ki, işte bu, Allah'ın onlara vermiş olduğu onuncu nimettir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Allah onlardan, kendi menfaatleri için mîsak almıştır. Bundan dolayı bu, Allah'ın onlara bir nimeti olmuştur. 211[211]

Misak (Ahid) İte İlgili İki Konu

Cenâb-ı Allah'ın: âyetinde iki konu vardır.
Birinci Konu: Misak (Ahid)'Hakkında: Bil ki misâk ancak inkiyadı ve itaati gerektiren emirleri yapmakla olur. Müfessirler misâkı açıklamak için birçok şeyler söylemişlerdir:
a) Bu, Allah'ın, Yaratıcının varlığına, hikmetlerine ve peygamberlerinin doğruluğuna delâlet eden delilleri akıllara yerleştirmesidir. Bu çeşit misâk, misâk-ların ve ahidlerin en kuvvetlisidir. Çünkü bu çeşit misâkta, hiçbir şekilde cayma ve değiştirme imkânı yoktur. Bu görüş, Esâm'a aittir.
b) Abdurrahman b.Zeyd b.Eslem'den rivayet edilen görüşe göre, Hz.Musa (a.s), Rabbisinin huzurundan levhalarla dönünce, Benî İsrail'e, "Bunlarda Allah'ın kitabı yazılıdır." dedi. Onlar da,"Allah'ı açıkça görmedikçe, sana inanmayız" dediler. Allah, bunun üzerine,"Bu, benim kitabımdır, bunu alın" der. Bunu müteakib onları ölüm yakaladı da hepsi öldüler. Sonra Allah onları diriltti. Daha sonra onlar Hz.Musâ (a.s)'ya tekrar, "Allah'ın kitabını alın" dedi. Onlar direttiler. Allah da onların üstüne Tür dağını kaldırdı ve onlara "Kitab'ı alın, yoksa bu dağı üstünüze bırakacağız" denildi. Böylece o kitabı kabul ettiler de, Tür üzerlerinden kaldırıldı. İşte misâk budur.
Bu böyledir çünkü, Tür dağını üzerlerine kaldırmak, aklı hayrette bırakan; yalanlayıcıları tasdike, şüphe edenleri yakîne götüren harikulade, açık bir mucizedir. Onlar bunu görünce ve onun Allah tarafından, Mz.Musâ (a.s)'ya diğer mucizelere ek bir mucize olarak verildiğini anlayınca, Hz.Musâ (a.s)'yı Allah'-dan getirdiği dinde tasdik ederek, açıktan tevbe ettiler ve yapmış oldukları buzağıya tapma kötülüğüne bir daha dönmeyeceklerine, Tevrat ile âmel edeceklerine söz verdiler ve ahidde bulundular. İşte bu, Allah için kendilerine vacib kıldıkları emin bir ahd (misâk) oldu. Bu Ebu Müslim'in tercih ettiği görüştür.
c) Allah'a verilmiş iki söz (ahd, misâk) vardır:
1) Allah insanları Hz.Adern (a.s)'in sulbünden çıkarıp, kendilerini kendi üzerlerine şahid tuttuğu zamanki ahd.
2) Allah Teâlâ, insanlara peygamberlerine uymayı mecbur kılmıştır. İşte burada kastedilen, bu âhiddir. Bu İbn Abbas (r.a)'m görüşüdür, bu zayıf bir görüştür.
İkinci Konu: Misâk Kelimesinin Müfred Getirilmesinin Sebebi:
Kaffâl şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, buyurmuş, dememiştir. Bunun iki sebebi vardır:
a) Allah, bununla: "Yani sizden herbirinizi çocuk olarak çıkarır" (Hacc. 5) âyetinde de olduğu gibi,, insanların herbirinden tek tek bu misâkı aldığını ifâde etmek istemiştir.
b) Onların her birinden alınan misâk, aynı misâkdır. Böylece o, tek bir mi-sâk olmuş olur. Şayet Allah buyursaydı, o zaman onlardan tek bir misâk alındığı değil, onlardan birçok misâklar alınmış olduğu zannediiirdi. Allah en iyi bilendir. 212[212]

Tûr (Dağın)'un Üzerlerine Kaldırılması

Allah Teâlâ'nın, "ve Tûr'u üzerlerine kaldırdık" ifadesinin bir benzeri de:
"Biz bir zaman, dağı, sanki bir gölgelik gibi çekib onların üstüne kaldırmıştık" (A'râf, 171) ayetidir. Bu hususta birkaç bahis vardır;
Birinci Bahis: Allah Teâlâ'nın, ifadesindeki î harfi, İbn Abbas (r.a)'ın tefsirine göre, atıf

---

211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/58.
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/59-60.

vâvıdır. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Misâk daha önce alınmış idi. Ne zaman ki onlar Kitab'ı kabul etmekten imtina ederek ahdi bozdular, üzerlerine Tûr kaldırıldı. Ebu Müslim'in tefsirine göre ise bu atıf vâvı değil, vâv-ı haliyyedir. Nitekim "Ben bu işi yaptım, halbuki zaman o zamandı!" denilir. Buna göre Hakk Teâlâ sanki söyle demektedir: "Tûr'u üzerinize kaldırdığımız esnada hani sizden misâk (söz) almıştık..."

İkinci Bahis: Tûr Cins İsmi Midir Özel İsim Midir?

Her dağa "Tûr" denildiği de söylenmiştir. Nitekim el-Accâc şöyle demiştir: üsr "(Kartal), kanatlarını dağa yaklaştırdı; hemen, şahini yakalamak için, savuştu. Bir de ne görelim, şahin kanatlarını yummuş, yere konmuş..." Halil ise, kitabında muayyen bir dağın ismi olduğunu söylemiştir. Bu doğruya daha yakındır. Çünkü kelimenin lam-ı ta'rifi, bunun bu isimle adlandırıldığt bilinen belli bir dağ olarak anlaşılmasını gerektirir. Bilinen dağ ise, üzerinde bu münacaatın yapıldığı dağdır. Allah'ın, onu Benî İsrail'in bulundukları yere çok uzak bir yerde bulunsa da, nakletmesi ve onların üzerine kaldırması mümkündür. Çünkü dağı havada tutmaya kadir olan Allah, onu yerinden söküp uzak bir yerden onların üzerine getirmeye de kadirdir.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Allah Teâlâ, Filistin dağlarından birine emir vermiş ve böylece o dağ yerinden sökülerek, bir gölge gibi onların üstüne geldi. Onların tuttuğu alan, kenarı bir fersah olan kare şeklinde bir yer idi. Bu halde iken, Allah Teâlâ onlara, Tevrat'ı kabul etmelerini, aksi halde dağı üzerlerine bırakacağını vahyetti. Bunun üzerine onlar kaçacak bir yer bulamayınca Tevrat'ı, ihtiva ettiği hükümlerle kabul ederek, dağın üzerlerine düşeceğini düşünerek korkuyla secdeye kapandılar. Bir yandan dağa baktıklarından ya-hûdiler bir yanakları üzerine secde etmişlerdi.

Üçüncü Bahis: Dağın Havada Durmasının İzahı:

Bazı mülhidler (inkarcılar), ağır bir şeyin direksiz olarak havada durmasının mümkün olduğunu kabul etmediler, yeryüzü için de şöyle dediler: "O, tabiatı gereği merkezde durmak ister. Bu sebeble de merkezde durmuştur." Bunların görüşlerinin fâsid olduğuna dâir delilimiz şudur: Şüphesiz Allah Teâlâ hertürlü mümkinata kadirdir. Ağır bir cismin havada durması da mümki-nattandır. Bu sebeble Allah'ın buna da kadir olması gerekir. Bu iki mukaddimenin tam izahı, akâid kitaplarında yapılmıştır.

Dördüncü Bahis: Bazı mülhidler (inkarcı sapıklar), "Dağın onlar üzerine bir gölgelik gibi olması mümkün değildir. Çünkü bu olmuş olsaydı, bu insanları imana mecbur kılan bir hal olurdu. Böyle bir mecbur kılış ise, teklifin ruhuna terstir" dediler. Kâdi buna şöyle cevab verdi: "Bu, insanları imâna mecbur kılmaz. Çünkü bundaki en büyük korkuları, onun üzerlerine düşeceği korkusudur. Buna göre, onlar göklerin direksiz olarak üzerlerinde durduğunu gördükleri için, o dağ bir zaman üzerlerinde durduğunda bu husustaki korkularının zail olması muhtemeldir. Böylece de imâna mecbur ktlma hali ortadan kalkar, mükellefiyet kalır."

Cenâb-ı Allah'ın: ifadesinin manası, "Size verdiğimiz şeyleri ciddiyet, tam bir kararlılık ile ve gaflet ile tembellikten vazgeçerek tutunuz" demektir, Cübbâi, "Bu ifade, bir fiili yapmazdan önce onu yapacak kudretin (istita'a kable'f-fii'l) bulunduğunu gösterir. Çünkü kalem olmaksızın, "Kalem ile yaz" denilemiyeceği için, bir kuvvet bulunmadan, "şunu kuvvetle tut" demek de caiz değildir" demiştir. Âlimlerimiz Cübbâi'ye, "Bu ifadeden Hakk Teâlâ'nın maksadı, "Size verdiğimiz şeyleri ciddiyet ve tam bir kararlılıkla tutunuz" demektir. Bize göre, azimet (kararlılık) bazen fiili yapmadan önce mevcud olabilir" diyerek cevab vermişlerdir.

Allah Teâlâ'nın: ifadesi, "Kitab'da olan şeyleri ezberleyin, onları öğrenin, unutmayın ve onu ihmal etmeyin" manasınadır. Buna göre, şayet âyette geçen zikr sözünü, aslî manasına hamletmeli değil miydiniz?" denilirse, biz deriz ki: Nisyan (unutma)'ın zıddı olan zikr (hatırlama), Allah'ın fiillerindendir. Binaenaleyh bu zikri emretmek nasıl caiz olur? Amma biz bu kelimeye öğrenme manası verdiğimizde, ortada bir problem kalmaz.

Allah-u Teâlâ'n; ifadesine gelince, bu "ittikâ etmeniz i-çin" demektir. Cübbâi, bu âyetle, Hakk Teâlâ'nın herkesin taatını murad ettiğine delil getirmiştir. Bunun cevabı daha önce geçmişti.

Bil ki Allah Teâlânın: "Hani Biz Turu üzerinize kaldırdığımız halde sizin mfsakınızı almıştık ve "size verdiğimiz şeyleri kuvvetle tutunuz" (demiştik)" âyetinden onların bu emri tutmuş oldukları anlaşılıyor. Aksi halde bu, bir mi-sâk alma olmaz ve bunun peşisıra Allah'ın: "Sonra yüz çevirdiniz" demesi doğru olmazdı. Binaenaleyh bu, onların kitabı kabul edip ona sarıldıklarını gösterir.

Cenâb-ı Hakk'ın: ifadesi, "Daha sonra misâktan ve onun gereğini yapmaktan yüz çevirdiniz" demektir.

Katfâl -Allah ona rahmet etsin- şöyle demiştir: Herkes tarafından bilinir ki Benî İsrail, Tevrat'ı kabul edip, Tûr dağı üzerlerine kaldırıldıktan bir müddet sonra, birçok hususta Tevrat'tan yüz çevirip, meselâ onu tahrif etmişler, onunla âmel etmeyi bırakıp, peygamberleri öldürmüş, onları inkâr edip emirlerine karşı çıkmışlardır. Belki de o Tevrat'ta sadece bazılarına âit olan hükümler vardır. Bunlardan, önce gelenlerin yaptıkları, sonra gelenlerin yaptıkları hükümler vardı. Gece gündüz harikulade haller müşahede ettikleri halde Tîh çölünde devamlı Hz.Musâ (a.s)'ya karşı çıkan ve ona hertürlü eziyeti reva gören, konakladıkları yerde açıktan günah işleyen, hatta bir kısmı yere batırılmış, bir kısmı ateşte yakılmış ve veba hastalığı ile azab olunmuş kimseler vardı. Bütün bunlar onların okudukları Tevrat tefsirlerinde vardı. Onlardan daha sonra gelen nesiller, saklanamayacak işler yapmışlardır. Bundan dolayı (düşmanları tarafından) Beytu'l Makdis'in harab edilmesi suretiyle cezalandırıldılar. Daha sonra Hz.İsâ (a.s)'yı da inkâr ettiler ve onu öldürmek istediler. Kur'an'da her nekadar onların yüz çevirdikleri Tevrat hükümlerinin neolduğu beyan edilmemiş ise de bunlar malûm şeylerdir. Bu, Allah Teâlâ tarafından onların atalarının inadcılıklarını haber vermektir. Bu sebeble onların, kendi kitabları ve peygamberlerine karşı tavırları bu anlatılan tavır olunca, Hz.Muhammed (s.a.s)'in getirdiği kitabı inkâr edip, onun hak peygamber olduğunu kabul etmemeleri şaşılacak birşey değildir. Allah en iyisini bilir.

Cenâb-ı Hakk'ın: "Eğer Allah'ın size fazlı ve rahmeti olmasaydı, sizler hüsrana uğrayanlardan olurdunuz" âyeti ile ilgili iki konu vardır:

Birinci Konu: Buradaki Fadl (Lütuf) dan Maksad: Kaffâl, bu âyetin tefsiri hususunda iki görüş söylemiştir:

a) Allah'ın size mühlet vermesi ve hakettiğiniz azabı tehir etmesi gibi, lû-tufları olmasaydı, sizler canlarını cehennem ateşine karşılık satan, hüsrana uğramış, yani mahvolmuş kimseler zümresinden olurdunuz. Allah'ın bu buyruğu, onların bu gibi bir hüsrandan kurtulduklarını gösterir. Çünkü Alfah Teâlâ, onlar tevbe edinceye kadar mühlet tanımak suretiyle, onlara lütufta bulunmuştur.

b) Onlarla ilgili bu haber, ifâdesi ile son bulmuştur. Bunun peşinden buyurulmasının, sözü evveline döndürmek olduğu söylenmiştir. Yani "Üzerinize dağı kaldırmak suretiyle Allah size lütfetmiş olmasaydı, Tevrat'ı inkâr etmeye devam ederdiniz. Fakat Allah size ikramda bulundu, size rahmet etti ve bunları size lütfetti de böylece siz tevbe ettiniz" demektir.

İkinci Konu: İlahî Lütuf Hakkında Mu'tezile'nin Bocalaması:

Birisi şöyle diyebilir: (Eğer.....olmasaydı) kelimesi, başka bir şey olduğu zaman diğer oirşeyin olamayacağını ifade eder. Bu nedenle kelime, "hüsrân"ın olmamasının, fazl-ı ilâhînin bulunmasının ayrılmaz bir hali olmasını gerektirir. Bu sebeble, hüsranın bulunduğu yerde Allah'ın lûtfunun bulunmaması gerekir. Bu ise Allahu Teâlâ'nın, dînî lûtuflardan kâfirlere hiçbirşey vermediğini gösterir. Ki bu Mu'tezile'nin görüşüne terstir." Ka'bi bu soruyu şöyle cevaplamıştır: Allah Teâlâ, fazl-ı İlâhi hususunda herkese eşit davranmıştır. Fakat insanların bazıları bundan istifâde etmiştir. Bu sebeble böyle denilebilir. Nitekim çocuklarına hediye vermede eşit davranan, ama ancak bazı çocukları bundan istifâde edebilen bir kimseye, "Şayet baban sana lütuf kâr davranmasaydı, sen fakir olurdun" denilmesi gibi...Bu, zayıf bir cevabtır. Çünkü dilciler ^ jj lâfzının, başka birşey olduğu zaman diğer birşeyin olamayacağını ifâde ettiğini açıkça belirtmişlerdir. Bu kaide sabit olunca, Kâ'bi'nin sözü gerçekten düşer. 213[213]

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/60-63.

Cumartesi Yasağına Uymayıp Maymuna Çevrilen Yahudiler

Andolsun, içinizden cumartesi günü hakkında haddi aşanları bildiniz. İşte biz onlara "Hor ve zelil maymunlar olun" dedik ve bu (cezayı) hem o zamanki insanlara hem de daha sonra gelecek insanlara ibret verici bir
ceza ve miittakiler için bir Öğüd vesilesi kıldık" (Bakara, 65-66)
Bil ki Allah Teâtâ, ilk önce İsrail oğullarına olan çeşitli nimetlerini sayınca, bunu onlara yönelttiği şiddetli belâların bazılarını anlatarak tamamladı. İşte bu âyetteki husus, şiddetli belâların ilk çeşididir. Bu hususta birkaç mesele vardır: 214[214]

Cumartesı Kıssası

İbn Abbas (r.a)'dan, bunların Davud (a.s) zamanın kedine arasında ve deniz kenarında yer almış olan Eyle kasabasında oldukları, bu kasabanın senenin bir ayında, dünyanın her tarafından çok çok balıkların gelmesinden dolayı, deniz yüzünün âdeta görünmez bir şekil aldığı, bu ayın dışında da bilhassa her cumartesi günü durum aynı olan bir yer olduğu; bunun ise, Cenâb-ı Allah'ın:
Onlara, deniz kenarında ki o kasabayı sor. Hani onlar cumartesi gununun (hürmetini ihlâl ederek) haddi aşıyorlardı" (A'râf, 163) âyetinde söz konusu edilen kasaba olduğu; onların deniz kıyısında havuzlar kazıp, bunlara denizden arklar, kanallar açtıkları; bu kanallar yoluyla balıkların havuzlara geldiği ve İs-raüoğullannın pazar günü onları avladıkları; bu şekilde balıkları havuzlarda tutmalarının onlann haddi aşmaları olduğu; sonra onların, Allah'ın azabından korktukları için, sadece havuzlardaki balıkları tutmakla yetindikleri; aradan uzun zaman geçince çocuklarının da onların yolunu tuttuğu, mal-mülk sahibi oldukları; cumartesi gününde avlanmayı hoş karşılamayan Medine ahalisinden bazı kervanların oraya gelip onları bundan nehyettikleri; fakat onların bu tür avcılıktan vazgeçmeyerek: "Biz şunca zamandır bu işe devam ediyoruz. Allah, malımızı artırmaktan başka birşey yapmadı" dedikleri; buna karşılık onlara: "Siz bu duruma aldanmayınız. Çünkü Allah'ın azabı ve helâkî er geç size gelecektir" denildiği; bundan sonra onların zelil maymunlar haline geldikleri, üç gün bu şekilde yaşadıktan sonra öldükleri rivayet edilmiştir. 215[215]

Bu Kıssadan Maksad

Âyette bu kıssadan bahsedilişinin iki maksadı vardır:
a) Hz.Muhammed (s.a.s)'in bir mucizesini ortaya koymaktır. Çünkü Allah'ın: "Andolsun ki....bildiniz" ifadesi, sanki Hz.Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahûdilere bir hitab gibidir. Hiçbirşey okumamış, yazmamış ve herhangi başka bir milletle beraber bulunmamış bir ümmî olduğu halde Hz.Muhmmed (s.a.s), bu olayı onlara haber verince, bu O'nun bunu ancak vahiy yoluyla öğrendiğini gösterir.
b) Allah Teâlâ, Ashab-ı Sebt'e (cumartesi gününün hürmetine saygısızlık gösteren yahûdilere) nasıl muamele ettiğini haber verince, sanki Medine yahûdilerine de şöyle demiş oldu: "Onların başına gelen azabın, inâd ile isyanınız sebebiyle size de gelmesinden korkmuyor musunuz? Binaenaleyh size mühlet vermemize aldanmayınız." Bunun bir benzeri de :
"Ey kendilerine kitab verilenler, yanınızdaki kitab'ı tasdik edici olarak indirdiğimiz (Kuruna), biz bazı yüzleri silip, belirsiz ederek enselerine çevirmeden önce imân ediniz..." (Nisa, 47) âyetidir. 216[216]

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/64.
215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/64-65.
216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/65.

Üçüncü Mesele

Bu âyette hazif vardır. Sanki Hakk Teâlâ, "Bu tür cezanın, o suçun cezası olması için, cumartesi günü haddi aşanlarınızın haddi aşmalarını bildiniz" buyurmuştur. lâfzı, onların cumartesi günü işledikleri fiilin, onlar için haram kılınmış olduöuna delâlet eder. Bunun qeniş izahı bu âyette geçmemiş, (Arâf, 163) âyetinde geçmiştir. Şöyle de denilebilir: Onlar sadece bu avlanma işi ile haddi aşmışlardır. Şu da söylenebilir; Onlar bu avlanmayı helâl görüp, işledikleri için haddi aşmış sayılmışlardır. 217[217]

Onları Balıklarla İmtihan Etmenin Hikmeti

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Sebt"cumartesi gününe saygı duyduğunu ifade etmek üzere söylenen ifadesinden masdararr. Buna göre Allah Teâlâ onları cumartesi günü avlanmaktan nehyedince:
' 'Cumartesi tatili yaptıkları gün balıklar akın akın meydana çıkarak onların yakınma geliyordu. Cumartesi tatili dışındaki günlerde ise gelmiyorlardı. İşte bu şekilde onları imtihan ettik" (Araf, 163)âyetinde beyan ettiği gibi, diğer günlerde değil de cumartesi gününde balıkların akın akın gelmesinin hikmeti nedir, bu fitneyi deşmekten, sapıtmalarını murad etmekten başka bir şey değil midir? denilirse biz deriz ki: Ehl-i Sünnet'e göre, bir kulun sapıtmasını irâde etmesi Allah için caizdir. Ama Mu'tezile'ye göre, mükellefiyetteki ağırlık, sevabı artırmaya vesile olacağı için güzeldir. 218[218]

Maymun Suretine Çevrilmeleri

Allah Teâlâ'nın: "Onlara hor ve zelil maymunlar olun dedik" ifadesi ile ilgili birkaç mes'ele vardır: 219[219]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, İfadesinin, nin haberi olduğunu söylemiştir. Yâni "Hem maymun, hem de zelil ve koğulmuş varlıklar olunuz" demektir. 220[220]

Onlara; "Maymun Olun!" Emrinin Makul İzahı

Allah Teâlâ'nın: sözü, emir değildir. Çünkü onlar kendilerini maymun şekline sokmaya kadir değillerdi. Bu sözden maksad, maymuna dönüşmenin süratli oluşudur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın: "Biz birşeyin olmasını istediğimiz zaman, o husustaki sözümüz sadece (ol) dememizdir. O zaman o şey hemen oluverir" (Nahl, 40). Ve "İtaat edenler olarak geldik dediler" (Fuasiliet, 11) âyetlerinde olduğu gibi. Buna göre mana, Allah Teâlâ'yı. onlara hakettikleri cezayı indirmeyi murâd ettiği zaman hiçbirşey acze düşüremez. Aksine Allah, onlara, dediği anda, onlar maymun şekline dönüşürler. Yani onlar hakkında Allah bunu murâd edince, onlar Allah'ın istediği gibi oluverdiler. Bu tıpkı, "Cumartesi ashabına lanet ettiğimiz gibi...Allah'm emri behemehal yerine gelir" (Nisa. 47) âyetinde beyan edildiği gibidir.
Ve keza bu dönüşme esnasında, Allah'ın bu sözü söylemiş olması da imkansız değildir. Ancak bu dönüşmede esas tesirli olan Allah'ın kudret ve iradesidir. Buna göre, eğer, "Bu sözün dönüşmede bir tesiri olmadığına göre, söylenmesinin ne yararı vardır?" denilirse deriz ki, bize göre Allah'ın hüküm ve fiilleri hususunda, kesinlikle aslaha riayet etmesi vacib değildir. Ama

---

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/65.
218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/66.
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/66.
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/66.

Mu'-tezile'ye göre "Belki de bu söz meleklerden bazılarına veya başka varlıklara aittir." [221][221]

Maymuna Çevrilmenin Mecazi Olduğunu Söyleyen Mücahid'in Görüşü

Mücahid'den rivayet edilmiştir ki Hakk Teâlâ, damgalamak ve mühürlemek manasında onların kalblerini döndürmüştü yoksa onların şekillerini maymun şekline çevirmemişti. Bu tıpkı;
"Ağır kitaplar taşıyan eşşekler gibi..." (Cuma, 5) âyetindeki mâna.gibidir. Bunun bir benzen de hocanın, öğrenmede başarılı olmayan kalın kafalı öğrencisine, "Eşşek ol" demesidir. Mücahid, onların şekillerinin çevrilmesinin imkansız olduğuna iki delil getirmiştir:
a) İnsan, görülen şu şekil ve hissedilen şu bünyeden ibarettir. Allah onları bozup, onların cisimlerinde maymunların terkib ve şeklini yaratınca, bu, insanı yok etmek ve maymun yaratmak olur. Bundan dolayı, bu görüşe göre "döndürme" Allah'ın, insan cismini teşkil eden arazları yok edip, maymun cismini oluşturan arazları yaratması manasına gelir. Bu sebeble bu, bir döndürme (mesh) değil, bir yok etme ve yeniden yaratma olur.
b) Eğer biz bunu mümkün görürsek, her gördüğümüz maymun ve köpeğin aslında akıllı insanlar olduğuna inanmamız gerekir. Bu ise görünen şeyler hususunda insanı şüpheye düşürür. [222][222]

Mücahidin Görüşünün Tenkidi

Mücahid'in birinci görüşüne şu şekilde cevap verilmiştir: İnsan, bu heykelden (şekilden) ibaret değildir. Bu böyledir, çünkü bu İnsan bazan zayıf iken, bazan şişman olur. Bunun aksi de olabilir. Buna göre insanın cüzleri değişiyor demektir. Belli bir insan, o anda mevcut olan zat demektir. Duran (mevcut) olan insan ise zail olmayandır. Buna göre insan, bu görünen heykelin (şeklin) ötesinde bir şeydir. Bu şey, ya bedene sirayet etmiş olan bir cisimdir, veyahut da kalb ve beyin gibi, bedenin bazı yerlerinde bir parçadır, veyahut da felsefecilerin dediği gibi, cisim değil, mücerret bir varlıktır. Bütün bu ihtimaller de, bu insan şekline bazı değişikliklerin ânz olmast halinde de, o şeyin devam etmesi imkansız değildir. İşte bu.döndürme (mesh) dir. Bu izaha göre, cüssesi çok büyük olan meleğin, Hz.Peygamber (s.a.s)'in odasına girebilmesi mümkün olmuştur.
Mücahid'in ikinci görüşüne de şu şekilde cevab verilir: Bir meselede emin olmak, ancak ümmetin o hususta icmaı ile olabilir Söylediğimiz izahlarla mes-hin (çevirmenin) olabileceği sabit olunca, âyeti zahirî manasına almak mümkün olur ve Mücahid'in bahsettiği te'vile ihtiyacımız kalmaz. Bununla beraber Mücahid'in zikrettiği husus da gerçekten pek uzak olan bir ihtimal değildir. Çünkü insan, mucizelerin ve delillerin ortaya çıkmasından sonra da cahilliğinde devam ederse, örfte böyle olana bazan, "O eşektir, maymundur" denilir. Bu mecaz, zahir ve meşhur mecazlardan olunca, bu manaya varmak kesinlikle mahzurlu değildir.
Bu meselede geriye iki sual kalır:
Birinci Sual: Maymun olduktan sonra, insanın hiçbir anlayışı, aklı ve bilgisi kalmaz. Bundan dolayı da başına gelen azabın ne olduğunu bilemez. Maymunlar, sıhhatli olduğu zaman elem duymadıkları için, sırf maymun oluş, elem veren bir durum değildir. Öyle ise artık hangi sebebten, maymun olmadan dolayı bir azab meydana gelecek? Buna şöyle cevab veririz:
"İnsanı; düşünen, anlayan bir insan kılan özellik bakidir. Şu kadar var ki hilkat ve suret değişince, şüphe yok ki, o konuşmaya ve insana ait işleri yapmaya güç yetiremez. Fakat o, uğursuz isyanı sebebiyle hilkatinin değiştiğini anlar ve son derece korku ile pişmanlık içine düşer. Çoğu zaman da bu azalarının değişmesinden elem duymuş olur ve yaratılıştan maymun olan hayvanların şekillerinden Ötürü elem duymamaları, sonradan bu kendine uymayan şekle girmekten dolayı insanın elem duymamasını gerektirmez" denilmesi niçin caiz olmasın?

---

[221][221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/66-67.
[222][222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/67.

İkinci Sual: O Maymunların Nesli Devam Ediyor Mu?
Bu maymunlar hâlâ mevcud mu, yoksa Allah onları tamamen yok mu etmiştir? Eğer "Onlar hâlâ mevcuttur" dersek, bu durumda zamanı m ızdaki maymunların, onların neslinden olduklarını veya olmadıklarını söylemek caiz midir?
Cevab: Bütün bu ihtimaller aklen mümkündür. Ancak İbn Abbas (r.a)'dan gelen rivayete göre onlar, dünyada üç gün yaşamışlar, sonra yok olmuşlardır. 223[223]

Dördüncü Mesele

Dilciler, zelil, uzaklaştırılmış ve koğulmuş şey manasınadır" demişler. Mesela bir köpek insana yaklaştığında ona, "Uzaklaş ve uzağa git, burası senin yerin değildir" manasında, denilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk: "O göz, yorulmuş olduğa halde, hor ve hakir sana dönecektir" (Mülk, 4) buyurmuştur. Âyetteki kelimesinin, "Tekrar bakmaktan menedilmiş, zelil ve küçük düşmüş olarak..." manasına olması muhtemeldir. Çünkü Hakk Teâlâ:
"İşte gözünü (bir defa daha göğe) çevir, (Bak orada) hiçbir çatlak görebilecek misin? Sonra gözünü iki kere daha çevir, (Nihayet) o göz yoruimuş olarak, hor ve hakir yine sana dönecektir" (Mülk, 3—4) buyurmuş ve bununla sanki şunu demek istemiştir: "Gözünü bir çatlak arayan kimsenin çevirip bakması gibi, göğe çevir. Çünkü sen, göğe ne kadar çok baksan da, gözün sana, günlerce birşeyi aramaya gayret edip, onu bulamayan kimsenin pişman olarak dönüşü gibi, zelil olarak dönecektir. Çünkü göz aradığı şeyi bulamadığı için, pişman, hor ve hakir olarak döner. 224[224]

Buyruğundaki Zamirinin Muhtemel Mercileri

Hakk Teâlâ'nın: "Onu.....kıldık" ifadesine gelince, müfessirler bu "o" zamirinin neyi ifade ettiği hususunda birkaç görüş belirterek ihtilâf etmişlerdir:
a) Ferra, bu zamirin "Onların başına geten meshe (döndürülüşe) râcî olduğunu söylemiştir.
b) Ahfeş, zamirin merciinin (maymunlar) olduğunu söylemiştir.
c) Bu, "Cumartesi yasağına uymayanların kasabasını ibret verici bir ceza kıldık" manasınadır.
d) Böyle yapan milleti, ibret verici bir ceza kıldık, çünkü Hakk Teâlâ'nm: "Cumartesi hususunda hadâi aşanlarınızı andolsun ki bildiniz" (Bakara, 65) âyeti, bir millete, topluluğa ve benzeri bir gruba delâlet eder. Doğruya en yakın olan ilk iki görüştür. Çünkü kinayeleri, daha önce geçen bir şeye göndermek mümkün iken, geçmemiş bir şeye göndermenin izahı yoktur. Halbuki önceki âyette sadece Ashab-ı Sebt ve onlara verilen cezadan bahsedilmektedir. 225[225]

Nekâl Kelimesinin Mânası

kelimesi hakkında Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "O, insanları benzerî bir günahı yapmaktan meneden ağır bir cezadır. Bu kelimenin kökü menetmek, ve alıkoymak manasınadır. Yeminden kaçınmak manasına olan, ifadesi; kelepçeye ve geme, denilmesi bu köktendir. Çünkü bu ikisinde menetmek ve alıkoymak manası vardır. Bunun bir benzeri de Allah Teâlâ'nm:
"Bizim yanımızda (ağır) bukağılar ve yakıcı bir ateş vardır" (Müzzemmil, 12) ve :
"Allah satvetce çok çetindir, cezalandırması da çok şiddetlidir" (Nisa. 84) âyetleridir.
Buna göre âyetin manası şöyledir: "Biz bu kavmin başına gelenleri, başkalarını aynı günaha düşmekten alıkoyacak bir ceza kıldık. Yani biz bununla, insanların kastettiği düşmanını yenmek ve ondan intikam almak manasını kastetmiyoruz. Çünkü bu, günahlar kendisine zarar veren, mülkünü noksanlaştı-ran ve kendisine tesir eden kimselerin yapacağı iştir. Ama biz,

---

223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/68-69.
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/69.
225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/69-70.

kulların yararına olarak ceza veririz. Bu sebeble bizim cezalandırmamız, bir günahtan alıkoyma ve va'z-û nasihattir."
Kâdî şöyle demiştir: Az bir zem, "nekâl" (ibret olan ceza) diye nitelendirilemez. Ne zaman zem büyük, çok ve meşhur olursa, o zaman bu vasfı alır. İşte bu izaha göre, Hakk Teâlâ, ısrarla hırsızlık yapan kimse hakkında, bir ceza ve nekâi olmak üzere elinin kesilmesini vâcib kılmış ve bu cezanın, o kimseyi hor ve hakir kılacak şekilde tatbik edilmesini İstemiştir. Buna göre bu, hemen hemen sadece büyük zemmlerde kullanılan "hızy" (horluk ve hakir-lik) durumundadır.
Binâenaleyh, Allah Teâla sanki, cumartesi günü hususunda haddi aşan ve dünya sevgilerinden dolayı bu günde balık avlamayı ve Allah'ın haram kıldığı diğer şeyleri helal gören ve ahidlerini bozan bu kavmin başına indirdiği belayı beyan edince, bunun peşisıra bu cezayı, maslahatlarına olmamak üzere, üzerlerine indirdiğini beyan etmiştir. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın onların maymun şekline çevrilen yerlerinin miktarını azaltması ve onların şekillerini, mükelleflerin başına gelen ve mükelleflerin (insanların) şeklini bozarak onlara, bir ceza değil bir imtihan vesilesi olan hastalıklar gibi bir şey olması imkansız değildir. Böylece Cenab-ı Hak, "Biz onu bir nekâl kıldık" ifadesi ile, bu cezayı onların işledikleri günaha karşılık verdiğini açıklamıştır. 226[226]

Bu Garip Hadisenin Herkes İçin Bir İbret, Muttakiler İçin Mev'iza Olması

Cenab-ı Allah'ın: "Hem o zamanki insanlara hem de daha sonra gelecek insanlara ..." buyruğuna gelince, bununla ilgili olarak birkaç görüş vardır:
a) nın manası, ondan önce ve o esnada olan, nın manası ise, "Ondan sonra gelecek olan milletler ve ümmetler için.." demektir. Çünkü onların maymuna çevrilecekleri, daha önceki ümmetlerin kitaplarında da zikredilmiş, bundan dolayı hem onlar, hem de bu olay kendilerine ulaşan sonraki kimseler bundan gerekli dersi almışlardır. ile, bu olayı müşahede etmiş olan milletler ve ümmetler kastedilmiştir.
c-) Bundan maksad şudur: Allah Telâla bunu, bu günahı ve başkalarını bu fiillerine ve bundan başka istedikleri diğer günahlarının hepsine bir ceza olarak vermiştir.
Cenab-ı Hakk'ın: Muttakiler için bir va'z-u nasihat vesilesi (küdık)sözü hususunda da iki görüş vardır.
a-) Onların başına gelen bu cezayı bilen herkes, bundan gerekli dersi alır ve onlar gibi yaptıklarında aynı cezanın kendi başlarına da geleceğinden korkar. Bu, her nekadar dünyada gelmese bile, insanın, bundan daha büyük ve devamlı olan âhiret cezasından korkması gerekir. Burada bilhassa müttakile-rin zikredilmesi, tıpkı bu surenin başındaki, ayeti hakkında söylediğimiz sebeplerden dolayıdır. Çünkü sadece bunlar, vaz-u nasihat aldıkları, yasaklardan kaçındıkları ve hidayetten faydalandıkları için, bu hidayetin onlara has kılınması yerinde olmuştur. Zira hidayette, onlardan başkasının istifadesi yoktur.
b-) Allahu Tealâ'nın: ifadesinin manası muttakîlerin birbirlerine bunu va'z-u nasihat olarak söylemeleridir. Yani "Ona, ibret verici bir ceza olarak ve muttakiler bununla birbirlerine nasihat etsin diye indirdik" demektir. Böylece "Onunla sadece onlar ibret alıyorlar" manasında, mev'iza, muttakilere izafe edilmiştir. Bu, sadece muttakilere hastır, başkalarına değil, Allah en iyi bilendir. 227[227]

Benî İsrail'in İnek Boğazlama Hadisesi

"Bir zaman da Musa kavmine, "Allah size mutlaka bir inek kesmenizi emrediyor" demişti. Onlar: "Bizimle alay mı ediyorsun?" demişlerdi. Musa da: "Ben câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım" demişti. (Yine) demişlerdi ki:' Bizim için Rabbine duâ et de, o ineğin ne olduğunu

---

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/70-71.
227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/71-72.

(yaşını) bize iyice açıklasın." (Musa da): "Allah diyor ki: "Oneçokyaşh, ne de pek genç değil ikisi ortası bir dinç inektir. Artık emroiunduğunuz şeyi yapın" demişti.
(Tekrar) şöyle söylemişlerdi: "Bizim için Rabbine dua et de onun rengi ne olacak bize açıklasın." O da (Rabbim) diyor ki: "O seyredenlere ferahlık verecek san renkte bir inektir" demişti.
(Yine) demişlerdi ki: "Bizim için Rabbine duâ et de o nasıl (bir inek)tir, bize apaçık anlatsın. Çünkü bizce birçok inekler birbirine benziyor. Allah dilerse (inşaallah) muvaffak olacağız." (Musa şöyle) dedi: "Rabbim buyuruyor ki: O, ne çitte koşulup tarla sürecek, ne de ekin sulayacak bir inek değildir. Salıverilmiş bir inektir. Hiçbir alacası yoktur." Onlar, "İşte şimdi hakikati getirdin" dediler ve o ineği (bulup) boğazladılar. Az kalsın bunu yapamayacaklardı.
Hani siz (Ey yahudiler) bir şahsı öldürmüştünüz de, onu (öldürme işini) birbirinizin üzerine ahnışhnız. Halbuki Allah sizin gizlediğinizi açığa vuracaktı. Onun için biz: "O (ölünün cesedine, ineğin) bir parçası ile vurun" demiştik (ve bu suretle o dirflmişti). İşte Allah böylece ölüleri diriltir. Aklınızı başınıza alırsınız diye böylece size ayetlerini gösterir" (Bakara. 67-73). 228[228]

Burada Bildirilen Kati Hadisesi

Bil ki bu ayetlerde anlatılanlar, İsrâiloğullarının başına gelen şiddetli cezaların ikincisidir. İbn Abbas'dan ve diğer müfessirlerden rivayet edildiğine göre, İsrailoğullarından bir adam varis olmak için bir akrabasını öldürdü ve cesedini bir yol kavşağına attı. Sonra bunu Musa (a.s)'ya şikayet etti de, Musa (a.s) katili bulmak için çalıştı. Katili ortaya çtkarамayınca onlar ona: "Bizim için bunu Rabbinden iste de katilin kim olduğunu bize açıklasın" dediler. Hz. Musa (a.s) Cenab-ı Allah'dan bunu sordu. Hak Teâla ona; Allah size mutlaka bir inek kesmenizi emrediyor.." diye variyetti. İsrailoğullan buna hayret ettiler, her halden sonra sorular sorarak kendilerine zorluk çıkarttılar ve ineğin sıfatlarını iyice öğrenmek istediler. Bütün sıfatları belli olunca da bu özellikleri taşıyan ineği ancak belli bir şahsın yanında bulabildiler.
Adam ineğini ancak fiyatının kat kat üstünde bir fiyatla satıyordu. Onlar onu böylece satın aldılar ve kestiler. Musa (a.s) onlara, kesilen hayvanın bir uzvunu (parçasını) alıp, onunla öldürülmüş olan adama vurmalarını emretti. Onlar da bunu yapınca ölü diriliverdi ve kendisini öldürenin ismini onlara söyledi. Meğerse, katil, ilk defa şikayette bulunan kimse imiş. Onu kısas olarak öldürdüler. Sonra bu ayetlerle ilgili birtakım meseleler vardır: 229[229]

Husün-Kubüh Meselesi

Acı vermek ve kesmek, ancak Allah emrettiği zaman mâkul ve güzel olur. Sonra bize göre bunun güzel oluşunun izahı şudur: Cenab-ı Allah mülkün sahibidir. Hiç kimsenin O'na itiraz etme hakkı yoktur. Mutezileye göre, bu (gibi) şeyler ivaz (karşılık olma) durumunda güzel olur. 230[230]

Muhayyer Vacib

Hak Teâla, onlara dünyadaki inekferden herhangi birini kesmelerini emretmişti. Bu insanın muhayyer
bırakıldığı bir vâcibdir. Bu da bizim "muhayyer vâcib" hususundaki görüşümüzün doğruluğuna delâlet etmektedir. 231[231]

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/72-73.
229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/73-74.
230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/74.
231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/74.

Buradaki (Bir İnek) Umumi Bir lifiz Mıdır?

Âyetteki (bir inek) lâfzının umumi bir lâfız olduğunu kabul edenler, Allah'ın; ol ayetinin manasının, "Allah size herhangi bir ineği kesmenizi emrediyor" şeklinde olduğuna ittifak etmişlerdir. Bu sîga, bu umumi manayı ifade eder. Lâfzın umûmî oluşunu kabul etmeyenler ise, "Bu lâfız umûma delâlet etmez" demişler ve bu görüşlerine birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:
1) (Bir inek kes) diyen kimsenin bu sözünden anlaşılan manayı iki kısma ayırmak mümkündür. Bu sözün, hem "şu şu vasıflarda belli bir inek kes" manasına, hem de "dilediğin, herhangi bir inek kes" manasına anlaşılması doğru olur. O zaman senin y ü (kes) sözünden anlaşılan, bu iki şeklin müşterek olduğu bir manadır. İki şey arasında müşterek olan şey, bunlardan birine tahsis edilemez. Buna göre "bir inek kesiniz" sözünün manası, sadece, "dilediğiniz herhangi bir inek kesiniz" şeklinde değildir. Böylece bu lâfzın umum ifade etmediği ortaya çıkmış olur. Çünkü eğer o umûm ifade etmiş olsaydı sözündeki (hangisini dilerseniz) sözü tekrar; (Belli bir ineği kesiniz) sözü de, müştereklik ihtimalini iptal etmek olurdu. Böyle olmadığı için, bu lâfzın umumî oluşu görüşünün yanlışlığını anlamış oluruz.
2) Allah'ın, "Bir inek kesiniz" emri, bizim "Bir inek kesmeyiniz" sözümüzün zıddı gibidir. Bizim "Herhangi bir inek kesmeyiniz" sözümüz umûmî nefyi ifade eder. Bundan dolayı, "Bir inek kesiniz" sözümüz net-yin umumîliğini kaldırır ve tek bir bakımdan hususiliğin bulunması, nefyin umumiliğinin kalkması için yeterlidir. Bu durumda, ifadesi, tek bir.iheği kesmeyi ifade eder. Diledikleri herhangi bir ineğin kesilmesi hususunda ifadenin mutlak oluşuna gelince, bu nefyin kalkması hususunda buna ihtiyaç yoktur. Bu sebeple, bu mananın lâfızdan çıkarılmış olmaması gerekir.
3) Allah'ın: sözü nekire ve müfred bir lâfızdır. Müfred nekire lâfızlar ise, kendisine delâlet eden söze göre muayyen olmadığı halde, kendi içinde muayyen bir ferdi ifade eder. Dolayısı ile, bir insanın: "(Bir adam gördüm) sözünün ancak bizim dediğimiz şeyi ifade etmesinin de delâlet ettiği gibi, bu lâfzın ineklerden herhangi birini ifade etmesi caiz olmaz. Haber cümlelerinde durumun böyle olduğu sabit olunca, emir cümlelerinde de aynı olması gerekir. [232][232]

Lâfzın Umumî İfade Olduğunu Söyleyenlerin Delilleri

Bu lâfzın umûm ifada ettiğini söyleyenler de şu şekilde delil getirmişlerdir: Eğer onlar herhangi bir inek kesmiş olsalardı, emri yerine getirmiş olurlardı. Bu sebeple bu lâfzın umûm ifade etmiş olması gerekir. Buna cevab: Bu, birinci neticeye göre bir müsadere ale'l-matlub (neticeyi kıyasın bir parçası yapmak) dır. Çünkü bu onun iyu_ ifadesinin manası "Herhangibir ineği kes" şeklinde olduğu zaman ancak olur. Bu ise, münakaşa mevzuu olan, meselenin kendisidir. Bunu göre, burada-söylenecek söz de aynıdır. Buna iyice anladığında biz deriz ki: Alimler, Allah'ın; "Bir fnek kest-n/z"emri hususunda, bunun belli, belirtilmiş bir ineği kesmeyi ifade eden bir söz mü, veya herhangi bir ineği kesmeyi ifade eden bir söz mü? diye ihtilâf etmişlerdir. Buna göre, açıklamanın, (beyânın) hitab vaktinden sonra yapılabileceğini söyleyen âlimler, hernekadar bu inek belirtilmese bile, bu emrin belli bir ineği kesmeyi ifade eden bir emir olduğunu söylemişlerdir.
Açıklamanın hitab vaktinden sonra olamayacağını söyleyen alimler ise şöyle demişlerdir: Emir, hernekadar herhangibir ineği kesmeyi ifade ediyor idiyse de İsrâitoğullan bu mükellefiyetin değişmesini isteyince, bu anda teklif (hüküm) de değişti. Bu, şundan ileri gelmiştir: Çünkü evvelki mükellefiyet, eğer tutsalardı kifayet edecekti ve ineğin cinsi hususundaki seçme serbestlikleri, o durumda onlar için bir iyilik (maslahat) idi. Onlar karşı çıkıp, emri tutmayınca ve isteklerini sürdürünce, menfaatlerine olan hususun değişmesi imkânsız olmaz. Bu, görünen dünyada da böyledir. Çünkü çocuğunu terbiye eden, bazen isteyerek ona kolaylığı

---

[232][232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/74-75.

emreder. Ama çocuk bundan kaçınınca terbiye eden baba, ona zor olanı emretmeyi daha faydalı bulur. Burada da durum aynıdır.

Birinci görüş sahipleri, birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

1) Allah'ın: "Bizim için Habbino duâ et de, onun nasıl bir inek olduğunu bize açıklasın/' rengini açıklasın, ve; "Allah diyor ki: O yaşlı olmayan bir inektir," "O san renkli bir inektir", O, çitte koşulup tarla sürecek bir inek değildir" sözleri, daha önce kesmeleri emredilen şey ile ilgilidir. Bu kinayeler (zamirler) kesilmesi emredilenin, herhangi bir inek değil, aksine belli bir inek olduğuna delalet eder.

2) Onların ikinci sorularına cevab olarak, Allah'ın zikrettiği sıfatlar, ya ta başta kesmeleri emredilen ineğin sıfatlandır, veyahut da bu sorudan dolayı kendilerine kesmeleri vâcib olmuş ineğin sıfatlandır, ki bu durumda önceki emir neshedilmiştir. Birincisi, bizim ulaşmak istediğimiz neticedir. İkincisi, sonradan zikredilen sıfatlarla yetinmeyi, daha önce zikredilmiş olan sıfatların olmamasını gerektirir. Müslümanlar, bütün bu sıfatların muteber olduğunda icmâ edince, biz bu kısmın yanlışlığını anlamış olduk.

Buna göre, şayet; "Kinayelerin (zamirlerin) o inek ile ilgili olduğunu kabul etmiyoruz. O halde niçin bu zamirlerin zamir-i şân ve zamir-i kıssa olması caiz olmasın? Halbuki bu Araplarca bilinen bir usuldür" denilirse, biz deriz ki bu birkaç bakımdan bâtıldır:

a) Bu zamirler, şayet zamir-i şân veya kıssa olsalardı, kendilerinden sonra gelen cümleler herhangi birşey ifade etmezdi. Çünkü O'nun; "sarı bir inek" sözünün bir manası olmazdı. O halde, başka birşeyin takdir edilmesi gerekirdi. Bu da aslın hilâfınadır. Ama biz bu zamirleri, daha önce geçmiş, kesilmesi emredilen ineğe râcı kıldığımızda, bu mahzur ortadan kalkar.

b) Zamirlerin, zamir-i kıssa veya şân olduklarını söylemek, aslolan şeyin aksinedir. Çünkü zamirlerin, daha önce geçen bir şeye râcî olmaları gerekir. Halbuki kıssa ve şân zamirleri böyle değildir. Bu sebeple, bu zamirlerin, kıssa ve şân zamiri kabul edilmeleri caiz olmaz. Ancak bazı yerlerde, zaruretten dolayı asıl olan bu kaideye muhalefet ederiz. Bundan başka yerler, yine asla göredir.

c) Allah'ın: sözlerindeki zamirler kesilmesi emredilen ineğe râcîdirler şüphesiz ki.. Bu sebeple: "O, san bir inektir" ayetindeki zamirin de o ineğe râcî olması gerekir. Aksi halde, cevab suale uygun olmamış olurdu.

3) Şayet onlar ısrarla isteyenler olsalardı, Hz. Musa (a.s)'nın kendilerine emrettiği şeyin ölçüsünde, ihtimali bertaraf eden bir şey bulunmazdı. Çünkü Hz. Musa (a.s)'nın söylediği ölçü, onun sarı, orta yaşit ve tam kuvvetli bir inek olmasıdır. Bu ölçü, birçok ihtimallere rnahaldir. İsrailoğullan bunlara karşı susup, bunlarla yetindikleri için, onların inadcı olmadıklarını anlamış olduk.

İkinci görüşe sahib olanlar da birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

1) "Cenab-ı Allah'ın: ayetinin manası, "Al-lahsize, herhangibir ineği kesmenizi emrediyor" şeklindedir. Bu ise, umûm ifade eder. Bu durum da, bundan sonra sıfata itibar etmenin yeni bir teklif olmasını gerektirir.

2) Eğer Allah'ın muradı, belli bir ineği kesmeleri olsaydı, onlar daha fazla açıklama istemelerinden dolayı azarlanmaya değil, medhe müstehak olurlardı. Allah Teala onları: "Emroiunduğunuzu artık yapın" ve: "Onu kestiler, ama neredeyse bunu yapmayacaklardı" diye azarladığı için, daha önce yapmaları emredilen işte kusur etmiş olduklarını anladık. Bu ise ancak ilk önce emredilenin onların belli bir ineği kesmeleri olması halinde olur.

3) İbn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Eğer onlar, diledikleri bir ineği kesselerdi, bu onlara yetecekti. Ancak onlar, kendileri aleyhine işi zorlaştırın-ca, Allah da onların mükellefiyetini şiddetlendirdi."

4) İneği kesmeleri emredildiğinde onlar onu kesmeliydiler. Buna göre, Allah Teala açıklamamasına rağmen, emredilen şey belli bir ineği kesme olsaydı, bu açıklamayı, (beyanı) ihtiyaç duyulan vakitten sonraya bırakma olurdu ki bu caiz değildir. Birinci delile cevabımız, bu meselenin başında söylediğimiz şeylerdir. Buna göre, Allah Teala'nın: ayeti, emredilen şeyin herhangi bir ineği kesme olduğunu göstermez.

İkinci delile cevabımız şöyledir: Hak Teala'nın: "Nerede ise onu yerine getirmiyeceklerdi" ifadesinde, onların hadisenin başında gevşek davrandıklarında, iyice açıklandıktan sonra da nerede ise bu hususta haddi aştıklarına herhangi bir delil yoktur. Aksine bu ifadenin her ikisine ihtimali vardır. Ama biz onu haddi aşma manasına hamlediyoruz ki bu, onların meseleyi iyice izah edilmesine bağladıkları için, izah tamamlanınca durmaları, nerede ise bu emri yerine getirmemeleridir.

Üçüncü delile şöyle cevab veririz: İbn Abbas (r.a)'dan gelen bu hadis, haber-i vahidlerdendir. Sahih olduğunu kabul etsek bile, haber-i vahid, Kur'-an'a ters düşemez.

Onların dördüncü delillerine şöyle cevab veririz: Açıklamanın, ihtiyaç duyulan zamandan daha sonra getirilmesi, ancak emrin fevrîliğe (hemen yapılması gerektiği) delâlet etmesi durumunda gerekir. Bu ise bizce caiz olmaz.

Bilki, emredilenin herhangi bir ineği kesmeleri olduğu görüşüne göre meseleleri dallandırdığımızda, mutlaka mükellefiyetlerin başka başka olduğunu söylememiz gerekir. Buna göre onlar, ilk defa herhangi bir ineği kesmek ile emrolunmuşlar, ikinci defa ise, yaşlı olmayan, küçük olmayan, orta yaşlı bir sığır kesmeleri emredilmiştir. Onlar bunu da yapmayınca, sarı bir İnek kesmeleri emredildi. Onlar bunu da yapmayınca, bunlarla birlikte ayrıca onun çifte koşulup yeri sürmemiş, tarla sulamamış bir sığır olması emredilmiştir. Sonra bu görüşe sahib olanlar da ihtilâf etmişler, bazıları en son gelen teklifin, daha önce geçen sıfatları da bulundurmasının gerekli olduğunu, binaenaleyh ineğin son sıfatla birlikte ne yaşlı, ne küçük olması ve sapsarı olması gerektiğini; bazıları da o sığırın sadece son sıfata sahib bir sığır olması gerektiğini söylemişlerdir. Hernekadar birincisi, rivayetlere ve emri yerine getirmede kararsızlık göstermelerine karşılık onlara şiddet göstermeye daha uygun ise de; ikinci görüş, bu bir mükellefiyetten sonra ikinci bir mükellefiyet olduğu için, sözün zahirine daha uygundur.

Açıklamanın ihtiyaç duyulan zamandan sonra gelmesinin doğru olmadığı sabit olunca, bunun mutlaka bir mükellefiyetten sonra, diğer başka bir mükellefiyet olması gerekir. Bu da, daha kolay olanın daha zor bir hüküm ile bazan neshedilebileceğine ve amelden (birşeyi yapmadan) önce neshin olabileceğine delalet eder. Ancak neshin, fiilin vaktinden önce olabileceğine delalet etmez. Ve yine bu, Hz. Musa (a.s)'nın şeriatında da neshin olduğunu gösterir. "Neshe ilave nesih midir, değil midir?" meselesi de bu meseleyle alâkalıdır. Yine, bu önceki mükellefiyeti yerine getirmeyen ve karşı çıkan kimsenin ikinci defa mükellef tutulmasının yerinde olduğunu da gösterir. 233[233]

Hz. Musa'yı Alay Etmekle İttiham Etmeleri

Allah'u Teala'nın: "Sen bizimle alay mı ediyorsun?" dediler ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır: 234[234]

Bazı Farklı Kıraatler

Ayetteki 'lafzı, zâ harfinin zammesi ile ve sükûnu ile, ve kelimeleri gibi okunmuştur. Hafs, ilk iki harfi zammeli olarak ve vav harfi ile şeklinde okumuştur, kelimesi de böyledir. 235[235]

Kelimesindeki İhtimaller

Kaffâl şöyle demiştir: Allah'u Teala'nın; "Sen bizimle alay mı edİyorsun? dediler" ayeti, inkâr manasında istifhamdır. Burada, kelimesinin, kendisi ile istihza edilen manasına olması caizdir. Nitekim "Bu Allah'ın ilminde yani malûmatında böyledir. Allah bizim umudumuzdur, yani umduğumuzdur" denilir. Bunun bir benzeri de Hak Teala'nın: "Onları eğlence edindiniz"

---

[233] 233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/75-78.

[234] 234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/78.

[235] 235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/79.

(Mümimun. 110) ayetidir. Keşşaf sahibi, ayetinin manası "Sen bizi eğlence yerine mi koyuyorsun, eğlenen kimseler yerine mi veya eğlenilen kimseler yerine mi koyuyorsun?" demektir. kelimesi bizzat, ileri derecede istihza etmek manasınadır" demiştir. 236[236]

Hâdise İle Emir Arasındaki İlişkiyi Anlamamaları

İsrâiloğulları işte böyle söylemişlerdir. Çünük onlar, Hz. Musa (a.s)'dan katilin kim olduğunu ortaya çıkarmasını istediklerinde, O: "Bir inek kesiniz" deyince, onlar bu cevabla soru arasında bir alaka görememişler. Bundan dolayı onun kendisiyle alay ettiğini sanmışlardır. Çünkü Hz. Musa (a.s)'nın onlara ineği kesmelerini emretmesi esnasında, o kesecekleri ineğin bir parçası ile ölünün cesedine vurduklarında onun dirileceğini bildirmemiş olması muhtemeldir. İşte bu yüzden, onun sözü, İsrâiloğulları tarafından alay yerinde anlaşılmıştır. Yine Hz. Musa (a.s) hernekadar durumu açıklamış olsa bile, onların, ölüye, kesilen ineğin bir parçasıyla vurdukları zaman onun nasıl dirileceğine şaşıp da, bu emri, istihza yerine geçen bir ifade sanmaları da muhtemeldir. 237[237]

Hz Musa'yı Alayla İttihamları Sebebiyte Kâfir Oldular Mı?

Bazıları, bu kavmin, Hz. Musa (a.s)'ya; "Bizimle alay mı ediyorsun?" dedikleri için kâfir olduklarını söylemişlerdir. Çünkü on- lar, eğer bunu söylemiş ve Allah'ın ölüleri diriltmeye kudreti olduğunda şüphe etmişler ise, bu inkârdır. Ve eğer onlar, Hz. Musa (a.s)'nın kendilerine emrettiği şeyin, Allah'ın emri ile olduğunda şüphe etmişler ise, Hz. Musa (a.s)'nın kendisine vahyedilene hıyanet ettiğini kabul etmiş olurlar Ki bu da inkârdır.

Bazı alimler bu sözün küfrü (inkârı) icâb etmediğini söylemişlerdir. Bunun iki bakımdan izahı vardır:

a) Peygamberlerin şaka yapmaları caizdir. Belki de onlar, Hz. Musa (a.s)'nın gerçekten şaka yaptığını sanmışlardır. Bu inkârı gerektirmez.

b) ayetinin manast, "Bu ne acaib cevabtır! Sanki sen bizimle alay ediyorsun" demektir. Yoksa onlar, Hz. Musa (a.s)'nın gerçekten alay ettiğini zannetmemişlerdir.

Hz. Musa'nın Onlara Mukabelesi

Allah Tealâ'nın "O, cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım dedi" ayeti ile ilgili "birkaç husus vardır:

a) Alay etmekle meşgul olmak, ancak cahillikten dolayı olur. Peygamberlik makamı İse alaya (istihza yapmaya) müsait değildir. İşte bu nedenle, Hz. Musa (as) kendisine nisbet edilen şeyden değil, onun sebebi olan şeyden Allah'a sığınmıştır. Nitekim bazan, insan bu gibi yerlerde, "Aklın olmamasından, heva-ü hevesin aklıma galib gelmesinden Allah'a sığınırım" der. Netice olarak, sebebin isminin mecazî olarak müsebbebe (neticeye) verildiğini söyleyebiliriz. Bu, en kuvvetli izahtır.

b)"Dinî meselelerle istihza etmede şiddetli ceza ve büyük ilâhî tehdidler olduğu için, câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım. Çünkü ben bu durumu bildiğim halde, istihza etmem imkansızdır."

c) Birisi şöyle demiştir: "Alayın bizzat kendisi, bazan cahillik diye adlandırılmıştır." Bazı dilcilerden, cahilliğin, hilmin (ağırbaşlılığın) zıddı olduğu rivayet edilmiştir. Bazıları da, cahilliğin ilmin zıddı olduğunu söylemişlerdir.

Bil ki Hz. Musa (a.s)'nın bu sözü, alay etmenin büyük günahlardan olduğunu gösterir. Bu husustaki geniş izah;

(Bakara, 14-15) ayetlerinin tefsirinde geçmişti. 238[238]

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/79.

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/79.

238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/80.

Yahudilerin, İnekle İlgili Üç Suali

Bil ki İsrailoğulları Hz. Musa (a.s)'ya bu inekle ilgili olarak üç şey sormuşlardı:
Birinci Soru: İneğin Mahiyetini Sormaları: Allah'ın onlardan naklettiği, Buna karşılık, Hz. Musa (a.s),
diye onlara cevab vermiştir. Bil ki bu ayette bir kaç bahis vardır:
1) Biz, "Allah'ın: "Allah sizin bir inek kesmenizi emrediyor" hitabı, belli bir inek olduğu açıklanmaksızın, aslında belli olan bir ineği kesmelerini emrettiğini gösterir", dediğimiz zaman onların, bu soruları yerinde olur. Çünkü emredilen şey, mücmel (anlaşılması çok zor olacak kadar veciz) olduğu zaman, onun izahını ve açıklamasını istemek yerinde olur. Ama bu, lâfzının Arapça'da umûm ifade ettiğini söyleyenlerin, onları soru sormaya sevkeden şeyin ne olduğunu izah etmeleri gerekir. Bu hususta da birkaç izah vardır:
a) Hz. Musa (a.s) onlara, ineği kesip bir parçası ile ölüye vurdukları zaman onun dirileceğini haber verdiğinde, onlar bu ineğin haline şaştılar ve böyle bir ineğin ancak belli bir inek olabileceğini sandılar da onun özelliklerini öğrenmek için iyice soruşturdular. Tıpkı özellikleri ile başka asalardan farklı olan, Hz. Musa (a.s)'nın âsâsı gibi... Ne var ki İsrailoğulları bu hususta hatalıdırlar. Çünkü bu hayret verici mucize, ineğin özelliğinden kaynaklanan bir mucize olmayıp, Allah'ın Hz. Musa (a.s)'nın elinde yarattığı bir mucizedir.
b) Belki de onlar, herhangi bir ineği kastetmişler. Ne var ki kâtif olan şahıs, rüsvay olacağından korkarak, açıklamalara karşı şüpheler ortaya atmış ve kesilmesi emredilenin herhangibir inek değil, belli bir inek olduğunu söylemiştir. Bu hususta münakaşa çıkınca, Hz. Musa (a.s)'ya başvurmuşlardır.
c) İlk hitab her ne kadar umumî bir mana ifade etse de, Benî İsrail, daha ihtiyatlı olanı murad ederek, daha fazla açıklanması ve böylece diğer ihtimallerin ortadan kalkması için soru sormuşlardır. Ne var ki maslahat değişmiş, belli bir ineğin kesilmesini gerektirmiştir.
2) "O nedir, nasıldır?" sorusu, onun mahiyetinin ve hakikatinin açıklanmasını istemektir. Çünkü, sorudur, ise hakikate işarettir.
Bu nedenle bu ifade, mutlaka hakikatin ve mahiyetin ortaya konulmasını istemek için kullanılır. Hakikat ise, ancak parçaların ve mukaddimelerinin (Öncüllerinin) söylenmesi ile ortaya konur, yoksa mahiyetin dışında kalan sıfatlarının sayıimasıyla değil... "Yaşlı" sıfatının mahiyetin dışında kalan şeylerden olduğu malûmdur. Bu sebeple, bununla ilgili cevabın bu soruya uygun sayılmaması gerekir. Buna şu şekilde cevab veririz: Durum her ne kadar sizin bahsettiğiniz şekilde İse de, buradaki durum, onların; ijâjf "İnek nedir?" sözlerinden maksadlarının onun mahiyetini öğrenmek ve hakikatinin açıklanmasını istemek olmadığına delâlet eder. Aksine onların maksadları, ineğin, başkalarından farklı olduğu Özellikleri öğrenmek istemeleridir. İşte bu sebeb-ten ötürü, bu sorularına cevab olarak mahiyetin dışında kalan sıfatların sayılması yerinde olmuştur.
3) Keşşaf sahibi: "Yaşlı" demektir. Yaşlı olana, jefi denilir, çünkü o yaşını bitirip son sınırına varmıştır. (Yaşını... farz kılmıştır.) genç; ise orta (yaşlı) manasınadır" demiştir. kelimesinin küçük, doğurmamış hayvan veya tek bir kere doğurmuş hayvan manalarına geldiğinin söylendiğini ifade etmiştir. el-Mufaddal b. Seleme ed-Dâbbî şöyle demiştir: jefi kelimesi yaşlı, kelimesi genç ve cinsi münasebette bulunulmamış kadın, keza bir kere doğurmuş deve olduğu söylenmiştir. Kaf-ffll; kelimesinin "önce olmak" manasına geldiğini söylemiştir. İlk çıkan meyvelere, gündüzün ilk zamanlara, denilmesi de bu manadandır. Birisi gecenin başında geldiğinde; "Dün gece onların üstüne erkenden geldim" der. Sanki açık olan, o ineğin hiç doğurmamış bir inek olmasıdır. Çünkü insanlar arasında, dişilerden bakire ismi ile mâruf olan, kendisine erkek hayvanın atlamadığı dişi hayvandır. Bazıları, jiy. kelimesinin, ikinci kez doğuran hayvan manasına olduğunu söylemişlerdir. Kendisinde tekrar tekrar çarpışılan bir harbe tekrar tekrar yerine getirilen bir ihtiyaca denilir.
4) Âlimler, Allah'ın: "Bu ikisi arası orta (yaşlı) bir hayvan" ifadesini, içtihadın caiz olduğuna, ve ahkam-ı şer'iyyede zann-ı gâlib'in kullanılabileceğine delil getirmişlerdir. Çünkü o ineğin, yaşlılık ile gençlik arasında oluşu ancak ictihad yolu ile bilinir. Bu husuta iki soru vardır:

a) (arasında) lâfzı, ortada iki veya daha çok şeyin bulunmasını gerektirir. Öyle ise bu kelime, niçin, (o,bu) kelimesinin başına gelmiştir? **Cevab:** Çünkü, yaşlı ile gencin her ikisine işaret etmesi bakımından, iki şey manasındadır.

b) lâfzı ile müfred müzekkere (tek erkeğe) işaret edildiği halde, burada iki müennese (dişiye) onunla işaret edilmesi nasıl caiz olmuştur? **Cevab:** Söz kısa olsun diye, daha önce geçen veya "daha önce zikredilmiş olan" manasında, bu kelimenin kullanılması caizdir.

Cenab-ı Allah'ın: "Hadi emrolunduğunuz şeyi yapınız" ifadesinin iki tevili vardır:

a) Kendisi ile "Emrolunduğunuz şeyi yapınız". Bu, senin; "Sana iyiliği emrediyorum" ifadenden alınmıştır.

b) Bu aynen, "Emîrin dövdüğü" ifadesinde olduğu gibi, mefûlü masdar ile göstererek, "Size emrolunmuş olan" (me'mûr) manasında "Emrinizi yerine getiriniz" demektir.

Bil ki bu cevabtan asıl maksad, ineğin en iyi bir durumda olduğunu göstermektir. Bu böyledir. Çünkü küçük olan, noksan olur. Zira o henüz olgun hale gelmemiştir. Yaşlı da bir bakıma noksandır. O da kemâl sınırını geçmiştir. Orta olana gelince o, tam kemâl derecesindedir.

İkinci Soruları: İneğin Rengini Sormaları:

Sonra Cenab-ı Allah onların ikinci sorularını nakletmiştir ki bu O'nun; "Onlar, (Hz.Musâ'ya): "Bizim için Rabbine dua et de onun rengini bize bildirsin" dediler" ayetidir. Bil ki onlar, hayvanın yaş durumunu öğrenince, renginin ne olduğunu öğrenmek istemişlerdir. İşte bundan dolayı Allah onlara, "O, rengi sapsarı olan bir inektir" diye cevab vermiştir. kelimesi, sarının en koyusu ve berrak olanı manasınadır. Te'kid için sapsarı manasına, simsiyah manasına, bembeyaz manasına, kıpkırmızı manasına, ve yemyeşil manasına, denilir. Bu ayetle ilgili iki sual vardır:

1) kelimesi burada kelimesinin haberi olarak gelmiştir. Öyle ise nastl (sarı) kelimesini te'kid edebilmektedir? Cevab: Bu kelime kelimesinin haberi olarak değil, kelimesinin te'kîdi olarak gelmiştir. Ancak kelimesi, onun sebebi ve o vasıfla vasıflanmış olduğu için, onun faili gibi, merfû kılınmıştır. sözü ile, sözü arasında bir fark yoktur.

2) Sadece, (sapsarı) denilmeli değil miydi; burada ayrıca (rengi) kelimesinin söylenmesinin ne faydası var? **Cevab:** Bunun faydası manayı te'kid etmesi (güçlendirmesidir). Çünkü (renk) o sıfatın smidir. O sıfat da "san" lık sıfatıdır. Sanki bu ifade ile, "sarılığı son derece ileri bir sarı renktir" deniliyor. Bu senin (ciddiyeti ciddi oldu) ve, "deli, bir delilik" sözlerin gibidir. Vehb'den: "O ineğe baktığın zaman, sanki güneşin ışıklarının onun derisinden çıktığını zannederdin" diye rivayet edilmiştir.

Allah Teala'nın: "Seyreden/ere ferahlık verir" sözü, "Bu inek, renginin güzelliğinden dolayı kendisine bakan kimseye sürür verir" manasınadır. Hasan el-Basri şöyle demiştir: (Sarı) kelimesi burada, siyah manasınadır. Çünkü Araplar siyaha "sarı" derler. Bunun bir benzeri de Cenab-ı Allah'ın kıyamet dumanı hakkında söylediği:

"Herbir kıvılcım, sanki birer san devedir" (Mürselat, 33) ayeti olup yani "siyah develer gibidir" demektir. Âlimler, (sarı) kelimesinden "siyah" manası kesinlikle anlaşılmaz. Dolayısı ile o, siyah manasında hakiki mana ifade etmez" diyerek bu izaha itiraz etmişlerdir. Keza siyahlık; ile vasıflanamaz, ancak denilebilir. En iyisini Allah bilir.

"Sürûr"a gelince bu, leziz veya faydalı bir şeyin meydana geldiğine dair bir inanç veya bir bilgi, veyahut da bir zan hasıl olduğunda ortaya çıkan ruhî bir durumdur.

Üçüncü Soruları: "İnşaaltah Buluruz" Diye Yine Mahiyetini Sormaları: Sonra Cenab-ı Allah onların üçüncü sorularını nakletmiştir. Bu;

"Yine onlar, "Bizim için Rabbine dua et de, o nasıl bir (İnek) tir, bize apaçık anlatsın. Çünkü bizce birçok inekler birbirine benziyor. Allah dilerse (insaallah) muvaffak olacağız" dediler" ayetidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 239[239]

İşleri ilahi Meşîete Ismarlamanın Lüzumu

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/81-84.

Hasan el-Basrî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle bu- Yorduğunu rivayet etmiştir: "Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki eğer onlar, "inşaallah" demeselerdi, onlar île o iş arası ebediyyen engellenirdi." Bil ki bu, elde edilmesi istenen herşeyde "inşaallah" demenin mendub olduğuna delâlet eder. İşte bu sebepten dolayı, Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: ' 'Hiçbirsey hususunda, inşaatlah demedikçe sakm ' 'Yarın onu yapacağım deme" (Kehf. 23-24)buyurmuştur. Bu âyette, Allah'a sığınma işi O'na havale etme, O'nun kudretini itiraf etme ve meşîetinin herşeye nüfuzu vardır. 240[240]

Eşyanın Takdir-i İlâhi İle Vücuda Gelmesi

Alimlerimiz bu ayeti, sonradan olan bütün şeyleri Allah'ın murad etmjş olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü mutezileye göre Allah Teala, İsrailoğullarına bunu emredince, onların hidayetini, doğruyu bulmalarını murad etmiş, istemiştir. Bu durumda onların, "inşaallah" demelerinin herhangibir manası yoktur. Ama bizim alimlerimizin görüşüne göre, Cenab-t Hak bazen, irade etmediği, istemediği şeyi de emreder. Buna göre, böyle bir durumda inşaallah dememizin bir faydası vardır. 241[241]

Mu'tezile'nin Meşiet Hakkında Yanlış Bir Görüşü

Mu'tezile, ayetteki, ifadesi ile, Allah'ın meşîetjnin (dilemesinin) sonradan olduğuna iki bakımdan istidlâl etmiştir.
a) kelimesinin fiilinin başına gelmesi, meşîetin sonradan olduğunu gösterir.
b) Allah Teala, hidayete ermelerini, Allah'ın hidayeti dilemesine bağlamıştır. Buna göre, hidayetin meydana gelmesi ezeli olmadığı için, hidayeti Allah'-tn dilemesi de ezeli değildir.
Şimdi ayetin tefsirine geri dönelim:
Hak Tealâ'nın: "O nedir, bize açıklasın," ifadesinde de yukardaki gibi bir soru vardır. O da, bizim, "O nedir?" sözümüzdür. Bu, hakikatin açıklanmasını isteyen bir sorudur. Halbuki burada cevab olarak söylenen şeyler, zattan (varlığın kendisinden) ayrı arızî sıfatlardır. O halde bu cevab, o soruya nasıl uygun olur? Buna daha önce cevab vermiştik.
Cenab-ı Allah'ın ifadesi, "Orta yaşlı ve sapsarı birçok inek vardır. Bu sebeple, bunlardan hangisini keseceğimizi karıştırdık" manasınadır. kelimesi, aslı olmak üzere, ilk tâ harfi atılarak, ikincisi de şin harfine idgâm edilerek şeklinde de okunmuştur. Yine bu ketime, ve şekillerinde de okunmuştur.
Cenab-ı Hakk'ın , ifadesine gelince bununla il-z lı olarak Kaffâl birçok vecihler zikretmiştir:
a) Bunun manası: "Biz, Allah'ın dilemesi ile, onun başkalarından farklı
b)" Eğer Allah onu bize iyice tarif etmeyi dilerse, biz onu bulabileceğiz."
c) Eğer Allah, bu ineğin vasıflarını iyice sormamızda inşaallah doğru olan bir tutum içinde oluruz. Yani,"Bu hususta yaptığımız araştırmada herhangi bir sapıklık üzere olmadığımızı umarız" demektir.
d) Bu ineğin başkalarından farklı olan vasıflan bize iyice açıklandığı zaman, Allah dilerse katili bulabileceğiz. Sonra Hak Teala, onların bu sorularını, "O çifte koşulup toprağı sürmemiş bir İnektir" diye cevaplandırmıştır. Allah'ın, "Çifte koşulmuş olmayan inek" manasında ineğin sıfatıdır. Yani o toprağı sürmek için zelûl kılınmamıştır, (boyunduruğa) koşulmamıştır. Yine o, sırtında su taşınan ve ekinleri sulamak için kullanılan ineklerden de değildir. Bu ayetteki İlk nefy içindir, ikincisi ise birinciyi te'kid içindir. Çünkü ayetin manası, .her iki fiil de, kelimesi-nin sıfatı olmak üzere, "Tarla sürecek ve ekin sulayacak zelûl değil" dernektir. Bu sanki, "Tarla süren ve ekin sulayan bir zelül değildir" manasınadır.
Sözün özü, iş işlemekle zelûl olan mutlaka noksan olur. Bundan dolayı, Hak Teâlâ, o ineğin toprağı sürmemiş, ekin sulamamış bir sığır olduğunu beyan etmiştir. Çünkü bu iki iş,

---

[240] 240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/84-85.
[241] 241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/85.

noksanlık meydana getirir. 242[242]

“Müselemetün” Ne Demektir?

Cenab-ı Allah'ın, ifadesi ile ilgili çeşitli görüşler vardır:
a) Mutlak olarak ayıplardan, kusurlardan uzak, demektir.
b) Bahsedilen işlerin izlerinden berî demektir.
c) Bu vahşidir, içerde tutulmamış, salıverilmiştir.
d) Esas renginden başka renklerden beridir Yani onun sarılığı, başka renklerin karışmasından uzaktır. Bu dördüncü görüş zayıftır. Aksi halde Cenab-ı Allah'ın, "Onun alacası yoktur" ifadesi, faydasız bir tekrar olurdu. Aksine evlâ olan bu lâfzını, kusurlardan uzak olan manasına hamletmektir. Lafzın kendisi de bunu gerektirir. Çünkü bu kelime hastalıklardan ve kusurlardan tamamen salim olmayı ifade eder. Alimler bu ifadeyi bâtın aksine olsa bile zahire göre amel etmenin caiz olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü, lâfzını, "kusurlardan uzak" diye açıkladığımızda, biz bunu tam olarak bilmeyiz, ancak zahirine, dış görünüşüne bakarak bunu söyleriz.
Hak Teala'nın, ifadesinden murad, bu ineğin katıksız san olduğu, başka hiç bir rengin onda bulumadığını ifade etmektir. Çünkü bir ineğe, vücudunun çoğu yeri san olduğu zaman "sarı inek" denir. Böylece Cenab-ı Hak bu ifade ile, bu sarılığın o ineğin bütün vücudunu kapladığını beyan etmiştir. Rivayet edildiğine göre, o ineğin tırnakları ve boynuzları da sapsarı idi. kelimesinin masdarı olan, bir rengin bir başka renge karışmasıdır Daha sonra Cenab-ı Allah, onların bu açıklama yapılırken beklediklerini, bununla yetindiklerini ve, "İşte şimdi doğrusunu getirdin", yani "Şu anda bu inek artık başkaları ile karışmıyor. Çünkü bu orta yaşlı, sapsarı, işlere koşulmamış bir inektir dediklerini haber vermiştir.
Kâdî şöyle dedi: ifadesi, şüphesiz onlar tarafından bir inkârdır. Zira bu, onların daha Önce geçen emirlerin hak (doğru) olmadığına inandıklarını gösterir." Bu görüş zayıftır. Çünkü bundan maksadın, "Şu anda emrolunduğumuz şeyin hakikati ortaya çıktı da böylece o inek, başkalarından ayrıldı" manası olması muhtemeldir. Bu sebepten ötürü bu küfür olmaz. 243[243]

Fiili Hakkında İzah

Cenab-ı Allah'ın: "Ve onu kestiler, ama nerede ise bu işi yapmayacaklardı" ayeti, "O ineği kestiler, ama nerede ise onu kesmeyeceklerdi" manasınadır. Burada bir mesele vardır. O da şudur: Nahivciler, tâ fiili için iki açıklama yapmışlardır:
a) Bu fiilin menfisi müsbet, müsbeti menfi manaya gelir. Buna göre bizim sözümüzün manası "Yapmaya yaklaştı ama onu yapmadı,
nerdeyse yapacaktı" demektir; sözümüzün manası da: "Yapmaya yaklaşmadı ama onu yaptı, neredeyse yapmayacaktı" demektir.
b) Nahlvci alim Abdulkâhir el-Cürcânİ'nin tercih ettiği görüşe göre; tâ fiili yakın oldu, yaklaştı manasınadır. Buna göre bizim, sözümüzün manası, "Yapmaya yaklaştı"; sözümüzün manası ise, "Yapmaya yaklaşmadı" demektir. Birinci görüş sahipleri, ikinci görüşün yanlışlığına bu ayeti delil getirebilirler. Çünkü, ayetinin manası, "Onlar o işi yapmaya yaklaşmadılar" demektir. Halbuki bir işe yapmaya yaklaşmayı nefyetmek, o işin meydana geldiğini söylemeye terstir. Eğer tâ yaklaşma manasına olsaydı, bu ayette bir tenakuzun olması gerekirdi. Bu ayetle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Bu Evsaftaki İneği Sadece Bir Yetim Çocukta Bulmaları:
Rivayet edildiğine göre, Benî İsrail'in içinde salih bir zat yaşıyordu. Onun da bir buzağısı vardı. O buzağısını ormana götürdü ve "Allah'ım, oğlum büyüyüp ana-babasına itaat edecek yaşa gelinceye kadar, bu buzağıyı oğlum için emanet ediyorum" dedi. İşte bu buzağı büyüdü ve

---

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/85-86.
243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/86-87.

ineklerin en güzeli ve besilisi oldu. Onu o yetim çocuk ite anası pazara sürdüler. O pazarda o günde ineklerin biri üç dinar eder iken, Benî İsrail, bu ineği, derisini dolduracak kadar altına satın aldılar. İsrailoğulları bu vasıfları taşıyan ineği kırk yıl aramışlardı.

İkinci Bahis: İneğin Kesilme Keyfiyeti:

Hasan el-Basri'den, ineğin nahr edilmeyeceği (develerin kesildiği şekilde kesilmeyeceği), ancak zebhedileceği (boynunun enine kesileceği); Atâ-dan ise onun nahr edilerek kesileceği rivayet edilmiştir. Ataya bu ayet okununca zebhin ve nahrin aynı olduğunu söyledi. Katâde ve Zührî'den: "İstersen nahredersin, istersen zebhedersin" diye nakledilmiştir. Ayetin zahiri, İsrailoğullarının, zebh (kesme) ile emrolunduklarına ve "kesme" olan bir işi yaptıklarına delâlet eder. "Nahr," hernekadar "zebh"in yerine geçse bile, onun şekli zebhtn (kesmenin) şekline benzemez. Buna göre ayetin zahiri bizim söylediğimiz manayı gerektirir. Şöyle ki, "nahr"in, zebh yerine geçtiğine herhangi bir delil olmadığt halde, Benî İsrail, hayvanı nahr ile kesmiş olsalardı şüphesiz bu, kesme yerini tutmazdı.

Üçüncü Bahis: Neredeyse Kesmemelerinin Sebebi:

Alimler, İsrailoğullarının nerede ise bu ineği kesmemelerine sebeb olan şey hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimlerden, o ineğin fiyatının pahalı olması sebebiyle; eğer bazı âlimlerden de onların rüsvay olmaktan ve dile düşmekten korkmaları sebebi ile böyle olduğu rivayet edilmiştir. Her iki şekle göre de emredilen şeyi yapmaktan geri durmak caiz değildir. Birincisinin caiz olmamasına gelince, bu şöyledir: Onlara belli bir ineği kesmeleri emredilince1 ve bu da ancak çok fazla paraya dayanınca, onlara bu pahalı fiyatı ödemek vâcib olmuştur. Çünkü vacibin kendisi ile tamamlandığı şey de vâcibtir. Ancak, aksine bir delil olursa, o zaman müstesna.. Namaz kılacak kimseye, ancak şer'î bakımdan pahalı olan su bulabildiğinde bile su ile abdest alması gerekmez. Eğer su böyle pahalı olmasaydı, abdest gerektiği zaman su ile abdest alması gerekirdi.

İkincisinin caiz olmamasına gelince ki bu, o işi yaptıkları için rezil ve rüsvay olacakları korkusudur, bu da mükellefiyeti kaldırmaz. Çünkü bir kimseye kısas gerektiği zaman, öldürülenin akrabaları kısas taleb ettiklerinde teslim olması gerekir. Çoğu kez onun, şer ve fitneye yol açılmasın diye, kendisinin bu işi haber vermesi gerekir ve çoğu kez, cesed evlerinin yakınlarına atılmış olan kimselerden katillik töhmetinin kalkması için de katilin bunu haber vermesi gerekir. Çünkü onun, onları töhmet altında bırakan şeyi gidermesi gerekir. Buna göre İsratloğullarının o ineği kesmeleri hususunda ağırdan almalarına bunu sebeb kılmak nasıl caiz olur?

Dördüncü Bahis: Emr Sigasının Vücûb İfade Ettiği:

Emrin (vücûb) farziyyet ifade ettiğini söyleyenler bu ayeti delil getirmişlerdir. Bu böyledir, çünkü, bu şekilde sadece emirler bulunur. Sonra Cenab-ı Hak, emrin gereğini yerine getirmede tembellik edip ağırdan alanları zemmet-miştir. Bu da emirlerin vücûb ifade ettiğini gösterir. Kâdi şöyle demiştir: "Emredilenden maksad herhangibir şer ve fitneyi bertaraf etmek olduğu zaman, bu durum emrin vücûb (mutlaka yapılması gerektiğine) ifade ettiğine delâlet eder.

Cenab-ı Hak katil bulunsun, fitne ve korktukları şer zail olsun diye, bu ineği kesmelerini emretmiştir. Bu nevi zarardan kaçınmak ise vacibtir. Bu işi yaparak onu gidermek tek çare olunca, buna başvurmak vâcib olur. Ve yine Hz. Musa (a.s)'nın şeriatında, kurban keserek ibadette bulunmanın ancak vacib olma yolu ile olmuş olması da imkansız değildir. Onlar önceden bunun böyle olduğunu bildikleri için, onlara sırf emir kifayet etmiştir.

Ben derim ki bu iki meselenin neticesi tek bir şeye"varır. O da şudur: "Biz, her ne kadar emrin vücûb ifade ettiğini söylemediysek de, vücûb ifade etmeye ters olduğunu da söylemeyiz. Belki de burada o işin vâcib olduğunu anlamak, emrin dışında başka bir sebeple olmuştur. Emrin dışında kalan bu sebep, ya karîne-i hâliyye (durumdan çıkartılan karine) ki bu burada, zararı defetmenin vâcib (gerekli) olduğunu bilmektir, veya karîne-i makâliyye (sözden çıkartılan karine) olur, ki bu da daha önce anlatılmış olan, kurbanın ancak vâcib olma yolu ile meşru olmuş olmasıdır."

Cevab: Burada sadece Cenab-ı Allah'ın: ayeti geçmiştir. Allah Teala, emredilen şeyi gerfbıraktıkları için onları zemmedip kınayınca, biz bu vacip oluşun sebebinin, sırf ilgili emrin gelmesi olduğunu anladık. Çünkü usûl-ü fıkıhta yer alan kaideye göre, "Bir hükmün, bir vasfa dayanması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu gösterir."

Beşinci Bahis: Emir Sigası Fevrîliğe Delâlet Eder:

Emrin fevrîliği (hemen yerine getirilmesi gerektiğini) ifâde ettiğini söyleyenler bu ayeti delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "Çünkü sırf emir geldiğinde, bu emir ile yapılması emredilen işi yapmama hususunda ilâhî kınama vardır. Bu da emrin, fevrîliği ifâde ettiğini gösterir. 244[244]

Maktulü Kimin Öldürdüğü Hakkında Şüpheye Düşmeleri

Hak Tealâ'nın: "Hani siz (Ey yahudüer) bir şahsı Öldürmüştünüz de, o (öldürme işini) birbirinizin üstüne atmıştınız " ayetine gelince, bil ki bu öldürme hadisesinin mutlaka ineği kesme emrinden önce olması gerekir. Bu öldürmenin meydana geldiğini haber verme ve kesilen ineğin bir parçası ile maktule vurmak gerektiğini bildirme, ineğin kesilmesi kıssasından önce olması gerekmez. "Bu kıssa, tilâvette (ayetlerin sıralanışında) daha önceki (bakara) kıssasından önce olmalıdır" diyen kimsenin fikri hatalıdır. Çünkü hadd-i zatında bu kıssa, vücuda gelişte, birinci kıssadan önce olması gerektir, amma zikretmede de önce gelmesi vacib değildir. Çünkü bazan sebeb, hükümden Önce zikredilir, bazan da aksi olur. Buna göre sanki onların başına böyle bir hâdise gelince, Allah Teala onlara ineği kesmelerini emretmiştir. Onlar ineği kesince, Cenab-ı Allah: "Daha önce bir şahıs öldürmüş ve bu hususta ihtilâf etmiştiniz. Şimdi ben, o öldürülen şahsa, kesilen ineğin bir parçası ile vurulması suretiyle, sizin gizlediğiniz katili ortaya çıkaracağım" buyurmuştur. Böyle yapmak doğru olur.

Buna göre eğer, "Farzet ki bu söz dizisinde herhangibir bozukluk yoktur. Ancak bu sözün başka bir dizilişi daha güzel olabilir. Öyle ise bu dizilişi tercih etmenin faydası nedir? " denilirse, biz deriz ki: İneğin kesilmesinin emredildi-ği kıssa, maktul kıssasından önce zikredilmiştir. Çünkü bunun tersi yapılsa idi, o zaman hepsi tek bir kıssa olurdu. Halbuki bu tek bir kıssa olmuş olsaydı, meselenin dallı budaklı olmasında bulunan, açıklama maksadı ortadan kalkardı.

Cenab-ı Hakk'ın: "Onu birbirinizin üstüne atmıştınız" ayeti ite ilgili olarak da birkaç husus vardır:

a) "Bu öldürülen şahıs hakkında ihtilâf ettiniz ve birbirinizle çekiştiniz." Çünkü çekişenler birbirlerine karşı savunmaya geçer ve birbirlerini sıkıştırırlar.

b) "Sizden her biri o şahsı öldürme işini kendi üzerinden atıp, başkasına izafe ediyordu" demektir.

c) Birbirinizden, temizlik ve töhmeti gideriyordunuz. Bu husustaki sözün özü şudur: Şüphesiz, bu fiilin masdan olan, kelimesi def etmek, savuşturmak manasanadır. Buna göre hasım olanlar, birbirleriyle çekiştikleri zaman, herbiri kendisinden bu töhmeti defederken, yine herbiri karşısındakinin bu fiille ilgili delilini savuşturmaya (yıkmaya) çalışır. Yine onlardan herbiri bu töhmetin başkasına isnâd edilmesi için karşısındakinin getirdiği delili ve yine karşısn kinin bu töhmetten beri olduğuna dâir getirdiği delili boşa çıkarmaya uğraşır.

Kaffâl: lâfzındaki zamirin, nefse âit olduğunu, yani bu ayetin, "Siz öldürülen nefis hakkında ihtilâf ettiniz" manasına olduğunu; ve Cenab-ı Allah'ın, ifadesi masdara delalet ettiği için, bu zamirin, (öldürme işi) masdarına râcî olmasının da muhtemel olduğunu söylemiştir.

Cenab-ı Allah'ın, "Halbuki Allah sizin gizlediğinizi açığa vuracaktı" ayeti, "Hiç şüphesiz, sizin öldürme işi ile ilgili olarak sakladığınız şeyleri ortaya çıkaracaktır" manasına gelir. Eğer "çıkarıcı" kelimesi mazî manasında olduğu halde245[245] nasıl amel etmiştir?" denilirse biz deriz ki: Allah Teala'nın: "İki kolunu (ön ayaklarını) uzatmış olduğu halde..." (Kehf, 18) ifadesinde şimdiki zaman hikâye edildiği gibi, suçu birbirine atma zamanında da, gelecek zamanın hikâyesi yapılmıştır. Bu cümle, atfedilen ile, üzerine atfedilen şey arasında-ki bunlar, lâfzı ile

---

244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/87-90.

245[245] Ism-i Fâil, mazi manasında olursa, açıktan mef'ul olamaz.

lâfzıdır-, ara cümle (cümle-i i'tirâzi-ye)dir. Sonra burada birkaç mesele vardır: 246[246]

Birinci Mesele

Mutezile, Cenab-ı Allah'ın: buyruğunun Allah'ın mutlaka bunu yapacağını gösterdiğini ve mutlaka bunu yapmaya hükmetmiş olduğunu söylemiştir. Çünkü öldürme hususundaki İhtilâf ve münakaşa, fitne ve fesat sebebidir. Halbuki Allah fesadı sevmez. İşte bundan dolayı, O, bu fesadı gidermek için bu gizledikleri şeyi mutlaka ortaya çıkaracağını söylemiştir. Binaenaleyh bu, Allah'ın fesadı irâde etmediğine, ona razı olmadığına ve onu yaratmadığına delildir. 247[247]

İkinci Mesele

Ayet, Hak Teala'ın bütün malûmatı (bilinecek şeyleri) bildiğini gösterir. Yoksa Allah, onların gizledikleri şeyi ortaya çıkarmaya kadir olamazdı. 248[248]

Üçüncü Mesele

Ayet, insanın iyi ve kötü olarak gizlediği ve sürdürdüğü herşeyi Allah'ın ortaya çıkaracağını gösterir: Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s);
"Bir kul yetmiş perde arkasında Allah'a itaat etmiş bile olsa, Allah bunu insanların dili ile ortaya çıkarır" buyurmuştur. Günahlar da böyledir. Hak Teâ-tâ'nın Hz. Musâ(a.s)'ya "İsrailoğullanna söyle, benim için yaptıkları amellerini gizli yapsınlar. Onlar için o amelleri ortaya çıkarmak (göstermek) bana aittir" diye vahyettiği rivayet olunmuştur. 249[249]

Dördüncü Mesele

Ayet, hâs bir manayı murad etmek için, umûmî bir lâfzın gelmesinin caiz olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın: 'Gizlediğiniz şeyleri" ifâdesi, her türlü gizlenmiş şeyi içine alır. Ama Cenab-ı Allah burada,
bu hâdiseyi kastetmiştir. 250[250]

Kesilen İneğin Bir Parçasıyla Maktule Vurulması

Cenab-ı Allah'ın: "Ve, "Onun bir parçası ile, o Ölüye vurun, dedik" ayetinde de birkaç mesele vardır: 251[251]

İneği Ne Kadar Zaman Zarfında Buldular?

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, İsrailoğulları bu ineği kırk yıl aradan aradıktan sonra buldular da öyle kestiler. Ancak bu rivayet Kur'an-ın zahirinin hiâfınadır. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın ayetinin başındaki, harfi takibiyye faşıdır. Bu, Cenab-ı Hakk'ın, 'Onun bir parçası ile vurun" emrinin inek kesmenizi emrediyor" emrinin hemen peşinden olduğunu gösterir. 252[252]

246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/90-91.
247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/91.
248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/91.
249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/91-92.
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/92.
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/92.
252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/92.

İkinci Mesele

Allah'ın: ifadesinin sonundaki "Hû" bir zamirdir. Bu, ya nefs kelimesine râcîdir ki o zaman müzekker olarak gelmesi, kelimesinin, manalarında alınmasından dolayıdır, veya "gizlediğiniz şey" ifâdesinin gösterdiği, öldürülen lâfzına râcîdir. [253][253]

Üçüncü Mesele

Cenab-ı Hakk'ın ineği kesmelerini emretmesi câizdir. Çünkü onun kesilmesine, ancak onun kesilmesi ile meydana gelecek bir maslahat (menfaat) bina edilmektedir. Bu durumun, hem bu ineğin kesilmesi, hem de başka birşeyin kesilmesinde eşit şekilde söz konusu olması mümkündür. Doğruya en yakın olan birinci ihtimaldir. Çünkü başka birşey eğer o İneğin yerini tutacak olsaydı, onun belirtilmesi vâcib olmaz, aksine onunla başkaları arasında bir muhayyerlik olurdu. Bu konuda iki sual vardır:

Birinci Sual: Allah, Vasıtasız Olarak piriltebileceğine Göre.Bu Neden İcab Etti?

Cenab-ı Allah vasıtasız olarak o ölüyü diriltmeye kadir olduğu halde, ölüye kesilen ineğin bir parçası ile vurmanın faydası nedir? Cevab: Bunun faydası, onun daha güçlü bir hüccet olması ve hileden de uzak olmasıdır. İnkâr eden bir kimse, Musa (a.s)'nın o ölüyü bir çeşit sihir ve hile ile dirilttiğini zannedebilirdi. Ama ona, kesilen ineğin bir parçası İle vurulduğu zaman dirilince, vurulan cisimden cesede geçen bir şey ile onun dirildiği şüphesi ortadan kalkar.

Fakat bizzat kendilerinin yapmış oldukları bir fiil sebebiyle ölü canlanıp dirilince bu, peygamberlerin (a.s) bildirdiklerinin kullar tarafından yapılan bir aldatmaca olmayıp Allah katından olduğuna delil olmuştur. Keza bunda, Allah'a yaklaşmada, kurban takdim etmenin ehemmiyetine delâlet vardır.

İkinci Sual: Neden Başka Hayvan Değil de İnek Üzerinde Israr Edildi?

İnekten başka bir hayvanın kesilmesi emredilemez miydi? Alimler buna "Eğer onlara başka birşey kesmeleri emredilseydi o husustaki söz, ineğin kesilmesi ile ilgili söz gibi olurdu" diye cevap verip bu hususta bazı faideler zikretmişlerdir:

a) Kurban keserek Allah'a yaklaşma {ibadet etme) âdeti yaygın idi.

b) İsrailoğullarınca bu kurban, kurbanların en büyük (mühim) lerinden idi.

c) Fiyatının çok pahalı olması sebebi ile bu ineği elde etmedeki külfeti yüklendikleri için, bunda onlara çok sevap vardı.

d) İneğin sahibi için bu, büyük mal kazanmaya vesile olmuştur.[254][254]

---

[253][253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/92.

[254][254] İnek kurban etmenin, burada sayılanlardan daha önemli bir hikmeti vardır. Mijfersir Razî (r.h.) bu gün herkesin bildiği hususa vâkıf olsaydı, elbette başla zikrederdi. Eski dünya tarihi o zaman az biliniyordu. İnak cinsini tannlastımak birçok yer gibi Mısır'da da yaygın idi. Yahudiler de bu inancın tesirinde idiler. Allah bu emirle ineğe tapmayı kesip almak isledi. Kur'an-ı Kerim, mucizevi olarak bunu ve bu şirkin onlardan kolay zail olmadığına, (İnkarları sebebiyle buzağı sevgisi kalblerine İyice
yerleşmişti) (Bakara, 93)-Samiri, Hz. Musa Tür'da iken buzağı heykeli yapmakla onların çoğunu kolayca kartdırabildı ise (Tâhâ, 85-98); bu, onların kalbine çizilen (yer eden) inek takdisinden ileri gelmelidir. Son asırda bulunan belgeler, yahudilenn bu şirkten kurtulmalarının 2or olduğunu göstermiştir. (Geniş bikji için bkz. S Yıldırım, Kuran'da Ulûhiyyet. ist 1987, s.} Böylece görüyoruz ki bu sûreye Bakara (inek) adı verilmesi de pek münasip olup çok önemli bir medeniyet ve din tarihi ve tevhîd meselesine parmak basmaktadır Yazıklar olsun, "Şarka bakmaz, garbı bilmez" mürtedlerden, Kuran'la alay etmek için bunu Heri sürenlere!.,.(ç)
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/92-93.

Vurulan Parçanın Hangi Uzvu Olduğu

Alimler, ölüye vurulan bu parçanın, ineğin hangi par olduğunda ihtilâf ettiler. Doğruya en yakın olan görüş şudur: İsrailoğulları, ineğin istedikleri bir parçasını vurma hususunda muhayyer idiler. Çünkü onlara, ölünün cesedine, ineğin bir parçası ile vurmaları emredilmişti. İneğin parçalarından hangisi ile ölüye vursalar,Cenab-ı Allah'ın: 'Ona, o ineğin bir parçası ile vurunuz" emrini yerine getirmiş olacaklardı. Emredilen şeyi yapmak, usûl-ü fıkıhta da sabit olduğu gibi, mükellefiyetten kurtulmaya delâlet eder. Bu ise onların muhayyer olmalarını gerektirir. Alimler Ötüye vurulan parça hakkında ihtilâf ettiler. "O, ineğin dili idi' denildi; "sağ uyluğu idi" denildi; "kuyruğu idi" denildi; "kulakların kıkırdağının bitişik olduğu kemik idi" denildi; "iki omuzu arasındaki parça Şüphe yok Kur'an bunu beyan etmemiştir. Bineanaleyh eğer bu hususta sahih bir haber (hadis) gelmiş ise bu kabul edilir. Yoksa bu meselede bir şey söylememek gerekir. [255][255]

◆

---

[255][255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/94.

Ölünün Dirilip Katili Göstermesi

Ayette bir hazif vardır. Bu hazif şöyle takdir edilir: " Biz, (o ölüye , ineğin) bir parçasıyla vurun" dedik, onlar da ona, onun pir parçası ile vurdular, böylece ölü dirildi." Burada, ifâdesi. 'İşte Allah ölüleri böyle dirilttr'ayeiı bu manaya delâlet ettiği için,hazfedilmiştir.Bu,Hak Tealâ'nın ân ile taşa vur (dedik), taştan (su) kaynadı" (Bakara. 60) ayeti gibidir, yani 'O asasını vurdu da taştan (su) kaynadı" demektir. Rivayet edildiğine göre, İsrailoğulları ineğin parçası İle o ölüye vurduklarında, ölü Allah'ın izni ile, damarlarından kan sızdığı halde kalktı, iki amcaoğlunu göstererek, 'Beni falan ve falan öldürdü"dedi ve düşüp öldü. O iki kişi de öldürüldü.
Cenab-ı Allah'ın: "işte Allah ölüleri böyle diriltir" ayeti ile ilgili iki mesele vardır: 1[1]

Birinci Mesele

Bu ayette iki vecih vardır:
a) İşte böyle ifadesindeki işaret, bu ölünün netsine işarettir.
b) Bu ayet, öldükten sonra dirilmenin doğruluğuna delil getirmedir. Bu delil getirme müşrikler için midir, yoksa başkaları için midir?
Bu husustा da iki vecih vardır:
1) Esâm; "Bu, müşrikler içindir. Çünkü bu diriltme hâdisesinin bu şekilde olduğu haberi tevatür yolu ile onlara gelirse, öldükten sonra dirilmenin doğruluğunu anlarlar. Bu, tevatür yolu ile zahir olmasa, onları düşünmeye sevkeden birşey olur" demiştir.
Kâdî: "Bu görüş doğruya daha yakın. Çünkü Cenab-ı Allah önce, onun parçası ile ölüye vurmaları emrini ve bunun o ölünün dirilmesine sebeb olacağını zikretti, sonra da "İşte Allahı ölüleri böyle diriltir" buyurdu. Ayette, "ölüleri" kelimesi, cemî olarak geçmiştir. Eğer burada murâd sâdece, bu öldürülmüş olan şahıs olsa idi, sözde bu lâfız cemî olmazdı" demiştir ve bununla sanki şunu demek istemiştir: Allah bunu, Allah'ın kudretine göre ölüleri diriltmek, onları ilk defa yaratmak gibi olduğuna delil getirmiştir.
2) Kaffâl şöyle demiştir: Sözün zahiri, Allahu Teâlâ'nın jsrailoğullarına, "Allah'ın diğer ölüleri diriltmesi, gördüğünüz şu ölüyü diriltmesi gibi olacaktır" dediğini gösterir. Çünkü onlar, her ne kadar buna inanıyorlar ise de, buna onlar ancak istidlal yoluyla inanmış idiler. Bu hususta herhangi bir müşahedeleri yoktu. Bu hâdiseyi müşahede ettikleri zaman, kalbleh mutmain oldu ve istidlalde bulunan kimseden uzaklaşmayan şüphe onlardan zail oldu, Nitekim İbrahim (a.s):
"Babbim ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster." Allah, "Yoksa inanmadın mı?" dedi. O, "İnandım, fakat kalbim mutmain olsun diye" dedi" (Bakara, 260) demişti.
İşte böylece Cenab-ı Hak, İsrailoğulları için öldürülen şahsı, gözle görülecek bir biçimde diriltmiş, sonra onlara: "İşte böylece Allah ölüleri diriltir" demiştir. Yani, Allah onu dünyada dirilttiği gibi, bu diriltme hususunda herhangi bir maddeye, zamana misâle ve bir alete ihtiyaç duymaksızın, ahirette de diriltir, demektir. 2[2]

Maktul Ölü Değildi

Alimlerden, ayetiyle, maktulün meyyit (ölü) olduğuna istidlal edenler vardır ki, bu zayıf bir görüştür. Zira Allahu Teâlâ, bu maktulün diriltilmesine ölüleri diriltmeyi kıyas etmiştir. Bundan, maktulün meyyit olması gerekmez.
Allahu Teâlâ'nın, hitabına gelince, bu hususta birisi şöyle diyebilir: Bu tek bir ayettir, (mucizedir). Buna göre niçin, diye adlandırılmıştır? Cevab: Bu, her türlü makdûrata kadir olan, her türlü malûmatı bilen, yaratmada ve yoktan var etmede (îcad ve ibda) intiyar sahibi olan bir Yaratıcının varlığına, Hz. Musa (a.s)'nın doğruluğuna, katil olmayanların berâatine ve bu öldürme işini yapmış olanlar hakkında bu töhmetin tahakkuk etmiş olduğuna delâlet eder. Buna göre bu her nekadar tek bir mucize ise de, bu birçok hususa delâlet etmesi itibariyle, şüphesiz birçok ayet yerine geçmiştir.
Cenab-ı Hakk'ın, hitabına gelince, bunda iki konu vardır:

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/94.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/94-95.

a) kelimesinin tefsin, Cenab-ı Hakk'ın, (Bakara, 21) ayetinin tefsirinde geçmişti.
b) Bu ayetler kendilerine gösterilmeden önce de İsrailoğulları akıllı idiler. Akıl mevcut olduğuna göre, "Akıllı olasın diye, sana falanca ayeti gösterdim" demek imkansız olur. Bu durumda da ayeti zahirine hamletmek mümkün olmaz. Aksine, mutlaka te'vil etmek gerekir. Bu te'vil de, maksadın şöyle olmasıdır: "Akıllarınızın hükümlerine göre amel edesiniz ve düşünesiniz ki, tek bir nefsi diriltmeye kadir olan, -yaratmanın bir tek nefse tahsisi söz konusu olmadığı için- - bütün nefisleri yaratmaya da kadirdir" olmasıdır. Böylece onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edemezler. İşte ayetin tefsirinde söylenecek son sözümüz budur. 3[3]

Bu Kıssadan 'Katil Varis Olamaz" Hükmü Çıkar mı?

Bil ki, öncekilerden birçoğu bu ayetin hükümleri cümlesinden olmak üzere katilin vâris ol up-o lam ayacağı hususunu zikrederek, "hayır" demişlerdir. Çünkü Ubeyde es-Selmanî 'den, bu hâdisede katil olan adamın, katil olduğu için, mirastan mahrum edildiği rivayet edilmiştir. Kâdî, "Bu meseleyi, bu ayetin hükümlerinden saymak caiz değildir; çünkü ayetin zahirinde, katilin maktulün varisi olup olmadığı hususu yoktur. Onun varislerden olması durumunda da, mirastan mahrum edildi mi edilmedi mi hususunda da bilgi yoktur. Katilin, öldürmüş olduğu için mirastan mahrum bırakılmış olduğuna dair Ebu Ubeyde (r.a)'den yapılan rivayete dayanarak, bu Kur'an hükümlerinden sayılamaz. Zira Kur'an ne mücmel ne de mufassal olarak buna delâlet etmez. Onların şeriatlarının bizim şeriatımız gibi olduğu sabit olmayınca ve onlara uymak da gerekmeyince, bu sözü Kur'an'ın hükümleri arasına sokmak bir zorlanmadır.
Bil ki, Kâdî'nin söylemiş olduğu bu söz, doğrudur. Bununla beraber, biz bu meseleyi zikrederek şöyle deriz: Müctehid imamlar, katilin varis olup olamayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Şafiî (r.a)' ye göre, öldürme işi ister haksız, kasden veya hataen olsun, veya âdil olan mütecavizi öldürsün, bütün bu durumlarda katil varis olamaz. Ebu Hanîfe(r.a)'ye göreyse kasten veya hatâen öldürdüğü zaman varis olamaz. Ancak âdil olan mütecavizi öldürdüğü zaman, o varis olabilir. Yine katil, çocuk veya mecnun (deli) olduğu zaman, ona varis olur ama, ne diyetine ne de diğer mallarına varis olamaz. Bu, Hz. Ali, Ömer İbn Abbas ve Said İbn el-Müseyyeb (r.a)'in görüşüdür. Osman el-Bettî, hataen öldürenin varis olacağını, kasten öldüreninse varis olamıya-cağını söylemiştir. İmâm Malik de, katil maktule diyetinde varis olamaz, ama diğer mallarında varis olur demiştir. Bu Hasan-ı Basri, Mücahid, Zührî ve Evzaî'nın de görüşüdür. Şafiî (r.a), meşhur ve yaygın hadisin umumiliğini detil getirerek, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Katilin mirastan hiçbir hakkı yoktur4[4] hadisine dayanarak böyle ictihad etmiştir. Ancak bu haberle istidlal etmek, Kur'an-ı Kerim'in umûmî olan hükümlerini âhad haberlerle tahsis etmeyi uygun bulmamız halinde muteber olur. Bu husustaki mufassal söz usûlü fıkıhta zikredilmektedir.
Sonra burada bir incelik de vardır ki, o da şudur: Umûmî olan bir hükme tahsisin arız olması bir tür zayıflık ifade eder. Buna göre, şayet biz bu haberi bazı şekillerde tahsis edersek, bu durumda bu habere ard arda zayıflık se-Depleri gelmiş olur. Çünkü onun haber-i vahid olması, zayıflığı gerektirir; yine onun Kitap'la çelişik olması, başka zayıflık ve onun tahsis edilmiş olması da diğer bir zayıflık sebebidir. Buna göre şayet biz, Kur'an'ın umumî olan hükmünü bu haber-i vâhidle tahsis edersek, kesinlikle gerçekten zayıf olanı, gerçekten kuvvetli olana tercih etmiş oluruz. Ama bu haber tahsis etmezse zayıflık sebepleri ondan kısmen gitmiş olur. Bu durumda da, Kur'ân'ın umumî olan hükmünü haber-i vâhidle tahsis etmek uzak görülmez.
Ebu Bekr er-Razî, âdil olanın mütecavizi öldürmesi halinde mirastan mahrum olmayacağı hususuna şu şekilde delil getirmiştir: Birinin kısasen öldürülmesini talep hakkını haiz olan kimse onu öldürmesi halinde, mirastan mahrum edilmez (Zira O, ölümü şer'an haketmiştir). Bu hususta da fakîhler arasında tfıtilâf yoktur. Bil ki Şafiîler bunu kabul etmemektedirler. Allah en iyisini bilir. 5[5]

Sonra Kalblerinin Taştan da Daha Katı Hale Gelmesi

"Sonra, bunun peşinden kalbleriniz yine katılaştı. Şimdi o taş gibi, hatta daha da katı. Çünkü öylesi

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/95-96.
4[4] Benzeri bir hadis için bakınız İbn Msce. Diyât. 14 (2/884).
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/96-97.

taşlar vardır ki, ondan ırmaklar kaynar. Ve yine öylesi vardır ki, yarılıp ondan sular çıkar. Öylesi de vardır ki, Allah korkusuyla aşağıya düşer. Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz
değildir'" (Bakara, 74).
Bil ki Allahu Teâlâ'nın: hitabında birkaç mesele vardır: 6[6]

Birinci Mesele

Haddizatında ve aslında, diğer bir şeyden etkilenmeyi kabul eden bir şeye, kendisinden ötürü etkilenmeyecek bir şey arız olduğunda, bu durumda o daha önce etkilenen şey için çok sert, katı ve galiz oldu denilir. Buna göre, cisim, cisim olması itibariyle başkasından etkilenmeyi kabul eder. Ancak taş olma vasfı, cisme arız olduğu zaman, taş cismi, hiçbir etkiyi kabul etmez hale gelir. Kalp de böyledir; delilleri, ayetleri ve ibret verici şeyleri mütalâa etmesinden ötürü, etkilenir. Kalbin etkilendiğini göstermesi ise, inadı, isyanı, kibirlenmeyi bıraktp Allah'a taâtı, huzû ve huşûyu izhar etmesinden ibarettir. Onu bu niteliklerden uzaklaştıran bir şey kalbe arız olduğu zaman, etkilenmeme hususunda o, taşa benzemiş olur. İşte bu sebepten dolayı, denilir. Yine bu sebepten ötürü Allahu Teâlâ müminleri kalb inceliğiyle vasfederek:
"Ahenkli ve yer yer tekrarianan bir kitap olmak üzere.,. Rablerine derin saygı gösterenlerin ondan dertleri ürperir..." (zümer, 23) buyurmuştur. 7[7]

Bu Hitap Ash Saadetteki Yahudiiere Yapılmş Olabilir

Kâffal, "Hak Teâlâ'nın, ifâdesine muhatap olanların, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında bulunan ehl-i kitab olması mümkündür. Yani, kendilerinden öncekilere gelen mucizelerden, onların başına gelen işlerden, onlardan isyana devam eden kimselere inen cezadan, onlara, peygamberinin getirdiği ayetlerden ve kendileri ve kendilerinin dışında Tevrat'la amel eden kimselerden alınan ahidler-den sonra sizin kalbleriniz çok şedîd olup, katılaşarak, adeta taş kesildi, demektir. Böylece Allah, bununla, onların kalblerinin yumuşayacağı ayetlere dair bilgilerinin olmasına rağmen, onların isyan etmelerini ve katılıklarını haber vermiştir" demiştir. Bu görüş daha evlâdır çünkü Cenâb-ı Hakk'ın; buyruğu, hitab-ı müşafehe, sözlü bir hitaptır. Bu sebeple onu, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında olanlara hamletmek daha evlâdır. Yine bundan maksadın, hususiyle Hz. Musa (a.s) zamanında bulunan yahudîler olması da muhtemeldir. Allah'ın Asr-ı Saadet'teki yahûdîlerden önce geçmiş olan seleflerini kasdetmesi de caizdir. 8[8]

Üçüncü Mesele

Allahu Teâlâ'nın, buyruğundan katili tesbit etmesi için kesilen ineğin uzuvlarından birisiyle vurulduğu zaman, maktulün diri İti I meşin i ortaya koyduktan sonra manasının kasdedilmesi muhtemeldir. Çünkü rivayet edildiğine göre bu maktul, katili gösterince katil maktulün yalan söylediğini söylemek, bunu inkâr etmeyi sürdürmüş, fitne çıkarmayı arzulamış, hatta ona bir topluluk da yardımcı olmuştur. İşte bu durumda Cenab-ı Hak onları, bu gibi ayetler kendilerine zuhur ettikten sonra, buyurarak onların kalplerinin böylesi mucizelerin zuhurundan sonra bile, katılık hususunda taş gibi oımakla vasfetmiştir.
Keza Allahu Teâlâ'nın, ifadesinin, O'nun Hz. Musa (a.s)' ın elinde ortaya koyduğu apaçık delilleri ve büyük nimetlerin tamamına işaret olması da muhtemeldir. Çünkü o yahudiler, bu ayetleri çok çok müşahede etmelerinden sonra bile, Hz. Musa'ya itiraz etmeyi ve inatlaşmayı terketmedi-tor. Bu onların Tih çölündeki kıssalarını bilen kimse için açık bir keyfiyettir. 9[9]

Taştan da Daha Katı Kalbler

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/98.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/98-99.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/99.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/99.

Hak Teâlâ'nın, ayetine gelince, bunda birkaç mesele vardır: [10][10]

Edatının Buradaki Muhtemel Mânaları:

kelimesi tekrarlamak, dolaştırmak (terdid) ifâde eder. Bu ise, gaybleri hakkıyla bilen Allah'a ya kısmaz. Bu sebeple te'vil etmek, yani uygun mânâ vermek gerekir. Bu te'vil birçok yöndendir:
a) Tıpkı Cenab-ı Hakk'ın:"Yüzbin ve daha fazla kimselere"(Saffât, 147);
"Ziynetlerini göstermeslnler; kocaları ve babalan hariç..."(Nur, 31);ve:
"Kendi evinizden ve babalarınızın evinden yemenizde... "(Nur, 61) âyetlerindeki lafızları nasıl. mânasında ise, burada manasmdadır Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın:
"Umulur ki öğüt alır ve korkar"(Taha. 44) ve: "Kötülüğü yok etmek ve korkutmak üzere, zikri getiren meleklere (andolsun)" (Mûreeiat, 5-6) âyetleridir,
b) Allahu Teâlâ, onu kullarına mübhem bırakmayı istemiş ve böyle buyurmuştur. Tıpkı, onu arkadaşına açıklamamayı istediği zaman, ikisinden birini1 yediğinde şüphe etmediği halde, bir kimsenin başkasına, "Ekmek veya hurma yedim" demesi gibi...
c) Maksat onun taş gibi olmasıdır. "Kalblerden, taştan daha fazla sert ve katı olanlar vardır" demektir.
d) İnsanlar, onların kalblerinin durumlarına muttali oldukları zaman, "Kalb-ter taş gibidir veya taştan daha katıdır" derler. Bu Allah'ın:
"Aralarındaki mesafe İki yay mesafesi ya da daha az İdi"<Necm, 9) âyetinde de murad edilmiştir. Yani "size ve sizin düşüncenize göre" demektir.
e) kelimesi, (daha doğrusu) mânasındadır. Nitekim Araplar şöyle söylemişlerdir:
"Allah'a yemin ederim ki, sevgili için Selmâ mı, yoksa kavim mi, daha doğrusu herkes mi süslendi püslendi, bilemiyorum." Şair burada ile (yani: Daha doğrusu) kelimesini murad etmiştir.
f) tıpkı senin, "Ben ancak tatlı veya ekşi yerim", yani "Benim yiyeceğim şey, bu iki şeyin dışına çıkmayıp, bu ikisi arasında dolaşır" demen gibidir.
Özet olarak, maksat, bu ikisi arasında bir tereddüt meydana getirmek değildir. Tam aksine ikisinin dışında olan şeyleri nefyetmektir.
g) ibaha ifâde eden bir harftir. Sanki "Eğer onların kalbleri bu ikisinden hangisine benzetilirse, doğrudur, yerindedir" denilmiştir. Tıpkı senin, "Hangisiyle oturursan isabet edersin; ikisiyle beraber oturduğunda da isabet etmiş olursun" manasında olmak üzere, (İster Hasan, ister İbn Sîrîn'in meclisine git,) demen gibi... [11][11]

Kalblerini Taşa Benzetmenin Aklî İzahları

Keşşaf sahibi şöyle demiştir manasında olmak üzere kâf harfine atfedilmiştir; bu takdire göre de muzâf hazfedilerek, muzâfun ileyh onun yerine getirilmiştir veya, "Veya kalblerin bizzat kendisi, daha fazla katıdırlar" manasında olmak üzere kâf harfine atfedilmiştir. [12][12]

Üçüncü Mesele

Allah kalbleri, birkaç sebepten dolayı daha katı olarak nitelendirmiştir.
a) Şayet taş akıllı olsaydı ve onun karşısına bu mucize çıkmış olsaydı, şüphesiz o bu mucizeyi kabul ederdi. Nitekim Cenâb-ı Hak:
"Şayet biz bu Kur'an'ı bir dağa indirmiş olsaydık, o dağı huşu içerisinde ve Allah korkusundan parçalanmış görürdün" (Haşr, 21) buyurmuştur.
b) Taşta, her ne kadar katı olsa dahi, Allah'ın emriyle kendisinde meydana gelen şeyi kabul etmeme diye bir husus bulunmamaktadır. Tam aksine o, Allah'ın irâdesine göre hareket eder, O'nun çalıştırmasına, musahhar kılmasına karşı koymaz. Halbuki bunlar, kendilerine birbiri ardınca gelen mucizeler ve Allah tarafından peşpeşe verilen nimetlere rağmen, Allah'a itaat etmekten imtina ediyor ve kalbleri hakkı bilmek hususunda bir türlü yumuşamıyor. Bu tıpkı Cenâtn Hakk'ın :
'Terde bulunan bütün canlılar ve İki kanadıyla uçan bütün kuşlar, sizin gibi birer ümmettir. Biz bu

---

[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/99.
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/100-101.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/101.

Kitab'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra onlar Rablerine toplanıp getirilirler. Âyetlerimizi yalanlayanlar ise, karanlıklar içerisinde kalmış sağır ve dilsizler (gibi) d/rier"(En’am,38-39) buyurduğu gibidir. Sanki mana, "İnsanoğlunun dışındaki canlıların her biri bir şeyin emrine verilmiş ve kendisinden istenilen şeye inkıyad etmiş birer ümmettir. Halbuki kâfirler, Allah'ın kendilerinden istediği şeyden imtina ediyorlar" demektir.
c) Veyahut da onların kalbi, taştan daha serttir. Çünkü taşlardan, bazı yönlerden istifâde edilir. Meselâ bazı hallerde onlardan su çıkar. Ama bunların kalblerine gelince, bu kalblerde kesinlikle hiçbir fayda yoktur ve onlar hiçbir şekilde, Allah'a itaat hususunda yumuşamazlar. 13[13]

Mu’tezile’nin Yanlış Bir İstidali

Kadi şöyle demiştir. Onlarda,içine düştükleri küfre devamı yaratan zât Allah ise, daha nasıl onları bu şekilde kınaması uygun olur? Şayet Hz.Musa (a.s) onlara hitap etmiş olsaydı, onlar da O'na: "Taşlarda sertliği yaratan zât, bizim kalblerimizde katılığı yaratan zâtın aynısıdır. Taşlarda nehirlerin fışkırmasını yaratan, bizde imanı yaratmak suretiyle, içine düştüğümüz durumdan bizi kurtarmaya da kadirdir. Allah bunu yapmadığına göre, bizim mazeretli olduğumuz ortadadır" deselerdi, şüphesiz onların Hz.Musa (a.s)'ya karşı getirmiş oldukları delilleri, Hz.Musa (a.s)'nın onlara getirmiş olduğu delilden daha kuvvetli olurdu. Bu tarz sözler, defalarca, çeşitli zamanlarda, gerek takrir ve gerekse tefrî (meseleyi detaylı inceleme) bakımından geçmiştir. 14[14]

Kalb Katılığının Çok İleri Derecede Olduğu

Allahu Teâlâ, buyurmuş, buyurmamiştir. Çünkü bu, katılığın çok ileri derecede oldu- nu gösterir. Bir başkası da bunu: Allah, derecede olduğu mânasını kastetmemiş; ancak katılığı şiddetle vasfetmeyi kastetmiştir. Sanki şöyle denmiştir: Taşın katılığı şiddetlidir. Ancak onların kalpleri daha katıdır" diye izah etmiştir. âjUİ şeklinde de okunmuştur. Bir karışıklık söz konusu olmadığı için mufaddalûn aleyhin zamiri terkedilmiştir. Tıpkı senin, Zeyd kerimdir, Amr ise daha kerimdir" demen gibi... Sonra Hak Teâlâ bu taşlardan bazan üç türlü faydanın meydana geldiğini, onların kalbinde ise hiçbir faydanın olmadığını beyan etmek sureti ile, bu taşları onların kalbinden üstün kılmıştır.
Bu öç faydanın ilki Cenâb-ı Hakk'ın "Öyle taşlar vardır ki içinden ırmaklar fışkırır" (Bakara, 74) âyeti ile bildirdiği şeydir. Bununla ilgili olarak birçok mesele vardır: 15[15]

Birinci Mesele

Bu âyetteki, lafzı şeklinde okunmuştur.Bu kendisine lam-ı farika lâzım gelen ve lâfzının hafifletilmiş şekli olan dir. AllahuTeâlâ'nın:
"Onların hepsi de, muhakkak kt ihzaren huzurumuza getirilmişlerdir" (Yasin, 32) âyeti de böyledir. 16[16]

Nehirlerin AkmasıHakkında Bir İzah

Geniş ve çokça açılmak demektir.denilir, yani çıban uzunlamasına yarıldı... kelimesi de bu köktendir. Mâlik İbn Dînar, şeklinde okumuştur.Buna göre mâna, "Öyle taşlar vardır ki, yarılır da ondan nehirler olacak biçimde akan sular çıkar" şeklindedir. Feylesoflar, nehirlerin yerin içinde biriken buharlardan meydana geldiğini; eğer yer kabuğu yumuşak olursa bu buharların yerin kabuğunu yardığını ve ayrıldığını; eğer yer kabuğu sert ve taşlı olursa, bu buharların birleştiğini, sonrakilerin öncekilerle bir araya gelerek büyük bir yekûn teşkil ettiklerini, bu durumda onların fazlalaşmasından ve genişlemelerinden yer yarılarak, bu suların vadiler ve nehirler halinde aktığını söylemişlerdir.
Faydaların ikincisi, Allahu Teâlâ'nın, Öyle taşlar da vardır ki, onlar yarılıp, içinden su çıkar"âyetidir.

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/101-102.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/102.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/102-103.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/103.

Yani, taşardan yarılan, kendisinden su çıkan, böylece de akan bir nehir değil, kaynak olanlar vardır. Yani, taş bazan az, bazan da çok suyla nemlenir. Bunda, taşlarda rutubetin kaybolduğuna ve o rutubetin bazı durumlarda kendisinden su çıkacak ve nehirler halinde akacak kadar çok olduğuna, bazan da azaldığına bir delil vardır. Halbuki bunların kalbleri, son derece katıdır. Öğütlerden herhangi bir hususu kabul etmek suretiyle yumuşamaz, bu öğütleri kabul etmez ve hidâyeti kabul etmeye yönetmez.
Allahu Teâlâ'nın (yarılır, parçalanır) buyruğuna gelince, bu aemektir. Tâ harfi sına idğâm edilmiştir. Tıpkı O'nun yani (Müddessir 1); (Müzzemmil 1) âyetlerinde olduğu gibi.Üçüncü fayda, O'nun "Öyle taşlar da vardır ki Allah korkusundan yere yuvarlanırlar" âyetidir. 17[17]

Allah Korkusundan Taşın Düşmesi Ne Demektir?

Bit ki burada bir müşkilât vardır. O da şudur: Allah korkusundan dolay yere düşmek, akıllıların ve canlıların vasfıdır. Halbuki taş, cansızdır. Dolayısıyla Allah korkusundan dolayı bu yere düşme mânası, taşta tahakkuk etmez. İşte bu müşkilâttan dolayı bu ayet hakkında birçok görüş zikredilmiştir:
a) Özellikle Ebü Müslim'in görüşüdür. Buna göre Hak Teâlâ'nın, ifâdesindeki zamir, kalblere racidir. Çünkü kalblerin haşyet içinde olması uygun olur. Taşlar hakkında haşyet caiz olmaz. Taşlar zikredildiği gibi, kalbler de daha önceden zikredilmiştir. Bu konuda söylenen en son söz, taşların zikredilenlerin en yakın olmasıdır. Ne var ki bu haşyet vasfı, taşlara değil de kalblere yakışınca, zamiri taşlara değil de kalblere râci kılmak gerekmiştir.
Alimler, Ebû Müslim'e iki bakımdan itiraz etmişlerdir:
1) Allahu Teâlâ'nın, "Onlar taş gibidirler veya daha katı" ifâdesi tam bir cümledir. Daha sonra Cenâb-ı Hak söze tekrar başlayarak taşın durumunu "Öyle taşlar vardır ki, onlardan nehirler fışkırır" diyerek, anlatmıştır. Bu sebeple, O'nun: "Öyle taşlar da vardır ki Allah korkusundan düşerler" âyetindeki zamirin de, ona, taşa raci olması gerekir.
2)Yuvarlanmak, kalblere değil, taşa yakışır. Bu sebeple, hubûtu (yuvarlanıp düşme) tevil etmek, haşyeti te'vilden daha evlâ değildir.
b) Müfessirlerden bir topluluğun görüşüdür. Buna göre deki zamir, taşa racidir. Ancak biz taşın diri ve akıllı olmadığını kabul etmiyoruz. Bunun izahı şöyledir. Bundan maksat, Rabbi kendisine tecelli ettiğinde parçalanan Hz.Musa (a.s)'nın dağıdır. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak onda hayatı, aklı ve idraki yaratmıştır. Bu Allah'ın kudretine nazaran, imkânsız görülmez.
Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın:
"Derilerine, niçin bizim aleyhimize şahitlik yaptınız? dediler. Onlar da, bizi, dediler, her şeyi söyleten Allah söyletti"(Fussılet, 21) âyetidir. Allah deriyi konuşturduğu, ona işitme va akletme kaabiliyeti verdiği gibi, dağa da korku kabiliyeti verebilir. Ve yine Cenâb-ı Hak:
"Şayet biz bu Kur'an-ı bir dağa tndirseydtk, sen onu huşu içinde ve Allah korkusundan parçalanmış olarak görürdün"(Haşr,21) buyurmuştur. Âyetin takdiri şöyledir: "Allahu Teâlâ şayet o dağda akıl ve anlayış yaratmış olsaydı, işte bu şekilde olurdu."
Hz.Peygamber (s.a.s) minbere çıkarken, minber olarak üzerine çıktığı kütüğün inlediği rivayet edilmiştir. Yine Hz.Peygamber (s.a.s)'den, peygamberliğinin ilk devrelerinde vahyi müteakip evine dönerken taşların ve ağaçların kendisine selâm verdiği, bunların hepsinin, "Ya Resûlallah, sana selâm olsun" dedikleri rivayet edilmiştir. Âlimler, bazı taşlarda Cenâb-ı Hakk'ın akıl ve anlayış yaratması ve böylece onda bir haşyetin meydana gelmesinin imkânsız olmadığını söylemişlerdir.
MÛ'tezile, bu te'vili kabul etmemiştir. Çünkü onlara göre, bünye ve yaratılışın mutedil ve dengeli olması, hayatı ve aklı kabul edebilmenin şartıdır. Bünyeyi şart koşmalarının tek sebebi, bunu imkânsız sanmalarıdır, yoksa hiç bir delilleri yoktur. Bu sebeple onlara iltifat edilmemesi gerekir.
c) Müfessirlerden ekseriyetin görüşü olup buna göre, daki zamir, her ne kadar taş akledemeyip anlayamazsa bile, taşa aittir. Onlar bu görüşlerine dair çeşitli görüşler zikretmişlerdir.
1) Taşlardan, bulundukları yüksek yerlerden yuvarlanıp da, aşağılara inenler vardır. Ama bu kâfirler inadlarında ve kibirlerinde devam etmektedirler. Buna göre, sanki yüksekten inmek, bir inkiyâd misâli olarak verilmiştir. Allah'ın: desi "şu manaya gelir. Şayet bu iniş ihtiyarî olan ve akıllı kimse tarafından yapılmış olsaydı, bu Allah'tan olan haşyetten ötürü olmuş olurdu. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakkın:
"Derken oradan yıkılmak isteyen bir duvar buldular da, Hızır onu doğrulttu"(Kehf, 77) âyeti gibidir.

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/103-104.

Yani, kendisinde eğilme bulunan duvar, demektir. Yere düşmenin yakın olması ise, şayet böyle bir şey canlı ve irade sahibi birinden zuhur etmiş olsaydı, bu şey yıkılmayı istemiş olurdu. Araplardan birisinin şu sözü de böyledir: "Alacalı (siyahlı beyazlı) atların ağıllarından uzaklaştığını ve tepelerin o atların tırnakları altında secdeye kapandığını görürsün." Cerîr'in şu şiiri de böyledir:

"Zübeyr'in haberi geldiği zaman, şehrin surları ve huşu içindeki dağlar eriyip inceldiler."

Birinci şair, tepelerin atlara karşı koyamayıp üzerlerine onların izlerinin çıkmasını, tepelerin at tırnaklarına secde etmesi şeklinde göstermiştir. İkinci şâir de şehir halkının feryadını huşu gibi saymıştır. İşte mütefekkirler Allah Teâlâ'nın: "Yedi gök ile yer ve hurdamı içinde bulunan varlıklar Onu teşbih ederler. Htçblrsey hariç olmaksızın hepsi O'nu hamd ile teşbih eder'(İsra,44). Göklerde ve yerde olan her varlık Allah'a secde eder...(Nahl, 49)

"Gövdesi olmayan bitkiler de, ağaçlar da Allah'a secde ederler "(Rahman, 6) âyetlerini bu izah tarzına göre te'vil etmişlerdir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın,buyruğu, "Allah Teâla kullarının kendisini sayması, korkarak dua ve niyaz ile, tevbe ile kendisine sığınmaları ihtiyacını uyandırmak için zelzeleler meydana getirir. Bu depremlerde yuvarlanan, yanlan, birbirinden ayrılıp giden taşlar bulunur" demektir. Bunun hakikati şudur: Şiddetli zelzelelerde taşların yuvarlanmasından asıl maksad, kulların kalbinde Allah korkusunun meydana gelmesi olduğu için, bu korku o yuvarlanmanın bir illeti, sebebi gibi olmuş olur. Buna göre bu âyetteki, edatı "ibtidâ-i gaye" için olur. Bu sebeple Allah'ın, buyruğunun manası, "Kalblerde Allah korkusunun meydana gelmesi için..." şeklinde olur.

3) Bu, Cübbâi'nin söylediği görüştür: O, âyette geçen taşı, "Allah tarafından kulları korkutmak ve vasıtası ile kulları kötülüklerden menetmek için bulutlardan inen dolu" diye tefsir ederek: âyeti, "Allah korkusu ile, yani kulları korkutmak için veya Allah'tan korkmaya sebeb olacak bir şey için iner" manasınadır" demiştir. Nitekim "Kur'an inerek şunu haram kıldı, şunu da helâl kıldı" denilir. Bu "haramı ve helâli insanlara gerekli kılmak için inmiştir" manasına gelir" demiştir. Kâdî (Abdulcebbar): "Bu te'vil, bir zaruret olmadığı halde zahirî manayı terketmektir. Çünkü doluya taş denmez. Zira her nekadar o şiddetli olarak ve büyük büyük yağsa da, aslında sudur. Ona "taş" demek yersizdir.

Cenâb-ı Hakk'ın: "Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz (gâfil) değildir" âyetinin manası'Allah Teâlâ, şu kalpleri katılaşan kimseleri gözetliyor, yaptıklarını tesbit edip muhafaza ediyor. Bu amellerine hem dünyada hem de âhirette karşılık verecektir" demektir. Bu aynen:"Senin Rabbin unutmaz "(Meryem, 64) âyeti gibidir. Bu âyette, günahlardan sakınıp Allah'a itaat etsinler diye İsrâiloğutlarına ilâhî bir tehdid ve büyük bir korkutma vardır.

İmdi şayet: "Allah'ın, "gafil değildir" diye nitelendirilmesi doğru olur mu?" denilirse, deriz ki: Kâdî bunun doğru olamayacağını, zira bunun, Allah hakkında gafletin olabileceği vehmini uyandıracağını söylemiştir. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Çünkü bir varlıkta bir sıfatın olmadığını söylemek:

"O Allah'ı ne bir uyuklama ne de bir uyku alır"(Bakara, 255)ve: "O doyurur, fakat doyurulmaz"(En'am,14) âyetlerinin de göstereceği gibi, o sıfatın o varlık hakkında düşünülmesinin doğru olabileceği manasına gelmez. 18[18]

Yahudilerin, Allah'ın Kelamım Bile Bile Tahrif Etmeleri

"Onların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Halbuki onlardan bir zümre vardır ki, Allah'ın kelâmını dinlerler, onu anladıktan sonra, bunu hile bile,tahrif ederlerdi"(Bakara, 75).

Bil ki Cenâb-ı Hak, buraya kadar yahudilerin atalarının kötü fiillerini zikredince, buradan itibaren de Hz.Muhammed (s.a.s) zamanında bulunan yahudilerin kötü fiillerini açıklamıştır.Kaffâl (r.a) demiştir ki: Allah'ın bu sûrede İsrailoğullarının kıssalarını zikretmesinde birkaç maksat vardır:

a) Bununla Hz.Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delil getirmek istemiştir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s) herhangi bir öğrenimde bulunmadan, bunları haber vermiştir. Bu ise, ancak vahiy yoluyla mümkün olur. Bu delilden faydalanma hususunda Ehl-i Kitap ve Arablar müşterektirler. Ehl-i Kitab'ın müşterekliğine gelince, bu, onların daha önce bu kıssaları bilmeleri; arada herhangi bir farklılık bulunmaksızın, o kıssaları Hz.Muhammed (s.a.s)'den işittiklerinde, şüphesiz Hz.Muhammed (s.a.s)'in bu kıssaları ancak vahiy yoluyla almış olduğunu anlamalarıdır. Arablara gelince, onların, bu haberler hususunda Ehl-i Kitab'ın Hz.Muhammed (s.a.s)'i tasdik ettiklerini müşahede etmiş olmalarıdır.

b) İsrailoğullarına verilen nimetleri ve horlanmış, köle edilmiş olmalarından sonra Allah'ın onları

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/104-107.

Firavun'un âlinden kurtarması, Allah tarafından onlara yardım edilmesi, onların hükümdarlar ve peygamberler yapılması, onlara yeryüzünde yerleşip hükmetme imkânının verilmesi, onlar için denizin yarılması, düşmanlarının yok edilmesi, Tevrat'ı indirmek suretiyle onlara nûr'un ve beyânın gönderilmesi; buzağıya tapmaları, ahidlerini bozmaları, Allah'ı açıkça görme istekleri gibi irtikâb etmiş oldukları günahlardan affedilmeleri, sonra onlara Tih çölünde taştan, tatlı suyun çıkarılması, onlara bıldırcın ve kudret helvasının indirilmesi ve bulutla gölgelendirilmek suretiyle güneşin hararetinden korunmaları gibi, onların seleflerine vermiş olduğu çeşitli ikram ve nimetleri sayıp dökmektir. Böylece Allah, eski ve yeni nimetlerini onlara hatırlatmıştır..

c) Hz.Peygamber (s.a.s) İsrailoğuHarının daha önce kâfir olduklarını, peygamberlerine karşı çıktıklarını, onlarla ihtilâfa düştüklerini, onlara karşı inâd-laştıklannı, onlara karşı direttiklerini ve bu hususta önceki ümmetlerden hiçbirinin yapmadığı kadar ileri gittiklerini haber vermesidir. Bu böyledir, çünkü İsrâiloğulları apaçık delilleri gördükten kısa bir müddet sonra, Hz.Musâ (a.s) yanlarından ayrılır ayrılmaz, buzağıya tapınışlardır. Bu onların ahmak olduklarını gösterir. Sonra onlar o şehrin kapısından secde ederek girmekle ve, demekle emrolundukları, günahlarının bağışlanacağı, iyi olanlarına daha çok sevab verileceği vaadedildiği zaman onlar sözü değiştirmiş ve fâsık-lardan olmuşlardır. Daha sonra kudret helvası ve bıldırcın etinin yerine buğday ve soğan istemişler, Hz.Musâ (a.s)'ya iman ettikten ve kendisine inanacakları ve getirdiği şeylere uyacaklarına dâir verdikleri sözleri tutacaklarına teminat verdikten sonra Tevrat'ı kabui etmekten imtina etmiş de böylece tepelerine Tur dağı kaldırılmıştı.

Cumartesi gününde avlanmayı helâl sayarak haddi aşmışlardı. Sonra bir inek kesmeleri emredildiğinde, "Bizimle alay mı ediyorsun?" diyerek Hz.Musâ (a.s)'ya sözle karşı çıkmışlardı.Sonra Allah'ın o ölüyü dirilttiğini gördükleri zaman kalpleri iyice katılaşmıştı. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Aralarındaki işleri, Allah'ın sayelerinde onları aziz kıldığı ve kölelikten, her türlü âfetten kurtardığı peygamberlerine karşı muameleleri de bu olunca, onların soyundan gelenlerin Hz.Peygamber (s.a.s)'e yaptıkları şeyler normal sayılabilir. Binaenaleyh Hz.Peygamber ve ey mü'minler, onlardan gördüğünüz inâd ve haktan yüz çeviriş zorunuza gitmesin.

d) Sıralanan hadiselerde yahûdilerin atalarının başına gelenlerin, Hz.Peygamber (s.a.s) zamanında mevcud olan Ehl-i Kitab'ın da başına gelebileceği hususunda onları ikâz etmektir.

e) Bu, yahûdilerin başına geldiği gibi, müşrik Arapların da başına bu gibi şeylerin geleceği hususunda onları ikâzdır.

f) Bu, Allah'ın kendilerini hiç yoktan yaratmasına inandıkları halde, yeniden diriltmesini kabul etmeyen müşrik Araplara bir delil getirmiştir. Cenâb-ı Allah'ın:"İşte Allah ölüleri böyle diriltir" âyetinden muradı da budur.Bunları iyice anladığında biz deriz ki: Hz.Peygamber (s.a.s), onları hakka davet etmeyi ve onların imanı kabul etmelerini çok istiyordu. Onların inâd ve isyanları sebebi ile de Hz.Peygamber (s.a.s)'in kalbi çok mahzun oluyordu. Böylece Allah, Hz.Peygamber {s.a.s) zamanındaki Ehl-i Kitab'ın çok azının Hz.Peygamber (s.a.s)'in tebliğini kabul etmesi ve uyması sebebiyle Hz.Peygamber (s.a.s)'i teselli etmek için, apaçık delilleri müşahede etmelerine rağmen son derece inâd gösteren İsrâiloğullarının durumlarını Peygamber (s.a.s) anlatmış ve şöyle buyurmuştur:"Onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?" Bu ayette birkaç mesele vardır: [19][19]

Yahudilerin Müslümanlara İnanmaları

Umumi Hitaptan Maksad, Husus Yani Hz. Peygamber'dir

Cenab-ı Allah'ın: ayetinde iki vecih vardır:

1) Ibn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Bu hitap, sadece Hz.Peygamber (s.a.s) edır. Çunku dine davet
eden, esasında odur. Kabul edilecek ve uyulacak kimseden maksad da odur.Her nekadar ayetin lafzı umûmi ise de biz bu karineden dolayı onu, bu husûsi manaya hamlettik." Hz. Peygamber (s.a.s)'in Medine'ye girip, yahudileri Allah'ın kitabına inanmaya davet ettiği ve onların da onu yalanladığı zaman Cenab-ı Allah'ın bu ayeti indirdiği rivayet edilmiştir.

2) Bu Hasan el-Basri'nin görüşüdür. Buna göre, ayetin muhatabları hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem de mü'minlerdir. Kadî, bu görüşün ayetin zahirine daha uygun olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz.

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/107-109.

Muhammed (s.a.s) her nekadar dine davet etmede, asıl ise de, sahabe içinde onları îmana davet edip delilleri açıklayan ve onların dikkatlerini o delillere çeken kimseler de bulunmaktaydı. Bu sebeple hem Resûlullah (s.a.s)'ı hem de sahabeden böyle kimseleri kastederek, demiş olması doğru olur. Bu doğruolunca ayetin zahirini terketmenin izahı yoktur.[20][20]

İmanı Umulanlar, Asr-ı Saadet'teki Yahudilerdir

"Size inanmaları" ayetinde kastedilen kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanında yahudilerdir. Çünkü imanın umulması ve umulmaması onlar hakkında muteber olur, zira tama (ümid) şimdiki durum için olmayıp gelecek için doğru olur.
Maksad, mü'minlerin davet ettikleri dinin esaslarını itiraf ve kabul etmeleridir. Şayet imandan maksad Allah'a iman olsaydı ayetinde olduğu gibi Hz. Lût. Hz. İbrahim'in nübüvvetini ve onu tasdikini itiraf etmemiş olurdu. Bundan maksad, "Sizden ötürü, sizin söyleyip tasdik etmenizle sizin onları dine davetteki şiddetiniz sebebiyle inanacaklarını mı umuyorsunuz?" demektir. İzafet bunu ifade edebilir. [21][21]

Üçüncü Mesele

Onların imanlarını uzak bir ihtimal görmenin sebebi olarak alimler birçok husus zikretmişlerdir:
İnanmalarının Az Muhtemel
1) Onlar Hz. Musa (a.s) ya bile inanmadıkları hal-Oimasmın Sebepleri de, size iman edeceklerini mı umuyorsunuz? Halbuki Hz. Musa (a.s) Allah'ın onları zilletten kurtarıp, bütün dünyaya üstün kılmasına, peşpeşe mucizelerin ortaya çıkmasına ve düşmanlarının başına çeşitli belaların gelmesine sebep olmuştu.
2) Siz onların iman edip açıkça tasdik etmelerini mi umuyorsunuz? Halbuki onlar içinde hakkı bilenler bile, hakkı itiraf etmeyip, aksine onu değiştirip bozmuşlardır.
3) Bunların tefekkür ve istidlal yolu ile sizlere inanmasını mı umuyorsunuz? Bu nasıl olur? Çünkü onların atalarından bir kısım, Allah'ın sözlerini dinliyorlar, onların hak olduğunu biliyorlar, sonra da inad edip inanmıyorlardı. [22][22]

Dördüncü Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: "Onlar, Allah'a iman etmekle mükelleftirler. O halde: "Onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? ayetinin (yani size iman etmelerinin) manası nedir? Buna şöyle cevab verilir: [23][23]

Allah'ın Kelamını Dinleyen Cemaat

Allah Teâlâ'nın: Oysaki onlardan birgrub..." ayetin-deki bu grub hakkında alimler ihtilâfa düşmüşlerdir. Onlardan bir kısmı, "Bunlardan murad, Musa (a.s) zamanında bulunanlardır. Çünkü Hak Teâla bunların Allah'ın kelamını dinlediğini söylemiştir. Allah'ın kelâmını dinleyenler ise mîkât ehli (Hz. Musa ile Tür dağına giden seçme grub)dir" demişlerdir. Bazı alimler de ayetteki ferik (cemaat)'ten muradın, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında bulunan bir grubtur. Bu görüş doğruya daha yakındır. Çünkü; ayetindeki, zamiri kendinden önce zikredilmiş olan insanlara râcidir. Bu, ayeti ile kastedilen kimselerdir. Biz, imân etmeleri için arzu duyulan kimselerin, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki yahudiler olduğunu açıklamıştık. Buna göre, eğer "Allah'ın kelamını dinleyenler sadece mîkât ehlidir" denilirse, deriz ki, "Bunu kabul etmiyoruz. Aksine Tevrat'ı dinleyen kimseler hakkında da, "Onlar Allah'ın kelâmını dinlediler" denebilmektedir. Nitekim bizden birine Kur'an okunduğu zaman, "O Allah'ın kelâmını dinledi" denilir. [24][24]

---

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/110.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/110-111.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/110-111.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/111.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/111.

Kitabı Tahrif Etmeleri

Hak Tealâ'nın."Sonra onu tahrif ederler "ifâdesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 25[25]

Tahrifin Manası

Kaffâl şöyle demiştir: Tahrif, bozmak ve değiştirmek manasınadır. Bunun aslı, birşeyden dönmek ve meyletmek manasıdır. Nitekim Cenab-ı Allah:
"Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilenin, yahud diğer bir fırkaya katılıp yer tutanın hali müstesna..." (Enfal,16) buyurmuştur. Tahrif, bir şeyi hakkından saptırmaktır. Bu manada, kalemin ucu hiç doğru olmayıp eğri olduğu zaman, denilir. 26[26]

Tahrif, Ekseriya Lâfızda Olur

Kâdî şöyle demiştir: "Tahrif, ya lâfızda ya, manada olur Tahrifi, lâfzı değiştirme manasına hamletmek, manayt değiştirme manasına hamletmekten evlâdır.
Çünkü Allah'ın kelâmı, olduğu gibi kaldığı halde, onlar onun manasını değiştirdikleri zaman, kelâmın bizzat kendisini değil, manasını tahrif etmiş olurlar. İbn Abbas (r.a)'dan yahudilerin dinledikleri ilahî kelâma ilâveler ve çıkarmalar yaptıkları rivayet edilmiştir. Binâenaleyh tahrifi bu manaya hamletmek mümkün olur ise, bu görüş daha evlâdır. Eğer bu mümkün olmazsa, tahrifi, indirilmiş olan ilâhî kitab olduğu gibi kalmış olsa da, onun manasını değiştirmeye hamletmek gerekir. Allah'ın kelâmı, Kur'an'ın zuhuru gibi, mütevâtir bir şekilde ortaya çıktığında onun lâfızlarını değiştirmek imkansız olur. Ama böyle olmadan önce, bizzat ilâhi kelamın lâfızlarını değiştirmek imkansız değildir. Ancak bu hususta teenni ile hareket edilerek, meselenin gözden geçirilmesi lazım. Eğer onların kelâm-ı İlâhi'yi değiştirmeleri, onun hüccet olması yönüne tesir ediyor ise, Cenab-ı Hak mutlaka buna müdahale eder. Eğer, bu hususta müessir değil ise, böyle bir değişiklik yapılmış olabilir. Buna göre ilâhî kelâm hususunda tahrif denince anlaşılması gereken, bizim söylediğimiz şekildeki taksimdir. Manadaki tahrife gelince bu bazan, kendisinden peygamberin maksadının ne olduğu bilinemeyecek şekilde olan sözlerinde olabilen bir değiştirmedir. Çünkü bir sözde peygamberin maksadı bilindiği zaman, bunları bildikleri için insanların bu sözlerin manas\nv tahcrt etmeleri imkansız olur. Nitekim bir kimsenin te'vîl ederek, domuz ile meyte (ölü hayvan) etinin ve kanın haramlığını, başka bir manâya hamletmesi imkansızdır. 27[27]

Mâna Veya Lafız Tahrifi Hakkında

Bil ki biz, eğer, "Bu tahrifcilerin, Hz. Musa (a.s) zamanındaki kimseler olduğunu söyler isek, gerçeğe en Yakın olan, onların Hz. Peygamber (s.a.s) ile ilgili olmayan ayetleri değiştirmiş olmalarıdır. Rivayete
göre, yahûdiler içinden seçilen yetmiş kişi (ehl-i mîkât), Tür dağında Hz. Musa (a.s) ile konuştuğu zaman Allah'ın sözünü, emirlerini ve yasaklarını duydular. Sonra: "Allah'ın sözünün sonunda, "Eğer bu işleri yapabilirseniz yapınız. Ama yapamazsanız bunda bir beis yoktur" dediğini duyduk" dediler. Ama eğer bu tahrifcilerin, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahûdiler olduklarını söyler isek, bundan maksadın onların Hz. Peygamber'le ilgili ayetleri tahrif ettiklerini söylemek akla daha yakındır. Bu ya onların Hz. Peygamberin vasıfları ile ilgili yerleri Tevrat'ta tahrif ettikleri, yahut da recm ayetini tahrif ederken yaptıkları gibi seri hükümleri tahrif ettikleri için söylenmiştir. Kur'an'ın zahiri onların neyi tahrif ettiklerini göstermez. 28[28]

Bazılarının Tahrifi İle Diğerlerinin İmanından Ümit Kesilmemesi

---

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/111.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/111.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/112.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/112.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bazılarının tahrife yeltenmeleri yüzünden, geriye kalanların imânından nasil ümîd kesmek gerekir? Çünkü bir kısmının inâd etmesi, diğerlerinin imânına engel olamaz?" Kaf-fâl bu soruya şöyle diyerek cevab vermiştir: Mananın şöyle olması muhtemeldir: Bunlar nasıl imân etsin ki. Dinlerini sırf inâd olsun diye tahrif eden bir topluluktan atıyor ve onlardan öğreniyorlar. Buna göre işte onlar, onlara ancak tahrif ettiklerini ve yerinden değiştirdikleri şeyi öğretiyorlar. Taklitçiler, ancak bunu kabul eder, Hakk'tn sözüne iltifat etmezler. Bu, tıpkı senin birisine Yani "Senden aldıklarını ondan almaya devam edip, başkasından bîr şey almazsan, nasıl iflah olursun?" demen gibidir. 29[29]

Beşinci Mesele

Alimler, Hak Teâlâ'nın: hitabı hususunda ihtilâf ederek, bir kısmı şöyle demiştir. Allah, bu fırkanın iman edeceğine dair onların ümidini sona erdirmiştir. Bunlar belirli bir cemaattir. Diğerleriyse şöyle demiştir: Allah o mü'minleri onların iman etmelerinden me'yûs kılmamış, ancak onların içine düştükleri tahrif, tebdîl ve inâd etme gibi hallerden dolayı, onların iman etmelerini uzak ihtimal görmek cihetinden, mü'minleri me'yûs düşürmüştür. Alimler şöyle demiştir: Bu, kölelerimizin ve hizmetçilerimizin, beldelerimize mâlik olmayacaklarını beklemiyor ve ummuyoruz. Sonra, onların beldelerimize o mâlik olamayacaklarına dair kesin bir hüküm vermiyor, ancak bunu uzak görüyoruz..
Birisi şöyle diyebilir; Allahu Teâlâ'nın, sözü, inkâr yoluyla zikredilmiş bir istifhamdır. Bu ise, onların kesinlikle iman etmiyecekleri hususunda bir kat'tlik ifâde eder. Buna göre, Allah'ın, iman etmiyeceğini haber verdiği kimsenin iman etmesi imkânsızdır. Bu durumda, haberle kjili olarak söylenen sözler, aynıstyla geri döner.
Cenab-ı Hakk'ın, ifadesine gelince, bundan maksat onarın o sözün doğruluğunu ve onların uydurdukları şeyin bozukluğunu bildikleri halde, bu hususa, inâd ederek, kasıtlı olarak yönelmeleridir. İşte bu se-oepten ötürü sözün onlardan âlim olanlara hamledilmesi gerekir. Onlar bunu
Allah'ın daha sonra: Ve onu az bir değer mukabilinde sattılar" (a. imran, 187) ve: Onu, atalarını tanıdıktan gibi tanırlar" (Bakara, 146) ayetlerinde de izah ettiği gibi, bir tür çıkar için yapmışlardır. Onların sayılarının az olması da gerekir.
Çünkü kalabalık bir topluluğun inanmış olduğu şeyleri gizlemesi mümkün değildir. Çünkü biz bunu mümkün gördüğümüzde, her nekadar sayı çoğalsa da, Hakk'a bağlı olan, bâtılı kabul edenden ayrılamaz. 30[30]

"Bile Bile" İnkar Etmelerinden Maksad

Cenab-ı Hakk'ın sözüne gelince, birisi şöyle diyebilir: "Cenab-ı Hakk'ın, "herhangi bir faydası olmayan bir tekrardır..." Kaffal, bunu iki şekilde cevaplamıştır:
a) Onlar Allah'ın neyi murad ettiğini iyice anladıktan sonra, onu, Allah'ın muradının o olmadığını bildikleri, bozuk bir şekilde te'vil ettiler.
b) Onlar, Allah'ın muradını anlamışlar ve bozuk te'vilin, kendilerine Allah tarafından bir ceza ve günah kazandıracağını bilmişlerdir. Günah olduğunu bildikleri şeyi kasıtlı olarak değiştirdikleri zaman, onların kalblerinin katılığı daha fazla ve cüretleri de daha büyük olur. Bundan maksat, Hz. Peygamberi onların inadlartna karşı teselli etmek ve O'na sabır vermek ve onların inadları da daha büyük olunca, bu teselli konusunda son derece müessir olmuş oldu.. Ayette iki mesele vardır: 31[31]

Birinci Mesele

Kadı, Allahu Teâlâ'nın: Bize iman etmelerini mi umuyorsunuz?"ifadesinin, yukarıda tefsiri geçtiği şekilde, onların imanının kendi taraflarından yapıldığını gösterir. Çünkü, eğer iman, Allah'ın onlarda yaratmasıyla olsaydı, daha Önce zikredilen grubun sıfatından dolayı, onların imanlarını ummak durumu değişmez ve bunun, Hz. Peygamber (s.a.s) ve mü'minler için bir teselli olması doğru olmazdı. Çünkü bu görüşe göre, onların iman etmek hususundaki durumları, Allahu Teâlâ'nın bunu yaratmasına bağlıdır. İmanın zail olması ise, Allah'ın onlarda o imanı yaratmamasına bağlıdır.

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/113.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/113-114.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/114.

Bir başka yönden de şöyle diyebiliriz: Bu, onların tahrif ettikleri şeyin doğru olduğunu bile bile, tahrîf konusundaki davranışlarından ötürü, haketmiş oldukları günahı Allah'ın büyük göstermesidir. Eğer bu, Allah'ın yaratmasıyta olsaydı, onların bilerek veya bilmeyerek olmasıyla netice değişmezdi. Allahu Teâlâ1-nın zemmederek, tahrif işini onlara nisbet etmesi bunu gösterir. Bil ki bu husustaki söz (yani Kâdî'ye verilecek cevap) defalarca ve çeşitli tarzlarda geçmiştir; bunu burada tekrarın faydası yoktur.. 32[32]

İkinci Mesele

Ebû Bekr er-Razî şöyle der: Ayet, inatçı âlimin cahile göre istikameti bulmaktan daha uzak bir durumda olduğunu ve ondan ümid kesilmesinin daha makul olduğunu gösterir. Zira ayet, hakkı bilerek inatçılık etmeleri sebebiyle, onların yola gelmeleri ümidini izale etmektedir. 33[33]

Yahudilerin Peygamberimizle İlgili Gerçeği Saklamaları

"Onlar iman edenlerle karşılaştıkları zaman, "inandık" derler. Birbirleriyle başboşa kaldıklanndaysa, "Allah'ın size açmış olduğu şeyi, Rabbimiz katında kendisiyle size karşı delil getirsinler diye mi onlara söylüyorsunuz? Buna aklınız ermiyor mü?" derler. Bilmezler mi ki Allah onların sakladıklarını da, açığa vurduklarını da bilir" (Bakara, 76-77). Bil ki, bu ayette bahsedilen husus, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki .ahudilerin çirkin fiillerinin ikinci çeşididir.

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Ehl-i Kitab'ın münafıkları Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabıyla karşılaştıklarında onlara, "Sizin iman ettiğiniz şeye, biz de iman ettik ve arkadaşınız Muhammed'in doğru olduğuna, sözünün gerçek olduğuna biz de şehâdet ediyoruz. Kendi kitabımızda O'nun sıfat ve niteliklerini bulmaktayız" derlerdi. Sonra birbirleriyle başbaşa kaldıklarında, elebaşları onlara: "Allah'ın kitabında Muhammed'in sıfatlarıyla ilgili olarak size açmış olduğu sırrı, size karşı delil getirsinler diye mi müslümanlara söylüyorsunuz?" derlerdi. Çünkü muhalif olan Tevrat'ın doğruluğunu ve Tevratın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine şehâdet ettiğini itiraf ettiğinde, bundan daha kuvvetli bir delil olmaz. Şüphesiz onlar birbirlerini, bu hususu Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabının yanında itiraf etmekten menediyorlardı.

Kaffâl şöyle demiştir. Allah'ın, İfa hitabı, Arapların, yani, "Bu ilim ona rızık olarak verildi ve bu ilmi öğrenmek o şahsa kolaylaştırıldı" ifâdesinden alınmıştır.

Cenab-ı Hakk'ın "Rabbiniz katında" ifâdesine gelince, bunda birçok vecih bulunmaktadır.

a) Ehl-i kitab, kendi kitablannda bildirilen bir bilgiyi müslümanların öne sürüp, "Bu, sizin kitabınızda da böyledir" demesini, Allah katında yapılan bir hüccetleşme ve delil getirmek olarak görmüşlerdir. Sen bazen, "Bu, Allah'ın kitabında böyledir" veya: "Bu, Allah katında böyledir" dersin ki, bunlar aynı manaya gelirler.

b) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Yani, Rabbiniz hakkında sizinle hüc-cetleşsinler diye..." mânasına gelir. Çünkü, Allah'ın gerekli kılmış olduğu, Peygamberlere tâbi olma hususunda hüccet ve delil getirmenin, Allah hakkında bir delil getirmek ve hüccetleşmek olarak vasfedilmesi uygundur. Çünkü bu hüccetleşme, Allah'ın dini hususundadır.

c) Asamm şöyle söylemiştir. Maksad şudur: "Kıyamet gününde ve sorgulama sırasında sizin aleyhinize hüccet getirsinler diye mi?.. O zaman bu, o mahşer yerinde, bütün insanların gözü önünde sizin daha çok kınanmanıza ve ayıplanmanıza yol açar.." Çünkü bu durumda o kimse, önce Hakk'ı itiraf edip, sonra da inkârda diretmiş olan kimse gibi, onu gizlemiş olmuyor. Bu sebepten ötürü yahudî topluluğu, bu hususun ortaya çıkmasının, ahiret gününde onların rezil ve rüsvaylıklarını arttıracağına inanıyorlardı.

d) Kadî Ebû Bekr şöyle söylemiştir: Bir şeyi hüccet olarak öne süren kimse, bazan hüccetleşir ve bu hüccetten maksadı da, hasmını yenmek suretiyle bir sürür ve neşe elde etmek olur. Bazan da bu hüccetten amacı, hasmının özrünü geçersiz kılıp, ona Allah'ın delilini anlatmak maksadıyla, te'dîb ve nasihattir.

İşte bunun gibi, yahudiler başbaşa kaldıklarında şöyle demişlerdir: "Muhakkak ki siz onlara, Allah'ın size Tevrat'ta açmış olduğu hüccetlerini söylediniz.. Böylece de onlar, bununla, tân ve nasîhatta

---

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/114.

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/115.

bulunmak şeklinde ihticâc etme, hüccetleşme İmkânını elde ettiler.." Çünkü hücceti ve delili bu şekilde zikreden kimse, bazan arkadaşına şöyle der: Gerçekten ben, Allah katında, sana yapılması gereken görevimi yaptım ve benimle Rabbim arasındaki hücceti sana gösterdim. Eğer kabul edersen, kendine iyilik yapmış olursun; ama inkâr edersen, kaybeden ve hüsrana uğrayan ancak sen olursun..

e) Katfâl şöyle söylemiştir: denildiği zaman, bundan maksat, "o, benim inancıma ve hükmüne göre âlimdir" olur. Yine, "Bu, İmâm Şafiî katında helâldir;" "Ebu Hanîfe yanında, katında haramdır" denildiğinde, bundan kastedilen, "onların hükmüne göre" dir. Buna göre ayetinin mânası, "Allah'ın hükmüne göre bu delillerle aleyhinize hüccet getirilsin diye mi?" şeklinde olur. Bazı alimler ise, Cenab-ı Hakk'ın:

"Eğer onlar, şahidlert getiremezlerse... İşte o zaman onlar Allah katında ya-lancılann ta kendileridir" (Nur. 13) ayetini, "Allah'ın hükmüne ve yargısına göre" şeklinde te'vil etmişlerdir. Çünkü, zina isnadında bulunan kimse şahidleri getiremediği zaman, doğru söylüyor bile olsa, ona yalancıya uygulanan hüküm tatbik edilir. 34[34]

Hitabı Kimedir?

Cenab-ı Hakk'ın, "Bunu anlamıyor musunuz?" ayetine gelince, bunda birkaç vecih bulunmaktadır:

a) Bu hitâb mü'minlere râcidir. Cenab-ı Hak, sanki söyle demiştir. "Onların iman etmelerini ummanızı gerektirecek bir durum olmadığına dair, onların vasıfları hakkında zikretmiş olduğum şeyleri anlamıyor musunuz?" Bu Hasan el-Basrî 'nin görüşüdür.

b) Bu.yahudilere râcidir. Buna göre sanki onlar birbirleriyle başbaşa kaldıkları zaman, şöyle demişlerdir: "Siz müslümanlara, vebali ve sorumluluğu size ait olacak şeyleri söylüyor ve böylece söylediklerinizle aleyhinize hüccet getirmiş oluyorsunuz? Bunun, şu anda içinde bulunduğunuz duruma uymadığını anlamıyor musunuz?" Bu izah şekli daha açıktır; çünkü bu açıklama onlar hakkındaki sözün bir devamı mahiyetindedir; binaenaleyh, sözü yahu-dilerden başkasına hamletmenin gereği yoktur...

Cenab-ı Hakk'ın, "Onlar, Allah'ın sakladıkları şeyleri de, açığa vurduklarını da bildiğini bilmiyorlar mı?" ayetine gelince, bunda iki görüş vardır:

1) Bu, çoğunluğun görüşüdür ki; buna göre yahudiier Allah'ı tanıyorlar, O'nun gizliyi de aşikâr olanı da bildiğine inanıyorlardı. İşte bundan c Cenâb-ı Hak onları bununla korkutmuştur.

2) Yahudiler bunu bilmiyorlardı; bu sebeple de Cenab-ı Hak onları bu sözte tefekkür etmeye; kendilerinin, gizliyi de aşikâr olanı da bilen bir Rableri olduğunu anlamaya ve nifaklarından dolayı başlarına gelebilecek bir azabtan emin olamıyacaklarını düşünmeye sevk ve teşvik etmiştir. Her iki görüşe göre de. bu söz onları ikiyüzlülükten ve birbirlerine, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine dair delilleri saklamayı tavsiye etmekten men ve nehiydir. Doğruya en yakın olansa, bu hitaba muhatap olan yahudilerin, bunu bilmekte olduklarıdır. Çünkü, bir şeyi bilmedikçe, bir kimse için "O, şunu şunu bilmiyor mu?" demenin, men edici ve yasaklayıcı bir tarafı yoktur. Ancak onu bildiği zaman, o şey o kimseyi bu fiili işlemekten men eder.

Âlimlerden bazıları ise, şunu söylemiştir: Allah'ı tanımayan, O'nun gizliyi ve aşikâr olanı bildiğine inanmayan münafıklar gibi olmadıkları halde, bu yahudiier Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine dair delilleri açıklamamalarını gizlice dindaşlarına söylemeyi nasıl oluyor da makul buluyorlar, (Allah'dan saklayacaklarını nasıl zannedebilirler?) Onların bu halleri, doğrusu pek hayret vericidir.

Kâdî şöyle demiştir: Ayet birkaç hususa delâlet etmektedir;

a) Eğer kulların fiillerinin yaratıcısı Allah ise, onları bu fiil ve sözlerden men etmesi nasıl doğru olabilir?

b) Ayet delil getirme ve incelemenin sağlıklı bir yol olduğuna ve, sahabe ve müminlerinin yolunun da bu olduğuna; bunun yahudilerce de bilindiği için, birbirlerine bu sözü söylediklerine delâlet etmektedir.

c) Ayet, hüccetin bazan ilzamî (kabule zorlayıcı) olduğuna delâlet etmektedir; çünkü, onlar Tevrat'ın doğruluğunu ve, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delilleri ihtiva ettiğini itiraf edince, onlara Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini tasdik etmek gerekir. Ama şayet bu iki mukaddimeyi kabul etmemiş olsalardı, delil ve ihticâc tam olamayacaktı.

d) Âyet keza bir günahı, günah olduğunu bile bile işleyen kimsenin Allah katında çok büyük bir

---

[34[34]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/115-117.

günahkâr ve suçlu olduğuna delâlet etmektedir. Allah en iyi bilendir.

"Onların içinde, KİtâbIı bilmeyen ürnmtler vardır. Bildikleri sadece bir sürü asılsız şeylerdir ve ancak zanda bulunurlar. Onu az bir değer karşılığında satmak için elleriyle kitabı yazıp sonra da: "Bu Allah katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Vay ellerinin yazdıklarından ötürü başlarına geleceklere! Vay kazanmakta oldukları şeyden dolayı onlara!"

(Bakara. 78-79).

Bil ki, Cenab-ı Hakk'ın: "Onlardan ümmîler vardır" sözüyle murad edilenler yahudilerdir. Çünkü, Cenab-ı Hak onları inadla niteleyip, onların inanmalarını ummayı ve beklemeyi izâle edince, artık onların fırka ve gruplarını açıklamıştır.

Buna göre:

Birinci fırka, sapmış ve başkalarını da sapıtmakta olan fırkadır ki bunlar, Kitabın kelimelerini yerinden değiştirmekte ve oynatmaktadırlar.

İkinci fırka, münafıklardır.

Üçüncü fırka, münafıklarla mücadele edenlerdir.

Dördüncü fırka, bu ayette zikredilenlerdir ki, bunlar okuması ve yazması olmayan, taklide tâbi olan ve kendilerine söyfenenleri kabul eden ümmî taba-Kasıdtr.. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, imanı kabul etmekten kaçınanların bu imtinâlarının sebebinin tek olmadığını, aksine onlardan her tabakanın bir red ve imtina sebebi olduğunu açıklamıştır.

İmdi her kim, Allahu Teâlâ'nın yahudilerin fırkalarına dair zikretmiş olduğu açıklamaları düşünür ve tezekkür ederse, bu hususun, ayniyle bu ümmet .cinde de bulunduğunu görecektir. Çünkü onlar içinde Hakk'a karşı inâdla-şan, başkalarını saptırmaya gayret eden kimseler olduğu gibi, aynı şekilde orta yolu takib eden, yine taklide tâbi olan sırf ümmî kimseler de bulunmaktadır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 35[35]

Ûmni Tâbirinin Manası

Alimler "ümmî" kelimesinin manasında ihtilâf ettiler- Bazıları 'O, ne bir kitabı ne de bir peygamberi ikrâr etmemiş kimse manasınadır" derken, diğerleri "Okur-yazar olmayan kimse manasınadır" demişlerdir. Bu ikinci görüş daha doğrudur. Çünkü ayet yahudiler hakkındadır. Yahudiler ise Tevrat'ı ve peygamberlerini ikrâr ediyor, kabul ettiklerini söylüyorlardı. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s):, Biz ümmi bir ümmetiz, yazı yazmayı ve tiesab yapmayı bilmeyiz36[36] buyurmuştur. Bu hadis.de ikinci görüşün doğruluğuna delâlet eder. Ayrıca Hak Teâlâ'-nın: "Kitabı bilmezler buyruğu da ancak bu görüşe uygun düşmektedir. 37[37]

Emâni Kelimesi Hakkında

kelimesi, kelimesinin cem'idir. Bu kelimenin, temelde aynı olan birbirine yakın birçok ma- naları vardır:

1) Bu, insanın tahayyül ettiği, aklında meydana gelebileceğine karar verdiği ve olacağından bahsettiği şey, yani "kuruntu" dur. Arapların, "Falan zat, falan zata vaaâde bulunuyor ve ona boş ümid veriyor" sözü ve Allah Teâlâ'nın: "(Şeytan) onlara vaa'd eder, onları olmayacak kuruntulara düşürür. Halbuki şeytan onlara, aldatmadan, başka birşey vaa'd etmez" (Nisa, 120) ayetindeki ,kelimesi bu manayadır. Biz (kelimesini bu mânâda tefsir edersek), ayeti, "Onlar ancak, hatalarından dolayı Allah'ın kendilerini muaheze etmeyeceğini, peygamber atalarının kendilerine şefaatçi olacağını zannederler, din adamları da, "Cehennem azabının ancak sayılı birkaç gün onlara dokunacağı" kuruntusunu verir" manasına getir.

2) "Ancak alimlerinden duyup onları taklid ederek kabul ettikleri uydurma yalanlar" manasınadır. Bir bedevî İbn De'be'ye söylediği bir şey hakkında şöyle demiştir: Bu rivayet ettiğin bir şey mi, temmenni ettiğin birşey mi, yoksa uydurduğun bir şey midir?

3) "Ancak okudukları şeyleri..." manasınadır. Bu mana da, Arapların: "Allah'ın kitabını ilk gecede okudu" ifâdesinden alınmıştır. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Kelime, "Takdir etti, düşündü" manasına

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/117-119.

36[36] Buhari, Savm, 13.

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/120.

gelen ^* fiilinden türemiştir. Çünkü temennide bulunan bir kimse, kendi kendine bir takdir ve tahminde bulunup, olmasını arzu ettiği şeyin olabileceğini düşünür. "Uyduran ve okuyan kimse de, şu kelimeden sonra şu kelimenin gelmesini takdir eder, düşünür".

Ebu Müslim şöyle demiştir: Bu lâfzı, kalbin temennisi manasında anlamak, Allah'ın:

"On/ar, "Cennete ancak yahüdi veya hıristiyan olanlar gireceklerdir" dediler. Bu onların temennileridir" (Bakara, mj ayetinin delâletine göre, daha evlâdır. Cenab-ı Allah:

"(İş) ne sizin temennilerinizle, ne de Ehl-i kitab'm kuruntulanyla (olup bitmiş) değildir. Kim bir kötülük yaparsa, onun cezasını görür" (Nisa, 123);

"Bunlar onların tenennileridir. Onlara: "Haydi delillerinizi getirin" de" [Bakara, 111); Ve:

"Onlar, "Bu (hayat), dünya hayatımızdan başka birşey değildir. Ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi zamandan başka birşey helak etmiyor" dediler. Halbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yok. Onlar sadece zanları üzere konuşuyorlar" (Casiye, 24) buyurmuştur. Bütün bu ayetlerdeki ümniye ve zan kelimeleri, "Düşünüp tahmin ediyorlar" manasınadır.

Ekseri âlimler şöyle demiştir: Bu kelimeyi "okumak, okudukları şey" manasına hamletmek daha evlâdır. Nitekim:

O birşey okuduğu zaman, şeytan onun okumasına birşey atmıştır" (Hacc, 52) Duyurulmuştur. Ve, zira bu kelimeyi "okuma" manasına almak, ayetteki is-:snaya da daha uygundur. Çünkü biz kelimeyi bu manaya hamlettiğimiz kelimenin istisna ile bir alakası olmuş olur. Buna göre de sanki Cenab-ı -ak bu ayette: " Onlar kitabtan ancak kendilerine okunup da dinledikleri miktarı, kendilerine anlatılıp da kubul ettikleri miktarı bilirler. Sonra onlar bunlar özerinde tefekkür etmeye muktedir olamazlar" buyurmaktadır. Eğer kelime, uydurma sözler, yalanlar, zan, insanın düşünüp karar verdiği şeyler manasına hamledilir ise, bunda istisna yapmak çok nâdir birşey olur. 38[38]

Üçüncü Mesele

Cenab-ı Hakk'ın: "Lâkin birtakım ümniyeler bilirler" ifâdesi "istisnâ-i munkatı"dır. Şâir Nâbiğa şöyle demiştir:

"Güçlü olmayan bir yemin ettim. Çünkü gâlbteki bir kimse hakkında bilgimiz yok, İâkin hüsnü zannım vardır." Ayetteki, kelimesi, şeddesiz olarak, şeklinde de okunmuştur.

Cenab-ı Allah'ın: "Onlar ancak tanda bulunuyorlar" ifadesi, bizim söylediğimizin sanki gerçek olduğunu göstermektedir. Çünkü eğer, kelimesi ile, "aslı olmayan işleri var diye düşünüp takdir etmek" manası murad edilir ise, ki bu "zan" demektir, o zaman burada bir tekrar olmuş olur. Birisi: "Zan başkadır, gönülden, akıldan geçen düşünce başkadır. Binaenaleyh bu ayette bir tekrarın olması gerekmez" diyebilir. Biz kelimeyi "okunan şey, okumak" manasında alır isek ayetin manası daha güzel olur. Buna göre Cenab-ı Allah sanki, "Onlardan, kitabı ancak kendilerine okunması ve onu dinlemeleri yolu ile, ancak kitabın te'vili istendiği gibi kendilerine söylenmesi ve onu doğru zannetmeleri yolu ile bilenler vardır" buyurmakta ve bu yolun insanı hakikate ulaştırmadığını beyân etmektedir. 39[39]

Ayetten Çıkarılan Kaideler

Bu ayette bazı meseleler vardır:

1) Marifetler (bilgiler), sonradan kazanılır, zarurî değildir. Bundan dolayı Cenab-ı Hak, bilmeyen ve zanna göre hareket eden kimseleri zemmetmiştir.

2) Taklid, kesinlikle temelsizdir. Bu müşkildir. Çünkü ferî (ikinci derece meselelerde, fıkhî hükümlerde) taklit bize göre caizdir.

3) Başkalarını saptıran kimse zemmedildiği gibi, onun saptırmasına aldanarak sapan kimse de zemmedilir, kınanır. Çünkü Cenab-ı Hak, bu durumda oldukları halde, onları kınamıştır.

4) Dinin temel meselelerinde (yani itikadı meselelerde), zan ile yetinmek caiz değildir. En iyi Allah bilir.

Hak Teâlâ'nın: "Yazıklar olsun..." ifâdesi hususunda alimler şöyle demişlerdir: her üzüntülü, zorda kalmış insanın söylediği bir kelimedir." İbn Abbas (r.a), "Elem veren azabdır" demiş. Süfyan-ı Sevri'den, onun cehennemdekilerin bederilerinden akan irin manasına olduğu rivayet edilmiştir. Hz.

---

[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/120-122.

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/122.

Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir.

"O (Veyl), cehennemdeki bir vadidir. Kâfir, o vadinin dibine ulaşıncaya kadar kırk sene aşağı doğru düşer".[40][40]

Kâdî de şöyle demiştir: "Veyl, son derece va'-îd ve ilâhî tehdidi ifâde etmektedir." Veyl ister cehennemdeki bir vadinin adı olsun ister büyük azab mânâsına olsun, Kâdî'nin söylediği manada şüphe yoktur.

Allahu Teâlâ'nın: "Elleriyle kitabı yazıyorlar" ifadesinde iki vecih vardır:

1) Bir adama yazması emredildiği zaman, (yazdım) der. Buna göre "elleriyle" ifâdesinin manası, "Onlardan bu yazma işi ancak bu şekilde vâki oldu" şeklinde olur.

2) Bu ifâde te'kid içindir. Burası te'kid yapılması güzel olan bir yerdir. Nitekim sen, yazdığı şeyi bildiğini inkâr eden kimseve: "Ey falan, bunu sen elinle yazmıştın" dersin.

Cenab-ı Allah'ın: "Sonra da bu Allah indin-dendir, diyorlar" ayetinden murad, bu yazma işini yapan ve bu fiili işleyen kimselerin son derece aşağılık kimseler olduğunu anlatmaktır. Çünkü onlar dinden saptıkları gibi başkalarını da saptırmışlar, ahiret saadetlerine karşılık dünyayı satın almışlardır. Bundan dolayı onların günahı başkaların in kinden daha büyüktür. Çünkü malumdur ki başkalarına zarar verecek bir yalanın günahı daha büyüktür. Allah'a karşı yalan söyleyen, bu yalanına saptırma işini ilâve eden, bu ikisine dünya sevgisini ekleyip onu elde etmek için hileler kuran, bunlara ilaveten ömür boyu devamlı olarak insanları sapıtacakları bir yola sevke-den bir kimsenin günahı artık nasıl olur İyi düşünülsün? İşte bundan dolayı Cenab-ı Allah onların yaptıkları bu işin büyük (bir günah) olduğunu bildirmiştir. Eğer "Hak Teâlâ onların İki durumunu hikâye etmiştir: Birisi kitab yazmaları, diğeri de o yazdıklarını yalan söyleyerek Allah'a isnâd etmeleri.. Ayetteki bu tehdid ya onların kitab yazmalarından, veya yazılan şeyi Allah'a isnâd etmelerinden, veyahut da her ikisinden dolayıdır" denilir ise deriz ki: Başkalarını saptırmak için bâtıl, asılsız şeyler yazmak kötü fiillerdendir. Allah Teâlâ hakkında yalan söylemek de böyledir. Ama bu ikisini birden yapmak gerçekten çok büyük bir günahtır. [41][41]

"Az Bir Değer Karşılığında Satma" Ne Demektir?

Cenab-ı Hakk'ın: "Onu az bir pahaya (fiyata) satmak için" ifâdesi iki şeye işaret etmektedir:

1) Bu, onların son derece bahtsız (şâkî) olduklarına işarettir. Çünkü akıllı olanın, dünyevî çok bir ecir karşılığında âhirette az bir vebale bile razı olmaması gerekir. Öyle ise onun, dünyevî değersiz bir menfaat yüzünden âhirette büyük bir azaba düşmeyi göze alması nasıl makul olabilir?

2) Bu ifâde, onların bu tahrifi, dînî bir iş olarak değil, mal ve makam elde etmek için yaptıklarını gösteriyor. Bu, karşılıklı rıza olsa bile bâtıl bir şeye karşılık mal almanın haram olduğuna delâlet eder. Çünkü onlara verilen mallar severek ve rızâ ile veriliyor idi. Bununla beraber Cenab-ı Allah, bunun haram olduğuna dikkat çekmiştir.

Cenab-ı Allah'ın: "Elleri ile yazdıkları şeylerden dolayı onlara yazıklar olsun" buyruğundan murad şudur: Onların sırf yazmaları dahi tek başına büyük bir günahtır. Keza bunlara karşılık mal ve para almaları da ayrıca büyük bir günahtır. Bundan dolayı, "veyl" sözü yaptıkları iş için tekrar edildi. Eğer tekrar edilmemiş olsaydı, "Bu iki işi (yani kitab yazıp onu Allah'a isnâd etme işi) birlikte büyük va'îdi gerektirmiştir, yoksa tek tek değil" denebilirdi. Ama Cenab-ı Allah bu şüpheyi böylece gidermiştir.

Müfessirler ayetteki, "Ve kazandıklarından dolayı.." ifâdesi hususunda, bundan murad "Sadece bu yazma ve tahrif için kazandıklarından dolayı" manası mıdır; yoksa "diğer günahlarından dolayı" manası mıdır? diye alimler ihtilâf etmişlerdir. Söz dizisine en uygun olan bu ayette kastedilenin, onların bu yolla aldıkları anlatılan mallar olmasıdır. Fakat umûmî olması itibarı ile, bu ifâdenin herşeye şâmil olması da doğru olur. Fakat onların kazançları bu kayıd ile kayıtlanmadığı zaman, kazançtan dolayı va'îd ve tehdid yerinde olmayacağı için önceki görüş tercih edilmiştir. Çünkü kazanca helâl olanı da girebilir. Bundan dolayı onların va'îde müstehak olan kazançlarının takyîd edilmesi, yani hangi kazançlarının böyle olduğunun belirtilmesi gerekir. Burada takyîd için en uygun olan da daha önce zikredilmiş olan şeydir.

Kâdî şöyle demiştir: Bu ayet, onların bu yazma fiillerinin Allah'ın yarattığı şeyler olmadığını gösterir. Çünkü onların yazmalarını Allah yaratmış olsaydı, yahudilerin, "Bunlar Allah indindendir" diye bunları Allah'a izafe etmeleri gerçeğin ifâdesi olurdu. Zira Hak Teâlâ bunları onlarda yarattığı zaman, farzet ki kul onu kesbetmiştir, ama fiilin yaratanına nisbet edilmesi, onu kesbedene nisbet edilmesinden daha kuvvetlidir. Bu sebeple o yazma işinin Allah'a isnâd edilmesi, kula isnâd edilmesinden daha evlâ olurdu. Bu sebeple onların bu husustaki sözleri ile övülmeye hak kazanmaları gerekirdi. Çünkü buna göre onların yazdıkları Allah katından olmuş otur. Böyle olmadığı için, biz bu yazma işinin Allah'ın yarattığı bir iş olmadığını anlamış olduk." Buna şu şekilde cevap verilir: Bahsedilen delillere göre bu yazma işine sevkeden sebep Allah'ın yarattığı şeylerdendir. Bu sebeple yazma işi de Allah'ın yarattığı şeylerdendir. Allah en iyi bilendir. 42[42]

---

[40][40] Müsned, 1/430, 11/197.

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/122-123.

Ahiret Azabının Sadece Sayılı Günler Olacağı İddiaları

"Onlar "Cehennem bize ancak sayılı günler dokunacaktır" dediler. (Onlara) de ki: Allah'dan bir ahid mi aldınız? Öyle ise Allah ahdinden asla caymaz. Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz?" (Bakara, 80).

Bil ki bu söz onların çirkin söz ve fiillerinin ücüncüsüdür. Bu da onların, Allah'ın kendilerine birkaç gün dışında azab etmeyeceğini kesinkes söylemeleridir. Bu kesin hükme, akıl ile varılması imkânsızdır. Ama bizim, "Şüphesiz Allah ne isterse ona hükmeder" sözümüze göre, Allah'ın fiillerine hiç kimsenin itiraz hakkı yoktur. Bu sebeple böyle bir şeyi ancak naklî delil ile bilmek mümkündür. Mu'tezile'ye göre akıl, günahları sebebi ile devamlı bir ilâhî cezaya müstahak olunduğunu gösterir. Akıl buna delâlet edince, ceza için bir müddet takdir edildiği ve sonra da bu cezanın biteceği hususunda, bunu açıklayan naklî bir delile muhtaç olunur. Bu sebeple her iki mezhebe göre de nak-delil olmadan bunu bilmeye imkan yoktur. Nakli delil olan bir meselede, aklen vermek caiz değildir. Burada iki mesele vardır: 43[43]

Sayılı Günlerin Şümulü

Alimler "sayılı günler" hususunda iki görüş belirtmislerdir:

a) (gün|er) |âfzı ancak on ve daha aşağı sayıda günü gösterir. On günden fazlası için kullanılmaz. Buna göre (beş gün), (on gün) denilir (onbir gün) denmez. Ne varki bu kaide, Cenab-ı Hakk'ın, "Sizden Öncekilere farz kılındığı gibi size de muttaktierden olasınız diye sayılı günlerde oruç tutmak farz kılındı" (Bakara, 183-184)ayeti ile bir müşkillik arzeder. Bu ayetteki sayılı günler bir ayın bütün günleridir. Bir ayın günleri ise ongünden daha fazladır.

Bir de Kâdî şöyle demiştir: lâfzının on veya daha aşağı bir sayıya hamleditdiği sabit olunca, en uygun olan, bu kelimenin en azını veya en çoğunu ifâde ettiğini söylemektir. Çünkü bunun üç gün olduğunu söyleyen, "Bunu en azına hamlediyorum" diyebilir. Bu, izahı mümkün bir sözdür. Yine o lâfzın on günü ifâde ettiğini söyleyen de, "Onu en çoğuna hamlediyorum" diyebilir. Bu sözün de izahı mümkündür. Ama o lâfzın "on"dan az, üçten çok bir sayıya hamlediimesinin izahı mümkün değildir. Çünkü ikisi arasındaki sayıların herhangi birinin diğerlerine bir üstünlüğü yoktur. Meğer ki bunu belirleyen sahih bir rivayet varid olsun. İşte o zaman o rivayete göre hüküm verilir.

Müfessirlerden bir grub, lâfzını, yedi gün diye tefsir etmişlerdir. Bu hususta Mücâhid şöyle der: Yahudiler dünyanın ömrünün yedibin sene olduğunu söylüyorlar. Buna göre Cenab-ı Hak, her bin yıla karşılık onlara bir gün azab edecek demektir. Bu sebeble onlar, "Allah bize yedi gün azab edecektir" demişlerdir. Esâm bazı yahûdilerden, buzağıya sadece yedi gün tapmış olduklarını, bundan dolayı "Allah bize yedi gün azab edecek ' dediklerini nakletmiştir. Her iki görüş de zayıftır. İlkinin zayıf olmasına gelince, dünyanın Ömrünün yedibin sene oluşu ile, onların azabının yedi gün olması arasında kesinlikle birbirini gerektirecek bir alâka yoktur. İkinci görüşe gelince, yedi gün isyan etmiş olmalarından dolayı azablarının da yedi gün olması gerekmez.

Biz ise şöyle diyoruz: Herşeyin mâliki ve sahibi Allah olduğu için, O'nun yaptığı her şey güzeldir. Mutezileye göre, günahkâr tevbe etmediği veya affolunmadığı müddetçe, isyanından Ötürü ebedî cezaya hak kazanır. Buna göre şayet: "Cenab-ı Allah bir günaha karşılık daha fazla ceza vermeyi menederek: "Kötülüğün cezası, mlslt ile kötülüktür" (şûra,40) buyurmuştur. Bu sebeple cezanın suçtan fazla olmaması gerekir" denilir ise biz deriz ki: Günahın cezası, nimete göre artar. Allah'ın kullarına

---

[42] 42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/124-125.

[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/125.

olan nimeti sayısız ve sınırsız olunca, onların günahları da son derece büyük olur.
b) İbn Abbas (r.a)'ın; lâfzını, yahudilerin buzağıya taptıkları günlerin sayısı olan "kırk gün" ile tefsir ettiği rivayet edilmiştir. "Yedi gün" tefsiri için söylenenler bu hususta da söylenir.
Bir üçüncü görüş de şudur: Ayetteki "sayılı" lâfzının tıpkı, "O (Yûsuf u) az bir fiyata, sayılı bir kaç dirheme sattılar" {Yûsuf, 20) ayetinde de olduğu gibi, "az" manasına geldiği söylenmiştir. 44[44]

İkinci Mesele

Hanefiler, hayızın en az müddetinin üç, en çoğunun ise on gün olduğuna zâhib olmuşlar ve buna Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Hayızlı olduğun günlerde namazı bırak"45[45] hadisini delil getirmişlerdir. Buna göre hayzın müddeti, lâfzı ile ifâde edilen günler sayısıncadır. lâfzı ile ifâde edilen günlerin en azı üç, en çoğu ondur. Bu sebeple hayız müddetinin en azının üç, en çoğunun ise on gün olması gerekir. Bu husustaki müşkitlik yukarıda geçmişti. 46[46]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ bu ayette: "Onlar cehennem bize ancak sayılı günler dokunacaktır" dediler."; Al-i İmran sûresinde ise: "Ancak sayılı günler" (Ali imran, 24) buyurmuştur. Birisi şöyle diyebilir: Her iki ayette de mevsûf aynı (günler) lâfzı otduğu halde, niçin bu kelimenin sıfatı birinci ayette ikincisinde ise, şeklinde gelmiştir? **Cevab:** İsim eğer müzekker olur ise, onun cem'inin sıfatı sonunda "ta" harfi bulunan müennes bir kelime olur. Meselâ: ve, Eğer isim müennes olur ise, onun cem'inin sıfatı cem'i müennes salim olur. Mesela: testi (kırık testiler); (kırba), (kırık su kırbaları) denilir. Ne var ki bazan nâdir olarak isim müzekker olduğu halde, cem'i ve sıfatı,cem'i müennesi salim olarak gelir. Mesela, (güvercin), (güvercinler); ve ot (gerilmiş develer) denilir. İşte: (al-i imran, 24} ve o "Belirli günlerde" (Hacc. 28) ayetlerinde de aynı şey vardır. Buna göre Cenab-ı Allah, Bakara suresinde asıl şekli ile-ki bu şeklidir.-Al-i İmran sûre sinde ise ikinci şekli ile getirmiştir. 47[47]

Allah'ın Ahdi

Cenab-ı Allah'ın: "(Onlara) de ki: AUah'dan bir ahld mi aldınız. Öyle ise Allah asla ahdinden caymaz" ayeti hususunda birçok mesele vardır: 48[48]

Ahdin Buradaki Mânası

Buradaki ahd, Allah'ın vaadi ve haberi manasınadır. Allah, bu ayette "haber vermesini" "ahd" diye adlandırmıştır. Çünkü Allah'ın haberi, bizim yemin ve adaklarımızla kuvvetlendirdiğimiz sözlerimizden daha kuvvetlidir. Buna göre, "Allah'ın ahdi ancak bu şekilde ofur" demektir. 49[49]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi, Cenab-ı Hakk'ın: "Allah ahdînden caymaz" ifâdesinin, mahzuf bir şeye bağlı olduğunun, o mahzufun takdirinin ise: "Eğer Allah'dan bir ahid almış iseniz,biliniz ki Allah ahdinden asla caymaz" şeklinde olduğunu söylemiştiı50[50]

istifham Değil İstifham-i İnkarıdır

Allah'ın: ifâdesi, bir soru değil, aksine bir inkârı ifâdedir. (Yani "ahid aldınız mı?" değil, "ahid

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/126-127.
45[45] Tirmizi, Tâhare, 94 (1/220).
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/127.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/127-128.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/128.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/128.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/128.

almışsınız ha!" manasınadır.) Çünkü yahudilerin zanlarını iptal etmek için Hz. Peygamber (s.a.s)'in delilini onlardan sorması caiz değildir. Allah, bunu emretmekten münezzehtir. Aksine bu onların istidlal ediş şekillerine dikkat çekmedir. Bu ise, o şeyi bilmeye nakilden başka bir yotun olmadığını anlatmaktır. Bu hususta naklî bir delil olmayınca da, bu görüşün kesin olarak ifâde edilememesi gerekir. 51[51]

Allah Ahdinden Caymaz

Allah Teâlâ'nın: "Öyle ise Allah asla ahdinden caymaz" ifâdesi, O'nun va'ad ve va'îdi hususunda yalan söylemekten münezzeh olduğuna delâlet eder. Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Çünkü yalan, noksanlık ifâde eden bir sıfattır. Noksanlık ise Allah için imkansızdır." 52[52]

Mutezilenin İddiası

Mu'tezile de şöyle demiştir: Çünkü Cenab-ı Hak, çirkinin çirkinliğini, kendisinin çirkinlikten (kötülükten) müstağnî olduğunu bilir. Yalan söylemek çirkin bir iştir. Çünkü o yalandır. Çirkinin (kabinin) çirkinliğini ve ona ihtiyacı olmadığını bilen kimsenin, yatan söylemesi imkansız olur. Binaenaleyh bu, Al-lah'dan yalanın sâdır olmasının imkânsız olduğunu gösterir. İşte bu sebeple Cenab-ı Hak: "Allah asla ahdinden caymaz" demiştir. Buna göre eğer, "And, va'ad manasınadır; birşeyin hasseten zikredilmesi, onun dışındaki şeylerin nefyi mânasına gelir. Bu sebeple, Allah va'adinden dönmeyeceğini hasseten ifâde edince biz, Allah'ın vaidinden caymasının caiz olduğunu anlarız. Sonra akıl da buna uygundur. Çünkü va'adden dönmek kötü, va'îdden (tehdid ve korkutmadan) dönmek ise lütuftur" denilir ise deriz ki: Zikredilen deliller her türlü yalan için geçerlidir. 53[53] .

Cübbai'nin Vaa'd ve Vaid Prensibine istidlali

Cübbâi şöyle demiştir: Bu ayet Allah'ın, Hz. Musa (a.s)'ya ve ondan sonra gelen diğer peygamberlere, günahkârları ve büyük günah sahiplerini, azab ettikten sonra cehennemden çıkaracağına söz vermediğini gösterir. Çünkü Allah'u Teâlâ, eğer onlara bu sözü vermiş olsaydı, yahudilerin bu sözünü yadırgaması doğru olmazdı. Hak Teâlâ'nın onlara böyle bir söz vermediği, ve onlara günahkarlara olan va'îdinden bahsettiği sabit olunca, ve bundan bahsetmek sureti ile günaha düşmekten onları menedince, Va'idiyye (Mû'tezile)'nin görüşüne göre, onların ahiretteki azabının ebedî olması gerekir. Bu durum başka ümmetler hakkında sabit olunca, bu ümmet hakkında da söz konusu olmast gerekir. Çünkü Allah Teâlâ'nın va'ad ve va'îdleri ile ilgili hükümlerinin ümmetlere göre değişmesi caiz olmaz. Çünkü bunların hepsinden sudur eden günahın derecesi aynıdır. 54[54]

Razi'nin Cevabı

Bil ki bu izah tarzı son derece zorlama ile yapılmıştır. Biz deriz ki: "Cenab-ı Hakk'ın Hz. Musa (a.s)'ya büyük günah sahiblerini cehennemden daha sonra çıkaracağını va'ad etmemiştir" sözünü kabul etmiyoruz. "Eğer onlara bu va'adde bulunmuş olsa idi, yahudilerin o sözlerini reddetmezdi" sözüne gelince, buna karşt biz deriz ki: "Sen niçin "Eğer Allah onlara bunu vaa'detmiş olsa İdi, yahudilerin bu sözünü reddetmezdi" dedin? Bunların birbirini gerektirmesi hususundaki delilin nedir?" Sonra biz, şer'an bunların birbirini gerektirmeyeceğini birkaç yönden açıklayabiliriz:
a) Belki de Cenab-ı Hak, sırf onlar azab edilecekleri günleri az sandıkları için, bu sözü yadırgamıştır. Bunun onların: "Bize ateş ancak birkaç sayılı gün dokunacak" ifâdeleri gerçekten az sayıda günü gösterir. Bu sebeb ile, Allah Teâlâ, onların bu kadar az bir müddeti kesin bir ifâde ile söylemelerini yadırgamıştır. Yoksa azabın sona ereceğini reddetmemiştir.
b) Mürcie, genel olarak ilâh? affın olacağını kesin olarak söylerler. Ama onlarca, muayyen bir şahıs hakkında İse bu şekilde kesin hükmedilemez. Buna göre, yahûdiler, kendileri hakkında azabın

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/128.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/128.
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/129.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/129.

hafifletileceğine kesin olarak hükmedince, Allah Teâlâ işte bunu reddetmiştir.

c) Bu sözü söyleyen yahûdiler kâfirdirler. Bize göre kâfirin azabı ise ebedidir, sona ermez. Biz, Hak Teâlâ'nın büyük günah sahihlerini cehennemden çıkaracağına dâir, Hz. Musa (a.s.)'ya söz vermediğini kabul etsek bile sen neye dayanarak "Allah, onları cehennemden çıkarmayacak" diyorsun? Bunun izahı şudur: Hak Teâlâ Hz. Musa (a.s)'ya onları cehennemden çıkaracağını va'ad etmemiştir" sözü ile; "Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ya onları cehennemden çıkarmayacağını haber vermiştir" sözü arasında mana farkı vardır. Birinci sözde bir zarar söz konusu değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ya bunu söylemediği haide, kıyamet günü yapabilir. Fakat Allah, yahudilerin böyle söylemelerini, onların bir delilleri olmadığı halde kesin konuşmalarından dolayı reddetmiştir. Dolayısı ile onların bu hususta konuşmamaları, ne menfi, ne müsbet kesin hükümde bulunmamaları gerekir. Biz, Cenab-ı Hakk'ın Hz. Musa (a.s)'mn kavminin günahkârlarını cehennemden çıkarmayacağını kabul etsek bile, sen neye dayanarak Alllah'ın bu ümmetin günahkârlarını da cehennemden çıkarmayacağına hükmediyorsun?

Cübbâi'nin: "Çünkü Allah Teâlâ'nın va'ad ve va'idleri ile ilgili hükümlerinin ümmetlere göre değişmesi caiz değildir" sözüne gelince, bu sırf delilsiz bir hüküm vermedir. Çünkü cezalandırmak Allah'ın hakkıdır. Bu sebeple, o cezayı kaldırmak sureti ile bazı insanlara lütfetmesi, diğerlerine lütfetmemesi de, O'nun hakkıdır. Binaenaleyh bu istidlalin zayıf olduğu ortaya çıkmış olur."

Cenab-ı Allah'ın: 'Toksa siz Allah'a karşı bilmeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" hitabına gelince bu, zikredilen delili tamamlamak için yapılan bir izahtır. Çünkü yukarıda bahsi geçen hüküm ancak nakil ile verilebilince ve böyle bir naklin de olmadığı sabit olunca o hükmü bu şekilde kesin bir ifâde ile söylemek hiç şüphe yok ki bilinmeyen bir hususta Allah'a iftira etmek olur. Bu ayet birçok faydalı hususu ihtiva eder. 55[55]

Ayetin İhtiva Ettiği Hükümler

a) Hak Teâlâ, onların bir delile dayanmadan söyledikleri sözü kınayınca, delilsiz bir hüküm vermenin de bâtıl olduğunu anlamış olduk.

b) Varlığı veya yokluğu aklen mümkün olan herşeyi, varlığını veya yok olduğunu isbat, ancak nakli delil ile mümkündür.

c) Kıyası ve Haber-i Vahid ile amel etmeyi inkâr edenler bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Çünkü kıyas ve haber-i vâhid kesin ilim ifâde etmez. Bu sebeble, Allah Teâlâ, "Yoksa siz Allah'a karşı bilmeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" ayetini, inkâr etme sadedinde zikrettiği için haber-i vâhid ve kıyasa tutunmak caiz değildir." Buna şöyle cevab veririz: Kıyasa ve haber-i vahide dayanan zannî bir bilgi meydana geldiğinde, onunla amel etmek gerektiğini gösteren deliller bulununca, onunla amel etmenin vacib olduğu anlaşılır. Bu sebeple, kıyas ve haber-i vahid ile hükmetmek, bilinmeyen bir şeye değil, bilinen birşeye hükmetmek olur. 56[56]

Kebire Sahibi Hakkında Mu'tezile İddiası

"Hayır (iş öyle değil). Kim bir kötülük (günah) kazanır da günahı kendisini iyice sararsa, onlar cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalacaklar" (Bakara. 81).

Keşşaf sahibi, harfinin, nefy harfinden sonra geldiği için müsbet mâna ifâde ettiğini, bu harf-i nefyin de 'Bize asla ateş dokunmayacak" ayetindeki olduğunu; Cenab-ı Hakk'ın ayetinin de gösterdiği gibi, "Evet, size ebedî olarak ateş dokunacaktır" mânasına geldiğini söylemiştir. kelimesine gelince, bu bütün günahları içine almaktardır. Nitekim Cenab-ı Hak: "Kötülüğün cezası, misliyle bir kötülük ve cezadır" (Şûra, 40)ve:

"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır" (Nisa, ızs) buyurmuştur. İster büyük ister küçük günah olsun, onu yapan kimsenin ebedî olarak cehennemde kalacağının zannolunması mümkün olduğundan, şüphesiz Allah. Teâlâ, ebedî olarak cezaya hak kazanmış olan kimsenin günahının, kendisin çepeçevre kuşatmış olacağını beyan etmiştir. "İhata" lâfzının, bir cismin diğer bir cismi; mesalâ, kale surlarının bir beldeyi; testinin suyu kuşatması gib kuşattığı hususunda hakiki bir mâna ifâde ettiği malumdur. Buradaysa, kelimeyi hakiki manada almak imkânsızdır. Bu sebeple biz onu iki bakımdan günahın büyük olmasına hamlederiz:

---

[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/129-130.

[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/131.

a) Kuşatan, kuşatılanı örter. Büyük günah da, taatların sevaplarını kuşatmış olduğu için, sanki o, taatları kuşatmış gibi olmuştur. Bu sebeple, bu cihetten bir benzerlik meydana gelmiş olur.

b) Kebîre, taatlerin sevabını geçersiz kıldığı için (ihbat), sanki o kebîre o taatleri istilâ etmiş tıpkı düşman askerinin, insanların hiçbir yönden kurtulamayacağı bir biçimde insanı kuşattığı gibi, onu kuşatmıştır.

Buna göre Cenab-ı Hak sanki şöyle demiştir: Evet, kim bir kebîre irtikâb eder ve o büyük günahı onun taatlarını çepeçevre kuşatırsa, işte onlar cehennem yaranıdırlar, onlar orada ebedî kalacaklardır. Buna göre şayet bu ayet, yahudiler hakkında vârid olmuştur denilirse, deriz ki ibret lâfzın umumî olması itibariyledir, sebebin hususî olması itibariyle değil... İşte bu, Mûtezile'nin büyük günah sahipleri hakkında ilahî bir vaîdin bulunduğuna kendisiyle istidlal ettiği bir izah tarzıdır. 57[57]

Razî'nin Mûtezile'ye Cevabı

Bil ki bu mesele, meselelerin en önemlilerindendir. Biz bu meseleyi anlatmak üzere şöyle diyeceğiz: Ehl-i kıble, büyük günah sahiplerinin vaîdi, cezası hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, bu va'îdin olduğunu,.katî olarak söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar iki grubdur: Bunlardan bir kısmı, vaîdin ebedî olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, Mü'tezile ve Havaric'in çoğunun görüşüdür. Bunlardan bazıları da, vaîdin sona ereceğini söylemiştir. Bu görüş, Bişr et-Merîsî ve el Halidî'nin görüşüdür. Bazı insanlar, büyük günah işleyen için büyük günah olmadığını kesin bir ifâdeyle söylemiştir. Bu, müfessir Mukatil İbn Süleyman'a nlsbet edilen tek kalmış bir görüştür.

Üçüncü bir görüş ise şöyledir: "Biz Cenab-ı Allah'ın bazı günahkârları ve bazı günahları affettiğini kesinlikle söyleyebiliriz. Fakat belli bir kimse hakkında Allah'ın onu affedip affetm iveceğin i kesin olarak söylemeyip, tavakkuf ederiz. Yine Cenab-ı Allah'ın büyük günah sahiplerinden belli bir süre azap ettikten sonra, ona ebedî olarak azab etmeyip azâbınt sona erdireceğine kesin olarak inanmaktayız. Bu sahabenin, tâbiûnun, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin ve İmâ-, miyye mezhebine uyanların çoğunun görüşüdür.

Buna göre bu konu, iki mesele ihtiva etmektedir. Birincisi, bu vaîd hakkında katî hüküm vermek, ikincisi de, eğer vaîdin olduğu kabul edilirse, bunun devamlı olup olmaması meselesidir. 58[58]

Vaid Hakkında

Biz, önce Mutezilenin delillerini, sonra "halis Mürcie'nin delillerini, daha sonra da, kendi âlimlerimiz'n (rahimehumullah) delillerini zikredeceğiz. 59[59]

Mutezilenin Vaîd Hakkındaki Delilleri

Mû'tezile'ye gelince, onlar bu konudaki umumi olan hükümlere dayanmışlardır. Bu umumî hükümler iki şekildedir: Bazısı şart yerinde sîga-sıyla gelmiştir. Bazıları da cemî (çoğul) sîgasıyla gelmiştir. Birinci kısımdakilere gelince, bununla ilgili birçok ayet vardır:

1) Cenab-ı Allah, miraslarla ilgili ayette:

İşte bunlar Allah 'm sınırlandır. Her kim Allah a ve Resulüne itaat ederse, Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere sokar; onlar orada ebedî kalırlar. . Bu en büyük bir kurtuluştur. Kim de Allah a ve Resulüne İsyan eder, O'nun sınırlarını tecavüz ederse, Allah onu, içinde ebedî kalacağı bir ateşe sokar" (Nisa, 13-14) buyurmaktadır. Biliyoruz ki, namazı, zekâtı, orucu, haccı ve cihâdı terkeden; içki içen, zina eden ve öldürülmesi haram olan bir cana kıyan kimse Allah'ın sınırlarını aşmıştır. Bundan dolayı onun cezalandırılması gerekir. Bu böyledir, çünkü ji kelimesi şart makamında, fıkıh usûlünde de sabit olduğu gibi, umûm ifade eder. Hasmımız bu ayeti, mü'minleri bırakıp da sadece kâfirlere hamlederse bu, delilin aksine bir iş olmuş olur. Sonra onun sözünü iki husus iptal eder:

a) Cenab-ı Allah bu ayette miras paylarını açıklamış, sonra bu hisseler hususunda kendisine itaat eden kimseye va'adde; asî olan kimseye de vaîd-de bulunmuştur. İmana ve Cenab-ı Allah'ı tasdike sarılmış olan kimse, bu hususlarda Allah'a itaat etmeye, Allah'ın rubûbiyetini inkâr eden, peygamberlerini ve

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/131-132.

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/132-133.

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/133.

şeriatlarını yalanlayan kimseden daha yakındır. Bundan dolayı, bu hususlarda kâfiri itaate teşvik etmek, bu hususlarda taate daha yakın olanı, mü'mi-ni teşvik etmekten daha hususi bir durumdur. Ayetin başıyla mü'min kastedildiğine göre, sonuyla da mü'min kastedilmektedir.
b) Cenab-ı Allah"Bunlar, Allah'ın sınırlandır" buyurmuştur. Bundan kastının, zikredilen miras payları olduğunda şüphe yoktur. Sonra bu hususta itaat edene va'ad, karşı çıkana da vaîdde bulunmuştur. Bundan dolayı ayetin gelişi, vaîd'in, bu sınırları çiğneyen kimselere ait olduğunu; bunlara, başka sınırları çiğnemenin ilâve edilmeyeceğini gerektirmektedir. İşte bu sebepten dolayı mü'min sadece bu hususları, hudûdları çiğnemekten mene-dilmiştir. Bu vaîdle mümin kastedilmiş olmazsa, o bu vaîdle menedilmiş olmaz. Bu vaîdle mü'minin de kâfir gibi murad edilmiş olduğu sabit olunca, bu ayetin sadece kâfirlerle ilgili olduğunu söyleyenin sözü bâtıl olur. Buna göre eğer, "Cenab-ı Allah'ın: "Ve onun hudûdlannı aşarsa.." ifâdesi, muzâf olan bir cem'îdir. Size göre muzaf olan cemi ise, umum ifâde eder. Nitekim, "Kölelerimi doğdum" denildiğinde bu, o kimsenin bütün kölelerini içine alır.
Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ayet Allah'ın bütün hükümlerini çiğneyen kimselere has olmuş olur. Onlar da şüphesiz mü'minler değil, kâfirlerdir" denilirse, biz deriz ki, durum, lâfza nazaran senin söylediğin gibiyse de, ancak bu ayetle burada muradın, Allah'ın bütün hükümlerini çiğnemek olmadığına delâlet eden karineler vardır:
Birincisi: Altah'u Teâlâ, ifâdesinden önce, buyruğunu getirmiştir. sebeple O'nun, ifâdesi, önce geçmiş olan had ve sınırlara hamledilmiş olur.
İkincisi: Ümmet-i Muhammed, mü'min kimselerin bu ayetle günahlardan men olundukları hususunda ittifak etmişlerdir. Eğer sizin söylediğiniz husus doğru olsaydı, mü'minin bu ayetle men olunmaması gerekirdi.
Üçüncüsü: Şayet ayeti, Allah'ın bütün hudûdlannı ve kanunlarını çiğnemeye hamledersek, bu ayetle onun vaîdde bulunmasının herhangi bir faydası olmaz. Çünkü mükelleflerden hiç kimse, Allah'ın bütün sınırlarını çiğneyemez. Çünkü Allah'ın kanunları arasında farklılıklar bulunduğu için, onları aynı anda ihlâl etmek mümkün değildir. Çünkü, aynı anda bir kimsenin hem senevi (Me-cusî) hem de hristiyan inancında olması mümkün değildir. Ayrıca mükellefler arasında günahların hepsini İşleyerek Allah'a isyan eden kimse bulunmaz.
Dördüncüsü: Kasten mü'mini öldüren kimse hakkında Cenab-ı Hakk'ın,
"Her kim kasıtlı olarak bir mü'mini öldürürse, onun cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir" (Nisa, 93) ayetidir. Bu ayet, bunun onun cezası olduğunu gösterir. Bu sebeple, ona bu cezanın verilmesi gerekir. Çünkü Cenab-ı Hak: "Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır" (Nisa, 123) buyurmuştur.
Beşincisi: Cenab-ı Hakk'ın: "Ey iman edenler, toplu bir halde kâfirlerle karşılaştığınızda, onlara arkanızı dönmeyin. Tekrar savaşmak için bir kenara çekilen veya başka bir birliğe katılıp mevki tutan müstesna, kim o zaman onlara arkasını dönerse, muhakkak ki Allah'ın gazabına uğramıştır. Onun yurdu cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir" (Enam, 15-16) ayetidir.
Altıncısı:
"Her kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onu görür; her kim de zerre ağırlığınca kötülük yaparsa, onu görür" (zilzal, 7-8) ayetidir.
Yedincisi:
"Ey iman edenler, birbirinizin malım, aranızda haram yollarla yemeyin. Ancak, karşılıktı rızaya dayanan bir ticaret olursa, müstesna.. Kendinizi de öldürmeyin. Muhakkak ki Allah, size çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa, biz onu bir ateşe sokarız" (Nisa, 29-30) ayetidir.
Sekizincisi:
' 'Kim Rabbine bir günahkâr olarak gelirse, onan için, içinde ne Ölebileceği ne yaşayabileceği cehennem vardır. Ama kim de O'na salih ameller işlemiş bir mü'min olarak gelirse, İşte en yüce dereceler bunlar içindir" (Taha, 74-75) ayetidir. Böylece Cenab-ı Hak, mü'minin sevâb ehlinden olması gibi, kâfir ve fâsı-kın da devamlı ceza görenlerden olduğunu açıklamıştır.
Dokuzuncusu: "Bir zulüm yüklenmiş olan kimse, muhakkak kt kaybetmiştir" (Taha, 111) ayetidir. Bu, namaz kılanlardan olan zalimin, bu vaîdin şümulüne girmesini gerektirir.
Onuncusu: Allah'ın günah otan şeyleri saymasından sonra buyurmuş olduğu şu ayettir:
"Kim bunu yaparsa, cezaya çarpılır; kıyamet gününde azabı kat kat olur ve hor hakir olarak onun içinde ebedî kalır" (Furkan, 68-69). Allah, fasıklardan tevbe edenler, kâfirlerden de iman edenler hariç olmak üzere, cehennemde ebedî kalma hususunda fâsıkın kâfir gibi olduğunu beyan etmiştir.

Onbirincisi:
"Kim bir iyilik getirirse, ona, ondan daha hayırlısı vardır. Onİarogün, korkudan emindirler. Kim de bir fenalık getirirse, onların yüzleri ateşe sürtülür. Siz, yaptıklarınızdan başka bir şey ile mi cezalandırılacaksınız?" (Neml, 89-90) ayetidir. Bu taatların hepsine bir mükâfat va'adedildiği gibi, bütün günahlara da bir ilahî tehdidin bulunduğunu gösterir.

Onikincisi:
"Her kim azar da, dünya hayatını tercih ederse, muhakkak ki cehennemdir onun varacağı yer" (Naztat, 37-39) ayetleridir.

Onüçüncüsü: Cenab-ı Hakk'ın: "Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse, onlar için, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşi vardır" (Cin, 23) ayetidir. Allah, kâfirle fâsıkın arasını ayır-mamıştır.

Ondördüncüsü:
"Hayır (böyle değil!) Kim bir kötülük işler de, bu günahı onu çepeçevre kuşatırsa, işte böyleleri ateş yaranıdırlar; onlar orada ebedî kalacaklardır" (Bakara, 81) ayetidir. Buna göre Allah ayetin başında yahûdilerden Mûrci'e gibi inananların görüşünü anlatarak: Dediler ki sayılı birkaç günün dışında, bize ateş değmeyecektir" (Bakara, 80). Sonra Allah, o yahûdileri bu konuda yalanlayarak, şöyle buyurmuştur: (Bakara, 81). İşte bütün bu ayetler, şart makamında getirilen edatını ihtiva ettiği için, Mu'tezile'nin bu mesele hakkında tutundukları ayetlerdir. 60[60]

Lâfzının Umûm İfade Ettiğine Dair Mutezile Delilleri

Onlar lâfzının umûm ifâde ettiğine birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

a) Şayet bu lâfzı umûm için va'z edilmemiş olsaydı, bu ya husussî bir mâna için vaz edilmiş olacaktı, yahut da bu ikisi arasında müşterek olacaktı.. Her iki faraziye de bâtıldır. Bu sebeple, lâfzının, umûma vaz edilmiş olması gerekir. Onun hususî bir mana için vaz edilmiş olmasının caiz olmamasına gelince, bu şundan dolayıdır: Eğer o böyle olsaydı, konuşan tarafından, şartı yerine getiren herkese ceza vermesi yerinde olmazdı. Çünkü bu takdire göre bu ceza, bu şarta terettüb etmezdi. Ancak âlimler, birisi; "Kim evime girerse, ona ikram edeceğim" dediğinde, onun, evine giren herkese ikram etmesinin güzel olacağında ittifak etmişlerdir. Böylece biz bu 'in hususi bir mana için olmadığını anlamış oluruz.

Ama bu jâ lâfzının, umûm ile hususî arasında müşterek olmasının caiz olmamasına gelince, bunun birinci sebebi şudur: Müşterek olmak, asıl değildir. İkincisi, şayet durum böyle olsaydı, cezanın şarta nasıl tereddüp ettiği hususu, ancak mümkün olan bütün kısımlardan sorulduktan sonra bilinebilirdi. Meselâ, birisi, dediğinde, ona, "Kadınları mı kastettin yoksa erkekleri mi?" denilir. O, "erkekleri kastettim" dediğinde, ona, "Arabları mı, Arab olmayanları mı, kastettin?" denilir. Eğer adam, "Ben Arab-ları kastettim" derse, ona, "Rebia kabilesini mi, Muzdar kabilesini mi kastettin?" denilebilir. Sen bunu, dallandırabileceğin kadar dallandır... Zaruri olarak, dilcilerin bunu çirkin görmüş olduklarını bildiğimizde, lâfzının umûmî ve husûsî manada müşterek olduğu görüşünün bâtıl olduğunu anlarız.

b) Birisi, "Kim evime gelirse, ona ikram ederim" dediğinde, akıllılardan herbirinin bundan istisna kılınması uygun olur. İstisna, şayet kendisi olmasaydı hükme dahil olacak olan şeyi, sözün dışına çıkarır; çünkü cinsten müstesna tutulan şeyin, müstesna minh'in (kendisinden müstesna tutulanın) hükmüne dahil olabilecek şekilde olması gerektiği hususunda bir ihtilâf yoktur; müstesnanın müstesna minh'in hükmüne dahil olması ise, ya bu uygunlukla beraber gerekliliğin de göz Önünde bulundurulmamasıyla veya bulundurulmasıyla olur.

Birincisi yanlıştır; bunun birinci sebebine gelince, bu şundandır: Çünkü, senin, "Bana, Zeyd hariç bazı fakihler geldi" sözünde olduğu gibi nekre, belirsiz olan cemiden yapılan istisna ile; "Fakîhler, Zeyd hariç, bana geldiler" sözünde olduğu gibi mahfe olan cemiden yapılan istisna arasında, her iki söze de Zeyd kelimeşinin girmesi uygun olduğu için, bir farkın bulunmaması gerekir. Fakat, bunların arasında, bir farkın bulunduğu, zorunlu olarak bilinir.

İkinci sebebine gelince, şöyledir: Çünkü aded, sayıdan yapılan istisna, bu istisna olmasaydı hükme dahil olacak olan şeyi, sözün dışına çıkarır. Bundan dolayı, bütün yerlerdeki istisnanın anlamının bu olması gerekir; çünkü, dilcilerden hiçbiri sayılara dahil olan ile sayılardan başka lâfızlara dahil olan istisnayı birbirinden ayırmam ıslardır. Böylece, bizim söylediğimiz hususlarla, istisnanın, şayed istisna olmasaydı hükmüne dahil olacak olan şeyi sözün hükmünden dışarda bıraktığı sabit olmuştur. Bu da, şart yerinde gelen lâfzının umûm ifâde ettiğini gösterir.

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/133-137.

c) Cenab-ı Alllah;
"Siz ve, Allah'tan başka taptığınız şeyler, cehennem odunusunuz" (Enbiya. 98) ayetini indirdiği zaman, İbnu'z Zeba'rİ,"Andolsun ki, Muhammed'le davala-şacağım!" demiş, sonra da gelerek: "Ey Muhammed, meleklere ibadet edilmedi mi, İsa İbn Meryem'e tapılmadı mı?" dedi ve böylece, lâfzın umûmî mânasına tutundu. Hz. Peygamber (s.a.s) onun bu sözünü nakletmedi. Bu da, bu siganın umum ifâde ettiğini gösterir. 61[61]

Mutezilenin Eliflam İle Marlfe Olan Cemilerle İstidlali

Mû'tezile'nin delillerinden ikinci çeşidi, onların elif-lam ile marife olan ce-mîlerle yapılmış va'îdlere tutunmalarıdır. Bu birçok ayette vardır. Bunların birincisi: "Hiç şüphesiz günahkârlar cehennemde olacaklar ' (inotar. 14) ayetidir. Bil ki Kâ-dl, Cübbâî ve Ebu'l-Hasan bu siganın (yani elif-lamlı cemî sığasının) umûm ifâde ettiğini söylerlerken, Ebu Hâşim onun umûm ifâde etmediğini söylemiştir. Biz de diyoruz ki: Bu siganın umûm ifâde ettiğine delâlet eden birçok şey vardır:
1) Ensâr liderlik (devlet başkanlığının) kendilerinden olmasını istedikleri zaman Hz. Ebu Bekir (r.a) onlara karşı Hz. Peygamber (s.a.s)'in; ^jS j» iiîty "İmamlar (halifeler) Kureyş kabilesinden (olur)"62[62] sözünü delil getirmiş, Ensâr (r.ah) da bunu kabul etmişti. Eğer cins lâm-ı tarifi ile marife kılınmış olan cemî, istiğraka (umûma) delâlet etmemiş olsaydı, Hz. Ebu Bekir (r.a)'in bu şekilde delil getirmesi doğru olmazdı. Çünkü bizim "Bazı imamlar Kureyş'tendir" sözümüz, başka kavimlerden de bir imamın (liderin) olmasına ters değildir. Ama bütün imamların Kureyş'ten olmasının, bazılarının Kureyş'in dışındaki kabilelerden olmasına aykırı oluşuna gelince, rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (r.a), Hz. Ebu Bekir (r.a) zekat vermeyenlerle savaşmaya karar verdiği zaman ona şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s);La ilahe İllallah deyinceye kadar, ben insanlarla savaşmakla emrolundum"63[63] demedi mi?." Böylece Hz. Ömer (r.a), lafzın ifade ettiği umûmî mana ile, Hz. Ebu Bekir (r.a)'e delil getirdi, sonra ne Hz. Ebu Bekir (r.a) ne de sahabeden herhangibir kimse lâfzın umûm ifâde etmediğini söylemedi. Fakat Hz. Ebu Bekir (r.a) hadiste bulunan istisnayı yani, istisnasını öne sürmüştür. Bunun manası: "Ancak bu kelimenin hakkını yerine getirmek mahfuzdur." Zekat da onun haklarındandır.
2) Bu cemî, istiğraka uygun olacak bir şekilde te'kid edilmiştir. Bundan dolayı da istiğrakı ifâde etmesi vacib olmuştur. Onun te'kid edilmesi konusuna gelince, Cenâb-ı Allah'ın şu ayetinde olduğu gibidir:
"Bunun üzerine, meleklerin hepsi topluca secde etti" (Hicr,30). Cins için olan lamın, te'kidden sonra "istiğrak" ifâde etmesine gelince, bu da icmâ iledir. Ne zaman böyle olursa, te'kid edilenin aslında istiğrak için olması gerekir; çünkü bu lâfızlar, te'kid olarak adlandırılırlar. Te'kid, aslında var olan bir hükmü takviye etmektir. Buna göre, şayet istiğrak aslında mevcut olmayıp da, ilk önce bu lâfızlarla meydana gelmiş olsaydı, bu lâfızların hükmü takviye etme hususunda herhangi bir tesiri olmaz; tam aksine yeni bir hüküm vermede tesir icra ederek, te'kid edici değil de, mücmeli beyân eden lâfızlar olmuş olurlardı. Alimler, bu lâfızların, te'kid edici lâfızlar olduğunda ittifak ettikleri için, istiğrakı gerektiren şeyin esasen var olduğunu anlamış olur.
3) Eliflâm, ismin başına gelince o isim mahfe (belirli) olur. Bunun böyle olduğu, dilcilerden de nakledilmiştir. Bu sebeple "eliflâm"'ı, kendisiyle marifeliğin meydana gelmiş olduğu şey anlamına hamletmek gerekir. Marife-lik, ancak o eliflâmı, mânânın tamamına vermekle tam olur. Çünkü, muhatap-larca bilinen, bu külli mânadır. Onu, küllî mananın dışında bir manaya hamletmeye gelin.,«, bu marifeliği ifâde etmez. Çünkü, küllî manaya dahil olanların bir kısmı, diğerlerinden daha evlâ değildir. Bu sebeple, eliflâmın bulunmuş olduğu o kelime, meçhul olarak kalmış olur.
İmdi şayet sen: "Eliflâmlı kelime, o cinsten hususî bir topluluğu ifâde ettiği zaman, o cinsin tamamının marifeliğini ifâde etmiş olur" dersen, ben de derim ki,bu fayda eliflâm olmadan da vardır.Çünkü birisi, adam-largördüm" derse, bu, cinsin marifeüğini ve başkasından temyizini, ayrıldığını ifâde eder. Bu sebeple bu, elifiâmın fazladan bir mâna ifâde ettiğini gösterir ki, bu da ancak onun "istiğrak" ifâde ettiğidir.
4) Ondan olan herhangi birini istisna etmek doğru olur ki, bu da o lâfzın umûmî mana ifâde ettiğini gösterir.
5) Çokluğu gerektirmek hususunda marife olan cemîler, nekire olan cemilerin üstündedir. Çünkü

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/138-139.
62[62] Müsned, 3/129; 183; 4/421.
63[63] Buhari, iman, 17.

nekireyi mahfe olan lâfızdan çıkarmak doğru otur. Ama bunun aksi caiz değildir. Çünkü: denilebildiği halde,denılmesi caiz değildir.Toplamın çıkandan daha çok olması, bedihî olarak bilinmektedir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, marife olan cemilerden anlaşılan ya küllî veya onun aşağısında olan bir manadır. İkincisi geçersizdir, çünkü küllün aşağısında olan hiçbir sayı yoktur ki, o sayıyı o marife olan o cemîden çıkarmak doğru olmasın... Sen toplamın daha çok olduğunu biliyorsun; bu sebeple, marife olan cemilerin külli manaları ifâde etmiş olmaları gerekir. Allah en iyisini bilendir.

Ebu Hişam'ın gürüşüne gelince, ki bu marife cemîlerin umumî mana ifâde etmedikleridir, bu hususta diğer iki yönden âyete temessük etmek mümkündür:

a) Bir hükmün, herhangi bir vasfa dayanması, o vasfın o hükmün sebebi olduğunu gösterir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın: "Muhakkak ki günahkârlar cehennemde olacaklardır'"(infitar, 14) buyruğu, "fücûr"un cehenneme girişin sebebi olduğunu gösterir. Bunun böyle olduğu olunca, sebebinin umûmî olmasından ötürü hükmün umûmî olması gerekir ki, elde etmek istediğimiz de budur. Bu konuda, nahiv âlimlerininıdile getirdiği üçüncü bir yol da bulunmaktadır ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın: ifâdesindeki eliflâmin, marifelik ifâde eden eliflâm olmadığı, tam aksine; mânasına olduğudur. Buna, iki şey delâlet etmektedir:

1) Çünkü, Cenâb-, Allah'ın: Salan erkek ve kadınların ellerini kesin"(Maide, 36) ayetinde, ve senin; "Beni karşılayana bir dirhem var" sözünde olduğu gibi, bu manadaki eliflâmlı kelimenin cevabının başına lâ harfi getirilir.

2) Başına bu lamın gelmiş olduğu isme, fiilin atfedilmesi kim Cenâb-ı Hak: "Muhakkak ki tasaddukta bulunan erkeklerle tasaddukta bulunan kadınlar ve Allah'a güzel bir borçverenter..."(Hac, 18) buyurmuştur. Eğer bu âyetteki ifâdesi,, manasında olmasaydı, fiil cümlesinin ona atfedilmesi uygun olmazdı. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın âyetinin manası, şeklindedir. Ki bu da, umumi bir mana ifâde eder. Bu konuda ikinci âyet, Cenâb-ı Hakk'ın:

"O muttakilert. Rahman olan Allah'ın huzuruna heyetler halinde toplayıp, günahkârları da susuz olarak cehenneme sürdüğümüz gün.., "(Meryem.85-86) âyetidir. Âyetteki lâfzı, eliflâm ile marife kılınmış cemî sîgasıdır.

Bu konudaki üçüncü âyet: "Ve zalimleri, diz üstü oldukları halde bırakırız "(Meryem, 72). Bu konudaki dördüncü âyet:

"Şayet Allah, zutumtennaen aotayı insanları yanatayıp cezatanaırsaym, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı; fakat O, onları erteler... (Fatır, 45). Allahu Teâlâ, onların cezasını en son güne bıraktığını beyan etmiştir. Bu ancak, onların cezasının o günde verilmesi halinde doğru olur. 64[64]

Umum Lâfızlarından İle Beraber Olan Cemî Sığaları

Mû'tezile'ye göre umûm ifâde eden lâfızların üçüncü harfiyte birlikte gelen cemî kalıplarıdır.

a) Hak Teâla'nm: "Tartıyı eksiltenlere yazıklar olsun ki onlar, insanlardan ölçerek aldıkları zaman haklarım tastamam fsferier"{Mutafifin, 1-2) âyetidir.

b)"Haksız yere yetimlerin mallarım yiyenler yok mu, onlar ancak karınlarında bir ateş yemektedirler"{Nisa, 10) âyeti.

c) Cenab-. Allah'ın:

"Öz nefislerinin zalimleri olarak meleklerin canlarını alacağı kimselere..."{Nisa, 97)âyetidir. Cenâb-ı Allah bu âyette, Allah'a ve Peygambere inansa bile bir insanın hicreti ve yardımı bıraktığı için hak ettiği cezayı açıklamıştır.

d) Cenâb-ı Hak:

"Kötülükler kazanmış olanlara gelince, (onların) kötülüğünün karşılığı bir misli itedir. Onları bir zillet kaplayacak..." (Yûnus. 27) buyurarak kâfir ile kâfir olmayanın tehdidini ayırmamıştır.

e) Cenâb-, Hak: "Altın ve gümüş yığıp, onları Allah yolunda intak etmeyenler..." (Tevbe. 34) buyurmuştur.

f) Hak Teâlâ:

"Kötülük yapanlara...tevbe yoktur"(Nisa, 18)buyurmuştur. Şayet fâsık va'îd ve azaba müstehak olanlardan olmasaydı, bu sözün bir manası olmaz, bundan da öteye tevbe etmeye bir hacet kalmazdı.

a) Cenâb-ı Allah'ın:

"Allah'a ve Resulüne harb açanların ve yeryüzünde fesâd çıkarmak için çabalayanların cezası ancak

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/139-142.

Öldürülmeleri veya asılmalarıdır" (Maide, 33) âyeti. Bu âyette, Cenâb-ı Hak, dünya ve âhirette fasıklara verilen cezayı açıklamıştır.

h) Hak Teâlâ'ntn: "Allah'a olan ahidlerini ve yeminlerini az bir fiyata satanlar (var ya) işte ahtrette bir nasibleri yoktur" (ali imran, 77) âyetidir.

Mû'tezile'ye göre umûm ifâde eden şeylerin dördüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın:

"Onların cimrilik ettikleri şeyler (yani mallan) kıyamet günü boyunlanna dolanacaktır" (ali imran, 180) âyetidir, Allah bu âyette, zekât vermeyenlere va'-Ode bulunmuştur. 65[65]

Umum Lâfızlarından Lâfzı

Mû'tezile'ye göre umûm ifâde eden şeylerin beşincisi, (hepsi, tamâmı) lâfzıdır. Meselâ: "Eğer yeryüzünde olan bütün şeyler zalim olan herbir kimsenin olsaydı onu...fidye verirdi" (Yûnus, 54) buyurmuş ve zâlimin zulmünden dolayı hakettiği şeyi beyân etmiştir.

Mû'tezile'ye göre umûm ifâde eden şeylerin altıncı çeşidi, Cenâb-ı Allah'ın insanlara karşı yaptığı va'îdlerini mutlaka yerine getireceğini gösteren şu gibi âyetlerdir:

"(Allah şöyle) dedi: Benim huzurumda çekişmeyin. Ben size önceden tehdid (va'îd) göndermiştim. Benim katımda söz değiştirilmez. Ben kullara zulümkâr da değilim"(Kâf, 28-29). Cenâb-ı Allah bu âyette va'îd hususundaki sözünün değişmeyeceğini beyân etmiştir. Bu âyetle iki bakımdan istidlal edilir.

a) Allahu Teâlâ, özrü izâle sebebi olarak önceden va'îdde bulunmasını göstermiştir. Yani önceden va'îdde bulunduktan sonra, hiçbir kimse için herhangi bir sebeb ve O'nun azabından kurtulma çaresi kalmaz.

b) Allah Teâlâ'nın:"Benim katımda söz değiştirilmez" ifâdesi, sözünün ifâde ettiği şeyi mutlaka yapacağını gösteren açık bir sözdür. İşte bütün bunlar Mû'tezile'nin Kur'an'ın umûmi lâfızları konusunda, delil getirdikleri şeylerin tamamıdır. 66[66]

Mû'tezile'nin Hadis-İ Şeriflerden İleri Sürdükleri Deliller

Haberlerdeki umûmi ifâdelere ve lâfızlara gelince, bunun misalleri çoktur: Birinci çeşit; kalıbı ile gelenler.

1) Vakkas b. Rebt'a'nın el-Müsevvir b. Şeddâd'dan rivayetine göre Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Kim kardeşinin etini yerse (gıybetini yaparsa) Allah o kimseye cehennem ateşinden yedirir. Kim kardeşine bir elbise giydirirse (iftira ederse), Allah ona cehennem ateşini giydirir. Kim gösteriş ve şöhret makamında bulunursa, Allah da onu, kıyamet günü riya ve şöhret makamına oturtur"67[67] Bu hadis, fâsı-ka yapılan va'id hakkında bir nastır. Hadiste geçen (oturtur) lâfzının manası "Allah onu bu riya ve şöhret arzusundan dolayı cezalandırır" demektir.

2) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Kim Ski dilli ve iki yüzlü olur ise, cehennemde de iki dilli ve iki yüzlü olur"68[68]. Bu konuda, münaftk olan ile olmayanı ayirmarmştır.

3) Sa'id b. Zeyd (r.a)'den Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Kim bir karış toprağı haksız yere altr İse, Allah kıyamet günü onun boynuna yedi yeryüzünü dolar"69[69]

4) Enes (r.a)'den Hz.Peygamber (s.a.s)'in: "Mü'min, insanların kendisinden emin olduğu kimse; müsluman, dilinden ve elinden miislümanlarm salim olduğu kimse; muhacir, kötülükten hicret eden kimsedir. Nefsim kudret elinde olan Allah 'a yemin ederim ki kötülük yapmasından komşusu emin,olmayan kimse cennete giremez" buyurduğu rivayet edilmiştir. Bu hadis zalim olan fâsık'ın hakkındaki va'îdi ve Mû'tezile'nin dedi gibi, böyle olan kimsenin ne müsluman, ne mü'min olmayıp iki menzile arasında bir yerde olduğunu gösterir.

5) Sevbân (r.a)'dan, Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/142-143.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/144.

67[67] Ebu Davud, Edeb, 40, (4/270).

68[68] Ebu Davud, Edeb, 39, (4/268).

69[69] Müslim, Müsâkât, 138-142 (3/1230-1231).

ı kıyamet günü şu üç şeyden uzak olarak gelir ise cennnete girer: Kibir, ryânef ve borç70[70]. Bu hadis de kendisinde bu Üç kusur bulunan kimsenin nmete girmeyeceğini gösterir. Yoksa bunun bir manası olmaz. Hadiste geen borçtan murad,' 'Kim âsi, engelleyici, tevbeyi arzu etmeden ve günahına vbe etmeden Ölürse..." demektir.

6) Ebu Hureyre (r.a), Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kim ilim öğrenmek için bir yol tutarsa, Allah onun için cennet yollarından bir yolu Kolaylaştırır. Kimi de işleri geride bırakırsa nesebi onu ilerletmez "71[71].Bu, mükâfaatın ancak taat ile, cehennemden kurtulmanın ise ancak salih amel ile olabileceği hususunda bir nastır.

7) İbn Ömer (r.a)'den Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayeti gelmiştir:

i "Her sarhoşluk veren şey İçkidir ve her içki de haramdır. Kim dünyada içki içer de bundan tevbe etmez fee, ahirette (cennet) içkilerinden
îçemez"72[72]

Bu, fasık'a va'îd ve onun cehennemde ebedî kalacağı hususunda açık bir ifâdedir. Çünkü o cennet içkisini içmediğine göre, cennete giremeyecek demektir. Çünkü cennetlerde, nefislerin arzuladığı ve gözlerin zevk aldığı şeyler vardır.

8) Ümmü Seleme (r.a), Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Ben de sizin gibi bir insanım. Siz belki bana hasım olarak gelirsiniz ve belki biriniz delilini diğerinden daha güzel İfâde eder. Böyle bir durumda ben kimin lehine kardeşinin hakkı olan şeyi hükmeder isem, bilsin ki ona cehennem ateşinden bir parça vermiş olurum"73[73]

9) Sabit b. ed-Dahhâk Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Kim, kasten ve yalan yere, (eğer yalan söylüyorsam) İslâm'dan başka bir dinden olayım diye yemin eder ise, o kimse dediği gibi (o dindendir). Ve kim bir şeyden dolayı kendisini öldürür (İntihar) eder ise, o bu yüzden cehennem ateşinde azab olunur.74[74]

10) Abdullah b. Ömer (r.a) Peygamberimiz (s.a.s)'in namaz hakkında şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kim bu namazlara devam eder, namazı onun için kıyamet gününde bir nur, bir rehber ve bir kurtuluş vesilesi oiur. Kim de devam etmez ise, namaz ona bir nur, bir rehber ve bir kurtuluş ve sevab vesilesi olmaz. O, kıyamet günü Karun iler Hamin ile Firavun İle ve Übeyy b. Halef ile beraber
olacaktır."75[75]. Bu hadis, namazı kılmamanın diğer amellerin boşa gitmesine sebeb olduğuna ve ebedî va'îdi (tehdidi) gerektirdiğine delâlet ediyor.

11) İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber (s.a.s): Tüm devamlı içki içerken Allah 'a kavuşur (ölür) ise, sanki bir putperest ola-mk Allah'a varmış olur"76[76]. İçki içen kimsenin kâfir olmadığı sabit olduğuna göre, bu hadisten muradın, onun amellerinin boşa gittiğini anlatmak olduğunu anlıyoruz.

12) Ebu Hureyre (r.a)'den Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Kim bir demir parçası ile canına kıyarsa, o demir parçası elinde olduğu aide, onunla karnını delik deşik eder; elinde ebedi kalıcı, ebedi bırakılmış larak cehenneme yuvarlanır. Kim kasten kendini dağdan aşağı atarak ken-stnî öldürür İse, ebedi ve müebbed olarak cehenneme düşer"'77[77]

13) Ebu Zer (r.a)'den rivayet edilmiştir. Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Üç kısım kimse vardır ki Allah onlarla kıyamet gününde konuşmaz. lara hiç bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar için elim bir azab varttr. "Ya Resulallah! Kim, o zarar edip pişman olacaklar?" dedim. O da:"Etekleri yerleri süpüren kibirli kimse; yaptığı iyiliği başa kakan kimse ve yalan yenvr ederek malını süslü gösteren kimse78[78] buyurdu. Malumdur ki Allah'ın konumadiği, merhamet etmediği ve kendileri için elem verici bir azab bulunan kimseler cehennem ehli olanlardır. Bu hadisin fâsıklar

---

70[70] Tirmizi,Siyer, 21(4/138); ibn Mâce, Sadakat, 12(2/806).

71[71] Hadisin ilk yansı için bkz, Buhari, İlim. 10; Tlrmizi,İlim. 19; İbn Mace, Mukaddime, 17 (1/81); Ebu Davud ilim. 1(3/317).

72[72] Müslim, Eşribe, 73(3/1587).

73[73] Müslim, Ekdiye. 4(3/1337).

74[74] Müslim, İman, 76(1/104).

75[75] Darimi, Rikak, 13 (2/302).

76[76] Müslim, Eşribe, 73(3/1587).

77[77] Müslim, İman, 175 (1/104); Nesai, Cenaiz, 62 (4/67).

78[78] Müslim, İman, 171 (1/102).

(günahkarlar) hakkında söylenmiş olması, bu konuda bir delildir.

14) Ebu Hureyre (r.a) Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kim, kendisi ile Allah'ın rızası elde edilebilecek bir ilmi ancak dünyevi bir menfaat elde etmek için Öğrenir ise, kıyamet günü cennetin kokusunu duyamaz"79[79]. Cennetin İyiliklerine eremeyen kimsenin cehennemde olacağında şüphe yoktur. Çünkü mükellef ya cennette ya cehennemde olacaktır.

15) Ebu Hureyre (r.a)'den, Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur:

"Kim bir ilmi saklar ise, kıyamet günü onun ağzına ateşten bir gem vurulur.80[80]

16) İbn Mes'ud (r.a)'dan, Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Kİm din kardeşinin malını malına katmak için yalan yere yemin eder ise, (kıyamette) kendisine gazablı olduğu halde Allah İle karşılaşır"81[81]. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak: "Allah'a olan ahidlerini ve yeminlerini az bir fiyata satanlar (yok mu) işte onlar için ahirette hiçbir nasib yoktur. Allah kıyamet günü onlar ile konuşmaz, onlara bakmaz, onları temize çıkarmaz. Onlar için pek acıklı bir azab vardır" {al-i imran, 77) buyurmuştur. Bu, va'îd hakkında ve âyetin kâfirler gibi fâsıklar hakkında olduğu hususlarında bir nastır.

17) Ebu Ümâme (r.a)'den, Hz.Reygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Kim hakkı olmadığı halde, bir müslümanın malını almak için yalan yere yemin eder ise Allah ona cenneti haram, cehennemi vâcib kılar." Denildi ki: " Ya Rasûlallah,o mal azıcık birşey olsa da mı? "Hz.Peygamber (s.a.s): "Misvak ağacının bir dalı bile olsa..82[82] buyurdu.

18) Sa'id b. Cübeyr'den rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: "İbn Ab-bas'ın yanında idim, bir adam çıkageldi ve "Ben geçimimi şu resimlerden kazanan bir adamım" dedi. İbn Abbas (r.a) Resûlullah (s.a.s)'ın şöyle dediğini işittim dedi:

"Kim bir suret (heykel) yaparsa, rûh üfürmeye muktedir olmadığı halde, ona ruh üfürünceye kadar Allah ona azab eder. Kim, bir kavmin duyulmasını istemediği bir sözünü dinlemeye çalışırsa, onun iki kulağına kurşun dökü-Jr. Kim de, rüyasında görmediği şeyi, görmüşcestne anlatırsa, o iki arpayı Mrine bağlamak (gibi zor bir şeyle) mükellef tutulur'83[83]

19) Ma'kll ibn Yesâr'dan Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Allah 'in kendisinden ratyyesini korumasını istemiş olduğu bir kul, öldüğü gün kendi raiyyesini, halkını aldatmış olarak ölürse Allah ona cennetini haram kılar.84[84]

20) İbn Ömer (r.a)'den, Hz.Osman (r.a) O'nu kaza ve hüküm verme (kadılık) mevkiine getirmek istediğinde, O bu hususta Hz.Osman (r.a) ile yapmış olduğu münazarada şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz.Peygamber (s.a.s)'in dediğini duydum:

"Kim cehaletle hükmeden bir kadı olursa, o cehennemliklerdendir. Yfat kim, zulümle hükmeden bir kadı olursa, o da cehennemliklerden olur.85[85].

21) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Kim İslâmiyet (döneminde, onun babası olmadığını bildiği halde, birisinin kendi babası olduğunu iddia ederse, cennet ona haramdır."

22) Hasan el-Basri'nin Ebu Bekre'den rivayet ettiği hadise göre Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

" Kim bir muahidi (yani İslâm devleti ile ahid yapmış gayri müslim bir devlet mensubunu) Öldürürse, o kimse cennetin kokusunu duyamaz"86[86]

Kafir kimseleri öldürmek hususunda durum böyle olunca, Hz.Peygamberin çocuklarını öldürme hususundaki kanaatin ne olur?

23) Ebû Saîd el-Hudrî'den, Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Kim dünyada ipekli elbise giyerse, ahirette onu giyemez"87[87]. Ahirette onu giyemediğine göre, o kimsenin cennetliklerden olmaması gerekir; zira Cenâb-ı Hak: "Orada, nefislerin arzuladığı her şey vardır" (Zuhruf, 71) buyurmaktadır. [88[88]]

---

[79][79] Ebu Davûd, İlim. 12 (3/323).

[80][80] Ebu Davud, ilim, 9(3/321}.

[81][81] Çok yakın bir ifade İçin: Müslim, İman. 220 (1/122-123).

[82][82] Müslim, İman, 218 {M/22).

[83][83] Tirmizi, Libas, 19 (4/231); Ebu Davud, Edeb. 88 (4/306).

[84][84] Müslim, İman, 227 (1/125).

[85][85] Ebu Davûd, Akdiye. 2 (3/299).

[86][86] Tirmizi, Diyât, 2 (4/20).

[87][87] Müsned, 1/46.

Dışında Umum İfade Eden Hadisler

İkinci çeşit: sigasıyla gelmemiş olan haberlerdeki umumî ifadeler, gerçekten fazladır.
1) Hz.Peygamber (s.a.s)'in kölesi Nâfi'den rivayet edilen bir hadiste, Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: Kibirli olan fakir, zina eden yaşlı ve yaptığı ibâdetleri Allah a minnet eden kimse cennete giremez." Cennete giremeyen mükellefin, cehennemlik olduğunda icmâ vardır.
2) Ebu Hureyre (r.a)'den rivayet edildiğine göre Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Üç kimse cennete girer: Şehîd, efendisi hakkında hayırhah olan ve Rab-binin ibâdetini güzel biçimde yerine getiren kul ve, son derece iffetli olan dürüst bir kul.. Üç kimse de cehenneme girer: Zalim hükümdar, Allah 'm zekâtını ödemediği bir maldan servet sahibi olan kimse, bir de kibirli fakir.”[89[89]]
3) Ebû Hureyre'den Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
"Allah, sıla-t rahmi yarattı. Onun yaratılmasını bitirince, sıla-i rahim ayağa kalkarak, (lisân-ı hal ile)şöyle dedi: "Bu, sıla-i rahmi kesenden sığınma makamıdır, değil mi? "Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, evet seni yerine getirene benim de rahmetimi ulaştırmama; senden ilgisini kesen kimseden de rahmetimi kesmeme razı olmaz mısın? dedi. Sıla-i rahim, bunun üzerine, evet razı olurum, deyince, Cenâb-ı Hak, sana diyorum, bu, şu âyetierimdir:(Bünun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s) isterseniz şu âyetleri okuyun, buyurdu)". "Demek, idareyi ele alırsanız yeryüzünde fesat çıkaracak ve akrabalık münasebetlerini param parça edeceksiniz, öyle mi? İşte böyleleri, Allah 'm kendilerine lanet etmiş . duğu, kulaklarını sağır, gözlerini de kör etmiş olduğu kimselerdir" (Muhammed, 22-23)"[90[90]] Bu sıla-ı rahmi kesen kimsenin tehdit edilmesi va'îdi ile, âyeteri lefsiri hususunda zikredilmiş olan açık bir nastır.
Abdurrahman İbn Avf'dan rivayet edilen hadiste ise, Hz.Peygamber (s.a.s. şöyle buyurmuştur: "Allah şöyle buyurmuştur:"
"Ben, Rahman olan Allah, sıla-i rahmi yarattım ve ona ismimden alınmış bir isim verdim. İmdi, kim sıla-i rahmi yerine getirirse, ben de ona rahmetimi ulaştırırım. Kim de sıla-i rahmi keserse, ben de ondan rahmetimi keserim"[91[91]]
Ebû Bekre (r.a)'nin hadisindeyse Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Cezasını ahirete ertelemiş olduğuyla beraber, Allah'ın bu dünyada cezasını hemen vermeye zulüm ve sıla-t rahmi kesmeden daha layık olan başka hiçbir günah yoktur"[92[92]]
Muaz ibn Cebel'den, Hz.Peygamber (s.a.s)'in orada bulunanlara şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Allah'ın, kullan üzerindeki hakkı nedir?" Orada bulunanlar, "Altah ve Resulü daha iyi bilir" dediler. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s):
"Allah'a ibâdet etmeleri ve Ona hiçbir şeyi şirk koşmamalandır" (dedi.) Yine Hz.Peygamber (s.a.s) sözüne devamla, "Onlar bunu yaptıklarında, onların Allah üzerindeki haklan ne olur?"diye sorunca, onlar, Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu:
"Allah'ın onlan bağışlaması ve onlara azâb etmemesidir"[93[93]] Şarta bağlanmış bir şeyin, şart bulunmadığı zaman, tahakkuk etmeyeceği malûmdur. Bu sebeple, onlar Allah'a ibâdet etmediklerinde, Allah'ın onları bağışlamaması gerekir.
5) Ebû Bekre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini nakletmiştir:
"İki müslüman, kılıçlarıyla dövüşüp de biri diğerini öldürdüğü zaman, öldüren de öldürülen dejcehennemdedir. 'Bunun üzerine Ebû Bekre, "Şu katildir (onun cehenneme girmesini anladık), ama öldürülenin günahı nedir?" deyince de, Hz. Peygamber (s.a.s), "O da arkadaşını öldürmeye arzuluydu buyurdu." Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.
6) Ünımü Seleme'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

[88[88]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/144-150.
[89[89]] Tirmizi, Fedailu'l Cihad, 13 (4/125).
[90[90]] Benzeri hadis için bkn. Buhari, Edeb 13.
[91[91]] Ebu Davut, Zekat. 45 (2/33) Tirmîzî, Birr, 9 (4/315) Ebu Davut, Zekat. 45 (2/33) Tirmîzî, Birr, 9 (4/315).
[92[92]] İbn Maca, Zühd, 23 (2/1408); Tlrmlzl, Kıyâme, 57 (4/664).
[93[93]] Buhari Tevhid, 1; Müslim, İmân, 48-51 (1/58/59).

"Altın ve gümüş kaptan su içen kimsenin karnında, ancak cehennem ateşi ses çıkarır"94[94]

7) Ebû Saîd el-Hudrî'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyie buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Nefsim, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Ehl-i Beyte buğze-den kimseyi, Allah ancak cehenneme sokar." Onlar, onlara buğzettikleri için cehenneme girmeyi hak ettiklerinde, onları öldürmeleri halinde cehennemi hak etmiş olmaları daha evlâ olur.

8) Ebû Hureyre'nin rivayet etmiş olduğu hadisde şu hususlar yer almaktadır: Biz Hz. Peygamber (s.a.s)'le beraber Hayber senesinde, sefere çıkmıştık.. Derken Vâdî'l-Kura'ya geldik... Adamın birisinin Hz. Peygamberi koruduğu bir sırada, ansızın kâfirlerden biri vurarak, onu öldürdü... Bunun üzerine orada bulunanlar, "cennet ona helâl olsun!" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle Duyurdu:

' 'Hayır, nefsi kudret elinde olan Allah 'a yemin ederim ki, Huneyn 'de, taksim edenin isabet etmediği, bu sebeple de onun ganimetlerden almış olduğu o ince kadife, onun üzerinde bir ateş olarak tutuşacaktır." Orada bulunanlar bunu duyunca, onlardan birisi, bir veya iki ayakkabı bağını Hz. Peygamber s.a.s)'e getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s); "(O bu adam) ateşten bir veyahut da iki bağ getirdi)" buyurdu.95[95]

9) Ebû Bürde'nin Ebû Musa el-Eş'arîden rivayet ettiği hadise göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

" cennete giremez. Devamlı içki içen, stîa-i rahmi kesen ve sihir yapmayı onaylayan kimse..."

10) Ebû Hureyre'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir:

'Malının zekâtını vermeyen hiçbir kul yoktur ki, Allah onun üzerine, Allah 'm müddeti sizin hesapladığınız yıllarla ellibin yıl olan bir günde kulları arasında hükmedinceye kadar, kendisiyle alnının ve sırtının dağlanacağı cehennem ateşinden tabakalar yığar"96[96] İşte, Kur'ân'ın ve haberlerin umumî bir mâna ifâde ettiğine dair, Mû'tezile'nin zikretmiş olduğu delillerin tamamı budur. 97[97]

Sünnî Alimlerin Mu'tezile'ye Cevapları

Bizim alimlerimiz bunlara birçok yönden cevab vermişlerdir:

1) Biz şart makamında gelen (kim) lâfzının umûm ifâde ettiğini kabul etmiyoruz. Ve yine lam-ı tarifli (yani marife) olan cemi kelimelerin de umûm ifâde ettiğini kabul etmiyoruz. Buna birçok şey delâlet eder:

a) Şu iki lâfızdan herbirine (her..), ve; (bazısı... lâfızlarını eklemek doğru olur ve şöyle denebilir: "Evime giren herkese ikramda bulunurum", ve "Evime giren bir (veya bazı) kimseye ikramda bulunurum." Yine; "İnsanların hepsi böyle" veva: "Bazı insanlar böyledir" denilir. Eğer şart için olan lâfzı istiğrak (umûm) ifâde etse idi, kelimesini onun önüne getirmek, bir tekrar; lâfzını onun önüne getirmek, (onun umûmi oluşunu) bozan bir şey olur. Durum marife olan cemîlerde de aynıdır. Bu sebeple bu sığaların, umûm ifâde etmedikleri ortaya çıkar.

b) Bu kalıplar (ve marife cemîler) Allah'ın kitabında yer almıştır. Fakat bunlardan bazan umûmi mana, bazan da kısmîtik murad edilmiştir. Çünkü Kur'an'ın umûmi ifâdelerinin çoğu tahsis edilmiştir. Kelimeyi mecazi bir manaya veya müşterek bir manaya hamletmek asıl olanın aksinedir. Bu sebeple onu, umûmî mana ile husûsî mana arasında ortak bir noktada hakiki manasına hamletmek gerekir. Bu da o kelimenin istiğrak (umûm) ifâde edip etmediğini açıklamaksızın, ekseriyeti ifade ettiği bir manaya hamledilmesidir.

c) Bu kalıplar şayet kesin olarak umûm ifâde etmiş olsalardı, te'kîd lâfızlarını bunların başına getirmek imkansız olurdu. Çünkü zaten tahsil-i hâsıl (elde olan şeyi yeniden elde etmeye kalkmak) imkânsızdır. Bu lâfızları o kalıbların başına getirmenin yerinde olduğu cümlelerde, bu kelimelerin umûm ifâde etmediklerini kesin olarak anlarız. Biz bu kalıbların umûm ifâde ettiğini kabul etsek bile, bu kalıp bu umûmu kafi olarak mı, zannî olarak mı ifade eder? Kat'î olarak ifâde etmesi, açıkça geçersiz ve bâtıldır. Çünkü insanların, mübalağa yolu ile, çoğu kez (ve (hepsi,..) lâfızlarıyla ekseriyeti ifâde ettikleri zarurî olarak bilinmektedir. Mesela Cenab-ı Hakk'ın: "O kadına, Belkıs'a, herşey verilmiş" (Neml, 23) ,yani "çoğu şeyler.." buyurduğu gibi... Bu lâfızlar umûmi manayı zannî olarak ifâde

---

94[94] Müslim, İman 1 (3/1624).

95[95] Nesil, Eyman, 37 (7/24); Etnı Davud, Cihad 133 (3/68).

96[96] Benzeri bir hadis için bkz: Müslim, Zekât, 24 (2/660).

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/150-154.

ettiklerine ve bu mesele de zannî meselelerden olmadığına göre, bu hususta bu şekitde umûmi manaya tutunmak caiz olmaz.

Biz bu lâfızların umûmi manayı kati olarak ifâde ettiklerini kabul etsek bile, onları tahsis edecek birşeyin mutlaka bulunması şartı gerekir. Çünkü umûmi olan lafızların tahsis edilebileceğinde herhangi bir münakaşa yoktur. O halde daha niçin, "Onu tahsis edecek birşey bulunmaz" diyorsunuz?

Bu konuda söylenebilecek en ileri sözleri şudur: "Biz araştırdık, ancak onu "tahsis" eden herhangi birşey bulamadık." Fakat sen biliyorsun ki birşe-yi bulamamak, var olan şeyin yokluğunu göstermez. Bu lâfızların istiğrak (umûm) manasını ifâde etmeleri, onları tahsis edecek bir şeyin olmamasına dayandığına göre ve böyle bir şartın olduğu da bilinen şeylerden olmadığına göre, bu delâlet malum olmayan bir şarta dayanmaktadır. İşte bundan ötürü, onların umûmi mana ifâde etmemeleri gerekir.

Hak Teâlâ'nın:

"Kâfirleri inzâr etsen de etmesen de eşittir. Çünkü onlar iman etmeyecekler" (Bakara, 6) ayeti de bu görüşü te'kid eder. Allah, kâfir olan herkesin iman etmeyeceğine hükmetmiştir. Sonra biz, onlardan iman etmiş bir topluluğun olduğunu görürüz. Buna göre, şu iki şeyden birinin mutlaka söz konusu olduğunu anlamış oluruz: Ya bu sığalar umûmu ifâde etmek için konulmamıştır, veyahut da bu kalıplar umûm ifâde etmek için konulmuşlarsa bile, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, onların kendisi sebebiyle Allah'ın o umûmi lâfızdan muradının bu husûsi mana olduğunu anladıkları bir karine vardı. O karinenin aynısının buraaa da söz konusu olması niçin caiz olmasın? Biz her nekadar bunu bir tahsis edicinin beyan etmesi gerektiğini kabul etsek bile, af ayetleri bu karfneyi tahsis eder. Bu durumda da tercih bizden yanadır. Çünkü va'îd ayetlerine nisbetle af ifâde eden ayetler, umûmi olan ifâdelere nisbetle daha husûsidirler. Husûsî ifâdeler ise, umûmî ifadelere takdim edilir.(Daha önce nazar-ı itibara alınır.)

Biz umûmu tahsis eden bir muhassisin bulunmadığını kabul etsek bile, vaîde dâir umûmi ifadeler, va'ade dâir olan umûmi İfâdelerle tezad teşkil eder. Bu durumda mutlaka bir tercihde bulunmak gerekir. Tercih, birkaç bakımdan bizden yanadır:

Birincisi: Va'adi tutmak, va'îdi yerine getirmekten daha ikramlı bir davranıştır.

İkincisi: Hadislerde, Allah'ın rahmetinin gazabını geçip gâlib geldiği hususu çokça yer almıştır. Bu sebeble va'ade dâir umûmi hükümleri tercih etmek daha uygundur.

Üçüncüsü: Va'îd Allah'ın hakkıdır. Va'ad ise kulun hakkıdır. Kulun hakkını gerçekleştirmek, Allah'ın hakkını gerçekleştirmekten evlâdır. Biz, vaîd ifâde eden umûmların, va'adin umûmları ile tezâd teşkil etmediğini kubul etsek bile, bu umûmi hükümler kâfirler hakkında nazil olmuştur. Bu sebeple onlar, umûmu ifâde eı.nede katiyyet ifâde etmezler.

İmdi eğer "Sebebin husûsi oluşuna değil, lâfzın umûmi manasına bakılır" denilir ise, biz deriz ki: Farzet ki bu böyledir. Ancak biz, birçok umûm lâfzın, hususi sebeplerden dolayı vârid olduğunu, bu sebeplerden de maksadın sadece hususilik olduğunu görünce, bu umûmi lâfızların, umûmi manayı ifâde etmelerinin kuvvetli olmadığını anlamış olduk. Allah en iyisini bilir. 98[98]

Kebire İşleyenlere Allah Azab Etmez İddiasında Olanlar

Büyük günah işleyen kimselere Allah'ın azab etmeyeceğini kesin olarak söyleyenlere gelince, onlar bu görüşlerine birçok bakımdan deliller getirmişler:

a) "Cenab-ı Allah, "Bugün rezillik ve azab kâfirlerin üstünedir" (Nahl, 27) ve: şüphesiz bize, azabın yalanlayan ve yüz çeviren kimseler üzerine olduğu vahyedllmiştfr" (Tâ-hâ, 49) buyurmuştur. Bu ayetler, rüsvaylık ve azabın kâfirlere has olduğunu gösterir. Bu sebeple bu şeylerden herhangi birinin, kâfirlerin dışında herhangi bir kimse için söz konusu olmaması gerekir.

b) Cenab-ı Hak: "De ki: Ey nefislerine haksızlık eden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar" (zümer, 53) buyurmuştur. O, tevbe ve benzeri şeyleri nazar-ı itibara almaksızın bütün günahları affedeceğini bildirmiştir ki bu, O'nun bütün günahları bağışlayacağını kesin olarak ifâde eder.

c) Allah Teâlâ: "Hiç şüphesiz senin Rabbin, insanlara karşı, onların zulümlerine rağmen mâğdretlidir" (Ra'd, 6) buyurmuştur. Ayette geçen İp lâfzı durumu ifâde eder. Tıpkı senin sözün gibi, bu, "O yemekle meşgul iken, ben padişahı gördüm" manasındadır. İşte bu ayete göre de Allah'ın onları, onlar zulüm ile meşgul oldukları halde affetmesi gerekir. İnsanların zulümle meşgul oldukları sırada, tevbe

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/154-156.

etmeleri imkânsızdır. Bu sebeple tevbesiz de bağışlamanın olabileceğini anlıyoruz. Bu ayet kâfirlerin de bağışlanmasını gerektirir. Çünkü Hak Teâlâ: "Hiç şüphesiz şirk büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur. Fakat bu hususta bu ayette amel etmek bırakılmış, başka hususlarda bu ayetle amel edilmiştir. Aradaki fark ise, küfrün durumunun günahtan daha büyük olmasıdır.

d) Allah Teâlâ:' 'İşte ben sizi alevlendikçe alevlenen bir ateşle korkumyo-rum. O ateşe, Hakk'ı yalanlamış ve (imandan) yüz çevirmiş en bedbaht kimselerden başkası girmez" (Leyl, 14-16) buyurmuştur.. Şüphesiz her ateş alevlendikçe alevlenir. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Ateşe ancak yalanlayan ve imandan yüz çeviren şakiler girer."

e) Allah Teâlâ: "O cehenneme ne zaman birgrub insan atılsa, cehennem bekçileri onlara: "Size bir uyarıcı (peygamber) gelmedi mi?" diye sorarlar. Onlar, "Evet, bize bir uyarıcı (peygamber) geldi. Ama biz (onları) yalanladık" ve, Allah hiçbirşey inzal etmedi. Siz çok büyük bir sapıklık içindesiniz dedik" dediler. (Muik.e-9) buyurmuştur. Bu ayet, bütün cehennem ehlinin yalancı olduğunu gösterir. Ayetin kâfirlere has olduğu söylenmesin. Allah Teâlâ'nın bu ayetten önce: ' 'Rablerini inkâr edenlere cehennem azabı vardır. O ne kötü bir varış yeridir. Onlar oraya atıldıkları zaman, onun kaynadığı haldeki bed sestnt işitirler. O nerede ise, öfkesinden çatlayacak gibi olur" [um. e-e) buyurduğunu görmüyor musun? Bu o ayetin "Evet, bize bir uyana (peygamber) geldi. Ama biz (onları) yalanladık" ve, "Allah htçbirşey inzal etmedi..." diyen bazı kâfirlere has olduğunu gösterir. Bu söz bütün kafirlerin söylediği bir söz değildir. Çünkü biz, bu ayetten önceki kısmın kâfirlerle ilgili olmasının, daha sonra gelen ayetin umûmi olmasına manı olamayacağını söylüyoruz.

Ama hasmımızın "Bu bütün kâfirlerin söylediği bir söz değildir" İddiasına gelince, biz deriz kî: Biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü yahûdi ve hıristiyanlar da Allah 'm Hz. Muhammed (s.a.s) e hiçbirşey indirmediğini söylüyorlardı. Durum böyle olunca yahudi ve hristiyanlann da, Allah'ın hiçbirşey indirmediğini söyleyen kimselerden olması doğru olur.

e) Allah Teâlâ

"Biz kâfirlerden başkasını cezalandırmayız" (Sebe, 17) buyurmuştur. Ayetteki kelimesi mübalağa ifâde eden bir kalıptır. Bu sebeple tam kâfire has olması gerekir.

g) Cenab-ı Allah, insanların, yüzleri beyaz ve siyah olan iki sınıf olacaklarını haber verdikten sonra: "Yüzleri siyah olanlara gelince, (onlara şöyle denir:) İman ettikten sonra demek inkâr ettiniz haa! Öyle ise tadınız azabı.." (am İmran. 106) buyurmuş ve böyle olanların kâfirler olduğunu ifâde etmiştir.

i) Allah'u Teâlâ insanları, "yarışı önde bitirenler" ("amel defteri sağından verilenler", "uğursuzluk ehli" olarak üç kısma ayırıp, "yarışı Önde bitirenler" ve "amel defteri sağından verilenler" in cennette; "uğursuzluk ashabı" nın cehennemde olduğunu beyan etmiş; sonra da, bu "uğursuzluk ashabı"nın kâfirler olduğunu:

"Onlar şöyle diyorlardı: "Biz ölüp, toprak ve çürümüş kemikler haline geldiğimizde, (evet), hakikaten biz diriltilecek miyiz" (Bakara, 47) ayetiyle açıklanmıştır.

j) Büyük günah sahibi rüsvay olmaz; halbuki cehenneme giren herkes, hakîrliğe duçar olur. Buna göre büyük günah sahibi cehenneme girmez. Biz, büyük günah sahibinin rezil ve rüsvay olmayacağını söyledik, çünkü büyük günah sahibi mü'mindir; mü'min ise rezil ve rüsvay edilmez. Biz büyük günah sahibinin,Allah'ın: (Bakara.aı ayetinin tefsirinde mü'min

olduğunu açıkladığımız için, onun mü'min olduğunu söyledik. Biz, mü'minin rezil ve rüsvay edilmeyeceğini, birkaç yönden söylemekteyiz:

1) Allah'u Teâlâ'nın: "Allah Peygamberi ve onun yanındaki iman etmiş olan kimseleri, o gün rüsvay etmez" (Tanrım. 8) ayetidir.

2)Yine Allah'ın: "Muhakkak ki, o gün rüsvayhk ve kötülük, kâfirleredir" (Nahi, 27) ayetidir.

"Ki onlar ayakta, oturarak ve yanlan üzre Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışını düşünerek, "Rabbimİz, sen bunları boşa yaratmadın, seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Rabbimtz bizi ateşin azabından koru.. Rabbimİz, sen kimi cehenneme sokarsan, muhakkak ki onu rezil ve rüsvay etmişstndir. Zalimler için hiçbir yardıma yoktur. Ey Rabbimİz, biz, Rabbinize İman edin diye çağıran bir davetçi duyduk da, hemen iman ettik! Rabbimİz, bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört ve bizi, iyi kullarınla beraber öldür! Rabbi-miz bize, peygamberlerine va 'adetmiş olduğun şeyi ve, kıyamet gününde bizi rezil ve rüsvay etme" derler (A. imran. 191-194) ayetleridir. Daha sonra Cenab-ı Hak:

"Bunun üzerine Rableri onlara icabet etti" (a. imran, 195) buyurmuştur. Allah'ı ayakta, oturarak ve yan üzre yatarak zikredenlerle, Allah'ın gökleri ve yeri yaratmasını düşünenlerin içerisine, isyankârlar, zina edenler ve içki içenler de dahildir. AHalu Teâlâ, onların, "Bizi kıyamet gününde rezil ve rüsvay etme" dediklerini nakledip, sonra da kendisinin, onlara bu hususta icabet ettiğini açıklayınca, Allahu Teâlâ'nın onları rezil ve rüsvay etmeyeceği sabit olmuş olur. İşte böylece de, bizim anlattıklarımızla, AHahu Teâlâ'nın, ehl-i kıbleden olan günahkârları rezil ve rüsvay etmiyeceği ortaya çıkmış olur. Biz cehenneme giren herkesin rezil ve rüsvay olacağını söyledik, çünkü Cenab-ı Hak: "Rabbimiz, sen kimi ateşe sokarsan, muhakkak ki onu rüsvay etmişsinöir" buyurmuştur. Böylece, bu iki mukaddimenin her ikisiyle de, büyük günah sahibinin cehenneme girmeyeceği kesinleşmiş olur.

k) Va'ad hakkında gelmiş ve hayli fazla olan umumî ifadelerdir. Meselâ, Allahu Teâlâ:

"Ve onlar, sana indirilenle, senden önce indirilenlere iman ederler. Ahi-rete de kesin olarak İnanırlar. İşte bunlar, Rablerinden olan bir hidâyet üzeredirler. Ve onlar, kurtuluşa ermiş olanların ta kendileridir" {Bakara, 4-5) buyurmuş ve iman eden herkesin kurtulacağına hükmetmiştir.

Ve yine Cenab-ı Hak:

"İman edenlerden, yahudllerden, hristiyanlardan ve sâbiîlerden kim Allah'a ve ahîret gününe iman eder ve salih atnei işİer iser işte böyle olanların, Rabieri yanında mükâfaatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller" (Bakara, 62) buyurmuştur. Buna göre Allah'ın: ve salih amel işlerler" ifadesindeki lafzı müsbet ve nekire bir kelimedir. Dolayıst ile tek bir salih amel yeterlidir. Ve yine Hak Teâlâ:

"Kadınlardan ve erkeklerden kim mümin olarak salih amel işler ise, işte böyle olan kimseler cennete girerler" (Nisa, 124) buyurmuştur.

Bu gibi ayetler gerçekten çoktur ve bizim bu hususta müstakil bir kitapçığımız vardır. Bu ayetleri görmek isteyen, o kitapçığımızı gözden geçirsin. Bütün bu hususlara, "Bu izahlar va'îd ile ilgili umûmî mana ifâde eden ayetlerle tezad teşkil eder" diye cevap veririz. Bu ayetlerin herbirinin tefsiri inşaallah yeri gelince görülecektir. 99[99]

Bazılarının Affedileceğini Söyleyip Bazıları Hakkında Tevakkuf Edenlerin Delilleri

Bazı kimselerin affedileceğini kesin olarak söyleyen ve bazı kimselerin affedilip edilmemesi konusunda tevakkuf eden (susan) alimlerimize gelince, onlar Kur'an'dan birçok ayeti delil getirmişlerdir:

Birinci Delilleri: Birinci delilleri, Allah Teâlâ'nın çok affedici ve bağışlayıcı olduğunu gösteren ayetlerdir.

Meselâ:

"O (Allah), kullarının tevbesSni kabul eden, kötülükleri atfeden ve sizin ne yaptığınızı bilendir" (şûra, 25);

"Size isabet eden bir musibet ellerinizin kazandığı şey yüzündendir. Allah birçoğunu da bağışlıyor" (Şûra, 30) ve: "Denizde dağlar gibi akıp giden gemiler de O'nun ayetlerindendir. Eğer O, dilerse rüzgarı durdurur (o zaman yelkenli gemiler) denizin yüzünde kalı-verirler. Şüphesiz ki bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için kafi ayetler yardır. Yahud (Allah o gemileri), (insanların) kazandığı (günahlar) yüzünden heiâk eder. Bir çoğunu da bağışlar" (sora, 32-34) ayetleri gibi.

Keza ümmet-i Muhammed, Allah'ın, kullarını affedeceğine ve O'nun isimleri arasında "el-Afüvv" (affedici) isminin de olduğuna ittifak etmişlerdir. Buna göre biz deriz ki "afv", ya ikâb edilmesi güzel olan veya ikâb edilmesi yerinde olmayan kimseden azabı düşürmekten ibaret olur. Bu ikinci şekil bâtıldır. Çünkü ikâb edilmesi yerinde olmayan kimseyi cezalandırmak kabin (çirkin) dir. Böyle bir işi yapmayan kimse için, "O, onu affetti" denilemez. Baksana, insan birisine zulmetmediği zaman, "O, onu affetti" denilemez. Ancak azac etme hakkı olan bir kimseye azab etmeyi (cezalandırmayı) bırakır ise, o zaman "O, onu affetti" denilir. İşte bu sebepten ötürü Cenab-ı Hak:

" Affetmeniz takvaya daim uyguuuur (Bakara, 237) buyurmuştur ve yine Allah:

(Şûra. 25) buyurmuştur. Eğer af, tevbe edenin cezasını düşürmekten ibaret olsa idi, bu faydasız bir tekrar olurdu. Böylece biz, affın ikâb edilmesi (cezalandırılması) yerinde olan bir kimsenin cezasını kaldırmaktan ibaret olduğunu anladık. İşte bu bizim gö rüşümüzdür.

İkinci Delil: İkinci delilleri, Allah'ın gâfir, gafur ve gaffar olduğunu gösteren ayetlerdir. Nitekim Allah:

"(O), günahı bağışlar, tevbeyi kabul eder" (Mümin. 3); "Senin Habbin gafur ve rahmet sahibidir " (Kehf, 58); "Şüphesiz ben (Allah), tevbe edene mağfiret ederim" (Tahâ, 82) ve "Ey Rabbimiz bizi

---

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/157-161.

bağışla, varış ancak Sanadır" (Bakara, 285) buyurmuştur. Mağfiret cezalandırılması yerinde olmayan kimseden azabı düşürmekten ibaret değildir. Bu sebeple onun cezalandırılması yerinde olan kimsenin cezasını düşürmekten ibaret olması gerekir. Biz, buradaki ilk şeklin bâtıl olduğunu söyledik, çünkü Cenab-ı Allah mağfiret sıfatını, kullarına lütfü sadedinde zikretmiştir. Eğer biz mağfireti birinci manaya hamtedersek, geriye lütuf manası kalmaz. Çünkü çirkin olan bir işi yapmamak, kula bir lütuf olmaz. Belki bu bir bakıma kendi nefsine iyilik olmuş olur. Çünkü eğer Allah böyle yapmış olsaydı, zemme ve kınamaya müstehak olmuş olur, ulûhiyet çizgisinden çıkmış olur, çirkin şeyleri bırakması sebebiyle de kullan tarafından övülmeye müstehak olmazdı. Bunun böyle olması bâtıl olunca, mağfireti ikinci şekilde manalandırmak ortaya çıkar. Ki bu varmak istediğimiz neticedir.

İmdi denilirse ki: Niçin af ve mağfireti, dünyada gereken cezayı ahirete tehir etmek manasına hamletmek caiz olmasın? Nitekim affın dünyadaki azabı tehir etme anlamında kullanıldığına, Allah Teâlâ'nın yahudilerin kıssasındaki:

"Sonra, bunun peşisıra sizi affettik" (Bakara, 52) ayeti de delâlet etmektedir. Bu ayetten maksad, ikâbı düşürmek değil, onu ahirete bırakmaktır. Allah'ın: ' Size isabet eden bir musibet ellerinizin kazandığı şey yüzündendir. Allah birçoğunu da bağışlıyor" (Şûra. 30) ayeti de böyledir. Yani Hak Teâlâ, ya bir imtihan olarak veya acele bir ceza olarak, sizin günahlarınız sebebi ile cezasının musibetlerini vermede acele etmez; birçok günaha karşılık mihnet ve cezayı da acele vermez. Yine Allah'ın: "Denizde dağiar gibi akıp giden gemiler de Onun ayetlerindendir. Eğer O, dilerse rüzgarı durdurur da (o zaman yelkenli gemiler denizin yüzünde kalıverhler). Şüphesiz ki bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için kafi ayetler vardır. Yahud (Allah o gemileri), (insanların) kazandığı (günahlar) yüzünden helak eder. Bir çok (günahı da) bağışlar" (Şûra, 32-34), yani eğer Allah onları helak etmeyi isteseydi onları helak ederdi. Halbuki birçok günahlarına rağmen helak etmemiştir.

Evet böyle denilirse cevabımız şöyle olur:

"Afv" kelimesinin asıl mânası "giderdi" manasına olan, (Onun izini giderdi) ifâdestndendir. Durum böyle olunca "af" denen şeyin izâle" (gidermek) manasına olması gerekir. Bundan dolayı Allah Teâlâ: "Fakat kimin (hangi katilin) lehinde maktulün kardeşi (velisi) tarafından cüz'i birşey affolunursa... (Bakara, 178) buyurmuştur. Halbuki bu aftan maksad cezayı tehir etmek değil, aksine izale etmek, kaldırmaktır. Allah'ın: "Affetmeniz takvaya daha uygundur" (Bakara. 237) ayeti de böyledir. Buradaki aftan rnak-sad, onu belirli bir zamana ertelemek değildir, aksine onu tamamen saldırmaktır. Yine affın te'hir manasına gelmediğine şu da delâlet eder: Alacaklı kimse, alacağını istemeyi tehir ettiğinde, "O, onu affetti" denilmez. Eğer, : alacağından tamamen vazgeçerse, o zaman "O, onu affetti" denilir. Boylere afftn tehir manası ile tefsir edilmesinin mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır.

Üçüncü Delil: Üçüncü delil, Allah'ın rahman ve rahim olduğunu göster ayetlerdir. Bu nevi ayetlerle şu şekilde istidlal edilir: Allah'ın rahmeti ya levaba hak kazanmış muti kimseler için, veyahut da cezaya müstehak olmuş" kimseler için olur. Birincisi bâtıldır. Çünkü onlar hakkında Allah'ın rahmeti, Allah onlara hakettikleri sevabı vermiş olduğu için meydana gelir veya haklerinden fazlasını onlara vermesi sureti ile lütfetmiş olur. Birincisi bâtıldır, çünkü vacibi (görevi) yerine getirmek, rahmet diye adlandırılamaz. Baksana, birisinden yüz dinar alacağı olan kimse, onu zorla ve mecbur tutarak aldığında, bu parayı veren kimse için, "O, bu miktar parayı alan kimseye rahmet o*-sun diye verdi" denilmez. İkincisi de yanlıştır; çünkü mükellef hakkı olan mükafaâtı almış olması sebebiyle, bu fazlalıktan adeta müstağni gibidir; bu sebeple, bu fazlalık nimet vermede ziyâdelik diye adlandırılıp, kesinlikle rahmet diye adlandırılmaz. Görmüyor musun, en büyük hükümdarın hizmetinde büyük servet ve mükemmel bir mülk sahibi olan emir ve yöneticiler bulunsun: sonra bu hükümdar onun malına kendi mülkünden başka mülkler kattığında bu durumda hükümdar "ona merhamet etti" denilmez, tam aksine, o ona nimetler vermede çok cömert davrandı denilir. Burada da böyledir.

İkinci kısma gelince ki bu, Allah'ın rahmetinin ikâbı (cezalandırmayı) ha-ketmiş olan kimse için olmasıdır, bu tür rahmet ya Allah'ın hakedilen azaba daha fazla azab katmaması şeklinde olur. Bu batıldır. Çünkü zaten bu fazla azabı vermemek vacibtir. Vacib olan ise rahmet diye adlandırılmaz. Bir de her kâfirin ve zalimin, bize zulmetmedikleri için, bize karşı "rahîm" (merhametli) sayılması gerekir. Buna göre, geriye sadece, Allah'ın müstehak olunan azabı bıraktığı için "rahim" olması gerekir. Bu da, tevbe etmelerinden sonra, ne küçük günah ne de büyük günah sahibleri hakkında söz konusu olur. Çünkü zaten onlara azab etmemek vacibtir. Bu sebeple, bu Allah'ın rahmetinin ancak büyük günah sahibine tevbe etmediği halde azab etmeyi terkettiği için meydana geldiğini gösterir.

Şayet,"herbiri lütuf olan Allah'ın yaratması.mükellef tutmuş olması ve rı-zık vermiş olmasından dolayı, bir de büyük günah sahibinin azabını hafifletmiş olmasından dolayı O'nun rahmetinin olması niçin caiz olmasın?" denilirse biz deriz ki: Birincisine gelince bu, Allah'ın dünyada rahim olduğunu ifade eder. Ümmet Allah'ın ahiretteki rahmetinin, dünyadaki rahmetinden daha büyük olduğunda ittifak ettiğine göre bu durumda Allah'ın ahiretteki rahmeti nerede kalacak? İkincisine gelince, bu hususta size göre Allah'ın azabını hafifletmesi caiz değildir. Va'tdiyye olan Mu'tezile'nin görüşü de böyledir. Ayetin mukte-zasına göre hafifletme meydana geleceği için, affetmesinin caiz olduğu da sabit olmuş olur. Çünkü bu ikisinden birisini kabul eden.diğerini de kabul etmektedir.

Dördüncü Delil: Allah'ın: "Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez, bunun dışındaki şeyleri dilediği kimseler İçin affeder" (Nisa, 48) ayetidir. Buna göre biz deriz ki, Allah'ın, "dilediği kimseler için.." ifadesinin, tevbe eden büyük günah ve küçük günah sahiplerini içine alması caiz olmaz. Bu sebeple, bu ifâdeden kastedilenin tevbe etmemiş olan büyük günah sahipleri olması gerekir. Biz, "Bunun tevbe etmiş büyük günah ve küçük günah sahiplerini içine alması caiz değildir" dedik, bunun birçok sebebi vardır:

a) "Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez, bunun dışındaki şeyleri atfeder..." ayetinin manası, "Bunu bir lütuf olarak bağışlamaz, hakedilmiş bir bağışlama olarak da bağışlamaz" demektir. Akıl ve nakil bunun böyle olduğunu gösterir. Bu böyle olunca, Allah'ın: "Bunun dışındaki şeyleri dilediği kimseler için affeder" sözünün manası, şirkin dışındaki günahları bağışlamakla "lütufta bulunmuş"demektir.Böylece nefy ve isbât aynı şeye âit olmuş olur. Görmez misin falanca şayet, "O yüz dinar lütfetmez. Hakeden kimseye bundan daha aşağısını verir" dediği zaman bu derli toplu bir söz olmaz. Tevbe etmiş olan büyük ve küçük günah sahibini bağışlamak, hakedilmiş bir bağışlama olunca, ayetten onların kastedilmiş olması imkansız olur.

b) Şayet, "Allah (şirk) dışındaki şeyleri dilediği kimseler için atfeder" ayeti, "Tevbe edenler ve küçük günah sahipleri gibi affedilmeye hak kazanmış kimseleri bağışlar" manasında olsaydı, geriye şirki, şirk olmayan günahlardan ayırmanın bir manası kalmazdı. Çünkü Cenab-ı Hak, hakedildiği zaman şirkin dışındaki günahları bağışladığı gibi, hakedilmediği zaman onları bağışlamaz. Aynen bunun gibi bağışlanma hakedildiğinde şirki de bağışlar, hakedilmediği zaman bağışlamaz. Böylece de geriye şirk ile diğerlerini ayrı mütalâa etmenin bir manası olmaz.

c) Tevbe edenlerle küçük günah sahiplerini bağışlamak vâcibtir. Vâcib olan bir şey ise, Allah'ın meşietine (dilemesine) bağlanamaz. Çünkü meşiete bağlanan şeyi, "faili isterse yapar, isterse yapmaz" demektir. Buna göre vâcib olan, istensin istenmesin mutlaka yapılması gereken şey demektir. Ayette geçen bağışlama, meşiete bağlanmış olan mağfirettir. Bu sebeple, onun tev-oe edenler ile küçük günah sahiplerinin bağışlanması olması caiz değildir.

Bil ki bütün bu izahların tamamı, "Tevbe etmiş olan büyük ve küçük günah sahihlerinin bağışlanması vâcibtir" diyen Mu'tezile'nin görüşüne dayanır. Bize gelince, biz bu görüşte değiliz.

d) Hak Teâlâ'nın: "Bunun (şirkin) dışındaki şeyleri dilediği kimseler için affeder" ifâdesi, şirkin dışında kalan her günahı affedeceğini kâfi olarak gösterir. Bu ifâdenin içine, tevbe eden ve etmeyen büyük ve küçük günah sahipleri de girer. Ancak bu üç kısmın bağışlanmasının iki ana kısma ayrılması -uhtemeldir. Çünkü bütün günahların herkes için veya bazı kimseler için affedilmesi muhtemeldir. Buna göre Allah'ın: "Bunun dışındakiler! affeder sözü, bu üç kısmın hepsini affedebileceğini gösterir. Sonra O'nun, "dilediji kimseler için" ifâdesi de bütün günahları herkesten değil de, bazı kimselerden affedeceğine delâlet eder. İşte bu, Ehİ-i Sünnet'in prensiplerine uygun olan izah tarzıdır. Bu sebeple şayet, "Biz, mağfiretin, Allah'ın ahirette günahkârlara azab etmeyeceğini gösterdiğini kabul etmiyoruz. Bunu şöyle izah edebiliriz: Mağfiret, ikâbı kaldırmaktır. İkâbı (cezayı) kaldırmak ise, devamlı olarak veya geçici olarak kaldırmayı içine alır. İki şey arasındaki müşterek bir miktan belirtmek üzere konulan bir lafız, bu iki şeyden ikisini de işar etmez. Buna göre "mağfiret" kelimesinde, azabı devamlı olarak (ebedi olarak) kaldırmaya delâlet eden herhangi birşey yoktur. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki,"Niçin bu ayetten maksadın, "Allah şirkin cezasını dünyadan ahirete bırakmaz, ama şirkin dışındaki günahların cezasını ise, dilediği kimseler için ahirete tehir eder" şeklinde olması caiz olmasın?" Şöyle denilmesin: "Bu nasıl doğru olur. Halbuki biz dünyevî bakımından, mü'minlerden daha çok, kâfirlere ceza verileceğini kabul etmiyoruz. Çünkü ayetin takdirinin, "Allah dilediği kimseler için dünyada şirkin cezasını tehir etmez, yine dilediği kimseler için şirkin dışındaki günahların cezasını tehir eder" şeklinde olduğunu söylüyoruz." Böylece, bununla, her nekadar bu onlardan çoğuna yapılmasa bile, her-birinin cezasını peşin vermek mümkün olduğu için, kâfir ve fâsıklann cezasının peşin verilebileceği sebebi ile her iki grub insanın da korkutulması meydana gelir. Biz bağışlamanın (mağfiretin), devamlı olarak cezayı kaldırmak manasından ibaret olduğunu kabul ediyoruz. Buna göre niçin, "Bu kelimeyi, tevbe edenler ile küçük günah sahibinin bağışlanmasına hamletmek mümkün değildir" dediniz?

İlk üç izah tarzı, onların söylemediği prensipler üzerine bina edilmiştir. Bunlar, büyük ve küçük günah sahiblerinin tevbelerinden sonra bağışlanmalarının vacib olmasıdır.

Dördüncü bir izah tarzına gelince, biz, Allah'ın, "Bunun (şirkin) dışındaki şeyleri.." ifâdesinin umûm ifâde ettiğini kabul etmiyoruz. Bunun delili, bedel olmak üzere, kendisine ve lafızlarının getirilmesi ve meselâ: "Bunun dışındaki herşeyi bağışlar;"

"Bunun dışındaki bazı şeyleri affeder"

denilmesinin doğru oluşudur. Şayet Allah'ın "Bunun dışında.." sözü umûm ifâde etseydi, işte bu doğru olmazdı. Biz bu sözün umûm ifâde ettiğini kabul etsek bile, tevbe eden büyük ve küçük günah sahipleri ile tahsis etmiş oluruz. Bu böyledir, çünkü va'îd hakkında gelen ayetlerden herbiri, meselâ adam öldürme ve zina etme gibi bir büyük günah çeşidi ile tahsis edilmiştir. Bu ayet ise, bütün günahları, içine almaktadır. Halbuki hass lâfız âmm olan lâfza takdim edilir. Bu sebeple va'îd ayetlerinin, bu ayetten önce nazar-ı itibara alınması gerekir.

Birinciye şöyle cevab verilir: Biz mağfireti, azabı tehir etme manasına aldığımızda, ayetin hükmüne göre, dünyada müşriklerin cezasının mü'minlerin cezasından daha çok olması gerekir. Aksi halde böyle bir ayırımda herhangi bir fayda olmazdı. Halbuki böyle olmadığı, "Eğer insanlar (kâfirlerin nzıklannın bol verildiği fikrine kapılarak tek bir ümmet haline gelmeyecek olsaydı. Rahman (Allah'ı) inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdiveni gümüşten yapardık" (Zuhruf, 33) ayetinin delaletiyle malûmdur.

Onun, "Niçin Allah'ın "Bunun dışındakiler..." sözü umûm ifâde eder dediniz? sözüne gelince biz deriz ki, Allah'ın u lafzı, şirkin dışında kalmakla nitelenen şeylere işaret eder. Bu şeylerin mahiyeti birdir. Böylece Allah kesin olarak onları bağışlayacağına hükmetmiştir. Buna göre bu mahiyet kendisinde bulunan her şey için, bağışlamanın söz konusu olması gerekir. Böylece bu sözün umûm ifâde ettiği ortaya çıkmış olur. Bir de hangi günah olursa otsun bundan İstisna edilebilir. Va'îdiyye (Mu'tezile'nin bir kısmı)'ye göre, birşeyden istisnanın yapılabilmesi onun umûm ifâde ettiğini gösterir. Onun, "Va'îd ayetleri bu ayetten daha hususidir" sözüne gelince, biz deriz ki: ayet va'îd ayetlerinden daha husûsîdir. Çünkü bu ayet bazı günahların affedileceğini ifâde eder. Halbuki sizin söylediğiniz va'îd ayetleri, her günah için va'îdi ifâde eder. Bir de Kur'an ve hadislerde affa teşvik babında gelen şeylerin çok olmasından dolayı, af ayetlerini tercih etmek daha evlâdır.

Beşinci Delil: Beşinci delil, bizim va'ad ayetlerinin umûmî oluşuna sarıl-mamızdır. Bunlar Kur'an'da pekçokturlar. Sonra biz deriz ki: Bir tearuz var gibi göründüğünde bir tercih yapmamız veya o iki şeyin arasını bulmamız gerekir. Tercihin yapılmasının sebepleri pek çoktur:

a) Va'ad ayetlerinin umûmî oluşları daha çoktur. Delillerin çok oluşu sebebi ile tercihte bulunmak dinimizde muteber bir iştir. Biz usulü fıkıh kitabımızda bunun doğruluğuna deliller getirmiştik.

b) Allah Teâlâ'nın:

"Hiç şüphesiz iyiliker, kötülükleri giderir" (Hûd, 114) ayeti, usul-ü fıkıhta da sabit olduğu gibi, hasene (iyilik) olduğu için hasenatın kötülükleri giderdiğini gösterir. Bu sebeple, işte bu işaretin hükmüne göre, her hasenenin (iyiliğin), kâfirden çıkan iyiliklere nazaran yapılmamış olan her kötülüğü gidermesi gerekir. Çünkü bu iyilikler kâfirlerin kötülüklerini gidermez. Dolayısı ile geriye ayetle, kâfirlerin dışındakiler hakkında (yani mü'minler hakkında) amel edilmesi kalır.

c) Hak Teâlâ:

"Kim bir iyilik yaparsa, ona o iyiliğinin on misli (sevab) vardır. Kim de kötülük (günah) işler ise, sadece o kötülüğü kadar cezalandırılır"(En’am 160) buyurmuş ve sonra bu on misli sevaba ilavede bulunarak:

"Her, başağında yüz danesi bulunan yedi başak bitiren bir tohum misa." (Bakara. 161) buyurmuştur. Daha sonra, bunda da ilâvede bulunarak

"Allah dilediğine kat kat artırır" (Bakara, 261) buyurmuştur. Günahlar hususunda ise, Allah: "Kim de bir kötülük (günah) işler ise, sadece o kötülüğü kadar cezalandırılır" (Enam, ıeo) uyurmuştur. Bu, Allah katında, iyilik tarafının kötülük tarafına ne kadar üstün tutulduğu hususunda son derece açık bir delildir.

d) Ailah Teâlâ, Nisa süresindeki bir va'ad ayetinde sövle buyurmuştur:

"İman edip salih ameller işleyenleri, altlarından ırmaklar akan cennetlere, ebedi kalıcılar olarak sokacağız. Allah va 'adini hak olarak yaptı. Sözü Al-lah'dan daha doğru kim var" (nisö, 122). Allah, "Allah va'adini hak olarak yaptı" sözünü ancak te'kid için söylemiş ve hiçbir yerde, "Allah va'îdini hak olarak yaptı" şeklinde birşey söylememiştir.

Cenab-ı Allah'ın:
"Bizim katımızda söz değiştirilmez. Bert kullanma zulümkâr değilim" <Kâf, 29) buyruğu hem va'ad hem de va'îd hususundadır.
e) Allah Teâlâ:
"Kim bir günah işler veya kendine zulmeder de sonra Aiiah'dan bağışlanmayı isterse, Allah'ı gafur ve rahîm bulur. Kim bir günah işlerse, onu kendi aleyhine yapmış olur. Allah alîm ve hakîmdir" (nisa, 110-111) buyurmuştur. İstiğfar, mağfiret taleb etmektir ki tevbeden farklıdır. Burada, ister tevbe etsin isterse tevbe etmesin, bir kul Aiiah'dan mağfiret taleb ettiği zaman, Allah onu bağışlayacağını açıkça ifâde etmiş, ama "kim bir günah işlerse Allah'ı azab edici ve ceza verici olarak bulur" dememiş, aksine "Onu kendi aleyhine yapmış olur" buyurmuştur. Bu durum, iyilik tarafının üstünlüğünü gösterir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın:
"Eğer iyilik yaparsanız, kendiniz için iyilik yapmış olursunuz. Kötülük yaparsanız da kendi aleyhinize yapmış olursunuz" (Isra,7) ayetidir. Bu ayette, Cenab-ı Allah, "Kötülük yaparsanız da kendiniz için kötülük yapmış olursunuz" buyurmuştur. Buna göre sanki O, kulun iyiliğini iki kere tekrar etmek suretiyle ifâde etmiş, kötülüğünü ise tek bir defa zikrederek adetâ örtmüştür. Bütün bunlar iyilik tarafının üstün olduğunu gösterir.
f) Biz, Allah Teâlâ'nın: "Bunun dışındaki şeyleri (günahları) dilediği kimseler için affeder" (Nisa,48) sözünün, ancak büyük günah sahibini affetmeyi ihtiva ettiğine delil getirmiştik. İmdi Allahu Teâlâ bu ayeti, tek surede iki defa getirmiştir. Tekrar ediş, ancak te'kid için olursa güzel olur. Buna karşılık, Allah va'îd ayetlerinden hiçbirini aynı lâfız ile ne tek surede ne de başka başka surelerde tekrar etmemiştir. Böylece bu da Hak Teâlâ'nın hasenat ve affa dair va'ad tarafına, günahtan daha fazla önem verdiğine deiâlet eder.
g) Va'ad ve va'îdin umûmi ifâdeleri birbirleriyle tezat teşkil ediyor gibi görününce, bu durumda iki taraftan birine doğru te'vile gitmek gerekir. Te'vîli va'îd tarafında yapmak, va'ad tarafında yapmaktan daha güzeldir. Çünkü örfte va'îdden vazgeçmek güzel, va'adi yerine getirmemek ise, çirkin sayılmıştır. Bu sebeple te'vili va'îde yöneltmek, va'ade yöneltmekten daha evlâ olur.
h) Kur'an, Allahu Teâlâ'nın gâfir, gafur, gaffar olduğunu; gufran ve mağfiretinin bulunduğunu; rahîm ve kerîm olduğunu; affının, ihsanının, fazlının ve lûtfunun bulunduğunu gösteren ayetlerle doludur. Bu hususlara delâlet eden hadisler de tevatür derecesine varmışlardır. Bütün bunlar va'ad tarafını takviye eden şeylerdir. Kur'an'da Allah'ın rahmet, kerem ve aftan uzak olduğunu gösteren hiçbir ayet yoktur. Dolayısıyla bütün bunlar va'ad tarafının va'îd tarafına üstün olmasını gerektirir.
i) Büyük günah sahibi insan,hayırların en üstünü olan iman etmiş, kötülüklerin en büyüğü olan küfre düşmemiş, fakat kötülüklerden olup da zirvede olmayan bir şerri (günahı) işlemiştir. Kölesi bulunan bir efendi düşünün. Onun kölesi taatların en büyüğünü yaptığı halde, orta derecede bir kusur işlemiştir. Bu durumda şayet efendi bu orta derece kusuru büyük taate tercih eder (ondan daha önemli sayarsa), kınanır ve eziyet veren birisi sayılır. Burada da böyledir: Allah'ın böyle yapması caiz olmayınca, va'ad tarafının üstün olduğu ortaya çıkmış olur.
j) Yahya b. Mu'az er-Râzî şöyle demiştir: "Allah'ım! Bir saatlik tevhid, elli senelik küfrü yerle bir edince, elli senelik tevhid bir saatlik günahı nasıl yerle bir edemez? Allahım! Küfürle beraber hiçbir taatin faydası olmayınca, senin adaletinin gereği, imânın yanında hiçbir günahın da zarar vermemesi beklenir. Aksi halde küfür imandan daha büyük olmuş olur. Eğer böyle olursa affını ummaktan daha az başka birşey olmaz." Bu güzel bir sözdür.
k) Biz Allah'ın: "Bunun dışındaki şeyleri dilediği kimseler için affeder" sözünü, tevbe etmiş küçük ve büyük günah sahibine hamletmenin mümkün olmadığını delile dayanarak izah etmiştik. Buna göre şayet sen, bu ifâdeyi tevbe etmemiş büyük günah sahiplerine hamletmez isen, ayetin âtıl sayılması gerekir. Ama biz va'îd ayetlerinin umûmî ifâdelerini, o günahları helâl gören kimseler manasında tahsis ettiğimizde, bu sırf umûmî bir ifâdeyi tahsis olur. Tahsis etmenin ta'tîl (atıl bırakmak, onunla amel etmemek) den daha ehven olduğu herkesçe malûmdur.
Mû'tezile birçok bakımdan va'îd tarafının tercih edilmesinin daha evlâ olduğunu söylemiştir:
1) Ümmet-i Muhammed, fâsık kimsenin lanetleneceği, ibret ve azab olmak üzere cezalandırılacağı ve onun rezil ve rüsvay edileceği hususunda ittifak etmiştir. Bu, fâsıkın ilâhî cezaya müstehak olduğunu gösterir. Fâsık cezayı haketmiş olunca onun bu halde sevabı da haketmesi imkânsız olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca va'îd tarafının va'ad tarafından üstün olduğu ortaya çıkmış olur. Fasıkın lanetlenmiş olmasının izahını Kur'an ve icmâ gösterir.
Kur'an'ın bu husustaki deliline gelince, Allah'ın mü'mini öldüren kimse hakkındaki:

"Allah ona gazab etmiş ve onu lanetlemtşttr" (Nisa. 93) ayeti ile:
"Haberiniz olsun ki Allah'ın laneti zalimleredir" (Hüd, ıs) ayetidir. Bu husustaki icma aşikârdır. O günahkârın ibret olarak cezalandırılmasına gelince, bu Allah Teâlâ'nın:
"Hırsız erkek ile hırsız kadının yaptıkları günahtan dolayı, Allah'dan ibret verici bir ceza olarak ellerini kesiniz" (Mâide, 38) ayeti ile beyan ettiğidir. Onun azab olarak cezalandırılması, Allah'ın zina edenler hakkındaki:
"Onların azabına (cezalandmhşlanna) mü'minlerden bir cemaat şâhid olsun (görsün)"(nur, gayetinde beyân edildiği gibidir. Onların rezil ve rüsvay olanlardan olmalarına gelince bu, Allah Teâlâ'nın yol kesenler hakkındaki:
"Allah'a ve Resulüne harb açanların, yeryüzünde (yol kesmek suretiyle) fesada koşanların cezası ancak ya öldürülmeleri, ya asılmaları, ya da (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çapraz olarak kesilmesi, yahut da sürgüne gönderilmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylıklanfır. Ahirette ise onlara pek büyük bir azab vardır" (MâWe. 33) ayeti ile beyân ettiği husustur. Fâsığın (günahkâr mü'minin) bu sıfatlara sahip olduğu sabit olunca, azab-ı İlahi'ye ve zemmedil-meye müstehak oldukları da sabit olur. Bunlara devamlı müstehak olanların bunlara müstehak oluşları devamlı olduğu zaman, sevaba müstehak olmaları imkansız olur. Çünkü sevab ve ikâb (ceza) birbirinin zıddıdır. Bu ikisine aynı anda müstehak olmak imkansızdır. Fâsığın sevaba müstehak olamayacağı sabit olduğuna göre, va'îd tarafının va'ad tarafından daha üstün olduğu sabit olur.
2) Va'ad ayetleri umûmî mana ifâde ederler, va'îd ayetleri ise, hasstırlar. Hassolan ifâdeler, âm ifâdelerden daha önce nazar-ı itibara alınır.
3) İnsanlar fesad ve zulme mütemayildirler. Bundan dotayı arşı zecretmeye (engel olmaya) ihtiyaç daha şiddetlidir. Binâenaleyh vald daha üstündür. 100[100]

Mu'tezile'nin İddialarına Cevaplar

Mû'tezHe'nin birinci iddiasına birkaç bakımdan cevap veririz:
a) Fâsıkların günahları sebebiyle dünyada azab ve lanet olunacaklar»» delâlet eden ayetler bulunduğu gibi, imanları sebebiyle dünyada iken ikrama uğrayacaklarına ve saygı duyulacaklarına delâlet eden ayetler de bulunmaktadır. Nitekim Cenab-ı Hak:
"Bizim ayetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman (onlara söylet de: Selam üzerinize olsun. Rabbiniz rahmet etmeyi kendisine farz kıldı am. 54) buyurmuştur. Bu sebeple fasıklann dünyada azab olunduklarına ve kn nandıklarına delâlet eden ayetler sebebiyle ahiret hayatıyla ilgili va'ad ayetlerin . onların iman ettikleri için dünyada saygı gördüklerine delâlet eden ayetler sebebiyle, ahiret hayatıyla ilgili va'îd ayetlerine tercih etmek daha evlâ değildir.
b) Ahiretle ilgili va'ad ayetleri, yine ahiretle ilgili va'îd ayetlerine muarız (tezad teşkil eder) göründüğü gibi, dünyada ibret verici cezaları ilade eden va'îd âyetleri ile de muarız (tezad teşkil eder) görünür. Bu sebeple niçin dünyevi va'îd ayetlerini, uhrevi va'îd ayetlerine tercih etmek, aksini tercih etmekten daha evlâ olsun?
c) Biz, tevbe etse bile hırsızlık yapan kimsenin elinin, -ibret verici bir ceza olarak değil de- bir imtihan olmak üzere kesileceğinde icmâ ettik. Bu sebeple Cenab-ı Hakk'ın: 'yaptıkları günahtan dolayı Allah'tan ibret verici bir ceza olarak" ifâdesinin, onların tevbe etmemeleri haline bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Binâenaleyh niçin onun affedilmeme şartı ile de kayıtlı olması caiz olmasın?
d) Ceza, yeten ve kâfi olan şey demektir. Dünyadaki ceza yeterli olunca, ahirette ceza vermenin caiz olmaması gerekir. Aksi halde bu, o dünyevî cezanın kâfi ve yeterli oluşunu zedeler. Bu sebeple dünyevî cezanın uhrevî cezayı kaldırdığı sabit olmuş olur.
Mu'tezile'nin va'îd tarafını tercih etme görüşlerinin bozuk olduğu sabit olunca biz deriz ki, meselâ va'ad ve va'îde delâlet eden iki ayet var. Bunları tevfik edip bağdaştırmak gerekir. Buna göre, "Kula sevab ulaşır, sonra da cezâ evine nakledilir" denilmesi ümmetin icmâı ile batıl olan bir sözdür. Veyahut da, "Kula ceza verilir, sonra da mükâfaat (sevap) yurduna nakledilir ve orada devamlı kalır" denilebilir ki matlub da bunu ortaya koymaktır
İkinci tercihe gelince, bu görüş zayıftır. Çünkü Allah'ın, "Bunun dışındaki şeyleri affeder" sözü küfre şamil değildir ama, "Kim Allah ve Resulüne fs-yan ederse..."(Nisa, 14)sözü hepsine şamildir. Bu sebeple bizim sözümüz daha hususîdir. Allah en iyisini bilendir.

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/161-172.

Altıncı Delil: Biz Hz. Muhammed (s.a.s)'ın şefaatinin azabı kaldırma hususunda tesiri olduğuna delil getirmiştik. Bu, bizim bu meseledeki görüşümüze delâlet eder.

Yedinci Delil: Hak Teâlâ'nın: "Hiç şüphesiz Allah bütün günahları atfeder" (Zümer, 53)" buyruğu bu meselede bir nastır. Buna göre, eğer, "Bu ayet ancak her günahkârın mağfiret olunacağına katî olarak delâlet eder. Halbuki siz böyle demiyorsunuz. Öyle ise, ayetin delâlet edip de sizin söylemediğiniz, sizin söyleyip de ayetin delâlet etmediği şey nedir? Biz bunu kabul etsek bile, bu ayetten Cenab-ı Allah'ın muradı, bütün günahları tevbeden sonra bağışlamasıdır. Ayeti bu manada anlamak iki sebepten dolayı daha evladır:

a) Biz ayeti bu manada aldığımızda, tahsis etmeksizin bütün günahlara hamledebiliriz.

b) Allah Teâlâ, bu ayetin peşisıra:

"Azab size gelmeden önce, Rabbinize dönün ve O'na teslim olun" (zûmer, 54) buyurmuştur. İnâbe (dönmek), tevbe etmek manasınadır. Bu sebeple bu ayet, günahların affedilmesi için tevbenin şart olduğunu gösterir" denilirce, şöyle cevap veririz: Allah'ın: "Hiç şüphesiz Allah bütün günahları affeder" zümer, 53) ayeti, Allah tarafından, gelecekte günahları düşüreceği (affedeceği) hususunda bir va'addir. Biz Allah'ın gelecekte bu va'dini yerine getireceğine kesin inanıyoruz. Çünkü biz, hiç şüphesiz Allah'ın mü'minleri cehennemden çıkaracağına inanıyoruz. Bu sebeple bu ayet, Allah'ın bağışlaması hususunda da kesin bir hüküm olur. Böylece ayeti zahirî manasında almak için, tevbe şartını getirmeye ihtiyaç olmadığı ortaya çıkar. İşte bu meseledeki sözün tabamı budur. Muvaffakıyyet Allah'dandır. Artık ayetin tefsirine dönüyor ve şöyle diyoruz: 101[101]

Bu İstidraddan Sonra Ayetin Tefsirine Dönüş

Mû'tezile, günahın günahkârı kuşatmasını, onu işleyenin sevabını boşa çıkaran büyük bir günah olması şeklinde tefsir eder. Buna birkaç yönden itiraz edilir:

a) Günahın insanı kuşatmasının şartı, büyük günah o/ması olduğu gibi; bu kuşatmanın şartı da o günahın affedilmesidir. Çünkü affolunursa, günahın insanı kuşatması tahakkuk etmez. Bu durumda da günah, ancak affedilmediği zaman insanı kuşatır. Bu, meselenin başıdır. Bu ayetle istidlal matlûbun sübutuna bağlıdır ki o da batıldır.

b) Biz günahın büyük ofması sebebi inşam kuşattığını söylemiyoruz, aksine insanın içinin ve dışının günah ile nitelendirilmiş olması ile tefsir ediyoruz. Bu da ancak kalbi, dili ve bütün azaları ile günah işlemiş olan kâfir hakkında gerçekleşmiş olur. Kalbi ve dili ile Allah'a itaat eden ve bazı azaları ile Allah'a karşı günah işleyen müslümanın durumuna gelince, bu halde günahın kulu kuşatması keyfiyeti gerçekleşmez. Şüphesiz günahın kuşatmasını bizim söylediğimiz şekilde tefsir etmek daha evlâdır. Çünkü bir cisim bir başka cismin bir kısmına dokunduğu zaman, "O, onu kuşattı" denilmez. Böytece, günahın kulu kuşatmasının ancak kul kâfir olduğu zaman tahakkuk ettiği ortaya çıkar. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki; böyle olanfar cehennemliktir" ayeti, cehennemliklerin, sadece böyle olan kimseler olduğunu ifâde eder. Bu da büyük günah sahibinin cehennem yârânı olmaması gerektirir.

c) Cenab-ı Allah'ın: "İşte böyle olanlar cehennemliktir" buyruğu, onların bu anda cehennemde olmalarını gerektirir ki bu yanlıştır. Bu sebeple bu ayeti, onlar "Cehenneme müstehak olar kimselerdir" manasında anlamak gerekir. Biz bunun böyle anlaşılması gerektiğini söylüyoruz. Ancak Allah Teâlâ'nın bu hakkından vazgeçmesinin de muhtemel olduğunda bir münakaşa yoktur. Bu da meselenin başıdır.

Biz bu ayetle ilgili sözlerimizi ftkhî bir kaide ile sona erdirelim: Burada iki şart vardır

1) Günah işlemiş olmak,

2) O günahın kulu iyice kuşatması iki şarta bağlanmış olan ceza, o iki şarttan sadece birinin bulunmasıyla gerçekleşmez. Bu da boşanma ve köle azâd etme hususunda yeminini iki şarta bağlayan kimsenin, o iki şarttan birisinin bulunmasından dolayı yeminin bozulmayacağını gösterir. Allah en iyisini bilir. 102[102]

Cennetlikler

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/172-173.

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/174.

"imân edip salih ameller işleyenler (yok mu?) işte onlar cennetliktir ve onlar orada ebedî olarak kalıcıdırlar"
(Bakara, 82) . 103[103]

Terhîbden Sonra Tergîbin Gelmesindeki Hikmet

Bil ki Cenab-ı Allah Kur'an'da ne zaman bir va'îd ayeti zikretse, onun ya-nısıra mutlaka bir va'ad ayetini de zikreder. Bunun birçok faydaları var:
1) Allah bununla adaletini ortaya koyar. Çünkü küfürde ısrar edenler hakkında devamlı azaba hükmedince, iman etmeye devam edenlere de, devamlı olan nimetlerle hükmetmesi gerekir.
2) Mü'minin, Hz. Peygamber (s.â.s)'in: "Müminin korkusu ve ümidi tartılsa denk gelirdi.104[104] buyurduğu gibi korku ve ümidinin terazili olması gerekir. Bu denk oluş ise ancak bu yol ile olur.
3) Allah Teâlâ va 'adi ile rahmetinin temliğim, va İdi ile de hikmetinin tamlıgım, göstermiştir. Böylece bu, insanı irfana götürür. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 105[105]

Amel İmandan Ayrıdır

Amel-i salih, imân'dan başka bir şeydir. Çünkü Cenab-ı Hak bu ayette, "imân edenler ve salih ameldi imandan lerişleyenler.." buyurmuştur. Şayet iman, amel-i sa-liha delalet etseydi, imandan sonra amel-i şalinin
zikredilmesi bir tekrar olurdu. Kadî, buna şu şekilde cevap vermiştir: İmana, her ne kadar bütün salih ameller dahil olsa bile, ancak O'nun, sözü, arcak onun iman fiillerinden birini yapmış olduğunu ifâde eder. Bu sebeple,
demesi yerinde olmuş olur. Buna cevabımız şudur: "Mazî fiil, o fiilin geçmiş zamanda meydana geldiğini gösterir. "İman" bir masdardır. Buna göre şayet bu masdar, bütün salih amellere delâlet etseydi, kişinin, sözü, o kimseden bütün amellerin sudur ettiğine delil olurdu. Allah en iyisini bilendir. 106[106]

İkinci Mesele Büyük Günah işleyen "İman Ve Salih Çerçevesi Dışına Çıkmaz

Bu ayet, büyük günah işleyenlerin cennete girebileceğini gösterir. Çünkü biz iman edip salih amel işleyen, sonra da büyük günah işleyen ve ondan Amel dolayı tevbe etmeyen kimseden bahsediyoruz. Büyük günah işlemeden önceki durumda o şahsın iman edip salih amel işlediğini söylemek doğru olur. Kendisi hakkında böyle denilmesi doğru olan kimsenin iman edip salih amel işlediğini söylemek de doğru olur. O kimse hakkında böyle demek doğru olunca, onun, Allah'ın: "Onlar, cennet ehlidirler. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar" ayetinin şümulüne girmesi de vacib olur.
Eğer: "Allah'ın ".. ve salih amel işleyenler" sözü, o kimse hakkında ancak, bütün o salih amelleri işlediği zaman doğru olur; tevbe de bu salih ameller cümlesindendir, buna göre o insan tevbe etmediği zaman salih amelleri İşlemiş olmaz ve böylece de ayetin ifâde etmiş olduğu kimseler arasına girmez" denilirse cevaben deriz ki; biz onun hakkında büyük günah işlemeden önce, "O iman etti ve salih ameller işledi" demenin bu vakitte doğru olacağını; bu onun hakkında doğru olunca da, onun, iman etmiş ve salih ameller işlemiş olmasının doğru olacağını da beyan etmiştik. Çünkü , bir cümle doğru olduğu zaman, onun cüz'ünün de doğru o\ması geretar. Hatta, o şatus bir günah işlediği zaman, onun bütün zamanlarda iman edip salih amel eşlediğini söylemek doğru olmaz. Fakat bizim, "O iman edip salih ameller işledi" sözümüz, "o, bütün zamanlarda veya bazı zamanlarda böyleydi" sözümüzden daha umumî bir ifâdedir. Ayette nazar-ı itibara alınması gereken, her iki durumda müşterek olan husustur. Böylece, o kulun bu va'ad hükmünün şümulüne girdiği sabit olur. Bundan sonra geriye onların şu sözü kalır: "Günahkârın günahının cezası, taatinin sevabını düşürmüştür. Bundan dolayı, va'îd tarafının üstün sayılması gerekir. Bununla ilgili sözümüz, yukarda geçmişti. 107[107]

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/175.
104[104] Keştu’l-Hafi, 2/166 (Beyhaki’den).
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/175.
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/175-176.
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/176.

Üçüncü Mesele

Cübbaî, bu ayeti, cennete giren kimsenin bir lütuf olarak cennete girmediğine delil getirir. Çünkü Cenab-ı (İşte onlar cennetliktir) ayeti, hasr ifâde eder. Böylece bu, cennetliklerin ancak iman edip salih amel işleyenler olduğunu gösterir. Biz deriz ki: "Niçin bundan makstt, cennete girmeyi hak etmiş olanlar olması mümkün olmasın? Böyle olunca cennetin bir lütuf olarak verilmiş olduğu kimse, bu hükmün şümulüne dahil olmaz." Allah en iyisini bilendir. 108[108]

İsrailoğullarından Alınan Ahid

"Hani biz İsrailoğullanndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik yapın, insanlara güzel söyleyin; namazı dosdoğru küm ve zekâtı verin" diye bir ahid almıştık. Sonra da, İçinizden az bir kısmı hariç, yüz çevirdiniz ve hâlâ da yüz çeyirmektesiniz" (Bakara, 83).
Bil ki bu, Allah'ın İsrailoğullarına has kılmış olduğu nimetlerin sonuncusudur. Bu böyledir, çünkü bu şeylerle mükellef tutmak, nimetlerin en büyüğü an cennete ulaştırır. Nimete ulaştıran şey de nimettir. Bundan dolayı, hiç şühhesiz bu teklif de nimetlerdendir. Bundan sonra Cenab-ı Allah burada, onları bazı şeylerle mükellef tutmuş olduğunu beyân etmiştir. Birinci mükellefiyet, Allah'ın: "Ancak Allah'a ibadet edeceksiniz" sözüdür. Bu ilgili bazı meseleler vardır: 109[109]

Birinci Farz: Allah'a Kulluk Kıraatler ve Hüccetler

İbn Kesir, Hamza ve Kisaî, kelimeyi yâ harfiyle; şeklinde, geriye kalanlar da tâ harfiyle olmak üzere, şeklinde okumuşlardır. Kelime nin şeklinde okunmasının sebebi, onlar gâib olup, onlardan haber verildiği içindir. okunmasının sebebi, onlar muhatap oldukları içindir. Tercihe şayan olan "tâ" harfiyle okunmasıdır. Ebû Amr şöyle demiştir: "Görmüyor musun, Cenab-ı Allah bu sözün devamında, "ve insanlara güzel söz söyleyin" buyurmuştur. Bu da, kelimenin, onların muhatap sayılmak üzere, "tâ" harfi ite okunması gerektiğini gösterir. 110[110]

Cümlesinin Muhtemel İ'rabları

Nahiv âlimleri kelimesinin î'rabdaki yeri hususunda, beş değişik görüşte olmak üzere, ihtilâf etmişlerdir.
a) Kisaî, kelimenin, şeklinde olmak üzere merfû olduğunu söylemiştir. Buna göre sanki ayetin manası şöyledir: "Biz onlardan, Allah'tan başkasına tapmamaları hususunda bir ahid almıştık..." Ancak ne var ki, buradaki düşürüldüğü için, fiil merfû olmuştur. Nitekim, Tarafe şöyle demiştir:
"Harblerde bulundum ve güzel şeyleri müşahede ettim diye ey beni kınayan şu kimse, sen beni ebedi kılıcı mısın?" Şâir, demeyi kastetmiş ve bundan dolayı da ifâdesi ona atfedilmiştir. Bunu Ahfeş, Ferra, Zeccâc, Kutrub, Ali b. İsâ ve Ebu Müslim caiz görmüşlerdir.
b) Ayetteki fiilinin nahiv bakımından yeri, kasemin cevabı otarak ref'tir. Sanki şöyle denilmiştir: "Hani biz onlar hakkında, ancak Allah'a ibâdet etmeyeceklerine dair yemin almıştık." Bu şekil, Müberred, Kisâi, Ferrâ ve Zeccâc caiz görmüşlerdir. Bu aynı zamanda Ahfeş'in iki görüşünden bindir.
c) Kutrub'un görüşüdür. Buna göre fiil' hal makamın-dadır ve mahallen mansubtur. Cenab-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: "Biz, siz Allah'dan başkasına ibâdet etmediğiniz halde, sizden misâk aldık."
d) Ferra'nın görüşüdür ki buna göre bu kelime mahallen bir nehiy ifâde eder, ancak Allah'ın: "Anne Çocuğu yüzünden zarara sokulmasın" (Bakara. 233)111[111] ayetinde olduğu gibi, bir haber kipi şeklinde merfu olarak gelmiştir. Fakat mânası bir nehiy ifâde etmektedir. Bunun bir nehiy olduğunu te'kid eden birçok husus vardır: Birincisi: "(Namaz) kılınız" emridir. İkincisi; bu görüşü Abdullah b. Mesud ile Ubeyy b. Ka'b (r.a)'in (ibadet etmeyiniz...) şeklindeki kıraatleri de kuvvetlendirmektedir. Üçüncüsü;

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/176-177.
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/177.
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/177-178.
111[111] Ferra şeklinde okumuştur. Bizim kıraatimizde ise bu ketime şeklindedir.

emir ve nehiy manasında olmak üzere gelen haber cümleleri, apaçık emir ve nehiy cümlelerinden daha etkili ve müessirdir.

Çünkü, bu durumda emre hemen uyulmuş ve yasaklanan şeyden kaçınılmış da sanki ondan haber veriliyor, hissi uyandırılır.

e) Kelimenin takdiri, "(Allah'dan başkasına) ibadet etmeyiniz diye..." şeklindedir. Buna göre harfi fiil ile birlikte kelimesinden bedel omuş olur. Sanki şöyle denilmektedir: "Biz İsrailoğullanndan, Allah'ı birleyecekleri hususunda misâk (ahid) aldık." 112[112]

ibadet Kavramı, Kelam, Fıkıh Ve Ahkâma Şamildir

Bu misâk (and), dinî bakımdan gereken herşeyi içine alır. Çünkü Cenab-ı Allah, Allah'a ibâdeti emredip başka şeylere ibadeti nehyettiği zaman, hiç şüphesiz Allah'ın zatını bilmek, O'nun hakkında vacib, caiz ve imkansız olan herşeyi bilmek, O'nun
vahdâniyyetini, zıddı ve ortağı olmaktan beri olduğunu, eşi ve çocuğu olmaktan münezzeh olduğunu bilmek, O'na ibâdetle emredilmeden ve başkasına ibâdetten nehyedilmeden daha önce gelir. Yine ancak vahiy ve peygamberlik yoluyla bilinebilecek olan ibâdetin keyfiyetini bilmek de bu emirden öncedir. Buna göre Ce/ıab-ı Hakk'ın: 'Ancak Allah'a ibadet edersiniz" sözü, kelam, ve ahkâm İlminin ihtiva ettiği herşeyi içine almış olur. Çünkü ibadet ancak bunlarla tam yerine getirilebilir.

İkince Farz: Ana Ve Babaya İyi Davranma:

İkinci mükellefiyet, Cenab-ı Hakk'ın: "Ve ana-babaya iyilik yapın.." emridir. Burada birkaç mesele vardır: 113[113]

Bu Emirle ilgili İ'rab Vecihlerı

"Allah'ın: sözünün başındaki harf-i çeri neye taalluk eder,veül kelimesi de niçin mansubtur?" denilebilir. Deriz ki bu hususta üç görüş
vardır:

a) Zeccâc, "Ana-babaya kusursuz bir şekilde iyilik ediniz, iyi davranınız" takdiri ile, mansub olduğunu söylemiştir.

b) "Biz onlara, ebeveynlerine iyi davranmalan- enir ve tavsiye etkik" takdiri üzere, kelimesi mansub olmuştur". Çünkü bâ harfinin bu şekilde mukadder bir fiiline taalluk etme-güzeldir. Şayet'birinci şekle göre takdir edilir ise, o zaman, anlamına gelir.Sanki"Anne babaya iyilik ediniz"denmiştir.

c) Daha doğrusu bu cümle daha önce geçen manaya atfedilen bir haber gelmiştir, yani "ibâdet edesiniz ve iyi davranasınız diye..." manasındadır. 114[114]

Allah'a İbadetten Hemen Sonra Ebeveyne İyilik Emretmesinin Hikmeti

Allah'ın ibâdet emrinin peşinden, ana-babaya iyi davranma emri getirilmiştir. Bunun birçok sebebi vardır:

1) Kulun üzerinde en çok nimeti olan, şüphesiz Allah Teâlâ'dır. Bu sebeple Allah'ın nimetine karşı yapılacak şükrün, başkalarının iyiliklerine karşılık yapılacak teşekkürden önce gelmesi gerekir. Allah'ın nimetinden sonra ana-babanın çocuklarına olar iyilikleri başka iyiliklerden daha şümullüdür. Bunun sebebi şudur: Çünkü anne ve baba çocuğun olmasında, meydana gelmesinde temel ve sebeptirler. Aynı şekilde onlar çocuklarına onu terbiye ederek in'âmda bulunmuş olurlar Ebeveynin dışındaki insanlara gelince, onlardan varoluşun aslı ile ilgili bir in'-âm (iyilik) söz konusu olmaz, sadece terbiye hususunda bir iyilik yapmaları (in'âmları) söz konusu olabilir. Böylece ana-babanın çocuğuna olan iyiliklerinin, Allah'ın nimetlerinden sonra, diğer iyiliklerin (nimet şekillerinin) en büyüğü olduğu ortaya çıkar.

2) Allah Teâlâ, insanın meydana gelmesinin hakîkî müessiridir. Anne ve baba ise zahirî örf itibariyle, onun meydana gelmesinde müessirdirler. Cenab-ı Allah hakîkî müessiri zikredince, peşinden zahfrî ve örfî müessiri zikretmiştir.

---

[112] [112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/178-179.
[113] [113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/179.
[114] [114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/179.

3) Alluhu Teâlâ, kuluna verdiği nimetlere mukabil bir karşılık talebetmez. Allah'ın maksadı,sadece in'âm etmektir. Anne baba da böyledir, onlar da çocuklarına yapmış olduğu iyiliklerden malî bir karşılık ve mükâfaat beklemezler. Çünkü ahireti inkâr eden bile çocuğuna iyilik yapıp onu terbiye eder, yetiştirir. İşte bu yönden, anne-babanın evlâdına olan iyilikleri, Allah'ın nimetler vermesine çok benzemektedir.
4) Allahu Teâlâ kuluna nimet vermekten bıkıp usanmaz. Kulu, en büyük suçu bile işlemiş olsa, O kulundan nimetlerini ve lûtfunun eserlerini esirgemez. Anne baba da böyledir; onlar da çocuklarına in'âmda bulunmaktan usanmaz ve her ne kadar çocuk anne babasına asî olsa bile lütuf ve ihsanlarını esirgemezler.
5) Şefkatli bir babanın , çocuğunun malında, daha çok kâr elde etmek, onun fazlalaşmasını istemek ve onu noksanlaşmadan ve kalitesinin düşmesinden korumak için tasarrufta bulunması gibi, Hak Teâlâ da kulunun taatın-da tasarruf eder. Onu zayi olmaktan korur. Sonra Allah'u Teâlâ, kulunun daim olmayan amellerini, ebedî olarak devam eden bir şey yapar, fanî mallarını bakî hale getirir. Nitekim Hak Teâlâ, 'Mallarını Allah yolunda harcayanlar, her bir başağında yüz "tane" bulunan yedi başaklı bir "tane" gibidir" (Bakara, 261) buyurmuştur.
6) Allah'ın nimeti, her ne kadar anne babanın nimetinden daha büyük olsa bile, O'nun nimetleri, istidlal ile; ebeveynin nimetleri de zarurî (açıkça ve bedihî) olarak bilinir. Ne var ki, Allah'ın nimetlerine nisbetle ebeveynin nimetleri azdır. Bu sebeple, bu yönden her ikisi de dengelenmiş olur. Ancak üstünlük ve rüçhaniyyet, Allah'ın nimetlerine aittir. Bu sebeple biz, ebeveynin nimetlerini, Allah'ın nimetlerine nisbetle ikinci derecede kata I ettik.. 115[115]

Ebeveyne İtaatin Hükmü

Alimlerin ekseriyeti, -kâfir bile olsa- anne-babaya saygı göstermenirtvacib olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna birçok husus delâlet etmektedir.
1) Cenab-ı Hakk'ın: sözü, onların mü'min olup olmamalarıyla kayıtlanmamıştır. Ve yine, fıkıh usûlünde sabit olduğu üzere, vasfa terettüb eden hüküm, vasfın illet olduğunu bildirir. Bu sebeple bu ayet, anne babaya saygı göstermekle ilgili emrin onlar sırf anne baba oldukları içirt olduğuna delâlet etmektedir. Ki bu da, umûmî bir mânayı iktiza eder. Cenâb-ı Hakk'ın:
"Ve Rabbin, ancak kendisine ibâdet etmenizi anne babaya da iyi davranmanızı hükmetmiştir" (isra. 23) ayetiyle istidlal etmek de böyledir.
2) Allahu Teâlâ'nın: "Ve sakın onlara "üf" bile deme ve onları azarlama; onlara güzel söz söyle!" (isra. 23) ayetidir. Bu anne babaya sıkıntı ve eziyet vermekten men hususunda, son derece anlamlı bir ayettir. Sonra Cenâb-ı Hak diğer bir ayette:
"Ve de ki: Rabbim, onlar beni küçük iken nasıl terbiye etmişlerse, sen de onlara merhamet et!" (isra, 24) buyurmuş, anne babaya saygı duymanın vâ-cib oluşunun sebebini açıkça izah etmiştir.
3) Allahu Teâlâ, Hz. İbrahim (s.a.s)'den, o babasını küfürden imana davet ederken ona nasıl nazik davrandığını bize şu ayetinde nakletmiştir:
"Babacığım! duymayan, görmeyen Ve sana hiçbir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?" (Meryem,42). Sonra onun babası Hz. İbrahim (a.s)'e eziyet ederek, ağır cevaplar veriyor, ama Hz. İbrahim (a.s) bunlara katlanıyor. Hz. İbrahim (a.s) hakkında bu geçerli olunca, bu ümmet için de aynısı geçerli
olur. Çünkü Cenâb-ı Hak:
"Sonra da sana, hanîfolan İbrahim'in dinine tabi olmanı vahyettik" (Nahl, 123) buyurmuştur. 116[116]

Ebeveyne Yapılacak ihsanın Şûmulû

Bil ki anne babaya iyilikte bulunmak, kesinlikle onlara bir sıkıntı vermemek ve ihtiyaç duydukları faydalı şeyleri onlara ulaştırmak demektir. Bu ihsan lâfzının içerisine, eğer anne baba kâfir iseler onları imana davet etmek; eğer günahkâr iseler yumuşak bir yolla onlara marufu emretme hususları da girer..
Üçüncü Farz: Anababaya (Yakınlara) İyilik Vecîbesi;

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/180-181.
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/181-182.

Cenâb-ı Hakk'ın: "Ve yakınlara" ifadesidir. Bu ifâdede birkaç mesele vardır.[117][117]

Akraba Mefhumuna Dahil Olanlar

İmam Şafiî (r.a) şöyle buyurmuştur: Birisi Zeyd'in yakınlarına vasiyette bulunsa, bu mefhûmun içerisine mirastan mahrum olan ve olmayanlar dahil olurda, onun babası ile oğulları girmez. Çünkü bunlar hakkında yakınlar, akrabalar tabiri kullanılmaz. Ve yine bu sözün içerisine, torunlar ve dedeler de dahil olur. Bu mefhûmun muhtevasına "usûl ve fürûnun" girmeyeceği de söylenmiştir. Ayrıca, herkesin bu hükme dahil olduğu da söylenmiştir. Burada bir incelik vardır. O da şudur: Araplar geçmiş atalarını (şecere halinde) ezberleyerek muhafaza ederler, böylece onların nesli genişltr ve böylece hepsi akraba olurlar. Biz geçmiş atalarımıza doğru hareket edip ve onların çocuklarını da hesapladığımızda, yakınlar çoğalır. İşte bu sebepten dolayı İmam Şafiî (r.a), "Kâfir bile olsa, kendisine nisbet olunan ve kendisiyle tanınılan en yakın dedeye kadar çıkabilir, varılabilir." demiş ve örnek olarak da, kendi yakınlarını zikrederek şöyle demiştir: Birisi, Şafiî'nin yakınlarına vasiyette bulunsa, biz bu vasiyyeti, akraba dahi olsalar, Muttalib ve Abd-i Menâfoğuflanna değil de, Şâfiloğu Harına hamlederiz. Çünkü Şafiî meşhur görüşe göre, Abd-i Menâf'a değil de Şâfi'ye nisbet edilir. Allâme Gazzâlî "Bu Şafiî'nin zamanında böyleydi, ama bizim devrimizde bu söz ancak Şafiî (r.a)'nin çocuklarına hamledilir. Ama, bu Şâfiîoğullarına kadar çıkmaz. Çünkü bu çocuklar zamanımızda İmâm Şafiî'nin kendileri vasıtası ile tanındığı en yakın kimseleridir. Ana tarafından yakın olmaya gelince, bu yakınlık Acemlerin vasiyetlerinde söz konusu olur ise de, en kuvvetli görüşe göre, Arapların vasiyetinde söz konusu olmaz. Çünkü Araplar, ana tarafından olan yakınlığı akrabalık saymazlar. Ama insan "falancanın "erhamı" (akrabaları) için vasiyette bulunuyorum" dese de, bu söze hem baba, hem ana tarafından olan akrabalar girerdi. [118][118]

Akraba Hukukunun Önemi

Bil ki akrabaların hakkı, ana-baba hakkının bir uzantısı gibidir. Çünkü insan ana-babası ile olan bağlan vasıtası ile akrabalarına bağlanır. Ana-baba ile olan bağ, akraba bağlarından önce gelir. İşte bu sebepten ötürü Allah, akrabayı ana-babadan sonra zikretmiştir. Ebu Hureyre (r.a)'der Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
"Sila-i rahm, Bahman kelimesinden türemiştir. Ama kıyamet günü olduğunda şöyle der: Ey Rabbim bana zulmedildi bana kötülük yapıldı yakınlarım benimle alakayı kestiler." Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle devam etti: "Rabbİ ona su şekilde cevap verirSenİnle alakayı kesenle benim de alakamı kesmeme ve seni gözetene benim rahmetimi ulaştırmama razı olmaz mısın?" Hz. Peygamber (s.a.s) sonra şu ayeti okudu: Vemek idareyi ve hâkimiyeti ele alırsanız, yeryüzünde fesat çıkaracak, süa-ı rahmi (akrabalık bağlarını) keseceksiniz öyle mi?" (Muhammed,22)[119][119]. Bu hakka riayet etmenin tekid ile bildirilmesinin aklî sebebi şudur: Akrabalık birlik, sevgi, gözetme ve yardım mahallidir. Eğer bu sayılan şeylerden biri meydana gelmez ise bu kalbe güç gelir, onu son derece incitir ve kalbi yalnızlık, vahşet ve sıkıntıya düşürür. Bu sayılan şeyler ne ka-oar güçlü olur ise, kalbin bu güçlüklerini o nisbette giderir. İşte bu sebepten ötürü akraba haklarına riayet etmek vacib olmuştur.
Dördüncü Farz: Yetimlere İyi Davranma;
Dördüncü mükellefiyet, Allah'ın "Ve yetimlere (iyilik yapın" emridir. Bununla ilgili iki mesele vardır: [120][120]

Yetim Kime Denir?

"Yetim", bulûğ çağına gelmeden önce babası ölmuş kimseye denir. Bunun cem'i "nedim" kelime- sinin cem'inin olması gibi, veya; şeklinde gelir. Annesi ölmüş kimseye "yetim" denmez. Zeccâc, bunun insan hakkında böyle olduğunu, insan dışındaki canlılarda yetimliğin, annenin olmaması manasında olacağını söylemiştir. [121]

---

[117][117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/182.

[118][118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/182-183.

[119][119] Benzeri bir hadis için bkz Müslim, Birr, 16 (4/1961); Tirmizl. Birr. 16 (4/324); Buharı, Edeb. 13.

[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/183-184.

Yetimle İlgilenmenin Önemi

"Yetim", akraba haklarını gözetmenin bir uzantısı gibidir. Bu böyledir, çünkü yetim küçük olduğu için ondan istifâde edilemez. O yetim olduğu için ve ihtiyaçlarını görecek bir kimsesi olmadığı için, ona faydalı olacak birisine muhtaçtır. İnsan, böylesi yetimlerle arkadaş olmaya pek az arzu duyar. Bu mükellefiyet, insanların nefislerine ağır geldiği için, şüphesiz ki derecesi dinî bakımdan çok büyüktür.
Beşinci Farz: Fakirlere İyi Davranma:
Beşinci mükellefiyet Allah'ın: "ve miskinlere (iyilikte bulununuz)" emridir. Bununla ilgili olarak söylenmesi gereken bazı meseleler vardır: [122]

Miskin Kime Denir?

lâfzının müfredi, "sükûn" kelimesinden alınmış olan lâfzıdır. Sanki fakirlik onda konaklamıştır. Bu kelime, ekseri dil alimlerine göre fakirden daha muhtaç olan kimseyi ifâde eder ki bu, Ebu Hanife'nin (radıyallahu anh) görüşüdür. Hanefiler, Allah'ın: "Veya topraklara beîenmiş bir yoksula..." (Beled. 16) ayetini bu görüşlerine delil getirmişlerdir. İmam Şafiî (radıyallahu anh)ye göre ise, daha kötü durumda olana "fakir" denir. Çünkü "fakir" kelimesi, "Sırtın omurga kemiği" tabirinden alınmıştır. Sanki onun omurgası, ihtiyacının fazlalığından dolayı kırılmış gibidir. Bu, İbnü'l-Enbârî'nin de görüşüdür. Safîler bu görüşlerine Cenâb-ı Hakk'ını "Gemiye gelince, o denizde iş yapan fakirlere ait idi" (Kehf, 79)ayetini delil getirdiler. Çünkü Allah o kimseleri, gemi onlara âit olduğu halde, onlara "miskinler" (fakirler) demiştir. [123]

Miskinin Yetimden Sonra Sıralanmasının Hikmeti

Miskinlerin (fakirlerin) derecesi, yetimlerden sonra gelmiştir, çünkü bazan miskinlerden hizmet etmeleri suretiyle istifade olunur. Bu sebeple onlarla ilişki içinde olma temayülü, yetimlerle ilişkili olma temayülünden daha fazladır Bir de miskîn, kendi işi ve maişeti (geçimi) ile meşgul olması mümkündür. Yetim ise böyle değildir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, miskinden önce yetimi saymıştır. [124]

Üçüncü Mesele

Akraba ve yetimlere yapılan iyiliklerin mutlaka zekattan başka şeyler olması gerekir. Çünkü atıf mugâyereti (ayrı ayrı şeyler olmayt) gerektirir.
Altıncı Farz: İnsanların Güzel Söz Söyleme Vecibeleri:
Altıncı mükellefiyet, Allah'ın: "Ve insanlara güzel (iyi) söz söyleyiniz" emridir. Bu hususta da birkaç mesele vardır: [125]

Kıraat Farkına göre Manalar

Hamza ve Kisâî, mahzuf olan kelimesinin sıfatı olarak bu kelimeyi şeklinde okumuşlardır. Buna göre Allah sanki, "İnsanlara güzel söz söyleyiniz"demiştir. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi şeklinde okumuş ve bu okuyuşlarına şu ayetleri şahid getirmişlerdir: (Ankebût, ve: (Neml, 11). Bu kelimenin manası ile ilgili bazı vecihler vardır:
a) Ahfeş, bunun manasının "Güzellik sahibi bir söz" demek olduğunu söylemiştir.
b) lafzının, yerinde kullanılması caizdir. Nitekim, sen (âdil adam) dersin.
c) ayetinin manası "sözünüz güzel olsun" demektir. Buna göre, kelimesi, birinci sözün (yani iyilik

---

[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/184.
[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/184.
[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/184-185.
[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/185.
[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/185.

ediniz sözünün) kendisine delâlet ettiği fiilin mef'ûlu muttaki olarak mansub kılınmıştır.
d) son derece güzel olduğu için "haddizatında güzel olan söz" manasınadır. 126[126]

İkinci Mesele

"Haber cümlelerinden sonra niçin yahudilere, "söyleyiniz.'.' kelimesi ile, muhatab sigası ile konuşulmuştur?" denilebilir. Buna üç yönden cevat verilir:
1) Tıpkı Allah Teâlâ'nın: "Tâ ki siz gemide olduğunuzda ve gemiler onları (yani sizi) taşıdığında..." (Yûnus, 22) ayetindeki gibi iltifat üslûbundan127[127] dolayıdır.
Bu ayette bir hazif vardır. Yani "Biz onlara "....deyiniz" dedik" demektir.
3) Kesin söz almak (and, misak almak) ancak bir kelâm (söz) şeklinde olur. Sanki şöyle denilmektedir: Ben, "Allah'dan başkasına ibâdet etmeyiniz" dedim, siz de "....deyiniz." 128[128]

Üçüncü Mesele

Alimler, Allah'ın: "İnsanlara güzel (söz) söyleyiniz" emrinin muhatablarımn kimler
olduklarında ihtilaf etmişlerdir .Buna göre, 'Allah yahûdilerden, Allah'dan başkasına ibâdet etmemeleri ve insanlara güzel söz söylemeleri hususunda söz almıştır" denilebilir. Veya, "Allah yahûdilerden, Allah'tan başkasına ibadet etmemelerine dair söz almış, sonra da Hz. Musa ile ümmetine "İnsanlara güzel söz söyleyiniz" demiş olması muhtemeldir. Her bakımdan güzel ahlak ve iyi âdetleri ihtiva eden tek bir kıssa teşkil etsin diye birinci görüş her nekadar doğruya daha yakın ise de, lâfız bakımından her iki görüş de düşünülebilir.129[129]

Kimlerle Güzel Konuşmalı, Kâfirler De Bu Hükme Dahil Midir?

Bazı alimler şöyle demişlerdir: Mü'minlere karşı güzel söz söylemek gerekir, kâfirlere ve fâsıklara karşı değil. Buna iki şey delâlet etmektedir:
1) Onlara lanet etmek ve onlara karşı savaşmak gerekir. Böyle olunca onlara güzel söz söylemek nasıl mümkün olur?
2) Hak Teâlâ'nın:
"Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez. Zulme uğrayanlar başka" (Nisa, 146) âyetidir. Allah, zulmedil enlere, incitici sözü açıkça söylemelerini mubah kılmıştır. Sonra bu görüşte olanlardan bazıları, bu emrin, ("ve insanlara güzel söyleyiniz") emrinin kıtal âyetiyle nesholunduğunu iddia etmişlerdir. Yine onlardan, bu emrin tahsis edildiğini iddia edenler de vardır.
Bu açıklamaya göre burada iki ihtimal bulunmaktadır:
a) Muhataplara göre tahsisin vuku bulmuş olması. Bu da, âyetten muradın, "mü'minlere güzel söz söyleyin" şeklinde olmasıdır.
b) Hitâb etme cihetinden tahsisin meydana gelmesidir. Bu da, bundan maksadın'insanlara, Allah'a davet ve Emr-i bi'l-Marûf hususunda güzel söz söyleyin" şeklinde olmasıdır. Birinci izaha göre tahsis hitaba değil muhataba; ikinci izaha göre ise, tahsis muhataba değil hitâb tarzına gelir.
Ebu Ca'fer Muhammed İbn el-Bakır, bu âyetin umûmluğunun, zahirine göre devam ettiğini ve tahsise ihtiyacın olmadığını iddia etmiştir ki, bu en kuvvetli görüştür. Buna delil ise, Hz.Musa (a.s) ve Harun (a.s)'un, makamlarının yüceliğine rağmen, Firavun'a yumuşaklık ve rıfk ile muamele etmekle emrolunmuş olmalandır. Yine Hz.Muhammed (s.a.s), yumuşak davranıp ve sert davranmamakla emrolunmuştur. Allah'ın:
"Rabbinin yoluna hikmetlere güzel öğütle çağır" (Nahl, 125) âyeti de böyledir. Yine Cenâb-ı Hak:
"Allah'tan başkasına ibâdet edenlere sövmeyin, sonra onlar da, bilmeden, haddi aşarak Allah'a söverler" (Enam, 108) buyurmuştur.
' Boş bir sözle karşılaştıkları zaman, şerefli İnsanlar olarak geçip giderler" (Furkan, 72): "Ve,

---

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/185.
127[127] Bir söz dizisi İçerisinde, şahıslar aynı olduğu halde şahıs zamirlerinin gaibken muhataba, veya muhatab iken gaibe v.b. değişmesidir.
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/186.
129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/186.

cahillerden yüz çevir" (Araf, 199)âyetleri de aynı mânadadır. 130[130]

Kâfirlere Lanet Etmek Gerekir mi?

Âyette ilk önce istidlal edip de, onlara lanet etmenin vacib olduğunu, onlara güzel söz söylemenin mümkün olmadığın) söyleyenlere gelince, biz deriz ki, her şeyden önce onlara lanet etmek ve sövmenin vacib olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili ise Hak Teâlâ'nın: "Allah'tan başkasına ibâdet edenlere sövmeyin" (En'am, 108) âyetidir. Biz onlara lanet etmenin gerektiğini kabul etsek bile, biz lanetin, güzel söz söylememek olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun izahı şudur:

Güzel söz, onların hoşuna giden ve onların sevebileceği sözlerden ibaret değildir. Tam aksine güzel söz, kendisiyle faydalanacakları sözdür. Biz, onlar kötü fiillerinden vazgeçsinler diye onları kınayıp lanetlediğimiz zaman, bu söz onlar için faydalı olur. Böylece bu lanet, güzel ve faydalı bir söz olmuş olur. Nitekim bir babanın, sözünde sertlik yanlısı olması,bu sebeple kötü bir fiilden vazgeçileceği için, bazan güzel ve faydalı olur. Biz onlara lanet etmenin, güzel söz olmadığını kabul ediyoruz, tamam, fakat biz lanet etme gereğinin güzel söz söyleme vazifesine aykırı olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun izahı şudur:

Bir kimsenin, bize lütufta bulunmuş olması sebebiyle saygıya hak kazanmış olması ile, küfründen ötürü hakarete müstahak olması arasında bir aykırılık yoktur. Durum böyle olunca, onlara güzel söz söylemenin gerekliliği niçin caiz olmasın?

Onların ikinci olarak getirdikleri delile gelince, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın: "Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez. Zulme uğrayanlar başka" (Nisa, 148) âyetidir, buna şu şekilde cevap veririz: Bundan maksadın, insanlar kendisinden kaçınsınlar diye zalimin durumunu ortaya koymak, şeklinde olması niçin caiz olmasın? İşte bu mâna Hz.Peygamber (s.a.s)'in;

"insanlar ondan kaçınsınlar diye fâsıkı kendisindeki kötü vasıflarla anmız"131[131] sözüyle de kastedilmektedir. 132[132]

Kâfirler, Fâsıklar Ve Diğer İnsanlarla Münasebet

Tahkik ehli, "İnsanların insanlara söylemiş oldukları sözlerin, ya dinî ya da dünyevî hususlarda olduğunu; buna göre eğer bu sözler dini hususlarda olursa, bu söz kâfirlere karşı söylenirse, onları imâna davet etmek; fâsıklara karşı söylenirse onları tta-ata davet etmek için olur. İmâna davet etmeye gelince, bunun mutlaka güzel sözle olması gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak Hz.Musa (a.s) ve Harun (a.s)'a "Ona, yumuşak bir söz söyleyin. Umulur ki nasihat alır ya da korkar" , 44) buyurmuştur. Allah, Hz.Musa (a.s) ve Harun (a.s)'un mertebelerinin çok yüce olmasına rağmen, onlara, Allah'a karşı son derece inkarcı, isyankâr ve serkeş olmasına rağmen, Ftravn'a yumuşaklıkla davranmalarını emretmiş-tir. Yine Hz.Muhammed (s.a.s)'e:

'Eğer sen sert ve katı kalbli olsaydın, onlar senin etrafından dağılırlardı. Sen onları affet, bağışlanmalarım iste ve "emir" hususunda onlarla müşavere ei! Azmettiğin zaman, Allah'a tevekkül et, çünkü Allah tevekkül edenleri sever" (a-li imran, 159) buyurmuştur.

Fâsık olanları Allah'a itaate davet etmeye gelince, bu hususta güzel söz söylemek muteberdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rabbİnin yoluna hikmetle vegü-zel öğütle davet et" (Nahl, 125) buyurmuş ve:

"(Sen kötülüğü) en güzel olanla savuştur. O zaman bîr de bakarsın ki, seninle arasında bir düşmanlık bulunan kimse, yakın bir dost olmuştur" (Fusiliet. 34) demiştir.

Dünyevî işlere gelince, güzel sözle maksada ulaşmak mümkün olduğu zaman, bunun dışında herhangi bir şeyin güzel olmayacağı zaruri olarak bilinen bir şeydir demiştir. Böylece dinî ve dünyevi âdabların tamamının Hak Te-âlâ'nın, "Ve insanlara güzel söz söyleyin" ifâdesinin içine dahil oluduğu sabit olmuş olur. 133[133]

Bu Âyetteki Emirler Vücûb ifade Eder

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/186-187.

131[131] Keşfu'l-Hafa. 1/106; Taberani ve İbn Ebi'd-Derda'dan.

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/188.

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/188-189.

Âyetin zahiri, yahudilerin dinine göre akrabaya, yetimlere ve yoksullara ihsanda bulunmanın vacib olduğuna delâlet eder. İnsanlara güzel söz söylemek de onlara vacibtir. Çünkü mîsak almak, vâcib olmayı gösterir. Bu böyledir, çünkü emrin zahiri vücûb ifâde etmektedir. Bir de Allahu Teâlâ onları, bu emirden yüz çevirdikleri için kımştır; bu da onun farz olduğunu gösterir.

Bizim dinimizde de, bazı bakımlardan emir vücûb ifâde eder. İbn Abbas'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Zekât (maldaki diğer) bütün hakları nes-hetmiştir." Bu görüş zayıftır, çünkü kendisini ihtiyacın kıskıvrak yakaladığı, bizim de durumunun böyle olduğunu müşahade ettiğimiz kimseye, zekât vermek bize vâcib olmasa bile, tasaddukta bulunmamız gerekir. Öyle ki, onun ihtiyacı zekât ile giderilmezse, ona tasaddukta bulunmak bize vacib olur. Kendisiyle zarara uğrayacakları bir tarzda insanlarla konuşmanın vacib olduğunda şüphe yoktur. 134[134]

Yedinci ve Sekizinci Farz: Namaz ve Zekat:

Yedinci ve sekizinci mükellefiyet, Cenâb-ı Hakkın; âyetidir ki, bunların tefsiri yukarda geçmişti. Bil ki Allahu Teâla, şu sekiz mükellefiyet hususunda onlardan kesin söz aldığım açıkladıktan sonra, her şey hususunda onlardan bir ahid almış olması sebebiyle, kabul edip de böylece Rableri katında büyük bir makam elde etsinler diye onlara nasıl in'amda bulunduğunu beyan edince, onlar yüz çevirip, kendi kendilerine kötülük yaparak, delillerin ve alınan ahidlerin çok kuvvetli olmasına rağmen Rablerinin nimetini güzelce kabul (telakkî bilkabûl) etmediler. Bu da, onların yüz çevirmeleri ve arka dönmeleri hususundaki kötü davranışlarını artırmaktadır. Çünkü son derece müessir açıklamalardan ve kendilerinden kesin söz alınmasından sonra Allah'a muhalefet etmeye cür'et etmeleri, cehaletten ötürü karşı gelmekten daha ağır bir suç olur. Alimler, Hak Teâlâ'nın: "Sonra yüz çevirdiniz" hitabıyla kimlerin murad edildiği hususunda, üç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

a) İsrailoğullarinin ilk nesilleri.

b) Hz.Peygamber (s.a.s) zamanında bulunan yahudiler. Buna göre mana, "Sizin atalarınızın yüz çevirmesi gibi, mucizelerin zuhurundan sonra yüz çevirdiniz..." şeklinde olur.

c) Cenâb-ı Hakk'ın: "Sonra siz yüz çevirdiniz" ifadesiyle 'Ve siz yüz çeviriyorsunuz" sözüyle de sonrakiler murad edilmiştir.

Birinci görüşün-izahı şöyledir: Birinci söz, onlardan önce geçenler hakkında olunca, hitabının zahirinin, sözün sonunun da, -bu zahiri manadan sözü çevirecek herhangi bir delilin bulunması durumu müstesna- onlar hakkında olmasını gerektirir. Bunu, Cenâb-ı Hakk'ın birinci sözü, onlara deliller getirmek suretiyle nimetini izhâr etmek sadedinde zikretmiş olması; sonra da, onlardan pek azının müstesna, onların yüz çevirmiş olduklarını ve içinde bulundukları davranışta devam ettiklerini beyan etmiş olması açıklar.

İkinci sözün izahı şöyledir: Hak Teâlâ'nın: buyruğu hitab-ı müşafehedir ki bu, o anda mevcut olanlara daha çok uygundur. Bundan önce geçen söz ise, hikâye yoluyla gelmiş bir sözdür ki bu , onların gâib olan, el'an mevcut olmayan seleflerine daha uygun düşer. Buna göre Allahu Teâlâ sanki: "Bu ahid ve misaklara sarılmaları onlara lâzım olduğu gibi, Tevrat da Hz.Muhammed (s.a.s)'in durumunu ve peygamberliğinin doğruluğunu bilmiş olmanızdan ötürü, size de bu mîsak ve ahidlere sarılmak vâcibtir" demiştir. Böylece onları bağlayan delil, sizi de bağlamaktadır. Halbuki buna rağmen siz, pek azınız müstesna, bu hüccetten yüz çevirerek, ona arka döndünüz. Bu, sayısı az olan kimseler de iman edip müslüman olan kimselerdir. İşte böyle bir açıklama yapılabilir. Üçüncü görüşün izahı şudur: Allahu Teâlâ onlara o nimetleri in'âm ettiğini, sonra onların bu nimetlerden yüz çevirdiklerini beyan edince, bu onların davranışlarının ne derece kötü olduğuna delâlet etmiştir. Allahu Teâ'lâ'nın, hitabı Hz.Peygamber (s.a.s) zamanındakilere hastır. Yani sizler, kendilerinden söz alınmasından sonra yüz çevirmiş olan, önceki selefleriniz gibisiniz. Çünkü sizler de Hz.Muhammed (s.a.s)'in sıdkına delâlet eden delillere muttali olmanızdan sonra, ondan yüz çevirip onu inkâr ettiniz. Buna göre siz, bu yüz çevirmenizle (i'râd) yüz çevirmiş olan öncekiler gibi oldunuz. Allah en iyi bilendir. 135[135]

"Hani sizden, kanlarınızı akıtmayacaksınız ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız, diye kesin bir söz almıştık...Sonra siz de bunu İkrar etmiştiniz ve şimdi de buna şehâdet ediyorsunuz" (Bakara.

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/189-190.

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/190-191.

84).
Bil ki bu âyet, Allah'ın onlara olan nimetlerinden başka bir çeşide delâlet etmektedir. Bu da, Allahu Telâlâ'nın onları bu teklifle mükellef kılması, onların da bu teklifin doğruluğunu kabul edip, sonra bu husustaki ahidlerine muhalefet etmeleridir. 136[136]

Hitabının Muhatapları

Cenâb-ı Hakk'ın, sözüne gelince, bunda birkaç husus vardır.
a) Hz.Peygamber (s.a.s) zamanında bulunan yahudî âlimlerine bir hitaptır.
b) Yahudilerin seleflerine olan bir hitaptır. Buna göre cümlenin takdiri şöyle olur: "Hani biz, atalarınızdan bir söz almıştık...".
c) Selefe hitap, fakat halefi de bir kınamadır..Buna göre; ifâdesinin anlamı şu olur: Biz size emrettik, emri de iyice te'kid ettik...Sonra siz de onun lüzumunu ve vücûbiyetini kabul ederek ikrar ettiniz. 137[137]

"Kanınızı Dökmeyeceksiniz" Nehyinin Tefsiri

Cenâb-ı Hakk in, hitabına gelince, bunda bir müşkil vardır. Bu da şudur: İnsan, kendisini zaten öldürmemek zorundadır. Durum böyle olunca, bundan nehyolunmada hiçbir fayda yoktur. Buna birkaç yönden cevap verilebilir:
a) Bu zorunluluk bazan değişebilir. Nitekim Hindliler, kişinin kendisini öldürmesiyle bu bozukluk âleminden kurtulup, nûr ve kurtuluş (salâh) âlemine ulaşılacağına inanıyorlardı..Veya, zamanın kendisine güç geldiği ve bazı işler altında ezilip de intihar eden, kendisini öldüren birçok kimse vardır. İnsanın kendisini öldürmemeye mecbur olduğu söylenemeyeceğine göre, onun böyle bir mükellefiyete tâbi tutulması uygun olur.
b) Bundan maksat, "birbirinizi öldürmeyin" demektir, Kişinin dışındaki kimse, neseb ve din bakımından ona yakın olduğunda, kişinin kendi zatı gibi kabul edilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı: "Birbirinizi Öldürünüz" (Bakara, 54) âyeti gibidir.
c) Kişi başkasını öldürdüğü zaman, kendisine kısas uygulanacağından, sanki kendisini öldürmüş gibidir.
d) Sizi öldürmeye çalışan kimseyi, siz de öldürmeye çalışmayınız. Aksi halde sizler kendinizi öldürmüş olursunuz...
e) Siz, dünyada kendileri sayesinde ayakta durduğunuz kimselerin kanını akıtmayın; yoksa, kendi kendinizi helak etmiş olursunuz...
Cenâb-ı Hakk'tn, sözüne gelince, bunda da iki İzah şekli vardır:
a) Memleketinizden çıkarılmaya müstehak olmanıza sebebiyet verecek şeyi yapmayınız.
b) Bundan maksad onların birbirini yurtlarından çıkarmalarından nehiy-dir. Çünkü bunda nerede ise öldürmeye yakın bir sıkıntı ve şiddet vardır.
Cenâb-ı Allah'ın: "Sonra siz de göre göre bunu ikrar etmiştiniz" hitabında birkaç vecih vardır:
a) Bu en kuvvetli olan görüştür. Buna göre mânâ şöyle olur: Siz misakını-zı ikrar edip, ona uymanın gerekli olduğunu itiraf ettiniz. Şu anda da kendi aleyhinize şahidlik yapıyorsunuz. Bu senin şu sözüne benzer: "Falanca, kendi aleyhine şunu ikrar etmiştir." Yani, "O, kendi aleyhine şâhiddir" demektir.
b) Siz onun kabul edilmesini itiraf ettiniz ve birbirinize bu hususta şahidlik ettiniz. Çünkü o misak aranızda yaygın ve meşhur idi.
c) Ey yahûdi topluluğu, bugün siz bu misakı atalarınızın ikrar ettiğine şahidlik ediyorsunuz.
d) İkrar, emre razı olup, gereğini yapma hususunda sabretmek demektir. Aynen, "Falanca zulmü tasrib etmez" (yani ona sabretmez) sözü gibi. Buna göre âyetin manası şöyle olurr"Allah bunu size emretti, siz de razı olup devam ettiniz ve onun yerine getirilmesinin gerekli ve doğru olduğuna şahadet eBiniz." Bu durumda şayet, "Mana aynı olduğu halde niçin Cenâb-ı Hak: "Sonra siz de bunu ikrar etmiştiniz ve şimdi de buna şehâdet ediyorsunuz" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta üç görüş vardır:
a) "İkrar etmiştiniz" ifadesinin manası "Atalarınız ikrar etti " şeklinde; Şimdi de buna şehâdot

---

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/191-192.
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/192.

ediyorsunuz" ifâdesinin manası, "onların ikrar etmiş olduklarına şahidlik ediyorsunuz" şeklinde olur.
b) Geçmiş olan mîsâk esnasında ikrar etmiştiniz ve bundan sonra şehâdet ediyorsunuz.
c) ibaresi te'kid için gelmiştir. 138[138]

Tabirinde Birbirine Zıt Olan Muhatap Ve Gaib Nasıl Biraraya Gelmiştir?

"Sonra sizler yine o kimselersiniz ki kendilerinizi Öldürüyor, içinizden bir grubu yurtlarından çıkarıyor, onlara karşı günah ve düşmanlık hususunda birleşip yardımlaşıyorsunuz. Eğer onlar esir olarak size gelirlerse onlarla yeleşiyorsunuz. Halbuki onları yurtlarından çıkarmak size haramdı. Yoksa siz Kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Şu halde içinizden böyle yapanların cezası dünyada bir rüsvaylıktan başka birşey değildir. Kıyamet gününde de onlar azabın en çetinine uğratılacaklardır. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir" (Bakara. 85).
Hak Teâlâ'nın: "Sonra sizler o kimselersiniz ki..." ifâdesinde bir müşkil-lik vardır. Çünkü (sizler) ifâdesi muhatablar için, "O kimseler..." ifâdesi ise gâibler (orada olmayan) için kullanılır. Buna göre hazır olan bir zat aynı zamanda nasıl gâib olur? Buna birkaç yönden cevab verilir:
a) Bu ifâdenin takdiri, "Sonra siz ey şöyle olanlar.."şeklindedir.
b) Bu ifâdenin takdiri, "Sonra sizler, ben şu hazır olanları kastediyorum" şeklindedir.
c) lâfzının, manasına olması; sılasının ise, lâfzının olmasıdır. Haber olarak alındığı zaman, merfudur. Sıla olduğu zaman ise, irâbda mahalli yoktur. Zeccâc, sıla olmasında bu ifâdenin bir. benzeri de, Hak Teâlâ'nın: 'Sağ elindeki nedir, ey Musa" (Taha, 17) âyetidir. Yani, demektir.
d) lafzı, lafzını te'kîddir. Haber ise, cümlesidir.
Allah'ın: "nefislerinizi öldürüyorsunuz" ifâdesine gelince, biz bu hususu yukarda açıklamıştık. Bu vecihlerin en doğrusu bu tür ifâdelerden maksadın, "bazınız bazınızı ödürüyor" şeklinde olmasıdır. Bazısının bazısını öldürmesi halinde, bütün insanlar tek bir vücût gibi olduklarından "O, nefsini öldürdü" denilir. Biz, "memleketlerinden çıkarma"dan neyin kastedildiğini açıklamıştık. Allah'ın, âyetine gelince, bunda birkaç
mesele vardır. 139[139]

Kıraat “Birbiriniz Aleyhinde Yardımlaşıyorsunuz”

Astm, Hamza ve Klsaî, kelimeyi şeklinete şeddesiz okumuşlardır. Diğerleri ise; şeklinde şeddeli okumuşlardır. Şeddesiz okumak, tâ harfinin birisini hazfetmekten dolayıdır. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın; (Mâide, 2) âyetidir. Şeddeli okumak ise, tâ harfini harfine idğam etmekten dolayıdır. Bu Hak Teâtâ'nın tıpkı, (Tevbe. 38) âyetidir. Hazfetmek hafiflik ifâde edip, idğam ise kelimenin aslını gösterir. 140[140]

İkinci Mesele

Bil ki "tezakür" karşılıklı yardımlaşma demektir. Memleketlerinden onları çıkarmak ve birbirlerini öldürmeleri, fitneyi büyüten ve yapılabilmesi için güç ve kudrete muhtaç olunan bir husus olduğu için, Allahu Teâlâ, onların bunu zulümde ve düşmanlıkta yardımlaşan kimselerden yardım talep edercesine /aptıklannı açıklamıştır. 141[141]

Zulme Yardım da Zulümdür

Âyet, zulmetmenin haram oluşu gibi, zalimin zulmüne yardım etmenin de haram olduğunu gösterir. Buna göre şayet, "Allahu Teâlâ, zalimi zulüm etmeye muktedir kılıp, engelleri ve manialar ortadan kaldıarak, zalimi zulme götüren istek ve arzuları verince, ona zulmünde yardım etmiş olmaz mı? Buna göre şayet, zalime zulmünde yardım etmek çirkin olsaydı, böyle bir şeyin Allah'tan meydana gelmemesi gerekirdi" denilirse, cevaben deriz ki; Allahu Teâlâ her ne kadar zalime zulmünü yapması

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/192-193.
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/194-195.
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/195.
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/195.

hususunda imkân, güç ve kudret vermişse de, şüphesiz onu, tehdit ve engelleme ile zu- lüm etmekten alıkoymuştur. Ama, zalime zulmünde yardımcı olan böyle değildir. Çünkü o, zalimi zulme teşvik ediyor, o zulmü onun gözünde güzel gösteriyor ve onu zulmetmeye davet ediyor. Böylece, aradaki fark anlaşılmış olur. 142[142]

Zalim İle Yardımcısının Günahları Farklıdır

Bu âyet, zulme yardımcı olanın günahının miktarının, bizzat zulüm yapan kimsenin günahının mikdan kadar olduğuna delâlet etmez. Tam aksine delil, zuh me yardımcı olan kimsenin günahının, bizzat günahı işleyen kimsenin günahından daha aşağı olduğunu gösterir. Çünkü bizzat zulmü yapmaksızın yardım yapılmış olsaydı, bu yardımın zulmün meydana gelmesinde bir tesiri olmazdı. Ama, yardım olmaksızın zulüm fiili yapılmış olsa, şüphesiz zarar ve zulüm meydana gelir. Böylece, bizzat zulmü yapmanın, ona yardımcı olmaktan daha fazla günahı gerektirdiğini anlamış olduk. 143[143]

Esirlerinizi Fidye Verip Kurtarırsınız

Hak Teâlâ'nın: âyetine gelince, bunda da birkaç mesele vardır. 144[144]

Kıraat Farkları

Nâfi, Asım ve Klsaî, her iki kelimeyi de elifle; ve şeklinde; yalnız Hamza her iki kelimeyi de elifsiz olarak; şeklinde; diğer kıraat imamları ise, elif ile elifsiz şeklinde okumuşlardır. kelimesi, tıpkı, ve gibi, kelimesinin çoğuludur. şekline gelince, bu hususta iki görüş vardır;
a) Bu kelimenin, tıpkı kelimeleri gibi, kelimesinin cem'i olmasıdır.
b) kelimesinin cem'i olmasıdır. Ebû Amr, ile arasında fark bulunduğunu ileri sürerek, nın elleri kelepçelenmiş kimseler; nın ise elle tutulan esirler olduğunu söylemiştir. Ebû Amr, sanki daha fazla mâna ihtiva ettiği görüşüne varmıştır. Sa'leb bu a-çıklamayı kabul etmemiştir. Ali ibn İsa ise, "tercihe şayan olan elifle olan şeklidir. Çünkü imamların çoğu bu şekilde okuduğu gibi topluluk anlamına da daha çok delâlet etmektedir. Çünkü bu kelime çokluk için kullanılır; bunun, (inleyen, act duyan) kelimesi gibi, o tek kimse hakkında kullanıldığı nadirdir. Tercih sebeplerinden biri de Hicazlıtarın lügati olmasıdır. 145[145]

İkinci Mesele

lijâiî telâffuzu, masdarından türemiştir ki, bir şeyi korumak amacıyla, o şeye karşılık verilen bedeldir. Bu ifâde; "Ona karşılık bir fidye verdi" şeklinde kullanılır. ifâdesi, mastarındandır. 146[146]

Fidye İle Esirleri Kurtarmadan Maksad

Müfessirlerin çoğu Cenâb-ı Hakk'ın, (fid- yeleşirsiniz) ifâdesinden maksadı, İsrailoğullarına ta- at olan bir vasfı vermektir ki bu da esir dindaşları küfürlerine tekrar dönsünler diye mal ve benzeri şeyleri bolca vererek onları esaretten kurtarmalarıdır.
Ebu Müslim, âyetten maksadın bu söylenenin zıddı olduğunu, esas muradın şu mâna olduğunu söylemiştir: Birbirinizle savaşmış olmanıza ve birbirinizi memleketinizden çıkarmış olmanıza rağmen, onlar sizin elinize esir olarak düştüklerinde, onlardan fidye almanız haram kılındığı halde, ancak bir mal ve bedel alarak onları serbest bırakıyorsunuz. Ebu Müslim bir de şöyle demiştir: 'Müfessirfer yukarıdaki açıklamayı, Hak Teâlâ'nın; "Yoksa siz Kitab'm bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?." ifâdesine dayanarak yapmalardır ki bu zayıftır. Çünkü bu ifâde daha önce geçen peygamber ve onlara indirilmiş olan kitab (Tevrat) ile ilgilidir. Buna göre maksad şöyle olur:

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/195-196.
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/196.
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/196.
145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/196-197.
146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/197.

Nezdinizdeki Kitab'ta (Tevrat'ta), Hz.Muhammed (s.a.s) ile ilgili haberler bu-jnduğu halde siz onları inkâr edince, Tevrat'ın bir kısmına imân etmiş bir kısmını inkâr etmiş oluyorsunuz."
Her iki görüş de "fidyeleşme" sözüne uygun düşer. Çünkü esirlerden fidye veren için, denilebilir. Esirleri bırakmak için fidye alan için fiili kullanılabilir. Ne var ki müfessirlerin ittifak ettikleri görüş daha doğrudur. Çünkü Allah'ın: "Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da kısmını inkâr mı ediyorsunuz?." hitabının, aynı âyette bahsedilen konu ile i akalı olması, birkaç âyet önce bahsedilmiş olan birşey ile alakalı olmasından daha uygundur. 147[147]

Nüzul Sebebi

Bazı alimler şöyle demişlerdir; Yurtlarından çıkarılan yahûdiler ile, fidye verilip kurtarılan yahûdiler aynı grubtur. Bu böyledir. Çünkü Kurayza ve Nadiroğulları, Evs ve Hazreç kabileleri gibi iki kardeş (ırkdaş) kabile idiler. Ama araları açıldı. Böylece Nadiroğulları Hazreç kabilesi ile, Kureyzâoğulları ise Evs kabilesi ile ittifak ederek, her grub savaşlarda müttefikinin yanında yer aldı. İki taraftan biri galib geldiğinde, ftbür tarafın yurtlarını harab ediyor, oradan sürüyorlardı. Her iki grubtan birisi esir düştüğünde ise, onun için iki yahûdi kabilesi rte birleşiyor, esir olanlar için fidye verip onları kurtarıyorlardı. Araplar da onların bu halini ayıplayıp, "Niçin önce onlarla savaşıp, sonra da onları esaretten kurtarmak için fidye veriyorsunuz? dediler. Bunun üzerine yahûdiler, "Biz onlar için fidye vermekle emrolunduk. Onlarla savaşmamız bize haramdır. Fakat biz müttefikimiz olanların yenilmesinden de ar duyuyoruz." dediler. Bir kısım başka alimler ise, o yahûdileri yurtlarından çıkaranların fidye veren yahûdilerden başka yahûdiler olduğunu, bu yüzden onları Allah'ın kınadığını söylediler. 148[148]

Yurt Dışına Çıkarma Meselesi

Allah'ın "Halbuki onları yurtlarından çıkarmak size haramdı " buyruğuna gelince, buradaki sözü hakkında iki görüş vardır:
a) Bu zamir, zamir-i kıssa ve zamir-i şan'dır. Sanki buna göre şöyle denilmektedir: "Hadise şudur: Onları yurtlarından çıkarmak size haramdır."
b) Bu zamir, "çıkarmaktan" kinayedir, te'kid için zikredilmiştir. Çünkü bu zamir ile "çıkarma" masdannın arası, bir söz ile ayrılmıştır. Buna göre zamirinin mahalli refdir. Sanki 'denilmektedir. Sonra, birinciyi (zamiri) açıklamak için tekrar edilmiştir. 149[149]

Kitabın Bir Yerine İnanıp Diğerine İnanmamak

Cenâb-ı Allah'ın: "Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını İnkâr mı ediyorsunuz?" âyeti hususunda âlimler iki bakımdan ihtilaf etmiştir:
a) Onların birbirlerini yurtlarından çıkarmaları küfür, birbirlerini kurtarmak için fidye vermeleri ise imândır. Bu İbn Abbas. Katâde ve İbnCüreyc'in görüşüdür. Allah onları fidye vermelerinden dolayı zemmetmemiş, tenakuza düşmelerinden dolayı zemmetmiştir.Çünkü onlar, vacib olan mükellefiyetlerin bir kısmını yerine getirmiş, bir kısmını terketmişlerdir. Tenakuza düşmek ba::an daha fazla kınanmayı gerektirir. Şöyle bir görüş ortaya atılamaz: "Farzet ki onların birbirlerini yurtlarından çıkarmaları günahtır. Öyle ise niçin, isyankârın (günahkârın) kâfir sayılmayacağı sabit iken, Allah bu günahı küfür olarak tavsif etmiştir?" Çünkü biz diyoruz ki: "Belki de onlar bu çıkarmanın vacip olmadığını tasrih etmişlerdir. Bununla beraber Tevrat'ın sarih hükmü, vücûbuna delâlet etmektedir.
b) Bu âyetten murad, İsrailoğullannın, Hz.Musâ (a.s) ve Hz.Muhammed (s.a.s)'inpeygamberliklerine dâir delillerin aynı olmasına rağmen, Hz.Muhammed (s.a.s)'i yalanlayıp Hz.Musa (a.s)'yı tasdik ettiklerine dikkat çekmektir. Verdikleri söz (misak)'de hepsi aynı durumda iken, bu, onların kitabın bir kısmına imân edip, bir kısmını inkâr eden atalarının yolunda olduklarını gösterir. 150[150]

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/197.
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/198.
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/198.
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/198-199.

Rüsvaylığın Şümûl'û

Allah'ın: "Dünyada bir rüsvaylıktan başka birşey değildir" buyruğuna gelince, buradaki kelimesinin asıl mânası zillet ve gazabdır. Allah Teâlâ birisine gazablanıp rahmetinden uzaklaştırdığı zaman, denilir. Bu kelimenin aslının "utanmak" manasına olduğu da söylenilir. Çünkü denildiğinde sanki "Allah onu utanacağı bir hale soktu " manası kastedilmiştir. Genel olarak bu kelimeden maksad büyük bir kınamadır. Âlimler bu rüsvay oluş hususunda birkaç görüş belirtmişlerdir:
1) Hasan el-Basri, bundan muradın cizye ve aşağılanmak olduğunu söylemiştir. Bu görüş zayıftır. Çünkü, cizyenin onların şeriatlarında bulunduğuna dair bir delâlet yoktur. Daha doğrusu, biz bunu Hz.Muhammed zamanında bulunanlara hamledersek, bu takdirde bu izah şekli doğru olur. Çünkü zımmî-lerin başına gelen rüsvaylık cümlesinden birisi de, onlardan cizye alınmasıdır.
2) Benu'n-Nadtr'in yurtlarından çıkarılması, Benû Kurayza'nın Öldürülüp, çoluk çocuklarının esir alınması. Bu da ancak, eğer biz âyeti Hz.Muhammed (s.a.s) zamanında bulunanlara hamledersek doğru olur.
3) Bu, en uygun olanıdır. Çünkü bundan murad, her hangi bir şekilde, şuna değil de ötekine tahsis etmeksizin, son derece fazla ve şiddetli bir kınamadır. kelimesindeki belirsizlik, zemmetme ve kınamanın son derece büyük bir şekilde vaki olduğuna delâlet eder. 151[151]

daki İsm-i Tafdilin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın: âyetine gelince, buna bir sual bulunmaktadır. Bu da şudur: Yaratıcıyı inkâr eden Dehriyyenin azasının yahûdilerin azabından daha şiddetli olması gerekir. Öyleyse, Cenâb-ı Allah niçin yahûdiler hakkında: "Onlar azabın en şiddetlisine götürülürler" buyurmuştur? Cevap: Bundan maksat, o azabın dü--yada meydana gelmiş rüsvaylıktan daha şiddetli olduğudur. Buna göre fa lafzı, her ne kadar mutlak ise de, bu bakımdan "daha şiddetli' manasınadır. Cenâb-ı Allah'ın: "Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir" âyetiyle ilgili olarak iki mesele vardır: 152[152]

Kıraat Meselesi

Ibn Kesir, Nâfi ve Asım, tâ harf ile şeknde, muhatab sîgasıyla; diğer kıraat imamları da yâ harfiyle, şeklinde, gâib sîgasıyla okumuşlardır. Birinci okunuş tarzı, bu sözün başlangıçındaki, hitabından dolayıdır. İkinci okunuş şekli, bu cümlenin, sözün sonu olmasından dolayıdır. Kıraat imamlarının çoğunun rivayeti, keza mânaya daha fazla delaleti cihetiyle hitab sığasının tağlib yolu ile gaybet sığasına hâkim kılınması sebebiyle, hitab kıraati birinci planda zikredilmiştir. 153[153]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Allah'ın: "Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir" ifâdesi, şiddetli bir tehdit, günaha karşı büyük bir engelleme ve taattan dolayı da büyük bir müjdedir. Çünkü Cenâb-ı Allah'ın kadir olanların en muktediri olmasının yamsıra, gaflet de O'nun hakkında imkânsız olunca, bu muhakkak ki hakların onları hak edenlere ulaşacağını gösterir. 154[154]

"İşte bunlar, ahtret hayatına mukabil dünya hayatını satın alanlardır. Bu sebeple, onların azabı hafifletilmez ve onlara yardım da olunmaz" (Bakara, 86).

Bil ki, dünya lezzetleriyle ahiret lezzetlerini beraberce elde etmek, imkânsızs olup, mümkün değildir. Halbuki Cenâb-ı Hak, mükellefe, bunlardan dilediği ve istediği herhangi birini elde edebilme imkânı vermiştir. Buna göre mükellef, bu ikisinden birisini elde etmekte meşgul olduğu zaman, öte yandan diğerini elden kaçırmış olur. Böylece Cenâb-ı Hak, yahuditerin kitablarında mevcut olana iman etmekten yüz çevirdiklerinden içinde bulundukları küfür ile elde ettikleri dünyevî lezzetleri bir alışveriş olarak kabul etmiştir. Bu, Allah tarafından onlartn şiddetli bir biçimde zemmedilmeleridir. Çünkü, dünyadaki alışverişinde aldanmış olan kimse, kınanır. Hatta bu kimse, aklından zoru olmakla nitelenir. Durum böyleyken, ahireti vererek dünya metaını satın alan kimse, kınanmaya ve zemmedümeye daha lâyıktır. 155[155]

---

[151][151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/199.
[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/199-200.
[153][153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/200.
[154][154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/200.

Azablarının Hafifletilmemesi

Cenâb-ı Hakk'ın: buyruğuna gelince, bunda iki mesele vardır. 156[156]

Birinci Mesele

O'nun, ifâdesine fâ harfinin dahil olması hususunda iki görüş vardır:
a) Bu ifâdeyi, ifâdesine atfetmek için getirilmiş fâ harfidir.
b) Emrin cevâbı manasına olduğu için, fâ harfi getirilmiştir. Bu senin, tıpkı "uyanık ol, şu sapıklar var ya onlarda hayır yoktur demen gibidir. Birinci izah, daha makbuldür, çünkü bu izahta herhangi bir takdire izah duyulmamıştır. 157[157]

Hafifletmek Ve Kesintiye Uğrama Meselesi

Bazı alimler, hafifletmeyi azabın kesintiye uğramamasına, tam aksine devam edip gitmesine hamletmişlerdir. Çünkü, azâb kesilecek olsa, mutlaka Uğrama Meselesi hafiflemiş otur. Bazı âlimler ise bu ifâdeyi, onun de-
vamına değil şiddetine hamletmişlerdir. Evlâ olanı,şöyle denilmesidir: Azab, her vakit ya da bazı vakitlerde, bazan kesintiye uğramak, bazan da azaltılmak suretiyle hafifletilebilir. Cenâb-ı Hak, onların azabını hafifletilmemekle vasfedince, bu bizim söylediğimiz şeylerin hiçbirinin olmamasını gerektirir..
Allah'ın buyruğuna gelince, bu hususta iki görüş vardır. Ekseri âlimler bu ifadeyi ahiret hususundaki yardımın yokluğuna hamletmişlerdir. Yani, "Hiç kimse bu azabı onlardan gideremez ve onlar Allah'ın azab etmeyi dilediği kimselere yardımda bulunamazlar" demektir. Bazılanysa bunu, dünyevî husustaki yardımın yokluğuna hamletmişlerdir ki, birincisi evladır. Çünkü Allahu Teâlâ, bunu onların yaptıklarına bir ceza olarak vermiştir.• İşte bu sebepten dolayı Cenab-ı Hak, "Bu sebeple onlardan azâb hafifletilmez buyurmuştur. Bu nitelik, ancak âhirete uygun düşer, çünkü dünyevî ceza meydana gelirse, bu günah işleyene tatbik edilen hadler, cezalar gibi olur. Bir de. bazan kâfirler, mü'minlere üstün gelebilirler. 158[158]

"Celâlim hakkı İçin Musa'ya Kitâb'ı verdik, ondan sonra da peşpeşe pegamberter gönderlik. Meryem oğlu İsa'ya da apaçık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kuds tîe destekledik. Demek, ne zaman bir peygamber size gönüllerinizin hoşlanmadığı bir şeyi göterirse, kibirlenmek İsteyeceksiniz de bir kısmınız yalanlayacak, bir kısmınız da öldüreceksiniz, Öyle mi?"(Bakara, 87).

Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın onlara feyazân ettirmiş olduğu nimetlerin bir başka çeşididir. Bir de onlar kalkıp bu nimete,küfür ve kötü fiillerle mukabelede bulunmuşlardır. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ daha önce yahudileri, birbirlerini öldürmek ve birbirlerini yurtlarından çıkarmak suretiyle, Allah'ın emrine muhalefet etmekle niteleyip, daha sonra da bu çirkin fiilleriyle ahireti verip dünyayı satın aldıklarını açıklayınca, bu ayette zikrettikleriyle de onları iyice sus-turmuştur. Ayette geçen:"Kitâb'a gelince, bu Allah'ın onlara bir defada toptan göndermiş olduğu Tevrat'tır. İbn Abbas'tan, Tevrat nazil olunca, Allahu Teâlâ'nın Hz. Musa'ya Tevrat'ı taşımasını emrettiği, fakat O'nun buna gücü yetmediği, bunun üzerine Allah'ın Tevrat'ın her harfi için bir melek gönderdiği; onların da Tevrat'ı taşıyamadıkları, böylece de Allah'ın Tevrat'ı Hz. Musa'ya hafiflettiğini ve bundan sonra onu

---

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/200-201.
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/201.
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/201.
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/201-202.

taşıyabildiği rivayet edilmiştir. [159][159]

Hz. Musa'dan Sonra Rasûller Gönderilmesi

Allah'u Teâlâ'nm, ayetine gelince, bunda da iki mesele vardır: [160][160]

Birinci Mesele

Kelimesi, (peşinden getirdik) mânasınadır. Bu, bir şeyin peşinden başka bir şeyin gelmesi anlamından nakledilmiştir. "Hemen onun peşinden gelmek..." anlamı gibi.. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın: "Sonra peygamberlerimizi peşpeşe yolladık" (Müminûn, 44) ayetidir. [161][161]

İkinci Mesele

Rivayet olunduğuna göre Hz. Musa'dan sonra, Hz. İsa'nın bi'setine kadar, şeriat aynı olduğu halde, ardarda peygamberler gelmiş, birbirlerinin peşlerinden zuhur etmişlerdir. Çünkü Hz. İsa (a.s), veni bir şeriat getirmiştir. Bunun doğruluğuna Cenâb-ı Hakk'ın, ayetiyle istidlalde bulunmuşlardır. Çünkü bu ayet, aynı şeriat içinde birbirlerini izleyerek onların aynı çizgi, tevhid çizgisi üzerinde olmalarını gerektirmektedir. Kadî şöyle demiştir: "Hz. Musa'dan sonra ikinci olarak gelen peygamberin, o şeriatı aynen, yani ne eksik ne de fazla olarak edâ etmediği sürece, birinci peygamberin şeriatı üzre olması mümkün değildir. Aynı zamanda bu ikinci şeriat, birincisinin aynısı olduğu tevatür yoluyla bilinebilecek bir şekilde de, muhafaza edilir. Çünkü peygamberin durumu böyle olunca, onun ancak daha önce bilinmiş olan bir şeyi veya daha önce bilinmesi mümkün olan bir şeyi bilmesi mümkün olabilir. Allah'ın beraberinde bir şeriatı olmayan bir peygamer göndermesi caiz olmadığı gibi, ki aklîyatçılar bu sebebi böyle açıklamaktadırlar, şu andaki konumuz hakkındaki söz de böyledir. Böylece Hz. Musa'dan sonra gelen peygamberlerin içinde, her ne kadar birincisi aynen muhafaza edilmiş olsa da, yeni bir şeriat veya birinci şeriatın silinmiş bazı yönlerini ihya edecek ve yeniden ortaya koyacak bir şeriat getirmiş olanların mutlaka bulunmuş olmaları gerekir."Buna şu şekilde cevap veririz:Bupeygamberleringönderilmesinden maksadın, ümmete geçmiş şeriatları hakim kılmaları veya ancak Allah'ın bilebileceği başka neviden lütufları yerine getirmiş olmaları, niçin caiz olmasın? Velhasıl Kâdî (Abdülcabbar) delil getirmeyip, mevcut iddiasını tekrar etmekten öte bir iş yapmamıştır. O, "Peygamberlerin ya yeni bir şeriat, ya da ortadan kalkmış bir şeriatı ihya vazifesi ile gönderilmeleri gerekir" hükmünü neye dayanarak vermiştir? Oysa, ihtilaf sadece buradadır.
Bu peygamberler şunlardır: [162][162]

Hz. Musa dan Sonraki Resuller

Yûşa, İsmail, Sem un, Davud, Süleyman, Işaya, Ermiya, Uzeyr, Hezekyal, llyas, Elyesea, Yunus, Zekeriyya, Yahya (a.s) ve diğerleridir.. [163][163]

Hz. İsa'ya Verilen Aşikar Belgeler

Cenâb-ı Hakk'ın buyruğuna gelince, bunda birkaç mesele vardır: [164][164]

Birinci Mesele

Allahu Teâlâ peygamberleri önce mücmel zikredip, sonra Hz. İsa (a.s)'yı genişçe zikretmiştir. Bundaki sebep nedir? Çünkü önceki peygamberler Hz.Musa'nın şeriatını getirmişlerdir. Böylece onlar, Hz.

---

[159][159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/202.
[160][160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/203.
[161][161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/203.
[162][162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/203.
[163][163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/204.
[164][164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/204.

Musa'ya tâbi olmuşlardır. Halbuki Hz. İsa böyle değildir. Zira O'nun şeriatı, Hz. Musa'nın şeriatini kısmen neshetmiştir. 165[165]

İkinci Mesele

Süryancada İsa, Eyşû; Meryem ise hizmet eden anlamınadır. Şöyle de denilmiştir: İbrancada Meryem, erkeklerle oturup kalkmaya düşkün olan kadın" manasınadır. Ru'be'nin sözü de böyle tefsir edilmiştir:"Kadınlara çok düşkün olan o adama erkeklere düşkün olan o kadının, niçin onu ziyaret ettiğini, sordum." 166[166]

Üçüncü Mesele

Ayetteki kelimesi hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:
a) Ölüleri diriltmek, vs gibi, mucizeler anlamına gelir. Bu mâna İbn Abbas'dan rivayet edilmiştir.
b) İncîl anlamına gelir.
c) Bu en kuvvetli olan görüş olup, bütün yukarıda zikredilenler, kelimesinin muhtevasına girer. Çünkü mu'cize gösteren peygamber, kendi nübüvvetinin doğruluğunu ortaya koymaktadır.Nitekim İncil de, o peygambere
şeriatinin keyfiyetini gösterir. Bu sebeple, tahsiste bulunmanın bir manası olmaz. 167[167]

Hz. İsa'yı "Ruhu'l-Kudüs İle Takviye Etme

Allah'u Teâlâ'nın ayetine gelince bu hususta birkaç mesele vardır: 168[168]

Farklı Kıraatler

Ayetteki lâfzı, bu şekilde okunmuştur. İbn Kesir tahfifle, şeklinde, diğerleri ise, harekeli olarak şeklinde okumuşlardır. Bu her iki okuyuş, kelimeleri gibi, fasîh olan iki okuyuştur. 169[169]

Rûh'dan Maksad

Alimler, ayetteki "rûh" kelimesi üzerinde, bazı görüşler belirterek, ihtilâf etmişlerdir.
a) Bu Cebrai| (a,s)dir. Cebrail (a.s) birkaç yönden böyle isimlendirilmiştir:
1) Rûhu'l-Kudüs'ten maksat, er-Rûhu'l Mukaddese demektir. Nitekim, denilir. Böylece Cenâb-ı Hak.Cebraîl'i, "kendi katında mertebesinin yüce olduğunu açıklamak ve onu şereflendirmek için bu şekilde nitelemiştir.
2) Cebrail (a.s)'e bu ad verilmiştir, çünkü beden nasıl ruhla dinliyorsa, din de Cebraîl (a.s) ile hayat bulmaktadır. Çünkü Cebrail (a.s), peygamberlere vahiy getirmeyi üstlenmiştir. Bu hususta mükellef olanlar ise,
onungetirdikleriyle dinlerini ihya etmiş olurlar.
3) Cebrail (a.s)'in gâlib vasfı, O'nun ruhanî bir varlık oluşudur. Diğer melekler de böyledir. Ne var ki, O'nun ruhanî bir varlık oluşu daha tam ve daha mükemmeldir.
4) Cebrail (a.s) rûh diye adlandırılmıştır. Çünkü ne erkeklerin sulbü, ne de kadınların rahimi ont banndırmamıştır.
b) Ruhu'l-Kudüs'ten maksat, İncil'dir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Kur'an'da: emrimizden bir rûh... (Zuhruf, 52) buyurmuştur. İncil böyle adlandırılmıştır. Çünkü din İncil ile hayat bulur,dünyevi işler de O'nun vesilesiyle bir intizama girer..
c) Bu, Hz. İsa'nın, kendisi sebebiyle ölüleri diriltmiş olduğu ismidir. Bu görüş, İbn Abbas ve Saîd İbn Cübeyr'den rivayet edilmiştir.

---

[165] 165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/204.
[166] 166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/204.
[167] 167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/204.
[168] 168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/204.
[169] 169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/205.

d) Bu, Hz. İsa'ya üflenen ruhtur. Kudüs ise, bizzat Allah'tır. Böylece, Hz. İsa'yı bir yüceltme ve teşrif olsun diye, O'nun ruhu Cenâb-ı Hakk'a muzâf kılınmış, nisbet edilmiştir. Nitekim, ifâdesi de böyledir. Bu görüş Rebî'den rivayet edilmiştir. Buna göre, ayetteki ruhtan murad, insanın sayesinde hayata kavuştuğu ruhtur.Bil ki, rûh isminin Cebrail'e İncire ve İsm-i A'zam'a ad olarak itlâk edilmesi, mecazdır. Çünkü rûh, insanların hayat mıntıkalarında, damarlarında ve menfezlerinde dönüp dolaşan hava demektir. Malûmdur ki, yukarıda zikredilen Cebrail, İncil ve İsm-i A'zam böyle değildirler. Ancak bu üçünden herbirine teşbih üslubuyla, rûh adı verilmiştir. Çünkü rûh, nasıl ki insanın canlılığının sebebi ise, Cebrail (a.s) de, ilimleri vasıtasıyla kalblerin hayat bulmasına sebeptir. İncil de, şeriatların meydana çıkması ve yaşamasının sebebidir. İsm-i A'zam da, maksatlara ulaşma vesilesidir. Ancak rûh ismiyle Cebrail arasındaki benzerlik, birkaç yönden daha uygun görülmektedir.
a) Çünkü Cebrail, tâtîf ve nûranî bir havadan yaratılmıştır. Bu sebeple, bu ikisi arasındaki benzerlik daha mükemmeldir. Binaenaleyh, "rûh" ismini Cebrail'e vermek daha evlâdır.
b) Bu ismi Cebrail'e vermek, diğerlerine vermekten daha belirgindir.
c) Hak Teâlâ'nın, "Ve biz onu Ruhü'l-Kudüs ile takviye ettik" buyruğunun mânası, "biz onu takviye ettik" demektir. Bu takviyeden maksat ise, ona yardım etmektir. Yardımı Cebrail'e isnâd etmek hakiki İncil ve İsm-i A'zam'a isnâd etmekse mecazdır. Bu sebeple, rûh ismini Cebrail'e vermek daha evlâ olur.
d) Hz. İsa'nın Cebrail (a.s) ile bir arada bulunması, bir benzeri başka hiçbir peygambere nasib olmayacak bir şekilde tahsis olunca, biçimlerinin en kuv-vetlilerindendir. Çünkü Cebrail (a.s) Meryem'e, bir çocuk doğuracağını müjdeleyeceğini müjdelemiştir. Hz. İsa (a.s) Cebrail (a.s)'in üflemesinden meydana gelmiştir. Bütün durumlarda Hz. İsa'yı terbiye edip eğiten Cebrail'dir. Onunla beraber onun gittiği yere giderdi. O, göğe çıktığında da onunla beraberdi.
e) Cenâb-ı Hakk'ın,ayetine gelince, bu onları son derece zemmetmektir. Çünkü îsrailoğullarının yahudîleri, peygamber onlara hoşlarına gitmeyen bir şeyi getirdiğinde, o peygamberi yalanlarlar, eğer o peygamberi öldürme fırsatı ellerine geçerse öldürürlerdi. Onlar, dünyada yükselmeyi istediklerinden, dünyanın lezzetlerini arayıp, halka Önder o!-mak istediklerinden ve haksız yere onların mallarını almak gayesiyle hareket ettiklerinden ötürü, böyle olmuşlardır. Peygamberler ise, onların bu davranışlarına fırsat vermek istemiyorlardı. Bu sebeple onlar da peygamberleri yalanlıyor, cahil olan insanlara, peygamberlerin yalancı oldukları duygusunu aşılıyorlar ve bu hususta tahrif ve yanlış yorumlarla iddialasıyorlardt. Onların içinde, tıpkı iblisin Hz. Adem'e karşı sergilemiş olduğu tavrı, peygamberlere gösteren kimseler bulunmaktaydı.Allahu Teâlâ'nın: ifâdesine gelince, birisi, şeklinde denilmeli değil miydi?diyebilir. Buna iki şekilde cevapverimiz:
a) Bununla, mazinin hikâyesi murad edilir. Çünkü, söz konusu iş, son derece korkunçtur. Böylece bu işin hatıralarda canlandırılması ve kalblerde tahayyül edilmesi murad edilmiştir.
b) "Henüz kendilerini öldüreceğiniz bir grub.." manası murad edilmiştir. "Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'i öldürmek için çok çaba sarfettiniz ve bunun için ona büyü yapıp yiyeceği koyunu zehirlediniz ama ben onu size karşı korudum." Hz. Peygamber (s.a.s) de ölürken;"Hayberde yediğim (zehirli) lokmanın acısı benden ayrılmadı. İşte bu can damarımın kesilmek üzere olduğu andır"170[170] buyurmuştur. En iyisini Allah bilir. 171[171]

"Kalblerimiz Perdelidir" Neye Delalet Eder?

"(Yahudiler): Kalblertmtz perdelidir" dediler. Hayır öyle değil. Allah onları inkârları sebebi ile rahmetinden kovmuştur. Onun için artık az inanırlar"(Bakara, 88). kelimesi ile ilgili üç görüş vardır:
a) Bu kelimesinin çoğuludur.İse bir kılıf içinde olan şey demektir. Buna göre, "Bizim kalelerimiz, senin davetinin tesirinin ulaşmasına mâni olacak örtülerle sarılıdır" demektir.
b) Esâm bazı yahûdilerin, "Kalblerinin ilimle örtülü, hikmetle dolu olduğunu, bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatına ihtiyaçlarının olmadığını" söylediklerini rivayet etmiştir.
c) Gulf, içinde senin dediğin şeylerin doğruluğuna delalet edecek herhangi birşey bulunmayan boş kılıf gibidir. Mû'tezfle birinci görüşü tercih etmişler ve sonra bu ayetin kâfirlerin kalblerinde, imana mani olacak herhangi birşeyin. ne gılâfın, ne örtünün, ne de, Mücebbirenin dediği gibi, bir engelin bulunmadığına delâlet ettiğini söylemişlerdir. Çünkü eğer böyle olsaydı yahudilerin bu sözleri doğru

---

170[170] Darimi, Mukaddime, 11(1/33).
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/205-207.

olurdu, Cenâb-ı Allah da: "Hayır öyle değil. Allah onları inkârları sebebiyle rahmetinden kovmuştur" ayeti ile onları yalanlamazdt. Zira Hak Teâlâ, ancak bâtıla sarılan ve yalan söyleyen kimseleri zemmeder, doğru söyleyen ve mazeretli kimseleri zemmetmez.

Mutezile sözüne devamlı şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah'ın: "Biz onların kaiblerinin üstüne o (Kur'an'ı) iyice anlamalarına engel perdeler, kulaklarına da bir ağırlık koyduk " (Kehf. 57),

"Biz onların boyunlarına bukağılar koyduk" (Yâsin, 8) ve:

"Aralarına bir engel koyduk" (Yasin, 9)ayetlerinin manası o kâfirlerin imândan men olunmayıp aksine lutf-i ilâhî'den men olundukları veya inkârdaki ısradarından ötürü inkâra mecbur edilmiş kimselere benzetildikleridir. "Yine Mû'tezile," Hak Teâlâ'mn bu sözlerinden ötürü yahudileri zemmedişinin bir benzeri de yine aynı sözü söylemelerinden ötürü şu ayette kâfirleri zemmetmesidir:

"Onlar bizi davet edegeldiğiniz şeye karşı kalblerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, senin ile aramızda da bir perde vardır" (Fussilet, 5) demişlerdir. Eğer durum Mücebbirenin dediği gibi olsaydı, bu kimseler doğru söylemiş olurlardı. Doğru söylemiş olsalardı, Atlah onları zemmetmez, aksine iman etmeme hususunda mazeretlerini ortaya koymak ve kınamayı onlardan düşürmek için bu sözlerini nakletmiş olurdu" demişlerdir.

Bil ki biz kelimesinin tefsiri hususunda üç görüşü bildirdik. Binâenaleyh bir delil olmadan bunlardan birini kesin olarak seçmek doğru oimaz. Biz bu ayetten maksadın, bu açıklama olduğunu kabul etsek bile, ey Mû'tezile, niçin "Bu ayet, bu sözün kınanmış bir söz olduğunu gösterir" diyorsunuz?

Allah Teâlâ'mn: "Allah onları inkârlarından dohyı rahmetinden koğmuştur (lanetlemiş)" ayeti hususunda Mû'tezile'ye birkaç cevab verilmiştir:

a) Bu ifâde, Hak Teâlâ'nın, küfürleri sebebiyle onlara lanet ettiğine delâlet eder. Öyle ise siz niçin, "Allah, onlara bu sözlerinden dolayı lanet etmiştir" diyorsunuz? Belki de Allah, onların bir sözünü nakletmiş, sonra da inkârları sebebi ile mel'un olduklarını beyan etmiştir.

b) Allah Teâlâ'ntn: "Bizim kalblerimiz perdelidir" dediler" ayetinden mak-sad, onların bunu istifham-ı inkârî tarzında zikrettiklerini anlatmaktır. Yani, "Bizim kalblerimiz her hangibir perde veya örtü içinde değil, aksine son derece güçlü; zihinlerimiz de son derece berraktır. Sonra biz bu zekâ ve anlayışımızla, Ey Muhammed (s.a.s) senin delillerin üzerinde düşündük de içlerinde kuvvetli bir şey bulamadık" demek istemişlerdir. Onlar bu verimsiz yalan sözü söyleyince, şüphesiz Allah bundan dolayı meydana gelen inkârları sebebiyle onları lanetlemiştir.

c) Belki de onların kalbleri herhangibir örtü içinde değil aksine, Cenâb-ı Hakk'ın da: "O (Muhammed'i), oğullarını bildikleri gibi bilir (tanırlar)" (Bakara, 146) buyurduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinin doğru olduğunu biliyorlardı. Fakat onlar bildiklerini inkâr ederek, kalblerinin örtülü olup böyle bir bilgiye sahip olmadıklarını iddia etmişlerdir. Bu sebeple onların inkârları küfr-ü inâdî olmuş oldu, İşte Allah onlara şüphesiz bu küfürleri sebebiyle lanet etmiştir. 172[172]

Çok Az İnanır Olmaları

Hak Teâlâ'nın: "Onun için artık çok az inanırlar" ayeti ite ilgili iki mesele vardır: 173[173]

Buyruğunun Muhtemel Uç Mânası

Bu ifâdenin tefsirinde üç görüş vardır:

a) iman edenlerin sıfatıdır. Yani "onlardan pek imân etmiştir" manasınadır. Bu görüş Katede Esâm ve Ebu Müslim'den rivayet edilmiştir.

b) kelimesi, imanın sıfatıdır. Yani "Onlar, imân etmeleri gereken şeylerden pek azına inanırlar. Çünkü onlar Allah'a imân ediyor, ama peygamberleri inkâr ediyorlardı."

c) Bunun manası "Onlar asla imân etmezler" demektir. Nitekim; denilir. Bu cümlenin manası, "O, kesinlikle hiçbirşey yapma-lemektir. Kisâi ise şöyle demiştir: Arablar, hiçbir bitki çıkarmayan bir toprağı kastederek (Çorak bir araziye uğradık) der. ilk izah daha evlâdır. Çünkü o, aynen Cenâb-ı Hakk'ın: "Hayır Allah onların kalblertni küfürleri yüzünden mühürlemiştr. Artık onlar, pek azı hariç imân etmezler" (Nisa, 155) ayetinin bir benzeri ifâdedir. Bir de birinci cümlede kavim açıkça

---

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/207-209.

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/209.

zlkreditdiği için, istisnanın bu kavimden bir kısmını içine alması gerekir. [174]

İkinci Mesele

lafzının mansub oluşu ile ilgili bazı izahlar yapılmıştır:
a) Bu, "Onlar az bir iman ile iman ederler" manasınadır. Ayetteki u. zaidedir. Bu az imanları da, Tevrat'ın bir kısmına iman etmeleridir.
b) Harf-i cer hazfedildiği için, lafzı mansub kılınmıştır, bu, "Onlar azını tasdik ederler" demektir.
c) Bunun takdiri, "Onlar az inanır oldular" şeklindedir. [175]

"O yahûdüere Allah katında, yanlarında bulunan (Tevrat'ı) tasdik edici bir kitab gelince -ki daha evvel inkâr edenlere karşı (Allah 'dan) böyle bir feth (zafer) istiyorlardı- işte tanıdıkları o şey kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Bu sebeple Allah'ın laneti kâfirlerin üstünedir" (Bakara, 89) .
Bil ki bu yahudilerin kötülüklerinden birisidir. Allah'u Teâlâ'nn, lafzına gelince, alimler bu kitabın Kur'an olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, beyanı bu kitabın onların yanında obandan başkası olduğuna delâlet eder. Bu ise, ancak Kur'an'dır. [176]

"Kendilerindeki Kitabı Tasdik Eden Kitap" Ne Demektir?

Allahu Teâlâ'ntn, İfâdesine gelince, bunda iki mesele vardır; [177]

Birinci Mesele

Nübüvvetine dair Hz. Muhammed'İ tasdikle mükellef tutuldukları konusunda, Kur'an'ın, onların yanında bulunan Tevrat'ı doğrulamakta olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Bu hususa yakışan, Kur'an'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet hususunda, yanlarında bulunan Tevrat'a muvafık olmasıdır. Çünkü onlar Kur'an'ın diğer şer'î meselelerde, yanlarında olan Tevrat'a muvafık olmadığını biliyorlardı. Biz de Kur'an'ın, Kur'an'ın delilleri konusunda Tevrat'a muvafakati kasdetmediğini bilmekteyiz. Çünkü Allah'ın bütün kitapları böyledir. Hepsi geçersiz olunca, bundan maksadın, Kur'an'ın nübüvvete has olan ve nübüvveti gösteren alâmetler, sıfatlar ve özellikler hususunda onların kitaplarına muvafakat etmiş olduğu sabit olmuş olur. [178]

İkinci Mesele

Kelime, hal olmak üzere şeklinde okunmuştur. Buna göre, şayet nasıl nekire bir kelimeye hal olmak üzere, mansûb olmuştur? denilirse, deriz ki nekire (belirsiz) kelimeler sıfat aldıkları zaman, hususîleşirler. Bu sebeple hal kelimesinin, hususî olan nekirelerden dolayı mansûb olmast uygun olur. Çünkü Allah'ın, sözü, yine O'nun sözüyle vasıflandırılmıştır. [179]

Üçüncü Mesele

nın cevabı hususunda üç görüş bulunmaktadır
a) Cevap, mahzûftur. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı:
'Eğer, birKur'an kionunia dağlar yürütülseydi..." (Raaad, 31) ayeti gibidir. Çünkü bunun cevâbı mahzûf olup, bu da, "Bu ancak, bu Kur'an, olurdu" cümlesidir. Bu görüş Ahfeş ve Zeccac'dan rivayet edilmiştir.
b) Bu hazif, tekrar ettiği ve söz uzadığı içindir. Buna göre cevâp, ifadesidir. Hak Teâlâ'nın tıpkı, Öldüğünüzde, toprak ve kemik olduğunuzda, sizin mutlaka çıkarılacağımızı mı size va'adediyor o?"

---

[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/209-210.
[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/210.
[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/210.
[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/211.
[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/211.
[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/211.

(Mü’minun, 35) ayeti gibidir. Bu görüş, Müberrid'den rivayet edilmiştir.
c) Ayette geçen, kelimesindeki fâ harfinin birinci, nın cevâbı; istifâdesinin ise, ikinci 'nın cevabı olmasıdır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı:
"Eğer size benden bir hidayet gelir ve kim de ona tâbi olursa, muhakkak ki onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir del" (Bakara, 38) ayeti gibi-dir.Bu görüş Ferrâ'dan nakledilmiştir. 180[180]

Ayetin Nüzul Sebebi

Cenâb-ı Hakk'ın, ayetine gelince, bunun sebeb-i nüzulü hakkında bazı görüşler vardır:
a) Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden ve kendisine Kur'an nazil olmadan önce, Allah'tan fetih ve muzafferiyeti isteyerek, şöyle diyorlardı: "Ey Rabbimiz, bize fetih nasîb et, ve bize ümmî olan peygamberin yüzü suyu hürmetine yardım et!"
b) Savaşırken düşmanlarına şöyle diyorlardı: "Zamanı yaklaşan şu peygamber bize, size karşı yardım edecek.." Bu görüş İbn Abbas'dan nakledilmiştir.
c) Onlar, Arablardan, onun doğumunu soruyor ve onu, "sıfatları şöyle şöyledir.." diye vasfediyor ve açıkça kâfirlere, yani müşrik Arablara ondan söz ediyorlardı.. Bu görüş de, Ebu Müslim'den rivayet edilmiştir.
d) Peygamber olarak gönderilmeden önce, Allah'ın elçisiyle Evs ve Hazrec'e karşı muzafferiyet isteyen Kurayza ve Nadîroğulları hakkında nazil olmuştur. Bu görüş İbn Abbas, Katâde ve Süddî'den nakledilmiştir.
e) Bu ayet, yahudilerin âlimleri hakkında nazil olmuştur. Onlar, Tevrat'ı okuyup, onda Hz. Muhammed'in isminin geçtiğini görüp, O'nun peygamber olacağını ve Araplar içinden çıkacağını anlayınca, müşrik olan Araplardan, durumu peygamber olarak gönderilecek olan kişinin durumuna uygun olan bir şahsın doğup doğmadığını öğrenmek için, bu sıfatları sorup soruşturuyorlardı.
Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır; 181[181]

Tevrat'ın Hz. Peygamberin Evsafını Bildirmesi

Ayet onların, Hz. Peygamberin nübüvvetini bildiklerine delâlet eder. Bu hususta bir soru vardır. Bu soru şudur: Tevrat, mütevâtir bir nakille naklolun- muştur. Tevrat'ta Hz. Muhammed'in vasfının tafsilâtlı olarak bulunmasına, yani şekli şöyle, davranışları da şöyle şöyle olacak olan falanca şahsın, falanca beldede ortaya çıkacağının açıklanmış olduğunun, söylenmesi veya bu sıfatların bu şekilde bulunmaması ihtimallerine gelince; eğer birinci durum söz konusu ise, yahudi kavmi, Tevrat'ın Hz. Peygamberin doğruluğuna şehâdette bulunduğunu zorunlu olarak biliyorlardı demektir. O halde, tevatür ehlinin yalan üzere ittifakları nasıl caiz olabilir? Şayet, peygamberin sıfatları bu şekilde değil İdiyse, Tevrat'ta zikredilen sıfatlardan Hz. Muhammed'in bir peygamber olduğu neticesi zorunlu olarak elde edilemez; o halde Cenâb-ı Hak niçin; buyurmuştur?
Buna şöyle cevap verilir: Tevrat'ta geçen sıfat, icmalî, genel bir sıfat idi. Sonra, Hz. Muhammed'in nübüvvetini de strf bu sıfatlar yoluyla tanımamışlar, aksine mû'cizelerin de zuhur etmesiyle bu sıfatlar adeta te'kîd edilmişti. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların inkârını kınamıştır. 182[182]

Hz. Peygamberi İnkarlarının Sebepleri

Onların, birkaç sebepten ötürü O'nu inkâr etmiş olduklarını söylemek mümkündür:
a) Yahudiler, israiloğullarından pekçok peygamber gelmiş olduğu için, gönderilecek bu son peygamberin de İsrailoğullarından çıkacağını sanıyorlardı. Bu sebeple, insanları bu peygamberin dinine teşvik ve ona davet ediyorlardı. Ama, Cenâb-ı Hak, Araplardan, İsmail (a.s)'in neslinden Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak yollayınca, bu onların çok zoruna gitti. Bu sebeple onu yalanladılar ve ilk davranışlarına muhalefet ettiler.
b) Onların, Hz. Muhammed'in nübüvvetini itiraf etmiş olmaları, başkan-lıklarıyla mülk ve servetlerinin elden gitmesi demekti. Bunun için, tasdikten kaçındılar ve inkârda ısrar ettiler.

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/211-212.
181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/212.
182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/213.

c) Belki de ontar, gönderilen peygamberin sadece Araplara gönderilmiş olduğunu sandılar, bu sebeple de, onu inkâr etmiş oldular. [183][183]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, onların Hz. Muhammed'in peygamberligini bilmekte olduklarını açıkladıktan sonra, yahudileri kâfir olmakla vasfetmiştir. Bu, küfrün sırf Allah'ı bilmemek olmadığına delâlet eder. [184][184]

Lanet Neye Denilir?

Cenâb-ı Hakken, Allah'ın laneti kâfirlerin üzerinedir" sözüne gelince, bu buyruğundan maksat, onları ahiretin hayırlarından uzaklaştırmaktır. Çünkü, dünyanın hayırlarından uzaklaştırılan kimse, "mel'ûn" olmaz. Eğer, "Cenâb-ı Hak, daha önce geçmiş olan ayetlerde, "Ve insanlara güzel söz söyleyin" (Bakara, 83); ve, "Allah'tan başkasına ibâdet edenlere sövmeyin; sonra bilmeden, taşkınlık yaparak onlar da Allah'a söverler" (En'âm, 1O7-108) buyurmamış mıdır? denilirse, deriz ki: Daha önce açıklamış olduğumuz gibi, laneti hak etmiş olan kimseye lanet etmek de güzet söz cümlesinden olduğundan, âmm olan bir ifâdeye bazan tahsis gelebilmektedir. Allah en iyi bilendir. [185][185]

"Onlar, Allah'ın, kullarından dilediği kimseye fazlından indirmesini hased ettikleri için, Allah'ın (bu kere) indirdiği (Kur'an'ı) da inkâr etmek suretiyle kendilerini ne kötü şeye sattılar! Böylece gazab üstüne gazaba uğradılar (hakettiler). O kâfirler için (kendilerini) hor ve hakir edecek bir azab vardır" (Bakara, 90).
Bil ki ayetin başındaki kelimesinin hakikatından bahsetmek ancak birçok meseleyi ele almakla mümkün olur: [186][186]

"Ni'me" Ve "Bi'se" Fillerinin Aslı

kelimelerinin aslı sözümüz gjbi ve dir Fakat ikinciharfi hurûf-u'l Halk*45' (Boğaz harflerinden) olup kesreli olan fiili dört türlü okumak caizdir:
a) Aslı üzere yani ilk harfi fethalı,ikinci harfi kesreli olarak okumak. (45) Bunlar boğazdan çıkan şu altı harf (ses) tir:
b) İlk harfi ikinci harf gibi okumak. Bu da lafzında nûn ve ayn harflerini kesreli olarak, şeklinde okumaktır. kelimesi de bu tarzda okunur. Araplar aynı kelimede iki kesreyi peşpeşe getirmekten kaçınırlar. Fakat burada boğaz harflerinden birinin, yanındaki harfi kendisine tâbi kılma Özelliğinden ötürü bunu caiz görmüşlerdir.
Meksûr (kesreli) olan boğaz harfini sakin kılıp ondan önceki harfi olduğu gibi bırakmak suretiyle, gibi, ve şeklinde okumak.
d) Boğaz harfini sakin kılıp, onun kesresini bir önceki harfe naklederek şeklinde okumak, fiili de aynı şekilde diye okunur.
Bil ki bu son değişiklik, bu iki kelime hakkında, işin aslında sadece "caiz" durumunda olmakla beraber, Araplar "zarurî" saymışlardır. Çünkü mazi fiil, masdann (fiilin aslının) mazi zaman diliminde meydana geldiğini bildirir. Halbuki bu iki kelime bu sınırın dışına taşıp medih ve zem'de (övme ve yermede) ileri dereceyi ifâde eden camid (kalıplaşmış) iki kelime haline gelmişlerdir. Böylece lafızdaki bu zarurî değişiklik asılda (yani mânada) değişikliği belirtmiş ve mesela, Zeyd'in pek iyi bir insan olduğunu ifâde için demişler ve artık şiir zarureti dışında asıl şeklini kullanmaz olmuşlardır.
Nitekim Müberred şu şiiri okumuştur:
"İnsanlara isabet eden kötülük ve sıkıntılara karşı fidye vermek, Kaysoğullarına düşer Ayaklarım ona karşı gelemiyor. Çünkü on/ar, iyi İşlerde çalışan ne güzel kimselerdir!" [187][187]

---

[183][183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/213.
[184][184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/213.
[185][185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/214.
[186][186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/214.
[187][187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/214-215.

İkinci Mesele:

ve kelimeleri, aslında fiilleridir. Müenneslik alâmeti olan o harfinin bunların sonuna gelip ve denilebilmesi buna delâlet eder. Ferrâ bu iki kelimeyi isim gibi kabul etmiş ve bu görüşüne Hassan b. Sabit (r.a)'in şu şiirini delil getirmiştir:
Biz evinin kapısını zengin olsun, fakir olsun her insana açan ne iyi komşu almadık mı? Ferra ayrıca şunu da buna delil getirmiştir: Bir bedevî Araba bir kız çocuğu doğduğu müjdesi verildi ve kızın ne güzel bir çocuk! denildi. Bunun üzerine Allah'a yemin ederim ki bu, güzel bir çocuk değil" demiş, Basralı nahivctier. Ferra'nın bu deliline "Bu söz hikâye nakli kabilindendir" diyerek cevac vermişlerdir. 188[188]

Üçüncü Mesele

Bil ki ve kelimeleri salâh (iyilik) ve bozukluk (kötülük) ifâde etme hususunda iki asıldırlar. Bunların failleri cinsi istiğrakı ifâde eden açık veya gizli bir isim olur. Açık olması iki türlüdür:
1) Sen (Zeyd ne iyi bir adam) dediğinde, belli bir "adam"ı değil, mutlak olarak "bir adam" (oluşu) kastedersin.
2) Sen "Zeyd adamın ne güzel bir kölesidir!"öerr sin. Ama şairin şu kullanışı nâdirdir:
"Silahsız sahib (arkadaş) ne iyi arkadaştır! Kervan sahibi olarak da Hz. Osman b. Attan ne iyi bir sahiptir!" Denildi ki bu ifâdesi maksuda delâlet ettiği için böyle olmuştur. Çünkü kastedilen bir tek kişidir. " kelimesini efif tamlı getirince sanki şâir kelimesinin başına da elif-lam getirmiş gibi oldu. Gizli olarak gelen isme gelince bu senin,
"Zeyd'e adam olarak ne güzeldir" sözünde olduğu gibidir. Bu cümlenin aslı şeklindedir. Buradan ilk kelimesi hazfedilmiştir. Çünkü nekire ve mansub olan ikinci kelimesi ona delâlet etmektedir. Bu Şarj kelimesi temyiz olduğu için mansubtur Bunun bir benzeri (Yirmi adam) sözündür. Temyiz edilen kelime ancak nekire olur. Görmüyor musun, hiç kimse demez. Şayet Araplar temyiz edilen kelimenin başına elif lam getirip de nasb ederek demiş olsalardı bu maksada aykırı olurdu. Çünkü onlar temyizi eliflami olarak getirmeyi isteselerdi mutlaka onu ref ederek derlerdi; ve temyizi gizlemeye muhtaç olmazlardı. Onlar sözü kısaltmak için faili gizlemişlerdir. Çünkü, "Adam olarak o ne iyidir!" ifâdesi bir ferdi üstün kılınan bir cinse delâlet eder. 189[189]

"Ni'me" Ve "Bi'se" nin İ'rabı

Sen, dediğin zaman bunun îrâbt iki şekilde olur.
a) Sanki bu cümle, aslı imiş gibi kelimesinin muahhar möbtedâ olması.
İlk sözde kelimesi her nekadar sonra gelmiş olsa da, önce olduğuna niyet edilmiştir. Nitekim, "Miskine uğradım" manasında, cümlesini murad ederek, demen gibi. Mübtedaya râci olacak zamire gelince, kelimesi kendisinde "adam" cinsinin bulunduğu bir umûmi kelime olunca "Zeyd" de o cinsin içine girer de böylece bu durum, Zeyd'e râci olacak zamirin yerine geçmiş olur.
b) Senin ifâdende kelimesi mahzuf müb-tedânın haberidir. Sanki "Ne güzel adam" denince,"Övdüğün adam kimdir?" denilmiş de, "O Zeyd" manasında, cevabı verilmiştir. 190[190]

Beşinci Mesele

Medhe ve zemme tahsis edilmiş (mahsûs) şeye gelinçe, o ancak ve kelimelerinden sonra zikredilen şeyin cinsinden olur. Meselâ
"Adamlardan Zeyd..." demek gibi. Durum böyle olunca Cenâb-ı Hakk'ın "Bizim ayetlerimizi yalanlayan kavmin hali ne kötüdür!" (Araf, 177) ayetinde, kelimesine muzâf olan şeyin hazfedilmiş olması, takdirinin ise, şeklinde olması gerekir. Bu meseleyi özetlediğimize göre artık tefsire dönelim. 191[191]

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/215-216.
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/216.
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/216-217.
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/217.

İnkarcıların Durumu

Cenâb-ı Allah'ın: "Onlar inkâr etmek suretiyle kendilerini ne kötü şeye sattılar!" ifâdesi hususunda iki mesele vardır: 192[192]

Birinci Mesele

daki lâfzı "Kendisi mukabilinde nefislerini sattıkları o şey, ne kötü bir şey!" manasında olmak üzere, mansub bir
nekire olup nin failini açıklamaktadır. Zemme tahsis edilmiş olan (mahsus) ise bu ayette, "inkar ermeleri" ifadesidir. 193[193]

İkinci Mesele

Ayetteki kelimesi ile ilgili iki görüş vardır:
a) Bu, satmak manasınadır. Bunun izahı şoyledir: Cenâb-ı Allah, mükellefe cennete ulaştıran iman ile cehenneme götüren inkâr imkânını verince, onun bu ikisinden birini tercih edişi, bir şeyi almayı diğer şeyi almaya tercih etme gibi oldu. Buna göre o kul, kendisinde kurtuluşu ve necatı bulunan imânı tercih ettiği zaman,
"Ne güzel şey safın aldı!" denilir. Bey' ve şirâ .alışverişten) maksad, sahib olunan bir şeyi başka bir mal ile değiştirmek olunca satan ve alandan herbiri, bu aynı mananın her ikisinde de meydana gelmesi sebebiyle, satan veya alan diye nitelendirilebilirler. Bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hakk'ın: ayetinin şöyle tefsir edilmesi yerinde olu Onlar, inkârlarını almak için nefislerini (kendilerini) sattılar. Çünkü onların kendileri aleyhine elde ettikleri şey küfür olduğu için, onlar bu küfür mukabilinde nefislerini satmış gibi oldular.
b) Bana göre daha doğru olan izah ise şudur: Mükellef (kul), kendisi için Allah'ın cezasından korktuğu zaman, Allah'ın cezasından kurtulmasına vesile olacağını sandığı amelleri yapar ve böylece nefsini o ameller karşılığında satın alıp (kurtarmış) olur. Yahudiler de yaptıkları şeyin, kendilerini Allah'ın azabından kurtaracağına ve sevaba ulaştıracağına inandıkları için, bunların karşılığında nefislerini satın aldıklarını (kurtardıklarını) sandılar da Allah Teâlâ onları zemmederek: "Kendilerini sattıkları şey ne kofu birşeydir!" buyurdu. Bu izah, hem mana, hem lafız bakımından, birinci izaha göre daha doğrudur. Sonra Cenâb-ı Allah, onların karşılığında nefislerini satın aldıkları şeyin tefsirini, "Allah'ın indirdiği şeyi inkâr etmeleri. ifâdesi ile yapmıştır. Bu ifâdeden maksadın, o yahûdilerin Kur'an'ı inkâr etmeleri olduğunda şüphe yoktur. Çünkü hitâb yahûdiler hakkındadır. Onlar ise Kur'an'dan başkasını tasdik ediyorlardı. Daha sonra Allah Teâlâ, indirdiği şeyi, inkâr etmeyi tercih edişlerine sebeb olan şeyi Um diyerek açıkladı ve bununla onların inkârlarından maksadlarının ne olduğuna işaret etti. Nitekim maksadın ne olduğuna dikkat çekmek için, "Falan, falana hasedinden dolayı(hased maksadıyla) düşmanlık ediyor" denilir. Eğer ayette, Um (hased ederek) sözü olmasaydı onların, hasedleri sebebi ile değil de cehaletle inkâr ettiklerini de düşünebilirdik.
Bil ki bu ayet hasedin haram olduğuna delâlet eder. Hased pek çok sebepten olabileceğinden dolayı Hak Teâlâ, onların bu hasedlerinin sebebinin ne olduğunu, "Allah'ın kullarından dilediği kimseye fazlından indirmesine.." buyurarak açıklamıştır. Hâdise ancak bizim anlatacağımız şu şeye uygundur: Onlar beklemekte oldukları bu büyük nübüvvet lûtfunun kendi kavimleri içinden birisine verileceğini sanmışlardı. Amma beklenen nübüvveti Araplarda görünce, bu durum onları kıskançlığa ve hasede sevketmiştir. 194[194]

Yahudilerin "Gazab Üstüne Gazaba" Uğramalarından Maksad

Cenâb-ı Allah'ın: "Böylece gazab üstüne gazaba uğradılar" ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır. 195[195]

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/217.
193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/217.
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/217-218.
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/218.

Birinci Mesele

Bu iki gazabı açıklama hususunda bazı görüşler vardır:

a) İki gazab için mutlaka iki sebebin olduğunu isbat etmek gerekir: Birincisinin sebebi, daha önce bahsedilmiş olan şeydir. O da yahuditerin Hz. İsa (a.s)'yı ve ona indirilmiş olan İncil'i yalanlamalarıdır. İkincisinin sebebi, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i ve ona indirilen Kur'an'ı yalanlamalarıdır. Böylece bu onların bir sebepten sonra diğer bir sebebe girmelerinden ötürü, Allah tarafından bir gazabtan sonra başka bir gazaba düşme olarak kabul edilmiştir. Bu Hasan Basrî, Şa'bî, İkrime Ebu'l Âliye ve Katâde'nin görüşüdür.

b) Maksad sadece iki gazabın varlığını bildirmek değildir, aksine murad, yahudilerden sâdır olmuş olan birbirine benzer şeylerden dolayı birbirine yakın çok çeşitli gazablara müstehak olduklarını bildirmektir. Onlardan sâdır olan bu şeyler onların şu sözleri söylemeleridir: "Uzeytr Allah'ın Oğludur ' (Tevbe, 30); "Allah'ın eli bağlldir" (Maide, 64); Allah fakirdir bizler ise zenginiz" (Al-i İmran, 181) ve benzeri küfür sözleri... Bu Atâ ve Ubeyd b. Umeyr'in görüşüdür.

c) Bundan murad, her nekadar tek ise de, onların küfürlerinin büyük olması sebebi ile ona karşı olan ilâhî gazabın çok ve kuvvetli olduğunu göstermektir. Bu, Ebu Müslim'in görüşüdür.

d) Onlara olan gazabın birincisi, buzağıya tapmaları sebebiyle, ikincisi de Hz. Muhammed (s.a.s)'in Tevrat'ta olan sıfatlarını gizlemeleri ve onun peygamberliğini inkâr etmeleri sebebiyledir. Bu görüş Süddi'den rivayet edilmiştir. 196[196]

İkinci Mesele

Gazab, istemediği birşey gördüğü zaman insanın kalbinin kanı kabardığında, mizaçta meydana gelen bir değişiklikten ibarettir. Bu, Allah Teâlâ hakkında imkansız olduğu için, kendisine isyan edenlere lanet etmek ve laneti emretmek gibi zararları dilemesine hamledilir. 197[197]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Allah'ın gazab ile vasıflanması Uygur'dur. O'nun gazabı artar ve çoğalır. Bu, Allah hakkında, azab etmesinin uygun oluşu gibi, uygundur. Binaenaleyh, O'nun bir tek sebebten dolayı kâfire gazab etmesi, bir çok sebepten dolayı gazab etmesi gibi değildir. 198[198]

Hor ve Hakîr Edici Azab:

Allah Teâlâ'nın: "Kâfirlere hor ve hakir edici azab vardır" ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır: 199[199]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü, O'nun: "Onlara hor ve hakir edici bir azab vardır" (al-i İmran, 178) sözünden daha fazla mana ifâde etmektedir

Çünkü ilk sözün manasına bu kâfir yahudilerle birlikte başka kâfirler de dahildir. İkinci ifâdenin manasına ise sadece onlar dahildirler. 200[200]

İkinci Mesele

Azab, gerçekte hor ve hakir kılıcı olmaz. Çünkü bunun manası, "O dışındakileri hor ve hakir kıldı" demektir ki bu sıfat ancak akıllı bir varlık için uygur olur. Öyle ise çok azaba uğrayan kimseleri hor ve hakir kılan Cenâb-ı Allah'ın kendisidir. Ancak bu hor, hakir kılış azab ile meydana geldiği için, "hor ve hakir kılan" ı azabın sıfatı yapmak yerinde olmuştur. Eğer, "Azab, ancak hor-hakir kılmakla birlikte var olur. O halde azabı ayrıca böyle nitelemenin faydası nedir?" denirse, deriz ki: Azabın "hor ve hakir kılıcı" vasfıyla birlikte zikredilmesinde mutlaka Allah'tan olduğunda bir delil vardır, Bu sebeble Allah azabın kendisi tarafından verildiğine delil olsun diye, "muhîn" (hor ve hakir kılan) kelimesini zikretmiştir. 201[201]

---

[196][196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/219.
[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/219.
[198][198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/219.
[199][199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/220.
[200][200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/220.

Azab Kâfirlere mi Mahsustur?

Bir kısım insanlar şöyle demiştir: Allah'ın, sözü, azabın ancak kâ- tirler için olduğuna delâlet eder. Bu mukaddimeyi sunduktan sonra iki ayrı fırka bu ayeti delil olarak kullanmışlardır:
a) Hariciler, "Diğer ayetlerle fâsığın (günahkârın) azab göreceği sabit olmuştur. Bu ayet ile de ancak kâfirin azab göreceğr sabit olmuştur. Öyle ise günahkârın kâfir olduğunu söylemek gerekir" demişlerdir.
b) Mürcie, "Bu ayet ile ancak kâfirlerin azab göreceği; fâsığın da kâfir olmadığı sabit olmuştur. Bundan ötürü, günahkârın azab görmeyeceğini kesin olarak söylemek gerekir" demişlerdir. Her iki görüşün de yanlış olduğu aşikârdır. 202[202]

Yahudilerin İncil İle Kur'an'ı İnkâr Etmesi

"Bir de onlara, "Allah'ın indirdiğine imân ediniz" denildiği zaman, "Biz bize indirilen (Tevrat'a) inanırız" derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o (Kuran) yanlarında bulunan (Tevrat'ı) tasdik edici bir gerçektir. De ki: Öyle ise daha önce, eğer iman edenler idiyseniz, niçin Allah'ın peygamberlerini öldürdünüz?" (Bakara, 91).
Bil ki ayette bahsedilen davranış, yahudilerin çirkin fiillerinden biridir. "Onlara... denildiği zaman" sözü ile Cenâb-ı Hak yahudileri kasdetmektedir. "Allah'ın indirdiğine imân ediniz" ifâdesinden murad, "Allah'ın indirdiği bütün kitaplara imân ediniz" demektir. Bütün kitaplara imân etmenin gerekli olduğu görüşünde olanlar, bu ayeti delil getirerek, ayetteki harfinin umûm ifâde eden manasında olduğunu söylemişler ve şöyle devam etmişlerdir: Çünkü Hak Teâlâ onlara Allah'ın indirdiği şeylere iman etmelerini emretmiştir. Onlar indirilenin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr edince de ontarı bu sebepten kınamıştır. Eğer lâfzı umûm ifâde etmemiş olsaydı, bu kınama uygun olmazdı. Sonra Cenâb-ı Hak onlardan kendilerine bunu emrettiği zaman, "Biz, bize indirilene inanırız." Yani sadece, "Tevrat'a ve Hz. Musa'nın şeriatını devam ettirmek için gelmiş olan diğer peygamberlerin kitabına inanıyoruz" dediklerini nakletmiş; yine onların, Tevrat'ın dışındaki kitabları yani İncil ve Kur'an'ı inkâr ettiklerini haber vermiştir. Bu hadiseyi, onları kmamaK maksadıyla zikretmiştir. Çünkü, indirilmiş olan kitabın Allah katından olduğunu bilme imkânları olmadığı halde, onlara, "Allah'ın indirdiği şeye iman ediniz" denilmesi caiz değildir.. Aksi halde böyle birşey teklif-i mâla yutak (güç yetiri-iemeyecek şeyi teklif etmek) olurdu. Deliller o kitabın Allah katından olduğunu gösterince ona iman etmek vâcib olmuş, böylece de Allah'ın indirdiği kitapların bir kısmına iman edip, bir kısmına inanmamanın bir tenakuz olduğu sabit olmuştur.
Hak Teâlâ'nın: "O, yanlarında bulunanı tasdik edici bir gerçektir" ayeti, Hz. Muhammed (s.a.s)'e imân etmelerinin vacib okluğunu gösteren bir delile işaret gibidir: Bunun izahı iki yöndendir:
a) Cenâb-ı Hakk'ın: "O, bir gerçektir" sözü şu hususa delâlet etmektedir: Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği, elinden çıkan mucizelerle kesinlik kazanınca, o, bu Kur'an'ın Allah katından indirildiğini haber vermiş, mükelleflere, ona imanı emretmiş ve böylece Kur'an'a iman etmek kesin olarak vacib olmuştur. O zaman peygamberlerden bir kısmını ve bir kısım kitapları inkâr ederken bir kısım peygamberlere ve kitaplara imân etmenin imkansız olduğu ortaya çıkar.
b) "Allah'ın: "Yanlarında bulunanı tasdik edici olarak" sözünün delâlet ettiği husus olup, bu da şu iki şekilde açıklanır:
1) Hz. Muhammed (s.a.s) başkasından bir ilim öğrenmemiş, bir hocadan istifâde etmemiştir. O, hiçbir fark olmaksızın Tevrat'takilere uygun olarak bazı ktssa ve hâdiseler nakledince anlıyoruz ki bunları vahiy ve Allah'ın indirdiği bilgi vasıtasıyla elde etmiştir.

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/220.
202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/220.

2) Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet etmektedir. Allah Teâlâ, Kur'an'ın "Tevrat'ı tasdik edici" olduğunu haber verince, Tevrat'ın da Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini haber vermesi gerekir. Aksi halde Kur'an Tevrat'ı tasdik edici olmayıp, yalanlayıcı olmuş olur. Tevrat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberlik haberini ihtiva edip, yahûdi-ler de Tevrat'a vâcib olduğunu söyleyince, bu yönden onların Kur'an'a ve Hz. Muhammed {s.a.sj'in nübüvvetine iman etmelerinin vacib olması gerekmiştir. [203][203]

Yahudilerin Peygamberleri Öldürmeleri

Allah'u Teâlâ'nın: "Öyle ise daha önce, eğer imân edenler idiyseniz, niçin Allah'ın peygamberlerini Öldürdünüz?" ayetine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: [204][204]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Allah, bir diğer yönden, onların Tevrat'a imân ettiklerini iddia etmelerinin birçok bakımdan tenakuz olduğunu açıklamıştır: Bu böyledir, çünkü
Tevrat, doğruluğa delâlet ettiğini ve peygamberlik iddiasında doğru olan kimseyi öldürmenin küfür olduğunu göstermiştir. Durum böyle olunca Hz. Yahya, Hz. Zekeriyya ve Hz. Isa (a.s)'yı öldürmeye çalışmak küfürdür. O halde siz ey yahudiler, eğer Tevrat'a imân ettiğiniz iddiasında doğru söylüyor iseniz niçin onları öldürmeye çalışıyordunuz? [205][205]

İkinci Mesele

Bu ayet-i kerime din hususunda mücâdele etmenin, peygamberlerin sanatı olduğuna,[206][206] ve hasma karşı nakzedici deliller getirmenin caiz olduğuna delâlet etmektedir. [207][207]

Mâzi Hakkında Muzâri Fiil Kullanılmasının izahı

Allah'tn,"niçin öldürdünüz?" sözü her nekadar şifahî bir hitab ise de, bundan murad yahudilerin daha önceki atalarıdır. Buna birkaç husus delâlet
etmektedir:
a) Bu hitab yapıldığında artık o peygamberler yoktu.
b) Peygamber (s.a.s) zamanındaki yahudiler böyle birşeye teşebbüs etmemişlerdir.
c) (Daha önce) ifâdesi de Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki yahudiler için uygun gelmez. Muzârî fiil ile mazideki bir fiilin kastedilmesi aşikârdır. Çünkü karine buna delâlet etmektedir. Eğer: İmân ediniz" sözü Hz. Peygamber zamanındakilere hitab, "Niçin öldürdünüz?" sözü de onların atalarının yaptıklarından bir hikayedir. O halde bu iki ifâdenin arası nasıl cem'edilir?" denilir ise, deriz ki, bunun manası şudur: Siz Hz. Muhammed'i böyle yalanlamanızla Tevrat'a imân etmekten de ayrılmış oldunuz. Nitekim sizin atalarınız da bir kısım peygamberleri öldürmek suretiyle diğerlerine iman sınırının dışına çıkmışlardı. [208][208]

Dördüncü Mesele

"Arapların, "Ben seni dün dövüyorum" demesi caiz olmadığı halde, Allah'ın: "Daha önce niçin öldürüyorsunuz" demesi nasıl caiz olmuştur?" denilebilir. Buna şöyle cevap verilir: Bu hususta iki görüş vardır:
a) Bu, ayrılmaz bir sıfat durumunda olan şeyler hakkında caizdir. Nitekim sen daha Önee yaptığı kötülükleri ile tanıdığın kimseye, "Yazıklar olsun sana niçin yalan söylüyorsun" dersin. Sanki bununla

---

[203][203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/221-222.
[204][204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/222.
[205][205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/222.
[206][206] Razi, burada Kelâm ilminin lüzumuna bir delil bulmaktadır.
[207][207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/223.
[208][208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/223.

sen şöyle demek istiyorsun: "Senin durumun bu olmamalıydı." Allah Teâlâ da:
"Onlar, şeytanların okudukları şeye tâbi oldular" (Bakara, 102) buyurmuş, mazi sigasıyla dememiştir. Çünkü O, şey tanların her zamanki hallerinin, sihir kitapları okumak olduğunu ifâde etmeyi murad etmiştir.
b) Cenâb-t Hak sanki şöyle demektedir: Eğer siz Tevrat'a imân etmişse-niz, daha önce peygamberlerin öldürülmüş olmasına niçin razı oluyorsunuz, hak veriyorsunuz? Allah en iyisini bilir. 209[209]

"Andolsun ki Musa size en açık delilleri getirdi. Sonra siz onun ardından buzağıyı ilân edindiniz. Siz zalimlersiniz" (Bakara, 92)
Bu ayetin tekrar edilmiş olması, tekrar tefsirini yapmaktan bizi alıkoymaktadır. Bu ayetin tekrar edilmesinin sebebi şudur: Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahudilerin tutumlarını nakledip onları inatçı olmak ve yalanlamak sıfatlan ile vasfederek peygamberleri yalanlamaya uygun olan, hatta daha da ilerisini ifâde eden peygamberleri öldürme işinde onları atalarına benzetince, Musa (a.s)'yı ve onun gösterdiği mucizeleri tekrar zikrederek, hakikatin bu derece aşikâr olmasına rağmen, onların kalkıp buzağıyı ilâh edinmeyi mubah gördüklerini, bununla beraber Hz. Musa'nın sabırlı ve Rabbine itaatte dinine ve şeriatına sarılmada sebatlı olduğunu ve kavmine şöyle dediğini bildirdi: "Siz yalanlama ve inkârda ne kadar aşırı giderseniz gidin benim sizinle olduğum sürece söyleyeceğim söz budur." 210[210]

"Hani "Size verdiğimizi kuvvetle tutun ve dinleyin" diye sizden bir kesin söz almış ve Tûr dağını üzerinize kaldırmıştık. Onlar da: "Duyduk ve isyan ettik" demişlerdi. Küfürleri yüzünden kalblerine buzağı (sevgisi) içiriîmişti. De ki: "Eğer mü'min iseniz, inananız size ne kötü şeyi (yapmanızı) emrediyor?" (Bakara. 93).
Bu âyetin tekrar edifmesi hususunda bazı açıklamalar yapılmıştır:
a) Bu ve benzeri yerlerde tekrar, te'kid ifâde eder.
O zamanda, Arapların örfüne göre hasmın delil getirmesini icab ettirir.
b) Bu, yahudilerin: "Duyduk ve isyan ettik" sözlerinin ilâvesiyle zikredilmiştir, ki bu da onların son derece inatçı olduklarını gösterir. 211[211]

Dağın Kaldırılmasına Rağmen Yahudilerin İsyanları

Cenâb-ı Hakk'ın: "Duyduk ve isyan ettik dediler' ifâdesine gelince, bunda birkaç mesele vardır. 212[212]

Birinci Mesele

Dağı üzerlerine kaldırmak, muhakkak ki en büyük korkutuculardandır. Bununla beraber onlar küfürlerinde ısrar etmiş ve açıkça "duyduk ve isyan ettik" demişlerdir. Bu da, korkutmak ne kadar şiddetli olsa bile, ınkiyâd etmeyi icab ettirmediğine delâlet eder. 213[213]

İkinci Mesele

Müfessirlerin çoğu, yahudilerin bu sözü söylemiş olduklarını kabul ederler. Ebu Müslim ise, mânanın şöyle olabileceğini söylemiştir: Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "Size verdiğimiz şeye sımsıkı sarılın" ifâdesini dinlediler ama ona karşılık isyanla mukabele ettiler. Bu tavırları ise, söylemiş olmasalar bile, "dediler" sözüyle ifâde edildi. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın:
"O şeye ol demesidir, o da olur" (Yasin, 82) demesi gibidir, (yani, Cenâb-ı Hak bir şeyin olmasını murad ettiği anda o şey hemen olur, ona ot demesi gerekmez. ama bu şekilde ifâde edilmiştir). Ve: "Yer ile gök dediler ki itaat ederek geldik" (Fussilet, 1) ayeti, gibi. Birinci görüş daha uygundur; çünkü

---

[209][209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/223-224.
[210][210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/224.
[211][211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/225.
[212][212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/225.
[213][213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/225.

delil olmadan sözü zahirinden çevirmek caiz değildir. 214[214]

Buzağı Sevgisinin Onların Kalblerinde Yer Etmesi

Cenâb-ı Hakkın: "Buzağının sevgisi kalb-lerine içirtlmişti" ayetine gelince bunda da birkaç mesele vardır: 215[215]

Birinci Mesele

Buzağının sevgisi onların kalblerine içirilmiştir. Bu istiarenin vech-i sebebi hususunda iki izah tarzı vardır:
a) Bunun manası, boyanın elbiseye nüfuz etmesi gibi, (buzağının sevgisi ve ona tapma, aynı şekilde onların kalblerine nüfuz etmiş, girmiş demektir. Cenâb-ı Hakk'ın: "Kalblerinde..." ifâdesi, O'nun tıpkı: Onlar karınlarına ancak bir ateş yiyorlar (Nisa, 10) ayetinde olduğu gibi buzağı sevgisinin içirilmiş olduğu yeri" açıklamadır.
b) Nasıl ki su, yerin nebatının hayat kaynağıdır, aynen bunun gibi bu sevgi de onlardan çıkan fiillerin tamamının hayat kaynağı olmuştur. 216[216]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, beyanı onların dışında bir failin, bu işi onlara yaptığına delâlet eder. Allah'tan başka hiçkimsenin buna gücünün yetmeyeceği malûmdur.
Mutezile buna iki bakımdan cevap vermiştir:
a) Allahu Teâlâ, başkalarının on\ara bunu Ancak, onların aşırı düşkünlükleri ve buzağıya İbâdete alışmış olmalarından ötürü, buzağının sevgisi onların kalbine içirilmiştir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu sîgayı meçhul kalıbında getirmiştir. Nitekim "Falanca, kendini beğenir" denilir.
b) den murad, "Samirî, iblis, insan ve cinlerin şeytanları gibi varlıklar, buzağının sevgisini onlara süslemiş ve onları bu sevgiye davet etmiştir" demektir.
Âlimlerimiz bu iki görüşe de şu şekilde cevap vermişlerdir: Bu iki izah tarzı da, lafzı zahirinden çevirmedir. Buna ise, ancak ayrı bir delil sebebiyle müracaat edilebilir.Biz bütün eşyanın muhdestnin Allah olduğuna dair aklî deliller getirdiğimiz için, ayetin zahirini terketme ihtiyacını duymuyoruz.
Cenâb-ı Hakk'ın: "küfürleri sebebiyle" ifâdesine gelince, bundan murat onların Allah hakkında bir "teşbih"e inanmaları ve onların Allah'tan başkasına da ibâdet etmeyi caiz görmeleridir. 217[217]

İmanlarının Kötülük İstemesi Ne Demektir?

Hak Teâlâ'nın: İmanınızın size emrettiği şey, ne kötüdür" ifâdesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 218[218]

Birinci Mesele

Ayetten maksat, "Sizin Tevrat'a inanmanızın size emrettiği şey ve kötü bir şey" demektir. Çünkü Tevrat'ta buzağıya tapmak diye bir şey yoktur. Emretme işinin onların imanlarına nisbet edilmesi ise, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı Şuayb (a.s)'ın kıssasında: Namazın mı bunu sana emrediyor?" (Hud, 87) buyurduğu gibi, bir tehekküm ve alaydır... İmanın onlara nisbet edilmesi de böyledir, 219[219]

İkinci Mesele

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/225.-226.
215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/226.
216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/226.
217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/226-227.
218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/227.
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/227.

İman, arazdır. Ondan emrin ya da nehyin sâdır olması doğru olmaz. Ancak, bir iş yapmaya götüren sebep, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı:
Muhakkak ki namaz fuhuştan ve çirkin şeylerden nehyeder" (Ankebût, 45) ayetinde olduğu gibi, bir âmire benzetilir.
Allahu Teâlâ'mn, ifâdesine gelince, bundan maksat. rnların inançları hususunda bir şüphe meydana getirmek ve onların iddialarının doğruluğu konusunda ta'nda bulunmaktır. 220[220]

" De ki: Allah katında ahiret yurdu, başkalarının değil de, yalnız sizin ise, eğer doğrulardan iseniz, haydin ölümü isteyin.. Ama onlar, ellerinin yapmış oldukları şeyler sebebiyle. Ölümü asla işleyemeyecekler.. Allah zalimleri, hakkıyla bilicidir" (Bakara, 94-95).

Bil ki bu, İsrailoğullannın yapmış oldukları kötülüklerin bir başkasıdır. Bu da onların, ahiretin başkalarına değil de, ancak kendilerine ait olduğunu iddi? etmeleridir. Nitekim birçok husus buna delâlet etmektedir. Şöyle ki:
a) İstidlal yoluyla hasma (muhalife) ikincisi sebebiyle onu ilzam edebilmek için, birincisi onun görüşü olmadıkça, "Eğer şöyle şöyle ise o halde şunu da yap!" demek caiz olmaz.(Yani üzerine hüküm bina edeceğimiz ilk fikrin mutlaka muhalifin benimsediği bir fikir olması gerekir.)
b) Allahu Teâlâ'nın: "Dediler ki: Cennete ancak, yahudi veya hıristiyan olanlar girecektir" (Bakara, 111); "Biz Allah’ın oğulları ve dostlarıyız" (Mâide, 18) "Dediler ki: "Sayılı günlerin dışında bize ateş dokunmayacaktır" (Bakara,gayetlerinde onlardan nakletmiş olduğu sözleridir.
c) Onların kendileri hakkında, hakkı elde etmiş olduklarına; diğer fırkaların ise, bunu elde edememiş olduklarına inanmalarıdır. Çünkü onların şeriatına göre nesh caiz değildir.
d) Onların, peygamberleri Yakûb, İshak ve İbrahim (a.s) gibi büyüklerine intisab etmelerinin, kendilerini Allah'ın azabından kurtaracağına ve O'nun mükakafatına ulaştıracağına inanmalarıdır. Sonra onlar bu tür şeylerden ötürü kendilerini büyük görüyor Araplara karşt övünüyor, birçok durumda da bunu, Tevrat'ta müjdelenen nebinin, Araplardan değil de, kendilerinden çıkacağı hususunda bir hüccet olarak kabul ediyor ve şüpheleri sebebiyle insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan alıkoyuyorlardı. 221[221]

Yahudilerin Ölümü İstemelerinin Mânası

Sonra Allahu Teâlâ, onların bu görüşlerinin bozukluğuna, buyurmak suretiyle delil getirmiştir. Bu mülâzemeti, (yani birbirini gerektirmeyi) şu şekilde izah edebiliriz: Dünya nimetleri ahiret nimetlerine kıyasla az ve önemsizdir-Sonra.dünya nimetleri az olması yanında.Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gelmesi ve onlarla savaşarak ve mücadele ederek onlarla muârazaya girmiş olması sebebiyle, onlara devamlı üzüntü kaynağı olmaktadır. Üzüntü kaynağı ve az otan nimetler içinde bulunan kimse, öldükten sonra mutlaka büyük nimetler elde edeceğine kesin olarak inanırsa, onun ölmek hususunda istekli ve arzulu olması gerekir. Çünkü bu büyük nimetler, elde edilmek istenen şeylerdir. Bunun yoluysa ancak ölümden geçer. Matlûbun, neticenin kendisine dayandığı şeyin matlûb olması gerekir. Bu sebeple, insanın ölüme razı olması ve onu temenni etmesi gerekir. Bu sebeple ahiret yu eğer onlara tahsis edilmiş ise, onların ölümü temenni etmelerinin Ekeceği ortaya çıkmış olur. Sonra Allah'u Teâlâ, onların ölümü temenni etmediklerini; hatta ömür boyu temenni etmeyeceklerini haber vermiştir. Bu durumda onların, ahiretin, diğer insanlara değil de, sadece kendilerine mahsus olduğunu söylemeleri hususundaki iddialarının, kat'iyyen bâtıl olduğunu göstermektedir. 222[222]

Muhalifin Hatırına Gelecek Çeşitli Sorular ve Cevaplar

Birinci Sual: Buna karşı: "Şayet ahiret onlara tahsis edilmiş olsaydı, onarın ölümü temenni etmeleri gerekirdi" hükmünü kabul etmiyoruz. Çünkü ahi-e: nimetleri matlûb olup bu da ancak ölüm ile elde edilir, neticenin üzerine s- nâd etmiş olduğu şeyin de matlûb olması gerekir" denilirse biz deriz ki matlo bir şeye götürmesi itibariyle bazan vesileler matlûb olabilirse de, zatları -nariyle o şeyler mekruh

---

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/227.
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/228-229.
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/229.

(istenmeyen) şeyler olabilir. Nitekim ölüm ancak büyük acılarla meydana gelen bir şeydir. Onlar buna takat getiremeyince, Şüphesiz ölümü temenni etmemişlerdir.

İkinci Sual: Onların bu soruyu Hz. Muhammed'e yöneltmeleri ve demiş olmaları mümkündür: Sen, ahiret yurdunun, nübüvvetin hususunda seninle mücadele edenlere değil de ancak sana ve ümmetine mahsus olduğunu iddia ediyorsun. Eğer durum böyleyse, bizim seni ve ümmet öldüreceğimizi farzet. Bu durumda biz, bjzimle mücadele edip savaştığınız için. senin ve ümmetinin çok çetin bir zarara mâruz ve büyük bir belâya mübteiâ olmuş görüyoruz. Ölümünüzden sonra sizler, cennet nimetlerine kavuşaca* siniz; bu sebeple öldürülmenize razı olmanız gerekir..

Üçüncü Sual: Belki de onlar, ahiret yurdunun, büyük günahtan kaçınmak şartıyla, kendi dininde olanların has olduğunu söylemişlerdir. Büyük günah sahibine gelince, o cehennemde ebedî olarak katır. Çünkü, yahudiler "Va'idiyye" görüşüne mensûb idiler, yahut da onlar, büyük günah sahiplerinin azaba duçar olacaklarını caiz görmüşlerdir. İşte bu sebepten ötürü de, ölümü arzulamamışlardır. Hiç kimse, bu soruyu, "Onların mezheplerine göre cehennem ateşi onları belirli günlerde yakar" diyerek savuşturamaz. Çünkü kıyamet günlerinden her gün, dünya günlerinden bin sene gibidir. Bu sebeple bu günler sayı olarak az olsa da, süre olarak uzundurlar. Bundan ötürü bu korkudan dolayı onlar, ölümü temenni etmemişlerdir.

Dördüncü Sual: Hz. Peygamber (s.a.s) ölümü temenni etmeyi nehyede-rek şöyle buyurmuştur:

"Basma gelen bir zarardan dolayı sizden birisi ölümü temenni etmesin. Fakat o kimse şöyle desin; Allahım, eğer yaşamam benim için daha hayırlı ise, beni yaşat! Eğer ölmem benim için daha hayırlı ise beni öldür"[223[223]] ve yine Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de:

"Buna inanmayanlar, onun çabuk gelmesini isterler. İnananlar iser ondan korku içindedirler" (Şûra, 18) buyurmuştur. Peki nasıl olur da Allah Teâlâ, bir yandan ölümü çarçabuk istemeyi menederken, öbür yandan yahudilere "haydi bakalım ölmeyi isteyin" diye meydan okur?

Beşinci Sual: Temennî lafzı müşterek bir kelimedir. Hem insanın kalbinden geçirdiği istek hakkında hem de kalbinden geçirdiği mânanın sözle ifâdesi, (birinin "keşke ölseydim!" demesi gibi) hakkında kullanılır. Bu durumda yahûdiler şöyle diyebilirler: Sen bizden temenni talebettin, oysa temenni müşterek lâfız olduğundan, sadece tek mânaya gelmez. Buna göre, biz o temenniyi lisânımızla ifâde edersek, onun (yani peygamberin): "Ben bu lâfzı değil, bununla kalbdeki manayı murad ettim" demek hakkı doğar.. Eğer, kalb ile kâim olan mânayı icra edersek, O,(yani peygamber): "Yalan söylüyorsunuz çünkü kalbiniz böyle söylemiyor" diyebilir. İşte yahûdiler, onun itiraz edilmesi mümkün olmayan müşterek bir lâfzı kullanmış olduğunu bildikleri içindir ki ona iltifat etmediler.

Altıncı Sual: Farzet ki âhiret yurdu şayet onlara tahsis edilmiş olsaydı, onların ölümü temenni etmeleri gerekirdi. Peki neye dayanarak ölümü istemediklerini söyleyebiliyorsunuz? Cenâb-ı Hakk'ın: "Onu ebedî olarak temenni etmiyecekler" ayetiyle istidlal etmek zayıftır. Çünkü bu ayetle istidlal etmek, ancak Kur'an'ın hak olduğu sabit olunca doğru olur ki, zaten münakaşa da ancak bu husustadır.

Cevaplar:

Bunlara şöyle cevap verilir:

Hasmın ilk olarak, "ölüm elemler ihtiva eder, bu da onu temenni etmeye mân) olur" sözüne gelince, biz deriz ki, kan aldırma esnasında duyulan acı, kan aldırmak sebebiyle elde edilecek olan faydanın büyüklüğü bilindiği için, nsanı kan aldırmaktan men etmediği gibi, durumun burada da aynı olması gerekir.

İkinci olarak onun, "şayet onlar sözü çevirip, Hz. Muhammed'e söyleseler, O'nun ölüme razı olmast gerekirdi" sözüne gelince biz deriz ki, Hz. Muhammed ile onlar arasındaki fark şudur: Şüphesiz Hz. Muhammed, "Ben -evâtûr ehline (tevatür derecesine ulaşmış bir kalabalığa) din? emirleri ulaştırak için, peygamber olarak gönderildim; bu maksadım ise, henüz gerçekleşedi. Bu sebepten dolayı ölmeye razı olmam der. Halbuki sizler, böyle filsiniz. Böylece aradaki fark ortaya çıkmış olur.

Üçüncü olarak, onun, "Onlar büyük günah sahiplerinin azab edilmeleden korkuyorlardı" ifâdesine gelince, biz deriz ki yahûdiler, ahiret saadettin yalnız kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Bu da, bu mutluluğa azabın sınayacağına dair bir garanti sayılır.

Dördüncü olarak, onun, "Hz. Peygamber, ölümü temenni etmekten yetmiştir" sözüne gelince biz deriz ki, "Bu yasak dinin hükümlerinderdir, için zamanın değişmesine göre durumun değişmesi caizdir," Rivayet olduğuna göre Hz. Ali (r.a), iç çamaşırı ile, iki saf arasında dolaşıyordu. Bunun üzerine oğlu Hasan (r.a) şöyle dedi: "Savaşçıların kıyafeti bu değildir!" Bunun üzerine Hz. Ali (r.afEvladım! senin

---

[223[223]] Müslim, Zikr. 10, 13 (IV/2064-2065).

baban.o mu ölümün üzerine düşecek, yoksa ölüm mü onun üzerine düşecek, aldırmıyor" dedi.. Ammâr (r.a) da Sıffîn'de şöyle demiştir:

"Şu anda ben, dostlarımla; Hz.Muhammed (s.a.s)'e ve onun taraftarlarına kavuşuyorum.." Pekçok zaman peygamberlerin ölümü temenni ettikleri görülmüştür. Bu da nehyin hususi bir sebebe tahsis edilmiş olduğunu gösterir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s) sıkıntılar esnasında insanın ölümü temenni etmesini haram kılmıştır. Çünkü bu, bir feryâdu figan ve Allah'ın taksim ettiğine razı olmama demektir. Bu nerede, peygamberliğin sıdkına delâlet eden temenni nerede!.

Beşinci olarak, onun, "O yahûdiler, bundan maksadın lisân ile mi, kalb ile mi olduğunu bilememişlerdir" sözüne gelince biz deriz ki Arapcada temenni, ancak izhar eden bir sözün delaletiyle bilinir. Nitekim haber de, ancak söz ile ifâde edildiği zaman anlaşılır. Bu hususa dair kalbte bulunan şeye gelince, ona temennî adı verilmez. Binaenaleyh, Hz.Peygamber (s.a.s)'in onlara, vâkıf olunması mümkün olmayan bir şeyi kastederek, "ölümü temenni ediniz" demesi imkânsızdır.

Altıncı olarak, onun, "Temenninin meydana gelmediğine dair delilin nedir?" sözüne gelince, biz bu hususta birçok yönden söz söyleyebiliriz:

a) Şayet bu olmuş olsaydı, mütevatir olarak nakledilmiş olurdu. Çünkü bu önemli bir iştir. Onun meydana gelmediğini farzettiğimizde, Hz.Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin sıhhatine dair hüküm sabit olur; bu temenninin yapıldığını farzettiğimizde ise, Hz.Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetine dair hüküm bâtıl olur. Böyle olan bir şeyin ise, önemli bir hâdise olduğu için mütevatir olarak nakledilmesi gerekir. Böyle bir şey nakiedilmediğine göre, onların bu temennide bulunamadıklarını anlamış oluruz.

b) Hz.Peygamber (s.a.s)'in ileri görüşlü, tedbirli, kesin kararlı olması, işin neticesini iyi kestirmesi, dünyevî ve dini hususlarda ulaşılacak makama ulaşması ve kendisine muhalif olanların zorla, taraftan olanların ise isteyerek uyacakları büyük bir riyaset derecesine ulaşmış olması yanında, Rabbinden kendisine indirilen vahye dayanmaksızın netice alamayacağı ve hasmını deliller ve hüccetlerle ezeceğinden emin olmadığı bir hususta onlara meydan okuması caiz olmaz. Çünkü işleri tecrübe etmeyen bir kimse bile neredeyse buna razı olmaz. O halde akıllıların en akıllısı Hz.Peygamber (s.a.s) hakkında bu nasıl düşünülür? Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu delilleri ortaya koymasının ancak Allah'ın ona, onların bu temennide bulunamayacaklarını vah-yetmesi ile olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.

c) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Eğer yahûdiler ölümü temenni etselerdi, ölürler ve cehennemdeki yerlerini görürlerdi ve eğer lanetleşenler lanetleşmek için çıksalardı, döndüklerinde ne ailelerini, ne de mallarını yerinde bulurlardı ".224[224] Ubn Abbas (r.a) da şöyle demiştir: Eğer onlar ölümü temenni etselerdi, derhal ölürlerdi. Velhasıl yahûdilerin ölümü temenni etmediklerini bildiren haberler tevatür derecesine ulaşmıştır. Bu istidlalin izahı hususunda söylenecek son söz budur. Biz yine âyetin tefsirine dönelim.

Cenâb-ı Allah'ın: "De ki: Eğer âhiret yurdu sadece sizin ise..." ifâdesindeki "Ahiret Yurdu"ndan maksad cehennem değil cennettir. Çünkü ahiret hayatından elde edilmek istenen cennettir. Zira onlar cennetin sadece kendilerinin olduğunu iddia ediyorlardı.

Hak Teâlâ'nın: "Allah yanında" ifâdesinden maksad mekân itibarı ile yanında oluş değil, aksine maksad manevî bir derecedir. Bu ifâdeyi mekan manasına hamletmek de uzak bir ihtimal değildir. Belki yahûdiler Müşebbihe itikadına sahib idiler de bu yüzden mekan itibarı ile Allah'ın yanında olacaklarına inanıyorlardı. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah zikrettiği delil ile bütün bunları iptal etmiştir.

Allah Teâlâ'nın: "Yalnız, sadece" ifâdesi, ifâdesinden hal olarak mansubtur. Bunun manası "Ahirette sizin dışınızda hiçbir kimse için bir hak olmaksızın, sadece sizin için..." demektir. Yani "eğersizin "Cennete ancak yahûdiler veya hristiyanlargirer" sözünüz doğru ise.." Âyetteki kelimesi cins ifâde eder. Bunun lâm-ı tarifinin ahd için (belli insanları ifâde etmek için) olduğu da söylenmiştir. O zaman bununla kastedilenler müslümanlardır. Fakat, "Ancak yahûdi veya hristiyan olanlar müstesna... "{Bakara, 111) ifadesi ve burada belli bir grubun bulunmaması sebebiyle, bu lâm-ı tarifin cins için olması daha evladır.

Allah'ın: "Başka İnsanların değil de.." ifâdesinde yer alan kelimesinden maksad mekân manası değil "başka" manasıdır. Nitekim birine bir mülk bağışlayan bir kimsenin,bu insana, "Bu Başka insanların değil, senindir" demesi gibi.. 225[225]

224[224] Ahmed Ibn Hanbel, I/246.

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/229-234.

Doğru Kimselerseniz Ölümü Temenni Ediniz

Hak Teâlâ'nın: "Eğer doğru kimselerden iseniz haydi ölümü isteyin (temenni edin)" âyetiyle ilgili iki mesele vardır: 226[226]

Birinci Mes'ele

Bu, olmayan bir şarta bağlanmış bir emirdir. O şart da onların "doğru kimselerden olmaları..."dır. Bu sebeble bu emrin olmaması, gerekir. Bundan maksad meydan okuyup onların iddialarında yalancı olduklarını ortaya çıkarmaktır. 227[227]

İkinci Mes'ele

Bu temenni hususunda iki görüş vardır:
a) Bu, Abbas (r.a)'ın görüşüdür: Buna göre onlara, hem yahûdilerin hem de hristiyanların, "Hangi taraf daha yalancı ise o taraf ölsün" diye dua etmeleri teklif edilerek meydan okundu.
b) Onların, "Keşke biz ölseydik " demeleri teklif edilmiştir. Bu ikincisi daha uygundur. Çünkü bu izah, temenni lâfzına daha uygun düşmektedir.
Allahu Teâlâ'nın: "Onlar ölümü asla istemeyecekler" buyruğu, bu ölüm temennisinin gelecekte de yapılmayacağına dâir kesin bir haberdir. Bu, gâibten haber vermedir. Çünkü Hz.Muhammed (s.a.s)'i yalanlamaya sevkeden sebeplerin çok olmasına ve bu temennide bulunmanın kolaylığına rağmen Hak Teâlâ onların bunu hiç yapmayacaklarını haber vermiştir ki bu, aksine birçok deliller ve emareler bulunan bir iş hususunda kesin bir naberdir. Bu sebeble bu haberi elde etmek ancak vahiy yolu ile mümkündür.
Yine Hak Teâlâ'nın: "Ebediyyenr hiç" kaydı da bir başka gaybı haber vermedir. Çünkü Cenâb-ı Hak bunun hem hitap zamanında, hem de istikbalde asla olmayacağını haber vermiştir. Bütün vakitlere nisbet ederek bir şeyin olmayacağını haber vermek, şüphesiz gaybî haberler cümlesindendir.
Allah Teâlâ'nın: "Elleriyle yaptıkları şeyler (günahları) sebebiyle..." ifâdesine gelince, bunların ölümü niçin temenni edemediklerinin sebebini izah etmektedir. Çünkü onlar gittikleri yolun kötülüğünü ve günahlarının çok olduğunu bildikleri için, bu durum onları ölümü temenni etmemeye götürmüştür.
Cenâb-ı Hakk'ın: "Allah zalimleri hakkıyla bilendir" ifâdesi bir zecr ve tehdid gibidir. Çünkü Cenâb-ı Hak gizli konuşmaları ve sırları bilip, kendisinden hiçbirşeyi saklamak mümkün olmadığı için, mükellefin bunu hesaba katması, günaha düşmekten onu alıkoyan sebeblerin en büyüklerinden olur. Allah burada, "Zalimleri.." demiştir, çünkü her kâfir zâlimdir, fakat her zâlim kâfir değildir. Bu "zalimleri" ifâdesi daha kapsamlı olunca onu zikretmek daha uygun olmuştur.
Şayet, "Hak Teâlâ burada, Cum'a suresinde ise: (Cum'a, 7) buyurmuş, niçin birinde diğerinde kelimelerini kullanmıştır?" denilirse deriz ki: Bu surede yahûdiler âhiret yurdu cennetin, insanlar içinde sadece kendilerine tahsis edildiğini, Cum'a suresinde ise insanlar içinde sadece kendilerinin Allah'ın velileri (dostları) olduklarını iddia etmişlerdir. Buna karşılık Allah da bu iki hususu, "Eğer durum onların dediği gibi olsaydı, ölümü temenni etmeleri gerekirdi" diyerek iptal etmiştir. Birinci iddiaları ikincisinden daha büyüktür. Çünkü en büyük saadet cennette bulunmaktır. Velayet mertebesinde olma iddiasına gelince, her nekadar şerefli de olsa bu mertebe cennete ulaşmaya vesile olacağı için istenir. Birinci iddia daha büyük olduğundan Cenâb-ı Allah onların bu görüşlerinin yanlışlığını, jJ lâfzı ile beyan buyurmuştur. Çünkü bu lâfız, nefiy için kullanılan en kuvvetli lâfızdır. İkinci iddia pek büyük olmadığı için, Cenâb-ı Hak onu ibtâl hususunda, lafzıyla yetinmiştir. Çünkü bu lâfız nefiy manasını ifâde etmede çok kuvvetli değildir. Cenâb-ı Allah en iyisini bilir. 228[228]

'Celâlim hakkı için sen onları diğer insanlardan ve müşrikierden hayata daha fazla düşkün bulacaksın. Onlardan herbiri arzu eder ki bin yıl yaşasın. Halbuki onun çok yaşatılması kendisini azabtan uzaklaştırıcı

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/234.
227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/234.
228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/234-235.

değildir. Allah, onlar ne yaparlarsa görür" (Bakara, 96).
Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyette, onların ölümü temenni etmeyeceklorini haber verince, bu âyette de onların dünya hayatına son derece düşkün olduklarını bildirmiştir. Çünkü bu hususta, üçüncü bir kısım daha bulunmaktadır. O da, insanın ne ölümü, ne de hayatı temenni etmemesidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak: "Andolsun ki sen onların, insanların hayata en düşkün olanları Qldugımu görürsün" buyurmuştur.
Allahu Teâlâ'nın, ifâdesine gelince, bu kişinin, "Zeyd'in müdavim olduğunu gördüm (anladım) " sözünde olduğu gibi, (bildi) manasına olan fiilinden alınmıştır. Bu fiilin iki mefûlünden birisi li ,diğeri ise dır. Cenâb-ı Hak nekire olarak, buyurmuştur. Çünkü bu hususi bir hayat demek olup bu da halen sürüp giden hayat demektir. Bu sebepten dolayı nekire olarak, şeklinde okumak, Ubeyy'in ip şeklinde okumasından daha yerinde olur. 229[229]

Sözündeki Vâv Hakkında Üç İhtimal

Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesindeki vâv harfine gelince, bu hususta üç görüş vardır:
a) Bu vâv, atıf vâvıdır. Buna göre mana, "yahûdiler, hayata İnsanların ve müşriklerin en düşkünüdürler"demek olur.Tıpkı senin, "O, insanlardan ve Hâtemu"t-Tai'den daha cömerttir" demen gibidir. Bu, Ferrâ ve Asamm'ın görüşüdür. Buna göre şayet, insanlar sözünün kapsamına müşrikler girmemiş midir? denilirse, biz deriz ki, evet girmişlerdir, ne var ki ontar hususi olarak zikredilmişlerdir; çünkü onların hırsları daha kuvvetlidir ve böyle bir ifâdede de büyük bir kınama vardır. Çünkü, müşrik olanlar ahirete inanmazlar. Onlar dünya hayatından başka bir hayat tanımazlar. Bu sebeple onların dünyâ hayatına düşkün olmaları pek yadırganmaz. Çünkü dünya onların cennetidir Kendileri için kitap verilen ve ceza gününü ikrar eden kimseler, müşriklerden daha fazla dünya hayatına düşkün oldukları zaman bu durum en büyük kınanmayı gerektirir. Buna göre şayet, "Niçin onların hırslan müşriklerden daha fazla olmuştur?" denilirse, biz deriz ki, çünkü onlar öldüklerinde kesinkes cehenneme gideceklerini bilirler. Müşrikler ise, bunu bilmezler.
b) Bu vâv harfi vâv-ı isti'nâfiyyedir. Söz Allah'ın, ifâdesinde tamam olmuştur. Buna göre âyetin takdiri, tıpkı: "Bizden kimse müstesna olmamak üzere her biri için ma'lum birer makam vardır" (Satfat, 164) âyetinde olduğu gibi, hazfedilmiş mevsufu göstererek, Şeklinde yapılır.
c) Bu âyette takdim {öne alma) ve tehir (geriye bırakma) vardır. Buna göre âyetin takdiri "Sen yahudileri ve müşriklerden bir grubu, yaşamaya insanların en düşkünü olarak bulursun" şeklindedir. Sonra Cenâb-ı Allah onların bu düşkünlüğünü ve sevgisini; "Onlardan herbirt bin yıl yaşamayı arzu eder" buyruğu ile açıklamıştır. Bu Ebu Müslim'in görüşüdür.
Birinci görüş daha evlâdır. Çünkü hâdise bilhassa yahûdilerle ilgilidir. Bu sebeble âyetin zahirine en uygun olan, bundan muradın şöyle olmasıdır: Sen yahudileri diğer insanlardan, hatta müşriklerden yaşamaya daha düşkün bulursun. Bu izah onların iddialarını iptal etmede ve, "Ahiret başkalarına değil sadece bize aittir" sözlerindeki yalanlarını ortaya koymada daha beliğdir. Allah en iyi bilendir. 230[230]

İkinci Mesele

Âlimler, Allah'ın: "Ve şirk koşanlardan" buyruğundan ne murad edildiği hususunda üç görüş belirtmişlerdir: Bu müşriklerin mecûsiler olduğu söylenmiştir. Çünkü onlar krallarına "Bin nevruz, bin mihricân yaşa" diyorlardı. İbn Abbas (r.a)'dan, bunun İranlıların "Bin yıl yaşa" manasında söyledikleri rivayet edilmiştir. Bu müşriklerden muradın Arap müşrikleri olduğu ve yine âhirete inanmayan her müşrik olduğu da söylenmiştir. Çünkü biz bunların dünyaya düşkünlüklerinin çok olması gerektiğini açıklamıştık. Yoksa âyette bin senenin zikredilmesinden murad İranlıların "Bin yıl yaşa" sözü değildir, aksine bu ifâdenin maksadı çokluğu ifâde etmektir. Bu uslûb da Arap-cada yaygındır.
Hak Teâlâ'nın: "Onlardan herbiri bin yıl yaşamayı arzular" İfâdesinden maksad, Allah Teâlâ'nın onların dünyada devamlı kalmayı arzuladıkları ve buna aşırı düşkün oldukları için onların ölümü temenni etmekten pek uzak olduklarını beyân etmesidir. Durumu böyle olan kimsenin ölümü temenni etmesi nasıl umulur? 231[231]

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/235-236.
230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/236-237.
231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/237.

"Çok Yaşaması Onu Azabtan Uzaklaştırıcı Değildir " Ayeti

Âyeti Hak Teâlâ'nın: Halbuki onun çok yaşatılması onu azabtan uzaklaştırıcı değildir" âyeti ile ilgili iki mesele vardır: 232[232]

Birinci Mes'ele

Âyetteki zamirinin neyi gösterdiği konusurv dadır. Bu hususta üç görüş vardır:
a) Bunun yukarda bahsedilmiş olan, (Onlardan herbiri) kelimesini göstermesidir. Yani, "Onlardan hiçbirini,blnyil yaşaması cehennemden uzaklaştirmaz" demektir.
b) Bu zamir kelimesinin delâlet ettiği (yaşatılmak) masdarına râcîdır, ifâdesi ondan bedeldir.
c) Bu zamir, mübhem (kapalı) bir zamirdir, ifâdesi onu açıklamaktadır. 233[233]

İkinci Mes'ele

uzaklaştırmak ve bir kenara çekilmek mana- sınadır. Kâdî şöyle demiştir: Bundan murad. uzun yaşamanın azabı gidermede en ufak bir tesirinin olmamasıdır. Şayet Cenâb-ı Hak: "O, uzaklaştırıcı ve kurtarıcı olmadı" demiş olsaydı, bu ifâde, âyetteki ifâdenin delâlet ettiği derecede tesirin azlığını gösteremezdi.
Cenâb-ı Hakk'ın: "Allah onların, yaptıklarım görür" ifâdesine gelince, bil ki "görme" ile bazan ilim (bilme) manası kastedilir. Mesela: "Falancanın bu işle ilgili bir görüşü, yani bilgisi vardır "denilir. Bazen de bu kelimeyle, onunfgörülecek şeyler olsaydı şüphesiz o onları görürdü " manasında bir sıfat sahibi olduğu murad edilir. Cenâb-ı Hak için bu iki mâna da doğrudur. Ancak bazıları şöyle demişlerdir: "İşlerde, basar (görme) fiilini bilme manasında anlamanın doğru olmayacağı hususlar da vardır." Allah en iyisini bilir. 234[234]

Yahudilerin Hz.Cebrail'e Düşmanlıkları

"De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa (kahrından geberstn). Çünkü kendinden evvelki (kitapları) tasdik edici ve mü'mtnler için hidayet vesilesi ve müjde olan (Kur'an)'ı Allah'ın izni ile senin kalbine o indirmiştir. Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e, ve Mikâil' e düşman olursa şüphesiz Allah da o kâfirlerin düşmanıdır" (Bakara. 98-99).
Bu âyette anlatılan şeyler de, yahûdilerin çirkin ve nahoş fiil ve sözlerinden biridir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 235[235]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'tn: "De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa..." ifâdesinin, mutlaka yahûdüerden sâdır
olan bir sebebinin bulunması gerekir ki Allah, resulüne böyle hitab etmesini emretmiştir. Çünkü bu bir hüccet getirme gibidir. Yahudiler tarafından bu hususta herhangi bir şey bulunmasaydı, Hak Teâlâ'-nın peygamberine böyle söylemeyi emretmesi caiz olmazdı. Müfessirler âyetin sebeb-i nüzulü olarak bazı rivayetler zikretmişlerdir:
a) Hz.Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edince kendisine Abdullah b. Suriyâ (isimli yahûdi âlimi) gelip şöyle demiştir: "Ey Muhammed, uykun nasıldır? Çünkü bize âhirzaman peygamberinin uyukusunun nasıl olacağı haber verilmişîir." Bunun üzerine Hz.Peygamber {s.a.s): "Benim gözlerim uyur ama uyumaz" buyurmuştur. Abdullah: "Ey Muhammed, doğrusun. O halde bana çocuğun durumundan haber ver, o erkekten mi, kadından mı olur?" diye sordu. Hz.Peygamber (s.a.s): "Kemikler sinirler ve damarlar erkekten; et, kan, tırnak ve saçlar kadındandır" cevâbını verdi. Bunun üzerine yshû-Dgrusun. Öyle ise söyle bakayım, neden erkek çocuk dayılarına deği' de. veya

---

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/237.
233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/238.
234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/238.
235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/239.

amcalarına değil de dayılarına benzer?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s): "Ana babadan hangisinin menisi diğerine gâlib gelirse benzerlik o tarafa olur " cevabını verdi. Yahudi: "Doğrusun" dedi ve devamla: "Bana söyle, İsrail (Yakub) (a.s) hangi yiyeceği kendisine haram kılmıştı? Tevrat'ta ümm peygamberin bunu haber verebileceği belirtilmiştir" diye sordu. Bunun üzevme Hz.Peygamber (s.a.s.)-. "Musa'ya Tevrat' indiren allah adına söylerim, bilir misiniz, İsrail şiddetli bir hastalığa tutulmuş ve bu hastalığı uzun sürmüştü. O zaman, eğer Allah kendisini bu hastalıktan kurtarırsa, en sevdiği yiyeceği ve içeceği kendisine haram sayacağını Allah'a nezretti. En sevdiği yiyecek de deve eti ve sütü idi" cevabını verdi. Oradaki yahûdiler bunun üzerine: "Evet" dediler. Abdullah b. Suriyâ: "Geriye tek şey kaldı, onu da söylersen sana imân ettim gitti. Hangi melek sana Allah'dan vahiy getiriyor?" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s): "Cebrail" deyince, o "Bu melek bizim düşmanımtzdır. Çünkü o savaş ve şiddet ile ilgili şeyler indirir. Bize elçi olan melek Mîkâil ise müjde, ucuzluk ve bolluk getirir. Eğer sana gelen melek de o olsaydı biz sana imân ederdik" dedi.

Bunun üzerine Hz.Ömer, "Bu düşmanlık ne zaman başladı?" deyince, İbn Suriyâ: "Bu düşmanlığın başlangıcı şöyledir: Allah Teâlâ, peygamberimize, Buhtunnâsır adında bir kralın zamanında Beyt-i Makdis'in yıkılacağını vah-yetmiş ve o adamın vasıflarını bize bildirmişti. Biz onu araştırdık ve (bir çocuk olarak onu) bulduk. Onu öldürmek İçin adamlar gönderdik. Bunun üzerine Cebrail (a.s): "Eğer Allah sizi bunu öldürmeye musallat kılmış ise, Beyt-i Makdis'i harab edeceğini haber verdiği adam bu olmamış olur. Ki o zaman bunu öldürmede bir fayda yoktur" dedi. Sonra o çocuk büyüdü, kuvvetlendi, kral oldu, bize karşı savaştı, Beyt-i Makdis'i yıktı ve birçoğumuzu öldürdü. İşte bundan ötürü Biz, Cebrail'i düşmanımız sayarız. Mikâil'e gelince o da Cebrail'in düşmanıdır" dedi. Bunun üzerine Hz.Ömer: "Ben şehâdet ederim ki kim Cebrail'e düşman ise, Mikâil'e de düşmandır. O ikisi de kendilerine düşman olanlara düşmandırlar" dedi. Abdullah b. Suriyâ Hz.Ömer (r.a)'in bu sözünü hoş karşılamadı. Böylece Cenâb-ı Allah bu iki âyeti indirdi.

b) Rivayet edildiğine göre Hz.Ömer (r.a)'in Medine'nin yukarı tarafında bir tarlası vardı ve yolu yahûdilerin dershanelerinin önünden geçerdi. Hz.Ömer ara sıra onların yanına oturur ve onları dinlerdi. Bir gün onlar: "Ya Ömer! seni sevdik. Senin hakkında çok ümitliyiz" dediler. Hz.Ömer de: "Allah'a yemin ederim ki, sizi sevdiğim için yanınıza gelmiyorum ve dinim hakkında şüphelendiğim için size soruyor değilim. Ben sizin yanınıza Hz.Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği hususunda basiretim artsın ve O'nun alâmetlerini sizin kitabınızda göreyim diye geliyorum" dedi ve sonra onlara Cebrîl (a.s)'i sordu. Onlar: "O. bizim düşmanımızda. Hz.Muhammed'i bizim sırlarımızdan haberdar ediyor. O, her türlü azab ve zelzelenin sahibidir. Mikâil (a.s) ise bolluk ve barış getirir" dediler. Bunun üzerine Hz.Ömer onlara: "Bu iki meleğin Allah katında dereceleri nedir?" diye sorunca onlar: "Bu ikisi Allah'a en yakın makamdadırlar. Cebrail Allah'ın sağında, Mikâil ise solundadır. Mikâil Cebrail'in düşmanıdır" dediler. Hz.Ömer de: "Şayet sizin dediğiniz gibi ise o ikisi birbirine düşman olmaz ve siz eşekten daha ahmaksınız. Onlardan birine düşman olan diğerine de düşman olmuş olur. Onların ikisine düşman olan da Allah'a düşmanlık beslemiş olur" dedi, sonra Hz.Peygamber (s.a.s)'in yanma döndü ve Cebrail (a.s)'in kendisinden önce vahiy getirdiğini gördü. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s); "Allah'a yemin olsun ki, ya Ömer, Rabbin sana muvafakat etti" dedi. Hz.Ömer de: "Yemin olsun ki bundan sonra sen beni din hususunda taştan daha kuvvetli göreceksin" dedi.

c) Mukatil şöyle demiştir: "Yahudiler, Cebrail bizim düşmanımızdır. Ona peygamberliği bize getirmesi emredildiği halde, o onu başkasına götürmüştür" İddiasında bulunmuşlar, bunun üzerine Cenâb-ı Allah bu âyeti indirmiştir.

Bil ki yahûdilerin Cebrail (a.s)'e düşman olmalarının en akla yakın sebebi, onun Kur'an'ı Hz.Muhammed (s.a.s)'e indirmesidir. Çünkü Cenâb-ı Hakkın: "Kim Cibril'e düşman olursa (kahrından gebersin). Çünkü o, Kur'an'ı Allah'ın İzniyle senin kalbine indirmiştir" buyruğu,bu indirişin düşmanlığa sebeb olmasının uygun olmadığını ortaya koyar. Çünkü Cebrail bunu ancak Allah'ın emri ile yapmıştır. Binaenaleyh bunun düşmanlığa sebeb olması uygun düşmez. Bunun birkaç yönden izahı yapılabilir:

a) Cebrail (a.s)'in Kur'an'dan indirdiği, itaat edenleri sevapla müjdelemek, syan edenleri azabla korkutmak ve savaşla, muharebeyle (cihadla) ilgili emirdir. Bu, Cebrail'in irâdesi ile değil de kendisinden kurtuluş olmadığını ve muhalefet edilemeyeceğini itiraf ettikleri emr-i İlâhi ile olunca, durumu böyle olana /ani Cibril'e) düşmanlık etmek Allah'a düşmanlık etmeyi gerektirir. Allah'a düşmanlık ise küfürdür. Bu sebeble, bu, durumu böyle olan kimseye, (yani "öril'e) düşmanlık etmenin küfür olduğu neticesine götürür.

b) Allah Teâlâ, şayet Mikâil (a.s)'e bu gibi kitapları indirmeyi emretmiş olsaydı, bu durumda ya-,

"(Bilfiil indirmemiş olduğu için) o isyan etmiş ve Allah'ın emrini kabul etmemiştir" denilirdi ki bu günahsız melekler hakkında uygun aeğildir, veya "Mikâil (a.s) Allah'ın emrini tutup, o vahyi emr-i İlâhi'ye uygun «torak indirmiştir" denilirdi ki bu durumda onların Cebrail (a.s) hakkında soyledikleri şeyin aynısı, Mikâil (a.s)'e de yönelmiş olurdu. O zaman sadece Ceö-râil (a.s)'e düşman olmalarının izahı nedir?
c) Kur'an'ın Hz.Muhammed (s.a.s)'a indirilmesi, yahûdilere zor geldiği gıb Tevrat'ın Hz.Musâ (a.s)'ya indirilmesi de diğer kavimlere zor gelir. Buna göre Kur'an'ın indirilmesinden dolayı bazı insanların nefreti, Kur'an'ın Hz.Muhammed (s.a.s)'e indirilmesinin çirkin olmasını gerektirirse, o zaman öncekilen-nefreti de Tevrat'ın Hz.Musâ'ya indirilişinin çirkin olmasını gerektirir. Bütün bunların bâtıl ve geçersiz olduğu herkesçe malumdur. Böylece bu izahlarla onların iddialarının yanlışlığı ortaya çıkmış olur. 236[236]

İkinci Mesele

Bazı kimseler, yahûdilerden bir grubun, "Cebrâil in kendilerinin düşmanı olduğunu söylemiş olmalarını uzak bir ihtimal olarak görmüşler ve şöyle demişlerdir: "Biz, zamanımızdaki yahûdilerin bunu kabul etmeme hususunda mutabakata varıp, atalarından kimsenin böyle birşey söylemediğinde ısrar ettiklerini görüyoruz." Bil ki bu görüş bâtıldır. Çünkü Allah'ın nakii en doğru ve onların da cahilliği çok fazla olup Hz.Musâ (a.s)'ya: "Onların ilâhları olduğu gibi, bizim İçin de ilâhlar yap" (A'raf, 138) diyen kimseler oldukları için bu görüş bâtıldır. 237[237]

Cibrîl Kelimesinin Okunuşunda Yedi Vecih

İbn Kesir, cim harfinin fethası, râ harfinin kesresi ve hemzesiz olarak kelimeyi, şeklinde okumuştur. Hamza, Kisâî ve Âsim dan rivayet ederek Ebu Bekr, cim ve râ harflerinin fethası ile ve hemzeli olarak, şeklinde, diğer kıraat âlimleri ise, cim ve râ'nın kesresi ile ve hemzesiz olarak, "Kandil" vezninde, şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin yedi okunuş şekli vardır. Üçünü söyledik, diğer dördü şu şekildedir: vezninde olmak üzere, vezninde olmak üzere vezninde olmak üzere (ya'lı olarak); ve nun'lu olarak şeklinde...Bu, marife ve A'cemî (Arapça asıllı olmayan)bir kelime olduğu için gayr-ı munsarıftır. 238[238]

Cibril Kelimesinin Mânası

Bazı âlimler Cebrail'in, (Allah'ın kulu) rnânasına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre (İbranice'de) "Cebr", kul; "iyi" ise Allah manasınadır. Mîkâil de aynı şekilde Allah'ın kulu demektir.
Bu İbn Abbas (r.a) ve ehl-i ilimden bir grubun görüşüdür. Ebû Ali es-Sûsi ise, bu görüşün iki bakımdan doğru olmadığını söylemiştir:
a) "îye'Mâfzının, Allah'ın isimlerinden olduğu meşhur değildir.
b) Eğer böyle olsaydı, "Cebrail" kelimesinin sonu mecrür olurdu.
Cenâb-ı Hakk'ın: "Çünkü O, onu senin kalbine in-dirdi" âyeti ile ilgili birkaç soru vardır:
Birinci Soru: "Allah'ın; ve ifâdesinde "zamirinin neyi ifâde ettiği hususudur? **Cevab**: Bu hususta iki görüş vardır:
a) Birinci "hâ" Cebrail'e, ikincisi ise, her nekadar bizzat zikredilmemiş olsa bile malûm olduğu için, Kur'an'a râcîdir. Bu aynen, "Allah onun üstünde hiçbir canlı bırakmazdı" (Fatr, 45) âyetindeki "hâ" zamirinin "yeryüzünü"ifâde etmesi gibidir. Bu, İbn Abbas (r.a) ve çoğu ilim ehlinin görüşüdür. Buna göre mâna şudur: "Eğer yahûdilerin düşmanlığı, Cebrail (a.s.)'in Kur'an'ı indirmesinden dolayı ise (bilsinler ki), o onu Allah'ın izniyle indirmiştir." Keşşaf sahibi, "Mercii geçmemiş zamiri getirmede, zamirin ifâde ettiği varlığın durumunu yüceltme vardır. Çünkü o, son derece malûm ve meşhur olduğu için, zamirle İfâde edilebiliyor ve bir sıfatını zikretmek, ismini zikretmeye ihtiyaç hissettirmiyor kabul edilmiştir" demiştir.
b) Âyetin mânası şöyledir: "Şüphesiz Allah, Cebrail (a.s)'i indirmiştir, yoksa o kendi kendine inmiş

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/239-242.
237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/242.
238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/242.

değildir."

İkinci Soru: Kur'an Hz.Muhammed (s.a.s)'e inmişti. Öyle ise: "O, onu senin kalbine indirdi" denilmesinin sebebi nedir?

Cevap: Biz bu meseleyi Şur'arâ sûresinde, "Onu Ruhu'I-Emin (Cebrail) senin kalbine indirdi" (Şuarâ. 193-194)âyetinin tefsirinde anlattık. Ümmet-i Muhammed'in çoğu Kur'an'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbine değil, kendisine indirildiğine inanır. Şu kadar var ki burada bilhassa kalbin zikredilmesi ona indirilen âyetlerin kalbinde ezberlenmek su--etiyle yer etmesi ve böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları ümmete iletmesi yüzündendir. "O, onu kalbine indirdi" denilmesi caiz olmuştur. Her nekadar gerçekte Kur'an Hz. Muhammed (s.a.s)'in kalbine değil kendisine indirilmiş olsa da..

Üçüncü Soru: Sözün aslında "Kalbime" şeklinde söylenilmesi gerekirdi?

Cevap: Bu, Allah'ın sözünü, söylendiği gibi nakletmek üzere gelmiştir. Sanki şöyle denilmektedir: "Söylediğin şu sözümü söyle; kim Cebrail'e düşman olursa, (kahrından ölsün). Çünkü o, o (Kur'an'ı) senin kalbine indirdi."

Dördüncü Soru: "Çünkü O, onu indirdi" cümlesi, kenemden önceki şart cümlesine nasıl cevap olabilmiştir?

Cevap: Buna iki türlü cevap verilir:

1) Cenâb-ı Allah, bu düşmanlığın fâsid olduğunu, çünkü Cebrail (a.s)'e kendisi içinde hidayet ve müjde olan kitabı indirmesini emrettiği için, onun bunu indirdiğini açıklamıştır. Binâenaleyh Cebrail (a.s)'in memur olması sebebiyle ma'zûr sayılması; hidayet ve müjde (dolu bir kitap) getirdiği için de teşekküre lâyık sayılması gerekirdi. Bu durumda ona düşmanlık beslemek nasıl uygun düşer?

2) Cenâb-ı Allah bu âyette şunu açıklamaktadır: Yahudiler eğer Cebrail'e düşmanlık besliyor idi iseler, bu onlara uygundur. Çünkü O, sana, peygamberliğine burhan ve doğruluğuna delil olan Kitab'ı indirmiştir. Halbuki onlar bundan hoşnut olmuyorlar. Öyle ise, hoşlanmadıkları bir şeyi onlara karşı te'-kid eden, kuvvetlendiren kimseye onlar nasıl buğzetmezler?

Cenâb-ı Allah'ın: 'Allah'ın izniyle" buyruğu en açık tefsire göre "Allah'ın emri ile" manasınadır. Bu ifâdenin, "Allah'ın bilgisi ile..." şeklinde tefsir edilmesinden daha uygundur. Bu, birkaç yönden böyledir:

1) "İzin", "emir" mânasında hakikat olarak, "ilim" mânasında mecaz olarak kullanılır. Kelimeleri mümkün olduğu sürece hakikî manasında kullanmak vâcibtir.

2) Kur'an'ı indirmek, yapılması gereken (vacib olan) şeylerdendir. Vacib oluş ise ilimden değil, emirden dolayı olur.

3) Bu indirme, lazım olan bir işten ötürü olduğu zaman daha kuvvetli bir hüccettik ifâde eder. 239[239]

Kur'an'ın, Daha Önceki Kitapları "Tasdik Etmesi" Ne Demektir?

Hak Teâlâ'nın: "Kendinden öncekileri tasdik edici olduğu halde" âyeti çoğu müfessirlerin ittifak ettiği şu mânaya hamiedilmiştir. Bundan maksad Kur'an'dan önce geçmiş olan peygamberlere gönderilmiş kitaplardır. Bunu şu kitaba değil de öbür kitaba tahsis etmenin bir mânası yoktur. Müfessirlerden bunu Tevrat'a tahsis ederek, bunun, Kur'an'ın Hz.Mu-hammed (s.a.s)'in peygamberliğini gösterme hususunda Tevrat'a uygun olduğuna işaret ettiğini iddia edenler de vardır. Buna göre şayet, Kur'an'ın hükümleri diğer semavi kitapların hükümlerinden farklı değil midir? Bu sebeble niçin Kur'an'm, "Tevrat tevhide ve Hz.Muhammed (s.a.s)'İn nübüvvetine delâlet etmede Kur'an'la uyuştuğu için onu tasdik edici olması, onu tasdik edici olmamasından daha uygun düşmüştür?" denilirse biz deriz ki: Nesh'in "ibâdet müddetinin sona erdiğinin bir beyanı olmasına" binaen, diğer kitapların ihtiva ettiği hükümler, o zamanlarla sınırlanmış ve o vakitte sona ermiştir. Bu durumda Kur'an ile diğer kitaplar arasında şer'i hükümler bakımından herhangi bir ihtilâf yok demektir. 240[240]

Kur'anın Hidayet Olması

Cenâb-ı Allah'ın: "Hidayet vesilesi olarak" ifadesinden maksad, Kur'an'ın iki özelliği ihtiva ettiğini açıklamaktır:

a) Kalbin ve azaların amellerine dâir mükellefiyetleri beyan etmiş olmasıdır. Kur'an bu bakımdan bir

---

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/242-244.

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/244-245.

hidayet (doğruyu gösteren bir kitab) olur.

b) Bu mükellefiyetleri yerine getiren kimselerin nasıl mükâfaatlandırılacak-larını beyan etmiş olmasıdır. Kur'an bu bakımdan da bir müjde (Büşrâ) dir. Birinci özellik (hidayet edici olma), ikinciden önce meydana geldiği için, şüphesiz Hak Teâlâ "Hüdâ" lafzını "Büşra" lafzından önce getirmiştir.

Şayet, "Kur'an herkes için bu özelliği taşıdığı halde, niçin sadece mü'-minler için hidayet ve müjde olarak bildirilmiştir?" denilirse buna iki bakımdan cevab verilir:

1) Allah Teâlâ bunu sadece mü'minlere has kılmıştır, çünkü Allah'ın kita-Dı vasıtasıyla hidayete erenler, sadece mü'minler olmuşlardır. Bu Cenâb-ı Allah'ın: "(O) müttaktier için hidayet (rehberidir)' (Bakara, 2) ayeti gibidir.

2) Kur'an ancak mü'minler için bir müjdedir. Çünkü müjde, büyük bir iyiğin meydana geldiğini gösteren haberden ibarettir. Bu ise ancak mü'minler hakkında meydana gelir. Bundan dolayı bu vasfı Cenâb-ı Allah sadece mü'ninlere tahsis etmiştir.

İkinci ayet olan, "Kim Allah'a ve melekle--ne düşman olursa..." ayetine gelince, bil ki Allah Teâlâ, ilk ayette Kur'an'ı Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirdiği için Cebrail (a.s)'e düşman olan kimsenin Allah'a da düşman olacağını açıklayınca, bu ayette de Allah'a düşman olanın Cebrail'in düşmanı olacağını açıklamış ve peşisıra da düşmanlıklarına karşı Allah'ın onlara büyük zarar vereceğini, bu zararın da Allah'ın onlara düş--an olması olduğunu açıklamıştır. Çünkü onların düşmanlıkları ne bir tesir ve tayda temin eder, ne de bir zarar verir. Halbuki Allah'ın düşmanlığı daha büyüğü olmayan elem verici ebedî bir azaba götürür. Bu meselede birkaç sual vardır:

Birinci Sual: Düşmanlığın hakkı düşmana zarar vermek olduğu hdde. o yahûdilerin Allah'ın düşmanları olmaları nasıl düşünülür, halbuki bu Allah için muhaldir?

Cevab: Hakiki manası ile düşmanlık ancak insanlar hakkında doğru olur. Çünkü başkasına düşman olan, ona zarar vermek isteyen kimsedir. Allah'a zarar vermek ise imkânsızdır. Aksine bundan maksad şu iki görüşten birisidir:

1)Ya onların Allah'ın dostlarına düşman olmalarıdır. Bu sanki Allah'a düşman olmaktır. Aynen Cenâb-ı Allah'ın "Allah ve peygamberi ile savaşanların cezası ancak..." {Maide, 33); ve:

"Allah'a ve peygamberine eziyet verenler..." (Ahzab, 57) ayetlerindeki gibi.. Çünkü her iki ayetle de kastedilen, Allah'la har-betmek ve O'na eziyet etmek imkânsız olduğu için, Allah değil, Allah'ın dostlarıdır. Veya bununla, onların Allah'a itaati ve ibâdeti ifâ etmeyi hoş görmemeleri ve buna sarılmaktan uzak oldukları kastedilmiştir. Düşman olan nerdeyse, düşmanına muvafık ve mutabık olmayınca, onların bu husustaki tutumları düşmanlığa benzetilmiştir.

Onların Cebrail'e ve peygamberlere düşman olmaları hususuna gelince, bu doğrudur. Çünkü onlara zarar verebilmek mümkündür. Fakat onların düşmanlıkları, onlar hakkında müessir olan fiilleri meydana getirmekten âciz oldukları için, onlara etkili olamaz. Halbuki, peygamberlerin ve Cebrail'in yahudiler hakkındaki düşmanlıkları müessirdir; çünkü bu düşmanlık dünyada zillet ve meskeneti, ankette de devamlı olan azabı gerektirir.

İkinci Soru: Meleklere Dahil Oldukları Halde Cebrail ile MÎkail Neden Ayrıca Zikredildi?

Allahu Teâlâ melekleri zikredince, Cebrail ve Mikaîl de melekler sözünün kapsamına girmişken, Cebrail ve MÎkail'i niçin tekrar zikretmiştir?

Bu soruya iki bakımdan cevap veririz:-

a) Faziletlerinden ötürü Cenâb-ı Hak, onları ayrıca zikretmiştir. Bunların faziletleri çok mükemmel olduğu için sanki bunlar, melek cinsinden başka bir cins gibi mütalâa edilmişlerdir.

b) Hz. Peygamber'le yahudiler arasında cereyan eden şey, bu ikisinin zik-redilmesidir. Ayet de, ancak bu ikisi sebebiyle nazil olmuştur. Bundan de dolayı, bu ikisinin ismini şüphesiz açıkça zikretmiştir. Bil ki bu, o ikisinin diğer meleklerin hepsinden daha şerefli olmasını gerektirmiştir. Aksi halde böyle bir izah doğru olmaz. 241[241]

Cibril'in Üstünlüğü

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, Cebrail'in bazı sebeplerden ötürü Mikâil'den daha üstün olması gerekir.

1) AllahuTeâlâ, önce Cebrail'i zikretmiştir. Daha üstün dururken, kendisine üstün kılınılan şeyin önce zikredilmesi, örf bakımından çirkin bir şeydir. Bu sebeple, bunun Hz. Peygamber (s.a.s)'in:

241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/245-247.

"Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir"242[242] hadisinden dolayı, şer'an da çirkin kabul edilmesi gerekir.
2) Cebrail (a.s) Kur'an't, vahyi ve ilmi indirmiştir ki, bu ruhların bekâsının kaynağıdır. Halbuki Mîkail, bolluğu getirir ve yağmurları indirir ki, bunlar da bedenlerin bekâsının kaynağıdır. İlim, maddî gıdalardan daha şerefli olunca, Cebrail'in de Mikâil'den daha şerefli olması gerekir.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, Cebrail'in niteliği hakkında, "Orada kendisine itaat olunandır, emindir" buyurmuş, onu mutlak olarak "itaat olunan" diye yâd etmiştir. Bu ayetin zahiri, Cebrail'in, Mîkail'e nisbetle itaat olunan bir zât olmasını gerektirir. Bu sebeple de, Cebrail'in Mikâil'den daha faziletli olması gerekir. 243[243]

Mikail Hakkında Kıraatler

Ebû Amr ile Asım'dan rivayet eden Hafs, kelime kalıbında olmak üzere, şeklinde okumuşiur. Nâfi ise, hemzeden sonra "yâ harfi olmaksızın, vezninde ihtilas244[244] ile okumuştur. Diğerleri ise, vezninde olmak üzere, şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin vezninde olmak üzere, şeklinde ve, vezninde olmak üzere de, şeklinde iki başka okunuş şekli daha vardır.
İbn Cinnî şöyle demiştir: Arablar, Arabça olmayan bir kelimeyi söyledikleri zaman, o kelimeyi değiştirerek söylerler. 245[245]

Üçüncü Mesele

ifâdesindeki vâv harfinin atıf vâvı olduğu söylenmiştir. Bunun (ya da) mânasına olduğu da söylenmiştir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Bunlardan herhangi birine düşman olan, bilsin ki Atlah bütün kâfirlerin düşmanıdır. 246[246]

Dördüncü Mesele

"Kafirlere düşmandır" ifadesiyle, Cenâb-ı Allah, "onların düşmanıdır" mânasını kastetti. Ancak, Cenâb-ı Allah'ın onlara ancak küfürleri sebebiyle düşman olduğunu ve meleklere düşman olmanın küfür olduğunu göstersin diye, zamirle değil de açık bir isimle Allah bunu beyan etmiştir. 247[247]

"Andolsun ki biz sana, apaçık ayetler indirdik. Bunları ancak, (asık olanlar inkâr eder" (Bakara, 99).
Bil ki bu, onların çirkin fiillerinden ve rezilliklerinden bir başka çeşittir. İbn Abbas şöyle demiştir: Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce, O'nun yüzü suyu hürmetine, Evs ve Hazreç kabilelerine galip gelmeyi arzuluyorlardı. Son peygamber Arabların içinden gönderilince, onlar bunu reddetmeye ve daha önce bu hususta söylemiş oldukları sözü inkâra kalkıştılar. Böylece de, Muflz İbn Cebel onlara, "Ey yahudi topluluğu, Allah'dan korkun ve müslüman olunuz; çünkü biz şirk ehli iken, sizler Hz. Muhammed adına, O'nun yüzü suyu hürmetine bize galip gelmeyi talep ediyor, bize O'nun peygamber olarak gönderileceğini haber veriyor ve O'nun niteliklerini bize anlatıyordunuz" dedi. Bunun üzerine yahudilerin bazıları, "O bize, mucize olarak hiçbir şey getirmemiştir. Ve O, bizim size bahsettiğimiz kimse' de değildir" deyince, Allah bu ayeti indirmiştir. Burada birkaç mesele vardır: 248[248]

Ayetteki "Beyyinât"tan Maksad Hangi Delillerdir?

Açık olan şudur ki, buradaki (âyâtin beyyinât) ifâdesinden maksat, velev ki birbirlerine yardımcı da olsalar, insanların ve cinlerin bir benzerini geti rem iyece ki eri Kur'an ayetleridir. Bazıları da, diğer

---

242[242] Müsned, 1/379.
243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/247.
244[244] İhtilas: Zorla çekip almak manasına gelmekte olup, harekenin 1/2'sim okumaktadır.
245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/247.
246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/248.
247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/248.
248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/248

delillerle beraber, meselâ onların mübâheleden, ölümü temenni etmekten kaçınmaları; Hz. Peygamber (s.a.s)'in az taamla çok kimseleri doyurması, parmakları arasından su fışkırması ve ayın yarılması gibi.. Kur'an'ın da kastedilmiş olabileceğini söylemişlerdir. Kâdî, şöyle demiştir: Evlâ olan, bunu Kur'an'a tahsis etmektir. Çünkü ayetler, tenzîf ile beraber bulundukları zaman, daha ziyade Kur'an'a tahsis edilirler. Allah en iyisini bilendir. 249[249]

Kur'an İçin “Âyât” Denilmesi

Kur'an'ın "Âyetler" olarak isimlendirilmesinin bir çok sebebi vardır:
a) Ayet, delâlet eden şey demektir. Kur'an'ın kısımları, fesahati ile peygamberliğini iddia eden zâtın doğruluğuna delâlet ettiği için, ayet olmuş olurlar.
b) Kur'an'ın ayetlerinden bazıları gayblardan verilen habere delâlet ederler. O halde bu âyetler, o gayblara delâlet ederler...
c) Ayetler, tevhide, nübüvvet ve şeriatın delillerine delâlet ederler.. Buna göre âyetler, bu cihetten de delil, ayet olmuş olurlar.
Binaenaleyh, şayet "Delil ancak açık olur, bu sebeple, ayetlerin tekrar 'açık olmuş olmakla*vasıflandırmalarının anlamı nedir? Hiçkimsenin, bundan maksadın, ayetlerin bir kısmının diğerlerinden daha açık olduğunu söyleme hakkı yoktur. Çünkü bu ancak, ilimlerin bir kısmı diğerinden daha kuvvetli olursa doğru olabilir; bu ise imkânsızdır.. Bu böyledir, çünkü bir şeyi bilen kimsenin inanmış olduğu şeyin zıddını caiz görmesi ya mümkündür veya mümkün değildir. Eğer bu caiz görmek mümkün olursa, bu itikâd ilim olmaz. Eğer, bu mümkün olmazsa, o diğer şeyin ondan daha güçlü olması imkânsız olur" denilirse, biz deriz ki:" İlmin bizzat kendisinde farklılık olmaz; tam aksine onu elde etmenin yolları farklı olur. Çünkü ilimler, elde edilme yollan ile ona götüren delillerin birçok mukaddimelerden meydana gelmesi; böylece kendisine ulaşılması çok güç olan ve mukaddimeleri daha az olan, böylece de kendisine ulaşılması daha kolay olan diye iki kısma ayrılır. İşte, bu apaçık âyetlerdir." 250[250]

Üçüncü Mesele

"İnzal" bir şeyi en yukardan en aşağıya doğru hareket ettirmekten ibarettir. Bu ise, ancak cisim olan şeyler hakkında gerçekleşebilir. Bu açıklamaya göre "inzal" imkânsızdır. Ancak Cebrail (a.s), en yüksekten en aşağıya inip, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Allah'ın emirlerini bildirdiği için, bujnzâl diye isimlendirilir. 251[251]

Fâsıkların İnkârı

Allah'u Teâlâ'nın ayetine gelince, bunda birçok mesele vardır:
Ayetleri inkâr iki bakımdan olur: 252[252]

Birinci Mesele

a) Doğru olduğunu bile bile onları inkâr etmek.
b) Bunu bilmeden ontarı inkâr etmek, onlar üzerinde düşünmemek ve onların delâlet ettiği şeylerden yüz çevirmek. Ayetin zahirinde bu iki çeşitten birine tahsis bulunmamaktadır, binâenaleyh her iki çeşit de ayetin şümulüne girmektedir. 253[253]

“Fısk”ın Manası:

"Fısk" lügatte, insanın kendisine çizilen sınırdan dışarı çıkması manasındadır. Cenâb-ı Allah: o

---

249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/249.
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/249.
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/250.
252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/250.
253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/250.

cinlerden idi bü yüzden Rabbinin emrinden dışarı çıktı" (Kehf, 50) buyurmuştur. Araplar, nemli toprağa düşen tohum filiz verdiği zaman, derler.

"Fucûr" kelimesinin manası da buna yakındır. Çünkü "fucûr" da, suyu aktığı zaman ifsâd edeceği yere gitmekten alıkoyan "şeddin fucüru" (yarılması) ifâdesinden alınmıştır. Buna göre, insanın kendisi için çizilen sınırı geçip fesada girmesi, suyun şeddini yarıp zarar vereceği bir yere akmasına benzetilmiştir.

Eğer "Küçük günah sahibi de Allah'ın emrini çiğnemiş olmakta değil midir; ama ona îâsık ve fâcir denilmemektedir?" denilirse, deriz ki: Bu iki vasıf, yukarıda zikrettiğimiz bakımdan ancak her önemli ve büyük olan işe (günaha) isim olarak verilirler. Çünkü nehirin kenarından küçük bir gedik açan kimse için "o, bu nehri yardı" denilmez. Fısk da böyledir, haddi aşma büyük olduğu zaman ancak o fiile fısk denilir.

Bu sabit olunca diyoruz ki: Cenâb-ı Allah'ın, "ancak fasıklar.." ifâdesinde iki vecih vardır:

1) Her Kâfir fâsıktır, ama her fâsık kâfir değildir. Bundan dolayı burada "fâsık" vasfının zikredilmesi, sanki hem kâfir,hem kâfir olmayanlar için getirilmiştir, böylece bu daha uygun olmuştur.

2) Muradın, "Bunları ancak küfründe bütün sınırları aşan kâfirler inkâr eder" manasında olmasıdır. Buna gör^ mana şöyle olur: Bu ayetler aşikâr ve apaçık olduğu için, onları ancak küfürde en son noktaya ulaşmış olan ve hem aklen hem de şer'an güzel olan hertürlü sınırı çiğneyen kâfir inkâr eder. 254[254]

"Onlar ne zaman bir ahfd (söz) verseler, içlerinden bir grub o sözü bozup atrvermedi mi? Hayır onların çoğu imân etmezler" (Bakara, 100).

Bil ki bu, yahudilerin çirkin fiillerinden bir diğer çeşittir. Bu ayetle ilgili olarak birçok mesele vardır: 255[255]

“Eve kullemâ”daki Vâv Harfinin İ’rabı

Allah'ın, sözündeki vâv harfi başına İstifham (soru) hemzesi gelmiş olan atıf vâvıdır. Bu vâv harfinin zâid olduğu da söylenmiştir ki dakı bu doğru değildir. Çünkü onun ayet içinde ifâde ettiği bir mana olunca zâid olduğuna hükmetmek caiz olmaz. 256[256]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Bu vâv, başında bu- lunduğu cümleyi mahzuf bir cümleye atfetmek içindir. Buna göre mana şöyledir: "Ayetleri ve apaçık delilleri inkâr edip, her nezaman bir ahid verdiklerinde... mı yaptılar?" Ebu's Semmâk bir önceki ayetteki, kelimesini manasında alarak, vâv harfini sakin olarak, şeklinde okumuştur. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Bunları ancak fâsıklık yapmış olanlar veya birçok defa Allah'a verdikleri sözü bozanlar inkâr eder." Ayrıca, kelimesi, şeklinde de okunmuştur. 257[257]

Üçüncü Mesele

Ayetteki istifhamdan (sorudan) maksad, onlarm yapmaya cüret ettikleri şeyi yadırgayıp bunun ne kadar büyük bir kusur olduğunu göstermektir. Çünkü böyle
birşey bu lâfızlarla söylenildiği zaman, bu ifâde o şeyin çirkinliğini ortaya koyma ve azarlama hususunda daha beliğ ve etkili olur.

Cenâb-ı Hak, sözü ile, ardarda gelen ve nakzedip ter-ketttkleri birçok ahde (sözlerine) işaret etmiş, dahası bu sözde durmamanın onlarda bir âdet haline geldiğini bildirmiştir. Cenâb-ı Allah sanki, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kendisine nazil olan ayetleri yahudiler inkâr ettikleri zaman, böyle birşeyin onlardan ilk kez vâki olmadığını, aksine bunun onların huyu, onların ve -daha önceki ayetlerde zikredildiği gibi- Allah'a verdikleri ahidlerini defalarca bozmuş olan atalarının bir âdeti olduğunu beyan etmek suretiyle teselli etmek istemiştir. Çünkü itirazına alışılmış birinin muhalefet etmesi, böyle

---

254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/250-251.

255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/251.

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/251.

257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/251.

bir âdeti olmayan birinin itiraz etmesi kadar insana ağır gelmez. [258][258]

İsraitoğullarından Alınan Ahid

"Ahid" ile ilgili birkaç izah vardır:
a) Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüv- vetîni ve şeriatının doğruluğunu gösteren delilleri açıklayınca bu, âdeta Allah'ın ortaya koyduğu ahdi,.onların bu delilleri kabul etmesi de Allah ile yapmış oldukları bir sözleşme (muahede) olmuştur.
b) Ahid, Hz. Muhammed (s.a.s)'e peygamberlik gelmezden önce söylemiş oldukları, "Eğer Allah'ın peygamberi zuhur ederse, andolsun ki biz ona iman edeceğiz ve müşrikleri yurtlarından çıkaracağız" sözleridir.
c) Onların, Allah ile çokça ahid yapıp, sonra da bu ahidleri bozmalarıdır.
d) Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s) aleyhinde hiçbir kâfire yardımcı olmayacakları hususunda söz vermişler, sonra bu sözlerinden dönerek Hendek savaşında O'na karşı Kureyş müşriklerine yardım etmişlerdir. Kâdî şöyle demiştir: 8u rivayet eğer doğru ise, onun bu ayetin hükmüne dâhil olması imkansız değildir, fakat ayeti sırf bu olaya vermek uygun değildir. Aksine doğruya en yakın olan, bu ayetten kastedilenin daha önce bahsedildiği gibi, yahudile-rin Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleriyle ilgili olmasıdır. Durum böyle olunca ayetin manasını daha önceki semavî kitapların ihtiva etmiş olduğu ahdi ve, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözü ile nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eden aklî delilleri nakzetmek, itibara almamak manasına hamledilmesi daha kuvvetlidir: [259][259]

Beşinci Mesele

Cenab-ı Hak, " Birgrub o sözü bozup alıverdi" demistir, çünkü Allah ile ahidleşenler arasında iman eden veya imân edebilecek olan kimseler de vardı. Ancak bu hepsinin vasfı olmadığı için, içlerinden onu kabul etmeyenler zikredilmiştir.
Bu ahdinde durmayan grubun azınlıkta olduğu zannedilebilir diye, Cenâb-ı Allah onların çoğunluk olduğunu açıklamış ve, "Hayır, onların çoğu imân etmezler" buyurmuştur. Bu ifâde hakkında da iki görüş vardır:
a) Yani, bu fâsıkların çoğu hased ve kıskançlıklarından ötürü seni asla tasdik etmezler.
b) "İman etmezler," yani kendi kitaplarını tasdik etmezler. Çünkü onlar kavimleri içerisinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı münafıklık yapanlar gibi idiler. Onlar da kendi kavimlerine, kitaplarına ve peygamberlerine imân ettiklerini söylüyorlar fakat bu sözlerinin gereğini ve icâbını yapmıyorlardı. [260][260]

"Onlara ne zaman Allah katından, ellerindeki kitabı (Tevrat'ı) tasdik edici bir paygamber gelse, Ehl-i KİtabʼTan bir grub sanki (hakikati) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın kitabını arkalarına atmış (ona kulak asmamış, ondan yüz çevirmişlerdir" (Bakara. 101).
Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların elinde olanı tasdik edici olmasının manası, Hz. Musa (a.s)'nın peygamberliğini ve Tevrat'ın doğruluğunu itiraf efmesidir. Yahut da Tevrat'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'in geleceğini müjdelemiş olması itibariyle, onların yanında olan kitabı tasdik edici olmuş olmasıdır. İşte Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak geldiği zaman, onun bizzat bu gelişi Tevrat'ı doğru çıkarıcı olmuştur.
Cenâb-ı Allah'ın, "Birgrub... arkalarına atmıştır" ifâdesi, onların Allah'in kitabını terkedip ondan yüz çevirmelerini, kendisini bir şeyden müstağni sayarak ve ona az iltifat ederek arkasına atan kimsenin haline benzetmedir. [261][261]

Ehl-i Kitap Tabirinin Mânası Hakkında

Allah Teâlâ'nın, "ehl-i kitaptan" sözüne gelince bunda da iki görüş vardır:

---

[258][258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/252.
[259][259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/252.
[260][260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/253.
[261][261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/253-254.

a) Kendisine kitab ilmi verilen kimseden maksad, onu inceleyip belleyendir. Bu görüş sahibi şöyle demiştir: Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın bu grubu, "Sanki bilmiyorlarmış gibi..." buyruğunun gösterdiği gibi ilim ile vasfetmiş olmasıdır.
b) Bunlardan murad, bilsin bilmesin Kitab'a sarıldığını iddia eden kimsedir. Bu, müstümanları "Kur'an ehli" diye nitelendirmek gibidir. Bu ifâdeyle hassaten Kur'an ilimlerini bilen kimse kastedilmez. Tam aksine, bununla kastedilen Kur'an'a iman edip, O'nun gereğiyle amel eden kimsedir. 262[262]

Kitabulllah Burada Kur'an Veya Tevrat Olabilir

Cenab-ı Allah'ın kitabını arkalarına..." sözüne gelince, bu ifâdede geçen "kitâb" lâfzının Tevrat olduğu söylendiği gibi, onun Kur'an olduğu da söylenmiştir. Ki bu birinci görüş, şu iki cihetten ötürü daha kuvvetlidir:
a) (atmak), ancak onların o ilk önce kendisine sımsıkı sarılmakta oldukları şey hakkında düşünülebilir. Ama onların iltifat etmedikleri şey için "onlar bunu arkalarına attılar (rafa kaldırdılar)" denilmez.
b) Allahu Teâlâ'nın, demiş olmasıdır. Eğer bundan maksad Kur'an olsaydı, lâfzını tahsis etmenin bir manası olmazdı. Çünkü, yahudilerin tamamı Kur'an'ı tasdik etmezler. Buna göre şayet, "onlar ona sımsıkı sarılmışlarken, onların Tevrat'ı arkalarına atmaları nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki, Tevrat'ta peygamberin sıfat ve niteliklerine dair bilgiler bulunduğu Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet ettiği, ve yine Tevrat'ta buna iman etmenin vâcib olduğu zikredildiği, sonra da onlar bundan yüz çevirdikleri için, böylece Tevrat'ı arkalarına atmış oldular.
Hak Teâlâ'nın: "Sanki onlar bunu bilmiyorlar" ifâdesine gelince, bu onların Tevrat'ı bilerek ve kasıtlı olarak terkettiklerini gösterir.. Çünkü bu ifâde, ancak bilen kimse hakkında kullanılabilir. Böylece ayet, bu cihetten bu grubun Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini, doğruluğunu bildiklerine; ancak ne var ki, onların bildikleri hakikati inkâr ettiklerine delâlet eder. Böylece, büyük bir topluluğun tamamının inkâr etmesinin doğru olamayacağı ve bu sebeple de inkâr edenlerin azınlıkta olacaklarına kesin hükmetmenin gerekliliği ortaya çıkmış olur. Çünkü, büyüklenip direnmek, ancak bu azınlık için mümkün olabilir. 263[263]

"Ve onlar, şeytanların Süleyman'ın mülkü hakkında söyledikler! şeylere uydular. Oysa ki Süleyman, asla kâfir olmadı. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve Babil'deki iki meleğe, Hârut ve Marufa indirilen şeyleri öğretmeleri sebebiyle, kâfir oldular. O iki melek: "Biz ancak bir imtihan vesilesiyi sakın sen kâfir olma!" demedikçe, sihir Öğretmiyorlardı. Onlar bu iki melekten, karı ile kocanın arasını ayıracakları şeyi Öğreniyorlardı. Oysa ki onlar, Allah'ın izni olmadıkça, bu sihirle hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine zararı dokunacak, faydası olmayacak şeyi öğreniyorlardı. Andolsun ki onlar, o sihri satın alan kimsenin ahirette hiçbir nasibi olmayacağını biliyorlardı. Mukabilinde kendilerini satmış oldukları şey gerçekten ne kötüdür. Keşke bunu bilselerdi!" (Bakara, 102).

Bil ki bu, yahudilerin bir başka çirkin fiilleridir ki bu da, onların sihirle meşgul olmalan, ona yönelmeleri ve insanları da ona davet etmeleridir.
Allah'u Teâlâ'nın, şeytanların, Süleyman'ın mülkü hakkında söyledikleri şeye tâbi oldular" sözüne gelince bu hususta birkaç mesele vardır: 264[264]

Şeytana Uyanlardan Maksad Kimlerdir?

Cenâb-ı Hakk'ın, "Tâbi oldular", daha önce adı geçmiş olanlar hakkında bir nakildir ki, bunlar da yahudilerdir. Sonra, bu hususta bazı görüşler vardır:
a) Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında bulunan yahudilerdir.
b) Daha önce yaşamış olan yahudilerdir.
c) Hz. Süleyman zamanında bulunan sihirbazlardır. Çünkü yahudilerin pek çoğu Hz. Süleyman'ın peygamberliğini kabul etmez, onu dünyadaki hükümdarlar ve krallar cümlesinden sayarlar. O'nuozamanında bulunan yahudiler-den bazılarının, bu büyük kralın ancak sihir vasıtasıyla krallığını

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/254.
263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/254-255.
264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/255-256.

ayakta tuttuğuna inanmış olmaları da imkânsız değildir.

d) Bu ifâde hepsini içine alır. En uygun olan görüş de budur. Çünkü lâfzı, ifâde ettiği manaların sadece bir kısmına hamledip tamamına teşmil etmemek pek uygun bir iş değildir. Çünkü tahsis hususunda herhangi bir delil yoktur. 265[265]

Şeytanların Okuduğu Şey Nedir?

Süddî şöyle demiştir: Hz. Muhammed (s.a.s) yahudilere geldiğinde onlar Tevrat'la Hz. Muhammed'e karşı koyarak O'nunla Tevrat vasıtasıyla cedelle-şip, Kur'an ile Tevrat da birbirini tutunca (muvafakat), onlar Tevrat'ı atıp, Asaf İbn Berhiya'nın kitabıyla Hârut ve Mârufun sihrine yapıştılar. Bunlar da, Kur'an ile uyuşmayıp mutabık olmadılar, ki işte Cenâb-ı Hakk'ın: "Onlara ne zaman Allah katından, ellerindeki kitabı (Tevrat) tasdik edici bir peygamber gelse, Ehl-i Hitap tan bir grup sanki (hakikati) bilmiyorlarmış gibi Allah 'in kitabını arkalarına atmış (ona kulak asmamış, ondan yüz çevirmişler) dir" (Bakara. 101) ayeti bunu ifâde eder. Müteakiben de Cenâb-ı Hak, onların sihir kitaplarına tâbi olduklarını haber vermiştir. 266[266]

Tilâvet (Tetlû) Tabiri Hakkında Muhtemel İzahlar

Alimler, kelimesinin tefsiri hususunda bazı izahlar zikretmişlerdir:

a) Bundan murad, okuyup haber vermektir.

b) Ebû Müslim şöyle demiştir: kelimesinin mânası, onların Hz. Süleyman'ın mülkü hakkında yalan söylemiş olmalarıdır. Yalan söylemek anlamına geldiğinde, doğru söylemek anlamına geldiği zaman ve, müphem bırakıldığında da, her iki şekilde söylenir. Doğruya en yakın olan ise, kelimenin okuyup haber vermek manasına geldiğidir. Çünkü "tilâvet" kelimesi, haber hususunda hakikat ifâde eder. Bir şey bildiren kimse, yalan söylemişse, onun hakkında, yahut denir. Halbuki doğru söylemişse denilmeyip: veya denilmek suretiyle fark gösterilmiş olur.

Bu ise ancak haber verme ve söyleme mânasına uygun düşer. Onların, kendisi vasıtasıyla Hz. Süleyman'dan haber verdikleri şeyin okunan ve söyleyen bir şey cinsinden olması da imkânsız değildir. Böylece, onda bütün vasıflar bir araya gelmiş olur. 267[267]

Şeytanlar Kimlerdir?

Alimler, "şeytanların" kimliği hususunda ihtilaf etmislerdir. Bundan muradın, cinlerin şeytanları olduğu söylenmiştir ki, bu çoğu âlimlerin görüşüdür. Yine bundan muradın, insanlardan olan şeytanlar olduğu da söylenmiştir ki, bu da Mu'tezile kelâmcılannın görüşüdür. Bir üçüncü görüş olarak da bunların insan ve cinlerden olan şeytanlar olduğunun söy-lenmesidir.

"Şeytanlar" kelimesini, cinlerden olan şeytanlara hamledenlere gelince onlar şöyle demişlerdir: Şeytanlar, kulak kabartarak haber topluyor, sonra duydukları şeylere, onlarla uyuşacak yalanları da katarak kâhinlere aktarıyorlardı. Kâhinler de onları insanların okuduğu kitaplara yazıyor ve bu yalanlan insanlara öğretiyorlardı. Bu hâdise Hz. Süleyman zamanında o kadar yayıldı ki, o insanlar neredeyse "Cinler, gaybı biliyorlar, işte Süleyman (a.s)'ın ilmi budur. O'nun mülkü ancak bu ilimle payidar oluyor ve bu ilimle cinlere, insanlara ve Allah'ın emriyle hareket eden varlıklara hakim oluyor demeye başladılar.

Bunları, insanlardan olan şeytanlara hamledenler ise şöyle demişlerdir: rivayet edildiğine göre, Hz. Süleyman, Allahu Teâlâ'nm kendisine hususî olarak vermiş olduğu ilimlerin pekçoğunu, zahirleri kaybolursa bu gizlenilmiş olan baki kalsın diye, hükümdarlık tahtının altına saklamıştı. Bunun üzerinden bir müddet geçince, münafıklardan bir grup insan, bazı bakımlardan bu sihirli şeylere uygun düşecek bazı hususları bunların arasına yazmaya tevessül ettiler. Hz. Süleyman'ın ölümünden ve insanların bu kitaplara muttali olmasından sonra, bu iki yüzlü kimseler, insanlara bunun, Hz. Süleyman'ın mesleği olduğunu ve O'nun, nail olduğu nimetleri ancak bu şeyler vasıtasıyla elde etmiş olduğu vehmini vermişlerdir ki, işte bu Cenâb-ı Hakk'ın: "Şeytanların okuduğu şey" ayetinin mânâsıdır. Bu görüş sahiplen birinci görüşün yanitş olduğuna şöyle diyerek delil getirmişlerdir: Cinlerden olan şeytanlar, yaptıkları tahrifatın insanlar arasında gerçek olarak devam edecek biçimde, peygamberlerin kitaplarını ve şeriatlarını değiştirmeye kadir olsalardı, hiçbir şeriata karşı güven kalmazdı ki, bu da her türlü din hakkında ta'na sebeb olurdu: Bu izahımıza göre, şayet siz bunun insan şeytanları için olabileceğini söylüyorsunuz da, niçin aynısının cin şeytanları için de olabileceğini söylemiyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki: Bu ikisi arasında şu fark vardır: İnsanların yaptıkları şeyler bazı bakımlardan mutlaka görülür Ama bu hadiseyi cinler için kabul ettiğimizde, bu iş Süleyman (a.s)'ın yazısının aynısı ile cinlerin onun kitabına ilâvede bulunmaları işidir ki bu ortaya çıkmaz, devamlı gizli kalır. İşte bu, bütün dinler hakkında ta'na sebebiyet verir268[268]

---

[265][265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/256.

[266][266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/256.

[267][267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/257.

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinde harf-i cerrinin (de.da) manasında olduğu söylenmiştir. Bu görüş İbn Cüreyc'ten rivayet edilmiştir. Bazı müfessirler ise harf-i cerrinden sonra bir mahzuf kelimesi var sayarak ayetin "Süleyman'ın meliklik zamanında.." manasında olduğunu söylemişlerdir.
Doğruya en yakın olan, bu ayetten murad edilen mananın, "Şeytanların Hz. Süleyman'ın mülkü hakkında iftira ile söyledikleri şeylere tâbi oldular" şeklinde olmasıdır Çünkü şeytanlar sihir ve büyü kitaplarını okuyor ve, "Hz. Süleyman bu mülkü ancak bu sihir ilmi sayesinde elde etmiştir" diyorlardı. Böylece o şeytanların bu gibi kitapları okumaları, Hz. Süleyman'ın mülküne bir iftira gibi olmuştur. 269[269]

Hz. Süleyman'ın "Müikü"nün Mânası

Alimler, Süleyman (a.s)'ın mülkü ile ne kastedildiği, hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre Kâdî şöyle demiştir: Hz. Süleyman'ın mülkü, peygamberliğidir veya mülküne peygamberliği de dahildir.
Peygamberliğine ise ona indirilen kitab ve şeriatının hükümleri dahildir. Bu doğru olduğu zaman,270[270] o günkü insanlar, içinde çeşitli sihir ve büyüler olan bir sahifeyi çıkarıp Hz. Süleyman'ın tahtının altına gömmüşler. Hz. Süleyman öldükten sonra da bu sahifeyi oradan çıkarıp, bu sahifenin Hz. Süleyman tarafından olduğu vehmini vermişlerdir ki işte bu onlar tarafından Hz. Süleyman'ın mülkü hususunda hakikate bir iftira olmuş otur. Bana göre en doğrusu şöyle demektir: Hz. Süleyman'ın kavmi, onun bu mülkü sihir ilmiyle elde ettiğini iddia edince, bu iddia Hz. Süleyman'ın mülkü hususunda bir iftira gibi olmuştur. 271[271]

Hz. Süleyman (as) İle Sihrin Münasebeti

Şeytanların, Süleyman (a.s)'a sihri nisbet etmelerinin birkaç sebebi vardır:
a) Onlar, sihrin durumunu önemli göstermek, ona karşı saygı uyandırmak ve kendilerinden bunu kabul etmeleri için İnsanları teşvik etmek maksadıyla sihri Hz. Süleyman'a nisbet etmişlerdir.
b) Yahudiler, Hz. Süleyman'ın paygamber olacağını kitaplarında görmemişler, bundan dolayı da Hz. Süleyman (a.s)'ın bu mülkü sihir yoluyla elde ettiğini söylemişlerdir.
c) Allah Teâlâ, cinleri Hz. Süleyman (a.s)'ın emrine verip, o da onların içine girip onlardan harikulade sırlar öğrenince, insanlar, Hz. Süleyman (a.s)'ın, sihri de cinlerden öğrendiğini zannetmeşlerdir.
Cenâb-ı Allah'ın: "Halbuki Süleyman asla kâfir olmadı" ayeti, Hz. Süleyman'ı küfürden tenzihi ifâde eder. Bu da, insanların onu küfre ve sihre nisbet etmiş olduklarını gösterir. Bu hususta bazı rivayetler anlatılmıştır:
1) Bazı yahudi din adamlarının sihirbazdan başka birşey olmayan Süleyman'ın peygamber olduğunu iddia eden Muhammed'e şaşmaz mısınız? dedikleri, bunun üzerine Allah'ın bu ayeti indirdiği rivayet edilmiştir.
2) "Yahudi sihirbazlar sihri Hz. Süleyman'dan aldıklarını iddia etmişler, işte bunun üzerine Hak Teâlâ,

---

268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/257-258.
269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/258.
270[270] Dâru'l-Fikr. 1981 basımının da işaret ettiği gibi sözünün devamı gelmiyor da metinde bir düşük olduğunu düşündürüyor. Fakat mâna tashih olmak anlaşılmaktadır (mütercimler).
271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/259.

Hz. Süleyman'ı sihirden tenzih etmiştir.

3) Bazı İnsanlar, Hz. Süleyman (a.s)'ın mülkünün sihirle ayakta durduğunu iddia etmişler, işte bunun üzerine Hak Teâlâ, onun bundan uzak olduğunu belirtmiştir. Çünkü Süleyman (a.s)'ın peygamber olması sihirbaz ve kâfir olmasına manîdir. Cenâb-ı Hak daha sonra Hz. Süleyman'ı tebrie ettiği sihri başkalarının yaptığını beyân etmek için: "Fakat şeytanlar kâfir oldular" buyurmuş, bu ifade ile daha önce bahsedilen ve sihri kendisine sanat edinip de onu Süleyman (a.s)'a nisbet eden kimselere işaret etmiştir. Daha sonra da onların, kâfir olmalarına sebep olan şeyi açıklamış, onların evvelâ sihir yapmaları sebebiyle küfre düşmedikleri düşünülebileceği için, ^U "İnsanlara sihri öğretiyorlardı" buyurmuştur. 272[272]

Sihir Mevzuu

Bil ki sihir konusu çok yönlüdür: 273[273]

Lügat Yönünden Sihir

Birinci mesele lügat bakımından "sihir" kelimesini ele almaktır. Biz deriz ki: Dilciler, bu kelimenin aslında "gizli olan ve sebebi bilinmeyen bir şey" manasına olduğunu söylemişlerdir. Gizli olduğu ve akıp gittiği yerler lâtif olduğu için gıda kuvvetine de fetha ile denilmiştir. Nitekim Lebîd, "Kz yiyecek ve içeceklerle gıdala-nmz" demiştir. Bu beytin iki manası olduğu söylenmiştir:

1) Biz hastalanırız ve büyüye uğrayıp da hali değişen kimse gibi halimiz değişir.

2) Biz gıdalanırız. Her iki açıklamada da bu kelime "gizlilik" manası ile alınmıştır. Yine Lebid şöyle demiştir:

"Eğer bize, hangi halde olduğumuzu sorarsan, bil kt biz bu büyülenmiş insanların serçeleriyiz." Bu beyit, mana bakımından geçen beytin aynı manasını taşır, ve yine kelimesiyle, "ciğerliler" (yani nefes alıp verenler) manasının da murad edilmiş olması muhtemeldir. Çünkü sihr, ciğer ve nefes borusu manasına da gelmektedir. Bu mana da "gizlilik" manası ile alakalıdır. Hz. Aişe (r.anha)'nin şu sözü de bu manadadır: "Allah'ın Resulü,

"Göğsüm ile döşüm arasında can verdi!' Cenâb-ı Allah'ın:

"Sen ancak musahharlardansm" (Şuarâ, 153) ayeti, "sen yiyip içen mahlûkattan birisin" manasınadır. Buna kâfirlerin ona söylediği, "Sen ancak bizim gibi bir insansın" (Şuarâ, 154) ayeti delâlet etmektedir. Bu ayetin "sen de bizim gibi ciğer sahibi (yani nefes alıp veren) bir varlıksın" manasına olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, Hz.Musâ (a.s)'nm sihirbazlara, sizin Yaptığınız sihirdir, şüphesiz Allah onu boşa çıkaracaktır" (Yûnus, 81) dediğini nakletmiş ve, "Onlar (iplerini ve değneklerini) attıkları zaman insanların gözlerini büyülediler ve onlara korka saldılar" (Araf, 116)buyurmuştur İşte sihir kelimesinin lügattaki aslî manaları bunlardır. 274[274]

Şer'i Istılahta Sihir

Bil ki "sihir" lâfzı şeriat ıstılahı olarak, sebebi gizli olan, hakikatinin aksine tahayyül edilen göz boyama ve aldatma amacı ile yapılan herşeye isim olarak verilir. Kelime mutlak kullanılıp, takyid edilmediği zaman, onu yapanın kınandığını ifâde eder. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Onlar, insanların gözlerini büyülediler" (A'raf. 116), yani, insanların gözlerini boyadılar, insanlar da onların ip ve değneklerinin hare -ket ettiği zannına kapıldılar. Nitekim bu manada Cenâb-ı Allah:

"Ona, yaptıkları sihir yüzünden ipler ve değnekler koşuyormuş gibi geldi" (Tâhâ. 66) buyurmuştur.

Bazan da, methedilen ve övülen şey hakkında, mukayyet olarak kullanılır. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Zebarkan İbn Bedr ile Amr İbn el-Ehtem geldiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) Amr'a, "Ze-barkan'ı bana tanıt!" dedi. Bunun üzerine Amr şöyle dedi: "O, meclisi içinde saygı görür, gücü kuvveti yerindedir, arkasına sığınanı himaye eder." Bunun üzerine Zeberkan: "Vallahi o, benim kendisinden daha üstün olduğumu biliyor" dedi. Bunun üzerine Amr, şöyle dedi: "Onun kişiliği zayıf, sabırsız, babası ahmak ve dayısı kötü bir adamdır.. Ya Resûlallah, onun hakkındaki bu iki sö-

---

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/259-260.

273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/260.

274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/260-261.

zümde de doğru söyledim. Çünkü o beni razı etti, ben de onun hakkında bildiklerimin en güzelini söyledim; beni kızdırdı, ben de ikinci kez, onun hakkında bildiklerimin en kötüsünü söyledim." Bunun üzerine Hz. Peygamber "Sihirgücünde olan ifâdeler vardır.[275[275]] buyurdu. Bazı ifâdelen böylece sihir olarak adlandırdı. Çünkü böylesi ifâde sahibi olan kimse müşkil bir meseleyi açar ve güzel ifadesiyle, beliğ sözleriyle onur hakikatini ortaya koyar.

Eğer, "Hakkı açıklayan ve ondan haber veren şeyi sihir diye isimlerKir-mek, nasıl caiz olur? Çünkü bunu söyleyen kimse, açık olan şeyi gizlemek için değil, ancak gizli olan şeyi ortaya koymayı kastetmiştir. Halbuki sihir lâfzı, açık olan şeyi gizlemek manasını ifâde eder" denilirse, deriz ki, Hz. Peygamber bu sözü, iki sebepten dolayı sihir olarak isimlendirmiştir:

a) Bir söz, ancak güzelliği ve nüktesiyle kalbleri kendisine meylettirir.. Böylece de bu söz, kalblerin kendisine meyletmiş olduğu sihre benzemiş olur. Bu bakımdan, o söze sihir adı verilmiştir. Yoksa senin zannettiğin gibi değildir.

b) İfâde gücü olan kimse kötü olan bir şeyi güzel göstermeye; güzel olan bir şeyi de kötü göstermeye muktedirdir. İşte bu bakımdan, bu kimsenin sözü sihre benzer. [276[276]]

Sihrin Nevileri

Üçüncü mesele sihrin kısımları hakkındadır: Bil ki sihir pekçok kısma ayrılır:

1) Eski zamanda yaşamış Keldanıler ile Kestantlerin sihri. Bunlar yıldızlara tapan, yıldızların bu kâinatı idare ettiğini zanneden, hayır ile şerrin, mutluluk ile uğursuzluğun yıldızlardan olduğuna inanan bir topluluk olup, Hak Teâlâ'nın, görüşlerini geçersiz kılmak ve mezheplerini reddetmek için Hz. İbrahim'i gönderdiği kavimdir. [277[277]]

Sihrin Birinci Nev'ini Red Hususunda Mû'tezile'nin Öne Sürdüğü Deliller

Mû'tezile, Allah'dan başkasının, cismi,hayatı, rengi ve tadı yaratamayacağına ittifak etmişler ve Kâdî'nin bahsedip tefsirinde ve diğer kitaplarında özetlemiş olduğu birtakım vecihleri delil getirmişlerdir. Biz o vecihleri aktarıp onları inceleyeceğiz:

a) Mû'tezile'nin dayandığı birinci vecih aklî bir nüktedir. O nükte de şudur: Allah'dan başka herşey, ya bir mekân tutar veya o mekânı tutan şey ile kâimdir. Eğer Allah'dan başkası cismin ve hayatın yaratıcısı olsaydı, bu başka olan şey mekân tutan bir şey olurdu. Mekân tutan şeyin de mutlaka kudretiyle kadir olması gerekirdi. Çünkü "cisimler birbirine benzer" kaidesinden dolayı, o şey eğer zatı gereği kadir olsaydı, her cismin böyle olması gerekirdi. Ancak kudretiyle kadir olan varlığın, cisim ve hayatı yaratması mümkün olmaz. Buna iki şey delâlet etmektedir.

Birincisi: Birimizin hiç yoktan cismi ve hayatı yaratamayacağı hususunda zaruri bir bilgi vardır. Bu nedenle bizim kudretimiz, cisim ve hayatı yaratamamada onun kudreti gibidir. Bu sebeple bu imkânsızlık bütün cisimlerde müşterek bir hükümdür. Binaenaleyh bu hüküm için müşterek bir illetin bulunması gerekir ki burada, "kudretimizle kadir olmamız" dan başka herhangi ortak bir nokta yoktur. Bu böyle olunca*, kudretiyle kadir olan bütün varlıklar için de, cisim ve hayatı yaratmanın imkânsız olması gerekir.

İkincisi: Şüphesiz bizim bazı kudretlerimiz bazı kudretlerimize terstir. Buna göre cismi ve hayatı yaratmak için selâhiyetli bir kudretin varlığını kabul etsek, bu selâhiyetli kudretin diğer normal kudrete ters olması, normal kudretlerin birbirlerine ters olmasından daha güçlü olmazdı. Cisim ve hayatı yaratmaya elverişli olma hususunda bu kadar ters olma (muhalif olma) yeterli olsaydı, normal kudretlerin birbirlerine muhalif olması, içlerinden bazısının cismi ve hayatı yaratmaya elverişli olmasını gerektirirdi. Durum böyle olmadığına göre, biz kudretiyle kadir olan bir varlığın da cismi ve hayatı yaratmaya kadir olamayacağını anlamış olduk.

b) Eğer biz Allah'dan başkasının cismi, hayatı, rengi ve tadı yaratmasını mümkün görseydik, mucizelerle peygamberliğe istidlal etmek imkansız olurdu. Çünkü semavî güçlerin, yeryüzü güçleriyle birleşmesi vasıtasıyla harikulade şeylerin meydana gelebileceğini söyleseydik, peygamberler elinde zuhur eden mucizelerin Allah tarafından olduğunu kesin olarak söylememiz imkansız olurdu. Hatta bu

---

[275[275]] Müslim, Cum'a, 47 (2/594).

[276[276]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/261-262.

[277[277]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/262.

hususta Peygamberlerin o mucizeleri sihir vasıtasıyla ortaya koydukları bile mümkün görülürdü. Böylece de peygamberlik müessesesiyle ilgili hükümler her bakımdan geçersiz olurdu.

c) Yine biz insanlar arasında cismi ve hayatı yaratmaya kadir olan kimselerin bulunduğunu mümkün görsek, bu kimseler yorulmaksızın çok büyük servetler elde etmeye kadir olurlardı. Ancak sihir yaptığını iddia eden kimselerin, azıcık bir mal elde etmek için bile son derece gayret etme yoluna başvurduklarını görüyoruz. Böylece onların, sihir yoluyla bazı şeylere kadir oldukları iddialarında yalancı olduklarını anlıyoruz. Bu yolla kimyacılardan bir grubun iddia ettikleri şeyin de bozukluğunu anlıyoruz. Çünkü biz şöyle diyoruz: Şayet bazı ilaçlar vasıtasıyla altın olmayan maddeleri altın madenine çevirmeleri mümkün olsaydı, bu ya az bir mal harcamalarıyla mümkün olurdu ki bu durumda onların bu yolla kendilerini güçlükten ve zilletten kurtarmaları gerekirdi. Veya büyük aletler ve son derece çok mallar harcamakla mümkün olurdu ki bu durumda onların bunu, bu kadar çok mülkü olan hükümdarlara anlatmaları gerekirdi. Hatta hükümdarların bu durumu söylemeden anlamaları gerekirdi.

Çünkü bu yol padişahlar için, ancak mallar ve hazineler harcamak suretiyle tamamlanan beldeler fethetmesinden daha faydalıdır. İnsanların ve gayretlerin böyle birşeye iltifat etmemiş olduklarını görmemiz bu görüşün asılsızlığını gösterir.

Kadî şöyle demiştir: "Bütün bunlarla sihrin bu şeylerden hiçbirinin yaratıcısı olamayacağı ortaya çıkmıştır." 278[278]

Mutezilenin Delillerine Karşı Cevaplar

Bil ki bu deliller son derece zayıftır.

Birinci izah hususunda biz deriz ki: Allah'dan başka herşeyin bir mekân işgal ettiğine veya mekân işgal eden bir varlıkta-bulunduğuna deliliniz nedir? Siz, Felsefecilerin akıl, nufûs-u feleki, ve nufûs-u natıkayı isbatta ısrarlı olduklarını bilmiyor musunuz? Felsefeciler bu şeylerin, haddi zatında bir yer işgal etmediklerini ve bir yer işgal eden bir varlıkla kâim olmadıklarını iddia etmişlerdir. Buna göre bu şekilde hüküm vermenin yanlışlığına delil nedir? Eğer onlar, "Böyle bir varlık bulunsaydı, onun Allah'ın dengi olması gerekirdi" derlerse, deriz ki: Biz bunu kabul etmeyiz. Çünkü üslûbta ortak olmak, mahiyet itibarıyla ortak (aynı) olmayı gerektirmez. Bunu kabul etsek bile, bazı cisimlerin, zâtları gereği buna kadir olması niçin söylenemesin?

Mû'tezile'nin/'Cisimler birbirine benzer, eğer bir cisim böyle olsaydı, her cismin böyle olması gerekirdi" sözüne karşı biz deriz ki: Cisimlerin birbirine benzediğine dâir deliliniz nedir? Eğer onlar, "Cisim, ancak bir yönde olan; mekan tutan bir şeydir ve bu manada da aralarında bir fark yoktur" derlerse, biz deriz ki: Bir yönde olmak ve mekan tutmak cismin bir sıfatı ve ayrılmaz bir özelliğidir ve yine mahiyetleri farklı olan şeylerin bazı ayrılmaz sıfatlarda müşterek olmaları da uzak bir ihtimal değildir. Biz o eşyanın kudretiyle kadir olmasının gerekliliğini kabul etsek bile, siz neye dayanarak, kudretiyle kadir olan bir varlığın cismi ve hayatı yaratmasının imkansız olduğunu söylüyorsunuz?

Onun, "Bu imkânsızlık hususunda kudretlerimizin ortak olduğunu, bu imkânsızlığın müşterek bir hüküm olduğunu, binaenaleyh bunun için müşterek bir illetin bulunmasının gerektiğini, halbuki bizim kudretimizle kadir olmamızın dışında onlarla müşterek bir noktamız olmadığını.." söylemesine gelince, biz deriz ki: Bütün bu mukaddimeler kabul edilmez. Biz imkânsızlığın illeti olan bir hüküm olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü imkânsızlık yokluğu ifâde sder, yokluk ise illetlendirilemez. Biz imkânsızlığın bir varlığı ifâde ettiğini kabul et-sek bile, onların mezhebine göre hükümlerden pek çoğu bir sebebe (illete) dayandırılamaz. Bu nedenle bu hükümde de durumun aynı olması niçin caiz olmasın?

Biz imkânsızlığın bir sebebe bağlanmasını kabul etsek bile, siz niçin, müşterek bir hükmün mutlaka müşterek bir sebebi olması gerektiğini söylediniz? Zulümde olan çirkinlik, onun zulüm olması sebebiyle, yatandaki çirkinlik, onun yalan olması sebebiyle; cehaletteki çirkinlik ise, onun cehl olması sebebiyle değil midir? Biz mutlaka müşterek bir sebebin olmasını kabul etsek bile, kudretimizle kadir olmamızın dışında müşterek bir noktamızın olmadığını kabul etmiyoruz. Bu kudretimizin, muayyen bir vasıfta müşterek olması, cisimleri yaratmaya elverişli o kudretin ise bu vasfın dışında bulunması niçin caiz olmasın? Durumun böyle olmadığına deliliniz nedir?

Birinci veçhe gelince ki o şudur: "O kudretin, bu kudretlerin bazısına muhalif (ters) olması, bu kudretlerin birbirine muhalif (ters) oluşundan daha kuvvetli değildir." Biz deriz ki: Bu zayıf bir delildir. Çünkü biz, o kudretin cismi yaratmaya, bu kudretlere ters olması sebebiyle elverişli olacağını söyleyemeyiz, aksine o, bu cisimleri yaratmaya, diğer kudretlere muhalefetine sebeb olan özelliği ile elverişli olmuştur. Bu özelliğin ise diğer kudretlerde bulunmadığı malûmdur. Onların sözlerinin bir benzeri de şu sözdür: "Sesin "beyaz" dan farklı oluşu, "siyah" m "beyaz'dan farklı oluşundan daha güçlü değildir. Şayet bu farklı oluş, görülebilmesi bakımından sese benzemesine manî olsaydı, siyahın beyazdan farklı olmasından ötürü siyahın görülmemesi gerekirdi. Bu söz nasıl fâsid ise, onların sözleri de fâsiddir. Kâdî'ye şaşarım. Çünkü o ru'-yet meselesinde bu izahları Eş'aıfden nakletmiş ve bu soruların zayıf olduğunu göstermiş. Sonra kendisi, nübüvveti isbat ve Allah ile insanlar arasında bir aracının olduğunu söyleyen {kimselere red hususunda temel olan bu meselede aynı delillere sarılmıştır.

---

[278] 278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/262-264.

İkinci veçhe gelince ki, bu aslı kabul etmekle, peygamberlik müessesesinin doğruluğuna hükmetmenin imkansızlaşması iddiasıdır. Biz bu hususta deriz ki: Peygamberlik müessesesinin doğruluğuna dâir hüküm, ya bu kaidenin fesadına dayanır veya dayanmaz. Buna göre eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, peygamberliğin sıhhatine dayanan şey vasıtasıyla bu kaidenin fesadı imkânsız olur, aksi halde de devr-i fâsid gerekir. Eğer ikincisi söz konusu olursa, söz tamamıyla düşer.

Üçüncü veçhe gelince, bu hususta birisi şöyle diyebilir: "İmkân hususundaki söz bundan başkadır." Halbuki biz bu durumun herkes için olduğunu söylemiyoruz. Aksine bu durum insan için ancak geçmiş çok eski asırlarda meydana gelmiştir. O halde sizin söylediğiniz şey, bizi nasıl ilzam eder (sus-turur)? Sihrin ilk çeşidi hakkındaki söz bu kadardır. 279[279]

Sihrin İkinci Nev'i

Sihrin ikinci çeşidi, vehim sahiplerinin ve kuvvetli nefislerin (ruhların) sihridir. Alimler şöyle demişlerdir: İnsanlar, herkesin kendisine "Ben" diye işaret ettikleri şeyin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, onun insanın bu bünyesi olduğunu; bazıları, onun bu bünye içinde bir cisim olduğunu, bazıları da, onun ne cisim ne de cisimle ilgili birşey olmadığı halde var olan bir-şey olduğunu söylemişlerdir. Biz insanın bu bünye olduğunu ve bu bünyenin dört ana unsurdan (enâsır-t erbaa) meydana geldiğini söylediğimiz zaman, bazı soğuk rüzgârlar sırasında o insanın mizacının herhangi bir yönden bambaşka bir mizaç haline gelmesi, bunun da cismi yaratmaya ve bizim bilemediğimiz ve bilmemiz imkânsız olan şeyleri bilmeye muktedir olmayı gerektirmesi niçin caiz olmasın? Eğer biz: "İnsan", bu bünye içinde dolaşan bir cisimdir" dersek, söylenecek söz budur. Fakat "insan, nefstir" dersek, o zaman, nefislerin çeşitli olduğunu, bazı nefislerin zatları gereği bu garip olaylara güçleri olduğu takdirde, gâib olan sırlara muttali olabileceklerini söylemek niçin caiz olmasın? Bu ihtimalin yanlış olduğuna dair, yukarıda geçmiş olan açıklamalardan başka bir delil yoktur. Yukardaki açıklamaların ise bâtıl olduğu ortaya çıkmıştır.

Sonra birçok vecih de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. 280[280]

Sihrin Psikolojik Yönden İzahı

1) Yürürken insanın dayandığı değnek yere bırakılırsa o, altındaki boşluğun üstüne şayet köprü gibi olursa, üzerinde yürümek mümkün değildir. Düşme korkusu ne kadar fazla olursa, insanın onun üzerinden düşmesi ihtimali o derece artar.

2) Hekimler, burnu kanamış kimsenin kırmızı şeylere, saralı kimsenin de son derece parlak ve dönen şeylere bakmasını yasaklama hususunda ittifaK etmişlerdir. Bu sırf, nefislerin vehimlere boyun eğecek biçimde yaratılması sebebiyledir.

3) Şifâ sahibi, hayvanların karakteri hususunda Aristo'dan şunu naklet-miştir: Tavuk, ses ve horozlar vuruşma bakımından horoza benzemeye çokça çalıştığı için, onun bacağında da, horozun bacağında bulunan mahmu;: biter.

Sonra, şifâ sahibi sözüne devamla, bunun, cismanî durumların da ruhanî durumlara tâbi olduğunu gösterdiğini söylemiştir.

4) Ümmetler, ruhanî istekten hâlî olan lisanı bir duanın etkisinin az olduğuna ve tesiri bulunmadığında

---

279[279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/264-266.

280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/266.

ittifak etmişlerdir. Bu da düşüncelerin ve ruhların fiziki yapı üzerinde tesirleri olduflunu gösterir. Bu ittifak, muayyen bir meseleye ve hususî bir hikmete tahsis edilmemiştir.

5) Şayet sen insaflı olursan, canlılara ait fiillerin ilk başlangıçlarının, ruhanî ve psikolojik tasavvurlar olduğunu anlarsın. Çünkü kaslarda tabiî olarak bulunan hareket ettirici kuvvet, bir fiili yapmaya, veya zıddına elverişlidir. Bu iki taraftan birisini diğerine, ancak tercih ettirici bir sebepten ötürü tercih eder. Bu da fiilin güzel veya lezîz olmasını, veyahut da onun çirkin, elem verici olmasını tasavvur etmekten başka bir şey değildir. İşte bu tasavvurlar, fiiller, bilkuvve halinden bilfiil haline çıkabilmeleri için, adalede mevcut olan kuvvetlerin meydana getirilebilmesinde başlangıç ve çıkış noktaları olmuşlardır. Bu tasavvurlar, bu fiillerin başlamaları için birer hareket noktası olduklarında, onların bizzat fiillerin başlangıç noktaları olma ve aradaki vasıtayı nazar-ı itibara almamak hususunda akıldan uzak görülecek hangi taraf kalır kil

6) Tecrübe ve bizzat müşahede, bu tasavvurların, bedendeki keyfiyetlerin oluşması için fiilin hemen öncesinde bulunan harekete geçirici bir güç olduğuna şahittirler. Çünkü kızgın olan kimsenin bedenindeki ısı yükselir; öyle olur ki, bu onun için oldukça yüksek bir kızgınlık ve hararet ifâde eder. Anlatıldığına göre, hükümdarlardan birisi felç olur. Doktorlar da bu hastalığı tedaviden aciz kalırlar. Derken, mahir doktorlardan birisi habersizce hastanın yanma varır ve ona sövmeye ve kızmaya başlar. Bunun üzerine hükümdarın hiddeti artar ve kendisine söylenen acı sözlerden dolayı, mecburî olarak yatağından ayağa fırlar.. Böylece, bu öldürücü ve müzmin hastalık savuşturulmuş olur. Bu psikolojik halin, bedende oluşan hadiselerin meydana gelmesinin bir başlangıç olması mümkün olunca, bu psikolojik hallerin, bedenin dışındaki hadiselerin meydana gelmesinde de esas olmaları nasıl akıldan uzak görülebilir?..

7) Nazar değmesi, akıllı olan herkesin üzerinde ittifak ettiği bir iştir. Bu da bizim söylediğimizin mümkün olduğunu gösterir..

Sen bunları iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu acayip şeyleri meydana getiren insanlar bazan son derece güçlü olurlar da, böylece bu fiilleri meydana getirme hususunda herhangi bir alete ihtiyaç duymazlar. Bazan da, zayıf olabilirler; böylece de vasıtalara başvurmak zorunda kalırlar. Bu işin hakikati şudur: Nefs (ruh), bedene hakim olup, semâ âlemine olan cazibesi kuvvetlendiği zaman, işte o vakit sanki semavî bir ruh olur da, böylece şu âlemin maddeleri üzerinde son derece güçlü tesirler icra eder. Ama bu ruh zayıf olup, bedenî lezzetlerle de ilgisi fazla olunca bu durumda o ruhun bu bedenin dışında herhangi bir tesiri kesinlikle bulunmaz.. Buna göre bu insan, ruhunun, kendi bedenini aşıp başka bir bedene tesir etmesini istediği zaman, o başkasının hayalini devamlı tahayyül eder, onu adeta hissiyat alemine yerleştirir ve bütün hisleri bununla meşgul olur. Böylece kişinin hayali de bu hislere iştirak ederek, bizzat nefs-i natıka olan insan da iradî olarak buna yönelir; böylece, bedenî tesirler ve ruhanî tasarruflar güç kuvvet kazanır. İşte bu sebepten dolayı ümmetler, bu tür şeyleri tatbik edebilmek için alışılmış itiyatlardan,şehevî arzulardan kopmak, gıdayı azaltmak ve insanlarla münasebeti kesmek gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu işler ne kadar mükemmel ve tamam olursa, tesir de o nisbette güçlü olur. Mahiyeti ve özelliğine göre rûh bu işe müsait olduğu zaman, onun tesir gücü artar.

Bu husustaki belirli sebep şudur: Nefs, bir iş ile meşgul olduğu zaman, o bütün kuvvetlerini bu iş için bir araya getirir. Ama, nefs birçok işlerle meşgul olduğu zaman, onun kuvvetleri dağılır ve fiillerin sayısına göre serpiştirilir.. Böylece de, bu fiillerden herbirine, kişideki mevcut kuvvetlerden bir bölüm ve bu kuvvetler nehrinden o fiillerin herbirine birer ark çıkar.. Bu sebepten dolayı, hafıza kuvveti bakımından eşit olan iki insan görürüz.. Bunlardan birisi tek bir sanatla, diğeri ise iki sanatla meşguldür.. Tek sanat dalıyla uğraşan, iki sanat dalıyla uğraşandan daha güçlü olur. Birçok meseleden birisinin hakikatine vâkıf olmak için çaba sarfeden kimse, bu hususta tefekkür ettiğinde, mutlaka onun, zihnini başka meşgalelerden boşaltması gerekir. Çünkü o zihnini başka meşgalelerden boşalttığında, zihni tamamıyla esas meseleye yönelir, netice olarak bu fiil o kimseye daha kolay ve daha güzel olur.. Durum böyle olunca, insanın gayreti ve düşüncesi, lezzetleri tadmak ve şehevî arzuları karşılamakla meşgul olduğunda, ruhî kuvvet bununla meşgul olarak onda kaybolur; böylece de o ruhun, elde etmek için çalışıp çabaladığı bu ilginç fiile karşı olan cezbesi kuvvetini yitirir...

Özellikle burada başka bir belâ daha vardır ki, o da şudur: Böyle bir nefs, ömür boyu lezzetleri tadmayı alışkanlık haline getirir ve bu enterasan fiilleri elde etmek için asla vakit bulamaz... Böylece bu nefs, tabiatıyla birinciye meyyal olurken, diğerinden son derece nefret eder... O, birinci yoldan gayesine ulaşınca, diğeriyle nasıl meşgul olur ki?.. Sonuç olarak, bu tür fiilleri gidermenin, ancak cismanî durumlardan soyutlanıp halkla içice olmayı terkedb, tamamıyla safa ve ruhlar âlemine yönelmekle gerçekleşebileceği ortaya çıkmış olur. [281][281]

Rukye

'Rukye" ye gelince, eğer bilinen lâfızlarla yapılıyorsa bu husustaki durum açıktır. Çünkü bundan maksad şudur: Nasıl ki maddi gözümüzü kendi maksadına uygun işlerle meşgul ediyorsak, kulağımızı da kendi gayesine uygun şeylerle meşgul ederiz. Çünkü hisler tek bir gayeye yönelme hususunda mutabakat ettikleri zaman, bu durumda ruhun o şeye yönelmesi daha güçlü olur. Ama bilinmeyen birtakım lâfızlarla yapılıyorsa, burada nefste hayret ve dehşette kalmaya benzer birtakım haller meydana gelir. Çünkü insan, bu kelimelerin ancak ruhani birtakım şeylerin birisinden yardım talep etmek içjn okunduğuna; inanıp, fakat bu yardımın nasıl tahakkuk edeceğini bilemediği zaman, bu durumda nefste hayret ve dehşet haline benzeyen haller zuhur eder. Yine bu esnada nefste, hisler âleminden koparak, bu fiile yöneldiği esnada büyük bir coşku meydana gelir. Böylece de manevi tesir gücü artar ve maksat elde edilir. "Tütsülemek" hakkındaki hüküm de böyledir.
Onlar söyle demişlerdir: Ruhî kuvvetin bu derecesinin, bir tesir icra ettiği kesinlik kazanmıştır. Buna göre, buna birinci çeşit büyü şekli de eklenince, ki bu yıldızlardan ve onların tesirlerinden yardım ummaktır. Bunun tesiri ve gücü artar. Dahası burada iki çeşit daha bulunmaktadır:
a) Bedenleri terketmiş olan ruhlarda bazan, kuvveti ve tesirleri bakımından bu ruhlara son derece benzeyen bir şeyler meydana gelir. Bu nefisler saf ve duru olduklarında, bedenleri terkeden nefislerden bu nefislere doğru bir akımın olması akıldan uzak görülmez. Böylece, bedenleri terkeden nefisler ile bu nedenler arasında bir tür alâka kurularak, pek çok nefis, o fiili yapma hususunda güç ve kuvvet kazanır. Kuvvet mükemmel olup arttıkça, tesiri de bette fazla olur.
b) İnsan ruhu (nefs-i natıka), bedene ait bulanıklıklardan arındığı zaman, semavî ruhlardan ve felekî nefslerden feyezan eden nurları kabul etmeye hazır hale gelir. Böylece de bu nefsler, o ruhların nurları vasıtasıyla güçlenir. Bu sebeple de, o nefisler harikulade olan bir takım işler hususunda güç kuvvet «azanırtar. İşte vehim ve rukye sahibi kimselerin sihrinin açıklanması budur. [282][282]

Sihrin Üçüncü Nev'i

Sihrin üçüncü çeşidi, yerdeki ruhlardan yardım dilemektir. Bil ki cinlerden yardım hususundaki görüşe gelince, müteahhir felsefeciler ve Mû'tezile ulemâsı, bunu kabul etmemiştir. Ama önde gelen felsefecilere gelince, onlar bu hususla ilgili hükmü inkâr etmemişlerdir. Ne var ki onlar bunu, yere ait ruhlar diye isimlendirmişlerdir. Bunlar, haddizatında kendi aralarında farklılık gösterirler. Bunların bir kısmı hayırlı, bir kısmı da şerlidirler. Hayırlı olanlar, mü'min cinler, şerli olanlar ise, cinlerin kâfirleri ile şeytanlarıdır. Felsefecilerin halefleri, bu ruhların kendi kendine kâim olan, bir mekân işgal etmeyen, bir mekâna hulul etmemiş olan cevherler olduğunu; bunların kadir, âlim ve cüz'iyyatı idrâk eden varlıklar olduklarını; insan nefislerinin bunlarla münasebet kurmalarının semavî ruhlarla münasebet kurmalarından daha kolay olduğunu; fakat insan nefisleri (nufûs-u natıka) için, yerdeki ruhlarla münasebete girmeden dolayı olacak kuvvetin, bu ruhlar için semavi ruhlarla münasabete girmeleri sebebiyle meydana gelecek kuvvetten daha zayıf olduğunu; ama yerdeki ruhlarla münasebete girmesinin daha kolay oluşunun yerdeki ruhlarla nufûs-u natıka (insan ruhları) arasındaki münasebetin daha kolay olmasından dolayı, bir de bu iki kısım ruh arasındaki benzerlik, nufüs-u natıka ile semavî ruhlar arasındaki benzerlikten daha ileri ve daha güçlü olmasından dolayı olduğu; semavi ruhlarla münasebet kurmadan doğan kuvvetin daha fazla oluşunun semavi ruhların yerdeki ruhlara nisbetle, güneşin güneş ışığına; denizin damlaya, padişahın idaresindeki kimselere nisbeti gibi olmasından dolayı olduğunu söylemişlerdir. Bu felsefeciler sözlerine devamla şöyle demişlerdir: Bu şeylerin varlığına dâir ezici aklî bir delil bulunmasa dahi ihtimal dahilinde ve mümkün bir şey olması imkansız değildir. Sonra şüphesiz sanat ve tecrübe sahibi kimseler bu yerdeki ruhlarla ilgi kurmanın, rukye, tütsüleme ve tecrid etme gibi kolay yollarla temin edildiğini müşahede etmişlerdir. İşte sihrin bu çeşidine "azâim" ve "cinleri emir altına alma" denir. [283][283]

---

[281][281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/266-269.
[282][282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/269.
[283][283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/269-270.

Sihrin Dördüncü Nev'i

Sihrin dördüncü çeşidi, tahayyülat ve gözbağcılığıdır. Bu gözbağcılığı birkaç mukaddimeye (öncüle) dayanır:

a) Gözün yanılması pek çoktur. Çünkü gemiye binen kimse kıyıya baktığında, geminin durduğunu, kıyının ise hareket ettiğini zanneder. Bu da duran cismin hareket ediyormuş gibi, hareket eden cismin de duruyormuş gibi göründüğünü gösterir. Yağan yağmur dikey bir çizgi gibi görünür. Çok hızlı döndürülen fitil, dâire gibi görünür. Üzüm tanesi su içinde armut kadar büyük görünür. Siste küçük adam büyük görünür. Güneş yuvarlağını, doğduğu esnada büyük gösteren yeryüzünün buharıdır. Güneş ufuktan ayrılıp yükseldiği zaman küçülür. Büyük olan bir şeyin uzaktan küçük görünmesi ise, iyice belli olan bir durumdur. Bütün bu şeyler akit, arızî bazı sebeplerden ötürü gözün bir şeyi olduğu halin aksine gördüğü neticesine götürür.

b) Görme kuvveti, hissedilen varlığı belli bir vakit içerisinde idrak ettiği zaman ancak tam olarak vâkıf olabilir. Ama gerçekten son derece kısa bir za-, man içinde hissolunan birşeyi idrâk edip, bundan sonra bir başka varlığı idrâk ederse, o bu durumda gördüğü şeyleri birbirine karıştırır ve idrâk ettiği çeşitli varlıkları birbirinden ayıramaz. Bu böyledir, çünkü değirmen taşı, merkezinden etrafına doğru muhtelif renklerden birçok çizgiler çizilip sonra da döndü-rülürse, göz onu sanki bütün bu renklerden meydana gelmiş tek bir renkte gibi görür.

c) Akıl birşey ile meşgul olduğu zaman çoğu defa bu meşgul olduğu şeyi hissetmesinin yanında bir başka şey vardır. Fakat kesinlikle onu da hissettiğinin farkına varmaz. Nitekim insan sultanın yanına girdiği zaman, bazan ona başka biri rastlar hatta onunla konuşur da, onu kalbi başka birşeyle meşgul olduğu için, ne onu tanır ne de söylediğini anlar. Aynaya bakan kimse de, bazan gözündeki çöpü görmek istediğinde onu görür, fakat yüzünde, alnında veya aynartın karşısında olan diğer azalarında bundan daha büyük birşeyi göremez. Yine bazan insan, aynanın yüzeyinin düz olup olmadığını anlamak istediğinde, aynanın içinde görünen varlıkları göremez. Bu mukaddimeleri (ön bilgileri) iyice kavradığın zaman, bu çeşit sihrin hasıl olduğunu tasavvur etmen kolay olur. Bu böyledir, çünkü mahir hokkabaz kendisine bakanların zihnini meşgul edecek bir iş ortaya koyarak nazar-ı dikkatlerini ona çevirir, böylece onları bu şeye daldırır, artık onların bakışları sadece ona yönelir. Hokkabaz bu esnada bir başka şeyi çok süratli olarak yapar, bu iki iş farklı olduğu için ikincisi gizli kalır. İki şeyden birisi onların birinci işle meşgul olmaları, ikincisi ise, ikinci işi çok hızlı bir biçimde yapmadır. Bu durumda onlartn görebildikleri şeyden başka diğer bir şey ortaya çıkar ki insanlar buna çok şaşarlar. Şayet bunu yapan kimse sussa, akıllan yapmak istediği şeyin aksine döndürmek için birşeyler söylememiş olsa,düşünce ve akıllar onun ortaya koymak istediği şeyden başkasına yönelmese, o hokkabazın yaptığını seyredenler mutlaka işi anlarlar. İşte insanların, "Hokkabaz, insanların gözünü bağladı" sözlerinden murad da budur. Çünkü gerçekte bu kimse dikkatleri, hile yaptığı işten başka birşeye çevirir. Onun gözleri, ve zihinleri bağlaması ve bunları maksadından başka birşeye çekişi ne kadar kuvvetli olur ise, bu işinde o ntsbette mahir olmuş olur. Goz için bir nevi bozukluk ifâde eden bu durumlar ne kadar güçlü olur ise, bu kabil iş de o kadar güzel olur. Mesalâ, gözbağcılığı yapanın çok aydınlık bir yerde oturması gibi. Bu aydınlık yere bakmak göze bir kusur ve bozukluk peydah eder. Çok karanlık yer de böyledir. Çok güzel ve parlak olan renkler de, göze ona bakarken bir bozukluk ve kusur verir. Koyu renkler de böyledir. Görme gücü bu gibi şeylerin gerçek hallerine pek az vakıf olur. İşte sihrin bu çeşidi hakkında söylenecek sözün hülâsası budur. [284][284]

Sihrin Beşinci Nev'i

Sihrin beşinci çeşidi, bazan geometrik (hendesî) oranlara göre ve bazan da çeşitli sanat hilelerine göre yapılmış aletlerin birleştirilmesi ile ortaya çıkar-tılan.insanı şaşırtan işlerdir. Meselâ birbirleriyle döğüşen, biri diğerini öldüren iki süvari gibi; elinde borazan bulunan ve bir at üzerinde olan, gündüzün her saati geçtiğinde hiç kimse ona dokunmadığı halde borazanını çalan süvari (heykeli) gibi. Yine bu cümleden olarak Rumların, Hindlilerin çizmiş oldukları ve bakanların onun resim mi insan mı olduğunu ayırdedemedikleri resimler vardır. Hatta onlar ağlayan ve gülen resimler çizerler. Hatta onlar bundan da öteye sevinç, utanç ve alay ifâde eden gülmeleri dahi birbirinden farklı yaparlar. İşte bütün bunlar, insanın muhayyilesini aldatan ince işler cümlesindendir. Fi-ravun'un sihirbazlarının sihri de bu

---

[284][284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/270-272.

çeşittendir. Saatlerin yapısı da bu babtan-dır. Bu konuya ağır yükleri kaldırma, çekme ilmi de (Cerru'l-Eskal) buraya dahildir. Bu da çok büyük ağırlıkları hafif ve basit aletlerle çekmektir. Bunun hakikatte sihirden sayılmaması gerekir. Çünkü bunların dayandığı bilinen in-hakikatte sihirden sayılmaması gerekir. Çünkü bunların dayandığı bilinen pek ince sebepleri vardır. Kim onları bilir ve öğrenirse bu işleri yapabilir. Fakat bun-diğer insanlar bunu sihir sanmışlardır.
Erci'yânus el-Mûsîkâr'ın eski Kudüs kilisesini yenilerken yaptığı şey de bu türdendir. Bu şöyle olmuştur: Birgün bu şahıs çölden geçerken Berâsil kuşlarının yavrularından bir yavru görür. Bu kuş uçan, şefkatli ve hazin hazin Öten diğer Berâsil kuşlarından farklı bir kuştu. Diğer kuşlar ona güzel zeytin taneleri getirip onun yanına bırakıyorlar, o da ihtiyaç hissettiğinde bir kısmını yiyor, kalanları bırakıyordu. Bu zat bunu görerek, bu yavrunun halini düşündü ve bunun diğerlerinden farklı olan ötüşünde bir nevi sızlanma ve merhamet dileme bulunduğunu, bu yüzden diğer kuşların ona acıyıp yiyecek getirdiğini anladı. Böylece bu kuşun ötüşüne benzer ses çıkaran hassas bir âlet yaptı. Rüzgar bu alete vurduğu zaman aynı sesi çıkarıyordu. Bu,çok tecrübe ederek yaptığı âletin iyi olduğunu anladı. Böylece o kuşlar tıpkı o yavruya getirdikleri gibi, aletin yanına da zeytinler getirdiler. Çünkü kuşlar orada kendi cinslerinden bir yavrunun bulunduğunu sanıyorlardı. Adam istediğini elde edin-1 ce, kurban kesti ve eski Kudüs kilisesine yöneldi ve bu kilisenin işlerine ba-
aytnın ilk gecesinde defnolunduğunu öğrendi. Böylece bu Berâsil kuşu şeklinde içi boş, camdan bir heykel yaparak bunu o kilisenin tepesine dikti ve yaptığı heykelin üzerine de bir (küçük) kubbe yaparak, halka o kubbeyi ağustos ayının ilk gecesinde kaldırmalarını emretti. Böylece o zaman bu heykele rüzgârın gelmesi sebebiyle o Berâsil kuşu gibi ses çıkarmaya başladı. Berâsil kuşları her gün o kubbeyi dolduracak kadar zeytin getirmeye başladılar. Halk da bunun orada gömülü olan o zâhid zatın kerametinden olduğuna inandı. Sihrin bu türüne, burada izah edilmesi uygun düşmeyen pekçok çeşitler girer. 285[285]

Sihrin Altıncı Nevi

Sihrin altıncı çeşidi, ilaçların özelliklerinden istifâde edilerek yapılan sihirlerdir. Mesela insanın yemeğine, aklı uyuşturan bazı ilaçların konulması, sarhoş edici uyuşturucuların katılması. Mesala eşeğin beyni gibi... İnsan eşek beyni yediğinde salaklaşır ve zihni azalır. Bil ki bu özellikleri inkâr etmeye imkân yoktur. Çünkü mıknatısın eseri gözle görülmektedir. Ne varki insanlar bu hususa fazla ehemmiyet verip doğruyu yalana, bâtılı hakka karıştırmışlardır. 286[286]

Sihrin Yedinci Nev'i

Sihrin yedinci çeşidi kalbi bağlamaktır. Bu da sihirbazın İsm-i Â'zam duasını bildiğini, cinlerin kendisine itaat edip pek çok işte kendisine boyun eğdiklerini iddia etmesidir. Onun bu sözlerini dinleyen kimse zayıf akıllı ve temyiz kabiliyeti olmayan birisi olduğunda, bunların gerçek olduğuna inanır ve kalbi buna bağlanır (aldanır). Böylece bu kimsede bir çeşit korku ve çekingenlik hasıl olur. Korku meydana geldiğinde hissî kuvvetleri zayıflar, böylece de sihirbaz o zaman ona istediğini yapabilir. Bu işleri deneyen, ilim ehlinin durumlarını bilen bir kimse, işleri yaptırma ve sırları gizleme hususunda kalbin bağlanmasının pek büyük tesirleri olduğunu anlar.287[287]

Sihrin Sekizinci Nev'î

Sihrin sekizinci çeşidi şudur: Koğuculuk ve kışkırtmacılık gibi şeylere gayret etmek de, lâtif ve ğizti şeylerdendir. Bu, insanlar arasında yaygındır. İşte bütün bu saydıklarımız sihrin kısımları, çeşitleri ve bölümleri hakkında söylenen sözlerdir. Allah en iyisini bilir. 288[288]

Sihir Nev'ileri Hakkında Müslümanların Görüşleri

285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/272-273.
286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/273.
287[287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/273.
288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/273.

Dördüncü mesele, müslümanların bu çeşit sihirlerin mümkün olup olmaması hakkındaki görüşleri hakkmdadır. Mutezile, hayaller cinsinden olan, yiyeceklere uyuşturucu bazı ilaçların katılması ve kışkırtma ile
nemime yoluyla yapılan çeşitler dışındaki diğer sihir çeşitlerinin imkânsız olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. İlk beş çeşidi kabul etmemişler, hatta bunları kabul edip de olabileceğini söyleyenleri kâfir saymışlardır.

Ehl-i Sünnet ise, sihirbazın gökte uçmaya, insanı eşeğe, eşeği insana çevirebileceklerini söylemiştir. Ne var ki onlar şöyle de demişlerdir: Sihirbaz kendi özel duasını ve belirli kelimelerini okumaya başladığında meydana gelen şeylerin yaratıcısı Allah'dır. Bu hususta feleklerin ve yıldızların tesiri yoktur."

Felsefeciler, yıldız falına bakanlar (müneccimler) ve Sabiîler (yıldıza tapanların sözleri, yukarıda geçtiği gibidir. Alimlerimiz Sabitlerin görüşlerinin bozukluğuna söyle diyerek delil getirmişlerdir: "Bu alemin sonradan yaratılmış olduğu sabittir. Bu sebeple onun yaratıcısının herşeye kadir olması gerekir. Aklın, makdûr (yaratılmış, güç yetirilmiş) olduğuna hükmettiği şeyin, mümkün olduğu için ancak yaratılmış olması gerekir. Mümkin olma, her müm-kin varlık hakkında müşterek bir vasıftır. O halde bütün mümkinât Allah'ın kudreti dahilindedirler. Bu varlıklardan herhangibiri başkabirşey sebebiyle var olsaydı bu, o sebebin, Allah'ın kudretinin bu varlığa taalluk edip bunu yarat-masını,izale etmesini (mâni olmasını) gerektirirdi. Binaenaleyh sonradan olan bu şey, Allah'ın âciz olmasına sebeb olmuş olurdu ki bu imkânsızdır. Böylece Allah'ın kudreti olmaksızın, hiçbir mümkin varlığın meydana gelemeyeceği sabit olmuş olur. Bunun böyle olduğunu kabul ettiğimizde Sabitlerin söyledikleri herşey bâtıl olur."

Yine alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu şeyler sabit olunca biz, sihirbazların sihir yaparken, âdeti icra etmek (şartlarını yerine getirmek) suretiyle bu harikulade hallerin meydana gelmesinin imkânsız olmadığını iddia ediyoruz." Alimlerimiz sihrin bu çeşitlerinin olabileceğine Kur'an ve hadisten de delil getirmişlerdir. 289[289]

Sihre Delâlet Eden Ayet Ve Hadisler

Kur'an'dan getirdikleri deliller, Allah'ın şu ayetindeki şu buyruğudur:

"Onlar bununla Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimseye zarar veremezler" (Bakara, ıo2).Ayetteki istisna sihir sebebiyle bazı neticelerin meydana gelebileceğini gösterir.

Hadisten delil, Hz. Peygamber (s.a.s)'den mütevatir ve âhâd yollarla gelmiş olan şu hadislerdir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'e büyü yapıldığına ve bu büyünün Hz. Peygamber'in: "Söylemediğim ve yapmadığım şeyi söylemişim ve yapmışım gibt bana ge/fyor"290[290] demesine sebeb olacak kadar O'na tesir ettiği rivayet edilmiştir. Yine bir yahudi kad; un Hz. Peygamber (s.a.s)'e sihir yaptığı ve bu sihri bir kuyunun dibindeki taşın altına koyduğu, bu sihir bulunup çıkarılınca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e arız olan halin gittiği, bu sebeple de Felâk ve Nâs surelerinin nazil olduğu rivayet edilmiştir.

b) Bir kadın Hz.Aişe (r.a)'ye gelerek:"Ben sihir yapan bir kadınım. Ben de tevbe edebilir miyim?" dedi. Hz.Aişe (r.a): "Yaptığın sihir nedir?" diye sorunca o şöylededi:"Sihir ilmini elde etmek için Babil'de Harût ile Marufun bulunduğu yere vardım. Onlar bana: "Ey Allah'ın kulu, dünyevî işlerden dolayı ahiret azabını tercih etme" dedilerse de ben direttim. Bunun üzerine onlar bana: "Git ve şu külün üstüne bevl et" dediler, ben de bunun için gittim, fakat kendi kendime düşünüp "Ben bunu yapmayayım" dedim ve onlara gelerek, "Yaptım" dedim, onlar da bana "Yapınca ne gördün" dediler, ben "Hiçbir-şey görmedim" dedim. Bunun üzerine onlar bana, "Allah'dan kork, daha işin basındasın yapma" dedilerse de ben direttim. Onlar tekrar bana, "Öyle ise git ve söylediğimizi yap" dediler. Ben de gittim yaptım" Böylece sanki yüzü demirden bir miğferle örtülü bir süvari fercimden çıkarak gökyüzüne yükset-di. Bunun üzerine ben Harût İle Marût'a gelerek durumu onlara haber verdim. Onlar, "İmanın senden çıktı. Artık iyi sihir yaparsın " dediler. "Bu iyi sihir nedir?" diye sordum, onlar: "Herhangi birşey istediğinde ve hayâl ettiğinde o olacak" dediler. Ben de içimden bir buğday tanesi hayal ettim, bir de baktım ki bir buğday tanesi karşımda. Ona "Ekil" dedim,ekildi, derhal anında bir başak oldu. Ona, "Un ol" dedim, un oldu; "ekmek ol" dedim, ekmek oldu.

“Kendi kendime tasavvur ettiğim herşey anında olur” dedi. Hz. Aişe (r.a.) ona “Senin tevben yoktur”

289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/274.

290[290] Aynı manada başka bir hadis için bkz: Müslim, Selam, 43(4/1720).

dedi.
c) Alimler bu konuda çok hikayeler nakletmişlerdir. Bunlar çok bilinen şeylerdir. 291[291]

Sihri İnkâr Eden Mutezilenin Delilleri

Mû'tezile sihri inkâr sadedinde birkaç delil getirmişlerdir.
1) Cenâb-t Hak: "Sihirbaz ise nerede olsa felah bulmaz "(Taha, 69) buyurmuştur.
2) Cenâb-ı Allah, Hz.Peygamber (s.a.s) hakkında müşrikler,
"Zalimler siz ancak büyülenmiş bir adama tâbi oluyorsunuz " dedffer"(Furkan,8)diye nakletmiştir. Eğer Hz.Peygamber (s.a.s) gerçekten büyülenmiş olsaydı, o zalimler bu sözlerinden ötürü kınanmayı haketmez-lerdi.
3) Eğer sihrin bu gibi çeşitleri caiz olsaydı, mu'cize ile sihir birbirinden nasıt ayırdedilebilirdi.
Sonra Mû'tezile şöyle demiştir: "Bu deliller yakînî ve kesin delillerdir. Sizin bu konuda ileri sürdüğünüz hadisler âhâd haberlerdir. Bu sebeple bu haberler, bizim delillerimize karşı koyamazlar." 292[292]

Sihri Öğrenmek Mubahtır

Sihri Öğrenmenin çirkin ve mahzurlu olmadığı hakkındadır.
Muhakkik ulemâ, bu hususta ittifak etmişlerdir. Çünkü ilim, zâtı gereği güzel bir şeydir. Ve yine, Cenâb-ı
Hak: "De ki: Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Zumer, 9) buyurmuştur. Çünkü, şayet bilinmeseydi, sihir ile mucizenin arasını ayırmak mümkün olmazdı. Mucizenin mucize olduğunu bilmek, vâcibtir; vacibin kendisine dayanmış olduğu şey de vâcibtir. Bu da, sihir ilmini bilmenin vâcib olmasını gerektirir; vâcib olan şeyi se, nasıl çirkin ve haram olur? 293[293]

Sihirbaz Kâfir Olur mu?

Sihir yapan kimsenin bazan kâfir olup olmadığı hakkındadır.
Fukanâı sihirbazın kâfir olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hz.Peygamber (s.a.s)'den şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
"Kim bir kâhinin veya arrafa gelir de, onların herhangi bir sözünü tasdik ederse, o kimse Hz.Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur"294[294] Bil ki, yıldızların bu âlemi idare ettiğine ve bu âlemde meydana gelen hadiselerin, hayır ve serlerin yaratıcısı olduğuna İnanan kimsenin mutlaka kâfir olduğu hususunda, ümmet arasında bir anlaşmazlık yoktur. Bu, birinci çeşit sihirdir.
İkinci çeşit sihre gelince, bu kişinin, saflık ve kuvvet hususunda insan ruhunun cisimleri, hayatı, kuvveti, kudreti yaratmaya, bünyeyi ve şekli değiştirmeye muktedir olacak bir noktaya varabileceğine inanmasıdır. Görünen odur ki, ümmet yine böyle birinin kâfir olacağı hususunda ittifak etmiştir.
Üçüncü çeşit sihre gelince, bu sihirbazın saflıkta, rukye okumasında ve bazı ilaçlar tütsülemede, onun bu fiillerini müteakip âdete göre Allah'ın cisimler, hayatı ve aklı yaratacağı bünyeyi ve şekli değiştirebileceği bir noktaya bazan ulaşabileceğine İnanmasıdır. İşte burada Mu'tezile, böylesi bir sihrin olabileceğini kabul eden kimselerin küfre nisbet edildiği hususunda ittifak ederek, şöyle demiştir:
"Çünkü bu inançta olan kimsenin, bu inancıyla beraber peygamberleri ve resulleri tasdik etmiş olması imkânsızdır."
Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü, bir kimse şöyle diyebilir: İnsan, şayet peygamberlik iddiasında bulunsa ve bu davasında yalancı olsa, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için, Allahu Teâlâ'nın bu tür şeyleri böyle insanların elinde izhâr etmesi caiz değildir. Ama kişi peygamberlik iddia etmediği zaman Allah da bu tür şeyleri de onun elinden izhar ettiğinde, bu durum herhangi : - karışıklığa sebebiyet vermez. Çünkü, hakta olan bâtıla bağlanmış kimse-aen, peygamberliği iddia etmesi yanında butür

---

[291][291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/274-275.
[292][292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/276.
[293][293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/276.
[294][294] Müsned, 2/429; 4/68; 5/380.

şeylerin onun yanındameydana gelmiş olması; yine peygamberliği iddia etmiş olmasına rağmen, bâtıla -ağlanmış kimse için bu tür şeylerin meydana gelmemiş olması sebebiyle ayrılır.

Zikretmiş olduğumuz sihrin diğer çeşitlerine gelince, bunların küfür olma-z ğmda şüphe yoktur. Buna göre şayet, "Yahudiler Hz.Süleyman (a.s)'a sihri nisbet ettiklerinde, Cenâb-ı Hak Hz.Süleyman (a.s)'ı bundan tenzih etmek için: "Süleyman kâfir olmamıştır" (Bakara, 102) buyurmuştur. Bu da, sihrin mutlak olarak küfür olduğunu gösterir.

Keza, Allahu Teâlâ: Takat şeytanlar, insanlara sihri öğretmek suretiyle olmuşlardı" (Bakara, 102) buyurmuştur. Bu da, sihrin mutlak olarak küfür anasını gerektirir. Yine meleklerden, onların: "Btz bir imtihanız, fitneyiz; binaenaleyh kâfir olma !" demedikleri sürece hiç kimseye sihri öğretmedikten naklolunmuştur ki, bu da sihrin mutlak manada küfür olduğunu gösterir" denilirse, biz deriz ki, hali hikâye etmenin doğruluğu hususunda tek bir misâ kâfidir, bu sebeple sen bu misâli yıldızların ilâh olduğuna inanan kimsenin sihrine hamlet!... 295[295]

Sihirbazın Öldürülmesi Meselesi

Yedinci mesele sihirbazların öldürülmesinin vâcib olup olmadığı hususundadır. Birinci çeşit sihre gelince, ki bu yıldızların, alemi idare eden ilâhlar olduğuna inanmaktır.

İkinci sihre de getince, ki bu da sihirbazın cisimleri, hayatı, kudreti, a-yaratmaya ve şekilleri bir araya getirmeye kadir olduğuna inanmasıdır, bunların kâfir oldukları hususunda şüphe yoktur. Müslüman böyle bir inanç içinde sihir yaptığında, tevbe etmesi istenen mürted gibi olur. Eğer bunda ısrar ederse, öldürülür. İmâm Mâlik, Ebu Hanife'den, böylesi insanın tevbesinin kabul otu-namıyacağını rivayet etmiştir. Bizim delilimiz olarak deriz ki, o kimse müslü-mandır. Dolayısıyla Hz.Peygamber (s.a.s)'in, "Biz zahire göre hükmederiz" hadisinden dolayı o kimsenin müslüman olduğu kabul edilir.

Üçüncü çeşit sihre gelince, ki bu insanın Allahu Teâlâ'nın bazı "rukye" (okunup üflenen dualar) ierin okunması ve bazı ilâçların tütsülenmesi esnasında cisimleri, hayatı yaratmakla; şekil ve görünüşleri değiştirmekle ilgili kendi âdetini icra ettirdiğine inanmaktır. Böylece sihirbazın bu yolla yeni maddeler, hayat ve hitkatt değiştirmeye güç yetirebileceğine inanmasıdır, biz Mu'tezi-le'den, şöyle diyerek bunu küfür saydıklarını zikretmiştik.

Çünkü bu inançla beraber mu'cize vasıtasıyla peygamberlerin sıdkına istidlalde bulunmak mümkün olmaz. Onların bu görüşü zayıftır; çünkü onlara cevaben şöyle denilir: Bu ikisi arasındaki fark şudur: Peygamberlik iddia eden kimse, eğer davasında doğru olursa; Allah o kimseye bu tür şeyleri yapma imkânı verir. Eğer davasına yalancıysa, bu tür şeyleri yapabilmesi onun için mümkün olmaz. İşte böylece aralarındaki fark ortaya çıkmış olur. Böyle birinin kâfir olmadığı ve böyle bir sihrin de yapılmasının mümkün olduğu sabit olunca; sihrin bu çeşidiyle ilgili olarak sihirbaz bir sihir yaptığında, sen bir düşün!.. Eğer o, yaptığı şeyin mubah olduğuna inanıyorsa, kâfir olur. Çünkü o, mahzurlu şey hakkında mubah diye hüküm vermiştir. Eğer o yaptığı şeyin haram olduğuna inanırsa, Şafiî'ye göre bunun hükmü, cinayetin hükmü gibidir. Eğer o kimse, ben sihir yaparım; benim sihrim de genelde öldürür, derse, o kimseye kısas uygulamak vâcib olur. Eğer, ben sihir yaparım; sihrim de bazan öldürür, bazan da öldürmez, derse, bu "şibh-i amd" (kasta benzer bir şekilde) olur. Eğer, ben başkası için sihir yaptım, ama ona rastgeldi derse, bu da bir hatadır (hataen öldürmedir); hüküm hafifletilerek, o kimsenin malın-dan diyet almak vâcib olur. Çünkü bu vücûb, o kimsenin ikrarıyla sabit olmuştur. Ancak "ikilenin (diyetini verebilecek akrabaların) bunu tasdik etmesi durumu müstesna...Bu durumda diyet, onun "âkıle"sine gerekir. Şafiî (r.a.)'nin görüşünün genişçe izahı budur.

Hasan ibn Ziyâd'ın İmam Muhammed den rivayet ettiğine göre, Ebu Ha-nife şöyle demiştir:

"Bir kimsenin sihirbaz olduğu bilindiği zaman, sihirbaz olan o kimse öldürülür. Ondan tevbe etmesi istenmez; onun ben tevbe ettim ve sihirden vazgeçtim, demesi de kabul edilmez. O, kendisinin sihirbaz olduğunu ikrar ettiğinde kanını akıtmak helâl olur. Eğer iki şahit onun sihirbaz olduğuna şehadet ederler veyahut da onu sihirbaz olduğu bilinecek bir sıfatla nitelerlerse, o kimse öldürülür ve tevbe etmesi istenmez. Eğer: "Ben bir kere sihir yaptım, ama şu zamandan beri yapmıyorum" diye ikrarda bulunursa onun bu sözü kabul edilir ve o kimse öldürülmez.

Muhammed İbn Şücfl, Ali er-Razî'nin şöyle dediğini nakietmiştir; Ebû Yûsuf'a Ebû Hanîfe'nin sihirbaz hakkındaki, "öldürülür; onun tevbe etmesi istenmez, o mürted menzilesinde değildir" şeklindeki sözünü sorduğumda Ebû Yûsuf şu karşılığı verdi: "Sihirbaz küfrüyle beraber, yeryüzünde

---

295[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/276-278.

fesad çıkarmıştır. Böyle olan kimse de birisini öldürdüğünde Öldürülür."

a) Bizim âlimlerimiz (Şafiî âlimleri), bu tür sihrin küfür olmadığı, bunun bir fısk olduğu; eğer bu başkasına karşı işlenmiş bir cinayet olmazsa, hak olan şeyin, yukarda tafsilatıyla anlatmış olduğumuz şey olduğu hususuyla ihticâc etmişlerdir.

b) Yahudilerin sihirbazları öldürülmezler. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s)'e Lebîd İbn A'sam denilen bir yahudi ile Hayber yahudilerinden olan ve kendisine Zeyneb denilen bir kadın sihir yapmışlardı. Ama, Hz. Peygamber (s.a.s) onları öldürmemiştir. Bu sebeple Hz.Peygamber (s.a.s)'in:

"Müslümanlann lehine olan, onlarında lehinedir; müslümanların aleyhine olan, onların da aleyhinedir" buyurmuş olmasından ötürü mû'minin de böyle olması gerekir. Ebû Hanife (r.a) görüşüne akım haberleri delil olarak getirmiştir.

a) Nafi'nin Abdullah ibn Ömer'den rivayet ettiğine göre, bir cariye Hafsa (r.a)'ya büyü yapmış idi. Onlar cariyeyi yakaladıklarında, cariye büyü yapmış olduğunu itiraf etmişti. Böylece hem (Abdullah Ibn Ömer) Abdurrahman ibn Zeyd'e emrettim de, o da onu öldürdü... Bu olay Hz.Osman (r.a)'a ulaşınca. ı Hz.Osman (r.a) bunu yadırgadı. Bunun üzerine İbn Ömer (r.a), ona gelerek, cariyenin durumunu anlattı. Hz.Osman (r.a) sanki, o cariyenin İbn Ömer'in izni olmadan öldürüldüğünü sandığı için, bunu yadırgamıştı.

b) Amr İbn Dinar'ın şu rivayetidir: Hz.Ömer (r.a)'den, "Her sihirbaz erkek ve kadını öldürünüz" diyen bir mektup geldi. Bunun üzerine biz üç sihirbaz kadını öldürdük.

c) Ali ibn Ebi Talib şöyle demiştir: Arrâflar, Acemlerin kâhinleridir. Kim bir kâhine, onun söylediğine inanmak niyetiyle varırsa, şüplesiz o kimse, Alla-hu Teâlâ'nın Hz.Muhmmed (s.a.s)'e indirmiş olduğu şeyden uzaklaşmış olur.

Bunlara şöyle cevap verilir: Öldürülen sihirbazlar, belki de kâfir idi...Çünkü, durumu nakletmenin doğruluğu hususunda tek bir misâl kafidir...

Sihrin diğer çeşitlerine gelince, ki ben çeşitti göz bağcılığı, çeşitli hayallere ve hendesî nisbetlere göre yapılmış acayip aletlerle icra edilen sihirbazlığı kastediyorum. Yine hüküm çeşitli korkular vehmini veren, tedirginliğe sevke-den, böylece kalbinde zayıflık olan kimseleri bu konuda kesin itikada sürükleyen, insanları birbirlerine karşı kışkırtan, söz taşıyan; insanların arasına ayrılık düşürmek için çalışıp çabalayan ve yazdığı şeyin "ism-i A'zam" dan olduğu vehmini veren kimseler hakkında da hüküm böyledir, işte burada sayılan sihrin bütün çeşitleri küfür değildir. İnsanların evlerine kirli şeyleri gömme hususundaki hüküm de böyledir. Aynı şekilde, bunu cinlerin yaptığı vehmini verme hakkındaki hüküm de böyledir. Çeşitli yiyeceklere uyuşturucu katan kimse hakkında da, durum aynıdır; çünkü bu hususlara ait herhangi bir şey küfür noktasına varmaz ve bu öldürme cezasını kesinlikle icab ettirmez. İşte sihir konusunda umumi olarak söylenebilecek söz budur. Allah kullarına yeten ve onları koruyandır. Biz şimdi yine, tefsirimize dönelim.

Allahu Teâlâ'nın: "Fakat şeytanlar, insanlara sihri öğretmeleri sebebiyle, kâfir oldular" sözüne gelince âyetin zahiri, insanlara sihri öğretmiş olmalarından ötürü, onlann kâfir olmuş olmalarını gerektirir. Çünkü bir hükmün vasfa terettüb etmesi, o vasfın illet olduğunu gösterir. Küfür olmayan şeyi öğretmek ise, küfrü gerektirmez. Binaenaleyh, âyet, sihri öğretmenin ve sihrin küfür olduğuna delâlet etmiş olur.

Bunu kabul etmeyen kimseler, şöyle diyebilirler: Biz, bir hükmün vasfa dayanmasının, o vasfın o hükmün illeti olduğu hususunu kabul etmiyoruz. Tam aksine mânâ, onlar kâfir oldular; buna rağmen, insanlara sihri öğretiyorlardı, şeklindedir. Buna göre şayet bu müşkil bir meseledir; çünkü Atlahu Teâlâ, âyetin sonunda iki meleğin de insanlara sihri öğrettiklerini haber vermiştir. Şayet sihri öğretmek küfür olsaydı, iki meleğin de küfre nisbet edilmesi gerekirdi. Halbuki, bütün meleklerin masum olduğu sabit olduğu için, bu caiz değildir.

Ve yine siz, "Sihir olarak isimlendirilen her şeyin küfür olmadığına işaret etmiştiniz" denilirse, biz deriz ki, müşterek lâfız, ihtiva ettiği bütün müsem-mâları hakkında umumî değildir. Buna göre biz, küfür diye adlandırılan bu sihri, sihir diye adlandırılan birinci nev'e hamlederiz ki bu, yıldızların ilâh olduğuna inanmak, mucizeleri ve harikulade halleri ortaya koymak hususunda yıldızlardan meded ummadır. İşte bu sihir nev'i, küfürdür: Şeytanlar da, diğer kısımları değil, bu tür sihri yaptıkları için ancak kâfir olmuşlardı. [296][296]

---

[296][296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/278-281.

Ayette Geçen İki Melek (Harût ve Marût)

"İki melek" ifâdesine gelince, biz bu iki meleğin bu çeşit sihri öğrettiklerini kabul etmiyoruz. Aksine, belki onlar Cenâb-ı Allah'ın: İnsanlar o İki melekten, kendisiyle karı kocanın arasını ayıracakları şeyleri öğreniyorlardı" âyetinde de beyan edildiği gibi, diğer sihir çeşitlerini öğretiyorlardı. Yine, onların bu çeşit sihri öğrettiklerinin kabul edilmesi halinde bile, bu sihri öğretmek ancak, onu öğreten, öğrenen kimsenin onun gerçek ve hakikat olduğuna inanmasını istemek gayesiyle öğretirse, küfür olur. Sihirin zararından sakınmak için sihir öğrenmeye gelince, bunu öğrenmek küfür değildir. Meleklerin öğretmesi, Cenâb-ı Allah'ın o iki melekden bahsederken: "Biz ancak bir imtihan vesilesiyiz; binaenaleyh kafir olma! demedikçe hiç kimseye sihir öğretmiyorlardı" buyurduğu gibi, mükellefin sakınması için olmuştur. İnsanlara sihri öğreten şeytanlara gelince, bunların maksatlarının bu tür şeylerin hak olduğuna inanmak ve inandırmak olduğudur. Böylece, iki şey arasındaki fark ortaya çıkmış olur. 297[297]

Sekizinci Mesele

Nafi, ibn Kesir, Asım ve Ebû Amr, kelimeşini şeddeli olarak kelimesini de nasb ile ; diğerleri de, kelimesini şeddesiz ve kelimesini de ref ile okumuşlardır. Her iki okuyuş şeklinde de mana aynidir.Enfâi suresindeki, Fakat, Allah attı... "(Enfal. 17) ve "Fakat Allah öldürdü.."(Enfal, 17) âyetlerinde böyledir. Muhtar olan görüş, atıf vâvı ile okunduğunda şeddeli olması, okunduğunda da şeddesiz okunmasının daha güzel olduğudur. Bu ayette, tercihe şayan olan vecih şudur: j& şeddesiz olarak okunursa atıf o-tur, söze bitişik olduğundan atıf vâvına gerek kalmaz. Ama şeddeli okunursa atıf olmaz; çünkü edatı gibi amel etmektedir. 298[298]

Harût ve Marufa İndirilen

Cenâb-ı Allah'ın: "Bahirdeki iki meleğe, Hârût'a ve Marût'a indirileni.' sözüne gelince, bu âyette bazı meseleler vardır: 299[299]

‘ deki Hakkında Muhtemel İzahlar

ifâdesindeki hakkında iki vecih vardır.
a) Bu, mânasınadır.Bu görüşte olanlar.üç değişik görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:
1) Bu kelime, kelimesine matuftur. Mâna, buna göre şöyledir: Onlar insanlara sihri ve aynı şekilde o iki meleğe indirilmiş olan şeyi öğretiyorlar...
2) Bu kelime, ifâdesine atıftır. O zaman âyetin mânası şöyle olur: Onlar, Süleyman (a.s)'ın mülküne iftira olarak şeytanların söyledikleri şeye ve o iki meleğe indirilen şeye uyarlar..Çünkü sihirin bir kısmı küfürdür. Bu da şeytanların okumuş olduğu sihir çeşididir; yine bir kısmı da, karı ile koca arasını ayırmada müessirdir. Bu da, o iki meleğe indirilmiş olan sihirdir..Buna göre Cenâb-ı Allah, sanki yahûdilerin her iki sihir çeşidini de yaptıklarını, birisiyle yetinmediklerini haber vermiştir.
3) Bu 'nın nahiv bakımından yeri, fâdesi üzerine atf olmak üzere, çerdir. Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: Süleyman'ın mülkü hususunda, bir de o iki meleğe indirilen şey hususunda şeytanların yalan yere, iftira olarak söyledikleri şeye...Bu Ebû Müslim (r.a)'in görüşüdür. 300[300]

Ebû Müslim'in Görüşü Ve Reddi

Bu zat, iki meleğe sihir indirilmiş olduğunu kabul etmez ve bu görüşüne birçok yönden delil getirir.
Birincisi: Sihir, şayet onlara indirilmiş olsaydı, onu indirmiş olan Cenâb-ı Allah olurdu. Bu ise caiz değildir; çünkü sihir, küfür ve abes ile iştigaldir. Bunu indirmek Cenâb-ı Hakk'a uygun düşmez.
İkincisi: "Fakat şeytanlar, İnsanlara sihri öğreterek kâfîr olmuşlardı" ifâdesi, sihir öğretmenin küfür

---

297[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/281.
298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/281-282.
299[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/282.
300[300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/282.

olduğunu
gösterir. Meleklerin, sihir öğrettikleri sabit olursa, onların kâfir olmuş olmaları gerekir. Bu ise bâtıldır.

Üçüncüsü: Peygamberlerin, sihir öğretmek için gönderilmeleri caiz olmadığı gibi bu, melekler hakkında haydi haydi caiz değildir.

Dördüncüsü: Sihir, ancak kâfirlere, fâsıklara ve inatçı şeytanlara izafe edilir. Cenâb-ı Allah'ın nehyettiği ve ahiret azabıyla tehdidde bulunduğu bir şey Allah'a nasıl nisbet edilir? Sihir, bâtılı hak gösteren bir şey değil midir? Allah'ın sünneti ise onu ipal etmek şeklinde cereyan etmiştir. Nitekim Cenabı Atlah Hz.Mûsa a.sj'nın kıssasında, "Sizin yaptığınız sihirdir; Allah onu mutlaka iptal edecektir" (Yunus, bi) buyurmuştur.

Sonra, Allah kendisine rahmet etsin, Ebû Müslim, bu âyetin tefsirinde mü-fessirlerin çoğunun görüşünden farklt olan bir yol tutarak şöyle der: Şeytanlar sihri Hz.Süleyman ondan uzak olduğu hâlde, Süleyman (a.s)'ın mülküne nisbet ettikleri gibi, o iki meleğe indirilen şeyi de, onlara indirilen şey sihir olmaktan uzak olduğu hâlde, sihre nisbet ettiler. Bu böyledir, çünkü o iki meleğe indirilen şey şeriat, din ve hayra davet idi..O iki melek, insanlara, kendilerinin kabul edilmek ve kendilerine tutunulmak üzere gönderilmiş olduklarını, "Biz ancak bir imtihan vesilestyiz, binaenaleyh sen küfre girme" sözleriyle te'kid ederek, sadece bunu öğretiyorlardı. İnsanlardan bir grup onların söyediklerine tutunurken, diğer bir grub buna karşı çıkarak, bundan saptı. Buna göre, nın mânası, "Onlar fitne ve küfürden, karı ile kocanın arasını ayıracak miktarı öğreniyorlardı" olur. Ebû Müslim'in görüşlerinin izahı budur.

b) edatı, nefy (olumsuzluk) manasınadır. Buna göre kelime, ibaresine atfedilmiş olur. Cenâb-ı Allah sanki şöyle demiştir: Süleyman kâfir olmadı ve o iki meleğe de sihir indirilmedi. Çünkü sihirbazlar sihri Süleyman (a.s)'a nisbet ediyorlar ve o sihrin Babil'de Hârut ve Mârut adlı iki meleğe indirilen şeylerden olduğunu iddia ediyorlardı.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Allah, her iki iddiaları hususunda da onları reddetmiştir.

âyetindeki, da nefy ifâde etmektedir. Bunun mânası şöyledir: "Onlar hiç kimseye bunu öğretmiyorlar; aksine, en şiddetli bir biçimde insanları bundan nehyediyorlardı."

Cenâbı Allah'ın: "Biz arcak bir imtihan vesi-lesiyiz demedikçe.." sözüne gelince, buradaki kelimesi imtihan ve sınamak anlamlarına gelir. Âyetteki, sözü senin şu sözün gibidir: "Ben falancaya, eğer şöyle yaparsan, sana şu isabet eder" demedikçe. ona şunu emretmedim.." Yani, ben ona o şeyi emretmedim, daha doğrusu onu ondan sakındırdım.

Bu görüşlerin hepsi güzelse de, birinci görüş hepsinin en güzelidir. Çünkü normal olarak, sözünün -ayrı bir delil bulunmadıkça- uzakta olan bir kelimeye değil de, yanıbaşındaki kelimeye matuf olması gerekir.

Ebû Müslim'in,"Eğer, o iki meleğe sihir indirilmiş olsaydı, bu sihri indiren Cenâb-ı Allah olmuş olurdu" sözüne mukabil biz şöyle deriz: Bir şeyin tavsif edilmesi, bazan onu yapmaya teşvik etmek, bazan da ondan sakındırmak gayesiyle olur. Nitekim şair şöyle demiştir: "Şeni, kötü bir niyetle değil, ama ondan korunmak için öğrendim."

Ebû Müslim'in ikinci olarak söylemiş olduğu "sihri öğretmek, Cenâb-ı Allah'ın: sözünün delaletiyle küfürdür" sözüne karşı şöyle cevap veririz: Biz, bunun bir haldeki vakıayı bildirdiğini, böyle bir şeyin doğruluğu hususunda da tek bir suretin bulunmasının yeterli olacağını açıklamıştık. Buradaki bu şekit de şudur. Şeytanların, yıldızların ilâh olduğunu söyleyen kimselere sihri öğretmekte meşgul olması ve bunu öğretmekten maksatlarının da, bu görüşün hak olduğunu ısbat etmek olduğudur.

Ebû Müslim'in üçüncü olarak söylediği, "Peygamberlerin sihir öğretmek için gönderilmeleri caiz olmadığı gibi, meleklerinki de caiz değildir" sözüne karşılık şöyle deriz: Biz peygamberlerin sihir öğretmek için gönderilmiş olmalarının caiz olmadığını kabul etmiyoruz. Çünkü sihrin öğretilmesinden maksadın, onun bâtıl olduğuna dikkat çekmek olması da mümkündür.

O'nun dördüncü olarak söylediği, "Sihir ancak kâfirlere ve inatçı şeytanlara izafe edilir; buna göre Allah'ın yasakladığı bir şey, nasıl Allah'a izafe edilir?" sözüne karşı deriz ki, amel ile öğretme arasında bir fark bulunmaktadır. Öyleyse, onunla amel etmenin nehyedilmiş olması niçin caiz olmasın?

Onun fesadına dikkat çekmek gayesiyle öğretilmesine gelince bu,emre-dilen bir şey olur. 301[301]

İkinci Mesele

301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/282-284.

Hasan el-Basri, kelimesini lâm harfinin kesresiyle J&i* şeklinde okumuştur. Bu kıraat, Dahhâk ve İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Sonra bunlar delâlet hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hasan el-Basri şöyle demiştir: Onlar, Babil şehrinde insanlara sihir öğreten sünnetsiz iki tekn syen
idiler. Onların, iki iyi padişah olduğu da söylenmiştir. Âyetteki meşhur kıraat, iâmın fethasıyla olanıdır. Buna göre bu ikisi, gökten İnen ve isimleri Harut ve Marut olan iki melek idi. Bu ikisinin Cebrail ve Mikâil (a.s) oldukları da söylenmiştir. Bunların, Cebrail ve Mikâil (a.s)' den başka olan iki melek olduğu da söylenmiştir.

Kelimedeki lâm harfini kesreli okuyanlar, buna birçok delil getirmişlerdir:

1) Sihir öğretmek meleklere yakışmaz.

2) Cenâb-ı Allah: "Şayet biz bir melek indîrseydik, iş oiup biter, sonra da onlara mühlet verilmezdi". (En’am, 8) buyurduğuna göre, O'nun iki meleği indirmiş olması nasıl caiz olur?

3) Eğer Cenâb-ı Allah iki meleği indirmiş olsaydı, onları ya iki adam şeklinde gönderirdi veya böyle yapmazdı. Eğer onları, adam olmadıkları halde, iki adam şeklinde gönderseydi, bu, insanları cahil bırakmak ve onlardan gerçeği gizlemek olurdu ki, bu da caiz değildir. Eğer bu caiz olsaydı, müşahede ettiğimiz her bir insanın da, gerçek bir insan olmaması, aksine meleklerden bir melek olması niçin caiz olmasın? Eğer Cenâb-ı Allah o iki meleği adam suretine sokmamış ise, şu âyet bu görüşü zedelemektedir:

' 'Eğer biz peygamberi bir melek yapsaydık, onu bir adam suretinde getirirdik. (En’am, 9).

Birinci delillerine şöyle cevap veririz: Sihir öğretmek için meleklerin gönderilmiş olmasının hikmetini ileride açıklayacağız.

İkinci delillerine şöyle cevap veririz: Bu ayet, âmm olan bir âyettir. kelimesindeki lamın fetha ile okunması, mütevâtir bir kıraattir ve bu hâs olur. Hâs olan âmm olandan önce gelir.

Üçüncü delillerine şöyle cevap veririz: Cenâb-ı Allah, o iki meleği insan şeklinde indirmiştir. O devirdeki peygamberler hayatta iken kullara düşen görev, insan suretinde gördükleri kimsenin insan olduğuna kesin şekilde hükmetmemeleri idi. Aynı şekilde Hz.Peygamber (s.a.s) zamanında da, Dihyetu-I Kelbî302[302] (r.a.)'yi gören kimsenin, onun, insan olduğunu kesin olarak söylememesi, aksine bu hususta tavakkuf etmesi gerekirdi. 303[303]

Hârut ve Mârut Kıssası Ve Tenkidi

Onların iki melek olduğunu söyleyen âlimler de, onların indiriliş sebebi hususunda ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbas (r.a)'dan şöyle rivayet edilmiştir: Cenâb-ı Allah, meleklere Hz.Adem'i tanıttığı zaman onlar, "Yeryüzünde, orada fesat çıkaracak ve kan dökecek kimse mi yaratacaksın?" (Bakara, 30) dediler. Cenâb-ı Allah onlara, "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim" (Bakara, 30) diye cevap verdi. Sonra Cenâb-ı Allah, insanlara bir grup meleği görevlendirdi; bunlar "Kirâmen Kâtibîn, melekleri idi. Bu melekler, insanların kötü amellerini semâya çıkarıyorlardı. Melekler, onların bu kötü amelleri yapmalarına ve onlardan sâdır olan bu kabahatlere rağmen, Cenâb-ı Allah'ın onları hâla hayatta bırakmasına şaşırıp kaldılar. Üstelik insanlar, bütün bunlara sihir yapmayı eklediler. Meleklerin şaşkınlığı daha da arttı. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, melekleri imtihan etmek istedi ve onlara, "İlim, zühd ve din bakımından en üstün olan meleklerden ikisini seçin; onları yeryüzüne indirip imtihan edeceğim" dedi. Onlar da Hârut ve Mârufu seçtiler.

Cenâb-ı Allah bu iki meleğe, insanlarda bulunan şehvet hissini verdi ve onları yeryüzüne indirip, şirk, kati, zina ve içki içmeyi onlara yasakladı. Onlar yeryüzüne inince, en güzel kadınlardan birisi^ühre adındaki bir kadın onların yanına geldi. Bu melekler o kadından kâm almak istediler. Kadın, puta taparlarsa ve içki içerlerse onların dediğini yapacağını söyledi. Önce bu melekler, bunu yapmaktan çekindiler; sonra şehvet onlara galip gelerek, her iki hususta kadının teklifini kabul ettiler. İçki içmeye ve puta tapmaya yöneldikleri esnada bir dilenci geldi. Kadın, "Bu dilenci, gördüğü bu hallerimizi insanlara anlatırsa, halimiz kötü olur. Eğer bana vuslatı istiyorsanız, bu adamı Öldürün!" dedi. Melekler, önce bunu yapmak istemediler, ama sonra o adamı öldürdüler. Öldürme işini tamamlayınca kadını aradılar, fakat bulamadılar. Sonra bu iki melek o anda pişman oldular, üzüldüler ve Allah'a yakarmaya başladılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah onları, dünya azabı ile ahiret azabından birisini seçme hususunda muhayyer bıraktı. Onlar, dünya azabını tercih ettiler. İşte bu sebeple bunlar, semâ ile

---

[302][302] Vahiy meleğinin çoğu kez suretinde gelmiş olduğu yakışıklı sahabinin adıdır.

[303][303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/284-285.

yeryüzü arasında, Babil'de, asılmış olarak azâb görüyorlar. Ve İnsanlara sihri öğretiyorlar.
Sonra, müfessirlerin Zühre hususunda iki görüşü vardır:

1) Cenâb-ı Allah iki meleği insanların şehveti ile imtihan edince, Zühre denilen yıldıza ve feleğine, yeryüzüne inmelerini emretti, derken o hâdise vuku buldu. İşte o zaman Zühre ve feleği, o iki melekte gördükleri hali kınayarak, yüksele yüksele gökteki yerlerine çıktılar.

2) Bu kadın yeryüzünün fahişelerindendi. O iki melek içki içtikten, o inşanı Öldürdükten ve puta taptıktan sonra o kadınla zina yaptılar ve ona göğe çıkmak için okudukları ismi öğrettiler. O kadın da o ismi söyleyip göğe yükseldi. Daha önce ismi "Bîduht" idi. Cenâb-ı Allah onun şeklini değiştirip Zühre yıldızı haline soktu.

Bu rivayetler fâsid, merdûd, kabul edilemez rivayetlerdir. Çünkü Allah'ın kitabında bunlara delâtet edecek birşey olmayıp, aksine birçok yönden onu geçersiz sayacak hususlar vardır:

a) Daha önce geçmiş olan ve meleklerin bütün günahlardan masum olduğunu gösteren deliller.

b) Bu görüşte olanlann/'Bu iki melek dünya azabı ile âhiret azabı arasında muhayyer bırakılmışlardır" sözleri fâsiddir. Daha doğru olan, onların tevbe ile azâb arasında muhayyer bırakılmış olmalarıdır. Çünkü Hak Teâlâ, ömrü boyunca kendisine şirk koşan kimseyi bile bu ikisi arasında muhayyer bırakmıştır. Hâl böyle iken bu hususta o iki meleğe nasıl daha cimri davranır?

c) Şaşılacak şeylerden biri de bu görüşte olanların şu sözleridir: "Bu iki melek azâb gördükleri hâlde insanlara sihir öğretiyorlar ve cezalandırılmakta oldukları o vaziyette bile, insanları sihre çağırıyorlar."

Bu sözün yanlışlığı zahir olduğuna göre deriz ki: O iki meleğin indirilmesinin sebebinin birçok izahı vardır:

a) Şüphesiz o esnada sihirbazlar çoğalmıştı. Bunlar, sihir konusunda daha önce bilinmeyen şeyleri ortaya çıkardılar ve peygamberlik iddiasında bulundular, bununla insanlara meydan okudular. Bu sebepten dolayı. Cenabı Allah, insanlara bu yalancı peygamberlere karşt koyabilsinler diye sihri öğretmek üzere bu iki meleği gönderdi. Bu, şüphesiz en güzel gaye ve maksadla" dan biridir.

b) Mu'cizenin sihirden farklı olduğunu anlamak, mu'cize ve sihrin ne c duğunu bilmeye bağlıdır. Halbuki insanlar o zaman sihrin mahiyetini bilmiyc lardı. Bu sebeple, onların mu'cizenin hakikatini bilmeleri de imkansız ok. İşte bunun üzerine, böyle bir maksad için, sihrin mahiyetini anlatsınlar d Allah Teâlâ bu iki meleği gönderdi.

c) Şöyle de denilebilir: Allah'ın düşmanları arasına ayrılığı; dostlarının a sına ise sevgiyi yerleştiren sihir, onlarca mubah veya mendûb idi. İşte bu.ı dan dolayı, Hak Teâlâ bu gaye ile, sihri öğretsin diye o iki meleği göndermiştir. Sonra o günün insanları bu iki melekten sihri öğrenmişler ve onu şer işler ile Allah'ın dostları arasına düşmanlık sokmak ve düşmanları arasında sevgi tesis etmek için kullanmışlardır.

d) Herşeyi bilebilmek güzeldir. Sihir yasaklanmış olunca, onun bilinen ve tasavvur edilen birşey olması gerekir. Çünkü tasavvur olunamayan şeyi neh-yetmek imkânsızdır.

e) Belki de cinler, bir benzerini insanların yapamayacağı çeşitli sihirler biliyorlardı. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, insanların kendisi ile cinlere karşı koyabilecekleri şeyleri öğretmeleri için melekleri göndermiştir.

f) Bunun, mükellefiyeti zorlaştırma babında birşey olması da caizdir. Çünkü insana, kendisini dünyevî lezzetlere ulaştıracak şeyi öğretip, sonra onu kullanmasını yasakladığı zaman bu, insan için çok güç olur. Bu sebeble de insan, buna riayet ederek büyük bir mükâfaatt elde edebilir. Nitekim Hak Teâlâ: "Kîm (o nehirden) kana kana içerse benden değildir. Kim ondan tatmaz ise işte o bendendir" (Bakara, 249) buyurduğu gibi, Talût'un kavmini bir nehirden su 'içme husunda imtihan etmiştir. Böylece bütün izahlarla Allah Teala'nın o melekleri sihri öğretmek üzere indirmesinin akıldan uzak görülemeyeceği ortaya çıkmış oldu. Allah en iyi bilendir. 304[304]

Dördüncü Mesele

Bazı âlimler bu hâdisenin Hz.İdris (a.s) zamanında olduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlar böyle bir maksaddan dolayı insan suretinde indirilmiş iki melek oldukları için o esnada onun için bir mu'cize olsun diye bir peygamberin de mevcud olması gerekir. Bu iki meleğin iki peygamber olması caiz değildir. Çünkü Hak Teâlâ'nın insanlara meleklerden peygamber göndermediği sabit olan bir

---

304[304] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/286-288.

husustur. [305]

Beşinci Mes'ele

"Hârut" ve "Mârut" kelimeleri lafzının atf-ı beyânıdır. Bu iki kelime, o iki meleğin özel ismidir. Gayr-ı munsarıf oluşlarının da delâlet ettiği gibi
bu iki kelime Arapça asıllı olmayan iki özel isimdir. Bazılarının iddia ettiği gibi bu iki kelime "kırmak" manasına gelen, masdarlanndan olsaydı munsarıf olmaları gerekirdi. Zührî, bu ifâdenin takdirinin, "O ikisi, Harût ve Marût idi" şeklinde olmak üzere, kelimeleri merfû olarak okumuştur.
Cenâb-ı Allah'ın:
"Onlar, "Biz ancak bir fitne (imtihan) vesilesiyiz. Onun için şahın kâfir olma" demedikçe kimseye sihir öğretmiyorlardı" âyetine gelince, bil ki Allah Teâlâ bu âyette o iki meleğin durumunu açıklayarak, sanki "Bu iki melek ancak sihir yapmaktan son derece sakındırdıktan sonra sihri öğretiyorlardı. Bu şiddetli sakındırmayı ifâde eden ise,' 'Biz bir fitneyiz. Onun için sakın kâfir olma" sözleridir." Âyette geçen "fitne"den maksad, Allah'a itaat edenin isyan edenden ayrılmasına vesile olan bir imtihandır. Nitekim Araplar saf olan kısmının tortusundan ayrılması için altın ateş üstüne konulduğu zaman, bunu, diye ifâde ederler. Sihri öğretmek için melek göndermenin niçin güzel olduğunu ortaya koyan görüşleri izah etmiştik. Bundan maksad, o ikisi sihri nitelendirmeden, sihrin çeşitli hilelerini ortaya koymadan ve insana iyice nasihat edip de, "Biz bir fitne (imtihan vestiesiyiz)" demedikçe hiç kimseye öğretmediklerini ifâde etmektir. Yâni"Hernekadar sihri öğretmenin maksadı, bu bilgi vasıtasıyla sihir ve mu'cizeyi birbirinden ayırdedebilmek İse de, bu sayede senin çeşitli kötülük ve günahlara düşmen de mümkündür. Binâenaleyh bunu öğrendikten sonra sihri, sana yasak olan yerlerde kullanmaktan veya onun vasıtasıyla dünyevî herhangi bir maksada ulaşmaktan sakın" demektir. [306]

Karı Koca Arasını Ayırmanın Keyfiyeti

Cenâb-ı Allah'ın: "İnsanlar o ikisinden kan ile kocanın arasını ayırdıkları şeyi Öğreniyorlardı" âyeti ile ilgili birkaç mesele vardır: [307]

Birinci Mes'ele

Âlimler bu ayırmanın izahı hususunda iki görüş bertmişlerdlr:
a) Bu ayırma ancak sihrin müessir olacağına inanmakla ve insanın böylece kâfir olması sebebiyle olur. Kişi kâfir olduğu zaman mü'min olan hanımının nikâhı ondan düşer. Bu bakımdan ikisi arasında bir ayrılık meydana gelmiş olur
b) Sihri yapan, karı ile kocanın arasını, bâtılı hak göstermek, hileler, kışkırtma ve diğer sihir çeşitleri ile ayırır. [308]

İkinci Mes'ele

Cenâb-ı Hak, bu şeyi açıkça beyân etmemiştir. Çünkü insanlar o iki melekten, ancak bu kadar sihir öğreniyorlardı. Fakat diğer sihir çeşitlerine de dikkat
çekmek için sadece bu çeşidi zikretmiştir. Çünkü insanın hanımına olan ülfeti ve meylinin hertürlü sevginin üzerinde olduğu son derece bilinmektedir. Cenâb-ı Hak bu hususu zikrederek, sihir ile bu kadar ileri derecedeki sevgiye rağmen karı koca arasını açmak mümkün olduğuna göre, başka yerlerde haydi haydi mümkün olduğuna dikkat çekmiştir.
Hak Teâlâ'nın: "Onlar, o sihir üe hiç kimseye zarar veremezler" ifâdesi de bizim söylediğimize delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, burada zararı mutlak bırakmış, onun sadece karı koca arasını ayırma zararı olduğunu bildirmemiştir. Böylece Allah, en yüksek seviyede olduğu için, karı ile koca arasını ayıran

---

[305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/288.
[306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/288-289.
[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/289.
[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/289.

sihri zikretmiştir. [309[309]]

İzin Ve Ezan Kelimelerinin Mânası

Cenâb-ı Allah'ın: "Ancak Allah'ın izniyle..."ifâdesine gelince, bil ki "İzin", emir makamında hakiki manasıyla kullanılır. Halbuki Hak Teâlâ sihri emretmez. Bir de Allah Teâlâ bu buyruğu ile onları kınamayı ve zemmi kastetmiştir. Eğer Cenâb-ı Hak onlara sihri emretmiş olsaydı, onları bunu yaptıkları için kınaması caiz olmazdı. O hâlde bu ifâdeyi mutlaka te'vil etmek gerekiyor. Âyetin birkaç türlü te'vili yapılmıştır.

a) Hasan el-Basri şöyle demiştir: Bundan maksad, aradan çekilmeyi ifâde etmektir. Yani sihir insanı büyülediği zaman, Allah dilerse ona mâni olur, dilerse sihir yapılan kişi ile sihrin zararı arasından çekilir,

b) Esâm şöyle demiştir: ifâdesi, "Yani ancak Allah'ın bilgisi dâhilinde olur" manasınadır.

Ezan'a da "ezan" denilmiştir. Çünkü ezan insanlara namazın vaktini bildirme manasını ifâde eder. Ezân'a "izin" de denilmiştir. Çünkü ezanı duyan kulaklar, namaz kılmaya izin olduğunu anlar. Allah Teâlâ'nın:

"Ve bu, Hacc-ı Ekbergünü Allah ve Resulünden bir bildiridir" (Tevbe, 3),

“ O zaman Allah ve Rasulü ile harbetmeye girdiğinizi biliniz. "(Bakara. 279) ;ve : "" (Enbiya, 109) ayetleri de böyledir.

c) Sihirden meydana gelecek zarar ancak Allah'ın yaratması, îcâd etmesi ve yoktan var etmesiyle meydana gelebilir. Böyle olmayan şeyin Allah'a nis-bot edilmesi doğru olmaz. Nitekim Hak Teâlâ: "Biz birşeyin olmasını istediğimiz zaman ona sözümüz sadece "ol" dememızdir, o da hemen oluverir" (Nam, 40) buyurmuştur.

d) "İzin"den murad "emir"dir. Bu görüş, ancak karı ile koca arasının ayrılma sebebi olarak, sihir yapanın kâfir olmasını, küfrün de nikâhın düşmesini gerektirmesini görmeye uygun düşer. İşte bu şer'îbir hükümdür. Şer'î hüküm ise ancak Allah'ın emri ile olur. [310[310]]

Sihri Satın Almak Ne Demektir?

Hak Teâlâ'nın:

"Onlar kendilerine zarar veren fakat hiç fayda vermeyen birşeyt öğreniyorlardı. Yemin olsun ki onu satın alanın âhirette hiçbir nasibi olmadığını bildiler" âyeti ile ilgili olarak da birkaç mes'ele vardır: [311[311]]

Birinci Mes'ele

Allah Teâlâ, burada "şirâ" (satın atmak) lâfzını birkac bakımdan, isti'are yoluyla zikretmiştir.

a)Yahûdiler, Allah'ın kitabı (Tevrat'ı) kulak ardı edip, şeytanların okudukları şeye (sihre) sımsıkı sarıldıkları için, sanki Allah'ın kita-oına karşılık sihri satın olmış gibi oldular.

b) İki melek, âhiret menfaati elde etmeye vesile olsun diye, sihri öğretmenle sihirden sakındırmayı kastetmişlerdir. Sihir kullanılınca sanki sihir yapan kimse, âhirette elde edeceği menfaatlerine karşılık dünyevî menfaatleri satın olmış gibi olur.

c) İnsan birşeyi elde etmek için sihir yaptığında sadece zahmet yüklendiğini bilir. O kimse sanki yüklendiği bu zahmetlere karşılık sadece sihir yapabilmeyi satın almıştır. [312[312]]

İkinci Mes'ele

Ekseri âlimler, kelimesinin "nâsib, pay" mânasına olduğunu söylemişlerdir. Kaffâl bu kelimenin aslının, takdir (öiçüp biçmek) mânasında olan masdarından olmasının doğruya en yakın ihtimal olduğunu söylemiştir. "Cildi ölçüp biçti" ifâdesi de bu mânadandır. Şöyle denilmesi de bu mânadadır.

[309[309]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/290.

[310[310]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/290-291.

[311[311]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/291.

[312[312]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/291.

"O, falanca adam için şu işine karşılık rızık (pay) olarak şu kadar dirhem takdir etti." Diğer âlimler ise, kelimesinin halâs (kurtuluş) mânasına geldiğini söylemişlerdir. Ümeyye b.Ebi's-Salt'ın şu şiiri-de bu mânadadır:
"Onlar için katrandan elbiseler ve bukağılardan başka nasib bulunmayan veyl (vâdisi)ne (gitsinler diye) duâ ederler." 313[313]

Âyette, Sihrin Zararını Hem Bildikleri Hem Bilmedikleri Geçiyor. İzahı Nedir?

Geriye âyetle ilgili bir sual kalmıştır. O da şudur: Allah Teâlâ ilk önce. "(...bildiler)" ifadesiyle onların niçin bildiklerini söylemiş, sonra da. 'Eğer bilselerdi..." buyruğu ile de bilmediklerini beyân etmiştir' Buna birkaç bakımdan cevab verilir:
a) Bilenler, bilmeyenlerden başka kimselerdir. Bilenler sihri öğreten ve insan'an onu öğrenmeye davet edenlerdir. Bunlar, Allah Teâlâ'nın, haklarında:
"Ehl-iKitap'tan blrgrub. Allanın kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi, arkalarına attılar" buyurduğu kimselerdir. Sihri öğrenmeye istekli oimayan cahiller ise "bilmeyenler"dir. Bu Ahfeş ve Kutrub'un cevabıdır.
b) Biz bahsedilenlerin aynı kimseler olduğunu kabul etsek bile, onların birşeyi bilip başka birşeyi bilmemeleri uzak bir ihtimal değildir. Onlar âhirette kendilerinin bir nasibi olmadığını biliyorlar, âhiret menfaatlerinden kaçırdıklarını ve âhirette çekecekleri zarar ile cezanın ne kadar olduğunu bilmiyorlardı.
c) Bahsedilenlerin aynı kimseler, bilinen şeyin de tek bir husus olduğunu kabul etsek bile, onlar ilimlerinden faydalanmayıp ilimlerinden yüz çevimiş olabilirler. Böylece bu ilim yokmuş gibi olur. Nitekim Cenâb-ı Hak kâfirleri, göz, kulak ve dillerinden hakkıyla faydalanmadıkları için, "Sağır, d/tefz vea'md" (isra. 97) olarak nitelemiştir.'Birşeyi yapıp da yerliyerinde yapmayan adama, "Yaptın (zannediyorsun ama) yapmadın" denilir. 314[314]

"Eğer onlar imân edip müttakîler olsalardı, Allah katından olan sevab, eğer bilselerdi daha hayırlı olurdu"
(Bakara, 103).
Bil ki buradaki, (zamiri, daha önce bahsedilmiş olan yahûdjlere râcidir, (onlara işaret etmektedir). Çünkü Cenâb-ı Allah: "Satın aldıkları şey ne kötü.. "ifâdesi ile, onlar hakkındaki va"îdini bildirdikten sonra, terhîb (korkutma) ile tergîb (teşvik)i birleştirmek için, peşi sıra va'adini zikretti. Çünkü ikisini birleştirmek, ta'ata yönelmeye ve günahtan dönmeye daha davetkârdır.
Allah Teâlâ'nın, "İman edip" ifâdesine gelince, bil ki Altah: "Ehl-t Kitaptan birgrub, Allah'ın kitabı (Tevrat'ı) arkalarına attılar" buyurup, sonra o yahûdilerin, şeytanların okuduğu şeye uyduklarını ve sihre sımsıkı yapıştıklarını bildirince, peşisıra, 'Eğer onlar iman...etselerdi" yani Arkalarına attıkları Allah'ın kitabına inansalardı" demiştir. Demek ki burada-Kttabı hem "Kur'an", hem "Kur'an"ı tasdik eden onların kitabı (Tevrat), tem de her ikisi olarak anlamak mümkündür. Âyetteki "takva"dan maksad »asaklanmış fiillerden ve emredilen şeyleri yapmamaktan kaçınmaktır.
Cenâb-t Hakk'ın: 'Allah katından olan sevab da-ha hayırlı olurdu" sözü ile ilgili birkaç izah vardır:
a) Âyetteki ilk şart cümlesinin cevabı mahzuf olup takdiri şöyledir: "Eğer onlar imân edip muttaki olsalardı, mutlaka sevaba nail olurlardı." Fakat isim cümlesi, kendisinde sevabın devamlı ve yerleşik olduğuna delâlet eden bir mâna olduğu için, fiil cümlesinin yerine getirilmiştir. Buna göre şayet, "Allah'ın sevabı daha hayırlıdır, denilmeli değil miydi?" denilirse, deriz ki: Âyetteki ifâdeden maksad, "Allah'tan olan tek bir sevâb bile daha hayırlıdır " mânasını ifâde etmektir.
b) buyruğu, mecaz yolu ite, Allah Teâlâ'nın onların hnan etmelerini irade etmesini temenni etme mânasına gelebilir. Âdeta, "Keşke h etmiş olsalardı" denip durulmuş ve sonra, "Allah katından bir mükâfaat dah a iyi olurdu." Allah en iyi bilendir.
Cenâb-ı Hak: diyerek yeni bir cümleye başlamıştır. 315[315]

"Ey İmân edenler, "râinâ" demeyiniz, "Bize bak" deyiniz ve (söze) kulak veriniz. Kâfirler için pek acıklı bir azâb vardır" (Bakara, 104).

---

[313] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/292.
[314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/292-293.
[315] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/293-294.

Bil ki Allahu Teâlâ, yahûdilerin Hz.Muhammed {s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinden önceki döneme ait kötü fiillerini açıklayınca, bu âyetten itibaren, Hz.Peygamber (s.a.s)'in peygamberliği esnasındaki kötülüklerini Hz.Peygamberin peygamberliğini tenkid ve dini hakkında onu ta'n etme hususlarındaki çabalarını açıklamayı dilemiştir ki işte bu konuda söylenen ilk şey bu âyetteki husustur. Burada birkaç mesele vardır: 316[316]

Kur'an'tn "Ey imân Edenler!" Hitabına Ait Bir İncelik

Bil ki Allah Teâlâ, "Ey imân edenler" ifâdesi ile Kur'an'da seksensekiz yerde mü'mintere hitab et mistir, ibn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Cenâb-ı Al lah Tevrat'ta yahûdilere: miskinler.." diye hitab ederdi. Allah Teâlâ sanki onlara evvelâ "miskinler" diye hitab edince, bunun peşinden; "Onlara zillet ve meskenet vuruldu" (Bakara, 61ei) buyurmasıyla, onlara miskinliği vermiştir. Allah Teâlâ'nın, Muhammed ümmeti ne ilk önce "Ey imân edenler!" diye imân vasfı ile hitab etmesi, onlara kıya met gününde cehennem azabına karşı emân (emniyet) verdiğine delâlet eder Keza "mü'min" ismijsim ve sıfatların en şereflisidir. Allah, Muhammed ümmetine dünyada isim ve sıfatların en şereflisi ile hitâb edince, O'nun fazlından, âhirette bile en güze! muameleyi yapmasını umarız. 317[317]

Yahudilerin Dillerini Eğip Bükerek Ortaya Koydukları Kötülük

Allah Teâlâ'nın bu iki müteradif (eş anlamlı) (Râina ve Unzurnâ) kelimeden birini kullanmayı menedtp, diğerini kullanmaya izin vermesi tuhaf sayılmaz. Bundan dolayı Şafiî (r.a)'ye göre, ister İbrânîce ister Farsça olsun, Fatiha sûresinin tercümesini okuyarak namaz kılmak caiz değildir. Çünkü aynı, "Bize bak" anlamında oldukları halde, Cenâb-ı Allah, demeyi menetmiş, ujki demeye müsaade etmiştir. Fakat çoğu müfessirlere göre Allah Teâlâ, bir nevî kötü mâna ifâde ettiği için, sadece, demekten müslümanları menetmiştir. Sonra müfessirler bu âyetle ilgili birkaç vecih zikretmişlerdir:

a) Allah'ın Resulü (s.a.s) müslümanlara ilimden birşey okuduğunda, müs-lümanlar O'na: "Ey Allah'ın Resulü bizi gözet, bize bak, " derlerdi. Yahudilerin İbranicede birbirlerine söverken kullandıkları, bu kelimeye benzeyen bir sözleri vardı. Bu sözleri, idi. Bu, "Dinle, ey dinlemiyesi-ce!" manasına gelirdi. Onlar, mü'minlerin, (Bize bak, bizi gözet) dediklerini duyunca, bunu fırsat bilip, bu küfürlerini kastederek Hz.Peygamber (s.a.s)'e bununla hitab ettiler. Böylece mü'minler bu kelimeyi söylemekten neh-yedilip diğer lâfzı -ki bu (Bize bak) sözüdür- kullanmaları emredildi. Bu te'vilin doğru olduğuna, Hak Teâlâ'nın Nisa süresindeki:

"(O yahûdilerden kimi} dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak, "Dinledik ve isyan ettik. İşit işitmez olası râtnâ!" derler"(Nisa, 46) âyeti de delâlet eder.

Rivayet edildiğine göre Sa'd b.Mu'az (r.a), onların bu sözlerini işitti ve bunun üzerine: "Ey Allah'ın düşmanları, Allah'ın laneti sizin üzerinize olsun. Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sizden kimin bu sözü Hz.Pey-gamber {s.a.s)'e karşı söylediğini işitirsem mutlaka boynunu vuracağım" dedi. Onlar, "Siz de böyle Uf j demiyor musunuz?" deyince, işte bu âyet nazil oldu. 318[318]

“Râina” Hakkındaki Diğer İzahlar

b) Kutrub, "Bu kelimenin her nekadar manası doğru ise de, Hicazlılar bunu ancak istihza ve alay ederken kullanırlardı. İşte bu sebebten Cenâb-ı Allah, mü'minleri peygambere böyle hitab etmekten nehyetmiştir" demiştir.

c) Yahudilerin sözlerinin manası, "Sen bizim koyunlarımızın çobanısın" demektir. İşte bundan dolayı Allah, müslümanların böyle hitab etmesini yasaklamıştır.

d) Allah'ın, lafzı, iki kimse arasındaki bir müşareketi ifâde etmek üzere, masdarından, müfâefe babından olmak üzere emirdir. Bu sebeple, bu lâfız muhataplar arasında bir müsâvaat olduğunu hissettirir. Buna göre onlar sanki şöyle demişlerdir: "Sen bize kulak'ver ki, biz de sana kulak verelim!" Bu sebepie Allahu Teâlâ onları bundan men ederek, Hz.Peygam-ber (s.a.s)'e hitap ederken mutlaka

---

316[316] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/294.

317[317] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/294-295.

318[318] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/295.

ta'zime riâyet edilmesi gerektiğini beyan
etmiştir.Nitekim Cenâb-t Hek
gaber't aranızda, birbirinizi çağırdığınız gibi çağırmayın (Nur, 63) buyurmuştur.
e) Hak Teâlâ'nın, ifâdesi, "İstila" tankıyla bir hitabtır. Allah sanki şöyle buyurmuştur: Kelâmımı dinle, gözet; ondan gafil olup başkasıyla meşgul olma!. Halbuki, ifâdesinde, gözetmeyi istemekten başka mâna yoktur. Ashâb, Hz.Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Sözünde ve açıklamalarında, anlayabileceğimiz kadar dur!" demişlerdir.
f) Hak Teâlâ'nın, ifâdesi, (birisini birşeye nail kılmak) masdarından, ve (karşılık atmak,..) masdarın dan, veznindedir. Sonra Araplar bu nûn harfini aslî olan nun'a çevirerek, bu kelimeyi ahmaklık mânasına gelen, masdarından türemiş bir kelime gibi kabul etmişlerdir. Buna göre ism-i fail olan, bu masdardan müştaktır. Onların bu kelimeyle, masdarını murad etmiş olma lan da muhtemeldir. Tıpkı, demek olan "sana sığınırım" demeleri gibi. Buna göre mü'minlerin, sözleri, "Sen ahmaklık yaptın" demek olur. Onların bu ifâdeyle, yani "Sen ahmak ofdun" demek olan mânayı kastetmiş olmaları da muhtemeldir. Fakat yahûdiler bu lâfızla bu kötü maksatları kastettiği zaman, muhakkak ki Allahu Teâlâ bu kelimeyle hitab etmeyi yasakladı.
g) Buradaki maksadın, hurmacı manasına gelen, ve sütçü mâ nasına gelen, gibi ahmaklığa nisbet edilmiş, yani "ahmakça bit söz söyleme" manasında olmak üzere, demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın: "Ve, bize bak, deyiniz" sözüne gelince, bunda birkaç vecih vardır:
a) kelimesi, (onu bekledi) mânasına olmak üzere, lafzından müştaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak:
"Bizi bekleyin de, sizin nurunuzdan bir parça a/afim"(Hadid, 13) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak ashaba, kendisinden nakilde bulunmaları için, Hz.Pey-gamber (s.a.s)'den mühlet istemelerini emretmiştir, Böylece ashab, sözün tekrar edilmesini istemek zorunda kalmayacaklardır. [319][319]

Mes'elenin Tebliğ Ve Öğretimle İlgili Yönü

İmdi şayet, "Hz.Peygamber (s.a.s) ashaba acele ile davranıyor muydu ki, böylece ashâb bunu söylemek zorunda kaldılar?" denilirse, buna iki yönden cevap verebiliriz:
1) Bu lâfız bazen, gerekli olan acelecilik söz konusu olmasa dahi, söz esnasında söylenebilir. Mesetâ bir kimsenin konuşması esnasında, "dinle!.." "işittin (değil mi?)" demesi gibi..
2) Müfessirler Cenab-t Hakken: "Onda acele etmeK için, dilim depretme" (Kıyame. 16) âyetini şöyle tefsir etmişlerdir: Vahyi tefakkî ve Kur'an'ı alma hususundaki özeninden dolayı Hz.Peygamber (s.a.s)'in Cebrail'in kendisine getirmiş olduğu vahyi (unutmamak için) tekrarlama hususunda acele ediyordu... İşte bunun üzerine Hz.Peygamber'e: "Onda acele etmek İçin, dilini depretnıe!" denilmiştir. Hz.Peygamber (s.a.sVin, ashabının hemen anlamalarını istemesine olan düşkünlüğü sebebiyle, dinî hususlardaki şeyleri onlara acele olarak söyiemiş olması; bunun üzerine onların da, bu durumda sözün tamamını anlayıncaya kadar, kendilerine hitap ettiği şey hususunda, kendilerine zaman tanımasını istemiş olmaları da uzak bir ihtimal değildir.
b) nın mânası, "Bize bak!" demektir. Ne var ki, burada harf-i cerh hazfedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı: Ve Musa, kavmini seçti" (Araf. 155) âyetindeki harf-i cerrinin düşmesi gibi...Bu ifâdeden maksat şudur: Öğretmen ders anlatırken öğrencisine bakarak meseleyi anlatıp, tarif ederse daha etkili olur.
c) Ubeyy ibn Ka'b (r.a), kelimesinden olmak üzere, "bize mühlet ver!" mânasında, şeklinde okumuştur[320][320].
Cenâb-ı Hakk'ın, lj£*l»lj buyruğuna gelince şöyle izah edilir: Duyu organları sağlam olduğu zaman işitme işinin meydana gelmesi, beşer ihtiyarının dışında gerçekleşen zarurî bir iştir...Binaenaleyh, bunu "işitin" diyerek, emretmek caiz değildir. Bu durumda, bu ifâdeden maksat, şu üç husustan birine racidir;
a) "Hz.Peygamber (s.a.s)'in söylediklerine kulak verip, böylece sözün tekrar edilmesini istemeye muhtaç olmayınız!" demektir.
b) Kabul ve itaat etmek üzere dinleyiniz? Sizin dinlemeniz, yahûdilerin dinlemesi gibi olmasın. Çünkü onlar: "Dinledik, ama isyan ettik" (Nisa, 46) demişlerdi.

---

[319][319] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/295-297.
[320][320] Razi, Hz.Ubeyy'den nakledilen bu kıraatin, aslında birinci tefsiri te'yid etmek gayesine matuf olduğunu belirtmek istemiştir. (Çevirenler).

c) Onlara, durumun önemini belirtmek için, "Emrolunduğunuz şeyi iyice dinleyip, böylece nehyolunduğunuz şeye tekrar dönmeyiniz!" denilmiştir. Cenâb-ı Hak bundan sonra, Hz.Peygamber (s.a.s)'e karşı takınılacak tavır olan O'nu tebcil ve ihtiram, söylediklerine kulak vermek ve dediklerini düşünmek gibi bir yola girmedikleri zaman kâfirlere isabet edecek olan çok acıklı azabı beyan etmiştir. Âyetteki, ifâdesinin mânası yukarda geçmişti.321[321]

"Ehl-i Kitâb'm kâfirleri de, müşrikler de size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler. Allah ise rahmetfyle kimi dilerse onu mümtaz kılar. Allah en büyük lutf-u inayet sahibidir" (Bakara, 105).
Bil ki Allahu Teâlâ adavet ve inadlaşma hususunda yahûdi ve kâfirlerin durumunu beyân edince, mü'minleri onlardan sakındırarak, buyurmuştur. Böylece o yahûdî ve kâfirlerin kalblerinde.mü'minlerin üstünlüğünü ortaya çıkaracak her hangi bir karşı sevgi ve muhabbet olmadığını bildirmiştir. Burada iki mesele vardır: 322[322]

Bu Âyet Edatının Her Üç Çeşidini İhtiva Eder

Âyette geçen ilk min-i beyâniyedir. Çünkü, ifâdesi altında iki türün yani Ehl-i Kitâb ve müşrik kâfir türünün bulunduğu bir cinstir. Bunun delili, Cenâb-ı Allah'ın: "Ehl-i kitab ve müşrik olan kâfirler..."(Beyyıne. 1) âyetidir. Âyetteki ikinci "hayr" kelimesinin istiğrak (bütün hayırları) ifâde etmesinden dolayı zaidedir. Üçüncü ise, ibtida-i gaye içindir. 323[323]

İkinci Mesele

"Hayr", vahiy demektir. Rahmet de vahiy mânasıına gelir. Buna Allah'ın: "Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar?" (zuhruf, 32) âyeti delâlet eder. Âyetin manası şöyledir: Onlar kendilerini, vahyedilmeye daha lâyık görürler. Böylece size hased ederler, size vahiy gönderilmesinden hoşlanmazlar.
Sonra Cenâb-ı Allah bu hasedin, vahyin zeval bulmasına tesir etmeyeceğini beyân etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ rahmetini ve ihsanını dilediği kimselere has kılar. 324[324]

Yahudilerin Nesh'e İtirazları

"Biz neshettiğlmiz veya unutturduğumuz bir âyetin ya ondan daha hayırhstnı, yahud onun benzerini getiririz. Allah'ın herşeye kemâliyle kadir olduğunu bilmiyor musunuz?" (Bakara, 106) .
Bil ki bu, yahûditerin İslâmiyet aleyhindeki ikinci çeşıd dedikodularıdır. Onlar şöyle demişlerdir: "Ashabına önce birşey emredip, sonra yasaklayıp daha sonda da aksini emreden ve bugün söylediğinden yarın dönen Muhammed (s.a.s)'e bakmaz mısınız?" İşte bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Bu âyet hakkında konuşmak birkaç meseleyi bilmeye dayanır: 325[325]

“Nes”in Mânası

Arapça'da "nesh", birşeyi iptal etmek manasınadır. Kaffâl, nesh'in nakletmek ve değiştirmek mânasına olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz,
kelimenin şöyle kullanılmasıdır: Bir kavmin ayak izlerini rüzgâr yok ettiği zaman, (Rüzgâr kavmin izlerini yok etti); ve güneş gölgeyi giderdiği zaman, denilir. Çünkü göige bazan diğer bir mekânda bulunmayabilir. Binaenaleyh onun bulunduğu yerden oraya intikâl etmesi söz konusu olmamalıdır. Bir de Cenâb-ı Hak:
"O (Peygamber) ne zaman birşey arzu etse, şeytan onun arzusuna (temennisine) mutlaka (bir şey) atar. Nihayet Allah şeytanın atacağı bu (fitneyi) giderir, iptal eder" (Hacc 52) buyurmuştur. Sözde asıl olan hakiki mânâsıdır. Lâfzın "iptal" mânasında hakiki olduğu sabit olunca, müşterek mâna ifâde etmeyi defetmek için, "nakil" mânasında hakiki olmaması gerekir. Buna göre şayet, "Arapların rüzgârı, izleri

---

[321] [321] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/297-298.
[322] [322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/298.
[323] [323] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/298-299.
[324] [324] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/299.
[325] [325] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/299.

silici, güneşi de gölgeyi giderici olarak görmeie-mecazdır. Çünkü izleri ve gölgeyi gerçekte yok eden Hak Teâtâ'dır. Bu mecaz olunca, bu kullanışı lâfzın bu mânada hakiki olduğuna delil getirmek imkânsız olur. Sonra biz sizin getirdiğiniz delile muarız bir delil getirerek şöyle deriz: Nesh, nakletmek ve değiştirmektir. Bir kitabı, diğer bir kitaba aktarırken, istinsah ederken onu öbürüne taşımış oluruz, Ruhların bir bedenden diğer bedene geçmesine "tenasüh"; asırların birinden sonra diğerinin gelmesine ve miras mallarının varislerin birinden diğerine geçmesine denilmesi hep bu mânadadır. İşte bütün bunlar birincisinin yerine, birşeyin diğerine geçmesidir. Cenâb-ı Hak da:
"Size hakkı söyleyip duran bu, bizim kltâbımızdır. Muhakkak ki biz, ne yapıyor idiyseniz, biz onları istinsah ediyor (yazdırıyorduk" (Casiye, 29) buyurmuştur. Bu sebepte lâfzın nakletmek mânasında hakiki olması, müşterekliği bertaraf etmek için iptal etmek mânasında hakiki olmaması gerekir" denilirse, birinciye iki yönden cevap veririz:
a) Güneşi ve rüzgârı, o yok etme işinde müessir kılmış olması bakımından Allahu Teâlâ'nın, bu işe memur edilmeleri itibariyle de bunların nâsih olmaları imkânsız değildir.
b) Dilciler, nesh'I güneşe ve rüzgâra nisbet etme hususunda hata etmişlerdir. Farzedelim ki bu böyledir, ancak bizim delilimiz, onların bu fiili rüzgâra ve güneşe isnad etmiş olmalarından ötürü, nesh lâfzını "izâle etmek" mânasına kullanmalarıdır.
İkinciye ise şu şekilde cevap veririz: Nakt, iptal etmekten daha hususidir. Çünkü, naklin olduğu yerde, bir sıfat yok olmuş, onun peşinden başka bir sıfat meydana gelmiş demektir. Çünkü mutlak yokluk, peşinden başka bir şeyin meydana geldiği bir yokluktan daha umûmidir. Lâfız hâs ile 'âmm arasında dönüp dolaştığında, 'âmm mânasında almak daha evlâdır. Allah en iyisini bilendir. 326[326]

Farklı Kıraatlere Göre Hasıl Olan Mâna Zenginliği

İbn A'mir, nûn'un dammesi ve sîn'in kesresi ile, diğerleri de her iki harfin de
fethasıyla, şeklinde okumuşlardır. İbn Amlr'in kıraatine göre burada iki vecih bulunmaktadır:
a) Gerek, ve gerekse, 'nın aynı mânada olmalarıdır.
b) lâfzının mânası, demektir. Nitekim bir topluluk, Haccâc'a, bir adam astığı için, demişlerdir; yani, "onu kabir sahibi olan yapın!... demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak: "Sonra onu öldürdü ve kabre koydu" (Abese, 21) buyurmuştur.
İbn Kesir ve Ebu Amr, nün ve hemzenin fethasıyla, şart sebebiyle mec-zum olmak üzere, tehir edersek" şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr, bu gibi yerlerde hemzeyi ihmal etmez. Çünkü hemzenin sükûnu mec-zûm olmanın alâmetidir. Bu, tehir etmek mânastna gelen, kelimeşinden iştikak etmiştir. "Nesfe (haram aylan ertelemek), küfürde bir fazlalıktır" (Tevbe,32) âyetindeki, lâfzı bu mânadadır. Veresiye alış-verişin, diye isimlen-dirilmesi de bu mânadadır. Dilciler, şeklinde kullanırlar ki, birincisinin mânası, "Allah onun ecelini erteledi.", ikincisinin mânası da, "Onun ömrünü arttırdı" demektir. Hz.Peygamber (s.a.s) de:
"Kimi, ömrünün uzaması ve rızkının çoğalması sevindirtrse, o kimse sıla-i rahimde bulunsun"327[327] buyurmuştur.
Diğerleri de, nûn'un dammesi, stn'İn kesresi ile ve kökünden olmak üzere şeklinde (unutturursak...) okumuşlardır. Âlimlerin ekserisi, bu kelimeyi hatırlamanın zıddı olan nisyâna, unutmaya hamletmişlerdir. Onlardan bir kısmı da, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı:
"Unuttu da, biz onda bir azim bulamadık" (Taha. 115) yani "terketti ve: "Onlar nasıl bu gün ile karşılaşmayı unuttularsa, biz de bu gün onları unutacağız" (A'rif, 51) âyetlerinde olduğu gibi, kelimeyi "terketmek" mânasına hamletmişlerdir. Açık olan, "nisyan"(unutma) kelimesini terketme mânasına hamletmek mecazidir. Çünkü unutulan şey terkedilmiş olur. Terketmek nisyânın ayrılmaz bir parçası olunca, müfessirlerin bazısı melzûmun ismini lâzıma vermişlerdir. Bu kelime, , şeddeli olarak ; Hz.Peygamber (s.a.s)'e hitab olmak üzere ve sekililerinde okunmuştur. Abdullah b.Mes'ud (r.a.) ise, şeklinde; Huzeyfe (r.a.) de şeklinde okumuştur. 328[328]

Üçüncü Mesele

326[326] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/300-301.
327[327] Müsned, 5/279.
328[328] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/301-302.

Âyette geçen , mâ-i cezâiyyedir. Bu tıpkı, "Sen ne yaparsan ben de vaparım" demen gibidir. Bu kelimenin ameli, şart ve ceza cümlelerindeki her iki fiil de muzârî olursa cezimdir. Buna göre fiili şart, cümlesi ise cezadır ki iki fiil de meczumdur. 329[329]

Istılah Manasıyla Nesih

Ulema ıstılahında nâsih,şer'î bir yolla sabit olan hükmün artık bundan sonra ortadan kalktığına delâlet eden şer'î bir yoldan ibarettir. Nâsih, mensûh hükmünden sonra gelerek, varlığı ile hükmü yürürlükten kaldırır. Buna göre biz "şer'î bir yol" sözümüz ile Allah'dan ve Peygamber (s.a.s)'den sâdır olan söz ile, her ikisinden nakledilen fiilleri kastediyoruz. Bu konudaki iki görüşten birine göre "icmâ-i ümmet" bu tarifin dışında kalır. Çünkü icmâ, bu izaha göre şer'î bir yol değildir. Şeriatın aklın hükümlerini neshedici olması gerekmez. Çünkü akıl şer'î bir yol değildir. Mu'cizenin de şer'î hükümleri neshedici olması söz konusu değildir. Çünkü mu'cize Şerîatın tın açıklandığı bir yol değildir. Keza hüküm; bir gaye (müddet), bir şart veya bir istisna ile de kayıtlanmış olmamalıdır. Çünkü bunlarda sonradan gelme şartı yoktur. Allah bize birşeyi emredip, sonra da onu yapmamızı yasakladığı zaman bize bir şey (söylememiz) gerekmez. Çünkü bu nehyin misli nâsih olmasaydı, emrin hükmünün misli sabit olmazdı.330[330]

Yahudilerin İddiasının Aksine [Nesih Şer'an ve Aklen Mümkündür]

Nesh bize göre aklen mümkün olduğu gibi, naklen de vâki olmuştur. Çünkü yahûdilerden bazıları, neshin aklen caiz olduğunu inkâr ederler, bazıları ise aklen mümkün görürler, ancak naklen bunun vâkî olmadığını söylerler. Müslümanların bir kısmının
neshi inkâr ettikleri rivayet edilmiştir. Çoğu müslümaniar neshin aklen-caiz olduğuna ve bilfiil vâki olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü deliller Hz.Muham-med (s.a.s)'in peygamber olduğunu gösterir. Onun peygamberliği ise kendinden önce geçenlerin şeriatının mensûh olduğuna hükmetmekle ancak doğru olur. Binâenaleyh neshin var olduğuna kesin hükmetmek gerekir.
Yine biz deriz ki, yahûdileri susturacak iki delil vardır:
1) Tevrat'ta Allah Teâlâ'nın Hz.Nûh (a.s)'a, gemisinden inerken şöyle vah-yettiği yer almıştır: "Ben, her canlıyı senin ve soyun için yenilecek şey kıldım ve bunu sizin için, kan hâriç, yeşil otlar gibi, mutlak olarak helâl kıldım. Binâenaleyh siz kanı yemeyiniz." Halbuki sonra Cenâb-ı Hak, Hz.Musâ (a.s)'ya ve İsrâiloğullarına pek çok hayvanı haram kılmıştır.
2) Adem (a.s) kızkardeşler ile erkek kardeşleri birbiriyle evlendiriyordu. Halbuki Cenâb-ı Allah, bunu daha sonra gelmiş olan Hz.Musâ (a.s)'ya haram kılmıştır.
Neshi inkâr edenler ise şöyle demişlerdir: Hz.Muhammed (s.a.s)'İn peygamberliğinin ancak neshi kabul etmekle doğru olacağını kabul etmiyoruz. Çünkü şöyle denilebilir: Hz.Musâ ve İsâ (a.s), Hz.Muhammed (s.a.s)'in şeriatının ortaya çıkacağı zamana kadar insanlara kendi şeriatlarına göre emretmişler, bundan sonra ise Hz.Peygamber (s.a.s)'e uymalarını söylemişlerdir. Hz.Peygamber (s.a.s)'in şeriatı zuhur edince, o ikisinin şeriatıyla mükellef olma durumu ortadan kalkmış, Hz.Muhammed (s.a.s)'in şeriatına göre mükellefiyet söz konusu olmuştur. Fakat bu nesih değil, aksine tıpkı Allah'ın:
"Sonra orucunuzu "geceye kadar" tamamlayınız" (Bakara, 187) âyetinde olduğu gibidir331[331]. Neshin asıl bakımından meydana geldiğini inkâr eden müslümaniar görüşlerini işte bu yola bina etmişler ve şöyle demişlerdir: "Kur'an'da, Hz.Musâ ve Hz.İsâ (a.s)'ya Tevrat ve İncil'de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceği müjdesi verildiği O zuhur edince O'nun şeriatına dönülmesi gerektiğinin bildirdiği yer almıştır. böyle olunca ve bu ihtimaller de ortada bulunurken neshin meydana geldiğine kesin hükmetmek imkânsız olur."

329[329] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/302.

330[330] Bu cümledeki müphemlik. matbu metindeki müphemlikten ileri gelmektedir. Aslî vasfı itibariyle, tafsilatlı bilgi verme yolunu lutan tefsirin bu paragraftaki son derece veciz, teksifî vasfı da dikkat çekicidir. Acelesi olan bir yolcu edasıyla on-onbeş sayfalık mânayı iki cümleye sıkıştırmakta, işaret ederek veda edip gitmekledir.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/302.

331[331] Müddetle sınırlı olan muvakkat durumu kasdedryor. (Çev.)

İşte bu, yukarıda zikredilen iki susturucu delile karşı yapılan bir itirazdır.

Neshi inkâr eden kimseler şöyle istidlal etmişlerdir: Allah Teâlâ HzJsâ (a.s)'nın şeriatını beyân ettiği zaman, bu şeriata delâlet eden lâfız hakkında ya bu o şeriatın devamına delâlet etmektedir veya devamına delâlet etmemektedir, yahut da bu şeriatta devam edeceğine dâir veya devam etmeyeceğine dâir bir delâlet yoktu" denilebilir.

Birinci Kısım: Eğer bir şeriatta, onun devam edeceğini açıklamış, sonra da onun devam etmeyeceği ortaya çıkmış ise, bu ilk haber bir yalan olur, bu ise şeriat hakkında caiz değildir, Yine biz bunu mümkün görsek, bizim şeriatımızın da, mensuh olmadığını bilmeye dâir bir yol bulamayız. Çünkü bu konuda söylenecek en ileri söz, şeriatın şöyle demesidir Bu şeriat ebedîdir, hiçbir zaman mensûh olmayacaktır. Fakat biz bu sözün, ikisinin de devam etmemesiyle birlikte, Hz.Musâ ve Hz.İsâ (a.s)'nın şeriatlarinde bulunduğunu görünce, bu söze güven tamamen kaybolur. Buna göre şayet, "Devamlı oluşu gösteren lafız zikredilmiş, sonra da kendisinin ileride neshedileceğini gösteren bir şey eklenmiştir veya eklenmemiştir, ne var ki Cenâb-ı Hak, bunu açıkça belirtmiş, ancak bu bize, bir nebze olsun ulaşmamıştır, denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki bu görüş bazı bakımlardan zayıftır. Şöyle ki:

a) Hem devam edeceğini hem de devam etmeyeceğini kesinlikle bildirmek, mütenakız bir durum olup tam bir cehalet ve abesiyetten (saçmalamaktan) ibarettir.

b) Bu takdire göre Cenâb-ı Hak Hz.Musâ ve Hz.İsâ (a.s)'nın şeriatlarının mensûh olacağını beyan etmiştir. Neshin meşru olduğu naklolununca, bu durumun da nakledilmesi gerekir. Çünkü bu keyfiyyet nakledilmeden şeriatın aslını nakletmek caiz olsaydı, bunun aynısının bizim şeriatımız hakkında da olması caiz olurdu ki, bu durumda bizim şeriatımızın mensûh olmadığına dair kesin hüküm vermek mümkün olmazdı. Çünkü bu, nakledilmesi için her türlü sebebin mevcud olduğu mühim hadiseler cümlesindendir. Böyle olan şeyin şöhretinin, tevatür derecesine varmış olması gerekir. Aksi halde denebilir ki, belki de Kur'an'a muaraza edilmiş, ama bu nakledilmemiştir; belki de Hz.Muham-med (s.a.s) bu şeriatı değiştirmiş, ama bu, nakledilmemiştir. Bu keyfiyetin tevatür yoluyla nakledilmesinin vâcib olduğu sabit olunca, biz deriz ki, şayet Cenâb-ı Hak, Hz.Musâ ve Hz.İsâ (a.s) zamanında şeriatlarının neshedileceğini açıkça bildirseydi bu tevatür ehli arasında meşhur ve zarurî olarak da onlara malûm olurdu. Eğer durum böyle olsaydı, büyük bir cemaatin bu hususta ihtilâfı imkânsız olurdu. Biz, yahûdi ve hristiyanları bunu inkâr hususunda mutabakat halinde gördüğümüz için, şeriatlarının neshedileceğine dair herhangi bir sarih açıklamanın bulunmadığını anlamış olduk.

İkinci Kısım: Bu da Allahu Teâlâ'nın, Hz.Mûsâ (a.s)'nın şeriatı hakkında onun şeriata devam etmeyip, sonunun geleceğine delâlet eden bir kayıt koymuş olmasının söylenmesidir ki bu geçersizdir. Çünkü, eğer durum böyle olsaydı, bunun tevatür ehli tarafından zarurî olarak bilinmiş olması gerekirdi. Bunun doğru olduğunun kabul edilmesi durumunda da bu bir nesh değil, tam aksine bir sürenin sona ermiş olması olur.

Üçüncü Kısım: Allahu Teâlâ'nın Hz.Mûsâ (a.s)'nın şeriatı hususunda açık bir beyanda bulunup, onda, onun devam edip etmeyeceğini beyan etmemiş olmasıdır. Buna göre biz deriz ki, usûl-i fıkıhta mücerret emir, tekrar ifâde etmez. Tam aksine, tek bir defayı ifade eder. Mükellef bir kere emri yerine getirdi mi, o emrin mesuliyetinden kurtulmuş olur. Bu sebeple, bundan sonra diğer bir emrin gelmesi, birinci emri neshetmiş olmaz. Bu sebeple bu taksime göre, nesh'in varlığına hükmetmenin imkânsız olduğu ortaya çıkmış olur.

Bil ki, bu cümlemizi usûl-i fıkıh konusundaki, "Kitabu'i-Mahsûl" adlı eserimizde izah ettikten sonra, neshin mevcut olduğu hususunda Allahu Teâlâ''nın "Biz neshettiğimtz veya unutturduğumuz bir âyetin, ya ondan daha hayırhsmı yahut onun benzerini getiririz" (Bakara. 106) âyetine sarılmıştık. Aslında bu âyetle de istidlal etmek zayıf kalmaktadır. Çünkü âyetteki, şart ve cezayı ifâde eder. Nitekim, senin, "Sana kim gelirse, sen ona ikram et!" sözün, gelme işinin tahakkuk ettiğini göstermez. Tam aksine, o ne zaman gelirse, ikram etmenin d zaman vâcib olduğunu gösterir. Bunun gibi âyet de, neshin bilfiil tahakkuk ettiğini göstermez. Tam aksine, neshin meydana gelmesi durumunda, ondan daha hayırlısının getirilmesinin vâcib olduğuna delâlet eder. Buna göre, neshi isbat hususunda en kuvvetli olan hususun, bizim, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetterine dayanmamızdır: Biz, bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimizde" (Nahl, 101); ve:

o dilediğini siler, (dilediğini de) bırakır. Kitab'ın anası O'nun yanındadır" (Rad, 39). Allah en iyisini' bilendir. [332[332]]

[332[332]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/303-305.

Neshin Kur'an'da Câri Olması

Âlimler, Kur'an'da neshin bulunduğu hususunda İttifak etmişlerdir. Ebû Müslim ibn Bahr, Kur'an'da neshin bulunmadığını söylemiştir. Cumhûr-u ulemâ, Kur'an'da neshin bulunduğuna dair birçok delil getirmişlerdir.
a) Cenâb-ı Hakk'ın: âyetidir. [333[333]]

Ebu Müslim'in Nesih Hakkındaki Âyeti, Anlayışı ve Tenkidi

Ebû Müslim buna, birçok bakımdan cevap vermiştir:
1) Neshedilmiş âyetlerden murad Tevrat ve İncil gibi eski kitaplarda bulunan ve Allahu Teâlâ'nın hükümlerini bizden kaldırarak başkasıyla teabbûd etmemizi emretmiş olduğu şeylerden olmak üzere, cumartesi yasağı ve doğu ve batı cihetlerine yönelerek namaz kılmak gibi, dinî ahkâmdır. Çünkü yahûdi ve hristiyanlar, "Ancak, sizin dininize tâbi olan kimselere imân ediniz" diyorlardı. Böylece Allah, bunu, bu âyetle, onların aleyhine olmak üzere yürürlükten kaldırmıştır.
2) Neshten murat, onun Levh-i Mahfuz'dan nakledilip, başka kitaplara aktarılmasıdır. Bu, tıpkı: "Ben kitabı istinsah ve naklettim" denilmesi gibidir.
3) Bu âyet nesh'in vaki olduğuna delâlet etmeyip, tam aksine nesh vuku bulmuş olsaydı, mensûhtan daha hayırlısı olana doğru olacağına delâlet eder.
Bazı âlimler, Ebu Müslim'in birinci itirazına şöyle cevap vermişlerdir: Âyet kelimesi, mutlak olarak zikredildiği zaman, bununla kastedilen Kur'an âyetleridir. Çünkü, bizim alışmış olduğumuz şey budur.
İkincisine ise şu şekilde cevap verilmiştir: Kur'an'ın Levh-i Mahfuz'dan nakledilmesi, O'nun bir kısmına has bir durum değildir. Halbuki nesh, Kur1-an'ın bazı kısımlarıyla ilgilidir. Birisi red için getirilen bu maddelerden birincisi için şöyle diyebilir: "Âyet lâfzının Kur'an'a has olduğunu kabul etmiyoruz. Tam aksine bu tabir "her türlü delil" hakkında umumi olan bir sözdür. İkincisine de, âyette zikredilen neshin Kur'an'ın bir kısmına has olduğunu da kabul etmiyoruz. Daha doğrusu ifâdenin takdiri şöyledir:
-Allah en iyisini bilir ya- "Levh-i Mahfuz'da neshettiğimiz şeylere gelince, biz bundan sonra ondan daha hayırlısını getiririz" demektir.
İkinci Delil: Kur'an'da neshin bulunduğunu söyleyenlerin ikinci delili şöyledir: Allahu Teâlâ, kocası ölmüş kadına tam bir yıl beklemesini emretmiştir ki, bu husus Cenâb-ı Hakk'ın:
"Sizlerden geriye eşler bırakarak Ötenler, eşlerinin, yılma kadar faydalanmalarım vasiyyet etsinler.."(BaKara.240) âyetinde bahsedilen husustur. Sonra bu, "dört ay on gün" hükmüyle neshedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak:
"Cariye zevceler bırakarak Ölenlerin eşleri kendi kendilerine dört ay on gün beklerler" (Bakara. 234) buyurmuştur. Ebû Müslim şöyle demiştir: Bir yıl bekleme işi, tamamıyla ortadan kalkmamıştır, çünkü, kadın şayet hamile olursa, ki onun hamlinin süresi tam bir yıldır, onun iddet süresi tam bir yıl olmuş olur. Bu hüküm bazı durumlarda devam edince, bu nesih değil, bir tahsis olur. Buna şu şekilde cevap verilir: Hamilelik iddetinin süresi, çocuğu doğurmakla sona erer. Gebeliğin bir sene veya daha az veyahut da daha çok süre içinde olması fark etmez. Buna göre bütün bir seneyi, iddet süresi kabul edmek tamamıyla zail olur.
Üçüncü Delil: Cenâb-ı Allah: Ey İmân edenler. Hz. Peygamberle gizli söyleştiğinizde, söyleşmenizden ön-•e bir sadaka veriniz" (Mücadele, 12) âyeti ile Hz.Peygamber (s.a.s)'le fısıltı ile konuşmadan önce, sadaka vermeyi emretmiş, sonra da bunu neshetmiştir.
Ebû Müslim şöyle demiştir: Bu hüküm, sebebinin kalkmasıyla ortadan Kalkmıştır. Çünkü bu âyetle ibâdetin emredilmesinin sebebi, sadaka vermeyecekleri için, münafıkların mü'minlerden ayırdedilmesidir. Bu gaye tahakkuk edince, bu hükümle ibâdet de düşmüştür.
Buna şöyle cevab verilir: Eğer hal böyle olsaydı, bu durumda sadaka vermeyen herkes münafık olmuş olurdu. Bu ise bâtıldır. Çünkü, rivayet edildiğine göre, Hz.Ali (r.a)'den başka kimse sadaka vermemiş (yani ondan başka bu hükümle amel eden olmamıştır). Cenâb-ı Allah'ın:
Madem ki siz bunu yapmadınız, Allah sizin tevbenizi kabul etti" (Mücâdele, 13: âyeti buna delâlet eder.

[333[333]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/305.

Dördüncü Delil: Allah Teâlâ: j&\A\A^'d}J\^jjJ^^ss=c*.<fC j\ "Eğer sizden sabreden on kişi olur ise, ikiyüz kişiye gâlib gelirler" (Enfâı, 65) â yeti ile bir mü'minin on kâfire bedel olduğunu bildirmiş,sonra da bu hükmü:

"Artık şimdi Allah sizden (tekliü) hafifletti ve sizde za'af olduğunu bildi. Buna göre sizden sabırlı yüz kişi otur iser bunlar ikiyüz kişiye gâlib gelirler" i, 66) âyeti ile neshetmiştir.

Beşinci Delil: Allah Teâlâ'nın; "İnsanlardan birtakım beyinsizler, "Onları, Önceki kıblelerinden çeviren (se-beb) nedir?" diyecekler..." (Bakara, 142)âyetidir. Cenâb-ı Allah sonra müslüman-ları, "Vazûnû Mescid-i Haram taraüna çevir" (Bakara, 144) âyeti ile ilk kıblelerinden döndermiştir.

Ebû Müslim şöyle demiştir: Kıble hakkındaki öbür hüküm tamamıyla kaldırılmış değildir. Çünkü kıbleyi tayin etmek müşkil olduğunda veya cihet bilindiği halde yönelme hususunda bir Özür bulunduğunda o (eski) kıbleye yönelmek caizdir.

Buna cevabımız şudur: Senin zikrettiğin durumlarda Beyt-i Makdis'e yö nelmek ile diğer cihetlere yönelmek arasında hiç bir fark yoktur. Binâenaleyt Beyt-i Makdis'i, başka yönlerden ayıran özellik tamamen yok olmuş demekt ki, bu da bir nesihtir.

Altıncı Delil: Allahu Teâlâ'nın: "Biz bir âyetin yerine diğer bir âyet tebdil ettiğimizde,-ki Allah neyi indirece ğini çok iyi bilir- onlar, "Sen ancak bir iftiracısın" dediler" (Nam, 101) âyetidir Tebdil, kaldırmayı ve bırakmayı içine alır. Kaldırılan şey ya âyetin okunan lâfz veya hükmüdür. O halde bu nasıl kaldırma ve neshetme olur?

Biz bu delilleri enine boyuna inceledik. Çünkü bunların herbiri bir nebze neshin olduğunu göstermektedir.

Ebû Müslim şöylece muhakeme yürütmüştür: "Allah Teâlâ kitabı Kur'an'ı, "Ne önünden' ne ardmdan ° (Kur'an'a) hiçbir bâtıl gelmez" (Fussilet, 42) diye vasfetmiştir. Eğer nesh söz konusu olsaydı o zaman O'nun Kitabına bâtıl yanaşmış olurdu.

Buna şu şekilde cevap veririz: Bu âyetten maksad bu kitaba kendinden önceki semavî kitaplarda onu iptal edecek herhangi birşey gelmediği gibi, kendinden sonra da onu iptal edecek herhangi birşey gelmeyecektir. 334[334]

Neshin Çeşitleri

Merisûh (neshedilen) ya sadece âyetin hükmü, ya sadece âyetin okunan lâfzı, veya âyetin hem okunuşu hem hükmüdür. Mensûh olanın sadece hüküm olması durumuna gelince, bunlar yukarıda zikrettiğimiz âyetler gibidir.

Sadece tilâveti (lâfzı) neshedilmiş olan âyetlere gelince bu, neshedildiği Hz.Ömer (r.a)'den rivayet edilen şu âyettir. O şöyle demiştir: Biz "recm"ayetini; "Yaşlı erkek ve kadın (evliler) zina ettikleri zaman, Allah'dan, ibret verici bir ceza olmak üzere, o İkisini mutlaka recmediniz. Allah aziz ve hakimdir"'diye okurduk.

Şu da, lâfzı neshedilmiş olan âyetlere misâl olarak rivayet edilmiştir:

"İnsanoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, onlara bir üçüncü vadi dolusu mal katmayı ister. İnsanın karnını ancak toprak doldurur. Cenâb-ı Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder..."

Hem hükmü hem de metni mensûh olan âyetlere gelince, bu Hz.Aişe (r.aj'nin bildirdiği şu hükümdür: Rıdâ, yani süt emmekle hasıl olan mahremiyet hakkında, Kur'an'da ilk nazil olan hükme göre malûm olan on emme ile hürmet hasıl olundu. Bu sonra "beş emme" hükmü ile neshedildi".335[335] Şu halde on emme meselesinin hem tilâveti hem de hükmü neshedilmiştir. Beş emmenin ise tilâveti neshedilmekle beraber, hükmü kalmıştır.

Ahzâb sûresinin es-Sebu't-Tıvâl (itk yedi uzun sûre) gibi, hatta onlardan daha uzun olduğu, fakat sonradan bazı âyetleri neshedilerek kısaltıldığı rivayet edilmiştir. 336[336]

Vahyedilen Âyetin Unutulması Mümkün ve Meşru Mudur?

Müfessirler, Cenâb-t Hakk'ın: "Biz bir âyeti nesheder veya unutturureak..." âyetinin izahı hususunda

---

334[334] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/306-309.

335[335] Müslim, Rıda, 25- Bk2. Şerhu'n-Nevevî, 10, s.29.

336[336] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/309.

ih- titâf etmişler; bir kısmı, "nesh"i, "izâle etmek" mânasına alırken, bir kısmı da "Kitab'ı istinsah etmek" mânasına almışlardır. Bu ikinci görüş, Atâ ile Sa'id b. Müseyyeb'e aittir.

Birinci görüşün sahipleri, görüşlerini birkaç türlü izah etmişlerdir:

1) Âyet "Sizin okuduğunuz bir âyeti nesheder veya daha önce aranızda okumakta olduğunuz bir âyeti unutturursak..." manasınadır. Bu Hasan el-Basri, Esâm ve çoğu kelamcıların görüşüdür. Bunlar, kısmını, metni değil de hükmü neshedilen âyetfere, kısmını da hem lâfzı hem de hükmü neshedilen âyetlere hamletmişlerdir. Buna göre şayet "Unutmanın olması, âklen ve şer'an imkânsızdır. Âklen imkansız oluşu, Kur'-an'ın mutlaka tevatür derecesinde sayıları çok kimseye ulaşmış olması gerekir. Halbuki bu sayıda insanın hepsinin unutması imkânsızdır. Şer'î delile gelince bu Allah'ın:

"Zikri (Kur'an-ı) biz indirdik ve onu biz koruyacağız" (Hicr, 9) âyetidir denilirse, birinciye iki bakımdan cevap veririz:

a) Unutma, Allah'ın Kur'an'dan çıkarılmasını, okunmasını, namazda tilâvet edilen ve hüccet getirilen şeyler cümlesinin dışında bırakılmasını emretmesi ile mümkün olur. Kendisiyle ibâdet etme hükmü kalkıp, aradan uzun zaman geçince o şey unutulur veya hatırlansa bile ancak haber-i vâhid seviyesinde hatırlanır. İşte bundan dolayı hafızalardan silinmiş olur.

b) Bu Hz.Peygamber (s.a.s) için bir mu'cize olur. Bu konuda bir haber rivayet edilir: Bu habere göre müslümanlar bir sûre okuyorlardı, ertesi gün hepsi bunu unutuyorlardı.

Onların ikinci delillerine ise, bunun Cenab-ı Hakk'ın,

"Sana okutacağız da, Allah'ın diledikleri hariç, sen onları unutmayacaksın" (A'lâ, 6-7) ve, "unuttuğun zaman, Rabbini an" (Kehf, 24) âyetlerine muarız olduğunu söyleyerek cevap veririz.

2) Âyetin mânâsı "O âyeti değiştirirsek, biz onun ya sadece hükmünü, sadece lâfzını veyahut da her ikisini değiştiririz" demektir. Allah'ın ifâdesinden maksad ise, ."Onu olduğu gibi bıraktr, değiştirmeyiz" demektir. Biz "nisyan" (unutma) nın, olduğu hâl üzere bırakmak manasına da geldiğini izah etmiştik. Buna göre âyetin nihâi mânası şöyle olur: "Biz değiştirdiğimizin yerine daha hayırlısını veya dengini getiririz.

3) ifâdesi, "Biz âyeti indirdikten sonra onu kaldırırız" manasınadır. ifâdesini ise hemzeli olarak şeklinde okuyarak, "Biz o âyeti Levh-i Mahfuz'dan indirmez, tehir edersek..." mânasına almışlardır. Veyahut da bu ikinci kelimenin mânası, "O âyetin neshini erteledik, şu anda neshetmiyoruz, ama fayda bakımından onun yerini tutacak şeyi indireceğiz" demektir.

4) ifâdesindeki âyetten maksad, hem hüküm hem de lafız bakımından neshedilecek âyetlerdir. "Yani olduğu gibi bırakırız" denilen âyetlerden murad ise hükümleri neshedilen âyetlerdir. Bu gibi âyetlerin lâfzı mensuh değildir, okunmaya devam edilirler.

İkinci görüşte olan müfessirlere gelince, onlara göre, ifâdesinden maksad, "Onu Levh-i Mahfuz'dan istinsah edersek..." mânasıdır, ifâdesinden maksad ise, "veya onu tehir edersek..." mânâsıdır. Ama bu ikinci kelimeyi, şeklinde kıraat etmeye gelince, bunun mânası "Onu olduğu halde bırakırız, yani onun istinsahını bırakır, istinsah etmeyiz" demektir.

Cenâb-ı Allah'ın: "Hiçbir âyeti" ifâdesine gelince, Ebû Müslim dışındaki bütün müfessirter bunu, "Kur'an'dan hiçbir âyet" mânasına anlamışlardır. Ebû Müslim ise bunu, Tevrat ve İncil'e hamletmiştir. 337[337]

Daha Hayırlısını Veya Benzerini Getirmenin Mânası: Vahyin Bazısı Daha Hayırlı Olur mu?

Hak Teâlâ'nın: "Ondan daha hayırlısını veya mislini getiririz" buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:

a) "Hüküm olarak daha hafif olanını,

b) Daha faydalı olanını getiririz" demektir Bu ikinci görüş daha evlâdır. Çünkü bu görüş, mükellefi, tabiatına daha kolay gelen şeylere değil, faydasına olan şeylere sevkeder. Buna göre eğer, "İkinci gelen hüküm birincisinden daha faydalı olsa, birincisinin faydası noksan olmuş olurdu. Binâenaleyh Allah bunu nasıl emreder?" denirse, biz deriz ki: Birinci gelen hüküm o âyetin geldiği zamana göre daha faydalı idi. İkinci gelen âyet ise daha sonraki zamana göre daha faydalıdır. Böylece suâl zâi! olmuş olur. Bil ki âlimler, bu âyetten birçok nesh meseleleri çıkarmışlardır. 338[338]

337[337] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/310-311.

338[338] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/311-312.

Neshe Ait Muhtelif Meseleler

Birincisi, Nesh-i Bedel:

Bir grub âlim, bir âyetin hükmünün ancak ona bedet getirilirse neshedile-biieceğini söylemiş ve bu âyetin, nesh söz konusu olduğu zaman mutlaka o âyetten sonra, ondan daha hayırlısının veya dengtnin getirileceğine delâlet ettiğini ifâde ederek, bu âyetin, neshedilenin yerine bir bedelinin mutlaka getirileceği hususunda açık olduğunu söyleyerek delil getirmişlerdir.
Bunlara şu şekilde cevab verilir: Bundan muradın şu olması neden caiz olmasın? "O hükmü gidermek, artık o emre uymakla kulluk etmeyi kaldırmak o vakitte o hükmün devam etmesi durumundan daha hayırlıdır." Sonra bir bedeli inmeksizin âyetlerin neshedildiğine, Hz.Peygamber (s.a.s)'e fısıltı ile konuşmadan önce sadaka verilmesi hükmünün yerine başka bir hüküm getirilmediği halde neshedilmiş olması delâlet eder (Mücadele, 12. âyetine işaret ediliyor). 339[339]

İkincisi: Nesheden Hüküm Daha Ağır Olabilir mi?

Bir grub âlim de şöyle demişlerdir: "Daha ağır bir hükmü getirmek bir âyetin neshedilmesi caiz değildir."Bunlar,"Allah'tn, "Ondan daha hayırlısını veya mislini getiririz" buyruğu, nâsih olan âyetin hükmünün daha ağır olmasını nesheder, çünkü daha ağır olan daha hayırlı veya öncekine denk olamaz" diyerek delil getirmişlerdir.
Bunlara şöyle cevab verilir: Âyetteki "daha hayırlısı" ifâdesi ile kastedilen şeyin, âhiret hususunda daha çok sevap kazandıracak olan bir hüküm olması niçin caiz olmasın? Hem sonra böylesi neshin vâki olduğuna, Hak Teâlâ'nın, zina eden kadınlar hakkında, evlerinde hapsedilmeleri hükmünü, onlara celde vurulması ve recmedi I meleri hükmü ile; aşure orucunu, Ramazan ayı orucu ile; bazılarına göre namazlar başlangıçta ikişer rekatlı iken, mukim olanlar için bunu dörder rekatlı namaz ile değiştirmesi delâlet eder. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Bir hükmün, daha ağır şekliyle değiştirilmesi (neshi) geçen misallerde vuku bulmuştur. Hükmün, daha hafifi ile neshedilmesi-ne gelince, bu meselâ iddet müddetinin bir yıl iken, dört ay on güne; gece namazlarının vâcib iken, muhayyer bırakılmasına doğru neshedilmesi gibidir. Bir hükmün, dengi bir hükümle neshedilmesi ise, kıblenin Beyt-İ Makdis'den Kâ'be'ye çevrilmesi gibidir. 340[340]

Üçüncüsü: Âyet Hadisle Neshoiunur mu? Olunmaz Diyen İmam Şafiî'nin Delilleri Ve Ona İtiraz

Şafii (r.a): "Kur'an, mütevatir hadis ile nesholunamaz" demiş ve bu görüşüne bu âyetle istidlal etmiştir.
a) Allahu Teâlâ, neshettiği âyetlere bedel olarak, ondan daha hayırlısını haber vermiştir ki bu O'nun, o âyet cinsinden bir şey getireceğini gösterir. Nitekim birisi: "Ben senden bir elbise alırsam, ondan daha hayırlısını sana getiririm" dediğinde, bu söz onun, elbise cinsinden daha iyi bir elbise getireceğini ifâde eder. Bunun böyle olduğu sabit olunca, mutlaka neshedici şeyin (nâsih'in), neshedilen (mensûh) cinsinden olması gerekir. Binaenaleyh Kur'-an'ın cinsi yine Kur'an'dır.
b) Allah Teâlâ'nın: "Ondan daha hayırlısını getiririz" buyurması, bu daha hayırlıyı, yalnız kendisinin getireceğini gösterir. Bu İse, Hz.Peygamber rs.a.s)'in getirdiği (söylediği) sünnet değil, Allah'ın kelâmı olan Kur'an'dır.
c) Allah Teâlâ'nın: "Ondan daha hayırlısını getiririz" buyruğu, getirilen (nâsih) şeyin âyetten daha hayırlı olmasını gerektirir. Halbuki sünnet Kur'an'-dan daha hayırlı olamaz.
d) Cenâb-ı Allah: "Bilmiyor musun, Allah herşeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Bu, daha hayırlı olanı getirenin, bütün hayırlara gücü yeten zat olduğuna delâlet eder ki o da Allah Teâlâ'dır.
İmam Şafii'nin bu dört görüşünün hepsine toptan şöylece cevab verilebilir: Allah Teâlâ'nın: "Ondan daha hayırlısını getiririz" buyruğundaki bu hayrın, "nâsih" olması icab ettiği hususu âyette yer almaz. Aksine bu daha hayırlı olan şeyin, neshin meydana gelmesinden sonra gerçekleşecek ve nâsihe mugayir (nâsih'ten başka birşey) olması da muhtemeldir. Bu ihtimalin hakikat olduğuna bu âyetin, daha hayırlısını getirmede ilk âyetin neshine dayanmış olması hususunda açık bir ifâde bulunması delâlet eder. Eğer bir âyetin neshedilmesi, bu daha hayırlı olan şeyi getirmeye dayansa idi devr-i fâsid gere-

---

339[339] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/312.
340[340] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/313.

kirdi, bu ise bâtıldır. Sonra cumhur (ekseri âlimler) Kur'an'ın hadis ile de neshedilmesinin fiilen vaki olduğunu da söylemişlerdir: Çünkü akbabalara va-siyyette bulunmayı ifâde eden âyet (Bakara, 18O), Hz.Peygamber (s.a.s)'in: "Dikkat edin, varis olacak kimse lehine vasiyet yapılmaz341[341]
Hadisi ile; celde âyeti (Nur,2), evliler için recm gerektiğini ifâde eden hadîs ile neshedilmiştir.
İmam Şafiî (r.a) şöyle cevap vermiştir: "Cumhurun birinci deliline gelince, bu zayıftır. Çünkü, mîrasın vârisin hakkı olması, peygamberin sözünü bu mânada vasiyyete hamletmeye mâni oluyor. Bu sebeble miras âyetinin (Nisa, 11-12), bu vasiyete mâni olduğu sabit olur.342[342] Onların ikinci delilleri de zayıftır. Çünkü Hz.Ömer (r.a): "Yaşlı erkek ile yaşlı kadın (evli erkek ve kadınlar) zina ettikleri zaman, onları mutlaka recmediniz" ifâdesinin Kur'an'dan olduğunu rivayet etmiştir. Buna göre belki de bunda da nesh ancak Kur'an ile olmuştur." Bu konudaki sözün tamamı usûl'ü fıkıh kitaplarında mevcuttur.
Cenâb-ı Allah'ın: "Allah'ın herşeye hakkıyla kadir olduğuna bilmiyor musun?" âyeti, Hz.Peygamber (s.a.s) ve diğer insanların, mükellefi, Allah'ın meşîetinin, hükmünün ve hikmetinin altında evirip çevirmeye kadir olduğuna ve Allah'ın irâde ettiği şeyi savuşturup istediği belayı engelleyecek hiç kimsenin olmadığına dikkatlerini çekmektedir. 343[343]

Mutezilenin Bu Âyetle Kur'an'ın Mahlükiyeline İstidlali Ve Tenkidi

Mû'tezile, Kur'an'ın mahlûk (yaratılmış) olduğuna, Bazı bakımlardan, bu âyette istidlal etmiştir.
a) şayet Allah'ın kelâmı (Kur'an) kadîm (ezelî) olsaydlı nâsin ve mensuhun da ezelî olmaları gerekirdi. Fakat bu imkânsızdır. Çünkü nâsih âyetin mensûhtan sonra olması gerekir. Birşeyden sonra olanın kadîm olması imkânsız olur. Mensûh'a gelince, onun da zail olmuş ve kalkmış sayılması gerekir. Zevali sabit olan şeyin ezelî olması, âlimlerin ittifakıyla imkânsızdır.
b) Âyet, Kur'an'ın bazı âyetlerinin bazı âyetlerinden daha hayırlı olduğuna delâlet ediyor. Böyle olan birşey ise kadîm olamaz.
c) Allah Teâlâ'ntn "Allah'ın herşeye hakkıyla kadir olduğunu bilmiyor musun?" sözü, bu âyetten maksadın, O'nun bazı âyetleri neshedip, öncekinin yerine diğer bir şeyi getirmeye kadir olduğunu gösterir. Allah'ın kudreti dahilinde olup tahakkuk etmiş olan herşey muhdes (sonradan olma) dır.
Âlimlerimiz bunlara şöyle cevap vermişlerdir: Birşeyin nâsih ve mensûh olması, lâfız, ibare ve kelimelere arız olan sıfatlardandır. Bu vasıfların sonradan olduklarında herhangibir münakaşa yoktur. Öyleyse niçin, "ibare ve ıstılahların medlulü olan hakiki mânanın muhdes (sonradan) olduğunu" söylüyorsunuz?
Mû'tezile şu şekilde demiştir: "İbare ve kelimelerin mânası olan o mânanın, ilk taallukunun zâti olup yeni bir taallukunun olduğunda şüphe yoktur. Buna göre ilk taalluk muhdestir. Çünkü o zail olup gitmiştir. Halbuki kadim oları şey zail olmaz. Mânanın ikinci olarak taalluk ettiği şey ise hadis (sonradan olma) dır. Çünkü o hiç yok iken meydana çıkmıştır. Halbuki hakiki söz bu taalluklarından ayrılmazlar. Bu taalluklardan ayrılmayan şey ise muhdestir. Muhdes-ten ayrılmayan şey de muhdestir. O halde muhdese taalluk eden kelâmın da muhdes olması gerekir."
Âlimlerimiz buna şu şekilde cevap vermiştir: Allah'ın kudreti, ezelde âlemin yaratılacağına taalluk etmiştir. Buna göre âlem varlık haline geldiği zaman bu taalluk devam eder mi, etmez mi? Sen bak, eğer "Kadir olanın mevcud olanı icâd etmeye kadir oluşu devam eder" dersen, bu imkânsızdır. Eğer, "Bu taalluk zail otup bitmiştir", dersen, o zaman sizin mânalar ve kelimeler hakkındaki izahınıza göre, Allah'ın kudretinin de hadis (sonradan olma) olması gerekir. Allah'ın ilmi de aynı durumdadır. O'nun ilmi ezelde âlemin olacağına taalluk etmiştir. Buna göre âlem var olunca, eğer ilk taalluk devam ederse bu cehalet olur. Eğer devam etmiyor ise, bu durumda sizin izahınıza göre, ilk taallukun da hadis olması gerekir. Çünkü ilk taalluk kadîm olsaydı zâi! olmaz ve bundan sonra meydana gelecek taalluk hadis olurdu. Buna göre Allah'ın âlim oluşu, hadis olan (muhdes olan) taalluklardan ayrılmazdı. Muhdesden ayrılmayan da muhdes otur. O halde, Allah'ın âlim oluşu da muhdes (sonradan olma) dır. Sizin Allah'ın ilmi ve kudreti hususunda vereceğiniz cevaplar, bizim Allah'ın kelâmı hususundaki

---

341[341] Ebu Dâvud, Vesâyâ 6 (3/114); Tirmizi, Vesâyâ, 5 (4/433).
342[342] İ Şafiî demek istiyor ki: Vasiyet hükmünü nesheden. bu hadis-İ şerif değil, yine bu âyettir (yani, miras paylarını bildiren Nisa süresindeki âyetlerdir). (Çev.)
343[343] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/313-314.

cevabımızın aynısıdır. [344][344]

Mâ'dûm (Olmayan) Şey Sayılır mı?

Âlimler Allah'ın: "Allah herşeye hakkıyla kadirdir" ifâdesini, yok olana "şey" denilebileceğine delil gc- tirmişlerdir. Bunun izaht yukarıda geçtiği için tekrar etmeyeceğiz. "Kadîr", fa'il vezninde olup, ismi fail mânasını ifâde eder. Bu vezin mübalağa (ileri seviyeyi) ifâde eden bir vezindir. [345][345]

"Bilmiyor musun, göklerin ve yerin mülkü şüphesiz Allah'ındır ve sizin Atlah'dan başka ne bir dost ne de bir yardımcınız yoktur" (Bakara, 107),

Bil ki Cenâb-ı Hak neshin caiz olduğu hükmünü bildirdikten sonra, göklerin ve yerin mülkünün başkasının değil, kendisinin olduğunu beyân etmiştir. Bu, mahlûkatın mâliki ve sahibi olduğu için, Allah'ın her emrinin ve nehyinin güzel (hasen) olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bizim âlimlerimizin görüşüdür. Meydana gelecek bir sevâb ve savuşturulacak bir cezadan ötürü değil, sırf, kulların mâliki ve onlara hükümran olması sebebiyle, Allah'ın kullarını mükellef tutması muhakkak ki güzel olmuştur. Kaffâl şöyle demiştir: Bunun, kıbleyle ilgili duruma bir işaret olması da muhtemeldir; çünkü Cenâb-ı Hak onlara, kendisinin göklerin ve yerin mâliki olduğunu, bütün mekân ve cihetlerin O'nun mülkü olduğunu, ancak Allahu Teâlâ dilerse, herhangi bir cihetin diğer cihetlerden daha muhterem ve saygıya değer olduğunu bildirmiştir. Durum böyle olup kıbleye yönelme ile ilgili emir de ancak, orayı şereflendirmeye dair bir tahsis olmuş olunca, kıblenin bir cihetten başka bir cihete değişmesine mani olacak bir şey kalmamış olur. "Velî ve nasîr" kelimelerine gelince, bunlar mübalağa ifâde etmek üzere, fail manasında olmak üzere, vezninde gelmiş olan iki isimdir. Bu âyet ile, mülk'ün kudret'ten başka bir mâna ifâde ettiğine istidlal edenler vardır. Bu kimseler şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak önce:
"Allah'ın herşeye kadir olduğunu bilmedin mi?" buyurmuş, bundan sonra "Göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğunu bilmedin mi?" buyurmuştur. Şayat mülk kudretten ibaret olsaydı, bu faydasız bir tekrar olmuş olurdu. Mülk ve kudretin hakikatine dair söz ise, "Din gününün mâliki" (Fatiha, 3) âyetinde geçmişti. [346][346]

"Daha önce Musa'dan talep edildiği gibi, yoksa siz de mi peygamberinizden bazı isteklerde bulunuyorsunuz? Her kim imânı küfürle değiştirirse, muhakkak ki dosdoğru yoldan sapıtmıştir" (Bakara. 108).
Burada birkaç mesele bulunmaktadır: [347][347]

"Em" Edatı Hakkında İzahat

harfi, muttasıl ve munkatı olmak üzere iki kısımdır. Muttasıl olan, elifin dengidir. Bu, kelimesinin bir araya getirmiş olduğu manayı dağıtmak içindir; nitekim, edatı da, nün bir araya toplamış olduğunu dağıtır. Sen şöyle dersin: 'Onlardan dilediğine, leyde veya Amr'a vur!" Sen, "onlardan istediğine vur!" "İster Zeyd'e, ister Amr'a!" dersin.Munkatı'a olan, ise, ancak tam bir sözden sonra bulunur. Çünkü bu, elif ve mânalarınadır. Arapların, "Onlar develer midir, yoksa daha doğrusu koyunlar mıdır?" ifâdesi gibi. Araplar sanki böylece, "Daha doğrusu onlar, koyundurlar" demiştir. Allahu Teâlâ'nın: Daha doğrusu onlar, bunu o uydurdu diyorlar" (Hud, 13) âyeti de böyledir. Şair Ahtal, şöyle demiştir:
"Çözlerin sana yalan söyledi; daha doğrusu sen, alacakaranlık vasıtasıyla sevgilin Rebâb'm hayalini gördün." [348][348]

Bu Âyetin Muhatapları Kimlerdir?

Alimler, âyetteki muhatap hususunda, birkaç görüş uzere intilâf etmişlerdir:

---

[344][344] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/314-315.
[345][345] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/315.
[346][346] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/316.
[347][347] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/317.
[348][348] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/317.

Bunlar, müslümanlardır. Bu Asâmm, Cübbaî ve Ebû Müslim'in görüşüdür. Bunlar bu görüşlerine bazı deliller getirmişlerdir:

1) Allahu Teâlâ âyetin sonunda: buyurmuştur. Bu söz, ancak mü'minler hakkında doğru olabilir.

2) Hak Teâlâ'nın, ifadesi, bir ma'tûfun aleyh'in olmasını gerektirir ki, bu da O'nun: "Hâ'inâ demeyiniz" (Bakara. 104) kavlidir. Buna göre Allah sanki şöyle buyurmuştur:" deyiniz ve dinleyip kabul ediniz; siz emrolunduğunuz gibi mi yaparsınız, yoksa peygamberlerinizden bazı taleplerde mi bulunursunuz?"

3) Müslümanlar Hz.Muhammed (s.a.s)'e öğrenmek gayesiyle, araştırılmasında kendileri için herhangi bir hayır bulunmayan şeyler hakkında soru soruyorlardı. Nitekim yahûdiler de Hz.Mûsa (a.s)'dan, araştırılmasında kendileri için herhangi bir hayır bulunmayan hususları soruyorlardı.

4) Müslümanlardan bir grup, kendilerine ait kutsal bir panonun olmasını istemişlerdi. Nitekim müşriklerin de, böyle kutsal panoları bulunuyordu; bu, kendisine taptıkları ve üzerine yiyecek ve içecek şeyleri astıkları bir ağaç idi. Bu, Hz.Mûsa'nın kavminin, Hz.Mûsa'dan, müşriklerinki gibi kendilerine ilâhlar yapmasını istemesine benziyordu.

b) Bu, Mekkelilere bir hitaptır ki, bu görüş İbn Abbas ve Mücâhidin görüşüdür. Onlar şöyle demiştir: Abdullah ibn Ümeyye el-Mahzûmî, Kureyş'-ten müteşekkil bir topluluk içinde bulunduğu hâlde, Hz.Peygamber (s.a.s)'e gelerek şöyle demiştir: Ey Muhammed, Allah'a yemin olsun ki, bizim için yer-den kaynaklar fışkırtmadıkça. senin hurmalıkların ve üzüm bağların olmadıkça veyahut da senin altından bir evin olmadıkça, ya da gökyüzüne çıkmadıkça sana imân etmeyiz. Biz senin, Allah'tan Abdullah ibn Ümeyye ye, "Muhammed Allah'ın Resulüdür, binaenaleyh O'na uyunuz!" diyen bir kitabı bize getirmediğin sürece, senin semâya yükseldiğine de inanmayız!" Geriye kalanlarsa Hz.Peygamber (s.a.s)'e şöyle demiştir: "Eğer buna gücün yetmezse, Hz.Musa (a.s)'nın Allah katından kavmine, içinde helâl ve haramın, hadler ve feraizin zikredildiği levhalar getirmesi gibi, kendisinde helâl ve haramın, hadler ve feraizin zikredildiği bir kitabı toptan olarak Allah katından bize getir! İşte ancak bu durumda sana imân ederiz!".

Bunun üzerine Allahu Teâlâ, bu âyeti indirerek, "Yoksa sizler, resulümüz Hz. Muhammed (s.a.s)'den size Allah katından âyetler getirmesini mi istemeyi murad ediyorsunuz?" Nitekim, Hz.Mûsa ile beraber Tür dağına çıkan yetmiş kişi de, istekte bulunarak, "Allah'ı açıkça bize göster," demişlerdi.

Mücahid'den, Kureyş'in, Hz.Peygamber (s.a.s)'den, Safa tepesini kon-dilerine altın ve gümüş yapmasını istediği; bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s)'in de, "Evet, Israiloğullanna verilen sofra gibi, bu da sizin olsun" dediği, ancak onların bundan kaçınarak, taleplerinden vazgeçtikleri rivayet edilmiştir.

c) Buradaki muhataplar, yahûdilerdir. Bu görüş, en doğru olanıdır. Çünkü bu sûre, Hak Teâlâ'nın: "Ey İsraüoğulları, benim nimetimi hatırlayınız..." (Bakara, 47) âyetinden başlamak üzere, onlardan nakillerde bulunmuş ve onlara karşı deliller ortaya koymuştur. Bunu te'yid eden diğer bir husus ise, âyetin medenî olmasıdır. Keza, buraya kadar sadece ya-hûdilerden bahsedilmiş, başkalarının zikri geçmemiştir. Öte yandan başka bir husus da, peygambere inananların Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu kabil soruları neredeyse hiç sormamalarıdır. Zira mü'min,Hz.Peygamber (s.a.s)'e böylesi bir soru sorduğu zaman, imâna karşılık küfrü satın almış olur. 349[349]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın: buyruğunun zahirinde, sorunun keyfiyetinden öte, onların herhangi bir soru sordukları hususu mevcut değildi. Tam aksine bu hususta, onların soru sorduklarına dair zikretmiş olduğumuz rivayetlere başvurulur. Allah en iyisini bilendir. 350[350]

Peygamberi Zora Koşmak İçin Mucize Talebi

Bil ki, onların zikretmiş olduğu sual, eğer mu'cize istemek için olursa, bu niye küfür olsun ki? Bir şey hakkında delil istemenin küfür olmadığı malûmdur. Eğer bu soru, hükümlerin neshedilmesi hususunda izah edilen hikmetten ötürü ise, bu da küfür olmaz.

Çünkü melekler, beşeriyetin yaratılması hususundaki hikmeti tafsilâtlı olarak istemişlerdi, fakat kâfir olmamışlardı. Bu sebeple, belki de en evlâ olanın, âyeti, onların Hz.Mûsa (a.s)'dan, müşriklerin ilâhları

349[349] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/317-319.

350[350] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/319.

olduğu gibi kendileri için de ilâhlar yapmasını istemelerine hamletmektir. Eğer onlar mu'cize talebinde bulun-muşlarsa, bunu zorluk çıkarmak, cedelleşmek ve işi yokuşa sürmek için istemişlerdir. İşte böyle bir istekten dolayı kâfir olmuşlardır. [351][351]

Bu âyetin, kendisinden önceki âyetlerle irtibat) konusunda âlimler birkaç vecih zikretmişlerdir:

Âyetin Mâ Kabliyte İrtibatı

a) Cenâb-ı Hak şeriatlarda neshin cevazına hükmettiğinde, muhtemelen onlar, bu hükmün tafsilâtını sorup soruşturuyorlardı. İşte bu sebeple Allahu Teâlâ onları bundan men etmiş ve, Hz.Mûsa (a.s)'nın kavminin sormuş oldukları bozuk maksatlı sualleri sormaları yakışmadığı gibi, onların da böyle suallerle meşgul olmalarının uygun olmadığını beyan etmiştir.
b) Geçmiş olan emir ve nehiylerden ötürü Cenâb-ı Hak onlaıa, "Eğer size emretmiş olduğum şeyi kabul etmez ve bana itaat hususunda diretirseniz, siz Hz.Musa'dan istenilmesi uygun olmayan şeyi isteyen kimseler gibi olursunuz" demiştir. Bu görüş Ebû Müslim'den nakledilmiştir.
c) Cenâb-ı Hak emredip ve yasaklayınca, O, "Size emrettiğini yapıyor musunuz, yoksa sizden önce Musa'nın kavminin tuttuğu yolu mu izliyorsunuz?" demiştir. [352][352]

Tabirinin İzahı

demek, yolun tam ortası demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak: "Derken muttali oldu da, onu cehennemin tam ortasında gördü" (Satfat. 55) buyurmuştur. Bundan maksat, gerçekten yolun ortasında bulunmak mânası değil, bir teşbihtir. Bu hususta "vech-i şebeh" de (benzetme yönü) şudur: İmân etmiş olan kimse, kendisini kurtuluşa ve arzuladığı sevâb ve nimetleri elde etmeye götüren bir istikamet üzere hareket etmiş olur. Bu sebeple, küfrü alıp imânı veren kimse, bu istikametten sapmış olur. İşte bundan dolayı da, o kimse hakkında, "O, dümdüz yolun ortasında şaşırdı" denilmiştir. [353][353]

Âyetin Nüzul Sebebi

"Ehl-l Kitabın bir çoğu, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonre, içlerindeki hasetten dolayı, imânınızdan sonra sizi küfre döndürmek istedi. Allah emrini getirinceye kadar onları bırakın, serzenişte bulunmayın... Muhakkak ki Allah, her şeye kadirdir" (Bakara, 109).
Bil ki bu, yahûdilerin müslümanlara karşı olan üçüncü çeşit tuzaklarıdır. Bu böyledir, çünkü rivayet edildiğine göre Finhas ibn Azurâ, Zeyd ibn Kays va yahûdilerden bir grup, Uhud muharebesinden sonra Huzeyfe ibn el-Yemanî (r.a) ile Ammâr ibn Yâsir (r.a)'e şöyle demişlerdir: "Başınıza gelenleri görmediniz mi? Şayet sizin yolunuz hak olsaydı, siz hezimete uğramazdınız; bu sebeple dinimize dönün, bu sizin için daha haytrlı ve daha faziletli bir şeydir., Çünkü biz. sizden daha doğru yoldayız. Bunun üzerine Ammâr şöyle dedi: "Sizin aranızda, birisinin ahdini bozması nasıl karşılanır?" Onlarda, "Bu, şiddetli bir tepkiyle karşılanır" dediler. Ammâr da: "Ben, yaşadığım sürece. Hz.Muhammed (s.a.s)'i inkâr etmiyeceğim hususunda ahdetmiştim" dedi. Bu na karşılık yahûdi, "İyi bilin ki, bu da sapıtmış" dedi. Huzeyfe de şöyle dedi: 'Bana gelince, ben Allah'ı Rab, İslâm'ı din; Kur'an'ı imâm, Ka'be'yi kıble ve mü'minleri de kardeş olarak seçtim." Sonra Ammâr ile Huzeyfe, Resul-i Ek rem (s.a.s)'in yanına gelerek, durumu anlattılar. Bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s) de, "Siz hayra isabet ettiniz ve kurtuluşa nail oldunuz" buyurdu. İşte âyet, bu hâdise üzerine nazil ofdu. Bil ki biz, önce hased hususunda konuşup, daha sonra tefsire döneceğiz. [354][354]

---

[351][351] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/319.
[352][352] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/319-320.
[353][353] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/320.
[354][354] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/321.

Haseddeki Kötülükler Hakkındaki Hâdiseler

Birinci mesele, "Hased"i kınamak hakkındadır. Hasedin mezmum olduğuna birçok haber delalet etmektedir:

a) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Ateşin odunu yiyip bitirmesi gibi hased de iyilik ve hasenatı yiyip bitirir "[1].

b) Enes (r.a) şöyle demiştir: Biz bir gün, Hz.Peygamber (s.a.s)'in yanında oturuyor idik. Derken, O, "Şu uzak yoldan, şu anda size cennetliklerden bir adam gelecek ..." Çok geçmeden, abdestinden ötürü sakalını sıvazlayan ve nalinlerini de sol tarafına asmış olarak, ensardan bir adam çıkageldi ve selâm verdi. Ertesi gün olunca, Hz.Peygamber (s.a.s) aynı sözü söyledi ve yine aynı adam geldi. Üçüncü günde de Hz.Peygamber (s.a.s) daha önce söylemiş olduğu sözleri söyledi, yine o adam çıkageldi. Hz.Peygamber (s.a.s) meclisten kalkıp gidince, Abdullah ibn Amr ibn el-As (r.a) o adamı izleyerek ona şöyle dedi: "Ben, babama darıldım, bunun için üç gün yanına varmamaya yemin ettim; beni senin evine götürmeyi uygun görürsen, ben buna hazırım!" Adam Duna "evet!" dedi. Böylece Abdullah o adamın yanında üç gece kaldı. Abdullah, o adamın geceleyin hiç bir şeye kalkmadığını, ancak yatağında sağa ;ola döndükçe Allah'ı zikrettiğini, geceleyin sadece sabah namazı için kalktığını gördü; ondan da sadece hayırlı sözler duymuştu.
Üç gün geçince, onun amelini neredeyse küçümseyerek, {Abdullah sözüne devamla) dedim ki: "Ey Allah'ın kulu, benimle babam arasında bir dargınlık ve ayrılık yoktur. Ancak Allah Resulünün şöyle dediğini duydum da, bunun üzerine senin amellerini öğrenmek istedim. Fakat çok bir şey yaptığını görmedim; seni bu makama ulaştıran şey nedir?" O adam: "Gördüğünden başka hiçbir şey değildir" dedi. Ben çıkmak üzere döndüğümde, o beni çağırarak şöyle dedi: "Beni bu dereceye yükselten, senin gördüğünden başka bir şey değildir, ne var ki ben kendimde müslümanlann herhangi birine karşılık bir kusur, bir ayıp ve Allah'ın o kimseye vermiş olduğu nimetlere karşılık hiç kıskançlık duymam." Bunun üzerine Abdullah, "Seni bu dereceye ulaştıran şey gerçekten büyük şey; buna takat getirilemez" der.

c) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Sizden Önceki ümmetlerin hased, buğz ve kin hastalıkları size de geçti. Bunlar kökünden kazıyan şeylerdir. "Saçı kökünden kazıyan şeyler" demiyorum,
fakat "dini kökünden kazıyan şeyler" (diyorum) "[2]

d) Resûl-i Ekrem (s.a.s) söyle buyurmuştur:
"ümmetime (daha önceki) ümmetlerin hastalığı bulaşacaktır. "Sahabe: "Ümmetlerin hastalığı nedir?" diye sordular. O şöyle dedi: " Taşkınlık, şımarıklık, dünya hususunda birbirlerine karşı öğünmek ve yarışmak, birbirinden uzaklaşmak ve hasedleşmek. Öyle ki, böylece zulüm ortaya çıkar ve anarşi olur."

e) Hz.Mûsâ (a.s), Rabbiyle konuşmaya gittiği zaman Arş'ın gölgesinde gıbta ettiği bir adam gördü ve, "Bu adam Rabbi katında şereflidir" diyerek, Rabbinden onun ismini kendisine bildirmesini istedi. Cenâb-ı Hak, o adamın ismini bildirmedi fakat şöyle dedi: "Sana o adamın fiillerinden üçünü söyleyeceğim: O, Allah'ın kendilerine verdiği lûtuflar hususunda insanlara hased etmez, ana babasına âsî olmaz ve koğuculuk yapmazdı."

f) Hz Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Muhakkak ki Allah'ın nimetlerinin düşmanları vardır." "Bunlar kimlerdir? diye soruldu. O, "Allah'ın İnsanlara verdiği nimetlere hased edenlerdir buyurdu.

g) Peygamberimiz (s.a.s) buyurmuştur ki:
A/fi feş/t kimse hesaptan önce cehenneme girerler: Zulümleri sebebiyle idareciler, ırkçılıkları sebebiyle Araplar, kibirleri sebebiyle mahallî yöneticiler, hıyanetleri sebebiyle tüccar, cahillikleri sebebiyle mahalle sakinleri ve hasedleri sebebiyle âlimler."

---

[1] Ibn Mâce. Zühd, 22 (2/1408).

[2] Müsned.1/165,167.

Bu husustaki diğer haberlere gelince bunlar şunlardır:

1) Hikaye edildiğine göre Avf b. Abdullah, el-Fadl b. Muhalleb'in yanına girer. O esnada el-Fadl Vâsıt şehrinde bulunuyordu. Ona, "Sana bir hususta Öğüt vermek istiyorum; kibirden sakın, çünkü kibir iblisin Allah'a isyanına sebeb olan ilk günahtır" dedi ve şu âyeti okudu:

Hanı biz, meleklere "Adem'e secde edin" dediğimizde; onlar iblis müstesna, hemen secde etmişlerdi. O (secde etmekten) kaçınmış ve büyüklenmek istemişti" (Banara, 34). "İhtirastan da sakın çünkü o Adem'i cennetten çıkardı. Allah onu, genişliği gökler ve yer kadar olan bir cennete yerleştirmiş iken, o sünnetteki yasak ağaçtan yedi de Allah onu cennetten çıkardı" dedi ve sonra "(Sizin ikiniz) ininiz oradan" (Tahâ, 123) âyetini okudu ve son olarak, "Üasedden de sakın çünkü Adem'in oğlu Kabil, kardeşi Hâbili ona lased ettiği zaman öldürdü" deyip şu ayeti okudu:

Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku" (MAMe. 27).

2) İbnu'z-Zübeyr (r.a) şöyle demiştir: Ben dünya işine dâir herhangi bir hususta hiç kimseye hased etmedim. Çünkü eğer o kimse cennetliklerden ise, ıetin yanında hiç değeri olmayan dünyadan ötürü ona nasıl hased edeyim? Yok eğer o, cehennemliklerden ise, cehenneme gidecek birisi için dünya işi hususunda ona nasıl hased edeyim?"

3) Bir adam Hasan el-Basri (r.a)'ye: "Mü'min hased eder mi?" dedi. O da cevaben: "Yakub (a.s)'un oğullarını unuttun mu? (Eder,) ancak sen onu eline ve diline bulaştırmadıkça sana zarar vermez" demiştir.

4) Muaviye fr.a) şöyle demiştir: "Hased edenden başka her insan memnun edilebilir. Çünkü hased edeni ancak kıskandığı nimetin yok olması memnun eder."

5) Denildi ki: Hased eden kimse, bulunduğu topluluklardan ancak kınama ve zemme, meleklerden lanete ve buğza, diğer varlıklardan gam ve kedere, kıyamette korku ve dehşete, mahşer yerinde de rüsvaylık ve cezaya nail olur." 3[3]

Hasedin Mahiyeti

İkinci mesele hasedin hakikati hakkındadır. Allah, mü'min kardeşine bir nimet ihsan ettiğinde, eğer sen o nimetin yok olmasını istersen, işte bu haseddir.

Eğer o nimetin bir benzerinin kendin için olmasını arzu edersen, bu da gıbta ve iyilikte yarışmadır. Hasede gelince, bu her halükârda haramdır. Ancak bir tacirin (günahkârın) veya bir kâfirin elde edip, şer ve bozgunculuk yoluna yardımda kullandığı nimet müstesna. Bu nimetin yok olmasını istemek günah değildir. Çünkü sen, bu nimetin yok olmasını, bir nimet olduğu için değil, o nimet ile fesada, şerre ve kötülüklere yol açıldığı için istiyorsun. Hasedin söylediğimiz mânaya geldiğini gösteren âyetler şunlardır:

1) Şu anda tefsir ettiğimiz âyettir ki o da şudur: "Ehl-i Hitap'tan birçoğu, içlerindeki hasedierinden Ötürü, imân etmenizden sonra sizi küfre döndürmek istediler" {Bakara. 109). Cenâb-ı Hak bu âyette, Ehl-i Kitab'ın, imân nimetinin yok olmasını istemesinin bir hased olduğunu bildirmiştir, gibi sizin de inkâr etmenizi böylece onlarla aynı olmanızı istediler' ' (Nisa, 86)

"Eğer size bir iyilik dokunsa, bu on/an endişelendirir. Ama eğer size bir kötülük isabet edeıse, buna da sevinirler " (Ali-imran,ıao). Bu sevinç, onların (müslümanların) başına gelen musibete sevinmektir. Buna göre hased ile başkasının başına gelen be'â-ya sevinmek birbirinden ayrılmayan iki vasıftır.

4) Cenâb-ı Hak, Yûsuf (a.s)'un kardeşlerinin hasedini anlatarak onların kalblennaeki bu duyguyu şöyle bildirmiştir:

"(O kardeşler) şöyle demişlerdir: 'Yusufla kardeşi, babasının yanında muhal kak bizden daha sevgilidir. Halbuki biz bir cemaatız. Babamız her halde açıl bir yanlışlık içindedir. YusuCu öldürün. Yâhud onu (ıssız) bir yere atın ki, be banızm teveccühü yalnız size has olsun" (Yûsuf, 8-9) Böylece Cenâb-ı Hak, Yû suf'un kardeşlerinin Yûsuf'a olan hasetlerinin, Yûsuf'un

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/321-324.

o nimetlere mazha olmasından hoşlanmamalarından ibaret olduğunu açıklamıştır.
5) "Ve onlar, onlara veriL şeylerden dolayı içlerinde bir ihtiyaç duygusu hissetmezler" (Haşr, 9) âyetidir Yani, onların kalbleri daralmaz ve kederlenmezler demektir. Böylece Allah on lan, hased etmemekle övmüştür.
6) Hak Teâlâ yine hasedi kabul etmeme sadedinde:
"Yoksa onlar, Allah'ın onlara vermiş olduğu fazlından dolayı insanlara haset mi ediyorlar?" (Nisa, 54) buyurmuştur.
7) Cenâb-ı Hak: İnsanlar tek bir ümmet idi. Allah, müjdeleyici ve uyarıcılar olmak üzere pey fpmberler yolladı ve -ihtilâf ettikleri hususta aralarında hükmetsinler diye- be2perlerinde hak olarak kitaplar indirdi. Bu kitap hususunda ancak, kendilerine raçık âyetler geldikten sonra kendilerine kitap verilmiş olanlar aralanndal -setlerinden dolayı, ihtilâf etmişlerdir" (Bakara, 213) buyurmuştur. Bir tefsire göre kelimesinin mânasının, demek olduğu söylenmiştir.
8) Onlar ancak, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü ayrılığa düştüler" (Şûra 14)âyeti. Allah, onların aralarını, kendisine itaat içinde onların kalblerini birbirine ısındırmak için, itmi indirmiştir. Onlar ise, birbirlerine hased edip, ayrılığa düşmüşlerdir. Çünkü onların her biri tek başına lider olmayı ve yalnız kendisine müracaat edilmesini istemiştir.
9) Abdullah ibn Abbas şöyle demiştir: Yahudiler, Hz.Peygamber (s.a.s)'r bî'setinden önce bir kavim ile savaştıktan zaman, "Biz, bize göndermeyi va -adettiğin peygamber ve indireceğin kitap hürmetine, senden ancak bize yardım etmeni istiyoruz" diyorlardı. Böylece oniar, Allah'ın yardımına na oluyorlardı. İsmaîl (a.s)'in soyundan olan Hz.Peygamber (s.a.s) gelince, onlar O'nu tanıdılar. Ama, O'nu tanıdıktan sonra, O'nu inkâr ettiler. İşte bunun üzer -ne Cenâb-ı Hak:
"Halbuki onlar daha önce, inkâr edenlere karşı, (gelecek olan nebi'yi vesile* ederek) fetih istiyorlardı. Ama ne zaman, tanıdıkları şey onlara gelince, O 'ı inkâr ettiler. İşte Allah 'm laneti kâfirleredir. Hased ederek Allah m indirdiğin inkâr etmeleri suretiyle karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür!" (Bakara. 69-90) buyurmuştur. Buradaki1 mânasına gelir.
Safiyye binti Huney (r.anha), Hz.Peygamber (s.a.s)'e şöyle demiştir: "1 bam ve amcam senin yanından gelmişlerdi. Babam, amcama, "O'nun hakkında ne dersin?" dedi. Amcam, "O, Hz.Mûsâ (a.s)'nın müjdelemiş olduğa peygamberdir derim, ya sen ne dersin?" deyince, babam, "Hayatta olduğur sürece, ona düşmanlık yapmayı düşünürüm" dedi. İşte, böyle bir karar ver- mek, haset neticesinde verilen bir hükümdür. 4[4]

Hayırda Yarışmak Hased Değildir

Hayırda yarışmaya (münâfese) gelince, bu haram değildir. Bu kelime (nefis olmak) kökünden müştaktır. Bunun haram olmadığına delâlet eden pekçok husus bulunmaktadır.
a) Cenâb-ı Hakk'ın: "yarışacaklar işte bunda
b) Hak Teâlâ'nın: "Habbinizden olan bir mağfirete doğru yarışınız" (Hadid,2i) âyetidir. "Müsabaka" ancak birşeyi elden kaçırmak korkusu olduğu zaman olur. Bu, efendilerine hizmet hususunda yarışan iki kölenin durumuna benzer; çünkü onlardan her birisi, arkadaşının kendisini geçip de, efendisi nezdinde kendisinin elde edemiyeceği bir mertebeye ulaşmasından endişe eder.
c) Hz.Peygamber (s.a.s), şöyle buyurmuştur:
"Ancak /ki kimseye hased (gıbta) edilir: Allah'ın, kendisine bir mal verip de, bunu Attan yolunda harcayan kimse ile; yine Allah'ın, kendisine bir üim verip de onunla amel ederek, onu insanlara Öğreten kimse..."5[5] Bu hadîs, hased lafzının, bazan yarışmak mânasına alınabileceğini gösterir.
Sonra biz deriz ki, yarışmak duruma göre vâcib, mendûb veya mubah otur. Yarışmanın vâcib

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/324-326.
5[5] Buhâri, İlim, 15.

olmasına gelince bu, imân etmek, namaz kılmak ve zekât vermek gibi, nimetler dinî ve vacib nimetler olduğu zamandır. İşte bu durumda kişinin bu gibi şeyleri elde etmeyi istemesi, kendisine vâcib olur. Çünkü bu vâcib olmazsa, o kimse günah işlemeye razı olmuş olur ki, bu da haramdır.

Ama, nimetler, Allah yolunda İnfak etmek, insanlara bir şeyler öğretmek için kollan sıvamak gibi mendûb olan faziletler nevinden olursa, bu nimetlerde yarışmak mendûb olur.

Nimetler, mubah olan nimetler cinsinden olursa, bu nimetlerde yarışmak da mubah olur.

Özet olarak diyebiliriz ki, kınanmış olan şey, nimetin başkasının elinden çıkmasını istemek ve arzulamaktır, ama o nimetin kişinin kendisi için de olmasını arzulaması ve kendisindeki eksikliğin gitmesini istemesine gelince, bu kınanacak birşey değildir. Ancak burada bir incelik vardır. Bu incelik de şudur: Başkasına nisbetle, bir kimseden noksanlığın gitmesinin iki yolu vardır

1) Başkasında olan şeylerin, kendisinde de olması;

2) Başkasında olan şey kendisinde olmadığı zaman, o şeyin o başkasının elinden çıkması. İki yolun birinden ümit kesildiği zaman, kalb diğer yolu arzu lamayı sürdürür. İşte burada eğer o kişi, kalbini yokladığında, "Şayet ben bı üstünlük ve fazileti öteki şahıstan gidermeye kadir olmam halinde, mutlaka giderirdim" hissini bulursa, mahzurlu olan hased içinde olduğu anlaşılır. Eğe o kalbini, "Takvası, onun kalbini, başkasından bu nimetin izâlesini istemekten alıkoyacak" biçimde bulursa, bu durumda Allah'ın bunu affetmesi umulur. Belki de bu, Hz.Peygamber (s.a.s)'in:

"Üç şey vardır ki, mü 'min bunlardan kurtulamaz. Hased, zan ve bir şeyden uğursuzluk sezmesi" Sonra Hz.Peygamber (s.a.s) sözüne devamla şöyle dedi: "Kişinin bunlardan bir kurtuluş yolu vardır. Bu şudur: Hased ettiğin zaman, onun gereğini yapma!.." Yani kalbinde hased hususunda herhangi bir şey hissedersen, onu tatbikat sahasına koyma. Hasedin hakikati hususunda söylenecek sözler bunlardır ki, bunların hepsi Şeyh Gazzali'nin (Allah ona rahmet etsin) sözlerindendir. 6[6]

Hasedin Dereceleri

Üçüncü mesele, hasedin mertebeleri hakkındadır, Allan rahmet etsin Gazali (rahmetullahi aleyh) hasedin dört mertebesi olduğunu söylemiştir:

1) O nimet kendisinde bulunmaması halinde insanın, başkasındaki nimetin yok olmasını arzu etmesidir ki, bu hasedin doruk noktasıdır.

2) İnsanın bir nimetin başkasından zail olup, kendisine gelmesini arzu etmesidir. Bu, meselâ kişinin, başkasının elinde olan güzel bir ev, güzel bir kadın veya itibarlı bir makama karşı arzulu olmasıdır. Bu insan, o şeylerin kendisinin olmasını ister. Buna göre bizzat istenen, o şeylerin kendisinin ot-nasıdır. O nimetler elinde olan kimseden onların zâii olmasını istemek arızî ;başka bir sebebten dolayı) matlûbdur.

3) İnsanın, nimetlerin sahibinin elinden gitmesini arzu etmeyip, aynı nimetlerin kendisi için de olmasını istemesidir. Eğer o nimetlerin aynısını elde etmekten âciz olursa, o zaman onun kendisinden farklı olmaması için, o insanın da bu nimetleri etinden kaçtrmasınt ister.

4) İnsan, aynı nimetlerin kendisi için de olmasını arzular, ama elde edemediği zaman da başkasının elindeki o nimetlerin zail olmasını istemez. Bu ?eşid hased, dünyevî nimetler hususunda olursa, Allah bunu affeder; eğer di-iî hususta olursa, bu daha da güzeldir.

Sayılan bu hased mertebelerinden üçüncüsü bazan kınanır, bazan kınan-naz. İkinci çeşit ise, üçüncüsünden daha hafiftir. Birinci mertebe tamamen nezmûm (kınanmış) tır. Nitekim Cenâb-ı Hak:

"Allah’ın bazınıza, diğerlerinize nazaran üstün kıldığı şeyi temenni etmeyiniz" (Nisa, 32) buyurmuştur. Binaenaleyh o nimetlerin benzerini temenni etmek mezmûm değil, ama o

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/326-328.

nimetin bizzat kendisini temenni etmek mezmûmdur. 7[7]

Hasedın Sebepleri

Gazzali (rh.a) hased için yedi sebeb zikretmiştir:
1) Düşmanlık ve Öfke: Çünkü, insanın kalbi kendisine eziyet veren kimseye bugzeder ve ona karşı of-
kefenir. Bu öfke, kini doğurur. Kin ise, düşmanını
yenme ve ondan intikam alma hissini doğurur. Eğer buğzeden kimsenin kendisi, düşmanını yenmekten âciz olur ise, düşmanını zamanın yenmesini arzular. Düşmanının başına bir belâ ve musîbet geldiği zaman sevinir, onun eline bir nimet geçtiğinde ise, bu nimet hased edeni üzer. Bu böyledir, çünkü bu onun istediğinin aksidir. O hâlde hased, buğz ve düşmanlığın (evâzımındar olup, bunlardan ayrı düşünülemez. Bu konuda mümkün olan en ileri şey, in sanın içindeki düşmanlığı ortaya koymaması ve içindeki hasetten hoşlanma-masıdır. İnsanın, birisine buğzedip, sonra da buğzettiği şahsın belâ ve hayırlarını aynı karşılaması imkânsızdır. Hasedin bu birinci çeşidiyle Allah Te âlâ kâfirleri vasfetmiştir. Çünkü şöyle buyurmuştur:
"Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler, sizin yanınızdan ayrı dıklanndar size olan öfkelerinden parmaklarını ısırırlar. (Habibim) de ki: Ki nlntzden geberiniz. Şüphesiz Allah kalblerin sahib olduğu (düşünceleri) bilıı Size bir iyilik dokunduğunda, bu nimet o kâfirleri üzer. Eğer başınıza bir kötü iük gelir ise, onlar buna sevinirler" (aı-i imrar, 119- no y
Yine Hak Teâlâ: "Onlar size sıkıntı vereceh şeyleri arzu ederler. Hakikaten onların buğzlan ağızlarından (taşıp) dışı vurmuştur" (Ai-ıimran, 118) buyurmuştur. Bil ki hased çoğu zaman çekişmeye ve vuruşmaya sevkeder.
2) Üstünlük: Çünkü insanın; emsalinden biri kendisine üstünlük taslaya bileceği yüksek bir makama ulaştığı zaman, ona üstünlük sağlar. İnsan bune tahammül edemez. Bu yüzden bu makamın onun elinden gitmesini arzu eder.
Halbuki onun maksadı tekebbür etmek değil, aksine onun kibrini savuşturmaktır. Çünkü bu insan eşitliğe razı olmuş, fakat onun üstünlük sağlamasına razı olmamıştır. 8[8]

Hizmetinde Kullanma Duygusu:

3) İnsanın tabiatında, başkasını hizmetinde kullanma duygusu bulunup, bu maksadını elde etmek için başkasının elindeki nimetin zail olmasını istemesidir; Ekseri kâfirlerin Hz.Peygamber (s.a.s)'e karşı olan hasedleri bu türdendir. Çünkü onlar, "Bir yetim nasıl bizim başımıza geçer de, biz nasıl ona baş eğeriz?"
Bu Kuran M ?ehirden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhmf, 3i) derler. Cenâb-ı Allah Kureyşlilerin şöyle dediklerini nakletmiştir: "Allah, bula bula içimizden lütfedecek bunlan mı buldu?" (En'am. 53). Bu, müslümanları hakir görmek ve onlara karşı taassuba kapılmaktır.
4) Kendini Beğenme (Ucûb): Nitekim Cenâb-ı Hak, geçmiş milletlerin kendilerini beğenerek şöyle dediklerini haber vermiştir: 'Siz (peygamberler) ancak bizim gibi bir insansınız" (Yasin, 15);
bizhn gibi insan olan ve kavimleri kullarımız olan iki insana (Mûsâ ve Harun'a) mı inanacağız" (Mûminûn. 47);
ederseniz, yemin olsun ki hüsrana erenlerden olursunuz" {MO'minûn, 34);
"Allah insan olan bir peygamberi gönderir mi?" ((«i, 94) ve: "Bfe/m üzerimize melekler indirilmeli değil miydi?" (Furkan, 21). Cenâb-ı Allah ise şöyte buyurmuştur:
"Size Rabbintzden, sizden bir adam (vasıtasıyla), o korkunç akibeti haber vermek için bir ihtar gelmesi tuhafınıza mı gitti?" (Arat, 69).
5) Gayeyi Elde Edememe Korkusu: Bu aynı gayede birleşen kimselere mahsustur. Çünkü

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/328-329.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/329-330.

bunlardan herbiri, gayesinde yalnız kalmasını sağlayacak her nimet hususunda arkadaşına hased eder. Kocalarıyla ilgili durumlarda kumaların birbirini kıskanmaları; mal ve ikrama ulaşmak için ana-babanın yanında hir mov/k-i olrlo fitmp maksadında hirlespn kardeşlerin ve maksadlan mâl elde edip, insanlarca hüsn-ü kabul görmeK olan aynı beldedeki vaizlerin birbirine hasedi bu tür haseddir.

6) İnsanın, herhangi bir menfaatine ulaşmakta kullanmayı düşünmeksizin, mücerret makam isteği ye önderlik sevgisidir: 8u, herhangi bir ilim dalında, kendisi gibisinin bulunmamasını isteyen adam gibidir. Çünkü o, dünyanın öbür ucunda kendisinin bir benzeri olduğunu duysa, bu onu üzer ve benzerinin ölüm ile kahramanlık, ilim, zühd ve servet gibi makam itibarıyla ortak olduğu ve kendisinin tek olduğunu zannettiği için sevindiği o nimetin onun elinden gitmesini arzu eder.

7) Nefsin, mal hususunda, Allah'ın kullarına karşı cimriliği: Çünkü sen önderlikle, kibirle ve herhangi bir malı istemekle meşgul olmayan birisini bulduğunda, onun yanında Allah'ın bir kulunun iyi halinden bahsedilse bu ona güç gelir. Ona insanların işlerinin zorlaştığından, ters gittiğinden, geçimlerinin daraldığından bahsedilse, bundan sevinç duyar. Böyle bir insan devamlı surette başkasına sırtını dönmeyi sever. Allah'ın nimetleri hususunda sanki onun kendi mülk ve hazinesinden alıyorlarmış gibi, Allah'ın kullarına karşı kıskançlık eder. "Bahil (cimri), başkasının malı hususunda da cimrilik edendir" denilmiştir. Buna göre, bu insan, Allah'ın verdiği nimetlerde, kendisi ile aralarında herhangi bir düşmanlık ve alâka bulunmayan kullara karşı cimri olandır. Bunun, nefsinin pisliği ve tabiatındaki cibilliyetinin rezaletinden başka zahir bir sebebi yoktur. Çünkü hasedin diğer çeşitlerinin sebebleri ortadan kalkınca, o çeşit hasedler de ortadan kalkar. Bu çeşit hased ise, ârizî bir sebebten dolayı değil, kişinin huyundaki bir pislikten ötürüdür. Dolayısı ile bunun izâlesi zordur.

İşte bütün bu saydıklarımız, hasedin belli başlı sebeplerini teşkil ederler.

Bunlardan bir kısmı veya çoğu veyahut hepsi bir insanda olabilir. Böylece onun hasedi büyür ve artık sahibinin içinde o derece kuvvet kazanır ki gizlemeye ve muhataba iyi muamelede bulunmaya güç yetiremez. Aksine zahirî nezaket perdesini de yırtıp, düşmanlığını açığa vurur.

Hasedleşmelerin çoğunda, bu sebeblerden çoğu bulunur. Ama nadiren bu sebeblerden biri tek olarak bulunur. 9[9]

Hasedin Çokluğunun Sebebi Kuvvetli Veya Zayıf Olması

Beşinci mesele, hasedin çok olması, az olması, kuvvetli veya zayıf olması hakkındadır. Bil ki saydığımız, sebebler kendisinde çok bulunan bir topluluk için- de, hased de çok olur. Çünkü yalnız bir kimsenin de, mütekebbirin sözünden imtina ettiği, kendisi tekebbür ettiği, kendisi düşman olduğu ve başka sebeplerden ötürü hased etmesi caizdir. Bu sebepler, ancak, kendilerini birtakım bağların bir araya getirdiği, bu bağlardan dolayı söz meclislerinde bulundukları ve çeşitli gayelere hep beraber olarak yöneldikleri fertlerden oluşan bir topluluk içerisinde çoğalır. Münakaşa, birbirinden nefret etmeyi doğurur. Birbirinden nefret etmekse, kişiyi hasede götürür.

İnsanlarla biraraya gelip buluşulmayan yerlerde, hased etme bulunmaz. İki ayn kentte bulunan iki şahıs arasında herhangi bir ilgi bulunmadığı için, aralarında da herhangi bir hasedleşme de bulunmaz. İşte bu sebepten ötürü âlimin, âbide değil, âlime; âbidin, âlime değil de âbide; tacirin tacire; hattc ayakkabıcının, manifaturacıya değil de ayakkabıcıya hased ettiği görülür.

İnsan, kardeşine ve amcasının oğluna, yabancılara duyduğundan daha fazla hased eder. Kadın kumasını ve kocasının cariyesini, kaynanasını ve üvey kızını kıskandığından daha çok kıskanır. Çünkü manifaturacının gayesi, ayakkabıcının gayesinden başkadır. Dolayısıyla onlar aynı gayede birleşmezler. Son ra, manifaturacının kendine yakın olan manifaturacıyla olan amaç birliği, çarşının öte ucunda bulunan ve kendisinden uzak olan kimseyle olacak olan

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/330-331.

amaç birliğinden daha fazladır.

Özet olarak, hasedin aslı düşmanlıktır; düşmanlığın aslı ise aynı maksad-da birleşmektir. Aynı gaye ise, birbirine uzak olan iki şeyi değil, tam aksine birbirine uygun olan iki şeyi bir araya getirir. İşte bu sebepten dolayı onlar arasında haset çok olur. Evet, yüksek bir makama ve dünyanın her tarafında şöhret sahibi o'maya ihtirası çok olan kişi, aynı özellikte birleşen ve bu özellikle övü nen yeryüzünde bulunan herkesi kıskanır.

Ben derim ki, hasedin gerçek sebebi şudur: Kemâl, bizzat sevilen bir haldir. Sevilenin zıddı ise, mekruh olan ve istenmeyendir. Kemâlde yalnız olmak kemâl çeşitlen cümlesindendir. Bu sebeple, kemâlde ortak olan, kemâl konularının en büyüğünden olan teklikte, kendisine rakîb olduğu için başkasına bu zeder. Ancak kemâlin bu çeşidinin meydana gelmesi sırf Allah için mürnkü-olup, bu tür kemâle karşı insanların ümitsizliği ortaya çıkınca, hased sadece dünyevi işlere mahsus kalır. Bu böyledir, çünkü dünya aynı amaç için vuruşanların hiçbirine kalmaz.

Âhirete gelince, orada darlık yoktur. Âhiret, ilim nîmeti gibidir. Bu sebeple, Allah'ı, sıfatlarını ve meleklerini tanımayı arzu eden kimse, bunları iyice öğrendiği zaman, başkasına hased etmez. Çünkü, bilgi alanı kimseye dar gelmez. Hatta tek bir malûmatı, bir milyon kimse öğrenir, onun bilgisiyle sevinip, bundan lezzet alır; hiç kimsenin lezzeti de bir başkası sebebiyle eksilmez; tam aksine ariflerin çoğalmasıyla ünsiyet artar. İşte bu sebepten dolayı din âlimleri arasında hasedleşme otmaz. Çünkü onların gayeleri marifetullâhtır. Marife-tullâh ise, herkesi içine alan geniş bir deryadır. Bunların maksatları Allah katında bir derece almaktır ki, burada bir darlık olmayıp, herkesi içine alır. Evet, âlimler ilmiyle mâl ve makam elde etmeyi kastederlerse, hasedleşirler. Çünkü mâl, aynî bir şeydir; birisinin elinde bulunursa, başkasının elinde bulunmaz.

Makamın mânası, kalbleri doldurmaktır. Bir kimsenin kalbi, bir âlimi ta'-zim ve yüceltme duygusuyla dolduğu zaman, o kalb başkasını ta'zim etmez. Ama kalb, marifetullâhtan meydana gelen bir huzur ile dolduğu zaman, bu, başkasının kalbinin de bununla dolmasına ve onunla sevinmesine mâni değildir. İşte bu sebeple Allahu Teâfâ onları, hased etmemekle niteleyerek şöyle buyurmuştur:

"Biz onların kalblerindeki kint söküp alacağız. Onlar kardeşler halinde tahtalar üzerinde karşı karşıya otururlar" (Hicr, 47). 10[10]

Hasedin Tedavisi

Altıncı mesele, hasedi tedavi edip gideren ilâç hakkındadır. Bu iki şeydir: İlim ve Amel..

İlme gelince, bunda icmali ve tafsili olmak üzere ıki makam vardır. İcmalî olana gelince bu, kişinin varlık âiemine dahil olan her şeyin Allah'ın kaza ve kaderinin levazımından olduğunu bilmesidir. Çünkü mümkün olan varlık Vacibu'l-Vücûd olan zâta varmadıkça, durmaz. Böyle olunca, ondan nefret etmekte bir fayda yoktur. Allah'ın kaderine razı olma tahakkuk ettiğinde, hased yok olur.

Tafsili makama gelince bu, senin, hasedin dinî ve dünyevî hususlarda sane zararlı olduğunu; bunda hased ettiğin şahsa karşılık dinî ve dünyevî hususlar da bir zararın olmadığını, tam aksine onun,bununla dinî ve dünyevi hususlar da istifade ettiğini bilmendir. Hasedin, dinî vönden sana zararlı olduğuna gelince, bu birkaç bakımdandır:

a) Sen hasedinle, Allah'ın kulları arasında yapmış olduğu taksimatı ve gizli hikmetiyle kulları arasında kurmuş olduğu adaleti hususunda Allah'ın hükrr ünü beğenmeyip, O'nunla münazaaya girmişsin demektir. Bu ise, tevhidin göz bebeğine karşı işlenmiş bir cinayet ve imân gözünde de bir lekedir.

b) Sen bir mü'mini aldattığın zaman, Allah'ın kullan için hayır isteme hususunda Allah'ın dostlarını bırakıp, mü'minler için musibetler arzu etmeleri hu susunda iblis ve diğer kâfirlerle ortaklık kurmuş olursun.

c) Bu, hased sebebiyle, ahirette karşılaşılacak büyük bir ceza. Hasedin, dünyevî bakımdan

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/332-333

senin için bir zarar olmasına gelince, bu hased sebebiyle senin devamlı gam ve keder içinde olmandır. Öte yandan, senin düşmanlarını Allah çeşitli nimetlerle donatmıştır, bu sebeple gördüğün her nimetten dolayı azâb görür, onlardan savuşan her belâdan ötürü de acılar duyarsın. Böylece de, hep gamlı ve hep kederli olursun. Düşmanların için olmasını istediğin şey ile, düşmanlarının senin başına gelmesini istedikleri şey senin başına gelivermiştir. Böylece sen, düşmanların için darlık ve sıkıntıların meydana gelmesini istediğin hâlde, sen bu çilenin senin başına gelmesi için çalışmış oldun. Sonra bu keder seni sarınca, vücudunu hastalandırır, sıhhatini bozar, seni vesveselere düşürür, yediğin, içtiğin şeylerin lezzetini duyamaz olursun

Bunun, hased edilenin dini ve dünyası hususunda zarar olmamasına ge linçe, bu meydandadır. Çünkü o kimsedeki nimet, senin hasedinle zaîl olmaz. Tam aksine Allah'ın ona takdir etmiş olduğu kısmet ve nimet, mutlaka Allah'ın takdir etmiş olduğu bir zamana kadar devam edecektir. Çünkü her şey Allah katında bir kadere göredir. Her işin de muayyen bir vâdesi vardır. Hased ile nimet zâii olmayınca, hased edilen kimseye dünyevî bakımdan herhangi bir zarar gelmez, uhrevî bakımdan da ona herhangi bir günah terettüp etmez. Belki de sen, "Keşke o nimet benim olsaydı ve hasedim sebebiyle, haset edilenden gitseydi!..." diyorsun.. Bu son derece büyük bir cehalettir. Çünkü o, ilk önce kendin için istediğin bir belâdır.

Yine sen, hased eden bir düşmanın olmasından kurtulamazsın. Şayet hased sebebiyle nimet zail olsaydı, senin üzerinde Allah'ın verdiği ne dinî, ne dünyevî hiçbir nimet kalmazdı. Eğer sen hasedin sebebiyle, insanların elinden nimetlerin yok olmasını; başkasının hasediyle elindeki nimetlerin ise git-' memesini istersen, bu da bir cehalettir. Çünkü hased eden ahmaklardan herbiri, böyle bir özelliğin sadece kendisine ait olmasını arzu eder. Halbuki o böyle bir özelliğe başkasından daha lâyık değildir.

Hasede rağmen Allah'ın sana verdiği nimetin devam etmesi, şükretmen gereken nimetlerdendir. Sen ise cehaletin sebebiyle bu nimeti hoş görmüyorsun. 11[11]

Hased Edilenin Din ve Dünya Yönünden Avantajı

Kendisine hased edilen kimsenin, bu hased sebebiyle dinî ve dünyevî bakımdan istifadeli olmasına gelince bu açıktır. Dinî bakımdan istifâdesi, senin zulmüne uğramış olmasıdır. Bilhassa sen, gıybet ederek hasedini söz ve fiil caline dönüştürüp, bu hususta ta'n ederek, hased ettiğin kimsenin sırlarını ihlâl edip, kötülüklerini dile getirince, bu âdeta Allah'ın ona verdiği hediyeler gibi olur. Ben, böylece senin iyiliklerini ona hediye etmiş olduğunu söylemek stiyorum. Çünkü sen, her nezaman onu kötülükle anarsan, onun amel defte-
ine senin hasenatın aktarılır ve senin günahların artar. Böylece aslında sen, Allah'ın nimetlerinin ondan zail olup, sana gelmesini arzulamış iken, Allah'ın nimetleri senden ona geçmiş ve böylece dem be dem bedbahtlığını artırmış olursun.

Dünyevî bakımdan hased edilen kimsenin istifadeli oluşu, birkaç yönlendir:

a) İnsanların en önemli maksadı, düşmanlarının kötü duruma düşüp, dâi-na kederli ve sıkıntılı olmalarıdır. Halbuki senin içine düştüğün hased elemin-ten daha büyük bir azab yoktur. Hatta akıllı otan, düşmanının ölümünü değil, aksine her an Allah'ın kendisine verdiği nimetlere bakıp da kalbi üzüntüden parçalansın ve hased azabına düşsün diye uzun müddet yaşamasını ister. İşte bu mânada şu şiir söylenmiştir:

Düşmanların ölmesin, bilâkis senden keder verecek şeyleri görünceye ka-ar yaşasınlar; sen ise, nimetten ötürü hep hasede hedef ol. Bil ki kâmil kime kendisine hased edilendir,"

b) İnsanlar hased edilen kimsenin mutlaka nimet sahibi olduğunu bilirler. Jöylece insanlar, hased edenin bu hasediyle, kendisine hased edilmiş şahsın Allah katından karşı konulamıyacak biçimde çeşitli faziletlere, üstünlüklere ve en büyük değerlere tahsis edilmiş olduğuna istidlalde bulunurlar. Bu da, nasedi doğurur. Böylece hased, kendisine hased edilen

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/333-334.

şahsın çeşitti fazilet /e üstünlüklerle muttasıf olduğuna delâlet eden delillerin en güçlülerinden ol-tıuş olur.

c) Hased eden kimse, halk arasında mezmûm , Allah katında da mel'ün DÎmuş olur ki, bu kendisine hased edilen kişi için başlıca gayelerdendir.

d) Hased, iblisin sevincinin çoğalmasına sebep olur. Bu böyledir, çünkü hased eden kimse kıskanılan şahsın kendisinde bulundurduğu faziletlerden uza* olunca, bu durumda o ya buna razı olur, ki bu durumda büyük bir mükâ-faat hak etmiş olur; böylece de iblis onun bu duruma razı olup büyük sevaba nail olmasından korkar; o buna razı olmayıp, tam aksine hasedini ortaya koyduğu zaman bu sevabı elden kaçırarak ikâba müstehak olur; böylece de iblisin sevinmesine, Allah'ın da gadab etmesine sebep olur.

e) Belki de, ilim ehlinden birisine hased ediyor, Allah'ın dini hususunda hata etmesini arzu ediyor, rezîl ve rüsvay olsun diye hatasının ortaya çıkmasını istiyor, konuşamayacak kadar dilsiz olmasını, bilip öğrenemeyecek kadar hasta olmasını istiyorsun...Bundan daha büyük günâh var mıdır? Hangi dereke bundan daha düşük olabilir? Ey çekemeyen kimse, bütün bu izahlardan, senin şöyle birisine benzediğin ortaya çıkar. Düşmanını can evinden vurmak için ona taş atıp da, isabet ettiremeyip, aksine taşın geri dönmesiyle kendi gözbebeğine isabet edip onu çıkaran; böylece kızgınlık ve hiddeti artan; müteakiben, birincisinden daha şiddetli biçimde taş atan, ama bu sefer de ikinci gözünü çıkararak onu kör eden ve gittikçe öfkesi kabaran; üçüncü kez de taş attığında kendi başını yaran ve bütün bu durumlarda, düşmanı sapasağlam kalan; etrafındaki düşmanları, başına gelene sevinip kendisine gülerken, yaptıklarının vebali hep kendisine dönen bir kimse!.. Evet, senin durumun bundan farksızdır. Hatta, başkasına hased eden kimsenin durumu bundan da kötüdür; çünkü kendisi ve dönen taş ancak onun gözüne isabet etmiştir. Şayet, o taş gözüne isabet etmeseydi, kişinin gözü ölümle yok olacaktı. Ama kişinin hasedine gelince, bu, o kimseyi Allah'ın gazabına ve ateşine götürür. Onu dünyada kör olması; gözünün sağlam olup da hasedden dolayı cehenneme girmesinden daha hayırlıdır.

Hased eden kimse, çekemediği kimsenin nimetlerinin gitmesini isterken, Allah'ın bu hasedçiden nasıl intikam aldığına bir bak!.. Allah, kendisine hased edilenin nimetlerini yok etmemiş, tam aksine kendi şu sözünü doğrulamak için, hased eden kimsenin nimetini izâle etmiştir:

"Kötü tuzak ancak onu yapanın basma gelir" (Fatır, 43).

İşte bu ilmî tedavileri insan ne zaman tam bir açıklık ve huzurlu kalb ile düşünürse, onun kalbindeki hased ateşi söner.

Faydalı amele gelince, bu hased eden kimsenin hasedinin gerektirdiği şeylere zıt olan işleri yapmasıdır. Meselâ başkasını çekemeyen kimseyi,hase-di, kıskandığı kimseyi ta'n etmeye sevkettiği zaman o, lisanına onu medhet-meyi teklif eder; eğer onu hasedi, hased edilen kimseye karşı büyüklenmeye sevkederse, o kendi nefsini mütevazi olmakla sorumlu tutar; eğer hasedi onu, çekemediği şahıstaki hayırların sebeplerinin kesilmesini istemeye zorlarsa, hased eden kimse kendi nefsini, kıskandığı kimsenin hayırlarını istemeye zorlar; hased edilen kişi bu durumu bildiği zaman, onun kalbi de hoş oiur; kendisini çekemeyen adamı sevmeye başlar.

Bu da işin sonunda, iki bakımdan, hasedin yok olması neticesine götürür:

a) Kendisine hased edilen şahıs, kıskanan adamı sevdiği zaman, hased eden kimsenin arzuladığı şeyleri yapmaya başlar. Bu durumda da hased eden kimse, kendisine hased etmiş olduğu kimseyi sevmeye başlar. Böylece de hased ortadan kalkmış olur.

b) Hased eden kimse, hasedinin gerektirdiği şeyin zıddını yapmaya nefsini mükellef tutup yaptığında, bu durum işin sonunda onun bir tabiatı haline gelmiş olur ki, bu yolla da hased yok olmuş olur. 12[12]

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/335-337.

Hased İhtiyari Olmadığına Göre İnsan Neden Sorumlu Olur?

Bil ki, hased edilene karşı onu çekemeyen şahsın kalbinde meydana gelen nefret, hased eden kimsenin ihtiyatı dahilinde olmayan bir şeydir, o hâlde o bundan dolayı nasıl cezalandırılır? Hased eden kimsenin gücü dahilinde olan ancak iki şeydir: Biri bu nefretten memnun olması, diğeri bu nefretin neticelerini ortaya çıkarması, yani hased ettiği kimseyi ta'n edip Allah'ın nimetlerinin onun elinden çıkmasını ve sevilen durumların kendisine gelmesini arzu etmesidir. İşte mes'uliyeti gerektiren hususlar bunlardır (Şu halde insan bu iki hissi bastırmaya çalışmalıdır). 13[13]

Yahudilerin Müslümanlara Şüphe Vererek Dinden Döndürme Çabaları

Yine tefsire dönelim. Cenâb-ı Hakk'ın: Ehl-i Kitap'tan pekçok kimse, imanınızdan sonra sizi kâfir yapmayı ister.ıiş-tir." âyetine gelince, bundan maksat ehl-i kitabın, mü'minlere imânın gerçek »e hak olduğu hususu ortaya çıktıktan sonra, onların imândan dönmelerim istemeleridir. Kendi dışındakinin hak üzere olduğunu bilen kimsenin, kalbine atacağı bir şüphe olmadan, onu haktan döndürmeyi istemesi doğru değildir. Çünkü hak üzere olan kimse, ancak bir şüphe sebebiyle haklan dönebilir. Şüphe ise iki kısımdır:
a) Dünya ile alâkalı olan şüphe: Bu, o mü'minlere şöyle denilmesidir: "Memleketlerinizden sürüp çıkarılmak, işlerinizin sıkışması ve daima korku içinde bulunmanız gibi başınıza gelen şeyleri tattınız, o halde sizi böyle şeylerle yüzyüze getiren imânınızı terkedin..."
b) Din ile ilgili olan şüphe: Bu, mu'cizeler hususunda şüpheler uyandırmak veya Tevrat'taki şeyleri tahrif etmekle olur.
Cenâb-ı Hakk'ın: "Yanlarından bir haset olmak üzere" âyetine gelince, bu konuda bir mesele vardır: 14[14]

Mû'tezile'nin Halk-ı Ef'alKonusunda Te'vili Ve Onun Tenkidi

Allahu Teâİâ, yahûdilerin, mü'minlerin imânlarından dönmesini arzulamalarının ancak hasedden dolayı olduğunu açıklamıştır. Cübbaî şöyle demiştir: Allah: ifadesiyle, yahûdilerin bunu, Allahu Teâlâ tarafından olmak üzere yapmadıklarını beyan etmiştir. Onların küfürleri muhakkak ki, onların kendi fiilleridir; bu, Allah'ın küfrü onlarda yaratmış olmasından değildir.
Buna şu şekilde cevap veririz: Allahu Teâlâ'nın, buyruğu hakkında iki görüş bulunmaktadır:
1) Bu ifâdedeki, harfi, ifâdesine mütealliktir. Buna göre mâna şöyle olur: Onlar sizin, dininizden dönmenizi isterler...Onların bunu istemeleri, dindarlıklarından dolayı değil, kendi arzuları sebebiyle ve haktan meyletmiş olmaları sebebiyledir. Çünkü onlar bunu, sizin hak üzerinde olduğunuz ayan beyân ortaya çıktıktan sonra arzulamışlardır. O halde, onların bu temennileri, nasıl hakkı talep etmek cihetinden olabilir?
2) Bu, 'in, âyetteki, lâfzına taalluk etmiş olmasıdır. Buna göre mâna, "Onların nefislerinden neş'et eden büyük bir hasetten ötürü" demek olur. .
Cenâb-ı Hakk'ın: "Affedin ve İlişmeyin" buyruğuna gelince bu, yahûdilerin mü'minleri imânlarından küfre çevirmeyi istemelerinden sonra, onların bu hususta, izah ettiğimiz gibi kalblere şüpheler atma çabasına girdiklerini gösterir. Allahu Teâlâ'nın, onların bu yaptıklarına razı olurcasına, müslümanlara onları affetmelerini emir buyurduğunu düşünemeyiz. Çünkü bu, küfürdür.
Bu sebeple bu emri şu iki şeyden birine hamletmek gerekir:
Birincisi: Bundan maksat, onlara mukabele etmeyi bırakmak ve onlara cevap vermemektir. Çünkü bu, o anda öç alma duygusunu yatıştırmaya daha uygundur. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, Resulüne yahûdileri affetmesini ve onlara ilişmemesini emretmiştir.

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/337.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/337-338.

Yine aynı şekilde:
"İman edenlere söyle, Allah'ın günlerini ummayanian bağışlasınlar" ve, "Güzel bir terkedtşle onları terket!" (Mûzzemmii, 10) ayetleriyle, Peygamberine müşrik Arapları da affetmesini ve onlara ilişmemesini emretmiştir.
İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı hak, bu affı Peygamberine devamlı ola-rak emretmemiş,aksine bunu bir vâdeye bağlayarak emrini getirinceye kadar.." buyurmuştur. Âlimler bu hususta, bazı izahlar getirmişlerdir:
1) Allah onları kıyamet gününde cezalandırıncaya kadar... Bu Hasan el-Basri'den rivayet edilmiştir.
2) Bu ifâdenin mânası, peygamberin güçlenmesi ve ümmetinin çoğal-nn asıdır.
3) Bu görüş ki, sahabe ve tâbiûnun çoğunun görüşüdür, buna göre bu ifâdenin mânası onlara savaş emrinin gelmesidir. Çünkü savaş emri geldiği zaman, muhakkak ki şu iki şeyden birisi ortaya çıkar: Ya İslâm'a girmek veyahut da cizye vererek, zillet ve horluğu yüklenmeyi kabul etmek. İşte bu sebepten dolayı âlimler bu âyetin, Cenâb-ı Hakk'ın:
"Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlarla savaşın!'" rrevbe. 29) âyetiyle men-sûh olduğunu söylemişlerdir.
Bakır (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: Hz.Peygamber (s.a.s), Cebrail (a.s) Allah'ın:
Kendileriyle savaşılanlara, zulmedilmelerinden dolayı izin verildi" (Hac, 39) âyetini indirinceye kadar, herhangi bir savaşla emrolunmamıştır. Bu âyet inince, Hz.Peygamber (s.a.s) kılıç kuşanmıştır. Hz.Peygamber (s.a.s) ilk savaşında. Batn-i Nahl'da Abdullah ibnCahş m taraftarlarıyla savaşmış.daha sonrada Bedir gazvesi olmuştur. Burada iki soru bulunmaktadır:
a) Bu âyet, tıpkı Allah'ın: "Soma, geceye kadar orucu tamam edin" (Bakara, 187) âyetinde olduğu gibi, bir vâdeye rapte-dilmişken nasıl mensûh olabilir? Gecenin gelmiş olması, nasıl nâsih olamazsa, burada da durum böyledir. Bu soruya şu şekilde cevap veririz:
Emrin kendisine taalluk ettiği vâde (aaye), ancak şer'an bilindiği zaman, şer'an gelen şey nâsih olabilir; bu durumda da Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, âdeta şu mânaya gelir: "...Onu sizden nesh edinceye kadar (yeni bir emre kadar) onlara mukabele etmeyin, ilişmeyin".
b) "Kâfirler, saltanat, güç, kuvvet sahibi iken mü'minlerin onları affedip, yaptıkları şeyleri bağışlamaları nasıl düşünülebilir? Halbuki bağışlama bir kudretin olduğunu ifâde eder."
Buna şu şekilde cevab verilir: Müslümanlardan birisi çeşitli eziyetlere dü-çâr oluyor, bu durumda düşmanları toplanmadan önce kendisine eziyet edeni savuşturabiIİyor, arkadaşlarından yardım isteyebiliyordu. İşte bunun üzerine. Cenâb-ı A ;ah, bu durumda herhangi bir fitne ve savaşa sebebiyet vermemeleri için bu mü'minlerin affedip bağışlamalarını emretmiştir.
İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın: ayeti, güzel bir şekilde davet etme, ve bu hususta gerekli olan nasihat, şefkat ve işi sıkı tutma gibi şeyleri kullanma manasınadır. Bu tefsîre göre, bu ayeti mensûh saymak doğru olmaz. Ayetin neshedildiğini söylemek ancak birinci tefsire göre caiz olabilir.
Allahu Teâlâ'nın: "Allah herşeye hakkıyla kadirdir" âyeti, ister savaş ile ilgili emre.ister başka bir emre hamledilsin, onlar için bir vaîddir.
.
"Namazı kılın, zekatı verin. Kendiniz İçin, önden ne hayır yollarsanız Allah katında onu bulacaksınız. Şüphesiz Allah ne yaparsanız kemâliyle görendir" (Bakara, 110).
Bil ki Cenâb-ı Allah, yahûdileri affedip bağışlamayı emretti; peşisıra da: "Namazı kılın, zekâtı verin" diyerek, onlara başkasının faydası ve iyiliği için affetmeyi ve vazgeçmeyi mecburi kıldığı gibi, yine o mü 'mirilere kendi nefislerinin yararı ve salâhı için vâcib olan namazı ve zekâtı ifâ etmelerine; yine bu iki şeyin dışındaki diğer vâcib olan şeylere dikkat çekmiş, bundan sonra da: buyurmuştur. Daha zahir olana göre, bu buyruktan maksat, namaz ve zekâtın nafile olanlarıdır.
Yine Cenâb-ı Hak, onların bu amellerin karşılıklarını bulacaklarını beyân etmiş, bundan maksadın, onların amellerinin aynısını bulacakları olmadığını açıklamıştır. Çünkü bu ameller bakî değildir, bir de amellerin aynısını bulmak istenmez. Geriye, onun sevabını ve karşılığını

bulacakları hususu kalır. Sonra Cenâb-ı Hak: "Muhakkak ki, Allah sizin yaptığınız şeyleri hakkıyla görür" buyurmuştur. Yani, amellerin azı da çoğu da Allah'a gizli kalmaz. Bu ifâde, Allahu Teâlâ'nın çok amellere mükâfaat verdiği gibi, az amelleri de karşılıksız bırakmıyacağına delâlet etmesi bakımından bir teşvik, bunun aksi olan serden de bir sakındırmadın
Âyetteki "hayr" kelimesine gelince bu, en güzel faydalarla bunlara götüren şeylerdir. Kişinin yapmış olduğu taatlar büyük faydalara götürdüğü için, du kelimeyle vasfedilmesi gerekmiştir. İşte bu inceliğe binaen Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ve, hayır işleyin ki, kurtuluşa eresiniz" (Hac. 77)[15][15]

Yahudilerin ve Hristiyanlann Cenneti Kendilerine Mahsus Saymaları

"Cennete ancak yahûdi veya hristiyan olanlar girecektir, dediler. Bu onların kuruntularıdır. De ki: Eğer, iddianızda doğru iseniz, getirin delilinizi...Evet kim, muhsin olarak özünü Allah'a teslim ederse, işte
onun mükâfaah Rabbi katındadır. Böylelerine bir korku yoktur, onlar hüzünlenmiyeceklerdir de..." (Bakara, 111-112).
Bu, yahûdilerin hakkı karıştırmalarının ve müslümanlann kalblerine şu; he atmalarının dördüncü çeşididir. Bil ki, yahûdiler, hristiyanlar hakkında, "Onlar cennete gireceklerdir" demiyorlar; hristiyanlar da yahûdiler hakkınd "Ontar cennete gireceklerdir" demiyorlar. Binaenaleyh sözü şöyte ayırma gerekir, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur; "Yahudiler, cennete ancak yahûdi olanlar girecektir dediler; hristiyanlar de cennete ancak hristiyan olan girecektir dediler." Biz her fırkadan herbirinr diğerini küfre nisbet ettiklerini bilip dururken, sözü başka şekilde takdir mümkün değildir. Bunun bir benzeri Hak Teâlâ'nın:
"Ya, yahûdi veya hristiyan olunuz, dediler" (Bakara, 135) âyetidir. kelimesi, kelimesinin ve, kelimesinin de, şeklinde çoğul olması gibi, kelimesinin çoğuludur. Buna göre şayet, nasil isin-müfred , haber cemî olmak üzere, denilmiştir denilirse, biz deriz ki: "İsim, kelimesinin lâfzına; haber de, 'in mânasına hamledilmiştir. Bu Hasan el-Basri'nin: "Ancak, cehenneme yaslananlar hariç"[16][16] (SaHat, 163) kıraatinde olduğu gibidir. Ubeyy ibn Ka'b ise İ[şeklinde okumuştur. Al-lahu Teâlâ'nın: "öu, onların kuruntularıdır " buyruğuna gelince, bu onların temenni ettiği şeylerdir, demektir. Sonra onlar bunu çok fazla arzuladıkları için, kendileri bakımından bizatihi bir hak olarak kabul etmişlerdir.
Şayet, "Onların, demeleri tek bir arzuyu ifâde ederken, niçin Cenâb-ı Hak, cemî şeklinde olmak üzere, buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki bununla önceki arzularına da işaret edilmiştir. Bu da onların, mü'minlere Rableri katından herhangi bir hayrın indirilmemesi, onların yeniden küfre dönmelerini istemeleri ve cennete kendilerinden başkalarının girmemelerini arzulamalarıdır. Bu izaha göre âyetin takdiri, "Budatıl kuruntu;> lar, onların arzuladıkları şeylerdir" demektir. Hak Teâlâ'nın, sözü (mâna bakımından) Allah'ın: sözüne bitişiktir. ifâdesi ise, bir ara cümledir. Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Zeki kimse, nefsini terbiye edip ölümden sonrası için çalışan kimsedir. Aciz ise, nefsini nevasının peşine takıp, Allah hakkında (kendileri için) bâtıl şeyler tasavvur edendir'[17][17].Hz.Ali (r.a) de"Kuruntularına güvenme, çünkü bunlar aslı çıkmayan, yalancı emtia gibidirler" demiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın: "Deki: Delillerinizi getirin- âyetine gelince, bunda bazı meseleler vardır: [18][18]

Birinci Mesele

kelimesi, (hazır et, getir) mânasında olan, gibi bir sestir. [19][19]

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/341.
[16][16] Asım kıraatine göre âyet, şeklinde okunur.
[17][17] Tirmizî, Kıyamet. 25 (4/638).
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/342-343.

İkinci Mesele

Âyet, bir şey iddia eden kimsenin, ister birşeyi ispat etmek.isterse nefyetmek istesin, mutlaka bir delilinin bulunması gerektiğini gösterir. Bu ise, taklit ile
hükmetmenin yanlış olduğunu gösteren en doğru delillerdendir. Nitekim şair şöyle demiştir:
'Şahidsiz bir şey iddia eden kimsenin iddiası, mutlaka geçersiz kılınır."
Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesine gelince, bu hususta Dazı ızahtm vanfcr
a) Bu ifâde, yahûdilerin, kendilerinden başkasının cennete gırmeyeceğ iddiasının aksini isbat içindir.
b) Allahu Teâlâ, yahûdilerin delilleri olmadığını ortaya koyunca, özünü Allah'a teslim etmiş kimselerin delilinin olabileceğini isbat etmiştir.
c) Onlara sanki şöyfe denilmiştir: Siz, bu hâl üzere olduğunuz sürece ce~ neti elde edemezsiniz. Ama. yolunuzu değiştirir, özünüzü Allah'a testim ede ve iyilikte bulunursanız sizin için cennet vardır. Bu, onları İslâm'a arzulandır ma, üzerinde bulundukları halden vazgeçerek bu yola dönmeleri için, onlarır durumunun cennete gireceklerin durumundan farklı olduğuna bir açıklama olur. 20[20]

"Vech" Kelimesinin Mânaları

O ifâdesinin mânasına gelince, bu nefsi Allah'ın itaatine teslim etmek demektir. İfâdede ezellikle, birçok sebepten dolayı (yüz, zât, öz) sözü zikredilmiştir.
1) Yüz, duyguların, düşüncelerin ve hayallerin kaynağı olması bakımından, uzuvların en şereflisidir. Uzuvların en şereflisi Allah'a itaat edince, onun dışındakilerin itaati daha evlâdır.
2) "Yüz" kelimesiyle, bazan "zât" ifâde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak:
zâtI hariç, her şey yok olucudur" (Kasas, ss): ve "Ancak yüce Rabbinin zâtım istemek..." (Leyl,20) buyurmuştur.
3) İbâdetlerin en büyüğü secdedir, ki bu da ancak "yüz" vasıtasıyla ifâ edilir. İşte bu sebepten dolayı, özellikle "yüz" kelimesi zikredilmiştir. İşte bundan ötürüdür ki, Zeyd İbn Amr İbn Nufeyl:
"Özümü, ağır kayaları taşıyan yeryüzünün kendisine inkiyâd ettiği zata teslim ettim. Özümü tatlı, akıcı ve buz gibi sulan yüklenmiş olan bulutun kendisine boyun eğdiği zâta teslim ettim" demiştir.
Böylece kişi, nefsini bezlederek onu bu işe vermiştir. Aİlah, ayetinde, sözünü zikredip bununla bir "şeyin kendisini" kastetmiştir. Bu da ancak boyun eğmek, mütevazi olmak, Allah'a itaat hususunda nefsin arzularını kırmak ve onun günah işlemesinden kaçınmakla olur.
ifâdesinin mânası ise, kendisine hiçbir şirk bulaşmamış olduğu halde, sırf Allah için demektir. Böylece kişi, Allah'la beraber bir başkasına ibadet etmiş ve ümidini Allah'tan başkasına bağlamış olmaz. Bu ifâdede, kişinin ameliyle, onu ancak, ihlâs ve ibadet hususunda Allah için bir ibadet tarzında yaptığı zaman faydalanabileceği hususuna bir delâlet bulunmaktadır. 21[21]

Ayetteki İhsan, Korku ve Hüzün Olmama Kavramlarının Tahlili

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun mânası, "Onun Allah'a karşt ibadet ve tevazuunun, kötü bir fiille değil, güzel bir fiille, olması gerekir" demektir. Çünkü Hindularda Allah'a karşı mütevazî olurlar, ama bu teyazûlarını kötü fiillerle ifâde ederler, ifâdesi, cümledeki yer bakımından, hal ifâde eder. Bu senin tıpkı, "Falanca, binitli olduğu halde geldi" demen gibidir. Bu aynen, demektir, Sonra Cenâb'ı Hak, bu iki hususiyeti bir arada bulunduran kimseye, katında mükâfaat

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/343.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/343-344.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/344-345.

olduğunu beyan etmiştir. Bu mükâfaattan maksat, onun büyük ecridir.

Sonra bu nimetlerle beraber, onlara korku ve hüznün arız olmayacağını beyan buyurmuştur.

Korkuya gelince, bu istikbâle aittir.

Hüzün ise, bazan hâlde, bazan de geçmişe ve bazan de geleceğe ait olur. Bu şekilde Cenâb-ı Hak bu iki husus (yani korku ve hüznün olmaması) ile saadetin sonsuzluğuna dikkat çekmiştir. Çünkü büyük nimet devamlı ve çok korkudan ve hüzünden de uzak olup kişi elde ettiğine veya elde edemediklerine üzülmeyip, içinde bulunduğu halin sona ermesinden ve değişmesinden kork-mayınca, işte o zaman nimet zirveye ulaşmış olur. İşte bu ifâdede, bu yola teşvik ve daha önce zikredilmiş olan ve bu yolun zıddı olan kâfirlerin yolun dan bir sakındırma mevcuttur.

Bil ki Allah Teâlâ ilk önce zamirleri müfred söyleyip, sonra da cemî olarak getirmiştir. Cenâb-ı Hakk'tn şu ayetleri de, ifâde bakımından tıpkı bunun gibidir. Cenâb-ı Hak önce: "Göklerde nice melekler vardır..." (Necm,26) buyurmuştur, bundan sonra da "Onların şefeâtleri..." (Necm, 26) buyurmuştur; yine Allah'u Teâlâ, bir yerde, "Onlardan seni dinleyen vardır"(Enâm, 25)buyurmuştur, bir başka yerde de, "Sana kulak verirler" (Yunus, 42) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak:

"Onlardan seni dinleyen vardır. Senin yanından çıktıkları zaman..." (Munammed 16) buyurmuştur. Cenab-ı Hak ayette, "çıktılar" buyurmuş, fakat (çıktı) dememiştir.

Bil ki biz, Cenâb-ı Hakk'ın: buyruğunu ihlâs diye tefsir edince, burada İhlasın hakikatinden bahsetmemiz uygun olacak. Bunun izahı ise, ancak birkaç mesele altında yapılabilir. 22[22]

İhlasın Önemi

Niyetin Mahiyeti ve Fazileti

Birinci mesele niyetin fazileti hakkındadır. Hz. Peygamber (s.a.s), "Ameller ancak niyetlere göredir" buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s):

"Muhakkak ki Allah sizin şekillerinize ve amellerinize bakmaz. Allah ancak sizin kalblerlnize ve niyetlerinize bakar!"23[23] buyurmuştur.

İsrâilî haberlerin birisinde anlatıldığına göre bir adam, ıssız bir çölde eğri büğrü bir kum yığınına rastlamış ve kendi kendine şöyle demiş: Bu kum yığını şayet yiyecek olsaydı, onu insanlara taksim ederdim!.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onların peygamberine şöyle vahyeder: "Ona de ki, Allah senin sadakanı kabul etti, güzel niyyetini şükranla karşıladı ve sana, şayet kum yığını yiyecek olsaydı,sen de onu tasadduk etseydin, elde edecek olduğun sevabın aynısını verdi." 24[24]

İkinci Mesele

İnsan yaptığı fiillerde bir fayda temini veya bir zararı savuşturmanın bulunduğunu bilip veya zannedip yahut da böyle olduğuna inandığı zaman, onun kalbinde o fiile karşı bir temayül ve istek belirir. Bu, bir şeyin varlığını yokluğuna tercih etmeyi gerektiren bir sıfattır ki, irâdedir. Bu İrade de, niyyettir. Kişiyi bu niyyete sevkeden sebep ise, bu ilim veya bu zan veyahut da bu itikâddır. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bir fiile sevkeden sebep ya bir veya iki saik olur. İkinci duruma göre, bu iki sebepten her biri sevketme hususunde ya müstakildir veyahut da bu iki sebep müstakil değildir. Veya, bu ikisinden biri müstakil, diğeri ise müstakil değildir. İşte bu dört kısımdır:

a) Sevkeden sebebin tek olması.. Bir insana yırtıcı bir hayvan hücum etti ğinde insan o hayvanı gördüğü zaman yterinden fırlar. Onu kalkmaya şevke den şey, kaçmasında bir faydanın, kaçmamasında ise bir zararın bulunduğuna inanmış olmasıdır. İşte bu tek sebep, bunun gibidir. İşte bu niyyet halis; bunun gereği ile amel etmek de ihlâs olarak isimlendirilir.

---

[22] [22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/345-346.

[23] [23] Müslim, Birr, 34 (4/1987); İbn Mâce, Zühd 9(3/1288).

[24] [24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/346.

b) Bir fiilde, iki müstakil sebebin bulunmasıdır. Nitekim, bir insandan, fakir bir dostunun ihtiyacını karşılamasını istediğinde, o da bu ihtiyacı, o kimse arkadaşı olduğu için ve fakir olduğu için karşılar. Bu iki sebepten herbiri tek olarak bulunsaydı, ihtiyacın giderilmesini istemede müstakil sebep olurlardı. Buna sebeplerin uyuşması (Muvâfakatü'l-Bâis) denir.

c) Eğer bu sebepler tek tek bulunsaydılar, herbiri müstakil (bağımsız) olmazdı. Ancak bunlar hep beraber bulunurlarsa müstakil bir sebep olurlar. Buna da "müşareket" denir.

d) Bu iki sebepten herbiri müstakil olup, diğerinin onu takviye edici olmasıdır. Meselâ, insan pekçok taatta buiunmuş ve o taatlan edâ ederken, bir grup insan onu görmüş olabilir. Böylece bu fiil ona, insanların görmelerinden dolayı daha kolay gelir. İşte bunun adı da "muavenet" tir. 25[25]

Mû'minin Niyeti Amelinden Hayırlıdır" Hadisinin Şerhi

Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Mü'minin niyeti amelinden hayırlidır"26[26] hadisinin izahı hakkındadır.

Alimler bu hususta birkaç açıklamada bulunmuşlardır:

a) Niyet gizli, amel ise aşikârdır. Gizlide itaat etmek, açıkta itaat etmekten daha efdaldir. Bu tutarlı bir izah değildir. Çünkü bu namazın niyetinin bizzat namazdan daha hayırlı olmasını gerektirir.

b) Niyet amelin (ibadetin) bitişine kadar sürer. Ameller ise devam etmez. Devamlı olan, devamlı olmayandan daha hayırlıdır. Bu da tutarlı bir açıklama değildir. Çünkü bu, çok amelin az amelden daha hayırlı olduğu manasma gelir. Yine namaz ibâdetinin niyeti birkaç saniyede olur. Halbuki ameller devam eder.

c) Tek başına niyet, tek başına olan amelden (niyetsiz amelden) daha hayırlıdır. Bu görüş de zayıftır. Çünkü niyetsiz amelde hiç hayır yoktur. Hayırlı olma hususunda müşterek olan şeyler arasında tercih yapılabilir.

d) Hayırdan murad, daha efdal olanı tesbit etmek değil, aksine bundan murad şudur: Niyet, amellerden doğan hayırlardan daha hayırlıdır. Bu görüş de zayıftır. Çünkü hadîsi bu manada almak, açık olan bir manayı izah etmeye kalkmaktan başka birşey ifâde etmez.

Hadîsin izahı hususunda en güzel vecih, şöyle denilmesidir: Niyet her türlü gevşeklikten uzak olmadığı müddetçe, kesin olmaz. Gevşekliklerden uzak olunca, bir mâni olmazsa, niyetin peşinden o fiilin yapılması vacib olur. Durum böyle olunca niyetin fiilden kesin olarak ayrılmadığı sabit olur. İşte bu sebepten dolayı niyetin amelden daha efdal olduğu söylenmiştir. Bupu birkaç yönden izah edebiliriz:

1) Amellerin hepsinde maksad, marifetullah ile kalbi nurlandınp, Allah'-dan başka herşeyden temizlemektir. Niyet, kalbin sıfatıdır, fiil ise kalbin sıfatı değildir. Kalbte, kalbin sıfatının tesiri, azaların sıfatının tesirinden daha güçlüdür. Bu sebeple mü'minin niyeti hiç şüphe yok ki amelinden daha hayırlıdır.

2) Niyetin amelleri, Allah'a taat ve inkîyâd olsun diye meydana getirmeye kastetmekten başka bir manası yoktur. Ameller, tekrarı ile hatırda tuLma devam etsin diye yapılır. Binaenaleyh kalbte mevcud olan, zikir ve niyet, amele nisbetle, sebebe nisbetle gaye gibidir. Gaye şüphesiz sebepten daha şereflidir.

3) Kalb, bedenden daha şereflidir. Bu sebeple kalbin fiili bedenin fiilinden daha şerefli olur. Binaenaleyh niyet amelden daha üstün olur. 27[27]

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/346-347.

26[26] Taberanî, (Kaşfu'l-Haîa. 2/324).

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/347-348.

Niyeti Şümûllendirmekle Sevabı Artırma Yolları

Bil ki ameller üç kısımdır: Taat olanlar, isyan sayılanlar ve mubah olanlar.

a) Günahlar, nıyyet sebebiyle günah olmaktan çıkmaz. Bu sebeple cahil, Hz. Peygamber (s.a.s) in: "Ameller ancak niyetlere göredir"[28] hadisinin niyet sebebiyle günahın taata dönüştüreceğini sanmasın. Meselâ başkasının malından bir fakire yedirmek ve haram maldan bir cami yaptırmak gibi...

b) Taat olan fiiller, fiilin aslında ve fazilet bakımından niyetlere bağlıdır. Fiilin aslında bunun niyete bağlı olması, kişinin taat ile Allah'a ibâdet etmeye niyet etmesidir. Buna göre eğer insan riyaya (gösteriş) niyet ederse, bu taat değil, masıyet (günah) olur. Bunun fazilet bakımından niyete bağlı olması, ço-ğclrr asıyla sevapların çoğalmasıdır.

Nitekim mescidde oturup pekçok niyetler eden kimsenin durumu da böyledir. Mesela:

1) Bir kimse mescidin Allah'ın evi olduğuna inantr ve orada bulunmakle Mevlâsını ziyaret niyeti besler. Hz. Peygamer (s.a.s) de bu manada şöyle buyurmuştur: "Mescidde oturan kimse, Allah'ı ziyaret etmiş olur. Ziyaret edilen zatın, ziyaretçisine ikram etmesi gerekir."

2) Bu kimse, namazından sonra diğer namazı bekter. Bu bekleyiş hali namazda olan kimsenin halt gibidir.

3) Bu kimse, gözünü, kulağını ve diğer azalarını uygun olmayan işlerden çekmiştir. Çünkü itikâf, "men etmek" demektir. Men etmek de oruç manasınadır. Bu hal bir nevi ibadet maksadıyla inzivaya çekilmektir. İşte bu sebep-ten ötürü Hz. Peygamber (s.a.s): "Ümmetimin ruhbanlığı, mescidlerde oturmalarıdır" buyurmuştur.

4) Bu kimse, kalbini ve gönlünü tamamıyla Allah'a çevirmiştir.

5) Bu kimse, Allah'dan başkasını kalbinden atmıştır.

6) Bu kimse, bir ilmi söylemeye, bir mâ'rufu (iyiliği) emretmeye veya bir münkerden nehyetmeye niyet etmiştir.

7) Bu kimse Allah için, bir kardeş edinmeyi istemiştir. Çünkü bu din ehlinin ganimetidir.

8) Bu kimse, Allah'dan utandığı için günahları terketmiştir.

İşte niyeti çoğaltmanın yollan bunlardır. Diğer taatleri de buna kıyas et.

c) Mubahlar: Hiçbir mubah yoktur ki güzel ibâdet olmasına sebep olacak bir veya birkaç niyet taşımasın. Bunun farkında olmayan ve o mubah fiilleri ibâdete çeviremeyen kimsenin zararı ne büyüktür.

Bir hadiste şöyle vârid olmuştur: "Allah rızası için koku sürünen kimse kıyamet gününde, miskten daha güzel koktuğu hâlde gelir. Allah'ın rızası di şmda koku sürünen kimse de kıyamet gününde, leşten daha pis kokarak gelir.'

Eğer, "Bu niyetin nasıl olduğunu bana izah et" dersen, bi! ki: Koku sürünmekten maksad dünya lezzetlerine ulaşmak veya malının çokluğu Üe övündüğünü ortaya koymak veyahut insanlara gösteriş yapmak veyahut da bununla kadınların kalblerini çalmak olursa, bütün bu niyetlerle koku sürünmek günahtır.

Eğer koku sürünmekten insanın maksadı Hz. Peygamber (s.a.s)'ın sünnetini ifâ etmek, Allah'ın kullarına eziyet verecek kokuları bertaraf etmek ve mescide saygısını ifâde etmek olursa, bu tam manasıyla bir ibâdet sayılır. Bunu iyice anladınsa, diğer mubah fiilleri buna kıyas et.

Bu hususta kaide şudur: Yaptığın her bir şeyi Allah rızası için yaparsan, bu gerçekten ibâdettir. Allah'dan başkasının rızası için her ne yaparsan, helâl olanından hesaba çekilir, haram olanından azab görürsün. [29]

Niyyetîn Gerçek Mahiyeti

Bil ki cahil kimse, niyetin gerekli olduğu hususundaki aklî ve naklî izahları dinleyince, eğitimi ve ticareti esnasında,"Allah için okumaya. Allah için ticaret yapmaya niyet ettim' der ve bunun tam bir niyet olduğunu sanır. Heyhat! Bu, onun içindeki bir kuruntu ve dilinin söylediği bir sözdür. Niyet bütün bunlardan uzaktır. Niyet ancak nefsin ya dünyevi ya uh-revi olarak kendisinde maksûdunun açıkça bulunduğunu anladığı şeye mey-letmesidir. Bu meyil olmadığı zaman insan, o fiili yapamaz. Bu tıpkı doyan kimsenin, "Yemek yemeye arzu duymaya niyet ettim" demesi veya hanımıy-la işini bitiren kimsenin, "Ben sevişmeye niyet ettim" demesi gibidir. Hatta bir şeye temayül etmenin yolu bile, ancak bu meylin sebeplerini elde etmekle mümkün olur. Bu sebepler de ancak o işteki menfaatleri bilmekle elde edilir. Sonra bu bilgi o meyil ve temayülü, kalb diğer meşguliyetlerden hâlî olursa, o zaman meydana getirebilir. Cinsî arzu galebe çalıp da, insan çocuk hususunda ne uhrevî, ne dünyevî sağlam bir maksada inanmaz ise; o kimsenin çocuğu olması niyetiyle cinsi münasebette bulunması mümkün olmaz. Aksine o şehveti teskin etmek niyetiyle yapılmış olur. Çünkü niyet, sebebi meydana getirmektir. Sebeb ise, bu hadisede, şehvetten başka birşey değildir. O halde o, çocuğu olmasına nasıl niyet edebilir? Böylece niyetin, dil ile veya kalb ile söylemekten ibaret olmayıp, aksine bu meylin meydana gelmesinden ibaret olduğu ortaya çıkmış olur. Bu ise gayba bağlı bir iş olup, bazan kolayca meydana getir, bazan ise meydana gelmesi imkânsız olur. 30[30]

---

[28] Buhâri'nin ilk hadisinden bir cümle.

[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/348-350.

Mükâfaatin Nevi Niyete Göre Değişik Olur

Bil ki ibadetlerde insanların niyetleri çeşit çeşittir. Bazı insanların amelleri korku sebebiyle olur. Bu, insanın cehennemden korkmasıdır.

Bazı, insanların ameli ise ümid sebebiyle olur. Bu, insanın cennete ulaşma ümîdidir. Cenneti elde etmek için çalışan kimse kötü işçi gibi, karnını doyurmak ve şehvetini gidermek için çalışmıştır. Bunun derecesi, ahmak insan derecesidir. Ama gerçek akıl sahihlerinin ibâdetine gelince, onlar Allah'ın celâlini sevdikleri için, ibâdetleri Allah'ı zikir ve O'nu tefekkür maksadından başka bir gaye taşımaz. Bunların diğer amelleri, sadece bu zikir ve fikiri te'kid içindir. Bu kimseler: "Rablertnin rızası için sabah aksam ibâdet edenlerdir" (Kehf, 28). İnsanların mükâfaatları niyetlerine göredir. Binaenaleyh mukarrebler Allah'ın zâtını seyretmekle nimet-lenecekler. Cennet nimetleri ile mükâfaatlandırılanların şerefi, mukarreblerin makamı ile nimetlendirilenlerin şerefine nisbetle, Na'im cennetlerinin Cenâb-ı Hakk'ın zâtına nisbeti gibidir. 31[31]

"Yahudiler: "Hristiyanlar (saymaya değer) bir şeye sahib değil" dediler. Hristiyanlar da: "Yahudiler bir şeye sahtb değil" dediler. Halbuki onların hepsi de Kitab'ı okuyorlar. Bilmeyenler de aynen onların söyledikleri gibi söylediler. Allah ihtilâfa düşmekte oldukları hususlarda, Kıyamet günü onların arasında hüküm verecektir" (Bakara. 113).

Bil ki Allahu Teâlâ yahudi ve hristiyanları daha önce bir olarak zikretmiş, bu ayette ise onları ayırarak, herbtrinin diğeri hakkında söyledikleri şeyi ve -er grubun diğerinin dinini nastl değersiz saydığını beyan etmiştir. Burada oirkaç mesele vardır: 32[32]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın: "Hristiyanlar bir şeye sahip değil" buyruğunun manası, "Onlar, değer verilen ve itibar edilen bir şey üzerinde değiller" demektir. Bu, büyük bir mübalağadır. Yine bu ifâde aynen Arapların Bir şey olmamaktan da daha az"demeleri gibidir. Bunun bir benzeri de Allah Teâlâ'nın:

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/350.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/351.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/351.

"De ki: Ey Ehi-i Kitab, siz aranızda Tevrat'ı hükümrân kılmadıkça, değer verilecek bir şey üzerinde değilsiniz" (Mâıde, 67) ayetidir. Buna göre, şayet "Her iki din mensubları da, bir Yaratıcıyı ve O'nun sıfatlarını kabul ettikleri halde, nasıl böyle söyleyebilmişlerdir, halbuki böyle söylemelerinin bir manası yoktur?" denilirse, buna iki bakımdan cevab veririz:

a) Onlar bu güzel söze, asılsız bir sözü ekledikleri zaman, bu asılsız söz, eklendiği güzel sözün mükâfaatını da yok eder. Bu nedenle onlar sanki hak olan bu sözü söylememiş gibi olurlar.

b) Bu umûmî olan ifâde, onların ihtilaflı oldukları hususlara tahsis edilmiştir. Bu da peygamberlik meselesiyle ilgili şeylerdir. 33[33]

Ayetin Nüzul Sebebi

Rivayet edildiğine göre Necran hristiyanları heyeti Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelince, yahudî alimleri de gelip onlara katılmıştı. Böylece onlar kendi aralarında münakaşaya tutuştular ve sesleri yükselmeye başladı. Bunun üzerine yahudiler, o hristiyanlara: "Sizler dinî bakımdan, hiçbir hak üzerine değilsiniz" deyip Hz. İsâ (a.s) ve İncil'i inkâr etmişler; hristiyanlar da onlara aynı şeyi söyleyip Hz. Musa (a.s) ve Tevrat'ı inkâr etmişlerdir. 34[34]

Üçüncü Mesele

Âlimler bu ayette Allah Teâlâ'nın kastettiği insanların kimler olduğu hususunda, "Bunlar Hz. İsâ (a.s)'nın peygamber olarak gönderilmesinden o güne kadar gelenler midir, yoksa sadece Hz. Peygamber {s.a.s) zamanındakiler midir?" diye ihtilâf etmişlerdir. Her nekadar ayeti Hz. İsâ (a.s)'nın peygamberliğinden beri mevcud olan bütün yahudi ve hristiyanlara hamletmek evlâ ise de, açık ve hak olan, âyetin zahirinde bunu gösteren bir delil bulunmadığıdır. Ayetin sebebi nüzul olarak, bir yahudinin, hristiyanlara böyle söylemesi üzerine Allah Teâlâ'nın bu ayeti indirdiği rivayeti, (ayeti zahirine hamletmek nümkün olduğunda) ayetle sebeb-i nüzul dışındaki şeylerin murâd edilmemesini gerektirmez.

Cenâb-ı Allah'ın, ifâdesi de umûm fâde eder. Bunu tahsis etmenin, (Hz. Peygamber zamanındaki yahudilere nahsus kabul etmenin) izahı nedir? Çünkü yahudi ve hristiyanların, tâ baştan seri herbirinin diğeri hakkındaki sözlerinin bu olduğu bilinmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın: "Onlar halbuki kitabı okuyorlardı" sözünde j ,(vav) hâl ifade eder. kelimesi, bütün kitap cinsini ifâde eder. Buna göre mana şöyledir: Onlar ilim ehli ve kitap okuyan kimselerden olduktan halde bunu söylediler; Tevrat'ı, İncil'i veya bunlar dışındaki diğer semavi kitapları öğrenmiş ve onlara inanmış olan kimseye yakışan, geriye kalan semavi kitapları inkâr etmemesidir. Çünkü iki kitaptan herbiri diğerini tasdik etmekte ve doğruluğuna şahid olmaktadır. Binaenaleyh Tevrat, Hz. İsâ (a.s)'yı; İncil de Hz. Musa (a.s)'yı tasdik etmektedir.

Allah Teâlâ'nın: 'Bilmeyenler de böyle söylerler" sözü, daha önce bahsedilmiş olan kimsenin, âlim olmasını gerektirir. Çünkü onların "bilmeyenler"den farklı olmaları gerekir. Böylece Cenâb-ı Hak, bilgili ve okur-yazar oldukları halde onlar böylesi bir ihtilâfa düşünce, cahillerin halinin nice olacağını beyan etmiştir.

Bil ki bu hâdise bizzat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmeti hakkında vâki olmuştur. Onlar Kur'an'ı okumak hususunda ittifak etmiş olmalarına rağmen her grup diğerini küfre nisbet etmiştir.

Âlimler ayette bahsedilen "bilmeyenler" in kim oldukları hususunda ihtilâf ederek, şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

a) Bunlar, müstümanların önem verilecek bir şey üzere bulunmadıklarını söyleyen kâfir Araplardır. Böylece Cenâb-ı Hak, Kitâb'ı okudukları halde yahudi ve hristiyanlann sözünün kabul olunmaya ve iltifat edilmeye lâyık olmadığını beyan edince, kâfir olan Arapların sözüne iltifat edilmeyeceğini açıklamıştır.

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/352.

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/352.

b) Hak Teâlâ'nın, ayetini, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında mevcut olanlara hamlettiğimiz zaman, O'nun, ifâdesini de inatçı olan kimselere hamlederiz. Bunun aksi de muhtemeldir.
c) Allah'ın, buyruğunun bunların âlimlerine; ifâdesinin ise, havasları ile avamlarını ayırdetmek için, onların avamlarına hamledilmesidir. Birinci görüş doğruya daha yakındır; çünkü yahudi ve hristiyanların hepsi ayetin hükmüne dahildirler Onlardan, sözüyle ayrılan kimselerin, onların dışındaki kimseler olması gerekir. 35[35]

"Allah onların arasında hükmedecektir" Sözünün Mânası

Allah'u Teâlâ'nin: "Ve Allah, onların aralarında hükmeder" sözüne gelince, bu hususta dört görüş vardır
a) Hasan el-Basrî, "Allah, onların hepsini yalanlar ve onlart cehennemine sokar" demiştir.
b) Allah, zalim ve yalancı kimseden, mazlum ve yalanlanmış olan kimsenin hakkını alır ve ona verir.
c) Allah onlara cennete ve cehenneme girenleri açıkça gösterir. Bu, Zec-câc'ın görüşüdür.
d) Hakkında ihtilâf etmiş oldukları şeyler hususunda Allah, hakka isabet edenle etmeyen arasında hükmeder. Allah en iyisini bilendir. 36[36]

"Allah'ın mescidlerinde, O'nun isminin zikredilmesini engelleyip, onların harab edilmesi için çalışan kimseden daha zalim kim olabilir? Bunlar için, oraya ancak korkarak girmeleri uygundur. Onlara dünyada rezillik,
ahirette de büyük bir azab vardır" (Bakara, 114).
Bu ayette birkaç mesele vardır: 37[37]

Câmi ve Mescidleri Kuranlar Ve Onları Âtıl Bırakanlar

Müfessirler, bu âyetten maksadın sırf şartın ve cezânın, yani, "Kim böyle yaparsa, Allah da ona böyle yapar" şeklinde beyan edilmesi olmadığından; tam aksine bundan maksadın, o insanlardan bazılarının mescidlerin onarımını men edip, onları harâb etmeye çalıştıklarını, sonra Allahu Teâlâ'nın ayette bahsedildiği biçimde onları cezalandırdığını beyan etmek olduğu hususunda müfessirler ittifak etmişlerdir. Ne var ki müfessirler mecsidleri tamir etmeye mâni olup onları harap etmeye çalışanların kim olduğu hususunda ihtilâf ederek, bu konuda dört görüş ileri sürmüşlerdir:
a) İbn Abbas şöyle demiştir: Hristiyantardan bir hükümdar, Beyt-i Mak-dis'i istilâ ederek orayı harap etmiş, orayı leşlerle doldurmuş, halkını kuşatmış, bir kısmını öldürerek geriye kalanları esir almış ve Tevrat'ı da yakmıştır. Hz. Ömer (r.a) zamanında, müslümanlar onu onarıncaya kadar Beyt-i Makdis narab bir haldeydi.
b) Hasan el- Basrî, Katade ve Süddî şöyle demişlerdir: Bu âyeti kerime Buhtunnasr hakkında nazil olmuştur. Çünkü o, Beyt-i Makdis'i harab etmiş, bazı hristiyanlar da yahudilerde olan öfkelerinden dolayı Buhtunnasr'a yardımcı olmuşlardı.
Ebu Bekr er-Razî, Ahkâmu'l-Kur'an'ında şöyle demiştir: Ayetin sebeb-i nüzulü olarak yukarıda belirtilen bu iki görüş de yanlıştır. Çünkü siyer âlimleri arasında Buhtunnasr'ın zamanının, Hz. İsa'nın doğumundan çok önce olduğu hususunda bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Hristiyanlık, Mesîh'den sonra olmuştur. O halde onlar Beyt-i Makdis'i tahrib konusunda, Buhtunnasr ile -asıl beraber olmuş olabilirler? Hem yine hristiyanlar da yahudiler gibi, Beyt-i Vakdis'e tazim gösterileceğine inanırlarjhatta onlardan daha fazla... Binaeleyh, Beyt-i Makdis'in tahribi hususunda, onlar tahripçilere nasıl yardım etmiş olabilirler?...
c) Ayet-i kerime, Hz. Peygamber (s.a.s)'i Mekke'de Allah'a davetten men ederek, O'nu hicret

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/352-354.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/354.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/354.

etmeye zorlayan Arap müşrikleri hakkında nazil olmuştur. Böylece o müşrikler hem Hz. Peygamber (s.a.s)'e hem de O'nun ashabına Mescid-i Haram'da, Allah'ı anma hususunda mâni olmuşlardır. Hz. Ebu Bekr (r.a) evinin yanında bir mescid yapmış, ancak buradan da men olunmuştu.

Ona eziyyet edenler arasında Kureyş'in çocukları ve kadınları da bulunuyordu.

Cenâb-ı Hakk'ın "Namazında sesini yükseltme, o kadar da kısma!" (Isra, 110) ayetinin bu konuda nazil olduğuda

söylenmiştir. İşte bu sebepten ötürü kendisine eziyet edilmesin diye, Hz.Peygamber cehren Kur'an okumaktan men edilmiştir. Ebu Cehil de Hz.Peygamber (s.a.s)'in sırtına insan pislikleri atıyordu. İşte bunun üzerine, Allah'ı birteşe O'na herhangi bir şeyi ortak koşmayan, huşu ve hudû içinde O'nun için namaz kılan, O'nu tefekkür etmek için kalblerini Mâsivaullah'tan boşaltan, dillerini Allah'ın zikriyle, bedenlerini O'nun azamet ve saltanatından duyulaca lezzetle meşgul eden müslümanları engelleyen şu müşriklerden daha zalim kim olabilir? denilmiştir.

d) Ebu Müslim şöyle demiştir: Bundan maksat, Hudeybiye senesinde Medine'den Mescid-i Haram'a gittiği zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'i Mescid-i Ha-ram'dan men eden kimselerdir. Ebu Müslim bu görüşüne, Cenâb-ı Hakk'ın:

"Onlardan inkâr eden ve sizi Mescid-i Haram'dan men edenler..." (Feth,25) ayetiyle:

"Onlar Mescid-i Haram 'dan men ediyortarken, Allah onlara niçin azâb etmesin?" (Enfâl, 34) ayetini delil getirmiş, Allah'ın, "Ancak korkarak" buyurduğunu da Allah'ın peygamberin gücünü yüceltmesine ve kelimetullâhı üstün kılmasına hamletmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, münafıklar hakkında,

"Andolsun ki biz seni onlara musallat kılacağız; sonra da onlar seninle ancak az bir zaman komşu olabilirler. Lanetlenmiş olarak... Nerede ele geçirilirterse yakalanırlar ve Öldürüldükçe de öldürülürler" (Ahzâb, 60-61) buyurmuştur.

Bana göre bu hususta beşinci bir izah tarzı daha bulunmaktadır ki, bu nazmın gözetilmesi bakımından daha uygundur. O da, şöyle denilmesidir:

Kıble Ka'be'ye çevrilince, bu, yahudilere çok zor geldi. Bunun üzerine onlar, insanları Ka'be'ye yönelerek namaz kilmaktan men etmeye yöneldiler. Öyle ki bazı kâfirleri Kabe'yi tahrip etmeye kışkırtmak suretiyle de, Kabe'yi tahrip etmek hususunda çaba harcamışlardır. Yine onlar, içinde kıbleye müteveccihen namaz kılmasınlar diye, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mescidini tahribe de çalışmışlardır. Böylece Allahu Teâlâ onları bu konuda kınamış ve onların bu konudaki tutumlarının kötülüğünü beyan etmiştir. Bu açıklama, öncekinden daha uygundur. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, bu ayetten öncek: ayet erde yahudi ve hristiyanlartn fiillerinin çirkinliğinden bahsetmişti' Bu ayetten sonra da onların fiillerinin çirkinliğini bildirmiştir. O halde bu tek ayeJe kastedilenin, müşıikterin Hz. Peygamber (s.a.s)'i Mescid-i Haram'dan men etmeleri hususundaki kötü fiilleri olması nasıl uygun olabilir? Ayeti, hristiyanların Beyt-i Makdis'i tahrip etme çabalarına,-Ebu Bekr er-Razi'nin de izah ettiği gibi-, hamletmek zayıftır. Binaenaleyh, geriye ancak bizim dediğimiz kalır. 38[38]

Ayetin Mâkabliyle Münasebeti

Bu ayetin mâkabliyle ilgisi hususunda, bazı izahlar bulunmaktadır. Ayeti hristiyanlara ve Beyt-i Makdis'-in tahribine hamleden kimseler şöyle demişlerdir: Bu âyet kendinden öncekiyle, hristiyanların sadece kendilerinin cennet ehli olduklarını iddia etmeleri sebebiyle onlara, "Mescidleri tahrip etme işinde böylesine çalıştığınız halde nasıl olur da cennet size mahsus olabilir?" denilmiş olması itibariyle irtibatlıdır.

Ayeti Mescid-i Haram'ın ve diğer mescidlerin tahrip edilmesine hamleden kimselere gelince onlar şöyle demişlerdir: Müşrik Arapların zikri Cenâb-ı Hakk'ın, "ayetinde geçmişti. Burada, bütün kâfirlerin zikrîyle onların kınanmasının da geçmiş olduğu söylenmiştir. Böylece, zem ve

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/355-357.

kınama, bir kere yahudî ve hristiyanlara; bir başka kere de müşriklere yöneltilmiştir. 39[39]

Maksad Sadece Kabe mi Yoksa Bûtün Mescidler midir?

Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi umum ifâde eder. Buna göre bazı alimler bununla bütün mescidlerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bazıları da, bizim zikrettiğimiz Mescid-i Haram ve Mescid-i Haram'ın dışındaki Mekke mescidlerine hamlederek şöyle
demişlerdir: Hz. Ebu Bekr'İn Mekke'de.içinde Allah'a ibadet ettiği bir mescidi vardı.. Onlar, hicretten önce burayı tahrip etmişlerdi.
Alimler içinde, bu ifâdeyi sadece Mescid-i Haram'a verenler de vardır ki, bu Ebu Müslim'in görüşüdür. Çünkü Ebu Müslim, ayette geçen, kelimesini Hudeybiye senesinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'i Mescid-İ Haram'dan men etmekle açıklamıştır. "Şayet, çoğul olan lâfzını, tek bir mescide hamletmek nasıl mümkün olur?" denilirse, biz deriz ki: bu hususuta bazı izahlar bulunmakladır;
1) Bu, tek bir salih kimseye eziyyet edene şu sözü söyleyen kimsenin, Salih kimselere eziyyet edenden daha zalim kim vardır?" sözüne benzer.
2) Mescid, secde edilen yer demektir. Buna göre Mescid-i Haram, te mescid değil, birçok mescid olmuş olur. 40[40]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu ns: mahallindedir. Alimler, bunda âmil olan kelime- -ne olduğu hususunda görüşler belirterek, etmişlerdir:
a) Bu, fiilinin ikinci mefûlüdür. Çünkü sen, fiiilini, "Onu şundan men ettim" diyerek iki mefûl olacak biçimde kullanabilirsin.
nun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: (İsra 59) (isra. 94) ayetidir.
b) Ahfeş şöyle demiştir: Bu cümleden harf-i cerrinin hazfedilmiş alması caizdir. Sanki şöyle denilmiştir: mescidlerini, oralardan Allah 'm isminin zikredilmesinden men eden..
c) ifâdesinden bedel olmasıdır.
d) Zeccâc kendisinde fiili âmil olmak üzere, takdirin, "Kendilerinde Allah'ın isminin zikredilmesini istemeyerek, haşi; mayarak" mânasında olmasının caiz olduğunu da söylemiştir. 41[41]

Mescidi Tahrip Etmek İki Şekilde Olur

Mescidi tahrib etmeye çalışmak, şu iki sebepten olay olabilir:
a) Namaz kılanları, ibâdet edenleri ve oranın almış olan kimseleri, oralara girmeten men etmektir. İşte bu, mescidlerin bir bakırm tahribi olur.
b) Onları yıkmak ve tahrip etmek suretiyle olur.
Bir kimse şöyle diyemez: "Kendisinde tahrip olunma emareleri olmadan Beyt-i Haram'ı tahrip etmek manasına almak nasıl doğru olabilir?" Çünkü. p sanları orada dini ibadetlerini yerine getirmekten men etmek, bir baklma tahrip etmek gibi olur. Ebu Bekr (r.a)'in, Mescid-i Haram'da namaz kıldığı b bölümü bulunduğu, hicret ettiği zaman Kureyş'in bunu tahrip ettiği de söy'er mistir. 42[42]

Altıncı Mesele

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/357.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/357-358.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/358.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/358.

Ayetin zahiri, bu fiitin zulüm çeşitlerinin en büyüğü olmasini iktiza eder. Bu, şöyle bir müşkil arzeder: Cenâb-ı Hakk'ın; (Muhakkak ki bir zulümdür" (Lokman, m buyurduğuna göre de şirk bir zulümdür. Şu kadar var ki, şirk bu fiilden daha büyük bir günahtır. Zina, adım öldürme de bu fiilden daha büyüktür. Bu müşkile şu şekilde cevap veririz: Bu mevzuda en ileri derecede söylenecek söz şudur: Bu, kendisine tahsis girmiş olan umumi bir lâfızdır; dolayısıyla bu konu eleştirilemez. 43[43]

Mescide Korkarak Girme

Cenâb-ı Hakk'ın: "İşte banlara, buralara ancak korkarak girmeleri yaraşır" buyruğuna gelince, bil ki bu ayette birkaç mesele bulunmaktadır. 44[44]

Korkarak Mescide Girmek Hakkında Farklı Tefsirler

Sözün zahirine göre, iman edip de mescidlerin tahribine çalışan kimselere, korkarak girmelerinin dışında, oralara girmek haram kılınmıştır.
Bunun herkes için umumi olduğunu söyleyenler ise,
bu korkunun tefsiri hususunda birkçok vecih zikretmişlerdir:
a) Onların mescidleri istilâ etmeleri ve mü'minleri mescidlerden men etmeleri şöyle dursun, mü'minlerin kendilerini kıskıvrak yakalamalarından göğüs kafesleri tir tir titrtyerek girmeleri, uygun düşer. Buna göre mana, şayet kafirlerin zulmü ve isyanları olmasaydı, olması gereken ancak bu olurdu, şeklindedir.
b) Bu, Allahu Teâlâ tarafından müslümanlar için, Allah'ın müslümanlan Mescid-i Haram'a ve diğer mescidlere hükümran kılacağını ve O'nun müşriklerden tek bir kimsenin dahi yakalanmadan, böylece azâb edilmekten veya müslüman olmazsa öldürülmekten korkarak girmesi durumu müstesna, onlardan hiç kimsenin Mescid-i Haram'a giremiyeceğine ve onları zelil kılacağına dair, bir müjdedir. Allah bu va'adinin doğruluğunu tahakkuk ettirerek, onları Mescid-i Haram'a girmekten men etmiştir. Ve onlar hakkında, Hz. Ebu Bekr-in haccettiği yılda şöyle nida etmiştir: "Dikkat, bu yıldan sonra hiçbir müşrik Kabe'yi haccedemez!.." Hz. Peygamber (s.a.s), yahudilerin Arap yarımadasından çıkartılmasını emretmiş, böylece ertesi yıl galip ve hâkim olarak ziyaret etmiş ve hiçbir müşrik O'nun haccetmesine, Mescid-i Haram'a girmesine mani olamamıştır. İşte bu, Ebu Müslim'in "Mescidlerden men'"i müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'i Hudeybiye yılında Mescid-i Haram'dan men etmelerine hamletmesinin izah tarzıdır. Ebu Müslim, ayetteki "korku" yu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dâvasının hâkimiyetine ve müşriklerin Hz. Peygamber ve O'nun ümmetinden korkacak biçimde, Hz. Peygamber'in onlara galip gelme sine hamletmiştir.
c) Ayetteki korkunun, müşriklerin başına gelen hakirlik, cizye vererek zelil olmak ve zillet içinde bulunmak manasına hamledilmesidir.
d) Müşriklerin Mescid-i Haram'a girmeleri, hasımlaşmak, muhakeme edmek ve karşı deli! getirmek için girmek gibi, korku ihtiva eden bir halin dışır da, haram kılınmıştır. Çünkü bütün bunlar korkuyu ihtiva eder. Bunu delili ise "Kendi aleyhlerinde küfre şahid oldukları halde, müşriklerin Allah 'm mescid-lerini imâr etmeleri uygun değildir" (Tevbe, 17) ayetidir..
e) Katâde ve Süddî "Allah'ın: Ancak korkar oldukları halde ifâdesi, hristiyanlar Beyt-i Makdis'e ancak korkarak girerler, orada bir hristi-yan bulunsa dövülerek eziyet edilir manasınadır" demişler. Bu te'vil kabule şayan değildir. Çünkü Beyt-i Makdis, zamanımızda hükümdar Salahaddin Eyyübî (rh.a) tarafından kurtartlıncaya kadar, yüz seneden daha fazla bir müddetle, hiçbir müslümanın oraya korkmadan girme imkânı bulamayacağı bir şekilde, hristiyanların elinde kalmıştı.
f) Gerçi Cenâb-ı Allah 'in: "Onlar oralara ancak korkarak girerler" buyruğu, haber şeklinde bir

---

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/359.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/359.

ifâdedir, fakat bundan murad, onları oraya girmekten nehyetmek ve onları mescidlercten uzak tutmaktır. Nitekim Hak Teâlâ, bu manada: Sizin, Allah'ın peygamberine ezâ vermeniz (doğru) değildir" (Ahzâb, 53) buyurmuştur.

Cenâb-ı Allah'ın: "Onlar için dünyada hizy vardır" ayetine gelince, alimler ayetteki "hizy" hakkında ihtilâf ederek, bazıları, "Mescidlerden menettikleri için onlara verilen zillet cezası vardır" demişler; diğerleri ise, zimmîler için bu kelimeyi "cizye" diye, harbîler için ise "katledilmek" diye tefsir etmişlerdir. Bil ki bütün bunlar muhtemel manalardır. Çünkü "hizy" ancak ceza yerine geçen, rüsvaylık, hor ve hakir kılma şeklinde olur. Kendinde hor ve hakir kılma manası bulunan herşey bu kelimenin muhtevasına dahildir. Bu, onların küfürde ısrarlarını Allah'ın bir reddedişidir. Çünkü mevcud olan rüsvaylık, hizyin gerektirdiği durumu anlatmaya ihtiyaç bırakmaz.

"Büyük azab" a gelince, Allahu Teâlâ onu, son derece ileri bir mübalağa yerine geçecek bir şekilde tavsif etmiştir. Çünkü daha önce bahsedilen ve sıfatları sayılan kimseler en büyük zulmü yapan kimselerdir. Binaenaleyh onların büyük cezaya müstehak olacakları meydandadır. Bu ayette iki mesele vardır:

Birinci mesele mescidterin ahkâmı hakkındadır. Bu hususta birçok vecihler vardır: 45[45]

Mescidler Hakkındaki Hükümler Mescidlerin Fazileti Hakkındaki Ayet Ve Hadisler

Birincisi, mescidlerin fazi|etj hakkındadır. Mescidlerin faziletine Kuran, hadis, ve akıl delalet etmektedir.

Kur'an birçok delalet ayette buna delalet eder:

1) Alla h'u Teâlâ:"Mecidler Allah'ındır. Öyleyse Allah ile birlikte hiçbirşeye tapmayınız" (Cin, 18) buyurarak, sadece ona ait olduğunu ifâde eden lam-ı ihtisas ile, mescidleri kendi zatına izafe etmiş ve bu has oluşu, "Allah ile birlikte (oralarda) hiçbirşeye tapmayınız" buyruğu ile kuvvetlendirmiştir.

2) Cenâb-ı Hak: "Allah'ın mescfdlerinf ancak Allah 'a ve Ahiret Cünü'ne iman edenler imâr ederler" rrev-be, 18) buyurmak suretiyle mescidleri imâr etmeyi imanın bir delili kılmıştır. Hatta ayet zahiri ile, imanın sadece bu kimselere münhasır olduğunu göstermektedir. Çünkü ayetin başındaki uJ] (Ancak) kelimesi hasr içindir.

3) Allah Teâlâ, "O evlerde Allah' yükseltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin vermiş (emretmiştir). Onlar buralarda sabah akşam O (Allah)'ı teşbih ederler" (Nür, 36) buyurmuştur.

4) Tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayette Cenâb-ı Allah:

"Allah 'in mescidlerinde, O 'nun adının anılmasını menedenlerden daha zâlim kim olabilir!..," buyurmuştur.

Bu ayetin zahiri, mescidleri harâb etmeye uğraşmanın, müşriklerin en kötü hali olduğunu gösterir. Çünkü, Cenâb-ı Allah, "Şirk hiç şüphesiz büyük zulümdür" (Lokman, 13) buyurduğu için, "Daha zâlim kim olabilir!" ifâdesi müşrikler için kullanılır. Mescidleri harab etmeye koşmak ftskın (günahın) en ile-derecesınue olunca, mescidleri imar etmeye, canlandırmaya koşmak ve gay-'ret e'menin de imânın en ileri derecesi olması gerekir. 46[46]

Mescidlerin Fazileti Hakkında Hadisler

Mescidlerin faziletini gösteren hadislere geünce:

1) Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde şunu rivayet etmişlerdir: Hz.Osman b. Affân (r.a) bir mescid (cami) yaptırmak istedi. Müslümanlar bunu hoş karşılamadılar ve bu işten

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/359-360.

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/361-362.

vazgeçmesini istediler. Bunun üzerine o, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum" dedi:
"Kim Allah İçin bir mescid blnâ ederse, Allah o kimse için o mescid şeklinde cennette bir bina yapar." Bir başka rivayette de, "Allah o kimse için cennette bir ev yapar."
2) Ebu Hureyre (r.a)'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.ş) şöyle buyurmuştur: 'Allah'a beldelerin en sevimli gelen yerleri oraların mescidteridir, en sevim-sizgelen yerleri ise oraların çarşılarıdır"47[47]. Bil ki bu haber mescidlere sayg, duyma hususunda akli bir hikmete dikkat çekmektedir. Bunun izahı şöyledir Yerler ve zamanlar ancak Allah'ın zikri ile şeref kazanırlar. Buna göre mescid, Allah'ı zikretmenin bir mekânı olup, Allah'ın zikrinden gafil olan kimse bite oraya girdiğinde Allah'ı hatırla/. Çarşılar ise, bunun aksinedir. Zira oralar dünyaya yönelme yeri olup, Allah'tan gafil olmaya yöneltir ve Allah yolunda tefekkür etmekten uzaklaştırır. Öyle ki Allah'ı zikreden kimse bile çarşıya girdiğinde Allah'ı hatırlamaktan gafil hale gelir. İşte bundan dolayı şüphesiz mes-cidler yerlerin en şereflisi, çarşılar ise en kıymetsizidir. 48[48]

Mescidlere Gitmenin Fazilet ve Sevabı

İkincisi, mescidlere gitmenin fazileti hakkındadır. Ebu Hureyre (r.a)'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivaye: edilmiştir:
"Kim evinde temizlenir ve Allah 'm farzlarından bir farzı yerine getirmek üze re, Allah'ın evlerinden birine giderse, onan her adımından biri bir günahır düşürür, diğeri ise derecesini yükseltir." Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir
2) Ebu Hureyre (r.a), Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Kim sabah akşam mescide devam ederse, Allah her gidip gelişinde onun için cennette bir makam hazırlar." Bu hadisi, Buhâri ve Müslim Sahih'lerinde zikretmişlerdir.
3) Übeyy b. Kâb şöyle demiştir: Medineli müslümanlardan öyle bir adam biliyorum ki evi, mescide en uzak olan zat olduğu halde Hz. Peygamber (s.a.s)'in arkasında cemaata devam eder, hiçbir namazı kaçırmazdı. Ona: "Sıcakta ve karanlıkta binip geleceğin bir eşek satın alsan" denildi. O: "Allah'a yemin olsun ki evimin mescidin yanında olmasını istemem" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu durum haber verilince, ona bunu sordu. O adam da: "Benim izlerim, adımlarım, aileme gidip gelmem, hep amel defterime yazılsın diye böyle yapıyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Umduğum herşey senin için olacaktır" buyurdu. Bu hadisi Müslim Sahih'inde nakletmiştir.
4) Câbir (r.a) şöyle buyurmuştur: "Mescidin yanında boş bir af«a vardı. Selameoğulları Mescid-i Nebi'nin yanına göçmeyi istediler. Bu durum Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşınca, O, onlara: "Sizin mescidin yakınına gelmeyi düşündüğünüzü haber aldım?" diye sordu. Onlar da: "Evet biz bunu istemiştik" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Ey Selameoğulları evinizi terketmeyin, zira mescide gelirken attığınız her adıma sevab yazılır" buyurmuştur. Bu hadisi de Müslim rivayet etmiştir.
Ebu Sa'id el-Hudrî (r.a)'den,
"Hakikat ölüleri biz diriltiriz biz ve(onlann)önden yapıp gönderdikleri şeyleri ve eserlerini yazarız" (Yasin. 12) ayetinin bunlar hakkında nazil olduğu'49[49] rivayet edilmiştir.
5) Ebu Musa el-Eş'arî (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:
"İnsanların namaz bakımından en fazla ecir alanları, camilere yol bakımından en uzakta olanlarıdır. Cemaatta namaz kılmak için namaz vaktini bekleyen kimsenin ecri namazını evde kılıp da yatıp uyuyan kimsenin ecrinden daha fazladır." Bu hadisi de hem Buharı, hem Müslim Sahihlerine almışlardır.

47[47] Müslim, Mesâcid. 208 (1/464).
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/362.
49[49] Bu sözüyle Ebu Saîd (r.a) ayetin, bunlara da şğmit olan bir yönü olduğunu kasdetmiş olmaktadır ki selefin ıstılahında bu duruma cok rastlanır. Yoksa bu konuşmayı müteakip ayetin indiğini düşı'ınmemılıyız.

6) Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:
"İnsan temizlenip, namazı beklemek içffi mescide gittiği zaman, sevablanni yazan bir veya iki kâtib meleği mescide her adımına karşılık on iyilik yazar. Nescidde namazı beklerken oturan kimse, Allah 'a ibâdet etmekte olan kimse gibi kabui edilir. Bu kimse evinden çıkıp tekrar evine dönünceye kadar namaz kılmakta olan kimselerden yazılır."
7) Sa'id b. Müseyyeb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ensardan birisinin ölümü yaklaştı. Bunun üzerine o, ailesine: "Evde kimler var?" diye sordu. Onlar: "Senin çoluk çocuğun. Fakat kardeşlerin ve yanında oturup kalkanlar mesciddeler" dediler. Bunun üzerine o: "Beni kaldırınız" dedi. Orada bulunanlardan biri, onu kendisine yaslayarak kaldırdı. O iki gözünü açıp, orada bulunanlara selâm verdi. Onlar da adamın selamını alıp ona hayır duada bulundular. Bunun üzerine o adam: "Bugün Hz. Peygamber (s.a.s)'den duyup da daha önce Allah rızası için hiç kimseye söylemediğim bir hadisi size miras bırakıyorum, Bu hadisi söylerken de yine Allah rızası için söylüyorum. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum:
"Kim evinde güzelce abdestini alır, sonra müslümanlarla birlikte namazı cemaat halinde kılmak için mescide giderse, o sağ ayağını her kaldırışında Allah ona birsevab yazar, sol ayağını bastığında buna karşılık da, mescide gelinceye kadar, bir günahını siler. İmamla birlikte namazını kılınca günahları bağışlanmış olarak döner. Eğer o namazın bir kısmına yetişip bir kısmına yetişemezse de durum aynı olur.50[50]
8) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini Ebu Hureyre (r.a) nakletmiştir:-
"Kim güzelce bir abdest alır, sonra mescide gider, insanları namazı bitirmiş
olarak bulursa, Allah ona o mescidde cemaatle namaz kılıp orada bulunanların sevabının aynısını verir. Bu durum, onların sevablarından hiçbirşey eksiltmez.51[51]
9) Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber {s.a.s)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:
Dikkat edin. Size Allah 'm kendisi sebebiyle günahları affedip, dereceleri yükselttiği şeyi haber vereyim mi?" Sahabe, "Evet, ya Resûlallah," dediler. O da şöyle buyurdu: "Zorluklara karşılık tastamam abdest almak, mescidlere çokça adım atmak, bir namazı kıldıktan sonra diğerini beklemek, işte sizin nöbetiniz budur, işte sizin nöbetiniz budur "52[52].Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.
10) Ebu Seleme b. Abdurrahman, Dâvûd b. Salih'e:
"Ey iman edenler, sabredin, sabırda yarışın ve nöbet beklesin..." (Ali imran,200) ayetinin kim hakkında nazil olduğunu biliyor musun?" diye sordu, 0, "Hayır ey kardeşimin oğlu" cevabını verdi. Ebu Seleme şöyle dedi: Ebu Hureyre (r.a)'nin ,"Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında nöbet tutulan bir savaş yoktu, fakat bir namazdan sonra diğer namazı bekleme vardı" dediğini duydum.
11) Büreyde (r.ah), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Karanlıkta mescide yürüyen kimselere, kıyamet gününde tam nurları olacağım müjdele"53[53] Nehâ'î kendilerinin, karanlık gecede mescide gitmenin bu sevabı gerekli kıldığı görüşünde olduklarını söylemiştir.
12) Evzâ'î şöyle demiştir: Muhammed ashabının ve iyilik yolunda onlara tâbi olanların beş özelliğinden bahsedilirdi. Cemaata devam etmek, sünnete uymak, mescid yapmak, Kur'an okumak ve Allah yolunda cihad etmek."
13) Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Kim Allah için, ne/a/ malından Allah'a ibâdet edilen bir bina (cami) yaparsa, Allah da onun için cennette inci ve yakuttan bir bina yapar "54[54]
14) Ebu Zer (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: Şayi "Kim

---

50[50] Ebu Davud, Salat. 50 (1/54).
51[51] Ebu Davud, Salat. 51 (1/155).
52[52] Müslim, Taharet, 14 (1/219).
53[53] Ebu Davud. Salât, 49 (1/154).
54[54] Buna yakın bir hadis için bkz. Müslim, Mesacid, 24 (1/378).

Allah için bağırtlak kuşu folluğu kadar da olsa bir mescid bina ederse, Allah cennette ona bir ev yapar "[55]

15) Ebu Sa'id el-Hadri (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adamın mescide gitmeyi alışkanlık haline getirdiğini görürseniz, onun mü'min olduğuna şehâdet ediniz "[56].Çünkü Allah Teâlâ: "Allah'ın mesddlerini ancak Allah'a ve ahtretgününe inananlar imâr ederler" (Tevbe. 18) buyurmuştur.

16) Ashab-ı Kiram'ın bazılarının şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Mescidler Allah 'in evlendir. O mescitlerde Allah 'ı ziyaret eden kimselere Cenab-ı Allah mutlaka ikram eder."

17) Enes (r.a). Peygamberimiz (s.a.s) "Allah'ın evlerini imâr edenler, Allah'a ait evler (olan mesddlerin) sakinleridir" buyurduğunu rivayet etmiştir.

18) Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'tn şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Verdekf/ere sanki azab etmeye karar veriyorum ama evlerimi imâr edenlere, Allah İçin birbirini sevenlere ve seher vakitlerinde istiğfar edenlere baktığımda bundan vazgeçiyorum."

19) Enes (r.a), Peygamberimizin, Gökten bir büyük belâ indirildiği zaman, mescidleri imâr edenlerden (namazlarını mescidlerde cemaatle kılan kimselerden) o belâ çevrilir" buyurduğuna rivayet etmiştir.

20) Selman (r.a), Ebu'd Derda (r.a)'ya mektubunda şöyle yazmıştır: "Ey kardeşim, kalacağın yer mescidler olsun. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in şunu dediğini duydum:"Mescidler, her müttakinin evidir. Allah, mescidleri evleri sayan kimselerin rahatlık, rahmet ve sırattan geçip Allah 'in rızasına ulaşmasına kefil olmuştur."

21) Sa'id b. Müseyyeb, Abdullah b. Selâm (r.a)'dan şunu nakletmiştir: "İnsanların mescidlerde birer makamı ve bu makamda beraber oturdukları melek arkadaşları vardır. Melekler onları yerlerinde bulamadıkları zaman, onları soruştururlar. Eğer hastalanmış iseler, onları ziyaret ederler. Eğer bir sıkıntı içinde iseler onlara yardım ederler."

22) Hasan el-Basrî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisini nakletmiştir: "İnsanlara, mescidlerindeki konuşmalarının dünya işleriyle ilgili olacağı bir zaman gelecektir ki siz onlarla oturmayınız. Allah 'm onlara ihtiyacı yoktur."

23) Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber {s.a.s)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

Münafıkların kendisiyle tanındıkları alâmetleri vardır: Onların selamları lanet, yemekleri yağma, ganimetleri ihanettir. Onlar mescidlere ancak hemen geri gitmek için, namaza da sonunda gelirler. Ne ülfet ederler, ne ülfet olunur-iar. Onlar gece kötülük kurarlar, gündüz de böbürlene böbürlene dolaşırlar "[57]

24) Ebu Sâid el-Hudri ile Ebu Hureyre (r.a)'nin rivayet ettikleri hadiste. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Allah yedi kısım kimseyi kendi gölgesinden başka gölgenin bulunmadığı (kıyamet) gününde gölgelendirir: Âdil devlet adamı, Allah'a ibâdetle büyüyen genç, mescidden çıktığı andan dönünceye kadar gönlü mescide bağlı kalan adam, Allah için birbirini seven ve Allah için bir araya gelip ayrılan iki kimse, hiç kimsenin olmadığı yerde Allah 'l anıp gözlen yaşla dolup taşan insan, güzel ve hoş bir kadın kendisini (zinaya) davet ettiği halde, "Ben Allah'dan korkarım" diyen adam ve sağ elinin verdiğini sol eli bilemeyecek kadar gizli bir şekilde sadaka veren birkimse." Bu hadisi Buhâri ve Müslim Sahih'lerin-de rivayet etmişlerdir.

25) Ukbe b. Amir, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Mescide gitmek için evinden çıkan kimsenin her adımına mukabil sevaplarını yazan melek on iyilik yazar. Cemaatta namaz kılmak için mescidde bekleyen, sanki ibâdet etmekte olan insan gibidir. Bu kimse evine dönünceye kadar namaz kılmakta olan kimselerden sayılır."

26) Abdullah b. Mübarek, Hakim b. Züreyh b. el-Hakem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sa'id b. Müseyyeb'e babamın şöyle sorduğunu duydum: "Cenazede bulunmak mı daha çok hoşuna gider, mescidde oturmak mı?" O şöyle cevap verdi: "Cenaze namazı kılana bir kırat sevab vardır. Cenazeye kabre konuncaya kadar teşyîeden kimseye ise iki kırat sevab vardır. Mescid-lerde oturmak benim daha çok hoşuma gider. Çünkü sen orada Allah 7 fesi?? eder, tevhidi okur ve Allah'dan mağfiret dilersin." Melekler de: "Allah'ım, onun duasını kubul et ve onu bağışla" derler. Böyle yaparsan sen de, "Allah'ım, Sa'id b. Müseyyeb'i bağışla"de."58[58]

---

[55] İbn Mâce. Mesâcid, 1 (1/243).

[56] Tirmizî, Tefsir, Tevbe, 18 (V/277).

[57] Ahmed ibn Hanbel. 11/293.

Mescidleri Süslemek Hakkında Üçüncüsü, mescidleri süsleme konusundadır:

1) İbn Abbas (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir.Ben, mescidlerin yükseltilmesi ile emrolunma-dım "59[59].Hadiste geçen teşyîd (yükseltme) den murad, binanın yüksek yapılmasıdır. Cenâb-ı Allah'ın, "Yüksek burçlarda..." (Nisa,78) , yani "yüksek olarak yapılmış yerlerde" ayeti de bu manayadır.
2) Hz. Ömer (r.a), bir mescid yapmayı emretti ve mimara şöyle dedi: "İnsanların yağmurdan koruyacak bir bina yap, kırmızı sarı renklerle onu süslemekten sakın. Yoksa o zaman insanlar fitneye düşer."
3) Hz. Osman (r.a), mescidde alçıdan yapılıp asılmış bir portakal gördü de onun kesilmesini (kırılmasını) emretti.
4)Ebu'd. Derdâ(ra), "Mushaflannızı süsleyip, mescidlerinizi tezyin ettiğiniz zaman, helak olursunuz" demiştir.
5) Ebu Kılâbe, Enes b. Malik (r.a) ile erkenden Zaviye'ye60[60] doğru çıktık. Sabah namazı vakti girdi. Derken bir mescide rastladık. Hz. cnes (r.a): Keşke bu mescidde namaz kılsaydık" dedi. Bunun üzerine bazi kimseler, "Baş-. ka bir mescide gidelim" dediler. Enes (r.a): "Hangi mescide?" deyince, onlar "Yeni yapılan bir mescide.." dediler. Enes (r.a) ise, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmu dedi: "Ümmetimin mescidler hususunda birbirine öğündükieri halde, pek azı müstesna, (namaz kılarak) onları, imâr etmeyecekleri bir zaman gelecektir "61[61]

Tahiyyetu'l-Mescid Namazı Hakkında

Dördüncüsü, Tahiyyetü'l-Mescid (mescide girince kılınması mendub olan iki rekâttık namaz) hakkındadır. Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinde Ebu Ka-tâde es-Sülemi'den rivayet edilen hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Sizden biriniz, camiye girdiğinde, oturmadan önce iki rekat namaz kıtsın. '"Bil ki bu hüküm, Hasan el-Basri, Mekhûl, İmâm Şafiî, İmam Ahmed ve İshâk'ın mezhebidir. Bazı âlimler, mescide girenin namaz kılmadan oturabileceğini söylemislerdir. Bu görüşe İbni Sîrin, Atâ b. Ebî Rebâh, Nehâi ve Katâde zâh: olmuşlardır. İmâm Malik, Sevrî ve Haneliler (Ashab-ı Rey) de bu görüştedr62[62]

Beşincisi: Mescide Giren Kimsenin Ne Okuyacağı

Hz.Fatma (r.anha)'nın babasından (are) rivayet ettiği hadise göre, Hz.Pey-gamber (s.a.s) mescide girerken, Muhammed'e salat-u selam okuyup, "Ya Rabbi! Günahlarımı bağışlayı-bana rahmet kapılarını aç" der, çıkarken de yine Muhammed'e salat-u selarr okuduktan sonra Rabbl, günahlarımı bağışlayıp, bana fazlının kapılarını aç" derdi.63[63]

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/362-368.
59[59] Ebu Davud, Salât 12(1/122).
60[60] Zaviye: Medine-i Münevvere yakınında bir yer adı (Taci'l-Arus, 10/166).
61[61] Buhari, Salat, 64.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/369.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/369-370.
63[63] Ibn Mâce. Mesâcid, 13 (1/253-254)
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/370.

Altıncısı: Mescidde Namazı Beklemenin Sevap ve Fazileti

Altıncısı namazı beklemek için mescidlerde oturmanın fazileti hakkındadır.
1) Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'tn şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "İçinizden herhangi biriniz, abdestii olarak devam ettiği müddetçe namaz kıldığı yerde oturup beklerse melekler onun için şöyle dua ederler: "Ya Rabbi, onu, ya Rabbi ona merhamet et"der [64]
2) Rivayet edildiğine göre Osman b. Maz'un (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek. "Kendimi hadım ettirmeme müsaade et" dedi. Hz.Peygamber (s.a.s): "Hadım eden ve kendisini hadım ettiren bizden değildir. Ümmetimin hadımlığı oruç tutmadır" buyurdu. Bunun üzerine Osman b. Maz'ûn: "Ya Resuiallah, ibadet için gezmem hususunda bana izin ver" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Ümmetimin seyahati Allah yolunda cihâd etmeleridir" dedi. Bunun üzerine Osman (r.a), "Bana ruhbanlık hususunda müsaade et" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Ümmetimin ruhbanlığı, cemaatle namazı beklemek için mescidlerde oturmaktır" buyurdu.[65]

Yedincisi: Mesciddlerde Alış-Veriş Yapma Mekruhtur

Yedincisi mescidlerde alış-vertş yapmanın mekruh olduğu hakkındadır. Amr b. Şuayb'ın babası vasıtasıyla dedesinden (yani Abdullah b. Amr b. As1dan) rivayet ettiğine göre Hz.Peygamber (s.a.s), mescidlerde karşılıklı şiir söylemekten, alış-veriş etmekten, cum'a günü namazdan önce halka kurup oturmaktan nehyetmiştir. Bil ki ilim ehlinden bazıları mescidlerde alış veriş yapmayı mekruh görmüşlerdir. Bu görüş Ahmed b. Hambel, İshâk ve Atâ b. Yesâr benimsemiştir. Atâ b. Yesâr, mescidde birşeyler satan kimselere rastladığında şöyle dedi: "Dünya pazarlarına git, burası sadece âhiret pazarıdır." Safim b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattab (r.ah)'ın, Mescid-i Nebi'ye bitişik "Bethâ" dediği geniş bir arsası vardı. Bu zat şöyle derdi: Şamata yapmak, şiir söylemek veya gürültü yapmak isteyen şu arsaya çıksın. Bil ki bizim rivayet ettiğimiz hadis camide halka kurup oturmanın ve cuma günü namazdan önce ilim müzakere etmek için toplanmanın mekruh olduğuna delâlet eder. Allah'ı zikirle namazla meşgul olmak ve hutbeyi dinlemek ise mekruh değildir. Namazdan sonra bir araya gelip halka kurmakta bir beis yoktur.
Mescidde kaybettiği eşyasını sorup aramak ve zikir dışındaki hususlarda yüksek sesle konuşmak da mekruhtur. Ebu Hureyre (r.a) şöyle buyurmuştur: Mescidde yitiğini bulmak için arayıp soran kimseyi dinleyen, "Altah onu sana geri vermesin (onu bulamayasın!) Çünkü mescidler bunun için yapılmamıştır" desin.*
Yine Ebu Hureyre (r.a)'den, Hz. PeygamberıtS-a.sVin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mescidde birşey satan veya alan birisini gördüğünüzde, "Allah alış verişini kârlı kılmasın" deyiniz."[66]
Ebu Süleyman el-Hattabi (r.h) şöyle demiştir: "Buna, mescidin yapılış gayesine uygun olmayan, insanların muamele ve haklarıyla ilgili herşey girer?
Seleften bazıları, mescidde dilencilik yapmanın mekruh olduğunu söylemişlerdir. Bazı selef, mescide dadanan dilenciye sadaka verilmeyeceğini de söylemişlerdir.
Keza mescidlerde hadlerin (şer'î cezaların) uygulanması nehyedilmiştir. Hz. Ömer (r.a), had cezası gereken iki kimsenin mescidden çıkarılmasını söylemiştir. Hz. Ali(r.a)'nin de böyle söylediği rivayet edilmiştir.
Mu'az b. Cebel ise şöyle demiştir: "Mescidler beş şeyden uzak tutulmuştur: İçinde cezaların uygulanmasından, haraç alınmasından, şiirlerin okunmasından, yitik eşyaların aranmasından ve çarşı pazar haline getirilmekten."
Seleften bazıları, mescidde hüküm vermede bir sakınca olmadığına kânî olmuştur. Çünkü Hz.

---

[64] Buharı, Salat. 36.
[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/370.
[66] Tirmızi, Buyu, 75(3/611).

Peygamber (s.a.s), Aclân ile hanımı arasında mescidde mülâane[67] (lanetleşrne) yaptırmıştır. Hz. Ömer de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in minberinde mülâane yaptırmıştır.
Kadı Şureyh, Şa'bi ve Yahya b. Ya'mer mescidde hüküm vermişlerdir. Hasan Basrî ile Zürâre b. Evfâ mescidin dışındaki geniş alanda hüküm verirlerdi.[68]

Sekizincisi: Mescidde Uyumanın, Tükürmenin Hükmü

Sekizincisi, mescidde uyuma hakkındadır. Sahihayn'da Abbâd b. Temim, amcasından, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir ayağını diğerinin üzerine koyduğu halde mescidde sırt üstü uzandığını gördüğünü rivayet etmiştir. İbni Şi-hab'dan da, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın aynı şeyi yapmış olduklarını söylediği rivayet edilmiştir. Bunda, evde müsaade edildiği gibi, mescidlerde de yaslanarak, bağdaş kurarak veya çeşitli istirahat şekillerinde oturmanın caiz olduğuna delil vardır. Ancak yüz üstü yatmayı Resûlutlah (s.a.s) yasaklamış ve, "Bu, Allah'ın buğzettiği bir yatış şeklidir"[69] buyurmuştur. Nâfi'den rivayet edilmiştir ki Abdullah b. Ömer bekâr bir delikanlı iken Hz. Peygamber (s.a.s)'in mescidinde yatardı. Bazı alimler mescidde yakabileceğini söylemişlerdir.
Abdullah b. Abbas (r.ah) ise: "Mescidleri gece yatılacak veya öğle uykusuna yatılacak yerler haline getirmeyiniz" demiştir. [70]

Dokuzuncusu:Mescidlere Tükürmenin Mekruh Olduğu[71]

Enes (r.a),Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği hadise göre, O şöyle buyurmuştur: "Mescide tükürmek bir günahtır, onun kefareti ise onu toprağa gömmektir.[72]
Buhari'nin Sahihinde Ebu Zer (r.a)'den rivayet edilgine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Ümmetimin iyi kötü bütün amelleri bana gösterildi. Yolda yürüyene eziyet verecek şeylerin temizlenmesini, onların iyi amelleri arasında; mescidde tü-kürülüp de gömülmeyen balgamı da onların kötü amelleri arasında buldum" Diğer bir hadiste : "Mescld, derinin ateşte büzüldüğü gibir balgamdan dolayı (adetâ) büzülür" buyurulmuştur. Bazı âlimler bu ifâdeden maksadın şu olduğunu söylemişlerdir: O yerin mescid oluşu saygıyı gerektirir. Balgamı oraya tükürmek ise hakaret manasına gelir. Bu ikisi arasında zıtlık vardır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) bu tezadı "büzülür" ifadesiyle anlatmıştır.
Diğer bazı alimler ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözle mescidde bulunan meleklerin durumunu anlattığını söylemişlerdir. Sahîhayn'da Hammam b. Münebbih'in şöyle dediği yer almıştır: "Bu, Ebû Hureyre'nin Resulullah'-dan bize rivayet ettiği şu şeydir:
"Sizden biri namaz kılmak için kalktığında önüne tükürmesin. Çünkü o camide olduğu müddetçe Allah'a münacaatta (ibâdette) bulunur. Sağına da tükürmesin. Çünkü sağında bir melek vardır. Soluna veya ayaklarının altına tükürsün ve tükrüğünü toprağa gömsün." Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in kıble tarafında bir balgam gördüğünü ve bunun çok ağırına gittiğini, hatta yüzünde bu hoşnudsuzluğunun belli olduğunu ve kalkıp eliyle o balgamı yok ettikten sonra:
"Sizden biri namaza kalktığında, o Rabbine münacaat halindedir. Bundan dolayı kıblenize

---

[67] Mûlâane, karısına zina isnadında bulunup, bu hususla dört şahid' olmayan kocanın doym söylediğine, kadının da kocasının yalan söylediğine dâir yemin edip. Allah'ın lanetinin yalancının üzerine olmasın? beddua etmeleridir.
[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/370-372.
[69] İbn Mâce Edeb, 27 (2/1227).
[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/372.
[71] islâmın başlangıcında mescidlerde sergi yoktu ve genellikle toprak üzerinde namaz kılınırdı.
[72] Buhârî, Salat. 37; Müslim, Mesâcid. 55-58 (1/390).

tükürmeyin. Sol tarafınıza veya ayaklarınızın altına gelen yere tükürün" buyurduğunu sonra cübbesinin eteğini tutarak içine tükürdüğünü, sonra onu aralayıp, "Böyle yapsın" dediğini rivayet etmiştir. Bu hadisi Buhâ-rî Sahih'inde rivayet etmiştir.73[73]

Onuncusu: Soğan Sarmısak Yiyen Kimsenin Mescide Girmesi

Sahihi Buhari ve Müslim, Enes b. Ömer ve Câbir (r.ah)'den, Hz. Peygambber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir:
"Kim 6u kofcan bitkiden yerse, mescidimize yaklaşmasın. Çünkü melekler insanların rahatsız olduğu şeylerden rahatsız olurlar." Cabir (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Kim soğan, sarmısak yerse, mescidimizden uzaklaşsm" dediğini; Hz .Peygamber (s.a.s)'e, içi sebze bulunan bir tencere getirildiğini, Peygamberimiz (s.a.s)'in onda bir koku hissettiğini ve onun ne olduğunu sorduğunda, baklagillerden bir sebze olduğunun haber verildiğini, bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.s)'in buradakilerden birine verin' dediğini ve o kimseye: "Ye.Çünkü ben, senin huzurunda bulunamayacağın zatın (Allah'ın) huzurundayım" dediğini rivayet etmiştir. Bu hadisi Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde zikretmişlerdir. 74[74]

Onbirincisi: Evlerdeki Mescidler Hakkında

Hişâm b. Urve'nin, babasından, onun da Hz.Aişe (r.anha)'den rivayet ettiğiine göre o şöyle demiştir: Hz, Peygamber (s.a.s) evlerde mescid yapmayı, oraları temiz-güzel tutmayı emretmiştir." Enes b. Malik (r.a) de şöyle demiş tir: Hz. Peygamber (s.a.s), ashabıyla birlikte mescidde iken bir bedevi Arab gelerek, mescidin bir kenarına bevletmiştir. Bunun üzerine Ashab ona, "Ha, hişt yapma" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s): "Bırakın ona manî olmayın" dedi ve bilahare o adamı çağırıp, "Bu mescidler abdest bozmaya, bevletmeye ve tuvalet gibi kullanılmaya uygun değildir. Bunlar ancak Kur'an okumak, Allah'ı zikretmek ve namaz kılmak içindir "75[75] dedi ve sonra da bir kova su i tedi. Ashab onun bevlettiği yere o suyu dökerek orayı temizlediler. 76[76]

Gayr-i Miislimin Mescide Girmesinin Hükmü

Fakîhler, kâfir bir kimsenin mescide girmesi hususunda ihtilâf ettiler. Ebu Hanife bunu mutlak olara caiz gördü, İmam Mâlik ise mutlak olarak gayr-i câiz gördü. Şafiî (r.a): "Kâfirin Mescid-i Haram'ave Harem mahalline girmesine mani olunur" dedi ve görüşüne birçok bakımdan delil getirdi:

73[73] Mescide tükürmemek şimdi bize tabu gelmektedir. Bu hadis-i şeriflerden ise, İslâmiyet'in insanların nasıl terbiye ettiğinin numunesini görüyor. ve bu sjrecin nasıl gerçekleştiğini anlayabiliyoruz. Geniş kitleleri ıslah etmek hiç de öyle kolay bir iş değildir. Sadece şuna bakalım: Mescide tükürmekten men eden İslam, yollara da tükürmeyi yasakladığı halde, mensuplarının mühimce bir kısmı on dört asırdan ben hâlâ buna alışamamıştır. Tükürmeyi önleme İslam terbiyesinin bin şubesinden biri sayılır. Camilerin abdest yerleriyle hergün binlerce insanın pisliğini, kirini giderip onları temizlemesi, camilere binlerce insan girip çıktığı halde işin hadisesi?, kirletmeksizin cereyan etmesi islam inkılabının. terbıye-İ nebeviyenin binlercesinden biridir ki o olmasaydı hiçbir idare bunları gerçekleştiremezdi. O mürşidimize ebediyyen salatü selam olsun. Fen ve cemiyetleri tırnağını kesmekten, burnunu temizlemekten, taharetten, yatıp kalkmadan.ta örnek toplum nizamı kurmaya ve cennete lâyık insan yetiştirmeye yönelen İslamın cihanşümul hidayeti, sen ne mübareksin! (Çev.)
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/372-373.

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/374.

75[75] Benzeri bir hadis için bkz. Ibn Mâce, Taharet, 78 (1/176).

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/374.

Cenâb-ı Allah:
"Müşrikler ancak pisliktirler. Bundan dolayı, bu senelerinden sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar" (Tevt», 28) buyurmuştur. İmâm Şafiî şöyle dedi: "Ayetteki Mescid-i Haram'dan murad harem mahallidir. Çünkü Cenab-ı Hak: "Mescid-i Haram'dan bir gece kulu (Muhammed)'i gece yürüten (Allah) ne yücedir!" (isrâ i) buyurmuştur. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s)'i, Hz. Hatice (r.a)'nin evinden yürütmüştür. Binaenaleyh ayet "Mescid-i Haram'ırç hem sadece Mescid-i Haram manasına, hem de bütün Harem mevkii manasına geldiğine delâlet etmektedir. Her iki durumda da maksad hasıl olmaktadır. Çünkü ihtilâf her ikisi hususundadır.
Şayet: Bu yasaktan maksad sadece hac vaktidir. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Allah, "Bu senelerinden sonra" buyurmuştur. Çünkü hac ancak senede bir kere yapılır denilirse, biz deriz ki: Bu görüş birkaç bakımdan zayıftır:
a) Bu, gereksiz yere ayetin zahirî manasını terketmektir.
b) Fıkıh Usûlü'nde de sabit olan kaideye göre bir hükmün bir vasfa dayanması, o vasfın, hükmün illeti olduğunu gösterir. Bu ise, onların Mescid-i Haram'a yaklaşmalarına mâni olan şeyin, necis olmaları olduğunu gösterir. Bu da, onların, müşrik oldukları sürece Mescid-i Haram'dan uzak tutulmalarını gerektirir.
c) Eğer Allah Teâlâ, bu ayeti ile bu yasağın sadece hac mevsiminde olduğunu murâd etmiş olsaydı, haccın rükünlerinin çoğunun ifâ edildiği bir mıntıkayı zikrederdi ki bu Arafat mıntıkasıdır.
d) Bundan muradın sadece hac mevsiminde Harem'e girme olmadığının
delili, sıkıntısından korkarsanız, Cenâb-ı Allah sizi yakında kendi fazlından zenginleştirecek" (Tevbe 28) ayetidir. Buna göre, Allah Teâlâ bununla, ticaret maksadıyla Harem'e girmeyi kastetmiştir.
2) Cenâb-ı Allah, "Onlar oralara ancak korka korka girerler" (Bakara, 114) buyurmuştur. Bu ifâde, onların Mescid-i Haram'a girmemelerini, fakat bu delilin ifâde ettiği hükme rağmen eğer girerlerse oradan çıkartılmaktan korkmalarını gerektirmektedir. Şayet: "Bu ayet Beyt-i Makdîs'i tahrib eden veya Allah'ın Resulünü Ka'be'de İbâdet etmekten alıkoymuş olan kimselere mahsustur. Yine Allah 'in, "Onlar oraya ancak korka korka girerler" ayetinden maksad, oradan sadece çıkartılma korkusu değil, hem çıkartılma hem de cizye ödeme korkusudur" denilirse, biz deriz ki:
Birinci kısma cevabımız: "Allah'ın mescidlerinden meneden kimseden daha zâlim kim var" (Bakara. 114) hükmü umum ifâde etme bakımından zahirdir.-Bu sebeple bunu bazı durumlara tahsis etmek zahirin hilâfına bir harekettir" diye cevab veririz. İkincisine ise: "Zahir olan Allah'ın, "Onlar oraya ancak korka korka girerler" sözü, bu korkunun ancak oraya girmeden dolayı meydana geleceğini gerektirir. Onların iddiasına göre ise, korku Mescid-i Haram'a girmeden dolayı olmayıp, başka birşeyden dolayı meydana geliyor. Bu izahla onların sözü düşer" diye cevap veririz.
3) Allah Teâlâ, "Müşrikler, kendi küfürlerine bizzat kendileri şâhid ikenr Allah'ın mescidlerini imâr etmezler" (Tevbe, 17) buyurmuştur, Mescidleri imâr etmek iki türlü olur:
a) Onları yapıp tamir etmek;
b) Oralarda bulunup, oralara devam etmek. Nitekim, "Falanca, falanca mescidi imâr ediyor" denilir, bunun manası, "O, orada bulunuyor, oradan ayrılmıyor" demektir.
Hz. Peygamber (s.a.s) de "Bir insanın mescidlere gitmeyi alışkanlık haline getirdiğini görürseniz, onun mü'min oliuguna şâhid olun" buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak: "Allah'm mescidlerini ancak Allah'a ve ahlret gününe imân edenler imâr ederler" (Tevbe, ıs> buyurmuş ve mescidlerde bulunmayı, oraları imâr etme (tamir, şenlendirme, yaşatma) diye kabul etmiştir.
4) Harem mahalline, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı şu duadan dolayı, saygı göstermek vacibtir: "Ey Allah'ım! Bu evin (Ka'be'nin) şerefini sayılmasını, tazimini ve mehabetini artır. " Buna göre Harem'i küçük düşürecek şeylerden korumak vacibtir. Kâfirlerin oraya girmesine müsaade etmek, Harem'i onların hakaretine sunmak demektir. Çünkü onların Harem

hususundaki inançları bozuk olduğu için, çoğu kez ona değer vermez, onu kirletmeye ve pisletmeye cüret ederler.
5) Hak Teâlâ, "Evimi, onu tavaf edenler için fe-mizle" (Hac, 26) ifadesiyle, Beytullâh'ı temiz tutmayı emretmiştir. Halbuki müşrikler, Cenâb-ı Allah'ın "Müşrikler ancak pisliktirler" (Tevbe, 28) ifâdesinden dolayı pisliğin kendisidirler. Harem'i pislikten temizlemek ise vâcibtir. Buna göre kâfirleri oradan uzak tutmak da vâcibtir.
6) Biz cünübün mescide giremeyeceğinde icmâ ettik. Buna göre kâfirin öncelikle oraya girememesi gerekir. Fakat bu görüş İmâm-ı Malik'in mezhebinin gereğidir. Onun mezhebine göre kâfirler hiçbir mescide giremezler.
Ebu Hanife, (rh.a) kendi görüşüne bazı deliller getirmiştir:
1) Hz.Peygamber (s.a.s)'in, kendisine Yesrib heyeti geldiğinde, onları mes-cidde konaklattığı rivayet edilmiştir.
2) Hz.Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Kim Ebû Sufyan'ın evine girerse emniyettedir, kim Ka'be'ye girerse emniyettedir. " Bu hadis, kâfirlerin Ka'be'ye girmelerinin mubah olduğunu gösterir.
3) Kâfirin diğer mescidlere girmesi caizdir. Müslümanlar gibi onun Mescid-i Haram'a girmesi de caizdir. Ebû Hanife'nin ilk iki hadisine şöyle diyerek cevap veririz: O iki rivayetin hükmü İslâm'ın ilk yılları için geçerlidir, bu âyetle neshedilmişlerdir. Ebû Hanife'nin yaptığı kıyasa da şu şekilde cevap veririz: Mescid-i Haram kadr-ü kıymet bakımından diğer mescidlerden yücedir. Böylece aradaki fark ortaya çıkmış olur. En doğrusunu Alfah bilir. 77[77]

"Doğu da, batı da Allah'ındır. Onun için nereye dönersen, Allah'ın yüzü (kıblesi) oradadır. Şüphe yok ki Allah vâsî ve hakkıyla bilicidir' (Bakara. 115).

Bil ki bu ayette bazı mes'elefer vardır;

Bakara, 115 Âyetinin Nüzul Sebebi:

Alimler bu âyetin sebeb-i nüzulü hususunda ihtilâf etmişlerdir. Önemli olan husus şudur: Ekseri âlimer bu âyetin, namazla ilgili bir hadiseden dolayı nazil olduğunu iddia etmişlerdir.
Bazı âlimler ise bu âyetin, namazla ilgili olmayan bir hâdiseden dolayı nazil olduğunu iteri sürmüşlerdir.
Birinci görüş, şu iki bakımdan daha kuvvetlidir:
a) Bu, bütün sahabe ve tabiinden rivayet edilen görüştür. Selef-i Salihin'-in sözleri ise dinde hüccet kabul edilir.
b) Allah Teâlâ'mn: "Nereye dönersen/' sözünün zahiri, namazda kıbleye yönelmeyi ifâde eder. İşte bu sebebten dolayı, Allah'ın: "Yüzlerinizi... çevirin" (Bakara. 144) âyetinden de ancak bu mâna anlaşılır. 78[78]

Âyetin Kıble Hakkında Olduğu Görüşü

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Bu görüşte olanlar da birkaç şekilde kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir:
1) Allah Teâlâ bu âyetle, mü'minlerin Beyt-i Makdis'e yönelmeyi bırakıp Ka'be'ye dönmelerini istemiştir. Böylece Hak Teâlâ, doğunun, batının ve bütün yön ile tarafların kendisinin mülkü ve yarattığı şeyler olduğunu beyân etmiştir. Binâenaleyh Allah'ın yönelmenizi emrettiği yer kıbledir. Çünkü kıble, zatından dolayı kıble olmamıştır. Aksine Allah onu kıble tayin ettiği için kıble olmuştur. Binaenaleyh eğer Altah Ka'be'yi kıble yapmış ise bunu kabul etmemezlik etmeyin. Zira Allah Teâlâ kullarını dilediği gibi yönetir. O, rahmeti geniş olan ve kullarının

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/374-377.
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/377-378.

menfaatlerini daha iyi bilendir. Cenâb-ı Allah bu hususu, sanki ktblenin neshedilip bir taraftan diğer tarafa değiştirilebileceğini beyân etmek için zikretmiştir. Böylece bu âyet, Allah'ın kıbleyi değiştirme hususundaki muradının bir mukaddimesi (hazırlaması) olmuş olur.

2) Kıble Beyt-i Makdis tarafından çevrilince, yahûdiler bunu hoş karşıla-mamışlardır. İşte bunun üzerine, yahûdilerin görüşünü reddetmek için bu âyet inmiştir. Bu, Abdullah b.Abbas (r.a)'tn görüşüdür. Bu âyet, aynen şu âyet gibi:

"De ki "Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini, -dosdoğru yoia hidayet eder" (Bakara, 142).

3) Ebû Müslim'in görüşüdür. Ona göre, yahûdi ve hristiyanlardan her biri cennetin başkalarına değil kendilerine ait olduğunu iddia etmişler de bunun üzerine, Allah Teâlâ bu âyet ile onları reddetmiştir. Çünkü yahûdiler, Allah'ın oradaki kayanın üzerinden göğe yükseldiğine inandıkları için, kıble olarak ancak Beyt-i Makdis'e; hristiyanlar da, Allah'ın:

"Kîtap'ta Meryem'i de an. Hani o, ailesinden ayrılıp doğu tarafta bir yere çekilmişti" (Meryem, i?)âyetinde de naklettiği gibi, Hz.İsâ (a.s) sadece doğuda doğduğu için kıble olarak o tarafa yönelmişlerdir. Buna göre bu iki din sahiplerinden herbiri, mâbudlarının bir mekâna hulul ettiğine inanmışlardır. Mekâna hulul etmiş olan bir varlık ise, yaratıcı değil mahlûktur. Onlar Hafik ile mahlûku birbirinden ayıramazken, nasıl otur da cennet sırf kendilerinin olabilir?

4) Bir kısım âlimler şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, bu âyet ile, istediği bir yöne yönelme hususunda insanları serbest bırakmak suretiyle, Beyt-i Mak-dis'e yönelmelerini neshetmiştir. Buna göre, müslümanların, namazda istedikleri yöne dönebilecekleri ortaya çıkmıştır. Ne var ki, Hz.Peygamber (s.a.s)'in de dilediği bir yöne dönme imkânı olduğu halde O, yine Beyt-i Makdis'e dönmeyi tercih ediyordu. Sonra Allah Teâlâ, bu hususu da kıble olarak bizzat Ka'-be'yi tâyin etmekle neshetmiştir. Bu, Katâde ve İbn Zeyd'in görüşüdür.

5) Âyetten maksad, Ka'be'yi görmekte olan kimselerdir. Buna göre, bu durumda olan kimsenin Ka'be'nin istediği yönüne dönmesi caizdir.

6) Abdullah b. Âmir b. Rebi'a'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Biz, Hz.Peygamber (s.a.s) ite birlikte, karanlık bir gecede, savaşta idik. Dolayısıyla kıble yönünü tâyin edemedik. Bu sebeble, herbirimiz önüne rastlayan bir taşı kıblesi kabul etti. Sonra herbirimiz namazını kıldı. Sabah olunca kıbleye yönelmeden namaz kılmış olduğumu2u anladık. Durumu Hz.Peygamber (s.a.s)'e haber verince, Allah Teâlâ işte bu âyeti indirdi." Bu hadis, onların o esnada Ka'be'ye dönderilmiş olduklarını gösterir. Çünkü savaş Beyt-i Mak-dis'in kıble oluşu neshedildikten ve hicretten sonra farz kılınmıştır.

7) Âyet, bineğinin yöneldiği tarafa doğru, bineğinin üzerinde nafile namaz kılmakta olan yolcu hakkında nazil olmuştur. Sa'id b.Cübeyr'in İbn Ömer (ra)'den rivayet ettiğine göre, o şöyle demiştir: "Bu âyet, yolculukta bineğinin istediği yöne dönen ve bineğin üzerinde namaz kılan kimse hakkında nazil olmuştur. Hz.Peygamber (s.a.s). Mekke'den döndüğünde, bineğinin üzerinde, başı ile imâ ederek Medine'ye doğru nafile namaz kılmış idi." Buna göre "nereye yönelirseniz," âyetinin mânası, "yolculukta nafile namaz kılarken, yüzünüzü nereye çevirirseniz Allah'ın yüzü (kıblesi) oradadır. İstediğinize ulaşmış olursunuz. Şüphesiz Allah lütfü geniş ve zengin olandır. Bu hususta size ruhsat vermesi de onun fazlının geniş oluşundan ve zenginliğindendir. Bu gibi durumlarda, şayet o, kıbleye yönelmenizi farz kılsaydı, şu iki zarardan arkadaşlarınızdan ayrılmanız... Farz namazlar böyle değildir. Çünkü bunlar vakitleri belli ve sınırlı olan namazlardır. Buna göre onları edâ ederken, bineklerinizden inmenizi ve farz namazlarda kıbleye yönelmenizi farz kılmak herhangi bir güçlüğe götürmez. Nafile namazlar böyle değildir. Çünkü bunların vakti sınırlı değildir. Bu durumda kıbleye yönelmenizi teklif etmek bir güçlüğe götürür" demektir.

Eğer, "Bu görüşlerden hangisi doğruya daha yakındır?" denilirse, deriz ki: "Allah Teâlâ'nın, buyruğu bir muhayyerliği imâ eder. Muhayyer (serbest) bırakmak ise ancak iki hususta olur.

a) Binek üzerinde nafile namaz kılma hususunda;

b) Karanlık vb. sebeblerden dolayı, yolculukta kıbleyi tayin etmede icti-hâd etmek imkânsız olunca. Çünkü bu iki durumda, namaz kılan muhayyer olur. Bunların dışındaki hallerde ise muhayyerlik söz konusu değildir" Allah Teâlâ, bu âyetle mükellefleri istedikleri yöne dönmede serbest bırakmıştır.

"Müslümanlar Beyt-i Makdis'i şart olduğu için değil, efdal ve evlâ olduğu için, tercih etmişlerdir" diyenlerin görüşü, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Ka'be'ye döndürülmezden önce, Beyt-i Makdis'in şeriatta önemli bir mevkii olduğunda bir ihtilâf yoktur. Eğer durum bu görüşte olanların dediği gibi olsaydı, böyle bir şerefli mevkii olmamış olurdu. Yine şöyle denilmesi gerekirdi: Beyt-i Mak-dis, Ka'be'nin kıble olmasıyla neshedilmiştir. Bu delil, âyetin üçüncü ve dördüncü görüşe hamledilmesini gerektirir. Âyeti birinci görüşe hamledenlerin ise şöyle demeleri gerekir: "Kıble değiştirilince, yahûdiler, hem Hz.Peygamber (s.a.s)'in hem de mü'minlerin daha önce Beyt-i Makdis'e yönelmiş olarak kıldıkları namazlar hakkında ileri geri konuşmaya başladılar. Allah Teâlâ da bu âyetle, o vakitte o kıbleye yönelmenin, bu vakitte ise Ka'be'ye yönelmenin doğru olduğunu beyân ederek, onların bu iki kıbleden herbirine yönelişlerinin izinle olduğunu ve o yönde Allah'ın kıblesinin olduğunu açıklamıştır. Bu görüşte olanlar, âyeti bu mânaya hamletmenin daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu her namaz kılanı içine alır. Âyet birinci görüşe hamledilirse umûmî olmaz. Çünkü o zaman, farzları değil, sadece nafile namazları ve mukim olanların namazını değil, husûsi bir durumda olan yolcuların namazını içine alır. Umûmî bir lafzı, umûmî mânasına hamletmek mümkün olduğu zaman, böyle yapmak onu tahsis etmekten daha uygundur.

Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu te'vile göre, mutlaka birtakım kayıtar koymak gerekir. Bu da, âyetin tefsiri hususunda şöyle denilmesidir: "Emredildiğiniz yönlerden hangisine dönerseniz, Allah'ın kıblesi orasıdır." Fakat böyle bir takdir, her halükârda gerekmektedir. Çünkü Hak Teâlâ'nın: "Kendi arzunuza göre nereye dönseniz, Allah'ın kıblesi orasıdır" demesi imkânsızdır. Öyle ise, bizim zikrettiğimiz takdirin mutlaka yapılması gerekir. Durum böyle olunca, muhayyer bırakma yolu ortadan kalkmış olur. Bunun bir benzeri de içimizden birisinin, birbirine bağlı birçok işleri çocuğuna emretmiş iken, ona yönelip, "Nasıl hareket edersen, rızama uymuş olursun" demesidir. Bu durumda, onun bu sözü, çocuğuna sıkıştırma veya serbest bırakma gibi, emrettiği üslublara göre bir emir mânasında anlaşılır. Bu söz, mutlak muhayyer bırakma mânasına hamledilemez. İşte burada da böyledir. 79[79]

Namaz ve Kıble İle İlgili Olmadığı Görüşü

İkinci görüş, bu âyetin namazın dışında bir hâdise sebebiyle nazil olduğunu iddia edenlerin görüşüdür. Bunların da bazı izahları vardır.

a) Âyetin mânası şudur: Kendisinde ismimin anılmasına manî olmaları ve oraların harab edilmesine gayret etmeleri sebebiyle, mescidlerime engel olarak zâlim olan şu kimseler için şöyle şöyle cezalar vardır. Hem onlar benden ve benim hükümranlığımdan kaçarak nereye yönelirlerse yönelsinler, muhakkak benim hükümranlığım onların yakasına yapışacak ve, benim kudretim onları aşacaktır. Ben onları bilirim, oldukları yer bana gizli değildir."

Âyetin böyle anlaşılmasında, günahlardan sakındırma ve onları işlemeden insanları alıkoyma vardır. Allah Teâlâ'nın: "Hiç şüphesiz Allah vâsî ve âlimdir" buyruğu tıpkı,

"Göklerin ve yerin bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yetiyorsa, haydi geçin. Fakat bir kudret olmadıkça asla geçemezsiniz" (Rahman. 33) â.yeti gibidir. Buna göre âyetten maksad, Allah'ın ilminin genişliğidir. Bu da Allah'ın: "nerede olursanız olun, sizin yanınızdadır (Haoid. 4), "Üç kişinin bir gizli konuşması olsa, muhakkak O (Allah) onların dördüncüsüdür" (Mücâdele, 7); "Ey Rabbimiz, sen herşeyt rahmetin ve ilminle kuşattın" (Mü'min, 7); ve, "O (Allah) herşeyi ilmen kuşattı" (Tâhâ, 98) âyetlerinin bir benzeridir. Yani Allah ilmiyle, idaresiyle, kuşatmasıyla ve herşeye üstün oluşu ile bütün varlıkları kaplamıştır.

b) Katâde şöyle demiştir: Hz.Peygamber (s.a.s) buyurmuştur ki: "Kardeşiniz Necâşî Öldü. Onun için cenaze namazı kılın"80[80] Ashab da: "Müslüman olmayan bir kimse için cenaze namazı mı kılalım?" dediler. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu:

"Hakikaten Ehl-i Kîtab arasında Allah'a ve hem size hem de kendilerine indirilene, Allah a

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/378-381.

80[80] Müslim, Cenâiz, 66-67 (2/657); Tirmizi, Cenâiz. 48 (3/357); Müsned. 2/241.

saygı göstererek inanan kimseler vardır. Onlar Allah 'm âyetlerini verip az bir pahayı almazlar. îşte onlar öyledir. Onlara Rableri yanında ecirler vardır. Muhakkak ki Allah hesabı çabuk görendir" (aı-i imran. 199). Sahabe, "O, kıblenin dışındaki yönlere doğru namaz kılıyordu" dediler. O zaman da Hak Teâlâ, âyetini indirdi. Buna göre âyetin mânası, "Doğu, batı ve bunlar arasında kalan milletlerin yönelip namaz kıldıkları bütün yönler bana aittir. Bu nedenle kim yönünü benim rızamı kastederek, bana itaat niyetiyle, bu yönlerden hangisine dönerse orada beni, yani sevabımı bulur" şeklindedir. Böylece bu izah tarzında, doğuya yönelmiş olarak ibâdet edip ölen Necâşî ve arkadaşları için bir mazeret kapısı açılmış olur. Bu, Allah Teâlâ'nın: "Allah sizin imânlarınızı, yani namazlarınızı boşa çıkarmaz" (Bakara, 143)âyeti gibidir.

c) "Bana duâedintduânızı kabul edeyim" {Mü'min, 60)

âyeti nazil olduğu zaman, insanlar, "Ona nerede duâ edelim?" dediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Bu Hasan el-Basri'nin, Mücâhid'in ve Dahhâk'ın görüşüdür.

d) Bu müslümanlara bir hitapdır. Mânası şöyledir: "Allah'ın mescidlerini tahrib edenlerin tahribi sizi, Allah'ın yeryüzünün neresinde olursanız olun, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Çünkü doğu da, batı da, bütün yönler de Allah'ındır." Bu, Ali b.İsâ'nın görüşüdür.

e) Bazıları, bu âyetin, içtihadın şartlarını yerine getirerek, ister namaz ister başka bir hususta olsun, ictihad yapan kimseler hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bundan murad, müctehid içtihadın şartlarına hâiz olarak bir hüküm ortaya koymuş ise, doğruya isabet etmiştir. 81[81]

İkinci Mesele

Eğer âyeti, "İstenilen herhangi bir yöne dönmenin caiz olduğuna delâlet ediyor" diye tefsir edersek, bu âyet mensûh olur. Eğer, "Kıble'nin Beyt-i Makdis'den Ka'be'ye döndüğünü gösteriyor" diye tefsir edersek, bu durumda da âyet nâsih olur. Eğer bu iki şeklin dışında başka şekillerle açıklarsak, âyet ne nâsih ne mensûh olur. 82[82]

Üçüncü Mesele

Allah'ın, âyetindeki "lâm" harfi ihtisas (aidiyet, mülkiyet bildiren) lamıdır. Yani, "Allah doğu ve batının yaratıcısı ve sahibidir" demektir. Bu, doğunun ve iki batının Rabbidir" {Rahman, in). ve, "Doğuların ve batıların Rabbitne (yemin ederim)" (Meânc, 40); ve, "Doğu ve batının Rabbi" {Müzzemmil, 9) âyetleri gibidir. Hem sonra Hak Teâlâ, bu iki yönü zikretmekle ikisi arasında yer alan bütün mahlûkata işaret etmiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur:

"Sonra göğe yöneldi. O gök bir duman halinde idi. Ona ve yeryüzüne: "İkiniz ister isteyerek, ister kerhen gelin" buyurdu. Onlar da isteyerek geldik" dediler" (Fussliet, 11). 83[83]

Ayeti Yanlış Anlayan Mücessimeyi Red

Âyet, tecsimi (Allah'tn cisim olduğu iddiasını) nefyetmeye, tenzihi isbât etmeye delâlet eden en güçlü delillerdendir. Bunun izahı iki bakımdandır:

a) Allah Teala, "Doğu ve batı Allaha aittir" buyurmu ve böylece bu iki yönün mülkü olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir, çünkü, yön, vehimde uzunluğuna, enine ve derinliğine uzayıp giden bir şeydir. Böyle olan her şey bölünmeye müsaittir. Bölünen şey ise, parçalardan meydana getirilmiş şey demektir. Bu durumda olan her şeyin mutlaka bir yaratıcısı ve mucidi vardır. Bu delil, bütün cihetler için geçerlidir. Bütün cihetlerden, altı, üstü de kastediyorum. Böylece Hak Teâlâ'nın bütün yönlerin (cihetlerin) yaratıcısı olduğu ortaya çıkmış olur. Yaratan, şüphesiz

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/381-383.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/383.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/383.

yaratılanlardan öncedir. Buna göre Hak Teâlâ, âlemi yaratmadan önce de yönlerden ve mekânlardan münezzeh idi. Binaenaleyh hakikatlerin ve mahiyetlerin değişmesi mümkün olmadığı için, Aliah Teâlâ'nın âlemi yarattıktan sonra da önceki haliyle kalmış olması gerekir.

b) Hak Teâlâ, "Her nereye dönerseniz, Allah 'm yüzü (kıblesi) oradadır" buyurmuştur. Eğer O, cisim olsaydı ve cisimden bir yüzü bulunsaydı, şüphesiz ki yüzü belli bir tarafta ve yönde bulunurdu. Bu durumda da, "Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır" ifadesi doğru olmazdı. Allah Teâlâ, açıkça bunu ifâde ettiğine göre, O'nun cisim olmaktan münezzeh olduğunu anlamış olduk.

Hasmımız bu âyeti iki bakımdan delil getirmiştir:

1) Âyet, Allah'ın yüzünün olduğunu gösteriyor. Yüz ise ancak cisim olan kimselerde bulunur.

2) Allah Teâlâ, kendisinin vâsî (geniş) olduğunu bildirmiştir. Genişlik ise cisimlere âit sıfatlardır.

Hasmımızın birinci deliline şu şekilde cevap veririz: Yüz, aslında her ne-kadar belli bir uzuv mânasına ise de, biz, şayet burada bu kelimeyi bir uzuv oradadır" beyanının yalan olmuş olacağını açıklamıştık. Çünkü yüz, eğer doğu tarafına yönelik olsa, aynı anda batıya da yönelik olması imkânsızdır. Bu sebeple burada mutlaka bir te'vil yapmak gerekir. Bu te'vil de bir kaç şekilde olabilir:

a) "Vechu'llah" (Allah'ın yüzü) izafet terkibindeki tamlama, "Beytu'llah (Allah'ın evi) ve Nakatu'llah (Allah'ın devesi) izafetle rinde ki gibidir. Bu tamlamanın mânası, Allah'ın onları yaratmasını ve icâd etmesini bir şeref verme üslubuyla bildirmektir. Bu sebeple Allah'ın, "Allah'ın yüzü oradadır" buyruğu, "Sizin kendisine yöneldiğiniz Allah'ın zâtı oradadır" manasınadır. Çünkü doğu ve batı tamamıyla Allah'a aittir. Kıble, ancak Allah onu kıble olarak tayin ettiği için kıble sayılmıştır. Buna göre, yaratma ve icâd etme yoluyla Allah'a nisbet edilen, Ailah'ın tâyin ve tesbit ettiği âlemin herhangi bir yönü kıbledir.

b) "Vecih" (yüz) den murad, kast ve niyettir. Nitekim Şâir:

"Sayamadığım günahlardan Allah'a istiğmr ederim. O, niyetler ve ameller sadece kendisine yapılan ve kulların Rabbi olandır" demiştir.

Bu âyetin bir benzeri de: "Yüzümü, gökleri ve yeri yaratana çevirdim (yani Ona yöneldim.) (En'am, 79) âyetidir.

c) "Vech" den maksad, Allah'ın rızasıdır. Bunun bir benzeri de:

"Biz ancak Allah'ın yüzü için (rızası için) sizi doyuruyoruz" (İnsan, 9); yüzünden başka, yani Allah'ın rızası için yapılandan başka, hersey yok olacaktır" (Kasas, ee) âyetleridir. Bu ikisi arasındaki benzeme yönü şudur: Bir insana gitmek isteyen kimse, şüphesiz onun yüzüne ve önüne doğru yaklaşır. Bir kimsenin rızasını elde etmek isteyen kimse de böyle yapar. Çünkü onun rızasına yaklaşmak ister. İşte bu sebepten ötürü birisinin rızasını istemek, "onun yüzünü istemekle" ifâde edilmiştir.

d) "Vech" kelimesi, Allah'ın , ifâdesinde olduğu gibi, zâiddir (mânada etkisi yoktur). İnsanlar, başka bir mâna murad etmedikleri halde, "Bu işin vechi şudur" derler. Bu sözle onlar, "Burada şu kastedilmiştir" demek istemişlerdir. Bil ki bu açıklama lügat bakımından doğrudur. Fakat burada sözün devamı var. Çünkü böyle diyen kimseye, Allah'a mekân isbât etmek caiz olmadığı halde, "Allah'ın yüzü (oradadır)" âyetinin mânası nedir?" denilir. Bu sebeple, "Bundan murad şudur" diye, âyeti te'vil etmek gerekir. "Allah'ın yüzü oradadır" ifâdesinin mânası, kendisine dönülüp Allah 'a ibadet edilen kıble oradadır; veya Allah 'm rahmeti, nimeti, mükafaahnı ve masını elde etmenin yolu oradadır" şeklindedir."

Hasmın ikinci deliline de şu şekilde cevap verebiliriz: Allah Teâlâ, kendisinin "Vâsî" (geniş) olduğunu bildirmiştir. Binaenaleyh bu sözü zahirî mânasında almak imkânsızdır. Aksi halde, Allah'ın, parçalanması, cüzlerine ayrılması gerekir. Böylece de bir yaratıcıya muhtaç olmuş olur. Bu kelimeyi zahirine ham-letmeyip, aksine mutlaka Allah'ın kudreti ve mülkünün genişliği mânasına; veya rahmet ve mağfiretinin genişliğine, yahut da kulları,rızasını elde edebilsinler diye kullarının faydasına olan şeyleri beyan etmesi hususundaki lütfunun genişliği mânasına alınması gerekir. Bu izah, söze daha uygun gelmektedir.

Bu kelimeyi Allah'ın ilminin genişliğine hamletmek caiz değildir. Aksi halde "vâsî" sıfatından sonra, ayette "âlim" sıfatının zikredilmiş olması, lüzumsuz bir tekrar olurdu. HakTeâlâ'nm bu âyette "âlim" sıfatını getirmesi, namaz kılan kimseye Allah Teâlâ'nın gizli ve aşikâr herşeyi bildiğini, Allah'a hiçbirşe-yin gizli kalmadığını düşünmesi itibarıyla tefritten kaçınsın diye bir tehdid gibidir. Böylece, namaz kılan kimse gaflet etmekten sakınır. (vâsi'un atîm) ifâdesinin, "şartlarına uyarak namaz kılan kimseye mükafâatını; namaz kılmayan kimseye de cezasını tastamam verme hususunda Allah'ın kudreti geniştir" mânasına olması da muhtemeldir. 84[84]

Beşinci Mesele

Birisi geldiğinde veya gittiğinde,fiili kullanılır. Bu kelime hem gelmek hem de gitmek mânasına
geldiği için "ezdâd" dandır. Bu âyette, bu kelime "yönelmek, gelmek" mânasına kullanılmıştır. Hasan el-Basri, "tevelli" masdarından olmak üzere, "te" harfini fetha ile okuyarak, "Nerede, kıbleye yönelirseniz " mânasını murad ederek kelimeyi, şeklinde okumuştur. 85[85]

Allah'a Çocuk İsnad Eden İnançlar ve Tenkidi

"Onlar (yahûdi ve hristly'anlar), "Allah kendine çocuk edindi" dediler. Allah (bu gibi şeylerden) münezzehtir. Aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur, hepsi O'nun emrine amadedir. O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeye hükmettiği zaman, ona ancak "o!" der, o da oluverir" (Bakara, 116-117) .
Âyette bahsedilen söz, yahûdi, hristiyan va müşriklerin kötü fiillerinden onuncusudur. Yine bil ki, Hak Teâlâ'nın, âyetinin zahirî mânası, "Allah'ın mesdcidlerinden menedenden daha zalim kim vardır" (Bakara, mjâyetiyle ilgilidir. Bazı âlimlerin bu sözü sadece hristiyanlara, bazısının ise, sadece müşrik Araplara ait saydıklarını zikretmiştik. Biz ise bu sözün sadece yahûdilere ait olduğunu söylemiştik. Bu üç grup kâfir de Allah'ın çocukları olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü ya-hûdiler, "Üzeyr Allah'ın oğludur" (Tevbe, 30); hristiyanlar, "İsâ Allah'ın oğludur" (Tevbe.ao), müşrik Araplar İse, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" demişlerdir. Bu se-beble, şüphesiz bütün bu takdirlere göre, âyette onlardan bu sözü nakletmek doğru olmuştur. İbn Abbas (r.a), bu âyetin Kâb b.Eşref, Kâb b.Esed ve Vehb b.Yahûdâ hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Çünkü bu üçü, Üzeyr (a.s)'in Allah'ın oğlu olduğuna inanıyorlardı.
Allah Teâlâ'nın, "Allah (bu gibi şeylerden) münezzehtir" ibaresine gelince, bu Allah'ın kendisi onların söylediği sözlerden tenzih ettiği, ve tenzihi ifâde eden bir kelimedir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir başka âyette: "Allah, kendisinin çocuğu olmaktan münezzehtir" (Nisa, 171) buyurmuştur. Allah bir keresinde bunu açıkça ifâde etmiş, bir başka kere ise, orada o mânayı gösteren karineler bulunduğu için kısaca, "O, münezzehtir" buyurmuştur. Bu tenzihe, Hak Teâlâ'nın: "Aksine göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur" esasını delil getirmiştir. Kâfirlerin bu husustaki itikadlannın yanlışlığına bu âyetle birçok bakımdan delil getirilmiştir:
1) Vacibu'l-Vücud olan (Allah'ın) dışında kalan bütün varlıklar, lî-zâtihî mümkin (zatı gereği mümkin)dir. Zatı gereği mümkin olan varlıklar ise sonradan yaratılmıştır. Sonradan yaratılmış olanlar Vacibu't-Vücûd'un mahlûkudurlar. Mahlûk olan ise Vâcibu'l-Vücûd'un çocuğu olamaz.
Vâcibu'l-Vücûd'un dışında kalanların , zatı gereği mümkin varlıklar oluşu şöyle izah edilir:
Eğer zatları gereği vâcib olan (Vâcibu'l-Vücûd) iki varlık bulunmuş olsaydı, bunlar şüphesiz varlıklarının vâcib olması bakımından müşterek olur, ve herbiri diğerinden kendilerine mahsûs olan özelliklerle ayrılmış olurdu. Müşterek olan hususiyetleri, birini diğerinden ayıran hususiyetlerden başkadır. Bu iki varlıktan herbirinin iki parçadan meydana gelmiş olması gerekir. Parçalardan meydana gelen her bütün, parçalarının herbirine muhtaçtır. Parçalardan herbiri ise, bütünden başkadır. O halde her mürekkeb (bütün) başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise zâtı gereği mümkin olan varlıklardır. Binaenaleyh zâtı gereği vâcib

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/384-386.
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/386.

sayılan bu iki varlıktan herbiri aslında zâtı gereği mümkin varlıktırlar. Bu ise hulf (tenakuz) dur.

Sonra biz diyoruz ki: Eğer bu iki parçadan herbiri vâcib olur ise, bu hususta geçen taksim geri döner, ve bu o varlığın sayısız parçalardan meydana geldiği neticesine bizi götürür ki bu da imkânsızdır. Bunun imkânsız olmadığını kabul edersek maksad hâsıl olur. Çünkü her çoklukta fertler bulunur. Bu fertler zatları gereği vâcib olurlarsa, yukarıda anlatıldığı gibi, mürekkeb (bütün) olurlar. Buna göre basit de mürekkeb olur. Bu da hulf (tenakuz) dur. Eğer bu fertler (parçalar) mümkin olurlarsa, bu fertlere muhtaç olan bütün (mürekkeb) de, öncelikle mümkin olur. Böylece bu aklî delil ile Vâcibu'l-Vücûd olanın dışındaki bütün varlıkların zatları gereği mümkin oldukları ortaya çıkmış olur. Zatları gereği mümkin olan her varlık, bir yaratıcıya muhtaçtır.

Bu mümkin varlıkta yaratıcı olan varlığın tesiri, ya bu mümkin varlık henüz yok iken olur veya meydana geldiğinde olur. Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, bu mümkin varlık muhdes (sonradan olma)dır. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, bu varlığın müessir (yaratıcı) varlığa muhtaç oluşu ya varlığını sürdürürken veya meydana gelirken olur. Birincisi imkânsızdır. Çünkü bu var olanın yeniden yaratılmasını gerektirir. Böylece ikinci ihtimal kesinleşmiş olur ki, bu da o mümkin varlığın sonradan yaratılmış (muhdes) olmasını gerektirir.

Böylece Allah'dan başka her şeyin, daha önce yok olduğu halde sonradan var olan (muhdes) bir varlık olduğu, varlığının ise ancak Allah Teâlâ'nın yaratması, yoktan var etmesi ve icâd etmesiyle meydana geldiği ortaya çıkmış olur. Bu sebeble, Allah dışındaki bütün varlıkların Allah'ın mülkü ve kulu olduğu anlaşılır. İşte bundan dolayı da O'nun dışındaki varlıkların O'nun çocuğu olması imkansız olur.

Bu aklî delili biz, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundan elde ettik. Yani, mülkü, mahlûku, icâd ettiği şey ve yoktan yarattığı şey olması bakımından Allah'ın dışındaki herşey O'na aittir.

2) Allah'a çocuğu olarak nisbet edilen bu şey, ya kadîm (ezelî)dir veyahut muhdes (sonradan yaratılmış)tir. Eğer o ezelî olursa, ezelî olan şeylerden birine "çocuk", diğerine "baba" dememiz, aksini söylememizden daha uygun olmaz. Bu sebeple, bu şekilde söylenecek söz, delile dayanmayan bir hüküm olur. Eğer çocuk muhdes olursa, o zaman bu çocuk o kadîm zatın ancak mahlûku ve kulu olur. Bu sebeble de O'nun çocuğu olmaz.

3) Çocuğun babanın cinsinden olması gerekir. Eğer biz Allah'ın bir çocuğu olduğunu farzetsek, bu çocuk bazı bakımlardan Allah'a benzer, bazı bakımlardan da ondan ayrı olması gerekir. Böyle birşey de onların herbirinin hem mürekkeb hem de muhdes olmasını gerektirir. Bu ise imkânsızdır. Bu nedenle Allah ile onun için farzedeceğimiz çocuğun aynı cinsten olması imkânsızdır. O halde Allah'ın çocuğunun bulunması imkânsızdır.

4) Çocuk, babanın kendi işlerini yerine getirmede âciz kaldığı durumlarda, onun yardımı umulduğu ve yaşlılıkta kendisine ihtiyaç duyulacağı için istenir. Buna göre, çocuk yapmak ancak kendisine fakirlik, acizlik ve ihtiyaç arız olacak kimseler için düşünülür. Bütün bunlar Cenâb-ı Hak için muhal olunca, Allah'ın çocuk edinmesi de muhal olur.

Bil ki Hak Teâlâ, kendisine çocuk nisbet eden kimselerin sözlerini birçok ye.çde nakletmiş ve onlara karşı şu delili getirmiştir: "Yerde ve göklerde mev-cuâ olan herkes Allah'ın kuludur."

Yine Allah, "Birşeyin olmasına hükmettiği zaman O, ona sadece "ol" der, o da ohrverir" esasını delil getirmiştir. Hak Teâlâ, M«ryem sûresinde:

"İşte hakkında şek (ve ihtilâf) etmekte oldukları Meryem oğlu İsâ Hak sözünde budur. Allah'ın evlâd edinmesi olacak şey değildir. O münezzehtir. O bir İşin (olmasını) isteyince ona "ol" der, o da oluverir" (Meryem, 35-36) buyurmuştur. Yine bu sûrenin sonunda:

' 'Dediler ki: Rahman bir evlâd edindi." Andolsun ki siz pek çirkin bir şey söylediniz. Onlar o Rahman (olan Allah'a) bir evlâd iddia ettiler diyer bu sözden neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp çökecekti. Halbuki Rahman 'm bir evlâd edinmesi asla uygun değildir. Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, O Rahmana mutlaka kul olarak gelecektir" (Meryem, 89-94) buyurmuştur.

Eğer, 'Allah'ın, konumuz olan âyette göklerde ve yerde olan herşeyin mâliki olduğuna;

Meryem sûresinde: "Göklerde ve yerde olan herkes istisnası O Rahman'a mutlaka kul olarak gelecektir" buyurduğu gibi, göklerde ve yerde olan kimselere mâlik olduğuna delil getirmesindeki hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki Allah Teâlâ'nın bu sûrede: "Aksine göklerde ve yerde olan herşey Allah'ındır" buyurması daha mantdârc-Çünkü, U kelimesi canlı cansız herşeyi içine alır. 86[86]

Kunut Kelimesinin Mânaları

Allah Teâlâ'mn, "Hepsi ona itaat eder" âyeti ile ilgili birkaç mesele vardır:
"Kunût" masdarıntn asıl mânası "devam etmek'tir. Bu kelime dört mânada kullanılmıştır:
a) Taat mânasında...Meselâ: "Ey Meryem, Habblne itaat et" (Al-i imran, 43) âyetinde oluğu gibi.
b) Uzun müddet kıyamda (ayakta) durmak mânasında... Meselâ, Hz.Peygamber (s.a.s)'e: "Hangi namaz daha efdaldir?" diye sorulduğunda O'nun, "Kunuta uzun olan"87[87] cevabını vermesi gibi.
c) Susmak mânasına.. Nitekim Zeyd b. Erkam (r.a.), Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın (divanında) tam huşu ile (sessiz olarak) durun" (Bakara, 238)âyeti nazil oluncaya kadar biz namazda konuşurduk. Bu nazil olunca artık konuşmadık.
d) Devam etmek mânasına..
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki bazı müfessirler, âyetini, "Yerde ve gökte olan herşey Allah'a boyun eğip itaat ediyor" diye tefsir etmişlerdir. Buna göre, lâfzındakitenvin, muzafun ileyhden bedel olarak gelmiştir. Bu Mücâhid ve İbn Abbas'ın görüşüdür. Buna göre bu kâfirler için, "Onlar itaat edici kimseler değiller" denilmiş olmaktadır. Bu durumda da diğer görüşte olanlar âyetin mânasının, "Kâfirler kıyamet gününde itaat ederler " şeklînde olacağını söylerler. Bu sonraki de Süddi'nin görüşüdür. Buna göre o şekilde tefsîr edenlere: "Bu, mükelleflerin sıfatıdır. Halbuki, 'Göklerde olan herşey O'nundur" ifâdesi mükellef olmayan varlıkları içine almaktadır" denilince, bu durumda rnüfessirler "kunût" kelimesine başka mânalar verme cihetine gitmişlerdir:
a) "Yerde ve göklerde bulunan Allah'ın sanatının eserleri, bu varlıkların sonradan olma emareleri ve Allah'ın Rab olduğuna delil olan şeylerden dolayı, yer ve gökler bir yüce yaratıcının var olduğuna şehâdet ediyorlar."
b) "Yerde ve göklerdeki herşey Allah'ın mülkünde ve O'nun ezici kudreti altındadır. O, onlar üzerinde dilediği gibi tasarruf eder." Bu Ebu Müslim'in görüşüdür. Her iki izaha göre de âyet umûmîdir.
c) "Allah, bu ifadesiyle melekleri Üzeyr (a.s)'i ve Hz.İsâ (a.s)'yı kastetmiştir. Yani, "Kendilerine Allah'ın çocukları denilen bu varlıklar, Allah'a itaat etmektedirler" demektir. Hz. Ali b.Ebi Tâlib (r.a)'in bir hristiyana şöyle dediği nakledilmiştir. "Şayet Hz. İsâ, Allah'a ibâdet etmekte isyan etmemiş olsaydı, ben onun dininde olurdum". O, hristiyan: "Hz.İsâ Allah'a itaatte son derece ciddi olduğu halde böyle birşey, onun hakkında nasıl söylenebilir?" deyince, Hz.Ali (r.a) şu cevabı vermiştir: "Eğer Hz.İsâ İlâh ise, kendisinden başkasına nasıl itaat eder. İbadet etmek ancak kula yakışır." Hristiyan cevab veremedi. 88[88]

İkinci Mesele

"Kunût", lügatte "devam etmek" mânasını ifâde ettiğine göre, âyetin mânası şöyle olur: "Mümkin olan varlıkların bekası, ancak Cenâb-ı Allah sayesinde ve O'ndan dolayıdır." Bu da âlemin devam etmesi ve hayatiyyetini sürdürmesi için Hak Teâlâ'ya muhtaç olmasını gerektirir. Böylece mümkin varlıkların ne meydana gelirlerken, ne de varlıklarını

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/386-390.
87[87] Müslim, Müsafirin, 164-165 (1/520).
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/390-391.

sürdürürlerken bir müessire olan ihtiyaçlarının kesilmeyeceği sabit olur. 89[89]

Üçüncü Mesele

Burada kelime, şeklinde, akıl sahiplerini gösteren bir cemî olarak getirilmesine rağmen aynı âyette, akıl sahibi olmayan varlıklar için kullanılan, niçin getirilmiştir? denilebilir. Cevab: Burada değil de, getirilmesi, onların durumlarını tahkir etmek içindir. 90[90]

Allah, Göklerin ve Yerin Yaratıcısıdır

Allah Teâlâ'nın: "O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır " âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır: 91[91]

Bedî İsminin Mânası

Bedî ve mübdî aynı mânaya gelir. Kaffâl, kelimesinin (elem verici); kelimesinin (hakkıyla yapan) mânasına gelmesi de (yaratan) manasınadır. Fakat normal şekil olan, bırakılıp, (Bedî) sıfatına geçildiği için bir mübalağa manası vardır. Çünkü "Bedî" kelimesi, Allah birşeyi yapmazken de, yaratmanın onun şanından olup bu sıfata müstehak olduğunu gösterir.92[92]
Bu tıpkı, bu hususta sâmî ve semi kelimeleri gibidir.
Bazen de, bedî, mübdî mânasına gelir. "İbda" inşa etmek, yoktan var etmek manasınadır. Bunun zıddı ise, "Bir örneğe bakarak yaratmaktır." İşte bu sebepten ötürü insanlar daha önce olmayan bir şeyi söyleyen veya yapan kimseye "mübtedî", bidatcı demişlerdir. 93[93]

İkinci Mesele

Bil ki bu ifâde, kendinden önceki âyetin mânasını tamamlamaktadır. Çünkü Allah Teâlâ: "Aksine göklerde ve yerde olan herşey O'na aittir" buyurmuş ve kendisinin gökte ve yerde olan her-şeyin sahibi olduğunu beyân etmiş, bunun peşisıra da bizzat göklerin ve yerin de sahibinin kendisinin olduğunu bildirmiş, sonra da birşeyi nasıl yoktan var edeceğini açıklayarak:
"O, birşeye hükmettiği zaman, ona ancak "ol " der, o da oluverir" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili olarak da birkaç mesele vardır: 94[94]

Kadâ Kelimesinin İştikakı ve Mânası Hakkında Tafsilat

Bazı edibler şöyle demişlerdir: aslında mastardır, ama sonradan isim olarak kullanılmıştır.
Bu sebebten ötürü, kelimesinin şeklinde çoğul yapılması gibi, bu kelime de şeklinde çoğul yapılmıştır. Kaziyye de bu mânadadır, ülsü kelimesinin cemî ise dır. kelimesi fiilinden müştak olarak veznindedir. kelimesinin aslı ise, idi. Fakat ye harfi, zâid eliften sonra kelimenin sonunda yer aldığı için i'lâl yapılarak elife çevrildi. Sonra bu elif, vezninin zâid elifi ile biraraya gelince, iki elifin lâfzen birarada bulunması imkânsız olduğu için, hemzeye çevrildi. fiilinden olan kelimesi; fiilinden olan fiilinden gelen fiilinden gelen kelimeleri de bunun birer benzeridir. Kelimenin sonundaki harfin aslının hemze değil de "yâ" olduğunun delili kelimenin fiilinin çekiminin çoğunda harfinin bulunmasıdır. Sen, dersin. Bu sonuncusundaki ya, muhataba

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/391.
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/391.
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/391.
92[92] Mubdî ism-i fail olduğu halde, Bedî sıfat-ı müşebbehe vezinlerinden olması itibariyle sübul ve mübalağa mânası taşır. Mûfessır buna işaret ediyor.
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/392.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/392.

zamiridir.
Kadâ kelimesinin mânasına gelince, terkibinin delâlet ettiği asıl mâna, "kat'etmek, kesip atmak, kesin karar vermek " mânâsıdır. Meselâ Arapların, hakim bir karara vardığı zaman, "Hakim, falanca için filanca aleyhine şu şekilde hüküm vermiştir" demeleri bu mânadadır. İşte bundan ötürü davaları sona erdiği zaman hâkime, denilir.
İbnü'l-Enbâri, dilcilerin şöyle dediklerini nakietmiştir:kelimesinin mânası, işleri sona erdiren, işleri sağlam yapan demektir. Birşey tamamlanıp sona erdiğinde; muhtaç olanın ihtiyacını giderdiği zaman ve birisi borcunu ödediği zaman denilmesi bu köktendir. Sanki buna göre, mahkemeleşmeyi ve birinin kendini haklı görmesini sona erdirdiği veya mankem el e seri I erden herbirini diğerinden ayırdığı için bu ismi almıştır. Arapların, birşeyi tamamlayıp sağlamca yaptığı zaman, demeleri ve Hak Teâlâ'nın; "Onları, yedi gök olarak sapasağlam yaptı" (Fussilet, 12) buyruğu hep bu mânayadır. Bir işi tamamlayıp sapasağlam yapmak da bu mânayadır. Çünkü bir işi tamamlamada da, onu sona erdirmek, ve onu bitirmek mânası vardır. Bu mânada olmak üzere, birisi bir işi sağlamca yapıp bitirdiğinde, denilir. Birisi öldüğünde Arapların: ve demeleri ve birisi birisini öldürdüğünde, demelerine gelince, bu yukarıda geçen mânanın mecazi kullanılışıdır. Aralarında bulunan müşterek nokta ise, zahirdir. "Şahin süzüldü" ifâdesindeki fiile gelince, bu kökten değildir. Bu terkibin düzeninin (harflerinin yeri) değiştirilerek meydana getirilen kelimelerin mânası da bu görüşü destekler. Bu değiştirme ile ve kelimeleri elde edilir. Bunların birincisi ile, yardı ve yarıldı mânasında denilir. Yumurta, kabuğunun üstünden çatladığı zaman aynı kökten ;duvar kendiliğinden yıkıldığında denilir. Kesmek, yarmak, yarılmak ve yıkılmak birbirine yakın o-lan mânalardır. JJjalî terkibi ve bundan müştak olan kelimelerin de kesmek mânasına delâlet etmeleri açıktır. Bu böyledir, çünkü birşey kesilince daralır, veya daralınca kesilir. Bu terkibe yakın olan kelimelerin de kesmek mânasına delâlet etmeleri de bu hususu kuvvetlendirir. Bunlardan **birincisi,** insan birşeyi kestiği zaman ta* denir. Btrşeyi masdarıyla adlandırmak suretiyle, yaş hurma toplamak, denilmesi, mef'ûl mânasında fâit vezninde olarak, kesilmiş dal mânasında denilmesi ve tırpan gibi kendisi ile kesilen şey mânasında denilmesi bu köktendir.
İkincisi, dişlerin ucuyla yeme mânasına gelen kelimesidir. Çünkü bu kelimede de yenen şeyi koparma (kesme) vardır. Ucu kırılmış ve körlenmiş kılıca da bu kökten denilir.
Üçüncüsü, incelik mânasına gelen, kelimesidir. Zayıf olan adama, denilir. Çünkü azlık, zayıflık da kesmenin neticesidir.
Dördüncüsü, fesâd mânasına gelen ilii veznindeki, kelimesidir. Su kırbası koktuğunda ve içindeki şey bozulduğunda, denilir.Birşeyin soyunda bir kusur bulunduğu zaman da, denilir Bütün bunlar kesme sebeb ve neticesi olan şeylerdendir. İşte, kelimesinin lügat bakımından asıl mânası hususunda söylenecek söz bundan ibarettir. 95[95]

Kadâ Kelimesinin Kuran-ı Kerim'de Kullanılışı

Kur'an'da, kelimesinin kullanıldığı mânalar hakkındadır. Âlimler bu kelimenin Kur'an'da değişik mânalarda kullanıldığını söylemişlerdir:.
a) Yaratma mânasında... Mesela:
'Allah onları yedi gök olarak yarattı" (Fussilet, inayetinde olduğu gibi.
b) Emretmek mânasında... Meselâ:
"Rabbin, sadece kendisine ibadet etmenizi emrediyor" (İsra, 23) âyetinde olduğu gibi..
c) Hükmetmek mânasında... İşte bu mânadan dolayı hâkime, da denilmiştir.
d) Haber vermek mânasında...Nitekim Cenâb-ı Hak,
"Kitap (Tevrat)' da İsrâilogullanna haber verdik ki... " buyurmuştur. Kelime ancak, harf-i ceri ile kullanıldığında, bu mânaya gelir.
e) Birşeyi tamamlama mânasında...Nitekim Allah Teâlâ:
"Bu iş bitince onlar, İnzâr ediciler olarak kavimlerine döndüler" (Ahkâf, 29) buyurmuştur. Yine

---

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/392-394.

Hak Teâiâ, bu mânada:
"İş temamlandı ve o dadının üzerinde durdu" yani "Kafirleri helak işi bittiği zaman " demektir. Yine,
"Sonra kirlerini gidersinler" (Hacc.29), yani ondan kurtulsunlar, temizlenmeyi tamamlasınlar manasınadır.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Allah Teâlâ'nın, "Bir İşe hükmetti zaman" ifadesiyle ilgili olarak, "Birşeyi yarattığında", "Birşeyi yapmaya karar verdiğinde," "Birşeyi sapasağlam yaptığında" mânaları verilmiştir. Nitekim şâir şöyle demiştir:
"Onların üzerinde Davud'un güzelce yaptığı iki zırh vardır. Veya Tubba'm yaptırdığı geniş zırhlar vardır." 96[96]

Üçüncü Mesele

Âlimler, kelimesinin, husûsî bir söz hakkında hakîkî mânada kullanıldığında ittifak etmişlerdir. Bu, fiil veya gerçek iş hakkında hakikat olarak kullanılır mı? Evet, bu âyette "emir" kelimesinden murad budur. Bu konuda uzun izah Usûl-û Fıkıh'da geçmektedir. 97[97]

Hakkında Kıraat Farkı Ve Bu Tabirin Tefsiri

İbn Âmir, iki yer hâriç, bütün Kur'an'da geçen bu gibi âyetleri, şeklinde okumuştur. Müstesna olan iki yer ise Al-i İmran sûresinin başında- âyetidir. O, buradaki, kelimelerini merfû okumuştur. Kisâi'nin, bu kelimeyi Nahl ve Nasin sûrelerinde mansub olarak, Kur'an'tn diğer yerlerindeki-ni ise merfu olarak okuduğu rivayet edilmiştir. Diğer kıraat imamları ise bu ifâdeleri Kur'an'da her geçtiği yerde, şeklinde merfu okumuşlardır.
Bunun mansub okunmasının sebebi, emre cevab kabul edildiği içindir. Bu mânanın uzak ihtimal olduğu da söylenmiştir. Merfu okunmasının sebebi ise, mös-te'nef bir cümle kabul edilmesidir, takdirindedir. 98[98]

Beşinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Allah'ın, "Ancak ona "ol" derr o da oluverir" âyetinden murad, "Allah'ın olmasını istediği o şeye bizzat "ol" dediği ve o anda o şeyin meydana geldiği" mânası değildir. Çünkü bu yanlıştır. Bunun yanlış olduğuna birçok şey delâlet eder:
1) Cenâb-ı Allah'ın, "ol" sözü ya ezelî (kadîm) ya muhdes (sonradan) dır. Her İki ihtimal de fâsiddir. Böylece eşyanın meydana gelmesinin, (ol) sözüne dayandığını iddia eden görüş bâtıl olur. Biz, sözünün bazı bakımlardan dolayı kadîm olması caiz değildir dedik:
a) kelimesi kâf harfinin önce gelmesi şartıyla kâf ve nün harflerinden meydana gelen bir lâfızdır. O halde kâf kendisinden önce geldiği için, nün harfinin mutlaka muhdes olması gerekir. Kâf harfi de muhdesten hemen Önce geldiği için, onun da muhdes olması gerekir.
b) (...diği zaman) kelimesi ancak müstakbele dâhil olur. Bu nedenle Allah'ın bu hükmetmesinin, kendisine harfi dâhil olduğu için, mutlaka sonradan olması (muhdes) gerekir. Hak Teâlâ'nın "ol" sözü ta'kibiyye için olan fâ harfi sebebiyle, Allah'ın hükmüyle alakalı kabul edilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "O zaman ona ancak "ol" der" buyurmuştur. Muhdesten sonra gelen de muhdestir. Binaenaleyh lâfzının kadîm olması imkansızdır.
c) Allah Teâfâ, fâ-i takibiyye ile, mahlûkatın meydana gelişini sözüne bağlamıştır. Bu sebeble O'nun, 'demesi, mahlûkatın meydana gelmesinden az bir zaman öncedir. Muhdesten hemen önce olanın da muhdes olması gerekir. Bu sebeble, Cenâb-ı Allah'ın, sözünün kadim olması caiz olmaz. Yine Allah'ın, sözünün muhdes olması da caiz değildir. Çünkü her muhdes

---

[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/394-395.
[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/395.
[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/395-396.

(sonradan olan), Allah'ın, demesine muhtaç olursa ve lâfzı da muhdes olursa, bu durumda, lâfzının bir başka, lâfzına muhtaç olması gerekir. Böylece de ya teselsül veya devr-i fâ-sid gerekir ki bu ikisi de muhaldir. Böylece de delil ile, sonradan olan varlıkların yaratılmasının, Allah'ın, "ol" demesine dayanmasının caiz oimadığı ortaya çıkmış olur.

(94) Müste'net, mâna bakımından kendisinden öncesiyle alâkalı olduğu halde nahiv bakımından müstakil olan cümledir.

2) Allah Teâlâ, mahlûkâta, ya onlar henüz var olmazdan önce veya varlık âlemine girerlerken, (ol) demiştir. Henüz onlar yok iken onlara, demiş olması görüşü bâtıldır, çünkü mevcud olmayana, mevcud olmadığı zamanda hitap etmek akılsızlıktır. İkinci ihtimal de bâtıldır, çünkü bunun neticesi de, Allah'ın mevcud olan varlıklara, mevcud olmalarını söylemiş olduğu neticesine götürür ki, bunun mânası yoktur.

3) Yaratılmış olanların bazısı cansızdır. Cansızı mükellef tutmak ise abestir. Hakîm olan Allah'a yakışmaz.

4) Kadir, irâdelerine göre bir şeyi yapabilen ve terkedebilen kimsedir. Biz, Allah'ın, ifâdesinden ayrılmış, irâde sahibi bir kadir varlığın olduğunu farzetsek, O ya yaratıp icad edebilen bir varlıktır veya buna kadir değildir. Eğer O yaratmaya imkânı olan birisi ise, bu durumda O'nun yaratması, Allah'ın, lâfzına dayanmaz. Eğer O yaratmayan birisi ise, bu durumda da kadir olan bu zatın ancak, demekle bir fiiti yapmaya kadir olması gerekir. Böylece de bu sizin, kudreti, diye isimlendirmeniz neticesine götürür. Bu da lâfzî bir münakaşadır.

5) lâfzının, şayet yaratmada (tekvin) de bir tesiri olsaydı, biz de bu kelimeyi söylediğimizde, aynı tekvînî tesirin meydana gelmesi gerekirdi. Biz bu hususun fesadını (bozukluğunu) açıkça bildiğimiz için, bu kelimenin yaratmada bir etkisi olmadığını anlamış olduk.

6) kelimesi, kâf harfinin nûn'dan önce olması şartıyla, kâf ve nûn'-dan meydana gelmiş bir kelimedir. Buna göre müessir olan ya bu iki harfte biridir veya her ikisidir. Eğer biri ise, kelimesinin bir tesiri yoktur, tesir bu iki harften birisine aittir. Eğer tesir her ikisine birden ait ise, bu da imkânsızdır. Çünkü her ikisinden meydana gelen toplamın bir varlığı yoktur. Çünkü birinci harf meydana gelirken, ikincisi meydana gelmemiştir. İkincisi meydana gelirken de birincisi bitmiştir. Bu iki harfin toplamı meydana gelmezse, bu toplamın bir tesiri kesinlikle olmaz.

7) Cenâb-ı Allah:

"Muhakkak ki Allah indinde, İsâ'nm hâli, Âdem'in hâli gibidir. Allah o Âdem'i topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi o da oluverdi" (Al-i imran. 59) buyurmuş ve "ol" deyişinin, Hz. Âdem'i yaratmasından sonra olduğunu göstermiştir. Çünkü birşeyden sonra olan, kendinden öncekinde müessir (etkili) olamaz. Böylece biz birşeyin meydana gelmesinde Allah'ın, sözünün bir etkisi olmadığını anlamış olduk. Bu sebeble de, bu izahlara göre, bu görüşün yanlışlığı ortaya çıktı. Bu sabit olunca biz deriz ki: Âyeti te'vil etmek gerekir. Bu te'vil de birkaç şekilde yapılabilir:

a) En güçlü olan lefvil şöyledir-. Cenâb-ı Allah'ın, "ol" demesinden maksadı, eşyanın yaratılmasında kudret-i İlâhi'nin sür'atle nüfuz ettiğini göstermektir.

Bir de bu, Hak Teâlâ'nın eşyayı, düşünmeksizin, yardım olmaksızın ve denemeksizin yarattığını gösterir. Bunun bir benzeri de, Allah'ın gökleri ve yeri yaratışını anlattığı şu sözüdür:

"Allah o (göğe) ve arza "ister isteyerek, ister istemeden (kerhen) gelin " dedi. Onlar da "İsteyerek geldik" dediler" (Fussiiet, n). Bu, onların söylediği bir söz olmadığı halde, o yer ile göğün yaratılmasında ilâhî kudretin, hiçbir maniayla karşılaşmaksızın süratli bir şekilde nüfuz edişini göstermektedir.

Arapların şu sözü de;bunun bir benzeridir: Duvar, kazığa: "Beni niye yarıyorsun?" demiş, o da: "Beni çakana sor. Çünkü arkamda olan peşimi bırakmıyor."

Şu âyet de bunun bîr benzeridir:

"Herşey Allah'ı hamdiyle teşbih ediyor. Fakat siz onların teşbihini anlamazsınız" (44).

b) "ol" sözü, Allah'ın melekler için yaptığı bir alâmettir. Melekler bu sözü duydukları zaman,

bir işin, bir şeyin meydana geleceğini anlarlar. Bu görüş Ebû'l-Huzeyl'den nakledilmiştir.
c) Bu, Allah'ın kendilerine: "Hor ve hakir maymunlar olun" (Bakara. 65) dediği ve benzeri durumda olan mevcud insanlar için söylediği bir sözdür. Bu, Esam'ın gördüşüdür.
d) Bu, diriler için bir ölüm, ölüler için ise, bir dirilme emridir. Bu görüşlerin hepsi zayıftır, kuvvetti olanı, birinci görüştür. [99][99]

"Bilmeyen kimseler: "Allah bize (açıkça, yüzyüze) konuşsa ya.. Yahut bize bir mucize gelse ya..." dediler. Onlardan önceki insanlar da tıpkı onlar gibi söylemişlerdi. Kaibleri birbirine ne kadar benziyor. Biz, hakikatleri İyice bilmek isteyenlere âyetlerimizi açıkladık" (Bakara, 116).
Bu âyette bahsedilen husus, yahûdi, hristiyan ve müşriklerin kabin, çirkin işlerinden onbirincisidir. Bu âyetle ilgili meseleler vardır. [100][100]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Allah, yahûdi, hristiyan ve müşriklerin tev hid inancını yaralayan bir inançlarını -ki o da Allah'ın çocuk edindiği inançlarıdır- anlatınca, bu âyette de peygamberlikle ilgili yanlış inanışlarını anlatmıştır. Çoğu tefsirciler: "Bu âyette bahsedilenler müşrik Araplardır. Buna, Allah Teâa'nın:
"Onlar, "Bizim için şu topraktan bir pınar akıtmadan sana katiyyen inanmayız" (isra eoj;
"Evvelki (peygamberlere) gönderildiği gibi o (Muhammed) bize de bir mucize getirsin" (Enbiya, 5); ve: '
"Bizim üzerimize melekler indirilmeli değil miydi. Veya Babbimizi görmeli değil miydik?" dediler" burkan. 21) ayetleri delâlet etmektedir" dediler. Çoğu müfes-sirlerin görüşü budur, fakat Ehl-i Kitab'dan olanların da bu isteklerde bulundukları sabittir. Cenâb-ı Allah'ın,
"Ehl-t Kttab, senin, üzerlerine gökten bir kitab indirmeni isterler. Onlar Musa'dan, daha büyüğünü istemişlerdi" (Nisa, 153) ayeti buna delildir.
Eğer, "Ayetten muradın Arap müşrikleri olduğuna, bahsedilen kimselerin "bilmeyen kimseler" olarak tavsif edilmesi delâlet etmektedir. Çünkü Ehl-i Kitab, İlim ehli oian kimselerdir" denilirse, biz deriz ki: Müşrikler tevhidi ve nübüvveti (Peygamberlik müessesesini) gerektiği şekilde bilmiyorlardı. Ehl-i Kitab da bunları gerektiği şekilde bilmiyorlardı. [101][101]

Kâfirlerin istedikleri Mucizeyi Allah Niçin Ortaya Koymadı?

Kâfirlerin tutundukları bu şüphenin izahı şudur: Ha: Kim Olan Allah, birşeyi meydana getirmek istediğinde, mutlaka, ona götüren en kestirme, şek ve şüpheden en uzak yolu tercih eder. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki:"Allah Teâlâ, meleklerle konuşur, Hz. Musa (a.s) ile konuşmuştur. Halbuki sen Ey Muhammed
Allah'ın sana konuştuğunu iddia ediyor, delil olarak da, "Kuluna vahyettiğini vahyetti" (Necm, ıo) ayetini ileri sürüyorsun. Öyle ise, O Allah niçin bize bizzat hitap edip, itikadımızın kuvvetlenmesi ve ortadaki şüphelerin gitmesi için senin peygamber olduğunu açıkça İfâde etmiyor? Allah Teâlâ böyle yapmadığına göre, niçin sana has ayet ve mucizeler vermiyor?"
Bu, iddia Kur'an'ın bir mucize ve delil oluşuna müşriklerin bir tân'ıdır. Çünkü o müşrikler, O'nun bir mucize olduğuna ikrar etmiş olsalardı, "O, bize bir ayet getirmeli değil miydi?" demeleri mümkün olmazdı. Sonra Hak Teâlâ bu şüpheyi, şu buyruğu ile cevaplandırmıştır:
Bu cevabın özü şudur: Biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözünü, mucizelerle kuvvetlendirdik, sözünün doğruluğunu ayetlerimizle yani Kur'an ve diğer mucizelerimizle beyân ettik. Bu sebeple, danasını istemek işi yokuşa sürme babmdandır. Durum böyle olunca, bazı sebeblerden dolayı, onların bu isteğine icabet etmemek gerekir.

---

[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/396-398.
[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/399.
[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınlanı: 3/399-400.

a) Tek bir delil bile bulunduğu zaman, mükellef istediğini elde etmiş olur. Eğer mükellefin maksadı hakkı bulmak İse, bu tek delil yeter. Bununla yetinil-meyip fazlası istenirse, böyle bir talebin inâd ve diretme babından olduğunu anlarız. Bundan dolayı, böyle bir isteği yerine getirmek gerekmez.

Bunun bir benzeri de.

"Onlar, "Ona Rabbtnden (başka) ayetler indirilmeli değil miydi?" dediler. De ki; ' 'O ayetler ancak Allah 'm nezdindedir. Ben sadece bir apaçık haber verenim." Sana indirdiğimiz ve kendilerine devamlı okunan kitap onlara yetmiyor mu?" (Ankebût, 50-51) ayetidir. Böylece Cenâb-t Hak, onları Kur'an'dan sadra şifâ veren delillerle susturmuştur.

b) Eğer Allah Teâlâ, bu mucizeyi indirmesi halinde onların imân edeceklerini bilseydi, onların isteğini yerins getirirdi. Fakat Allah, onların istediklerini yerine getirse de bunun sadece onların inâdlarını artıracağını biliyordu. Bundan dolayı onların isteklerini yerine getirmedi ve şöyle buyurdu:

"Eğer Allah onlarda bir hayır olabileceğini bilseydi, onlara bunu işittirirdf. Fakat onlara işittirse bile (bu hallerinde), onlar yüz çevirici olarak arkalarını dönerlerdi" (Enfal.23).

c) Bu mucizelerle ilgili olarak çeşitli zararlar meydana çıkmıştır. Bu mucizelerin meydana gelmesi, bundan sonra da tekziblerine devam etmeleri halinde, çoğu kez onların helak olmalarını ve köklerinin kazınmasını gerektirirdi. Bu mucizelerin bir kısmı, mükellefiyeti ihlâl eden, iman etmeyi mecburî hale getiren bir özelliğe sahiptir. Bunların çok sayıda olması ve peşpeşe gelmesi, mucize oluş durumlarını bozabilirdi. Çünkü harikulade şeyler peşpeşe geldiğinde, harikulade olmaktan çıkar, normal görülmeye başlarlar. Bu durumda da mucize olmaktan çıkar. Bütün bunlar Allâmu'l Guyûb (gaybları en iyi bilen) Allah'dan başka hiç kimsenin bilemiyeceği hususlardır. Böylece münkirlerin bu olur olmaz isteklerinin yerine getirilmemesinin Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini yaralamayacağı sabit olmaktadır.Cenâb-ı Allah'ın: Kalblerl birbirine ne kadar benziyor!" buyruğundan murad, peygamberleri yalanlayan bütün milletlerin söz ve fiillerinin birbirine benzemesidir. Cenâb-ı Allah onların, Biz tek bir çeşit yemeğe tahammül edemeyiz" (Bakara, 61) Onların putları gibi bize de bir put yap " (A'râf, 128); "Bizimle alay mı ediyorsun?" (Bakara, 67) ve, "Allah'ı bize açıkça göster" (Nisa, 153) dediklerini naklettiği şeklide, Hz.Musâ (a.s)'nın kavminin devamlı inadlaşıp bâtılı istemeleri gibi, müşrik Araplar da devamlı inâd, diretme ve bâtılı, isteme hususlarında aynıdırlar.

Hak Teâlâ'nın, "Bîz hakikatleri iyice bilmek isteyenlere ayetlerimizi açıkladık" ifâdesinden murad, Kur'an'tn yanısıra ağacın yürümesi, kurdun konuşması ve az bir yemekle büyük kalabalıkları doyurma gibi Hz. Peygamber (s.a.s)'in gösterdiği mucizelerin, yakînî imanı elde etmek isteyenler için kuvvetli birer delil olduğunu bildirmektir. 102[102]

"Şüphe yok ki biz seni kâmil bir müfded ve gerçek bir korkutucu olarak Hak İle gönderdik. Sen cehennemliklerden mes'ul değilsin" (Bakara, 119).

Bu kâfirler inadlarında, bâtıl diretmelerinde ısrar edip, işi yokuşa sürmek için yeni mucizeler isteyince, Allah Teâlâ, peygamberine, onların dinî faydaları için, daha fazla mucize getirmeyeceğini beyan etmiştir. Allah Teâlâ bu şekilde açıkladığı gibi, onların küfürde ısrar etmelerinden dolayı peygamberinin üzüntüsü artmasın diye, tebliğ ve ikaz konusunda Hz. Peygamber (s.a.s)'in daha fazla bir şey yapamayacağını da açıklamıştır.

Ayetteki, "Hak ile" buyruğu hakkında bazı izahlar yapılmıştır

a) Bu ifâdedeki "be" harf-i cerri, fiilinden anlaşılan, masdarına müteallikdir. Yani, "Biz seni hak bir irsal (gönderiş) ile gönderdik" demektir.

b) Bu harf, "beşir" ve "nezir" kelimelerine mütealliktir. Yani, "Sen Hak ile müjdeleyici (beşir), Hak ile korkutucusu (nezir)sin" manasınadır.

c) "Hak" kelimesinden murad, din ve Kur'an'dır. Yani ayet, "Biz seni Kur'an, Allah'a itaat eden kimseleri sevapla müjdeleyici, O'nu inkâr edenleri de ikâbla korkutucu olsun diye gönderdik"

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/400-402.

manasınadır.
Uygun olan, "beşir" ve "nezir" kelimelerinin (Kur'an'ın değil) peygamberin bir sıfatı olmasıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: "Ey Muhammed, sana uyup dinine girenleri müjdeleyesin, seni inkâr edip dininden sapanları korkutasın diye seni hak ile gönderdik."
Allah Teâlâ'nın, 'Sen, cehennemliklerden mes'ul değilsin" ayetinin iki kıraat şekli vardır. Ekseri kıraat alimleri fiildeki "te" ve "lâm" harflerini, cümleyi haber cümlesi kabul ederek, ötüreli, şeklinde; Nâfi ise "te" harfini fethalı, lâm harfini de meczum okuyarak ve cümleyi inşâî cümle (nehiy cümlesi) kabul ederek, şeklinde okumuştur.
Birinci kıraata göre âyetin birkaç türlü izahı vardır:
a) Onların varacakları yer cehennemdir, bu sebeple onların inkârları sana zarar vermez. Sen bundan mes'ul değilsin. Bu, aynen, Hak Teâlâ'nın, "Sen ancaetmekle sorumlusun. Onların hesabı bize ait" (Rad, 40) ve, "O, peygamber, kendisine yüklenen görevden, sizler de size yüklenen (mükellefiyetlerden sorumlusunuz" (Nur, 54) ayetleri gibidir.
b) "Sen doğruyu bulmuşsun. Sana başka birşey gerekmez. Binaenaleyh onlartn inkârlarından ve azâb-ı İlâhi'ye düşmelerinden dolayı üzülüp kederlenme." Bunun bir benzeri, Allah "O halde nefsin, onlara üzülmesin" (Fatır. 8) ayetidir.
c) Şu anda itaat edene ve isyan edene bakma. Çünkü durum bazan değişebilir. O halde bu, gayba ait bir husustur. Binaenaleyh sen bundan mes'ul olmazsın. Ayette, yakın uzak hiç kimsenin, başkasının günahından mes'ul olmayacağına ve onun yaptıklarından sorumlu tutulmayacağına bir delil vardır.
İkinci kıraat şekline göre de ayetin iki türlü izahı vardır:
a) Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s): "Keşke ana-babamın ne yaptıklarını bilebilseydim" demiş, bunun üzerine kâfir olanların durumunu öğrenmek istemekten nehyedilmiştir. Bu rivayet akla uygun değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), ebeveyninin kâfir olduklarını, kâfirlerin ise azaba duçar olacaklarını biliyordu. Buna rağmen O'nun, "Keşke ana-babamın ne yaptıklarını bilseydim" demesi nasıl mümkün olur ?103[103]
b) Ayetteki nehyin manası, kâfirlerin içine düştükleri azabın büyüklüğünü ifâde etmektir. Nitekim bir musibete uğrayan kimsenin durumunu sorduğunda sana bu manada, "Onu hiç sorma!" denilir. Azabın büyüklüğünü ifâde edişin izahı şudur: "Sorulan kimse, içine düştüğü şeyin çirkinliği sebebiyle dillere düşmesinden dolayı sızlanır. Binaenaleyh bunu,ona sorma, ve onun canını sıkan şeyi ona yükleme", veya, "Ey haber soran kimse, sen, duyanı dehşete düşüreceği ve canını sıkacağı için, onun haberini duymaya dayanamazsın. Binaenaieyh sorma."
Übey (f şeklinde, Abdullah b. Mes'ud (r.a)'in şeklinde kıraatleri birinci kıraati güçlendirmektedir. 104[104]

"Ne yahudiler, ne de hristiyanlar, sen onların dinine uymadıkça, asla senden hoşnûd olmazlar. De ki; Allah'ın hidayeti (İslâm), doğru yolun tâ kendisidir. Eğer sana gelen (bunca) ilimden sonra onların heva ve heveslerine uyacak olursan, yemin olsun ki senin için Allah 'dan başka n bir dost, ne de bir yardıma bulunmaz"

103[103] Ayette bahsedilen cehennemlikler, tutumları belirtilen yahudi ve hristiyanlardır. Ehl-i Fetret'ten olan ebeveyn-ı ResuMlah ve benzerlerinin bu siyakla ilgileri yoktur. Onların necatlarını alimler tartşmış b iirçok sûnnî alim ehl-i necat olacakları neticesine varmışlardır Müfessir Alûsî (rh.a) bu konuda es-Sehâvrnin şu hükmünü nakleder: "Benim inancıma göre, en iyisi, onların (ebeveynin) meselesine girmemektir." Bunu naklettikten sonra kendisi de şöyle der: Benim inancıma göre ise, onlat, küfür zamanında muvahhid olarak vefat etmişlerdir. Nitekim İmam Ebu Hanife'nin -şayet sahih ise- bu konudaki sözü de buna ha,T\tedi\w. Hatta neı deyse öVyelytörim ki onlar Aliyyü'l-Kari ve benzerlerinden daha etdaldirier" (Ruhu'l-Maanî Tefsiri, 1/371). Aliyyu'l-Karî ebeveyn konusunda bir risale telif ederek onların necat ehli olmadığını iddia etmesi sebebiyle çok tenkid edilmiştir (çev).
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/402-404.

(Bakara, 120).
Allah'u Teâlâ geçen ayette peygamberini sabra davet edip illetin onlar tarafından değil de peygamber tarafından zail olduğunu, onların Hz. Peygamberi tekzibe devam etmede bir mazeretleri kalmadığını beyân edince, bunların bâtılda diretmeleri ve küfürde ısrarları hususundaki durumlarının, peygamberin kendi dinlerine uymasını isteme derecesine, peygamberin getirdiği kitaba razı olmayacaklarına, tam aksine peygamberin onların dininde kendilerine uymasını isteme derecesine vardığını peşisıra getirdi. Böylece bununla onların Hz. Peygambere ne derecede düşman olduklarını beyan ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara uymayacağını açıkladı.
"Millet" din demektir. Sonra Cenâb-ı Hak, Allah'ın hidayetinin kişileri İslama götüren gerçek buyurmuştur. "Hidayet" ismiyle adlandırılabilecek tek şey Allah'ın hidayetidir. Bu, hidayetin hepsidir. Onun dışında hidayet yoktur. Ehl-i Kitab'ın uymaya davet ettikleri şey hidayet olmayıp, aksine hevâ-vü hevestir. Sen, Allah'ın şu sözüne baksana: Katî delillerle doğruluğu bilinen dine dâir, "ilim sana geldikten sonra", onların "heva" ve bid'at olan görüşlerine "uyarsan", seni koruyacak ve seni müdafaa edecek, "Aİlah'dan başka hiçbir dostun ve yardımcın olmaz. " Aksine ona taate devam edip, O'nun ipine sımsıkı sarıldığın zaman insanlardan seni koruyacak olan Allah’ dır.
Alimler ayetin bazı şeylere delalet etttiğini söylemişlerdir.
1) Allah'ın bir kuluna, yapmayacağını bildiği bir iş hususunda, va'îdde bulunması caizdir. Çünkü ayetten alınan bazı şeylere delâlet ettiğini söylemişlerdir:
misalde, Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yahudî ve hristiyanların hevâ-vü heveslerine uymayacağını biliyordu. Bununla beraber, onu bundan dolayı tehdid etmiştir. Bunun bir benzeri de Allah'ın, "Eğer müşrik olursan amellerin boşa gider" (Zûmer, 65) ayetidir. Peygamberi bu fiilden men edenin veya men eden şeylerden birinin bu tehdit olması ihtimalinden dolayı, bu tehdidin yapılması yerinde olmuştur.
2) Allah'ın, "İlimden sana geldikten sonra.." ifâdesi, tehdidin ancak delil getirmeden sonra caiz olacağını gösterir. Bu doğru olunca, tehdidin ancak kudretten (güç yetirmeden) sonra olması daha uygundur. Bu sebeple, teklif-i mâla yutâkı (güç yetirilemeyen şeyle mükellef tutmak) caiz görenlerin iddiası geçersizdir.
3) Bu ayette, hevâ-vü hevese uymanın ancak bâtıl birşey olduğuna delil vardır. İşte bu yönden ayet, taklidin bâtıl olduğuna delâlet eder.
4) Ayette, azabı haketmiş kimselerin şefaatçisinin olmadığına delil vardır. Çünkü hevasına uyduğunda bir şefaatçi ve yardımcı bulabilecek olsaydı, Peygamber öncelikle bulurdu. Bu son görüş zayıftır. Çünkü Ehl-i Kitab'ın nevalarına uymak küfürdür. Bize göre ise, küfür için şefaat yoktur. [105][105]

"Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler onu, hakkını vererek okurlar, ona imân edenler bunlardır. Kim onu inkâr ederse, onlar en büyük za. uğrayanların tâ kendileridir" (Bakara, 121).
Bil ki bu ayette birkaç mesele vardır: [106][106]

Birinci Mesele

kelimesi birinci mübteda, kelimes, de ikinci mübteda olmak üzere ref mahallindedirie-<u ötUti ifâdesi ise, iI nin haberidir. [107][107]

İkinci Mesele

---

[105][105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/404-406.
[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/406.
[107][107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/406.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine kitab verdiğimiz kımseler..." ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususunca iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bunlar, Allah'ın Kur'an'ı kendilerine verdiği mü'minlerc Bu görüşte olanlar, şu delilleri getirmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu, hakkını vererek okurlar" ifâdesi, bu kitabı o ı maya bir terğîb ve teşvik, bu okuyuşu da bir medihtir. Bu durumda olan kıta. Tevrat ve İncil değil Kur'an'dır. Çünkü Tevrat ve İncil'i okumak caiz değilc

b) Hak Teâlâ'nm, "İşte ona İman edenler bunlardır" ifâdesi, imanın bulara hasredildiğini gösterir. Eğer Ehl-i Kitab'tan bahsediliyor olsaydı, böyle olmazdı.

c) Allah Teâlâ, ' Kim onu inkâr ederse, onlar en büyük zarara uğrayanla nn tâ kendileridir" buyurmuştur. Hakkında böyle hüküm verilecek kitap ise ancak Kur'an'-ı Kerim'dir.

İkinci Görüş: Allah'ın kendilerine kitap verdiği kimselerden maksad, yahudilerden Hz. Muhammed (s.a.s)'e imân etmiş kimselerdir. Bunun delili ş-dur. Daha önce bahsedilenler sadece Ehl-i Kitap'tır. Cenâb-ı Hak, Ehl-i Kitab1 r gittiği yolu zemmedip yaptıkları çirkin işleri haber verince, bunun peşisıra yahudilerin yolunu bırakan, hatta Tevrat'ı tefekkür edip, onu tahrifi terkederek, ondan Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğunu anlayan kimseleri medhetmiştir. 108[108]

Kitap Verilenler Kimlerdir Ve Tilâvet Hangi Mânâlara Gelir?

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu, hakkını vererek okurlar" sözüne gelince, okumanın (tilâvetin) iki manası vardır:

a) Kıraat (okumak);

b) Bilfiil uymak. Çünkü başkasına uyan kimse için,Ona bilfiil uydu" denir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onu izleyen aya yemin olsun" (Şems,2)buyurmuştur. A, jtin zahirine bakılırsa, bu ifâde her iki manayı da içine alır, her iki manada da m'übalağa etmek doğru olur. Çünkü başkasına uyan, bazan uymayı hakkıyla yapar, ondan birşey aksatmaz. Okuyan da, okumanın hakkını îfâ eder, okumada gerekli hiç birşeyi ihlâl etmez.

Buradaki tilavet kelimesini okuma manasına alanlar da değişik izahlar yapmışlardır:

1) Onlar Kur'an'ı düşünüp, gereğiyle amel edip, helâl, haram ve diğer hususlarda O'nun hükümlerine sımsıkı sarılmışlardır.

2) Onlar, namazda ve yalnız başlarına iken Kur'an okuduklarında, huşu ve huzû'ya girerler.

3) Onlar, Kur'an'ın muhkem ayetleriyle amel edip, müteşâbih ayetlerini tasdik ederek, kendilerine müşkü gelen ayetler hususunda bir fikir yürütmez, onları Allah'a havale ederler.

4) Onu Allah'ın indirdiği şekilde okurlar, kelimelerini yerlerinden oynatıp tahrif etmezler ve O'nu doğru olmayan şekillerde tefsir etmezler.

5) Ayet bu izahların hepsine birden hamledilebilir. Çünkü bu izahlar tek bir manada birleşiyorlar ki o da, Kur'an'ın ayetlerine saygı duymak ve bunların hem lâfızlarına hem de manalarına uymaktır. Bu sebeple Allah'ın kelâmının faydalarını çoğaltmak için, lâfzı müşterek olduğu manalara hep birden hamletmek gerekir. Allah en iyisini bilendir. 109[109]

"Ey İsrâiloğullan size ihsan ettiğim (bunca) nimetimi ve sizi (bir zamanlan âlemler üzerine hakikaten üstün kılmış olduğumu hatırlayın. Hiçbir kimsenin kimseden yana birşey ödeyemeyeceği, kimseden bedel kabul olunmayacağı, kimseye şefaatin fayda vermeyeceği, o (kâfirlere) yardım da edilmeyeceği bir günden sakının" (Bakara. 122-123).

Bu iki ayetin tefsiri, daha Önce geçmiş olan benzeri iki ayette geçmiştir (Bakara. 47-48). 110[110]

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/406-407.

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/407.

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/408.

İslâm'ı Tebliğ Gayesiyle Hz. İbrahim (a.s) Kıssasına Geçiş

"Ve hatırlayın o zamanı ki Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan edip de o, bunları tamamen yerine getirince: "Seni insanlara imam (önder) yapacağım" buyurmuş. (İbrahim): "Zürriyetimden de.." demiş, Allah ise: "Zâlimler ahdime eremez" demişti" (Bakara. 124).
Bil ki Allah Teâlâ, İsrailoğullanna çeşitti nimetlerini ve onlartn dinleriyle fiilleri hususundaki kabahatlarını sonuna kadar sayıp bu bölümü, söze başladığı, (Bakara, 47-48) ayetleriyle bitirince, bir başka izaha başlamıştır. Bu da Hz. İbrahim (a.s)'in kıssasının ve çeşitli hallerinin anlatılmasıdır. Bunun hikmeti şudur: Hz. İbrahim (a.s), faziletini bütün milletlerin ve grupların kabul ettiği bir kimsedir. Meselâ müşrikler, onun faziletli olduğunu kabuf edip, onun soyundan gelme, Harem'inde yerleşmiş olma ve onun yaptığı Ka'be'ye hizmet etme ile şeref duyarlardı. Yahudi ve hristiyaniar gibi Ehl-i Kitab olanlar da onun faziletini ikrar edip, onun soyundan olduklarını söyleyerek iftihar ederlerdi. İşte bu nedenle Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in, müşriklerin, yahudi ve hristiyanların Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözünü kabul etmelerini, dinini tasdiki ve şeriatine uymalarını gerektiren birtakım işlerinden bahsetmiştir. Bunu birkaç türlü izah edebiliriz:
a) Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'e bazı mükellefiyetleri emredip, o da bunları yerine getirince ve sorumluluğundan kurtulunca, nübüvvet ve imamete nail olmuştur. Bu da yahudî, hristiyan ve müşriklerin dikkatini, dünya ve ahirette hayrın ancak isyan ve inadı bırakarak, Allah'ın ahkâm ve tekliflerine uymakla meydana geleceğine çekmiştir.
b) Hak Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in imameti, soyu için de istediğini naklederek, "Zalimler ahdime eremez" buyurmuştur. Bu ifâde dini husustaki imamet (önderlik) ve reislik makamının zalimler için söz konusu olamayacağını gösterir. İşte bu sebeple zalimler, bu makamı elde etmeyi istediklerinde, onlara inadı, diretmeyi ve bâtılda taassubu terketmeleri vâcib olur.
c) Haccetmek Hz.Muhammed (s.a.s)'in dininin hususiyetlerindendir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymanın vâcib olduğu konusunda, yahudî ve hristiyaniar için adetâ bir hüccet olsun diye, Hz. İbrahim'in de hacc yaptığını nakletmiştir.
d) Kıble, Beyt-i Makdis'den Ka'be'ye çevrilince bu, yahudî ve hristiyanların gücüne gitmişti. Hak Teâlâ, Ka'be'nin, kendisine saygı duymanın ve uymanın vâcib olduğunu kabullendikleri İbrahim'in de kıblesi olduğunu açıklamıştır. Böylece bu, onların kalblerinde bu husustaki öfkenin gitmesini sağlayacak hususlardan olmuştur.
e) Müfessirlerden, Allah'ın kendisiyle Hz. İbrahim'i imtihan ettiği kelimeleri, neticeleri beden temizliğine varan birtakım emirlerle tefsir edenler vardır. Bu da, müşriklerin İslam yolunu tercih etmelerini gerektiren hususlardan sayılır. Çünkü onlar da, Hz. İbrahim'in faziletini kabulleniyorlardı. Bu yine onlara, buraya kan sürme ve temizliğe dikkat etmeme gibi alışkanlık edindikleri şeyleri bırakmalarını gerektirir. Bazı müfessirler de, "ayette geçen "Kefneler"!, Allah'ın dini hususunda Hz. İbrahim'i denediği şeylere karşı, İbrahrim (a.s)'in sabrı" diye açıklamışlardır. Bu şeyler de onun, yıldızlara, aya ve güneşe bakması, putlara tapanlarla münazara etmesi, sonra da oğlunun kesilmes ve kendisinin ateşe atılmasına rağmen Allah'ın hükümlerine inkiyâd etmes -dir. Bütün bunlar, Hz. İbrahim (a.s)'in faziletini kabullenen yahudi, hristiya* ve müşriklerin bu konuda, Hz. İbrahim'e benzemelerini; hasedi, taassubu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e uymayı hoş görmemeyi bırakma hususunda, Hz. Itrahim'in yoluna girmelerini gerektirir. İşte bütün bu sebeblerden ötürü Alla" Teâlâ, Hz. İbrahim'in kıssasını burada zikretmiştir.Bil ki Cenâb-ı Allah, Hz. İbrahim'den bazısı onu mükellef tuttuğu güç işler, bazısı da ona has kıldığı büyük teşrifler olan birçok hususu nakletmiştı Biz, inşaallah bunları hep izah edeceğiz. Bu ayet, kendisinden sonra bir şereflendirme meydana gelen bir teklif-i ilâhi'den bahsetmektedir. Bu teklif, Cenâb-
Allah'ın şu buyruğunda bahsettiği şeydir:"Hatırlayın o zamanı ki Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan edip de o, bunları tamamen yerine getirince.." Bu ayette bazı meseleler vardır: 111[111]

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/408-410.

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Ayetteki da âmil olan ya mukadder bir fiildir, meselâ bu şu şekillerde olabilir,"Onu imtihan ettiğinde şöyle şöyle oldu" veya, ifadesidir: 112[112]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e olan mükellefiyetlerini, mânâda genişlik olsun diye "belâ" olarak isimlendirdi. Çünkü bu gibi şeyler, kimin emrettiği bilinmemesi bakımından, bizim tarafımızdan, belâ, tecrübe ve mihnet gibi görülür. 113[113]

Neticeleri Bilmesine Rağmen Allah'ın, Kulunu İmtihanı Caiz midir?

Örfte böylesi kullanış çok olunca, Hak Teâlâ'nın emir ve yasaklarını mecazî olarak bu şekilde isimlendirmesi caiz olur. Çükü Allah Teâlâ hakkında imtihan etme ve deneme fiillerinin kullanılması caiz değildir. Zira Allah Teâlâ, ezelden ebede kadar olan, nihayetsiz tafsilatı olan bütün malûmatı bilir. Hi-şam b. Hakem : "Allah Teâlâ, ezelde sadece eşyanın hakikatini ve mahiyetini bilir. Ama bu mahiyetlerin meydana geliş ve varlık alemine girişlerini ise ancak bunlar meydana gelirken bilir" demiş ve görüşüne nakfî ve aklî deliller getirmiştir. Onun naklî detili işte bu ayettir. O, bu ayetin delil oluşunu, Allah Teâlâ'nın kullarını imtihan edip denediğini açıkça ifâde edişinden ve bunun benzerini diğer ayetlerde de zikretmesinden çıkarmıştır. Mesela Allah Teâlâ,
"Sizden cfhâd edenlerle, sabredenleri bilelim diye sizi İmtihan edeceğiz" (Muhammed, 31); "Hanginizin ameli daha güzel olacak diye, sizi imtihan etmek için" (Mûlk, 2) ve Bakara suresinde ileride gelecek olan ayetinde "Muhakkak ki sizi. korku veaçlık türü birşeyle imtihan edeceğiz" (Bakara, ısa) buyurmuştur. Yine Hişam,gö-rüşünü kuvvetlendiren şu ayetleri de zikretmiştir:"Siz ikiniz ona yumuşak söz söyleyin, belki o düşünür veya (Allah'dan) korkar " (Taha, 44). kelimesi tereccî (ummak manasını ifâde etmek) içindir.
"Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibâdet edinr umulur ki ittikâ edesiniz " (Bakara, 21). Bu ve benzeri ayetler, Hak Teâlâ'nın eşya meydana gelmezden önce, onların meydana geleceğini bilmediğini gösterir.Hişam bazı aklî delilleri de ileri sürmüştür:
1) Eğer Allah Teâlâ, eşya meydana gelmezden önce, eşyanın meydana geleceğini bilmiş olsaydı, o zaman hem Hâlik'ta hem mahlûkta kudretin olmadığını söylemek gerekirdi. Bu ise imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de aynıdır. Bu ikisinin birbirini gerektirmesinin izahı şöyledir: Allah Teâlâ'nın meydana geleceğini bildiği şeylerin meydana gelmemesi imkansız olur. Çünkü bir-şeyin meydana geleceğini ve gelmeyeceğini bilmek, iki zıt durumdur. İki zıddın arasını bulmak ise muhaldir. Allah'ın meydana gelmeyeceğini bildiği şeylerin, aynı bu delilden ötürü meydana gelmesi imkânsızdır. Buna göre şayet Allah Teâlâ, cüzî şeylerin tamamını, onlar olmazdan önce bilseydi, o şeylerin bazısının meydana gelmesi vâcib, bazısının meydana gelmesi mümtenî (imkânsız) olurdu. Halbuki kesinlikle ne vacib olan için, ne de mümtenî olan için kudrete gerek yoktur. Binaenaleyh böyle olan şeylere Yaratıcı Teâlâ'nın ve yaratılanın kudreti olmadığını söylemek gerekir. Biz bunun imkânsız olduğunu söyledik. Yaratıcı için bunun imkansız olduğunu söyledik, çünkü âlem muh-des (sonradan olma) dır. Ona bir tesir eden (yaratan) vardır. Bu müessirin mutlaka kadir olması gerekir. Çünkü bu tesir, müessirin zatı gereği olsaydı, müessir kadîm olduğu için alemin de kadim olması veya âlem hadis olduğu için müessirin de hadis olması gerekirdi.Bu kudretin mahlûk için imkânsız olduğunu söyledik, çünkü biz, birşey, yapmak istediğimizde ona kadir olduğumuz, birşeyi yapmamak istediğimizde de onu yapmamaya kadir olduğumuz

---

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/410.
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/410.

manasında, kendimizde bir işi yapma veya yapmamaya açıkça bir güç buluyoruz. Buna göre bu iki şeyden birisi va-cib, diğeri mümtenî olsaydı, açıkça varlığı bilinen bu güç söz konusu olmazdı.

2) İlmin, bilinen iki şeyden birine taalluk etmesi, o İlmin diğerine taalluk etmesinden başkadır. Bu sebepten ötürü bizi, diğerine taallukunun farkında olmamızla beraber, bu ikisinden birini düşünebiliyoruz. Eğer bu iki taalluk tek bir taalluk gibi olsaydı, bu imkânsız olurdu. Çünkü tek bir şeyin aynı anda hem bilinebilmesi, hem de bilinememesi imkânsızdır. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki eğer Hak Teâlâ, cüz'iyyatın tamamını bilmiş olsaydı, sınırsız ilmi olurdu. Veya onun İlminin taalluk ettiği sayısız şeyler olurdu. Her iki halde de aynı anda sayısız mevcudat meydana gelirdi ki bu imkânsızdır. Çünkü o zaman bu eşyanın toplamı, on eksiğinden daha fazla olurdu. Noksan olabilen şey sonludur. Fazla olan da, sonlu olandan on fazlasıdır. Sonlu olana, sonsuz olan eklendiği zaman toplam sonlu olur. Bu durumda sonsuz eşyanın var ol- ' ması imkânsızdır.

Şayet, "Mevcut olan ilimdir. İlmin taalluk ettiği şeyler ise haddizatında varlıkları olmadığı halde a'yânda bulunan nisbi işlerdir" denilirse, biz deriz ki: İlim bir malûma taalluk ederse ancak ilim olur. Binaenaleyh eğer bu taalluk haddizatında mevcut olmasaydı, ilmin de aslında ilim olmaması gerekirdi ki bu da imkânsızdır.

3) Bu nihayeti olmayan malumatın sayısını Allah bilir veya bilmez. Eğer Allah onların sayısını bilirse, bu malumat sınırlı demektir. Çünkü belli bir sayısı olan herşey sınırlıdır. Eğer Allah Teâlâ, bu malumatın sayısını bilmez ise, onları tafsilatıyla bilmiyor demektir. Bizim sözümüz de bu konudadır.

4) Her malum, zihnimizde diğerinden ayırdedilmiştir. Başkasından ayır-dedilen herşeyin dışındakiler, ondan hariçtir. Ondan hâriç olan herşey ise ondan başkadır. O halde bu şey, sonlu ve sınırlıdır. Bu sebeble her malum sınırlıdır. Binaenaleyh sınırsız olan şeylerin malum olması imkansız olur.

5) Birşey, ancak ilmin ona taalluku ve nisbeti bulunursa malûm olur. Bir-şeyin birşeye nisbet edilmesi, haddizatında tahakkuku muteber bir haldir. Çünkü birşeyin kendisinde bir belirginlik olmazsa, o, o olması bakımından, başkasının ona nisbet edilmesi imkânsız olur. Müşahhas bir şey, varlık alemine girmezden önce, kesinlikle müşahhas olamaz. Bu sebeble onun ilme konu olması imkânsız olur.

Şayet, "Bu görüş muhal ve mürekkeblerin varlık âlemine girmezden önce (bilinebilir olmasıyla) bâtıl olur. Çünkü biz, onların belirginlikleri olmadığı halde, onları bilebiliyoruz" denilirse, biz deriz ki: Senin bu söylediğin, bizim sözümüzle bir tezad eder, bu ise bizim sözümüze bir cevap değildir. Böyle bir durum ise, şek ve şüpheyi izale etmeyecek şeylerden sayılır. Hişâm sözüne devamla: "İşte bütün bu akfî izahlar, bu kabil ayetlerin zahirî manalarından mecazî manalarına geçilmesine gerek olmadığına delalet eder" demiştir.

Bit ki bu Hişâm, Rafizilerln reisidir. Bundan dolayı eski Rafizilar bedâ114[114] görüşüne sahiptirler.

Müslümanların çoğu ise Allah Teâlâ'nın, cüz'î şeyler meydana gelmeden önce de, onları bildiğinde ittifak etmiş ve görüşlerine şu şekilde delil getirmişlerdir:

Cüz'îyyâtın meydana gelmezden önce de, Allah'ın malûmatı dahilinde ol-nalan doğrudur. Biz, bu cüz'iyyâtı Allah'ın bilmesinin doğru olduğunu söyledik, çünkü biz de, onlar meydana gelmezden Önce onları bilebiliyoruz. Zira biz, güneşin yarın doğudan doğacağını bugünden bilebiliyoruz. Meydana gelmeleri o şeylerin, mümkün olduklarını gösterir. Biz, cüz'îyyâtın bilinebilmesin-den dolayı, Allah'ın onları bilmesi gerektiğini söyledik. Çünkü Allah'ın ilminin malumata taalluk etmesi, Allah'ın zatı gereği olması gereken bir husustur. Bu sebeple, Allah'ın ilminin, bilinebilecek şeylerin bazısına taalluk etmesi, diğer bazısına taalluk etmesinden daha evlâ değildir. Buna göre bir tahsis bulunsaydı, bu durumda bir muhassise (tahsis edecek olana) ihtiyaç olurdu ki bu imkânsızdır. Bu sebeple de Allah'ın ilminin, hiçbir malumata

---

114[114] Beda: Daha sonraki gelişmeye göre, önceden verdiği hükmü bırakıp yeni bir görüş sahibi olmaktır.(Çev.)

(bilinebilecek şeye) taalluk etmemesi gerekirdi. Eğer onun ilmi, malumatın bazısına taalluk ederse, hepsine de eder ki, zaten bizim söylemek istediğimiz de budur.Hişam'ın ileri sürdüğü birinci şüpheye gelince, buna şöyle cevap veririz: Birşeyin meydana geleceğini bilmek, onun meydana gelmesine bağlıdır. Meydana gelme de kudrete bağlıdır. O halde bağlı olan şey, bağlandığı şeye ters olmaz. Bu sebeple ilim, kudretten müstağnî kılmayan, ondan ayrılmayan bir sıfattır. O'nun İkinci şüphesine (deliline) şöyle cevap veririz: Senin bu şüphen, sonu olmayan sayı dizileri ile bozulur.

O'nun üçüncü şüphesine de şu şekilde cevap veririz: Cenâb-ı Allah eşyanın sayısını bilmez. Bu durum, Allah'a cehalet isnâd edilmesini gerektirmez. Çünkü cehalet, eşyanın muayyen bir sayısının olduğudur. Allah Teâlâ onun sayısını bilmez.115[115].Fakat eşyanın aslında belli bir sayısı olmadığı zaman, "Allah eşyanın sayısını bilmez" dememizden, Allah hakkında bir cahilliğin söz konusu olması gerekmez.

O'nun dördüncü şüphesine cevabımız ise şöyledir; Alimin, onun başkasından farklı olduğunu bilmesi malûmun şartından değildir. Çünkü malumun başkasından farklı olduğunu bilmek, o başka şeyi de bilmeye dayanır. Buna göre, birşeyi bilmek, o şeyi başkasından ayırdetmeye ve birşeyin başkasından farklı olduğunu bilmek de o başkasını bilmeye dayanmış olsaydı, o zaman insanın hiçbirşey bilememesi, ancak sayısız şeyleri bildiği zaman birşeyi bilebilmesi gerekirdi.O'nun beşinci şüphesine de, yukarıda bahsettiğimiz nakz (hükümsüz illetin bulunması) deliliyle cevab veririz. Şüphe nakzolunduğunda ortadan kalkar. Böylece Allah'ın ilminin umumiliğine delâlet eden bu bahsettiğimiz delillermuarızlardan salim kalır. Muvaffakiyet Allah'dandır. 116[116]

Arapçada Zamirin Mercii Konusunda Tafsilât

Bil ki zamirin mutlaka kendinden Önceki birşeye râcî olması gerekir. Buna göre zamir merciinden lâfzen ve manen ya önce olur, veya sonra olur, veyahut lâfzen önce, manen sonra olur. veyahut da bunun
aksine olur.

Birinci kısma gelince ki bu, zamirin lafzen ve manen merciinden önce olmasıdır, nahivcilere göre meşhur görüşte bu caiz değildir. İbnu Cinnî bunun caiz olduğunu söylemiş ve buna hem nakli (şiirden), hem de aklî delil getirmiştir. Şiirden delili şairin şu sözüdür:

"O'nun Rabbt benim için Adiy b. Hatim uluyan köpekleri cezalandırdığı gibi cezalandırsın, nitekim böyle yaptı da..."Aklî delile gelince, bu caizdir çünkü fail müessir olan, mef'ul ise onun et-

İmametin güç olmasına gelince, burada bundan maksad nübüvvet (peygamberlik)tir. Bu mükellefiyet ise büyük zorlukları ihtiva eder. Çünkü Peygambere, risaletini tebliğ hususunda bütün meşakkat ve yorgunlukları yüklenmesi, bu yüzden öldürülse de peygamberliğin herhangibir tebliğini yerine getirmede hıyanet etmemesi gerekir. Şüphe yok ki bu en büyük güçlüklerdendir. İşte bu sebepten ötürü peygamberlerin mükâfaatının, başkalarınkinden çok büyük olduğunu söyledik.Ka'be'nin yapılması, temizlenmesi ve temellerinin yükseltilmesinin güç oluşuna gelince, bu hususta Beytullah'tn nasıl yapıldığını gösteren rivayetlere vâkıf olan kimse, bunlardaki zorluğun fazlalığını anlamış olur. Sonra bu ifâde, Hacc menâsıkını edâ etmeyi de içine alır. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'i mevkıfta şeytan ile, onu taşlamak v.b. şeylerle imtihan etmiştir.Hz. İbrahim (a.s)'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'i Allah'ın âhir zamanda peygamber olarak göndermesi için dua etmesinin zorluğu, bunun sırf Allah rızası için ihlâsla yapılması gereken ve kalbten hasedin tamamıyla yok olmasına bağlı olan şeylerden olduğu içindir.Böylece bu ayetin peşinde zikredilen bu emirlerin güç ve zor mükellefiyetler olduğu ortaya çıkmış olur. Bu sebeple de Allah'ın Hz. İbrahim (a.s)'i kelimelerle imtihan etmesinden muradın bu şeyler olması mümkündür. Muradın bu olduğuna, Allah Teâlâ'nın bunu atıf harflerinden herhangi birisiyle ayırmak-sızın zikretmiş olması, demeyip de, dikür demiş olması da delâlet eder. Böylece bu, bu imtihanın saydığımız şeylerle mükellef tutmadan başka birşey olmadığını gösterir.Kâdî bu görüşe itiraz ederek şöyle demiştir: "Sizin bu söylediğiniz, ancak Allah'ın bu ayeti, şeklinde buyurup, bundan sonra da demesi halinde caiz olur. Fakat ayetin tertibi böyle değildir. Aksine Cenâb-ı Hak, l ifâdesini, ifâdesinden sonra zikretmiştir. Bu da Hak Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s)'i kelimelerle imtihan edip, onun da onları tam olarak yaptığına, Allah Teâlâ'nın bundan sonra, buyurduğunu gösterir."Kâdî'nin bu itirazına şöyle cevap verilebilir: Kelimelerden maksad, sadece imamet (önderlik, liderlik) değildir. Tam aksine imamet, Beytullah'ı bina etmek, temizlemek ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesi için dua etmektir. Allah Teâlâ sanki Hz. İbrahim'i bu sayılan şeylerin tamamıyla imtihan etmiş, bunu müteakiben de Hz. İbrahim'i birtakım şeylerle imtihan ettiğini icmâlî (özet) olarak haber vermiş. Hz. İbrahim'in bu şeyleri yerinekişini alandır. Fiilin hem faile hem de mefule taalluku güçlüdür. Dolayısıyla bunlardan herbirinin lâfzen diğerinden önce gelmesi uzak görülmez. Sonra biz (nahivciler), mansub olan kelimenin merfu olana lafzen takdim edilmesinin caiz olduğunda ittifak ettik. Takdim caiz olduğu hatde takdimin yapılmaması da böyledir.İkinci kısma gelince, ki bu zamirin lâfzen ve manen merciinden sonra gelmesidir, bunun doğru olduğunda herhangi bir münakaşa yoktur. Mesalâ, senin, (Zeyd, kölesin! dövdü) demen gibiÜçüncü kısma gelince, ki bu zamirin lâfız bakımından merciinden önce gelip mana bakımından sonra olmasıdır.Bu senin ^"Kölesini Zeyd dÖvdü"'demen gibidir. İşte burada zamir, her nekadar lâfız bakımından önce gelse bile, mana bakımından sonradır. Çünkü mansub olan şey, takdir bakımından merfudan sonra gelir. Böylece sanki sen şöyie demiş oldun: "Zeyd kölesini dövdü.." şüphesiz bu da caizdir.Dördüncü kısma gelince, ki bu zamirin mana bakımından merciinden önce, lâfız bakımından ise sonra olmasıdır, bu, Allah Teâlâ'nın şu ayetinde olduğu gibidir: Çünkü merfû (fail) mana bakımından mansub-dan (mefulden) öncedir. Buna göre ayetin takdiri, şeklinde olmuş olur. Fakat durum mana bakımından bu şekilde ise de, lâfızda zamir önce değil de sonra olduğu için böyle olması şüphesiz caiz ve yerinde olmuştur. 117[117]

---

[115] 115[115] Doğrusu, burada gideremediğimiz bir muğlaklık vardır. (Çev)

[116] 116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/410-414.

Dördüncü Mesele

İbn Âmir, he harfi ile min arasına bir elif getirerek, şeklinde, diğer kıraat imamları iseşeklinde okumuştur. Bu iki okunuş da lügata uygundur. İbn Abbas (r.a) ve Ebu Hayve (r.a), "İbrahim" kelimesini merfû, "Rab" kelimesini de mansub okuyarakjâ'tirjşeklinde okumuşlardır. Buna göre ayetin manası, "Hz. İbrahim, Rabbine bazı dualarla, deneyen birisinin deneyişi gibi, Allah onları kabul edecek mi kabul etmeyecek mi diye dua etmiştir" şeklinde olur. 118[118]

Hak Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s)'i İmtihanı

Müfessiıler, lâfzın zahirinin bu manalara delâlet edip etmediği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: Lâfız bu manalara delâlet eder. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın imamet, Beytullah'ı temizleme, onun temellerini yükseltme ve Hz. Muhammed(s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesi hususundaki duaları gibi, zikrettiği şeylerdir. Çünkü bütün bunlar güç şeylerdir.getirdiğini bildirmiş. Daha sonra bu hususları tafsilâtlandırmıştır. Bu, uzak görülecek şeylerden değildir.
Diğer bazı müfessirlerse şöyle demişlerdir: Ayetin zahirinde, bu kelimelerden ne murad edildiğini gösteren birşey yoktur. Bu görüş iki manaya getir:
1) Allah, Hz. İbrahim (a.s)'î, mükellef tuttuğu birtakım kelimelerle imtihan etti. Bunlar Allah'ın emirleri ve yasaklarıdır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Hani Rabbi, İbrahim'i dilediği şeyleri emretmekle imtihan etti" buyurmuştur

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/414-416.
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/416.

2) "Hz. İbrahim (a.s)'in kavmine ulaştıracağı kendi kelimeleri (sözleriyle), onu imtihan etti." Birinci görüşte olanlar bu teklifin hangi surette olduğu hususunda birtakım görüşler belirterek ihtilâf etmişlerdir:

a) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bunlar onun şeriatında farz, bizim şeriatımızda sünnet sayılan on özelliktir. Bunların beşi baş ilef beşi de bedenle ilgilidir. Baş ile ilgili olanlar, ağza su vermek, burna su vermek, saçları tepeden ortadan yarmak, (ikiye ayırmak), bıyıkları iyice kısaltmak ve misvak kullanmak. Bedenle ilgili olanlar ise sünnet olmak, kasıkları tıraş etmek, koltuk altı kıllarını yolmak, tırnakları kesmek ve su ile istincâ etmek."

b) Bazıları da, Allah'ın Hz. İbrahim'i İslâm'ın özelliklerinden otuzuyla imtihan etmiştir. Bunlardan onu.Berae (Tevbe) süresindeki,"Tevbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten nehyedenler ve Allah'ın sınırlarını (hükümlerini) koruyanlar (yok mu?) Sen (bu) mü'minleri (cennetle) müjdele" (Tevbe, 112) ayetinde belirtilen; on tanesi, Ahzab süresindeki,

Müslüman erkek ve kadınlar, mü'min erkek ve kadınlar, itaat eden erkek ve kadınlar, doğru erkek ve kadınlar, sabreden erkek ve kadınlar, huşûlu er-kek ve kadınlar, sadaka veren erkek ve kadınlar, oruç tutan erkek ve kadınlar, ırzlarım muhafaza eden erkek ve kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkek ve kadınlar için Allah bir bağışlama ve büyük bir mükâfaat hazırlamıştır" (Ahzab,35) ayetinde belirtilen; on tanesi de Mü'minûn süresindeki,

"Namazlarında huşûya riayet eden, boş ve faldesiz şeylerden yüz çeviren, zekatlarım veren, zevceleri ve sağ ellerinin malik olduğu (cariyeleri) müstesna, ırzlarını koruyan—çünkü bu hususta kınanmazlar; bundan ötesini isteyen de haddi aşanlar olur— emânetlerine ve verdikleri sözlere riayet eden, namazlarına devam eden mü'minler muhakkak ki, felah buldular. İşte bunlar (cennete) vâris olanların tâ kendileridir" {Mü'minun 1-10) ayetlerinde belirtilen hususlardır.Ibn Abbas (r.a)'dan Meâriç süresindeki,

"Onlar namazlarına devam ederler" (Meâriç, 34) ayetine kadar bahsedilen on hususiyeti de geçen hususiyete ilâve ederek bu mükellefiyetlerin sayısını kırka çıkardığı rivayet edilmiştir.

c) Allah, Hz. İbrahim'e tavaf, sa'y, şeytan taşlama ve ihrama girme gibi hac menâsikini emretmiştir. Bu Katâde ve İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür.

d) Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'i, güneş, ay, yıldızlar, yaşlı iken sünnet olma, ateşe atılma, çocuğunu kurban etmesi ve hicret şeklinde yedi şeyle imtihan etmiş, o da bunlart tamamem yerine getirmiştir. İşte bundan ötürü Cenâb-ıAllah, "Vazifesini tastamam yerine getiren İbrahim..." (Necm, 37) buyurmuştur. Bu görüş Hasan el-Basri'den rivayet edil'miştir

e) Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbi ona "Teslim ol" dediği zaman o, "Alemlerin Rabbine teslim oldum" demişti" (Bakara, 131) ayetindebahsettiği durumdur.

f) Onun, babasıyla, kavmiyle ve Nemrud'la tevhid hususundaki mücadeleleri, namaz, zekat, oruç, ganimetlerin taksimi, misafir ağırlama ve bunlara devam etmesi gibi hususlardır.

Kaffâl (r.h) şöyle demiştir:Sözün özü şudur: "İmtihan: Yapılmasında bir külfet, zorluk ve sıkıntı olan şeyleri yapmak zorunda bırakma" manasını ifâde eder. Binaenaleyh bu lâfız, bütün bu anlatılanları içine aldığı gibi, herbirini tek tek de ifâde edebilir. Bu sebeble bütün bunlar hakkında rivayet sabit olmuşsa, bütününün var olduğunu söylemek gerekir. Şayet bunlardan bazısı hakkında rivayet var ise o zaman, rivayetler arasında bir çelişki meydana gelir ki bu takdirde söz söylememek gerekir. Allah en iyi bilendir. 119[119]

İmtihan Hz. ibrahim'in Nübüvvetinden Önce mi Sonra mı Vaki Oldu?

Kâdî şunu söylemiştir: Bu imtihan, O peygamber olmazdan önceydi: Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in bunları yapmış olmasının, onu imam yapma- sına sebep olduğuna dikkat çekmiştir; sebeb ise neticeden önce gelir. Bundan ötürü bu imtihanın, Hz. ibrahim'in imâm oluşundan önce var olmuş olması gerekir. Yine bu aklın prensiplerine de uygundur. Bu böyledir, çünkü, nübüvvetin şartlarından olan vefa, ancak, dünyanın bütün lezzet ve şehevî

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/416-419.

arzularından yüz çevirmek, insanlara müdahane yapmayı terketmek, içinde bulundukları bâtıl dinler ile yanlış inancan takbih etmek ve her türlü mahlûkat tarafından gelebilecek eziyetlere katlanmakla meydana gelir. Şüphe yok ki bu, meşakkatlerin en büyüğü ve insanı bitkin düşüren şeylerin en ağtrlanndandır. İşte bu sebebten dolayıdır ki peygamberlerin ecri, ümmetlerininkinden daha büyüktür. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ Hz. İbrahim'i meşakkatli mükellefiyetlerle imtihan etmiştir. Hz. İbrahim bu mükellefiyetleri yerine getirince Allah Teâlâ, ona nübüvvet ve risalet elbisesini giydirmiştir.

Diğer bazıları ise bu imtihanın nübüvvetten sonra olduğunu, çünkü Hz. fcrahim (a.s)'in bu mükellefiyetlerle mes'ul olduğunu ancak vahiy yoluyla bileceğini, binaenaleyh vahyin, kendisinin böyle mükellef olduğunu bilmeden önce gelmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Kâdî buna şöyle cevap vermiştir: "Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'e bu güç -ukellefiyetleri (Cebrail (a.s)'in diliyle vahyetmişolması muhtemeldir. Cenâb-ıHak, o bunları tamamlayınca, onu insanlara gönderilmiş bir peygamber yapmıştır."Sen bu meseleyi iyice anladığın zaman deriz ki: Kâdî şöyle demiştir: "Kelimelerden kastedilen şey, Hasan el-Basri'nin zikrettiği yıldız, güneş ve ay ile ilgili hadistir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'i, peygamberlikten önce bunlarla imtihan etmişti. Çocuğunu kurban etmesine, hicret etmesine ve ateşe atılmasına gelince, bütün bunlar peygamberlikten sonra olmuştur. Sünnet olması da böyledir. Çünkü rivayet edildiğine göre Hz. İbrahim yüzyirmi yaşında iken kendi kendisini sünnet etmiştir." Kâdî sonra da şöyle demiştir: "Eğer "kelimeler" ile murâd edilenin bu şeyler olduğuna dâir katî nakli bir delil bulunursa, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onları tamamladı" sözünden maksadı şu olur: Allah, onun durumundan, bu şeyleri tamamlayacağını ve peygamberlikten sonra bunları yerine getireceğini anladı da, ona imamet (önderlik) ve peygamberlik elbisesini giydirdi. 120[120]

Yedinci Mesele

i faili gösteren gizli zamir iki kıraattan birine göre; "Onları hakkıyla yaptı, eksiklik ve gevşeklik göstermeksizin en güzel bir şekilde edâ etti" manasında olmak üzere Hz. İbrahim'e aittir. 'Vazifesini tastamam yerine getiren İbrahim,." (Necm. 37) ayeti de böyledir.

Diğer kıraate göre ise, "Allah ona dilediği şeyleri verdi, hiç birşeyi eksik bırakmadı" manasında olmak üzere Allah'a aittir.Allah'ın. Seni insanlara imam (önder) yapacağım" sözünde geçen "imam" kelimesi, sırta giyilen şeye "izâr" denilmesi gibi, kendisine uyulan kimseye verifen isimdir, "Dininde insanlar sana uyarlar" manasına olur. Burada birkaç mesele vardır: 121[121]

Ayette Geçen "İmam" Tâbirinden Maksad?

Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: Buradaki "imâm" kelimesinden maksad "nebî" dir. Buna bir-kaç husus delâlet etmektedir:

1) Cenab-ı Hakk m insanlara imam sozu, Hz. İbrahim (a.s)'i bütün insanlara imâm yapmış olduğunu gösterir. Bu durumda bulunan kimsenin ise Allah katından gönderilmiş, müstakim bir şeriatı olan bir peygamber olması gerekir. Çünkü şayet o, bir başka peygambere tâbi olmuş olsaydı, o zaman o peygamberin imâmı değil de, uyanlarından birisi olurdu ki, bu umûmî ifâde bâtıl olurdu.

2) Lâfız, Hz. İbrahim (a.s)'in her hususta imâm (önder) olduğuna delalet eder. Bu durumda olan kimse, ancak bir peygamberdir.

3) Bütün peygamberler (a.s), insanların kendilerine uyması vâcib olduğu için imâm, (önder) dirler. Cenâb-t Allah bu manada, "Biz o peygamberleri emrimizle (insanları) hidâyete ulaştıran imamlar (önderler) kıldık" (Enbiya, 73) buyurmuştur.

Halifeler de imâm sayılırlar. Çünkü onlar insanların kendilerine tâbi olmaları, söz ve hükümlerini kabul etmeleri gereken bir mevkidedirler.

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/419-420.

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/420.

Kadılar ve fâkihler de bu manada imamdırlar.

İnsanlara namaz kıldırana da imâm denilir. Çünkü onun arkasında namaza duranın ona uyması gerekir.

Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"İmâm, ancak kendisine uyulsun diye imam yapılmıştır. Binaenaleyh o rükû yaptığında, siz de rükû yapınız. Secdeye vardığında siz de secdeye varınız ve imamınıza muhalefet etmeyiniz"[122][122] .Böylece imâm isminin, dinî bakımdan kendisine uyulması lâyık olan kimseye verildiği sabit olmuştur.

Bazan bâtıl hususunda kendisine uyulan kimseye de "imâm" denilebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Biz o (Firavun hanedanını), ateşe :ağıran imamlar (önderler) yaptık" (Kasas,41.) Ancak imâm ismi mutlak olarak kullanıldığında bu manaya gelmez, daha doğrusu mukayyed (kayıdlı) olarak kullanıldığında bu manaya gelebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, sapıklığın imamlarını zikrettiği zaman bunu, "Ateşe (cehenneme) çağırırlar" sözü ile kayıdlamışr. Nitekim ilâh ismi de ancak Hak olan Mabud'u ifâde eder. Bâtıl olan mabud -.Kkında ilâh ismi ancak kayıdlı olarak kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak: "Allah'ı bırakıp taptıkları ilahları, onlara hiçbir fayda vermemiştir" (hud, 101); ve: "Şimdi sen kendisine hep taptığın ilahına, bak"(Taha, 97) buyurmuştur.[123][123]

İmam isminin zikrettiğimiz manayı ifâde ettiği ve peygamberlerin de imâm-ç n en yüksek mertebesinde oldukları sabit olunca, ayette geçen "imâm" i-zını,"nübüvvet" manasına hamletmek gerekir. Çünkü Hak Teâlâ, "imâm" lâfzını burada büyük bir ihsan tarzında zikretmiştir. Bu sebeple minnet edilen bir ihsan olması için onun, en büyük nimetlerden olması gerekir. Bundar layı da "imâm" lâfzını "peygamberlik" (nübüvvet) manasına almak vâcib olur. [124][124]

Hz. İbrahim (a.s)'in Kıyamete kadar Süren İmameti

Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e, onu insanlar için bir imâm yapacağını va'adettiği zaman, kıyamet kopuncaya kadar bu va'adinde durmuştur. Çünkü çok büyük ihtilâflarına ve birbirlerinden son derece uzak olmalarına rağmen, bütün dinlerin mensubları hz İbrahim (a.s)'e saygı göstermekteler ve hem neseb, hem de din ile şeriat bakımından ona mensub olmakla şeref duymaktadırlar. Öyle ki putperestler d-le, Hz. İbrahim'e saygı duymaktadırlar. Cenâb-ı Hak, kitabında bu hususta şov* buyurmuştur: "Sonra biz sana, "Hanif olarak İbrahim'in dinine uy!" diye vahyettik" (Nahl, 123); "Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden çevirir?" (Bakara, 130); ve: "Babanız İbrahim'in dini.. O sizi önceden, müslür lar diye isimlendirdi" (Hacc, 78). Bütün ümmet-i Muhammed namazlarının sonunda şöyle dua eder: "Allah'ım, İbrahim'e ve İbrahim'in âline merhamet edip onları mübarek kılıp, onları bağışladığın gibi, Muhammed'e ve âline (as) na, ümmetine) de merhamet et." [125][125]

İmamet İçin Nas Şart mıdır?

İmâm'ın ancak bir nas ile imâm (lider) olabileceğin söyleyenler bu ayete tutunarak şunu söylemişlere Cenâb-ı Hak, imâm olacağı hususunda açık bir nas (ayet) göndermek suretiyle, ancak Hz. İbrahim'i imâm olacağını açıklamıştır. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın: "Ben, mu hakkak ki yeryüzünde bir halife yaratacağım " (Bakara, 30) ayetidir. Bu ayet Cenâb-ı Allah, Hz. Adem (a.s) için halifelik makamının, ancak buna delâta eden açık bir nas ile meydana geleceğini göstermiştir. Bu görüş zayıftır. Çün kü biz, ayetteki "imâm"lıktan maksadın peygamberlik olduğunu beyân etmiştik Sonra imametten maksadın, mutlak imamlık (önderlik) olduğunu kabul etse bile, ayet imametin yolunun nas olduğuna delâlet etmektedir. Bu konuda d bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Anlaşmazlık sadece imametin, bir na olmaksızın sabit olup olmayacağı hususundadır. Bu ayette ise, gerek olurr suz, gerek olumlu yönden meselenin bu tarafından bahsedilmemiştir. [126][126]

---

[122][122] Aynı manada daha uzun bir hadis için bkz: BuhaıT, Taksirü's-Satat. 17; Müslim, Salat, 81-84 (1/309).

[123][123] Bu ayetlerde ilah lâfzı muzaftır. İzafet ise kayıt nevilerinden biridir (Çav.).

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/420-422.

[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/422.

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ'nın, "Seni insanlara imâm yapacağım kavli, İbrahim (a.s)'in bütün günahlardan masum oduğuna delalet eder. Çünkü imâm kendisine uyılan ve yolundan gidilen kimsedir. Şayet o günah işleyecek olursa, bu hususta bizim ona uymamız gerekir. Neticede bizim aynı fiili işlememiz gerekir. Bu ise imkânsızdır. Çünkü bir fiilin günah olması, yapılması yasak olduğu içindir. Bir fiilin vacib olması ise, terkedilmesi yasak olduğu içindir. Bu ikisinin aynı anda olması imkânsızdır.
Allah Teâlâ'nın, "Zürriyetimden de.." sözü ile ilgili birçok mesele vardır: [127][127]

Zûrriyet Lâfzının Mânası

"Zürriyet" kelimesi, insanın evlâdı ile evlâdının çocukları manasınadır. Bu kelime, "Alllah canlıları yarattı (saçtı)" ifâdesinden alınmıştır. Araplar, (canlılar) kelimesinde olduğu gibi, kolaylık olsun diye, kelimenin aslındaki hemzeyi terketmişierdir. Bu kelime hakkında şöyle bir açıklama daha vardır: Bu kelime, kelimesinin ism-i mensubudur. [128][128]

İkinci Mesele

"Zürriyetimden de.." sözü ayette daha önce geçen, deki, Û harfine atıftır. Hz. İbrahim (a.s) sanki
şöyle demiştir: "Zürriyetimden bir kısmını da (imâm) kıl." Nitekim sana, "Sana ikramda bulunacağım" denildiğinde sen "Zeyde de.." dersin. [129][129]

Üçüncü Mesele

Bazı alimler şöyle demiştir: Hak Teâlâ, Hz. İbrahim'e zürriyetinden peygamberler çıkaracağını bildirince, o, bunun bütün zürriyeti için mi, bir kısmı için mi olacağını; hepsinin bu işe lâyık olup olamayacağını öğrenmek istemiştir. Bunu üzerine Allah Teâlâ, ona, zürriyeti içinde bu işe müsaid olmayan zalimlerin de bulunacağını bildirmiştir.
Bir kısım alimler de şöyle demişler: Hz. İbrahim (a.s), bunu, öğrenmek istemek niyetiyle söylemiştir. Soru yoluyla Hz. İbrahim bunu öğrenmeyince, Allah Teâlâ ona açıkça, "Nübüvvetin, onun kavminden zalim olan kimseler için söz konusu olmadığını.." söyleyerek cevap vermiştir.
Eğer, "Hz. İbrahim, "zürriyetimden de..." sözünü söylemeye izinli miydi yoksa izinli değil miydi? Şayet, Allah bunu istemesine izin vermiş ise, niçin isteğini reddetti? Yok eğer ona bu konuda izin vermemiştir. O halde bu bir günahtır "denilirse, biz deriz ki: Allah'ın "Zürriyetimden de ..." ayeti, Hz. İbrahim'in soyundan bazılarının insanlara imam (önder, peygamber) olmasını istediğini gösterir. Nitekim Cenâb-ı Allah da, onun duasına zürriyetinden mü'min olan İsmail, İshak, Yakub, Yusuf, Musa, Harun, Davud, Süleyman, Ey-yub, Yûnus, Zekeriyya, Yahya ve İsâ (a.s) gibileri hakkında icabet etmiş, peygamberlerin sonuncusunu da,

---

[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/422.
[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/422-423.
[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/423.
[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/423.

soyundan olan ve peygamberler ile imamların en faziletlisi bulunan Hz. Muhammed (s.a.s) kılmıştır. 130[130]

Allah'ın Ahdi

Allah Teâlâ'ın: "(Allah) "Ahdim zalimlere ulaşmaz" dedi" ayetiyle ilgili birçok meseleler vardır: 131[131]

Birinci Mesele

Hamza ve Asım'dan rivayetinde Hafs, ye harfinin sükûnu ile kelimeyi, diğer kıraat imamları ise fethası ile, şeklinde; bazıları ise ayeti, şeklinde yani, "Senin zürriyetinden zalim olanlar, benim ahdime nail olamaz.." manasında okumuşlardır. 132[132]

Cenâb-ı Hakkın Hz. İbrahim'e Verdiği Ahid Nedir?

"Ahd" kelimesi hususunda âlimler birkaç izah tarzı zikretmişlerdir.
1) Bu ahd , daha önce zikredilmiş olan imamlıkdır. Eğer imamlık tan murad edilen nübüvvet ise, işte
budur; aksi halde, bu değildir.
2) Atâ'dan rivayet edildiğine göre "ahdim" demek, "rahmetim" manasına gelir.
3) Dahhâk'tan rivayet edildiğine göre, "benim taatim" manasınadır.
4) Ebu Ubeyd'den bunun, "benim emânım" manasında olduğu rivayet edilmiştir.
Birinci görüş daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "benim zürriyetim-den de" kavli, O'nun "Ben seni, insanlar için bir imâm yapacağım" sözüyle va'adettiği bu imameti talep etmeyi ifâde eder. Bundan dolayı "Benim ahdim zâlimlere ulaşmaz" ifâdesi bu soruya ancak, "ahd" bü imamet mânasında olduğu zaman cevâp olabilir. 133[133]

Üçüncü Mesele

Ayet Allahu Teâlâ'nın onun çocuklarından bazısına istediği şeyi vereceğine delâlet etmektedir. Eğer böyle olmasaydı, Hz. İbrahim'in isteğine (cevap) "hayır!" şeklinde olurdu; yahutta Cenâb-ı Aliah, "Benim ahdim senin zürriye-tine ulaşmaz! derdi..
Eğer, "İbrahim (a.s) peygamberliğin zâlimlere uygun olmadığını bilmiyor muydu?" denilirse, deriz ki: "Evet, ama zürriyetinin durumunu bilmiyordu da, bunun için Cenâb-ı Allah, zürriyeti içerisinde durumu böyle olan kimselerin bulunacağını ve peygamberliğin ancak, zâlim olmayan kimseler için söz konusu olacağını beyan etmiştir. 134[134]

Râfızîlefin Bu Ayetle İlgili Tutarsız İddaları

Rafizîler, bu ayetle, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (r.a)'in imametlerinin geçersiz olduğu hususunda, üç yönden ihticâc etmişlerdir.
1) Ebubekir ve Ömer kâfirdiler. Kâfir olduklan için de zalim idiler. Binaenaleyh bu durumda, onların imamet ahdine lâyık olmadıklarını kesinlikle söylemenin doğru olması gerekir. Onların ne o vakitte ne de herhangi başka bir vakitte, imamet ahdine kesinlikle nail olmadıkları doğru olunca, onların imamete lâyık olmadıkları sabit olmuş olur.

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/423-424.
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/424.
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/424.
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/424.
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/424-425.

2) Batınen günahkâr olan kimse, zâlimlerden olur. Ebu Bekir ve Ömer'in zahiren ve bâtınen günahkâr olan zalimlerden olmadıkları bilinmediği zaman, onların imametlerine hükmedilmemesi gerekir. İmamet ancak, ismeti sübût bulmuş olan kimse için söz konusu olabilir. İttifakla bu ikisinin masum olmadıkları bilinince, bunların imametlerinin hak olmaması gerekir.

3) RâfiziIer şöyle demişlerdir: Bu ikisi, müşriktirler. Her müşrik de zâlimdir. Zâlim ise, imamet ahdine nail olamaz. Bundan dolayı bu ikisinin imamet ahdine nail olmaması gerekir. Bunların müşrik olmalarına gelince, bu ittifakla böyledir. Müşrikin zalim oluşu ise, Cenâb-ı Allah'ın: "Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür" (Lokman,13) ayetinden dolayıdır. Zâlimin imamet ahdine nail olamamasına gelince, o da tefsir etmekte olduğumuz bu ayetten dolayıdır.

Şöyle söylenilemez: "Onlar kâfir oldukları durumda zalim idiler; küfür onlardan gidince, bu zalim ismi de onlardan gitmiştir." Çünkü biz, "Zâlim, kendisinde zulüm bulunan kimsedir" diyoruz. Bizim, "kendisinde zulüm bulunan kimse" ifâdemiz "geçmişte veya şimdi kendisinde zulüm bulunan kimse" ifâdesinden daha umumidir. Çünkü bu mefhûmu, bu iki kısma taksim etmek mümkündür. İki kısma ayrılması mümkün olan bir şey, o iki kısım arasında müşterektir. İki kısım arasında müşterek olanın ise, bu iki kısımdan birisinin rulunmaması sebebiyle, ortadan kalkması gerekmez. Binaenaleyh, onun şu anda zalim olmaması, hiç zalim olmamış olmasını gerektirmez. Şer'î delillere : akıldığı zaman şu husus buna delâlet etmektedir: İman, tasdik olduğu halde .e tasdik de uyku halinde bulunmadığı halde, uyuyan kimseye mü'min denilebilmektedir. Bu.dahaönce kendisinde iman bulunduğu için, o kimseye mümin adı verildiğini gösterir. Bu böyle olunca, daha önce kendisinden zulüm sâdır olmuş bir kimsenin, zalim addedilmesi gerekir. Aynı şekilde, kelâm (söz) birbirini takip eden harflerden yürümekte; ardarda gelen yer ve mekânlarda, peşipeşine bulunmaktan ibarettir. Muhakkak ki bütün bunların toplamının bir varlığı yoktur. "Kendisinden türetilmiş olan ismin" var olması, türetilmiş ismin hakîki olması için bir şart olsaydı, bu durum "konuşan", "yürüyen" ve benzeri isimlerin herhangi bir şey hakkında asla hakikat ifâde etmemeleri gerekirdi ki, bu kesinlikle yanlıştır. Böylece bu izah, türetilmiş ismin hakiki manayı ifâde edebilmesi için, kendisinden türetilmiş olduğu ismin bizzat bulunmasının şart olmadığını gösterir.

Buna şu şekilde cevap veririz: Sizin zikretmiş olduğunuz bu husus, şu durumla bir çelişki teşkil eder: Bir kimse kâfire selâm vermeyeceğine yemin etse de, daha önce uzun yıllar kâfir olduğu halde şu anda mü'min olan birisine selâm verse, bu kimse yeminini bozmuş olmaz. İşte bu husus, bizim söylediğimize delâlet eder. Bir de küfründen tevbe eden kimse kâfir; günahından tevbe eden kimse de âsî, günahkâr diye adlandırılamaz. Hüküm, bu misallerin benzerlerinde de aynıdır. Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetlerine bakmaz mısın?

"Zâlim olanlara meyletmeyiniz" (Hûd, 113).

Cenâb-ı Hak burada, onlar zulüm üzere bulundukları sürece, müslümanları zâlimlere meyletmekten nehyetmiş ve, "İyilik edenlere karşı (muâtıaze için) bir sebep yoktur" (Tevbe. 91) buyurmuştur. Bunun mânası, "Onlar ihsanlarını sürdürdükleri sürece..." demektir. Bu, bu ayetteki "imâmef'ten maksadın, peygamberlik olduğunu açıklamış olmamıza binaendir, bu sebeple Allah'ı bir an bile inkâr eden kimsenin nübüvvete liyâkati olamaz.. 135[135]

Fasıkın İmameti Caiz midir?

Fakîh ve kelâmcıların çoğu şöyle demişlerdir: Fâsıkın devam ettiği sürece ona imameti vermek caiz değildir.

Bu âlimler, imamet esnasında meydana gelen fışkın, imameti iptal edip etmiyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğu âlimler, fâsıka imametin verilmesinin doğru olmayacağı hususunda bu ayeti delil getirmişlerdir. Bu ayetle iki bakımdan istidlal etmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hakk'tn, "Ahdim zalimlere ulaşmaz" buyruğunun Hz. İbrahim'in, "Benim zürriyetimden de" isteğine karşı söylenmiş bir cevap olduğunu izah etmiştik. Hz. İbrahim'in,

---

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/425-426.

"Benim zürriyetimden de" ifâdesi Allah'ın zik-retmiş olduğu imameti istemektir. Bu sebeple ayette bahsedilen "ahid" den maksadın, cevâp suale uygun olsun diye imamet olması gerekir. Binaenaleyh ayet, Allahu Teâlâ'nın sanki şöyle söylemiş olduğunu gösterir: "Benim imametim, zâlimleri içine almaz." Buna göre Allah'a İsyan eden herkes kendi nefsine zulmetmiş olur. Binaenaleyh ayet, bizim söylemiş olduğumuz şeye delâlet eder.

Şayet, "Ayetin zahiri onların iç ve dışlartyla zalim olmamalarını gerektirir; bu da imamlar ve kadîler hakkında doğru olmaz" denilirse, biz deriz ki: Şîa, bu ayetle masumiyetin hem zahirî hem de bâtını olarak vacib olduğu hususundaki görüşlerinin doğruluğuna istidlal etmişlerdir. Biz ise, ayetin mukteza-sının böyle olduğunu, ne var ki bâtına itibar etmeyi terkettiğimizi söyleriz. Böylece geriye, zahirî adalete itibar edilmek kalır.

Savet, "Yunus (a.s), "Sent tenzih ederim " Aîlahım! Ben, zâlimlerden idim" (Enbiya, 87); Hz. Adem de, "Rabbimlz, biz canlarımıza zulmettik" (A'raf. 23) dememişler miydi?" denilirse, biz deriz ki, ayette zikredilen zulüm, mutlak anlamda zulümdür. Bu ise, Hz. Adem ve Yunus (a.s) hakkında söz konusu değildir.

b) Allah'ın kitabında "and", bazan emir manasına kullanılır. Nitekim Cenâb-ı ben size, şeytana ibadet etmemenizi emretmedim mi?" (Yasin, 60) ve, "Dediler ki, Allah bize... emretti"
(Ah imran, 183) buyurmuştur. Halifelerin ümerâ ve hakimlerine olan ahidleri de bu anlamdadır. Allah'ın ahdinin, "O'nun emri" manasına geldiği sabit olunca, nun, "Benim ahdim zalimlere ulaşmaz" buyruğu her halükârda, zalimlerin ilahî emre muhatap olmadıklarını ve onların Allah'ın emirlerinin alınacağı makamda bulunmalarının caiz olmadığını gösterir.

Birinci şık, müslümanların, Allah'ın emirlerinin, başkalarına lüzumlu olması gibi, zalimlere de lüzumlu olduğu hususunda ittifak etmelerinden dolayı geçersiz olunca, geriye diğer şık kalmaktadır. Bu da, zalimlerin Allah'ın emirleri hususunda güvenilir olmadıkları ve bu hususta da onlara uyulmayacağı hususudur. Binaenaleyh onlar, dinî hususta imâm olamazlar. Bu şekilde ayetin delaletiyle fâsık kimsenin imametinin bâtıl olduğu ortaya çıkmış olur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Yaratıcıya İsyan hususunda, yaratılmışa itaat edilmez136[136]' buyurmuştur. Bu da fâsıkın hâkim olamayacağına, hükmetme mevkiine geldiğinde hükümlerinin geçersiz olduğuna delâlet eder. Aynı şekilde şehâdeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayeti ve fetva verdiğinde de fetvası kabul edilmez. Namaz kıldırması için, öne geçirilmez. Eğer kendisine iktidâ okunmuş olunursa, onun kıldırdığı namaz fasit olmaz. 137[137]

Bu Konuda İmam Ebû Hanife'nin İçtihadı

Ebu Bekr er-Razî şöyle demiştir: Bazı kimseler, Ebu Hanife'nin mezhebine göre O'nun fâsıkın imâm ve halife olmasını caiz gördüğü halde, kadî olmasını caiz görmediğini sanmışlardır. Bu yanlış bir zandır. Ebu Hanife, her ikisinin şartının adalet olması hususunda halife ile hâkimi birbirinden aytrmamıştır. Rivayeti makbul olmayıp hükümleri geçersiz olduğu halde, fâstk olan kimse nasıl halife olabilir? Ve böyle bir şeyin Ebu Hanife hakkında iddia edilmesi nasıl doğru olabilir?

Halbuki Emevîler zamanında İbn Hubeyre O'nu kadî olmaya zorlamış ve onu dövdürmüştür. Ama O, bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine hapso-lunmuş; İbn Hubeyre de isteğinde diretmiş ve onu her gün kamçılatmıştır. Ebu Hanife'nin öleceğinden korkutunca, zamanının fakîhleri ona, seni dövmelerinin sona ermesi için, İbn Hubeyre'nin herhangi bir işini deruhte et!" dediler. Bunun üzerine Ebu Hanife, onun ithal edilen saman balyalarını sayma işini üzerine aldı; böylece de İbn Hubeyre,Ebû Hanife'nin yakasını bıraktı.. Sonra, Halife Mansur, Ebu Hanife'yi kadılık görevine çağırdı; bunun üzerine Ebu Hanife de, Mansur'un şehrinin surları için dökülen kerpiçleri sayma işini üzerine aldı. Ve buna benzeyen diğer şeyler...

Ebu Hanife'nin Zeyd İbn Ali'nin işi hususundaki kıssası, ona mal taşıması ve insanlara gizlice, Zeyd İbn Ali'ye yardım etmek ve onun yanında savaşmanın vâcib olduğu hususunda fetvalar

---

136[136] Müsned, 1/129; Müslim, jmâre, 39 (3/1469); Nesâi, Bi'al, 34 (7/160).

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/426-428.

vermesi meşhurdur.
Yine Ebu Hanife'nin Abdullah İbn el-Hasen'in iki oğlu olan Muhammed ve İbrahim'le olan işi de böyledir.
Ebu Bekr er-Razî sözüne devamla şöyle demiştir: Ebu Hanife'nin şu görüşte olduğunu rivayet eden kimseler, rivayetlerinde yanılmışlardır: "Kadının bizzat kendisi âdil olup da, zâlim imamdan hüküm ve yargıyı üzerine alması halinde, onun hükümleri geçerli olup, arkasında namaz kılmak da caizdir. Çünkü kadı, bizzat âdil olup hükümlerini icra etmek de mümkün olunca, onun verdiği hükümler geçerli olur, burada, onu tayin eden kimse itibare alınmaz. Çünkü onu bu göreve atayan kimse, kadının diğer yardımcıları gibidir. Kadînın yardımcılarının âdil olmaları şart değildir. Görmez misin ki, hükümdarı olmayan bir ülke halkı, içlerinden âdil olan bir kimseyi kadılık mevkiine getirmek hususunda anlaşsalar; sonra da, onun hükmünü kabul etmeyenlere karşı onun yardımcıları olsalar, her ne kadar ona bir sultan ve bir imam tarafından velayet (kamu) yetkisi verilmemiş olsa dahi, onun hükümleri geçerli olur. 138[138]

Ayet, Peygamberlerin İsmet Sıfatına Delâlet Eder

Ayet-i kerime, iki yönden peygamberlerin masum olduklarına delâlet eder:
a) Bu "ahd den maksadın imamet olduğu sabit olmuştur. Şüphesiz her nebi, imam (önder) dır. Çünkü imâm, kendisine uyulan kimsedir. Nebî ise, insanların en üstünüdür. Ayet imâmın fâsıktardan olmayacağına delâlet ettiği zaman, Peygamberin, fâsık, günahkâr ve mâsiyet sahibi olmasının caiz olmadığını öncelikle gösterir.
b) Allah: "Benim ahdim zalimlere ulaşmaz" buyurmuştur. Buna göre ayette bahsedilen "ahd" eğer peygamberlik ise, zalimlerden hiç kimsenin ona ulaşmaması gerekir. Eğer imamet ise durum yine aynıdır. Çünkü her peygamberin mutlaka kendisine uyulan bir imâm (lider) olması gerekir. Her fâsık kendisine zulmetmiştir. Binaenaleyh peygamberliğin günahkârlardan hiçbiri için söz konusu olmaması gerekir. Allah en iyi bitendir. 139[139]

Allah Teâlâ'nın Ahdi Ve Kulun Ahdi Hakkında Tafsilât

Bil ki Allah Teâlâ, senin O'na bir ahdin, O'nun da sana bir ahdi olduğunu beyân edip, sen ahdine ria- yet ettiğinde, kendisinin ahdini yerine getireceğini açıklayarak: "Bana olan ahdinizi (sözünüzü) yerine getirin, ben de size olan ahdimi yerine getireyim
(Bakara. 40) buyurmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak başka ayetlerde sadece senin ahdini, veya sadece kendi ahdini zikretmiştir. Senin ahdin hususunda şöyle buyurmuştur: "Bir söz verdikleri zaman sözlerinde (ahidlerinde) duranlar" (Bakara, 177); "(Onlar), emânetlerine ve ahdlerine riayet ederler" (Mü'minûn, 8); "Ey iman edenler, ahidîerinizi yerine getirin" (Mâide1) ve: "Yapmadığınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir kızgınlığa sebebiyet vermiştir" (Sai. 2-3). Allah Teâlâ, kendi ahdi, (sözü, va'-adi) hususunda ise şöyte buyurmuştur: "Sözünde Allah'dan daha vefakâr olan kimdir?" (Tevbe, m). Sonra O, babamız Hz. Adem'e nasıl ahidde bulunduğunu beyân ederek: "Daha önce Adem'e andolsun kibir ahidde bulunmuştuk da, o bunu unuttu. Onda bir azim bulmadık (Ta-ha, 115) buyurmuş. Sonra bize nasıl ahidde bulunduğunu anlatarak: "Ey Ademoğuİlan, ben size ahdetmedim mi..?"(Yasin, 60); buyurmuştur. Daha sonra İsrailoğullanna nasıl ahidde bulunduğunu, "Allah, bize hiçbir peygambere... getirinceye kadar imân etmemizi bize emretti (ahdetti)" (al-i imran, 183) diye; daha sonra da Peygamberlere olan ahdini, "Biz İbrahim'e ve İsmail'e ahdettik..." (Bakara, 125)diye; bu tefsir etmekte olduğumuz ayette de: "Ahdim zalimlere ulaşmaz" diye, zalimlerin ahdine ulaşamayacağını beyan etmiştir.
Bu muahede (ahidleşme) hususundaki bu derece itinâ, bunun hakikatini araştırmayı icab

---

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/428-429.
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/429.

ettiriyor. Buna göre biz deriz ki: Senden alınan ahd (söz), ancak hizmet ve kulluk sözüdür. Cenâb-ı Allah'ın iltizam ettiği ahid ise ancak rahmet ve rubûbiyet sözüdür (ahdidir).

Sonra akıllı kimse bu ahidleşme üzerinde düşündüğünde, kendisinin ahdini devamlı surette bozduğunu, Rabbininse devamlı olarak ahdine vefa gösterdiğini anlar. Şimdi biz, bu konunun temel noktalarına değinerek şöyle deriz:

a) Allah'ın sana olan ilk nimeti seni yaratmak, yoktan var etmek, diriltmek, akıl ve onu kullanacak aletler vermiş olması nimetidir. Bütün bunlardan maksat, senin Allah'a itaat, hizmet ve O'na kullukla meşgul olmandır. Nitekim "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" (Zariyat, 56) buyurmuştur. Yine Allah, kendisini boş yere bir şey yaratmaktan ve icad etmekten tenzih ederek:

"Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri boş yere, oyalanmak için yaratmadık; biz onları ancak bir hak ile yarattık" (Dühan, 38-39); "Biz göğü, yeri ve bu ikisi arasmdakileri boş yere yaratmadık. Bu, kâfirlerin zanmdır" (Sad, 27); ve: "Siz, sizi boş yere yarattığımızı ve bize dönmeyeceğinizi mi sandınız?" (Mü'minun, 115) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, yaratmasındaki ve yoktan var etmesindeki hikmeti açıkça beyan ederek: "Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" (zariyat, 56)buyurmuştur. Böylece Allahu Teâlâ, seni yaratmış, diriltmiş; sana her türlü nimeti vermiş ve seni akıllı, iyiyi kötüyü ayırdeden bir varlık olarak yaratmış olmast bakımından rubûbiyyet ahdini yerine getirmiştir. Bu sebeple sen, O'na hizmet, itaat ve kulluk ile meşgul olmazsan, Allah'ın rubûbiyyet ahdini ifâ etmesine rağmen, sen kulluk ahdini bozmuş olursun.

b) Rubûbiyyet ahdi, muvaffak kılmayı ve hidâyete erdirmeyi gerektirir. Senden olan kulluk ahdi ise, amelinde ciddiyet ve gayretini gerektirir. Sonra Cenâb-ı Hak, rubûbiyyet ahdini bîhakkın yerine getirmiş, ner bir zerreyi seni hak yola iletecek bir hidâyet rehberi yapmıştır: "Hiçbir şey yoktur ki, Allah'ı teşbih ediyor olmasın " (İsra, 44).Sen ise, itaat ve kulluk ahdine kesinlikle vefa göstermedin.

c) Allah'ın verdiği iman nimeti nimetlerin en büyüğüdür. Bunun delili ise şudur: Bu nimeti kaçırdığında, sen ebedî ve devamlı olarak bedbahtların en bedbahtı olursun.. Sonra bu nimet, Allah tarafındandtr. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizde olan her bir nimet, ancak Allah'tandır" (Nahl. 53) buyurmuştur. Bu nimet O'ndan olmasına rağmen, yine O sana teşekkür ve takdir ederek, "İşte bunlar yok mu, onların gayretleri makbuldür" (isra, 19) buyurmuştur. Allahu Te-âlâ bu nimete mukabil bu nimete teşekkür edince, senin O'nun tevfikine ve hidayetine haydi haydi teşekkür etmen gerekir... Sonra sen sadece küfrân-ı nimette bulundun. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kahrolasıca insan, nedir onu küfre sevkeden?"(Abese, 17) buyurmuştur. Allah'u Teâlâ ahdini yerine getirdiği halde sen ahdinde durmadın..

d) Onun nimetleri rızası uğruna harcamandır. Buna göre, O'nun sana olan ahdi, sana çeşitli nimetlerini vermesidir ki, O da bu ahdini yerine getirmiştir. Senin O'na olan ahdin ise, O'nun nimetlerini rızası uğruna harcamandır; ama ne var ki sen bunu yapmadın.

muhakkak ki insan, kendisini Allah'dan müstağni görmekle azmaktadır " (Alak, 6-7).

e) Fakirlere lütufta bulunasm diye Allah sana, çeşitli nimetleri lütfetmiştir. Nitekim O, "Ve ihsan edin; muhakkak ki Allah ihsan edenleri sever" (Bakara, 195) buyurmuştur. Sonra sen bunu

nsanlara eziyyet etmek ve onları hayret içinde bırakmak için bir vasıta edindin. Nitekim (on/ar, cimrilik .aparlar ve insanlara cimriliği öğütlerler" (Nisa, 37) buyurmuştur.

f) Hamdine yönelsin diye, O sana bu büyük nimetleri vermiştir; oysa ki sen, O'nu değil de başkasını översin.. Hele bir bak bakalım; büyük bir hüküm-:ar, sana çok kıymetli bir elbise hediye etse.. Sonra sen de onun huzurunda :-dan yüz çevirip, alalâde kimselerin hizmetiyle meşgul olsan.. Söyle baka-ım. sen te'dib edilip azarlanmayı hak etmez misin? Burada da böyledir. Şunu : -nek gerekir ki, biz Allah'ın ihsan ve rubûbiyyet ahdine nasıl vefa gösterdi-; -ı ve bizimse ihlâs ve ubûbiyyet ahdini nasıl ihlâl etmiş olduğumuzu açıklamaya kalkarsak, buna gücümüz yetmez. Çünkü biz, hayatımızın başından sonuna kadar O'nun zahir ve bâtınımızla ilgili çeşitli nimetleri bir an olsun, bizi bırakmaz. Bu nimetlerden herbiri, başlıbaşına bir şükrü ve başlıbaşına bir hizmeti gerektirir.

Sonra biz O'nun nimetlerinin şükrünü edâ etmemiz bir yana, O'nun nimetlerinin farkına varıp, onların keyfiyyet ve kemiyyetlerini bile hakkıyla tanıyamadık.

Sonra, Allahu Teâlâ, bizim bu kadar kusur ve gafletimize rağmen, çeşitli nimet ve lütuftarını artırmaktadır. İşte böylece biz, hayatımızın başından sonuna kadar sadece noksanlık, kusur ve kınanmaya müstehak olma derecelerimizi fazlalaştırdık. Halbuki Ailahu Teâlâ, ihsan, lütuf ve keremini; hamde ve övgüye müstehak olmasını arttırdı; çünkü bizim kusurumuz ne kadar çok olursa, bundan sonra O'nun bize olan nimeti daha fazta müessir olur. O'nun bize olan nimeti ne kadar çok olursa, O'na şükür hususundaki kusurumuz da o nisbette kötü ve çirkin otur. Buna göre bizim fiillerimizin çirkinlikleri artarken, O'nun fiillerinin güzellikleri ise, sona ermeyecek biçimde devam etmiştir.

Sonra Allahu Teâlâ bu ayette, "Benim ahdim zalimlere ulaşmaz" buyurmuştur. Bu, şiddetli bir tehdittir. Ancak biz şöyle deriz: Ya Rabb, senden, sana yakışan kerem, af, rahmet ve ihsanın sudur etmiştir; bizdense, bize yakışan kusur, cehalet, zulüm ve tembellik sâdır olmuştur. Böylece biz, senden senin hakkın için ve senin bütün âlemi kaplayan fazlınla bizi bağışlamanı istiyoruz; ey merhametlilerin en merhametlisi... 140[140]

Kabe'nin Bazı Vasıfları, Mekke'nin Emin Olması

(Hatırla, hant biz'Kâ'be'yi insanlar için bir toplanma yeri ve emniyet vesilesi yapmıştık. Siz, Hakam-ı İbrahim'i bir namazgah edinin! Biz, İbrahim ve İsmail'e, "Evimi tavaf edenler, Vtikaf edenler,, rükû ve secde edenler için temizleyin" diye emretmiştik!" (Bakara, 125).

Bil ki Allahu Teâlâ, imametle mükellef kıldığı zaman İbrahim (a.s)'in durumunun nasıl olduğunu açıklamıştır. Bu, ikinci teklifin şerhedilmesidir. Bu teklif, Kabe'nin temizlenmesi vazifesidir.

Sonra biz şöyle deriz: Ayetle geçen "Beyt" ile Cenâb-ı Allah, el-Beytu'l Haram ı kastetmiş; ahd veya cins için olan elif lâm bulunduğu için, "Beyt" kelimesini mutlak olarak zikretmekle yetinmiştir. Muhataplar, Allah'ın bununla cinsi kasdetmediğini bildiği için, bu ifade onlarca bilinen bir manaya dönüşmüş olur ki, bu da o Beyt'ten kastedilenin Kabe olmasıdır.

Sonra biz, Beyt'ten maksadın bizzat Kabe olmadığını söylüyoruz; zira Allahu Teâlâ o Beyt'i "emniyet vesîlesi" olarak nitelendirmiştir ki bu sadece Kâ'-be'nin sıfatı değil, bütün Harem'in sıfatıdır. Beyt'in mutlak olarak zikredilip de, ondan maksadın bütün "Harem" olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kabe'ye ulaşmış bir kurbanlık olmak üzere.." (Maide, 95) kavlidir. Bu ifâdeden maksad ise, bizzat Kabe'nin kendisi değil, Harem'in tamamıdır; çünkü bu kurban ne Kabe'de, ne de Mescid-i Haram'da kesilmemektedir. Allah'ın, "Bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar" çrevte,28) kavli de böyledir. Allah en iyisini bilir ya, bundan maksat müşrikleri kurban kesilen yerlerde bulunmaktan men etmektir. Hak Teâlâ, bir başka ayette; "Mekke'yi emin bir yer kıldığımızı görmediler mi? (Ankebût, 66) buyurmuştur. Allah Teâlâ, bir başka âyetinde,

Hz. İbrahim (a.s)'den haber vererek,

"Rabbtm bu beldeyi emniyetli kıl" (Bakara, 126) buyurmuştur. Böylece bu, Allah Teâlâ'nın, beytini (evini) "emniyetli" diye vasfettiğine delâlet eder. Bu da, beyt'ten maksadın bütün Harem bölgesi olmasını gerektirir. Hak Teâlâ'nın "beyt" lâfzını mutlak olarak zikredip, bununla bütün Harem'i kastetmesinde-ki sebeb, Harem'e duyulması gereken saygı, beyte bağlanınca, Harem'e beyt" demesi caiz olmuştur. 141[141]

Kabe'nin Toplayıcı Vasfı

Allahu Teâlâ'nın, "İnsanlar için bir toplanma yeri" sözüne gelince, bu -ususta birkaç mesele

---

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/429-432.

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/332-333.

vardır: 142[142]

Mesabe Ve Sevab Kelimelerinin İştikakı

Dilciler şöyle demişlerdir: Ayette geçen, kelimeşinin aslı,"dönmek"manasına gelen, kelimesinden gelmektedir.
Su, kesildikten sonra akıp (tekrar) nehre vardığında denilir. Yine, "aklı başına geldi" manasında, insanlar birisinin yanından ayrılıp sonra topluca ona geri döndükleri zaman, denilir.
Sevâb da bu kökten alınmıştır, Sevâb, sanki kişinin mal ve benzeri şeyleri infâk edip çıkardığında kendisine geri dönmesi manasınadır. Kuyunun dibinde suyun birikmesine, denilir.
Kaffâl şöyle denildiğini iddia etmiştir: ve kelimeleri, ve gibi, ikisi de doğru olan birer kullanıştır. Bu Ferrâ ve Zeccâc'ın görüşüdür. lâfzına, "te" harfinin mübalağa için dahil olduğu da söylenmiştir. Nitekim Araplar aynı şekilde mübalağa ifâde etmek için, ve derler, Kelimesinin aslı, vezninde olan, kelimesidir. 143[143]

İkinci Mesele

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Bu kelimenin manaşı, "insanlar heryıl oraya dönerler" şeklindedir." İbn Abbas (r.a) ve Mücahid'den ise, bunun (oradan) ayrılan herkes, tekrar oraya dönmeyi ister" manasında olduğu rivayet
edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, 7"Artık sen İnsanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir" (ibrahim, 37) buyurmuştur. "Mesâbeten" kelimesinin şu manaya geldiği de söylenmiştir: "İnsanlar oraya haccederler, bundan dolayı sevab kazanırlar." "Şayet:" Beyt'in "mesabe" olması, ancak insanların oraya yönelmesiyle olur ki, bu da Allah'ın yaratmasıyla değil, insanların fiiliyle olmuş olur. Öyle ise, Allah Teâlâ'nın, ifâdesinin manası nedir?" denilirse biz deriz ki: Bu ayet, "Kulun fiilini de yaratan Allah'dır" şeklinde olan bizim itikadımıza bir delildir. Mu'tezile'nin görüşüne göre ise bunun manası, "Onların bir kere daha oraya dönmelerine sebeb olsun diye, Allah oranın saygısını insanların kalbine attı" demektir. Allah bunda dünyevî ve uhrevî faydalar bulunduğu için böyle yapmıştır. Dünyevî menfaatler, doğu ve batıdaki insanların orada bir araya gelmeleri, böylece büyük menfaatlerin ve dünyevî kazançların elde edildiği ticâretlerin yapılmasıdır. Bu sebeble hac yolculuğundan dolayı, yollar ve beldeler mamur hale gelir ve çeşitli dünyevî durumlar müşahede edilir.
Dinî menfaatlere gelince, bu şu sebebten olur: Arzulu olarak Allah'ın emirlerine uymak ve O'na yaklaşmak, kulluğunu ortaya koymak, umre ve tavafa devam etmek, şerefti Mescid-i Haram'da namaz kılmak ve orada itikafa girmek için Beytullah'a niyetlenen (yönelen) kimse, bu niyetiyle Allah katında, büyük sevab elde etmiş olur. 144[144]

Üçüncü Mesele

Bazı alimlerimiz, umrenin vâcib oluşu meselesinde, Allah Teâlâ'nın, ifâdesini delil getirmişlerdir. Bu ayetin delâlet vechi şudur: Allah Teâlâ bu buyruğu ile kendisinin bu Beyt'inin, insanların "mesabesi" olduğunu haber vermiştir. Ancak ayeti bu manada anlamak mümkün değildir. Çünkü Beyt'in insanlar için bir mesabe olması, insanların tercihlerine bağlı olan bir durumdur. İnsanların tercihlerine bağlı olan bir şeyin cebr ve zorlama ile elde edilmesi mümkün olmaz. Ayeti zahirine hamletmek imkânsız olunca, onu vücûba hamletmek gerekmiştir; çünkü biz ayeti vücûba hamlettiğimizde bu, umrenin hükmünün mendub olmaktansa vâcib olduğu sonucuna götürmüş olur. Böylece Cenâb-ı Allah'ın, bize tekrar tekrar

---

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/333.
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/434.
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/434-435.

Beytullah'a dönüp, gelmeyi vâcib kılmış olduğu sabit olmuş olur. Biz, bu vücûbiyyetin, tavafın dışındaki herhangi bir şeyde tahakkuk etmediği hususunda ittifak ettik; bundan ötürü de bu vücûbiyyetin tavafta tahakkuk etmesi vâcib olmuş oldu. İşte, bu ayetle istidlal ediliş şekli budur. Kur'an'ın hükümleri hususunda konuşanların çoğu, bu ayetin bu mânaya delâlet etmesi hususunu eleştirdiler. Biz ise, bu ayetin, açıkladığımız bu yönden, bu mânaya delâlet ettiğini ortaya koyduk. 145[145]

Mescid-i Haram'ın Emniyet Yeri Olması

Cenâb-ı Allah'ın, "Ve bir emniyet vesilesi" kavline gelince, bunun mânası "güven ve emniyet yeri" dir. Sonra şüphe yok ki, "Biz Kâbe'yi insanlar için bir toplanma ve emniyet yeri yaptık" ifâdesi bir haberdir. Bazan, bunu zahiri üzere bırakıp, "bu bir haberdir" deriz; bazan da onu zahirinden çevirerek, "bu bir emirdir" deriz.

Bu husustaki birinci görüş şudur: kelimesinden murad, "Cenâb-ı Allah Harem beldesinin halkını, "Bfzfm, Mekke'yi harem ve emniyetli bir yer yaptığımızı görmediler mi?" (Ankebut, 67) ;ve: "Tarafımızdan bir rızık olarak, onları çeşitli birçok mahsûllerin gelip toplanacağı emin bir harem'de yerleştirmedik mi?" (Kasas, 57) ayetlerinde buyurduğu gibi, kıtlık ve kuraklıktan güvenli kılmıştır." Bundan muradın, Harem beldesinde öldürme hâdisesinin bulunmadığını haber vermek olması mümkün değildir. Çünkü Harem'de, bazen haksız ve haram olan öldürme hâdisesinin vuku bulduğunu, bazan da mubah olan öldürme cezasının orada uygulandığını görmekteyiz. Cenâb-ı Allah, "O kâfk ler, orada sizinle savaşmadıkcar sizlerde Mescfd-i Haram'm yanında oniaris savaşmayın. Eğer onlar sizinle savaşırlarsa, onları o zaman Öldürün" {Bakara 191) buyurmuş, orada öldürme hâdisesinin vuku bulduğunu haber vermiş: -

Bu husustaki ikinci görüş: Biz bunu te'vil ederek, emir anlamına hamledebiliriz. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Allahu Teâlâ insanlara, bu yeri baskın ve öldürmeden emin olunan bir yer yapmalarını emretmiştir. Buna göre, Beytullah Allah'ın hükmü ile saygın ve muhterem bir yer olmuştur. Cahiliy-ye devri insanları da O'nun saygınlığına inanıyorlardı. Bundan dolayı oraya sığınan bir kimseye saldırmazlardı. Kureyşlileri de, Beytullah'a olan saygılarından dolayı, "Ehlullâh-Allah'ın halkı" diye isimlendirmişlerdi.

Sonra sen, oradaki avlanma işini düşün.. Meselâ köpek, HarenVin dışında ceylanı avlamak ister; ceylan ondan kaçınca, köpek onun peşine düşer: eğer ceylan Harem mıntıkasına girerse, köpek artık onu izlemez..

Mekke'nin haremliği hususunda birçok hadis rivayet edilmiştir: Peygamberimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Allah muhakkak ki, Mekke'yi haram kılmıştır. O, ne benden önce herhangi bir kimse için helâl kılınmıştır; ne de benden sonra herhangi bir kimseye helâl kılınacaktır. O bana, sadece bir günün bir saatinde helâl kılınmış, sonra da haramlığı, eskisi gibi geri dönmüştür.146[146]

Şafiî (r.a), bu hadisin şu mânada olduğunu söylemiştir: Mekke'de, hiç kimseye harp yapmak helâl kılınmamıştır; bu ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'e helâl kılınmıştır. 147[147]

Mescid-i Haram'a Sığınan Suçluların Durumu

Kendiferine had uygulanması gereken kimselerden Beytullah'a sığınanlara gelince, bu hususta Şafiî (r.a), şöyle demiştir: "Devlet başkanı o şahsın, Harem'den çıkmasına sebep olacak biçimde, sıkıştırılmasını emreder. O kimse. Harem bölgesinden çıkınca, "hıll" (Harem'in dışında kalan bölgler)'de ona ceza tatbik edilir. Öldürülmedikçe Harem'den çıkmazsa, bu caizdir; Harem'-de başkasını öldüren kimsenin durumu da böyledir, onun da orada öldürül-

---

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/435.

146[146] Buharı, İlim, 37. (Aynı manada daha uzun bir hadis).

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/435-436.

mesi caizdir".
Ebû Hanife (rh.â) "Onun orada öldürülmesi caiz değildir" demiştir.
Şafiî (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ebu Süfyan, Asım İbn Sabit İbn el-Eflâh ile Hubeyb'i öldürdüğü zaman, onun Mekke'deki evinde, eğer mümkün olursa, suikast ile öldürülmesini emretmesini delil getirmiş ve şöyle demiştir: Bu, Mekke Harem olduğu halde emredilmiştir; binaenaleyh bu olay, Mekke'nin kendisine bir ceza uygulanması gereken bir kimseye ceza uygulanmasına mani olmadığına, fakat başka yerlerde uyulduğu gibi, orada harb edilmesine manî olduğuna delâlet etmektedir.
Ebu Hanife (rh.a) bu âyeti kendi görüşüne delil getirmiştir.
Ebu Hanife'ye Şöyle cevap verilir: Ayetteki, ifâdesinden, Cenâb-ı Hakk'ın Harem bölgesini hangi konuda emin kıldığına dâir bir açıklama bulunmamaktadır; binaenaleyh bunun, "kıtlıktan emin olmak", "harp yapılmaktan emin olmak" ve "ceza uygulanmasından emin olmak" manalarına olması mümkündür. Lâfız umûmî bir ifâde olmadığı için, hepsine hamledilemez; bel onu kıtlıktan ve âfetlerden emin olmak mânasına hamletmek daha evlâdır. Çünkü bu tefsire göre biz, haber ifâde eden lâfzı, emir manasına hamletme htiyacını duymayız. Diğer izah şekillerinde ise, buna muhtaç olunur. Bundan dolayı Şafiî (r.a.)'nin izahı daha uygundur. 148[148]

Makam-ı İbrahim'de Namaz Emri

Cenâb-ı Allah'ın, "Siz Makam-ı İbrahim'. : namazgah edinin" kavlinde bazı meseleler bulunmaktadır: 149[149]

Birinci Mesele

İbn Kesir, Ebu Artır, Hamza, Âsim ve Kisâî, emir sigası olarak ha harfinin kesresi ile kelimeyi, şeklinde; Nâfi ve İbn Âmir, haber (fiili ma- sigası olarak ha harfinin fethası ile, şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraata göre, "edininiz" ifâdesi neye atfedilmiştir? Bu hususta bazı görüşler vardır:
a) Bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın,
atfedilmiştir.
b) Bu ifâde, Allah'ın, sözüne atıftır. Buna göre masa şöyle olur: "Allah Hz. İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan edip, o da o *e -neleri yerine getirince, Hz. İbrahim yapmış olduğu bu fiillerine mükâfaat Larak, "Ben seni insanlara imâm kıldım ve İbrahim'in makamını namazgah edininiz" buyurdu. Allah Teâlâ'nın bunu Hz. İbrahim'in soyuna emretmiş olması da caizdir. Fakat Cenâb-ı Allah bu hususu açıkça beyan etmemiş, sadece bu kadar söylemiş. Bunun bir benzeri de, "Onlar hakikaten bu (dağın), üzerlerine düşeceğini sanmışlardı. (İşte o vakit): "Size verdiğimiz (Hitabı) kuvvette tutun" (demiştik)" (A'râf, 171) ayetidir.
c) Bu ifâde, Allah tarafından ümmet-i Muhammed'e, Hz. İbrahim (a.s)'ir makamını namazgah edinmeleri için bir emirdir. Bu izaha göre ayet, Hz. İbrahim kıssasının araşma girmiş bir cümle-i itiraziyyedir. Ayetin tertib ve manas sanki şöyledir: "Biz Beytullah'ı insanlar için sevab kazanma yeri kıldık. O hai-de ey ümmet-i Muhammed, İbrahim'in makamını namazgah edininiz." Buna göre ayetin takdiri de şöyle ofur: Biz o Beyt'i şereflendirip, insanların sevab kazanacağı ve emniyette olacağı bir yer olarak vasıflandırdığımız için, ey ümmet-i Muhammed, orayı kendinize kıble edininiz." Her nekadar, fiilinin başına fâ harfi getirmek daha açık olsa da bu yerde hem vav hem de fâ harfi (atıf harfi olarak) getirilebilir,
İkinici kıraate göre ise, bu, Hz. İbrahim (a.s)'in zürriyetinin orayı bir namazgah edindiklerini haber vermektedir. Buna göre bu söz, "Biz Beyt'i se-vâb kazanma yeri kıldık," buyruğuna atfedilmiştir. Yani, "Biz Beyt'i sevab kazanma yeri kıldık da onun zürriyeti orayı namazgah

---

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/436-437.
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/437.

edindiler" manasınadır. Yine bg kıraate göre bu ifâdenin, takdirinde olmak üzere, ifâdesine atfedilmiş olması da caizdir. [150]

Makam-ı İbrahim Nerededir?

Âlimler, Makam-ı İbrahim'in ne olduğu hususunda bazı görüşler söylemişlerdir;
Birinci Görüş: Hz. İbrahim (a.s) m üzerine çıktığı taşın yeridir. Bu görüşte olanlar da iki değişik izah yapmışlardır:
a) Bu Hz. İsmail (a.s)'in hanımının, İbrahim (a.s)'in başını yıkarken onun ayağının altına koyduğu taştır. Hz. İbrahim (a.s) bineği üzerinde olduğu halde bir ayağını o taşın üzerine koymuş, böyiece gelini, Hz. İbrahim (a.s)'in başının bir tarafını yıkamış. Sonra Hz. İbrahim (a.s)'in ayağının üzerinde iz bıraktığı o taşı diğer ayağının altına koymuş, o ayağı da taş üzerinde iz bırakmıştır. Allah bu iz bırakmayı, onun mucizelerinden biri olarak yaratmıştır. Bu, Hasan Basrî, Katâde ve Rebi' b.Enes'in görüşüdür.
b) Sa'id b. Cübeyr'injbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiği şu husustur: Hz. İbrahim (a.s), Ka'be'yi inşâ ediyor, Hz. İsmail (a.s) de ona taş veriyordu. Her ikisi de bu esnada: "Ya Rabb, bizden kabul et. Muhakkak kt sen hakkıyla işiten ve bilensin" (Bakara, 127) diye dua ediyorlardı. Binanın duvarları yükselip, Hz. İbrahim taş koymak için yetişemeyince, bir taş üzerine çıkmıştır ki Makam-ı İbrahim işte bu taşın bulunduğu yerdir.
İkinci Görüş: Hz. İbrahim'in makamı, Harem bölgesinin tamamıdır. Bu, Mücâhidin görüşüdür.
Üçüncü Görüş: Makam-ı İbrahim, Arafat, Müzdelife ve şeytan taşlama yerleridir. Bu, Atanın görüşüdür.
Dördüncü Görüş: Haccın tamamı' (hacc mahallerinin tamamı) Hz. İbrahim'in makamıdır. Bu görüş, İbn Abbas (r.a)'a aittir.
Muhakkik âlimler birinci görüşün daha uygun olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna pekçok şey delildir:
a) Câbir (r.a)'in rivayetine göre, Hz. Peygamber tavafı bitirip Makam-ı İbrahim'e gelince, "Makam-ı İbrahim'i namazgah edininiz" ayetini okurdu. Bu ifâdenin, bu yerde okunması Makam-ı İbrahim'den maksadın, bu yerin olduğuna açıkça delâlet eder.
b) Bu isim örfte, bu belli yere hastır. Buna delil ise şudur: Bir insan, Mekke'de bir Mekkeliye Makam-t İbrahim'i sorsa, o ona bu yerden başka bir yer göstermez, ve başka bir şey de anlamaz.
c) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), yanında Hz. Ömer (r.a) olduğu halde Makam'a geldi. Hz. Ömer (r.a): "Ey Allah'ın resulü, bu atamız İbrahim'in makamı değil midir?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) "Evet" cevabını verdi. Hz. Ömer de: "Biz orayı namazgah edinemez miyiz?" deyince de Hz. Peygamber (s.a.s): "Bununla emrolunmadım" dedi. O gün henüz sona ermemişti ki bu ayet-i kerime nazil oluverdi.
d) Taş, Hz. İbrahim (a.s)'in ayağının altında, onun ayakları üzerinde iz bırakacak şekilde çamur gibi yumuşak oldu. İşte bu Allah'ın birliğine ve Hz. İbrahim (a.s)'in mu'cizesine apaçık delâlet eden şeylerdendir. Bu sebeple, bu makamın Hz. İbrahim'e has kılınması, başkalarına has kılınmasından daha uygundur. Binaenaleyh oraya Makam-ı İbrahim demek daha evlâ olur.
e) Hak Teâlâ, "Makam-ı İbrahim'i namazgah edininiz" buyurmuştur. Halbuki namazın, bu yerin dışında ne Harem ile ne diğer yerler ile bir bağlantısı yoktur. Binaenaleyh Makam-ı İbrahim'in burası olması gerekir.
f) Makam-ı İbrahim, O'nun ayakta durmuş olduğu yerdir. Hz. İbrahim'in yıkanırken başkasının değil, bu taşın üzerinde durduğu rivayetlerle sabit olmuştur. Bundan dolayı bu taşın bulunduğu yere Makam-ı İbrahim demek daha uygundur.
Kaffâl şöyle demiştir: Makam-ı İbrahim'i bu taşın bulunduğu yer olara anlayanlar, Allah

---

[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/437-438.

Teâlâ'nın, "Makam-ı İbrahim'i namazgah edininiz" ifâdesini, insanın, "Falancayı arkadaş edindim. Allah bana falancanın yerine b sâlih kardeş verdi ve senin yerine müşfik bir dost hibe etti" sözündeki me câzî manada anlamışlardır. Ayetteki, jkelimesi ancak, bu manada nama: gâh edinilen yeri açıklamak ve onu başkalarından ayırmak için getirilmisti,-Allah en iyisini bilendir. 151[151]

Musalla (Namazgah)'dan Maksad Nedir?

Alimler, Allah'ın, "Namazgah" ifadesiyle neyi murâd ettiği konusunda bazı açıklamalarda bulunmuşlardır:

a) Musalla, dua edilecek yer demektir. Bunu söyleyenler bu kelimeyi "dua" manasına olan, âfzından almışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu manada,

"Ey iman edenler ona duâ edin" (Ahzâb, 56) buyurmuştur. Bu, Mücâhidin görüşüdür. Mücahid bu görüşe, "Harem'in tamamı Makam-ı İbrahim'dir" şeklindeki görüşüne uygun düşsün diye zâhib olmuştur.

b) Hasan el-Basri, "Allah Teâlâ bu buyruğu ile, kıble manasını kastetmiştir" demiştir.

c) Katâde ve Süddî, "İnsanların orada namaz kılmaları emrolunmuştur" diye açıklamışlardır.

Muhakkik ulemâ: "Bu son görüş daha uygundur. Çünkü "salât" lâfzı mutlak olarak zikredildiği zaman, rükû ve secdesiyle kılınmış olan namaz akla gelir. Görmüyor musun, bir şehrin musallası, bayram namazlarının kılındığı yerdir. Hz. Peygamber (s.a.s), Üsâme b. Zeyd (r.a)'e, "Musalla, senin önündedir" buyurmuş, bu ifâdeyle kılınan namazın yerini kastetmiştir. Buna, yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu ayeti okuduktan sonra, bu makamda namaz kılmış olması da delâlet eder. Bir de bu kelimeyi,bildiğimiz namaz manasına hamletmek daha evlâdır. Çünkü bu, ayet hakkında yapılan diğer tefsirlere de şâmildir.

Burada fıkhî bir mesele vardır: Tavafın iki rekat namazı farz mıdır,sünnet midir? Bu durumda bakılır, eğer tavaf farz olan tavaf ise, Şafiî (r.a)'nin bu hususta iki görüşü vardır:

1) Bu namaz, Allah'ın "Makam-ı İbrahim'i namazgah edininiz" ifâdesinden dolayı farzdır. Çünkü ayetteki emir, vacib oluşu ifâde eder.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), bedevîArabın, "Bana, bundan başka şey gerekiyor mu?" dediğinde, ona, "Hayır. Ancak nafile olarak yapacakların müstesna.." buyurmuştur. Eğer tavaf, kudüm tavafı gibi nafile bir tavaf ise, iki rekat tavaf namazı da sünnettir. Bu meselede Ebu Hanife'den de değişik görüşler rivayet edilmiştir. Allah en iyisini bilendir. 152[152]

Kabe'nin Fazileti

Dördüncü mesele Beytullah'ın fazileti hakkındadır.

İmam Ahmet el-Beyhaki Şu'âbü'l-İmân kitabında Ebu Zer (r.a) in şöyle dediğim rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s) e: Ey Allah m peygamberi, yeryüzünde ilk yapılan mescid hangisidir?" dedim. O, "Mescid-i Haram" diye cevab verdi. "Daha sonra hangisidir?" dedim. O, "sonra Mescid-i Aksa'dır" diye cevab verdi. Ben: "İkisinin yapılışları arasında kaç sene geçmiştir?" deyince de, "Kırk yıl" cevabını verdi ve sözüne şunu ekledi: "Namaz vakti nerede gelirse hemen namazını kıl çünkü orası mesdddir." Bu hadisi Buharı ve Müslim, Sahih'lerine almışlardır.

Abdullah b. Ömer (r.a)'den rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: "Beytullah, yeryüzünden bin sene önce yaratılmıştır. Sonra yeryüzü oradan genişletilip bu hale getirilmiştir."

İbn Abbas (r.a)'dan da rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzünde yaratılan ilk yer, Kabe'nin yeridir. Daha sonra buradan yeryüzü genişletilmiştir. Allahu Teâla 'nm yeryüzünde dikmiş olduğu ilk dağ ise, Ebu Kubeys Dağı'dır. Daha sonra diğer dağlar buradan uzayıp gitmiştir."

---

[151][151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/438-440.

[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/440-441.

Vehbİbn Münebbih'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Adem (a.s) yeryüzüne indirilince, orayı uçsuz bucaksız görüp, bir de kendisinden başka kimse göremeyince, oradan ürkerek şöyle dedi: "Rabbim, senin bu yerin çok güzel .e mâ'mûr; orada benden başkası da seni teşbih ve takdis etsin!"Bunun üze-- ne Hak Teâlâ: Ben orada senin zürriyetinden, bsni hamd ve takdis eden kimseleri yaratacağım ve orada, içinde zikrimin yüceltildiği evler yapacağım.. Böylece, içinde yarattığım insanlar beni teşbih edecekler. Ben seni, orada, *endi nefsim için seçmiş olduğum ve ikramıma tahsis ettiğim bir"ev"(in yanına) yerleştireceğim. Ve onu, ismim ile, ismime nisbet ederek (Beytullah-Allah'ın evi), bütün evlere tercih edeceğim. Ben onu "Beytî-Evim" diye adlandırıp, azametimle yücelteceğim, onu, bana olan ihtiram ve saygıyla kuşatacağım, onu bütün evlerin içinde benim zikredilmeme en lâyık ve en uygun olanı yapacağım ve onu kendim için seçtiğim bir bölgeye yerleştireceğim. Çünkü ben bu evin yerini gökleri ve yeri yarattığım gün seçtim ve onu, sen ve senden sonrakiler için, üstündekini, altındakini ve etrafındakiler! hürmeti sebebiyle saygın kılmış olduğum emniyetli ve muhterem kıldım. Kim benim muhterem kılmam sebebiyle ona saygıda bulunursa, muhakkak ki beni ta'zim etmiş olur; kim ona saygısızlığı mubah görürse, bana saygısız davranmayı da mubah görmüş olur. Kim oranın halkına güven ve emniyet verirse, bununla benim güvenimi elde etmiş olur; kim de oranın halkını korkutursa, beni korkutmaya çalışmış olur; kim oranın şanına saygı gösterirse, o kimse de benim gözümde büyümüş ve kim de oranın halkını küçümserse, benim gözümde küçülmüş olur. Oranın sakinleri benim komşularım; orayı imâr edenler benim heyetlerim ve orayı ziyaret edenler benim misafirlerimdir.

Orayı insanlar için yapılan ilk beyt olarak yaratıyorum ve orasını, üstleri başlan tozlu olduğu halde bölük bölük gelen yeryüzü ve gökyüzü sakinleriyle ma'mûr hale getiririm. Nitekim O,

"İnsanlar içinde hacet ilân et. Gerek yaya olarak, gerek de bütün uzak yerlerden gelen arık develer üstünde sana gelsinler!" (Hac, 27) buyurmuştur. İnsanlar bana olan tekbiriyle ortalığı doldurur ve sellerin çağlaması gibi telbiye söylerler. Buna göre, kim benden başkasını bir gaye ve maksad edinmeksizin, orayı ziyaret ederse beni ziyaret etmiş, bana misafir olmuş, benim yanımda konaklamış ve bana heyet olarak gelmiş demektir. Böylece, ona ikram ve kerametimi sunmam üzerime hak olur. Yine kerim olan kişiye, kendisine gelen heyete, misafirlerine ve ziyaretçilerine ikram etmesi ve onlardan herbiri-nin ihtiyacını gidermesi hak bir vazifedir.

"Ey Adem, hayatta olduğun sürece orayı ma'mûr et; sonra senin zürriye-tinden peşpeşe ve ardarda gelen ümmetler, milletler ve peygamberler de orayı ma'mûr etsinler.. Sonra bu iş, senin zürriyetinden olan, kendisine Muhammed adı verilen ve peygamberlerin de sonuncusu olan bir nebî ile son bulsun.. Binaenaleyh, ben o Muhammed'i oranın sakinlerinden ve orayı ma'mûr eden, orayı koruyan ve oranın idaresini üstlenen birisi olarak yaratacağım. Böylece o hayatta bulunduğu müddetçe evime karşı benim "eminim (güvenilir adamım) olur. Birisi bana yöneldiğinde, beni, kendisiyle bana yaklaşabileceği bir karşılığı ona hazırlamış olduğum halde bulur.

Ben bu "beyi" in ismini, yâdını, şerefini, mecdini, övgüsünü ve onun kadrini, senin zürriyetinden olan bir nebîye veriyorum, ki bu nebî, Muhammed'-den önce otup, O'nun atasıdır ve ona İbrahim denilir. Kabe'nin temellerini onun için yükseltiyor, onun ümranını onun elleriyle yerine getiriyor, ona oranın kurallarını ve ibadet şekillerini öğretiyor, ve onu, itaatkâr, emrimi yerine getiren, yoluma çağıran tek bir ümmet yapıyor, onu seçip Sırat-ı Müstakim'e iletiyorum. Onu imtihan ediyorum, o da sabrediyor; ona afiyet ve sıhhat veriyorum, şükrediyor; ona emrediyorum, yapıyor ve bana adaklarda bulunuyor, sonra da adağını yerine getiriyor. Bana dua ediyor, ben de onun kendisinden sonra gelecek olan zürriyeti ve çocukları hakkındaki duasını kabul ediyorum. Onu onlar hakkında şefaatçi kılıyor ve onları, onlar değiştirmediği ve tagyîr etmediği müddetçe bu evin halkı, onu idare eden, onu himaye eden, oradakileri sulayan, oraya hizmet eden, orayı bekleyen ve oranın perdedârlan yapıyorum.. İbrahim'i bu "ev"in imamı ve bu şeriatın ehli kılıyorum. Orada bulunan bütün insanlar ve cinler, ona tâbi olur."

Atâ'dan da söyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Adem Hindistan'a indirildiği zaman, "-Ya Rabbi, bana ne oluyor da, cennette duymuş olduğum gibi, burada meleklerin sesini duymuyorum?" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: "Senin hatan sebebiyle, ey Adem" dedi. Şimdi sen Mekke'ye git, orada, melekleri tavaf ederken gördüğün Beyt-i Ma'mûr gibi, bir ev inşa et! Bunun üzerine o da Mekke'ye gidip, orada Kabe'yi inşa etti. Böylece Hz. Adem'in iki ayağını bastığı yerler köy, nehir ve bağlık bahçelik; adımları arasında kalan yerler ise, çöller ve tenha yerler oldu. Bu şekilde Hz. Adem, kırk yıl Hindistan'dan gelerek Kabe'yi ziyaret etti.

Hz. Ömer, Kâ'bu'l-Ahbâr'a bu hususta soru sorup da, "Bana bu evden haber ver" dediğinde, Ka'bu'l-Ahbâr şöyle demiştir: "Bu evi, Allahû Teâlâ gökyüzünden, içi boş yakut şeklinde, Hz. Adem'le beraber indirdi ve Adem'e şöyle dedi:"Ey Adem bu benim evimdir, melekleri Arşımın etrafında tavaf eder ve istiğfarda bulunurken görmüş olduğun gibi, sen de benim evimin etrafını tavaf et ve orada namaz kıl.I" Sonra Hz. Adem'le beraber melekler inerek, Kabe'nin taştan temellerini yükselttiler; derken Kabe temelleri üzerine bina edildi. Cenâb-ı Hak Nûh (a.s)'un kavmini tufanda boğduğu zaman, Allah Kabe'yi göğe yükseltti; geriye Kabe'nin temelleri kaldı..

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Beyt-i Ma'mur, semâda bir evdir. Ona Durak adı verilir. Kabe'nin tam üzeri hizasındadır. Onun gökyüzündeki hürmeti, Kabe'nin yeryüzündeki hürmeti gibidir. Orada hergün yetmişbin melek namaz kılar ve bir daha oraya dönmezler." Hz. Ali'nin anlattığına göre, Hz. İbrahim'in inşasından sonra uzun zaman geçti ve bundan dolayı Kabe harap oldu. Amâlika topluluğu onu yeniden inşa etti. Aradan uzun zaman geçince Kabe yine yıkıldı. Bu sefer onu Cürhüm kabilesi yeniden inşa etti. Aradan uzun zaman geçince, onların inşa ettiği Kabe yine yıkıldı.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in gençliğinde Kureyş kabilesi Kabe'yi bir kere daha onardılar. Sıra Hacer-i Esved'i yerine koymaya gelince, bu konuda ihtilâfa düştüler, ve "Şu sokaktan ilk çıkıp gelecek kimse aramızda hükmetsin" dediler. O sokaktan ilk çıkan Hz. Peygamber (s.a.s) oldu. Böylece O (s.a.s), onların bu taşı bir örtünün üstüne koymalarını, sonra bütün kabilelerin birer ucundan tutarak, onu kaldırmalarını söyledi. Bütün kabileler onu kaldırdılar. Daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.s), onu kucaklayıp yerine koydu.

Zühri'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bana ulaşan bilgilere göre, Ku-reyşliler Makam-ı İbrahim'de, üzerlerinde yazı bulunan üç levha gibi taş buldular. Birincisinde, "Ben, Bekke'nin (Mekke'nin) sahibi olan Allah'ım, Onu, güneşi ve ayı yarattığım gün yarattım. Ben onu, yedi mülk ile kuşattım ve et ve süt hususunda ora halkına bereket verdim"; ikincisinde: "Ben, Bekke'nin sahibi olan Allah'ım. Ben, sıla-i rahmi yarattım ve ona kendi (Rahman) ismimden bir isim verdim. Her kim sıla-ı rahmi yerine getirirse beni ziyaret etmiş, her kim de onu keserse benimle olan münasebetini kesmiş olur"; üçüncüsünde de: "Ben, Bekke'nin sahibi olan Allah'ım, hayrı ve şerri yarattım. Elinde hayır bulunan kimseye ne mutlu! Elinde şer olan kimseye de yazıklar olsun!" ibareleri yazılıydı. 153[153]

Hacer-i Esved İte Makam-ı İbrahim'in Faziteti Hakkında

Beşinci mesele, Hacer-i Esved ile Makam-ı İbrahimin fazileti hakkındadır. Abdullah b. Ömer (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmistir:

"Rükün ve Makam-ı İbrahim cennet yakutlarından iki yakuttur. Allah bunların ışıklarım silmiştir. Eğer böyle olmasaydı, onlar doğu ile batı arasını aydınlatırlardı: Onlara dokunan salgın hastalıklı ve hasta olan herkesr mutlaka şifâ bulur "154[154]

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilen bir hadiste ise Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Hacer-i Esved kârdan daha beyaz idi. Fakat müşriklerin günahları onu kararttı "155[155]

İbn Abbas (r.a)'dan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Kıyamet günü, Hacer-i Esved, gören iki gözü, konuşan bir dili olduğu halde gelir. O,

---

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/441-444.

154[154] Tirmizi. Hac. 49 (3/226).

155[155] Tirmizi. Hac. 49 (3, 226).

kendisini hak ile selâmlayan herkese şahadet eder "[156][156]

Hz. Ömer (r.a)'in Hacer-i Esvedin yanına varıp şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Seni öpüyorum. Fakat zararı ve faydası olmayan bir taş olduğunu da kesin olarak biliyorum. Hz. Peygamber (s.a.s)'in seni öptüğünü görmüş olmasaydım, seni ben de öpmezdim." Bunu Buharı ve Müslim, Sahih'lerinde rivayet etmişlerdir. [157][157]

Beylullah'ın Her Türlü Pislikten Temizlenmesi

Cenâb-ı Allah'ın, İbrahim ve İsmail'e ahdettik.. " ayetine gelince, evlâ olan bundan muradın: "Biz o ikisine bunu gerekli gördük, onlara emrettik ve bu konuda onlara güvendik" şeklinde olmasıdır. Ahd ve Misâk'ın ne manalara geldiği daha önce geçmişti.

Allah'ın, "Evimi temizleyin diye.." ifâdesinden maksadın, "Beytullah'a yakışmayan herşeyden onu temizlemek" manası olması gerekir. Beyt'in bulunduğu yer ve etrafı namaz kılınan yer olunca, pisliklerden temizlemek gerekir. Burası, Allah'a ibâdet ve ihlâs yeri olduğu için Beyt'i, şirkten ve Allah'dan başkasına ibâdetten de temizlemek gerekir. Bütün bunlar bu ayetin ifadesine dahildirler. Sonra müfessirler bazı açıklamalarda bulunmuşlardır:

a) "Evimi temizleyiniz" sözünün manası, "onu bina edin, şirkten temizleyin ve temellerini takva üzerine kurun" şeklindedir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Allah'ın, "Binasını Allah korkusu üzerine kuran kimse mi?..." (Tevbe, 1O9) ayeti gibidir.

b) "İnsanlara benim beytimin (evimin) onu ziyaret edip, orada bulundukları zaman onları temizlediğini bildirin." Bu ifâdenin mecazî manası ise, "O beytimi insanlara göre temiz hale getirin" şeklindedir. Nitekim "Şafiî (r.a) falan şeyi temiz sayıyor, Ebû Hanife ise necis sayıyor denir.

c) "O beytimi (evimi) yapın, ziyaretçilerine'zahmet verecek şek ve şirk ehlinden kimseyi orada bırakmayın, hatta şek ve şirk ehlinden onun temiz oluşunu iyice sağlama alın." Nitekim, "Allah, yeryüzünü falancadan temizledi" denilir. Bu izahlar, orada Beytullah'ı putlardan ve şirkten temizlemeyi gerektiren bir şeyin bulunmaması durumuna göre yapılmıştır. Bu tıpkı Allah Teâlâ'nın, "O mü'mtnler için orada (cennette) temizlenmiş eşler vardır" (Bakara, 25) ayeti gibidir. O eşlerin necasetten temizlenmiş olmadıkları, aksine tertemiz olarak yaratılmış oldukları herkesin malûmudur. Temizlenmesi bu ayette emredilen ev de aslında tertemiz olarak yaratılmıştır. Allah en iyisini bilendir.

d) Bunun manası, "İnsanlar bu hususta size uysunlar diye, beytimi (evimi) putlardan, şirkten ve günahlardan temizleyin" demektir.

e) Bazı kimseler de henüz inşâ edilmeden önce Beytulİah'ın yerine pislik ve leşlerin atıldığını, bundan dolayı Hak Teâlâ'mn Hz. İbrahim'e bu pislikleri temizleyip orada bir bina yapmasını emrettiğini söylemişlerdir. Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü Beytullah inşâ edilmeden önce, orada bir bina yoktu. Bu sebeple bir arsayı temizlemek, oraya yapılacak olan evi temizlemek sayılmaz. Buna şöyle de cevap verilebilir: Hak Teâlâ, oranın gelecekte Beytulİah'ın yeri olacağını bildiği için, oraya "beyt" (ev) demiştir. Fakat bu mecazî bir adlandı-rıştır.

Hak Teâtâ'nın, "Tavaf edenlerr i'tikafa girenler ve rükû edip secde edenler (namaz kılanlar) için..." buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: [158][158]

Kabe'de Tavaf, İtikâf Ve Namaz

veya, fiillerinin masdarıdır. Birşeye devam edip, insan ondan ayrılmadığı zaman, denir. Yine insan birşeye yönelip, ondan yüzünü çevirmediği zaman da böyle denileceği rivayet edilmiştir. [159][159]

---

[156][156] İbn Mâce. Menâsik, 27 (2/982).

[157][157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/444-445.

[158][158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/445-446.

[159][159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/446.

İkinci Mesele

Ayette geçen üç vasıf hakkında iki görüş vardır:
a) Doğruya yakın olan görüşe göre, bu üç grub insana hamledilir. Çünkü ma'tufun, atfedildiği şeyden başka olması gerekir. Bu sebeple, atfın bir manası olsun diye tavaf eden kimselerin, itikafa girenlerden başka olması; i'tikafa girenlerin ise nama2 kılanlardan başka olması gerekir. Buna göre tavaf edenlerden maksad, Beytullah'a hacc veya umre niyetiyle gelip ziyaret eden kimseler; i'tikâf edenlerden maksad, orada kalan ve Beytullah'a komşu olarak yerleşmiş olan; rükû ve secde edenlerden maksad ise orada namaz kılan kimselerdir.
b) Atâ'ya âit olan bu görüşe göre, kişi tavaf ettiği zaman "taifîn" den, orada oturduğu zaman i'tikaf edenlerden, orada namaz kıldığında da rükû ve secde edenlerden olur. 160[160]

Üçüncü Mesele

Bu ayet bazı şeylere delâlet eder:
1) Biz, tavaf edenleri, dışarıdan gelen ziyaretçiler manasına tefsir ettiğimizde, ayet tavafın yabancılar için
orada namaz kılmalarından efdal olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâlâ Mekke dışından gelen ziyaretçileri tavaf etme vasfı ile tahsis edince, bu, tavafta onlar için bir hususiyetin bulunduğuna delâlet eder. Nitekim İbn Abbas, Mücahid ve Atâ'dan, Mekke dışından gelenler için tavafın, Mekkeliler için ise orada namazın efdal olduğu rivayet edilmiştir.
2) Ayet, Beytullah'da i'tikâf edilebileceğini gösterir.
3) Ayet, Beytullah'da farz veya nafile namaz kılınabileceğine delâlet eder. Çünkü ayet, bu iki namaz arasında ayırım yapmamıştır. Bu, İmam-ı Malİk'in Kabe'nin içinde farz namazın kılınabileceğini söylemekten kaçınma şeklindeki görüşünün aksine olan bir görüştür. Binaenaleyh şayet,' 'Ayetin buna delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Çünkü Allah Teâlâ, "Beytte rükû ve secde edenler" dememiştir. Ayet Beytullah'm içinde tavaf fiilinin caiz olacağına delâlet etmediği, ancak etrafında yapılabileceğine delâlet ettiği gibi, namaz fiifinin de ancak Beytullah'a müteveccihen dışından kılınabileceğine delâlet etmektedir" denilirse, biz de deriz ki: Ayetin zahiri, ister Beytullah'tn içinde, ister dışında olsun, Beyt'e doğru kılınan bütün namazları ifâde eder. Biz tavafın Beytullah'm dışından yapılması gerektiğini söyledik. Çünkü onu tavaf etmek, onun etrafında dolaşmaktır. Beyt'in içinde dolaşan kimseye, beyti tavaf etti denilmez. Hak Teâlâ, onu sadece tavaf etmeyi emretmiş.onun içinde dolaşmayı emretmem iştir. Çünkü Hak Teâlâ: Beyt-iAtik'i, (en eski ev olan Ka'be'yî) tavaf etsinler" (Hacc, 29) buyurmuştur. Yine tefsir etmekte olduğumuz ayetten maksad, sadece namaz için oraya gitmek olsaydı, Beytullah'ı rükû ve secde edenler için temizlemeyi emretmenin bir manası olmazdı. Çünkü namazda ona yönelme emri, hem Mekke ahalisi, hem de dışarıdan gelenlere şâmildir. İmâm Malik, Allah Teâ-tâ'nın, "Yüzünü Mescid-i Harama çevir" (Bakara, gayetini, görüşüne delil getirmiştir ve "Mescid-i Haram'ın içinde olan kimse, Mescid-i Haram'a değil, onun bir parçası olan {Kabe'ye) yönelmiş olur" demiştir. Buna şöyle cevap veririz: Bir tek yönelenin, mescidin her taratma aynı anda yönelmesi imkânsızdır. Aksine o, ancak onun bir tek parçasına (tarafına) yönelebilir. Beyt'in içinde olan da böyledir. Binaenaleyh onun da ayetin manasına dâhil olması gerekir.
4) Ayetteki, "Tavafedenler," ifâdesi, ister Kur'an'da, mesela "Beyt-iAtîk'i tavaf etsinler" (Hacc, 29) ayetinde olduğu gibi açıkça ifâde edilsin, ister sünnetle sabit olsun, isterse mendub olan tavaflardan olsun, bütün tavafları içine alır. 161[161]

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/446-447.
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/447-448.

Hz. İbrahim'in Mekke İçin Duası

"Hani İbrahim: "Ya Habbi, burasını (Mekke'yi) emniyetli bir şehir yap ve ahalisinden Allah'a ve ahirete inananları çeşitli mahsullerle nzıklandır" demişti. (Allah da) Kâür olanlarını dahi kısa bir zaman için fâidelendirecegim. Sonra onu cehennem azabına zorla sokacağım. (O cehennem) ne kötü bir varış yeridir" buyurmuştur" (Bakara, 126).
Bil ki, bu, Cenâb-ı Allah'ın bu ayetlerde hikâye ettiği Hz. İbrahim'in hallerinden üçüncüsüdür. Kâdî şöyle demiştir: Bu ayetlerde takdim (Öne alma) ve te'hir (sonraya bırakma) vardır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Ya Rabbi, burayı emniyetli bir şehir yap" sözü, ancak belde vücûd bulduktan sonra mümkün olur. Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğundan sonra gelen. "Hatırla, hani İbrahim Evin temellerini yükseltiyordu" ayeti, hernekadar okunuşta sonra gelmiş ise de, mânâ bakımındanöncedir. Burada birkaç mesele vardır: 162[162]

Birinci Mesele

Bu ayettten murad, Hz. İbrahim'in Mekke'de oturan mü'minler için emniyet ve onları Mekke'ye çekecek
rızık genişliği hususunda dua etmeleridir. Çünkü
Mekke, ziraat yapılamayan ve çokça ağaç bulunmayan bir yerdir. Eğer orada bir emniyet olmasaydı, civar yerlerden buraya insanlar gelmez ve burada yaşamak güç olurdu. Sonra Allah Teâlâ, O'nun duasını kabul ederek, orayı belâlardan emin bir belde kılmış, oraya geten her zalimin belini kırmıştır. Nitekim Ashab-ı Fil'e de böyle yapmıştır. Burada iki soru vardır:
Birinci Soru: Haccâc, İbn Zübeyr ile savaşarak Ka'be'yi tahrip edip Mek-kelilere hertürlü kötülüğü yapmaya niyetlenip bunu yapmamış mıdır?
Cevap: Onun maksadı, bizzat Ka'be'yi yıkmak değil, başka birşey idi. 163[163]

Hz. İbrahim'in Mekkeliler İçin Dünyevî Refah İstemesinin İzahı

İkinci Soru: Allah Teâlâ'dan istenen, bu beldeyi emniyetli ve bereketli bir yer kılmasıdır. Bu ise, dünyevi menfaatlarla ilgili bir istektir. Binaenaleyh büyük peygamber Hz. İbrahim (a.s)'in bunu istemesi ona nasıl uygun düşer? Bu soruya birkaç bakımdan cevap verilebilir:
1) Dünya, kendisiyle dinî konuda korunmak için talep edildiğinde, bu dinin en büyük temellerinden birisi olur. Bir ülke emniyetli olup orada bolluk ve refah hüküm sürerse, o ülkenin insanları Allah'a itaat hususunda daha bol vakit butur, böyle olmadığı zaman ise oranın halkı bu durumda olmaz.
2) Allahu Teâiâ Mekke'yi insanların sevap elde edeceği bir yer kılmıştır. İnsanlar ise oraya gitmek imkânını ancak, yollar güvenlik içinde olup ve oradaki yiyecekler ucuz olduğu zaman bulurlar.
3) Emniyet ve bolluğun insanları bir memlekete gitmeyi özendiren şeylerden olması, uzak görülecek bir ihtimal değildir. O zaman muazzam dini alâmetler ve şerefli menziller müşahede edilir ve emniyet ile bolluk insanın bu taati ifa etmesinin sebebi olur. 164[164]

İkinci Mesele

"Emin bir belde" ifâdesi iki mânâya muhtemeldir:
1) Cenâb-ı Allah'ın, (Razı olunmuş) manasına olmak üzere, "Razı edici (memnun edici) bir hayat içinde" (Karia,7) buyurduğu gibi, bu kelime, kendisinden emin olunulan yer anlamına

---

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/448.
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/449.
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/449.

gelir.[165]

2) Cenâb-ı Allah'ın "Köy halkına sor" yerine, "Köye sor!" (Yusuf, 82) buyurduğu gibi, buradaki beldeden murad, beldenin halkıdır. Bu mecazî bir kullanıştır, çünkü emniyet ve korku hissi, beldeye arız olmaz. [166]

Üçüncü Mesele

Alimler, bu ayeti kerimede Hz. İbrahim tarafından Cenâb-ı Allah'dan istenen emniyet hususunda, değişik görüşler belirterek, ihtilâf etmişlerdir.

1) Hz. İbrahim, Cenâb-ı Hakk'tan bu beldenin kıtlıktan emin olmasını istemiştir. Çünkü o, ailesini hiçbir şey bulunmayan bir vadiye yerleştirmişti.

2) Hz. İbrahim (a.s) Cenâb-ı Allah'tan o beldeyi yere batmaktan ve insan suratlarının değiştirilmesinden emin olunulan bir yer yapmasını istemiştir.

3) O, orantn öldürülmekten emin olunulan bir belde yapılmasını istemiştir. Bu görüşü, Ebu Bekr er-Razî belirtmiştir. Ebu Bekr er-Razî bu görüşüne şunu delil getirmiştir: "İbrahim (a.s) Cenâb-ı Allah'dan, önce emniyet, daha sonra da rızık istemiştir. Eğer istenen emniyet kıtlıktan emin olmak olsaydı,
bunun peşi sıra rızık istemek bir tekrar olmuş olurdu. Binaenaleyh bu ayet-i kerimede İbrahim (a.s), "Ya Rabbi, burayı emniyetli bir şehir kıl, ora ehlini çeşitti mahsullerle nzıklandır." Diğer bir ayette, "Va Rabbi, bu beldeyi emin kıl" (ibrahim. 35); ve bu kıssanın sonunda da, "Rabbimiz, muhakkak ki ben zür-riyetimin bir kısmını ekin bitmeyen bir vadiye, senin mukaddes evinin yanına yerleştirdim. Rabbimiz, dosdoğru namaz kılsınlar diye.. Sen artık, insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir. Ve onları, mahsullerle nzıklandır, umulur ki şükrederler" (ibrahim. 37) demiştir." Bil ki bu delil zayıftır, çünkü bir kimse şöyle diyebilir: Talep edilen emniyet, yere batırılma ve şekillerin değiştirilmesinden emin olmadır veyahut da kıtlıktan emin olmadır. Hem sonra, kıtlıktan emin olma, ancak ihtiyaç hissedilen gıda maddelerinin yeterli miktarda bulunmasıyla mümkün olur. Buna göre İbrahim (a.s), birinci duâsıyla kıtlığın giderilmesini, ikinci duâsıyia da büyük bir bolluğun olmasını istemiştir. [167]

Mekke'nin Hz. İİbrahim'in Duasından Önce de Emin Olup Olmadığı

Alimler, Mekke'nin Hz. İbrahim'in bu duasından önce Yoksa bu duası sebebiyle mi emîn ve saygı-
değer, muhteşem olduğu hususunda İhtilâf etmişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: Mekke ezelden
beri böyleydi, çünkü Hz. Peygamber, "Muhakkak ki Allah, Mekke'yi gökleri ve yeri yarattığı gün harem kılmıştır"[168] buyurmuştur, İbrahim (a.s) de, "Ya Babbi soyumun bir kısmını, ekin bitmeyen bir vadiye, mukaddes evinin yanma yerleştirdim" demiştir. Bu ifâde, orasının İbrahim (a.s)'in duasından Önce harem ve saygın olmasını gerektirir. Sonra İbrahim (a.s) bu harem ve saygın oluşu, yaptığı duâ ile kuvvetlendirmiştir.

Diğer âlimierse şöyle demişlerdir: Orası İbrahim (a.s)'in duası sebebiyle harem ve emîn olmuştur. Bundan önce, diğer beldeler ve yerler gibiydi. Buna delil Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hacjisidir:

" Ey Allah'ım, İbrahim'in Mekke'yi harem kılması gibi, ben de Medine'yi barem kıldım."

Bu hususta üçüncü bir görüş daha vardır ki o da şudur: Mekke; Hz. İbrahim'in duasından önce, duasından sonra harem olmasından başka bir. şekilde harem idi. Buna göre bu şu şekildedir: Duadan önce harem oluşu, Allah'ın ora halkını helak olmaktan korumuş olması ve, gönüllerde bir tâ'zîm duygusu yaratmış olması bakımındandır. Duadan sonra harem olması, bunun peygamberlerin ağzından emredilmesi suretiyle olmasıdır. [169][169]

---

[165] Burada ism-i failin, ism-i mef'ul manasına geldiğini söylemek istiyor çev.)

[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/449-450.

[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/450.

[168] Nesai, Menâsik, 2/203.

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Allah bu sûrede nekire olarak, Emin bir belde"; İbrahim sûresinde ise marife (elif-lamlı) olarak, "Bu beldeyi emin (kıl)" buyurdu. Bunun iki İzahı vardır:

1) İlk dua henüz o yer bir belde kılınmadığı zamanda yapılmıştır. Hz. İbrahim sanki şöyle dua etmiştir: "Allah'ım bu vadiyi emin bir belde kıl." Çünkü Oenâb-ı Allah, Hz. İbrahim (a.s)'in şöyle dediğini hikâye etmiştir: "Rabbimiz, muhakkak ki ben ailemden bir bölümünü ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim" (ibrahim, 37). Tefsir ettiğimiz bu ayette de:"Bu vadiyi emin bir belde kıl" demiştir. İkinci duâ ise, o vâdî bir belde kılındıktan sonra yapılmıştır. Hz. İbrahim sanki şöyle demiştir: "Allah'ım , bir belde haline getirdiğin bu yeri emin ve selâmetti kıl." Bu ifâde senin şöyle demene benzer: "Bu adamı emin kıldım."

2) Her iki dua da o mekân bir belde haline getirildikten sonra yapılmıştır. Buna göre, "Bunu emin bir belde kıl" sözünün takdiri şöyledir: "6u beldeyi emniyetli bir belde kıl." Bu senin şu sözüne benzer: "Gün çok sıcak bir gün idi." Sen "gün"kelimesini ne kadar aşın sıcak olduğunu anlatmak için tekrar zikrettin. Çünkü kelimenin nekire getirilmesi mübalağaya delâlet eder. Buna göre, "Ya Rabbi, onu, emin bir belde kıl" sözünün manası, onu emniyet hususunda mükemmel olan beldelerden kıl" demektir.

Ama, "Ya Rabbi, bu beldeyi emin kıi" sözüne gelince, bu sözde bir mübalağa arzusu olmaksızın, sadece emniyet isteği vardır. "Ve onun ehlini çeşitli mahsullerle nzıklandır" sözünün manası ise şudur: İbrahim (a.s), Allah'ın,

Mekke sakinlerine nzık yağdırmasını istemiş, Allah Teâlâ da onun bu duasına icabet ederek, Mekke her türlü mahsûlün kendisine akıtıldığı bir yer haline gelmiştir. [170][170]

Kâfirlerin Dünya Nimetlerinden İstifadeleri

Allah'ın, "Onlardan iman edenlere.." kısmı ayette geçen ili* sözünün delaletiyle, "Onun ehlinden bilhassa mü'min olanları rızıklandır" manasındadır. Bu, Allah Teâlâ'nın,

"O (Beyhıllah'a) yol bulanların, Beyt'i haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" (Ali Imran, 97) ayetine benzer. Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'e, "Ahdim zalimlere ulaşmaz" ayetiyle, onun soyundan kâfir kavimler de çıkacağını bildirince, Hz. İbrahim sadece mü'mınler için dua etmiştir.

Bu tahsisin sebebi nas ve kıyastır.

Nastan olan sebebe gelince, bu Allah Teâlâ'nın şu ayetidir: "Kâfir kavim için üzülme" (Mâide, 68).

Kıyastan olan sebeb ise iki vecihtendir: [171][171]

Birinci Vecih:

Hz. İbrahim, Hak Teâlâ'dan, imamlığı kendi soyuna vermesini isteyince, Allah ona, "Ahdim zalimlere ulaşmaz" buyurdu. Bu bir nevîduâ etme hususunda terbiye etme yerine geçti. Allah Teâlâ, imamet (önderlik, peygamberlik) konusunda mü'minleri kâfirlerden ayırdedince, Hz. İbrahim (a.s) de bu duasını kâfirlere değil de mü'minlere hasretti. Sonra Cenâb-ı Hak, "Kâfir olanlara gelince, onu az bir süre faidelendiririm" sözü ile, nübüvvet ile dünya nimetleri arasındaki farkı bildirdi. Çünkü peygamberlik ve imamet makamı fâsıklara uygun değildir. Zira imamet ve nübüvvet görevinde, Allah'ın emir ve nehiylerini edâ edebilmek için azm ile çeşitli meşakkatlere katlanma gücü ve din hususunda kınayanın kınamasından, zalimin sultasından çekinilmemesı gerekir. Dünya rızkına gelince, onun itaatkâr, kâfir, doğru ve münafık olan kimselere ulaştırılması nahoş karşılanamaz. Ama imân edenin meskeni ve varacağı yer cennet, kâfirin ise durağı ve barınağı cehennem olur. 172[172]

---

[169][169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/450-451.

[170][170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/451-452.

[171][171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/452.

İkinci Vecih:

Muhtemeldir ki Hz. İbrahim (a.s) zann-ı galibi ile, eğer bütün herkes için dua ederse zenginlik ve güvenin kâfir ülkelerde artacağını, onların üstünlük ve çokluklarının insanların hacca gitmelerine zarar verip engel olacağını biliyordu. İşte bundan dolayı, sadece mü'minler için dua etmiştir.
Allah Teâlâ'nın, "Kâfir olanlara gelince onları az bir süre faidelendfritim" buyruğu ile ilgili iki mesele vardır: 173[173]

Birinci Mesele

İbn Âmir, kelimesinden olmak üzere, şeddesiz olarak, şeklinde, diğer kıraat imamları ise, cJui kelimesinden olmak üzere, şeddeli olarak, mim harfinin fethasıyla, şeklinde okumuşlardır. Şeddeli okuyuş, şeddesiz okuyuşun aksine "çokluk" manasına delâlet eder. 174[174]

İkinci Mesele

Ayetteki "faidelendiririm"; "rızık vermek suretiyle" yahut "dünyada beka vermekle" faidelendiririm' demektir. Yahut da, "Muhammed'in zuhuruna kadar,
mezkûr iki tarzda faidelendiririm. O çıkınca küfürde ısrar ederse kâfiri öldürür veya bu beldeden sürer" demektir. Bunun mânâsı şudur: Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Ey İbrahim, sen hernekadar sadece mü'minlere dua etmiş olsan da, ben kâfir olanları da dünya rızkı ile faydalandırır, mü'mine nimet verdiğim sürece, o kâfirin ömrü sona erip de onun canını alarak daha sonra ahirette ateş azabına dûçâr edinceye değin bu rızkı ondan menetmem." Böylece kâfire, dünya hayatında rızık olarak verilen şey az oldu. Zira bu rızıklandırma onun hayatı boyunca olmuştu. Ezel ve ebed arasındaki sonsuz süreye nisbetle onun ömrü son derece azdır. Netice olarak Allah Teâlâ, mü'minin dünyadaki nimetinin ahirette de devam edeceğini, kâfirin ise böyle olmayıp, dünyada istifâde ettiği nimetlerin ölümü ile sona erip, ahirette ondan ayrılacağını açıklamıştır.
Alllah'ın, 'Sonra onu zorla cehennem azabına sokarım" ayetine gelince, bil ki, kelimesi hakkında iki görüş vardır:
a) Kişiye, kurtulamayacağı bir şeyi yapmaktır ki bu ayette bu manadadır. Nitekim Cenâb-ı Hak şu ayetlerde şöyle buyurmuştur:
"O gün onlar cehennem ateşine öyle bir itilişle tilirler ki..." (Tûr. 13); ve, " O gün onlar yüzleri üstü cehenneme sürüklenirler" (Kamer, 48) .Birisini istemediği halde, bir çe zorlayıp bunu ona mecbur ettiğin zaman, dersin.
Dilciler bu kelimenin aslının, "birşeyi birşeye yaklaştırmak" manasına olan, masdarından olduğunu söylemişlerdir. Kadın'a yakınlığı ve karabeti sebebiyle kumasına da denilir.
b) Izdırâr, korkutma ve tehdit yoluyla bir kimseye bir şeyi, kendi isteğiyle kırmaktır. Cenâb-ı Hakk'ın şu ayeti bu manadadır: saldırmamak ve haddi aşmamak şartıyla, (bunlardan yemeye) mec-- kalırsa" (Bakara, 173) .Bu ayette Allah Teâlâ, o kimseyi hernekadar bu yeme işi onun kendi fiili olsa da "ölü hayvanın etini yemeye mecbur kaimi-diye vasfetmiştir. Buna göre tefsir ettiğimiz ayetin manası şöyle olur: Allah Teati onu, ona şayet ondan kurtulmak istese bile

---

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/452.
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/452-453.
174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/453.

engelleneceğini bildirmek tiyle, ateşi seçmeye ve orada kalmaya zorlanmaktadır. Çünkü bu di olan kimse cehennemde bulunmaya zorlanmıştır. Sonra Hak Teâlâ, o yeni çok kötü bir varış yeri olduğunu, çünkü güzel bir varış yerinin, nimetlere a mutluluklara erilen bir yer olduğunu, kötü bir varış yerinin ise bunun aksi olduğunu açıklamıştır. 175[175]

Kabe'nin Bina Edilmesi

"Hani, İbrahim İsmail ile birlikte Beytin temellerini yükseltiyordu. "Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur, muhakkak ki sen, hakkıyla duyan ve bilensin.. Ey Rabbimiz, bizleri sana teslim olmuş iki kimse, zürriyetimizden de sana teslim oimuş bir ümmet yap! Ve bize, ibadet mahallerini göster, tevbeierimizi de kabul buyur. Muhakkak ki sen, tevbeleri çokça kabul eden ve merhameti çok olansın. Ey Rabbimiz, onların içinde, onlara ayetlerini okuyacak, onlara Kitab'ı temizleyece. onlardan bir peygamber gönder. Muhakkak ki yegâne galib ve sonsuz
hikmet sahibi olan ancak sensin" (Bakara, 127-129).
Bil ki bu, Allah'ın İbrahim ve İsmail (a.s)'den nakletmiş olduğu şeyleri dördüncüsüdür. Bu da, o ikisinin, Kabe'yi inşa ederken üç çeşit duada bulunmalarıdır. Sonra burada birkaç mesele bulunmaktadır: 176[176]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'mn, buyruğu,geçmiş bir durumun ifadesidir. kelimesi, kelimesinin çoğuludur, üstünde bulunan şeylerin temeli ve esası demektir. Bu, mevsüfu zikredilmeden kullanılan ve isim yönü ağır basan bir sıfattır. Manası ise, sabit ve kalıcı olan demektir. "Allah seni, orada oturtsun, sabit kılsın" ifâdesi de bu köktendir. Yani, Allah'tan seni oturtmasını ve sabit kılmasını isterim, demektir. Temellerin yükseltilmesi, onun üzerine bir şeylerin yapılması demektir. Çünkü bu temeller üzerine bir şe^r yapılınca bu temeller atçak iken yüksek hale gelir. Böylece kısa iken uzamış olur. Bununla, binanın duvarındaki dizilmiş kerpiç ve taşların kastedilmesi de caizdir, çünkü her taş ve kerpiç, üzerine konulan ve inşa edilen her taş ve kerpiç için bir temel teşkil eder. Temellerin yükseltilmesinin manası o temelterin yapılarak yükselmesi demektir. Çünkü bir taş, bir kerpiç birbiri üzerine konulduğu zaman, bu taş ve kerpiçler yükselmiş olurlar. Allah en iyisini bilendir. 177[177]

İkinci Mesele

Tarihçilerin pek çoğu, bu hususta rivayet ettiğimiz hadislere dayanarak, bu Beyt'in Hz. İbrahim'den önce mevcut olduğu kanaatindedirler. Onlar bu görüşlerine Cenâb-ı Hakk'ın, "Hani İbrahim Beyt'in temellerini yükseltiyordu" (Bakara. 127) ayetini delil getirmişlerdir, Çünkü bu ayet, temellerin yıkılmış vaziyette var olduğunu göstermek hususunda, sarih bir ifâdedir. Ne var ki İbrahim (a.s), o temelleri yükselterek, onu tamir etmiştir. 178[178]

Üçüncü Mesele

Alimler, Hz. İsmail'in Beyt'in temellerinin yükseltilmeşinde ve Beyt'in yapılmasında, Hz. İbrahim'e yardımcı olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir.
Alimlerin pekçoğu Hz. İsmail'in bu konuda Hz. İbrahim'e yardımcı olduğunu söylemektedirler. Buna göre ayetin takdiri şudur: "Hz. İbrahim ve İsmail Beyt'in temellerini yükselttikleri zaman.." Bunun delili ise,Cenâb-ı Hakk'ın,, kelimesini, lâfzına atfetmiş olmasıdır. Binaenaleyh

---

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/453-454.
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/454.
177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/455.
178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/455.

mutlaka, bu atfın zikri geçen fiillerden birisi hakkında olması gerekir. Daha önce de, Beyt'in temellerinin yükseltilmesi işi geçmişti. Binaenaleyh İsmail lâfzının, bu hususta İbrahim lâfzına atfedilmiş olması gerekir. Sonra, onların bu işte ortak olmalarının iki hususa ihtimali bulunmaktadır:

a) Onların, Beyt'i yapma ve duvarlarını yükseltme hususunda müşterek olmalarıdır..

b) O ikisinden birisinin Beyt'in ustası, diğerinin ise ona taş, çamur vermesi, alet ve edavâtı hazırlamış olmasıdır. İşte bu iki izaha göre de, "yükseltme" işinin, bu ikisine nisbet edilmesi uygun olur. Ne var ki birinci açıklama, gerçekle daha çok iç içedir. Bazılarrysa, Hz. İsmail'in o vakitte küçük bir çocuk olduğunu zannetmişlerdir. Bu Hz. Ali (r.a)'den rivayet edilmiştir. Bu rivayete göre, Hz. İbrahim Beyt'i yaparken, arkasında Hz. İsmail ve karısı Hacer olduğu halde, evden çıkar. Bunun üzerine bu ikisi: "Bizi kime bırakıyorsun?" derler. Hz. İbrahim (a.s), cevaben, "Allah'a!" der. Derken Hz. İsmail susar, fakat su bulamaz. Hemen Cebrail onlara seslendi ve parmağıyla yeri kazdı; derken yerden zemzem suyu fışkırdı.. Bövle diyen âlimler. kelimesinde vakf yapıp, daha sonra da, ifadesiyle söze yeniden başlarlar. Buna göre mâna şöyle olur: "Ey Rabbimiz, bu Beyt'i yapmakla gösterdiğimiz taatimizi kabul et!" Bu takdire göre Hz. İsmail, yapmak işinde değil, sadece duada ortak olmuş olur. Bu te'vil zayıftır; çünkü Allah'ın, buyruğunda Altahu Teâlâ'nın neyi kabul ettiğine dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Binaenaleyh, bunu zikredilen hususa, yani Beyt'in yapılmasına hamletmek gerekir. Beyt'in yapılması Hz. İsmail'in fiilinden olmazsa, bunu kendisinden kabul etmesini Allah'tan nasıl isteyebilir? O halde, böyle bir görüş, Kur'an'ın zahirinin hilâfına olup, bu sebeple de reddedilmesi gerekir. Allah en iyisini bilendir. 179[179]

Hz.İbrahım ile Hz. ismail'in Üç Duası: İbadetin Kabulü İçin Aynca Duaya Lûlum Var Mı?

"Hani, İbrahim, temelleri, Bevt'in temellerini yükseltiyordu" buyurmuş, "Beyt'in temellerini yükseltiyordu"
dememiştir. Çunku, temeller sozunu önce kapalı söyleyip, sonra da bu kapalılığı açıklamada, başka bir ifâdede bulunmayan bir ta'zim ve onun şanını yüceltme bulunmaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak, bundan sonra onların üç çeşit duasını nakletmiştir:

Birincisi: Allah'ın, "Rabbimiz bizden kabul buyur; muhakkak ki sen en iyi işiten ve en iyi bilensin" ayetindedir. Bunda birkaç mesele bulunmaktadır: 180[180]

Birinci Mesele

Alimler, "Bizden kabul buyur!" sözünün tefsirinde ihtilâf etmişlerdir. Kelâmcıfar şöyle demişlerdir: Kabul ettiği her amelin sahibini Allah mükâfaatlandırır ve onun o amelinden hoşnut olur. Allah'ın kendisine mukâfaat vermediği ve razı olmadığı amel ise merduttur. Burada, birbirinden ayrılmayan iki şeyin birisinden, diğerinin ismiyle söz edilmiştir. Buna göre, kabul edilme lâfzı zikredilmiş, bununla Allah'ın sevabı ve rızası kastedilmiştir. Çünkü kabul buyurma, kişinin kendisine hediye edilen şeyi kabul etmesidir. Böylece kulun fiili atiyye ve bağışa; Allah'ın rızası ise ifâdenin genişliği yoluyla (tevessül), kabule benzetilmiştir. Arifler şöyle der: "Kabul ile tekabbül arasında fark vardır." Çünkü "tekabbül, insanın onu kabul ettirme hususunda zorlamada bulunmasından ibarettir. Bu ise ancak, amel noksan olup, kabul edilmeye müstehak görülmediği zaman olur. Bu, Hz, İbrahim ve İsmail tarafından, amellerindeki kusurun, acizliklerinin ve yetersizliklerinin itirafıdır. Böylece maksat, o amele mükâfaat vermek olmaz.. Çünkü, kendisine hizmet edilen kimse yanında fiilin kabul görmesi, akıllı olan bıı hizmetçiye göre, ona mukabil bir mükâfaat almaktan daha hoştur. Bunun iyice incelenmesi, Allah'u Teâlâ'ıın,

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/455-456.

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/456.

"İman edenler ise, Allah'ı daha çok sever" (Bakara. 165)ayetindeki "muhabbet" sözünün tefsirinde gelecektir. Allah en iyisini bilendir. [181]

İkinci Mesele

Onlar, kelâmcıların dediğine göre, bu ibâdetlerini Allah'a ihlâs ile yaptıktan sonra, kabulü için Allah'a yalvarıp yakardılar ve ibâdetlerine karşı mükâfaat istediler. Allah'a ihlâs ile yapılan işe sevab vermesi vacib olsaydı, bu dua ve yakarısın bir mânâsı olmazdı. Çünkü bu, insanın Allah'a yakarıp şöyle demesi mânâsına gelir: "Allah'ım, ateşi yakıcı, buzu da soğuk kıl." Hatta böyle dua etmesi diğerinden daha yerindedir. Çünkü konuşana göre, ateşin yanıp ışık verirken soğuk bir hale gelmesi, yine aynı şekilde buzun da donmuş ve beyaz bir halde iken sıcak bir hale gelmesi uzak bir ihtimal değildir.
Mu'tezile'ye göre bu gibi fiillere sevabın terettüp etmemesi imkânsızdır. Binaenaleyh burada ayrıca dua etmenin çok lüzumsuz birşey olması gerekir. Bu böyle olmadığına göre, biz (Ehl-i Sünnet), kul hakkında Allah'a hiçbirşeyin vâcib olmadığını, Allah'ın buna mecbur olmadığını anlamış olduk. Allah en iyi bilendir. [182]

Üçüncü Mesele

Hz. İbrahim (a.s) bu duasının peşine, "Sensin sen, hakkıyla işiten ve bilen" demiştir. O sanki "Ey Rabbimiz sen,
bizim dua ve yakarışlarımızı duyuyor, kalbimizdeki ihlâsımızı ve senden başkasına değer vermediğimizi biliyorsun" demek istemiştir. Buna göre eğer "Hz. İbrahim (a.s)'in, "Sensin sen, hakkıyla işiten ve bilen" demesi hasr ifâde eder. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allah'dan başka varlıklar da bazan işiti-ci olur" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ'nın bu sıfatı kâmil (tam) olduğu için, sanki başkası değil de sadece O'na bu sıfat has kılınmıştır.
"Hz. İbrahim (a.s)'ın yaptığı ikinci dua, "Rabbimiz, ikimizi sana teslim olanlardan kıl" demesidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: [183]

Birinci Mesele

Alimlerimiz insanın fiillerinin yaratılması meselesinde, "Rabbimiz, ikimizi sana teslim olanlardan kıl ayetini delil getirmişlerdir. Çünkü İslam'dan maksad ya din ve itikaddır, veyahud da teslim olup inkiyâd etmektir. Hz. İbrahim ile İsmail (a.s)'in, kendileri zaten teslim olma ve Allah'a baş eğmeye arzulu oldukları halde, İslam kelimesinin bu manaya alınması nasıl doğru olabilir? Onlan bu sıfat üzere kılmanın mânâsı, bunu onlarda yaratmak demektir. Çünkü "kılmak", "yaratmak" manasındadır. Nitekim Allah Teâlâ, "O (Allah) karan-liklan ve ışığı kıldı" (En'âm, 1) yani yarattı" buyurmuştur. Böylece bu müslüman olma sıfatını Allah'ın yarattığını gösterir.
Buna göre eğer, "Bu ayetin zahirine göre mânâ verilmemiştir. Çünkü ayetin zahiri, onların böyle bir istekte bulundukları esnada müslüman olmamalarını gerektirir. Çünkü eğer onlar o anda müslüman olsalardı, Allah'ın kendilerini müslüman kılmalarını istemeleri, var olan birşeyi elde etmek (tahsil-i hâsıl) isteği oturdu ki bu bâtıldır. Çünkü müslümanlar, o ikisinin bu dua esnasında da müslüman oldukları hususunda ittifak halindedirler. Bir de onların böyle bir duada bulunmaları, ancak müslüman oldukları halde uygun düşer. Buna göre ayetin zahirinin bırakılması gerektiği sabit olunca, bununla delil getirmek doğru olmaz. Ayetin zahirinin bırakılmadığını kabul etsek bile, "kılma" fiilinin sadece yaratmak ve icâd etmek mânâsına geldiğini kabul etmiyoruz. Çünkü bu kılmak, 843a fiili, başka mânâlara da gelir:

---

[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/456-457.
[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/457.
[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/457.

a) Yapmak mânâsına... Nitekim Hak Teâlâ, "O (Allah) geceyi elbise, uykuyu dinlenme vakti, gündüzü de bir hayat (faaliyeti) yapandır" (Furkân, 47) buyurmuştur.
b) Hîbe etti, bağışladı manasına... Biz, " Bu eşyayı, bu kaleyi, bu atı sana kıldım," yani" bağışladım" deriz.
c) Birşeyi tavsif etme ve o şey ile hükmetmek manasına... Meselâ,
"O (Kafirler) Rahman Allah'ın kulları olan melekleri dişiler diye zavsif etmiş, dişi olduklarına hükmetmişlerdir" (Zuhruf, 19) ve, "° (kâfirler), cinlerin Allah'ın ortaklan olduğuna hükmettiler" (Enam, 100)ayetlerinde olduğu gibi.
d) Emretmek manasına... Meselâ, Biz onlara, o peygamberlere uymayı emrettik" (Enbiya, 73) ve, "Muhakkak ben seni insanlara imâm (önder) kılıyorum" (Bakara, 124) buyurulmuştur. Bu ise emir ile olur.
e) Öğretmek manasına... "Falancayı kâtib ve şâir kıldım" demek, "Bu işleri ona öğrettim" demektir.
f) Açıklamak ve göstermek manasına,.. Birşeyin bâtıl olduğunu gösteren deliller getirdiğin zaman, "Falancanın sözünü geçersiz kıldım" dersin.
Bütün bunlar sabit olunca biz deriz ki ayette geçen, fiilinden maksadın, "Hz. İbrahim ile İsmail'i müslüman olmakla niteleyip, onların müslü-man olduğuna hükmetmek" manası olması niçin caiz olmasın? Nitekim bununla birisi başkasını vasıfladığı zaman, "Falanca beni hırsız kıldı," veya "Falanca beni faziletli ve edib kişi kıldı" yani "böyle kabul etti" denilir. Biz, den maksadın "yaratma" manası olduğunu kabul etsek bile, "Onları İslam'a götüren ilâhi lütufları yaratmak ve onları müslüman olmaya muvaffak kılmak" manasında olması niçin caiz olmasın? Buna göre "Allah'ın bu işlere muvaffak kıldığı ve böylece de bu işleri yapan kimseyi, Allah kendisine teslim olmuş kimse kılmış olur. Meselâ çocuğunu edib oluncaya kadar terbiye eden kimse çocuğuna, "Ben seni edib kıldım" diyebilir. Böyle yapmamış olan kimse için ise, "O,çocuğunu hırsız ve hilekâr kıldı, yaptı" denilir. Biz ayetin zahirinin Allah'ın müslüman olma sıfatını yaratmış olduğunu ifâde ettiğini kabul etsek bile, bu aklî delillerin hilâfınadır. Bu sebeble böyle hükmetmemek gerekir. Biz bunun aklî delillerin hilâfına olduğunu söyledik. Çünkü kulun fiili Allah Teâlâ'nın mahlûku olsaydı, kul bu fiili sebebiyle ne bir övgüye, ne zemme, ne sevaba ne de ikâba müstahak olmazdı. Bu durumda kulun değil de Allah'ın müslüman ve itaatkâr olması gerekirdi" denilirse şöyle cevap veririz:
Onun, "Ayetin zahirine göre mânâ verilmez" sözüne karşılık biz deriz ki: Biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü:
a) İslâm, kalbde bulunan bir araz olup iki zamanda devam etmez. Buna göre onların, "Biz ikimizi, sana teslim olanlardan (müslümanlardan) kıl" sözü, "Bu arazı, gelecek zamanda bizde devamlı olarak yarat" demektir. İslam'ın gelecek zamanda yaratılmasını elde etmeyi istemek, şu anda onun mevcut olmasına ters değildir.
b) Bundan maksad, müslümanlık sıfatının artmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah, 'İmânlarına imân katmaları için..," (Fetih, 4); ve: "O hidayete erenlerin hidayetini artırır" (Muhammed, 17) buyurmuştur. İbrahim (a.s) de "Fakat kalbimin mutmain olması için..." (Bakara, 260}. demiştir. Buna göre sanki Hz. İbrahim ve Hz. İsmail (a.s), yakînlerinin ve tasdiklerinin artması için Allah'a böyle dua etmişlerdir, Birşeyin artmasını taleb etmek, o anda aslının mevcud olmasına ters değildir.
c) İslam sözü mutlak olarak zikredildiğinde, imân ve îtikadı ifâde eder, ama lam harf-i cerri ile meselâ, 1ÜJJ&J* (Senin için iki müslüman)şeklinde kullanıldığı zaman, "O'na teslim olmak, inkiyâd etmek, takdir ettiği herşeye razı olmak ve O'nun hükümleri ve takdiri hususunda çekişmeyi bırakmak" manasına gelir. Buna göre yemin olsun ki o iki peygamber Allah'a işte bu manada teslim olup inkıyad etmiş ve Allah'ı tanımışlardı. Fakat insan oldukları için kalblerinde bir tür çekişme (mücadele) katmıştı. Bundan dolayı Allah'ın kazasına rızâ makamı kâmil bir şekilde meydana gelsin diye, Allah'ın bu çekişmeyi kalblerinden tamamen silip yok etmesini istemişlerdir.
Böylece bütün bu izahlar ile ayetin zahirî manasının terkedilmeyeceği ortaya çıkmıştır. O muarızın "kılma" fiili, "Birşeye hükmetmek veya birşeyle hükmetmek" manasına da hamledilir"

görüşüne gelince, biz deriz ki: "Bu bazı bakımlardan kabule şayan değildir:

a) Mevsuf için bir sıfat meydana geldiği zaman, sıfatta herhangi bir fayda yoktur. Dua ile taleb edilen sırf bu sıfatın kendisi olmayınca, bunu sıfatı elde etme manasına hamletmek gerekir. "Allah Teâlâ'nın bu şekilde onu vasfet-mesi bir övgü ve medihtir" denilemez. Halbuki o aslında istenen birşeydir." Biz yine deriz ki: "Evet, birşeyin bizzat kendisini elde etme hususundaki istek., o şevje tavsif ediliç övjece hükmedilmedi elde etme hususundaki istekten daha çoktur. Binaenaleyh onu birinci mânâya hamletmek daha uygundur.

b) Hz. İbrahim ile İsmail (a.s);de İslâmiyet bulunduğu zaman, onlar "müslüman" diye adlandırılmaya müstehaktırlar. Halbuki Allah Teâlâ'nın yalan söylediği düşünülemez. Binaenaleyh bu vasfın onlarda zaten bulunması gerekir. Öyle ise bu vasfı dua ile yeniden taleb etmede ne fayda var?

c) Eğer bundan maksad sadece isimlendirilme olsaydı, o zaman İbrahim (a.s)'e "müslüman" diyen herkes için "Onu müstüman kıldı" denilmesi caiz olurdu.

Hasmın, "Bu kılma, lütuf fiillerini yaratma manasına hamledilir" şeklindeki görüşüne gelince, biz deriz ki: "Bu da bazı bakımlardan kabul edilemez:

1) "Kılma", jif lâfzı "İslânV'a izafe edilmiştir. Binaenaleyh onu "İs-lâm"dan başka bir şeye çevirmek ayetin zahirini terketmek olur.

2) Bu ilâhî lütufları Mu'tezile'ye göre, Allah yapmış, O İcâd etmiş ve onları varlık âlemine O çıkarmıştır. Bu sebeble onları istemek de tahsîl-i hâsıl (zaten mevcud olanı tekrar elde etmeyi) istemek olur ki bu da caiz değildir.

3) Bu lütufların, meydana gelme tarafını, gelmeme tarafına tercih eden bir tesirleri ya vardır veya yoktur. Eğer bu tercihte lütufların bir tesiri yoksa buna lütuf denmez. Eğer bu lütufların, fiilin meydana gelme tarafını tercihte bir tesiri varsa, biz deriz ki: Tercih meydana geldiği zaman, o fiilin meydana gelmesi vacib olur. Bu böyledir. Çünkü tercihin bu kadarıyla meydana gelmenin yanında fiil, ya vâcib olur, veya imkânsız olur veya ne vacib ne de imkânsız olur. Eğer fiilin meydana gelmesi vâcib ise, bu elde edilmek istenen neticedir. Eğer imkânsız olur ise, lütuflar müreccih (müessir) değil, manî olmuş olur. Eğer ne vacib ne de imkânsız değilse, bu durumda fiilin o müreccih ile beraber meydana gelmesi bazan mümkin, bazan imkânsız olur. Meydana geldiği vakti, meydana gelme vakti olarak ona has kılmak, ya o vaktin, kendisinden ötürü, meydana gelme ile terneyyüz ettiği bir hususiyet onda vardır veya böyle değildir. Eğer birincisi söz konusu ise, bu müreccih bu hususiyetle birlikte lütufların tamamı olur veya tercihte bu lütufların asla bir tesiri olmaz. Biz onun böyle olduğunu farzedersek, bu,akla ters düşer. Eğer ikincisi söz konusu ise, bu durumda mümkinin,eşit olan iki tarafından birinin bir müreccih olmaksızın diğerine tercihi gerekir ki bu imkânsızdır. Böylece böyle bir lütfün bulunduğuna hükmetmenin makul olmadığı sabit olur."

Hasmımızın, "Akli deliller, kulun fiilini Allah'ın yaratmasının imkânsız olduğunu gösteriyor. Bu ise medhi ve zemmi ayırır" şeklindeki görüşü hususunda biz deriz ki: Bu, yukarıda izahı defalarca ve çeşitli vesilelerle geçtiği gibi, ilmi ve sebeblerir.i isteme meselesiyle tezad teşkil eder.

Bil ki bu ayetle ilgili en meşhur sual şudur: O iki peygamber müslüman oldukları halde, niçin Allah'ın kendilerini müslüman kılmasını istemişlerdir? Biz bu suali de yukardaki meseleye kattık ve ona yeterli, sadra şifâ veren cevaplar verdik. Bundan dolayı Allah'a hamdolsun. Onların Allah'a teslim olup boyun eğdiklerine aklî bakımdan delâlet eden şey ancak Allah'dan olur. Müslüman olmaya elverişli olduğundan bahsettiğimiz kudret, müslüman olmamaya da elverişli midir yoksa değil midir? Eğer o kudret İslam'ı bırakmaya elverişli değilse, o kudret İslam'ın mutlaka meydana gelmesini gerektirir. Böylece de o iki peygamberde, müslüman olmalarını gerektiren kudret yaratılmış demektir. Eğer bu kudret İslam'ı bırakmaya, yani müslüman olmamaya elverişli olur İse bu bâtıldır. Bunun mümkün olduğunu kabul edersek, mak-sad hâsıl olur. Onun bâtıl olmasına gelince, bu böyledir. Çünkü terk, bir şeyin asıl yokluğu hali üzere bırakılmasından ibarettir. Yokluk, sırf yokluktur. Bu nedenle kudretin o yoklukta müessir olması imkânsızdır. Bir de o devamlı yoktur. Yokluğu devamlı olan şey ise kudrete konu olamaz. Böylece bu izahla, devamlı yok olan şeye kudretin tesir etmeyeceği sabit olmuş olur. Binaenaleyh kudret ancak mevcud olan şeyler için söz konusudur. O halde kudret sadece vücud bulabilecek şeylere elverişlidir. Kudretin hem varlığa hem de yokluğa elverişli olduğunu kabul etmemiz durumunda maksad hasıl olur. Bir de elverişli bir kudret varlığa ancak bir müreccihten ötürü tahsis edilir. Teselsüle imkân vermemek için, müreccihler zincirinin Allah'ın fiilinde son bulması gerekir. Allah tarafından bir tercih söz konusu olduğu zaman, fiilin mutlaka meydana gelmesi gerekir. Bu sebeble Hz, İbrahim (a.s)'in: "Babblmiz, biz ikimizi sana müsiüman (testim) olanlardan kıl" sözünün, aklî delillere göre de doğru ve yerinde bir dua olduğu ortaya çıkmaktadır. 184[184]

Kulun Mutluluğu Yalnız Allah'a Teslim Olmaktadır

Hz. İbrahim (a.s)'in: "Rabblmiz, biz ikimizi, sana müslüman (teslim) olanlardan kıl" sözü hasr ifâde eder. Yani "Biz başkasına değil sadece sana teslim olanlardan olalım" demektir. Bir kulun tam saadetinin, Allah'ın hükümlerine, kazasına ve kaderine (takdirine) teslim olup, O'nun dışında hiçbir varlığa gönlünün kaymamasına bağlı olduğunu gösterir. Hz. İbrahim'in bir başka yerdeki sözünden kastedilen de budur. Nitekim Hz. İbrahim, "Onlar bana düşmandırlar; âlemlerin Rabbi değil!.." (Şuara, 77)demiştir.
Sonra burada iki görüş vardır:
1) "Ey Rabbimiz, bizi sana teslim olmuş kimseler kıl"; yani, "Seni bir bilen ve sana ihlâsta bağlananlardan kıl; biz ancak sana ibadet ederiz" demektir.
2) "İslam şeriatının tamamını yerine getirenlerden kıl." Daha kapsamlı olduğu için, makbul olan görüş budur. 185[185]

Üçüncü Mesele

Kulun dua ederken, Allah'a ancak, diye dua etmesi hususuna gelince, bunun izahı, inşaallah, Cenâb-ı Hakk'ın,
"Rabbiniz şöyle dedi: "Bana duâ ediniz, size icabet edeyim" (Gafir, 60) ayetinin tefsirinde, duânrn şartlarının anlatılmasında gelecektir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Zihniyetimizden de sana boyun eğmiş bir ümmet) kavline gelince, bunun manası, "Bizim evlâdımızdan., kıl" demektir. Ayetteki, teb'îz (kısmîlik) içindir. Hz. İbrahim, ifâdesinde zürriyetinin bir kısmını söyledi. Çünkü Cenâb-ı Hak, ifadesiyle, İbrahim ve İsmail'in zürriyetinin içerisinde zalimler olacağını bildirmiştir. Bazı âlimler de, "Hz. İbrahim bununla Arapları kastetmiştir, çünkü onlar da bu ikisinin zürriyetindendir" demiştir.
"Ümmet" sözüne gelince, Hz. İbrahim'in, "Onların içinde, onlardan bir peygamber gönder" (Bakara, 129) ayetinin delaletiyle, bunun "ümmet-i Muhammed" olduğu söylenmiştir. Burada birkaç soru bulunmaktadır:
Birinci Soru: Allah'u Teâlâ'nın, "Benim ahdim zalimlere ulaşmaz" (Bakara. 124) buyruğu, onun zürriyetinin içinde zalim olanlar bulunduğuna delâlet ettiği gibi, zalim olmayanların da bulunduğuna delâlet eder. Böylece onun zürriyetinin bir kısmının müslüman bir cemaat olduğu bu ayetle bilinmiş oldu. Binaenaleyh, böyle bir ümmetin teşekkülünü ikinci kez duâ ile istemenin faydası nedir?
Cevap: Bu delâlet katî değildir. Ama, "Şefkatli kimse, sû-i zanna çok düşkündür." (Yani Hz. İbrahim, şefkatinden dolayı, ne olur ne olmaz diye duâ etmiştir).
İkinci Soru: Hz. İbrahim, niçin kendisiyle Hz. İsmail'in neslini duaya tahsis etmiştir'? Bu hususunda bir cimrilik olmaz mı?
Cevap: Zürriyet, şefkate ve faydalarının düşünülmesine daha lâyıktır. Ni-tekim Cenâb-t Hak, "Kendinizi ve ehlinizi öyle bir ateşten koruyunuz id..." (Tahrim, 6) buyurmuştur. Bir de peygamberlerin çocukları iyi halli kimseler oldu mu, diğerleri de onlar vasıtasıyla iyi halli ve

---

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/458-462.
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/462-463.

sâlih olur; hayırlar konusunda onlara uyarlar. Görmüyor musun, önce geçen âlim ve büyük kimseler, istikamet üzere (doğru) oldukları zaman, arkalarında olan kimselerin de müstakim olmaları için nasıl canla başla çalışmışlardır?

Üçüncü Soru: Cahiliye Devri Arapları Hep Müşrik İdi. Öyleyse Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Duası Kabul Edilmemiş miydi?

Görünen şudur ki, Allahu Teâlâ, şayet bu duayı reddetmiş olsaydı, O bu reddini açıkça belirtirdi. Allahu Teâlâ, reddini açıkça belirtmeyince, O'nun bu duaya icabet etmiş olduğunu anlamış olduk. Bu durumda da bir müşkil ortaya çıkar, çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in ecdâdt zamanında Araplardan hiçbirisi müslüman değildi. Hz. İbrahim ve İsmail'in zürriyeti sadece Araplardır.

Cevap: Kaffâl şöyle demiştir: "O ikisinin zürriyeti içinde, bir olan Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseler, devamlı olarak buluna-gelmiştir. Peygamberler de Hz. İbrahim'in soyundandırJCahiliyye çağında Zeyd ibn Amr İbn NüfeyÎ, Kus İbn Sâ'ide -bunun, Hz. Peygamberin dedesi olan Ab-dul Muttalib İbn Hâşim- ofduğu da söylenir ve Âmir İbn ez-Zureb gibi İslâm dini üzere olup da, Allah'ın yoktan yaratmasını, öldükten sonra tekrar yaratacağını, sevâb ve ceza vereceğini kabul edip, Allah'ı birleyenler; leşleri yemeyen ve putlara tapmayan kimseler bulunmaktaydı. 186[186]

Cebrail'in Hac Menasikini Öğretmesi

Allah'u Teâlâ'nın, "Ve bize, ibadet yerlerimizi göster" kavline gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 187[187]

Birinci Mesele

Allah'ın, (Bize göster) ifâdesi hakkında iki görüş vardır:

1) Bunun mânası, "Bize, haccımızın hükümlerini öğret" demektir, "çünkü, haccedelim ve insanları orayı haccetmeye davet edelim diye, bize Beyt'i yapmamızı emrettin. O halde, bize haccın kanunlarını ve orada yapmamız gereken fiil ve kavilleri bize öğret!" Bu, ilmen görmek manasında bir mecazdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Görmedin mi, Rabbin gölgeyi nasıl uzattı?" (Furkan, 45) ve:

"Görmedin mi, Rabbtn, Fil ashabına ne yaptı?" (Fil, 1) buyurmuştur.

2) "Onu bizzat gözlerimiz önüne koy." Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Hz. Cebrail, Hz. İbrahim (a.s)'e haccın bütün kurallarını gösterip, Arafat'a vardığında Cebrail, "-Ey İbrahim, sana gösterdiğim kuralları öğrendin mi?" diye sordu. Hz. İbrahim de, " Evet!" dedi. Böylece oraya, bundan ötürü "Arafat" adı verildi- Kurban bayramının ilk günü olunca, Hz. İbrahim Kabe'yi ziyaret etmek istedi. Bu sırada önüne iblis çıkıp, yolunu kesti, Bunun üzerine Hz. Cebrail Hz. İbrahim'e, şeytana yedi taş atmasını emretti. O da yaptı, bunun üzerine şeytan oradan gitti. Sonra ikinci, üçüncü ve dördüncü gün tekrar göründü.

Hz. Cebrail Hz. İbrahim'e aynı şekilde şeytanı taşlamasını söyledi...

Burada üçüncü bir görüş daha vardır ki, bu da, ifâdesinden, hem görmenin hem de bilmenin (ilmin) beraberce kastedilmiş olmasıdır. Bu, Kâdî'nin görüşüdür. Çünkü hacca dair şeylerin bir kısmı bilinir, fakat görülmez, bir kısmı ise, sadece görülür.. Bu sebeple lâfzı, bu iki durumun her ikisine birden hamletmek gerekir. Bu görüş zayıftır. Çünkü bu lâfzı aynı anda hem hakiki hem de mecazî manaya hamletmeyi gerektirir, ama caizdir.

Böylece, geriye muteber görüş olarak ilk iki götüş kalır. İkinci görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: Haccın menâsiki iki vakfe yapılan yerler, haccın kaidelerinin ifâ edilmiş olduğu Mina, Arafat, Müzdelife ve benzerî yerlerdir.

Birinci görüşte olanlar ise şöyle demişlerdir: Haccın menâsiki, hacca ait olan tavaf, sa'y ve

---

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/463-464.

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/464.

vakfeler gibi işlerdir..188[188]

Menasik Hakkında Geniş Bilgi

kulluk demektir. İbadet eden kimseye, bu kelimeden gelmek üzere, denilir. Sonra, boğazlanacak erkek kurban, dişi kurban, hacca ait işler ise, diye adlandırılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s):
Hacca ait işlerinizi, ibadet kurallarınızı benden alm. Şu yılımdan sonra, belki de ben,arhk sizinle karşılaşmam!"189[189] buyurmuştur.
Hacca ait kuralların ifâ edildiği yerler de "menâsik" diye adlandırılır. Sin -arfinin fethasıyla, iş; sin harfinin kesresiyle, meselâ, ve, kelimeleri gibi- bu fiillerin yapıldığı yer anlamına geldiği de söylenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz her ümmete, yerine getirmeleri gerekli bir ibadet yolu gösterdik" (Hac 67) buyurmuştur. Ayetteki ilgili kelime, sin'in hem fethası hem de kesresıyle okunmuştur. Sözün zahiri, bunun iş, fiil manasına geldiğine delâlet eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, İfâdesi bunu gösterir. Peygamber (s.a.s), onlara hacda yapılacak fiilleri öğrenmelerini emretmiştir; yoksa Hz. Peygamber (s.a.s), "Benden hacca ait ibadetlerinizin yapılacağı yerleri alın" mânâsını kastetmemiştir.
Bu hususu iyice kavrayınca biz deriz ki, "menâsik" sözünü, "haccın menâsik" ine hamlederek onu hacdaki fiiller manasına alırsak, ayette geçen, Ujl ifâdesi, bu amellerin tarifini göstermeyi ifâde eder. Eğer onu, haccın fiillerinin yapıldığı yerler manasına alırsak, bu durumda, Ujl ifâdesi, yerlerin tanıtılması için kullanılmış olur.Bazı müfessirter de, "menâsik" sözünü, sadece kurban kesmeye hamletmişlerdir ki, bu doğru değildir. Çünkü boğazlanan kurban, kulluğun muhtevasına girdiği için, îlU diye adlandırılmıştır. Bu sebepten dolayı, yemek için4(esilen kurbanlara du isim verilemez. İbadet maksadıyla kesilen şey ise, İJÜJ diye adlandırılır. Bunun hac işlerinden bir iş olması diğer amellerin yerine geçer. Bu sebeple hepsinin bu kelimenin muhtevasına girmesi gerekir. Eğer biz "menâsik" sözünü, bu kelimenin aslıntn ifâde etmiş olduğu ibâdet, Allah'a yaklaşma ve O'nun razı olduğu şeylere yapışma manasına hamleder ve bu kelimeyi, Allahu Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s) için vaz etmiş olduğu her kanunu içine alan bir kelime kabul edersek, bu durumda Hz. İbrahim'in, USL*tfi tf*lj demesinin manası; " Sana nastl ibadet edeceğimizi, nerede ibadet edeceğimizi ve, kölenin efendisine hizmet etmesi gibi bizim de sana hizmet etmek üzere hangi yolu tutacağımızı, hangi vesile ile sana yaklaşacağımızı bize öğret!" demektir. 190[190]

Üçüncü Mesele

İbn Kesir ve bazı rivayetlerde Ebu Amr, Kur'an'ın her yerinde râ harfinin sükûnu ile olmak üzere, şeklinde okumuşlardır. Bu ikisine Âsim ile İbn Amr, "Bizleri saptıran o iki kimseyi bize göster" (Fussilet, 29)
ayetinde muvafakat etmişlerdir.
Ebu Amr'den yapılan zahir rivayetlerin bazısında ise o, bütün Kur'an'da 'işbâsız" olarak râ harfinin kesresinin "ihtilâsıyla"191[191] okumuştur. Diğerleri ise, kesrenin işbâsıyla (tam kesreyle) okumuşlardır. Bu kelimenin aslı, mek-sûr olan hemze ile, b'ji dır. Hemzenin kesresi râ harfine nakledilerek, böylece hemze de hazfedilmiştir. Bu kıraat şekli, tercih edilendir. Çünkü kurrânın çoğu böyle işba ile okumuşlardır. Bir de, kelimenin aslından hemze düştüğü için, kelime noksanlaşmasın ve hemzeye delâlet eden kesre yok olmasın diye râ harfinin sükûnuyla okuma, güzel olmaz.

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/464-465.

189[189] Müsned, 3/318, 366.

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/465-466.

191[191] Harekenin belli beiirsiz okunuşuna ihtilas denilip, t-urada harekenin üçde biri bırakılır, ikisi ise izâle edilir.

Râ'nın sükûnuyla okunan kıraat şekline gelince, bu hem hemzenin, hem de harekesinin hazfediimesi ve sakin olan şeylere benzetilmesi suretiyledir. Meselâ, kelimesinin ve kelimesinin de, şeklinde okunması gibi...
"İhtilas" a gelince bu, hemzenin hazfedildiğine dair delâletin bırakılmasıyla beraber, telâffuzu nafifleştirme gayesiyle yapılır. 192[192]

Peygamberler Küçük Günah Dahi İşlememiştir

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve, tevbemizi kabul buyur" ifâdesine gelince, bu husuota birkaç mesele vardır: 193[193]

Birinci Mesele

Peygamberlerin günah işleyebileceklerini söyleyen kimseler, bu ayetle istidlal ederek, şöyle demişlerdir: Tevbe, daha önce günahın bulunmasına bağlıdır. Şayet önceden günah bulunmamış olsaydı, tevbe talebinde bulunmak, imkânsız olan bir şeyi taleb etmek olurdu.
Mutezile ise şöyle demiştir: Biz, peygamberlerin küçük günah işleyebi-eceklerini tecviz ediyoruz. Buna göre bu tevbe küçük günahlardan dolayı yapılmış bir tevbe olur. Bir kimse şöyle diyebilir: Küçük günahlar, bunları işleyenin sevaplarıyla affedilmiş olur. Bunlar affedilince, onlardan dolayı tevbe etmek .de anlamsız olur. Çünkü tevbenin tesiri, günahları yok etme hususundadır. Zaten yok olan bir şeyi yok etmeye çalışmak imkânsızdır.
Burada peygamberler için, küçük günahları tecviz edip etmeyenlere verirek diğer cevaplar da vardır. Bu cevaplar birkaç yöndendir:
a) Tevbenin, günahlardan kaçınmak hususunda aşırı dikkat göstermek maksadıyla yapılmış olması da caizdir. Çünkü nefsini, günahlardan iyice ka-: imaya azmetmiş ve son derece pişman olmuş vaziyette tasavvur eden kimse, günahları terketmeye daha fazla yakın olur, böylece bu, günahları terketmeye götüren ve sevkeden bir lütuf olmuş olur.
b) Kul, her nekadar Rabbine itaata çalışsa bile, o sehven veya evlâyı tüketmekten dolayı bazı kusurlar işlemiş olabilir. Binaenaleyh, işte mezkûr dua bu sebepten ötürü olmuş olabilir.
c) Allahu Teâlâ, Hz. İbrahim'e soyu içinde zâlim ve âsî kimselerin olacağını bildirince, şüphesiz Hz. İbrahim de orada, o zürriyetinin bir kısmını müs-lüman bir topluluk yaratmasını istemiş, sonra da Allah'tan bu günahkâr olanlan tevbeye muvaffak kılmasını talep ederek, yani,"zürriyetimizden günahkâr olanların tevbelerini kabul buyur" demiştir. Çocuğu bir suç işlediğinde, ona şefkatli olan baba, çocuğundan dolayı özür beyan ederek, "Ben bi* suç işledim, kusur ettim, özür dilerim!" der. Onun bundan maksadı, şunu demek istemesidir: "Çocuğum bir hata işledi, onun özrünü kabul et!".. Bu böyledir, çünkü insanın çocuğu, bizzat insanın kendisinin yerini tutar. Bu açıklamayı te'yid eden bazı hususlar da bulunmaktadır:
1) Allahu Teâlâ İbrahim suresinde, O'nun şöyle dediğini nakletmiştir:
"Allah 'im, beni ve oğullarımı, putlara tapmaktan uzak tut! Rabbim, putlar İnsanlardan pekçoğunu saptırdılar. Şimdi kim bana tâbi olursa, muhakkak ki o bendendir. Her kim de bana âsi olursa, muhakkak ki sen mağfiret sahibisin, çok merhametlisin" (ibrahim, 35-36). Manânın şöyle olması da muhtemeldir. "Kim bana âsi olur da tevbe ederse, sen, onun tevbesini kabul etmeye ve geçmiş günahlarını bağışlamaya muktedirsin."
2) Abdullah İbn Mesûd'un kıraatinde, onun,
"Ve onlara, İbadet yollarını göster ve onları tevbeye muvaffak kıl" şeklinde okuduğu zikredilmiştir.
3) Hz. İbrahim O'nu, "Rabbimiz, onların içinde onlardan olan bir peygamber gönder" (Bakara, 129) sözüne atfen söylemiştir.
4) Müfessirler, Hak Teâlâ'nın,

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/466-467.
193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/467.

"Andolsun ki biz sizi yarattık ve sonra sizlere suret verdik" (avıı. m ayetini, Allah'ın Hz. Adem'i yaratmasını, insanlar ondan geldiği için, insanları yaratması şeklinde te'vil etmişlerdir. Tıpkı bunun gibi, Hz. İbrahim'in "Bize, ibadet yollarımızı göster" demesinin, "züniyetimize göster" şeklinde olması da uzak bir ihtimal değildir. 194[194]

Ayet Kulların Fiililerini de Allah'ın Yarattığına Delildir

Alimlerimiz Hz. İbrahim'in, ifadesiyle, kulun fiilini Allah'ın yarattığına istidlal ederek şöyle demislerdir: Hz. İbrahim (a.s) Allah'tan, tevbesini kabul etmesini istemiştir. Şayet tevbe etmek kulun yaratmasıyla olsaydı, onu Allah'dan istemek hem imkânsız, hem de cehalet olurdu. Mutezile ise şöyle demiştir: Bu, Allah'ın bizden tevbe etmemizi isteyerek, "İ'man edenler, tevbe-i Nasûh ile Allah'a tevbe ediniz" (Tahrim, 8) buyurmasıyla çelişir. Tevbe şayet Allah'ın fiili olsaydı, bu tevbeyi kuldan istemesi muhal ve bir cehalet olurdu. ifâdesini, Allah'ın tevfikına, O'nun lütuf fiillerine veya kuldan olan tevbeyi kabul etmesine hamledebitmemiz mümkün olunca da âlimlerimiz, "tercih bizimle beraberdir; çünkü, aklî delil de, bazı bakımlardan bizim bu görüşümüzü te'yîd eder" demişlerdir. Şöyle ki:
1) Allahu Teâlâ tevbeyi gerektiren bir sebebi yaratmadığı müddetçe, tev-benin bulunması imkânsız olur. Bu sebeple tevbe, kuldan değil, Allah'dan olmuş olur. Bu sebep olma delilinin izahı, defalarca geçmiştir.
2) Allâme Gazafî(rh.a.)'nin özetlediğine göre tevbe, sıraya konulmuş olan şu üç şeyin, ilmin, halin ve amelin toplamından ibarettir. Buna göre ilim birinci, hal ikinci -ki ilim bunu gerektirir- amel ise üçüncüsüdür ki bu da halin neticesidir. İlim, günahın zararının büyük olduğunu bilmektir. Bu bilgiden faydalı ofan şey elden kaçırılıp, zararlı olanın da meydana gelmiş olması sebebiyle, kalbte bir acı meydana gelir. Kalbteki bu acıya, nedamet, pişmanlık denilir. Sonra bu pişmanlıktan, irâde denilen bir sıfat meydana gelir ki, bunun hal, mazî ve istikbâl ile bir münasebeti vardır. Hal ile münasebeti, onun işlemiş .duğu günahı bırakmasıdır. İstikbâl ile ilgisine gelince, terketmiş olduğu bu - ı Ailah rızası için ömrünün sonuna kadar yapmamaya azmetmekle olur. Mazie ilgisine gelince, eğer telâfi imkânı olan cinsten ise, cebr (onarma) ve kaza e kaçırmış olduğu şeyleri telâfi etmekle olur. Buna göre ilim ilk derecededir. O, hayırların kendisinden doğduğu kaynaktır. Ben, burada ilim ile, iman ve . akîni kastediyorum. Çünkü iman, günahların öldürücü zehir olduğunu tasdik »sekten ibarettir. Yakîn ise, bu tasdiki te'kid ve ondan şekki bertaraf ederek, olmasından ibarettir. Sonra bu yakîn kalbe hükümran olduğu sürece pişmanlık ateşi yanar; böylece kalb, iman nurunun aydınlatrr la, daha önce karanlıklar içerisinde iken üzerine güneşin ışıktan aoğan, böylece sevgilisinin helak olmak üzere olduğunu görüp de kalbinde onun sevgi. ateşleri tutuşan ve bu tutuşmadan dolayı'da onu kurtarmak için ileri atılma arzusu duyan kimse gibi, kendisinin, sevgilisinden zedelenmiş olduğunu gördüğü zaman elem ve acı duyar.
Bunun böyle olduğunu bildiğin zaman biz deriz ki; fiilin iradeye daya ması zarurîdir. Çünkü, muarızı bulunmayan kesin bir irade neticesinde, laka fiil meydana gelir. İradenin kalbin duymuş olduğu acıya terettüp et' de zarurîdir. Çünkü hoşa gitmeyen bir durumu müşahede etmesinden dola., kalbi elem duyan kimsenin, kalbinde mutlaka onu savuşturma iradesinin me. dana gelmesi gerekir. Bu elemin, bu şeyin zarar getirici, faydaları da götürü cü olduğunu bilmeye dayanması da zarurî bir durumdur. Binaenaleyh, bütir bu derecelemeler zarurîdir. O halde, daha nasıl bir tecrübe ve zorlama altır-da meydana gelmiş olur?.
Geriye, teklifin muhtevasına giren şeyin, yalnız ilim olduğunu söyleme kalır. Ne var ki, bunda da bir müşkilât vardır. Çünkü bu ilim, ya zarurî veya nazarî olur. Eğer ilim zarurî ise, bu da bir imtihan ve mükellef tutmanın muhtevasına dahil olmaz. Eğer nazarî olursa, bu da zarurî ilimlerden elde edilmiştir. O halde, ilk nazarî ilmi meydana getiren bu zarurî ilimlerin toplamı, bL neticeyi meydana getirmede yeterli olur veya başkası yeterli olur. Eğer bu yeterli olursa, bu ilk elde edilen nazarî ilmin, zarurî ilimlere terettüp etmesi vacib olur. İrade dışı olan bir

---

[194] 194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/467-469.

şeye terettüp etmesi vacib olan şey de, irade dışı olur. Eğer o yeterli olmazsa, mutlaka bir başka şeyin bulunması gerekir ki, bu başka şey eğer zarurî ilimlerden olur ve bu da bulunursa, bu durumda yeterli olduğu halde onu yetersiz kabul etmiş oluruz ki, bu imkânsız bir şeydir (hulf).

Eğer nazarî ilimlerden olursa, ilk nazarî ilim, kendisinden önce bulunan başka bir nazarî ilme muhtaç olur. Bu durumda, nazarî ilimlerin ilki, nazarî ilimler için bir ilk ve başlangıç olmaz, ki bu akta aykırıdır (hulf). Sonra bu ilk hususunda söylenecek söz, ondan önce olan "ilk" hususunda söylenecek söz gibidir. Bu sebeple de teselsül gerekir ki, bu da imkânsızdır. Binaenaleyh bizim en son olarak zikrettiğimiz hususla, Allahu Teâlâ'nın, buyruğunun zahirine hamledilmiş olduğu ortaya çıkar. Bu,aklî delillere mutabık olan bir gerçektir. Bu ayetle tenakuz içindeymiş gibi gözüken diğer ayetlerin tevil edilmesi daha evlâdır.

eden ve çok merhamet eden ancak sensin" kavline gelince, bu ayetle ilgili açıklama daha önce geçmişti.

Hz. İbrahim'in yapmış olduğu üçüncü dua ise, O'nun, "Rabbimiz, onların içinde onlardan bir peygamber yolla" şeklinde söylemesidir. Bil ki, Hz. İbrahim'in niyazıyla, "Ve zürriyetimizden de, sana teslim olmuş bir ümmet" duasında kasdettiği kimseyi murad ettiğinde şüphe yoktur. Çünkü bu daha önce zikredilmiştir. Onun zürriyetini bu şekilde nitelemiş olması, ancak Hz. Muhammed (s.a.s)'e yakışır. Böylece O, sözünü de önceki ifâdesine atfetmiştir. Bu duâ, O'nun zürriyetinin iki yönden mükemmelliğini gösterir:

1) Onların içinde, onların dinlerini ve şeriatlerini ikmâl eden ve onların İslam üzere sebatlarını sağlayacak bir şeye davet eden bir resulün bulunması...

2) Gönderilen bu peygamberin, bazı sebeplerden dolayı, başkalarından değil de onlardan olmasıdır. Şöyle ki:

a) İzzet, şeref ve dinleri hususunda, onların mertebeleri ve mevkilerinin en üstün olması için... Çünkü hem peygamber, hem de kendilerine peygamber gönderilenler aynı soydan oldukları zaman, peygamberin isteğine uyul-duğunda, bu onun isteğine daha fazla şeref kazandırır.

b) Peygamber onlardan olduğu zaman, onlar onun doğumunu, soyunu-sopunu ve menşeini tanırlar; böylece de onun doğruluğunu ve emîn bir kimse olduğunu bilmek kolaylaşır.

c) Peygamber onlardan olduğu zaman, o peygamber onlara, yabancılara gönderilmiş olması hâlinde,yabancılara karşı olacağından daha şefkatli ve onların iyiliği için daha istekli olur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki, Hz. İbrahim'in maksadı hem halde, hem de istikbalde dini yaşatmak olduğu ve, zann-ı galibince de bunun ancak, o kavmin kendi zürriyeti içinden çıktığı zaman daha tam ve mükemmel olacağını düşündüğü için, böylece din konusunda elde edilebilecek en son mutluluğa nail olmak ve, kendi zürriyeti içinde olması sebebiyle de, büyük bir sürür ve neşeye ulaşmak amacıyla, bunu murad etmiş olması son derece güzel olmuştur. Çünkü, bu rütbeden daha yüce olan bir izzet, bir şeref ve bir rütbe yoktur. 195[195]

Hz. İbrahim'in Gelmesini İstediği Zat Resul-i Ekrem'dir.

Burada bildirilen peygamberin Hz. Muhammed (s.a.s) olduğuna gelince, buna bazı hususlar delâlet etmektedir:

a) Müfessirlerin icma'ı, bunun başta gelen hüccetidir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğinin rivayet edilmesidir:

"Ben İbrahim'in duası, İsa'nın ise müjdesiyim"196[196] Resul-i Ekrem "da'vet, duâ" sözüyle bu ayeti, "müjde" sözüyle de Saf sûresinde zikredilen,. "Benden sonra gelen ve adı Ahmed olan bir peygamberi müjdelemek üzere..." (Saf, 6) ayetini kastetmiştir.

c) Hz. İbrahim (a.s) Mekke ve civarında bulunan soyu için, Mekke'de bu duayı yapmıştır.

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/469-471.

196[196] Müsned, 5/262.

Allah Teâlâ da Mekke ve civarında olanlara sadece Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak göndermiştir. 197[197]

Ümmet-i Muhammed'in Hz. İbrahim'e Salât ve Berekât Dilemesinin Hikmeti

Bu meseleyle ilgili bir soru vardır. O da şudur: Hz. İbrahim (a.s)'in namazlarda Hz. Muhammed (s.a.s)'le birlikte,
"Allah im! İbrahim 'e ve İbrahim 'in ehline merhamet ettiğin gibi, Muhammed'e ve Muhammed'in de merhamet et"198[198] diye zikredilmesindeki hikmet nedir?
Alimler bu soruya şu şekillerde cevap vermişlerdir:
1) Hz. İbrahim (a.s), Hz. Muhammed (s.a.s) için, "Rabbimiz, onlara içlerinden, ayetlerini okuyan bir peygamber gönder" (Bakara, 129) öyle dua etti. Ha-lilullah Hz. İbrahim için, Habîbullah Hz. Muhammed (s.a.s)'in güzelce dua etmesi gerekince, Allah Teâlâ, onun isminin zikrini kıyamete kadar ümmet-i Muhammed'in dilinde sürdürmek suretiyle Hz İbrahim (a.s)'in Hz. Muhammed (s.a.s) üzerinde olan hakkını îfâ etmiş oldu.
2) Hz. İbrahim (a.s), Rabbinden, "Sonraki insanlar içinde benim için bir lisan-ı sıdk (yâd-ı cemll, güzel nâm) kıl" (Şuara, 34), Yani "Ümmet-i Muhammed içerisinde benim için güzel bir isim (nâm) bırak" sözü ile, bunu Rabbinden istedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onun duasını kabul etti ve, Muhammed ümmeti içerisinde ona güzel bir nâm bırakarak, onun adını Habîbi Muhammed'in ismine bitiştirdi.
3) İbrahim (a.s), Cenâb-ı Hakk'ın, "Atanız İbrahim'in milletine, dinine..." (Hacc, 78) ayetine binaen millet-i İslâm'ın babasıdır. Muhammed (s.a.s) rahmetin
babasıdır. Abdullah b. Mes'ud (r.a)'un kıraatinde ise, 'Su peygamber müminlere, kendi nefislerinden daha ileridir; O onların babasıdır" (Ahzab, 6. ayetin değişik kıraati) şeklinde geçmektedir.
Hz. Peygamber ile ilgili olan diğer bir ayette ise, "(O) mü'minlere çok şefkatli ve merhametlidir" (Tevbe, 128) buyurulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, yani şefkat ve merhamet hususunda, "Ben sizin babanız gibiyim199[199] buyurmuştur. Bu ikisinden herbiri için bir bakıma babalık hakkı tahakkuk ettiği için, Allah Teâlâ da her ikisini övgü ve duada beraber zikretmiştir.
4) İbrahim (a.s), hacc hususundaki ahkamı ilân ediyordu: "İnsanlar içinde haca ilân et" (Hacc, 27). Hz. Muhammed (s.a.s) ise dinin münâdisi idi: "İmana davet eden bir münâdiyi duyduk" (Ai-imran, 193). Böylece Cenâb-ı Hak, güzel nâm hususunda her ikisini de birleştirmiştir. 200[200]

Gelecek Peygamberin Vasıflarından Bazıları

Bil ki Cenâb-ı Hak onlara içlerinden bir peygamber göndermeyi murad ettiğinde, bu peygamberin bazı vasıflarını zikretmiştir:
a) "O onlara senin (Allah'ın) âyetlerini okur." Bu ayetle ilgili iki vecih vardır:
1) Bu ayetler, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilmiş olan Furkân (Kur'an)'dır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara okuduğu sadece bu idi. Binaenaleyh "ayetlerini" lâfzını Furkân'a hamletmek gerekir.
2) Bu ayetlerin yaratıcının varlığına ve sıfatlarına delâlet eden işaretler olması da mümkündür. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ayetleri onlara okumasının manas) şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, bunları hatırlatıyor, onları bunlara davet ediyor ve bunlara imân etmeye sevkediyordu.

---

[197] [197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/471-472.
[198] [198] Buharı. Ahzâb Sûresinin Tefsiri, (6/151).
[199] [199] Ebû Davud, Tahare, 4 (1/3).
[200] [200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/472-473.

b) "O on/ara kitabı öğretir." Bundan maksad, "O, onlara kitabı okumalarını emrediyor ve kitabın manaları ile hakikatlerini öğretiyor" demektir. Bu böyledir, çünkü okumak, bazı sebeplerden dolayı matlûbtur.

Bu sebeblerden birisi, Kur'an'ın lâfzının tevatür derecesine ulaşan kalabalık sayıda insanların dillerinde devam edip gitmesidir. Böylece de tahrif ve tasniften (kelimeyi yanlış yazma ve okumadan) korunmuş olur.

Bu sebeplerden bir başkası da, onun lâfzının ve nazmının Hz. Muham-med'in bir mucizesi olmasıdır.

Bir diğer sebepse, onun okunmasında bir nevi ibâdet ve taatın bulunmasıdır. Ayrıca onun namazlarda ve şâir ibadetlerde okunmuş olması da, bir başka çeşit ibadettir. İşte okumanın hükmü budur.

Ne var ki en büyük hikmet ve en yüce gaye, O'ndaki delil ve hükümleri öğrenmektir. Çünkü Kur'an'da bulunan mana, hikmet ve sırlardan dolayı Cenâb-ı Hak Kur'an'ı "Hidayet" ve "Nûr" olarak vasıflamıştır. Allahu Teâlâ ilk önce okumayı zikredince, bundan sonra da onun hakikat ve sırlarını öğrenmeyi, öğretmeyi zikrederek,"Ve onlara Kitab't öğretir" buyurmuştur.

c) Hz. Peygamberin üçüncü sıfatı O'nun "hikmeti öğretmesidir." Yani O, hikmeti öğretiyordu. "Hikmet", söz ve amelde isabet etmek demektir. Ancak bu iki özelliği kendisinde bulunduran kimseye "hakim" denir. Bu kelimenin aslının, "Onu alıkoydum, menettim" manasına olan, ifâdesinden olduğu da söylenmiştir. Buna göre "hikmet", "sanki cehalet ve hatadan alıkoyan şey" demektir. Hikmetin bu manaya gelmesi ancak bizim söylediğimiz gibi, söz ve fiilde isabet etmek ve herşeyi yerli yerine koymak ile olur. Kaffâl şöyle demiştir: "Bazı felsefeciler, hikmeti, "İnsan gücü ntsbetinde Allah'a benzeme" diye tarif etmişlerdir." 201[201]

Hikmet Ne Demektir?

Müfessirler bu ayetteki "hikmet" ten ne murad edildiği hususunda ihtilâf ederek şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1) İbn Vehb, İmam Malike, "Hikmet nedir?" diye sordum, O, "Dini bilmek, onu anlamak ve oha uymaktır" cevabını verdi.

2) Şafiî (r.a) ise, "Hikmet, Allah'ın Resulünün sünnetidir" demiştir. Bu aynı zamanda Katâde'nin görüşüdür. Allah kendilerinden razı olsun, Şafiî'nin arkadaşları şöyle demişlerdir: "Bunun delili, Allah Teâlâ'nın bu ayette önce Kur'an'ı okumayı, ikinci olarak onu öğretmeyi zikrederek, daha sonra "hikmet" kelimesini buna atfetmesidir. Binaenaleyh hikmetten maksad, Kur'an dışındaki birşeyin olmast gerekir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sünnetinden başka birşey değildir.

Buna göre şayet, "Bu hikmet kelimesini, tevhid, adalet ve nübüvvete delâlet eden aklı delilleri öğrenme manasına hamletmek niçin caiz olmasın?" denilirse biz deriz ki: Akıllar bu hususta müstakildir. Bu sebeple bu lâfzı, şeriattan etde edilmeyen bir şeye hamletmek daha evlâ olur.

3) Hikmet, hak ile bâtılın arasını ayırmak demektir. Hikmet, «jiih ve> vezninde olup "hüküm" manasına gelen bir masdardır. Buna göre

mana, "O, senin onlara indirdiğin kitabını onlara öğretiyor ve senin ona öğretmiş olduğun hüküm ve kazalarını onlara beyan ediyor" olur. Hikmetin, kalıp itibariyle hüküm mânasına gelmesinin misali, ve, ve, ve, ve, ve, kelimeleridir.

4) Onlara kitabı öğretmesinden maksat, muhkem olan ayetleri; "Hikmet" i öğretmekten maksadı ise, müteşabih ayetleri öğretmeyi kastetmiş olmasıdır.

5) Onlara kitabt öğretmesinden maksat, onlara Kitab'daki hükümleri; hik-met'İ öğretmesinden maksat ise, onlara bu hükümlerin hikmetini ve bu hü-kümlerdeki muhtelif faydaları öğretmiş olmasıdır. Bazı âlimler ise, bütün bunların Kur'an'ın nitelikleri olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki o Kitab'ı, "Ayetler, Kitab ve Hikmet" diye

---

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/473-474.

vasıflandırmıştır. [202]

Hz. Peygamberin İnsanları Tezkiyesi (Arındırması) Nasıl Olur?

Peygamberin dördüncü sıfatı, onları "tezkiye etmesi" dir. Bilmek gerekir ki, insanın mükemmelliği şu iki hususta ortaya çıkar:
1) Onun, bizzat Hakk'ı, Hak olduğu için tanıması;
2) Hayrı da, onunla amel etmek için tanımasıdır.
Eğer insan, bu iki şeyden birini ihlâl ederse, rezillik ve noksanlıklardan temizlenemez ve bunlardan arınamaz..
Cenâb-ı Hak, fazi ve kemâl sıfatlarını zikredince, peşinden rezillik ve eksikliklerden temizlenmeyi zikrederek, buyurmuştur.
Bil ki, peygamberin mükellef kimselerin (kulların) içinde tasarrufta bulunmaya gücü yoktur. Böyle bir gücün O'nda var olduğunu kabul etsek bile, O onlarda yine tasarruf sahibi olamaz. Aksi halde, bu temizleme işi o mükelleflerde seçmeye bağlı olarak değil de, cebrî olarak meydana gelmiş olur. Bu durumda bu tezkiyenin iki açıklaması bulunur:
a) Hz. Peygamberin okuması Kitab'ı ve Hikmeti öğretmenin dışında, yapmış olduğu şeylerdir. Böylece bu iş, onların temizlenmelerinin adeta bir sebebi olur. Okuma, Kitap ve Hikmeti öğretmenin dışında onun yapmış olduğu işlerse, ona va'adde bulunması, uyarması, va'zû nasihati, hatırlatmalarda bulunması ve bunları onlara sık sık tekrarlamasıdır. Ayrıca, onlar iman edip hallerini iyi leştir inceye kadar, dünya işleriyle ilgitenmesidir. Hz. Peygamber (s.a.s), onları iman edip sâlih amel işlemeye götüren sebebierin kuvvetlenmesi için, bu cinsten, yani dünyevî işlerle ilgili pekçok şey yapmıştır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak O'nu, "En büyük bir ahlâk üzerine olmakla, ve O'na en güzel ahlâkın verilmiş olduğunu belirtmekle" methetmiştir.
b) Hz. Peygamberin onları tezkiye etmesinin manası, tezkiyecinin şahid-leri temize çıkarması gibi, kıyamet gününde her nefse yaptığı hususlarda şehâdette bulunduğu zaman, onların temiz olduklarına şehâdet etmesidir. Birinci şıktaki izah, daha güzeldir. Çünkü bu, O'nun duasından maksadının bu olmasına daha yakın görünmektedir. Çünkü O'nun duadan maksadı, zürriyetinin cenneti elde ederek kemâle ermesidir. Bu da ancak Kitab'ı ve Hikmeti öğretmekle, daha sonra da amel hususunda son derece teşvik edip, ameli ihlâl etmekten sakındırmayla olur ki, işte tezkiye budur. Bu ayet hakkında kısaca özet olarak söylenecek söz budur.
Müfessirler, ifâdesi hakkında, bazı açıklamalarda da bulunmuşlardır:
1) Hasan el-Basrî, "Peygamberin onları temizlemesi,onları şirkten temizlemesi demektir" demiştir. Böylece ayet, İsmail'in zürriyeti içinde kendilerinde hikmet ve Kitab bulunmayan cahil kimselerin olacağına; şirkin onları iyice kirleteceğine ve Allah'u Teâlâ'nın onların İçinde onlardan olan, onları temizleyen ve cehaletlerinden sonra kendilerini yeryüzünün hükemâsı kılacak bir peygamberi göndereceğine delâlet eder.
2) Tezkiye, Allah için itaatta bulunmak ve O'nun için amel etmek demektir. Bu görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.
3) Hz. Peygamber onları şirkten ve diğer piştiklerden temizliyor demektir. Tıpkı,"Güzel şeyleri onlar için helâl; kötü, pis şeyleri de onlara haram kılar..." (Arâf, 157) buyurması gibi. [203]

Esma-i Hüsnadan Aziz ve Hakîm'in Tefsiri

Bil ki Hz. İbrahim (a.s) bu dualarını yapınca, bunu -Altahu Teâlâ'yı övgüyle-bitirerek, "Sensin ancak azîz've hakim olan" buyurdu.
"Aziz", kendisine galip gelinemeyen, "kadir" kimse demektir.

---

[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/474-475.
[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/475-476.

"Hakim" ise, hiçbir şeyin câhili olmayan, her şeyi bilen âlim demektir. Allahu Teâlâ Alîm, Kaclîr olunca,O'nun yapmış olduğu bütün şeyler doğru; abes ve anlamsız olmaktan ise uzak olur. Allah böyle olmasaydı, O'nun duaları kabul etmesi, peygamberler göndermesi ve Kitap indirmesi doğru olmazdı.

"Azîz", Allahu Teâlâ'nın eşyaya iktidarı ve O'nun ezilip ve zillete düşürülmesinin imkânsızlığı kastedildiğinde, zatî sıfatlardan olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, ihtiyaçlardan münezzeh olduğu vakit, muhtaç olmak zilleti O'na gelemez. O'nun muradına mani olmak mümkün olmadığı için, böylece O (köşeye) sıkıştırılamaz da.. Binaenaleyh O, seksiz ve şüphesiz Azizdir.

Allah'ın "Hakîm" olmasına gelince, bununla "Alîm" olduğu manası murad edilirse, bu da zatî sıfatlardan olur. Eğer, Cenâb-ı Hakk'ın azizliğiyle, O'nun izzet ve azametinin kemâli, başkasının O'na hükümran olamayışı; hikmetiyle de O'nun hikmetli fiilleri kastedildiği zaman azîz ve hakîm sıfatları, zatî sıfatlarından değil, fiilî sıfatlarından olmuş olur. 204[204]

Zatî Sıfatlarla Fiilî Sıfatlar Arasındaki Farklar

Bu iki tür sıfat arasında bazı farklar vardır:

a) Zatî sıfatlar ezelî olduğu halde, fiil? sıfatları böyle değildir.

b) Zatî sıfatlarının hiçbir vakit zıtlarının olabileceği düşünülemez. Fiilî sıfatlar ise böyle değildir.

c) Fiilî sıfatlar, tahakkukunda failden birtakım eserlerin (işlerin) meydana gelmesi düşünülebilen nisbî şeylerdir. Zatî sıfatlar ise böyle değildir.

Nazzâm, Allah Teâlâ'nın kabih olan (çirkin olan) şeylere kadir olmadığr-na şöyle istidlal etmiştir: "İlah olanın zâtı gereği hakîm olması gerekir. İlah, zâtı gereği hakîm olunca çirkin şey O'nun kudreti dahilinde olamaz. Hikmet zâtı gereği çirkin fiillere ters olur. O halde İlah'dan kabîh fiilin sudur etmesi imkânsız olur. İmkânsız olan şey kudret dahilinde olamaz.

Biz İlâhın hakîm olması gerektiğini söyledik, çünkü İlâhın bu vasıfta olması vâcib olmasaydı, O'nun bu vasfın zıddını alması caiz olurdu. Bu durumda da İlahın hikmetsiz olması gerekirdi ki bu ittifakla imkânsızdır. Hikmetin sefeh (akılsızlık, cahillik, hafiflik) fiiline de zıd olduğu aşikâr bir şekilde malumdur. Zıddını gerektiren şeyin de zıd olduğu apaçık bilinir. Binaenaleyh ulûhiyyetin sefeh fiiliyle beraber olması imkânsızdır. İmkânsızın kudret dahilinde olmamasına gelince, bu da açıktır. İşte bu sebebte İlahın kabîh olan işe kadir olamayacağı sabit olur."

Nazzam'ın bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: "Bizim itikadımıza göre, Allah'ın hiçbir fiili sefeh (hikmetsiz, boş,abes) değildir. Böylece, bu görüş zail olur." Allah en iyisini bilendir. 205[205]

Bu Ayetin Önceki Kısım İle Münasebeti

"Kendini bilmeyenden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir? Andolsun ki biz onu dünyada beğenip seçmişiz. O şüphe yok ki ahirette de nâlihierdendir." (Bakara, 130).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in durumunu, Beytullah'ı yapmak, Allah'ın kullarına orayı ziyaret etmelerini emretmek gibi Allah'ın Hz. İbrahim'i denediği yüce şeriatından onun eliyle icra ettiği şeyleri, kulların maslahatlarına ve onlar için hayır duada bulunmaya olan düşkünlüğü gibi Allah'ın ona verdiği huyu ve şu geçen ayette bulunan diğer şeyleri zikrettikten sonra, insanların hayrette kalmaları gerektiğine işaret ederek, "İbrahim'in dininden ve getirmiş olduğa şeriata iman etmekten kim yüz çevirir?" buyurmuştur. Böylece bu ifâdede yahudî, hristiyan ve müşrik Araplar azarlanrmştır. Çünkü yahudi-ler, Hz. İbrahim (a.s) ile övünüyor ve Yakub (İsrail) (a.s)'un soyundan oldukları için, kendileri ile Hz. İbrahim (a.s) arasında bulunan alâkaya tutunuyorlardı. Hristiyanlar da, Hz. İsâ (a.s), annesi tarafından Yakub (a.s)'a dayandığı hâlde, Hz. İsâ ile iftihar etmemiş, (İbrahim (a.s) ile iftihar

---

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/476-477.

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/477-478.

etmişler) dir. Kureyş müşrikleri ise, câhiliyye döneminde her türlü hayra, Hz.İbrahim (a.s)'in inşâ etmiş olduğu Kabe sayesinde nail olmuşlardır. Bu sebepten dolayı bunların hepsi bu şekilde Allah'ın kitabına davet olunmuşlardır. Kureyş kabilesi dışında kalan Adnanî Arapların soyu da Hz. İsmail (a.s)'e dayanır. Bunlar da Hz. İsmail'in peygamberliği ile Kahtanî Araplarına karşı övünürlerdi. İncelendiğinde hepsinin, Hz. İbrahim ile övündükleri ortaya çıkar.

Ahir zamanda Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesini Allah'dan isteyen ve bu maksadının meydana gelmesi için Allah'a yalvarıp yakaran zâtın Hz. İbrahim (a.s) olduğu sabit olunca, en büyük iftiharları ve faziletleri Hz. İbrahim'in soyundan gelmek olduğunu söyleyenlere şaşmak gerek. Onlar böyle söyledikleri halde, Hz. İbrahim'in duası ve Allah'a yalvarıp yakarmadaki maksadı olan o peygambere iman etmiyorlar. Şüphe yok ki bu husus gerçekten şaşılacak şeylerdendir.

Allah Teâlâ'nın, "Kendini bilmeyen kimseden başka, kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?" buyruğuna gelince, bunda birkaç mesele vardır. 206[206]

İ'râb

Birşeyden hoşlanmadığın zaman, birşeyi arzu ettiğin zaman ise, dersin. Ayetteki birinci, istifham-ı inkârîdir, ikincisi ise, manasına ism-i mevsuldür. Keşşaf sahibi, ifâdesinin, fiilinin mukadder faili olan zamirden bedel olarak, mahallen merfu olduğunu söylemiştir. ifâdesi, tıpkı, "Sana Zeyd'den başka hiç kimse geldi mi (gelmedi)" ifâdesinde olduğu gibi, olumsuz oluduğu için, bedel olabilmiştir. 207[207]

Hz. Muhammed'in Şeriatı İle Hz. İbrahim'inki Arasındaki Fark

Birisi şöyle diyebilir: Burada bir soru vardır. O da, "Hz. İbrahim'in milleti" sözünden murad, Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği dindir. Çünkü bu ifâdeden maksad, insanları bu dini kabul hususunda

teşviktir. Binaenaleyh ya "Bu din (millet) usûl ve furû bakımından Hz. İbrahim'in milletinin (dininin) aynısıdır" denilir, veyahut da "Bu millet (din), usûl yani tevhid, nübüvvet ve güzel ahlâka riayet etme bakımından Hz. İbrahim'in milletinin (dininin) aynısıdır; fakat bu ikisi, şeriatın fu-rû'unda (ahkarnında) ve amellerin yapılış keyfiyeti bakımından farklıdırlar" denilir?

Birincisi bâtıldır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) kendi şeriatının, bütün geçmiş şeriatları neshettiğini söylemiştir. O halde nasıl "Bu şeriat, Hz. İbrahim'in şeriatının aynısıdır" denilebilir?

İkincisi de matlubu tam ifâde etmez. Çünkü usûlü tasdik etmek, yani tevhidi, adaleti, iyi ahlâkı ve ahiret inancını tasdik, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etme manasına gelmez. O halde nasıl bu neticeyi ifâde etmek için, bu söze tutunulabilir?

Diğer bir soru da şudur: Hz. Muhammed (s.a.s), Hz. İbrahim (a.s)'in seri-atinin mensuh olduğunu söyleyince, "millet" lâfzı da bir dinin usul (inanç) ve furû'u (ahkâmı) manasına gelince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de onun dininden yüz çevirmiş olması gerekir. Böylece kâfirlere gereken şey ona da gerekir?

Cevab: Allahu Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in kendisine yalvarıp yakardığını, kendisinden Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderip, O'na yardım etmesini, ve güçlendirmesini ve O'nun şeriatını yeryüzüne yaymasını istediğini anlatınca, bütün bu manaları, " İbrahim'in milleti" diyerek ifâde etmiştir. Yahudi, hristiyan ve müşrik Araplar Hz. İbrahim (a.s)'in doğru söylediğini kabul edince, Hz. İbrahim'in arzusu olan şu şahsın peygamberliğini kabul etmeleri gerekir.

Soru soran şöyle der: Yahudi ve hristiyanlar, Hz. İbrahim (a.s)'în Allah'tan bu peygamberi

---

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/478-479.

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/479.

istemiş olduğunu kabul etmezler. Ancak, Hz. Muhammed (s.a.s), kendisinin nübüvvetini tasdik etmelerini sağlamak için, bu haberi İbrahim (a.s)'den rivayet etmiştir. Binaenaleyh, bu rivayet fesbı'f edilmediği müddetçe O'nun nübüvveti sabit olmaz, O'nun nübüvveti sabit olmadığı müddetçe de bu rivayet sabid olmaz.. Bu ise, devre (devr-i fâsid'e) götürür; "devr" in ise, sözde yeri yoktur.

Biz, yahudi ve hristiyanların bu rivayetin doğruluğunu kabul ettiklerini kabul etsek bile, ancak bu rivayette, Hz. İbrahim'in Allah'tan kendi ve İsmail'in zürriyetinden bi* peygamber göndermesini talep ettiği zikredilmektedir. O halde nasıl, Hz. İbrafVm'in talep ettiği peygamberin bu şahıs olduğuna kesin olarak hükmedilebilir? Belki de, bundan sonra bir başka şahıs gelebilecektir. Hz. İbrahim'in duasına icabet etmek, Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasındaki zaman olarak ikibin yıl gecikince, Hz. İbrahim'in duâsıyla talep olunan şu muayyen şahsın dtşında bir başka şahsın gelmesi için üç bin yıl kadar gecikmesi niye caiz olmasın?

Birinci soruya şöyle cevap veririz: Belki de Tevrat ve İncil bu rivayetin doğruluğuna şehâdet ederler. Eğer böyle olmasaydı, yahudi ve hristiyanlar peygamberlik davasında Hz. Peygamber'i yalanlamaya koşan insanların en şiddetlileri olurlardı.

İkincisine de şöyle cevap veririz. Hz, Peygamber'in nübüvvetini isbat hususunda dayanılan şey, onun elinde tezahür eden mucizelerin varlığıdır. Ki bunlar da Kur'an-ı Kerim ile benzerini Peygamberden başka kimsenin bilemeyeceği, gaybî haber ve olaylardan haber vermesidir. Sonra bu hüccet, maksad ve gayeyi pekiştiren bir hüccettir. Atlahu Teâlâ, en iyisini bilendir. 208[208]

Üçüncü Mesele

Ayette geçen, lâfzını neyin nasbettiği husuşundadır. Bu hususta iki görüş vardır:

1) Kelime, meful olduğu için mansubdur. Müberred, kelimesinin, hem lâzım hem de müteaddî olduğunu söylemiştir. Bu görüşe göre, bazı izahlar vardır:

a) Bunun manası, "nefsini sıkıntıya soktu ve onu ezdi" olur. kelimesinin aslı, hafifliktir. elde tutulması zor yular" ifâdesi de bu köktendir. Bunun delili. kelimâoin hadiste şu şekilde kullanılmış olmasıdır: "Kibir, Hakk'ı hafife alman ve insanları küçük görmendir"209[209] Bu böyledir. Çünkü bir kimse, hiç bir akıllının asla kendisinden yüz çevirmediği birşeyden yüz çevirdiğinde, böyle yapmakla bütün akıllılara muhalefet ettiği için, nefsini yok etme ve acze düşürme hususunda çok ileri gitmiş olur.

b) Hasan el-Basrî, iâ*kelimesinin, ."bilmedi" manasına olduğunu söyleyerek, ifâdesini "nefsini tanımayıp, onu zarara sokan" diye tefsir etmiştir. Buna göre, bu ifâdenin gerçek manası şöyle olur: "Hz. İbrahim'in dininden ancak kendini (nefsini) bilmeyen ve nefsi üzerinde tefekkür etmeyen kimse yüz çevirir. Eğer bu kendi nefsi üzerinde düşünseydi, kendisinde Allah'ın sanatına dâir bulduğu izlerle, Allah'ın birliğine ve hikmetine istidlal eder, böylece de Hz. Muhammed (s.a.s)'in hak peygamber olduğuna delil bulmuş olurdu.

c) "Nefsini helak edip, yok eden kimse" manasındadır. Bu görüş, Ebu Ubeyde'nindir.

d) "Nefsini saptıran kimse" manasındadır.

2) Ayetteki, kelimesi mef'ûl değildir. Alimler bu ihtimale binaen bazı izahlar yapmışlardır:

a) Bu kelime, başındaki harf-i cer hazfedildiği için mansub kılınmıştır. Asında, şeklindedir.

b) Bu kelime tefsir (temyiz) olarak mansubtur. Bu, Ferrâ'nın görüşüdür. Bunun manası, "Nefis cihetinden kendini bilmez..." şeklindedir. Daha sonra zamire muzaf kılınmıştır. Ayet, "ancak sefih müstesna..." takdirinidedir. Burada, kelimesi te'kid için getirilmiştir. Nitekin-te'kid için, "Şu işin bizzat kendisi" denilir. Bundan maksad ise bir kişinin sefihliğinin ileri derecede olduğunu beyan etmektir.

c) Bu kelime fâ harfinin şeddesiyle, şeklinde de okunmuştur.

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/479-481.

209[209] Çok yakın bir hadis için bakınız: Müsned, 2/170.

Cenâb-ı Hak, daha sonra Hz. İbrahim (a.s)'in dininden yüz çeviren kirr-selerin sefih (akılsız) olduğuna hükmedince, bunun sebebini açıklamak üzere şöyle buyurdu: "Yemin olsun ki biz onu dünyada beğenip seçmişiz" buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın bu sözünden maksadı şudur: "Diğer insanları değ de onu peygamberlik için seçip, ona tevhidi, adaleti, şeriatı ve kıyamete kadar devam eden bakî bir imâmet'e şâmil olan dini ona tanıtıp, sonra da bı seçme işinin Allah'ın hükmüyle olduğu beyan edilince, Allah Teâlâ onu, dünya hükümdarlarından birisinden alındığında bile alan kimse için en nihâî b yücelik ifâde eden bu lâkabla şereflendirdi. Bir de, bu lâkabı, hükümdarlar hükümdarından ve şeriatların meliki olan Allah'dan alan kimse nastl mesrur olur. varın düşünün! Binaenaleyh her kalb ve akıl sahibi, Hz.İbrahim (a.s)'in dininden yüz çevirenin sefih (akılsız) olduğunu anlasın. Cenâb-ı Hak daha sonra da, aynı makam elde edilsin diye, aynı yola girmeye teşvik için, Hz. İbrahim'ir mertebesinin büyük olduğunu beyân etmiştir.

Ayette takdim ve te'hirin olduğu da söylenmiştir. Bu görüşe göre ayetir takdiri: "Biz andolsun k, onu dünyada da ahirette de seçtik. O salihlerdendir." Aslında takdim ve te'-hir var sayılmaksızın söz doğru olduğu için, bunu yapmamak daha uygundur Hasan el-Basrîde şöyle demiştir: "Hz. Ali (k.v) de, Allah'ın ikramını ve güze mükâfaatını hakeden kimselerdendir." 210[210]

"Habbi onar '(Kendini Allah'a) teslim et" dediği zaman, o "Alemlerin Habbine teslim oldum" demişti (Bakara, 131).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrahim (a.s) ile ilgili olarak naklettiği şeyie-rin beşincisidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır;211[211]

Birinci Mesele

il edatı, nasb mahallindedir. Onu nasb eden âmil hususunda iki görüş vardır:

1) Bu, cümlesiyle mansubtur. Yani "Biz onu, Rabbi ona "teslim ol" dediği zaman seçmiştik" demektir. Allah Teâlâ sanki önce "seçmesini zikretmiş, peşisıra da onu seçmesinin sebebini germiştir. Buna göre Hz. İbrahim (a.s) özünü Allah'a kulluğa teslim edip, ibadetleri yerine getirerek O'na inkiyâd edince, Hak Teâlâ, onun halinden, sonuna kadar değişmeyeceğini ve hep bu yol üzere devam edeceğini bilmiştir. Hz. orahim (a.s) aynı zamanda bütün günahlardan da temizlenmiştir. İşte o zaman Allah onu peygamberlik görevr için seçmiş ve sadece ona vermiştir. Çünkü Ailah, bu risalet görevine ancak hali başta da sonda da böyle olan, değişmeyen kimseleri seçer. Onun, Allah'a teslim olup güzelce icabet etmesi ayetin 'âdesinden açtkca anlaşılmaktadır.

Eğer Allah'ın' "Andolsun ki biz onu seçtik" sözü, cemî olan mütekellim sığası ile haber vermektir, "Rabbi ona "teslim ol" dediği zaman" sözü de ;aib sîgası ile haber vermektir. O halde bu tertibin, bir bütün olduğu nasıl dü-
ılebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu daha önce birçok defa zikrettiğimiz iltifat" üslûbudur.

2) Bu, edatı, gizli olan bir, (Hatırla) fiili ile mansubtur. Burada sanki şöyle d'enilmektedir: "İbrahim'in,O'nun dini gibi bir dinden yüz çevrilmeyen sâlih ve seçkin bir kimse olduğunun bilinmesi için o vakti an." 212[212]

Hz. İbrahim "Müslim ol" Hitabına Ne Zaman Mazhar Oldu?

Âlimler, Allah'ın ona "teslim ol" dediği zaman hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu problemin menşei şudur: : Hz. İbrahim (a.s)'e henüz muslini olmadığı (teslim olmadığı) bir zamanda "teslim ol (müslim ol)" deniliyor. Acaba Hz. İbrahim, bir zamanlar müslü-değil miydi de, ona

---

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/481-482.

211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/482.

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/483.

"Müslüman ol" denildi. Ekserî alimler, Hak Teâlâ'-bu sözü ona, balîğ otmadan ve peygamberliğinden önce söylediğini, bu-Hz. İbrahim (a.s)'in yıldızlar, ay ve güneş ile istidlalde bulunduğu, bu fıklardaki sonradan yaratılma emarelerini anladığı ve bu varlıkların, cisim ie sonradan yaratılma hususlarında, kendilerinden tamamen ayrı bir mü-)ire (yöneticiye) muhtaç olduklarını kavradığı zaman vâkî olduğunu ifâde nşlerdir. Hz. İbrahim (a.s), Rabbini tanıyınca, O ona "Teslim ol (Müslüman dedi. Hz. İbrahim de,"Alemlerin Rabbine teslim oldum" dedi. Buna göre ı'ın bu sözü O'na onun Rabbini tanımadan önce söylemesi caiz değildir.
Yine "Teslim ol" sözü, onun istidlallerinden önce de söylenmiş olabilir. Buna göre bu sözden murad, sözün bizzat kendisi değil, bilâkis sözün delâlet ettiği başka manalardır. Şâirin şu sözünde de olduğu gibi bu Arapların bir anlatma üslûbudur:
"Havuz doldu ve şöyle dedi: (Su doldurmayı) yavaşça ve usulca kes. Çünkü karnım doldu."
Bundan daha açık delâlet eden ise Allah'ın şu ayetidir:
"Yoksa biz onlara bir delil indirdik de, Allah'a şirk koşmalarını bu delil m söylüyor? (Rum, 35).
İşte bu ayette, delilin delâlet ettiği şey, sanki bir söz gib kabul edilmiştir.
Bazı alimler ise, bu emrin Hz. İbrahim (a.s)'e peygamberlikten sonra olduğunu ve "Teslim ol" sözünden maksadın İslam'a girip imân etmek olmayıp başka şeyler olduğunu söyleyerek, bu şeyleri şöyle sıralamışlardır:
a) Allah'ın emirlerine inkiyâd etmek, onları hemen kabul edip benimsemek ve hem kalb ile hem de dil ile yüz çevirmeyi bırakmak. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail (a.s) lerin: "Ey Rabbimiz, biz ikimizi sana müslüman (teslim) olanlardan yap" (Bakara, 128) sözlerinden maksadları da budur.
b) Esam'ın söylediğine göre bunun manası şudur: "İbadetinde ihlâslı ol ibâdetine şirk ve riya karıştırma."
c) İslam üzere dosdoğru ol ve tevhid inancında sebat et:
" Allah'dan başka ilah yoktur" (Muhammed, 19)
İman kalbin sıfatıdır. İslam ise uzuvların sıfatıdır. Hz. İbrahim.AJlah'ı daha önce kalbi ile tanımış, Allah da onu "Teslim ol (Müslüman ol)" sözü ile, uzuvların ve bedenin amelleri ile mükellef kılmıştır. 213[213]

"İbrahim, bunu oğullarına da vasiyet etti. Yâ'kûb da: "Ey oğullarım, Allah sizin İçin bu dini seçti. O halde siz de ancak müsîümanlar olarak can verin " (Bakara, 132).
Biliniz ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrahim (a.s)'den naklettiği güzel şeylerin altıncısıdır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 214[214]

Birinci Mesele

Nâfî ve İbn Âmir ilk kelimeyi elifli olarak, şeklinde okumuşlardır. Medine ve Şam mushaflannda da böyledir. Diğer kıraat imamları ise, elifsiz ve şeddeli olarak, şeklinde okumuşlardır. O imamların mushaflarında okudukları şekildedir. Her iki kıraate göre de mana aynıdır. Ancak, şeklinde mübalağa ve çokluk manası vardır. 215[215]

İkinci Mesele

İkinci mesele, daki zamirin nereye râcî olduğu meselesidir. Bu hususta iki görüş vardır.
1) Zamir,onu "bir kelime" veya "bir cümle" gibi saymak üzere, sözüne râcîdir. Allah'ın (Zühruf,28)ayetindeki, zamirinin, (Zuhruf, 26) sözüne râcî olması da bunun gibidir. Ayetteki, kil sözü, zamirin müennes olmasının, bir önceki ayetin bir "kelime" gibi sayıldığına delâlet

---

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/483-484.
214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/485.
215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/485.

ediyor.

2) Zamir, Allah Teâlâ'nın ayetindeki, kelimesine râcîdir. Bu görüşü Kâdî söylemiştir. Bu görüş iki sebebten dolayı, birincisinden daha güzeldir:

a) Zamirin merci'i açıklanmamıştır. Bu durumda zamiri mümkün ise daha önce zikredilmiş olan birşeye râcî kılmak, sözün medlulü ve mefhûmuna râcî kılmaktan daha evladır.

b) "Millet" kelimesi, "Alemlerin Rabbine testim oi-dum" sözünden daha kapsamlıdır. Malumdur ki Hz. İbrahim zürriyetine ancak, onların felahını ve âhiret sevabını kazanmalarını sağlayacak olan birse vasiyet ve tavsiye etmiştir. Allah'ın Rab olduğuna şehâdet etmek ise tek başına bunu sağlamaz. 216[216]

Hz. İbrahim'm Vasiyetinin İncelikleri

Bil ki bu kıssa, dini kabule teşvik eden birçok incelikleri ihtiva etmektedir:

a) Cenâb-ı Hak, sadece, "İbrahim oğullarına emretti" dememiş, aksine "Onlara vasiyet etti.." buyurmuştur. Vasiyet, emretmekten daha güçlüdür. Çünkü vasiyet Ölümün başa gelmesi beklendiği zaman yapılır. O esnada insan, her zamankinden dahs fazla dinine dikkat ve itina gösterir. Hz. İbrahim (a.s)'in, o vakitte bu işle ilgilendiği ve bu hususta çok dikkatli olduğu bilinince, onun sözü kabule daha yakındır.

b) Hz. İbrahim (a.s), bu vasiyeti yalnızca oğullarına yapmıştır. Bunun sebebi şudur: Babanın evlâdlarına şefkati, başkalarına olandan daha fazladır Hz. İbrahim (a.s) ömrünün sonunda oğullarına özellikle bunu vasiyet edince anlıyoruz ki, onun buna olan ilgi ve ihtimamı başka şeylerden daha fazladır

c) İbrahim (a.s) bu vasiyyetini bütün oğullarına teşmil etti ve bunu, onlardan herhangi birisine tahsis etmedi. Bu da, O'nun bu şeye ne kadar önem verdiğini gösterir.

d) İbrahim (a.s) bu vasiyyeti belli bir zaman ve belli bir mekânla sınırlamadı. Sonra oğullarını, ancak müslüman olarak ölmeleri hususunda iyice uyardı. Bu da aynı şekilde İbrahim (a.s)'in, bu şeye ne kadar fazla ehemmiyet verdiğini gösterir.

e) İbrahim (a.s), bu vasiyyetine başka bir vasiyyeti ilâve etmedi. Bu da, O'nun bu işe ne kadar önem verdiğine delildir. İbrahim (a.s), fazileti, güzei tavrı ve güzel ahlâkı müşahede edilen bir zât olup, bundan sonra onun bu işe son derece ehemmiyet verdiği anlaşılınca, o zaman bu işin, kendisine önem verilmeye ve riâyet edilmeye lâyık en önemli bir iş olduğu da anlaşılır. İşte İbrahim (a.s)'in ailesine ve oğullarına sırf bu vasiyyeti yapmasının sebebi budur. Yoksa, İbrahim (a.s)'in bütün herkesi daima İslâm'a ve gerçek dine davet ettiği malûmdur...

Cenâb-ı Allah'ın, ayette geçen, kelimesiyle ilgili iki görüş vardır:

1) Meşhur olan görüşe göre bu kelime, piüjfl kelimesi üzerine ma'tuf olup, manası, "İbrahim'in vasiyyet ettiği gibi o da vasiyyet etti" demektir.

2) kelimesi, kelimesine atfedilerek, mansûb okunmuştur. O zaman mana şöyle olmaktadır: "İbrahim, oğullarına ve torunu Yakûb'a vasiyyet etti..ifâdesi, Basralılara göre, gizli bir fiilinin mef'ûlü; Kûfe-lilere göre ise, manasında olduğu için ayetteki, fiiline mütealliktir. Ubeyy İbn Ka'b ve Abdullah İbn Mesûd'un kıraatinde, şeklinde varid olmuştur.

Cenâb-ı Allah'ın, "Allah, sizin İçin dini seçti" buyruğundan murad, "Allahu Teâlâ, onun hakkında apaçık ve net deliller ikame etmek, sizi ona davet etmek ve başka dinlerden de yasaklamak suretiyle, o dini seçmiştir" şeklindedir.

Cenâb-ı Allah'ın, 'Öyleyse sizler, ancak müs-lümanlar olarak ölün" sözünden murad, onları İslâm'a teşvik etmektir. Bu böyledir, çünkü insan hiçbir an ölümden emin olamayıp, ölümden önce bir şey yapmakla emredilmiş olunca, sanki her an o şey ile emredilmiş gibidir. Çünkü o, eğer o işi hemencecik yapmazsa ölümün derhal başına geleceğinden, böylece kurtuluşa nail olmayı elden kaçırarak helak olacağından, neticede de kendisini bir tehlike ve aldanış içine sokacağından korkar. 217[217]

216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/485-486.

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/486-487.

"Yoksa sizler, Yakub'a ölüm geldiği zaman orada mıydınız? Hani O, oğullarına şöyle demişti: "Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?" Onlar da şöyle demişlerdi: "Senin Tanrına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'm bir tek Tanrı olan İlahına ibadet edeceğiz. Biz O'na teslim olmuşuzdur." İşte onlar bir ümmetti, geçti. Onların kazandığı kendilerinin, sizin kazandığınız da sizindir; ve siz onların yaptıklarından sorulmayacaksınız" (Bakara, 133-134).

Bil ki, Cenâb-ı Allah İbrahim (a.s)'in oğullarına, dini ve İslâm'ı vasiyyet hususundaki hassasiyet ve ihtimamını anlatınca, yahudî ve hristiyanlar aleyhine olan delili kuvvetlendirmek ve onu çok daha iyi beyan etmek için, bunun peşisıra Yaküb (a.s)'un da oğullarına aynı vasiyyeti yaptığını zikretti. Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: [218][218]

Edatı Hakkında Geniş Bilgi

Bilmek gerekir ki, edatının mânası ya istifham harfi veya atıf harfi manasındadır. Bu harf, atıf harflerinden, harfine benzer ve iki şekilde gelir: Ken- dişinden önceki ifadeye bağlı olarak (muttasıla) veya ayrı olarak (munkatı'a)... Muttasıl olarak gelişine gelince, bu senin, "Yanında Zeyd mi vardı, yoksa Amr mı?" demen gibidir. Sen bu ikisinden birisinin onun yanında olduğunu bilmeyip de "Bu ikisinden birisi senin yanında mıdır?" diye sorduğun zaman, muhakkak ki onun cevabı "evet" veya "hayır" olacaktır. Ama, bu ikisinden birisinin onun yanında olduğunu, fakat Zeyd'in mi, Amr'ın mı olduğunu bilmediğin zaman, bunu tayin etmek için, dersin.. "Yani, ben, bu ikisinden birisinin senin yanında olduğunu biliyorum. Fakat şu mu, bu mu?" demektir.

Munkatı' olana gelince, nahivciler bu harfin istifhâm-hemzesiyle beraber bulunduğunda, anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bunun Örneği şudur: Bir kimse, "O, muhakkak ki bir devedir... yok, yok koyun galiba!" dediğinde, sanki bu sözü söyleyenin gözü bazı nesnelere takılmış ta, o onların deve olduğuna karar vermiş; bu zannı üzerine de onların deve olduğunu haber vermiş... Sonra, ona bir şüphe geldiği için, bu haberinden vazgeçmek ve, onların koyun olup olmadığını sormak istemiştir. Önceki haberinden vazgeçmesi, harfinin ifâde ettiği manadır. Onların koyun olup olmadığını sorması ise, istifham hemzesinin ifâde ettiği mânadır. ifâdesi, (Bunlar muhakkak ki devedir.. Onlar yoksa koyun mudurlar?) ifâdesinin yerini tutmaktadırlar. sözün, sözüne bağlı olmayan müste'nef (lâfzen müstakil) bir sözdür. Bu nasıl olmasın ki? Muttasıl olanın hilafına, burada, ifâdesinden vazgeçilmiştir (idrâb). Senin, ifâden, "Onlardan hangisi senin yanındadır? anlamındadır. Bu cümlede, den sonraki kısım, s: den önceki kısımdan ayrı değildir; çünkü bunun delili şudur: Amr, Zeyd'in eşidir. Buna delil olarak senin, onlardan tek bir isimle bahsederek, diyebilmen kâfidir. Kur'an'ı Kerim'de, edatının bu her iki çeşidi de çok gelmektedir.

Muttasıl olanına gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizi yaratmak mı zor, yoksa semâyı yaratmak mı? Allah onu bina etti, tavanım da yükseltti" (Nazi'at, 27-28) ayetinde olduğu gibidir.. Yani, "Hangisinin yaratılışı daha zor?" demektir.

Munkatı' olana gelince, bu Cenâb-ı Allah'ın şu ayetinde geldiği gibidir:

"ElÎf-lâm mîm.. Kendisinde hiçbir şüphenin olmadığı bu kitabın indirilişi, âlemlerin Rabbi kalındandır.. Yoksa onlar, "Onu kendisi uydurdu" mü diyorlar?" (Secde, 1-3).

Allah sanki şöyle demektedir: "Allah en iyisini bilir.. İşin doğrusu şu ki, onlar "O, onu uydurdu" diyorlar." Bu da, önceki sözden vazgeçilip, sonrasından istifhamın vaki olduğuna delâlet eder. Çünkü bu ifâdede,) sözündeki gibi bir mâna bulunmamaktadır.

Tahkik ehli olmayan bazı müfessirler, buradaki, fı edatının istifham hemzesi gibi olduğunu söylemişlerdir ki bu, daha önce zikretmiş olduğumuz gibi, munkatı'a olan, edatı,' mânasını taşıdığı için, doğru değildir.

Bu mukaddimeyi iyice anladığın zaman biz deriz ki, bu ayetteki, edatı, muttasıl mıdır, munkatı' mıdır? Bu hususta iki görüş vardır:

---

[218][218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/487-488.

1) Bunun öncesiyle irtibatı yoktur (munkatı*). Buradaki istifham hemzesinin mânası "inkârı" dir. Yani, "Daha doğrusu sizler, orada bulunmuyordunuz" demektir.
kelimesi, "hazır olan, bulunan" mânasında olmak üzere, kelimesinin çoğuludur. Buna göre ayetin mânası, "Yakub (a.s)'a ölüm geldiğinde siz, O'nun yanında bulunanlardan değildiniz" olur. Ayetteki hitâb, Ehl-i Kitâb'adır. Cenâb-ı Allah, üzerinde bulundukları şeyin peygamberlerin dini olduğunu iddia etmeleri hususunda, onlara sanki şöyle demiştir: Siz, peygamberlerin din hususundaki vasiyyetlerine şahid olsaydınız, bunu nasıl derdiniz? Siz eğer peygamberlerin vasiyyetlerine şahid olsaydınız, üzerinde bulunduğunuz dini terkeder, İbrahim, Yakub ve O'ndan sonraki diğer peygamberlerin üzerinde bulunmuş oldukları dinin ta kendisi olan Muhammed'in dinine rağbet ederdiniz.
Şayet: " İnkâr yoluyla yapılan istifham, ancak bâtıl olan söze yöneltilir.. Halbuki bu ayette Yakub fa.s)' dan nakledilen söz, bâtıl olmayıp hak bir sözdür. İnkâr yoluyla istifham bu söze nasıl tevcih edilebilir?" denilirse, biz de deriz ki: "İnkâr yoluyla getirilen istifham, onların yalnız Yakûb (a.s)'un vefatı esnasında hazır bulundukları iddiasına müteallikti̇r. Cenâb-ı Allah'ın inkâr ettiği, işte budur. Bundan sonra, Cenâb-ı Allah'ın Yakûb (a.s)'un sözü olarak naklettiği ise, ısmıdır. Bu müstakil bir sözdür. Daha doğrusu Cenâb-ı Allah sanki, onların bu ölüm esnasında hazır bulunmalarını inkâr edince, bundan sonra bu vasiyyetin keyfiyetini beyan etmiştir."
2) Bu ayetteki, muttasıldır. Bunun izahı, bundan önce düşmüş olan bir ifâde takdir etmektir. Burada sanki şöyle denilmektedir:
Yani, "Sizin atalarınız olan daha önceki İsrailoğulları, Hz. Yakûb, oğullarını İslâm milletine ve tevhîde davet ettiği zaman buna şahid olmuşlardı.. Bunu siz de biliyorsunuz.. Öyleyse size ne oluyor da, peygamberlere berî oldukları şeyleri isnâd ediyorsunuz?.."
Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinde iki mesele vardır: 219[219]

Birinci Mesele

Kaffâl ifâdesinde ki birinci harfi, şâhidlerin şahidlikleriyle ilgili vakti; ikinci harfi ise, Yakub (a.s)'a ölümün geldiği vakti gösterir" demiştir. 220[220]

İkinci Mesele

Bu ayet, peygamberlerin (a.s) evlâdlarına olan şefkat ve merhametlerinin din konusunda olduğunu, gayretlerinin, başka şeylere değil ancak dine müteveccih olduğunu gösterir.
Cenâb-ı Hakk'ın, ayetinde iki mesele bulunmaktadır: 221[221]

Birinci Mesele

lâfzı, akıllı olmayan varlıklar için kullanıldığı halde, Yakûb (a.s) bunu Hak Mabûd'u ifâde için nasıl kullanmıştır?
Buna iki yönden cevap verilir:
a) lâfzı her şey hakkında kullanılıan "âmm" bir lâfızdır. Buna göre, bu ifâdenin mânası, "Hangi şeye ibadet edeceksiniz?" demek olur.
b) ifâdesi, senin tarifini ve tasvirini öğrenmek istediğinde söylemiş olduğun, "İnsan nedir?" sözün gibidir. 222[222]

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/488-490.
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/490.
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/490.
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/490.

İkinci Mesele

sözüyle ilgilidir. Cenâb-t Hakk'ın, sözüne gelince, burada birtakım meseleler vardır: İki câhil fırka, bu ayete tutunmuşlardır: [223]

Ayeti Yanlış Anlayan Mukailidlerle Ta'lîmiyye Fukahâsına Cevap

1) Mukallidler. Onlar şöyle demişlerdir: Yakûb (a.s,)'un oğulları, taklitle yetinmişlerdir. O da, oğullarının bu sözlerini yad ırgamam ıştır. Bu, taklidin kâfi olduğuna yeterli bir delildir.
2) Tâ'limiyye fırkası.. Onlar şöyle demişlerdir: Allah'ı bilmenin yolu ancak, peygamber ve imâmın tâ'lîmijöğretmesidir. Bu ayet buna delâlet etmektedir. Çünkü Yakûb (a.s)'un oğullan, "Aklın delâlet ettiği İlâha ibâdet ederiz, demediler de, "Senin ve atalarının ibadet ettiği İlaha ibadet ederiz" dediler. Bu, Marifetullâh'ın yolunun ancak tâ'lîm olduğuna delâlet eder.
Buna cevap: Ayeti kerimede, Yakûb (a.s)'un oğullarının İlâhı aklî delille bildiklerine bir delâlet olmadığı gibi, aynı şekilde bu İlâhı, bir taklid ve bir ta'lim yoluyla tanıyıp kabul ettiklerine de bir delâlet bulunmamaktadır. Taklit ve a'lim görüşü bir delil ile bâtıl olunca, bu topluluğun imanının bu yolla olmayıp, istidlal yoluyla meydana geldiğini anlamış olduk..
Bu konuda söylenecek en son söz şudur: Madem ki böyle, o halde onlar istidlal yolunu niye zikretmediler?
Bu soruya birkaç yönden cevap verilir:
1) Bu ifâde, Allahu Teâlâ'nın sıfatlarını O'nun tevhidi, ilmi, kudreti ve adaleti ile açıklamaktan daha veciz ve özlü bir ifâdedir.
2) Bu, Yakûb (a.s)'un nefsini rahatlatmaya daha yakın olan bir ifâdedir.. Buna göre oğullan sanki şöyle demişlerdir: "Biz ancak, senin yoluna benzeyen bir yol üzerinde gideriz!.. Kendisine ibadet edip, ibâdeti yalnız kendisine tahsis edeceğimiz İlâh konusunda, sana herhangi bir muhalefetimiz yoktur..."
3) Belki de bu, bu surenin başlarında Hak Teâlâ'nın,
"Ey insanlar sizi ve sîzden Öncekileri yaratan Habbinize ibâdet (kulluk) ediniz" (Bakara, 21) ayetinde bahsettiği, Yaratıcının varlığına dâir delilin zikrine işarettir. İşte burada onların, "Senin ve atalarının İlahına ibadet ederiz" sözlerinden maksadları budur. Yani, "Senin ve ecdadının varlığı kendisine delâlet eden ilaha ibâdet ederiz" demektir. Bu izaha göre, bu,taklide istidlal ettiklerine işarettir. [224]

İkinci Mesele

Kaffâl şöyle demiştir: Bazı tefsirlerde, "Yakub (a.s) Mısır'a geldiğinde, ora halkının ateşe ve putlara taptığını gördü. İşte bu sebeble, vefatından sonra oğullarının halinin ne olacağı hususunda endişelenerek, onları Allah'a kulluğa teşvik etmek için bu sözü söylemiştir" diye yer almıştır.
Kâdî de İbn Abbas (r.a)'dan şunu nakletmiştir: "Yakub (a.s), oğulları putlara ve ateşe taptıkları için, ölürken onları etrafına toplayarak: " Ey oğullarım! Benden sonra neye tapacaksınız?" dedi. Onlar: "Senin ve atalarının İlahına kulluk edeceğiz" cevabını verdiler."
Sonra Kâdî bu rivayetin iki bakımdan uzak bir ihtimal olduğunu söylemiştir:
a) Onlar, ilim ve yakîn bulunan kimseler gibi hemen tevhidi tasdik etmişlerdir.
b) Hak Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Yakub (a.s)'un evlâdının durumunu zikretmiş ve onların sâlih kimseler olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu rivayet, onların durumu ile bağdaşmaz. [225]

---

[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/491.
[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/491.
[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/492.

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, ifâdesi, (Babaların) ifâdesinin atf-ı beyânıdır. Kaffâl şöyle demiştir: "Hz. İsmail, İshâk (a.s)'dan daha yaşlı olduğu için, ayette daha önce zikrediidiği söylenmiştir." 226[226]

Dede, Baba Mesabesinde Sayılır mı? (Miras Konusu)

Şafiî (r.a) "Baba-anne bir, veya baba bir erkek ve kız kardeşler, dedeleri olduğu için mirastan düşmezler" demiştir. Bu, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. AH, Abdullah b. Mes'ud ve Zeyd (r.ah)'in görüşüdür. Bu aynı zamanda İmam Malik, İmâm Ebu Yusuf ve İmâm-ı Muhammed'in de görüşüdür. Ebu Hanlfe ise, bu çocukların, dedeleri sebebiyle mirastan mahrum olacaklarını söylemiştir ki bu Hz. Ebu Bekir, İbn Abbas ve Hz. Aişe (r.ahm)'nin görüşüdür. Tabiînden Hasan el-Basrî, Tavus ve Atâ'nın görüşü de böyledir.

Bu, çocukların dedeleri hayatta olduğu için mirastan mahrum edilmeyeceklerini söyleyenlerin iki izahları vardır:

1) Dede için iki hayırdan biri vardır: Ya onlarla beraber eşit hisse alır veya malın üçte birini alır, sonra kalan mal erkeklere iki hisse, kızlara bir hisse olmak üzere kardeşler arasında bölüştürülür. Bu aynı zamanda Zeyd b. Sabit (r.a)'in rr.ezhebi ve Şafiî (r.a)'nin görüşüdür.

2) Dede, eşit paylaştıklarında hissesine altıda birden eksik mal düşmediği zaman, bir erkek kardeş gibi sayılır. Eğer, eşit paylaşma durumunda malın altıda birinden azı onun hissesine düşer ise, bu durumda dedeye altıdabir verilir, bundan eksik verilmez.

Ebu Hanife, dedenin baba mesabesinde olduğunu, babanın erkek ve kız kardeşleri mirastan hacbettiğini (mahrum ettiğini), dolayısıyla da, dedenin de onları.mirastan mahrum bırakması gerektiğine delil getirerek şöyle dedi: "Biz ayet ve hadisten dolayı dedenin baba mesabesinde olduğunu söyledik. Bu hususta iki ayet vardır: Birisi tefsir etmekte olduğumuz, "Biz senin ve babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın İlahına ibâdet ederiz" ayetidir. Bu ayette Cenâb-ı Hak, "baba" lâfzını "dede" için kullanmıştır.

Şayet, "Hz. İsmail onların babası olmadığında ittifak olduğuna göre, "baba" lâfzı "amca" hakkında da kullanılmıştır" denilirse, biz deriz ki: "Kullanış zahirî olarak hakikî mananın delilidir. Mevcud olan bir delilden dolayı bu kelimenin amca hakkında kullanılması bırakılmıştır. Dolayısıyla ayette bizim sözümüze delil vardır.

Bu hususta ikinci ayet delilimiz ise, Allah Teâlâ'nın Hz. Yusuf (a.s)'dan hikaye edip haber verdiği,

"Ben babalarım İbrahim, İshâk ve Yaküb'un dinlerine uydum" (Yusuf, 38) sözüdür.

Bunun hadisten deliline gelince bu, Atâ'nın İbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiği şu sözüdür: "Dedenin baba mesabesinde olduğu hususunda dileyen kimse ile Hacer-i Esved yanında lânetleşebilirim (yeminleşirim)."

Yine İbn Abbas (r.a): "Zeyd b. Sabit Allah'dan korkmuyor mu?, Oğulun oğlunu (torunu) oğul gibi sayıyor da, babanın babasını (dedeyi) baba mesabesinde saymıyor" demiştir.

Dedenin baba mesabesinde olduğu sabit olunca, baba hayatta olduğu takdirde, kardeşlerin değil de babanın mirasın üçte ikisine hak kazandığı gibi, kardeşlerin değil de dedenin de malın üçte ikisine hak kazanması hususunda, Allah Teâlâ'nın, Ona ebeveyni vâris olur. Annesi için miras malının üçte biri vardır" (Nisa, 11) ayetine dedenin de girmesi gerekir.

Şafiî (r.a) ise, "Dedenin baba mesabesinde oiduğunu kabul etmiyoruz" demiştir. Onun buna delili şunlardır:

a) Siz bu ayeti, dedenin baba mesabesinde olduğuna delil getirdiğiniz gibi, biz de dedenin baba gibi olmadığına, "İbrahim oğullarına vasiyet etti ve Yakub'a.." (Bakara, 132) ayetini delit getiririz. Çünkü Hak Teâlâ, bu ayette Hz. Yakub'u, İbrahim (a.s)'in oğullarına dahil etmemiş, onu onlardan ayrı saymıştır. Babalık hususunda, bütün dedeler baba sayılsaydı, oğul olma hususunda bütün torunlar da hakîkî manada oğul mesabesinde sayılırdı. Hal böyle olmadığına

---

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/492.

göre, dedenin baba mesabesinde sayılamayacağı sabit olur.

b) Eğer dede, hakîkî manada baba mesabesinde olsaydı, babası ölüp de dedesi hayatta olanlar için, "Babası yoktur" denilemezdi. Nitekim bu husus, en yakın dede için de doğru olmaz. Bu doğru olmayınca, dedenin gerçekte baba mesabesinde sayılmadığını anlarız.

Buna göre şayet, "Baba ismi her nekadar bunların hepsi için kullanılsa bile, en yakın baba, dedenin derecesi en uzak olana nisbetle daha yakındır. İşte bundan dolayı, böyle bir nefiy (yoktur sözü) doğru olmuştur" denilirse biz deriz ki: İsim hem baba, hem de dede hakkında hakîkî olarak kullanılır ise, varoluştaki sıra "baba" isminin dededen alınmasına sebeb olmaz.

c) Eğer dede, hakîkî manada "baba" mesabesinde olsaydı, "O öldü ve geriye bir anne ile birçok babalar bıraktı" denilmesi doğru oturdu. Bu ise hiçbir fakîh, dilci ve müfessirin kullanmadığı bir ifâdedir.

d) Eğer dede, baba mesabesinde olsaydı, şüphesiz Arap dilini bilen sahabe, dedenin miras payı hususunda ihtilâf etmezlerdi. Eğer dede baba mü-sâbesinde olsaydı, nine de ana mesabesinde sayılırdı. Eğer böyle olsaydı, ninenin mirası meselesinde şüphe meydana gelip de, Hz. Ebu Bekir (r.a) ashaba bu meseleyi sormazdı. İşte bu deliller dedenin, baba mesabesinde olmadığını gösterir.

e) Allah Teâlâ'n.n, "Allah, çocuklarınız hakkında, erkek çocuklarınıza, kız çocuklarınıza vereceğinizin İki mislini vermenizi emrediyor" (Nisa, 11) ayetidir. Eğer dede, baba gibi olsaydı, o zaman oğlun oğlu (torun) da şüphesiz oğul gibi olurdu. Bu ayete göre de oğlun yanısıra, oğlun oğlunun (torunun) da miras alması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, dedenin baba gibi olmadığını anlamış olduk.

Dedenin, baba mesabesinde olduğuna delil getirdiğiniz ayetlere tutunmanız hususunda size şunlarla cevap veririz:

1) Ubey (r.a), ayeti, şeklinde, (babaların) lâfzını çıkararak okumuştur. Bu kıraat, sizin maksadınıza zarar vermez. Çünkü şazz kıraatler mütevatir kıraatleri kaldıramaz. Aksine cevap olarak şöyle denilmelidir: Allah Teâlâ, (Baba) lâfzını hem dede için, hem de amca için kullanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, amcası Hz. Abbas (r.a) hakkında, "Bu, babalarımdan hayatta kalandır" ve, "Babama veriniz" buyurmuştur. Bu da bize, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, amcasına, mecazî olarak "baba" dediğini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ona mecazî olarak "baba" dediğine delilimiz ise, biraz yukarıda zikrettiğimiz gibi, baba isminin "dede" ye verilmemesinin doğru oluşudur. Eğer hakîki manada dedeye baba denilseydi, bu böyle olmazdı.

İbn Abbas (r.a)'ın sözlerine gelince: o, bu ismi lügavî isimlere değil, şer'î hükümlere bakarak böyle demiştir. Çünkü dil alimleri arasında, kelimeler hususunda ihtilâf olmaz. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ'nın, (Tek ilâh) ifâdesi, tıpkı, 'Onun perçeminden, yalancı perçemden..." (Alak, 15-16) ayetinde olduğu gibi, "Babalarının İlahı" ifâdesinden bedeldir veya ihtisas olmak üzere mansubtur. Yani, "Babalarının ilahı sözümüz ile, tek ilahı kastediyoruz" demektir.

Allah'ın, "Biz ona tealim olanlarız..." buyruğu ile ilgili bazı görüşler vardır:

a) Bu, fiilinin failinden veya, daki zamir bu fiilin mef'ulüne racî olduğu için, fiilinin mef ûlünden haldir.

b) Bunun, üzerine atfedilmiş bir cümle otmasi da mümkündür.

c) Bunun, te'kid eden bir cümle-i i'tiraziyye olması da caizdir. Yani "Biz o İlah'a inkiyâd etmiş, ibadeti O'na has kılmış ve O'nu tanımış haldeyiz" demektir.

Cenâb-ı Allah'ın, ümmet idir geçti..." buyruğu bir Önceki ayette zikretmiş olduğu kimselere işaret etmektedir. Bunlar İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kûb (a.s) ve O'nun mü'min olan oğullandır. "Ümmet" sınıf (topluluk), kelimesi ise "geçti" ve "son buldu" manasınadır. Buna göre ayetin manası şöyledir: "Ben sizlere, onların haberlerini, dinleri olan İslam'ı ve onların İslam'a nasıl davet ettiklerini anlattım. Binaenaleyh onlar gibi yapmadığınız müddetçe, onların gidişatlarını bilmenizin size bir faydası olmaz. Eğer onlar gibi yaşarsanız, bunun size faydası olur. Şayet bunu kabul etmez, diretirseniz, onların amellerinin size bir faydası olmaz. Ayet birkaç meseleye delâlet eder: [227]

Ayet Taklidin Bâtıl Okluğunu Gösterir

Ayet taklidin bâtıl (geçersiz) olduğuna delildir. Çünkü, "Kazandıkları onlara aittir" buyruğu, herkesin kazancının (kesbinin) kendisine ait olduğunu, başkasına fayda vermediğini gösterir. Eğer taklid caiz olsaydı, kendisine taklid ile uyulan kimsenin kesbi (kazancı) uyana fayda verirdi. Buna göre Cenâb-ı Allah sanki şöyle demiştir: "Ben, sizin onları taklid etmeniz için, onların durumlarını anlatmadım. Ancak size gereken şeye dikkat edesiniz ve istidlal ile, onların dininin, hak din olduğunu bilesiniz diye anlattım." [228]

İkinci Mesele

Ayet, onların iman edip, Hz. Muhammed (s.a.s)'e muhalefetten kaçınmaları hususunda teşvik edildiklerini gösterir. [229]

Neseple Öğünmenin Yersizliği

Bu ayet, yahudilerin, ataları iyi ofan kimselere, bu iyiliğin fayda vereceği görüşlerinin aksi olarak, ba- balarının yaptığı taatlardan dolayı evlâtlarının sevab kazanamayacaklarına delâlet eder. Bunun izahı, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadîste vardır: O (s.a.s) şöyle demiştir:
"Ey liuhammed'in halası Saüyye, Ey Muhammed'in kızı Fanma, kıyamet günü bana amellerinizle geliniz, neseblerinizle değil Biliniz ki ben, Allah'ın ve-rece0 hiçbir şeyi sizden gideremem" ve: "Ameli kendisini yavaşlatan kimseyi, nesebi hızlandırıp (cennete götür-mez)"[230] '.Nitekim Cenâb-ı Hak: "Ogün, onların arasında neseb bağlan olmadığı gibi, (birbirinin halini de) soruşturmazlar (Mû'minun, 101); "(İş) ne sizin, ne de Ehl-i Kitabın kuruntularına göredir. Kim bir kötülük yaparsa cezasını görür" (Nisâ, 123). "Herkes kendi aleyhine kazanır" (Ervam, 164): "Hiç kimse, başkasının yükünü (günahını) çekmez" (isra, 15); ve: "Eğer yüz çevirirseniz, biliniz kf o (peygambere) onun mükellef olduğu, size de sizin mükellef olduğunuz şey vardır" (Nur, 54) buyurmuştur. [231]

Dördüncü Mesele

Ayet, "çocukların babalarının inkârından dolayı azab göreceklerini" iddia edenlerin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Yahudiler, atalarının buzağıya tapmaları sebebiyle kâfir oldukları için, kendilerinin de cehennemde azab göreceklerini söylüyorlardı. Bu da Allah Teâlâ'nın onlardan naklettiği şu sözleridir: "Onlar, "cehennem azabı bizi ancak sayısı beüigünlerce yakar" dediler" (Bakara, 80). Bu, atalarının buzağıya taptıkları günler sayısıncadır. Cenâb-ı Allah ise, bu iddianın geçersiz olduğunu açıklamıştır. [232]

Kesb Meselesi Hakkında Geniş Bilgi

Ayet kulun kesb sahibi olduğuna (iktisâb ettiğine) delâlet eder. Ehl-î Sünnet ve Mu'tezile "kesb"in tefsiri hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ehl-i Sünnet, "Kulun mevcut olmayan birtakım arazları kendi kudretiyle varlık alemine sokma" manasında müktesib olmadığında ittifak etmişlerdir. Bu prensipte anlaşmış olmakla beraber, kesbi şu üç değişik şekilde açıkladılar:

---

[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/492-496.
[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/496.
[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/496.
[230] Ebu Davud, İlim 1 (3/317)
[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/496-497.
[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/497.

a) Bu, Allah kendisinden razı olsun, İmâm Eş'arî'nin görüşüdür: Buna göre, "kudret makdûrda (güç yetirilen, uygulanan şeyde) bir tesiri olmaksızın, makdûra taalluk eden bir sıfattır. Hatta dahası, kudret ile makdûr, ilim ile malûmun Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmesi gibi, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmişlerdir. Fakat Allah'ın yaratmastyla meydana gelen bu şey, hadis kudretin taalluk ettiği birşeydir ki, bu da kesbtir.

b) Fiilin bizzat kendisi, Allah'ın kudretiyle meydana gelir. Sonra o fiil için "taat" veya "günah" vasfı oluşur. İşte sonradan oluşan bu sıfat, hadis olan kudret (Allah'ın kulda yarattığı sonradan olma kudret) İle meydana gelmiştir. Bu, Ebu Bekr el-Bâkıllânî'nin görüşüdür.

c) Sonradan meydana gelen kudret (kulun kudreti) ite kadîm kudret (Allah'ın kudreti) aynı şeye taalluk ettikleri zaman, o şey bu iki kudret sebebiyle meydana gelmiş olur. Sanki kulun fiili, Allah'ın yardımıyla meydana gelmiş olur. İşte kesb budur. Bu görüş de Ebu İshâk el-İsferâyinî'ye nisbet edilir. Çünkü onun, "Kesb bir yardımcı ile meydana geten fiildir" dediği nakledilmiştir.

Kulun sonradan olma kudretinin fiilinde müessir olduğunu söyleyenler de İki fırkadır:

a) Sebeb ile birlikte bulunan kudretin, fiili meydana getirdiğini söyleyenler... Buna göre, Hak Teâlâ, fiillerin var olmasına götüren sebebleri yaratan zât olması manasına, herşeyin yaratıcısıdır. Kul ise, fiillerinin meydana gelmesinde, kendisinde bulunan kudret ve sehebin müessir olması bakımından müktesib (kesb edendir). Bu İmamu'l Haremeyn el-Cüveyni'nln mezhebi-dir.O, bu görüşünü Nizamiye adını verdiği kitabında yazmıştır.Ebu'l-Huseyn el-Basrînin görüşü de, açıkça belirtmemiş olsa da, buna yakındır.

b) Bunlar Mu'tezile'dir. Onlar şöyle demişlerdir: Sebeb ile birlikte bulunan kudret, fiilin meydana gelmesini gerektirmez. Aksine kul yapmaya da yapmamaya da kadirdir. Bu ikisi de ondan sudur edebilir. Dilerse yapar, dilerse yapmaz. İşte fiil ve kesb budur."

Mutezile İmam-ı Eş'arî'ye şöyle demiştir: Kulun kudreti, Allah'ın yarat-masıyla meydana geldiği ve Allah Teâlâ o kulda bu kudreti yarattığı zaman kulun bu fiili yapmadığını söylemek imkânsız olur. Allah kulda bu kudreti yaratmadığı zaman, kulun bu fiili yaptığını söylemek imkânsız olur. Durum böyle olunca, kesinlikle kul bir şey yapma veya yapmama imkanı bulamaz. Kadir'in manası budur. Binaenaleyh buna göre kul kesinlikle kadir olamaz. Yine kulun müktesebi sayılan şu şey, ya Allah'ın kudretiyle meydana gelmektedir veya kesin olarak Allah'ın kudretiyle meydana gelmemektedir veyahut da hem Allah'ın, hem kulun kudretiyle birlikte meydana gelmektedir. Eğer bir fiil Allah'ın kudretiyle meydana geliyor ise, kul onda müessir değildir. O halde kul nasıl bu fiilin kesbedicisi olabilir? Eğer bu fiil kulun kudretiyle meydana geliyorsa, mesele yok, zaten bizim dediğimiz de budur. Şayet fiilin, her iki kudret ile birden meydana geldiği söyleniyorsa işte bu imkânsızdır. Çünkü Allah'ın kudreti birşeyi (fiili) yaratmada tek başına yeterlidir. Allah'ın kudreti birşeye taalluk ettiği zaman, o şeyde kulun kudretinin tesirinin de olduğu nasıl söylenebilir?

Bakıllânî'nin görüşü de zayıftır. Çünkü gasbedilen evde oturmanın haram oluşu, o mekânı işgal etmekten başka bir şey değildir. Buna göre bu işgal, eğer Allah'ın fiili ile meydana gelmişse, bizzat yasaklanan şeyi Allah o kulda kendisi yaratmıştır ki, bu da "teklif-i mâlâyutak"ın ta kendisidir!Eğer kulun kudretiyle meydana gelmişse, mesele yok, zaten bizce matlûb olan da bu neticedir.

İsferavînl'nin görüşü de zayıftır. Çünkü Allah'ın kudretinin tek başına müessir olduğunu açıklamıştık. Binaenaleyh, Allah'ın kudretinin yanında, kesin- kulun kudretinin tesiri söz konusu olamaz.

Mu'tezile'nin mezkûr iddiasına karşı Ehl-i Sünnet şöyle demiştir: Yalnız başına kulun yaratması ve icad etmesi, şu sebeplerden dolayı imkânsızdır:

1) Kul, şayet fiillerinin yaratıcısı olsaydı, o fitlerinin detaylarını da bitmiş olurdu. Halbuki kul, fiililnin detaylarını bilemez; o halde kul, fiilinin yaratıcısı değildir.

2) Eğer kul, fiilinin bizzat yaratıcısı olsaydı, ancak onun istediği şeyler olurdu. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü kâfir, itim elde etmek istediği halde cehaletten başka bir şey elde edememektedir.

3) Eğer kul kendi fiilinin yaratıcısı olsaydı, bu fiilinin yaratıcısı olması, bu fiilin ve bu kudretin zâtına bir ilâve olurdu. Çünkü, kulun o fiilin yaratıcısı olduğunu bir tarafa bırakarak biz o fiilin ve o kudretin bizzat kendisini düşünebiliriz; oysaki, düşünülen şey o gaflet edilenden başka bir şeydir.

Sonra bu icad etme işi (mûcidiyyet) hadistir; eğer onun sonradan oluşu kuldan ötürü ise, onun bir başka icâd etmeye muhtaç olması gerekir; bundan da teselsül meydana gelir ki; teselsül de imkânsızdır.. Eğer Allahu Teâlâ ve O'nun eserinin bu yaratıcılık esnasında meydana gelmesi vâcib olursa, bu durumda fiilin Allah'a isnad edilmesi gerekir. Halbuki Allah'ın yaratıcılığı hususunda bu bize gerekmez. Çünkü O, kadîmdir, o halde O'nun yaratıcılığı da kadîm olur. Bu sebepte de bu yaratıcılığın başka bir yaratıcılığa muhtaç olması gerekmez. İşte, her iki tarafın görüşü, özetle bundan ibarettir. Lâfızlar ve manalar hususunda iki grub arasındaki çekişme çok fazladır. Hidayet ancak Allah'tandır. 233[233]

"Yahudi veya nasranî olun ki hidayete eresiniz" dediler. De ki: "Hayır, muvahhid olarak İbrahim'in dinine... O, şirk koşanlardan değildir" (Bakara, 135).

Allahu Teâlâ önce geçmiş olan delillerle İslâm dininin doğruluğunu beyan edince, bundan sonra İslâm dinine ta'n edip ona muhalif olanların kimi şüphelerini nakletmiştir. 234[234]

Yahudi ve Hristiyanların Yeni Şüphelerine Cevaplar

Birinci şüphe: Allah Teâlâ onların, "Yahudi veya nasarâ olunuz ki, hidayete eresiniz" dediklerini ve bunu ifâde ederken herhangi bir şüphe beyan etmediklerini; tam aksine taklitte ısrara devam ettiklerini nakletmiştir. Böylece Allahu Teâlâ bu şüphelerden dolayı onlara bazı bakımlardan cevap vermiştir:

1) Cenâb-ı Hak "ilzamî" bir cevap vermiştir ki, o da O'nun, "De ki, "Hayır, muvahhid olarak ibrahim'in dinine buyurmasıdır. Bu cevâbın açıklanması şu şekildedir: Eğer dinin yolu taklit ise. bu hususta evlâ olan Hz. İbrahim'in dinini taklit etmektir. Çünkü şu ihtilâf edenler dahi, Hz. İbrahim'in dininin doğruluğunda ittifak etmişlerdir. Eğer din hususunda taklide dayamlacaksa, ittifak edileni almak ihtilâf edileni almaktan evlâdır. Buna göre Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer dinî hususta istidlal ve tefekküre dayanılacaksa, işte biz delilleri sunduk... Eğer taklide dayamlacaksa, Hz.İbrahim'in dinine dönüp yahudilik ve hristiyanlığı terketmek daha uygundur."

Buna göre şayet, "Yahudi ve hristiyanlardan herbiri Hz. İbrahim'in dininde olduklarını iddia etmiyorlar mı?" denilirse, biz deriz ki: Hz. İbrahim'in "tevhîd" i savunduğu, hristiyanların "teslîs"e (Baba, oğul ve Rûhul-Kudüs üçlüsünün ulûhiyyetine inanmak), yahudilerin de "teşbih" e inandıktan kesin olunca, onların Hz. İbrahim'in dininde olmadıkları; Hz. Muhammed (s.a.s)'in ise tevhide davet ettiği için İbrahim'in dini üzere olduğu ortaya çıkmış olur.

Biz tekrar, lâfızların tefsirine dönelim. Buna göre Allah'u Teâlâ'nın, buyruğundan muradın, muhayyerlik olması caiz değildir. Çünkü, yahudilerin bilinen durumu, Hristiyanlığı Yahudiliğe tercih etmedikleri, tam aksine bunun küfür olacağını iddia etmeleridir. Hristiyanların durumu da böyledir. Tam aksine ayetten kastedilenin yahudîlerin, Yahudiliğe; hristi-yanların da Hristiyanlığa davet etmeleridir. Buna göre her grub kendi dinine davet etmiş ve kendi dininin bîr hidayet kaynağı olduğunu iddia etmiştir ki, böyle bir inanış onların, "hidayete eresiniz!.." demelerinin mânâsıdır.. Yani, "Siz bunu yaptığınızda hidayete erer ve istikâmet üzere olursunuz" demektir.

Allahu Teâlâ'nın, buyruğuna gelince, kelimesini nasbeden şeyin ne olduğu hususunda dört görüş vardır:

a) Mana bakımından, sözüne atfedildiği için.. Buna göre ayetin takdiri,' 'Onlar, Yahudiliğe tâbi

---

[233] [233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/497-499.

[234] [234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/499.

olun dediler. Habîbim, sen de, "Hayır, İbrahim'in dinine tâbi olunuz" de!" şeklindedir.
b) Hazfedilen bir kelimeden ötürü... Buna göre ayetin takdiri, "Tam aksine biz, İbrahim'in dinine tâbi oluruz" şeklinde olur.
c) Takdirin, "Tam aksine biz, Hz. İbrahim'in-milletinin ehli oluruz" şeklinde olmasıdır. Buna göre muzaf olan "ehl" hazfedilmiş, muzâfın ileyh olan, (millet) kelimesi onun yerine geçmiştir. Ce-nâb-ı Hakk'ın tıpkı, (Yusuf, 82) "Köye sor"yani,"köyün halkına sor!" sözünde olduğu gibi..
d) Takdirin, "Tam aksine Hz. İbrahim'in dinine uyunuz! şeklinde olmasıdır. A'rec, ifadesindeki, kelimesini, O'nun dini bizim.dinimizdir" veya/'bizim dinimiz, İbrahim'in milletidir, dinidir" manasında olmak üzere, merfû okumuştur. Özet olarak sen, onu mübte-dâ veya haber tufma konusunda muhayyersin... 235[235]

Hanîf Tabiri Hakkında İzahat

Cenâb-ı Hakk'ın, sözüne gelince, bu hususta iki mesele vardır: 236[236]

Birinci Mesele

Dilcilerin, kelimesi hakkında iki görüşleri vardır:
1) dosdoğru olan kimse" demektir. Nitekim, iyi olması için uğur getirir düşüncesiyle, topal kimseye, denilmesi; yine insanları diliyle inciten kimseye "tefe'ül için (onun iyi olmasını ümid ederek) "incitilen" ve, helak edici bir yere de "kurtuluş yeri" denilmesi de bu manadadır. Buna göre dilciler, Allah'a inkıyad etmiş ve hiçbir hususta O'ndan inhiraf etmemiş olan kimseye "Hanîf" demişlerdir. Bu görüş Muhammed bn Ka'b el-Kurazî'den rivayet edilmiştir.
2) Hanîf, meyleden demektir. Çünkü, iki ayağından her birinin Darmaklarının diğerine meyletmiş olduğu kimse için kullanılır. Bir kimse bi-şeye meylettiği zaman, denilir. Buna göre mana, "İbrahim (a.s), Al ah'ın dinine meyletti" şeklinde olur. Binaenaleyh Allah'ın, ifâdesinin manası, "Yahudi ve hristiyaniara muhalif t 'an, onlardan yüz çevirmiş olan İbrahim'in dinine tâbi oluruz" şeklinde olu Müfessirler ise bu hususta bazı ifâdeler kullanmışlardır. Şöyle ki:
a) Bu, İbn Abbas, Mücâhid ve Hasan el-Basrî'nin görüşüdür. Buna göre Hanîflik" Kabe'yi ziyaret etmektir.
b) Hanîflik, Hakk'a uymaktır.." Bu, Mücâhid'den nakledilmiştir
c) "İslâm'ın kanunları olan şeriatında, Hz. İbrahim'e uymaktır.."
d) "Amelde ihlâslı olmaktır.." Buna göre ayetin takdiri, "Biz İbrahir ı dini olan tevhide ittibâ ederiz" şeklindedir. Bu görüş, Esamm'dan naktecfl mistir.
Kaffâl ise şöyle demiştir: Özet olarak Hanîf, diğer dinlerin vermiş olduğu lâkablar gibi, İslâm dinine giren herkese verilen bir lâkab ve unvandır. Bunun kaynağı ise, Hz. İbrahim'dir. 237[237]

İkinci Mesele

kelimesinin mansûb oluşu hakkında iki görüş vardır:
1) Zeccâc'a göre, kelimesinden hal ğu için mansûb olmuştur. Senin tıpkı, "Ayakta old.ıı. durumda Hind'in yüzünü gördüm" demen gibi...
2) "Kat1'üzere (mevsûfundan ayrılması üzere) mansûb olmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak bu buyruğu ile, demeyi murad etmiştir. Ancak, kelimesindeki elif-lâm düşünce, belirsiz olan, kelimesi, marife olan, kelimesine uymamış, böylece ondan kopmuş tur. Bundan dolayı da mansûb kılınmıştır. Bu görüşü, Küfe nahivcileri söyle mislerdir.
Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi hakkında bazı açıklamalar bulunmaktadır:
1) Bu, yukarıda açıklamış olduğumuz gibi, yahudî ve hristiyanların inanç larında şeriklerin

---

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/500-501.
236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/501.
237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/501-502.

bulunduğuna dikkat çekmedir. Çünkü Cenâb-ı Hak bazı . s-hudilerin: "Uzeyr, Allah'ın oğludur" (Tevbe,30); hristiyanların da: "Mesih (isâı Allah'ın oğludur" (Tevbe. 30) dediklerini nakletmiştir ki, bu sözler şirktir.

2) Hanîf, Hz. İbrahim (a.s)'in dininde olan kimselere verilen isimdir. Hz. İbrahim (a.s)'in Kabe'yi ziyaret, sünnet olmak v.s gibi hususî bir şeriat getirc-ği bilinen bir husustur. İşte bunları din olarak kabul eden kimseye "Ha denmiştir. Araplar da bu hükümleri kendilerine din olarak kabul etmişler, daha sonra müşrik olmuşlardır. Bundan dolayı, "O (İbrahim) hanîfdir; müşriklerden değildir" (Bakara. 135) denilmiştir.

Şu ayetler de de bunun benzeridir: "Allah'a hanifler olarak ve O'na şirk koşanlar olmayarak..." (Hacc, 31) ve,

"Onların çoğu, 'ancak şirk koşarak Allah'a inanırlar" (Yusuf, 106).

Kâdî şöyle demiştir: "Bu ayet, içimizden birisinin başkasına, hernekadar aslında delil olmasa da, onu susturmak için, onun sözüne ters düşecek birşe-yi delil gibi söyleyebileceğini gösterir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s)ıin, peygamberliğine bu gibi sözlerle delil getirmediği, tam aksine elinde zuhur eden apaçık mucizeleri delil getirdiği malûmdur. Fakat O (s.a.s), bu mucizeleri delil getirip, sebebleri ortadan kaldırıp, daha sonra da onların inâdla bâtıllarında devam ettiklerini görünce, onlara üzerinde oldukları şey cinsinden deliller getirerek şöyle demiştir: "Eğer din ittibâ ile oluyorsa, üzerinde ittifak edilen Hz. İbrahim'in dini uyulmaya daha lâyıktır."

Birisi şöyle diyebilir: Yahudî ve hristiyanlar, eğer Hz. İbrahim'in faziletini kabul ediyor ve O'nun teslîs ve teşhibe taraftar olanlardan olmadığını itiraf ediyorlarsa, onların bunu söylemeleri mümkün olmaz; aksine, onların tenzîh ve tevhid'den yana olmaları gerekir. Onlar teslîs ve teşbihi savunduklarına göre, onları buna davet etmede herhangi bir fayda yoktur. Eğer onlar Hz. İbrahim'in üstünlüğünü inkâr veya ikrar etseler, fakat O'nun teslîs ve tecsim akidesini kabul etmemiş olduğunu inkâr etseler, bu üzerinde ittifak edilmiş bir husus olmaz. Bu durumda da, bu hususun üzerinde ittifak edilen bir şey olduğuna hükmetmenin mecburîliği doğru olmadığı için, bu görüşü benimsemek uygun olmaz... Buna şöyle cevap verilir: Hz. İbrahim (a.s)'in Allah'a çocuk nisbet etmediği tevatüren bilinen bir husustur. Yahudî ve hristiyanların da bunu kabul ettikleri gerçek olunca, bu şekilde onların yolunun Hz. İbrahim'in yoluna aykırı olduğu ortaya çıkmış olur. 238[238]

"Deyiniz ki: "Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Yakûb'a ve torunlarına indirilene; Musa'ya ve İsa'ya verilene ve, peygamberlere Rableri katından verilen her şeye iman ettik! Onlar arasında hiçbir ayırım yapmayız. Biz, Allah'a teslim olmuşlarız" (Bakara, 136).

Cenâb-ı Allah önce cedelî bir yolla cevap verdikten sonra, bu ayette de bürhanî delil getirerek cevap vermiştir. Bu cevap da şudur: Peygamberlerin (a.s) nübüvvetlerini bilmenin yolu, onların ellerinden mucizelerin sâdır olmasıdır. Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinden mucize sudur edince, Hz. Peygamberin nübüvvetini itiraf edip, O'nun peygamberliğine inanmak vâcib olmuştur. Çünkü peygamberlerin bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmemek, delilde bir çelişki meydana getirir ki, bu da aklen imkânsızdır. İşte bu ayetten de kastedilen budur. Bu ayetin zikredilmesinin esas maksadı da budur.

İmdi, "Şeriatlarının mensûh olduğunu söylediğimiz halde Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya iman etmek nasıl caiz olur?" denilirse, deriz ki: Biz, bu şeriatlardan herbirinin kendi zamanlarında hak olduğuna inanıyoruz. Dolayısıyla bizden yana bir çelişki meydana gelmemiş olur. Ama yahudî ve hristi-yanlar, elinde mucizeler zuhur eden kimselerin yani peygamberlerin bir krsmına inanıp, elinde mucizeler bulunmasına rağmen Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edince, onlar çelişkiye düşmüşlerdir. Böylece aradaki fark, kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Sonra biz deriz ki, bu ayette birkaç mesele, vardır: 239[239]

238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/502-503.

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/504.

Birinci Mesele

Allahu Teâlâ onların: dedeklerini nakledince, buna mukabil Hz. Peygamber için, daha sonra da O'nun ümmeti için, buyurmuştur. Bu Hasan el-Basrî'nin görüşüdür.
Kâdî, Cenâb-i Hakk'ın, ifâdesinin bütün mükellefleri, ı yani Hz. Peygamber ve ümmetini içine aldığını söylemiştir. Buna iki şey delâlet etmektedir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Deyiniz!" buyruğu, umumi bir hitaptır. Böylece herkesi içine atır.
2) Yine O'nun, "Bize indirilene..." ifâdesi, ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'e uygun düşer. En azından O'nun, bu ifâdenin içine dahil olmuş olması gerekir.
Hasan el-Basrî görüşüne şu iki hususu delil olarak getirmiştir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s), daha önce Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu ile emrolunmuştu..
b) Hz. Peygamber (s.a.s) şerefin zirvesindedir. Binaenaleyh, zahire göre ona müfred olarak hitap etmek gerekir.
Bunun cevabı şöyledir: Her nekadar bu karineler ihtimal dahilinde olsa da, Allah Teâlâ'n, "Allah'a iman ettik deyiniz" ifâdesinin umûmî oluşunu, tahsis edecek bir kuvvete ulaşamazlar.
Allah Teâlâ, "Allah'a imân ettik" sözünü önce getirmiştir. Çünkü Allah'a iman bütün şer'î hükümlere imânın temelidir. Binaenaleyh Allah'a iman edip tanımayan kimsenin, peygamberi ve Allah'ın kitabını tanıması imkânsızdır. Bu da, "Allah'ı tanımanın yolu sadece Kitap ve Sünnet'tir" diyen Mukallide ile Ta'lîmiyye fırkalarının görüşlerinin bozukluğuna delâlet eder.
Hak Teâlâ'nın, (Torunlan) sözü hususunda, Halil şöyle demiştir: "İsrailoğullan hakkında 'Sıbt", tıpkı Araplar için kullanılan kabîle kelimesi gibidir."
Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Sıbt, torun manasınadır. Hz. Hasan ile Hüseyin (r.ah), Hz. Peygamber (s.a.s)'in iki sıbtıdır (torunudur). Buna göre ayetteki, "torunlar" manasınadır ve kastedilenler Hz. Yakub (a.s)'un torunları ve oniki oğlunun zûrriyetleridir. 240[240]

Peygamberler Arasında Ayırım Yapmak Doğru Değildir

Cenâb-ı Allah'ın, "Onlar arasında hiçbir ayırım yapmayız" ayetiyle ilgili iki izah tarzı vardır:
a) Peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmeyiz. Çünkü biz böyle yaparsak, delilimizde tenakuza düşmüş oluruzl. Bu ise caiz değildir.
b) ifâdesinin manası: "Biz o peygamberlerin, dinin esası olan îtikadda birbirinden farklı olduklarını kabul etmiyor, aksine hepsinin, neticesi İslam olan temeller üzerinde ittifak ettiklerini söylüyoruz. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O dini doğru tutun, onda tefrikaya düşmeyin..." diye din hususunda hem Nuh'a tavsiye ettiğini, hem sana vahyettiğimizi, hem İbrahim'e, Musa'ya ve tsâ ya tavsiye ettiğimizi sizin için de şeriat yaptı" (şûra, 13) buyurmuştur. Birinci izah ayetin siyakına (devamına) daha uygundur.
Allahu Teâtâ'nın, ifâdesinin manası şöyledir: "Bizim müslümanlığımız, heva-vü hevesimiz için değil, Allah'a itaat etme arzusuyla-dır. Durum böyle olunca, bu bir mucize meydana geldiğinde ona inanmayı gerektirir. Ama mucize gösteren bazı peygamberleri kabul edip, bazısını kabul etmemek, bu imanın Allah'a itaat ve boyun eğme için olmayıp, aksine heva-vü hevese ve nefsin arzularına tabî olma manasına geldiğine delâlet eder. 241[241]

"Eğer onlar, sizin imân ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak hidayete ermiş olurlar. Eğer yüz çevirirlerse, o zaman onlar ancak ayrılık (ihtilâf) içindedirler. Allah onlara karşı sana yeter. O, hakkıyla işiten ve bilendir" (Bakara, 137).
Bil ki Allah Teâlâ, din hususunda en açık yolu -ki bu yol insanın, peygamberliğine delil bulunan kimsenin peygamberliğini tasdik edip, bu hususta çelişkiye düşmekten kaçınmaktır - izah edince, onları böyle bir imana teşvik ederek: "Eğer onlar, sizin iman ettiğiniz gibi iman

---

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/504-505.
241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/505-506.

ederlerse, muhakkak hidayete ermiş olurlar" buyurmuştur. [242]

Ayetteki Misi Kelimesinin îzahı

Cenâb-ı Allah'ın, "Sizin iman ettiğinizin misline (iman ederlerse)..." buyruğunda bir müşkil vardır. O da şudur: Mü'minlerin kendisine imân ettiği şeyin misli (benzeri, gibisi) yoktur. Buna birkaç bakımdan cevab verilir:

a) Bundan maksat, onları bulundukları inanç üzere tutup, tesbit etmek, sağlamlaştırmaktır. Buna göre mâna, "Doğruluk ve sıhhat hususunda dinimiz gibi, yani ona müsavi olan bir başka din bulurlarsa, onlar hidayete ermiş olurlar" şeklindedir. Doğruluk bakımından onların dinine müsavî bir dinin bulunması imkânsız olunca, onun dışında herhangi bir dinle hidâyete ulaşmak imkânsız olur.

Bunun bir benzeri de, kendisine öğüt verdiğin kimseye şöyle demendir: "En doğru görüş ve fikir budur. Fakat senin kafanda bundan daha isabetli bir şey varsa onu uygula." Kendi kanaatinden daha doğru bir görüşün olmadığını bildiğin halde, arkadaşını kendi kanaatin üzerinde tutmak ve fikrinden öteye bir fikir olmadığını ona göstermek için böyle dersin. Biz, doğruluk bakımından bu dine denk olan bir başka dinin bulunamayacağını söylüyoruz. Çünkü bu din, elinden mucizeler zuhur eden herkesin peygamberliğini itiraf etmenin vâcib olduğu prensibine dayanır. Bu dine ters düşen herşey, tezadı içinde taşır. Tezâdlı olan bir şeyin ise, doğruluk ve sıhhat bakımından, içinde tezâd bulunmayan bir şeye denk olması imkânsızdır.

b) Ayetteki, kelimesi zaidedir. Bu, aynen Cenâb-ı Allah'ın, "Onun gibi hiçbirşey yoktur "(şûra, 11) ayetindeki, kelimesi gibidir. Bu, 'Onun gibi olan birşey yoktur" manasınadır. Nitekim şâir, demiş, teşbih edatı kullanmıştır).

Ümmü'l-Ahnef de oğlunu hoplatarak şöyle derdi:

"Allah'a yemin olsun ki onun ayağında paytaklık, ve zayıflıktan ötürü bacağı da ince olmasaydı, sizden hiçbiri onun gibi olamazdı."

c) Siz, Furkan'a (Kur'an'a), kelimelerini bozup tahrip etmeden inandınız. Eğer onlar da, Kur'an gibi olan Tevrat'a aynı şekilde, kelimelerini bozmadan ve tahrif etmeden inansalardı, onlar da hidayete ererlerdi. Çünkü bu sayede onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini tanımaya yol bulurlardı.

d) Cenâb-ı Allah'ın, buyruğunun manası: "Eğer onlar, kendisi ile mü'min olduğunuz şeyin misline inanırlarsa, hidayete ermiş olurlar." Buna göre ayetteki temsil (benzetme), iki iman ve iki tasdik arasındadır.

Muhammed b. Cerir et-Taberî, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Sizler, bu âyeti, kendisi ne iman ettiğiniz şeyin misline imân ederlerse.." şeklinde tefsir etmeyiniz. Çünkü Allah'ın bir misli (benzeri) yoktur. Ancak bunu, "İmân ettiğiniz şeye iman ederlerse..." şeklinde tefsir ediniz."

Kâdî şöyle demiştir: "Manası müşkil ve karışık olacak diye ayetin müte-vatir olan kıraatini terketmenin bir izahı yoktur. Çünkü insan bunu adet edinirse, bütün müteşâbih ayetlerin kıraatini değiştirmesi gerekir ki bu çok mahzurludur." Bu meselenin cevaplarından itimâd edilecek olan, birincisidir.

Hak Teâlâ'nın, "Hidayete ermiş olurlar" buyruğundan mak sad, "Onlar, kendisine iletildikleri şeyi yapmış ve onu kabul etmiş olurlar" manasıdır. Bu durumda olan kimse, Allah'ın velisi (dostu) ve rıza-i İlâhi'ye nail olanlardan biri olur. Buna göre ayet, hidayete ermeden önce, hidayetin mevcud olduğuna delâlet eder. Bu hidayeti, "Allah'ın belirlediği, üzerindeki örtüleri açtığı ve delil olma yönlerini beyan ettiği deliller manasına hamletmek mümkündür. Sonra Cenâb-ı Hak, eğer yüzçevirirlerse, başlarına gelecek şeyden onları menedercesine açıklayarak, "Eğer yüz çevirirlerse, o zaman onlar ancak ayrılık (ihtilâf) içindedirler" buyurmuştur. [243]

---

[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/506.

[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/507-508.

Ayetteki Şikak (İhtilâf)ın İzahı

Şikâk (ihtilaf, ayrılık) hususunda iki mesele vardır:
Birincisi: Lügatçiterden bazıları, lâfzının, kökünden alındığını söylemişlerdir. Buna göre sanki o, aradaki düşmanlıktan ötürü, arkadaşının bulunduğu yerden (gruptan) başka bir yer (grup) içinde imiş gibi olur. Bir insan, onların cemaatini dağıtıp, onlardan ayrıldığı zaman; denilir. Bunun bir benzeri de cedelleşme, mücâdele etme manasına gelen, kelimesidir. Bu cedelleşme birisinin bir hadde (stnırda),diğerinin ise bir başka hadde (çizgide, sınırda) olması manasınadır. (karşılıklı düşmanlık beslemek) kelimesi de böyledir. Çünkü şu adam ona, o da buna karşı düşmanlık içinde olmaktadır. (taraf olmak) kelimesi de böyledir. Çünkü şu bir cânibte, beriki de bir başka cânibtedir.
Diğer bazı lügatciler ise, kelimesinin "meşakkat" kökünden alındığını söylemişlerdir. Çünkü şikâkta (ihtilâfta) olanların herbiri karşısındakine güçlük çıkarmaya ve eziyet vermeye arzuludurlar. Nitekim Hak Teâlâ, "Eğer, o İkisinin arasında (kan-koca arasında) bir ihtilâf çıkmasından korkarsamz..." (Nisa, 35), yani "Aralarında ihtilâftan dolayı bir ayrılık olup da birinin diğerine meşakkat vereceğinden.korkarsanız..."buyurmuştur.
İkincisi: Allah Teâlâ'mn, sözü, "Eğer onlar böyle bir imanı bırakırlarsa, tezada düşmeleri kaçınılmaz olur. Halbuki akıllı olan kimse, tezada düşmeyi gerektirecek şeyi yapmaz" demektir. Onlar bu tezada düştükleri için, biz onların maksadlarının dini istemek ve Hakk'a boyun eğmek olmadığını, maksadlarının ancak çekişme ve düşmanlığı ortaya koyma olduğunu anlarız.
Bu hususta müfessirler değişik izahlar yapmışlardır:
1) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Onlar haktan ayrılıp, bâtıla sarıldıktan müddetçe bir ayrılık içindedirler. Bundan dolayı onlar, Allah'a muhalefet eden kimseler olmuşlardır.
2) Ebu Ubeyde ve Mukâtii , "Şikâk" kelimesinin "dalâlet" manasına olduğunu söylemişlerdir.
3) İbn Zeyd, tfÜi Jt ifâdesinin "bir çekişme ve bir savaşma içindedirler" manasında olduğunu söylemiştir.
Hasan el-Basrî, bunun "bir düşman içindedirler" manasında olduğunu söylemiştir.
Kâdî ise şöyle söylemiştir: "Hak üzre düşmanlık yapmak veya günah olmayan bir şekilde muhalefet göstermeye, denilmez. Bu isim ancak, sahibini Allah'a düşmanlığa, O'nun gazabı ile lanetine götüren ve cehennemi haketmeye sebebiyet veren büyük bir muhalefet hakkında kullanılır. Böylece bu söz, onlar için Allah'tn bir tehdîdi olmuş olur. Ve, Allah'ın onları bu şekilde nitelemesi, bu kavmin Hz. Peygamberin düşmanı olduklarına, içlerinden daima O'na soru sormayı geçirdiklerine ve O'nu sıkıntılara düşürmek için fırsat beklediklerine bir delil olur.jşte bundan ötürü Allahu Teâlâ onların hilelerinden Resulünü, onların şer ve tuzaklarından da mü'minleri emin kılarak, hem Resulünün hem de mü'minlerin kalbini takviye etmek üzere, "Onlara karşı Allah, sana yardım konusunda yetecektir" buyurmuştur. Çünkü Allahu Teâlâ bir şey hususunda, kendisinin yeteceğini tekeffül edince, bu hususta büyük bir güven meydana gelmiş olur.
Kelâmcılar, bunun gaybden haber vermek olduğunu, böylece de Hz. Muhammed (s.a.s)'in, nübüvveti hususunda, sıdkına delâlet eden bir mu'cize olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: Biz, bunun gaybden haber vermek olduğunu söyledik. Çünkü; biz bu sözün haber verdiği şeyi, haber verildiği gibi aynen bulduk. Zîrâ, Allahu Teâlâ, yahudî ve hristiyanların şerrine karşı Peygamberine kifayet etmiş ve onlara karşı ona yardımda bulunmuştur. Böylece de müslümanlar onlara galib gelmiş, onların yurtlarını istîlâ etmiş ve mallarını ele geçirmişlerdir. Bu sebeple de onlar, müslümanların elinde, müslümanlara haraç ve cizye ödeyen zelil kimseler olmuşlar, ya da müslümanların elinden kurtulmaya kesinlikle güç yetirememişlerdir. Biz, bunun bir mu'cize olduğunu söyledik.çünkü tahminde bulunan kimse, bu gibi hususlarda detayına varıncaya kadar isabet edemez.
Mülhidler de şöyle demişlerdir: Biz bunun mucize olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü mucize fevkalâde bir şeydir. Halbuki örf ve adette başkasının eziyyetine duçar olan herkes için,

"Sabret, çünkü Allah, onun şerrine karşılık yardımcı olarak sana yeter!" denilegeimiştir. Sonra yetme işi ise, bazen tahakkuk eder, bazan etmez. Bu durum mûtad bir şey olunca, arttk nasıl mucize olduğu söylenebilir? Belki de o, görmüş olduğu bir rüya sebebiyle buna ulaşmıştır. Bu ise, karşı konulamayacak şeyler cümlesindendir. Çünkü müneccimler şöyle demektedirler: Kimin talihinde kendisine gayb okunun çıkacağı varsa, o kimse nebî olmasa da, bu tür haberleri söyleyebilir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bizim, "bu mucizedir" sözümüzden maksadımız, "bu haberler, yalnız başına mucizedir!" şeklinde değildir; tam aksine bizim maksadımız, "Kur'an, bu tür pekçok şey ihtiva eder. Yalancı bir tahminciden meydana gelmesi mümkün olmayan şeyler cinsinden olmak üzere, pekçok şeyi detaylı şekilde haber vermiştir" demektir.

Sonra Allahu Teâlâ peygamberine maddî ve manevî yardımını va'adedin-ce, bunun peşinden, onların bu hususta açığa vurdukları ve gizledikleri hiçbir şeyin Allah'a gizli kalmayacağına delâlet eden şeyi getirerek, "O, her şeyi hakkıyla bilendir" buyurmuştur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, onlar için bir tehdittir.. Buna göre ayetin mânası, Allah onların gizledikleri ve söyledikleri şeyi ihata eder; O, her şeyi bilendir, binaenaleyh, onlardan meydana gelebilecek herşey hususunda, peygamberine kâfi gelmeye kadirdir.

b) Allahu Teâlâ peygamberine va'adde bulunmuştur. Yani, Allah senin duanı duyar, niyetini bilir, sana icabet eder ve seni maksadına ulaştırır...

Alimlerimiz, Allahu Teâlâ'nın ifadesiyle, O'nun duymasının ve işitmesinin, mesmûatı (işittiği şeyleri) bilmesine itâve başka bir sıfat olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü ayetteki, (bilicidir) ifâdesi, mübalağa ifâde eden bir kalıptır. Böylece bu kalıp, Cenâb-ı Hakk'ın bütün malûmatı bildiğini gösterir. Binaenaleyh, şayet Cenâb-ı Hakk'ın Semî (işitict) olması, işitilecek şeyleri bilmesi manasına olsaydı, o zaman manasız bir tekrar yapılmış olurdu ki bu da caiz değildir. Bundan dolayı Allah'ın Semî oluşunun "alîm" sıfatına ilâve başka bir sıfat olması gerekir. Allah doğruyu en iyi bilendir. 244[244]

'Allah'ın boyası... Allah'dan daha güzel boyaması olan kimdir. Biz ona kulluk edenleriz" (Bakara, 138).

Bil ki Allah Teâlâ, İslâm dininin sıhhatine delâlet eden şeyi ikinci cevap olarak zikredince, bunun peşisıra bu dinin delillerinin çok açık ve seçik olduğunu gösteren şeyleri zikrederek, demiştir. Bu ayette bir-iki mesele vardır: 245[245]

Sıbgatullah Hakkında Geniş Bilgi

"Sıbg" elbisenin kendisiyle boyandığı şeydir. Ba harfinin fethast, kesresi ve ötresi ile, ve, şeklinde üç türlü mazisi, Sâd harfinin fethası ve kesresi ile de ve olmak üzere iki şekilde masdarı yardır. Bütün bu şekiller "elbiseyi boyadı" şeklinde kullanılır. kelimesi, nin masdarı olan, gibi, dan vezninde gelmektedir. Sıbgâ, boyanın üzerinde bulunduğu duruma denir.

Alimler, ifadesiyle neyin murad edildiği hususunda şu farklı görüşleri ileri sürmüşlerdir:

a) "Allah'ın dini" manasınadır. Böyte diyenler, Allah Teâlâ'nın, dinini Sıbgatullah" diye isimlendirmesi hususunda şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

1) Hristiyanlar, çocuklarını "vaftiz" dedikleri sarı bir suya batırıyor ve bunun o çocukları manen temizlediğini söylüyorlardı. Onlardan biri çocuğunu vaftiz ettirince: "İşte şu anda bu, hristiyan oldu" derdi. Bundan dolayt Cenâb-ı Hak, "Onların boyasını değil, Allah'ın boyasını isteyiniz" demiştir. Allah'ın boyası da din ve İslâm'dır."Sıbgâ" lâfzının, "din" manasına kullanılmasının sebebi "müşâkele"246[246] yoludur. Nitekim sen ağaç dikmekte olan kimseye

---

244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/508-511.

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/511.

246[246] Mâna bakımından lamamen farklı, hatta zıt muhtevası olmakla birlikte karşıdakinın kullandığı kelimeyi kullanmak suretiyle onunla bir benzerlik ortaya koymakır. Beliğ kelâmda cömertliği öğütleme kasdı ile, devamlı cömertlik yapan bir adama işaret ederek: "Falanca adamın ağaç dikişi gibi (cömert oluşu gibi) ağaç dik (cömert ol)" dersin. Bunun bir benzeri de Allah Teâ\â'run:'(Münatiklar) "Biz ancak istihza etmekteyiz" (dediler). Halbuki Allah da onlarla istihza ediyor (yani istihzalarını cezalandırır)" (Bakara, 14-15); "(Onlar)-Allah'a hile yaparlar. Halbuki Allah onlara hile yapar (yani hilelerine ceza verir) (Nisa, 142); "Onlar hile yaptılar, Allah da hile yaptı (Yani onların hilelerine karşılık ceza verdi) (Ali imran,54); "Kötülüğün cezası aynısı ile kötülüktür (yan! ona denk bir cezadır)" (şûra, 40); ve "Eğer siz bizimle alay ederseniz, biz de sizinle alay ederiz (yani onun cezasını veririz)" (Hûd, 36) ayetleridir.

2) Yahudiler evlâdlannı Yahudilik ile, hristiyanlar da Hristiyanlıkla boyu-yoriardı. Yani bu din o çocukların kalblerinde iyice yer etsin diye, onları kendi dinlerine sokup adetâ onunla onları Doyuyorlardı. Bu izah Katâde'den rivayet edilmiştir.

İbnu'l-Enbâri şöyle demiştir: "Falanca falancayı, falanca şeyde boyuyor" denir. Bunun manası, boya elbiseden nasıl ayrılmaz, onunla birlikte kalırsa, "O adam, o falancayı o işe sokuyor ve ondan ayrılamaz hale getiriyor" demektir.

Sa'leb şöyle şiir nakletmiştir:

"Seni bir kimse şerre sokmadığı zaman, şerri bırak ve çekinerek kurtuluşa er."

3) Din, "boya" olarak isimlendirilmiştir; çünkü dinin görünüşü temizlik ve namaz gibi alâmetlerin müşahede edilmesiyle ortaya çıkar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Secde izinden olan alâmetleri onların yüzündedir" (Feth; 29).

4) Kadî şöyle demiştir: "kelimesi, diye başlayan 136. ayete bağlıdır. Cenâb-ı Hak onlardan meydana gelen bu imanı, hiss-i selim sahibi olan bir kimse nezdinde renkler arasındaki fark nasıl hemen an-laşılıyorsa, bunun gibi, Allah'ın seçmiş olduğu bu din ile bâtıla tutunmuş olan kimsenin seçmiş olduğu din arasında da, apaçık bir farkın bulunduğunu ifâde stmek için, "Allah'ın boyası" olarak vasfetmiştir."

b) "Allah'ın boyası" O'nun yaratışıdır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı şu ayetine benzer: insanları yaratmış olduğu fıtratına., (yönel). Allah'ın yaratmasında hiçbir değişme yoktur!" (Rûm, 30). Buna göre mana şöyle olmaktadır. Terkibi ve bünyesi itibarıyla insan, acz ve ihtiyaç içindedir. Onun sonradan yaratıldığına ve bir yaratıcıya muhtaç olduğuna delâlet eden bu alâmet ve izler, onun için bir boya ve ayrılmaz bir mühür, nişan gibidir..

Kadî, şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, sözünü "fıtrat" mâ-nasına hamleden kimse, mana itibarıyla, ifâdesinin "din" olduğunu söyleyen kimseye yaklaşmıştır. Çünkü müslümanların emrolunmuş olduğu "fıtrat", aklî ve serî delillerin iktiza ettiği şeydir ki, bu da "din" dir. Fakat, "din" daha açık ve nettir; çünkü, daha önce açıklamış olduğumuz üzere burada murad, "Deyiniz ki biz Allah'a... iman ettik" ayetinde kendilerini niteledikleri şeydir.. Cenâb-ı Hak bu hususta sanki şöyle söylemiştir: "Size, kendisine sarılmanızı emrettiğim ve kendisinden faydalanmanızı zorunlu tuttuğum bu din, hem dinen, hem de dünya yönüyle galib ve üstün gelecektir; tıpkt boyanın güzelliğinin kendini göstermesi gibi..." Söz zikrettiğimiz bu mânaya hamledildiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü, "Çocuklarının vaftizi esnasında boya kullanmak şeklinde carî olan yahudi ve hristiyan geleneği itibarıyla söylemiştir" diyen kimsenin bu sözünün bir yeri ve mânası kalmaz. Çünkü söz, izahların en güzeline hamledilince, onun dışındakileri zikretmekte bir fayda bulunmaz.

Biz yine, müfessirlerin bu husustaki görüşlerini anlatmaya devam edelim:

c) "Allah'ın boyası" sünnet olmak demektir. Sünnet olmak bir temizlenmedir. Hristiyanlara mahsus olan vaftiz, nasıl onlar için bir temizlenme ise, sünnet olmak da müslümanlar için bir temizlenmedir. Bu görüş Ebu'l-Âliye'den rivayet edilmiştir.

d) Esamm'dan rivayet edildiğine göre, "Allah'ın hüccet ve delili" demektir.

Ebû Ubeyde'den rivayet edildiğine göreyse, onun "Allah'ın kanunu", "Sünnetutlâh" olduğu

---

bazan başvurulan bir üslûb olup Kur'an-t Kerim'de de müteaddit defalar kullanılmıştır. Mesela kâfirler ehl-i iman için tuzak kurar, Allah Teâlâ ise onların Uzaklarına kendilerim düşürür, boşa çıkarır; bu gerçeği ifâde için buyurur. Karşıdakini tehdit için Tijrkçede "Sen gül, ben de sana gülerim!" derken de muşakele yapmış oluruz. (Çev.)

söylenmiştir. En güzel görüş, birinci görüştür. Allah en iyi bilendir. 247[247]

İkinci Mesele

kelimesinin mansûb olması hususunda birkaç görüş vardır:
1) Bu kelime, kelimesinden bedel olup, onu tefsir etmektedir.
2) "Allah'ın boyasına tâbi olunuz," demektir.
3) Sîbeveyh'in görüşüdür. Buna göre, bu kelime te'kîd edici bir masdar olduğu için, (Bakara, 136) lâfzından ötürü rnansub olmuştur. Nitekim, (Nisa. 122)ayeti de kendisinden önceki ifâdeden dolayı mansub olmaktadır.
Cenâb-ı Hakk'ın, 'Boyaması Allah ınkinden daha güzel olan kim vardır?" kavline gelince, bundan maksat Allah'ın kullarını iman ile boyamak ve onları küfrün pisliklerinden temizlemektir. Bu itibarla, O'nun boyamasından daha güzel bir boya olamaz!.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz Ona ibâdet ediciyiz" kavline gelince, bu hususta Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Bu, sözüne atfedilmiştir.
Bu, ifâdesinin, buyruğundan bedel olduğunu; veya, "Allah'ın boyasına yapışınız!" anlamında olmak üzere, "iğra" olarak mansub olduğunu iddia eden kimsenin sözünü reddeder; çünkü bu durumda nazmın tertibi bozulur. ifâdesinin te'kîd edici masdar olması bakımından mansûb olduğunu söyleyen ise, Sîbeveyh idi.. Görüş, Hüzâm'ın söylediğidir.. 248[248]

"De ki "Siz, Allah hakkında bizimle mücadele mi ediyorsunuz? Halbuki O, sizin de Rabbinİzdir, bizim de.. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz Ona tam gönülden bağlanmışız" (Bakara, 139).
Bu ayette de birkaç mesele vardır: 249[249]

Birinci Mesele

Ayette geçen mücadele hususunda âlimler bazı farklı görüşler zikretmişlerdir:
1) Bu onların, daha önce içlerinde peygamberler zuhur ettiği için, hakka ve nübüvvete daha lâyık olduklarını söylemeleridir. Buna göre mana şöyle olur "Siz, Allah'ın, sizden değil de Araplardan bir peygamber seçmesi hususunda bizimle mücadele ediyor ve, "şayet Allah bir kimseye vahiy gönderseydi bunu bize gönderirdi" diyor, böylece peygamberliğe kendinizi bizden daha mı lâyık görüyorsunuz?"
2) Onların, "Biz imana, putlara tapan Araplardan daha müstehakız" demeleridir.
3) Bu onların, "Biz, Allah'ın oğulları ve dostlarıyız" (Maide. 18); "Cennete ancak, yahudî veya hristiyan olanlar girebilecek"(Bakan, 111);"Yahudi veya hristiyan olunuz ki hidayete evesiniz" (Bakara, 135) demeleridir.
4) 'nin manası, "Bizimle Allah'ın dini konusunda mücadele mi ediyorsunuz?" demektir. 250[250]

İkinci Mesele

Bu hüccetleşme ve bu mücadele kiminle olmuştur? Bu hususta birkaç görüş zikretmişlerdir:
1) Bu, yahudî ve hristiyanlara bir hitâbtır.
2) Bu, "Bu Kur'an, iki beldeden birinin Önde gelen adamına indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf. 31) dedikleri zaman, müşrik Araplara hitaptır. Araplar yaratıcıyı kabul ediyorlardı.
3) Bu, hepsine yöneltilen bir hitaptır. Bunlardan birinci görüş, ayetin nazmına daha uygundur.

247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/511-514.
248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/514.
249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/515.
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/515.

Hak Teâlâ'nın, "O, sizin de, bizim de Rabbimizdir" buyruğuna gelince, bu hususta iki açıklama vardır:
1) "Allahu Teâlâ, maklûkâtının yönetimini, peygamberliğe kimin daha uygun olup olmadığını en iyi bilendir. Binaenaleyh, Rabbinize itiraz etmeyiniz. Çünkü, kulun Rabbine itiraz etmesi uygun düşmez. Tam aksine, onun bütün işleri Allah'a havale etmesi gerekir."
2) Sizin Allah'a nisbetiniz, ancak kulluğunuz ile mümkündür. Bu nisbet ise, sizinle bizim aramızda müşterektir. O halde ne diye kendinizi bize üstün görüyorsunuz? Daha doğrusu, bizim üstün olmamız gerekir.. Çünkü biz kulluk hususunda Allah'a karşı daha samimiyiz, oysaki siz böyle değilsiniz. Cenâb-ı Hakk'ın, sözünden kastedilen de budur. İşte bu açıklama, doğruya daha yakındır.
Allah'u Teâlâ'nın, ifâdesine gelince, bundan murad, din konusunda yapılan bir nastfıat olduğudur, Cenâb-ı Hak peygamberine sanki, "Onlara bu sözü bir şefkat ifâdesi ve nasihat olmak üzere söyle, yani sizin kötü fiillerinizden bana bir zarar gelmiyor ki, benim bu maksadım böyle bir zararı savuşturmak olsun! Benim bu sözden maksadım ancak, size nasihat etmek ve sizi en doğru olana yöneltmektir" de demiştir.. Hülasa olarak insantn sözü dünyevî beklentilerden uzak olduğu zaman kabule şayan olur. Ama, herhangi bir dünyevî şey için söylendiğinde, o kimsenin sözü kesinlikle kalbe nufûz etmez.. İşte burada kastedilen de budur. Böylece burada, insanları tefekküre, istidlale ve hakkı kabule sevkeden bir teşvik ve tenbih bulunmaktadır. İhlasın manası ise daha önce geçmişti. 251[251]

"Yoksa siz, muhakkak ki İbrahim, İsmail İshâk, Ya'kûb ve torunları yahudî idilier mi diyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Yanında Allah'tan olan bir şehadeti saklayandan daha zâlim kim olabilir? Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir" (Bakara, 140).
Bil ki bu ayette iki mesele vardır: 252[252]

Birinci Mesele

İbn Amir, Hamza, KİsâÎ ve Hafs'ın rivayetine göre Âsim muhatab sîgası üzere tâ harfiyle olmak üzeşeklinde okumuşlardır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Siz benimle, mücadele mi ediyorsunuz, yoksa... diyorsunuz?"
Diğer kıraat imamları ise, bu ifâdenin yahudî ve hristiyanlardan bir haber veriş olmak üzere, yâ harfiyle, okumuşlardır. Birinci kıraate göre lâfzının muttasıl (bitişik) olması muhtemeldir. Buna göre mana bakımından takdir şöyle olur: İşimiz hakkında iki hüccetten hangisine tutunursunuz? Tevhide mi? Eğer tevhide sarıltyorsanız, biliniz ki biz de muvahhidiz. Yoksa, peygamberlerin dinine ittibâ etmeye mi? Eğer ittibâ ediyorsanız, biliniz ki biz de ittibâ ediyoruz...
"Daha doğrusu siz, ... diyor musunuz?" manasında olmak üzere, "munkatı'a" olmasi da muhtemeldir. Hemze yine inkârî olur..
İkinci ktraata göre ise, cümlenin manası birincisinden başka bir hüccet getirmeye geçtiği, intikâl ettiği için, munkatı'adır. Sanki şöyle denilmiştir: Siz peygamberlerin Tevrat ve İncil inmeden Önce yahudî veya hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?" 253[253]

İkinci Mesele

Allahu Tealâ, şu sebeplerden dolayı onların bu sözlerini yadırgamıştır:
1) Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği diğer
mucizelerle de sübût bulmuştur. Allahu Teâlâ onların bu hususta yalan söylediklerini haber

---

251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/515-516.
252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/517.
253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/517.

vermiştir. Binaenaleyh, onlar bu hususta kesinlikle yalancıdırlar.

2) Peygamberlerin tevhîd ve Hanîflik üzere olduklarına Tevrat ve İncil şe-hadet etmektedir.

3) Tevrat ve İncil, peygamberlerden sonra nazil olmuştur.

4) Onlar bunu herhangi bir delit getirmeksizin iddia etmişlerdir. Böylece Allahu Teâlâ onları, bu sözlerinden dolayı "İstifham-ı İnkarî "ile kınamıştır. (Yani "o demeyiniz...) Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı ise, onları böyle yapmaktan menedip kınamak ve, söyledikleri hususlarda yalancı olduklarını bizzat kendilerine itiraf ettirmektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, sözünün manası, "Allah en iyi bilendir ve O'nun haberi en doğru olandır" demektir. Halbuki Cenâb-ı Hak Tev-rat'da, İncil'de ve Hz. Muhammed'in lisanı ile tebüğ edilen Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin müslüman olduklarını, yahudî ve hristiyanlıktan münezzeh olduklarını haber vermiştir.

Buna göre şayet, "Bu söz bilmeyen kimseler hakkında söylenir, halbuki onlar bunu biliyor ve saklıyorlardı. O halde onlar hakkında böyle söylenmesi nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki: onların böyle bir zan ve vehim içinde olduklarını söyleyenlere göre, ifâde açıktır. Ama, onlar bilmekle beraber inkâr ediyorlardı, diyenlere göre ise bunun mânası, "Sizin durumunuz Allahu Teâ-lâ'nın haber verdiği şeyi bilip, O'nun en bilgili olduğunu da itiraf ettiği halde, bu bilgisi kendisine fayda sağlamayan itirazcıların durumuna benzer.

Hak Teâîâ'nın "Yanında Allah'dan olan bir şahadeti saklayandan daha zalim kim olabilir? ayeti hakkında üç görüş vardır:

a) Bu ayette bir takdim ve te'hir vardır. Buna göre ayetin takdiri, "Allah katında, yanında bulunan şahadeti gizleyenden daha zalim kim vardır?" şeklinde olur. Bu, tıpkı senin, "Şehâdeti saklayanlar topluluğundan olan Zeyd'den daha zalim kim olur?" sözün gibidir. Buna göre ayetin manası şöyledir: "Şayet İbrahim ve oğulları yahudî veya hristiyan olsalardı, sonra da Allah bu şahidliği gizlemiş olsaydı, şehâdeti gizleyenlerden herhangi biri, ondan daha zalim olmazdı. Fakat O'nun adaleti ve yalandan münezzeh olması sebebiyle bu imkânsız olunca biî durumun böyle olmadığını anladık."

b) Ayetin manası şöyledir: "Ey yahudî ve hristiyan topluluğu, Allah'dan olan bu şahadeti gizlediğiniz için, sizden daha zalim kim olabilir?" Buna göre, ibaresindeki, harfi cerri şahadeti gizleyenle; ikinci görüşe göre de şahadetin kendisinden gizlendiği kimse ile alâkalıdır. Cenâb-ı Hak, sanki şöyle buyurmuştur "Yanında bir şahidlik bulunup da onu Allah katında yerine getirmeyip, aksine gizleyip saklayan kimseden daha zalim kim vardır?"

c) ibaresindeki, harf-i cerri, âilfi lâfzına mütealliktir. Buna göre ayetin manası: "Kendisine Allah katından gelen şahadeti gizleyip inkâr edenden daha zalim olan kimdir?" şeklinde olur. Bu tıpkı birisinin başkasına, "Benim yanımda senden olan bir şahadet vardır" demesi gibidir. Yani "O, şahadeti senden duydum. O, şahadet senin tarafından geldi" demektir.

Allah Teâlâ'nın, "Allah yaptıklarınızdan gâftl değildir" buyruğu, hertürlü va'idi içine alan bir sözdür. Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinin gizlediğini ve açıktan yaptığını bildiğini, hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığını, her işinin gerisinde Allah'ın mücâzâtının olduğunu, işi iyi ise iyilikle, yaptığı kötü ise kötülükle cezalandırılacağını düşünen kimse, göz açıp kapayacak kadar bir zaman bile korkusuz ve endişesiz olamaz. Görmüyor musun ki içimizden birisini hükümdar adına gözetleyen birisi bulunup da, o onun adetâ nefeslerini sayarsa, bu gözetleyen zahiri şeylerden başka bir şey bilemeyeceği hatde, gözetlenende bundan dolayı devamlı bir endişe bulunur. Buna göre, gizliyi ve en gizliyi bilen, herşeyi gözetleyen Rabb karşısında, o Rab böyle bir söz ile tehdid edip korkuttuğu zaman, onun halinin nasıl olacağını artık siz düşünün... 254[254]

" Onlar bir ümmet idi geçti. Onların kazandıkları kendilerine ait sizin kazandığınız da size ait. Siz onların yaptığı şeylerden mesul olmazsınız" (Bakara. 141).

Biliniz ki Hak Teâlâ, bu peygamberler hakkında yahudilerin iddialarını delillerle çürütünce, bunun peşisıra bazı sebeblerden dolayı bu ayeti getirmiştir:

254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/518-519.

1) Bu, onlara bir va'z-u nasihat olsun ve onlar için caydırıcı birşey olsun, böylece de babalarının üstünlüğüne güvenmesinler diye getirilmiştir. Binaenaleyh herkes kendi yaptıklarına göre hesaba çekilir.

2) Hak Teâlâ, maslahatlar (menfaatler) değiştiği için, size farz olan şeylerin aynısının onlara da farz kılınmasının yadırganamayacağı gibi, maslahatların değişmesinin ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in sizi bir dinden başka bir dine geçirmesinin de yadırganamayacağını beyân etmiştir.

3) Allah Teâlâ, bu ayetlerde bahsettiği peygamberlerinin yolunun güzelliğini anlatınca, delilin bununla tamam olmayacağını, tam aksine her insanın yaptığından mesul olacağını, öncekilerin isabet mi, hata mı ettikleri belli olmadığı için, öncekilerin yoluna tutunduğu vehmine düşerek hakkı terketme konusunda mazur sayılamayacaklarını beyân etmiştir. Çünkü öncekilerin yaptıklarının onlara ne faydası ne de zararı olur. Cenâb-ı Hak bunu, dinin yolunun taklid olduğu sanılmasın diye, açıklamıştır.

Eğer "Ayet niçin tekrar edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta İki görüş vardır:

a) Cenâb-ı Hak, daha önce geçen ayet ile, Hz. İbrahim'i ve onunla birlikte zikredilenleri kastetmiştir. Bu ayet ile ise, Yahudilerin atalarını kastetmiştir. Bunu Cübbâî söylemiştir.

Kâdî ise: "Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü yahudi ve hristiyanların atatan açıkça bu ayetlerde zikredilmemiştir. Bu görüşte şüphe edilecek nokta şudur: Yahudiler, Hz. ibrahim ve oğullarının Yahudi dini üzere olduklarını söyleyince, sanki şöyle demiş oldular: "Onlar, yahudi olan atalarımızın yolunda idiler." Böylece onların ataları adetâ ayette zikredilmiş gibi oldu. Bundan dolayı da, "Onlar bir ümmet idi, geçti..." demesi ve onları belirlemesi caiz olmuştur" demiştir. Fakat bu izah, zoraki bir izahtır. Çünkü daha önce zikredilmiş olanlar Hz. İbrahim (a.s) ve onun oğullarıdır. Binaenaleyh Allah'ın, buyruğunun bu zikredilenlere âit olması gerekir.

b) Zamanlar, durumlar ve mekânlar değişince, bir ayeti tekrar etmek abes olmaz. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiştir. "Bu, ancak bir serdir. Bu sebeble, dinî konularda peygamberlerin vasıfları herhangi bir kimseyi taklit etmelerinin caiz olmamasıdır. Binaenaleyh bu peygamberler topluluğu hakkında size söz düşmez. Çünkü onların kazandıkları onlara aittir. Hz. Muhammed (s.a.s) sizi neye davet ediyorsa, siz ona bakın, çünkü sizin için bu daha faydalı ve daha yararlıdır. Sizler ancak yaptıklarınızdan sorumlu tutulacaksınız. 255[255]

Kıble'nin Değiştirilmesine ve Neshe Yönelen Yahudi İtirazı

'İnsanlardan kimi beyinsizler, "Onları, üzerinde bulundukları kıblelerinden çeviren nedir?" diyecekler.. De ki: Doğu da Allah'ındır, batı da.. O, dilediğini dosdoğru olan yola iletir" (Bakara. 142).

Bil ki bu, yahudî ve hristiyanların, İslâm'ı tenkit etmek için zikretmiş olup da, daha sonra, "Nesh, ya cehaleti gerektirir veya cehalete nisbet edilmeyi.. Bu iki durum da Hakîm olan Allah'a yakışmaz... Bu böyledir, çünkü iş, ya kayıttan hâlî olur veya devam etmeksizin mukayyet olur.. Veyahut da devam kaydı ile mukayyed olur. Eğer kayıddan hâli ise iş, ancak bir defa gerekir. Bu takdirde de bundan sonra işin, öncekinin aksine gelmesi nâsih olmaz. Eğer "devam etmeme" kaydı ile kayıdlı ise, o zaman da birşeyden sonra, onun hilâfına gelenin onu neshedici (nâsih) olmayacağı açıktır. Eğer "devamlı olma" kaydı ile birşey mukayyed ise ve o şeyin, uzun müddet kalacağına ve sonra Cenâb-ı Allah'ın onu kaldıracağına delâlet eden bir lâfız zikredilerek, onun devamlı kalacağına inanılır İse, bu durumda Allah'ın bunu bilemeyip de, daha sonra bu işin farkına varmış olması gerekir. Eğer Allah Teâlâ, bunun devamlı olarak kalacağına delâlet eden bir lâfız zikrettiği halde, devamlı olarak kalmayacağını biliyor idi ise, bu Allah'a cehalet nisbet etmeyi gerektirir. Böylece neshin ya câhil olmayı veya cahil sayılmayı gerektirdiği ortaya çıkar ki her ikisi de Allah hakkında imkânsızdır. Bu sebeple Allah Teâlâ'nın bir hükmü neshetmesi imkânsız olur. Binaenaleyh Hak Teâlâ'nın ahkâmında neshin bulunduğunu söyleyen kimsenin batıl bir görüşe tutunmuş

255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/519-520.

olması gerekir" diye ifâde ettikleri, ikinci şüpheleridir.

Bu yolla yahudî ve hristiyanlar. kıblenin değiştirilmesi hususundaki ten-kidleri ile İslam'ı tenkide yönelmişlerdir. Sonra onlar, bu gerekçelerini birçok şüpheye dayayarak şöyle demişlerdir: "Biz neshi caiz görürsek, ancak maslahatların (menfaatlerin) değişmesi durumunda caiz görürüz. Bu hususta ise, diyebiliriz ki: Bütün yönler, Allah'ın mülkü ve mahlûku olmaları bakımından eşittirler. Bundan dolayı kıblenin bir yönden başka bir yöne çevrilmesi, faydası olmayan bir iştir. Bu sebeble de o, abesle iştigal sayılır. Abes ile iştigal etmek ise Hakim olan Allah'a yakışmaz. Bu da, bu değiştirmenin Allah tarafından olmadığını gösterir." Onlar, bu izahları ile, İslâm dinini tenkidi gaye edinmişlerdir. Biz şimdi ayetin lâfızlarının tefsiri hususunda konuşup, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de açıkladığı şekilde bu şüpheye cevap vereceğiz.

Cenâb-ı Allah'ın, "Beyinsizler şöyle diyecekler.." buyruğu hususunda iki izah vardır:

1) Bu Kaffâl'ın tercihidir. Buna göre, bu fiil her nekadar gelecek zaman için ise de bazan geçmiş zaman için de kullanılır. Bu, tıpkı bir iş yapıp da, o hususta arkadaşlarından birisinin tenkidine maruz kalan bir insanın durumu gibidir.O, bu,tenkide karşı şöyle der: 'Ben onların yapmış olduğum iş hususunda, beni tenkid edeceklerini biliyorum." Bu, sözün tekrar ve iade edilecek bir pozisyonda olduğunu ifâde eder. Buna göre onlar, bu sözü bir kere söylemiş oldukları halde, ileride tekrar söyleyecekler. Bu izaha göre şöyle denilebilir..."İnsanlardan kimi akılsızlar bunu söyleyecekler ..." Nitekim o yahudiier bu sözü söyledikleri zaman bu ayetin nazil olduğuna dâir bazı rivayetler gelmiştir.

2) Allah Teâfâ, onlar bu sözü söylemeden Önce, onların böyle söyleyeceklerini haber vermiştir. Bunun bazı faydaları vardır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) bu sözü, söylemeden önce haber verince, bu gaybtan haber verme olur ki, bu bir mucizedir.

b) Allah Teâlâ, önce bu hususu haber verip, sonra da Hz. Peygamber (s.a.s)'in onu duyması, önceden haberi olmaksızın bu sözü duymasından daha az eziyet verici olur.

c) Cenâb-ı Hak, önce bu sözü ona haber verip, sonra da bu sözle beraber cevabını zikrettiği zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlardan bu sözü duyduğunda, onlara karşı cevabı hazır olmuş olur: Bu da, cevabı henüz hazır değilken bu sözü onlardan duymasından daha münasiptir.

"Sefeh"kelimesinin aslına gelince.bunu, (Bakara, inayetinin tefsirinde açıklamıştık. Özet olarak diyebiliriz ki lehine ve aleyhine olan şeyleri birbirinden ayırdedemeyip, faydalı şeyleri bırakarak, kendisine zarar veren şeylere yönelen kimse hafiflik ve "sefeh" ile vasfedilir. Din hususundaki cehalet (sefeh), dünyevî meselelerdeki cehaletten daha zararlı olduğunda şüphe yoktur. Bu sebeple dünya işleri konusunda apaçık görüşten sapan kimseye "sefih" {akılsız beyinsiz) denilince, dininin işleri hususunda böyle olan kimse bu isme daha çok müstehaktır. Binaenaleyh, hiçbir kâfir yoktur ki "sefih" olmasın...

Bu ismi, yahudilere, müşriklere, münafıklara ayrı ayrı ve hepsine birden vermek mümkündür. Müfessirlerden bir grub, bu görüşleri ayrı ayrı söylemişlerdir:

1) İbn Abbas (r.a) ve Mücâhid'e göre, bunlar yahudilerdir. Çünkü onlar.Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendi kıblelerine yöneldiğine seviniyorlar ve O'nun kendileriyle aynı kıbleye yönetmesinin, belki de bütün hususlarda kendilerine muvafakat etmeye yönelteceğini zannediyorlardı. Ne zaman ki kıble değiştirildi, onlar bunu yadırgadılar ve kederlenerek: "Muhammed (putperest) atalarının yoluna döndü, o onların dinine meyletti. Şayet o, bizim kıblemize yönelmeye devam etseydi, onun beklenen ve Tevrat'ta müjdelenen peygamber olduğunu anlardık" dediler. Bunun üzerine, Allah Teâlâ'nın bu tefsir ettiğimiz ayette söyleyeceklerini bildirdiği sözü söylediler.

2) İbn Abbas (r.a) Berâ b. Azib (r.a) ve Hasan el-Basrî ile Esamm'ın söylediğine göre, bunlar müşrik Araplardır. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke'de iken Beytu'l-Makdis'e yönelmiştir. Müşrikler bu sebeple bundan sıkıntı duyuyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelip Kabe'ye yönelmeye başladığı zaman onlar, "Bize muvafakat etmeye mecbur kaldı. Eğer bu hal (kıble) üzere sebat ederse, onun için daha iyi olur" dediler.

3) Bu ayette kastedilenler münafıklardır. Bu görüş Süddî'ye aittir. Münafıklar bu sözü yönlerden birinin, Kıble'nin Kudüs'e çevrilmesini gerektirecek makul bir sebeble diğer yönlerden ayrılamayacağını ileri sürürek, alay etme gayesiyle söylemişlerdir. Buna göre kıblenin değiştirilmesi, sırf abesle iştigal ve şahsî görüş ve arzu ile hareket etmektir.

Biz "Süfeha" kelimesini münafıklara hamlettik. Çünkü bu isim münafıklara has bir kelimedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İyi bilin ki onlar (miinaûklar)dırsefihlerin tâ kendileri. Fakat bunu bilmezler..." (Bakara. 13).

4) "Süfeha" kelimesine, bu sayılanların hepsi dahildir. Çünkü ayetteki bu lâfız, başında umûm ifâde eden eliflâm bulunan âmm bir lâfızdır. Biz, bu kelimenin bütün kâfirler için kullanılabileceğini aklî delil ile açıklamıştık. Ayet de buna delâlet eder. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendini bilmez (sefth)den başka kim İbrahim milletinden (dininden) yüz çevirir?" (Bakara, 130)sözüdür. Buna göre, bu kelimenin bütün bu kimselere şâmil olması gerekir.

Kâdî ise şöyle demiştir: "Ayetten maksad, bu sözün onların hepsinder çıktığını açıklamaktır. Durum böyle olunca, (süfehâ) lâfzının umûmî olduğum söylemek uzak bir ihtimal sayılmaz."

Biz de deriz ki: Bu kadar bir şey, lâfzın ne umumî olmasına manidir, ne de hususî olmasını gerektirir. Daha doğrusu akla en yakın olan, bu gruplardan hepsinin bu sözü söylemiş olduğudur. Çünkü İslam düşmanları, dini yaralamak ve tenkid etmek karakterindedirler. Onlar fırsat buldukça, söyleyeceklerini mutlaka söylerler.

Hak Teâlâ'nın, "Onları üzerinde oldukları kıbleden çeviren nedir?" ayetinde birçok mesele vardır: 256[256]

Birinci Mesele

onu ondan çevirdi, dönderdi manasınadır. ifâdesinin,zıddı mana taşır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim öyle bir günde onlara arka çevirirse.." (Ental, 16) ayeti de bu manadadır. Tefsir ettiğimiz ayetteki, sözü, istihza ve taaccüb yollu bir sorudur. 257[257]

Değişmeden Önce Kıblenin Neresi Olduğu Meselesi:

Buradaki "yüz çevirme" hususunda iki görüş vardır:

1) Bu goruş mufessırlerın üzerinde ittifak ettikleri meşhur bir görüştür: Kıble, Beytu I-Makdıs den Ka be yonune çevrilince, kafirler muslumanları kınayarak şöyle dediler: "Onları üzerinde oldukları Kıblelerinden dönderen sebep nedir?" Buna göre ayetteki, ifâdesindeki, zamiri Peygamber (s.a.s) ve mü'minlerin yerini tut maktadır.

Müslümanların daha önce yöneldikten kıble Beytü'l-Makdis idi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Medine'yö gittikten sonra kıbleyi ne zaman değiştirdiği hususundaki rivayetler çok çeşitlidir. Enes b. Malık (r.a)'den rivayet edildiğine göre, hicretten dokuz veya on ay sonra; Muaz (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, onüç ay ay sonra; Katâde'den rivayet edildiğine göre onaltı ay sonra ve İbn Abbas (r.a) ile Bera b. Âzib (r.a)'den rivayet edildiğine göre onyedi ay sonradır. Bu son görüş bizce, diğerlerinden daha sağlam ve mazbuttur. Bazı kimselerden ise kıblenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Medine'ye hicretinden on-sekiz ay sonra tahvil edildiği, rivayet edilmiştir. Vâkıdî, kıblenin onyedinci ayın başlagıcında, Receb ayının ortasında Pazartesi günü tahvil edildiği söylemiştir. Diğer bazıları ise, hicretten iki sene sonra kıblenin değiştirildiğini söylemişlerdir.

2) Ebu Müslim'in görüşüdür: Buna göre, Hak Teâlâ'nın kıbleyi, Beytü'l-Makdis'den Kâ'be'ye çevirdiğine dâir haber sahih olunca, kıblenin değiştirildiğine hükmetmek gerekir.Şayet bu olmasaydı, ayetteki, (üzerinde oldukları) ifâdesi ile, "Yani sefihlerin üzerinde oldukları" manası murad edilmiş olabilirdi. Çünkü onlar ancak yahudiierin ve hristiyanlann kıblesini biliyorlardı. Yahudilerin kıblesi batıya, hristiyanlarınki ise doğuya doğru idi. Herhangi bir yöne

---

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/521-524.

257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/524.

yönelmedikçe, kendi namazlarını kılmak adetleri değil idi. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kâ'be'ye doğru yüzünü çevirdiğini görünce, bu yadırgamakta oldukları birşey olduğu için şöyle dediler: "Bir kimse bizce kıble olarak bilinen şu iki yönden başka bir yöne naşı! yönelebilir?" Bunun üzerine, Allah Teâlâ onlara cevaben "De ki: doğu da Allah'ındır, batı da.." (Bakara. 142) buyurdu.
Bil ki Ebu Müslim, gerçekten doğru söylemiştir. Çünkü bu zahir rivayetler olmasaydı, bu ifâde başka manalara da gelebilirdi. 258[258]

Üçüncü Mesele

Kaffâl şöyle demiştir: "Kıble, insanın yüzünü dönderdiği cihet, yön demektir. Bu kelime, masdarından gelmektedir. Kıble'ye "kıble" denmesinin sebebi, namaz kılan kişi o yönü, o yön de namaz kıian kimseyi karşısına aldığı içindir."
Kutrub ise şöyle demiştir: "Araplar konuşmalarında, "onun sığınacak bir yeri yoktur" manasında, derler." Yine bu kelimenin, istikbâle (yönelme) masdarından alındığı da söylenmiştir. Bir başkası şöyle demiştir: İki adam karşı karşıya (yüz yüze) geldikleri zaman, herbiri, diğerinin kıblesi olur. Muhdesûn259[259] grubuna giren bir şair,
"Senin sığınağını kendime bir durak ve sığındığım her yerde orayı kıble edindim." 260[260]

Allah'ın Emirlerinin Sebeblerini Araştırmak Gerekmez

Cenâb-ı Allah'ın, "De ki doğu da batı da Allah'ındır" buyruğu, bu şüpheye verilen ilk cevaptır. Bü sözün anlattığı şudur: Bütün yönler mülk ve milk itibarıyla Allah'ındırlar. Bu sebeple onlardan hiçbirisi zâtı gereği kıble olmaya hak kazanamaz. Ancak Allah onlardan birini kıble yaptığı için, o kıble olabilir. Durum böyle olunca kıbleyi bir yönden diğer bir yöne döndürmesi hususunda Hak Teâlâ'ya itiraz edilemez.
Eğer, "Kıblenin önce belirlenip, daha sonra da başka bir cihete döndü-rülmesindeki hikmet nedir?" denirse, deriz kî: Kıblenin önceden tayini (belirlenmesi) meselesinde Ehl-i Sünnet ile Mutezile arasında şiddetli bir anlaşmazlık vardır. Ehl-i Sünnet Allah Teâİâ'nın hükümlerinin sebeblerini araştırmak gerekmediğini söyleyip, buna birkaç yönden delil getirmişlerdir.
1) Bir maksaddan dolayı bir iş yapıldığında, ya bu işi yapan kimse için bu maksadın bulunması, bulunmamasından daha evlâdır, veyahut da böyle olmayıp o maksadın olması ile mevcud olmaması, bu kişiye nisbetle müsavidir. Şayet birinci ihtimal söz konusu olursa, o işi yapanın zâtı eksik olmuş ve başkasıyla tamamlanmış olur ki bu Allah hakkında imkânsızdır. İkinci yani müsavat ihtimali söz konusu olması takdirinde ise maksad ve müreccih olması mümkün olmaz.
Biri çıkıp şöyle diyebilir: "Ona göre bu gayenin varlığı veya yokluğu müsâvî olabilir. Fakat bir başkası için varlığı yokluğundan daha faydalı ise, hikmetli kimse, başkasına fayda sağlamak için onu yapar." Cevaben deriz ki: Faydanın başkasına râci olması ile kendisine raci olmaması Cenâb-ı Allah'a göre müsavi midir, değil midir? İşte o zaman yine mezkûr taksim tekrar geri gelir (aynı yere dönülür).
2) Bir gaye için, bir iş yapan kimse, o vasıta olacak iş olmaksızın, maksadını elde etmeye ya kadirdir veya kadir değildir. Eğer kadir ise, bu işi ona vasıta yapması abes olur. Eğer kadir değilse, bu, aciz olmak manasına gelir ki, bu Allah Teâlâ hakkında düşünülemez.
3) Cenâb-ı Hak, bir gayeden ötürü bir iş yaptığında, eğer bu maksad (gaye) kadim ise, o kadim olduğu için, fiilin de kadim olması gerekir ki bu imkânsızdır; Eğer bu maksad muhdes

---

[258] 258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/524-525.

[259] 259[259] Arap edebiyat tarihçileri, şairleri; Câhiliyyûn, Muhadremun İslâmiyyûn, Muvelledûn, Muhdesûn devrelerine ayırırlar. İlk üç grubun şiirleri ile istişhad edilebileceğinde ittifak vardır. Takriben hicri üçüncü asırdan sonraki şairlere muhdesûn (yani, son şairler) denir. (Çev.)

[260] 260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/525.

(sonradan olma) ise, onun sonradan tahakkuk ettirilmesi bir başka maksada (gayeye) dayandırılmış olması gerekir ki bu devr-i fâsid ve teselsülü doğurur. Bunlar da imkânsızdır.

4) Alemin ihdasının daha önce veya daha sonra değil de, muayyen bir akte tahsis edilmesi,eğer önce veya sonra değil de onun bu vakte tahsis edilmeşini gerektiren bir hikmetten doayı ise, bu hikmetin niçin başka bir vakitte değil de bu vakitte meydana geldiğinin sebebini sormak gibidir. Bunlardan birisi, bir müreccihten müstağni olursa, diğeri de böyle olur; bir müreccihe muhtaç olursa, diğeri de böyle olur. Eğer bu bir hikmete dayanmazsa, bu durumda Allah'ın fail ve yaratıcı oluşunun bir hikmet ve maksada dayanması geçersiz olur.

5) Meydana gelen bütün hayr, şer, küfr, iman, taat ve isyanın, Allah'ın kudreti ve iradesi ile meydana geldiğine delâlet, daha önceden geçmiş olan delillerde Allah'ın her fiilinin bir maksada mebnî olduğu görüşünü iptal eder. Çünkü, kulda küfrün yaratılması ve bu küfürden dolayı da ona devamlı olarak azab edilmesi hususunda Allah'ın kula ait bir maksad (kulun lehine bir fayda) güttüğü söylenemez.

6) Ezelde, muayyen bir fiili yaratmasına Allah'ın kudret ve iradesinin taalluk etmesi, ya caiz veya vâcib olur. Eğer bu caiz olursa, bu başka bir müessire muhtaç olur ki, burada teselsül gerekir; bir de kadîm olana yokluğun nisbet edilmesinin doğru olması gerekir.. Eğer vâcib olursa, vâcib zaten sebeplendi-rilemez.

Binaenaleyh, bu izahlar ışığı altında bize göre, Allah'ın fiil ve hükümlerini bir takım sebeb ve geyelere bağlamanın imkânsız olduğu ortaya çıkar.261[261] Durum böyle olunca, O'nun fâîliyyet ve yaratıcılığı, sırf ilâh oluşu, kudreti, hükmünün geçerliliği ve hükümran olmast ile tahakkuk eder İşte Allah'u Teâlâ'nın, "De ki, doğu da Allah'ındır, batı da!" sözünün açıkça delâlet ettiği husus budur. Çünkü Allah, neshin mümkün olmasını Kendisinin doğu ve batının mâliki olmasına bağlamıştır.

Mülkiyyet ise, Allah'ın Mutezilenin dediği gibi, hikmete bağlanamaz.. Böylece bu ayetin bütün açıklığıyla bizim görüş ve kanaatimizin delili olduğu ortaya çıkmış olur.

Mu'tezile'ye gelince, onlar şöyle demişlerdir: Deliller, Allah'u Teâlâ'nın hakim olduğuna delâlet edip, hakîm olanın fiillerinin ise maksad ve gayelerden hali olması caiz olmayınca, biz Hak Teâlâ'nın bütün fiil ve hükümlerinde bir hikmet ve maksadın olduğunu anlamış oluruz.

Sonra bu hikmet ve maksatlar bazan bize açık olur, bazan da kapalı olur. Kıblenin bir cihetten başka bir cihete döndürülmesinin bizim için açık olmayan, birtakım gizli ve saklı maksatlardan dolayı olması mümkündür. Durum böyle olunca, Kıble'nin bu tahvilinden dolayı İslâm dinini ta'n etmek imkânsız olur. 262[262]

Kıblenin Varlığındaki Hikmetler

Bu hükmün tafsilâtlı olarak açıklanmasıyla ilgilidir.

Bitmek gerekir ki bu gibi konular, katî olamazlar. Tam aksine, olsa olsa ihtimali olan birtakım şeyler olurlar.

Namazda kıblenin tayini hususuna gelince, âlimler bu hususta bazı hikmetler zikretmişlerdir.

a) Allahu Teâlâ insanda mücerred ve aklî olan şeyleri idrak edecek bir aklî meleke ile

---

261[261] Bu mesele bir yönü ila İlahî irade, bir yönü ile hüsün ve kubüh ile ilgili olup uzun süren bir konudur Ehl-ı Sünnet, Mu'tezile'ye aykırı olarak eşyada zatî olan hûsun ve kubühü (güzellik veya çirkinliği) reddettiği, bunu Allah'ın emredip yasaklamasına bağladığı için, imam Eş'arî ile beraber Ehl-i Sünnet'in mühim bir kısmı, felsefi temel olarak hadd-i zatında bir sebep ve maksad arama fikrini reddetmişlerdir ki Râzî de onlardan biridir. Yoksa Cenâb-ı Hakk'a ait fiillerde -illet ve sebep değil de- hikmet aramak caizdir. Bunun vaki olduğunu, hükümlerin hikmetlerini gösteren yüzlerce ayet göstermektedir. Nitekim işi bu yönden ele alan İmam Mâturidî, bu işte, Eş'arî ile Mutezile arasında bir konumu benimseyerek Allah Teâlâ'nın tüllerinin hikmetlerle deveran ettiğini söylemiştir. Vallahu Teâlâ â'lem. (Çev.)

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/526-528.

bedenler âleminde etkin olan bir tahayyül kudreti yaratmıştır. Bu aklî kuvvet, hayalî kuvvet ile beraber olup, ondan pek nadir olarak ayrılır. İnsan, mücerred ve aklî her şeyi zihninde hazır tutmaya çalıştığında, onun bu aklî manalar için zannettiği birtakım hayalî şekiller meydana getirmesi gerekir. Böylece bu hayalî şekiller, o aklî manaları kavramaya yardım etmiş olurlar. İşte bu sebepten dolayı mühendis bir proje yapmak istediği zaman, onun, his ve hayâlin bu kültî hükmü idrak etmeye yardımcı olabilmeasi için, muayyen bir şekil ve belirli bir biçim meydana getirmesi gerekir.

Zayıf bir kul, azametli bir hükümdarın meclisine girdiğinde, onun yüzünü mutlaka o melike dönmesi, ona arka dönmemesi, onu en güzel şekilde tavsif îtmesi ve ona son derece hizmet ve itaatta bulunması gerekir... Binaenaleyh amazda kıbleye teveccüh etmek, bu kimsenin hükümdara yönelip, ona sırt jönmemesi gibi olur. Namazda okunan dualar da, ona övgü ve medh yerine; rükû ve sücûd ise, melîke hizmet etmek yerine geçer..

b) Namaz kılmaktan maksat, kalbin huzuru, yani Allah'ın huzurunda olduğunu bitmesidir. Bu huzur ise, ancak sükûnet, başka şeylere iltifat etmemek ve kıpırdamamakla olur. Bu da ancak, kişinin bütün namazlarında muayyen bir istikâmete yönelmesiyle elde edilir. İnsanların vehminde bazı yönlerin diğerlerinden daha şerefli olduğu yerleşince, o cihete dönmek daha uygun olur.

c) Allahu Teâlâ mü'minlerin birbirleriyle ülfet ve uyum içinde olmalarını sever. Bu nimetini onlara, şu ayetinde hatırlatmaktadır:

"Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız. Hani siz düşmanlar idiniz de, Allah kaiblerinizi birleştirdi; O'nun nimeti sayesinde siz de kardeş oldunuz." (A.imran, 103). Eğer onlardan herbiri namazında başka başka yöniere yönelmiş olsaydı, bu onlar arasında açık bir ihtilâf bulunduğu vehmini verirdi. İşte böylece Cenâb-ı Hak, bu sebeple aralarında bir uyum meydana gelsin diye, onlara muayyen bir yön tesbit etmiş ve onların hepsinin o tarafa yönelmelerini ermetmiştir. Burada, Allahu Teâlâ'nın, hayırlı fiiller hususunda kulları arasında bir uyum olmasını sevdiğine bir işaret vardır.

d) Allahu Teâlâ Kâ'be'yi, "Evim" diyerek kendine nisbet etmiştir. Mü'minleri de, kulluk sıfatıyla yalnız kendisine nisbet etmiştir. Bu.her iki izafet de, tahsis ve tekrim, şereflendirmek içindir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, "Ey mü'min, sen benim kulum; Kabe evim, namaz bana yapılan hizmetimdir. Binaenaleyh, bana hizmet hususunda, yüzünle benim evime; kalbinle de bana yönel!" demiş olmaktadır.

e) Alimlerden bazıları, "Yahudiler kıbleye yöneldiler.. Çünkü Allah'ın Musa'ya olan nidası o cihetten gelmişti.. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen batı yakasında değildin..." (Kasas, 44) ayetinde zikredilen durumdur. Hristiyanlar da, doğuya yönelmişlerdi. Çünkü Hz. Cebrail, "Kitab'da Meryem'i an! Hani O, ailesinden ayrılarak doğudaki bir yere çekilmişti!" (Meryem, 16) ayetinin de gösterdiği gibi, doğu tarafından Hz. Meryem'in yanına gelmişti.

Mü'minler ise Kabe'ye yönelmişlerdir; çünkü bu Kabe, Allah'ın dostunun, Hz. İbrahim'in kıblesi; Allah'ın sevgili habibi Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğduğu yer, bir de burası, Allah'ın saygın kıldığı bir yerdir." demişlerdir.

Bazılarıysa şöyle demiştir: "Hristiyanlar, nurların doğduğu yere yönelmişlerdir. Biz müslümanlarsa nurların efendisi olan Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğduğu yere yöneldik.. Değil mi ki bütün nurlar O'nun nurundan yaratılmıştır."

f) Alimler şöyle demişlerdir: "Kabe yerin göbeği ve ortasıdır. İşte bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ bütün kullarına namazlarında yerin ortasına yönelmelerini emretmiştir. Bu da, her şeyde adaletin gerekli olduğuna işarettir, fşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak yerin ortasını maklukâtının kıblesi kılmıştır."

g) Allah'u Teâlâ Kabe'ye yönelmeyi emrederek, Hz. Muhammed (s.a.s)'i sevdiğini ortaya koymuştur. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), yahu-dilere muhalefet etmek için, uzun bir müddet bunu arzulamıştı. Bundan ötürü de Cenâb-ı Hak: Biz, yüzünü çokça semaya doğru çevirdiğini görüyoruz.. Andolsun ki biz seni, hoşnud olacağın bir kıbleye döndüreceğiz.. Şimdi sen, yüzünü Mescid-i
Haram tarafına çevir" (Bakara, 144) ayetini indirmiştir.

Halk deyişinde, bir kimse bir başkasını sevmekle nitelendirildiği zaman temsilî olarak şöyle denilir: "Falanca falancaya sevgisinden dolayı kıblesini değiştirdi.." Allahu Teâlâ da sevdiği Hz. Peygamber (s.a.s) için kıbleyi hakîkî manada değiştirdi ve, "Seni memnun olacağın bir kıbleye döndüreceğiz" buyurdu da; "Benim razı (memnun) olacağım bir kıbleye seni döndüreceğim" demedi. Burada, Hak Teâlâ'nın sanki şöyle dediğine bir işaret vardır: "Ya Mu-hammed, herkes benim rızamı talebederken, ben her iki dünyada da seni hoşnud etmeyi istiyorum. Dünyada seni hoşnud etmenin delili, şu zikrettiğimiz kıblenin değiştirilmesi meselesidir. Ahirette seni hoşnud etmeyi istemem ise, "Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın" (Duha, 5) ayetinde beyân edilen haldir." Burada fakirlerin şerefli olduğuna da bir işaret vardır. O da şudur; Allah Teâlâ fakirleri kovma ile kıbleden yüz çevirmeyi bir tutarak fakirleri kovma hususunda Cenâb-ı Hak: "Sen o (fakirleri) yanından kovarsan zalimlerden olursun." (Enam.52) buyurmuştur; Kıbleden yüz çevirme hususunda "Sana itim geldikten sonra, eğer onların neva ve heveslerine uyarsan, şüphesiz zalimlerden olursun" (Bakara. 145) buyurmuştur. Sanki Hak Teâlâ, "Kabe senin yüzünün (rızanın) kıblesi, fakirler ise benim rahmetimin kıblesidir. Binaenaleyh senin yüzünün kıblesinden yüz çevirmen zalim sayılmanı gerektiriyor, O halde benim rahmetimin kıblesinden yüz çevirmek ya nasıl olur?" buyurmuştur.

h) Arş, Arşı yüklenen meleklerin; Kürsî Berere (Mukarreb) meleklerin; Beyt-i Ma'mûr, kâtib meleklerin; Kâ'be mü'minlerin; Hak da mütehayyir mü'minle-rin kıblesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Nereye dönerseniz, oradadır Allah'ın yüzü (rızası, razı olduğu kıblesi)"'(Bakara. 115) buyurmuştur.

Arş'ın nûr (ışık) dan; Kürsî'nin inciden ; Beyt-i Ma'mûr'un yakuttan; Kabe'nin ise beş dağdan yaratılmış olduğu sabit olmuştur. Bu beş dağ Sîna, Zey-tâ, Cûdî, Lübnan ve Hira dağlarıdır. Buradaki incelik şöyledir: Cenâb-ı Allah sanki şöyle buyurmuştur: "Eğer üzerinde bu dağlar kadar günahın olsa ve hac niyetiyle Kâ'be'ye gelsen veya Ka'be'ye müteveccih olarak namaz kılsan, sen günahlarını affettirmiş ve bağışlatmış olursun." Bu konuda söylenen gö- hpnsi bunlardan ibarettir. Kuvvetli olan görüş birincisidir. 263[263]

Kıblenin Değiştirilmesindeki Hikmet

Birinci mesele, kıblenin bir yönden başka bir yöne döndürülmeşindeki hikmet hakkındadır. Biz, bu döndürmenin yadırgandığı hususunda, kâfirlerin şüphelerinden bahsetmiştik. Bu şüphe şudur: "Yönler, hertürlü sıfat bakımından eşit olduğu için, kıblenin bir yönden diğerine döndürülmesi sırf abestir ki bu Hakîm Allah'ın fiillerinden değildir." Buna şu şekilde cevap veririz: Ehl-İ Sünnet'e göre, Allah Teâlâ'nm hükümlerini herhangi bir hikmete bağlamak gerekmez. Buna göre durum açıktır. 264[264]

Mutezilenin Bu Konudaki İzahı

Mu'tezile'nin bu hususta iki izahı vardır:

a) Farklı cihetlere göre farklı faydaların bulunması imkânsız değildir. Bu birkaç bakımdan izah edilebilir:

1) Bazı insanların kafalarında, mesela Kâ'be'yi Hz. İbrahim'in yaptığı ve ona saygı duyduğu için, Kâ'be cihetinin, diğer yönlerden daha şerefli olduğu fikri yerleşince, bu insanlar oraya yöneldikleri zaman, daha saygılı ve huşûlu olurlar ki bu da elde edilmek istenen bir faydadır.

2) Kâ'be'nin inşa edilmesi Araplar için büyük bir devlet (servet ve prestij) sebebi olduğu için, Araplar oraya daha fazla saygı duymuşlardır.

3) Yahudiler, "Biz size kıbleyi öğretmeseydik, siz kıblenin ne olduğunu bilmezdiniz" diyerek, müslümanlar Beyt-i Makdis'e yönelirken ayıplayınca bu, müslümanların zihinlerinin

---

263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/528-530.

264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/531.

bulanmasına sebeb olmuştur. Bu bulanma da huşu ve huzûu bozan bir husustur. İşte bu sebebten dolayı, o kıbleyi değiştirmek münasib olmuştur.
4) Kâ'be, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğup büyüdüğü yerdir. Bundan dolayı Kâ'be'ye saygı duymak, Hz. Peygamber (s.a.s)'a saygı duymayı gerektirir ki, bu güzel bir şeydir. Çünkü onların kalelerinde Hz. Muhammed (s.a.s)'e olan saygıları kök salınca, din ve şeriat hususunda Resûlullah'ın emir ve yasaklarını daha kolay ve çabuk kabul ederler. Matluba götüren şey de matlub-tur. Binaenaleyh kıblenin değiştirilmesi yerinde olmuştur.
5) Allahu Teâlâ bunu, "Sentn üzerinde olduğun (Ka'be'yi) kıble yapmamız ancak, peygambere uyanları (uymayıp) ökçesi üzere dönenlerden ayır-detmenîz içindir" (Bakara, 143) ayetiyle açıklamıştır. Böylece Allah Teâlâ onlara, Mekke'de iken müşriklerden ayrılsınlar diye Beyt-i Makdis'e yönelmelerini; Mekke'den Medine'ye hicret edince, Medine'de de yahudiler bulunduğu için yahudilerden ayrılsınlar diye Kâ'be'ye yönelmelerini emretmiştir.
Allah Teala'nın, O dilediğini sıratı müstakime hidâyet eder" buyruğuna gelince, "hidayet" ile ilgili izah daha önce geçmiştir. Mutezile şöyle demiştir: "Hidayet; ulaştıran bir delâlet etmedir. Buna göre ayetin manası: "Allah Teâlâ, kulları kendileri için en faydalı olan şeye götürür" şeklinde olur. Sırat-ı Müstakim, insanların tutması halinde, onları cennete ulaştıran yoldur." Ehl-i Sünnet alimleri ise: "Bu hidayetten maksad, ya davettir, ya delâlet (yol gösterme) veya o konuda bir ilim meydana getirmektir. İlk ikisi bâtıldır. Çünkü ilk iki husus bütün mükellefler için yapılmıştır. Bu sebeble bu hidayeti üçüncü manada anlamak gerekir. Bu da hidayet ve delâletin, Allah tarafından olmasını gerektirir. 265[265]

"Böylece sizi (Ey Muhammed Ümmeti) vasat (orta, mutedil) bir ümmet yaptık, tâ ki insanlara karşı siz şahidler olasınız ve bu peygamber deksize tam bir şâhid olsun diye..." (Bakara, 143)
Bil ki bu ayette birkaç mesele vardır: 266[266]

deki Benzetme Yönü Nedir?

ifâdesindeki kâf harfi teşbih (benzetme) kâfidir. Öyle ise, kendisine benzetilen nedir? Bu hususta bazı görüşler vardır:
a) Bu, manası ile ilgilidir. Yani "Size, hidayetimizle in'amda bulunduğumuz gibi, sizi vasat bir ümmet olarak yaratarak da in'amda bulunduk" demektir.
b) Ebu Müslim'in görüşüne göre mana şu şekilde otur: "Sizi kıblelerin en ortası bir kıbleye çevirdiğimiz gibi, aynı şekilde orta (vasat) bir ümmet yaptık."
c) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Andolsun ki biz onu dünyada seçtik" (Bakara, 130) ayetinde, Hz. İbrahim hakkında söylediği hususa râcîdir. Yani, "Biz onu dünyada seçtiğimiz gibi, aynı şekilde sizi de orta bir ümmet kıldık" demektir.
d) Bana göre ayetin takdiri şu şekildedir: "Doğu da Allah'ındır, batı da. Bu yönler Allah'ın mülkü ve milki olmaları bakımından müsavi oldukları halde, Cenâb-ı Hak bir lüftu ve ihsant olmak üzere bir kısmını, kıble yaparak daha fazla şereflendirip yüceltmiştir. Aynen bunun gibi, bütün insanlar da Allah'ın kulu olma bakımından müşterektirler. Ancak Cenâb-ı Hak bu ümmet-i Muham-med'e, -mecbur olmaksızın- kendisinden bir lütuf ve ihsan olarak, daha çok şeref verip, daha çok ibâdete tâytk görmüştür.
e) Zamirin merci'i meşhur ve ma'rûf olunca, bu merci' bazen zikredilmek-sizin de, zamir zikredilebilir. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki biz onu. Kadir gecesinde inzal ettik" (Kadir, 1) ayetinde olduğu gibi sonra Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kimseleri azîz ve istediği kimseleri zeltl kılmaya kadir olan bir zât olduğu herkesçe bilinen ve meşhur olan bir husustur. Buna göre O'nun, ifâdesi, yani, "Kendisinden başka hiç kimsenin kadir olamayacağı şu hayret verici meydana getirme ve yaratması gibi, aynı şekilde biz sizi orta bir ümmet yaptık, kıldık"

---

[265] [265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/531-532.
[266] [266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/532.

anlamına gelir. 267[267]

"Vasafın Mânası"

Bil ki, (el-vasat) kelimesi, isim olduğu zaman Hak Teâlâ'nın tıpkı, (Bakara, 143) ayetinde olduğu gibi ortadaki sin harfi harekelenir. Zarf olduğu zaman ise, ortası sakin olur. Mesela "Topluluğun ortasına oturdum" ifâdesinde olduğu gibi...
Alimler, kelimesinin açıklanması hususunda ihtilâf ederek, şu hususları zikretmişlerdir:
1) (âdil, dosdoğru) demektir. Bunun delili ayet, haber, şiir, rivayet ve mânadır.
Ayetten delile gelince bu, Hak Teâlâ'nın, "Yani "en âdilleri dedi..." (Kalem. 28) kavlidir.
Haberden delile gelince bu Kartal'ın Sevrî'den; Sevrî'nin Ebû Saîd el-Hudrî'den; onun da Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayetine göre, Hz. Peygamber, ifâdesini, diyerek tefsir etmiştir.
Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "işlerin en hayırlısı en vasat olanıdır"268[268] yani en doğru ve dengeli olan... buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in neseb cihetinden Kureyş'in en vasatı, yani en âdil ve dengeli. en seçkin olanı olduğu söylenirdi. Hz. Peygember (s.a.s) da şöyle buyurmuştur: "En adil ve en dengeli metoda yapışın.)
Şiirden bunun delili Züheyr'in şu sözüdür: "Onlar, gecelerin birinde büyük belalar geldiğinde halkın, hükümlerine razı olduğu âdil kimselerdir."
Bunun nakilden (dilden) olan deliline gelince, Cevheri, Sıhâh adlı lügatinde, ayetindeki, kelimesini, âdil manasına almıştır. Aynısını Ahfeş, Halil ve Kutrûb da söylemişlerdir.
Bunun mana bakımından delili, bir-kaç yöndendir:
a) her iki uçtan uzak olma manasında hakikat olarak kullanılır. Şüphe yok ki iki aşırı uç olan ifrat ve tefrit, kötüdürler. Buna göre ahlâkî bakımdan mutavassıt olan, her iki uçtan uzak olur, böylece de dengeli ve faziletli olmuş olur.
b) Allah, adaleti "vasat" diye adlandırmıştır. Çünkü adalet, iki davalıdan birine meyletmez. O halde âdil kimse, iki taraftan birisine meyletmeyen kimsedir.
c) Cenâb-ı Allah'ın, "Aynı şekilde sizi vasat (orta) bir ümmet kıldık" buyruğu ile maksadı, hiç şüphe yok ki ümmet-i Muhammed'i övmektir. Çünkü O'nun, bir vasfı zikredip onu, kendisi için onları şahidler kılmasına adetâ sebeb kılması, daha sonra da Resûlü'nün şahadetini buna atfetmesi, bu ancak bir-medih olursa caizdir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, lâfzından maksadının, din huşunda medhi ifâde eden birşey olduğu ortaya çıkmış olur. Hak Teâlâ-nın onları "şahidler" kabul etmesi, ancak onların âdil olmaları durumunda caiz olur. Bu sebeble, (vasat) kelimesinden, "adalet" manasının kastedilmiş olması gerekmiştir.
d) Birşeyin en dengeli yeri, onun ortasıdır. Çünkü onun diğer uçlara nazaran durumu, düz ve denge üzere oluşudur. Uçlara (kenarlara) gelince, onlar daha çabuk bozulur ve dengesini kaybeder. En orta kısım ise korunmuş ve kuşatılmış vaziyettedir. Orta hakkında bunları söylemek doğru olunca, o, sanki hiçbir tarafa meyletmeyen, tamamen dengeli olan şeyden ibaret olmuş olur.
2) (vasat), herşeyin seçkini ve iyisi manasınadır. Alimler bu açıklamanın bazı sebeblerden ötürü, bu ikinci görüşün daha evlâ olduğunu söylemişlerdir:
a) "Vasat" lâfzı cansızlar için de kullanılır. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Mekke'de, haccımı yapabilmek için, bedevi bir Araptan bir deve kiraladım. O bana, "yani, bana dinarların en iyilerinden ver, dedi." Halbuki adalet vasfı cansız varlıklarda bulunmaz. Binaenaleyh, (vasat) kelimesini "iyi" manasına almak daha uygundur.
b) "Vasat" kelimesini iyi, güzel manasına almak, Hak Teâlâ'nın,
"Sizte? insanlar İçin çıkarılmış olan en hayırlı ümmetsiniz" (a. imran, 110) ayetine de uygundur.
3) Bir kimse, dediği zaman, bunun manası, "O bizim en faziletlimizdir" yani o adam, onların içinde, tıpkı gerdanlığın ortasındaki kıymetli mücevher gibidir. Bu benzetmenin aslı şudur:

267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/532-533.
268[268] Hadis hakkında bakınız: Keşfu'l-Hafâ, 1/391.

Tebaa, ortalarında bulunan reislerinin etrafını sarar ve onu aralarına alırlar.. İşte bu manadan dolayı, (vasat) lâfzı kullanmıştır.

4) Ümmet-i Muhammed'in din hususunda ifrat ile tefrit arasında; hâdiseler hususunda da çok ileri gitmekle çok geri kalmak arasında mutedil ve dengeli olmaları manâsında onlara, denilmesi caizdir. Çünkü ümmet-i Mu-hammed, hristiyaniarın çok aşırı giderek Allah'ı bir oğul ve ilâh tutmak; yuhu-dilerin de peygamberleri Öldürüp, kitapları değiştirmek, vb. hususlarda günahlar irtikâb etmek gibi kusurları işlememişlerdir.

Bu görüşler birbirine zıt olmayıp, birbirine yakın olan görüşlerdir. Allah en iyisini bilir.

Alimlerimiz bu ayetle, kulun fiilini Allah'ın yarattığına istidlal etmişlerdir. Çünkü bu ayet, bu ümmetin adaletinin ve onların hayırlı olmalarının, Allah'ın yapması ve yaratması ile olduğuna delâlet etmektedir. İşte bu mezhebimiz için açık bir delildir.

Mutezile ise şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın bu "yapması, kılmasından murad, ümmet için onları yarattığf zaman, gerek sözlerinde, gerekse amelleri hususunda onların doğruyu tercih edeceklerini bildiği lütuf ve ikram fiilleridir.

Âlimlerimiz buna şu açıklamalarla cevap vermişlerdir:

1) Bu, ayetin zahirini terketmektir. Bu ise, ayeti zahirine hamletmenin mümkün olmadığına deliller bulunduğu zaman kendisine müracaat edilecek bir yoldur.

Ancak biz, aklî delillerin sadece bizden yana olduğunu beyan etmiştik. Bu konuda Mu'tezile'nin söyleyebileceği en son söz, onların medh-zem, sevâp-ikâb gibi hususlara tutunmalarıdır. Biz defalarca, bu yolun onlartn kendi esaslarına göre "ilim ve sebep" meseleleriyle çelişki teşkil ettiğini açıklamıştık. Çelişkili olan söze ise kesinlikle iltifat edilmez.

2) Allahu Teâlâ bu ayetten önce, "Dilediğini dosdoğru olan yola iletir" (Bakara, 142) buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın dilediği kimseleri hidâyete iletip, dilediği kimseleri de iletmemesi hususunda, bu ayetin bizim görüşümüz için delil teşkil ettiğini açıklamıştık. Binaenaleyh, bu iki ayetten herbiri diğerinin manasını te'kid etsin diye, bu ayeti de aynı mânaya hamletmek gerekir.

3) Bütün varlıklar için Allahu Teâlâ'nın kudreti dahilinde olan lütuf fiillerinin hepsini, Allah halketmiş, yaratmıştır. Durum böyle olunca, bunu, bu manayı sırf mü'minlere tahsis etmenin hiçbir manası yoktur.

4) Allahu Teâlâ bunu, bu ümmete verilmiş bir lütuf sadedinde zikretmiştir. Lütuf fiilleri ise vâcibtir. Vacib olan şeyin ise, bir nimet olarak zikredilmesi caiz değildir. 269[269]

Bu Ayet İcma'ın Delillerinden Biridir

Gerek bizim âlimlerimizin ve gerekse Mu'tezile'nin çoğu bu ayetle, icmâ-ı ümmetin bir delit olduğuna istidlal ederek, şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ bu ümmetin âdil ve hayırlı olduğunu haber vermiştir.

Buna göre şayet onlar mahzurlu ve yasak bir şey üzerinde olsalardı, adalet ve iyilikle vasıflandınImazlardı. Ümmet-i Muhammed'in mahzurlu olan herhangi bir şeye yönelmeyecekleri kesinlik kazanınca, onların görüşlerinin de bir hüccet olması vâcib olur. Buna göre eğer, "Ayetin zahiri bırakılmıştır, çünkü ümmeti adaletle vasıflandırmak, ümmetin fertlerinin herbirinin adaletle vasıflandırılmasın) gerektirir; halbuki, zarurî olarak bunun böyle olmadığı bilinir. Bu sebeple ayeti, ümmetin ihtiva ettiği fertferin tamamına değil de bir kısmına hamletmek gerekir, bu sebeple biz ayeti, masum imamlara hamlediyoruz. Biz, ayetin zahirinin terkedilmediğini kabul etsek bile, ancak biz herşeyin "vasatının önün en seçkin ve en iyisi olduğunu kabul etmiyoruz. Sizin zikretmiş olduğunuz vecihler de, iki bakımdan çelişki meydana getirirler.

a) İnsanın âdîl olmast, onun vâcibleri yerine getirip, haramlardan kaçınmasından ibarettir. Bu, kulun fiilindendir. Halbuki Allahu Teâîâ onları, vasat bir ümmet yaptığını haber vermiştir. Binaenaleyh bu, onların vasat olmalarının, Allah'ın fiili olmasını gerektirir. Bu da, onlar âdil

---

269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/533-536.

olmadan da onların "vasat' olmalarını gerektirir. Aksi halde, bir makdûrün (güç yetirilen şey, fiil) iki kâd ile meydana gelmesini gerektirir ki, bu da imkânsızdır.

b) "Vasat", iki şeyin arasında ortada bulunan, mutavassıt olan şeyin adıdır. Binaenaleyh bu kelimeyi hem adalet hususunda hem de hayırlı olmak anlamında hakikî (mecazî değil) kılmak, müşterekliği gerektirir ki, bu aslolanın hilâfına bir durumdur. Biz onların "hayırlı olmakla" vasıflandırılmış olmalarını kabul etsek bile, ancak bu vasfın meydana gelmesi için, niçin sadece büyük günahlardan kaçınmak kâfi olmasın? Durum böyle olunca, ümmetin ittifak etmiş olduğu şey, her ne kadar hata olsa dahi, bununla beraber o, küçük günahlardan olur. Bu da onların haytrıı ümmet olmalarına zarar vermez..

İnsanlara şahitler olsunlar diye, Allahu Teâlâ'nın onların âdil olduklarına hükmetmiş olması da, bu ihtimali güçlendiren hususlardandır. Küçük günahları işlemek ise, şehâdete mâni değildir. Biz onların küçük ve büyük günahlardan kaçınmış olmalarını kabul etsek bile, ne var ki Allahu Teâlâ, onlar insanlara şahidler oldukları için, onların işte bundan ötürü bununla vasıflanmış olduklarını beyan etmiştir. Bu şehadetin ancak ahirette tahakkuk edeceği malûmdur. Bu sebeple, onların adaletinin orada tahakkuk etmesinin vâcib olması gerekir. Çünkü şahitlerin adaletine, şahidlik etmeyi üzerlerine aldıkları zaman değil, ancak şehadette bulunurken itibar edilir. Bunun böyle olduğunda bir münakaşa yoktur. Çünkü ümmet ahirette masum olur. O halde, daha niçin onlar "dünyada da böyledir" dedin?

Biz onların dünyada da âdil olmalarının vâcib olduğunu kabul etsek bile, ancak bu ayetle hitâb olunanlar, bu ayet nazil olduğu sırada mevcud olan kişilerdir. Çünkü bulunmayan kimselere hitap etmek imkânsızdır. Durum böyle olunca, bu ayet o zaman bulunanların adaletli olmalarını gerektirir, onların dışında kalanların ise mutlaka olmalarını gerektirmez.. Bu ayet, o kimselerin ic-mâının hak olduğuna delâlet eder. 270[270]

İcmâ'ı Reddedenlere Cevabımız

Binaenaleyh, onlardan herbirinin bu hususta bir görüşü olduğunu bildiğimiz zaman, bizim tcmâ'ya tutunmamız vâcib olur. Ne var ki bu, bu kavimlerden herbirini bizzat, onlardan her birinin Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonraya kaldığını ve bu icmâda onların hepsinin görüşünün bulunduğunu bilmemiz mümkün olur. Bütün bunlar adeta imkânsız gibi olunca, icmâya yapışmak da imkânsız olur" denilirse:

Muarızımızın, "Ayetin Zahiri terkedilmiştir" sözüne şöyle diyerek cevap veririz: Biz Allahu Teâlâ'nın, "İşte böylece biz sizi orta bir ümmet yaptık" ifâdesinin, onlardan herbirinin başkalarıyla bulunduğu zaman bu sıfat ile mutta-sıf kıldığını gerektirmiş olmasını kabul etmiyoruz. Bize göre, ümmetin fertlerinden herbiri, üzerinde ittifak ettikleri bir işte âdildirler. Daha doğrusu onlar ihtilâf ettiği zaman, bu durumda çirkini işlemiş olurlar. Biz, bunun onlar bir fikir üzerinde bir araya geldikleri zaman, yöneltilmiş bir hitap olduğunu söyledik. Çünkü Allah'ın, 'ifâdesi, onların herbirine yalnız başına değil, hepsine birden hitaptır. Biz bunun, ümmetten hirbir ferdin âdil olmasını gerektirdiğini kabul etsek bile, biz bu hususta başka bir delil bulunduğu için ayetle ümmetin bir kısmı hakkında amel edilmediğini söylüyoruz. Bu sebeple ümmetin geriye kalan kısmı hakkında amel etmek gerekir. Bu ayetten maksadın; ümmetin hepsi böyle değildir; tam aksine bundan murad, onlar arasında bu sıfatı taşıyan kimselerin mutlaka bulunmasıdır, diyen âlimlerin sözünün manası da budur.

Biz, bizzat onları tanımadığımız zaman, kıyas yapanların da ontarın sınıfına dahil olması için, onların bir görüş ve bir fiil üzere içtima etmelerine ihtiyaç duyarız. Bunun misali şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), falancanın çocuklarından birinin görüşünde ve tefekküründe mutlaka isabet edeceğini söylediği zaman, biz bizzat o kimsenin kendisini tanıyamayıp da onun çocuklarının bir fikir üzerinde ittifak ettiklerini gördüğümüzde, o fikrin hak olduğunu anlanz. Çünkü onların içinde, artık hakka isabet eden bir kimse mutlaka vardır. Ama, Hz. Peygamber'in belirttiği kişinin dışında olan bir görüş üzerinde ittifak ettikleri zaman, biz o

---

270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/536-537.

fikrin hak olduğuna hükmedemeyiz. Çünkü doğrunun, muhalefet eden o tek şahsın yanında olması caizdir. İşte bundan dolayı ulemâdan pekçoğu, şöyle demiştir: Ümmetin içinde hakka isabet edeni hata edenden ayırdığımız zaman, hüccet hakka isabet edenin görüşündedir. Biz kesinlikle hata eden kimsenin görüşüne itibar etmeyiz. Muarızımızın: "Onların vasat olmarından maksat, onların âdil olmaları olsaydı, kulun fiilin'in Allah'ın mahlûku olması gerekirdi" şeklindeki sözüne gelince biz deriz ki, yukarıda izahı geçtiği gibi, bu bizim mezhebimizdir.

Muarızımızın, "Niçin, Allahu Teâlâ'nın onların âdil ve hayırlı olduklarını haber vermesi, onların küçük günahlardan kaçınmalarını gerektirir dediniz?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki, Allah'ın verdiği haber sadece doğrudur. Sırf doğru haber ise, kendisinden haber verilen şeyin meydana gelmesini gerektirir. Küçük günahları işlemek, hayır değildir. O halde ikisini bağdaştırmak bir çelişki meydana getirir.

Bir kimse şöyle diyebilir: Bir şahsın hayırlı olduğunu söylemek, onun bütün şeylerde veya bazısında hayırlı olduğunu haber vermekten daha genel bir ifâdedir. İşte bu sebepten ötürü, bunu iki kısma ayırmak doğru olur. Buna göre de şöyle denilir: Hayır, ya bazı şeylerde hayır olur, veyahut de hepsinde hayır olur.. Taksimi yapılan şey, iki kısım arasında da müşterektir. Buna göre bazı bakımlardan hayırlı olan kimseye, bu hayırlıdır!" denilmesi yerindedir. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ'nın bu ümmetin hayırlı olduğunu haber vermesi, onların bütün şeyler hususunda hayırlı olduklarını söylemiş olmayı gerektirmez. Bu sebeple bu, onların küçük günahları işlemeleri şöyle dursun, büyük günaha yönelmelerine de ters düşmediği ortaya çıkmış olur. Biz bu delili, usûl-i fıkıhta pekiştirmiştik. Ne var ki, bu delâletin aleyhine yine de böyle bir suâl varid olmuştur.

Diğer soruya da, Hak Teâlâ'nın, 'İşte böylece biz sizi orta bir ümmet yaptık" buyruğu, ümmetin evveli ve sonrası, ayet nâzii olurken mevcut olanlarla, onlardan sonra kıyamete kadar gelecek olanların hepsine bir hitaptır,

diyerek cevâp verilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın. 'Size kisas tarz kılındı" (Bakara, 178} ;ve Oruç size farz kıtındı" (Bakara, 183) ayetleri de herkesi içine alır, sadece o zaman bulunanlara tahsis edilemez. Allah'ın diğer teklifleri, emir ve yasakları da ümmetin hepsine yöneltilmiş bir hitaptır.

İmdi şayet, "Eğer durum böyle olsaydı, bu kıyamete kadar var olacak herkes için bir hitap olurdu. Böylece de Cenâb-ı Hak o toplumların hepsi hakkında adaletle hükmetmiş olurdu. Buna göre daha sen, nereden her asır halkı için adaletli olduklarına hükmediyor, böylece de onları kendilerinden sonra gelenlere hüccet yapıyorsun?" denilirse, deriz ki: Allahu Teâlâ onları, insanlar üzerine şahid tutunca, bu durumda hiz ümmetin ilkini ve sonunu, hepsini başkasına hüccet olarak kabul edersek, bir fayda elde edemeyiz... Çünkü ümmetin hepsini hüccet kabul etmemiz durumunda geriye bunların, aleyhine hüccet olacakları bir toplum kalmaz. Böylece de bununla maksadın, her asırda bulunan insanlar olduğunu anlamış oluruz. Bir asrın insanlarını "ümmet" diye isimlendirmek caizdir, çünkü "Ümmet", aynı yöne yönelen bir cemaatın ismidir. Her asrın halkının böyle olduğunda şüphe yoktur. Bir de Cenâb-ı Hak, buyurmuş, onları belirsiz bir lâfızla ifâde etmiştir. Ki bunun da, her asrın halkını içine aldığında şüphe yoktur. 271[271]

Ümmet-i Muhammed'in Öbür Ümmetler Hakkındaki Şahitliği

Alimler Allahu Teâlâ'nın, "İnsanlara şahitler olasınız diye" ayetinde zikredi- len şehadetin ahirette mı dünyada mı meydana geleceği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci Görüş: Bu şehâdet ahirette meydana gele çektir.. Bu görüşü benimseyenlerin iki izah şekli bulunmaktadır.

1) Çoğunluğun benimsediği görüştür ki, buna göre bu ümmet peygamberlerin lehine olmak üzere onları yalanlayan toplumların aleyhine şehadet ederler. Ümmetlerin, peygamberlerin

---

271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/538-540.

tebliğini inkâr ettikleri, bunun üzerine de Hak Teâlâ'nın çok iyi bilmesine rağmen, peygamberlerden tebliğde bulunduklarına dair bir delil talep edeceği, böylece ümmet-i Muhammed (s.a.s)'in getirileceği bunların şehadette bulunacağı, bunun üzerine diğer ümmetlerin "Siz bunu nereden öğrendiniz?" diyecekleri, böylece de ümmet-i Muhammed'-in, "Biz bunu Allah'ın, sadık peygamberinin lisanı ile tebliğ edilen Kitab'ında (Kur'an) verdiği haberlerle öğrenmiştik" diyecekleri; bunu müteakiben de Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirileceği ve kendisine ümmetinin durumunun sorulacağı, O'nun da ümmetini tezkiye edip, onların âdil olduklarına şehadette bulunacağı rivayet edilmiştir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın,

'Her ümmetten bir şahid getirdiğimizde, seni de onlann üzerine şahit tuttuğumuzda onların hali nice olacaktır?" (Nisa, 41) kavlinde zikredilen husustur. Kâdî, bu rivayeti bazı bakımlardan tenkit etmiştir.

a) Ümmetlerin peygamberlerini yalanlayacakları rivayetinin dayanağı, kıyamet ehlinin yalan söyleyeceklerine dayanır. Bu, Kadiye göre geçersizdir. Ancak ne var ki biz, bu mesele üzerinde, En'âm sûresinde Cenâb-ı Hakk'ın,

' Sonra, onların başvuracakları yol ancak ' 'Rabbtmiz olan Allah a yemin ederiz ki, biz ortak koşanlar değildik'' demeleri olmuştur. Bak, kendilerine karşı nasıl da yalan söylediler?" (En-âm, 23-24) ayetinin tefsirinde duracağız.

Ümmetin ve Hz. Muhammed'in şehadetleri, ahirette Allahu Teâlâ'nın, peygamberlerinin doğruluğuna dair şehâdetine dayanır. Durum böyle olunca, niçin Allahu Teâlâ doğrudan peygamberleri lehine şehadette bulunmasın? Bu husustaki hikmet, fazilet bakımından Hz. Muhammed'in ümmetini, hemencecik Allah'ı, O'nun bütün peygamberlerini doğrulamaya ve onların tamamına iman etmeye yöneldikleri için, diğer ümmetlerden ayırmaktır. Bunlar diğer ümmetlere nisbetle âdil bir kimsenin fâsık bir kimseye nisbeti gibidir. İşte bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ, diğer ümmetlerin aleyhine olarak onların şehadetlerini kabul etmiş, onların adaletlerini göstermek, fazilet ve üstünlüklerini ortaya koymak için, onların aleyhine olarak diğer ümmetlerin şehadetlerini kabul etmemiştir.

c) Bu gibi haberler, şehâdet diye adlandınlamaz. Kâdî'nin bu görüşü de zayıftır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Bir şeyi güneş gibi (çok iyi) bildiğin zaman, şehâdet et!" diye buyurmuştur. Aliahu Teâlâ'nın haber verdiği şeyler ise, güneş gibi açık seçik olarak bilinir. Binaenaleyh bundan dolayı şehadette bulunmanın.cevâzı, vâcib olur.

2) Alimler ayetin mânasının "Kendisiyle hakka muhalefet etmiş oldukları fiilleri sebebiyle, insanların aleyhine şehadette bulunasınız diye!" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İbn Zeyd dört türlü şahidin olduğunu söylemiştir:

a) Kulların amellerini tesbit etmekle görevli meleklerin şehâdeti.. Nitekim Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmuştur: "Her nefis, yanında bir sürücü ve şahid olduğu halde gelir" (Kaf, 21),

Her soz söylediğinde onun yanında hazır bir gözcü bulunur" (Kâf, 18); ve: "Muhakkak ki sizin üzerinizde, bekçiler vardır, kirâmen kâtibin melekleri.. Yaptığınız şeyleri bilirler" (İnfitar, 10-12).

b) Peygamberlerin şehâdeti.. Bu Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İsa(a.s)'dan naklederek, söylediği,

"Ben onların arasında olduğum sürece, onlar üzerinde bir gözcü idim. Fakat ne zaman ki sen beni çekip aldın, onların üzerinde şahid yalnız sen kaldın!" (Maide, 117); Hz. Muhammed ve ümmeti hakkında söylemiş olduğu tefsirini yapmış olduğumuz bu ayet ile, yine başka yerde buyurduğu, "Her ümmetten bh şahid getirdiğimizde, seni de onların üzerine şahit tuttuğumuzda onların hal. nice olacaktır?" (Nisa. 41) ayetleridir.

c) Özellikle Hz. Muhammed'in ümmetinin şehâdeti.. Nitekim Cenâb-ı Hak. "Ve, peygamberler ve şahidler getirilir..." (zümer, 69); ve "Şahidlerin dikileceği gün" (Mümin) buyurmuştur.

d) Uzuvların şehâdeti.. Bu ikrar mertebesindedir, hatta ondan daha da ilerde.. Nitekim Cenâb-ı Hak,

ti ve ayaklan, yapmış oldukları şeyler hususunda onların aleyhine şehâdette bulunurlar" (Nür, 24) ;ve,

biz onların ağızlarını mühürleriz; onların elleri bize söyler ve kazandıkları şeyler hususunda ayakları şehâdet ederler" (Yasin, 65) buyurmuştur.

İkinci Görüş: Bu şehâdet ancak dünyada yerine getirilir. Bunun izahı şöyledir: Şehadet, müşahede ve şühûd, görmek demektir. Meselâ bir şeye bakıp onu iyice gördüğün zaman, j£ ÖJıaUi "Şunu müşahede ettim!" denilir. Göz ile görmek ve kalb ile bilmek arasında sıkı bir bağlantı bulunduğu için, kafbteki marifet de, muhakkak ki bazen müşahede ve şûhûd olarak; bir şeyi bilen ise, şâhid ve müşâhid diye adlandırılır. Sonra bir şeye delâlet de, o şeye şahidlik olarak adlandırılır. Çünkü bu delâlet, kendisiyle şahidin şahid vasfını kazandığı bir şeydir. Bir şeyi haber veren, o şeyin durumunu ortaya koyan, o şeyin delili sayıldığı için, bu haber veren kişi de şahid diye adlandırılır. Sonra bu lâfız şeriat örfünde, "Husûsî lâfızlarla, husûsî bir tarzda insanların hak-annı haber veren kimseye" tahsis edilmiştir.

Sen bunu iyice anladığında, biz deriz ki: Birşeyin durumunu iyice bilebilen, onun durumunu ortaya dökebilen herkes, o şeyin şahidi olabilir. Allah Te-âlâ, bu ümmeti "şahidler" diye vasıflamıştır. Bu şehâdet ya ahiret veya dünya hususunda olabilir. Fakat bunun dünya hususunda olmast caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ onları dünyevi hususta' 'âdil kimseler" kılmıştır. Bu da onarın, dünyevî hususta şahid olmalarını gerektirir. Biz, Hak Teâlâ'mn Muhammed'i dünya hususunda âdil kimseler kıldığını söyledik. Çünkü O, "İşte bu şekilde biz sizi mutedil (âdil) bir ümmet kıldık" (Bakara, 142) buyurmuştur. Bu geçmişten haber vermektedir, Binaenaleyh en azından şu anda bu halin mevcut olması gerekir. Biz, "Muhakkak ki bu onların dünyada iken şâhid olmalarını gerektirir" dedik. Çünkü Hak Teâlâ: "İnsanlara şahid olasınız diye İşte bu şekilde bizr sizi orta (âdil) bir ümmet kıldık" buyurmuş, böylece onların şâhid oluşlarını, cezanın şarta terettüb edişi gibi, orta (vasat) bir ümmet olmalarına terettüb ettirmiştir. Onların bu dünyada "mutedil bir ümmet" olma vasfı tahakkuk edince, "şahidler" olma vasfının da bu dünyada tahakkuk etmesi gerekir.

İmdi eğer, "Şahadet etmeyi üzerine almak ancak dünyada olur. Her ne-kadar şahitliğin edâst kıyamette olsa dahi, şahadeti üzerine alan kimse de ba-zan "şâhid" diye adlandırılır" denilirse, biz deriz ki: Muteber olan şahadet, şahidliği yapmaktır, yoksa onu üzerine almak değildir. Bunun delili, Allah Te-âlâ'nın şahitlikle adalete itibar etmiş olmasıdır. Kendisinde adalete itibar edilen şahadet, onu üzerine almak değil, edâ etmektir. Binaenaleyh ayetin,' ümmet-i Muhammed'in, şahadeti bu dünyada yerine getireceklerini ifâde ettiği sabit olmuştur. Bu da bütün ümmetin bir şeyden haber verdiklerinde, onların sözlerinin hüccet olmasını gerektirir. Bizim, "İcmâ bir hüccettir" sözümüzün manası da işte budur. Böylece ayetin, icmâın bu bakımdan da bir hüccet olduğuna delâlet ettiği sabit olur. Bu görüşün doğruluğuna dair zikrettiğimiz delilin ilk iki,görüşü iptal etmez. Çünkü biz, bu delâletle ümmetin mutlaka bu dünyada şâhid olmaları gerektiğini beyan etmiştik. Bu, onların kıyamet gününde de, haberlerde geldiği şekilde, şahid olacaklarına ters değijdtr.

Netice olarak, Allah Teâlâ'mn, "Tâ ki insanlara şâhid olasınız diye.." ifâdesi, ümmet-i Muhammed'in, icmâ ettikleri görüşleri insanlara hakkı açıkladığı için, icmâ halindeki görüşlerinin bir hüccet (delil) olduğuna işarettir. Buna Hak Teâlâ'mn: "Peygamber de sizin üzerinize şahid olsun diye",yani "Bu şahadeti edâ etsin ve hakkı ortaya koysun diye" ayeti de bunu te'kid etmektedir. Bununla birlikte, ümmet-i Muhammed için ahirette de bu şahidliğin söz konusu olması imkânsız değildir. Böylece onlardan bu dünyada sudur eden şehâdet, "şehâdeti üzerine almak" manasına gelir. Çünkü ümmet-i Muham-med,hakkı isbat ettikleri zaman, bu isbat esnasında kabul edeni etmeyenden ayırdedip tanımış olurlar. Sonra kıyamette de buna şâhidlik ederler. Nitekim bir anlaşmaya şâhid olan kimse, hangi şeyin yerine getirilip, hangi şeyin yerine getirilmediğini bilir, sonra hâkimin huzurunda bunlara şahadet eder. 272[272]

Altıncı Mesele:

Ayet, Müşebbihe, Hariciler ve Rafızîle ve fâsıklığı açık olan kimselerin icmâlanna edilmeyeceğini gösterir.,Çünkü Allah Teâlâ cak kimselerin âdil ve hayırlı olmaları gerektiğini

---

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/540-543.

bildirmiştir. Bu hükümfe.« zü veya fiili ile fâsık veya kâfir olan ile, ayeti reddetmek veya te'vil etmek suretiyle kâfir olan kimseler arasında fark yoktur. 273[273]

Yedinci Mesele

Allah Teâlâ, "İnsanlar üzerine şahid..." buyurmuştur, "İnsanlar üzerine şahid" buyurmarruştır. Çünkü ümmet-i Muhammed'in sözü ya fiilî veya kavlî bir mükellefiyeti gerektirir. Bu da o anda kar dakinin lehine değil aleyhine olmuş olur.

Buna göre eğer, "Önceki şahadetin sılası sonraya bırakılmış, ikine şehahâdetinki ise takdim edilmiştir" denilirse, biz deriz ki: Birincide maks? rın şahadetlerinin diğer ümmetlerin aleyhine olduğunu göstermek, ikine ise Hz. Peygamber (s.a.s)'in sadece ümmet-i Muhammed'e şahid göstermektir. 274[274]

"(Habibim) senin hâlâ üzerinde bulunduğun (kıbleyi) kıble yapmamız, O peygambere (sana) uyanları, ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden (uymayanlardan) ayırdetmemiz içindir. Gerçi (bu) elbette büyük bir şeydir. Ancak bu, Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler hakkmdc değildir, Allah imanınızı boşa çıkarmaz. Çünkü Allah insanlara çok şefkat ve merhametlidir" (Bakara, 143)

Bil ki Allah'ın, ifâdesi, tıpkı "Allah Bahîyre (olan deveyi) kılmamışhr" (Maide, 103) yani "onu meşru kılıp dinî bir hûküm saymamıştır " ayetinde olduğu gibi, "Biz meşru kılmadık ve hükmetme dik"|manasınadır.O'nun, ifâdesinin manası ise, "Senoraya yöneleceğine inanıyordum" şeklindedir. Bu, tıpkı bir insanın, "Falanın falanca üzerinde bir borcu var" demesi gibidir. Ayetteki,

İfâdesi, "kıble" nin sıfatı olmayıp, nin ikinci mefulüdür. Buna göre, Allah Teâlâ, "Biz kıbleyi, senin üzerinde olduğun cihet yapmadık" manasını murad etmiştir. Sonra burada iki açıklama vardır:

a) Bu sözü, kıblenin belirlenmesi hususundaki hikmeti beyan etmektedir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke'de Kâ'be'ye doğru namaz kılıyordu; daha sonra, yahudilerin kalbterini islam'a ısındırmak İçin hicretten sonra Beyt-i Makdis'e namaz kılmakla emrolunmuş, daha sonra da Kâ'be'ye döndürülmüştür. Buna göre, biz ayeti şöyle anlarız: "Biz kıbleyi, daha önce üzerinde olduğun (yöneldiğin) cihet yapmadık..." Yani biz, seni oraya ancak insanları imtihan edip denemek için döndürdük.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Senin üzerinde olduğun" ifâdesinin, Beyt-i Makdis'i kıble kılma hususundaki hikmetin bir anlatımı olması da caizdir. Yani, "Senin işin astl olan hüküm Kâ'be'ye dönmektir. O Beyt-i Makdis'e yönelmen, bir maksad sebebiyle olan geçici bir durum idi. Biz, kıbleyi bundan önce üzerinde olduğun cihet kılmıştık ki bu cihet de Beyt-i Makdis idi. Bu, insanları imtihan etmek, kimin Hz. Muhammed (s.a.s)'e ittiba edip kimin etmeyeceğini ve ondan nefret edeceğini görmek için idi."

Burada Ebu Müslüm'in yaptığı üçüncü bir izah daha vardır O şöyle demiştir: Eğer bu husustaki rivayetler olmasaydı, ayet-i kerime, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yöneldiği kıblelerden hiç birisine delâlet etmezdi. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz en hayırlı bir ümmet oldunuz" (Al-i imran. 110) ayetinde olduğu gibi, bazan, manasına olmak üzere, "Allah aziz ve hakimdir" (Nisa, 165) ayetinde olduğu gibi, manasına olmak | üzere, (mâzî füi) kullanılır. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın, sözünden muradının "Senin hep üzerinde olduğunkıbleyi (yani Kâ'be'yi) ancak şöyle şöyle yaptık" olması imkânsız değildir. 275[275]

Birinci Mesele

273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/544.
274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/544.
275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/544-545.

Hak Teâlâ'.nın,ayetine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır.
Allahu Teâlâ'nın buyruğundaki lâm, gâye ve maksat ifâde eden lamdır, (lâmu'l-garaz). Allah hakkında maksad gütmenin doğru olup olmadığı; doğru olmadığını farz etmemiz durumunda, bu sözün nasıl te'vil edileceği hususu, daha önce geçmişti. 276[276]

Neticeyi Bilen Allah'ın İnsanları Sınaması Nasıl Anlaşılmalı?

"Biz ancak şunu bilmek için şöyle şöyle yaptık" sö zü, o şeyi bilmenin henüz gerçekleşmediğini, bu bilginin meydana gelmesi için de Cenâb-ı Hakk'ın o fiili işlediği vehmini verir. Bu da, Allahu Teâlâ'nın, meydana gelmeden önce, bu eşyayı bilmemesini gerektirir.. Müşkillik arzetme hususunda bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bizsiz den cihâd edenleri ve sabredenleri bilmek için, muhakkak ki sizi imtihan edeceğiz" (Muhammed, 31); Allah sizden hafifletti ve sizde bir zayıflık olduğunu bildi;" (Enfâl, 66)
Belki o öğüt alır veya korkar. (Taha, 44)
"Allah, doğru olanları muhakkak ki bilecektir." (Ankebut. 3);
"Yoksa sizr Allah içinizden cihâd edip sabredenleri ortaya çıkarmadıkça, cennete gireceğinizi mi zannettiniz "(A. imran, 142) ve:
"Oysaki onun, onlar üzerinde hiçbir gücü yoktu.. Bu ancak, ahirete inanan kimseyi ortaya çıkarmanız için idi" (Sebe, 21) ayetleridir. Bu meseleye dair sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hani Allah sınamıştı..." (Bakara, 124) ayetinin tefsirinde iyiden iyiye geçmişti...
Müfessirler bu hususu birkaç yönden cevaplamışlardır.
1) Cenâb-ı Hakk'ın, (Bakara, 143) ayetinin manası, "Bizim peygamberler ve mü'minlerden meydana gelen taraflarımız bilsin diye..." olur. Nitekim kral, onu dostlarımız fethetti manasında, "Biz, falanca beldeyi fethettik" der. Yine Hz. Ömer Irak topraklarını fethetmiştir, denilmesi de bunun gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Cenâb-ı Hakk'tan rivayet ettiği kudsî hadiste şöyle buyurulması da bu manadadır:
"Kulumdan bana borç vermesini istedim, fakat o bana borç vermedi ve beni kınadı. Oysaki onun beni kınaması hakkı değildi.. O, "ah zaman!" der; bilmez ki zaman Benim.."277[277]
Hadiste, "Kim be nim bir dostumu küçümserse, muhakkak ki beni küçümsemiştir" şeklinde vâ-rid olmuştur.
2) Bunun manası, "olmayan şey ortaya çıksın da, böylece o mevcut olsun" demektir. Sonra o mevcut olduğu zaman, Allah o şeyi mevcut olarak bilir; çünkü Allah'ın o şey mevcut olmazdan önce, onu mevcut olarak bilmesi imkânsızdır." Buna göre Hak Teâlâ'nın, buyruğunun manası, "Biz onu mey-dana gelmiş şekliyle bilelim diye.." şeklinde olur.
Buna göre şayet, "Bu, Allah'ın ilminin hadis olmasını gerektirir" denilir ise biz deriz ki âlimler, bir şeyin meydana geleceğini bilmenin, o şey meydana geldiği zaman onun varlığını bilmek gibi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu konudaki ihtilâf oldukça meşhurdur.
3) "Biz, kalblerindeki ihlâsveya nifakın ortaya çıkmış olması sebebiyle şunları şunlardan ayırd edelim diye…"
Böylece mü'minler kendi dost ve düşmanlarını tanımış olurlar. İşte bu sebeple "ayırdetme" işi, ilim olarak isimlendirilmiştir. Çünkü, bu ayırdetme işi de ilmin fayda ve neticelerinden birisidir.
4) nin manası, "Ancak biz görelim... diye" demektir. Bunun anlamı şudur: Araplar, ilmi, rüyet (görmek), görmeyi de bilmek yerinde kullanarak mecaz yapmaktadırlar. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın,. 'medin mi, na-sti... " gayetinde olduğu gibi.. kelimeleri, birbirinin yerini tutan kelimelerdir.
5) Ferrâ'nın taraftar olduğu görüştür. Buna göre bu âyette ilim hüdüsü, (sonradan olması) muhataplar itibariyledir. Bunun misâli şudur: Cahil ile akıllı bir kimse bir araya geldiklerinde cahil şöyle der: "Odun ateşi yakar.." Akıllı olan da, "Ateş odunu yakar. Hangisinin diğerini

---

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/546.
277[277] Müsned. 2/300, 509.

yaktığını bilmek için, onları biraraya getirelim" der. Ki bunun manası, "Hangimizin cahil olduğunu bilelim diye..."demektir.İşte, Cenâb-ı Hakk'tn.[buyruğunun manası budur. Yani, "sizler bilesiniz diye..." demektir. Bu tür sözlerden maksat, hitabta yumuşaklık ve gönülleri yumuşatma ve cezbetme arsuzudur. Tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki ya biz ya da siz hidayet üzerindesiniz' (Sebe, 24) ayetinde olduğu gibi. Böylece Cenâb-ı Hak şüphe vehmi veren sözü, hitabı inceltmek ve muhatabın gönlünü almak için, kendi nefsine nisbet etmiştir.. Cenâb-ı Hakk'ını ifâdesi de işte böyledir.
6)"Biz, size sanki, hiçbir şey bilmeyen bir imtihan edicinin muamelesi gibi muamele ediyoruz." Çünkü adalet bunu gerektirir.
7) ilim, (ifâdesi), mânada etkisi olmayan bir kelimedir. Buna göre Cenâtn Hak, ifâdesinin mânası, "Peygambere uyanların rttibâsı, yüz çevirenlerin de sırt dönmeleri meydana gelsin, hâsıl olsun diye..." şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, senin, kendinden nefyedip kabullenmediğin bir şey hakkında söylediğin şu sözdür: "Bunun benden olduğunu bilmedi!.." Yani, "bu iş benden sadır olmadı" demektir. Buna göre, "Yani bu iş olsaydı, onu o Allah kesinlikle bilirdi " demektir. 278[278]

Üçüncü Mesele

Âlimler, bu imtihanın kıblenin tayini sebebiyle mi, yoksa değiştirilmesi sebebiyle mi meydana geldiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, kıblenin değişmesi sebebiyle meydana gelmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Kabe'ye doğru namaz kılıyordu. Medine'ye gelince Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı. Bu, Hz. Peygamber'in onların kıblesini terketmiş olması bakımından, müşrik Araplara zor geldi. Daha sonra da yeniden Kabe'ye tevcih edilince, bu sefer de yahudilerin kıblesini terketmiş olması bakımından, bu iş, yahudilere zor geldi.
Muhakkik âlimlerden ekserisi ise şöyle demişlerdir: "Bu imtihan kıblenin tahvili sebebiyle meydana gelmiştir. Çünkü yahudiler, "Muhammed eğer peygamberliği konusunda kesin bir bilgi ve yakîn üzere olsaydı, fikri böyle değişmezdi" demişlerdir."
Kaffâl, İbn Cüreyc'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bana, müslüman olan kimselerden bazı kimselerin, "Hz. Muhammed de bir şaşkınlık içerisinde; bir oraya dönüyor, bir buraya!.." diyerek, İslâm'dan ayrıldıkları haberi ulaştı..."
Süddî de şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s) Mescid-i Haram'a yönelince, insanlar ihtilâfa düştüler. Bunun üzerine münafıklar: "Bunların derdi ne; daha önce bir kıbleye yöneliyorlardı, sonraysa orayı terkettiler!" demişlerdir.
Müslümanlar ise, "Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmış olarak ölüp giden kardeşlerimizin durumu nasıl olacak bilemiyoruz..." dediler. Başkaları da, "Babasının kentine ve doğduğu şehre öztem duydu., (da ktbleyi çevirdi)" dedi. Müşrikler ise, "O, dini konusunda iyice şaşırdı" dediler. Bil ki bu son söz, daha uygundur. Çünkü nesh konusunda iteri sürülen şüphe, kıblenin tayini sebebiyle öne sürülen şüpheden daha büyüktür. Halbuki Allahu Teâlâ, kıblenin tayini sebebiyle olan şüpheyi "kebîre" olarak vasfetmiş ve,
"Bu, muhakkak ki, Allah'ın kendilerine hidayet ettiği kimseler hariç, (başkalarına) ağır gelmiştir" buyurmuştur. Binaenaleyh, bunu müşriklerin sözüne hamletmek daha evlâ olur. 279[279]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu bir istiâredir.Bunun mânası şudur:"Allah'ı ve peygamberini inkâr eden kimselerden ayırdetmek için.."istiare ve vechi şudur: Ökçesinin üzerine geri dönen kimse, önündeki şeyi terkederek ona sırtını dönmüştür. Buna göre bu kimseler imanı ve dellileri terke-dince, önündeki şeye sırt çeviren kimse gibi olmuş oldular da, bunun için bu

---

278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/546-548.
279[279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/548-549.

şekilde nitelendirildiler.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sonra arkasını döndü ve büyükienmek istedi" (Müddessîr, 23); ve, ve arkasım döndü" (Kıyâme. 32) buyurmuştur. Bütün bunlar birer teşbihtirler. 280[280]

Edatının Arapçadaki Çeşitleri

Allah'ın, ifâdesinde birkaç mesele bulunmaktadır: 281[281]

Birinci Mesele

harfi, den hafifletilmiş bir harftir. Bu, dört şekilde ele alınmaktadır,
a) Ceza, **b)** jı den hafifletilmiş,
c) Olumsuzluk (nâfiye) ve; **d)** Zaide.
Bu harfin ceza oluşuna gelince, bu iki cümleden birisini diğerine bağlamayı ifâde eder. Buna göre, gerektiren şart; gereken de ceza, demektir. Senin tıpkı, "Eğer bana gelirsen, sana ikramda bulunurum" demen gibidir.
İkincisine, yani, den muhaffefe (hafifletilmiş), 'e gelince bu, şeddeli, yerinde olmak üzere, cümlede mânanın te'kid edilmesini sağlar. Senin tıpkı, "Muhakkak ki Zeyd ayaktadır" demen gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki her nefsin üzerinde bir bekçi vardır" (Tarık. 4); ve, "Muhakkak ki Rabbimizin va'adi yerine getirilecektir" (isrâ, 108) buyurmuştur. Kur'an-ı Kerim'-ı de bunun pekçok misâli vardır, üj yi muhaffefeden maksat, kendisinden sonra gelmesi uygun olmayan leri ru getirilebiImesi içindir. Bu muhaffefe olan, nin, hazfedilen şeyden bedel olmak üzere "lâm" harfiyle kullanılması gerekmiştir. Bir de bununla Hak Teâlâ'nın,"Kafirler ancak bir aldanış İçindedirler," "Ben ancak bana vahyolunana tâbi olurum" (Ahkaf, 9) ayetlerindeki olumsuz, jj inden ayırmak için, lamın gelmesi gerekmiştir. Çünkü bunlardan herbirini, anlattığımız gibi, hem isim hem de fiil izlemektedir.
Olumsuzluk ifâde, eden gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, 'Hüküm ancak Allah'ın hükmüdür." (En'âm,57): "Siz ancak zanna uyuyorsunuz" (Enam, 148) ve ki eğer onlar (yer İle gök) zeval bulurlarsa, onları... kimse tutamaz..." (Fâtır, 41) ayetlerinde olduğu gibi... Yani, "Onları kimse tutamaz" demektir.
Zâid olan,e gelince bu, senin, "Ben Zeyd'i görmedim" demen gibidir. Bu hususu iyice anladığın zaman biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundaki, kendisine lâm harfinin gerekmiş olduğu, 'den muhaffefe, dir. Bundan maksat ise, cümledeki manayı te'kid etmektir. 282[282]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin zamirin neye ait olduğu hussundadır. Bu hususta iki görüş bulunur:
a) Bu zamir, ayetteki "kıble" lâfzına aittir. Çünkü zamirden önce mutlaka bir merciin geçmesi gerekir ki bu da Cenâb-ı Hakkın ifâdesindeki lâfzıdır.
b) Bu zamir, daha önce geçmiş olan sözün defâlet ettiği şeye aittir. Bu da, kıblenin tahvili meselesidir. Zamirin müennes olması ise, fiilinin masdarı olan, lâfzından dolayıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, buyurmuş sonra da atfederek, buyurmuştur. Yani "Muhakkak ki bu yüz çevirme ağır geldi..'." demektir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi,(kelimesine delâlet etmektedir. Nitekim 'nun;
"Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeylerden yemeyiniz; bu muhakkak ki bir fiskftr" (Enam, 121)ayetinde Duyurulduğu gibidir. Manânın, "Muhakkak bu fiil... idi" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu ifâdenin bir benzeri de, 'Tan, "(Eğer şunu yaparsan), onu yap; o iş ne

---

280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/549.
281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/549.
282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/549-550.

güzeldir"[283][283] sözüdür.

Bil ki bu konu, daha önce zikretmiş olduğunuz, şu meseleyle alâkalıdır: Bu da, bu imtihanın ve sınamanın bizzat kıblenin kendisinden ötürü mü, yoksa kıblenin değiştirilmesinden dolayı mı olduğu hususudur. Biz, ikincisinin daha uygun olduğunu beyan etmiştik. Çünkü nesh sebebiyle ortaya çıkan zorluk kıbleler sebebiyle ortaya çıkan zorluktan daha kuvvetlidir. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, âyetinde bu işi "güç ve ağtr" olarak nitelemiştir.

Hak Teâlâ'nın, ayetinin manası "ağır, güç ve yadırganmış" de-mektir. O'nun tıpkı.; Ağızlarından ve büyük (ne cüretıkâr) söz çıktı!" (Kehf, 5), yani, bu iftira ne kadar büyüktür!" "Seni tenzih ederim, bu büyük bir bühtandır" (Nûr 16);ve, "iyi biliniz ki bu muhakkak Allah katındi büyük bir günahtır" (Ahzâb, 53) ayetteri gibidir.

Sonra biz imtihanın kıble sebebiyle olduğunu söylersek, onu terketme nin onlara ağır ve zor geldiğini söylemiş oluruz. Çünkü bu, alışılmış olan âde ve tavırları, terketmeyi, ecdâd ve ataların yolundan vazgeçmeyi gerektirir. Eğer "İmtihan, kıblenin tahvili sebebiyle olmuştur" dersek, bunun insanın o seyir hak olduğunu, ancak nesh meselesini bilmesinden ve bu konudaki sorular dan kurtulmasından sonra mümkün olması itibariyle, ağır olduğunu söylemi; oluruz. Bu ise, Allah'ın kendisine hidayet ettiği kıblenin bir cihetten başka bi cihete çevrilmesinin, yadırganacak bir şey olmadığını bilen kimselere zor gel mez. Nitekim onların, meselâ sıhhat, hastalık, zenginlik ve fakirlik gibi hususlarda, bir durumdan başka bir duruma geçirilmeleri de yadırganacak bir şey değildir. Böyle bir görüşe ulaşan bir kimsenin, basîreti artar. Akılsız olan ve hevâsıyla işlerin zahirine tutunan kimselere ise, bu mesele ağır ve zor gelir.

Cenâb-ı Allah'ın, buyruğunu Ehl-i Sünnet1 amellerin Allah tarafından yaratıldığı meselesine delil getirerek şöyle demişlerdir: Hidayetten murat, ya davettir veya yol göstermedir, yahut da o husustaki bilgiyi yaratmadır. Burada ilk iki ihtimal düşer, çünkü Cenâb-t Allah, kıblenin tahvilinin kendisinin hidayet ettiklerinin dışındaki bütün insanlara ağır geldiğini bildirmiştir. Bundan dolayı şöyle denilmesi gerekir: Allah'ın hidayet ettiği kimseye, bu ağır gelmez. Davet etmek ve delilleri ortaya koymak manasında olan hidayet, herkes için umumîdir. Binaenaleyh, bunun kâfirlerden hiçbirine ağır gelmemesi icab ederdi. Onlara ağır geldiğine göre, buradaki bu hidâyetten muradın, onun bilgi ve marifetini yaratmak olduğunu anlıyoruz. Bizim söylemek istediğimiz de budur.

Mu'tezile ise şöyle demiştir: Buna üç yönden cevap verilir:

1) Cenâb-ı Allah onları övgü yoluyla zikretmiştir; işte bu sebeple bunu mü'-minlere tahsis etmiştir.

2) Cenâb-ı Hak, bununla "hidayete ermeyi" murad etmiştir.

3) Allah'ın hidayetinden faydalanan onlardır. Onların dışındakilere sanki değer verilmemiştir.

Mu'tezile'ntn bu görüşlerinin hepsine şu şekilde cevap veririz: "Bu, ayetin zahirî manasını bırakmaktır. Bu ise aslolanın hilâfına yapılan bir harekettir." Allah en iyisini bilendir. [284][284]

"Allah İmanlarınızı Boşa Çıkarmaz" Demenin Manası

Cenâb-ı Allah'ın, "Allah sizin imânlarınızı boşa çıkaracak değildir" ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır: [285][285]

Birinci Mesele

Müslümanlardan Ebu Ümâme, Sad İbn Zurâre, Berâ İbn Âzİb, Berâ İbn Ma'rûr ve benzeri kişiler, ilk kıbleye yönelik namaz kıldıkları zamanda ölmüşlerdi. Onların akrabaları, kıble tahvil edilince, "Ya Resulullah, kardeşlerimiz ilk kıbleye namaz kılmış olarak öldüler. Onların hali ne olacak?" dediler de, Cenâb-ı Allah bu ayeti indirdi. Bil ki böyle bir sebebin mutlaka olması gerekir. Aksi halde sözün irtibatı kaybolur. Bu müşkil, şöyle izah edilir:

---

[283][283] ez-Zemafışeri, Esâsu'l-Belâğa, mad.

[284][284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/550-552.

[285][285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/552.

Neshi ancak Allah için bedâ (birşeyi -ak caiz görenler şöyle derler: Hüküm değişince, hükmün müâmû olmuş olması gerekir. Böylece de bu sorudan dolayı onlann katoteone. Beyti Makdis'e doğru kılmış oldukları namazlarının boşa gittiği düşüncesi gefcv Sonra Hak Teâlâ bu müşktli cevaplayarak neshin bir faydadan diğer bir faydaya, bir mükellefiyetten diğer bir mükellefiyete geçme olduğunu, yerine getirenin dine uygun hareket etmiş olması bakımından birinci hükmün ikincisi gibi olduğunu, bu durumda olanların mükâfaatlarının zâyî olmayacağını açıklamıştır.

Bunun bir benzeri de, içkinin (Maide, 90-91) haram kılınmasından sonra, daha önce içki içmiş olup bu haram kılmadan önce ölmüş olan kimselerin durumunu sordukları zaman Cenâb-ı Allah'ın indirdiği şu ayettir:

"İmân edip salth ameller işleyenlere... günah yoktur" (Mâide, 93). Bu ayette Allah Teâlâ, daha önce mubah kılmış olduğu için içki içenlere bir günah olmadığını onlara bildirmiştir.

İmdi şayet, "şüphe, ancak Allah hakkında "bedâ" mümkün görülürse söz konusudur. O halde böyle birşey sahabeye nasıl yakışır?" denirse, biz deriz ki: Buna şu yönlerden cevap veririz:

1) Bu şüphe bir münafığa arız olmuştur. Böylece müslümanlar, bu münafığın sorusuna cevap versinler diye, Hak Teâlâ bunu zikretmiştir.

2) Belki de onlar Kâ'be'ye yönelerek namaz kılmanın daha efdal olduğuna inanmışlar da, bundan dolayı onlar, "Daha önce ölmüş olan kardeşlerimiz de keşke bu günlere yetişselerdi" demişlerdir. Böylece Hak Teâlâ, buna cevap olmak üzere bu ayeti indirmiştir.

3) Belki de Cenâb-ı Hak, bu ayeti, onların hatırlarına böyle bir şüphe geldiği zaman onu defetmek için, zikretmiştir.

b) İbn Zeyd'in görüşü şöyledir: Allah Teâlâ sizin Beyt-i Makdis'den Kâ'be'ye çevrilmenizdeki faydayı bildiği halde, sizi Beyt-i Makdis'e yönelik namaz kılmaya devam ettirseydi bu, Ö'nun tarafından namazlarınızın boşa çıkarılması demek olurdu. Çünkü böyle bir durumda namazlarınız faydasız olurdu, böylece de boşa gitmiş olurdu. Halbuki Allah Teâlâ bunu yapmaz.

c) Allah Teâlâ kıblenin değiştirilmesinin onlara güç geleceğini haber verince, bunun peşisıra onlara vereceği sevabını ve onların daha önce yaptıklarını boşa çıkarmayacağını zikretmiştir. Bu, Hasan Basrî'nin görüşüdür.

d) Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Namazlarınız boşa gitmesin diye, sizi bu mükellefiyeti kabul etmeye muvaffak kıldım." Çünkü onlar bu hükmü reddetmiş olsalardı, kâfir olacaklardı. O zaman da imânları boşa giderdi. İşte bunun için Cenâb-ı Hak, "Allah sizin imanlarınızı boşa çıkarmaz." Bunun için, şüphesiz sizi bu teklifi kabul etmeye muvaffak kılmış ve bu hususta size yardım etmiştir." 286[286]

İkinci Mesele

Alimler Hak Teâlâ'nın, ifâdesinin kime hitab olduğu hususunda ihtilaf etmişler; iki değişik görüş belirtmişlerdir:

a) Bu hitab, mü'minleredir.

Kafffll, bu görüşün dört değişik izahını zikretmiştir:

1) Allahu Teâlâ, o gün hayatta olan mü'minlere hitab etmiştir. Bu, onların daha önce sordukları sorularının cevabıdır.

2) Onlar kıblenin neshinden (değiştirilmesinden) önce ölen müslümanla-rın durumunu sormuşlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah da, diye cevap vermiştir. Yani, "Kıblenin değiştirilmesinden önce kıldığınız namazları, Allah boşa çıkarmaz. Bundan önce ölenlerin durumu da aynıdır."

3) Kıble değiştirilince hayatta olanlar, önceki namazlarının bâtıl olduğu vehmine kapılıp,

---

286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/552-554.

bundan sonra Kâ'be'ye yönelik kıldıkları namazların, o daha önceki namazları için keffâret olduğunu sanmışlar ve bu anlayışlarından dolayı kendi durumlarını sormaya lüzum görmeyip, daha önceki namazlarına keffârette bulunma fırsatı bulamayan ölmüş müslümanların durumunu sormuşlardır. İşte bunun üzerine, buyurulmuştur. Buradaki "İmanlarınızdan" maksad, "dindaşlarınızın namazları" demektir. Bu,
tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Hani siz bir şahsı öldürmüştünüz" (Bakara, 72) ;ve: "Hani sizin için denizi ayırmıştık" (Bakara, 50) ayetlerinde olduğu gibidir.
4) Bu, sorunun hem hayattakiler, hem de o esnada ölmüş olan mü'min-ler için sorulmuş olması da mümkündür. Çünkü onlar namazlarının mûkafaa-tının yok olmamasına son derece dikkat eder ve titrerlerdi. Bu dikkat her iki grup hakkında da söz konusudur. İşte bundan ötürü hem hayattakiler, hem de ölmüş olanlar için, (imanınız, namazınız) ifâdesi kullanılmıştır. Çünkü Araplar muhatab ve gâibten müştereken haber verdikleri zaman, hitabı tağlib ederek (yani gaibi de onun içinde sayarak),
"Sen ve falanca bunu siz yapmıştınız" derlerdi. Allah en iyi bilendir.
b) Ebu Müslim şöyle demiştir: "Bunun, Ehl-i Kitab'a bir hitab olması da muhtemeldir. Ayetteki "İmân" sözünden maksad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinden önce ehl-i kitabın kıldıkları namazları ve taatlarıdır. Daha sonra bunlar neshedilmiştir." Ebu Müslim, şeriatımızda neshin bulunmadığını kabul ettiği için, bu görüşü seçmiştir. 287[287]

Amel Hakkında İman Tabiri Kullanılmasının İzahı

ifâdesi imânın taat fiillerinin ismi olduğuna delil getirmiş ve, "Çünkü Allah Teâlâ, burada iman sözü ile namazı kastetmiştir" demişlerdir. Onların bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Biz, bu ayetteki "iman" lâfzından maksadın (sadece) namaz olduğunu kabul etmiyoruz. Bundan maksad tasdik ve ikrardır. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Allah'u Teâlâ, sizin namazın farz olduğunu tasdik etmenizi boşa çıkarmaz." Buradaki "imarv"dan maksadın namaz olduğunu kabul etsek bile, namaz imanın en büyük rüknü, en şerefli neticesi ve semeresidir. Bu sebeple, işte bu bakımdan, istiare yolu ile "iman" kelimesinin "namaz" manasında kullanılması caizdir. 288[288]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ'nın ayeti, "Sizin imanlarınızın mükâfaatını boşa çıkarmaz" demektir. Çünkü iman sona erer ve biter. Böyle olan şeyin muhafaza edilmesi ve boşa çıkarılması imkânsızdır. İman sona erdikten sonra da sevab hak edilebilir. İşte bu sebepten ötürü "mükâfaat! muhafaza etmek veya boşa çıkarmak" sözü doğru olur. Bu, tıpkı Hak Teâlâ'nın, "Ben, sizden ibadet eden hiçbir kimsenin iba-ietini boşa çıkarmam" (ali İmran, 195) ayeti gibidir. 289[289]

Allah Ra'ûf ve Rahîmdir

Allah Teâlâ'nın, "Hiç şüphesiz Allah insanlara ra'ûf ve rahimdir" ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır: 290[290]

Birinci Mesele

Kaffâl (rh.a), "Allah ona rahmet etsin şöyle demiştir: "Re'fet ile rahmet arasında fark vardır. Çünkü

287[287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/554-555.
288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/555.
289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/555.
290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/555.

re'fet, bilhassa rahmette ileri bir dereceyi ifâde eder
ki, bu da "hoşa getmeyeni defedip zararı gidermek" manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Allah'ın, "O ikisine karşı, Allah'ın dini hususunda bir re Tef (acıma) sizi tutmasın" (Nur, 2) ayetinde olduğu gibi. Yani, "O ikisine zarar gelecek, kötülük dokunacak diye acıyıp da onlardan (zina) celdesini (sopasını) kaldırmayınız" demektir. Rahmete gelince, bu, daha şu-mûllü bir kelimedir. Re'fet'in manası ile birlikte, ikram edip lûtufda bulunma manaları da rahmette vardır. Allah Teâlâ, yağmura da "rahmet" ismini vermiş ve, " O Allah'ın rahmetinin (yağmurunun) önüsıra müjdeleyid olarak rüzgârları gönderendir" (Arat, 57) buyurmuştur. Çünkü yağmur da Allah'ın bir lütfü ve ihsanıdır. Buna göre Allah Teâlâ, onların amellerini boşa çıkarmayacağı, sıkıntılarını hafifleteceği manasında olmak üzere, "re'fetini;" sonra da daha umûmi ve kapsamlı olsun diye rahmetini zikretmiştir. O'nun rahmeti sadece bu meseleyle ilgili olmayıp, re'-fet kelimesiyle ifâde edilen zararları da defedip, aynı zamanda faydaları celbedici olması bakımından da rahîmdir. 291[291]

İkinci Mesele

Âlimler bu iki ismin, ayetin daha öncesi ile ilgisinin ne oiduâu hususunda bazı görüşler zikretmişlerdir:
1) Allah Teâlâ, onların namazlarını boşa çıkarmayacağını haber verdiği için, "Allah insanlara ra'ûf ve rahimdir" buyurmuştur. Allah ra'ûf ve rahim iken, onun namazları boşa çıkaracağı nasıl düşünülebilir.
2) O, ra'ûf ve rahîm olduğu için, sizi bir hükümden diğer bir hükme geçirmiştir. İşte bu sizin için hem dinî hem dünyevî bakımdan en faydalı ve uygun olanıdır..
3) Allah Teâlâ, "Bu, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerin dışındakilere ağır gelir" buyurmuştur. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Ancak ra'ûf ve rahîm olduğu için onların hidâyete erdirmiştir." 292[292]

Üçüncü Mesele

Amr, Hamza, Kisâ! ve Asımdan rivayet eden Ebu Bekir kelimeyi, hemzeli olarak ve işbâ'sız, şeklinde, vezni üzerine okumuşlardır. Diğerkıraat imamları ise, vezninde, med ile, hemzeli ve işba'lı, şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin dört şekli vardır. Diğer ikisi, gibi, ve gibi şeklidir. 293[293]

Dördüncü Mesele

Mutezile bu ayeti, Allah Tealanın ne küfrü ne fesadı yarttığına delil getirerek şöyle demiştir: Allah Teala, kendisinin insanlara karşı ra'uf ve rahim olduğunu bildirmiştir rahîm olmuş olması ya götüren küfrü teklif etmiş olursa böyl masının yanısıra ra'ûf nin nasıl olacağı d en iyisini bilir.
bu ayeti, Altah Teâlâ'nın ne küfrü ne fe-delil getirerek şöyle demiştir: Allah insanlara karşı ra'ûf ve rahîm ol-Bu sebeble onlara karşı da ra'ûf ve onları devamlı azaba ve ebedî ceza-ı onlara güçlerinin yetmeyeceği şeyi Çünkü Allah Teâlâ bu küfür zararına sok- masının O'nun ra'ûf ve rahîm olmaması halinin nasıl olacağı düşünülemezdi. bu husustaki izah, defalarca geçti. Allah en iyisini bilir. 294[294]

291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/555-556.
292[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/556.
293[293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/556.
294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 3/557.

Yüzünü Göğe Döndürmenin Mânası

"Biz, yüzünü çok kere göğe doğru dönderdiğini görüyoruz. Şimdi seni muhakkak hoşlanacağın bir kıbleye çeviriyoruz. (Namazda) yüzünü artık Mescfd-i Haram'a çevir. (Ey müminler) siz de nerede bulunursanız yüzlerinizi o yana döndürün. Şüphe yok ki kendilerine kiteb verilenler bunun, Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu pek iyi bilirler. Allah onların yapacaklarından gafil değildir" (Bakara, 144).
Bil ki Allah'ın, "Biz, yüzünü çok kere göğe doğru döndürdüğünü görüyoruz" buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:
1) Ekseri müfessirin benimsemiş olduğu meşhur görüştür. Buna göre, bu Hz. Peygamber'in Beyt-i Makdis'den Kâ'be'ye dündürülmeyi beklemesinden ötürüdür. Bu görüşte olanlar, şu hususlara yer vermişlerdir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s) Beyt-i Makdis'e dönmekten hoşlanıyor, Kâ'be'ye yönelmeyi arzuluyordu. Ne var ki o, bunu diliyle belirtmiyordu, bu sebeple de yüzünü gökyüzüne döndürüyordu.. İbn Abbas'dan Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:"Ey Cebrail Allah m beni Yahudilerin kıblesinden başka bir kıbleye döndürmesini arzuluyorum.. Çünkü oraya yönelmekten artık hoşlanmıyorum." Bunun üzerine Cebraîl O'na, "Ben de senin gibi bir kulum; bunu Rabbinden iste!" dedi. Artık bundan sonra Hz. Peygamber Cebrail'in, istediği şeyi getireceğini umarak, devamlı göklere doğru bakıyordu. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak bu ayeti indirdi.
Bu görüşte olanlar, bu imtihanın sebebi hususunda da şu görüşleri beyan etmişlerdir:
Birincisi: Yahudiler şöyle diyorlardı: "O, bize muhalefet ediyor, sonra da kalkıp kıblemize dönüyor.. Biz olmasaydık, nereye döneceğini bilemeyecekti." İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber onların kıblelerine yönelmeyi istemedi.
İkincisi: Kâ'be'nin Hz. İbrahim'in kıblesi olmasıdır.
Üçüncüsü: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bunuo Arapların islâm'a moy)sine ve girmesine sebeb olacağını düşünmüş olmasıdır.
Dördüncüsü: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu şerefin başka bir mescid için değil de doğup büyüdüğü beldesinde bulunan bir mescid için olmasını daha çok istiyordu.
Kâdî bu sonuncusuna itiraz ederek şöyle demiştir: "Hz, Peygamber (s.a.s)'in, kendisine doğru namaz kılması emrolunan bir kıbleyi hoş görmemesi, gönlünün arzuladığı bir kıbleye Rabbinin onu dündürmesini istemesi ve kendi arzusuyla oraya meyletmesi yakışık almaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), kurtuluşun hevâ-vü heves ve arzunun meylettiği yönün aksinde olduğunu bilmiş ve öğretmiştir."
Bil ki bu izah, faydası az olan bir izahtır. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'den yadırganacak olan, Allah'ın kendisine emrettiği şeyden yüz çevirmesi ve hevâvü hevesinin meylettiği şeyle meşgul olmasıdır. Böyle bir şey yapması doğru değildir. Ama onun kalbinin btrşeye meyletmesi, kalbinde Allah'ın o şeye izin vermesini arzulaması, bilhassa bunu diliyle ifâde etmediği zaman, yadırganacak bir husws değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in gönlünün bir şeye meyletmesi, kalbinde Allah'ın o şeye izin vermesini arzulaması uzak görülecek bir ihtimal değildir. Bu, hiçbir cihetten yadırganamaz.
b) Hz. Peygamber (s.a.s), Allahu Teâlâ'ya bununla duâ etmesi hususunda Cebrail'den izin istediği zaman, Cebraîl ona, Allah'ın kendisine bu duâ hususunda izin verdiğini bildirmiştir. Bu böyledir, çünkü peygamberler, yararlı olmayan bir şeyi isteyip de icabet olunmayarak mertebelerinin yara almasına, tahkir edilmesine sebebiyet vermemek için, ancak Allah'ın izni ile O'ndan bir şey isterler. Cenâb-ı Hak O'na icabet hususunda izin verince, O kendisine olumlu cevap verildiğini anladı, bunun üzerine, icabete dair vahyi getirmesi için Cebrail'i beklemek üzere, yüzünü göklere doğru çevirmeye başladı.
c) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Cebraîl (a.s) Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Allahu Teâfâ'nın kıbleyi Beyt-i Makdis'den başka bir cihete tahvil edeceğini bildirmek üzere gelmiş, fakat O'na, kıbleyi tahvil edeceği yeri bildirmemişti. Hz. Peygamber'e ise, hiçbir kıble Kabe'den daha sevgili değildi, bu nedenle, vahyin gelişini bekleyerek yüzünü göklere doğru çevirmeye

başladı. Çünkü O biliyordu ki Allah onu namazsız bırakmayacaktı. Derken Cebraîl gelerek O'na Kabe'ye doğru namaz kılmasını emretti." Bu görüşü söyleyenler ise,bazı hususlarda ihtilâf etmişlerdir:Onlardan bazıları şöyle demiştir: Hz. Peygamber Beyt-i Makdis'e yönelmekten men edilip, kendisine bir kıble de tayin edilmedi.. Bundan dolayı O, namaz vakti geldiği halde, kıblenin belirtilmemesi sebebiyle, namazının gecikmesinden korktu.. İşte bu sebepten dolayı O, yüzünü göklere doğru çevirmeye başladı.. Bu görüş Esamm'dan rivayet edilmiştir.Diğer bazılarıysa şöyle demişlerdir: Beyt-i Makdis, kendisine doğru namaz kılınması caiz olacak biçimde kıble olarak kalmakla beraber, Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e bu kıbleyi (Kabe'yi) de vaadetmişti. Fakat Hz. Peygamber bu va'adden dolayı, bunun olmasını bekliyordu.
Bir de, O, kıblenin Beyt-i Makdis'den Kabe'ye çevrilmesinde birçok dinî faydalar umuyordu: Arapların İslâm'a yönelmeleri, yahudilerden ayrışmak, gerçek mü'minlerin münafıklardan ayrılması gibi... İşte bundan dolayı O, yüzünü göklere çeviriyordu.Bu izah, daha uygundur. Aksi halde, ikinci kıble birinci kıbleyi neshetmez; daha doğrusu o ikinci bir kıble gibi olurdu. Halbuki müfessirler, ikinci kıblenin birinci kıbleyi neshettiği hususunda icmâ etmişlerdir. Çünkü, yönelinecek yön belirtilmeden namaz ile emrolunmak caiz değildir.
d) Hz. Peygamberin yüzünü göklere döndürmesi, duadır.
2) Bu, Ebu Müslim el-İsfehânî'nin görüşüdür. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Eğer, bu görüşe delâlet eden haberl olmasaydı, aksi halde ayetinlâfzının başka bir mânaya ihtimali olurdu. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Medine'ye gelişinin başlangıcında yüzünü göklere doğru çevirmekte olduğunun, muhtemel olmasıdır. Rivayet edildiğine göre,Hz. Peygamber Mekke'de namaz kıldığında Kabe'yi kendisiyle Beyt-i Makdis arasına alıyordu. İşte bu, Kabe'ye doğru bir namaz kılmak idi. Medine'ye hicret edince ise, nereye yöneleceğini bilemedi, bunun üzerine, ayeti nazil oluncaya kadar Allah'ın emrini bekledi. 1[1]

İkinci Mesele

Alimler Hz. Peygamber'in Beyt-i Makdis'e doğru kıldığı namaz hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bir grup şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'deKabe'ye doğru namaz kılardı. Medine'ye gelince onyedi ay Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılması emrolundu."Başka bir grup, "Daha doğrusu O, Mekke'de Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılıyordu, fakat Kabe'yi kendisiyle Beyt-i Makdis arasına alıyordu" demiştir.Bir üçüncü grup ise, "Aksine O, Mekke'de sadece Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılıyordu.. Medine'de ise başlangıçta onyedi ay Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı.. Sonra Cenâb-ı Allah, birçok faydası olduğu için, Kabe'ye yönelerek namaz kılmasını emretti" demiştir. 2[2]

Üçüncü Mesele

Alimler Hz. Peygamber (s.a.s)'in Beyt-i Makdis'e yö- nelmesinin, başkası caiz olmayan bir farz mı, yoksa, Hz. Peygamber'in onunla beraber başka bir kıbleye yönelmekte muhayyer bırakıldığı bir kıble mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. er-Rebî İbn Enes: "Peygamber (s.a.s), bu hususta muhayyer idi" der. İbn Abbas (r.a) ise: "Ona yönelmek kendisinde muhayyerlik bulunmayan kesin bir farz idi" der.Bil ki, bu iki ihtimalden hangisi olursa olsun, birinci kıble mensûhtur.Birinci görüşü benimseyenler, Kur'an ve hadisten delil getirmişlerdir. Kur'-an'dan getirdikleri delil, "Doğu da Allah'ındır, batıda.. Ne tarafa yönelirseniz, Allahm vectıt oradadır {Bakara, 115) ayetidir. Bu ayet, Hz. Peygamber'in dilediği yöne teveccüh etmekte muhayyer olmasını gerektirir.Bu görüşte olanların hadisten getirdikleri delil ise, "Ebu Bekr er-Razî'nin "Ahkâmu'l'Kur'an" isimli kitabında rivayet ettiği şu haberdir:Medine'den bir grup insan, hicretten önce bîat etmek üzere Mekke'ye. Hz. Peygamber'in yantna gitmek üzere yola çıktılar. Bunların içinde Berâ İbn Ma'rûr da vardı. Yolda, namazını kılarken bu zât

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/5-8.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/8.

Kabe'ye doğru yöneldi. Diğerleri ise, bundan kaçınarak, "Hz. Peygamber Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılıyor" dediler. Mekke'ye geldiklerinde, bunu Mz. Peygamber'e sordular.. Hz. Peygamber de: "Ben (daha önce) bir kıble, yani Beyt-t Makdis üzerinde idim.. Eğersen ona yönelerek namaz kilmiş olsaydın, o sana yeterdi" buyurmuş, fakat ona namazını yeniden kılmasını emretmem iştir. Bu hadis o müslü-manların kıble hususunda muhayyer olduklarını gösterir.İkinci görüşü benimseyenler, Cenâb-ı Allah'ın (Bakara, 144) ayetini delil getirmişlerdir. Bu ayet,Hz.Peygamber'in ilk kıbleden hoşnud olmadığına delildir. Eğer Beyt-i Makdis ile Kabe arasında muhayyer olsaydı, Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılardı. Ondan hoşnud olmadığı halde ona yönelerek namaz kıldığına göre, O'nun Beyt-i Makdis ile Kabe arasında muhayyer olmadığını anlıyoruz. 3[3]

Dördüncü Mesele

Meşhur görüşe göre, Beyt-i Makdis'e yönelmek, Kâb9'ye yÖnelme emrİ İle TOShedilmi5tirBazıları şöyle demiştir: Beyt-i Makdis'e yönelmek,Cenâb-ı Allah'ın, (Bakara. 115)ayeti ile neshedilmiştir.Sonra bu ayet de, (Bakara, 144) âyetiyle neshedilmiştir. Bu görüşte olanlar buna, Kur'an ve hadisten delil getirmişlerdir.Kur'an'dan delilleri şudur: Cenâb-ı Allah önce, buyurmuş; bundan sonra ise, "İnsanlardan bazı beyinsizler: "Onları yönelegeldtklert kıblelerinden çeviren nedir? diyecekler" (Bakara, 142) buyurmuş, bunun peşisıra ise, "Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir" (Bakara,44) buyurmuştur. Bu tertip, bi-zim, "Beyt-i Makdis'e yönelmek, âyetiyle neshedilmiştir" şeklindeki görüşümüzün doğruluğunu gerektirir. Buna göre, ayetinin, ayetinden hem nüzul, hem de sıra bakımından daha sonra olması gerekir. Buna göre onun, tertibte öteki ayetten öne alınması, aslın hilâfına bir durumdur. Buna göre, bizim dediğimiz görüşün doğruluğu ortaya çıkıyor.Bunların hadisten olan delilleri, İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilen şu sözdür: "Kur'an'da ilk neshedilen şey, kıbleyle ilgili emir'dir." Halbuki Kur'an-t Kerim'de Beyt-i Makdis'e yönelmekle ilgili bir emir zikredilmemiştir. Kur'an'da bu hususta zikredilen sadece, ayetidir. Binaenaleyh, ayetinin Beyt-i Makdis'e yönelme emrini değil, bu ayeti (Bakara, n5)neshetmiş olması gerekir.. 4[4]

Cenâb-. Hakk'ın, "Andolsun ki biz seni razı bir kibleye döndüreceğiz" ayetinde birkaç mesele vardır:

Bîrinci Mesele

İfâdesi, senin birisini bir işe vekil ve yönetici yaptın zaman ifâdenden olmak üzere, "Sana mutlaka vereceğiz ve seni, oraya yönelmeye muktedir kılacağız" veya, "Seni, Beyt-i Makdis semtine değil de Kabe'nin semtine döner kılacağız" manasınadır.ifâdesinde birkaç izah şekli vardır: 5[5]

İkinci Mesele

1) Bunun mânası,"Seveceğin ve meyledeceğin bir kıble..." demektir. Çünkü Kabe, yaratılıştan gelen temayül sebebiyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'e başkasından daha sevgili idi...Kâdî şöyle demiştir: "Bu caiz değildir, çünkü Cenâb-ı Allah'ın, "Muhakkak seni, yaratılışının meylettiği bir kıbleye çevireceğiz" demiş olması imkânsızdır. Zira bu, Cenâb-ı Allah'ın mükellef tuttuğu şeylerdeki hikmetini ve Hz. Peygamber'in, teklif halinde istediği şey hususundaki durumunu yaralar."Bu itiraz zayıftır, çünkü bu tenkid ancak, eğer Cenâb-ı Allah, "Muhakkak biz seni, sırf yaratılışın meylettiği için, fıtratının meylettiği kıbleye çevirdik" demiş olsaydı, yapılabilirdi.

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/8-9.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/9-10.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/10.

Fakat, eğer Cenâb-ı Allah, "Muhakkak ki biz seni, hikmet ve maslahat, senin yaratılışının meyline muvafık olduğu için, fıtratının meyletmiş olduğu kıbleye çevireceğiz" demiş olsaydı, bundan ne zarar gelirdi? Hz. Peygamber (s.a.s), "Gözümün nuru da namazdadır"'6[6]» buyurmuştur. Buna göre Hz. Peygamberin yaratılışı, namaza mütemayildir. Aynı zamanda ilâhî maslahat da buna uygundur.
2) Bunun mânası, "dini fayda ve maslahatları ihtiva sebebiyle, sevdiğin kıble" demektir.
3) Bu Esamm'ın görüşüdür. Buna göre, Cenâb-ı Allah'ın seni çevirdiği her yöne razı olman gerekir; daha önce müslüman olup da, kıble değiştirilince İslâm'dan irtidâd ederek, Ökçeleri üzere geri dönen Arapların yaptığı gibi bu kızman, bundan hoşnud olmaman caiz değildir.
4) "Bu, neticesinden hoşnud olacağın bir kıbleye döndereceğim. Çünkü sen, o kıble vasıtasıyla, sana İslâm hususunda tâbi olanı, dünyayı elde etmek veya mal kazanmak için başka gayelerle sana tâbi olanlardan ayırdedeceksin..." demektir. 7[7]

Cenâb-ı Hakk'ın, "Öyleyse sen yüzünü Mesctd-i Haram tarafına çevir" ayetinde birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele: Vech ve Şatr Kelimeleri Hakkında Bilgi

Burada,"yüz" kelimesinden murad, insanın bütün bedenidir. Çünkü insana gereken, sadece yüVech ve Şatr Kelimeleri, züyle değil, bütün bedeniyle kıbleye yönelmesidir.
Hakkında Bilgi Bundan dolayı "yüz" kelimesi zikredilir, onunla o kimsenin tamamı kastedilir. Çünkü "yüz" uzuvların en şereflisidir. Zira, bir insan başkasından yüzü vasıtasıyla ayırde-dilir. İşte bundan dolayı, bütün beden "yüz" kelimesiyle ifâde edilir. 8[8]

İkinci Mesele

Dilciler şöyle demiştir: kelimesi iki mânaya gelebilen (müşterek) bir isimdir.
a) "Yarım" manasıdır.. "Bir şeyi ikiye böldüm" mânasına olmak üzere, “” denilir. Darb-ı meselde ise, yani, "Onun yarısını kendine ayır, kendine götür" denilir.
b) "Tarafına, cihetine, yönüne" demektir. Şafiî (r.a), "er-Risâle" de, bu mânaya dört beyit ile istişhadda bulunmuştur. Nitekim Hü/8r İbn Nüdbe şöyle demiştir:"Amr'a elçi yollayacak bir kimse var mı? Çünkü mektub, Amr'ın bulunduğu tarafa fayda vermiyor (ulaşmıyor)."Saide İbn Cüeyye ise,"Ümmû Zinbâ'a, "O kıymetli alacası olan develerin göğüslerini Beni Temim tarafına çevir" diyorum" demiştir.Lakîtu'l İyâdî ise, şu beyti demiştir:
"Kaleniz 9[9] tarafından, kat kat olarak sizi istilâ eden, karanlıkları olan bir korku, size yaklaşmaktadır."
Bir başkası ise şöyle demiştir:"Muhakkak ki binilmesi zor, henüz alıştırılan devede onu bürüyen öyle bir zahmet ve sıkıntı vardır ki, onun tarafına bakan gözler şaşkınlıktan âdeta büyülenir."Şafii (r.a), şairin,onun karşısında gözlerin görmesinin adetâ büyüleneceğini" murad ettiğini söylemiştir. Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki ayet hakkında iki görüş vardır:
1) Sahabe, Tâbiûn ve müteahhirûndan olan çoğu müfessirlerin görüşüdür ki, Şafiî de er-Risftle'de bunu tercih etmiştir. Buna göre Mescid-i Haram'-ın tarafından maksad, onun ciheti, onun karşısı ve onun yanı,tarafı demektir. Ubeyy İbn Ka'b da, şeklinde Kumuştur.
2) Cübbaî'nin görüşü olup, Kftdt'nin de tercih ettiğidir. Buna göre buradaki, jki dan maksat, "Mescid-i Haram'ın ortası" dır. Çünkü, orta demektir. Kabe de, mescidin bütün yönleri itibarıyla, tam ortada bulunmaktadır. Buna göre, vâcib olan bizzat Kabe'ye yönelmek olup, Kabe de Mescid-i Haram'ın ortasında bulununca, Cenâb Hakk'ın,

---

6[6] Nesai, Nisa 1 (VII/62).

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/10-11.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/11.

9[9] Şafiî. Risale, sh 35 (Tahkikli).

yani, "Yüzünü bütün cihetlerin ortasına çevir" demiş olması, güzel olur. Bu izaha göre bu, sanki Kabe'nin bulunduğu yeri ifâde etmiştir. Kâdî şunu söylemiştir: Burada kastedilenin bizim söylediğimiz husus olduğuna iki şey delâlet etmektedir:

a) Mescid-i Haram'ın dışında namaz kılan bir kimse, eğer Mescid'e müteveccih bir biçimde durur da, Kabe'nin yeri demek Mescid'in ortasına yönelmiş olmazsa, namazı sahîh olmaz.

b) illi kelimesini "taraf" diye açıklarsak, “” kelimesinin zikredilmesinin fazla bir anlamı kalmaz. Çünkü, "Yönünü Mescid-i Haram tarafına dön!" dediğin zaman, elde edilmek istenen fayda elde edilmiş otur.Ama, kelimesini bizim dediğimiz gibi tefsir edersek, onun zikredilmesinin önemli bir faydası olmuş olur. Buna göre, şayet, "Yüzünü Mescid-i Haram'a döndür" denilmiş olsaydı, bundan, Kabe'nin yeri demek olan onun ortasına yönelmenin vâcib olması anlaşılmazdı. Ama, yüzünü Mescid-i Haram'-ın tarafına döndür" denilince, elde edilecek olan bu önemli fayda elde edilmiş olur. Bu sebeple de, bu lâfzı bu mânaya hamletmek daha münasib olur... Buna göre eğer, Biz. kelimesini, (yan, taraf) anlamına namle-dersek, geriye, kelimesinin zikredilmesinin bir faydası olduğu hususu kalır. Bu fayda ise: "Allahu Teâlâ şayef'Yüzünü Mescid-i Haram'a döndür" demiş olsaydı, bu durumda "teklif-i mâla yutak,"yani güç yetirilemeyen bir şeyle mükellef tutmuş olurdu. Çünkü iyice doğuda veya batıda olan bir kimsenin yüzünü tam Mescid'e döndürmesi imkânsızdır. Ama Cenâb-ı Hak, "Yüzünü Mescid-i Haram semtine döndür" dediği zaman, bu ifâdeye hem orada bulunanlar, hem de başka beldelerde olanlar dahil olmuş olur" denilirse, biz de deriz ki, bu fayda Hak Teâlâ'nın, "Her nerede olursanız, yüzlerinizi onun semtine çeviriniz" (Bakara. ı«) sözünden elde edilmiştir. Bu sebeple, geriye O'nun, "Mescid-i Haramın taraftna..." demesinin bir önemi kalmaz. Bu izahın şekli, işte budur.Burada bir müşkil husus vardır; çünkü bu durumda âyetin takdiri, "Yüzünü Mescid-i Haram'ın ortasına çevir" şeklinde olur ki, bu da son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu teklifin Mescid'in ortasıyla münasebeti yoktur. Orta ile, ortası bulunmaya çalışılan yer arasında bir fark vardır; söz ikincisinehamledildiğinde ancak doğru olur. Ne var ki lâfız buna delâlet etmez. 10[10]

Mescid-i Haram Neresidir?

Alimler Mescid-i Haram'ın ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir:Şerhus Sünne" kitabında, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Beytullah, Mescid-i Haram'dakilerin kıblesi; Mescid-i Haram, Harem bölgesinde bulunanların kıblesi; Harem bölgesi ise doğu-batı, her yerdeki müslümanların kıblesidir." Bu görüş, aynı zamanda İmam Malikin görüşüdür.Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Kıble, Kâ'be'dir. Bunun delili Sahihayn da İbn Cüreyc'ten, onun da Atâ'dan, Ata'nın da İbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiği hadistir: "İbn Abbas şöyle demiştir: Usâme b. Zeyd (r.a) şunu bana haber verdi: Hz. Peygamber (s.a.s) Kâ'be'nin içine girince, onun her köşesinde dua etti; fakat namaz kılmadı, sonra oradan çıktı. Çıktıktan sonra Kâ'be'ye doğru iki rekat namaz kıldı ve/'İşte kıble şu (Ka'be)dir" dedi'.' Kaffâl ise, "Kıbleyi "Kâ'be" olarak anlama hususunda pek çok haber gelmiştir. Meselâ, Berâb. Azib'in verdiği haberde, "Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) Kâ'be'ye yöneldi. O, oraya yönelmeyi severdi" ifâdesi;İbn Ömer (r.aj'in, Kübalıların namazları hakkında verdiği haberde, "Onlara birisi geldi ve "Allah'ın Resulü Kâ'be'ye dönüp namaz kıldı" diye haber verdi "ifâdesi; Sümâme b. Abdullah b. Enes (r.a)'in rivayetinde ise "Peygamber (s.a.s)'in habercisi gelipJ"Kıble Kâ'be'ye döndürüldü" diye bağırdı" ifâdesi yer almıştır. Bütün rivayetler bu kabildendir" demiştir.Diğer alimler ise, "Bundan maksad, Mescid-i Haram'ın tamamıdır. Çünkü bir engel olmadığı zaman sözü, lâfzının zahirî manasına hamletmek gerekir" demişlerdir.

Bir diğer grup da: "Mescid-i Haram'dan murad, bütün Harem bölgesidir. Bunun delili,Cenâb-ı Allah'ın, Ku/u (Muhammed'i) bir gece Mescid-İ Haram dan yürüten (Allah) ne yücedir" <isra, ı>ayetidir. Çünkü Hz.Peygamber (s.a.s), Mescid-i Haram'ın dışından Mirac'a götürülmüştü.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/11-13.

Böylece bu, bütün Harem bölgesinin Mescid-i Haram diye ad-landırıldığına delildir. 11[11]

Mescid-i Haram'da Namaz Kılarken Saf Tutma

"Tehzib" sahibi şöyle demiştir: "Bir cemaat Mescid-i Haram'da namaz kıldıklarında, imamın, Makan- İbrahim'in arkasında durması, cemaatin de Kabe et-Saf Tutma rafında dâire yaparak durmaları müstehabtır. Cemaattan bazısı imamdan Beytullah'a daha yakın olsa bile, bu caizdir. Mescid-i Haram'daki saf uzarsa bu durumda Kabe'nin hizasından çıkmış olan kimselerin namazı sahih olmaz.Ebu Hanife'ye göre ise, bu kimselerin namazı sahihtir. Çünkü, ona göre, Beytullah'a doğru olmak, tam hizasında olmasa da yeterlidir. Ebu Hanife'nin bu görüşünü, allame Gazali (Allah ona rahmet etsin) İhya isimli kitabında tercih etmiştir.Şafiî (r.a)'nin delili ise, Kur'an, Haber ve Kıyas'tandır. Kur'an'dan detili, tefsir edilmekte olan ayetin zahirî manasıdır. Bu böyledir. Çünkü biz, "Mescid-i Haram'ın şatrından" muradın, onun tarafı olduğunu delilfendirmiştik. Bir-şeyin tarafı ise, o şeyin karşısında olan ve onun hizasına düşen demektir. Bunun delili şudur: Birisi, birisi ile yüz yüze gelir ve onun tam karşısında olursa, "ZeYdr yüzünü Amr'a taraf çevirdi" denilir. Hatta onlardan her ikisinin yüzü doğu tarafına dönük olsa da, birisinin yüzü diğerinin tam yüzünün karşısında olmasa, "O yüzünü Amr'a çevirdi" denilmez. Böylece, âyetin delaletiyle, bizzat Kâ'be'ye yönelmenin vâcib olduğu ortaya çıkmış oldu.İmam Şafiî'nin haberlerden delili, bizim Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiğimiz şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s). Kabe'den çıkınca, Kâ'be'ye doğru iki rekat namaz kılarak, "İşte kıble budur" buyurdu. Bu, kelimesi hasr ("sadece" manası) ifâde eder. Böylece, Kâ'be'nin kendişinden başka kıble olmadığı sabit olmuştur. Kıblenin bizzat başka kıble olduğu hususunda rivayet ettiğimiz diğer haberler de böyledir.İmam Şafiî'nin kıyas delili ise şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kâ'be'ye duyduğu ileri derecedeki saygısı tevatür derecesine ulaşmış bir hakikattir. Namaz ise dinî vecîbelerin en büyüklerindendir. O, namazın sıhhatle edâ edilmesinin, bizzat Kâ'be'ye yönelmeye bağlanması, Kâ'be'nin şerefinin fazla olduğunu gösteren hususlardandır. Bu sebeble bizzat Kâ'be'ye yönelmenin meşru olmasını gerektirir. Diğer bir husus da Kâ'be'nin ktble olduğunun herkesçe bilinen bir gerçek olmasıdır. Onun dışındaki yerlerin kıble olması ise meşkûk (şüpheli) bir husustur. Bu durumda evlâ olan, namaz hususunda ihtiyatlı olana riayet etmektir. Binaenaleyh namazın sahih olmasının, bizzat Kâ'be'ye yönelmeye bağlı olması gerekir. 12[12]

Kıble Hakkında İmam Ebû Hanife'nin Delilleri

Ebu Hanlfe İse şu hususları görüşüne delil getirmiştir:Birinci delil, tefsiri yapılmakta olan ayetin zahirî manasıdır. Çünkü Hak Teâlâ, mükelleflere, yüzlerini oraya doğru çevirmeyi vâcib kılmıştır. Buna göre yüzünü Kâ'be'nin bulunduğu yöne çeviren kimse, ister Kâ'be'yi tam karşısına almış olsun, isterse olmasın; kendisine emredilen şeyi yapmış olur. Bu sebeble, mükellef olduğu vazifeyi yerine getirmiş sayılması gerekir. Haberden olan delil ise, Ebu Hureyre (r.a)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği şu hadistir: "Doğu ve batı arasında olan herşey kıbledir ".13[13] Şafiî mezhebi ulemâsı (rh.a) şöyle demişlerdir: Bu hadisten maksad, "doğu ile batı arasında olan herşeyin kıble olacağı" manası değildir. Çünkü Kuzey kutbu tarafı için de aynı hüküm verilir. Halbuki burası, ittifakla kıble değildir. Aksine hadisten murad, belli doğu ile, belli batı arasında bulunan şey, kıbledir. Biz de bunu, kış doğusu ile yaz batısı arasında olan şeye hamlediyoruz ki işte bu kıbledir. Bu böyledir, çünkü kış doğusu güneydedir ve eğim miktarına göre ekvatordan uzaktadır. Yaz batısı da kuzeydedir ve eğim miktarına göre ekvatordan uzaklaşır. İkisi arasında Mekke'nin bulunduğu bölge kaltr. Şafiîler, bu hadisin, kendi mezhebterine delâlet edişinin, Hanelilerin görüşüne delâlet edesinden daha

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/13-14.

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/14-15.

13[13] Ibn Mâce, Ikame. 56 (1/323).

kuvvetli olduğunu söylemişlerdir.

Ebu Hanife'nin sahabe fiilinden getirdiği delil şu iki şeydir:

a) Kubâ mescidi cemaati, Medine'de Kâ'be'yi arkalarına alarak Beyt-i Mak-dis'e doğru sabah namazı kılıyorlardı. Çünkü Medine Beyt-i Makdis ile Kâ'be arasında idi. Bu esnada kendilerine, "Heyy, Kıble Kâ'be tarafına çevrildi!" denilince, onlar namaz esnasında bir delil istemeksizin (iyice yönü araştırmaksı-zın) yönlerini çevirdiler. Hz. Peygamber (s.a.s), onların böyle yapmış olmalarını yadırgamadı, ve onların mescidini "Kıbleteyn Mescidi" (iki kıbleli mescid) diye adlandırdı14[14] Medine'den, tam Mekke'ye karşı durmak (Kâ'be'nin tam hizasına durabilmek), ancak uzun araştırmalara dayanan hendesî birtakım delillerle mümkündür. Buna göre Kübalılar o kıbleyi, namaz esnasında ve sabahın köründe dosdoğru nasıl tesbit edebilirlerdi?

b) Hz. Peygamber (s.a.s) zamanından beri insanlar, bütün İslam beldelerinde mesciriler yaptılar. Bu mescidlerin mihrablarının tam kıbleye doğru yapılması esnasında herhangibir mühendis kullanmamışlardır. Kâ'be'nin bizzat kendisine yönelmek ancak, geometri ilminin çok ince tesbitteri ile mümkün olur.

Ebu Hanite'nin kıyastan olan görüşleri birçok bakımdandır:

a) Şayet gerek iyice bilerek veya gerek zann-ı gâlib üzere bizzat Kabe'ye yönelmek vâcib olsaydı, hiç kimsenin namazının sahih olmaması gerekirdi. Çünkü Kâ'be'nin bir kenarı (yani hizası) sadece yirmi kusur zira olduğuna göre, bütün doğudaki ve batıdakilerin bu kadar bir mesafenin tam karşısında durmalarının imkânsız olduğu herkesçe bilinir. Aksine bilinen bir diğer husus, bu az mesafenin tam karşısında bulunanların, ekseriyete nisbetle çok az olduk-C\ ahkâmda qenel olana itibar edilip, nadir ve az olan şeylerin ona bağlandığı hususu da herkesçe malûmdur. Binaenaleyh hiç kimsenin namazının sahih olmaması gerekir. Kâ'be'nin tam hizasına duran (durduğunu zanneden) kimselerin, tam Kâ'be hizasında olduklarını bilmeleri de imkânsızdır. Ümmet-i Muhammed, her namaz kılanın namazının sahih sayıiması gerektiğine icmâ ettiğine göre, Kâ'be'yi tam karşıya almanın gerekmediğini anlamış olduk.

Buna göre şayet: "Daire ne kadar büyük olsa da, üzerinde tasavvur edilen her nokta, bu dairenin merkezinin tam karşısına gelir. Buna göre dünya üzerinde meydana gelen bütün namaz safları, sanki Kâ'be'nin etrafında birer dâire, Kâ'be de sanki o dâirelerin birer merkezidir. Fakat bu daireler küçüldüğü zaman dairenin kavsi ve dairelerin her yerinde eğimi küçülür. Daireler genişleyip büyüdüğü zaman, herbirinin kavsi ve parçalarının eğimi adetâ belirsiz hale gelir. Böylece onların herbir parçasının doğru bir çizgiye benzediğini görürüz. Böylece doğu ve batıda Beytullah'ın eninin kat kat fazlası olan uzun saflar halinde namaz kılmak caiz olmuş olur ve böyle namaz kılanların hepsi bizzat Kâ'be'ye yönelmiş olurlar" denilirse, biz deriz ki: Farzet ki durum sizin söylediğiniz gibidir. Fakat büyük bir dâirenin her parçası her nekadar maddî olarak doğru bir çizgiye benzese bile, aslında o eğiktir. Çünkü o eğer aslında dosdoğru olsaydı ve dâirenin bütün parçaları da böyle olsaydı, dâirenin birbirine eklenen doğru çizgilerden meydana gelmiş olması gerekirdi. O zaman da dâirenin ya çokgen olan bir şekil veya düz bir çizgi olması gerekir ki bu ikisi de muhaldir. Buna göre, büyük dâirenin her parçasının aslında eğik ve meyilli olduğunu anlarız.Binaenaleyh alemin etrafında birbirine bitişik gibi bulunan saflardan her-biri tam bir doğru çizgi üzerinde değil de, şu az eğim üzere olmaları halinde ancak bizzat Kâ'be'nin kendisine yönelmiş olurlar. Fakat duyuların (gözün) asla ve kesinlikle tesbit edemeyeceği bu son derece az olan eğimi gerçekleştirmek mükellefiyet konusu olamaz. (İnsanlardan istenmez.) Durum böyle olunca, o saflardan herbiri bizzat Kâ'be'ye yönelip yönelmemiş olduğunu tam bilemez. Eğer bizzat Kâ'be'ye yönelmek şart olsaydı, bu şartın yerine gelip gelmediği, herkes için meçhul olurdu. Şartın meydana gelip gelmediği hususunda şüphe ise meşrut'un (şartın bağlı olduğu ibâdetin) yerine gelip gelmediği hususunda şüpheyi gerektirir. Böylece de bu saflarda yer alan herkesin, namazının sahih olduğunda şüphe üzere kalmasını gerektirir. Bu ise insanın kesinlikle namazın mükellefiyetinden kurtulamamasını gerektirir. Ümmet-i Muhammed, halin

---

14[14] Kuba Mescidi müfessirimizin dediği gibi Medine’nin tam güneyindedir. Fakat kıbleteyn Mescidi diye meşhur olan mescid, Medine’nin kuzey-batısı tarafındadır.

böyle olmadığında ittifak ettiklerine göre, ne kesin bilerek, ne de zann- galib ile bizzat Kâ'be'ye yönelmenin şart olmadığını anlamış olduk. İste bu açık bir sözdür.

b) Bizzat Kâ'be'ye yönelmenin yolu ancak hendesî (geometrik) delillerden geçtiği halde, eğer bizzat Kâ'be'ye yönelmek vâcib olsaydı, vacibin ancak kendisi ile edâ edilebileceği şey de vâcib olacağı için, hendesî delillerin her müslüman tarafından bilinmesi gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, bizzat Kâ'be'ye yönelmenin vâcib olmadığını anlıyoruz. Buna göre eğer, "Bizce, bizzat Kâ'be'ye yönelmek yakînî (kesin) olarak değil, zann-ı galib üzere vâcibtir. Halbuki hendesî (geometrik) delillere muhtaç olan, zann üzere değil, yakînî (Kesin) olarak Kâ'be'ye yönelmek isteyen kimsedir" denilirse, biz deriz ki:Eğer bizzat Kâ'be'ye yönelmek vâcib olsaydı, ona tam yönelmeyi kesin yapabilecek kimsenin zann ile yetinmesi caiz olmazdı. İnsan, hendesî delilleri öğrenerek bunu elde edebilir. Bu sebeble, o kimseye bu delilleri öğrenmek vâcib olur. Bunları Öğrenmek vacib olmadığına göre, bizzat Kâ'be'ye yönelmenin vacib olmadığını anlamış oluruz.

c) Şayet iyice bilerek veya zann-ı galib üzere bizzat Kâ'be'ye yönelmek vâcib olsaydı, bu zann-ı galibin ancak bazı emareler (ipuçları) ile elde edileceği malûmdur. Vacibin ancak kendisi vesilesiyle edâ edildiği şey de vâcibtir. O halde bu emareleri öğrenmenin ve bilmenin her mükellefe tarzı ayn olması gerekirdi. Böyle bir farziyet olmadığına göre, biz, bizzat Kâ'be'ye yönelmenin vacib olmadığını anlarız. 15[15]

a) Emareler:

Kıbleyi Tayin Etmeye Yarayan Deliller

Kıble'nin delilleri, (Kıble'nin yönünü tayîne yarayan) hakkındadır. Bil ki kıblenin yönünü belirten ipuçları ya "dağlar, şehirler ve nehirler ile istidlal etmek" demek olan yeryüzüne âit delillerdir, veya, "Rüzgârlar
ile istidlal etmek" demek olan havaî delillerdir, veyahut da "yıldızlar ile istidlal etmek" demek olan semavî delillerdir.Yeryüzüne ve havaya âit olan deliller, genel birer kaide şeklinde değillerdir. Üzerinde yüksek dağlar bulunan nice yollar vardır ki, o dağın kıbleye yönelmek isteyen kimsenin sağında mı, solunda mı, önünde mi, arkasında mı olduğu bilinemez. Rüzgârlar da böyledir. Bazan onlar, bazı yerlerde kıbleyi gösterebilirler. Biz bu hususu iyice açı ki ayam ayız. Çünkü bu hususta her beldenin değişik durumları (ölçüleri) vardır.Semavî delillere gelince, bunların bir kısmı takribi (yani yaklaşık olarak gösteren), bir kısmı da tahkiki (yani kesin olarak gösteren) delillerdir.Takribî delillere gelince, âlimler şöyle demişlerdir: Bu deliller, ya neharî (gündüze ait), ya da leylî (geceye ait) olurlar..Gündüze ait delillere gelince bu,meselâ güneştir. Binaenaleyh şehirden çıkmadan önce, mutlaka, zeval esnasında güneşin kaşlar arasında mı, yoksa sağ gözün üzerinde mi, sol gözün üzerinde mi, veyahut da bundan daha çok alna mı meylettiği mutlaka gözetilmelidir. Çünkü güneş, kuzey memleketlerinde bu yerlerin dışına taşamaz.. Yine ikindi vaktinde güneşin bulunduğu yer gözönüne alınır (görme suretiyle anlaşılır). Akşam vakti de ancak, güneşin battığı yerler sayesinde bilinir. Bu da, güneşin kıbleye yönelen kimsenin sağından battığının veya güneşin, o kimsenin yüzüne veya ensesine doğru meylettiğinin bilinmesidir. Yine yatsı namazının vakti, "şafak"ın (güneşin battığı yerdeki nokta) yeri ile; sabah namazının vakti de güneşin doğduğu yer ile bilinir. Böylece güneş beş vakitte ktbleye delâlet eder. Fakat, bu husustaki hüküm, yaz ve kışa göre değişir. Çünkü, güneşin doğduğu ve battığı yerler çok fazladır. Aynı şekilde, bu konudaki hüküm beldelere göre de değişir.

Leylî (geceye ait) delillere gelince, bu, kendisine oğlak burcu denilen yıldız ile, kıbleyi tayin etmektir. Bu yıldız, yerinden hareket ettiği belli olmayacak şekilde sabit bir yıldız gibidir. Mekke'nin kuzeyinde olan memleketlerde bu yıldız, kıbleye yönelen kimsenin ensesinde, veya sırtı tarafından sağ ya da sol omuzu tarafında olur. Mekke'nin güneyindeki ülkelerde meselâ

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/15-18.

Yemen ve onun daha ötesindeki ülkelerde ktbleye yönelen kimselerin de tam karşısında olur. Bunlar böyle bilinsin ve herkes, bütün yolu boyunca, kendi beldesinde kıbleyi tayin hususunda bildiği şeylere güvenip dayansın.
Ama yolculuğu uzun sürüp mesafe uzar da, yolculuğu esnasında başka bir beldeye varıncaya kadar güneşin yeri, güneşin pozisyonu, doğuş ve batış noktalan değişirse, bu durumda o kimsenin bir bilirkişiye sorması veya, o beldenin camisinin mihrabına yönelerek, bu tam olarak açıklık kazansın diye, yıldızları gözetlemesi icabeder... Bu deliller bilindiği zaman, o adamın bu delillere dayanması gerekir. 16[16]

b) Kıble Tayininde Yakînî (Kesin) Deliller

Yakînî delillere gelince, bunlar astronomi kitaplarında zikredilen açıklamalardır. Astronomiciler şöyle demişlerdir: Kıble semti ufuk dairesiyle, bulunduğumuz yerin başucu noktasından ve Mekkelilerin başucu noktasından geçen büyük dâirenin kesiştiği noktadır, tnhlraf-ı kıble (kıblenin güney-kuzey çizgisinden sapma açısının yayı), ufuk dâiresinden bir yay olup, bu bulugdu-ğumuz yerin msfun'nehâr dâiresi (yani bulunduğumuz noktanın başucundan ve güney-kuzey kutuplarından geçen yarım dâire) ile kıble semti arasında ufuktaki yaydır. Tamamü'l-İnhirâf, ufuk dâiresinde, kıble semti ile mağribi'l-i'tidal (bulunduğumuz yere göre, uruktaki gerçek batı noktası) arasındaki ufuktaki yaydır. Kıble semtini bilmek için Mekke'nin enlem ve boylamını bilmeye ihtiyaç vardır. Eğer beldemizin boylamı Mekke'nin boylamı ile aynı olsa; enlemiise farklı olsa, beldemizin kıble semti, beldemizin msfın'nehân (yani meridyeni) üzerinde olur. Belde kuzey yarım kürede ise kıble yönü güneye doğru; belde güney yarım kürede ise, kıble kuzeye doğrudur. Bulunulan yerin enlemi Mekke'nin enlemiyle aynı, fakat boylamı farklı ise, kıble semtini hatt-ı i'tidâl'in (gerçek doğu - batı arasındaki doğrunun) ufuktan geçtiği yerler olduğu zanne-dilebilir, fakat bu hatadır.Bununla beraber boylamları ve enlemleri, Mekke'ninkinden farklı olan beldelerin kıble semtinin, matla'u'l-i'tida! (ufuktaki gerçek doğu noktası) veya mağribu'l-i'tidal (ufuktaki gerçek batı noktası, yani güneşin 21 Mart'ta battığı nokta) olması mümkündür. Buna göre kıblenin, beldemize göre inhirafını (sapma açısını) bilmemiz gerekir. Bunu bilmenin, çıkarmanın birçok yolu vardır. Bunların en kolayı, burçlar dâiresinin, hangi burcun kaçıncı derecesinin Mek-kelilerin başucu noktasına rastladığı tesbit edilir ki, bu ya ikizler burcunun (7.) derece (18.) dakikasıdır, ya da yengeç burcunun (23.) derece (8.) dakikasıdır. Bu dereceler, o belde için yapılmış usturlabın, Vasatu's-Semâ (gök ortası isimli) çizgisi üzerinde belirlenir, gösterici sürgü bu derecelere getirilir. Daha sonra aletin Ankebut isimli döner levhası, eğer bulunulan yer, Horasan ve Irak gibi Mekke'nin doğusundaki bir memleket ise, bulunulan o yer ile Mekke'nin boylamı arasındaki derece farkı kadar, hücrenin (usturlabın en dışındaki dereceli kısım) derecelerinden bakılarak, aletin doğusundan batısına doğru döndürülür. Bu döndürme sonunda, bu derecenin (güneşin irtifa derecelerini gösteren) mukantarat dâirelerinden hangisine denk geldiğine bakılır. Güneş, ikizler burcunun mezkûr derecesinde bulunduğu gün, Mekkelilerin başucu noktasında bulunmaktadır. Aynı gün usturlabla tesbit edilen irtifa derecesine ulaştığı andaki yönü, kıble yönüdür. Tam o anda bir düz sopa dikilir ve bu sopanın oluşturduğu gölgenin doğrultusu kıbleyi göstereceği için onun gölgesi istikâmetinde mihrab yapılır. 17[17]

Bu Delilleri Bilmenin Farz-ı Ayn Veya Kifaye Olması

Kıbleyi tayine yarayan delilleri bilmek, farz-ı ayn mıdırfarz-ıkifâve midir?Bu nusustа iki gorüs vardlr: Bunların en doğrusu, bunun farz-ı ayn olduğunu söyleyen görüştür. Çünkü her mükellef kıbleye yönelmekle
emrolunmuştur.Kıbleye yönelmesi ise, ancak kıblenin delillerini bilmek ile mümkün olur. Bi-

---

[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/18-19.
[17] 17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/19-20.

naenaleyh vacibin kendisiyle edâ edildiği şeyde vâcibtir. 18[18]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın. "Her nerede bulunursanız, yüzünüzü Mesctd-i Haram taratma çeviriniz" ayeti bütün şahıslara ve durumlara şâmildir. Fakat biz, namazın dışında kıbleye yönelmenin vâcib olmayıp, Resûlullah'ın şu hadisinden dolayı, bir taat olduğu hususunda icmâ ettik:"Meclislerin en hayırlısı, kıbleye dönerek oturmadır 19[19]Bu durumda gsnye şu husus kalır ki, kıbleye yönetmenin vâcib olması, sadece namaza has bir özettiktir.
Sonra şöyle deriz: İnsan kıbleyi (Kabe'yi) ya görür, veya göremez. Alimler kıbleyi gören kimsenin kıbleye yönelmelin vâcib olduğunda icmâ etmiş-terdir. Kabe'yi göremeyen kimse ise, bu hususta ya kesin ve yakinî bir bilgi elde etmeye kadirdir veya kadir olamayıp bu hususta sadece bir zann-ı gâlibe sahiptir; veyahut da ne yakînî bir bilgi ne de bir zann-ı gâlib elde et.meye gücü yeter. İşte böylece üç kısım ortaya çıkar: 20[20]

Birinci Kısım Kesin Bilgi İmkânı Bulanların Durumu

Bu kısım, bu hususta yakînî ilim elde etmeye kadir olanlardır. Bu hususta iki konu bulunmaktadır:
Birinci Konu: Kıbleden uzak otan bir kimsenin, kıblenin yönünü yakînî bir şekilde öğrenmesinin tek yolunun hendesî (geometrik) deliller olduğunu ve, vâcib olan bu görevi ancak bunlarla ifa edebildiği için, bunun da vâcib olacağını biliyorsun.. Bundan dolayı bu hendesî delillerin, herkese farz-ı ayın olması gerekir.. Ancak ne var ki fakihler: "Onu öğrenmek vâcib değildir." Hatta bazan, "Onu öğrenmek mekruh veya haramdır!" demişlerdir.. Onların bu husustaki gerekçeleri nelerdir bilemiyorum.
İkinci Konu: Namaz kılan kimse Mekke toprağında bulunur ve kendisiyle Kabe arasında bir engel olursa, kıblenin istikâmeti konusunda içtihad edebilir mi? "Tehzib" sahibi şöyle demiştir: "Bakılır; eğer bu engel, meselâ dağ gibi tabiî bir engel ise, o kimsenin içtihâdda bulunma hakkı vardır. Eğer bu engel, meselâ ev gibi, tabiî olmayan şeyler ise, bu durumda iki görüş vardır:
a) O kimse içtihad edebilir. Çünkü onunla Kabe arasında, tabiî engelde olduğu gibi, Kabe'yi görmesini engelleyen bir mania vardtr.
b) Onun içtihad etme hakkı yoktur. Çünkü ona gereken, yakînî bilgiyi elde etmeye gücü yetiyorsa, yakînî otan bilgiye dönmesidir. Bundan dolayı, bu hususta zann-ı gâlib ile iktifa etmemesi gerekir. Bu görüş ayetin siyakına daha uygundur. Çünkü ayet Kabe'ye yönelmeyi emrettiğine göre mükellef de bu yakînî bilgiyi eide edebildiği zaman, onun zann-ı gâlib ile yetinmesi doğru olmayıp, bu yakînî bilgiyi araştırması vâcib olur. 21[21]

İkinci Kısım

Kesin Değil, Zann-ı Galible Bilgi Edinme İmkânı Olanlar

Bu kısım, yakînî bilgiyi değil, zann-ı gâlible olan bir bilgiyi elde etmeye kadir olabilendir. Bilmek gerekir ki zannî bilgiyi elde etmenin bazı yolları bulunmaktadır;
Birinci yol, içtihaddır. İmâm Şafiî (r.a)'nin görüşünün zahiri, içtihadın başkalarının sözüne müracaattan önce geldiğini ifâde eder. Doğru olan da budur. Şu şeyler de bu görüşün doğruluğuna delâlet etmektedir:

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/20.
19[19] Taberani rivayet etmiştir. (Keşfu'l-Hafa, 1/395).
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/20-21.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/21.

1) Cenâb-ı Allah, 'İbret alınız, ey bastret sahipleri" (Haşr, 2) buyurarak düşünmeyi emretmiştir. Buradaki emrin, bu meselede düşünebilen kimseleri kapsamına alması gerekir.

2) Kıble hususunda bilgisine başvurulacak olan bu başka kimse de, kıblenin yönünü kendi içtihadıyla tesbit etmiştir. Çünkü o da eğer kıbleyi taklîdî olarak biliyorsa, o zaman ya teselsül ya da devr-i fasit gerekir ki, bu ikisi de bâtıldır. Binaenaleyh işin sonu, içtihada varmaktadır. Sözün özü, içtihadın mı, yoksa bir müçtehide tâbi olmanın mı daha uygun olduğu meselesine varır. Şüphe yok ki birincisi daha uygundur. Çünkü insan içtihad ettiği zaman, hata ihtimali ancak tek cihetten olabilir. Fakat içtihadda bulunan bir başkasını taklid ettiği zanan, bu ameline iki yönden hata gelmesi ihtimali vardır. Şüphe yok ki, iki yol arasında bir çatışma bulunduğu zaman, hatası daha az olana riayet etmek daha evlâdır.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), size bir iş emrettiğim zaman, gücünüzün yettiğince onu yapın! 22[22] buyurmuştur. Burada bir kıbleye yönelme emri vardır. O insan da, kıbleyi arayıp bulma hususunda içtihadda bulunmaya muktedirdir. Bundan dolayı, içtihadda bulunmasının vacip olması gerekir.

Eğer, "Tehzîb" sahibi şöyle demedi mi? İnsan bir köy veya kasabada tek bir cihete doğru dikilmiş mihrablar bulduğu zaman veya müslümanlartn gelip geçtiği bir yolda kıbleyi gösteren bir mihrab ya da bir alâmet gördüğü zaman o mihraba doğru yönelmesi gerekir; kıblenin yönü hususunda içtihadda bulunması caiz değildir.. Çünkü bu belirtiler, yakînî birer delil gibidirler. Bu durumda sağa veya sola birazcık sapmaya gelince, bu alâmetlere rağmen içtihad etmek caizdir.

Abdullah İbn Mübarek haccdan döndüğünde şöyle diyordu: "Ey Merv ahalisi, biraz sola doğru dönün.." Aynı şekilde, bir müstüman, "Müslümanların çoğunu veya müslümanlardan bir cemâati, bu cihete doğru yönelme hususunda ittifak ettiklerini gördüm" derse, o insanın bu sözü kabul etmesi gerekir. Bu, taklit sayılmaz, aksine bu, namazın vakti hususunda olduğu gibi, erbabından gelen haberi kabul etmektir. Bu, adil bir kimse, o şahsa, "Ben fecrin doğduğunu gördüm" veya, "Güneşin zeval bulduğunu gördüm" demesi durumunda, onun bu söylediğini kabul etmesi gibidir,. (Tehzlb sahibinin sözünün tamamı budur) denilirse, bil ki söz birkaç yönden müşkildir.

a) Taklidin manası ancak.bir hüccet ya oa bir şüphe olmaksızın, başkasının sözünü kabul etmektir. Buna göre biz, bir hüccet olmadan veya hiç şüphe duyulmadan kıblenin tayini hususunda başkasının sözünü ya da fiilini kabul ettiğimizde, bu taklit olmaktadır. Biz daha önce, ictihâd yapabilen kimsenin, mutlaka ictihadda bulunmakla emrolunduğunu söylemiştik.

b) O. içtihada binaen, sağa veya sola kayarak muhalefet etmeyi caiz görmüştür. Biz de deriz ki, ictihadda bulunan kinse tek başına üstlenmiş olduğu içtihada binaen zann-ı gâlib ifâde eden bilgiyi elde etmeye muktedirdir. Binaenaleyh, onun, sağa veya sola meyletmekte olduğu gibi, kıblenin esas yönüne muhalefet etmesinin caiz olması gerekir.

c) Kişinin, ya içtihâddan veya içtihadına çöre âmel etmekten men olunması gerekir. Birincisi yanlıştır, çünkü Muâz: "Ben kendi görüşümle tçtfhad ederim" dediği zaman, Resûlullah (s.a.s), bu sözünden dolayı onu methet-rroştir. Bu, içtihadın yasaklanmamış olduğunu gösterir.

İkincisi de bâtıldır. Çünkü ictihadda bulunan kimse kıblenin,mihrablann bulunduğu yönde olmadığını anladığı veya zann-ı galibi ile buna hükmettiği zaman, eğer buna rağmen o mihrablann istikâmetine yönelmesi yine ona vâ-ctb olsaydı bu, taklidi istidlale tercih etmek olurdu ki bu da hatadır.

d) Şafiî (r.a)'nin mezhebine göre, müçtehidin başka bir müçtehidi taklid etmesi caiz değildir. Öyleyse, kıblenin istikametini emareler ile belirleyebilecek kimsenin, o beldenin mihrâblarına uyması nasıl caiz olabilir? Her beldede, şehirlerin mihrablarının tercih edilmesi gerektiğini söyleyenler buna birkaç yönden delil getirmişlerdir:

1) Bu mihrablar, içtihada mukabil tevatür gibidirler. Binaenaleyh bunun, İçtihada üstün olması gerekir.

22[22] Müslim, Fedail, 130 (4/1830).

2) Bir adam, müezzinin ezanı ve kameti bitirip, imamın da namaz kıldırmak için cemaatin Önüne geçtiğini görse, böyle bir durumda o kimse vakti araştırmaya gerek duymaz... Burada da durum aynıdır.

3) O beldenin ahalisi, bu mihrablara uymayı kabul etmişlerdir. Görünen şu ki, eğer kıblede bir hata bulunsaydı, onlar bunun farkına varırlardı; farkına vardıkları zaman da bunu kabul etmezlerdi. İşte, iki taraf hakkında da söylenebilecek şey, bunlardan ibarettir.

İkinci yol: Başkasının sözüne başvurmaktır. Meselâ insana âdil bir kimse, kıblenin herhangi bir cihette okluğunu haber verdiğinde, bu söz kıblenin o yönde olduğu hususunda zann-ı gftlib ifâde eder. Alimler, bu haberi veren kimsenin şu iki şartı haiz olması hususunda ittifak etmişlerdir:

1) Müslüman olmak;

2) Akıllı olmak... Bu konuda, kâfirin ve mecnûnun beyânı ve bilgisine itibar edilmeyip kıymet verilmez.

Âlimler, bu şahısta şu üç şartın da bulunup bulunmayacağı konusunda ihtilâf etmişlerdir:

a) Baliğ olmak... Haydan", İmam Şafiî'nin şu beyanını nakletmiştir: "Çocuğun sözü kabul edilmez.." Ebu Zeyd de, yine İmam Şafiî'den, "Çocuğun sözünün kabul edilmeyeceğini" nakletmiştir.

b) Âdil olmak. ..Alimler, fâsıkın haberinin kabul edilmeyeceğini, çünkü haber vermenin şahitlik gibi olduğunu söylemişlerdir. Fâsık'ın haberinin kabul edilebileceği de söylenmiştir.

c) Haber verenlerin sayısı...Bazı filimler sahicilikte olduğu gibi belli bir sayıyı gerekli görmüşler; bunlar bilhassa rivayette de belli bir sayıyı gerekli gören kimselerdir.. Bazılanysa, belli bir sayının bunu haber vermesini gerekti görmemişlerdir.

Bizim yaptığımız bu açıklamalardan bazt hükümler çıkmaktadır:

a) Görüşünü benimsemek, daha kuvvetli bir zan ifâde eden herkesin görüşünü almak, görüşü daha zayıf bir zan ifâde eden kimsenin görüşünü alıp benimsemekten öncedir. Buna şu örneği verebiliriz: Kesin bilgi sahibini taklit etmek, içtihâd ile zann-ı gâlib sahibi olan kimseyi taklit etmekten üstündür. Zann-ı gâtib sahibi olan müctehidi taklid etmek, böyle olmayanı taklid etmekten evlâdır. Bu böyle gider.

b) İçtihadın ancak vaktin bitmesinden sonra tamamlanabileceği anlaşılınca, müctehid için en uygun olan, namazı kazaya kalsa bile ictihftd mı etmesi, yoksa, namazını sdâ etmek için başkasını taklid mi etmesidir? Bu hususta bir tereddüd vardır.

c) Kıblenin delillerini bilemeyen kimsenin, namaz vakti başkasının bilgisine müracaat etmesi gerekir, hatta bu vâcibtir.

Üçüncü yol: Bir kimse dâru'l-İslâm'da (İslâm beldesinde) dikilmiş (yapılmış) bir mihrab görse, bu kimsenin, yukarıda geçmiş olan tafsilâta göre o mihraba yönelmesi caizdir. Fakat bir kimse, insanların pek az geçtiği bir yolda, ya da, hem müslümanların hem müşriklerin geçtiği bir yolda yapılmış bir mihrab görse ve fakat bu mihrabı kimin diktiğini bilmese veyahut da bu köyde bir mihrap görse, fakat onu müslümaniarın mı, müşriklerin mi inşa ettiğini bilemese, yahut da o köy müslümanlara ait küçük bir koy olup, o köy halkının, kıblenin alâmetlerine muttan olduklarına dair bir zann-ı galibe sahib olamasa, o zaman o kimsenin kıbleyi tayin için ictihadda bulunması vacib olur.

Dördüncü yol: Hem ictihad, hem de başkasının sözünden meydana getir. Bu şöyle olur: Bir insan, yıldızların yerlerinden hareketle kıbleyi bulmayı btten kimseye, yıldızlann yerlerini haber verir. Bu durumda o haber verilen kimsenin, bizzat kendisi, eğer o yıldızların yerini görmekten aciz ise, duyduğu habere göre istidlalde bulunması gerekir. 23[23]

Üçüncü Kısım:

Kıble Konusunda Hem Kesin Bilgiden, Hem de Zann-ı Gatibten Aciz Olanlar

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/22-25.

Kıble konusunda hem yakinî ilmi hem de zann-ı galibi elde etmekten aciz kalan kimselerdir. Böyle olan kimse, kendisine bütün kıble emareleri kapalı olan bir karanlık içinde olan kimsedir, veya kendisine bunları haber verecek birisini bulamayan bir âmâdır,veyahut da elindeki emareler birbiriyle çeliştiği için hangisini tercih edeceğini bilemeyen kimsedir. Bu meselede bazı konular vardın

Birinci Konu: Bu durumda olan kimsenin ictihadda bulunması imkânsız olur. Çünkü delilsiz olarak ve elde emareler olmadan ictihadda bulunmak teklif-i mala yutak (güç yettrilemeyecek şeyle mükellef tutmaktır. Bu ise, kabul edilmemektedir. Buna göre geriye şu üç ihtimalden birisi kalıyor:

1) Ya şöyte söylenmeli: Namaz mükellefiyeti kıbleye yönelme şartına bağlıdır. Şartın imkânsız oluşu, bu şarta bağlı mükellefiyetin de düşmesini gerektirir. Bu durumda, böyle olan kimseye namaz kılması farz değildir.

2) Veya şöyle söylenmeli: Kıbleye yönelme şartı, savaşma halinde olduğu gibi,bundan daha ufak bir özür sebebiyle mükelleften düştüğüne göre, bu durumda da düşer. Binaenaleyh o kimsenin, dilediği yöne dönerek namazını kılması gerekir, ve ondan kıbleye yönelme şartı düşer.

3) Veyahut da söyle söylenmelidir: "Bu durumda olan kimse, üzerindeki mükellefiyetten tam kurtulabilmek için bu namazını bütün yönlere doğru kılar." İşte bu üç ihtimal mümkün olan ihtimallerdir.

Namazın bu kimseden sakıt olması icmâ ile bâtıldır. Çünkü biz şeriatta genel olarak, nafile ve savaş esnasında olduğu gibi, kıbleye yönefmeksizin de namazın sahih olduğunu gördük.Namazın her yöne doğru tekrar tekrar kılınmasının gerektiğini söylemek de bâtıldır. Çünkü o insana, bir vakitte tek bir namazın farz olduğuna delil vardır. Birisi şöyle diyebilir: "Gece veya gündüz kılınan namazlardan birini unutup onun hangi namaz olduğunu bilemezse, mükellefiyetten tam bir yakîn ile kurtulması için, ona bu beş vakit namazın hepsini kaza etmesi gerekmektedir. Binaenaleyh niçin durumun burada da aynı olması caiz olmasın?" Alimler şöyle demişlerdir: İlk iki ihtimal bâtıl olunca, geriye sadece üçüncüsü kalıyor: O da bütün cihetler hususunda insanın birini kıble olarak seçmede serbest olmasıdır.

İkinci Konu: İnsan, bir istidlale dayanmaksızın, sırf arzu ve kalbî temayülü ile şu cihetin kıble olmaya diğer yönlerden daha uygun olduğuna temayül ettiği zaman, bu bir ictihad sayılır mı ve mükellef,kalbinin bu temayülüne itimâd etmekle mükellef midir, değil midir? Evlâ olan, bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisinden dolayı muteber sayıtmasıdır:

"Mü'mta, Allah'ın nuru tte bakar" 24[24] Ve çünkü diğer tercih yolları kapanınca bu kadar birsey ile iktifa etmek gerekmektedir.

Üçüncü Konu: İnsan bu durumda namazını edâ ettiği zaman, görünen o ki, o namazı kaza etmesi gerekmemektedir. Çünkü o vazifesini vaktinde yerine getirmiştir, ve bu ondan sahîh olmuştur. Binaenaleyh onun bu vazifeyi tekrar yapması gerekmemektedir. İmam Şaffî (r.a)'nin sözünün zahiri ise şunu ifâde etmektedir: O kimse kıbleye isabet etmiş olsa da, hatâ etmiş olsa da o namazın tekrar kılınması gerekmektedir. 25[25]

Kabe'nin İçinde Namaz Kılmanın Hükmü

Bütün alimlere göre Kâ'be'nin içinde namaz kılmak caizdir. Bu durumda kişi dilediği tarafa döner. İmam

Kâ'be'nin içinde farz namazı kılmanın Höcmû mekruh olduğunu söylemiştir. Çünkü Kâ'be'nin içine giren kimse, Kâ'be'nin bütününe yönelmiş olmaz, aksine bir parçasına yönelmiş, bir parçasını da arkasında bırakmış olur. Durum böyle olunca, o kimse bütün Kâ'be'ye yönelmiş olmaz. Bu sebeble de namazının sahih olmaması gerekir. Çünkü Hak Teâlâ namazda Kâ'be'ye yönelmeyi emretmiştir. Kâ'be'nin içinde nafile namaz kılmak ise caizdir. Çünkü nafile

---

[24] 24[24] Tirmizi, Tefsir, Hicr, 5/298.

[25] 25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/25-26.

namazda Kâ'be'ye yönelmek farz değildir.Ekseri âlimlerin bu husustaki delili ise, Buharf ve Müslim'in Sahlh'lerine almış oldukları hadistir. Bu hadisi Şafiî (r.a) de, İmam Malik'ten, o da Nâfi'-den, o da İbn Ömer (r.a)'den rivayet etmiştir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s), yanında Üsâme b. Zeyd, Osman b. Ebu Talha ve Bilâl (r.ah) olduğu halde Kâ'be'nin içine girdiler. Kapısını içeriden kapadı ve orada bir müddet durdu. Abdullah b. Ömer şöyle dedi: "Dışarı çıktıklarında Bîlâl'e Hz. Peygamber (s.a.s)'in ne yaptığını sordum, o da şöyle dedi: "Bir direği soluna, iki direği sağına, üç direği de arkasına aldı, o gün Kâ'be içinde altı direk (sütun) vardı."Bil ki bu haberi delil olarak kullanmak, bazı bakımlardan zayıftır:
a) Haber-i Vahid, Kur'an'ın zahirine ters düşemez.
b) Belki de Hz. Peygamber (s.a.s)'in orada kıldığı, nafile bir namaz idi. Bu da İmam Malik'e göre zaten caizdir.
c) İmam Malik, bu habere muhalefet etmiştir. Ravinin, rivayet ettiği habere muhalefet etmesi, o habere tâ'n etmeyi gerektirmese de, bu böyle bir tâ'n'dan uzak olan haber-i vahid'e nisbetle bir nevî zayıflık ifâde eder. O halde böyle bir haberin (rivayetin), Kur'an karşısında durumu nasıl otur?
d) Buharf ve Müslim, Sahlh'lerinde İbn Cüreyc'in Atâ'dan rivayet ettiği bir hadisi nakletmişlerdir: Atâ', "İbn Abbas'ın şöyle dediğini işittim" demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Kâ'be'nin içine girince, Kabe'nin her köşesinde ayrı ayrı dua etti ve namaz kılmadan oradan çıktı. Çıkınca Kâ'be'ye yönetip iki rekat namaz kıldı ve, "İşte bu kıbledir" dedi."
Bu İki hadis arasında iki bakımdan tearuz (çelişki) vardır:
1) Orada namaz kıldığını ifâde eden (müsbet) haber ile, kılmadığını ifâde eden (menfi) haber arasında zıtlık vardır.
2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "İşte bu kıbledir" sözü, oraya yönelmenin kesin şart olduğuna delâlet eder. Kâ'be'nin İçinde namaz kılmayı caiz gören kimse, orada namaz kılan kimseye Kâ'be'ye yönelmeyi vacib kılmamış, tam aksine oraya sırtını dönebileceğini söylemiş olur. İmam Malik (rh.a)'in istidlaline şöyle diyerek cevap verebiliriz: Cenâb-ı Allah'ın, "Nerede olursanız otun..." ifadesi, ya umûmi bir ifadedir veya değildir. Eğer o umûmî bir İfâde ise, Kâ'be'nin içinde bulunan kimseyi de içine alır. Buna göre Allah Teâlâ sanki Kâ'be'nin içinde bulunan kimseye de Kâ'be'ye yönelmeyi emretmiştir. Binaenaleyh bunu yapan kimse de sorumluluktan kurtulmuş olur. Eğer bu ayet umum ifâde etmiyorsa, bu meseleyi de içine almaz. Dolayısıyla da ne müsbe!,ne menfî olarak bu meselede bir hükme delil olmaz. Sonra bu meselede esas nokta, tek bir insanın bir anda bütün Beytullah'a yönelmesi mümkün değtl.aksine ancak Beytullah'ın bir parçasına yönelmesi mümkün olur. Beytullah'ın (Kâbe'nin) içinde olan kimse de, aynı şekilde Kâ'be'nin bir parçasına yönelmiştir. Binaenaleyh o da emredilmiş olduğu şeyi yerine getirmiş olur, mükellefiyetten kurtulur. 26[26]

Kıble Kabenin Cismi midir? Ciheti mi?

Biliniz ki Kabe,belli bazı cisimlerden ibarettir.Bunlar tavan, duvarlar ve binadır. Şüphesiz bu cisimler belli bir mokânda yer almışlardır. Buna göre kıble ve sadece o belli mekândır, yahut da sadece bu cisimlerdir, veyahut da bu cisimlerin orada bulunması şartı ile o mekân kıbledir. Sadece o cisimlerin ktble olduğunu söylemek caiz değildir. Çünkü biz, şayet Kâ'be'nin yerinin toprağı ve yapımında kullanılan taş ve odunlar bir başka yere taşınsa ve orada aynı bina yapılsa da herkes namazında oraya yönetse, bunun caiz olmayacağında hepimiz ittifak halindeyiz. Bu cisimlerin o belli mekânda bulunmaları şartıyla, o yerin kıble olmuş olması da caiz değildir. Çünkü Allah korusun, meselâ Kâ'be yıkılsa ve o yerden bu taşlar ile odunlar giderilse ve Kâ'be'nin arsası bomboş kalsa, yeryüzündeki bütün müslümanlar oraya yönelıp namaz kılsaiar onların namazları yine sahih olur ve onlar kıbleye yönelmiş olurlar.Geriye, "Kıble bu cisimlerin yer aldığı o boşluktur" denilmesi kalır. Bu mana zikrettiğimiz aklî delil ile de sabit olduğu gibi,ayete de uygundur. Çünkü Mescid-i Haram tavan, duvarlar ve bunların

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/26-27.

yer aldığı o boşluktan ibaret olan o binanın ismidir. Mescid-i Haram ciheti İse, bu cisimlerin yer aldığı mekânlardır, (boşluklardır). Buna göre Allahu Teâlâ, Mescid-i Haram cihetine yönelmeyi emrettiğinde, kıble, o boşluk ve alandan meydana gelen bu kadar bir miktar olur.Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: "Alimlerimiz, "Allah korusun, şayet Kâ'be yerle bir olsa, onun arsasında namaz kılacak kimsenin namazı sahih olmaz. Çünkü o kimse kıbleye yönelmiş sayılmaz" demişlerdir.İbn Cüreyc der ki: "Bu durumda olan bir kimsenin namazı sahihtir. Bu Ebu Hanife'nin görüşü olup benim tercihim de budur. Bunun delili ise, kıblenin, bu belli boşluk olmasıdtr. O, arsada namaza duran kimse, o boşluğun bir parçasına yönelmiştir, böylece o kıbleye yönelmiş demektir. Dolayısıyla da onun namazı sahih otur."Alimler: "Kâ'be'nin üstünde, karşısında duvar olmaksızın namaz kılan kimsenin namazı sahih olmaz. Ancak İbn Süreyc'in görüşüne göre, bu kimsenin de namazı sahih olur" demişlerdir. Benim tercihim de budur. Çünkü o kimse de kıble olan bu alana ve boşluğa yönelmiştir. Binaenaleyh namazının sahih olması gerekir. 27[27]

Bu Ayetin Kıyasın Hûcciyetine Delil Olması

Ayet, kıbleye yönelmenin vacib olduğuna delâlet ettiğine göre ve kıbleye yönelmenin ise ancak ictihad ile olduğu ve vacibin ancak kendisiyle tamamlandığı şeyin de vacib olduğu akien sabit olduğuna göre, kıbleyi tesbit için içtihadın farz olduğuna kesin olarak hükmetmek gerekir. Halbuki ictihad mutlaka zann-ı galibe dayanır. Buna göre ayet zann-ı galib ile sabit olacak bir mükellefiyete delâlet etmiş olur. Böylece bununla da zan ile olan mükellefiyetin, onun bir miktarı ile yerini bulacağı sabit olur. Şafiî (r.a), bununla, kıyasın şer'î bir delil olduğuna istidlal etmiştir. Fakat bu zayıftır. Çünkü bu, kıyası yine kıyas ile isbat etmektir ki bu imkânsızdır. Allah en iyisini bilendir. 28[28]

Kıbleye Dönmede Niyet Farz mıdır?

Ayetin zahiri, kıbleye yönelmeye niyet etmenin farz olmadığını gösterir. Çünkü ayet, kıbleye yönelme- nin farz olduğunu gösterir. Kıbleye yönelen kimse, ayetin emrini yerine getirmiştir. Binaenaleyh o kimseye, ayrıca bir niyetin farz olmaması gerekir. Nitekim bu durum setr-i avret, namaz kılınacak yer ile elbisenin temizliği hususunda da aynıdır. 29[29]

Kıbleye Dönme Farzı Ne Zaman Düşer?

Tam savaş esnasında olduğu gibi, bir özür bulunduğu zaman kıbleye yönelme farziyeti düşer. Bu hükme, kişinin düşmanından, yırtıcı hayvanlardan ve yahut da azgın deveden korkması da dahildir. Veya az sağa veya az sola sapmadan dolayı kıbleye yönelmek de veya nafile namaz kılarken hata etmek de bu hükme dahildir. Bu da, kıble hususunda kesin bilgi veya zann-ı galibe ulaşamayan kimsenin, namazını bitirdiğinde o namazı kaza etmemesini gerektirir. Müctehidin hata ettiği ortaya çıkınca da durum aynıdır. 30[30]

Onikinci Mesele

Bir tarafa dönmüş olarak namaz kılarken, kıble hu- susundaki kanaati değişen kimsenin, o tarafa dönüp namazını sürdürmesi gerekir. Sonradan kanaatin değişmesi, daha önce yapılmış olanları iptal etmez. Kendisine gelen bir haberciyi tasdik eden, sonra da inandığı başka bir haberci tarafından, önceki habercinin haberinin aksine haber getirilen kimsenin durumu da

---

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/28.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/29.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/29.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/29.

böyledir. Kıbleye yönelmenin hükmü hususundaki bu ayetten çıkartılan meseleler bunlardan ibarettir. Allah en iyisini bilendir. [31][31]

"Nerede Olursanız Olun Yüzlerinizi Onun Tarafına Çevirin"

Allah Teâlâ'nın, "Nerede olursanız olun, yüzlerinizi onun taranna çevirin" ayetinde iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Bu ifâde tekrar değildir. Bunun iki değişik izahı vardır:
a) Allah Teâlâ'nın: "Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir" buyruğu ümmet-i , Muhammed'e değil, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitabdır. Halbuki, emri ise herkese hitabtır.
b) Birinci ayetten maksad, bilhassa Medine'deki müslümanlara hitab etmektir. Şayet sadece bu hitabla yetinilseydi, Kâ'be'nin sadece Medinelilerin kıblesi olduğu sanılabilirdi. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ , onlar yeryüzünün neresinde olurlarsa olsunlar, kıbleye yönelmelerinin vacib olduğunu, ikinci ayetle beyân etmiştir. [32][32]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nınj ayeti, "Nerede olursanız olun, nerede bulunursanız bulunun..." demektir.lafzı î'rabta şart olduğu için, mahallen meczumdur. Sanki o yerindedir, daki fâ ise, fâ-i cevabiyedir[33][33]

Kendilerine Kitap Verilenlerin Bildikleri

Hak Teâlâ'nın,
"Kendilerine kitab verilmiş olanlar, bunun Habierinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir" ayetinde iki mesele vardır: [34][34]

Birinci Mesele

"Kendilerine kttab verilmiş olanlar" dan murad, sa- dece yahudilerdir. Buradaki kitabtan maksad, Süd-di'ye göre Tevrat'tır.Bu ayetten maksadın, hem yahûdi hem de hristiyan âlimleri olduğu da söylenmiştir ki, lâfız umûmî olduğu için, doğru olan görüş budur. Çünkü önce gelmiş olan kitab Tevrat ve İncil'dir. Dolayısıyla bu kimselerin az sayıda olmaları gerekir. Çünkü çok sayıdaki insan, bir şeyi gizlemede ittifak edemezler. [35][35]

İkinci Mesele

ifâdesindeki, zamiri, daha önce zikrediten bir şeye râcîdir (aittir). Daha önce kıble meselesi geçtiği gibi, Peygamber (s.a.s)'in ismi de geçmiştir. Binaenaleyh bundan maksadın, "Yahudilerin Hz. Peygamber {s.a.s)'in şeriat ve nübüvvetiyle hak olduğunu bilmeleri" olması caizdir. Böylece bu durum, hem kıble, hem kıble dışındaki hükümlere şâmil olmuş olur. Bu zamirin sadece kıble meselesine râcî olması ve onların kıblenin hak olduğunu bilmiş olmaları da muhtemeldir. Bu son ihtimal, doğruya daha yakındır. Çünkü bu, ayette bahsedilen konuya

---

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/29.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/30.
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/30.
[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/30.
[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/30.

daha uygundur. Zira ayetle, -başka şey değil- bu kastedilmiştir.
Sonra âlimler, yahudilerin bunu nasıl bilmiş oldukları hususunda ihtilaf ederek şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:
1) Yahudi alimlerinden bir topluluk kendilerine gönderilen peygamberlerin kitaplarından, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olacağını, kıblenin durumunu ve O'nun her iki kıbleye de dönerek namaz kılacağını öğrenmişlerdi.
2) Onlar, Kâ'be'nin, Allah Teâtâ'nın Hz. İbrahim ve İsmâit'e kıble kıldığı Beyt-i Atik olduğunu biliyorlardı.
3) Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olacağından haberdar idiler. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat mucizeleri ortaya çıkıp, onlar O'nun peygamber olduğunu gördükleri zaman, Hz. Peygamber'in getirdiği herşeyin hak olduğunu da bildiler. Bundan dolayı, kıblenin tahvili meselesinin hak olduğunu da bilmiş oldular. 36[36]

Allah Yapılanlardan Gafil Değildir

Allah Teâlâ'nın, "Allah, onların yaptıklarından gaül değildir" buyruğunda da iki mesele vardır: 37[37]

Birincı Mesele

İbn Âmir, Hamza ve Kisâi, müslümanlara hitap yaptıklarınızdan.şeklinde, diğer kıraat imamları ise yahudilerle ilgili olmak üzere, şeklinde okumuşlardır. 38[38]

İkinci Mesele

Biz, bu ifâdeyi müslümanlara hitab kabul edersek, o onlar için bir va'ad ve müjde olur. Buna göre mana, "Dini kabul etmenizdeki sa'y-û gayretleriniz bana gizli değildir. Binaenaleyh sizin mükâfaatlarınızı eksiksiz veririm" şeklinde olur. Eğer. onuyahudilerle ilgili bir söz kabul edersek, bu onlar için bir va'îd ve tehdid olur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Allah'ın.onlar için söylememiş olsa da,"Allah'ın, zalimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sakm sanma. Çünkü O, onları, gözlerin belerdiği (kıyamet) gününe bırakıyor" (ibrahim. 42) ayetinde olduğu gibi, bütün insanların mükâfaat ve mücâzaatından gafil olmadığı manasına da gelebilir.'39[39]

Yemin olsun ki, sen kendilerine kftab verilenlere her ayeti (mucizeyi) getirsen bile, senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. (Hatta) onlar birbirinin kıblesine bile uymazlar. Celâlim hakkı için, sana gelen bunca ilimden sonra, onların hevâ ve heveslerine uyacak olursan, elbette o zaman zâlimlerden olursun"(Bakara, 145).
Allah Teâlâ, önceki ayette kendilerine kitab verilenlerin bu kıblenin hak olduğunu bildiklerini açıklayınca, bunun peşlsıra onların inadlaşmaya devam etme hususundaki özelliklerini bildirmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 40[40]

"Kitap Verilenlerden Burada Maksad Kimlerdir?

Alimler, Allah ifâdesi hususunda ihtilâf etmişlerdir. Esamm, şöyle demiştir: Bundan maksad, Allah Teâlâ'nın, "Kendilerine kitab verilenler, bunun Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler" ayetiyle haber verdiği Ehl-i Kitab alimleridir. Esamm bu görüşüne şunları delil

---

[36] 36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/31.
[37] 37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/31.
[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/31.
[39] 39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/31-32.
[40] 40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/32.

getirmiştir:
a) Hak Teâtâ, "Onların hevâ ve heveslerine uyacak olursan" diyerek, o Ehl-i Kitab'ı nevalarına (arzularına) uyan kimseler olarak vasıftamıştır. Bâtılın hak olduğuna inanan kimse ise, nefsinin hevâsına uymuş olmaz, aksine kendi kanaatine göre hidâyete uymuştur. Kalbleriyle bilip, dilleriyle inkâr eden kimseler, işte nevalarına uymuş olanlardır.
b) Bu ayetten önce gelen, "Kendilerine kitab verilenler, bunun Rablerin-den gelen bir gerçek olduğunu bilirler" ayeti, Ehl-i Kitab'ın avamına şâmil de-ğkfcr, aksine sadece alimleriyle ilgilidir. Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetten sonra gelecek olan, "Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, O (Muhammed'İ), oğullarını tanıdıktan gibi tanırlar" ayeti de, onların âlimleri ile ilgilidir. Çünkü eğer bu ayetler Ehl-i Kitab'ın hepsi hakkında umûmî olsaydı, böyle bir gizle--ıe imkânsız olurdu. Çünkü büyük bir kalabalığın bir şeyi gizlemeleri imkânsızdır. Bu ayetten önceki ve sonraki ayetler, alimlerine mahsus olunca, ortada oian bu ayetin hükmü de böyledir.
c) Allah Teâlâ, onların bu sözlerinde ısrar ettiklerini, bâtıllarına devam ettiklerini ve herhangi bir delil ve ayete rağmen bu görüşlerinden vazgeçmediklerini haber vermektedir. Bu, bâtıla iyice saplanmış olan inadcı bir kimsenin durumudur, yoksa şaşkın bir inadcının durumu değil.
d) Biz şayet bunu, umûm Ehl-i Kitab'a teşmil edersek, bu durumda ayet yaJan olur. Çünkü Ehl-i Kitap'tan pek çok kimse Hz. Muhammed (s.a.s)'e imân etmiş ve kıblesine uymuştur.Diğerleri ise şöyle dediler: "Daha doğrusu bu ayette kastedilen, yahudî ve hristiyanlardan meydana gelen bütün Ehl-i Kitap'tır." Bu alimler, bu görüşlerine* ifâdesinin umûm ifâde eden bir sîga olduğunu, bu sebeple hepsini içine aldığını" söyleyerek delil getirmişlerdir. Bu görüşteki-ler, Esâmm'ın ilk deliline şöyle cevap vermişlerdir: "Şüphe sahibi olan kimse, gerçekte hevâsına uymaktadır. Çünkü o tefekkür ve istidlalini tamamlamamıştır. Şayet bunları tam yapsaydı, gerçeğe ulaşırdı. O gerçeğe ulaşamadığına göre, onun sırf hevâsına uyarak tam bir istidlali terketmtş olduğunu anlamış oluruz.Esâmm'ın İkinci deliline şöyle cevap vermişlerdir: Birinci ayette Ehl-i Kitab'ın bir kısmının, ikinci ayette onların tamamının kastedilmiş olması imkansız değildir.Onun üçüncü deliline şöyle cevap vermişlerdir: "Alimler şüphelerde ısrar edip, avam da bu alimlerine uymada ısrarlı olunca, ısrar her birisi için söz konusu olur."Onun dördüncü deliline ise şöyle cevap vermişlerdir: Cenâb-ı Hak onların tamamının imân etmediğini haber vermiştir. Bizim, "Bütün yahudiler imân etmezler" dememiz, "Onlardan birisi imân etmiyor" sözümüzden başkadır. [41][41]

İkinci Mesele

Kâ'bi, bu ayeti, kulun kudreti dahilinde olan şeyler- de bazı insanlar için bir lütuf olmayabileceğine delil getirmiştir. Çünkü, insanların kudreti dahilinde olan şeylerde bazı insanlar için bir lütuf olsaydı, o zaman ayetlerin tamamında, "Şayet Allah o lütfü onlara vermiş olsaydı, onların iman edecekleri" hususu yer alırdı. Buna göre de ayetin verdiği haber, kesinlik üzre doğru olmazdı.. [42][42]

Üçüncü Mesele

Ebu Müslim bu ayetle Allahu Teâlâ'nın kullarını ve onların yaptıklarını bilmesinin, kullarının işledikleri
günahlarda, kullar için bir mazeret teşkil etmeyeceğine ihticâc etmişlerdir. Çünkü o kullar emrolundukları hayrı işlemeye, neh-yolunduklan şerri, yani hayrın zıddını da yapmamaya muktedirdirler. Bizim âlimlerimiz de bu ayeti "teklîf-i mâlâyutâk" in olabileceğine delil getirmişlerdir[43][43] Çünkü Cenâb-ı Allah o Ehl-i Kitab'ın, Hz. Peygamber'in kıblesine tâbi olma-

---

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/32-33.
[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/34.
[43][43] Bu görüş Eş'arilere göre caiz olup, Maturidilere göre caiz değildir.

yacaklarını haber vermişti. Eğer onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in kıblesine uyacak olsalardı, Allahu Teâlâ'nın haberi, doğrudan yalana; ilmi cehalete dönüşürdü ki bu, Allah hakkında muhaldir. Muhali iktiza eden şey de muhaldir. Binaenaleyh, onların, bununla emrolundukları halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kıblesine uymaları da imkânsızdır. Bundan dolayı onlar, imkânsızı yapmakla emrolundular. Bu husustaki açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara. 6) ayetinin tefsirinde tamamlanmıştı... 44[44]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Allah, onlar hakkında, onların aleyhte bir de olsa bile kendi bâtıllarından vazgeçmiyeceğine
hükmetmiştir. Bu böyledir, çünkü onların bu dini kabul etmemeleri, getirilecek bir hüccet ile yok edilebilecek bir şüpheden dolayı olmayıp, sırf kibir, inat ve hasetlerindendir. Bunlar ise, delil getirmek suretiyle yok edilemeyen şeylerdir. 45[45]

Beşinci Mesele

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın, ayeti hak- kında ihtilâf etmişlerdir. Hasan el-Basri ve el-Cübbaî şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Allah bununla, Ehl-i Kitab'ın hepsini kastederek sanki şöyle buyurmuştur: "Onlar, senin kıblene ittibâ hususunda bir araya gelemezler." Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın,"Allah şayet dileseydi, sizi hidayet üzre bir maya toplardı" (Enam, 35) ayetinde olduğu gibidir. Esamm ve başkaları da, bun-dan muradın onlardan hiçbirinin iman etmeyecekleri hususu olduğunu söylemişlerdir.Kâdî ise şöyle demiştir: Eğer"Ehi-i Kitab" ile, onların âlim ve avamının lamamı kastedilirse, bu durumda Hasan ei-Basri'nin yaptığı te'vili yapmak gerekir. Eğer, "Ehl-i Kitap" sözüyle, onların ulemâsı kastediliyorsa, bu durumda düşünürüz; eğer onların bu ayetle kendilerine hitap edilen âlimleri içinde iman etmiş kimseler varsa, yine aynı te'vili yapmak gerekir. Eğer onların içinde iman etmiş kimseler bulunmuyorsa, nefyin herbirine râci olması hususunda ayeti zahiri üzere anlamak doğru olur. Çünkü bu, zahire daha uygundur, zira Allah'ın, buyruğu ile, ifâdesi arasında bir fark yoktur. 46[46]

"İn" İle "Lev" Edatlarının Kullanılışı

edatı anlamındadır. Ve buna, edatına verilen cevap ile cevap verilir.Alimler bu hu- susta ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâfdan dolayı şöyle denmiştir: ile mana bakımından birbirlerine yaklaşırlarsa; bunlardan her biri diğeri yerine kullanılır ve, birine verilen cevap ile diğeri de cevaplanmış olur. Bunun bir benzen de Hak Teâlâ'nın, "Celâlim hakkı İçin, eğer biz rüzgâr yollarsak..." (Rum,51)ayetidir. Cenâb-ı Hak böyle buyurmuş, daha sonra da, in cevabı gibi,
olurlardı..."(Rum, 51). buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, "Şayet onlar iman edip muttaki olsalardı..." (Bakara, 103) buyurmuş.daha sonra, in cevabı gibi, "Allah katından olan bir sevab..." şeklinde bu-vurmuştur. Bu böyledir, çünkü,in aslı mazi için,in aslı ise muzâ-rî için kullanılmasıdır. Bu Ahfeş'in görüşüdür.Sibeveyh İse, bunlardan herbirinin diğeri yerine kullanılabileceğini söylemiştir, ıjı ile Jr in cevaplarının birbiri yerine kullanılmaları bakımından içice olmaları, jı edatının başında gelen lâm hailinin kasem mânasına delâlet etmesinden dolayıdır; işte bundan dolayı da, 'in cevabı da kasemin cevabı gibi olmuştur. 47[47]

Ayet Kelimesinin Mânası Hakkında

---

[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/34.
[45] 45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/34.
[46] 46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/34.
[47] 47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/35.

Ayet kelimesinin vezni,dür. Aslı ise, dür. Arapla, kelimesindeki şeddeyi ağır bulup, birinci "yâ" harfini, kendisinden önceki harfin Hakkında harekesi fetha olduğu için, elif harfine çevirmişlerdir. Ayet, hüccet ve alâmet anlamındadır. dediğimiz zaman, kişinin şahsı anlaşılır. denildiği zaman, onların topluluğu ve cemaatı kastedilir. Kur'an'ın âyetleri de bu şekilde adlandırılmıştır, çünkü o ayetler harfler topluluğudur. Ayete ayet denmiştir, çünkü ayet, kendisinden sonra gelen sözün devam etmiyeceğinin alâmetidir. Ayete âyet denmiştir, çünkü ayet, kendisinin yaratılmışlar tarafından meydana getirilemiyeceğine ve onun, sadece Allah sözü olduğuna delâlet eder. 48[48]

Sekizinci Mesele

Rivayet edildiğine göre Medine yahudileri ile Necrân hristiyanları Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sendenönceki peygamberlerin getirdiği gibi, sen de bize bir mucize getir!" demişler; bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu ayeti indirmiştir. Doğruya en yakın olan, bu ayetin yeni başlayan bir hâdise hakkında nazil olmadığı, tam aksine bunun kıblenin değiştirilmesiyle ilgili olan hükümlerin geriye kalanlarından olmasıdır. 49[49]

Onların Kıblelerine Uymamak Ne Demektir?

Atlahu Teâlâ'nın, 'Sen de onların kıblesine asla tâbi olmayacaksın" sözüne gelince, bu hususta bazı görüşler bulunmaktadır.
a) Bu, neshi caiz görmeyi men edip kıblenin de mensûh olmadığını açıklamaktır.
b) Ehl-i Kitab'ın bu husustaki beklentilerini sona erdirmektir. Çünkü onlar şöyte diyorlardı: "Eğer o bizim kıblemize yönelmeye devam ederse, biz de onun, kendisini bekleyedurduğumuz dostumuz,, arkadışımız olmasını umarız. Yahudiler, Hz. Peygamberin kendi kıblelerine dönmesini bekliyorlardı.
c) Bu bir "mukabele" dir. Yani, onlar kendi bâtıllarını terketmezler; sen de, senin gerçeğini terkedici değilsin.
d) Cenâb-ı Hak bununla, "Sana, onların kıblesine uymak suretiyle, onları düzeltmen gerekmez. Çünkü böyle yapman, günahtır!" demek istemiştir.
e) Sen, yahudî ve hristiyanlardan mürekkep Ehl-i Kitab'ın hiçbirinin kıblesine tâbi olamazsın. Çünkü yahudinin kıblesi, hristiyanın kıblesine terstir. Şöyle kî, yahudînin kıblesi Beyt-i Makdis, hristiyanın kıblesi de doğu tarafıdır. Binaenaleyh, sen kendi kıblene yönetmeye devam et, onların görüşlerini bırak.Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, birbirlerinin kıblesine de tâbi olmazlar" ayetine gelince Kaffâl şöyle demiştir: "Bunu, hem o andaki hâle, hem de geleceğe hamletmek mümkündür. Şu yönlerden mevcut hale hamledilebilir:
a) Onlar, aynı kıble üzerinde olmadıkları için, onların bu kıblesine tâbi olmak suretiyle onları hoşnut etmek mümkün olmaz.
b) Yahudi ve hristiyanlar seni yalanlama hususunda ittifak etmelerine rağmen, kıble hususunda birbirlerinden ayrılırlar. O hâlde kendi aralarında ihtilâf ettikleri halde, seni kıbleni terketmeye nasıl davet ederler.
c) Bu, onların "Ehl-i Kitab'a muhalefet etmek caiz değildir" şeklindeki sözlerini boşa çıkarmaktır. Çünkü bir maslahattan dolayı, onların kıblelerinin farklı ofması caiz olunca, bu maslahatın bir üçüncü kıble için de söz konusu olması caizdir.
Ayeti kıbleye yönelme manasına almaya gelince, bu hususta bir problem vardır: O da, Hak Teâlâ'nın, "Onlar birbirinin kıblesine bile tabî olmazlar" ifâdesi yahudî ve hristiyanlardan herbir grubun, diğerinin kıblesine tabî olmadığını ifâde eder. Fakat bu olmuştur. Bu da hulfe (sözde tenakuza) götürür.Biz bu probleme şöyle cevap veririz: Biz, eğer "Ehl-i Kitab" ifâdesini, onların Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında mevcut olan alimlerine hamlederşek, bizim

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/36.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/36.

görüşümüze göre onlardan herhangi birinin, diğerinin kıblesine tabî olduğu hususu sabit olmaz, böylece de tenakuz gerekmez. Eğer bunu, bütün Ehl-i Kitab manasına alırsak, o zaman da deriz ki, bu tahsis edilmiş (sınırlandırılmış) umûmî bir ifâdedir. 50[50]

Eğer Onların Hevâlarma Uyarsan

Allah Teâlâ'nın,Eğer onların nevalarına uyarsan..." sözüne gelince, bunda iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Elif-i maksure ile yazılan, ,kelimesi, "gönlün meylettiği şey" manasına gelir. Elif-i memdûde ile yazılan, kelimesi, herkesin bildiği hava manasınadır. 51[51]

Ayetteki Hitap Hakkında ihtimaller

Alimler, bu hitabın kime olduğu hususunda ihtilâf et ile onun dışındakiler; diğer bazıları da, doğrusu muhatabın Hz. Peygamber (s.a.s)'tn dışındaki mü'minler olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in böyle bir şey yapmayacağını bilir. Bundan dolayı, bu hitabı Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapmış olması uygun değildir. Bu üçüncü görüş yanlıştır. Zira, kendisinden zorlama kaldırılmış olduğu halde, Hz.
Peygamberden sudur etmesi halinde çirkin olacak olan herşey onun yapmayacağı bilinse dahi, Hz.Peygamberden yasaklanabilir. Buna şu hususlar da delâlet etmektedir:
a) Allah'ın, Hz. Peygamber'in yapmayacağını bildiği herşeyden o peygamberi nehyetmemesi vâcib olsaydı, bu durumda O'nun yapacağını bildiği her şeyi O'na emretmemesi gerekirdi. Bu da Hz. Peygamber (s.a.s)"m herhangi bir şeyle ne emredilmiş, ve ne de herhangi birşeyden nehyedilmiş olmamasını gerektirirdi ki, bu da ittifakla bâtıldır.
b) Şayet bir nehiy ve bir sakındırma daha önce geçmemiş olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s) o şeyden sakınamazdı. Hz. Peygamber'in sakınması bu nehiy ve sakındırmaya bağlı olunca, o zaman bu çekinme, korunma, o nehye ve sakınmaya nasıl karşı olabilir?
c) Bu nehiy ve tehditten maksat, o şeyin çirkinliğini akıl yönünden de te'-kid etmektir. Bu sebeple, bundan maksad, bir te'kîd etmedir.
Allahu Teâlâ'nın, delilleri akıllarda yerleştirdikten sonra, tevhîde delâlet eden daha birçok deYıtiere diftkatt çeV.mes\ güze\ t>* şeydir. Bundan maksat ise, aW\ nalûl ile te'V-.id etmektir. Öyleyse, böyle bir maksadın gözetilmesi nasıl uzak bir ihtimal görülebilir?
d) Cenâb-ı Hakk melekler hakkında, onların günahtan masumiyetlerini,'Kendilerine hakim olan Babie-rinden korkarlar ve emroiünduklan şeyleri yaparlar" (Nahl,50) ayetinde haber verdiği hâlde,
"Onlardan her kim, ben de Ondan başka bir tanrıyım" derse, işte biz onu cehennem ile cezalandırırız"
(Enbiya,29)buyurmuştur. Yine, âlimler Hz. Peygamber (s.a.s)'in hiçbir zaman şirk koşmadığı ve ona hakkı için meyletmediği hususunda ittifak etmiş oldukları halde, Cenâb-ı Hak O'nun hakkında,Celalim hakkı için eğer şirk koşarsan,muhakkak ki amelin boşa gider" (Zümer, 65); "Ey peygamber, Allah'tan kork ve, kâfirlere münaftklara itaat etme" (Ahzab, 1) "İstediler ki sen gevşeyesin, böylece onlar da gevşesinler..."Sana Rabfc/ ji n-den indirileni tebliğ et.Eğer bunu yapmazsan, Allah'ın risaletini iletmemiş olursun "(Maide, 67)ve"Vesatoa müşriklerden olma" (Kassas, 87) buyurmuştur*ve Böylece zikrettiğimiz şeylerle Hz. Muhammed (s.a.s)'in dışındakilerin yasaklandığı gibi, O'nun da bunlardan menedilmiş olduğu sabit otur. Çünkü bu tür şeylerden nehyetmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e mahsus değildir.Geriye, "O halde, Cenâb-ı Hak, nehyi niçin başkalarına değil de, Hz. Pey-gamber'e tahsis etmiştir?" denilmesi kalır. Biz

---

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/36-37.
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/37.

de buna cevaben deriz ki; bu hususta bazı izahlar vardır:
1) Allah'ın kendisine çok nimet verdiği kimselerden günahın sâdır olması, çok çirkin bir şeydir. Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e vermiş olduğu nimetlerin çok olduğu hususunda hiç bir şüphe yoktur. Binaenaleyh, ondan sudur etmesi, daha fazla çirkin olur. O halde, o nehyin ona tahsis edilmiş olması daha evlâ olur.
2) Fazla sevgi, fazla sakındırmayı gerektirir.
3) Akıllı kimse, en büyük çocuğuna yönelip onu ıslah edip, diğer çocuklarının yanında onu bir şeyi yapmaktan menedince, o adam bununla, her neka-dar çocukları o şeyi isteyip yapmış olsalar bile, o şeyi yapmanın büyük suç olduğuna dikkat çekmiş olur. Örfte, başkalarının dikkatini çekip, bir hususu te'kid etmek için, derece bakımından daha yüksek olan kimselere emir ve yasaklar yöneltilir. Bu, bu gibi ayetlerde de ortaya konulan bir kaidedir.
İkinci Görüş: Allah Teâlâ'nın sözünden murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün işlerde onların nevalarına uyması değildir. Muhtemelen Hz. Peygamber (s.a.s), onların İslam'a meyletmeleri arzusuyla, söz ve konuşması esnasında sertliği ve katılığı terketmesi kabilinden, bazı şeylerde onların nevalarına uyuyordu. İşte bunun üzerine, Cenâb-ı Allah, onu bu kadarlık bir uymadan bile menetmiş ve "Şayet biz sana sebat vermeseydik,, andolsun ki sen onlara, neredeyseazıcık meyledecektin"^,74)buyurarak,O'nun, onlardan bütünüyle ümidini kestirmiştir.
Üçüncü Görüş: Ayetteki hitabın zahiri, her nekadar Hz. Peygamber (s.a.s)'e ise de, bundan murad edilen, onun dışındaki mü'minlerdir. Bu tıpkı şuna benzer: Sen, kölesi kölene kötülük yapmış olan bir insanı azarlayıp da, ona, "Eğer bir daha böyle birşey yaparsan, seni bundan ötürü şiddetli bir şekilde cezalandırırım" dersin. Buna göre ayetten maksad, "Ümmetinden hiç kimse, onlara karışmaya, onlarla konuşmaya ve onlara uymaya temayül etmesin" manasıdır. 52[52]

Cenâb-ı Allah'ın, "İlimden sana bunca şey geldikten sonra" ayetinde iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Allah Teâtâ, bununla, "Sana ilmin bizzat kendisi geldi" manasını kasdetmemiştir. Doğrusu burada kasdedilen, deliller; ayetler ve mucizelerdir. Çünkü bunlar ilmin yollarındandır. Buna göre bu, müessire eserin ismini vermek kâ-bilindendir. Bil ki buradaki istiareden maksad, mübalağa ve ta'zim ifâde etmektir. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki, mucize ve peygamberlik ile ilgili işleri, "ilim" diye isimlendirerek yüceltmiştir. Bu senin dikkatini, ilmin şeref ve mertebe bakımından, mahlûkâtın en yücesi oluduğu hakikatine çeker. 53[53]

İkinci Mesele

Ayet-i kerime, âlimlere yönelen ilâhî tehdidin, diğer insanlara yönelenden daha şiddetli olduğunu gösterir.
Çünkü, "İlimden sana bunca şey geldikten sonra.." ifâdesi buna delâlet eder.Allah Teâlâ'nın, "O zaman sen, muhakkak zâlimlerden olursun" sözünden murad şudur: "Eğer sen bunu yaparsan, inkâr etmeleri ve kendilerine zulmetmeleri hususlarında, işte o yahudiler gibi olursun." Bundan maksad, tehdid ve men etmedir. Allah en iyi bilendir"Kendilerine kitab verdiğimiz (o) kimseler, o (Muhammed'i) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Onlardan bir grub muhakkak ki, Rabbin kûmdan olduğunu bildikleri hâlde o gerçeği gizlerler. Binaenaleyh sen
sakın şüphe edenlerden olma"(Bakara, 146-147). 54[54]

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/38-40
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/40.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/40.

Birinci Mesele

Bil ki, bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, her ne kadar lâfzı bakımından umumî ise de, onların âlimlerine has kihnmışttr. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Alah onları, peygamberi, tıpkı kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanımış olmakla Kastetmiştir. Bir şeyden haberdar olan büyük bir kalabalığın, âdeten o şeyi hususunda ittifak etmeleri imkânsızdır. Görmez misin ki, bir kimse br çehre girse ve camiyi sorsa, o şehirdeki herkesin yalan söyleyerek camian yerini ondan gizlemesi mümkün olmaz; bu ancak, çok az sayıdaki insanın oluşturduğu topluluk hakkında doğru olabilir. Allah en iyisini bilendir. 55[55]

İkinci Mesele

ifâdesindeki zamir neye aittir? Âlimler bu hususta birkaç ihtimal zikretmişlerdir:
Zamir, Resûlullah (s.a.s)'e aittir. Yani, "Onu apaçık bir bilişle bilir, kendi oğullarını bilip, onları başkalarının oğullarıyla karıştırmadıkları gibi, peygamberi de başkalarından kolayca ayırdederler."Hz. Ömer (r.a.)'den rivayet edildiğine göre O, Abdullah İbn Selâm (r.a.)'den Hz. Peygamber (s.a.s.)'i sordu. Abdullah İbni Selâm cevaben şöyle aedi: "Ben onu, oğlumdan daha iyi tanırım.' Hz. Ömer: "Niçin?" deyince, O, "Çünkü ben Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğundan şüphe etmem. Fakat çocuğumdan şüphe edebilirim; çünkü annesi hainlik etmiş olabilir.." Bunun üzerine Hz. Ömer onun başını öptü.. Her nekadar daha önce ismi geç-memisse de, Hz.
Peygamberi burada zamir ile göstermek caiz olmuştur. Çünkü söz O'na delâlet etmekte ve işitene de bu husus gizli kalmamaktadır. Bu gibi yerlerdeki "izmâr"da (isim zikretmeden zamirle işaret etmede) o kimseyi yüceltme ve o kimsenin, şöhretinden dolayı, tanıtmaya gerek olmaksızın malûm ve bilinir olduğunu anlatmak gayesi vardır. Bu görüş hakkında bazı sorular bulunmaktadır:
Birinci Soru: Bu sözün, daha önce geçmiş otan kıble hakkındaki ayetlerle bir münasebeti yoktur.
Cevap: Cenâb-ı Allah daha önceki ayette, Muhammed ümmetini,{Bakara, 145)
ayetiyle, yahudi ve hristiyanlara tâbi olmaktan sakındırınca, bu ayet-i kerimede de mü'minlere, Hz. Peygamber (s.a.s)'in halini haber vererek, "Ey mü'-minler topluluğu, biliniz ki Ehl-j Kitâb'ın âlimleri Muhammed'i, Muhammed'in getirdiklerini, O'nun sıdkını, davetini ve kıblesini bilirler ve O'nun hakkında, nasıl oğulları hakkında şüphe etmiyorlarsa, aynı şekilde şüphe etmezler" demiştir. 56[56]

İkinci Soru: Tahrifle İlgili Bir Soru ve Cevabı

Bu ayetin diğer benzerleri de şunlardır: "O'nu yanlarında, Tevrat ve İncil'de yazılı bulurlar" (A'râf, 157) ;ve, "Benden sonra gelecek olan ve adı Ah-med olan bir peygamberi de müjdeleyici olarak..." (Saf, 6) Ancak biz, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i, oğullarını bildikleri gibi bilmelerinin imkânsız olduğunu söylüyoruz. Çünkü Hz, Peygamber'in Tevrat ve İncil'deki tavsîfi ya tam tafsilâtlı olarak gelmiştir, ki ancak O'nun zamanını, yerini, sıfatlarını, yaratılış ve mizacını, nesebini ve kabilesini belirtmek suretiyle olur veya bu tavsif şu şekilde tafsilâtlı olarak gelmez. Eğer birinci ihtimal mümkün olursa, muayyen bir vakitte, belli bir ülkeden, belli bir kabileden ve muayyen vasıflarla gelmesinden önce, doğu ve batıdaki bütün insanlar tarafından tanınmış olması gerekirdi. Çünkü Tevrat ve İncil, doğu ve batıdaki bütün insanlar arasında tanınmaktaydı. Eğer durum böyle olsaydı, yahudi ve hristiyanlann hiçbirisi onu inkâr edemezdi.İkinci ihtimal söz konusu olursa, o zaman Tevrat ve İncil'de Hz. Peygam-ber'le ilgili

---

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/41.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/41-42

olarak anlatılanlar, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğunu kesin olarak ifâde etmezler. Çünkü biz diyoruz ki: Farzet ki Tevrat, Araplardan bir adamın peygamber olacağı haberini ihtiva etsin.. Fakat bu haber tafsilât itibariyle yakînî bir bilgi derecesine ulaşmadığı zaman, bu bilginin varlığını kabul etmek, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyi gerektirmez.

Bu Probleme Cevâp: Bu soru bize ancak, "Biz Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini bilmenin Tevrat ve İncil'in O'nun niteliklerini ihtiva etmesiyle meydana getir" dersek yöneltilir. Halbuki biz bunu söylemiyor, aksine şöyle diyoruz: Hz. Peygamber (s.a.s), peygamberliğini iddia etti ve elinden bir çok mucizeler meydana geldi.. Bu durumda olan herkes, doğru bir peygamberdir. Bu, bir delildir ve delil de bir yakîn ifâde eder. Buna göre hiç şüphesiz Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu bilmek, oğulların oğulluklarını, babaların da babalıklarını bilmesinden daha kuvvetli ve daha açıktır.

Üçüncü Soru: Sizin anlattığınız bu izaha göre, Hz. Muhammed (s.a.s)'ın peygamberliğini bilmek yanılmaya ihtimal bırakmayan, delile dayalı (burhanı) bir ilimdir, Fakat, "Şu benim oğlumdurl" diyerek oğlunun kendi oğlu olduğunu bilmek, yanılma ihtimali olan ve zanna dayanan bir ilim olup, yakînî (kesinlik ifâde eden) bir bilgi değildir. Buna göre, yakînî bilgi, zann-ı galibe niçin benzetilmiştir?

Cevap: Ayetten kastedilen, Hz. Muhammed'in peygamberliğini bilmenin, onların kendi oğullarının oğulluğunu bilmelerine benzediğini ifâde etmek değildir. Aksine bu ayetten murad, bunu, onların oğullarının şahıs ve zatlarına teşbih etmektir. Nitekim, babada, başkasıyla karıştırmayacak bir biçimde, kendi oğlunun şahsını ve zâtını bilir. Burada da durum aynıdır. Bu durumda, teşbih yerinde olur, çünkü bu bilgi zarurî bir bilgidir, peygamberin peygamberliğini bilmek ise teorik ve nazarî bir bilgidir. Nazarî bilgiyi zarurî olana teşbih etmekse, pekiştirme (mübalağa) ve teşbihte güzellik ifâde eder.

Dördüncü Soru: Niçin sadece erkek evlât zikredildi?

Cevap: Çünkü erkek çocuklar, daha iyi bilinir ve daha iyi tanınırlar. Çünkü onlar babalarıyla daha çok bulunurlar ve onların gönlüne daha yakındırlar.

2) daki zamir, kıble meselesine racidir. Yani, "Ehl-i Kitâb âlimleri, kendisine dönderildiğin kıbleyi, tıpkı kendi oğullarını bildikleri gibi bilirler" demektir. Bu, İbn Abbas, Kâtâde, Rebî ve İbnZeyd'in görüşüdür.

Bil ki birinci görüş, birçok bakımdan daha uygundur:

1) Zamir ancak daha önce zikredilmiş olan blrşeye râcî olur. Burada zikredilen şeylerin en yakını, "Sana ilimden bunca şey geldikten sonra" ayetinde yer alan "ilirrTdir. Bu ilimden murad, peygamberliktir. Cenâb-ı Allah sanki şöyle demiştir: "Onlar bu ilmi, oğullarını bildiklerfgibi bilirler." Kıble meselesine gelince, onun zikri (bu şekilde) daha önce hiç geçmemiştir.

2) Allahu Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de kıblenin tahvili işinin Tevrat ve İncil'de zikredilmiş olduğunu haber vermemiştir. Onun Kur'an'da bildirdiği husus, Hz.Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin Tevrat ve İncil'de zikredilmiş olduğudur. Binaenaleyh bu bilme işini, peygamberlik meselesine hamletmek daha uygundur.

Mû'cizeler ilk delâletleriyle, ancak Hz. Muhammed'in doğruluğuna delâlet ederler. Kıble işine gelince, bu ancak, Hz. Peygamber'in getirdiği şeylerden birisi olduğu için sabit olur. Bu sebeble bu bilmeyi, peygamberlik işine hamletmek daha uygundur.Cenâb-ı Allah'ın,

"Onlardan bir grup, bile bile hakkı gizlerler" sözüne gelince, bil ki kendilerine kitab verilen ve Hz. Peygamber'in peygamberliğini bilenlerden,mesela Abdullah b. Selâm (r.a) ve ona bağlı olanlar gibi bir kısmı Hz. Muhammed (s.a.s)'e imân etmişlerdir; Ehl-i Kitab'dan küfrüne devam edenler de olmuştur. İman eden kimse "hakkı gizlemiş olmak" vasft ile nitelenmez. Bu vasıfla ancak O'nu inkâra devam edenler nitelenir. Cenâb-ı Hak da, buyurmuş, ve onlardan bir kısmını bu vasıfla nitelemiştir. Allah Teâlâ, "Hakkı gizlerler" sözüyle, zemmederek,açığa vurulması mümkün olduğu zaman din hususunda gerçeği gizlemenin haram olduğunu beyan etmiştir. Alimler gizlenilen şeyin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bunun, Hz.

Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği olduğu gibi, kıble meselesi olduğu da söylenmiştir. Biz bu meseleyi daha önce uzunca anlatmıştık. 57[57]

Rabbin Katından Bir Gerçek

Allah Teâlâ'nın "Rabbin katından bir gerçek" buyruğunda iki mesele vardır:

Birinci Mesele

kelimesinin mahzut bir mübtedanın haberi olması muhtemeldir.Yani, (O haktır) takdirindedir. Hak Teâlâ'nın, sözünün ise ikinci haber veya hal olması mümkündür,kelimesinin mübteda, itâdesinin haber olması da caizdir. Hz. Ali (r.a), bundan önce geçen, ifâdesindeki, kelimesinden bedel olmak üzere bu kelimeyi,şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "Onlar senin Rabbin-den olan hakkı (gerçeği) de gizlerler" şeklinde olur. 58[58]

İkinci Mesele

kelimesindeki elif-lam hususunda iki görüş vardır:
1) Bu, ahd (belli bir hakki göstermek) içindir. Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzerinde bulunduğu gerçeğe (hakka), veya Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar hakkı gizlerler" ifâdesinde bildirdiği hakka işaret edilmiştir. Yani, "Onların gizledikleri bu şey, Rabbin tarafından olan bir gerçektir" demektir.
2) Bu, cins içindir. Buna göre, "Hak ancak Allah'dan gelir, başkasından değil" demektir. Yani, hak, mesela senin üzerinde olduğun şey gibi, Allah'dan olduğu sabit olan şeydir. Ehl-i Kitab'ın üzerinde olduğu şey (din, inanç) gibi, Allah'dan olduğu sabit olmayan şey ise bâtıldır. 59[59]

Şüphe Edenlerden Olma

Allah Teâlâ'nın, "Sen sakın şüphe edenlerden olma" ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

Burada Şüphe Konusu Hakkında İhtimaller

Hz. Peygambere, hangi hususta şüphe edenlerden olmaması söylenmiştir. Alimler şu değişik görüşlerle, bu hususta ihtilâf etmişlerdir:
a) "Bahisleri geçen kimselerin, senin hak peygamber olduğunu bildikleri hususunda ve onların
bir kısmının inâd edip bunu gizledikleri hususunda şüphe etme." Bu görüşü Hasan el-Basri ifâde etmiştir.
b) Aksine bu, kıble meselesiyle ilgilidir.
c) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinin ve şeriatının doğru olması hususuyla ilgilidir. Doğruya en yakın olan görüş budur. Çünkü zikredilen hususlardan buna en yakın olan, "Rabbinden olan gerçek" ifadesidir. Bu ifâdenin zahiri, Hz. Peygamber'in peygamberliği ile peygamberliğin şâmil olduğu Kur'an, vahiy ve şeriatı gösterir. Binaenaleyh, "Sen sakın şüphe edenlerden olma" ayetinin bununla ilgili olması gerekir. 60[60]

İkinci Mesele

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/42-44.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/44.
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/45.
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/45.

Allah Teâlâ, her nekadar Peygamber (s.a.s)'ini şüp- he etmekten nehyetmiş ise de, bu ifâde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu hususta şüphe etmiş olduğunu göstermez. Bu meselenin izahı daha önce yapılmıştı. 61[61]

Hayırda Yarışın

"Herkesin, yüzünü kendine döndürdüğü bir yönü vardır. Öyle ise siz de, hayırlara koşun, yarışın. Nerede bulunursanız bulunun, Allah hepinizi (bir araya) getirecektir. Şüphesiz ki Allah herşeye hakkıyla kadirdir"
(Bakara. 148).
Bil ki âlimler Cenâb-ı Hakk'ın, "herkesin' ifâdesinden ne murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bununla ilgili iki mesele vardır: 62[62]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, "Herkesin, herkes için" buyurmuş da, "Her kavim için, her ümmet için" şeklinde dememiştir. Çünkü bu onlar tarafından mânası bilinen bir husustur. Bu sebeple "muzafun ileyhi" zikretmemek zarar vermez.Bu hazf işi Arapların sözünde çokça bulunmaktadır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı,"Biz sizden herbirinize bir şeriat ve bir yol tayin ettik" (Maide, 48) ayetinde olduğu gibi.. 63[63]

Ayetteki "Yön" Hakkında Farklı İzahlar

Alimler bu mesele hakkında dört görüş ileri sürmüşlerdir:
a) Bu ifâde bütün grupları içine alır. Yani müslüman yahudî, hristiyan ve müşrikleri kastediyorum... Bu
Esamm'ın görüşüdür. Esamm şöyle demiştir: "Allah'ın da kendilerinden İşte bunlar, Allah katında bizim şefeâtçûanmızdır" (Yunus. 18) ayetinde de naklettiği gibi, müşrikler içinde putlara tapıp da bu suretle Allah'a yaklaşmak isteyenler vardı.
b) Tâbiîn'in alimlerinin çoğunun görüşüdür. Buna göre, bundan maksad Ehl-i Kitab'dır. Ehl-i Kitab da
müsfüman, yahudi ve hristiyanlardır. Müşrikler bu tabirin şümulüne girmezler.
c) Bazı alimler, bundan muradın, "Müslümanlardan her bir topluluk için, Kâ'be'ye doğru olmak üzere, kendisine doğru namaz kıldıkları bir yön vardır. Bu yönler güney ve kuzey, veya doğu veyahut da batıdır... "Onlar bu görüşlerine şu iki hususu delil getirmişlerdir:
1) Allahu Teâlâ'nın, ifadesidir. Yani, "Allah oraya döndürür" demektir. Allah'ın döndürmesi ise, ancak Kabe için söz konusu olur. Çünkü O'nun dışında olanlar, şeytanın döndürmesidir.
2) Allahu Teâlâ bu kavlinin peşinden, sözünü getirmiştir.Görünen odur ki buradaki, dan murad, herkese ait olan cihettir, yöndür. Hayırla nitelendirilen yönler ise, Kabe'nin cihetleridir.
d) Başkaları da şöyle demiştir: Peygamberlerden ve şeriat sahibi olan kimselerden herkesin, bir kıble yönü vardır. Meselâ "Mukarreb" lerin kıblesi Arş; Ruhanîlerin kıblesi Kürsî; Kerûbiyyûn'un kıblesi Beyti Mâ'mûr, senden önce geçen peygamberlerin kıblesi Beyt-i Makdis ve senin kıblen ise Kabe'dir.Allah Teâlâ'nın, Mpy ifâdesinde, iki mesele vardır: 64[64]

Birinci Mesele

Bu ifâde izafetle olmak üzere, şeklinde okunmuştur, Buna göre mâna,"Her yönün kendisine

---

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/45.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/46.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/46.
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/46-47.

yöneleni vardır" şeklinde olur. Mef'ul öne geçmiş olduğu için lâm harfi getirilmiştir. Senin tıpkı"Zeyd'i dövdüm" ve, "Zeyd'i babası döver" demen gibidir. 65[65]

İkinci Mesele

Ferrâ, ve kelimelerinin aynı manâya geldiğini söylemiştir.
Âlimler bundan ne murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre Hasan el-Basrî bundan maksadın "metodlar, yollar ve
şeriatlar" olduğunu söylemiştir. Bu, Hak Teâlâ'nm tıpkı, "Biz her ümmete bir ibâdet şekli tayin ettik"(Hacc, 34) ve. "Biz sizden herbiriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik" (Maide, 48) ayetlerinde buyurduğu gibidir.
Bundan maksat, herbir şeriatın kendine özgü maslahatı olduğudur. Bu sebeple ümmetlerin değişmesiyle, muhakkak ki şeriatlar da değişir. Ümmetlerin değişmesiyle şeriatlar değiştiği gibi, bir ümmete nisbetle, zamanın değişmesinden ötürü şer'î hükümlerin de değişmesi tuhaf sayılmaz.. İşte bu sebepten dolayı nesh ve tağyir hususundaki hüküm doğru olmuştur.Diğerleri de, bundan maksadın kıbleyle ilgili husus olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu daha önce geçmişti. Binaenaleyh, ayetteki,kelimesinin buna hamledilmesi gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın, yı ifâdesine gelince bu hususta da iki görüş vardır
a) Bu, "herkesle ilgilidir. Yani, "herkes için yüzünü kendisine çevireceği bir cihet var" demektir.
b) Bu, Allah ile ilgilidir. Yani, "Allah onu oraya dönderir" demektir. Birinci görüşe göre, sözün takdirinin, "Sizden herkes için, kendine yöneleceği bir kıble ciheti vardır", yani "o kimse, oraya yönelir, kendisiyle Rabbine yaklaştığı namazında oraya döner. Herkes üzerinde bulunduğu hal ile huzur duyar, bundan ötürü ondan ayrılmaz... Binaenaleyh çeşitli dinlerde olmanıza rağmen aynı kıbleye yönelmenize imkân yoktur. O halde, "Hayırlara koşun" yani, "Sizler, ey müslümanlar topluluğu, siz kendi kıblenize yapışın. Çünkü siz bu hususta hem dünyevi, hem de uhrev? bakımdan hayırlar üzerinde bulunuyorsunuz."Dünyevî bakımdan hayırlar üzerinde olmanıza gelince, bu sizin, İbrahim'in kıblesiyle elde ettiğiniz şereftir.Ahiret hususunda hayırlar üzerinde olmanıza gelince bu, Allah'ın emirlerine inkıyad etmenizden dolayı alacağınız büyük sevaptan ötürüdür. Çünkü siz ancak Allah'a varacaksınız.. Yerin hangi tarafında bulunursanız bulunun, Allah sizin hepinizi kıyamet alanında bir araya getirir; sizden haklıyla haksızı ayırır, böylece sizden itaat eden, isyan edenden; isabet eden, hata edenden ayrılmış olur. "O, her şeye kadirdir" şeklinde olduğunu söylememizdir.
Bu te'vîli yapanlar şöyle derler: "Bundan maksat, yeryüzünde ümmetlerden herbirinin, ya şeriat vasıtasıyla veya da kendi hevâ ve arzuları sebebiyle tercih etmiş oldukları bir yönü ve ciheti vardır. Bu sebeple, başkasının yapmış olduğu şeylerden sizler rnes'ul tutulmazsınız.Onların amelleri kendilerine, sizin amelleriniz de sizedir.
İkinci görüşe göre, yani, ifâdesindeki zamirin Allah'a âit olduğu görüşüne göre bu sözün iki izahı vardır:
a) Allah Teâlâ, bize, iki kıble olan Beyt-i Makdis ve Kâ'be'den herbirinin Allah'ın kullarını çevirdiği bir cihet olduğunu bildirmiştir. Cenâb-ı Allah, dilediği zaman, uygun olduğunu bildiği şekilde onu yapar. Buna göre her iki cihet de Allah tarafındandır ve kullarının yüzlerini onlara çevirten de O'dur. Öyle ise siz, her iki durumda da Allah'ın emrine inkıyâd etmek suretiyle hayırlarda yarışınız. Çünkü sizin Allah'ın emirlerine boyun eğmeniz, sizin için birçok hayır demektir. Sakın, "Onları kıblelerinden çeviren nedir?" diyen şu kimsele-; rin kınamalarına da aldırmayın. Çünkü Allah Teâlâ hem sizi, hem de bütün bu beyinsizleri mahşerde biraraya getirip, aranızda hükmedecektir.
b) Eğer biz, ayetini, "Kabe'nin cihet ve yönleri" ile izah edersek, mana şöyle olur: "Ey müslümanlar, sizden her topluluğun bir yönelişi, yani Kâ'be'ye doğru bir ciheti vardır. Öyle ise siz, her taraftan Ka'be'ye yönelmek suretiyle, hayırlarda yarışınız. Çünkü bu yönler Ka'be'ye

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/47.

ulaştırdığı için, farklı farklı olsalar da tek bir yön gibidirler ve onların niyetleri Allah'a gizli kalmaz. Binaenaleyh Allah onların hepsini hasreder, amellerine göre karşılıklar verir."Cenâb-ı Allah'ın, "O, ona yöneltendir" ayeti, "O, yüzünü o-raya yöneltir" manasınadır. Burada "yüzünü" ifâdesi zikredilmemiştir. Fer-râ, bunun manasının "O, oraya döner" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ebu Mu'az ise, nın, "O onu üstlenendir" manasında olduğunu söylemiştir. Mesela, bu manada, "Onu üstüne aldt, ondan hoşlandı ve onu takib edip sürdürdü"denilir. Abdullah b. Amir en-Nehâî'nin kıraatinde bu, şeklinde okunmuştur. Bu, Abdullah, b. Abbas, Ebu Ca'fer ve Muhammed b. Ali el-Bâkır'ın kıraatidir.Diğer kıraat imamları bunu, şeklinde okumuşlardır. Bunun, şeklindeki İbn Âmir kıraatine göre, iki manası vardır:
Senin tâbi olduğun şey de sana tâbi olur. Çünkü, nun manası, "Sen onu takib edecek şekilde kıldın" demektir. Şu onu takib edecek biçimde olursa, o da şunu takib etmiş olur. Bu durumda onlardan herbiri diğerini takib etmiş olur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın,"Adem'e Rabbisinden kelimeler geldi" (veya) "Adem, Rabbisinden kelimeler aldı" (Bakara, 37) ve, "Ahdim zâlimlere ulaşmaz" (veya) "Zalimler ahdime ulaşamaz" (Bakara, 124) ayetleri gibidir. 66[66] Bu Ferra'nın görüşüdür.
2) Bunun manası, "Bu cihet ona hoş gösterildi ve sevdirildi. Yani o onu sevecek ve razı olacak hale geldi" demektir. 67[67]

İbadetin (namazın) Efdal Olan Vakti

Allah Teâlâ'nın, emrinin manası, itaat olan şeyleri vaktinde yapmada çabuk davranma emridir. Bil ki vaktinin başında namazı edâ etmek Şafiî'ye göre daha efdaldir. Ebu Hanife bu görüşte değildir. Şafiî görüşüne şunları delil getirmiştir:
1) Namaz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,"Namaz, konulan şer'İ hükümlerin en hayırlısıdır68[68] hadisine binâen, en hayırlı ibâdettir. Durum böyle olunca,Cenâb-ı Hakk'ın."Hayırlara koşun" ayetinden dolayı, namazı vaktin evvelinde kılmak daha faziletlidir Emrin zahiri, vaciboluşu gösterir. Vacib olmadığı zaman, emir en azından mendub oluşu ifâde eder.
2) Allah Teâtâ, "Rabbinizin mağfiretine yarışın" (Hadid, 21) ayetidir. Bunun manası, "Rabbinizin mağfiretini gerektiren şeye koşun"demektir. Namaz da Allah'ın mağfiretini temin eden şeylerdendir. Binaenaleyh ona koşmanın (acele etmenin) mendub olması gerekir.
3) Allah Teâlâ'nın Hayır yarışlarında Öne geçip kazananlar işte onlar (Allah'a) yakm olanlardır." (Vakıa,10-11) ayetidir. Bunlardan muradın taata koşanlar olduğunda şüphe yoktur. Şüphesiz ki namaz da taatlardandtr. Allah Teâlâ'nın, 'İşte onlar yakm olanlardır" buyruğu hasr ifâde eder. Buna göre mana, "Allah'a ancak, taatta yarışanlar yaklaşır" şeklindedir. Bu da tam bir faziletin yarışmaya bağlandığını gösterir.
4) Allah Teâlâ'nın '"Rabbinizin mağfiretine koşuşun"[mi imran, inayetidir. Bunun manası, "mağfireti gerektiren şeye koşuşun" demektir. Namazın, bu şeylerden olduğunda şüphe yoktur. O halde ona koşmak da emredilmektedir.
5) Cenâb-ı Hak "Onlar, hayırlarda yarışırlardı " (Enbiya, 90) ayetiyle, peygamberleri medh-ü sena etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Sizin ibâdetlerinizin en hayırlısı namazdır69[69] hadisinden dolayı, namazın bu hayırlardan olduğunda şüphe yoktur.
6) Allah Teâlâ, Allah'a taatte yarışmayı (çabuk davranmayı) bıraktığı için, iblisi zemmetmiş ve Sana emrettiğimiz zaman, secde etmekten seni alıkoyan nedir?" (Arâf, 12) buyurmuştur. Bu, taatte yarışmayı bırakmanın kınamayı gerektirdiğini gösterir.
7) Hak Teâlâ'nın Namazlara devam edin" (Bakara. 238) âyetidir. Unutma ve diğer meşguliyetler sebebiyle namazı kaçırmadan emin olmak için namaza devam etmek, ancak acele etmekle elde edilir.

66[66] Bu ayetlerde iki farklı kıraat olup, meallerde bu farklılık gösterilmiştir.
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/47-50.
68[68] Keşfu'l-Hafa, 2/30 (Taberani, Müsned ve Hakim'den naklen)
69[69] İbn Mace, Taharet, 4 (1/102).

8) Hak Teâlâ'mn, Hz. Musa (a.s)'dan naklettiği "Ya Rabbi, razı olasın diye, sana acele geldim" (Taha.,84) ayetidir. Buna göre, acele etmenin evlâ olduğu ortaya çıkmaktadır.

9) Allah'ın,"Sizden Mekke'nin fethinden önce intak edip savaşanlar aynı durumda olmaz. Bunlar, Fetih'den sonra infâk edip savaşanlardan derece bakımından daha üstündürler" (hmim. 10) ayetidir. Burada Cenâb-ı Hak, önce davranmanın faziletteki fazlalığın sebebi olduğunu beyan etmiştir. Namazda da durum böyledir.

10) Hz. Ömer, Cerirb. Abdullah, Enes ve Ebu Mahzûre(r.ahm), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Vaktinin evvelinde kılman namaz Allah'ın nzasıdir, vaktinin sonunda kılınan namaz ise Allah'ın affıdır." 70[70] Hz. Ebu Bekir (r.a).Allah'ın rızası, bize affından daha sevimlidir" demiştir. Şafiî (r.a) de şöyle demiştir: "Allah'ın rızası ancak muhsinler içindir. Affı ise, sanki sadece kusur edenler içindir."Bundan dolayı: "Bu hadis yerinde bir delil değildir. Çünkü bu, namazda tehirin günah olduğunu ifâde eder. Halbuki biz bunun günah olmadığına ittifak etmişizdir. Bu durumda,geriye bu hadisin manasının, "vaktinin sonunda yapılan ibâdetin geçmiş günahların affını gerektirir" şeklinde olması ihtimali kalır. Böyfe olan şeyin, Allah'ın rızasını gerektirdiğinde şüphe yoktur.Binaenaleyh, "Namazı biraz geciktirmek de hem Allah'ın affını hem de rızasını gerektirir. İbadeti önce yapmak ise affı değil, sadece rızayı gerektirir. O halde, namazı tehir daha evlâdır" denilirse, biz deriz ki: Bu itiraz şu bakımlardan zayıftır:

a) Eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, akşam namazının da tehir edilmesinin evlâ olması gerekirdi. Halbuki bunu hiç kimse söylememiştir.

b) Allah'ın emrine hemen uymamak, aldırmamak gibidir. Bu da cezalandırmayı gerektirir. Fakat bundan sonra, o insan emri yerine getirirse, bu gereken ceza düşer.

c) Hz. Ebu Bekir (r.a)'İn sözü, söylenen bu te'vili geçersiz kılar.

11) Hz. Ali (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s) in şöyle buyurduğunu nakletmlştlr."Ey Ati, üç şeyi geciktirme: Vakti geldiği zaman namazı hazır olduğu zaman cenazeyi ve dengini bulduğun zaman bekâr kızın (evlendirilmesini)."71[71]

12) İbn Mes'ud (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, o, Hz. Peygamber'e: "Ya Resulullah ibadetlerin hangisi daha üstündür?" diye sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s)"Vakitlerinin evvelinde kılman namazlar"'72[72] cevabını vermiştir

13) Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:"insan, vaktin evvelinde ailesinden ve malından daha hayırlı olan şeyi elinden kaçırmış olarak (tehir ederek) namazını kılar.73[73]

14) Hz. Peygamber (s.a.s),"Kim, güzel bir adet ihdas ederse o adetinin mükâfaah ve kıyamete kadar o adetle amel edenlerin mükâfaatınm bir misli ona verilir"74[74] buyurmuştur. Buna göre ta-atlarda erken davranan, o vakitte taat işlemeyi adet (sünnet) haline getirmiş olur. Bu sebeble de onun mükâfaatınm, sonradan kılanınkinden çok olması gerekir.

15) Biz, sahabe arasındaki üstünlük sebeblerinden birinin İslam'a girmedeki öncelik olduğu hususunda ittifak halindeyiz. Hatta Ehl-i Sünnet ile başka mezhebler arasında Hz. Ebu Bekir (r.a)'in mî, Hz. AH (r.a)'nin mi daha önce müslüman olduğu hususunda çok şiddetli ihtilâflar meydana gelmiştir. Bu da ancak onların, taatiardaki önceliğin daha çok fazileti gerektirdiğinde müttefik olmalarından dolayıdır. Bu, bizim görüşümüze delildir.

16) Hz. Peygamber (s.a.s), bir hutbesinde,"Meşguliyete düşmeden, salih amellere koşunuz"75[75]buyurmuştur. Namazın salih amellerden olduğunda şüphe yoktur.

17) İnsanların haklarını vermede acele etmek, geciktirmeden daha üstündür. Bu sebeple, Allah'ın hukukunu edâ hususunda da durumun aynı olması gerekir. Bu ikisi arasındaki

---

70[70] Tirmizi, Salat 127 (1/321).

71[71] Tirmizi. Salat. 127 (1/320).

72[72] Tirmizi, Salat, 127 (1/320).

73[73] Muvatta, Vukûtus-salat. 21 (1/25).

74[74] Benzeri hadis için bkz. Müslim. İlim. 15 (4/2060).

75[75] İbn Mâce. İkâme. 78 (1/343).(Uzunca bir hadistir.)

müşterek nokta, bunlara ta'zim (saygı, önemseme) manasına riayet etmektir.

18) Namaza koşmak, onu edada acele etmek, insanın taata olan düşkünlüğünü ve o husustaki arzusunu ortaya koyar. Namazı geciktirmede ise, ona karşı gevşekliği gösteren bir mana vardır. Bu sebeple, birincisi evlâdır.

19 İhtiyata uygun olan, namazı edada aceie etmektir. Çünkü insan namazını vaktinin evvelinde edâ ettiği zaman, borcunu ödemiş olur. Fakat tehir ettiği zaman, ve bilhassa kendisine bir meşguliyet ânz olup o namazı edadan onu alıkorsa, b farz onun zimmetinde kalır. O halde ihtiyata uygun olan şekil şüphesiz Ki daha evladır.

20) Ramazan orucunun vaktinde tutulmasının, kazaya bırakılmasından daha efdal olduğunda müttefikiz. Bu böyledir. Çünkü hasta olan kimsenin orucu bozması ve kazaya bırakması caizdir. Yine bu kimsenin o esnada orucunu tutması da caizdir. Sonra biz, oruçta, Cenâb-ı Hakk'ın da,"Orucu tutmanız sizin için daha hayırlıdır" (Bakara, 184) buyurduğu için, acele etmenin yani onu vaktinde tutmanın efdal olduğuna ittifak ettik. Bu sebeble, namazda da acele etmenin daha evlâ olması gerekir. Buna göre şayet, "Sizin bu kıyâsı delilleriniz, sıcak çok olduğunda öğle namazının; cemaate yetişme ümîdi olduğu zaman cemaatle kılmak için namazın veya su bulma ümîdi olduğu zaman yine namazın tehir edilmesi hükümleri ile bozulur" denilirse, biz deriz ki: Bu gibi durumlarda namazı tehir,arızî bir takım sebeblerden dolayı olur. Halbuki konumuz, aslî kaidelerin ifâde ettiği meselelerdir.

21) Örf bakımından bir emri yerine getirmek, onu tutmamaktan daha güzeldir. Bunun,şeriatın emirlerinde de aynı olması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Müslümanların güzel ve yerinde gördüğü şey, Allah katında da güzeldir" 76[76] buyurmuştur.

22) Şartlan tam olan namazın, akşam namazı gibi, vaktinin evvelinde edâ edilmesi gerekir. Bu ifâdede, sıcak çok olduğunda öğle namazını geciktirmeye işaret vardır. Çünkü sıcakta mescide gitmek bir enget gibi olduğu için, öğle namazını mescidde kılmak isteyen kimseler için öğle namazını geciktirmek müstehabtır. Ama insan, öğleyi evinde kılmak isterse, onun acele etmesi daha üstündür. Yine bu ifâdede abdesti sıkışmış kimsenin veya aç iken yemeği hazır olmuş olan kimsenin, yine bu manadan ötürü, namazı tehir edeceğine işaret vardır. Su bulacağını ümid eden teyemmümlü kimse de böyledir. Cemaatle namaz kılınacağı zaman, cemaatin hazır olması için namazı tehir etmek de böyledir. Çünkü bütün bu durumlarda, namazın kemâl şartları tam tahakkuk etmemektedir. İşte bütün bunlar, vaktinin evvelinde namazı kılmanın efdal olduğuna delâlet eder. Namazları tek tek anlatacağız. 77[77]

Namazların Efdal Vakitleri

Sabah Namazı: İmam Muhammed, "Sabah namazının müstehab olan vakti gecenin son karanlığı ile başlar,ortalığın ağarmasıyla çıkar. Eğer kişi sabah namazını bu ikisinden birinde kılmak isterse, ortalığın ağarmasıyla kılması efdaldir" demiştir.Şafiî (r.a) ise, gecenin son karanlığında kılmanın efdal olduğunu söylemiştir. Ki bu Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in mezhebidir.İmam Malik ile İmam Ahmed de aynı görüştedirler.

Şafiî (r.a), yukarıda geçen delillerine ilâveten şu hususları da söylemiştir;

1) Sahiheyn, Hz. Aişe (r.a)'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s) sabah namazını kılıp bitirdiği esnada, çarlarına bürünmüş kadınlar, karanlıktan henüz tanınamıyorlardı." Muhyi's Sünne (el-Begavi), Şerhu's-Sünne kitabında bunların "elbiselerine ve çarşaflanna iyice sarınmış kadınlar" manasına olduğunu söylemiştir. Hadisin metninde geçen,kelimesi, geniş çarşaf (çar) demektir, cemîsi, şeklinde gelir. Yine hadiste geçen, kelimesi, gecenin sonunun karanlığı (yani sabahın alaca karanlığı) demektir.Buna göre şayet: "Bu, kadınların cemaate gittikleri İslam'ın başlangıç yıllarında böyle idi. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s), kadınlar tanınmasınlar diye, sabah namazını alaca karanlıkta kıldırıyordu. Hz. Ömer de böyle yapardı. Sonra kadınların cemaate gelmesi nehyolununca,

---

76[76] Müsned. 1/379.

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/50-54.

bu terkedildi" denilirse, biz deriz ki: Bütün ahkâmı isbat hususunda kendisine başvurulan asıl (kaide), neshin olmamasıdır. Eğer bu kaide olmasaydı, şer'î delillerden herhangi biri ile istidlal etmek mümkün olmazdı.

2) Sahiheyn Kâtâde'den, onun da Enes'den, Enes'in de Zeyd b. Sabit (r.a)'den şu hadisi rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte sahur yemeği yer, sonra da sabah namazı için kalkardık."Enes (r.a), Zeyd b. Sabit'e, "Bu namazda okunan ayetler ne kadar idi?" diye sordu. O da, "Etli ayettir" dedi." Bu rivayet de, yine tağlise (sabah namazının alacakaranlıkta, ilk vaktinde kılındığına) delâlet eder.

3) Ebu Mes'ud el-Ensâri,Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sabah namazını erkenden kıldığı, bir defa da ortalık iyice ağarınca kıldığı, vefat edinceye kadar, bir daha ortalık iyice ağarıncaya kadar sabah namazını bırakmadığını rivayet etmiştir.

4) Allah Teâlâ, erkenden istiğfar edenleri medh-ü sena ederek, "Onlar, seherlerde istiğfar edenlerdir" (Al-i İmran, 17) buyurmuştur. Gece namazı için uykusunu terkedenleri de medhederek, "Yanları yataklarından, uzaklaşır, korku ve ümid ile Rablerine dua ederler" (Secde,16) buyurmuştur. Bunun böyle oluduğu sabit olunca, Hz. Peygamber'in Allah'tan naklettiği,"Bana yaklaşanlar, kendilerine farz kıldığım şeyi edâ ederek yaklaştıkları gibi hiçbirşeyle yaklaşamazlar"78[78] kudsî hadisinden ötürü, farzları eda hususunda uykuyu terketmek vâcib olur.- Durum böyle olunca da, "tağlis" (sabahın ataca karanlığında namaz kılmanın) efdâl olması gerekir. O vakitte
uyumak güzeldir, bu sebeble onu terketmek çok zor olur. Binaenaleyh Hz. Peygamber'in, "İbadetlerin en faziletli olanı, onların en zor olanıdır"79[79] hadisinden dolayı, sabah namazını erkenden kılmanın sevabının daha çok olması gerekir. 80[80]

İmam Ebû Hanife Nezdinde Efdal Vakitleri

Ebu Hanife de şu hususları kendi görüşüne delil getirmiştir:

1) Hz. Peygamber'in, "Sabah namazını ortalık ağannca kılınız; çünkü bunun ecri en büyük ecirdir."81[81]

2) Abdullah'İbn Mesûd, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sabah namazını Müz-delife'de ilk vaktinde kıldırdığını rivayet etmiştir,İbn Mes'ûd sonra.şunu ilave etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'i, (hacc esnasında) bütün namazları mûtad vakitlerinde kıldırdığını gördüm. Yalnız sabah namazının vaktinde değişiklik yapmıştı.

3) İbn Mesûd'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir:'*Peygamberin ashabının, sabah namazını ortalık aydınlanınca kılmaya devam ettikleri gibi, hiçbir şeye devam ederken görmedim.

4) Ebu Bekr (r.a)'den o, onun sabah namazını kıldırdığı ve Âl-i İmrân sûresini okuduğu, bunun üzerine kendisine uyanların, "Nerdeyse güneş doğacaktı!.." dediklerinde de, onun "Şayet güneş doğmuş olsaydı, bizi bundan gafiller olarak bulamazdı" dediği rivayet edilmiştir.
Hz. Ömer'in de Bakara sûresini okuduğu, kendisine uyanların da, güneşin doğmak üzere olduğunu söyledikleri, bunun üzerine onun da, "Şayet güneş doğmuş olsaydı, bizi bundan gafil olarak bulamazdı" dediği rivayet edilmiştir.

5) Namazı tehir etmek, beklemeden dolayı bir fazilet kapsar. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s),"Namazı bekleyen kimse, namazın içinde olan kimse gibidir"82[82] buyurmuştur. Buna göre kim namazı ilk vaktinden tehir ederse, Ük önce namazı beklemiş, sonra da ikinci kez onu kılmış olur. Vaktin evvelinde namazını kılan kimse ise, beklemeden dolayı elde edilecek fazileti kaçırmış olur.

6) Namazı geciktirmek, cemaatin çoğalmasına imkân verir. 8u sebeble cemaat faziletine nail

---

78[78] Buhâri. Rikâk, 38 (Benzeri bir hadis için bkz)

79[79] Keşfu'l-Hafâ. 1/155.

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/54-56.

81[81] Tirmızi, Salat, 117 (1/289); Nesâî, Mevakit, 27 (1/372)

82[82] Aynı manada bir hadis için bkz. Tlrmîzı. Salat, 354 (2/363) olmak için, namazı tehir etmenin daha uygun olması gerekir.

7) "Tağlis", insanlara meşakkatli gelir. Çünkü sabah namazı erkenden kılındığı zaman, insan îecr tulü ettikten sonra namaza hazır olması için, geceden abdest almaya ihtiyaç hisseder. Halbuki şer'an zorluk kaldırılmıştır.

8) Sabah namazından sonra namaz kılmak mekruhtur. İnsan sabah namazını ortalık ağarınca kıldığı zaman, kerahet vakti azalır. Erkenden kıldığında ise, bu vakit çoğalmış olur.

Hanefilerin birinci deliline şu şekilde cevap veririz: Fecr, kendisiyle doğu tarafındaki karanlığın kaybolduğu ışığa verilen isimdir. Buna göre ancak havada karanlık olursa fecr, fecr diye isimlendirilir. Ama karanlık tamamen yok olup. ortalık aydınlanınca, bu fecr olmaz. "İsfâr" a gelince, bu açılmaktan İbarettir. Meselâ, kadın yüzünü açtığı zaman,"Kadın yüzünü açtı" denilir. Bu sabit olunca biz deriz ki, fecr'in açılması ortalıkta karanlık bulunduğu zaman olur. Çünkü, karanlık ne kadar fazla olursa, o karanlık arasında ortaya çıkacak olan ışık da o kadar güçlü olur. Bu sebeple Hz. Peygamber'in, ifâdesinin, "tağlis" e hamledilmesi gerekir. Yani, "Fecr daha çok açık ve daha fazla olduğu zaman,kıhnacak namazlarınızın sevabı daha çok olur." Biz, bunun ancak fecrin başında olacağını beyan etmiştik; bu, Şafiî (r.a)'nin şu sözünün anlamıdır: "Hadiste gecen "isfâr", fecrin iyice doğduğuna ve hiçbir şüphenin kalmadığına hamledilmiştir." O vakitte namaz kılmanın daha zor olduğu, dolayısıyla onun stevabının daha fazla olması hususu da, bizim bu dediğimize delâlet eder. Ama, sabah namazını ortalığın ışımasına kadar geciktirmek, tembellerin işidir. O halde yüce Şâri'in, "taatlar hususunda tembellik, ciddiyetten daha üstündür" demiş olması nasıl mümkün olur?

İkinci deliline cevap: Bu İbn Mes'ûd'un,"Sabah namazını ortalık ışıdığında kılmaya devam ediniz" sözüdür. Bunun cevabı, yukarıda izah ettiğimiz şeydir. Çünkü sabah namazını aydınlatmak, ancak vaktin evvelinde mümkün olabilir. Ama, ortalığın ışıkla dolmasına gelince, buna fecr denilmez.

Diğer delilleri de, bizim daha önce söylemiş olduğumuz delillerle çelişir. Allah en iyisini bilendir.

Allahu Teâlâ'nın,"Siz nerede olursanız olun, Allah sizin hepinizi huzuruna getirir" ayetine getince, bu Allah'a itaat edenler için bir va'ad, isyan edenler içinse bir va'îd ve tehdittir. Aliahu Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: "Ey nübüvvet ve dini bilen hakikat ehli kimseler; hayırlara koşun, kıyamette Allah katında sizin için hazırlanmış olan çeşitli ikramlar ve yakınlıklara ulaşabilmeniz için, bu husustaki güçlükleri sırtlanın.."

Daha sonra da Cenâb-ı Hak,"Muhakkak ki Allah herşeye kadirdir" buyurarak, bunun muhakkak o\du§unu bildirmiştir. Bu böyledir, çünkü "i'âde" (öleni diriltme) bizatihi mümkün bir şeydir. Allah da mümkinatın hepsine kadirdir. Bu sebeple de O'nun, insanları irâde etmeye kadir olması gerekir. Bu ayetten çıkarılacak meseleleri, biz Cenâb-ı Hakk'-ın,"Eğer Allah dilerse, onların İşitmelerini ve gözlerini götürür. Muhakkak ki Allah her şeye kadirdir"(Bakara, 20) ayetinde zikretmiştik. 83[83]

Kıblenin Değiştirilmesi

"Nereden çikarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Bu, Rabbinden gelen bir haktır. Allah sizin yaptıklarınızdan gafil değildir. Nereden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Her nerede
bulunursanız, yüzlerinizi onun taraûna döndürün ki, aleyhinize,insanların, içlerinden ancak zâlimlerin yapışacağı bir bahane dışındahücceti kalmasın.. Artık onlardan korkmayın, benden korkun.. Ben de size olan nimetimi tamamlayayım da, böylece siz de hidâyete ulaşasmız..."(Bakara, 149-150).

Bitki. bu ayette ele alınacak ilk konu, Allahu Teâlâ'nın bu ayetlerden önce Cenâb-ı Hakk'ın, (Bakara. 144) buyurup, ikinci olarak, (Bakara. 149), üçüncü olarak da, (Bakara. 150)

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/56-58.

buyurmuş olmasıdır. 84[84]

Kıblenin Değişmesi Hakkındaki Ayetlerin Tekrarındaki Hikmet

Bu tekrarların bir anlamı var mıdır yok mudur? Ulemânın bu hususta bazı görüşleri vardır:
a) Namaz kılan kimse üç durumda bulunabilir:
1) O kimsenin Mescid-i Haram'da olması;
2) O kimsenin, Mescid-i Haram'dan çıkıp, şehrin içinde olması;
3) Şehrin içinden çıkıp başka ülkelere gitmesi...
Buna göre birinci ayet, İlk duruma; ikincisi, ikinciye ve üçüncüsü de üçüncü duruma hamledilir. Çünkü bazan, uzaklığın sahib olmadığı hürmete,yakınlığın sahip olduğu zannedilir. İşte bu vehmi gidermek için Cenâb-ı Allah, bu ayetleri tekrar etmiştir.
b) Allahu Teâlâ bunu üç kere tekrar etmiştir; çünkü Cenâb-ı Hak bunların herbirine her seferinde fazla mânâlar yüklemiştir. Çünkü birinci ayette, Allahu Teâlâ, Ehl-i Kitab'ın, Resût-i Ekrem (s.a.s)'in peygamberliğinin ve kıblenin durumunun hak olduğunu bildiklerini beyan etmektedir. Çünkü onlar Tevrat ve İncil'de bunu müşahede etmişlerdi.İkinci mertebede de Cenâb-ı Hak, bunun hak olduğuna şehadet ettiğini açıklar. Allahu Teâlâ'nın o şeyin hak olduğuna şehâdet etmesi, Ehli Kitab'ın onun hak olduğunu bilmesinden başka bir şeydir.
Üçüncü mertebede de, "İnsanların sizin aleyhinize delilleri olmasın diye bunu yaptığını" beyan etmiştir. Faydalar farklı farklı olduğu için, her defasında bu faydalardan birisi terettüp etsin diye, bu tekrarlar güzel olmuştur. Bunun bir benzen de Hak Teâlâ'nın,"Kitabı elleriyle yazıp da, sonra, onu az bir değer karşılığında satmak için, bu, Allah katındandır"diyenlere yazıklar olsun! Ellerinin yazdığı şeyler sebebiyle onlara yazıklar olsun; kazandıkları şeyler sebebiyle, onlara yine yazıklar olsun!" (Bakara, 79) ayetidir.,
c) Allah Teâlâ, birinci ayette, "Seni hoşnud olacağın bir kıbleye döndüreceğiz. Şimdi yüzünü Mescid-i Haram tarafina çevir. Siz de (ey müslümanlar) her nerede olursanız olun, oraya yüzünüzü çevirin" buyurmuştur. Bundan, cahil kimsenin kalbine, "Seni, hoşnud olacağın bir kıbleye döndüreceğiz" dediği için Allah'ın bunu, Hz. Peygamber'in hoşnudluğunu (rızasını) elde etmek maksadıyla yaptığı vehmi gelebilir. Cenâb-ı Hak, işte bu sebeple, bu bozuk vehmi, "Nereden çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a döndür. Çünkü o, Rabbİn tarafından olan hak (bir kıbledir)" buyurarak gidermiştir. Yani "Biz seni, şu kıbleye sırf senin rtzân için döndürmedik. Bununla birlikte, bu döndürme, kendisinden kurtuluş olmayan bir hak olduğu için böyle yaptık.""O halde oraya yönelmek, neshedilmiş olan ve yahudilerin sırf hevâ-vü heveslerinden dolayı devam ettikleri kıble gibi, bir heva-vü heves sonucu değildir."Cenâb-ı Hak daha »onra, üçünoü olarak, "Nereden çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram tarafina döndür. (Sizde ey Müslümanlar) Nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram tarafina çevirin" şeklinde buyurmuştur. Bundan maksad, "Bütün zaman ve vakitlerde bu kıbleye yönelmeye devam edin ve yüz çevirmeyiniz. Eğer çevirirseniz, bu çeviriş.dininiz hususunda bir ta'na (tenkide) sebeb olur" demektir.
Velhasıl ilk geçen ayet, her yerde bu ktble üzere olmanın devamını emretmiş; ikincisi her zaman ve her yerde bu kıble üzerine ofmayı emretmiş; üçüncüsü de her zaman böyle devam etmeyi emretmiş ve bu kıblenin kesinlikle mensuh olmayacağını bildirmiştir.
d) Birinci emir, Cenâb-ı Hakk'ın onlara sevdikleri kıbleyi ikram ettiği hususuyla birlikte gelmiştir ki bu kıble, ataları İbrahim (a.s)'in kıblesidir.İkinci emir, Cenâb-ı Allah'ın "Herkesin kendisine yöneldiği bir ciheti (kıblesi) vardır" ayetiyle birlikte gelmiştir. Bu şu manaya gelir: "Yani her tebliğ ve din sahibi (Peygamberin) , kendisine yöneldiği bir kıblesi vardır. Binaenaleyh siz de, Allah'ın hak olduğunu bildirdiği cihetlerin (kıblelerin) en şereflisine yönelin." İşte bu da Allah'ın,"Her nereden çıkarsanız çıkın, yüzünüzü Mescid-t Haram tarafına çevirin ve (bil ki) o, Rabbİnden olan hak (bir kıbledir)" ayeti ile belirttiği husustur. Üçüncü emir ise, Allah'ın kıble hususunda kendisine düşmanlık yapan yahûdilere bir delil olmadığı beyânı ile

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/59.

birlikte gelmiştir. Böylece, bu üç şey, herbirine kıbleye yönelme emrinin bitişmiş olduğu üç ayrı sebeb olmuştur. Bu, şöyle demeye benzer: "İşte bu kıbleye sarıl. Çünkü o senin hep arzuladığın kıbledir. Evet bu kıbleye tutun. Çünkü bu, bir hevâ-vü heves kıblesi değil, Hakkın kıblesidir." Bu, "Muhakkak ki bu Rabbtn katından olan bir hak (kıble-, dir)" ayetinin ifâde ettiği husustur. Sonra ise şöyle denilir: "Bu kıbleye yapış. Çünkü senin bu kıbleye yapışman, yahudilerin senin aleyhine getirecekleri delillere imkân bırakmayacaktır."Buralardaki bu tekrarlar, Cenâb-ı Hakk'ın Rahman süresindeki, ayeti ile Şuâra süresindeki, ayetinin tekrar edilişi gibidir.

e) Bu olay, dinimizde,hakkında nesih cereyan etmiş olan olayların (hükümlerin) ilkidir. Bundan dolayı, te'kid, iyice anlatma, şüpheleri yoketme ve açıklamayı iyice yapmak için bu hususun tekrarına ihtiyaç duyulmuştur.

Cenâb-ı Allah'ın, ayetine gelince, yani Allah, "bildikleri halde hakkı gizleyen ve, "Onları, yönelegeldikleri kıblelerinden döndüren nedir?" deyip, "Muhammed, doğduğu yere ve atasının dinine iştiyak duyuyor diyerek, herkesin içine şüpheler atan şu inatçı kişilerin yaptıklarından gafil değildir." Şüphesiz Altah bunu bilir, bildiği için de bu görüşü iptal edecek ve onun zayıflığını, tutarsızlığını ortaya koyacak olan hükmünü indirmiştir. 85[85]

İnsanların Sizin Aleyhinize Bir Hücceti Olmasın

Cenâb-ı Hakk'ın,"İnsanların, sizin aleyhinize bir hücceti olmasın diye..." kavline gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 86[86]

Birinci Mesele

Bil ki bu söz, daha önce yahudiler tarafından kıble hususunda birtakım hüccet ve sözlerinin geçmiş olduğunu vehmettirir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak,bizzat Kabe'ye dönülmek suretiyle şu anda o hüccetin ortadan kalktığını, yok olduğunu açıklamayı dilemiştir.Bu hüccetin keyfiyyeti hususunda birkaç rivayet vardır:

a) Yahudiler, "Sen dinimize muhalefet ediyor, ama kıblemize uyuyorsun" demişlerdir.

b) Yine onlar, "Muhammed namazında nereye yöneleceğini bilemiyordu.. Bu sebeple de O'na kıbleyi biz gösterdik" demişlerdir.

c) Araplar da, "O, Hz. İbrahim'in dini üzereyim diyor, şu anda ise Kabe'ye yönelmiyor.. Kim Kabe'ye yönelmezse, o kimse İbrahim'in dinini terketmiş olur. diyorlardı.Böylece bütün bu hususlar, Hz. Muhammed'in şeriatı hususunda ta'nda bulunmak için vesileler olmuşlardı. Ancak Allahu Teâlâ bu hususta uygun olan şeyi bildiği için, kendisindeki dinî faydaya istinaden, onlara Beyt-i Makdis'e yönelmelerini gerekli kılmıştır. Çünkü onların sözü, maslahat hususunda müessir olamaz. Biz daha önce bu maslahatı açıklamıştık. Bu maslahat da Mekke'de Hz. Muhammed'e tâbi olanların, O'nu yalanlamaya devam edenlerden ayırdedilmesi hususudur. Çünkü bu ayırdedilme ancak, bu yolla ortaya çıkabilir. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye varınca, maslahat değişti; Allah'ın hikmeti de kıblenin Kabe'ye tevcihini gerektirdi.. İşte bundan dolayı,"İnsanların, sizin aleyhinize bir hücceti olmasın diye..." buyurmuştur. Yani, onların bahsetmiş oldukları o şüphe, bu tahvîl sebebiyle ortadan kalkmıştır.Onların arasında, kıblenin değiştirilmesi esnasında başka bir şüpheye tutunacağı bilinen kimseler bulunca, ki bu da bazı Arapların, "Muhammed Kabe'ye yönelmek suretiyle dinimize iltifat ediyor; ilerde de tamamiyle dinimize girecek" demeleridir. Bu şüpheye tutunup onu sürdürmek cehalet ve küfür üzerinde devam etmeye sebep olunca,bu da Allahu Teâlâ'nın, "Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür" (Lokman,13) sözüne göre kişinin nefsine zulmetmesi mânasına gelince, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak,"Onlardan zulmedenler hariç..." buyurmuştur. 87[87]

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/59-61.

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/61.

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/62.

İkinci Mesele

Nâfi, hemzeyi terkederek, diye okumuştur. Çünkü, hemzenin harekesi fetha, kendisinden önceki harfin harekesi de kesre olunca, o hemze yâ harfine çevrilir. Diğer imâmlarsa hemze üe okumuşlardır ki, aslolan da budur. 88[88]

Üçüncü Mesele

nın yeri, mansûb olmasıdır.Bu kelimede amil olan ifâde ise ifadesidir. Yani, "... maması için çeviriniz..." demektir. Zeccâc,takdirin şöyle olduğunu söylemiştir: "Ben size bunu, insanların, sizin aleyhinize bir delili olmasın diye öğrettim." 89[89]

Dördüncü Mesele

Ayette geçen, (en-nâs' insanlar) kelimesin- den maksadın, "Ehli Kitâb" olduğu söylenmiştir. Bu görüş Katâde ve Rebî'den nakledilmiştir. 8u ifâdenin umûm üzere olduğu da söylenmiştir. 90[90]

Gayr-i Müslimlerin Bahaneleri Hakkında Hüccet Tabirinin Kullanılması

Burada bir soru vardır, o da: "Nefislerine zulmeden kimselerin şüphelerinin bir hüccet olmamasıdır. O halde bu hüccet kelimesinden nasıl istisna edilebilir? Âlimler bu konuda şu görüşlere yer vermişlerdir: a) Bu, istisna-i'muttasıldır.Bu görüşe göre, bu soruya şu izahlarla cevap vermek mümkündür:
1) Hüccet bazan sahîh olduğu gıui, bazan da bâtıl olur. Nitekim Hak Te-âlâ,'Onların hüccetleri, Rablerl nezdtnde boştur" (Şura,16) ve"Sana ilim geldikten sonra, bu hususta seninle kim çekişir, hüccetleşirse..." (A.İmran, 61)buyurmuştur. Çekişme, taraflardan herbirinin diğerinin aleyhine bir hüccet ve delil getirmesidir. Bu da, bâtılı savunan kimsenin de getirmiş olduğu şeyin hüccet olarak adlandırılmasını gerektirir.Bir de hüccet, bir kimse başkasına galip geldiğinde söylenilen, kelimesinden iştikak etmiştir. Buna göre kendisiyle başkasına üstün gelmenin kastedildiği her söz hüccettir.Alimlerin bir kısmı da, "hüccetin" ifâdesinden alınmış olduğunu söylemişlerdir. Buna göre insanın, bir şeyi isbat ya da iptal hususunda kendisi için metod haline getirdiği her söz hüccettir. Şüphenin de bazan hüccet olarak adlandırılabileceği sabit olunca, istisna muttasıl olur.
2) Ayetteki, kelimesinden maksat, kitab ehlidir. Çünkü onlar, kendi kitaplarında Hz. Peygamber'in kıbleyi değiştireceğini görmüşlerdi. Kıble değişince, onların hüccetleri geçersiz oldu... Zâlimler bildiklerini gizlemiş olmaları sebebiyle bu husustan müstesna tutulmuşlardır. Bu, Ebu Ravk'tandır.
3) Onlar, bu şüpheyi bir hüccet inanct içinde irad ettikleri için, Allahu Te-âlâ onların bu inançlarına binaen, bunu hüccet olarak adlandırmıştır. Veya, belki de Cenab-ı Hak o şüpheyi onlara bir hakaret olsun diye, "hüccet" diye isimlendirmiştir.
4) Cenâb-ı Hak, "hüccet" sözüyle çekişme ve mücâdeleyi murad ederek, buyurmuştur. Çünkü onlar sizinle, bâtılın yanında olarak mücadele ediyorlar.Bu istisna, istisnâ-i munkatı'dır. Manası, "şüpheye tutunan ve o şüpheyi hüccet olarak gören zâlimler hariç..." şeklindedir. Bu, Allah'ın tıpkı, "Onların bu hususta, zanna uymaktan başka bir bilgileri yoktur" "(Nisa, 157) ifâdesinde olduğu gibidir. Nâbiğa da:"Onlarda, düşman bölükleriyle çarpışmaktan dolayı kılıçlarının keskin ağızlarının kırılıp keskinliğini yitirmesinden başka bir kusur yoktur" demiştir.

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/63.
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/63.
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/63.

Bunun mânası şudur: Onlarda hiçbir kusur yoktur; fakat onların kılıçlarında kırıklıklar vardır ki, bu da bir ayıp sayılmaz...Yine, "Onun, zulüm hariç, bir hak üzere olduğunu kim görmüş?" denilir. Bunun mânası, "O ancak zulmeder ve haksızlık yapar" demektir.Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'm, "Muhakkak ki benim yanımda, peygamberler korkmaz.. Zul-meaen müstesna..." (Neml,10-11)ve"Bugün, Allah'ın emrinden (seni) koruyacak kimse yoktur.. Allah'ın rahmet ettiği müstesna..."(Hud,43)ayetleridir.Bu çeşit söz, Araplarca çok bilinen ve örf haline gelmiş olan bir ifâde tarzıdır.

c) Ebu Ubeyde nın "vâv" harfi anlamına geldiğini iddia etmiştir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki, "İnsanların ve zulmedenlerin, sizin aleyhinize bir hücceti olmasın diye..." demiştir. Nitekim şâir,"Babanın ömrüne yemin ederim ki, her kardeş kardeşini terkeder. Ferke-dân bile... (her zaman, kuzey kutbuna yakın olarak yan yana görülen iki yıldız...) demiştir.

d) Kutrûb, ifâdesindeki, nin mahallinin, lâfzındaki, lâfzından bedel olmak üzere mecrûr olduğunu söylemiştir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Siz zâlimlere hüccet olmasın diye..." Çünkü bu onların, yani kâfirlerin aleyhine bir hüccet olur.Ali Ibn Isa, son iki görüşün uzak bir ihtimal olduğunu söylemiştir.Cenâb-ı Hakk'ın, 'Öyleyse onlardan korkmayın, benden korkun" emrine gelince, bunun mânası, "Daha önce adı geçen inatçı, mücadeleci ve çekişen kimselerden, onlann kıbleniz hakkındaki dedikodularından korkmayınız. Çünkü onlar size zarar veremezler.. Ancak bundan haşyet duyun.. Yani, size farz kıldığım ve gerekli gördüğüm şeylerden dönerseniz, işte o zaman benim cezamdan çekinin..." demektir. Bu ayet, kişiye, yaptığı ve yapmadığı bütün işlerde Allah'ın cezalandırmasını hep aklında tutması, mahlûkatın elinde kesinlikle hiçbir şeyin bulunmadığını bilmesi ve kalbini insanlarla meşgul etmeyip onlara iltifat etmemesi gerektiğine delâlet etmektedir.Allahu Teâlâ'ntn, "Ve size olan nimetimi tamamlamak için..." sözüne gelince, âlimler lamın müteallakı hususunda ihtilâf ederek, şu görüşlere yer vermişlerdir:

a) Bu, Allahu Teâlâ'nın, ifâdesine mütealliktir. Böylece Cenâb-ı Hak, onların, Kabe'ye yönelmelerinin şu iki hikmetten ötürü olduğunu beyan etmiştir:

1) Bu kimselerin bu husustaki hüccetlerini, bahanelerini sona erdirmek..

2) Nimetini tamamlamak..Ebu Müslim İbn Bahr el-İsfehanf, buradaki nimeti şu şekilde açıklamıştır: Yahudiler yaptıkları her şeyde, Hz. İbrahim'e uymakla iftihar ediyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) Beyt-i Makdis'e döndürülünce, onların kalblerine bir za'af geldi.Hz Peygamber şerefli mevkii sebebiyle Kabe'ye dönmeyi arzulu-yordu. İşte, nimetin tamamlanması konusu budur,.

b) Lâm harfi, düşmüş olan bir ifâdeye taalluk eder.. Buna göre mana,"Size nimetimi tamamlamak ve sizin hidayetinizi istememden dolayı, bunu size emrettim "şeklinde olur.

c) Bunun mukadder bir sebebe atfedilmesidir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Sizi muvaffak kılmam ve size nimetimr tamamlamam için, benden korkun!.." Birinci görüş doğruya daha yakındır.

Buna göre eğer, "Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatı yaklaşınca. "Bugün ben sizin dininizi kemâle erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım" (Maide, 3)ayetini indirmiş, nimetini ancak o gün tamam kılmıştır. O halde nasıl bu ayette senelerce önce, demiştir?" denilirse biz deriz ki: Her vakte lâyık olan nimetin tamamı, Cenâbn Hakk'ın o vakte tahsis ettiği nimettir. Hadiste de,"Nimetin tamamı, cennete girmektir"[91][91]buyurul-muştur. Hz. Ali (r.a)'den de, "Nimetin tamamı, İslâm üzere ölmektir" dediği rivayet edilmiştir.Bil ki, Ebu Müslim (r.a)'den, Hz. Peygamberin ve ümmetinin Beyt-i Mak-dis'e doğru kılmış oldukları nama2 hususunda naklettiğimiz şüphelere gelince, eğer bundan maksadı, Kur'an'ın lâfızlarının buna delâlet etmediği hususu ise, o haklıdır. Çünkü, yukarıda da açıkladığımız gibi, Kur'an'ın hiçbir lâfzı buna delâlet etmemektedir. Eğer maksadı, bunu tamamen inkâr ise, bu hakikaten uzak bir görüştür. Çünkü, bu husustaki haberler tevatür derecesine yaklaşmışlardır. Ebu Müslim (r.a) tevatürü kabul etmeyebilir. Bu durumda da, "Şeriatımızda neshin vuku bulduğu hususunda haber-i vahide dayanarak kesin hüküm vermek doğru olmaz" diyebilir. Allah en iyisini bilendir. 92[92]

---

[91][91] Tirmizi, Deavât. 94 (5/541).

Size, Bilmediğinizi Öğreten Bir Peygamber Gönderdik

"Nitekim biz içinizde, size ayetlerimizi okuyan, sizi temizleyen, size Hitâb'ı ve hikmeti ve bilmediğiniz birçok şeyi öğreten, sizden bir peygamber görderdik." (Bakara, 151).

Nesh Hakkında Şüpheye Mufassal Cevap Verilmesinin Sebebi

Bil ki biz daha önce, Allahu Teâlâ'nın Hz. Muhammed'in dininin doğruluğu hususunda bazı delillerle istidlal etmiş olduğunu beyan etmiştik, ki bunların bir kısmı ilzamî'dir. Bu da, "Bu din, Hz. İbrahim'in dinidir, o halde kabul edilmesi gerekir" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "İbrahim'in dininden kendini bilmez beyinsizden başka kim yüz çevirebilir? " (Bakara 130) ayetiyle murad edilendir. Bu delillerin bazısı da bürhanî'dir ki, bu da, O'nun:
"Deyiniz ki, biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Ya'kûb'a ve torunlarına indirilenlere iman ettik" (Bakara, 136)ayetidir. Sonra Allahu Teâlâ, bu istidlalin peşinden, onlara ait iki şüpheyi nakmetmiştir:
a) Hak Teâlâ'nın, "Dediler ki yahudî veya hristiyan olunuz ki, hidayete erestniz" (Bakara. 135) sözüdür.
b) Onların, neshin olmadığını söyleyerek, bu şeriatı zedelemek için istidlal etmeleridir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın;
"İnsanlardan bazı beyinsizler, "Onları, hep yönelegeldikleri kıblelerinden döndüren nedir?" diyeceklerdir" (Bakara, 142) ayetinde beyan ettiğidir.Allahu Teâlâ bu şüpheye uzun uzadıya cevap vermiştir. Çünkü yahudîlerin, Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr konusundaki en büyük şüpheleri, neshi inkâr etmeleridir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu şüpheye muhakkak ki mufassal cevap vermiş ve bu cevâbı ayetiyle noktalamıştır. Böylece bu söz, ihtiva etmiş olduğu cevapla beraber, Allah'ın nimetinin büyüklüğüne de bir dikkat çekme olmuştur..Yine şüphesiz ki dünyada izzet ve şerefi elde etmek son derece arzulanan bir şey, yine zillet ve aşağılıktan kurtulmak da çok istenilen bir husustur. Bu iki husus bir araya gelince, kişi bu hususta zirveye ulaşmış olur. 93[93]

Hak Teâlâ'nın, ifâdesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

Bu Ayetteki Teşbih Yönü

Bu kâf harfi, ya öncesine ya da sonrasına mütealtiktir. Buna göre, şayet biz onun, öncesine müteatlik olduğunu söylersek, şu açıklamalarda bulunuruz:
1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, sözüne mütealliktir. Yani, "Dünyada şeref vermek, ahirette de sevaba nail kılmak su-retiyie, nimetimi size tamamladım.. Nitekim o nimetimi, peygamber göndermek suretiyle dünyada da tamamlamıştım."
2) İbrahim (a.s),"Habbimiz, onların içinde onlara, ayetlerini okuyan ve onları temizleyen onlardan bir peygamber yolla" (Bakara, 129) ve "Ve, zürriyettmizden de sana teslim olmuş bir ümmet kıl; bize ibadet yollarımızı göster" (Bakara, 128) şeklinde duâ etmiştir. Buna göre Allahu Teâlâ da sanki şöyle demiştir: "İbrahim'in duasına icabet ederek, sizin içinizde sizden size bir peygamber gönderdiğim gibi, yine O'nun duasına icabet ederek şeriatlarımı size açıklayıp sizi dininize ileterek, şimdi de size nimetimi tamamlamam için..."Bu görüş,İbn Cerîr'den nakledilmiştir.
3) Ebu Müslim el-İsfehanî'nin görüşüdür. Buna göre ayetin takdiri şöyledir: "Size bir peygamber gönderdiğimiz gibi aynı şekilde sizi vasat, âdil bir ümmet kıldık..." Yani, "İçinizde,

---

[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/63-66.
[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/67.

sıfatlan ve durumu şöyle olan bir peygamber yolladığımız gibi, aynı şekilde sizi mutedil bir ümmet kıldık" demektir.Kâf harfinin kendisinden sonrasına müteallik olduğunu söylersek, ayetin takdiri şu şekilde olur: "İçinizden size dininizi ve şeriatınızı öğreten bir peygamber gönderdiğimiz gibi, öyleyse siz de beni zikredin ki, ben de sizi anayım." Bu Esamm'ın tercih ettiği görüştür. O, bu görüşünü şu şekilde izah eder: "Sizler kitap okumayan ve herhangibir peygamber tanımayan bir haldeydiniz. Hz. Muhammed de, sizin içinizde, kitab sahibi olmayan birisi idi.. Sonra O size, sizin lisanınızla size okuduğu âyetlerin en güzelini getirmiştir ki, bu ayetlerde peygamberlerin kitaplarında bulunan şey bulunmaktadır. Yine bu kitapda onların durumlarından bahsedilmekte, tevhîd ve ahiretle ilgili delillere, üstün ahlâkî prensiplere dikkat çekme ve sefih kimselerin huylarından da caydırma bulunmaktadır." Bu izahta, Hz. Peygamberin doğruluğuna delâlet eden delillerin en büyüğü vardır," Esamm sözüne devamla şöyle demiştir: "Bu nimeti size verdiğim ve onu sizin için delil kıldığım gibi, o hâlde siz de o nimete şükretmekle beni anın ki, ben de rahmetim ve mükâafatımla sizi anayım..." Bu görüşü, Hak Teâlâ'nın,Andolsun ki Allah müminlere, kendilerinden bir peygamber yolladığı zaman, lütfetmişti" (A.İmran 164)ayeti de te'kid etmektedir.Allahu Teâlâ onlara bu nimetini ve lûtfunu hatırlatınca, onlara buna mukabil kendisini anmalarını ve şükretmelerini emretmiştir.Buna göre eğer, lâfzının ceva-. olması caiz olur mu? denilirse, biz deriz ki: "Bunu Ferrâ uygun bulmuş ve, ifâdesine iki cevap vermiştir. Birisi lâfzının başına geldiği cümle, diğeri ise ifâdesidir. Bunun izahı şudur: Cenâb-ı Hak onlara, rahmetiyle onları anması için ve bjr de onlara daha önceden vermiş olduğu nimetleri sebebiyle kendisini anmalarını vâcib kılmıştır.Kâdî, birinci takdirin daha üstün olduğunu söylemiştir. Çünkü, arada bir fasıla olmaksızın, sözden önce, sözün kendisiyle tamam olacağı bir şey bulunursa o sözün o şeye taalluk etmesi daha evlâ olur... 94[94]

İkinci Mesele

"Vech-i sebep "(benzetme yönü) hususunda iki görüş vardır. Eğer bu kâf harfinin, Hak Teâlâ'nın, ifâdesine taalluk ettiğini söylersek, mâna, "Kıble hususundaki nimet, peygamberlikle verilen nimet gibidir" şeklinde olur. Çünkü Allahu Teâlâ en uygun olanını yapar.Eğer kâf harfinin, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesine müteallik olduğunu söylersek, bu "zikr vasıtasıyla olan nimetin,risâlet vasıtasıyla olacak nimetin yerine geçtiğine" delâlet eder. 95[95]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Allah'ın, 'buyruğundaki, “Ma” ma-ı masdariyyedir. Sanki, "Sizin içinize göndermemiz gibi..." denilmiştir. Bunun, mâ-i kâffe olması da muhtemeldir.
Cenâb-ı Allah'ın, fej "sizin İçinize.." sözünden maksad, Araplardır. Yine ayetteki, jj&* "Sizden..." ifâdesinden maksad da Araplardır. Allah' in, Hz. Muhammed'i Araplardan biri olarak, Araplara bir peygamber olarak göndermesi, -bu, Araplar için bir şeref olduğu için- Araplara büyük bir nimettir. Bir de, Arapların başkasına boyun eğmede çok fazla taassubları olduğu için, Allah Teâlâ onlara, daha kolay kabul etsinler diye, kendi içlerinden bir peygamber göndermiştir. 96[96]

Resûl-i Ekrem'in Ayetleri Okuyup Arındırması

Allah TeâJâ'nın, "Size bizim ayetlerimizi okuyan.." ayetine gelince, bil ki bu en büyük bir nimettir. Çünkü o ebedi bir mucizedir. O ayetler okununca, bu vesile ile ibâdetler edâ edilir ve yine onlar okununca, onlardan her türlü ilim çıkartılır. Yine onlar okununca, bütün güzel ahlâk

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/68-69.
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/69.
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/69.

onlardan öğrenilir. Böylece sanki onların okunmasından, hem dünyevî hem de ııhrevî türlü türlü hayırlar elde edilir.

Hak Teâlâ'nın, "Ve sizi tezkiye eden" ifâdesinde bazı görüşler vardır;

a) "Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, kendisine sımsıkı sırıldıklarında temiz olmalarını temin edecek şeyi öğretiyor." Bu görüş, Hasan elrBasrİ'den rivayet edilmiştir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s) onları medh-ü sena ederek tezkiye ediyor, yani "Sizin üzerinde olduğunuz güzel ahlâkı biliyor ve sizi onunla niteliyor" demektir. Nitekim,tezkiye eden (temize çırakan) kimse, şahidinin temiz olduğunu söylediğinde . denilir.

c) Tezkiye, çoğaltmak, arttrmak nianasındadır.Buna göre sanki, ifâdesinin manası, "o, sizi çoğaltıyor" şeklinde olur. Nitekim Hak Teâlâ, Siz az idiniz, Allah sizi çoğalttı" (Araf. 86) buyurmuştur. Hz. Peygamber'in onları çoğaltması, onları hak üzerinde birleştirmesidir. Böylece onların birbiriyle olan yakınlıkları, alâkalan artar ve bu sayede çoğalmış olurlar. Bu görüş Ebu Müslim'den nakledilmiştir.

Kâdî, bütün bu izahların birbirine ters düşmediğini; Allah Teâlâ'nın kendisine itaat edenlere bu vasıfları vereceğini söylemiştir.Allah Teâlâ'nın, "Ve kitabı ve hikmeti size öğreten..." ifâdesi, bir tekrar değildir. Çünkü onlara Kur'an'ı okumak, Kur'-an'ı öğretmekten farklıdır. Hikmet'e gelince, bu Kur'an'ın tafsilâtını ihtiva ettiği diğer şer'î ahkâmı bilmektir. İşte bu sebepten ötürü Şafiî (r.a), "Hikmet, Resulullah'ın sünnetidir" demişir.Cenâb-ı Allah'ın; "Ve size bilmediğiniz şeyleri Öğreten..." ifâdesi, Allah'ın Hz. Muhammed'i, peygamberlerin artık gelmediği ve ümmetlerin câhil kaldığı bir zamanda, insanların dinleri hususunda şaşkın ve sapık oldukları bir devrede peygamber olarak göndermiş olduğuna bir dikkat çekmedir. Bu durumda, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i hak peygamber olarak göndermiş.O da onlara dinleri hususunda muhtaç oldukları şeyleri öğretmiştir. İşte bu da, en büyük nimetlerden birisidir. 97[97]

Kulun Vazifesi Allah'ı Anmak ve Ona Şükretmektir

"Öyle ise siz beni anm, ben de sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük etmeyin "(Bakara. 152).Bil ki Cenâb-ı Allah, bu ayette biz kutlarını iki şeyle mükeltef tutmuştur: Birisi zikir, diğeri şükür. Zikir, bazan dit ile, bazar kalb ile, bazan da azalarla olur. İnsanların Allah'ı dilleriyle zikretmeleri (anmaları), hamd, teşbih, medh ve Kur'an'ı okumakla olur.Allah'ı kalb ile zikir ise üç türlüdür:

a) O'nun zatına ve sıfatlarına delâlet eder deliller üzerinde ve bu delilleri cerh eden şüphelere cevap üzerinde tefekkür etmek.

b) Hak Teâlâ'nın insanlara verdiği mükellefiyetlerinin, ahkâm, emir ve yasaklarının, va'ad ve vafainin nasıl olduğunu gösteren deliHer üzerinde düşünmek. İnsanlar.mükellefiyetlerin nasıl olduğunu bilip, onların yerine getirilmesi halinde olan va'ad-i İlahî ile yerine getirilmemesi halinde olan vaîd-i İlâhiyi (tehdidi) bildiklerinde, o mükellefiyetleri yerine getirmek onlar için kolaylaşır.

c) Allah'ın mahlûkattnın sırları üzerinde düşünmek. Bu düşünce ile, mah-lûkatın her zerresi kutsî âlemin karşısında bulunan cilalı bir ayna gibi olur. Kul, o aynaya baktığı zaman, kulun bakışının ışıkları o aynadan celâl âlemine yansır. İşte bu makam, sonsuz mertebeleri olan bir makamdır.

İnsanların, Allah'ı uzuvları ile zikretmelerine gelince, bu, onların uzuvlarının emrolundukları işlerle iyice meşgul olması ve nehyolundukları amellerden tamamen uzak kalmalarıdır. İşte bu manada olmak üzere Allah Teâlâ,

"Allah'ın zikrine koşun" (Cuma,9) ifâdesi ile, namazı "zikir" diye adlandırmıştır. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah'ın "Beni anm" ifâdesindeki, emr-i İlâhî bütün taat türlerini içine almaktadır. Bu sebepten dolayı, Sa'id b. Cübeyr'in şöyle dediği nakledilir: "Bu ayet "Beni, taatımı yerine getirerek anın'1 manasmdadır. Allah Teâlâ, bütün taatlar bunun içine girsin diye, böyle mücmel bırakmıştır."Allah Teâlâ'nın, "Ben de sizi zikredeyim" buyruğunu mutlaka mevzuya en uygun bir manaya hamletmek gerekir. Bu uygun mana ise, Allah'ın mükâfaat vermesi, medh-u sena etmesi, rızasını bildirmesi, lûtufta bulunması ve bir makam vermesidir. Bütün bunlar Hak Teâiâ'nın, sözünün manasına dahildirler.Alimler bu ayeti çeşitli ifâdelerle açmışlardır:

---

[97] [97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/70.

a) Bana itaat ederek beni zikredin ki, ben de rahmetim tle sizi zikredeyim, (yani size rahmet edeyim).

b) Davetime icabet etmek ve muhsin olmak suretiyle beni zikredin.Bu, tıpkı Allah'ın,"Bana dua edin, duanızı kabul ede-yim" (Mu'min, 60) ayeti gibidir. Bu, Ebu Müslim'in görüşüdür. O şöyle demiştir: "Alah Teâlâ, mahlûkatına, kendisini arzulayarak ve kendisinden korkarak, rahmetini umarak ve azabından çekinerek zikretmelerini; zikirlerini başkası değil sırf Allah için yapmalarını emretmiştir. Onlar, Allah'a ibâdet etmede ve onu Rab tanımada ihlâslı olarak zikrettikleri zaman, Allah Teâlâ da hem dünya hem ahirette onları ihsanı, rahmeti ve nimeti ile zikreder (yani bunları verir)".

c) Beni, medh-ü sena edip itaat ederek zikredin ki, ben de sizi medh-ü sena edip nimet vererek zikredeyim.

d) Siz beni dünyada anın (hatırlayın) ki, ben de ahirette sizi anayım.

e) Siz beni, hiç kimsenin bulunmadığı yerlerde zikredin ki, ben de sizi kimsenin bulunmadığı (ıssız çöllerde) zikredeyim, yalnız bırakmayayım.

f) Siz beni bolluk içinde iken zikredin ki, ben de sizi başınız belâda iken anayım (yardım edeyim).

g) Bana itaat etmek suretiyle beni zikredin ki ben de yardımım ile sizi zikredeyim.

h) Siz benim uğrumda cihâd ederek anın ki, ben de size hidayet ederek (yol göstererek), sizi anayım.

i) Beni sıdk ve ihlâstmzla antn ki, ben de sizi kurtararak ve kendime daha fazla yaklaştırarak zikredeyim.

k) Siz önce, benim Rab olduğumu hatırlayın ki, ben de sonunda, sızı rahmetim ve kulluğuma kabul etme ile hatırlayayım (mükâfaatlandırayım)." 98[98]

Sabır ve Namazla Yardım Talep Etmek

"Ey iman edenler sabır ve namaz ile yardım isteyin. Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir"(Bakara, 153).

Bil ki Cenâb-t Allah, "Beni zikredin" ifadesiyle bütün ibâdetleri; "Bana şükredin" ifadesiyle de şükrü vâcib kılınca; bunun peşisıra bu ikisini yerine getirmeye yardımcı olacak şeyi bildirerek, "Sabır ile ve namaz ile yardım isteyin" buyurmuştur. Allah Teâlâ, kendilerinde ibâdetleri yerine getirmede yardımcı olacak hususiyetler bulunduğu için, sabır ve namazı yardım isteme vesilesi yapmıştır. 99[99]

Sabrın Ehemmiyeti

Sabırda bu hususiyetin bulunması, o nefsi, Allah'ın rızası için. hoşuna gitmeyen şeylere zorlamak, güçlükleri sırtlanmaya ve sızlanmamaya alıştırmak olduğu içindir. Kim, nefsini ve kalbini böyle bir boyun eğmeye sevkederse, ona, ibâdetleri yapmak, taatların sıkıntılarına katlanmak ve yasak olan şeylerden kaçınmak kolay gelir.Kimi âlimler, ayette geçen sabrı oruca; kimileri de, bu ayetten sonra, "Allah yolunda öldürülen kimselere... demeyiniz" ayeti geldiği için, Allah Teâlâ,"Bir grupla karşı karşıya geldiğinizde, sebat ediniz" (Enbiya, 45) buyurarak cihadda sebatı;"Onlar ancak şöyle derler: "Ey Habbimizr bizim günahlarımızı ve işimiz-deki taşkınlığımızı bağışla. (Savaşta) ayaklarımızı iyice sabit kıl. Kâfirlere foir-şı bize yardım et" Al-i-İmran. 147) buyurarak namazda.yani duada sebatı emrettiği için, cihad

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/71-72.

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/73.

manasına hamletmişlerdir. Ne var ki lâfzın umûmî oluşu ve bir ka-yıd ile mukayyed olmayışı sebebiyle, bizim tercih ettiğimiz görüş daha evlâdır.Namazla yardım taleb etmek şundan dolayıdır: Çünkü namazın tam huşu, Ma'bud'a tam bir inkıyad ve ihlâs ile yapılması, kişinin bütün düşünce ve kalbini namaz ile namazda okuduğu ayetlere vermesi.va'adi ve va'îdi; tergibi ve terhibi tefekkür etmesi gerekir.İşte namazda her kim bu yolu tutarsa, o namazın dışındaki diğer ibâdetlerin zorluğuna katlanma hususunda nefsini terbiye edip hazır hale getirmiş demektir. Bunun için Cenâb-ı Hak, Şüphesiz namaz her türlü çirkinlik ve kötülükten (insanı) âhkor" (Ankebut, 45) buyurmuştur. Bundan ötürüdür ki biz, hayırlı kimselerin, başlarına musibet geldiğinde namaza sığındıklarını görüyoruz. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) güç bir işle karşılaştığında namaza koşardı.Sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir" buyurmuştur. Yani bu, "Onlara karşı Allah sana yeter. O hakkıyla işiten ve bi'endir" (Bakara, 137) ayetinde de olduğu gibi, sabredenlere yardım etme manasında onlarla beraberdir. Cenâb-t Hakk sanki onlara."Allah hidayete erenlerin hidayetini artırır" (Meryem. 76) ayetinde de buyurduğu gibi, kullarına,ken-dine itaatte sabır ve namaz ile yardım istediklerinde, onların muvaffakiyetini, tevfik-i İlâhisini ve lütuflarını artıracağını garanti etmiştir. 100[100]

Allah Yolunda Öldürülenler Diridirler

"Allah yolunda öldürülmüş olanlar için "Ölü" ler demeyin, bilâkis onlar diridirler, fakat siz farkına varmazsınız "
(Bakara, 154).

Bu Ayetin Mâkabliyle Münasebeti Ve Nüzul Kıssası

Bil ki bu ayet, Al-i İmran süresindeki, "Aksine onlar diridirler, Hableri yanında rmklandmhyorlar" (Al-i imran, 169) ayetinin bir benzeridir. Bu ayetin, bir önceki ayetle olan irtibatının izahı şöyledir: Sanki şöyle denilmektedir: Dinimi yerine getirmekte sabır ve namaz ile yardım isteyiniz. Bu yerine getirmede, benim düşmanlarıma karşı mallarınız ve canlarınızla ci-hâd etmeye mecbur otur, bunu yapar ve bu yolda canlarınız giderse, canlarınızı boşuboşuna harcadığınızı (verdiğinizi) zannetmeyin. Aksine bitiniz ki sizden öldürülenler benim katımda diridirler."Bu ayetle ilgil bazı meseleler vardır: 101[101]

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu ayet Bedir şe- hidleri hakkında nazil olmuştur. O gün müslümanlardan ondört kişi şehid edilmişti. Bunlardan altısı muhacirlerden, sekizi ise ensardandı. Muhacirlerden olan; "Ubâde b.el-Hars b. Abdul-Müttalib, Ömer b. Ebî Vakkas, Zü'ş-Ştmâleyn, Amrb. Nufeyle, Âmir b. Bekr ve Mihca b. Abdullah idi. Ensardan olanlar; Sa'id b. Hayseme, Kays b. Abdu'l-Münzlr, Zeyd b. el-Hars, Temim b. el-Hümâm, Râü b. el-Muallâ, Hâlise b. Surâka, Muavviz b. Afra veAvf b. Afra.,.Sahabe-i Kiram,"Falanca öldü, falanca öldü" diyorlardı. Cenâb-ı Allah, o şehidler hakkında, "öldüler" denilmesini nehyetti."Diğer müfessirlerden ise şu görüş rivayet edilmişir: "Kâfirler ile münafıklar, "İnsanlar, hiçbir fâidesi olmaksızın sırf Muhammed'in rızasını kazanmak için kendilerini öldürüyorlar" demişlerdi de bu ayet bunun üzerine nazil olmuştur." 102[102]

İkinci Mesele

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/73-74.
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/74-75.
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/75.

Kelimesi, mahzuf bir mübtedânın haberi olduğu için merfudur. Bunun takdiri şöyledir"Onlar ölülerdir demeyin.'[103]

Şehitlere Ölü Denmez, Onlar Diridir

Üçüncü Mesele

Bu ayetle ilgili çeşitli görüşler vardır:
1) "Onlarşuanda diridirler." AllahuTeâlâsanki onları, sevabını onlara ulaştırmak için diriltmiştir.Bu görüş, müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Bu, kendileri kabirlerinde bulundukları halde, itaat edenlere, nail oldukları sevabın ulaştığına delildir.Şayet, "Biz onların bedenlerinin kabirlerde ölü olduğunu müşahede ettiğimiz halde, sizin bu görüşünüz onlar hakkında nasıl doğru olabilir?" denilirse, deriz ki:"Bize göre, hayâtın var olması için bünye şartdeğildir. Allahu Teâlâ'nın, bütün unsur ve zerreleri bir araya getirmeye ve birleştirmeye ihtiyaç duymaksızın, bu zerrelerden herbirinde hayatı tekrar yaratması imkânsız değildir."Mu'tezile'ye göre ise, Altahu Teâlâ'nın hayat sahibi varlığın mahiyeti için zorunlu olan cüzlere, unsurlara hayatı iade etmesi, onları tekrar diriltmesi ve diğer uzuvların gerekli olmaması garip görülemez.. Yine Allah'ın onları, artık görülmez, müşahede edilmez olduklarında da diriltmesi imkân dahilindedir.
2) Esamm şöyle demiştir: Yani, "Onları ölüler olarak isimlendirmeyiniz, onlar hakkında, "diri şehitler" deyiniz."
Yine müşriklerin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir ölü iken kendisini dtrittfğimlz kimse......kimse gibi midir?" (Enam, 122) ayetinde belirttiği gibi, "onlar, din hususunda ölmüşlerdir" deyip de, bunun üzerine de Allah'ın, "Ey müslümanlar, Allah yolunda şehid olanlara müşriklerin dediğini söylemeyiniz; fakat siz, onlar dinde diridirler, fakat onlar, yani müşrikler, Hz. Muhammed'in dini üzere öldürülenlerin, dînî bakımdan diri olduklarını Rable-rinden olan bir hidâyet ve ömür üzere olduklarını bilemezler" demesi mümkündür. Nitekim anlatılan bir hikayede şöyle rivayet edilmiştir: Adamın birisi birisine şöyle der: "Senin gibi bir kimseyi halef bırakan kimse ölmez." Hipok-rat'm ise öğrencilerine, "İradenizle ölünüz ki, ruhunuzla d iri İti leşin iz" dediği anlatılmaktadır.
3) Müşrikler şöyle diyorlardı: "Muhammed'in arkadaşları kendilerini öldürüyor, hayatlarını heba ederek, bu dünyadan hiç bir şey elde edemeden çıkıyor ve bir hiç uğruna ömürlerini tüketiyorlar..." Bunu söyleyenler, işte müşriklerdir. Onların, âhireti inkâr eden "Dehriyye" itikadına bağlı olmaları veya, ahirete inanıp da Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini inkâr etmeleri muhtemel olduğu için, onlar bu sözü söylemişlerdir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Müşriklerin, onlar ölüdürler, diriltilmeyecekler, dünyada katlandıkları sıkıntıların faydasını da göremiyecekler, demesi gibi demeyin; fakat ancak biliniz ki onlar diridirler, yani onlar diriltilecekler ve cennette kendilerine mükâfatlar verilecek, nimetlendirileceklerdir deyiniz" buyurmuştur.
Cenâb-ı Hakk'ın, îUil sözünü, "onlar d iri İt ilecektir" şeklinde tefsir etmek tuhaf değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, " Muhakkak ki iyi kullar naîm cennetindedirler; günahkârlar İse, çıgın bir ateş içindedirler.(İnfitar, 13-14); "O ateşin duvarları onları kuşatmıştır " (Kehf,29): Muhakkak ki münafıklar, ateşin en alt tabakasıhdadırlar" (Nisa. 145) ve."İman edip güzel amel işleyenlere gelince, onlar nimetler cenneti fçfndedfrter"(Hacc.56) buyurmuştur. Yani onlar, "böyle olacaklar" demektir. Bu görüş Ha'bî ve Ebu Müslim el-İsfehaninin tercihidir. [104]

Kabir Azabının Delilleri

Bil ki ulemânın ekserisi, birinci görüşü tercih etmişlerdir. Buna şu hususlar da delâlet

---

[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/75.
[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/75-76.

etmektedir:
a) Kabir azabına delâlet eden ayetter. Nitekim Cenâb-ı Hak,"Dediler ki"Ya Rabbi bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin" (Mümin, 11) buyurmuştur. Ayette zikredilen iki ölüm, ancak kabirde de hayatın meydana gelmesiyle mümkün olur. "Boğuldular ve bir ateşe sokuldular" (Nûh, 25) ... (Fâ harfi ta'kibiyye içindir) ve, "Sabah akşam ateşe tutulurlar. Kıyametin koptuğu gün, (şöyle seslenilir): "Firavunun hanedanını azabın en çetinine sokunuz!" (Mümin, 46)...Kabir azabının varlığı sübut kazanınca, kabirde mükâfaatın olabileceğine hükmetmek de gerekir. Çünkü azab, Allah'ın kulun üzerindeki hakkıdır; se-/âb ise, kulun Allah üzerinde olan hakkıdır. Buna göre azabı düşürmek, mu-kâfaatı düşürmekten daha güzeldir. CenâtH Hak azabı kıyamete erteleyip, hatta bazan onu kabirde gerçekleştirdiği gibi, aynı şekilde O'nun kabirde sevabı vermesi daha uygun olur.
b) Eğer ayetin mânası, 1. ve 2. maddelerdeki gibi olursa, Allahu Teâlâ'-nın,"Fakat siz, hissedemezsintz" ifâdesinin bir anlamı kalmaz. Çünkü mü'minler, şehidlerin kıyamette diriltileceklerini ve onların Allah'tan olan bir nûr ve hidayet üzere ölmüş olduklarını bilmeseler bile, hitap onlaradır. Böylece durumun, bizim dediğimiz gibi, Allah'ın onlan kabirde dirilteceği hususu bilinmiş olur.
c) Allahu Teâlâ'nın,"Ve onlar, henüz kendilerine yetişmemiş olanlar hakkında müjde vermek isterler" (Al-i. İmrân. 170) ayeti, öldükten sonra dirilme vâki olmadan ence, Berzah âleminde bir hayatın bulunduğuna bir delildir.
d) Hz. Peygamber'in şu s[105]özü: "Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçedir, veya cehennem çukurlarından bir çukurdur. Kabirdeki azâb ve mükâfaat hususundaki haberler, mütevâtir derecesinde gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) namazının sonunda, azabından sana sığınırımderdi.[106]
e) Cenâb-ı Hakk'ın, "onlar diridirler" sözünden maksadı, "onların diriltilecekler)" manası olsaydı, bu hususta sadece onların zikredilmesinin bir manası olmazdı.
Ebu Müslim, buna şu şekilde cevap vermiştir: "Allah Teâlâ onları özellikle zikretmiştir, zira onların cennetteki dereceleri daha yüce, menzilleri daha şereflidir. Çünkü Cenâb-ı Hak,"Kîm(ler) Allah'a ve Resulüne itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine inamda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehidler ve salihler ile beraberdir" (Nisa, 69) buyurmuştur. Allah onları yüceltmek için bilhassa zikretmiştir."Bil ki bu cevap zayıftır. Çünkü peygamberlerin ve sıddîklerin derecesi, Cenâb-ı Allah onları zikretmemiş olsa da, daha büyüktür.
f) İnsanlar, şehidlerin kabirlerini ziyaret eder ve onlara saygı duyarlar. Du da bazı bakımlardan bizim söylediklerimize delildir. Ebu Müslim kendi görüşüne tercihe sebeb olarak, Al-i İmran süresindeki, Aksine onlar Rableri katında diridirler" (Al-i İmran, 169) ayetini zikretmiş ve "Ayette belirtilen, "Allah'ın katında oluş," mekân bakımından bir oluş değil, cennette bulunuş manasınadır. Halbuki cennetliklerin ancak kıyametin kopmasından sonra cennete girecekleri malumdur" demiştir.Ona şöyle cevap veririz: "Bahsedilen, "Allah'ın katında otuş"un ancak cennette olmakla olacağını kabul etmiyor, aksine onlar kabirde veya birbaşka yerde oldukları halde, bunun derecelerinin yükseltilmesi ve ilâhi müjdelerin kendilerine ulaştırılması manasında olduğunu söylüyoruz." [107]

Beden-Ruh Münasebeti, Kabir Azabının Ruhanî Olması Meselesi

Bil ki ayet hakkında bir başka görüş daha vardır. O da, "Kabir azabının veya mükâfaatının bedenlere değil ruhlara verildiği görüşüdür. Bu görüş, ruhu bilmeye bina edilmiştir. Bu görüşte olanların sözünün özüne işaret ederek diyoruz ki: Onlar şöye demişlerdir:"İnsanın şu görülen heykelden (bedenden) ibaret olması mümkün değildir. Bu mümkün olmayışın iki

---

[105] Tırnuzı, Kıyâme. 26 (4/640)

[106] Ebu Davud, Edeb. 101.

[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/77-78.

sebebi vardır:
1) Bu bedenin cüzleri devamlı büyür, gelişir, serpilir, noksanlaşır, mükemmelleşir ve erir, zayıflar.. İnsan, İnsan olması bakımından, hayatının başından beri hep devam eder. Bakî olan, bakî olmayandan başkadır. Herkesçe "ene-ben" lafzıyla kendisine işaret edilenin, bu heykelden başka olması gerekir. 108[108]

"Ben" Dediğimiz Şey Nedir?

2) Ben, benim, bütün parçalarımdan ve cüzlerimden habersiz olduğum halde de, "ben" olduğumu bilirim. Bilinen, bilinmeyenden başkadır. Kendisine, uî "Ben" diye işaret ettiğim, bu âza ve cüzlerden başkadır. "İnsan hissedilemez.çünkü hissedilen şeyler, o şeylerin yüzeyi ve rengidir. Fakat şüphe yok ki insan sadece görünen rengi ve yüzeyinden ibaret değildir. Âlimler bu noktada kendisine "Ben" diye işarette bulunulan şeyin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu husustaki görüşler çoktur. Ancak bunların en özlüsü şu iki görüştür:
A) Maddi cüzler, bu heykelde (bedende), ateşin kömürde, yağın susamda ve gülsuyunun gülde hareket edip (sirayet etmesi) gibi hareket ederler. Bu görüşte olanlar iki grupturlar:
1) Cisimlerin heykellerine (sadece görünen maddelerine) inanan kimseler. Bunlar şöyle derler: "Bu cisimler, insanın heykelinin meydana geldiği diğer cüzlere denktir. Fakat irâde ve ihtiyar sahibi olan Kadir Allah, kişinin ömrünün başından sonuna kadar, bazı cüzleri ibkâ eder. İşte o cüzler herkesin "Ben" sözüyle işaret ettiği cüzlerdir. Sonra o cüzler, Allah'ın onlara verdiği bir hayat ile diridirler. Bu hayat zail olduğu zaman o cüzler ölür." Bu çoğu kelâmcıların görüşüdür.
2) Cisimlerin çeşit çeşit olduğuna inanan kimselerdir. Bunlar insanın ömrünün başından sonuna kadar devam eden cisimlerinin mahiyet ve hakikat itibarıyla şu heykeli meydana getiren cisimden farklı olduğunu, o cisimlerin zatları gereği diri olduklarını, zatları gereği idrâk olunduklarını; bu bedenle (heykel ile) birleşip, ateşin kömürde sirayet edişi gibi onda hareket ettiği zaman, şu heykelin o ruhun nurlarıyla nurlanıp onun hareketiyle hareket edeceğini iddia etmişlerdir. Sonra şu heykel devamlı zayıflama, çözülme ve değişmededir. Ne varki o cüzler olduğu gibi devam eder ve mahiyet itibariyle çürüyen heykelden farklı olduğu için kendisine çözülme arız olmaz. Bu beden bozulunca, o nûrânîjlâtîf olan o cisimler, eğer saîdler cümlesinden ise, bedenden ayrılarak, göklere, mukaddes ve mutahhar âlemlere giderler. Eğer şakiler cümlesinden iseler cehennem ve belâlar âlemine giderler.
B) Herkesin "Ben mevcudum" diye işaret ettiği şey mekân tutan bir şey olmadığı gibi, bir mekânda bulunan şey ile de bulunmaz. O, ne bu âlemin içindedir, ne de dışındadır. Onun bu şekilde olması, Allah gibi sayılmasını gerektirmez. Çünkü selbî (menfî, negatif) hususlarda müşterek (benzer) olmak, mahiyet itibarıyla aynı olmayı gerektirmez. Bu görüşte olanlar, şu şekilde delilgetirmişlerdir: Malumatta gerçek manada tek başına müstakil olan şey vardır. Binaenaleyh onu bilmenin tek hak olması gerekir. Bu sebeple böyle bir ilimle nitelendirilmiş olanın da tek gerçek olması gerekir. Halbuki cisimlerin her parçası veya cisme giren her şey gerçek ferd (müstakil bir şey)değildir. Buna göre, işte bitarafımızdan "O, bu tek tek şeyleri bilir" diyebileceğimiz şeyin ne cisim, ne de cismânî olmaması gerekir. Malumatta (bilinmede) gerçek tek olan şeye gelince şüphesiz bu, birşeyin varlığında bulunan bir şeydir. Bu mevcud eğer gerçek ferd ise, bizim varmak istediğimiz sonuç da budur.Eğer mürekkeb ise, bu durumda mürekkeb olan,ferd terden meydana gelmiştir. Binaenaleyh her halükârda ferdin bulunması gerekir. O, malûmatta ferd (tek) olduğu zaman malumda da ferd olur. Çünkü o ferde (tek'e) taalluk eden bilgi, eğer bölünürse onun cüzlerinden herbiri veya bazısı,yâ o malumla bilinmiş olur ki bu imkânsızdır. Çünkü o zaman cüzün (parçanın) bütüne denk olması gerekir. Bu da imkânsızdır. Ya da o şey, ilim bakımından o malumun cüzlerinden olmaz. Buna göre bu cüzler biraraya geldiği zaman, ya bir fazlalık ortaya çıkar ki bu,o tek ferdi bilmektir. Bu durumda o malumu bilmek, bundan Önce takdir ettiğimiz o şeyler değil de, ortaya çıkan

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/78.

şu yeni durum olmuş olur. Sonra bu yeni durum eğer bölünebilirse, mesele geri dönmüş olur. Eğer bölünmezse, zaten elde edilmek istenen netice de budur.Malumda bölünmeyi kabul etmeyen bir ilmin bulunması durumunda, bu ilimle mevsuf olan da aynı olması durumuna gelince.mevsûf eğer taksimden önce mevcud ise, bu, cüzlerden herbiri veya bir kısmı olur. Yok eğer o ilmin tamamıyla mevsuf olursa, bu takdirde o bir tek şey bir çok eşyaya birden dahil olmuş (nüfuz etmiş) olur ki bu imkânsızdır. Veya o dahil olan şeyin cüzleri mahallin (yani girdiği yerin) cüzlerine taksim edilmiş olur ki bu takdirde de o dahil olan.taksim edilmiş olur. Halbuki biz o dahil olan şeyin bölünmeye kabil olmadığını farzetmiştik. Yahut, o mahallin cüzlerinden herbiri, dahil olanın (hallin) bir kısmı ila değil de tamamı ile muttasıf olması durumu olabilir. Bu takdirde de bu mahal, o dahil olandan (hailden) boş (hâlî) olmuş olur. Halbuki biz onunla mevsuf olduğunu varsaymıştık. İşte bu da bir tenakuzdur.Her mekân tutan şeyin bölünebilir olmasına gelince, bu, atomu yok sayma hususunda zikredilen delillerle isbat edilir. Onlar sözlerine şöyle devam ederler: "Böylece herkesin, "Ben varım" diye işaret ettiği şeyin bir mekânda olmadığı ve bir mekânda bulunan şeyle bulunmadığı (mütehayyizle kâim olmadığı) ortaya çıkmış olur. Sonra deriz ki: Bu mevcudun, mutlaka cüz'iyyâ-ti.idrâk etmesi gerekir. Zira aksi halde karşımda duran cismin, meselâ at değil de bir insan olduğuna hükmetmem mümkün olmaz. Bir mevcudu bir sıfatla niteleyenin, haklarında hüküm verdiği (nitelediği) şeyleri müşahede etmesi, cüz'îyi ve külliyi idrâk etmesi gerekir; tâ ki o külliyi esas alarak o cüz'î hakkında hüküm verebilsin. Külliyatı idrak eden nefsin bizzat kendisidir. Cüz'İyyâtı idrâk eden de odur. O halde buna göre cüz'iyyâtı idrâk eden herkesin lezzet duyması ve acı duyması imkânsız değildir." Bu görüşte olanlar şöyle devam ettiler: "Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Bedenden ayrılan bu ruhlar, kıyamet günü Allah onları bedenlerine döndürünceye kadar, elem veya lezzet duyarlar. Orada da bedenler için lezzetler ve acılar meydana gelir." İşte bu, insanlardan bir grubun söylediği bir sözdür.Bunlar sözlerine devamla şöyle dediler: "Bu görüşün çok güçlü bir delili olmadığını farzetsen bile, yanlışlığına dair de bir delil yoktur. O halde bu, şeriatın te'yid ettiği, Kur'an'ın zahirinin desteklediği ve Allah'ın kitabında kabir azabının ve mükâfaatının olduğuna dâir şek ve şüpheleri izâle eden bir izah şeklidir. Bu sebeble bu görüşe varmak gerekir. "İşte bu görüşün izahı hususunda özetle anlatılan husustur. Allah işlerin hakikatini bilendir.Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Bu görüşü şu husus da te'yid eder: Kabir azabı veya mükâfaatı ya şu bünyeye, ya da onun bir parçasına gelir. Birincisi mükâbere (delilsiz iddia) dir. Çünkü biz bu bünyenin paramparça olduğunu ve dağıldığını görüyoruz. Öyle ise sevab ve azabın bu bünyeye geldiğini söylemek nasıl mümkün olur? O zaman ancak şöyle denebilir: Allah Teâlâ, o küçük cüzlerden birini diriltir, azab ve ikâbı ona verir. Bu mümkün olursa, şöyle de denebilir: İnsan, sadece ruhtur. Çünkü ruh dağılıp parçalanmaz. Binaenaleyh şüphe yok ki azab ve mükâfaat ona gelir, sonra Allah Teâlâ, kıyamette ruhları bedenlere döndürür ve böylece cismânî haller, ruhanî hallerle birleşmiş olur. 109[109]

"Celalim hakkı için sizi biraz korku, açlık, mallardan,canlardan ve mahsûllerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müldele "(Bakara, 155).

Ayetin Makabli İle Münasebeti

Bil ki Kaffâl (r.ah.) bu ayetin ayetiyle ilgili olduğunu söylemiştir. Yani "Siz sabır ve namazla Allah'ın yardımını taleb edin. Çünkü biz sizi korku ile, sununla, sununla imtihan edeceğiz" demiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 110[110]

Birinci Mesele

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/79-81.
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/82.

Eğer, "Allah Teâlâ, "Bana şükredin, ve nankörlük etmeyin" buyurmuştur. Şükür ise, yine "Eğer şükrederseniz, size (nimetlerimi) artırırım "(İbrahim. 7) buyurduğuna göre nimeti artırır. Öyle ise niçin bü âyetin arkasından, "Biz sizi biraz korku İle... imtihan edeceğiz" getirmiştir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Allah Teâlâ, şeriatlarını tamamlamasının, nimetini tamamlama olduğunu haber vermiştir. Binaenaleyh şeriatı tamamlaması şükrü gerektirir. Sonra Cenâb-ı Hak, bu şeriatları yerine getirmenin, ancak çeşitli belâ ve meşakkatlere göğüs germekle mümkün olacağını haber vermiştir. Bu sebeble de şeriatlarını îfâ hususunda da sabrı emretmiştir.

b) Allah Teâlâ, önce nimet verip şükrü emretmiş, sonra da kişi hem şük-redenlerin,hem sabredenlerin derecesini elde etsin diye imtihan edip sabrı emretmiştir. Böylece insanın imanı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,"iman iki parçadır. Bir parçası sabır, bir parçası da şükürdür" hadisine göre tamamlanır. 111[111]

İkinci Mesele

Atâ ve Rebi' b. Enes'den ayetteki,"sizi" hitabının muhatablarının, hicretten sonraki Ashab-ı Kiram olduğu rivayet edilmiştir. 112[112]

İmtihamn Peşinen Südınimesindeki Hikmet

Allah Teâlâ için imtihan etmesinin nasıl düşünülebileceği meselesi, (Bakara. 124) ayetinde geçmişti. İmtihanın açıkça anlatılmasında-Hikmet ki hikmete gelince, bu hususta bazı görüşler vardır:

1) Bu, imtihan bilfiil tahakkuk ettiği zaman, insanların nefislerinde ona karşı sabrı iyice yerleştirmek içindir. Böylece bu, daha çok feryad-ü figan etmekten onlar uzaklaştırmış ve belâ geldikten sonra belâyı onlara kolaylaştırmış olur.

2) Onlar, başlarına böyle belâların geleceğini bildiklerinde, endişeleri artar ve artan bu endişe onlarda hemen imtihan edilme isteğini uyandırır. İşte bu sebeple de daha çok mükâfaatı hak ederler.

3) Kâfirler, Hz. Muhammed (s.a.s) ile ashabını dinlerinde sebatlı ve son derece zarar, mihnet, açlık üzere olmalarına rağmen o dinde kararlı olduklarına görünce, onların kesinkes bu dinin sıhhatine inandıkları için onu tercih etmiş olduklarını anlarlar. Bu durum o kâfirleri İslam dininin delilleri hususunda daha ciddi düşünmeye sevkeder.Açıkça bilinen hususlardır ki birine tâbi olanlar önderlerini, sürdürdüğü dâvadan ötürü çok büyük meşakkatler içinde olmasına rağmen yine de o yolda kararlı görürlerse, bu durum, ontartn kendisine uymaları konusunda daha etkin olur. Aksine onu refah içinde, zahmetsiz gördüklerinde aynı durum hâsıl olmaz.

4) Allah Teâlâ, bu imtihanın, daha olmadan önce, olacağını haber vermiştir. Böylece o kimse, bu haberi veren zatın, doğru haber verdiğini görür. Bu da bir gâibten haberdir. Bu sebeble de bu bir mucize olur.

5) Münafıklardan, Hz. Peygamber'den mal ve bol rızık umarak ona uymuş olduğunu söyleyenler vardı. Cenâb-ı Hak, böyle bir belâyı indirmekle kullarını denediği zaman, münafıklar münafık olmayanlardan ayrılır. Çünkü münafık bu haberi duyduğu zaman, Peygamber (s.a.s)'den uzaklaşır ve dini terkeder. Böylece bu imtihan ile, işte bu fayda elde edilir.

6) İnsanın belâlar karşısındaki İhlâsı ve Allah'a yönelmesi, dünyanın o insana yönelmesi halindeki ihlâsından daha çoktur. İşte bu imtihanın hikmeti budur. 113[113]

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/82.

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/82.

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/82-83.

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak müfred sîgasıyla,buyurmuş, cemi sigasıyla, (eşya) dememiştir.Bunun iki sebebi vardır:
1) Ayette sayılan her cins belâdan birçoğu olacağı hatıra gelmesin diye... Eğer öyle olsaydı, bu, çeşitli korkulara delâlet ederdi. Halbuki ayetin takdiri "Şundan birşey ile, şundan birşey İle.." şeklindedir.
2) Bunun manası, "bu sayılan şeylerden az bir şeyle" demektir. 114[114]

İmtihan Unsurlarının Tahlili

Bil ki başına gelen hoşlandığın ve hoşlanmadığın herşey, o anda olan, geçmişte olan ve gelecekte olacak diye üç kısma ayrılır. Hatırına geçmişte olan birşey geldiğinde buna zikir ve tezekkür (hatırlama ve düşünme) denir. Eğer bu o anda mevcut ise, buna "zevk" ve "vecd" denir. Buna "vecd" denilmiştir, çünkü o, senin o anda kendinde hissettiğin, bulduğun bir durumdur. Eğer senin hatırına gelen şey, istikbâlde olacak birşey olur ve bu kalbine galib gelirse, buna da intizâr ve tevakkû (bekleme ve umma) denir .Eğer beklenen şey, kötü birşey ise, ondan dolayı kalbte bir elem meydana gelir ki buna da havf ve işfâk (korku ve endişe) denir. Eğer o beklenen şey, arzu edilen birşey ise, buna da irtiyâh denilir. İrtiyah ümid manasınadır. O halde korku, insana hoş gelmeyen şeyin beklenmesinden dolayı kalbin duyduğu elemdir. Ümid ise, insanın arzu ettiği şeyi umup beklemesinden dolayı kalbin duyduğu ümiddir. Açlıktan murad, kıtlık ve azık elde edememedir.Kaffâl (rh.a) söyle demiştir. "Şiddetli korkuya gelince bu, din sebebiyle bütün Arapları karşılarında gördükleri zaman meydana gelmişti; o vakit onlar, Arapların kendilerine yönelip, aleyhlerinde bir araya gelmelerinden emin değildiler. Ahzâb hâdisesinde öylesine bir korku yaşanmıştı ki.. Nitekim Cenâb-ı Hak., "İşte orada mü'minler imtihana çekilmiş ve şiddetli bir sarsılışla sarsılmışlardı" (Ahzâb.,11) buyurmuştur.Açlığa gelince, bu onlara, mallarının azlığı sebebiyle Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinin başlarında gelip çatmıştı. Öyle ki Hz. Peygamber (s.a.s), karnına taş bağlamışlardı. "Ebu't-Heysem et-Tthân, Hz. Peygamber'in djşarı çıktığında Hz. Ebu Bekir ile karşılaştığını ve Hz. Ebu Bekr'e, "Seni dışarı çıkaran nedir?" diye sorduğunu, onun da, "açlık!" diye cevap verdiğini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in, "Seni dışarı çıkaran beni de dışarı çıkarmıştır" dediğini rivayet etmiştir.Mallar ve canlar hususundaki noksanlığa gelince bu, insanların cihada hazırlanmak için mallarını infak etmek suretiyle düşmanla savaşırken meydana gelmesi ve bir kısmının ölmesiyle meydana gelmiştir. İşte orada mal ve can hususunda noksanlık meydana gelmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Mallarınız ve canlarınızla cihad ediniz"(Tevbe 41)buyurmuştur. Açlık da bazan, yiyecek bittiği zaman cihâd yolculuğu esnasında olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak,"Bu şundandır: Allah yolunda onlara dokunan her bir susuzluk, her bir yorgunluk ve her bir açlık mukabilinde onlara mutlaka salih ameller (defterlerine sevaplar) yazılmıştır"(Tevbe, 120)buyurmuştur. Canlar hususundaki noksanlık bazan, HakTeâlâ'nın, "Birbirinizi öldürmeyiniz" (Nisa, 29) ayetinin tefsirine göre, kardeş ve akrabalardan bazılarının öldürülmesiyle olur.Mahsullerin noksan taşmasına gelince bu, bazan kuraklık, bazan da düşmanla savaşıldığı için, toprağı işleyememekle, bazan da Hz. Peygamber'e gelen elçilere harcamada bulunmak suretiyle meydana gelmiştir." Kaffâl (r.h.a)'ın sözü burada sona erdi.Şafiî (r.a) ise.ayette geçen, kelimesini Allah korkusu; açlığı ramazan orucu, mallardaki meydana gelen noksanlığı zekât ve sadaka, canlarda meydana gelen noksanlığı hastalık, muhsüllerdeki noksanlığı ise çocukların ölümü diye açıklamıştır. 115[115]

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/83.
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/83-85.

Sabredenleri Müjdele

Daha sonra Hak Teâlâ bu hususları zikredince, bunlara sabredenleri, müjdesiyle açıklamıştır. Bu hususta birkaç mesele vardır: 116[116]

Birinci Mesele

Bil ki, bu işler Allahu Teâlâ tarafından olunca, onlara sabretmek vâcibtir. Çünkü Allahu Teâlâ bütün bunların, kendi adalet ve hikmetinin gereği olduğunu beyan etmiştir. Gerçek imana ermemiş kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın haklarında,"İnsanlardan bazıları da Allah'a, bir tarafından ibadet eder. Eğer ona bir hayır dokunursa, ona can-ü gönülden yapışır. Ama bir sıkıntı isabet ederse, yüzüstü geriye döner;dünyasmı da kaybeder,ahfretini de" (Hacc, 11) buyurduğu kimseler gibi olur. 117[117]

Allah'dan Gelen Musibete Sabır, Zalimlerin Zulmü İle Mücadele Gerekir

Zalimler tarafından yapılanlara gelince, bunlara sabretmek vâcib değildir. Meselâ, bulûğ çağına yaklaşmış olan bir kimsenin, babasının kendisine uygulamış olduğu terbiye tarzına sabretmesi gerekir.. Ama bunu ona başkası uygulamaya kalkarsa, o "murahık"ın buna karşı koyması, hatta mücadele etmesi gerekir. Efendisine karşı kölenin durumu da böyledir; Allahu Teâlâ'nın kullarına yapmış olduğu her şeyde bir hikmet ve bir maslahat bulunur; ama, kulların yapmış olduğu zulüm ise böyle değildir. 118[118]

İkinci Mesele

"Müjdele" hitabı, Hz. Peygamber'e veya müjde verebilecek herkesedir. 119[119]

Sabnn Mahiyeti ve Önemi

Allame Gazali (rh.a) şöyle der: "Bil ki sabretmek, insanın özelliklerin dendir. Sabır, ne hayvanlar ne de melekler hakkında düşünülemez. Hayvanlar hakkında düşünülmemesine gelince, bu onların noksanlıklarından dolayıdır. Melekler hakkında düşünülmemesine gelince, bu da onların kâmil ve mükemmel varlıklar olmalarındandır.
Bunu şu şekilde de açabiliriz: Hayvanlara şehvet musallat olmuştur. Ancak, onlarda bu şehvete karşı koyacak akıl melekesi olmadığı için, bu kuvvetin, şehvetin muktezâstna karşı koyması "sabır" diye adlandırılmaz...
Meleklere gelince, onlar rablerinin huzurunda sırt şevk duymak ve bu huzura yakınlık derecesiyle sevinmek için, diğer bütün şeylerden soyutlandıkları, onları bu huzur-u İlâhî'den men edecek bir şehvet duygusu da musallat olmadığı için, onlar, kendilerini zülcelal olan Allah'ın huzurundan men edecek şeylere başka bir orduyla karşı koymaya gerek duymazlar.İnsana gelince o, çocukluğunun tam başlangıcında, diğer canlılar gibi noksan olarak yaratılmıştır. O vakitler onlarda, muhtaç oldukları beslenme ve gıda arzusundan başka bir şey yaratılmamıştır. Daha sonraysa onlarda oynama arzusu belirir. Bunu izleyen zamanlarda, onda evlenme arzusu görülür. Çünkü sabır, hedefleri başka olduğu için, aralarında savaş patlak vermiş olan iki ordunun birbirlerine karşı durmasından ibarettir.Bülûga ermiş olan kimseye gelince, onda, kendisini dünyevî lezzetlere yöneltip âhiretten yüz çevirten bir şehvet ile, onu dünyadan yüz çevirmeye ve devamlı olan manevî

---

[116] 116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/85.
[117] 117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/85.
[118] 118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/85.
[119] 119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/85.

lezzetleri istemeye davet eden bir akıl vardır. Akıl, bu dünyevî lezzetleri istemekle meşgul olmanın ebedî lezzetlere ulaşmaya mani olduğunu bilince, onun çağrısı şehvetin davet ettiği işe engel teşkil eder. İşte bu engel ve mâni olma da sabır diye adlandırılır.
Sonra bil ki sabır iki kısımdır:
a) Bedenî olan sabır. Meselâ, bedene güç şeyleri yüklemek ve bunlara katlanmak gibi. Bu da, ya güç şeyleri yapmak gibi fiil ile olur veyahut da şiddetti dayağa ve büvük bw acrça Katlanmak gibi, sıkıntılara göğüs germekle olur.Ruhanî, manevî sabır... Bu da nefsi şehvet ve tabiatın iktizası olan ve arzu duyulan şeylerden alıkoymaktır.Sonra bu manevî sabır, eğer mide ve fere şehvetine karşı bir sabır olursa iffet diye adlandırılır. Eğer arzu olunmayan şeylere katlanmak hususunda olursa, kendisine sabredilme ihtiyacı duyulan kötü şeylerin değişmesiyle, insanlarca buna verilecek isim de farklı farklı olur.Eğer bu sabır, bir musibete karşı oturса, "sabır" işte ancak buna denilir; feryadü figan etme ve sabırsızlık gösterme, sızlanma ise cez' ve hel' denilen bir hal olup sabrın zıddıdır. Bu sabırsızlık da, hevânın kişiyi sesini yükseltmeye, yüzünü gözünü döğmeye,üstünü başını parçalamaya sevkettiği şeye denilir.Eğer bu ruhanî sabır zenginlik hususunda olursa, kendine hakim olma diye isimlendirilir.Şımarıklık durumu bunun zıddıdır.Eğer bu manevi sabır harb ve savaş hususunda olursa, buna Şecaat denilir ki, bunun karşıtı korkaklıktır.Eğer sabır, öfke ve kızgınlığı bastırma, yenme hususunda olursa, buna "hilm" denilir ki, bunun karşıtı da hafifmeşrebliktir.Eğer bu sabır zamanın getirdiği musibetlerden can sıkıcı bir musibete karşı olursa bu, kalb genişliği diye isimlendirilir. Ki gönül darlığı, pişmanlık ve sıkıntı bunun karşıtıdır.Eğer bu sabır bir sözü gizleme hususunda olursa, bu "kitmânu nefs" diye adlandırılır; bu kimseye de "ketum" denilir.Eğer bu sabır çeşidi, bolluk içinde yaşamaya karşı yapılırsa, buna "zühd" denilir; bunun zıddı da hırstır.Eğer bu sabır, malın azlığına karşılık oluyorsa, kanaat diye isimlendirilir ki bunun zıddı açgözlülüktür. Allah'u Teâlâ bütün bu kısımları bir araya getirerek hepsine birden "sabr" adını vermiş ve, Yani "musibetlere sabredenler, yani "fakirliğe sabredenler, "yani savaşa dayananlar" buyurmuştur."İşte doğru olanlar bunlardır ve miittakilerin ta kendileri bunlardır"(Bakara, 177). Kaffâl (rh.a), "Sabır, İnsanın kötülüğün elemini hissetmemesi ve bunu çirkin görmemesi şeklinde değildir. Çünkü bu, imkânsızdır. Sabır, ancak nefsi, feryâd ü figânı ortaya koymamaya hamletmektir.Kişi hüznünü içine atıp, kendisini.onun emarelerini dışarı vurmaktan alıkoyunca,her ne kadar o kimsenin gözünde yaş belirip rengi değişse de, bu kimse sabretmiş olur.Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) : ile 'Sabır, İlk çarpma esnasındadır "120[120]buyurmuştur.Bu böyledir, çünkü başlangıçta kişiden, kendisi sebebiyle sabredenlerden sayılamıyacağı bir hal zuhur edip, sonra da sabrederse, bu teselli olmak diye isimlendirilir ki bu da mutlaka yaptlması gereken bir husustur. Çünkü Hasan el Basrl, "İnsanlara, devamlı feryâdü figan etmekle mükellef kılınmış olsalardı, buna güç yetiremezlerdi" demiştir. Allah en iyi bilendir. 121[121]

Sabrın Fazileti ve Değeri Hakkında Ayetler

Sabrın fazileti hususunda, Allah'u Teâlâ sabredenleri birçok vasıflarla nitelemiş ve sabrı, Kur'an-ı Ke-rim'de yetmiş küsur yerde zikretmiş, birçok hayrı da sabra bitiştirerek şöyle buyurmuştur:"Btz onlardan, sabrettikleri zaman, emrimizle hidâyete ileten imamlar yaptık" (Secde, 24); "Sabretmelerinden dolayı Rabbinİn en güzel kelimesi İsraİloğullan hakkında tamamlanmıştır" (Araf, 137)"Muhakkak ki Allah sabredenlere yaptıktan şeylerin en güzeliyîe mükâfaat verecektir" (Nahl, 96). "İşte bunlara mukâfaatlan, sabretmelerinden dolayı, iki defa verilecektir" (Kassas, 64) ve, "Sabredenlere ecirleri, muhakkak ki hesapsız verilecektir" (Zümer. 10).Sabır hariç, her taatın belirlenmiş bir mükâfaatı vardır. Oruç, sabırda olduğu için Cenâb-ı Hak, "Oruçbenim İçindir" buyurmuş, böylece orucu kendisine nisbet etmiştir. Allah sabredenlerle beraber olduğunu vaadederek, "Sabrediniz, muhakkak ki Allah sabredenlerle

---

120[120] Buharı, Cenâiz. 32.
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/86-88.

beraberdir" (Enfal, 46) Yine Cenâb-ı Hak, yardımı sabretmeye bağlayarak,"Evet, eğer siz sabreder ve A) size gelecek olurlarsa, Allah size beşbin melekie yardım edecektir " (A.İmran 125) buyurmuştur.Yine Allah, sabredenlere vermiş olduğu birçok şeyi, başkalarına vermeyerek, onlara-Râblerinden mağfiretler ve rahmet vardır. Onlar, hidâyete ermiş olanların ta kendileridir" (Bakara, 157) buyurmuştur. 122[122]

Sabrın Değeri Hakkında Hadis-i Şerifler

Bu husustaki haberlere gelince, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Sabır, imanın yansıdır."123[123]Bunun izahı şöyledir: İman, ancak söz amel ve inanç hususunda uygun olmayan şeyleri terketmek ve uygun olanları yapmakla kemâle erer. O halde, uygun olmayanları terketmeye devam etmek, sabırdır. Bu da, imanın diğer yarısıdır. Bu izaha göre, imanın tamamının sabır olması gerekir. Ne var ki uygun olmayanları terkedip uygun olanı yapmak, bazan şehvete muvafık olur ki burada sabra ihtiyaç yoktur.Bazan da bu husus şehvete ters düşer ki, bu durumda sabretmeye ihtiyaç hissedilir. İşte bu sebepten ötürü şüphesiz sabır, imanın yarısı sayılmıştır.
Yine Hz. Peygamber (s.a.s)."Size verilen şeylerin en krymetlüerinden bazıları, yakîn ile sabretmek azmidir. Kime bu ikisinden pay verilirse, o kimse (nafile olarak), gece kılamadığı namaza ve gündüz tutamadığı oruca aldırmasın..." buyurmuştur.Hz.Peygamber başka bir hadiste"İman, sabrın ta kendisidir" buyurmuştur. Hz. Peygamberin bu ifâdesi O'nun; "Hacc, Arafat'tan ibarettir"124[124] sözüne benzer. 125[125]

Sabır ve Şükürden Hangisinin Efdal Olduğu Hakkında

Sabrın mı, yoksa şükrün mü daha faziletli olduğu hususundadır. Atlame Gazali (r.h.a) şöyle demiştir: Sabnn daha üstün olduğuna delâlet eden haberler daha kuvvetlidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s): "Size verilen şeylerin en kıymetlilerinden bazıları, yakın ile sabretmek azmidir. Kime bu ikisinden pay verilirse, o kimse (nafile olarak) gece kılamadığı namaza ve gündüz tutamadığı oruca aldırmasın" buyurmuştur. Yine O,"Allah 'm huzuruna, yeryüzünün en çok şükreden kulu getirilir de, Allah ona, şükredentere vermiş olduğu mükâfaatı verir. Sonra, yeryüzünün en çok sabreden kulu getirilirde onar "Şu şükreden kimseye verdiğim mükâfaatı sana da vermemi ister misin?" denilir. Kul bunun üzerine, "Evet Ya Rabbi" der. Bunun üzerine de Allah'u Teâlâ "Andolsun ki sana nimetler verdim, sen de buna mukabil şükrettin. Seni çeşitli belâlarla sınadım, dayandın. Andolsun ki ben de şimdi sana, mükâfaatı kat kat vereceğim" der. Böylece o kula, şük-redenlere verilen mükâfaatin kat kat fazlası verilir" buyurmuştur.Hz. Peygamber'in, "Yeyip de şükreden kimse oruç tutup da sabreden kimse gibidir126[126]sözüne gelince bu da sabrın üstün olduğuna delildir. Çünkü bu ifâde, ancak mübalağa sadedinde zikredilmiş olan bir ifâdedir. Bu ise ancak, müşebbehün bih,. müşebbehten derece bakımından daha üstün olduğu zaman meydana gelir. Hz. Peygamber'in tıpkı, "İçki içen kimse, puta tapan kimse gibidir"127[127].Yine rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman,mülkünün mertebesine göre peygamberlerden kırk yıl sonra cennete girecektir. Sahabe içinde cennete en son girecek olan ise, zenginliğinden dolayı Abdullah İbn Avf'tır. Haberde rivayet edildiğine göre, sabır kapısı hariç, bütün cennet kapıları iki kanatlıdır. Sabır kapısının ise tek kanadı vardır.. Sabır kapısından girenlerin ilki, çeşitli belâlara mübtelâ

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/88.
123[123] Câmiu's-sagîr, 11/49.
124[124] İbn Mâce Menâsik, 57 (11/1003).
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/89.
126[126] Tirmizi. Kıyâme. 43 (İV/653).
127[127] el-Câmr'u-s-Sağir, 2/39.

olanlardır ki, bunların da önderi Hz. Eyyûb (a.s)'dur. [128][128]

Ayet-i Kerimeden Alınacak Bazı Dersler

Bu ayet, birçok hususa delâlet etmektedir:
a) Bu meşakkatlerin bir ceza kabul edilmemesi gerekir; çünkü Allah'u Teâlâ bu belâları Hz. Peygamber ve O'nun ashabı gibi mü'minlere va'adetmiştir.
b) Bu sıkıntılar sabtr ile beraber bulunduğunda, dinî bakımdan çok yüksek dereceler ifâde ederler,
c) Hastalıkları v.b. şeyleri başka sebeplere nisbet eden "Seneviyye"nin ve bunları yıldızların uğur ve uğursuzluğuna veren müneccimlerin aksine, bütün bunlar Allah'tandır.
d) Ayet gösteriyor ki insanı doyuran gıda değildir, kandıran su değildir, aksine doyma ve kanma gibi neticeler, gıdayı ve suyu sebep yapan Allah'ın yapmayı âdet ettiği bir nizam ile meydana gelir.Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu bütün bu işlerin Allah'a nisbeti hususunda sarîh bir hüküm ifâde eder. "Allah'u Teâlâ sebepleri yarattığı zaman da, föjfelj demesi doğru olur" diyen kimsenin görüşü ise, zayıftır.Çünkü ayete bu şekilde mâna vermek mecazî bir ifâde otur. Halbuki, mecazi ifâdelere, hakiki manâ imkânsız olduğunda başvurulur. [129][129]

Sahibimiz Allah'tır ve Ona Döneceğiz

"Ki onlara bir musibet çattığı zaman, "sahibimiz Allah'tır, döneceğimiz yer de O'nun huzurudur." derler. İşte onlara, Rablerinden mağfiretler ve rahmet vardır.. Ve onlar, hidayete erenlerin ta kendisidir"(Bakara, 156, 157).
Bil ki Allah'u Teâtâ, huyurunca, bu ayette de insanın nasıl sabredeceğini ve bu müjdenin nasıl olacağını beyan etmiştir. Bu ayet hakkında birkaç mesele vardır: [130][130]

Allah'tan Gelen Ve Kulların Kesbinden Gelen Musibetler

Bil ki bu musibetler bazan Allah tarafından, bazan da kul tarafından olur. Allah'tan olan korkuya gelince bu, meselâ boğulmaktan, yangından, yıldırımdan, vb. şeylerden korkmak gibidir.Kullardan olan korkuya gelince, bu Arapların Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlık hususunda birleşmeleridir.Açlık, fakirlik sebebiyle olur. Fakirlik bazan, Allah'ın insanların mallarını telef etmesi suretiyle, Allah'tan olur. Bazan da, insanların insanları yenip mallarını telef etmeleri suretiyle, kul tarafından meydana gelir. Allah tarafından malların noksanlaştırılması ise, ancak mal ve mahsûllere zarar veren musibetler sebebiyle olur. Malların, düşman tarafından noksanlaştırılması ise, insanların savaşla meşguliyetlerinden dolayı topraklarını işleyememelerinden dolayı olur.Allah tarafından canların noksanlaştırılması, O'nun insanları öldürmesi, kullar tarafından noksanlaştırıİması da birbirlerini öldürmesi ile olur. [131][131]

İkinci Mesele

Kâdî şöyle demiştir:Allah'u Teâlâ bu musibeti ken- di nefsine nisbet etmemiş, tam aksine umumî kılarak.buyurmuştur. Ayet-i kerimenin zahirine göre, âyetin muhtevasına, Allah tarafından ve kul tarafından olan her türlü zarar girmektedir. Çünkü, her iki durumda da, kula bir mükellefiyet tereddüp etmektedir. Eğer kul, bu mükellefiyetten onun aksine olan bir şeye dönerse, o kimse onun edasını terketmiş olur. Allah'u Teâlâ tarafından kula gelen musibetlerde bir hikmetin, bir sevabın, bir adaletin, bir hayır ve maslahatın bulunduğuna inanmak gerekir. Bu durumda yine kula vâcib olan, buna rıza göstererek feryâdü figânı terketmektir. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın,"Sahibimiz Allah'dır" kavlinin muhtevasına girer. Çünkü insanların Allah karşısındaki kulluklarını ikrar etmelerinden, her şeyi O'na bırakmak ve insanları imtihan etmiş olduğu şeylerde O'nun kazasına rıza gösterme yardır. Çünkü Allah'u Teâlâ, ancak hak ile hükmeder. Nitekim O "Allah, hak ile hükmeder; onların Allah'tan başka taptığı şeyler ise hiçbirşey ile hükmedemez" (Mü'min,20)buyurmuştur. Kulun başına Allah'tan başkası tarafından bir musibet geldiğinde, kula düşen mükellefiyet, intikam hususunda bu işi Allah'a havaie etmek, kinine ve öfkesine hakim olmak, kininin tatmini için helâl olmayan bir yola başvurmamaktır. Bu da yine Allah'ın, ifâdesinin muhtevasına girer. Çünkü Allah'ın emrinin dışına çıkmaması, onu bu yola girmeye mecbûf etmiştir. Birincisi hususunda kul sanki şöyle demiştir: "Biz Allah'a aidiz; O, hakkımızda dilediği şekilde hareket eder!..."İkincisi hususundaysa kul'Biz, Allah'a aidiz; O, bizim için dilediği biçimde intikam alır" der.Bazı rivayetlere göre Kisâî, ifâdesinin lamında, "imâle" yapmıştır. Diğer kıraat imamları ise, "tefhîm" (kalın okumak) yapmışlardır. Çok kullanıldığı ve bir de kesre olduğu için, nın elifinde imâle yapmak caiz olmuştur. Böylece bu iki kelime, adeta tek kelime gibi kabul edilmişlerdir.Ferrâ ve Klsaî, lâfza-i celâlenin dışındaki kelimelerle geldiğinde, da "imâle"yapılmayacağını söylemişlerdir. Bunun böyle olması gerekir; çünkü, harflerde ve o harflerin hükmündeki kelimelerde aslolan "imâle" yapılmamasıdır. Bunun gibi, de imâle yapmak caiz değildir.132[132]

---

[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/89-90
[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/90-91.
[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/91.
[131][131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/91-92.

Allah'a Dönmenin Mânası

Allah Teâlâ'nın ayetinde bazı meseleler vardır:
Ebu Bekir el-Varrak şöyle demiştir."Sahlbimiz Allah'dır" kısmı, bizim, Allah'ın mülkü olduğumuzu itirafdır. "Döneceğimiz yer de Onun huzurudur" kısmı ise Öleceğimizi ve fâni olduğumuzu ikrardır."Bil ki Allah'a dönmek ve mekana veya cihete geçmek manasında değildir. Çünkü bu Allah hakkında muhaldir. Daha doğrusu bundan murad, kulun, Allah'dan başka hiç kimsenin hüküm sahibi olamayacağı bir yere varacağıdır. Bu da âhiret yurdudur. Çünkü o zamanda, onlara hiçbir kimse ne bir fayda verebilecek, ne de bir zararı savuşturabilecektir. Dünyada bulundukları müddet esnasında ise, zahire göre Allah'dan başkaları onlara zarar ve fayda verebilir. İşte Cenâb-ı Hak bunu, kendisine bir rücû (dönüş) olarak kebul etmiştir. Nitekim, "Melik'e ve devlete dönülür, varılır" denilir. Bundan maksat,"ona intikal edilir, gidilir" manası olmayıp, "onun kudretine başvurulur ve anlaşmazlık ona götürülür" demektir. 133[133]

İkinci Mesele

Bu ifade kulun, öldükten sonra dirilmeyi kabul ettiğini Cenâb-ı Allah'ın sabredenleri hâk ettikleri şekilde mükâfaatlandıracağını ve katında İhsan sahibi (iyi) kimselerin ecrini zayi etmeyeceğini ikrar ve itiraf ettiğine delâlet eder. 134[134]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ'mn, sözü kulun o anda basma gelen bütün musibetlere razı olduğuna; sözü de kulun o anda, ileride başına gelecek olan herşeye razı olduğuna, kendisinden sâdır olacak fiile karşılık Allah'ın kendisini mükâfaatlandıracağına, bu nedenle başına gelen musibetlerde işin neticesini Allah'a havale etmeye, O'nun kendisine zulmedenlerden intikamını alacağına inandığına delâlet eder. Böylece O, Allah'ın âhirette kendisine vaadettiği mükâfaattan razı

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/92.
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/93.
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/93.

olarak nefsini zelil kılar. 135[135]

Allah'a Teslimiyet Hakkında Hadisler

Bu konudaki haberler çoktur.
a) Hz.Peygamber(s.a.s)'den. "Kim, bir musibet esnasında, (Sahibimiz Allah'tır döneceğimiz yer de O'-nun huzurudur) derse, "istircâ " yaparsa, Allah onun musibetini sarar, tedavi eder. O 'nun âkibetint güzel yaparak, ona kendisinden hoşnut olacağı güzel bir bedel, bir halef verir."
b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in kandilinin söndüğü, bunun üzerine "innâ lil-lahi ve innâ ileyhi râciün" dediği, buna karşılık "bu bir musibet midir" diye sorulduğunda, "Evet mü'mine eziyet veren, üzen herşey, onun için musibettir. "fîI' 136[136]diye cevab verdiği rivayet edilmiştir.
c) Ümmü Seleme (r.anha) şöyle demiştir: Ebu Seleme, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,
"Basma bir belâ gelen herhangi bir müs/û'man, "İnnalillahi ve inna ileyhi raciun" diyerek Allah'm emrine sığınır ve "Ey Allah'ım, bu musibetin senden geldiğini biliyorum. O halde ona karşılık bana mükâfaat ver ve ondan daha hayırlısını bana nasib et" derse, Allah onu o belaya karşılık mükafaatlandmr ve ona daha hayırlısını bedel olarak verir"137[137] dediğini bana anlattı. Ümmü Seleme devamla, "Ebu Seleme ölünce ben bu hadisi hatırladım ve istircâ'da bulundum (yani "İnnalillahi ve innâ ileyhi raciûn" dedim). Daha sonra Cenâb-ı Hak Ebu Seleme'nin yerine bana Hz. Peygamber'i (koca olarak) nasib etti" demiştir.
d) İbn Abbas şöyle demiştir: Allah, mü 'minler Allah'ın emrine teslim olup, ona yönelerek, başına cjelen bir musibet esnasında istircâda bulunduğu zaman, kendisinin onlara o mü'min için üç Özellik, yani Allah'dan mağfiret, rahmet ve hidayet yolunu gerçekleştirme nimetlerini takdir ettiğini haber vermiştir.Hz. Ömer (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şu iki denk ne güzeldir! Bunlar, ayetindeki, ifâdeleridir. Ve bunlar üstüne olan şu ilâve de ne güzeldir! Bu ilâve de Allah Teâlâ'nın, sözüdür. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: "Allah'ın takdir ettiği bir şey için, "Keşke bu olmasaydı!" demektense gökten düşmem bana daha sevimlidir."Allah Teâlâ'nın, ayetine gelince, bil ki Allah'ın salâtı, medh-ü sena etmesi ve bir kimseyi yüceltmesi manasınadır. Onun rahmeti ise önce dünyada, sonra da âhirette verdiği nimetleridir.Hak Teâlâ'nın, ayetinin bazı değişik izahları vardır:
a) Onlar, sahibini bütün hayırlara ileten şu yola hidayet edilmişlerdir.
b) Onlar, cennete iletilmiş ve sevaba kavuşmuşlardır.
c) Onlar, kendilerine lâzım olan diğer şeylere ulaşmışlardır.Bu hususta doğruya en yakın olan, va'ad-i İlâhi'ye dahil olan şeydir. Ancak o zaman bu ifâdenin, üzerine affedilmesi doğru olur. Bu ise ancak, ayetten murad, "Onlar sevab'a ve cennete ve cennete götüren yola nail olmuşlardır" manası olursa böyle olabilir. Çünkü bütün bunlar "ihtida" kelimesinin manasında vardır. Bununla beraber bu. ifâde ile, "Onlar, Allah'ın âdabı ile edeblenmişler, kendilerine gerekli kılınan ve emredilen şeylere tutunmuş kimselerdir" manasının murad edilmiş olması da imkânsız değildir.Ebu Bekr er-Râzî, bu ayetin iki hüküm ihtiva ettiğini, bu hükümlerden birisinin farz, diğerinin ise nafile olduğunu; farz olan hükmün, Allah'ın emrine teslim olup, takdirine razı olmak, farz kıldığı şeyleri edâ hususunda sabır göstermek ve dünya musibetlerinin o farzları edaya mânı olmaması olduğunu; nafile olan hükmün ise (Sahibimiz Allah'tır ve döneceğimiz yer de O'nun huzurudur) sözünü açıkça söylemede birçok faydalar bulunduğu için, bu sözü açıkça söylemek olduğu; bu sözü duyduklarında başkalarının onunla beraber aynı şekilde söylemeleri, kâfirlerin bundan dolayı öfkelenmeleri; kâfirlerin, o kimsenin Allah'ın dini hususunda ne kadar ciddi ve gayretli olduğunu, ve dini ile Allah'a itaatta sebatını bilmeleri gibi şeylerin bu faydalar cümlesinden olduğunu söylemiştir.Davûd et-Tâî'nin şöyle dediği nakledilir: "Dünyaya karşı zühd, orada kalmaktan hoşlanmamaktır. Amellerin en

---

[135] 135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/93.
[136] 136[136] el-Câmi'us-Sağir, 2/93,
[137] 137[137] İbn Mace, Cenâiz. 55 (1/509).

üstünü de Allah'ın takdirine razı olmaktır. Hiçbir müslüman için hüzünlenmek yakışık almaz. Çünkü o müslüman, herbir musibet için bir sevabın verileceğini bilir." 138[138]

Allah'ın Kazasına (takdirine) Rıza Ne Demektir?

Bu ayetin tefsirini, Allah'ın kazasına razı olmanın ne demek olduğunu açıklayarak bitirelim : Biz deriz ki: Kul, Allah'ın kazasına razı olarak, iki şekilde sabreder:
a) Tasarruf yoluyla,
b) Cezb yoluyla.Tasarruf yoluyla olan sabır, şu şekillerde olur:
1) İnsanın kalbi birşeye meyledip, gönlü ona yönelince o şey, bazı âfet ve belâların kaynağı haline gelir. Bu durumda, kalb hâdiseler âleminden (maddi âlemden), kutsi âlem tarafına döner. Çünkü Hz. Adem (a.s)'in kalbi cennete bağlanınca, Allah Teâlâ cenneti ona bir imtihan vesilesi kılmıştır. Cennet nimeti zail olunca, Hz. Adem (a.s), Allah'ın zikri ile başbaşa kalmıştır. Yine Hz. Yakûb, Yûsuf (a.s)'a sevgisi fazlalaşınca, Cenâb-ı Hak onların arasına ayrılığı sokmuştur. Böylece Hz. Yakûb (a.s), Hakk'tn zikri ile başbaşa kalabilmiştir. Yine Hz. Muhammed (s.a.s), Mekkelilerden maddi ve manevi yardımda bulunmaların* arzutayınca, onlar herkesten çok ona düşman olmuşlardır. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s): "Hiç bir peygamber benim çektiğim kadar eziyet çekmemiştir " demiştir.
2) O şeyin bir belâ sayıl maması, fakat kulun onu aradan kaldırmasıdır. Böylece ortada ne bir belâ ne bir rahmet kalır. Bu durumda kul Allah'a yönelir.
3) Kul, herhangi bir taraftan herhangi bir şey beklediğinde (umduğunda), Allah ona vasıtasız olarak o beklediği yerden o hayrı ona verir. Böylece kul, utanır ve Allah'ın rahmet kapısına yönelir.
Cezb yoluyla olan sabır, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,'Hak cezbelerinden bir cezbe, insanların ve cinlerin bütün ameline denk olur139[139] hadisinde buyurduğu gibidir. Hakk'ın.kendisine cezbettiği (çektiği) kimse, mağlûb olur. Çünkü Hak mağlüb değil, galibtir. Rabbin sıfatı rubûbiyyet, kulun sıfatı İse ubudiyyet (kulluk) tur.
Rubûbiyyet ubûdiyyete galibtir, bunun zıddı olamaz. Hakk'tn sıfatı hakikât, kulun sıfatt ise mecazdır. Hakikat, mecaza galibtir. Bunun zıddı olamaz. Galib olan, mağlubu, bulunduğu bir sıfattan ona yakışan başka bir sıfata çevirir. Kul, heybetti bir hükümdarın huzuruna çıktığında, kendisini unutur; bütün kalbi, fikri ve hissi ile ona yönelir, onunla meşgul olur, başkalarını gözü görmez. O halde gözü, bütün başkalarının O'na nisbetle değersiz olduğu Hz. Sultan'a (Allah'a) dönen kimsenin hali nasıl olur? Bu durumda kul o huzurda, kendi nefsinden, nefsinin zevklerinden tamamen uzaklaşmış olur da, orada Hak Subhânehû ve Teâtâ'nın kazasına,taat hususunda herhangi bir çekişme şüphesi kalmaksızın O'nun hükümlerine razı olmuş olur. 140[140]

"Safa ve merve Allah'ın nişânelerindendir. Kim deytullah'ı hacc ve umre niyetiyle ziyaret ederse, bunları güzelce tavaf etmesinde bir beis yoktur.Kim nafile olarak bir hayır İşlerse, (bilsin ki) Allah şâkir ve alimdir"(Bakara, 158).

Ayetin Makabliyle Münasebeti

Bu ayetle ilgili bazı meseleler vardır; Bil ki bu ayetin, makabli (öncesi) ile irtibatı birkaç bakımdandır:
a) Allah Teala, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile ümmetine, Hz. İbrahim'in şeriat ve dinini ihya ettirmek suretiyle nimetini tamamlamak için, kıbleyi Kabe tarafına çevirdiğini beyân etmiştir. Nitekim Hz.Muhammed'e verdiği bu nimeti 'Sizin üzerinize olan nimetini tamamlamak için.."

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/93-95.
139[139] Keşfu'l-Hafâ, (1/332).
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/95-96.

(Bakara, 1505) ayetiyle beyan etmiştir.Safa ve Merve tepeleri arasında sa'y etmek, Ka'be'nrn yapılması kıssasında da zikredildiği ve Hz.Hacer'in bu iki dağ arasında sa'y ettiği (koşarak gidip geldiği) belirtildiği gibi, Hz. İbrahim'in nişânelerindendir. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ buyurunca, bunun peşinden, bu ayeti getirmiştir. Allah bu ayette Safa ile Merveyi Allah'ın nişanelerinden saymıştır. Çünkü bu iki tepe, Hacer ve İsmail'in başlarına gelen belânın işaretlerindendir. Bundan dolayı alimler bu ayeti, sıkıntılara sabreden kimselerin mutlaka en yüksek derecelere ve en yüce makamlara erişeceğine delil getirmişlerdir.
c) Allah'ın, kullarına yüklediği mükellefiyetler üç kısımdır:
1) Daha işin başında güzel olduğuna (yerinde olduğuna) aklın karar veriği şeyler.Cenâb-ı Hak bunu ilk önce "Öyleyse beni anın ki, ben de sizi anayım; ve bana şükredin, nankörlük etmeyin. " (Bakara, 152) ayetiyle belirtmiştir.Her akıllı insan lütufta bulunmanın medh ve sena ile zikredilmesinin ve ona şükretmeye devam edilmesinin aklen güzel sayılan bir şey olduğunu bilir.
2) Aklın daha baştan kabîh (kötü) olduğuna karar verdiği, ne var ki, onu şeriat getirdiği için iyi olduğu kabul edilen şeydir... Bu, meselâ acıların, fakrû zaruretlerin, mihnet ve meşakkatlerin başa gelmesi gibi... Çünkü bütün bunlar.aklen kötü gürülmüş gibidirler. Çünkü Altah Teâlâ bununla bir fayda elde etmez; bilakis Kul bundan acı duyar. Böylece bu kötü görülmüş gibi olur. Fakat şeriat onu getirip hikmetini açıklayınca -ki bu hikmet "Andolsun ki biz sizi biraz korku, biraz açlık... ile imtihan edeceğiz" ayetinde ifâdesini bulduğu gibi, bir iptilâ ve imtihandır- müslüman bunun güzel, hikmetli ve doğru olduğuna inanır.
3} Ne hasen (güzel, yerinde) olduğuna ne de kabin (yersiz, kötü) olduğuna akıl ile ulaşılamayan, aksine aklın hem faydadan hem zarardan uzak abes (boş) gördüğü hükümlerdir. Mesela hacc menasikinden olan Safa ile Merve arasında sa'y gibi.. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu kısmı mükellefiyetin bütün kısımlarına dikkat çekmek, istifa ve istiksâ metoduyla (tam ve tekmi olarak) hepsini hatırlatmak için, ilk İki kısmın peşinden getirmiştir. Allah en iyisini bilendir. [141][141]

Safa İle Merve'nin Mânâsı

Bil ki Safa ve Merve, belli iki tepenin Özel ismidir. Fakat alimler bu iki kelimenin hangi kökten iştikak ettiği (türetildiği) konusunda epeyce konuşmuşlardır.Kaffâl (r.h.a.) şöyle demiştir: "Safa kelimesinin müfred olduğunu ve kelimesinin şeklinde, kelimesinin şeklinde cemî oluşu gibi, kelimesinin de ve şeklinde cemî olduğu söylenmiştir.Râciz şöyle demiştir: Sırtına vuran sudan dolayı sanki onun sırtı,dümdüz kayalar üzertndekikuşlann inip kalktığı yerler gibidir," kelimesi bazan cemî manasına olur. Bunun müfredidür.Cerir şöyle demiştir: "Düşman bizim kayalıklarımıza vurup dayandığı zaman, şunu iyice bilsinler kif bizim sözlerimiz taşlardan bile serttir".Halil'in kitabında: büyük pürüzsüz kaya parçası manasınadır. A-raplar bir kaya parçasını nitelerken ve kelimelerini kullanırlar. Bizzat o kayadan bahsettiklerinde ise derler. Buna göre ve kelimeleri sanki aynı manadadırlar. Müberred kendisine çamur gibi şeyler bulaşmamış, veya toprak karışmamış her kayaya denir. Bu kelimenin kökü ise, "saf olmak" manasına gelen fiilidir." demiştir. (Merve) kelimesine gelince, bunun hakkında Halil şöyle demiştir: "Pürüzsüz, bembeyaz, çok sert taşlara "Merve" denir." Başkaları da "O, küçük bir taş manasına gelir. Cem-i kıliet olarak şeklinde, Cem-i kesret olarak ise şeklinde cemilenir. Ebu Züeyb şöyle demiştir."Öyle ki hadiseler karşısında ben sanki hissiyat safası ile her gün dövülen beyaz kara parçası gibiyim."[142][142]

Şeâirin Mânası

(şeâirillah) lâfzına geîince, bu "Allah'a itaatin alâmetleri, nişaneleri" manasınadır. Allah'a itaatin nişanesi kılınan her şey Allah'ın şeâi-rindendir. Nitekim Hak Teâlâ,kurbanlık develeri de sizin için Allah in sedirinden kıldık" (Hacc,36) yani "Allah'a yaklaşma nişanesi ve alâmeti kıldı ve "Bu, böyledir. Kişinin Allah'ınşeâtrinehürmetgöstermesi, kalblerin takvasın-dandır " (Hacc, 32) buyurmuştur.Haccın nişaneleri (şeâiri) ise, hacc ahkâmının esaslarıdır. Meş'ar-i Haram ve kurbanlıkk devenin bıçakla alâmetlendirilmesi bunlardandır. Böylece bu, o devenin sahibinin ihrama girdiğinin, o deveyi Beytullah'a kurban edeceğinin emaresi olur. Harpte kullanılan şeâir de bu manadadır. Bu şeâir, savaşan tarafların birbirinden ayırdedilmesine yarayan alâmet (bayrak)tır. Bu kelime, bildirme manasına olan (iş'ar) kökünden alınmıştır. "Bildim" manasına demen de bu köktendir. 143[143]

---

[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/97-98.
[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/98-99.

Üçüncü Mesele

Biz, şeâiri, ibâdetler veya haccın ahkamı manası- na hamlederiz. Veyahut da "ibadetlerin yapıldığı yer ve ahkâmı" manasına alırız. Buna göre eğer biz birincisini tercih edersek, ayette bir hazif söz konusu olur. Çünkü bu iki dağın bizzat kendisi "din" ve "ahkâm" olarak nitelendirilemez. O halde şeâirden maksad, "O ikisi arasında tavaf ve sa'y etmenin Allah'ın dininden olduğu" dur.Eğer ikinci manayı tercih edersek sözün zahiri doğru olur. Çünkü bu iki dağın ibâdet ve ahkâmın tahakkuk yeri olması mümkündür. Nasıl böyle olmasın? Çünkü bu iki dağ arasında sa'y etmek Allah'ın şeâirinden, dininin nişâ-nelerindendir. Allah Teâla bu sa'yi ümmet-i Muhammed için ve Hz. İbrahim ümmeti için dinî bir hüküm kılmıştır. Bu, Cenab-ı Hakk'ın Hz.İbrahim'den"Bize, menâsiktmizi göster" (Bakara, 128) dediğini naklettiği, menâsik (hacc ahkâmı)ndandtr.Sa'y, baştıbaşına bir ibâdet değildir. O, haccın bir parçası olduğu zaman ancak ibâdet otur. İşte bu incelikten dolayı, Hak Teâlâ, kendisinde sa'yin İbâdet olduğu yeri açıklayarak, umre ntyettyle ziyaret ederse, bunları güzelce tavaf etmesinde bir beis yoktur " buyurmuştur. 144[144]

Haccdaki Sa'yin Hikmeti

Sa'yin dinî bir hüküm kılınmasının hikmeti, meşhur olan şu hikâyedir: Hz. İsmail'in annesi Hâcer, hem
kendisinin hem de oğlu İsmail'in susaması neticesi başı dara düştüğünde, Allah Teâlâ hem onun için hem de yavrusu için yerden su kaynatarak, Hacer'in yardımına koşmuş ve böylece mahlûkâtına, dünya yurdunda her nekadar Allah dostları çeşitli belâlarla mübtelâ olsalar, kendisine yalvanp yakaran kimseleri genişliğe çıkarmasının yakın olduğunu bildirmiştir. Çünkü O, kendisinden yardım isteyenlere yardım eder. O halde, Hz. Hâcer ile İsmail'in hallerine bir bak, Allah onlara nasıl yardım ve dualarını kabul etmiş, daha sonra da onların yaptıkları fiilleri bütün mükelleflere kıyamete kadar bir taat kılmış, Allah'ın, yolunda muhsin olanların (iyi kullarının) mükâfaatlarını zâyî etmeyeceği bilinsin diye, onların yollarını bütün mahlûkat için uyulacak bir yol kılmıştır. Bütün bunlar, Cenab-ı Allah'ın daha önce kullarını biraz korku, biraz açlık, biraz da mal, can ve ürünlerden noksanlaştırarak imtihan edeceğini, bütün bunlara sabredenlerin her iki dünyada mutluluğa ve saadete erişip en yüce maksadı elde edeceklerini haber vermesinden dolayı bir gerçektir. 145[145]

Hacc Kelimesinin Mânası:

Kaffal "hacc kelimesinin iştikakı (turedığı kok) hususunda bazı görüşler zikretmiştir:
a) Arapça'da, "birşeyin yanına çok gidip gelmek" manasınadır. Buna göre hacc niyetiyle Kâ'be'yi ziyaret eden kimsejlk önce onu tanımak için ona gelir, sonra tavaf etmek için yine

---

[143] 143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/99.
[144] 144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/99-100.
[145] 145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/100-101.

dönüp ona gelir, sonra Mina'ya gider. Sonra ziyaret tavafı için yine Kâ'be'ye gelir. Sonra veda tavafı için yine ona geri gelir.
b) Kutrub, "hacc"ın tıraş olmak manasına geldiğini, meselâ,
yaranın etraftm tıraş ettim" denir. Çünkü o yaraya fitilin girebilmesi (tedavi edilebilmesi) için, etrafındaki saç ve kıl tıraş edilir. Buna göre, ifâdesinin manası "Falan tıraş etti" olur.Kaffâl, Cenâb-ı Hakk'ın, İnşaallah Mescid-i Haram a, saçlarınızı tamamen kazımış veya kısaltmış olarak, emniyet içinde gireceksiniz" (Fetih, 27), yzni "Haccedenler ve umre yapanlar olarak gireceksiniz" ayetinden dolayı, bu mananın muhtemel olduğunu söylemiştir. Buna göre Cenâb-ı Allah, haccı "tıraş" ile ifâde etmiştir. Binaenaleyh bu manadan dolayı, haccın, "hacc" diye isimlendirilmiş olmast pek uzak ihtimal değildir
c) Bazı âlimler de "hacc" kelimesinin, "kastetmek, yönelmek" manasına olduğunu söylemişlerdir. Mesela, niyet edilip kendisine yönelindiği zaman, bir kimseye veya yere; denilir. "ana yol" tabiri de bu manadandır. Buna göre Kâ'be, bu çeşit ibâdetler sebebiyle niyet edilip ona doğru dönüldüğü İçin bu yönelişe "hacc" denmiştir. Kaffâl, birinci görüşün doğruya daha yakın olduğunu söylemiştir. Çünkü Arapların, sözü, kendisine çokça gidilip gelinen kimse hakkında kullanılır, ifâdesi de, çok gidilip gelinen yol manasınadır. 146[146]

"Umre"nin Kelime Mânası

"Umre" lâfzına gelince, dilciler, kelimesinin de kasd (niyet) etmek, ve ziyaret etmek manalarına geldiğini söylemişler.A'şfi şöyle demiştir:"Onlara kendi cemaatları ve, Teslisten ziyaretçi olarak gelen bir binici gelince, kalbleri coştu ve sevindi."Kutrub da şöyle demiştir: "Abd-i Kays kabilesinin dilinde "umre", mes-cid, havra ve kilise manasındadır."Kaffâl, "Umre, kelimesinin, Kâ'be'ye nisbet edilerek kullanıldığında, ziyaret manasına geldiğinde şüphe yoktur. Çünkü umre yapan kimse Kâ'be'yi, Safa ve Merve'yi tavaf eder, sonra da bir ziyaretçi gibi döner" demiştir. 147[147]

Cünâh Kelimesinin Mânası

f\£ lâfzı, Arapların bir şeye birisi meylettiğinde söyledikleri, demelerinden alınmıştır. Nitekim Hak Teâlâ,"Eğer
onlar barışa yanaşırlarsa, sen de yanaş" (Enfai, 61) buyurmuştur. Gemi suda durup, hareket etmediği zaman, denir. Birisi birşeye kalbi ile temayül ettiği zaman, denilirolduğu için kaburgalara da, denilmiştir.(Kuşun kanadı) tâbiri de bu manadadır. Çünkü kanat kuşun bir tarafında meyilli olarak bulunur ve kuş, kanadını dümdüz tutarak uçmaz. Böylece bu kelimenin aslının "meyletmek" manasına olduğu ortaya çıkmış olur.Alimlerden bu mananın Kur'an ıstılahında da aynı kaldığını söyleyenler vardır. Buna göre, Kur'an'ın neresinde zikredilirse zikredilsin, nin manası "Hiç kimsenin o şeye, birşey istemek için bir meyli yoktur" şeklindedir.
Bazıları da bunun, sadece "bâtıla ve günah olan şeye meyletme" manasında olduğunu söylemişlerdir. 148[148]

Tavaf Kelimesinin Manâsı

Cenâb-ı Hakk'ın, "O ikisini tavaf etmesinde" buyruğundaki, kelimesinin aslı, dür. "Te" harfi "Ti" harfine idğam edilmiştir. Nitekim, ve, ayetlerindeki son kelimelerin aslı, ve, dür. Aynı manada olmak üzere, ve fiilleri de kullanılır. 149[149]

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/101.
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/101.
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/101-102.
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/102.

Altıncı Mesele

Allah Teâlâ'nın, sözünün zahiri,"Ona günah yoktur" manasına gelir."Yapılmasında günah yoktur" denilebilecek şeylerin içine, vâcib, mendûb ve mubah olan fiiller girer. Sonra bu üç çeşitten her-biri, diğerinden bir başka kayıd ile (delil-i munfasıl ile) ayrılır. O halde ayetin zahiri Safa ve Merve arasında sa'y etmenin vacib olup olmadığını göstermez. Çünkü bu üç kısım arasında müşterek noktaya delâlet eden lâfızda, kesinlikle bu kısımlardan birine bilhassa delâlet eden bir şey bulunmaz. O halde Safa-Merve arasındaki sa'yin vacib olup olmadığını anlamak için mutlaka başka bir delil gerekir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Şafiî'ye göre sa'y etmek haccın bir rüknü (farzı) dır. Yapılmadığı takdirde, kurban kesmek onun yerini tutmaz.Ebu Hanife (r.h.a)'ye göre ise, bu haccın bir rüknü değildir ve kurban kesmek onun yerini tutar.İbn Zübeyr, Mücâdid ve Atâ'dan rivayet edildiğine göre, sa'yi terkeden kimseye hiçbirşey gerekmez.Şafiî (r.a) görüşüne şunları delil getirmiştir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "Allah size sa'y etmeyi farz kılmıştır. O halde sa'y ediniz" dediği rivayet edilmiştir. Buna göre, şayet "Bu hadisin zahirî manasına göre amel edilmez. Çünkü hadisin zâhiri,sa'yin vâcib olmasını gerektirir ki bu sa'y de koşar gibi yürümektir. Halbuki bu vâcib değildir" denilirse, biz deriz ki: Sa'yİn koşar gibi yürümekten ibaret olduğunu kabul etmiyoruz; çünkü Cenâb-ı Allah, "Allah'ın zikrine koşunuz" (Cuma, 9)buyurmuştur. Halbuki cumaya koşarak gitmek vâcib değildir. Yine Hak Teâlâ, "İnsana, ancak say ettiği (yaptığı) şeyler vardır" (Necm, 30) buyurmuştur. Bu ayetteki sa'yden maksad da koşma değil, maksad ve niyette ciddi olup gayret göstermektir.Biz "sa'y" in koşma manasında olduğunu kabul etsek bile, koşmak kendisi ile amel edilmesi terkedilen bir manayı ihtiva eder. Bu mana terkedilince geriye sadece yürüme vâcib olarak kalır.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in sa'y ettiği, hacc esnasında Safâ'ya yaklaştığında,"Safâ ve Merve Allah'ın şeâirinden (nişanelerinden) dir. Siz de Allah'ın önce zikrettiği ile başlayın" dediği ve Safa tepesinden başlayarak, Kâ'be'yi görünceye kadar onun tepesine çıktığı sabittir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in sa'y ettiği sabit olunca, âyet ve hadisten dolayı bizlerin de sa'y etmesi vacib olur.Kur'an'dan buna delil, "O'na, (Peygambere) uyun" (Araf.,158)(Al-i,İmran. 31); ve "Celâlim hakkı içinAllah'ın resulünde size güzel bir numûne-t imtisal (tutunulacak örnek) var" (Ahzâb, 21) ayetleridir.Hadisten buna delil, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Hacc menâsiktnizi benden alın, öğrenin" hadisidir. Emir, vücûb ifâde eder.

c) Sa'y Harem'in bir parçasında, meşru kılınmış turlardır. Yahut da o tam bir ihram içinde yapılan bir şeydir. Bu durumda, onun cinsi, ziyaret tavafı gibi, bir rükün olur. Bundan, veda tavafının da rükün sayılması gerekmez. Çünkü bir cins fiilin vâcib olduğunu söylemek, onu bir kere yapmanın vâcib olduğu manasına gelir.

Ebu Hanife, (radiyallahu anh), ise şu iki şeyi görüşüne delil getirmiştir:

a) Bu ayettir. O da Hak Teâiâ'nın, "O ikisini tavaf etmesinden dolayı o kimseye günah yoktur" ifadesidir. Bu ifâde, vâcib olan şeyler için kullanılmaz. Sonra Cenâb-ı Hak bu hususu aynı ayette, "Kim nafile olarak bir hayır yaparsa..." buyruğu ile te'kid etmiş ve bunun vacib değil, nafile olduğunu beyan etmiştir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Hacc, Arafat' (da vakfe durmak) tır"150[150] hadisidir. Bu, "Kim Arafat'taki vakfeye yetişirse, onun haccı tamam olur" demektir. Bu da her bakımdan tamam oluşu gösterir. Bu hadis ile haccın bazı hususlarında amel edilmemiş, sadece sa'y hususunda amel edilmiştir.

Ebu Hanife'nin birinci detiline, şu şeylerle cevap verilir:

c) Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinde sadece, "Onu yapan kimseye günah yoktur" manasının bulunduğunu, bu mananın ise hem vacib hem de mendub ile mubah arasında müşterek olduğunu beyân etmiştik. Bu ifâdede, sa'yin farz olmadığına herhangi bir delil yoktur. Bunu

---

150[150] Ebu Davud, Menâsik, 68 (2/196); İbn Mace. Menasik. 57 (2/1003).

Hak Teâiâ'nın,"Eğer korkarsanız, namazı kısaltmanızda, size bir günah yoktur" (Nisa, 101) âyeti de ortaya koymaktadır. Halbuki namazı kısaltmak Ebu Hanife'ye göre de, Allah Teâlâ bu hususta da "bir günah yoktur" demesine rağmen, farzdır. Sa'yde de böyledir.

b) Safa ile Merve tepelerinin tavaf edilmesinde günah olmadığı beyân edilmiştir. Safa İle Merve arasında sa'y etmekten bahsedilmemiştir. Bize göre birincisi vâcib değil, ancak ikincisi yani sa'y etmek vacibtir.

c) Ibn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Safa ve Merve tepelerinin üzerinde birer put vardı. Cahiliyye Arapları onların
etrafında tavaf ediyor, onlara ellerini yüzlerini sürüyorlardı. İslâm gelince, müslüman olanlar, bu iki put yüzünden onlar arasında tavaf etmekten hoşlanmadılar. Cenâb-ı Allah bunun üzerine bu ayeti vruiirdi."Bunu anladığın zaman, biz deriz ki: Bu sa'yin mubah oluşu, tavaf esnasında o iki putun oralarda bulunuşuna rağmendir; yoksa tavafın kendisinden dolayt değildir. Nitekim, elbisede, size göre az bir pislik, bize göre ise pire kanı bulunsa, o kimseye "Bununla namaz kılmanda bir günah yoktur" denilebilir, Bu durumda günahın olmaması, pisliğin veya kanın bulunmasına rağmendir, yoksa kılınan namazdan dolayı değildir.

d) Urve'den, Hz. Aişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben: "Safa ile Merve'yi tavaf etmemede bana bir günahın olmayacağı kanaatindeyim" dedim. Bunun üzerine Hz. Aişe (r.anha): "Ne kötü bir söz söyledin. Eğer senin dediğin gibi olsaydı, Cenâb-ı Hak, 'Onlan tavaf etmemede insana bir günah yoktur" şeklinde söylerdi" demiştir. Urve bu rivayetin peşine, İbn-i Abbas'tan yukarıda nakledilen iki putla ilgili hikayeyi anlatmıştır. Hz. Aişe'nin tefsiri, tabiînin tefsirine tercih edilir.Eğer, Hanefiler, İbn Mes'ud, ayeti şeklinde okumuştur.Aynı zamanda lafzın, tıpkı, Allah saparsınızdiye, yani sapmayasmız dtyer (bunları) sizin için açıklıyor" (Nisa, 176); ve, Kıyamet günü dersiniz diyeryani böyle demeyesiniz dtye" (Araf. 172)ayetlerinde olduğu gibi bu manaya olması muhtemeldir" derlerse, biz de deriz ki: Kur'an'tn şazz kıraatine itibar edilemez. Çünkü sazz kıraatin doğru olduğunu söylemek, Kur'an'ın mütevatir oluşunu zedeler151[151].

e) Cenâb-ı Hakk'ın, "Ona günah yoktur" sözü, vacib i-çin kullanılamayacağı gibi, mendub için de kullanılamaz. Halbuki sa'yin men-dûb olduğunda şüphe yoktur. O halde ayetin zahirine göre amel edilmemiştir.Onların, "Kim de nafile olarak bir hayır işlerse..." ayetine tutunmalan da zayıftır. Çünkü bu ayette bahsedilen nafileden maksadın, bu ifâdenin önünde zikredilmiş olan tavafın olması gerekmez.Bundan başka bir şey kastedilmiş olması da caizdir. Cenâb-ı Hak,"Orucu güç belâ tutabilen kimselere, bir fakirin yemeği nisbetinde fidye gerekir" buyurmuş, bunun peşisıra da,"Kim nafile bir hayır işlerse, o onun İçin daha hayırlı olur" (Bakara. 184) buyurarak, oruç tutmaya güç yetiremeyenlere fidyeyi vacib kılmış, sonra bu fidyeyi fazlasıyla nafile ibadet olarak vermeye onları teşvik etmiştir. Buna göre bu ayetin manası, "Kim nafile olarak daha fazla hayırda bulunur ve bir kişilik yiyecekten daha fazlasını fidye olarak verirse, bu onun için daha iyi olur" şeklinde olur. İşte bu ayette olduğu gibi, sa'y meselesinde de bu fazlalığın (nafilenin), başka bir ibadetle ilgisi olması muhtemeldir ve bu, iki şekilde olabilir:

1) Bu nafile, tavaftaki nafile (fazladan yapılan tavaflar) dır. Buna göre tavaf eden farz olan tavaftan yani yedi tavaftan fazlasını, sekizincisini ve daha fazlasını yapar.

2) Farz olan hac ve umreden 152[152] sonra, ikinci kezhacc ve umre yaptp, böylece nafile olarak Safa vs Merve'yi tavaf etmiş olur. Hanefilerin delil getirdikleri hadis hususunda biz deriz ki: Bu hadis umûmîdir. Bizim delil getirdiğimiz hadis ise hâsstır. Hâss olan delil, umûmî olan delilden önce nazarı itibara alınır. 153[153]

151[151] Şaz kıraatte tilâvet ve ibadet (namaz) sahih değildir. Fakat rivayeti sahih senedte olunca hadis delerinde olan, tefsirde ve fıkıhta delil olur. Binaenaleyh İbn Mes'ud (r.a)'dan rivayet sahih olunca, en azından bir fakin şahabının içtihadı olur. (Çev.)

152[152] Şafiîlere göre umre de farzdır.

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/102-106.

Nafile Olarak Hayır İşleyen Kimse

Allah Teâlâ'nın, buyruğunda birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Hamza Asım ve Kisâî, ayn harfini sakin kılarak, şeklinde olduğunu, mahreçlerinin yakınlığından dolayı "te" harfinin "ti" harfine çevrilip birbirine idğam edildiğini kabul ederek bu kelimeyi, şeklinde o-kumuşlardı. Bu kıraat daha uygundur. Çünkü istikbâle âit olan şart ve ceza cümlelerinde, en güzel olanın her ikisinin de muzari fiil ile ifâde edilmesidir. Gerçi ceza (yani cevab) da mazi fiili muzârî fiil yerine koyarak,"Kim bana gelirse ona ikram ederim" şeklinde denilebilir-se de, lâfzın manaya uygun olması daha güzel olur.Diğer kıraat imamları bu kelimeyi, mazi olarak, vezninde, şeklinde okumuşlardır. Bu kıraat iki değişik manaya gelebilir:

a) mahallen meczumdur.

b) kelimesinin başındaki, harfi, şart edatı değil, manasında ism-i mevsûldür. Bu durumda, mübteda, daha sonra gelip başında, bulunan cümle ise mahallen merfûdur ve haberdir. Buna göre mânâ, mübteda haber cümlesine verilecek manadır. Fakat bu j harfi, mevsûl ismin haberinin başına veya nekire bir kelimeyi sıfat olarak almış kelimenin haberinin başına geldiği zaman, birinci cümlenin hükmü vâcib olduğu için, ikinci cümlenin hükmünün de vâcib olmasını gerektirir. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, "Size gelen bir nimet, mutlaka Allah'tandır" (Nahl, 53) ayetinde, U is'm-i mevsul olup mübtedâdır, kısmı da fâ harfi ve devamıyla beraber onun haberidir.Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetleridir:Maliarımgece ve gündüz, gizli ve aşikâr olarak infak edenler yok mu? Onlara ecirleri verilecektir"(Bakara,274)."Gerçekte mümin erkeklerle mü'min kadınları belâya uğratıp da sonra tevbe etmeyenler yok mu? Onlara cehennem azabı vardır" (Burüc, 10)."Her kim tekrar yaparsa, Allah ondan intikam alır " (Maide. 95); "Her kim kafir olursa, ben de onu azıcık faideiendirtrim..." (Bakara, 126) "Her kim bir iyilik yaparsa, ona onun on misli vardır" (Enam, 160) ve, "Dileyen iman etsin, dileyen de küfretsin " (Kehf, 29)... Bu meseleyi biz, Allah nasîb ederse, Cenâb-ı Hakk'tn, (Bakara, 274) ayetinde tekrar ele alacağız. 154[154]

İkinci Mesele

Ebû Müslim "tefe'âle" vezninde olan, kelimesinin "ta'ât" kökünden olduğunu söylemiştir. Birisi,ister isterse, desin farketmez.. Nitekim, denilir. "Tefe'ale"vezninde, bir şeyi çok yapmak mânası vardır, kelimesi ise, inkıyâd ve sana bizzat vacib olmadığı halde, nefsinin arzusuyla ve kendisine istek duyduğun şeydir. 155[155]

Üçüncü Mesele

Sa'yin farz olduğunu söyleyenler, bu "nafileyi", vacib olan sa'yin mikdarına ziyâde edilen sa'y olarak açıklamışlardır.Alimlerden bir kısmı da, bunu, vâcib olmayan ikinci haccdaki sa'y ile açıklamışlardır.Hasan elBasrî de, bundan maksadın bütün taatler olduğunu söylemiştir ki, bu daha uygundur; çünkü bu, lâfzın umumî olmasına daha muvafıktır. 156[156]

Esma-yı Hüsnadan Şâkir ve Alîmin Mânası

Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki Allah, şükredenlerin şükrünü kabul eden ve herşeyf hakkıyla

---

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/106-107..

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/107.

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/107.

bilendir" ayetine gelince, bil ki, Arapça'da, kendisine yapılan ikramı izhâr eden, gösterendir. Bu ise Allah hakkında imkânsızdır. Binaenaleyh Allah'ın "şâkir" olması mecazîdir.. Bunun mecazi manası, "Allah sizin taatlarınıza şükrederidir" şeklindedir. Taâta karşılık ve mukabelede bulunmak, aşağıdaki sebeplerden dolayı, şükr diye isimlendirilmiştir:

1) Şükür lâfzı, onlara ihsanda bulunma hususunda mübalağayı ifâde etmesi için, Allah'ın kullarına lûtufta bulunması sadedinde zikredilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak: "Her kim ki Allah'a güzel..." (Bakara.245) buyurmuştur. Halbuki Atlah'u Teâlâ, herhangi bir borç talebinde bulunmaz. Ne var ki O, insanları borç vermeye davet etme hususunda nezaket göstererek böyle buyurmuştur. Böylece sanki şöyle denmek istenmiştir: "Kim borç veren bir kimsenin yaptığı borç verme işini yaparsa, verdiği şeyin kat kat fazlasını alır.."

2) Şükür, nimete bir mukabil veya o nimete bir karşılık olunca, karşılık olan her şey, teşbih yoluyla, şükr diye adlandırılmıştır.

3) Allah sanki şöyle buyurmuştur: "Benim her ne kadar sizin taâtferinize ihtiyacım yok ise de, ne var ki ben sizin o taatlerinize bir k4ymet veriyorum ki, şayet benim onlardan faydalanmam doğru olsaydı, onun derecesi bundan daha fazla olmazdı..." Özet olarak, Cenâb-ı Makk'ın maksadı, kulunun taâti-nin Allah katında makbul olduğunu ve en yüksek derecede kabul gördüğünü beyan etmektir.Hak Teâlâ'nın, (alîm) vasfına gelince, bunun mânası, Allah'u Teâlâ'nın mükâfaatların tam miktarını bildiğini, bu sebeple de hak edenin hakkını eksiltmediğini ifâde etmektir. Çünkü Allah'u Teâlâ mükâfaatın mikdannı ve mükâfaata ne kadar fazlalık yaptığını bilendir. Bu mâna Cenâb-ı Hakk'ın, (alîm) sözünün, (şâkir) sözüyle bir münasebeti olması için, söze en uygun düşen mânadır.

Yine mânanın, "Allah'u Teâlâ kulun neler yaptığını,ibadet ve ihtâs hususunda kendi hakkını yerine getirdiğini ve bu şekilde yapmış olduğu şeyleri de bilendir" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu da, kulu kendisine vâcib olan şeyleri şartlarına uygun yapmaya teşvik etmek ve aksini yapmaktan sakındırmaktır. 157[157]

Apaçık Delilleri ve Hidayeti Gizleyenlere Lanet

"Muhakkak ki, indirmiş olduğumuz apaçık delilleri ve hidâyeti, onu Kitab'ta İnsanlara açıklamamızdan sonra gizleyenler yok mu? İşte bunlara Allah lanet eder; bunlara lanet edebüen herkes de lanet eder"(Bakara, 159)

Ayetin Kimler Hakkında Nazil Olduğu

Burada Birçok Mesele Vardır:Cenâtn Hakk'ın, buyruğu hakkında iki görüş bulunmaktadır:

1) Bunun "müste'nef" bir kelâm olması ve, din hu-Nâzıi Okluğu susunda herhangi bir şeyi gizleyen herkese şamil olmasıdır...

2) Umûm yönünden ifâde, zahiri ne hamledilmez.. Sonra âlimlerden bir kısmı, bunun bilhassa yahudiler hakkında olduğunu öne sürmüşlerdir.İbn Abbas şöyle demiştir: Ensardan bir grup, yahudilerden bir topluluğa Tevrat'ta Hz. Peygamberin sıfatları ve bazı hükümler hususunda sorduğu zaman, onlar bunu söylemeyip gizlemişler, bunun üzerine de bu ayet-i kerime nazil olmuştur.Bunun, bütün ehl-i kitap, yani yahudî ve hristiyanlar hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Bu görüş de, İbnu Abbas, Mücahid, Hasan el- Basri, Ka-tâde, Rebî, Süddi ve Esamm'dan rivayet edilmiştir.Birinci görüş, aşağıdaki sebeplerden dolayı doğruya daha yakındır:

a) Lâfız umumîdir. Ayetin muayyen bir sebebe göre inmesi demek olan mevcut bir hadise, usûl-î fıkıhta yer alan, "itibâr lâfzın umumîliğinedir, sebebin hususîliğine değil" şeklindeki kaideye göre, hususîliği gerektirmez.

b) Yine usûl-i fıkıhta bulunan kaideye göre, hükmün bir vasfa dayanması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu gösterir; bilhassa vasıf, hükme muvafık düşerse!.. Şüphe yok ki dini gizlemeye

---

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/107-108.

uygun düşen ceza, Allah tarafından lanetlenmedir, buna müstehak olmadır. Bu vasıf bu hükmün illeti olunca, vasıf umûm ifâde ettiği için, şu hükmün de umûmî olması gerekir.
c) Sahabeden bir grup insan, bu lâfzı umûma hamletmişlerdir.Hz. Aişe (r.anha)'nin ise şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kim Hz. Muhammed'in vahye dair herhangi birşeyi gizlediğini iddia ederse, muhakkak ki o Allah'a en büyük iftirayı atmış olur. Halbuki Allah Teâlâ, 'Muhakkak ki bizim indirmiş olduğumuz apaçık delilleri ve hidâyeti gizleyenler yok mu..."(Bakara, 159) buyurmuştur. Böylece ayet-i kerime, umûma hamledilir.Ebu Hureyre, (r.a)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kendisi hakkında insanlar, "Ebû Hureyre ne çok hadis rivayet ediyor" dedikten sonra, Ebu Hureyre, "Allah'ın kitabındaki iki ayet olmasaydı, hiçbir söz söylemezdim" diyerek, ayetini okur.Âyetin hükmünü ehl-i kitaba tahsis edenler şöyle demişlerdir: Gizlemek, onlar hakkında ancak Hz. Muhammed'in peygamberliğinin meşruluğu hususunda olur. Kur'an'a gelince, Kur'an mütevâtirdir. Binaenaleyh, O'nu gizlemek mümkün olamaz.Bizim delilimiz de şudur: Kur'an'ın mütevâtir olmadan önce gizlenmesi mümkündür. Kur'an'daki mücmel ayetlerin izahı tek bir kimsenin bilgisinde olunca, onun onu gizlemesi mümkündür, Mükellefin muhtaç olduğu aklî deliller hususundaki söz de bunun gibidir. 158[158]

Hakkı Gizleme Mefhumundan Maksad

Kadî şöyle demiştir: Gizlemek, kendisine ihtiyaç duyulup, onu ortaya koyma vesilesi de bulunduğu hal de, bir şeyi ortaya Koymayıp saklamaktır. Çünkü Maksad böyle olmadığı zaman o iş, ketmetme ve gizlemek sayılmaz. Allah'u Teâlâ, dinî bakımdan en çok ihtiyaç duyulan apaçık deliller ve hidâyet vesilelerini indirdiğinde, onu bilip de izhâr etmeyen kimseyi, ketum olmakla nitelemiştir. Nitekim, içimizden bir kimse de.bir şeyi ortaya koyup izhar etmeye çok kuvvetli sebepler bulunduğu halde, bu şeyi izhâr etmezse, dünyevî hususlarda ketum olmakla nitelendirilir. İşte bu şekilde, sim gizleyebilen kimseler de övülür. Çünkü saklamak, gizlemek nefse zor gelen şeylerdendir. 159[159]

Üçüncü Mesele

Bu ayet mükellefin muhtaç olduğu dinî şeylerin giz- ienmesinin caiz olmadığını gösterir. Kim onu gizlerse, günahı büyük olur. ayetin bir benzeri de Cenâb-t Hak'ın, "Hani Allah kitab verilenlerden, onu insanlara açıklayıp gizlemeyeceklerine dâir misâk (ahd) almıştı" (Al-i imran, 187) ayetidir.Şu ayet de bu iki ayete yakın manadadır:
kitabı gizleyip, onu az bir fiyata satanlar..." (Bakara, 174).İşte bütün bu ayetler, insanları uyarmak ve onları Allah'ın ayetlerini gizlemekten men etmek için, dinî ilimlerin açıklanmasının vâcib olduğunu gösterir.Dinî ilmi beyân etme (açıklama) hususunda bu ayetin bir benzeri de, her-nekadar onda bir va'îd zikredilmemişse de, şu ayettir:"Müslümanların her cemaatinden bir grup, dinde derinleşmek ve kendilerine geri döndüklerinde sakınsınlar d/ye, kavimlerini uyarmak için (sefere çıkmamalı) değil mi? (Tabii ki gerekir)" (Tevbe, 122).
Haccac'ın Atâ'dan, Ata'nın da Ebu Hureyre (r.a)'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:gizlerse, kıyamet gününde ağzına ateşten bir gem vurulmuş olarak gelir. "160[160]
Cenâb-ı Hakk'ın, "İndirmiş olduğumuz apaçık deliller... " ifâdesinden murad, peygamberlere, aklî deliller dışında indirmiş olduğu semavî kitaplardır. Mak Teâlâ'nın, "ve hidayet" sözüne ise, aklî ve naklî deliller girmektedir. Çünkü (Bakara, 2) ayetinin tefsirinde, hidayetin deliller manasına olduğunu ve bütün delillere şamil olduğunu açıklamıştık. Eğer, "Cenâb-ı Hak, "Ve hidayeti, onu insanlara açıklamamızdan sonra (gizleyenler)..." buyurup birinci kısma dönmüştür" denilirse, biz deriz ki: Birinci kısım indirilen ayetlerdir, ikinci kısım ise indirilen

---

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/109-110.
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/110.
160[160] İbn Mâce, Mukaddime 24 (1/96-97).

şeylerin verdiği faydalardır.Bil ki Kitab (Kur'an), haberi vâhid, icmâ ve kıyasın şer'i bir hüccet olduğuna delâlet ettiği için, bunlardan herhangi birinin delalet ettiği şeye, bu bakımdan Kitab'ın kendisi de delâlet etmiş olur. Bundan dolayı o şeyi gizlemek de adetâ bir âyeti gizlemek gibi olur. Böylece Cenâb-ı Hakkın nakli ve akli delilleri gizlemeye büyük bir ceza tehdidinde bulunduğu ve her iki tür delili gizlemeye de aynı tehdidi yöneltttiği ortaya çıkmış olur. Bu sebeble denilebilir ki, "Bu ayet, dinin temel kurallarını, ona ihtiyacı olan kimseye akli delillerle açıklamaya muktedir olduğu halde bunu gizleyene veya, çok şiddetli ihtiyaç olduğu halde şeriatın hükümlerinden herhangi birini gizleyene büyük bir ceza olduğuna delâlet eder. 161[161]

Dördüncü Mesele

Bu ilmi izhâr etme, açıklama işi farz-ı kifâyedir,fa- kat bu farz-ı kifâye belli kimseler için değildir. Çünkü bir kısım insanlar bu ilmi açıklayınca, bu ilim herkesin elde edebileceği bir duruma gelmiş ve saklanmamış olur. İşte ilim gizlenilmediği zaman, diğer insanların onu tekrar ortaya koymaları gerekmez. 162[162]

Beşinci Mesele

Bazıları, bu ayetleri, haber-i vahidin kabul edileceğine delil getirerek söyle demişlerdir: "Bu ayetler,bu hükümlerin izhâr edilmelerinin vâcib olduğuna delâlet etmektedir. Şayet bu hükümlerle amel etmek vâcib olmasaydı, bunları izhâr etmek de vâcib olmamdı." Bu husustaki izahı gelen, ''Ancak tevbe eden, ıslah-ı ne/s eden ve (hakikati giziemeyip) iyice açıklayanlar müstesna./' (Bakara, ıeo)ayeti ile tamamlanmaktadır. Burada, Allah Teâlâ, onların haber vermesi ile açıklamanın yapıldığına hükmetmiştir.
Eğer, "Haber verenlerin sayısının çoğalıp da haberin mütevatir olması için, herkesin hakikati gizlemekten nehyolunup onu beyân etmekle emrolunmuş olması niçin caiz değildir?" denilirse, deriz ki: Bu yanlıştır. Çünkü onlar, ancak hakikati gizlemeleri caiz olan kimselerden oldukları taktirde hakikati gizlemekten nehyolunmuşlardır. Hakikati gizleme hususunda anlaşabilecek kimselerin, haber uydurma ve iftirada bulunma hususunda da anlaşmaları mümkündür. Bu sebeple onların verdiği haber, zarurî (kesin) bir ilim ifâde etmez. 163[163]

Ayet İlim Öğretme İçin Ücret Almanın Doğru Olmadığına Delalet Eder

Bazı zatlar bu ayet-i kerimeyi, ilim öğretmeye karşılık bir ücret almanın caiz olmayacağına delil getirmişlerdir. Çünkü ayet-i kerime bu öğretme işinin Doğru Olmadığına Delâlet Eder vâcib olduğuna delâlet ettiği için, buna mukabil alınan ücret, vacibi edâ etmeye mukabil ücret alma gibi olur. Bu ise caiz değildir. Cenâb-ı Hakk'ın şu ayeti yine bu hususa delâlet etmektedir: Allahın indirdiği kitabı gizleyenler ve onu az bir değer karşılığı satanlar,.." (Bakara, 174). Bu ayetin zahiri, ilmi hem açıklamaya hem de gizlemeye mukabil bir ücret almanın yasaklandığını gösterir. Çünkü "Onu az bir değer karşılığı satanlar "ayeti, her yönden, öğretme işine mukabil bir ücret almayı yasaklar.Allah Teâlâ'nın,"Onu kitapta İnsanlara açıklamamızdan sonra..." sözünden maksadın, Tevrat ve İncil'deki, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatları ve diğer hükümler olduğu; ve yine âyette ilk indirildiği beyan edilen şey ile, daha önceki peygamberlerin kitabiannda bulunan hükümleri, ikinci kısım ile de Kur'an'da bulunan hükümlerin murad edildiği söylenmiştir. 164[164]

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/111-112.
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/112.
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/112.
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/112-113.

Lanet Meselesi

Allah Teâlâ'nın,"İşte bunlara Allah lanet eder" buyruğuna gelince, "lanet" dilin aslında "uzaklaştırma" manasındadır. Şeriat örfünde ise sevabtan uzaklaştırmaktır. "Lanet edebilen herkes de bunlara linet ederler" ayetine gelince, "lanet ediciler"in, lanetinin bir tesiri olan kimselere ham (edilmesi gerekir. Âlimler, meleklerin, peygamberlerin ve salih kimselerin böyle olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu nedenle onlar muhakkak ki bu umûmi ifâdeye dahildirler.

Bunu şu ayet de te'kid etmektedir:"İnkâr edip de kâfir olarak ölenler (yok mu?) İşte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onlar üzerinedir " (Bakara, i6i).Âlimler, başka izahlar da yapmışlardır:

1) Lanet ediciler, yeryüzündeki bütün canlılar ve haşerâttır. Çünkü onlar şöyle derler: "İnsanoğlunun günahları yüzünden bize yağmur yağdırılmadı." Bu görüş Mücahid ve İkrime'den rivayet edilmiştir. Cenâb-ı Hak, ayette, buyurmuş, fakat haserât ve diğer canlıları ifâde edecek şekilde, denilmemiştir. Çünkü, Güneş ve ayır bana secde ederken gördüm" (Yusuf,4) "Eş karıncalar, yuvalarınıza giriniz " (Neml,18)"Onlar dertlerine, "Niçin Azim aleyhimize şahtdlik ettiniz" dediler" (derler)" (Fussilet, 21) ve, "Hepsi bir yörüngede yüzerler" (Yasin, 40) ayetlerinde olduğu gibi, cansız varlıkları ve hayvanları, akıl sahibi varlıklar için kullanılacak sıfatlarla nitelemiş, akıt sahibi varlıklar için kullanılan cemî sîgalan ile cemt yapmıştır.

2) Lanet edenler insanlar ve cinler dışındaki herşeydir. Eğer, "Hayvanların ve cansızların lanet etmesi nasıl doğru olur?" denirse, biz de deriz ki: "Bu iki şekilde olur:

a) Bu, mübalağa yoluyladır. Yani, "şayet onlar akıllı olsalardı, onlar bile kâfirlere lanet ederlerdi" demektir.

b) Bu lanet, o hayvanlar ve cansızlar âhirette tekrar diriltilip, akıllı varlıklar haline getirildikleri vakit olacaktır. Onlar, dünyada bu işi yapan ve bu iş üzre ölen kimselere lanet edeceklerdir.

3) Cehennemdekiler de, kendilerinden dini gizledikleri için, onlara lanet edecektir. Buna göre bu ifâde, umûm ifâde etmektedir.

4) İbn Mesûd (r.a) söyle demiştir: Lânetleşen iki kimse birbiriyle lânetleş-tiğinde, lanet,müstehak olana isabet eder. Eğer laneti hakeden bulunmazsa, bu lanet, Allah'ın indirdiğini gizleyen yahudîlere döner..

5) İbn Abbas'dan, onlar hakkında iki çeşit lanetin bulunduğu; birisi Allah'ın laneti, diğeri ise mahlûkâtın laneti olduğu rivayet edilmiştir. İbn Abbas, sözüne devamla şöyle dimiştir: "Bu, kişi kabrine konulup, "Dinin nedir, Peygamberin kimdir ve Rabbin kimdir?" diye sorulup da kulun da "Ben bilmiyorum" dediği zaman; bunun üzerine de, insanlar ve cinlerin haricinde, herşeyin duyacağı bir biçimde dövüldüğü ve sesini duyanherkesin ona lanet ettiği zaman meydana gelir." Melek ona o zaman şöyle der: "Ne bildin, ne de haber verdin! Sen, dünyada da böyleydin!"

6) Ebu Müslim, lanet edenlerin Allah'a iman eden kimseler olduğunu, söylemiştir. İman edenlerin lanetinin manası ise, lanet edilen kimseyi Allah'ın rahmetinden uzaklaştırmak, ona buğzedip ondan uzak durarak, ona muhalefet edip onunla mücadele etmektir.Kadî şöyle demiştir: Ayet, bildiği şeyi gizlemenin büyük günaYılaröan olduğunu gösterir. Çünkü Allah'u Teâlâ böyle kimseye laneti vâcib kılmıştır. Yine ayet, peygamberlerden hiçbirisinin üstlenmiş olduğu risalet görevinden hiçbir şeyi gizlememiş olduklarına delâlet eder. Aksi halde, bu kimse de ayetin hükmüne girmiş olurdu. 165[165]

Tevbesi Kabul Edilenler

"Tevbe eden, hallerini düzelten ve beyan edenler hariç.. İşte ben onların tevbesint kabul ederim.. Ben, tevbeleri çok kabul eden ve çok merhametli olanım "(Bakara. 160).

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/113-114.

Samimî Tevbenin Şartları

Allah'u Teâlâ, indirdiğini gizleyenler hakkında büyük bir tehdit olduğunu beyan edince, bu tehdidin onlara her durumda isabet edeceğini düşünmek uygun olmuştur. İşte bunun üzerine Allah'u Teâlâ, tevbe ettiklerinde, tehdit edilen kimselerin hükmüne dahil oldukları halde, hükümlerinin değişebileceğini beyan etmiştir. Biz tevbenin, başka bir maksattan ötürü değil, çirkin bir fiilden dolayı pişmanlık duymaktan ibaret olduğunu açıklamıştık.Çünkü emâneti yerine vermeyen, sonra da insanlar kendisine kızar veya hâkim şehadeti-ni reddeder düşüncesiyle yaptığına pişman olursa, o kimse bu durumda tevbe etmiş olmaz. Yine böylece, şehâdeti kabul edilsin veya öğülsün diye hertürlü emâneti yerine getirmeye ve her türlü vacibi edâ etmeye karar verse yine tevbe etmiş olmaz.. İşte tevbedeki İhlasın mânası budur..Daha sonra Cenâb-ı Hak, kişiye, tevbesini müteakip, bozduğu şeyi Islâh etmesinin gerekli olduğunu beyan etmiştir. Meselâ bir kimsenin kalbine ve kafasına şüpheler atarak, onun dinini bozctn kimsenin, o şüpheleri ortadan kaldırması gerekir.Daha sonra Cenâb-ı Hak üçüncü kez, gizleme işinin zıddı olan beyân etme işini o kimsenin yapmasının vâcib olduğunu belirtmiştir. Ki bu da, O'nun, lj5j ifâdesinden elde edilen bir hükümdür.. Böylece bu ayet, tevbenin ancak caiz olmayan her türlü şeyi terketmek ve caiz olan her şeyi yapmakla meydana geleceğine delâlet eder.Mu'tezile şöyle demiştir: Ayet, bazı günahları ısrarla işlerken, bazı günahlardan tevbe etmenin doğru olmayacağına delâlet eder. Çünkü Hak Teâlâ'nın, (= hallerini düzelten..) ifâdesi, bütün günahlar hakkında umumî bir lâfızdır.Buna şu şekilde cevap veririz: Mutlak lâfzın manasının doğruluğunun tahakkuk edebilmesi için, bu mutlak lâfzın kapsadığı fertlerden birinin bulunmuş olması kâfidir... Âlimlerimiz şöyle demiştir: Bu ayet, tevbenin kabul edilmesinin, aklen vâcib olmadığına delâlet eder. Çünkü Allah'u Teâlâ bunu, kendisini medh ve övgü sadedinde zikretmiştir. Eğer tevbeleri kabul etmek Allah'a vacib olsaydı, bu övgü yerinde ve uygun olmazdı.Ayetteki,ifâdesinin mânası "onların tevbelerini kabul ederim" demektir. Tevbenin kabul edilmesi ise, kendisinden tevbe edilen suçtan dolayı bir cezanın bulunmamasını ifâde eder. Buna göre şayetin manasının, nitekim "taâtları kabul hususunda" dediğiniz gibi, Cenâtn Hakk'ın "mükâfaat ve sevâb verme manasında" tevbeyi kabul etmek olduğunu söylemeli değil miydiniz?" denilirse, biz deriz ki, taâtı kabul etmek, sevaba hak kazanma, müstehak olma mânasını ifâde eder. Çünkü, bu taât sebebiyle, bir başkası bu mükâfaata müstehak olamaz.. Zaten bu taâtı yapmaktan maksat da, sevâb elde etmektir. Halbuki tevbe böyle değildir. Çünkü tevbe,azabı düşürmek için konulmuştur. Her ne kadar, hata yapmayan kimsenin tevbesine karşılık sevaba müstehak olması gerekirse de, tevbe etmenin maksadı, işte budur. Cenâb-ı Hakk'ın, kavlinin mânası, "Her tevbe edenin tevbesini kabul ederim" demektir.Tevvâb kelimesi bu konuda, mübalağa ifâde eder. Cenâb-ı Hakk'ın, bu buyruğu peşinden, (Rahîm) kelimesini getirmesinin mânası, O'nun mükellef kullarına rahmet edeceğine, onların çok büyük kusurlarının olmasından sonra bile, onların tevbelerini kabul edeceğine dikkat çekmek içindir. 166[166]

Kâfir Olarak Ölenlere Ebedî Azab

"Gerçekte küfredip de, kâfir oldukları halde Ölenler yok mu? İşte, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerinedir. Onlar, o ateşte ebedi kalıcıdırlar. Onların, ne gördükleri azâb hafifletilir, ne de onlara
mühlet verilir"(Bakara, 161-162).
Bilmek gerekir ki, bu ayet hakkında birkaç mesele vardır: 167[167]

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/115-116.
167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/116-117.

Birinci Mesele

Hak Teâtâ'nın yetinin zahiri böyle olan herkese şamildir. Bunun, böyle olanlardan bir kısmına tahsis edilmesinin mânası yoktur. Ebu Müslim şöyle demiştir. "Bu âyeti daha önce zikredilen kimselere, yani ayetleri ketm eden, gizleyen kimselere hamletmek gerekir."O, bu görüşünü şu şekilde açıklamıştır "Allah'u Teâlâ, ayetlerini gizleyen kimselerin durumunu açıklayıp, daha sonra da onlardan tevbe edenlerin durumunu beyân ettikten sonra, böylesi kimselerden tevbesiz olarak ölenlerin durumunu zikretmiştir.Yine Allah'u Teâlâ, ayetleri ketm eden kimselerin bu dünya hayatında yaşarlarken "mel'ûn" olduklarını zikrettiği için, bu ayette onların öldükten sonra da "mel'ûn" olduklarını beyan etmiştir."Ebû Müslim'in bu görüşüne şu şekilde cevap verilir: Bu ancak, tevbesiz olarak ölen kimseler birinci ayetin muhtevasına girmediği zaman doğru olur. Ama bunlar, birinci ayetin muhtevasına dahil oldukları zaman, onları tekrar zikretmeye gerek kalmaz. Bu sebeple de sözü (ayeti), yeni bir işe hamletmek gerekir. 168[168]

İkinci Mesele

Ayeti kerimede bir insan küfür üzere öldüğü zaman,herhangi bir şarta bağlanmaksızın ona, ilahi tehdit gerekli olur. Şart bulunmadığı zaman şarta bağlı olan şey de bulunmayacağı için, biz ölmezden önce kâfir kimsenin tevbe etmesi durumunda, durumunun böyle olmayacağını anlamış olduk. 169[169]

Üçüncü Mesele

Eğer, "Kendi dindaşları ona lanet etmediği halde, nasıl bütün insanlar ona lanet ediyor?" denilirse, biz de buna şu şekilde cevap veririz:
a) Onun dininde olanlar, ona lanet ederler.. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Sonra kıyamet gününde siz birbirinizi İnkâr eder ve birbirinize lanet edersiniz" (Ankebût, 25) buyurmuştur.
b) Katflde ve Rebî, Cenâb-ı Hakk'ın, "bütün insanlar" sözüyle mü'min-leri kastettiğini, sanki onlardan başkasına itibar etmediğini ve sadece mü'min-lerin insan olduğuna hükmettiğini söylemişlerdir.
c) Herkes cahil ve zâlime lanet eder. Çünkü cahilliğin ve zulmün kötü olduğu (kabih olduğu) akıllarda yerleşmiştir. İnsan kendisinin de böyle olduğunu bilmese bile, kendisi haddi zatında câhil veya zâlim olduğu zaman, câhile ve zâlime laneti kendisine de şamit olur. Bu görüş Süddîye aittir.
d) Lanetin yapılması, lanete müstehak olma manasına hamledilebilir. Bu durumda ayet umûm ifâde eder. 170[170]

Dördüncü Mesele

Ebu Bekr er-Râzî şöyle demiştir: "Ayette, müslümantarın kâfir olarak ölen kimseye lanet edebilecekleri, her nekadar kâfirden ölümü ile mükellefiyetleri kalksa bile ondan lanetin sakıt olmayacağı ve lanetten kurtulamayacağı hükmüne delâlet vardır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Ve bütün insanlar" ifâdesi, o kâfirin ölümünden sonra, ona lanet etmemiz manasını ifâde eder.
Bu âyet bir kâfir delirdiği zaman, delirmesinden dolayı mükellefiyetinin düşmesinin, ona laneti düşürmediğini ve onun o lanetten kurtulamayacağını gösterir. İmân ve iyi hal gibi övgüyü ve dostluğu gerektiren diğer şeyler hususunda da bu böyledir. Çünkü böyle olan kimsenin ölümü

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/117.
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/117.
170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/117-118.

veya delirmesi, bunlardan önceki durumunun hükmünü değiştirmez." 171[171]

Beşinci Mesele

Muvâfât görüşünde olan (insanı son nefesindeki durumuna göre değerlendiren) kimseler, bu ayeti görüşlerine delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ kâfire lanet etmeyi, onun küfür üzere ölmesi şartına bağlamıştır. Buna göre eğer o kâfir, ölümünden önce lanete müstehak olsaydı, bu şarta bağlanması doğru olmazdı. Binaenaleyh insan ancak küfür üzere ölürse lanete müstehak olur. İman da böyledir. Kişi ancak imanlı öldüğü zaman medhe müstehak olur."
Bunların görüşüne şöyle cevap verilir: Küfür üzere ölen kimselere teret-tüb eden hüküm, bir çok şeyi ihtiva eder. Meselâ onun ölmesi halinde lanet edilmesi, cehennemde ebedî kalacak olması bunlardandır. Bize göre bunların hepsine birden "lanet" denir. O halde daha niçin o kimse hakkında ancak lanet olur diyorsunuz? 172[172]

Altıncı Mesele

"Küfr" kelimesinin de şeriatın kullandığı ıstılahlardan olduğunu ve lüğav asıl manası üzere kaldığını söyleyen Mu'tezile bu görüşlerine, "Onlar, kâfirler oldukları halde ölenler..." ayetini delil getirmişlerdir. Halbuki Hak Teala, o kâfirleri öiüm esnasında "kâfirler" diye nitelemiştir, Örtmek ve gizlemek manasına olan küfrün, ölüm esnasında onlarda kalmadığı malumdur. Çünkü hakikati örtmek, ancak diri ve akli başında olan kimseler hakkında sözkonusudur. 173[173]

Yedinci Mesele

Ayet, te'kîde rağmen umûmî bir ifâdenin tahsis edilebileceğini gösterir. Çünkü Allah Teâiâ'nın Ve bütün insanlar" ifâdesi, "Ayetteki nâs'tan murad, insanların hepsi değil uır kısmıdır " diyenlerin görüşüne göre (nâs) kelimesi tahsis edilmiştir. 174[174]

Ebedî Azap ve Lanetin Mânası

Allah Teâiâ'nın, "Orada ebedi kalıcılar oldukları halde.." buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 175[175]

Birinci Mesele

Mulûd, uzun müddet kalış manasınadır. Bir insan bir şeye iyice yapışıp, ona meylettiği zaman söylenen ifadesi de bu köktendir. 176[176]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ'nın ifâdesindeki âmil zarfıdır. Çünkü bu zarfta, lanet için istikrar manası vardır. kelimesi, buna göre, deki zamirinden hâldir. Bu, tıpkı senin Onların, zelil oldukları halde,

---

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/118.
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/118.
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/118-119.
174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/119.
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/119.
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/119.

mallan vardır" demen gibidir. [177]

Üçüncü Mesele

daki zamiri, lanete râcîdir. Bu zamirin kelimesine râcî olduğu, fakat, bu (Cehennem) in korkunçluğunu ortaya koymak ve büyük bir şey olduğunu göstermek için, zahiren gelmemiş, mukadder olmuş olduğu da söylenir. Bu, Hak Teâiâ'nın tıpkı: "Şüphesiz biz onu (yani Kuranı), Kadir gecesinde indirdik" (Kadr, 1) ayetinde, Kur'ân'ın açıkça değil de zamiriyle gösterilmesi gibidir.

Zamirin lanete râcî olduğu görüşü, şu sebeblerden dolayı daha tercihe şayandır:

a) Zamir için, eğer daha önce açıkça zikredilen bir merci varsa, zamiri ona râcî kılmak, daha önce zikredilmemiş bir şeye vermekten evlâdır.

b) Zamiri tânete râcî kılmak, cehenneme (nâr'e) râcî kılmaktan daha fazla mana ifâde eder. Çünkü lanet, ahirette ikâb ederek İnsanı sevabtan uzaklaştırmak ve onun mükâfaatını dünyada vermektir. Buna göre lanetin içerisine cehennem fazlasıyla dahildir. O halde zamiri lanete vermek daha evlâdır.

c) "Onlar, orada ebedî kalıcı oldukları halde..." ifâdesi, onların durumlarını haber vermektir. Zamiri lanete götürmede, bunun o anda olduğu manası vardır. Zamiri cehenneme râcî kılarsak, bu o anda olmaz, o zaman tevil edilmesi gerekir. Bu durumda da zamiri lanete râcî kılmak daha evlâ olur.

Allah Teâlâ bu azabın üç sıfatını belirtmiştir:

1) Hulûd: Bu, bize göre uzun bir müddet kalmaktır. Mu'tezile'ye göre ise, (Bakara, 81) ayetinin tefsirinde de geçtiği gibi, devamlı katmaktır.

2) Azabın hiç hafifletilmeyeoeği. Bu, onların başına gelen.ilahi azabın her zaman aynı şiddette olacağı, zaman zaman azalmayacağı, manasınadır.

Şayet "Bu aynı oluş şu sebeblerden dolayı imkânsızdır:

a) Kişi başkasının durumunu, meselâ azab gibi bir meşakkat içinde olduğunu düşündüğünde, bu kendisi için adetâ azabı bir hafifletme olur.

b) Allah Teâlâ, onlara önceden yapılmamış azabları tamamen verir, daha sonra bu önceden yapılmamış cezalar tükenir, esâs cehennem azabı kalır. Bu da bir nevî hafifletme olur.

c) Onlar, her nezaman ayette olduğu gibi. küip gidin o cehenneme, bana btrşey söylemeyin." (Mu'minun, 108) diye hıtab olunduklarında, onlann kederleri artar" denirse, buna alimler şöyle cevap verir:

Bu durumlar arasındaki farklılık çok azdır. Azabın içine batmış kimse bu azıcık eksilmenin farkına varamaz. Ayet bu ilâhî azabın hep aynı şiddette kaldığını gösterdiğine göre, azabın devamlı olması gerekir. Çünkü onlar azabın kesilebileceğini söylemiş olsalardı; onlar bu kesilmeyi tasavvur ettiklerinde bu bir nevî onlardan azabı hafifletmek olurdu. Bunun izahı şöyledir: Dünyada büyük bir sıkıntıya düşen kimse, günler sonra azabtan kurtulacağına dâir müj-detendiğinde, sevinir, neşelenir ve düştüğü bu sıkıntı ona daha kolay gelir. Mihneti ne kadar büyük olursa, azabın kesileceğini tasavvur etmenin ona verdiği sevinç ve hafiflik o nisbette çok olur.

3) Allah'ın Onlara mühlet de verilmez" sözüdür. İnzâr, geri bırakmak ve tehir etmektir. Nitekim Cenab-ı Hak "geniş bir zamana kadar bir mühlet..." {Bakara, 280) buyurmuştur. Buna göre mana, "Onların azabları tehir edilmez, aksine günahlarının dengi bir azaba hemen dücar kılınırlar" şeklinde olur.

Allah Teâlâ sanki, bize azâb ve sevâb yurdunun durumunun, dünyanın aksine olduğunu; insanlara dünyada Allah'ın takdir ettiği bir zamana kadar mühlet verildiğini; ahirette ise böyle bir mühletin olmayacağını; Allah'tan mühlet istedikleri zaman onlara mühlet verilmeyeceğini; yardım istediklerinde, yardım olunmayacaklarını; hoşnud edilmeyi istediklerinde hoşnud edilmeyeceklerini ve kendilerine "Yıkılın gidin o cehenneme, bana birsey söylemeyin."

---

[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/119.

(Müminim, 108) denileceğini bize haber vermiştir. Bütün bu hallere düşmekten Allah'a sığınırız. Netice olarak, Allah'ın, bu ayette ikab hakkında zikrettiği bu üç sıfat, kâfirlerin, azabın kesileceğinden, hafifletileceğinden ve tehir edileceğinden ümidleri olmadığına delâlet eder. 178[178]

Allah'tan Başka İlâh Yok

Hepinizin tanrısı tek olan tanrıdır. Ondan başka tanrı yoktur. O, rahman ve rahimdir" (Bakara, 163).
"İlâh" kelimesinin izahı besmelenin tefsirinde geçmişti.
"Vahid" (Tek) kelimesine gelince., bununla ilgili bazı meseleler vardır: 179[179]

Vâhid Yani "Bir" Mefhumu Hakkında Felsefi İzah

Ebu Ali soye demiştir: Arapların (vâhid) kelimesi, dillerinde iki şekilde kullanılan bir kelimedir:
a) Onun isim olarak kullanılması,
b) Sıfat olarak kullanılması. Sıfat olmayan bir isim
olan kelimesi (bir, iki, üç...) diye kullandıkları gibi, sayıda kullandıkları (bir) kelimesidir. Bu sıfat değil isimdir. Diğer sayı isimleri de böyledir. kelimesinin sıfat olarak kullanılışı, senin (Bit adama uğradım) ve "Şu şeydir" demen gibidir.
Bu isim Cenab-ı Hak için söylendiğinde, "âlim", "kadir" gibi bir sıfat olması caiz olabileceği gibi, isim olması da caizdir. Bu, meselâ bizim "şey" dememiz gibidir. Bunun bir sıfat olduğu görüşünü, ayetteki "Hepinizin tanrısı tek olan tanrıdır "buyruğu da takviye etmektedir. Ben derim ki: Bu sözün aklen izahı şudur: "Kendisine "bir" denilen şeyler, bir oluşta müşterek, mahiyetleri hususunda ise farklı olurlar. "Mahiyetleri" sözü ile, ben eşyanın cevher, veya araz veya cisim veya mücerred oluşlarını kastediyorum. Eşyanın bir olduğunu düşünmeksizin de mahiyetini, mahiyetini düşünmeksizin de bir olduğunu düşünmek doğrudur. Buna göre, cevherin cevher oluşu başkadır, bir oluşu başkadır. Bu ikisinden meydana gelen de başkadır. Binaenaleyh "vâhid" kelimesi, onun sırf bir olduğu manasını ifâde eder ki, o zaman "vahid" kelimesi isim olur. Bazan da, başka bir şeyin sıfatı olduğu zaman "bir" oluşu ifâde eder. "Vâhid"kelimesinin sıfat olmasının mânası budur. 180[180]

İkinci Mesele

"Tek oluş"zâta ilâve bir sıfat mıdır, yoksa değil midir? Bu hususta âlimier ihtilâf ettiler. Bazıları' 'Onun, zâta ilâve bir sıfat olduğunu" söylediler ve buna şöyle delil getirdiler: "Biz, "şu cevher birdir!" dediğimizde, onun cevher oluşundan anlaşılan şey, bir oluşundan anlaşılan şeyden ayrıdır. Çünkü cevher, bir oluş itibariyle arazla müşterektir, ama, cevher oluş itibariyle onunla müşterektir. Ve yine, bir olduğu düşünüimeksizin, cevherin cevher olduğu düşünülebilir. Bilinense bilinmeyenden başkadır.
Ve yine, onun bir oluşu, cevher oluşuyla aynı olsaydı, bizim, "cevher birdir" sözümüz, "cevher cevherdir " sözümüz gibi oturdu. Öte yandan cevherin karşıtı araz; birin karşıtı ise, çokluktur. Bu sebeple, onun bir olmasından anlaşılan, yâ selbî veya subûti olmasıdır. Onun selbî olması caiz değildir, çünkü o selbî olsaydı, o zaman kesreti selbetmiş olurdu. Kesret de ya selbî veya sübûtî olur. Buna göre, eğer kesret selbî olur, vahdet de kesreti selbederse, vahdet selbi selbetmiş olur. Selbin selbi ise, sübüttur. O halde, birlik, (vahdet) subûtîdir ki, elde edilmek istenen netice de budur.
Eğer kesret sübûtî olup, kesretin de birlerin toplamından başka bir mânası olmasaydı ve

---

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/119-121.
179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/121.
180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/121-122.

vahdet de kesret ile beraber selbî olsaydı, o zaman bütün yoklukların mevcut olması gerekirdi ki bu da imkânsızdır. Binaenaleyh, vahdetin ilâve ve sübûtî bir sıfat olduğu ortaya çıkmış olur. Sonra bu zâid (ilâve) sıfatın ya sadece zihinde veya sadece zihnin dışında bir hakikatinin olduğu söylenebilir. Birincisi bâtıldır. Aksi halde zihinde olan, hariçte olana mutabık gelmez. Bu durumda da tek bir şeyin haddi zatında bir olmaması gerekir ki bu da muhaldir. Çünkü biz, bir olduğu söylenen şeyin, zihnî, farazi ve itibari olarak bulunmazdan önce de onun haddi zatında bir olduğunu kesin olarak biliriz. O halde birşeyin bir olmasının, zât ile bulunan zâtına ilâve bir sübûtî sıfat olduğu ortaya çıkmış olur.

Vahdetin sübûtî bir stfat olduğunu kabul etmeyenler şu şekilde delil getirmişlerdir: Eğer vahdet zâta ilâve bir sıfat olsaydı, o zaman "birler", mahiyetlerinin bir olması hususunda eşit; bizzat zâtları itibariyle de farklı olurlardı. Böylece de, vahdet için bir başka vahdetin bulunması gerekirdi; bu da sonsuza kadar varır ki, bu imkânsız bir şeydir. 181[181]

Üçüncü Mesele

"Bir", kendisine "bir" denilmiş olması bakımından bölünmeyen bir şeydir. Meselâ buna göre, tek bir insanın, insan olması bakımından iki insana taksim edilmesi imkânsızdır.

Tam aksine o "bir", bazen cüzlerine ayrılır. Mevcudatın parçalan ise "bir-lik"ten ayrılmaz. Hatta sayılar da böyledir. Meselâ bir onluğa, bir onluk olması bakımından, "bir" olmak vasfı arız olmuştur. Buna göre, meselâ sen iki onluk dediğin zaman, bu iki onluk da bir kerrelik ifâde eder. Bu iki onluğa bu bakımdan, birlik ânz otmuş olur. Binaenaleyh, mevcudattan olan hiçbir şey birlikten ayrılmaz. İşte bu sebepten dolayı, onlardan bir kısmı, vahdeti mevcutla karıştırmış, böylece kendisine "bir" denildiği için, her mevcudun varlığının, bizzat birliğin kendisi olduğunu sanmıştır. Halbuki gerçek böyle değildir, çünkü varlık birliğe ve çokluğa ayrılır. Bir şeye bölünen ise, bölenden başkadır. 182[182]

Allah Teâlâ'mn Birliğinin Mahiyeti Hakkında

Cenâb-ı Allah iki bakımdan birdir:

a) O'nun zatı, birçok şeyin bir araya gelmesinden meydana gelmemiştir.

b) Var oluşta vâcibu'l-vücûd olması ve bütün mümkin varlıkların mebde'i olması hususunda O'na ortak olan hiçbir şey yoktur. Buna göre atom, onu var sayanlara göre, a-şıkkına nazaran birdir ama, b-şıkkına göre bir değildir.

Birinci izaha göre Cenâb-ı Hakk'ın tek olduğunun delili şudur: Şayet Cenâb-ı Hak mürekkeb bir varlık olsaydı, meydana gelmesi için, her bir cüz'-ünün meydana gelmesine ihtiyaç duyardı. Onun cüzlerinden herbiri de ondan başka olurdu. O halde mürekkeb olan her varlık, kendisinden başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan her varlık, zatı itibarıyla mümkin, başkası itibarıyla da vâcibtir. O zaman o, kendisinden başkasına muhtaç ve zatı mümkin olan mürekkeb bir varlık olurdu. Böyle olmayanın ise mürekkeb olması imkânsızdır. O halde, Allah Teâlâ'nın hakikati, teklik ve birlik hakikati olup, O'nun hakikatinde, cisimlerde olduğu gibi ne bir çokluk ne de adedî bir kesret vardır. Yine O'nun hakikatinde fasıl ve cinslerden meydana gelen nevilerde olduğu gibi, veya mahiyet ve kimlikten meydana gelen "şahıs" ta olduğu gibi manevi bir çokluk da bulunmaz. Fakat bu, bazı kimseiere zor gelmiştir. Bunun sebebi şudur: Cenâb-t Hak, âlim, kadir, hayy (diri) ve irâde sahibidir. Bu sıfatlardan anlaşılan, ya O'nun zatından anlaşılanın kendisidir, yahut da böyle değildir. Birincisi birkaç yönden yanlıştır:

a) Bizim, bu sıfatların herbirini düşünmeksizin, O'nun zatını düşünmemiz mümkündür. Eğer bu mümkün olmazsa, şüphe yok ki, O'nun kendine mahsus zâtını düşünmeksizin, bu sıfatların herbirini düşünmemiz mümkün olur. Hatta bu, "O'nun kendine mahsus olan zatı" bilinemez, sıfatları ise bilinir. "Bilinen ise bilinmeyenden başkadır. Buna göre bu sıfatlar, O'nun zâtına

---

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/122-123.

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/123.

ilâve olan hallerdir" diyen kimseye göre vâcibtir.
b) Bu sıfatlar şayet zâtın bizzat kendisi olsaydılar, bizim zât hakkındaki, "O âlimdir" veya "âlim değildir" şeklindeki sözümüz, "zât zâttır" veya "zât zât değildir" dememiz gibi olur ve bunun da, araştırmada zâtın nefyi ve isba-tına delil ikâme edilmesi ihtimali imkânsız olmazdı.Çünkü "zât zâttır" diyen kimsenin doğru söylediğini herkes açık olarak bilir. "Zât, zât değildir" diyen kimsenin de yalan söylediğini yine herkes açık olarak bilir. Bizim "zât âlimdir" veya "zât, âlim değildir" sözümüz, "zât; zâttır" veya"zât, zât değ ildir!'sözümüz gibi olmayınca, bu sıfatların zâta ilâve (yani zâttan başka) şeyler olduğunu anlarız.
c) Eğer bu sıfatların mercii sadece O'nun zâtı ise, ve zâtı tek bir şey ise, bu sıfatların mercii tek bir şey olmuş olurdu.O zaman O'nun kadir olduğuna delil getirme, O'nun âlim olduğuna ve hayy olduğuna delil getirmeye İhtiyaç bırakmazdı. Böyle olmayıp, aksine her sıfat için ayrı bir delile muhtaç olunca, o sıfatların merciinin O'nun zâtı olmadığını anlıyoruz.
Bu sıfatların zâta ilâve (zattan başka) şeyler olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki: Bu sıfatlar ya selbî olur, ya subûtî olur. Bunların selbî olması caiz değildir. Çünkü selb, sırf olumsuzluktur. Sırf olumsuzlukta ise bir hususiyet kazanma özelliği yoktur. Ve bir de, biz Allah'ın âlim ve kadir olmasını, cehalet ve aczin onda olmamasından ibaret olduğunu söylemiştik. Cehalet ve acziyyetin mercii ya yokluk olur, o zaman "O âlim değil, kadir değil" demek olur. Veya bunların mercii subûtî bir şey olmuş olur ki, bu da cehaletin vakıaya mutabık olmayan bir İnançtan, aczin ise kudretin durumunun bozulmasından ibaret olduğudur. Birincisi olursa, bu takdirde ilim ve kudret yokluğun yokluğundan (setbu's-selb) ibaret otur. Bu durumda da subûtî berşey olurlar; Eğer ikincisi olursa, bu manada cehalet ve aczin bulunmamasından dolayı, ilmin ve kudretin tahakkuk etmesi gerekmez. Çünkü cansız nesneler ilim ve kudret ile vasıflanmamış oldukları halde, bu manada cehalet ve acziyetten de uzaktırlar. Böylece Allah Teâiâ'nın sıfatlarının, O'nun zâtına ilâve ve O'nun zattyla kâim haller olduğu; ilahın ise zat ve sıfatların toplamından ibaret olduğu ortaya çıkmış olur. Böylece söz, dönüp dolaşıp tekrar, Allah Teâiâ'nın hakikatinin, birçok şeylerden mürekkeb olduğu hususuna varır. Böyle bir meselede ise nasıl konuşulabilir?
Diğer bir müşkil şudur: Biz, daha önce "vahdet" sıfatının zâta ilave ve zât ile kâim bir sıfat olduğunu delilleriyle açıklamıştık. Hak Teâiâ'nın hakikati "bir" olunca, ortaya üç mesele çıkar: Bu hakîkat, bu tek oluş vasfı ve bu hakikatin bu tek oluş niteliği ile vasıflanması. Bu ise, üçün üçüncüsüdür (yani teslistir), öyleyse tevhîd nerede kaldı?
Üçüncü müşkil şudur: Bu hakikat vâcibu'l-vücûd olan bir mevcûd mu, yoksa değil mi? Eğer o mevcûd ise, kendi varlığı itibarıyla diğer mevcudlarla aynı, mahiyeti itibarıyla diğer mevcudlardan ayrıdır. Bu takdirde burada, var oluş ve mahiyet sebebiyle meydana gelen bir çoktuk bulunmuş olur. Eğer bu hakîkat mevcûd değilse, bu yokluğa işarettir. Vâcib olma hususundaki söz de bunun gibidir. Çünkü bu hakîkat zâtı gereği vâcibu'l-vücud (varlığı zorunlu) ise, varlığının vâcib olmasının kendi zâtının aynı olması imkânsız otur. Çünkü vâcib olmak, mevsûfun sıfata onunla vasıflanma itibarıyla bağlı olmasından dolayı, bir sıfattır. İki şey arasındaki bağ (irtibat), o, kendisi olduğu için (yani kendine has varlığı olduğu için) onların her ikisinden de başka bir şeydir. Buna göre, o bağın sıfatının o iki şeyden de başka olması daha evlâdır. Yine aynı şekilde zât kendi kendine kâimdir ve vâcib diye isimlendirilen şeyin kendi kendine kâim bir şey olması imkânsızdır. Çünkü biz zâtı, "vâcib" oluş ile sıfatlandırıyoruz. Halbuki bir şeyin yine kendisiyle nitelenmesi imkânsızdır. Böylece sabit olur ki eğer vâcibu't vücûd olan şeyin varlığı vâcib olsaydı, mevcudiyetinin vâcib oluşu zatına ilâve bir şey olurdu. O zaman da ortada iki şey olurdu: Bu vücûb İle beraber olan, ve bu vücûb ile mevsûf olan bir zât. Bu takdirde ise teslis meselesi geri gelirdi.
Dördüncü müşkil şudur: Bu hakîkat "basit" tir (yani mürekkeb değildir). Öyle ise ondan haber vermek ve bahsetmek mümkün müdür, değil midir? Birinci ihtimal imkânsızdır. Çünkü haber vermek ancak bir şeyden başka bir-şey ile haber vermek suretiyle olur. Kendisinden haber verilen şey, verilen haberden başkadır. Bu ikisi, tek bir şey değil, iki ayrı şeydir. Ne menfî, ne müsbet olarak onun hakkında kesinlikle bir haber (bahsetme) yok ise, o zaman, o bilinmiyor

demektir. İşte bütün bunlar, bu hususta sorulabilecek soruların tamamıdır. 183[183]

Birliğin Mahiyetiyle İlgili Müşkillerin Cevabı

Birinci probleme cevap: Allah Teâlâ, bu sıfatlarla mevsûf olan bir zâttır. Şüphe yok ki bir şeyin toplamı, gerçekleşebilmek için, cüzlerinin gerçekleşmesine muhtaçtır. Ancak Allah'ın zâtı kendisiyle kâim ve zâtı gereği vâcibtir. Bu "zât" rütbe itibarıyla vâcib oluşundan sonra, bu sıfatları gerektirmektedir. Bu ise aklen imkânsız olmayan şeylerdendir.
İkinci probleme cevap: Bu problem şöyle idi: "Vahdet", zâta ilâve bir sıfattır. Zâta, onun tek oluşu itibarıyla baktığında, üç şey ortaya çıkar, birşey değil?
Buna şöyle cevap verilir: Söylediğin şey doğrudur. Fakat, O'na "o" olması itibarıyla bakmak ile, hakkında "tek" olarak hükmedilmiş itibarıyla bakmak arasında fark vardır. O'nun tek olduğunu nazar-ı itibara almayarak, "o" olması itibarıyla baktığında, vahdet gerçekleşir. Burada çok dikkat çekici bir durum vardır. Çünkü akıl vahdete itibâr ve iltifat ettiği sürece, henüz vahdet âlemine ulaşamamıştır; vahdeti bu zaman ancak vahdete ulaşır. Sen, işte bu nüfuz edici anlayışınla bu durumu değerlendir . Belki o zaman bunun sırrına ulaşırsın. Bu aynı zamanda varlık ve varlığın zorunluluğu problemine de bir cevaptır.184[184]
Dördüncü probleme cevap: Bu problem şöyle idi: "Onu ifâde etmek mümkün müdür?" Gerçek şu ki, O'ndan haber vermek mümkün değildir. Çünkü ne zaman O'ndan bahsetsen, başka birşey ile O'ndan haber veriyorsun. Halbuki kendisinden haber verilen şey ile, kendisi ite haber verilen şey mutlaka farklıdır. O halde burada bir tevhid (birlik) yoktur. Şayet şen Allah hakkında "O'ndan haber vermek imkânsızdır" diye bir haber verirsen, o zaman husûsî bir setb ile birlikte bir zât bulunuyor demektir. O takdirde burada bir "tevhid" söz konusu olmaz. Ama sen O'nu, O'ndan ne müsbet ne menfî olarak bir haber vermeksizin, o "o" olduğu için nazar-ı itibara alırsan işte o zaman tevhid aleminin başlangıcına ulaşman gerçekleşebilir. Sonra bu sadece O'na yöneliş, ancak, sözüyle ifâde edilebilir. İşte bundan dolayıdır ki tevhid denizlerine dalmış olan kimseler nezdinde, kelimesinin tesiri büyük olmuştur. Biz bu ayetin tefsirinde, Allah'ın yardımı ile, kelimesinin hakikatlerinden bir nebze bahsedeceğiz.
Allah'ın var oluşta, varlığının vâcib oluşu itibarıyla kendisine ortak ve benzer hiçbir şeyin olmaması manasında vahdetine gelince, bu vahdet Allah Te-âlâ'nın zâtına mahsus bir vahdettir. Bunun delilleri, Cenâb-ı Hakk'ın, a illi (Enbiya, 22) ayetinin tefsirinde zikredilecektir.
Birinci tefsire göre "vahdet1 e gelince, bu Allah'u Teâlâ'nın zâtının hususiyetlerinden değildir. Çünkü mevcut varlıkların var oldukları hususunda bir şüphe yoktur; bu mevcut varhklarsa, ya müfreddirler, ya da mürekkeb.. Mürekkeb-de, müfredlerin bulunması gerekir; böylece mümkinât âleminde müfredlerin varlığını İsbat etmek zorunludur. Buna göre birinci manaya göre "bir oluş" vasfı, kendisiyle Hak Subhânehu'nun birlenmiş olduğu, tevhîd edildiği şeyler-den değildir. İkinci mânada "bir oluş" vasfına gelince, Hak Subhânehu ve Te-âlâ hazretleri bununla birlenir; bununla tevhîd edilir.. Bu sıfatta O'na, O'ndan başka hiçbir şey ortak olamaz.. Cenâb-ı Hakk'ın, fikirlerin ve vehimlerin tasarrufundan, aklın ve anlayışın münasebetlerinden münezzeh olduğunu itiraf etmekle beraber, beşer aklı ve onun eksik anlayışına uygun olacak bir biçimde, bu hususta söylenebilecek sözün özü budur. 185[185]

Beşinci Mesele

Cübbaî şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, dört bakımdan "bir"(vâhid)olarak vasıflandırılırO'nun kısımları yoktur, O'nun cüzleri yoktur; O, kıdem yönünden birdir; O, ulûhiyyet yönünden birdir; O, zâtıyla âlim ve zâtıyla kadir olmak gibi zâtının sıfatları yönünden tekdir."
Ebû Haşim ise, bunu üçe indirmiş, Allah'ın kıdem yönünden bir oluşuyla, zâtının sıfatları

---

[183] 183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/123-126.
[184] 184[184] Böylece üçüncü işkâl cevaplandırılma olmaktadır. (Çev.)
[185] 185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/126-127.

yönünden bir oluşunu tek bir şey kabul etmiştir. Kadî ise şöyle demiştir: "Bu ayette sadece, Allah'ın ulûhiyyet yönünden birliği murad edilmiştir, çünkü Allah, tevhidi buna nisbet etmiştir. Bunun içindir ki, bu ifâdenin peşinden, (lâ ilahe illâ hû) kavlini getirmiştir."

Ehl-i Sünnet âlimleri ise şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ birdir, O'nun bir cüz'ü yoktur; O, sıfatlarında birdir, O'nun bir benzeri yoktur; O, fiillerinde birdir, O'nun ortağı yoktur...

O'nun zâtı bakımından "bir" olmasına gelince, bu şundandır: Kendisine, "O, Hak Subhânehu ve Teâlâ'dır" sözümüzle işaret ettiğimiz bu husûsî zât, ya kendisinden başka diğer bir şahısta bulunur veya bulunmaz. Eğer birinci durum olursa, O'nun kendi muayyen zâtının başka bir mânadan ayrılması (imtiyaz) nın, fazladan bir kayıtla olması gerekir, ki o zaman o kendi nefsinde, kendisiyle hem müşterekliğin hem de ayrılmanın (imtiyaz) meydana geldiği şeyden mürekkeb olmuş olur. Bu takdirde de mümkin, ma'lûl (netice) ve başkasına muhtaç bir varlık olmuş olur ki, bu ise imkânsızdır.. Eğer böyle olmazsa, o zaman Csnâb-ı Hakk'ın, bir cüz1 ü olmayan, zâtında "tek" (vâhid) olduğu sabit olur.

O'nun sıfatlarında "bir olması"na gelince bu, şundan dolayıdır: Cenâb-ı Allah'ın sıfatlarla mevsuf oluşu, başkalarının bazı sıfatlarla mevsuf oluşundan birçok yönden farklıdır.

a) Cenâb-ı Allah'ın dışındaki her şey fanidir, çünkü o fanî varlıkların sıfatlarının bulunması kendi zâtlarından olmayıp, başkasındandır. Cenâb-ı Allah ise sıfatlarının bulunmasına, başkası sebebiyle değil, kendi zâtından dolayı müstehaktır.

b) Allah'tan başka varlıkların sıtattan, herhangi bir zamana hastır,
bu sıfatlar sonradan meydana gelmedir. Cenâb-ı Allah'ın sıtatlarıysa böyle değildir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları, taalluk ettiği şeyler bakımından sonsuzdur. Çünkü o'nun ilmi, bütün malûmata; kudreti bütün makdûrâta kendisine güç yetirilen, kudretle yapılacak bütün şeylere taalluk etmektedir. Öyleki O,sınır-sız malumatın herbirinde, sınırsız malûmat sahibidir. Çünkü O,şu atomun halinin, sonsuz mekânlardan ve sonsuz itibarofte önce hangi durumda olduğunu ve ileride nasıl olacağını biftr. İşte Cenâb-t Allah bu yönden, sıfatları hususunda "tek" dır.

6) Cenâb-ı Allah'ın zatının bu sıfatlarla mevsuf oluşu, bu sıfatların Cenâb-ı Allah'ın zâtına hulul ettiğini, zâtının da bu sıfatlara mahal olduğu manasına gelmez. Yine bu, Allah'ın zâtının bu sıfatlarla tamamlandığı mânasına da gelmez. Çünkü biz, Zât-ı İlâhinin bu sıfatların mebdei olduğunu açıklamıştık. Eğer zât-ı İlâhi bu sıfatlarla tamamlanmış olsaydı, mebde' zâtından dolayı eksik ve zâtı itibariyle mümkün olan şeylerle tamamlanmış olurdu ki bu imkânsızdır. Aksine Cenâb-ı Allah'ın zâtı, zâtından dolayı tamdır ve kemâl sahibidir.. Bu zatî tanrılığın iktiza ettirdiği şeylerden birisi de, kemâl sıfatlarının O'nunla beraber tahakkuk etmesidir. Ancak ne var ki bu sefer yukarda yapılan taksimat, kemâl sahibi olmanın bizzat kendisine yönelir; o vakit bu taksimat da, lâfızların tâm ifâde edemeyeceği bir yere ulaşır.

e) Akıllar, Cenâb-ı Allah'ın zâtının künhünden habersiz olduğu gibi, sıfatlarının künhünden de habersizdirler. Bu böyledir, çünkü Allah'ın ilmine dair bildiğimiz tek şey, sadece onun varlıktaki muhkem san'atın ve ince nizamın varlığına sebep oluşudur. Allah'ın ilmine dair bilinen sadece onun ne olduğunu bilmeyişimiz,fakat şu idrâk edilen (algılanan) âlemin varlığı için şart olduğudur. Cenâb-ı Allah'ın kadir ve hayy oluşu hususundaki izah da böyledir. İzzetinin nuru ile akıl ve anlayışların nurlarını koyan Allah'sa noksan sıfatlardan münezzehtir.

Cenâb-ı Allah'ın fiillerinde "bir" oluşuna gelince, bu açıktır. Çünkü mevcut olan varlık, ya vâcibu'l vücûttur, ya da mümkînü'l-vücut.. Vâcibu'l-vücûd olan ancak Odur; mümkinul vücûd olan ise O'nun dışında olan herşeydir. Mümkin olan her şeyin, vâcib olana bitişmediği sürece, meydana gelmemesi mümkündür. Bu hüküm, ister mülk,ister milk, ister kulun fiili, isterse başka bir şey olsun, mümkinâtın kısımlarının değişmesiyle hiçbir değişikliğe uğramaz. Buna göre Allah'tan başka her şeyin Allah'ın milki, mülkü, tasarrufu, ezici gücü, kudreti ve hükümranlığının içinde bulunduğu sabit olur. İşte bu anda, Allah'ın kaza ve kader sırlarının kokularından bir nebzesini hissedersin. Cenâb-ı Allah'ın, "Muhakkak ki biz, her şeyi bir kader ile yarattık" (Kamer, 49) ayetinin hakikatlarından bir şeyler sana tecelli eder ve sen, mevcut olanın ancak O ve, O'na ait olan şeylerden ibaret olduğunu anlarsın. Düşünce gemisi bu denize dalınca, sonsuza kadar yol alsa bile, hedefine varamaz. Çünkü yolculuk, bir şeyden bir şeye yapılır, yani önceki şey terkedilir, ikincisi arzulanır.. Bu ikisi birbirinden farklıdır. Ve sen, ferdiyyet ve vahdâniyyet âleminden çtkıp da, hudûs alemiyle kıdem âleminin sınırına varınca, burada hareketler sükûna kavuşur, bütün alâmetler ve işaretler silinir; akıllarda ve gönüllerde, sadece "O, ancak O'dur!" hakikati kalır. "Ey O, ey kendisinden başka O olmayan O! (ya men lâ huve illa hû!).Bu zayıf kuluna İhsan et! Muhakkak ki senin kulun, senin rahmet avlundadır; senin yoksul ve zayıf kulun, senin kaptndadır!" 186[186]

Altıncı Mesele

Eğer, (sizin ilâhınız) hitabındaki izafetin manası nedir? Bu izafet bütün mahlûkat hakkında caiz midir, yoksa sadece mükellef olanlar için mi doğrudur?" denilirse, biz deriz ki: "İlah, mabud olmaya (tapınılmaya) müste-hak olan ve bu vasıfla mâbud olmaya lâyık olan varlık olunca, bu,yani ilâhiık ancak, kendisinden Allah'a ibâdet etmesi tasavvur olunan bir kimseye nisbetle gerçekleşir. O zaman bu nisbet etme, bütün mükelleflere ve, takdiren mükellef olması uygun olan bütün varlıklara nisbetle doğrudur. 187[187]

Yedinci Mesele

Allah'u Teâlâ'nın, kavli, ilah mefhumuna izafetin dahil olabileceğine delâlet eder. Şayet "ilah" in mânâsı, "kadir" olsaydı, o zaman mâna, "Sizin kadiriniz tek bir kadirdir" şeklinde olurdu. Malumdur ki böyle bir ifâde eksik ve kusurlu bir ifâdedir. Bu da "ilah" kelimesinin ma'bûd manasına geldiğine delâlet eder. 188[188]

Cümlesinin Tatil Ve Onda Tezahür Eden Mükemmel Tevhid

Allah'u Teâlâ'nın, kavlinin mânası, "O, ilâhlıkta birdir" demektir. Çünkü, kelimesinin, (ilah) lâfzından sonra gelmesi, bu vahdetin,birliğin başka hususta değil, ilâh olma hususunda geçerli olduğuna delâlet eder. Bu, bir kimsenin, (Bir efendidir, bir âlimdir) şeklinde nitelendirilmesi gibidir. Cenâb-ı Allah, buyurunca, bir kimsenin şunu söylemesi mümkün olabilir: "Farzet ki bizim ilâhımız birdir, öyleyse belki de bizim ilâhımız başkasının ilâhından başkadır!.." Hiç şüphesiz ki Cenâb-ı Allah bu vehmi, "O'ndan başka bir ilâh yoktur" buyurarak mutlak tevhidi açıklamak suretiyle gidermiştir. Bu böyledir, çünkü bizim, "Hiç kimse yoktur" sözümüz, bu mâhiyetin hiç bulunmadığını ifâde eder. Bu mahiyet bulunmadığı zaman da, bu mahiyetteki fertlerin hiçbirisi de bulunmamış olur. Çünkü, bu mahiyetin fertlerinden birisi mevcut olsa, ve bu fert bulunsa, mahiyet de meydana gelmiş olur. Bu ise mahiyetin hiç bulunmadığına delâlet eden lâfızla bir tenakuz teşkil eder. Binaenaleyh bizim, (Hiç kimse yoktur) sözümüzün umûmî ve şümullü bir nefyi, (olumsuzluğu) iktiza ettiği sabit olmuş otur. Bu sözün peşisıra, "Zeyd hariç!.." denilmiş olsa, bu söz tam ve kesin birliği, yani sadece Zeyd'-in bulunduğunu ifâde eder.
Kelime-i Tevhid'le ilgili olarak bazı konular bulunmaktadır:
1) Nahivcilerden bir grup şöyle demiştir: "Bu, kendisinde bir harf ve "ızmar" (gizleme, kapalı bırakma) bulunan bir sözdür. Bunun takdiri şudur: veya, "Bizim Allah'tan başka hiçbir ilâhımız yoktur" veya, "Varlık âleminde Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."
Bil ki bu söz, hakîkî tevhide uygun değildir. Bu böyledir, çünkü, eğer sen, "bu sözün takdiri, şeklindedir" dersen, o zaman bu, bizim ilâhımızın birliğini ifâde eder. Mutlak ilâhın birliğini değil... Bu takdirde de, Cenâb-ı Allah'ın, sözü ile, sözü arasında bir fark kalmayıp, bu yalnız bir tekrar olur. Bu ise, caiz değildir. Ama biz, "Bu sözün takdiri, şeklindedir" dersek, bu problem ortadan kalkar; ama bu sefer başka bir müşkil ortaya çıkar.

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/127-129.
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/129.
188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/129-130.

Çünkü sen, dersen, bu ikinci bir ilâhın varlığını nef yetmek olur. Bu tzmâr yapılmamış olsaydı, o zaman senin, sözün, ikinci bir ilâhın mâhiyetini nefyetmek olurdu. Malûmdur ki, mahiyeti nefyetmek, gerçek tevhid hususunda verlığı nefyetmekten daha kuvvetlidir. Buna göre sözü zahirine göre amel ettirmek ve böyte bir "izmâr" in varlığından sarf-t nazar etmek daha uygundur.

Eğer, "Mahiyeti nefyetmek nasıl düşünülebilir? Çünkü sen, "siyah, siyah değildir" dediğin zaman bu, siyahın siyah olmadığına hükmetmek olur. Bu ise, makûl bir şey değildir. Fakat, "siyah, mevcut değildir" dediğin zaman, bu makul, düzenli ve doğru bir ifâde olur" denilirse biz deriz ki, mahiyeti nefyetmek zorunlu olun bir şeydir. Çünkü sen, "siyah mevcut değildir" dediğin zaman, mevcut olmayı nefyetmiş oluyorsun; halbuki bir şeyin, kendisi olması bakımından mevcut oluşu, mâhiyetin mevcut olduğu mânasına gelir. Sen mevcudiyeti nefyedince, bu mevcudiyetle isimlendirilmiş olan mahiyeti nefyetmiş oluyorsun.. Bir şeyin, kendisi olması itibariyle mahiyetinin nefyedileceği dü-şünülebildiği zaman, bu mahiyetin de nefyedileceği niçin düşünülmesin? Bu düşünülebildiği zaman, (Lâ ilahe illallah = Allah'tan başka ilâh yoktur) sözümüzü, bir îzmâra (gizli ve hazfedilmiş birşeyin bulunmasına) ihtiyaç hissedilmeksizin, olduğu gibi anlamak doğru olur.

Eğer "Biz, "siyah mevcud değildir" dediğimizde ne mahiyet nefyedilmiş, ne de varlık nefyedilmiş olur, fakat bu mahiyetin var oluş ile nitelenmiş olması nefyediliyor" dersen, ben de derim ki: Mahiyetin var oluş ile nitelenmiş olması, mahiyetten ve var oluştan ayrı bir şey midir, yoksa değil midir? Eğer ayrı bir şey ise bu takdirde, nitelenişi nefyetmek, mahiyeti nefyetmek olur. Mahiyetin ise, kendisinin kendisi olması bakımından, nefyi mümkün olmuş olur. O zaman da yukarıda zikredilen "takrib" söz konusu olur. Eğer bu niteleniş, mahiyetten ayrı bir şey değilse, nefyi ona yöneltmek ancak ya mahiyete, ya da var oluşa nefyi yöneltmekle mümkün olur. O zaman da yukarıda sözünü ettiğimiz takrtb (yani meseleyi akla yaklaştırarak anlatma) metodu geri gelir. Bu durumda bizim, (lâ ilahe illa hû O'ndan başka ilâh yoktur) sözümüz,kesin olarak herhangi bir izmâra ihtiyaç olmaksızın gerçek ve doğru olur.

2) Nefyin tasavvur edilişi, isbatın (müsbet bir hükmün) tasavvur edilişinden sonra gelir. Sen önce birşeyin var olduğunu düşünmedikçe, yok olduğunu düşünemezsin. Çünkü sen, yokluk hakkında ancak varlığın olmadığını tasavvur edersin. Varlığın tasavvuru ise yokluğun tasavvuruna muhtaç değildir. Yokluğun tasavvurundan önce ise, varlığın tasavvuru bulunur.

Eğer "durum böyleyse, niçin biz bu meseleyi bu sözde ters çevirdik de, nefyi önce zikredip isbâtı sona bıraktık?" denilirse; buna şöyle cevap verilir:

Durum aklen senin zikrettiğin gibidir, ancak ne var ki nefyi isbâttan önce zikretmek, tevhidi isbât, şürekâ ve ortaklarını da nefyetmek içindir. 189[189]

"Hüve" Kelimesinin Manevi Sırları Hakkında İzahat

kelimesi hakkındadır. Bil ki, yb kelimesine taalluk eden iâtif konular daha önce, (besmele'nin) tefsirinde geçmişti. Bunun manevi sırlarına gelince, biz bu hususta deriz ki, bil ki lâfızlar iki kısımdır: Zahir olanlar, zamir olanlar.. Zahir olan lâfızlar, "siyah, beyaz, taş, insan" kelimeleri gibi, bizzat kendileri olması itibarıyla, hususî ve muayyen mahiyetlere delâlet eden lâfızlardır.

Zamirler ise, mütekellim, muhatab ve gaib olan şeye, bu şeylerin mahiyetine delâlet etmeksizin delâlet eden lâfızlardır. Bunlar da üç tanedir: (ben), (sen) (o). Bunların en iyi bilineni sonra; daha sonra da dir. Bu tertibin doğru olduğunun delili şudur: Benim, kendimin kendim olması itibariyle, kendimi tasavvur etmem, kendisine hiçbir şüphe bulaşmamış olan bir tasavvurdur. Çünkü, kendimi başkasıyla veya başkasını kendimle karıştırmam, zamirinin aksine, mümkün değildir. Çünkü "sen" ifâdesi, aklımda ve zannımda, sen'den başkasıyla; senden başkası da seninle karışabilir. zamiri de zamirinden daha iyi bilinendir. Netice olarak zamirlerin en iyi bilineni, üt (ben); en az bilineni de (o) dir. ise, bu ikisinin arasındadır.

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/130-132.

Eksiksiz bir düşünce, bu hükmün doğruluğunu ortaya koyar.

Benim," sözümün zamirlerin en iyi bilineni olduğuna" delâlet eden şeylerden birisi şudur: Mütekellim tek olduğu zaman, bir ayırım olmaksızın müzekker ve müennesliği müsavî olan bir lâfız onu ifâde eder. Çünkü müzek-ker ve müennes ayrımı yapmaya ancak, bir iltibas (karıştırma endişesi) olduğu zaman başvurulur. Halbuki burada böyle bir karışıklık ihtimali bulunmamaktadır: Binaenaleyh böyle bir ayırım yapmaya ihtiyaç yoktur. Mütekellim tesni-ye (ikil) ve cemi (çoğul) olduğu zaman, lâfız aynıdır. Muttasıl (bitişik) zamir olursa, Uİ^i. "Biz içtik" sözünde olduğu gibi olur, munfasıl (ayrık) olunca, -A (Biz) sözünde olduğu gibi olur. Bu, karışıklıktan emin olunduğu za -man böyle olur.

Zamir muhatab olduğu zaman, müennes ile müzekkeri birbirinden ayır-dedilir; bunların tesniyesi ve cemisi yapılır. Çünkü, mütekellimin karşısında bazan müennes (dişil) ve müzekker (eril) iki varlık bulunur; bu kimse onlara yönelerek, onlardan birine hitap eder de, bunu bir işaretle beyan etmedikçe, onun hangisine hitap ettiği bilinemez. Muhatap zamirinin tesniye ve cemî olması, işte bu sebepten dolayı yerindedir.

Ama hazır olanın (muhatap) gâib olandan daha İyi bilinmesine gelince, bu zarurî derecesinde bir şeydir. Sen bunu kavrayınca biz deriz ki: Böylece iyice anlaşılmıştır ki bir şeyin kendi kendisini bilmesi, başkasını bilmesinden daha mükemmeldir, o gayr ister hazır (muhatap), ister gaib olsun. Demek ki Allah hakkında tam bilgi sahibi olmak, ancak Allah'a mahsustur. Çünkü Cenâb-ı Allah, kendisi için, diyor, ve lâfzı, bu üç kısım zamirin en iyi bilinenidir. Zamirlerin en iyi bilineni olan ut ile o ulûhiyyet hakikati cihetine gitmek, yani o hakikate ulaşmak hiç kimse için mümkün olmadığı için, Atlah'u Teâlâ'yı hakkıyla bilmenin, ancak Allah'u Teâlâ'ya mahsus olduğunu anlıyoruz.

Bu konuda "ittihâd"ı caiz gören bir topluluk daha vardır. Onlar şöyle derler: "Beşeri ruhlar, bu hakikatin ma'rifet nuriarıyla nurlandıkları zaman, âkil (düşünen) mâkul (düşünülen) ile birleşir ve bu birleşme anında arif olan kimsenin,^! uî"Ben, Allah'ım" demesi doğru olur." Ancak ne var ki, bu ittihâd görüşü makul değildir. Çünkü ittihâd hali, ikisinin veya ikisinden birisinin fani olması durumunda, ittihâd sayılmaz. Eğer bu ikisi bakî olurlarsa, bunlar tek bir şey değil, ayrı iki şeydirler. İşaret hususunda yolların en mükemmeli ofan bu yol kapanınca geriye diğer iki yol kalıyor ki onlar da ile, (o) dir. 'ye gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Yunus (a.s)'un hâdiseler ve sonradan meydana gelme (hudûs) izlerinden kurtulup, şuhûd makamına ulaşınca,

"Derken o, karanlıklar içinde seslendi: 'Senden başka hiçbir ilâh yoktur!"(Enbiya, ar, dediğini naklettiğine göre, beşe-riyyetin bütün nazlarından kurtulan ve mükâşefe ve müşahede makamlarında bulunan kimseler içindir. Bu senin dikkatini, müşahede ve hitab olunma makamına ulaşmanın yolunun.ancak Allah dışında her şeyden ilgiyi kesmekte olabileceği hususuna çeker. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.s), "Ben seni hakkıyla ve lâyıkıyla övemem.. Sen, kendini nasıl sena etmişsen öylesin"190[190] buyurmuştur. ye gelince bu, gâib olanlar için kullanılır. Sonra burada bir incelik vardır. O da şudur: 191[191]

Allah Teâlâ'nın En Şerefli İsmi: Hû (O) İsmidir

Buna şu aşağıdaki hususlar delâlet etmektedir:

1) İsim, ya küllî olur veya cüz T. Külli ile, bizzat manasını düşünmenin birçok varlığın iştirak etmesine mani bulunmadığı şeyi kasdediyorum. Cüz'î ile de, o şeyi sadece düşünmenin iştirake mâni olduğu şeyi kasdediyorum. Bu da, onun bu muayyen varlık olması bakımından ona delâlet eden lâfızdır. Buna göre eğer birincisi olursa, kendisine bu isimle işaret edilmiş olan, bizzat Cenâb-ı Hakk'ın kendisi değildir. Çünkü, bu isimden anlaşılan, müşterekliğe mâni olmayan bir husus oiup; oysaki Cenâb-ı Hakk'ın muayyen zâtı ise, ortaklığa ve şirke mâni olunca, kendisine bu isimle işaret edilenin bizzat Cenâb-ı Hak olmadığına kesinkes hükmetmek gerekir. O takdirde er-Rahmân, er-Rahîm, el-Hakîm, el-Kadîr, el-Alîm gibi bütün

---

190[190] Müslim Salat. 222 (1/352); Tirmizi Da'avât, 76 (S/624); Ibn MAce, Dua, 3 (2/1263).

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/132-133.

müştak isimler Cenâb-ı Hakk'ın kendine mahsus,zâtına şâmil olmazlar, kesinlikle buna da delâlet etmezler.

Eğer ikincisi (yani cüz'î mefhumu) olursa, bu O'nun özel isimle isimlendirilmiş olması demektir. Özel isim ise, işaret yerine geçmektedir. Binaenaleyh, senin, (Ey Zeyd..) demen ile, veya, "Ey sen, ey o.." demen arasında bir fark yoktur. Özel isimler işaret yerine geçince, bu durumda özel isim "fer" (ikinci derecede), işaret ismi "asi" olur. Asi ise.fer'den daha üstündür. Buna göre, bizim, veya, şeklinde hitab et-memiz, diğer bütün isimlerden daha üstündür. Ne var ki, nin hazır olana, nin ise, gaibe şamil olan bir lâfız olması bakımından, aralarında bir fark bulunmaktadır.

Burada başka bir sır daha vardır. O da şudur:

yt ile ancak, bir şeyin sureti aklımızda meydana geldiği zaman o şey ifâde edilir. O halde senin, sözün, o şeye, haztr olması durumunda şamil olur. Böylece neticede "hüve" de, sadece hazıra (muhataba) şamil olmuş olur.

2) Biz Hakk'ın hakikatinin bütün terkib hususiyetlerinden münezzeh olduğunu söylemiştik. Halbuki mutlak ferdin tavsif edilmesi mümkün değildir. Çünkü bir şeyi nitelemek, sıfat ile mevsûf arasında bir başkalığın bulunduğunu gösterir. Başkalık bulununca da, geriye "teklik" ten bir şey katmaz.

Cenâb-ı Hak'tan haber vermek de mümkün değildir. Çünkü haber vermek, kendisinden haber verilen (muhber) ile, kendisi ile haber verilen (muh-berunbih) in bulunmasını gerektirir.. Bu da ferdânıyyete terstir. Böylece bütün müştak isimlerin Hakk'ın hakikatinin künhüne ulaşmaktan kasır (noksan) olduğu ortaya çıkmış olur. (hüve) lâfzına gelince, bu, hertürlü çokluk ve kesret cihetinden uzak ve münezzeh olan o tek hakikatin künhüne ulaşabilir. Bu lâfzın, hakikatin künhüne ulaştığı için, o hakikatin künhüne ulaşması mümkün olmayan diğer lâfızlardan daha şerefli olması gerekir.

3) Müştak lâfızlar, zâtın bir sıfatının bulunduğuna delâlet eder. Sonra Hakk'ın sıfatının mahiyetleri de ancak, hudûs âleminde ortaya çıkan neticeleriyle bilinir. Mesela Cenâb-ı Hakk'ın ilminden sadece âlemdeki muhkem sanat ve mükemmel nizamı gerçekleştiren bi-sıfat, O'nun kudretinden sadece fiil veya terkine (istediğini yapıp istediğini yapmamasına) esas olan bir sıfatın varlığını bilebiliriz. O halde bu sıfatları düşünmek ancak, hadiseler âleminde çeşitli durumlara dikkatli bir bakışla mümkün olur. Oysa müştak lâfızlar sadece tek olan Allah'a işaret etmez; aksine hem O'na, hem de hâdiseler âlemine birlikte işaret ederler. İki şeye aynı anda bakan kimse, onlardan herbiri hakkında mükemmelliğe haiz olamaytp, tam aksine noksan ve kusurlu olur. O halde bütün müştak isimler Hakk'ı tanıma makamında, tam bir ihata (her yönü ile bilme) ifâde etmezler, tam aksine onlar, Rabbini tanıma hususunda, kul ile ihata vechi ile O'nu tanıması arasında perde olurlar.

(Hüve) ye gelince o, Cenâb-ı Hakk'a, O'na arız olan bir nisbet veya hadiseler âlemine kıyasla bir oranın meydana gelmiş olması bakımından değil, bizzat O, O olması bakımından O'na delâlet eden bir lâfızdır. Binaenaleyh hüve lâfzt, seni Hakk'a ulaştırarak, O'nun dışındakilerte olan ilgisini keser. Hüve'nin dışındaki isimler ise O'nun dışındakilerle oian ilgisini kesemezler. O hâlde hüve lâfzı, en kıymetli ve muhtevalı bir lâfızdır.

4) Yukarıda zikredilen aklî deliller, celâl ve izzetin kaynağının bizzat O zât olduğuna delâlet etmektedir. O'nun zâtı ise sıfatlarla tamamlanmaz; tam aksine O'nun zâtı kâmil olduğu için, kemâl sıfatlarını gerektirmiştir. "Hüve" lâfzı seni rahmet, izzet ve yüceliğin kaynağına ulaştırır ki bu da O'nun zâtıdır. Diğer lâfızlar ise seni ancak sıfat ve nitelikler makamında tutar. O halde hüve lâfzı en şerefli bir lâfızdır. Hüve lâfzının sırlarını çözme hususunda hatırımıza gelen şeyler bunlardır. Bu hâdiseler (hudûs) âleminin darlığından kurtulup ka-dîmlik (kıdem) basamaklarının genişliğine ulaşmak, beşeriyyet karanlıklarının eteklerinden nurlar semâlarına yükselmek için, göğüslerimizi ve sırlarımızı bu kelimenin ışıltılarıyla aydınlatması ve bu kelimeyle akıl ve ruhları genişletmesi hususunda niyaz ve arzumuz sadece O'nadır. Bu ise Allah'a güç gelmez. [192][192]

---

[192][192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/133-135.

Dokuzuncu Mesele

Nahivciler Cenâb-ı Hakk'ın, sözü hakkında nin merfû olduğunu söylemişlerdir. Çünkü hüve kelimesi, ismi ile beraber, nın mahallinden bedeldir. Biz, Arapların, "Bana Zeyd'den başka kimse gelmedi" sözü hakkında biraz konuşalım.. Bu misaldeki, (illâ Zeydün) ifâdesi, bedel olmak üzere merfûdur. Çünkü bedel olmak birincisinden vazgeçip, ikincisini almak demektir. Buna göre sen san- demiş olursun. Makul olanı da budur. Çünkü bu "Zeyd 'den başka hiç kimsenin gelmediğini" ifâde eder. Ama, ifâdesine gelince, burada bedel olma durumu mümkün değildir. Çünkü bu ifâde, "Bana, Zeyd hariç, herkes geldi" takdirindedir. Bu da, Zeyd'den başka herkesin gelmiş olmasını gerektirir.. Kİ, Zeyd'in dışındaki bütün herkesin gelmesi imkânsızdır. Böylece fark ortaya çıkmış olur. Allah en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, sözüne gelince, bu iki kelimenin açıklaması daha önce geçmişti. Biz Cenâb-ı Hak için rahmetin nimet olduğunu, o nimeti verenin ise "rahim" olduğunu açıklamıştık. Rahmetin çokluğunu ifâde etmek istediğimizde, er-Rahîm vasfını kullanırız. Ancak Cenâb-ı Hak için olabilecek bir mübalağayı kastettiğimizde ise.er-Rahman ismini kullanırız.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın burada hususiyle bu iki ism-i şerifi zikretmesinin sebebi şudur: Ulûhiyyet ve ferdâniyyetin (bir olma) nın zikredilmesi, kahr ve yüceliği ifâde eder. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak ulûhiyyet heybeti ve ferdâniy-yet izzeti karşısında kalbleri rahatlatmak, rahmetinin gazabını geçtiğini ve tüm maklûkatı ancak rahmet ve İhsan etmek için yarattığını bildirmek gayesiyle rahmet hususunda mübalağa ifâde eden bu iki kelimeyi zikretmiştir. 193[193]

Düşünenler İçin İbretler, Âyetler

"Muhakkak ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün ard arda gelişinde, insanlara yararlı şeylerle denizlerde akıp giden gemilerde, Allah'u Teâlâ'nın gökten indirip de kendisiyle, ölümünden sonra yeryüzünü dirilttiği suda,orada her türlü canlıyı yaratıp yaymasında, yer ile gök arasında boyun eğmiş rüzgâr ve bulutları evirip çevirmesinde düşünen insanlar için nice âyetler vardır" (Bakara, 164).

Bil ki Cenâb-ı Hak Sübhânehû ve Teâlâ,birliğine ve tek olduğuna hükmedince, ilk önce varlığına, sonra da birliğine ve ortaklarının olmadığına istidlal edilmesine vesile olan sekiz çeşit delil zikretmiştir. Bu delilleri size açıklamaya başlamadan önce birkaç meseleyi izah etmek gerekir: 194[194]

Halk" Kelimesinin Mânası

Alimler, (halk) kelimesinin ism-i mef'ûl mânasına mı, yoksa başka mânaya mı geldiği hususun-- da ihtilâf etmişlerdir. İnsanlardan bir grup, halk kelimesinin "mahluk" mânasına geldiğini söylemişler,

buna dair aklî ve nakfî deliller getirmişlerdir. Aklî delilleri işte bu ayettir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün ard arda gelişinde, insanlara yararlı şeylerle denizlerde akıp den gemilerde, Allah 'u Teâlâ 'nın gökten indirip de kendisiyle ölümünden sonra yeryüzünü dirilttiği suda, orada her türlü canlıyı yaratıp yaymasında, yer gök arasında boyun eğmiş rüzgâr ve bulutlan evirip çevirmesinde düşünen insanlar için nice ayetler vardır" (Bakara, im» buyurmuştur.

Ayetlerin ancak mahlûklar hakkında olduğu bilinen bir husustur. Çünkü mahluk, Yaratıcının varlığına delâlet edendir. O halde bu ayet halk kelimesinin mahluk mânasına geldiğini gösterir.

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/135-136.

194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/136-137.

Aklî delilleri ise şunlardır:
a) Halk, bir şeyi yokluktan varlığa çıkartmaktan ibarettir. Bu çıkarmak işi şayet O'nun kudret ve eserinden başka birşey olursa, bu durumda o bu başka şey, yani yokluktan varlığa çıkarmak ya kadîm veya hadis olur. Eğer kadîm olursa, ezelde de yokluktan varlığa çıkarma ismi bulunmuş olur. Halbuki, yokluktan varlığa çıkarma işinden önce, yokluk bulunur. Ezel ise, önceliği olmayan demektir. O halde, eğer ezelde bu çıkarma işi bulunmuş olsaydı, o zaman iki ztddın bir arada bulunması gerekirdi ki, bu da imkânsızdır. Eğer bu çıkarma işi muhdes otursa, yine onu yokluktan varlığa çıkaran başka bir çıkarıcının bulunması gerekir. Bunun için de başka bir çıkarma fiili gerekir... Bu husustaki söz ise, öncekinde söylenen sözün aynısıdır. Böylece de teselsül gerekmiş olur.
b) Allah'u Teâlâ ezelde, eşyayı yokluktan varlığa çıkarıcı olmamıştır. Sonra ezelde O, bir şey ihdas etmiş midir, etmemiş midir? Eğer bir şey ihdas etmişse, bu yeni meydana gelen iş, işte mahlûktur (yani yaratılmıştır). Eğer bir şey ihdas etmemişse, Allah'u Teâlâ kesinlikle hiçbir şey yaratmamıştır.
c) Müessiriyyet, müessir olan zât ile, eserin bizzat kendisi arasındaki bir nisbet ve münasebettir. İki şey arasındaki nisbetin izahı ise, bir intisâb eden olmaksızın imkânsızdır. Buna göre bu müessiriyyet, eğer hadis olursa teselsül gerekir. Eğer kadîm olursa, bu müessiriyyet Allah'ın zâtından ayrılmayan bir hususiyyet olur. Bu kadîm sıfatın levazımından olan bu eser de, ya o anda veya istikbâlde bulunur. Lâzımın lâzımı, lâzımdır. Binaenaleyh, eserin Cenâb-ı Hakk'ın zâtının levazımından olması gerekir. Binaenaleyh Allah'u Teâtâ kadir ve irade sahibi olamaz, tam aksine O, bu tesire mecbur edilmiş ve zorlanmış olur. Böylece de bu tesir bir 'illeti mucibe", (gerektirici sebep) olmuş olur ki, bu da küfürdür.
"Halk" kelimesinin "mahlük'Vnanasına gelmediğini söyleyenler ise, şu delilleri ileri sürmüşlerdir:
1) Allah Teâlâ'nın esyâyı yaratmadan önce de Hâlİk olarak nitelendirilmiş olduğu hususunda bir münakaşa yoktur. O halde Halik, "halk" ile nitelendirilmiştir. Binaenaleyh "halk" tan "mahlûk" manası anlaşılmış olsaydı, Cenâb'ı Hakk'ın şeytanlar, iblisler ve pislikler gibi mahlûk olan şeylerle de tavsif edilmiş olması gerekir. Bunu ise hiç kimse söylememiştir.
2) Biz daha önce yok iken bilahare meydana gelen bir şey gördüğümüz zaman, "Yok iken, bu şey nereden ortaya çıktı?" deriz.. Bu sebeple bize, "Allah'u Teâlâ onu yarattı ve onu icad etti" denildiği zaman, biz bunu kabul eder ve, "O hak ve gerçektir" deriz. Eğer "O kendi kendine meydana geldi" denilirse, biz deriz ki, "Bu bir küfür ve çelişkidir." O halde, bir şey yok iken o şeyin meydana gelmesini Allah'ın yaratmasına bağlamak doğru olup, kendi kendine meydana gelmesine bağlamak doğru olmayınca biz, Allah'ın onu yaratmasının onun kendi kendine meydana gelmesine ters olduğunu anlamış oluruz. O halde "halk" "mahlûk" manasına gelmez.
3) Biz kulların fililerini, Allah'ı ve Allah'ın kudretini biliyoruz, fakat kulların fiillerinde müessir olanın ne olduğunu bilemiyoruz. Bu Allah'ın kudreti midir, yoksa kulun kudreti midir? Bilinen, bilinmeyenden başkadır. O halde makdû-run meydana gelmesinde kadirin kudretinin müessiriyyeti, o kudretin ve o makdurun bizzat kendilerinden başka bir şeydir.
Sonra bu başkalığın selbi (olumsuz) olması imkânsızdır. Çünkü o, yokluk denen başka bir müessiriyyetin zıddıdır. Buna göre bu müessiriyyet hem müessirin,hem de eserin kendisine ilâve olan subûtî bir sıfattır ki elde edilmek istenen öe
4) Nahivciler şöyle demişlerdir: Biz, "Allah âlemi yarattı" dediğimizde, âlem masdar değil, aksine bir mef ûlün bih'tir. Bu da âlemi yaratmanın âlemden başka olduğuna delâlet eder.
5) "Allah siyahı,beyazı, cevheri ve arazı yaratmıştır" denilmesi doğru olur. Buna göre yaratma mefhûmu hepsinde aynıdır, fakat yaratıcılığın " cevher hakkında yaratıcılık" ve "araz hakkında yaratıcılık" şeklinde taksim edilmesinin doğru olması deliliyle, şu muhtelif mahiyetlerden başkadır. Taksimat yapılan şey, kısımlar arasında müşterektir. Böylece "halk" in mahlûk mânasına gelmediği ortaya çıkmış olur. İşte bu meselede söylenecek sözlerin tamamı

budur. [195]

İkinci Mesele

Ebu Müslim (rh.a) şöyle demiştir: "Halk" kelimesinin Arapça'daki esas manası, "takdir etmek"tir. Bu kelime daha sonra, Cenâb-ı Allah'ın bütün fiilleri yerli yerinde Olduğu için, O'nun bu fiillerine bir isim olmuştur. Cenâb-ı Atlah, "Ve, her şeyi yarattı da, onu yedi yerinde yaptı" (Furkân. 2) buyurmuştur. İnsanlar da, sağlam yapılan her iş hususunda, "o, bir ölçü içinde, takdir üzere yapılmıştır" derler. [196]

Üçüncü Mesele

Bu ayet, aklî deliller ife Yaratıcı'nın varlığına istidlâlde bulunulması gerektiğine ve taklidin bu maksada ulaşmak için, muhakkak ki bir yol olmadığına delâlet eder. [197]

Dördüncü Mesele

İbn Cerir, bu ayetin sebeb-i nüzulü olarak Atâ'dan şunu zikretmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) Medineye geldiğinde, ayeti nazil oldu.
Bunun üzerine Mekke'deki Kureyş kâfirleri, "Bütün insanlara tek bir ilâh nasıl yetiyor?" dediler. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Allah bu âyeti (Bakara. 164) indirdi!'
Yine İbn Cerir, Saîd İbn Mesrûk'dan, onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kureyştiler yahudilere şöyle bir soru sordular: "Hz. Musa'nın size getirdiği ayetlerden bize bahsedin." Yahudiler de onlara, Hz. Musa (.s)'nın mucizesi olarak, asâ ve yed-i beyzâ (Beyaz, parlayan el) mucizelerini anlattılar.
Kureyşliler, hristiyanlara da Hz. İsâ (a.s)'nın mucizelerini sordular. Onlar, Hz. İsâ (a.s)'nın anadan doğma körleri ve alaca hastalığını iyileştirme ile ölüleri diriltme mucizelerini anlattılar.
Bunun üzerine Kureyşliler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Allah'a Safa tepesini, bizim için altın kılması için dua et de, sana yakînî olarak inanalım ve düşmanımıza karşı gücümüz artsın" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), bundan dolayı, bunu Rabbinden isteyince, Ailah TeâlâO'na/'Kureyşlilere bunu vereceğini, fakat eğer onlar buna rağmen tekzibe düşerlerse, hiç kimseye yapmadığı bir şekilde onlara azab edeceğini" bildirdi. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s): "Beni ve kavmimi helak etme. Ben onları günbegün İslâm'a davet ederim" dedi. İşte bu sebeble Allah Teâlâ bu ayeti, "Eğer onlar yakinî inançları artsın diye Safa tepesini onlar için altın kılmamı istiyorlarsa, bilsinler ki gökleri, yeri ve ayette geçen diğer varlıkları yaratmak yakinî imanı artırma bakımından daha büyüktür" diye açıklamak İçin indirmiştir. [198]

Allah'ın Varlığına Deliller

Bil ki bu sekiz çeşit delil hakkındaki sözlerimiz, birkaç kısma ayrılır:
Birinci Kısım; bunlardan tafsilâtlı olarak tek tek bahsetmektir: Bu delillerden birincisi, göklerin durumlarına bakarak istidlalde bulunmaktır. Biz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın, ... (Bakara,22)ayetinin tefsirinde kısmen zikretmiştik. Burada ise meseleyi bir başka yönden ele alalım:
Rivayet olunduğuna göre Ömer b. el-Hüsâm, Ömer el-Ebherî'ye Kitabu'l-Mucesta'yı okudu. Bazı fakihler bir gün, "Ona ne okuyorsun?" diye sorunca o, "Kuran'dan şu ayeti açıklıyorum:

---

[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/137-139.
[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/139.
[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/139.
[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/139-140.

"Göklere, gökleri nasıl btnâ ettiğimize bakmıyorlar mı" (Kaf, 6). Ben, semânın nasıl bina edilmiş olduğunu izaha çalışıyorum" dedi. Ebherî.o ne dese tasdik ediyordu. Çünkü Allah'ın mah-lûkât deryalarına daha çok dalan herkes, Allah'ın celâl ve azametini daha çok bilir. İşte bundan dolayı biz diyoruz ki: Bu makama yakışan muhtasar (kısa) bir şekilde, göklerin durumlarından bahsetmem iz,birkaç fasıla göre tertib edilmiştir: 199[199]

Birinci Fasıl

Birinci Fasıl Feleklerin Tertibi Hakkındadır200[200]

Bu işin mütehassısları, "Feleklerin dünyaya en yakını, Kamer (ay) küresidir. Onun üzerinde Utarid küresi yer alır. Daha geride Zühre, daha geride Güneş, daha geride Merih, daha geride Müşteri daha sonra Zühal, daha sonra sabit küreler, daha sonra da en büyük felek yer alır" demişlerdir.

Bil ki bu konuda bazı bahisler vardır:

Birinci Bahis: Bu kimseler, bu felek sırasını bilmenin yolu hususunda üç görüş beyân etmişlerdir:

1) Feleklerin hareketine bakarak... Çünkü en aşağıdaki yıldız, bizim gözümüzle en üstteki yıldız arasına geldiği zaman, o iki yıldız tek bir yıldız gibi görünür. Örten yıldız, örtülenden kendisinde galib olan rengi ile ayrılır. Meselâ Utarid sarı rengi ile, Zühre beyaz rengi ile, Merih kırmızı rengi ile, Müşteri parlaklığı ile, Zühal de solgunluğu ile diğerlerinden ayrılır.

Sonra eski astronomiciler Ayın, burçlarını dolaşırken altı gezegeni ve birçok sabit yıldızı perdelediğini (tuttuğunu); Utarid'in Zühre'yi. Zühre'nin Merih'i, diğerlerinin de bu tertip üzere birbirini perdelediğini söylemişlerdir. Bu istidlal yolu, Güneş, Ay ile tutulduğu için, Ay'ın Güneş'in altında olduğunu gösterir ama, güneşin diğer gezegenlerin üstünde veya altında olduğunu göstermez. Çünkü güneş, bu yıldızlardan hiçbiri ile güneşin ışığı karşısında onların ışıkları görünmediği için tutulmaz. Binaenaleyh bu istidlal yolu, güneş açısından geçersizdir.

2) Gezegenlerin (yörüngedeki) görünme noktalarının değişik oluşu... Çünkü Ay, Utarid ve Zühre'nin (yörünge) yerleri farkedilir, Merih, Müşteri ve Zühal'in (yörünge) yerleri farkedilmez, (gözle görünmez). Güneş hakkında bu, gerçekten azdır. Bu sebeple güneşin görünme noktaları farkedilenlerle farke-dilemeyenler arasında bir yerde olması gerekir. Bu istidlal yolu, gezegenlerin (yörünge üzerindeki) görünme noktalarının değiştiğine itibar edip, bunu anlattığımız şekilde müşahede eden kimseler için, açık bir yoldur. Fakat bunu iyice bilmeyen kimseler, bu hususta mukallid olur. Bu sanatın üstadı olan Ebu'r-Reyhân, el-Fergânî'nin "Fusûl" adlı kitabını özetlerken, bu görünme noktalarının, Ay dışındaki

---

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/140.

200[200] Feleklerle ilgili bu bölümlerdeki izahların çoğu modern astronomiye uygun düşmeyebilir. MüfessÎrlmiz bu bilgileri, görüleceği gibi, kendi zamanındaki ve kendinden önceki astronomi alimlerinden ve Kitablanndan nakletmektedir. Yani o, burada bir naktodlci durumundadır. Bu bakımdan onun tenkid edilmesi insafa sığ maz. Bu kısımları, onun zamanındaki astronomi bilgilerinin ve inançlarının durumunu göstermesi bakımından önemli bulduğumuz için, "Günümüz bilgilerine kıyasla çok tutarsız görünüyor" gibi bir düşünce ile, tercüme etmeme yolunu tercih etmedik. Fakat şunu da ifâde etmek gerekir ki, bu kısımların tercümesi oldukça güç olup, daha ziyade ıstılahlara dayandığı için, doğru tercüme edilmiş olsa bile, ancak erbabının anlayabileceği konulardır. Kaldıkı biz. bu kısımları tercümede de elimizden geleni yaptığımız hakle, birtakım hatalar olabileceğini zannediyoruz. Fakat her halükârda, bu kısımlarda da bazı gerçekler anlaşılmaktadır. Müfessirimiz nakili olduğu bu bilgileri, Allah'ın varlığına istidlal için kullanmaktadır, Aslında modern astronomiden öğrendiğimiz bilgilen de aynı yolla, Allah'ın varlığına, kudretine ve azametine delil getirebiliriz. Bu bakımdan Fahrettin RazT(r.h) bize güzel bir istidlal örneği vermektedir. Binaenaleyh bu kısımları, bu açılardan değerlendirmek ve anlamsız tenkıdlere girmemek gerekir. (Çevirenler.)

gezegenlerde farkedilmediğini özellikle zikretmiştir.
3) Batlamyus şöyle demiştir: "Zuhal, Müşteri ve Merih bütün uzaklıklarında, güneşten daha uzaktır.Utarid ile Zühre'ye gelince, bunlar diğer uzaklıklar şöyle dursun, "tesdîs" ten sonra bile güneşten daha uzak olmazlar. Bu ebeple, güneşin bu iki kısım arasında bir yerde bulunması gerekir." Bu delil zaytfttv. Çünkü bu.aym dutumu ile sakıt olmuştur. Çünkü ay, hepsinin altında olduğu halde, güneşten iyice uzaklaşabilmektedir. [201][201]

Feleklerin Sayısı

İkinci Bahis, feleklerin sayısı hakkındadır. Astronomiciler, sadece dokuz feleğin olduğunu söylemişlerdir. Doğrusu, gözetleme (rasat), bu dokuz feleğin olduğunu gösterdiği için, biz onları dokuz olarak kabul etmişiz. 8u dokuzun dışında olabilecek feleklere gelince, gözetleme ile onlar tesbit edilemediği için, biz onların varlığına veya yokluğuna kesin hükmedemeyiz. İbn Sina, "Şifa"sında şöyle demiştir: "Şu âna kadar ben, sabit yıldızların tek birer yıldız mı, yoksa, birbiri üzerine rastlayan küreler mi olduklarını kestireme-dim." Ben de, bu ihtimalin her halükârda söz konusu olduğunu söylüyorum. Çünkü kendisi ile sabit kürelerin aynı olduğuna delil getirilen şey, "Çünkü onların hareketleri birbirine eşittir. Durum böyle olunca, sabit kürelerin tek bir küre içinde bulunmaları gerekir" denilmesinden başka birşey değildir. 8u iki mukaddime de zayıftır.
Birinci mukaddimenin zayıf oluşu, o sabit kürelerin hareketlerinin, herne-kadar bizim hislerimize göre aynı ise de, hakikatte belki de böyle olmaması sebebiyledir. Çünkü biz, onlardan birinin otuzaltıbin yılda yörüngesindeki devrini tamamladığını, bir diğerinin ise devrini sadece ondan on gün eksik olan bir müddette tamamladığını kabul etsek ve bu on günü otuzaltıbin senenin günlerine taksim etsek, şüphesiz her günün hissesi, her senenin, hatta her bin senenin payı nerede ise farkedilmeyecek kadar az bir zaman olur. Bu böyle olunca, sabit kürelerin hareketinin aynı olduğunu kesin söylemek mümkün olmaz.
İkinci mukaddime, ki bu "sabit kürelerinin hareketlerinin aynı oluşunun, onların tek bir küre içinde bulunmalarını gerektirdiği" mukaddimesidir, bu da kesin değildir. Çünkü muhtelif şeylerin,tek bir gereklilikle müşterek olmaları uzak görülmez. Hatta, ben derim ki, İbn Sina'nın sabit küreler hakkında söylediği bu ihtimal bütün gök küreleri için söz konusudur. Çünkü her kürenin aynı olduğuna götüren yol, bizim yukarıda nakledip geçersiz olduğunu beyân ettiğimiz şeyden başka birşey değildir. Bu durumda günlük hareketi olan kürenin tek olduğuna kesinkes hükmetmek mümkün değildir. Belki de onlar çok az bir nisbetle hareketleri farklı olan birçok kürelerdir. Bu farklılığı kavramaya ömrümüz yetmez. Bütün "mümesilât" ve "havâmil" hususunda söylenecek şey de budur.
Bazıları, sabit yıldızların üstünde (ötesinde) ve büyük felekin altında bir yıldızın daha bulunduğunu söylemiş, bu hususta şu delilleri getirmişlerdir:
a) En büyük meyli (Dünya ekseninin meylini) gözetleyenler, onun değişik miktarlarda olduğunu görmüşlerdir. Onu daha önce gözetleyen herkes, bu büyük meylin daha büyük olduğunu söylemiştir. Çünkü Batlamyus bu meyli 23 derece 51 dakika olarak bulmuş. Daha sonra Me'mun zamanında bu meyi 23 derece 35 dakika olarak hesaplanmıştır Me'mun'dan sonra, bir dakika daha eksik olarak hesaplanmıştır. Bu şunu gösterir: İki kutbun meyli bazan artar bazan eksilir. Bu durum ise, ancak gezegenler ile yıldızlar arasında, kutbu gezegenlerin kutuplarının etrafında dönen ve yıldız kürelerinin kutupları da kutbunun etrafında döndüğü bir küre mevcud olduğu zaman mümkün olur. Böylece o kürenin kutbu için, bazan kuzey tarafa eğilme, bazan da güney tarafa yükselme arız olur. Böylece de gündüz doğrusu (ma'delü'n nehâr)ın, burçlar mıntıkasına denk gelmesi (yani onunla çakışması) gerekir. Bazan da güneye doğru ondan ayrılır.
b) Rasatçılar, "Mutavvalât" kitabında da açıklandığı gibi, güneşin hareketinin miktarı hususunda çok zorlanmışlardır. Hatta Batlamyus, Eberhas'ın güneşin hareketinin eşit hızda mı

---

[201][201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/140-142.

değişik hızlarda mı olduğu hususunda şüphe ettiğini anlatmıştır.

Sonra insanlar bu ihtilâfın sebebi hususunda iki görüş zikretmişlerdir:

1) Bu, güneşin en yüksekte bulunduğu noktanın hareket ettiğini (değiştiğini) söyleyenlerin görüşüdür. Bu görüşte olanlar, bu iki nokta arasındaki tepe noktası değiştiği için, bu cihetten güneşin hareketinin iki i'tidal noktası arasında değiştiğini, bundan dolayı güneşin hareketinin değiştiğini iddia etmişlerdir.

2) Hindliler, Çinliler, Babilliler ile Eski Roma, Mısır ve Şam âlimlerinin çoğunun görüşü... Buna göre, bunun sebebi burçların yörüngelerinin yer değiştirmesi ve onun iki kutbunun yükselip alçalmasıdır.. Eberhas, bu görüşü benimsediğini hikâye etmiştir. Barba el-İskenderânî tılsımcılann da buna inandığını, burcun yörüngesinin kutbunun bulunduğu yerden sekiz derece ileri geldiğini veya geri gittiğini ve onların şöyle dediğini zikretmiştir: Hareketin başlangıcı 22 derece balık burcundan kuzu burcuna doğrudur.

3) Batlamyus sabit yıldızları gözlemiş ve onların her yüz senede bir derece katettiklerini görmüştür. Daha sonra gelenler ise, onları yine gözetlemişler ve her yüz senede bir buçuk derece katettiklerini görmüşlerdir. Bu, bu sanatta inceden inceye araştırma yapan mahir kimselerin kullandıkları aletlerdeki farklılığa ham (edilmesi uzak olan büyük bir farklılıktır. Bunun, onların meylinin artmasına ve eksilmesine hamledilmesi gerekir. Bu da, yukarda zikrettiğimiz, "feleklerin yörüngelerinin sabit olduğu" görüşünü iktiza eder.

Üçüncü Bahis: Felek ilmi mensupları sabit yıldızların bu yedi yıldızın yörüngelerinin üstünde bir felekte toplanmış olduklarına delil getirerek şöyle dediler: Biz bu yedi feleğin şu sabit yıldızların hareketlerinden daha süratli bir harekete sahip olduklarını müşahede ettik... Böylece yıldızların ancak feleklerinin hareketiyle hareket ettiği kesinlik kazanmış oluyor. Bu durum, bu sabit yıldızların bu yedi feleğin dışında bir kürede toplanmış olmalarını gerektirir. Onların daha büyük bir felekte toplanmış olması caiz değildir. Çünkü onun hareketi çok fazladır; öyle ki yaklaşık olarak bir günde tam bir devir yapar.

Sonra bunlar şöyle demişlerdir: Bu sabit yıldızlar bu yedi feleğin kürelerinin üstünde bir kürede toplanmışlardır. Çünkü bu yedi yıldız, bu sabit yıldızları perdeler (tutulmalarına sebep olur). Tutan ise, tutulanın altında olur. Binaenaleyh bu yedi yıldızın kürelerinin, sabit yıldızlar kürelerinin altında olması gerekir.

Bu usûl de birçok yönden zayıftır.

1) Biz, yıldızların ancak felekî bir hareketle hareket ettiklerini kabul etmiyoruz. Bu görüşte olanlar görüşlerini, feleklerde harikuladeliği imkânsız görme üzerine bina etmişlerdir. Halbuki biz, onların bu husustaki görüşlerinin delillerinin zayıflığını açıklamıştık.

2) Bu sabit yıldızların da başka kürelerinin bulunması gerektiğini kabul ediyoruz. Fakat sizin, "yedi küreden her bir küre birçok kısımlara ayrılır; bunların toplamı "felek-i mümessel" (yıldızlar sistemi) dir. Bu sistemin hareketi sabit yıldızların küresinin hareketine uygun olarak yavaştır" şeklindeki görüşünüze mukabil şöyle denilmesi niçin caiz değildir? Bu sabit yıldızlar, hareketi yavaş mümessil feleklerde toplanmışlardır, fakat gezegenler merkezin dışında olan feleklerde (havâmil) toplanmıştır. Buna göre, sabit yıldızların küresi olduğunu isbat etmeye gerek yoktur.

3) Farzet ki başka bir kürenin mevcut olması gerekmemektedir. Buna göre burada birisi Zühal küresinin üstünde, diğeri de Ay küresinin üstünde iki kürenin bulunması niçin caiz olmasın? Bu böyledir çünkü, bu gezegenler ancak kendi yolları üzerinde bulunan sabit yıldızlarla hareket ederler. Gezegenlerin iki kutbuna yakın olan sabit yıldızlardan gezegen uzaklaşmaz ve onları perdelemez.. Bu gezegenlerle perdelenen sabit yıldızlara gelince, farzet ki biz nların Zühal küresi üzerinde bir kürede toplanmış olduklarına hükmettik. Bu gezegenlerle tutulmayan sabit yıldızlara gelince, onların gezegenlerin altında olmadığını nasıl bilebiliriz? Binaenaleyh, onların söyledikleri şeyin delile dayalı olmayıp, ihtimali olduğu sabit olmuş olur.

Dördüncü Bahis: Astronomi âlimleri, en büyük feleğin hareketinin, hareketlerin en süratlisi olduğunu, çünkü onun yaklaşık bir günde tam bir devir yaptığını ve doğudan batıya doğru hareket ettiğini, bu en büyük feleğin altında bulunan sekizinci feleğin, son derece yavaş olduğunu, hatta Batlamyus'a göre yüz senede bir derece, daha sonraki astronomi alimlerine göre de (66) senede bir derece hareket ettiğini ve onun hareketinin öncekinin hareketinin tersine olarak batıdan doğuya olduğunu iddia etmişler ve buna "Biz bu sabit yıldızlan gözetlediğimiz zaman, onların, günlük hareketin aksine bir hareketleri olduğunu gördük" diye delil getirmişlerdir. Bil ki bu da zayıftır, çünkü şöyle denilmesi niçin caiz olmasın? "En büyük felek her gün doğudan batıya doğru tam bir devir yapmaktadır.Sekizinci felek de her gün batıdan doğuya doğru, on saniye kadar eksiğiyle, tam bir devir yapmaktadır. Hiç şüphesiz biz sekizinci feleğin hareketinin en büyük feleğin hareketinden azıcık farklı olduğunu ve en büyük feleğin hareketinin ters istikametinde olduğunu görüyoruz. Bu az miktarlar birleşince sanki sabit yıldızın çok yavaş bir hareketle, büyük feleğin güntük hareketinin ters yönünde döndüğü hissedilir." Bu ihtimal vardır. Onlar bunun aksini göstermek için delil getirememişlerdir. Sonra bunun doğru olduğuna iki şey delâlet eder:

a) Bu bürhanîdir. Çünkü sekizinci feleğin hareketi eğer en büyük feleğin hareketinin aksi istikametinde olsaydı, o, bir cihete en büyük feleğin hareketiyle hareket ettiğinde, ya kendi hareketiyle bu yönün aksine hareket etmiş olur veya bu esnada kendi hareketi gereği hareket etmemiş olur. Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, bu durumda bir şeyin aynı anda iki yöne hareket etmiş olması gerekir. Aynı anda iki yöne hareket aynı anda iki ayrı yönde bulunmayı gerektirir. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, felekî hareketin inkıtaa uğraması gerekir. Halbuki onlar bunu kabul etmiyorlar.

b) En hızlı hareket, en büyük felektedir; en fazla sükûnet de yeryüzüne aittir. Bu durumda akla en yakın olan şöyle söylenmesidir: En büyük feleğe en yakın olan, en sür'atli olandır; en uzak olan da en yavaş olandır. Binaenaleyh sabit yıldızların yörüngeleri en büyük feleğe en yakın yörüngeler olduğu için, hiç şüphesiz onun hareketiyle bu sabit yıldızların hareketleri arasında çok az bir farklılık vardır. Bu da, her yüz senede, bu azıcık farklılıkların bir araya gelmesinden meydana gelen bir derecelik farktır. Bu sabit yıldızları Zühal feleği takib eder. Çünkü o, sabit yıldızlardan daha yavaştır. Muhakkak ki onun büyük felekten geri kalışı, daha fazla olacaktır. Hatta onun bu az farklılıklarının miktarı toplandığı zaman, her otuz senede tam bir devir miktarına denk gelir. Bu söze göre, en büyük felekten daha uzak olan her gök cisminin hareketi daha yavaştır. Binaenaleyh, en uzak olanın hareketinin en büyük feleğin hareketinden farklılığı, daha çok olur. Hatta, bu feleklerden hareketi en yavaş olan Ay feleğine kadar varır. Ay feleği her gün, en büyük felekten 13 derece geri kalır. Şüphesiz ay, devrini bir ayda tamamlar. Bu durum, en büyük felekten en uzak şey olan yeryüzüne varıncaya kadar böyle devam eder. Hiç şüphesiz yeryüzü son derece sakindir.. Böylece onların bu esaslar hakkındaki sözlerinin bozuk ve zayıf olduğu, aklın onların söyledikleri şeytere ulaşmasına imkânı bulunmadığı sabit olur. 202[202]

İkinci Fasıl

Felekleri Bilme Hakkındadır

Astronomi alimleri, kendileri için iki zannî mukaddime tesbit etmişlerdir:

1) Gök cisimlerinin hareketleri eşit ve süreklidir.. Onlar bazan yavaşlayıp, bazan süratlenmezler. Yöneldikleri yönden geri dönmeleri de söz konusu değildir.

2) Yıldızlar kendiliklerinden değil, feleklerin hareketiyle hareket ederler. Sonra bunlar, bu iki mukaddimeye başka bir mukaddimeyi bina ederek şöyle demişlerdir: Yıldızları taşıyan feleğin merkezi ya yeryüzü merkezidir, ya değildir. Eğer onun merkezi yeryüzünün merkezi ise, bu durumda yıldız ya o feleğin ağırlığında temerküz etmiş olur veyahut da o feleğin ağırlığında yerleşmiş bir kütlede bulunur. Eğer birincisi olursa, yıldızın yere uzaklık ve yakınlığının ve o yıldızın o feleğin enlem ve boylamlarını katetmesinin farklılığının feleğin veya yıldızın hareketindeki farklılık gibi farklı olması da imkânsız olur. Biz bu ikisinin kesinlikle olmayacağını

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/142-146.

varsayarsak, geriye diğer şu iki kısım kalır:
a) Yıldızın, hareketi dairevî olan ve de yeri kuşatan feleğin ağırlığına gömülmüş küre şeklinde olan bir kütlede bulunmuş olmasıdır ki, işte bu kütleye biz "dairevî felek" adını veriyoruz. O zaman o feleğin hareketi sebebiyle ona, yere nisbetle bazen yakınlık uzaklık, bazen dosdoğru gidiş, geri dönüş, bazen de görünüşte büyüklük ve küçüklük gibi, yıldızın durumundaki farklılıklar arız olur.
b) Veyahut da, yeri kuşatan feleğin merkezinin yerin merkezine denk olmamasıdır. Bu da, merkezi başka olan bir felektir. Bu feleğin burçlarının feleğinin iki yarısından birisinde bulunan yörünge yarımın birinden daha büyük, diğer yarısında ise, o yarımdan daha küçüktür. İşte bu sebeple, yere yakınlık ve uzaklık meydana getir. Burçlar feleğinin iki yarısından birisinin bir yarıyı, diğer bir yarısını katetme süresinden daha fazla bir zamanda katettiği ortaya çtkar. Böylece yıldızların küçüklük ve büyüklük, hızlılık ve yavaşlık, yere yakın ve uzak olmak gibi değişik durumlarının ancak şu iki şeyle, yani dairevî dönüş ve merkezi hariç bir felek ile meydana geldiği ortaya çıkar.
Bunu iyice kavradınsa, şimdi astronomların felekler hakkındaki görüşlerini izaha başlayalım. Onlar şöyle demişlerdir: Bu dokuz felekten tek bir küre olanlar vardır ki bu en büyük felek ile sabit olan feleklerdir. Yine bunlardan iki küreli olanlar vardır ki, bu güneş feleğidir. Bu böyledir; çünkü bu güneş feleğinden, merkezi en üst iki yüzeyleri 'eve" (zirve) diye isimlendirilen ve ayrılan feleğe en uzak olan bir noktaya; yine en alt noktalarının yüzeyleri, bu ayrılan feleğe en yakın uzaklık ofan ve kendisine "hadîd" (en alt yer) denilen bir noktaya temas edecek durumda bulunan, gerçekteyse ikisi aynı felek olan, merkezi dünyanın merkezinden başka bir felek ayrılır. Ne var ki, buna mecazî olarak iki felek denilmiştir. Kendisinden ayrılman feleğe "felek-i mümessel", merkezi hariç olana ise "Eve feleği" denilir. Halbuki güneşin kütlesi ise, sathı iki sathına temas edecek biçimde, bu feleğin içine batmıştır. Yine bu feleklerden üç küreli olanlar da vardır. Bunlar yıldızların felekleri ile Zühre'nin feleğidir. Çünkü bunlardan her birinin, güneşin feleği gibi, iki felek ile, merkezin dışındaki yeri, güneşin kütlesinin kendi feleğine nisbetle olan yeri gibi olan başka bir feleği vardır ki, buna da "tedvîr" feleği denilir. Yıldızda, onun sathına temas edecek biçimde, bunun içine batmıştır. Bu hariç merkez, "felek-i hâmil" olarak isimlendirilir. Bu dokuz felekten dört küreli olanlar da vardır. Bunlar Utarid ve Kamer feleğidir. Güneşin iki feleği olduğu gibi, Utaridin de iki feleği vardır. İkincisinden, merkezi iki merkezden hariç olduğu için, "haricû'l-merkez" (merkezi dışta olan) feleğin mümessel'den (sistemden) ayrılışı gibi, bir başka felek ayrılır. Bu feleğin, merkezi dışta olan feleğin merkezinden uzaklığı; merkezi dışta olan feleğin merkezi, mümessel feleğin merkezi arasındaki uzaklığın yarısı kadardır. Kendisinden ayrılmana "felek-i müdîn, ayrılana ise "felek-i hâmil" denir. Tedvir feleği ile Utarid feleği bu ikinci çeşittendir. Burada söylenilecek şey, dört küre hakkında daha önce söylenilmiş olan şeylerdir. Ay feleği de, birbirine paralel olan iki küreye ayrılır. Büyüğüne "felek-i mümessel", küçüğüne "felek-i mail" denir, "Felek-i mail" de, daha önce geçen dört yıldızda olduğu gibi, üç küreye ayrılır. Güneş feleği hakkında bildiğin şekilde, kendisinden başka bir felek ayrılmış olan her felek, kendisinden aynlı-nan felekten, ağırlıkları farklı olan ve esas feleği tamamlayıcı olarak adlandırılan ki küre olarak görünür. Bu feleklerden herbiri, merkezi üzerinde, Allah'ın olmasını takdir ettiği bir zamana kadar durmadan hareket eder. İnsanlar, daha önce naklettiğimiz mukaddimelere binâen bu küreleri tanıyabilmişlerdir. Şüphesiz, eğer bu mukaddimeler doğru olursa, bunların da doğru olduğuna hükmedilebilir. Bu husustaki durum...[203][203]

Üçüncü Fasıl

---

[203][203] Eserin Arapçasında da belirtildiği gibi. burada metinde bir eksiklik bulunmaktadır. "Bu kısım, elimizin altındaki asıl nüshalarda da beyaz bırakılmıştır" denilmektedir.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/46-148.

Feleklerin Hareketlerinin Miktarları Hakkındadır

Cumhur-u ulemâ şöyle demişlerdir: "Feleklerin tamamı, en büyük felek, Utarid'e bağlı olan "felek-i mü'dir" "felek-i mümessel", "felek-i mail" ve Ay feleğine bağlı olan felek-i müdir hâriç, batıdan doğuya doğru hareket eder. Buna göre doğuya doğru olan hareket "el-hareketü ila't-tevâli (peşipeşine olan hareket) diye; batıya doğru olan hareket ise "el-hareketü ilâ hilafı't-tevali" (peşipeşine olan hareketin zıddına olan hareket) diye isimlendirilir. En büyük felek, her gün, "âlemin iki kutbu" diye adlandırılan kutuplar üzerinde bir devrini tamamlayacak şekilde süratli döner ve bütün felekler ile yıldızları da döndürür. İşte bu hareket ile, yıldızların doğup batması meydana gelir. Buna "ilk hareket" denir. Sonraki astronomicilere göre, sabit felekler, çok yavaş hareket ederek, "burçlar feleğinin iki kutbu" denen iki kutup üzerinde otuzaltı yılda sadece bir derece hareket ederler. Bu iki kutup da, âlemin iki kutbu etrafında, ilk hareket ile dönerler ve hareket eden bütün felekler, bu harekete göre hareket ederler. Yine bu hareket ile (gök cisimlerinin) tepe noktaları yerlerini değiştirirler. Buna da "ikinci hareket" ve "tepenoktası hareketi" denir. Bu aynı zamanda sabit yıldızların da hareketidir. Sabit yıldızlara, "sabit" denmesinin birkaç sebebi vardır:

a) Hareketlerinin çok yavaş olması.. Çünkü bunların hareketleri, gezegenlerin hareketine nisbetle sanki yok gibidir.

b) Gezegenler, sabit yıldızlara doğru hareket ettikleri halde, sabit yıldızlar, gezegenlere doğru hareket etmezler. İşte bu sebeple, sabit yıldızlar, gezegenleri adetâ bekledikleri için, böyle isimlendirilmişlerdir.

c) Bunların enlemleri, hiç değişmeyen bir ölçüde olduğu için...

d) Bunların aralarındaki uzaklıklar, üzerinde düşünülen kırksekiz şekli de değişmediği, tek hal üzere sabit kaldığı için...

e) İnsanların avamının çoğuna göre, zamanlar, ancak asırlara ve devirlere nisbetle farklılık arzedecek biçimde, bu sabit yıldızların doğup batmasına bağlanmıştır.

Hâricetü'l-Merkez felekleri günlük olarak şu şekilde hareket ederler: Zühal, (2) derece (1) dakika ; Müşteri, (4) derece (59) dakika; Merih, güneşin delâlet ettiği gibi (31) derece, (220) dakika; Zühre (59) derece, (3) dakika; Utarid, (59)derece (8) dakika ; Ay (13) derece (13) dakika (46) saniye,.. Bu hareketlere "merkez hareketi" ve "orta hareket" denir ki bunlar, tedvir feleklerinin merkezlerinin ve güneş merkezinin hareketleridir. Tedvir felekleri şu nisbette hareket ederier: Zühal (250) derece (8) dakika; Müşteri, (54) derece (9) dakika; Merih, (220) derece (42) dakika; Zühre, (36) derece (59) dakika; Utarid, (3) derece (6) dakika (24) saniye, Ay (13) derece, (3) dakika (54) saniye.. Bunlara da "husûsî hareket" ve yıldızların merkezlerinin hareketi olan "hareketü'l-ihtllâf" denir. Bil ki bu farklı hareketler sebebiyle, yıldızların farklı durumları ortaya çıkar:

1) Ay'n, dünyaya nisbetle, aynı olmayan çeşitli uzaklıkları vardır. Ay'ın aynı utan dört değişik hareketi vardır:

a) Ay'ın, tedvir feleğine en yakın; tedvir feleğinin merkezinin de haricü'l-merkez feleğine en yakın mesafede olmasıdır. Buna "En yakın uzaklık" denir. Bu da, yaklaşık olarak yeryüzünün çapının yansınır) otuz üç rrislidir.

b) Ay'ın, tedvir feleğine en uzak noktada; tedvir feleğinin merkezinin ise, haricü'l-merkez feleğine en yakın uzaklıkta olmasıdır. Bu da "En uzaktaki cismin en yakın yeri, noktası denir. Ki bu, yeryüzünün yarıçapının kırküç mislidir.

c) Ay'ın, tedvir feleğine en yakın uzaklıkta; tedvir feleğinin merkezinin ise haricü'l-merkez feleğine en uzak noktada olmasıdır. Buna da "en yakındaki cismin en uzak olduğu nokta" denir. Bu da yeryüzünün yarıçapının ellidört katıdır.

d) Ay'ın, tedvir feleğine en uzak noktada; tedvir feleğinin merkezinin ise, haricü'l-merkez feleğine en uzak noktada olmasıdır ki buna da "et-bu'du'l-eb'ad" (En büyük uzaklık) denir. Bu da yeryüzünün yarıçapının 64 mislidir. Sonra, ayın bu dört değişik durumu ifâde edennoktalar arasında bulunan durumlar, Ebu'r-Reyhan'ın da şerhettiğine göre çeşit çeşittir.

2) Bütün yıldızlar, şöyle veya böyle, güneşe bağlıdırlar. Ulvî (yani daha üstte) olan yıldızların merkezlerinin, onların tedvir feleklerinden çıkan feleklerden uzaklığı her zaman güneşin merkezinin o ulvi .yıldızın tedvir feleklerinin merkezlerine uzaklığı kadar olur. Bu durumda güneş onları yakar. Ulvî yıldızlar, en alt noktada olursa, onlar tam güneşin karşısında olurlar. Bu durumda güneş de onların karşısında olur. Böylece güneş, istikâmet çizgisinin yansında onlara yaklaşır, dönüş çizgisinin yarısında da onların karşısında olur. Merih'in tedvir feleğinin yarıçapının, güneşin mümessel feleğinin yarıçapından daha büyük olduğu söylendi. Buna göre o felek güneşin yakınında olduğu zaman, merkezinin, güneşinin merkezinden uzaklığının, güneşin karşısında olduğu zamandan daha büyük olması gerekir. Süflî (yani daha aşağıda olan) yıldızlara gelince, bunların tedvir feleklerinin merkezleri her zaman güneşe yakındtr. Böylece güneşin de onlara yakın olması gerekir. İstikâmet ve rucû (dönüş) yanlarında en üst ve en alt noktalarının güneşe olan en büyük uzaklıkları, bu ikisinin tedvir feleklerinin yarıçapları kadardır. Bu da yaklaşık olarak, zühre için (45) derece; Utarid için İse (25) derecedir. Güneşin merkezi her zaman, Ayın en uzak noktası ile, Ayın tedvir feleğinin merkezi arasında ortada olur. İşte bu sebebten dolayı, Ay'ın tedvir feleğinin merkezinin, en uzak noktaya olan uzaklığına Bu'du'l-Müdâ'at" {Katmerli uzaklık) denir. Çünkü bu, Ay'ın tedvir feleğinin merkezinin güneşten olan uzaklığının bir kaç katıdır. Böylece Ay'ın tedvir feleğinin merkezinin, en uzak noktada bulunması durumunda, ya güneşin karşısında olması veya güneşe yakın olması gerekir. Ay'ın tedvir feleğinin merkezi en yakın uzaklıkta olduğu zaman ise, güneş ayın dört (halinden) birinde olur İşte bu sebepten ötürü, ay en uzak noktada güneşle bir hizada ve onun karsısında, en yakın noktada ise güneşle birlikte,dört halinden birinde olur. 204[204]

Dördüncü Fasıl

Bu Durumlar İle Yaratıcının Varlığına Nasıl İstidlal Edileceği Hakkındadır.

Bu, şu şekillerde olur:

1) Felek olmada müşterek olmalarına rağmen, feleklerin değişik ölçülerine bakmak suretiyle..Çünkü bunlardan herbiri aklen, olduğu miktardan azıcık daha fazla veya daha az olmaları mümkin iken, herbirinin belli bir ölçüsü vardır. Akıl açıkça, bu ölçülerin (mikdarların) hepsinin eşit olabileceğine hükmettiğine göre, bunların herbirine ayrı ayrı miktarlar tahsis edip, onları düzenleyen birisine muhtaç olduklarına da hükmetmiş olur.

2) Bu feleklerin bulundukları yerlere bakarak istidlal etmek.. Çünkü bunlardan herbiri, en üst noktası ile üzerindeki bir felek; en alt noktasıyla da altında bulunan bir felek ile temas halindedir. Sonra bu feleğin parçalan ya aynıdır, veyahut da en sonunda parçaları aynı olan bir cisim haline gelecektir, Parçalan aynı olan o cismin tabiatının iki tarafından herbirinin diğer tarafına denk olması gerekir. Üst noktası ile bir cisme temas etmesi doğru olduğu gibi, alt noktası ile de o cisme temas etmiş olmasının doğru olması gerekir. Durum böyle olunca, üst tarafının altta, alt tarafının da üstte bulunması mümkün olur. Bu da böyle olunca, fetekferden herbirinin muayyen bir yere yerleştirilmesi mümkün bir iş olmuştur. Bunun bu şekilde olması, aklen bir muktaziye, yani bunu icab ettiren varlığa muhtaçtır.

3) Her yıldızın, kendisiyle başka taraflarına değil de o feleğin bir tarafının o yıldıza has olan bir alt noktada bulunmasıdır. Sonra o feleğin yıldıza has kılınan bu noktası, diğer taraflarına denktir. Çünkü felek o noktada da, parçaları diğer yerleri gibi olan bir cisimdir. O halde diğer tarafların değil de bu alt noktanın o yıldıza tahsis edilmesi mümkün ve caiz bir iş olur ki, akıl bu işin bir tahsis ediciye muhtaç olduğuna hükmeder.

4) Her küre, belli iki kutup üzerinde döner. Feleğin bütün cüzleri birbirine benzer olunca, onun üzerinde var kabul edilen bütün noktalar da denk olur. Yine onun üzerinde farzedilen bütün daireler de eşit olur. İki belli noktanın, tabiat olarak diğer noktalarda müsavi oldukları halde, kutub olarak tahsis edilmesi, yine caiz ve mümkün bir durumdur. Yine akıl, onun,

---

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/148-150.

bunun böyle olmasını gerektiren bir varlığa muhtaç olduğuna hükmeder. O yıldızın dairelerinden muayyen her bir dairenin bir mıntıkada bulunmaya tahsis ve tayin edilmeleri hususundaki hüküm de böyledir.

5) Felekiyyet karakterinde aynı olmalarına rağmen, felekî kütlelerin herbirinin hızlı ve yavaş olma bakımından belli bir harekete tahsis edilmiş olmalarıdır. Buna göre, s"on derece büyük ve geniş olmasına rağmen, en büyük feleğe bir bak! O, bir günde tam bir devir yapmaktadır. Halbuki ondan daha küçük olan sekizinci felek, tam bir devrini, cumhurun dediğine göre, ancak 36 ytlda tamamlamaktadır. Sonra onun altında bulunan yedinci felek de, devrini otuz yılda tamamlar. Buna göre, aklın aksine hükmetmesi, yani yörüngesinin genişliğinden dolayı en geniş olanın, en yavaş hareket etmesi, yörüngesinin küçük olması bakımından da, en küçük olanın en hızlı hareket etmesi gerekirken, en büyük olanın en fazla sürate, en küçük olanın da en yavaş hıza tahsis edilmiş olması, ancak bir rnuhassıstan dolayı olur. Akıl, bunlardan herbirinin, kendisine has olan durumun azîz ve yüce olan Allah'ın ölçüp biçmesiyle olmasını gerektirir.

6) Felek-i mümesselden hâricu'l-merkez feleği ayrılınca, geriye iki tamamlayıcı kalır. Bunlardan birisi içten, diğeri dıştandır. Bu, yapısı aynı olan bir kütledir. Sonra bunun iki tarafından birinin son derece kalın, diğerinin ise birinciye nisbetle son derece ince olmasıdır. Durum böyle olunca, gerek kalının,gerek-se incenin kütlenin yapısına nisbetle eşit olması gerekir. Bunlardan birinin bir tarafının ince, diğerinin ise kalın olmasının, mutlaka hür bir irâde sahibi olan bir muhassısın tahsis etmesiyle olmuş olması gerekir.

7) Bu felekler hareket ettikleri yönler bakımından da farklıdırlar. Feleğe nisbetle bütün yönler aynı olmakla beraber, bunların bir kısmı doğudan batıya, bir kısmı batıdan doğuya hareket ederler; bir kısmı şimalî, bir kısmı ise cenubîdir... Binaenaleyh bunların bir müdebbire (idareciye) muhtaç olmaları gerekir.

8) Hiç şüphesiz biz şu anda felekleri hareket halinde görüyoruz. Onların ezelde de hareket halinde olduklarını veya hareket halinde olmayıp sonradan harekete başladıklarını söylemek imkânsızdır. Ezelde hareket halinde olduğunu söylemek imkânsızdır, çünkü hareketin mahiyeti, ondan önce bir başka şeyin bulunmasını gerektirir. Çünkü hareket bir halden başka bir hale geçmektir. Ezelî olmak ise, bir başka şeyin kendisinden önce bulunmasına aykırıdır. O halde hareket ile ezelî oluşu bağdaştırmak imkânsızdır. İster onların bu hareketten önce mevcut olduklarını,ister hareketsiz bulunduklarını, veyahut da onların bu hareketten önce asla bulunmadıklarını söyleyelim, eğer biz o feleklerin ezelde hareket halinde olmadıklarını söylemiş olursak, hareketin bulunmamasından sonra hareketin başlaması, o feleklerin hareketlen bulun-muyorken veyahut da onlar sakin halde iken onları hareket haline geçirmek için kadîm bir müdebbire muhtaç olmalarını gerektirir ki, bu da Allah'u Teâlâ'-dır. Bu, delillerin en güzeli ve en güclüsüdür.

9) Şöyle denilmesidir. Bu feleklerin hareketi, onların belki de kendilerine has cisimliklerinden neş'et etmiştir; ne var ki biz onların bu belli cisim oluşlarının o hareketin parçalarının herbirinden ayrıldığını müşahede ediyoruz. Bu durumda onun hareketinin parçalarından her birinin o feleğin kendine has yapısından kaynaklanmadığı ortaya çıkar. Bu durumda da felekler hareketleri hususunda, haricî bir muharrike muhtaç olurlar. Bu da hareket edebilen şeyleri hareket ettiren, sabit yıldız ve gezegenlerin durumlarını ayarlayan müdebbirdir ki, bu da Allah'u Teâlâ'dır.

10) Feleklerin bir araya gelmelerinde ve hareketlerinin uyum içinde bu-lunmasındaki şu inceliğin bir hikmete mebnî olduğunu kabul ediyor musun, yoksa bunun tesadüfi ve gelişigüzel meydana geldiğini mi sanıyorsun? İkinci kısım bâtıl olup, aklen çok uzak bir ihtimaldir. Eğer şu yüksek bina ve şu sağlam saray hakkında, toprakla suyun bir araya gelip, sonra da onlardan kerpiçlerin meydana geldiği, daha sonraysa o kerpiçlerin şu muhkem saray ile şu yüksek yapıyı meydana getirdikleri mümkün görülürse, bu, onu mümkün sayan kimsenin deli olduğunu gösterir. Halbuki biz bu feleklerin yapısının ve onlarda bulunan yıldızların, onların hareketlerinin bu binalardan daha basit olmadığını görüyoruz. Bu sebeple hiç şüphesiz, bu hususta bir hikmetin gö -zetilmiş olduğu hususu ortaya çtkar.

Sonra şöyle denilmesi de mümkündür: Bu felekler ya canlı ve konuşan birer varlıktırlar, binaenaleyh kendi kendilerine hareket ederler; veyahut da bunları güçlü bir müdebbir hareket ettirir. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü bu feleklerin hareketleri ya kendilerini tamamlamak maksadıyla olmuştur veya böyle bir maksat güdülmemiştir. Eğer bu hareket, bir mükemmeliyeti elde etmeleri için feleklerin hareketini istemişse, o zaman bu felekler zâtları bakımından noksan olup mükemmel olmayı arzulamaktadırlar. Veyahut da böyle bir maksattan dolayı hareket etmiş değillerdir. Zâtı bakımından noksan olan için mutlaka bir kemâle erdiricinin bulunması gerekir. O halde bu felekler, bir mükemmele muhtaçtırlar. Eğer felekler, hareketleriyle mükemmel olmayı istemiyorsa, bu felekler kendi fiilleri hususunda abes bir şeyle iştigal etmişlerdir. Bu durumda da iş, aklî bakımdan bu büyük kütlelerin ve devamlı hareketlerinin abes ve hikmetsizliğe dayanmış olmasının, aklen uzak bir ihtimal olarak görüleceği neticesine varır.. Geriye, aklen kendisine müracaat edilmeye en lâyık bir görüş kalır ki bu da, "dehr"e ve zamana hâkim olan hakîm bir müdebbirin, birtakım gizli sırlardan ve ilmini kendisine ayırıp yalnız kendisinin muttali olduğu ince -iKmetlerden ötürü, bu felekleri hareket ettirdiğidir. Bize, Cenâb-ı Hakk'ın,"Ve onlar gökler ile ı yaratılışı hususunda düşünürler de şöyle derler:" Rabbimiz, bunu boşuna yaratmadın "(Am imran, 191)
ayetinde de buyurulduğu gibi, icmâlî olarak bun-ara iman etmek yaraşır.

11) Biz bu feleklerin renklerinin de farklı olduğunu görüyoruz. Meselâ Utarid'in rengi sarı, Zühre'ninki beyaz, güneşinki ışık rengi, Merih'inki kırmızı, Müş-teri'ninki parlak inci rengi, Zühal'inki ise soluktur.. Sabit yıldızlardan herbirinin ;arklı olduklarını ve kendilerine mahsus büyüklükte, renkte ve yapıda bulunduklarını görüyoruz. Yine onların uğur ve uğursuzluk bakımından da farklı ol-auklarını görüyoruz. Yine biz gezegen yıldızların en üstte olanının en uğursuz, en altta olanının ise, en uğurlu olduğunu görüyoruz. Biz yıldızların gücünün Dazı münasebetlerde mutluluk, bazı münasebetlerde mutsuzluk verdiğini görüyoruz. Yine biz yıldızların yüz, yanak, diş etleri, erkeklik ve dişilik bakımından farklı olduklarını; bir kısmının gece, bir kısmının gündüz göründüğünü; bir kısmı giderken, bir kısmının geri döndüğünü; bir kısmının dosdoğru gittiğini; bir kısmı yükselirken, bir kısmının alçaldığını görmekteyiz. Bütün bu farklılıklara rağmen, onlar şeffaflık, saflık ve cevherdeki duruluk bakımından müşterektirler. Bu sebebten ötürü akıl, onlardan herbirine kendilerine has bu özelliklerin tahsis edilmesinin ancak bir muhassisin (tahsis edenin) tahsisi ile mümkün olduğuna hükmeder.

12) Bu yıldızların bu âlemde bir tesiri vardır. Bu yıldızlar ya birbirleri ile mücadele eder veya yardımlaşırlar; veyahut birbirleri ile ne mücâdele ederler ne de yardımlaşırlar. Eğer onlar birbirleriyle mücâdele ediyorlarsa, ya onlardan bir kısmının daha kuvvetli olması veya hepsinin eşit kuvvette olması gerekir. Eğer bir kısmı daha kuvvetli ise, kuvvetli olan daima galib, zayıf olan ise daima mağlûb olur. Böylece de bu âlemin durumunun bu galib yıldızın tabiatı üzere devam etmesi gerekir. Halbuki durum böyle değildir. Eğer onlar birbiriyle mücadele ettikleri halde, kuvvet bakımından eşit iseler, onların hepsinin hareketsiz ve fiilsiz kalmast gerekir. Bu takdirde âlemde görülen hareketlerin bu yıldızların dışında bir kaynaktan sâdır olması gerekir ki o zaman da bu âlemin müdebbiri (idare edicisi) bu yıldızlar olmayıp, bunların dışında bir varlık olmuş olur. Eğer bu yıldızlar, birbirleriyle yardımlaşıyor iseler, âlemin de asla değişmeksizin tek bir hal üzere kalması gerekirdi. Eğer bazan yardimlasıp, bazan da birbirleriyle mücadele ediyorlarsa, onların sevgiden buğ-za, buğzdan sevgiye geçmeleri, bu yıldızların sıfatlarında bir değişiklik ile olur ki yıldızlar bu değişikliklerin meydana gelmesinde güç ve kuvvetle onlara hâkim olan bir yaratıcıya muhtaç olur.

13) Bu yıldızlar cisimdirler. Her cisim ise mürekkebtir. Her mürekkeb ise, kendisini terkib eden (meydana getiren) her cüzüne muhtaçtır. Onun her cüzü ise, o cisimden başkadır. Binaenaleyh her cisim, kendisinden başkasına muhtaç olup, mümkinu'l-vücûd bir varlıktır, Her mümkin varlık ise, kendisinden başkasına muhtaç olup zatı gereği mümkindir. Zatı gereği mümkin olan her varlığın bir müessiri (tesir edeni) vardır. Müessiri olan herşeyin, müessirine ihtiyacı ise, ya varlığını sürdürdüğü esnada, veya meydana geldiği esnada veyahut da henüz yok iken olur. Birincisi bâtıldır Çünkü bu, var olanın yeniden var edilmesi manasına gelir ki bu imkânsızdır. Geriye diğer iki ihtimal kalır. Bunlar da yaratıcının varlığına delâlet eden varlıkların hudûsunu (sonradan meydana gelmiş olmalarını) gösterir.

14) Cisimler, cisim olma bakımından müsavidirler. Çünkü cisimlen fetekî ve unsurî, kesîf ve lâtîf, sıcak ve soğuk, yaş ve kuru diye taksim etmek uygundur. Bu taksimin illeti (sebebi) bütün cisimlerde müşterektir. Buna göre cisim olma hali, bütün bu sıfatlarda ortak bir noktadır. Mahiyet İtibarıyla aynı olan şeylerin, sıfatları kabul etme hususunda da eşit olmaları gerekir. Öyle ise bir cisim hakkında doğru olan şey, başka her cisim hakkında da doğru olur. O zaman bir cismin, kendine has miktar, konum, şekil, karakter ve sıfatı gibi şeylere tahsis edilmesinin mutlaka caiz olan şeyler cümlesinden olması gerekir. Bu ise, celâli yüce, isimleri mukaddes ve kendisinden başka hiç ilâh olmayan kadîm bir yaratıcıya muhtaç olunduğu neticesine götürür.

İşte bu anlatılanlar, gök ve yer cisimlerinden elde edilen ve Yaratıcı Allah'ın varlığını gösteren önemli delillere işarettir.

"Eğer yerdeki ağaçlar kalem olsa, deniz de arkasından yedi deniz daha ken-dtsineyardım ederek(mürekkeb) olsa yine de Allah'ın kelimeleri tükenmez" (Lokman, 27).

Delillerin İkinci Çeşidi, yeryüzünün halleridir. Bu hususta iki fasıl vardır: 205[205]

Birinci Fasıl:

Yeryüzünün Hallerinin İzahı Hakkındadır.

Bil ki yeryüzünün hallerinin değişmesinin birçok sebebi vardır:

Birinci Sebeb: Yeryüzünün hallerinin, feleğinin hareketi sebebiyle değişmesidir. Bu da birkaç kısımdır:

Birinci Kısım: Enlemi olmayan yerler. Bunlar ekvator çizgisinde olan yerlerdir. Bu yerler, dünyanın iki kutbuna tevâfuk ettiği için (aynı mesafede bulunduğu için) "Ma'delû'n nehâr"ı bir dik açı ile keserler. Bunların bütününün meridyenlerini (medârât) iki eşit parça olmak üzere keserler. Felek, dairevi olarak hareket eder. Bu yerlerde, herhangi bir yıldızın gecesi ile gündüzü değişmez. Burada devamlı görünen veya devamlı görünmeyen bir yıldız düşünülemez. Dünya üzerinde, iki kutbun dışındaki her noktanın bir doğuş, bir batış yeri vardır. Burç feleği, "semtü'r re'se" (yani başucu noktasına), bir tam devrinde, iki defa uğrar. Bu da, onun iki kutbunun ufuk dairesine ulaştığı zaman olur. Güneş, başucu noktasına senede iki defa uğrar. Bu da, güneşin iki i'tidal noktasına yetiştiği zaman olur.

İkinci Kısım: Enlemi olan yerler. Kuzey kutbu, bu yerlerde ufuktan yükselir, güney kutbu ise ufukta alçalır ve ufuk buralarda yalnız 'ma'delû'n ne-har"ı iki yarım daire halinde keser. Fakat diğer meridyenlere (medârât) gelince, bunlar o yerleri değişen nisbetlerde, iki parça halinde keserler. Bu parçalardan kuzey küresinde görüleni, görünmeyenden daha büyüktür. Güneyde ise, bunun aksine olur. İşte bu sebebten ötürü, kuzeyde gündüzler daha uzun, güneyde ise bunun aksine olur. Buradaki hareket "hamaili" olur. Buralarda yıldızın gecesi ile gündüzü, ancak"ma'delu'n-nehâr'da"eşit olur. Kuzey kutbuna yakın olan yıldızlar devamlı görünür, güney kutbuna yakın olanlar ise hiç görünmezler. "Ma'delu'n-nehâr" dan kuzeye olan uzaklığı, o yerin enlemi kadar olan iki noktada güneş başucu semtine uğrar."

Üçüncü Kısım: Kendisinde, kutub yüksekliğinin en büyük eğim gibi olduğu yerlerdir. Buralarda burçlar feleğinin iki kutbunun batması ve doğması imkânsızdır. Fakat onun iki kutbu ufka temas ederler. Bu durumda burçlar feleği, başucu noktasından geçer, güneş ise ancak yaza ait geçişlerde başucu noktasına uğrar.

Dördüncü Kısım: Enlemleri en büyük meyilden fazla otan yerler. Burada gerek burçlar feleğinin, gerekse güneşin, başucu noktasına uğraması imkânsız olur. Böylece burada, burçlar feleğinin kuzey kutbu devamlı görülür, güney kutbu hiç görülmez.

Beşinci Kısım: Enlemleri, eğimin tamamı kadar olan yerler. Buralarda yaz mevsiminde

---

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/150-155.

güneş hiç batmaz. Kışın da hiç doğmaz. Fakat bu iki kutup ufuk ile temas halindedirler. Bahar mevsiminin i'tidal çizgisi doğuya; sonbahar mevsiminin i'tidal çizgisi de batı ufkuna ulaştığı zaman, kuzeyde mevsim yaz, güneyde ise kış olur. Bu durumda burçlar-feleği ufukta çakışır. Sonra o, Oğlak burcunun başından Yengeç burcunun başına kadar bir kere doğar ve buna mukabil bir kere batar. Sonra doğan burçlar batmaya, batan burçlar ise daha önceki haline gelinceye kadar doğmaya başlar. Burada yaz mevsiminde devamlı gündüz, kışın ise devamlı gece olur.

Altıncı Kısım: Enlemi, en büyük eğimden (meyl-i a'zam'dan) daha fazla
olan yerler. Bu durumda, burçlar feleğinin bir yayı, yaz gündönümünden itibaren ve yaz gündönümü onun ortasında olacak biçimde devamlı gözükür. Güneşin bu yayı kesme müddetinde ise, devamlı gündüz olur. Aynı şekilde kış gündönümünün bulunduğu yerlerde ise burçlar feleği hiç görünmez. Güneşin o feleği kesmesi müddetinde ise devamlı gece olur. Burada bazı burçlar için bir eğim meydana gelir. Oğlak burcu güney taraftan gündüzün yarısına denk geldiği zaman, Yengeç burcunun evveli de kuzey taraftan gündüzün diğer yarısına denk gelir. Bahar i'tidal noktası da doğu ufka denk gelir. Bu durumda Yengeç burcu, Oğlak burcundan; Oğlak burcu Öküz burcundan; Öküz burcu da Koç burcundan önce doğmuş olur. Sonra burçlar feleği hareket ettiği zaman, mecburen Balık burcunun sonunda doğar, bu durumda Balık burcunun başlangıcı dünyanın öbür yüzüne rastlar. Her burç doğduğunda onun mukabili oian burç batar. Doğan burçlar, eğimlidir. Mukabilleri de aynı şekilde batar.

Yedinci Kısım:
Kutub yüksekliğinin 90 derece olmasıdır. O zaman orada ma'delu'n-nehâr çizgisi ufukla çakışır. Hareket de değirmi olur. Doğup batmak, tamamiyle yok olur. Burçlar feleğinin kuzey yarısı devamlı gözükürken, güney yarısı ise devamlı gözükmez.. Böylece senenin yarısı gece, yarısı da gündüz olur.

İkinci Sebep: Yeryüzü durumlarının "imâre" (iskân olunma) sebebiyle değişmesidir. Bil ki ekvator çizgisi, yeryüzünü kuzey ve güney diye ikiye ayırır. Buna göre sen ekvatoru dik açıyla kesen büyük bir daire daha farzettiğin zaman, yeryüzü küresi bu iki daire sebebiyle dört parçaya ayrılmış olur. Yeryüzünün ma'mûr olarak bulunan kısmı, kendisinde bulunan dağlar, denizler ve çöllerle beraber, bu dört parçadan kuzey yarım kürede bulunan iki parçanın birisi olur. Allah en iyisini bilir ya, bu yeryüzünün dörtte üçünün su olduğu söylenir. Ekvator çizgisi üzerinde boylamı 90 derece olan yer, "yeryüzünün kubbesi" diye adlandırılır. Hintli astronomlardan rivayet edildiğine göre; orada, şeytanların yuvası olan bir adada yüksek bir kale vardı.. İşte bundan dolayı bu nokta, "kubbe" diye adlandırılmıştır. Sonra dünyanın ma'mur yerinin boylamı, bu dairenin yarısına yakın olarak bulunmuştur. Bu,adeta ittifak edilmiş bir husus gibidir. Yine astronomlar, bu ma'mur yerin batıdan başladığı konusunda ittifak halindedirler. Ne var ki onlar, bu yeri belirleme hususunda ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı burayı okyanus sahilinden başlatırken, bir kısmı ise "Cezâiru'l-hâlidât" adı verilen Vağle adalarından başlatırlar. İlk astronomlar eski zamanlarda burasının ma'mûr olduğunu iddia etmişlerdir. Buranın sahilden uzaklığı "20 cüz"dür. Bundan, bu mıntıkanın en son noktası hakkında da ihtilâfı bulunduğu neticesi ortaya çıkar. Bu ma'mûr yerin enlemi, ekvator çizgisinden başlamak üzere, ancak 66 derecelik bir uzaklığa varıldığı zaman bulunur. Ne var ki Batlamyus, ekvator çizgisinin altında da,16 derecelik uzaklıkta da ma'mûr ve meskûn yerlerin bulunduğunu iddia etmiştir. Böylece ma'mûr yerlerin enlemi yaklaşık 82 dereceye varır.

Sonra o astronomlar bu ma'mur olan miktarı, ekvator çizgisine paralel olarak, uzanan yedi bölgeye ayırmışlardır ki, buna, "iklimler" adını vermişlerdir. Bu bölgenin başlangıç noktası ekvator çizgisinden başlar. Astronomlardan bazıları da, "iklımler"in başlangıcını, ekvator çizgisine 23 derecelik bir yakınlıktan başlatırlar. Bu yedi iklimin son noktası ise, ekvator çizgisine 50 derecelik bir uzaklığa varır. Bunun ötesinde kalan yerler ise, kendisindeki meskûn ve ma'mur yerlerin azlığından dolayı, "iklimler" den sayılmamıştır.

Üçüncü Sebep: Yeryüzünün bir kısmının kara, bir kısmının deniz, bir kısmının ova, bir kısmının dağlık, bir kısmının kayalık, bir kısmımın kumluk ve çöl, bir kısmının bataklık; bir kısmının da tepelik ve yamaçlık olmasıdır. Bu kısımların bazısı diğer bazısıyla bir araya gelir de, böylece yeryüzünün durumları alabildiğine değişir. Yeryüzünün bu durumunu ilgilendiren konuları, Allah'u Teâlâ'nın "O (Rabbiniz) ki sizin için yeryüzünü bir döşek, semâyı da bir bina yapmıştır' (Bakara, 22) ayetinin tefsirinde iyice anlatmıştık. 206[206]

Dünyanın Küre Şeklinde Olduğunun Delilleri

Yeryüzünün durumlarıyla ilgili hususlardan birisi de, onun küre oluşudur.
Birinci Delil: Yeryüzünün doğu ile batı arasındaki çizgilerinin boylam; kuzey ile güneş noktaları arasında uzayan çizgilerin ise, enlem diye adlandırıldığını öğrenmiştin. Buna göre biz diyoruz ki, yeryüzünün boylamı ya dosdoğru, ya alt veya üst nokta olur. Birincisi bâtıldır; aksi halde yeryüzünün tamamı güneş doğarken aynı anda yeryüzünün tamamı güneş doğarken aynı anda aydınlık, batarken de aynı anda karanlık olurdu.. Ne var ki durum böyle değildir. Çünkü biz, ayın bizatihi bir kere tutulduğunu ve bununla beraber onun küsû-fun evveli ve tamamı açılmasının evveli ve tamamı olan dört durumundan düzenli bir durumunu nazar-ı dikkate aldığımızda, bu tutulma, enlemleri aynı olan beldelerde, aynı anda bulunmaz ve doğu memleketlerinde gecenin süresi, batı memleketlerinde olduğundan daha uzun olurdu.
İkinci ihtimal de geçersizdir; aksi halde batı memleketlerindeki gecenin süresi, doğu memleketlerindekinden daha çok olurdu. Çünkü batı memleketleri en alt noktanın ilk önce batısında, daha sonra da ikinci olarak doğusunda, bulunur. İki kısım da geçersiz olunca, yeryüzü boylamlarının kavisli ve eğik olduğu ortaya çıkar. Çünkü bu eğri, ya tam kürevî veya elips şeklinde olur. İkincisi geçersizdi, çünkü biz, dairenin cüzlerindeki farklılığa göre, aynı ay tutulma zamanları arasında farklılıklar bulmaktayız. Öyle ki, gecenin başlangıcında doğu memleketlerinin en uç noktasında görülen ay tutulması, batı memleketlerinin en uç noktasında bulunan yerlerde gündüzün başlangıcında görülür. Böylece bu kavisin, boylamlar hakkında kûrevî olduğu ortaya çıkmış olur.
Yeryüzünün enlemine gelince, bu enlemler ya düz olur. ya içbükey (mu-ka'ar) veyahut da dışbükey (muhaddeb) olur Birincisi bâtıldır, aksi halde güneyden kuzey kutbuna doğru yola çıkan bir kimse için kutbun başucu noktasının yüksekliği artmazdı. Ve böyle olmadığı müddetçe o kimse, kutubda devamlı olarak görülen yıldızlardan hiçbirini göremezdi. Fakat biz daha önce, yeryüzünün durumlarının, enlemlerinin değişmesiyle değişmekte olduğunu açıklamıştık.. İkincisi de geçersizdir, aksi halde bu kimse bu iç bûkeyden aşağıya doğru devamlı indiği müddetçe, devamlt görünen yıldızlar ona gözükmez olur. Oysa ki biz, daha önce beldelerin enlemlerinin değişmesine göre meydana gelen yedi mertebe hususundaki açıklamalarımıza binâen, kutup yüksekliğini bitiremiyoruz ve bittiğini sandtğımtz her noktada yanılıyoruz. Bu delil güzel anlatılırsa, son derece ikna edici bir delildir.
İkinci Delil: Yeryüzünün gölgesi yuvarlaktır. Bu sebeple, yeryüzünün de yuvarlak olması gerekir.
Birincinin İzahı: Ayın tutulması yeryüzünün gölgesinin bizzat kendisidir. Çünkü ayın tutulmasının, yeryüzünün ay ile güneş arasına girerek ayın cevherinden nurun gitmesinden başka bir şey değildir. Sonra biz diyoruz ki ayın tutulması dairevîdir. Çünkü ayda,ayın tutulan miktarını yuvarlak olarak görüyoruz. Bunun böyle olduğu sabit olunca, yerin de yuvarlak olması gerekir. Çünkü gölgenin uzaması, güneşin aydınlattığı bölge ile yerin ay üzerine düşen gölgesi arasında ortak bir sınır şeklinde olur. Gölge yuvarlak olunca, her gölgeyi kendi şeklinde şekillendiren ortak çizginin de yuvarlak olması gerekir. Böylece yerin yuvarlak olduğu ortaya çıkmış olur. Sonra bu söz yerin herhangi bir yanına tahsis edilmemiştir. Çünkü güneşin tutulmasını gerektiren görülebilen kısmı, ay tutulmasının şekli devamlı yuvarlak olduğu halde, burçlar feleğinin cüz'lerinin tamamında bulunur. Buna göre, yeryüzünün şekli her tarafından yuvarlaktır.
Üçüncü Delil: Yeryüzü, felekten uzaklaşma temâyülündedir. Yeryüzünün her tarafının

---

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/155-158.

durumu böyle olunca, yeryüzünün yuvarlak olması gerekir. Çünkü gölgenin uzanımı da küredir. 207[207]

Dünyanın Küre Şeklinde Olmadığını İleri Sürenler

Yüryüzünün küre olmadığını savunan kimse ise, şu iki delili ileri sürmüştür:
a) Yeryüzü şayet küre şeklinde olsaydı, onun merkezi âlemin merkeziyle çakışırdı. Eğer böyle olsaydı, yeryüzünün her tarafını su kaplardı. Çünkü suyun terkibi,toplanacağı bir merkezin bulunmasını gerektirir. Bu durumda da suyun yeryüzünün tamamını kaplamış olması gerekirdi.
b) Yeryüzünde tepeler, büyük dağlar ve alabildiğine çukur yerler görüyoruz.
Birincisine şöyle cevap verilmiştir: İlahî gaye yeryüzünün bir tarafının, meselâ canlıların yaşaması için, denizlerdeki adalar misâli, sudan yukarı çıkmasını gerektirmiştir. Yine suyun yeryüzünün bir tarafından, onun alçak olan yerlerine doğru akması da uzak bir ihtimal değildir. Bu durumda, yeryüzünün bazı bölgeleri sudan yüksekte kalmış olur.
İkincisine ise şu şekifde cevap vermişlerdir: Yeryüzündeki bu iniş ve çıkışlar, yeryüzünü küre olmaktan çıkarmaz. Devamla şöyle demişlerdir: Biz, çapı bir "zira" olan odundan bir küre yapsak, sonra o küre üzerine dağlar, tepeler gibi çıkıntılar yerleştirip, öte yandan onda göller ve çukur bölgeler gibi çukurlar açsak, bu onu küre olmaktan çıkarmaz. Dağların ve bu çukur yerlerin yeryüzüne nisbeti, bu küre üzerinde bulunan noktaların o küreye olan nisbe-tinden daha aşağıdır. 208[208]

İkinci Fasıl

Dünyanın Yaratıcıya Delâleti

Yeryüzünün değişik durumlarıyla bir yaratıcının varlığına istidlal etmek hakkındadır.
Bil ki, yeryüzünün çeşitli durumlarıyla yaratıcının varlığına istidlalde bulunmak, göklerin durumlarıyla bir yaratıcının varlığına istidlal etmekten daha kolaydır. Bu böyledir, çünkü muarızımız göklerin bu miktar, mekân ve konumlan ile muttasıf olmasının lizâtihî vâcib, değişmesi imkânsız birşey olduğunu, böylece de bir müessire ihtiyaç hissetmediğini iddia eder. Binaenaleyh bu görüşü iptal etme hususunda yeryüzündeki cisimlerin birbirine benzediklerine dair delil getirmek gerekir. Biz yeryüzünün bütün vasıflarının, yani bir mekânda olmasının, renklerinin, tadlarının ve karakterlerinin değiştiğini; dağların ve çok büyük kaya parçalarından herbirinin kırılmalarının, bulundukları yerlerden kayıp gitmelerinin ve alt üst olmalarının "mümkün" olduğunu görüyoruz. Durum böyle olunca, yeryüzü cüzlerinin her birinin bir mekân, bir yer işgal etme, bazt cisimlerle temas ederek onlara yaklaşma, bazılarındansa uzaklaşma, değişme ve tebeddül etmelerinin "mümkin" olması gibi hususlara tahsis adil-miş olduğu ortaya çıkmış olur. Bu kütlelerin "mümkin" olan birtakım sıfatlarla muttasıf oldukları ortaya çıkınca bu kütlelere bütün bu hususların tahsis edilmesinde bunların kadîm, alîm ve zalimlerin sözlerinden yüce ve münezzeh olan bir müdebbire muhtaç olmaları gerekir. Sen sözün kaynağını iyice kavradığın zaman, bu hususla ilgili diğer teferruatlar sana kolay gelir. 209[209]

Gece-Gündüzün Nöbetleşe Ard Arda Gelmesi

Delillerin Üçüncü nev'i ise, gece ile gündüzün değişmesine dairdir. Bu hususta iki mesele

---

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/158-159.
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/159-160.
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/160.

vardır: 210[210]

Birinci Mesele

Âlimler, kelimesi hakkında iki açıklama da bulunmuşlardır:
1) Bu kelime, birincisi gidip arkasından ikincisi geldiği zaman söylenilen, kelimesinden ifîiâl vezni üzere bir kelimedir. Buna göre gece ile gündüzün ard arda gelmesi, gidip gelme hususunda birbirlerini izlemeleridir. Birisi birisinin yanına gidip onun yanından geri geldiği zaman, ifâdesi de bu köktendir. Binaenaleyh o kimsenin gidişi gelmesini, gelmesi de gidişini arkada bırakmıştır. Bir şey bir şeyden sonra geldiği zaman, o şey onun halefi olmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Gece ile gündüzü ard arda getiren O'dur". (Furkan, 62) ayeti de işte bu mana ile tefsir edilmiştir.
2) Cenâb-ı Hak bununla, gece ve gündüzün uzayıp kısalması, aydınlık ve karanlık olması, fazlalık ve noksantaşma hususundaki farklılıkları murad etmiştir.
Kisâî ise şöyle demiştir:. "Muhtelif olan iki şeye, denilir."
Bence bunda bir üçüncü vecih daha vardır ve o da şudur: Gece ve gündüz, zaman bakımından uzayıp kısaldığı gibi, yerleri bakımından da farklıdırlar. Çünkü yeryüzünün küre şeklinde olduğunu söyleyen kimselere göre, senin belirleyeceğin herhangi bir saatte, yeryüzünün bir yeri sabah, başka bir yeri öğle, üçüncü bir yeri ikindi, dördüncü bir yeri akşam, beşinci bir yeri yatsı vakti, vb. dir. Bu, boylamları farklı olan beldelere göre böyledir. Fakat enlemleri farklı olan beldelere gelince, kuzey enlemleri daha fazla olan her beldenin, yazın gündüzleri daha uzun, geceleri ise daha kısadır. Kış gündüz ve geceleri ise bunun tersinedir. Şehirlerin boylam ve enlemlerinin farklı olmasına göre, gece ve gündüzlerin farklı oluşu, çok değişik ve enteresan bir iştir. Allah Teâlâ, gece ve gündüzün durumundan, kitabı Kur'an-ı Kerim'de, pek çok yerde bahsederek, mülkün maliki olduğunu açıklama hususunda, "O, geceyi gündüze sokar, gündüzü de geceye sokar" (Hac, 61)
Kasas suresinde; De ki: ' 'Eğer Allah üzerinizde geceyi tâ kıyamete kadar fasılasız devam ettirirse Allah'dan başka size bir ışık getirecek tanrı kimdir, bana haber verin. Halâ dinlemeyecek misiniz?" De ki: "Eğer Allah gündüzü, kıyamet gününe kadar hep devam ettirirse, size, dinleneceğiniz bir geceyi Allah 'dan başka getirebilecek kimdir? Bana haber verin. Halâ görmüyor musunuz? Sizin faydanız için ve içinde sükûn bulup istirahat edesiniz diye geceyi ve fazlından (rızkınızı) arayasınız diye gündüzü yaratması, O'nun rahmetindendir. Ta ki şükredesiniz" (Kasas, 71-73)
Rum sûresinde, "Gece ve gündüz uyumanız ile Onun fazlından (nasib) aramanız yine O (Allah'ın) âyetlerindendir. Şüphesiz bunda, duyan kimseler için nice ibret alınacak şeyler vardır " (Rum, 23):
Lokman sûresinde, "Görmüyor musun, Allah geceyi gündüze, gündüzü geceye sokuyor, güneşi ve ayı musabhar kılmış,herbiri belli bir ecele doğru akıyor" (Lokman, 29);
Melâike (Fâtır) sûresinde, O, geceyi gündüze, gündüzü geceye katıyor. Güneşi ve ayı musahhar kılmış, herbiri belli bir müddete kadar akıp gidiyor. İşte bu sizin Rabbiniz (bunları yapan) dtr" (Fâtır. 13);
Yasin sûresinde, "Gece de onlar için bir ayettir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çıkarırız. Bir de ba karlar ki onlar karanlığa girmişlerdir " (Yasın, 37);
Zümer sûresinde, "O, geceyi gündüze sarıyor, gündüzü de geceye sarıyor. Güneşi ve ayı musahhar kılmış, herbiri muayyen bir vakit için akıp. gitmektedir" (Zümer, 5):
Gâfir sûresinde, "Allah sinesinde istirahat edesiniz diye geceyi yaratan ve gündüzü aydınlık yapandır" (Mümin,61) ve, Nebe suresinde, 'Biz' geceyi bir örtü, gündüzü de bir maişet vakti kıldık" (Nebe, 10-11) buyurmuştur. Kur'an-ı Kerim'de bu tür ayetler çoktur.
Netice-i kelâm gece ve gündüzün durumlarının değişmesi, birçok bakımdan bir yaratıcının olduğunu gösterir:

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/161.

a) Gece ve gündüzün durumlarının değişmesi, güneşin hareketlerine bağlıdır. Bu da büyük delillerdendir.
b) Bazan gündüzlerin, bazan da gecelerin uzaması sebebi ile, ilkbahar, yaz, sonbahar, kış mevsimleri değişir. 8u da büyük delillerdendir.
c) Gündüzleri kazanç ve geçimlerini sağlamaları, geceleri de istirahat ve uykuya gitmeleri sebebiyle, insanların hallerinin bir nizam içinde olması da büyük delillerdendir.
d) Birbirlerine zıt ve ters olmalarına rağmen, gece ile gündüzün, insanların maslahatını meydana getirmede, birbirlerine yardımcı olmaları da büyük ayetlerdendir. Çünkü iki şey arasında bulunan zıddiyet, bir maslahatı meydana getirmede yardımlaşmalarını değil, birbirini ifsâd etmelerini gerektirir.
e) Gecenin başında insanların uykuya yönelmesi, sûra ilk üflenişte bütün mahlûkatın ötmesine; güneş doğarken bütün canlıların uyanması da, sûra ikinci üflenişte herkesin yeniden diriltilişine benzer. İşte bu da büyük delillere işaret eden büyük bir ayettir.
f) Gecenin karanlığının, sabahın yayılan aydınlığı ile yarılması da büyük ayetlerdendir. Sanki bu, art ve duru olanın, bulanık olan ile; bulanık olanın da arı ve duru olan şey ile birbirine karışmaksızın, bulanık bir denize akan, berrak bir su akıntısı gibidir. Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetindeki muradıdır:
"O, sabahı yarıp çıkaran, geceyi bir sükûnet vakti kılandır" (Enam, 96).
g) Gece ve gündüzün insanların maslahatına uygun bir biçimde, dengeli bir ölçü içinde ayarlanmış olması da büyük delillerdendir. Nitekim biz, kutbun başucu noktasında bulunduğu yerlerde, senenin altı ayı gündüz, altı ayı da gece olur. Bu yerlerde ne bir bitki yetişir, ne canlıların yerleşmesine tam elverişli olur, ne de oralarda geçim yolları kolay olur.
h) Havada ışığın belirmesinin, Allah Teâlâ'nın sünnet-i ilâhiyesini güneş doğarken havada ışığı yaratmak suretiyle icra ettirmiş olması bakımından, güneş doğduğu zaman vasıtasız olarak Allah'ın kudretiyle olduğunu söylersek, geriye söylenecek söz kalmaz. Fakat, güneşin, kendisinin hizasında bulunan cisimlerde ışığını meydana getirdiğini söyleyecek olursak, bütün cisimler birbirine benzer olduğu halde bu özelliğin sadece güneşte bulunması bir yaratıcının varlığına delâlet eder.
Eğer, "Gökteki ecrâmı hareket ettiren, çok büyük ve güçlü bir melektir. Binaenaleyh "gece ve gündüzün durumlarının değişmesi, bir yaratıcının bulunduğunu göstermez" denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Bizim görüşümüze göre delil, kulun kudretinin bunu meydana getirmeye yeterli olmadığını göstermektedir. Bu durumda böyle bir sual ortadan kalkar.
Mu 'tezile'ye göre, Ebu Hlşam böyle bir ihtimali naklî delil ile reddetmiştir. 211[211]

Felek Kelimesinin Mânaları

Delillerin Üçüncü Çeşidi: Cenâb-ı Allah'ın, "Ve denizde, insanlara fayda verecek şeyleri taşıyan gemilerde..." ayetinde belirttiği delildir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 212[212]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle dedi: (Felek) kelimesinin asıl manası "dönmek" tir. Her dönen, deveran eden şeye, (felek) denir. Gökteki "felek," içinde yıldızların dönüp durduğu yedi yörüngenin ismidir. Göğüsleri tomurcuklandığı zaman, kız çocuğu için, denir. (iplik bükme aleti) nin dönüşü ifâdesi de b'u köktendir. Gemilere de "fülk" denmiştir. Çünkü o gemi su sebebiyle çok kolay dönüp dolaşmaktadır."
Vahidi devamla şöyle der: "(fülk) hem müfred hem de cemidir. Bu kelime ile tek bir gemi kastedilirse, kelime müzekker sayılır. Eğer birçok gemi kastediliyorsa, kelime müennes sayılır.

211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/161-164.
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/164.

Bunun örneği, Arapların şu sözleridir: "iyi dişi deve ve iyi dişi develer" ve, "Parlak zırh, parlak zırhlar."

Sibeveyh de şöyle demiştir:" (fülk) kelimesi ile müfred (tek) bir gemi kastedildiğinde fe harfinin ötüre okunuşu, (bürd) kelimesindeki be harfinin ve, (hurc) kelimesindeki hâ harfinin ötüre okunuşu gibidir. Eğer bu kelime ile cemî manası murad edilir ise, fe harfinin ötüresi, (humr) kelimesindeki ha ve, (sufr) kelimesindeki sad'tn ötüresi gibidir. Her nekadar bu ikisi,(âfızlan bakımından aynı ise de manaları bakımından farklıdırlar." 213[213]

Bahr Kelimesininin Mânası

el-Leys şöyle demiştir: "Deniz, çok geniş ve yaygın olduğu için, (bahr) diye adlandırılmıştır. Bir kimse ilimde çok ilerleyip, onunla iyice haşır neşir olduğunda, (Filân ilimde, mütehahhir oldu) denilir. Malı çok olduğu zaman da. (Filân malda mütebahhir oldu) denilir."

Başka alimler, "Denize, yeryüzünün bir parçası olduğu için, (bahr) denmiştir, (bahr) parça manasına gelir. kelimesi de bu köktendir" demişlerdir. 214[214]

Üçüncü Mesele

Cübbâî ve diğer alimler denizlerin bulunduğu yerlerden bahsetmişlerdir. Bilinen denizler beş tanedir:

a) Hind Denizi ki buna "Çin Denizi" de denilir.
b) Bahrü'l-Mağrib (Mağrib Denizi),
e) Şam, Rum ve Mısır Denizi.
d) Bahr-u Nitaş.
e) Cürcân Denizi.

Hind Denizi'nin uzunluğu batıdan doğuya, Habeşistan toprağının güneyinden Hind ve Çin toprağının en uzak noktasına kadar uzanır ve (yüzölçümü) sekizyüzbin mildir. Eni ise ikibinyediyüz mildir. Bu, ekvator çizgisinden binyediyüz mi! aşağıdan geçer. Bu denizin .birçok körfezi vardır:

1) Habeşistan topraklarında bulunan körfez: Bu, Berberilerin bölgesine kadar uzanır. Buna "Berberi Halici (körfezi) denir.Bunun uzunluğu beşyüz mil, eni ise yüz mildir.

2) Eyle Denizi'nin halîci: Bu Kulzum denizidir. Bunun uzunluğu bindört-yüz mil, eni iseyediyüz mildir. Bu, kendisine Yeşil deniz denen denize kadar uzanır. Bir tarafında Kulzum denilen yer vardır. Bundan dolayı, "Bahru'l-Kulzum" diye adlandırılmıştır. Doğusunda Yemen ve Aden, batısında Habeşistan bulunur.

3) İran toprağının denizinin körfezi: Buna "Halic-i Fârisî" de denir. Bu Basra ve İran denizidir. Doğusunda Tîz ve Mekrân, batısında Umman bulunur; uzunluğu bindörtyüz mil, eni beşyüz mildir. Bu iki haliç (körfez) yani Eyle (Kizildeniz) ile İran halici (Basra Körfezi) arasında Hicaz, Yemen ve diğer Arap beldeleri, binbeşyüz millik bir alanda yer alırlar.

4) Bir başka haliç de, Hind beldelerinin en yukarı noktasına varır ki, buna "Halic-i Ahdar" denir. Bunun, uzunluğu da binbeşyüz mildir. Alimler, Hind denizinin adalarından, meskûn olanlar olduğu gibi, kimsenin yaşamadığı adaların da bulunduğunu söylemişlerdir. Bu adalar binücyüzyetmiş tanedir. Bunlar içinde, denizin çok uzağında, bir hayli büyük olan bir ada vardır. Bu Çin'in doğusunda, Hind topraklarının karşısındadır. Bu, Serendib adaşıdır. Bu adanın etrafı ücbin mildir ve üzerinde büyük dağlar ve birçok nehirler vardır. Bu adada kırmızı yakut çıkartılır. Bu adanın etrafında, meskûn olan ondokuz ada vardır. Bu adalarda ma'mûr şehirler ve birçok köyler vardır. Bu denizin adalarından biri de, kurşun madeni çıkarılan "Kile adası" ile, kâfur çıkartılan "Şerire adası" dır,

Mağrib denizine gelince, bu kendisine "Muhit" denilen, Yunanlıların "Okyanus" dedikleri denizdir. Hind denizi bununla birleşir. Bu denizin, ancak Rusya ve Polonya topraklarının hizasında bulunan, doğu ve kuzey sınırları bilinir. Güneyde, Sudan toprağının hizasından, "Sus" beldesinin en uç sınırından. Tanca, Tâhert beldelerinin kıyısından, sonra Endülüs, Celâlikâ ve Sekâlibe sınırlarından geçer. Sonra buradan, geçit vermeyen dağlar ve meskûn olmayan yerlere kadar uzanır. Mesela Doğu Denizi gibi. Bu denizde gemiler ancak kıyılara yakın yerden giderler. Burada Habeşistan topraklarının karşısında altı ada vardır. Bunlara "Cezâiru'l-Halidât" denir. Bu denizden, Sekâlibe bölgesinin Kuzey Rusya ve Polonya topraklarının kuzeyinde büyük bir haliç (kör* fez) bulunur. Bu körfez, "Bulgari'l-Müslimin" topraklarına kadar uzanır. Bunun doğudan batıya uzunluğu üçyüz, eni ise yüz mildir.

---

[213] 213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/164-165.

[214] 214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/165.

Rum, Afrika, Mısır ve Şam Denizine gelince, bunun uzunluğu beşbin mil, eni ise altıyüz mildir. Bu denizden kuzeye uzanan, uzunluğu beşyüz, eni ise altıyüz mil olan ve Roma'ya yakın bir haliç (körfez) çıkar. Yine "Serîn" toprağına kadar uzanan, uzunluğu ikiyüz mil olan bir başka körfez çıkar. Bu denizde yüzaltmışiki meskûn ada vardır. Onlardan ellisi büyük adalardır.

Nitaş denizi, Lazkiye'den İstanbul'un arkasına kadar uzanan ve Rusya toprağı ile Balkanlar arasında kalan uzunluğu binüçyüz mil, eni üçyüz mil olan denizdir.

Cürcân denizinin (Hazar Denizi) boyu, doğudan batıya üçyüz mil, eni ise altıyüz mildir. Bu denizde, daha önceki zamanlarda meskûn olan iki ada vardır. Bu deniz, "Âbiskon denizi" diye de bilinir. Çünkü Âbiskon onun bir limanıdır. Sonra bu deniz Taberistan'a, Deylem'e, Nehrevân'a, Bâbu'l-Ebvâb'a, ve Aran bölgesine kadar uzanır. Bu, başka bir denizle birleşmez.

İşte bu saydıklarımız, en büyük denizlerdir. Bunların dışında kalanlar ise küçük denizler, Harzem denizi, Taberiyye denizi gibi göllerdir. Aristo'nun şöyle söylediği hikaye edilmiştir: 'Okyanus, yeryüzünü kuşatmıştır ve yeryüzünün bir mıntıkası gibidir." İşte, denizler hakkında, özet söz budur. 215[215]

Denizdeki Gemiler Allah'ın Varlığını Nasıl Gösterir?

Gemilerin denizlerde akıp gitmesi ile, Yaratıcı Allah' in varlığına şu bakımlardan delil getirilir:

a) Her nekadar gemiler, insanların yapmış olduklan şeyler ise de, bu gemileri yapma imkânı veren,
âletleri, vasıtaları yaratan Allah'dır. Eğer Allah bu şeyleri insanlar için yaratmamış olsaydı, bu mümkün olmazdı.

b) Gemileri hareket ettirmek için muayyen rüzgârlar olmasaydı, gemilerle sağlanacak olan fayda tam olmazdı.

c) Bu rüzgarlar ve onların esmesi olmasaydı, ortada gemi falan olmazdı.

d) Bu gemileri yapan kimselerin kalblerini Allah takviye etmiş olmasaydı, maksat tam hasıl olmazdı. Böylece Cenâb-ı Hak o gemileri bu yönlerden, kulları için bir maslahat ve onların fayda ve ticâretleri için bir vasıta kılmıştır.

e) Allah'u Teâlâ, âlemin her tarafına muayyen özellikler vermiş ve hepsini böylece birbirine muhtaç kılmıştır. Böylece bu, onların yapmış oldukları seferler sırasında bu tür tehlikelere atılmaya sevk eden bir sebep olmuştur. Cenâb-ı Hak, âlemin her köşesine muayyen bir özellik vermeseydi ve bunların hepsini birbirine muhtaç kılmasaydı, o insanlar bu gemileri yapmazlardı. Böylece gemici taşıdığı şeyden kâr elde etmek suretiyle, bu malların kendisine getirildiği kimse de, bizzat bu mallardan istifâde etmiş otur.

f) Allah, coştuğu zaman denizin gücüne rağmen rüzgârları göndererek dalgalan harekete geçirip, suyunu da altüst ettiği zaman oradaki dehşetin büyüklüğüne rağmen, denizi yük taşımak için uygun hale getirmiştir.

g) Meselâ Ceyhun ve Seyhun gibi büyük nehirler, küçük olmasına rağmen Harezm denizine akarlar. Sonra Harezm denizi kesinlikle ne fazlalaşır, ne de genişler. Böylece buraya dökülen şu büyük suların keyfiyyetini ancak Allah'u Teâlâ bilir.

i) Denizde bulunan büyük canlılardır. Sonra Cenâb-ı Hak, gemileri bu hayvanlardan kurtarıp

---

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/165-167.

kurtuluş sahiline ulaştırır.
j) Denizlerdeki ilginç durumlardır, ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "O birbirine komşu olmak üzere, iki denizi salıvermiştir; aralarında bir perde olup, birbirlerinin sınırını aşmazlar " (Rahman, 19-20); Şu deniz tatlıdır, susuzluğu keser, içimi kolaydır, şu ise çok tuzludur, acıdır" (F«br, 12) ayetleridir.
Sonra Cenâb-ı Hak, kendi kudretiyle bunların birbirine karışmasını önlemiştir. Bütün bunlar akılları ve gönülleri, bunların, bir tedvir ve tedbir edenin ve onları koruyan bir takdir edicinin varlığına muhtaç olduğu neticesine götürür. 216[216]

Su Ve Yağmurun Allah'ı Göstermesi

Hak Teâlâ'nın, ifâdesi, gemiye binmenin, gemiyle kazanç sağlamanın, ticaret yapmanın ve güzel şeylerden faydalanmanın mubah olduğuna delâlet eder.
Bir yaratıcının varlığına delâlet eden delillerden beşinci nev'i de, O'nun, "Ve Allah' ın gökten indirip de, öldükten sonra'yeryüzünü kendisiyle diriltti'ği'suda..' kavlidir.
Bil ki, bu buyruğun bir yaratıcının varlığına delâleti birkaç yöndendir:
1) O cisimler ve o cisimlerde bulunan yoğunluk, nem ve tatlılık sıfatlandır. Bunları yaratmaya, Allah'tan başka hiç kimsenin gücü yetmez. Nitekim Cenâb-ı Hak,
"De ki söyleyin bakalım: Eğer sizin suyunuz batarsa, kim size fişkıran bir su getirebilir?" (Mûlk. 30).
2) Allah Teâlâ, suyu insan hayatının sebebi kılmıştır. Faydası çok olduğu için de, "Söyleyin bakayım, o içtiğiniz suyu, bulutlardan siz mi indiriyorsunuz, yoksa indi-renler biz miyiz?" (vakra, 68-69) ve, "Biz, canlı olan her şeyi sudan yarattık. Onlar inanmazlar mı?"(Enbiya, 30) buyurmuştur.
3) Hak Teâlâ, suyu insanın hayatını sürdürmesinin sebebi kıldığı gibi/rızkının sebebi de kılarak şöyle buyurmuştur:
"Rızkınız ve va'adolunduğunuz şeyler göklerdedir" (Zâriyat, 22)'
4) Büyük vadileri dolduracak çok su bulunan bulutlar, gökte muallâkta dururlar. Bu durum da en büyük ayetlerdendir.
5) Bulutlardan, bu suların,mahlûkatın ihtiyacı esnasında insanlar dua ettiği zaman, menfaatIarına uygun miktarda yağması da büyük ayetlerdendir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Nuh (a.s)'dan naklederek, "Ve (onlara) Rabbmizden mağfiret taleb edin. Çünkü Ö, gaffar (çok bağışlayıcı) dır. Böylece size bo! yağmur göndersin dedim" (Nûh, 10-11)buyurmuştur.
6) Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz o bulutu ölü bir beldeye sürüp götürdük" (Fatır, 9) ve, "Ve, yeryüzünü kupkuru görürsün. Fakat biz, ona yağmuru indirdiğimiz zaman, o hareketlenir, kabam ve her güzel çiftten nice bitkiler bitirir" (Hacc, 5) buyurmuştur.
Şayet "Su, hakiki manada gökten veya buluttan iniyor der misiniz? Veya, bazılarının güneş yeryüzüne tesir ediyor, ondan göğe doğru yükselen buharlar çıkıyor, bu buharlar soğuk bir havaya ulaştığında dolu haline geliyor, böytece ağırlaşıyor, bunu müteakiben de kuşatan havanın boşluğundan merkezin darlığına doğru iniyor, böyle buharlar bir araya geliyor; neticede, bu zerrelerin de birbirleriyle birleşmesinden, yağmur damlaları olan damlalar oluşuyor" şeklindeki sözlerini uygun bulur musun?" denilirse, biz deriz ki: Daha doğrusu biz diyoruz ki: Allah'u Teâlâ'nın da bahsettiği gibi -ki O, haberinde sadıktır - yağmur semâdan iniyor. Allah'u Teâlâ suyu bulutta tutmaya kadir olunca, bu suyu semada tutması nasıl garip görülebilir?
O yağmurun yeryüzü buharından meydana geldiğini söyleyenlerin görüşüne gelince, bu haddizatında mümkün bir iştir. Fakat, bunun kesinkes böyle olduğunu söylemek, ancak hür ve irâde sahibi bir Yaratıcı'nın olmadığına, âlemin de kadîm olduğuna hükmetmekle mümkün olur ki, bu da küfürdür. Çünkü biz cisimleri yaratmaya kadir otan, hür ve irade sahibi bir Yaratıcı'nın bulunduğuna hükmettiğimize göre btzim, bunun böyle olması mümkün olduğu

---

216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/167-168.

halde, onların dedikleriyle hükmetmek nasıl mümkün olur? [217]

Allah'ın Ölmüş Yeryüzünü Diriltmesi

Cenâb-ı Hakk'ın, sözüne gelince, bil ki buradaki hayat birkaç yöndendir:
a) Olmaması halinde yeryüzü canlıların yaşaması mümkün ofmayan kuru, yeşil ve benzeri bitkilerin bitmesidir.
b) Eğer bu böyle olmasaydı, kulların rızkı meydana gelmezdi.
c) Allah'tı Teâlâ herşeyi ihtiyaç olduğu kadarıyla bitirir. Çünkü Cenâb-t Hak, canlıların rızkını, "yeryüzünde
bulunan bütün canlıların rızkı Allah'a aittir" (Hud, 6)sözüyle, teminat altına almıştır.
d) Bu bitkilerde renk, tad, koku ve elbiseler için elverişli olan kısımlar bulunmaktadır. Bütün bu şeylere de, Allah'dan başka hiç kimse kadir olamaz.
e) Bitkiler sayesinde yeryüzü güzelleşir, manzarası hoş olur, göze hoş görülür ve göz alıcı bir hal alır. Ki, işte bu da hayatın bir ifadesidir.
Cenâb-ı Hakk'tn, Ölümünden sonra yeryüzünü diriltmekle nitelemiş olması, bir mecazdır. Çünkü hayat ancak, idrâk eden ve bilme kaabiliyeti olabilecek varlıklar için söz konusu olabilir. Ölüm de böyledir; ne var ki cisim diri olunca, kendisinde bir tür güzellik, göz alıcılık, gösteriş, dirilme ve gelişme gözlenir. İşte bundan dolayı bu şeylerin bulunmasına hayat kelimesi ıtlak edilmiş olur. Bu da, kısalığına rağmen birçok manalarını ihtiva eden, fasih bir sözdür.
Bil ki, ölümünden sonra yerin diriltilmesi, birçok bakımdan bir yaratıcının varlığına delâlet eder:
a) Biten bitkinin bizzat kendisi.. Çünkü buna, bu şekilde hiç kimse kadir olamaz.
b) Bu bitkilerin, neredeyse sayılamayacak ve tahdit edilemeyecek kadar çeşitli renklere sahip olmalarıdır.
c) Bitkileruc ve ağaçlarda muhtelif tadlar..
d) Hep kendi muayyen zamanlarında bitmeleri.. [218]

Her Çeşit Canlının Yeryüzüne Yayılması da Onu Gösterir

Ayetlerin altıncı nev'i Hak Teâlâ'nın, "Ve Allah orada, her türlü canlıyı yaydı" kavlidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve bu ikisinden birçok erkekler ve kadınlar yaydı" (Nisa, 1) ayetinde olduğu gibi, bütün insanların ve diğer canlıların yaratılmasına delâlet eden bütün ayetler de buna benzer.
Canlıların meydana gelmesi, bazen doğurtmak, bazen de birbirlerinden doğması yoluyla otur. Her iki duruma göre de, bu hususta hâkim bir yaratıcının bulunması gerekir. Biz bu hususu, önce insanlar, sonra da diğer canlılar hakkında olmak üzere izah edeceğiz. [219]

İnsanın, Yaradana Muhtaç Okluğunun Delili

İnsana gelince, onun meydana gelmesinde, bir yaratıcıya muhtaç olduğuna pekçok şey delâlet eder:
a) Rivayet edildiğine göre birisi, Hz. Ömer'in yanında, "Ben, satranç oyununa şaşıyorum.. Satranç tablası bir kare şeklindedir. Şayet insan milyon kere satranç oynasa, aynı oyunu ikinci kere tekrarlayanı az" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bu hususta ondan daha ilginç olanı vardır. O da şudur Yüzün alanı, bir karış karelik bir alandtr. Sonra kaşlar,gözler, burun ve ağız gibi, yüzde bulunan uzuvların yerleri de hiç değişmez... Buna karşılık sen, doğuda ve batıda birbirine benzeyen iki kimse göremezsin.. Bu küçücük tablada sınırsız olan bu yaratılışları

---

[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/168-169.
[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/169-170.
[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/170.

meydana getiren hikmet ve kudret ne büyüktür!"

b) İnsan nutfeden meydana gelmiştir. Nutfenin şekillenmesinde ve meydana gelmesinde müessir olan, nutfede mevcut olan bir kuvvet midir, yoksa böyle bir kuvvet değil midir? Buna göre eğer o nutfede müessir ve şekillendirici bir kuvvet bulunuyorsa, bu enteresan şekli meydana getirebilmesi için bu kuvvetin bir şuuru, idrâk gücü, ilmi ve bir hikmeti bulunur; veya bu kuvvet böyle olmaz; aksine bu nutfenin tesiri sırf yapısı ve sebep olması ile olur. Birinci ihtimalin bozuk olduğu açıktır. Çünkü insanın, mükemmel olduğu zaman, ilmi ve kudreti daha fazladır.

Sonra bu insan, bu ilim ve kudretiyle beraber, bir kılı, olduğundan başka şeye dönüştürmek istese, buna gücü yetmez. O halde, son derece güçsüz olduğu zaman, (nutfe halinde iken), buna nasıl kadir olacak?

Ama bu kuvvetin, tabiatı itibariyle müessir olması durumuna gelince, bu onun haddizatında parçaları birbirine benzeyen veya benzemeyen bir cisim olmasıyla olur. Eğer parçaları aynı olursa, bu durumda tabiî kuvvet basit maddelerde iş gördüğü zaman, ondan mutlaka aynı fiiller meydan gelir; ki bu, bir tekrarlanıştır. Böylece insanın aynı şekil üzre olması ve, bu tekrar ediliş içinde bulundukları varsayılan cüzlerin tamamının da, aynı karakterde olması gerekir. İşte bu, âlimlerin kendisiyle, basit varlıkların mutlaka avdet ettiklerine delil olarak getirdikleri şeydir. Buna göre, mutlaka nutfenin (meninin) et, kan ve insan şekline dönüşmesi için, nutfenin parçalarını, kuvvetini ve yapısını ölçüp biçen bir müdebbirin bulunduğu ortaya çıkar. Bu müdebbir de yaratıcı Hak Teâlâ'dan başkası değildir.

c) Canlıların bedenlerinin anatomisinin çeşitli halleri, yapı ve terkiblerin-deki harikulade durumlara bakarak istidlal etmek.. Bu hususu, burada anlatmak, çok uzun olacağı için ve alimler bu konuda yazılmış kitaplarda, ilgili meseleleri enine boyuna ele aldıkları için, âdeta imkansızdır.

d) Mü'minlerin emiri Hz. Ali (r.a)'den, şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Bir yağ parçası ite insanı gördüren, bir kemik parçası ile işittiren ve bir et parçası ile onu konuşturan (Allah) ne yücedir!"

İnsanın, bedenin terkibinin hayranlık veren şeylerden birisi de tabiatla uğraşan ilim adamlarının söylediği şu sözdür: "Maddeyi meydana getiren unsurların en üstününün ateş olması gerekir. Çünkü o sıcak ve kurudur. Yoğunluk bakımından ateşten sonra gelen ise havadır. Daha sonra su gelir. Toprağın ise, ağırlığı,kesafeti ve kuruluğundan dolayı bunların hepsinin altında olması gerekir." Sonra bu alimler, bu kaziyyeyi insan bedeninin terkibine uygulamışlardır. Çünkü insanın uzuvlarının en üstte olanı, kafatası kemiğidir. Bu kemik ise, toprağın yapısındaki gibi, serin ve kurudur. Bunun altında beyin bulunur. Bu ise, suyun yapısındaki gibi, soğuk ve ıslaktır. Onun da altında nefs (can) bulunur. Bu ise, havanın yapısındaki gibi, sıcak ve ıslaktır. Hepsinin altında ise kalb bulunur. Kalb de, ateşin yapısındaki gibi, sıcak ve kurudur. Kudret eliyle karakterleri (yapıları) evirip çevirerek, onları dilediği gibi tertib ve terkib eden Allah'ın şanı ne yücedir!

Bu konuda zikrettiğimiz şeylerden biri de şudur: Her usta güzel bir nakış yapar. Onu yok etmesin diye sudan, güzelliğini ve latifliğini kaybettirmesin diye havadan, yakmasın diye de ateşten korur. Hak Teâlâ ise, kendi yaratmasının nakşını eşya üzerine vurup şöyle buyurmuştur:

"Allah katında İsa'nın hali, Âdem'in hâli gibidir. (Allah)\o (Adem1 i) topraktan yarattı" (Al-i imran, 59) ve, "biz, canlı olan her şeyi sudan yarattık"(Enbiya, 30).

Hava hakkında ise söyle buyurmuştur: " (Adem'e) ruhumuzdan üfledik" (Tahrim, 12)

"HanVbenim iznimle, çamurdan bir kuş şeklinin benzerini yapıyordun ve İçine ütürüyordun..." (Maide 110); ve " Ve Ona (Adem'e) ruhumdan üûedim" (Hicr,29).

Ateş hakkında da Cenâb-ı Hak, "Cin-nin atası olan iblisi dumansız ateşten yarattı" (Rahman, 15) buyurmuştur.

Bu, Allah Teâlâ'nın yaratışının, yapmasının, herkesin yapmasından farklı olduğuna delâlet eder.

e) Annesinden doğan çocuğun haline bir bak! Eğer sen, onun ağzına ve burnuna nefesini

kesecek bir bez kapatsan, çocuk derhal ölür. Buna karşılık o, nefes almaksızın, o daracık ana rahminde uzun bir müddet kalmış ve ölmemiştir. Sonra o annesinden doğar doğmaz, varlıkların en zayıfı ve anlayıştan en uzak olanıdır. Öyle ki o, su ile ateşi, sıkıntı veren ile lezzet vereni ve annesi ile başkalarını birbirinden ayırdedemez. İnsan, dünyaya yeni geldiğinde canlıların en cahil ve bilgisizi iken, gelişmesini tamamlayıp kemâle erdikten sonra da, - bunun kadir ve hakim olan bir yaratıcının atiyyesi olduğunu bilsin diye-anlayış, akıl ve idrak bakımından canlıların en mükemmeli olur. Çünkü, şayet durum, yaratılış gereği olsaydı, yaratılışının başlangıcında çok zeki olan her varlığın kemalini tamamladığı zaman daha anlayışlı oturdu. Durum böyle olmayıp, aksine (bunun zıddına) olunca, anlıyoruz ki bütün bunfar yaratıcı ve hakîm olan Allah'ın insana bir ihsanıdır. .
f) İnsanların lisanlarının, huy ve mizaçlarının farklı farklı oluşu, en kuvvetli delillerden biridir. Biz, karada ve dağlarda yaşayan hayvanların birbirlerine son derece benzediklerini görürüz. İnsanların da yüz şekli bakımından birbirlerinden son derece farklı olduklarını görürüz. Eğer böyle olmasaydı hayat bozulur, herkes birbiriyle karıştırılırdı; böylece insanlar birbirinden ayırdedilemez ve hayat altüst olurdu. Bu konuda sözü uzatmak istemiyoruz. Çünkü bu, sahili olmayan bir denizdir. 220[220]

Delillerin Yedinci Nev'i Rüzgârlar

Yedinci çeşit delil, rüzgârları evirip çevirmesidir. Bunda birkaç mesele vardır: 221[221]

En Muhtaç Olunan Nimetin En Bol Yaratılması

Bununla istidlalde bulunma şekli şöyle olur: Rüzgârlar evirip çevirmeyi kabul edecek bir şekilde yaratılmıştır. Bu da incelik ve letafet kaabiliyetidir. Sonra Cenâb-ı Hak, rüzgârları, insanlara, hayvanlara ve
bitkilere büyük faydalar sağlayacak biçimde idare edip çalıştırmaktadır. Bu birkaç yöndendir:
a) Bu, canlıdan bir an kesilecek olsa, ölümüne sebebiyet verecek olan, nefesin maddesidir. Hatta bu hususta denilmiştir ki: "En fazla ihtiyaç duyulan nimet, en fazla miktarda yaratılıp en kolay bulunacak durumda kılınmıştır." İnsanın, havaya olan ihtiyacı, ihtiyaçların en büyüğü olduğu, hatta bir an ondan kesilse, bu onun ölümüne sebebiyet verdiği halde, insanın havayı elde edişi, diğer bütün şeyleri bulmasından daha kolaydır.
Havadan sonra su gelir. Çünkü suya olan ihtiyaç da, havaya olan ihtiyacin biraz altında, yine şiddetti bir ihtiyaç olduğu halde, suyu elde etmek de kolaydır. Fakat havayı elde etmek; bulmak daha kolaydır. Çünkü, havanın aksine, suyu bir yerde tutmak gerekir. Zira suyu getirmek ve çekmek için, her zaman bu iş için âletler gerekmiştir.
Sudan sonra, yiyeceğe olan şiddetli ihtiyaç gelir. Fakat yiyeceğe olan ihtiyaç, suya olan ihtiyaçtan daha azdır. Buna karşılık yiyeceği elde etmek, suyu elde etmekten daha zordur.
Yiyecekten sonra, az bulunan bazt ilaçlan ve karışımları elde etme ihtiyacı gelir. Bu şeyler gerçekten az miktardadırlar. Bu ilaçlardan sonra, yine son derece az ve nâdir bulunan yakut ve benzeri kıymetli taşlar gibi muhtelif madenlere olan ihtiyaç gelir. Böylece, en fazla ihtiyaç duyulan şeyi bulmanın en kolay; en az ihtiyaç duyulan şeyi bulmanın ise en zor şey olduğu hususu ortaya çıkar. Bu ise, ancak Allah'dan kullarına bir rahmettir. Allah'ın rahmetine olan ihtiyaç, insanların en muhtaç oldukları şey olunca, onu bulmanın herşey-den daha kolay olmasını Cenâb-ı Hakk'tan niyaz ederiz. Şair bu manayı şöyle ifâde etmiştir:
"Onların muhtelif çeşitlerinden insanlar müstağni olabildiği halde, pek az bulunan şeye fazla bir kıymet tahsis eden; canlı her varlığın da kendisine muhtaç olduğu halde, havayı teneffüs etmeyi son derece kolaylaştıran Allah'ın şanı ne yücedir!."
b) Eğer rüzgârlar olmasaydı, gemiler hareket edemezlerdi. Bu ise, ancak Allah'ın

---

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/171-173.
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/173.

kudretiyledir. Şayet kâinattaki bütün insanlar, rüzgârları kuzeyden güneye çevirmeyi isteselerdi, veyahut da ortada rüzgâr yok iken, bir rüzgâr meydana getirmeyi isteselerdi, buna güçleri yetmezdi. 222[222]

İkinci Mesele

Vahidî, "O'nun, rüzgârları evirip çevirmesi" manasının kastedildiğini; böylece masdarın mef'ulüne muzaaf kılınmış olduğunu ve bu şekilde kullanışın Arapça'da çok olduğunu söylemiştir. 223[223]

Üçüncü Mesele

kelimesi, kejimesinin çoğuludur. Ebu Ali şöyle demiştir: Kelimesi, vezninde bir isimdir. Kelimenin, ikinci harfi aslında "vâv" olduğu halde, müfredinde bir önceki harf kesreli olduğu için, "yâ" harfine çevrilmiştir. Nitekim bu kelimenin cem-i kıfleti, şeklinde gelir. Bu böyledir, çünkü bu cemide i'lâli gerektirecek bir şey yoktur. Görmüyor musun, cemîsindeki (çoğulundaki) "râ" harfinin sakin oluşu, vâvın i'lalini gerektirmez. Bu, aynen, (kavm), (kavi) kelimelerindeki vâv harfinin durumu gibidir. Cem-i kesretinde ise vâv harfi, kendisinden önceki kesreden dolayı yâ harfine çevrildiği için, şeklinde gelmiştir. Bu, tıpkı, kelimesinin, ve, kelimesinin, şeklinde cemılenmesi gibidir."
İbnu I-Enbâri şöyle demiştir: "Rüzgâra, estiği zaman, genellikle bir genişlik ve rahatlık getirdiği için, ve esintisinin kesilmesi esnasında da bir sıkıntı ve gam meydana geldiği için, denilmiştir. Buna göre kelimenin asit, (genişlik, rahatlık) kelimesidir. Kelimenin asimin bu şekilde vâvlı oluşunun delili ise, Arapların bunun cem-i kılletinde, demeleridir." 224[224]

Dördüncü Mesele

Âlimler rüzgârların dört çeşit olduğunu söylemişlerdir: Kuzey, güney, sabâ (doğu rüzgârı) ve debûr (batı
rüzgârı).
Kuzey rüzgârı, kuzeyden; güney rüzgârı, güneyden; sabâ, doğudan; debûr da, batıdan esen rüzgârlardır.
Debûru istikbâl ettiği için sabâ (doğu) rüzgârına "kabul" adı da verilmiştir. Bu rüzgârların aralarından esen rüzgârlara ise "nekbâ" (ara rüzgârlar) denilir. 225[225]

Beşinci Mesele

Kıraat alimleri, (riyâh) kelimesinin okunuşunda ihtilâf etmişlerdir. Ebu Amr, Âsim ve İbn
Âmir, cemî kalıbında olmak üzere, on yerde, yani
Bakara, A'râf, Hicr, Kehf, Furkân, Nemt, Rûm (iki yerde), Casiye ve Fatır sûrelerinde, şeklinde okumuşlardır. Nâfi ise oniki yerde, ki on tanesi saydığımız bu yerler, diğer iki yer ise İbrahim sûresinde, "Rüzgârların kendisini havaya savurduğu kül gibi" (ibrahim. 18) ve diğeri de Şûra suresinde, "Eğer Allah dilerse rüzgârları hareketsiz hale getirir" (Şûra, 33) olmak üzere, cemi kalıbında olmak üzere kelimeyi, şeklinde okumuştur.
İbn Kesir de beş yerde yani Bakara, Hicr, Kehf, - iki yerde olmak üzere-Rûm sûrelerindekt kelimeyi cemî kalıbında olmak üzere, şeklinde okumuştur.
Kisâî ise, üç yerde yani Hicr, Furkan ve Rûm süresindeki geçtiği ilk yerde kelimeyi cemi

---

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/173-174.
223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/174.
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/174-175.
225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/175.

kalıbında olmak üzere şeklinde okumuştur.

Bilmek gerekir ki. Allah'ın birliğine delâlet etme hususunda bu rüzgârların herbıri diğerine benzemektedir.

Kelimeyi müfred olarak, şeklinde okuyanlar ise, bununla cinsi kastetmişlerdir. Arapların şu sözünde de olduğu gibi; "İnsanlar, dinarı ve dirhemi harcadılar." Eğer kelimesiyle cins murad edilirse, kelimeyi müfred olarak okuyanın kıraati de, cemî olarak okuyanın kıraati gibi olur.

Bir rüzgâr estiğinde, Peygamber efendimizin söylemiş olduğu rivayet edilen, "Allah'ım, bunu riyâh (rüzgârlar) kıl, rîh (rüzgâr) kılma" şeklindeki hadîse gelince, bu rahmetin söz konusu olduğu yerlerin, cemî olarak getirilmesinin daha evlâ olduğuna delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onun ayetlerinden birisi de, müjdeciler olmak üzere rüzgârlar göndermesidir" (Rum,46)buyurmuştur. Burada rüzgârlar, ancak rahmetin müjdecisi olmuşlardır. Müfred olarak geldiği yerde ise, meselâ, "Âd kav minde de ibretler vardır. Hani biz onların üzerine kısır rüzgâr salıvermiştik" (zariyat. 41) buyurmuştur. Kur'an'da lâfız bazen birşeye tahsis edilir de, böylece o lâfız o şeyin bir belirtisi haline gelir. Meselâ Kur'an-ı Kerim'de bulunan,

"Nerden bileceksin, belki de kıyamet yakındır?" {sura, 17)ve, kelimesinin geçtiği bütün yerler böyledir.lâfzı tayin edilmemiş olan bir mübhem manayı açıklamaktadır. Meselâ, "Bilir misin Kârla nedir?" (Kâria, 3)

ve, (Kâria-10) ayetinde olduğu gibi.. 226[226]

Sekizinci Nevi Delil: Bulutlar

Bir yaratıcının varlığına delâlet eden delillerin sekizinci nev'i ise Alah'u ın."Gök ile yer arasında musah-har kılman bulutlarda..." ayetidir. Bulut, havada sürüklenmesinden dolayı, diye adlandırılmıştır. "Teshîr"in mânası ise, zelil kılıp, emre âmâde hale getirmektir. Allah, birkaç bakımdan, bulutu "musahhar" olarak adlandırmıştır .

a) Suyun karakteri, inmesini gerektiren bir ağırlığa sahip olmasıdır. Binaenaleyh, onun hava boşluğunda durması, tabiatına uymayan bir durumdur. Bu sebeple onu buna zorlayan ve buna mecbur eden birisinin bulunması gerekir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak onu, "musahhar" diye adlandırmıştır.

b) Şayet bulut, devamlı aynı yerde kalsaydı, güneşin ışıklarını örteceği, yağmuru ve nemi arttıracağı için, zararı büyük olurdu. Hiç bulut olmayıp da yağmur yağmasaydı, yine zararı büyük olurdu. Çünkü bu da kıtlığa, bitki ve ekinlerin bitmemesine sebep olurdu. Binaenaleyh, onu ancak belli bir ölçüde tutmak faydalı olurdu.. Böylece o, Cenâb-ı Hak onu ihtiyâç anında getirip ihtiyâç kalmayınca götürdüğü için, Allah'ın emrine amade kılınmış gibidir.

c) Bulut, muayyen bir yerde durmaz. Bilâkis Allah'u Teâlâ, rüzgârları hareket ettirmek suretiyle, bulutu dilediği yere sevkeder ki, işte bu da emre âmâde kılmaktır. Bu delillerle muhtelif şekillerde istidlalde bulunmaya işte böylece işaret edilir. 227[227]

"Düşünenler İçin Birçok Âyetler Vardır"

Cenâb-ı Hakk'ın, "Akleden (düşünen) topluluklar tçtn birçok ayetler vardır" sözüne gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 228[228]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, (leâyâtin) sözü cemî olan bir lâfızdır. Bu sebeple bunun yukarda sayılan delillerin hepsiyle ilgili olması muhtemeldir. Yani bütün bu sayılanların hepsi birer ayettir. Bunun, yukarda adı geçenlerden her-biriyle ayrı ayrı ilgili olması da muhtemeldir. Buna göre

---

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/175-176.

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/176-177.

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/177.

Cenâb-ı Hak sanki, yukarda okumuş olduğumuz ayetin herbir kelimesinde, birçok ayetler ve deliller bulunduğunu beyan etmiştir. Bunun izah edilmesi birkaç yöndendir:

a) Biz, bu sekiz şeyden herbirinin, hakîm olan yaratıcının varlığına pek-çok yönden delâlet ettiğini açıkladık.

b) Bu ayetlerin her biri, birçok mânaya delâlet eder. Buna göre bu âyetler, daha önce mevcut değillerken, sonra meydana gelmiş olmaları bakımından, bir müessirin varlığına ve O'nun muktedir bir varlık olduğuna delâlet ederler. Çünkü müessir, şayet mûcib olsaydı, eser de o mûcib varlık devam ettiği sürece devam eder; herhangi bir değişiklik de meydana gelmezdi. ,

Yine bu ayetler, çok sağlam ve yerli yerinde meydana gelmiş olmaları bakımından, yaratıcının ilmine; bunların herhangi bir vakitte meydana getirilmiş olmaları itibariyle, o yaratıcının iradesine ve Cenâb-ı Hakk'ın,"Şayet gökler ve yerlerde, Allah'tan başka ilâhlar olsaydı gökler ve yerler bozulurdu" (Enbiya. 22) ayetinde de belirttiği gibi, kendilerinde herhangi bir bozukluk bulunmadan tam bir nizâm ve ölçü içerisinde bulunmaları bakımından da yaratıcının birliğine delâlet ederler

c) Bu ayetler, yaratıcının varlığına ve O'nun sıfatlarına delâlet ettiği gibi, "in'âmda bulunana şükretmek aklen vâcibtir" diyen kimselere göre, bizim O'na itaat etmemizin vâcib olduğuna da delâlet eder. Çünkü nimetin çokluğu, şükürde ihlâslı olmayı gerektirir.

d) Bu sekiz delilden herbiri, başlı başına büyük şeylerdir. O halde bunlar, artık daha da bölünmeyen parçalardan meydana gelmiştir. İşte hissin, vehmin ve tahayyül gücünün anlamaktan âciz olduğu bu cüzde bu delillerin tamamı bulunmaktadır.

Çünkü bu cüz hadis (sonradan meydana gelmiş) olması bakımından muayyen bir zamanda meydana gelmiştir. Yine aklen onun, bulunduğu şekilden başka bir şekilde bulunması da caiz iken, ona mutlaka muayyen bir sıfat tahsis edilmiştir; bu ise onun yukardaki sıfatlarla nitelenen bir yaratıcıya muhtaç olduğunu gösterir. Bu cisimlerin parçalarından ve sıfatlarından her bm yarsftv-cının varlığına bir delil olduğu için, muhakkak ki Cenâb-ı Hak, bunların her birinin birer âyet olduğunu belirtmiştir.

Özet olarak diyebiliriz ki: Var olan şey ya kadîmdir, ya da muhdestir. Kadîm olan, Allah (c.c)'tır.Muhdes olan ise, O'nun dışında bulunan her şeydir. Her muhdeste yaratıcının varlığına bir delil olunca, Cehâb-ı Hakk'ın dışında kalan herşey, O'nun varlığına bir şâhid, birliğinin ikrârcısı ve lisân-ı hâl ile O'nun ulûhiyyetinin bir İtirafçısı olur. İşte bu da Cenâb-ı Hakk'ın,

"Var olan her şey, hamd ile Allah'ı teşbih ederler. Fakat sîz onların teşbihini anlayamazsınız" (isrâ, 44) ayetinden murad edilmiştir. 229[229]

Düşünen Kimseler

Cenâb-ı Hakk'ın, "Akleden kimseler için" kavline gelince, Cenâb-ı Hak ayetlerini, düşünen kimselere tahsis edilmiştir. Çünkü, bu hususta düşünebilecek olanlar ve bununla, O'nun şükrünü ifâ edebilmeleri için, kendilerine vâcib olan, Rablerinin birliğine, O'nun adaletine ve hikmetine; bir de, O'na ibadette ve taatte bulunmanın farz olduğuna istidlalde bulunabilecek olanlar onlardır. 230[230]

Dînî Nimet, Dünyevî Nimet

Bil ki nimetler iki kısımdır: Dinî nimetler ve dünyevî nimetler. Cenâb-ı Hakk'ın ayette saydığı sekiz şey, zahiren dünyevi nimetlerdir. Fakat akıllı bir kimse, bunlar üzerinde düşünüp, bunlar vasıtasıyla bir yaratıcının olduğuna istidlal ettiğinde, bunlar aynı zamanda dinî nimet olurlar. Ne varki bunlar dünyevî birer nimet oldukları için, onlardan istifâde, ancak hisler ve mîzaç sağlam ve sıhhatli olduğunda tam olur. Tıpkı bunun gibi, bunların birer dinî nimet olmaları

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/177-178.

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/178.

bakımından, bunlardan istifade de ancak akıllar sağlam ve basiretler açık olduğunda tam olur. İşte bundan dolayı HakTeâlâ "Akleden kavim için ayetlerdir.." demiştir.

Kâdî Abdulcebbâr şöyle demiştir: "Bu âyet bazı hususlara delâlet etmektedir:

a) Şayet hak, taklid, atalara uyma ve örfe göre hareket etmekle bilinebilecek olsaydı, bunlarla istidlal etmek doğru olmazdı.

b) Şayet bilgiler, zarurî (kesin) olarak bilinse ve ilhamlarla elde edilmiş olsaydı, ayette sayılan şeyleri delil diye nitelendirmek doğru olmazdı. Çünkü kesin olarak bilinen şeyi tanımada, delile ihtiyaç duyulmaz.

c) Diğer cisim ve arazlar, hernekadar bir yaratıcının varlığına delâlet ediyorlarsa da, Cenâb-ı Hak özellikle bu sekiz şeyi zikretmiştir. Çünkü bunlar, birer delil olma ve en bol biçimde insanlar için birer nimet olma hususiyetini kendilerinde toplamışlardır. Bir delil bu özellikte olunca, kalblerde daha tesirli ve kuvvetli olurlar.231[231]

Tevhidin Zıddı Olan Şeyler

"Bazı insanlar,,Allah'dan başka O'na şerikler (ortaklar) koşarlar ve Allah'ı sever gibi onları severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise (herşeyden) sağlamdır. (Şirke düşerek) zulmedenler, azabı gördükleri

zaman, bütün kuvvet (ve kudretin) Allah'ın olduğunu ve Allah'ın gerçekten pek çetin azabh olduğunu bir bilselerdi!.." (Bakara. 165).

Bil ki Cenâb-ı Allah kesin ezici ve çok gücü delillerle tevhidini iyice ortaya koyunca, bunun peşi sıra tevhidine zıd olan şeylerin çirkinliğini ifâde eden şeyleri getirmiştir. Çünkü birşeyin zıddını kötülemek, o şeyin güzel olduğunu te'-kidli bir şekilde anlatır. İşte bu sebebten Ötürü şâir, "Herşey zıddı İle ortaya çıkar" demiştir.

Âlimler, "Nimet bilinmez, ancak kaybettiğin zaman onun nimet olduğunu anlarsın. İnsanlar sıhhatin kıymetini bilemezler. Hastalanıp, sonra tekrar sıhhate erince, işte o zaman sıhhatin kadrini anlarlar" demişler. Bu hüküm bütün nimetler için geçerlidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, tevhide delâlet eden ayetinin peşinden bu ayeti getirmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 232[232]

Nidd' in Mânası Nedir?

Ayette geçen, (nidd) kelimesi, çekişen eş manasınadır. Biz bunun ne demek olduğunu, bu sûrenin başlarındaki, (Bakara. 22) ayetinin tefsirinde ortaya koymuştuk. Alimler endad (ortaklar, eşler) ile ne murad edildiği hususunda ihtilâf ederek şu değişik görüşleri söylemişlerdir:

1) Onlar, müşriklerin, kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye ilâh edindikleri, fayda ve zararını umup bekledikleri, başları dara düştüğünde kendilerine yöneldikleri, adaklarda bulunup kurban kestikleri putlardır. Bu, çoğu müfessi-rin görüşüdür. Bu görüşe göre, putlar birbirlerinin endâdı (eşi, ortağı) dır; Allah'ın ortakları değil...

Yahut bunun manası, "o müşriklerin bozuk zanlannca bu putlar, Allah'ın birer eşi ve ortağı (nid) dirler."

2) Onlar, müşriklerin kendilerine itaat edip, onlara itaat ettikleri zaman Allah'ın haramlarını helâl, helâllannı da haram saydıkları başkanlarıdır. Bu görüş, Süddî'den rivayet edilmiştir.

Bu görüşte olanlar, şu sebeblerden dolayı bunu birinci görüşe tercih etmişlerdir:

a) Ayetteki, "Onlar, onlara Allah'ın sevgisi gibi sevgi beslerler." Buradaki, 1^ (nüm) zamiri, akıllı varlıklar için kullanılan bir zamirdir.

b) O müşriklerin, putların herhangibir zarar ve faydası olmadığını bile bile, Allah'ı sever gibi o puttan sevmeleri uzak bir ihtimaldir.

231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/178-179.

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/179-180.

c) Allah Teâlâ bu ayetten sonra, "Hani tabi olunanlar, kendilerine tâbi olanlardan hızla uzaklaşınca... (Bakara, 166) ayetini getirmiştir. Bu da, ancak mü'minlerin Allah'a boyun eğmeyi kendilerine gerekli görüşü gibi, reislerine boyun eğip onlara son derece saygı duymayı kendilerine gerekli görüp, onları Allah'ın eşi ve ortağı edinen kimselere uygun düşer.

3) Bu, safilerin ve ariflerin görüşüdür: Buna göre, Allah'dan başka kalbini meşgul eden herşeyi sen kalbinde Allah'ın birer niddi (eşi-ortağı) kabul etmişsin demektir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hevâ-ü hevesini ilahı edinen kimseyi gördün mü?"(Casiye, 23) ayetinde murâd ettiği manadır. 233[233]

Müşrik Allah'ı Sever mi?

Hak Teâlâ'nın, "Onlar, onlara Allah'a olan sevgi gibi sevgi beslerler" ayetine gelince, bil ki bundan murad, Allah'ın zatını sevme değildir. Bu sebeple burada bir mahzufun (hazfedilmiş, görünmeyen bir kelimenin) bulunduğunu görmek lazım. Bu mahzuf şöyle takdir edilir: "Onlar kendi âdetlerini veya o eş koştukları şeylere yaklaşmayı ve onlara itaat etmeyi veya bunların hepsini, Allah'ı sever gibi severler.

(Allah'ı sever gibi) ifâdesi hakkında da üç görüş vardır:

a) Bu, "Allah'ı sevdikleri gibi..." manasınadır.

b) Bu, " Onların Allah'ı sevmeleri gereken bir sevgi ile.." manasınadır.

c) "Bu, "Mü'minlerin Allah'ı sevdikleri gibi..." manasınadır

Alimler, bu ihtilâfa, müşriklerin Allah'ı bilip bilmedikleri hususunda düştükleri ihtilâftan dolayı düşmüşlerdir.

Buna göre, "Müşrikler put edindikleri halde Allah'a inanıyorlardı" görüşünde olanlar, bunu "Allah'ı sevdikleri gibi..." manasında almışlardır.

"Müşrikler Allah'a inanmıyorlardı" görüşünde olanlar ise bunu, diğer iki manada yani, "Onların Allah'ı sevmeleri gereken bir sevgi ile..." ve "Mü'minlerin Allah'ı sevdikleri gibi..' manalarında anlamışlardır.

Birinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, ifâdesi, daha önce bahsedilmiş olan kimselerle ilgilidir. ifâdesinin zahiri ise, o müşriklerde yer etmiş olan bir Allah sevgisinin olduğunu gösterir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, geçen ayette tanrının tek olduğunu açıklamış, bunun delillerine dikkat çekmiş, sonra da Allah'a

şirk koşanlara yer vermiştir. Bu da, onların Allah'ı kabul etmiş olmalarını gerektirir.

Eğer, "Akıllı bir kimsenin, Allah'ı sever gibi putları sevmesi imkânsızdır. Çünkü aklın da açıkça göstereceği gibi, bu putların herhangi bir faydası ve zararı olmayan, işitmeyen, görmeyen ve aklı olmayan birer taş olduğu bilinir. Bunlar, bu âlemin bir yaratıcısının ve hakîm bir müdebbirinin bulunduğunu kabul ederler. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, Eğer onlara "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, muhakkak "Allah (yarattı)" derler"(Lokman, 25)buyurmuştur. Böyle inandıkları halde, onların putlarını Allah'ı sevdikleri gibi sevecekleri nasıl düşünülebilir ?

Ve yine Cenâb-ı Hak onların şöyle dediklerini nakletmiştir: "Biz bu putlara, sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" (Zümer 3). Durum böyle olunca, onların esas maksadları Allah'ın rızasını elde etmektir. O halde onların böyle söylemelerinin yanında, Allah'a olan sevgileri ile putlara olan sevgilerinde bir eşitliğin olduğu nasıl düşünülebilir?" denirse, biz de deriz ki: "Cenâb-ı Allah'ın, ifâdesinin manası, "onlara itaat ve saygı duyma hususunda..." demektir. Bu görüşümüze göre sevgideki eşitlik, sizin zikretmiş olduğunuz şeylere ters düşmez. 234[234]

Kulun Allah'ı Sevmesinin Mahiyeti

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/180-181.

234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/181-182.

Allah'u Teâlâ'nın, "İman edenlerin, Allah'a sevgisi ise (her şeyden) sağlamdır" buyruğu hakkında ise birkaç mesele vardır: 235[235]

Birinci Mesele

Bu mesele, kulun Allah'ı sevmesinin mahiyetini araştırmaya dairdir. Ümmet arasında, muhabbet lâfzının bu şekilde kullanılması hususunda herhangi
bir ihtilâf yoktur. Çünkü kul bazan Allah'ı tam olarak sevebilir. Bu ayette ve, "Allah onlan, onlar da Allah'ı severler' (Maide, 54) ayetinde old'uğu gibi, Kur'an bunu belirtmektedir. Haberler de bunu bu şekilde belirtmektedir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim (a.s), canını almak için yanına gelen ölüm meleğine (Azrail), "Dostunun canını alan hiçbir dost gördün mü?" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim'e, "Dostuyla yüzyüze, gözgöze gelmeden hoşlanmayan hiçbir dost gördün mü?" dedi. Bunun üzerine Hz. İbrahim, "Ey ölüm meleği, şu andacanımı al!" dedi.

Yine bir bedevi Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Resulü, kıyamet ne zaman?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Resul, "Onun için ne hazırladın?" dedi. Buna karşılık bedevî, "Çok namazım ve orucum yok; ne var ki ben, Allahı ve Resulünü seviyorum" dedi. Bunun ûzerine Hz. Peypamber (s,a.s.)

Kişi sevdiği ite beraberdir"236[236]buyurdular.

Bunu müteakiben Enes (r.a) şöyle dedi: 'İslâm'dan sonra müslümanların bununla sevindikleri kadar, başka herhangi bir şeyle sevindiklerini görmedim."

Yine rivayet edildiğine göre, Hz. İsa, (a.s) bedenleri zayıflamış, renkleri solmuş üç kişiye rastladı da, onlara, "Sizi -gördüğüm- bu hale ne düşürdü?" dedi. Bunun üzerine onlar, "Cehennem korkusu" deyince, Hz. İsa, "Allah'a, korkanları korktukları şeylerden emin kılması yakışır" dedi. .

Sonra onları terkettiğinde başka bir topluluğa rastladı. Bir de ne görsün, onlar da alabildiğine zayıf, renkleri de solgun.. Bunun üzerine onlara, "Sizi bu hale ne getirdi?" diye sorunca, onlar, "Cennet iştiyakı!" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. İsa, "Allah'a umduğunuz şeyi size vermesi yaraşır" dedi. Sonra onları terkedince, başka bir üç kişiye rastladı.. Bir de ne görsün, onlar daha çok zayıf ve renkleri de daha çok soluk..Öyle ki onların yüzleri sanki nurdan meydana gelmiş birer ayna gibi... Bunun üzerine de Hz. Isa onlara, "Siz bu makama nasıl ulaştınız?" dediğinde, onlar, "Muhabbetullah ile..." dediler. Bunun üzerine de Hz. İsa, "Siz kıyamet gününde Allah'a yaklaştırılacak olan kimselersiniz" dedi.

Süddî'den rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Kıyamet gününde ümmetler, peygamberleriyle beraber çağrılırlar da onlara, kendilerini muhabbetul-laha vermiş olan kimseler hariç, "Ey Musa, ey İsa ve ey Muhammed ümmeti!" denilir. Muhabbetullah'a sahip olanlar ise, "Ey Allah'ın dostları!" diye çağrılırlar.

Bazı'kitaplarda ise şöyle geçmektedir: "Kulum, senin hakkına yemin olsun ki, ben seni seviyorum! Benim senin üzerindeki hakkım için, sen de beni sev!"

Bil ki ümmet, muhabbet lâfzının kullanılması hususunda her ne kadar ittifak etmişlerse de, ne var ki onlar bunun mânasında ihtilâf etmişlerdir.

Buna göre kelâmcıların ekserisi şöyle demiştir: Muhabbet, iradenin çeşitlerinden bir çeşittir. İrâdenin ise, ancak mümkün olan şeylerle alâkası bulunmaktadır. Buna göre muhabbetin Allah'ın zatı ve sıfatıyla ilgili olması imkânsız olur. Buna göre, "Biz Allah'ı seviyoruz" sözünün mânası, "O'na ita-atta bulunmayı ve O'na hizmet etmeyi; veya O'nun mükâfaat ve ihsanlarını seviyoruz" demektir.

Sufiler ise şöyle demişlerdir: Kul, Allah'ı zâtından ötürü sevebilir. O'na hizmet etmeyi ve O'nun mükâfaatını sevmek ise aşağı bir derecedir.

Sufiler görüşlerine şöyle delil getirmişlerdir: Biz, lezzetin zâtından kemâlin de zâtından dolayı sevildiğini görüyoruz. Lezzete gelince; bize "niçin çalışıyorsunuz?" denildiğinde, biz "mal elde etmek İçin" deriz. Buna göre eğer, "Niçin mal elde etmek istiyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki, "Yiyecek ve içecek bir şeyler bulmak için." Eğer onlar yine, "Niçin yiyecek içecek şeyler bulmak istiyorsunuz?" derlerse, biz deriz ki, "Lezzetlerin elde edilip, acıların-sa yok edilmesi için!" Yine bize, "Niçin lezzetleri arzuluyor, acıları istemiyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki, Bu, herhangi bir sebebe bağlanamaz. Çünkü, şayet herşey ancak bir başka şeyden ötürü istenir olmuş olsaydı,ya teselsül veyahut da devr-i fasit gerekirdi ki bunlar imkânsızdır. O halde, zâtı gereği sevilen bir şeye varmak gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz, lezzetin lizâtihî elde edilmesi talep edilmiş bir şeye; âlemin ise, başka bir sebepten dolayı değil, lizâtihî savuşturulması talep edilmiş bir şey olduğunu anlamış oluruz. Biz, mesela Rüstem ve İsfendiyar gibi kahramanların hikayelerini dinleyip, onların ne kadar kahraman olduklarını gördüğümüzde, kaiblerimiz onlara doğru meyleder. Hatta bu temayül bazan, onlara olan saygıyı göstermek için bu yolda mal sarfetmeye kadar varır. Bazan bu temayül ve sevgi, insanın canını tehlikeye atacak bir dereceye ulaşır. Lezzetin, zatından dolayı (yani lezzetin sırf lezzet olduğu için) sevilir bir şey olması, kemâlin de zatından dolayı sevilen bir şey olmasına aykırı değildir.

---

[235] 235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/182.

[236] 236[236] Buhârir Edeb, 96; Müslim, Birr, 165 (4/2034).

Bu sabit olunca deriz ki: Muhabbetullah'ı, Allah'a taati sevmek veya Allah'ın sevabını sevmek manasına hamledenler, lezzetin lezzet olduğu için sevilen bir şey olduğunu kavrayıp, kemâlin de zâtından dolayı sevilen bir şey olduğunu anlayamamış kimselerdir. "Allah Teâlâ, zâtında ve zâtı için sevilir" diyen sûfîlere gelince, bunlara, kemâlin zâtından dolayt (kemâl olduğu için) sevilir bir şey olduğu hakikati tecelli etmiştir. Bu böyledir; çünkü, kâmil varlıkların en mükemmeli sadece Hak Teâlâ hazretleridir. Çünkü O, vâcibu'l-vucûd olduğu için, kendi dışındaki bütün varlıklardan müstağnidir. Herşeyin mükemmelliği, kemâli O'ndandır. Cenâb-ı Hak ilim ve kudret hususunda en kâmil varlıktır. Biz, bir âlimi, ilmindeki kemâlinden; bir cesuru, üstün cesaretinden ve bir zahidi de yapılmaması gereken fiillerden uzaklığından dolayı seversek; bütün ilimler, ilmine nisbetle adeta bir yokluk, bütün kudretler, kudretine nisbetle bir hiçlik ve de kutlardaki bütün noksan sıfatlardan uzak olma hali, münezzeh oluşundan dolayı adetâ O'nun için yok mesabesinde olduğu halde, nasıl olur da biz Allah'ı sevmeyiz? Böylece gerçek manada sevilen varlığın ancak Allah Teâlâ olduğuna ve O'nun, -başkası O'nu sevsin veya sevmesin- zâtında ye zâtı için sevilen bir varlık olduğuna kesin olarak hükmetmemiz gerekir.

Bil ki sen bu konuda bu nükteye vakıf olduysan, biz deriz ki kulun başlangıçta Hakk Subhanehu'ya muttali olması imkânsızdır. Hatta bundan öte, O'nun melekûtu hususunda tefekkürde bulunmaksızın, onun bu makama ulaşması imkânsızdır. Binaenaleyh şüphesiz Allah'ın hikmetinin inceliklerine ve O'nun yaratıkları hakkındaki kudretine ıttılâı, nüfuzu daha mükemmel olan herkesin, O'nun kemâlini bilmesi de o nisbette mükemmel olur. Böylece O'nun sevmesi de daha tâm ve kâmil olur. Kulun Allah'ın hikmetinin inceliklerine vakıf olmasının mertebeleri sonsuz olunca, şüphesiz kulun Cenâb-ı Hakk'ın celâlini sevme mertebeleri de sonsuz olur.

Sonra burada başka bir durum da meydana gelir ki, o da kulun Allah'ın hikmetinin inceliklerini mütâlâası çok olunca, onun muhabbetullah makamındaki terakkisi de çok olur. Bu çok olunca, bu da muhabbetullahtn kulun kalbini istilâ etmesine ve o sevginin, çok büyük bir kaya parçasına düşen, onca letafetine rağmen, bu büyük kaya parçasını delen katreler misâli, bu kalbin derinliklerine girmesine sebep olur. Muhabbetullah kulun kalbine bu şekilde girince, kalb o muhabbetuIIahin keyfiyyetiyle hemhal olur ve muhabbetullaha ülfeti çoğalır. Ülfet ne kadar güçlü olursa, Allah'ın dışında kalan şeylerden nefret de o nisbette güçlü olur. Çünkü Allah'ın dışında kalan şeylere iltifat etmek, kulu Allah'a yönelmekten alıkor. Sevgilinin huzurunda bulunmaya mâni olan şey ise, istenmeyen bir şeydir. Böylece kalbte, muhabbetullah ve O'nun dışında kalan şeylerden nefret etme hep devam eder. Böylece bunların herbiri, kalb Mâsivâullah'tan nefret edinceye kadar, bir diğeriyle kuvvetlenir. Nefret, Masivaullah'dan yüz çevirmeyi gerektirir. Yüz çevirme ise, Allah'ın dışındaki her şeyle olan ilgiyi sona erdirmeyi gerektirir. Böylece kalb kudsî nurlarla nur-lanır, ismet âleminin ışıklarıyla

ziyalamr, hâdiseler âlemine taalluk eden haz-tara da tamamen ilgisiz kalır ki, işte bu makam derecelerin en üstünüdür.
O kimsenin bu âlemdeki durumu, herhangi bir şeye karşı şiddetli bir aşk duyan kimsenin hali gibidir. Sen kendisini iyice mal elde etmeye vermiş bir kimsenin, bu malın muhafazasına kendisini iyice verip yemesini, içmesini ve açlığını unutan nice tüccar görürsün! Bu değersiz makama karşı bu ilgi düşünülünce, Samed olan Hazreti Allah'ın celâlini mütâlâa ederken böyle bir halin meydana gelmesi nasıl akıldan uzak olur? 237[237]

Allah Teâlâya İştiyak Duymanın Mânası

İkinci mesele Allah'a iştiyak duymanın mânası hakkındadır. Bil ki şevk, ancak bazı yönlerden idrâk edilip bazı yönlerden edilemeyen bir şey için düşünülebilir. Asla idrâk edilemiyen şeye gelince, ona iştiyak duyulmaz. Çünkü şahsını görmediği ve
vasfını dinlemediği kimseye iştiyak duyulması düşünülemez. Kemâlini idrak etse bile, ona müştak olamaz. Ma'şûka iki yönden iştiyak duyulur:
a) Onu önce görüp, sonra ondan uzaklaştığında, daha önce onu görmesi sebebiyle, onun hayalini zihninde canlandırmaya çalışır.
b) Sevgilisinin yüzünü görüp, fakat saçlarını ve diğer güzel yerlerini görmediği zaman, hiç görmediği diğer güzel yerlerin kendisine tecellisine iştiyak duyar.
Bu iki husus da Allah hakkında tasavvur olunabilir, hatta her arif kimseye, bu husus zarurî olarak gerekmektedir. Çünkü, her arife tecelli eden ilahî emirler, her ne kadar çok vazıh (açık) olsalar da, yine de hayâl şaibesine bulaşmıştır. Çünkü hayâller, bu âlemdeki benzeşme ve benzerliklerden uzak olamaz. Öte yandan bunlar, manevî bilgileri ve hakikatleri idrak ettirirler. Tecellinin tamamtysa ancak ahirette meydana gelin Bu da hiç şüphesiz iştiyakın, dünyada bulunmasını gerektirir. Yukarda açıklayabildiğimiz kadarıyla bu, iştiyakın iki çeşidinden birisidir.
c) İlahî durumlar sonsuzdur. Her bir kula ise, bunların bir kısmı tecelli eder. Geriye ise, sonsuz olan gizli şeyler kalır. Arif olan kimse aklına gelmeyenlerin, aklına gelenlerden daha fazla olduğunu bildiği zaman, o kimse hatırına gelmeyen bu şeyleri öğrenmek için devamlı bir arzu içinde olur. Birinci tefsire göre şevk, görmek, karşılaşmak ve müşahede etmek şeklinde adlandırılan anlamda, ancak ahiret yurdunda sona erer; bunun bu dünyada tahakkuk etmesi düşünülemez.
İkinci tefsire göre ise şevkin sanki nihayeti yok gibidir. Çünkü bu şevkin had noktası kul için ahirette, Allah'ın celâlinin, sıfatlarının ve fiillerindeki hikmetinin tecelli etmesi ile tahakkuk eder. Bunlar sonsuzdur; sonsuz olana tafsilâtlı bir biçimde muttali olmak ise imkânsızdır.
İşte böylece sen, Allah'a iştiyak duymanın hakikatini anlamış oldun. Bil ki bu şevk, çok lezzetlidir. Çünkü kul mertebeleri kat ettiği zaman, birtakım şeyleri bulmak veya bulamamak; birtakım şeylere ulaşmak veya ulaşamamak sebebiyle, elemler, lezzetlere kavuşmuş olur. Lezzetler mahrumiyet ve bulamamak ile kuşatılınca, bunlar daha lezzetli olur. Böylece lezzetin bir çeşidi.ancak beşerin elde edebileceği şeylere benzemiş olur. Çünkü meleklerin mükemmellikleri bilfiil mevcuttur. Hayvanlar ise, mükemmelliğe kabiliyetli değildirler. Beşere gelince o, yücelme ile alçalma arasında bulunan bir varlıktır. 238[238]

Mü'minlerin Allah'ı Pek Çok Sevmeleri

Üçüncü mesele, Allah'ı her şeyden çok seven mü'mirilerin açıklanması hakkındadır. Kelâmcılar şöyle demişlerdir: Müminller Allah' ı iki bakımdan severler:
a) Onlardan sudur eden saygı, övgü, sena ile şirk
ve itikada muvafık olmayan şeylerden uzak olan ibâdet ile olur. Mü'minlerin dışındaki

---

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/182-185.
238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/186-187.

kimselerin sevgileri ise böyle değildir.

b) Mü'minlerin Allah'ı sevmeleri ümit, mükâfaat, makamının büyük olmasını arzulama, Allah'ın azabından korkma ve bu azaptan kurtuluş yoluna girme ile olur. Allah'a bu şekilde ibâdet edip, O'na ta'zimde bulunan kimsenin Allah'ı sevmesi çok güçlüdür.

Arifler ise şöyle demişlerdir: Mü'minler, beşeri kuvvetleri nisbetinde Allah'ı tanıyan kimselerdir. Biz, Allah'ı sevmenin ma'rifetin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylemiştik. Kişilerin irfanı ne kadar mükemmel olursa, onların muhabbetleri de o nisbette güçlü olur.

Buna göre şayet, "Mü'minlerin Allah'ı sevmeleri nasıl güçlü olabilir? Çünkü biz Hintlilerin müslümanlardan hiçbirinin yapamayacağı çok meşakkatli taat-lar ifa ettiğini, bunu da ancak Allah için yaptıklarını; sonra da Allah sevgisinden dolayı kendilerini öldürdüklerini görüyoruz" denilirse, biz buna aşağıdaki şekillerde cevap veririz:

a) İman eden kimseler, müşriklerin aksine, ancak Allah'a tazarru ve yakarışta bulunurlar. Çünkü o müşrikler ihtiyaç hissettikleri zaman Allah'a yönelirler, ihtiyaçları ortadan kalkınca da putlarına dönerler. Nitekim Cenâr» Hak,

"Cemiye bindiklerinde, dini yalnız O'na tahsis ederek, Allah 'a yakarırlar. Allah onlan karaya çıkarıp kurtardığında İse, bir de bakarsın ki Allah'a şirk koşuyorlar" (Ankebût, 65) buyurmuştur. Halbuki mü'min ne sıkıntıda, ne sevinçte, ne darlıkta, ne bollukta, Allah'tan yüz çevirmez. Kâfir ise, Rabbinden ba-zan yüz çevirebilir. O halde mü'minin sevgisi daha güçlü olur.

b) Allah'tan başkasını seven kimse de O'nun hükmüne razı olur. Ve O'-nun mülkünde tasarruf sahibi değildir. Buna göre bu câhil kimseler, kendilerini Allah'ın izni olmadan öldürmüşlerdir. Mü'minlere gelince bunlar bazen Allah'ın izni ve müsaadesiyle kendilerini öldürürler ki, bu da cihâdda olur.

c) İnsan çok şiddetli bir azaba duçar olduğunda, onun, Rabbinin marifetiyle meşgul olması mümkün olmaz. O halde bu Hintlilerin yapmış olduğu şey geçersizdir.

d) İbn Abbas şöyle demiştir: "Müşrikler putlara taparlar, onlar o puttan daha güzel bir şey gördüklerinde, onu bırakıp en güzeline ibadet etmeye koşarlar.

e) Mü'minler Rablerini birlerler. Kâfirler ise, bir putun yanında daha birçok putlara taparlar. Böylece bir puta tahsis edilen sevgi noksanlaşmış olur. Tek ilâha gelince, hepsinin sevgisi onda toplanır. [239][239]

"Zâlimler Azabı Gördükleri Zaman..."

"Zâlimler, azabı gördükleri zaman kuvvetin tamamıyla Allah'a ait olduğunu bir bilselerdi!" (Bakara, 165) kavline gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

Bu ayetin kıraatine dair birkaç bahis söz konusudur: [240][240]

Birinci Bahis:

Farklı Kıraatler

Nâfi ve İbn Âmir, hitabın Hz. Peygamber (s.a.s)'e tevcih edilmesi üzere, şeklinde okumuşlardır. Buna göre Allah'u Teâlâ sanki, "Ya Muhammed, o zâlimleri bir görseydin!.." demiştir.

Diğer kıraat imamları ise, yukarıda adı geçmiş kimselerden haber vermek üzere, şeklinde okumuşlardır. Buna göre Allah'u Teâlâ sanki, "Putlar edinmek suretiyle kendilerine zulmeden o kimseler keşke görselerdi!.." demek istemiştir.

Daha sonra bazı âlimler, bu kıraatin mânasının daha etkili olduğunu söylemişlerdir. Çünkü gerek Hz. Peygamber ve gerekse müslümanlar kâfirlerin karşılaşacakları şeyin mikdannı biliyor ve kıyamet gününde onların baştna gelecek olan azabı bizzat görür gibi oluyorlardı. Ama bu ayette tehdit edilenlere gelince, onlar bunu bilemiyorlardı. O halde, bu fiili onlara isnad etmek gerekir.

---

[239][239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/187-188.

[240][240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/188.

İkinci Bahis; Kıraat âlimleri, fiilinin okunuşunda da ihtilâf etmişlerdir. İbn Amir bu kelimeyi müteaddî olmak üzere, şeklinde okumuştur. Delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte böylece Cenâb-t Hak onların amellerini hasretler olarak gösterecek" (Bakara, 167) ayetidir.

Diğer kıraat imamları ise, görme işini zâlimlere nisbet ederek, kelimeyi, şeklinde okumuşlardır.

Üçüncü Bahis: Yine kıraat âlimleri ayetteki, nin okunmasında da ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, "müste'net" bir cümle olmak üzere hemzenin kesresiyle, şeklinde okurlarken, yedi kıraat imâmı da, hemzenin fethasıyla, şeklinde okumuşlardır.

Dördüncü Bahis: Ayette geçen, ifâdesinde, bazan, bazan, şeklinde okunmuştur. Bunu sen biliyorsun. ifâdesinin bazan, bazan da, şeklinde okunduğunu öğrendin. Burada böylece dört ihtimal söz konusu olmuş otur.

Birinci İhtimal: şeklinde okunması. Buna göre âlimler, kelimesini, lâfzında âmel ettirmişlerdir. Buna göre cümlenin takdiri, şeklinde olur. Buna göre mâna, "Eğer o zâlimler Allah'ın azabının şiddetini ve kuvvetini görselerdi, (Allah'dan başka putlar edinmezlerdi)" şeklinde olur. Bu takdire göre, in cevâbı düşmüştür.

Bunun örneği, Kur'an'da çokça bulunmaktadır. Meselâ, "Ateşin karşısına dikildiklerinde onların halini görseydin..." "Zalimler ö-lümün sarhoşluğunda iken bir görseydin" (Enam, 93) ve, "Şayet dağlan yürütecek bir Kur'an olsaydı..'. ayetleri gibi... Yine Araplar, "Kamfi/ar sırtında şaklarken falancayı görseydin... " derler.

Alimler, bu lâfzın çok müessir ve çok manidar olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu takdire göre muhatabın zihni her türlü tehdidi tahayyül edebilir. O zaman da onun duyduğu korku, bu va'îd ona has kılındığında duygu, korku gibi bir korku olur.

İkinci İhtimal: Ayetin, şeklinde okunmasıdır. Bu kıraate göre ayetin takdiri, "Zalimler, Allah'ın azabını gördükleri zaman, ne kadar âciz kalacaklarını bilselerdi, "şüphesiz kuvvet Allah'a aittir" derlerdi" şeklinde olur.

Üçüncü İhtimal: Âyetin, şeklinde okunmasıdır. Bu Nafi ve İbn Âmir'in kıraatidir. Ferra, "Bu okunuşun hususiyeti, görmenin tek andır. Buna göre takdir, "O zalimler azabı gördükleri zaman sen onları gör-seydin, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu görmüş olurdun" şeklinde olur.

Dördüncü İhtimal: Âyetin, şeklinde okunmasıdır. Buna göre takdir, "Zalimler azabı gördüklerinde, sen o zalimleri görseydin, şüphesiz güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu söylerdin" şeklinde olur. Bu da açık ve güzel bir izahtır. 241[241]

İKİNCİ MESELE

Eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, istikbale âit olduğu halde, geçmiş zamanı ifâde eden, İfâdesi ile, birlikte nasıl elmiştir?" denilirse, biz de deriz ki: Bu geçmiş zamani anlatan bir tarzda gelmiştir, çünkü kıyametin kopması yakındır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kıyamet hadisesi de ancak bir göz kırpma kadar, hatta daha yakındır" (Nahl, 77) ve, "Belki kıyamet yakındır "(Şûra, 17) buyurmuştur. Vuku bulması yakın olan her-şey, sanki olmuş ve meydana gelmiş gibidir. Bu te'vile göre de Cenâb-ı Hak, "Cennetlikler şöyle seslendiler..." (Araf,.44) buyurmuştur. Müezzinin, vakti iyice yaklaştığı için, henüz namazın tekbiri alınmadan önce, "Namaz kılındı" diye kâamet getirmesi de bu manadadır. Kur'an-ı Kerim'de bu şekilde olan birçok ayet bulunmaktadır. Meselâ, Allah, (En'am-27), En'am, 93), (Sebe, 51), (Enfal 50) buyurmuştur. 242[242]

241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/188-190.

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/190.

Müşriklerin Âhiretteki Halleri ve Pişmanlıkları

"O zaman (görürler ki) kendilerine tabî olanlar, kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşmıştır. (Hepsi) o azabı görmüşlerdir. Aralarındaki bağlar kopmuştur. Ve o tabî olanlar şöyle demiştir: "Eğer bizim için dünyaya bir defa dönme İmkânı olsaydı, (bugün) bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşırdık." Böylece Allah, onların bütün amellerini pişmanlıklar halinde kendilerine gösterecektir. Onlar cehennemden çıkacak da değiller" (Bakara, 166-167).

Bil ki AHah'u Teâlâ, tehdid üslûbu ile, "O zalimler azabı gördüklerinde, sen onları bir görsen.." diyerek, Allah'dan başka ilahlar edinen kimselerin halini anlatınca, bu va'îdin peşisıra, "o zaman, kendilerine tâbi olunanlar, kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşır" cümlesini getirerek, bu tehdidini artırmış ve böylece, onlara ibadet etmek suretiyle ömürlerini tüketen, ve onlar kendilerine ihtiyaç duydukları bir sırada kendilerinden uzaklaştıkları hâlde, onların, kendilerinin kurtuluşu için en güçlü vesileler olduğuna inanan kimselerin halini anlatmıştır. Bunun bir benzeri de,

"Siz birbirinizi (tanıdığınızı) İnkâr eder ve birbirinize lanet okursunuz" (Ankebut, 25);

"Muttaküer dışındaki bütün dost-larr o gün birbirine düşmandırlar" (Zuhruf, 67), ve, "Her ne zaman o (cehenneme) bir ümmet girerse, dindaşlarına lanet eder" (Araf,38) ayetleridir. Yine iblisten, ayette, "Sizin daha Önce beni Allah'a ortak koşmanızı da tanımamıştım" (ibrahim. 22) dediği nakledilmiştir.

Tefsir ettiğimiz ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 243[243]

Birinci Mesele

Hak Teâtâ'nın, ifâdesi hakkında İki görüş vardır:

a) Bu, ifâdesinden bedeldir.

b) Buradaki, edatında âmil olan, lâfzının manasıdır. Hak Teâlâ buna göre sanki şöyle demiştir: "Tâbi olanlarla önderlerin birbirinden ayrılma zamanında O, azabı şiddetli olandır." 244[244]

İkinci Mesele

Ayetin manası, "Kendilerine tâbi olunanlar, ahirette tâbi olanlardan uzaklaşırlar." Böylece Cenâb-t Hak, onların, kendilerine tâbi olanlardan ayrılış se-beblerini beyân etmiştir ki bu da kendilerine tâbi olunanların, tâbi olanların gördüğü azabtan onları kurtaramamalarıdır Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Aralarındaki bağlar kopmuştur" ifâdesinin içine, onların ne kendilerini, ne de kendilerine uyanları ilâhî azabtan kurtarmaya bir yol bulamayışları da girer. Kendilerine ve dostlarına gelen belâdan kurtulmaktan tamamen ümit kesmiş kimse için /'Aralarındaki bütün bağlar kopmuştur" denir.

Alimler, "tâbi olan kimseler" ile murad edilenler hakkında şu şekilde ihtilâf etmişlerdir:

a) Bunlar, müşrik insanların lider ve reisleridir. Bu görüş, Katâde, Rebî ve Atâ'dan rivayet edilmiştir.

b) Bunlar, vesvese verdiği için kâfirlerin kendilerine uyduğu cin şeytanlarıdır. Bu görüş, Süddî'den rivayet edilmiştir.

c) Bunlar, ins ve cin şeytanlarıdır.

d) Bunlar, onların ilah kabul ettikleri putlarıdır.

243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/191.

244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/192.

Doğruya en yakın olan görüş, birincisidir. Çünkü "kendilerine tâbi olanlar" için en uygun mana, kendilerine tâbi olma mümkün olsun diye, emir ve nehiy sâdır olan kimselerdir. Bu mana putlara uygun düşmez.

Yine onları, insanların liderleri manasına almak gerekir. Çünkü o liderler, şerefti oldukları için haklarında, "onlar, onlan Allah'ı sever gibi severler" denebilecek kimselerdir. Şeytanlar böyle değildir. Bunu, Hak Teâlâ'nın, "Biz, efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettiK onlar da bizi yoldan saptırdılar"(Ahzab, 67) ayeti de te'yid eder.

Mücâhtd bu iki fiilden birincisini malûm, ikincisini de meçhul olarak okumuştur. Buna göre mana "Tabî olanlar, reislerinden hızla ayrılırlar" şeklinde olur. 245[245]

Teberrî (birbinden uzaklaşma) Hakkında Tefsir

Alimler, ayetteki "teberrf" kelimesinin tefsiri hususunda birkaç görüş ileri sürmüşlerdir:

a) Bu teberri onlardan sözlü olarak vuku bulmuştur.

b) Bu, onlara azabın gelmesi ve onların bu azabı savuşturamamalarıdır. Binaenaleyh onlar, bu azabı başkalarından nasıl savuşturabilirler? Bundan dolayı onlardan ayrılırlar.

c) Bu, onların Allah'ı inkâr edip, peygamberlerinden yüz çevirmeleri gibi şeylerden dolayı pişmanlık duymaları manasındadır. Buna göre pişmanlık, te-berrî diye beyân edilmiştir.

Doğruya en yakın olan birincisidir, çünkü o hakîkî manadır (mecazi değil).

Cenâb-ı Hakk'ın, "ve o azabı görmüşlerdir" ifâdesindeki vâv, vâv-ı hâliyedir. Yani, "onlar azabı gördüklerinde ayrılmışlardır" demektir. Bu, diğer görüşlerden daha evlâdır. Çünkü bu durumda korku ve dehşet artar. 246[246]

Müşriklerin Aralarındaki Bağların Kopması

Allah Teâlâ'nın, ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır: 247[247]

Birinci Mesele

Bu ifâde, üzerine atfedil mistir. Alimler, kelimesinin tefsirinde yedi görüş belirtmişlerdir:

1) "Bunlar, o kâfirlerin vasıtasıyla birbirleriyle münasebet kurdukları vesilelerdir." Bu görüş, Mücahtd, Katâde ve Rebî'den nakledilmiştir.

2) "Bunlar, kendileri birbirlerine merhametli davranmalarına sebeb olan akrabalık bağlarıdır." Bu görüş, İbn Abbas ve Ibn Cürayc'ten nakledilmiştir.

3) "Bunlar, yapmayı âdet haline getirdikleri amelleridir." Bu görüş, İbn Z«yd ve Süddl'nindir.

4) "Bunlar, aralarında bulunan ve birbirlerine karşı sevgilerine sebeb olan ahid ve yeminleridir." Bu görüş, İbn Abbas'tandır.

5) "Aralarında bulunan inkâr bağlarıdır." Onlar, ahiretle işte bundan koparlar. Bu görüş Esamm'dandır.

6) "Bunlar, onların dünyadaki mertebeleridir." Bu Dahhâk, Rebî ve İbn Enes'ten rivayet edilmiştir.

7) Bu, kurtuluş, sebeblerinin tamamen onlardan kopup yok olması manasınadır.

En açık olan görüş, bütün bunların ayetin şümulüne girmesidir. Çünkü bütün bunlar, menfî birer durumdur; dolayısıyla ayet hepsini içine alır. Buna göre sanki Hak Teâlâ şöyle demiştir: "Bulunabilecek hertürlü sebeb ve vesile onlardan uzaklaşmıştır. Onlar, makam, sebeb, neseb, yemin, anlaşma ve ahid gibi çeşitli sebeblerden istifâde edemezler. Bu ise ümidsizliğin had noktasıdır." Buna göre bu ayette son derece büyük bir zecr vardır. 248[248]

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/192-193.

246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/193.

247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/193.

248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/193-194.

İkinci Mesele

ifâdesindeki "bâ" harfi, manası nadir. Bu tıpkı, "Ondan, Habir olan (Allah'a) sor"(Furkan,59) ayeti gibidir. Buradaki, manasınadır.
Alkame b. Abede de şöyle demiştir:
"Eğer öana kadınlardan sorarsanız, bilin ki ben kadınların dertlerini bilirim, ben doktorum."
Bu şiirdeki, manasınadır. 249[249]

Üçüncü Mesele

Arapçada, (sebep) ip manasınadır. Araplar ipe ancak, kendisine tutunularak inilip çıkıldığında "sebep" derler. Cenab-ı Hakk'ın "Semaya (tavana) bir ip uzatsın.." (Hacc, 15) ayeti de bu manadadır.
Daha sonra, vasıtasıyla bir yere veya istenen bir şeye ulaşılan her şeye "sebeb" denilmiştir. İki kişi arasında bir sevgi ve muhabbet olduğu zaman "Benim ile senin aranda bir sebeb var" denir.
Yola da, sen kendisine girmekle istediğin bir yere ulaştığın için, "sebeb" denilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O da bir sebep yani yol tuttu"(Kehf, 85) buyurmuştur.
ifâdesi, göğün kapıları manasınadır. Çünkü göğe ulaşmak, göğe girmekle olur. Nitekim Allah Teâlâ, Firavun'dan, "Belki ben, kapılara, göğün kapılarına ula şınm" (Mümin, 36-37)dediğini naklelmiştir.
Züheyr de şöyle demiş:
Kim öfflm sebeplerinden korkarsa, o korktuğu (ölüm), merdivenle gök kapılarına çıksa dahi o kimseye ulaşır."
İnsanlar arasındaki sevgiye de "sebeb" denmiştir. Çünkü insanlar sevgi ile, birbirleri ile ilgi alâka kurarlar.
Allah Teâlâ'nın, "Ve o tabi olanlar şöyle demiştir: "Eğer bizim için dünyaya bir defa daha dönme imkânı olsaydı, (bugün) bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşırdık" ifâdesi, onların bir daha dünyaya ve mükellefiyete dönme imkânının kendilerine verilmesi için bir temennileridir. Böylece dünyaya gönderilmeleri halinde bu tâbi olmuş kimselerin, tâbi olunanların kıyamet gününde kendilerinden ayrılışı gibi, o tâbi olduklarından dünyada ayrılma imkânı verilmiş olur. Sözün özü, onlar dünyada bir azabın olmasını temenni etmişlerdir. Böylece o uyanlar, reislerinden ayrılacaklar, onları bu azabtan kurtarmayacak ve onlar yardım etmeyeceklerdi, tıpkı o reislerinin, kendilerine kıyamette yaptıkları gibi. Buna göre ayetin takdiri: "Bizim için bir dönüş olsaydı, onların burada bizden ayrılışları gibi, onların başına böyle felâketler geldiğinde de biz onlardan ayrılırdık." İşte durum budur, çünkü onlar kurtulmuş oldukları halde onlardan uzak olmayı temenni etmiş olsalardı bile, bunun hiçbir faydası olmazdı. 250[250]

Müşriklere Amellerinin Pişmanlıklar Halinde Gösterilmesi

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 251[251]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, sözünde iki husus vardır:
a) Onların birbirlerinden uzak olmaları gibi, Allah onlara amellerini birer hasret ve nedamet

---

249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/194.
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/194-195.
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/195.

olarak gösterir. Bu böyledir,çünkü herkesin ümidi kesilmiştir.

b) Allah onlara azabını gösterdiği gibi, onlara amellerini de bir nedamet sebebi olarak göstermiştir. Çünkü onlar, kesinlikle helak olacaklarına inanmışlardır. [252][252]

İkinci Mesele

Bu âyette geçen, (a'mâl) den ne kastedildiği hususunda bazı görüşler vardır:

a) Bunlar, kâfirlerin zây ettiklerine pişmanlık duydukları taattarıdır. Bu, Süddî'nin görüşüdür.

b) Bunlar, o kâfirlerin yaptıklarına pişman oldukları günahları ve kötü fiilleridir. Bu, Rebî ve İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir.

c) Kâfirlerin yapıp da, küfürleri sebebiyle iptal ettikleri taatlarının sevabıdır Bu Esamm'dan rivayet edilmiştir.

d) Bu, kâfirlerin reislerine yakınlaşmak için yapmış oldukları saygıları ve reislerinin emirlerine canla başla itaati şeklindeki amelleridir.

Zahir olan, bu amellerden maksat, o kâfirlerin reislerine Uydukları küfür ve isyan gibi amelleridir. Bundan pişmanlık, bu amelleri amel defterlerinde görmeleri ve onlara, bu amelleri terkedip, onun yerine taat yapmaları mümkünken, bunlardan dolayı cezayı hak ettiklerini iyice anlamaları sebebiyle olur. Bu izahta bulunan nisbet hakikidir. Çünkü onlar bunu bizzat yapmışlardır.

İkincisine göre ise mecazîdir. Yani, bu onlara gerekli iken, onlar bunu yapmamışlardır, demektir. [253][253]

Üçüncü Mesele

kelimesi, fiilinin üçüncü mefulüdür. [254][254]

Dördüncü Mesele

Zeccâc, şöyle demiştir: Hasret, şiddetle duyulan pişmanlıktır. Kendisinde hiçbir fayda bulunmayan
hayvan gibi, pişman olan kimse de, öylece kalakalır. maddesi, kişinin elden kaçırdığı bir iş hakkında son derece pişman olduğu zaman kullanılır.

Kelimenin esas manası "açmak" demektir. İki kollarını açtığı zaman, Arapçada, denilir. Hasret de, nedamet halinden kurtulmadır.

(husûr) kelimesi ise yorgunluk ve acizlik anlamına gelir. Çünkü bu da, uzun yolculuğun icab ettirdiği meşakkatli durumlardan sıyrılıp çıkmaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak "Onun huzurunda bulunanlar, O'na ibadetten asla kaçınmazlar, yorulmazlar da" (Enbiya, 19) buyurmuştur.

Süpürgeye, yerin yüzünü ortaya çıkardığı için, denilir. denilir; çünkü kuş, tüylerinin dökülmesiyle meydana çıkar. [255][255]

Ebediyyen Cehennemde Olanlar Kafirlerdir

Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesine gelince, âlimlerimiz bununla ehl-i kıbleden olan büyük günah sahiplerinin ateşten çıkacakları hususuna istidlal ederek şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, hasr üslubuyla, onların asla çıkamıyacaklarını ifâde etmektedir. Bu sebeple, bu çıkamama durumunun, kâfirlere mahsus olması gerekir. Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, 'Muhakkak facirler alevli bir ateştedirler. Din gününde ona yaslanacaklar.. Ve, ondan hiç çıkmayacaklar"

---

[252][252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/195.
[253][253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/196.
[254][254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/196.
[255][255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/196.

[İnfitar, 14-16) âyetleriyle neyin murad edildiğini ortaya koymaktadır. Böylece, buradaki jl*âN ile murad edilenin, şu ayet de ona delâlet ettiği için, kâfirler olduğu ortaya çıkmıştır. 256[256]

"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerden, helâl ve temiz olanlarından yeyiniz. Şeytanın adımlarına uymayınız. Çünkü o, gerçekten sizin için apaçık bir düşmandır. Şeytan size sadece kötülüğü, hayasızlığı ve Allah'a
karşı (Allah hakkında) bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder" (Bakara, 168-169).
Bil ki Cenâb-ı Allah tevhidi, tevhidin delillerini ve muvahhidlere verilecek sevabı açıkladıktan sonra, şirki, Allah'tan başka varlıkları Allah'a eş koşanları ve kâfir başkanlarına uyanları zikretmiş, bunun peşisıra da her iki gruba (yani hem mü'minlere, hem kâfirlere) olan nimetleri ile ihsanını ve, Allah'a karşı günah işleyenin günahı ile Allah'ı inkâr edenin inkârının, ilâhî ihsanların ve nimetlerin kesilmesinde müessir olmadığından bahsetmiş ve, "Ey insanlar yeryüzündeki şeylerden yeyiniz" buyurmuştur. Bu ayette birçok meseleler vardır: 257[257]

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Bu ayet, kendilerine "sâibe" (adak olarak salıverilen), "vasile" (putlara adanan) ve "bahire" (kulağı yarılıp salıverilmiş) olan hayvanları haram edenler hakkında nazil olmuştur. Bunu yapanlar Sakif, Be-nû Amir b. Sa'sa'a, Huza'a ve Benû Müdlic kabileleri idi. 258[258]

Helâl Kelimesinin Mânası Baklanda Geniş Bilgi

"Helâl"ukendisinden, mahzurluk düğümü çözülen mubah" demektir. Bu kelimenin aslı, "akd" (düğümlemek) kelimesinin zıddı olan "hail" (çözmek) masdandır. Birisi bir yere geldiğinde söylenen,
(Mekana, yere indi, konakladı) ifâdesi bu köktendir. Çünkü o şahıs, oraya inmek için yükünün ipini çözmüştür. Müddetinin bitmesi ile düğümü çözüldüğü için, ödenmesi gerektiği zaman borç hakkında, "Borcun ödenmesi gerekti" denilmesi; ihramının ipini çözdüğü için ihramdan çıkana, (ihramından çıktı) denilmesi; azaba manî olan düğümün çözülmesini ifâde etmek için, "ona ceza vacib oldu" manasında, denilmesi; giyilmek üzere katlanmış şeklin açılmasıyla elde edilen izâr ve ridâya, yani vücudun üst ve altını örten elbiseye (hülle) denilmesi ve, yemin bağı kendisi ile çözüldüğü için, yemin editen şeyi helâl kılan şeye, denilmesi, hep bu aslî manaya raci olur.
Bil ki haram, bazan ölü eti, kan ve domuz etinde olduğu gibi, harama konu olan şeyin pis olması sebebiyle haram olmuştur. Bazan da, başkasının malının, sahibi tarafından yenmesine izin verilmediği zaman haram oluşu gibi, pis olmadığı halde (başka bir sebeble) haram olur. Helâl hakkında böyle iki şart yoktur. 259[259]

Üçüncü Mesele

Allah'ın, "helâl ve temiz olanlardan" kelimelerini, istersen ifâdesinin hali olarak mansub oku, istersen mefûl sayarak mansub oku. 260[260]

Tayyip Ne demektir?

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/197.
257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/197.
258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/197-198.
259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/198.
260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/198.

"Tayyib" kelimesi lügatta bazan "temiz" manasına olur ve, haramın "pis diye vasıflandırılması gibi, helal, tayyir (temiz) diye vasıflandırılır. Cenab-ı Allah, "De ki: "Pis (olan haram) ile temiz (olan helâl) bir değildir" (Maide, 100) buyurmuştur.

"Tayyib" aslında, kendisinden lezzet duyulan ve hoşa giden şeydir. Temiz ve helâl olan şeyler, teşbih yolu ile,' 'tayyib" diye tavsif edilmişlerdir. Çünkü nefis, pis olan şeyden hoşlanmaz ve ondan lezzet duymaz.

Haram olan şeyden de lezzet alınmaz. Zira şeriat ondan men eder.

Âyette geçen "tayyib"den muradın ne olduğu hususunda iki vecih söylenmiştir:

1) O, lezzet duyulan şey manasınadır. Çünkü biz, bu kelimeyi "helâl" manasına alırsak, bu bir tekrar olmuş olur. Buna göre de helâl ancak, arzu edilen bir şey cinsinden olursa "tayyib" olur. Zira "arzu duyulmayan şey" manasına kullanılsa haram olmuş olurdu. Bu ise, akıllı bir kimsenin ancak bir şüphe olduğu zaman, söyleyeceği şeydir.

2) Bundan murad "mubah" dır.

Birinci görüş sahibinin; 'Bunu helâl manasına alırsak tekrar olmuş olur" sözünü kabul etmiyoruz. Çünkü Allah'ın, (helâl olanlardan) ifâdesinden murad, cinsi helâl olan şeydir.

temiz olanlardan" ifâdesinden murad ise, içinde başkasının hakkı olmayan şeydir. Çünkü haram olan şeyi yemek, hoşa gitse de, sonunda insanın cezalandırılmasına sebeb olacağı için zararlıdır ve binaenaleyh hoşa gitmemesi gerekir. Nitekim Cenâb-ı Allah, 'yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarında ancak ateş yemiş olurlar" (Nisa, 10) buyurmuştur. 261[261]

Şeytanın Adımlarına Uymamak

Cenâb-ı Allah'ın, mu "Şeytanın adımlarına uymayınız" ayeti hususunda bazı meseleler vardır: 262[262]

Birinci Mesele

İbn Âmir ve Kisâi, kendisinden gelen iki rivayetten birine göre İbn Kesir ve.Hafs'ın rivayetine göre

Âsim, kelimesini hâ ve tâ harflerinin zammesi ile, şeklinde, diğer kıraat imamları da tâ harfinin sükûnu ile, şeklinde okumuşlardır. Tâ harfini zamme okuyanlar, kelimenin mûfredi, olduğu, cemî yapıldığı zaman ayne'l-fiilinin (yani ikinci harfinin) cemiden dolayı harekeli kılındığı için böyle okumuşlardır. Nitekim bu vezinde olan isimlere böyle yapılır. Meselâ, kelimesinin cemisi de, ilijt gelir. Benzeri cemilerde yapıldığı gibi, cemî olduğu için kelimenin ayne'l-fiilinin harekelenmesi ise, bu kökten olan isim ile sıfatı birbirinden ayırmak içindir. Bu şöyledir: İsmi cem yaptığın zaman kelimelerinde de olduğu gibi, bunun için ayne'l-fiillerini cemilerinde harekelersin. Sıfat ise ayne'l- fiili sükun kılınarak cemî yapılır. Mesela: (cüssesi büyük) ve, (büyük) kelimeleri gibi, (adım) kelimesi, sıfat değil isimdir. Bundan dolayı bu kelime ayne'l-fiili harekeli olarak cemî yapılır. Ama, şeklinde, ayne'l-fiili sükûn olarak okuyanlar, kelimeyi aslı gibi bırakmışlar ve hafiflik, kolaylık olsun istemişlerdir. 263[263]

İkinci Mesele

İbnu's-Sıkkît, Cübbâî'nin ondan rivayet ettiğine göre şöyle demiştir: kelimeleri aynı manadadır. Ferrâ'dan şöyle dediği nakledilmiştir:

(Bir adım attım) denilir. iki ayak arasında kalan mesafedir. Aynı şekilde, "Bir avuç toprak attım" denilir. Buradaki, kelimesi avuçlanan şeyin ismidir. de aynı manaya gelir. de avuca alınan şey manasınadır. Durum böyle olunca avuç-la avuçlanan şeye denildiği gibi, bir adımın

---

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/198-199.

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/199.

263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/199-200.

atıldığı mekana da, denilir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Şeytanın yoluna uymayın, yolunu tutmayın." Çünkü "Hatve" yer ismidir. Bu Zeccâc'ın ve İbn Ku-r teybe'nin de görüşüdür. Çünkü onlar "Şeytanın hatveleri (adımları), yolları demektir" demişler. Eğer, kelimesini, Cübbâi'nin dediği gibi, kelimesi ile aynı sayar (yani adım manasına alır) isen o zaman ayetin takdiri şöyle olur: Şeytanı önder edinmeyin, onun izinde durmayın, olmayın. Takdirler birbirinden farklı ise de, her iki mana da birbirine yakındır. Bu, lügat ile ilgili olan izahtır.

Ama ayetin manasına gelince, burada Allah'ın muradı, lügat ile ilgili olan şey değildir. Aksine bu ayette sanki, bahsedildiği şekilde yemesi mubah kılınan kimseye şöyle denilmektedir: "Helâli bırakıp da şeytanın seni davet ettiği şeye yönelerek, haddi aşmaktan sakın." Bu söz ile Allah Teâlâ, mükellefi harama yürümekten menettiği gibi, helâlden şüpheliye yürümesini (geçmesini) de men etmiştir. Çünkü şeytan insanın kalbine şüphe yerine geçen (şüpheli olan) şeyleri atar ve bununla ona helâi olmayan şeyi süslü gösterir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, bu şüpheli şeylerden men etmiş ve sonra bu sakındırmanın sebebini açıklamıştır. Bu sebeb de, şeytanın apaçık bir düşman, düşmanlığını ortaya koyan bir düşman olmasıdır. 264[264]

Şeytanın İnsana Karşı Yedi Düşmanlığı

Bu böyledir, çünkü şeytan, düşmanlık hususunda yedi şeyi kendisine gerekli saymıştır. Onlardan dördü "Onları mutlaka saptıracağım, kuruntulara düşüreceğim ve onlara emredeceğim de davarlarının kulaklarını (putlarına adadıklarını göstermek için) yaracaklar. Onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler" (Nisa, 119) ayetinde; üçü de,

"Muhakkak senin sırat-ı müstakimine oturacağım, sonra o İnsanların önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulup (onları saptıracağım), sen onların çoğunu şükredici bulamayacaksın" (A'râf, 16-17) ayetinde zikredilmiştir.

Şeytan bu şeyleri yapmayı kendisine prensip edindiğine göre, düşmanlığını ortaya koyan bir düşmandır. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ onu "apaçık bir düşman" diye tavsif etmiştir.

Cenâb-ı Allah'ın,

"Şeytan size sadece kötülüğü, hayasızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder" ayeti, şeytanın düşmanlıklarının tafsilâtı gibidir. Bu ayet üç şeyi ihtiva etmektedir:

a) (kötülük). Bu kelime, ister uzuvlara ait, ister kalbe ait fiillerin ma'siyeti olsun, bütün günahları ifâde eder.

b) Bu da kötülüğün bir çeşididir. Çünkü bu, kötülüğün en çirkin çeşididir, ve büyük günahlardan olup yüz kızartıcı sayılan şeylerdendir.

c) "Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemeniz." Sanki bu da, fuhşiy-yâtın (yani yüz kızartıcı günahların) en çirkinidir. Çünkü Hak Teâlâ, bunu da büyük günahlardan saymıştır. Bu izaha göre, bu ayet,

"Şeytanın adımlarına uymayınız" ayetinin bir tefsiri gibi olmuştur. Böylece ayete, şeytanın küçük ve büyük günahlara, inkâra ve Allah'ı bilmemeye davet edişi de dahil olmaktadır. Burada birkaç mesele vardır: 265[265]

264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/200.

265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/200-201.

Şeytanın Vesvesesi Hakkında

Bil ki şeytanın işi ve vesvesesi, bizim içimizde hissettiğimiz havâtırdan (kötü düşünce ve hislerden)
ibarettir Âlimler bu navâtır hakkında birkaç bakımdan ihtilaf etmişlerdir:
1) Bunların mahiyeti mahiyeti ihtilâf etmişler ve bir kısmı 'Bunlar gizli birtakım harfler ve seslerdir" demişler. Felsefeciler ise "Bunlar, aynalarda görülen şekiller gibi, harf ve seslerin tasavvur ve hayalleridir. Çünkü bu şekiller her yönden olmasa da bazı yönden tasavvur edilen o şeylere benzerler" demişlerdir.
Birisi şöyle diyebilir: Bu harflerin şekilleri ve hayal edilmeleri, birer harf oluşu itibariyle, o harflerin kendisine benzer mi, benzemez mi? Eğer benzer ise, bu harflerin tasavvurumuza akseden su retle ri.harf terin kendisi olur. O zaman da söz, bu havâtırtn birer ses ve harf olduğu neticesine gelir. Eğer benzemez ise, harflerin tasavvurumuzdaki şekilleri harf değildir. Fakat ben, kendimde bu harf ve seslerin dışarıdaki nizam ve sırasına göre tertib edilmiş olduğunu hissediyorum, Arap olan, gönlündeki mana hakkında ancak Arapça ile konuşur. Acemler de kendi dilleriyle... Bu harflerin tasavvuru, birbiri peşine gelmesi ancak, dıştaki tertip ve nizamına uygun olarak teşekkül eder. Böylece bunların kendi içimizde, birer gizli harf ve ses olduğu ortaya çıkmış olur.
2) Bu havâtırın failinin kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bizim kaidelerimize göre, bütün sonradan olan varlıkların yaratıcısı Hak Teâlâ'dır. Bu aşikârdır. Mu'tezile'nin kaidelerine göre ise, onlar böyle söylemiyorlar. Yine onlara göre, "Konuşan kimse, sözü söyleme fiilini işlemiştir. Eğer bu havâtırın faili Allah olsaydı ve bunlarda da yalan ve tutarsız şeyler bulunsaydı, o zaman Hak Teâlâ'nın bunlarla tavsif edilmiş olması gerekirdi. Bu havâtırın failinin kul olduğu da söylenemez. Çünkü kul bazan bu havâtırın meydana gelmesini istemez, onu gönlünden atmaya çalışır, ama atamaz. Aksine onlar peşipeşi-ne gelirler.
O halde bunda bir başka failin bulunması gerekir. Bu da ya melek, veya şeytandır. Belki de melek ile şeytan, beynin ve kalbin en ücra noktalarında sözlerini söylerler. İnsan son derece sağır olsa bile bu harf ve sesleri duyar. Sonra biz, şeytan ve meleklerin, kendi kendilerine kâim olan (varlıkta kalan) zatlar oldukları halde bir mekân işgal etmediklerini söylesek bile, onların bu gibi fiillere kadir olmaları akıldan uzak görülmez. Yine onların cism-i lâtif varlıklar olduğuna hükmetsek bile, bunlar insanın içine giremeseler bile, bu sözlerini insanın içine ulaştırmaya kadirdirler, denilmesi, ve "Bunlar son derece lâtif cisimli varlıklar oldukları için, insanın içindeki en damarlara, bedenin gözeneklerine nüfuz etmeye, sözü kalbin ve beynin en uç noktalarına ulaştırmaya güçleri yeter. Sonra bunlar, lâtif oluşlarının yanında, bazı parçalarının diğer parçalarına ayrılmayacak şekilde birleşmesi sebebiyle, yapıları son derece sağlamdır. Bu sebeble onların damarlara ve derinin gözeneklerine nüfuz etmeleri, parçalanmalarını ve bölünmelerini gerektirmez. Süfün bu ihtimallerin fâsid olduğuna bir delil yoktur. Bunların hakikatini ancak Allah bilir. 1[1]

Melekler Hayrı İlham Ederler

Meleklerin hayrı ilham ettiklerini isbata, Hak Teâlâ'nın,
"Hani Rabbin meleklere, "Muhakkak Ben sizinle beraberim. Haydi, iman edenlere sebat verin" dtye vahyetmişti" (Enfal, 12)ayeti delildir. Bu, "O, mü'minlere sebatı ilham edip, onları düşmanlarına karşı cesaretlendiriniz" demektir. Bunun, hadisten delili ise, Hz. Peygamber {s.a.s)'in, "İnsanoğlunda şeytanın vesvesesi meleğin de ilhamı vardır"2[2] hadisidir. Yine hadiste, "İnsanoğlunun bir çocuğu doğduğu zaman, iblis ona bir şeytan musallat eder,' Cenâb-ı Allah da ona bir melek gönderir. Şeytan onun kalbinin sol tamuna yptşir. Melek ise kalbinin sağ taraûna yapışır ve herbfrf onu kendi tarafina davet eder" denilmiştir.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/201-203.
2[2] Tirmizi. Tefsir, 3 (5/219).

Sûfilerden ve felsefecilerden, hadisteki hayra davet eden meleği "aklî kuvvet"; şerre davet eden şeytanı da "şehvet ve gadab kuvveti" diye açıklayanlar vardır. 3[3]

Şeytan Sadece Kötülük Yapmayı Emreder

Ayet, şeytanın sadece kötülükleri emrettiğini göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu hususu hasr ifâde eden, kelimesiyle anlatmıştır. Bazı sûfiler şöyle demişlerdir: "Şeytan bazan, hayra davet eder. Ancak maksadı, o kimseyi o hayırdan şerre çekmektir. Bu birkaç türlü o\ur: Ya onu, iyi elandan şerre çekebilmek için, daha iyi olandan iyi olana çeker. Veya onu, kolay olan hayırlı şeyden, insanın taatlardan tamamen soğumasına sebebiyet vermek için, onun meşakkatini artırmak gayesi ile, meşakkatli olan hayırlı şeye çeker. 4[4]

Taklid

Allah Teâlâ'nın, "Allah a Karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi... ifadesi, bütün bozuk mezhebleri, hatta hakkı taklîd etmeye bile şâmildir. Çünkü o insan her nekadar, hak olan şeyi taklid ile kabul etse bile, bilmediği şeyleri söylemiş olur. Böylece de bu ayetteki zemmin kapsamına girdiği için, zemmedilmeyi hak etmiş olur. 5[5]

Kıyas İle Amel

kıyası kabul etmeyenler, Allah'u Teâlâ'nın, ayetine tutunmuşlardır. Buna şekilde cevap veririz: Kıyas ile amel etmenin vacib olduğuna dair delil bulunduğu zaman, kıyas ile amel etmek, Allah'a karşı bilmediği şeyi değil, bildiği şeyi söylemek olur.

"Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiği zaman, onlar "Hayır, biz ecdadımızı üzerinde bulduğumuz (dine) uyarız" derler. Onların ecdadı hiçbirşey anlamamış ve doğruyu bulamamış (kimseler) olsalar da mı (uyacaklar)! (Bakara, 170).
Bil ki alimler, deki, zamiri hususunda üç değişik görüş söyleyerek ihtilâf etmişlerdir:
a) Bu zamiri, "Allah'dan başka şerikler (putlar) ittihaz eden kimse" ayetindeki, ji edatına racidir. Bunlar, daha önce ı bahsedilmiş otan, müşrik Araplardır.
b) Bu zamir, ifâdesindeki, (insanlar) kelimesine râcidtr. Onların sapıklıklarını daha iyi ortaya koymak için "iltifat" üslûbu gereği, muhatab sığalarından gâib sığasına dönülmüştür. Allah Teâlâ akıllı kimselere sanki, "Şu ahmaklara bakın, ne söylüyorlar..." demiştir.
c) İbn Abbas (r.a), bu ayetin yahudiler hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s) onları İslam'a davet ettiği zaman vuku bulmuştur. Onlar bu davet karşısında, "Biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine uyarız. Atalarımız, bizden daha hayırlı, daha iyi ve daha bilgili idiler" demişlerdir. Bu izaha göre âyet "müste'nef" bir cümledir, zamiri, bu takdirde zikredilmiş olan bir şeye râcîdir. Çünkü zamir daha hayırlı, daha iyi ve daha evvel zikredilmiş olan bir şeye râci olduğu gibi, zikredilmeyen fakat bilinen bir hususa da râci olabilir.
Cenâb-ı Hak daha sonrao yahudilerin "Hayır, biz ecdadımızı üzerinde bulduğumuz (dine) uyarız" dediklerini nakletmişlerdir.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 6[6]

Birinci Mesele

---

[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/203.
[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/203.
[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/204.
[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/204-205.

Kisâi, ve, kelimelerindeki lâm harfleri ni sekiz değişik harfe idgâm eder: sözünde olduğu gibi te harfine; sözünde olduğu gibi nün harfine; kavlinde olduğu gibi "se" harfine; kavlinde olduğu gibi "sin" harfine; sözünde olduğu gibi "ze" harfine; kavlinde olduğu gibi "dât" harfine; sözünde olduğu gibi "zî" harfine ve, kavlinde olduğu gibi 'tâ" harfinejçoğu kıraat imamları ise, bu lâm harflerini idgâm etmez, izhâr ederler. Kıraat âlimlerinin bazısı bu kelimelerin bazısında Kisâî'ye uymuşlardır. Idgam etmeyip izhâr etmek esastır. 7[7]

İkinci Mesele

lâfzı, Cenâb-ı Allah'ın bir başka ayette, "Biz, atalarımız) üzerinde bulduğumuz şeye ayarız" (Lokman, 21) buyurmuş olmasının da delalet ettiği gibi, (bulduk) manasınadır. Buna yine, "Kapının yanında efendisini buldular (rastgeldi-ler) "(Yusuf, 25} ve, "Onlar babalarını sapıtmış olarak buldular" (Saffât, 69) ayetleri de delâlet eder. 8[8]

Üçüncü Mesele

Ayetin manası şöyledir; "Allah Teâlâ onlara, indir- miş olduğu açık delillere uymalarını emretmiş; onlar ise, "Biz buna tabî olmayız, ecdadımıza tabî oluruz" demişlerdir. İşte bundan ötürü de sanki onlar, delile taklid ile karşı koymuşlardır. Cenâb-ı Hak da onlara, "Onların ataları hiçbirşeyi anlamayan ve doğruyu bulamamış (kimseler) olsalarda mı (tâbi olacaklar)!" diyerek ce-vab vermiştir. 9[9]

Taklid Edenlerin Durumları

Bu kısımla ilgili birkaç mesele vardır; lâfzındaki vav harfi atıf vavıdır. Ve başına tevbih ve takrî (kınama ve azarlama) manasına nakledilen istifham hemzesi gelmiştir. Buradaki istifham (soru) hemzesi, tevbih manasında alınmıştır. Çünkü tevbih için olan hemze, ikrar edilmesi rüsvaylık olan bir şeyi ikrar etmeyi gerektirir. Nitekim istifham hemzesi de kendisinden sorulan şeyden haber vermeyi gerektirir. 10[10]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın bu cevabı, şu şekillerde izah edilir:
a) Taklid eden kimseye şöyle denilir: "Bir insanı taklid etmenin caiz oluşunun şartının.o insanın hakka (doğruya) isabet ettiğinin bilinmesi olduğunu kabul ediyor musun, yoksa etmiyor musun? Eğer bunu kabul ediyorsan, biz o insanı taklid etmenin ancak, senin o kimsenin doğruyu bulmuş olduğunu bilmenden sonra olabileceğini anlarız. Buna göre, sen o insanın hakka isabet etmiş olduğunu nasıl biliyorsun? Eğer sen bunu, bir başka taklid ile biliyorsan, bu durumda teselsül söz konusu olur. Eğer sen bunu, aklınla tanıyıp bildiysen, bu sana yeter. Bu durumda da taklide ihtiyacın kalmaz. Eğer "O insanı taklid etmek, onun hakka isabet etmiş olduğunu bilme şartınabağlı değildir" dersen bu durumda sen, o hakka isabet edememiş bile olsa, o kimseyi taklid etmenin caiz olduğunu söylemiş olursun. O zaman da sen, kendinin hak üzre mi, bâtıl üzre mi olduğunu bilmeden, bir taklid içinde olursun.
b) Farzet ki taklid edilen kimse o şeyi biliyor. Fakat biz o taklid edilen kimsenin o şeyi asla bilmediğini ve o hususta herhangi bir yolu tercih etmediğini farzedersek, bu durumda sen ne yaparsın? Taklid edilecek bir kimsenin ve mezhebinin olmadığını farzetmemiz halinde, mutlaka istidlale başvurmak gerekir. Burada da böyledir.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/205.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/205.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/206.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/.206.

c) Sen, senden önce geçen birisini taklid ettiğinde, bu taklid ettiğin kimseyi sen nasıl tanıdın; taklidle mi, yoksa taklidsiz mi? Eğer onu taklidle tanıdınsa, bu durumda ya devr-i fasit veya teselsül gerekir. Eğer sen onu taklid yoluyla değil, deliller ile tanıdıysan, sen o kimseyi taklid etmeyi kendine gerekli saydığın zaman, taklid ile değil,delil ile bilgiyi araman gerekir. O taklit ettiğin kimse o bilgisini taklit ile değil de delil ile elde ettiği halde, eğer sen bu bilgiyi delil ile değil de taklid ile elde etmek istersen, taklid etmiş olduğun kimseye muhalefet etmiş olursun. Öyleyse taklidin caiz olması, onun olmamasını gerektirir. Buna göre taklid bâttl olur. [11][11]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Allah bu ayeti kerimeyi, şeytanın vesveselerine uymak ile taklide tâbi olma arasında bir fark bulunmadığına dikkat çekmek için, şeytanın adımları sıra men'i ifâde eden ayetin hemen peşinden getirmiştir. Bu ayette tefekkür ve istidlalin; hatıra gelen şeylere veya başkasının söylediği şeylere delilsiz olarak dayanmayı terketmenin vâcib olduğu hususunda kuvvetli bir delil vardır. [12][12]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Hiçbirşeyi anlamıyorlar" buyruğudur Bundan maksat, onların din namına hiçbirşey bilmedikleridir. O'nun, sözüne gelince, bundan maksat da, onların o dinin nasıl elde edileceği bilgisine ulaşamamış olmalarıdır. [13][13]

Kâfirler, Sağır, Dilsiz ve Kör Gibidirler

"İnkâr edenlerin durumu, bir bağırış çağırıştan başka bir şey duymayan şeylere seslenen kimsenin hali gibidir. Onlar, hiçbtrşeyi anlamayan, sağır, dilsiz ve kördürler" (Bakara, 171).
Bil ki Allah'u Teâlâ kâfirlerden, onların Allah'ın indirdiğine tâbi olmaya çağırıldıklarında, tefekkür ve istidlali bir kenara bırakıp, kendilerini iyice taklide verip de, dediklerini nakledince, onların içinde bulundukları duruma, Allah'ın dediklerine kulak vermemek ve dinî meselelere ilgilerinin azlığı sebebiyle düşmüş olduklarına dinleyenlerin dikkatini çekmek için bu misali getirmiş, böylece onları bu hususta tıpkı "hayvanlar" gibi kabul etmiştir. Bu gibi meseller, dinleyen kimsenin kâfirlerin durumu hakkındaki bilgilerini arttırır, bunu dinlediği zaman, kâfirler onun gözünde küçülür, böylece onlara karşı onun kalbini kırgınlıkla doldurur. Çünkü Cenâb-ı Hak kâfirleri adetâ hayvanlar gibi kabul etmiştir. Bu da, bu hususu dinleyen kimseleri, taklid hususunda onun yoluna girme gibi hususlarda son derece men edici olmuş olur. Burada birkaç mesele vardır: [14][14]

Birinci Mesele

Hayvanlara bağırdığı zaman, "Çoban koyanlara seslendi" denilir. Karganın bağırması ise, J«i kelimesiyle ifâde edilir. [15][15]

İkinci Mesele

Te'vilci olan âlimlere göre ba âyette iki izah şekli vardır:
1) Ayetin manasını, ayette takdirler yaparak anlamaktır.

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/.206-207.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/207.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/.207.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/.207-208.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/208.

2) Herhangi bir takdir yapmadan, ayeti olduğu gibi anlamaktır. Takdirde bulunan âlimler, şu hususları zikrederler:
a) Bu Ahfeş, Zeccâc ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür. Bu görüşe göre ayetin takdiri sanki şöyledir: "Kâfirleri hakka davet eden kimsenin misâli, bağıran kimsenin misâli gibidir. Böylece çoban olan o bağtran kimse, hakka davet eden kimsenin yerine geçmiş olur ki, bu kimse de Hz. Peygamber Üe,hakka çağıran diğer kimselerdir.
Yine bu durumda kâfirler de, kendisine bağını ip çağırılan davarlar yerine geçmiş olur. Ayetteki "vech-i şebeh" (benzetme yönü) ise şudur: Hayvanlar sesi duyarlar, ama ne denildiğini anlayamazlar. Kâfirler de Hz. Peygamberin sesini ve sözlerini duyuyor, ama bunların manasından yararlanmıyorlardı. İşte, böylece vech-i şebeh ortaya konulmuş oldu.
b) Kâfirlerin putlardan olan ilâhlarına duâ etmeleri hususundaki misalleri, çobanın, hayvanlar hiçbir şey anlamadığı halde, davar gibi duymayan hayvanlara bağırıp çağıran ve onlara sözler söyleyen çobanın misâline benzer. Böylece putlar, anlamama hususunda hayvanlara benzetilmişlerdir. Şüphesiz hayvanla konuşan kimse cahil sayılınca, taşa dua edip konuşan kimse kınanmaya ve cehalete daha uygun ve lâyık olur.
Bu görüşle bundan önceki arasındaki fark şudur: Burada (med'uv) (kendisine çağırılan), önceki görüşte ise dâî (çağıran) hazfedilmiştir.
Burada bir sual vardır: O da, Hak Teâlâ'nın, ifâdesinin bu görüşe müsaade etmemesidir. Çünkü putlar hiçbir şeyi duymazlar.
c) İbn Zeyd ise şöyle demiştir: Kâfirlerin putlara duâ etmeleri hususundaki misâli, çobanın dağda bağırıp çağırması gibidir. Çünkü o çoban, kendi sesinin aks-i sedasından başka hiçbir şey duymaz. Çoban, "Ey Zeyd" dediği zaman, sesinin yankısından, "Ey Zeyd" sesini duyar. Kâfirler de böyledir. Onlar bu putlara seslendiklerinde, kendi telâffuzlarının gürültü ve sesinden başka bir şey duymazlar.
Ayeti, bir takdirde bulunmaksızın, zahirine hamledenlere göre de, burada iki husus vardır:
a) Şöyle demesidir: Şu putlara ibâdet ettikleri için akıllarının kıtlığı hususunda kâfirlerin misâli, hayvanlarla konuştuğu zaman çobanın hatine benzer. Bu, çobanın aklının kıtlığını gösterdiği gibi, kâfirlerin durumu da böyledir.
b) Onların atalarına tâbi olup onları taklid etmelerindeki durumları, hayvanlarla konuşan çobanın durumu gibidir. Hayvanlarla konuşmak nasıl anlamsız ve faydasız bir şeyse, taklid de abes ve faydasız bir şeydir.
Cenâb-ı Hakk'ın, kavline gelince, bil ki Allah'u Teâlâ onları hayvanlara benzetince, onları iyice susturmak için, "sağırdırlar, dilsizdirler ve kördürler" demiştir. Çünkü onlar, duydukları şeyler hususunda sağır kimseler gibidirler. Sanki onlar onu hiç duymamışlardır. Çağırıldıkları şeye icabet etmeme hususunda dilsiz,ve delillerden yüz çevirmiş olmaları bakımından da körler mesabesinde kabul edilmişlerdir. Böylece onlar bu delilleri hiç görmemiş gibi olurlar. Nahivciier, lâfzı, şeklinde olmak üzere, kınama ifâde etmek bakımından, merfûdur" demişlerdir.
Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğuna gelince, bundan maksad "akl-ı iktisabı" dir. Çünkü yaratılıştan olan akı! kâfirler için de söz konusudur. Nitekim âlimler, "akıl, yaratılıştan ve sonradan elde edilmiş olmak üzere, iki kısımdır" demişlerdir.
Akl-ı iktisâbî'nin yolu, bu üç kuvvetin yardımıyla olunca, onlar da bu üç kuvvetten yüz çevirince, böylece sonradan elde edilmiş olan aklı kaybetmişlerdir. İşte bundan dolayı, şöyle denmiştir: "Duyu kabiliyetlerini kaybeden, ilmini kaybetmiştir." 16[16]

Nimetin Helâlinden Yemek ve Şükretmek

"Ey iman edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin helâlinden yiyin ve, eğer Allah'a İbâdet ediyorsanız, O'na şükredin" (Bakara, 172).
Bu ayet, bundan önce geçmiş olan, ayetine benzemektedir.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/.208-209.

Sonra biz deriz ki, Aliah'u Teâlâ sûrenin başından buraya kadar tevhid ve nübüvvetin delilleri hakkında konuşup, yahudi ve hristiyanlara reddiye hususunda sözü iyice derinleştirmiş, buradan itibaren de ahkâmını beyân etmeye geçmiştir. 17[17]

Yemek Yemenin Hükmü

Bu ayette birkaç mesele vardır:
Bil ki, yemek bazan "vâcib" olur. Bu da kişinin zararı kendisinden savuşturduğu zaman olur. Bazen de yemek "mendub dur. Bu da misafirin, tek başına kaldığı zaman yemekten çekinip kendisine de müsaade edildiğinde de yemekten yiyeceği hallerde olur.
Bazen de bu tür engeller bulunmayınca, yemek yemek "mubah" otur. Bir şeyde aslolan o şeyin ânzî hallerden uzak olmasıdır. Böylece hiç şüphesiz yemek yemek mubah olur. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın buradaki, (yeyiniz) ifâdesi, vücûb ve nedbi değil, tam aksine mübahlığı ifâde eder. 18[18]

Haram Rızık Olur mu?

Alimlerimiz rızkın, Allah'ın, kaydına dayanarak, bazan haram olabileceğine istidlal etmişlerdir. Çünkü, helâl olandır. Buna göre, eğer her rızık helâl olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, avetinin mânası, "bizim size helâl kıldığımız şeylerin helâllerinden" şeklinde olurdu ki,bu da tekrar olurdu. Tekrar ise, aslolan bir şey değildir.
Muarızlarımızsa buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Arapçada, güzel görülen ve hoş olan şeylerden ibarettir. Belki de birtakım insanlar, yiyeceklerin bolluğunun ve onların Ieziz olanlarının çok bulunmasının yasak olduğunu sanmışlardı.. Böylece de, Allah'u Teâlâ/'Size helâl kıldığım şeylerin lezizlerinden yeyin" demek suretiyle, bunu mubah kılmıştır. Böylece bu buraya, bu mânadan dolayı getirilmiştir. 19[19]

Şükür ve Çeşitleri

Hak Teâlâ'nın' iadesi, bir emirdir. Fakat bu emir, ibâha için değildir. Buna göre şayet, Şukur, ya kalb, ya lisan veyahut da uzuvlarla olur. Kalb ile olan şükre gelince, bu ya nimetin nimet verenden sudur ettiğini bilmek veya lisânı ve uzuvlanyla O'nu tebcil etmeye azmetmekle olur. Bu bilgi ise, aklın tam olmasının zarurî neticesidir. Çünkü akıllı kimse, bunu hiç unutmaz. İtim zarurî olunca, onun vâcib olması nasıl mümkün olur?
Lisan ve uzuvlarla Cenâb-ı Hakk'ı, O'nu ta'zim etmeye gelince, bu kalbt azm, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel etme ile tahakkuk eder. Bu ikisinin vâcib olmadığını beyan edince, azmin vâcib olmaması daha evlâdır.
Lisan ile şükretmeye gelince bu, kişinin Cenâb-i Hakk'ın nimet verici olduğunu itiraf etmesi veya O'na medh-u sena etmesiyle gerçekleşir ki bu da, ittifakla vâcib değil, aksine mendûb olan şeyler cümlesindendir.
Uzuvlarla şükretmenin vâcib olmasına gelince bu, kişinin Cenâb-ı Hakk'ı ta'zim ettiğine delâlet eden fiilleri yapmasıdır ki, bu da vâcib değildir.
Bunun böyle olduğu sabit olunca şükrün vâcib olduğuna hükmetmenin imkânsız olduğu hususu ortaya çıkar" denilirse, biz deriz ki, bu hususta özet olarak söylenen şudur: O kimseye, Cenâb-ı Hakk'ın ta'zime müstehak olduğuna inanması, bu hususu da diliyle veya şayet bu hususta bir töhmet varsa, diğer fiilleriyle ortaya koyması vâcib olur. 20[20]

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/210.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/210-211.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/211.

Nimet ve Şükür

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğuna gelince burada birkaç mesele vardır:
Bu ayetin muhtelif yönleri:
a) "Eğer Atlah'u Teâlâ'yı ve O'nun nimetlerini biliyorsanız Allah'a şükrediniz." Cenâb-ı Hak bu ayette, eserin ismini müessire vererek, "Allah'ı bilmeyi, "Allah'a ibadet" ile ifâde etmiştir.
b) Ayetin manası şöyledir: "Eğer Allah'a ibadet etmek istiyorsanız, O'na şükredin. Çünkü şükür ibadetlerin başıdır."
c) "Eğer siz O'na ibadet ediyorsanız; yani ibadeti yalnız O'na has kılıp, in'âm edenin, başkası değil sadece O olduğunu ikrar ettiğiniz doğru ise, bu nimetleri size rızık olarak veren Allah'a şükrediniz."
Enes (r.a)'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle Duyurmuştur:
"Allah Teâlâ şöyle diyor: "Bu insan ve cinlerle başım dertte (yani bana karşı çok nankörler). Ben yaratıyorum, başkasına tapıyorlar. Ben rızık veriyorum, başkasına şükrediyorlar" 21[21]

İkinci Mesele

lâfzına (yani şarta) başlanılan şey; o şeyin (şartın) olmaması halinde yok olmaz" diyen kimse bu ayeti delil getirmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, bu ibadetleri yapmayan kimseye de şükretmek gerektiği halde .şükrün yerine getirilmiş olmasını, şart edatı ile ibadetin yapılmasına bağlamıştır. 22[22]

Birinci Hüküm

Haram Kılınan Şeyler

"O (Allah) size, ölü (murdar hayvanı), kam, domuz etini ve Allah'dan başkası için kesileni kesinlikle haram kıldı. Fakat kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, (kimsenin hakkına tecavüz etmemek) ve haddi aşmamak
şartıyla (bunlardan yemesinde) ona bir günah yoktur. Şüphesiz Allah gafur ve rahimdir" (Bakara, 173).
Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki ayette bize helâl olan şeyleri yememizi emredince, bu ayette de haramın çeşitlerini beyan etmiştir.
Bu ayette, iki hususta söz edilecektir. Birinci husus kelimelerin izahı hakkındadır.
İkinci husus ise âlimlerin bu ayetten çıkardığı hükümlerle ilgilidir. Birinci hususta birkaç mesele vardır: 23[23]

Birinci Mesele

kelimesinin izahı iki şekilde yapılır: (tek bir harftir. Nitekim senin, "(Muhakkak ki benim evim senin de evindir) ve (Muhakkak ki benim malım senin de malındır) sözünde olduğu gibi.
2) kelimesi, ile, den meydana gelmiştir. Buna göre, harfi, manasındadır. Nitekim senin şu sözlerinde, bu manaya gelir: "(Muhakkak ki aldığım şey senin malındır) ve, "(Muhakkak ki bindiğin hayvan, senin hayvanındır.)" Kur'an-ı Kerimde, bu iki şekilde de gelmiştir.
Birinci manaya, Muhakkak ki Allah tek ilâhtır" (Nisa, 171) ve, "Muhakkak ki sen bir korkutucusun" (Hûd, gayetleri delâlet eder.
İkinci manaya ise, "Onların yaptıkları sev. bir sihirbaz hilesidir" (Taha, 69) ayeti delâlet eder.

21[21] Deylemi. Firdevs (3/166).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/211-212.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/212.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/213.

Eğer, kelimesini bu ayette tek kelime kabul edip, şeklinde mansub okusan, yine doğru olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, (Ankebut. 25) ayettndeki, kelimesini buna göre hem mansub, hem de merfû okuyabilirsin.

Alimler birinci izaha göre, kelimesinin hükmü hususunda ihtilâf etmişlerdir: Onlardan bir kısmı, "bu kelimenin "hâsr" (sadece yalnızca) manası ifâde ettiğini" söylemişler ve görüşlerine Kur'an, şiir ve kıyasıdelit getirmişlerdir:

Kur'an'dan getirdikleri deliller, Hak Teâlâ'nın şu ayetleridir: Yani, "O, (Allah) tek bir ilahtır " (Nisa, 171) "Yani "Sadakalar (zekatlar) ancak fakirler ve yoksullar içindir, başkaları için değil" (Tevbe, 60) ve, "De ki "Ben de sizler gibi ancak bir insanım" (Kehf, 110) yani "Ben, sadece sizler gibi bir insanım."

Bu ayette de böyledir. Çünkü Cenâb-t Hak bir başka ayette: ' 'De ki:' 'Bana vahyolunanlar arasında, yiyen bir kimsenin yiyecekleri içinde, sadece ölü (murdar hayvan), akıtılmış kan ve domuz etini haram olarak buluyorum" (Enam. 145)buyurmuş. Böylece tefsir etmekte olduğumuz ayetle bu ayet tek bir ayet olmuştur. Buna göre bu ayetteki, ifâdesi, ayetini tefsir eder. Bu ancak bu ayette böyledir.

Şiirden şu delili getirmişlerdir: el-A'şâ şöyle demiştir:

"Ben onların en akıllısı değilim, İzzet ve şeref ancak aklı çok olanındır." Ferezdak da şöyle demiştir:

Ben koruyan, himaye eden ve kükreyen birisiyim. Soyunu, sopunu ve asaletini ancak ben ve benim gibisi korur."

Bu alimlerin kıyastan delilleri ise şudur: kelimesi isbat (müsbet mana), kelimesi ise nefiy (olumsuz mana) ifâde eder. Bu ikisi birleştikleri zaman, ikisinin de asit manalarında kalmaları gerekir, Bu durumda, bu kelime ya zikredilmeyen birşeyin sübûtunu, zikredilen şeyin ise yokluğunu ifâde eder - ki bu ittifakla batıldır- yahut da zikredilenin sübûtunu, zikredilmeyenin de yokluğunu ifâde eder ki, bizim varmak istediğimiz gaye de budur.

kelimesinin "hasr" ifâde etmediğini söyleyenler ise, "Sen ancak bir uyana (nezir) sin" (Hud, 12) ayetini delil getirmişlerdir. Onlara göre, bu ayet hasr ifâde etmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'den başka korkutucular (nezirler, peygamberler) da vardır.

Buna verilecek olan cevap, ayetin ifâde ettiği manadır: Yani: "Sen ancak bir uyarıcı (nezir)sin." Bu mana hasr ifâde eder, fakat başka bir nezir peygamberin olmasını da nefyetmez. 24[24]

İkinci Mesele

Ayetteki, fiili vezni üzere, şeklinde okunmuştur. 25[25]

Üçüncü Mesele

Vahidî şöyle demiştir:,kesilerek kanı akıtıl- maksızın canı çıkan hayvana denir. Kana gelince, Araplar onu hayvantn bağırsaklarına doldurup kurutuyor, sonra da onları yiyorlardı. İşte Hak Teâtâ kanı da haram kılmıştır. "Domuz eti'ise. Hak Teâlâ, bu ifâde ile, domuzun bütün kısımlarını mu-rad etmiş,fakat hususen "etini" zikretmiştir. Çünkü yenilecek olan kısım onun etidir.

"Allah'dan başkası için kesilen" ifâdesine gelince, bu hususta Esma'î şöyle demiştir: kelimesinin asıl manası, sesi yükseltmektir. Sesini yükselten herkese, demlir."Nitekim İbn Ahmer şöyle demiştir: "Umre yapan binekli kimsenin sesini yükselttiği gibi, onun süvarileri de düz arazide yüksek ses çıkarıyor." (ihlâl) kelimesinin lügattaki manası budur.

Sonra, ihrama girmiş olan kimseye, ihram esnasında telbiye yaparak sesini yükselttiği için "muhil" denmiştir. Bu da kelimesinin bir başka manasıdır.

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/213-215.

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/215.

Bir kimse hac veya umre için ihrama girdiği zaman, denir. Bu böyledir, çünkü o kimse ihram sırasında telbiye yaparak sesini yükseltir. Hayvanı kesen kimseye de "muhil" denir.
Çünkü Araplar, bir hayvan keserken putların adını söylüyor, onların isimlerini yüksek sesle anıyorlardı. "Doğan çocuk ses çıkardı" ifâdesi de bu köktendir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'tn sözünün manası, "Putlar için kesilen hayvanlar" demektir. Bu, Mücahid, Dahhâk ve Katâdenin görüşüdür.
Rebl b. Enes ve İbn Zeyd ise şunu söylemişlerdir: "Yani boğazlanırlarken üzerlerine Allah'tan başkasının adı zikredilen hayvanlar kastedilmiştir." Bu görüş daha evlâdır, çünkü lâfza daha uygundur.
Âlimler şöyle demişlerdir.*Şayet bir müslüman, bir hayvan kesse ve bundan maksadı da Allah'dan başkasına yaklaşmak olsa, o kimse mürted olur, kestiği hayvan da mürtedin kestiği bir hayvan olur (eti yenmez)." Bu, ehl-i ki-tab dışındaki insanların kestikleri hayvanlar hakkındadır.
Ehl-i Kitab'ın kestiği hayvanlara gelince, bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Kitab verilenlerin yiyecekleri, sizlere helâldir" (Maide, 5) ayetinin delaletiyle müslümanlara helâldir. 26[26]

Mecbur Kalan Kimse

Hak Teâlâ'nın "Mecbur kalan kimse" sözünde birkaç mesele vardır: Nâfi, İbn Kesîr, İbn Âmir, ve Kisâi bunu, nûn harfinin öturesı ile, şeklinde, diğer kıraat imamları ise kesre ite, şeklinde okumuşlardır. Nûn harfinin zamme (ötüre) okunması, "itbâ'dan (yani onun hareması da, iki sakin harf bir araya geldiğinde, harekenin aslı olan kesreyi vermeden dolayıdır. 27[27]

İkinci Mesele

lık manasına gelen, kelimesi, "muhtaç bırakıldı" ve "mecbur oldu" manasına gelir. Bu kelime."zarûret" kökünden olup, veznindedir. Kelimenin aslı, dar kelimesidir. 28[28]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, bu şeyleri haram kılınca, bunlarda zaruret (mecburiyet) halini müstesna tutmuştur. Bu zaruretin iki sebebi vardır:
a) Şiddetli açlığın olup, açlığını birazcık olsun giderecek helâl bir rızık bulamamaktır. İşte o zaman kişi muzdar (zaruret içinde) sayılır.
b) İnsanı, bir başkası o haram olanı yemeye zorladığı, mecbur ettiği zaman, o şeyi yemek o kimseye helâl olur. 29[29]

Dördüncü Mesele

Izdırâr (Mecbur bırakılma) hali, mükellefin kendi fi- illerinden değildir. İşte bundan dolayı, bir günah yoktur. Allah şüphesiz gafur ve rahimdir" denilebilmesi için, burada mahzuf bir kelimenin takdir edilmesi gerekir. Bu da "yemek" fiilidir. Buna göre ifâdenin takdiri şöyle olur: "Kim mecbur kalır da yerse, ona bir günah yoktur," Bu ayetteki hazif, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim hasta ise veya bir yolculukta ise, onun diğer günlerde, tutmadığı günler sayısınca oruç tut: ması gerekir" (Bakara, ıw)ayetindeki hazif gibidir. Bu ayette, "... bir yolculukta ise orucunu yer..." şeklinde bir hazif vardır. Yine şu ayetteki hazif de böyle-dir: "Sizden her kim hasta ise veya başında bir sıkıntısı bulunursa, ona oruç veya sadaka cinsinden bir diyet ödemesi

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/215-216.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/216.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/216.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/216-217.

gerekir" (Bakara, 196); yani, "... sıkıntısı bulunursa o saçını ttraş eder, ve karş'Hık fidye verir..." demektir. Burada muhataplar, hazfedilen şeyi bildiği ve hitab da hazfedilen şeye zımnen delâlet ettiği için hazf caiz olmuştur. 30[30]

Kimsenin Hakkına Tecavüz Etmeden

Cenâb-ı Hakk'ın, "(kimsenin) hakkına tecavüz etmeksizin" sözünde, birkaç mesele vardır:
Ferra, bu ayetteki,. kelimesinin istisna manasına uygun olmadığını söylemiştir. Çünkü, ona göre, burada bu kelime olumsuzluk ifâde etmektedir, bundan dolayı kelime, manasına olduğu için değil, olumsuzluk ifâde ettiği için fiil üzerine atfedilmiştir. Buna göre kelime burada, muzdar kalan kimse için bir "hâl"dir. Buna göre sanki şöyle demektesin: "Kim, başkasına saldırmaksızm ve haddi aşmaksızm çaresiz kalır da yerse, bu ona helâldir." 31[31]

İkinci Mesele

kelimesinin, lügatteki esas manâsı fesat ve haddi aşmaktır. El-Leys şöyle demiştir: Atın yürüyüşündeki "bağy", sanki böbürleniyormuş ve şımanyormuş gibi yürümesidir. "At yürüyüşünde bağy yapıyor" denilir ama, denilmez."
zulüm ve insafsızlık demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine bir zulüm yapıldığı zaman, birbirlerine yardım ederler" (Şûra, 39) ayetinde, bu manayadır.
el-Esmâî ise şöyle demiştir: Yara bozulmaya başladığı zaman,; yağmuru son derece fazla olduğu zaman göğe,
azdığı zaman, "yara' den'z ve butut azdı, haddi aştı" denilir.
Allah Teâlâ'nın, "haddi almaksızın" ifâdesine gelince, işlerde haddi aşmak ve insanın durması gereken yerde durmaması-dır. Birisi, bir başkasına karşı haddi aşıp zulmettiğinde, tip denilir. Birşey mikdarını aştığı zaman, denilir. 32[32]

Üçüncü Mesele

Müfessirlerin, kaydı hakkında iki görüşleri vardır:
a) Bu ifâde sırf yeme İle ilgilidir.
b) Bu ifâde hem yeme ile, hem başka şeylerle ilgilidir. Birinci görüşe göre bazı izahlar vardır:
1) ifâdesinin manası, insanın, nefsinin beğenmediği helâl birşey bulduğu halde, nefsinin leziz gördüğü bir haramı yemeye yönelmesidir. ifâdesinin manası ise, verilen müsaade1 sınırını aşmamaktır.
2) "İstediği bir lezzet hususunda haddi aşmaksızın, ve açlığı giderme sınırını geçmeksizin..." demektir. Bu görüş Hasan Basrî, Katâde, Rebî, Mü-câhid ve İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir.
3) "Bir başka muzdar (mecbur kalmış) kimseye, ona gücü yettiği için,ona saldırmaksızın ve açlığı giderme sınırını geçmeksizin." İkinci görüşe göre mana şöyle olur: "Seferde, müslümanlann liderine karşı isyan etmeksizin ve müslümanların yollarını kesmeksizın..." Bu iki görüşten birini diğerine tercih hususundaki sözümüz inşallah (feride gelecektir.
Hak Teâlâ'nın, "Ona bir günah yoktur" buyruğu ile ilgili iki soru vardır:
1) Bu durumda olan kimsenin yemesi vacibttr. Halbuki Hak Teâlâ'nın "Ona bir günah yoktur" sözü, mubah oluşu gösterir...?
2) Muzdar (mecbur) olan kimse, bir şey yapmaya zorlanmış kimse gibidir. Zorlanan kimse için ise, "Ona birgünah yoktur" ifâdesi kullanılamaz...?
Biz deriz ki: Biz, (Bakara, ise) ayetini tefsir ederken, "günahın olmadığını" söylemenin vâcib,

---

[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/217.
[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/217.
[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/218.

mendub ve mubah hükümler arasında müşterek bir nokta olduğunu anlatmıştık.

Yine Cenâb-ı Hakk'ın "Ona birgünah yoktur" sözünün manası, zorluğu ve darlığı kaldırmaktır. Bil ki şu aç olan insanda murdar eti yeme arzusu uyanmış ise ve ona karşı şiddetli bir nefret meydana gelmemiş ise, bu kimse, gücü yettiğinde yırtıcı hayvanlardan kaçmaya mecbur olduğu gibi, hayatını sürdürecek kadar bir şeyi yemeye mecburdur. Fakat şiddetli bir nefret meydana gel-. diği zaman o kimse, bu nefretten dolayı muzdar (mecbur) kalmış olmaktan çtkmaz. Onun, nefret ettiği halde murdar etten yemesi gerekir. İşte bu noktada "vacib oluş" tahakkuk etmiş olur.

Cenâb-ı Allah'ın, ayetin sonunda, "Şüphesiz Allah gafur ve rahimdir" buyurmasında bir müşkillik vardır. O da şudur: Allah Teâ-lâ, "Ona birgünah yoktur" dedikten sonra, bunun peşistra "Allahgafurdur ve rahimdir" demesi nasıl uygun düşer? Çünkü mağfiret, günah olduğu zaman söz konusudur?

Buna şu bakımlardan cevap verilir:

a) Haramtığı gerektiren şey, hem ölü (murdar) hayvan, hem de kan hakkında mevcuttur. Fakat buna zıd bir durum meydana geldiği için, haramlık ortadan kalkmıştır. İnsan, haramlığı gerektiren şey kendisinde bulunan bir yiyeceği yediği için, Allah önce ona olan mağfiretini, daha sonra da rahmetini zikretmiştir. Bu, "Benim size olan rahmetimden dolayı, onu size mubah kıldım" demektir:

b) Belki de mecbur kalan kimse, ihtiyacından fazla yiyeceği için, Cenâb-ı Hak, o fazlalığı yemesinden dolayı işlemiş olduğu günahı bağışlayacağı için gafur; ihtiyacı kadarını yemesini mubah kıldığı için de rahimdir.

c) Allah Teâtâ, ahkâmını açıklayınca, peşinden kendisinin gafur ve rahim olduğunu hatırlatmıştır. Çünkü O, tevbe ettiklerinde günahkârları bağışlar, Allah'ın hükümleri gereğince devamlı itaat edenlere de rahmet eder.

Bu ayet hakkındaki ikinci husus, alimlerin bu ayetten çıkardıkları fıkhı meselelerdir. Bunlar da bazı fasıllara göre sıralanmıştır. [33][33]

Bakara, 173. Ayetten Çıkarılan Fıkhı Meseleler

Birinci Fasıl

Meyle (Murdar Hayvan Eti) İle İlgili Şeyler Hakkındadır:

Bu husustaki sözler, bir giriş ile birçok maksad şeklinde sıralanmıştır: Mukaddime: Burada üç mesele vardır: [34][34]

Birinci Mesele

Alimler, a'yâna (yani varlıkların kendisine) izafe edilen tahrimin,mücmelliği gerektirip gerektirmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Kerhî şöyle demiştir:

"Bu, mücmelliği gerektirir. Çünkü a'yânın helâl veya haram olarak nitetendi-rilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla mutlaka "helâl" ve "haram" sıfatlarını a'yân hakkındaki fiillerimizden bir fiile vermek gerekir. O a'yân hakkında bizim fiillerimizin hepsi haram olmaz. Çünkü a'yânı kendimizden uzaklaştırmak ve bir mekâna tecâvüzden uzaklaştırmak bizim onun hakkındaki fiillerimizden biridir. Bu da haram değildir. O halde, bu haram oluşu, mutlaka husuŝi bir fiile vermek gerekir. Fiiller birbirinden evlâ değildir, O halde, ayetin mücmel (yani manası tam açık olmayan) olması gerekir."

Alimlerin çoğu ise, bu izafe edilişin mücmel olmadığı, aksine bu lâfzın örfte, bu cisimler hakkında tasarrufta bulunmanın haram olduğunu ifâde ettiğini ısrarla söylemişlerdir. Nitekim zatlara (varlıkların kendisine) sahip olunmaz, ancak o zatlar üzerinde tasarruf etme hakkına sahib olunur. "Falan, bir cariyeye sahiptir" denildiği zaman, herkes bu ifâdeden, o kimsenin câriye üzerinde tasarruf hakkına sahip olduğunu anlar. Burada da böyledir. Bu konudaki geniş izahı, fıkıh usulü ilminde yazılmış olan el-Mahsûl adlı kitabımızda yaptık. [35][35]

---

[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/218-220.

[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/220.

İkinci Mesele

Daha önce sunduğumuz kaide sabit olunca, ayetin, tahsis eden bir delilin istisna etmiş olduğu hususlar dışında yapılacak bütün tasarrufların haram olduğuna delâlet etmesi gerekir.
Şayet, "Bu, haram oluşun sırf yeme hakkında olması niçin caiz olmasın? Çünkü bu hususa şunlar da delalet etmektedir:
1) Meytenin haram kılınışından örfen anlaşılan mana, onun etinin yenmesinin haramlığıdır.
2) Bu ayet, "Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin güzellerinden yeyiniz" ayetinin peşisıra gelmiştir.
3) Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Meymure'nin koyunu ile ilgili olarak, "ölü hayvanın etinin yenmesinin haram olduğunu söylemiştir" denilirse, birincisine şöyle cevap verilir: "Biz, meytenin haram oluşundan, örfte onu yemenin haramlığının anlaşıldığını kabul etmiyoruz."
İkinci delile şöyle cevap verilir: "Bu ayet, kendi başına müstakil bir ayettir. Bundan dolayı bunun manasının, bir önce geçen ayetin manasıyla sınırlandırılması gerekmez. Aksine ayeti zahirî manasına hamletmek gerekir."
Üçüncü delile ise şöyle cevap verilir: "Kur'an'ın zahirî manası, haber-i vahid'in ifâde ettiği hükme tercih edilir. Fakat bu sözümüz, ancak Kur'an'ın haber-i vahid ile tahsis edilmesi caiz olmadığı zaman doğrudur."
Buna şöyle de cevap verilebilir: "Müslümanlar bu haram oluş vecihlerini tanıma hususunda ancak bu ayete başvurarak öğrenirler. Böylece müslüman-ların icmaının bulunması, bu ayetin, meytenin etini yemenin haram olduğunu açıklamaya has olmadığını göstermektedir."Soran kimse bu icmayı imkânsız görebilir. [36][36]

Üçüncü Mesele

"Mevte" lügat bakımından, niyetli bir kesme, vurma olmaksızın canlı olmaktançıkan (ölen) hayvandır. İşte bu sebebten ötürü alimler, "maktul" (öldürülen) ile "meyyitin" farklı olduğunu söylemişlerdir.
Şer'an ise, "meyte, kesilmeyen hayvan" demektir. Bu kesilmeyiş ya gerçekten kesilmemiş olmadır, yahut da şer'î şartlara uygun olmaksızın kesilmiş olmadır. İnşaallah biz şeriata uygun kesimin şartlarını yerinde ele alacağız.
Şayet, "Hak Teâlâ, Mâide suresinde, pill 'Size, meyte ve kan haram kılınmıştır" (Maide, 3) buyurmuş, daha sonra da boğularak ölen hayvanı, başına birşeyle vurulup öldürüleni ve yüksekten düşüp ölen hayvanı zikretmiş iken, bu nasıl doğru olur? Bu, kesilmemiş olan hayvanlar içinde meyte olanlar ve olmayanların bulunduğunu gösterir...?" denirse, biz deriz ki: Belki de bu durum, İslam'ın ilk yıllarında, kelimenin asıl manasının ifâde ettiği şekilde idi. Fakat şeriat iyice yerleştikten sonra meyte, anlattığımız şekilde anlaşılmıştır. Allahu a'lem. [37][37]

Bu Âyetin Hükmüne Dahil Olan Veya Olmayan Şeyler

Mansadlara gelince, bil ki bu ayetten çıkartılacak hüküm ve meselelerde iki bakımdan hata edilebilir:

---

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/220.
[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/220-221.
[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/221.

1) Ayetin hükmüne dahil olarvbir şeyi,ayetin hükmünün dışında sayarak.
2) Ayetin hükmünün dışında olan bir şeyi, ayetin hükmüne dâhil sayarak... Birinci kısımla ilgili birkaç mesele vardır: 38[38]

Birinci Mesele

Şafiî (r.a) en zahir görüşünde, meytenin (murdar hayvanın) yünü, kılı ve kemiklerinden faydalanmanın haram olduğu hükmüne varmıştır.
İman Malik ise, onun sadece kemiğinden istifâde etmenin haram olduğunu söylemiştir.
Fakîhlerin çoğu, domuzun kılından faydalanmanın haram olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu fakîhler, bütün sayılan şeylerin meyte (murdar) hükmünde olduğuna delil getirmişlerdir. Binaenaleyh bundan istifade etmenin haram olması gerekir.
Biz bütün bu sayılan şeylerin meyte hükmünde olduğunu söyledik. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s): "Canlı bir hayvandan parçalanıp ayrtlan herşey meytedir.39[39] buyurmuştur. Bu hadis, kıla, kemiğe ve diğer sayılan şeylere şamildir. Bilhassa kemiğin meyte oluşuna, Hak Teâlâ' nın, "Çürümüş olduğu halde şu kemikleri kim diriltir?"(yasin, 78) âyeti delâlet etmektedir. Bu ayete göre kemiklerin diri oldukları, sahipleri ölünce meyteye dönüştükleri sabit olur. Bu şeylerin meyte hükmünde olduğu sübût bulunca, bunlardan istifâde etmenin,
"Size murdar hayvan haram kılınmıştır" (Maide. 3) ayetinden dolayı, haram olması gerekir.
Bu görüşe karşı olan kimse, kılın ve yünün cansız şeyler olduğunu söyleyerek itiraz eder. Çünkü hayat idrak etme ve hissetmeden ibarettir. Bunlar ise kılda mevcut değildir. İşte bu sözden dolayı, İmam Malik, kılları değil de kemikleri meyte hükmünde saymıştır.
Muhalifin görüşüne şöyle cevap veririz: Hayat, ayet ve haberlerin de delâlet ettiği gibi, idrak ve hissetmeyi gerektiren şeyden ibaret değildir. Bunun ayetten delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah yeryüzünü, ölümünden sonra nasıl diriltir?.," (Rum, 50) ayetidir.
Bunun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kim Ölü bir toprağı ihya ederse, o toprak onundur"40[40] hadisidir. Kelimelerin kullanılışında asıl olan hakikî manadır. Binaenaleyh biz, Arapçada "hayat" kelimesinin sizin söylediğiniz mânadan ibaret olmadığını, aksine hayvanların veya bitkilerin yaratılışlarından sıhhatten, bozulmaya, kokmaya ve parçalanmaya yüz tutmayan rnu'tedil hallerinden ibaret olduğunu anlarız. Bu sabit olunca, bu hususun ayetin şümulüne girdiği ortaya çıkmış olur.
Ebu Hanife de, Kur'an, hadis icmâ ve kıyas'tan delil getirmiştir. Onun (kılların mevte hükmünde olmadığı) görüşüne Kur'an'dan, "Onların yünlerinden, kıllarından, tüylerinden, bir vakte kadar, ticari mal ve meta (verdi)..." (Nam. so) ayetini, Allah'ın nimet sadedinde zikretmiş oluşunu delil getirmiştir. Çünkü kendisinden istifâde helâl olmayan necis (pis) şey nimet olmaz.
O, hadisten Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Meymûne'nin koyunu hakkında, "Meytenin, yenmesi haramdır"41[41] demesini delil getirmiştir.
İcmâdan delili ise şudur: Müslümanlar tilki postlarını giyiyorlar ve onlardan külahlar yapıyorlardı.
Nehâi'den şu rivayet edilmiştir: "Müslümanlar dabaklandığı zaman, yırtıcı hayvan postlarını ve murdar hayvan derilerini kullanmada bir beis görmüyorlardı, tüylü olup olmamasına bakmıyorlardı."
Şafiî (r.a), Nehaî nin."(İdiler...)" tâbirinin sahâbe-i kirama işaret olduğunu söylemiştir. Hiç kimse, Şafiî'ye göre, tilki postunun helâl olduğunu ve bundan dolayı o postun mubah olduğunu söyleyemez. Çünkü boğazlamak, Şafiî mezhebinde olan âlimlerce, ittifakla şart olan bir husustur. Bu ise, tilkilerde bulunmayan bir husustur.

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/222.
39[39] Biraz değişik bir metinle bkz. Ebu Davud. Sayd, 3 (3/111); İDn Mâce. Sayd. 8 (2/1072).
40[40] Buharı, Hars. 15: Ebu Dâvud, Imâre, 35 (3/178).
41[41] Ebu Dâvud. Libâs. 39 (4/66); Müslim, Hayz. 101 (1/277)

Hanefî'nin kıyâstan deliline gelince bu, şudur: Çünkü bu tüyler ve kemikler, kendisinden faydalanılan şeyler olup, bunlara bozulma ve kokuşma ânz olmaz. Bu sebeble, dabaklanmış deriler gibi, bunların temiz olduklarına hükmetmek gerekir. [42][42]

Domuzun Kılından Yararlanılıp Yararlanılamlyacağı

Domuzun kılından istifâde etmeye gelince, fukahâ arasında, kılının pis olmadığını söyleyenler vardır ki, bu en sağlıklı görüştür.

Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Farzet ki, ayetinin ifâde ettiği umumî mana, o ölü hayvanın yününden, kemiğinden ve diğer şeylerinden istifade etmenin de haramlığını gerektirsin. Fakat şu deliller, onlardan istifâde edileceği neticesini verir. Öte yandan hâs olan, âmm olandan önce gelir. Binaenaleyh, bu tarafa riâyet etmek daha evlâdır. [43][43]

İkinci Mesele

Ebû Hanife (r.a) şöyle demiştir; "Suda, akıcı kanı olmayan bir hayvan öldüğünde, su ister az,isterse çok olsun, bozulmaz.."

Bu durumda miktarı az olan su hakkında İmâm Şafiî'nin iki görüşü vardır: Taraftarları Şafiî lehine şu delilleri ileri sürdüler: Hayvanlar öldüğü zaman, mcır-dar olurlar. Âyetin mânası gereğince kullanılması haram olur. Ayet gereğince kullanılmaları haram olunca da, onların necis, pis olduklarına hükmetmek gerekir. Onların necis olduğu hükmü sabit olunca, bu hayvanların içine düşmüş olduğu az miktardaki suyun da, necis olduğuna hükmetmek gerekir.

Hanefiler buna şöyle cevap verrhişlerdir. "O hayvan murdardır. Ondan istifade etmek haramdır. Fakat sen niçin, bir hayvan böyle olunca pis olur diyorsun? Hem sonra o hayvanın pis olmasından o suyun da, o hayvan sebebiyle pis olması gerekmez."

Şafiîler, İmam-ı Şafiî (r.a)'nin ikinci görüşüne de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisini delil getirmişlerdir:

"Bir karasinek sizden birinin kabına düştüğünde, onu iyice batinn, sonra da onu ordan atın. Çünkü sineğin bir kanadında zehir, diğer kanadında da panzehir vardır.[44][44] "Hz. Peygamber (s.a.s) sineği batırmayı emretmiştir. Halbuki çoğu zaman yemek, sıcak olur. Bundan ötürü ona batırılan sinek ölür. Eğer bu, onun pis olmasına sebebiyet vermiş olsaydı, Hz. Peygamber bunu emretmezdi. [45][45]

Deriyi Dabaklama Meselesi

Dabaklama meselesinde fukahâ ve müctehidlerin yedi görüşü bulunmaktadır:

1) Bu hususta en geniş mezhep, Zührî'nin görüşüdür. Çünkü Zühri, bütün hayvan dertlerinin da-baklanmadan önce kullanılabileceğini söylemiştir.

2) Zühri'yi Dâvud ez-Zâhirî izler. Çünkü o, dabaklanma ile bütün derilerin temiz hale geleceğini söylemiştir.

3) Dâvud ez-Zahiri'yi, İmâm Mâlik izler. Çünkü o, derilerin içlerinin değil, yüzlerinin temiz olacağını söylemiştir.

4) İmam Mâlikten sonra İmâm Ebu Hanife gelir. Çünkü o da, domuz derisi dışında bütün derilerin dabaklanmak suretiyle temiz olacağını söylemiştir.

5) Ebû Hanife'yi İmâm Şafiî takib eder.Çünkü o, köpek ve domuz derisi dışındaki bütün derilerin temizlenebileceğin! söylemiştir.

---

[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/222-224.

[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/224.

[44][44] Buhari, Tıb, 58; Ebu Davud, Efıma, 49 (3/365).

[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/224.

6) İmâm Şafiî'yi, Evzâi ve Ebu Sevr takip eder. Çünkü bu ikisi, sadece eti yenen hayvanların derisinin temizlenebileceğin! söylemişlerdir.
7) Bunları da, Ahmed İbn Hanbel (r.a) izler. Çünkü o da şöyle demiştir: "Dabaklansa da, meytenin hiçbirşeyi temiz olmaz." O, ayetten ve hadisten buna dair delil getirmiştir. Ayetten delili (Maide, 3) ayetidir. Cenâb-ı Allah bu ayette, mutlak bir şekilde meytenin haram kılındığını beyan etmiş, onu herhangi bir durumla kayıtlamamıştır.
Hadisten delili ise, Abdullah İbn Hakîm'in şu sözüdür: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, vefat etmeden önce bize, meytenin dabaklanmamış derisinden ve sinirlerinden istifâde etmememizi isteyen bir mektubu gelmişti." Bu görüşte olmayanlar, bu ayete delil olarak tutunmaya mukabil şu cevabı vermişlerdir: Umumi bir ayetin haber-i vahid ve kıyas ile tahsis edilmesi caizdir. Burada ikisi de bulunmaktadır. Haber-i Vâhid, Hz. Peygamberin, "Hangi deri dabaklanırsa o temiz olur"46[46] sözüdür. Kıyasa gelince, bu şudur: Dabaklanma, deriyi sağlığındaki hale dönderir. Nasıl o sağlığında temiz idiyse, dabaklanmadan sonra da böyle olur. Bu kıyas ve haber-i vâhid, Şafiî (r.a) nin dayandığı iki delildir. 47[47]

Ölü Hayvanı, Diğer Hayvanlara Yedirerek Ondan Yararlanmak Câiz Olurmu?

Alimler, şahine ve diğer hayvanlara yedirmek suretiyle meyteden istifâde etmenin caiz ofup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı bunu caiz görmemiştir. Çünkü, şahine yedtrildiği zaman, bu meyteden istifâde edilmiş olur. Halbuki ayet-i kerime.meyteden istifâde etmenin haramlığına delâlet etmektedir. Ama şahin kendiliğinden o meyteyi yerse, onu engellememiz gerekir mi, gerekmez mi meselesine gelince, bunda iki ihtimal vardır: 48[48]

Beşinci Mesele

Alimler, meytenin içyağı ve et yağından, aydınlanmada istifâde edilip edilemiyeceği hususunda ihtilâf etmiştir. Bu durumda bakılır; eğer o yağ, canlı iken helâl olan veya cinsi içinde helâl olan bir hayvanın bulunduğu bir hayvanın yağı ise, ayetin zahiri bunun kullanılmamasını gerektirir. Eğer böyle olmazsa, o zaten "meyte'nin hükmünün dışında kalır. Bu ayeti kerimenin zahirinin dışında olan bir delil de bunu haram kılar. Nitekim Atâ ibn Câbir'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'ye gelince kendisine, iç ve et yağlarını toplayan kimseler gelerek, "Ya Resûlallah, biz ister "meyte" den isterse kesilerek öldürülmüş hayvandan olsun, iç yağlan topluyoruz; ve bunu sırf deri ve gemiler için yapıyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Allah yahudilere lanet etsin; onlara iç yağlan haram kılınınca, onlar bu sefer bu yağları satarak bedellerini yediler"49[49] buyurur. Böylece Hz. Peygamber onlart bundan nehyetti ve onlara Cenâb-ı Hakk'ın, o iç yağlarını mutlak olarak haram kılmasının, onları yemenin haram olmasını gerektirdiği gibi, satılmasının da haram kılınmış olmasını gerektirdiğini haber vermiştir. 50[50]

Ölü Balık ve Çekirge

Ayetin zahiri, balığın ve çekirgenin de haram olmasini gerektirir. Ne var ki bu iki şey, İbn Ömer'den gelen bir haberle tahsis olunmuştur. Bu habere göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
Bize iki meyte ve iki kan helâl kılınmıştır. İki meyteye gelince, bunlar çekirge ile balıktır. İki

---

46[46] Aynı manada. Müslim. Hayz, 105; Ebu Dâvud 39 (4/66)
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/225.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/226.
49[49] Buhâri. Tefsir. 6, 6, Müslim, Müsâkât, 71-74 (3/1207): Timvzi, Buyu. 60 (3/591) (Benzer bir'metinle).
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/226.

kana gelince, bunlar dalak ile ciğerdir"51[51]

Yine Câbir'den, gelen uzunca bir kıssada O'nun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Deniz, kıyılara balık atmıştı.. Derken, insanlar onbeş gün bu balıklar-dan yediler.. Döndükleri zaman bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Yanınızda, ondan bana yedireceğiniz bir şeyler var mı?" dedi ve denizin durumuna dair şunu söyledi: suyu temfa; meytesi de hela} olandır. "52[52]

Yine Hz. Peygamber'den, balığın helâl olduğu tevatüren sabit olmuştur. Alimler, suyun yüzüne çıkan balıklar hakkında ihtilâf etmişlerdir. Suyun yüzüne çıkan balık da, suda kendiliğinden ölen balıktır. Bu sebeple İmâm Malik ve Şafiî (r.a), bu baltğı yemede herhangi bir sakıncanın bulunmadığı hükmünü vermişlerdir.

Ebû Hanife, arkadaşları ve Hasan İbn Salih ise, bunun mekruh olduğunu söylemişlerdir.

Sahabe-i Kiram da bu meselede ihtilâf etmişlerdir. Ali (r.a)'den, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Deniz ürünlerinden, kendiliğinden ölenleri yemeyiz'." Bu, aynı zamanda İbn Abbas ve Câbir İbn Abdullah'tan da rivayet edilmiştir. Ebu Bekr es-Sıddtk (r.a) ile Ebû Eyyûb'tan bunun mubah olduğu nakledilmiştir.

Ebu Bekr er-Razi, Cabir İbn Abdillah'tan değişik rivayetler nakletmiştir, Bu rivayetlerden birinde, Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Denizin kıyıya attığı veya kendisinden tecrid edip attığı şeyleri yeyiniz; ama denizde ölüp de suyun yüzüne çıkanları ise yemeyiniz"53[53]

Şafiî (r.a), ayet, haber ye aklîdelilierle istidlal etmiştir. Şafiî'nin ayetten delili Cenâb-ı Hakk'ın, "Size denizin avı ve onun taamı helâl kılındı" (Maide.96) ayetidir. Ölüp de suyun yüzüne çıkan balık da, denizin taâmındandır. Bu sebeple helâl olması gerekir.

Haberden delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Bize iki meyte helâl kılınmıştır: Balık ve çekirge"54[54]. Buradaki ifâde mutlaktır.

Yine Hz. Peygamber'in denize dair söylediği şu sözdür: "O (Yani deniz) suyu temiz, meytesi helâl olandır. " Hz. Peygamber'in bu ifâdesi de umumîdir.

Enes (r.a)'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Ölüp de, denizin üzerine çıkan şeyleri yel" dediği rivayet edilmiştir. 55[55]

Ölü Olarak Bulunan Çekirge

Allah her ikisinden de razı olsun Şafiî ve Ebu Hanife, yakalanan ve ölü olarak bulunan çekirgelerin hepsini yemede bir sakınca olmadığını söylemişlerdir.

İmâm Malik (r.a)'den ise, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ölü olarak bulunan çekirgeyi yemek helâl değildir. Diri olarak yakalanıp başı koparılan ve kavrulan çekirge ise yenilir. Diri olarak yakalanıp da, unutularak ölen çekirge ise yenilmez." İmâm Mâlik'in delili ayetin zahiridir.

İmam Şafiî ile İmâm Ebu Hanife'nin delilleri ise, Hz. Peygamber'in, "Bize iki meyte, balık ve çekirge helâl kılındı" beyanıdır. Böylece, bu ikisini mutlak mânaya hamletmek gerekir. Bununla, onun başının koparılması, eğer bir kesme ve boğazlama kabul edilirse, bu onun meyte olmaması huşu-, sunda kesilmiş koyun gibi olduğu ortaya çıkmış olur. Böylece de Hz. Peygamber (s,a.s)'in, "Bize iki meyte helâl kılındı., "sözünün mânası kalmaz.

Abdullah İbn Ebî Evfâ (r.a) şöyle demiştir: Hz. Peygamberle beraber yedi savaşta bulundum. Biz bu savaşlarda hep çekirge yedik.başka bir şey yemedik. Rasûlullah, çekirgenin öldürüleni ile kendiliğinden öleni arasında bir fark gözetmedi. 56[56]

51[51] İbn Mâce. Etme 31 (2/1103)

52[52] Tirmizı. Taharet. 52 (1/101); Ebu Davud. Taharet, 41 (1/21).

53[53] Ebu Davud. Etime, 35 (3/358); İbn Mâce, Sayd. 18 (2/1082).

54[54] ibn Mâce, Et'ime, 31 (2/1103).

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/226-228.

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/228.

Kesilen Hayvanın Kamından Çıkan Ölü Cenin

Âlimler, annesinin kesimini müteakip, ölü olarak annesinin karnından çıkan cenîn hususunda ihtilâf et- mislerdir.

Ebu Hanif e şöyle demiştir: O yenilmez; eğer, annesinin karnından diri olarak çıkarsa, kesilir ve yenilir.. Bu Hammâd'ın görüşüdür.

İmâm Şafiî, Ebu Yusuf ve İmâm Muhammed ise, bunun etinin yenile ceğini söylemişlerdir. Bu görüş Hz. Ali, İbn Mes'ûd ve İbn Ömer'den rivay edilmiştir.

İmâm Malik ise şöyle demiştir: Eğer uzuvları tam teşekkül etmiş ve tüyleri de bitmişse yenilir. Aksi halde yenilmez. Bu Saîd İbn el-Müseyyeb'in görüşüdür.

Ebu Hanife bu ayetin zahiriyle istidlal etmiş ve onun meyte olduğunu söylemiştir. Bu sebeple de haram olması gerekir, demiştir.

İmam Şafiî ise, "Ben ayetin umumiliğini, haber ve kıyasla tahsis ederim" demiştir.

Bu konudaki habere gelince, bu bizim, kesilmiş olan şeyin mubah olduğunda icmâ etmiş olmamızdır. Bu cenîn de kesilmiştir, çünkü Ebu Said el-Hudrî, Ebu'd-Derdâ, Ebu Ümâme, Ka'b İbn Mâlik, İbn Ömer, Ebu Eyyûb ve Ebû Hureyre (r.a), Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: "Ceninin kesilmesi, annesinin kesilmesidir.57[57] Bunun izahı şöyledir: Kesmenin, mübahltğın sebebi oluşu, şer'İ bir hükümdür.Böylece annesinin kesilmesiyle, cenînin de şer'an kesilmiş addedilmesi caizdir.

Hanefîler şu şekilde cevap vermişlerdir: Hz. Peygamber'in, "Ceninin kesilmesi, annesinin kesilmesidir" sözüyle, annesinin kesilmesinin, onun da kesilmesi olduğunu ve yine, annesinin kesilmesi gibi, onun da kesilmesinin gerektiğini murad etmiş olması da muhtemeldir. Böylece de, kesilmeden onun etinin yenilmeyeceği murad edilmiş olur. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı:

"Ve' genişliği gökler ve yerler gibi olan bir cennete... (koşun)" (Ali, imran. 133)sözü gibidir. Bunun mânası, "göklerin ve yerin genişliği gibi olan.." demektir. Yine bir kimsenin, demesi gibidir. Bunun manası, "Benim sözüm, senin sözün gibidir" ve "Benim görüşüm, senin görüşün gibidir" demektir. Şair de,

"Senin gözlerin, o sevgilimin gözleridir; gerdanmsar onun gerdanı..." demiştir.

Bu anlattıklarımız sabit olunca, bu iki ihtimalden birisi, onun kesilmesinin gerekliliği ve onun kesilmeden yenilmemesidir. Diğeri ise onun annesinin kesilmesinin, onu yemeyi mubah kılmış olmasıdır. Durum böyle olunca, hükmü tahsis etmek caiz olmaz. Aksine onu ayete uygun bir manaya hamletmek gerekir.

Şafiî (r.a) Hanefilere şu yönlerden cevap verir:

a) Sizin söylediğiniz ihtimale göre mutlaka bir takdir yapmak gerekir. O da ceninin kesilmesinin, annesinin kesilmesi "gibi" olmasıdır. Takdir etmek, aslolan şey değildir.

b) O, annesinin karnında olduğu sürece "cenîn" diye adlandırılır. Doğunca,artık ona "cenîn" denmez. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s), onun cenin olması durumunda onun kesilmiş sayılacağını söylemiştir. Bu sebeble, onun bu durumda iken, annesinin kesilmesi ile kesilmiş sayılması gerekir.

c) Eğer hadis, senin söylediğin, "O, eğer anasının karnından diri olarak çıkarsa, kesilmesi gerekir" manasına hamledilirse, bir manası kalmaz. Çünkü bunun böyle olduğu, bu hadis gelmezden önce de malum idi.

d) Ebu Sa'id (r.a)'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'den anasının karnından ölü olarak çıkartılan cenin hakkında sorulduğunda O, "İsterseniz onu yiyebilirsiniz. Çünkü anasının kesilmesi, onun kesilmesi yerine de geçer" buyurmuştur.

Şafiî'nin kıyastan delili birkaç yöndendir:

a) Biz, bir kimse hanımının karnına vursa, hanımı da öfse ve karnındaki cenin ölü olarak ana karnından dışarı atılsa, o cenine ait bir hükmü olmadığına; eğer çocuk diri olarak çıkıp sonra ölürse, ondan dolayı, annesine bakıl-maksazın, gurre58[58] cezası, gerekmesi hususunda

---

[57] 57[57] Ebu Davud. Edahî. 17(3/103).

[58] 58[58] Gurre.tam diyetin yirmide biri kadar olan bir para cezasıdır.

kendine ait müstakil olduğunda ittifat ettik. Tıpkı bunun gibi, hayvanların ceninleri de, annesi kesildiği için ölüp, dışarı ölü olarak çıktıklarında, kesilme hususunda annesine tâbi olmuş olur. Eğer diri olarak çıkarsa, o zaman kesilmeden yenmez.
b) Cenin, anasının karnında olduğu müddetçe, anasının bir uzvu gibi sayılır. Bu sebeble, anasının diğer uzuvları gibi, anasının kesilmesiyle, onun da hefâl olması gerekir.
c) Yavrunun, kesilme hususunda annesine tabî sayılması gerekir. Tıpkı âzâd edilmede, ümm-ü veled olmada, mükâtebe ve diğer hususlarda çocuğun anasına tabî olduğu gibi... 59[59]

Diri Bir Hayvandan Koparılan Parçalar

Diri olan bir hayvandan koparılacak olan parçalar haramdır.' Çünkü o parçalar mevte hükmündedir. Bi-naenaleyh onların haram olması gerekir. Koparılan parçanın meyte olduğunu aklî ve nakli delillere dayanarak söyledik: Naklî delilimiz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Diri hayvandan koparılan parça, meyyittir"60[60] hadisidir. Bunun aklî yönden delili ise, o parçanın, elem ve lezzetleri idrâk ettiği için diri olması; koparılınca da bu vasfın kaybolmasıdır. Bu sebeble o parça, meyte haline dönüşmüş, murdar olmuştur. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın,
"Size meyte haram kılındı" (Maide, 3) ayetinden dolayı haram olması gerekir. 61[61]

Eti Yenilmeyen Hayvanların Derisi

Alimler, eti yenilmeyen hayvanların kesilmesi durumunda, derisinin temiz olup olmayacağı hususun- da ihtilâf etmişlerdir. Şafiî (r.a)'ye göre, deri temiz olmaz... Çünkü bu kesme işi.etini yemenin helâl olmasını gerektirmez. Bu sebeple, derisinin de temiz olmaması gerekir. Bu.tıpkı bir mecûsinin bir hayvanı boğazlaması durumunda verilen hükmü olmaktadır.
Ebu Hanife'ye göre ise, bu hayvanın derisi temiz olur.
İkinci kısımla, yani ayetin hükmüne dahi! olmadığı halde, ayetin hükmü ne dahil sayılan kısımla ilgili olarak birkaç mesele vardır: 62[62]

Bir Sıvının içinde Ölen Hayvan

Bil ki Hak Teâlâ'nın, "O (Allah), size meyteyi ve kanı haram kıldı" ayeti ile, "Size, meyte haram kılındı" (Maide,3) ayeti,sıvı şeylerin içinde bir şey öldüğü zaman, o sıvtnın haram sayılmasını gerektirmez. Ancak bu ayetler meyte-nin kendisi ile, onunla birlikte olan şeylerin haram olduğunu gösterir. Dolayısı ile hayvanın içinde öldüğü sıvı, "meyte" diye adlandırılamaz. Dolayısıyla da ayetteki haram kılma, buna şamil olmaz. Mesela yağın içine fare düşüp orada ölse, "haram oluş" ifâdesi, yağı içine almaz. Zahir olan budur. Bu babda, söz iki kısımda dönüp dolaşır:
1) Meyte ile birlikte olduğu için pis olan şey, haram olur. Pis olmayan şey ise haram olmaz,
2) Pis olan şeyi temizlemenin yolu nedir? 63[63]

Kaynayan Suya Düşen Kuş

Abdullah b. Mübarek, Ebu Hanife'ye, kaynamakta olan tencerenin içine düşüp de ölen bir kuşun hükmünü sorduğunda, Ebu Hanife, talebelerine: "Bu husustaki görşünüz nedir?" dedi. Onlar da ona, İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilen şu şeyi hatırlattılar: "Et, yıkandıktan ve pis deriden iyice temizlendikten sonra yenilebilir." Bunun üzerine Ebu Hanife, "Bu rivayette olduğu gibi, tencere kaynamadığı zaman düşmesi durumunda bu şekilde hükmederiz. Eğer o hayvan tencere kaynarken onun içine düşerse, ne o kuşun eti yenilir, ne de çorba içilir" dedi. İbn Mübarek, "Bunu nerden çıkardın?" deyince de o şöyle dedi: "O kuş, tencereye kaynarken düşüp de öldüğünde, meyte oluş hükmü ete geçmiş olur. Fakat o tencere kaynamadığı esnada, onun İçine düşüp öldüğünde, meyte hükmü ete sızar. İbn Mübarek, onun elini tekrar tekrar sıktı ve "İşte mezheb budur*' dedi. İbn Mübarek bunun bir benzerini de Hasan Basriden rivayet etmiştir. 64[64]

---

[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/228-230.
[60] 60[60] ibn Mâce. Sayd, S (2/1072): Ebu Davud, Sayd. 3 (3/111), (Aynı manada).
[61] 61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/230.
[62] 62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/231.
[63] 63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/231.

Murdar Koyunun Sütü

Ebu Hanife "murdar koyunun sütü ile ondan yapılacak peynirin temiz olduğunu söylemiştir. İmam Şafiî ile İmam Malik bu sütün ve peynirin helâl olmayacağını söylemişlerdir. el-Leys ise murdar tavuktan çıkan yumurtantn yenilmeyeceğini söylemiştir.
Bilki Şâflî (r.a), bu meselede, âyetinin zahirine tutunmamıştır. Çünkü süte, meyte denemez. Bu sebeble, bu hususta müsbet menfi başka bir delile başvurmak gerekir. Şafiî'nin dayanağı şudur: Bir kapta bulunan süte, murdar hayvanın bir parçası düşse necis olur. Tıpkı bunun gibi, o süt hayvanın memesinde iken, hayvan ölürse durum aynı olur. Peynirdeki ihtilâf da aynı şekildedir.
Yumurta tavuğun karnından çıkarıldığında yıkanırsa temiz olur ve yenmesi helâldir. Çünkü yumurtanın kabuğu sertleştiği zaman, yenilen kısmı ile, meyte arasında bir engel meydana getirir. İşte bundan dolayı o helâldir. Bu sebebten ötürü, eğer yumurta tam oluşmamış ise haram olur. 65[65]

Meyte, Necis midir?

Biz bu faslı, bu iki kısım arasında müşterek olan birkaç mesele ile tamamlayalım:
Kelâmcılar meytenin, "ölüm" manasına gelip gelmediğinde ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, ölümün hayatın zıddı manasına geldiğini, Allah'ın,"(O Allah), ölümü ve hayatı yaratandır" (Mülk. 2) ayetine dayanarak söylemişlerdir. Bazıları ise, ölümü, hayatı kabul etmek sânından olan bir şeyden hayatın yok olup gitmesi olarak anlamışlardır. Bu, doğruya daha yakındır. 66[66]

İkinci Mesele

Âlimler "meyte" nin haram olmasının, onun necasetini, pis olmasını gerektirip gerektirmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Doğrusu şu ki, faydalanmanın haram olması, necaseti (pis olmayı) gerektirmez. Çünkü aklen, ondan faydalanmanın da haram olması imkânsız değildir. Ama, ona bitişik olandan istifâde etmek de helâl olabilir. Ama ne varki, icmâ ile meytenin pis olduğu sabit olmuştur. 67[67]

İkinci Fasıl

Kanın Haram Edilmesi Hususundadır

Bu hususta iki mesele vardır:
Şafiî (r.a), ister akıcı olsun isterse akıcı olmasın; bütün kanları haram kabul etmiştir. Ebu Hanife ise,

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/231-232.
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/232.
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/232.
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/232-233.

balığın kanının haram olmadığını söylemiştir.
Şaflî.HakTeâlâ'nın, "Cenâ-b-ı Hak muhakkak ki size meyteyi, kanı ve domuz etini haram kılmıştır" aye tinin zahirine sarılmıştır. İşte, bu kandır ve dolayısıyla haram kılınması gerekir..
Ebu Hanife ise, O'nun. "De ki, bana vahyolunanlar içinde, kendisini yiyene yemesi haram olan şeyler olarak, ben sadece murdar eti veya akan kanı buluyorum" (Enam, usjâye-tiyle istidlal etmiş, böylece ayette sayılan muharremâttan başka haram şeylerin bulunmadığını açıklamıştır. Buna göre "akıcı" olmayan kanın, bu ayetin muk-tezasınca haram olmaması gerekir. O halde bu ayet, hâstır. Hak Teâlâ'nın, âyeti ise (Maıde, 3) âmdır. Hâs olan âmdan önce gelir.
Şafiî (r.a)'ye göre ise Hak Teala'nın. ayetinde, bu ayette zikredilenlerden başka diğer şeylerin helâl kılındığına dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Tam aksine, Allah'u Teâlâ'nın bunları haram kılmasından başka bir açıklamada bulunmadığına delâlet eder. Bu ise, bundan sonra O'nun, burdakilerin dışındaki bazı şeyleri haram kıldığını açıklamasıyla çelişmez. Buna göre muhtemelen, Cenâb-ı Hakk'ın, (Enâm, 145) ayetinden sonra nazil olmuştur. Böylece bu, ister akıcı olsun,isterse olmasın, kanın haram kılındığını beyan etmiş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bütün kanların haram kılındığına ve onların necis olduğuna hükmetmek gerekir. Binaenaleyh, mümkün olduğu kadar kanı etten izâle etmek gerekir. Balık hakkında da böyledir. Suya ve elbiseye düşen herhangi bir kan, o içine düşmüş olduğu şeyi necis kılar. 68[68]

İkinci Mesele

Alimler Hz. Peygamber'in, "Bize iki ıneyte ve ik, kan; dalak ve ciğer helâl kılındı" sözü hakkında ihtilâf etmiş, dalak ile ciğere kan isminin verilip verilemiyeceğNir incelemişlerdir. Böylece de bunları kan hükmünden istisna etmek doğru olur mu, olmaz mı şeklinde düşünmüşlerdir. Alimlerden, bunu kabul etmeyenler vardır. Çünkü ciğer, et yerine geçer. Dalak da böyledir. Bunların kan diye nitelendirilmesi ise, bir teşbihten dolayıdır. Onlardan bazıları ise bunların, pıhtılaşmış kan gibi olduklarını söylemişler Ve buna hadisten detil getirmişlerdir. 69[69]

Üçüncü Fasıl

Domuzun Hükmü Hakkındadır

Bu hususta birkaç mesele vardır:
Ümmet domuzun bütün parçalarının haram olduğunda ittifak etmişlerdir. Allah'u Teâlâ, onun özellikle etini zikretmiştir; çünkü en çok istifâde onun etindendir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı,
nü namaza çağırıldığınız zaman, Allah 'm zikrine koşun ve alışverişi terkedin (Cuma. 9) ayeti gibidir. Alışveriş, insanlar nezdinde mühim olan şeylerin en mühimlerinden olduğu için, özellikle burada alışveriş zikredilmiştir.
Domuzun kılına gelince, ümmet her ne kadar onun haram ve necis olduğunda icmâ etmişlerse de, o bu âyetin zahirinin hükmüne dahil değildir.
Alimler, domuzun kıtından ayakkabı dikiminde istifâde edilip edilemiye-ceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ebu Hanife ve İmâm Muhammed, caiz olduğunu; İmâm Şafiî <r.a) ise caiz olmadığını söylerlerken. Ebu Yûsuf da, "Onunla dikişmeyi hoş görmem" demiştir. Ebû Yûsuf'tan, bunu mubah gördüğü de rivayet edilmiştir
Ebu Hanife ve İmâm Muhammed'in delilleri şudur: Biz müslümanların, onlardan herhangi bir yadırgama söz konusu olmaksızın, ayakkabıcıların domuzun kılını kullanmalarını kabul ettiklerini görmekteyiz. Diğer bir husus ise. ihtiyacın bunu gerektirmiş olmasıdır.

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/233.
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/234.

Şafiî, sakınılması güç olduğu için, pire kanlarının elbiseyi pis etmediğini söylediği zaman, kendisiyle ayakkabıcıların ayakkabı dikmiş olmalarından dolayı, aynı şeyi domuzun kılı hususunda uygun görmeli değil miydi? 70[70]

İkinci Mesele

Âlimler su domuzu hakkında da ihtilâf etmişlerdir. Ibn Ebî Leylâ, İmâm Mâlik, Şafiî ve Evzâî, denizde olan herhangi bir şeyi yemede bir sakınca yoktur demişlerdir.
Ebu Hanife ve arkadaşları ise, yenilemiyeceğini söylemişlerdir. .
Şafiî'nin delili Cenâb-ı Hakk'ın, "Size denizin avı ve onun taamı helâl kılındı" (Maıde, 96) ayetidir.
Ebu Hanife'nin delili, "Bu domuzdur; dolayısıyla Hak Teâlâ'nın, (Maide, 3) ayetiyle haram kılınmıştır" şeklindedir. Şafiî ise şöyle demiştir: Domuz lâfzı mutlak olarak zikreditdiğinde, zihnimize ve aklımıza, denizde yaşayan domuz değil de, karada yaşayan domuz gelir. Tıpkı bunun gibi, et lâfzı zikredildtğinde de, aklımıza ve zihnimize, ittifakla balığın eti değil, balığın dışındakilerin eti gelir. Bir de, su domuzu mutlak olarak domuz diye adlandırılmaz. Tam aksine, su domuzu diye adlandırılır. 71[71]

Üçüncü Mesele

Domuzun kaba batmasından dolayı kabın yedi defa yıkanıp yıkanmıyacağı hususunda İmâm Şafiî'nin iki görüşü vardır. Birincisi: Bunu köpeğe teşbih ederek, "Evet, yıkanır" demesidir.
İkincisi ise, "Hayır!" şeklindedir. Köpekler hakkındaki hükmü fazla ağır-laştırmak.insanları köpeklerle birarada bulunmaktan alıkoymak içindir; halbuki insanlar domuzlarla (köpekler kadar) bir arada bulunup, içli dışlı olmazlar. Böylece ikisi arasındaki fark ortaya çıkmış olur. 72[72]

Dördüncü Fasıl

Allah'tan Başkaları İçin Kesilen Hayvanlardan İstifade Edilebilir mi?

Alimlerden, bundan maksadın, putlarına kurban kesen putperestlerin kesmiş olduğu şeyler olduğunu iddia edenler vardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Ve, dikili taşlar üzerinde kesilenler" (Maide; 3) ayetinin ifâde ettiğidir. Bunlar, hristiyanın,Mesîh'in ismini üzerjne anarak kestiği şeyi yemenin caiz olduğunu söylemişlerdir. Bu, Atâ. Mekhûl, Hasan el-Basrî, Şa'bî ve Said İbn et-Müseyyeb'in mezhebidir.
İmam Malik, Şafiî, Ebu Hanife ve arkadaşları ise, bunun helâl olmadığını söylemişlerdir. Bunların bu husustaki delilleri şudur; Hristiyanlar. Mesih'in adına kestikleri zaman onu, Allah'tan başkasının adını anarak kesmişlerdir. Binaenaleyh, bunun haram olması gerekir.
Ali İbn Ebî Talib (r.a)'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yahudi ve hris-tiyanlart, Allah'tan başkasının adını anarak hayvan keserken duyduğunuz zaman, ondan yemeyiniz. Eğer onların böyle dediklerini duymazsanız, yiyiniz. Çünkü Allah Teâlâ, onların kestiklerini helâl kılmış ve onların ne dediklerini bilmiştir."
Muhalifler ise, şunları öne sürmüşlerdir:
a) Allah'u Teâlâ, '"Ehl-i Kitabın taamları da size helâldir" (Maıde. 5) buyurmuştur. Bu ise, âmm bir ifâdedir.
b) Allah'u Teâlâ, "Ve dikili taşlar üzerinde kesilenler de..." (Maide, 3) buyurmuştur. Böylece bu, O'nun, fâdesinden maksadının, beyanından kastedilenin aynısı olduğuna delâlet eder.

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/234.
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/235.
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/235.

c) Hristiyan, Allah'ın ismini anıp, bununla Mesih'i murad ettiğinde, onun bunu rnurad etmiş olması, bunu Allah'tan başkası adına kesmiş olmakla beraber, onun kesmiş olduğu şeyin helâl olmasına mâni olmaz. İşte bunun gibi, Allah'ı zikredip Mesih'i murad ettiği zaman, gizlediğini ortaya koyarken de, hükmün aynı olması gerekir.

Birincisine şu şekilde cevap veririz: Cenâb-ı Hakk'ın, (Maıde. 5) ayeti âmdır. ifâdesi ise, hâstır. Hâs olan ise, âm olandan önce gelir.

İkinciye cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, beyanı Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin tahsis edilmesini gerektirmez. Çünkü bunlar farklı iki ayet olup, aralarında bir denklik bulunmamaktadır.

Üçüncüye cevap: Biz, bâtın ile değil, ancak zahir ite mükellef tutulduk. Hristiyan onu Allah'ın adına kestiği zaman, onun helâl olması gerekir. Çünkü bizim bâtında otanı anlamamız imkânsızdır. 73[73]

Beşinci Fasıl

kelimesinin hasr ifâde ettiğini söyleyenler, ayetin zahirinin, ayette sayılanların dışında herhangi bir şeyi haram kılmamasını gerektirdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ne var ki biz, şeriâtte ayette sayılanlardan başka diğer bazı şeylerin de muharremâttan olduğunu biliyoruz. Buna göre, kelimeşinin zahiriyle amel edilmemiş olur. kelimesi hasr ifâde etmez diyenlere gelince, böyle bir müşkil kendiliğinden zail olmuş olur. 74[74]

Altıncı Fasıl

"Muzdar" (çaresiz kalan) Kimseler

Bu hususta birkaç mesele bulunmaktadır:

Şafiî {r.a) şöyle demiştir: Cenâb-t Hakk'ın, Jsözünün mânası şudur: "Kim muzdar olur da, bağy ve udvân (haddi aşmak) sıfatıyla da vasıflanmaksızın bunlardan yerse, ona günah terettüp etmez..."

Ebu Hanife ise, bunun manasının, "Her kim muzdai uiur da, başkasına, sataşmaksızın ve de haddi aşmaksızın yerse ona günah yoktur..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Böylece Ebû Hanife, bağy ve haddi aşma vasıflarını, yemeye tahsis etmiştir.

Bu ihtilâfa şu fer'i mesele dayanmaktadır: Seferiyle asî olacak olan kimse, bu ruhsattan yararlanabilir mi, yararlanamaz mı meselesidir. Buna göre Şafiî (r.a), "Bu ruhsattan faydalanamaz; çünkü o, haddi aşmakla nitelendirilmiştir. Dolayısıyla ayetin ruhsat ifâde eden hükmüne dahil olmaz" demiştir. Ebu Hanife ise, onun bu ruhsattan istifâde edeceğini, yeme hususunda haddi aşıp başkasına tecâvüz etmeyen bir muzdar olduğu için, âyetin muhtevasına dahil olacağını söylemiştir.

Şafiî kendi görüşüne, hem bu ayetle, hem de aklî delil ile istidlalde.bulunmuştur. Âyetten delili şudur: Allah'u ~ ifadesiyle, bütün bu şeyleri herkese haram kılmış, sonra da bunları tecâvüz etmek ve haddi aşmakla vasıflanmamış olan muzdar bir kimseye mubah kılmıştır. Halbuki seferiyle asî olan kimse, yani yolculuğunda günah işlemeye niyetlenen kimse, bu sıfatla mevsuf değildir. Çünkü bizim, "Falanca tecavüz-kâr.. değildir" sözümüz, "falanca tecâvüzkârdır" sözünün zıddıdır. Bu sözün doğru olmasında, şahsın, ister seferinde olsun ister yemesinde, isterse bu ikisinin dışında olsun, herhangi bir şeyde tecâvüzkâr olması yeterlidir. Tecavüz-kâr ismi, herhangi bir iş hususunda olursa olsun, onun tecâvüzkâr olmasına uygun düşünce, o zaman bizim "Falanca tecâvüzkâr değildir" sözümüzün, ancak o kimse hiçbir şey konusunda tecâvüzkâr olmadığı zaman doğru olması gerekir. O halde, bizim, sözümüz, ancak o kimsede, her bakımdan mütecaviz olma sıfatı bulunmadığı zaman doğru olur. Seferinde isyana niyetlenen kimse, seferiyle tecavüzde bulunmuş olur. Dolayısıyla bu kimseye,

---

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/235-236.

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/236-237.

denilmesi doğru olmaz. Ona bu isim verilemediği zaman, onun Hak Teâlâ'nın, yasağının muhtevasında bulunması gerekir. Bu mevzuda söylenmesi gereken söz şudur:

Bu husus, seferiyle asî olacak olan kimse sebebiyle bir müşkillik arze-der. Çünkü o kimse tecâvüzkâr vasfıyla nitelendirilmiş olduğu.hâlde, bu ruh' sattan istifâde etmiş olur. Bu müşkili giderme hususunda biz şöyle deriz:

Bu ifâde, bazı bakımlardan tahsis edilmiş umumî bir hükümdür. Bu iki şekil arasındaki fark şudur: Ruhsat, seferde olan kimseye yardımcı olmak demektir. Yolculuk isyan maksadını taşıdığı zaman, ruhsat ma'siyete yardım etmek olur. Seferin bizzat kendisi günah olmadığı zaman, seferde bulunana yardımcı olmakjma'siyete yardım etmek sayılmaz. Böylece iki misal arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Kâdî ve Ebu Bekr er-Râzî. Şafiî'den naklen O'nun, Hak Teâlâ'nın, "Tecâvüz etmeksizin ve haddi aşmaksızın..." ayetini tefsir • ederken, "müslümanların imamına başkaldırmayan ve seferinde ise, isyan gayesi taşımayan..." şeklinde söylediğini nakletmişler, daha sonra da bu ikisi, ayetin tefsirinin, "yeme hususunda tecâvüzkâr otmayan ve haddi aşmayan..." şeklinde olmasının, Şafiî'nin zikretmiş olduğu şeyden daha evlâ olduğunu söylemişlerdir.

Bu böyledir; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, kaydı bir şarttır. Şart ise, müstakil olmama bakımından istisna gibidirler. Bu sebeple zikredilmiş olan bir hususa taalluk etmeleri gerekir. Biz, burada yemeden başka hiç bir şeyin zikredilmemiş olduğunu biliyoruz. Çünkü biz, ayetin mânasının "Kim mecbur olur da, tecavüz etmeksizin ve haddi açmaksızın yerse, ona herhangi bir günah yoktur" şeklinde olduğunu izah etmiştik. Durum böyle olunca, onun hiç zikredilmemiş sefere değilde, mezkûr hükmünde olan "yemeye" taalluk etmesi vâcib olur.

Bil ki, bu söz zayıftır. Çünkü biz Hak Teâlâ'nın, ifâdesinin, kendisinde hiçbir yönden tecavüzkârlık ve haddi aşma bulunmayan kimse hakkında doğru olacağını açıklamıştık. Bu açıklamamıza, seferi sebebiyle tecâvüzkâr olmayan kimse de, zımnen girmiş olur. Biz lâfzın muayyen bir mânaya delâlet ettiğini söylemiyoruz. İfâdenin yemeye tahsis edilmesi hususu ise, zaruret olmadan yapılmış bir tahsistir. Bu sebeple bu, aslolanın hilâfına bir hareket olmuş olur.

Hem de bu sözü "yemeye" sarfetmenin caiz olmadığına şu hususlar da delâlet etmektedir:

a) Hak Teâlâ'nın, ifâdesi, bir ızdırâr, mecbüriyyet halidir. Bu sebeple kişinin, tecavüzkâr olmayıp haddi de aşmamasıyla birlikte, mutlaka bu "ızdırar" halinin devam etmesi gerekir. Eğer kişinin tecavüz edip haddi aşmamasından maksad, onun sadece yeme hususunda bu şekilde olması olsaydı, onunla birlikte ızdırar vasfının bulunması imkânsız olurdu. Çünkü, yeme hali, ızdırar vasfını geride bırakmaz.

b) İnsan, yaratılışı gereği "meyte" ve kanı yemekten nefret eder. Böyle olan şeyden, burada kişiyi yasaklamaya zaten gerek yoktur. Bu sebepte, şartı "yemede" haddi aşmaya hamletmek, sözü anlamsız kılar.

c) Kişinin, tecavüz etmeyip haddi de aşmaması, bağy ve udvânın mâhiyetlerinin nefyini, ortadan kalkmasını ifâde eder. Bu mahiyet ise ancak, bütün fertleri bulunmadığı zaman bulunmaz. "Yeme" de haddi aşmak, bu mahiyetin fertlerinden biridir. Seferde haddi aşmak da mahiyetin fertlerinden bir başka , ferttir. Böylece haddi aşmayı nefyetmek bütün cihetlerden haddi aşmanın bulunmamasını gerektirir. Bu sebeple de, bunu "yeme" fiiline tahsis etmek caiz olmaz. Şafiî {r.a.) ise, bu hükmü, seferde haddi aşmayı nefyetmeye tahsis etmez. Aksine o, bunu zahiri üzere bırakır. Ki bu da, her bakımdan tecavüz-kârlığı nefyetmektir. Bu seferdeki haddi aşmanın da bulunmamasını gerektirir. O zaman da, maksadı tahakkuk etmiş olur.

d) Bizim söylemiş olduğumuz ihtimal, bir başka ayetle de kuvvetlenir. Bu ayet de, "Kim, son derece açlık durumunda çaresiz kalırsa, günaha meyletnîeksizin (yiyebilir)" (Maide, 3) ayetidir. Bu da bizim her ne suretle olursa olsun, âyetin, o kimsenin tecavüzkâr olmak ve haddi aşmakla vasıflanmamasını gerektirir, şeklindeki sözümüzdür.

Ebu Hanife (r.a) de şunlarla istidlal etmiştir:

a) Hak Teâlâ bir başka ayette, "Kendisine kesin olarak muhtaç olduğunuz ınüstesnâ, Allah size haram kılmış olduğu şeyleri muhakkak ki açıklamıştır" (Enam. 119) buyurmuştur. Bu şahıs muzdardır, bu sebeple de ruhsattan faydalanması gerekir.

b) Hak Teâlâ'nın, "Kendi nefislerinizi öldürmeyiniz. Allah muhakkak ki size çok merhametlidir" (Nisa, 29) ayeti ile, "Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayınız" (Bakara, 195) ayetidir. Yemekten imtina etmek, nefsi öldürme hususunda bir sa'yü gayret gösterip, o nefsi tehlikeye atmak demektir. Bu sebeple, bunun haram kılınmış olması gerekir.

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mukîm kimseye bir gün bir gece; misafire ise üç gün üç gece müsaade ettiği rivayet edilmiştir. Böylece O, isyankârla itaatkârı birbirinden ayırmamıştır.

d) Seferiyle isyana niyetlenmiş olan kimse, uyuyup, böylece bir boğulma ve yanmak tehlikesiyle yüzyüze geldiğinde, namazda olan ve orada bulunan kimseye, o kimseyi boğulmak veya yanmaktan kurtarmak için, namazını kesmesi vâcib olur. O kimseye bu durumda, bir canı kurtarmaya sa'yü gayret göstermesi, haydi haydi evlâ olur.

e) Fil, ısıran deve, yılan ve akrep gibi helak olma sebeblerini defetmesi-dir. Hatta bu ona vacibtir. Burada da böyledir.

f) Seferi ile âsî olan kimse, mecbur kaldığı zaman, bir başka adam ona malından bir parçasını mubah kılarsa, bu mal ona helâl olur, hatta onu alması gerekir. Burada da böyledir. Bu iki meselenin müşterek noktası, insanın kendisinden zararı defetmesidir.

g) İnsanların zararını gidermek için yardım etmek, vacib olma bakımından, insanın kendisinden zararı gidermesinden daha büyüktür. İşte bunun gibi, kişi âsî de olsa bu yemesi sebebiyle kendisinin helakini (ölümünü) önlemesi de böyledir.

h) Zaruret, başkasının rızası olmasa da yiyeyeceğinden almayı mubah hatta bunu vacib kılar. Eğer bir mecburiyet olmasaydı, o başkasının malını almak haram olurdu. İşte burada da böyledir.

Şafiî, ayetin umûmî manasına sarılmaya karşı şu cevabı vermiştir: "Ruhsattan istifade etmeye engel olan delilimiz, onların ruhsattan istifâde etmenin gerekli olduğunu gösteren delillerinden daha ehass (husûsîdir) " Hâs olan delil, âmm olan delile tercih edilir.

O, onların kıyâsî delillerine de şöyle cevap vermiştir: "O kimsenin, bu ruhsattan istifâde etmesi, ancak tevbe ite mümkündür. Tevbe etmediği müddetçe, kendisine karşı suç işlemiş olur. Sonra onların yaptıkları izahlar, daha güçlü . bir izah ite tezad teşkil eder. O izah da şudur: Ruhsat, yolculuk hususunda bir yardımdır. Yolculuk, günah işleme maksadıyla olunca, ruhsat günah İşlemeye karşı bir yardım olmuş olur. Bu ise imkânsızdır. Çünkü günah işlemek yasaktır. Yardım etme ise, bu durumda günah işlemek için bir gayret sarfet-mek olur. O halde bu ikisini bağdaştırmak bir tezad olur. Allah en iyisini bilir. 75[75]

İkinci Mesele

Şafiî. Ebu Hantfe ve talebeleri, "Muzdar kimse, meyleden ancak hayatını sürdürecek kadar (ölmeyecek kadar) yer1' demişlerdir.

Abdullah b. Hasan el-Anberi ise, "Muzdar (mecbur kalmış) kimsenin, o murdar hayvandan açlığını giderecek kadar yiyebileceğini" söylemiştir.

İmâm-ı Malik, böyle bir kimsenin, o meyteden doyuncaya kadar yiyebileceğini ve ondan biraz azık bile alabileceğini, ileride o azığa ihtiyacı olmazsa atacağını söylemiştir.

Âyetin delâlet ettiği mana hususunda, doğruya en yakın olan, ilk söylediğimiz görüştür. Çünkü ruhsatın sebebi mecbur olma durumunda ortaya çıkar. Mecbur olma hali ortadan kalkınca, ruhsat da ortadan kalkar. Meselâ, muz-dar olan kimsenin, helâl bir yiyecek bulduğunda, meyteden yemesi caiz değildir. Çünkü helâl bulunduğu için, o meyteyi yeme mecburiyeti ortadan kalkar. Mecburiyet halinde meyteden ihtiyaç kadar yemek, mecburiyeti kaldırdığı için, durum aynı olur. O halde, bundan fazlasını yemek haramdır. Bu hususta, el-Anberi'nin dediği şekilde açlığı giderecek kadar yeme görüşüne itibar edilmez. Çünkü, eğer yememesi durumunda bir tehlike yoksa, açlık, işin başında meyteden yemeyi mubah kılmaz. Burada da böyledir. O kimsenin yanında hayatını sürdürmesine yetecek kadar bir yiyecek bulunduğunda, onun meyteden yemesinin caiz olmaması da yine buna delâlet eder. O kimse, yanındaki yiyeceği yiyip, ölme korkusu ortadan kalkınca, onun ayrıca meyteden yemesi caiz değildir.

---

[75] 75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/237-240.

Yine meyteden, tehlikeyi atlatacak kadar yediği zaman insana, daha fazlasını yemesinin haram olması gerekir. 76[76]

Üçüncü Mesele

Alimler, muzdar kimsenin, haram olan şeylerden sayılan birçok şeyi birden bulduğu zaman,ne yapacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğu alimler, o kimsenin bu şeyler arasından birini seçme hususunda muhayyer olduğunu söylemişlerdir. Çünkü haram ve mecburî kalış hususunda meyte, kan ve domuz etinin bir farkı yoktur. O halde o kimsenin bunlar hususunda serbest olması gerekir. Ayetin zahirine uygun görüş de budur.

Bu görüş, domuz etinin değil de meyteyi yemeyi gerekli gören ve domuz etinin daha haram olduğunu söyleyen kimsenin görüşünden daha evlâdır. 77[77]

Muzdar Kimsenin İçki içmesi

Âlimler, birşey içmeye mecbur olan kimsenin, içki bulduğu zaman; veyahut da boğazına lokma ttka-nıp da onu yutmasını sağlayacak su bulamayıp da ancak içki bulan kimse hakkında ihtilâf etmişlerdir.

Bazıları bu meseleyi meyteden yemeye mecbur olma meselesine kıyas ederek, içkiyi bu durumda içebileceğini söylemişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ, haram olan bu şeyleri, hayatiyeti sürdürmek ve ondan tehlikeyi gidermek için mubah kılmıştır. Bu durumda da hüküm aynıdır. Bu görüş, ayetin zahirine en yakın olandır. Bu.Sa'id b. Cübeyr ve Ebu Hanifp'nin görüşüdür, Şafiî (r.a) ise şöyle demiştir: "Bu durumda olan kimse, içkiyi içemez. Çünkü içki o kimsenin susuzluğunu, açlığını artırır ve aklını giderir."

Şafiî'nin bu sözüne, "içki o kimsenin susuzluğunu ve açlığını artırır" sözü bir mükâberedir (delilsiz davadır)" diye; "aklı giderir" sözüne karşı ise, "Bizim sözümüz bu kadar olmayan içki hakkındadır" diye cevap verilmiştir.78[78]

Meytenin İlaç Olarak Yenilmesi

Alimler, ya tek başına veya başka ilaçlara katılmış şekilde, ilaç olarak meytenin yenmesine muhtaç olunduğu zamanki durum hakkında ihtilâf etmişler-dir. Buna göre bazı alimler, hem nastan, hem de mânâdan ötürü, bunu mubah görmüşlerdir. Nasdan delil, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Urenilere, tedavi için develerin idrarını ve sütünü içmelerini mubah kılmış olmasıdır.

Mânâdan delil ise birkaç bakımdandır:

a) İçine zehirli yılan eti katılan tiryak, helâl sayılmıştır. Bu sebeble, Cenâb-ı Hakk in, "Hoş ve iyi olan şeyler size helal kılındı" (Maide. 5) ayetinden dolayı, onun da helal olması gerekir. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu umûmî ayet tahsis edilmiştir. Fakat bu durum onun bir hüccet olmasına zarar vermez.

b) Ebu Hanlfe, ihtiyaca binaen, necasetlerden bir dirhem miktarını; İmâm Şafiî de, yine zarurete binaen pirelerin kanına atfedilmiş olduğuna hükmettiklerine göre, niçin zarurete binaen, bu misalde de o meytenin yenebileceğine hükmetmiyorlar?

c) Allah Teâlâ, insanın maslahatına binaen meyteden yemeyi mubah kılmıştır. O halde burada da böyledir.

Bunu haram sayan alimler ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Allah Teâlâ, ümmetime haram

---

[76] [76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/241.

[77] [77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/241.

[78] [78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/242.

kıldığı şeylerde ümmetim için şifâ yaratmamıştır"[79][79]hadisini delil getirmişlerdir.
Birinci görüşte olanlar, buna şöyle cevap vermişlerdir: "Bu hadisi delil getirmek, ancak o kimseye, o şeyi yemesi haram olduğu zaman yerinde olur." Münakaşa da işte bu noktadadır. [80][80]

Altıncı Mesele

Alimler, içki ile tedavi olma hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bil ki bununla tedavi olmaya mecbur oluş, zaruret noktasına varırsa, bunun hükmü dördüncü meselede geçtiği gibidir. Eğer bu zururet noktasına varmazsa, bunun hükmü de beşinci meselede geçtiği gibidir. [81][81]

İkinci Hüküm

"Allah'ın indirdiği kitapdan bir şeyi gizleyip de, onu az bir paha karşılığı satanlar (yok mu?) işte onlar, karınlarına ateşten başka birşey yemiş olmazlar. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz, onları temize çıkarmaz,
onlar için pek acı verici bir azab vardır" (Bakara, 174).
Bil ki, ifâdesi ile ilgili birkaç mesele vardır: [82][82]

Ayetin Nüzul Sebebi

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Bu ayet, yahudilerin, Ka'b b. el-Eşref, Ka'b. b. el-Esed. Malik b. Sayf. Huyey b. Ahtab ve Ebu Yâsir b. Ahtab gibi ileri gelenleri hakkında nazil olmuştur. Bunlar kendilerine tabî olan yahudilerden birtakım hediyeler alırlardı. Hz. Muhammed (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, bu tür menfaatlerinin sona ereceğinden endişelenerek, Hz. Muhammed ve Onun şeriatı hakkında Tevrat'ta bulunan haberleri gizlediler. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu. [83][83]

İkinci Mesele

Âlimler, bu yahûdî reislerin neyi gizlemiş oldukları hususunda da ihtilâf etmişlerdir. Buna göre onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarını, özelliklerini ve
O'nun müjdelenmiş olduğunu gizledikleri söylenmiştir. 8u görüş İbn Abbas, Katâde. Suddî. Esamm ve Ebu Müslim'in görüşüdür.
Hasan Basri ise, onların Tevrat'taki bazı hükümleri gizlediklerini söylemiştir ki bu, "Şu muhakkak ki yahudi bilginleri ve hristiyan rahiblerinin birçoğu, insanların mallarını bâtıl (yollar) la yerler ve onları Allah'ın yolundan alıkorlar" (Tevbe, 34) ayetinde ifâde edilen husustur. [84][84]

Tevrat ve İncil'in Tahrifi Hakkında

Alimler, bu gizlemenin nasıl olduğu hususunda da ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbas {r.a)'dan, onların Tevrat ve İncil'i tahrif eden kimseler olduğu rivayet edilmiştir.
Kelâmcılara göre ise, bu imkânsızdır. Çünkü Tevrat ve İncil, üzerlerinde tahrif yapılamayacak kadar şöhret ve tevatür derecesine ulaşmış iki kitabtır. Aksine onlar, Tevrat ve İncil'in gerçek

---

[79][79] Buhârî, Eşrtbe. 15.
[80][80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/242-243.
[81][81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/243.
[82][82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/243.
[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/243-244.
[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/244.

tefsir ve te'vilini gizliyorlardı. Çünkü onların içinde Tevrat ve İncil'deki Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini gösteren ayetleri bilen ve o âyetleri yanlış bir şekilde te'vil edip, onları Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden doğru manalarından saptıranlar vardı. İşte "gizleme" den maksad budur. Buna göre ayetin manası, "Allah'ın indirdiği kitabındaki şeylerin manalarını gizleyenler..." şeklinde olur. [85][85]

Birinci Mesele

Allah'u Teâlâ'nın, "ve onu az bir paha karşılığı satanlar" ayeti hakkında birkaç mesele vardır:
Buradaki, deki zamirin, gizlemeye râcî olma fiilinin de masdar manasında anlaşıl-ması caizdir. Yine bu zamirin, ifâde-sindeki, harfine veya gizlenen şeye râcî olması da caizdir. [86][86]

Yahudi veHristiyanların, Allahın İndirdiğini Menfaat Karşılığında Gizlemeleri

ayetinin manası, tıpkı, (Bakara. 41) ayetinin manası gibidir ki bunun tefsiri geçmişti. Velhasıl onların bu giz-indırdiym lemeden gayeleri, bu vesile ile mal toplamaktır. İşte onların bu gizlemeye karşılık az bir bedel almalarından murad da budur. [87][87]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, onların aldıkları bu para, mal ve hediyeleri, ya haddizatında onlar az olduğu için, veyahut da bu alıştaki büyük zarara nisbetle az kaldığı için, "az" diye nitelemiştir. [88][88]

Dördüncü Mesele

Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Onların bu gizlemeden maksadları, halktan ve kendilerine tabî olanlardan mal (hediye) almaktır."
Diğer alimler ise, onların bundan maksadiarının, bu gidişe destek olan zenginlerden ve ileri gelenlerden mal almaktır. Ayetin zahirinde, bu gizlemeye karşılıyonların aldıkları bu az paradan daha fazla birşey aldıklarını gösteren, herhangi bir şey yoktur.
Yine ayetin zahirinde, kimlerin bu şekilde hırsa düştüğü ve onlardan mal aldığı da beyân edilmemiştir. Binaenaleyh ayet, bu yönlerden mücmel {biraz kapalı) dir. Bu husustaki hırs, kendisinde cehalet, mal kazanma kaabiliyetinin azlığı ve dînî hususta taassub toplanmış olan kimselere yönelir. Böylece bu kimse hakkında, kendisinden böyle bir mana anlaşılabilecek bir ayet inmiştir. Ki bu örfen de bilinebilir. [89][89]

Allah'u Teâlâ'nın Bunlara Vereceği Ceza

Allah Teâlâ, onların bu durumunu anlatınca, bununla ilgili olan tehdidleri-ni şu şekillerde dile getirmiştir:
1) "İşte bunlar karınlarına ateşten başka birşey yemiş olmazlar." Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:
Bazı alimler, "Bu ayette, "karnın" zikredilmiş olması, iyice beyân etmek içindir. Çünkü birisi malını sa-çıp savurduğunda ve bozduğunda, "Falanca malını yedi" denir" demişlerdir.
Diğer bazı alimler de: "Bu kelimenin zikredilmesinde başka bir mana vardır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, sözünün manası, "karınları dolusu (yerler)" şeklindedir. Meselâ, insan tam

---

[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/244.
[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/244.
[87][87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/245.
[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/245.
[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/245.

yediğinde az yediğinde ise denilir. 90[90]

İkinci Mesele

Denilmiştir ki: Onların, bu dünyada yiyip içmeleri, o an için herne kadar güzel olsa bile, neticesi cehennem olacağı için, böyle nitelenmişlerdir. Bu tıpkı "yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuşlardır" (Nisa, 10) ayeti gibidir. Bu, Hasan Basrî, Rebî ve ehl-i ilim'den bir gruptan nakledilen bir görüştür. Bu böyledir, çünkü o kimse cehennemi hak ettirecek şeyleri yediğinde, sanki ateşi yemiş gibi olur. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Altın ve gümüş kaptan su için kimse, karnına ancak cehennem ateşini lıkır lıkır içmiş olur.91[91]
Cenâb-ı Allah. rüyamda kendimi şarab (için üzüm)' sıkıyor gördüm" (Yusuf. 36) ayetinde üzümü, ileride kendisine dönüşeceği şeyin ismi ile zikretmiştir. Onların, dünyâda haram yedikleri için âhirette cehennem ateşini yiyecekleri de söylenmiştir. Bu görüş, Esamm'a aittir. 92[92]

Allah'ın, Konuşmama Tehdidi

"Allah onlarla asla konuşmaz." Bu ayetin zahiri, "Allah onlarla asla konuşmaz" manasını ifâde eder. Fakat Cenâb-ı Hak bunu tehdid makamında zikrettiği için, bundan, bunun onlara bir ceza yerine geçtiği anlaşılır. Alimler bu hususta üç vecih zikretmişlerdir:
a) Daha önceki deliller, Cenâb-ı Hakk'ın onlarla konuşacağını gösteriyordu. Nitekim, "Rabbine andolsun ki biz onlara yaptıkları şeylerden muhakkak soracağız" (Hicr. 92-93) ve, "Kendilerine (peygamber) gönderilen kimselere ve gönderilmiş olan peygamberlere andolsun kt (hesab) soracağız" (Araf. 6) ayetleri bunu gösterir. Böylece şunu anlamış oluyoruz ki Allah Teâlâ, her mükellefe soracaktır. Sormak ise ancak konuşmakla olur.
Bu görüşteki alimler şöyle dediler: "Buna göre, ayetten muradın, "Allah, onlara selâm vermeyecek ve fakat onlara, gam ve hüzünlerini artıracak olan inceden ince hesap ve sorguya çekerek konuşacak ve onlara, 'yıkılıp gidin oraya ve bana birşey söylemeyin" , ıoe)diyecektir."
b) Allah Teâlâ onlarla konuşmaz. Cenâb-t Hakk'ın, (Hicr, 92) ayetine gelince, burada zikredilen sormak işi, Cenâb-ı Hakk'ın emriy-le,melekler tarafından yapılacaktır. Atlah'u Teâlâ'nın kıyamet gününde onlarla konuşmaması, tehdit amacıyla zikredilmiştir. Çünkü kıyamet günü, Allah'u Teâlâ'nın vasıtasız olarak bütün varlıklarla konuşacağı bir gündür. O günde Allah konuşunca, dostları için neşe, düşmanları için de mutsuzluk meydana gelecek; böylece cennetlikler cehennemliklerden ayrılacaklardır. O halde bu, muhakkak ki en büyük bir tehdit olacaktır.
c) Cenâb-ı Hakk'tn, ifâdesi, gazabtan bir istiaredir.
Çünkü meliklerin adeti, kızdıkları zaman, kendisine kızmış oldukları kimseden yüz çevirip, onlarla konuşmamaktır; nitekim, hoşnut oldukları vakit de, o kimseye dönüp, onunla konuşurlar.
3) Cenâb-t Hakk'ın, kavlinde birkaç vecih söz konusudur:
a) Onları tezkiye etmeyip, onları övmez...
b) Temiz kimselerin amellerini kabul etmesinin aksine, onların amellerini kabul etmez.
c) Onları, temiz kimselerin konak ve menzillerine konaklatmaz.
4) Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğuna gelince, bil ki, vezni, in, manalarına gelmesi gibi, bazan fail manasına; bazan da "yaralanmış" ve "öldürülmüş" mânalarına gelen, kelimelerinde olduğu gibi, ism-i mef'ûl manâsına gelir. Bazan ise, anlamına gelen, ve, anlamına gelen,

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/245-246.
91[91] Buhârî, Eşribe, 28; Müslim. Libâs, 1 (3/634); İbn Mâce, Eşribe, 17 (2/1130).
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/246.

kelimelerinde olduğu gibi, veznini ifâde eder.
Bil ki bu ayet birkaç mesele ihtiva etmektedir. 93[93]

Birinci Mesele

Muhakkak ki usûl âlimleri şöyle demişlerdir: İkâb, ceza verme.hor ve hakir kılmakla beraber bulunan, halis bir zarar ve sıkıntı vermedir. Buna göre Cenâb-ıAllah'ın, ifâdesi, hor ve hakir görüp hafife almaya bir işaret; ifâdesi de, zarar vermeye bir işarettir. Cenâb-ı Allah, hor ve hakir kılınmanın daha zor ve daha çileli olduğuna dikkat çekmek için, hor ve hakir kılmayı zarar vermekten önce zikretmiştir. 94[94]

İkinci Mesele

Ayet, dîn konusunda açıklanması gereken her türlü bilginin gizlenmesinin haram olduğuna delâlet etmektedir. 95[95]

Üçüncü Mesele

Sebeb-i nüzulün hususî oluşuna değil, lâfzın umûmî manasına itibar edilir. Binaenaleyh ayet, her neka-
dar yahudiler hakkında nazil olmuşsa da, din konusunda açıklanması icâb eden herhargi bir şeyi gizleyen herkes hakkında umûmî bir mâna ifâde eder. O zaman da bu ayet, büyük günah sahibi için vaîdin bulunduğunu kesin olarak söyleyen kimselerin bu âyete tutunmaları elverişli olmaktadır. Allah en iyi bilendir. 96[96]

Sapıklığı ve Azabı Satın Alanlar

"İşte bunlar hidayete karşılık sapıkhğı, mağfirete mukabil de azabı satın almış olan kimselerdir. Onlar, ateşe ne de sabırlıdırlar!" (Bakara, 175).
Bil ki Cenâb-ı Allah, yahudi âlimlerinin hakkı gizlediğini söyleyip, buna da büyük bir tehdit va'adedince, bu azabın, bu suçun büyüklüğünden olduğunu bildirmek için, bu suçu bu şekilde nitelendirmiştir.
Bil ki fiilin durumu, ya dünyada ya da ahirette nazar-ı itibara alınır. Dünyadaki şeylerin en güzeli, nidayete ermek ve ilim elde etmektir. En çirkini ise, delâlet ve cehalettir. Onlar dünyada hidâyeti ve ilmi terkedip, delâlet ve pehâ-lete razı olunca, şüphesiz onlar dünyada son derece büyük bir hıyanetin içine düşmüş oldular.
Âhiretteki en güzel şey ise, Cenâb-ı Hakk'ın mağfireti; en fazla hüsrana uğratan şey ise, Allah'ın azabıdır. Onlar mağfireti bırakıp azaba rıza gösterince, şüphesiz onlar böylece ahirette en büyük hüsrana uğramış oldular. Onla-rın sıfatları bizim bu anlattığımız şekilde olunca, şüphesiz onlar hem dünyada hem de ahirette, insanların en fazla hüsrana uğrayanı olurlar.
Cenâb-ı Hak onlar hakkında, mağfiret mukabilinde azabı satın almış oldukları hükmünü vermiştir. Çünkü onlar, hak olan şeyin ne olduğunu ve hakkı ortaya koyarak haktan her türlü şüpheyi izâle etmenin en büyük sevâb olduğunu; o hakkı gizleyip onun etrafında şüphelermeydana getirmenin ise cezaların en büyüğü olduğunu bilip, buna rağmen hakkı gizlemeye cür'et ettikleri için, böylece onlar mağfirete mukabil Cenâb-ı Hakk'ın azabını satın almış oldular
Hak Teâlâ'nın, sözüne gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/246-247.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/247.
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/248.
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/248.

Bilki bu ifâde hakkında iki görüş vardır: 97[97]

Birinci Mesele

1) Bu ayetteki, tevbîh (azarlamak) mânasına gelen bir istifhamdır. Buna göre, âyetin manası şöyle
olur. "Hangi şey onlara Cenâb-ı Hakk'ın ateşine sabır verdi de, böylece onlar hakkı bırakıp bâtıla tâbi oldulur?" Bu Atâ ve İbn Zeyd'in görüşüdür. Ibnu'l-Enbarî ise şöyle demiştir: Bazan, kelimesi, manasına gelir. Çünkü çoğu kez, kalıbı, kalıbını ifâde etmektedir. Meselâ, gibi…
2) Bu istifham taaccüb mânasına gelir. Bunun izahı ise şöyledir: Bir şeyin sebebine razı olan kimsenin, onun neticelerini bildiği zaman mutlaka o şeyin neticesi ve zorunlu sonuçlarına da katlanması gerekir. Buna göre onlar, bu hususu bile bile Allah'ın azabını ve ateşini icâb ettiren şeye cür'et ettiklerine göre, onlar Allah'ın azabına razı olmuş ve ona katlanmış gibi olurlar. İşte bu sebepten dolayı Hak Teâlâ, şeklinde buyurmuştur. Bu, senin tıpkı, sultanın kızgınlığını celbedecek olan şeyi yapan kimseye, "Sen, sultanın seni bağlamasına ve hapse atmasına ne kadar da sabırlısın!" demen gibidir.
Bu hususu iyice anladığında, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesini, onların dünyadaki durumuna hamletmenin vâcib olduğu ortaya çıkmış olur. Çünkü bu, onların mükellefiyet ve hidayet mukabilinde dalâleti satın al-malarındaki durumuna dair bir vasıftır. Esamm'ın bundan muradın, "onlara, (Mümi'nun, 108) denildiği zaman onlar kurtulmaktan ümidi kestikleri için susarlar ve Cenâb-ı Hakk'ın ateşine sabredenler" olduğunu söylemiştir.
Esamm'ın bu görüşü bazı bakımlardan zayıftır:
a) Allah'u Teâlâ onları bu durumda bu şekilde vasfetmiştir. Dolayısıyla bunu, onların bu şekilde olacağına hamletmek, ayetin zahirinin hilâfına bir hareket olur.
b) Cehennemliklerden bazan çığlıklar ve yardım talepleri vaki olabilir. 98[98]

Taaccüb

Taaccübün ne demek olduğu ve Arapçada buna de lâlet eden lâfızlar hakkındadır. Burada iki bahis vardır. 99[99]

Birinci Bahis:

Dilbilgisi Bakımından Taaccüb Sîgası

Bu bahis, taaccübün ne demek olduğu hakkındadır. Taaccüb, o şeyin büyüklüğünün meydana gelme sebebi gizli olduğu halde, o şeyi gözde büyütmektir. Bu iki husus bulunmadığı sürece, taaccüb meydana gelmez. İşte, bu bir kaidedir. Sonra bazan taaccüb lâfzı, sebebi gizli olmaksızın veyahut da bu büyüklüğün meydana geliş sebebi bulunmaksızın, sırf büyük görmek sebebiyle kullanılır. İşte bundan dolayı, Şureyh, den olmal özete tâ harfinin ötresiyle Cenabı Hakk'ın ayetini, "Daha doğrusu ben hayret ettim., Onlarsa, alay ediyorlar" (Saffat. 12)şeklinde okuyan kimsenin kıraatini yadırgamıştır. Çünkü Kadı Şureyh, herhangi birşeyin Allah'a gizli kalmasının imkânsız olduğuna inanmıştır. Nehâî ise, "Taaccübün kullar hakkındaki manası, sebebi gizli olduğu için, birşeyi büyük görme manasına ise de, bunun Allah hakkındaki manası sırf büyük görmedir. Bu tıpkı, alay, eğlenme ve hile yapma kelimelerinin Allah Teâlâ, insanlar için kullanıldığı mana ile değil de, ancak başka bir mana ile kullanılabileceği gibidir. 100[100]

---

[97] 97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/248-249.
[98] 98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/249-250.
[99] 99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/250.
[100] 100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/250.

İkinci Bahis:

Bil ki taaccübü ifade eden iki kalıp vardır:
a) ayetinde olduğu gibi; kalıbı.
b) (Meryem. 38) ayetinde olduğu gibi, kalıbı kalıbıdır.
Birinci kalıpla ki, bu kalıpla ilgili birkaç görüş vardır:
Birinci Görüş, Basralıların tercihidir. Buna göre, bundaki, mübteda olmak üzere mahallen merfu olan müphem bir isimdir.mübteda olan, haberi olarak fiildir. ise mef'uldür. Bu ifâdenin takdiri, şeklindedir. Yani, "O şey Zeyd'i güzel kıldı" demektir.
Bil ki Kûfelilere göre bu görüş yanlıştır. Onlar bu iddialarına şu hususları delil getirmişlerdir:
a) ve ve Cenâb-ı Allah'ın diğer sıfatları için aynı kalıbı kullanmak doğrudur. Halbuki, "Allah'ı kerîm, alîm, azîm kılan şey.." denilemez. Çünkü Cenâb-ı Allah'ın sıfatları, zatt gereği vâcib olan sıfatlardır. Eğer, "Bu lâfız, hakkında hudüs (sonradan olma) caiz olan bir hususta kullanılırsa, o zaman ondan murad, sebebi gizli olmanın yanısıra birşeyi büyük görme olur. Bu lâfız, Allah için kullanıldığında, bundan murad, bir öncekinin iki şıkkından birisidir ki bu da sadece büyulğÖrmektir" denilirse, deriz ki: Biz, dediğimiz zaman, buradaki u kelimesi, manasına gelmez, bundan dolayı da mübteda olmaz. Dolayısıyla, kelimesi, onun haberi olmaz. Bu sebeple de bunu başka bir mânaya tevcih etmek gerekir. Durum böyle olunca, ayeti taaccüb makamında böyle şeylerle tefsir etmenin doğru olmadığı ortaya çıkmış olur.
b) Bizim, şeklindeki sözümüzün mânası, Zeyd'i güzelleştiren bir şey" şeklinde olsaydı, ifâdenin bu şekilde tevil edilmesi durumunda, taâccüb mânasının yine bulunması gerekirdi. Halbuki, şeklinde söylediğimizde, burada kesinlikle taaccüb mânası bulunmaz. Tam aksine bu, saçma bir söz gibi olur. Böylece, şeklindeki ifâdemizin, ifâdemizle tefsir edilmesinin caiz olmadığını anlamış olduk.
c) Zeyd'i, güneşi, ayı ve dünyayı güzelleştiren Allah'u Teâlâ'dır. Halbuki Allah'u Teâlâ'yt, ile ifâde etmek caiz değildir. Bu caiz olsa bile, O'nu ancak, ile ifâde etmek daha evlâ olur. Bu sebeple biz, dememiz ourumunda, taaccüb mânasının bulunması gerekir. Bu taaccüb manası mevcut olmayınca, Basralıların söylemiş oldukları şeyin yanlışlığını anlamış oldun.
d) Basralıların söylediklerine göre kişinin, ifâdesi ile, ifâdesi arasında herhangi bir fark bulunmaz. Bu taaccüb olmadığına göre, birincisinin de böyle olması gerekir.
e) Bir şey için bulunan her sıfatın, o şey için sübûtu, ya kendisinden dolayı veya başka bir şeyden dolayı... olmuştur. Buna göre, o sıfatta müessir olan ya o şeyin bizzat kendisidir, veya başkasıdır. Her iki takdire göre de bu şey onu güzel kılmıştır. Bu şey ise, bu şeyin ya bizzat kendisidir, veya ondan başka bir şeydir. O halde, bir şeyin onu güzel kılmış olduğunu bilmek zaruri, halbuki onun, kendisinden taaccüb edilen bir şey olduğunu bilmek ise zarurî değildir. O halde buna göre, şeklinde açıkiamak caiz olmaz.
f) Basratılar, mübtedânın nekire olmasının caiz olmadığını söylerler. Buna göre daha nasıl, en fazla nekire olan şeyi mübtedâ yaparlar? Yine onlar, denilmesinin caiz olmadığını söylerler. Çünkü herkes dünyada kâtib olan birisinin bulunduğunu bilir. O hatde bu söz bir mâna ifâde etmemektedir. Bunun gibi, yine herkes, herhangi bir şeyin Zeyd'i güzelleştirdiğini bilir. O hatde, bunu haber vermedeki fayda nedir?
g) İsmin özelliklerinden olan tasğîr sîgasının, ifâdesine dahil olabilmesidir. Şayet "'Tasgirin duhûlü, ancak bu fiil aynı şekilde kullanıldığı için caiz olmuştur; böylece de bu sîga isme benzeyerek, ismin özelliğini almıştır ki, o da onun tasgir edilmesidir" dersen, biz deriz ki, hiç şüphesiz' hem fiile, hem de tasgire ait birer mahiyet vardır. Buna göre bu iki mahiyet, ya biribirlerine zıt olurlar, veya olmazlar. Eğer birbirlerine zıt olurlarsa, hiçbir yerde biraraya gelmeleri mümkün olmaz. Bu iki hususiyet bu sîgada bulunduğuna göre, biz bu ganmtiu , o zaman tasgirin bütün fiiller için de söz konusu olması gerekir. Böyle olamayacağı için, biz bunun fasit olduğunu anlamış olduk.
h) Bu lâfzın tashîh edilip, Hâlinin ibtal edilmesidir. Meselâ sen taaccübte vâv harfini i'lâl etmeden, "Zeyd, ne kadar doğru!" dersin.. Senin tıpkı, "Zeyd, Amr'dan daha doğru ve daha

âdildir" demen gibidir. Eğer fiil olsaydı, kendinden önceki harfin harekesi meftûh olduğu için, vav'ın elife kalbedilmesi gerekirdi. Baksanaî Araplar, şeklinde kullanırlar. Buna göre şayet, bu kalıp hep aynı şekilde kullanıldığı için isim gibi olmuştur. Daha doğrusu, fiillerdeki i'lâl, onun fiil olmasından ötürü; isimlerdeki tashîh ise, isim olmasından dolayı değildir. Tam aksine fiillerdeki i'lâl, tasarrufun çokluğundan dolayı hafifliği sağlamak için yapılmıştır. İsimlerde i'lâlin olmayışı ise, onlarda tasarruf olmadığı içindir. Buna göre bu, kalıbı, tashîh ve i'lâl edilmeme hususunda isim gibidir" denilirse, biz deriz ki,fiillerdeki i'lâl hafifliği temin etmek için olunca, onun hafif kılınması uygun olur. Sonra bu kelime hafifliği üzere bırakılır. Buna göre işte bu, akla en aykın olandır.

i) Şüphesiz ki senin, sözün fiil, sözün de mef'ûl tutulursa, fiil ile mef'ûl arasını zarf ile fasletmek caiz olur. Buna göre de,
"Senin yanında Zeyd ne güzeldir!" ve, "Bu gün Abdullah ne güzeldir!" denilebilir. Halbuki zahir rivayet, bunun caiz olmadığıdır. O halde sizin taraftar olduğunuz görüş bâtıldır.

k) Eğer iş sizin dediğiniz gibi olsaydı, ister mücerred, ister mezîd olsun, ister sülasî olsun.ister rubâî olsun, her müteaddi fiil ile taaccüb yapmanın caiz olması gerekirdi. Taaccübün ancak sülasi mücerred fiilden olmasının caiz oluşu, bu görüşün bozukluğuna delâlet etmektedir.

Basralılar, sözümüzdeki, kelimesinin fiil olduğuna birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

1) herkesin ittifakıyla bir fiildir. Bundan dolayı, onun fiii olduğu hususunda delil getirmekten sarf-ı nazar ediyoruz.

2) kelimesinin son harfinin harekesi fethadır. Şayet o bir isim olsaydı, bir mübtedanın haberi olduğu zaman merfu olması gerekirdi.

3) Onun fiil olduğuna delil, senin, sözünde olduğu gibi sonuna mansûb bir zamirin bitişmesidir.

Bunların birinci deliline cevap: kelimesi bazan fiil olduğu gibi, bazan isim de olur. Aynı şekilde o bazan da ism-i tafdil olur. Yine biz birçok bakımdan onun bir fiil olmadığına delil getirdik. Siz ise bizden (hâlâ) sadece delil istiyorsunuz. İkinci delile cevap: Biz, bu kelimenin son harfinin fetha oluşunun sebebini açıklayacağız. Üçüncü delile cevap: Bu, senin sözlerinle çelişir. İsm-i tasgir sigasıyia onun isim olduğuna istidlal. de bulunmanın, mansub zamirin ona bitişmesi ile onun fiil olduğuna istidlalde bulunmaktan daha kuvvetli olduğunu söylemeye şaşmak lâzım. Siz kuvvetli delili bıraktığınız zaman, bu zayıf delili öncelikle terketmeniz lâzım. Bu görüş hakkında söylenebilecek sözlerin tamamı bunlardır.

İkinci Görüş: Bu, Ahfeş in tercihi olan görüştür. Ahfeş şöyle demiştir: "Kıyas, kelimesinden sonra zikredilen, kelimesinin, nın sılası yapılmasını ve nın haberinin de mahzuf bir isim olmasını gerektirir." Bu da, zikredilmiş hususların birçoğu açısından zayıftır. Bunlardan birisi şudur: Şayet sen desen, senin bu sözün, (taaccüb ifâde edecek) düzgün bir söz değildir. sözün ise düzgün bir sözdür. Diğer hususlarda da söylenecek söz aynen bunun gibidir.

Üçüncü Görüş: Bu, Ferrâ'nm tercihi olan görüştür. Buna göre, kelimesi istifham ifâde eder; vezni ise, senin şu sözünde olduğu gibi, tafdil ifâde eden bir isimdir. Buna göre, ifâdesinin manası, "Zeyd'den daha güze) hangi şey vardır?"
demektir. Bu, şumulünde ondan daha güzel birşeyin bulunmasını yadırgamanın söz konusu olduğu bir istifham cümlesidir. Bu tıpkı, bir kimsenin ilminden haber verip de, başkasının kendisini yalanladığı bir kişinin kendisi ile tartışan kimsenin iddia ettiği şeyin doğru olmadığını, kendi aleyhine delil getirilemeyeceğini, ve o kimseden delil istediğinde, o kimsenin delil getiremeyeceğini ortaya koymak için, "Falancadan daha âlim olan kimdir?" demesi gibidir. Sonra senin, Zeyd'in uzuvlarından en güzelini sorduğun zaman söylediğin, "Zeyd'in en güzel (yeri) nedir?" sözünde olduğu gibi, her neKâdar, " kelimesinin merfu olması uygun ise de, bu istifham ile bu taaccûb manası arasında bir fark olduğu için, mansub olmuştur. Buna göre burada senintir.*"sözünün manası, "Zeyd'in hangi uzvu en güzeldir?" sözünün manası da "Dünyada bulunan hangi şey Zeyd'den daha güzeldir?" şeklinde olur. Gördüğün gibi bu iki ifâde arasında bir fark var. Harekelerin farklı oluşu, manadaki farklılığı göstermek içindir. Bizim, sözümüzün mansub oluşu da bir mana farkından dolayıdır. Çünkü burada, kelimesi kendisine muzaaf kılındığı için bir mecrur olma durumu vardır. Fakat iki mana arasındaki

farktan dolayı, ifadesinde mansub okunmuştur. Yine bunun gibi, her ism-i tafdilde bir fiil manası ve başkasının kendisine üstün kılınmış olduğu her şeyde de bir mef'ul manası vardır. Çünkü senin, sözünün manası, "Zeyd ilim hususunda Amr'i geçti" demektir. İşte bu manaya, bu farkı göstermeye ihtiyaç duyulduğu zaman başvurulmuştur.

Dördüncü Görüş: Bu da, Kûfelilerden birisinin görüşüdür ki o şöyle demiştir: "Basralıların da dediği gibi, istifham ifâde eder; ise bir fiildir. ifâdesinin manası, "Hangi şey Zeyd'i güzelleştirdi?" demektir. Sanki sen bu ifâden ile, bu güzelliğin kemâli ile, bu güzelliğin failinin kemâline istidlalde bulunup, sonra da, "Benim aklım onun kemâlinin kün-hünü kavrayamıyor" diyor ve onun kemâlini sana açıklamasını başkasından istiyorsun. İşte bu konuda söylenmiş olan şeylerin hepsi, bunlardan İbarettir.

İkinci taaccüb sîgast olan, ifâdesinin geniş bir izahını, inşallah (Meryem, 38) ayetinin tefsirini yaparken zikredeceğiz. 101[101]

Allah'ın Kitabı Hakkında İhtilâfa Düşenler

"Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah kitabı hak olarak indirmiştir. O kitap hususunda ihtilâfa düşenler, muhakkak ki uzak bir ayrılık içindedirler" (Bakara, 176). 102[102]

Birinci Mesele

Bil ki bu ayette birkaç mesele vardır: Âlimler, ayetteki, lâfzının neye işaret olduğu hususunda ihtilâf ederek, bu konuda iki görüş zikretmişlerdir:

1) Bu, daha önce geçen va'îde işarettir. Çünkü Cenâb-ı Hak. apaçık delil-' leri gizleyenler hakkında şiddetli bir va'îd (tehdid) ile hükmedince, bu gizleyişten dolayı olan tehdidin ancak, Cenâb-ı Hakk'ın, kitabı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatını beyân hususunda gerçek ile indirmiş olması: bu yahudi ve hristiyanlartn da Hz. Peygamber (s.a.s)'e muhalefet etmek için onu gizlemeleri ve bu hususta şüpheler ortaya atmaları sebebiyle yapıldığını, bu sebeple de bu şiddetli tehdide hak kazandıklarını beyan etmiştir. Sonra onlara yapılan va'îdler hususunda şu hususlar zikredilmiştir:

a) Onlar, mağfirete mukabil azabı satın almışlardır.

b) Hidâyet mukabilinde sapıklığı satın almışlardır.

c) Onlar için elem verici bir azâb vardır.

d) Allah onları temize çıkarmaz.

e) Allah onlarla konuşmaz. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, sözü, bu sayılan şeylerin her birine ayrı ayrı işaret olacağı gibi, hepsine birden işaret olması da mümkündür.

2) Onların Allah'ın emrine muhalefet etmek ve Allah'ın indirdiğini gizlemek hususunda O'na karşı göstermiş oldukları cür'ete işaret etmektedir. Böylece Cenâb-ı Hak, bunun hak kitabı indirip; bu kitâbta, ehl-i kitabın lider ve önderlerinin iman etmeyerek, Hakk'a boyun eğmeyip ve küfür üzerinde israr etmiş olmalarından ötürü olduğunu beyan etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak,

"Küfredenler yok mu, sen onları uyarsan da uyarmasan da birdir" (Bakara, 6) buyurmuştur. 103[103]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, ifâdesinin, ref veya nasb mahallinde olması muhtemeldir. Ref mahallinde olması, onun mübtedâ olmasından dolayıdır. Hiç şüphesiz bu mübtedânın bir haberi vardır. Bu haber iki şekilde takdir edilebilir:

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/250-254.

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/255.

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/255.

1) Takdir şöyledir: "Bu vaîd, Allah'ın kitabı hak olarak indirmiş olması sebebiyle, "onlar için malûmdur." Böylece Cenâb-ı Hak burada, bu fiilleri işleyen kimselerin cezalarını, vaîdlerini açıklamış oldu. Ki böylece bu vaîd, hiç şüphesiz onlar için malûm olmuş oldu.
2) Takdir şöyledir: Bu azâb, Allah'ın kitabı indirmesi, onların da bu kitabı inkâr etmeleri sebebiyle olmuştur. Buna göre deki bâ harfi, haber olması nedeniyle (zarf-ı müstakar olarak) ref mahallinde olmuş olur. Nasb halinde olmasına gelince, bu şöyle bir takdir yapılırsa olur: biz bunu, Allah'ın kitabı hak olarak indirmesi sebebiyle yaptık. Halbuki onlar o kitabı tahrif etmişlerdir. 104[104]

Üçüncü Mesele

Kitabtan maksadın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceği hükmünü ihtiva eden
Tevrat ve İncil olması; veya bizzat Kur'an'ın olması
muhtemeldir. Buna göre eğer birincisi olursa, mâna şöyle olur: O kitabın (Tevrat ve İncilin) te'vili ve tahrifi hususunda ihtilâf eden kimseler, uzak bir ayrılık içindedirler. Eğer ikincisi olursa mâna şöyle olur: Kur'an in, hak ve Allah katından indirilmiş bir kitab olduğu hususunda ihtilâf eden kimseler, çok uzak bir ihtilâf içindedirler. 105[105]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin manası, (doğrulukta) dır. Bir başka görüşe göreyse, "Hakkı beyân ederek..." demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunda iki mesele vardır: 106[106]

Birinci Mesele

İhtilâf edenler için, "bunların, Kur'an hakkında ihtilâf eden kâfirlerin hepsi" olduğu söylenmiştir. Doğruya en yakın olan, bu ihtilaf, içlerinde Hz. Muhammed'in müjdelendiği Tevrat ve İncil üzerindeki ihtilâflarına hamletmektir. Çünkü gerek yahudiler ve gerekse hristiyanlar, Hz. Muhammed'in müjdesini biliyor, ama onu gizliyor ve tahrif ediyorlardı. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, onlara, cezasını indirmenin sebebi olan şeyi zikredince, muradın, onlarca aslolan kendi kitapları olduğudur. Yoksa kendi kitaplarının doğruluğuna bağlı olarak tanımış oldukları Kur'an değil...
Cenâb-ı Hakk'ın, sözüne gelince, bunun, manasına geldiği söylenmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın, sözüne gelince bil ki, biz kitap'tan maksadın Kur!an olduğunu söylersek, onların Kur'an hakkındaki ihtilâfları, bazılarının Kur'an'ın bir kehânet; diğer bazılarının Kur'an'ın bir sihir, başka bir grubun Kur'an'ın bir "recez"; kimilerinin, Kur'an'ın evvelkilerin uydurmuş olduğu masallar, diğer kimilerininse, Kur'an'ın bir yerlerden alınmış uydurma bir söz olduğunu söylemiş olmalarından dolayı olur.
Eğer biz kitaptan maksadın Tevrat ve İncil olduğunu söylersek, onların ihtilâflarından maksadın aşağıdaki hususlar olması muhtemeldir:
1) Onlar, Tevrat'ın Hz. İsâ (a.s)'nın peygamberliğine delâlet etmesi hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre yahudiler, Tevrat'ın Hz. İsa'nın nübüvveti hususunda delil olmadığını; hristiyanlar ise Tevrat'ın Hz, İsa'nın nübüvvetine delâlet ettiğini söylemişlerdir.
2) Yahudi ve hristiyanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden ayetlerin tevilleri hususunda ihtilâf etmişlerdir. Böylece onların herbiri o ayetler için değişik ve bozuk te'villerde bulunmuşlardır. Çünkü bir şey hak olmadığı, kabul edilmesi gerekmediği, aksine zoraki bir şey olarak ortaya atıldığı zaman, herkes diğerinin görüşünün aksi olan bir görüş

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/256.
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/256.
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/256.

zikretmiş olur ki, işte ihtilâftan maksad budur.

3) Ebu Müslim'in ortaya, atmış olduğu görüştür. Buna göre O şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, sözü, bir fiitin yapıldığını bildiren babındandır. Nitekim, şeklinde kullanılır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın sözünün manası, "O kitap hususunda birbirlerine halef olan kimseler" şeklinde olur. Yani onlar bu kitabı, birbirlerinden miras yoluyla alıp, böylece o kitap hususunda birbirlerinin halefi oldular. Bu, Allah'ın tıpkı şu ayetlerinde olduğu gibidir: "Onlardan sonra da, başka bir nesü geldi;" (Meryem, 59); "Muhakkak ki gece ile gündüzün ardarda gelmesinde.." (Yunus, 6). yani onların birbirlerinin yerine geçmesi ve "İbret almak isteyen kimse için, gece ile gündüzü ardarda getiren O'dur" (Furkan,62);yani, onlar birbirlerinin yerini tutar.

Âyet hakkında üçüncü bir te'vil daha vardır ki o da, kitâpdan maksadın, Allah'ın indirdiği bütün kitaptan ifâde eden "cins" bir keüme olduğudur. Buna göre, kitapta ihtilâf edenlerden maksat, kitap hakkında farklı görüşlere sahip olan kimselerdir. Buna göre onlar Allah'ın kitaplarının bir kısmını kabul etmiş, bir kısmını da reddetmişlerdir. Bunlar da, Allah'ın kitaplarının bir kısmı olan Tevrat ve İncil'i kabul edip, geriye kalan Kur'an'ı reddetmiş olmaları sebebiyle yahudî ve hristiyanlardır.

Allah'u Teâlâ'nm, ifâdesine gelince, bu hususta bazı açıklamalar vardır:

a) Bunlar, sana düşmanlıklarından dolayı Tevrat ve İncil'i nasıl tahrif edecekleri hususunda ihtilâf eden kimselerdir ki, bunlar kendi aralarında da derin ihtilâflar ve şiddetli anlaşmazlıklar içindedirler. Binaenaleyh onların sana düşmanlık hususunda bir araya gelmelerine aldırmanın mânası yoktur. Çünkü onların kendi aralarında herhangi bir uzlaşma ve bir uyuşma bulunmamaktadır.

b) Allah'u Teâlâ Hz. Muhammed'e sanki şöyle demiştir: Bunlar her ne kadar kendi aralarında ihtilâf etseler bile, hiç şüphesiz onlar sana düşmanlık ve büyük güçlükler çıkarma hususunda ittifak etmiş gibidirler. İşte bu sebep- ten dolayı, Allah'u Teâlâ onlara bu va'îdi, cezayı tahsis etmiştir.

c) Bunlar tahrif meselesinde ittifak eden, fakat tahrifin nasıl olacağı hususunda da ihtilâf eden kimselerdir. Çünkü bunların herbiri diğerini tekzib edip, mücadele ediyor ve ona muhalefet gösteriyor. Durum böyle olunca, onlar birbirlerinin yalancı olduğunu kabul etmişlerdir Binaenaleyh onların senin hakkındaki tenkidleri, senin için kesinlikle bir tenkid sayılmaz. Allah en iyisini bilendir. 107[107]

Üçüncü Hüküm

"Yüzlerinizi doğu ve batı cihetlerine çevirmeniz bir taat değildir. Fakat taât, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği malını yakınlara, yerim/ere, yoksullara, yolda kalmışlara,
dilenenlere, köle ve esirlere veren; dosdoğru namaz kılıp zekât veren; ahidleştikleri zaman ahidlerine sımsıkı bağlı olan, sıkıntıda ve hastalıkta ve savaşın kızıştığı anlarda sabırlı olanların yaptığıdır. İşte bu kimseler,
dosdoğru olanlardır, İşte bunlav, müttakilerin ta kendileridir" (Bakara. 177).
Bitki bu ayette birkaç mesele vardır: 108[108]

Burada Hitap Bütün insanlara mı, Yalnız Ehli Kitaba mıdır?

Alimler, bu hitabın umûmi mi, hususî mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre onlardan bazıları şöyle demişlerdir: Allah, sözüyle ehl-i kitabı kastetmiştir. Onlar Beyt-i Makdis'e doğru teveccüh etme hususunda diretip şiddet gösterdikleri için, Allah'u Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İyilik ve taat, bu yaptığınız, tuttuğunuz yo) değildir. İyilik, Allah'a... inanmanızdır."

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/256-258.

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/259.

Bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: Bundan murad, mü'minlere hitab,edilmesidir. Çünkü onlar Kabe'ye yönelmeyi arzu etmiş olmaları bakımından, Kabe'ye yönelmekle gayelerine ulaşmış olduklarını sanmışlardır. Böylece onlara bu şekilde hitâb edilmiştir.

Bazıları da, bunun herkese yönelik bir hitap olduğunu söylemiştir. Çünkü kıble neshedilip Kabe'ye dönüldüğü zaman, bu kıbleden dolayı mü'minlerde bir sevinç ehl-ikitâbta ise buna karşı bir tepki meydana geldi.. Böylece mü1-minler, dinde en büyük gayenin bu olduğunu sandılar. Cenâb-ı Hak ise bu hitap ile onları, bütün ibâdet ve taatları tam yapmaya teşvik etmiş ve iyiliğin, "yüzünüzü doğu ve batı cihetlerine çevirmenizle olmadığını"; aksine iyiliğin ayet-i kerimede sayılan işleri yerine getirmek olduğunu beyan etmiştir. Bu, zahire daha uygundur. Çünkü bu konuda herhangi bir tahsis bulunmamaktadır.

Buna göre Allah'u Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: "Taleb edilen tâat ve takva, kıble meselesi değildir. Tam aksine arzu edilen tâat, Cenâb-ı Hakk'ın saydığı şu hasletlerdir." 109[109]

Hakkında Dibillgısı Yönünden İzahat

Çoğu alimler, kelimesinin fiil olduğu görüşündedirler. Bazı alimler bunu kabul etmeyerek onun harf (edat) olduğunu iddia etmişlerdir. fiil olduğunu söyleyenlerin delili, sadece fiillere bitişen zamirlerin buna da bitişmiş olmasıdır. de olduğu gibi. Bu delil, ve denilebilmesi ile çürütülür. (Çünkü bunlar harf olduğu halde, aynı zamirler bunlara da bitişmektedir.)

Leyse'nin fiil olduğunu kabul etmeyenlerin delilileri ise şunlardır:

a) Şayet bu fiil olmuş olsaydı, fiil-i mâzî olurdu. Halbuki onun fiil-i mazî olması caiz değildir. Bundan dolayı fiil olması da caiz değildir. Bu ikisinin birbirini gerektirme yönünü şöyte izah edebiliriz: Onun fiil olduğunu söyleyen herkes, fiil-i mâzî olduğunu söylemiş olur. Bunun fiil-i mâzî olamaması, ekseri alimlerin, bu kelimenin hâli (şimdiki zamanı) nefyetmek için vaz edildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Eğer mâzî olsaydı, şüphesiz ki o zaman hâli değil, mâzîyi nefyetmiş olurdu.

b) Bu, fiilin başına gelebilir. Mesela biz. Zeyd çıkmıyor" sekende kullanırız. Halbuki fiil, bir başka fiilin başına ne aklen ne de naklen gelebilir. nin zamif-i kıssa ve zamir-i şân'a dahil olduğunu ve bu cümlenin de o zamiri açıkladığını söyleyen kimsenin görüşü zayıftır. Çünkü bu caiz olsaydı, aynı şeyin, harfinde de söz konusu olması gerekirdi.

c) Mesela, harfinin manası, başkasında kendisini gösterir. Halbuki, böyle değildir. Çünkü sen, dediğinde, söz tamam olmaz, aksine mutlaka, "Zeyd ayakta değildir" şeklinde söylemen gerekir,

d) Şayet, (olsaydı, harfi de fiil olurdu ki, bu olacak şey değil. O halde, bu da bâtıldır. Bu ikisi arasındaki mülâzemetin (birinin diğerini gerektirişinin) izahı şudur: Şayet, fiil olsaydı, belli bir zamana bağlı olarak, ki bu zaman hâl (şimdiki zaman) dır, "yokluk" (olumsuzluk) manasının bulunduğuna delâlet ettiği için, harfinin de fiil olması gerekirdi. Çünkü aynı durum da da vardır. O halde nin da fiil olması gerekir. Bu, fiil olmadığına göre, hakkındaki hüküm de aynıdır. Veya biz bunu başka bir ifâde ile şöyle diyebiliriz: şimdiki zamanı nefyetmek için vaz'edilmiş, çekimi olmayan bir kelimedir. Dolayıst ile fiil olmama bakımından mâ-i nâfiyeye benzemiştir.

e) Sen, harfini fiil-i mazilerin başına getirerek, "Zeyd iyilikte bulunmadı" diyebilirsin. Halbuki yine bu harfi, nin başına getirerek, diyemezsin.

f) Bu, fiillere ait olmayan bir vezindedir. Çünkü fiil kalıpları içinde, şeklinde bir vezin yoktur. Buna göre, nin fiil olduğunu söylemek, fiil vezinlerinden olmayan bir şeyin fiil olduğunu söylemek olur.

Eğer, "Bunun aslı (Deve başını çevtremiyecek kadar hasta oldu) gibi, dir. Fakat nahivciler bunu hafifletmişler ve devamlı böyle kullanmışlardır. Çünkü hep aynı kalıpta kaldığı için çekilmez. Halbuki fiil kalıplan, delâlet ettikleri zamanlar değiştikçe onlar da değişir. Nahivciler, tahsis ettikleri kalıbı mazî olarak kabul etmişlerdir. Çünkü bu, kalıpların en hafifidir" denirse,

---

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/259-260.

biz de deriz ki: "Bütün bunlar, aslolanın aksinedir. Aslolan, bunun böyle olmamasıdır. Bir de fiillerde aslolan çekimdir. Onlar, 'yi çekimden menedince, ona peşpeşe birçok noksanlık gelmesin diye, onu aslî kalıbı üzere bırakmaları gerekmiştir. Aslın hilafı olan çekimden men edilişine gelince bu, binasının (yapısının) değişmesinin illetidir ki, bu da aslın hilâfına olup gerçekten yanlış bir şeydir.

g) Kuteybî, nin harf-i nefy olan ile; mevcud manasına gelen, kelimesinden meydana geldiğini söylemiş ve şunu ilâve etmiştir: "Bundan dolayı Araplar, "Onu yokluktan varlığa çıkardı" derler. Yine "onu buldum" manasında, derler. Bu, bu konuda bir delildir. Halil, nin, inkâr ifâde eden bir kelime olup, "mevcud değil" manasına geldiğini söylemiştir. Buna göre o, çok kullanıldığı için, bir hafifletme (kolaylık) olsun diye hemze bırakılmıştır. Bunun delili, Arapların, ister o şey bulunsun, isterse bulunmasın,onu bana getir mânasında,

demeleridir.

h) Yapmış olduğumuz incelemeler fiilin ancak masdarı isbât etmek gayesiyle konulduğunu göstermiştir. Halbuki, ise, ilk önce yokluğu ifâde eder. Binaenaleyh fiil olmaz.

Şayet: "Sizin bu sözünüz, kişinin "Zeyd'i sürdü ve idam etti" sözüyle tenakuz teşkil eder" denilirse, biz deriz ki, senin sözün, kelimesinden türemiştir. Binaenaleyh, senin sözün, nefy manasının meydana geldiğine delâlet eder. Bu sebeple fiil sîgası, masdarın bulunmuş olduğuna, tahakkuk ettiğine delâlet etmiş olur. Böylece de bu sual vârid olmaz.nin fiili olduğunu söyleyenlere gelince, onlar aksini savunanların birinci görüşlerine cevap verme hususunda, birtakım külfetlere girerek, nin bazan, meselâ "Bana, Zeyd hariç, kavm geldi" demeleri gibi, maziyi nefyetmek için geldiğimi söylemişlerdir.

İkincisine ise, bunun "Şunu yapmaya başladı" ifadesiyle bozulduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir.

Üçüncü görüşlerine de, bunun diğer nakıs fiiller ile bozulduğunu söyleyerek cevap verirler.

Dördüncü görüşlerine, "Bazı bakımlar benzer olmak, aynı olmayı gerektirmez" diyerek; beşinci görüşlerine, "Bu nin hâl (şimdiki zaman) manasına olduğu için imkânsızdır. Halbuki, mazî içindir. Binaenaleyh ikisini aynı kabul etmek mümkün değildir" diyerek; altıncı görüşlerine, "Kalıbın değişmesi, her ne kadar aslolanın aksine ise de, zikrettiğimiz delil sebebiyle amel ettirme zaruretinden dolayı kendisine başvurulur" diyerek; yedinci görüşlerine, "olmamak (yokluk)" isimdir. O halde, daha niçin, "isimdir" dediniz. Hasmımızın, şeklindeki sözüne gelince, siz niçin "muzafun ileyhin isim olması gerekir" dediniz? Kitapların naslanna gelince, bu husus deliller ile reddolunmuştur" diyerek; Sekizinci görüşlerine ise, lâfzından müştaktır. Buna göre, leysiyyet (olmama) manasının kesinleştiğine delâlet eder" diyerek cevap vermişlerdir. İşte bu meselede, her neka-dar cevaplar farklı olsa da, söylenebilecek şeyler bunlardır. 110[110]

Kıraat Farklılıkları

Hamza, Âsım'dan rivayet ederek, Hafs, râ harfini üstün okuyarak, burayı şeklinde; diğer kıraat imamları ise râ harfini merfû (ötüreli) okuyarak, şeklinde kıraat etmişlerdir. Vahidî şöyle demiştir; "Her iki okuyuş da güzeldir." Çünkü nin ismi ve haberi marifedir. Bu sebeble, onlardan birinin isim, diğerinin haber kılınması farketmez. Kelimeyi, şeklinde okuyanların delili ise şudur: nin ismi faile, haberi ise mef'ule benzer. Failin, fiilin hemen peşinden gelmesi, mef'ülün gelmesinden daha evlâdır. şeklinde okuyanlar ise, şuna dayanırlar: Bazı nahivciler, kelimesinin sılası (cümlesi) ile birlikte, zamir vasıflanmadığı gibi bunun da vasıflanmama hususunda zamire benzediği için, nin ismi olması daha uygundur. Buna göre, burada bir zahir isim, bir de zamir vardır. Zamir ile zahir isim beraber bulunduklarında, zamirin, husûsî manayı göstermede zahir isimden daha uygun düştüğü için, nin ismi olması daha evlâdır. İşte Kur'an'da, (Haşr, 17), (Ankebut, 24) Ve (Ankebut. 29) ayetleri bu kıraate göre okunur. Tercih edilen kıraat kelimesini ref ile okumaktır. Çünkü, İbn Mes'ud (r.a)'dan, onun, ...şeklinde

---

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/260-262.

okuduğu rivayet edilmiştir. harf-i cerri ise, nin haberine dahil olur. 111[111]

Birr Nedir?

"Birr", bütün taatlan ve Allah'a yakınlaştıran hayırlı amelleri içine alan bjr jSjmdir Anne babaya iyi davranmak bundandır. CenâbH Hak şöyle buyurmuştur:
"Muhakkak ki iyiler, bir nimet içindedirler; muhakkak ki kötüler de bir ateşte.." (infitar. 13-14); burada Cenâb-ı Hak birri,fücûr'un zıddı olarak zikretmiştir. Cenâb-ı Hak bir başka yerde, "İyilik ve takva üzerinde yardımlasınız; günah ve düşmanlık üzerinde yardımıaşmaymız" (Maide. 2) buyurmuş, yani birri, günahın zıddı olarak zikretmiştir. Böylece birr insanın, yaptığı takdirde ücret alacağı bütün şeylere verilen umumî bir isimdir. Bunun temeli mecaza dayanır. Denizin zıddı olan karaya da, mecazî olarak, denilmesi bu köktendir. 112[112]

Birri (takvayı) Teşkil Eden Unsurlar

Kaffâi şöyle demiştir. Bu âyetin nüzulü hakkında bir çok görüşün bulunduğu söylenmiştir. Bize göre bu ayet, "Müslümanları ta'n eden ve yahudilerin batıya, hristiyanların da doğuya yönelmelerine rağmen,
müslümanları, yöneldikleri kıbleden ne çevirdi?" diyen sefîh kimselere işaret eder. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da "birr" sıfatının, sırf doğu ve batıya dönmekle tahakkuk etmiyeceğini; tam aksine aşağıdaki şu hususların bir araya gelmesiyle tahakkuk edeceğini söylemiştir:
1) Allah'a iman. Ehl-i kitâb, bunu tam yapamamıştır. Meselâ yahudiler "tecsîm"e (Allah'ı cisimlere benzetmek ve O'na cisimlerin özelliklerini atfetmek) kât! olup ve 'Uzeyr, Allah'ın oğludur!" demişlerdir; hristiyanlar da Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir de yahudiler, Cenâb-ı Hakk'ın,
'Dediler ki, Allah tekirdir; biz ise zenginiz" (A. imran. 181.) ayetinde buyurduğu gibi, Allah'ı cimrilikle vasfetmiştir.
2) Ahiret gününe iman. Yahudiler, bu imanı da, şöyle diyerek bozmuşlardır: "Dediler ki, cennete ancak yahudvveya hristiyan olanlar girebilecek" (Bakara, 11)"Bize, sayılı günlerin dışında ateş dokunmayacak" (Bakara, 80) Hristiyanlar da.cismanî dirilişi inkâr etmişlerdir. Bütün bunlar, ahiret gününü yalanlama manasına gelir.
3) Meleklere iman. Yahudiler bu İmanı ihlâl etmişlerdir. Çünkü onlar, Hz. Cebrail'e düşman olduklarını açıkça ifâde etmişlerdir.
4) Allah'ın kitaplarına iman. Yahudi ve hristiyanlar, bunu da ihlâl etmişlerdir. Çünkü Kur'an'ın Allah'ın kitabı olduğuna dair birçok delil varken, onlar Kur'an'ın, Allah'ın kitabı olmasını reddetmiş ve, Allah'ın da şu ayeti kerimede buyurduğu gibi, onu kabul etmemişlerdir:
' Onlar esir olarak size gelirlerse, onları yurtlarından çıkarmak (zaten) haram olduğu halde, fldye karşılığı onları serbest bırakırsınız. Siz, kitabın bir kısmına iman ediyor da, diğer bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? " (Bakara,85)
5) Peygamberlere iman. Yuhudiler bunu da ihlâl etmişlerdir. Çünkü Cenabı Hakkın da: "Ve, haksız yere peygamberleri öldürüyorlar" (Bakarak)ayetinde de belirttiği gibi, peygamberleri öldürmüşlerdir. Ve yine onlar, Hz. Muhammed'in nübüvveti hususunda tenkidde bulunmuşlardır.
6) Allah'u Teâlâ'nın emrine uygun olarak mal infâk etmek. Yahudiler bunu da ihlâl etmişlerdir. Çünkü onlar, Hak Teâlâ'nın da,
"Az dır bedel mukabilinde onu sattılar" (A, imran, 187) buyurduğu gibi, az bir mal karşılığında bile şüpheler ortaya atmışlardır.
7) Namaz kılıp zekât vermektir. Halbuki yahudiler, insanları bundan da men etmişlerdir.
8) Ahde vefa.. Yahudiler ahde de riayet etmemişlerdir. Çünkü Cenâb-t Hak onlara, "Benim

---

[111] 111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/262-263.
[112] 112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/263.

ahdime ri'âyet edin. Ben de sizin ahdinize riâyet edeyim" (Bakara. 40) buyurmuştur.
Burada bir soru bulunmaktadır. O da şudur: Atlah'u Teâlâ kıbleye yönelmenin "birr" olmadığını söylemiş, sonra da birr'in ayette zikredilen bütün hususlar olduğunu belirtmiştir ki, bunlardan birisi de namazdır. Halbuki namazda da mutlaka kıbleye dönmek gerekir. Binaenaleyh bir tenakuz ortaya çıkar.. İşte bu sorudan dolayı müfessirler ihtilâf ederek, şu görüşlere yer vermişlerdir:
a) Cenâb-t Hakk'ın buyruğu birr'in kemâlini ve tanrılığını nefyetmedir; yoksa aslını nefyetmez.. Hak Teâlâ sanki, "Birr'in hepsi bu değildir; birr güzel hasletlerin tamamının adıdır. Kıbleye yönelmek de onlardan sadece birisidir. Bu sebeple kıbleye yönelmek birrin tamamı olmaz!" demek istemiştir.
b) Bunun, "kıblelerine yönelmenin birr olduğunu kökten reddetmek" olmasıdır. Çünkü onların doğu ve batıya yönelmeleri, Allah'ın bunu neshettiği ve nefyettiği bir zamanda hatadır. Hatta bu, bir günah ve Dir isyan olur. Çünkü bu Allah'ın kendisini nehyetmiş olduğu mensûh bir şeyle amel etmedir. Bu şekilde olan bir şey ise, "birr" olan şeyler arasında sayılamaz.
c) Kıbleye yönelmek, Allah'a iman edilmediği sürece, "birr" olmaz. Bu, ancak Allah'a iman etmek ve diğer şartlarla beraber bulunduğu zaman, "birr" olur. Nitekim secde de, ancak Allah ve Resulüne iman edildiğinde yapıldığı zaman birr sayılan fiillerden olur. Ama bu şartlar olmaksızın yapıldığı zaman secde, "birr" sayılan fiillerden olmaz. Rivayet edildiğine göre kıble değiştirildiği zaman, onun bu neshi hususunda iteri geri çok şeyler söylendi. Ve böylece, Allah'a itaat etmenin sadece kıbleye yönelmekle olabileceği zannedildi. Bunun üzerine Cenâb-t Hak bu ayeti indirerek, sanki, "Dinin rükünlerinin tamamından yüz çevirerek, kıble meselesine bu denli dalınmaz.." demiştir. 113[113]

Altıncı Mesele

Hak Teâlâ'nın buyruğunda bir hazif bulunmaktadır. Bu hazfin keyfiyyeti hususunda da bazı görüşler vardır:
1) Ayetin takdiri şeklindedir. Buna göre burada, muzâf hazfedilmiştir. Bu tür hazif, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmında çokça bulunur. Meselâ O'nun, "Ve onların kalblerine buzağı içirildi" (Bakara, 93) ayetinde olduğu gibi.. Yani, "buzağı sevgisi" şeklinde. Yine, Araplar şöyle demektedir. "Cömertlik, Hatem demektir;" "Şiir demek, Züheyr demektir" ve,
"Şecaat demek, Antere demektir." Bu, Ferrâ, Zeccâc ve Kutrub'un tercihidir. Ebu Ali ise şöyle demiştir: Bu ayetin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, "Sız, hacılara su vermeyi... mi kıldınız" (Tevbe, 19) ayetidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İmân eden gibi mi?..." (Tevbe, 19) buyurmuştur. Buna göre ayetin takdiri, "Siz hacılara su veren kimseleri, iman etmiş kimseler gibi mi kabul ediyorsunuz?" veya, "Siz hacılara su vermeyi, iman etmiş kimselerin imanı gibi mi addediyorsunuz" şeklindedir. Böylece temsil, ya iki masdar arasında veyahut da iki fail arasında olmuş olur. Çünkü bir fail ile bir masdar arasında benzetme yapılmaz.
2) Ebu Ubeyde, buradaki birr'in, mânasına geldiğini söylemiş-
tir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "İyi ak'ıbet ancak takvanındır" rrâhâ, 132) ayeti de böyledir. Yani "müttakiler içindir" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer sizin suyunuz batarsa" (Mûlk.30)ayeti de böyledir; yani, "batıcı, batan" demektir. Hansa da şöyle demiştir: "O (dünya) ancaK bir yöneliş (ikbâl) ve sonra da yüz çeviriştir", yani demektir.
3) Bunun mânası, ""Fakat, birr sahibi olan..." demektir. Böylece hazfedilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar Allah katında dereceler sahibidirler" {a. imran, 163) tayetindeki gibidir; yani, takdirindedir. Bu görüş Zeccâc'dan nakledilmiştir.
4) Ayetin takdiri "Fakat birr u takva, ancak iman... ile meydana gelir" demektir. Bu görüş de Mufaddal'dan nakledilmiştir.
Bil ki, birinci görüş sözün maksûduna daha yakındır. Buna göre manası, "Fakat, büyük sevaba götüren ve birrlerin tamamı, hepsi olan birr, Allah'a ve... iman etmiş kimselerin binidir"

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/263-265.

şeklinde olur. Müberred'den ise şöyle dediği nakledilmiştir: Şayet ben Kur'an'ı kıraatiyle okuyan, yani kâri olsaydım, muhakkak ki bu âyeti, bâ harfinin fethasıyla şeklinde okurdum. Nâfi, İbn Âmir, şeklinde; diğer kıraat imamları ise, şeklinde okumuşlardır.114[114]

"Birr" in Unsurları

Allah'u Teâtâ, birrin mahiyetinin tahakkuku hususunda bazı şeylere itibâr etmiştir:
1) Beş şeye iman etmek:
a) Allah'a iman: Allah'a iman, ancak O'nun hususî zâtını ve O'na vâcib, caiz ve müstahil (imkânsız) olan şeyleri bilmekle olur. Bütün bunları bılmekse, ancak bunlara delâlet eden delilleri bilmekle olur. Böylece bu hususa âlemin hudûsunu ve âlemin hudûsunun dayandığı kaide ve usûlleri bilmekle olur. Allah için vâcib olan sıfatların bilinmesi hususuna, O'nun vücûdunu (varlığını), kadîm oluşunu ve bekâsını bilmek; O'nun bütün malûmatı bildiği; her türlü mümkinata kadir olduğu; hayat sahibi, iradeli, semî, basır ve mütekellim olduğu gibi... hususları bilmek de dahil olur. O'nun hakkında müstahîl olan şeyleri bilme mefhûmuna da, O'nun "hâtliyyet" ve "mahalliyef'ten mekândan ve "araziyyet" ten münezzeh olduğunu bilmek dahil olur. O'nun hakkında caiz olan şeyleri bilme mefhûmuna da, O'nun yaratmaya, yoktan var etmeye ve peygamberler göndermeye muktedir olduğunu bilme hususu girer.
b) Ahiret gününe iman. Ahiret gününe iman da, Allah'a imana dayanır. Çünkü biz, Allah'ın bütün malûmatı bildiğini ve bütün mümkinata kadir olduğunu bitmezsek, bizim haşrin ve neşrin doğruluğunu bilmemiz imkânsız olur.
c) Meleklere iman.
d) Kitaplara iman.
e) Peygamberlere iman. Burada birkaç soru vardır:
Birinci Soru: Meleklerin varlığını, kitapların doğruluğunu bilmemiz, ancak peygamberlerin doğruluğu, sıdkları vasıtasıyla mümkün olabilir. Peygamberlerin sözü, melek ve kitapların bilinmesi hususunda bir asıl ve esas olunca, Cenâb-ı Hakayet-i kerimede, niçin melek ve kitapları peygamberlerden önce zikretmiştir?
Bu soruya şu şekilde cevap veririz: Durum, aklımız ve düşüncemize göre, her ne kadar sizin söylediğiniz şekilde ise de, ne var ki meydana geliş tertibi böyle değildir. Çünkü, önce melek vardır; sonra da o meleğin tebliği ite kitapların inişi bulunur. Sonra da bu kitaplar peygamberlere ulaşır. Buna göre ayette nazar-ı dikkate alınan, zihnî bir tertib değil, haricî olan varoluş tertibidir.
İkinci Soru: Cenâb-ı Hak imanı niçin bu beş şeye tahsis'etmiş, yani sadece beş şeye inanmayı zikretmiştir?
Cevap: Çünkü tasdik edilmesi gereken her şey bu beş şeyin muhtevasına dahildir. Böylece Allah'a iman etmenin içine O'nun birliğini, adaletini ve hikmetini bilmek; ahiret gününe iman etmenin tahtına da mükâfaat, ceza, kıyamet ve bununla ilgili bütün şeyleri bilmek gibi hükümler girmiştir. Meleklere iman mefhûmuna da, biz insanlara ulaştırması maksadıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'e risâleti ulaştırmalarıma alâkalı şeyler ile, meleklerin durumu hakkında bilinmesi gerekli olan şeyler girmektedir.
Kitaplara iman mefhûmuna da. Kur'an ve Allah'ın peygamberlerine indirdiği şeylerin tamamı dahildir.
Peygamberlere iman mefhûmuna ise, onların peygamber oluşlarına ve şeriatlarının doğruluğuna iman etme hususları dahildir. Böylece iman edilmesi gerekli olan şeylerden hiçbir şey geriye kalmamış, aksine Hepsinin bu ayetin muhtevasına dahil olduğu ortaya çıkmış olur.
Başka bir izah da şöyledir: Mükellef için bir başlangıç, bir orta ve bir nihayet vardır. Başlangıçla (nihayeti tanımak, bizatihi gaye olan şeydir. Bu da Allah'a ve ahiret gününe iman etmektir. Arada bulunan şeyleri bilmeye ve tanımaya gelince, bu ancak risâlet ile tamamlanır.

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/265-266.

Bu risâlet de, ancak şu üç şey ile tamam olur. Vahiy getiren melekler, bizzat vahyin kendisi olan kitap ve kendisine vahyedtlen peygamber..

Üçüncü Soru: Allah imanı niçin uzuvların fiilleri olan mal verme, namaz kılma ve zekât verme gibi hususlardan önce zikretmiştir?

Cevap: Allah nezdinde, kalbin amellerinin uzuvların amellerinden daha üstün olduğuna dikkat çekmek içindir. 115[115]

Allah İçin Mal Vermenin Mânası

kelimesinin mahiyetinin tahakkuk etmesinde nazar-ı dikkate alınan ikinci husus, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesidir. Bu hususta birkaç mesele vardır: 116[116]

Birinci Mesele

Alimler, deki "hâ" zamirinin neye râci olduğu hususunda ihtilâf etmişler ve bu hususta şu hususlara yer vermişlerdir.

1) Bu ekseri ulemânın görüşüdür. Buna göre zamir, juif kelimesine râcidir. Buna göre ayetin takdiri, "malı çok sevmesine rağmen onu verendir.." şeklinde olur.

İbn Abbas ve İbn Mesûd ise şöyle demişlerdir: Bu, sağlıklı ve mata çok düşkün olduğun, hep zengin olmayı düşünüp fakirlikten korktuğun halde malını verip, onu, can boğaza dayantp da, "şu falancaya, şu da falancaya" diyeceğin bir zamana bırakmamandır. Bu izah tarzı,sıhhatli iken sadakanın, ölümün eşiğine gelindiği zamanki sadakadan daha üstün olduğunu gösterir. Akıl da bazı bakımlardan bunu gösterir.

a) Sağlıklı iken, mala daha fazla ihtiyaç duyulacağı zannt hakim olur. Ölümün yaklaştığı hissolunduğu zaman ise, mala ihtiyaç duyulmayacağı zannı galib gelir. Halbuki, ihtiyaç duyulmadığı bir sırada vermektense, daha fazla ihtiyacın duyulduğu bir sırada mal vermek, kişinin mûtî bir kul olduğuna daha çok delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sevdiğiniz şeylerin bir kısmını jnfak etmedikçe, siz birr ü takvaya nail olamıyacaksınız" (a. imran, 92) buyurmuştur.

b) Yine, ölüm ve hastalıklar gelip çattığında vermesindense, onun sapasağlam olduğu halde malını vermesi, onun va'ade ve vaîde iyice inanmış olduğuna daha çok delâlet eder. . '

c) Kişinin sağlıklı iken malını vermesi daha zordur. Böylece bu, fakirin zorlanarak verdiği şeye kıyasla, daha fazla sevap olmuş otur. Fakirin bu şekilde vermesinin sevabı, zenginin zengin iken verdiği şeyden daha fazla sevâplı olmuş olur.

d) Malı zevale yüz tutmuş kimseriin, eğer hibe etmeseydi zail olacağını bildiği malını hibe etmesidir. Çünkü bu hibe, malının zayi olmasından kork-maytp, onu isteyerek ve Allah rızası için hibe eden kimsenin hibesine müsavi olamaz. İşte burada da böyledir.

e) Bu husus, Hak Teâlâ'nın, (A. imran, 92) ve, "Onu sevdikleri halde, yemek yedirirler" (insan, 8)âyetleri de teyid etmektedir.Ebu'd-Derdâ'dan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Ölürken tasaddukta bulunan kimse, doyduktan sonra hediye eden kimseye benzer117[117] dediği rivayet edilmiştir.

2) Zamir, îtâya (vermeye) râcîdir. Buna göre sanki şöyle denmiştir: "O verir, - AlTah'ın vereceği mükâfaatına istekli olduğu için - vermeyi de sever."

3) Zamir, "Allah" ismine râcîdir. "Onlar malı, Allah'ı sevdikleri için, yani Allah'ın rızasını kazanmak için verirler" demektir. 118[118]

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/267-268.

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/268.

117[117] Tirmizi Vesâyâ, 7 (4/435); Müsned. (5/197).

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/268-269.

Malda Zekât Dışında Hak Var mıdır?

Alimler, bu "verme" den ne murad edildiği hususunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bazısı bunun "zekât" olduğunu söylemiştir. Bu görüş zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hak, ifâdesinde zekâtı atfetmiştir. Matufun aleyh matufun başka başka şeyier olması gerekir. Bundan muradın, zekât olamayacağı ortaya çıkmış olur.

Sonra bu verilen şeyin, nafile ve vacib olan vermelerden olması mümkündür. Fakat nafilelerden olması caiz değildir. Çünkü Hak Teâlâ, mevzubahis ayetin sonunda, bu kimseler dosdoğru olanlardır. İşte bunlar muttakilerin tâ kendileridir" buyurmuş ve takvayı ona bina etmiştir. Eğer bu mendûb olsaydı, takva ona dayandırılmazdı. Binaenaleyh bu verme her nekadar zekâttan başka ise de. vâcib olan tasad-duklardandır.

Bu hususta iki görüş vardır:

1) Bu, muzdar (çaresiz kalmış) bir kimseyi doyurmak gibi başkalarının zarurî ihtiyaçlarını gidermekten ibarettir. Bunun vâcib oluşuna, hem nakil hem de akıl delâlet etmektedir. Nakilden delil, Hz. Peygamber (s.a.s)'in su hadisi şerifidir: "Komşusu yanüstü aç yatarken, kendisi tok olarak geceleyen kimse. Allah 'a ve ahiret gününe inanmış kimse değildir." Fahma b. Kays (r.ah)'dan 'mallarda zekâttan başka bir hak daha vardır" dediği,daha sonra da, ayetini okuduğu rivayet edilmiştir. Yine Şa'bî'den nakledildiği ne göre ona "Malı olup da onun zekâtını veren kimseye, bundan başka birşey var mı?" diye sorulduğunda, O. Evet, sıla-i rahim yapması ve isteyene sadaka vermesi" diye cevap vermiş, daha sonra da bu ayeti okumuştur.

Bunun aklî delili şudur: İhtiyaç, zaruret noktasına vardığında, herneka-dar kendilerine zekât vermek farz olmayan kimseler de olsalar, insanların zaruret içindeki kimseye, ihtiyacını giderecek kadar yardımda bulunmalarının vacib olduğu hususunda bir ihtilâf yoktur. Eğer o insanlar yardım etmekten kaçınırlarsa, onlardan bunu zorla almak caizdir, İşte bu da, ayette bahsedilen "verme" nin vacib olduğunu gösterir.

Bu görüşü tenkid edenler ise, Hz. Ali (r.a)'den rivayet edilen şu sözünü delil getirmişlerdir: "Zekât, mal üzerindeki bütün hakları gidermiştir." Buna, şu bakımlardan cevap verilir:

a) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Malda, zekât dışında da haklar vardır" hadîsine muarızdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü, Hz. Ali'nin sözünden daha evlâdır.

b) Ümmet, bir insan zaruret halinde bulunduğu zaman, bir kimse her ne kadar zekâtını tastamam vermiş olsa dahi, ona onun zaruretini giderecek kadar vermesinin vâcib olduğu hususunda ittifak etmişlerdir..

c) Bundan murad, zekâtın takdir edilmiş olan haklan neshettiğidir. Mik-darı belirlenmemiş olanlara gelince, zaruret içinde olana tasadduk etmenin ve akraba ile kölelere nafaka vermenin vâcib oluşunun da delâlet ettiği gibi, mensûh değildir. Çünkü bunların belli bir miktarı yoktur.

Şayet, "Farzet ki bu te'vil doğrudur. Fakat bu şekildeki sıralamanın hikmeti nedir?" denirse, buna birkaç yönden cevap veririz:

1) Cenâb-ı Allah burada, kulun vazifelerini öncelik sırasına göre zikretmiştir. Çünkü fakir akraba olduğu zaman, ona tasaddukta bulunmak, bu hem bir tasadduk hem de bir sıia-ı rahim olduğu için, başkasına tasaddukta bulunmaktan daha evlâdır, ve çünkü akrabalık, malı ona verme hususundaki sebeplerin en kuvvetlisidir. İşte bu sebepten dolayı varis olur ve yine bu sebepten dolayı, vasiyyetinde mâlike hacr tatbik edilebilir. Hatta mâlike, malının üçte birden fazlasını vasiyyet etmesi mümkün olmaz. İşte bu sebepten dolayı, akrabalara vasiyyet, her ne kadar mensûh olsa dahi, Cenâb-ı Hakk'tn, "Sizden birisine ölüm gelip çattığı zaman, eğer o mal bırakacaksa, ana-babaya ve yakın akrabaya meşru bir surette vasiyyette bulunması farz kılındı" (Bakara. 180) ayetinde de buyurduğu gibi vâcib kılınmıştır.

Bu âyet bazılarına göre mensûh değildir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak önce akrabayı, daha sonra da yetimleri zikretmiştir. Çünkü babası ve bir kazanç getireni olmayan küçük fakir, her bakımdan çaresizdir. Cenâb-ı Hak, yetimlerin peşine yoksulları (mesakin) zikretmiştir; çünkü ihtiyaç onları kıskıvrak yakalamıştır. Bundan sonra da ibn-i sebili (yolda kalmışı) zikretmiştir. Çünkü çoluk çocuğuna karşı arzusu artınca, onun ihtiyacı da artmış olur. Bunun peşine de, Cenâb-ı Hak isteyenler ile köleleri zikretmiştir. Çünkü bu ikisinin ihtiyacı, önce zikredilenlerin ihtiyacından daha azdır.

2) Kişinin, bu grupların ihtiyaçlarının ne derece olduğuna dair bilgisi artar veya eksilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak bu grupları, bu şekilde sıralamıştır. Çünkü kişinin kendisine yakın olan kimselerin ne derece ihtiyaç içinde olduklarını bilmesi daha önce gelir. Bunu yetimlerin, miskinlerin ve ayette bu şekilde sayılan kimselerin ihtiyaçlarının derecesini bilme gelir.

3) Muhtaç akrabalar da bir miskin (yoksul) dir. Bunların, fazladan bir sıfatları (akrabalık) vardır. Çünkü bunların ihtiyaçlarının şiddeti, kişiyi kederlendirerek onun kalbini hüzünlendirir. Kişinin kendi nefsinden zararı def etmesi, başkasının zararını def etmeden daha önce gelen bir husustur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak akrabalarla başlamış,sonra yetimleri daha sonra da yoksulları zikretmiştir. Çünkü küçüklerin (yetimlerin) yeme içmeden aciz olmaları sebebiyle meydana gelen keder ve üzüntü, büyük kimselerin yeyip içmeden aciz olmaları sebebiyle meydana gelen üzüntüden pek çok fazladır. Yolcu ba-zan zengin olur fakat ihtiyacı o anda fazlalaşmış olur. Dilenci de bazan zengin olur. Ama fakir düştüğü için, muhtaç duruma düşer. Cenâb-t Hak mükâteb köleleri en sonra zikretmiştir. Çünkü köleliği gidermek, o anda çok fazla önemli olan bir şey değildir.

4) Mal vermekten maksad, Hz. Peygamber (s.a.s) den, deveyi zikrettiğinde söylemiş olduğu rivayet edilen şu sözdür: "Muhakkak ki o devede bir hak vardır.' Bu da, erkek deveyi tohumluk için vermek; yüke koşulanı da,emaneten vermektir. Bu görüş uzak bir ihtimaldir. Çünkü tohumluk devenin tohumluk için verilmesine duyulan ihtiyaç, yolda kalmış, dilenci ve mükâteb köleyi ilgilendirmeyen bir husustur.

Bir üçüncü görüşe göre de, bunlara mal vermek (tasaddukta bulunmak) vacib idi. Sonra bü, zekâtla neshedilmiş oldu. Bu da zayıftır, çünkü Allah'u Teâlâ bu ayette, verme ile zekâtı beraberce zikretmişti. 119[119]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, sözüne gelince, bazı alimler bunu ganimet ile ilgili ayette zikredilen kimselere hamletmiştir. Müfessirlerin pek çoğu ise
bunu, "verenlere yakın kimselere" diye tefsir etmişlerdir. Kİ bu doğrudur, çünkü verenler, özellikle yakınlarına vermekle mükelleftirler. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "Sizden zenginlik ve bol ma} sahibi olanlar, akrabalara vermek konusunda yemin etmesinler" (Nur, 22) ayetidir.

Bil ki, akrabalar kişiye aynı ana baba veya atalardan meydana gelmiş olma sebebiyle yakın olan kimselerdir. Bunu, bazılarından nakledildiği gibi mahrem olan akrabalara hasretmenin bir mânası yoktur. Çünkü mahremiyet serî bir hükümdür. Karabet ise, her ne kadar kendisine tahsis edilen kimseler yakınlık ve uzaklık bakımından farklı derecelerde bulunsalar bile, neseb cihetinden akraba olan kimseler için konulmuş olan bir lâfızdır. "Yetimlerlâfzına gelince; âlimler arasında bunu, yetimlerin velayetini üzerine almış kimselere hamledenler bulunmaktadır. Çünkü fayda ve zararın ne olduğunu bilmeyen, ayırdedemiyen yetimlere mal vermek, tasadduk eden kimse için uygun değildir. Çünkü o kimse bunu böyle yaparsa, hata yapmış olur. Tam aksine yetim, mürahik (bulûğa ermeğe yaklaşmış) olur, malını nerede harcayacağını bilir, sadaka da yenilen,giyilen şeyler cinsinden olur ve yetimin bundan güzel istifâde edeceği anlaşılırsa, onu ona vermek caizdir.

Bütün bunlar, "küçük iken babası olmayan çocuk" diye tarif eden kimselere göredir. Bizim alimlerimize göre ise, hem küçük hem de bulûğa ermiş, babası ölmüş kimselere denir. Bu husustaki delil ise, Yetimlere mallarını veriniz" (Nisa. 2)ayetidir. Malumdur ki mallan onlara ancak bulûğa erdikleri zaman verilir. Resulullah {s.a.s), bulûğa erdikten sonra bile "Ebu Talib'in Yetimi" diye isimlendiriliyordu. Buna göre yetim, bulûğa ermiş ise malı ona teslim

---

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/270-272.

edilir, aksi halde malı, onun velisine teslim edilir.

"Mesâkîn" (Yoksullar)a gelince, bu hususta ihtilâf vardır, biz bu ihtilâfı inşallah Tevbe Sûresinde zikredeceğiz. Burada söyleyeceğimiz şey şudur: Yoksullar da ihtiyaç sahibidirler. Sonra bunlar iki kısımdırlar. Bir kısmı, istemekten utananlardır ki, burada murad edilen onlardır. Bir kısmı ister ve yüzsüzlük yaparak ısrar ederler.

Ayetteki (dilenciler) sözü ile kastedilenler de bunlardır. Ce-nâb-ı Allah, "miskin" üzerindeki meskenet, onun halinden anlaşılacağı için, bu iki kısmı ayrı ayrı ifâde etmiştir. Çünkü dilenci, yoksul gibi değildir. Zira o, kendi fakirliğini ve ihtiyacını isteyerek belli eder.

"İbnu's-SebîTe gelince, Mücahid'den rivayet edildiğine göre o,yolcu; Katâde'den rivayet edildiğine göre, o misafir manasınadır. Çünkü o kimse, senin evine yoldan gelmiştir. Birincisi doğruya daha yakın görünmektedir. Çünkü "sebil" kelimesi, "yol" manasındadır. Yolcuya da, yolu tuttuğu için ibnu's-sebil (yolun oğlu) denilmiştir. Nitekim su kuşuna ibnü'l-ma (suyun oğlu); üzerinden yıllar geçmiş bir kimseye İbnü'l-Eyyâm (günlerin oğlu): cesaretli kimselere "Benu'l-Harb" (harbin oğulları) ve insanlara da genel olarak "Benu'z-Zaman" (zamanın oğulları) denilir. Şâir Zü'r-Rumme şöyle demiştir: "(O sevgili) akşam vakti geldiğinde, süreyyâ yıldızı başının üstünde sanki su kuşu gibi idi." "Sâifîn" ifâdesi ile, dilenip isteyenler kastedilmiştir. Ayetin zekât hakkında olmadığını söyleyenler, bunun hükmüne müslümanJarı ela, kâfirleri de sokmuş Hz. Hasan (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in("Dilenci atlı olarak gelse bile, onun bir hakkı vardır"[120][120] buyurduğunu rivayet etmiştir.

Allah'u Teâlâ da, "Ve onların mallarında, isteyen ve mahrum olanlar için, malûm bir hak vardır" (Mearicc, 24-25) buyurmuştur. Allah'u Teâlâ'nın, buyruğuna gelince, bunda iki mesele vardır: [121][121]

Birinci Mesele

Olîjlî kelimesi, kelimesinin çoğuludur. kelimesi de, boyun kökünün en son kısmıdır. Bu kelime, murakabe kelimesinden türemiştir. Bu böyledir, çünkü bu boynun bedenden olan yeri, kavmi gözetleyen kimsenin yeri gibidir. İşte bu mânadan dolayı, "'Allah onun boynunu âzâd etti" denilmiştir de, denilmemiştir. Çünkü diye isimlendirilince, sanki o azabı gözetliyormuş gibi olur. Çocuğunun ölümünü beklediği için, çocuğu yaşamayan kadına, denilmesi de bu manadadır. [122][122]

İkinci Mesele

Ayetin manası, "Köleyi azâd etme yolunda malını verir" şeklindedir. Kaffâl şöyle demiştir: "Alimler sadaka (zekat) ayetinde zikredilmiş olan kölelerin, hangi köleler olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: "Buna, onları satın alıp âzâd eden ve onlarla mükatebe yapıp, onların üzerinde anlaştıkları borcu ödemeye yardımcı olan kimseler girerler." Böylece bunlar, farz olan zekattan, köle satın alınıp azâd edilmesini caiz görmüşlerdir. Bazıları da zekatın ancak mükatebe yapmış kölelere verileceğini uygun görmüşlerdir. Böylece bu ayeti, farz olan zekat manasında kim anlarsa, aynı ihtilâf burada da söz konusu olur. Kim de bu ayeti zekatın dışında bir manaya hamlederse, bu ayet hakkında her iki hususu da uygun görmüş olur. Ayeti bir üçüncü manaya hamledenler çıkmıştır ki bu da "esirleri fidye karşılığı kurtarma" manasıdır.

Bil ki bu sınıfların açıklanması hususunda daha tafsilâtlı bilgi inşallah Tövbe suresinde zekâtla ilgili ayetin crevbe. eo) tefsirinde gelecektir.

Birrin tahakkuk etmesi için nazar-ı dikkate alınan işlerden üçüncüsü de,

"Namazı kılar, zekatı verir" ayetinde ifâde edilen husustur. Bunun tefsiri daha önce geçmişti.

---

[120][120] Ebu Dâvud, Zekât, 34 (2/126).

[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/272-274.

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/274.

Dördüncüsü: "Ahitleştfkleri zaman, ahld-lerine sımsıkı sarılanlar" âyetinde belirtilen husustur. Bu hususta iki mesele vardır: 123[123]

Birinci Mesele

kelimesinin merfu oluşu ile ilgili birkaç görüş vardır.
a) Bu, ifâdesinin mahalline matuftur. Bunun takdiri, Şeklinde olur. Bu görüş, Ferrâ ve Ahfeş'dendir:
Bu, mahzûf bir mübtedanın haberi olmak üzere, "medih" den dolayı merfudur. Buna göre takdir şeklindedir. 124[124]

İkinci Mesele

Bu "ahid" den ne murad edildiği hususunda da iki görüş vardır:
1) Bundan murad, Allah'ın kullarına kendilerinin sözleri ile ve, onların ilâhî kanunları yerine getirip Allah'a itaat edeceklerine dâir peygamberlerin lisanı ile insanlardan aldığı ahdi murad edilmiştir. Böylece kullar bunu, peygamberlere ve kitaplara imân ederek kabul etmişlerdir. Allah Teâlâ, ehl-i kitabın ahidlerini ve mîsâklartnı bozduklarını haber vermiş ve ahidlerine vefa göstermelerini emrederek şöyle buyurmuştur:
"Ey İsrailoğullan, size olan nimetimi hatırlayın ve bana olan sözünüzü (ahdinizi) yerine getirin ki, ben de size olan ahdimi tutayım" (Bakara, 40.) Buna göre bu ayetteki mana, "Birr (iyilik), Allah'ın ahdine vefa göstermekle birlikte, ayette zikredilenleri yerine getirmektir. Yoksa ehl-i kitabın Allah'a olan ahidlerini oozması ve vefa göstermemeleri; O'nun peygamberlerini inkâr edip onları öldürmeleri ve O'nun kitaplarını tekzîb etmeleri gibi tutumlar değildir" şeklinde olur. Kâdî bu görüşe şöyle diyerek itiraz etmiştir: Allah Teâlâ'nın: "Ahidlerini tutanlar" sözü, ahdin onlara nisbet edilmesi
rakımından açık bir sözdür. Sonra Cenâb-ı Hak bunu, "ahidleş-üklerizaman" ifâdesi ile de te'kid etmiştir. Bu sebeble bunu, direkt Cenâb-ı Aftan tarafından mecbur kılınmış bir ahid manasına almanın bir izahı yoktur. Buna şu şekilde cevap veririz: Allah Teâlâ, bu ahdi onlara mecbur tutmuş ise de, onlar bu mecburiyeti kendi istekleri ile kabul edip benimsemişlerdir. Binaenaleyh ahdin insanlara nisbeti doğrudur.
2) Bu, mükellefin daha başlangıçta kendi isteği ile kabul ettiği şeyler ma-nasındadır. Bil ki bu "and" ya kul ile Allah arasında, veya kul İle peygamber, veyahut da kul (insan) ile diğer insanlar arasında olan ahid (söz, anlaşma) dır. Kul ile Allah arasında olan ahid, kulun adak ve yeminleri ile kendi kendine farz kıldığı şeylerdir. Kul ile peygamberler arasında olan ahid, Peygamberin onlardan, kendisine yardım edeceklerine, O'nunla birlikte savaşacaklarına, O'-nun dost kabul ettiği kimselere dost, düşman saydıklarına da düşman olacaklarına dâir aldığı sözdür. Kul ile diğer insanlar arasındaki ahde gelince bu, bazan alış verişlerde gerekli olan teslim ve tesellümâta dâir anlaşmalar gibi vâcib olan hususlardan olur. Selem ve rehinde gerekli görülen şartlar da böyledir. Bazen de yardımlaşma hususunda ihlâs ve mal sarfetme gibi konularda verilen sözlere bağlı kalma gibi mendûb olan hususlarda olur.
Buna göre "Ahldleştikleri zaman ahidlerine sımstkı sarılanlar" ayeti, bütün bu ahid çeşitlerini içine alır. Ayeti bu kısımlardan bazısına hasretmenin manası yoktur. Bizim söylediğimiz bu husus, müfessirlerin ifâde ettiği şeydir. Onlar şöyle demişlerdir: "Bu kimseler, sözleştikleri zaman sözlerini tutan, yemin ve adakta bulunduklarında buna bağlı kalan, birşey söylediklerinde doğru söyleyen ve kendilerine emanet verildiğinde, o emâneti olduğu gibi geri veren kimselerdir." Bazı müfessirler, bu ayeti, Cenâb-ı Allah'ın,
"Onlardan kimi de Allah'a, "eğer bize lütfundan ihsan ederse, andolsun ki zekâtı vereceğiz ve sâlihlerden olacağız diye söz vermiştir" (Tevbe. 75) ayeti manasında anlamışlardır.

---

[123] [123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/274-275.
[124] [124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/275.

Birrin gerçekleşmesi hususunda nazar-ı dikkate alınan, beşinci şey, "Sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı anlarda sabredenler" ayetinde belirtilen sıfattır. Bu hususta birkaç mesele vardır: 125[125]

Birinci Mesele

kelimesinin mansub oluşu ile ilgili bazı görüşler vardır:
1) Kisâî, bunun, üzerine matuf olduğunu söyler. Buna göre Allah Teâlâ sanki, , sevdiği halde malını akrabalarına ve sabredenlere verir" demiştir. Nahivciler ayetin takdirinin, "Fakat birr (iyilik) Allah'a iman eden, sevdiği halde malını akrabalarına ve sabredenlere veren kimselere verenlerin (birridir)" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, lafzı, kendisinden daha önce bulunan, nin mef ullerindendir. kelimesi de, üzerine atıftır. Buna göre mevsûle, sılasından önce birşeyi atfetmiş olursun ki bu caiz değildir. Çünkü mevsûl sılası ile birlikte tek bir isim hükmündedir. Halbuki bir isim iyice tamamlanmadan ve parçalan bir araya gelmeden önce, sıfat olması, te'kid edilmesi veya onun üzerine birşeyin atfedilmesi imkansızdır. Fakat, kelimesini "medh" olarak, yukarıda zikrettiğimiz gibi, merfû kılarsan, yine Kisâî'nin görüşü doğru olmaz. Çünkü bu medih sebebiyle, bu durumda sıla ile mevsulün arası ayırdedilmiş olur. Halbuki sen bu ayırmanın caiz olmadığını, hatta daha kötü olduğunu biliyorsun. Çünkü medh bir cümledir. Müfred bir kelime ile ayrılmaları caiz olmadığına göre, bir cümle ile ayrılmaları haydi haydi doğru olmaz.
Eğer; "Birisinin, "Söylediğimi anla, Zeyd alim birisidir" sözü ve, "İmanedip salih ameller işleyenlere (gelince), şüphe yok ki biz güze! amel işleyenlerin mükâfaatını boşa çıkartmayız"(Kehf, 30) ayetinde olduğu gibi, mübteda ve haberin arasını bir cümle ile ayırmak caiz değil midir? Çünkü Cenâb-ı Hak daha sonra, buyurmuş ve mübteda ile haberin arasını bu ayette ifâdesi ile ayırmıştır?" denirse, biz deriz ki: Sılası ite birlikte ism-i mevsul, tek bir bütün hükmündedir. Bu sebeple, sıla ile mevsu! arasındaki bağ, mübteda ile haber arasındaki bağdan daha güçlüdür. Bu sebeple mübteda ile haberin arasını ayırdetmek caiz diye, mevsul ile sılasının arasını ayırdetmenin de caiz olması gerekmez.
2) Bu Ferrâ'nın görüşüdür. Buna göre, sıfatlarından biri olmakla beraber "medh" üzerine mansubtur. Medh ile söz uzadtğı için, kelimesi merfu, kelimesi de mansûb kılınmıştır. Çünkü aynı şeyin sıfatı hususunda söz aynı tertiple uzadığında, "medh" ve "zemm"den dolayı kelimeleri mansub kılarlar. Ferra bu hususta şu beyti zikretmiştir. "Ulu padişaha, İbnu'l-Hümâm'a ve kalabalık içinde ordunun aslanına..."
Alimler, (Tebbet. 4) ayetindeki, kelimesini mansub okuyanların bunu "zemm"den dolayı mansub okuduklarını söylemişlerdir.
Ebu Ali el-Fârisî ise şöyle demiştir: "Medh veya zemm sadedinde bir kelimeye bir çok sıfatlar getirdiğinde, en güzel olan metod, bunların i'rabını farklı farklı yapman ve bunların hepsini tek bir mevsufa vermemendir. Çünkü bu yer, vasıfta itnâb (sözü uzatmak), sözde iblâğ (iyice teferruat) olan yerlerdendir. Sıfatların i'rabları değişik yapıldığı zaman, maksad daha mükemmel ifâde edilmiş olur. Çünkü i'rablar değişince sanki söz, çeşnilenmiş ve birçok çeşidi olan söz haline gelmiş olur. j'rabta birlik olduğunda söz tek düze olur ve tek bir cümle gibi olur. Sonra Kûfeliler ve Basralılar, medh ve zemmin, neden dolayı hareke farklılığına yol açtığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ferrâ şöyle demiştir: "Medh ve zemm aslında dinleyenin sözündendir. Bu böyledir, çünkü birisi başkasına haber verip, ona "Zeyd kalktı" dediği zaman, çoğu kez, dinleyen kimse Zeyd'i över, ve şöyle der: "Vallahi akıllı ve zeki olan o insaftı hatırladım, yani vallahi o, akıllı ve zekidir." Böylece ilk konuşan kimse, dinleyen kimsenin Zeyd'i medhedişi gibi, medhetmek istemiştir. Bundan dolayı medh ve zemmlerde irab buna göre gelmiştir. Halil ise şöyle demiştir: "Medh ve zemm, mesela "Zarif olanı kastediyorum" manasında olmak üzere mansub kılınmışlardır."
Ferra, Halil'in bu görüşünü iki bakımdan kabul etmemiştir:

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/275-276.

1) (kastediyorum) lafzı, ancak meçhul (kapalı) bir ismi açıklamak için gelir. Medih ise, marife olan (bilinen) bir isimden sonra gelir.

2) Eğer Halil'in dediği doğru olsaydı, o zaman, ifâdesi, (yani kardeşin) manasında olmak üzere doğru olması gerekirdi. Halbuki bu, Arapların hiç kullanmadığı bir şekildir.

Bil ki bazıları bu kelimeleri, şeklinde, bazıları da, şeklinde okumuşlardır.

Hak Teâlâ'nın, "sıkıntıda" sözü hakkında İbn Abbas (r.a) şöyle demişîr: "Cenâb-ı Hak bu kelime ile fakirliği murad etmiştir. Bu kelime, lafzından bir isimdir. lafzı ile de, hastalığı murad etmiştir. Bu ikisi, vezninde iki isimdirler, ve bunların, kattbı yoktur. Çünkü sıfat değildirler."

Cenâb-ı Allah'ın, buyruğuna gelince, İbn Abbas (r.a), bununla ilgili olarak, "Allah bununla, Allah yolunda savaşıp cihâd eden kimseleri kastetmiştir. Arapça'da kelimesinin manası "şiddet" tir. "Şiddet zorluk yok" manasında, denilir. (A'raf, 165) ifâdesi, "şiddetli azab" manasınadır. Kendisinde şiddet, bulunduğu için savaşa; yine şiddetinden dolayı azaba, denilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, "Onlar bizim azabımızı gördükleri zaman..." (Mümin, 84) "Onlar bizim azabımızı hissettikleri zaman.." (Enbiya, 12) ve, "Allah'ın azabına karşı bize kim yardım eder.." (Mü'min, 29) buyurmuştur.

Sonra Allah'u Teâlâ, "İşte dosdoğru olanlar bunlardır" demiştir. Bu, "Bu, vasıflan taşıyan kimseler, imanlarında sâdık olan kimselerdir" demektir.

Vahidi (rh.a) bu ayetin sonunda şu meseleyi zikretmiştir Bu ayette bu vasıfların başında getirilen "vav" harfleri cem' (toplamak) içindir. Bir insanda bu vasıfların toplanması, birr (iyiliğin) ve bâr (iyi) olmanın şartlarının hepsidir. Kendisinde bu vasıflardan sadece biri bulunan kimseye "bâr" (iyi) denmez. Buna göre insanın, ahdini tutan kimseyi, "birre sahib kimselerden" kabul etmesi doğru olmaz. Sadece güçlüklere sabreden kimse de böyledir. Hatta insan bütün bu özellikleri kendisinde toplamadır müddetçe,birri ifâ etmiş olmaz. İşte bundan dolayı bazı alimler, "birr" sıfatının peygamberlere has olduğunu söylemişlerdir. Çünkü peygamberlerden başkasında bu vasıfların hepsi kâmil olarak bulunmaz.

Diğer bazı alimler ise "birr" sıfatının, bütün mü'minler hakkında umûmî olduğunu söylemişlerdir. Benim muvaffakiyyetim ancak Allah'ın yardımı iledir ve sadece O'na tevekkül ederim. 126[126]

Kısas

"Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas yazıldı (hükmedildi). Hüre karşı hürf köleye karşı köle, kadına karşı kadın (kısas edilir). Fakat hangi (katilin) lehinde, öldürülenin kardeşi tarafından cüz'i bir şey affedilirse, (kısas düşer). Artık ma'ruf olana uymak ve ona (Öldürülenin velilerine) güzellikle (diyetini) ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden size olan bir hafifletme ve esirgemedir. O halde kim bundan (afv ve ödemeden) sonra haddi aşarsa, onun için elim bir azab vardır" (Bakara, 178). 127[127]

Dördüncü Hüküm

Kısas Ayetinin Nüzul Sebebi

Bu ayetin tefsirine geçmeden önce, sebeb-i nüzulünü anlatmak gerekir. Bu hususta üç değişik vecih vardır:

1) Bu ayetin sebeb-i nüzulü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce mevcud olan hükümleri silmektir. Bu böyledir, çünkü yahudiler sadece öldürmeyi, hristiyanlar da sadece diyet alıp affetmeyi bu kısas hususunda gerekli görüyorlardı. Araplar ise bazan kısâsen öldürmeyi, ba-zan da diyeti gerekli görürlerdi. Fakat bunlar, her iki hüküm hususunda da açıkça haddi aşıyorlardı. Öldürme hususunda haddi aşıyorlardı. Çünkü birinin

---

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/276-279.

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/279.

kabilesi diğerinden daha şerefli olan iki kişi arasında öldürme meydana geldiğinde, şerefli olanlar, "Bizden köle olana karşı, onlardan hür olan birisini; kadınımıza karşı onların erkeğini, erkeğimize karşı da onların İki erkeğini öldürürüz" diyorlardı ve kendilerinden yaralananlara karşılık, karşı tarafa fazlası ile yara açarak kısas yapıyorlardı. Onlar çoğu kez, bu kadarla da kalmıyordu. Rivayet edildiğine göre birisi, eşraftan sayılan birisini öldürdüğü zaman, katilin akrabaları maktulün babasının yanında toplanıyor ve "Ne istersin?" diyorlardı. O da, "üç şeyden birini...?" diyordu. Onlar da "üç şey nedir?" diye soruyorlardı. O, "Ya çocuğumu diriltirsiniz, veya göğün yıldızlarıyla evimi doldurursunuz, veyahut da bana, öldürmem için bütün kavminizi verirsiniz. Sonra ben bir diyet kabul edeceğimi sanmıyorum" derdi.

Diyet hususundaki haddi aşmalarına gelince, onlar çoğu kez şerefli olanın diyetini, şerefli sayılmayan kimsenin diyetinin birkaç katı sayıyorlardı. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i peygamber olarak gönderince, adalete riayeti vâcib kılmış, kısas hususunda kulları arasında eşitliği sağlamış ve bu ayeti indirmiştir.

2) Bu, Süddî'nin görüşüdür. Buna göre, Kurayza ve Nadir kabileleri, aynı kitaba (Tevrat'a) inanmalarına rağmen, Araplar gibi bu hususta haddi aşıyorlardı.

3) Bu ayet, Hz. Hamza (r.a)'nın şehid edilmesi hâdisesi üzerine nazil olmuştur.

Dördüncü bir veçhe göre;lMuhammed b.Cerir et-Taberî birisinden, o da İbn Ebî Talip ve Hasan el-Basrî'den şunu rivayet etmişlerdir: Bu âyetten maksat, iki hür, iki köle, iki erkek ve iki dişi arasında kısas yapılabileceğini ve sadece bunun kâfi geleceğini beyan etmektir. Köleyi öldüren hür veya hürü Öldüren köle olduğu zaman, kısas ile beraber "terâcû" (diyet için karşılıklı olarak müracaat) gerekir. Hür olan köleyi öldürdüğü zaman, bu hür kimseye, köleye mukabil kısas tatbik edilir. Eğer kölenin efendisi, hürrü öldürmelerini isterse, hürrün diyetinden kölenin bedelinin düşürülmesi ve diyetin geriye kalan kısmının hürrün velilerine verilmesi şartıyla, hür kimseyi öldürürlerdi.

Eğer köle hürrü öldürürse, köle de hürre mukabil kısas edilir. Bu durumda hürrün velileri, isterlerse köleyi öldürür ve hürrün diyetinden kölenin diyetini düşürür ve onlar da diyetin geriye kalan kısmını hürrün velilerine öderler. İsterlerse, diyetin tamamını atır, köleye ise kısas uygulamazlar.

Eğer erkek kadını öldürürse, erkek de kadın mukabilinde kısas edilir. Bu durumda eğer kadının velileri isterlerse, o erkeği öldürür ve diyetin yarısını öderler. Eğer kadın erkeği öldürürse, bu durumda kadın da erkeğe mukabil kısas edilir. Böytece erkeğin velileri isterlerse, o kadını öldürür,diyetin yarısını alırlar, yine isterlerse diyetin tamamı onlara verilir ve kadın da kısas edilmez.

Râvîler sözlerine devamla şöyle dediler: İşte bundan ötürü Allah'u Teâlâ, iki hür, iki köle, iki dişi ve iki erkek arasında kısas ile yetinmenin meşru olduğunu; cinsler farklı olduğu zaman ktsas ile yetinmenin meşru olmadığını beyan etmek için bu âyeti indirmiştir. Âyetin nüzul sebebini anladığınız zaman, artık bu ayetin tefsirine dönebiliriz. 128[128]

nin Buradaki Mânası

Hak Teâlâ'nın, ifâdesi "Size farz kılındı" manasınadır. Bu lâfız iki bakımdan vâcib oluşu gösterir:

a) (yazıldı) lâfzı, şeriat örfünde vücûb ifade eder. Nitekim Allah'u Teâlâ bu manada, "Size oruç farz kılındı" (Bakara. 183)ve, "Sizden birine ölüm geldiğinde, eğer (geriye) maî bırakıyorsa, vasiyet etmesi sizlere farz kılındı" (Bakara, 180) buyurmuştur. Buna göre vasiyet farz olmuştur. Farz namazlar manasına "es-salavâtü'l-mektubât" denilmesi de bundandır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, şey size farz kıhnmadığı halde, bana farz kılınmıştır..." buyurmuştur.

b) lâfzı da, "İnsanların Beytullah'ı ziyaret etmeleri, Allah'ın onlar üzerindeki hakkıdır (yani farzıdır) " (âli imran. 97) âyetinde de olduğu gibi, farz oluşu ifâde eder. 129[129]

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/280-281.

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/281.

Kısasın İzahı

"Kısas"a gelince bu, bir insana yaptığı şeyin aynısını yapmaktır. Bu, birisi birisinin yaptığı şeyin aynısını yaptığı zaman söylediğin sözünden alınmıştır. Nitekim Allah Teâlâ, bu manada, "o ikisi izleri üzere geri döndüler" (kehf. 64) ve, "O, (Musa'nın) kızkardeşine, "onu takib et" dedi" (Kassas, 11) yani, onun peşine düş.izini sür, demektir.

Hikayeye de "kıssa" denilmiştir. Çünkü hikaye, hikaye edilen hâdiseye adetâ denktir.

Kıssalara da bu isim verilmiştir, çünkü onlar geçmiş insanların haberlerinin aynısını anlatırlar. İki tarafı birbirine denk olduğu için, makasa da "mikass" denmiştir.

Hak Teâlâ'nın, "öldürülenler hususunda" buyruğu "öldürülenin öldürülmesi sebebiyle.." manasınadır. Çünkü, ^J kelimesi bazan sebebi ifâde etmek için kullanılır. Meselâ, Hz. Peygamber (s.a.s): "Mü'min birisinin öldürülmesi sebebiyle yüz deve (diyet cezası) vardır" buyurmuştur. Bunu iyice anladığın zaman, ayetin takdiri "Ey iman edenler, öldürülenin öldürülmesi sebebi ile sizlere kısas farz oldu" şeklinde olduğunu bilirsin. Böylece ayetin zahiri bütün öldürülen insanların öldürülmesi sebebiyle, bütün mü'minlere kısas yapmalarının vacib olduğunu gösterir.

Fakat âlimler katil olmayanların bu umûmi ifâdenin dışında kaldığında ittifak etmişlerdir. Âyetin katil ile ilgili hükmü, birçok durumlarda tahsis edilir. Mesela baba, çocuğunu; efendi, kölesini; müslüman harbî veya muâhidi (anlaşmalı gayr-ı müslimi) ve müsiüman hataen bir başka müslümanı öldürdüğünde böyle olur. Fakat tahsise uğrayan bu umûmî hüküm, bu durumlar dışında yine delil olarak kalır.

Eğer: "Bu ayetin kısası gerektirdiğini ifâde eden sözünüzde iki problem vardır:

a) Kısas, eğer vâcib (farz) olsaydı, bu, ya katile, ya ölünün velisine veya üçüncü bir şahsa vâcib olurdu. Halbuki bu üç kısım için de bu söz konusu değildir.

Katile vacib olmaz, çünkü katilin kendi kendisini öldürmesi vacib değildir, aksine bu haramdır. Ölünün velisine de vacib olmaz, çünkü o, bunu isteyip istememede serbesttir, hatta yapmaması, Allah'ın, "Affetmeniz, takvaya daha uygundur" (Bakara, 237) ayetinin gereğince, mendubtur. Üçüncü bir kişi için de vâcib olmaz, çünkü bu öldürme hâdisesinin dışındadır. Bir şeyden habersiz (dışında olan) kimsenin, o hâdise ite bir ilgisi olamaz.

b) Kısasın eşitlikten ibaret olduğunu beyan ettiğimize göre, ayetten anlaşılan,bu eşitliğin sağlanmasının vacib olduğudur. Bu takdire göre ayet, kısasın vâcib olduğuna kesinlikle delâlet etmez. Hatta bu konuda şunu söyleyebiliriz: Ayet meşru olan öldürmelerde de eşitliğin gözetilmesi gerektiğine delâlet eder. Buna göre de ayetin, kısasın öldürmeden ötürü meşru olduğuna delâlet, etmesi söz konusu olmaz?" denilirse, Birinci probleme iki bakımdan cevap verilir:

1) Bu vâcib oluştan murad, kısası yerine getirmenin devlet başkanına ve onun namına hareket eden kimseye vâcib olmasıdır. Çünkü kısasın vacib oluş şartları bulunduğu zaman, devlet başkanının kısası yerine getirmemesi caiz değildir. Çünkü İslâm devletinin başkanı da mü'minlerden biridir. Buna göre âyetin takdiri, "Eğer ölünün sahibi, kısas talebinde bulunursa, ey devlet reisleri, kısası tastamam yerine getirmeniz farz kılınmıştır" şeklinde olur.

2) Bu katile bir hitabdır. Buna göre ayetin takdiri: "Ölünün sahibi kısas isterse, ey katiller,size (kısas yapılmak için) teslim olmanız farz kılındı" şeklindedir. Bu böyledir, çünkü katilin bundan imtina etmesi ve buna razı olmaması caiz değildir. Amma zina eden. hırsızlık yapan kimselerin, cezadan kaçmaları caizdir. Hırsızlık yapan ile zina edenin, Allah bu.suçlarını örttüğü için, kendilerinin de örtmesi caizdir. Bu iki durum arasındaki fark, bunun kul hakkı olmasıdır.

İkinci probleme ise şöyle cevap verilir: Ayetin zahiri kısasta eşitliğin vacib olduğuna delâlet eder. Kısasta eşitlik, Öldürüş şeklinde sağlanacak eşitliktir. Böyle şeklî sıfatın vâcib oluşu, zatın (o fiilin kendisinin) vâcib olduğunu gösterir. Binaenaleyh âyet, kısasın her bakımdan vacib olduğunu ifâde eder. Bu söylediğimiz hususlara dayanan birkaç mesele vardır: 130[130]

Birinci Mesele

Ebu Hanife, kasten öldürmenin kısası gerektirdiğine; İmâm Şafiî ise, iki görüşünden birisine göre, kasten öldürmenin ya kısast veya diyeti gerektirdiğine zâhib olmuşlardır.
Ebu Hanife, bu âyette istidlal etmiştir. Onun, bu âyetle istidlal edişi, son derece zayıftır. Çünkü bu ayetin muhatabı, ister devlet başkanı, ister ölünün velisi olsun, kısasın uygulanmasıjttifakla ölünün velisinin bilhassa kısası istemesi şartına bağlıdır.
Bize göre de, durum böyle olduğu zaman, kısas yapılması kesinleşir. Münakaşa, ölünün velisinin diyeti tercih edip edemeyeceği hususundadır. Halbuki ayette, ölünün velisi diyet istediğinde, bu hakkın ona verilemeyeceğine dair herhangi bir delil yoktur. 131[131]

İkinci Mesele

Alimler, ayetin vâcib olduğuna delâlet ettiği "denkliğin" nasıl olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. İmam Şafiî şöyle demiştir: "Kısasta, önceki Öldürmenin şekline bakılır. Eğer katil, o kimseyi kolunu keserek öldürmüş ise, katilin kolu kesilir. Eğer o, bundan dolayı ölürse ne âlâ; aksi halde boynu vurularak öldürülür. Eğer birincisi yakılarak öldürülmüşse, katil de yakılarak Öldürülür. Eğer bu yakmada ölürse ne âlâ, eğer ölmezse boynu vurulur."
Ebu Hanife (r.a) şöyle demiştir: Bu denklikten murad, nefsin, mümkün olan en hızlı ve kolay şekilde öldürülmesidir. Buna göre, ancak boynu kılıç ile vurmak suretiyle kısas yapılır.
Şafiî (r.a)'nin delili şudur: Cenâb-ı Allah, iki fiilin birbirine denk olmasını vâcib kılmıştır. Bu, eşitliğin mümkün olan bütün yönlerden temin edilmesini gerektirir. Buna birçok şey delâlet etmektedir:
1) Öldürmede eşitliğin, ancak öldürmenin keyfiyeti hususunda farz kılınmış olduğunu söylemek caiz değildir. İstisna,kendisinin olmaması halinde sözün muhtevasına girecek olan şeyi, sözün dışına çıkarır. Buna göre, bu durum öldürmenin keyfiyetinin de ayetin manasının kapsamına girdiğine delâlet eder.
2) Eğer biz, bu ayetin bütün hususlarda denkliğe delâlet ettiğine hükmetmezsek, âyet mücmel olur. Eğer, ayetin umûmî olduğuna hükmetsek, ayet apaçık bir mâna ifâde eder. Fakat bu ayet kimi kez bazı durumlara tahsis edilmiştir. Tahsis, icmalden daha kolaydır.
3) Eğer âyet, sadece bir hususta denkliğin gerektiğini ifâde etmiş olsaydı, o zaman ancak bir hususta birbirine denk iki şey bulunur, söz konusu olurdu. Buna göre de bu âyetten hiçbir şekilde istifâde edilemezdi. Bu delil ikinci delile yakın bir delildir. Binaenaleyh bu ayetin bütün yönlerden denkliğin gerekliliğini ifâde ettiği sabit olmuştur.
Sonra bu ayet, denkliğin vücûbunu gerektiren şu ayetlerle te'kid edilmiştir: "Bir kötülüğün cezası, onun gibi bir kötülüktür" (Şûra, 40). "Kim size saldırırsa, onun size saldırması gibi siz de ona saldırın" (Bakara, 194) ve,
"Kim bir kötülük işlerse, o kimse ancak onun gibi bir kötülük ile cezalandırılır" (Mü min, 40).
Sonra bu ayetler, Hz. Peygamberden gelen şu meşhur hadis ile de te'kid edilmişlerdir: "Kim yakarak öldürürse, biz de onu yakarak öldürürüz. Kim, boğarak öldürürse, biz de onu boğarak öldürürüz."
Keza rivayet edildiğine göre, bir yahudî bir çocuğun başına taşla vurur ve onu öldürür. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de yahudinin basma taşla vurulup öldürülmesini emreder. Bunlar sabit olunca, bu âyet.diğer âyetler ve bu hadislerle birlikte İmam Şafiî'nin sözüne kuvvetli bir şekilde delâlet eder.
Ebu Hanife delil olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kısas ancak kılıçladır"132[132] "insanlara ateşle

---

[130] 130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/282-283.
[131] 131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/283-284.
[132] 132[132] İbn Mâce, Diyât, 25 (2/889).

ancak ateşin Rabbi azab eder.[133][133] hadislerini getirmiştir. Buna şöyle cevap verilir: Hadisler arasında tearuz (çelişme) söz konusu olursa, geriye tearuzlardan uzak olan âyetlerin delâleti kalır. En iyi Allah bilir. [134][134]

Üçüncü Mesele

Alimler, katil tevbe etmediği ve tevbe etmemekte ıs- rar ettiği zaman, kısasın onun hakkında Allah tarafından meşru kılınmış bir ceza olduğunda ittifak
etmişlerdir. Tevbe etmesi halinde ise, bunun bir ukubet, ceza olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu böyledir, çünkü deliller, tevbenin makbul olduğunu göstermektedir. Cenâb-ı Allah, (Allah), kullarının tevbesini kabul eden ve günahlarını bağışlayandır' (Şûra, 25) buyurmuştur. Tevbe makbul olunca, tevbe edenin ikâba müstehak olarak kalması imkânsız olur, çünkü Hz. Peygamber: "Tevbe günahı yok eder" buyurmuştur. Buna göre, tevbe eden hakkında kısasın meşru kılınışının, bir ukubet olmasının mümkün olmadığı sabit olur.
Sonra âlimler bu noktada ihtilâf etmişlerdir. Bizim âlimlerimiz, şöyle demiştir: Cenâb-ı Allah dilediğini yapar, hiçbir hususta ona itiraz edilemez.
Mutezile ise, "Kısas katile lütuf olarak meşru kılınmıştır" demişler, sonra kendi kendilerine, "Öldürülmeden sonra mükellefiyet yoktur; öyleyse bu öldürme ona nasıl lütuf olabilir?" diye sorarak, şu şekilde cevap vermişlerdir.
Bu öldürmede, gayzını yatıştırma bakımından, maktulün velisi; diğer insanları öldürme ve katiden alıkoyacağından dolayı diğer mükellefler için ve birisini öldürdüğünde kendisinin de mutlaka öldürüleceğini bilen, bu durum da kendisini hayra, kötülükte isrâr ve inadı terketmeye teşvik eden katil olabilecek bir kimse için bir fayda vardır.
Cenâb-ı Allah'ın, "Hürte mukabil hür; köleye mukabil köle ve dişiye mukabil dişi (öldürülür)" âyetine gelince, bunda iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Bu ayet, kısasın ancak iki hür, iki köle ve iki dişi arasında meşru olmasını gerektirir. Bu görüşte olanlar, birçok delil getirmişlerdir.
1) (el-hür) kelimesindeki "eliflâm" umûm ifâde eder. Buna göre, ifâdesi, hürre mukabil hürrün öldürüleceğini ifâde eder. Eğer köleye karşı hürrün öldürülmesi meşru olsaydı, o zaman bu hür, hür kimseye karşılık olarak olmaksızın öldürülmüş olurdu. Bu ise, her hürrün hürre mukabil öldürülmesinin gerekliliğine ters düşmektedir.
2) Buradaki bâ harfi, cer harflerindendir. Binaenaleyh, muhakkak onuri bir fiile taalluk etmesi gerekir. Buna göre ifâdenin takdiri, (Hür insan, hür insana karşı öldürülür, kısas edilir" şeklinde olur. Mübteda, haberden daha umûmi olamaz, aksine ya ona denk olur veya ondan daha husûsi olur. Her iki durumda da bu, hür insanın, hür insana karşı öldürülebilece-ğini ifâde eder. Bu ise, hür insanın bir köleye karşı öldürülmesini nefyeder.
3) Cenâb-ı Allah, âyetin başında, denkliğe riayet edilmesini, buyruğu ile vacib kılmıştır. Bunun peşisıra, sözünü getirmesi, bu denkliğin hür oluş ve köle oluş bakımından söz konusu olduğunu gösterir. Çünkü bu söz, kısmının tefsiri yerine geçmiştir. Köleyi öldürdüğü için hür bir insana kısası gerekli (vâcib) görmek, bu manadaki denkliğe riayet etmemektir. Binaenaleyh bunun meşru sayılmaması gerekir.
Eğer karşı görüşte olan, buna karşı, "Biz, o (Tevrat)'ta onlara "cana can (gerekir)" hükmünü yazdık..." (Maide,45) âyetini delil getirirse, onlara şöyle cevap veririz:*Tercih iki bakımdan bizden yanadır.
a) bizden önceki ümmetlerin şeriatıdır. Bizim tutunduğumuz ayet ise, bizim için konulmuş hükmü ifâde etmektedir. Hiç şüphe yok ki delil olma bakımından bizim şeriatımız, önceki ümmetlerin şeriatından daha kuvvetlidir.
b) Bizim tutunduğumuz ayet, tafsilâtlı ve husûsî bir şekilde öldürülen kimselerle ilgili hükümleri ihtiva etmektedir. Şüphesiz hâs olan âmm olandan önce gelir,"

---

[133][133] Tirmizi. Siyer. 20 (4/136): Buhâri, Cihâd, 149.
[134][134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/284-285.

Sonra bu görüşün sahipleri şunu söylemişlerdir: "Bu ayetin zahiri, kölenin ancak köleye mukabil, dişinin ancak dişiye mukabil öldürülmesini gerektirmektedir. Fakat biz, icmânın delâleti ile bu âyetin siyakından elde edilen manadan dolayı, bu zahire muhalefet ettik. Bu mana, hürrün köleye mukabil öldürülmesinde bulunmamaktadır. Binaenaleyh, burada lâfzın zahiri üzere kalması gerekir. İcmâya gelince bu açıktır. Âyetin siyakından elde edilen mana ise şudur: Köle, köleye mukabil öldürülünce kendisinden daha üstün olan hürre mukabil Öldürülmesi öncelikle gerekir. Ama hür böyle değildir. Çünük o, hürre mukabil öldürüldüğü için kendisinden daha aşağı olan köleye mukabil öldürülmesi gerekmez. Dişinin erkeğe mukabil öldürülmesi hususundaki görüş de böyledir. Erkeğin dişiye mukabil öldürülmesi hususunda ise ancak icmâ bulunmaktadır. Allah en iyi bilendir.

İkinci Görüş: Cenâb-ı Allah'ın "Hürre karşı hür" sözü, kesin olarak "hasr" ifâde etmez. Aksine bu söz, kendisinde diğer kısımlara bir delalet bulunmaksızın, zikredilen iki şey arasında kısasın meşru olduğunu ifâde eder. Bu görüşte olanlar, buna iki bakımdan delil getirmişlerdir:

1) Allah'ın, kavli, köle kadına mukabil hür kadının kısas edilmesini gerektirmektedir. Şayet "hürre karşılık hür ve köleye karşılık köle.." buyruğu buna manî olsaydı, bir tenakuz söz konusu olurdu.

2) Allah Teâlâ'nın, "Katledilenler hakkında size kısas farz kılındı" sözü müstakil ve tam bir cümledir. sözü ise, bu cümlenin cüzlerinden birisini zikrederek tahsis etmektedir. Müstakil cümle daha önce zikredildiği zaman, cüzlerden bir kısmını tahsis etmez; bu hükmün diğer kısımlarda (cüzlerde) bulunmasına manî olmaz. Aksine bu tahsisin, hükmü diğerlerinden nefyetmenin dışında baksa manaları ifâde etmek için bulunması mümkündür.

Sonra bu görüşün sahibleri bu başka mananın ne olduğu hususunda ihtilâf ederek, iki görüş zikretmişlerdir:

a) Onların çoğunun sahib olduğu görüşe göre, bu mana, âyetin nüzul sebebinde de rivayet ettiğimiz gibi, cahitiye çağındaki kimselerin üzerinde olduğu hükümleri iptal etmektir. Çünkü onlar köleye karşılık, katil olan kabileden hür olan kimseyi de öldürüyorlardı. Bu tahsisin faydası, onları bundan menetmektir. Bil ki bu görüşte olarlar, Allah Teâlâ'nın, ayetinin, hür kimsenin köle karşılığında öldürülmesinin caiz olmadığına delâlet ettiğini söylerler. Çünkü kısas, denklikten ibarettir. Halbuki köleye mukabil hürrün öldürülmesinde, bu denkliğe riayet edilmemiş olur. Zira hür, şeref, hükmetme ehliyeti, imamet ve şahid olma bakımlarından köleden üstündür. Binaenaleyh bunun meşru olmaması gerekir. Bu konuda söylenecek son söz, "Âlimin cahil, şereflinin âdî kimseler mukabilinde öldürülmesi hususunda, bu âyet-i kerime ile amel edilmez" demektir. Fakat bu, icmâ olmayan hususlarda aslı üzere kalır. Sonra biz, Hak Teâlâ'nın, ayetinin, köleye mukabil hürrün öldürülmesini gerektirdiğini kabul etsek bile, ifâdesinin, hürrün köle karşısında Öldürülemeyece-ğini ifâde ettiğini açıklamıştık. Bu ikinci ifâde husûsîdir. Önceki ise umûmidir. Hâs olan ifade âmm olan ifâdeden önce nazar-ı itibara alınır. Bilhassa hâs, lafız bakımından umûmî olan ifâdeye bitişik olduğunda, bu bir İstisna gibi olur. İstisnanın ise umûmdan önce nazar-ı itibara alınması hususunda herhangi bir şüphe yoktur.

b) Bu tahsisin manasını (faydasını) açıklama hususunda ikinci görüş, Mu-hammed b. Cerir et-Taberi'nin, Hz. Ali ile Hasan el-Basrî'den naklettiği şu görüştür: Bu haller, kendisinde kısas ile yetinilen hallerdir. Bunların dışındaki hallere gelince ki bunlar, kısasın hür ile köle, erkek ile dişi arasında olması halleridir, bu hallerde kısas ile yetinilmez, aksine bu durumlarda, iki tarafın karşılıklı birbirine müracaatı gerekir. Biz bunu âyetin sebeb-i nüzulünü zikrederken açıklamıştık.

Fakat muhakkik âlimlerden çoğu, böyle bir rivayetin Hz. Ali'den gelmediğini iddia etmiştir. Bu ikinci görüş tefekkür ehlince zayıf görülen bir görüştür. Çünkü hiçbir müracaat olmadan, bir kişiye karşı bir topluluğun öldürüldüğü vârid olmuştur. Yine kadına karşı, bir müracaat olmadan erkeğin öldürüldüğü de olmuştur.

Bir diğer husus da, kısas, öldürmeye karşı gerekli olan cezaların en son noktasıdır. Binaenaleyh kısas ite birlikte, bir başka ceza caiz olmaz.

Cenâb-ı Allah'ın, "Fakat hangi (katilin) lehine, öldürülenin kardeşi tarafından'cüz'İ birşey affedilirse (kısas düşer). Artık maruf olana uymak ve ona (öldürülenin velilerine), güzellikle (diyeti) ödemek gerekir" âyetine gelince, bil ki "kasten öldürmenin cezası ya kısas veya diyettir" diyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayet, böyle bir hâdisede, bir affedenin bir de affedilenin bulunduğuna dikkat çekiyor. Halbuki burada ölünün velisi ile katilden başka kimse oktur. Binaenaleyh affeden, bu ikisinden birisidir. Bu birisinin katil olması caiz olmaz. Çünkü aftan anlaşılan, bir haktan vazgeçmektir. Bunun ise katilin üzerinde bir hakkı bulunan, ölünün velisi tarafından olması mümkündür. Böylece âyetin takdiri: "Katile taalluk eden cezadan, bir şeyi ölünün velisi affettiği zaman, katil bu affa iyilikle uysun" şeklinde olur. Ayetteki (şey) lâfzı, kapalı bir ifâdedir. Binaenaleyh bunun, kapalılığını gidermek için daha önce zikredilen bir şeye hamledilmesi gerekir. Bu da kısasın vâcib oluşudur. Buna göre âyetin takdiri, "vâcib olan kısastan bir şey katil için affedildiği zaman, katil affeden kimseye maruf bir şekilde uysun ve ona malı güzellikle ödesin" şeklinde olur. Halbuki diyetten başka hiçbirşeyin ödenmeyeceği icmâ ile sabit olmuştur. Bundan dolayı ödenmesi gereken şeyin "diyet" olması gerekir. İşte bu da, kasten öldürmenin cezasının ya kısas veya diyet olduğunu gösterir. Eğer böyle olmasaydı, kısas affedildiğinde diyetin vâcib olmaması gerekirdi. Bu izahı Allah'ın, "Bu, Rabbİnizden size bir hafifletme ve esirgemedir" buyruğu da te'kid etmektedir. Bu, Allah tarafından size bir rahmet olarak, diyeti alma ile kısas arasında bir muhayyerliğiniz olduğunu göstermektedir. Çünkü yahudiler hakkında kesin kısas yapmaları, hristiyanlar hakkında ise affetmeleri hükmü gönderi İm işti. Böylece Cenâb-ı Hak, bu ümmetin hükmünü hafifletip, onları kısas yapma ile diyet yapma arasında muhayyer kılmıştır. Bu, ümmet-i Muhammed için bir hafifletme ve rahmettir. Çünkü ölünün velisi, mala muhtaç olduğu zaman, diyet alması kısası istemesinden daha tercihe şayan olur. Ölü sahibi öfkesini gidermede ve katilin şerrini kendisinden uzaklaştırmada istekli olduğunda, kısas tercihe şayan olur. Böylece Cenâb-ı Hak, ölünün vefisini, Allah'ın ona bir rahmeti olmak üzere, istediği şeyi tercih etmede muhayyer bırakmıştır.

Buna göre eğer, "Biz affedenin ölünün velisi olduğunu, ve onun "Af bir haktan vazgeçmektir. Bu ise ancak ölünün velisi için söz konusudur" şeklindeki sözünü kabul etmiyoruz" denirse, deriz ki: "Affın, bir haktan vazgeçme manasına geldiğini biz de kabul etmiyoruz, ayetinden murad, "Kime ki kardeşinin kanından (cezasından) birşey kolaylaştırı-lırsa.." manasıdır. Arapçada,"Bana bu mal afven safven geldi" denilir. Bunun manası, "Bunu kolaylıkla elde ettim" şeklindedir.

Yine, denilir, yani "Kolay olanı al." Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kolay olanı al" demiştir (A'râf, 199). Buna göreyetin takdiri şöyle olur: "Ölünün velilerinden biri olur ve ölünün katili olan din kardeşi için, maldan (diyetten) bir parça kolaylaştırırsa, bu malı isteme hususunda ölünün velisi katilden taleb etsin, katil de ölünün sahibine bu malı geciktirmeksizin ve eksiksiz olarak iyilikle ödesin." Bu takdire göre ayetin mânası şöyle olur:

"Cenâb-ı Allah maktullerin kısastan vazgeçip diyet hususunda anlaşmaya davet edildiklerinde buna razı olmaya teşvik etmiştir."

Biz, affedecek kimsenin ölünün velisi olduğunu kabul etsek bile, bundan muradın, "kısasın ölünün iki velisi arasında ortak olması ve onlardan birinin kısastan vazgeçmesi halinde diğerinin hissesinin diyete dönüşmüş olacağı" manası olduğunun söylenmesi niçin caiz olmasın? Buna göre Allah Teâlâ, kısastan vazgeçmeyen ortağa, katilin peşini maruf bir şekilde bırakmamayı; katile de o kimseye iyilikle diyeti ödemeyi emretmiştir demek neden mümkün olmasın? Biz, ister ortağı olsun ister tek olsun, affedecek olan kimsenin ölünün velisi olduğunu kabul etsek bile şöyle demek neden caiz olmasın? Bu, katilin rızasına bağlıdır. Fakat Allah Teâlâ katilin rızası şartını açıkça zikret-memiştir. Çünkü bu kesin olarak sabittir. Zira akıllı olan kimsenin, öldürülme-mesini sağlamak için bütün dünyayı vermeye razı olacağı açıktır. Çünkü o, öldürüldüğü zaman, ortada ne malı ne de canı kalır. Malını bu uğurda alabildiğine vermesi ise hayatta kalmasını temin eder. İşte katilin rızast gerçekte şart olmakla beraber genel olarak zaten mevcud olduğu için, ayrıca zikredilmemi şt ir?

Buna cevap: Bu âyetteki "af" lâfzını, kısası düşürme mânasına almak, katilin malını (diyetini) ölünün velisine vermesi manasına almaktan daha evlâdır. Bunun izahı iki yöndendir:

a) Affın hakiki manası bir hakkı düşürmektir. Bu sebeple lâfızdaki müşterekliği gidermek için, bu kelimenin hakiki olarak bir başka mânaya olmaması gerekir. Bu ayetteki "af" lâfzını bir hakkı düşürme manasına hamletmek, sizin söylediğiniz manalara hamletmekten daha uygundur. Çünkü,
âyeti önce geldiği için, âyetindeki affı kısas hakkından vazgeçme manasına hamletmek daha uygundur. Çünkü Hak Teâlâ'nın, (şey) sözü, müphem (kapalı) bir lâfızdır. Bu müphemin, daha önce bahsedilmiş olan bir manaya hamledilmesi evlâdır.
b) Eğer bu "af" dan murad, sizin dediğiniz şey olsaydı, Hak Teâlâ'nın, "Maruf olana uymak ve ona {ölünün velisine) diyeti ödemek gerekir" âyeti lüzumsuz olurdu. Çünkü malın ona kolaylıkla ulaşmasından sonra, katilin peşini bırakmamasına ihtiyaç kalmaz. Katile de, diyeti güzellikle ödemesini emretmeye hacet kalmaz.
İkinci soru ise şu iki bakımdan cevaplandırılır:
a) Bu söz, husûsî bir hâdise şekli farzedilerek yürütülmüştür. Bu hususî şekil de kısas hakkının ölünün iki velisi arasında ortak olması, daha sonra bunlardan birisinin kısastan vazgeçip, diğerinin vazgeçmemesidir. Ayet bu hükmün mutlak olarak meşru olduğuna delâlet eder. Bu sebeple mutlak olan bir ifâdeyi, mana ifâde eden bir şekle hamletmek zahirin hilâfına bir harekettir.
b) âyetinde, zamiri, daha önce zikredilmiş bir şeye râci bir zamirdir. Daha önce zikredilen ise, "affedecek olan" kimsedir. Binaenaleyh bu malın (diyetin), affeden kimseye verilmesi gerekir. Sizin iddianıza göre ise, o malın affedenden başkasına verilmesi gerekir. Bu sebeble sizin görüşünüz bâtıl olmuş olur.
Üçüncü suale gelince, bu rıza şartının zevali ya imkânsızdır veya müm-kindir. Eğer zevali mümkün değil ise, bu takdirde diyet alma yetkisi kan sahibi için mutlaka olması gerekir. Eğer olmaması mümkün ise, lafzı, itibar edilmesi gerektiğine âyetin delâlet etmediği bir şart ile kayıtlamak, ayetin zahirinin hilâfına bir hareket olur ki, bu da caiz değildir.
Bu bahis özetlendiği zaman biz deriz ki, ayette, soru ve cevâbı şeklinde zikredeceğimiz lâfzı bir takım başka konular bulunmaktadır.
Birinci Bahis: Hak Teâlâ'nın, buyruğunun terkibi nasıldır?
Cevap: Ayetin takdir. Her kimin, kardeşinden elde edeceği bir afv... olursa" şeklindedir. Bu, "Yürümenin bir kısmı Zeyd ile, bir kısmı da bir grup ile yapıldı" sözünde olduğu gibidir.
İkinci Bahis: lâm harfi ile değil, harf-i çeri ile mütead-clî olur. O halde Cenâb-ı Hakk'tn, sözü nasıl izah edilecektir?
Cevap: kelimesi günah ve cinayet işleyen kimse için, harf-i ceriyle kullanılır da, "Falancayı ve onun günahını affettim" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah seni bağışlasın..."(Tevbe, 43)buyurmuştur. Bu kelime günah hakkında müteaddi olarak kullanıldığında, "Onun lehine olarak günahını afvettim ve, onun lehine olarak ondan vazgeçtim" diyebildi-ğin gibi, "Falancanın, işlediği suçunu affettim" de denilir. İşte ayette de bu şekilde gelerek, "Her kimin cinayeti bağışlanırsa..." denilmiştir. Böylece de, ayette "cinayet" kelimesi zikredilmemiştir.
Üçüncü Bahis: Niçin "afvdan bir şey..." denilmiştir? Bunun cevâbı iki şekilde olur:
Birinci Cevap: Hak, sadece kısas olduğu zaman, bu durum bir müşkil arzeder. Böylece de kısasın bölünemeyeceği söylenir. Bu nedenle de, Cenâb-ı Hakk'ın, lâfzının bir manası kalmaz. Ama, hakkın tamamı kısas veya diyet olduğu zaman, onun hakkının tecezzi etmesi mürnkin olur. Çünkü o kimse, diyetten değil de, kısastan,yahut da her ikisinden vazgeçebilir. Durum böyle olunca, denilmesi caiz olmuş olur.
İkinci Cevap: " kelimesini nekre olarak zikretmek, büyük bir mâna ifâde eder. Çünkü, kısasın düşmesinde müessir olan affın, ancak kısasın tamamından vazgeçilmesi hususu olduğu düşünülebilirdi. İşte böylece Cenâb-ı Hak, kısasın düşmesi hususunda, onun bir kısmından vazgeçmenin hepsinden vazgeçme; ölünün velilerinden bir kısmının hakkından vazgeçmesinin, hepsinin hakkından vazgeçmiş gibi olduğunu beyan etmiştir. Şayet, Jja kelimesi ma'rıfe kılınmış olsaydı, ondan bu mâna anlaşılmazdı. Cenâb-ı Hak bu kelimeyi nekre

kılınca, ondan bu mana anlaşılmıştır. İşte bu sebepten dolayı Hak Teââ, buyurmuştur. 135[135]

Ayet, Fâsıkın Mü'min Olduğuna Delâlet Eder

Dördüncü Bahis: Allah'u Teâlâ kardeşlik vasfını hangi mana ile ortaya koymuştur?
Cevap: Denildiğine göre İbn Abbas, bu ayet ile fâsıkın mü'min olduğu hususunda, üç bakımdan istidlal etmiştir:
1) Allah'u Teâlâ, kısas kendisine vacib olmuşken de, katili mü'min diye adlandırmıştır. Halbuki, büyük günahlardan olduğu icmâ İle sabit olduğu halde, kendisinden ve tecavüzkârâne bir şekilde kati sadır olduğu zaman kısas o kimseye vâcib olmuştur. Bu da, büyük günah sahibinin mü'min olduğunu gösterir.
2) Allah'u Teâlâ, katil ile maktulün velisi arasında bir kardeşliğin bulunduğunu söylemiştir. Şüphesiz ki bu kardeşlik, Cenâb-ı Hakk'ın, (Hucurat, 10) âyetine dayanılarak, din sebebiyle meydana gelmiştir. Şayet fısk ile beraber iman bulunmasaydı, iman sebebiyle meydana gelen kardeşlik diye bir şey kalmazdı.
3) Cenâb-ı Allah; katili affetmeye teşvik etmiştir. Affa teşvik ise, mü'min olmaya yakışan bir durumdur.
Mutezile birinci görüşe cevap vererek şöyle demiştir: Biz Hak Teâiâ'nın, ayetindeki muhatapların devlet reisleri olduğunu söylersek, böyle bir soru kendiliğinden ortadan kalkmış olur.
Eğer bu ifâdeye muhatap olanların katiller olduğunu söylersek, buna iki bakımdan cevap veririz:
a) Katil katle yönelmeden önce mü'min idi. İşte Cenâb-ı Hak, bu kimseyi o manada mü'min diye adlandırmıştır.
b) Katil, bazen tevbe eder. Bu durumda da mü'min olmuş olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak "tağlib" yoluyla, tevbesiz olanları da tevbe edenler sınıfına dahil etmiştir. ,
İkinci görüşe gelince, ki bu kardeşliğin zikredilmiş olmasıdır, onlar buna da şu yönlerden cevap vermişlerdir:
a) Ayet bir kimsenin başka bir kimseyi öldürmesinden önce inmiştir. Öldürme işine yönelmeden önce.mü'minlerin kardeş olduğunda herhangi bir şüphe yoktur.
b) Zahir olan, fâsık kimsenin tevbe etmiş olmasıdır. Onun tevbe ettiğini kabul ettiğimiz an, maktulün velisi onun kardeşi olmuş olur.
c) Neseb cihetinden onun kardeşi olmuş olması da caizdir. Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Âd'e de kardeşleri Hûd'u yolladık" (hûd, 50) buyurduğu gibi...
d) Ölünün velisi ile katilin arasında bir ilgi ve münasebetin meydana gelmiş olmasıdır. Böyle bir ilgi, kardeşlik isminin ıtlak edilmesi için yeterli olur. Senin tıpkı, aralarında çok az bir ilgiden bulunduğu vakit, bir kimseye, "Arkadaşına şunu söyler' demen gibidir.
e) İkrar ve itikâd hususundaki cinsiyyet bakımından aralarında bulunan bir ilgiden dolayı, birinin diğerine atfedilebilmesi için, onu "kardeşlik" lafzıyla beraber zikretmiştir.
Mutezile'nin bütün bu izahlarına şu şekilde cevap veririz: Sizin bu yapmış olduğunuz izahların tamamı, kardeşliğin muayyen bir zaman ve muayyen bir sıfatla kayıtlanmasın; gerektirir. Halbuki Allah Teâlâ, kardeşliği mutlak bırakmıştır.
Allah'u Teâlâ'nın, buyruğuna gelince, bu hususta da birkaç bnnîs bulunmaktadır:
Birinci Bahis: Hak Teâlâ'nsn, ifâdesi, mahzûf bir mübtedânın haberi olduğu için, merfûdur. Bunun takdiri ise, şeklindedir. Veya, bu mahzûf bir haberin mübtedâsıdır. Buna göre ayetin takdiri, şeklindedir.
İkinci Bahis: Ayetin takdirinin, "Affedene güzellikle, maruf olarak diyetini almak düşer; affedilene de, o diyeti güzellikle ödemek düşer" şeklinde olduğu söylenmiştir. Bu görüş İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Katâde ve Mücahid'den rivayet edilmiştir.
Bu iki ifâdenin de affedilene (katile) ait olduğu da söylenmiştir. Buna göre katilin affedenin

---

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/285-292.

affına iyilikle tâbi olması ve bu maruf diyeti maktulün velisine yine maruf bir şekilde ödemesi gerekir, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Üçüncü Bahis: Ma'rûfa ittibâ etmek, istemede şiddet ve katılık göstermemedir. Tam aksine, bu hususta alışılan örfe göre hareket etmektir. Buna göre, eğer diyeti ödemesi gereken şahıs güç durumda ise, ona mühlet tanımak gerekir. Eğer o, malın aynınt bulursa, maktulün velisinin hakkından fazlasını istememesidir. Eğer katilin yanında verilmesi istenen malın dışında başka mal bulunursa, maktulün velisinin katile, malı satıp ve değiştirmesi için zaman tanıması ve hakkını almak bahanesiyle katilin vâcib olan en mühim görevlerini daha önce yapmasına mani olmaması gerekir.

İyilikle ödeme hususuna gelince bundan maksat, katilin, imkânı olduğu halde imkânının bulunmadığını söylememesi, malın bulunmasına rağmen onu geciktirmemesi, kendisine vâcib ve gerekli olmayan şeyleri ön sıraya almaması ve bu malı güleryüzle, güzellikle, ve hoş sözler söyleyerek ödemesidir,

Hak Teâlâ'nın, dili buyruğuna gelince bu hususta muhtelif vecihler vardır:

a) Hak Teâlâ'nın, sözünden maksad kısasın ve diyetin meşru olmasına dair hükmün, sizin hakkınızda bir kolaylık ve hafifletmedir" demektir. Çünkü kısastan vazgeçip diyet alma işi, yahudilere haram kılınmış ve onlara sadece kısas farz kılınmıştır. Hristiyanlara da kısas ve diyet haram kılınmış, onlara sadece kısastan vazgeçme farz kılınmıştır. Halbuki Ümmet-i Muhammed.-onlara bir kolaylık ve genişlik olsun diye- kısas diyet ve afv arasında muhayyer bırakılmışlardır. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür.

b) Hak Teâlâ'nın, üiî sözü, O'nun, sözüne racidir.

Hak Teâlâ'nın, sözünün manası, "Kim bu hafifletmeden sonra haddi aşarsa..." yani ondan daha fazlasına tecavüz ederse, şeklindedir. İbn Abbas ve Hasan el-Basrî de, bundan muradın. "Afv ve diyetten sonra katilin öldürülmemesidir. Bu böyledir, çünkü cahiliyye zamanında yaşamış olanlar, affedip diyeti de aldıktan sonra, eğer katili yakalayabilirlere, onu öldürürlerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bunu yasakladı" demişlerdir.

Bundan muradın, "Katilden başkasını veya daha fazlasını öldürmek; yahut hakkı olan diyetten fazlasını istemek veyahut da kendisine, kısasın ma-hiyyet ve keyfiyyeti açıklandıktan sonra haddi aşması" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun umûm ifâde etmesinden dolayı, ayetinin mânasını, bu zikredilenlerin hepsine hamletmek gerekir.

Hak Teâlâ'nın, sözü hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu en meşhur görüştür. Buna göre bu, azâbtan bir çeşit ve ahirette elemi de çok şiddetli olan bir azâbtır.

Katâde'den rivayet olunduğuna göre, azâb-ı elîm kişinin muhakkak olarak öldürülmesi, affedilmemesi ve kendisinden diyetin kabul edilmemesidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Diyeti aldıktan sonra öldüren bir kimseyi affetmeyeceğim" buyurmuştur. Bu, Hasan el-Basrî ve Saîd İbn Cübeyr'den de rivayet edilmiştir. Şu görüş bazı sebeplerden dolayı zayıftır:

1) Mutlak olarak zikredildiği zaman azâb-ı elîm'den anlaşılan, ahiret azabıdır.

2) Biz kısasın, bazan azâb, bazan da tevbe eden için olduğu gibi, imtihan olduğunu da beyan etmiştik. Bu sebeple azâb isminin o kimseye ıtlak edilmesi, ancak bir yönden doğru olabilir.

3) Affettiği kimseyi öldüren kimsenin, öldürdüğü kişinin velisi tarafından affedilmesinin mümkün olmadığı söylenemez. Çünkü bu(ölünün velisinin hakkıdır; diğer haklarından vazgeçmesinin mümkün olduğuna kıyas edilerek, bu hakkından da vazgeçmesi mümkündür. Allah en iyisini bilendir. 136[136]

Kısasta Hayat Vardır

"Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki, sakınırsınız" (Bakara, 179).

Allah'u Teâlâ, önceki ayette kısası vâcib kılıp, kısas da etem verici şeylerden olunca, kendisine

---

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/292-295.

bu hususta şöyle bir soru tevcih edilmiş oldu: "Senin rahmetinin tamlığına zayıf kuluna elem verip acı çektirmek nasıl yakışır?" İşte böyle bir suâle cevap vermek için, O, önceki ayetin hemen peşinden ki-sastn meşru kılınma hikmetini zikrederek "Kısasta sizin için hayat vardır" buyurdu. 137[137]

Kısasta Hayat Bulunmasının İzahı

Ayete bazı izahlar yapılmıştır:

1) Bu ayetten maksat, kısasın bizzat kendisinin bir
hayat olmadığıdır. Çünkü kısas hayatı ortadan kaldırır. Bir şeyi ortadan kaldıranın, o şeyin bizzat kendisi olması (hayat) imkânsızdır. Tam aksine bundan
murad, "kısasın meşru kılınması katil olmayı düşünen ile öldürülmesi istenen; ve bu ikisinin dışında bulunan kimselerin hayatta kalacaklannı anlatmak" olduğudur.

Kısasın, katil olmayı düşünen kimse için bir hayat olmasına gelince, bu şu şekilde olur: "Katil olmayı düşünen kimse, birisini öldürmesi halinde, kendisinin de öldürüleceğini bildiğinde, bu sebeple öldürmekten vazgeçer. Bundan dolayı da kendisi öldürülmez. Nihaî bir netice olarak da, kendisi hayatta kalmış olur."

Kısasın, öldürülmesi istenen kimse için bir hayat olmasına gelince, bu da bir gerçektir; çünkü onu öldürmeyi düşünen kimse kısas edileceğinden korktuğu zaman, o kimseyi öldürmekten vazgeçer. Böylece de o kimse öldürülmemiş olur.

Kısasın, bu İkinin dışında kalan kimseler hakkında da bir hayat olduğu hususuna gelince, bu da bir gerçektir. Çünkü kısasın meşru kılınmasında, öldürmeyi düşünen kimseyle, öldürülmesi düşünülen kimsenin hayatta kalması söz konusudur. Bu ikisinin hayatta kalmasında da, onlara yardımcı olacak kimselerin hayatta kalmalarının mevcudiyeti söz konusudur. Çünkü öldürme sebebiyle meydana gelen fitne büyür, böylece bu fitne bir grup insanın öldürülmesine kadar varan çekişmelere yol açar. Kısasın meşru olduğu göz önüne alındığında bütün bunlar meydana gelmez. Bunların meydana gelme-mesindeyse, herkesin hayatta kalması söz konusudur.

2) Ayetten maksat, bizzat kısasın kendisinin hayatın sebebi olmasıdır. Bu böyledir, çünkü kan akıtan kimseye kısas uygulandığında, öldürmeyi düşündüğü kimseleri öldürmekten vazgeçer. Bu sebeple de kendisi öldürülmez. İşte bu bakımdan kısasın bizzat kendisi, hayatın sebebi olmuş olur.

Bil ki 'anlattığımız bu görüş, sadece öldürme şeklinde olan kısasa tahsis edilmez. Bu mefhuma, uzuvlar ile yaralamalar hakkındaki kısas da dahildir. Bu böyledir, çünkü kişi, düşmanını yaraladığında kendisine kısas uygulanacağını bildiği zaman, bu husus onu böyle bir şeye teşebbüsten alıkor. Böylece bu.her ikisinin de hayatta kalmalarına sebep olmuş olur. Çünkü yaralanan kimse de ölebilir,kısas uygulandığında yaralayan kimse için de durum aynıdır. Baştaki,yüzdeki veya alındaki yaralar da böyledir.

Kendisinde kısas uygulanmayan yaralamalar da ayetin hükmüne dahildir. Çünkü yaralayan kimse, yaralamasının kişinin canının heder olmasına sebebiyyet vereceğinden, böylece de kısasın gerekeceğinden emin olamaz. Binaenaleyh kısas korkusu, insanların gönüllerinde mevcuttur.

3) Kısastan maksad, denkliğin sağlanmasını temindir. Böylece eşitliğin sağlanmasındaki maksat, katilden başkası için de hayatın bulunmuş olmasıdır. Çünkü cahtliyye çağındakilerinin yaptıklarının aksine, katilden başkası öldürülmez.

4) Ebu'l-Cevzâ, şeklinde okumuştur. Yani, "size, öldürme ve kısas hükümlerine dair anlatılan şeylerde (kısaslarda) bir hayat vardır" demektir.

Bu kıraatte geçen, *asâ ıı kelimesinin Kur'an mânasına geldiği de söylenmiştir. Yani "Kur'an'da sizin kalbleriniz için bir hayat vardır" demektir. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, "Emrimizden bir rûh..." (Şûra, 52) ve, "Yaşayan kimse de delil ve hüccet ile yaşasın diye..." (Enam,

---

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/296.

42)sözlerindeki gibidir. Allah en iyisini bilendir. 138[138]

Cümlesindeki Belagat Özellikleri

Beyan fimi alimleri, dildeki bütün manaları toplama bakımından veciz oluş hususunda bu ayetin en yüksek bir dereceye ulaştığında ittifak etmişlerdir. Bu böyledir. Çünkü Araplar bu manayı değişik birçok lâfızlarla ifâde etmişlerdir. Mesela (Bir kişinin öldürülmesi, toplumun ihya edilmesidir" demişlerdir. Başkaları da, "Katilliğin azalması için, çok öldürün" demişlerdir.Bu konuda Araplarda nakledilen ifâdelerin en güzeli, şu sözleridir: "Adam öldürmeyi en iyi biçimde yine Öldürme yokeder." Kur'an'ın ifâdesi ise bundan daha fasihtir. Bu ifâdeler arasındaki farklılık birçok yöndendir:

a) ayeti, bütün bu ifâdelerden daha kısadır. Çünkü, ifâdesi, bu mukayesenin dışındadır. Zira söylenilen sözlerin hepsinde, böyle bir takdir mutlaka vardır. Çünkü, ifâdesinde, ifâdesini takdir etmek gerekir. ifâdesinde de durum aynıdır. Sen iyice düşündüğünde, ayeti-nin,onların ifâdesinden daha kısa olduğunu görürsün.

b) Onların, sözünün zahiri, birşeyin kendisinin yok olmasının sebebi olmasını ifâde etmektedir ki bu imkânsızdır. ayeti böyle değildir. Çünkü zikredilen husus, öldürmenin bir çeşidi olan kısastır. Sonra Cenâb-ı Hak, o kısası mutlak hayatın sebebi kılmamıştır. Çünkü "hayat" kelimesini nekire olarak getirmiştir. Aksine Allah, kısası hayat çeşitlerinden bir çeşidin sebebi kılmıştır.

c) Onların, sözlerinde, lâfzı tekrar edilmiştir. Halbuki, ayeti böyle değildir.

d) diyen kimsenin bu sözü, sadece, katillikten vazgeçmeyi ifâde eder. Halbuki, ayeti, hem öldürmekten, hem yaralamaktan, hem de bunların dışındaki benzer şeylerden vazgeçmeyi ifâde eder. Binaenaleyh bu ayet, daha çok mana ihtiva etmiştir.

e) Ölümü nefyetmek, hayatın bulunması manasını tazammun ettiği için, ikinci derecede matlubdur. Ayet ise matlub olan hayatın kendisine delâlet eder.

f) Öldürmeyi nefyedici olmayıp aksine öldürmenin artmasının sebebi olduğu halde, haksız yere öldürme de bir öldürmedir. Öldürmenin meydana gelmesine manî olacak olan, belli bir şekildeki öldürmedir ki bu da kısastır. Buna göre onların sözlerinin zahiri bâtıldır. Ayete gelince, ayetin hem zahirî manası hem de takdirî manası yerindedir. Böylece ayet ile Arapların ifâdeleri arasındaki farklılık açıkça ortaya çıkmaktadır. 139[139]

Üçüncü Mesele

Mu'tezile bu ayeti Ehl-i Sünnet'in "öldürülen şahis, öldürülmemiş olsaydı da yine muhakkak ölecekti" şeklindeki görüşlerinin bozuk olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Öldürülen kimse, öldürülmeseydi de ölmesi vâcib olsaydı ve farzet ki kısas, katil olmayı isteyen kimseyi katil olmaya yeltenmekten alıkoymak için meşru kılınmış olsaydı, fakat o katil onu öldürse de, öldürmese de ölecek olsaydı, bu durumda kısasın meşru oluşu hayatın meydana gelmesine götürücü olmazdı.

Eğer, "Biz bunu, öldürülmeseydi de zaten ölecek olan kimseler hakkında söyledik. Yoksa, öldürülmek istenip de öldürülmemiş kimseler hakkında değil. Bu sebeple sizin dediğiniz yerinde değildir" denilirse, biz deriz ki: Öldürülmeseydi de öldürülecek kimseler hakkında, "Onun hali nasıl olur?" denilmez miydi? Eğer "O zaten ölecekti" derseniz, öldürülmesi her an için söz konusu olan kimseler hakkında, onun ölümü ile öldürülmesinin aynı olduğuna hükmetmiş olursunuz. Bu da bizim size karşı ileri sürdüğümüz şeyin yerinde olduğunu gösterir. Çünkü sizin o bilinen görüşünüze göre mutlaka, ya o katili öldürmeden alıkoyacak bir şey ona mani olduğu için veyahut da yine katil kendisinin öldürülmesinden korktuğu için öldüremediği kimse yine de ölecekti. Bu durumda da size karşı ileri sürdüğümüz şey yerinde

---

[138] 138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/296-297.

[139] 139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/298-299.

olur." Bütün bu sözler Mu'tezile'den Kâdî'nin ifadesidir.
Hak Teâlâ'nın, "Ey akıl sahipleri.." hitabından maksadı, neticeleri kestiren ve çeşitli korku yönlerini bilen akıllı kimselerdir. Buna göre, bu kimseler düşmanlarını öldürmeyi isteyip, bunu yaptıkları takdirde kendilerine kısas uygulanacağını bildikleri zaman, bu bilgi onları bu işten caydırıcı olur. Çünkü akıllı kimse, kendi canından olma pahasına, başkasının canına kasdetmeyi düşünemez. O bundan çekinince, bu korku o işi yapmayıp vazgeçmesine sebeb olur. Fakat bu korku bu fikre götüren bir akla sahip kimselerin tefekküründen doğar. Böyle bir tefekküre götürecek akla sahip olmayan kimselerde, böyle bir korku olmaz. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bu hitabı akıl sahiplerine yöneltmiştir. 140[140]

"Umulur ki Sakınırsınız"

Cenâb-ı Allah'ın, "Umulur ki sakınırsınız" hitabı ile ilgili birkaç mesele vardır: 141[141]

Birinci Mesele

lâfzı tereccî (umma) manası içindir. Bu ise ancak herşeyi bitmeyenler hakkında söz konusu olur. Bunun cevabı, Hak Teâlâ'nın, (Bakara, 21) ayetinin tefsirinde geçmiştir. 142[142]

İkinci Mesele

Cübbâî şöyle demiştir: "Bu ayet, Cebriye'nin görüşünün aksine, ilm-i İlâhide ister muttaki olacakları bilinsin, ister muttaki olmayacakları bilinsin, Cenâb-ı Allah'ın herkesin sakınan (muttaki) kimse olmasını istediğini gösterir." Bunun cevabı da Bakara 21. ayetin tefsirinde geçmişti.
Ayetin tefsiri hususunda iki görüş vardır: 143[143]

Üçüncü Mesele

a) Hasan el-Basrî ve Esamm'ın görüşü: Bundan maksad, "Umulur ki sizler kısas korkusu ile bizzat öldürülmekten korkup sakınırsınız" manasıdır.
b) Bundan murad, her bakımdan sakınma (muttaki olma) dır. Ayette takvanın herhangi bir çeşidi için tahsis yoktur. Bu sebeple, buradaki ittıkayı (sakınmayı), umûmî manaya hamletmek daha uygundur. Bir de, Hak Teâlâ'nın, günahlardan kaçınmak ve onlardan vazgeçmek suretiyle cehennemden sakınsınlar diye kullarına kısas ve benzeri güç emirleri farz kıldığı, herkesin malumudur. Asıl maksad bu olunca, bu ayeti buna hamletmek gerekir. 144[144]

Beşinci Hukum

Ölümden Önce Mal Konusunda Vasiyyet

"Sizden birinize ölüm geldiğinde, eğer geriye mal bırakıyorsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir surette vasiyette bulunması, muttakller üzerinde bir hak olarak, farz kılındı" (Bakara, 180).
Bil ki, sözü daha önce de açıkladığımız gibi, vacib oluşu (farziyeti) ifâde eder. (il hitabına gelince, bundan mak-sad, bizzat ölümü müşahede etmek değildir. Çünkü tam o vakitte kişi,

---

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/299.
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/299.
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/300.
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/300.
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/300.

vasiyet edemez.

Sonra müfessirler, bu ifâdenin tefsiri hususunda iki vecih söylemişlerdir:

1) Bu, çoğu müfessirlerin tercih ettiği görüştür. Buna göre bu sözden mak-sad, ölüm emarelerinin görünmeye başlamasıdır. Bu da mesela korkutucu bir hastalık olabilir. Arapçada bu ifâdenin, bu manada kullanıldığı açıktır. Meselâ, ölmek üzere olduğundan korkan kimseler hakkında, denilir. Yine şehre girmek üzere olan kimseye, "O şehre girdi"denilmesi de bu kabildendir.

2) Bu Esamm'ın görüşüdür. Ona göre, bundan murad, "Size sapasağlam olduğunuz halde, "Bize ölüm gelip çattığında şöyle şöyle yapın" diyerek vasiyette bulunmanız farz kılındı" manasıdır.

Kâdî, iki sebebten dolayı birinci görüşün daha evlâ olduğunu söylemiştir:

a) Vasiyet eden kimse, vasiyeti esnasında ölümü hatırlamasa da, bu caizdir.

b) Bizim zikrettiğimiz, ayetin zahirinden anlaşılan husustur. Zahirî mana mümkün olduğu zaman, sözü başka bir manaya hamletmek caiz değildir.

Hak Teâlâ'nın, "Eğer geriye hayır bırakıyor ise" sözündeki, "hayır" dan muradın "mal" olduğu hususunda, herhangi bir ihtilâf yoktur. Kur'an'ın pekçokayetinde "hayır" lâfzı, "mal" manasına kullanılmıştır. Meselâ, "İnfak ettiğiniz mal..." (Bakara, 272); 'O (insan) m hayır yani malı sevmesi ileri derecededir" (Adiyat, 8) ve, "Maldan yana muhtacım" (Kasas. 24) ayetlerinde olduğu gibi.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, bununla ilgili birkaç görüş vardır:

a) Geriye bırakılacak malın az veya çok olması farketmez. Bu, Zührf'nin görüşüdür. Buna göre, mal ister az ister çok olsun, vasiyet etmek vacibtir. £ührî bu görüşüne şu delilleri getirmiştir:

1) Allah Teâlâ, kişi geriye mal bıraktığında, o mal hususunda vasiyet etmesini vacib kılmıştır. Malın azına da "hayır" denilir. Akıl da nakil de buna delalet eder. Bunun naklen delili, "Kim zerre miktarı hayır işlerse onu görecek, yine kim de zerre miktarı şer işlerse onu görecek "(zılzâl, 7-8) ve, j "Bana indirdiğin mala muhtacım" {Kasas, 24) ayetleridir. Bunun aklî delili ise şudur: Hayır, kendisinden istifâde edilen şeydir. Az mal da böyledir. Binaenaleyh az mal da hayırlı olur.

2) Allah'u Teâlâ,

"Anababa ile yakınların bıraktıklarından erkeklere; anababa ile yakınların bı-rakdıklanndan kadınlara, azından da çoğundan da farz kılınmış bir pay vardır" (Nisa, 7) ayetinin deliliyle de, mal ister çok, isterse az olsun, geriye bırakılan mal hususunda miras hükümlerine itibar etmiştir. Vasiyyet hususunda da durumun böyle olması gerekir.

b) Bu ayetteki "hayr" lâfzı, çok mala tahsis edilmiştir. Bu görüşte olanlar, görüşlerine şu husustan delil getirmişlerdir:

1) Geriye bir dirhem bırakan kimse için, "O, bir mal bırakmıştı" denilmez. Nitekim, "Falanca mal sahibidir" denilir. Böylece onun malının çok olduğu ve ihtiyaç hudutlarını aştığı kastedilir; her ne kadar "mal" ismi hakikatte, az ya da çok olsun, insanın nemalandırmış olduğu malına ad olarak verilse de... Yine aynı şekilde, her ne kadar hiçbir fert Allah'ın nimetinden uzak düşmese bile, "Falanca, bir nimet ve bolluk içerisindedir" denildiğinde, onunla ancak nimetin çokluğu kastedilmiş olur, Bu, mecazın meşhur bir şekli olup, noksanlığı halinde bir vasfı bir şeyden nefyetmekten ibarettir. Nitekim, Hz. Peygamber'in, "Mescid'in yanında oturan kimsenin mescidde kılmadıkça namazı yoktur"[145][145] ve "Komşusu aç olduğu halde, kendisi tok olarak sabahlayan kimse mü'min değildir" gibi vb. buyurmuş olduğu şeyler gibi.

3) Şayet, mal ister az ister çok olsun, bırakılan her şeyde vasiyyet vacib olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, diye kayıtlaması, birşey ifâde eden bir söz olmazdı. Çünkü herkes, ister az isterse çok olsun, mutlaka bir şeyler bırakır.

Yanında hiçbir ekmek parçası olmayan ve avret mahallini örteceği bir bez bulamayıp çıplak olarak ölen kimsenin durumuna gelince, sana söylüyorum, bu çok nadir olan bir durumdur.

---

[145][145] Keşfu'l-Hafâ, 2/365. (Dârakutnî, Hâkim ve Taberâniden).

Burada, hayırdan maksadın çok mal olduğu sabit olunca, bu durumda bu mal, belli bir miktar ite sınırlandırılmış mıdır, yoksa sınırlandırılmamış mıdır? sorusu akla gelir. Bu hususta iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Bu mal, muayyen bir miktarla belirlenmiştir. Sonra bu görüşte olanlar da, farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Buna göre, Hz. Ali (r.a)'den rivayet edildiği üzere, ölürken geriye yediyüz dirhem mal bırakan bir kölesinin yanına girmiş, köle ona "Vasiyet edemem mi?" diye sorunca Hz. Aİi "Hayır, çünkü Allah Teâlâ, "Eğer geriye bir hayır (mal) bırakırsa" buyurmuştur. Halbuki senin çok malın yok" demiştir.
Hz. Aişe (r.a)'den de rivayet edildiğine göre, bir adam onar'Vasiyyette bulunmak istiyorum" dedi. Hz. Aişe de "Ne kadar malın var?" diye sordu. Adam: "Üçbin dirhem" dedi. Hz. Aişe,"Ailen kaç kişi?" diye sordu. Adam "Dört kişi" dedi. Bunun üzerine Hz. Aişe, "Allah Teâlâ, buyurmuştur. Şüphesiz ki bu mal çok değildir. Binaenaleyh onu ailene bırak, bu daha efdaldir" diye cevap verdi.
İbn Abbas (r.a)'dan, insan geriye yediyüz dirhem bıraktığında vasiyet edemeyeceği, mal sekizyüz dirheme ulaşırsa vasiyet edilebileceği; Katâde den ise, mal bin dirhem olduğunda vasiyet edilebileceği; Nehâi'den de mal bin-beşyüz dirhem olduğunda vasiyet edilebileceği rivayet edilmiştir.
İkinci Görüş: Bu malın ne kadar olacağı belirtilmemiştir. Bu, insanın durumuna göre değişir. Çünkü belli bir ölçüdeki mal ile insana "zengin" denebildiği gibi, yine aynı miktar mala sahib olan başka bir kimse, ailesi ve masrafı çok olduğu için "zengin" diye nitelendirilemez.
Ayetteki vacib oluşun, içtihada göre tayin edilecek bir mal miktarına bağlanması da imkânsız değildir. Hiç kimse, ayette malın miktarının belirtilmeşi, "Şayet vasiyet vacib olsaydı, vasiyet vacib olan malın miktarının belirtilmes gerekirdi" diyerek, mal hususunda vasiyette bulunmanın kesinlikle vacib olmadığına delâlet ettiğini söyleyemez.
Allah Teâlâ'nın, sözü ile ilgili iki mesele vardır: 146[146]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, ayetin başında, (farz kılındı) buyurmuştur, çünkü "vasiyyet" sözü ile, vasiyet etmeyi kastetmiştir. Bundan dolayı, "Onu işittikten sonra kim değiştirirse.." (Bakara, isi) ayetinde zamiri müzekker olarak getirmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, fiilini, "vasiyet" ile arası ayrıldığı için müzekker olarak getirmiştir. Çünkü söz uzadığı zaman, müennes lâfız ile fiil arasındaki fasıla, müennestik tâ'stndan bedel gibi olur. Araplar, der ve müennes failin fiilini müzekker getirir. Çünkü araya giren, , kelimesi fiil İle fail arasını ayırmıştır. 147[147]

İkinci Mesele

kelimesinin merfu oluşu iki bakımdan olabilir:
a) Naib-i fail olarak.
b) Mübtedâ olarak. Bu takdirde, haberdir. Bu mübteda haberden müteşekkil cümle, fiilinin nâib-i faili olarak ret mahaltjnde o-lur. Nitekim sen, "Abdullah ayaktadır, denildi" dersin. Bu cümlede, ifâdesi, mübteda haberden meydana gelen bir cümle olup bu cümle, fiilinin nâib-i faili olarak ref mahal1indedir. 148[148]

Vasiyyet Kimlere Yapılmalı

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/300-303.
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/304.
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/304.

Cenâb-ı Allah'ın, "Ana-babaya ve yakın akrabalara..." sözünde birkaç mesele vardır: [149][149]

Birinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Allah vasiyyetin vacib olduğunu açık- ladıktan sonra, "Ana-babaya ve yakın akrabalara..." diyerek, bu vasiyyetin kimler için yapılması gerektiğini beyan etmiştir. Bu hususta iki izah tarzı vardır:

1) Esamm şöyle demiştir: "Araplar, övünç ve şeref kazanmak için uzak akrabalara vasiyet ediyor, yakın akrabalarını fakirlik ve yoksulluk içinde bırakıyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, insanları daha önce alışkanlık haline getirdikleri durumdan menetmek için, İslam'ın ilk yıllarında bu kimseler hakkında vasiyyette bulunmayı vâcib kılmıştı." Bu görüş açıktır.

2) Diğer bazı âlimler şöyle demişlerdir: Bu vasiyyetin vacib kılınışı, miras ayetlerinin gelmesinden önce idi. Cenâb-ı Allah bununla vasiyet edecek kimseye, malı hususunda muhayyerlik vermiş ve onu, ölümünden sonra malını anababasıyla yakınlarından dışarı çıkarmak hususunda haddi aşmamakla mükellef kılmıştır. Böylece bu mal onlara, onun temliki ve isteğiyle ulaşmış olur. Bundan dolayı miras ayeti nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki Allah'u Teâlâ, her hak sahibine hakkını vermiştir. Binaenaleyh, vâris olana vasıyyet edilmez'[150][150]

Böylece Hz. Peygamber, daha önceden verilmiş olanların, onlara vasiyet edenin bir bağışı olarak ulaştığını beyan etmiştir. Miras ayetinden sonraysa, Allah'u Teâlâ her hak sahibinin hakkını belirtmiş ve Allah'u Teâlâ'nın verdiği hisse ve atiyyenin, vasiyyet edenin verdiğinden daha evlâ olduğu ifâde edilmiştir. Durum böyle olunca, varis lehine kesinlikle vasiyyette bulunulamaz. Bu izaha göre vasiyyet, daha önce anababa ve yakınlar için vâcib idi.[151][151]

Bu Ayetteki "Akrabalara Kimler Dahildir?

Alimler, ifadesiyle kimin murad olunduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

1) Bazıları, bunların "evlâd" olduğunu söylemiştir. Buna göre Allah'u Teâlâ anababa ve çocuklara vasiyyette bulunmayı emretmiştir. Bu, Abdurrahman İbn Zeyd'in babasından rivayet ettiği görüşüdür.

2) İbn Abbas ve Mücahidin görüşüdür. Buna göre bundan murad, ana-babanın dışındaki yakın akrabalardır.

3) Onlar, varis olsun olmasın, bütün akrabalardır. Bu, yakınlara vasiyyette bulunmayı vâcib kılan kimsenin görüşünün îzahıdır. Bu görüşte olan kimseler, bunun mensuh olduğunu söylerler.

4) Onlar, ölen kimsenin akrabasından olup da, varis olmayan erkeklerdir. Varis olanlar ise, bu ifâdenin dışında kalırlar.

Cenâb-ı Allah'ın, (bi'l-ma'rûf) sözüne gelince bundan muradın, vasiyyet edilecek şeyin miktarı olması muhtemel olduğu gibi, yine bundan muradın kendilerine vasiyyet edilecek akrabaları vasiyyet edilmeyeceklerden ayırmak olması da muhtemeldir. Çünkü bu iki vecih de, (ma'rûf) kelimesinin muhtevasına dahildir. Buna göre Cenâb-ı Allah sanki, o kimsenin vasiyyet hususunda güzel bir yol tutmasını; eğer aralarında bir fark gözetecekse, bunu güzellikle ve dine muvafık bir biçimde yapmasını; ama aralarında eşitlikle muamele edecekse, herkese aynı miktarda vermesini, fakat birisini vasiyyetten mahrum bırakacaksa, diğerlerine de aynı şekilde muamele etmesini emretmiştir. Çünkü o fakiri vasiyyetten mahrum bırakıp, zengine de vasiyyet ederse bu iş "ma'rûf" bir iş olmaz.

Ve yine eğer, üzerinde o kadar büyük haklan olmasına rağmen, anaba-ba ile amcaoğullarını vasiyyette denk tutarsa ve yine, kardeşi varken uzak dedenin oğullarına vasiyyet ederse, yaptığı bu şey ma'rûf olmaz. Bundan dolayı Cenâb-t Allah, onu ürkütücü şaibelerden uzak ve güzel bir şekilde vasiyyette bulunmakla mükellef kılmıştır. Bu ise, âdet vasıtasıyla bilinen şeyler cümle-sindendir. Binaenaleyh, hiçbir kimse "Eğer vasiyyet vâcib olsaydı, yukarda açıkladığımız sebepten dolayı, vâkıf olunamıyacak olan bu şartı, Cenâb-ı Hak vasiyyette şart koşmazdı" diyemez.

---

[149][149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/304.

[150][150] Tirmizî, Vesâya, 5 (4/433); İbn Mâce. Vesâyâ. 6 (2/905).

[151][151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/304-305.

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunda vasiyyetin vâcib olduğu, etkili bir biçimde te'kid edilmiştir. sözü, te'kîd eden bir masdar (mef'ûlü mutlak) dır. Yani, "Bu, tam manasıyla hak oldu" demektir.

Eğer: "Bu sözün zahiri, vasiyyet mükellefiyetinin, başkalarına değil de, sadece müttakilere terettüp ettiğini gösterir" denirse buna iki şekilde cevap verilir:

1) ayetinin manası, "Bu vasiyyet takvayı benimseyen, onu araştırıp soran ve onu kendisine bir yol edinen kimseye gereklidir" şeklindedir. Buna göre bu ifâdeye herkes dahildir.

2) Bu ayet, vasiyyetin sadece müttakilere vacib olmasını gerektirir. Ama icmâ, vacib olan işlerin ve mükellefiyetlerin hem müttakiler hem de diğer insanlar hakkında umumî olduğuna delâlet etmektedir. Bu izaha göre de, bütün insanlar, bu mükellefiyetin kapsamı içine girmektedirler. Bu ayetin tefsiriyle alâkalı şeylerin tamamı bundan ibarettir.

İnsanlar, vasiyyet konusunda ihtilâf etmiş, bazıları vâcib, bazıları da men-dûb olduğunu söylemişlerdir. Onun vacib olduğunu söyleyenler, ayetteki, ve, lâfızlarını delil getirmişlerdir. Çünkü her iki lâfız da, vacib olan şeylerden haber verir. Hem sonra Cenâb-ı Allah bu vâcib oluşu, ifadesiyle te'kid etmiştir. Bu görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilâf etmiş, bazıları bu ayetin mensûh olduğunu, bazıları da mensûh olmadığını söylemişlerdir.

Onun mensûh olmadığını söyleyen görüş, Ebu Müslim el-Isfahanfnin tercih ettiği görüştür. O, görüşünü birçok şekilde izah eder:

1) Bu ayet, miras ayetlerine ters değildir.Bunun manası, Cenâb-ı Hakk'ı, "Allah size, çocuklarınız hakkında tavsiye ederki..." (Nisa, 11) ayetinden de anlaşılacağı gibi, "Allah'ın, anababa ve yakınları vâris kılma hususunda tavsiye etmiş olduğu hükümler size farz kılındı", yahut "Ölümü yaklaşmış olan kimsenin, Allah Teâlâ'nın haklarında tavsiye ettiği payları onlara tam olarak verip, hisselerinden hiçbirşey eksiltmeksizin anababaya ve yakın akrabalara vasiyyette bulunması farz kılındı" şeklinde olur.

2) Yakın akrabalara miras bırakma ile yine onlara Allah'dan bir atiyye olmak üzere, mirastan ayrıca vasiyette bulunma arasında bir çelişki yoktur. Çünkü vasiyyet.ölmek üzere olan bir kimsenin, bir tür bağışıdır. Buna göre varis olan kimse, her iki ayetin hükmü ile de amel edilerek, hem vâris olmu$ hem de kendisine vasiyet edilmiş olur.

3) Şayet biz bu iki ayet arasında bir tersliğin olduğunu kabul etseydik, miras ayetinin vasiyyet ayetini tahsis etmiş olması da mümkün olurdu. Bu böyledir. Çünkü bu ayet, yakın akrabaya vasiyyeti vâcib kılmaktadır. Miras ayeti ise, vâris olan yakın akrabayı hüküm dışına çıkarmakta, vâris olmayan yakın akrabayı da bu ayetin şümulü içinde bırakmaktadır. Bu böyledir. Çünkü varis olan ana-baba olduğu gibi, varis olamayan ana-baba da vardır. Bu, din farklılığı, kölelik ve katillik gibi sebeblerden dolayı otur.

Yine kendilerine muayyen bir miras payı düşecek olan yakın akrabalar arasında, bu engelleyici sebeblerden ötürü vâris olmayanlar bulunduğu gibi, bazan mirastan düşen, bazan da akrabalar içinde mirasa en uygun olanı olduğu zaman vâris olabilecek olan kimseler vardır. Bir de onlardan akraba olduğu halde, her halükârda mirastan düşenler vardır. İşte bu sayılanlardan varis olan herhangi birisi lehine vasiyet etmek caiz değildir. Mirasçı olmayana ise, akrabalıktan dolayı vasiyette bulunmak caizdir. Cenâb-ı Hak, bu hususu, "(Adını öne sürerek) kendisi ile birbirinizden İstekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını koparmaktan) korkunuz" (Nisa. 1) ve, "Şüphesiz Allah (size) adaleti, iyiliği ve akrabalara vermeyi emrediyor" (Nahl, 90) ayetleri ile te'kid etmiştir. İşte Ebu Müslim'in bu konudaki görüşünün izahı budur. [152][152]

---

[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/305-307.

Vasiyyet Hükmü Hangi Nass İle Mensuhtur?

Bu ayetin mensûh olduğunu söyleyenlere gelince, onların bu görüşüne birkaç konu dayanmaktadır:

Birinci Konu: Alimler bu vasiyyetin hangi delil ite mensûh olduğu hususunda ihtilâf etmişler ve şu görüşleri zikretmişlerdir:

a) Bu vasiyet, Allah Teâlâ'nın, vâris olabileceklerden her hak sahibine sadece payını vermesiyle mensûh olmuştur. Bu,akıldan uzak bir ihtimaldir. Çünkü haktan belli bir miktarın miras yoluyla elde edilmesi, vasiyet sebebi ile başka bir payın gerekmesine manî değildir. Binaenaleyh bu durumun gerektirdiği en fazla şey olsa olsa tahsis olur, yoksa nesh olmaz. Şöyle denilebilir: "Ölümünden sonra geriye ebeveyninden başkasını bırakmayan kimse hakkında (vasiyetin) mensûh olduğunu kabul etmek gerekir. Zira onun tek vârisi olmaları itibariyle bütün mal ebeveyne kalır, artık vasiyet için bir şey kalmaz?" Fakat neticede bu da bir tahsistir, yoksa nesh değildir.

b) Bu vasiyyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Dikkat edin, mirasa olacak kimseye vasiyyet yapılmaz"153[153] hadisi ile neshedilmiştir. Bu görüş, doğruya daha yakındır.

Fakat, buradaki müşkillik bu hadisin, bir haber-i vâhid olmasıdır. Bu se-beble, Kur'an'ın onunla neshedtlmiş olması caiz değildir. Bu müşkile, "Bu haber, her nekadar haber-i vahid ise de, onu müctehid imamlar kabul etmiştir. Bu sebeble o, adetâ mütevâtirlere katılmıştır" diye cevap verilmiştir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "İmamlar, bu hadisi zannî bir delil olarak mı, kat'î bir delil olarak mı kabul etmişlerdir? Birincisi kabul edilmiştir. Fakat bu, onların bunun bir haber-i vâhid olduğu hususunda bir icmâları olmuş olur ki haber-i vahid ile de Kur'an ayeti neshedilmez. İkinci ihtimal imkânsızdır. Çünkü onlar, bunun haber-i vahid olduğunu bile bile, sahih olduğuna kesin hükmetmiş olsalardı, bir yanlış üzerinde icmâ etmiş olurlardı ki bu da caiz değildir.

c) Vasiyet, icmâ ile neshedilmiştir. Halbuki icmâ ile de Kur'an'ın neshi caiz değildir. Çünkü icmâ, nesh edici delilin mevcut olduğunu gösterir. Fakat onlar bu delili zikretmemiş, icmâyı zikretmekle yetinmişlerdir.

Birisi şöyle diyebilir: "Ümmet içinde, neshin hiç olmadığını söyleyenler vardır. Binaenaleyh böyle bir neshin olduğu hususunda icmanın yapıldığı nasıl söylenebilir?"

d) "Vasiyet, kıyâsı bir delil ile mensûhtur. Bu kıyâsı delil de şudur: Vasiyet, eğer vâcib olsaydı, böyle bir vasiyet yapılmadığı zaman dahi, hakkında ödenmesi için vasiyet yapılmamış olan ölünün borçlarına kıyâsen, yakın akrabaların haklarının yine düşmemesi gerekirdi. Fakat bu akrabalar için herhangi bir vasiyet yapılmadığı zaman, Cenâb-ı Hakk'ın miras ayetindeki,

"O Ölünün yaptığı bir vasiyyet veya borçtan sonra..." (Nisa, 11) kaydının delâlet ettiği gibi, onlar herhangi bir paya müstehak olmazlar. Bu ayetin zahiri, herhangi bir vasiyet yapılmayıp, borç da bulunmadığı zaman, bütün malın mirasçılara paylaştırılmasını gerektirir." Ama buna karşı biri çıkıp; "Kur'an ayetinin kıyas ile neshedilmesi caiz değildir" diyebilir. Allah en iyi bilendir.

İkinci Konu: Bu ayetin mensuh olduğunu söyleyenler de iki değişik görüşle ihtilâf etmişlerdir. Bunlardan bazıları, ayetin hem vâris olabilecek, hem de olmayacak kimseler hakkında neshedilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu çoğu müfessir ve neshi kabul eden müctehidlerin görüşüdür.

Bazıları da, vasiyetin vâris olacak kimseler hakkında neshedildiğini, varis olmayan kimseler hakkında ise neshedilmediğini söylemişlerdir. Bu, İbn Abbas (r.a). Hasan Basrî, Mesrûk, Tavus, Dahhâk, Müslim b. Yesar ve Alâ b. Ziyâd'ın görüşüdür. Hatta Dahhâk şöyle demiştir: "(Mirasçı olmayan) ak-rabalanna vasiyet etmeden ölen kimse, amellerini günah ile tamamlamış olur."

Tavus ise: "İnsan başkalarına vasiyet edip (mirasçı olmayan) akrabalarına vasiyet etmezse, o mal onlardan alınır, akrabalarına verilir" demiştir.

153[153] Tirmizi, Vesâya, 5 (4/433); İbn Mâce. Vesâyâ. 6 (2/905).

Bunlara göre, bu ayet vâris olmayan akrabalara vasiyet etmenin vâcib olduğuna delâlet etmektedir. Bunların iki delilleri vardır:

1) Bu âyet, akrabaya vasiyet etmenin vacib olduğuna delâlet eder. Vâris olan akrabalar hakkında bu ayetle amel etme, ya miras ayeti sebebiyle veya Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Dikkat edin, mirasa olacak kimseye vasiyet yapılmaz" hadisinden dolayı veyahut da vâris olacak kimseler için vasiyette bulunmanın caiz olmadığına dâir olan icmâ ile terkedilmiştir. Halbuki bu hususta eskiden de şimdi de bir ihtilaf olduğuna göre bir icmâ söz konusu olamaz. Bu sebeble ayet, mirasçı olrnayan akrabalar için vasiyette bulunmanın vâcib olduğuna delâlet etmektedir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: "Malı bulunan bir müslümana', yanında yazılı vasiyyeti olmaksızın iki gece geçirmesi bile doğru değildir"154[154]

Halbuki akraba olmayanlara vasiyyet etmenin vacib olmadığında ittifak ettik. Binaenaleyh vâcib olan vasiyyetin akrabalar hakkında olması gerekir.

Sünnet de, vasiyyetin vâcib oluşu hususunda Kur'an'ı te'kid etmiştir. Varis olmayan akrabalar hakkında bu ayetin hükmünün neshedilmiş olduğunu söyleyen cumhur-u ulemâ'nın en güzel delili (Nisa, 11) ayetidir. Biz bunun izahım, biraz önce yapmıştık.

Üçüncü Konu: Bu ayetin, mirasçı olmayan akrabalar hakkında mensuh olmadığını söyleyenler, iki konuda kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir:

a) İbn Mes'ud (r.a) dan, bu vasiyyetin önce akrabaların en fakirine, daha sonra daha az fakirine ve aynı minval üzere yapılması gerektiği nakledilmiştir. Hasan el-Basrî ise, "Fakir ve zengin akrabalar bu hususta eşittirler" demiştir.

b) Hasan el-Basrî, Halid b. Zeyd ve Abdulmelik b. Ya'lâ'dan rivayet edildiğine göre, bunlar kendisine varis olmayacak akrabası varken, başkaları için vasiyet eden kimseler hakkında, "Bu kimseler malının üçte birinin üçte ikisini akrabalarına, kalan üçte biri de akrabaları dışında vasiyet etmek istediği kimselere vasiyet edebilirler" demişlerdir.

Tâvus'tan ise, "akrabaların muhtaç olması durumunda, kendileri için vasiyet edilen yabancılardan (akraba olmayanlardan) o malın alınıp, bu muhtaç akrabalara verileceği" rivayet edilmiştir. Allah eni iyi bilendir. 155[155]

Vasiyyeti Değiştirmenin Vebali

"Artık kim bu (ölünün vasiyetini) duyduktan sonra değiştirirse, muhakkak onun vebali o değiştiren kimseyedir. Şüphesiz ki Allah işiten ve bilendir" (Bakara, 181).

Bil ki Allah Teâlâ, vasiyet işini, vâcib oluşunu ve ehemmiyetini zikredince; peşinden vasiyyeti değiştirme (bozma) hususunda, va'îd (tehdid) yerine geçecek bir ayet getirdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu kim değiştirirse" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 156[156]

Birinci Mesele

Birinci mesele, değiştirenin kim olduğu hususunda olup bu konuda iki görüş vardır:

a) En meşhurplan görüşe göre, vasiyeti değiştiren ya onun vasisi, ya vasiyetin şahidleri, veyahut da diğer insanlardır. Vasi, vasiyeti ya yazıda ya da hakların taksiminde değiştirme yapmak suretiyle gerçekleştirir. Şahid de, bu husustaki şahidliğini değiştirmek veya gizlemek suretiyle; diğer insanlar ise, bu malın vasiyet edilen kimselere ulaşmasına mânı olmak suretiyle vasiyeti değiştirmiş olurlar. Bütün bunlar, ayetteki tehdide dahildirler.

b) Vasiyette değiştirme yapmaması emredilen kimse, vasiyette bulunanın kensidir. Bu kimse, Allah'ın vasiyetin yapılmasını bildirdiği kimselere vasiyet etmemek suretiyle, vasiyeti değiştirmekten nehyedilmiştir. Bu böyledir. Çünkü biz câhiliyye döneminde Arapların,

---

154[154] Buhâri, Vesâya, 1; Müslim, Vasiyyet, 1-4 (3/1249-1250)

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/307-310.

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/310-311.

akrabalarını açlık ve sıkıntı içinde bırakarak yabancılara vasiyyet ettiklerini yukarıda açıklamıştık. Bundan dolayı Allah Teâlâ, onlara akrabaları için vasiyette bulunmayı, emretmiş, daha sonra da bu mükellefiyeti kabul etmeyen kimseleri: "Bunu işittikten sonra artık kim o vasiyeti değiştirirse..." diye menetmiştir. 157[157]

İkinci Mesele

ifâdestndeki zamir, müzekker olmasına rağmen, müennes olan, kelimesine râcîdir. Âlimler, bunun sebebi hususunda bazı görüşler zikretmişlerdir:
a) Buradaki, (vasiyet etmek) manasınadır. Zamir de, onun bu manada olduğuna delâlet etmektedir. Bu, tıpkı "Kime bir öğüt etme yani öğüt gelirse..." (Bakara, 275) ayeti gibidir. Buna göre ayetin takdiri, "kim ölünün söylediğini, ettiği vasiyyeti veya ondan duyduğunu değiştirirse..." şeklindedir.
b) Zamirin, vasiyyetle ilgili hüküm ve farzlara râcidir. Buna göre ayetin takdiri, "Kim daha önce bahsi geçen hükümleri değiştirirse.." şeklindedir.
c) Zamir, ölünün vasiyet ettiği şeye râcidir. İşte bu sebebten dolayı, her nekadar, müennes ise de, zamir müzekker gelmiştir.
d) Zamir, vasiyyetin manası olan "fiil" veya "söze" râcidir.
e) kelimesi hakiki müennes olmadığı için, ona müzekker zamirin râcî olması caizdir.
Hak Teâlâ'nın, "İşittikten sonra..." ifâdesi, günahın, değiştiren kimsenin bunu bile bile yapması şartı ile söz konusu olabileceğine ve bunun büyük bir günah olacağına delâlet eder. Çünkü o hususta bir bilgi olmadan, sırf duymanın bir manası olmaz. Binaenaleyh onu duyma, bilme ma-nasındadır.
Allah Teâlâ'nın, "Şüphesiz onun günahı değiştiren kimseyedir" beyanına gelince, bil ki, kelimesi "hasr" (sadece, ancak) manası ifâde eder. ifâdesindeki zamir, tebdile (değiştirme fiiline) râcidir. Buna göre ayetin manası, "Bu değiştirmenin günahı ancak değiştiren kimseye döner" şeklinde olur. Değiştirenin kimler olduğunun izahı ise yukarıda geçmişti.
Bil ki alimler bu ayetten pek çok hüküm çıkarmışlardır:
1) Çocuk, babası kâfir olduğu için azab olunmaz.
2) İnsan, mirasçılarına borcunun ödenmesini emreder, mirasçıları da onun borcunu o öldükten sonra ödemezlerse ölen insana vârislerinin bu kusuru sebebiyle azab edilmez. Bazı cahiller bu hükme karşı çıkmışlardır.
3) Ölüye, başkalarının onun üzerine ağlamasından dolayı azab edilmez. Bu böyledir, çünkü ayet,değiştirme günahının, ancak değiştiren kimseye ait olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ hiç kimseyi, başkasının günahı sebebiyle hesaba çekmez.
Bu ayetin manası, "Her insan ancak kendi aleyhine (günah) kazanmış olur" (Enam, 164) "Sen, bir başkasının (günah) yükünü yüklenme " (isra,15) "Kim salih amel işlerse, kendisi İçin İşlemiş olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur" (Câsiye, 15) ve, "Herkesin kazandığı (hayır) kendi yararına; işlediği (şer) yine kendi zarannadır" (Bakara. 286) ayetleri ile de güç kazanır. 158[158]

Üçüncü Mesele

Akrabaları arasında şiddetli ihtiyaç sahibi olan kimseler dururken, bir kimse yabancılara vasiyyet ettiği zaman, o kimsenin vasisinin vasiyyetini değiştirmesi caiz midir?
Anababa ve akrabalar gibi varis olmayan kimselere vasiyyetin vâcib olduğunu söyleyen kimseler, bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Buna göre onlardan, "Akrabayavasiyyet etmek vâcibtir. Ama, kişi bunu yapmaz ve yabancılara vasiyyet ederse, bu yabancı kimse kendisine verilen malı haketmiş olur" diyenler vardır.

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/311.
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/311-312.

Yine onlardan, "vasinin bu vasiyyetini bozup, onu akrabalara vereceğini..." söyleyenler de çıkmıştır.

Biz, bunların görüşlerini genişçe zikretmiştik.

Vâris olmayan akrabalara vasiyyeti vâcib kılmayan kimselerse, bu vasiyyetin ya üçte bir, ya da bundan daha fazla olabileceğini söylemişlerdir. Bu durumda, eğer vasiyyet malın üçtebirt olursa, bu caizdir; değiştirilmesi uygun olmaz.

Sonra, bu görüşte olanlar, "müstehab" olanın ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre Hasan el-Basrî "Müstehab olan üçte birden noksan olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Üçte birini verin; aslında üçte bir bile"159[159] buyurmuştur ve böylece üçte birden eksik vermenin mendûb olduğunu ifâde etmişlerdir" demiştir.

Yine onlardan, "üçte biri vermenin müstehab olduğunu, çünkü bunun onun hakkı olduğunu ve bunun daha çok sevap olduğunu söyleyenler..." de çıkmıştır.

Âlimlerden, ölünün, varis olacak kimselerin durumlarını ve geriye bırakılan malın miktarını nazar-ı dikkate alanlar da çıkmıştır. İşte,bu, en uygun olan görüştür.

Vasiyyetin üçte birden fazla olması durumuna gelince, âlimler bu hususta da ihtilâf etmişlerdir. Onlardan kimileri, "bunun ancak varis olacak kimselerin müsaadesi ve rızalarının alınmasıyla mümkün olacağını" söylerken, bazıları da, " varis olacak kimselerin sözlerinin geçerliliğinin ancak mal bırakan şahsın ölümünden sonra olacağını" söylemişlerdir.

Sonra bir kimse, malının üçte birinden fazlasını vasiyyet etmesi hususunda da ihtilâf etmişlerdir. Buna göre onlardan, "Eğer varis olacak kimseler müsâade ederlerse, bu caiz ve ölen kimse tarafından bir bağış olmuş olur" diyenler bulunmuştur.

Yine, "Bu, varisler tarafından bizzat yapılmış bir bağış gibi olur" diyenler de bulunmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, "Allah'u Teâlâ vasiyyetleri bihakkın duyan ve onları nasıl ise öylece bilen; bu hususta meydana gelecek herhangi bir değişiklik kendisine saklı kalmayan bir zâttır" şeklinde olur. Allah en iyi bilendir. 160[160]

"Bununla beraber kim vasiyyet edenin haksızlığa meylinden veya bir günah işlemesinden korkup da, onların arasını bulursa, ona hiç günah yoktur. Muhakkak ki Allah gafurdur, rahimdir. (Bakara, 182).

Bil ki Allah'u Teâlâ, vasiyyeti değiştiren kimseleri tehdit edince, bu tebdilden maksadının, kişin in, vasiyyeti haktan bâtıla doğru değiştirmek olduğunu beyan etmiştir. Ama kişi, o vasiyyeti ıslâh gayesiyle, bâtıldan hakka doğru değiştirdiği zaman, o kimse yerinde bir iş yapmış olur ki, işte Cenâb-ı Hakkın, buyurmasından maksadı da budur. Çünkü ıslâh etmek de bir nevi tebdil ve değiştirmeyi gerektirir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu konuda her ikisinin hükmünün de aynı olduğu farzedii-mesin diye, değiştirme ve tebdil hususunda aynı oldukları için, birincisinde günâhı gerekli görerek; ikincisinden de günahı kaldırarak, bu iki değiştirme arasındaki farkı belirtmiş oldu. Burada birkaç mesele vardır: 161[161]

Birinci Mesele

Hamza, Kisaî, Asımın ravisi olan Ebu Bekr, kelimeyi şeddeli olarak,; diğerleri ise şeddesiz olarak, şeklinde okumuşlardır. Bu ikisi, iki ayrı kullanıştır. Çünkü, ile, aynı manaya gelirler. 162[162]

İkinci Mesele

herhangi bir şeye meyletmektir. Kelimenin aslı ise, dümdüz ve doğru olmaktan udûl etmek yani sapmaktır. Bu kelime mazide nûn harfinin kesresiyle, muzâride nûnun fethasıyla, şeklinde kullanılır. kelimesi de böyledir. Allah'u Teâlâ'nın, "Günaha meyletmeksiztn..." (Maide, 3) ayeti de bu manadadır. İle arasındaki fark şudur: "Cenef", bilinmeden yapılan; "isim" ise bile bile yapılan hatadır. 163[163]

---

[159] [159] Buhari, Vesâyâ, 3; Müslim, Vasiyyet. 5 (3/1250).

[160] [160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/312-314.

[161] [161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/314.

[162] [162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/314.

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ'nın, Kim korkar da.." buyruğu hususundadır. Bunun manası hakkında iki görüş vardır:
a) Bundan murad, havf ve haşyet duymaktır. "Havf, ancak vukuu beklenen bir iş hususunda olabilir. Vasiyyet ise vâki olmuştur. O halde, vasiyyetin havf e taalluk etmesi nasıl mümkün olabilir?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:
1) Bundan murad şudur: Bu ıslâh eden kimse, vasiyyet eden kimseyi vasiyet ederken görür de, o kimseden bilmeden, veya tevil neticesinde hak yoldan sapmak olan meyil emareleri gözükür; veyahut da ölen kimseden kasdî olarak müstehak olmayanlara daha çok vermek; hak edeninşe hakkını eksiltmek ya da hak eden kimseye hiç vermemek gibi bir kasdının olduğunu müşahede eder. Bu emareler ortaya çıkınca ve vasiyyet yerine getirilmeden önce, ıslâh etme işine başlar. Çünkü ıslâh işi, bozukluk emareleri zuhur ederken ve bozukluk da tam yerleşmeden önce yapılırsa, gayet kolay olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ ıslâh işini ilme değil de korkuya taalluk ettirmiştir. Buna göre vasiyyet eden kimse sanki, meşhur olduğu biçimde, vasîsi ve şahitler hazır olduğu zaman şöyle der: "Ben akrabalarıma değil, uzakta olanlara, yabancılara vasiyyet ediyorum; falanca, fazlasına müstehak olmadığı halde, onun payını arttırıyor um veya falanca, fazla almaya müstehak olduğu halde ona noksan veriyorum!" İşte bu durumda bu sözleri dinleyen kimse, onun hakkında kesin hüküm vermeksizin, onun günaha düşeceğinden ve günah işleyeceğinden korkar. İşte bu sebepten dolayt Cenâb-ı Hak, buyurmuş, ıslâhı zan olan korkuya bağlamış, ilme taalluk ettirme-miştir.
2) Zikrettiğimiz biçimde vasiyyet ettiği zaman, bu vasiyyettnde durmaması, aksine onu bozması caizdir. Keza vasiyyetinde durması da caizdir. Çünkü vasiyyet eden kimse, Ölmediği müddetçe, vasiyyetinden dönebilir ve vasiyye-tine ilâve veya eksiltme yapmak suretiyle de değişiklik yapabilir. Durum böyle olunca, haktan meyletme ve günaha girmesi hususu kesin bilinemez. Çünkü o kimsenin vasiyyetini bozmasının caiz olması, onun hakkında böyle kesin bir hüküm vermeye mânidir. İşte bu sebepten dolayı Hak Teâlâ ıslâh işini, korkuya bağlamıştır.
3) Vasiyyetin yerleştiği ve vasiyyet edenin öldüğünün farzedilmesi durumudur. İşte bundan ötürü, "verese" ile kendilerine vasiyyet edilen kimseler arasında, günaha sapmak ve hataya düşmekten kurtulmak için, bir anlaşmanın yapılması uygundur. Bu husus beklenen bir şey olunca, günaha meyletmek ve günah işlemek hükmü, yerleşmiş bir hüküm olmaz. Böylece, ıslâhın korkuya ve yakînin, kesinliğin olmamasına bağlanması doğru olmuştur. Binaenaleyh birinci görüş en kuvvetli görüş olsa bile, bütün bu izahların, korkuyla ilgili mana hakkında zikredilmesi mümkündür.
b) Hak Teâlâ'nın, sözünün manası "kim bilirse" şeklindedir. Çünkü, (havf) ile, (haşyet) ilim manasına gelebilirler. Bu böyledir, çünkü korku hususî bir zandan kaynaklanan hususî bir hâlden ibarettir. İlimle zan arasında, birçok bakımlardan benzerlik vardır. İşte bu sebepten dolayı, bunlardan her biri diğerinin yerine kullanılmıştır.
Bu tefsire göre ayetin manası, "Ölen kişi vasiyyetinde hata edip veya va-siyyetinde kasden zulme meylettiğinde, bunun böyle olduğunu bilen kimse için, bunu değiştirmesi ve ölen kimsenin ölümünden sonra, vasiyyeti ıslâh etmesi hususunda herhangi bir zorluk yoktur" şeklinde olur. Bu, İbn Abbâs, Katâde ve Rebî'nin görüşüdür. 164[164]

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/314.
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/315-316.

Dördüncü Mesele

Biz, kelimesinin hata, 'in ise kasıt ve teammüd olduğunu daha önce söylemiştik. İptalinin gerekmesi hususunda başkasının hakkına dair işlenen hatanın, bir kasdî fiil gibi olduğu herkesçe bilinen bir şeydir. Binaenaleyh, bu hususta hata İle kasıt arasında herhangi bir fark yoktur. İşte bu bakımdan Cenâb-ı Hak (c.c), bu iki husus arasında fark görmemiştir. Allah'u Teâlâ'nın, buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 165[165]

Birinci Mesele

Birinci mesele, buradaki ıslâh edicinin kim olduğu meselesidir. Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre bu, vasiyyet sırasında mutlaka bulunması gereken vasidir. Bu ifâdenin kapsamına, şahid de girebilir. Bazan bundan murad, o kimsenin ölümünden sonra bu işi üstlenecek olan bir yönetici, velî veya vasî, veyahut da ma'rûfu emreden kimse olabilir. Cenâb-ı Hakk'ın, ayetinin şümulüne bütün bu kimseler dahil olabilir. Bu kimseler için vasiyyet hususunda haktan meyletme ve günah işleme emareleri zahir olursa veya onlar bunu kesin bilirlerse, bu konuda bir tahsis yapmanın mânası yoktur. Tarn aksine vasî ve şahid böyle bir mükellefiyetin muhtevasına girmeye daha uygundurlar. Bu böyledir, çünkü vasiyet bunlar sayesinde sabit olur. Binaenaleyh bunların vasiyetle ilgileri daha fazladır. 166[166]

İkinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Hak Teâlâ'nın buyruğundaki zamirin, mutlaka daha önce geçen birşeye râcî olması gerekir. Öyle ise daha önce geçen bu şey nedir?" Buna şöyle cevap verilir: Şüphe yok ki bundan murad kendilerine vasiyet edilen kimselerdir. Çünkü ayetteki, "hiçbir vasiyet eden..." ifâdesi, kendileri hakkında vasiyet edilen kimselerin bulunduğunu gösterir. Bu sebeple sanki bu kimseler ayette açıkça zikredilmiş gibidirler. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hakk'ın, bu manada, sözü uygun düşmüştür. Buna göre sanki (kendilerine vasiyet edilen) kimselerin arasını ıslâh ederse buyurmuştur. Bir başkaları da "Bundan maksad,"kendilerine vasiyet edilenlerle vâris olanların arasını ıslah ederse.." manasıdır" demişlerdir.

Bu ıslah etme, arayı bulma işi, vasiyet eden kimsenin, malının üçte birinden fazlasını vasiyet etmesi durumunda söz konusu olur. Bu durumda arayı bulan (anlaştıracak olan} kimse, kendilerine vasiyet olunanlar ile vâris olanların arasını bulur.

Bu görüş şu bakımlardan zayıftır:

a) Ayette geçen, lâfzı, vârislere değil, kendileri için vasiyet olunanlara delâlet eder.

b) Haktan meyletme ve günaha girme mefhumları, ölen kimsenin malının üçte birinden fazlasını vasiyet etme hususunda söz konusu olmazlar. Çünkü bu husus, ancak rıza ile caiz olduğuna göre onun zikredilmesi bile sanki zikredilmeme gibidir. O tür vasiyeti iptal için, herhagi bir ara bulmaya ihtiyaç yoktur. Çünkü bunun bâtıl olduğu meydandadır. 167[167]

Üçüncü Mesele

Bu arayı bulmanın nasıl yapılacağı hususunda olup bunda iki konu vardır:

Birinci Konu: Bu ıslahın (arayı bulmanın), ayet neshedilmeden önce, nasıl yapıldığı hususundadır. Biz deriz ki: Haktan sapmak ve günaha girmenin ya bir fazlalık yapmak, veya eksik vermek veyahut da hak sahibine hakkını hiç vermemek suretiyle olduğunu açıklamıştık. Binaenaleyh bunun ıslahı, bu üç hususu bertaraf etmek ve her hak sahibine hakkını vermekle olur.

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/316.

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/316.

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/317.

İkinci Konu: Bu âyet neshedildikten sonra bu ıslahın (ara bulmanın) nasıl yapılacağı hususundadır. Biz deriz ki: Burada haktan sapma ve günaha girme, çok değişik şekillerde olabilir. Meselâ, hastanın ya bir ikrarı veyahut da bir anlaşması ile malının vârislere ulaşmaması yolunda bir çaba sarfettiğini gösteren bazı işaretlerin zuhur etmesi gibi... İşte ıslah böyle bir duruma mâni olunarak yapılır. Yine bir insanın malının üçte birinden fazlasını vasiyet etmesi; akrabaları fakirlikten kıvranırken, akraba olmayanlara vasiyette bulunması veyahut da malı az,efrad-u iyali çok olmasına rağmen kişinin vasiyette bulunması ve benzeri durumlar da böyledir.
Allah'u Teâlâ'nın, "Ona günah yoktur" beyanı ile ilgili iki mesele vardır: 168[168]

Birinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Bu muslih (arayı bulan), yaptığı ıslahtan dolayı büyük bir ibâdet yapmıştır ve bundan dolayı mükâfaatı hakeder. Öyle ise niçin "Ona günah yoktur" denilmiştir?" Buna pekçok şekilde cevap verilir:
1) Allah Teâlâ, ayetin başında, vasiyeti değiştiren kimsenin günahkâr olacağını zikredince, muslih'in de yaptığı bu iş bir çeşit değiştirme gibi olduğu için, bunun, o önceki değiştirmeden farklı olduğunu ve günahının bulunmadığını beyan etmiştir. Çünkü bu, vasiyeti, adalete döndürmektir.
2) Muslih, vasiyet yapılan malı (duruma göre) noksan (aştırdığı için, bu husus kendisine vasiyet edilen kimsenin zoruna gidip de o kimsenin aklına muslinin yaptığı bu işte bir günah olduğu vehmi doğabileceğinden dolayı, Cenâb-ı Hak, bu tür bir şüpheyi izâle edip 'Ona günah yoktur" buyurmuştur.
Allah Teâlâ vasiyet etme ile veya şahid tutma ile, vasiyetin vâcib olmayacağını, binaenaleyh muslih, her nekadar yapılan vasiyete ters davransa, bu ıslahında vasiyet edenin vasiyetine ters bir durum meydana gelse ve o ölenin malını sevmiş olduğu kimselerden altp sevmediği akrabalarına vermiş olsa bile, onun vasiyetini hakka doğru değiştirdiği için ona bir günah olamayacağını beyân etmiştir. Çünkü muslinin yaptığı böyle bir tasarruf, bir kötü işin yapıldığını vehmettirebilir. Böylece Allah Teâlâ, "Ona günah yoktur" buyurarak bu işin güzel bir tasarruf olduğunu beyan etmiştir.
4) Toplumun arasını bulma hususunda çok söz söylemeye ihtiyaç vardır. Binaenaleyh bu sözlerin içine, uygun düşmeyen şeylerin girme ihtimali her-zaman söz konusudur. İşte bunun için Hak Teâlâ, ıslâh hususundaki gayesi iyi olduğu için, muslih'in bu gibi şeylerden dolayı bir günahının olmadığını açıklamıştır. 169[169]

İkinci Mesele

Bu ayet-i kerime, sulh etmek isteyen kimsenin, bu münazaanın şer'an mahzurlu bir duruma varacağı endişesini taşıdığı zaman dahi, çekişen kimseler arasında sulh etmesinin caiz olabileceğini gösterir.
Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğuna gelince, bu hususta da bir som vardır. O du şudur:
Bu söz, caiz olmayan bir fiili işleyen kimseler hakkında söylenebilecek bir sözdür. Ama böyle bir ıslâh işi, taât sayılan ameller cümlesindendir. Öyleyse burada zikredilmesi nasıl izah edilir?
Böyle bir soruya aşağıdaki gibi cevap verebiliriz:
a) Bu, daha düşük olanın daha üstün olan bir şeye karşı dikkatini çekme babındandır. Allah'u Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Ben günahları bağışlayan, günahkâr kimseye merhamet eden bir zâtım. Binaenaleyh, böylesine mühim bir meseleyi ıslâh hususunda, du kadar çok mihnet ve sıkıntıları göğüsledi-ğin için, rahmetimi ve mükâfaatımı sana ulaştırmam daha uygun ve lâyık olur!"

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/317-318.
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/318.

b) Bundan muradın, "haktan sapmaya ve günaha yönelen bu vasiyyet sahibi vasiyyetini ıslâh ettiği zaman, hiç şüphesiz Allah onu bağışlar ve ona fazi u lûtfuyla merhamet eder bir gafur ve bir rahimdir" şeklinde olması da muhtemeldir.
c) Islâh eden kimse, bu ıslahı (arayı bulmayı) yaparken, çoğu zaman, birtakım söz ve fiillere muhtaç olacak ise de bu gibi söz ve fiilleri terketmesi daha iyi olur. Allah Teâlâ, o kimsenin maksadının, sadece ıslâh olduğunu bildiği için, bu kimseyi bu gibi söz ve fiillerinden dolayı sorumlu tutmaz. Çünkü O gafur ve rahimdir. 170[170]

'Ey İmân edenler, sizden önceki ümmetlere yazıldığı (farz kılındığı) gibi korunup muttaki olasınız diye, size de oruç yazıldı" (Bakara. 183). 171[171]

Altıncı Hüküm: Oruç Savm Kelimesinin Sözlük Manası

Bil ki kelimesi, "kıyam" vezninde, fiilinin masdarıdır. Arapçada, "sıyâm bir şeyden vazgeçip, onu bırakmak" demektir. Konuşmayı bıraktığı için susan kimseye de bu manada, denilmiştir. Ayette de: "Şüphesiz ben. Rahman Allah için susmayı nezrettim" (Meryem, 26) buyurulmuştur. Güneş iyice yükselip, öğlenin sıcağı iyice vurduğu zamana, denilir. Nitekim İmriu'l-Kays şöyle demiştir: "Bırak o sevgiliyi ve, güneş tam tepeye yükselip, sıcağı şiddetlendiğinde, ona ait hüznünü büyük hasret ile gider, teselli et.."
Bir başkası da şöyle demiştir: "Ta ki güneş, gündüzün tepe noktasına yükselip, dimdik olduğu zaman..." Yine bu manada olmak üzere, rüzgâr durduğu zaman,; at, otlamayıp a-yakta durduğu zaman, denilir. Şair Nâbiğa da şöyle demiştir. "Tozun dumanın altında bir yanda duran ve yayılmayan, bir yanda da yayılan,otlayan atlar; bir de, ağızlarındaki gemlerini çiğneyenler.."
Yine, çıkrık dönmeyip de durduğu zaman, denilir. Nitekim recez söyleyen bir şair şöyle demiştir; "Çıkrıkların en şerli olanı, (saime) yani tutukluk yapıp dönmeyenlerdir."
Güneşin, gündüzün ortasında gelmiş olduğu tepe noktasına, yine aynı manada yıldız için de, (denilir. Şair İmriu'l-Kays İse şöyle demiştir: "Süreyya yıldızı sanki, tam tepe noktasında keten ipliklerle "cen-del"in sert kayalıklarına bağlanmış gibidir..." İşte "savm" kelimesinin lûgavî manası budur. 172[172]

Orucun Tarifi

Din ıstılahında ise savm, fecrin doğmasından güneşin batımına kadar, insanın oruçlu olduğunu bilerek ve buna niyetli olarak, orucu bozan şeylerden kendisini tutmasıdır.
Cenâb-ı Allah'ın, "Sizden Önceki ümmetlere yazıldığı gibi..." ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır: 173[173]

Ayet-i Kerimedeki Benzetme Hakkında

Bu ayetteki benzetme ite ilgili iki görüş vardır:
a) Bu, orucun farz kılınışı ile ilgili bir benzetmedir. Yani, "Bu ibâdet, Hz. Adem'den sizin zamanınıza kadar bütün peygamberlere ve ümmetlere farz kılınmıştır. Allah Teâtâ bunu sadece size değil, istisnasız diğer bütün ümmetlere farz kılmıştır" demektir.
Bu sözün manası, orucun meşakkatli bir ibadet olduğudur. Meşakkatli bir şey umûmileşince ona katlanmak da kolay olur.
b) "Bu benzetme orucun zamanı ve miktarı ile ilgilidir." Bu görüş zayıftır. Çünkü birşeyin

---

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/319.
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/319.
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/320.
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/320.

birşeye benzetilmesi, bu iki şeyin herhangi bir şeyde müsavi olmalarını gerektirir. "Teşbih (benzetme), bütün hususlarda eşitliği gerektirir" denilmesi doğru değildir.
Bu görüş sahipleri, görüşleri ile bazı izahlar yapmışlardır:
1) Allah Teâlâ ramazan orucunu yahudî ve hristiyanlara da farz kılmıştır. Yahudiler bu ayda oruç tutmayı terketmişler, senenin tek bir gününde oruç tutmuşlar ve bu günün firavunun denizde boğulduğu gün olduğunu söylemişler. Bu günün, firavunun boğulduğu gün olduğunda da yalan söylemişlerdir. Çünkü bu gün, Hz. Peygamber (s.a.s)'in beyanına göre aşure günüdür. Hris-tiyanlar da ramazan orucunu tutmuşlar ve ramazanda bir defasında çok şiddetli bir sıcağa rastladıkları için, onu hersene aynı mevsimde olan bir zamana aktarmışlar, sonra da "Biz onun vaktini artıralım" demişler ve ona on gün ilâve etmişler. Başka bir zaman hükümdarları hasta olmuş, iyi olması halinde yedi gün oruç tutmaya nezretmiş. Hristiyanlar oruçlarına bu yedi günü de ilave etmişler. Derken bir başka hükümdar gelmiş ve "Geriye ne kalmış ki sadece üç gün. Onu da (tutup) orucu elli güne tamamlayın" demiş. İşte Alah Teâlâ'nın, "Onlar, alimlerini ve ruhbanlarını rablar edindiler.(Tevbe, 31)ayetinin ifâde ettiği mana da budur. Bu, Hasan el-Basrî'den rivayet edilmiştir.
2) Onlar, orucun müddetini sağlama almak istemişler ve otuz günlük orucun başına ve sonuna birer gün ilâve etmişler. Daha sonra gelen her nesil, kendilerinden Öncekilerin bu adetini benimseyip (herbiri başa sona birer gün İlave etmiş) ve bu oruç elli güne ulaşmış. İşte bundan dolayı yevm-i sekte oruç tutmak mekruh olmuştur. Bu görüş, Şa'bî'den rivayet edilmiştir.
3) Benzetme yönü şudur: Daha önceki ümmetlere haram olduğu gibi, uykudan sonra yemek, içmek ve cinsî münasebette bulunmak size de haram kılındı." Bu görüşte olanlar, ümmet-i Muhammed'in, "Oruç gecelerinde, hanımlarınızla münâsebette bulunmanız size helâl kılındı " (Bakara, 187) ayetinin bu hükmü neshettiği hususunda ic-mâ etmiş olmalarını delil getirmişlerdir. Bu, kendisine bir delilin delâlet etme-si gereken bir hükümdür. Oysa ki buna, ayetindeki teşbihten başka bir delil yoktur. Binaenaleyh bu teşbihin, bu hükmün (mananın) sübûtuna bir delil olması gerekmiştir.
Birinci görüş sahipleri şöyle demişlerdir: "Biz, daha önce iki şeyin birbirine teşbih edilmesinin o iki şeyin bütün yönlerden birbirine benzemesine delâlet etmediğini; binaenaleyh bizim orucumuzun, onların oruçlarına benzetilmesinden, onların orucunun da ramazan ayında olup, miktarının da otuz gün olmasının gerekmiyeceğini açıklamıştık. Sonra bu rivayet, yahudi ve hristiy ani arın da böyle olduğunu bilmeleri halinde, İslâm'ın kabulünü zorlaştıracak bir rivayettir. 174[174]

İkinci Mesele

Ayetteki, nın mahalli hususunda üç görüş vardır:
a) Zeccac, bunun mahallinin masdar (mef'ûl-i mutlak) olmak üzere nasb mahallinde olduğunu söylemistir. Çünkü mana: "Oruç size, sizden öncekilere farz kılınmış olduğu gibi farz kılındı" şeklindedir.
b) İbnül-Enbâri ise, bunun, kelimesinden hal olmak üzere nasb mahallinde olduğunu söylemiştir. Buna göre, "Size oruç, sizden Öncekilere farz kılınmış, oruca benzer ve denk şekilde farz kılındı" manası murad edilmiştir.
c) Ebu Ali şöyle demiştir: "Bu, mahzuf bir masdarın (mef'ûlün) sıfatıdır. Cümlenin takdiri şöyledir: " Burada masdar düşmüş, sıfatı onun yerini tutmuştur." Ebu Ali, devamla şöyle demiştir: Manada genişlik ve hazif hususunda bunun bir benzeri de, Arapların talâkı açıkça ifâde ederken söylemiş oldukları, sözleridir. Onlar bununla, "Yani sen bir talâkla boşsun" demek istemektedirler. Burada muzaf ile muzâfun ileyh düşmüş; muzafun ileyhin sıfatı

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/321-322.

rnuzafin yerini tutmuştur. 175[175]

Oruçla Muttaki Olmanın Umulması Arasındaki Münasebet

Cenâb-ı Allah'ın, 'Sakınıp (muttaki) olasınız diye.." kavline gelince, bil ki, nin, Allah Teâlâ hakkındaki manasının izahı daha Önce geçmişti. Bu sözün, buraya nasıl uygun olduğu meselesine gelince, bu hususta birkaç vecih söz konusudur:
1) Allah Teâlâ bu söz ile orucun şehveti kırdığı ve hevâ-vü hevesi kötü şeylerden alıkoyduğu için, takvayı doğurduğunu beyân etmiştir. Çünkü oruç taşkınlıktan, şımarıklıktan ve fuhşiyyâttan menetmekte ve dünya ile ondaki makam-mansıbın değersizliğini göstermektedir. Bu böyledir, çünkü oruç mide ve şehvetin gücünü kırar. İnsanlar ise ancak, şu çok yaygın olan darb-ı meselde de denildiği gibi, şu iki şeyi,yani midesi ve cinsi uzvu için çalışır durur. İşte kim çok oruç tutarsa, bu iki şey ona değersiz görünür ve onların kendisi üzerindeki şiddeti azalır. Böylece oruç, o kimseyi haramları ve fuhşiyâtı işlemekten alıkoyucu, dünyâ riyasetini değersiz gösterici birşey olmuş olur. Bu da takvanın sebeplerini kendisinde toplayan bir haldir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Ben size, kendisi ile, kitabımda medh'û sena ettiğim ve bu Kur'an'ın kendileri için hidayet rehberi olduğunu ilân ettiğim müttakilerden olasınız diye, orucu farz kıldım."
Oruç, kendine has bu özelliklerinden dolayı, Allah Teâlâ'nın onu farz kılarken, farz kılışını, diye beyan etmesi tam yerinde olmuştur. Çünkü nefsi günahlardan sakındıran şeyin mutlaka vâcib olması gerekir.
2) Ayetin manası şöyledir: "Oruç vesilesi ile takva hususundaki ümidinizin kuvvetlenmesi uygundur." Bu izah, uj kelimesinin ifâde ettiği manadır.
3) Mana şöyledir: "Umulur ki tuttuğunuz oruç ve şehevî arzuları terket-meniz sebebiyle Allah'dan sakınırsınız. Çünkü birşeye olan rağbet ne kadar kuvvetli olursa, ondan sakınmak da o derece güç olur. Yenilen ve şehevi arzu duyulan şeylere karşı olan istek, başka şeylere duyulan istekten daha şiddetli ve fazladır. Bu şeyleri terketmek suretiyle Allah'dan ittikâ etmek size kolay olunca, diğer şeyleri terketmek suretiyle O'ndan ittika etmeniz daha kolay ve daha hafif olur.
4) Cenâb-ı Hakk'ın, ayetinden murad, "O orucu ihmâlden ve dereceleri ile asaletinin büyüklüğünden dolayı ona devam etmemekten saktnasınız diye..." manasıdır.
5) "Umulur ki siz, bu ibâdet vasıtasıyla, muttakiler zümresine dahil olursunuz. Çünkü oruç, müttakilerin alâmetidir." Allah en iyi bilendir. 176[176]

"(Oruç) sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, vahut yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde tutar. Güç yetiremiyenler üzerine de bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermek gerekir. Bununla beraber kim de gönül isteğiyle bir hayır işlese bu, onun için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz, oruç tutmanız sizin için hayırlıdır" (Bakara, 184).
Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, ayeti hakkında birkaç mesele vardır: 177[177]

Birinci Mesele

kelimesinin neden ötürü mansûb olması hakkında bazı görüşler vardır:
1) Zarf oiduğu için mansûb kılınmıştır. Buna göre
sanki, "Oruç size sayılı günlerde farz kılındı" denilmiştir. Bunun bir benzeri de, ak "Cuma gününde çıkmaya niyetlendim" şeklindeki sözündür.
2) Bu, Ferrâ'ya ait bir görüş olup, ona göre bu kelime Arabiarın tıpkı, "Zeyd'e bir mal verildi" demeleri gibi, nâib-i fail olan şeyin haberidir.

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/322.
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/322-323.
177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/324.

3) Tefsir üzere mensûbtur.
4) Bir mukadder ile mansûb kılınmıştır, yani şeklindedir. 178[178]

İkinci Mesele

Âlimler bu günler hakkında iki görüş belirterek İhtilâf etmişlerdir.
1) Bu günler, ramazan ayının günleri değildir. Bu görüş, Muâz, Katâde ve Atâ'nın görüşüdür. Âlimler böyle bir görüşü, İbn Ab-bas'tan da nakletmişlerdir.
Sonra bunlar da kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir. Buna göre bu günlerin her ayın üç günü olduğu söylenmiştir. Bu, Atâ'dan rivayet edilmiştir.
Yine bu günlerin her ayın üç günü İle Aşure gününün orucu olduğu da söylenmiştir. Bu görüş de Katâde'den rivayet edilmiştir.
Sonra yine, bu kimseler ihtilâfa düşmüşler; onlardan bazıları, "bu orucun nafile iken sonradan farz kılındığını" söylerken, bir kısmı da, "Hayır, bu ta baştan itibaren farz idi" demişlerdir. Bu şahıslar bu günlerin orucunun ramazan orucu ile mensûh olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.
Bu günlerden maksadın ramazan ayının günleri olmadığını söyleyenler, şu hususlarla ihticâc etmişlerdir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "Şüphesiz ramazan orucu, diğer bütün oruçları neshetmiştfr" dediği rivayet edilmiştir. Böylece bu söz, ramazan orucu vâcib olmadan önce, vâcib olan başka bir orucun bulunduğuna delâlet eder.
b) Allah'u Teâlâ bu ayette hasta ve yolcuya dair ahkâmdan bahsetmiştir. Daha sonra, ramazan orucuna delâlet eden bu ayeti izleyen ayette de yine bu iki kimsenin ahkâmından söz etmiştir. Eğer bu oruç ramazan orucu olsaydı bu, faydası ve mânası olmayan sırf bir tekrar olmuş olurdu ki, bu caiz değildir.
c) Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki, buyruğu orucun muhayyer bırakılan vâcib bir oruç olduğunu, yani isteyenin oruç tutacağını; isteyenin de fidye vereceğini gösterir.
Ramazan orucuna gelince bu, muayyen ve belirlenmiş bir farzdır. Bu sebeple, oruç tutulan bu günlerin, ramazan orucunun dışındaki günler olması gerekir.
2) İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve Ebû Müslim gibi, çoğu muhakkikinin tercihlerine göre bu sayılı günlerden murad. ramazan ayıdır. Onlar bu görüşlerini şöyle isbâta çalışmışlardır. Allah'u Teâlâ ta baştan, buyurmuştur. Bu ifâdenin bir, iki, üç... ve daha fazla günlere ihtimâli söz konusudur. Hak Teâlâ daha sonra da bu ifâdeyi, diyerek açıklamıştır. Böylece bazı ihtimaller devreden çıkmıştır. Daha sonra da yine Cenâb-ı Hak bunu, 'Kendisinde Kur'an'ı İndirildiği ramazan ayı..." (Bakara,185)buyruğu ile iyice beyân etmiştir. Bu sıraya göre "sayılı günler" in bizzat ramazan ayının kendisi olması mümkündür. Bu mümkün olunca, bu ifâdeyi başka bir mânaya hamletmenin ve bu hususta bir neshin bulunduğunu isbâta çalışmanın bir anlam yoktur. Çünkü, bütün bunlar, lâfzın delâlet etmediği ilâveler olup onların mev-cud olduğuna hükmetmek caiz değildir.
Onların, Hz. Peygamber'in, "Şüphesiz ramazan orucu, diğer bütün oruçları neshetmiştir" hadisiyle istidlal etmelerine gelince, buna şöyle cevap verilir:
Bu haberde, bütün oruçların, hem kendisinden hem de ümmetinden nesh-edildiği hususu yoktur. Buna göre hadisten muradın, daha önceki şeriatlarda vâcib olan her orucu neshetmiş olması niçin caiz olmasın? Çünkü Hz. Muhammed'in şeriatının bir kısmının yine O'nun şeriatının bir kısmını neshettiği sahih ve doğru olduğu gibi, O'nun şeriatının başka şeriatları da neshetmiş olması haydi haydi sahih ve doğru olur.
Biz bu haberin, ramazan orucunun, O'nun şeriatında mevcut olan diğer oruçları neshetmiş olmasını iktiza ettiğini kabul etsek bile, ancak bu orucun, bu ayetin dışındaki başka bir şeyle vâcib olan bir orucu neshetmiş olması niçin caiz olmasın? Öyleyse bu ayetle muradın, ramazan ayının dışındaki oruçlu günler olduğu hususu, nereden ve nasıl sabit olabiliyor?

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/324.

Onların, "Bu günler şayet ramazan ayının günleri olsaydı, hasta ve yolcu ile ilgili hükümler tekrar edilmiş olurdu" şeklindeki ikinci delillerine de şu şekilde cevap veririz:

Cevap: Başlangıçta ramazan ayının orucu muayyen ve belirlenmiş bir farz değildi. Tam aksine insanlar oruç tutma ile fidye verme arasında muhayyer bırakılmışlardı. Buna göre durum bu şekilde olup, yolcunun orucunu bozmasına ruhsat verilince, misafire vâcib olanın orucunu kaza etmek değil de fidye vermesinin zannedilmesi caiz olur.

Yine, mukîm olanın karşılaşmayacağı meşakkat ve sıkıntılardan dolayı, yolcuya ne fidye vermek, ne de orucu kaza etmek gerekmeyebilirdi. Böyle bir düşünce uzak olmayınca, Allah'u Teâlâ yolcu ve hastanın oruç tutmamasının, hüküm itibariyle mümkin olan kimseye tanınan muhayyerlik hükmünden başka olduğunu beyan etmiştir. Çünkü hasta ile yolcuya, tutamadığı günler sayısınca o orucunu kaza etmesi vâcib olur. Allah'u Teâlâ böyle bir hükmü hasta olmayan mukîmden kaldırıp, onun mutlaka oruç tutması gerektiğini beyan edince, muhayyerlikten güçlük ifâde eden bir hükme geçtiği için, oruç tutmanın hükmünün herkesi kapsamına alan bir hüküm olduğunun zannedilmesi de caiz olmuştur. Böylece de yolcu ve hasta olan kimse, Hak Teâlâ'nın oruç husundaki hükmünün değişmiş olması bakımından, hasta olmayan mukîm mesabesinde olmuş olurdu. İşte bunun üzerine Allah'u Teâlâ oruç yeme ruhsatı ve kaza etmenin vâcib oluşu hususunda hasta ve yolcunun durumunun, ilk önceki halleri gibi olduğunu beyan etmiştir. İşte, yolcu ve hastanın hükmünün tekrar etmesindeki fayda ve hikmet budur; yoksa sayılı günlerin ramazan ayından başka günler olduğu için değildir.

Onların, "Bu günlerde oruç tutmak muhayyerlik ifâde eden bir vâcibtir. Halbuki ramazan ayının orucu ise, muayyen bir vâcibtir" şeklindeki üçüncü görüşlerine gelince, buna da şöyle cevap verilir:

Cevap: Daha Önce, ramazan ayının orucunun muhayyer bir vâcib olduğunu, sonra da muayyen bir vacibe dönüştüğünü beyan etmiştik. İşte bu görüşün izahı da budur. Bil ki, her iki görüşe göre de mutlaka bu ayetin neshedilmesi söz konusu olabilir:

Birinci görüşe göre ayetin neshedilmiş olması hususu aşikârdır.

İkinci görüşe göre de, "Bu ayet, ramazan orucunun muhayyer bir vâcib olduğunu gerektirdiği hâlde, bu âyeti izleyen ayet ise, ramazan orucunun muayyen bir oruç olduğuna delâlet eder. Böylece ikinci ayet, işte mevzubahis olan bu ayetin hükmünü neshetmiş olur.

Bu konuda bir müşkillik ortaya çıkar. O da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizden kim ramazan ayında bulunursa, o onu oruçla geçirsin" (Bakara, 185) ayetinin mensûh olan ayetle ilgisinin bulunmasına rağmen, muhayyerliği nasıl neshedeceği hususudur? Bu ise doğru olmaz."

Cevap: Tilâvet bakımından bitişik olmak, nazil oluşta da peşpeşe gelmeyi gerektirmez. Bu, fukahânın tıpkı, kocası ölen kadınların iddetleri hususunda söylemiş oldukları şu söz gibidir: Tilâvette önce olan ayet nasih (Bakara. 234). sonra olan ise mensûhtur (Bakara. 240). Halbuki bu durum, nâsihin sonra, men-sûhun da önce bulunması gerektiği kuralına ters düşer. Buna göre fukahâ şöyle demiştir: Bu, tilâvette böyledir; ama nazil oluşta ise itibar, daha önce inen ve bir yıl beklemeyi, kocasının evinde kalmayı ifâde eden ayetedir. Dört ay on güne delâlet eden ayet ise, daha sonra nazil olmuştur. Böylece bu âyet nâsih olur. Kur'an-ı Kerim'de tilâvet bakımından, medeni ayetlerden sonra yazılan mekkî ayetler görmekteyiz: ki bu durum pek çoktur. 179[179]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, hakkında iki izah vardır:

a) "Malûm sayılarla belirlenmiş" manasındadır.

b) Allah'u Teâlâ'nın, "Sayılı birkaç dirheme..." (Yusuf, 20) ayetinde olduğu gibi, "az..." demektir. Bunun dayanağı şudur: "Az mal adetle belirlenir" ve onun miktarını belirleme hususunda ihtiyatlı davranılır (yani saymaktan üşenilmez, sayılır). Çok mal ise, dökülüp sa-

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/324-327.

çıldığı için sayılamaz. Bu sözden Cenâb-ı Hakk'm maksadı, sanki şöyle demesidir: "Ben size, senenin tamamını veya pekçoğunu oruçlu geçirmeyi farz kılmadığım için, size merhamet edip, mükellefiyetinizi hafiflettim. İsteseydim bunu yapardım; ne var ki size acıdım ve size sadece az günlerde oruç tutmayı farz kıldım."

Bazı muhakkikler ise şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ'nın, buyruğunun, O'nun ayetinin ilgili cümlelerinden birisi olması da caizdir. Böylece her iki farz arasında, bu bakımdan bir benzerlik olmuş olur. Bu da her ne kadar uzunluk ve kısalık itibariyle iki müddet birbirinden farklı olsalar dahi, orucu uzun olmayan bir müddete bağlamaktır. Böylece Cenâb-ı Hakk'm, orucu bize tarif etmesinden murad, O'nun orucu hem bize hem de bizden öncekilere farz kılmış olması, zorluğu ve meşakkati fazla olmayan az bir müddet içinde olmuş olur. Böylece de bu, Allah'u Teâlâ'nın bütün ümmetlere merhametli olduğunu ve herkese bu mükellefiyeti kolaylaştırmış olduğunun bir açıklaması otur. 180[180]

Ramazanda Hasta ve Yolcu Olanlar

Allah Teâlâ'nın, ""Sizden kim hasta olursa veya yolculukta bulunursa, diğer günlerden onların sayısınca oruç tutması (gerekir)" ayetinden murad, "Bu sayılı günlerde oruç tutmanın farz oluşu, hasta olmayan ve mukîm olan kimseler içindir. Hasta olan veya yolculukta bulunan kimseler, oruçlarını bu günlerden başka günlere erteleyebilirler" şeklindedir.

Kaffâl (rh.a) şöyle demiştir: "Allah'ın bu mükellefiyette, dikkat çektiği fazlının ve rahmetinin şaşırtıcı genişliğine bakınız. Çünkü Hak Teâlâ, bu ayetin evvelinde, oruç mükellefiyetinde, ümmet-i Muhammed için, daha önce geçen ümmetlerde bir numûne-i imtisal bulunduğunu açıklamıştır. O'nun bundan maksadı, bizim de söylediğimiz gibi, güç işlerin herkes için umûmî olduğu zaman insana hafif gelecek olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, orucun farz kılınmasındaki hikmetin ne olduğunu bunun peşisıra zikretmiştir ki bu da orucun takvanın doğmasına sebeb oluşudur. Buna göre, eğer oruç farz kılınmasaydı, bu yüce ve şerefli gaye elden kaçmış olurdu. Allah Teâlâ, üçüncü olarak da orucun sayılı günlerde olacağını açıklamıştır. Çünkü O, devamlı olarak veya çoğu günlerde oruç tutmayı farz kılsaydı, çok büyük bir güçlük olurdu.

Bundan sonra dördüncü olarak orucun Kur'an kendisinde nazil olmaya başlaması sebebiyle en şerefli ay olduğu için Ramazan ayında tutulacağın) belirtmiş; daha sonra, beşinci olarak da, orucun farz kılınmasından meydan gelecek güçlükleri izale ederek yolcu ve hasta gibi, oruç tutmaları zor olan kimseler için iyileşip rahata erişinceye kadar oruçlarını tehir etme müsâadesi vermiş, böylece Allah'u Teâlâ, orucun farz kılınmasında, rahmetine dâir bütün bu hususları görüp gözetmiştir. Sayısız nimetlerinden ötürü ona hamde-deriz. Sen bunu iyice anladığında, biz deriz ki ayette birkaç mesele vardır: 181[181]

Birinci Mesele

ayetinde, kelimesine kadar, hem şart hem de cevap manası vardır. Yani "Sizden kim hasta olur veya yolculuk eder de, bundan dolayı orucunu yerse kaza etsin" demektir. Burada şart manasının olduğunu kabul ettiğin zaman, ayetteki, lâfzı ile mazi değil, muzârî manası kastedilmiş olur. Nitekim sen, ' "Bana kim gelirse, ben de ona gelirim" dersin. 182[182]

Oruç Yemeyi Mubah Kılan Hastalık

Hastalık, canlının bütün uzuvlarının, fiillerinin o uzuvlara yakışan bir şekilde meydana gelmesini gerek- tiren bir halde olmamasından ibarettir. Alimler, orucu bozmayı mubah kılan

---

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/327-328.
181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/328-329.
182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/329.

hastalık hususunda ihtilâf ede-ek şu görüşleri zikretmişlerdir:

1) Hangi hastalık ve yolculuk olursa olsun, mutlak olarak zikredilmiş lâfzı, ifâde ettiği mananın en azına hamlederek, o insanın bu ruhsattan istifâde etmesi gerekir. Bu, Hasan el-Basrî ile İbn Şîrînin görüşüdür.

Rivayet edildiğine göre bazıları, ramazanda orucunu yemekte olan İbn Sîrin'in yanına varıp durumu sormuşlar, o da parmağının ağrıdığını sebep göstermişti.

Bu ruhsat, oruç tutması halinde bir zorluğa düşecek olan hasta ile, aynı durumdaki yolcuya muhsustur. Bu, Esamm'ın görüşüdür. Bu görüşün neticesi de, mutlak söylenmiş lâfzı, ifâde ettiği manaların en mükemmeline hamletmeye varır.

3) Pekçok fakihin görüşüne göre ise, oruç yemeyi mubah kılan hastalık, insanın kendisine zarar verecek veya hastalığını artıracak bir zarara götüren şeydir. Çünkü kendisinden korkulan fiil ile, kendisinden korkutan fiile götüren şey arasında bir fark yoktur. Meselâ sıtmaya yakalanmış kişinin durumu gibi. Bu kimsenin, oruç tuttuğunda ateşinin artacağından korkması gibi... Yine gözü ağrıyan kimsenin oruç tuttuğunda, göz ağrısının artacağından korkması gibi... Fakihler sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: "Hastalıklar içinde, orucun hafifleteceği bazı hastalıkların da olduğunu bilmemize rağmen, nasıl her hastalıkta orucu bozmaya ruhsat verileceği söylenebilir? Buna göre, ayetteki hastalıktan murad, orucun,artmasına sebebiyet vereceği hastalıktır. Orucun çok az tesiri nazar-ı itibara alınmaz. Çünkü bu, bazan hasta olmayan oruçlular için de söz konusu olur. Bu durumda onun tesirinin zikrettiğimiz şekilde olması gerekir." 183[183]

Yolculuk (sefer) Hakkında Lûgavî Bilgi

"Sefer" (yolculuk) kelimesinin asıl manası "açmak"tır. Bu böyledir. Çünkü yolculuk, insanların duru- munu ve huylarını açıp ortaya çıkarır. Süpürgeye ye- rin tozunu, toprağını süpürüp açtığı için, iki kişi arasına giren düşmanlığı ve anlaşmazlığı giderip açtığı için sulh eden kimseye, "sefir" ;açılıp ortaya çıktığı için ışık veren şeye, denilmiştir. "Sabah aydınlandı" manasına, denilmesi de bu köktendir. Lâfızları ve kalıpları ile manaları ortaya çıkardığı ; yüzünden peçesini kaldırdığı zaman kadın için, denilmesi de bu manadadır.

Ezherî şöyle demiştir: "Yüzünün örtüsünü açtığı ve uçsuz bucaksız yollara düştüğü için yolcuya (müsafir), yolcuların yüzünü gözünü açıp onların huylarını ve gizli hallerini ortaya çıkardığı için de yolculuğa "sefer" denmiştir." 184[184]

Oruç Yemeyi Mubah Kılan Sefer Müddet ve Miktarı

Fakihler, oruç bozmayı mubah kılan yolculuğun miktarı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Davud ez-Zahirî, bir fersah (yaklaşık altı kilometre) olsa dahi her yolculukta bu ruhsatın olduğunu söylemiş ve bu hususta şu izahı yapmıştır: "Bu hükürn, insanın yolcu olmasına bağlandığına göre, yolculuk manasının gerçekleştiği her durumda, bu hüküm söz konusu olur. Bu konuda söylenecek en son söz, bu umûmî ifâdenin bir haber-i vâhid ile tahsis edilmiş olduğunun rivayet edilmesidir. Fakat Kur'an'ın umûmî hükümlerini, haber-i vâhid ile tahsis etmek caiz değildir."

Evzâî, "Orucu bozmayı mubah kılan yolculuk, bir günlük yolculuktur. Bu böyledir. Çünkü bu mikdarın en azı, mukim için de söz konusu olur. Yolculuğun en uzununa gelince, herhangi bir sayı, diğer bir sayıdan daha üstün değildir. Bu sebeple bu hükmü, "bir" sayısına hasretmek (bu yolculuğun bir gün olduğunu söylemek) gerekir" demiştir.

İmam Şafiî'nin bu hususta mezhebi, onaltı fersahlık yolculuktur, dönüş mesafesi bunun içinde sayılmaz. Her fersah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in soyu olan Hâşimîlerin, bedevî Arapların "mil" leri nisbetinde olan millerinden üç mil mesafedir. Her mil, onikibin ayaktır. Bu da, dört bin

---

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/329-330.

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/330.

adım eder. Çünkü üç ayak, bir adım karşılığıdır.

Bu aynı zamanda İmam Malik, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Rahûye'nin de mezhebidir.

Ebu Hanife ve Sevrî ise şöyle demişlerdir: "Yolculuk ruhsatı, ancak üç konaklık (merhale) mesafe için gerçekleşir. Üç konaklık mesafe de yirmidört fersahtır.

Şafiî'nin iki delili vardır:

1) Cenâb-t Hakk'ın, ayetinin ifâde ettiği mana, yolcunun mutlak manada bu ruhsattan istifade edeceğidir. Fakat yolculuk, bir konaklık mesafede olduğu zaman ayetin zahirine göre amel edilmemiştir. Çünkü bu kadar yolculuğun meşakkatine katlanmak kolaydır. Ama bu yorgunluk iki gün tekrar edince, buna dayanmak zor olur. Bu sebeble, bir kolaylık meydana getirmek için, ruhsat yerinde olmuştur.

2) Bu, hadisten olan şu delildir: İmâm Şafiî, İbn Abbas (r.a)'dan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Ey Mekkeltler, dört "berid" den daha aşağı olan mesafelerde meselâ Mekke ile Asefân arasında (yolculuk yaptığınızda) namazlarınızı kısaltmayınız."

Lügat alimleri, "Berid, dört fersahtır" demişlerdir. O halde, dört berid, onaltı fersah eder.

Şafiî'den, Atâ'nın İbn Abbas (r.a)'a "Arafat'a gidilince namaz kısaltılır mı?" diye sorduğu, onun "Hayır" dediği, Atâ, "Merri'z Zahrân'a gidilince...?" diye sorduğunda, O'nun "Hayır. Fakat Cidde, Asefân ve Taife gittiğinde namazını kısalt" dediği rivayet edilmiştir. İmam Malik Mekke ile Cidde ve Ase-fan arasında dört beridlik mesafe bulunduğunu söylemiştir.

Ebu Hanife de görüşüne iki delil getirmiştir:

1) Allah Teâlâ'nın, "Sizden kim o ayda bulunursa, orucu tutsun" (Bakara. 185) ayeti, oruç tutmanın farz olduğunu ifâde eder. Fakat üç günlük yolculuk hususunda, bu kadar yolculukta orucu bozmaya ruhsat verildiğinde icmâ olduğu için, ayetin bu manasından ayrıldık. Üç günlükten az olan yolculukta ise ihtilâf edilmiştir. Bu sebeple, bu mikdardan az olan yolculukta orucun tutulması (vâcib olması) gerekir.

2) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir. "Mukim olan; mestleri üzerine bir gün bir gece; yolcu ise üç gün üç gece mesh verebilir.185[185] Bu haber, her misafirin üç gün. mesh verebileceğine delâlet etmektedir. Yolculuk (sefer) müddeti üç gün olarak kabul edilmemiş olsaydı, bu böyle olmazdı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), yolculuğu, üç gün üç gece mestlere mesh etmenin illeti; bu mesh etmeyi de yolculuğun neticesi kılmıştır. Netice illetten (sebebten) daha fazla olamaz.

Ebu Hanife'nin birinci deliline karşı "Bu, bizim ayetten getirdiğimiz delile zıttır" diyebiliriz. Eğer Hanefiler, "ibadetlerde ihtiyat daha uygundur" diyerek kendi görüşlerini tercih ederlerse, biz de "sefer ruhsatında, hükmü hafifletmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Bu, Allah'ın size verdiği bir sadakadır. O halde O'nun verdiği sadakayı an"186[186] hadisinin de delâlet ettiği gibi, şeriatın istediği şeydir" diyerek kendi görüşümüzü tercih ederiz. Bu tarafın tercih edilmesi gerekir. Çünkü sefer (yolculuk) ruhsatının, şeriatın istediği şey olduğunu göste-rern delil, ihtiyatlı olanı tercih etmenin vâcib olduğunu gösteren delilden daha husûsidir" diye cevap verilir.

Onun ikinci deliline de şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s):"Yolcu olmayan (mukfm), mesti üzerine bir gün bir gece mesftedebflır"187[187]buyurmuş-tur. İşte bu, mukîm olmanın birgün bir geceden daha az bir zamanda meydana gelmeyeceğine delâlet etmez. Çünkü kişi, durduğu yerde bir saatliğine mukîm olmayı niyet ettiğinde, mukim olur; Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Yolcu ise üç gün üç gece mesh verebilir.188[188] ifâdesi de, üç günden daha az bir

---

185[185] Nesaı, Taharet, 98 (1/83. 84).

186[186] Müslim. Müsafirîn, 4 (1/478).

187[187] Nesai,Taharet, 98 (I/83-84).

188[188] Nesâi, Taharet, 98 (I/84).

zaman içerisinde, yolculuk manasının meydana gelemeyeceğini göstermez. 189[189]

Dördüncü Mesele

Birisi şöyle diyebilir: Lâfzı göz önünde bulundurmak "Sizden kim hasta olur veya yolcu olursa..." şeklinde söylenmesini gerektirirdi. Halbuki Allah böyle dememiş, aksine "Sizden kim hasta olur veya yolculukta bulunursa..." buyurmuştur. Buna şöyle cevap verilir: Bu ikisi arasındaki fark şudur: "Hastalık bir zât ile kâim olan bir sıfattır. Eğer zât bulunursa, hastalık da bulunur. Aksi halde bulunamaz. Yolculuk ise böyle değildir. Çünkü insan, bir yerde konakladığı zaman, her ne kadar mukîm olmasa bile onun orada durması yolculuk değil, ikâmet saydır. Her nekadar o anda sefer hali olmasa bile, o kimse bu konaklama esnasında da yine yolcu sayılır. O halde, onun yolcu olması, o kimsenin maksadı ve ihtiyari ile ilgili bir husustur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, sözünün manası bu kişinin yolculuk niyeti üzere olmasıdır. Allah, kendi muradını ve maksadını en iyi bilendir. 190[190]

Beşinci Mesele

kelimesindendir ve, veznindedir. kelimesinin "öğütülmüş" manasına oluşu gibi, kelimesi de sayılmış manasınadır. İnsanlardan sayısı belli bir gruba, denilmesi de bu manadadır. "Kadının iddeti" tabiri de bu köktendir.
Şayet: "Cenâb-ı Hak, niçin nekre olarak, demiş de, sayılı günlerin sayısı manasında, dememiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Biz bu kelimenin "sayılmış" (sayılı) manasına geldiğini açıklamıştık. Buna göre Cenâb-ı Hak bu ifâde ile, o sayılı günler yerine oruç tutmayı emretmiştir. Ayetin zahiri, ancak bu sayılı günlerin mislini ifade etti. Böylece bu, izafet sebebiyle meydana gelen marife oluşun yerini tutmuştur. 191[191]

Altıncı Mesele

kelimesi hem merfu, hem de mansub olarak okunmuştur. Merfû okunuşu, "Ona aynı sayıda oruç tutmak gerekir" takdirinde olduğu içindir. Bu takdire göre, bu kelime, muzâfı hazfedilen ve kendisi muzafın yerini tutan bir lâfız olmuş olur. Bunun başında, ifâdesinin mukadder düşünülmesi de, kelimenin başında bulunan "fe" harfinden dolayıdır. Mansub okunuşu ise, "O, aynı sayıda oruç tutsun" takdirine göredir. 192[192]

Hasta ve Yolcunun Oruç Tutmaması Ruhsat mı Azimet mi?

Sahabenin alimlerinden bir grup hasta ve yolcunun oruçlarını yemelerinin ve yedikleri günler sa- yısınca diğer günlerde oruçlarını kaza etmelerinin farz olduğu kanatindedirler. Bu İbn Abbas ve İbn Ömer (r.a.)'in görüşüdür.
Hattâbî, İ'lamü't-Tenzll adlı eserinde, İbn Ömer (r.a)'den, "Yolcu, yolculuğu esnasında oruç tutsa bile, mukîm olduğu zaman onu yine kâza eder" dediğini nakletmiştir. Bu Dâvud b. Ali el-İsfehânî'nin görüşüdür.
Çoğu fakihler ise, bu durumlarda oruç yemenin bir ruhsat olduğu, dolayı-sı ile bu kimselerin isterlerse oruçlarını tutabilecekleri, isterlerse bozabilecekleri kanaatindedirler.
Birincilerin Kur'an ve haberden delilleri vardır. Kur'an'dan delilleri iki yöndendir:
a) Biz kelimeyi, şeklinde mansub olarak okursak, ayetin takdiri, "yediği günler sayısınca diğer günlerde oruç tutsun" şeklinde olur ki bu vücûbu ifâde eder. Fakat, şeklinde merfû okursak,

---

[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/330-332.
[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/333.
[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/333.
[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/333.

ayetin takdiri, "ona yediği günler sayısınca diğer günlerde oruç tutması gerekir" şeklinde olur. Bu ifâdedeki, (gerekir) kelimesi, vacib oluşu gösterir. Böylece ayetin zahirinin, orucu diğer günlerde tutmanın vâcib olduğunu gerektirdiği ortaya çıkmış olur. Bu sebeble de zarurî olarak, o günlerde yolcu ve hastanın oruç tutmayıp yemesinin vâcib olduğu ortaya çıkar. Çünkü hem bu esnalarda hem de diğer günlerde bu orucu tutmanın gerekli olduğunu söyleyen hiç kimse yoktur.

b) Allah Teâlâ, bu ayetten sonra aynı hususu beyan etmiş, peşisıra da,

"Allah TeâIâ sizin için kolay mu'rad ediyor, zorluğu murad etmiyor"' (Bakara, 185) buyurmuştur. Mutlaka bu kolaylığın ve güçlüğün daha önce zikredilmiş birşey olması gerekir. Halbuki burada, hasta ve yolcuya oruçlarını yeme hususunda verilen izinden başka herhangi bir kolaylık, ve onların bu durumda oruç tutmalarından başka bir zorluk yoktur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Allah'ın, ayetinin manası, "Allah sizin bu durumda oruçlarınızı yemenizi murad ediyor, tutmanızı murad etmiyor" şeklindedir. İşte bizim sözümüzün özü budur.

Bu görüşte olanların hadisten delilleri de ikidir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Yolculukta oruç tutmak birr (iyilik) sayılmaz "193[193] hadisi. Bu hadisin belli bir sebepten dolayı söylenmiş olduğu ileri sürülmesin. Bu hususî sebeb şudur: Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bir gölgelikte oturan bir kimseye rastladı da, durumunu sordu. "Bu, susuzluk kendisini güç durumda bırakmış bir oruçludur" denildiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s), işte bu sözünü söylemiştir. Çünkü "sebebin hususî oluşuna değil, lâfzın umûmî oluşuna itibâr edilir" diyoruz.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Yolculukta oruç tutan, mukimliğinde orucunu yiyen gibidir "194[194] hadisi…

Cumhur-u ulemânın delili şudur: Bu ayette bir mukadder kelime vardır ve takdiri şöyledir: "Hasta veya yolcu olur da iftar eder yerse, işte o zaman bu günler sayısınca diğer günlerden oruç tutar." Bu sözün tam izahı şudur: Allah'ın sözünde bir nebze takdir yapmak caizdir. Delil, burada da böyle bir takdirin bulunduğuna delâlet etmektedir.

Caiz oluşun izahına gelince, bu Hak Teâlâ'nın, "Biz de ona, asanla taşa vur dedik... Ve birden su fişkırdı..." (Bakara, 60) ayetidir. Buna göre takdir, "Bunun üzerine b da vurdu ve taştan su fişkırdı" şeklindedir.

Yine Hak Teâlâ'nın,

"... Kurban mahalline varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyiniz. Sizden herkim hasta olur veya başından bir rahatsızlığı bulunursaf onun fidye vermesi gerekir" (Bakara, 196) ayeti de böyledir. Yani, şeklindedir. Böylece bir takdir yapmanın caiz olduğu ortaya çıkmtş olur.

Burada böyle bir takdirin yapılabileceğine delâlet eden delile gelince bu, şu şekillerde anlatılır:

a) Kaffâl şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ'nın, ifâdesi orucun vâcib olduğunu gösterir.

Bir kimse, bu görüşün zayıf ojduğunu söyleyebilir ve bunu şu iki yönden ortaya koyabilir.

1) Allah'u Teâlâ'nın, ayetinin zahirini. umûma hamlettiğimiz zaman bu ayette takdirde bulunmamız gerekir. Halbuki biz usûlü fıkıhta, "Tahsis ile takdir etmek arasında bir çelişki meydana geldiğinde, tahsis cihetine gitmenin daha evlâ olduğunu" beyan etmiştik.

2) Hak Teâlâ'ntn, ifâdesinin zahiri, bizzat vücûbu gerektirir. Sonra bu vücûb, hasta ile yolcu hakkında söz konusu değildir. Buna göre bu ayet, ister biz Hak Teâlâ'mn ayetini zahirine hamlede steT ölmeyelim, hev türlü takdire göre bu iki kişi hakkında hususidir. Hal böyle olunca, bu ayeti,takdirde bulunmaksızın zahirine hamletmek vâcib olur.

b) Vahidî'nin,"Kitâbu'I-Basît" inde zikrettiği açıklanladır. Buna göre o, şöyle demiştir: "Orucu kaza etmek, hastalık ve yolculuk sebebiyle değil de, oruç yemeden dolayı vâcib olur. Allah'u Teâlâ, orucu kaza etmeyi vacib kılıp, kaza da oruç yemeye bağlanınca bu, mutlaka yemenin ayette takdir edilmesi, gerektiğine delâlet eder." Bu son derece düşük bir sözdür, çünkü Allah'u Teâlâ, "O kimseye, geçen şeyleri kaza etmesi gerekir" şeklinde buyurmamış, tam

---

193[193] Buharı, Savm, 36.

194[194] Nesai, Siyam. 50 (İV/183).

aksine O, "orucunu yiyen hasta ve yolcuya tutamadığı günler sayısınca, diğer günlerde oruç tutması gerekir" şeklinde buyurmuştur. Halbuki diğer günlerde kişinin oruç tutmasını farz kılmak, daha önce orucu bozmuş olmayı gerektirmez.
c) Ebu Davud'un Sünen'inde Hişâm İbn Urve'den, O'nun da babasından, babasının da Hz. Aişe'den rivayet etmiş olduğu hadistir. Bu hadise göre Hamza el-Eslemî Hz. Peygamber (s.a.s)'e soru sorarak şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resulü, yolculuk sırasında oruç tutayım mı?" Bunun üzerine Hz. Peygamber, "İster oruç tut; istersen tutma"195[195] der. Bir kimse şöyle diyebilir: Bu Kur'an-ı Kerim'in haber-i vâhidle neshedil-miş olmasını gerektirir? Zira Kur'an'ın zahiri, diğer günlerde oruç tutmanın vâcib olmasını gerektirir. Böylece bu vecihlerin zayıflığı sabit olunca, böyle bir haberi delil olarak öne sürmek caiz değildir. Buna göre, cumhurun görüşünü is-bat etmek hususunda bu ayetten sonra Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve oruç tutmanız, sizin için daha hayırlıdır" ayetine dayanılır. Eğer Allah dilerse, bununla nasıl istidlal edildiği hususu pek yakında gelecektir. 196[196]

Sekizinci Mesele

Oruç tutmanın caiz olduğunu söyleyenlerin görüşune göre, bu konuda fer ı ıkı husus daha vardrr:
Birinci fer: Alimler, yolcu için, oruç tutmanın mı, yoksa orucu yemenin mi daha efdal olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre Enes İbn Malik ile Osman İbn Ebî Evfâ, oruç tutmanın daha efdal olduğunu söylemişlerdir ki bu, İmâm Şafii, Ebû Hanife, İmam Mâlik, Sevrî, Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'in görüşüdür. Diğer bir grup âlim ise, bu iki husustan efdal olanın, orucu yemek olduğunu söylemiştir. Bunu İbn Müseyyeb, Şabî, Evzâî, Ahmed ve İshâk söylemişlerdir. Bir üçüncü grup ise, bu iki şeyden efdal olanın, kişiye en kolay şey olduğunu söylemiştir.
Birincilerin delili: Hak Teâlâ'nın, ayetiyle, yine O'nun, ayetidir.
İkincilerin delili: Sefer halinde namazları kısaltmak efdaldır. Bundan dolayı, seferde orucu yemenin de efdal olması gerekir.
Cevap: Alimlerimizden şöyle diyenler vardır: Orucu tamamlamak, efdal olanıdır. Ne var ki, bu görüş zayıftır. Bu ikisi arasında iki yönden fark vardır:
a) Sefer halinde, kısaltıldığı zaman namazın kaza edilmemesine rağmen, oruç yenildiğinde onun kaza edilmesi mesuliyeti devam eder.
b) Orucu yemekle vaktin fazileti gider, namazı kısaltmakla gitmez.
Üçüncülerin delili: Cenâb-ı Allah'ın, "Allah sizin hakkınızda kolaylık diter, hakkınızda zorluk dilemez" (Bakara, 185) ayetidir. Bu ayet, yolcu ve hastalara, eğer kolaylarına geliyorsa oruç tutmalarını, yoksa orucu yemelerini iktiza etmektedir.
İkinci fer: Bu kimse, orucunu yediği zaman, nasıl kaza edecektir?
Bu hususta Hz. Ali'nin, İbn Ömer'in ve Şa'bi'nin görüşü, o kimsenin bunu peşpeşe kaza etmesi gerektiği şeklindedir. Diğerleri ise, kazaya kalmış olan bu oruçların peşpeşe tutulmasının müstehab olduğunu ve aralarının ayrılmasının caiz olduğunu söylemişlerdir.
Birinci görüşte olanlar iki delil getirmişlerdir:
a) Ubeyy İbn Ka'b (r.a)'ın, 'Tutmadığı günler sayısınca peşpeşe..." şeklindeki kıraatidir.
b) Orucun kazası, edasının bir benzeridir. Edası peşpeşe olduğuna göre, kazası da böyle olur.
İkinci görüşte olanların delili ise şudur: ayetindeki, kelimesi, isbât sadedinde gelmiş nekire bir kelimedir. Binaenaleyh bu, oruç tutulmayan günler sayısınca mutlak manada oruç tutmayı emretmektir. Bundan dolayı bu kaza orucunu peşpeşe tutmakla kayıtlamak, ayetin bu umumî manasına muhaliftir.
Ebû Ubeyde İbn el-Cerrâh'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Altah'u Te-âlâ size, bu orucu yemenizde ruhsat verirken, onun kazasında meşakkat vermeyi murad etmemiştir.

195[195] Buharı. Savm, 33.
196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/334-336.

Binaenaleyh, dilersen peşpeşe, istersen aralarını ayırarak tut... Allah en iyi bilendir.
Rivayet edildiğine göre bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Ramazandan tutamadığım günler var. Bu günleri ayrı ayrı kaza etmem caiz midir?" der. Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Söyle bakayım, üzerinde birisinin alacağı olsa, sen de ona onu birer dirhem, ikişer dirhem şeklinde ödeşen; bu olmaz mı?" deyince, adam "evet" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Cenâb-ı Allah ise bağışlayıp müsamaha etmeye daha lâyıktır" buyurur. [197][197]

Dokuzuncu Mesele

Ayetteki, kelimesi, gayr-i munsarıf bir kelimedir. Çünkü bu kelimede, gayr-i munsarif olmanın şartlarından ikisi yani cemilik ve "adi" lik bu-lunmaktadtr, Çünkü bu kelime, kelimesinin cem'idir. Adi oluşuna gelince, bu da şöyledir: Çünkü bu kelime, nın cemi-stdir. ise, kelimesinin müennesidir. kelimesi, veznindedir. Bu vezinde olan kelime, ya harfi cerriyle, ya da eliflâm ile kullanılır; meselâ, "Zeyd, Amr'dan daha üstündür" denilir. Buna göre kıyasen, (Amr'dan daha Önce) denildiği gibi, (Zeyd'den daha geride olan bir adam) da denilir. Ne var ki Araplar, lâfzını hazfetmişlerdir. Çünkü bu lâfız, ja manasını kendiliğinden iktiza eder. Böylece Araplar, lâfzın kendisine delâlet etmesiyle yetinerek, lâfzını düşürmüşlerdir. Eliflâm ise, harf-i cerrinin bulunmasına mânidirler. Bunun eliflâmsız kullanılması caiz olunca, kelimeleri, benzerlerinin hükmünden udûl etmiş,
çıkmışlardır. Çünkü eliflâm, bu kelimede kullanılmış, daha sonraysa hazfedilmiştir. [198][198]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:
Meşhur ve mütevatir olan kıraat, şeklindedir. İkrime, Eyyûb es-Sahtiyanî ve Atâ, şeklinde okumuşlardır. Kimileri bu kıraatin İbn Abbâs, Said İbn Cübeyr ve Mücahid'den de rivayet edildiğini söylemişlerdir. İbn Cinnî şöyle demiştir: kelimesinin aynel-fiili, Arapların, ve "Benim o şeyi yapmaya gücüm yetmez"
demeleri gibi, vâvchr. şeklindeki okunuş da buna bina edilmiştir. Yani, "ona güç yetirenler" anlamındadır. Bu senin tıpkı, manasında olarak demen gibidir. [199][199]

İkinci Mesele

Âlimler Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundan neyin murad edildiği hususunda, ihtilaf etmişler ve şu görüşleri öne sürmüşlerdir:
1) Bu,hasta ve yolcuyla ilgili bir ifâdedir. Bu böyledir, çünkü yolcu ve hasta kimselerden bazan oruç tutamayanlar, bazan da oruç tutabilenler çıkabilir. Tutamayanların hükmünü Hak Teâlâ, "Kim hasta olur ya da yolculukta bulunursa, tutmadığı günler sayısınca diğer günlerde tutar "ayet inde belirtmiştir.
Oruca tâkât yetiren ve gücü yeten hasta ve yolcuya gelince, işte bu ikisi-ne Cenâb-ı Hak, diyerek işaret etmiştir. Bununla Allah'u Teâlâ sanki, hasta ve yolcu hakkında iki durumun söz konusu olduğunu bildirmiştir. Bunların birisinde, bu kimselerin oruçlarını yeyip sonradan bunun kaza edilmesi gerektiği belirtilmiştir ki, işte bu durum, oruç tutması halinde o kimsenin büyük bir meşakkat çekmesi halidir. Diğerinde ise, o kimsenin oruca takat getirebileceği, oruç tutmanın kendisine ağır gelmediği belirtilmiştir. Bu durumda yolcu ya oruç tutmak veya orucunu yeyip fidye verme arasında muhayyer bırakılır.
2) Pekçok müfessirin görüşü olup buna göre Hak Teâlâ'ntn, buyruğundan maksad, hasta olmayan mukim kimselerdir. Böylece Hak Teâlâ bu kimseyi ilk önce bu iki şey arasında

---

[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/336-338.
[198][198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/338.
[199][199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/338-339.

muhayyer bırakmış, daha sonra da bunu neshederek, muhayyerliği kaldırmış, bizzat orucu o kimseye farz kılmıştır.

3) Allah'u Teâlâ'nın bu ayeti, ihtiyar ve yaşlı kimseler hakkında nazil olmuştur. Bu görüşte olanlar, sözlerini şöyle sürdürürler: Bunun iki şekil de izahı yapılır:

a) Vüs1, takatin üstünde bir durumdur. Buna göre vüs, bir şeye kolaylıkla kadir olacak kimse için kullanılan bir vasıftır. Tâkât ise, bir şeye zorlukla-güç yetiren kimse için kullanılan bir vasıftır. Buna göre, Hak Teâlâ'nın, sözünün mânası, "orucu çok zor tutabilenler ise" şeklinde olur.

b) Bu görüşün, izahında şaz kıraatler de yer almaktadır. kıraatinin mânası, "orucu tutmakta büyük bir külfet ve meşakkat ile karşılaşanlar ise..." şeklindedir. Bunun ancak bir şeyi bir çeşit zorlukla adeta zorlanarak yapabilen kimseler için doğru olabileceği herkesçe malûm bir şeydir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu görüşte olanlar da iki şekilde ihtilâf etmişlerdir:

1) Bu Süddî'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, bu kimseler pîr-i fânî olan ihtiyarlardır. Bu izaha göre ayet mensûh değildir. Rivayet edildiğine göre Enes (r.a) ölümünden önce oruç tutamadığı için, orucunu yiyor ve hergün de bir yoksulu doyuruyordu.

2) Bu ifâde, pîr-i fânî, hamile ve çocuğunu emziren kadına da şâmildir. Hasan el-Basrî'ye hem kendileri hem de çocukları için endişelendiklerinde hamile ve emziren kadınların durumu sorulduğunda, o "Hamilelikten daha zor bir hastalık mı vardır? Kadın orucunu yer, sonra da kaza eder" demiştir.

Bil ki ulemâ, pîr-i fânî kimsenin, orucunu yediği zaman fidye verebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Hâmile ve emziren kadtn orucunu yediğinde, bunlara fidye gerekip gerekmediği hususunda âlimler ihtilâf etmiştir. Ezcümle Şâfiî(r.a), "Bu ikisine fidye gerekir" derken, Ebû Hanife, "Fidye vermeleri vâ-cib değildir" demiştir.

Şafiî'nin delili Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesidir. Bu ifâde, hamile ve emziren kadını da içine almaktadır. Hem yine fidye, ihtiyar kimseye vâcibtir. Bu sebeple fidyenin, hamile ve emzikli kadınlara da vâ-cib olması gerekir.

Ebu Hanife, bu iki taraf arasında fark olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "İyice ihtiyar olan bir kimsenin orucu kaza etmesini gerekli görmek imkânsızdır. Binaenaleyh bu kimse, orucu yerse fidye vâcib olur. Hamile ve emzikli kadınların ise oruçlarını kaza etmeleri gerekir. Buna göre şayet biz hem ihtiyarlara, hem bu durumda olan kadınlara fidyeyi vâcib kılsak, bu iki bedeli birden yüklemek olur ki, bu caiz değildir. Çünkü kaza etmek bir bedel, fidye vermek de ayrı bir bedeldir." İşte Hak Teâlâ'nın, buyruğunun tefsiri hususundaki üç görüşün tafsilâtı bundan ibarettir.

Birinci görüş, ki bu Esamm'ın tercihi olan görüştür. Bu görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğuna şunları delil getirmişlerdir:

a) Ayette zikredilen hastalık, ya son hadde varmış bir hastalıktır, ki bu durumda o hastanın oruç tutması mümkün değildir. Veya bundan maksad "hastalık" denen herşeydir; Veyahut da bu iki kısım arasında bulunan şeydir. İkinci kısmın murad edilmiş olması ittifakla bâtıldır. Üçüncü kısım da bâtıldır. Çünkü arada olan şeylerin, düzenli olmayan birçok mertebeleri vardır. Bunlardan herbir mertebe, kendisinden üstte olan mertebelere nisbetle zayıf, kendisinden aşağıda kalanlara nisbetle ise kuvvetlidir. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın muradı olan mertebeye, tâfızda bir delâlet olmayınca, ayet mücmel otur ki bu da asi olanın aksidir. Bu iki kısım bâtıl olunca, Hak Teâlâ'nın muradının birinci kısımdaki hastalık olduğu ortaya çıkar. Bu böyledir, çünkü bu husus mazbut (sağlam) bir husustur. Binaenaleyh ayeti, bu manaya hamletmek daha evlâdır. Çünkü bu, ayeti mücmel saymaya götürmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, "Ayetin başı, "Size sayılı günlerde oruç tutmak farz kılındı..." buyruğu ile, orucun farz kılındığına delâlet etmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, mazeretli olan kimselerin durumunu açıklamıştır. Bu mazeretliler de, "orucu hiç tutmayanlar" ve "ancak güçlükle tutabilecek olanlar" diye iki kısma ayrılınca, Cenâb-ı Hak birinci kısmın hükmünü zikrettikten sonra ikinci kısmın hükmünü getirmiştir.

b) Örfte, kuvvetli ve gücü yeten kimseye, "Onun buna gücü yeter" denmez. Çpnkü bu lâfız ancak, bir şeye bir çeşit güçlükle takat yetirebilen kimse hakkında kullanılır.

c) Sizin görüşünüze itibâr edilirse, ayette mutlaka nesih söz konusu olur. Bizim görüşümüze itibar edilirse bu gerekmez. Neshin, ne kadar az olursa o kadar evlâ olacağı malumdur. Binaenaleyh, vaki olduğuna dair lâfızda bir delil bulunmaksızın neshin olduğu hükmüne varmak caiz değildir.

d) Bu ayetin mensuh olduğunu söyleyenler, bunu nesheden ayetin, "Sizden kim o (ramazan) ayında bulunursa (orucu

tutsun)" (Bakara, 185) ayeti olduğunda ittifak etmişlerdir. Halbuki bu caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ, bu ayetin sonunda, "Allah sizin içki kolaylığı murad ediyor, zorluğu değil" (Bakara, ıss) buyurmuştur. Eğer bu ayet, o ayetin nâsihi olsaydı Allah Teâlâ'nın, "Allah sizin için kolaylığı murad ediyor, zorluğu değil" beyanı bunun peşine uygun düşmezdi. Çünkü ayetin nâsih olduğunu söylemek, orucun zorluk olmasını ve vacib oluşunun bu gibi durumlarda muhayyerlik üzere olmamasını gerektirir. Bu da, kolaylığı kaldırıp yerine zorluğu getirmek olur. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın "Allah sizin için kolaylığı murâd ediyor, zorluğu değil" demesi nasıl uygun düşer?

Kâdî (rh.a) Esamm'ın görüşünün bozuk olduğuna şöyle istidlal etmiştir: "Allah Teâlâ'nın, sözü "yolcu" ve "hasta" lâfızlarına atfedilmiştir. Matufun (atfedilenin), üzerine atfedildiği şeyden (ma'tufun aleyh) başka olması gerekir. Buna göre Esamm'ın görüşü geçersizdir.

Buna şöyle cevap verilir: "Biz, ayette geçen yolcu ve hastadan maksadın, kesin olarak oruç tutamayacak kimseler olduğunu beyân etmiştik. Hak Teâlâ'ntn, sözünden murad edilenler ise, oruç tutabilecek yolcu ve hastalardır. Binaenaleyh ma'tuf ile ma'tufun aleyh arasındaki başkalık bulunmuş olur. Böylece Esammın tercih ettiği görüşün zayıf olmadığı, bu izahımızla ortaya çıkar.

Biz, cumhura uyup Esamm'ın görüşünün yanlış olduğunu kabul edersek, geriye iki görüş kalır. Müfessirler ile fakihlerin pek çoğu ikinci görüştedirler.

Şafiî de bu görüşü tercih ederek, üçüncü görüşün, yani, ifâdesini, pîr-i fânî, hamile ve emzikli kadınlar manasına hamleden görüşün bozuk olduğuna, "Şayet Allah'u Teâlâ'nın maksadı, pîr-i fânî olan ihtiyarlar olsaydı, ayetin sonunda, "Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır" buyurmazdı. Çünkü pir-i fânî olan oruca güç yetiremez" diyerek istidlal etmiştir. Birisi şöyle diyebilir: "Bu ifâde, "oruca güç yetirebilen, fakat oruç tutmak kendisine güç gelen" İhtiyarlar manasına hamledilmiştir. Bu takdire göre de, bu gibi kimselere, "Eğer bu zor şeylere tahammül edersen, şüphesiz ki bu senin için daha hayırlı olur. Çünkü ibâdet ne kadar meşakkatli olursa, o nisbette daha sevaplı olur" denilmiş olması imkansız değildir. 200[200]

Fidye Kelimesi İle İlgili Farklı Kıraatlere Göre Tefsirler

Allah Teâlâ'nın, "Bir yoksul doyumu fidye (gerekir)" ayetiyle ilgili iki mesele vardır:

Nâfi ve İbn Âmir, kelimesini tenvinsiz, kelimesini onun muzafun ileyhi olarak kesre ile ve, kelimesini cemi sîgasıyla okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, kelimesini tenvinli, kelimesini merfu olarak, kelimesini ise müfred ve mecrür olarak okumuşlardır. Birinci şekilde okunuş hususunda iki konu vardır:

1) kelimesinin, lâfzına izafe edilmesinin manası nedir? Biz deriz ki: Bu hususta da iki vecih vardır:

a) Fidyenin bir zatı (varlığı) taam oluşu onun bir sıfatıdır. Bunagöre bu izafet, mevsûfun sıfatına izafeti hatundandır. Mesela Araplar, (Mescidü'l Câmî) ve, (Ahmak bakla, su kenarında biten bakla) derler.

b) Vahidi şöyle demiştir: "Fidye, ödenmesi vâcib olan mlkdarın ismidir. (yemek) ise, hem fidyeye hem de ondan başka şeylere şamil olan bir isimdir. Binaenaleyh bu izafet, manasına olan bir izafettir. Nitekim sen, "ipekten elbise" ve "demirden yüzük" manasında, dersin. Ayette de takdir, 'Teme/eten bir fidye" şeklin-

---

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/339-342.

dedir. Böylece, fidyeye de taam ismini vermen suretiyle fidye taama muzâf kılınmıştır."
2) Bu kıraatte, kelime cemî olarak, şeklinde okunmuştur. Çünkü oruca güç yetirenler, bir gruptur. Onlardan herbirinin bir miskin olması gerekir. İkinci kıraate göre ise "fidye" tenvinle okunmuştur. Bu şekilde okuyanlar, "fidye" kelimesinden sonra gelen lâfzın, onu açıkladığını kabul etmişler, ve "miskin" kelimesini de müfred getirmişlerdir. Çünkü mana, "Bunlardan herbirine bir gün için bir miskini doyurma gerekir" şeklindedir. 201[201]

İkinci Mesele

"Fidye" karşılık manasınadır. Bu karşılık da, birşeye mukabil bulunan bir bedelden ibarettir. Ebu Hanife'ye göre bu karşılık, buğdayda yarım sâ202[202] başka şeylerden ise bir sa'dir. Bir sâ' da iki müdd mukabilidir. İmâm Şafiî'ye göre ise, fidye bir "müdd'dür."203[203]

Üçüncü Mesele

Cübbâî, ayeti ile, istitâa (kulun kudretinin), fiilin o kul tarafından işlenmesinden önce kulda mevcut olduğuna istidlal ederek şöyle demiştir: "Cenâb-ı Allah'ın, sözündeki, zamiri oruca râcîdir. Buna göre Hak Teâlâ, oruç tutulmamış iken de, o kulun oruç tutmaya kudretinin bulunduğunu belirtmiştir. Çünkü Allah, o kimseye fidye ödemeyi vâcib kılmıştır. Halbuki o kimseye fidye, ancak oruç tutmadığı zaman vâcib olur. Binaenaleyh bu, oruç tutma kudretinin, oruç tutulmazdan önce de o kulda bulunduğuna delâlet eder.
Eğer, "Bu zamirin, fidyeye râcî olması niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Bunun iki sebebi vardır:
a) Fidye lâfzı, zamirden önce geçmemiştir. O halde zamir, ona nasıl râcî olabilir?
b) Zamir müzekker, "fidye" lâfzı ise müennestir. Şayet: "Bu ayet nes-hedilmiştir. Binaenaleyh bu ayet ile istidlalde bulunmak nasıl caiz olur?" denilirse, biz deriz ki: Ayet neshedilmeden önce, kulun kudretinin fiilinden önce bulunduğuna delâlet etmiştir. Hakikatler değişmez" (demiştir).
Hak Teâlâ'nın, "Kim içinden gelerek bir hayır yapar (fazlasını verir) se, bu onun İçin daha hayırlıdır" ayetinde üç izah vardır:
1) Bir veya daha çok yoksulu doyurmak.
2) Bir yoksula, vacib olan miktardan daha fazlasını yedirmek.
3) Zührî şöyle mana vermiştir: "Kim hem fidye verir hem de orucu kaza ederse, bu onun için daha hayırlıdır."
Allah Teâlâ'nnın, "Orucunuzu tutmanız sizin için daha hayırlıdır" ayetinde birkaç ihtimal vardır:
1) Bunun, sadece oruç tutabilecek kimselere hitab olması ihtimali. Buna göre ayetin takdiri, "Ey oruç tutabilecek kimseler veya orucu güçlükle tutup meşakkatleri göğüsleyenler, oruç tutmanız fidye vermenizden hayırlıdır" şeklinde olur.
2) Bunun, daha önce bahsi geçenlere, yani hasta, yolcu ve orucu güç-belâ tutanlara bir hitab olması ihtimali.. Bu görüş daha evlâdır. Çünkü lâfız umûmidir. Bu lâfzın, ifâdesine bitişik zikredilmesinden dolayı, bu hükmün sadece onlara âit olması gerekmez. Çünkü lâfız umûmî mana ifâde etmektedir, daha önce geçenlerin hepsi hakkında olmasında bir terslik yoktur. Bu sebeble, böyle hükmetmek gerekir. Bu durumda, 'Sizden kim hasta veya yolcu olursa, (ona) diğer günlerden o günler sayısınca (oruç tutması gerekir)" ayetinde, "... o kimse orucunu yerse, ona diğer günlerden o günler sayısınca oruç tutması gerekir" şeklinde bir takdir yapılır.

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/342-343.
202[202] Sa' bir ölçü birimidir Mikdarı. şer'î dirheme göre, 2.917 kg: örfî dirheme göre ise 3.333 kg'dır.
203[203] Yaklaşık {832 gr) dır.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/343.

3) Cenâb-ı Allah'ın, ĵîj hitabının ayetin başına atfedilmiş olması ihtimali.. Buna göre bu ifâdenin takdiri, "Size oruç tutmanız farz kılındı ve sizin oruç tutmanız daha hayırlıdır" şeklinde olur.
Allah Teâlâ'nın, "eğer bilirseniz..." hitabı...
a) Yani "orucun size farz olduğunu bilirseniz, bizim "oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır" sözümüzün doğruluğunu da biliniz" manasındadır.
b) Ayetin sonu, başı ile ilgilidir. Buna göre takdiri, "Size oruç farz kılındı. Oruç tutmanız, eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır." Yani "ayetin başında da bahsettiğimiz gibi, siz oruçta takva gibi hususiyetleri kazandıran şeylerin bulunduğunu eğer düşünürseniz görürsünüz" şeklindedir.
c) Allah'ı bilen kimsenin, mutlaka kalbinde, Cenâb-ı Makk'ın da, "Allah'dan, kullan içinde ancak alimler
korkar" (Fatır. 26) buyurduğu gibi mutlaka bir Allah korkusu bulunur. Buna göre Allah'u Teâlâ ayette, "ilim" masdarından olan, fitlini zikredip, bununla kendisinden korkmayı kastetmiştir. Korkan kimse, ihtiyatı gözetir. İhtiyat ise orucu tutmadadır. Buna göre sanki, "Eğer Allah'ı bilip O'ndan korkarsanız, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır" denilmek istenmiştir. 204[204]

Ramazan Ayı

"(O saydı günler) Ramazan ayıdır. İnsanlara hidayet olan, hidayetin ve Hırkanın açık delilleri olan Kur'an o ayda indirilmiştir. Öyle İse sizden kim o aya erişirse, onu oruç tutarak geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerde, o tutmadığı günler sayısınca (oruç tutsun.) Allah size kolaylık diler, zorluk değil. Bu, o sayıyı tamamlamanız, ve Allah'ı,sizi muvaffak kıldığı şeylerden dolayı büyük tanımanız içindir. Umulur ki şükredersiniz" (Bakara. 185). 205[205]

Şeftr ve Ramazan Kaimeleri Hakkında Bilgi

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:
"Şehr" (Ay) kelimesi, kelimesinden alınmadır. Birşey ortaya çıktığında, denilir. Aylar da, durumları belirgin olduğu ve herkesçe bilindiği için, diye isimlendirilmiştir. Bu böyledir, çünkü insanların, borçlarının ödeme vakitlerini, oruç tutmaları ve haccetmeleri hususundaki dinî emirleri yerine getirme vaktini bilmeye insanların son derece ihtiyacı vardır. "Şöhret" birşeyin ortaya çıkması demektir. Hilâl de, doğup göründüğü için "şehr" diye adlandırılmıştır. Bazıları, "hilâl" isminden dolayı aya "şehr" denmiştir" demişlerdir. 206[206]

İkinci Mesele

Alimler, (ramazan) kelimesi hususunda ihtilâf ederek şu görüşlere yer vermişlerdir:
a) Mücahİd, "Bu, Allah'u Teâlâ'nın isimlerindendir.
"Şehr-ü Ramazan" (Ramazan Ayı) diyen kimsenin bu sözü, Şehru'llah (Allah'ın Ayı) manasındadır.
Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ramazan geldi Ramazan gitti" şeklinde konuşmayınız, "Ramazan ayı geldi, Ramazan ayı gitti" deyiniz. Çünkü Ramazan, Allah Teâlâ 'nm isimlerinden bir isimdir" demiştir.
b) "Ramazan", Receb ve Sabân gibi ay ismidir. Bu görüşte olanlar, bu kelimenin iştikakı hususunda, birkaç vecih üzere ihtilaf etmişlerdir:
1) Halil'den nakledildiğine göre, bu kelime, ilkbahardan önce gelip, yeryüzünü tozlardan temizleyen yağmur manasına gelen, kelimesinden gelmektedir. Buna göre "Ramazan"

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/343-345.
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/345.
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/346.

kelimesinin manası şudur: "Bu yağmur nasıl yeryüzünü yıkayıp temizliyorsa, Ramazan ayı da bu ümmetin bedenlerinin günahlarını yıkamakta, kalblerini temizlemektedir.

2) Bu kelime, kelimesinden alınmıştır ki bu, güneşin kızgınlığının fazlalığından dolayı, taşın kızması demektir. kelimesi, isimdir. Böylece bu ay, ya o insanların bu aydaki açlıklarının hararetinden dolayı kızmış olmalarından, yahut bu ayın şiddet ve sıkıntısına göğüs germelerinden dolayı kızdıkları, hararetlendikleri için ramazan olarak isimlendirilmiştir. Nitekim insanlar bu aya, "tâbi" adını da vermişlerdir. Çünkü bu ay onlara çok zor geldiğinden onları rahatsız ediyor ve onların peşini bırakmıyordu. Bu hususta şöyle de denilmiştir: Araplar ayların isimlerini eski dillerden alınca, o ayları, o ay içinde cereyan eden zaman ve hallerle adlandırırlardı. Böylece bu ay, hararetin çok fazla olduğu günlere tesadüf ettiğinden, bu süpürdüğü için, bu adla adlandı-nldığı da söylenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Ramazan ayı Allah'm kullarının günahlarım yaktığı için, bu ad İle İsimlendirilmiştir "207[207]

3) Bu isim, Arapların, oku incelip keskinleşmesi için iki taşın arasında sürttükleri zaman kullanmış oldukları, tabirinden alınmıştır. Ayrıca, şeklinde de kullanılır. Bu ay da ramazan diye adlandırılmıştır. Çünkü insanlar bu ayda, intikam almak için silahlarını kızdırır, güneşin alnına atarlardı. Bu görüş Ezherî'den nakledilmiştir.

4) Onların, "Ramazan Allah'ın ismidir. Bu ay da, işte bu isimle isimlendirilmiştir" şeklindeki sözleri şayet doğru ise, mana şöyle olur: Günahlar, allah'm rahmeti karşısında öylesine tükenirler ki âdeta yanıp biterler.. İşte bu aya bereketiyle bütün günahların yanıp arınması mânasında, ramazan adı verilmiştir. 208[208]

"Şehrü" Kelimesinin Merfu ve Mansup Okunmasına Göre Mânalar

Ayet-i kerimenin başındaki, kelimesi, hem mansûb hem de rnerfû olarak okunmuştur. Merfû olarak okunması hususunda şu görüşlere yer verilmistir:

1) Bu görüş Kisâî'ye aittir, Buna göre bu kelime, ifâdesindeki, lâfzından bedet olmak üzere merfû kılınmıştır. Buna göre mâna, "size ramazan ayı farz kılındı" şeklindedir.

2) Bu da Ferrft ve Ahteş'in görüşüdür. Buna göre bu lâfız, Hak Teâlâ'-nın, lâfzından bedel olan mahzûf bir mübtedânın haberidir. Buna göre sanki, "o (yani sayılı günler), ramazan ayıdır" denilmiştir. Çünkü Hak Teâ-lâ'nın, ifâdesi, "sayılı günler'in bir açıklaması ve onun bir beyânı durumundadır.

3) Ebu Ali ise,"İstersen onu, haber-i mahzûf olan bir mübtedâ da yapabilirsin. Çünkü sanki, ifâdesi geçince, size oruçtan farz ki İman şeyler arasında ramazan ayı da, yani onu oruçlu geçirme de vardır" denilmiştir" demektedir.

4) Bazı âlimler de, bu kelimenin mübtedâ; haberinin ise, sılasıyla beraber, olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Zeyd, evde olandır" demesi gibidir.

Ebu Ali ise şöyle demiştir: Bu görüşlerin en uygunu, lâfzının, ramazan ayını oruçlu geçirmeyi emretme hususunda Kur'an lâfzının bir nass olması için, sıfat olmasıdır. Çünkü sen onu bir haber kabul edersen, bu lâfız, ramazan ayının oruçlu geçirileceğine dair bir nass olmaz, tam aksine, o Kur'-an'ın kendisinde indirilmiş olduğunun bildirilmiş olduğu bir ay olmuş olur. Yine, ı£ÖJl lâfzını sıfat kabul edersen, ramazan isminin, açıkça ifâde edilmeyip, kinaye yoluyla, yani zamirle belirtilmesi gerekirdi. Bu senin tıpkı, "Mübarek ramazan ayı; kim o ayda bulunursa o ayı oruçlu geçirsin" demen gibi olur.

Mansûb okuyanların delilleri ise şunlardır:

a) Takdir, "Ramazan ayını oruçlu geçiriniz" şeklindedir.

b) lâfzının, ifâdesinden bedel olmasdır.

c) Bu lâfzın, Hak Teâlâ'nın, hitabının mef'ûlü olmasıdır. Bu görüşü, Keşşaf sahibi zikretmiştir. Kendisine de şu şekilde itiraz edilmiştir: 'jgı lâfzının, fiilinin mef'ûlü olması durumunda ayetin

---

207[207] el-Cami'us-Sağir, 1/103.

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/346-347.

nazmının,"kendisinde Kur'an'ın indirilmiş olduğu ramazan ayında oruç tutmanız, sizin için daha hayırlıdır" şeklinde olur ki, bu da, çok söz söyleyerek mübtedâ ile haberin birbirinden ayrılmasına yol açar. Halbuki bu caiz değildir. Çünkü mübtedâ ve haber tek bir şey yerine geçerler. Halbuki, bir şeyle o şeyin kendisi arasına bir fasıla sokuşturmak caiz değildir.
Allah'u Teâlâ'nın, buyruğuna gelince; bil ki Allah'u Teâlâ bu ibâdeti bu aya tahsis edince, bu tahsisin illetini beyan etmiştir. O da şudur: Allah'u Teâlâ, rubûbiyyet alâmetlerinin en büyüğünü bu aya tahsis etmiştir. O da, Kur'an-ı Kerirn'in bu ayda indirilmiş olmasıdır. Binaenaleyh bu ayın ubûdiyyet yani kulluk alâmetlerinden büyük bir nev'e yani oruca tahsis edilmiş olmasına hayret etmemelidir. Oruç da, samedî nurların, devamlı olarak tecelli etmesini, bu nurların asla gizlenemiyeceğini ve engellenemiyece-ğini gösteren hususlar cümlesindendir. Ne var ki beşeri alâkalar, bu nurların beşerî ruhlarda tecelli etmesine mani olurlar. Oruç ise, beşerî engelleri izâle etme vesilelerinin en güçlüsüdür. İşte bu sebepten dolayı, manevî keşf sahibi kimseler bu nurları ancak oruç ile elde ederler.
İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), "Eğer şeytanlar, insanoğlunun kalbini sarmasalardı, şüphesiz insanlar semâvatın melekûtunu (harikulade hallerini) seyrederlerdi"209[209] buyurmuştur. Böylece oruç ile Kur'an'ın inişi arasında büyük bir ilginin bulunduğu ortaya çıkmış olur. Kur'an'ın inişi bu aya tahsis edilince, orucun da bu aya tahsis edilmesi gerekmiştir. Bu konuda, bir çok sırlar vardır. Yukarıda işaret ettiğimiz kadar sır, burada yeter.
Sonra bu hususta birkaç mesele vardır: 210[210]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Allah'ın, "Kur'an onda inzal edilmiştir" buyruğunun tefsirinde İki görüş vardır:
1) Bu, ekseri alimlerin tercihi olan görüştür. Buna göre Allah Teâlâ, Kur'-an'ı ramazan ayında indirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"ibrahim'in sahifelerl ramazanın ilk gecesinde indi Tevrat altısında; İndi onüçünde, Kur'an ise yirmidördünde indirilmiştir." Burada birkaç sual vardır: 211[211]

Kur'an Başka Vakitlerde de İndiği Halde Ramazanda İnmesinin Mânası

Birinci Sual: Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir defada değil, aksine yirmiüç senelik müddet içinde parça parça indirilmiştir. Kur'an'tn bir kısmı ramazanda indiği gibi, bir kısmı da diğer aylarda inmiştir. O halde onun sadece ramazan ayında indirildiğini söylemenin manası nedir?
Buna iki şekilde cevap verilir:
1) Kur'an, Kadir gecesinden dünya semasına toptan indirildi, sonra oradan parça parça yeryüzüne inzal edildi. Cenâb-ı Hak bunda faydalar olduğunu bildiğinden, Kur'an'ın inzali bu hal üzere devam etmiştir. Çünkü, vahyin kendilerine indirilmesinde, semanın sakinleri olan melekler için de bir maslahat ve fayda gözetilmiş olması akıldan uzak değildir. Ya da malûm olan hususlardandır ki, kendisine en yakın olan cihetten vahyin gelmesini beklemesinde Peygamber (s.a.s) için de faydalar mevcuttur. Veyahut da bunda, Cebrail için de bir fayda vardır; çünkü, onu indirmek ve yerine iletmekle o görevlendirilmiştir.
Kur'an-ı Kerimin Hz. Peygamber'e peyderpey indiril meşindeki hikmetlere gelince, biz bunu Furkan süresindeki, "İnkâr edenler, "O Muhammed'e Kur'an toptan indirilmeli değil miydi?" dediler. Onanla senin kalbini sağlamlaştırmak için, işte biz onu böyle indirdik" (Furkan, 32) ayetinin tefsirinde açıkladık.
2) Bundan murad şudur: Kur'an-ı Kerim'in inzali, ramazan ayında Kadir gecesinde başlamıştır. Bu, Muhammed İbn İshak'ın görüşüdür. Çünkü, vakitlerin en şereflisi olduğundan

---

209[209] Buna yakın bir hadis için bkz. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, M/353-363.
210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/347-349.
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/349.

ve yine malûm ve belirlenmiş vakitler olduğundan millet ve devletlerin başlangıçları ona itibarla belirlenir ve tarihi tesbit edilir.

Bil ki, birinci cevapta herhangi bir mecaz ihtimâline gerek duyulmamaktadır. Burada ise, bu ihtiyaç duyulmaktadır; çünkü bu cevâba göre, Kur'an lâfzının, O'nun kısım ve cüz'lerinden bir kısmına hamtedilmesi gerekir. 212[212]

Hem Kadir Gecesinde Hem de Ramazan Ayında İndirilmesinin İzahı

İkinci Sual: Bu görüşe göre bu ayet ile, Cenâb-ı Hakk'ın, Muhakkak ki biz Onu, Kadir gecesinde indirdik" (Kadr,1) ve,"Muhakkak ki biz Onu, mübarek bir gecede indirdik" (Duhân, 3) ayetlerini nasıl cem edebiliriz?

Cevap: Rivayet edildiğine göre İbn Ömer, bu ve, ayetiyle, Kadir gecesinin ramazan ayında olduğuna istidlal etmiştir. Bu böyledir; çünkü Kadir gecesi ramazan ayında olunca, Kur'an'ın Kadir gecesinde indirilmesi, onun ramazan ayında indirilmiş olması gibi olur. Bu, birisinin tıpkı, "Falancayla şu ayda karşılaştım" deyip de kendisine, "O ayın hangi gününde?" denildiğinde, onun "falanca günde" demesi gibidir. Böyiece bu ifâde, birinci sözüp açıklaması olmuş olur. İşte burada da böyledir. 213[213]

Levh-i Mahfuz'dan Dünya Semasına, Oradan Hz. Peygambere İndirilmesi

Üçüncü Sual: Bu görüşe göre Kur'an'ın nüzulü hakkında şöyle denilebilmesi muhtemeldir: Allah'u Teâlâ Kur'an'ın tamamını Kadir gecesinde Levb-i Muhfuz'dan dünya semasına indirmiş, daha sonra da Kur'an'ı Hz. Muhammed'e ömrünün sonuna kadar, peyderpey indirmiştir.

Yine şöyle de denilebilir: Allah'u Teâlâ, o yıl içerisinde Hz. Muhammed ve ümmetinin kendisine ihtiyaç duyacağı şeyleri biliyor ve o şeylere dair Kur'an hükümlerini Levh-i Mahfuz'dan dünya semasına indiriyordu. Daha sonra da Kur'an'ı peygamberine, ihtiyacına göre indirmeye devam ediyordu. Hz. Mu-hammed hayatta olduğu sürece, böyle indirmeye devam etmiştir. Buna göre bu iki ihtimalden hangisi doğruya daha yakındır?

Cevap: Her ikisi de ihtimat dahilindedir. Çünkü Allah'ın beyanından şahsın(ferdin)murad edilmiş olması muhtemeldir ki, bu da muayyen bir ramazandır. Ve yine bu ifâdeden, nev'in de murad edilmiş olması muhtemeldir. Bunlardan herbiri uygun bir ihtimal olunca, tavakkuf etmek, bir şey söylememek gerekir.

2) Süfyan ibn Uyeyne şöyle demiştir: Hak Teâlâ'nm, buyruğunun manası, "O ayın fazileti hakkında Kur'an indirildi" şeklindedir. Bu Hüseyin İbn Fadl'ın tercih ettiği bir görüştür. O şöyle demiştir: Bunun bir benzeri de, "Sıddîk (r.a) hakkında falan ayet indiririlmiştir" denildiğinde, bu sözü söyleyenler Sıddîk (r.a)'ın kendisi hakkında değil, O'nun fazileti hakkında indiğini kasdetmeleridir. İbnu'l-Enbarî de, ifâdesinin manasının, insanlara orucun vâcib kılınması hususunda, Kur'an indirilmiştir. Nitekim bir kimse, zekâtın vacib kılınmış olduğunu murad ederek, "Allah zekât hakkında şunu şunu..."; içkinin haram kılındığını murad ederek de, "içki hakkında da şunu indirmiştir" der. 214[214]

"Kur'an" Kelimesinin Mânası Hakkında Malûmat

Kur'an, Allah'ın kelâmından iki kapak arasında bulunan şeyin adıdır. Âlimler Kur'an kelimesinin nereden iştikak ettiği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Buna göre Vahidî "el-Basît" isimli eserinde, Muhammed fbn Abdullah İbn el-Hakem'den Şafiî (r.a)'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kur'an bir isimdir. Hemzeli değildir. lâfzından da iştikak etmemiştir. Ancak O, Tevrat ve İncil gibi Allah'ın kitabına verilen bir isimdir. Tıpkı,

---

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/349-350.

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/350.

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/350-351.

"Kur'an'ı okuduğun zaman..." (Isra, 45) buyurulduğu gibi, lâfzı hemzelenir ama, O (Kur'an) lâfzı hemzelenmez. Vahidî sözüne şöyle devam eder. Şafiî'nin, "Bu Allah'ın kitabının ismidir" şeklindeki görüşünden onun bu lâfzın müştak bir kelime olmadığı fikrine taraftar olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer alimler ise, Kur'an'ın lâfzının müştak bir lâfız olduğu görüşündedirler.

Bil ki, bu görüşte olanlardan bazıları bu lâfzı yine hemzelemez, hemzeli okumazlarken, bazıları ise onu hemzeli okumuş, hemzeli olduğunu söylemişlerdir. Birincilere gelince, bunların Kur'an kelimesine dâir iki çeşit iştikakları bulunmaktadır:

a) Bu, iki şeyi birbirine karıştırdığın zaman söylemiş olduğun, İfâdesinden alınmıştır. Buna göre Kur'an lâfzı, kelimesinden müştak bir lâfızdır. Bu kelimeden türetilen isim ise, hemzesiz olarak, dır.

Buna göre Kur'an'ın böyle isimlendirilmesi, "Ya onda bulunan sûre, ayet ve harflerin birbirlerine yaklaştırılmış ve birbirlerine eklenmiş bulunması veya Kur'an'da bulunan hüküm ve kanunların birbirlerine bitişmiş olarak içice bulunması ndan,veyahut da Kur'an'da, O'nun Allah katından olduğuna delalet eden delillerin yanyana zikredilmiş, yani o Kur'an'ın fesahatin bütün yönlerini, hayranlık uyandıran bir üslûbu, gaybden haberler verme özelliğini ve birçok ilimleri ihtiva etmiş olması bakımından" dır. Bu takdire göre bu lâfız, den müştak bir lâfızdır. Ondan elde edilen isim ise, hemzesiz olarak, dır.

b) Ferrâ, Kur'an'ın, kelimesinden alınmış bir isim olduğunu söylemektedir. Çünkü ayetler, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Şayet Kur'an Allah'tan başkast katından gelseydi onda birçok ihtilâflar bulurlardı" (Nisa. 82) buyurduğu gibi, birbirlerini doğrulamaktadırlar. Buna göre ayetler, birer karine demektir.

Bu ismi hemze ley enler de şu görüşlere yer vermişlerdir:

a) Bu kelime, kıraat kökünden bir masdardır. Meselâ, jyî şeklinde söylenmektedir. Buna göre Kur'an lâfzı, bir masdardır. Kur'an vezninde olan bazı masdarlar ise rüchân, noksan, hüsran, gufran gibi kelimelerdir. Şair ise şöyle demiştir:

Burada, demek, demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki fecr vaktinin kıraatine şahid olunur" (İsra, 78) buyurmuştur. İşte aslolan budur. Sonra okunan şeye de Kur'an adı verilir. Çünkü mef'ûle masdar ile de işaret edilir. Nitekim Araplar,içilen şeye "şarâp", yazılan şeye de "kitap" adını verirler. İşte örfte bu isim, bu şekilde meşhur otmuş; böylece de insanlar bu kelimeyi Allah'ın kelâmına isim olarak vermişlerdir.

b) Zeccâc ve Ebu Ubeyde bu lâfzın, toplamak manasına gelen, kelimesinden alındığını söylemişlerdir. Nitekim Amr şöyle demiştir:

Yani, beyaz renkli deve, rahminde bir yavru tutmamış, hamile kalmamıştır. Yine, kanın, kadının rahminde toplandığı günler manasına gelen, ifâdesi de bu köktendir. Buna göre Kur'an da sûreleri ihtiva edip, onları birbirine eklediği için Kur'an diye adlandırılmıştır.

c) Kutrub'un görüşüdür. Buna göre Kur'an, okuyan kimse onu yazdığı ve onu okurken de sanki onu ağzından atıyor, çıkarıyormuş gibi olduğu, için, Kur'an diye adlandırılmıştır. Kutrub'un ifâdesi, Arapların şu sözlerinden alınmıştır: Yani yavru atmadı, asla yavrusunu düşürmedi ve onu dışarı atmadı.. İşte bu izahtan dolayı, hayız da, diye adlandırılmıştır. Buna göre, Kur'an'ı okuyan kimse onu ağzından çıkardığı için Kur'an diye adlandırılmıştır. 215[215]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, 'Eğer, kulumuza indirdiğimizden şüphe İçinde iseniz..." (Bakara, 23) ayetinin tefsirinde de zikrettiğimiz gibi, tenzil tedrici olarak indirmeye, inzal ise toptan, bir defada indirmeye tahsis edilmişlerdir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Allah sana. Kendisinden öncekini doğrulamak üzere bir hak ile kitabı peyderpey indirdi; yine Tevrat'ı ve İncil'i indirdi..." (a. imran, 3) buyurmuştur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Burada, Allah'u Teâlâ'ntn, buyruÖundan

---

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/351-353.

maksadın, Kur'an'ın Levh-i Mah-fuz'dan dünya semasına indirilmesi hususu olunca, Allah'u Teâlâ muhakkak ki bunu "tenzil" ile değil de "inzal" lâfzı ile bildirmiştir. İşte bu da, bu görüştekilerin görüşünün, diğerlerinkinden daha üstün olduğuna delâlet eder.
Hak Teâlâ'nın, sözünde iki mesele vardır: 216[216]

Birinci Mesele

kelimesinin lâfzını, Hak Teâlâ'nın, (Bakara. 2) ayetinin tefsirinde açıklamıştık.Yalnız burada bir sual söz konusudur. Bu da şudur: Allah'u Teâlâ, ayetinde Kur'an'ın müttakiler için bir rehber olduğunu; burada ise bütün insanlar için bir hidayet kaynağı olduğunu açıklamıştır. Buna göre, bu ayetleri nasıl bağdaştırabiliriz? Bunun cevabını da orada zikretmiştik. 217[217]

İkinci Mesele

kelimeleri hâl olmak üzere mansûbdurlar. Yani, "Kur'an insanları hakka ulaştırır olduğu halde; ve yine Kur'an, hakka ileten, hak ile bâtılın arasını da ayıran rehber olarak apaçık ayetler halinde indirilmiştir" demektir. 218[218]

Kur'an Hem Hidayet, Hem de Hidayet Delilleridir

Hak Teâlâ'nın, buyruğunda bir müşkil bulunmaktadır. O da, dedikten sonra, anlamı nedir? şeklindedir.
Buna birçok bakımdan cevap verebiliriz:
a) Allah'u Teâlâ Kur'an'ın Önce bir hidayet olduğundan bahsetmiştir. Sonra hidayet ise iki kısma ayrılır:
1- Kur'an'ın insanları hidayete ulaştırmış olduğu çok açık ve net biçimde müşahede edilir.
2) Hidayet bazan bu şekilde tecelli etmez, yani gizli kalır. Birinci kısmın daha üstün olduğunda herhangi bir şüphe söz konusu değildir. Burada sanki şöyle denmek istenmiştir: O Kur'an bir hidayettir; çünkü hidayet rehberi olmak hususunda o apaçıktır ve hak ile bâtılın da arasını ayırandır. Buna göre bu. Önce cinsin zikredilip, nev'in ona atfedilmesi kabilindendir; zira o, nevileri n en şerefi isidir.
Buna göre ayetin takdirî manası sanki şöyle olmaktadır: "Kur'an bir hidayet rehberidir. Yine bu, hidayetin apaçık bir delilidir; yine Kur'an, hidayete erdiren apaçık ve kesin delillerdir." Muhakkak ki bu, son derece te'kid ve mübalağa ifâde eden bir ifâdedir.
b) Kur'an'ın bizzat kendisi bir hidayet kaynağıdır" denilebilir. Bununla beraber o, hidayet ve furkân olmak üzere, apaçık, seksiz ve şüphesiz delillerdir.
lamak üzere, hak ile, peyderpey kitabı indirdi, insanlar için bir hidâyet rehberi olmak üzere daha önce Tevrat'ı ve İncil'i indirmiş, Furkân'ı indirmiştir " (ali imran.3-4). "Hani biz Musa'ya kitabı ve Furkân'ı vermiştik.. Umulur ki, hidayeteerersiniz" (Bakara, 53). "Andolsun ki biz, müttaktier için bir ışık kaynağı ve Öğüt olmak üzere, Musa ve Harun'a Furkân'ı verdik" (Enbiyâ. 48) buyurmuştur. Böylece yüce ve mukaddes olan Allah, Kur'an'ın bizzat kendisinin bir hidayet rehberi olduğunu ve O'nda, hidayet olan ve hak ile bâtılı ayıran önceki kitaplardan da hidayetin bulunduğunu beyan etmiştir.
c) Birincisini, dinin usûlüne (itikadı meselelerine), ikincisini de dinin ahkâmına hamletmek mümkündür. İşte böylece, bu durumda söz konusu olan tekrar, bertaraf edilmiş olur. Allah en iyi bilendir.

216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/353.
217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/353.
218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/353.

Ailah'u Teâlâ'nın, buyruğunda birkaç mesele vardır: 219[219]

Birinci Mesele

Vahidî (r.a) "Basit" isimli eserinde Ahfeş ve Ma ziri'nin şöyle dediklerini nakletmiştir: "Allah Teâlâ'nın, sözündeki fâ harfi, zâid bir harftir." Bu iki zât sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: Bu böyledir, çünkü fâ harfi bazan atıf için, bazan da ceza için (cevâb olarak) gelir. Veyahut da zâid olur. Burada atıf ve bir cevâb olarak gelmiş olmasının bir mânası yoktur. Ailah'u Teâlâ'nın, kendisinden kaçtığınız ölüm, muhakkak ki sizin karşınıza çıkacak; sonra siz gayb aleminin âlimi olan Allah'ın huzuruna döndürüleceksiniz" (Cuma. 8) ayetinde fâ harfi de zâiddir.
Ben derim ki, buradaki fâ harfinin bir ceza ve cevap olarak bulunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Allah'u Teâlâ, diğer ayların bu hususta kendisiyle boy ölçüşemiyeceği ve ona ortak olamıyacağı bir biçimde, en büyük faziletleri ramazan ayına tahsis edince, ramazan ayına bu kadar faziletin tahsis edilmesinin, yine bu aya böyle bir ibadetin de tahsis edilmesinin uygun düşeceğini beyan etmiştir. Eğer durum böyle olmasaydı, burada böyle bir faziletin öncelikle zikredilmesinin bir mânası olmazdı. Buna göre sanki şöyle denmek istenmiştir: "Bu faziletin bu aya mahsus olduğu bilinince, sizler de ey kullarım, bu ibâdeti bu aya tahsis edin!.." Allah'u Teâlâ'nın, sözündeki fâ harfi de zâid, fazladan değildir. Tam aksine bu, "zıddın zıd ile karşılaştırılması" kabilindendir. Buna göre sanki şöyle denmiştir: Onlar ölümden kaçınca, kaderden sakınmalarının herhangi bir fayda vermeyeceğini bilsinler diye, onların cezaları, ölümün onlara hep yaklaşmasıdır. 220[220]

İkinci Mesele

Ayet-i kerimede geçen, kelimesinin manaşı, (bulundu) dır. hazır olmak, bulunmak demektir. Sonra burada iki
görüş vardır:
a) fiilinin mef'ûlü hazmedilmiştir. Çünkü mâna "yolcu olmadı" manasına olarak, "Sizden kim beldesinde veya evinde bulunursa..." şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın. kelimesi, zaman zarfı olarak mansûbtur. Hak Teâlâ'nın, kelimesindeki hâ zamiri de böyledir.
b) lâfzının mef'ûlü, lâfzıdır. Buna göre ayetin takdiri, "Kim aklı ve bilgisiyle ramazan ayını müşahede ederse, o ayı oruçlu geçirsin..." şeklindedir. Bu, tıpkı,"falancanın yaşadığı çağda bulundum" ve, "Falancanın zamanına yetiştim" denilmesi gibidir.
Bil ki bu iki görüşün manası, ancak ayetin zahirine muhalefet etmek suretiyle tamamlanır. Birinci görüş ancak ilâve birşeyin takdir edilmesiyle tamamlanır. İkinci görüş de ayetin tahsis edilmesini gerektirir. Bu böyledir. Çünkü ramazan ayında bulunmak, hiçbirine oruç farz olmadığı halde çocuk, mecnun, hasta ve yolcu için de söz konusudur. Ne var ki biz, usûl-ü fıkıhda, tahsis ile takdir etmek arasında bir tezad meydana geldiğinde, tahsisin evlâ olduğunu açıklamıştık. Yine biz, birincrgörüşe göre, takdir etmeyi gerekli gördüğümüzde, tahsisi de gerekli görmüş oluruz. Çünkü kendilerine oruç tutma vacib olmadığı halde, çocuk, deli ve hasta gibi herbir şahıs ramazan ayında bulunmuştur. Hatta yolcu bu ifâdenin şümulüne girmez. Dolayısıyla bu hususta, bu şekli tahsis etmeye ihtiyaç duyulmaz. Buna göre birinci görüş, hem tahsis hem de takdir yapmakla bulunabilir. İkinci görüş ise, sadece tahsis ile mümkün olur. Binaenaleyh ikinci görüş daha evlâ olmuş olur. Vahidi ve Keşşaf sahibi (Zemahşeri) gibi çoğu muhakkik alimler birinci görüşü benimsemiş oldukları halde, bana göre bu konudaki hüküm işte budur. 221[221]

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/354-355.
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/355.
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/355-356.

Üçüncü Mesele

ayetindeki, lâfzındaki lam-ı tarif, daha önce geçen mâhûd (bilinen) bir ayı ifâde eder. Bu da ramazan ayıdır. Bunun bir benzeri de, "Onlar, o hususta dört şahid getirmeli değiller miydi? Şahidİeri getirmediklerine göre..." (Nûr, 13) yani o dört şahidi getirmediklerine göre..." ayetidir. 222[222]

Dördüncü Mesele

Bil ki ayette bir müskil vardır. O da şudur: ifâdesi, şart ve cevaptan meydana gelmiş bir tüm cümledir. Buna göre şart ramazan ayında bulunmak, cevab ise oruçla ilgili emirdir. Şart tam manasıyla bulunmadıkça, kendisine cevab (ceza, netice) terettüb etmez. ", başından sonuna kadar belirlenmiş belli bir zamanın adıdır. Bir ayda bulunmak, ancak o ayın son cüz'ünde bulunmakla olur. Halbuki ayetin zahiri, ayın son cüz'ünde bulunan kimsenin bütün ayı oruç tutmasını gerektirir ki bu imkânsızdır. Çünkü bu "İşi, sona ermiş (geçip gitmekte olan) bir zamanda yapma" neticesine götürür ki bu imkânsızdır. İşte bu delilden ötürü, ayeti zahirine hamletmenin imkânsız olduğunu ve onu mutlaka te'vil etmek gerektiğini anlamış olduk. Bu te'vilin şekli ise, "şehr" (Ay) lâfzının cümlenin şart kısmında bulunan "şehr"in (ayın) cüzlerinden birine ham (edilmesidir. Buna göre manası şöyle olur: "Kim ramazan ayının cüzlerinden bir cüzünde sağ olarak bulunursa, bütün ayı oruç tutsun." İşte buna göre, kim ramazan ayında bulunursa, şüphesiz o kimse o ayın bir cüzünde bulunmuş demektir. Böylece şart tahakkuk ettiği için, ceza (netice) terettüb etmiş olur ki bu ceza, ayın hepsini oruç tutmaktır. Bu te'vile göre ayetin manası doğru olur. Bu te'vil de sadece küllü (bütünü) cüz'üne hamletmekten başka birşey değildir ki bu (yani zikr-i cüz irade-i küll) meşhur bir mecaz nev'idir,

Hz. AH (k.v)' den nakledildiğine göre, bu ayetten maksad, "Sizden kim ramazan ayının evvelinde bulunursa, o ayın tamamını oruç tutsun" manasıdır. Yukarıda zikrettiğimiz delillerle, sadece bu sözün doğru olduğunu anlamış olursun. Sonra bu asıldan, iki fer'i mesele dallanır.

a) İnsan ramazan ayının evveline şâhid olduğu zaman bu ayın tamamını oruç tutması gerekir mi?

b) İnsan, ramazan ayının sonuna şâhid olduğu zaman, bu ayın hepsini oruç tutması gerekir mi?

Birincisine gelince, Hz. Ali (r.a)'den nakledildiğine göre mukim iken ramazan ayına girip de, daha sonra yolcu olan kimsenin bütün ayı oruç tutması vacibtir. Çünkü biz, ayetin, ramazan ayının evvelinde bulunan kimsenin, bütün bu ayı oruç tutmasının vâcib olduğuna delâlet ettiğini açıklamıştık.

Diğer müçtehidler ise şöyle diyorlar: "Allah Teâlâ'ntn, ayetinin manası, hernekatdar, "kim ramazan ayının evvelinde bulunursa, ayın tamamını oruç tutsun" şeklinde ise de bu, mukim ve yolcunun içine dahil olduğu umûmî bir ifâdedir.

Bundan sonra Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizden kim hasta ve yolcu olursa, ona diğer günlerden (onun) sayısınca (oruç tutması) gerekir" ayeti husûsî mana ifâde eden bir cümledir. Has ifâde, âmm ifâdeden c|aha önce nazar-ı itibara alınır. Böylece o kimsenin, ramazan ayına girdikten sonra yolculuğa çıksa bile, yolculukta orucunu bozabileceği ortaya çıkmış olur.

İkinci fer'î meseleye gelince; Ebu Hanife, ramazan ayı içinde iyileşen deli kimsenin, oruçsuz geçirdiği günleri kaza etmesinin gerektiğini öne sürüp şöyle demiştir: "Biz, ayetten anlaşılan mananın, "Kim ramazan ayının bir cüz'üne yetişirse, bütün ramazanı oruç tutması gerekir" şeklinde olduğuna delil getirmistik. Deli kimse, ramazan ayının ortasında iyileştiği zaman, ramazanın bir cüz'ünde bulunmuş olur. Böylece de ramazanın tamamını oruç tutması gerekir. Daha önce geçen günleri oruçlu geçirmesi mümkün olmadığına göre, kaza etmesi

---

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/356.

vacibtir." [223]

Ramazanın Başlangıcı Nasıl Bilinir?

Bil ki, ki ayeti iki konuyu açıklamayı gerektirir:

Birinci Konu: Ramazan ayına şahid olma (bulunma) ne ile meydana gelir? Biz deriz ki: Bu ya ramazan hilâlini bizzat görmekle veya bunu duymakla olur.

Görme hususunda deriz ki: İnsan, ramazan hilâlini gördüğü zaman, ya tek başına görür veya böyle olmaz. Eğer tek başına görürse, devlet başkanı (imâm) ya onun bu husustaki şahadetini ya kabul veya reddeder.

Eğer bu kimse ramazan hilâlini tek başına görür ve imâm da onun şahid-liğini reddederse, yine de kendisinin oruç tutması gerekir. Çünkü Hak Teâlâ, ramazan ayında bulunmayı (şâhid olmayı), o kimseye orucun vacib oluş sebebi kılmıştır. Çünkü böylece bu kimse hakkında, "ramazan ayında bulunma" meydana gelmiştir. Bu sebeble artık o kimsenin oruç tutmasının vâcib olması gerekir.

Fakat o kimse, ramazan hilâlini tek başına görür ve devlet başkanı (imâm) da o kimsenin şahadetini kabul ederse veyahut da bu kimse hilâli başka kimselerle beraber görürse, orucun vacib olması hususunda şüphe kalmaz.

Duyma yolu ile ramazan ayına şahid olma (bulunma) hususuna gelince; biz deriz ki: Ramazan hilâlinin görüldüğüne dair iki âdil kimse (şahid) bulunduğu zaman, hem oruç tutma hem de bayram etme hususunda hüküm verilir.

Şevval ayını gördüğüne dâir şehâdette bulunan âdil bir kimse olduğunda ise, bu bir kişinin şehâdetine göre hüküm verilip bayram edilmez. Fakat ramazan hilâlini gördüğüne dair tek kişi şahidlik ettiği zaman, oruç tutma emrinden dolayı, bu tek kişinin şahadetine dayanılarak ihtiyaten hüküm verilip oruca başlanabilir.

Ramazan hilâlini görme ile, şevval hilâlini görme arasındaki fark şudur: Ramazan hilâlini görmek bir ibâdete girmek için esastır, şevval hilâlini görmek ise bir ibâdetten (oruçtan) çıkmak için esastır. İbâdetin varlığını (vaktinin geldiğini) söyleme hususunda tek kişinin sözü kabul edilir; ama ibâdetten çıkma (vaktinin bittiği) hususunda, ancak İki kişinin sözüne dayanılır. Hakikatte ikisi arasında bir fark olmasa bile biz, ihtiyaten oruç tutup yemesinler diye, ramazan hilâlinin görülmesi hususunda bir kişinin sözünü kabul ettik; ihtiyaten oruç tutsunlar ve oruçlarını yemesinler diye, şevval hilâlinin görülmesi hususunda da bir tek kişinin şehâdetini kabul etmedik.

İkinci Konu: Orucun Tarifi: Biz deriz ki: "Oruç, oruç tuttuğunu bilerek, niyetli olarak, gerçek fecrin (fecr-i sâdık) doğmasının başlangıcından, güneş batıncaya kadar, orucu bozacak şeylerden i..sanın kendisini uzak tutmasıdır." Bu tarifte bazı kayıtlar vardır:

1) Tarifte geçen "imsak" (insanın kendini uzak tutması) kaydı, iki şeyi tarif dışı bırakmak içindir:

a) Bir sinek oruçlunun boğazına kaçtığında veya yürürken yolun tozu onun ağzından karnına gittiğinde, bu kimsenin orucu bâtıl olmaz. Çünkü bu gibi şeylerden kaçınmak zordur. Halbuki Allah Teâlâ oruç ayetinde,"Allah sizin için kolaylık murad eder, zorluk değil" buyurmuştur.

b) Şayet başkası zorla, veya uyku esnasında bir kimsenin boğazına bir yiyecek veya içecek dökse, o kimsenin orucu bozulmaz. Çünkü nazar-ı itibara alınan, imsak (insanın kendini uzak tutması) ve sakınmasıdır. İkrah (zorla yaptırma) ise imsaki yok etmez. [224]

Orucu Bozan Şeyler

2) Tarifteki "Orucu bozan şeyler" kaydımızdır. Bu şeyler üçtür:

a) Vücûda birşeyin girmesi,

---

[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/356-358.

[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/358-359.

b) Vücûddan birşeyin çıkması,

c) Cima (cinsi münâsebet).

Girmenin tarifi, içe açılan bîr menfezden, vücudun dışından içine doğru ulaşan her cisim ve maddedir. Bu batın, ya dimağ ya karın, yahut da karında bulunan bağırsaklar ve sidik torbası olur. Dimağa gelince, enfiyenin ve buruna konulan ilâcın beyne ulaşmasıyla oruç bozulur. Karına gelince, buraya şırınga yapılmasıyla oruç bozulur.

Çıkmaya gelince, isteyerek kusmak ve istimna yapmak yoluyla olur ki, bunlar orucu bozarlar.

Cimâya gelince bu girdirmek mânasını ifâde eder, ki bu da orucu bozar.

3) Bizim, "oruçlu olduğunu bilerek" sözümüzdür. Buna göre bir kimse, oruçlu olduğunu unutarak yese veya içse, Ebu Hanife ve Şafiî'ye göre o kimsenin orucu bâtıl ve geçersiz olmaz. İmâm Malike göreyse bâtıl olur.

4) Bizim, "fecr-i sadığın doğmasının başından itibaren" sözümüzdür. Bunun delili ise Hak Teâlâ'nın,

"Fecr olan beyaz iplik siyah iplikten ayrılıncaya kadar yeyiniz ve içiniz" (Bakara, 187) ayetidir. Ayetteki, kelimesi, birşeyin hangi zamana kadar olduğunu,ne zaman sona erdiğini ifade eder. A'meş ise şöyle der: "Orucun ilk vakti, güneş doğduğu zamandır." A'meş, fecr tulü ettikten sonra ve güneş doğmazdan önce de yemeyi ve içmeyi mubah saymakta ve buna şu şekilde delil getirmektedir: Günün sona ermesi, güneşin batıcıyladır. Yine günün başlangıcının da güneşin doğusuyla olması gerekir. Halbuki bu zikrettiğimiz nass (ayet) ile bâtıl olmuştur.

A'meş'ten nakledildiğine göre, onu ziyaret etmek maksadıyla Ebu Hanife yanına girdiğinde, A'meş ona "Sen evinde iken bile benim yanımda çok ağırlığın var. Sen beni ziyaret edince, bu alırlığın nice olur (düşün)?" dedi. Ebu Hanife susarak onun yanından çıkar; bunun üzerine "Niçin sustun?" denildiğinde şu cevabı verir: "Zamanında oruç tutmayan ve namaz kılmayan bir adam için ne diyeyim!" O, bu sözü ile, A'meş'in ikinci fecrin (fecr-i sâdık'-ın) doğmasından sonra,güneşin doğmasından önce yiyip içtiğini, bu sebepten dolayı da orucunun olmadığını; men'i inzal olduktan sonra gusletmediğini, bu sebebten dolayı da namazının olamayacağını kastetmiştir.

5) Tarifteki "Güneşin batışına kadar" kaydımıztn delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Gece şuradan gelip, gündüz de şuradan gidince, oruçlu orucunu açar"225[225] hadisidir.

Bazı alimler, iftar vaktinin, güneşin ışığının battığı zaman olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, gündüzün sonunu, başlangıcına kıyas ederek bu hükme varmışlardır.

6) "Niyetli olarak" kaydımız. Bazı alimler, ramazan orucu için, niyetin şart olmadığını söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, sözü ile, oruç tutmayı emretmiştir. Oruç tutmak, imsak (kendini tutma, sakınma) demektir ki bu da bulunmuştur. Böylece bu mükellefiyet yerine getirilmiş, mes'uliyetten kur-tulunmuş olur. Fakat biz niyetin mutlaka olması gerektiğini söylüyoruz. Çünkü oruç, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Amellerin en üstünü oruçtur" hadisinin de gösterdiği gibi, bir ameldir. Amellerde de, Hz. Peyamber (s.a.s)'in, "Ameller ancak niyetledir"226[226] hadisinden dolayı, mutlaka niyetin bulunması gerekir. 227[227]

Altıncı Mesele

Önceki ayetin, sıhhatli mukim kimselerin oruç tutma ile fidye vermek şartıyla oruçlarını yeme arasında serbest olduklarına delâlet ettiğini söyleyenler şöyle demişlerdir- "Bu ayet, onu neshetmiştir." Ebu Müslim ve Esamm ise, bunu kabul etmemektedirler. Bu meselenin açıklaması ise daha önce geçmişti.

Sonra, nesh vaki olduğunu söyleyen bu görüşün doğruluğunun kabul edilmesi halinde ise bu, daha hafif olan bir hükmün daha ağır olan bir hükümle neshedilmesinin caiz olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü orucu muayyen bir şekilde vâcib kılmak, oruç tutma ile fidye arasında

---

225[225] Müslim. Siyam. 51 (2/772); Tirmizi, Savm, 12 (3/81).

226[226] Buhari şerifin ilk hadisi.

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/359-361.

muhayyer bırakarak vacib kılmaktan daha ağırdır.
Cenab-ı Allah'ın, "Sizden kim hasta ve yolcu olursa, ona diğer günlerden bu günler sayısınca (oruç tutması gerekir)" ayetinin tefsiri daha önce geçmişti. Tekrar edilmesinin sebebi de orada geçmişti.
Allah'u Teâlâ'nın, "Allah sizin kolaylığı murad ediyor, zorluğu değil..." ayetine gelince,bil ki böyle bir ifâdenin burada zikredilmesi, kendinden önceki kısımların bununla ilgili olması ile ancak güzel olur. Burada da durum böyledir. Çünkü Allah Teâlâ orucu kolay bir şekil üzere vacib kılmıştır. Çünkü Allah seneye nisbetle bu orucu az bir zaman için vacib kılmıştır. Sonra bu orucu ne hastaya ne de misafire (yolcuya) vâcib kılmıştır. Bütün bunlar, kolaylık ve ehvenlik manasını gözetmeden dolayı olmuştur. Burada birksç mesele vardır: 228[228]

Birinci Mesele

Arapçada, kelimesinin manası "kolaylık"tır. Zenginlik ve genişlik için de, denilmesi bu manadan dolayıdır. Çünkü zenginlik sebebi ile işler kolaylaşır. Fiilleri ikinci derecede kolaylıkla yaptığı için veya sağ ele yardımı ile işler kolaylaştığı için,sol ele "yed-i yüsrâ" denmiştir. 229[229]

İkinci Mesele

Mu'tezile bu ayeti, "teklif-i mâla yutak" (güç yetirilemeyecek şey ile mükellef tutmanın) vâkî olmadığına delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Çünkü Allah Teâlâ insanlar için kolaylığı murad ettiğini,ama zorluğu murad etmediğini açıkladığına göre, onları kadir olamayacakları imân ile nasıl mükellef tutar?"
Bunun cevabı şudur: "Kolaylık" ve "zorluk", usûl-ü fıkıhta "Kendisine eliflam dâhil olan müfred lâfızlar umûm ifâde etmezler" şeklinde yer aldığı için bu kelimeler de umûm ifâde etmezler. Biz bunların umûm ifâde ettiğini kabul etsek bile, bazan daha önce geçmiş olan belli birşeye hamledilir. Bu sebeple biz bu kelimeleri, daha önce geçen bir şeye hamlediyoruz. 230[230]

Üçüncü Mesele

Mu'tezile bu ayet ile, Allah'ın murad etmediği şeylerin kul tarafından yapılabileceğini isbat hususunda delil getirmişlerdir. Çünkü hasta oruç tutmak istese ve hatta kendisini buna zorlasa, Allah'ın kendisinden yapmasını istemediği şeyleri yapmış olur. Çünkü Altah zorluğu murad etmez.
Mu'tezile 'ye şöyle cevap veririz: Bu ayet "her nekadar Allah o kuldan bazan zor şeyleri istese bile, zor olan şeyi kula emretmeyi murad etmediği" manasına hamledilebilir. Bu böyledir, çünkü biz (Ehl-i Sünnet'e) göre, bazan irade olmaksızın da emir sabit olabilir. 231[231]

Dördüncü Mesele

Mu'tezile, "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın kullarına rahmetine delâlet etmektedir. Binaenaleyh eğer Allah
Teâlâ, kullarının inkârını murad etmiş olsaydı cehenneme giderlerdi. Eğer kullarda inkârı yaratmış olsaydı, "Allah sizin için kolaylığı murad ediyor, zorluğu değil" buyurması Allah Teâlâ'ya yakışmazdı" demişlerdir.
Onların bu görüşüne, "Bu ilim meselesiyle tezad teşkil eder" diye cevap veririz. 232[232]

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/361.
229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/361.
230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/362.
231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/362.
232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/362.

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Sayıyı tamamlayasmız diye..." buyruğunda birkaç mesele vardır:
Âsım'ın râvisi Ebu Bekr, mim harfinin şeddesi ile lâfzı, şeklinde; diğer kıraat imamları ise tahfif ile (yani şeddesiz) şeklinde okumuşlardır. Arapça'da bu fiilin, ve lif şekilleri fasih birer lügattir. 233[233]

İkinci Mesele

Birisi, ayetindeki lâm harf-i cerrinin neye taalluk ettiğini sorabilir. Buna bizim cevabımız şudur: Alimler, burada muallel olan (bu ifâde kendisi için illet ve sebeb olan) fiilin hazfedilmiş olduğunda ittifak etmişlerdir.
Bu hususta iki izah şekli vardır:
Ferrâ'ya göre takdir şöyledir: "Sayıyı tamamlayasınız, Allah'ın size hidayet etmesine karşılık onu ululayasınız ve şükredersiniz diye, Allah Teâlâ yukarıda zikredilen şeyleri yapmıştır." O yukarıda zikredilen şeyler ise, sayılf gün-lerde oruç tutmayı emretmesi, nasıl kaza edileceğini öğretmesi, ve orucu bozma hususundaki ruhsatıdır. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ bu üç hususu zikrettikten sonra, bunların peşisıra şu üç lâfzı getirmiştir: Bunlardan, 'Sayıyı tamamlayasınız diye" sözü sayıyı gözetme emrinin illetidir, "Allah'ı ululayasmız diye..." sözü orucun nasıl kaza edileceğini öğrenmiş olmanızın illetidir. "Şükredersiniz diye..." ifâdesi ise, ruhsattan istifâde etmeniz ve size orucun kolaylaştırılmış olmasının illetidir. Burada olduğu gibi, makabli kendisine işaret ettiği için fiilin hazfedil işinin bir başka örneği de, (En'am. 75) ayetinde olup, mukadder kısım "ona gösterdik" tarzındadır.
b) Zeccaca göre, bu ifâdeden murad şudur: "Hasta olmayan mukîmi Cenâb-ı Hakk'ın mükellef tutması, hasta ile yolcuya ise ruhsat vermesi ancak sayıyı tamamlamak içindir. Çünkü gücü yeten kimsenin sayıyı tamamlaması kolaydır. Hasta ve yolcuya tanınan ruhsat ile, orucu kaza ederek sayıyı tamamlamak kolay olur. Böylece Allah Teâlâ herkesi, sayıyı tamamlamak güç gelmeyecek, aksine kolay olacak bir şekilde mükellef tuttuğunu beyân etmiştir." Bu iki izah arasındaki fark, birinci izahta takdirin, ayetinden sonra, ikinci izahta ise bu ifâdeden önce yapılmış olmasıdır. 234[234]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Allah, "sayıyı tamamlayasınız diye..." buyurmuş, "Bu ayı tamamlayasınız diye..." dememiştir. Çünkü O, "sayıyı tamamlayasınız diye..." buyurduğu zaman, bu ifâdenin şümulüne her ikisi de daha önce zikredildiği için hem ramazan ayının günlerinin sayısı, hem de kaza etme günlerinin sayısı girmektedir. Bundan dolayı kaza edilecek günlerin sayısının, kaza edilmiş günlerin sayısı kadar olması gerekir. Eğer Cenâb-ı Hak, "Bu ayı tamamlayasınız diye..." buyursaydı, bu sadece edanın (orucu vaktinde tutmanın) hükmünü göstermiş olurdu ve bu ifâdeye kaza etmenin hükmü girmezdi.
Allah Teâlâ'nın, "Allah'ın sizi hidâyet etmesine karşılık O'nu ululayasiniz diye..." buyruğunun iki izahı vardır:
Birincisi: Bundan murad, Ramazan bayramı gecesi tekbirleridir. İbn Ab-bas (r.a) "Müslümanların, şevval hilâlini gördüklerinde tekbir getirmeleri vacibtir" demiştir.
İmâm Şafİ! ise, "Her iki bayramda da açıkça tekbir getirmeyi severim" demiştir.
İmam Malik, İmam Ahmed, İshak b. Râhûye, Ebu Yûsuf ve imam Muhammed de aynı kanaattedirler.
Ebu Hanife ise Ramazan bayramı şafağında tekbirin mekruh olduğunu söylemiştir.

---

[233] 233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/362.
[234] 234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/363.

Şafiî (Allah ona rahmet etsin), Allah'u Teâlâ'nın. ayetini delil getirmiş ve bunun,"Bu oruç ibâdetine Allah sizi ilettiği için, ramazan ayı bittiğinde Allah'ı ululayıp (tekbir getirip) ramazan ayının günlerinin sayısını tamamlayasınız diye..." manasında olduğunu söylemiştir.

Sonra buna üç mesele dayanır:

1) Şafiî'nin, iki bayramdan hangisinde tekbir getirmenin daha gerekli olduğu hususundaki görüşü iki türlüdür. Buna göre onun kavl-i kadiminde (eski görüşünde), selefin icmâı olduğu için Kurban bayramı gecesinde tekbir getirmek daha gereklidir.Kavl-i cedîdinde (yeni, daha sonraki görüşünde) ise, Ramazan bayramı gecesinde tekbir getirmek daha fazla ağırlık kazanmıştır.

2) Tekbir alma vakti, Ramazan bayramı gecesinin güneşinin batımından itibarendir. İmam Malik ise, Ramazan bayramı gecesinde değil gündüzünde tekbir alınması gerektiğini söylemiştir. Bu görüş Ahmed b. Hambel'den de rivayet edilmiştir. İshâk b. Râhûye "Bayram namazı kılınacak yere gidildiği zaman tekbir getirileceğini söylemiştir. Şafiî'nin delili şudur: Allah Teâlâ'mn, "Size hidayet ettiği için Allah'ı ululayasmız (tekbir getiresinîz) diye.." buyruğu bu emrin, tekbirin bu hidayetin (ibadete muvaffak olmanın) meydana gelmesine bağlı olarak yapılmasını gerektirdiğine delâlet eder. Fakat bu hidayet (oruç ibadetine muvaffak olma), son günün güneşi battıktan sonra tamam olur. Bu sebeble tekbirin de, o vakitten itibaren başlaması gerekir.

3) Şafiî'nin mezhebine göre, bu tekbirin vakti, imam bayram namazına başlayıncaya kadar devam eder. 8u hususta iki görüşün daha olduğu söylenmiştir:

a) İmâm, bayram namazından çıkıncaya kadar,

b) İmam dönünceye kadar. Doğru olan birincisidir. Ebu Hanlfe ise, "Kişi bayram namazı kılınan yere yaklaştığı zaman tekbiri bırakır" demiştir.

İkincisi: Allah'ın, buyruğundan murad, oruç tutma gibi bir taate muvaffak kıldığı için, Allah'a şükrederek ta'ztmde bulunmaktır. Bil ki bu tekbir, söz, inanç (itikad) ve amel (ibadetler) ile tamamlanır. Söz ile tamamlanışı, Allah'ın yüce sıfatlarını ve güzel isimlerini kabul edip, O'nu kendisine yakışmayan ortaklardan,karısı ve çocuğu bulunmaktan ve mahlûkâta benzemekten tenzih etmektir. Bütün bunlar, kalb ite sağlam bir şekilde inanıldıktan sonra doğru ve sahih olur. Tekbirin amel ile tamamlanışı ise, namaz, oruç ve hacc gibi ibâdetleri yerine getirmekle olur. Bil ki birinci izah doğruya daha yakındır. Çünkü bu izaha göre tekbir, her vakit ve her taat ile vacibtjr. Binaenaleyh tekbiri oruç taatine tahsis etmek, bu tekbirin, her vakit vâcib olan tekbirden daha fazla bir özelliğinin olmasını gerektirir.

Cenâb-ı Allah'ın, "Size hidâyet ettiği için..." sözü bu dünyadaki, delilleri bildirme, hayırlara muvaffak kılma ve koruma gibi Allah'ın insana verdiği büyük nimetleri ihtiva eder. Alimlerimize göre bu, insanda taati yaratması ile olur. Allah Teâlâ'nın, hitabı ile ' iki konu vardır:

a) kelimesi tereccî (ümid, ummak) manasını ifâde etmek içindir. Bu ise Allah hakkında caiz değildir.

b) Şükrün hakikatini inceleme konusu. Bu ikisi, daha önce izahı geçen iki konudur. Burada geriye üçüncü bir konu kalmaktadır. lâfzının burada zikredilmesindeki fayda nedir? Biz deriz ki: Allah Teâlâ, kulun ancak Allah'ın celâlini, büyüklüğünü, aziz olduğunu, azametini, akıllıların aklının, tavsif edenlerin tavsiflerinin ve zikredenlerin zikrinin kendisine ulaşamayacak kadar büyük olduğunu bilmesi, sonra Allah'ın celâl ve izzetinin yanısıra, şu miskin (muhtaç) kul şöyle dursun, bütün mahlûkâttan müstağni olduğunu bilmesi ile tamamlanan tekbiri emredince, o kula bu büyük hidayeti has kılmıştır. Bu hidayetin mutlaka o kulu, Allah'a şükür vazifesi ile uğraşmaya, gücü ve takati nisbetinde devamlı O'nu medh-ü sena etmeye sevketmesi gerekir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Umulur ki şükredersiniz" buyurmuştur. 235[235]

"Kullarım sana beni sordukları zaman, (onlara söyle:) Şüphesiz ki ben (onlara) çok yakınım.

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/363-365.

Bana dua edince, dua edenin duasına icabet ederim. Binaenaleyh onlar da benim (da'vetime) icabet etsinler ve bana İman
etsinler. Umulur ki onlar (o zaman) hak yolu bulurlar" (Bakara, 186). 236[236]

Birinci Mesele

Bu ayette birkaç mesele vardır: Bu ayetin, önceki ayetler ile mana bakımından nasil bir irtibatı olduğu hususunda görüşler vardır:
1) Allah Teâlâ, orucu farz kılıp, hükümlerini açıkladıktan sonra, "Allah size hidayet ettiği İçin Allah'ı ululayasmız, (tekbirgetire-siniz) ve şükredersiniz diye..." buyurunca, ve kullarına zikir olan tekbiri ve şükrü emredince, lütfunun ve rahmetinin kullarına yakın olduğunu; onların zikir ve şükürlerinden haberdar olduğunu; kullarının nidalarını duyup, dualarını kabul edip, ümidlerini boşa çıkarmayacağını beyan etmiştir.
2) Allah Teâlâ, duadan önce mutlaka bir medh-ü senanın bulunmasının gerektiğine dikkat çekmek için ilk önce tekbiri emretmiş, daha sonra kullarını dua etmeye teşvik etmiştir. Görmüyor musun ki İbrahim (a.s) dua etmek isteyince, önce Cenâb-ı Allah'ı medh-ü sena etmiş ve,
"O beni yaratan ve bana hidayet edendir. Bana yediren, bana içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur. Beni öldürecek, sonra beni diriltecek Odur. Kıyamet günü kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O (Rabb)dir." {Şuara,78-82)demiştir. Bütün bunlar, Hz. İbrahim'in Allah Teâlâ'ya medh-ü senalarıdır. O bunlardan sonra duaya başlayarak, "Ya Rabbi, bana hüküm (hikmet) nasîb et ve beni salihlere kat" (Şuara, 83) demiştir. Burada da aynı şekilde Cenâb-ı Allah ilk önce tekbiri emretmiş, daha sonra da duayı emretmiştir.
3) Allah Teâlâ, önceki ümmetlere farz kıldığı gibi, Muhammed ümmetine de, uyudukları zaman orucu bozan şeyler onlara haram olacak şekilde orucu farz kılıp, bu onlardan bazılarına güç geldiği için, bu mükellefiyet hususunda Allah'a isyan edip, sonra da pişman olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, nasıl tevbe edeceklerini sordukları zaman, Allah Teâlâ tövbelerini kabul edeceğini onlara haber vermek ve onların yalvarıp yakarmaları sebebiyle oruçtaki bu güç hükmü kaldırdığını bildirmek için bu ayeti indirmiştir. 237[237]

Duaya İcabete Dair Olan Ayetin Nüzul Sebebi

Alimler bu ayetin sebeb-i nüzulü hususunda çeşitli vecihler zikretmişlerdir:
a) "Ka’b’ul Ahbar'dan rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: "Hz. Musa (a.s), "Ya Rabbi yakın mısın, sana münacaatta bulunalım (fısıltı ile yalvaralım). Yoksa uzak mısın, öyle ise sana bağırarak dua edelim" demiş. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Ey Musa, ben beni zikreden kimselerin oturma arkadaşıyım" dedi. Hz. Musa (a.s) da, "Ya Râbbi fakat biz bazan, cünüb olma ve tuvalette bulunma gibi, üzerinde bulunduğumuzda,sent zikretmekten tenzih edeceğimiz bir hal üzerinde oluyoruz?" dedi. Cenâb-ı Allah "Ey Musa, beni her halde zikret" buyurdu." Emir bu şekilde olunca, Allah Teâlâ kullarını kendisini zikretme ve bütün durumlarında kendisine başvurmaya teşvik etmiş ve bu ayeti indirmiştir.
b) Bir bedevi Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, O'na/'Rabbimiz yakın mıdır ki biz de O'na sessizce yakarışta bulunalım, yoksa bize uzak mıdır ki böylece biz O'na yüksek sesle yalvarıp yakaralım?" der. Bunun üzerine de Allah'u Teâlâ bu ayeti indirir.
c) Hz. Peygamber (s.a.s), ashabıyla beraber tehlîl, tekbir ve duada seslerini yükselttikleri bir gazvede bulundu. Bunun üzerine Hz..Peygamber (s.a.s), "Sizler sağır olan ve burada bulunmayan bir kimseye duâ etmiyorsunuz; siz ancak, her şeyi duyan ve size yakm olan bir Habbe duâ ediyorsunuz "238[238] buyurdu.

---

[236][236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/366.
[237][237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/366-367.
[238][238] Buhâri, Tevhid, 9; Müslim, Ztklr, 44 (4/2076).

d) Katâde ve diğerlerinden rivayet edildiğine göre bu ayeti-i kerimenin nüzul sebebi, sahâbe-i kiramın, "Ya Resulallah, Rabbimize nasıl duâ edelim?" demiş olmalarıdır. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ ba ayet-i kerimeyi indirmiştir.

e) Atâ ve diğerleri de, "sahâbe-i kiram, Hz. Peygamber'e,"Hangi saatte Allah'a duâ edelim?" diye sorduklarında, Allah'u Teâlâ'nın bu ayeti inzal ettiğini" söylemişlerdir.

f) İbn Abbas'ın zikrettiği şeydir. Buna göre Medine halkının yahudileri, "Ey Muhammed, senin Rabbin bizim dualarımızı nasıl işitir?" dediklerinde, bu ayet-i kerime nâzit oldu.

g) Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e soru sorup da, "Rabbimiz nerede?" dediklerinde Allah'u Teâlâ bu ayet-i kerimeyi indirdi.

h) Bizim, daha önce zikrettiğimiz Hak Teâlâ'nın, "Sizden Öncekilere farz kılındığı gibi..." (Bakara. 183) ayeti, uyuduktan sonra yemenin haram kılınmasını gerektirip, sonra onlar yemek yiyip, bunu müteakiben de pişman olarak tevbe edip,Hz. Peygamber'e, "Allah'u Teâlâ tövbelerimizi kabul eder mi?" diye sordukları zaman, Allah'u Teâlâ bu ayeti indirmiştir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın, "Sana kullarım benden sorar/arsa, bitsinler ki ben yakınım" ayeti, ashâb-ı kiramın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Allah'u Teâlâ hakkında soru sormuş olduklarına delâlet etmektedir. Buna göre bu soru, ya Allah'ın zâtı veya sıfatları veyahut da fiillerine dairdir. Allah'ın zatı ile ilgili soruya gelince, bunu soran kimse teşbihi {Allah'ı mahlûkata benzetmeyi) mümkün görenlerden olur da böylece Allah'ın zatı bakımından yakın veya uzak oluşunu sormuş olur. Allah'ın sıfatları ile ilgili soruya gelince, bu soruyu soran kimse, "Allah Teâlâ bizim dualarımızı duyar mı?" manasında sormuş olur. Buna göre soru, Allah Teâlâ'nın semî oluşu ile ilgili olmuş olur. Veya bu sorudan maksad, Allah Teâlâ'nın duaya nasıl müsâade ettiği hususudur: O, dua etmeye izin vermiş midir; bütün isimleri ile kendisine dua etmemize müsâade etmiş midir, yoksa kendisine belli bazı isimleriyle dua etmemize mi müsâade etmiştir; kendisine istidiğimiz şekilde duâ etmemize müsâade etmiş midir, yoksa ancak belli bir şekilde kendisine dua etmemize mi izin vermiştir? Nitekim Hak Teâlâ, "Namazında pek bağırarak okuma, sesini fazlaca da kısma..." (fera,no)buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri ile ilgili soruyu soran kimse ise, şunları sormuş olmaktadır: "Cenâb-ı Allah bizin duamızı işittiği zaman, isteğimize icabet eder mi ve bizim kendisinden istediğimizi yapar mı?" Buna göre Allah Teâlâ'nın, ifâdesi, saydığımız bütün vecihlere muhtemel olmakla birlikte, şu iki sebebten ötürü onu Allah'ın zatı ile ilgili soruya hamletmek

1) Ayetteki, (benden) sözünün zahiri, sorunun AUah'm fiilleri İle ilgili olmayıp, zatı ile ilgili olduğunu gösterir.

2) Soru müphem olur, cevabı da tafsilâtlı olursa, cevap, bu müphem sorudan maksadın o muayyen şey olduğuna delâlet eder. Buna göre Allah Teâ-lâ, sorunun cevabı olarak, "Şüphesiz ki ben (onlara) çok yakman" buyurunca, biz sorunun Allah'ın, zat-ı ilâhisi bakımından yakın veya uzak olduğu hususunda sorulduğunu anlarız. Birisi şöyle diyebilir: "Bu soru, sizin dediğinizin aksine, Cenâb-ı Allah'ın fiilleri hususunda sorulmuştur. Çünkü bu soru, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki ben (onlara) çok yakınım" deyip de peşine, "Bana dua ettiği zaman, dua edenin duasına icabet ederim" buyurmasının da delâlet ettiği gibi, "Allah onların dualarına icabet eder mi, onların isteklerini verir mi?" şeklindedir. Bu konunun izahı budur.

Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz ki ben (onlara) pek yakman" ayetinde birkaç mesele vardır: 239[239]

Birinci Mesele

Bil ki bu yakınlıktan maksad, yön ve mekan itibanyla değil, aksine ilmi ve muhafazası itibarıyladır. Binaenaleyh burada iki önemli şeyi izaha ihtiyaç hissedilir: 240[240]

Birincisi: Allah'ın Kula Yakınlığı Mekân Bakımından Değildir

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/367-369.

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/369.

Birincisi, ben yakınlığın mekân itibarı ile bir yakınlık olmadığını izah etme hususundadır. Buna şunlar delâlet eder:

a) Eğer Allah bir mekânda bulunup duyularla ulaşılabilecek şekilde olsaydı, o zaman O, bölünebilirdi. Çünkü O'nun atom gibi küçük ve önemsiz olması imkânsızdır. Eğer o bölünebilir bir varlık olsaydı, o zaman o, mahiyetinin meydana gelmesinde, farzedilen bütün parçalarının gerçekleşmesine muhtaç olurdu. Halbuki bir şeyin parçası, kendisi değildir. Binaenaleyh eğer Cenâb-ı Allah bir mekânda bulunsaydı o zaman başkasına muhtaç olmuş olurdu. Başka şeye muhtaç olan ise zâtı itibarıyla mümkin, sonradan yaratılmış (muhdes) ve bir yaratıcıya muhtaç olur. Bu işe, Kadîm olan Yaratıcı hakkında düşünülemez. Böylece Allah'ın bir mekânda olmasının imkânsızlığı ortaya çıkmış oldu. Bu sebeble O'nun yakınlığı mekân itibarıyla olamaz.

b) Eğer Allah Teâlâ, bir mekânda olsaydı, ya her yönden sonsuz ve sınırsız olurdu, veya şu yönden (cihetten) değil de bu yönden sonsuz ve sınırsız olurdu veyahut da bütün yönlerden sınırlı olurdu. Birinci ihtimal imkânsızdır. Çünkü kati olan aklî deliller, sınırsız bir mesafenin varlığını kabul etmenin imkansız olduğuna delâlet etmektedirler. İkinci ihtimal de, bu bakımdan imkânsızdır. Bir de iki taraftan birisi sonlu, diğeri de sonsuz olsaydı, sonlu olan tarafın hakikati, mahiyyeti bakımından, sonsuz olan tarafın hakikatine ters ve muhalif olurdu. Bundan da Allah'u Teâl&'nın, tabiatları farklı olan cüzlerden meydana gelmiş olması gerekirdi. Halbuki muarızımız bunu söylememektedir.

"Her taraftan sonlu olması" anlamındaki ihtimal de, bizimle muarızımız arasında meydana gelen bir İrtifakla, bâtıldır. Böylece Allah'u Teâlâ'nın her hangi bir cihette bulunduğuna dair bir hüküm vermek de bâtıl olur.

c) Bu ayette zikredilen yakınlığın yön itibariyle bir yakınlık olmadığına delâlet eden en kuvvetli bir delil yine bu ayettir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Allah bir mekânda bulunsaydı, herkese yakın olamaz, aksine Arş'ı taşıyan meleklere yakın, diğer varlıklardan ise uzak olurdu. Ve yine Allah, doğuda Zeyd'e yakın olduğunda, batıda olan Amr'dan uzak olmuş olurdu. Ayet, Allah'u Teâlâ'nın herkese yakın olduğuna delâlet edince, ayette zikredilen yakınlığın cihet itibariyle olan bir yakınlık olmadığını anlamış olduk. ,

Bundan maksadın cihet itibarıyla yakınlık olması bâtıl olunca, ayette bahsedilen yakınlıktan muradın, "Allah'u Teâlâ'mn onların dualarını işitmesi ve yalvarıp yakarmalarını görmesi manasında" bir yakınlık olduğu; veyahut da bu yakınlıktan maksadın Cenâb-ı Allah'ın ilmi ve görüp gözetmesi bakımından bir yakınlık olmuş olduğu ortaya çıkmış olur. İşte bu manâda olmak üzere Cenâb-ı Hak, "Nerede olursanız, Allah sizinle beraberdir" (Hadid, 4). "Biz o insana, şah damarından daha yakınız" (Kaf. 16)ve, "Üç kişi aralarında Ûsüdaştıklannda, Allah onların dördüncüsüdür" (Mücadele, 7) buyurmuştur. Müslümanlar, Allah'u Teâlâ'nın her mekânda bulunduğunu söylüyor, bununla O'nun tedbirini, muhafazasını ve görüp gözetmesini kastediyorlar.

Bu mukaddimeyi iyice kavradığın zaman biz deriz ki, Kur'an'ın nazil olduğu dönemde bulunan kimseler içinde teşbihe taraftar olan kimselerin bulunmuş olduğunu söylemek, uzak bir ihtimal değildir. Çünkü gerek müşrik Araplar, gerek yahudiler ve gerekse bunların dışında tutumları böyle olanlar yani teşbihe kail olanlar bulunmaktaydı. Buna göre Hz. Peygamber'e soru sorup ve, "Rabbimiz nerede?" dediklerinde, bu sorunun cevabının, "Ben yakınım" şeklinde olması doğru olur. Yine bunun gibi, onlar Hz. Peygamber'e soru sorup, "Rabbimiz duamızı işitir mi?" dediklerinde, bunun cevabında da, "Ben yakınım!" demiş olması uygun olur. Çünkü konuşan kimseye yakın olan, onun sözünü duyar. Eğer onlar Hz. Peygamber'e, "Allah'a naşı! duâ edece-ğiz? Sesimizi yükselterek mi, yoksa kısarak mı?" şeklinde bir soru yöneltmiş-lerse, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben yakınım!" diyerek bu soruyu cevaplaması da doğru olur. Yine onlar, Hz. Peygamber'e, "Duamızla, Rabbimiz istediğimiz şeyi bize verir mi?" şeklinde soru sordularsa, bu ifâdenin cevap olması yine uygundur.

Keza onlar, Hz. Peygamber'e, "Biz günah İşleyip, daha sonra da tevbe ettiğimizde, Allah tövbelerimizi kabul eder mi?" diye sorduklarında, Allah'u Teâlâ'ntn, "Ben yakınım!" diyerek bunların sorusuna cevap vermesi de uygun düşer. Yani, "Ben onlara, rahmet nazarımla, günahlarımı bağışlamam ve tevbelerini kabul etmemle yakınım" demektir. Böylece cevâbın, bütün takdirlere göre, suâle mutabık olduğu ortaya çıkmış olur. [241][241]

İkinci Mesele

Ayet, Allah'ın icabetinin ancak, duâ edenin isteğine muvafık bir biçimde, bu tür şeylerin meydana gelmesiyle bilindiğine delâlet eder. Böylece bu onu, onun dualarını işiten ve arzularını boşa çıkarmayıp karşılayan bir müdebbir ve âlemin yöneticisi olmasaydı, o anda bu maksadının meydana gelmemesi gerekirdi, sonucuna götürür.
Bil ki Allah'u Teâlâ'nın ifâdesinde akti bir sır bulunmaktadır. Çünkü, mümkin varlıkların mahiyetlerinin varlıkla muttasıf olmaları, ancak bir Yaratıcının yaratmasıyla mümkün olabilir. Böylece Yaratıcının yaratması, mümkin varlıkların mahiyetleriyle onların varlıkları, var oluşları arasına girmiş gibidir. Böylece Yaratıcı, mümkin olan her varlığın mahiyetine, o mahiyetin varlığının kendisine olan yakınlığından daha yakın olmuş olur.
Burada, bundan daha üstün olan bir söz vardır. Bu da şudur: Yaratıcı, mümkin varlıkların mahiyetlerinin, kendisinden dolayı var oldukları bir zattır. Yine bu yaratıcıdan dolayı cevher, cevher; siyah, siyah; akıl, akıl; ve nefs de nefs olur. Yaratıcının te'siri ve tekviniyle mahiyetler var olduğu gibi, yine O'-nun tesiri ve tekvini sebebiyle her mahiyyet başkası değil, ancak kendisi ol-rnuş olur. Bu sözlerle mukayese edildiğinde, Yaratıcı, her mahiyete, o mahiyetin kendisine olan yakınlığından daha yakın olmuş olur. Buna göre şeyet "Mahiyeti meydana getirmek imkânsızdır. Çünkü siyahı siyah kılmak akledilebile-cek bir şey değildir" denilir. Biz deriz ki, tıpkı bunun gibi varlığı var kılmak da imkânsızdır. Çünkü varlık da bir mahiyettir. Yine mevsûfiyyeti (bir şeyle nitelenmiş olma) mahiyyete delâlet edici kılmak da mümkün değildir. Bu durumda mahiyyet fail değildir. Varlık da bir mahiyettir. Dolayısıyla bir fail olmaz. Mahiyyetin varlıkla nitdelendirilmiş olması da bir mahiyyettir. Dolayısıyla, o da fail olamaz. Binaenaleyh bu durumda hiçbir şey fail ile meydana gelmiş olmaz. Bu ise, apaçık bir biçimde yanlıştır. O halde hepsinin bir fail ile meydana geldiğine hükmetmek gerekir. O zaman da, bizim anlattığımız söz ortaya çıkmış olur. [242][242]

Dua

Cenâb-ı Hakk'ın, "Bana duâ ettiğinde, duâ edenin yakarışına icabet ederim" kavlinde birkaç mesele vardır: [243][243]

Birinci Mesele

Ebu Amr ve Nâfi'den rivayet eden Kâlun, her iki kelimede de vasıl halinde olmak üzere yâ harfini getirerek, şeklinde okumuşlardır. Diğerleri ise, yâ harfini düşürerek okurlar. Buna göre birinci kelimede vasi, ikinci kelimede de hafiflik için yâ harfi hazfolunmuştur. [244][244]

Duanın Mâna ve Mahiyeti

Ebu Süleyman el-Hattabi şöyle demiştir: Dua kelimesi.senin sözünden olmak üzere bir masdardır. Daha sonra âlimler masdarı isim yerine koymuşlardır, "Ses duydum" dediğin gibi, aynı şekilde, 'bir çağın işittim" de dersin. Bazan masdar, isim yerinde kullanılabilir. Meselâ Arapların "âdil adam" anlamında, demeleri gibi... Duanın hakikati, kulun Rabb(c.c)'inden, O'nun inayetini istemek ve yardımını talep etmektir.
Ben derim ki: İnsanlar duâ hakkında ihtilâf etmişlerdir. Cahillerden bazıları duanın faydasız bir

---

[241][241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/369-371.
[242][242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/371-372.
[243][243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/372.
[244][244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/372.

şey olduğunu söylemişler ve buna da birkaç yönden istidlal etmişlerdir:
a) Duâ ile talep edilen şeyin meydana geleceği Atlah katında biliniyorsa, onun mutlaka meydana gelmesi gerekir. Dolayısıyla, duâ etmeye gerek kalmaz. Eğer o şeyin meydana gelmeyeceği biliniyorsa, meydana gelmesi imkânsız olur; dolayısıyla duâ etmeye yine gerek kalmaz.
b) Bu âlemdeki olayların meydana gelmesinin nihayette mutlaka zâtı gereği vâcib olan kadîm bir müessire dayanması gerekir. Aksi halde ya teselsül, ya devri fasit yahut da, müessir bulunmadan hâdisenin bulunmuş olması gerekir. Bütün bunlarsa, imkânsızdır. Bu olayların, nihayette kadîm bir müessire dayanmasının vâcib olduğu sabit olunca, kadîm olan bu müessirin o hâdisenin var olmasını ezeli ve kadîm olan bir iktizâ ile gerektirince, o şey mutlaka meydana gelir. Kadîm olan müessirin o şeyin var olmasını ezelî ve kadîm olan bir iktizâ ile gerektirmediği zaman ise, o şeyin meydana gelmesi imkânsız olur.
Bütün bu işlerin ezelde böyle olacağı sabit olunca, duâ etmenin kesinlikle bir tesiri olmaz. Bu görüşte olan kimseler çoğu kez bu mânadaki sözlerini, "Kaza ve kader, önceden geçmiş olup, belirlenmiştir. Binaenaleyh, duâ etmek kaza ve kader hakkında hiçbir şeyi arttırmayacağı gibi, duâ etmemek de kader ve kazadan herhangi bir şeyi eksiltmez. O halde duâ etmede ne fayda vardır ki?" diyerek ifâde etmişlerdir. Hem Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'u Teâlâ, mahlûkâtı yaratmadan şu kadar yıl Önce, onların kaderlerini takdir etmiştir'245[245] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "Kader kalemi, olacak olan bütün şeyleri yazmış ve mürekkebi kurumuştur'246[246] dediği rivayet edilmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "Dört şey vardır ki, olup bitmiştir (artık değişmez): Ömür, rızıK yaratılış ve huy" buyurmuştur.
c) Hak Teâlâ, gaybları bilendir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah gözlerin yan bakışını ve kalblertn gizlediği şeyleri bilir" {Mümin, 19}buyurmuştur. O halde, duâ eden kimsenin duaya niye ihtiyacı olsun? İşte bu sebepten dolayı onlar, şöyle demişlerdir: Cebrail (a.s) bu söz sebebiyle, onun yüzüsuyu hürmetine ihlas ve kulluk mertebelerinin en yücesine ulaşmıştır. Eğer duayı terketmek efdal olmasaydı, bu böyle olmazdı.
d) Duâ ile istenen şey eğer kulun menfaatine olan şeylerden olursa, mutlak olarak cömert olan Allah, onu ihmal etmez. Eğer onun faydasına olan şeylerden değilse, zaten bunu istemek uygun olmaz.
e) Gerek aklın, gerekse sahih hadislerin şehadetleriyle, sıddîkların makamlarının en yücesi ve en fazla göz alıcısı, Allah'ın kaza ve kaderine razı olmaktır. Duâ ise, bu duruma ters düşer. Çünkü bu, bir şeyi taleb etmekle meşgul olmak ve nefsin arzusunu Allah'ın muradına ve O'nun insanlara ayırmış olduğu pay ve hisselere tercih etmek demektir.
Duâ etmek, emretmek veya nehyetmeye benzer. Kulun, rahîm ve kerîm olan Mevlâ'sı hakkında böyle bir şey yapması, edebte kusur etmektir.
Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Rabb (c.c)'inden rivayet ederek, bir hadis-t kudsîde şöyle demiştir "Her kimi beni zikretmesi benden bir şey istemesinden alı-korsa, ben o kimseye, isteyenlere verdiğinden daha üstününü veririm.247[247] Böylece, yapılan bu izahlarla, evlâ olanın duayı terketmek olduğu ortaya çıkmıştır.
Aklı başında olan büyük çoğunluk ise şöyle demiştir: Duâ, kulluk makamlarının en önemlisidir. Aklî ve naklî birçok açıklama da buna delâlet etmektedir. Nakli delillere gelince, bunlar pek çoktur.
1) Allah'u Teâlâ kitabının birçok yerinde, bir kısmı usûl ile ilgili, bir kısmı da fürû ile ilgili olan değişik yerlerde suâl ve cevâplar zikretmiştir. Usûle dair olanlara gelince, bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve sana, ruhtan sorarlar; de ki rûh, Rabbimin emrindendir" (isra, 85); "Sana dağların (kıyamet günündeki) halinden sorarlar; de ki "Rabbim onları savuracaktır" İsra. 105); 'Sana kıyametin saatinden soruyorlar; de ki "onun ilmi muhakkak ki Allah kalındadır" (Ahzâb, 63) ayetleridir.

245[245] Tirmizi, Kader, 16 (4/458) (Benzer bir hadis).
246[246] Taberâni et-Keblr'de rivayet etmiştir. (Keşfut't-hafâ. 1/332).
247[247] Tirmizi, FedâHu'l-Kuran, 25 (V/184).

Fürûa dair olanlara gelince, bunlar da Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetleridir: "Sana, neyi infök edeceklerini soruyorlar. De fct "artanını" (Bakara, 219). "Sana, haram aydan, onda savaşın yapılıp yapılmayacağından soruyorlar. De ki, "onda olan savaş büyük bir suçtur" (Bakara, 217); "Sana Zıamr ve meysirden soruyorlar; de ki, "bun-/arda büyük bit günah vardır" (Bakara, 219) "Sana yetimlerden soruyorlar; de ki, onların hallerini ıslâh daha hayırlıdır" (Bakara, 220); 'Sana, hayız halinden soruyorlar; de ki "or bir eztyyettir " (Bakara, 222); "Sana ganimetlerden soruyorlar; de ki "ganimetler Allah... içinder" (Enfal, 1); "Sana Zülkarneyn'i sorarlar. De ki "size ondan bfr haber okuyayım" (Kehf, 83) "Onlar, "O (azab) bir gerçek mi?" diye senden sorarlar. De ki: "Evet, Rabbime yemin ederim ki o şüphesiz ki gerçektir" (Yûnus, 53) ve, 'Onlar senden fetva soruyorlar. De ki: "Kelâle hususunda Allah size fetva veriyor" (Nisa, 176.)

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Bu suallerin cevabı üç şekilde gelmiştir. Bunda çoğunlukta olan şu şekildir: Allah Teâlâ, bir suali nakledince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e (de) şeklinde hitab eder. Bir tek misalde cevab fâ-i takibiyye ile, "Buna göre de ki." şeklinde gelmiştir. Bunun sebebi, Allah Teâlâ'nın, "Sana dağlardan sorarlar" ifâdesinin dağların kadîm mi hadis mi (ezelî mi, sonradan olma mı) olduğu hususunda soru oluşudur. Bu, usûle ait bir meseledir. Şüphesiz Hak Teâlâ, "Buna karşı de ki "onları Rabbim savuracaktir" (Tâhâ, 106) buyurmuştur. Sanki bununla, "Ye: Muhammed bu suâle hemen cevap ver, cevabı geciktirme. Çünkü bu husustaki şek küfürdür" demiştir.

Sonra cevabın takdiri, "Bu savurma, dağın her parçası için mümkündür. Binaenaleyh bütün olarak dağ hakkında da mümkündür. Dağın savrulup yok edilebilecek olması, onun kadim olamayacağına delâlet eder. Diğer meseleler, ikinci derecededir. Bu sebeple o soruların cevabında fa-i takibiyye getirilmemiştir.

Üçüncü şekil, şu ayetteki gibidir: "Kullarım sana benden sorarlar ise, şüphesiz ki ben (onlara) çok yakınım." Allah Teâlâ, bu ayette cevap olarak, "Onlara de ki: "Şüphesiz ben yakınım" dememiştir. Bu, duâ halinin birçok bakımdan büyüklüğüne delâlet eder:

a) Sanki Allah Teâlâ,' Ey kulum sen dua etme dışında bir vasıtaya (aracıya) muhtaçsın. Fakat duada benimle aranda herhangi bir vasıta yoktur."

b) "Kullarım sana benden sorarlar ise.." ayeti, kulun Allah'a ait olduğuna; "Şüphesiz ki ben (onlara) çok yakınım" ayeti Allah'tan kula hep hayır geldiğine delalet eder.

c) Cenâb-ı Allah ayette, "Kulum bana yakındır" buyurmamış, aksine "Ben ona yakınım" buyurmuştur. Burada nefis bir incelik vardır: Çünkü kul "mümkinü'l-vücûd" dur. Kul böyle olduğu için, ademin (yokluğun) merkezinde ve "fena" (yok olma) halinin zirvesindedir. Dolayısı ile onun Allah'a yaklaşması mümkün olmaz. Allah Teâlâ, fazlı ve rahmeti ile kullarına yaklaşmaya kadirdir. Buna göre o yaklaşmak Hak Teâtâ'dan kula doğru olur, kuldan Hak-ka'a doğru olamaz. İşte bundan dolayı Allah'u Teâlâ, buyurmuştur.

d) Duâ edenin zihni, Allah'tan başkasıyla meşgul olduğu müddetçe, Allah'a dua etmiş olmaz. İnsan herşeyden vazgeçince, hak olan bir (Allah'ın) ma'rife-tine dalmış olur. Böylece de, bu makamda bulunmasından dolayı, kendi hakkını istemesi ve payını düşünmesi imkânsız olur. Aradaki vasıtalar tamamen kalkınca, yakınlık meydana gelir. Kul, kendi nefsinin maksadlanna iltifat etmeye devam ettiği müddetçe, Allah'a yaklaşamaz. Çünkü bu maksadlar onu Allah'dan alıkor. Böylece duanın, Allah'a yakın olmayı ifâde ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple dua, ibâdetlerin en üstünüdür.

2) Cenâb-ı Allah, duanın fazileti hususunda, "Rabiniz, "Bana dua edin ki size icabet edeyim (duanızı kabul edeyim) buyurdu" (Mü'min, 60) buyurmuştur.

3) Allah'u Teâlâ, duanın üstünlüğünü beyân hususunda onu emretmekle yetinmemiş, aksine bir başka ayette, kendisinden birşey istenmediği zaman gazablandığını belirterek, "Onlar, kendilerine bizim azabımız geldiği zaman yalvarmak değiller miydi? Fakat onların yürekleri katılaşmış, şeytan da yapmakta oldukları şeyleri onlara süslü göstermiştir" (Enam, 43) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Sizden birinin"Allah'ım, dilersen beni bağışla.." diye dua etmesi doğru değildir. O kimse, kesin ifâde kullanır ve "Allah'ım, beni bağışla" der "[248] 'buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Dua, ibâdetin iliği (özü) dür"[249] buyurmuştur. Nu'man b. Beşir'den de, Peygamberimiz (s.a.s)'in, "Dua İbâdetin tâ kendisidir"[250] deyip, "Rabbiniz,"bana dua edin ki size icabet edeyim (duanızı kabul edeyim)" (Mümin, 60) ayetini okuduğu rivayet edilmiştir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Dua ibadetin ta kendisidir" sözü, "Dua, ibâdetlerin büyüğü ve üstünüdür" manasındadır. Tıpkı, "Hac Arafat demektir."[251] hadisinin, Arafat'da vakfe yapmak, haccın en büyük rüknüdür" manasına gelmesi gibi.

4) Allah'u Teâlâ'nın, "Yalvararak ve gizlice Rabbinize duâ ediniz" (Araf, 55); ve "De ki: "Sizin duanız olmasaydı, Rabbim size ne değer verirdi?" (Furkan, 77) ayetleridir.

Bu konudaki ayetler pek çoktur. Binaenaleyh, kim duanın geçersiz olduğunu iddia ederse, o kimse hiç şüphesiz Kur'an'ı inkâr etmiş olur. [252]

Duayı Kabul Etmeyenlerin İddialarına Cevaplar

Duayı kabul etmeyenlerin birinci delillerine şu şekilde cevap verilir:

Bu görüş mütenakızdır (çelişiktir). Çünkü, insan duâ ederken o şeyin meydana geleceği malûm ise, sizin duanın geçersizliğini söylemenizde herhangi bir fayda yoktur. Eğer, duaya konu olan şeyin meydana gelmeyeceği biliniyorsa, onu inkâr etmenize zaten gerek kalmaz. Sonra biz diyoruz ki, Allah'ın ilminin, kaza ve kaderinin keyfiyyeti aklımız tarafından kavranılamaz. İlahi hikmet, kulun kulluğunun ancak onunla tamamlandığı, "ümit ile korku" arasında bulunma halini gerektirir. İşte buna dayanarak biz Allah'ın ilminin herşeyi ihata ettiğini, kaza ve kaderinin her şeyde carî olduğunu itiraf etmemizle beraber mükellef olduğumuzu söylüyoruz. [253]

Kaderle İlgili, " Hadisinin Mühim Bir İzahı

İşte bu müşkilden dolayı sahâbe-i kiram, Hz. Peygamber (s.a.s)'e soru sorarak şöyle demişlerdir: "Ya Resulallah,bizim şu amellerimiz bitirilmiş midir, yoksa kişinin kendi başına yaptığı bir şey midir?" Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Tam aksine, olup bitmiş bir şeydir" deyince onlar, "O zaman, niçin, hangi şeyden dolayı çalışıp çabalıyoruz?" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Çalışma; çünkü herkes, ne için yaratılmışsa, o şey kendisine kolaylaştırır.[254] buyurmuştur.

Sen bu hadisteki inceliklere bak, Hz. Peygamber (s.a.s) kendisine soru soranları iki durum arasında bırakmış, onları önce kesinleşmiş ve bitirilmiş kader ile korkutmuş; sonra da onlara, ibadetin basamağı olan âmeli, çalışmayı gerekli kılmıştır. Böylece Hz. Peygamber, kaza ve kaderden dolayı amel etmeyi bıraktırmamış, iki durumdan birisi için diğerini terketmemiştir. Hz. Peygamber böylece bildirmiştir ki çalışmanın faydası bizzat o bitmiş, takdir edilmiş durumdur; ve, Hz. Peygamber (s.a.s), bu beyanı ile o kişi daha var olmadan önce kaderce tayin edilen iş ve amelin, öm-ründeki günlerde o şahsa kolaylaştırıldığını (ona nasib edildiğini) anlatmak istemiştir. Ancak sen, burada müyesser (yani kolaylaştırılmış) şey ile, musahhar olan (yani âmâde kılınmış şey) arasındaki farkı bilmek istersin ve bilmeye hazırlanırsın. Çünkü bu mesele, kaza ve kader meselesi gibidir. Kesb ve rızık konusunda da hüküm aynıdır. Çünkü bunlar da aslında hükmedilmiş, bitmiş şeylerdir. Bunların peşine düşmek rızkı artırmadığı gibi, terketmek de noksanlaştırmaz.

---

[248] Buhari, Tevhid. 31; Müslim, Zikr, 7.
[249] TIrmizi, Duâ, 1 (V/456).
[250] Tirmizi, 3. sûrenin tefsiri, 16.
[251] Timizi, 2. sûrenin tefsiri, (V/214).
[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/372-376.
[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/377.
[254] Buhari, Kader, 2,4.

Bu kimselerin ikinci şüphelerine şöyle cevap verilir: Dua etmekten mak-sad, birşeyi bildirmek değil, aksine o kulluğu, zilleti, kalbin kırıklığını ve tamamen Allah'a yönelişi ortaya koymadır.

Üçüncü şüphelerine şöyle cevap verilir: Daha önce maslahat olmayan (yani kulun yararına olmayan) şeyin, dua vesilesiyle maslahata dönüşmesi mümkündür.

Dördüncü şüphelerine ise şöyle cevap verilir: Kulun dua etmeden maksadı, zelil ve yoksul olduğunu ortaya koymak, daha sonra da Allah'ın takdir ettiği şeylere razı olduğunu ifâde etmek olursa, bu,kuliuk makamlarının en büyüğüdür. Bu konuda, diğer şüphelere de bu cevap verilebilir. 255[255]

Duanın Kabul Edilmediği Durumları Nasıl İzah Edersiniz?

Ayetle ilgili meşhur ve güç bir soru vardır. O da, Allah Teâlâ'nın bir âyette, "Bana dua edin, duanızı kabul edeyim" (Mü'min,60) buyurup bu ayette "Dua ettiği zaman, dua edenin duasına icabet ederim" ve, "Darda kalan, kendisine dua ettiği zaman ona (Allah'tan başka) icabet eden var mıdır?" (Neml, 62) buyurmuştur. Sonra biz, duâ ve niyazda çok yalvarıp yakaran kimseleri görüyoruz ki dualarına icabet edilmiyor.

Buna şöyle cevap veririz; Bu ayet, her nekadar mutlak manada ise, bu manada bir başka ayet de mukayyed olarak gelmiştir: Bu da, "Hayır, sadece O (Alah'a) dua edersiniz. O da dilerse, duâ ettiğiniz şeyi (belâyı) açar (giderir) (Enam. 41) âyetidir. (Bu ayet, icabeti Allah'ın dilemesiyle kayıtlamıştır) Bir konuda mutlak olanın mukayyed olana hamledildiğinde şüphe yoktur.

Bu ayetlerdeki mananın izahı hususunda şu vecihler zikredilmiştir:

1) Dua eden kimsenin, duasına bir karşılık bulması gerekir. Bu karşılık ya dua ederek taleb ettiği şeyi elde etmektir. Bu, dua ile istenen şey kadere uygun ise, olur. Eğer istenen şeye ilâhi kâza ve kader müsait değilse, Cenâb-ı Allah o kimsenin kalbine bir sekînet (huzur ve rahatlık), göğsüne bir genişlik ve mevcud belâya tahammülünü kolaylaştıracak bir sabır verir. Binaenaleyh her halükârda dua etmek fâidesiz değildir. Bu da, icabet (duayı kabul) çeşitlerinden bir çeşittir.

2) Kaffâl TefsirT'nde, Ebu Sâid eHudri (r.afden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Müslümamn duası, günah veya süa-ı rahmi koparma hususunda olmamak şartıyla şu üç şekilden biri ile kabul edilir: Ya dünyada onun istediği peşin verilir; veya onun için (mükâfaah) ahirete saklanır veyahut da yaptığı dua kadarı ile kendisinden bir belâ ve kötülük giderilir.256[256] Bu soruya cevap verme hususunda, tam açıklama işte bu hadiste vardır. Çünkü Hak Teâlâ, Bana dua edin ki size icabet edeyim" (Mümin, 60) buyurmuş. "Ben size derhal icabet ederim" dememiştir. Buna göre Allah Teâlâ, bu kimseye ahirette de olsa icabet ettiği (duasını kabul ettiği) zaman, ilâhî va'-adi tahakkuk etmiş olur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, " Bana dua edin ki size icabet edeyim" (Mümin, 60) buyruğu, dua eden kimsenin Rabbini bilip kabul etmiş olmasını gerektirir. Aksi halde o, Allah'a değil, aslında bir varlığı bulunmayan hayali bir şeye dua etmiş olur. Bu sebeble, dua eden kimsenin şartının Rabbi-sini tanıyan bir kimse olacağı ortaya çıkmış olur. Cenâb-ı Allah'ın ancak kaza, kader, ilim ve hikmetine uygun olan şeyi yapması da O'nun vasıflarındandır. Dua eden kimse Rabbisinin bu vasıfta olduğunu bilince, kalbi ve aklı ile, "Ya Rabbi falanca işimi mutlaka yap" demesi imkânsız olur. Aksine bu kişinin, "Eğer şu işimv senin kaza, kader ve hikmetine uygun ise bunu yap" demesi gerekir. İşte ayette icabet edileceği bildirilen dua bu şartları haiz olan duadır. Bu takdire göre de, dördüncü sual kendiliğinden ortadan kalkar. Çünkü "duâ" ve "duaya icabet" lâfızları birçok manaya gelebilir:

---

[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/377-378.

[256] Müsned; 3/18.

a) "Duâ" tevhid ve Allah'a medh-ü senadan ibarettir. Meselâ kul, "Ey kendisinden başka ilah olmayan Allah'ım..." der. Buna, "dua" denmiştir. Çünkü sen bununla Allah'ı tanıyıp, O'nu birleyip medh-ü sena etmiş olmaktasın. İşte bu izahtan dolayı, bu söze de "dua" denmiştir. Bu mana "dua" diye isimlendirilince, lâfızlar aynı cinsten olduğu için, bunun kabulü de "icabet" diye ifâde edilmiştir. Bunun benzeri şeyler pek çoktur. İbnü'l-Enbârî ise şöyle demiştir. "Ayette geçen, kelimesinin manası, "Dinliyorum, işitiyorum" demektir. Çünkü işitme ile icabet etme arasında bir çeşit mülâzemet (birbirini gerektirme) vardır. İşte bundan dolayı, işitmek ile icabet etmek kelimeleri birbirlerinin yerine kullanılırlar. Binaenaleyh bizim, "Allah hamdeden kimseyi duydu" sözümüz, "Allah ona icabet etti (hamdini kabul etti)" manasınadır; aynı şekilde, "Dua edenin duasına icabet ederim" ayetinin manası, "Onun duasını işitirim" demektir. Allah Teâ-Ta'nın, * "Buna dua edin ki size İcabet edeyim" (Mümin, 60) ayetini, bu mânaya hamlettiğimizde mesele çözülmüş olur.
b) "Duâ"dan murad, günahlardan tevbe etmektir. Bu böyledir, çünkü tevbe eden, tevbe ederken Cenâb-ı Allah'a dua etmektedir. Bu manaya göre duaya icabet etmek de, tevbeyi kabul etmekten ibarettir. Yine bu izah tarzına göre de problem söz konusu değildir.
c) "Duâ" dan murad ibâdettir. Hz. Peygamber (s.a.s), "Dua ibadetin ta kendisidir"257[257] buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbiniz, "Bana dua edin ki duanıza icabet edeyim. Bana ibâdet etmekten büyüklenenterr hor ve hakir olarak cehenneme girecekler" (Mümin, 60) ayeti de bu manaya delâlet eder. Böylece burada, duadan maksadın ibadet olduğu ortaya çıkmış olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu izaha göre, Allah'ın dualara "icabet" etmesi, kendisine itaat edenlere mükâffatı tastamam vermesinden ibarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, İman eden ve salth ameller işleyenlere icabet eder ve onlara fazl-u kereminden bol bol verir" (Şûra. 26) buyurmuştur. İşte bu izaha göre de bu müşkil ortadan kaldırılmış olur.
d) Duanın, "kulun Rabbinden ihtiyaçlarını istemesi", şeklinde tefsir edilmesidir. Böylece dile getirilen istek, eğer bu açıklamaya göre ise, diğer üç izaha göre yapılmış olamaz. Böylece de problem ortadan kalkmış olur. 258[258]

Dördüncü Mesele

Mu'tezile, "Dua ettiği zaman dua edenin duasını kabul ederim" ayetinin, "İman edip de imanlarına (şirk) zulmünü bulaştırmayan.." (Enam.82)mü'minlere has olduğunu söylemiştir. Çünkü inşanı, "Allah Teâlâ, onun duasına icabet etmiştir" diye anlattığımızda bu, insanı medhetme ve yüceltmedir. Görmüyor musun, insanın dinî bakımdan halini yüceltmede mübalağa etmek istediğimizde, "O, duası kabul edilen bir zattır" deriz. Bu vasıf, dinî bakımdan en büyük mertebelerden biri; "fâsık" vasfı dinî bakımdan hor ve hakirliği gerektiren bir şey olduğuna göre, "duasına icabet edilme" vasfının ancak imanına fâsıklığı bulaştırmamış kimseler için olduğu sabit olur. Cenâb-ı Allah, fâsığın bile, bazan isteğini yerine getirir. Fakat buna "icabet" denilmez.
Allah'tı Teâlâ'nın, "Öyleyse bana icabet etsinler ve iman etsinler.." ayetinde birkaç mesele vardır: 259[259]

Birinci Mesele

Bu emrin izahı hususunda şöyle denilmelidir: Cenâb-ı Allah "Ben, her hâl ü kârda senden müstağni olduğum halde, duana icabet ediyorum. O halde, her bakımdan bana muhtaç olduğuna göre, sen de benim duama (davetime) icabet et" buyurmuştur. Bu, ne büyük bir keremdir. Burada, şöyle bir başka incelik daha vardır: Allah Teâlâ, "Sen benim duama icabet et ki, senin duana icabet edeyim" dememiştir. Çünkü eğer Allah'u Teâlâ böyle demiş olsaydı

257[257] Tirmızı, 3. sûrenin tefsin, 16; İbn Mace. Duâ, 1; Ahmed İbn Hanbel, IV 267. vd.
258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/378-380.
259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/380-381.

ayet, "bana icabet etsinler.." şeklinde değil, "Benim duama (davetime) icabet etsinler" şeklinde olurdu. İşte bu, Hak Teâlâ'nın kuluna icabet edişinin, Onun kendiliğinden bir lütfü olduğuna; bunun kulun O'na itaatine bağlı olmadığına ve bu konuda Rab Teâlâ'nın kulunun duasına icabet etmesinin, o kulun Allah'a ibâdet ile meşgul olmasından önce olduğuna bir tenbihtir. İşte bu dördüncü meselede, Mu'tezile'den naklettiğimiz görüşün bozuk ve yanlış olduğuna delâlet eder. 260[260]

İkinci Mesele

Vahidi, ve, fiillerinin aynı manaya geldiğini söylemiştir. Ka'bûl-Ganevi şöyle demiştir: "Bir dua eden, "Ey, nidalara icabet eden (cevap veren) zât" diye dua etti ama, ona o esnada bir icabet eden icabet etmedi." Manâ ehli zatlar şöyle demişlerdir: "Kulun Allah'a icabet etmesi, O'na itaat etmesidir. Allah'ın kuluna icabet etmesi ise, O'nun, kuluna kulun istediğini vermesidir. Çünkü herşeye icabet, o şeye uygun şekilde olur." 261[261]

Üçüncü Mesele

Kulun Allah'a icabeti eğer kalb ve lisan ile bir icâbet olursa, işte bu imandır. Bu takdire göre, ayeti sırf bir tekrar olur.

Eğer kulun Allah'a icabeti, itaatinden ibaret olursa, o zaman da iman taatten önce olur. Buna göre ise ayet, "Öyleyse bana imân etsinler ve bana icabet etsinler" şeklinde olmalıydı. O halde niçin ayetteki lâfızlar bu şekilde s ıralan mam ıştır?

Cevap: Kulun icabet etmesi, Allah'a boyun eğip teslim olmasından ibarettir. Halbuki iman sadece kalbe âit bir sıfattır. İşte bu, kulun iman nuruna ve kuvvetine,ancak itaat ve ibâdetle ulaşılabileceğine delâlet eder.

Allah'u Teâlâ'nın, "Umulur ki onlar hak yolu bulurlar" ifâdesine gelince, Keşşaf sahibi, buradaki fiilin şın harfinin fethası ve kesresi ile, şekillerinde okunduğunu söylemiştir. Buna göre ayetin manası, "Ontar bana icabet edip imân ettikleri zaman, dinî ve dünyevi menfaatlerine yol bulurlar" şeklinde olur. Çünkü "reşid", böyle olan kimseye denir. Meselâ, "falanca reşiddir" denilir. Nitekim Hak Teâlâ "Eğer onlarda bir reşidlik (akıl ve elverişli hal) görürseniz..." (Nisa, 6) ve, "işte bunlar, reşid kimselerdir" (Hucurat, 7) buyurmuştur. 262[262]

Bu Ayetin Neshedtci (nâsih) Olup Olmadığı

'(Ey kocalar!) "Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı. Onlar sizin için, siz de onlar için birer elbise (örtü) sünüz. Allah, kendinize karşı hainlik ettiğinizi bildi de tevbenlzi kabul etti, sizi bağışladı.

Artık onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiğini isteyin. Fecrin beyaz ipliği kara ipliğinden sizce ayırdedilinceye kadar yeyin, için, sonra geceye kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde i'tikafta bulunduğunuz

zamanlarda kadınlarınıza yaklaşmayın. İşte bunlar, Allah'ın (çizdiği) sınırlardır. Sakın o sınırlara yaklaşmayın. Allah, ayetlerini insanlara böyle açıklar. Umulur ki (haramlardan) sakınırsınız" (Bakara. 187) 263[263]

Birinci Mesele

Bu ayetle ilgili birçok mesele vardır: Müfessirlerin pek çoğuna göre Hz. Muhammed'in

---

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/381.

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/381.

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/381-382.

263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/382-383.

şeriatının ilk yıllarında, oruçlu kimse iftar ettiği, yani orucunu açtığı zaman bu kimseye, uyumaması ve
yatsıyı kılmaması şartıyla, yemesi, içmesi ve cinsi münasebette bulunması helâl olurdu. Şayet o kimse, bunlardan birisini yaparsa, kendisine burada sayılan şeyler haram olurdu. Daha sonra Allah'u Teâlâ, bu ayetle bu hükmü neshet-miştir. Ebu Müslim el-İsfehanî ise, "Böyle bir haramlığın kesinlikle bizim şeriatımızda yer almadığını; aksine bunun hristiyanların şeriatında bulunduğunu; Allah'u Teâlâ'nın da bu ayetiyle onların şeriatında bulunan hükmü neshettiğini" söylemiştir. "Şeriatımızda nesh kesinlikle söz konusu değildir" diyen kimseler de, bu konuda Ebû Müslim'in görüşüne göre hareket etmişlerdir. 264[264]

Nâsih Olduğunu Bildiren Cumhurun Delilleri

Cumhur kendi görüşlerine şunları delil getirmiştir:
1) Allah'u Teâlâ'nın, "Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç size de farz kılınmıştır" (Bakara, 183) ayeti, bizim orucumuzun onların oruçlarına benzemiş olduğunu gösterir. Bu haramlık, onların oruçlarında vardı. Binaenaleyh, bu benzetmenin hükmüne göre, bu haram oluşun bizim orucumuzda da bulunması gerekir. Bu haramlığın bizim şeriatımızda da bulunduğu sabit olup, bu âyetin de bu haramlığı nes-hetmesi sabit olunca, bu ayetin bizim şeriatımızda bulunan bir hükmü neshetmiş olması gerekir.
2) Allah'u Teâlâ'nın, ayetini delil getirmişlerdir. Eğer bu ümmet için işin başında böyle bir helâllik sabit olmuş olsaydı, Allah'u Teâlâ'nın, kavlinin herhangi bir mânâsı olmazdı.
3) Allah'u Teâlâ'nın, ayetini delil getirmişlerdir. Eğer bu onlara helâl olsaydı, onların, nefislerine hıyanet etmelerine gerek kalmazdı.
4) Allah'u Teâlâ'nın, ayetidir. Eğer bu onlara haram kılınmış ve bu fiile teşebbüs etmeleri sebebiyle bir günâha yönetmiş olmasalardı, Hak Teâlâ'nın. ifâdesi yerinde olmazdı.
5) Allah'u Teâlâ'nın, ayetidir. Eğer, şu anda olduğu gibi, bundan önce de böyle bir helâllik bulunmuş olsaydı, o zaman Cenâb'ı Hakk'-ın, buyruğunun herhangi bir mânâsı kalmazdı.
6) Âyetin sebeb-i nüzulüne dair nakledilen hadisler, bu haramlığın bizim şeriatımızda da bulunduğuna delâlet eder. Bu ayetteki bu hükmün mensûh olduğuna taraftar olanların delillerinin tamamı işte budur.
Ebu Müslim bu delillere cevap vermek üzere şöyle demiştir:
Birinci delilimiz zayıftır: Çünkü biz, bir orucu başka oruca benzetmenin geçerli olabilmesi için, bunların vâcib olmak bakımından birbirlerine benzemesinin kâfi geleceğini açıklamıştık.
İkinci hüccetimiz de zayıftır; çünkü biz bu haramlığın bizden öncekilerin şeriatında da bulunduğunu kabul ediyoruz. Buna göre Hak Teâlâ'nın, ayetinin manası, "Sizden başkasına haram kılman şey, hiç şüphesiz size helâl kılındı" şeklindedir.
Üçüncü hüccetimiz de zayıftır; çünkü bu haramhk Hz. İsa'nın şeriatında da mevcuttu. Allah'u Teâiâ bize orucu farz kılarken bu haramlığın kalktığını beyan etmemiştir. Böylece onların hatırlarına, bu haramlığın daha önceki şeriatlarda mevcut olduğu fikri gelmiştir. Bizim şeriatımızda bu haramlığın kalktığına delâlet eden herhangi bir şey bulunmayınca, bu hükmün halen devam ettiğine hükmetmek gerekmiştir. Sonra bu zan,
buyruğu ile pekişmiştir. Çünkü teşbihin gereği, müşabehetin bütün yönlerden meydana gelmesidir. Bu haramhk önceki şeriatta bulununca, bu şeriatta da bulunması gerekir. Bu her nekadar güçlü bir delil olmasa da, en azından şüphe uyandırıcı bir durumdur. İşte bütün bu sebeplerden ötürü, âlimlerin çoğu bu haramlılığın bizim şeriatımızda da bulunduğunu söylemişlerdir. Binaenaleyh bunlar işi sıkı tuttular ve bu şeyleri yapmadılar. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Allah, kendinize karşı hainlik ettiğinizi bildi" buyurmuş ve bununla, şayet bu hususta bir ruhsat olduğu ortaya çıkmasaydı onlar bu hususa azami dikkat göstererek bu gibi şeylerden kendilerini alıkoyacak, nefislerini şehvetten menedecekleri için, onlara hükmü hafifleterek rahmet nazarı ile bakmayı murad etmiştir.

264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/383.

Hiyanetin asıl manası, noksan etmektir. Tıpkı Arapların, kelimelerini bir manada kullanmaları gibi, ve kelimeleri de bir manadadır. Buna göre ayette kastedilen mana şudur: "Eğer sizin için gece boyu yeme, içme ve cinsî münasebette bulunmanın helâl olduğu ortaya çıkmasaydı, tıpkı hristiyanlarda olduğu gib uykudan sonra sizlerin nefislerinizin arzularını kısacağınızı, noksanı aştıracağınızı, bütün bu şeylerden vazgeçerek nefsinizin yararına olan leziz şeylerden onu alıkoyacağınızı Allah bildi,"

Onların dördüncü hüccetleri de zayıftır; Çünkü kulun tevbesi, ibâdet ile Allah'a yönelmesidir. Allah'ın tevbeyi kabulü ise, kuluna rahmeti ve lütfü ile muamele etmesidir. Affa gelince, bunun manası "vazgeçmek" tir. Böylece Cenâb-ı Allah aynen, "Onların ağır yüklerini ve üzerlerinde olan zincirlerini indiriyor" (Arâf, 157) ayetinde de belirttiği gibi, bizden öncekilere ağırlaştırdığı hükümleri bizim için hafiflettiğini beyan etmiştir.

Beşinci hüccetleri de zayıftır: Çünkü onlar bu şüphe sebebiyle cinsî münâsebetten vazgeçmişlerdir. Allah Teâlâ bu hususu beyân edip, bu konudaki şüphelerini kaldırınca, "Artık hanımlarınıza yaklaşın" buyurmuştur.

Altıncı hüccetleri de zayıftır: Çünkü, "Bu ayet, daha önce konulmuş olan bir hükmü neshetmiştir" sözümüzün, amel konusu ile bir ilgisi yoktur ve bu konuda haber-i vahid hüccet olmaz. Yine ayette, bu gibi rivayetlerin zayıf olduğunu gösteren hususlar vardır. Çünkü bu rivayetlerde, bu kimselerin yaptıkları şeyleri Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında itiraf ettikleri zikredilmiştir. Bu ise, Allah Teâlâ'nın, "Allah kendinize karşı hainlik ettiğinizi bildi" ayetinin hilâfınadır. Çünkü âyetin zahirinden anlaşılan,cinsî münasebet meselesidir. Zira ayette geçen, kelimesi, masdanndan, babında bir fiildir. Bu meselede sözün özü işte budur," 265[265]

Ayeti Kerimenin Nûzûl Sebebi

"Bu haramlığın bizim şeriatımızda da mevcud olduğunu, fakat daha sonra neshedildiğini " söyleyenler bu ayetjn sebeb-i nüzulü konusunda şunu zikretmişlerdir: İslâmın ilk yıllarında oruçlu iken, insan uyumadığı veya yatsı namazını kılmadığı müddetçe yemesi, içmesi ve cinsi münâsebette bulunması helâl idi. İnsan uyuduğu ve yatsı namazını kıldığı zaman, ertesi günün akşamına kadar yeme, içme ve cinsi münasebette bulunma haram oluyordu. Ensardan bir adam yatsı vakti, oruçtan dolayı iyice yorulmuş olarak evine geldi. Âlimler bu sahabenin isminin ne olduğunda ihtilâf etmişlerdir. Mu'az (r.a), bunun Ebu Sarame; Berâ (r.a), Kays b. Sarame; Kelbî ise, Ebu Kays b. Sarame olduğunu söylemiştir. Bu şahsın adının Sara-me İbn Enes olduğu da ileri sürülmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona, yorgunluk ve halsizliğinin sebebini sorunca, o da, "Ya Resûlallah, bütün gün akşama kadar hurmalıkta çalıştım.. Yemek yemek için akşamleyin evime geldiğimde, ailem yemeği getirmekte gecikti.. Bu arada ben de uyumuşum. Derken beni uyandırdılar; böylece de bana, yemek içmek haram oldu" dedi. Bunu müteakiben Hz. Ömer de ayağa kalkarak, "Ey Allah'ın Resulü, ben de sana buna benzer bir mazeret beyan edeceğim. Yatsı namazını kıldıktan sonra, eve geldim ve zevcemle cinsî münasebette bulundum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey Ömer, bu sana yakışmadı" dedi. Daha sonra, pekçok kimse de ayağa kalkarak, bu türden yaptıkları şeyleri itiraf ettiler. İşte bunun üzerine, ayeti nazil oldu. 266[266]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi, ayetin "Allah size oruç gecesi, cimâ'yı helâl kıldı" şeklinde de okunduğunu söylemiştir. Abdullah İbn Mes-ûd, şeklinde okumuştur. 267[267]

265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/383-385.
266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/385-386.
267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/386.

Dördüncü Mesele

Vahidi, "Hak Teâlâ ayeti kerimedeki, (oruç gecesi) ifadesiyle, (oruç tutulan geceler) manasını kastetmiştir. Böylece de müfred kelime, cemi manasında kullanılmış olur" demiştir. Abbâs İbn Mirdas'ın aşağıdaki beyti de böyledir: "Biz, müslüman olunuz dedik. Çünkü biz sizin kardeşleriniziz. Çünkü kalb-ler, artık kin ve düşmanlıklardan beri oldu." Ben derim ki, bu hususta bir başka izah da vardır. O da, sözünden maksadın, tek bir gece olmadığı; aksine, bundan maksadın bu hakikate izafe edilen geceye işaret olduğudur. 268[268]

Beşinci Mesele

Leys, işitil kelimesinin aslının, cinsî temas ile ilgili söz söylemek mânâsına geldiğini söylemiştir. Zeccâc ise, şu beyti nakletmiştir:
"Pekçok hacının kalbi ve gönlü, boş laflar ve çirkin sözler karşısında yutkunmakta, sabırlı davranmaktadırlar."
Bir kimse, çirkin bir söz söylediğinde, denilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Kadınlara yaklaşmak ve günah işlemek yoktur" (Bakara, 197) buyurmuştur. İbn Abbas'tan da ihramlı iken, şu beyti naklettiği rivayet edilmiştir:
"O kadınlar fısıldaşarak bizimle beraber yürüyorlar. Eğer talihimiz yolunda giderse, onlarla cima edeceğiz." Bunun üzerine kendisine, "Kabîh bir söz mü söylüyorsun?" denilince İbn Abbas, "ancak kadınlar yanında söylenen ve olan şeydir" der. Böylece kelimesinin aslının, kötü söz söylemek olduğu, daha sonra da bunun "cima" manasına gelen kelimelerin kadınların yanında söylenmesine bir isim olarak verildiği, daha sonraysa cima ve cima ile ilgili şeylerden bir kinaye kılındığı ortaya çıkmıştır.
Buna göre şayet, Allah'u Teâlâ'nın, "Birbirinize karışmış, katılmışken... "(Nisa. 21); "Vakta ki onu (karısını) bürüdüğünde" {Araf, 189): "Va da, kadınlara dokunduğunuzda" (Maide, 6); "Onların yanına girdiğinizde" (Nisa, 23); "Tarlanıza gelin" (Bakara. 223); "Onlara dokunmanızdan önce..." (Bakara, 237), "O kadınlardan kendisinden istifâde ettiklerinize de..." (Nisa,24). ve "ve onlara yaklaşmayın.." (Bakara,222) ayetlerinin aksine, niçin burada çirkinlik manasına delâlet eden, lafzıyla cima kastedilmiştir, kinaye yapılmıştır? denilirse, buna şu şekilde cevap veririz:
Bunun sebebi, Allah kendi nefislerine hıyanet etmek diye adlandırdığı gibi, mubah olmadan önce onlardan sudur eden şeyleri ayıplamaktır. Allah en iyisini bilendir. 269[269]

Altıncı Mesele

Ahfeş şöyle demiştir: kelimesi Hak Teâlâ'nın, "Birbirinize katılmış, karışmışken.." (Nisa, 21) ayetindeki manasını tazammun ettiği için, harf-i cerriyle müteaddî olmuştur. 270[270]

Yedinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'tn, "Oruç tuttuğunuz gece, hanımlarınızla bir araya gelmeniz size helâl kılındı" ayeti, gecenin tamamında helâlliğin bulunmasını iktiza eder. Çünkü kelimesi zarf-ı zaman olduğu için mansûbtur. Eğer gecenin tamamında ile meşgul olunuyorsa, ancak o takdirde, gece 'nün (cimâın) zarf-ı zamanı olabilir.. Aksi halde, kelimesinin zarfı, gecenin tamamı değil, bir kısmıdır. İşte bu açıklamaya göre, bu lâfızla "nesh" meydana gelmiştir. Hak Teâlâ'-nın daha sonra, "Artık beyaz iplik siyah iplikten ayırdedütnceye kadar, yeytniz ve içiniz" emri sanki bu neshin bir te'kîdi gibi olur. Hak Teâlâ'nın. "Oruç tuttuğunuz gece, hanımlarınızla bir

---

268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/386.
269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/386-387.
270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/387.

araya gelmeniz size helâl kılındı" buyruğu,geceleyin cima etmenin helâl olduğunu ifâde eder, amma bu kadar-lık bir söz neshi gerektirmez" diyen kimseye göre ise nâsih, Hak Teâlâ'nın, "Artık yeyiniz ve içiniz..." kavli olur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar sizin elbiseniz, sizler de onların elbisesisiniz" sözü hususunda birkaç mesele bulunmaktadır: 271[271]

Karı Kocanın Birbirinin Elbisesine Benzetilmesindeki İncelik

Biz, karı-kocanın elbiseye benzetilmesi hususunda şu açıklamalarda butunduk:
1) Karıkoca, kucaklaşıp, birbirlerinin bedenleri birbirine yapışıp her biri diğeri için, adeta üzerine giydiği bir elbise gibi olunca, Cenâb-ı Hak onlardan her birine libâs, elbise, Örtü adını verdi.
Rebî ise, "Kadınlar sizin için yatak; sizler de onların yorganısınız" demiştir. İbnu Zeyd de, "Karı ve kocadan herbiri cima esnasında, eşini başkalarının nazarından koruduğundan, "onlar sizin için bir elbise, siz de onlar İçin bir elbisesiniz" buyurmuştur.
2) Eşlerden her biri diğerini, "Kim evlenirse, dininin üçde ikisini korumuş olur"272[272] haberinde de vârid olduğu gibi, helâl olmayan şeylerden muhafaza ettiği için, karı ile koca birbirlerinin elbisesi atye
adlandırılmış! ardır
3) İnsan kendi elbisesini, nasıl kendisine tahsis ederse, hanımını da kendi nefsine tahsis etmiş olması, keza elbisesinde olduğu gibi, kendi bedeninin tamamını karısının bedeninin tamamına bitiştirmeye lâyık bulması yönünden, Allah Teâlâ, hanımı erkeğinin bir elbisesi olarak kabul etmiştir.
4) Bundan maksadın şu olma ihtimali de vardır: İnsan elbisesi vasıtasıyla soğuktan, sıcaktan ve birtakım zararlardan korunduğu gibi, Allah Teâlâ karısı vasıtasıyla, evde olabilecek birçok kötü durumdan kocayı korumaktadır. Halbuki kadın bulunmasa o bozuk taraflar ortaya çıkacaktı.
5) Esamm şunu söylemiştir: Bundan maksat, bunlardan herbirinin yaptıklan o mahzurlu işten diğerini örten bir elbise gibi olmasıdır. Esamm'ın bu görüşü zayıftır. Çünkü Allah'u Teâlâ, bu vasfı bize bir in'âm olarak verdiğini belirtmiştir. Öyleyse nasıl otur da mahzurlu bir iş olduğu söylenebilir? 273[273]

İkinci Mesele

Vahidî, Hak Teâlâ'nın, ifâdesinden sonra gelen, kelimesi masdar yerine geçtiği için müf-
red olarak getirildiğini, vezninin, fiilinin masdarlarından birisi olduğunu söylemiştir. Bunun te'vîli şudur: "O kadınlar sizi örtüp bürüyen varlıklardır." 274[274]

Üçüncü Mesele

Sâhib-i Keşşaf, "Eğer Hak Teâlâ'nın, buyruğunun terkibdeki yeri nedir?" derseniz; biz deriz ki: Bu, helâl kılınmasının sebebinin bir açıklaması
durumunda olan, müste'nef bir cümledir. Kadınlarla sizin aranızda böylesi bir içli-dışlı olmak söz konusu olduğu zaman, onlara dayanamayıp onlardan ka-çınabilmeniz size kolay olmaz. İşte bu sebepten dolayı kadınlara mübaşeret (cinsî münasebet) size helâl kılınmıştır, ruhsat verilmiştir. 275[275]

---

[271][271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/387-388.
[272][272] "Dininin yarısını..." (Keşfu'l-hafâ. 11/239); (el-Câmi'u's - Sağır. 11/168).
[273][273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/388-389.
[274][274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/389.
[275][275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/389.

Kişinin Nefsine Hainlik Etmesi

Allah'u Teâlâ'nın, "Allah, sizin nefislerinize hainlik ettiğinizi bilmişti" buyruğunda birkaç mesele vardır: 276[276]

Birinci Mesele

Bir şey bir şeye vefa göstermediği zaman, kılıç, kesmediğinde, sana hiyanet etmiş demektir. Zamanın olayları kötülüğe doğru değişim gösterdiğinde, zaman o kimseye hıyanet etti; emaneti ödemediği zaman da, "Adam, öteki adama hainlik etti" denilir. Ahdinde durmayan kimseye de hain denilir; çünkü kendisinden vefa beklenirken, o zulmetmiş, ahdini bozmuştur.Allah'u Teâlâ'nın, "Eğer sen, bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan..." (Enfal, 58) ayeti de bu manadadır. Yani, "ahdi bozmasından çekinirsen" demektir. Borçlu olan kimseye de, "o haindir" denilir. Çünkü o kimse de, borcuna yakışanı yanmamış, onu aldığı gibi ödememiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a ve Resulüne hainlik etmeyin. Btie bile aranızdaki emanetlere de hainlik etmeyin" (Enfal, 27) ve, "Eğer onlar sana htyanet etmek isterlerse kt zaten daha önce Allah'a hiyânetlfk yapmışlardı" (Enfal, 71) ayetleri de bu mânâdadır. Bu ayette Cenâb-ı Allah günâhı, hiyânet olarak isimlendirmiştir. Hiyânetin mânâsını anladığında şunu deriz ki, keşşaf sahibi bu manada şöyle demiştir: Nasıl, kelimesi, kökünden ise, bunun gibi, kelimesi de, kökünden olup, bu sîgada mânâda daha fazla bir kuvvet ve yoğunluk bulunur. 277[277]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Allah burada, onların kendi nefislerine hiyanet etmelerinden bahsetmiş, fakat bu hiyânetin hangi hususta olduğunu söylememiştir. Bundan dolayı, bu hiyânetin daha önce geçen ya da daha sonra gelecek olan uygun bir şeye hamledilmesi gerekir. Daha önce bahsedilen şey "cima" dır. Daha sonra bahsedilen şey ise, buyruğudur. Binâenaleyh bu hiyanetten maksadın, cima ile ilgili ptması gerekir. Burada iki vecih vardır:
a) Allah, yatsıdan sonra cima etmek suretiyle işlemiş olduğunuz günahları, yatıp uyuduktan sonra, kalkıp yemek yediğinizi ve haram kılınan bu günahları işlediğinizi ve gizli gizli yaptıklarınızı biliyordu. Allah ve Resulüne isyan eden herkes, hem kendisine hem de Allah'a hiyânet etmiş olur. Çünkü o kimse Allah'ın gazabını üzerine çekmiştir.
Bu izaha göre, böyle bir şeyin onların bazısından sudur ettiğine kesin hükmetmek gerekir. Çünkü bunu, bu günahın onların hepsinden sudur ettiği manasında anlamak mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ'nın, "Allah kendinize kavşı hainlik ettiğinizi bildi" beyanı eğer zahirine hamlediltrse, onların hepsinin kendi nefislerine hiyânet ettiklerine hükmetmek gerekir. Fakat biz, örfe ve bu husustaki haberlere dayanarak bu ayetten onların bir kısmının kastedildiğini anlarız. Bu doğru olunca, yasak olan cimânın onların bazısından sâdır olduğuna kesin hükmetmek gerekir. İşte bu açıklamaya binaen, bu, daha önce geçen bir haramlığa ve bunun onların hepsinden değil bir kısmından sâdır olduğuna delâlet etmektedir.
Ebu Müslim, buna karşı şöyle diyebilir: "Biz, hiyânetin, kişinin kendisine vacib olan şeye vefa göstermemesinden ibaret olduğunu söylemiştik. Halbuki siz, bunu Allah'a itaat hususunda vefasızlık etme manasına hamlettiniz. Biz ise bunu, kişinin kendisi için hayırlı olan bir şeye vefa göstermemesi manasına hamlettik ki, bu daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ, "Allah'a hıyanet etmeyiniz" (Ental, 27) buyurduğu gibi, burada "Allah, sizin Allah'a hıyanet ettiğinizi biliyordu" dememiş, aksine, "Sizin nefislerinize hiyânet ettiğinizi biliyordu" buyurmuştur. Buna göre lâfzı, bizim söylediğimiz mânâya hamletmek daha uygun olmasa da, en azından aynı

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/389.
277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/389-390.

derecededir. İşte buna göre de nesh bulunmamış olur."
b) Bu ayetten murad, "Eğer bu haramlık devam edecek olsaydı, Allah sizin kendi nefislerinize hiyanet edeceğinizi bilirdi" şeklindedir. Buna göre bu, "Allah Teâlâ, bu güç mükellefiyetin devam etmesi halinde onların bir hiyanet içine düşebileceklerini biliyordu" manasında olurdu. Bu açıklamaya göre, onlardan herhangi bir hıyanetin meydana gelmediği ortaya çıkıyor.
Birinci izahın daha evlâ olduğu da söylenebilir. Çünkü bu açıklamaya göre, bu ayette bir şart takdir etmeye ihtiyaç duyulmamaktadır.
İkinci izahın da daha evlâ olduğu söylenebilir. Çünkü birinci açıklamaya göre, onların günaha yönelmeleri bu mükellefiyetin neshed il meşine sebeb olmuş olur, İkinci açıklamaya göre ise, Allah, bu mükellefiyetin devam etmesi halinde bir hiyanetin meydana gelebileceğini bildiği için, kulları herhangibir hiyanete düşmesinler diye, kullarına Allah tarafından bir merhamet olmak üzere bu mükellefiyetin neshedilmesine sebep olmuş olur,
Allah'u Teâlâ'nm, iksözünün manası, Ebu Müslim'in görüşüne göre: "O, bu fiil konusunda izin vererek ve size hareket sahasını geniş tutarak, size dönmüştür." Neshin bulunduğunu söyleyenlerin görüşüne göre ise burada, şöyle bir takdir yapmak lâzımdır: "Siz tevbe ettiniz, O da sizin tev-benizi kabul etti..."
Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve sizi affetti" buyruğunun mânası, Ebu Müslim'in görüşüne göre, "Bütün gece boyunca, size yemeyi içmeyi ve cinsî münasebette bulunmayı mubah kılmak suretiyle Allah size genişlik tanımıştır" şeklindedir. y£\ lâfzı bazan genişletme ve hafifletme manasına kullanılabilir. Nitekim Hz. Peygamber, "Sizin için, atların ve köleierin zekâtından vazgeçttm'278[278] ve 'Vaktin evveli Allah'ın rızası (yani namazı vaktinin hemen başında kılmak); sonu da Allah'ın bağışlamasıdır279[279]"buyurmuştur. Bundan maksat, namazın, vaktinin sonuna tehir edilebilirlik hükmünü getirerek, hükmü hafifletmektir. Ve yine, denilir, yani "Bu mal bana çok kolaylıkla geldi" demektir. Böylece afv lâfzının, daha önce geçen bir haramlığı hissettirmediği ortaya çıkmış olur. Neshin olduğunu söyleyenlere göreyse, sözünün takdirinin, mutlaka, "Sizin günahlarınızı affetti!" şeklinde olması gerekir. Bu da, Ebu Müslim'in görüşünü kuvvetlendirir. Çünkü O'nun tefsirinde, herhangi bir takdire ihtiyaç duyulmaz. Neshin olduğunu kabul edenlerin tefsirine göreyse, bir takdire ihtiyaç duyulur.
Allah'u Teâlâ'nın, "Şimdi onlarla bir araya gelini" emrinde iki mesele vardır: 280[280]

Birinci Mesele

Bu, yasağın hemen peşinden gelmiş bir emirdir. Buna göre, yasağın peşinden gelen emirler ancak mübahlığı ifâde eder diyenlerin sözü açıktır. Mutlak emir, vücûb ifâde eder diyenlere gelince, onlar, "Biz zahiri terkettik ve bu emrin mübâhhk ifâde ettiğini icmâ sebebiyle anladık" derler. 281[281]

İkinci Mesele

Ayetteki "mübaşeret" hususunda iki görüş vardır:
1) Cumhurun görüşüdür ki, buna göre mübaşeret kelimesi burada "cima" manasına gelir. İki cilt (beşera) birbirine bitişip yapıştıkları için, cima bu şekilde adlandırılmıştır. Hz. Peygamber (s.a,s)'den, erkeğin erkeğe, kadının da kadına çıplak olarak mübaşeretinin nehyedilmiş olması bu mâna itibariyledir.
2) Esamm'ın görüşüdür. Buna göre bu kelimenin manası, cima ve cimâdan aşağı olan şeylerdir. İşte bu açıklamalara göre müfessirler, Hak Teâlâ'nın, "Mesddlerde İtikâfda bulunduğunuz zaman, kadınlara yaklaşmayın" ayetinin manasında ihtilâf etmişlerdir. Buna

---

278[278] İbn Mace, Zekât. 4 (1/570).
279[279] Tirmizî, Salât, 13 (t/321,322).
280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/390-392.
281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/392.

göre onlardan bir kısmı bunu, her türlü mübaşerete hamletmiş, fakat cimâya hasretmem iştir. Doğruya en yakın olan, mübaşeret lâfzı, ciltlerin birbirine sürtünmesi ve yapışması manasından iştikak ettiği için bunun cimâya tahsis edilmemesidir. Aksine bu tabirin muhtevasına, ferc'den başka şeylere cimâda bulunmak da dahil olur. Sarmaşdolaş olmak da böyledir. Ne var ki, âlimler bu ayette bu lâfızdan maksadın, cima olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bu ruhsatın verilmesine sebep, bazı kimselerden cima fiilinin sudur etmiş olmasıdır. Bir de ayette bahsedilen, ile ancak cima mu-rad edilmektedir. Ne var ki, cimânın mubah kılınması, cimâdan aşağı derecede olan şeylerin de mubah olmasını kapsayınca, cimânın mubah kılınması, cimâdan başka şeylerin de mubah kılınmış olduğuna delâlet etmiş olur. Bu sebeple burada sözü, sadece cimâya hamletmek doğru olur. İtikâfda cimâdan men edilmek, onun aşağısında bulunan şeylerden men edilmeye delâlet etmeyince, müfessirlerin bu husustaki ihtilâfı yerinde olmuştur.

Kâdî'nin Özetle ifâde ettiğine göre, işte kendisine itimat edilmesi gereken husus budur.

Allah Teâlâ'nın, "Allah'ın sizin için yazdığını arayın" ayetinde birkaç mesele vardır: 282[282]

Birinci Mesele

Alimler bu ayet hususunda bazı izahlar yapmışlardır:

a) "Cinsî münasebette bulunarak Allah'ın sizin için takdir etmiş olduğu çocuğu isteyiniz." Yani, "sırf şehvetinizi gidermek için cinsî münasebette bulunmayınız, aksine Allah'ın cinsî münasebet için şer'i bir yol olarak koyduğu nikâh ile çoğalmayı temin etmek için cinsî münasebette bulunun" demektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Evleniniz, çoluk-çocuk sahibi olunuz ve çoğalınız"283[283] buyurmuştur.

b) Cenâb-ı Hak "azl"i (cinsî münasebet esnasında meniyi rahme değil dışarı akıtmayı) yasaklamıştır. Bunun mekruh olduğu hususunda hadisler rivayet edilmiştir. Şâfiî, "Erkeğin, hür olan hanımının izni olmadan azil yapması caiz değildir. Fakat insanın cariyesinden azil yapmasında bir beis yoktur" demiştir. Asım, Zeır b. Hubeyş'den, onun da Hz. Ali (r.a)'den rivayet ettiğine göre, Hz. Ali azlin mekruh olduğunu söylemiştir. Ebu Hureyre (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hür kadından, o kadının izni olmadan azil yapmayı neh-yettiği rivayet edilmiştir.

c) Ayet-i kerimenin manası şöyledir: "Allah'ın sizin için yazdığı ve helâl kıldığı o mahalli isteyin. Yoksa sizin için helâl kılmadığı haram mahalli (dübürü) değil." Bunun bir benzeri de Allah Teâlâ'nın, "Kadınlarınıza, Allah'ın size emrettiği yerden yaklaşın" (Bakara, 222) ayetidir.

d) Ayetteki te'kidin takdiri şöyledir: "Bundan sonra cinsî münasebette bulunun ve size daha önce haram iken Allah'ın helâl kıldığı bu cinsî münasebeti isteyin."

e) Ebu Müslim'in görüşüne göre ayetin manası, "Artık cinsî münasebette bulunun ve Allah'ın sizin için takdir etmiş olduğu şeyi taleb edin. Yani, daha önce kendinize haram kılındığını zannettiğiniz bu Allah'ın size helâl kıldığı mübaşereti isteyin" demektir" demiştir.

f) Kadına yaklaşmak ve cinsî münasebette bulunmak, hayız, nifâs, iddet ve dinden irtidâd etme gibi sebeblerle bazan haram olur. Buna göre Allah Te-âlâ'nın bu ayetinin manası, "Onlarla cinsî münasebette bulunmanız için size müsaade edilen durum ve vakitler dışında, onlar ile cinsî münasebette bulunmayın" şeklindedir.

g) Allah Teâlâ'nın, "Artık onlarla mübaşeret ediniz" ifadesi.cinsî münasebet hususunda bir izindir.Hak Teâlâ'nın,

buyruğu, "Bu mübaşereti (cinsî münasebeti) ancak hanımınızdan ve cariyenizden isteyiniz" demektir. Çünkü bu, Hak Teâlâ'nın sizin için, "Ancak hanımları ve sahip olduktan cariyeleri müstesna.'..''" (Mü'minun, 6)ayeti ile farz kıldığı hükümdür.

h) Muaz b. Cebel ve İbn Abbas (r.a), Ebu'l- Cevza'nın rivayetine göre, şöyle demişlerdir: Yani, Kadir gecesini ve, eğer bu Kadir gecesini bulursanız, Allah'ın sizin için o gecede takdir

---

282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/392.

283[283] Hadis için bkz. Keşfu'l-Hafa, 1/318.

etmiş olduğu mükâfaatı taleb ediniz, arayınız" demektir. Çoğu muhakkik alimler, bu manayı uzak ihtimal saymışlardır. Buna göre, bunda bir beis yoktur. Çünkü insanın kalbi şehvet ve lezzet arayışı ile meşgul olursa, taat, kulluk ve huzur-u İlâhi'de bulunmak için bir boş vakit bulması mümkün değildir. Ama kişi cinsî münasebetle ihtiyacını giderip, şehvetini teskin edince, kulluğunu yerine getirmesi için boş vakit bulabilir. Buna göre ayetin takdiri, "Bundan sonra cinsî münasebette bulunun ve böylece kulluğunuzu yerine getirme hususunda ihlâsınıza mâni olan bu gibi düşüncelerden kurtulun; bu düşüncelerden böylece kurtulduğunuz zaman namaz, zikir, teşbih, tehlil ve Kadir gecesini arama gibi ibâdetlerle,kul otuşunuzdaki Allah'ın takdir ettiği ihlâsı arayınız" şeklinde olur. Bu takdire göre, şüphesiz ki bu rivayet uzak bir ihtimal değildir. 284[284]

Ketebe Fiilinin Buradaki Mânası

Ayetteki, (Yazdı) ifâdesi hakkında bazı izahlar vardır:
a) Bu ke|jme "Allah onların kalblerine imanı yazdı" (Mücâdele, 22) yani "imanı koydu", "Bizi şahitlerle birlikte yaz" (MakJe. 83) yani "onlardan kıl" ve "onu müttakiler için yazacağım" (Araf. 156) yani "kılacağım" ayetlerinde de olduğu gibi, (kıldı, koydu) manasınadır.
b) Bu, aynen Allah Teâlâ'nın, "De ki, "Allah'ın bize yazdığı, yani takdir ettiği şeyden başka hiçbirşey isabet etmez" (Tevbe, 51); "Allah, "Ben ve peygamberlerim ga-lib geleceğiz" diye takdir etmiştir" (Mücâdele. 21) ve. "Kendilerine öldürülme takdir edilmiş olanlar., çıkarlar..." (Ali imran, 154) ayetlerinde olduğu gibi, "Allah'ın sizin için takdir ettiği şeyi..." manasındadır.
c) Bunun aslı, Allah'ın olacak şeylere dair Levh-i Mahfuz'da yazdığı takdir-i İlahi'sidir. Kulları hakkındaki her hükmünü Allah Teâlâ, Levh-i Mahfuz'da yazmıştır.
d) Bu, Allah'ın Kur'an'da, bu fiillerin mubah olduğunu beyân ettiği, yazdığı ayetlerdir. 285[285]

Üçüncü Mesele

İbn Abbas kelimeyi, şeklinde; A'meş ise, şeklinde okumuştur.
Allah'u Teâlâ'nın, "Yiyin, için" emirlerinin burada zikredilmesi şundan dolayıdır: Daha önce geceleyin uyuduktan sonra, yeme içme ve cimânın haramlığı söz konusu olduğu için, bunların her birinin mubah olmasını ifâde eden ve haramlıklarını kaldıran hususî birer delile muhtaç olunmuştur. Buna göre şayet, ayette "Artık onlarla mübaşeret edin, cinsî münasebette bulunun" buyruğu ile yetinilseydi, bu ayetle yemenin, içmenin haram I iğ in m da kalkmış olduğu bilinemezdi. İşte bu sebeble bu ifâdeye, yeme ve içmenin mübahlığına tam delâlet etsin diye, "yiyiniz, içiniz" ifâdesi de eklenmiştir.
Allah Teâlâ'mn, "Fecrin beyaz ipliği kara ipliğinden sizce ayırdedilinceye kadar.." beyanı hususunda da birkaç mesele vardır: 286[286]

Birinci Mesele

Rivayet edildiğine göre bu âyet nazil olduğunda Adiyy b. Hatim şöyle yaptığını anlatmıştır: Beyaz ve siyah iki iplik aldım, onları yastığımın altına koydum. Geceleri ikide bir kalkıyor onlara bakıyordum. Fakat bir türlü beyazını siyahından ayırdedemiyordum. Sabahleyin Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, durumu anlattım. Bunun üzerine o güldü ve, "Sen koca kafalısın. Bu, o manada değil gündüzün beyazlığı (aydınlığı) ile gecenin siyahlığı (karanlığı) manasınadır'287[287] buyurdu. Hz. Peygamber (s.a.s), ona, "Koca kafalısın" demiş. Çünkü bu, insanın ahmaklığını ifâde eden sözlerdendir. Biz diyoruz ki: Bu hadis, Allah Teâlâ'nın bu ayetle

---

284[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/393-394.
285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/394-395.
286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/395.
287[287] Buhâri, Tefsir. 2 (28bab).

gündüzün başlangıcındaki beyazlık ile, gecenin sonundaki siyahlığı kinayeli olarak kastettiğine kesin olarak delâlet eder. 288[288]

Fecr-i Kazib Ve Fecr-i Sadık

Burada bir müşkil (problem) vardır: Siyah ipliğe benzetilen sabahın beyazlığı, fecr-i kâzibin (yalancı fecrin) beyazlığıdır. Çünkü bu, iplik gibi ufukta uzunca görünen bir beyazlıktır. Fecr-i sadığın (gerçek fecrin) beyazlığı ise ufukta yayılan bir beyazlık (aydınlıktır.) Bundan dolayı bu ayetin ifâde ettiği manaya göre, gündüzün başlangıcının fecr-i kâzibin doğmasından itibaren olması gerekir. Halbuki bunun böyle olmadığında icmâ vardır.
Buna şu şekilde cevap veririz: Bu ayetin sonundaki, (fecirden..) ifâdesi bulunmamış olsaydı, böyle bir sual yerinde olurdu. Bu böyledir. Çünkü fecre, kendisinden ışık saçıldığı için "fecr" denilmiştir. Bu da ancak, fecr-i kâzibte değil, fecr-i sâdıkta bulunur. Buna göre ayet beyaz ipliğin fecirden olduğunu gösterince, biz bundan muradın fecr-i kâzib değil, fecr-i sâdık olduğunu anlıyoruz. Şayet, "O halde nasıl, fecr-i sâdık ufukta uzamadığı halde, iplik ise upuzun olduğu halde ipliğe benzetilmiştir?" denilirse, buna şöyle cevap veririz: Yeme içme v.b. şeyleri oruçluya haram kılan beyazlığın miktarı fecr-i sâdığın başlangıcındaki miktardır Fecr-i sâdığın ilk anındaki beyazlık, ufukta hemen yayılıp dağıtmaz, incecik olur. Hatta fecr-i sâdık ile fecr-i kâzib arasındaki fark şudur: Fecr-t kâzib ince olarak doğar, fecr-i sâdtk ise ince olarak gözükmeye başlar ve ufukta uzayarak yükselir. Bu izah ile sual ortadan kalkar. Adlyy b. Hatim'den nakledilen rivayet, hakikaten uzak ve zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, beyanı bulunduğu halde, Adlyy b. Hatim gibi (Araplara) bu şekildeki mecazî bir ifâdenin kapalı kalmış olması çok uzak bir ihtimal. 289[289]

İkinci Mesele

Şüphesiz, edatı intiha-ı gaye içindir. Buna göre bu ayet, fecr-i sâdık doğunca cinsî münasebetin, yemenin ve içmenin helâl oluş zamanının oruçlu için sona erdiğine delâlet eder. Ebu Müslim el-İsfahânî bu ayetteki üç şeyin dışında, hiçbirşeyin orucu bozmadığını ifâde etmiştir. Buna göre fukahânın, zorlanarak kusma, hukne yaptırmak ve burna ilâç ve enfiye çekmek gibi zikrettikleri şeylerin hiçbiri orucu bozmaz. Çünkü bunların hepsi helâldir. Sonra bu ayet, bu üç şeyin oruçluya sabahtan itibaren haram olduğunu ifade eder. Bu sebeple bunların dışında kalan helâl şeyler, helâllikleri üzere kalırlar. Binaenaleyh bu helâllerden hiçbiri orucu bozmaz. Fakihler ise şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, insanların nefisleri kendilerine daha çok mütemayil olduğu için bu üç şeyi özellikle zikretmiştir. Kusma, hukne v.b. şeylerden, insan nefsi hoşlanmaz. Burna ilâç koymak ise nâdir hallerdendir. Bu sebeplerden dolayı, Hak Teâlâ bunları ayette zikretmemiştir. 290[290]

Üçüncü Mesele

Ebu Hureyre (r.a) ve Hasan b. Salih b. el-Cinni nin görüşüne göre cünüb kimse yıkanmadan sabahlarsa orucu olmaz. Bu ayet, onların görüşlerinin yanlış olduğunu gösterir. Çünkü cinsi münasebet, fecr-i sâdık doğuncaya kadar mubah olduğuna göre, o kimse bu durumda ancak fecr-i sâdık doğduktan sonra yıkanabilir. 291[291]

Dördüncü Mesele

288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/395.
289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/395-396.
290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/396.
291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/396-397.

A'meş, fecr-i sâdık doğduktan sonra güneş doğuncaya kadar da, gündüzün başlangıcını sonuna kıyas ederek, yeme, içme ve cinsî münasebetin helâl olduğunu iddia etmiş ve şöyle demiştir: "Gündüzün sonu nasıl güneş yuvarlağının batması ile oluyorsa, başlangıcının da güneş yuvarlağının doğmaya başlaması ile olması gerekir." A'meş, bu ayet hakkında da şöyle demiştir: "Ayette yer alan beyaz ve siyah ipliklerden maksad, gündüz ve gecedir. İplik ile bunlar arasındaki benzeme yönü, beyazlık ve siyahlıktır. Teşbihin şekil bakımından yapılmış olması caiz değildir. Çünkü fecr-i sâdık doğarken ufkun karanlığını şekil itibarı ile siyah ipliğe benzetmek mümkün değildir. Böylece ayetteki be-. yaz iplik ile siyah iplikten muradın, gündüz ile gece olduğu sabit olur. Sonra Hak Teâlâ'nın, "Sonra orucu geceye kadar tamamlayın" emrindeki gecenin ne olduğunu incelediğimizde, onun, Allah Teâlâ'nın, kendisinde bir aydınlık olduğu halde güneşinin batımından sonraki zamanı "gece" diye isimlendirmiş olmasının da delâlet ettiği gibi, güneşin ufukta kaybolduğu zamandan ibaret olduğunu görürüz. Böylece durumun, gündüzün başlangıcında da aynı şekilde olması gerektiği ortaya çıkar ve güneş doğmazdan önceki zaman "gece"ye âit olur. Gündüz ancak güneş yuvarlağı doğduğu zaman başlamış olur." A'meş'in görüşünün izahı işte budur.
Bazı kimseler gündüzün başlangıcının, fecrin doğuşundan itibaren olduğunu kabul etmiş ve gündüzün sonunu da buna kıyaslamıştır. Bu görüşteki kimselerden bazıları şöyle demişlerdir "Orucu, güneş battıktan sonra ufuktaki kızıllığın kaybolmasından sonra ancak bozmak caiz olur." Bunlardan, daha ileri giderek, "Yıldızlar görünmeye başladığı zaman ancak oruç bozulabilir" diyenler çıkmıştır. Bütün bu görüşler yıkılmıştır. Fakihler bu görüşlerin bâtıl olduğunda ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh bu hususta sözü uzatmaya gerek yoktur. 292[292]

Beşinci Mesele

Fecir, senin, "Suyu fışkırttım, önünü açtım" ifâdenin masdarı. Ezheri, "fecr" kelimesinin asıl manasının "yarmak" olduğunu söylemiştir. Buna göre gecenin sonundaki fecr, sabahın nurunun gecenin karanlığını yarmasıdır. Allah Teâlâ'nın, beyanına gelince, buradaki, harfinin teb'iz (bazılık, kısmîlik) ifâde etmek için olduğu söylenmiştir. Çünkü burada nazar-ı dikkate alınacak olan fecrin tamamı değil, bazısıdır. Bazıları da bu harfin tebyin (... açıklama) manasını ifâde etmek için olduğunu söylemişlerdir. Buna göre sanki ayette, "Fecrin kendisi olan beyaz iplik..." denilmiştir. 293[293]

Güneş Battı, Sabah Oldu Meselesinde Zanna Göre Davranıp Yandan Ne Yapar?

Cenâb-ı Allah, sabah oluncaya kadar, yemeyi, içmeyi ve cimâyı helâl kıldığına göre, sabahın ortaya çıkışının ne olduğunun bilinmesi gerekir. Buna göre bjz deriz kj Sabanın ortaya çıkış ya kati olarak bi|inir, ya zanni olarak. Onun ortaya çıktığını katı olarak bilmek, insanın sabahın doğduğunu görmesi veya kendince sabahın doğmuş olduğu bir zamanın geçtiğine inanmasıyla olur. Bunun zannî olarak bilinmesi ise ya sabah olduğu zannının insanda meydana gelmesiyle olur. Böylece yeme, içme ve cinsî münasebet haram olur. Eğer insanda, henüz sabah olmamıştır zannı meydana gelirse, yemesi, içmesi ve cinsT münasebeti mubah olur. Buna göre o kişi yer, daha sonra da bu zannının hatalı olduğu ve yediği esnada sabahın girmiş olduğu ortaya çıkarsa ne olur? meselesinde alimler ihtilâf etmişlerdir. Yine güneşin batmış olduğunu sanarak bir kimse İftar etse, sonra da güneşin o anda batmamış olması durumunda ne olacağı meselesinde de ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta Hasan Basri, oruçlu olduğunu unutarak birşeyler yiyen kimsenin durumuna kıyas ederek, her iki durumda da orucun kaza edilmesinin gerekmediğini söylemiştir. Ebu Hanife, İmam Malik ve Mü-zenî'nin rivayetine göre, Şafiî, bu orucun kazasının gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü o kimse, fecr-i sadıktan güneş batıncaya kadar oruç tutmakla emredilmiş olduğu halde, buna riayet etmemiştir. Unutarak yiyen kimseye gelince, İmam Mâlik e göre, bu kimsenin de orucunu kaza etmesi gerekir. Unutarak yiyen kimseye orucun kazasının gerekmediğini söyleyen diğer alimler ise şöyle demişlerdir: "Delilin muktezası, o kimsenin kaza etmesinin vacib olmasıdır. Fakat biz bu hükmü ondan, başka bir nastan (delilden) dolayı kaldırdık. Bu da, Ebu Hureyre (r.a)'nin Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği şu hadise göre, birisi "Ben oruçlu iken (unutarak) yedim ve içtim" dedi, Peygamberimiz de: "Seni Allah yedirip içirmiştir. Sen Allah'ın misafirisin. Orucun tamamdır" buyurmuştur. Bu hususta üçüncü bir görüş de şöyledir: Sabah olması hususunda hata eden kimsenin orucunu kaza etmesi gerekmez. Güneşin batışı hususunda hata eden kimsenin ise, orucunu kaza etmesi gerekir. Bu ikisi arasındaki fark, "Her var olanda aslolan şey, onun olduğu hal üzere kalmaya devam etmesidir. Gecede bulunan hal, yemenin helâl olmasıdır. Gündüzde bulunan durum ise, yemenin haram olmasıdır. Kişi zann-ı gâlibiyle, gecenin devam ettiğine veya sabah olduğuna karar veremez, aksine bu iki hususta tavakkuf eder, bir şey söyletmezse, bu durumda o kimsenin yemesi, içmesi ve cinsî münasebette bulunması mekruh olur. Eğer bunlardan herhangi birini yaparsa, caiz olur. Çünkü aslolan, gecenin devam ettiğidir. Allah en iyisini bilendir. 294[294]

---

[292] [292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/397.
[293] [293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/397-398.

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra orucu geceye kadar tamamlayın" ayeti hakkında birkaç mesele vardır: kelimesi, intihây-ı gaye (bir şeyin devam edeceği son noktayı bildirmek) içindir. Buna göre ayetin zahiri, orucun, gecenin girmesiyle sona ermiş olduğunu gösterir. Bu böyledir, çünkü bir şeyin gayesi, o şeyin sona ermesi ve bitmesi demektir. Bundan sonra geriye o şeyden bir şey kalmadığı zaman ancak o şey sona ermiş ve bitmiş olur. Bazan bu kelime, "intiha" manası için olmaz. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Dirseklere kadar" (Maide, e» sözünde durum böyledir. Bu, delilin aksinedir (yani "intiha" mânası ifâde etmez). Bu iki misal arasındaki fark şudur: Gece, gündüzün cinsinden değildir. Buna göre gecenin hükmü, gündüzün hükmünün dışındadır. Dirsek ise, elin cinsindendir; bundan dolayı, onun hükmüne dahil olmuştur. Ahmed İbn Yahya şöyle demiştir: Bunun, hükme dahil olmasına da, hariç olmasına da yol vardır; her ikisi de caizdir. Meselâ biz, "Balığı, başına kadar yedik" deriz. Bunda, balığın başının yemeye dahil olması veya yeme dışında kalmış olması mümkündür. Fakat akıllı kimse, gecenin, oruç hükmünün dışında kaldığında şüphe etmez. Çünkü eğer gece, oruç hükmüne dahil olsaydı, meşakkat artardı. Abdest alırken dirseklerin yıkanması ise, en emin olan şekilde amel etmek içindir. Sonra bizim, bu lâfız mücmeldir veya mücmel değildir dememiz arasında fark yoktur. Çünkü bu konuda sahîh bir hadis varid olmuştur ki bu da şudur: Hz. Ömer (r.a) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:"Gece şuradan gelip, gündüz de şuradan çekilip gittiği ve güneş de battığı zaman, oruçlu olan kimse orucu açar."295[295] Bu hadis, orucun bu vakitte sona erdiğini gösterir. Mükellefe bu vakitte bir şey yemesinin gerektiği hususuna gelince, buna deli' İmâm-ı Şafiî (r.a)'nin, İbn Ömer (r.a)'den gelen bir senetle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "visal orucu" (iftar etmeden peşpeşe oruç tutmak) nu nehyettiğine dair nakletmiş olduğu rivayetidir.

Bu hadise göre Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Resulü, sen de visal orucu tutuyorsun?" yani, "Kendinin yaptığı bir şeyden bizi nasıl nehyediyorsun?" denildi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ben sizin gibi değilim, çünkü ben Rabbimin yanında geceliyorum.. O beni yedirip, İçiriyor296[296] buyurdu.

Bu hadisin açıklanması hususunda bazı izahlar bulunmaktadır:

a) Allah, Peygamber'e cennet taamlarından yedirip içiriyordu.

b) Resul-i Ekrem (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Ben, yemeye ihtiyacım olursa, Rabbtmin beni peşipeşine doyuracağına dair güven içinde oldum." Muhammed İbn Cerir et-Taberî'nin Ibn

---

294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/398-399.

295[295] Müslim, Siyam, 51 (2/772); Tirmizi, Savm, 12 (3/81).

296[296] Buhâri. Savm, 20 (Benzeri bir hadis); Müslim, Savm, 57-58 (2/774-775).

Zubeyr'den rivayet ettiğine göre, o, yedi gün peşipeşine oruç tutuyordu. Yaşı ilerleyince bunu beş güne indirdi. İyice yaşlanınca, bunu üç güne düşürdü. Buna göre İmâm-ı Şafiî (r.a)'nin sözünün zahiri, bu yasağın haram ifâde eden bir yasak olduğuna delâtet eder. Bunun "tenzihen mekrûh"olduğu da söylen mistir.Çünkü mubah olan bir şeyi terket-medir. Bu açıklamaya göre, İbnu'z-Zübeyr' in yapmış olduğu iş doğru olur. Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, insan velev ki bir damla su bile olsa, çok az bir şey yediği zaman, bu durumda o kimse orucu tamamlama hususunda muhayyerdir. Ancak, yeni başladığı orucu tutmak ve diğer ibâdetlerde kusur edeceğinden korkarsa, müstesna... Bu durumda, bu korkuyu giderecek kadar yemesi gerekir. 297[297]

Gecenin Geldiği Nasıl Tayin Edilir?

Alimler, gecenin tarifinde de ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı; gecenin sonunun, evveline göre olduğunu söylemiş ve nasıl ki güneşin belirtilerinin
meydana çıkmasıyla gecenin sona erdiği kabul ediliyorsa, bunun gibi, gecenin meydana gelmesinde de güneşin alâmetlerinin yok olmasına itibar etmişlerdir. Bunlardan, güneşin batışından sonra meydana gelen kırmızılığın zail olmasıyla yetinenler de bulunmaktadır. Yine âlimlerden, gecenin karanlığının tam olarak ortaya çıkması ve yıldızların görünmesine itibar edenler bulunmuştur. Ne var ki Hz. Ömer'in rivayet etmiş olduğu hadis bunu iptal eder. Fukâhânın ameli de bu hadîse göredir. 298[298]

297[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/399-400.
298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/400.

Üçüncü Mesele

Hanifeler bu ayetle istidlal ederek, oruca geceden niyetlenmenin ve orucu tayin etmenin, orucun sıhhati için şart olmadığını söylemişlerdir. Onlar derler ki:
Arapçada savm, kendini alıkoymak, geri durmak demektir ki,o da burada bulunmuştur. Böylece o kimse oruçlu olur ve orucunu, Cenâb-ı Hakk'ın: "Sonra, geceye kadar orucunuzu tamamlayın" a-yeti gereğince, tamamlaması gerekir. Bu sebeple de onun orucunun sahih olduğuna hükmetmek gerekir. Çünkü imsak, zorluk, meşakkak ve güçlük demektir. Bu da Hak Teâlâ'nın, "Allah dinde size zorluk yaratmamıştır" (Hacc, 78) ve "Ve Allah size zorluk murad etmez" (Bakara, 185)ayetleriyle nefyolunm ustur. Böylece meşakkatle amel, sahîh oruçta terkedilmiştir, şu halde gayr-ı sahih oruçta, aslı üzere kalır. Sonra biz deriz ki: "Bu delilin muktezâsı, zevalden sonraki niyyet-le farz olan, orucun sahih olmasıdır. Ne var ki biz, "az otan çok olana ilhak edilir, katılır" dedik. Binaenaleyh, zevalden sonraki niyyetle tutulan orucu iptal, zevalden Önceki niyyetle tutulan orucu ise geçerli kabul ettik." 1[1]

Dördüncü Mesele

Hanefiler bu ayetle, eksik bırakılan nafile orucun tamamlanmasının vâcib olduğuna istidlal etmişlerdir.
Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Sonra orucu geceye kadar tamamlayın" buyruğu bir emirdir ki, bu da vücûb ifâde eder. Ve böylece de her türlü orucu içine alır. Şafiîler ise şöyle dediler: Bu ayet, farz olan orucun ahkâmını beyan etmek için getirilmiştir. O halde bundan maksat, farz olan oruçtur. 2[2]

Bu Sûrenin Yedinci Hükmü: İtikâf

Allah'u Teâlâ'nın, "Sizler, mescidlerde ftikâfa çekildiğinizde, hanımlarınızla bir araya gelmeyin" ayetidir.
Bil ki Allah Teâlâ orucu emredip (oruçlu iken) cins? münasebette bulunmanın da t aram olduğunu beyan edince, cima hususunda itikattaki cima yasağında, oruçtaki gibi sadece gündüze münhasır olduğu anlaşılabilirdi. Böylece Allah'u Teâlâ, itikatta cinsî münasebetin hem gündüz hem de gece haram olduğunu beyan etmek üzere, buyurmuştur. Sonra, bu ayette birkaç mesele vardır: 3[3]

İtikafın Tarifi ve Hükmü

Şafiî (r.a), "Lügat itibariyle itikâf, taât ya da günah olsun kişinin bir şeye devam etmesi ve kendisini ona adamasıdır. Nitekjm Hak Teâlâ, "Kendilerine ait olan putlara kapanmış tapınmakta olan..." (A'raf, 138) buyurmuştur. Şer'î manâda ise itikâf, Allah'a yaklaşmak için, Allah'ın evinde kalmak ve beklemek demektir" demiştir. Bunun neticesi, örfe dayanılarak, cins ismini türle kayıtlamaya dayanır. İtikâf, eski şeriatlardandır. Nitekim Hak Teâlâ, "Evimi tavaf edenler ve ttikafa kapananlar için temizleyiniz (Hacc. 26) ve, buyurmuştur. 4[4]

İkinci Mesele

Şayet, itikatta bulunan kimse, şehvetsiz olarak ha nımına dokunursa, bu caizdir. Çünkü Hz. Alşe, Hz. Peygamber (s.a.s) itikatta iken, O'nun başını tarıyordu. Hanımına şehvetle dokunup,

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/401
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/401.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/401.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/402.

onu öpmesi veya, tercin dışındaki mahallere temas etmesi itikatta olan kimseye haramdır. Binaenaleyh, böyle bir fiille o kimsenin itikâfı geçersiz olur mu? -Allah kendisine rahmet etsin- Şafiî'nin bu hususta iki görüşü vardır: Esah olan, itikâfının bâtıl olmasıdır. Ebu Hanife ise, inzal vuku bulmadığı sürece, itikâf bâtıl olmaz, demiştir.

İtikâf bozulur diyen kimse, şunu delil getirmiştir: Mübaşeret lâfzında as-lolan, iki cildin birbiriyle karşılaşıp birbirine yapışmasıdır. Buna göre Hak Teâlâ'nın, hakîkî manadan men etmektedir. Bundan dolayı bu ifâdeye, cima ve diğer şeyler de dahil olur. Çünkü mübaşeret manâsı bütün bunlarda mevcuttur. Buna göre şayet, "Önceki ifâdede, mübaşeret lafzını niçin cimâya hamlettiniz?" denilirse, buna şöyle cevap veririz:

Çünkü ayetin öncesi, kelimenin cima manasına geldiğine delâlet etmektedir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesidir. Bu ayetin nüzul sebebi de, bu kelimenin burada cima manasına geldiğini gösterir. Sonra cima hususunda müsaade edilince, cimâdan aşağı olan şeyler hususunda haydi haydi bir müsaade olur. Ama burada, bu karinelerden herhangi birisi bulunmamaktadır. Bu sebeple "mübaşeret" lâfzını, (itikâfa girmiş kimse hakkında) aslı üzere bırakmak gerekir.

Bu fiillerin, itikâfı iptal etmiyeceğini söyleyenlerin delili şudur: Biz, bu mânadaki mübaşeretin orucu ve haca bozmadığı hususunda icmâ ettik. Binaenaleyh, bunun itikâfı da ifsat etmemesi gerekir. Çünkü itikâf, derece bakımından, hacc ve oruçtan daha üstün değildir. **Cevap:** Nas, kıyastan öncedir. 5[5]

İtikâf Nerelerde Yapılır?

Alimler, itikâfın şartının, mescidde oturmak olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu böyledir, çünkü mescidler, içinde ibadet yapılmış olması bakımından, diğer mahallerden farklıdırlar. Sonra âlimler itikâfın nerede yapılacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre Hz. Ali'den itikâfın ancak Mescid-i Haram'da yapılabileceği nakledilmiştir, O'nun bu husustaki delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Tavaf edenler ve ttfkâfa çekilenler için, evimi (kabe) temizleyesiniz diye" (Bakara, 125) ayetidir. Böylece, Mescid-i Haram, itikâfa çekilecek herkes için tayin idilmiş, belirlenmiştir. Mescid-i Haram'ın dışında itikâf caiz olsaydı, ayetteki umumîlik doğru olmazd. Atâ da, itikâfın ancak Mescid-i Haram ve Medine mescidinde caiz olacağını söylemiştir. Çünkü Abdullah İbnu'z Zübeyr'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Benim mescidimde kılınan bir vakit namaz, Mescid-i Haram hariç,,diğer mesctdlerde kılman bin vakit namazdan daha üstündür. Mescid-İ Haram da kılınan bfr vakit namazjyenlm mescidimde kılınan yüz vakit namazdan daha üstündür, "6[6] Huzeyfe de şöyle demiştir: Bu iki mescidde ve Beyt-i Makdis mescidinde itikâfa girmek caizdir. Çünkü Hz. Peygamber,7[7]

"Ancak şu üç mescide; Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ve benim mescidime yolculuk yapılır" buyurmuştur.Zührî ise, "itikâf ancak büyük mescidlerde yapılır" demiştir. Ebu Hanife, "itikâf ancak, devamlı bir imâmı ve müezzini bulunan mescidde yapılırsa sahih olur" demiştir. Şafiî (r.a) ise, "itikâf bütün mescidlerde caizdir; fakat cuma namazı için camiden çıkmaya gerek kalmasın diye, büyük camilerde yapılması daha uygundur" demiş, görüşüne de bu ayet-i kerimeyi delil getirmiştir. Çünkü, ayet-i kerimesi, bütün mescidleri içine alan umumî bir kelimedir. 8[8]

İtikafta Orucun Şart Olup Olmadığı

İtikâf oruçsuz da caizdir, fakat oruçlu olarak yapılması efdaldir Ebu Hanffe, "itikâfın ancak oruç ile caiz olduğunu" söylemiştir. Şafiî'nin delili, bu ayet-i kerimedir. Çünkü Allah'u Teâlâ,

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/402.

6[6] Dânmî, Salat, 132 (1/330, kısmen), Nesâi, Mesâcıd, 7 (2/35).

7[7] Buhâri, Savm, 67; Müslim, 415 (2/976).

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/403.

itikâfa gireni, hanımıyta cinsî münasebetten men ederken, itikatlı kimse oruçsuz olarak itikâfa girmiştir... Eğer bu kimsenin itikâfı bâtıl olsaydı, lâfzın zahiriyle amel etmenin de terkedilmesi yasak olmazdı. Bu kimse niyeti terkederse, niyet dışındaki şeyler asıl hüküm üzere kalır. Müzeni, Şafiî (r.a)'nin görüşünün doğruluğuna üç şeyi delil getirmiştir:

a) Eğer itikâf orucu gerektirseydi, ramazanda itikâfa girilmesi doğru olmazdı. Çünkü i'tikâfın gerektirdiği oruç, ya ramazan orucu olmuş olur ki bu bâtıldır, çünkü ramazan orucu itikâf sebebiyle değil, ramazan ayının girmesi sebebiyle vacib olmuştur. Yahud da bu oruç, ramazan orucu dışında bir oruçtur ki bu da imkânsızdır. Alimler, ramazanda i'tikâfa girmenin caiz olduğunda icmâ ettiklerine göre, biz i'tikâfın oruç tutmayı gerektirmediğini anlamış olduk.

b) Eğer i'tikâf ancak oruç ile caiz olmuş olsaydı, oruçlu, geceleri i'tikâftan çıkmış olurdu. Çünkü o, geceleri oruçtan çıkmaktadır. İ'tikâfta durum bunun aksine olduğuna göre, i'tikâfın tek başına ve oruçsuz olarak dâima yapılabilenini anlamış oluyoruz.

c) İbn Ömer (r.a)'den rivayet edildiğine göre Ta Resûlallah,ben câhttiy-ye döneminde iken Allah için bir gece itikâfa girmeye nezretmiştim" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Nezrini tut" buyurur. Malumdur ki geceleyin oruçlu olmak imkansızdır. 9[9]

İtikafın Müddeti

Şafiî (r.a) şöyle demiştir: "İ'tikâf için bir zaman belirlenmez Eğer bir kimse bir saatlik itkaf yapmaya nezretmiş ise, bu kadar zaman i'tikâf yapar.

Eğer o kimse mutlak olarak i'tikâf yapmaya nezretmiş ise, bir saatlik İ'tikâf ile bu nezrini yerine getirmiş olur. Aynı şekilde kişi mutlak olarak sadaka vermeye nezretse, az veya çok ne kadar dilerse sadaka verir." Şafiî (r.a) sonra/'Ben bir gün i'tikâf etmeyi severim" demiştir. O, bu sözü sadece tezaddan kurtulmak için söylemiştir. Çünkü Ebu Hanife (r.a), fecrin doğması ile girmek ve güneşin batması ile çıkmak şartıyla bir günlük i'tikâftan daha azına cevaz vermemiştir. Şafiî'nin hücceti şudur:" İ'tikâfın belli bir zaman ile takdir edilmesi, başka bir miktar zaman ile takdir edilmesinden daha evlâ değildir. Bundan dolayı i'tikâf için bir zaman takdir etmeyi bırakmak, gereken en az miktarı kabul etmek gerekir." Ebu Hanife'nin hücceti ise şudur: İ'tikâf, nefsin kendisini hapsetmesidir, bu da bir anda meydana gelmez. Bu takdirde i'tikâfa girmiş olan kimse İle camide namazı bekleyen kimse birbirinden ayırdedilemez. 10[10]

Allah'ın Çizdiği Sınırlar

Cenâb-ı Hakk'ın, "Işte bunlar Allah'ın (çizdiği) sınırlandır" ayetinde birkaç mesele vardır:

Ayetteki, "İşte bunlar" sözünün, i'tikâfın hükmüne işaret olması caiz değildir. Çünkü, (sınırlar), cemî bir kelimedir. Halbuki Cenâb-ı Hak, i'tikâf hakkında sadece, mübaşeretin (hanımlara yaklaşmanın) haramlığı hükmünü zikretmiştir. Daha doğrusu bu, üL kavli, oruç ayetinin başından buraya kadar geçmiş olan ve tafsilâtlı bir şekilde anlatılmış olan bütün hükümlere işarettir. 11[11]

İkinci Mesele

Leys şöyle demiştin "Birşeyin sınırı, o şeyin keştldiği ve bittiği yerdir." Ezherî ise şöyle demiştir: "Bu (hudûd) kelimesinden olmak üzere, mahrum bırakılan kimseye "mahdûd" denilir. Çünkü o kimse rızıktan menedilmiştir. Kapıcıya da, bu kökten olarak, denilir. Çünkü o, insanları içeri girmekten meneder. Evin haddi (sınırı) ise, ev halkı dışındakiler) kendisine girmekten alıkoyan sınırdır. Buna göre Allah'ın hududu, kendilerine muhalefet edilmesini yasakladığı hükümleridir. Kelamcılar, efradını câmî ve ağyarını manî (gerekli unsurları kendisinde toplayıp, gereksiz unsurları dışta bırakan) sözlere "hadd" (tarif) ismini vermişlerdir. Yine kuvvet ve sertliğinden dolayı demire de "hadid" denilmiştir. Kadının yas tutmasına, denilir. Çünkü bu, kadını süslenmekten altkor." Sen bu kelimenin iştikakını (türediği kökü) iyice anlayınca deriz ki: Allah'ın hudududan maksad, onun kesin sınırlarla belirttiği, yani belli Ölçü ve sıfatlarla takdir etmiş olduğu hükümlerdir.

---

[9] 9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/404.

[10] 10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/404-405.

[11] 11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/405.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlara yaklaşmayın" ayetinde iki müs-kil vardır:

a) Allah Teâlâ'nın, sözü, daha önce geçmiş olan hükümlere işarettir. Geçmiş olan hükümlerin ise, bir kısmı mübahlığı, bir kısmı haramlığı ifâde eder. O halde Cenâb-ı Hak, nasıl olur da bütün bu hükümler hakkında "Onlara yaklaşmayın" buyurmuştur?

b) Allah Teâlâ bir ayetinde, "İşte bunlar Allah'ın sınırlandır, bandan dolayı bunları aşmayın (tecâvüz etmeyin)" (Bakara, 229). Miras ayetinde, "Kim Allah'a ve peygamberine İsyan eder ve Allah'ın hududuna (sınırlarına) tecâvüz ederse,.." (Nisa, 14) buyurmuştur. Burada ise, "Onlara yaklaşmayın" buyurmuştur. Bu iki ifâde nasıl birleştirilebilir?

Bu iki probleme çeşitli bakımlardan cevap verilebilir:

1) Bu,en güzel ve en güçlü cevaptır: Allah'a itaatta bulunan ve şeriatına göre amel eden kimse, hak olan tarafta iş yapıyor demektir. Bundan dolayı bu kimse haddi (sınırı) aşmaktan nehyolunmuştur. Çünkü haddi aşan kimse dalâlet tarafına düşer. Sonra bu hususta mübalağa olunarak (daha ilerisi söylenerek), bâtıla yaklaşmamak, o tarafa gitmek şöyle dursun aksine oradan uzaklaşmak için, hak ile batıl arasında bir engel olan sınıra yaklaşmaktan insanlar nehyolunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s),

"Her melikin bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu ise haramlarıdır. Kim koruluğun etrafında oüarsa, koruluğa girebilir'12[12] buyurmuştur.

2) Ebu Müslim el-İsfehâni' nin verdiği cevaptır: Ayetteki, ifâdesinin manası, Allah'ın sınırlarını ve kanunlarını değiştirmeye kalkışmayın. Bu, tıpkı, "Yetimin malına yaklaşmayın" (isra, 34) ayetinde olduğu gibidir.

3) Daha önce zikredilen hükümler her ne kadar çok ise de bu hükümlerden bu ifâdeye en yakın olan, "Siz mesctdlerde i'tikafta iken hanımlarınıza yaklaşmayınız" ayetidir. Bu ayetten daha önce de,"Sonra orucunuzu geceye kadar tamamlayın" ayeti vardır. Bu da gündüzün oruçluya yeme ve içmenin haramlığını ifâde eder. Bu ayetten önce de, "Allah'ın sizin için yazmış (takdir etmiş) olduğu şeyleri taleb ediniz" ayeti vardır. Bu ayet de, insana hanımı ve cariyesi dışındaki kadınlarla cinsî münasebette bulunmak ile, helâl olan mahallin dışında hanımı ve câriyesiyte cinsî münasebette bulunmanın ve hayız, nifâs, iddet bekleme ve mürtet olma gibi durumlarda hanımı ve cariyesi ile cinsî münâsebette bulunmanın haramlığını ifâde eder. Bu ayette, sadece geceleyin yeme, içme ve cinsî münasebette bulunmanın mubah oluşu beyan ec;l-miştir. Buna göre daha önce geçen bu hükümlerin çoğu haramlığı ifâde ettiğine göre, şüphesiz haram tarafı ağır basmıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "İşe bunlar Allah'ın sınırlandır, binaenaleyh bunlara yaklaşmayın" buyurmuştur. Yani, "Size yasak olan o şeylerden ancak Allah'ın menetmiş olması ve yasaklaması ile yasaklanmışsınızdır. Binaenaleyh onlara yaklaşmayınız" elemektir.

Allah'u Teâlâ'nın, "İşte Allah ayetlerini İnsanlara böyle beyân ediyor" ayeti ile ilgili bazı İzahlar yapılmıştır:

a) Bundan murad şudur: Hak Teâtâ burada size emrettiklerini ve yasakladıklarını beyân ettiği gibi, dini ve şeriatı ile ilgili diğer delilleri de aynı şekilde açıklıyor.

b) Ebu Müslim, ayette geçen "ayetler" sözünden muradın, Hak Teâlâ'nın açıkladığı farzlar olduğunu söylemiş ve şöyle devam etmiştir: "Bu, tıpkı,

"Bu, indirdiğimiz, farz kıldığımız ve kendisinde açık ayetleri inzal ettiğimiz bir suredir" (Nur, 1) ayeti gibidir. Sonra Hak Teâlâ, bu ayetleri, (Nur suresinde) .... buyruğu ite başlayarak, beyan ettiği diğer zina hükümlerine geçerek tefsir etmiştir. Buna göre O, sanki şöyle demiştir: Aynı şekilde, Allah insanlara, farz kıldığı hükümlerle amel etmek suretiyle kendisinden ittikâ

12[12] Müslim, Müsskâat 107-108 (3/1220-1221); Ebu Dâvud, Büyü, 3 (3/243).

etsinler diye, onlar için meşru kıldığı şeyleri beyân etmiştir.
c) Bu ayetten muradın, şöyle olması da mümkündür: Allah Teâlâ bu ayette, az sözle, orucun hükümlerini derinlemesine, tam ve yeterli bir şekilde beyân edince, "İşte Allah insanlara ayetlerini böyle açıklar" buyurmuştur. Yani, "İşte bu yeterli, açık ve tam olan beyanındaki gibi, O, insanlara hatırlatır." Bu ifâdeden maksad, böyle bir beyânı zikretmedeki Cenâb-ı Hakk'ın açıklamasını yüceltmek ve O'nun mahlûkatına olan rahmetinin büyüklüğünü göstermektir.
Allah Teâlâ'nın, ayetinin izahı, daha önce defalarca geçti. 13[13]

Bu Sûrenin Sekizinci Hükmü: Malların Hükmü

"Aranızda mallarınızı batıl (yollar) ile yemeyin ve bildiğiniz halde insanların mallarından bir kısmını günah ile yiyebilmek için, onları hakimlere vermeyin" (Bakara, 168).
Bil ki bazıları Atlah Teâlâ'nın, ayetini, "Birbirinizi ayıplamayın" (Hucurât, 11) ayetine benzer görmüşlerdir. Halbuki bu ayet, o ayetten farklıdır. Çünkü insanın başkasının malını yemesi helâl olabileceği gibi, kendi malını bâtıl yollarla yemesi de mümkündür.
Allâme Ebu HâmÎd el-Gazâli, İhyasında şöyle demiştir: Mal, ya bizzat kendisinde bulunan bir Özellikten dolayı veyahut da kazanılış biçimindeki bir durumdan dolayı haram olur:
Birinci kısım, malın kendisinde bulunan bir özellikten ötürü haram olanlardır. Bil ki mallar, ya maden, ya bitki veyahut da hayvan cinsînden otur. Madenler, yeryüzünün birer parçasıdır. Binaenaleyh yeryüzünden, sadece yenilmesi suretiyle zarar verecek olanlar bu bakımdan haram kılınmıştır. Bu gibi şeyler, zehir mesabesindedir. Bitkilerden de hiçbirşey haram değildir, ancak hayat, sağlık veya aklı giderecek şeyler haramdır. O halde hayatı sona erdiren zehir, sıhhati bozan vakitsiz ve yersiz ilaçlar, aklı gideren şeyler ise içki, uyuşturucu ve diğer sarhoş edici şeylerdir. Hayvanlar da yenilebilecek olanlar ve yenilmeyenler diye iki kısma ayrılmıştır. Eti yenilebilecek hayvanlar, ancak dine uygun olarak kesildiklerinde yenilebilirler. Bu şekilde kesildiklerinde de, o hayvanların herşeyleri helâl olmaz. Aksine bunların kanı ve işkembelerindeki (besin kalıntıları) haramdır. Bu hususlar fıkıh kitaplarında (uzun uzun) anlatılmıştır.
İkinci kısım, mülk edinme yönündeki bir eksiklikten ötürü haram olan mallardır. Biz, bu hususta deriz ki: Mal elde etmek, ya mal elde edenin ihtiyarı (kendi isteği) ile, veyahut da, irâdesi dışında, veraset gibi bir yolla olur. Mülk edinenin kendi ihtiyarı ile edindiği mallar da, ya maden çıkarmak gibi, Mâlikü'l-Mülk otan Allah'dan (Allah'ın mülkünden) alınmış olur, veyahut da herhangi bir mâlik insandan alınmış olur. Bu ikincisi de ya zorla alınmış olur veyahut da karşılıklı rızâ ile alınır. Zorla alınan da, ya ganimet gibi, mülk üzerindeki ismet (korunmuş olma) sıfatının kalkması ile, veyahut da, zenginlerin ve sadaka vermeleri gereken kimselerin zekâtı gibi, alınması gereken malları almakla olur. Karşılıklı rızâ ile alınan mal ise, alış-veriş, kadının mihri ve işçinin ücreti gibi, bir bedel karşılığında alınan bir şey olur. Veyahut da hibe ve vasiyet gibi, bedelsiz olarak elde edilen bir şey otur.
Bu taksimata göre, altı kısım vardır:
a) Maden çıkarma, ölü araziyi ihya etmek, avlanmak, ormandan odun kesmek, nehirlerden su almak ve çalı-çırpı toplamak gibi, kimsenin mülkü olmaksızın alınan mallar. Bu, alınan şeyin, malı alınmaması gereken bir kimseye âit olmaması şartıyla helâldir.
b) Malını elinden almak haram olmayan kimseden, zorla alınan mallar. Bunlar, fey, ganimet ve savaşan kâfirlerin mallarıdır. Bu mallardan (hazineye) beşte biri çıkarıldıktan sonra kalanı müstümantara helâldir. Müslümanlar bu malı, (savaşmak suretiyle) hakedenler arasında taksim ederler. Onlar, bu malı, müslümanlar yanında emânı, hürmeti ve ahdi bulunan bir kâfirden alamazlar.
c) Hakedilmiş olduğu halde sahibinin vermekten kaçındığı, ama zorla ve onun rızası olmadan alınan mallar. Bu da, hak edilme sebepleri ve hak edenin vasfı tamam olup, hak edildiği

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/405-407.

miktar alındığı zaman helâl olur.
d) Bir bedel karşılığında, karşılıklı rızâ ile elde edilen mallar. Bunlar da, bedellerin, alış-veriş akdi yapanların ve iki lâfzın, yani icâb ve kabulün, şeriatın itibâr ettiği şartlara uygun olması halinde helâl olur.
e) Hibe, vasiyyet ve tasaddukta olduğu gibi, bedelsiz olarak ama rızâ ile alınan, elde edilen matlar. Bu kısım mallar da, akde (anlaşmaya) konu otan malın, akid yapanların ve akdin şartlarına riayet edilip, vârisler ile diğer kimseleri bir zarara uğratmadığı zaman helâl olur.
f) Miras gibi, insanın ihtiyarı (irâdesi) dışında elde ettiği mallar. Bu da, vâris olunan şahıs bu malı, daha önce sayılan beş cihetin bir kısmından helâl bir şekilde elde ettiği zaman ve borcu ödenip vasiyyetteri yerine getirilip, vârisler arasında âdil bir taksimat yapılıp, zekât, hâcc ve eğer gerekiyor ise, kef-fâretleri çıkarıldıktan sonra helâl olur. Helâl yoldan mal elde etme yolları bunlardır. Fıkıh kitapları, bunları tafsilâtlı olarak anlatmışlardır. Böyle olan her-şey helâl mallar kısmına, girer, aksi ise haram olur."
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Mal, ya insanın kendinden başkası için, veya kendisi için olur. Eğer başkası için olursa, onun haram oluşu, zikredilen şu altı şeyden dolayı olur. Eğer mal insanın kendisinin olursa, onun malını haram bir şekilde (bâtıl bir yolla) yemesi, içki içmeye, zinaya, livâtaya, kumara veyahut da haram olan israf yollarına harcaması ile olur. Bütün bunlar, Cenâb-ı Allah'ın, "Aranızda mallarınızı bâtıl yollarla yemeyin" ayetinin muhtevasına girer.
Bil ki Allah Teâlâ bu nehyi, Kur'an'ın birçok yerinde şöyle tekrar etmiştir:
"Ey imân edenler, bir ticaret olması müstesna, mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyiniz" (Nisa, 29); "Yetimlerin mallarını haksız yere yiyen kimseler..." (Nisa, 10);
"Ey imân edenler, Allah'tan korkun ve eğer imân ediyorsanız, (Bizden arta kalanı bırakın" (Bakara. 278) buyurmuş, daha sonra, "Eğer bunu yapmazsanız, Allah ve Kesülüne karşı harbe girmiş olduğunuzu bilin" (Bakara. 279), daha sonra da, "Eğer tevbe ederseniz, sermayeniz sizindir" (Bakara. 279) ve, 'rüm haddi aşarsa, onlar cehennemliktirler, orada ebedî kalacaklardır" (Bakara, 275) buyurmuş, ribâ (faiz) yemeyi, daha işin başında Allah'a karşı harb ilan etmek saymış; sonunda ise onların cehennem ile yüz yüze kalacaklarını bildirmiştir. 14[14]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Ve yemeyiniz" sözünden maksad, özellikle yemek değildir. Çünkü bu konuda yemenin dışında kalan diğer tasarruflar da, bu konuda yemek gibidir. Ne var ki, mal edinmekten en büyük maksat onun yenilmesi olunca, "malını yedi" denildiği için, malını harcayan kimse hakkında da örfen malı yemek ifâdesi kullanılmıştır. İşte bu sebepten Allah, bu iş hakkında yemek tabirini kullanmıştır. 15[15]

Rüşvetin Haramlığı Hakkında

Arapçada "bâtıl", yok olan, giden demektir. denilir. "Bâtıl" ketimesinin cem'i, kelimesinin cemisi de, kelimesidir. Yine, başıboş dolaşıp eğlencesi peşine düştüğü zaman çalışan kimse için, denilir. Arapça'da "bâtıl" , yok olan, giden demektir. 16[16]

"O Malları Hakimlere Aktarmayın"

Hak Teâlâ'nın "Ve o mallan, hâkimlere aktar-mayın" ayeti hakkında birkaç mesele vardır: 17[17]

---

[14] 14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/408-410.
[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/410.
[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/410.
[17] 17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/411.

Birinci Mesele

"kovayı sarkıtmak" ifâdesinden alınmıştır. Bu, su çıkarmak için, senin kovayı kuyuya salıvermen demektir.

"Kovayı sarkıttım, sarkıtıyorum..., sarkıtmak" denilir. Kuyudan kovayı çıkardığın zaman, "Kovayı çıkardım" dersin. Nitekim Cenâb-ı Hak, "kovasını sarkıttı" (Yusuf, 19) buyurmuştur. Sonra söz ve fiile dair atılan her şey, t^îı olarak isimlendirilmiştir. Delil getiren bir kimseye, denilmiş olması da bu manâdandır. Buna göre sanki o kimseye, su elde etmek için kovasını kuyuya sarkıtan kimse gibi, maksadını elde etmesi için hüccetini salıverdi, sarkıttı denilir. Kendisini birine nisbet edip de, tıpkı kova ile su elde etmek isteyen kimse gibi, bu mensûbiyyeti sebebiyle miras almak isteyen kimse için, denilir.

Bunu iyice anladığın zaman, biz deriz ki, tabiri de nehyin hükmüne dahildir. Buna göre ayetin takdiri, "Mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin ve hâkimlere de, insanların mallarından bir kısmını bâtıl bir yolla yemek için, hâkimlere rüşvet olarak mallarınızı sunmayınız, vermeyiniz" şeklinde olur. "Rüşvet" in "sarkıtma" , benzetilmesinde iki izah şekli bulunur:

a) Rüşvet, ihtiyaç ipi demektir. Nasıl ki ip vasıtasıyla su ile dolu olan kova uzaktan yakına ulaşıyorsa, bunun gibi rüşvet sebebiyle de gerçekleşmesi güç olan gayeler tahakkuk ediyor.

b) Hâkim, rüşvet alması sebebiyle, salıverilince kovanın hiç bir engele takılmadan gitmesi gibi, bu hükmünde hiç bir araştırmaya girişmeden kararını verir.

Müfessirler, pekçok hususa yer vermişlerdir:

1) İbn Abbas, Hasan el-Basrl ve Katâde, bundan maksad emânet bırakılanlarla, hakkında herhangi bir delil bulunmayan- mallardır.

2) Bundan maksad, o yetimlerin mallarıdır ki onların vasileri, mallarının bir kısmını kendi istifadelerine bıraksın diye bir kısmını hâkimlere peşkeş çekerler.

3) Ayette bahsedilen hâkimden maksat, yalancı şahitlerdir. Bu da Kelbî -nin görüşüdür.

4) Hasan el-Basrî, bundan maksadın, başkasının hakkını yok etmek için kişinin yemin etmesi olduğunu söylemiştir.

5) Bu, kişinin rüşvet mal vermesidir. Ayet-i kerimenin zahirine en yakın olan da bu izahtır. Ve yine lâfzı, burada sayılan görüşlerin hepsine hamletmek de uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bunların hepsi, malı bâtıl yollarla yemektir.

Allah'u Teâlâ'nın, "Sizler bile bile" ifâdesine gelince, bunun manası, "Siz, sizin başkasının hakkını iptal ettiğinizi bile bile..." demektir. Hiç şüphesiz kötü olduğunu bile bile, kötü olan şeyi yapmak, en kötü şey ve onu yapan kimse de kınanmaya en lâyık kimse demektir. Ebu Hürey-re (r.a)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e davalaşmayı beceren birisiyle, bunu beceremeyen iki kişi, davalaşmak üzere geldiler. Böylece Hz. Peygamber, davalaşmayı iyi bilen kimsenin lehine karar verdi. Bunun üzerine, aleyhine hüküm verilen kimse, "Ya Resulallah, kendisinden başka ilâh olmayan zâta yemin ederim ki, ben haklıydım" deyince, Hz. Peygamber, "istersen mahkemeyi tekrarlıyayım" dedi ve mahkemeyi tekrarladı ve yine davalaşmayı iyi bilen kimsenin lehine karar verdi. Bunun üzerine aleyhine hüküm verilen kimse, önceki sözünü tekrarladı. Hz. Peygamber de, hükmünü üçüncü kez gözden geçirdi. Sonra da Hz. Peygamber (s.a.s),

"Mahkeme sonunda, kim müslüman kardeşinin hakkını gasbedip ahkor-sa, muhakkak ki o kimse, ateşten bir parçayı koparıp almış demektir'18[18] buyurmuştur. Bunun üzerine lehine hükmedilen kimse, "Ya Resûlallah, gerçekten hak onundur" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s),

"Kim davalaşması sırasında başkasının hakkını alır ve onun hakkını kendine mal etmeye çalışırsa, o kimse ateşteki oturacağı yere hazırlansın"'19[19] der. 20[20]

18[18] Benzeri bir hadis için bkz. Müslim, İmân, 218-224 (1/122-124).

19[19] Aynı yer.

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/411-412.

Dokuzuncu Hüküm Cahili Düşünce Tarzlarından Birini İptal

"Sana hilâlleri (yeni aylan) soruyorlar; de ki onlar İnsanlar ve hacc İçin vakitleri bildirirler. Evlere duvarlarından gelmek bir iyilik değildir. Fakat, iytlik jtttkâ eden kimsenin yaptığıdır. Sizler evlere kapılarından geliniz ve Allah'tan korkunuz.. Umulur ki, felaha erersiniz" (Bakara. 189)
Ayet hakkında birkaç mesele vardır: 21[21]

Birinci Mesele

İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Ümmet-i Muhammed'den daha az soru soran başka bir ümmet olmamıştır. Bu ümmet, ondört husustan sormuşlar ve bu sebeple de kendilerine, bunların cevâbı verilmiştir.
Ben derim ki, bu suâllerden sekizi, Bakara sûresindedir:
1) "Sana kullarım benden sorarsa, bilsinler ki ben yakınım" (Bakara, 186):
2) Tefsirini yaptığımız ayet. Geriye kalan altı ayet de, yine Bakara sûresinde olup, böylece bu suredekilerin tamamı sekize baliğ olur. Dokuzuncusu, Hak Teâlâ'nın Maide süresindeki, "Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar" (Maide, 4); onuncusu, Enfât süresindeki, "Sana ganimetleri sorarlar" (Enfal, 1); onbirincisi, İsrâ süresindeki, "Sana ruhu sorarlar" (isra, esy, onikincisi, Kehf süresindeki, "Ve sana, Zilkarneyn'i sorarlar" (Kehf, 83); onüçüncüsü, Tâhâ süresindeki, "Sana, dağların (kıyamet günündeki) halini soruyorlar" (Tâhâ, 105) ve ondördüncüsü, Nâziât süresindeki, "Sana kıyamet saatini sorarlar" (Naziat, 42) ayetleridir.
Bu soruların hayranlık veren bir sırası vardır. Bunlardan ilk ikisi, yaratılışın açıklaması ile ilgilidir. Buna göre birincisi, Hak Teâlâ'nın, "Kullarım senden beni sorarlarsa../ (Bakara, ise) ayetidir ki, bu,Allah Teâlâ'nın zatı ile ilgili bir sormadır. İkincisi, "Sana hüâlleri sorarlar..." ayetidir. Bu ayet de, Allah'ın yaratmasıyla ilgili sıfatından ve ayın bu tarzda oluşunun hikmetinden soru sormaktır. Bu ayetlerden son ikisi de, kıyametin açıklanmasrhususundadır. Bunlardan birisi, Hak Teâlâ'nın, "Sana (kıyamet günün-de) dağların halini sorarlar" ayeti; diğeri de, "Sana kıyamet saatini sorarlar; ne zaman gelip demir atacak diye" (Nizut, 42) ayetidir. Bunun bir benzeri de, Kur'an'da gelen iki suredir. Bu iki sûreden birincisi, (Nisa) süresidir. Yani, ilk yarının dördüncü süresidir. Çünkü ilk yarı sûrelerinin birincisi Fatiha, ikincisi Bakara, üçüncüsü Âl-i İm-rân, dördüncüsü ise, Nisa süresidir. Bu iki sûrenin ikincisi de, Kur'an'ın ikinci yarısındadtr ki, bu da ikinci yarı sûrelerinin dördüncüsüdür. Bu sûrelerin ilki Meryem, ikincisi Tâhâ, üçüncüsü Enbiya, dördüncüsü de Hacc süresidir. Kur'-an'ın ilk yarısında yer atan, (Nisa, 1) sûresi, mebde'in açıklanmasını ihtiva etmektedir. Burada Cenâb-ı Hak, 'Ey 'nsanlar' siz tek bir nefisten yaratan Habbtnizden korkun.." (Nisa, i) buyurmuştur. Kur'an'ın ikinci yarısında bulunan, ise, meâd'in açıklanmasını ve izahı ihtiva etmektedir. Cenâb-ı Hak burada, "£y insanlar, Rabblnizden korkunuz muhakkak ki kıyamet saatinin zel-zelesi, büyük bir şeydir" (Hacc, 1) buyurmuştur. Bu Kur'an-ı Kerim'inde, kullarından ancak havas olanların bilebileceği dürülü hikmetleri ve gizli sırları bulunan zâtı noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz. 22[22]

İkinci Mesele

Rivayet edildiğine göre ensârdan Muâz İbn Cebel ile Salebe İbn Ganem, "Ya Resûlallah, bu hilâle ne oluyor? Başlangıçta, iplik gibi ince olarak ortaya çıkıyor, daha sonra da dolunay oluncaya kadar artıyor, sonra da durmadan noksanlaşa noksanlaşa baştaki durumuna geliyor.. Güneş gibi, tek bir halde kalmıyor" dediler. İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu. Yine Mu-âz'dan rivayet edildiğine göre yahudîler, hilâl hakkında sormuşlardır.

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/413.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/413-414.

Bil ki Allah'u Teâlâ'nın, buyruğunda onların hangi şeyi sormuş olduklarının izahı bulunmamaktadır. Ne var ki cevap, suâlin konusuna delâlet eder gibidir. Çünkü, Hak Teâlâ'nın, "De ki onlar, insanlar ve hacc için vakti (bildirirler)" sözü onların sorularının, ayın noksanlaşması ve artmasında bulunan değışikliklerdeki hikmet ve faydaların ne olduğuna dair olduğunu gösterir. Böylece Kur'an ve hadis, böyle bir şeyin sorulduğu hususunda, birbirlerine mutabık olmuş olurlar. 23[23]

Üçüncü Mesele

kelimesi, kelimesinin çoğuludur. Hilâl da, insanların ayı gördüğü zamandaki ilk halidir. Ayın başlangıcındaki ilk iki gecenin hilâline de, denilir. Bu iki geceden sonra da ona artık hilâl denilmez, kamer denilir. Ebu'l-Heysem, "Ayın başlangıcındaki ilk iki gecenin ayına hilâl denildiği gibi, ayın son iki gecesinin ayına da hilâl denilir. Daha sonra bu iki vaktin arasındaki gecelerin aylarına da "kamer" denilir" demiştir. Zeccâc da şöyle der: "Fiil kalıbı, cem-i kıllet olarak, tıpkı 'in, ulut ; jkalıbında cemî olmaları gibi, kalıbında cemî yapılır. Cem-i kesret olarak da, gibi, vezninde gelir. Çünkü Araplar, muza'f kelimelerde cem-i kesret olarak, ve gibi, vezninde cemi yapmayı hoş görmeyip bu gibi kelimelerin cem'ini, sadece cem-i kıllet vezni üzere getirmişlerdir.
Hak Teâlâ'nın, buyruğu hakkında iki mesele vardır: 24[24]

Birinci Mesele

kelimesinin, manasına gelmesi gibi, oliil kelimesinin çoğulu olan, kelimesi de vakit manasına gelir. Bazıları da, kelimesinin, vaktin sonu manasına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ve Rabbinin verdiği süre tamamlanınca" (Araf, 142) buyurmuştur. Hilâl, ayın mikâtlarıdır. İhramın yerleri de, haccın mikatlarıdır. Çünkü bu yerler, ihramın sona erdiği yerlerdir. Siga-i Müntehâ'l Cümû' olduğu için, kelimesi gayr-i munsarıf bir kelimedir. Buna göre sanki, cemîtik manası bu kelimede tekrar edilmiştir. Eğer, "Niçin (bir okuyuşa göre), kelimesi munsarıf kılınmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bunun sebebi, ayet sonunda vaki olan fasıla olmasıdır. Diğer ayetler gibi olsun diye de (Nâfi ve Kisaî kıraatlerinde) -şu beyitte görüldüğü gibi- tenvtnli okunmuştur: 25[25]

Dört Mevsimin Teşekkülü

Bil ki Cenâb-ı Allah, zamanı dört şekil üzere belirlemistir: Sene, ay, gün ve saat. Sene, güneşin, feleğinin belli bir noktasından, bu feleğin hareketinin aksi yönde olan hareketi ile başlayan ve hareketine başladığı o belli noktaya gelinceye kadar geçen zamandan ibarettir. Ne var ki astronomiciler.bu belli noktaya i'tidalü'r-Rebî'i" noktası (bahar i'tidal noktası) demişlerdir, bu da koç burcunun başlangıç noktasıdır.
Ay, ayın kendi yörüngesinden belli bir noktadan harekete başlayıp, aynı noktaya gelinceye kadar geçen zamandan ibarettir. Ayın başlıca durumu, güneş ile olan konumu olup,güneş karşısındaki en meşhur konumu da arabî hilâl olunca -ki o vakitte ay, yokluktan sonra varlığa, yani yokluk karanlığından varlığa çıkan yeni doğan bir bebeğe benzemektedir- o vakti, Araplar ayın sonu telakki etmişlerdir.
Gecesi ile birlikte bir gün ise, bir noktanın ufuk dairesi üzerinde bir nokta olan, "ma'delü'n-nehâr" veya "nısfu'n-nehâr" dairesindeki bir noktadan ayrılıp, tekrar aynı noktaya varmasından ibarettir. Buna göre bu belli zaman, gecesi ile birlikte bir gündür. Sonra müneccimler, gecesi ile birlikte bir günün başlangıcını tayin için nısfu'n-nehâr dâiresini

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/414-415.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/415.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/415.

kullanmada ittifak etmişlerdir. Çoğu milletler, gecesi ile birlikte günlerin başlangıcını, güneşin doğudan doğuşundan başlatarak, güneşin ertesi gün aynı noktaya dönüşünden ibaret saymışlardır. Bu milletlerin görüşüne yardım edenler, "Güneş, doğması esnasında sanki yok iken var olan birşey gibidir. Binaenaleyh güneşin bu doğuşunu günün başlangıcı saymak daha evlâdır" diyerek istidlal etmişlerdir. Buna göre gündüzün zamanı, güneşin, yerin üzerinde olması; gecenin zamanı da güneşin yer küresinin altında olması zamanından ibarettir. İslâm şeriatında ise, alimler, namaz, oruç ve benzeri diğer hükümlerin vâcib oluşu hususunda, gündüzü, fecr-i sadık (gerçek fecrin) doğuşundan itibaren başlatırlar. Müneccimlere göre ise, şeriatta orucun zamanı geceden, mikdarı belli, başlangıcı sınırlı ilâve bir zamanla birlikte gündüzün tamamıdır.

Saat de iki çeşittir: Eşit olan ve karışık olan. Eşit olan, bir günün yirmidört eşit parçasından biridir. Karışık olan saat ise, bir gündüzün oniki eşit parçasından ve gecenin oniki eşit parçasından bir parçadır.

Sene, ay, gün ve saatin tarifleri konusunda, kısaca söylenecek söz bundan ibarettir. 26[26]

Senenin Mahiyeti

Buna göre biz deriz ki, sene, güneşin yörüngesindeki bir turundan ibarettir. Güneşin bu turundan dört mevsim meydana gelir. Bu böyledir. Çünkü güneş, koç burcunda bulunup, bu burcu kuzeye doğru hareket ederek terke-dince, kuzey yarımküredeki hava, güneşin burada semtü'r-re'se (başucu noktasına) yaklaşmasından dolayı ısınmaya başlar ve bu ısınma, güneş yengeç burcuna ulaşıncaya kadar artarak devam eder. Güneş, başucu noktasına (semtü'r-re'se) yaklaştığı için, yengeç ve aslan burçlarında iken sıcaklık şiddetlenir ve artar. Güneş, terazi burcuna ulaşıncaya kadar, öncekinin aksine bir durum olur. Bu esnada hava güzelleşir ve mutedil olur. Daha sonra sıcaklar daha da eksilmeye, soğuklar da artmaya başlar. Soğuklar, güneş oğlak burcunun başlangıcına gelinceye kadar artmaya devam eder. Bu esnada güneş başucu noktasından uzaklaştığı için, soğuklar şiddetlenir ve uzun zaman devam eder. Sonra güneş, kuzey tarafa doğru yükselmeye başlar. Güneş oğlak ve kova burcunda olduğu müddetçe, koç burcuna ulaşıncaya kadar soğuklar şiddetlenir. Güneş koç burcuna varınca, hava mutedil hale gelir, güneş de hareketine başladığı noktaya döner, bir sene tamamlanmış olur ve ilkbahar, yaz, sonbahar, kış şeklindeki dört mevsim meydana gelir. Bu dört mevsimin faydaları ve birbirlerini takib edişleri kitaplarda açıkça anlatılmıştır. 27[27]

Ayın Mahiyeti

Ay, gökteki ayın feleğindeki bir tur atış zamanından ibarettir. Bazıları ayın, ışığını güneşten aldığını ve devamlı olarak bir yüzünün aydınlık olduğunu iddia etmişlerdir. Fakat ay güneş ile biraraya geldiğinde aydınlık olan yüzü (yarısı) üste gelen yarısı olmuş olur. Şüphesiz ki biz, bu durumda ayın ışığından hiçbirşey göremeyiz. Birbirinden uzaklaşmaya başladıkları zaman, ayın ışıklı tarafı bize doğru olmuş olur, bu durumda onu tamamen ışıklı olarak görürüz. Ay, güneşe yaklaştıkça, aydınlık yüzünden görülen kısım gittikçe azalır; güneşten uzaklaştıkça ise, aydınlık tarafından görülen kısım gittikçe çoğalır. Sonra bu ay, güneşle birleştiği vakitten tamamen uzaklaşıncaya kadar, her gece güneşten biraz daha uzak olur ve her gecede ayın ışığı, ayrılma vaktinden tekrar birleşme vaktine kadar daha çok görülür. Ve ay tekrar her gece güneşe biraz daha yaklaşır. Böylece de her gece onun ışığı daha az görülür, "eski bir hurma salkımı çöpü gibi" (Yasin, 39) (ince) oluncaya kadar azalır. İşte tabiatcılann ve müneccimlerin sözleri bundan ibarettir.

Usûlcülerin dediği ise şudur: Ay, bir cisimdir. Cisimler, cisim olmaları itibariyle birbirine eşittirler. Bütün mahiyetinde birbirine eşit olan şeylerin, levazımları (ayrılmaz vasıflan) itibarı

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/416.

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/417.

ile farklı olmaları imkânsızdır. İşte bu yakın
(kesin bilgi) ifâde eden bir mukaddime, (önerme) dir. Buna göre güneşin ve ayın kütlelerinde "ışığın" bulunması, caiz (mümkin) olan bir husustur. Böyle olan bir varlığın, varlığının yokluğuna tercih edilmesi, ancak hür, irâde sahibi bir fâil-i muhtar ile mümkin olur. Fâil-i muhtarın fiili olan herşey hususunda, o fâil-i muhtar var etmeye de yok etmeye de kadirdir. Bu izaha göre, ayın ışığında meydana gelen bu değişmeleri, ayın güneşe yaklaşıp uzaklaşmasına dayandırmaya hacet yoktur. Aksine bize göre, güneşin kütlesindeki ışığın varlığı, ancak kadir ve irade sahibi bir Yaratıcının var etmesi ile meydana gelmiştir. Ayın kütlesindeki ışık da böyledir.

Burada geriye şöyle demek kalır: Bu fâil-i muhtar, niçin bu değişmeleri güneşe değil de aya vermiştir? Bu hususta biz deriz ki: İslâm alimlerinin bu konuda iki cevabı vardır:

a) Allah'ın, fâil-i muhtar oluşunu her hangi bir maksad ve faydaya (maslahata) bağlamak imkânsızdır. Bunun imkânsızlığına şu hususlar da delâlet eder:

1) Bir maksaddan dolayı herhangibir iş yapan, eğer o maksadını gerçekleştirmeye o vasıta olmaksızın kadir ise, bu durumda o vasıtayla uğraşması abes olur. Eğer buna kadir değil ise, o kimse âciz demektir.

2) Bir maksaddan Ötürü, herhangi bir iş yapan için eğer bu maksadın varlığı yokluğundan daha evlâ ise, bu kimse zâtı itibarı ile noksan olup başka bir-şey ile tamamlanmış olur. Eğer bu maksad onun için evlâ olmasaydı, bir maksad (garaz) olmazdı.

3) Eğer bu fâil-i muhtarın fiili, bir maksada (garaza) bağlı olsaydı; bu durumda bu maksad muhdes olur ise, muhdes (sonradan) oluşu yine bir başka maksada muhtaç olur. Bu maksad, muhdes değil de kadîm (ezelî) olur ise, onun kadîm oluşu sebebi ile, bu fiilin de kadîm olması gerekir ki bu imkânsızdır. Bundan dolayı, alimler: "Herşeyi Allah yaratmıştır. O'nun yaratmasının bir illeti (sebebi) yoktur ve O'nun fiil ve hükümlerini bir illete bağlamak kesinlikle caiz değildir. Çünkü O, "Yaptığından sorulmaz, (fakat) insanlar (yaptıklarından) mesuldürler {Enbiya, 23) demişlerdir.

b) Bu, şöyle diyenlerin görüşüdür: "Allah'ın fiil ve hükümlerinde, maslahat ve hikmetlerin gözetilmiş olması gerekir." Bu görüştekiler, insan aklının, çoğu hususlarda, Allah'ın mülk ve melekûtundaki hikmet sırlarına ulaşmaktan aciz olduğunu da kabul etmişlerdir. Biz ise, ashabın ayın durumlarının de-ğişmesindeki hikmeti sorduklarına işaret etmiştik. Buna göre Allah Teâlâ, bunun hikmetinin neler olduğunu zikretmiştir. Bu hikmetler, şu ayetlerde bahsedilen hususlardır: 'De ki o, insanlar ve hacc için vakitler (tayin vasıtası) dır." Allah Teâlâ bu manayı şu ayette de zikretmiştir: "Afla/ı o faya), senelerin sayısını ve (zamanın) hesabını bilesiniz diye, menziller takdir etti" (Yunus, 5). Bir üçüncü ayetinde de, "Ve boy/ece gece ayetfn/ (ayı) silip, (onun yerine) apaydınlık gündüz ayetini (güneşi) getirdik ki Rabbinizden bir fazl-üİnayet arayasınız ve senelerin sayısı ile hesabı bilesiniz diye...". (isra, 12) buyurmuştur.

Bu husustaki sözün tafsilâtı şudur: Zamanı aylarla belirlemede, kimi dinî, kimi dünyevî birçok menfaat vardır. Dini olanlar pek çoktur, oruç bunlardan birisidir. Nitekim Hak Teâlâ, "(Bu), kendisinde Kur'an indirilen ramazan ayıdır" (Bakara, 185} buyurmuştur. Bunlardan bir diğeri hacctır. Nitekim Hak Teâlâ, "Hacc, belli aylar(da) dır" (Bakara, 197). Bir üçüncüsü, kocası ölmüş kadınların iddetleridir. Nitekim Allah'u Teâlâ şöyle buyurmuştur: "(Onlar) kendi kendilerine dört ay on gün beklerler" (Bakara. 234]. Bir'dördün-cüsü de vakitlere bağlanmış olan nezirlerdir. Orucun faziletli olduğu günler de ancak hilâllerle tesbit edilebilir. Dünyevî menfaatler ise, borçlanma, kiralama, sözleşmeler, hamilelik ve emzirme müddetleri gibi hususlarla ilgilidir. Nitekim Hak Teâlâ, "O çocuğun ana karnındaki müddeti ve sütten kesilmesi otuz aydır" (Ahkaf, 15) buyurmuştur. Ve bunun gibi hususlar. Bütün bu şeylerin vakitlerini belirlemek ancak, ayın şeklinde meydana gelen değişiklikler vasıtasıyla mümkün olur.

Bu durumda şayet: "Biz, zamanın belirlenmesinde ayın bulunmasına muhtaç olduğumuzu kabul etmiyoruz. Çünkü zamanı, güneşin tam bir turundan ibaret olan sene ile ve o seneyi işletmekle takdir etmek mümkündür. Meselâ, "Ben sizi senenin başında, veya altıda birinde, veya yarısında falan işle mükellef tuttum" denilebilir. Senenin diğer parçalan da böyledir. Yine zamanı, "Ben sizi senenin ilk gününde ve senenin başından itibaren elli gün geçtikten sonra falanca görevle mükellef tutuyorum" denilebilmesi gibi, günlere göre ayarlamak da mümkündür. Yine zamanı, sene ve gün ile ayarlamanın yanısı-ra, ay ile takdir etmek de caizdir. Fakat ay, gökteki ayın güneş ile birleşmesinden başlayarak ikinci defa birleşmesine kadar geçen zamandan ibarettir. Bu takdir, ister ayın ışığında bir değişiklik olsun, ister olmasın her zaman vardır. Görmüyor musun, sene, güneşin ışıklarında bir farklılık meydana gelmediği halde, güneşin hareketine göre hesaplanıyor. İşte bunun gibi, ayın ışıklarında bir değişiklik olmasa da, güneşi ayın hareketine göre takdir etmek de mümkündür. Ayın ışığında hiçbir şekilde değişiklik olmaz ve zamanın hesaplanmasında bir tesiri olmaz ise, zamanı aya göre hesaplamak caiz olmaz" denilirse, birinci şıkka şöyle cevap verilir:

Sizin söylediğiniz her nekadar mümkün ise de, ayları saymak, günleri saymaktan daha kolaydır. Çünkü ayların saytsı onikidir. Günler ise çoktur. Sonra zamanı, senelere; seneyi aylara; ayları günlere; günleri, saatlere; saatleri de nefeslere bölmenin, hatırda daha kolay tutulacağı ve şaşırtmayacak bir yol olduğu herkesin malumudur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, "Şüphesiz Allah katında ayların sayısı onikidir" rrevt», 36) buyurmuştur. Bu tıpkı, tertibin güzelliğini gözeten ve eserini bölümlere, bölümleri bablara, babları fasıllara, fasılları meselelere ayırmaya dikkat eden bir müellifin yaptığı gibidir. İşte buna böyle cevap verilir.

İkinci şıkkın cevabı şöyledir: O sizin dediğiniz gibidir. Fakat ayın şekilleri değiştiği zaman, ayların başını, ortasını ve sonunu bilmek, böyle bir değişikliğin olmamasına göre daha kolaydır. İşte Cenâb-ı Hak, kullarının, ayın değişen durumları vasıtası ile, Allah'ın birliğine ve kudretinin tamlığına istidlal etmelerinin yanı sıra, dünyevi menfaatlerinden ötürü, ayı hayranlık veren bir idare ile yürüttüğünü haber vermiştir. Nitekim O,

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, ve gece ile gündüzün uzayıp kısalmasında ve birbirinin peşisıra gelmesinde, akıl sahipleri için deliller vardır"

(AN İmran, 190) ve, "Gökte burçlar yaratan, onların içine bir kandil ve nurlu bir ay yerleştiren (Allah'ın) şanı ne yücedir" (Furkan 61) buyurmuştur. Yine ayın kütlesinde bu tür değişiklikler olmasaydı, felsefecilerin, "Semavî kütlelerin durumlarında değişiklik olması mümkün değildir" şeklindeki şüpheleri kuvvet kazanmış olurdu. Halbuki Allah Teâlâ, o hükümran hikmeti ile güneşi değişmez bir hal üzere bırakmış, akıl sahipleri için, "güneşin aynı halde kalması ancak Allah'ın onu o şekilde bırakması ile; ayın şeklinin devamlı değişmesi de Allah'ın değiştirmesi ile olduğu" ortaya çıksın diye, ayın durumundaki değişmeleri ortaya koymuştur. Böylece, bütün bunlar, bu yolla kendilerinin Hakîm, Kadir ve Kahir bir Müdebbire muhtaç olduklarına şahid olurlar. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah'ı hamdi İle teşbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların teşbihini anlamazsınız" (isra,44) buyurmuştur. Bunları iyice anladığın zaman biz deriz ki: Ayın durumla-, rındaki değişmelerin, bizim bahsettiğimiz bakımlardan, vakitlerin belirlenmesi hususunda büyük bir fayda sağladığı ortaya çıkınca, Allah Teâiâ bu faydalara, "De ki, "onlar insanlar ve hacc için vakit (tayin vesile) teridir" diyerek dikkat çekmiştir. Çünkü bu faydalan tek tek saymak, lafı gereksiz yere uzatmaya sebeb olur. Bir kısmını sayıp, bir kısmını bırakmak ise, sebebsiz bir tercih olur. Bu durumda geriye, ayın bu durumunun, vakit tayin vesilesi olduğunu söylemekle yetinmek kalır. İşte Cenâb-ı Hakk'ın böyle buyurması Kur'an'ın büyük fesahatinin delilidir.

Allah Teâlâ'nın, sözünde bir takdir vardır ve bu, "Hacc için" şeklindedir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, "Eğer siz çocuklarınızı emzirtmeyi yani çocuklarınız için emzirtmeyi isterseniz... "(Bakara, 233) ayetinde olduğu gibidir. Bil ki biz, hilâllerin bir çok ibâdetin vakitlerini tayin vesilesi olduğunu beyân etmiştik. Buna göre, burada özellikle haccın zikredilmesinde mutlaka bir fayda vardır. Bu faydanın, "Hacc vakitleri ancak hilâller ile biliniyor" diye ifâde edilmesi mümkün değildir. Çünkü Hak Teâlâ, ouyü "Hacc belirli aylar (da) dır" (Bakara, 1975 buyurmuştur. Çünkü orucun vakti de ancak hilâllerle bilinir. Cenâb-ı Allah, "(Bu) kendisinde Kur'an inzal edilmiş olan ramazan ayıdır" (Bakara 185) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de:

"Hilali görünce oruç tutunuz ve (yine) hilali görünce orucu yiyiniz"[28][28] demiştir. Bu husustaki izahların en güzeli Kaffâl (rh.a)'ın yaptığı şu izahtır: Ayet-i kerimede sadece haccın zikredilmesi.farz olan haccın, Allah'ın belirlediği aylara hasredildiğini ve cahiliye Araplarının nesîde (ayların yerini değiştirmede) yaptıkları gibi, haccı belli aylarından afıp, başka aylara nakletmenin caiz olmadığını beyân etmek içindir. Allah en iyisini bilendir. [29][29]

---

[28][28] Buhârî, Savm, 11; Müslim, Siyam, 4 (2/759).

Cahiliye Dönemine Ait Bir Âdetin Kaldırılması

Allah Teâlâ'nın, "Evlere arkalarından girmek bin (İyilik) değildir" ayetinde birkaç mesele vardır: [30][30]

Ayetin Nüzul Sebebi

Alimler bu ayetin sebeb-i nüzulü hususunda şu rivayetlere yer vermişlerdir:
1) Hasan el-Basrî ile Esamm, şöyle demiştir: Cahiliyyede, bir kimse bir şeye kastedip, o şeyi elde etmek kendisine zor gelince, bu kimse evinin kapısından içeri germeyip, tam aksine evine arka tarafından girip çıkmaya başlar ve bunu bir yıl sürdürür. İşte bunun üzerine Allah'u Teâlâ, onları böyle davranmaktan nehyetmiştir. Çünkü, onlar bunda bir uygunsuzluk hissettikleri için, bunu böyle yapıyorlardı. İşte, bu açıklamaya göre ayetin tefsiri şöyle olur:
Uğursuzluk sayarak, evlerinize arka tarafından gelmeniz iyilik değildir. İyilik ancak, Allah'tan başkasından değil, Allah'tan korkan ve kendisinde uğursuzluk hissettiği şeyden çekinmeyip, aksine Allah'a tevekkül ederek, sadece Allah'tan ittikâ eden kimsenin hareketidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak,
"Allah'tan korkunuz; umulur ki felaha erersiniz"; yani, "dinî ve dünyevî hususlardan hayra ulaşasıntz, elde edesiniz... diye" buyurmuştur. Bu, Allah'ın tıpkı,
"Kim ki Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir ve onu, hiç ummadığı yerden rızıklandınr". (Talak, 2-3) "Kim Allah'tan ittikâ ederse, Allah onun işini kolaylaştırır" (Talâk,4)buyurması gibidir.
Ayet hakkındaki izahın tamamı şöyledir: Eli boş çıkan kimse hakkında, denilir. Buna göre söz konusu ayetimizde zikredilen felahın, şu şekilde olması caizdir: Kurtulmanız ve başarılı olmanız için, size va-cib olan şey, Allah'tan ittikâ etmenizdir. [31][31]

Uğursuzluk Telâkkisinin Haramlığı

Hz. Peygamber'den, uğursuzluk vehminden nehyettiğine dair haberler vârid olmuştur. O, bir hadisinde, "Ne sirayet vardır, ne de uğursuzluk.."[32][32] yine:
"Herkimi, bir uğursuzluk inancı,seferinden alıkoyarsa, o kimse müşrik olur"[33][33] (veyahut da Hz. Peygamber nasıl buyurduysa) demiştir. Yine Hz. Peygamber uğursuzluktan hoşlanmıyor, ama bir şeyden uğur sezmeyi seviyordu. Çünkü Allah'u Teâlâ, Hz. Musa ve beraberindekilerle uğursuzluk vehmine düşen kavmi kınayarak, "Dediler ki, biz senden ve senin yanında bulunanlardan uğursuzluk sezdik.. Bunun üzerine o da, "sizin uğursuzluğunuz Allah katındadır" dedi" (Neml. 47) buyurmuştur.
2) Rivayet edildiğine göre İslâm'ın ilk yıllarında, müsiumanlardan birisi ihrama girdiği zaman, eğer bu kimse yerleşik bir hayat sürdürüyor ise, evinin arkasından bir delik açıp, evine buradan girip çıkıyor, veyahut da bir merdiven edinerek, o merdivenden evinin damına çıkıyor, sonra da oradan eve iniyordu. Eğer bu ihrama giren kimse, göçebe hayatı yaşayanlardan ise, çadırın. arkasından girip çıkıyordu. İşte bunun üzerine onlara, "Evinize

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/417-421.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/421.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/421-422.
[32][32] Buhari. Tıb, 19,45; Müslim, Selâm, 112-114(4/1746).
[33][33] Câmi'us-Sagîr, 2/172, (Benzeri hadis); (Müsned'den, 2/220).

girmekten dolayı zorlanmanız, iyilik değildir. Ancak iyi kimse, Allah'tan ittikâ eden kimsedir" denilmiştir.
3) Cahiliyye dönemindekilerden birisi, ihrama girdiği zaman, evinin veya çadırının arkasından girip çıkacağı bir delik açıyordu. Ancak, taassub gösterenler müstesna.. Bunlarda "Kureyş, Kînâne, Huzâa, Sakîf, Haysem, BenûAmir İbnSa'sa'a ve Benû Nasrİbn Muâviye'dir. Bunlar dinlerine çok bağlı oldukları, çok direttikleri için, kendilerine "Humus" denilmiştir. Hamaset, diretmek demektir. Bunlar ihrama girdikleri zaman, kesinlikle evlere girmez, çölde bir gölgelikle gölgelenmezler, yağ, yoğurt ve peynir yemezlerdi. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), ihrama girerken, bir başkası da ihrama girmişti.. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s), ihramlı iken harap bir bostanın kapısından içeri girdi. Müteakiben Hz. Peygamber'i ihrama giren o adam da görerek, O'nun peşine takıldı.. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Benden uzaklaş" buyurdu.. Adam, "Niçin, ya Resûlallah?" dedi. Hz. Peygamber, "Sen ihramlı iken kapıdan içeri girdin" deyince, o adam biraz duraklayarak, "Ben senin sünnetine ve hidâyetine razı oldum. Senin girdiğini gördüğüm için, ben de girdim" dedi. İşte bunun üzerine, Allah'u Teâlâ, bu ayeti indirip ihrama girmeleri hususunda aşırı davranmalarının iyilik olmadığını, aksine iyi olan kimsenin Allah'a muhalefet etmekten korkan kimse olduğunu onlara bildirmiş ve onlara cahiliyye adetlerini terketmelerini emrederek, "Evlerinize, kapılarından geliniz" buyurmuştur. İşte bü ayetin sebeb-j nüzulü hakkında söylenen bundan ibarettir. 34[34]

İkinci Mesele

Alimler ayetin tefsiri hususunda üç izahta bulunmuşIardır:
a) Bu ekseri müfessirlerin görüşüdür. Buna göre, ayet, sebeb-i nüzulü olarak rivayet ettiğimiz hâdiselere hamledilir. Fakat bu takdirde, ayetin tertibi hususunda bir söz söylemek zorlaşır. Çünkü ashab, Resûlullah'a, ayın ışığının azalıp çoğal mas ındaki hikmeti sormuşlar, Cenâb-ı Allah da bunun hikmetini, "Deki, o hilâller insanlar ve hacc için birer vakit (tayin vasıtası) dır" diyerek açıklamıştır. Buna göre, ayın ışığındaki değişmelerin hikmetini izah ile bu hâdise arasında hangi alaka vardır? Sonra bu görüşte olan müfessirler bu soruya birçok bakımdan cevap vermişlerdir:
1) Allah Teâlâ, hilâlin durumunun değişmesinin hikmetinden bahsedince, o değişik durumları insanlar ve hacc için birer vakit tayin vasıtası kılmıştır.
Hacc hususunda insanların nazar-ı itibara aldıkları şey, ayın bu durumu olunca, şüphesiz Allah Teâlâ bu hususta konuşmuştur.
2) Cenâb-ı Allah, "Evlere arkalarından girmeniz bin (iyilik) değildir" buyruğunu, ifâdesine bağlamıştır. Çünkü bu iki hâdise de aynı anda vuku bulmuştur. Ayet de, bu iki hâdise hakkında aynı anda nazil olmuş ve bu ikisini birbirine bağlamıştır.
3) Sanki ashab-ı kiram ayın durumundaki değişmelerin hikmetini sormuşlar da, kendilerine,"Sizi ilgilendirmeyen şeyleri sormayı bırakın da, araştırılıp ortaya konması sizin için daha mühim olan meselelere dönün. Çünkü, hiç de öyle olmadığı halde sizler, evlerinize arka tarafından girip çıkmayı iyilik zannediyorsunuz" denilmiştir.
b) Allah Teâlâ'nın, ayeti, onlar için darb-ı mesel olarak getirdiği bir ifâdedir. Ayetten maksad, onun zahîrî mânâsı değildir. Bunun izahı şudur: Bilinen ve dosdoğru olan yol, bilinen şeyle bilinmeyen (zannî olan) şeye istidlal etmektir. Fakat zannî olan bir şeyi bilinen bir-şeye delil getirmek, yapılması gerekenin aksi ve hak yolun zıddıdır. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, âlemin hür, iradeli ve hakîm olan bir Yaratıcısının bulunduğu delillilerle sabittir. Ve yine hakîm olanın, abes ve sefeh (akılsızlıktan uzak olan bir doğruyu yapacağı hususu da delillerle sabittir. Bunu ve ayın ışığındaki değişmenin o hakîm Allah'ın fiili olduğunu bildiğimizde, bu değişmede bir hikmet ve maslahatın bulunduğunu anlarız. Bu böyledir, çünkü bizim, hikmetten başka hiçbir şey yapmayan hakîm Allah'ı böyle bilmemiz, O'nun yaptığı herşeyde mutlaka bir hikmetin bulunduğunu gösterir. Bu, bilinen şey ile bilinmeyen şey

---

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/422-423.

hususunda bir istidlaldir. Fakat bizim, kendisinde hikmetin bulunduğunu bilmememiz ile, o şeyi yapanın hakîm olmadığına istidlal etmemiz bâtıldır. Çünkü bu bilinmeyen ile, bilineni zedelemek için yapılan bir istidlaldir.

Bunu iyice anladığın zaman, Cenâb-ı Hakk'ın, "Evlerinize arkalarından girmeniz, bin (iyilik) değildir" buyruğundan maksad şu olur: "Yani, siz ayın ışığındaki değişmelerin hikmeti bilemediğiniz zaman, Yaratıcının hikmetinden şüphe etmeye başladınız ve ne iyilikten, ne de aklın kemâlinden olan bir iş yaptınız.. İyilik bu sizin yaptığınız değil, evlerinize kapılardan girmek iyiliktir. Böylece sizler Yaratıcının bu bilinen ve yakînî olan hikmeti ile, şu bilinmeyen şey hususunda istidlal eder ve, her nekadar ne olduğunu bilmeseniz de, bu hususta yüce bir hikmetin bulunduğuna kesinkes hükmedersiniz. Böylece "evlere arkalarından girme" fiili, doğru olan yol ve usûlden dönmekten; "evlere kapısından girmek" de, dosdoğru bir yola ve metoda sımsıkı sarılmaktan kinaye kılınmıştır. İşte bu kinayeli ifâde hususunda, meşhur bir yoldur. Çünkü başkasını doğru yola yöneltmek isteyen kimse, ona "işi kapısından girerek yapman gerekir, yani işi usûlüne göre yapmalısın" der. Bunun aksi durumda ise, "Falanca o işe kapısından gitmedi." (Yani, usulünce ve yolunca yapmadı) denilir. Nitekim Hak Teâlâ, "Onlar o (kitabı) arkalarına attılar" (Ali İmran, 187) ve, "O (kitabı) arkanıza attınız" (Hud, 92)buyurmuştur. Kinayelerde bu, meşhur ve alışılmış yol olduğu için, Cenâb-ı Allah, bu üslûbu burada kullanmış (zikretmiş) tir. İşte bu kelamcıtarın te'vilidir. Bu ayetin tefsiri doğru olmaz. Çünkü bunun birinci şekilde tefsiri, ile ayetin tertibine bozukluk arız olur. Halbuki Allah'ın kelâmı bundan münezzehtir.

c) Bu, Ebu Müslim'in söylediği tefsirdir. Buna göre ayetten murad, onların "nesî" hususundaki bildikleri şeydir. Çünkü onlar, haccı, Allah'ın tayin ettiği vaktinden çıkarıyorlar ve böylece helâli haram, haramı helâl kılıyorlardı. Bu sebeble evlere arkalarından girmelerinden bahsedilmesi, hacc ve hacc aylan hususundaki vâciblere muhalif davranmanın bir misalidir. 35[35]

Üçüncü Mesele

ayetinin takdiri şöyledir: "Fakat "korkan kimsenin binidir." Bu tıpkı, (Bakara, 177) ayeti gibidir. Bunun izahı daha önce geçmişti. 36[36]

Dördüncü Mesele

Hamza, Kisâî, Asım'dan rivayetinde;Ebu Bekir, Nâfi'den rivayetinde Kalûn, kelimeyi bâ harfinin kesresi ile, şeklinde okumuşlardır. Çünkü onlar, bâ'nın zammesinde yâ harfine geçişi ağır görmüşlerdir. Diğer kıraat imamları da kelimeyi aslı üzere, bâ'nın zammesi ile. şeklinde okumuşlardır. Kurra'nın hem bu kelime, hem de gibi benzeri kelimelerde, burada anlatılması uzun sayılacak, çeşitli kıraat şekilleri vardır.

Allah'u Teâlâ'nın, "ve Allah'tan korkun" buyruğuna gelince, her vacibi yapmanın ve her haramdan kaçınmanın, bu emrin muhtevasına girdiğini beyân etmiştik. Ayetin sonundaki, ifâdesi,"felah bulaşınız diye..." manasındadır. "Felah" arzu edilen şeye (maksada) ulaşmak ve onu elde etmek demektir. Mu'tezile, "Bu ayet, Allah'ın bütün insanların felaha ermesini murad ettiğine delâlet eder. Çünkü ayette herhangi bir tahsis yoktur" demiştir. Allah en iyisini bilir. 37[37]

Onuncu Hüküm Savaşla İlgili Hüküm

"Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın ve haddi aşmayın. Şüphesiz ki Allah

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/423-425.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/425.

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/425.

haddi aşanları sevmez" (Bakara, 190).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 38[38]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, bir önceki ayette, Allah'ı tanıma yolunda takva ile istikâmeti emretmiş ve, "Evlere arkalarından girmeniz bhr (iyilik) değildir. Fakat birr, ittikâ edenin (bini) dir. Öyle ise evlere kapılarından giriniz" buyurmuş, Allah'a taat yolunda takvayı emretmiştir. Takva, yasak olan şeyleri bırakmak, vacib olanları yapmaktan ibarettir. O halde istikamet ilim, takva ise ameldir. Mükellefiyet de ancak bu iki şey hususunda olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu ayette, "takva" nın kısımlarının insana en zor ve en güç gelenini, ki bu da Allah'ın düşmanlarıyla savaşmaktır- emretmiş ve, "Ve, Allah yolunda cihâd ediniz" buyurmuştur.
Ayetin sebebi nüzulü hakkında iki görüş vardır: 39[39]

Ayetin Nüzul Sebebi

1) Rebî ve Ibn Zeyd, Bu ayet savaş hakkında nazil olan ayetlerin ilkidir. Bu ayet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) kendisiyle savaşanlarla savaş mış, kendisiyle savaşmayanIarla savaşmamış ve Allah'ın "Müşrikleri öldürün..." (Tevbe,5) âyeti nazil oluncaya kadar, bu durum üzere devam etmiştir.
2) Hz. Peygamber (s.a.s), hacc maksadıyla ashâbıyla beraber yola çıkıp, Hudeybiye'de konaklamıştı. Burası, ağacı ve suyu bol olan bir yer idi. Müşrikler, Kabe'yi ziyaret etmelerine manî olmuşlardı. Böylece Hz. Peygamber, ziyarette bulu nam ayarak bir ay orada bekledi. Daha sonra müşrikler Hz. Pey-gamber'le, bu yıl geri dönüp ertesi yıl dönmek, müşrikler, Hz. Peygamber Kabe'yi tavaf edip, kurbanını da kesip ve istediğini de yapıncaya kadar Mekke'yi üç günlüğüne terketmek üzere anlaşma yaptılar. Allah'ın Resulü de buna razı olup, onlarla bu şekilde bir anlaşma yaptı. Daha sonra, aynı yıl Medine'ye geri döndü ve ertesi yıl hazırlanmaya başladı. Sonra Hz. Peygamber'in ashabı, Kureyş'in sözlerinde durmayacaklarından, onların,ashabı Mescid-i Haramdan menedip, onlarla savaşa tutuşacaklarından; ashabın ise, hem haram ayda, hem de Harem-i Şerifte müşriklerle savaşmayı istemedikleri gibi endişeler izhar ettiler. İşte bunun üzerine Allah'u Teâlâ bu ayetleri indirdi ve ashaba, ihtiyaç hissederlerse nasıl savaşacaklarını beyan ederek, "Allah yolunda clhad ediniz" buyurdu. 40[40]

Üçüncü Mesele

Allah'u Teâlâ'nın, ayetinin mânası, "Allah'a itaat ve O'nun rızasını taleb etme yolunda savaşın" demektir. Ebû Musa, Hz. Peygamber (s.a.s)'den Allah yolunda savaşanın kim olduğu sorulduğunda, O'nun şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"O, Allah'ın kelimesinin en yüce ve en yüksek olması için savaşan, gösteriş ve kahraman sayılma duygusu içinde savaşmayan kimsedir "41[41]

Mûslûmanlarta Savaşanlardan Maksad Kimlerdir?

Alimler, Allah'ın, "Sizinle savaşanlar" buyruğu İle kimlerin murad edildiği hususunda aşağıdaki görüşlere yer vererek, ihtilâf etmişterdir:

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/426.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/426.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/426-427.
41[41] Buhârî. Cihâd, 15: Müslim, İmâre. 149-151 (3/1512-1513) (kısmen).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/427.

1) Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür. Buna göre bundan murad, "Sizinle, ya hacca mâni olmak veyahut da hiç sebep olmaksızın doğrudan doğruya sizinle savaşan kimselerle savaşın" şeklindedir. Bu izah, ayetin sebeb-i nüzüfü hakkında İbn Abbas'tan naklettiğimiz rivayete de uygundur.
2) "Savaşmaya gücü ve ehli olan kimselerle savaşın" demektir.
3) "Barış yapmak isteyenler hariç, savaşmaya kudreti bulunup ehil olan kimselerle savaşın" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, "Eğer onlar barışa meylederlerse, sen de sulha yanaş" (Enfal, 61) buyurmuştur. Bil ki, birinci görüş ayetin zahirine daha yakındır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, ayetinin zahiri, onların savaşabilecek kimseler olmasını gerektirir. Savaşmadan önce, savaşa hazırlanan ve ona iyice hazır olmaya çalışan kimseler, ancak mecazî bir yolla "savaşan" diye vasıflandırılabilirler. 42[42]

Bu Ayetteki Savaş Hükmünün Mensuh Olduğu Görüşü

Alimlerden, "bu ayetin mensûh olduğunu" söyleyenler vardır. Çünkü, bu ayet, Allah'u Teâlâ'nın, "sizinle savaşanlarta, Allah yolunda dhâd edin" âyetinin delaletiyle, Allah'u Teâlâ'nın, savaşanlarla savaşmayı vâcib kıldığını; savaşmayanlarla savaşmaktansa nehyettiğini gösterir. Daha sonra da Allah'u Teâlâ, "Haddi (ölçüyü) aşmayın" (sizinle savaşmayan kimselerle savaşmayın) buyurmuştur. Böylece bu âyetin, savaşmayanlarla savaşmayı yasakladığı ortaya çıkmış olur.
Bundan sonra da Hak Teâlâ, "Onları nerede yakalarsanız, öldürünüz" (Bakara, 191) buyurmuştur. Böylece bu ayet, birinci âyetin savaşmayan kimselerle savaş hususunda olmasını gerektirir. Binaenaleyh, bu ayet, önceki âyetin mensûh olduğunu gösterir.
Bir kimse, şöyle diyebilir: Biz, tefsirini yaptığımız bu ayetin, bizimle savaşmayan kimselerle savaşmayı emretmeye delâlet ettiğini kabul ediyoruz. Ne var ki, bu hüküm mensûh olmamıştır.
Bu görüşte olanların, "Tefsirini yaptığımız ayet, bizimle savaşmayan kimselerle savaşmaktan men'e delâlet eder" sözlerini de kabul etmiyoruz. Cenâb-ı Hakk'ın, "Haddi aşmayınız" buyruğu sizin zikrettiklerinizin dışında, başka hususlara da muhtemeldir.
Bu ihtimallerden birisi, "Harem-i Şerifte savaşa ilkin siz başlamayın" şeklindedir.
Diğer bir ihtimal de şöyledir: "Sizinle kendileri arasında bir anlaşma bulunan kimselerden kendileriyle savaşmaktan nehyedildiğiniz kimselerle savaşmak veya tuzak kurarak, ya da bir davette bulunmaksızın ansızın saldırmak veyahut da kadın, çoluk-çocuk ve iyice yaşlanmış kimseleri öldürmek suretiyle haddi ve ölçüyü aşmayın!.." Bütün bu durumlara göre, ayet mensûh olmaz.
Buna göre şayet, "Farzedelim ki, âyette bir nesh cereyan etmemiş.. Fakat Allah'u Teâlâ'nın ilk önce savaşan kimselerle savaşmayı emredip, daha sonra işin sonunda da, İster savaşsınlar, ister savaşmasınlar, onlarla savaşma hususundaki müsadesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: İşin başında müslümanların sayısı az idi. Bundan ötürü, onların menfaatine olan, yumuşaklık ve güzellikle muamele etmek emredilmiştir. İslâm, güç ve kuvvet
kazanıp, müslüman cemaat çoğalıp, mucizeler zuhur ettikten ve onların ar-darda mucizeler geldikten sonra... bütün bunlara rağmen muhataplar içinde şirke devam eden kimseler bulununca, onların müslüman olmalarından ümit keşi İm iştir. İşte bundan dolayı hiç şüphesiz Allah'u Teâlâ, onlarla her halükârda savaşmayı emretmiştir. 43[43]

Altıncı Mesele

Mutezile, Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak ki Allah, haddi aşanları sevmez" buyruğu ile istidlal ederek şöyle demişlerdir: Eğer haddi aşmak, Allah'ın iradesi ve O'nun yaratmasıyla olsaydı,

---

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/427-428.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/428-429.

bu ifâde doğru olmazdı. Bunun cevâbı, yukarda geçti. Allah en iyisini bilendir. 44[44]

"Onları, yakaladığınız yerde öldürün.. Ve, onların sizi çıkarmış olduğu yerden, siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmeden daha şiddetlidir. Onlar sizinle orada çarpışmadıkça, siz de onlarla Mescid-i Haram yanında
savaşmayın. Eğer sizlerle savaşırlarsa, onlan öldürün. Kâûrlerin cezası, işte böyledir. Eğer vazgeçerlerse, bilsinler ki Allah u Teâlâ çok bağışlayan ve çok merhamet edendir" (Bakara, 191-192).
Ayet hakkında birkaç mesele vardır: 45[45]

Birinci Mesele

kelimesi, kişiyi yakalamak ve ona galib gelecek bir tarzda bulmak, elde etmek demektir. Akranlarını çok hızlı bir biçimde yakalayan kimse için de, denilmiş olması da bu mânadadır. Şair de şöyle demiştir: "Eğer sizler beni köşeye sıkıştırıp yakalayabtlirseniz öldürünüz; ama ben kimi yakalarsam yok mu, o ebediyen cennet yüzü göremez."
Biz deriz ki, Allah'u Teâlâ'nın, hitabı, her ne kadar her mü'-mini ilgilendiren bir hitâb ise de, Hz. Peygamber ve O'nunla beraber hicret eden kimseleredir. Bu ifâdedeki zamir, birinci ayette öldürülmeleri emredilen kimselere râcidir. Bunlar da, Mekkeli kâfirlerdir. Böylece Allah'u Teâlâ bu kâfirlerin, Harem ve şehr-i Haramda bulunmalarında herhangi bir fark gözetilmeksizin, öldürülmelerini emretmiştir. Sözün hakikati ve özü, Allah'u Teâlâ birinci ayette, kâfirlerin savaşmak istemeleri şartıyla cihâdı emretmiş olmasıdır.
Bu ayette ise, Allah'u Teâlâ teklifi biraz daha artırarak, onlar ister savaşsınlar isterse savaşmasınlar, onlarla savaşmayı emretmiş, bu savaştan Mescid-i Haram'da savaşılmayı istisna etmiştir. 46[46]

İkinci Mesele

Mukâtil'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu ayetten önce geçen, "Sizlerle savaşanlarla, siz de Aİlah yolunda savaşın" âyeti, O'nun, "Onlarla Mescid-i Haram yanında savaşmayınız" âyetiyle neshedilmiştir.
Sonra bu ikinci ayet de, Hak Teâlâ'nın, Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar, onlarla savaşın" {Bakara, 193)âyetiyle neshedilmiştir. Mukâtil'in bu görüşü zayıftır. Çünkü, onun, âyetinin bu ikinci âyetle neshedilmiş olduğunu söylemesine gelince, bunun yanlış olduğu yukarda geçmişti. Onun, ayetinin, âyetiyle neshedilmiş olduğunu söylemesine gelince, bu nesh olmayıp, tahsis babındandır. Yine onun, âyetinin, âyetiyle neshedildiğini söylemesi de hatadır. Çünkü Harem-i Şerifte, savaşa ilk başlayan olmak caiz değildir. Bu hüküm nesheditmeyip, tam aksine yürürlüktedir. Böylece, Mukâtil'in görüşünün zayıf olduğu ortaya çıkmış olur.
Bir de, Hakîm olan Allah'ın, birbiri ardınca gelen ve onlardan herbirinin diğerini nesheden ayetlerin aynı yerde toplanması uzak bir ihtimaldir. 47[47]

Müşriklerin Mekke'den Çıkarılması Emri

Hak Teâlâ'nın, "Onlar sizi nereden çıkarmışlarsar siz de onları oradan çıkarın 'ayetine gelince, bunda iki konu vardır:
Birinci Konu: Ayetteki "çıkarmak" tâbiri iki hususa muhtemeldir:
a) Müslümanlar onları zorla çıkarmakla mükellef kılınmışlardır.

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/429.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/429.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/429-430.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/430.

b) Müslümanlar onları korkutmada çok ileri giderek ve vaziyetlerini ağırlaştırarak, onları çıkmaya adeta mecbur bırakmakla mükellef tutulmuşlardır.

İkinci Konu: kelimesi de, iki manaya muhtemeldir:

a) "Onları, sizi çıkardıkları yerden, yani Mekke'den çıkarınız" demektir.

b) "Onları, yerlerinizden çıkarınız."

Bunu iyice anladığın zaman deriz ki, Allah'u Teâlâ mü'minlere, eğer onlar şirklerine devam eder ve mü'minler de imkân ve güç bulurlarsa, o kâfirlerin Mekke'den çıkarılmalarını emretmiştir. Zaten güç bulacaklarını Allah biliyordu. Nitekim müslümanlar daha sonra buna imkân bulmuşlardır. İşte bu sebepten dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s), müşrik olan herkesi Harem-İ Şeriften çıkarmış, daha sonra onları Medine'den de sürmüş, sonra da şöyle buyurmuştur: "Arap Yarımadasında İki din bir arada bulunamaz"48[48]

Fitne Öldürmekten Daha Ağırdır

Cenâb-ı Hakk'ın, "Fitne, katilden daha şiddetlidir" buyruğuna gelince, bunda bazı hususlar vardır:

a) Bu görüşe İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Buna göre ayette geçen "fitne" den maksat, Allah'ı inkâr etmektir. Çünkü küfür, yeryüzünde zulüm ve karışıklıklara sebep olan bir fesattır. Küfürde, fitne de mevcuttur. Küfür, bir adamı Öldürmekten daha büyük kabul edilmiştir. Çünkü küfür, sahibinin daimî olan bir cezaya müstehak olmasına sebep olan bir günahtır. Öldürmek ise, böyle değildir. Küfür, sahibini dinden çıkarır. Halbuki, birisini öldürmek böyle değildir. O halde küfür, öldürmekten daha büyük bir cürüm demektir. 49[49]

Ayetin Nüzul Sebebi

Bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şu görüşler nakledilmiştir.

1) Sahabeden birisi, kâfirlerden birisini haram ayda öldürdü.. Bunun üzerine mü'minler, bu mü'mini bundan dolayı kınadılar. İşte bu sebepte de Cenâb-ı Hak bu ayeti indirdi. Buna göre âyetin mânâsı şöyle olur: Sizin, haram aylarda öldürmeye yönelmiş olmayı büyük bir suç saymanız gerekmez.. Çünkü harâm aylarda, kâfirlerin küfre yönetmeleri, bu yaptığınızdan daha büyük bir suçtur.

2) "Fitne" kelimesinin asıl mânası, posasından ayırmak için, altını ateşe tutmak ve sokmaktır. Daha sonra bu kelime, işte bu aslî manasına teşbih edilerek, imtihan vesilesi olan her şeye İsim olarak verilmiştir. Buna göre ayet-i kerimenin manası şöyledir: Kâfirlerin küfürlerine, mü'minleri korkutmaya, müminleri, dinlerinde sapıtmaktan kaçınmak ve canlarını korktukları ve sakındıkları musibetlerden kurtarmak için, çoluk-çocuk ve vatanlarını terketmeye mecbur kalacak şekilde, durumlarını zorlaştırmaya yönelmeleri çok şiddetli bir fitnedir; hatta ve hatta, dünya gam ve afetlerinden kurtulmayı temin eden öldürmekten daha şiddetlidir.

Filozoflardan birisi şöyle demiştir: "Bu fitne, Allah'u Teâlâ'nın size müs-tehak kılmış olduğu öldürülmeden daha şiddetlidir.."

3) "Fitne" den murad, onların küfürleri sebebiyle kendilerine gerekli olan, devamlı ve kesintisiz azâbtır. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: Onları, bulduğunuz her yerde öldürünüz; bil ki, Allah'ın azabından olmak üzere bunun ötesinde bulunan azâb, bundan daha da şiddetlidir. Bu, Allah'ın tıpkı, "Biz, size Allah'ın kendi katından bir azabı İsabet ettirmesini bekliyoruz" (Tevbe, 52) âyetinde olduğu gibidir. Allah'ın azabına fitne ismini vermek caizdir. Bu, sebebin müsebbebe (neticeye) ıtlak edilmesi kabilindendir. Nitekim Hak Teâlâ önce, "O gün onlar, ateşe düşürülürler" (zâriyat, 13) buyurmuş, bunun akabinde de, "Tadın azabınızı" (Zariyât, 14) buyurmuştur. Yine Allah'u Teâlâ, "Muhakkak ki mümin erkeklerle mü'min

---

48[48] Muvatla, Câmî (Medine), 19 (2/204).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/430-431.

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/431.

kadınları azaba duçar kılanlar.." (Burûc, 10) yani, "onlara azâb edenler" ve, "Ona Allah uğrunda azâb edilince, insanların fitnesini Allah'ın azabı gibi addetmiştir" (Ankebut, 10) yani, "insanların azabını Allah'ın azabı gibi..." demektir.

4) Bundan murad, "onların, sizi Mescid-i Haramdan men etmek suretiyle, sizi fitneye düşürmek istemeleri, sizin onları Harem-i Şerifte öldürmenizden daha şiddetlidir" demektir. Çünkü onlar, cin ve insanların yaratılış gayesi olan kulluk ve taattan men etmeye çaba sarfediyorlardı.

5) Mü'minin mürted olması, ona mü'min ve haktan yana olarak öldürülmesinden daha çetin ve zordur. Buna göre mâna, "Velev ki kendinizin aleyhine dahi olsa, onları, sizi çıkardıkları yerden çıkarınız. Çünkü siz hak üzere öldürülürseniz, bu size daha uygun ve lâyık olur; dininizden dönmenizden veya Rabbinize itaat işinde tembellik yapmanızdan size hafif gelir.

Hak Teâlâ'nın, "Silerle orada savaşmadıkları sürece, sîz de onlarla Mescid-i Haram yanında savaşmayınız" ayeti hususunda iki mesele vardır: 50[50]

Birinci Mesele

Bu, onlarla Özellikle bu yerde, Mescid-i Haram'da savaşma hususunda söz konusu olan şartın devam ettiğini beyândır. Çünkü daha önce bu, her savaş ile haram aylardaki savaşlarda bir şart olarak mevcut idi. 51[51]

İkinci Mesele

Hamza ve Kisaî, şeklinde, âyette geçen bütün fiilleri elifsiz; diğer kıraat imamları ise bunların hepsini elif ile okumuşlardır. Halbuki bu fiiller, Mushaf ı'l- İmâmda yazılmışlardı; bunların elif-siz yazılışları, kelimesinin elifsiz yazılışı gibi, icazdan (kısaltmak) dolayıdır. Yine, fiiliyle, buna benzeyen med harleriyle lîn harflerinin bulunduğu kelimeler de böyledir.

Kâdî (r.a) şöyle demiştir: Meşhur olan bu iki kıraat ile amel etmek birbirine ters düşmediği sürece, bunlarla amel etmek vâcib olur. Nitekim, kendileriyle amel etmek birbirine ters olmadığı zaman, bunlaria amel edilir. Bu iki meşhur kıraatin ifâde ettikleri şeyde bir tezad yoktur. Dolayısıyla bunlarla, bir nesih söz konusu olmadığı müddetçe amel etmek gerekir.

Rivayet olunduğuna göre A'meş, Hamza'ya şöyle demiştir: "Söyle bakalım, senin kıraatine göre, birisi öldürüldüğü zaman, daha sonra nasıl başkasının katili olabiliyor?" Bunun üzerine Hamza. "Araplar, içlerinden birisi öldürüldüğü zaman, "Biz öldürüldük" derler. İçlerinden birisi dayak yediği zaman da, "dövüldük" derler" diye cevap vermiştir. 52[52]

Üçüncü Mesele

Hanefiler, bu ayeti, Harem-i Şerife iltica eden kimse hakkında delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "Küfür cinayetini işlemiş olması sebebi ile bir kimseyi Mescid-i Haram'da öldürmek caiz olmadığına göre, küfürden (inkârdan) daha aşağıda kalan bir günah sebebiyle bir insanı Mescid-I Haram'da öldürmenin caiz olmaması daha evlâdır." Bu husustaki geniş izah (mezhebler arası farklılıkları ele alan) Hilafiyyat kitaplarında vardır.

Allah Teâlâ'nın, "Eğer vazgeçerlerse (bilsinler ki) Allah gafur ve rahimdir" ayetine gelince, bil ki Cenâb-ı Hak, yukarıda da bahsedildiği gibi, mü'minlere savaşı vacib kılmıştır. Vâcib kılınan bu savaşın, kâfirler vazgeçse ve tevbe etseler bile sona ermeyecek bir savaş olarak kabul edilmesi de mümkündür. Nitekim şer 'î cezaların pek çoğu, kişinin tevbe etmesi ile ortadan kalkmamaktadır. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, mü'minlere savaşı vacib kıldıktan sonra,

---

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/431-433.

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/433.

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/433.

"eğer onlar vazgeçerlerse, (bilsinler ki) Allah gatür ve rahimdir" diyerek, bu ifade ile, kâfirlerin böyle bir savaştan vazgeçmeleri durumunda, müslümanlar üzerinden onlara karşı savaşmanın far-ziyetinin kalktığını beyân etmiştir. Bunun bir benzeri de, 'İnkâr edenlere, eğer vazgeçerlerse daha önce yaptıklarının affolunacağını söyle" (Enfal, 38) ayetidir. 53[53]

Kâfirler Savaşı Veya Şirki Terkederse

âyeti ile ilgili birkaç mesele vardır:
İbn Abbas (r.a) "Bu, "Eğer onlar savaştan vazgeçerlerse..."; Hasan Basrî ise, "Bu, eğer onlar şirkten vazgeçerlerse.." manasınadır" demiştir. Birinci sözün delili şudur: Savaşma hususunda müslümanlara verilen izinden gaye, kâfirleri savaşmaktan menetmektir. Buna göre ayetteki, "eğer vazgeçerlerse" şartı savaşmayı bırakma manasına hamledilir. İkinci sözün delili ise şudur: "Kâfir, savaşı bırakmak suretiyle Allah'ın mağfiret ve rahmetine nail olamaz, ancak küfrü bırakmakla buna nail olabilir." 54[54]

İkinci Mesele

Küfürden vazgeçmek, aslında ancak iki şeyle mümkün olur; Birisi, insanın tevbe etmesi, diğeri ise İslâm'a sarılmasıdır. Her nekadar kelime-i şehâdet getiren kimse için, zahire bakarak, "O küfürden vazgeçmiştir" denilse bile, bu durum ancak sadece o kimsenin kanını-canınt kurtarması hususunda müessir olur. Sevaba, Allah'ın rahmet ve mağfiretine insanın müstehak olması için etkili olan şey, ancak bizim zikrettiğimiz şeydir. 55[55]

Üçüncü Mesele

Âyet, her günahkârın tevbesinin kabul edileceğine delâlet eder. "Kasten adam öldüren kimsenin tevbesi kabul edilmez" diyen kimsenin görüşü yanlıştır. Çünkü şirk (inkâr), katillikten daha şiddetlidir. Allah Teâlâ kâfirin tevbesini kabul ettiğine göre, kasten adam öldürenin tevbesini haydi haydi kabul ede-
bilir. Yine kâfir,bazan kâfirliğinin yanında katilliği de kendisinde toplamış olabilir. Ayet-i kerime her kâfirin tövbesinin kabul edilebileceğine delâlet edince, katil de olsa kâfirin tövbesinin kabul edileceğine de delâlet eder. Allah en iyi bilendir. 56[56]

Ne Zamana Kadar Savaş

"Fitne kalmayıncaya ve din (yalnız) Allah'ın dini oluncaya kadar o (kâfirlerle) savaşın. Eğer vazgeçerlerse, zalimlerden başkasına hiçbir düşmanlık beslenmez" (Bakara, 193).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 57[57]

Birinci Mesele

Bazı âlimler bu ayetin, "O (kâfirlerle) Mescid-i Haram'da, onlar orada sizinle savaşmadıkça, savaşmayın" (Bakara, 191) ayeti ile neshedilmiş olduğunu söylemişlerdir. Doğrusu, durum böyle değildir. Çünkü Mescid-i Haramda kâfirlerin savaşı başlatmaları, bu haramlığı kaldırır. Bu konuda söylenecek en ileri söz şudur: "Bu sıfat umûmidir. Fakat İmam Şafiî'nin (Allah ondan razı olsun) mezhebi, ki bu doğru mezhebtir ve "Âmm lâfızlar ister kendilerini tahsis

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/433-434.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/434.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/434.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/434-435.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/435.

eden ifâdeden önce gelmiş olsunlar, ister sonra gelsinler, o ifâde ile tahsis edilirler" şeklindedir. Allah en iyi bilendir. 58[58]

Burada Fitneden Maksad Nedir?

Bu ayetteki "fitne"den ne kastedildiği hususunda birkaç izah vardır:
a) Fitne, şirk ve küfür manasındadır. Bu görüşte olanlar şöyle dediler: "Kafirlerin fitneleri şu sebebtendir: Onlar Mekke'de Hz. Peygamber'in ashabını dövüp eziyet ediyorlardı. Bundan dolayı bazı müslümanlar Habeşistan'a göç etmek zorunda kaldılar. Sonra müşrikler bu eziyetlerini, müslümanlardan bir kısmının Medine'ye hicretine sebebiyet verinceye kadar sürdürdüler. Müşriklerin bu fitneyi çıkarmalarından maksadları, müslümanların İslâm'ı terkederek kâfir olmalarım sağlamaktı. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ bu ayeti indirdi. Buna göre âyetin manası şöyledir: "Onlara gâlib gelinceye kadar, onlarla savaşın, sakın onlar sizi dininiz hususunda fitneye düşürmesin; sakın şirke düşmeyin."
b) Ebu Müslim şöyle demiştir: Bu ayette "fitne" suç manasındadır. Çünkü Allah Teâlâ müslümanlara, vuku bulduğunda birçok zararlar meydana getireceğinden korkulan, başladığında mü'minler aleyhine büyük bir fitne olacak olan savaşı başlatmasınlar diye, kâfirlere karşı savaşmayı emretmiştir.
Bu durumda: Eğer; "onlarla savaşmanın onların küfrünü yok etmeyeceğini bilmenize rağmen, daha nasıl, "Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar, onlarla savaşm" denilebilir? Halbuki bundan, Allah'ın haberinin hak ve gerçek olmadığı gerekmez" denilirse, biz deriz ki, buna iki bakımdan cevâp verilir:
1) Bu, genel ve gâlib duruma ham (edilmiştir. Çünkü onlarla savaşıldığın-da, genellikle meydana gelen sonuç, küfrün ve şirkin zeval bulmasıdır. Çünkü öldürülen kimsenin küfrü ortadan kalkmış olur. öldürülmeyen kimsenin küfrünü sürdüreceği endişesi taşınır. Encok görülen bu olunca, bu şekilde söylenmesi de caiz olmuştur.
2) Ayet-i kerimeden maksat, "Sizden küfrü kaldırmaya bir azm ve kasıt olarak, onlarla savaşınız" dır. Çünkü, kâfirlerle savaşan kimsenin maksadının bu olması gerekir. İşte bu sebeple, kâfirle savaş halinde olan kimsenin, savaşsız olarak onu küfründen vazgeçirebileceği düşüncesi ağır basınca, bu kimsenin onu öldürmekten vazgeçmesi vâcib olur.
Hak Teâlâ'nın, "Ve, din Allah'ın oluncaya kadar..." buyruğuna gelince bu, "fitnenin şirke hamledildiğine delâlet eder." Çünkü şirk ile dinin tamamının Allah'a mahsus olması arasında, üçüncü bir hal yoktur. Buna göre bundan maksat, Allah'u Teâlâ'dan başka kendisine tapınılan ve itaat edilenler değil, sadece Allah'u Teâlâ'nın mâ'bûd ve yegâne itaat edilen varlık sayılmasıdır. Buna göre ayetin takdiri şöyle olur: Allah'u Teâlâ şöyle demiştir: "Küfür yok olup.İslâm kökteşi nceye.ebedi cezaya götüren şeyler zail olup, sevaba ulaştıracak şeyler var oluncaya kadar onlarla savaşın..." Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar müslüman oluncaya kadar siz onlarla savaşmaya çağırılacaksınız" (Fetih, 16)âyetidir. Bunda, Cenâb-ı Allah'ın savaşı ancak bu maksattan dolayı emretmiş olduğunun izahı ve açıklaması bulunmaktadır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer vazgeçerlerse.." âyetinden mu-rad, "Onlar, kendileriyle savaşıl masın in vücûbunu gerektiren işten vazgeçerlerse..." demektir. Ki bu iş de, onların küfürleri ve müslümanlarla savaşmalarıdır. İşte bu vazgeçme hâlinde onlarla savaşmak caiz olmaz. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kâfir olanlara söyle ki, eğer vazgeçerlerse daha önce işlemiş oldukları günahtan bağışlanır" (Enfal, 38) ayeti gibidir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Ancak zalim olanlara düşmanlık yapılır" âyetinde iki izah şekli vardır:
1) Eğer, onlar vazgeçerlerse, onlara düşmanlık yapılmaz. Yani, onlardan ancak, küfürden vazgeçmeyenlerle savaşılır; çünkü küfü derindeki ısrarları sebebiyle Cenâb-ı Hakk'tn, "Muhakkak ki şirkr büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) âyetinde de buyurduğu gibi, kendilerine zulmetmiş olan kimselerdir. Buna göre eğer, "aslında hak ve yerinde olduğu

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/435.

halde, bu savaşa niçin düşmanlık denilmiştir?" denilirse, biz deriz ki, çünkü bu savaş kâfirlerin düşmanlığının cezası olan savaştır. Bundan dolayı bu cezaya, düşmanlık isminin verilmesi doğru olmuştur. Nitekim aynı şekilde olmak üzere Cenâb-ı Allah, "Bir kötülüğün cezası, benzeri bir kötülüktür " (Şurâ, 40); "Kim size karşı haddi aşarsa siz de ona karşı, onun size haddi aştığı kadar, haddi aşın" (Bakara, 194); "Tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu (yani tuzaklarını boşa çıkardı)" (Al-i imran. 54) ye, "Onlar mü'minlerle alay ettiler; Allah da onlarla alay etti (yani alaylarının cezasını verdi)"(Tevbe, 79) buyurmuştur.

2) "Eğer, onlar şirklerinden ve savaşmaktan vazgeçtikten sonra siz onlara saldırırsaniz, sizler zalim olursunuz.. Böylece de biz azîmuşşân size karşı haddi aşan kimseleri, size musallat kılarız" demektir. 59[59]

Haram (Kutsal) Ayların Hürmeti

'Haram ay, haram aya bedeldir. Haramlar karşılıklıdır. Onlar için kim size karşı haddi aşar (saldırırsa), siz de onun size karşı haddi aştığı kadar ona karşılık verin. Allah 'dan ittikâ edin (korkun) ve bilin kt Allah hiç şüphesiz
mûttakllerle beraberdir" (Bakara. 194)

Bil ki Allah'u Teâlâ savaşı mubah kılıp, bu da müslümanlarca hoş karşılanan bir şey olmayınca, bu ayette de bu vehmi gideren hususu zikredip, buyurdu. Ayetin tefsiri ile ilgili bazı vecihler vardır:

İbn Abbas, Mücahfd ve Dahhâk'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Hudeybiye senesinde umre yapmak için Medine'den hareket etti. Bu hâdise, hicretin altıncı senesinin zilkade ayında vuku buldu. Hz. Peygamber (s.a.s)'i, Mekkeli müşrikler umre yapmaktan alıkoydular ve daha sonra O'nunla, şimdilik geri dönüp bu umreyi gelecek yıl yapması ve umre yapması için Mekke'yi üç gün boşaltmak üzere anlaştılar. Bunun üzerine Allah'ın Resulü ertesi sene hicretin yedinci yılı zilkade ayında tekrar gelip, Mekke'ye girdi ve umresini yaptı. İşte Allah Teâlâ bunun üzerine bu ayeti indirdi. Buna göre ayet, "Sen haram ayda Harenvi Şerife girdin. Mekkeliler geçen sene bu ayda sana manî olmuşlardı. Bu ay, geçen seneki o aya denktir" ma-n aşırıdadır.

b) Hasan el-Basrî'den rivayet edildiğine göre, kâfirler, Allah'u Teâlâ'nın Hz. Peygamber (s.a.s)'i haram aylarda savaşmaktan nehyettiğini duymuşlardı. Bundan dolayı, Hz. Peygamber'in kendileri ile bu aylarda savaşamayaca-ğını zannederek, onunla savaşmak istediler. İşte bu husus,

"Sana haram aylarda savaşmanın (hükmünü) sorarlar. De ki: Onlarda savaşmak büyük (günahtır)." Fakat Allah yolundan alıkoymak, Allah'ı İnkâr etmek ve Mescid-İ Haram'dan menetmek... (daha büyük günahtır)" (Bakara. 217) ayetinde bahsettiği husustur. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, bu hadisedeki hükmünü açıklamak üzere bu ayeti indirerek, "Haram ay, haram aya bedeldir" buyurdu. Yani, "Müşriklerden kim sizin kanınızı haram aylarda helâl sayarsa, siz de o aylarda onun kanını helâl sayın" uemektir.

c) Kelâmcılardan bir grubun ileri sürdüğü şu izahtır: "Haram aylarda Allah sizi, kendisini inkârdan menetmezken, nasıl olur da bizi sizinle savaşmaktan meneder. Binaenaleyh bizim haram aylan ihlâl etmemiz, sizin ihlâl edişinize denktir."

Bu üç görüşün hülâsası şudur: Haram aylar müşrikleri inkârdan ve kötü fiillerden alıkoymazken, nasıt olur da bu hususu kendilerinin şer ve fesadla-rından ötürü onlarla savaşılmasına mâni bir sebeb kabul ederler?

Hak Teâlâ'nın, 'haramlar karşılıklıdır" ayetindeki, hürmet kelimesinin cem'îdir "Hürmet", kendisine karşı saygısızlık edilmesi ve haddin aşılması yasaklanan şeydir. Ayetteki "kısas" kelimesi İse eşitlik, denklik demektir. Bunu bildiğin zaman, bu ayet hakkında yukarıdaki izahlar geri gelir.

Birinci izaha göre, buradaki haramlardan murad, haram aylar, haram belde (Harem-i Şerif) ve

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/435-437.

ihramın haramlarıdır. Buna göre, âyetinin manası, "Onlar hicretin altıncı yılında bu haramlara saygısızlık ettiklerinde siz durdunuz" ve umrenizi kendi bildiğinize göre hicretin yedinci senesinde kaza ettiniz" şeklinde olur.

İkinci izaha göre bundan murad, "eğer onlar sizinle savaşmaya yeltenir-lerse, siz de onlarla savaşın" şeklindedir.

Zeccâc şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu ayetle, müslümanlara bu haramlara ilk olarak (müşriklerden önce) saygısızlık yapmamaları gerektiğini, ancak onların yaptıklarına karşılık (kısas) olarak yapabileceklerini bildirmiştir. Bu görüş, bu ayetten Önce gelen, "O (müşrikler) sizinle Mescid-t Haramda savaşma'dıkça, onlarla orada savaşmayın" âyetiyle, bu ifâdeden sonra gelen,

"Size karşı kim haddi aşarsa, siz de ona karşı, onun size karşı haddi aştığı kadar karşılık verin" ifâdesine daha uygun düşmektedir."

Üçüncü görüşe göre İse, Allah Teâlâ'nın, ifâdesinin manası, "Bu iki aydan herbirinin haramlığı diğerinin haramltğı gibidir. O halde bu ikisinin hürmeti denktir" şeklindedir.

Kısas, misil, denk manasınadır. Buna göre, "Haram ayların haramlığı sizi, inkâr, fitne ve savaştan menetmezken, biz müslümanları savaştan nasıl meneder?" demektir.

Allah'u teâlâ'nın, "Kim size karşı haddi aşarsa, siz de onun size karşı haddi aştığı kadar ona karşı haddi aşm" buyruğundan maksad, haddi aşmaya mukabil (karşılık) olacak cezayı emirdir. Buna göre âyetin takdiri: "Size karşı haddi aşanlara karşılık veriniz" şeklindedir. "Karşılık vermenin" de, "haddi aşma" diye ifâde edilmesinin sebebi daha önce izah edilmişti.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Allah'tan ittikâ ediniz" buyurmuştur. Takva ve ittikanın manası da daha önce geçmişti. Bunun peşinden de, yani, "Allah'ın maddi ve manevi yardımı, muhafazası ve İlmi ile muttaküerin yanında olduğunu biliniz" buyurmuştur. İşte bu tâbir Hak Teâlâ'nın, bir mekânda yer alan cisim olmadığını gösteren en güçlü delillerdendir. Çünkü eğer Allah cisim olsaydı, o zaman belirli bir yerde olurdu. Bu durumda da, ya müttakilerden bir teki ile beraber olabilir, diğerleri iie olamazdı; veyahut da mü'minlerin herbirinin bir parçası olmuş olurdu ki, Allah Teâlâ böyle olmaktan son derece münezzehtir. 60[60]

Harb İle Mal Harcamanın Münasebeti

"Allah yolunda mallarınızı harcayın, kendinizi tehlikeye atmayın ve iyilik yapın. Allah şüphesiz iyilik yapanları (muhsinleri) sever"(Bakara, 195).

Bil ki bu ayetin, kendisinden önceki âyetle iki bakımdan irtibatı vardır:

a) Allah Teâlâ savaşmayı emredince ve savaşla meşgul olmak da mala ihtiyaç duyulan âlet ve edevatla mümkin olunca ve zenginler çoğu kez savaştan âciz, savaşabilecek cesur kimseler de çoğu kez yoksul olunca Hak Teâlâ zenginlere, savaşabilecek kimselere infakta bulunmalarını emretmiştir.

b) Rivayet olunduğuna göre, Allah Teâlâ'nın, "Haram ay, haram aya bedeldir, haramlar karşılıklıdır" ayeti nazil olunca, hazır olanlardan biri:

"Ya Resulallah, Allah'a yemin ederim ki bizim azığımız yok. Hiçbir zengin de bize yardım etmiyor" dedi.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), müslümanlara, "Allah yolunda in-fâk etmelerini, tasaddukta bulunmalarını ve Allah yolunda taşınan yarım bir hurma ile de olsa sadakadan et çekmemelerini" emretti. Müteakiben müslü-manlar herşeylerini verdiler. İşte bu âyet de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e muvafakat ederek nazil oldu.

Bil ki infâk, malı iyilik yollarına ve faydalı şeylere verip harcamaktır. İşte bu sebepten ötürü, malını boş şeylerde zâyî eden kimseler için, "O.malını infâk etti" denilmez. İnfâk, "AlIIah yolunda" diye kayıdlanınca, bundan murad, "Allah'ın dini için infâk" olur. Çünkü sebil, yol demektir. Allah'ın yolu da, O-nun dinidir. Buna göre Allah'ın dini hususunda emrettiği her türlü infâk, bu âyetin muhtevasına girer. İster bu hacc veya umre yapmak için olan harcama

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/438-440.

olsun, ister bizzat cihâda katılmak suretiyle olsun; ister başkasının savaş giderlerini karşılamak suretiyle olsun; ister sıla-i rahim (akrabalara yardım) ve sadakalarla olsun veya kişinin ailesine ve çocuklarına harcamaları suretiyle olsun; ister zekât ve keffâret olarak verdiği şeyler olsun, isterse yol ve benzeri şeylerin yapılması için verdiği sadakalar olsun, farketmez. Ancak bu âyetten önce cihad zikredilmiş olduğu için, bunda murad edilen en uygun mana, bu infâkın cihâd hususundaki harcamalara hamledilmesidir.

Daha doğrusu, Cenâb-ı Hak şu iki sebebten ötürü, "Allah yolunda infâk ediniz" buyurmuştur.

1) Bu, sanki infâkın vâcib oluşunun sebebine dikkat çekmektedir. Çünkü mal, aslında Allah'ın malıdır. Dolayısıyla onun Allah yolunda infâk edilmesi va-cibtir. Bir de mü'min kimse Allah'ın adını duyunca, heyecanlanır ve şevke gelir. Dolayısıyla malını Allah yolunda infâk etmesi kolaylaşır.

2) Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'In Hudeybiye senesi umresini kaza etmek üzere Mekke'ye gittiğinde nazil olmuştur. Şayet müşrikler müslümanlara engel olmaya kalksalardı, bu umre mutlaka savaşa sebeb olacaktı. Bu itibarla, bu umre, hem umre hem de cihad olmuştur. Böylece bunda, iki mana birleşmiştir. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak, "Cihad ve umre yolunda in-fak edin" demedi de, "Allah yolunda infâk edin" buyurdu. 61[61]

Allah Yolunda Harcamamakla Tehlikenin Münasebeti

Allah'u Teâlâ'nın, "Kendinizi elinizle tehlikeye atmayın" âyeti ile ilgili bazı meseleler vardır: 62[62]

Birinci Mesele

Ebu Ubeyde ve Zeccâc, âyetteki "tehlüke" lâfzının helak manasına geldiğini söylemişlerdir. Bu fiil, şeklindedir.

Hârzencî, "Arapçada, ayın harfinin ötüreli okunuşu ile, bu kelimeden başka, vezninde gelen bir masdar bilmiyorum" demiştir. Ebu Ali ise Si-beveyh in, ve, şeklinde masdarlar naklettiğini, bu kalıbın masdar değil isim olduğunu söylemiş ve "Bu kalıbın sıfat olarak geldiğini bilmiyoruz" demiştir. Keşşaf sahibi ise şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslının, "tecribe" ve "tebşire" gibi bu şekilde masdar olduğunu söylemek caizdir. Buna göre kesreye karşılık zamme getirilmiştir, kelimesinin, olması gibi." 63[63]

Arapçada Kur'an'ın ŞahidIiği Şevahitten Önce Gelir

Ben de diyorum ki: "Bu gibi yerlerde, nahivcilerin böyle zorlamalara girmelerine şaşıyon^.). Çünkü nahivciler, kendi kastettikleri manaya delil olan ne olduğu belirsiz bir şiir buldukları zaman, buna seviniyor ve onu çok güçlü bir delil kabul ediyorlar. Binaenaleyh, fesahate ister uygun olduğuna,ister olmadığına delil getirilmiş olsun, bir kelimenin Allah'ın kelâmında geçmesini bu kelimenin sıhhat ve doğruluğuna delil getirmek daha evlâdır. 64[64]

İkinci Mesele

Âlimler, ifâdesindeki, "bâ" harfinin ya fazlalık, ya da noksanlığı gerektirdiğinde ittifak etmişlerdir. Buna göre bir grup âlim, "bâ" harfinin zaide olduğunu ve âyetin takdirinin "Etlerinizi tehlikeye atmayınız" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı bir kimsenin, (Elbiseyi çektim) ve, (Kalemi aldım) veya, ve, demeri gibi olup her ikisi de aynıdır. Bu iki kullanış

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/440-441.

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/442.

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/442.

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/442.

şekli de meşhur iki şekildir, veyâ ayetteki, (den maksad, kişilerin bizzat kendileridir. Bu, "Ellerinin, yani senin kendinin yapmış olduğu şey sebebiyle..." {Hacc, 10) ve, "ellerinizin (yani sizlerin) kazanmış olduğu şeyler yüzünden.." (şûra, 30) âyetlerinde olduğu gibidir. Buna göre ayetin takdiri, "Kendinizi tehlikeye atmayın" şeklinde olur.
Diğerleri ise, bu ayette bir hazfın bulunduğunu söylemişler ve takdirinin, "Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın" şeklinde olduğunu belirtmişlerdir. 65[65]

Kendini Tehlikeye Atmak Ne Demektir?

"Kendinizi tehlikeye atmayın" ayetinin tefsiri hususunda müfessirler ihtilâf etmişlerdir.
A) Bazıları, bunun bizzat infak etme ile ilgili olduğunu;
B) Bazıları da, başka bir şeyle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Birinciler bu hususta bazı görüşler zikretmişlerdir:
a) Müslümanlar savaş mühimmatı hususunda matlarını harcamamak suretiyle kendilerini tehlikeye atmasınlar. Çünkü o zaman düşman onlara galebe çalar ve onları helak eder. Buna göre sanki şöyle denilmektedir: "Eğer sen dine yönelen bir adam isen, malını Allah yolunda ve O'nun rızasını kazanmak için harca. Yok eğer dünyaya yönelen bir insan isen, yine malını kendinden ölüm ve zararı defetmek için harca."
b) Allah Teâlâ infâkı emredince, insanın bütün malını infâk etrriesini de nehyetmiştir. Çünkü bütün malı infâk etmek, yenecek, içecek ve giyilecek şeylere aşırı ihtiyaç duyulduğunda tehlikeye düşmeye sebebiyet verir. Buna göre bundan murad, Allah Teâlâ'nın,
"Onlar, infâk ettikleri zaman, ne israf eder ne de tamamen kısarlar, (intakları) ikisi arası ortalama olur" (Furkan. 67) ve, "Ne (cimrilik edip) elini boynuna as, ne de alabildiğine aç.." (isrâ,29) ayetlerinde de zikrettiği husustur.
Hak Teâlâ'nın, ayetinin, harcamanın dışındaki şeylerle ilgili olduğunu söyleyenler ise bu hususta şu görüşleri belirtmişlerdir:
a) Cihaddan geri durup, böylece canlarını, cehennem ateşi olan helake maruz bırakmalarıdır. Bu sebeple Hak Teâlâ bununla, cihâda sımsıkı sarılmaya teşvik etmiştir. Bu, Allah'ın tıpkı, "Helak olan, delil üzere belâk olsun" (Entaı, 42) ayetinde ifâde edildiği gibidir.
b) Hak Teâlâ'nın, ayetinden maksat,"Bir netice elde edemiyeceğiniz bir biçimde, gözü kapalı harbe girmeyiniz; böyle bir harpte sadece kendi canınıza kıymış olursunuz; bu ise helâl değildir. Size vâcib olan şey ise ancak, öldürülmekten korksanız bile, düşmanı yeneceğinize aklınız kestiği zaman bu işe atılmanızdır. Galib gelme ümidi bulunmayıp, aksine öldürülme ihtimalinin daha fazla olduğu zaman ise, cihâda girişmek söz konusu olamaz" demektir. Bu izah, Berâ İbn Azib'ten nakledilmiştir. Ebu Hu-reyre (r.a)' den, bu ayet hususunda söyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ayetle kastedilen kimse, iki düşman safı arasında tek başına kalan kimsedir."
Bir kısım âlimler ise, bu izahı kabul etmeyerek, bu şekilde öldürülmenin haram olmadığını söylemişler ve buna şu hususları detil getirmişlerdir:
1) Rivayet edildiğine göre muhacirlerden birisi, düşman saflarına hücum etmişti. Bunun üzerine insanlar onun arkasından, "Kendi kendini tehlikeye attı!" diye gürültü kopardılar. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensarî: "Biz bu âyetten haberdarız; bu ayet sadece bizim hakkımızda nazil olmuştur. Biz Allah'ın Resûlüyle beraber bulunduk; O'na yardım ettik ve O'nunla birlikte savaş meydanlarında bulunduk.. İslâm kuvvet bulup, taraftarları çoğalınca, biz ailelerimize ve mallarımızın yanına döndük ve kendi rahatımıza koyulduk.. " Böylece esas tehlike, kişinin çoluk çocuğu ve malı yanında bulunarak, cihadı terketmesi ile meydana gelmiş olur.
2) İmâm Şafiî (r.a)'nin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), cennetten bahsetti. Bunun üzerine ensardan birisi O'na, "Bana bildirir misin ya Resûlallan,eğer ben sabrederek ve sevabını da Allah'tan umarak öldürülür-sem?.." der. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/442-443.

'Sanacennetvardır"dedi. Bunun üzerine adam düşman birliklerinin içine daldı. Böylece düşmanlar bu kimseyi, Allah'ın Resulünün gözü önünde öldürdüler. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) cennetten bahsederken, ensardan birisi, üzerinde bulunan zırhını yere atar, daha sonra da düşmanın safları arasına dalar.. Bunun üzerine düşmanları onu öldürürler.

3) Rivayet edildiğine göre ensardan birisi, Muâviyeoğullarından ayrılmıştı. Derken öldürülen arkadaşlarının üzerinde bir kuşun dolaştığını gördü.. Hemen kendisiyle birlikte bulunan bazı kimselere, "Düşmanın üzerine atılacağım.. Onlar beni öldürecekler, ama ben de arkadaşlarımın öldürüldüğü şu harp meydanından geri kalmayacağım" dedi, dediğini de yaptı.. Bunun üzerine geride kalanlar bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlatınca, o da o kimse hakkında güzel şeyler söyledi..

4) Rivayet edildiğine göre, bir topluluk bir kaleyi kuşatır.. Adamlardan birisi de öldürülünceye kadar savaşır.. Bunun üzerine o kimse hakkında" kendi kendini tehlikeye attı!.." dediler. Bu söz Hz. Ömer'e ulaşınca o, "onlar yalan söylediler. Allah'tı Teâlâ, "İnsanlardan bir kısmı, Allah'ın hoşnutluğunu taleb ederek, kendi nefislerini (Allah uğruna) satarlar" (Bakara, 207) buyur mam iş mıdır?" dedi.

Hak Teâlâ'nın, ayeti hakkında öteki izahı benimseyen kimse, son olarak sayılan bu dört vecihe karşı şöyle diyebilir: Bize göre, kişinin kendisini düşman içine atmasını, onları mağlûp etmeyi tahmin edip ummayacağı durumda haram sayarız. Ama, galibiyyetin söz konusu olması halinde, bunu biz de caiz görürüz. O halde siz, bu mânanın, nakledilen bu vak'atarda bulunduğunu neye dayanarak söylediniz?..

C) Âyetin mânasının, Hak Teâlâ'nın, "Haram ay, haram aya mukabildir. Hürmetlerde kısas carîdir (Bakara. 194) âyetiyle irtibatlı olmasıdır. Yani, "Eğer onlar haram aylarda sizinle savaşırlarsa, siz de onlarla savaşın.. Çünkü hürmetlerde kısas carîdir. Onlar size saldırmayı uygun gördüler. Ayların haram oluşu sizi, sizinle savaşan kimselere teslim olmaya sevketmesin. Çünkü böylece sizler savaşı terketmek sebebiyle yok olursunuz ve bununla kendinizi tehlikeye sürüklemiş olursunuz" demektir.

D) Ayetin mânası şöyledir: Allah yolunda infak ediniz. "Biz fakirlikten korkuyoruz, eğer infâk edersek, mahvoluruz, yanımızda hiçbirşey kalmaz", demeyiniz. Böylece muhataplar, infak etmek sebebiyle kendilerinin helak olacağını zannetmekten nehyolunmuşlardır. Bu kendini böyle kabul ediş ve (tehlikeye) atmaktan maksat, işte bu şekilde hüküm vermektir. Nitekim bir kimse, bir kimse hakkında böyle bir hüküm verdiğinde, "Falanca falancayı heiâk olucu kıldı ve onu helakin içine attı" denilir.

E) Bu âyetin mânâsı, "Kendisine hiç bir amelin faydası olmayacağını gördüğü ve hissettiği bir günahı işleyen adam" dır. Kişinin kendisini tehlikeye atması işte budur. Netice olarak bunun mânâsı, kişinin Allah'ın rahmetinden ümidini kesmesini yasaklamaktır. Çünkü Allah'ın rahmetinden ümid kesmek, insanı kulluğu terkedip, günahta ısrarlı olmaya sürükler...

F) Ayetten muradın, "Allah yolunda infâk edin. Bu intakınızı tehlikeye atmayın ve boşa çıkarmayın" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu, intakınızdan sonra ya başa kakarak veya riya ve gösteriş olsun diye anlatarak, intakınızın sevabını boşa çıkaracak bir iş yapmanızla olur. Bunun bir benzeri de, "Amellerinizi boşa çıkarmayın" (Muhammed, 33) ayetidir.

Allah Teâlâ'nın, "Ve iyilik yapın, şüphesiz Allah iyilik yapanları sever" ayeti ile ilgili iki mesele vardır: 66[66]

Birinci Mesele

Âlimler "muhsin" kelimesinin hangi kökten iştikak ettiğinde ihtilâf etmişlerdir. Bu hususta iki izah vardır:

a) "Muhsin" kelimesi, "hüsün" masdarından müştaktır. Bu kelime ihsanda bulunmanın (iyilik yapmanın) bizatihi güzel olması cihetinden, güzel bir fayda ile başkasına yararlı olan kişiler hakkında çokça kullanılmıştır. Bu takdire göre, vurmak ve öldürmek güzel olduğu zaman,

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/443-446.

bunları yapan "muhsin" olmuş olur.

b) "Muhsin" kelimesi, "İhsan" masdarından türemiştir. Buna göre, güzel olan şeyi yapan kimse, ancak fiili hem güzel, hem de ihsan (iyilik) dolu olduğu zaman "muhsin" diye isimlendirilir. Buna göre, kelimenin iştikakı, iki mananın toplamından meydana gelir. 67[67]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ'nın, "iyilik edin" sözünde iki vecih vardır:

1) Esamm şöyle demiştir" Allah'ın farzları hususunda ihsanda bulunun."

2) Kendisine nafaka ve yardım boynunuzun borcu olan kimselere, infâk-ta ihsan ediniz. Bundan murad, yapılacak infâkın orta halli olmasıdır. Binaenaleyh infâkta ne israf edin, ne de kısın. Daha önceki âyetle irtibatı sağladığı için, bu görüş doğruya daha yakındır. Âyeti, bu vecihlerin hepsine birden hamletmek de mümkündür.

Hak Teâlâ'nın, ifâdesi açıktır. Bunun izahı defalarca geçmiştir. 68[68]

"Haca ve umreyi Allah için tamamlayın. Fakat (bunlardan) ahkonursanız, kolayınıza gelen bir kurban (gönderin) ve bu kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin" (Bakara, 196).

Bu ayetle ilgili bazı meseleler var: 69[69]

Haccın Mahiyeti

Arapçada 'hacc", kastetmek manasındadır. Bir kimse, birşeye defalarca niyetlenip, ona sürekli gidip geldiği zaman, denilir. "Hâ" harfinin kesresiyle olan, lâfzı, "sene" manasına gelir. İnsanlar her sene haccettikleri için, sene manasında, denilmiştir.

Şeriatta "hacc", hususî birtakım fiillerin ismidir. Bu fiillerin bir kısmı "rükün", bir kısmı"vacib", bir kısmı da "Sünnet'tır. "Rükün, yapılmadıkça ihramdan çıkılması mümkün olmayan şeylerdir. Vacipler de, yapılmadığı zaman kurban kesmeyi gerektiren fiillerdir. Sünnetleri ise, terkinden ötürü kurban kesme cezası gerekmeyen fiillerdir.

Haccın rükünleri, bize göre beştir: İhram, Arafat'da vakfe yapmak, Ka1-be'yi tavaf, Safa ile Merve arasında sa'y etmek ve başı tıraş etmek veya kısaltmak.

Başı tıraş etmek ve kısaltma hususunda iki görüş vardır: Bu görüşlerin en doğrusu, bunun yapılmadıkça ihramdan çıkmak helâl olmayan bir rükün oluşudur.

Haccın vâcibterine gelince, bunlar, Mîkat'da ihrama girmek, bir görüşe göre Arafat'da güneş batıncaya kadar durmak, yine bir görüşe göre Kurban bayramı gecesi Müzdelife'de gecelemek, Cemretü'l-Akabe taşlarını atmak;

bir görüşe göre Kurban bayramı gecelerinde Mina'da gecelemek ve bu günlerde şeytan taşlamak.

Bunların dışında kalan haccın diğer fiilleri sünnettir.

Umrenin rükünleri ise dörttür: İhram, Ka'be'yl tavaf, sa'y ve başı traş etmek.

Başı tıraş etmede iki görüş vardır: Umre yapan sa'yirti tamamlayınca, eğer kurbanı varsa onu keser ve sonra saçını ya tıraş eder veya kısaltır. İhramdan çıkmak kurban kesmeye dayanmaz. 70[70]

İkinci Mesele

Allah'u Teâlâ'ntn, "tamamlayınız" emri tamamlama hususunda bir emirdir, Bu emir mutlak

---

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/446.

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/446.

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/447.

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/447-448.

bir emir midir, yoksa hacc ve umreye girmiş olmaya bağlı bir emir midir? Bizim âlimlerimiz, bunun mutlak bir emir olduğu görüşündedirler. Buna göre âyetin manası, "Hacc ve umreyi, kâmil ve tam sıfatıyla yapınız" şeklindedir.

Bu hususta ikinci görüş, Ebu Hanife (r.a)'nin görüşüdür. Ona göre bu, hacc ve umreye başlamış olma şartına bağlı bir emirdir. Buna göre ayetin manası "Kim hacc ve umreye başlarsa, onları tamamlasın" şeklindedir. Hane-filer şöyle demişlerdir: "Bir şeye başlamanın vacib olmaması mümkündür. Fakat o ibâdete başladıktan sonra, onu tamamlamak vâcib olur." Bu ihtilafın neticesi şudur: Umre bizim mezhebimize göre vacibtir. Ebu Hanife'ye (Allah ona rahmet etsin) göre ise vâcib değildir. 71[71]

Umrenin Farz Olup Olmadığı

Bizim mezhebimizin birçok delili vardır:

Birinci Delil: ayetidir. Bu âyet ite istidlal edirad edilir. Bununla, "Bu fiile başladığınız zaman, onu tamamlayın" mânâsı da muraâ eöriebıYır. Bu ıhtımal sabit olunca, bu itaden'ın manasının bu olması gerekir. Bu İhtimalin açıklamasına gelince, buna,

"Hani Rabbi, İbrahim'i kelimelerle imtihan etmişti de o onları tamamlamıştı" yani o, kelimelerin ifâde ettiği fiilleri tam ve kâmil manada yapmıştı" (Bakara, 124) ve, yani orucu geceye kadar tastamam yapınız" (Bakara, 137) âyetleri delâlet etmektedir. Lâfzın bu manaya hamledilmesi, "Bundan murad, oruca başlayınız, sonra da onu geceye kadar tamamlayınız" manasıdır oiyen kimsenini sözünden daha uygundur. Çünkü bu son takdire göre, mahzuf bir cümleye ihtiyaç duyulur. Bizim tercih ettiğimiz takdire göre ise, buna ihtiyaç duyulmaz. Böylece Allah Teâlâ'nın "Haccı tamamlayın..." emrinden muradın, "onu mükemmel ve eksiksiz bir şekilde yapınız" manasının olduğu sabit olur. Öyle ise, lâfzı bu manaya hamletmek gerekir. Bu konuda söylenebilecek en uzak ihtimal, bu ifâdeden muradın, "Siz oruca başladığınız zaman, onu tamamlayınız" manası olmasıdır.

Fakat âyeti birinci manaya hamletmek daha uygundur. Buna, birkaç şey delâlet eder:

a) Âyetin ikinci manaya hamledilmesi, bu emrin bir şarta bağlı sayılmasını gerektirir. Buna göre ayetin takdiri şöyle olur:

"Eğer siz hacc ve umreye başlarsanız, onları tamamlayınız." Bizim benimsediğimiz birinci izaha göre ise, bu şartın takdir edilmesine gerek kalmaz. Bundan dolayı birinci izah evlâdır.

b) Müfessirler bu ayetin hacc hakkında nazil olan ilk ayet olduğunu söylemişlerdir. Binaenaleyh bu ayeti, haccı vâcib kılma manasında anlamak, hacca başlamış olmak şartı ile onu tamamlama manasına hamletmekten daha evlâdır.

c) Bazıları bu ayeti, "Haccı ve umreyi Allah için ikâme ediniz" şeklinde okumuşlardır. Bu, her nekadar haber-i vâhid yerine geçen şazz bir kıraat ise de, âlimlerin ittifakı ile, bir te'vili bir başka te'vile tercih etmeye yeterli bir sebebtir.

d) Desteklediğimiz görüş, hacc ve umrenin vacib oluşlarını ifâde ettiği gibi, bu ibadetlere başladıktan sonra bunları tamamlamanın vâcib olduğunu da ifâde eder. Sizin yapmış olduğunuz te'vil ise, sadece vacib oluşun kendisini ifâde eder. Demek ki bizim desteklediğimiz görüş, daha faydalıdır. Binaenaleyh ayeti bu manaya hamletmek daha evlâ olur.

e) Âyetin konusu ibâdettir. Binaenaleyh bunda ihtiyat daha evlâdır. Hem haccın, hem umrenin farz olduğunu söylemek ihtiyata daha uygundur. Bundan dolayı ayeti bu manada almak gerekir.

f) Farzet ki biz, bunlara başladıktan sonra bunları tamamlamanın vacib olduğuna hamlediyoruz, fakat şöyle diyoruz: Âyetin lâfzı, tamamlamanın vacib olduğuna kesin olarak delâlet eder. Bu emrin zahiri, vâcibliği ifâde eder. O halde tamamlamak kesin olarak vacibtir. Bir işi tamamlamadan önce, başlama söz konusudur. Mükellefin gücü dahilinde olduğu zaman, vacibin ancak kendisi ile tamamlanacağı şey de vâcibtir. Binaenaleyh hacc ve umreye başlamak da vâcibtir.

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/448.

g) İbn Abbas (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın kitabında o onun arkadaşıdır. Yani Kur'an-ı Kerim'de bu ayette, bir emir olarak, umre haccın arkadaşıdır." Buna göre bu âyetin manası, "Namazı kılın ve zekâtı verin "(Bakara, 110) ayetinin manası gibidir. İşte bu, birinci delilin izahının tamamıdır.

Bu durumda eğer: "Hz. Ali, İbn Mes'ud ve Şa'bî,lâfzı merfu olarak, "Umre Allah içindir" şeklinde okumuşlardır. Bu da vâcib oluş bakımından, umrenin haccın hükmünün dışında olduğu görüşünü benimsediklerini gösterir" denilirse, biz deriz ki: Bu kıraat bazı bakımlardan kabul edilmez:

a) Bu şazz bir kıraattir. Binaenaleyh mütevâtir kıraate muarız olamaz.

b) Bu knaaftte Arapça cümlesinin fiil cümlesine atfedilmiş olmasını gerektirir.

c) ifâdesi, "Umre Allah'a ibâdettir" manasına gelir. Umrenin sırf Allah'a ibâdet oluşu, vâcib olmasına ters değildir. Aksi halde her iki kıraatin manaları arasında bir tezad ortaya çıkar ki bu caiz değildir.

d) ifâdesinin manası, "Umre Allah'a ibâdettir" şeklinde olunca, umrenin emredilmiş olması gerekir. Çünkü Hak Teâlâ, "(Onlar) ancak Allah'a ibâdet etmekle emrolun-dular" (Beyyine, 5) buyurmuştur. Emir, vâcib oluşu gösterir. Bu durumda da maksadımız hâsıl olur.

İkinci Delil: "Hacc-ı Ekber günü./' (Tevbe, 3) ayeti, vezninin ifâde ettiği hakiki manasından dolayı, küçük haccın da vâcib olduğunu gösterir. Küçük hacc da, alimlerin ittifakıyla, umreden başka bir-şey değildir. Umrenin bir hacc olduğu sabit olunca, onun da "Haca tamamlayınız" ve, "Beytullâh'a haccetme, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" (ali imran. 97) âyetlerinden ötürü vâcib olması gerekir. 72[72] . .

Üçüncü Delil Umre Hakkında Hadis-i Şerifler

Bu meseleyle ilgili birçok hadis vardır. Bunlardan birisi İbnu'l Cevzî'nin Buhâri ve Müslim'in ittifakla kitaplarına aldıklarını naklettiği şu hadistir:" Cebrâil (a.s), Hz. Peygmber (s.a.s)'e İslam'ın ne olduğunu sordu. Hz. Peygamber (s.a.s) de: (İslâm); senin Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'fn O'nun peygamberi olduğuna şehâdet etmen, namazı kılman zekâtını vermen, ramazan orucunu tutman, hacc ve umre yapmandır"73[73] buyurmuştur.

Yine Nu'man b. Sâlim'in, Ömer b. Evs'den, onun da Ebu Rezîn'den rivayet ettiğine göre, Ebu Rezîn, Hz. Peygamber (s.a.s)'e-."Babam oldukça yaşlı iken İslam'a girdi. Bundan dolayı da ne hacc ve umre yapabilir, ne de hicret edebilir?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s), "Babanın yerine haccet ve umre yap "74[74]

buyurarak her ikisini de emretti. Emir ise vücûb ifâde eder.

İbn Sîrîn'in Zeyd b. Sabit (r.a)'den rivayet ettiği hadis de bunlardandır. Bu hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.s),

"Hacc ve umre, iKi tarzdırlar. Hangisi ile başlasan olur" buyurmuştur.

Aişe binti Talha (r.anha)'mn, Hz. Aişe validemizden rivayet ettiği şu hadis de bunlardandır. Hz. Aişe (r.anha):

"Ey Allah'ın Resulü, kadınlara da cihâd farz mıdır?" diye sordum, Hz. Peygamber (s.a.s):

"Onlara, kendisinde vuruşma olmayan bir cihâd vardır: Bu da hacc ve umredfr"75[75]buyurdu.

Dördüncü Delil: Şafiî (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), haccetmeden önce umre yapmıştır. Şayet umre vacib olmasaydı, Hz. Peygamber'in ilkönce vâcib olan haccı yapması daha uygun olurdu." 76[76]

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/448-450.

73[73] Buhari. İman, 1

74[74] Ebu Davud, Menâsik, 26 (2/162).

75[75] ibn Mace, Menâsik. 8 (2/968).

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/450-451.

Umrenin Vacip Olmadığına Dair Deliller

"Umre vacib değildir" diyen (Hanefilerin) de birçok delili vardır:
Birinci Delil: Hz. Peygamber (s.a.s)'e tslâmın rükünlerini soran bedevî Arabın kıssasıdır. Hz. Peygamber bu bedeviye, İslam'ın rükünlerinin namaz, zekât, hacc ve oruç olduğunu öğretti. Bunun üzerine bedevi, "Bana bunlardan başkasını yapmak gerekir mi?" diye sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s): "Hayır, fakat yapacağın nafile ibâdetler müstesna" demiştir.Bedevi Arap da, "Bundan ne fazlasını ne eksiğini yaparım" dedi. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s): "Eğer doğru söylüyorsa, bedevi kurtuldu."77[77]buyurmuştur.
Hz. Peygamber (s.a.s), 'İslam beş şey üzerine kurulmuştur. Bunlar: Allah'dan başka tanrı olmadığına ve Muhammed (s.a.s)'in O'nun peygamberi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak ve Ka'be'ye haccetmektir" ve, "Beş vakif namazınızı tafta mallarınızı (zekâtını vererek) temizleyin, Kâ'be-nizi haccedin ve böylece Habbinizin cennetine gtrin"78[78]buyurmuştur.
Bu hadisler, nerede ise mütevatir derecesine ulaşmış meşhur rivayetlerdir. Binaenaleyh bunlara ilâve yapmak da,bunlan reddetmek de caiz değildir.
Muhammed İbnu'l-Münkedir'den, onun da Cabir İbn Abdullah'dan rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e umrenin vacib olup olmadığı sorulmuştu da, O: "Hayır (vâcib değil). Fakat umre yapman senin için daha hayırlı olur"79[79]diye cevap vermişti.
Yine Mu'aviye ed-Dârir den, onun da Ebu Salih el-Hanefî'den, Ebu Salih'in de Ebu Hureyre (r.a)'den rivayet ettiği hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hacc cihaddır, umre nafile İbâdettir"80[80] buyurmuştur.
Bu delile birkaç bakımdan cevap verilir:
1) Sizin getirdiğiniz hadisler, âhâd rivayetlerdir, binaenaleyh Kur'an'a muarız olamaz.
2) Belki de umre, Hz. Peygamber bu hadisleri söylerken vâcib değildi. Bu hadislerden sonra Cenâb-ı Hakk'ın, zil oldu. Bu, doğruya daha yakındır; çünkü ayet, hicretin yedinci yılında nazil olmuştur.
3) A'râbî'nin kıssası, haccın zikredilmesini ihtiva etmektedir. Bu kıssada, hacc tafsilatıyla anlatılmamıştır. Halbuki biz, umrenin de hacc olduğunu açıklamıştık. Çünkü umre de, küçük haccdır. Binaenaleyh bu, umrenin vâcib oluşuna ters düşmez.
Muhammed İbnu'l-Münkedlr'in hadisine gelince, bu haber Haccâc İbn Urtât'ın rivayetidir ki, bu kimse zayıf kabul edilmiştir.81[81]

Haccın Nevileri

Bil ki hacc üç kısımdır: İfrâd, kıran ve temettü haccı...
İfrâd haccı, kişinin sadece haccetmesidir. Kişi haccı bitirdikten sonra, Hill'in en yakın yerinden umreye
başlar. Veyahut ta, hacc aylarından önce kişinin umre yapıp, daha sonra aynı yıl için haccetmesidir.
Hacc-ı kıran, hacc ayları içinde kalbiyle her ikisine de niyyet ederek, hacc ve umre için ihrama girmesidir. Yine, hacc aylan içerisinde umre için ihrama girer, daha sonra da tavaftan önce haccın ihramına da girerse, yine bu hacc, hacc-ı kıran olmuş olur.
"Hacc-ı temettü "ise, hacc ayları içerisinde ihrama girip.umreyle alâkalı fiilleri yapıp daha sonra da o yıl içersinde haccı da ifâ etmesi şeklinde olur. "Hacc-ı temettu"a, kişi umrenin ihramından çıktıktan sonra, hacc yapan kimsenin ihrâmlı iken yapamadığı şeylerden hacc

---

77[77] Buhari, Savm, 1.
78[78] Tirmizl, Salâl. 434 (11/516).
79[79] Ahmed İbn Hanbel. 111/316.
80[80] İbn Mâce, Menâsik. 44 (M/995),
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/451-453.

ihramına girmeden önce istifâde ettiği için, "temettü" denilir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, âlimler bu üç hacc çeşidinden hangisinin daha efdal olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Şafiî (r.a), bunların en efdalinin hacc-ı ifrâd, sonra temettü; daha sonra da hacc-ı kıran olduğunu söylemiş ve "İhtilâfu'l-Hadis" adlı eserinde de temettu'un ifraddan daha üstün olduğunu söylemiştir.

İmâm-ı Mâlik (r.a) de, temettu'un ifraddan daha efdal olduğunu söylemiştir.

Ebû Hanife (r.a) bunlardan en efdalinin " hacc-ı kıran" olup sonra ifrâd, daha sonra da temettu'un geldiğini söylemiştir ki, işte bu,bizim âlimlerimizden Müzenî, Ebu İshâk ve El-Mervezî'nin de görüşüdür.

Ebu Yûsuf ve İmâm-ı Muhammed de, kıranın daha efdai olduğunu, sonra temettu'un, daha sonra da ifrâdın geldiğini söylemiştir. 82[82]

Hacc-ı İfradın Efdal Olduğuna Dair Şafiî'nin Delilleri

Şafiî (r.a)'nin hacc-ı ifrâdın daha efdal olduğuna dair delilleri şunlardır:

1) Allah'u Teâlâ'nın, "Ve, Allah için haca ve umreyi tamamlayınız" ayetiyle istidlal etmiştir. Bu ayetle İmam-ı Şafiî üç bakımdan ihticâc etmiştir:

a) Ayet, umre lâfzının el-Haccu lâfzına atfedilmiş olmasını gerektirir. Halbuki atf, ma'tuf ile ma'tufun aleyh arasında, başkalığı ve farklılığı iktizâ eder. Mugâyeret de ancak, hacc-ı ifrâd yapıldığında söz konusu olur. Hacc-ı kıran yapıldığındaysa, yapılan tek bir şeydir. Bu da hacc ve umredir. Böylece bu, atfın sahîh olmasına mâni olur.

b) Allah'ın, "Ve, Allah için haca ve umreyi tamamlayınız" ayeti, O'nun, "Fakat engellenirseniz, kolayınıza gelen kurbanı kesin" ayetinin deliliyle hacc-ı ifrâdı gerektirir. Halbuki, hacc-ı kıran yapıldığında, muhsar olunma durumunda, bu haccı yapan kimsenin iki kurban kesmesi gerekir. Yine, Allah'u Teâlâ insanlara hacc-ı ifrâd yaparken tek bir fidyeyi vâcib kılmıştır. Muhsar olduğunda hacc-ı kıran yapan kimseye iki fidye gerekir.

c) Bu ayet, tamamlamanın vâcib olduğunu gösterir. Tamamlamak ise, ancak hacc-ı ifrâd yapıldığında söz konusu olur.

Bunun böyle olduğuna da, şu iki husus delâlet eder. Birinci husus: "Yerine haccetmesini vasiyyet ettiği kimseye, vasiyyet edenin vatanından haccetmesinin gerekli olduğu" deliliyle, haccetmede yolculuk yapmak maksûd olan bir şeydir. Eğer haccetmede sefere çıkmak maksud olmasaydı, o kimse en yakın mîkattan hacca başlayabilirdi. Yine bunun böyle olduğuna âlimlerin, "Yürüyerek haccetmeyi nezreden kimse, binitli olarak haccederse, bu kimseye kurban gerekir" demiş olmaları da delâlet eder. Böylece yolculuk yapmanın gerekli olduğu ortaya çıkmış olur. Halbuki hacc-ı kıran, yolculuğu azaltmayı gerektirir. Çünkü hacc-ı kıran sebebiyle, iki yolculuk bir yolculuğa inmiş olur. Binaenaleyh, haccı tamamlamanın, ancak hacc-t ifrâd ile mümkün olacağı ortaya çıkmış olur. İkinci husus: Haccın manası ancak, şerefli yerleri ve mübarek makam ve meydanları ziyaret etmektir. Buna göre hacı Allah'ın ziyaretçisi; Allah ise, o kimsenin ziyaret ettiği zât demektir. Hiç bir şüphe yoktur ki, ziyaret ve hizmet ne kadar çok olursa, hizmet edilenin yanında bu hizmetin kadrü kıymeti o nisbette büyük olur. Hacc-ı kıran yapıldığında, iki ziyaret tek bir ziyarete indirilmiş olur. Daha doğrusu, hacc ve umrede mevcut olan her türlü.taât ve ibâdet, hacc-ı ifrâd yapıldığında tekrarlanırken, hacc-ı kıran yapıldığında tek bir defa olur. İşte böylece hacc-ı ifrâdın tamamlanmaya daha yakın olduğu ortaya çıkar. Böylece, bu ayetin hükmüyle hacc-ı ifrâd size göre vâcib olmasa da, en azından daha efdaldir..

2) Hacc-ı ifrâd, haccın bir kere yapılmasını, bundan sonra da umrenin îfa edilmesini gerektirir. Böylece hacc-ı ifrâddaki zor işler daha çok olmuş olur. Binaenaleyh, Hz. Peygamber'in, "İşlerin en faziletli olanı, en zor olanlarıdır" buyurmuş olmasından dolayı, hacc-ı ifrâdın daha üstün olması gerekir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), hacc-ı ifrâd yapmış idi. Bundan dolayı hacc-ı ifrâdın daha üstün

---

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/453-454.

olması gerekir. Biz, Hz. Peygamber'in hacc-ı ifrâd yaptığını söyledik; çünkü sahabenin bu husustaki rivayetleri farklı farklı olmuştur. Meselâ Müslim Sahîh'ince Hz. Aişe (r.anha)'den, Hz. Peygamber'in "hacc-ı ifrâd" yaptığını rivayet etmiştir. Câbir ve İbn Ömer de, Hz.. Peygamber'in hacc-ı ifrâd yaptığını rivayet etmişlerdir. Enes'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Ben, Hz. Peygamber'in devesinin boynuna yakın bir yerde duruyordum. Omuzlarıma da. devenin salyaları akıyordu. İşte bu esnada Hz. Peygamber'in, "Hacc ve umreyle birlikte sana icabet ediyorum"83[83] dediğini duydum."

Sonra Şafiî (r.a), Hz. AİŞe (r.anha) Câbir ve İbn Ömer'in rivayetini, şu bakımlardan Enes'in rivayetine tercih etmiştir:

a) Ravilerin durumu nazar-ı dikkate alınarak.. Meselâ Hz. Aişe'ye gelince bu, âlim bir hanım idi. İlmiyle beraber, Hz. Peygamber (s.a.s)'e çok yakın ve O'nun durumlarına da çok muttali' idi. Câbir'e gelince, bu Enes'den daha önce Hz. Peygamber'in sahabesi sıfatını almıştır. Enes, o zamanlar küçük bir çocuk olup, ilmi de azdı. İbn Ömer ise, fâkih olması yanında, Hz. Peygam-ber'e başkalarından daha yakın idi. Çünkü kızkardeşi Hafsa, Hz.Peygamber (s.a.s)'in hanımı idi.

b) Kıran haccının yapılmadığı, "istishâb" deliliyle de tekid edilmiştir.

c) Hacc-ı ifrâd, ibâdetin çokluğunu; kıran ise, ibâdetin az olmasını iktizâ eder. Bundan dolayı, Hz. Peygamber'e hacc-ı ifrâdı nisbet etmek daha evlâdır. Hz.Peygamber'in hacc-ı ifrâd yaptığı sabit olunca, hacc-ı ifrâdın daha üs-tün olması gerekir. Çünkü Resûlullah kendisi için, her zaman daha efdal otan ibâdeti seçmiş ve, ara,"haccınızın rükunlanm benden öğreniniz"84[84] buyurmuştur.

4) Hacc-ı ifrad, ibâdetin çoğaltılmasını gerektirir, hacc-ı kıran ise azaltılmasını... Binaenaleyh hacc-ı ifrâd daha evlâdır. Çünkü cinlerin ve insanların yaratılmasından maksad, Allah'a ibâdet etmeleridir. Bundan dolayı daha çok ibadet yapmaya götüren herşey daha üstün olur. 85[85]

Hacc-ı Kıran'ın Efdal Olduğuna Dair Ebû Hanife'nin Delilleri

Ebû Hanife (r.a)'nin delilleri ise şunlardır:

1) ayetine tutunmak. Bu ifâde, bundan maksadın hacc ve umreden birinin, veyahut da tamamlama suretiyle, her ikisinin birden vacib kılınmış olduğunu gösterir. Buna göre, bu emri birinciye hamle-dersek, ikinciyi ifâde etmez; eğer bunu ikincisine hamledersek, birincisini ifâde etmiş olur. Bu sebeple, ikincisi daha şümullü olmuş olur. Binaenaleyh, lâfzı buna hamletmek gerekir. Çünkü evlâ olan, Allah'ın kelâmını daha çok manâ ifâde edene hamletmektir.

2) Hacc-ı kıran, iki rüknün arasını cem etmektir. Bu sebeple bunun, bir rüknü yerine getirmekten daha efdal olması gerekir.

3) Hacc-ı kırân'da, kişi iki rüknü gerçekleştirmeye koşar; hacc-t ifrâdda ise, sadece iki rükundan birisinin gerçekleştirilmesi için gayret sarfedilir. Binaenaleyh, Allah'ın, "Allah'ın affına ve cennetine koşunuz" (a. imran. 133) buyurmasından dolayı, hacc-ı kıran'ın daha efdal olması gerekir.

Ebu Hanife'nin birinci deliline cevap: Biz, bu ayetin üç bakımdan, hacc-ı ifrâdın daha şümullü olduğuna delâlet ettiğini açıklamıştık. Sizin zikrettiğiniz ise, sırf bir hüsn-i zandır. Çünkü siz, "Lâfzı, daha geniş manalı olana hamletmek evlâdır" dediniz. Durum böyle olunca, tercih bizim görüşümüzden yana olur.

Ebu Hanife'nin ikinci ve üçüncü delillerine cevap: Hacc-ı kıran yapanın yaptığı her şeyi, hacc-ı ifrâd yapan da yapar. Ancak ne var ki, hacc-ı kıran insanın uhdesinden taâtin düşürülmesi için bir çaredir. Binaenaleyh olsa olsa bir ruhsat söz konusudur. Ama, onun efdal olmasına

---

83[83] Müslim, Hacc, 185.

84[84] Müsned, III/318,366.

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/454-456.

gelince; hayır!.. Özet olarak diyebiliriz ki Şafiî (r.a), umresiz yapılan ifrâd haccının, umre ile yapılan haccdan daha üstün olduğunu söylemiyor. Ne var ki O, "Kim vaktinde hacceder, daha sonra da yine vaktinde umresini yaparsa, bu İki şeyin toplamı umreyle birlikte yapılan haccdan daha efdal olur" diyor. 86[86]

Hacc ve Umreyi Tamamlamanın Mânası

ayetindeki "itmam" tefsiri hakkında bazı görüşler bulunmaktadır:
1) Hz.Ali veİbn Mesûd'dan rivayet edildiğine göre, hacc ve umreyi tamamlamanın mânası, "Kişinin kendi memleketinden ihrama girmesi" şeklindedir.
2) Ebu Müslim, bunun manasının, "Kim Allah için hacc ve umre yapmaya niyetlenirse, o kimseye tamamlaması vâcib olur" şeklinde olduğunu söylemiş ve açıklamasının doğruluğuna da şunu delil getirmiştir: Çünkü bu ayet, kâfirler bir önceki sene Hz. Peygamber'i hacc ve umreden menettikten sonra nazil olmuştur. Böylece Allah'u Teâlâ bu ayette, Resulüne bu farzı tamamlamadığı sürece niyetinden caymamasını emretmiştir. Bu açıklamadan fıkhî bir netice elde edilir. Bu da, (başlanan) nafile hacc ve umrenin, aynen farz olan hacc ve umre gibi tamamlanmasının vacib olduğudur.
3) Esamm söyle demiştir: " Allah'u Teâlâ, hacc ve umreyi farz kılmış, sonra da kullarına riâyet edilmesi gereken kural ve kaideleri yerine getirmelerini emretmiştir".
İmam Ebû Hamid el-Gazâli (r.a), "İhya" da bu konuyla ilgili husustan anlatarak, şöyle demiştir: "İhrama girmeden önce nazar-ı dikkate alınan şeyler sekiz tanedir:
a) Mal ile ilgili olanlar.. Buna göre kişinin ilk önce tevbe etmesi; kendisinde hakkı bulunan kimselerle helâlleşmesi; borçlarını ödemesi; geri dönünce-ye kadar bakımları kendisine ait olan kimselerin nafakalarını hazırlayıp, temin etmesi; yanındaki emânetleri sahibine vermesi; helâl ve hoş malından kıs-maksızın, tam aksine azığında ve yoksullara ikramda bulunma hususunda bolca harcamada bulunabileceği bir tarzda, gidip gelmesine yetecek bir miktar para ve malı yanında bulundurması; yola çıkmadan önce tasaddukta bulunması ve, kendisini taşıyabilecek güç ve kuvvette olan bir hayvan satın alması veya kiralaması... Eğer hayvanı kiralayacaksa, kiraya veren kimseyi hoşnud edecek her şeyi yapması gerekir.
b) Arkadaşlarıyla ilgili olan hususlar.. Hacc yapacak kimsenin hayrı sever, kendisine yardımcı olacak, unuttuğu iyi şeyleri hatırlatacak, hatırladığı zaman ona yardımcı olacak, korktuğu zaman onu cesaretlendirecek, âcizlendiği zaman onu takviye edecek, gönlü daraldığında ona sabır tavsiye edecek sâlih ve iyi bir arkadaş edinmesi gerekir. Memlekette kalan kardeşleri ve dostlarıyla vedâlaşır, onların kendisine duâ etmelerini ister. Çünkü Allahu Teâlâ, onların dualarında hayırlar yaratmıştır. Vedalaşırken sünnet olan, hacca giden kimsenin şöyle demesidir: yani: "Dinini, emânetini ve amelinin akıbetini Allah'a ısmarlıyorum."
c) Evden çıkma hususundadır... Buna göre hacca giden kimse evden çıkarken, iki rekât namaz kılar. Bu rekâtların birincisinde, Fâtiha'dan sonra Kâfirûn sûresini; ikinci rekatta da İhlâs sûresini okur. Namazı bitirdikten sonra, ihlâs ve samimiyetle Allah'a duâ eder.
d) Kapının önüne çıktığında hacca giden kimse şöyle der:
"Allah'ın adıyla başlıyorum. Allah'a tevekkül ettim ve sığındım.. Güç ve kuvvet, ancak Allah'ın elindedir." Bu manadaki dualar ne kadar çok olursa, o kadar güzel olur.
e) Bineğine binme hususundadır.. Hacca giden kimse bineğine bindiği zaman,
"Allah'ın ismiyle başlıyorum.. Allah'a sığınırım; Allah en büyüktür. O'na tevekkül ettim. Güç ve kuvvet ancak, yüce ve ulu olan Allah'ın kudret elindedir. Allah'ın dilediği olur, dilemediği ise olmaz* Bunlardan sonra da şu ayetleri okur: "Bunu bize râm eden Allah'ın şanı ne yücedir.. Biz, ona güç yetlremezdtk'.' Muhakkak ki bizr Rabblmlze dönüp varıcılarız" (Zuhruf, 13, 14)
f) Bineğinden inmesi hakkındadır. Sünnet olan, daha çok gece seyahat etmek; sıcak şiddetlen inceye kadar, binekten inmemesi (yolculuğa devam etmesi) dir. Bineğinden indiğindeyse iki rekât namaz kılıp, Allah'a çokça duâ etmesidir.

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/456-457.

g) Eğer, gece veya gündüz, yolculuğu esnasında kendisine bir düşman ya da yırtıcı bir hayvan musallat olursa, Ayete'l-Kürsi'yi, (âli imrân, 18) ayetini, İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerini okuması ve, "Azîm olan Allah ile korundum; ölmeyen, ebedî diri olan Zât'tan yardım istedim" der...
h) Yolda giderken, bir tepeye çıktığında üç defa tekbir getirmesi müste-hab olur..
ı) Bu yolculuğun, ticâret ve benzeri şeyler gibi, dünyevî maksatlardan herhangi birisine bulaştırtlmamasıdır.
i) İnsaron dilini fuhşiyyattan, fısk ve kavgadan muhafaza etmesidir.
Hacca giden kimse bu ön hazırlıkları yerine getirdikten sonra, haccın bütün rükünlerini, Kitâb ve sünnete en uygun ve en doğru olarak yapar. Bu kimsenin, bütün bu hususlarda gözettiği gaye ve maksadı, Allah'ın rızasını talep etmek olmalıdır. Buna göre, Hak Teâlâ'nın, emri bütün bu mânaları içine alan câmî ve şâmil bir sözdür. Buna göre kul haccını bu şekilde ifâ ettiğinde, Hz. İbrahim'in dinine ittibâ etmiş olur. Nitekim Hak Teâlâ, "Hani
Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamıştı da, o bunları bihakkın yerine getirmişti" (Bakara. 124) buyurmuştur.
4) emrinden maksad ,"Hacc ve umrenin her-biri için ayrı ayrı yolculuk yapın" şeklindedir. Bu, hacc-ı ifrâdın daha efdal olduğunu söyleyen kimsenin izahıdır ki, biz bu hususu delilleriyle beraber anlatmıştık. Bu te'vîl, Ali İbn Ebî Tâtib (r.a)'den de rivayet edilmiştir. Bu izah Ebu Hureyre'den merfû olarak yani Hz.Peygamber (s.a.s)'in sözü olarak da rivayet edilir. Hz. Ömer kıran ve temettü hacclarını yapmaz ve hacc ve umreyi tamamlama yönünden bu tatbikatın daha uygun olduğunu, umrenin ise hacc ayları dışında yapılmasını" söyledi. Çünkü Allah'u Teâlâ, "Hacc Muayyen aylardadır"(Bakara, 197) buyurmuştur. Nâfi, İbn Ömer'in, "Hacc ve umrenizin arasını ayırın!" dediğini rivayet etmiştir. 87[87]

Beşinci Mesele

Nâfi, İbn Âmr. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Asımın râvisi Ebu Bekr, Kur'an'da geçtiği her yerde hâ harfinin fethasıyla, şeklinde okumuşlardır ki, bu Hicâzhların lügatidir. Hamza, Kisaî ve Asım m ravisi Hafs, Al-i İmrân'da hâ'nın kesresiyle, "Evi haccetmek.." (am imrân, 97) şeklinde okumuşlardır. Kisaî de, ve kelimelerinde olduğu gibi, bunların aynı manaya gelen iki lügat olduğunu söylemiştir. Ve yine, fetha ile okunursa masdar, kesre ile okunursa isim olduğu da söylenmiştir.
Hak Teâlâ'nın, "Eğer kuşatıhrsanız..." buyruğuna gelince, Ahmed İbn Yahya şöyle demiştir: " kelimelerinin aslı, menetmektir. Sırrını söylemeyen kimse için, denilmiş olması da, bu anlamdadır. Çünkü bu kimse de sırrını ortaya koymaktan kendisini alıkoymuştur. Tuvalet ihtiyacının insanı alıkoymasına "Hasr"; hükümdara da "hasır" denilir. Çünkü hükümdar perde gerisinde olduğu için adetâ hapsedilmiş kimse gibidir. Nitekim Lebid'in şiirinde de şöyle geçmektedir:
"Hükümdarın kapısı yanında, birçok kimseler geceledi.." Bildiğimiz hasıra da, bir şeyi başka birşey ile birlikte tutma manasına teşbih ederek, parçaları birbirine tutunduğu için bu isim verilmiştir. Bütün bunları iyice anladığın zaman deriz ki, alimler, lâfzının, kişiyi maksadına ulaşmaktan alıkoyup, onu köşeye sıkıştırdığı zaman düşmanın alıkoyması ve engel olması manasına tahsis edildiğinde ittifak etmişlerdir.
İâfzı üzerinde alimler, üç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:
a) Ebû Ubeyde, İbnü's Sıkkît, Zeccâc ve İbn Kuteybe ile lügatcılardan çoğunluğun görüşüdür. Buna göre bu kelime, hastalık manasınadır. İbnü's-Sıkkît şöyle demiştir: "Bir kimseyi seferden hastalık alıkoyduğu zaman, denilir." Sa'leb, Fasîhu'l-Kelâm adlı eserinde bu fiillerin,
"Hastalık sebebiyle ahkondu. düşman yüzünden engellendi" şeklinde kullanıldığını söylemiştir.
b) lâfzı, haps ve menetme manasınadır, bu ister düşman sebebiyle, ister hastalık yüzünden olsun. Bu görüş Ferra'nındır.

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/457-459.

c) Bu kelime düşman tarafından olan alıkoyma ve menetme manasında-dır. Bu, Şâfiî (r.a)'nin görüşüdür. Bu görüş, İbn Abbas ile İbn Ömer (r.a)'den rivayet edilmiştir. Bu ikisi şöyle demişlerdir: "Düşmanın alıkoyması dışında, hacc için başka bir alıkoyma söz konusu değildir." Dilcilerin çoğu bu görüşü, İmâm-ı Şafiî'ye nisbet ederler. Bu konunun neticesi, fıkhî bir mesele de ortaya çıkar. O da şudur:

Âlimler, düşmanın engellemesi sebebiyle "ihsâr"ın bulunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Amma ihsâr ve muhasaranın hükmü, hastalık ve diğer engeller sebebiyle tahakkuk eder mi? Ebû Hanife (r.a), "Tahakkuk eder" dediği halde, Şafiî, "Tahakkuk etmez" demiştir.

Ebû Hanife'nin hücceti, dilcilere göre açıktır. Çünkü dilciler, bu hususta iki grupturlar:

1) "İhsâr" sadece hastalık sebebiyle meydana gelen engellemeye mahsustur, diyenler. Bu görüşe göre ayet, hastalık sebebiyle olan engellemenin bu hükmü ifâde etmesi hususunda açık bir nass olur.

2) İster hastalık sebebiyle olsun, isterse düşmandan dolayı olsun, "ihsâr" mutlak anlamda engellemenin adıdır, diyenler. Bu görüşe göre de, Ebu Hani-fe'nin delili açıktır. Çünkü Allah'tı Teâlâ hükmü, "ihsâr"ın manasına bağlamıştır. Bu sebeple ister düşman sebebiyle, isterse hastalık sebebiyle olsun, ihsâr bulunduğunda, hükmün de tahakkuk etmesi gerekir.

Üçüncü görüşe gelince ki bu, "İhsâr, düşman sebebiyle engellemenin adıdır" şeklindeydi, bu, dilcilerin ittifakıyla yanlıştır. Doğruluğunu kabul etmemiz durumunda da, biz hastalığı, zorluğu savuşturma ortak noktası itibariyle düşmanın muhasarasına kıyaslarız. Bu açık ve zahir olan bir kıyastır (kıyâs-ı celî). İşte, Allah kendisinden razı olsun, Ebu Hanife'nin görüşünün izahı budur. Bu görüş de, açık ve kuvvetlidir.

Şâfü (r.a)'nin görüşünün izah edilmesine gelince: Biz, ayetteki "ihsâr" dan muradın sadece düşmanın engellemesi olduğunu iddia ediyoruz. Dilcilerden nakledilen rivayetlere gelince, bunlar İbn Abbas ve İbn Ömer gibi zatlardan nakledilen rivayetlerle çelişir. Hiç şüphe yok ki, fbn Abbas ile İbn Ömer'in sözleri, dilbilgisi ve Kur'an tefsirini bilme hususunda yukarıda zikredilen dilcilerden daha önde oldukları için, daha evlâdır. Bundan sonra biz, bu görüşü çeşitli delillerle de pekiştiririz.

Birinci Hüccet: "İhsâr", hasr kökünden "if'âl" kalıbında bir masdardır. Bu kalıb, bazan teaddî manası için kullanılır. Meselâ, "Zeyd gitti ve, ben Zeyd'i götürdüm" gibi. Bazan, "şöyle oldu, şuna dönüştü" (sayrûret) anlamına gelir. Deve, deve salgını vebasına tutulduğu zaman, (uğidde); bir kimse, uyuz bir deveye sahip olduğu zaman, denilir. Yine, bir şeyi herhangi bir sıfat üzere bulmak , anlamını da ifâde eder. Meselâ, denilir, yani, "O kimseyi güzel bir sıfat üzere buldum." İhsâr'ın ta'diye için olması mümkün değildir. Binaenaleyh bunu, ya sayrûret manâsına veye vicdan (bulmak) mânasına hamletmek gerekir. Buna göre mâna, "Onlar mahsur ve muhasara edilmiş oldular"; (sârû) veyahut da, "Muhasara edilmiş olarak bulundular" demektir. Sonra dilciler, muhasara edilmiş kimsenin hastalık sebebiyle değil de, düşmanlık sebebiyle engellenmiş olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu sebeple, ihsârın mânasının, "Onlar, düşman sebebiyle engellenmiş oldular veya düşman sebebiyle engellenmiş bulundular" şeklinde olması gerekir. Bu da bizim mezhebimizi takviye eder.

İkinci Hüccet: "Hasr", men etmekten ibarettir. Bir kimse için, o fiili yapmaya muktedir olup gücü de yettiği halde yapamadığında ancak, "o kimse fiilinden alıkonulmuş ve engellenmiş; maksadına ulaşamamış" denilir. Kudret, şartların uygunluğu ve uzuvların da elverişli olması sebebiyle meydana gelen bir keyfiyyetten ibarettir. Bu ise, hasta olan kimse için, bulunmamaktadır. Bu sebeple hasta kimse, kesinlikle herhangi bir şeye kadir olamaz. Dolayısıyla da ona, engellenmiştir, (memnû'dur) hükmünü vermek imkânsız olur. Çünkü hükmü mâni olana havale etmek, iktizâ edenin bulunmasını gerektirir. Kişinin düşman sebebiyle engellenmesi durumunda, burada herhangi bir fiile kadir olmak söz konusu olabilir. Ne var ki, düşmanın müdafaa etmiş olması sebebiyle, fiil imkânsız olmuştur. Böylece burada, "O kimse fiilden engellenmiştir" denilmesi doğru olur. Bu sebeple ihsâr lâfzının, düşman hakkında kullanılmasının hakikat ifâde ettiği ortaya çıkar. Halbuki bu mânanın, hastalık hakkında hakikat olması mümkün değildir.

Üçüncü Hüccet: Hak Teâlâ'nın, ifâdesinin mânası, "eğer engellenirseniz veya men olunursanız" demektir. Hapsetmek için, mutlaka bir hapsedicinin; men etmek için de, bir men edenin bulunması gerekir. Halbuki hastalığı, engelleyici ve men edici olmakla nitelemek imkânsızdır. Çünkü hapsetmek ve engellemek; iş, olay ve hareket ifâde eder. Halbuki işi, hareketi ve olayı, hastalığa nisbet etmek aklen imkânsızdır. Çünkü hastalık, bütün zaman devam etmeyen bir arazdır. O halde nasıl olur da hastalık, bir fail, bir engelleyici ve bir hapsedici olabilir? Ama düşmanlığı, hapsedici ve engelleyici diye nitelemek, hakikî bir vasıftır. Halbuki sözü hakikatine hamletmek.me-câzisine hamletmekten daha evlâdır.

Dördüncü Hüccet: "İhsâr", hasr kökünden türemiştir. Hasr lâfzında, hastalığı ihsas ettiren bir husus yoktur. O halde, ihsâr lâfzının, diğer bütün müştak lâfızlara kıyasla hastalığı ihsas ettirmekten ve hatırlatmaktan uzak olması gerekir.

Beşinci Hüccet: Allah'u Teâlâ bundan sonra, "Sizden kim hasta olur veya, başından bir rahatsızlığı bulunursa" buyurmuş ve önceki ifâdeye, hastayı atfetmiştir. Eğer "Muhsâr" kimse, hastanın kendisi olsaydı veya, hastalık İhsâr ifadesine dâhil olsaydı, bu bir şeyi kendisine atfetme olurdu.

Bu durumda şayet: "Allah, özel bir hükmü olması sebebiyle burada özellikle hastalığı zikretmiştir. Bu hususî hüküm de başı tıraş etmektir. Böylece ayetin takdiri, "Eğer hastalık sebebiyle engellenirseniz, kurban keserek ihramdan çıkarsınız; ve eğer hastalık sebebiyle başınız rahatsız olursa, tıraş olur, keffâret verirsiniz" şeklinde olur denilirse, biz deriz ki, her ne kadar bu, şu maksattan dolayı güzel olsa da, ne var ki bununla beraber bir şeyin kendi kendisine atfı gerekir. Ama, "muhsar" olan, hasta olarak tefsir edilmediği zaman, bir şeyin kendine atfedilmiş olması gerekmez. Böylece de, "muhsar"ı hastadan başka bir mânaya hamletmek, sözün şu istidlalden uzak olmasını gerektirir. Bu sebeple bu, daha evlâdır.

Altıncı Hüccet: Hak Teâlâ ayetin sonunda, "Emin olduğunuzda, kim hacca kadar umresiyle faydalanmak isterse... "(Bakara, 196) buyurmuştur. "Emniyet" kelimesi, hastalık hakkında değil, sadece düşmandan korkma hakkında kullanılır. Çünkü hastalık hakkında, ve, kelimeleri kullanılır. Bu hususta, lâfzı kullanılmaz.

Bu durumda şayet: "Biz emniyet lâfzının sadece korku hakkında kullanıldığını kabul etmiyoruz. Çünkü, "Hasta helak olmaktan kurtuldu" şeklinde de deniliyor. Ve yine ayetin sonunun hususî oluşu, başının umumî olmasına zarar vermez" denilirse, biz deriz ki: "Emniyet kelimesi mukayyet olmayıp, mutlak bırakıldığı zaman, sadece düşmandan emin olma manasını ifâde eder." Soruyu soranın "ayetin sonunun hususî oluşu, başının umumî olmasına zarar vermez" şeklindeki sözüne de şöyle cevap veririz: "Bilâkis zarar verir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, Buyruğunda emniyetin neye dair olduğu hususunda bir izah bulunmamaktadır. Bu sebeple, mutlaka bundan muradın, "emniyetin" daha önce zikredilen bir şeyden olmuş olmasıdır. Daha önce zikredilen husus ise, "ihsâr" dır. Bu sebeple avetin takdiri, "O ihsâr'dan emin olduğunuz zaman..." şeklinde olur. Emniyet lâfzının, sadece düşman hakkında kullanıldığı ortaya çıkınca, bu ihsârdan muradın, düşmanın engellemesi olması gerekir. Böylece bu delillerle, ayette zikredilen ihsâr'ın, sadece düşmanın engellemesi olduğu hususu ortaya çıkmış olur. "İhsâr, hassaten hastalığın, hasta kişiyi engellemesidir" diyenlerin görüşü, bu delillerle çürütülmüş olur.

Burada bir başka delil daha vardır. O da, şudur: Müfessirler, ayetin sebeb-i nüzulünün şöyle olduğu hususunda ittifak etmişlerdir: Kâfirler Hudeybiye'de Hz. Peygamber (s.a.s)'i muhasara ettiler.

Âlimler, her ne kadar onlar bir sebebe binaen nazil olan ayetin, o sebebin dışındaki olayları içine alıp almadığı hususunda ihtilâf etmişlerse de, onlar, bu sebebin, o ayetin hükmünden hariç olmasının caiz olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre, eğer ihsâr hastalığın engellemesine ad olarak verilseydi, bu durumda ayetin sebeb-i nüzulünün,ayetin hükmünün dışında olması gerekirdi. Bu da icmâ ile yanlıştır. Böylece, söylediklerimizle, bu ayetteki "ihsâr"ın, düşmanın engellemesinden ibaret olmuş olduğu ortaya çıkmış olur.

Bu sabit olunca biz deriz ki, hastalığın engellemesini düşmanın engellemesine kıyas etmek mümkün değildir. Bunu iki bakımdan izah ederiz:

a) âfzı, dilcilere göre şart edatıdır. Şartın hükmü de, şart bulunmadığı zaman, meşrutun da açıkça bulunmamasıdır. İşte bu, hükmün ancak ayetin kendisine delâlet ettiği "ihsâr" da bulunmasını gerektirir. Buna göre bu hükmü kıyas yaparak, "ihsâr" dan başka şeyde isbât ettiğimizde bu, kıyas ile nassı neshetmek olur ki, bu da caiz değildir.

b) "İhram", bizzat kastedilerek neshe ihtimali olmayan ve devam eden serî bir hükümdür. Baksana; bir kimse hanımıyla cima ettiği zaman, hatta haccı fâsid olduğu zaman, ihramından çıkmaz. Yine, haccı kaçırdığı zaman, kendisine kaza gerekir. Halbuki hastalık, düşmanlık gibi değildir. Bir de hasta olan kimse, ihramdan çıkıp, hastalığından kurtulmuş olarak dönmesiyle istifâde edemez. Düşman sebebiyle muhasara edilmiş olan kimse, eğer orada durursa, öldürülmekten korkar. Döndüğü zaman, öldürülme korkusundan kurtulmuş olur. İşte bu mesele hakkında, tefsire yakışacak şekilde söyleyebileceklerim bundan ibarettir. 88[88]

İhsar Sebebiyle Kesilecek Kurbanlık

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kolayınıza gelen kurban (kesiniz)"ayetinde birkaç mesele vardır:

Kaffâl (r.a) şöyle demiştir: Ayette bir takdir bulunmaktadır. Takdir de,"ve, ihramdan çıkarsanız, kolayınıza gelen kurban (kesiniz)..." şeklindedir. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı,

"Eğer sizden bir kimse hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca, diğer günlerden tutsun" (Bakara, 184)âyeti gibidir. Yani, "(iftar da ederse) orucunu bozarsa..." demektir. Burada başka bir takdir daha bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, manası tam olmayan ve mutlaka bir takdir yapmayı gerektiren bir sözdür. Sonra burada iki ihtimal bulunmaktadır:

a) edatının mahallinin merfû olduğunun söylenmesi.. Buna göre takdir, "O zaman size, kolayınıza gelen kurban vâcibtir" şeklinde olur.

b) Ferrâ şöyle demiştir: "Kolayınıza geleni kurban kesiniz" manasında olmak üzere mansûb kılınırsa, doğru olur. Halbuki Kur'an-ı Kerim'de buna benzer yerlerde gelen ifâdelerin pekçoğu merfûdur. 89[89]

İkinci Mesele

(kolay oldu) manasınadır. Arapların, anlamında, anlamında, manasında, kullanışları böyledir. 90[90]

Üçüncü Mesele

kelimesi, kelimesinin çoğuludur. Nitekim sen, müfredinde çoğulunda da, dersin. Ahmed İbn Yahya şöyle demiştir: Hicâzlılar tahfif yaparak kelimeyi,; Temîmliler de şeddeli olarak, şeklinde okuyor ve, ve ve diyorlardı. Şair ise şöyle demiştir:

"Mekke'nin, namazgahın ve gerdanlıklar takılmış kurbanlıkların boyunlarının Rabbi olan Allah'a yemin ettim!..."

nün manası, insanın yaklaşmak maksadıyla başkasına yollamış olduğu hediye gibi, Allah'a yaklaşmak maksadıyla, kurban edilmek üzere, O'nun evine yollanılan kurbanlık hayvandır. Hz. Ali, İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve Katâde, kurbanlık hayvanların en iyisinin deve, ortasının sığır, en aşağısının da davar olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana, "O kimseye, bu sayılanlardan kolayına geleni kurban etmek düşer" şeklinde olur. 91[91]

Muhsarın ihramdan Çıkacağı Vakit

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/459-464.

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/464-465.

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/465.

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/465.

Muhsar olan kimse, daha önceden keseceği kurbanı belirlemişse onun yerini, bedeli tutabilir mi? ŞâfİÎ (r.a)'nin bu konuda iki görüşü vardır:

a) Bu hedy'in yerine başkası kurban edilmez; bu belirlenmiş olan hedy, devamlı olarak onun zimmetinde kalır.

Ebu Hanife (r.a) de aynı görüştedir. Bunun delili şudur: Allah'u Teâlâ,

"muhsar" olan kimseye, muayyen bir kurbanı kesmesini emretmiş, bunun yerine başka bir bedeli belirtmemiştir.

b) Bunun yerine geçebilen bir bedel olabilir. Bu, aynı zamanda Ahmed Ibn Hanbel'in de görüşüdür.

Buna göre biz, birinci görüşü benimsediğimizde o kimsenin o anda ihramdan çıkması veya ihramına devam etmesi caiz midir? sorusu ortaya çıkar. Bu hususta da iki görüş vardır:

1) O kimse, keseceği kurbanı buluncaya kadar ihramdan çıkmaz. Bu, Ebu Hanife'nin görüşüdür. Buna, ayetin zahiri de delâlet eder.

2) Meşakkattan dolayı o anda ihramdan çıkabilir. Bu, en doğru olan görüştür. İkinci görüşü benimsediğimizde, bunda pekçok ihtilâf olduğunu görürüz.

Bu muhtelif görüşlerin doğruya en yakın olanı şöyle denilmesidir: Kurbanlık hayvana para ile kıymet biçilir ve o para ile yiyecek alınıp fakir fukaraya dağıtılır. Biz böyle söylüyoruz, çünkü bu mana "hedy" lâfzına daha uygundur. 92[92]

Beşinci Mesele

Muhsar kimse ihramdan çıkmak isteyip kurbanını kestiğinde, kurban keserken ihramdan çıkmaya ni-yetlenmelidir. Bu kimse kurbanını kesmedikçe ihramdan çıkamaz. 93[93]

Altıncı Mesele

Alimler umre hususunda ihtilâf etmişlerdir. Fakih- terin pek çoğu "ihsâr" hususunda umrenin durumu-
nun haccın hükmü gibi olduğunu söylemişlerdir.

İbn Şîrînden, umre için "ihsâr" hükmünün söz konusu olmadığı, çünkü umrenin belli bir vakte bağlı olmadığı rivayet edilmiştir. Bu görüş yanlıştır. Çünkü ayetteki, Eğer engellenirseniz" ifâdesi, hacc ve umre emrinin peşinden getirilmiştir. Binaenaleyh bu ifâde, her ikisiyle de ilgilidir. 94[94]

Haccda Tıraş Olmanın Vakti

Hak Teâlâ'nın, iki "Kurban mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyiniz" ayetiyle ilgili birkaç mesele vardır: 95[95]

Birinci Mesele

Ayette bir hazif vardır. Çünkü kişi, kurbanın mahaitine (yerine) ulaşması ile değil, ancak kurbanının kesilmesi ile ihramdan çıkabilir. Buna göre ayetin

takdiri şöyledir: "Kurban mahalline varıp, kesilinceye kadar başlarınızı tıraş etmeyiniz. O kesilince başlarınızı tıraş ediniz." 96[96]

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/465-466.

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/466.

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/466.

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/466.

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/467.

İkinci Mesele

Şafiî (r.a) şöyle demiştir: "Muhsar olan kimsenin kurbanını, Harem'de değil de, engellendiği yerde kesmesi caizdir."
Ebu Hanife (r.a) ise, kurbanın ancak Harem'de kesilebileceğini söylemiştir. Bu ihtilâfın menşei, ayetin tefsiri ile ilgilidir. Buna göre İmâm Şâflî (r.a), ayetteki kelimesinin, (ism-i zaman olarak)"ihramdan çıkılan zaman" manasına olduğunu, Ebu Hanife de (ism-i mekan olarak) "ihramdan çıkılan yer" manasına olduğunu söylemişlerdir.
Şafiî (r.a)'nin delili birkaç yöndendir:
1) Hz. Peygamber (s.a.s), Hudeybiye'de engellendi, kurbanını da orada kesti. Halbuki Hudeybiye, Harem sınırlarında değildir. Hanefiler ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Mekke mıntıkasının en uç tarafı olan ve Harem'e dahil bulunan Hudeybiye'nin en kenarında bulunan bir bölgede engellendiğini söylemişlerdir. Vakidî şöyle demiştir: "Hudeybiye, Mekke'ye dokuz mil uzaklıkta ve Harem'in kenar bölgesidir." Kaffâl (rh.a) tefsirinde, bu meseleye cevap vererek şöyle demiştir:
"Onlar, İnkâr eden ve sizi Mescid-f Haram dan ve alıkonulmuş kurbanların mahalline ulaşmasından meneden kimselerdir" (Fetih, 25) ayetidir. Bu ayette Hak Teâlâ, kâfirlerin Hz. Peygamber (s.a.s)'in kurbanını ulaştırmak istediği yere ulaştırmasına manî olduklarını beyân etmiştir. Buna göre ayet, ashabın kurbanlarını Harem dışında kesmiş olduklarını gösterir.
2) Muhsar, ister Harem bölgesinde ister Hill (Harem'in dışında kalan helal bölge) de bulunsun, kurbanını kesmekle emrolunmuştur. Bu sebeple, onun ister Hill ister Harem'de olsun kurbanını kesmesi gerekir. Birinci şıkkın izahı şöyledir: Ayetteki 'Eğer engellenirseniz" ifâdesi, isler Hitl bölgesinde, ister Harem'de bulunsun muhsar olan herkesi içine alır. Allah Teâlâ'nın bu buyruğunun peşi sıra gelen, sözünün manası, "Size, kolayınıza gelecek kurban kesmeniz vaciptir" veya "Kurbandan kolayınıza geteni kesiniz" şeklindedir. Her iki takdire göre de ayetin, ister HiH isterse haremde muhsâr olsun, bu kişinin kurban kesmesinin vâcib olduğuna delâlet ettiği sabit olur. Bu sabit olunca, o kimsenin, Hill veya harem, nerede olursa olsun kurbanını kesmesi gerekir. Çünkü birşey ile mükellef tutulan kimse için, o şeyin ilk derecesini yapması caizdir (ve yeterlidir). Durum böyle olunca, mu-has (engellenen) kimsenin, engellendiği yerde kurbanını kesmesinin caiz olması gerekir.
3) Allah Teâlâ, o anda düşman tehlikesinden kendini kurtarabilmesi için, muhsar olan kimseye kurbanını kesmek suretiyle ihramdan çıkma imkanı vermiştir. Şayet, bu kimsenin kurbanını Harem'de kesmesi gerekli olsaydı ve ayetin ifâde ettiği gibi kurbanı kesilmedikçe ihramdan çıkamasaydı, bu kimse ihramdan o anda çıkamazdı. Bu ise, bu hükmün meşru kıtınmasındaki hikmete ters düşerdi. Bir de, kurbanı Harem-i Şerife ulaştırmaya çalışan, eğer Muhsarın kendisi ise, düşman korkusu söz konusu değil demektir. O halde bunu yapabilen kimse için, korkunun varlığından nasıl emin olunabilir? Eğer kurbanı Harem'e ulaştıran ber başkası olacak ise, muhsar o kimseyi bulamaz. Bu durumda ne yapabilir?"
Ebu Hanite (r.a)'nin delili ise şunlardır:
1) lâfzı, ayne'l-fiilinin kesresi Ne, "mescid" ve "meclis" kelimeleri gibi ism-i mekândır. Buna göre, ayeti, kurbanın o anda, henüz ihramdan çıkılacak yere ulaşmamış olduğuna delâlet eder. Halbuki siz (Şâfiîlere) göre, kurban o anda yerine ulaşmış oluyor. Ebu Hanife'nin bu görüşüne, "ism-i zamandır, ifâdesinin "borcun ödenmesi gereken vakti" manasına geldiği de meşhurdur" diye cevap verilir.
2) "Farzet ki, kelimesi hem ism-i zaman, hem de ism-i mekândır. Fakat Allah Teâlâ, bu ihtimali, "Sonra onun
yeri, Beyt-t Attk'e (Kâbe)' yedir" (Hacc, 33) ve, 'Kabe'ye ulaşacak bir kurban.." (Maide, 95) buyurarak izale etmiştir. Buna göre bu mahalden muradın Harem bölgesi olduğunda şüphe yoktur. Çünkü Kâ'be'nin içinde kurban kesilmez."
Buna da şöyle cevap verilir: İmam Şafiî (r.a) şöyle demiştir: "İhramlı kimseye, kesmesi gereken deve veya ceza kurbanı, iki durum dışında, ancak Harem fakirlerine dağıtılmak üzere, Harem'de yerine getirilir (kesilir). Bu iki durum, şunlardır:

a) Birisi kurbanını sürer de kurban diretirse, kurbanını keser ve fakirlere teslim eder.
b) Düşman sebebiyle olan muhsar kurbanı, muhsarın engellendiği yerde kesilir. Sizin delil getirdiğiniz ayetler, bu iki durum dışındaki kurbanlar hakkındadır. O hatde, niçin böyle söylüyorsunuz?"
3) "Alimler, "hedy", kulun Rabbisine gönderdiği hediye mesabesinde olduğu için böyle isimlendirilmiştir. Hediye, o hediyeyi hediye eden kimse hediye ettiği yere gönderdiği zaman "hediye" diye adlandırılır. Bu mana ancak, kurbanların mahallini Harem kabul ettiğimizde mümkün olur." Ebu Hanife-nin bu deliline de şöyle cevap veririz: "Bu isim ile delil getirmedir. Sonra bu, gûç ystirildiğinde yapılması efdal olanı gösterir."
4) "Haccın diğer kurbanlarının hepsi, ister ibâdet olarak, ister keffâret (ceza) olarak kesilsin, ancak Harem-i Şerifte kesilebilirler. Bu da böyledir." Bu daMe şöyle cevap verilir: Bu kurban ancak, korkuyu izale etmek için vâcib olmuştur. Korkunun bertaraf olması ise, ancak "ihsâr" mahallinde olur. Fakat bu kimsenin kurbanını Harem'e göndermesi vacib olsaydı, bu maksad meydana gelmezdi. Bu mana diğer kurbanlarda mevcud değildir. İkisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. 97[97]

Üçüncü Mesele

Bu ayet, ancak kolayına gelen kurbanı takdim etmesinden sonra muhsâr (olan) kimsenin, ihramdan çıkıp başım tıraş edebileceğini gösterir. Nitekim Cenâb-ı Hak, sahabeye, bir sadaka verdikten sonra Peygamber (s.a.s) ile fısıltı halinde konuşmalarını emretmiştir. 98[98]

"Sizden kim hasta olur, veya başında bir eziyeti bulunursa, ona oruç, sadaka veya kurban (ctnsin)den bir fidye gerekir. Emin olduğunuz zaman, kim hacca kadar, bir umre (yaparak) faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban (kesmesi gerekir). Fakat (kurban) bulamazsa hacc günlerinde üç günr hacctan dönünce yedi gün olmak üzere, tam on gün oruç tutmak gerekir. Bu, ailesi (evi) Mesdd-i Haram'da (Harem bölgesinde) olmayanlar
içindir. Allah'dan korkun ve bilin ki Allah ikâbı şiddetli olandır" (Bakara, 196).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 99[99]

Ayetin Nüzul Sebebi

İbn Abbas, bu ayetin Ka'b b. Ucre (r.a) hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Ka'b şöyle anlatır: "Hudeybiye Senesi'nde Allah'ın Resulü yanıma geldi. Saçlarımın arasında, yüzüme dökülecek kadar bit ve sirke vardı. Hz.Peygamber (s.a.s), "Başındaki haşerâtsana eziyet veriyor değil mi?" dedi. Ben de, "Evet, ya Resulallah" dedim. Bunun üzerine O, "Saçlarını tıraş et" buyurdu. Bu hâdise üzerine Cenâb-ı Hak bu ayeti gönderdi." Bu âyetten tnaksad, ihramlı kimse hastalığı veya başındaki haşe-rât sebebiyle rahatsız olursa, fidye vermek şartı ile, o kimsenin tedavi olması ve başını tıraş etmesinin mubah kılınmasıdır. Allah en iyi bilendir. 100[100]

İkinci Mesele

Ayetteki, lâfzı, mahzuf bir mübtedânın haberi olduğu için merfûdur. Buna göre bunun takdiri, "Ona fidye gerekir" şeklindedir.
Ve yine bunun diğer bir takdiri daha vardır. O da, "ve tıraş da olursa, ona fidye gerekir"

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/467-469.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/469.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/470.
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/470.

şeklindedir. 101[101]

Üçüncü Mesele

Bazı alimler bu ayetin sadece muhsar olan kimseyle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu kimsenin kurbanı yerine ulaşmadan önce, o kimseye bazan bir hastalık veya bitlenme arız olur. Eğer o sabrederse, Cenâb-ı Allah ona, fidye vermesi şartıyla bu hususta izin vermiştir. Diğer bazı alimler ise, buradaki ifâdenin, bedenine hastalık arız olup da tedavi olması gereken ya da başında bir sıkıntısı (biti) olup da, saçlarını kes^rmesi gereken her ihramlı kimse için müstakil bir hüküm olduğunu söylemişlerdir. Böylece Cenâb-ı Allah, onun bunu yapabileceğini ve vermesi gereken fidyeyi açıklamıştır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Hasta olan kimse bazan elbisesini giymeye ihtiyaç duyar, bu durumda da giyinme ruhsatı, tıraş olma ruhsatı gibi olur. Bazan da bu ihtiyaç, çok şiddetli soğuk ve benzeri sebeblerden dolayı olur. Dolayısı ile o kimseye, fidye vermek şartı ile, bu yapacağı şey mubah kılınmıştır. Bazan da, çoğu hastalıklarda güzel koku kullanmaya ihtiyaç duyulur. Bu husustaki hüküm de aynıdır. Başında bir eziyet bulunan kimseye gelince, bu eziyet bazan bit ve sirkesi; bazan baş ağrısı; bazan bir hastalığın ve acının meydana çıkmasından endişelenmekle olur. Velhasıl bu, haccın bütün mahzurlu şeyleri hakkında umûmî bir hükümdür. 102[102]

Dördüncü Mesele

Alimler, bu kimsenin önce fidye verip ondan sonra mı ruhsattan istifâde edeceği, yoksa önce ruhsattan istifâde edip sonra mı fidye vereceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ayetin zahiri bu durumda olan bir kimsenin önce bu ruhsattan istifâde edip sonra fidye vereceğini ifâde etmektedir. Çünkü ruhsattan istifâde etmek, fidyenin vâcib oluşunun bir illeti (sebebi) gibidir. Binaenaleyh fidyeden önce olması lâzım gelir. Yine biz, ayetin takdirinin, "ve tıraş olursa ona fidye vermesi gerekir" şeklinde olduğunu açıklamıştık. Çünkü söz ancak bu şekilde muntazam olmaktadır. O halde fidyenin, ruhsattan sonraya bırakılması gerekir. 103[103]

Haccdaki Fidyenin Cinsi

Allah'u Teâlâ'nın "Oruç, sadaka veya kurban cinsinden..." ifâdesinden maksad, bu fidyenin bu üç şeyden biri ile olacağını belirtmektir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 104[104]

Birinci Mesele

kelimesinin asıl manası "ibâdet" tir. İbnü'l A'râbî, "Nüsük, gümüşün (eritilip) kalıba dökülmesidir. Gümüşten kalıba dökülen her parçaya "nesîke" denir. Daha sonra ibadet eden kimseye, posasından ayrılmış, erimiş saf maden gibi, nefsini günah kirlerinden temizleyip arındırdığı için, "nfisik" denmiştir. İşte "nüsük" kelimesinin asıl manası budur. Daha sonra kesilen kurban için, bu kendisiyle Allah'a yaklaşılan ibadetlerin en şereflilerinden olduğu için, "nüsük" denmiştir" demiştir. 105[105]

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/470.
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/471.
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/471.
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/471.
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/472.

Kesilecek Kurbanlığın Cinsi

Alimler, kurbanın en aşağısının davar cinsinden ocağında ittifak etmişlerdir. Çünkü "nüsük" (kurban), su üç şeyden birisi ile yerine getirilir: Deve, sığır ve davar. Bu üç şeyin en azı davar olunca, kurbanda vacib olacak en aşağısı (küçüğü) de davar olur. Oruç tutmak veya sadaka vermeye (fakiri doyurmaya) gelince, ayette bunların nasıf ve ne kadar olacağına delâlet eden birşey yoktur. Bu hususun izahında iki görüş vardır:
a) Bu, Ka'b b. Ucre'nin ifâdesinden anlaşılan husustur. O da şudur: Ebu Davud'un Sünen'inde rivayet ettiğine göre, Hz.Peygamber (s.a.s), Ka'b b. Ucre'ye uğrayıp başında çokça bit görünce, ona:
"Tıraş ol sonra kurban olarak bfr koyun kes veya üç gün oruç tut veyahut da altı fakire üç sa 106[106]hurma ver"107[107] demiştir.
b) İbn Abbas ve Hasan Basri'den rivayet edildiğine göre, onlar "Hacc-ı Temettü yapan kimse on gün oruç tutar ve bu sayıda fakiri doyurur" demişlerdir. Bunlar, "Oruç tutma ve fakiri doyurma (sadaka) hususları ayette mücmel (İzahsız) olunca, bunları daha sonra gelecek olan müfesser (bunu açıklayan) bir ifâdeye hamletmek gerekir. Bu müfesser ifâde de, kurban bulamadığı takdirde temettü haccı yapan kimseye gerekli olan şeydir" diye delil getirmişlerdir. Fukahânın çoğu birinci görüş ile amel etmişlerdir. 108[108]

Üçüncü Mesele

Ayet, özrü sebebiyle, haccedenlere yasak olan bir şeyi yapan kimsenin hükmünü gösterir. Özürsüz olarak kasten saçını tıraş eden ihramlının hükmüne gelince, Şafiî (r.a) ve Ebu Hanife (r.a)'ye göre, bu kimsenin kurban kesmesi vâcib olur. İmam Mâlik (r.a) ise, "Bu kimsenin özrü sebebiyle bunu yapan kimse gibidir. Ayet buna delildir. Çünkü ayetteki, "Sizden kim hasta olursa veya başında bir eziyeti (biti) bulunursa, ona omç... cinsinden bir fidye gerekir" ifâdesi, bu hükmün bu özür şartına bağlı olduğuna delâlet. Bir şarta bağlı olan şey, bu şart bulunmadığında söz konusu olmaz " demiştir.
Allah Teâlâ'mn,"emin olduğunuz zaman" buyruğuna gelince, bil ki bunun takdiri: "İhsar'dan kurtulduğunuz zaman..." şeklindedir. 109[109]

Hacc-ı Temettü

Hak Teâlâ'nın, "Kim hacca kadar, bir umre (yaparak) faydalanmak isterse" ayetiyle ilgili birkaç mesele vardır: 110[110]

Temettu Haccı

"Temettü" un manası, lezzet almaktır. Birşeyden lezzet aldığı zaman insan için, denir. Kendisinden istifâde edilen herşeye, denir. Bunun aslı, Arapların "uzun ip" manasına kullandıkları, ifadesidir. Bir insan, birşeyle uzun müddet kaldığında, ondan istifâde etmiştir) denilir. Umre yaparak, hacc ihramına girinceye kadar temettü yapan kimse Mekke'ye gelir ve hacc ayları içerisinde umresini yapar. Sonra ihramdan çıkarak Mekke'de kalır. Daha sonra da hacc için tekrar ihrama girer ve o senenin haccını yapar. Hacc-ı Temettü yapan kimseye umrenin ihramından çıkıp hacc ihramına girinceye kadar geçen zaman esnasında, ihramlı iken yapamayacağı şeyleri yapabildiği için "mutemetti" (istifâde eden) denilmiştir. Bu şekildeki

---

106[106] "3.333" kg.l.k bir ölçü birimi.
107[107] Ebu Davûd, Menâtfk. 43 (H/172)
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/472.
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/472-473.
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/473.

istifâde meşrudur ve herhangi bir kerâhat söz konusu değildir.

Amma temettûun mekruh olan bir nev'i vardır. O da Hz. Ömer (r.a)'in, sakındırdığı ve şöyle dediği şekildir: "Hz. Peygamber (s.a.s) devrinde, iki temettü şekli vardı. Ben onları yasaklıyorum ve onu yapanları cezalandıracağım. Bunlar, mut'a nikâhı ve mut'a haccdır." Bu mut'a haccdan rnaksad, insanın hem hacc, hem umre için tek ihrama girip, sonra umreyi bitirinceye kadar hacc ihramını feshedip, haccın ihramına girinceye kadar, umre ile İstifâde etmesidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in. ashabına böyle yapmaları hususunda önce müsaade ettiği, daha sonra bunu neshettiği rivayet edilmiştir. Ebu Zerr (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mut'a haca, sadece benim için idi.' Bunun sebebi şudur: Ashab-ı Kiram hacc ayları içinde, umre yapmayı doğru bulmuyor ve bunu en büyük günahlardan sayıyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s), bu inancı onların gönüllerinden tamamen gidermeyi murad edince, bu hususta titizlik göstererek onları hacc aylarında hacctan umreye çekmiştir.

Bu, ashab-ı kirama başka insanların ortak olmadığı bir durumdur. İşte bu manadan dolayı, haccı feshedip umreye geçmek sadece ashaba hastır. 111[111]

İkinci Mesele

Ayetteki, buyruğu "Kim umresi sebebiyle istifâde ederse, o kimse sanki umreden değil, umreyi yapmış olması sebebiyle ihramın yasaklayacağı şeylerden istifâde etmiş olur" manasındadır. İşte umre sebebiyle, hacc kadar istifâde etmenin anlamı budur.

Allah'u Teâlâ'nın, "Kolayına gelen bir kurbanlık kesmesi gerekir" ifâdesi hakkında birkaç mesele vardır: 112[112]

Haccın Temettü Haccı Olması İçin Gerekli Şartlar

Alimlerimiz, temettü kurbanının vâcib olabilmesi için beş şartın bulunduğunu söylemişlerdir:

a) Umrenin hacctan önce yapılması,

b) Bu umre ihramına hacc aylarında girilmiş olması. Buna göre bir kimse hacc aylarından önce umre ihramına girip, bir şavt kadar dahi olsa tavafın bir kısmını yapsa, sonra hacc ayları girince kalanını tamamlasa ve o yılın hacctnı yapsa, bu kimseye kurban gerekmez. Çünkü bu kimse hacc ayları içinde umre ve haccı birteştirmemiştir. Fakat o, hacc aylarından önce ihrama girip, umrenin fiillerini hacc aylan içinde yaparsa, bu hususta iki görüş vardır: İmam Şafiî, el-Ümm adlı kitabında şöyle demiştir: "Bu kimseye, temettü kurbanı gerekmez. Çünkü o, hacc aylarından önce, umrenin rükünlerinden, meselâ tavaf rüknünü îfâ etmiştir." Bu görüş doğrudur. Yine İmam Şafii, eski içtihadında ve imlâsında şöyle demiştir: "Bu kimseye temettü kurbanı gerekir. Bu kimse ihramını hacc aylarında başladığı gibi devam ettirir." Ebu Hanife (r.a) ise,"Hacc aylarından önce umre tavafının bir kısmını yaparsa, umre tavafının çoğunu yapmasa bile, bu kimse temettü yapmış olur" demiştir.

c) O yıl hacc yapması. Buna göre, bu kimse eğer, başka bir yılda hacc yapsa, kendisine kurban gerekmez. Çünkü bu durumda hacc ve umre aynı yıl yapılmamıştır.

d) Bu kimsenin, Allah'ın, "Bu, ailesi (evi) Mescid-i Haram (mıntıkasında) olmayan kimseler İçindir" ayetinden dolayı,Mescid-i Haram halkından olmaması... Mescid-i Haram halkı olanlar, Ka'be'ye evleri namazları kısaltma mesafesinden (yani sefer mesafesinden) daha kısa mesafede bulunan kimselerdir. Buna göre evleri, Kâ'be'ye
sefer mesafesinde olan kimseler Mescıd-i Haram halkından sayılmazlar. Bu mesafe ya Mekke'ye göre veya Harem-i Şerife göre hesaplanır. Bu hususta iki görüş vardır:

e) Bu kimsenin hacc ihramına, umresini bitirdikten sonra, Mekke içinde girmiş olmasıdır. İmdi bu kimse, mîkât mahallerinden birine döner ve orada hacc için ihrama girerse, bu kimseye temettü kurbant gerekmez. Çünkü kurbanın kesilmesinin gerekmesi, kişinin mîkattan ihrama girmemiş olmasından dolayıdır ki, bu da bu kimsede bulunmamıştır. Temettü kurbanının lüzumunda nazar-ı dikkate alınacak şartlar işte bunlardır. 113[113]

---

[111] [111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/473-474.

[112] [112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/474.

Temettû Haca Yapan.Kestiği Kurbanın Etinden Yiyebilir mi?

İmam Şafiî (r.a), "Temettü kurbanı, bir kusuru örtmek ve onarmak kurbanıdır; binaenaleyh, bunu ke- sen kimsenin ondan yemesi caiz değildir" demiştir. Ebu Hanİfe (r.a) ise, bu kurbanın nüsük kurbanı olduğunu ve onu kesenin ondan yiyebileceğini söylemiştir. Şafiî'nin delilleri şunlardır:

Birinci Delil: Temettü, kendisinde bir kusurun meydana geldiği bir hacc çeşididir. Bu sebeple, kurbanın (onarma kurbanı) olması gerekir. Bu hususta bir bozukluğun bulunduğunu şu üç bakımdan gösterebiliriz:

a) Rivayet edildiğine göre Hz. Osman mut'a'dan nehyediyordu. Bunun üzerine Hz.Ali ona, "Sıkıntı ve ihtiyaçtan dolayı bu ruhsata başvurdun sen!.." dedi. Bu da, bu hususta bir noksanlığın bulunduğunu gösterir.

b) Allah'u Teâlâ, bu tür haccı, temettü olarak isimlendirmiştir. Temettü da, lezzet duymak ve faydalanmaktan ibarettir. İbadetler meşakkat üzerine kurulmuşlardır. Bu sebeble bu, temettûun ibâdet oluşunda bir çeşit eksikliğin bulunduğunu gösterir.

c) Bu eksikliğin ne olduğunu tafsilâtlıca izah edecek olursak: Temettü haccında yolculuk, hacc için yapılması gerekirken, umre için olmuştur. "Hacc için yapılması gerekir" dedim, çünkü hacc-ı ekber esâs hacctır. Yine umreyi tamamlayıp hacc için ihrama girinceye kadar geçen zamanda bir faydalanma meydana gelmiştir ki, bu ibâdette bir gediktir. Yine bu yolculuğun hakkı; mî-katları hacc için ihrama girme yeri yapmaktır. Çünkü bu çok büyük bir sevaptır. Mîkat (önce) umre için ihrama girme yeri yapıldığında, bu da ibâdette bir tür gediktir. Bu gediklik hacc ibâdeti için'söz konusu olunca, temettü kurbanını bir nüsük (ibadet) kurbanı değil bir ceza kurbanı saymak gerekir.

İkinci Delil: Kurban, insan hacc ve umreyi tek tek yaptığı zaman, Mekketiler hakkında olduğu gibi, hacc veya umrenin aslî men âsi kinden birisi değildir. Halbuki iki ibadeti birleştirmek, namaz, oruç ve i'tikâfı birleştirmekten dolayı kurbanın gerekmeyişi delili ile, kurban kesmeyi gerektirmez. Bundan, bu kurbanın nüsük kurbanı olmadığı ve mutlaka ceza olması gerektiği ortaya çıkmış olur.

Üçüncü Delil: Allah Teâlâ, belirli bir vakte bağlanmaksızın, temettü yapan kimseye kurban kesmeyi vacib kılmıştır. Bu kurbanın vaktinin belirlenme-yişi, onun bir ceza kurbanı olduğunun delilidir. Çünkü hacc menâsikintn hepsinin vakitleri belirtilmiştir.

Dördüncü Delil: Orucun bu kurbanda bir yeri vardır. Halbuki nüsük kurbanını oruç karşılayamaz.

Bizim söylediklerimizin doğruluğunu iyice anladığında deriz ki: Allah Teâlâ. mükellefe, "Hacc ve umreyi Allah için tamamlayınız" emriyle haccı tamamlamayı vacib kılmıştır. Yine biz, temettü haccı-nın tam olmadığına da işaret etmiştik. İşte bu sebebten ötürü de Allah Teâlâ, "Kim hacca kadar, bir umre (yaparak) faydalanmak (temettü yapmak) isterse, kolayına gelen bir kurban (kesmesigerekir)" buyurmuştur. Çünkü, "Sizin temettü yapmanız, haccınızda bir noksanlık meydana getirmiştir. O halde, hac-cınız tamamlansın diye, o haccınızı kurban keserek onarınız." İşte bu, ayetin siyakından anlaşılan güzel bir manadır. Bu mana sadece Şafiî (r.a)'nin mezhebinde vardır. 114[114]

Temettû Kurbanı

Temettü sebebiyle vacib olan kurban, davardan kesilecek kurbandır. Bu, sekiz - dokuz aylık koyun veya iki yaşında keçidir. Eğer temettü yapan,bir sığırın veya bir devenin altıda bir

---

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/474-475.

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/475-476.

hissesine girerse, bu da caizdir. Temettü kurbanı, kişi hacc için ihrama girince vâcib olur. Çünkü, "kolayına gelen bir kurban (kesmesi gerekir)" ayetinin başındaki "fa" edatı, bunun, faydalanmanın (temettû'un) hemen peşinden vâcib olduğuna delâlet eder. Bu kurbanın, bayram günü kesilmesi müs-tehabtır. Buna göre temettü yapan, hacc için ihrama girdikten sonra, kurbanını keserse, bu da caizdir. Çünkü bu esnada temettü tahakkuk etmiştir. Ebu Hanlfe (r.a)'ye göre, bu caiz değildir.
Bu ihtilâfın kaynağı şudur: Biz (Şafiîlere) göre, temettü kurbanı da, diğer ceza kurbanları gibi, bir ceza kurbanıdır.
Ebu Hanife'ye göre ise, kurban bayramı kurbanları-gibi bir nüsük (ibadet) kurbanıdır. Bundan dolayı bunun Kurban Bayramı günü kesilmesi gerekmektedir. 115[115]

Oruç,Kurbanın Yerini Tutabilir

Cenâb-ı Allah'ın, "Kim bu (kurbanlığı) bulamaz ise, ona üç gün oruç gerekir" sözünün manası, "Hacc-ı temettü yapan, kesecek kurban bulursa ne âlâ; eğer bulamaz ise, Allah Teâlâ onun yerine oruç tutmasını emretmektedir" şeklindedir. Buna göre, kurban kesmek mi, yoksa oruç tutmak mı daha efdaldir? meselesi ortaya çıkar. Açıkça anlaşılan, asıl olan kurbanın efdal olduğudur. Fakat Hak Teâlâ, kurbana bedel olan orucun kemâl ve mükâfaat bakımından kurban gibi olduğunu açıklamıştır. Bu da O'nun, "Bu tam on gün oruçtur" ayetinde açıkladığı şeydir. Ayet hakkında birkaç mesele vardır: 116[116]

Birinci Mesele

Ayet, kişinin kurban bulamaması haliyle ilgili bir nasstır. Müctehidler. kişinin kurban bulup da onu
alacak paraya sahip olamaması; veya parasının yitmesi, veya yanında bulunmaması; veyahut da bu kurbanın çok pahalı olması gibi durumları, bu ayete kıyas etmişlerdir. İşte bu gibi durumlarda da o kimse kurban yerine oruç tutar. 117[117]

İkinci Mesele

ayetinin manası, "O kimşeye hacc yaparken üç gün oruç tutması gerekir" şeklindedir. Buna, bir fıkhî mesele dayanır. Bu da şudur: Hacc-ı temettü yapan kimse, kurban bulamadığı zaman, umre ihramından çıkıp, hacc ihramına girmeden önce, bu üç günlük orucu tutması doğru olmaz. Ebu Hanife (r.a), bunun doğru olduğunu söylemiştir.
Şafiî (r.a)'nin , bunun doğru olmadığına dâir delilleri şunlardır:
a) Ramazan orucunu, ramazan girmeden tutmak isteyen kimsenin, tutması ve temettü haccı yapanın yedi günlük orucu memleketine dönmeden tutması caiz olamayacağı gibi, bu üç günlük orucu da vakti gelmeden tutmak caiz değildir. Biz, vakti gelmeden bu orucu tutmanın doğru olmadığını söyledik. Çünkü Allah Teâlâ, "Ona, haccta üç gün oruç gerekir" buyurmuş ve bununla haccın ihramlı günlerini kastetmiştir. Çünkü haccın diğer fiilleri, oruç için müsait zaman olamazlar, ancak ihram zamanı buna müsaittir. Bundan dolayı, ayeti ona hamletmek gerekir.
b) Hacc için ihrama girmezden önceki vakit, daha efdâl olan kurban kesme vakti değildir. İşte böylece, diğer asılları ve onların yerine geçecek şeyleri de nazar-ı itibara alarak diyebiliriz ki bu, kurbanın yerine geçecek olan orucun vakti olamaz. Bunun izahı şöyledir: Bedel, asıl olmadığı zaman, onun yerine geçer ve hüküm bakımından da sanki asıl gibi olur. Buna göre bedelin, aslın bulunması halinde, yerine geçmesi caiz olmayacağı bir vakitte bulunması caiz

---

[115] 115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/476-477.
[116] 116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/477.
[117] 117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/477.

olmaz. Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, âlimler orucun, haccın ihramına girdikten sonra Kurban bayramı gününe kadar geçen zaman içinde tutulabileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Doğru olan, bu orucun ne Kurban bayramı günü, ne de teşrik günlerinde tutulmasının caiz olmadığıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu günlerde oruç tutmayınız" buyurmuştur. Müstehab olanın, arefe gününde iftar edecek biçimde bu orucun hacc günlerinde tutulmasıdır. 118[118]

Üçüncü Mesele

Âlimler, Hak Teâlâ'nın, buyruğundaki rücû'dan ne kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Şafiî (r.a), "kavl-i ceclîd"inde bunun, kişinin ailesine ve vatanına dönmesi olduğunu söylemiştir. Ebu Hanife (r.a) ise bundan muradın, "hacca dair olan işleri bitirip, vatanına dönmeye hazırlanması" olduğunu söylemiştir. Şu fıkhî mesele bu ihtilâfa dayanmaktadır: Hacc-ı temettü yapan kimse, haccdan döndükten sonra ve evine ulaşmadan önce, kalan yedi gün orucu tutarsa, Şafiî'ye göre bu orucu tutmuş sayılmaz. Allah kendisine rahmet etsin Ebu Hanife'ye göre ise bu orucu tutmuş sayılır.

Şafiî'nin delilleri şunlardır:

1) Allah'u Teâlâ'nın, sözünün manası, "Vatanınıza döndüğünüzde" demektir. Buna göre Allah'u Teâlâ, hacıların vatanlarına dönmesini şart koşmuştur. Şart bulunmadığı zaman, meşrut da bulunmaz. Kişinin vatanına dönmesi ancak vatanına ulaştığı zaman mümkün olur. Vatanına ulaşmadan önce, şart söz konusu değildir. Bu sebeple meşrutun da bulunmaması gerekir. Şöyle dememiz de, bu görüşümüzü destekler: Hacc-ı temettü yapan bir kimse vatanına ulaşamadan ölürse, ona herhangi bir mesuliyyet terettüp etmez.

2) İbn Abbastan rivayet edilen görüştür. Buna göre İbn Abbas, "Biz Mekke'ye geldiğimizde, Hz. Peygamber (s.a.s), "Kurbanlık hayvanlarını belirlemiş ve nişanlamış (kiadelendirmiş) olanlar hariç, sizler hacc için getirmiş olduğunuz telbiye ve tehlillerinizi umre için sayınız119[119] buyurdu. Bunun üzerine biz, Beyt'i tavaf, Safa ve Merve arasını sa'y ettik. Daha sonra da, elbiselerimizi giydik ve hanımlarımızın yanına geldik. Bundan sonra da, zilhiccenin sekizinci gününün yatsı zamanında hacc için telbiye etmekle emrolunduk.. İhramı bitirince, Hz. Peygamber, "Kurbanlarınızı kesiniz; eğer kurban bulamazsanız, üç günü haccda, yedi günü de memleketlerinize döndüğünüzde tutulmak üzere (on gün) oruç tutunuz "120[120] buyurur.

3) Allah'u Teâlâ, ramazanda yolcunun oruç tutmamasına müsaade etmiştir. Buna göre temettü orucu derece bakımından ramazan orucundan daha aşağıdadır. 121[121]

Dördüncü Mesele

İbn Ebî Able, sözünün lâfzına değil de mahalline atfederek, nasb ile, şeklinde okumuştur. Sanki şöyle denilmiştir: Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, "Ve", açlık gününde bir yetimi doyurmak" (Beled,14) ayetinde olduğu gibidir.

Allah'u Teâlâ'nın, "Bu, tam on gündür" buyruğu hususunda, Allah'ın laneti üzerlerine olsun, mülhidler, iki bakımdan ta'n ve kınamada bulunmuşlardır:

a) Bedihî olarak üç ile yedinin toplamının on ettiği herkesin malûmudur. Böylece bunu zikretmek, açık olan bir şeyi tekrar açıklamak gibi olur.

b) Hak Teâlâ'nın, sözü, on olma hususunda kâmil olmayan başka bir (on) un varlığını hatıra getiriyor ki bu da imkânsızdır. Halbuki bizim alimlerimiz bu sözde çeşitli mâna ve faydaların bulunduğunu ifâde etmişlerdir:

1) Hak Teâlâ'nın, sözündeki vâv harfi, kendisinin mutlak cem manası ifâde ettiği hususunda kesin bir nass değildir; aksine vâv harfi bazan, Hak Teâlâ'nın tıpkı, "ikişer veya üçer veyahut da dörder" (Nisa, 3) ayetinde olduğu gibi, (veyahut) mânasına gelir. Nitekim Arapların, "Hasan veYa u Sırın ile otur" sözlerindeki "vâv" harfi de, manasına gelir. Yani, "ister sununla, ister-sen bununla otur" demektir. Buna gör,e Allah'u Teâlâ, ifâdesini, bu vehmi izâle etmek için zikretmiştir.

---

[118] 118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/477-478.

[119] 119[119] Buharî, Hacc. 37.

[120] 120[120] Ahmed İbn Hanbel, VI, 243.

[121] 121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/478-479.

2) Normal olarak bedel olan şey, hal bakımından kendisinden bedel tutulduğu şeyden daha zayıftır. Nitekim bu husus, su ile mukayese edildiğinde, teyemmümde de söz konusudur. Böylece Allah bu bedelin böyle olmadığını, aksine kurban kesemeyen ve böylece de oruç külfetini yüklenen kimsenin nefsi, "Allah katında tam bir ücret elde edeceği hususunda mutmain olsun diye", bunun kendisinden bedel tutulan şeye göre tam ve mükemmel olduğunu beyan etmiştir. "Ori'lâfzıntn zikredilmesi, sadece kendisiyle "kâmile" lâfzına geç-menin sıhhatli olması içindir. Buna göre Cenâb-ı Hak şayet, demiş olsaydı, bu ifadeyle yediden ayrı üçün veya üçten ayrılan yedinin murad edilmesi caiz olurdu. İşte bu sebepten dolayı burada "on" lâfzının zikredilmesi gerekmiştir.

Sonra bil ki Allah'u Teâlâ'nın, sözü, kemâl halinin şu üç bakımdan izah edilmesini ihtiva etmektedir:

a) Bu, kurban kesmenin yerini tutma ve onun yerine geçme bakımından kâmil ve tamdır.

b) Bu, sahibinin mükâfaatının, kurban kesen veya kesebilen kimselerin mükâfaatı gibi olması bakımından mükemmeldir.

c) Bu, temettü haca yapan kimsenin haccının.bu orucu tutması halinde, temettü haccı yapmayan kimsenin yapacağı hacc gibi olması bakımından kâmildir.

3) Allah Teâlâ, "size orucu on gün olarak vâcib kıldım" dediği zaman, burada bu günlerin bir kısmının bu lâfzın mânasının dışında kalmasını gerektiren bir delilin bulunması da akıldan uzak değildir. Çünkü umumî bir ifâdenin tahsis edilmesi şeriatta ve örfte çokça rastlanan bir durumdur. Cenâb-ı Allah eğer, "Haccda üç gün, döndüğünüzde de yedi gün" demiş olsaydı, bazı tahsis edici delillere göre bunun tahsis edildiği ihtimali söz konusu olabilirdi. Fakat Cenâb-ı Allah bundan sonra, "Bu tam on gündür" dediği zaman, bu tabir tahsis edici böyle bir delilin bulunmadığına dair bir nass olmuş olur ve bunun delâleti de kuvvetli olur. Bunun tahsis ve nesh'e ihtimali de bir hayli uzak olur.

4) Sayıların dereceleri dörttür: Birlikler, onluklar, yüzlükler ve binlikler... Bu dört sayının ötesinde kalan sayılar, ya mürekkeb, ya da kusurlu olurlar. Bu açıklamaya göre "on" sayısının kemâl vasfıyla nitelendirilmiş bir sayı olması tarife muhtaç bir durum olmuş olur. Buna göre ayetin takdiri, "Kemâl" vasfıyla nitelenmiş ve küsurat ve terkipten uzak olan bir sayı olduğu için, bu sayıca oruç tutmanızı size vâcib kıldım" şeklindedir.

5) Te'kîd, Arapçada çokça bilinen bir yoldur. Meselâ Hak Teâfâ'nın, "Fakat, göğüslerde olan kaibler kör olur" (Hacc,46)ve, "İki kanadıyla uçan kuşlar da..." (En'âm, 36) ayetlerinde de durum böyledir. Bundaki fayda şudur: Birçok tâbirle ifade olunan ve birçok vasıflarla nitelenmeye çalışılan söz, tek bir lâfızla ifâde edilen sözden, daha az ve daha zor unutulur. Buna göre, birçok ibareyle açıklamak, o şeyin hadd-i zatında birçok faydalar ihtiva ettiğine ve onu ihlâl etmenin caiz olmayacağına delâlet eder. Ama tek bir lâfızla ifâde edilen şeyin mühim ve faydalı olduğu, ayrıca kendisini ihlâl etmenin caiz olmadığı zor anlaşılır ve bilinemez. Te'kîd bu tür hikmetleri kapsadığı için onun burada zikredilmiş olması, bu oruçta sayıya riâyet etmenin kesinlikle ihmal edilmesi uygun olmayan mühim ve önemli şeylerden olduğuna delâlet eder.

6) Bu hitâb Araplaradır. Onlar ise, hesap yapmasını bilmiyorlardı. Allah'u Teâlâ böylece bu hususu, şek ve şüpheyi bertaraf edecek biçimde açıklamıştır. Nitekim, "ay" hakkında Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir keresinde iki eliyle üç kere; başka bir sefer de, iki eliyle iki defa işaret etmiş, üçüncüde de ibham (başparmak) parmağını yumarak işaret etmiştir. Böylece birinci işaretiyle ayın otuz gün; ikinci işaretiyle de yirmidokuz gün olduğuna dikkat çekmiştir.

7) Bu söz, yazının yanlış yazılabilmesinden doğabilecek kapalılığı kaldı-nr. Bu böyledir, çünkü yedi, ile, dokuz îiLî hat itibariyle birbirine benzerler.Bundan sonra Cenâb-ı Hak, dediğinde bu karışıklık ortadan kalkmış olur.

8) Hak Teâlâ'nın, "Onun, haccda üç gün; dönünce de yedi gün oruç tutması gerekir" buyruğundan maksadın, daha önce tutulan üç günlük oruç bu yediden hesap edilerek, böylece de haccdan döndükten sonra o kişinin üzerinde katanın, tuttuğu bu üç günün dışında dört gün olduğu hesâb edilerek, memleketine döndükten sonra tutması gereken günlerin saysının yedi günü tamamlama şeklinde olacağı.yine bundan muradın, memleketine döndükten sonra bu üç günün dışında yedi gün tutmasının vâcib olacağı da mümkün ve ihtimal dahilindedir. Fakat bundan sonra Cenâb-t Hak, deyince, bu müşkil ortadan kalkmış olur ve, memleketine döndükten sonra kişiye vâcib olanın, bu üç günün dışında yedi gün olduğu ortaya çıkmış olur.

9) Lâfız her ne kadar haber cümlesi olsa da mana bakımından bir emirdir. Buna göre âyetin takdiri, "O oruçlar, tam oruçturlar. Çünkü emredilen hacc, Hak Teâlâ'nın da, emrinde olduğu gibi, tam haccdırlar. Halbuki bu oruçlar, haccda meydana gelen bir arızadan dolayı cezaî oruçlardır. Binaenaleyh, tam ve mükemmel olması gerekli olan haccda meydana gelen kusurları giderebilmesi için, bu oruçlar da tam oruç olsun!" şeklinde olur. Bu oruçların kâmil olmasından maksat, haccın tam olmasını beyan ederken zikretmiş olduğumuz husustur. Burada emir lâfzından haber lâfzına geçilmiştir. Çünkü bir şey ciddî ve pekiştirilmiş olarak teklif edildiği zaman, teklif edilen şeyin varlık âlemine girip, gerçekleşebileceği açık bir durumdur. İşte bu sebepten dolayı, birşeyin meydana geleceğinden haber vermek, o şeyin kuvvetle emredilmiş ve şeriatın onun gerekli olduğunu beyan hususunda büyük bir itina göstermesinden kinaye olarak kabul edilmiştir.

10) Allah'u Teâlâ, üç gün haccda, yedi gün de haccdan döndükten sonra oruç tutulmasını emredince, bu kadar bir ifâdede, bunun Allah katında büyük ve kâmil bir itaat olduğu tam izah edilememiş olur.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, deyince bu, bu taatın son derece mükemmel olduğunu gösterir. Bu böyledir, çünkü oruç tutmak Allah'a, Hak Teâlâ'nın, "Oruç bana aittir."122[122] (Hadis-iKudsi) buyurduğu üzere, temlîk ve tahsis lamıyla nisbet edilmiştir, Hacc da Allah'ın, ayetinde olduğu gibi, yine temlik ve tahsis lamıyla tahsis edilmiştir. Nass, nasıl bu iki ibâdetin Allah'a tahsis edilmiş olduğuna delâlet ediyorsa, yine aktl da buna delâlet etmektedir. Oruca gelince; çünkü oruç, ondaki hikmete aklın tam olarak muttali olamayacağı bir ibâdettir. Bununla beraber o, nefse son derece ağır gelen bir İbâdettir. Hiç şüphesiz bu, sırf Allah rızası için yapılır. Keza hacc da, hikmetini aklın kesinlikle muttali olamayacağı bir ibadettir.Bununla beraber bu ibâdet, çok zor bir ibâdettir. Çünkü o, çoluk çocuğu ve vatanı terketmeyi ve birçok lezzetli şeylerden uzaklaşmayı gerektirir. Bu sebeple şüphesiz o, sadece Allah rızası için yapılır. Sonra bu on günün bir kısmı, haccın zamanı içinde bulunur. Böylece de bu, son derece zor olan iki şeyi birlikte yapmak olur. Bir kısmı ise hacc işlerinin bitiminden sonra bulunur ki, bu da bir zorluktan, başka bir zorluğa geçiş demektir. Bütün bunların, sevabın çok olması ve kulluk derecesinin yükselmesi için birer vesile olduğu herkesçe malûmdur. Binaenaleyh, hiç şüphesiz Allah'u Teâlâ bu on günü oruçlu geçirmeyi vacib kılmış ve bunun kemal ve yüceliğin zirvesinde bulunan bir ibâdet olduğuna şehadet ederek, 'ayut "İşte tastamam on" buyurmuştur. Çünkü burada kelimelerin nekire getirilmesi, onun şanının saygı değer olduğuna delâlet eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "İşte şu on yok mu? O ne mükemmel ondur" demek istemiştir. İşte böylece bu on çeşit izahla, bu kelimenin nasıl enfes ve güzel faydaları ihtiva ettiği ortaya çıkmış olur ve bu izahımızla mülhidlerin bu ayet hususundaki tenkidleri düşmüş olur. Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur. 123[123]

Ehl-i Mekke Temettü Kurbanından Muaftır

Hak Teâlâ'mn, "Bu, altesi Mescid-t Haram 'da olmayanlar hakkındadır" ayetine gelince, bunda birkaç mesele vardır: [124]

---

[122] 122[122] Câmiu's-Sağir, II/51.

[123] 123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/479-483.

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, ifâdesi yukarıda geçen hususlara işarettir. Yukarıda zikredilenlerin en yakın olanı, hacc-ı temettü yapan kimseye gerekli olan kurban ve onun bedeli olan orucun zikredilmiş olmasıdır. Yukarıda zikredilenlerin en uzağı ise, onların yapmış oldukları temettû'un zikredilmesidir. İşte bu sebepten dolayı âlimler ihtilâf etmişlerdir. Ezcümle Şafiî (r.a), (Bu) ism-i işaretinin en yakın zikredilene raci olduğunu söylemiştir. Bu da, hacc-ı temettü yapan kimseye kurban ve onun bedeli sayılan orucun vâcib olmasıdır. Yani bu ancak, temettü haccı yapan kimse Mescid-i Haram'ın sakinlerinden olmadığı zaman olur. Ama, mutemetti hacı, Harem-f Şerifin ehlinden olursa, o kimseye ne kurban, ne de onun bedeli olan oruç gerekmez demektir. Bu böyledir, çünkü Şafiî (r.a)'ye göre bu kurban ancak afakî olanlara, yani Mescid-i Haram'ın sakinlerinden olmayanlara gerekir. Çünkü temettü yapan kimseye vâcib olan, haccın ihramına mikatlardan girmesidir. Bu kimse umre ihramına mikattan girip, daha sonra da haccın ihramına mikattan girmediği için, burada bir noksanlık meydana gelmiş olur. Böylece bu kurbanı, bir nevi ceza kurbanı olarak kesmiş olur. Mekkeli olan kimselerin ise mikattan ihrama girmeleri vâcib değildir. Binaenaleyh, Mekkeli olanın hacc-ı temettü yapması onun haccında herhangi bir eksiklik meydana getirmez. Bundan ötürü ona ne kurban, ne de onun bedeli olan oruç, kesinlikle vâcib olmaz.
Ebâ Hanife (r.a) ise, Hak Teâlâ'nın, JJJ3 sözünün, uzağa, yani temet-tu'a işaret olduğunu söylemiştir. Ebu Hanife'ye göre Mescid-i Haram'ın sakinleri için ne hacc-ı temettü yapmaları, ne de hacc-ı kıran yapmaları uygun değildir. Kim hacc-ı temettü veya hacc-ı kıran yaparsa, ona bir kurban kesmek vâcib olur. Bu kurban, cinayet kurbanı (ceza kurbanı) dır. Dolayısıyla o kimse ondan yiyemez. Şafiî (r.a)'nin delilleri şunlardır:
1) Hak Teâlâ'nın, "Kim hacca kadar umresinden faydalanırsa" buyruğu Harem'de oturanların da dahil olduğu umumî bir ifâdedir.
2) Hak Teâlâ'ntn, dili sözü, kinaye yollu bir ifâdedir. Bu sebeple bunu, en yakında zikredilmiş olana hamletmek gerekir ki, bu da kurbanın vâcib olmasıdır. Kurbanın vâcib olması "afakî" olan "mutemetti" hacıya tahsis edilince, "afakî" olmayanların da bazan mutemetti olacaklarına kesin olarak hükmetmek gerekir.
3) Allah'u Teâlâ, cahitiyye insanlarının hacc aylarında umre yapmayı haram'saymış olmalarını neshettiğini beyan etmek için kıran ve temettü hacclarını meşru kılmıştır. Nesh ise, bütün insanlar hakkında geçerlidir.
4) Hacc-ı ifrâd yapan herhangi bir kimse, Medinelilere kıyasla hacc-ı temettü yapmış kimselerden olur. Ne var ki, zikrettiğimiz sebepten dolayı Mek-keli olup da temettü haccı yapan kimsenin kurban kesmesi gerekmez.
Ebu Hanife (r.a)'nin delili ise şudur: "Hak Teâlâ'nın, sözü bir kinayedir. Bu sebeple bunun, geçenlerin hepsine birden işaret etmesi gerekir. Çünkü daha önce zikredilmiş olanların bir kısmı diğerinden daha evlâ değildir" şeklindedir.
Bunun cevabı ise şudur: Bunun, "en yakına raci olması evlâdır; çünkü yakınlık tercih sebebidir" şeklinde söylenmesi niçin caiz olmasın? Cümlelerin peşinden zikredilen istisnanın en son cümleye tahsis edilmesi görüşü, Ebu Hanife'nin mezhebi değil midir?[125] Bu cümle, diğer cümlelerden, sadece istisna edatına yakınlığı sebebiyle ayrılmıştır. İşte burada da böyledir. [126]

İkinci Mesele

---

[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/483.
[125] Meselâ bkz. Nur. 4-5. ayetlerin tefsiri.
[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/483-484.

Alimler, tâbiri ile kimlerin murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir.
İmam-ı Malik, bunların Mekketiler veı'Zi-Tuvâ"halkı olduğunu söylemiştir. İmam-ı Malik sözüne devamla şöyle demiştir: "Şayet Minâ halkı, kendilerine caiz olan yerden umre için ihrama girseler, sonra da Mekke'de bir süre kalıp haccetseler, mutemetti olurlar."
Yine İmam-ı Mâlik'e Hacc-ı temettü yapan kimselere vâcib olan işler Harem-i Şerif ahalisine de vacib olur mu?" diye sorulunca, O: "Onlar Mekke halkı gibi olmadıkları halde evet!" demiştir. O'na: "Ya Minâ halkı?" denilince, O: "Bunun özellikle Mekkelilere has olduğunu zannediyorum" demiştir.
Tavus da, Mescid-i Haram'ın sakinlerinin, Harem'in halkı olduğunu söylemistir. Allah kendisinden razı olsun Şafiî de, bunların, Mekke'ye namazların kısaltılacağı mesafeden daha az bir mesafede olanlar olduğunu söylemiştir. Eğer bunlar namazların kısaltılacağı bir mesafede bulunurlarsa, onlar Mescid-i Haramın sakinlerinden sayılmazlar. Allah kendisinden razı olsun Ebu Hani-fe de, Mescid-i Haramın sakinlerinin "mîkât ehli" olduğunu söylemiştir. Mî-kâtlar da Zülhuleyfe, Cuhfe, Karn, Yelemlem ve Zâtu'l-lrk'dır. Buna göre bu yerlerin herhangi birisinin halkından olan .ıerkes veya, Mekke istikametinde, buraların ötesinde olan herkes Mescid-i Haramın sâkinlerindendir. Alimlerin mezheplerinin tafsilâtı işte budur.
Ayetin lâfzı İmam-ı Mâlik (r.a)'in mezhebine daha uygundur. Çünkü Mekke halkı, Mescid-İ Haramı müşahede edip orada da bulunanların ta kendisidir. Buna göre ayetin lâfzı sadece onlara delâlet eder. Ne var ki Şafiî şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ çoğu kez Mescid-i Harâm'ı zikretmiş ve bundan da Ha-rem'i kasdetmiştir. Nitekim Hak Teâlâ,
"Kulunu geceleyin Mesdd-İ Haram'dan... götüren Allah'ın şanı ne yücedir!" (isfâ,i)buyurmuştur. Allah'ın Resûtü de, Mescid-i Haramdan değil, Harem-i Şerif'den Mirâc'a başlatılmıştır. Ve yine Cenâb-ı Hak, 'Sonra varacakları yerr Beyt-İ Atîk'a varır"(Hacc, 33)buyurmuş, bununla da Harem-i Şerifi kastetmiştir. Çünkü kurbanlar Mescid 'de de, Ka'be'nin içinde de kesilmezler...
Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki Hak Teâlâ'nın buradaki Mescid-i Haram'dan maksadı bizim bahsettiğimiz şeydir. Bunun böyle olduğunu şu iki şey gösterir:
a) Bir yerde bulunmak, yolculuk etmenin zıddıdır. Yolcu olmayan herkes, ikâmet ediyor ve bir yerde bulunuyor demektir. Yolculuğun hükmü ancak namazların kısaltıldığı bir mesafede başlayınca, namazları kısaltma mesafesinden daha az bir mesafede bulunan herkes yoicu olmaz, mukîm olur.
b) Arapların şehirlileri, hazır olanlar, çölde yaşayanları da çölde yaşayanlar, ve diye adlandırmaktadırlar.Yine,
insanların, çadır halkı ile evlerde yaşayanları kastederek, demeleri de meşhurdur. [127][127]

Üçüncü Mesele

Ferrâ, Hak Teâlâ'nın, sözünde İâm harfinin, mânasına geldiğini söylemiştir. Yani, "kurban kesmek ve oruç tutmak olan şu farz, Mekke halkından olmayan kimseler hakkındadır" demektir. Bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Onlara, yani onların üzerine, velayeti şart koş"[128][128] hadisinde olduğu gibidir. [129][129]

Dördüncü Mesele

Allah'u Teâlâ "ehlin bulunmasını" zikretmiş, bununla ehlin bulunmasını değil de ihrama giren kimsenin bulunmasını kastetmiştir. Çünkü genel olarak kişi ehlinin meskûn olduğu yerde bulunur. [130][130]

---

[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/484-485.
[128][128] İbnMâce. Itk, 3 (II/842).
[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/485-486.
[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/486.

Beşinci Mesele

Mescid-i Haram, bu vasıfla vasıflanmıştır. Çünkü, "Haram kelimesiyle "mahrum" kelimesinin aslı,"kazanmaktan men etmek" tir. Kendisinden nehyedilen şey de, haramdır. Çünkü onun da yapılması men edilmiştir. Buna göre Mescid-i Haram, yapılması yasaklanmış olan şeylerin, içinde irtikâb edilmesi yasaklanmış ve men edilmiş olduğu yer demektir. Ferrâ şöyle demiştir; " kelimelerinde olduğu gibi, ve, şeklinde de söylenmiştir.
Hak Teâlâ'nın, "Ve Allah'dan ittika ediniz" emrine gelince, İbn Abbas bununla Hak Teâlâ'nın, "Size farz kıldığı şeyler hususunda Allah'tan korkunuz" mânâsını kastettiğini söylemiştir.
Yine allah'ın, "Ve biliniz ki, Allah'ın cezalandırması çok şiddetlidir" âyetine gelince bunun manası "allah'ın kanunlarına karşı gevşek davrananlara, aldırmayanlara karşı ikâbı çok çetin olan" demektir. Ebu Müslim şöyle demiştir: avn manaya gelirler. Bu, kötülük yapan, günah işleyen kimseyi, işlediği kötülüğe karşı cezalandırmak demektir. Buna göre bu, "akıbet" kelimesinden türemiş bir kelimedir. Bununla sanki, kötülük yapanın fiilinin akıbeti kastedilmiştir. Bu, tıpkı şöyle diyenin sözü gibidir: "Sen mutlaka, yaptığının akıbetini tadacaksın." 131[131]

Haccın Zamanı

"Hacc bilinen aylar (da) dır. Her kim o aylarda haca kendisine farz kılmışsa, artık refes (cima ve cima ile ilgili sözler) günah işlemek ve kavga etmek yoktur. Ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Azıklarım; muhakkak ki azığın en hayırlısı takvadır. Benden korkun, ey akıl sahipleri!" (Bakara, 197). 132[132]
Bu ayette birkaç mesete vardır:

Hacc İbadetinin Zamanı

Haccın, ayların bizzat kendisi olmadığı çok açık olarak bilinen hususlardandır. O halde, burada bir te'-vil yapmak gerekir. Bu hususta ise bazı görüşler vardır:
a) Âyetin takdiri, "Hacc ayları malûm aylardır" şeklindedir. Bu takdire göre, ayet-i kerimeden bir muzâf hazfedilmiş olur. Bu, Arapların tıpkı, yani, "soğuğun zamanı iki aydır" demeleri gibidir.
b) Âyetin takdiri, "Hacc ma'lûm ayların hacadır" yani, "Hacc ancak bu aylarda olurttemektir. Yoksa "câhiliye halkının caiz saydıkları gibi, bunların dışında hacc yapılmaz" demektir. Bu takdire göre de, âyette geçen, kelimesine muzâf olan bir masdar hazfediimiştir.
c) Herhangi bir takdir yapmadan âyetin mânâsını doğru olarak vermek de mümkündür. Bu da, hacc, o aylarda yapıldığı için, bu ayları bizzat haccın kendisi kabul etmektir. Bu, Arapların, "Kâim olan gece ve sâim olan gündüz", yani, "İçinde ibâdet edilen gece ve içinde oruç tutulan gündüz" demeleri gibidir. 133[133]

İkinci Mesele

Müfessirler, şevval ve zilkadenin hacc aylarından olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ama buna karşılık onlar, zilhicce hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre Urve İbnu'z-Zübeyr, bu ayın tamamının hacc aylarından olduğunu söylemiştir ki, bu aynı zamanda İmam-ı Mâlik (r.a)'in görüşüdür. Ebu Hanife (r.a) de: "Zilhiccenin ilk on gününün hacc aylarından olduğunu" söylemiştir ki, bu İbn Abbas, İbn Ömer, Nehâî, Şa'bl, Mücâhid ve Hasan el-

---

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/486.
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/487.
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/487.

Basrî'nin görüşüdür. İmam-ı Şafiî (r.a) ise, Kurban bayramı gecesinden başlayarak zilhiccenin itk dokuz gününün hacc aylarından olduğunu söylemiştir.

İmam-ı Mâlik (r.a)'in delili şunlardır:

a) Allah'u Teâlâ, lâfzını cemi sîgasıyla zikretmiştir ki, cemînın en azı üçtür.

b) Kurban bayramı günlerinde hacc ile ilgili şeylerden birisi yapılır. Bu da, "cemre" taşlarını atmaktır. Kadın hayz olduğu zaman, mutlaka yapması gereken tavafını, bu on günden sonraki günlerde yapmak üzere erteler. Urve'ye göre, ziyaret tavafını ayın sonuna kadar tehir etmek caizdir.

İmam-ı Mâlikin bu iki delilinden birincisine, iki bakımdan cevap veririz:

1) Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak ki kalbleriniz haktan meyletmiştir"(Tahrim, 4) âyetinin deliliyle, "cemî" ifâdesine, birin dışındaki bütün sayılar dahildir.

2) Ayın bir kısmı, tamamı olarak kabul edilmiştir. Nitekim, bir kimse birisini, senenin sadece bir saati içinde gördüğü halde, "Seni falanca sene gördüm" denilir.

İmânvı Mâlikin ikinci deliline de şu şekilde cevâp veririz: Tıraş olup, tavaf edip kurban keserek ihramdan çıkmış olan kimse "cemre" taşlarını atar. Buna göre sanki bu fiil, hacc fiillerinden değilmiş gibi olur. Hayızlı kadın bundan sonra tavaf ederse, sanki bu, edâ hükmünde değil, kaza hükmünde olur.

Zilhiccenin ilk on gününün hacc aylarından olduğunu söyleyenler bu konuda şu iki delili öne sürmüşlerdir:

a) Müfessirlerden, hacc-ı ekber gününün, Kurban bayramı günü olduğunu söyleyenler çıkmıştır.

b) Kurban bayramı günü, haccm bir rüknünün vaktidir. Bu rükün de, ziyaret tavafıdır. Şafiî (r.a) kendi görüşüne şu şekilde istidlal etmiştir: Hacc, Kurban bayramı gününde fecrin tulûu ile sona erer.. Halbuki ibâdet, vakti
bulunduğu halde, sona ermez.. Mezheplerin bu husustaki görüşleri bundan ibarettir.

Burada geriye iki müşkil kalmıştır:

1) Allah'u Teâlâ daha önce, "Sana hilâlleri soruyorlar; de ki, onlar insanlar ve hacc için vakitleri bildirirler" (Bakara. 189) buyurmuş, 'nin tamamını haccın vakitleri olarak göstermiştir.

2) Sahabenin ileri gelenlerinin şöyle dedikleri meşhurdur: Kişinin çofuk çocuğunun meskûn olduğu evlerden ihrama girmesi, haccı tamamlar. Evi son derece uzak olan kimsenin, hacc için çoluk çocuğunun meskûn olduğu yerden ihrama girmesi ancak hacc aylarından önce caiz olur. Bu da, hacc aylarının hususî bir zamanla mukayyet olmadığını gösterir.

Birinci Müşkile Cevap: O ayet (Bakara, 189)umumidir. ayeti ise, hususidir. Hâs, âmmdan önce gelir. İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Sahabeden rivayet edilen hadis, nassla çelişemez. 134[134]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, kelimesi hakkında bazı izahlar yapılmıştır:

a) Hacc, senenin ancak malûm aylarında bir kere yapılır ve bu, sene içinde defalarca yapılabilen umre gibi değildir. Bu durum Arapları, bu ayları bilme ve tanıma hususunda bu ilahî kanun nazil olmadan önce, kendi bildikleri şeye şevketti. Bu görüşe göre şeriat, onların bildiği şeylerin hilâfına olarak inmemiş, aksine onu doğrulayıcı ve te'kid edici olarak gelmiştir.

b) Bundan murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in açıklamalarıyla malûm olan aylar, demektir.

c) Bundan murad, "bu ayların, takdimi ve tehiri caiz oimayan muayyen vakitlerde belirlenmiş olması" şeklindedir. Yine bu, haklarında,"Haram aylan ertelemek, küfürde ileri gitmedir" (Tevbe. 37) âyetinin nazil olduğu kimselerin yaptığı gibi de değildir. 135[135]

---

[134] [134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/488-489.

[135] [135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/489.

Dördüncü Mesele

Şafiî (r.a) şöyle demiştir: Bir kimsenin, hacc ayları gelmeden önce ihrama girmesi caiz değildir. Ahmed İbn Hanbel ve İshâk da aynı görüştedir.

İmâm Malik, Sevrî ve Ebu Hanife (r.a)'ye göre, hacc için ihrama girmek bütün sene boyunca caizdir. Şafiî (r.a)'nin delili, ayetidir. Bu ayetteki, kelimesi nekire olarak cem-i kıllet veznindedir.

Binaenaleyh bu, bütün ayları içine almaz. Cem-i kıllet vezni, en çok on, en az da üç sayısı için kullanılır. Bu vezin nekire olarak getirildiğinde, ifâde ettiği en az sayıdaki şeye hamledilir. Böylece hacc aylarının üç tane olduğunun mu-rad edilmiş olduğu ortaya çıkar. Müfessirler, bu üç ayın şevval, zilkâ'de ve zilhicce'nin bir kısmı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Vaktinden önce hacc için ihrama girmenin caiz olmaması gerekir. Buna üç şey delildir:

a) Namaza kıyas ederek, edâ vaktinden önce hacc ibadeti maksadıyla ihrama girmek doğru olmaz.

b) Cuma namazında, vaktinden önce hutbe de caiz değildir. Çünkü hutbe, hükmen öğle namazının iki rekatının yerine geçer. İbadete başlama manasına gelen, ihram vaktinden önce haydi haydi doğru olmaz.

c) Edâ etmeden haccın vakti geçince, bu haccı edâ için ihrama girmek doğru olmaz. Binaenaleyh vakti gelmeden, haccı edâ etmek için ihrama girmenin doğru olmaması daha evlâdır. Çünkü birşeyin devam etmekte oluşu, başlamasından daha kolaydır.

Ebu Hanife (r.a)'nin de görüşüne iki delili vardır:

1) Allah Teâlâ, "Sana hilâlleri (aylan) sorarlar. De ki "onlar insanlar ve hacc için birer vakit (tayin vesilesi) dirler" (Bakara, 189) buyurmuş, bunların hepsi haccın vakitleri olmadığı halde, hepsini haccın vakitleri olarak ifâde etmiştir. Buna göre, bütün ayların, hacc için ihrama girilebilecek birer vakit olduğu ortaya çıkmış olur. Allah Teâlâ, "Hacc, malûm aylardır" buyruğunda haccın vaktine, "hacc" dediği gibi, ihramın da mecazen "hacc" diye adlandırılmış olması caizdir, hatta bu daha uygundur. Çünkü "ihram", hacca "vakit" kavramından daha yakındır.

2) İhram, hacc için yapılan bir fiildir. Bu sebeple, nezir gibi vakti gelmeden yapılması caizdir.

Ebu Hanife'nin birinci deliline şöyle cevap verilir: Bizim, zikrettiğimiz ayet, sizin delil olarak tutunduğunuz âyetten daha husûsîdir.

İkinci deliline de şöyle cevap verilir: Nezir ile ihrama girme arasındaki fark şudur: Vakit, ibâdetin edası için nazar-ı itabara alınır. Halbuki, "eda ancak yeni başlanılan bir akid ile tasavvur olunur" delili ile, nezirlerin edâ ile bir alakası yoktur. İhrama gelince, mecburî olmakla beraber bu da, edâ için bir başlangıç ve bir akiddir. Bu sebeble, ihram mutlaka vakte muhtaçtır.

Hak Tealâ'nın, "Kim, o aylarda haca kendisine farz kılarsa" ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır: 136[136]

Birinci Mesele

Ayetteki, kelimesinin Arapçadaki mânâsı, gerekli ve vacip kılmaktır. "Onu sana vacip kıldım" manasında, denilir "Farz" kelimesinin aal manası ise, gedik açmak ve kesmektir. İbnü'l A'râbi, "Farz, kumar okunda, ağaç direkte ve benzeri şeyler üzerinde bıçakla açılan gedik (işaret) tir. (yayın kirişinin bağlandığı gedik) manasınadır. (ağaÇ direkteki gedik) manasınadır" demiştir. Namaz ve benzeri ibadetlerin farz oluşu da bu köktendir. Çünkü bu farz ibadetler, gediğin kumar okunun ayrılmaz bir vasfı oluşu gibi, kula gerekli bir şeydir. Buna göre ayetteki, fiili "vacib kıldı" manasınadır. Kur'an-ı Kerim'de, "açıkladı, beyân etti ve birbirinden ayırdı" mânâsına da gelir. Bu, "(Bu), indirdiğimiz ve açıkladığımız bir suredir" (Nûr, 1) ve, "Şüphesiz

---

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/489-491.

Allah size, yeminlerinizi keffâreûe çözmenizi beyan etti" (Tahrım, 2) âyetlerinde geldiği gibidir. kelimesi, "kesme" manasına da gelir. Çünkü birşeyi kesen, onu başka birşeyden ayırmıştır. Allah Teâlâ da bir şeyi farz kıldığında, onu başka şeylerden ayırmış olmaktadır. Binaenaleyh bu kelime hem "vacib kıldı" hem de "ayırdı" manasına gelir. Bu iki mana da temelde tek bir asla râcî olurlar. 137[137]

Hacc İçin İhram Haline Girme

Bil ki ayette bir hazif vardır. Buna göre ayetin takdiri "Kim bu aylarda, haccetmeyi kendisine gerekli kılarsa" şeklindedir. Bu farzdan (gerekli kılmadan) murad, ihrama girenin, ihrama girmesine sebeb olan şey (yani niyetidir). Çünkü kişi, hiç şüphe yok ki, ancak kendi yaptığı bir fiil ile hacı olur, böylece de ihrama girer ve kendisine, avlanma, elbise giyme, güzel koku sürünme, hantmıyia yatma ve başını örtme gibi şeyler haram olur. Bu gibi şeyleri o kendisine haram kıldığı için "muhrim" (haram kılan) diye adlandırılmıştır. Çünkü o kimse, kendisine bu gibi şeyleri haram kılacak şeye (yani ihrama) girmiştir. İşte yine bu sebeb-ten ötürü de, hacc mıntıkasına "Harem" denmiştir. Çünkü Harem-i Şerif olmasaydı, aslında haram olmayan bu gibi şeyler orada da haram olmazdı. Buna göre, Hak Teâlâ'nın, ayeti, ihramlıya kendisi sebebiyle hacı ve muhrim olacağı bir fiili mutlaka yapması gerektiğine delâlet eder.

Sonra fakîhler bu fiilin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Şafiî (r.a), telbiyeye ihtiyaç olmadan sırf niyet ile ihrama girilebileceğini söylemiştir.

Ebu Hanife (r.a) de. niyet ile birlikte telbiye veya kurban gönderme bulunmadıkça, sırf niyet ile ihrama girilemeyeceğini söylemiştir. Kaffâl (rh.a), Tef-sir'inde şöyle demiştir: "Âlimlerden bir cemaatten kurbanını işaretleyen ve onu kurban olarak alâmetlendiren kimsenin ihrama girdiği rivayet edilmiştir." Yine Nâfi, İbn Ömer (r.a)'in, "Kurbanını belirleyen ve onu alâmetlendiren kimse ihrama girer" dediğini; İbn Abbas (r.a)'ın da, "Umre ve hacc yapmayı murad ettiği halde kurbanını belirlemiş olan kimse ihrama girer" dediğini rivayet etmiştir.

İmam Şafiî (r.a), görüşüne birkaç bakımdan delil getirmiştir:

1) Allah Teâlâ. "Kim o aylarda (kendisine) haccı farz kılarsa, haccda cima ve cima ile ilgili söz, fâsıklık (günah işleme) ve kavga yoktur" buyurmuştur. Buna göre hac-cın farzının telbiye ve kurban göndermekten ibaret olması mümkün değildir. Çünkü telbiyede kişinin, ihramlı olduğunu gösteren kesinlikle ne hakikî ne de mecazi birşey yoktur. Geriye haccın farz oluşunun sadece niyetten ibaret olduğu kalır. Haccın farz oluşu, Hak Teâlâ'nın, "cinsi münasebet yoktur" sözünün delili ile, haccın kesinleşmesini gerektirir. Binaenaleyh haccın kesinlik kazanmasında niyetin yeterli olması gerekir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Herkes için ancak niyet ettiği şey vardır"138[138] hadisinin zahirî manası.

3) Kıyas. Hacca başlamak, insanın kendisini yasaklardan alıkoymasıdır. Binaenaleyh hacca, oruç gibi bir niyetle başlamak doğru olur.

Ebu Hanife (r.a)'nin delili ise iki tanedir:

a) Ebu Mansur el-Mâturîdi'nin Tefsirinde, Hz. Alşe (r.anha)'den rivayet edilen, "Kişi, telbiye getirmedikçe ihrama girmiş olmaz" sözüdür.

b) Hacc, helâl ve haram kılma özelliği olan bir ibâdettir. Dolayısıyla buna da, namaz gibi sadece niyet ile başianılamaz. 139[139]

Hacc Sırasındaki Yasaklar

Allah Teâlâ'nın, "Haccta cinsi münasebet, günah işleme ve kavga yoktur" ayeti ile ilgili birkaç

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/491.

138[138] Buhari' nin ilk hadisi.

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/491-492.

mesele vardır: [140]

Ayetteki Farklı Kıraatler Vesilesi İle Dil Felsefesi Yönünden Mühim Bir İzah

İbn Kesir ve Ebu Amr, kelimeyi merfû ve tenvinli olarak, şeklinde; ve, kelimesini ise mansub olarak, şek|inde okumuşlardır. Diğer kıraat imamlar, ise, üçünü de mansub okumuşlardır. Bil ki manâ bakımından, bu iki kıraatin farkını ortaya koyabilmek için, şu iki mukaddimeyi yapmak gerekir:

1) Herşeyin bir ismi vardır. Buna göre ismin kendisi, müsemmânın kendisine delildir. İsmin harekeleri ve diğer halleri, müsemmânın hallerini gösterir. Binaenaleyh, senin (Bir adam) demen, belli bir mahiyeti ifâde eder. Bu lâfzın, mansub, merfû ve mecrûr olan harekeleri; o mahiyetin mef'ul oluş, fail oluş ve muzâf oluş halterini gösterir. Aslın, asıl; sıfatın da sıfat karşısında olması için, aklî tertip işte böyledir. Bundan dolayı mahiyetlere delâlet eden isimlerin sonlarının sakin olarak telaffuz edilmesi gerekir ve, ve, şeklinde söylenir. Bu böyledir. Çünkü bu harekeler, müsemmânın zâtında meydana gelen farklı durumları ifâde etmek için konulduğundan dolayı, müsemmânın hallerinden birini belirleme maksadı olmaksızın, müsemmânın kendisi belirtilmek istendiğinde, lâfzı bu harekelerden arındırmak gerekir. Buna göre, bazan lâfız harekelenmek istendiğinde, harekelerin en hafifi ve sükûna en yakını olduğu için nasb ile harekelenmesi gerekir.

2) Nasb ile, (Hiçbir adam yok) dediğin zaman, mahiyyeti nefyetmiş olursun. Mahiyyeti nefy ise, kesinlikle o mahiyyetin fertlerinin yokluğunu icâb ettirir. Ama ref ve tenvinle, dediğin zaman, sen kapalı ve müphem bir adamı nefyetmiş olursun. Bu, bu vasfıyla mahiyyetin bütün fertlerinin yokluğunu icab ettirmez. Ancak ayrı bir delilin bulunması müstesna... Böylece, senin nasb ile, sözün, ref ve tenvinle olmak üzere, sözünden nefyin umumiliğine daha fazla delâlet eder.

Bu iki mukaddimeyi iyice anladıysan, biz bu iki okuyuş arasındaki farka dönüyor ve şöyle diyoruz: Bu üç kelimeyi nasb ile okuyanların kıraatine göre, bunda herhangi bir müşkillik yoktur. Ama ilk ikisini ref ve tenvinle; üçüncüsünü de nasb ile okuyanlara gelince, bu cidalin nefyine gösterilen ehemmiyetin, "refes" ve füsükun nefyine gösterilen ehemmiyetten daha fazla olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, çünkü "refes" şehveti tatmin etmekten ibarettir. Cidal, bunu da ihtiva eder. Çünkü cedelleşen kimse, kendi sözünü yerine getirmeyi arzular.

Füsük, Allah'ın emrine muhalefet etmekten ibarettir. Mücadele eden kimse de hakka uymaz. Çoğu kez düşmanlığa ve öfkeye sevkeden eziyyet ve korkutmalara başvurur..

Cidal, kötülüğün her çeşidini içine alınca, şüphesiz bu kıraate göre, Allah'u Teâlâ bu cidali nefyetme hususunda daha fazla ihtimam göstermiştir.

Müfessirlere gelince onlar şöyle derler: İlk ikisini ref ve tenvin ite okuyup, üçüncüsünü sadece nasb ile okuyanlar, ilk ikisini nehyetme mânasına; sanki, "Herhangi bir refes ve fısk olmasın" dercesine, üçüncüsünü de mücadeleyi nefyettiğini haber verme mânâsına hamletmişlerdir. Müfessirlefin dediği budur; ne var ki İlk ikisinin nehye, üçüncüsünün de nefye niçin tahsis edildiğinin bir izahı yoktur. [141]

Retes Kelimesinin Tefsin

Ayette geçen, kelimesine gelince, biz bunu Hak Teâlâ'nın "Oruç gecesi, hanımlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı" (Bakara. 187) ayetinin tefsirinde izah etmiştik. Bundan maksad, cimâdır. Hasan el-Basrîde, bundan maksadın cimâya taalluk eden her şey olduğunu söylemiştir. Buna göre lisân ile yapılan refes, cima ve cima ile ilgili şeyleri söylemek; el ile yapılan refes, tutmak ve yoklamak; ve fere ile yapılan refes de cima etmektir. Ulemâ,

---

[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/492.

[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/493-494.

"Kadınların arkasından bu kelimeleri konuşmak refes sayılmaz" demiş ve, İbn Abbas'ın ihrâmlı iken ve devesini şarkı mırıldanarak çekerken aktarmış olduğu şu şiirle istiş-hâd etmişlerdir: "O kadınlar fısıldaşarak bizimle beraber yürüyorlar. Eğer talihimiz yolunda giderse, onlarla cima edeceğiz."

Bunun üzerine Ebu'l-Âliye ona, "İhramlı iken refes mi yapıyorsun?" dediğinde İbn Abbas, "refes, sadece kadınların yanında söylenen fahiş sözlerdir" diye cevap verir.

Diğer âlimler ise, "refes'in kötü ve çirkin söz söylemek" olduğunu söyleyip, bu görüşlerine de hadis ve Arapçadan istişhadlarda bulunmuşlardır. Haberden delilleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu sözüdür:

"Sizden birisi oruçlu olduğu zaman, çirkin söz söylemesin ve ağzını bozmasın.. Eğer bir kimse ona kötü söz söylerse, o "Ben oruçluyum" desin'142[142]

Burada refesin çirkin ve kötü sözden başka bir şeye ihtimali olmadığı açıktır.

Arapçadan delillerine gelince bu, Ebu Ubeyd'den rivayet edilen şu sözdür: "Refes, konuşma sırasında çirkin sözler söylemektir. Bu manada olmak üzere, denilir." Ebu Ubeyde ise, "Refes, boş ve mâlâ-yanî söz söylemektir" demiştir.

Füsûk'a gelince, bil ki fısk ve füsûk aynı manaya gelirler. Bunlar, Jlij JÜ babından masdardırlar. Daha önce biz füsûk'un taât çerçevesinin dışına çıkma mânasına geldiğini açıklamıştık. Müfessirler ise bu manaya delâletinde ihtilâf etmişler; muhakkik olanlarından pek çoğu, bu kelimeyi her türlü günah mânâsına hamlederek şöyle demişlerdir: "Çünkü lâfız, bütün bunları içine alır ve onları kapsar. Bir şeyden nehyetmek, o şeyin bütün nevilerinden vazfeçmeyi gerektirir. Binaenaleyh, lâfzı fışkın bazı,çeşitlerine hamletmek, delilsiz bir dâvadır. Bu Hak Teâlâ'nın, "O da Rabbirdn emrine itaatten dışarı çıktı" "Ve, size küftü, ûskı ve İsyan etmeyi kötü gösterdi" (Hucurat, 7) âyetleriyle te'kid edilmiştir.

Bazı müfessirler de, bu kelimeden muradın günâhın bazı nevileri olduğunu söyleyerek, bu hususta bazı vecihler zikretmişlerdir:

1) Bu kelimeden murad kötü söz söyleyip sövmektir. Buna Kur'an ve hadisten delil getirmişlerdir. Kur'an'dan delilleri,

"Birbirinizi kötü lâkab-larla çağırmayın; imandan sonra tBsık olmak ne kötü bir İsimdir!" (Hucurat, 11) ayetidir.

Hadisten delillerine gelince, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu sözüdür: "Müslümana sövmek, fisktır; onunla sa~ vaşmaksa küfürdür,"143[143]

2) Bundan murad eziyyet etmek ve çirkin sözler söylemektir. Cenâb-ı Allah, "Ne kâttbe- ne de şahide zarar verilmesin... Eğer yaparsanız, bu sizin bir eziyyet vermeniz olur"(Bakara. 262) buyurmuştur.

3) İbn Zeyd şöyle demiştir: Bu, putlar için kurban kesmedir. Çünkü müşrikler hacdan esnasında hacc için ve putları adına kurban kesiyorlardı. Bu hususta Cenâb-ı Allah, "Üzerine Allah'ın adının anılmadığı (boğazlanmış hayvanlardan) yemeyin. Çünkü bu bir fısktır." (En'âm, 121) ve, «i aiiI Jil J*l Ulj jl "Va da, Al/aA'tan başkası adına boğazlanmış bir nsk olur" (En'âm, 145) buyurmuştur.

4) İbn Ömer şöyle demiştir: "Fâsık,ihramda bulunmanın yasaklamış olduğu avlanmak ve benzeri hususlarda âsî ve günahkâr olan kimsedir."

5) Refes, cima ve kişinin hanımıyla cima öncesi yapmış olduğu şeylerdir. Risûk ise, zina yoluyla cima ve cima öncesi yapılan şeylerdir.

6) Muhammed İbn Cerir et-Taberî, "Füsûk, yasaklarını terketmeye azmetmeden, hacc yapmaya azmetmektir" demiştir.

"Cidal" e gelince, bu "mücâdele" kökünden olup, J^ vezninde bir masdardır. Bunun aslı, ip bükmek manasında olan, kelimesidir. Bükülmüş ve kıvrılmış manasında olmak üzere, denilir. bağın, yuların adıdır. Çünkü yular ipi, mutlaka bükülmüş olur.

Çekişme ve davalaşma da "mücâdele" olarak adlandırılmıştır. Çünkü taraflardan herbiri diğerini kendi görüşünden çevirmek, caydırmak ister.

---

[142] 142[142] Buharî. Savm. 2.

[143] 143[143] Buhari. İman, 36.

Müfessirler "cidal" hususunda şu görüşleri zikretmişlerdir:

1) Hasan el-Basrî, "Buradaki cidal, kendisinden sövmeye, karşılıklı yalanlamaya ve ağız bozmaya geçilmekten korkulan cidaldir" demiştir.

2) Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî de şöyle demiştir: "Kureyş, Minâ'da bir araya geldiğinde onlardan bir kısmı, "Bizim haccımız daha tam;"diğerleri de, "hayır, bizim haccımız daha tâm ve mükemmel" derlerdi. İşte bunun üzerine Ailah'u Teâlâ onları, bundan nehyetti.

3) Mâlik Muvatta'ında şöyle demiştir: Haccdaki cidal şöyle olur: "Kureyş, Kuzah'ta, Müzdelife'de, Meş'âr-i Haramda vakfe yapıyorlardı. Kureyş'in dışında kalanlar ise, Arafat'ta vakfe yapıyor ve karşılıklı mücadele ederek, bir taraf, biz daha doğruyuz; diğer taraf ise, hayır biz daha doğruyuz" diyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ,"Biz her ümmete, tâbi olduğu bir ibâdet yolu gösterdik. Binaenaleyh, emir hususunda seninle tartışmasınlar. Sen BabbÎne davet et. Muhakkak ki sen, dosdoğru bir hidâyet üzerindesin.. Eğer seninle mücadele ederlerse, de ki Allah, sizin yaptıklarınızı çok iyi bilendir" (Hacc, 67-68) buyurmuştur.

Mâlik, "Görüşümüze göre cidal budur. Allah en iyisini bilendir" demiştir.

4) Kasım İbn Muhammed, "Haccdaki cidal, onların bir kısmının, hacc bu gündür; bir kısmının da, hayır yarındır" demesidir. Bu böyledir, çünkü onlar ayların hesabını hilâlin rü'yetine göre yapmayı emrediyorlar; diğerleri ise bunu hesaba göre ayarlıyorlardı. İşte bundan dolayı onlar ihtilâf etmişler; bir kısmı, "bu gün bayram günüdür;"bir kısmı da, "hayır, yarın bayram günüdür" demişlerdir. İşte Allah'u Teâlâ onları bundan nehyetmiştir. Buna göre onlara sanki şöyle denilmiştir: "Biz size, hilâllerin insanlar ve hacc için vakit bildiren şeyler olduğunu açıkladık. İşte buna göre dosdoğru hareket ediniz ve bu hususta, bildirilenin dışında mücadele etmeyiniz.."

5) Kaffât (r.a) şöyle demiştir: Bu nehye, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara hacclarını umreye çevirmelerini emredip de, bu onlara ağır gelince, o sırada yaptıkları niza ve tartışma da dahildir. Onlar, "Zekerlerimizden meni aktığı hâlde biz kalkmışız Minâ'ya gidiyoruz" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Şayet benim durumumun böyle olacağını ta başından bilseydim, beraberimde kurban getirmez, bunu da hacc değil umre yapardim'^buyurmuştur. Bunun üzerine onlar cidali terkettiler.

6) Abdurrahmân İbn Zeyd şöyle demiştir: Onların hacc hususundaki cidalleri, haccda içlerinden hangisinin Hz. İbrahim'in vaktine isabet ettirecekleri hususunda ihtilâfa düşmeleri sebebiyle olmuştur.

7) Onlar, seneler hakkında ihtilâf etmişlerdir; böylece kendilerine, "Haccda cidal yoktur. Çünkü zaman geçmeye devam ediyor ve, zaman yine Hz. İbrahim'in zamanında yapılan haccın vaktine denk gelmiştir" denilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Veda haccındaki, biliniz ki zaman dönüp dolaşıp Allah 'u Teâlâ 'nın gökleri ve yeri yarattığı gündeki durumuna gelmiştir"144[144] sözüyle kastedilen de budur.

Müfessirlerin bu konuda söyledikleri şeyin tamamı, işte bundan ibarettir.

Kadı bu konuda güzel bir söz zikrederek şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'-ın, buyruğu hem haber olmaya, hem de Hak Teâlâ'nın, "Onda hiçbir şüphe yoktur" (Bakara, 2) ayetinde olduğu gibi, nehy olmaya muhtemeldir. Yani, "Bu'hususta şüphe etmeyiniz" demektir. Lâfzın zahiri onun haberi cümle olduğunu gösterir. Bizonu haber cümlesine hamlettiğimizde, bunun mânası, "Hacc bu noksan laştırıcı ve bozucu şeylerden herhangi birisiyle beraber olamaz. Aksine hacc, fasit olur. Çünkü hacc bunlara adetâ zıttır. Bunlar, haccın geçerli olmasına mânidir" şeklinde olur. Bu açıklamaya göre mânânın düzgün olması için şöyle anlaşılması şarttır: Ancak "refes" ile haccı ifsâd eden cima kastedilir, füsûk,haccı ifsat ettiği için zinaya; cidal da haccda ve onun farziyyetinden şüphe etmek mânasına hamledil irse, işte o takdirde mânâ doğru olur. Çünkü haccın farziyetinden şüphe etmek, bir küfür olur ve dolayısıyla da küfürle beraber hacc sahîh olmaz. Biz bu üç lâfzı, "Allah'ın, "bu sayılan şeyler hacc ile birlikte bulunmaz" şeklinde haberi doğru olsun diye bu mânaya hamlettik.

144[144] Müslim, Kasame, 29.

Bu durumda şayet: "Zikredilen bu şeylerle beraber hacc fasit olmaz mı? Bu sebeple de onu yapanın, haccı tekrarlaması gerekmez mi?
Bunlarla beraber hacc sahîh olmaya devam etseydi,"Allah'ın/'bu şeyler hacc ile beraber bulunamaz" şeklindeki haberi doğru olmazdı" denilirse, biz deriz ki: Ayetten maksat, bu şeylerle, Allah'ın tâ baştan emretmiş olduğu hacc arasında bir zıtlığın bulunduğudur. Mezkur durumlarla yapılan haccın kaza edilmesi gerekmesinin delaletiyle o şekildeki hacc sahîh olmaz. İadesi gereken fasit haccda, Allah'ın tâ baştan emretmiş olduğu o haccdan başka bir şey bulunur. Haccın farziyetindeki şek sebebiyle meydana gelen cidaldeki durum açıktır. Çünkü böyle bir şek ile, hacc ibâdeti ortadan kalkar. Çünkü bu küfürdür. Hacc İbâdeti ise, İslâm'a girmiş olmaya bağlıdır. Böylece bir lâfzı haber mânâsına hamlettiğimizde, "refes", "füsûk" ve "cidal" kelimelerini, bizim söylediğimiz mânâya hamletmek gerekir. Ama bu üç kelimeyi nehiy mânâsına hamlettiğimizde -ki bu hakikatte lâfzın zahirinden ayrılmak demektir- o zaman "refes" ile, cima, cimâdan önce yapılan şeyler ve çirkin sözlerin; "füsûk" ile fışkın bütün çeşitlerinin; "cidal" ile de cedelin bütün çeşitlerinin murad edilmesi doğru olur. Çünkü lâfz mutlaktır ve bütün bu kısımları da ihtiva etmektedir. Binaenaleyh, bunları nehyetmek, bunların bütün kısımlarını nehyetmek olur. Bu açıklamaya göre ayet adetâ güzel ahlâka ve güzel edeblere sarılmaya bir teşvik; taâtların sevabını yok edecek şeylerden de bir sakındırmadır. 145[145]

Sadece Refes, Füsûk ve Cidalin Yasaklanmasındaki Hikmet

Üçüncü mesele, Allah'u Teâlâ'nın, ne eksik ne de fazla olmamak üzere, sadece bu üç kelimeyi zikret- meşindeki hikmet hususundadır. Bu üç kelime, Hak Teâlâ'nın, ayetidir. Bundaki hikmet şudur; Aklî ilimlerde insanın dört çeşit kuvvetinin olduğu belirtilmiştir. Bunlar hayvanı kuvve-i şeheviy-ye,vahşi kuvve-i gadabiyye, şeytanî kuvve-i vehmiyye ve melekî kuvve-i akliy-yedir. Bütün ibadetlerin gayesi, şehvet, gazab ve vehim kuvvetini ezmektir. Ayetteki, şehevî kuvveti ezmeye; inadlaşma ve gazabı doğuran gazabı kuvveti ezmeye; sözü, insanı Allah'ın zâtı, sıfatları, fiilleri, hükümleri, ve isimleri hususunda çekişmeye sevkedecek vehmî kuvveti ezmeye işaret etmektedir. Bu kuvvetler insanı, diğer insanlar ite münazaa etmeye ve çekişmeye, onlarla herşey hususunda hasımlaşmaya sevkeder. Bütün serlerin menşe'i sadece bu üç kuvvet olduğu için, Cenâb-ı Allah, "Haccdacinsîmünasebet fâsıkhk vecidâlyoktur"buyurmuştur. Yani, "Kim Allah'ın marifetine, muhabbetine ve celâlinin nuruna muttali olma ile O'-nun has kulları sırasına girmeye niyetlenirse, onda bu tür şeyler olamaz" demektir. İşte bunlar, nefse âit birtakım sırlardır. Bu ayetin en ileri maksadı budur. Binaenaleyh akıllı kimsenin, bunları gözardı etmemesi gerekir. Bütün işlerde muvaffakiyyet Allah'tandır. 146[146]

Yasaklanan Cidalin İstisnası, Kelâm Ilmindeki Cidaldir

Bazı kimseler, istidlali, araştırmayı, tefekkürü ve tartışmayı hoş görmemiş ve şunları ileri sürmüşlerdir:
a) Allah Teâlâ 'haccda cidal yoktur buyurmuştur. Bu ifade cidalin her türlüsünün yapılmamasını gerektirir. Eğer, din hususundaki mücâdele, bir taat ve marifetullah için bir yol olsaydı, Allah bunu haccda yasaklamazdı. Bilâkis haccda mücadele etmek, taata taat katmak olurdu. Bu sebeble de, cidalin teşvik edilmesi münasip olurdu.
b) Allah Teâlâ, "Onlar bunu, sana sırf mücâdele etmek için söylediler. Daha doğrusu onlar, çok hasım-laşan bir kavimdirler" (Zuhruf, 58) buyurmuş ve kâfirleri mücadeleci ve nizâcı olmaları sebebiyle aytplamıştır. Bu da, cedelin kınanmış bir iş olduğunu gösterir.
c) Cenâb-ı Hak, "Nizâlaşmaym, yoksa hezimete uğrarsınız ve gücünüz de gider" (Enfal, 46)

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/494-498.
146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/498-499.

buyurarak, münazaadan nehyetm iştir.

Kelâmcıların çoğu ise, "Dinî konulardaki cidal büyük bir ibâdettir" demişler ve görüşlerine, "Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğüt ile davet et, ve onlar ile en güzel şekilde mücâdele et" (Nahl,125) âyeti ile, kâfirlerin Hz. Nuh'a karşı söylediklerini nakleden, "Ey Nuh, bizimle mücâdele ettin, mücadelende de çok ileri gittin" (Hud, 32) âyetini delil getirmişlerdir. Bu mücâdele ve cidallerin, dinin esaslarını iyice anlatmak için olduğu malumdur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki bu nassları cem'etmek, yani birlikte mütâlâa etmek gerekir. Buna göre biz, kınanmış olan mücadeleyi, bâtılı yerleştirmek, mal ve makam elde etmek için yapılan cidal manasına; övülen mücâdeleyi de, hakkı yerleştirmek, halkı Allah yoluna davet etme ve Allah'ın dinini müdafaa için yapılan cidal (münakaşa, münazara) manasına hamlederiz.

Cenâb-ı Allah'ın, "Hangi hayrı yaparsanız, Allah bilir. Azıklarımız ve biliniz ki azıkların en hayırlısı takvadır" ayetine gelince, bil ki Allah Teâlâ, bu âyetten önce, hayır ve taat olan şeylerin yapılmasını emrederek, "Allah için hacc ve umreyi tamamlayınız" ve "Kim, bu aylarda kendisine haccı farz ederse (yani niyetlenirse) " buyurmuş; şer ve günah olan şeyleri yapmaktan da nehyederek, "Hacc-da cinsi münasebet fâsıklık ve cidal (kavga) yoktur" buyurmuş, daha sonra da, hepsinin peştsıra, "Hangi hayrı yaparsanız, Allah bilir" demiştir. Bütün hayırları ve serleri ifâde etmesi için, zahire göre en uygun olan; "Ne yaparsanız, Allah onu bilir" denilmesi idi. Fakat Allah Teâlâ şu fayda ve inceliklerden dolayı, burada özellikle yapılan hayırları bildiğini beyan etti:

1) "Ey kulum, senden bir hayır sâdır olduğunda, ondan bahseder ve onu yayarım. Fakat senden bir şer sâdır olduğunda, o işi örter ve gizlerim. Sana dünyadaki rahmetimin böyle olduğunu bildiğine göre, ahiretteki rahmetim nasıl olur (bir düşün)?"

2) Müfessirlerden bazıları, Allah'ın, "Muhakkak ki kıyamet saati gelecektir; beri onu neredeyse gizliyorum..."

(Ta-hâ, 15) ayetinin manasının,"Şüphesiz kıyamet gelecektir. Şayet mümkün olsaydı onu kendimden bile gizlerdim" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. İşte bu âyet de böyledir. Bu âyette sanki kula şöyle denilmiştir: "Yaptığın her hayrı bilirim. Yaptığın serlere gelince, onları, kendimden saklamam mümkün olsaydı, kendimden de saklardım."

3) Büyük bir padişah, kendisine itaat eden bir kölesine, "Ben, senin benim için katlandığın meşakkat ve hizmetleri biliyorum ve bunlardan haberdârım" dediği zaman, bu o köleye büyük bir mükâfaat vaadi sayılır. Eğer bu sözü padişah, âsî ve hatalı bir kölesine söylemiş olsaydı, bu, o köle için çetin bir azab tehdidi olurdu. Hak Teâlâ, Ekremü'l-Ekremîn (cömertlerin en cömerdi) olunca, mükâfaat va'adini gösteren cümleyi zikretmiş, azab va'îdini gösteren şeyi zikretmemiştir.

4) Cebrail (a.s) "İhsan nedir?" diye sorduğfunda, Hz. Peygamber (s.a.s), "İhsan, senin Allah'ıgörürcesine O'na ibadet etmendir. Zira her nekadar sen Allah'ı görmüyorsan da, şüphesiz O seni gö"rüyor"147[147] buyurmuştur.İşte bu ayette de Allah Teâlâ, kulun Rabbine taatinin, ibâdetlerin en üst mertebesinde olan ihsan cinsinden olması için, kuluna onu gördüğünü ve onun yaptığı her hayrı bildiğini beyân etmiştir. Çünkü hizmet eden kimse, hizmetinde olduğu zâtın, hizmetlerine muttalî olduğunu ve durumlarından haberdâr olduğunu bildiği zaman, hizmete daha şevkli olur, hizmet etmekten daha çok tad alır ve bu işten rahatsızlığı o nisbette az olur.

5) Hizmet eden kimse, hizmet ettiği zâtın, bütün yaptığı işlerden haberdâr olduğunu bilirse, taatları yerine getirmede ve mahzurlu şeylerden sakınma hususundaki gayret ve çabası, böyle olmaması halinden daha güçlü olur. İşte bu sebeblerden dolayı Allah Teâlâ, haccı emretmiş ve refes, füsûk ve cidalden nehyinin peşinden, "Hangi hayrı işlerseniz, Allah onu bilir" kavl-i şerifini getirmiştir. 148[148]

147[147] Buharı. Tefsir, Lokman (31).

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/499-501.

Azıkların En Hayırlısı Takva

Allah Teâlâ'nın, "Ve azıklarımız. (Biliniz ki) azıkların en hayırlısı takvadır" ayeti ile ilgili iki izah vardır:
1) Bundan murad şudur: "Takva ile azıklanınız." Bunun delili, ayetin son kısmındaki "(Biliniz ki) azıkların en hayırlısı takvadır" sözüdür. Bu sözün izahı şu şekildedir: İnsanın iki yolculuğu vardır; dünyada yolculuğu ve dünyadan yolculuğu. Dünyada yolculuk için, mutlaka azık gerekir. Bunlar da yiyecek, içecek, binit ve maldır.. Yine, dünyadan yolculuk yaparken de azık gerekir; bu da marifetullâh, muhabbetullah ve O'nun dışındaki bütün varlıklardan yüz çevirmektir. Bu azık, birçok sebepten dolayı birinci azıktan daha hayırlıdır:
a) Dünya azığı seni, vehmolunan bir azâbtan kurtarır; ahiret azığı ise, seni kesin ve kafi olan bir azâbtan kurtarır.
b) Dünya azabı seni, inkıtâya uğrayan bir azâbtan kurtarır; ahiret azığı ise, dâim ve ebedî Olan bir azâbtan kurtarır.
c) Dünya azığı seni elemler, hastalıklar ve belâlarla karışık olan bir lezzete ulaştırır. Ahiret azığı ise, zarar şaibelerinden uzak, inkıta ve kesintiden hâlî olan devamlı ve bakî lezzetlere ulaştırır.
d) Dünya azığı her saat ve her an gidebilir ve noksanlaşabilir: ahiret azığı ise seni ahirete götürür; ve o azık her an her saat gelir ve yaklaşır.
e) Dünya azığı seni, şehvet ve nefsin kürsüsüne götürür; ahiret azığı ise, Allah'ın celâl ve kuds basamağına ulaştırır. Bütün bu anlattıklarımızla ortaya çıkar ki, azıkların en hayırlısı takvadır.
Bunu anladığına göre, ayetin tefsirine dönebiliriz. Cenâb-ı Allah ayette sanki şöyle demektedir: "Azıkların en hayırlısının takva olduğu sabit olunca, ey aktl sahipleri,takvayla meşgul olunuz. Yani, eğer siz, işlerin hakikatini bilen akıl sahipleri iseniz, sizin aklınızın ve fikrinizin gereği olarak, bu çok faydalan olan azığı elde etmek için meşgul olmanız gerekir,"
A'şâ, bu mânayı anlatmak için şöyle demiştir:
"Sen takva azığı almadan gidip de, ölümden sonra takva ile azıklanmış olanlarla karşılaştığın zaman, onun gibi olamadığın ve onun mükâfaatlandırıldığı gibi mükâfaatlandırılmadığın için, pişman olursun."
2) Bu âyet, azıksız olarak hacceden, "Biz, mütevekkil kimseleriz" diyen, sonra da insanlardan dilenen bazı Yemenliler hakkında nazil olmuştur. Bunlar zaman zaman insanlara zulmedip, mallarını gasbedince Cenâb-ı Allah, bunların azıklanmalannı emrederek, "Hacca gidip gelebileceğiniz şeylerle azıklanın; çünkü en iyi azık, sizi dilenmekten, nefislerinizi de zulümden alıkoyan şeydir" buyurmuştur.
İbn zeyd'den rivayet edildiğine göre bazı Arap kabileleri, hacc ve umre yaparlarken, yanlarına azık almıyorlardı. İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil olmuştur. Muhammed ibn Cerir el-Taberî de, ibn Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar, yanlarında azık olduğu halde ihrama girdiler mi, bu azıklarını atarlardı. İşte bunun üzerine onlar, bu âyetle bütün fiillerden neh-yolundular.
Kâdî, bu görüşün doğru olmadığını söyler. Çünkü Hak Teâlâ'nın, ifâdesi, Hak Teâlâ'nın, emriyle alâkalıdır. Buna göre âyetin takdiri "Takvadan azıklamnız" şeklindedir.
Şeriat örfünde ve Kur'an'da takvanın mânası vâcib olan şeyleri yapmak ve yasaklanmış olan şeyleri terketmekten ibarettir. Kâdî sözünü şu şekilde sürdürün" Buna göre biz, bu görüşün tashih edilmesini kastettiğimizde, bu konuda karşımıza iki izah tarzı çıkar:
a) Yolculuğu için azık almaya gücü yeten kimse bu azığı almadığı zaman, azık almamakla Allah'a isyan etmiş olur. İşte bu izaha göre, bunun ayetin muhtevasına girmesi doğru olur.
b) Bu sözde bir hazf bulunmaktadır. Âyetten kastedilen mâna şudur; "Hem dünya yolculuğunuz, hem de ahiret yolculuğunuz için azıklamnız. Muhakkak ki azıkların en hayırlısı ve en iyisi, takvadır." 149[149]

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/501-502.

Allah'tan Korkmak

Hak Teâlâ'nın, "Benden korkunuz" buyruğu hakkında birkaç mesele vardır: [150][150]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, emrinde Allah'ın azamet ve celâlinin tamlığına bir tenbih bulunmaktadır. Bu, şairin tıpkı şu sözü gibidir: "Ben, Ebu'n-Necm'im. Şiirim de Şirâ yıldızıdır." [151][151]

Ulü'l-Elbâb Tabirinin İzahı

Ebu Amr, Hak Teâlâ'nın, buyruğunda kelimeyi aslı üzre okuyarak yâ harfini isbât etmiştir:kıraat imamları ise tahfif için ve kesre de buna delâlet ettiğinden dolayı yâ harfini hazf etmişlerdir.
Hak Teâlâ'nın, "Ey akıl sahipleri..." kavline gelince... Bil ki birşeyin özü ve lübbü, ondan sızan öz ve halis kısmıdır. Bundan sonra âlimler ihtilâf ederek,bazıları bunun, "akl" m ismi olduğunu söylemişlerdir. Çünkü akıl, insanda bulunan meziyyetlerin en üstünü; insanı hayvandan ayırıp ve onu melekler seviyesine yaklaştıran istidâddır. İnsan akıl sayesinde, hayırlı şeylerin en hayırlısı ife, serlerin de en şerlisini aytrd eder. Bazıları da bunun, aslında aklın yeri olan "kalb" in ismi olduğunu söylemişlerdir. Kalb, bazan akıldan kinaye olur. Nitekim Hak Teâlâ,"Bunda muhakkak ki bir kalbi olan veya müşahede ederek kulak veren kimse için bir öğüt vardır" (Kaft, 37) buyurmuştur. İşte burada da "lübb" akıldan kinaye kılınmıştır. Buna göre Hak Teâlâ'nın, tâbirinin mânası, demektir. Hâlle, mahallin ismini vermek meşhur olan bir mecaz şeklidir. Nitekim, kıskanç ve asabiyyet sahibi olan kimse için, "Falancanın nefsi vardır." Böyle olmayan kimse için de,denilir. İşte burada da böyle denilir.
İmdi "Sadece akıllı kimselere hitâb edilebileceği hâlde, Cenâb-ı Hakk'ın, demesindeki fayda nedir?" denilirse, biz deriz ki bunun mânası, "Şüphesiz sizler akıl sahiplerinden olduğunuz için, bu şeyleri bilmeye ve onlarla amel etmeye ancak sizler güç yetirebilirsiniz. O halde bunların size vâcib olması daha uygun; sizin onlardan yüz çevirmeniz de aynı şekilde, en çirkin şey olur. İşte bundan dolayı şair şu beyitleri irâd etmiştir:
"İnsanların kusurları içinde, bir şeyi tam olarak yapabileceği halde, bunu eksik yapanların kusuru gibi olanını hiç görmedim." İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ,
"İŞte onlar, hayvanlar gibidirler; hatta daha da şaşkın" (Araf, 179)buyurmuştur. Yani hayvanlar, aciz olmaları sebebiyle mazurdurlar. Ama, şu muktedir olan insanlar yok mu; onların haktan ve hakikat-tan yüz çevirmeleri çok çirkin bir günahtır. İşte bu sebepten dolayı onlar, hayvanlardan daha sapıktırlar. [152][152]

"(Hacc mevsiminde) Rabbinİzin lütfundan rızık taleb etmenizde bir günah yoktur. Arafat'tan ayrıldığınızda, Meş'ar-t Haram yanında Allah'ı anın.. O size nasıl hidayet ettiyse, siz de O'nu zikredin. Siz gerçekten daha önce
sapıklardan idiniz.." (Bakara. 198).
Ayet-i kerime hakkında birkaç mesele vardır: [153][153]

Birinci Mesele

Ayette bir hazf bulunmaktadır. Buna göre ayetin takdiri, " Al|ah'ın fazlın! aramanızda size bir günah yoktur" şeklindedir. Allah en iyisini bilendir. [154]

---

[150][150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/503.
[151][151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/503.
[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/503-504.
[153][153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/504.

Ticari Muamele Hacca Aykın mıdır?

Bil ki, haccda yapılan ticaretin haramlığt hususunda birkaç yönden şüphe bulunmaktadır:

a) Allah'u Teâlâ bu ayetten önceki ayette, mücadele etmekten men etmiştir. Ticaret, alınan malın kıymetinin azlığı ya da çokluğu hususunda meydana gelebilecek münakaşa sebebiyle, daha çok tartışmaya sebebiyet verir. Bu sebeple hacc vaktinde ticaretin haram kılınmış olması gerekir.

b) Ticaret yapmak câhiliyye insanlarının inancına göre hacc vaktinde haram idi. Zahire göre hacc yapmak güzel bir şeydir. Çünkü hacc ile meşgul olan kimse, Allah'a hizmetle meşgul oluyor demektir. Bu sebeple bu işe dünyevi istek ve arzuların bulaşmaması, karışmaması gerekir.

c) Müslümanlar, elbise giymek, koku sürünmek, avlanmak ve eşiyle cinsî münasebette bulunmak gibi birçok mubah şeyin hacc zamanında kendilerine haram kılındığını bilince, elbiseye olan ihtiyaçları çok fazla olduğu halde hacc, elbise giymenin haram olmasına sebep olunca, daha çok ihtiyaç duydukları ticaretin haram olmasına da haydi haydi sebep olacağına zann-ı gâltbleriyle hükmettiler.

d) Namazla meşgul olmak, mubahlar şöyle dursun diğer taatlarta meşgul olmayı bile haram kılar. Bu sebeple, haccda da durumun aynı olması gerekir. İşte bu yapılan izahlar, hacc işleriyle meşgul olunduğu bir sırada ticâretle meşguliyetin haramltğı konusunda bir şüphe meydana getirmeye elverişlidirler. İşte bu sebeple, Allah'u Teâlâ burada ticâretin haram olmadığını beyan etmiştir.

Sen bunu iyice anladığın zaman deriz ki, müfessirler Hak Teâlâ'nın, buyruğunu tefsir etmek için şu iki hususu zikretmişlerdir:

Birinci Görüş: Bundan murad, ticârettir. Bunun bir benzeri de, Cenab-ı Hakkı'ın "Diğer bazıları da, Allah'ın fazlından elde etmek için yeryüzünde yürürler.. "{Müzzemmil,20) ve, "Sizin için, içinde ra-hatlayasmız diye geceyi ve Allah 'm rızkından taleb edesiniz diye de gündüzü yarattı" (Kasas, 73) âyetleridir.

Sonra bu tefsirin sahih olduğuna şu iki husus da delâlet eder:

a) Atâ, İbn Mesûd ve İbn Zübeyr in, ayeti, "Hacc mevsimlerinde Rabbinizin nimetinden taleb etmenizde..." şeklinde okuduklarını rivayet etmiştir.

b) Sebeb-i nüzul hakkında zikredilen şu rivayetlerdir: [155]

Nüzul Sebebine Dair Rivayetler

Birinci Rivayet: İbn Abbas şöyle demiştir: Bazı Araplar, hacc günlerinde ticâret yapmaktan kaçınıyorlardı. Zilhiccenin ilk on günü girdi mi, alış verişi tamamen bırakıyor ve haccda ticaret yapanlan "dâc" diye adlandırıyor ve "Bunlar hacc değil, dâcdırlar" diyorlardı. "Dâc'"ın mânası, "rastladığı herşeyi kaparak mal edinen" kimsedir. Bu kelime, (Tavuk) lâfzından türemiştir.

Yine bu insanlar, hacca dair olanların dışında her türlü işten kaçınıyor, hatta işi, çaresiz ve güçsüzlere yardım etmekten, açları ve yoksulları doyurmaktan imtina etmeye kadar vardırıyorlardı. İşte böylece Allah'u Teâlâ bu yanlış inancı kaldırmış ve ticâret yapmada hiçbir günah olmadığını açıklamıştır. Sonra bu ayetten önceki ayetler haccın ahkâmı; bu ayetten sonraki ayet de-ki bu da, ayetidir-hacc hakkında olunca, bu durum bu hükmün hacc zamanında meydana geldiğine delâlet eder. İşte bu sebepten dolayı, "haccda" kelirnesi zikredilmemiştir.

İkinci Rivayet: İbn Ömer'den rivayet edilen şu hadistir: İbn Ömer'e bir adam şöyle demiştir: Biz, yadırganan bir topluluğuz. Bazı kimseler bizim hac-cımızın olmadığını söylüyorlar. Bunun üzerine İbn Ömer, "Bir adam, senin sorduğun şeyi, Allah'ın Resulüne sordu da, O, ayeti nazil oluncaya kadar ona hiçbirşey söylemedi. Bu âyet nazil olunca, Allah'ın Resulü onu çağırarak, "Sizler hacısınız" dedi. Netice olarak, bu âyet, haccda ticâret yapan tacirlerin, kiracıların ve devecilerin haccının kâmil olmadığını söyleyen kimselere reddiye olarak nazil olmuştur.

---

[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/504.

[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/504-505.

Üçüncü Rivayet: Arapların Ukâz, Mecenne ve Zü'l-Mecâz panayırlarında hacc günlerinde ticaret ediyorlardı. Çünkü onların geçimleri buna bağlıydı. İslâmiyet gelince, onlar hacc mevsiminde izin almadan ticaret yapmayı uygun bulmadılar. Böylece Allah'ın Resulüne bu konuda soru sorunca, bu âyet nazil oldu.

Dördüncü Rivayet: Mücahid, câhiliyye devrindeki insanların Arafat ve Minâ'da alışveriş yapmadıklarını; bunun üzerine de bu âyetin nazil olduğunu söylemiştir.

Bu sözün doğruluğu sabit olunca, biz deriz ki, bu görüşü benimseyenlerin pek çoğu âyeti hacc günlerinde yapılan ticârete hamletmişlerdir. Ebu Müslim ise, ayeti haccdan sonraki duruma hamlederek şöyle demiştir: Hak Teâlâ'nın âyetinin takdiri, "Bütün hacc fiilleri hususunda benden korkunuz. Bundan sonra size, Rabbinizin fazlından rızık talep etmenizde hiçbir günah yoktur" şeklindedir.

Bunun bir benzeri de Allah'u Teâlâ'nın,

"Namaz sona erince, yeryüzüne dağıhn ve Allah'ın fazlından rtzık talep edin" (Cuma. 10) âyetidir.

Bil ki Ebu Müslim'in bu görüşü birçok bakımdan zayıftır:

1) Hak Teâlâ'nın, ifâdesinde ki fâ harfi, bu ayrılışın Allah'ın fazlından istifade etmenin sona ermesinden sonra olduğuna delâlet eder. Bu da, ticâretin hacc zamanında meydana geldiğine delâlet eder.

2) Âyeti, şüphe olan bir yere hamletmek, şüphe bulunmayan bir yere hamletmekten daha evlâdır. Şüphe mahallinin, hacc zamanında ticâret yapmak olduğu malûmdur. Ama haccı ifa ettikten sonra herkes ticâretin helâl olduğunu bilir.

Ebu Müslim'in haccı namaza kıyas etmesine de şu şekilde cevap veririz: Namazın ef'âlî, birbirine bağlı şeylerdir. Bu sebeple namaz esnasında başka şeylerle meşgul olmak doğru olmaz. Haccın amellerine gelince, bunlar birbirinden ayrı şeylerdir. Hacc sırasında kişi, hacı değilmiş gibi, haccdan önceki durumuna göre hareket edebilir. Koku sürünmenin, elbise giyinmenin ve ben-zeri işlerin haramlığımn devam etmesinden dolayı, haccının hükmünün bütün vakitlerde devam ettiği söylenemez. Çünkü, biz deriz ki bu, nassa karşı yapılan bir kıyastır ve dolayısıyla hükümsüz olur.

İkinci Görüş: Hak Teâlâ'nın, o' buyruğundan maksat, hacc yapan kimsenin, hacc yaptığı sırada, çaresizlere ve düşkünlere yardım etmek ve aç olan kimseleri doyurmak gibi Allah'ın lûtfuna ve merhametine müstehak olmayı gerektiren diğer amelleri yapması, taleb etmesidir. Bu görüş, Ebu Cafer Muhammed İbn Ali el-Bâkır (r.a)'a nisbet edilmiştir. Kâdî bu görüşe, "haccın fiilleri hakkında, "şu vâcib, şu mendûbtur" denilir; vâcib veya mendûb olan şeyler hakkında, "Bu hususta size herhangi bir günah yoktur" ifâdesi kullanılmaz. Bu söz, mubah olan şeyler hakkında kullanılır" diyerek itiraz etmiştir.

Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Bu ifâdenin, sadece mubah olan şeyler hakkında kullanılabileceğini kabul etmiyoruz. Buna delilimiz Cenâb-ı Hakk'ın, "Namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur" (Nisa. 101) âyetidir. Namazları kısaltmak, ulemânın ittifakıyla, mendûb olan şeylerdendir. Yine câhiliyye Arapları, haccda diğer bazı taatların hacca katılmasının hacca zarar vereceği ve onda bir eksiklik meydana getireceği inanandaydılar. İşte bundan dolayı Allah'u Teâlâ, beyanıyla durumun böyle olmadığını bildirmiştir. [156][156]

Üçüncü Mesele

Alimler, taatta noksanlık meydana getiren ticaretin mubah olmadığı hususunda ittifak

---

[156][156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/505-507.

etmişlerdir. Ama, ibadette ve taatta noksanlık meydana getirmeyen ticaret, terkedilmesi evlâ olan mubahlardandır.. Çünkü Allah'u Teâlâ,
"Onlar ancak, dini sadece Ona has kılarak, Allah'a ibâdet etmekle emrolundular" (Beyyine, 5) buyurmuştur.
İhlas, kişiyi o fiili yapmaya, sadece o fiilin bir ibâdet olmasının teşvik ve sevk etmesi halidir.
Yine Cenâb-ı Hak hadis-i kudside, "Ben, şirkten (ortaklıktan) müstağni olanların en miistağnislytm.. Kim, bir tâat yapıp benden başkasını ortak koşacak olursa o kimseyi şirkiyle başbasa bırakırım.. " buyurmuştur. Netice olarak haccdaki ticaret konusundaki müsaade, ruhsat yerine geçen bir izindir diyebiliriz. 157[157]

Meş'ar-i Haramda Allah'ı Anmak

Hak Teâlâ'nın, "Arafat'tan ayrılınca,Meş'âr-i Haram yanında Allah'ı anınız"ayetinde birkaç mesele vardır: 158[158]

Birinci Mesele

kelimesi, yürürken çok hızlı, sel gibi gitmeyi ifâde eder. Deve geviş getireceği şeyi midesinden geri alıp, ağzında iyice öğütüp yuttuğunda, denilir. Yine kumarda fal oklarını birisi bir araya toplayıp dağınık halde attığında, denir. Su döküldüğü zaman dağıldığı için, ifâdesi de bu manadadır. kelimesi söz için kullanılırsa, söze hızlıca girmek ve söz vecihlerinde tasarruflarda bulunmak manasına gelir. Hak Teâlâ'nın, "O meselenin içine daldığınız vakit..." (Yûnus,61) ayeti de bu manayadır. Bu kökten başıboş insanlara da, denilir ve yine, (Anarşi onları bir araya getirdi) denilir. Göz, yaş döktü manasına, denilir. Buna göre, bu kelimenin aslî manası, "bir şeyin atılması, onun da dağılması'dır" dır. Buna göre ayetteki, kelimesi, sel gibi aktınız, hızlıca dağılıp yayıldınız manasınadır ki bu,kendinizi dağıttınız anlamına gelir. Buna göre, Arapların, (falan yerden kendilerini uzaklaştırdılar ve dökülüp saçıldılar) sözünde olduğu gibi, mef'ûl terkedilmiştir. Hz. Ebû Bekir (r.a)'in şu sözünde de mef 'ul hazfedilmiştir:
"O, devesini sopası ile nodutlayarak Kayravan Vadisi'ne indi." 159[159]

Arafat Hakkında Bilgi

Ayetteki, kelimesi, kelimesinince mîsidir. Tek bir bölge bu isimle adlandırılmıştır. Bu, Arapların, (eski elbise), (Ondabir tencere) ve, (Uzak yer) demeleri gibidir. Buna göre, bu kelimenin takdiri, "Sanki o yerin her parçası bir "Arafe" olup, bu parçaların toplamına "Arafat" denmiştir" şeklindedir. "Bu kelimede, gayr-ı munsarıflık sebeblerinden olan alemlik ve müenneslik bulunduğuna göre gayr-ı munsarıf olmalı değilmiydi?"deniiirse, biz deriz ki: Bu kelime, aslında, herbir parçası "arafat" diye adlandırılan birçok parça toprağın adıdır. Bu izaha göre, bu kelime alem (özel isim) değildir. Sonra bu kelime, bu parçaların hepsine birden alem kılınmıştır. Bundan dolayı Araplar bu kelimeyi, gayr-ı munsarıf olmayan aslına göre kabul etmişlerdir. 160[160]

Terviye Günü Hakkında Bilgi

Bil ki zilhicce ayının sekizinci günü "terviye"; dokuzuncu günü de "arefe" diye adlandırılmıştır. Bu hususî yer de "Arafat" diye adlandırılmıştır. Alimler, bu isimlendirmenin sebebleri hususunda şu görüşleri beyân etmişlerdir: "Yevmu't-terviye" hususunda iki görüş vardır:

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/508.
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/508.
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/508-509.
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/509.

a) Bir kimse tefekkür edip, fikir ve görüşler beyan ettiği zaman kullanılan, kökünden alınmıştır.
b) Bir kimse susamış birisine su verdiği zaman söylenilen, kökünden alınmıştır.
Birinci görüş hususunda üç açıklama vardır:
1) Hz. Adem (a.s)'e Kabe'yi yapması emrolundu. Onu yapıp bitirince tefekkür ederek şöyle dedi: "Ya Rabbi, her çalışanın bir ücreti vardır. Buna göre, bu işten dolayı benim ücretim nedir?" Cenâb-ı Hak da buna karşılık olarak: "Sen Kabe'yi tavaf ettiğin zaman, tavafının ilk şavtına karşılık günahlarını bağışlarım" dedi. Âdem (a.s), "Ya Rabbi, arttır!" dedi. Allah da buna karşılık, "Senin zürriyetin Kabe'yi tavaf ettikleri zaman, onları da bağışlarım" dedi. Hz. Adem,"Arttır yâ Rabbi" dedi. Hz. Allah da, " Senin zürriyetinden muvahhid olup da Beyt'ini ziyaret edenlerden, mağfiret talep eden herkesin günahını bağışlarım" dedi. Âdem (a.s) de cevaben, "Yeter Rabbim, yeter!" dedi.
2) İbrahim (a.s), terviye gecesinde rüyasında sanki kendisinin oğlunu kurban ettiğini gördü. "Bu rüya Allah'tan mı şeytandan mı?" diye düşünerek sabahladı. Arefe gecesi de, rüyasında oğlunu kurban etmesi emrolununca, " Bildim ya Rabbi, o rüya sendendir" diye sabahladı.
3) Mekkeliler terviye günü Mina'ya çıkarlar ve ertesi günü Arafât'da dile getirmek istedikleri duaları iyice öğrenirlerdi.
İkinci görüşe gelince, bu hususta da üç izah vardır:
1) Mekkeliler, taşradan gelen hacılar için su saklıyorlardı. Hacılar, terviye gününde yolculuğun sıkıntılarından kurtuluyor.bol suya kavuşuyor ve yolda göğüs gerdikleri su sıkıntısının peşinden böylece hayvanlarını böl bol suluyorlardı.
2) Onlar arefe günü için terviye gününden su hazırlıyorlardı.
3) Günahkârlar, Allah'ın rahmet denizlerine ulaşan susamış kimseler gibidir. Onlar bu sebeble, Allah'ın rahmet denizlerinden kana kana içerler.. 161[161]

Terviye Gününün Fazileti

Bu günün faziletine gelince, buna, telie Yemin olsun" (Fecr. 3) ayeti delâlet eder. İbn Abbas (r.a)'dan, ayetteki, £üJı kelimesinin terviye ve arefe günü; jîjİİ kelimesinin ise Kurban bayramı günü manasına olduğu rivayet edilmiştir.
Ubade b. Sâmit (r.a)'den de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Kurban bayramının on gün orucunun, her bir günü bir aya bedeldir. Terviye günü oruç tutan kimse için bir sene, arefe günü oruç tutan İçin de iki sene (oruç sevabı) vardır."
Enes (r.a), Hz.Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:
"Kim Terviyegunü oruç tutarsa, Allah ona, Eyyûb (a.s)'ün belâlara sabrına karşı verdiği mükafaatın aynısını verir. Kim de arefe günü oruç tutarsa. Al' lan ona, Hz. İsâ (a.s)'ya verdiği mükâfaat kadarım verir." 162[162]

Arefe Gününün Öteki İsimleri

Arefe gününün on ismi vardrr. Bunlardan beşi, sadece bu gün için kullanılır. Diğer beşi ise, hem bu gün için, hem de başka şeyler için kullanılır. İik beş isim şunlardır:
1) Arefe. Bu ismin iştikakı (türetilişt) hususunda üç görüş vardır:
a) Bu, "ma'rifet" masdarından türetilmiştir. Bu hususta da sekiz görüş vardır:
a1) Bu, İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür. Buna göre, Hz. Âdem ve Havva, arefe günü birbirleriyle karşılaşıp birbirlerini tanıdıkları için, bu güne "arefe", karşılaştıkları yere de "Arafat" denilmiştir. Bu böyledir, çünkü onlar cennetten yeryüzüne indirildiklerinde, Hz. Adem, Serendib Adası'na; Hz. Havva Cidde'ye; iblis Nîsân'a; yılan da İsfahan'a indiler. Allah Teâlâ, Hz. Adem'e haccetmesini emredince, Arafât'da Hz. Havva ile karşılaştılar ve birbirlerini

---

[161] 161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/509-510.
[162] 162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/510.

tanıyıverdiler.

a2) Cebrail (a.s), Hz. Adem (a.s)'e haccın menâsikini öğretmiştir. Hz. Adem (a.s) Arafat'ta dururken, Cebrail (a.s) ona, "öğrendin mi?" dedi; O da "Evet" dedi. Bundan dolayı, burası "Arafat" diye isimlendirildi.

a3) Hz. Ali, İbn Abbas, Atâ ve Süddi'nin görüşüne göre, buraya, Hz. İbrahim (a.s), daha önceden bildiği sıfat ve niteliklerine bakarak, Arafat'ı gördüğünde, orayı hemen tanıyıverdiği için, buraya "Arafat" denilmiştir.

a4) Hz. Cebrail, Hz. İbrahim'e, haccın menâsikini öğretip, onu Arafat'a ulaştırınca, ona, "Nasıl tavaf edeceğini ve nerede vakfe yapacağını anladın mı?" deyince, Hz. İbrahim (a.s.), "Evet" dedi.

a5) Hz. İbrahim,oğlu İsmail ile onun annesi Hacer'i Mekke mıntıkasında bırakıp Şam'a dönünce, senelerce bunları bir daha görmemiştir. Daha sonra bunlarla bir arefe günü Arafat'ta karşılaşmışlardır.

a6) Biraz önce zikrettiğimiz, Hz. İbrahim'in rüyası meselesi.

a7) Hacılar Arafât'da arefe günü vakfe yaptıkları zaman, birbirleriyle tanışırlar.

a8) Hak Teâlâ, bu günde hacılara mağfiret ve rahmetini bildirir.

b) "Arafe" kelimesi, masdarından iştikak etmiştir. Çünkü hacılar Arafât'da vakfe yaptıkları zaman Allah'ın rubûbiyyet, celâl, samediy-yet ve müstağni olma vasıflarını; kendilerinin fakir, zelil, miskin ve muhtaç ol Hz.. Adem (as) ile Hz. Havva'nın, Arafât'da vakfe yaparken, "Ya Rabbi biz kendimize zulmettik" dedikleri, bunun üzerine Cenâta-ı Hakk'ın, "İşte şimdi kendinizi bildiniz" buyurduğu söylenmiştir.

c) Bu kelime, güzel koku manasına gelen, kelimesinden türetilmiştir. Nitekim Allah'u Teâlâ, "Onları, kendileri için kokulandırdığı cennete sokar" {Muhammed, 6) buyurmuştur. Bunun izahı şöyledir: Günahkârlar Arafât'da tevbe edince, günah pisliklerinden kurtulur ve tevbeleri sayesinde Allah katından güzel kokular kazanırlar. Hz. Peygamber (s.a.s), "Oruç/unun ağzının kokusu, Allah yanında misk kokusundan daha hoştur"[163][163] buyurmuştur.

2) Kâfirlerin İslâm dini karşısında ye'se düştükleri gün: Yevm-i İyâs.

3) Yevm-i İkmâli'd-Din (Dinin tamamlandığı gün).

4) Yevm-i İtmâmi'n-Nîme, (Nimetlerin tamamlandığı gün).

5) Yevm-i Rıdvan (Rızâ günü). Allah Teâlâ, bu beş ismi şu dört âyetinde toplamıştır:

"İşte bugün kafirler, sizin dininizden ümidlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, Bend&n korkun. Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak müslümanlıga razı oldum (seçtim)..." (Maide, 3). Hz. Ömer ve Ibn Abbas (r.a), bu ayetin arefe günü[164][164] yatsı vaktinde, Hz.Peygamber (s.a.s), İbrahim (a.s)'in vakfeye durduğu yerde, Arafât'da vakfe yaparken, bir cuma günü nazil olduğunu söylemişlerdir. Bu da Veda haccı esnasında oldu. Böylece küfür izmihlale uğradı ve câhiliyenin temelleri yıkıldı. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "İnsanlar kendileri için bu ayette olan şeyleri bilselerdi, gözleri aydın ve sevinçli olurdu" dedi. Bunun üzerine bir yahudî Hz. Ömer'e, "Eğer bu ayet bize nazil olsaydı, bu günü bayram yapardık" dedi. Cevaben de Hz. Ömer, "Biz bunu (değil bir), iki bayram yaptık. Bu iki bayram da, arefeye rastlayan cuma günüdür" dedi.

Müşriklerin ümitsizliğe düşmesinin mânâsına gelince, "Bu, müşriklerin Hz. Muhammed {s.a.s)'in ümmetinin kendi dinlerine dönmelerinden ümidi kesmeleridir." Dini tamamlamanın manası da, Allah'u Teâlâ'nın bundan sonra Ümmet-i Muhammed'e dinî konulara dair başka şeyler emreîmiyeceğidir. Nimeti tamamlaması ise, nimetlerin en büyüğünün din nimeti olduğunu bildirmesidir. Çünkü insan bu nimet sayesinde, cennete girmeye hak kazanır ve ateşten de halâs olur. İşte bu nimet, bu günde tamamlanmıştır. Hak Teâlâ abdest âyetinde de, "Şükredesinîz diye, size olan nimetimi tamamlamak için.." (Maide, 6) buyurmuştur.

Müjdeci gelip, Hz. Yakûb'un yanına gelince, Hz. Yakûb, Hz. "Yusuf'u hangi din üzere bırakıp geldin" dedi. Bunun üzerine müjdeci, "İslam dini üzere" deyince, Hz. Yakûb, "İşte şu anda nimet tam oldu" dedi.

---

[163][163] Buharı, Savm. 2.

[164][164] Buhari. Tefsir, Mâide 3,

"Rıdvan" tn mânasına gelince, bu Allah'u Teâlâ'nın, Ümmet-i Muham-med'in kendisine sarıldıkları din olan İslâm dininden razı olmasıdır. Bu bir müjdedir ki, Allah'u Teâlâ o günde ümmet-i Muhammed'i bununla müjdelemiştir. Binaenaleyh Allah'u Teâlâ'ntn ümmet-i Muhammed'i, kendisinde "dinlerinin tamamlanmasıyla müjdelediği günden daha mükemmel bir gün yoktur. Bu günün, "Bugün size dininizi kemâle erdirdim; size olan nimetimi de tamamladım" (Maide. 3) ayetinden ötürü, bu arefe gününe "yevmu sılati'l-vâsllîn" (Allah'ın rahmetine vasıl olanların vuslat günü); "Allah müşrikler den beridir; peygamberi de.." (Tevbe. 3) ayetinden ötürü, "yevmu katîati'l-kâtı'în" (Allah'ın rahmetinden ümidini kesenlerin ümit kesme günü) ve, "Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik" (Araf. 23) ayetinden dolayı da "yevmu ikâlet-i asri'n-nâdimîn ve kabûl-i tevbeti't-tâibîn" (pişmanlık duyanların bağışlanma ve tevbe edenlerin kabul edilme günü) olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak, rahmetiyle bu günde Hz. Adem'in tevbesini kabul ettiği gibi, yine onun zürriyetinin de tevbesini kabul etmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "O Allah, kullarının tevbesini kabul edendir" (şûra, 25) buyurmuştur.

Yine bu güne, Hak Teâlâ'nın, "İnsanlar arasında haca ilân et; yaya olarak sana gelsinler" (Hacc 27) ve de, "Hacı-larr Allah'ın elçileridir. Hacılar Allah'ın ziyaretçileridir. Ziyaret edilen ve çok kerim olan Allah'a isef kendisini ziyaret edene ikramda bulunması düşer"165[165] haberinden dolayı "yevmu vefdi'l-vâfidîn" (heyetlerin geldikleri gün) adt da verilmiştir.

Arefe gününün diğer beş ismine gelince, bunlar:

1) Yevmu'l-haccı'l-ekber.. (En büyük haccın yazıldığı gün..)- Cenâb-t Hak şöyle buyurmuştur: "Ve bu, haccın en büyük gününde, Allah'dan ve Resulünden insanlara bir ilândır" (Tevbe, 3). Bu,arefe ile "nahr" günü arasında müşterek olarak kullanılan bir isimdir. Sahabe ve Tabiînin ilk nesilleri bu hususta ihtilâf etmiştir. Onlardan bir kısmı, "Bu arefe günüdür; arefe günü hacc-ı ekber günü olarak isimlendirilmiştir; çünkü Arafat'ta vakfe bu günde yapılır. Hacc, arefeden ibarettir. Çünkü hacc yapan kimse arefedeki vakfeye yetişse, fakat haccın diğer menâsikini yerine getirememiş olsa, bu yapamadığı şeylere mukabil kurban kesmesi kâfidir. Bundan dolayı arefe günü, hacc-ı ekber diye isimlendirilmiştir. Hasan el-Bâsrı ise şöyle demiştir:" Arefe, hacc-ı ekber olarak isimlendirilmiştir; çünkü o günde kâfirler ve müslümanlar bir araya gelmişler; yine o günde, bundan böyle artık müşriklerin haccedemiyecekteri ilân edilmiştir". İbn Sirîn de, "Arefe hacc-ı ekber diye isimlendirildi; çünkü bu günde hristiyan ve yahudi bütün milletlerin bayramları ile, müslümanların haccı birleşmiş; bundan ne önce ve ne de sonra birleşmemiştir" demiştir. Onlardan bir kısmt ise şöyle demiştir: Hacc-ı ekber günü, Kurban bayramı günüdür. Çünkü haccın menâsikinin çoğu bu günde ifâ edilir. Vakfeye gelince, bunun gündüz yapılması gerekmeyip, gece yapılması kâfidir. Bu husustaki iki görüş de Hz. Ali ve İbn Abbas vasıtasıyla Hz. Peygamber'den rivayet edilmiştir.

2) eş-Şef..'

3)el-Vetr..

4) Şahid.

5) Meşhûd.. Bu son iki isim, "Şahide ve şahid olunana yemin ederim" (Burûc3>ayetinde geçmektedir. Biz bu isimleri, bu ayetin tefsirinde açıkladık. 166[166]

Arefe Gününün Faziletleri

Bil ki Cenâb-ı Hak, haccın diğer günlerinden ayrı olarak birtakım faziletleri arefe gününe has kılmıştır. Bunlardan birisi şudur:

Allah'u Teâlâ bu günde tutulan oruca çok sevâb vermektedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Terviyegününde (zilhiccenin sekizinci günü) tutulan oruç, bir senelik keffârettir. Arefe

---

165[165] İbn Mice, Menâsik. 5 (II/966)

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/511-514.

gününde tutulan oruç iser iki senelik keffarettir."
Enes'ten rivayet edildiğine göre, zilhiccenin itk on günü için şöyle denilmekteydi: Her güne mukabil bin sevâb verilir. Arefe gününe mukabil ise, on-bin sevap verilir. Daha doğrusu Arafat'da vakfede duran hacının, duâ vaktinde kalbinin kuvvetli, gönlünün dinç ve diri olabilmesi için orucunu açması müstehabtır. 167[167]

Haccda Yapılan Fiillerin Sırasryla İzahı

Ayetin manasına vukûfiyyetin kolay olması için, haccda yapılan işlerin tertibine gerçek bir biçimde işaret etmemiz gerekmektedir. Kim zilhiccede veya ondan önce ihramlı olduğu hatde Mekke'ye girerse, eğer hacc-ı ifrâd veya hacc-ı kıran yapıyorsa, kudüm tavafı yapar. Arafat'a çıkıncaya kadar ihramda kalır. Eğer bu kimse hacc-ı temettü yapıyorsa, tavaf ve sa'y eder, sonra başını tıraş ederek umrenin ihramından çıkar. Arafat'a varıncaya kadar orada kalır. Arafat'a çıkma zamanı, Mekke'nin ortasından hacc için ihrama girer ve Arafat'a çıkar. Mekke halkından hacc yapmak isteyen de bu şekilde davranır. İmâm için sünnet olan, zilhiccenin yedinci gününde, öğle namazını kıldırdıktan sonra bir hutbe îrad ederek, insanlara, yarın sabah namazını kıldıktan sonra Mînâ'ya gitmelerini emretmesi ve onlara yapacakları bu şeyleri öğretmesidir. Sonra hacılar terviye gününde, öğle namazını orada edâ edebilecek biçimde Minâ'ya giderler.
Minâ'da imâmla beraber öğle, ikindi, akşam, yatsı ve arefe gününün de sabah namazını kılarlar. Sonra Sebîr Dağına güneş doğduğu zaman, Arafat'a yönelirler. Arafat'a yaklaştıklarında sünnet olan, Arafat'a girmemeleridir. Daha doğrusu imam Arafat'a yakın olan Nemire'ye gider. Güneş batana kadar orada konaklarlar. Burada imâm iki hutbe okuyarak, hacı adaylarına haccın menâsikini açıklar, onları konaklamalarında çok duâ etmeye, tehliller ve tekbirler getirmeye teşvik eder. Birinci hutbeyi bitirince oturur. Sonra kalkar ve ikinci hutbeye başlar. Aynı anda müezzinler de onunla beraber ezana başlarlar. Hutbesini müezzinlerin ezanlarını bitirmesine denk düşecek biçimde yavaş yavaş okur. Hutbe bitince iner, müezzinler de ezan okurlar; bunu müteakiben imam, hacılara öğle namazını kıldırır. Namazı bitirince derhal kalkarlar ve imam onlara ikindi namazını kıldırır.. Öğleyle ikindiyi cem etme hususunda ittifak vardır. Namazları bitirdikten sonra Arafat'a yönelirler ve taşların yanında vakfe yaparlar. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) de burada vakfe yapmıştı. Orada vakfe yaptıklarında kıbleye yönelerek, güneşin batışına kadar Allah'ı anar ve O'na duâ ederler.
Bil ki vakfe, haccın ancak kendisiyle tamamlandığı bir rükündür. Vakfeyi zamanında ve yerinde yapamayan kimse, haccı da kaçırmış olur, Vakfenin
zamanı ise, arefe gününde güneşin zevâliyle girer ve Kurban bayramının birinci günü güneşin doğmasına kadar devam eder. Bu tamı tamına yarım gün, bir gecedir. Hacılar, bu vakitte burada gece veya gündüz bir an bulunsalar, bu yeterlidir. Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: "Vakfe vakti, Arefe günü fecrin doğuşundan, Kurban bayramı günü fecrin doğuşuna kadar uzar." Güneş battığı zaman imam (reis), hacıları geri çevirir. Akşam namazı tehir edilir, Müzdelife'de yatsı namazı ile birlikte kılınır. 168[168]

Müzdelife Hakkında Bilgi

"Müzdelife" nin böyle isimlendirilmesi hususunda birkaç görüş vardır:
1) Hacılar oraya Mina'dan yaklaşırlar. Bu kelimenin masdarı olan, yakınlık ve yaklaşmak manasınadır.
2) İnsanlar orada toplanmaktadırlar, kelimesi toplanma manasına da gelir.
3) Hacılar, orada durarak Allah'a yaklaşırlar. Müzdelife'ye, denilir, çünkü orada akşam namazı ile yatsı namazı cem edilmektedir. Bu, Katâ-de'nin görüşüdür. Hz. Adem ile Havva'nın, orada

---

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/514-515.
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/515-516.

birbirlerini buldukları söylenmiştir. "Ona yaklaştı" manasına gelmektedir.

İmam, Müzdelife'ye geldiği zaman, akşam ve yatsı namazlarını iki ikâmet ile birleştirir. Sonra hacılar burada gecelerler. Burada gecelemeyen hacıya, bir koyun kurban etme cezası gerekir. Fecr doğunca, hacılar sabah namazını, ilk vaktinde ortalık aydınlanmadan kılarlar[169][169]. Sabah namazını böylece itk vaktinde ortalık ağarmadan kılmak, başka zamanda olduğundan daha müstehabdır. Bu, ittifak edilmiş bir husustur. Hacılar sabah namazını kıldıkları zaman, oradan şeytan taşlamak için küçük taş alırlar. Her şahıs buradan yetmiş küçük taş toplar. Sonra, bir ismi de "Kuzah" olan Meş'ar-i Haram dağına giderler. Bu, Cenâb-ı Allah'ın, "Arafat'tan ayrıldığınızda Meş'ar-i Haram yanında Allah'ı anınız" ayetinde murad ettiği manadır. Bu dağ, Müzdelife'nin, Mina tarafındaki en uç noktasıdır. Eğer mümkün olursa hacı, bu dağın üstüne çıkar, yoksa ona yakın bir yerde durur, Allah'a ham-deder, telbiye ve tekbir getirir. Ortalık iyice ağartncaya kadar bu hal üzere devam eder. Sonra güneş doğmadan önce oradan ayrılır ve Arafe günündeki gibi yürür. Sonra hacılar, buradan Muhassir Vâdisi'ne giderler. Bu vadinin ortasma gelince, binekli olanların, bineklerini hızlandırmaları; yürüyenin de bir taş atımı mesafede hızlıca koşması müstehabtır. [170][170]

Mina'da Yapılacak İşler

Mina'ya geldikleri zaman, vadinin ortasında bulunan Akabe cemresine yedi taş atarlar. Taş atmaya başlar başlamaz telbiyeyi keserler. Akabe cemresine taş attığında, eğer hacının yanında kurban var ise, bu kurban kesilir. Bu sünnetti[171][171] Şayet hacı kurban kesmez ise, bir şey gerekmez. Çünkü çoğu zaman hacının yanında kurban bulunmaz. Kurban kestikten sonra hacı ya başını tamamen tıraş eder, veya saçını kısaltır. Kısaltma, saçların uçlarından almaktır. Tıraştan sonra Mekke'ye gelir, ifâda tavafını yapar. Daha sonra iki rekat tavaf namazı kılıp, Safa ile Merve arasında sa'y eder. Bundan sonra bu günün geri kalan kısmında Mina'ya geri dönülür. Hacıların şeytan taşlamaları için, teşrik gecelerinde Mina'da kalmaları gerekir. Alimler ilk taş atma, tıraş olma ve tavafın yapılması ile ihramdan çıkılacağı hususunda ittifak etmişlerdir. İhramdan çıkmaktan murad, elbise giymenin, tırnak kesmenin ve cima etmenin artık helâl olmasıdır. İşte haccın amelleri hususunda söylenebilecek şeyler bunlardan ibarettir. Allah en iyi bilendir. [172][172]

Beşinci Mesele

Bil ki câhiliye Arapları, Hz. İbrahim (a.s)'in getirdiği hacc menâsikini değiştirmişlerdi. Bu şöyle olmuştu: Kureyş ve diğer kabileler kendilerini "hamaset"
sahibi görmekte idiler. Bu bakımdan dinleri hususunda son derece taassublu idiler. Hamaset, şiddet ve sertlik manasına gelir. Nitekim, ve, denilir. Sonra bunlar, Arafât'da vakfe yapmıyorlar ve de, "Biz Harem'den çıkıp, onu itaat vakti terketmiyoruz" diyorlardı. Başka kabileler ise arefe günü vakfe yapıyorlardı. Bunlar, güneş batmadan önce Arafât' dan ayrılıyorlardı. Müzdelife'de vakfe yapanlar ise, güneş doğduğu zaman oradan ayrılıyorlar ve, diyorlardı. Bunun manası şudur: "Ey Sebir dağı, Müzdelife'den ayrılmamız için güneşi

---

[169][169] Hanefi mezhebine göre sabah namazında müstehab olan ısfar, yanı ortalığın aydınlandığı vakit namaz kılmaktır. Diğer üç mezhebe göre ise tağîîs. yani ilk vaktinde, henüz karanlık iken kılmak müstehabtır Müzdelife gününe mahsus olmak üzere Haneli mezhebi de tağlîsi müstehab görür (Mütercim).

[170][170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/516-517.

[171][171] Müfessirimızin Şafiî mezhebine göre izah ehlini unutmamalıdır. Her hususta not koyup Hanefi ve diğer mezheplerin görüşlerini yazmak işi uzatacaktır. Sunu hatırlatıp, Hanefi mezhebine göre kıran ve temettü haccı yapanın Mina'da kurban kesmesinin vacip olduğuna işaret edelim (Mütercimler).

[172][172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/517.

doğdur." O zaman onlar, yerin altındaki bir mağaraya girerlerdi. Bu, onlar Müzdelife'yi geçip, yer altındaki bir mağaraya ulaştıklarında olurdu. Allah Teâlâ da, her iki uygulanış şeklinde de bunlara muhalefet etmeyi Hz. Peygamber'e emretmiş, güneş battıktan sonra Arafât'dan, güneş doğmadan önce Müzdelife'den ayrılmasını buyurmuştur. Ayet-i kerimede bu anlatılanlara delâlet eden birşey yoktur. Bu anlatılan hükümlere sünnet delâlet etmektedir. 173[173]

Altıncı Mesele

Doğrusu şudur ki, ayet-i kerime, Arafât'da vakfe yapmanın haccda farz olduğuna delâlet etmektedir.
Çünkü ayet-i kerime Arafat'dan ayrıldıktan sonra, Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikretmenin vâcib olduğuna delâlet etmektedir. Arafat'tan ayrılmak, Arafât'da bulunmaya bağlıdır. Vacibin ancak kendisiyle tamamlandığı ve kulun kudreti dahilinde olan şey de aynı şekilde vâcib (farz) dır.
Böylece ayetin, Arafât'da bulunmanın haccın farzı olduğuna delâlet ettiği sabit olur. Arafât'da hacı vakfe yapmadığı zaman, emredilmiş olduğu haccı yapmamış olur. Böylece bu kimse mes'uliyetten kurtulmamıştır. Bu da, Arafât'da vakfe yapmanın şart olduğunu gösterir. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Emredilen bazı şeyleri terketmekle beraber, hacc meydana gelebilir. Fakat, aslolan durum, zikrettiğimiz hususları yerine getirmektir. Bundan ancak, müstakil başka bir delil ile ayrılmak mümkündür. Çoğu âlimler ayette, vakfe yapmanın şart olduğuna dâir bir delâlet olmadığı görüşündedirler. Hasan el-Basri'den rivayet edildiğine göre, Arafât'da vakfe yapmak vâcibtir, fakat hacı Arafât'da vakfe yapamaz ise, bunun yerine Harem-i Şerifin herhangi bir yerinde yapacağı vakfe, onun yerine geçer. Diğer fakîhler ise, bu görüşü yadırgamışlar ve haccın ancak Arafât'da yapılacak vakfe ile tamamlanacağında ittifak etmişlerdir. 174[174]

Müzdelile'de Vakfenin Hükmü

Allah Teâlâ'nın, "Meş'ar-i Haram yanında Allah'ı anınız" ayeti, Meş'ar-i Harâm'da bulunmanın vacib olduğunu gösterir. Arafât'da olduğu gibi, burada da yürümek kâfidir. Meş'ar-i Harâm'da vakfe yapmak sünnettir. Alkame ve Nehâî' nin şöyle dedikleri riayet edilmiştir: "Müzdelife'de vakfe yapmak, Arafât'da vakfe yapmak gibi bir hacc rüknüdür." Bunların delili. ayetidir. Çünkü Arafât'da vakfe yapılacağı, Kur'an'da açıkça zikredilmiştir. Arafât'daki vakfe ya ayetin işareti ile veya sünnet ile vâcib olmuştur. Meş'ar-i Haram hakkında ise ayette kesin emir vardır.
Fakihlerin çoğu, Meş'ar-i Harâm'da vakfenin bir rükün olmadığını söylemişler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Hacc Arafat'da vakfe yapmaktır. Kim Arafât'da vakfe yaparsa, onun haca tamamdır.175[175] ve, "Kim, (arefe günü) Arafat'a yetişirse, o kimse (o senenin) haccma yetişmiştir. Kim de Arafat'a yetişememiş ise, (o senenin) haccını kaçırmıştır" hadislerini delil getirmişlerdir. Yine bu kimseler şöyle demişlerdir: "Ayette de, bizim söylediklerimize işaret edilmektedir. Çünkü Allah Teâlâ "Arafât'dan ayrıldığınız zaman, Meş'ar-i Haram yanında Allah'ı anınız" demiştir. Bu, Müzdelife'de vakfeyi değit, Allah'ı zikretmeyi emretmektedir. Binaenaleyh Meş'ar-i Haram'da vakfe vapmanın, Allah'ı zikirden sonra gelen, talî bir şey olup aslî olmadığı anlaşılmaktadır. Arafât'da vakfe yapmak ise, haccın rüknüdür. Çünkü Allah Teâlâ, "Arafât'dan ayrıldığınız zaman..." buyurmuş, "Arafât'da Allah'ı zikrettikten sonra..." dememiştir. 176[176]

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/517-518..
174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/518.
175[175] Ibn Mâce. Menâsik. 57 (11/1003).
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/518-519.

Sekizinci Mesele

kelimesi, birşeyin bilindiği ve hissolunduğu yer manasındadır. Kelimenin aslı, birşeyi bilip anladığında söylediğin, tabirinden ve, "Ona ulaşanın ve başına gelenin ne olduğunu keşke bilsem" manasındaki, tabirinden alınmıştır. Birşeyin şi'ârı, "Onun alâmetleri ve nişanlan" demektir. Allah Teâlâ, burayı "Meş'ar-i Haram" diye isimlendirmiştir. Çünkü orası, haccın nişanlarından birisidir.
Daha sonra âlimler ihtilâf ederek, bir kısmı şöyle demiştir: Meş'ar-i Haram, Müzdelife'dir. Cenâb-ı Allah Müzdelife'ye bu adı vermiştir; çünkü orada namaz kılınır, vakfe yapılır, gecelenir ve duâ edilir. "el-Bâsît" adlı eserinde el-Vahidîde böyle demiştir. Keşşaf sahibi, "Daha doğrusu, Meş'âr-Î Haram, Kuzah dağıdır. Burası, Müzdelife'nin sınırının sonudur"Bunlardan önceki görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü, ayetindeki fâ harfi, Meş'ar-i Harâm'daki Allah'ı anısın Arafat'tan ayrılışın peşisıra yapıldığına delâlet eder. Bu ise, ancak Müzdelife'de gecelemekte mümkün olur. 177[177]

Dokuzuncu Mesele

Âlimler, Meş'ar-i Haram'da yapılması emrolunan zikir hususunda ihtilâf ettiler. Bazıları, "Bundan mu-
rad, akşam ve yatsı namazını orada cem etmektir. Namaz, bu ayette zikir olarak isimlendirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Beni zikretmen için, namaz kıl" (Tâ-hâ, 14) buyurmuştur. Buna dair delil şudur: Allah'u Teâlâ'nın, ayeti bir emir olup, vücûb ifade eder. Halbuki burada namazın dışında vâcib olan bir zikir yoktur" demişlerdir.
Ekseri âlimler ise bundan muradın teşbih, tahmîd ve tehlîl ile Allah'ı zikretmek olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbas (r.a)'ın bu gecede insanlara bakıp, "İnsanlar bu gecenin kadr-ü kıymetini anlasalardı, hiç uyumazlardı" dediği rivayet edilmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Size hidâyet ettiği için, Allah'ı anınız" ayetinde iki soru vardır. 178[178]

Allah'ı Zikretme Emrinin Tekrar Edilmesindeki Hikmet

Birinci Soru: Cenâb-ı Allah, buyurduktan sonra, niçin ikinci kez, buyurmuştur, bu tekrarın faydası nedir?
Buna birçok şekilde cevap verilir:
1) Bizim inancımıza göre, Allah'uTeâlâ'nın isimleri kıyâsı olmayıp, tevkifidir (vahye dayanır). Binaenaleyh, Cenâb-ı Allah'ın önce söylemiş olduğu, sözü, zikretmeyi emretmektedir. İkinci olarak söylediği, sözü ise, Allah'ın kendisinin bize açıkladığı ve onlarla Kendisini zikretmemizi emrettiği isimleri ve sıfatlarıyla zikretmemiz hususunda bir emirdir; yoksa bizim re'y ve kıyas ile zikredeceğimiz isimlerle değil...
2) Hak Teâlâ önce zikri emretti, sonra peşinden, yani,"Allah sizi nasıt İslâm dinine hidayet etmişse, siz de size emrettiğim zikri yapınız" demiştir. Buna göre Allah'u Teâlâ sanki, "Bu nimete şükredenler ol-mantz için, ben size bu zikri emrettim" demiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Allah'ın insanlara, onlar ramazan ayı orucunu tamamladıkları zaman, tekbir getirmelerini emredip, "Günleri tamamlamanız ve, size hidayet ettiği üzere, Allah 'ı ululayıp tekbir getirmeniz içindir..." (Bakara, 185) buyurmasıdır. Cenâb-ı Hak aynı şekilde kurbanlık hayvanlar hakkında da, "Size hidâyet ettiği üzere Allah'ı ululayasınız diye, işte bunları size musahhar kılmıştır" (Hacc, 37» buyurmuştur.
3) Önce gelen, ayeti. Allah'ı dil ile; sonra gelen, ayeti ise, kalb ile zikri emirdir. Bunun iza1-hı şöyledir: Zikir kelimesi Arapça'da iki mânaya gelir: Birisi unutmanın zıddı olan zikir, yani hatırlama; ikincisi de sözle olan zikir, yani söz söylemektir. Unutmanın zıddı olan zikir, "Onu

---

[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/519.
[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/519-520.

hatırlamamı, bana ancak şeytan unutturdu" (Kehf,63)ayetinde geçen zikirdir. Söylemek mânasına olan zikir ise, "Allah'ı atalarınızı andığınız gibi, yahut da daha kuvvetle anınız" (Bakara. 200} ve, "Sayılı günlerde Allah'ı anınız, zikrediniz" (Bakara, 203) ayetlerinde geçen zikirdir. Böylece zikir kelimesinin şu iki mânaya geldiği sabit olmuş olur: Lisân ile zikir ve kalb ile zikir... Kutluğun kemâli de, bu iki zikir ile tamamlanır.

4) İbnu'l-Enbarî, ayetinin mânasının, "Allah sizi nasıl hidayetiyle hatırlamışsa, siz de aynı şekilde O'nu tevhidiyle hatırlayınız" şeklinde olduğunu söylemiştir.

5) Bu ayetlerdeki zikirden muradın, zikrin devamlılığı mânasına olması da muhtemeldir. Onlara sanki şöyle denilmektedir: "Allah'ı zikredin; zikredin O'nu!.." Yani, "O, sizi tekrar tekrar hidayete erdirdiği gibi, siz de O'nutekrar tekrar zikredin!" Bunun neticesi, "Ey iman edenler, Allah'ı çokça anınız" (Ar>zâb,4i)ayetinde bildirilen husustur.

6) Cenâb-ı Allah Meş'ar-i Haram yanında kendisinin zikredilmesini emretmiştir. Bu, şeriatın yüklediği vazifeleri yerine getirmeye İşarettir. Bundan sonra Cenâb-ı Allah, buyurmuştur. Bunun manasıysa, "Zikrin Meş'ar-i Harâm'da yapılması, şeriatın yüklemiş olduğu vazifeleri yerine getirmektir."

Bunu anladığın zaman, hakikat mertebelerine yaklaşmış olursun.. Bu da şu şekilde olur: Kalbin Meş'ar-i Harâm'dan, hatta Allah'ın dışındaki bütün varlıklardan uzaklaşır, Allah'ın celâl ve samediyyet nurlarına gark olur. Zikre müs-tehak sadece O olduğu için ve bu esnada Allah'a yükselme makamında O'nu zikreden ve O'nu övmekle meşgul olan birisi olman sebebiyle bu zikir sana, Allah'a şerefli bir mensûbiyyet kazandırdığı için, Allah'ı zikredersin.. Allah'u Teâlâ önce birincisi, sonra da ikincisini zikretmiştir. Çünkü kul bu durumda, Allah'a yükselme makamında olur ve en aşağı mertebeden en yüksek mertebeye yükselir. Bu makam, sözle izah edilemeyecek ve hayallere sığmayacak kadar şerefli bir makamdır. Bu makama ulaşmak isteyen kimse, kaynağın bizzat kendisine ulaşanlardan olsun, onun sesini ve eserini dinleyip gözetenlerden değil..

7) Birinciden murad, Allah'ın güzel isim ve sıfatlarını zikretmektir. İkinciden murad ise, Allah'ın nimetlerine şükretmekle meşgul olmaktır. Şükürde de zikir mânası vardır. Bundan dolayı şükür de, zikir diye isimlendirilir. İkinci zikrin şükür mânasına geldiğinin delili, Cenâb-ı Allah'ın onu "hidâyet" ile alâkalı kılıp, buyurmasıdır. Bir nimete mukabil olan zikir ise, ancak şükür olur.

8) Alfah'u Teâlâ, buyurduğu zaman, bu zikrin Meş'ar-i Haram bölgesine ve hacc ibâdetine tahsis edilmiş olduğu zan-nedilebilir. Bundan dolayı Hak Teâlâ bu şüpheyi, yani, "Her durumda ve her yerde Allah'ı zikrediniz" buyurarak, izâle etmiştir. Çünkü bu zikir, Allah'ın hidayetine mukabil şükretmeyi gerektirir. Hidâyet nimeti devamlı ve kesintisiz olduğuna göre, aynı şekilde şükrün de devamlı ve kesintisiz olması gerekir.

9) ayetinden murad, Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarının cem edilmesidir. Bundan sonra gelen, ayetinden murad ise "tehlil ve teşbih" tir.

İkinci Soru: ifâdesindeki hidâyetten murad nedir?

Cevâp: Bazıları, "Bu hususî bir ifâdedir. Bundan murad, "Hacc menâsi-kinizde sizi İbrahim (a.s)'in sünnetine döndürmek suretiyle size hidâyet ettiği gibi..." manasıdır" demişlerdir. Bazıları da, "Bilakis bu, âmm olan bir ifâdedir. Ve, Allah'ı, melekleri, kitapları, peygamberleri ve şeriatları bilip tanıma hususundaki bütün hidâyet nevilerini içine alır" demiştir.

Üçüncü Soru: ifâdesindeki zamir neye aittir?

Cevap: Bunun, kelimesine râci olması mümkündür. Buna göre takdir, "Gerçekten, size hidâyet etmeden önce, delâlette olanlardan idiyseniz de..." şeklindedir. Bazıları da, "Bu Kur'-an'a râcidir ve takdiri de şu şekildedir: "Siz gerçekten Allah size bu kitabı indirmeden önce, sapıklardan idiniz. Allah'u Teâlâ nasıl sizi, içinde dininin alâmet ve esaslarını beyan ettiği kitabıyla hidâyete erdirdiyse, siz de öylece (ondan ötürü) Allah'ı zikredin.." demişlerdir.

Allah'u Teâlâ'nın, ayeti hususunda Kaffâl (r.a) şöyle demiştir: " Bunda iki vecih bulunmaktadır:

1) Siz daha önce ancak sapıklar idiniz..

2) Nitekim siz, daha önce sapıklardan idiniz. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, "Her nefsin mutlaka bir bekçisi bulunmaktadır" (Tarık, 4) ve, "Biz senin, muhakkak ki yalancılardan olduğunu zannediyoruz" (Şuârâ, 186) ayetleri gibidir. 179[179]

"Sonra, insanların çıktığı yerden çıkınız ve Allah'tan bağışlanmanızı dileyiniz. Muhakkak ki Allah çok bağışlayla, çok merhamet edicidir" (Bakara, 199)
Ayette geçen, emrinin tefsiri hususunda iki görüş vardır:
a) Bundan maksad, insanların Arafat'tan sel gibi akmalarıdır. Bu görüşte olanlar ihtilâf etmişlerdir. Buna göre, bunların çoğu, bu ayetin Kureyş ve onların müttefiki olan hamaset sahibi kabileler için bir emir olduğu görüşündedirler. Bu böyledir, çünkü onlar Vakfe için Müzdetife'den öteye geçmiyorlardı. Bu görüşte olanlar şu hususları delil getirmişlerdir:
1) Harem-i Şerif, başka yerlerden daha şereflidir. Bu sebeple, onun içinde vakfe yapılmasının daha evla olması gerekir.
2) Bu kabilelere diğer insanlara karşı üstünlük taslayarak, "Biz, ehlu'l-lahız, dolayısıyla Allah'ın haremini helâl saymayız" diye övünüyorlardı.
3) Bu kabileler, vakfe yerinin Harem bölgesi değil, Arafat olduğunu kabul etselerdi, bu.Harem için bir eksikliği vehmettirirdi. Daha sonra da bu eksiklik, onlarla alâkalı olurdu. İşte bundan dolayı, kendilerine hums denen (Kureyş, Kinâne, Huza'a, Sakif, Heysem, Benû Amir ve Benu Nasr) kabileler, sadece Müzdelife'de vakfe yapıyorlardı. İşte bunun üzerine, Hak Teâlâ, onlara Ara-fât'da vakfe yapmalarını ve diğen insanlar gibi oradan sel gibi akıp gelmelerini emretmek için bu ayeti indirmiştir.
Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ebu Bekir (r.a)'i hacc emiri yapınca, ona insanları Arafat'a çıkarmasını emretmişti.
Hz. Ebu Bekir hacc için gidince (Müzdelife'de) bu kabilelere rastladı ve onları bırakıp gitti. Bunun üzerine, bu kabileler Hz. Ebu Bekr'e, "Nereye gidiyorsun? Burası senin ecdadının ve kavminin (vakfe) makamıdır. Bundan dolayı gitmemelisin" dediler. Fakat o, onlara yüz vermedi, Allah'ın emri üzere Arafat'a gitti, vakfeyi orada yaptı ve diğer insanlara da Arafât'da vakfe yapmalarını emretti. Bu izaha göre, ayetinin manası, "Sizin sel gibi akışınız, Arafât'da vakfe yapan insanların, sel gibi aktığı yerden olsun" şeklinde olur.
Bu ayetten muradın, Arafat'dan sel gibi akıp gitmek olduğunu söyleyenlerin bazısı, ayetteki, emrinin bütün insanlar için umûmî bir
emir olduğunu; "İnsanların sel gibi aktığı yerden" ta-birindeki "insanlardan" maksadın Hz. İbrahim (a.s) ile Hz. İsmail (a.s) olduğunu, çünkü bu ikisinin sünnetinin (adetinin) Arafât'dan sel gibi (hızlıca) aktp gelmek olduğunu söylemişlerdir.
Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), câhiliyet çağında da vakfesini Arafât'da yapıp, "hums" denen bu kabilelere muhalefet ediyordu. Cemî bir ismi, kendisine uyulan bir reis olan tek bir şahsa vermek caizdir. Bu, tıpkı "İnsanlar onlara dedi..." (ali imran, 173), yani, "Nu'aym b. Mes'ud onlara dedi" ve, "İnsanlar size karşı ordu topladılar" (ali imran, 173); yani "Ebu Süfyan, sizin için ordu topladı "ayetlerinde olduğu gibidir.180[180] Cemî bir ismi, meşhur bir kimse için kullanmak, bilinen bir mecaz şeklidir. "Biz, o Kur'an'ı Kadir gecesinde indirdik" (Kadr. 1) ayetinde, "Biz" ifâdesi de bu kabildendir.
Ayet-i kerimede, Kaffâl, (rh.a)'ın zikrettiği üçüncü bir izah tarzı daha vardır. O da şudur: "İnsanların sel gibi aktığı yerden" ifâdesi, bu sel gibi akışın Arafat'tan olmasının, çok eski ve geçmişi uzun bir durum olmasından, bunun dışındakilerin ise, daha sonradan uydurulmuş bid'atlar olmasından ibarettir. Nitekim, birşeyin eskiden beri yapıldığını ifâde etmek için, "Bu, insanların çok eskiden beri yaptığı şeylerdendir" denilir. "Bu tabirden (ifâzadan) maksad, Arafat'tan geliş" diyenlerin yaptıkları izahların tamamı bu kadardır.
b) Bu husustaki ikinci görüş, Dahhâk'ındır. Buna göre, bu sel gibi akıştan murad, Kurban bayramının birinci günü, güneş doğmadan önce, şeytan taşlamak ve kurban kesmek için

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/520-522.
180[180] Yani bu ayetlerde geçen nâs kelimesi, umum lâfzı olup bütün insanlara şâmil ise de aslında murad hâstır. yani muayyen insanlardır (Mütercim).

Müzdelife'den Mina'ya doğru olan akıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, ayetindeki, ifâdesi ile kastedilenler, Hz. İbrahim, İsmail ve bunlara tabî olanlardır. Bu şöyledir: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de getirdiği gibi, güneş doğmadan önce Müzdelife'den hızla (Mina'ya doğru) giderlerdi. Müzdelife'de vakfe yapan Araplar ise, güneş doğduktan sonra Müzdelife'den hızla hareket ederlerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah müslümanlara, Hz. İbrahim ve İsmail (a.s)'in hızla hareket ettiği vakitte, Müzdelife'den sel gibi akmalarını emretmiştir.

Bil ki iki görüşten herbirinde bazı müşkiller bulunmaktadır: Birinci görüşe göre söz konusu olan müşkil: Cenâb-ı Hakk'ın, emrinin zahiri, harfinden dolayı, kavl-i şerifinin delâlet ettiği, "ifâda" (sel gibi akma, çıkma) dan başka bir "ifâda" olmasını gerektirir. Şayet, kavline atfedilmekle beraber, bu ayetten murad "Arafat'tan sel gibi akma" olsaydı, bu bir şeyin kendisine atfedilmesi olurdu ki, böyle bir şey caiz değildir. Bir de buna göre cümlenin takdiri şöyle olurdu: "Siz Arafat'tan seller gibi aktığınızda.., sonra Arafat'tan seller gibi akınız!.." Böyle bir şey ise caiz değildir.

İmdi eğer: "Tertip bakımından bu ayet, kendisinden önceki ayetten daha önce gelir. Bu tertibin takdiri de şöyledir: "Bu tertibe göre, bu ifâda'nın o ifâda, aynı ifâda olması sahih olur" denilmesi niçin caiz değildir? denilirse deriz ki:

Bu her ne kadar muhtemel ise de, aslolan onun böyle olmadığıdır. Sizin söylediğinize gerek kalmaksızın sözü ikinci görüşe hamletmek mümkün olduğunda ise, böyle takdiri gerekli görmeye bizim ihtiyacımız olmaz..

İkinci görüşe göre söz konusu olan müşkil: Bu görüş ancak, ayetindeki, lâfzını zaman manasına hamlettiğimiz halde doğru olur. Bu ise caiz değildir; çünkü bu ifâde zamana değil, mekâna has kılınmıştır.

Birinci görüş sahipleri görüşleriyle ilgili müşkile şöyle cevap vermişlerdir: Ayette geçen, edatı, "(7/r m/s/n o sa/p yo/cu^ ned/r? KÖ/ey/ azâd etmek veya bir açlık gününde akraba olan bir yetimi ya da toprağa belenmiş bir yoksulu doyurmaktır.. Sonra da, iman edenlerden olmaktır" (Beied. 12-17), yani o kimse bütün bu yaptıklarıyla beraber, aynı zamanda mü'minlerden idi, ayetindeki ii gibidir. İnsan bir başkasına,meselâ, "sana bugün şunu şunu verdim; sonra sana dün, şu şeyi de vermiştim" der. Burada geçen "sonra" kelimesinin ifâde ettiği mânâ, bir haberin diğer haberden sonra verildiğini belirtmektir. Yoksa, ile haber verilen şeyin, önce haber verilen şeyden daha sonra meydana geldiğini haber vermek değildir.

İkinci görüş sahipleri, kendileriyle ilgili müşkile şöyle cevap verirler: Bir zarf edatınt, zamana veya mekâna tahsis etmek, gerçekten son derece birbirine benzeyen şeylerdir. Bundan dolayı, bunlardan birisi için kullanılan lâfzı, mecaz yoluyla diğerinde de kullanmak tuhaf görülmez.

Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsanların sel gibi aktığı yerden" tâbirindeki "insanlar" dan muradın, ya Arafat'ta vakfe yapan kimseler veya İbrahim ve İsmaîl aieyhimesselâm ile onlara tâbi olanlar olduğu söylenmiştir.

Bu hususta üçüncü bir görüş daha vardır ki bu, Zührî'nin şu görüşüdür: "Bu ayetteki "insanlar" kelimesinden murad, Hz. Adem (a.s)'dir.Zührîbu görüşüne Said İbn Cübeyrin, "Sonra, o unutanın çıktığı yerden çıkınız" şeklindeki kıraatini delil getirmiş ve şöyle demiştir: Bu kimse, kendisine emredilen şeyi unutan Adem (a.s)'dir. Said İbn Cübeyrin bu kelimeyi, yâ harfine mukabil kesre ile yetinerek, sîn harfinin kesresiyle.

şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Buna göre ayetin manası, "Arafat'tan senler gibi çkıış, çok eski olan bir şeriattır. Binaenaleyh onu sakın terketmeyiniz.." şeklindedir. 181[181]

İstiğfarın Lüzum ve Önemi Hakkında

Allah'u Teâlâ'nın, "Ve Aîlah'dan bağışlanmanızı dileyin" buyruğundaün murad, kalb ile yapılan tevbenin yanısıra, dil ile yapılan istiğfardır. Bu da, kulun Allah'a taat hususundaki her türlü kusuruna pişman olup, bir daha kusur işlememeye azmetmesi, bundaki maksadının da,

---

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/523-526.

dünya menfaatlarını değil, ancak Allah'ın rızasını elde etmek olmasıdır. Nitekim kelime-i şehâdeti söylemek ancak, kalb huzur içinde ve uyanık olup, bunların da mânasına vâkıf olduğu zaman fayda sağlar. Kalb ile tevbe bulunmaksızın, sırf lisan ile yapılan istiğfar, faydadan ziyâde zarara daha çok yakındır.

İmdi eğer: "Çoğu zaman içlerinde günah işlemeyip, o esnada da istiğfara ihtiyacı olmayan kimseler bulunduğu halde, Cenâb-ı Allah niçin kayıtlamak-sızın istiğfarda bulunmayı emretmiştir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Eğer insan günahkâr ise, istiğfarda bulunmak vâcibtir. Eğer günahkâr değilse bile, en azından vâcibleri edâ ve yasaklardan sakınma hususunda, ondan bazı kusurların sadır olmuş olması da mümkündür. Binaenaleyh, bu kimsenin muhtemel olan bu kusurları düşünerek, istiğfar etmesi gerekir. Eğer insan, Allah'a taat hususunda hiçbir şekilde kendisinden bir kusurun sâdır olmadığına kanaat getirirse, bilsin ki bu, insan için imkânsız gibi bir şeydir. Tek bir amel hakkında bu kat'î hükmü vermek mümkün olmayınca, bütün ömrü dolduran1 ameller hakkında nasıl düşünülebilir? Bu hataların daima olabileceği düşünülerek, kişinin istiğfarda bulunması vâcibtir. Bu böyledir, çünkü kulların ibâdeti, her halükârda Cenâb-ı Allah'ın şanına yaraşır değildir. İşte bundan dolayı melekler, "Ey Rabbimiz, seni tenzih ve teşbih ederiz.. Sana lâyık olduğun şekilde ibâdet edemedik.." demişlerdir. Binaenaleyh, bu cihetten de istiğfar gerekli olan bir ibâdettir. İşte bunun içindir ki Hz. Peygamber, "Muhakkak ki benim kalbim bazan dumanlanır. Ben muhakkak ki gece ve gündüz Allah'a yetmiş kere istiğfar ediyorüm"182[182] buyurmuştur.

Allah'u Teâlâ'nın, 'Muhakkak ki Allah gafur ve rahimdir" ayetine gelince, sen, ve, kelimelerinin mübalağa ifâde ettiğini öğrenmiştin. Sonra, bu ayette iki mesele vardır: 183[183]

Birinci Mesele

Bu ayet, Allah'u Teâlâ'nın tevbe edenin tevbesini kabul ettiğine delâlet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ, günahkâra istiğfarı emredip, sonra kendisini mağfireti ve rahmeti çok olan bir zat olarak vasfedince bu, kat'î olarak O'nun bu istiğfar eden kimseyi bağışlayacağına ve O'nun rahmet ve kerem ipine tutunan bu kimseye rahmet edeceğine delâlet eder. 184[184]

İkinci Mesele

İlim erbabı bu ayette va'adolunan mağfiret hakkında çeşitli görüşler ifâde etmişlerdir: Bazıları bunun,

Arafat'tan ayrılıp Müzdelife'ye giderken olduğunu; diğer bazıları da, Müzdelife'den ayrılıp Minâ'ya giderken olduğunu söylemiştir. Bu ihtilâfın sebebi, daha önce zikrettiğimiz gibi, l^aii 1) "Sonra seller gibi akınız" kavlinin her iki manaya da muhtemel olmasıdır. Kaffâl (rh.a) şöyle demiştir:" İkinci görüş, Nflfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiği şu haber ile kuvvet bulur: "Allah'ın Resulü (s.a.s) arefe gününün akşamında, bizlere hi-tab ederek şöyle buyurdu:

"Ey insanlar, Allah (azze vecelle) , şu makamınızda size muttali olup sizin iyilik yapanlarınızın taâtlannı kabul etmiş; iyilik yapanlarınızın hatırına da, günahkâr olanlarınıza bağışta bulunmuştur. Birbirinize karşı işlemiş olduğunuz haksızlıkların karşılığı ise, O'nun katındadır. Siz, Allah'ın ismi üzere çıkınız, seller gibi akınız."

Bunun üzerine sahâbe-i kiram, "Ya Resûlullah, dün bizimle üzüntülü ve gamlı bir biçimde çıktın, ifâda yaptın.. Bu gün ise, sevinçli ve mesrur bir biçimde çıktın!.." deyince Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu:

"Ben, Rabbimden dün bir talebte bulunmuştum da, O da bunu bana vermemişti* Ondan, kulların birbirlerine karşı işlemiş oldukları haksızlıkları (bağışlamasını) dilemiştim. O da, bunu

---

182[182] Müslim, Zikir, 41 (4/2075).

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/526-527.

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/527.

kabul etmemişti. Bugün ise, Cebrail bana geldi ve şöyle dedi:" Rabbİn sana selâm söylüyor ve diyor ki: Kulların birbirlerine karşı işlemiş oldukları haksızlıkların karşılıkları, benim uhdemdedir." 185[185]

Hacc'da Allah'ı Zikretmek

"Hacc menâsikinizi yaptığınız zaman, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha şiddetli bir biçimde Allah'ı anınız." (Bakara. 200). 186[186]

Nüzul Sebebi

Bu ayette birkaç mesele vardır:
İbn Abbas (r.a), şunu rivayet etmiştir: Araplar hacclarını tamamlayınca teşrik günlerinden sonra Minâ Mescİdi'yle dağı arasında dururlar ve onlardan her
biri atalarının cömertlik, kahramanlık ve sıla-i rahim
gibi faziletlerini sayıp dökerler, bu hususta şiirler okurlar ve nesirler söylerlerdi. Böyle yapmakla onlardan herbiri seleflerinin yaptıklarıyla şöhret ve üstünlük elde etmek isterlerdi. Cenâb-ı Allah onlara İslâm dinini lütfedince, onlara daha önce nasıl atalarını anıyorlar idiyse, aynı şekilde Rablarını anmalarını emretti.
Kaffâl, tefsirinde İbn Ömer(r.a)'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:" Hz. Peygamber (s.a.s), Fetih Günü, Kusvâ isimli devesi üzerinde Kabe'yi tavaf etti, elindeki değneği ile Hacer-İ Esved'ı selâmladı, sonra Cenâb-ı Allah'a ham-dü sena edip,
"İmdi.. Ey insanlar, Allah'u Teâtâ sizden câhüiyye taassubunu ve tefrika ve zaafım gidermiştir. Ey insanlar! İnsanlar ancak iki kısımdır: İyi muttaki ve Allah katında değerli olanlar; bir de günahkâr, şakî ve Allah katında değersiz olanlar" dedi ve sonra, "Ey insanlar biz sizi bir erkek ve dişiden yarattık" (Hucurat, 13) âyetini okuyarak, 'İşte sözümü söylüyor; hem kendim hem de sizler için Allah'tan bağışlanma diliyorum"187[187] buyurdu.
Süddî'den rivayet edildiğine göre, Araplar Minâ'da iken haccı bitirdiklerinde, onlardan birisi "Allah'ım, muhakkak ki benim babamın kazanı çok büyük, tenceresi geniş ve malı çok idi. Ona verdiğin gibi, bana da ver" diye duâ ediyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Aliah bu ayeti indirmiştir. 188[188]

İkinci Mesele

Bil ki ayette geçen, l£sl fiili, eğer bizzat İnsanın kendi işine bağlanırsa, bundan murad o fiili tamamlamak ve bitirmek olur. Ama başka birisinin fiiline bağlanırsa bundan murad, mecbur tutmak, lüzumlu, gerekli kılmak olur.
Birincisinin misâli "Ve onları, yedi kat gökler olarak iki günde tamamladı" (Fussilet. 12) ve, "Namaz bittiğinde..." (Cuma 10) ayetleriyle Hz. Peygamber'in,"Kaçırdığınız ibâdetleri, tamamlayıp ikmâl ediniz"'189[189] hadisidtr.Bu mânada olmak üzere, bir mahkeme ve davayı hallettiği zaman hâkim hakkında, "İkisi arasındaki davayı bitirdi, halletti" denilir. İkincisinin misâli, "Ve Rabbim hükmetti, vâcib kıldı..." (isrâ, 23) ayetidir.
Bu kelime bildirmek ve ilâm mânasında kullanıldığında,bundan murad yine vâcib kılmak, ilzam etmek mânâsıdır. Nitekim şu ayette bu manaya gelmektedir. "Ve, İsraîloğuüanna kitâbda... vâcib kıldık" (isrâ, 4), yani "Onlara bildirdik."
Bu sabit olunca biz deriz ki, ayeti, ancak haccın, özellikte bütün yönlerden bitirilmesi

---

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/527-528.
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/528.
187[187] Benzeri bir hadis için bkz. Tirmizi, Tefsir, 50 (5/389).
188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/528-529.
189[189] Buhâri, Ezan. 20; İbn Mâce, Mesâcid, 14 (1/255).

anlamına muhtemeldir. Bu husustaki çoğu açıklamalar daha önce geçmiştir. Bazı alimler ise bundan muradın, "Allah'ı haccın menâsiki esnasında zikredin" manası olabileceğini söylemişlerdir. Buna göre bu zikirden murad, insanların Arafat'ta Meş'âr-i Haram'da, tavafta ve sa'y sırasında yapmakla emrolundukları dualardır. Bu takdirde, ayeti, sanki şu söz gibi olur: "Sen haccettiğin zaman, tavaf et ve Arafat'ta vakfe yap!.."

Bunu söyleyen kimse bu ifâdeyle, bu şeylerin haccı bitirdikten sonra olmayıp, bilâkis haccın içinde olduklarını kastetmektedir. Bu görüş zayıftır; çünkü biz, âyetinin haccın her şeyini tamamlamak ve sona erdirmek mânasını ifâde ettiğini açıklamıştık.

Bu ifâde, "Sen haccettiğin zaman, Arafat'ta vakfe yap!" diyen kimsenin sözünden farkıidtr. Çünkü bu kimsenin sözünden maksadı, haccın bitirilmesi değil, hacca başlanıfmasıdır. Bu ayette ise ondan murad, sadece haccın bitirilmesi olabilir, başka bir mâna düşünülemez. 190[190]

Üçüncü Mesele

kelimesi, masdar olan, kelimesinin çoğuludur ve, manasındadır. Buna göre ayetin anlamı, "Siz haccda emrolunduğunuz ibâdetlerinizi tamamladığınız zaman...." şeklindedir. Eğer sen bu kelimeyi "ibâdet yapılan yer" anlamında olan, kelimesinin çoğulu kabul edersen, o zaman da ayetin takdiri, "İbâdet yerlerinizin amellerini bitirdiğinizde..." şeklinde olur. Buna göre burada, muzâf olan kelimesi hazfedilmiştir.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, bazı müfessirler şöyle demiştir: Buradaki "menâsik" ten maksat, Allah'u Teâlâ'nın insanlara haccda yapmalarını emrettiği ibâdetlerdir. Mücahid'den "Menâsik'in tamamlanması^ dan muradın, kan akıtmak, (kurban kesmek) olduğu" rivayet edilmiştir. 191[191]

Hacc Menastan Sonundaki Zikir Emrinden Maksad

emrindeki fâ harfi, haccın menâsikinın tamamlanmasının bu zikri gerekli kıldığına de- lâlet etmektedir. Bundan dolayı âlimler, bu zikrin hangi zikir olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunu, kurban keserken yapılan zikir; bazıları da, Kurban bayramı günü ile teşrik günlerinde namazlardan sonra getirilen tekbirler manasında olan zikre hamletmişlerdir. Bu görüşte olanlar, bu zikrin başlangıç ve bitiş zamanı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çünkü bunlara göre, hacc sona erdiğinde, bu tekbirlerin dışında hususi olan başka bir zikir yoktur.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Aksine bundan murad, haccı îfa ettikten sonra insanları daha önceden alışmış olduktan atalarının mefahirleriyle öğünmek için yapmış oldukları zikir ve anılardan onları vazgeçirmektir. Çünkü eğer Cenâb-ı Allah bu ayeti indirmek suretiyle bunu onlara yasak etmemiş olsaydı, onlar bu kınanmış yoldan dönmezlerdi. Buna göre Cer,âb-ı Allah sanki şöyle demiştir: "Haccın vâciblerini yerine getirip tamamladığınız ve ihramdan çıktığınız zaman, atalarınızın hatıralarını değil, Allah'ı çok -ok zikredin!.."

Bazı alimler ise şöyle demişlerdir: Doğrusu bundaı, nurad şudur: "Haccı tamamlamak, duâ ve istiğfara yönelmeyi gerektirir". böyledir, çünkü ailesinden ve vatanından ayrılığa ve, mallarını infâk edip, hacc yolunda meşakkatlara katlanan kimsenin, haccı bitirdikten sonra duâ etmesi, tazarrû-da bulunması, çokça istiğfar etmesi ve herşeyden ilgiyî kesip yalnız Allah'a dönmesi pek münasiptir. Namazı bitirdikten sonra çokça duâ yapmak sünneti de, işte bundan dolayıdır.

Bu hususta beşinci bir vecih daha vardır ki, o da şudur: Bu hacc ibâdetiy-te meşgul olmaktan maksad, nefsi kırmak ve nefsin kötü temayüllerinin etkilerini yok etmektir. Sonra bu azim, bizâtihî kastedilmez; aksine esas maksad onun vesilesiyle, üzerinde Allah'ın celâl nuru tecelli etsin diye, ruh tabakası üzerindeki bâtıl nakışları yok etmektir. Buna göre âyetin manası şöyledir: "Siz menâsikinizi tamamlayıp, beşeriyyet izlerini izâle ettiğiniz ve seyr-i sülük yolundaki engelleyici şeyleri temizlediğiniz zaman artık bundan sonra Allah'ı zikrederek, kalbinizi nurlandırmaya gayret edin".

---

[190] 190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/529-530.

[191] 191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/530.

Buna göre, önce "nefy", sonra da "isbât" söz konusudur. Önce, kalbde hakkın dışındaki kötü adetlerin izleri silinir, sonra kalb Melîk ve Cebbar olan Allah'ın zikriyle nurlandırılır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Atalarınızı andığınız gibi" buyruğuna gelince, bunda birkaç vecih bulunmaktadır:

1) Müfessirlerin çoğunluğunun görüşü olup, buna göre mâna şöyledir: Biz daha önce Arapların haccı bitirdikten sonra, fazilet ve menâkiblerini zikretmek suretiyle atalarını övme hususunda çok Heri gittiklerini zikretmiştik. İşte Cenâb-ı Hak bunun üzerine, "Atalarınızı anmada çok ileri gittiğiniz gibi, Allah'ı anmada da çok mübalağa ediniz; nasıl atalarınızı övmede bütün gayretinizi sarfediyorsanız, bunun gibi Cenâb-ı Hakk'ı övmede, O'nun nimetlerini ve lûtuflarını açıklamada da bütün gücünüzü ortaya koyunuz. Çünkü bu, ataları övmekten daha uygun ve daha mâkûl görünmektedir. Zira yalan yere atalar ile övünülüyorsa bu, dünyada alçaklığı; ahirette de cezayı gerektirir; yok, onların gerçekten var olan mefâhirleriyle övünülüyorsa, bu da kendini beğenmeyi, kibirlenmeyi ve gururu gerektirir. Bütün bunlar, insanı (manen) helak eden şeylerin başlıcalarıdır. Böylece-Allah'ı zikir ile meşgul olmanızın, babalarınızla övünmekle meşgul olmanızdan evlâ olduğu sabit olmuştur. Bu iki meşguliyet arasında bir evleviyyet olmasa bile, en azından eşitlik olur.

2) Dahhâk ve Rebî şöyle demişlerdir: Bu, "Babalarınızı ve analarınızı andığınız gibi Allah'ı anın" manasındadır "Babalar" lâfzı ile iktifa edilmiş, "analar" zikredilmemiştir. Nitekim, "Sıcaktan sizi koruyacak elbiseler" (Nahl, 81) ayetinde, ("soğuk", sıcak altında zımnen zikredilmiştir).

Alimler bunun, çocuğun ilk konuşmaya başladığı zaman "baba, baba" ve "eme, eme" demesi olduğunu, buna göre ayetin manasının, "Nasıl bebek, küçüklüğünde devamlı anne ve babasını zikrediyorsa, siz de aynı şekilde devamlı Allah'ı zikredin" şeklinde takdir edileceğini söylemişlerdir.

3)Ebu Müslim, "babalar" kelimesinin, devamlı anmadan kinaye olarak zikredildiğini söylemiştir. Buna göre ayetin manası şu şekilde olur: "Nasıl insan babasının zikrini hiç unutmuyor ise, aynı şekilde Allah'ın zikrinden de gafil olmaması gerekir."

4) İbnü'l-Enbarî bu ayet hakkında şunu söylemiştir: "Arapların cahiliye çağındaki yeminlerinin çoğu, babalar üzerine yapılıyor ve meselâ, "Babama ve babanıza, atama ve atanıza yemin ederim ki.." deniliyordu. Bundan dolayı Hak Teâtâ onlara, "Nasıl atalarınıza (yemin ederek) ta'zim edip yüceltiyorsanız, aynı şekilde Allah'a da ta'zim edip yüceltin" demiştir.

5) Va'z-u nasihat edenlerden biri âyetin manasının şöyle olduğunu söylemiştir: "Nasıl atalarınızın "bir" olduğunu söylüyorsanız, aynı şekilde Allah'ın da "bir" olduğunu söyleyiniz." Çünkü Araplardan biri, eğer iki babaya nisbet edilse, bundan rahatsız olur ve hoşlanmazdı. Böyle olan Arap,kalkıp kendisine birçok ilâh edinmiştir. Bundan dolayı onlara, "Nasıl atalarınızın bir olduğunu söylüyorsanız, Allah'ın da bir olduğunu söyleyiniz. Hatta Allah'ın bir olduğunu daha fazla söylemek, öbürünü söylemekten evlâdır. Hak Teâlâ'nın, "hatta daha çok anınız" sözünden murad da budur.

6) Çocuk, nasıl bütün ihtiyaçlarının giderilmesi için daima babasına başvurup, babasını saygt ile hatırlar ise, siz de aynı şekilde hep Allah'ı hatırlayın.

7) Muhtemeldir ki Araplar, atalarını, onları zikretmeleri sebebiyle dualarına Allah katında icabet edilsin diye anıyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onlara, atalarının bu mertebede kimseler olmadığını bildirdi; çünkü atalarının güzel amelleri, şirk ehli oldukları için kabul edilmemişti. Böylece Araplara, bunun yerine, istikbâlde nimetlerin çoğalması için, Allah'ın nimet ve lütuflarını sayıp dökmeleri ve Allah'a çokça hamd-ü sena etmeleri emrolunmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s), müslümanlann, "atalar"ı adına yemin etmelerini nehyetmiş ve, "Yemin edecek olan Allah'a yemin etsin, yoksa sussun"[192][192] buyurmuştur. Allah Teâlâ dışındaki

---

[192][192] Buhârî. Şehâdât. 26; Müslim, (mân, 3 (3/1267).

varlıklar, ancak Allah için ve Allah sayesinde var olunca, evlâ olan Allah'ı ta'-zim etmektir. Allah'tan başka ilah yoktur.
8) İbn Abbas (r.a)'dan, bu ayetin tefsiri hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu, Allah'a isyan edilmiş olduğunda duyduğun gazab ve kızgınlığın, ana-babana kötü söz söylendiğinde duyduğun gazabtan daha şiddetli olmasıdır."
Bil ki bu açıklamalar, her nekadar muhtemel manalar ise de, ilk açıklama daha açtk ve nettir. Bütün açıklamalar şu aynı hususta müşterektirler: Kulun dâima Rabbini zikretmesi, O'nu dâima ta'zim edip yüceltmesi, bütün ihtiyaç ve isteklerinin karşılanmasında hep O'na müracaat edip, O'nun dışındaki bütün varlıklardan alâkasını kesmesinin gerekliliği.. Ya Rabbî, ya Ekreme'l-ekremîn Allah'ım, bizi bu sıfatlarla muttasıf kıl. 193[193]

Allah'ı Daha Kuvvetli Anmak

Hak Teâlâ'nın, "hatta daha kuvvetle (Allah'ı) anınız" kavli hususunda iki mesele vardır: 194[194]

Birinci Mesele

kelimesindeki âmilin, ifâdesindeki "kâf" harf-i cerri olduğu söylenmiştir ki buna göre kelime mahallen mecrurdur. Bir başka görüşe göre de, fiilidir.Buna göre ise, kelime mahallen mansubtur.
Bu ifâdenin takdiri şöyledir; "Atalarınızı andığınız gibi Allah'ı anınız. Ve O'nu, atalarınızdan daha şiddetli (kuvvetli) bir antşla anınız." 195[195]

İkinci Mesele

ayetinin manası, "Hatta O'nu daha kuvvetli bir şekilde anınız" şeklindedir. Çünkü atalarının övünç vesilesi olan şeyler azdır. Allah Teâlâ'nın, kemâl sıfatları ise sonsuzdur. Binaenaleyh, onların Allah'ın kemâl sıfatlarını saymakla meşguliyetlerinin, atalarının övünç vesilesi olan şeylerini.saymakla meşgul oluşlarından daha fazla ve daha güçlü olması gerekir.
Kaffâl (r.a) şöyle demiştir: "Bu gibi yerlerde kelimenin mecazî manada kullanıldığı bilinmektedir. Mesela birisi birisine, "Şu işi bir aya kadar veya daha çabuk yap" der. Bu adamın bu sözden maksadı bir şüphe ifâde etmek değildir, aksine o, bu ifadesiyle, birincisinden, daha kısa bir zaman olan ikincisine geçtiğini göstermektir. 196[196]

Dünyada ve Âhirette İyilik İstemek

"İnsanlardan bazısı şöyle der: "Ya Rabb, bize dünyada ver." Bu kimse(lerin) ahiretten yana hiçbir rvasibleri yoktur. Bazı insanlar da, "Ya Rabb, bize hem bu dünyada iyilik ver, hem de âhirette iyilik ver. Ve bizi
{cehennem} âteşinin azabından koru". der , İşte bu kimselerin, kazandıklarından payları vardır. Allah hesabı çok çabuk görendir" (Bakara, 201-202).
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 197[197]

Makbul Olan Dua

Bil ki Cenâb-ı Hak önce, haccın menâsikinin tafsilâtını açıklamış, bundan sonra zikri

---

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/531-533.
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/533.
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/534.
196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/534.
197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/534-535.

emrederek, "Arafat'dan seller gibi aktığınız zaman Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikrediniz. O, nasıl sizi hidayete erdirdi İse, siz de O'nu anınız" buyurmuş; sonra Allah'dan başka şeylerin zikrini îerkederek, sadece Allah'ı zikretmenin münasib olduğunu beyân edip,"Babalarınızı (atalarınızı) andığınız gibi Allah'ı anınız, hatta O'nu daha kuvvetli bir biçimde anınız" buyurmuş; bu zikirden sonra da. sonunda duanın nasıl yapılacağını açıklayarak:

"İnsanlardan bazısı şöyle der: Rabbimiz, bize dünyada ver" buyurmuştur. Bu, ne güzel bir tertiptir! Çünkü nefsi köreltmek ve onun karanlıklarını yok etmek için ibadetin önce yapılması gerekir. İbadetten sonra, kalbi nurlandırması ve orada Allah'ın celâl nurunun tecelli etmesi için, Allah'ı zikriyle meşguliyetin gelmesi gerekir. Zikirden sonra ise, kişi dua ile meşgul olur. Çünkü dua ancak, kendisinden önce zikir olduğu zaman kemâle erer. Nitekim Hz. İbrahim (a.s)'den de, zikri öne alarak, "Beni yaratan O'dur. Beni hidayete eriştiren de O'dur" (Şuara, 78) dediği; daha sonra da, "Ya Rabbi, bana hüküm ve hikmet ihsan et ve beni salihlere kat" (Şu'ara, 63) diye dua ettiği nakledilmiştir.

Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: Cenâb-ı Hak, duâ edenlerin iki kısım olduğunu beyân etmiştir:

a) Duaları sadece dünyayı istemeye yönelik olan kimseler...

b) Duaları hem dünyayı, hem ahireti istemeye yönelik olan kimseler...

Bu iki kısmın dışında, duaları sadece ahireti istemeye yönelik olan bir üçüncü kısım daha vardır. Fakat âlimler bu şekilde dua etmenin meşru olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğunluk böyle bir duanın meşru olmadığı görüşündedirler. Çünkü insanoğlu başkasına muhtaç ve zayıf olarak yaratılmıştır. O, tek başına dünyanın elemlerine ve âhiretin meşakkatlerine katlanamaz. Bundan dolayı onun için en uygun yol, dünyanın ve âhiretin bütün şerlerinden Rabbisine sığınmaktır.

Kaffâl, Tefsir'inde, Enes (r.a)'den, Hz. Peygamber efendimizin, hastalık kendisini iyice yiyip bitirmiş bir kimsenin yanına girerek, onu ziyaret ettiğini ve ona, "Bundan önce nasıl dua ediyordun?" diye sorduğunu, o adamın da, "Allah'ım, bana ahirette vereceğin cezayı dünyada iken hemen ver" diye dua ediyordum" dediğini, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Sübhânaliah!

Sen, bu hastalığa katlanamazsın. Şöyle dua etseydinya: "Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, antette de iyilik ver, ve bizi cehennem ateşinin azabından koru" dediğini nakleder. Hz. Enes (r.a) sözüne şöyle devam eder: "Hz. Peygamber (s.a.s) o adama duada bulundu, adam hemen şifâ buldu."

Bil ki Cenâb-ı Hak, şayet insan bedenindeki tek bir damara veya tek bir saç telinin köküne acı musallat etse, insan ne yapacağını şaşırır ve bu acıdan dolayı Allah'a itaat ve zikir ile meşgul olmaktan mahrum olur. Gerek dünyası, gerek âhireti hususunda Allah'ın rahmetine ihtiyaç duymayacakk olan kimdir? Böylece duayı sadece âhirete yönelik yapmanın caiz olmadığı ortaya çıkmış olur. Bu ayette de, ilk iki kısım zikredilip, bu üçüncü kısımdan bahsedilmemek suretiyle, anlatılan bu hususa bir işaret yapılmıştır. 198[198]

İkinci Mesele

Alimler, Hak Teâlâ'nın, duayı sadece dünyaya yönelik yaptıklarını bildirdiği kimselerin kimler olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir: Bazı alimler, bunların kâfirler olduğunu söylemişlerdir. Nitekim İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, müşrikler vakfe yaptıkları zaman, "Allah'ım, bize rızık olarak develer, sığırlar, koyunlar, köleler ve cariyeler ver" diyorlar, fakat tevbe etmiyor, mağfiret talebinde bulunmuyorlardı. Çünkü onlar ölümden sonra dirilişi ve âhiret hayatını inkâr ediyorlardı. Ene» (r.a)'den rivayet edildiğine göre ise, onlar şöyle diyorlardı: "Allah'ım, bize yağmur yağdır ve düşmanımıza karşı bize yardım et." İşte Cenâb-ı Hak, bu kısımdan olan bir kimsenin, ahirette bir payı olmadığını, yani onun için orada hiç bir ikramın, nimetin ve sevabın bulunmayacağını haber vermiştir. Atim Ebu Ali ed-Dehhâk

---

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/535-536.

(r.a)'dan şöyle dediği nakledilmiştir: "Cehennemlikler, yenecek içecek şeyleri isteyerek, "(Ey cennet ehli), bize su verin, ya da bize Allah'ın size dünyada iken rızık olarak verdiği şeylerden yollayın" diye yardım isterler. Fakat şehvetleri onlara galebe ettiği için, onlar hem dünyada, hem de ahirette rezil ve rüsvay olmuşlardır."

Diğer bazı alimler ise şöyle demişlerdir: Bunlar mü'minler de olabilir. Fakat bunlar Allah Teâlâ'dan ahiretlert için değil de, dünyaları için dua etmişlerdir. En yüce ve en şerefli bir makam olan dua makamında, ahiretteki ebedî ' nimetleri istemekten yüz çevirerek, dünyanın geçici ve fânî metâını istedikleri için, onların bu duaları günahlardan sayılmıştır. Böyle yapan kimseye de bazen, onu yapan her ne kadar müslüman da olsa,"Onun ahirette hiçbir nasibi yoktur" denilebilir. Nitekim, "Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir fiyat karşılığında satanlar yok mu, işte onlara ahirette hiçbir nasib yoktur" (ali imran, 77) âyetinin, yalan yemin ederek başkasının malını alan kimse hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Şüphesiz Allah, bu dini hiçbir nasibi olmayan kimseler ile kuvvetlendirir"199[199] dediği rivayet edilmiştir. Bu hadis birkaç manaya getir:

a) Tevbe etmeleri müstesna, ahirette onun için bir pay yoktur.

b) Allah'ın affı müstesna, onun için ahirette bir pay ve nasib yoktur.

c) Onlara, Allah'tan ahireti için dua eden kimselerin nasibi gibi bir nasib yoktur. Yine yalan yemin etmeyenlerin nasibi gibi bir nasib, yalan yere yemin ederek mal elde eden kimseler için söz konusu yoktur. Allah en iyi bilendir. 200[200]

Üçüncü Mesele

"Ya Rabbena bize dünyada ver.." ayetinde, fiilinin mef'ulü, malum gibi olduğu için hazfedilmiştir.

Bil ki saadetin mertebeleri, ruhanî, bedenî ve haricî olmak üzere üç tanedir. Ruhanî olan iki çeşittir:

a) Nazarî kuvveti ilimle tamamlamak,

b) Amelî kuvveti üstün ahlâk ile tamamlamak.

Bedenî sâadet mertebesi, sıhhat ve güzellik olmak üzere iki çeşittir. Haricî saadet mertebesi ise, mal ve makam olmak üzere ikidir.

Buna göre insanın, "Ya Rabbena, bize dünyada ver.." duası, bütün bu kısımları içine alır. Çünkü ilim ile dünyada süslenmek ve akranlarının üstüne çıkmak murad edilir ise, bu dünyevi bir saadet olur. Üstün ahlâk ile, dünyada reis olmak ve dünyevî menfaatları toplamak murad edilir ise, bu da dünyevî bir saadet olur.

Öldükten sonra dirilmeye ve ahirete inanmayan herkes, ne ruhanî ne de cismânî hiçbir fazilet istemez, ancak bunları dünyevî bir menfaat için ister. Daha sonra Hak Teââ, bu grub hakkında, ı "Bu kimsenin ahirette bir nasibi yoktur" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de,

"Kim ahiret mahsûlünü dilerse, onun mahsûlünü artırırız. Kim de (sadece) dünya ekini (menfaati) isterse ona da yalnız bundan veririz. Ahirette de ise ona hiçbir nasib yoktur" (Şûra, 20) ayetidir.

Sonra Hak Teâlâ bu ayette, o kimsenin dünyevî hususta ettiği duaya icabet olunup olunmayacağından bahsetmemiştir. Bazı âlimler, bu gibi insanların icabete (dualarının kabulüne) lâyık olmadıklarını, çünkü insanın duasının kabul edilmesinin, övgüye değer bir durum olduğunu; bunun ise ancak Allah'ın velî kulları ve keramet ehli kulları için sabit olacağını; fakat bu kimsenin, duasına icabet edilmese bile, o mükellef ve sağ olduğu müddetçe, Allah Teâlâ, 'Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur kir onunnzkı Allah'ın üzerine olmasın" (Hud, 6) buyurduğu gibi, Allah'ın ona rızkını vereceğini söylemişlerdir.

Diğer bazı alimler ise, bu gibi insanların dualarının bazan kabul edilebileceğini, fakat bu kabul edilişin ilahî bir mekr ve istidrâc (daha çok azması için fırsat vermek) için olduğunu

---

199[199] Buharı, Kader, 5: Miulim, imân. 178 (1/105) (Benzen bir hadis).

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/536-537.

söylemişlerdir. [201]

İslâm'ın Hülâsası Mahiyetinde Müslümanın Örnek Duası

Allah Teâlâ'nın, "Bazı insanlar da 'Ya Rabbena, bize, hem bu dünyada iyilik ver, hem ahirette iyilik ver ve bizi (cehennem) azabından koru" der" ayeti ile ilgili olarak müfessirler birçok izahta bulunmuşlardır:

a) Dünyevi hasene (iyilik), sıhhat, emniyet, yeterti rızık, sâlih evlâd, sâliha eş ve düşmanlara karşı galib olmaktan ibarettir. AHah'u Teâlâ, rızık ve benzeri şeylerdeki bolluğu da, "hasene" (iyilik) diye isimlendirerek,

"Sana bir iyilik dokunsa, bu onları üzer" (Tevbe. 50) buyurmuştur. Yine, "De ki, sizler bizim için ancak iki iyilikten birisini bekliyorsunuz" (Tevbe, 52) ayetindeki "iki iyiliğin" muzaffer olma ve şehidlik olduğu söylenmiştir.

Uhrevî bakımdan "hasene" (iyilik), sevab elde etmek ve azab-ı İlâhî'den kurtulmaktır. Hülâsa, "Ey Rabbimiz, bize hem bu dünyada iyilik ver, hem de ahirette.." duası, bütün dünyevî ve uhrevî menfaatlan kendisinde toplayan bir ifâdedir.

Hammâd b. Seleme'nin, Sabit'ten rivayet ettiğine göre, onlar Enes (r.a)'e. "Bizim için dua et" dediler. O da, bunun üzerine, "Ya Rabbena, bize hem bu dünyada iyilik ver, hem de ahirette ve bizi cehennem ateşinden koru" demisti. Onlar, "Bize daha fazla dua et" dediklerinde, o aynı duayı tekrar etmiş, yine "Bize daha da fazlasını söyle.." dediklerinde, Hz. Enes (r.a): "Daha ne istiyorsunuz? Ben sizin için, dünya ve ahiretin en hayırlı şeylerini istedirrTde-miştir. Gerçekten Enes (r.a) doğru söylemiştir. Çünkü kulun, dünya ve ahi-retten başka yurdu yoktur. Binaenaleyh o, dünya ve ahiretin iyiliklerini istediğinde, geriye birşey kalmamıştır.

b) Dünyadaki "hasene" (iyilik) ten murad, faydalı iştir. Bu faydalı iş de, Allah'a imân ve ibadettir. Ahiretteki "hasene" den murad İse, devamlı lezzet ve ta'zim; Allah'ın zikriyle, Allah'a ünsiyet (yakınlık), muhabbet ve O'nu görme ile olan nimetlenmedir. Dahhak'ın ibn Abbas (r.a)'dan rivayetine göre, bir adam Rabbisine şöyle diyerek dua etmiştir: "Ya Rabbena, bize hem bu dünyada iyilik ver, hem ahirette iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s),

"Bu adamın Allah'dan dünyevî birşey istediğin!sanmıyorum" dedi. Bazı sahâbîler, "Fakat, ya Resûlal-lah, o, "Bize hem bu dünyada iyilik ver.." dedi?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "O, "Ey Rabbimiz, bize bu dünyada sâlib amel ver.." diyor" buyurdu. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Onlar, "Rabbimiz, bize zevcelerimizden ve soyumuzdan göz aydınlığı (olacak kimseler) ihsan et" der/er" (Furkan.74)ayeti ile te'kid edilmiştir. Ayetteki "göz aydınlığı", onların çoluk çocuklarını itaatkâr, mü'min ve kullukta devamlı görmeleridir.

c) Kadâde "Dünyevî ve uhrevî hasene (iyilik) istemenin, her iki dünyada da afiyeti taleb etmektir" demiştir. Hasan el-Basrî'den, "dünyadaki hasene'-nin, Allah'ın kitabını anlamak; ahiretteki hasenenin ise cennet olduğu" rivayet edilmiştir. Bil ki ayet ile ilgili araştırmanın kaynağı şudur: Şayet ayette, denilmiş olsaydı, bu ifâde de bütün hasene (iyilik) lert içine alırdı. Fakat Hak Teâlâ, buyurmuştur. Ayetteki "hasene" kelimesi, müsbet manada gelen cümledeki "nekire" bir kelimedir. Dolayısıyla bu sadece "bir hasene" manasına gelir. İşte bu sebebten dolayı, müfessirferden mütekaddim olanlardan herbiri bu lâfzı, "hasene" (iyilik) çeşitlerinden, kendilerince en güzeline hamletmişlerdir.

İmdi şayet, "Hasene" yerine, marife olarak, denilseydi, bu bütün haseneleri içine almaz mıydı? O halde niçin, bu şekilde marife olarak getirilmedi de nekre olarak getirildi" denirse, derim ki: Bunu en iyi bilen Allah'tır, fakat öyle sanıyorum ki burada, daha önce de beyân ettiğimiz gibi, dua eden kimse,"Ya Rabbena, bana şunu ve bunu ver" dememeli, aksine, "Allah'ım şu ve şu, benim menfaatime ve senin kaza ve kaderine uygun ise onu bana nasîb et" demelidir. Buna göre insan, "Ya Rabbi, bana dünyada ve âhirette şu iyiliği ver" derse, bu kesinlik ifâde eder. Bunun doğru olmadığını daha önce açıklamıştık. Fakat insan, nekre olarak

---

[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/537-538.

"hasene" kelimesini getirir ve "dünyada bana bir hasene (iyilik) ver" derse, bundan murad, tek bir iyilik olur ki bu da Allah'ın kaza, kader, rıza, hüküm ve hikmetine uygun düşen bir hasene olur, Binaenaleyh bu şekilde (ayetteki gibi) dua, edebe riayete ve ya-kîn esaslarına devam etmeye daha uygun olur. [202][202]

Mükafaat Amele Göredir

Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte bunlara, kazandıklarından bir nasib vardır" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: [203][203]

Birinci Mesele

Ayetteki, kelimesi hakkında iki görüş vardır:
a) Bu. sadece, dünya ve ahireti isteyen ikinci gruba
işarettir. Bunun delili, 'Onun için ahirette bir pay yoktur" buyurularak, birinci gruba ait hükmün zikredilmiş olmasıdır.
b) Bu, her iki gruba da râcidir. Yani, "Bunlardan herbiri için, niyeti nisbe-tinde, yaptığı amelden bir pay vardır" demektir. Buna göre, kim öldükten sonra dirilmeyi inkâr eder de, sırf dünyevi menfaatleri elde etmek için haccederse, bu ondan sudur eden bir küfür ve şirktir. Allah bu fiili cezalandırır. Veyahut da bundan murad, Allah'ın da, 'Kim ahiret mahsûlünü dilerse, onun mahsûlünü artırırız. Kim de (sadece) dünya ekini (menfaati) İsterse ona da yalnız bundan veririz. Ahirette ise ona hiçbir nasîb yoktur" (Şura, 20) ayetinde de buyurduğu gibi, "kim dünya için çalışır çabalarsa, çalışmasının karşılığı dünyada o kimseye verilir" şeklinde olur. [204][204]

Ayette Geçen Kesble İlgili Üç Sual ve Cevabı

Allah Teâlâ'nın, beyanı hususunda birkaç soru vardır:
Birinci Soru: ayeti, tahkiri ve azlığı ifâde eden bir cümledir. Binaenaleyh bundan maksad nedir?
Cevab: Bundan murad, "Onların kesb ve amelleri sebebiyle, onlara hem dünyevi hem uhrevî paylar vardır" manasıdır. Buna göre, ifadesinin başındaki, teb'iz (bazısı) manasına değil, ibtidâ-i gaye (başlangıç) manasınadır.
İkinci Soru: Bu ayet, mükâfaatın amele göre olacağına delâlet eder mi?
Cevab: Evet, fakat bu, zatî bir müstehak oluşa göre değil, Allah'ın va'a-dine göredir.
Üçüncü Soru: Kesb nedir?
Cevab: Kesb, insanın ameli karşılığında elde ettiği şeye verilen addır. Buna göre, ya bir menfaati celbetme, ya da bir zararı defetmesi şartıyla o şey, insanın kesbi ve müktesebi olur. Bu izaha göre, kazanç hususunda, "Bunlar falancanın kesbidir, falancanın kesbi (kârı, kazancı) çok veya az kazançtı (kesbli) dır" denilir. Çünkü bununla ancak "kazanç" kastedilir. Alimlerimizin, "Kesb, cebr ile halk (yaratma) arasında orta noktadır" şeklindeki sözleri, eski kelâm kitaplarında zikredilmiştir. [205][205]

Allah Hesabı Çok Çabuk Görür

Hak Teâlâ'nın, "Allah hesabı çok çabuk görendir" ayeti İle ilgili bir-iki mesele vardır: [206][206]

---

[202][202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/538-540.
[203][203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/540.
[204][204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/540.
[205][205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/540-541.
[206][206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/541.

Hisab Kelimesinin Mânası

kelimesi, "sür'at" masdarından ism-i fâildir İbnü's-Sikkît, bu kelimenin, şeklinde olduğunu söylemiştir. kelimesi ise, "muhasebe" gibi bir masdardır. Arapça'da "hisâb" kelimesi "addetmek, öyle saymak" manasınadır. Saydı, addetti, manasına, denilir. Bunu Leys ve İbnü's-Sikkît söylemişlerdir. Buna göre, "öyle kabul edilen.." demektir.
tabiri bu kökten olup, "bir insanın sayılan şan ve şöhretleri" manasına gelir. "önem verip saydı" demektir. Zeccac, "Arapça'da "hisâb" Arapların, "Bu sana yeter" manasında söyledikleri, ifâdesinden alınmıştır. İnsanlar arasındaki muamelelerdeki (alış -verişteki) hesab da böyle isimlendirilmiştir. Çünkü bu hesab ile, yeterli miktar ve bu hususta o miktardan fazlalık ve noksanlığın olmadığı anlaşılır" demiştir. 207[207]

Yüce Allah'ın Mahlûkatı Hesaba Çekmesi Ne Demektir?

Alimler, HakTeâlâ'nın, mahlûkâtını hesaba çekmesinin ne manada olduğunda ihtilâf ederek şu görüşleri söylemişlerdir:
a) "Hısâb"ın manası, Allah Teâlâ nın, o insanlara lehlerine ve aleyhlerine olan şeyleri bildirmesidir.
Yani Hak Teâlâ, insanların kalblerinde, amellerinin mikdannı, nicelik ve niteliğini, ve onlara vereceği mükâfaat ve cezanın mikdannı bilebilecekleri zarurî (kesin) bir ilim yaratır. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir:" Bu mecazî ifâdenin izahı şudur: Hesab, insanın lehine ve aleyhine olan şeyi bilmesine vesile olan şeydir". Buna göre, Allah'ın bu bildirmesine "hisâb" demek, sebebin isminin, müsebbebe (neticeye) verilmesi kabilinden olur ki bu çokça kullanılan bir mecaz çeşididir. İbn Abbâs(r.a)'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Mahlûkat için herhangi bir hesab yoktur. Aksine onlar Allah'ın huzurunda dururlar ve içinde günahları yazılı olan kitapları (amel defterleri) sağ taraflarından verilir ve onlara, "Bunlar, sizin günahlarınız. Fakat ben bunları affettim" denilir. Sonra onlara iyiliklerinin yazılı olduğu kitaplar verilir ve, "Bunlar sizin iyilikle-rinizdir, Ben onların sevabını size kat kat verdim" denilir."
b) Ahiretteki muhasebe (hesaplaşma), cezalandırmadan ibarettir. Nitekim Hak Teâlâ, "Nice şehirler, Rablerinin ve Allah'ın peygamberlerinin emrinden çıktılar da biz onian şiddetli bir hesapla hesaba çektik" (Talak, 8) buyurmuştur. Buradaki mecazın izahı şöyledir: Hesab, alıp-verme sebebidir. Sebebin ismini müsebbebe (neticesine) vermek caizdir. Bundan dolayı mücâzât (cezalandırma) yerine "hesâb" lâfzı kullanılabilir.
c) Hak Teâlâ, kullarına, amellerinin durumu ve kendilerine nasıl bir se-vab ve ceza olduğu hususunda konuşabilir. Buna göre, Allah'ın kelâmının harf ve seslerden mürekkeb olmadığını söyleyen kimseler şöyle derler: "Allah Teâlâ, mükellefin tıpkı gözünde, Allah'ın kadîm zatını görebileceği bir görme gücü yarattığı gibi, kulağında da Allah'ın kadîm kelâmını dinleyebileceği bir duyma gücü yaratır." O'nun kelâmının bir ses şeklinde olduğunu söyleyenler ise şöyle derler: "Allah Teâlâ, ilahî kelâmını onlardan herbirinin kulağında veya kulağına yaktn bir cisimde, bu ilahî kelâmın sesinin kuvvetinin, başka bir mükellefi, mükellef olduğu şeyi anlamaktan engellemiyecek bir şekilde, her mükellefin duyacağı bir kelâmı yaratır. Allah Teâlâ'nın, mahlûkâtını hesaba çekmesinden murad, işte budur. 208[208]

Allah'ın Serî'ui-Hisab Vasfının Manası

Âlimler, Hak Teâlâ'nın "serî'ul-hisâb" oluşunun manası hususunda şu görüşleri zikretmişlerdir:
a) Allahın hesaba çekmesi, ya her mükellefin kalbinde, amellerinin sevab ve cezalarının ne

---

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/541.
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/542.

kadar olduğunu bilebilecekleri zarurî (kesin) bir bilgi yaratması; veya her mükellefe hakettiği mükafaatı ulaştırması; veyahut her mükellefin kulağında ilahî kadîm kelâmı duyabilecek bir gücü yaratması veyahut da her mekellefin kulağında sevab ve cezasının ne kadar olduğunu ifâde eden bir ses yaratması manasına gelir. Bu dört izaha göre de, Allah Teâlâ'nın, hesaba çekmesinin manası, O'nun bir şey yaratması manasınadır. Kudret-i İlâ-hiyye bütün mümkinâta taalluk ettiğine, Allah'ın yaratması ile yoktan var etmesi daha önce geçen bir maddeye, bir müddete ve bir alete dayanmadığına ve O'nu bir iş, diğer bir işten alıkoyamayacağına göre, Hak Teâlâ göz açıp kapamadan daha kısa bir zamanda bütün mahlûkatı yaratmaya hiç şüphesiz kâdirdir. İşte bu sebebten ötürü, hadiste, "Şüphesiz Allah Teâlâ, bütün mahlûkah. Bir deve sağımı kadar vakitte hesaba çeker" şeklinde gelmiştir.

b) Allah Teâlâ'nın "Serî'ul-hisâb" oluşunun manası, O'nun, kullarının duasını çabuk kabul edip icabette bulunması manasınadır. Çünkü Hak Teâtâ, aynı vakitte kendisinden, dünyevî ve uhrevi, farklı farklı birçok şeyleri isteyen kimseler isterler de, O da, bunları birbirine karıştırmadan herkese istediğini verir. Eğer bu iş, mahlûkâttan birisinin elinde olsaydı, bunların hesabı uzar ve birbirine girerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kendisinin "serî'ul-hisab" (Hesabı çok çabuk gören) olduğunu, yani isteyenlerin bütün isteklerini bildiğini bildirmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, el tutup bir akid (alış-veriş) yapmaya, bir düşünceye ve bir hazırlık (hesaplama) yapmaya muhtaç değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Ey, kendisini hiç bir durum, başka bir durumdan alıkoyamayacak olan (Allah'ım)"209[209] şeklindeki duasının manası işte budur.

Bu husustaki sözün özü şudur: Allah Teâlâ'nın, olması bütün mahlûkâtın durum ve amellerini bilmesi manasınadır. Bu mecazî ifâdenin izahı şöyledir: Hesab eden kimse, hesabıyla o şeyi bilebilmek için bu hesabı yapar. Binaenaleyh hesab, ilmin (bilginin) meydana gelme sebebidir. Burada sebebin ismi, müsebbebe (neticeye) verilmiştir.

c) Allah'ın serî'ul-hisâb oluşu, O'nun muhasebesinin (hesaba çekmesinin) kesin olacağı manasınadır. 210[210]

Muayyen Günlerde Tekbir Getirme (Teşrik Tekbirleri) Emri

"Bir de sayılı (belit) günlerde Allah'ı zikredin. Kim iki günde (Mina'dan dönmek İçin) acele ederse, ona günah yoktur. Kim de geri kalır (orada daha durur) ise ona da günah yoktur. (Bu), takva sahibi (olanlar) içindir.

Allah'dan ittikâ edin ve bilin ki muhakkak ancak O'nun huzuruna varıp toplanacaksınız" (Bakara, 203).

Bil ki Cenâb-ı Hak, Meş'ar-İ Harama dâir hususları zikredince, iki sebepten dolayı şeytan taşlama işini zikretmedi:

1) Bu iş, Araplar arasında yaygıh olup, onlar bunu inkâr etmiyorlardı. Ancak Allah'u Teâlâ, şeytan taşlamada bulunan "zikrullâh"ı zikretti, çünkü onlar bunu yapmıyorlardı.

2) Allah'u Teâlâ'nın"şeytan taşlama"yı zikretmemesi, muhtemelen şundan dolayıdır. Çünkü bu günlerde Allah'ı zikretmeyi emretmek, şeytan taşlamanın bir delili olur. Çünkü, şeytan taşlamanın sünnetlerinden bir tanesi de, her taş atarken tekbir getirmektir. Sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Bunda birkaç mesele vardır: 211[211]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, haccın menâsiki arasında bu sayılı ve belirli günleri de zikretmiş, burada, "Sayılı günlerde Allah'ı zekrediniz" buyurmuş, Hacc sûresinde ise; "Kendileri için olan faydalan müşahede etsinler ve malûm günlerde de Allah'ı ansınlar diye.." (Hacc, 28) buyurmuştur.

---

[209] 209[209] Benzeri bir hadis için bkz. Keşfu'l-Hafâ, 2/396

[210] 210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/543.

[211] 211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/544.

İmdi Şafiî (r.a)'nin mezhebi, burada zikredilen,
"Belirli günlerden" maksat, sonu Kurban bayramı günü olan zilhiccenin ilk on günü; "sayılı günlerden" maksat ise, teşrik günleri demek olan, kurban bayramı gününden sonraki üç gündür.
İmâm Şafiî, teşrik günleri olduğuna şu delili getirmiştir:
Allah'u Teâlâ eyyâm-ı ma'dûdâttan bahsetmiştir. "Eyyam" cemî bir lâfızdır ki, bunun en azı üç gündür.
Bundan sonra da, "Kim iki günde acele ederse, ona günah yoktur. Her kim de gecikirse, ona da günah yoktur" buyurmuştur. Bu, Kim ikigünde acele ederse, ona günah yoktur" ifâdesinden muradın, bu sayılı günlerden olmasını gerektirir. Ümmet, bu hükmün ancak Minâ günlerinde sabit olacağı hususunda ittifak etmişlerdir ki, bu günler de teşrîk günleridir. Böylece biz, "sayılı günler" in, teşrik günleri olduğunu anlamış olduk. Kaffâl, bu görüşü Tefsîr'inde Abdurrahman İbn Nu'-mân ed-Deylemî'den rivayet ettiği şu hadisle kuvvetlendirmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), bir münadiye emretti, o da, "Hacc, Arafât'hr. her kim cem'gecesi fecrin dogmasından önce gelirse o kimse hacca yetişmiş demektir. Minâ günler! üçtür; kim İkigünde acele ederse, o kimseye günah yoktur. Kim gecikirse, ona da günah yokhjr"[212] şeklin-de nida etti. İşte bu, eyyâm-ı ma'dûdatın teşrîk günleri olduğunu gösterir.
Vahidî (r.a) de şöyle demiştir: "Teşrîk günleri, Kurban bayramı gününden sonraki üç gündür.
,
a) Yevmu'n nefr... Bu, zilhiccenin onbirinci günü olup, hacılar bu günde Minâ'ya giderler...
b) Yevmu'n-nefri'l-evveL. Çünkü insanların bazıları, bugünde Minâ'dan giderler.
c) Yevmu'n-nefri's-sanî.. Bu üç güne, Kurban bayramı günüyle beraber, "Eyyâmu'n-nahr" denilir. Arefe günüyle beraber bu dört gün içinde yapılan şeytan taşlama günlerine de, az sonra müslümanların bu husustaki mezheplerini naklederken açıklayacağımız gibi, "namazların peşine getirilen tekbir günleri denilir." [213]

İkinci Mesele

Bu günlerdeki zikirden murad,şeytan taşlaması sırasında getirilen zikirdir. Çünkü, her taş atılırken tekbir getirilir. Namazların peşinden getirilen zikre gelince, âlimler bu hususta ittifak etmekle beraber, sadece birkaç hususta ihtilâf etmişlerdir.
Birinci Husus: Ümmet-i Muhammed, namazlardan sonra getirilecek tekbirlerin, Kurban bayramına tahsis edilmiş olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak bu tekbirlerin başlangıç ve sona eriş zamanı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu husustaki görüşler şunlardır:
a) Bu tekbirler Kurban bayramı gününün öğle namazından başlar, teşrik günlerinin en son gününün sabah namazı sonuna kadar devam eder. Bu görüşe göre tekbirler, onbeş vakit namaz içinde getirilmiş olur ki bu, İbn Abbas ve İbn Ömer'in görüşüdür. İmâm Mâlik ile bir kavline göre İmâm Şafiî (r.a), bu görüşü benimsemişlerdir. Bu husustaki delil şudur: Bu tekbirlerle ilgili emir, ancak hacc yapan kimseler hakkında vâriddir. Çünkü Allah'u Teâlâ, "Atalarınızı andığınız gibi Allah'ı anınız" (Bakara, 200] demiş, daha sonra da, "Ve, Allah'ı sayılı günlerde zikrediniz. Kim iki günde acele ederse, ona günah yoktur" buyurmuştur. Bu ise, ancak hacılar hakkında söz konusu olabilir. Böylece bu, bu tekbirlerle ilgili emrin, sadece hacılar hakkında olduğuna delâlet eder. Diğer insanlar ise, bu hususta, hacc yapanlara tabidirler. Sonra hacc yapan kimsenin tekbir getirdiği namazların ilki, Minâ'da kılınan öğle namazıdır. Çünkü hacılar bu namazdan önce, telbiye (yani lebbeyk zikrini) yaparlar. Hacıların Minâ'da kıldıkları en son namaz, teşrik günlerinin son günündeki sabah namazıdır. Böylece, bu tekbirlerin, hacı olmayanlar için de bu zaman ile sınırlı olması gerekir.
b) Şafiî (r.a)'ye göre bu tekbirler, Kurban bayramı gününün gecesi akşam namazından başlar

---

[212] Tirmızi, Tefsir 2/22, (5/214); İbn Mâce. Menâsik, 57 (2/1003).
[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/544-545.

ve teşrik günlerinin sonuncusunun sabah namazına kadar devam eder. Bu görüşe göre, bu tekbirler onsekiz namaz vaktinde devam eder.

c) Yine Şafiî'ye göre, bu tekbirlere arefe gününün sabah namazından başlanır ve Kurban bayramı gününün ikindi namazından sonra sona erer. Böylece tekbirler, sekiz vakitte alınmış olur. Bu, Alkame, Esved, Nehaî ve Ebu Hanife'nin görüşüdür.

d) Bu tekbirlere, arefe gününün sabah namazında başlanır, teşrik günlerinin en son günü olan Kurban bayramının ikindi namazından sonra sona erer.

Buna göre tekbirler, yirmiüç vakit alınmış olur. Bu, Hz. Ali, Hz. Ömer, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas gibi sahabenin önde gelenlerinin görüşüdür, Fakihler-den de Sevrî, Ebu Yusuf, İmam-ı Muhammed, Ahmed İbn Hanbel, îshâk. Müzeni ve İbn Şüreyh'in görüşleri de böyledir. Çoğu beldelerdeki insanlar da, buna göre amel eder.

Buna şu hususlar da delâlet eder:

1) Câbir'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) arefe günü sabah namazını kıldırdı, sonra bize dönerek, "Allah'u Ekber!" dedi ve tekbiri, teşrik günlerinin son gününün ikindisine kadar sürdürdü.

2) Ebu Hanife'nin söylediği şey, az olanı almadır. Bu görüş ise en çok olanı almadır. Çok tekbir getirmek, Allah Teâlâ'nın, "Allah'ı çok zikrediniz" (Ahzâb, 41) ayetinden dolayı daha evlâdır.

3) Bu, en ihtiyatlı görüştür. Çünkü kişi eğer çok tekbir getirecekse bu, tekbirleri azaltmasından daha hayırlıdır.

Bu tekbirler teşrik günlerinin tekbirleri diye isimlendirilir. Bu sebeble, bunların, teşrik günlerinin sonuna kadar sürdürülmesi gerekir. Buna göre eğer. "Bu tekbirler teşrik günleri olan, sayılı (belli) günlere de nisbet edilir. Bundan dolayı bu tekbirlerin arefe gününde meşru olmaması gerekir" denilir ise, bi2 deriz ki: Bu, Kurban bayramı gününde de tekbir alınmamasını gerektirir. Hal-buki, alimlerin icmâı ile bâtıldır. Yine bu zaman içerisinde, teşrik günleri çoğunlukta olduğu için, tekbirlerin teşrik günlerine nisbet edilmesi doğru olur.

İhtilaf Edilen İkinci Husus: Şafiî (r.a), "Tekbirlerde müstehab olan, birbiri ardınca üç defa alınmasıdır" demiştir. Bu, İmam Mâlik'in de görüşüdür. İmâm-ı Ebu Hanife ve İmam-ı Ahmed ise, tekbirin iki kere alınacağını söylemişlerdir. İmâm Şafiî'nin delili, Abdullah b. Muhammed b. Ebu Bekr b. Amr b. Hazm'in söylediği şu sözdür: "İmamların teşrik günlerinde namazlardan sonra üç kere tekbir getirdiklerini gördüm." Bir de bu,fazla tekbir getirmektir ve Allah Teâlâ'nın, "Allah'ı çokça zikredin" (Ahzab, 41) ayetinden dolayı, daha uygundur. Sonra Şafiî (r.a) şöyle demiştir: "Tekbir alan kimse, üçüncü tekbirden sonra, "Allah'tan başka ilah yoktur. Allah en büyüktür ve hamd sadece Allah'a aittir" der. Bundan başka Allah'ın zikri olarak ilâve edeceği şey de güzel olur."

İmam Şafiî, telbiye hususunda da, "Allah'ın Resulünün yaptığı telbiyeye ilâve edilmemesini isterim" demiştir. Bu ikisi arasındaki fark şudur: Tekrar, telbiyenin bir sünnetidir. Dolayısıyla tekrar tekrar telbiye yapmak, ona ilâvede bulunmaktan daha evlâdır. Tekbirlerde ise tek tekbir alınır. Bu sebeble. bu tekbire ilâvede bulunmak, hiçbirşey söylememekten daha evlâ olur. Şeytan taşlarken tekbir getirmeye gelince, rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), her taş atışında tekbir getiriyordu. Binaenaleyh böyle yapılması gerekir.

Cenâb-ı Allah'ın, "Kim iki günde (Mtna'dan dönmek için) acele ederse ona günah yoktur. Kim de geride kalır (orada daha durur) ise ona da günah yoktur. (Bu), takva sahibi (olanlar) içindir" ayetiyle ilgili birtakım sorular vardır:

Birinci Soru: Allah Teâlâ niçin, demeyip, buyurdu?

Cevap: Keşşaf sahibi, ve, fiillerinin, manasında mutavaat ifâde ederek kullanıldığını ve meselâ, O, iş hususunda acele etti" denildiğini; müteaddi olarak da kullanıldığını ve mesela, "O, gitmeye acele etti" denildiğini söylemiştir.

İkinci Soru: Cenâb-ı Allah'ın, "Kim değeri kalırsa, ona da günah yoktur" buyruğunda bir müşkil vardır. Çünkü insan, haccın tamam olması için ona gerekli olan her şeyi yerine getirdiğine göre, "Ona bir günah yoktur" demenin manası nedir? Çünkü bu cümle, ancak birşeyi eksik bırakan hakkında söylenebilir, yoksa işi tastamam yapan kimse için söylenmez.

Buna birçok şekilde cevap verilir:

a) Allah Teâlâ, ruhsat olmak üzere acele gitmeye müsaade edince, insanın aklına bu ruhsattan istifâde etmeyenlerin günah işlemiş olacağı düşüncesi gelebilir. Baksana, -Allah kendisinden razı olsun- Ebu Hanlfe şöyle diyor:

"Kısaltmak, azimettir (emirdir), tamamlamaksa, caiz değildir. Bu ihtimal söz konusu olunca, hiç şüphesiz Allah'u Teâlâ böyle bir şüpheyi izâle etmiş ve her iki hareket tarzında da herhangi bir günah olmadığını açıklamıştır. Buna göre isteyen acele eder ve ruhsatın gereğine göre hareket eder, isteyen de acele etmez ve ruhsatın gereğine göre hareket etmez. Bu iki şeyde de kişiye günah yoktur".

b) Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bu hacılardan acele edenler de bulunuyordu, acele etmeyip gecikenler de... Sonra da bu iki gruptan bir kısmı, diğerinin yaptığını kınıyordu. Gecikenler, acele edenlerin hareketinin haccın örfüne uymadığını; acele edenler de gecikenlerin hareketlerinin haccın örfüne ters düştüğünü zannediyorlardı.. İşte bunun üzerine Allah'u Teâlâ bu iki kısmın hiçbirinde herhangi bir kusur bulunmadığını açıkladı. Buna göre isteyen acele eder, isteyense etmez...

c) Gecikenden günahın kaldırılmasında mânâ, bu günahı kaldırmanın, üç günden fazla kalanlar için söz konusu olduğudur. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: Mina'da kalınması gereken müddet üç gündür. Kim bu üç günden noksan yapar, ikinci günde acele ederse, ona bir günah terettüp etmez. Kim de bu üç güne ilâvede bulunur, üçüncü günden dördüncü güne kalır da, diğer insanlarla gitmezse, bu kimseye de herhangi bir günah terettüp etmez.

d) Bu söz, ancak haccın, günahların yok olması ve onların örtülmesi (tek-fîr) için bir sebep olduğunu beyan hususunda bir mübalağa için zikredilmiştir. Bu meselâ, insan bir panzehir aldığı zaman doktor ona, "Şu anda bir zehir alsan sana zarar vermez; almasan da bir zarar vermez" der. Doktorun bu sözünden maksadı, panzehirin zararları savuşturma hususunda mükemmel bir ilâç olduğunu beyandır; yoksa insanın zehir alıp almamasının aynı şey olduğunu beyan değildir. İşte burada da böyledir. Bu sözden maksat, haccın bütün günahlar için keffâret olduğu hususunda mübalâğayı beyan etmektir; yoksa acele edip etmemenin eşit olduğunu beyan etmek değildir.

Hz. Peygamberin şu hadisi, haccın günahların örtülmesi için (keffâret) kuvvetli bir sebep olduğuna delâlet eden hususlardandır:

"Kim hacceder ve hacc esnasında cfmâ yapmaz ve fiskda yapmazsa, annesinin onu doğurduğu gün gibi, bütün günahlarından sıyrılıp fiicar. "214[214]

e) Pekçok âlım şöyle demiştir: Harem-i Şerifin civarında yerleşik kalmak mekruhtur. Çünkü insan Harem ve Beyt'e komşu olduğu zaman, Harem'in ve Beyt'in kıymeti, o kişinin gözünde azalır. Ama, taşrada olduğu zaman kişinin Harem'e ve Kabe'ye olan iştiyakı artar. Durum böyle olunca, bu açıklamaya göre içimizden birinin kalbine, "Kim iki günde acele eder, vazifelerini bitirirse, onun durumu acele etmeyenden daha efdal olur. Ve yine kim bu iki günde acele ederse ziyaret tavafını yapmak için Mekke'ye döner ve Mina'da kalmayı terkeder. Kim de acele etmezse, Mina'da kalmayı tercih etmiş olur. Böylece de tavaf hususunda acele etmeyi terketmiş olur. İşte bu sebepten dolayı da o kimsenin hatırında, acele etmenin mi, yoksa etmemenin mi efdal olduğu hususunda bir tereddüt hasıl olur" düşüncesi gelebilir. İşte böylece Allah Teâlâ bu iki husustan herhangi birinde bir günah ve kabahatin olmadığını beyan etmiştir.

f) Vahidî (rh.a) şöyle demiştir: "Allah'u Teâlâ, tıpkı, "Bir kötülüğün cezası, onun gibi bir kötülüktür" (şûra, 40) ve, "Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kâdâr siz de ona saldırın" (Bakara, 194> âyetlerinde olduğu gibi, birinci cümle ikinciye uygun düşsün diye, "Kim de gecikirse, ona bir günah yoktur" buyurmuştur. Biz biliyoruz ki, kötülük ve düşmanlığa karşı müdâfaada bulunmak, bir kötülük ve düşmanlık sayılamaz. Bu sebeble, mana bakımından doğru olmayan bir şey, lâfzı muvafakata215[215] ham-ledildiğine göre, mana bakımından doğru

---

214[214] Buhârî. Hacc, 4; Müslim, Hacc, 438 (2/983-934)

215[215] Bilindiği üzere Belagat ilminde buna müşâkele sanatı denilir (Çev).

olan bir şeyi lâfzî muvafakata hamletmek daha evlâ olur. Çünkü makbû) ve me'cûr olan bir işten, mâna bakımından günahı kaldırmak doğrudur. [216]

Hacc Sonunda Mina'da Kalmanın Hükmü

Üçüncü Soru: Ayette Müzdelife'den ayrıldıktan sonra, Minâ'da ikâmet etmenin vâcib olduğuna dair bir delâlet söz konusu mudur?

Cevap: Evet..[217]Nitekim Hak Teâlâ'nın, "Arafat'tan seller gibi akıp ayrıldıktan sonra" ayetinde de, insanların Müzdelife'de vakfe yapacaklarına dair bir delil bulunmaktadır.

Bil ki, takihler şöyle demişlerdir: Bu iki günde acele eden kimse için acele etmek, ancak ikinci günün güneşinin batmasından önce caizdir. Ama, ayrılmadan,ikinci günün güneşi battıktan sonra acele ederse, o kimsenin ancak üçüncü gün ayrılıp gitmesi söz konusu olur. Çünkü güneş battıktan sonra, gün sona ermiştir. Halbuki, o kimsenin üçüncü günde değil, iki gün içinde acele etmesi caizdir. Bu,Şâfiî'nin mezhebi; Tabiînden olan fukahânın da pekçoğu-nun görüşüdür. Allah kendisinden razt olsun Ebu Hanife, "Fecr doğmadan önce o kimsenin gidebilmesinin caiz olduğunu; zira henüz şeytan taşlama zamanının girmediğini" söylemiştir.

HakTeâlâ'nın, "ittika eden kimseler için "beyanı hakkında bazı görüşler vardır:

a) Hacceden kimse, geriye kalan ömründe Allah'tan ittika etmek ve Allah'ın azabını gerektirecek bir şeyler işlememek şartıyla, günahları bağışlanmış olarak döner. Bunun mânası, hacc yapan kimseyi, hacc hususunda yaptığı amellerden sakındırmaktır. İşte böylece Allah Teâlâ hacc yapan kimselere bu yaptıklarıyla beraber, takvaya sarılmaları ve yapmış oldukları hacc ile gururlanmaktan uzak durmalarının gerekli olduğunu beyân etmiştir.

b) Bu bağışlama, nitekim Allah'u Teâlâ'nın, "Allah'u Teâlâ, ancak müttakilerden kabul eder" (Maide. 27) buyurduğu gibi, ancak haccından evvel de muttaki olanlar için söz konusu olabilir. Bunun hakikati şudur: Her ne kadar zahire göre farzını edâ etmiş olsa bile, günahlarda ısrar eden kimseye yapmış olduğu hacc bir fayda vermez.

c) Bu bağışlama ve mağfiret ancak, hacc yapan kimsenin hacc fiilleriyle meşgul olurken yasaklanmış olan şeylerin tamamından ittikâ edip kaçınması halinde mümkün olur. Nitekim Hz. Peygamberin bir hadisinde O, "Her kim hacceder de, "refes" yapmaz, ftsk da işlemezse..." buyurmuştur.

Bil ki, zikrettiğimiz bu görüşlerden birincisi:, kişinin o andaki durumuna işarettir. Halbuki, onun bütün anlardaki durumunun dikkate alınması gerekir. Müfessirlerden birkısmı ise, beyanından muradın, hacc esnasında hacının av hayvanı ve benzeri canlıları öldürmekten kaçınmasıdır. Çünkü o kimse bunlardan kaçınmazsa günahkâr olur; bazan da yaptığı iş boşa gider.

Bu, iki yönden zayıftır:

1) Bu, mutlak lâfzı bir delil olmadan takyid etmektir.

2) Bu ancak, bundan önceki günlere hamledildiği zaman doğru olabilir. Zira Kurban bayramının ilk gününde cemre-i Akabe taşlarını atıp, tavafını yapıp, başını da tıraş eden kimse, şeytan taşlamadan önce ihramdan çıkar. Böylece hacının, sadece Harem hudutları içinde iken av avlamaktan sakınması gerekir. Fakat bu ittikâ, ihramdan dolayı değildir. Ama lâfız, bu ittikanın bu günler esnasında muteber olduğunu hissettirmektedir. Böylece bu görüş sakıt olur.

Allah'u Teâlâ'nın, "Ve, Allah'dan ittikâ ediniz" emrine gelince bu, geleceğe yönelik bir emirdir. Bu emir kendisiyle geçmiş zamanın kastedilmiş olduğu, ifâdesine terstir. Bu sebeble, ikinci kez söytenen söz, bir tekrar değildir. Senin daha önce öğrendiğin gibi takva, vâcib olan şeyleri yapmak, yasaklanmış olan şeylerden de kaçınmaktan ibarettir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Biliniz ki, siz O'nun huzuruna varıp toplanacaksınız" kavline gelince, bu takva ile ilgili emri te'kkl olup, bu hususta çok dikkatti olmaya bir teşviktir. Çünkü, mutlaka haşrin.

---

[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/546-550.

[217] Hanefi mezhebinde ise Kurban bayramının ilk üç günü Mina'da kalmak sünnettir

hesaba çekilmenin, sorgulanmanın olduğunu ve ölümden sonra cennet veya çehennemden başka bir yurdun bulunmayacağını kim düşünürse, bu onu takvaya davet eden sebeb ve vasıtaların en kuvvetlilerinden birisi olur. Haşr'e gelince bu, insanların kabirlerinden çıkmalarının başlangıcından, hesap meydanına varmalarına kadar cereyan eden hallerin tümüne birden verilen bir isimdir. Çünkü onların bu meydanda bulunmaları, ancak bu işlerin hepsiyle beraber tamam olur. Hak Teâlâ'nın, (O'na) ifâdesinden murad, "O'nun dışında bir mâlik, ve O'ndan başka sığınak bulunmayan bir huzura, makama.." demektir. Yani, her nefis mutlak surette Allah'ın huzuruna varacaktır. Nitekim Cenab-ı Hak, "O günde hiçbir nefis başka bir nefis için bir şey yapamıyacaktır. Emir o vakit, sadece Allah'a aittir"(lnfitar, 19) buyurmuştur. [218][218]

---

[218][218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 4/550-552.

Münafıklar Hakkındaki Bu Ayetin Nüzul Sebebi

"İnsanlardan öylesi vardır ki, onun dünya hayatına dair sözleri senin hoşuna gider. O, kalbinde olana, Allah'ı şahit tutar. Oysa ki düşmanların en amansızıdır. Dönüp gitti mi (veya iş başına geçti mi) yeryüzünde fesat çıkarmaya, ekini ve nesilleri helak etmeye koşar.. Allah ise fesadı sevmez. Ona, "Allah'tan kork!" denildiğinde, gururu onu günaha sürükler. İşte böylelerinin hakkından cehennem gelir. Gerçekte o, ne kötü bir yataktır" (Bakara, 204-206.)
Bil ki Allah'u Teâlâ, hacc ibâdetlerinin yapıldığı yerlerde bulunanların iki grup olduğunu; bunlardan birisinin, "Ey Rabbimizbize dünyada iyilik ver" diyen kâfir; diğerinin ise,'Ey Rabbimiz, bize dünyada iyilik ver, antette de iyilik ver" diyen müslüman olduğunu beyan edince, geriye münafığın durumunu açıklamak kalmıştır. İşte böylece de Allah'u Teâlâ, münafığın durumunu bu ayette açıklamış, sıfat ve fiillerini beyan etmiştir. Ayetin nazmıyla ilgili olan husus budur. Allah'ın bütün bunlardan maksadı, kullarını, kalb ve uzuvlarla ilgili olan mevzularda güzel yollara sevketmek ve kullarının, kendilerine ait herhangi bir işin Allah'tan saklı kalmasının mümkün olmayacağını bilmelerini sağlamaktır.
Sonra müfessirler, iki görüş üzere ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı, bu ayetin muayyen bir topluluğa has olduğunu söylerken, bazıları da, bu ayetin, bu ayette zikredilen sıfat ile vasfedilen herkes hakkında âmm oduğunu söylemiştir. Birinci görüşte olanlar, birkaç bakımdan ihtilâf etmişlerdir:
Birinci rivayet: Bu ayet, Ahnes İbn Şureyk es-Sakafî hakkında nazil olmuştur. Bu şahıs Zühreoğullarının halîfi (müttefiki) idi; Hz. Peygamberin yanına gelmiş, müslümanlığını açıklayarak, Allah'ı sevdiğini iddia etmiş ve bu hususta Allah'a yemin etmişti. İşte Allah'u Teâlâ'nın,"Dünya hayatına dair sözü senin hoşuna gider ve
kalbindekine de Allah'ı şahid tutar" sözünden mu-rad budur. Ne var ki bu kimse, dış» güzel (tatlı dilli), içi de pis olan (küfür ve kötülük dolu) bir münafık idi. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından çıkıp müslümanlardan bir gruba ait olan bir tarlaya uğrayarak, ekinleri yaktı ve orada bulunan eşekleri de öldürdü. Cenâb-ı Hakk'm, "O dönüp gitti mi yeryüzünde fesat çıkarmaya, ekinleri ve nesilleri helak etmeye koşar" buyruğundan murad edilen de budur.
Başkaları da, sözünün maksadı şudur: Ahnes İbn Şureyk, Bedir Günü, Zühreoğullarına (savaştan) geri dönmelerini, kaçmalarını işaret etmiş ve onlara, "Muhammed sizin yeğeninizdir. Eğer o yalancı ise, diğer insanlar sizin yerinize onun hakkından gelir. Eğer doğru söylüyorsa, siz onun sayesinde insanların en bahtiyarı olursunuz,." Bunun üzerine Zühreoğultan, "Senin görüşün gerçekten güzel!" dediler. Ahnes, sözünü şöyle sürdürdü: "Askerlere hareket emri verildiğinde, ben sizinle beraber geri kalırım; o zaman siz bana uyunuz." Sonra o.Zühreoğullanndan üçyüz kişiyi Hz. Peygamber'le savaşmaktan caydırdı. İşte bu sebepten ötürü, o, "Ahnes" (caydıran, geri bıraktıran) adını aldı. Esas adı, Übeyy İbn Şureyk idi. Bu haber Hz. Pey-gamber'e ulaşınca O'nun hoşuna gitti.." Bana göre bu haber zayıftır, çünkü bu hareket tarzı kınanmayı ve zemmedilmeyi gerektirmez. Halbuki Allah'u Teâla'nın, "İnsanlardan Öylesi vardır ki onun dünya hayatı hakkındaki sözü senin hoşuna gider. Ve o, kalbindekine Allah'ı şahid tutar" sözü zem makamında getirilmiş bir ifâdedir. Binaenaleyh, sözü yukardaki mânaya hamletmek mümkün değildir. Hatta birinci görüş daha doğrudur. 1[1]

Nüzul Sebebi Olan İkinci Rivayet

İkinci rivayet: İbn Abbas ve Dahhak'tan rivayet edilen şu haberdik Kureyş kafirleri, Hz. Peygamber'e, "Biz müslüman olduk! Bunun için bize ashabından bir grup alim gönder!" diye haber yolladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara bir topluluk yolladı.. Onlar Batn-ı Recî'de konaklayınca, bu haber kâfirlere ulaştı.. Bunun üzerine onlardan yetmiş kişi at bindiler

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/5-7.

ve bu müslüman topluluğunu kuşatarak, onları Öldürüp astılar.. İşte bunun üzerine de, onlar hakkında bu ayet nazil oldu.

İşte bu ayetin peşine, burada şehid edilen kimselerin durumuna dikkat çekmek için, Cenâb-ı Hak, "İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek için, kendi canını satar" (Bakara, 207) ayetini getirmiştir.

Bu âyetin herkes hakkında geçerli olduğunu söyleyenlere gelince, bu muhakkik görüşlerden pek çoğunun tercih ettiği görüştür. Çünkü ayet, zikredilen bu sıfatlarla muttasıf olan herkes hakkında umumidir. Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî den nakledildiğine göre, bu ayet hakkında kendisiyle başkaları arasında bir konuşma geçmiş; buna göre o, "Bu ayet, zikredilen kimseler hakkında nazil olmuşsa da, onun bir adam hakkında inmesi, daha sonra da bu sıfatları taşıyan herkes hakkında umumî olması imkânsız değildir" demiştir.

Bu meselenin hakikati şudur: Allah'u Teâla'nın sözü insanların bir kısmına işarettir. Buna göre bu lâfız tek kimseye de muhtemeldir, çok kimseye de. Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi de, bundan muradın, cemi olan mânaya değil de lâfza râcî olmasının caiz olması sebebiyle, tek bir insan olduğuna delâlet etmez. 2[2]

Burada Tavsif Edilen Kimselerin Münafık Olmadığını Söyleyenler

Ayet-i kerimenin, naklettiğimiz olay üzerine nazil olmasına gelince, bu hükmün umûmî olmasını imkânsız kılmaz. Hatta biz, ayet-i kerimede umumî manaya delâlet eden bir durum bulunduğunu da söyleyebiliriz. Bu birkaç yöndendir:

a) Hükmün, münasib vasfa terettüb etmesi, sebebin ne olduğunu hissettirir. Cenâb-ı Hak, bir kavmi kınayıp, onları da kınanmayı hakettirecek sıfatlarla vasfedince, biz bu zemmi gerektiren şeyin, bu sıfatlar olduğunu anlarız. Bu sebeple, bu niteliklerle vasfedilen herkesin, kınanmayı haketmiş olması gerekir.

b) Lâfzı umûmî manaya hamletmek, daha çok fayda temin etmektedir. Bu böyledir, çünkü bu bütün mükellefleri bu kınanmış yoldan vazgeçirir.

c) Bu, ihtiyatlı olmaya daha yakındır. Çünkü biz ayeti umûmî manaya ham-ledersek, bu şahıs da bu hükmün içine girmiş olur. Ama, lâfzı bu şahsa tahsis edersek, hüküm ondan başkası hakkında sabit olmaz. Böylece, anlattıklarımıza göre, ayeti umûmî manaya hamletmenin daha evlâ oluduğu ortaya çıkmış oldu.

Bunu iyice anladığın zaman, biz deriz ki: Alimler, bu ayetin tefsiri hususunda "Ayet, bu sıfatlarla mevsuf olan kimsenin münafık olup olmadığına delâlet eder mi?" diye ihtilâf etmişlerdir. Doğrusu, ayet buna delâlet etmemektedir. Çünkü Allah Teâlâ, bahsedilen kimseyi bu ayette beş vasıfla nitelemiştir, ki bu vasıflardan hiçbiri nifaka delâlet etmez.

Bu vasıflardan **birincisi,** Onun dünya hayatına dâir sözü senin hoşuna gider" ayetinde ifâde edilendir. Bu ifâdede, mezmûm (kınanmış) bir sıfata, "dünya hayatına dair" ifâdesindeki imâ yollu delâletin dışında başka bir delâlet yoktur. Çünkü bir kişi için, "dünyevî işlerde o çok tatlı sözlüdür" denildiğinde, bu söz onun hakkında bir nevî zemmi vehmettirir.

İkincisi, 'O kalbinde olana Allah'ı şâhid tutar" ayetinin ifâde ettiği vasıftır. Bu tabirde "kalbi aksi bir halde olduğu halde, Allah'ı kalbindekine şâhid tutar" şeklinde bir takdir yapsak bile, bu takdire rağmen bu söz nifaka delâlet etmez. Çünkü ayette, o kimsenin Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı, tevhid ve İslâmını izhâr edip, kalbinde aksini gizlediğini ve bu sebeble de münafık olduğunu gösteren birşey yoktur. Belki de bundan maksad şudur: O kimse, aksini izhar ettiği halde, kalbinde fesâd saklıyor ve böylece mürâîlik yapmış oluyor.

Üçüncüsü, "düşmanların en amansızıdır" ayetinin ifâde ettiği vasıftır. Bu vasıf da nifakı gerektirmez.

Dördüncüsü, "O dönüp gitti mt yeryüzünde fesad çıkarmaya çatışır" ayetinin ifâde ettiği sıfattır. Bazan fesad çıkaran müslüman da böyle yapabilir.

Beşincisi, "Ona Allah'tan kork" denildiğinde, gururu onu günaha sürükler" ayetinin ifâde

---

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/7.

ettiği vasıftır. Bu vasıf da nifakı gerektirmez.
Böylece, ayetteki bütün bu sıfatların münafıkta bulunması mümkün olduğu gibi, mürâî (riyakâr) da da bulunabileceğini anlamış olduk. Binaenaleyh ayette, bahsedilen şahsın münafık olmasının gerektiğine dair bir delâlet yoktur. Fakat münafıklar da bu ayetin hükmüne dâhildirler.
Bu böyledir, çünkü her münafık, bu beş sıfatla da tavsif edilebilir. Fakat, bazan bu beş sıfatla tavsif edilen kimse münafık olmayabilir de. Böylece ayeti, bu beş sıfatla nitelenen kimseye hamlettiğimizde, hükmüne hem münafık olanların hem de riyakarların gireceği sabit olur.
Bütün bunları anladığın zaman, biz deriz ki: Allah Teâlâ, burada bahsedilen şahsı şu beş sıfatla tavsif etmiştir:
Birinci Sıfat, ayetinin İfâde ettiği sıfat: Bunun manası, "Onun sözü senin hoşuna gider ve kalbinde kıymet kazanır" şeklindedir. İnsanın gözünde büyüyen "acıb" (hayranlık veren) şeyde bu köktendir.
Âyette geçen, Dünya hayatına dâir"ifadesiyle ilgili iki vecih vardır:
a) Bu, "Şu meselede falancanın sözü (görüşü) beni hayrete düşürüyor" sözünün bir benzeridir. Buna göre âyetin manası: "Dünyevî maslahatları istemek için konuştuğunda onun sözü ve görüşü seni hayran bırakıyor" şeklindedir.
b) Âyetin takdiri şu şekildedir: "Onun ahiret hususundaki sözü ve görüşleri seni hayrete düşürmese bile, dünya hususundaki söz ve görüşleri seni hayrette bırakır. Çünkü o kimse, dünyada olduğu müddetçe dili lâf eder ve tatlı tatlı konuşur. Âhirette ise, Allah'ın heybetinden ve kibriyasının kahrından korktuğu için, diline bir kekemelik ve tutukluk arız olur."
İkinci Sıfat, ayetinin ifâde ettiği sıfat: Bunun manası şudur: "O, sözünde ve iddiasında doğru olduğunu, Allah'ı şâhid koşarak isbata çalışır." Sonra bu şahid getirmenin yemin ile olması muhtemel olduğu gibi, o kimsenin "Allah, durumun benim dediğim gibi olduğuna şâhiddir" demesi suretiyle olması da muhtemeldir. Bu söz yemin değildir ama Allah'ı şahid tutmadır.
Bütün kıraat imamları, kelimeyi yâ harfinin zammesi ile şeklinde okumuşlardır. Yani, "bunu söyleyen kimse kalbindekine Allah'ı şahid tutuyor" demektir. Sadece İbn Muhaysin yâ harfinin fethası ile, şeklinde okumuştur. Bunun manası şöyledir: "Allah feâlâ onun kalbinin izhâr ettiğinin aksi bir durum üzere olduğunu bilir."
Buna göre birinci kıraat, bahsedilen kimsenin riyakâr (mürâî) olduğuna ve Allah'ı, yanlış yere nifak ve riyasına şahid getirdiğine delâlet eder. İkinci kıraat ise, o kimsenin yalancı olduğunu gösterir. Fakat onun Allah'ı yalan yere şahid tuttuğuna delâlet etmez. Binaenaleyh birinci kıraatte daha çok ktna-ma mânâsı vardır.
Üçüncü Sıfat, 'O, düşmanların en amansızıdır" ayetinin, İfâde ettiği sıfat: Bu ayette ilgili birkaç mesele vardır: 3[3]

Birinci Mesele

kelimesi, düşmanlığı ileri derecede otan kim- sedjr Bu manada, (Amansız düşman bir adam) ve, ("düşman kavim") denilir. Nitekim Hak Teâlâ, "Onunla, amansız düşman bir kavmi inzâr edesin diye' (Meryem, 97) ve, "Aksine onlar, düşman bir kavimdir" (Zuhruf.58) buyurmuştur. Bu kökten olarak, birisi düşman olduğu zaman. denilir. Yine düşmanlığınla birisine galib geldiğin zaman, dersin.
Zeccac, bu kelimenin, boynun iki tarafı manasına gelen, ve vadinin iki yakası manasına geien, ifâdelerinden iştikak ettiğini söylemiştir. Buna göre, bu kelime "düşmanlık hususunda hasmı onu hangi yandan yakalarsa yakalasın, ister sağdan ister soldan, hasmını yenip ona gâlib gelen kimse" anlamındadır.
“El-Hisâmu” kelimesi hakkında iki görüş vardır:
a) Halil'in görüşüne göre, bu kelime, mukâtele manasına olan "kıtal" kelimesi ve "muta'ane"

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/7-10.

(mızraklaşma) manasına olan, keli meleri gibi, muhâseme manasında bir masdardır. Buna göre, izafetinin manası, "O, düşmanlığı çok şiddetli olandır" şeklindedir. Sonra bu izafeti izahta da iki vecih vardır:

Birincisi: Bu, manasına gelen bir izafettir. (Yani muzafun ileyhin, muzâfun zarfı olması.) Buna göre takdir düşmanlıkta çok şiddetli" şeklinde olur.

İkincisi: Muhasemenin (düşmanlığın) çok şiddetli kılınmış olması, mübalağa ifâdesi üzeredir.

b) kelimesi, kelimesinin çoğulunun, şeklinde; kelimesinin çoğulunun. işeklinde oluşu gibi, kelimesinin çoğuludur. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "O, düşmanların düşmanlık bakımından en çetin olanıdır." Bu, Zeccâc'ın görüşüdür. Müfessirler bu ayetin yukarıda açıkladığımız üzere, Ahnes b.Şureyk münafığı hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bu kimse hakkında, yine, "Arkadan çekiştiren her kişinin vay haline..." (Hümeze, 1) ve "Her alabildiğine yemin eden, alçak', dâima ayıplayan, kbğuculuk yapan kişiye İtaat etme" (Kalem, 10-11) âyetleri nazil olmuştur.

Müfessirlerin bu izafeti tefsir hususunda değişik ifâdeleri vardır: Mücahid terkibinin manasının, "doğru olmayan bir talib" şeklinde olduğunu; Süddi, "hasımların en kötüsü" şeklinde olduğunu; Katâde ise, "O, bâtıl bir yolla mücadele eden, Allah'a isyanda son derece katı ve diliyle âlim, ameliyle câhil kimsedir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. 4[4]

İkinci Mesele

Tefekkür ve (fikrî) münakaşayı kabul etmeyen kim- seler, bu âyete tutunarak, Hak Teâlâ'nın bu kimseyi, cedelde çok katı ve sert olmakla kınamış olduğunu söylemişlerdir. Şayet bu sıfat (cedelleşme) zemm sıfatlarından olmasaydı, bu caiz olmazdı. Bunun cevâbı, Hak Teâlâ'nın, Haccda cidâlleşmek yoktur" {Bakara. 197) ayetinin tefsirinde geçmiştir.

Dördüncü Sıfat: Allah'u Teâlâ'nın,"Dönüp gitti mi yeryüzünde fesad çıkarmaya, ekin ve nesilleri helak etmeye koşar. Allah ise fesadı sevmez" sözü ile ifâde ettiği sıfattır. Bil ki Allah'u Teâlâ bu insanın durumunun, tatlı sözlü olduğunu ve bu kimsenin, sözünün doğruluğunu Allah'ı şahid tutarak isbata çalıştığını ve husumetinin çok çetin olduğunu beyan edince, bundan sonra bu kimsenin lisanıyla söylediği herşeyde kalbinin bunun zıddı bir durumda olduğunu beyan buyurarak, demiştir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 5[5]

Birinci Mesele

Ayetteki, tabiri hakkında iki görüş vardır:

a) Bunun manası şudur: "Senin yanından ayrıldığında o, yeryüzünde fesat çıkarmaya uğraşır." Sonra ayetteki "fesâd" da şu iki hususa muhtemeldir:

Birincisi, tahrib etme, yakma ve yağmalama gibi yollarla mallan telef etmektir. Bu izaha göre, âlimler birçok rivayet zikretmişlerdir. Daha önce naklettiğimiz şu rivayet onlardan biridir: Ahnes, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, O'nu sevdiğini, iman etmeye kararlı olduğunu izhâr edip; O'nun yanından ayrıldığı zaman da müslümanların tarlalarına uğrayarak, onları yakmış ve eşeklerini öldürmüştür.

Şu rivayet de bunlardandır: Ahnes, Bedir'den dönerken Zühreoğulları kabilesine uğramıştı. Ahnes İle Sakifliler arasında bir düşmanlık vardt. Bundan dolayı o, geceleyin, Sakîflilerelsaldınp onların hayvanlarını öldürdü ve ekinlerini yaktı.

"Fesad'"ın tefsiri hususunda muhtemel oian ikinci görüş şudur: O, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurundan çıktıktan sonra, müslümanların kalblerine şüphe sokmaya ve küfrü kuvvetlendirmek için hileler çıkarmaya uğraşırdı. Bu, "fesâd" diye isimlendirilmiştir. Allah Teâlâ, Firavun'un kavminin Firavuna şöyle dediklerini nakleder: 'Musa'yı ve kavmini

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/10-11.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/11.

yeryüzünde fesâd çıkarsınlar diye mi bırakıyorsun?" (Araf, 127), yani "Senin milletini dininden döndürüp, dinini bozsunlar diye mi bırakıyorsun?"
Ve yine Allah Teâlâ, (Firavun'un şöyle dediğini) bildirmiştir: "Ben, O (Musa'nın), sizin dininizi değiştirmesinden veya yeryüzünde fesad çıkarmasından korkuyorum" (Mü'min, 26).Biz daha önce, (Bakara,11) âyetinin tefsirinde, bu şekildeki izaha yakın açıklamalarda bulunmuştuk. Bu mana, "yeryüzünde fesat çıkartmak" diye isimlendirilmiştir. Çünkü bu, insanlar arasında ihtilâflar meydana getirmekte, birliğini bozmakta, birbirlerinden uzaklaşmalarına ve böylece akrabalık bağlarının koparak kan dökülmesine sebeb olmaktadır. Nitekim Hak Teâlâ,"İşbaşına geçerseniz, yeryüzünde fesad çıkaracak ve akrabalık bağlarını keseceksiniz Öyle mi?"(Muhammed, 22) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Allah, onların şayet dinlerinden dönerlerse ancak yeryüzünde fesad çıkarıp, akrabalık bağlarını koparacaklarını haber vermiştir. Bu izah, bizim söylediğimiz yönden yapılan bir izahtır. Bunun benzerleri Kur'an-ı Kerim'de çoktur.
Bil ki fesadı bu manaya hamletmek, "tahrib etme ve yağmalama" manasına hamletmekten daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ, "ve ekini ve nesilleri helak etmek için..." buyurmuştur.
Ma'tufun (atfedilen şeyin), ma'tufun aleyh'den (üzerine atfedilen şeyden) mutlaka başka olması gerekir.
b) Tabiri "O kimse yönetici olduğu zaman, kötü idarecilerin yapmış olduğu, ekini ve nesli helak etmek suretiyle yeryüzünde fesâd çıkarma gibi şeyler yapar" manasındadır. Yine bunun manasının, "Yeryüzünde zulmedip, onun zulmünün uğursuzluğu yüzünden Allah Teâlâ'nın yağmuru kesmesi ve ekin ile nesillerin helak olması..." şeklinde olduğu da söylenmiştir. Birinci (a) görüşü doğruya daha yakındır. Çünkü bu ifâdeden maksad, bahsedilen kimsenin nifakını açıklamaktır. Onun nifakı ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında güzel güzel konuşup sevgisini izhar etmesi, huzuru Peygamberî'de bulunmadığı zamanlarda da yeryüzünde fesat çıkarmaya uğraşmasıdır. 6[6]

İkinci Mesele

Ayeti "Savaş çıkarmak için gayret sarfetti" manasındadır. kelimesinin esas manası, koşarcasına yürümektir. Fakat bu kelime,istiare yoluyla, insanlar arasında fitne çıkarıp tahribatta bulunmak manasına kullanılmıştır. Bu mânâda olmak üzere, mesela " falanca çok lâf götürüp getiriyor, taşıyor" denilir. Cenâb-ı Hakkda, "Eğer sizinle beraber (savaşa) onlar da çıksalardı, ancak stzin sıkıntınızı arttırırlar ve aranıza fitne sokmak isteyerek (fesad çıkarmaya) koşarlardı" (Tevbe,47) buyurmuştur. 7[7]

Üçüncü Mesele

"Fesâd ' kelimesini, tahrib etme manasına alan kimse şöyle demiştir: "Allah'tı Teâlâ bu kelimeyi önce icmâlen (genel olarak) zikredip, "O (yeryüzünde) fesad çıkarmak için.." buyurmuş, sonra da bunun tafsilâtını anlatarak, "ekini ve nesli helak etmek için.." buyurmuştur. İfsadı şüphe uyandırmak ile tefsir eden kimse şöyle demektedir: Hak din, birincisi ilim, ikincisi de amel olan iki şeyden meydana geldiği gibi, bâtıl din de birincisi şüpheler, ikincisi de çirkin fiiller olmak üzere iki şeyden meydana gelmektedir. İşte burada Allah'u Teâlâ ilk önce bu insanın şüphelerle meşgul olmasından bahsetmiştir ki, Hak Teâlâ'nın, "Orada fesâd çıkarmak için" sözünden murâd da budur. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, bu kimsenin çirkin fiillere yönelmesini zikretmiştir. Bu da Allah'u Teâlâ'nın, ve ekini ve nesilleri helak etmek için..." buyruğu ile murad edilendir. Hiç şüphe yok ki, bu açıklama daha uygundur.
Sonra âyetin sebeb-i nüzulünün, "Ahnes'in müslümanların tarlalarına uğrayarak, ekinlerini yakması ve eşeklerini öldürmesi olduğunu" söyleyenler, o/ı kelimesi ile muradın, tarla; ile

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/11-13.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/13.

muradın bu eşekler olduğunu söylemiştir. kendisiyle ziraat yapılan şey, tarladır. Nitekim Hak Teâlâ, "Ektiğiniz şeyi görüyor musunuz? Onu siz mi ekiyorsunuz.." (Vakıa, 63-64) buyurmuştur. ekilip biçilen her şeye ad olarak verilir. Bu kelimenin, toprağı sürüp, altüst etmek mânasında olduğu da söylenmiştir. Toprağı altüst eden alete, yani pulluğa da, denilir. Bu tefsire göre, hayvanların neslidir. Arapça'da "nesi" çocuk demektir. Bu kelime muhtemeldir ki, Arapların, bir şey çıkıp müteakiben de düştüğü zaman söylenilen ifâdesinden alınmıştır. Çıkıp düştükleri zaman, kuş hakkında, (Kuşun tüyü çıktı ve döküldü); deve hakkında, "Devenin tüyü çıktt ve döküldü" ve eşek hakkında da, "Eşeğin tüyü çıkıp döküldü" denilir. Düşen tüy parçasına da,denilir."Rablertne dönerler.." (Yasin, sd ayeti de bu mânadadır. Yani, "hızlıca koşarlar..." demektir. Çünkü bu, çok keskin ve hızlı bir çıkıştır. Babasının belinden ve annesinin karnından çıkıp düştüğü için de çocuğa nesi denilir. Buna göre insanlar, Hz. Adem'in nesli demektir. kelimesinin esas mânası, çıkmak demektir.
Ama, ayetin sebebi nüzulünün Ahnes'in Sakîf kabilesine baskın düzenleyip onlardan bir grubu öldürdüğünü söyleyenlere gelince, buna göre âyette geçen, den muradtn, Hak Teâlâ'nın, "Hanımlarınız sizin tarlalannızdır" (Bakara, 223) âyetinden ötürü ya"kadınlar" ifâde eder,ya da erkekleri; ki bu da, "hars" ı yeri sürmek diye tefsir eden müfessirlerden bir topluluğun görüşüdür. Çünkü erkekler, üretken topraklan sürerler. "Nesi" e gelince, bundan murad da çocuklardır.
Bil ki, bütün bu izahlara göre, Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, bu fesadın büyük bir fesâd olduğunu, ondan daha büyük bir fesadın bulunmadığını beyan etmektir. Çünkü birinci tefsire göre bundan maksat, bitkileri ve hayvanları yok etmek; ikinci açıklamaya göre ise, hayvanların kökünü ve nesillerini kurutmaktır. Bu iki izaha göre de, bundan daha büyük fesad olamaz. Öyleyse Hak Teâlâ'nın, "Ekini ve nesilleri helak etmek için..." buyruğu kısalığına rağmen, son derece fasîh ve çok tesirli bir mânaya delâlet eden lâfızlardandır. İhtisar bakımından bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın cennetin vasıfları hakkında buyurmuş olduğu şu ayetlerdir: "Orada nefislerin hoşlanacağı ve gözlerin lezzet duyacağı her şey vardır" (Zuhrut. 71) ve, "O, yeryüzünden onun suyunu da, ekinini de çıkardı " (Naziat, 31).
İmdi eğer, "Ayet, onun ekinleri ve nesli helak ettiğine mi delâlet ediyor, yoksa onun bunu sadece aklından geçirdiğine mi delâlet ediyor?" denilirse, biz deriz ki: "Yeryüzünde fesat çıkarmak için koştu" ayeti, bu kimsenin maksadının, bu İşte koşuşturduğuna delâlet eder. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın,"ekini ve nesilleri helak etmek için..." sözünü, xrjğ ifâdesine atfedersek, ayet bu işin bilfiil meydana geldiğine delâlet etmez. Çünkü buna göre ayetin takdiri şöyle olur: "O kimse yeryüzünde fesâd çıkarmak için orada koşuşturdu ve ekin ve nesilleri helak etmek için de koşup durdu." Eğer bu ifâdeyi, birincisinden ayrı müstakil bir söz kabul edersek, bu ifâde, bu işin bilfiil meydana geldiğine delâlet eder. Her ne kadar âyetin sebeb-i nüzulü hakkında zikredilen haberler, bu işlerin olmuş bitmiş oiduğuna delâlet etse bile, birinci izah tarzı daha evlâdır. 8[8]

Dördüncü Mesele

Bazı kıraat âlimleri, failin, olması üzere, "Ve ekin ve nesiller helak olur" şeklinde okumuşlardır. Hasan el-Basrî,
lâm harfinin fethasıyla, şeklinde okumuştur ki bu, kelimesinde olduğu gibi,bir lügattir (Yani. üçüncü bâbtan gelme şartı bulunmadığı halde, bu babdan gelebilmiştir). Hasan el-Basrîden, meçhul sîgasıyla, şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. 9[9]

Beşinci Mesele

Mutezile, Hak Teâlâ'nın, "Allah, fesadı sevmez" beyanı ile istidlal ederek, Allah'ın kabîh, çirkin

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/13-15.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/15.

fiilleri murad etmeyeceğini ileri sürmüş ve söyle demiştir: Sevgi, irâdeden ibarettir. Bunun böyle olduğunun delili ise, Hak Teâlâ'nın,"Çirkinliğin yayılmasını sevenler yok mu?..." (Nur,19) âyetidir. Bu ifâdeden maksat, onların bu işi irâde etmiş, istemiş olmalarıdır. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Şüphesiz Allah sizin için şu üç şeyi sever: Kendisine İbâdet etmenizi, O'na hiçbir şeyi şirk koşmamanızı ve yöneticileriniz hakkında btrbtrinizle nasihatlaşmanızı. Sizin için şu üç şeyi de sevmez: Dedikodu yapmak, malt zay etmek ve çok soru sormak10[10]

Bu hadiste Hz. Peygamber, istememeyi muhabbetin zıddı kılmıştır. Eğer muhabbet iradeden ibaret olmasaydı, o zaman kerâhat irâdenin zıddı olmuş olurdu. Yine muhabbet irâdeden başka bir şey olsaydı, kerîh görse bile, kişinin kötü fiilini sevmesi doğru olurdu. Çünkü bu açıklamaya göre hoş görmemek, muhabbetin değil, ancak ve ancak iradenin zıddı olur.

Mu'tezile sözüne şöyle devam etmiştir: Muhabbetin iradenin bizzat kendisiolduğu sabit olunca " buyruğu Allah'u Teala'nın Allah fesadı sevmez buyruğu tıpkı Allahkulları hakkında istemez" (Mümin, 31) ifâdesinde olduğu gibi, Allah fesadı sevmez. sözünün yerine geçmiş olur. Hatta bu âyetin delâleti daha kuvvetlidir, çünkü Allah'u Teâlâ bu münafıktan sudur eden fesadı zikdederek, bu fesada işaret olmak üzere, daha sonra, "Allah fesadı sevmez" buyurmuştur. Böylece bu, bu vâki olan şeyin Allah'ın iradesiyle vâki olmadığına delâlet eder. Allah'u Teâlâ'nın fesadı dilemediği (irâde)ortaya çıkınca, Allah'u Teâlâ'nın onun yaratıcısı olmaması gerekir. Çünkü yaratmak. ancak irâde ile mümkündür. Böylece bu âyet, irâde ve fiillerin yaratılması meselesine delâlet etmiş olur.

Âlimlerimiz Mutezile'nin bu görüşüne iki bakımdan cevap vermişlerdir:

1) Muhabbet irâdeden başka bir şeydir. Daha doğrusu muhabbet bir şeyi medhetmekten ve onu tazimle anmaktan ibarettir.

2) Biz muhabbetin, irâdenin bizzat kendisi olduğunu kabul etsek bile Hak Teâlâ'nın, buyruğu umûm ifâde etmez. Çünkü, kelimesinin başındaki eüflâm, umûm ifâde etmez.

Sonra Mutezilenin bu görüşünün kuvvetini şu iki şey de temelinden yıkar

a) Kulun kudreti ve onu işe sevkeden kuvvet, salâha ve fesada (iyilik ve kötülüğe) elverişlidir. Buna göre fesadın salâha üstün gelmesi, eğer bir se-beb olmadan meydana gelmişse, bu durumda Yaratıcı'nın yokluğu gerekir; eğer bir müreccihden dolayı meydana gelmişse, bu müreceihin mutlaka Allah'tan olması gerekir. Aksi halde teselsül lazım gelir. Böylece fesâd tarafını salâh tarafına tercih edenin Hak Subhânehu olduğu ortaya çıkmış olur. Binaenaleyh, daha nasıl "O irâde etmiyor" denilmesi düşünülebilir?

b) Allah'u Teâlâ, fesadın meydana geldiğini bilendir. Buna göre eğer Allah fesadın meydana gelmemesini isteseydi, o zaman şöyle denilmesi gere* kirdi, "O, ilmini cehle dönüştürmek istedi..." Bu ise, muhaldir.

Beşinci Sıfat: Allah'u Teâlâ'nın, "Ona Allah'tan kork denildiği zaman, gururu onu günaha sürükledi" kavlidir. Bunda birkaç mesele vardır; 11[11]

Birinci Mesele

Vahidi, şöyle demiştir: "Allah'u Teâlâ'nın, "O'na Allah'tan kork denildiği zaman, gururu onu günaha sürükledi" kavlinin manası, "Allah'ın Resulü, o kimseyi bu fiilleri bırakmaya davet etti. Bunun peşinden ise o kimseyi, kibri ve taassubu, zulme çağırdı" şeklindedir.Bil ki. Vahİdî'nin bu tefsiri zayıftır. Çünkü Allah'u Teâiâ'nın,buyruğunda sadece "o kimseye bu söz söylendiği zaman gururun onu yakaladığına, sürüklediğine" delâlet vardır. Ama, bu sözün denilip denilmediği hususuna gelince, âyette buna herhangi bir delâlet yoktur. Her ne kadar biz, herhangi bir tahsiste bulunmadan Hz. Peygamber'in herkesi takvaya çağırdığını biliyor isek de, şayet bu husus herhangi bir rivayet ile sabit olursa, bu rivayete müracaat etmek vâcib

---

10[10] Müslim, Akdiye. 10-14 (3/1340-1341). (Benzeri bir hadis).

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/15-16.

olur. 12[12]

İkinci Mesele

Allah'u Teâlâ bu münafığın bazı kötü fiillerini nakletmiştir:
a) O münafığın, dünyayı taleb etme hususunda güzel söz söylemesi.
b) Onun, Allah'ı bir yalan ve iftira olarak şahid tutması.
c) Hakkı iptal ve bâtılı isbat hususunda mücadele etmesi..
d) Fesâd çıkarmak için sa'yü gayret göstermesi...
e) Ekin ve nesilleri helak etme husushundaki sa'yü gayreti. Bütün bu sayılan şeyler, çirkin olan birer fiildir. Hak Teâiâ'nın, "Ona, Allah'tan kork denildiğinde.." sözünün zahirini, bu saydığımız şeylerden bir kısmına hamledip, diğerlerine hamletmemekten daha evlâ değildir. Bu sebeple bunun, hepsine hamledilmesi gerekir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Ekini ve nesilleri helak etme; yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışma; bâtılı savunma; yalan yere Allah'ı şâhid tutma ve dünyayı isteme hususunda ihtiraslı olma gibi hususlarda Allah'tan kork,." Çünkü nehyin, bu sayılanlardan bir kısmına râcî olması, diğer kısımlarına raci olmamasından daha evlâ değildir. 13[13]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, buyruğu hakkında bazı görüşler vardır:
a) Bu tâbir, Arapların,
"Falancayı şu işi yapmakla sorumlu tuttum," yani "bu işe onu mecbur tutup, bu işi ona verdim" sözünden alınmıştır. Buna göre ayetin takdiri, "O kimseyi gururu ve taassubu, günahı işlemek için tuttu..." şeklinde olur. Bu günah ise, kendisine nasihat edene iltifat etmeyip, onu dinlememektir.
b) nin mânası, "ona yapıştı" demektir.denilir, yani sıtma hastalığı ona yapıştı, peşini bırakmadı; denilir; yani ona kibir arız oldu, peydah oldu... Buna göre ayetin mânası, "Ona, Allah'tan kork denildiği zaman, kalbindeki günah sebebiyle meydana gelen gurur ve taassub, onu bırakmadı" şeklinde olur. Çünkü bu gurur ve kibir ancak, o kimsenin kalbindeki Kütür, cehâtetMe delillere itlifat etmeme gibi sebeblerle meydana gelmiştir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın,"Daha doğrusu kâfir olanlar, bir gurur ve derin ayrılık içindedirler" (Sâd, 2) âyetidir. Buradaki, harfi, lâm (.... için) mânasına gelir. Bir kimse, "Bunu senin için yaptım" ve "Onu, cinayetinden dolayı cezalandırdım" der.
Hak Teâlâ'nın, "Onun hakkından cehennem gelir" sözüne gelince, müfessirler bunun mânasının, "Ona, bir ceza ve bir azâb olmak üzere, cehennem yeter" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Yani, "sana bir dirhem yeter." Yani," Allah bize yeter" denilir. "Cehennem" lâfzına gelince Yûnus ile nahivcilerin pek çoğu, bu kelimenin, Allah'ın ahirette kendisiyle azâb edeceği ateşin özel ismi olduğunu ve yabancı (a'cemî) bir kelime olduğunu söylemişlerdir. Diğerleri ise, "cehennem lâfzı yabancı bir kelime değil, Arapça bir kelimedir. Dibi derin olduğu için ahi-ret ateşi, cehennem diye adlandırılmıştır" demişlerdir.Ru'benin şöyle dediği nakledilir: "Bu sözde cehennem: "dibi derin kuyu" demektir."
Allah'u Teâlâ'nın, yataktır" sözüne gelince, bu hususta iki görüş vardır:
a) ve, döşemek bir şeye mukaddime yapmak demektir. Bunun aslı, (beşik ve düz arazi) kelimesinden gelir. Nitekim Hak Teâlâ, yeryüzünü bir döşek gibi yaptık.. Bizler ne güzel dö'şeyicüeriz" (Zariyât, 48)buyurmuştur; yani, düzenleyiciler ve kararlı hale getiricileriz.,. Yani, "Biz yeryüzünü, üzerindekiler! sarsmayacak ve onlardan uzaklaşmayacak biçimde, kararlı kıldık" demektir. Yine Hak Teâlâ, "kendileri için hazırlarlar" (Rûm, 44) buyurmuştur. Yani, "onu döşüyorlar ve kararlı hale getiriyorlar".

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/16-17.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/17.

b) Hak Teâlâ'nın, jbuyruğunun O'nun tıpkı, "Cehenneme.. Yaslanacaklar ona.. O, ne kötü bir kalış yeridir" (ibrahim, 29) ifâdesinde olduğu gibi, "Ne kötü bir kalış yeridir" manasında olmasıdır. Âlimlerden bazısı, kelimesinin, uyumak için yapılan yatak mânasında olduğunu söylemişlerdir. Cehennemde azâb görecek olan kimse cehennem ateşine atıldığı zaman, bu cehennem onun için bir yatak ve döşek kılınmış olur. [14][14]

Allah Rızası İçin Canını Verebilen Müminler

"İnsanler içinde, Allah'ın rızasını elde etmek amacıyla, canını satan kimseler vardır. Allah, kullarına çok şefkatlidir"(Bakara, 207).
Bil ki Allah'u Teâlâ, önceki âyette dünyası uğruna dinini harcayan kimsenin durumunu belirtince, bu âyette de, dini uğruna dünyasını, canını ve malını harcayan kimselerin durumunu zikrederek, buyurmuştur. Bu âyet hakkında birkaç meseie vardır: [15][15]

Birinci Mesele

Ayetin nüzul sebebi hakkında bazı rivayetler vardır:
a) İbn Abbas'ın rivayetine göre bu ayet, Abdullah İbn Ced'ân'ın kölesi olan Süheyb İbn Sinan, Ammâr İbn Yasir, annesi Sümeyye, babası Yasir, Hz. Ebu Bekir'in kölesi Bilâl, Habbâb İbn el-Eret ve Huveytıb'ın kölesi Abis hakkındadır. Müşrikler bu kimseleri yakalayarak, onlara işkence ediyorlardı. Süheyb, Mekkelilere, "Ben yaşlı birisiyim. Benim, malım mülküm çok. Sizden veya sizin düşmanlarınızdan yana olmam size herhangi bir zarar vermez. Ben bir söz söyledim, bu sözümden de geri dönmeyi istemiyorum. Ben size malımı mülkümü verip, karşılığında sizden dinimi satın almak istiyorum" der. Onlar da buna razı olarak, yolundan çekilirler.. Böylece Süheyb, Medine'ye hicret eder. İşte bunun üzerine bu âyet nazil olur. Süheyb Medine'ye girince, Hz. Ebu Bekir onu karşılayarak ona: "Alışverişin kârlı olsun!" dedi. Bunun üzerine Süheyb ona, "Senin alışverişin de.. Sen de zarar etme ama, ne oldu ki?" dedi. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir "Allah senin hakkında, şunu indirdi" dedi ve ayeti ona okudu.
Habbâb İbn el-Eret ve Ebu Zer'e gelince bunlar kaçarak Medine'ye geldiler. Sümeyye ise, iki devenin arasına bağlanıp, parçalandı. Sonra da, kargıyla öldürüldü. Yâsir de öldürüldü. Diğerleri de, kendilerine yapılan işkence sebebiyle, müşriklerin istedikleri şeylerin bir kısmını vererek, canlarını kurtardılar. Bunlar hakkında, Mekkelilerin işkencesiyle, "Azâb edildikten sonra hicret edenler yok mu? Biz onları dünyada muzafferiyyet ve ganimetler nasib etmek suretiyle, güzellikle sınayacağız." Ah/ret ecri ise daha büyüktür" (Nahl,41) ayeti nazil olmuştur.
Yine bunlar hakkında, "Kalbi iman ile dopdolu olduğu halde, zorlanan kimse hariç... "(Nahl, 106) âyeti nazil olmuştur.
b) Bu ayet, emr-i mâ'rûf ve nel y-i münker yapan kimse hakkında nazil olmuştur. Bu görüş Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilmiştir.
c) Bu ayet, Hz. Peygamber'in mağaraya gittiği gece, O'nun yatağına yatıp geceleyen Ali İbn Ebî Talib hakkında nazil olmuştur. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'in yatağında uyurken Cebrail başucunda, Mi-kaîl ise ayakları tarafında durdu. Cebrail: "Ey Ebu Tâlib'in oğlu Ali, senin gibilere helâl olsun!.. Allah'u Teâlâ, seninle meleklerine karşı övünür" diye seslenir. İşte bunun üzerine bu âyet nazil olur.[16][16]

İkinci Mesele

Müfessirlerden pok çoğu, buradaki, kelimesinin "satmak" manasına geldiğini, çünkü Cenâb-ı

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/17-18.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/19.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/19-20.

Hakk'ın, Ve onu az bir fiyata sattılar" (Yusuf, 20) âyetindeki, ijji kelimesinin de bu mânaya geldiğini söylemişlerdir. Bunun hakikati şudur: Mükellef olan kimse, nefsini âhiret mükâfaatı karşılığında satmıştır. Bu satma işi, o kimsenin namaz kılmak, oruç tutmak, hacc ve cihad yapmak gibi Allah'a bir itaati ifâde eden konularda, nefsini harcaması ve tüketmesi; sonra da bu sayede Allah'ın sevabına nail olmasıdır. Sanki o, nefsini bir eşya gibi bezletmiş, harcamıştır. Böylece nefsini bezleden kimse, bir satıcı; Allah da bir alıcı gibi olmuştur. Nitekim Hak Teâlâ, Muhakkak ki Allah'u Teâlâ, cennet karşılığında müminlerin canlarını ve mallarım satın almıştır"buyurmuştur. Allah'u Teâlâ bunu, bir ticâret olarak isimlendirerek,"Ey iman edenler! Size, sizi elîm bir azâbtan kurtaracak bir ticâreti göstereyim mt? Allah'a ve Resulüne İman edip, Allah yolunda canlarınız ve mallarınızla dhâd edersiniz" (Saf, 10-11) buyurmuştur.
Bence, lâfzını zahirî manasına hamletmek mümkündür. Bu şöyle olur: İnkâra, şirke, dünyevî lezzetleri artırmaya yönelen ve ahiretten yüz çeviren kimse, daimî azaba düşer. Buna göre, takdir şöyle olur: O insanın kendisi kendisinin mülkü idi. Fakat küfrü ve fâsıklığı yüzünden mülkünden çıktı ve cehennem ile azabın hakkı oldu. Kişi inkârı ve fışkı bırakır, imân ve itaata yönelir ise, sanki kendini azabtan ve cehennemden satın almış gibi olur. Binaenaleyh mü'minin durumu, adetâ onlarla kendini satın almak (ve esaretten kurtarmak) için birçok paralar veren mükâteb köleye benzer. Aynı şekilde mümin de, onlarla kendisini satın almak (ve kurtarmak) için pek çok nefeslerini harcar. Fakat mükâteb oian, bir köledir ve kendisinde bir dirhem bile kalmaz. Mükellef de böyledir, o, dünyada tek bir car1 olduğu müddetçe kulluk bağından kurtulamaz. Bundan dolayı İsâ (a.s): "(Allah) bana, sağ olduğum müddetçe namazı ve zekâtı emretti" (Meryem, 31) demiştir. Allah Teâlâ da Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Yakîn (yani ölüm) gelinceye kadar Rabbtne ibâdet et" (Hicr, 99) buyurmuştur.
İmdi eğer, "Allah Teâlâ kendisini,"Allah mü'minlerden mallarını ve canlarını satın aldı" (Tevbe111) diyerek müşteri yerine koymuştur. Bu ise mü'minin müşteri olmasına manidir" denirse biz deriz ki: Bu iki durum arasında bir tezad yoktur. Bu tıpkı, bir köle verip elbise alan kimsenin durumuna benzer. Alandan ve verenden herbiri, hem satan hem de alan (müşteri) dir. Burada da böyledir. Bu açıklamaya göre, kelimenin zahirî mânâsını bırakmaya,lâfzını, (satma) manasına almaya gerek yoktur.
Bunu anladığında biz deriz ki: İnsanın dini uğrunda katlanacağı hertürlü meşakkat bu ifâdenin altına girer. Binaenaleyh bunun muhtevasına, cihad yapan, Ammâr'm ana ve babası (r.a), canını verip Ölüme razı olan, kâfirlerden kaçıp müslümanlara katılan, Süheyb (r.a) gibi, malını verip canını kâfirlerden kurtaran ve zâlim sultan karşısında dinini ve hakkı ortaya koyan kimseler de girerler.
Rivayet olunmuştur ki Hz. Ömer (r.a), bir ordu gönderir. Bu ordu bir kaleyi kuşatır. Derken içlerinden biri ileri atılır ve öldürülünceye kadar savaşır. Bunun üzerine bazı kimseler, "O, kendisini göz göre göre tehlikeye attı" derler. Hz. Ömer (r.a) de, "Siz yalan söylediniz. Allah falancaya rahmet etsin" der ve, "İnsanlar içinde, Allah'ın rızasını elde etmek için canını satan kimseler vardır" ayetini okur.
Sonra bil ki insanın katlandığı sıkıntılarla bu âyetin hükmüne girebilmesi için, bu sıkıntıların mutlaka şeriata uygun olması gerekir. Fakat bunlar şer'î olmaz ise, insan bu âyetin hükmüne girmez, aksine bu, insanın kendisini tehlikeye atması kabilinden olur. Meselâ cünüblükten guslederse hastalanıp öleceğinden korktuğu halde, insanın yıkanması gibi.
Katâde şöyle demiştir: "Fakat Allah'a yemin olsun ki, onlar, dinden çıkan Harûrâ halkı değiller, Muhacir ve Ensâr'dan olan ashab-ı kiramdırlar. Onlar müşrikleri, Allah in yanısıra başka bir ilâha taparken gördüklerinde, Allah'ın dini için savaştılar ve Allah için gazablanıp, Allah yolunda cihâd ederek canlarını sattılar." [17][17]

İkinci Mesele

Ayeti, "Allah'ın rızasını taleb etmek için nefsini satın alır" manasındadır. Buradaki, "satın alır” manasındadır. [18][18]

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/20-22.

Allah'u Teâlâ Kullarına Karşı

Allah Teâlâ'nın, Allah, kullarına karşı ra'ûftur" ayetine gelince; sınırlı ve az bir ibadete mukabil, Allah'ın ebedî nimet vermesi; canlarını kurtarmak için (kalbi imanla dolu olduğu halde), inkârı ifâde eden şeyleri söylemeye müsaade etmesi; herkese ancak gücünün yeteceği şeyi teklif etmesi; yine küfür üzerinde yüz sene kalmış olsa bile, bir an bile tevbe eden kimsenin bütün cezasını düşürüp, ona ebedî bir sevab vermesi; canlar ve mallar aslında kendisinin mülkü olduğu halde, kullarına bir rahmet ve ihsanı olmak üzere, kendi mülkü olan bu şeyleri, kendi mülküyle satın alması O'nun re'fetindendir. [19][19]

"Ey iman edenler, hep beraber sulh-ü selâma gfrin ve şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o sizin apaçık bir düşmanmızdır" (Bakara, 208).

Bil ki Allah'u Teâlâ, münafığın yeryüzünde fesat çıkardığını ve ekin ile nesli bozmaya gayret sarfettiğini anlattıktan sonra, müslümanlara, İslâm'a ve İslam'ın kanunlarına uymaktan ibaret olan şeyi, yani münafıklığın tam zıddı olan şeyi yapmalarını emretmiş ve "Ey İman edenler hep beraber sulhtu selâma (İslam'a) girin" buyurmuştur. Bu konuda birkaç mesele vardır: [20][20]

İslâm Veya Silm (Sulha) Girme Emri Ayetteki Kıraatler

İbn Kesir, Nâfi ve Kısaî,"sin" harfinin fethasıyla, okumuşlardır. Allah'u Teâlâ'nın, 'Eğer onlar barışa meylederler se..." (Enfâl, 61) vej "Barışa yalvarmayın..." (Muhammed, 35) ayetlerinde de böyle okunmuştur.
Ebu Bekr İbn Ayyâş'ın rivayetine göre Âsim, Kur'an-ı Kerim'de geçen heryerde sinin kesresiyle Hamza ve Kisaî ise, burada ve (Muhammed, 35) ayetlerinde sînin kesresiyle, İbn Âmir sadece burada sînin kesresi, Enfâl ve Muhammed sûresinde ise sînin fethasıyla okumuşlardır. Bazıları da bu iki kelimenin, fetha ve kesreyle okunabilen iki lügat olduğunu söylemişlerdir. Meselâ, kelimeleri gibi,A'meş kelimeyi sîn ve lâm harflerinin fethası ile, şeklinde okumuştur. [21][21]

İkinci Mesele

kelimesinin asıl manası inkiyâd (boyun eğ)demiştir Nitekim ,Cenâb-ı Hak, "Hani Allah (İbrahim'e) "teslim ol" (boyun eğ) demiş, O da, "Teslim oldum." demişti.," (Bakara. 131); "İslâm" da, bu manadan dolayı "İslâm" diye adlandırılmıştır. "Silm" kelimesi, genellikle sulh ve harbetmeme halini ifâde eden bir isimdir. Bu kelimede, inkiyâd mânâsı da vardır. Çünkü barış anında, taraflar birbirlerine itaat eder ve birbirleriyle bu konuda münakaşa etmezler. Ebu Ubeyde bu kelimenin, ve şeklinde üç kullanılışı olduğunu söylemiştir. [22][22]

Âyetin Muhtemel Tefsirleri

Âyetle ilgili bir müşkil vardır. Bu da, şudur: Müfessirlerden çoğu, lâfzını, "İslâm" manasına almışlardır. Buna göre ayetin manası, "Ey iman edenler, İslâm'a giriniz...." şeklinde olur. Halbuki iman, İslâm'dır. Bu ifâdenin caiz olmayacağı malumdur. İşte bu meseleden dolayı, müfessirler bu âyetin tefsirinde birkaç vecih zikretmişlerdir:

---

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/22.
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/22.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/22.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/23.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/23.

1) Âyette hitab edilenler münafıklardır. Buna göre ayetin manası, "Ey dilleri ile iman eden kimseler, herşeyinizle İslâmâ giriniz ve şeytanın adımlarına, yani onun süslemesinin ve nifakta devam hususundaki aldatmasının izlerine uymayınız" şeklindedir. Bu tefsiri yapanlar, yaptıkları bu tefsirin doğru olduğuna, şöyle diyerek istidlal etmişlerdir: "Bu ayet, münafıklardan bahseden, az önce geçen, ... ayetininin peşisıra gelmiştir. Binaenaleyh Hak Teâlâ, geçen şeylerle münafıkları niteleyince, bu ayette de onları kalbleri ile iman edip nifakı bırakmaya davet etmiştir.

2) Bu ayet, Ehl-i Kitab'dan Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi müslü-man olanlar hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e iman ederken, bir taraftan da Hz. Musa (a.s)'nın şeriatına ta'zim etmeye devam ediyorlardı. Bundan dolayı da "cumartesi" gününün kutsiyetine saygı gösteriyor, deve etini ve sütünü mekruh kabul ediyorlardı ve şöyle söylüyorlardı: "Bu şeyleri bırakmak İslâm'da da mübah,Tevrat*ta ise vacibtir. Binaenaleyh biz bunu ihtiyaten terkediyoruz." İşte böylece Cenâb-ı Hak, onların bu tutumumu kerih görerek, onların İslam'a bütünüyle girmelerini, yani İslâm şeriatının hepsine girmelerini ve gerek itikad, gerek amel bakımından Tevrat'ın hükümlerinden herhangi birine sarıl mamalarını emretmiştir. Çünkü Tevrat, artık mensûhtur. Buna göre, "Şeytanın adımlarına uymayınız" ayetini, "Tevrat'ın mensuh olduğunu bildikten sonra, onun hükümlerine tutunarak şeytana uymayınız" şeklinde açıklamışlardır. Bu görüşte olanlar, ayetteki,kelimesini, İslâm'ın sıfatı kabul etmişlerdir. Buna göre sanki, "Gerek itikadı gerek amelî olsun, İslam'ın kanunlarının hepsine giriniz" denilmiştir.

3) Bu hitab, Hz. Peygamber (s.a.s)'e iman etmeyen ehl-i kitaba yöneliktir. Buna göre, emrinin manası, "Ey daha önceki kitaplara imân edenler..." şeklinde buyruğunun manası, "İman hususunda, Allah'a olan itaatinizi
tamamlayınız. Bu da, Allah'ın peygamberlerinin ve kitaplarının tamamına imân etmeniz suretiyle olur. Binaenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s) ile onun getirdiği kitaba da iman etmek suretiyle tamamen İslâm'a giriniz ve Tevrat'ın dinin, herkesin hak olduğunda ittifak ettiği bir din olması ve Tevrat'ta, "Yer ve gök durduğu müddetçe cumartesi yasağına sanlınız" hükmünün bulunması sebebiyle Tevrat'ın diniyle yetinme hususundaki şeytanın süslemesine aldanmayın" şeklindedir. Hulâsa, şeytanın adımlarından murad, onların, Musa (a.s)'nın şeriatının halâ devam etmekte olduğu hususunda kendisine tutundukları şüphelerdir.

4) Bu hitap, müslumanlaradır. Buna göre mana, "Ey dilleriyle imân edenler, kalan ömrünüzde de müslüman olmaya devam edin, müslümanlıktan ve onun kanunlarının hiçbirinden çıkmayınız. Sapık ve azgın kimselerin size telkin etmeye çalıştıkları şüphelere iltifat ederek şeytanın adımlarına uymayınız" şeklindedir. Ayeti böyle tefsir edenler,bu izahın, bu âyetten önce ve sonra olan ayetlerle de te'kid edildiğini söyleyerek, şöyle demişlerdir: "Ayetten önce geçen şeyler, "O, yeryüzünde fesat çıkarmak için çalışır" âyetindeki, münafıkla ilgili sıfatlardır. Bizim burada söylemek istediğimiz, bundan muradın münafıkların m üsl umanlara telkin ettiği şüpheler
olduğudur. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "Müslümanlığınızı sürdürünüz ve münafıkların söylediği şüphelere aldanmayınız"demektedir.Bu âyetten sonra olan ise, Onlar, ancak Allah'ın buluttan gölgelikler içinde gelmesini mi bekliyorlar" (Bakara. 210) ayetidir. Bu, "O kâfirler, küfürlerinde ısrar ve inâd ediyorlar. Onların mazeret yolları ortadan kalkmıştır. Onlar, bu din hakkındaki görüşlerini, meselâ "ancak Allah'ın kendilerine buluttan gölgelikler ve melekler içinde gelmesi" gibi, olmayacak birtakım işlere dayandırırlar.

İmdi eğer: "Bir şey ile vasıflanmış (benimsemiş) kimseye, "Ona devam et" denir, fakat "Ona gir" denmez. Halbuki bu ayette, (giriniz) denmektedir" denilir ise, biz de deriz ki: Evde olan kimsenin ileride evden çıkacağı bilinirse,her ne kadar o anda evde ise de, ona zaman zaman ileride eve girmesini emretmek imkânsız değildir. Çünkü onun şu anda evde bulunuşu, eve girmesi emredilen halinden başkadır. Buna göre ikinci bir zamanda evden çıktığında, eve girmesini emretmek doğru olur. Malûmdur ki mü'minler uyku, gaflet ve benzeri hallerde imân hasletlerinden bazan çıkarlar. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın onlara istikbalde İslâm'a girmelerini

emretmesi imkânsız değildir.
5) Ayette zikredilen, lâfzının sulh, savaşı ve münakaşayı terk etme manasına olması.. Bu takdire göre mana, "Ey iman edenler topyekûn "silm"elgiriniz, yani Allah'ın dinine yardım etme ve o hususta sıkıntılara göğüs germede, birbirinize uyarak ittifak ediniz, ve dünya uğrunda insanlarla münakaşa etmeye, dünyayı arzu etmeye sizi sevkeden şeytanın adımlarına uymayınız" demektir. Bu, tıpkı, (Ey inananlar) btrbirinizle çekişmeyin, yoksa gevşersiniz ve gücünüz gider" (Enfal,46)"Ey iman edenler sabrediniz.." (Al-i,İmran, 200) ve,"Hep birlikte Allah'ın ipine sanlınız ve bölünmeyiniz" (aı-i imran' 103) ayetleri ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,"Mü'min, kendisi için İstediğini kardeşi için de İster" hadisi gibidir.
Bunlar, âyetin tefsiri hususunda, çoğu müfessirlerin söylediği vecihlerdir.
Bana göre, bu hususta diğer bazı vecihler daha vardır:
a) Âyetteki, hitabı Allah'ı kalb ile bilip tasdik etmeye işarettir; emri ise, günah ve masiyet fiillerini bırakmaya işarettir. Çünkü günah, Allah'a ve Peygambere muhalefet etmek demektir. Bundan dolayı, o muhalefeti bankmaya "silm" (sulh) denilmesi doğru olur. Veya bu ifâdeden maksad, "Taat olanları yapıp, yasaklan bırakma hususunda Allah'a inktyâd eden kimseler olunuz" manasıdır. Bu böyledir, çünkü Ehl-i Sünnete göre mü'mim günah islerken de onun imanı vardır.Bu açık bir tefsirdir.
b) "Silm" den murad kulun Allah'ın kaza ve kaderine razı olması, kalbinin, şu hadiste de anlatıldığı gibi sarsılmamasıdır: İJfap 'İlahi kazaya razı olmak, Allah'ın en büyük kapısıdır. "23[23]

c) Bundan murad, Allah'u Teâlâ'nın, "Onlar, boş söze rastladıktan zaman, şerefli olarak geçerler" (Furkân, 72) ve, "Af yolnu terdh et ma'rûf olanı emret ve cahillerden yüz çevir" (Araf, 199)âyetlerinde de olduğu gibi, intikam almayı terketmektir. Âyetin tefsirleri hususundaki söz işte bundan ibarettir. 24[24]

Dördüncü Mesele

Kaffâl, "Ayetteki, (tamamen) ifâdesinin, İslâm'a girmesi emredilenlerle ilgili olması doğru olur.Yani, "Hepiniz İslâm'a giriniz, ayrılıp parçalanmayınız" demektir" demiştir.
Kutrûb da şöyle der: "Araplar, "Kavmin tamamını gördüm" ve, "Bütün kadınları gördüm" derler." Bu lâfzın, İslâm ile ilgili olması da uygundur. Yani "İslâm'ın tamamına giriniz", yani, "onun bütün kanun ve hükümlerini benimseyiniz" demektir.
Vahidi (r.ha) şöyle demiştir: "Bu, âyetin zahirî mânâsına daha uygundur. Çünkü mü'minler İslâm'ın bütün hükümlerini yerine getirmekle emrolunmuşlardır."
Arapça'da, lâfzı "engel olan, mani olan" manasınadır denilir. Bunun anlamı, "onu kötülükten engelledim, ona manî oldum" demektir. Yine, (gömlek engelledi) denilir. Çünkü gömlek, elbisenin açılmasını önler. Elin içine de, (avuç) denir. Çünkü avuç içiyle, bedenin her tarafı tutulabilir. Gözü görmekten engellenmiş (kör) kimse için, denilir. Buna göre, kelimesinin manası, "engel olan" demektir. Bu lâfız, daha sonra toplanmış bir bütünün adı olmuştur. Çünkü toplanmak, birlik olmak, tefrika ve ayrılığa manidir. Buna göre, emri "İslâm şeriatının son noktasına kadar İslâm'ın kanunlarına giriniz ve onun kanunlarından herhangi birşeyi terketmekten vazgeçiniz" demektir. Veya bunun manası, "Hepiniz İslâm'a giriniz, insanları ona girmemekten men ediniz" şeklindedir. 25[25]

Şeytana İtaat Etmeyiniz, O Apaçık Bir Düşmandır

Hak Teâlâ'nın, hitabının manası, "şeytana i-taat etmeyiniz" demektir. Arapça'da bir kimsenin yoluna uyan hakkında, denildiği meşhurdur. Bu ifâde ile, "Onun adımına uydum" denilmesi

---

23[23] Benzeri bir hadis İçin bkz. Tirmlzi, Kader. 15 (5/455).
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/23-26.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/26.

arasında herhangi bir fark yoktur. kelimesi, kelimesinin çoğuludur. Bunun izahı daha önce geçmişti.
Allah Teâlâ, "Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır" ayetine gelince, Ebu Müslim el-İsfehânî şöyle demiştir; "Mübin , için-dekini ve kalbindekini açıkça ortaya koyan beliğ kimsenin sıfattarındandır." Ben derim ki: "Hâmim, ve Mübin kitaba yemin olsun ki..." (Duhân.,1) ayeti, bu mananın doğruluğuna delildir. Ayetteki, "Mübin" lafzından, ancak bu mânâ kestedilmiştir.
Bu durumda şayet: "Kendisini görmediğimiz ve sözünü duymadığımız halde şeytan için nasıl "mübîn" (apaçık) denebilmiştir? denirse, biz deriz ki: Allah'u Teâlâ, şeytanın Hz. Adem (a.s) ile bütün nesline düşman olduğunu açıklayınca, hernekadar görülmese de, "apaçık bir düşman" diye nitelenmesi doğru olmuştur. Bu şuna benzer: Uzak bir beldede bulunan bir adama düşmanlığını gösteren kimse için bazan.her nekadar o onu görmese de, "Falanca senin için apaçık bir düşmandır" denilebilir. Bana göre bu hususta diğer bir izah da şudur: "Mübîn"in asıl manası, "kesmek"tir. "Açıklamaya" da bu manadan ötürü "beyan" denmiştir. Çünkü izah ve açıklama (beyan), ihtimallerin bir kısmını bir kısmından kesin çizgilerle keser, ayırdeder. Buna göre şeytanın "mübin" diye vasıflanması, "şeytan, mükellefi vesvesesiyle Allah'a itaat etmekten, O'nun sevâb ve rızasından ayırır ve uzaklaştırır" manasındadır.
Buna göre şayet, "Şeytanın bize düşman olması, ya şu anda elem ve kötülükleri bize ulaştırmayı istemiş olması veyahut da, vesvesesiyle bizi İslâm dininden ve mükâfaatından alıkoyması sebebiyle olur. Birincisi bâtıldır. Çünkü eğer böyle olsaydı şeytan şüphesiz ki bizi hastalık, acı ve sıkıntılara düşürürdü. Böyle yapamadığı herkesin malûmudur. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü, Cenâb-ı Allah'ın, "Şeytan der ki: Zaten benim, siz (insanlar) üstünde bir nüfuzum yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de hemen icabet ettiniz" (İbrahim, 22) âyetinde de bildirdiği gibi, şeytanın vesvesesini kabul eden kimse, onu kendi iradesiyle kabul etmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ve durum bizim söylediğimiz gibi olduğu halde, daha nasıl onun düşmanlığının apaçık bir düşmanlık olduğu söylenebilir?" denilirse, şöyle cevap verilir: Şeytan (sizin söylediğiniz) her iki bakımdan da düşmandır. Onun, zararları bize ulaştırmaya çalışması bakımından düşmanlığı söz konusudur. Fakat Hak Teâlâ, şeytana bu fırsatı vermemiştir. Şeytanın bize zarar vermeyi istemiş olması, bunlara kadir olmasını gerektirmez. Fakat vesvesesiyle bizim dine girmemize ve mükâfaatı kazanmamıza mâna olmasına gelince, şeytanın insana günahları süslemesi ve şüpheler atması, insanın bâtıla düşmesine ve böylece de sevablardan mahrum kalmasına sebeb olduğu herkesin bildiği şeydir. Binaenaleyh bu da şeytanın düşmanlık cihetlerinin en önemlilerindendir. 26[26]

"Size bunca açık delilller geldikten sonra yine kayarsanız, bilin ki Allah azîz ve hakîmdir" (Bakara, 209).Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 27[27]

Birinci Mesele

Ebu's-Simal, kelimeyi birinci lâm'ın kesresi ile, şeklinde okumuştur ki, gibi, bu iki okunuş da birer normal kullanılıştır. 28[28]

İkinci Mesele

Bir kimsenin ayağı kayıp çamura düştüğü zaman, denilir. Yine şu anda bulunduğu durumu kaybeden kimse için, denitir. Günah da "zelle" diye adlandırılmıştır. İnsanlar bununla, vacibteri (vazifeleri) yapmama zellesini kastediyorlar. Buna göre Hak Teâ-lâ'nın, sözünün manası, "Haktan sapar ve onu geçerseniz" şeklindedir.
Ayetin sebebi nüzulü hususunda âlimler (bununla alâkalı olan bir önceki ayetteki) ayeti ile

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/27-28.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/28.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/28.

birlikte ihtilâf etmişlerdir. Buna göre, birinci ayetin münafıklar hakkında olduğunu söyleyenler, ikincisinin de münafıklar hakkında olduğunu söylemişlerdir. Birinci ayetin ehl-i kitab hakkında olduğunu söyleyenler, bu ayetin de onlar hakkında olduğunu söylemişlerdir. Diğerlerini de aynı şekilde kıyas et.
İbn Abbas (r.a)'ın,ayeti şu şekilde tefsir ettiği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) ve şeriatı size geldikten sonra, cumartesi çalışmayı ve deve eti yemeyi haram sayarsanız, biliniz ki Allah Teâiâ ceza vermede aziz ve fiillerinde hakimdir." Bu ayet karşısında ehl-i kitaptan müslüman olanlar, "Ya Resûlallah, istersen senin kitabından başka her kitabı bırakırız" dediler de,bunun üzerine Cenâb-t Hak, "Ey iman edenler, Allah'a ve peygamberine imân (etmeye devam) ediniz"(Nisa,136)
ayetini indirdi. 29[29]

Üçüncü Mesele

Ayeti ite ilgili bir soru vardır. O da şudur: Bir şarta bağlı hüküm, ancak işferin neticesini bilmeyen kimseler hakkında güzel olur. Katâde buna şu şekilde cevap vermiştir: "Şüphesiz Cenâb-ı Allah onların ayaklarının kayacağını biliyordu. Fakat o, bunu, insanlar üzerinde bir hüccet olsun diye, önceden haber vermiş ve bu husustaki ilâhî va'îdini bildirmiştir." 30[30]

Dördüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, buyurmasının manası, "emrolunduğunuz yoldan saparsanız" şeklindedir.Bu manaya göre, bu ifâdenin muhtevasına büyük küçük bütün günahlar girer. Çünkü bu sapma çok günahla meydana geldiği gibi, az günahla da olur. Bundan dolayı Allah Teâlâ, mü'minler günahın azından da çoğundan da sakınsınlar diye, bütün bunlar hususunda, onların ilahî yoldan sapmalarına engel otmak için va'îdde bulunmuştur. Çünkü büyük günahlardan kaçınmanın vâcib (gerekli) olduğunda herhangibir şüphe yoktur. Büyük günahlardan olduğu bilinmeyen şeylere gelince, bunlar yüzünden ikâba müstehâk olunup olunmayacağı bilinemez. Binaenaleyh bunlardan da sakınmak gerekir. 31[31]

Beşinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, 'size bey yineler geldikten sonra.." sözü aklî ve naklî bütün delilleri içine alır. Aklî deliller, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğunun ancak kendilerinin sabit olmasından sonra sabit otan şeylere delâlet eden delillerdir. Meselâ, bu âlemin hadis olduğunu ve her türlü malûmatı bilen, her türlü mümkinata kadir olup, bütün ihtiyaçlardan âzâde olan bir Yaratıcı'ya muhtaç olduğunu bitmek gibi. Yine mucize ile sihir arasındaki farkı ve mucizenin doğruluğa delil olduğunu bilmek gibi.. Bütün bu gibi şeyler aklî delillerdendir. Naklî deliller ise, Kur'an ve Sün-net'teki açıklamalardır. Bütün bu deliller mevcud olduğu zaman mükellefin ma'zur sayılmaması bakımından, âyetin hükmüne dahildir. 32[32]

Altıncı Mesele

Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyet, insanın ancak açıklama yapıldıktan sonra ve mazeretleri kaldırıldıktan sonra günahından dolayı sorumlu tutulabileceğine delâleteder. Çünkü ilâhî ceza, beyyinelerin gelmesi ve bulunması şartına bağlandığına göre, bir fiile kesinlikle kadir olamayan kimse için va'îd-i ilahînin caiz olmaması hükmüne bağlanması daha evlâdır. Bir de

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/28-29.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/29.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/29.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/29.

delillerden, ancak onlardan istifâde edebilecek gücü olanlar yararlanır. Bazan delil olmasa da, bunlar bu güçlerinden istifâde edebilirler. Âyet, nazar-ı dikkate alınan şeyin, mükellef tarafından yakînin değil, beyyinelerin bulunması olduğunu gösterir. İşte bu bakımdan âyet, arif (bilen) birisi gibi, tefekkür ve istidlal gücü olanlara da va'îd-i ilâhinin söz konusu olduğuna delâlet eder. Böylece bilen ve anlayan kimseler aleyhine herhangi ilâhî bir hüccetin olmayacağını iddia edenlerin görüşü bâtıl olmuştur." 33[33]

Allah Aziz ve Hakimdir

Hak Teâlâ'nın, "Biliniz ki Allah aziz ve hakimdir" âyeti ile ilgili birkaç mesele vardır: 34[34]

Birinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ'nın, 'Size beyyineler geldikten sonra yine kayarsanız" hitabı onların günahlarına ve suçlarına işarettir. Buna göre, "Allah aziz ve hakimdir" ifâdesi, ilâhi zecr ve tehdide nasıl delâlet eder?"
Buna şöyle cevap verilir: "Azîz", murad ettiği şeye manî olunamayacak kimsedir. Bu da ancak tam bir kudretle olur. Allah Teâlâ'nın bütün mümkînâta kadir olduğu sabittir. Binaenaleyh O, her halükârda azîzdir. Böylece âyetin manası, "Size beyyineler geldikten sonra eğer (haktan) saparsanız, biliniz ki Allah, hiçbirinizin engelleyemeyeceği ve size kadir bir zattır. Binaenaleyh sizin için murad ettiği herşeyi yapar" şeklinde olur. Bu, ileri derecede bir teh-diddir. Çünkü bu ifâde, "ikâb" (azab) lâfzının zikredilmesiyte yapılacak olan ilâhî tehdidin bulunduramayacağı her türlü korkuyu ve tehdidi kendisinde taşır. Çoğu kez baba çocuğuna:"Bana karşı çıkarsan, beni tanırsın, sana karşı olan gücümü ve kuvvetimi bilirsin" der. Bu söz, zecr (engelleme) hususunda, dövme ve benzeri şeyleri söylemekten daha kuvvetlidir.
İmdi şayet: "Bu âyet, ilâhî tehdidi ifâde ettiği gibi, ilahî va'ade de şâmil değil midir?" denilirse, biz, Allah'ın "hakîm" sözünü, "azîz" sözünün peşine getirmiş olması bakımından "evet" deriz. Çünkü Allah'ın hikmetine yakışan, O'nun iyilik yapan ile kötülük yapant aynı tutmamasıdır. Hakîm olan Allah'ın, kötülük yapana azab etmesi yerinde olduğu gibi, iyilik yapanı m ükâfaatIandırması da yerindedir. Hatta bu ikincisi O'nun hikmetine daha uygun ve yakındır. 35[35]

İkinci Mesele

Şeriat gelmezden önce.herhangi birşeyin vâcib (ge rekli) olamayacağını söyleyen kimseler, bu ayeti delil göstererek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, tehdid ve va'îdini, beyyinelerin gelmesi şartına bağlamıştır. Ayetteki "beyyinât" lâfzı, herşeyi içine alan çoğul bir kelimedir. Binaenaleyh bu, ilâhî tehdidin, her-türlü beyyinenin gelmesi şartına bağlı olduğuna delâlet eder. Halbuki şeriattan önce, her türlü beyyine bulunmamıştır. Bundan dolayı, o durumda ilâhî tehdidin olmaması, ve şeriat gelmezden önce, herhangi bir vücûbun bulunmaması gerekir." 36[36]

Üçüncü Mesele

Ebu Ali el-Cübbâî şöyle demiştir: "Eğer durum, cebriyenin dediği gibi, Allah Teâlâ sefih ve kâfirlerden, sefahat ve küfrü irâde etmesi şeklinde olsaydı, Allah'ın "hakîm" diye vasıflandırıiması caiz olmazdı. Çünkü sefihlik yapan da ve onu irâde eden de sefih otur. Sefih

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/30.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/30.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/30-31.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/31.

ise "hakîm" (hikmetli) olamaz." Âlimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Hakîm, işlerin neticelerini bilen kimsedir. Binaenaleyh, Allah'ın hakîm oluşu, bütün malûmatı bilmesi mânâsına gelir. Bu da, Allah Teâlâ'nın herşeyin yaratıcısı ve irâde edeni olması ile tezâd teşkil etmez. Aksine o bunu gerektirir. Çünkü biz, "Allah Teâlâ'nın olmayacağını bildiği birşeyi irâde etmesi halinde, kendisinin cahilliğini murad etmiş olacağını" açıklamıştık."
Onlar da: "Eğer bu gerekmiş olsaydı, Allah Teâlâ olmayacağını bildiği şeyi emrettiği zaman, kendisinin cahil sayılmasını kabullenmiş olurdu" demişlerdir.
Biz deriz ki: Bu ancak, bir şeyi emretmek, onun kendisiyle tamamlanacağı şeyleri de emretmek olması takdirinde gerekir. Bu ise, bize göre imkânsızdır. Eğer Cübbaî ve taraftarları, "Eğer böyle olmasaydı, teklîf-i mâla yutak gerekirdi" derlerse, biz de deriz ki, bize göre bu caizdir. Allah en iyi bilendir. 37[37]

Dördüncü Mesele

Nakledildiğine göre birisi, okumuş. Bunu bir bedevî duymuş ve yadırgayarak şöyle demiştir: Eğer bu ilahî kelâm ise, o böyle demez. Çünkü hakîm olan birisi, hata işlendiği zaman gufrandan bahsetmez. Çünkü bu, günah işleyen kimseyi suça teşvik etmektir. 38[38]

"Onlar, ancak Allah'ın buluttan gölgeler içinde meleklerle beraber
kendilerine gelip de, işlerinin bitirilivermesini mi bekliyorlar? Bütün işler Allah'a döndürülür"(Bakara, 210).
Bil ki bu ayette birkaç mesele vardır: 39[39]

Birinci Mesele

kelimesiyle ilgili geniş açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın, "O vakit bazı yüzler neşeli ve sevinçlidir; Rabbine bakar" (Kıyame, 22) ayetinin tefsirinde gelmektedir. Alimler bu ayetteki (Bakara, 210) lâfzının, (beklemek) manâsında olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Elçiler neyle dönecekler bakayım, bekleyeyim" (Neml, 35) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâfâ'nın, Ojjku Ja sözünden maksad, beklemek demektir.

Allah Hakkında "Gitmek-Gelmek" Gibi Tabirlerin Tevili

Aklî muhakeme yapan âlimler, Allah'u Teâlâ'nın, "gelmek" ve "gitmek" gibi fiillerden münezzeh olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Onlara göre bu na, şu hususlar delâlet etmektedir:
a) Akaid ilminde sabit olduğuna göre, kendisi hakkında gelmek ve gitmek gibi vasıfların verildiği her şey, hareket ve sükûndan ayrılamaz.. Çünkü bu iki hakkında vasıf muhdestirler.Muhdesten ayrılmayan şeyde
muhdestir.Binaenaleyh,hakkında gelmek ve gitmek gibi vasıfların kullanılması doğru olan her şeyin muhdes ve mahlûk olması gerekir.Halbuki kadîm olan Allah'ın böyle olması imkânsızdır.
b) Kendisi hakkında bir mekândan diğer bir mekâna geçmesi doğru her şey, küçüklük ve önemsizlik bakımından ya bölünmeyen bir cüz gibi (cüz'un la yetecezzâ) olur, ki bu insanların ittifakıyla bâtıldır; veyahutda, böyle olmaz; aksine o çok büyük bir şey olur.. Böylece de onun iki tarafından birisi, diğerinden başka olur. Bu sebeple o, cüz ve parçafardan meydana gelen,"mürekkeb" bir varlık olmuş olur. Mürekkeb olan herşeyin tahakkuk etmesi hususunda, o cüzlerinden herbirinin ayrı ayrı tahakkuk edip gerçekleşmesine muhtaçtır. Halbuki onun cüzlerinden herbiri, "mürekkeb" olandan başkadır. Buna göre her mürekkeb, başkasına

---

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/31.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/31.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/32.

muhtaç olur. Başkasına muhtaç olan her şey, zâtı itibarıyla mümkin bir varlıktır. Zâtı gereği mümkin olan her varlık, var olması hususunda bir "müreccih" e ve bir "mûcid" e muhtaçtır. Böyle olan her şey, muhdes (sonradan olma), yaratılmış ve, kendisinden önce de yokluk dönemi bulunmuştur. Halbuki kadîm olan Allah'ın böyle olması imkânsızdır.

c) Kendisi hakkında bir mekândan diğer bir mekâna intikâl etmesi doğru olan her şey, sınırlı ve sonlu demektir. Böylece o, aklen olduğu miktardan daha fazla veya daha noksan olması muhtemel olduğu halde, o muayyen bir miktarla tahsis edilmiş olur. Binaenaleyh onun bu muayyen miktara tahsis edilmesinin, mutlaka bir müreccihin tercihi ve bir muhassısın tahsis etmesiyle olması gerekir. Halbuki böyle olan her şey, irâde ve ihtiyar sahibi olan bir failin fiili olur. Böyle olan her varlık da, sonradan olma ve yaratılmış bir varlıktır. Binaenaleyh Kadîm ve Ezelî olan;Allah'ın|böyle olması imkânsızdır.

d) Biz, kendisi hakkında "gidip" ve "gelmek" gibi vasıfların kullanılmasının sahîh olduğu varlığın Kadîm ve Ezelî bir İlâh olmasını caiz gördüğümüz zaman, bu durumda güneş ile ayın İlâh olmadıklarına hükmetmemiz mümkün olmaz. Âlimlerimizden bazı zeki kimseler şöyle derler: Güneş ve ayda, doğup ve batmaları caiz olan bir cisim olmalarının dışında, İlâh olduklarına hükmetmeye mâni olacak herhangi bir kusur yoktur. Allah hakkında gidip gelmek gibi vasıfları caiz gören kimse, niçin güneşin de İlâh olduğuna hükmetmesin? O halde, İlâh olduğunu iddia ettiği başka bir varlığın bulunduğuna hükmetmeye onu zorlayan nedir?

e) Allah'u Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'den, onun, "Ben, batanları sevmem"(En'âm, 76) diyerek, yıldızların, ayın ve güneşin İlâh oluşları hususunda ta'n ve tenkidde bulunduğunu nakletmişttr. Halbuki, kelimesinin mânası ise, doğup batmaktır. Binaenaleyh kim Allah hakkında doğup ve batmak gibi vasıfları caiz görürse, Hz. İbrahim (a.s)'in delilini tenkid; Cenâb-ı Hakk'ın, bu hususta Hz. İbrahim'i tasdikini de tekzîb etmiş olur.

f) Allah'ın laneti üzerine olsun Firavun, Hz. Musa'ya, "Alemlerin Habbi nedir?" (Şuarâ,23) sormuş ve ondan Allah'ın mâhiyetini, cinsini ve cevherini öğrenmek istemiştir. Buna göre şayet Allah'u Teâlâ şekillerle ve miktarlarla tavsif edilmiş bir cisim olsaydı, bu sorunun cevâbı ancak suret, şekil ve miktarın belirtilmesiyle verilmiş olurdu. Oysa ki Hz. Musa'nın, "Göklerin ve yerin Rabbi" (Şuara,24);"Sizin ve sizin ilk atalarınızın Rabbi"(Duhan,8)'Doğunun ve batının Rabbi" (Müzzemmil, 9) şeklindeki cevabı, bir yanlış ve bir hatâ olurdu. Bu da, vermiş olduğu cevâp hususunda Hz. Musa'nın hatalı olmasını ve, "Muhakhak ki size yollanan peygamberiniz, hakikaten mecnûndur" (Şuara. 27) sözünde Firavun'un doğru olmasını gerektirirdi. Bütün bunlar bâtıl olunca, Allah Teâlâ'mn cisim olmaktan, bir mekânda bulunmaktan ve gidip gelme gibi vasıflanfhakkında kullanabilmemizden münezzeh olduğunu anlamış olduk.

g) Allah Teâlâ, "De ki "O Allah'tır, birdir" (ihlas. 1) buyurmuştur. Âyette geçen, vahdaniyette tam ve kâmil olan demektir. Her cisim, maksad ve işaret bakımından iki kısma ayrılır: Allah Teâlâ, cisim olması ve bir mekanda bulunması imkansız olan bir "ahad' (Tek) olduğuna ve bir cisim olmayıp, bir mekân tutmadığına göre, O'nun hakkında "gitme" ve "gelme" gibi vasıfların kullanılması imkânsız olur. Yine Hak Teâlâ,"Onun bir adaşını (benzerini) biliyor musun?" (Meryem, 65) buyurmuştur. Eğer Allah Teâlâ, cisim olup bir mekanda bulunsaydı, cisim oluş bakımından diğer cisimlere benzerdi. Fakat ihtilâf cisim olmanın dışında meydana gelmektedir. Bu da, ya büyüklük veya sıfat ile keyfiyet bakımlarında meydana gelir ki, bu zatî bakımdan bir benzemenin bulunmasına bir zarar vermez. Yine Cenâb-ı Allah, "Onun gibisi yoktur" (Şura, 11) buyurmuştur. Eğer Allah, cisim olsaydı cisimler gibi olurdu.

h) Eğer Hak Teâlâ, cisim olup bir mekân tutmuş olsaydı, cisim olmanın umumîliğinde diğer cisimlerle aynı olurdu. Bu durumda da, husûsî zâtı itibarıyla, ya o cisimlerden farklı olur veyahut da olmaz. Eğer birinci ihtimal olursa, kendisiyle benzemenin meydana geldiği şey, farklılığa sebeb olan şeyden başkadır. Bu durumda O'nun cisim olmasının umumîliği, zâtının hususiliğinden başkadır. Bu ise imkânsızdır. Çünkü o husûsî zâtı, cisim olma mefhumuyla nitelediğimizde, cismi sıfat yapmış olurduk ki bu imkansızdır. Çünkü cisim, sıfatın âit olduğu zattır. Eğer biz, "cisim olma" mefhumuna mugayir olan ve "cisim" diye vasıflandırılmayan o husûsî zâtın var olduğuna hükmettiğimizde, Allah Teâlâ'mn zâtının "cisim" den anlaşılan şeyden farklı ve "cisim" diye nitelenmeyen bir şey olur. Bu da Allah'ın cisim olmasını

nefyeder. Fakat, eğer, "Allah'ın zâtı cisim olmasından sonra, hususiyet bakımından diğer cisimlerden farklı olmaz. Bu durumda da O, her halükârda diğer cisimler gibi olmuş olur. Binaenaleyh cisimler için söylenebilecek herşey, onun için de söylenebilir. Cisim muhdes (sonradan yaratılmış) olduğuna göre, Allah'ın zâtının da böyle olması gerekirdi. Halbuki bütün bunlar imkânsızdır. Böylece, Allah
Teâlâ'nın, cisim olmadığı,bir mekanda bulunmadığı ve hakkında "gitme" ve "gelme" caiz olmayan bir zât olduğu sabit olur" denilirse... 40[40]

Bu Ayeti Anlamakta Kelâmcıların Farklılıkları

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Kelamcılar, Hak Teâlâ'nın, "Onlar, ancak Allah'ın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar" âyetinin tefsiri hususunda şu değişik görüşlerle ihtilâf etmişlerdir:

1) Bu selef-i salihînin görüşüdür. Buna göre, gitme ve gelme gibi vasıfların Allah'a nisbeî edilmesinin imkânsız oluşu, kesin delillerle sabit olunca, bu âyetten maksadın "gidip" "gelme" olmadığını; O'nun muradının başka olduğunu kesinkes anlarız. Bu başka muradın ne olduğunu belirlemeye çalışsak bile, hata etmekten emin olamayız. Binanelayeh bu âyetin tefsiri hususunda susmamız ve âyetin tafsilâtlı ımanasını Allah'a havale etmemiz daha uygun olur.

İşte İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilen şu sözden maksad budur:- "Kur'-an dört kısım üzere nazil oldu: Cahilliği sebebiyle insanların bilmedikleri kısımlar, âlimlerin bilip tefsir edebildikleri kısım, bizim sadece Arapcayı bilmemiz sebebiyle anlayabileceğimiz kısımlar, Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği kısımlar." Biz bu görüşü, (Bakara, 1)ayetinin tefsirinde enine boyuna ele aldık.

2) Bu, çoğu kelâmcıların görüşüdür. Buna göre, bu âyeti tafsilâtlı olarak te'vil etmek gerekir. Sonra bu kelamcılar, bu hususta şu görüşlere yer vermişlerdir:

a) Allah'ın bu ayette bahsedilen "gelmesi" nden maksad, O'nun âyetlerinin gelmesidir. Buna göre, âyetlerin şanını yüceltmek için, âyetlerin gelmesi, "Allah'ın gelmesi" olarak ifâde edilmiştir. Nitekim, hükümdar tarafından büyük bir ordu gönderildiği zaman, denilir. Bu tefsirin doğruluğuna Allah'u Teâlâ'nın bundan önceki, "Apaçık deliller size geldikten sonra eğer saparsanız, biliniz ki Allah aziz ve hakimdir" (Bakara. 209) âyetinde bildirdiği şey delâlet etmektedir.

Böylece Allah'u Teâlâ bu ayeti men ve tehdit sadedinde zikretmiştir. Daha sonra Allah'u Teâlâ bu hususu, buyruğu ile te'kid etmiştir. Allah hakk ında gelmek vasfının kullanılmasının doğru olması halinde, Allah'u Teâlâ'nın sırf hazır olmasının tehdit ve men'e sebep olamıya-cağı malûmdur. Çünkü O gelip hazır olduğu zaman kâfirleri kovup onları cezalandırdığı gibi, mü'minleri de mükafaatlandırır ve onları kendine yakınlaştırır. Böylece, Allah'u Teâlâ'nın sadece gelmesinin tehdit ve vaîdine sebep olmayacağı sabit olmuş olur. Ayet-i kerimeden kastedilen şey, sadece ve sadece ilahî tehdit ve ceza olduğuna göre, ayette O'nun heybetinin, kahr-u galebesinin ve tehdidinin gelmesinin takdir edilmesi gerekir. Biz bu manayı takdir ettiğimiz zaman, şüpheler tamamıyla ortadan kalkar. İşte bu ayetin nazmına uygun olan güzel bir te'vildir.

3) Allah'ın, buyruğundan maksadın, O'nun emrinin gelmesidir. Bu konuda sözün dayanağı şudur: Allah'u Teâlâ bir işten bahsedip, onu kendisine ntsbet ettiğinde, eğer Allah'a nisbet edilen bu fiil imkânsız olursa, vâcib olan, bu fiili ve mânayı te'vil etmektir. Nitekim ulemâ, "Ki onlar, Allah ile muharebe ederler" (Maide, 33) âyetine bunu uygulamış, bundan maksadın "O'nun dostlarıyla muharebe edenler" mânası olduğunu söylemişlerdir. Yine Cenâb-ı Hak, "O köye sor" (Yûsuf, 62) buyurmuştur. Bundan maksad, "Köyün ehline sor" demektir. İşte böylece Allah'u Teâlâ'nın, ifâdesinden maksadı, "Onlara Allah'ın emrinin gelmesi" dir.

Yine, "Ve Rabbin geldi" (Fecr, 22) âyetinden maksad, O'nun emrinin gelmesidir. Burada

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/32-35.

muzâfın hazfedilip, muzâfın ileyhin onun yerine geçmesinden başka bir şey söz konusu değildir, ki bu meşhur bir mecazdır. Nitekim, "Emir falancayı dövdü; emir falancayı astı; emir falancaya verdi" denilir. Halbuki bu sözden maksat,emîrin!biz-zat kendisi olmayıp, onun bunu emretmiş olmasıdır. Bu te'vilin doğruluğunu şu iki husus da tekîd etmektedir:

a) Hak Teâlâ'nın, burada, (Fecr, 22) ayetinde de, gibi ifâdeleri, kıyametin durumundan haber vermektedir. Bu kıyamet sahnesini aynen Nahl sûresinde de zikrederek,'Onlar ancak, kendilerine meleklerin gelmesini veya Habbinin emrinin gelmesini bekliyorlar'' (Nahl, 33) buyurmuştur. Böylece bu hüküm, bu müteşabihi tefsir etmiş olur. Çünkü bütün bu ayetler, tek bir hâdise hakkında varid olunca, onların bir kısmını diğer kısmına hamletmek uzak sayılmaz, denilebilir.

b) Allah'u Teâlâ bu ifâdesinden sonra, buyurmuştur. Eliflâ-m'ın, geçen bir ahd için olmasında şüphe yoktur. Böylece mutlaka bundan önce, bir işin geçmiş olması gerekir ki, eliflâm ona işaret etmiş oisun.. Bu da, bizim takdir ettiğimiz şeydir. Bu takdir de, Allah'u Teâlâ'nın, ifâdesinden maksadın "Allah'ın emrinin onlara gelmesi" şeklinde olmasıdır.

Eğer, "Size göre Allah'ın emri kadîm bir sıfattır. Buna göre, gelmek işinin bu sıfata verilmesi imkânsızdır. Mûtezile'ye göre Allah'ın emri seslerden ibarettir. Bu durumda bu sesler, araz olur.

Binaenaleyh, gelme işini ârâz olan şeylere vermek de imkânsız olur" denilirse, deriz ki:" Arapça'da emrin iki manası yardır: Birisi fiil, durum ve yol manasıdır. Nitekim Hak Teâlâ,"Bizim işimiz, ancak bir göz kırpması gibi bir şeydir" (Kamer, 50) ve, "firavunun yolu doğru değildi" (Hud, 97) buyurmuştur. Darb-ı meselde de, "Herhangi bir işten dolayı Kasır burnunu kesmiştir."ve "Herhangi bir işten dolayı efendi olan efendi olur,yani bu durum boşuna değildir" denilmiştir. Âyette geçen "emr" fiil manasına hamledilir. Bu da, mahşer meydanına yakışan dehşetli haller ve apaçık delilleri (âyetleri) ortaya koyma gibi fiillerdir. İşte bu, bizim söylediğimiz ilk te'vildir.

Fakat âyetteki, "emr" kelimesini, nehyin zıddı olan emir manasına alırsak, bunun hakkında iki görüş ortaya çıkar:

a) Âyetin, takdirinin şöyle olmasıdır: "Kıyamet gününde bir münadi, "Dikkat, Allah size şunu şunu emrediyor" diye çağırır İşte emrin gelmesi budur. Ayetteki "Bulutlardan gölgelikler içinde" tâbirinin manası da, "bulutlardan gölgeliklerle beraber" şeklindedir. Buna göre bu nidanın duyulması ile o gölgelerin gelmesi aynı anda olur.

b) Bulutlardan olan gölgeler içinde Allah'ın emrinin gelmesinden murad, bu bulutların içerisinde belli birçok seslerin bulunmasıdır. Bu sesler, herkesin haketmiş olduğu saîd veya şaki olma hususundaki Allah'ın hükmüne delâlet ederler. Veya bundan murad, Allah Teâlâ'nın, bulutun beyaz oluşundan, o yazının da siyah olmasından ötürü, buluttan meydana gelen gölgeler içinde düzenli yazılar yaratmış olmasıdır. Bu yazılar ile, kıyamet meydanında bulunan kimselerle ilgili va'ad, va'îd ve benzeri şeyler anlaşılır. Böylece buluttan olan gölgenin faydası, Allah Teâlâ'nın onu indirmek istediği kavme bir işaret kılmış olması olur. İşte bu esnada o kavim, emrin yaklaştığını ve gelmek üzere olduğunu anlarlar.

4) Âyetin manası şöyledir: "Onlar, sadece Allah'ın kendilerini tehdid ettiği azab ve hesabının gelmesini beklerler." Buna göre âyette, onları tehdid için getirilecek şey hazfedil m iştir. Çünkü burada onların başına gelecek şey zikredilmiş olsaydı, bu va'îd olarak onlara daha hafif gelirdi. Bu zikredilmeyince, onların fikri dağılıp, akıllarına her türlü şey geldiği için, bu daha beliğ olmuştur. Bunun bir misali de,"Hiç ummadıkları bir cihetten Allah (ın azabı) onlara geldi ve kalblerine korku saldı. Onlar evlerini kendi elleriyle ve mü'minlerin elleriyle yıkarlar" (Haşr, 2) âyetidir. Yani, "Allah onları hiç ummadıkları bir yerde yardımsız bırakmıştır."

"Nihayet Allah, onların binalarını tâ temellerinden (yıkmayı) diledi de üstlerindeki tavan tepelerine çöktü. Hem bu azab onlara şuurlarının eremeyeceğl taraftan gelmiştir" (Nahi, 26) ayeti de böyledir. Buna göre ayette geçen, ifâdesinin adetâ bir tefsiri gibidir. Örfte de, zâlim bir kimsenin devlet başkanı olduğu duyulduğu zaman,"Falanca zulmü ve çevri ile bize geldi" denilir. Şüphesiz ki bu ifâde meşhur bir mecazdır.

5) Ayetteki, (gölgelikler içinde) süzündeki Jt harf-i cerri, "bâ" harf-i cerri manasınadır. Harf-i çerlerden bazısı bazısı yerine kullanılabilir. Buna göre âyetin takdiri, "Onlar ancak, buluttan gölgelikler ve meleklerle birlikte Allah'ın gelmesini beklerler" şeklinde olur Bundan maksad ise, meleklerle birlikte, bulutlar içinde Allah'ın azabının onlara gelmesidir.

6) Ayetten maksad, kıyametin büyüklüğünü, dehşetini ve şiddetini canlandırmaktır. Çünkü bütün günahkârlar davalaşmak için bir araya toplandıklarında bu davada hâkim olan zât, kahretme bakımından sultanların en güçlüsü, heybet bakımından da en yücesi olunca, bu günahkârlara davanın neticelen-dirilmesi için o sultanın orada bulunmasından daha zor gelen başka bir vakit yoktur. Binaenaleyh burada Allah'ın zikredilmesinden murad, Allah'ın heybetinin iyice tasvir edilmesidir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın,"Onlar, Allah'ı hakkıyla takdfr etmediler (bilemediler). Halbuki kıyamet günü yeryüzü tamamen O'nun avucundadır. Gökler de O'nun sağ elinde durulmuştur" (Zümer. 67) ayetidir. Bu ayette avuç, sağ el ve dürülme, tasvir edilmeden getirilmiştir.

Ancak Allah'ın sânının yüceliğini anlatmak için, bilinmeyen şeyler bu bilinenlere benzetilerek tasvir edilmiştir. Tefsir ettiğimiz ayette de böyledir. Allah en iyi bilendir.

7) Bu (söyleyeceğimiz izah) bana göre, geçenlerin hepsinden daha açıktır. Çünkü biz, âyetinin yahudiler hakkında nazil olduğunu söylemiştik. Bu takdire göre, Cenâb-ı Hakk'ın,Eğer size bunca açtk deliller geldikten sonra saparsanız, bilinizki aziz ve hakîmdir" ayeti, yahudilere hitaptır. Bu durumda,ayeti yahudiler hakkında olmuş olur. Buna göre mana: "O yahudiler, senin dinini, ancak Allah'ın kendilerine bulutlardan olan gölgelikler ve meleklerle beraber gelmesi durumunda kabul ederler" şeklinde olur. Görmüyor musun, onlar Hz. Musa (a.s)'ya da aynısını yaptılar ve, "Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayacağız" (Bakara. 55) dediler. Bu, yahûdilerin durumunu anlatan bir ayet olunca, âyeti zahirî manasına hamletmek imkânsız olmaz. Çünkü yahudiler "teşbih"[41][41] inanıyor,Allah hakkında gitme-gelme gibi vasıfların kullanılabileceğini kabul ediyor ve: "Allah, Tür dağında buluttan gölgeler içinde Hz. Musa'ya tecelli etmiştir" diyorlardı. Hz. Musa (a.s)'dan istediklerini, aynen Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında da istemişlerdir. Bu takdire göre, âyette ifâde edilen şey, teşbih inancında olan yahûdilerin itikadından nakledilen birşey olur. Böylece de ne âyeti te'vil etmek gerekir, ne de lâfzını mecaza hamletmeye ihtiyaç duyulur. Hülâsa bu âyet, Allah'ın kendilerine gelmesini bekleyen bir kavmin bulunduğuna delâlet eder. Âyette, bu kimselerin inanarak veya inanmadan
beklemiş olduklarına herhangi bir işaret yoktur. Bu takdire göre, buradaki müşkit ortadan kalkar. Eğer, "Bu te'vile göre,"ve işler Allah'a döndürülür" âyetinin, kendisinden öncesiyle nasıl irtibatı sağlanır?" denirse, biz deriz: Bu husustaki izah şöyledir: Allah Teâlâ, onların bu fâsid şarta bağlı olarak dini kabul etmeleri hususundaki inad ve beklemelerini nakledince, bunun peşisıra bir tehdid olacak şeyi zikrederek, "Ve işler Allah'a dönderilir" buyurmuştur. Bence bu izah, geçenlerden daha açıktır. Allah, kelâmının hakikatim en iyi bilendir.

8) Kaffâl'ın Tefsirinde Ebu'l-Âliye'den naklettiği şu izahdır: "Gölgelikler içinde gelme" işi meleklere nisbet edilir. Buna göre, Allah Teâlâ'ya sadece "gelme" nisbet edilir." Binaenaleyh Ebu'l-Aliye, bu ayette bir takdim ve tehirin (öne alma, sonraya bırakma) olduğunu söylemiş, ve bu görüşünün doğruluğuna da, ayeti, şeklinde
okuyanların kıraatini şahid getirmiştir. Kaffâl (r.h) bu te'vilin hoş olmadığını ifâde etmiştir.

Allah Teâlâ'nın, "Buluttan olan gölgelikler içinde" ayetine gelince, bil ki, kelimesi, 'ün çoğuludur. kelimesi, "Allah'ın seni gölgelendirdiği şey, gölgelik" manasınadır. Halbuki bulut, an-:ak birbirine girip kat kat olduğu zaman böyle (gölge verir). Buna göre "buluttan gölgeler" ifâdesi, her parçası kesif ve kocaman olan, ayrı ayrı parçalardan ibarettir. Binaenaleyh her parça bir gölgeliktir. Bunun hepsi de gölgeler olmuştur. Nitekim Hak Teâlâ, "Onları, gölgeler gibi dalga büriidüğü zaman..." (Lokman,32) buyurmuştur. Bazıları âyeti, şeklinde okumuşlardır. Bu, kelimesinin de, Jîfe kelimesinin çoğulu olması muhtemeldir. lâfzının, şeklinde cemî olması gibi. Bunun aynı zamanda, kelimesinin çoğulu olması da muhtemeldir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Mâna, onlar ancak kendilerine, Allah'ın kahr ve

---

[41][41] Teşbih; Allah'ın mahlûkata benzediğine inanmaktır.

azabının buluttan gölgeler içerisinde gelmesini beklerler. Buna göre eğer, "Onlara Allah'ın azabı niçin bulut içinde gelmiştir?" denilirse, biz şu sebeplerden dolayı olduğunu söyleriz:
a) Bulut, rahmet yeridir. Buluttan, rahmet yerine azâb gelince, durum son derece ürkütücü olur. Çünkü kötülük umulmadık bir taraftan geldiği zaman, son derece şiddetli ve ürpertici olur.Nitekim hayır da hiç beklenmedik bir taraftan gelince, son derece sevindirici olur. Buna göre hayrın beklendiği yerden şer gelince.ya durum nasıl olur,(bir düşün)? İşte bundan dolayı Allah'ın kitabın; tefekkür eden kimselere, O'nun, "Onlara Allah taraûndan, hiç ummadıkları bir şey gelmiştir" (Zümer. 47).
b) Bulutun inmesi, kıyamette meydana gelecek olan en şiddetti korkular için bir alâmettir. Nitekim Cenâb-ı Hak,
"O gün semâ, bulutlar ile parçalanacak, melekler de indirildikçe indirilecek. .. O gün hak ve mülk, çok esirgeyen Allah 'indir. Bu gün, kâfirler İçin son derece zor bir gündür" (Furkan, 25-26) buyurmuştur.
c) Buluttan sayısız ve sonsuz yağmur damlaları iner. Tıpkı bunun gibi bu buluttan, sınırsız azâb katreleri de indikçe iner...
Allah Teâlâ'nın, sözü,geçen kelimeye atıftır. Buna göre takdir, "Onlar meleklerin de gelmesini beklerler" şeklinde olur. "Meleklerin gel-mesi"ni hakiki manaya hamletmek mümkündür. Binaenaleyh, bu gelme işini hakiki manaya hamletmek gerekir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Onlar, Allah'ın emrinin, ayetlerinin ve bunlarla beraber meleklerin gelmesini beklerler," Melekler, kıyamet hükümlerinden hor ve hakir etme, azâb etme gibi emrolundukları şeyi yerine getirmek için gelirler. 42[42]

Allah Teâlâ'nın, "ve iş bitirilir" ifâdesi hakkında birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bunun manası, "onların tehdid edildikleri iş bitirilir" demektir. Bu esnada, onların hiçbir hataları affedilmez, hiçbir cezaları geri çevrilemez ve başlarına geleni savuşturma hususunda hiçbir çare fayda vermez. 43[43]

İkinci Mesele

ifâdesinin manası "emir yerine getiril mesi..." demektir. Buna göre âyetin takdiri, "Onlar ancak Allah'ın
kendilerine gelmesini ve emrin ifâ edilmesini beklerler" şeklindedir. Böylece mazi fiil, muzarîfiil yerinde getirilmiş olur. Bunun misali, Kur'an'da ve bilhassa ahiretle ilgili ayetlerde pek çoktur. Çünkü ahirete dâir şeylerden, çoğu kez mâzî (geçmiş zaman) fiillerle haber verilir. Nitekim Allah Teâlâ"Hani Allah, "Ey İsa b. Meryem, insanlara sen mi beni ve annemi ilah edininiz" dedin demişti.." (Mâide,116) buyurmuştur Bu mecazî üslûbun tercih ediliş sebebi ikidir:
1) Ahiretin yakınlığına dikkat çekmedir. Sanki kıyamet kopmuş ve Allah'ın olmasını, murad ettiği şey olup bitmiş gibidir.
2) Herkesin yaptığının cezasını görmesi için kıyametin mutlaka kopacağını iyicete'kid etmektir. Binaenaleyh 'kıyametin kopacak olmasının kesin olması sebebiyle, sanki olup bitmiş gibi kabul edilmiştir. 44[44]

Üçüncü Mesele

Ayette zikredilen "emir" mahlûkat arasında hükmedip, herkese hakkını vermek ve

---

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/35-41.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/41.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/41.

mükelleflerden herbirini cennet veya cehennemdeki yerine ulaştırmaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak,"Emir (iş) bittiği zaman şeytan (kâfirlere) şöyle der: "Şüphesiz Allah size gerçek va 'adde bulunmuştu.." (İbrahim, 22) buyurmuştur.
Bunu anladığın zaman biz deriz ki: tâbiri kıyamet hallerinin fasılasız olarak bir çırpıda olacağını gösterir. Çünkü Allah Teâlâ'nın kazasını savuşturacak ve hükmüne manî olacak hiçbir güç yoktur. 45[45]

Dördüncü Mesele

Mu'az b. Cebel, lâfzının üzerine atfetmek için, bu kelimeyi şeklinde merfu bir masdar olarak okumuştur.

Bütün İşler Allah'a Döndürülür

Allah'u Teâlâ'nın, "ve bütün işler Allah"a döndürülür" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 46[46]

Birinci Mesele

Mücesslme'den bazıları şöyle demişlerdir: "Ayetteki, harf-i cerri intihâ-i gaye içindir. Bu da, Allah'ın kıyamet günü kendisine varılabilecek bir yerde bulunmasını gerektirir." Ehl-i Tevhid Mücessime'nin bu görüşte olanlarına, şu iki şekilde cevap vermişlerdir:
a) Allah'u Teâlâ kullarını dünyada, mahlûkatına dair pek çok işe mâlik kılmıştır. Kullar ahirete intikâl ettiklerinde, Allah'tan başka hiç kimse onlar hakkında hüküm verme yetkisine haiz değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O zaman, emr yalnız Allah'a mahsustur" (Infitâr, 19) buyurmuştur. Bu Araparın tıpkı, bir kimsenin o işe bakma yetkisini sadece onda gördüğü zaman, "İşimiz emire kaldı" demesi gibidir. Bunun bir benzeri de, kıyamet günü bütün varlıklar Allah'ın mülkü ve kudreti dahilinde olduğu halde, Allah'u Teâlâ'nın, "Dönüş Allah'adır" (Al-i İmran, 28) demesidir.
Ebu Müslim şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ, imtihan ve deneme yurdu olan dünyada herkesi, imtihan gayesiyle birçok şeye mâlik kılmıştır. Bu dünyanın işleri sona erip biz sevâb ve ceza yurdu olan ahirete ulaştığımızda bütün işler bir olan Allah'a ait olur. Bu böyle olunca, Allah korkulmaya ve itaat olunmaya müstehak varlık olur; kul da, emrolunduğu gibi gerçek barış olan İslâm'a girer, nehyolunduğu gibi de, şeytanın adımlarına tâbi olmaktan kaçar. 47[47]

İkinci Mesele

İbn Kesir, Ebu Amr ve Asım, anlamına gelmek üzere tâ harfinin zammesiyle, şeklinde okumuşlardır. O'nu geri dönderdim anlamında, denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Vallahi eğer ben Rabbime geri döndürülürsem..." (Fussilet, 50). "Vallahi, eğer ben Rabbime geri döndürülürsem..." (Kehf,36)"Sonra da, Hak Mevlâlan olan Allah'a döndürüldüler..." (Enam, 62) ve, "Rabbbm, beni dünyaya geri döndür; ki ben, salth bir amel işleyeyim" (Mümmûn, 99-100) buyurmuştur. Yani, demektir. İbn Âmir, Hamza ve Kisâî, tâ harfinin fethasıyla, şeklinde okumuşlardır. Yani, "döner, sayrûret eder, intikâl eder..." Hak Teâlâ'nın,"İyİ biliniz ki, bütün işler Allah'a varır, intikal eder" (Şûra.,53). "Muhakkak kt onların varışları, dönüşleri bizedir" (Gâşiye, 25) ve, "Varışınız Allah'adır" (Hud, 4) âyetlerinde olduğu gibi.
Kaffâl (r.a) şöyle demiştir: Bu iki kıraate göre de, mânalar birbirine yakındır. Çünkü işler, neticede Allah'u Teâlâ'ya varır, intikâl eder. Allah (c.c) da, dünyayı sona erdirip, kıyameti

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/41-42.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/42.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/42.

koparmak suretiyle bütün işleri kendisine döndürür. Kaffâl sözüne devamla şöyle der: Hak Teâiâ'nın, "İşler döner" ifâdesinde üç mâna vardır:

a) Bu, biraz önce zikrettiğimiz mânadır; bu da, Cenâb-ı Hakk'ın bütün işleri kendisine döndürmesidir. Nitekim yine bu âyette, İşlere hükmedip onları bitiren kendisi olduğu halde, İş bitirildi" buyurmuştur.

b) Bunun,"Falanca kendisini beğeniyor" sözlerinde olduğu gibi, Arapların kullanmış olduğu bir üslûb üzere gelmesidir. Yine bir kimse başkasına, her ne kadar onu götüren olmasa bite "Seni nereye götürüyor?" demesi de böyledir.

c) Mahlûkatın zât ve sıfatları, kendilerinin yaratılmış ve muhdes, hesaba çekileceklerine şehâdette bulunup, mahlûkat da işlerini Allah'a havale edince, o zaman Allah'u Teââ'nın, sözünün mânası, "Kullar, kendi nefislerinin şehâdetiyle o işleri Allah'a ve O'nun hükmüne havale ederler" şeklinde olur. Bu Allah'ın tıpkı"Göklerde ve yerde bulunan şeyler Allah'ı teşbih ederler" (Teğabun,1) demesine benzer. Çünkü bu teşbih lisânın konuşmasıyla değil, halin şehâdetiyledir. Hak Teâiâ'nın, "Göklerde ve yerde bulunanlar, ister istemez Allah'a secde ederler" (Rad,15)ayeti de bu mânaya hamledilir.

Bu ayet-i kerime şu şekilde de tefsir edilmiştir: Mü'minler, Allah'a istekli olarak; kâfirler de nefislerinin Allah'ın kulları olduklarına şehâdet etmesi sebebiyle, istemeyerek secde ederler. Bu tefsire göre, "Kullar işlerini Allah'a havale ederler ve o işlerinin Allah'a varacağını itiraf ederler. Mü'minler bunu sözleriyle; kâfirler ise hallerinin şehadetiyle ifâde ederler" denilmesi caiz olabilir. 48[48]

Seele Fiili ve Kem Edatı Hakkında Bilgi

"İsrailoğulianna sor; biz onlara apaçık nice ayetler verdik! Kim Allah'ın nimetini kendisine geldikten sonra değiştirirse, bilsin ki Allah'ın cezası çok çetindir "(Bakara, 211).Ayet hakkında birkaç mesele vardır: 49[49]

Birinci Mesele

Aslında, idi. Arapçada çok kullanıldığı için hafiflik ve kolaylık olsun diye, ayne'l fiil olan hemze terkedilerek, harekesi kendisinden önceki harfe verilmiş, bundan dolayı da vastl elifine ihtiyaç duyulmamıştır. Kutrub da, bu fiilin, (Aslan kükredi-kükrüyor) gibi, gibi, şeklinde çekildiğini; emrinin, gibi, olduğunu söylemiştir. Bu kalıba göre Nâfi ve Ibn Amir,"Bir soran sordu" (Meâric,1) ayetini, ve vezninde, şeklinde okumuşlardır. Ayet-i kerimede geçen, lif lâfzı, adet ifâde etmek için kullanılmış ve sükûn üzere mebnî olan bir isimdir. Bunun, teşbih katının, ile terkîb teşkil ettiği; daha sonra da, lâfzı kısaltılarak, mîm harfinin sükûn kılındığı ve istifham mânasını tazammun ettiği için sükûn üzerine mebnî kılındığı da söylenmiştir. Bu kelime, bazen haberiyye, bazan da istifham ifâde etmek için kullanılır. Arap lehçelerinin ekserisi, haberiyye için olduğu zaman, kendisinden sonra gelen ismi mecrûr; istifham mânasına kullanıldığı zaman ise, kendisinden sonra gelen ismi mansûb okumuşlatrdır. Araplardan, bu kelime haberiyye için kullanıldığı zaman kendisinden sonra gelen ismi mansûb; istifham için kullanıldığı zaman ise, kendisinden sonra gelen ismi mecrûr okuyanlar da vardır. Bu kelimenin, mevzu bahis ayetimizde istifhâmiyye ve haberiyye olması mühtemeldir. 50[50]

Bu Ayetin Daha Önceki Kısımla Münasebeti

Bil ki, bundan kastedilen, "Sana bu âyetlerden haber vermeleri,böylece senin de onları öğrenmen için

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/42-44

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/44

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/44

İsrâiloğullarına sor!" mânası değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın bu durumları kendisine
bildirmiş olması sebebiyle, bunları biliyordu. Bilâkis bundan maksad, Allah'ın delillerinden yüz çevirmeden men etmek hususunda, iyice açıklamada bulupmak ve dikka| çekmektir. Bu sözün izahı şydur: Al-lah'u Teâlâ,"Ey iman edenler, toptan İslâm'a (veya sulha) girin ve, şeytanın adımlarına tâbi olmayın" (Bakara, 208) buyurmuş, böylece İslâm'ı emretmiş, küfürden de nehyetmiştir. Daha sonra da, buyurmuş, yani "Siz bu tekliften yüz çevirirseniz,i "Biliniz ki Allah aziz ve hakimdir" (Bakara, 209) ayetiyte beyan ettiği tehdidine müstehak olursunuz" demek istemiştir. Daha sonra da bu tehdidini, "Onlar ancak, Allah'ın meleklerle beraber buluttan gölgeler içinde gelmesini mi bekliyorlar?" (Bakara, 210) beyan etmiş, daha sonra üçüncü olarak da bu tehdidini, "İsrailoğullanna sor..." (Bakara, 211) ayetiyle pekiştirmiştir. Yani şu mevcut olanlara, "Bizim onların atalarına apaçık ayetler verdiğimizi; onların ise, bu ayetleri inkâr ettiklerini, böylece de Allah'u Teâlâ'nın azabını muhakkak olarak hak ettiklerini" bir sor! Bu, şu anda mevcut olanların, "Şayet Allah'ın ayetlerinden yüz çevirirlerse, daha önce yaşayanların azaba duçar olmaları gibi, bunların da azaba duçar olacaklarına" dikkatlerini çekmektir. Bu geçmişi anlatmaktan maksat, Hak Teâlâ'nın da "Kıyaslayın ey akıl sahipleri" (Haşr, 2) ve, "Muhakkak ki onların kıssalarında, akıl sahipleri için alınacak ibretler vardır" (Yusuf, 111) ayetlerinde de olduğu gibi, başkaları bakanından ibret almalarıdır. Âyetler arasındaki irtibatın beyân edilmesi, işte bundan ibarettir. 51[51]

Üçüncü Mesele

Ebû Amr,lâfzında, vâv ve fâ harfine bitişmesi durumu ile (vâv ve fâ harfinin olmadığı) isti'nâf halinin arasını birbirinden ayırmış, buna göre, "Onlara, bunu hangisinin savunacağım sor" (Kalem,40) ayetin hemzesiz, "Köye sor" (Yusuf, 82)"Hitabı okuyanlara sor" (Yunus, 94) v "Allah'tan, onun fazlını isteyiniz" (Nisa, 32) ayetlerini de hemzeli okumuştur. Kisaî ise, bunların arasında herhangi bir fark görmemiş, bunların hepsini hem-zesiz olarak okumuştur. Bu iki okuyuş şekli arasındaki farkın izahı şöyledir:Müste'nef cümlelerde tahlif, müstakil otan ve kendisiyle başlanılan hemzenin düşürülmesine neden olur.Kendisinden önce vav ve fa harfinin bulunduğu durum böyle değildir.Kisai,Mushafın yazılış şekline uymuştur.Çünkü bütün Mushaflarda bu elif düşmüştür. 52[52]

İsrailoğullarına Gösterilen Mucizeler Ve Onların Nankörlükleri

Allah'u Teâlâ'nın, buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:
1) Bundan murad, Musa (a.s)'nın denizi yarmak, bulutlarla gölgelendirmek, kudret helvası ve bıldırcın
eti indirmek, dağı yukarı kaldırmak, buluttan Allah'u Teâlâ'nın, Hz. Musa'ya konuşması, onlara Tevrat'ı indirmesi ve onlar için hidayeti küfürden ayırması gibi, mucizeleridir. İşte bütün bunlar, apaçık âyet ve delillerdir.
2) Bunun mânası şudur: Biz onlara, Hz. Muhammed'le ilgili, kendisiyle O'nun doğruluğunu ve şeriatının gerçekliğini bilecekleri nice açık hüccetler verdik.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın nimetini kim değiştirirse" âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır: 53[53]

Birinci Mesele

Tahfif ile, şeklinde okunmuştur.

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/45
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/45-46
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/46

İkinci Mesele

Ebu Müslim, bu ayette bir hazf olduğunu ve bunun takdirinin, "Biz onlara apaçık nice ayetler vermiştik de, onlar bunu inkâr etmişlerdi" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ancak böyle bir hazfe, Cenâb-ı Hakk'ın, sözü delâlet
etmektedir. 54[54]

Üçüncü Mesele

Buradaki, "Allah'ın nimeti" ile ilgili iki görüş vardır:
1) Bundan murad, Allah'ın ayet ve delilleridir. Bunlar, Allah'u Teala'nın nimetlerinin en yücesi ve kıymeti ileri ndendir. Çünkü bunlar hidâyete ve sapıklıktan kurtulmaya birer vesiledirler. Bu görüşe göre, bu nimetlerin değiştirilmesi hakkında değişik iki açıklama vardır:
a) "Apaçık ayet" ten muradın, Hz. Musa'nın mucizeleri olduğunu söyle-yenter, bu nimetlerin değiştirilmesinden muradında, Allah'u Teala-nın bunları onlara hidayet vesilesi olsun izhar edip gösterdiğini, fakat ontenn bunları,
"Buniar da onların küfürlerine küfür kattı" (Tevbe, 125) ayetinde beyân edildiği gibi, sapıklıklarına sebep
kılmaları olduğunu söylemişlerdir.
b) "Apaçık ayet" ten muradın, Tevrat ve İncil'deki Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden şeyler olduğunu söyleyenler, "Allah'ın nimetlerinin değiştirilmesinden murad, bu delilleri tahrif edip, onlara şüpheler sokmaktır" demişlerdir.
2) "Allah'ın nimeti"nden murad, onlara verdiği sıhhat, güvenlik ve kendi kendine yetme vesileleridir. Allah'u Teâlâ da, onlar inkâr yoluna saptıkları zaman bu nimeti gazâb ile değiştirmiştir. Ama, buna sebep kendileri olduğu için, bu değiştirmeyi onların kendilerine izafe etmiştir. Onların buna sebep oluşları da, onların bu apaçık ayetlerle amel etmeleri gerekirken bunu terketmeleridir.
Cenâb-ı Allah'ın, "Ona geldikten sonra" buyruğunun mânası, "Onu iyice anlayıp bildikten sonra; veya onu iyice kavradıktan, belledikten sonra" demektir. Nitekim Allah'u Teâlâ,"Onu iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ediyorlar" (Bakara, 75) buyurmuştur. Çünkü onları iyice anlayıp kavramadıkça, sanki onlar o kimse tarafından hiç bilinmemiş gibi olurlar. Eğer biz âyetteki nimeti sıhhat, emniyet ve kendi kendine yetme gibi, dünya ile alâkalı bir şeyle izah edersek, muhakkak ki bu sebeplerin meydana gelmesi esnasında, öncelikle yapılması gereken şükretmek; yapılması çok çirkin olan da küfretmek olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda, "Muhakkak ki Allah, cezası çok çetin olandır" buyurmuştur.
Vahidî (r.a) şöyle demiştir: "Bu kelâmda bir hazf bulunmaktadır. Ve bunun mânası da, "Allah ona (böyle davranana) karşı cezası çok çetin olandır" şeklindedir." Ben de şöyle diyorum: Abdulkâhir en-Nahvî, "Delâilu'ı-i'câz" isimli kitabında, bu hazfin terkinin daha uygun olduğunu; çünkü, ayetten maksadın, Allah'u Teâlâ'nın şu veya bu kimse için, olduğuna dikkat etmeksizin, O'nun zât-ı İlahi'sinin, olduğunu açıklayarak kulları korkutmak olduğunu beyan etmiştir. Sonra Vahidî şöyle demiştir: cürüm ve suçun hemen peşinden gelen azâb demektir. 55[55]

"İnkâr edenlere, dünya hayatı süslenmiştir. Onlar, iman edenlerle alay ediyorlar. Halbuki, muttaki olanlar kıyamet gününde onların üstündedirler. Allah dilediğine hesapsız rızık verir" (Bakara, 212).Bil ki Hak Teâlâ, daha önce delilleri ve peygamberleri yalanlayan, bu delillerden yüz çeviren ve Allah'ın nimetlerini, kendilerine geldikten sonra değiştiren kâfirlerin halini zikredince, bunun peşinden onların bu yolu tutmalarının sebebini açıklayarak, buyurmuştur. Bu sözün gayesi, müslümanlara, fânî ve geçici dünya süsünü, bakî ahiret derecelerine tercih

---

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/46
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/46-47.

eden kâfir ve müşriklerin akıllarının ne kadar yetersiz olduğunu bildirmektir. 8u âyetle alâkalı bazı meseleler vardır: 56[56]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, birkaç sebepten dolayı, yerine demiştir:
1) Ferrâ'nın görüşüdür: kelimesiyle, kelimesi bir mânâya gelir. Eğer bunlar müennes addedil i rlerse bu, lâfızları bakımındandır. Eğer müzekker sayılırlarsa, bu da mânaları bakımındandır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, (Bakara, 275) ayetindeki, kelimesi ile, (Hûd, 67) ayetindeki, kelimeleri de böyledir.
2) Zeccâc'ın görüşüdür: Buna göre. kelimesi, hakiki müennes bir kelime değildir. Çünkü bu, yi (kadın) ve, (erkek); (dişi deve) ve, (erkek deve) kelimelerinde olduğu gibi, mukabilinde müzekker bulunan bir canlı değildir. Bilakis, ve kelimeleri ile aynı mânaya gelir. Binaenaleyh, Allah'u Teâlâ sanki, "Kâfirlere dünya hayatı ile beka duygusu süslenmiştir" buyurmaktadır.
3) İbnu'l-Enbarî'nin görüşüdür. O, şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ burada, dememiştir, çünkü, fiili ile, bunun nâib-i faili olan, sözünün arası, lâfızlarıyla fasledilmiştir. Müennes olan bir fâilin fiili ile, bu fiil arası, araya giren bir kelime ile (fasıl) ayrılırsa, fiilin müzekker getirilmesi güzel olur.Çünkü fasıl, fiile müenneslik tâ'sının gelmesine lüzum bırakmaz. 57[57]

Müreffeh Kâfirlerin Müminlerle Alay Etmeleri

Alimler bu âyetin sebeb-i nüzulü ile ilgili birçok rivâyet zikretmiştir:
1) İbn Abbas (r a) şöyle demişttr: Bu ayet, Ebû Cehil ve diğer Kureyş önderleri hakkında nâzit olmuştur. Onlar, Abdullah İbn Mesûd, Ammâr, Habbâb, Ebû Huzeyfe'nin kölesi Salim, Amir İbn Füheyre ve Ebu Ubeyde İbnu'l-Cerrâh gibi fakir müslümanlarla, kâfirler rahatlık ve nimetler içinde yüzerken, onların fakr-ü zaruret içinde bulunmaları ve çeşitli eziyyetlere katlanmaları sebebiyle, alay ediyorlardı.
2) Benû Kurayza, Benû Nadîr ve Benu Kaynuka yahudilerinin iteri gelenleri ve âlimleri hakkında nazil olmuştur. Onlar, yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir müslüman muhacirlerle alay ediyorlardı.
3) Mukâtil şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, Abdullah İbn Ubeyy ve avenesi gibi münafıklar hakkında nazil olmuştur. Bunlar, zayıf müslümanlar ve fakir muhacirler ile alay ediyorlardı."
Bil ki âyetin bütün bu anlatılanlar için nazil olmuş olmasına bir manî yoktur. 58[58]

Dünyayı Süslü Gösterenin Cenab-ı Hak Olduğu Konusunda Mutezile İle İhtilaf

Âlimler, bu "tezyin " (süsleme)'nin keyfiyeti hususunda ihtilâf etmişlerdir. Mutezile, bu hususta birkaç vecih zikretmiştir: .
1) Cübbai şöyle demiştir:Burada süsleyen cinlerin ve insanların azgınlarıdır. Onlar, kâfirlere dünya hırsını süslü göstermişler, gözlerinde ahiret tarafını çirkinleştirmişler ve onlara ahiret hususunda söylenen şeylerin doğru olmadığını, binaenaleyh dünyadaki yaşantılarını bozmaları gerektiği vehmini vermişlerdir.
Cebriye'nin söylemiş olduğu, "Allah'u Teâlâ bunu süslemiştir" görüşü, bâtıl ve yanlıştır. Çünkü bir şeyi süslü gösteren, onun güzel olduğundan haber vermektedir. Eğer burada süsleyen Allah'u Teâlâ olsaydı, bu süsleme hususunda ya doğru olurdu veya yalancı olurdu. Eğer doğru olursa, süslediği şeyin güzel olması gerekir. Bu durumda da onu güzel görerek yapan kimse, doğru yapmış olurdu. Bu, kâfirlerin küfür ve günahta doğru iş yapmış olmalarını gerektirir. Halbuki bunu söylemek küfürdür. Eğer Allah bu süsleme hususunda yalancı ise, o

---

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/48.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/48-49.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/49.

zaman bu, Allah'u Teâlâ'nın hiç bir sözüne ve haberine güvenillmeme sonucuna götürür. Bunu söylemek de küfürdür. Binaenaleyh, ayetteki "süsleyen" den muradın şeytan olduğu doğru olur." İşte Ebü Ali el Cübbaî'nin Tefsîr'inde, bu hususta söylemiş olduğu sözün tamamı budur.

Ben de derim ki: Bu görüş 'zayıftır. Çünkü, "İnkâr edenlere süslendi" âyeti, bütün kâfirleri içine almaktadır. Bu durumda da, bütün kâfirler için tek bir "süsleyici" nin olmasını gerektirir. Bütün kâfirler için "süsleyici" olanın, kâfirlerin dışında başka birisi olması gerekir. Ancak, "Kâfirlerden herbiri, diğerine dünya fıayatmı süslü gösteriyordu" denilirse, o zaman bu bir devr-i fasit olur. Böylece, bütün kâfirlere küfrü süsfû gösterenin,, kâfirlerin dışında birisi olması gerekir. Bu durumda Cübbai'nin, "Burada süsleyenin sanların ve cinlerin azgınlarıdır" sözü yanlış olur. Çünkü, bu azgınlar da, kâfirlere dahildir. Biz ayette bahsedilen süsleyenin kâfirlerden başkaları olması gerektiğini açıkladık. Böylece Cübbaî'nin te'vilinin zayıf olduğu sabit olmaktadır.

Cübbaî'nin, "Bir şeyi süslü gösteren, onun güzel olduğunu haber vermektedir" sözü kabul edilemez. Aksine bir şeyi süsleyen, o şeyi bir süs ile vasıflayan kimsedir. Zînet ve süs ise, bir şey ile kâim olan ve o şeyin kendisiyle süslü olduğu bir sıfattır. Bu izaha göre, Cübbâî' nin sözü sakıt olmaktadır.

Sonra biz, eğer bir şeyi süsleyenin onun güzelliğinden haber vermekte olduğunu kabul etsek bile, şöyle denilmesi niçin caiz olmasın? "Allah'u Teâ-lâ onun güzelliğinden haber vermektedir. Bundan murad şudur: Allah'u Teâlâ onda bulunan lezzet, güzellikler ve rahatlardan haber vermiştir. Bunlardan haber vermesi ise yalan değildir. Bunları tasdik etmek de küfür değildir." Böylece Ebu Ali el-Cübbaî'nin bu konudaki sözü tamamen düşmektedir.

2) Ebu Müslim şöyle demiştir: âyetinin, "Onlar kendilerine süslü gösterdiler" manasında olması muhtemeldir. Araplar, kendilerinden uzaklaşan kimseye, "O seni nereye götürüyor?" derler, ama bununla, onun yanında onu götüren birisinin bulunduğunu kastetmezler. Allah'u Teâlâ'nın şunlar gibi, birçok ayetinin mânası böyledir: "Onlar nasıl da döndürülüyorlar?" "Nasıl da, çeviriliyorlar?" (Gafir, 69). Allah'u Teâlâ bunu, "EY iman edenler,
matlarınız ve çocuklarınız, sizi Allah'ın zikrinden alıkoymasın" (Munafikun, 9) ayet-i kerimesiyle te'kîd etmiş ve, mallar ve çocuklar adeta sebep oldukları için, oyalamak ve alıkoymak işini onlara nisbet etmiştir. Şeytan, insana bir fiili zorla yaptırmaya kadir olmadığı için, hakikatte dünyayı kendisine süsleyen.insanın bizzat kendisidir."

Bil ki bu görüş de zayıftır. Çünkü ayetteki, lâfzı, bir süsleyenin bunu süslü gösterdiğini ifâde eder. Hakiki mânadan mecazî manaya geçmek, mümkün değildir. . ,

3) Bu süsleyici Allah'u Teâlâ'dır. Bu görüşün doğru olduğuna iki şey delâlet etmektedir:

a) Âyetteki, fiilini ma'lûm sîgasıyla, "O süsledi..." şeklinde okuyan kimsenin kıraati.

b) "Hangileri daha güze! amel edecek diye sınamak için, yeryüzünde bulunan şeyleri insanlar için bir zinet yaptık" (Kehf, 7), ayet-i kerimesidir.Sonra bu görüşte olanlar bazı izahlar zikretmişlerdir:

Birincisi: Allah'u Teâlâ'nın dünyada ortaya koyduğu güzellik, göz alıcılık, hoşa gitme ve lezzet duyma gibi şeyler vasıtasıyla "süsleyici" sayılması imkânsızdır. Çünkü Allah'u Teâlâ bunları, ancak kullarını imtihan etmek için yaratmıştır. Bunun bir benzeri de,"Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara, ekinlere olan tutku seviyesindeki sevgi insanlar için be-zenip süslenmiştir. Bunlar, dünya hayatının geçici birer metaıdır. Varılacak en güzel yer ise, Allah katındadır. De ki: Size bundan daha hayırlısını haber vereyim mi: Muttaki olanlar için, Rableri katında cennetler vardır" (Al-i imran, 14-15).

"Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdürler. Baki olan salih ameller ise, Rabbin kahnda hem sevâbca hem de arzu olunması bakımından daha hayırlıdır" (Keyf, 46) ayetleridir. Bu âyetler birbirlerine muvafıktırlar. Hepsinin mânası şudur: Allah'u Teâlâ bu dünyayt bir imtihan ve deneme yurdu olarak yaratmış ve, insanların tabiatına, aksini yapmak mümkün olmayacak şekilde zorlamaksızın lezzetlere temayül, şehvet uyandıran şeylere de bir muhabbet duygusu yerleştirmiştir. Aksine bu, imtihanın kendisiyle tam olabilmesi ve mü'-minin, hevâsıyla mücadele edip nefsini mubahtan işlemeye sevkederek haramlardan da men edebilmesi için, nefsin reddetme imkânına da sahib olduğu bir şeyi sevme temayülü uyandırmak yoluyla olur.

İkincisi: Ayetteki süslemeden murad, Allah'u.Teâlâ'nın kâfirlere dünyada mühlet vermesi, onları dünyaya yönelmekten ve dünyayı elde etmek için son derece hırslı olmaktan alıkoymamasıdır. İşte bu, mühlet vermeye "tezyin" adını vermiştir.

Bil ki, Mu'tezileden naklettiğimiz bütün bu izah şekillerine, şu tek sual yöneltilir: Kâfirlerin kalblerinde bu süsün meydana gelmesi için, bir "muhdis" (meydana getirici) nin bulunması gerekir. Aksi halde, meydana gelen bu durum, bir müessir olmaksızın meydana gelmiş olması gerekir. Bu ise imkânsızdır. Sonra, kâfirlerin kalblerinde meydana gelen bu tezyin, küfür ve günah tarafını iman ve taat tarafına tercih ettirdi mi, ettirmedi mi? Eğer kesin olarak tercih ettirmemiş, fakat insan kalbinde bu süsleme olduğu halde, kalbinde böyle bir süsleme yokmuş gibi olmuşsa, bu durumda bu şeyin, o insanın kalbinde bir tezyin, süsleme olması imkânsız olur. Halbuki âyet, bu tezyinin mevcut olduğunu göstermektedir. Eğer biz, o insanın kalbinde bu tezyinin bulunmasının küfür ve ma'siyet tarafını, iman ve taat tarafına tercih ettirme sebebi olduğunu söylersek,o zaman da irâde ve seçme gücü ortadan kalkar. Çünkü denklik durumunda, iki taraftan birisinin rüchâniyyeti imkânsız olunca, iki taraftan herhangi birisinin "mercûh" olması haydi haydi imkânsız olur. Mercû-hun meydana gelmesi imkânsız olunca, râcih olanın meydana gelmesi vâcib olur. Çünkü, iki zıt durumun dışında, üçüncü bir hal yoktur. İşte Mûtezile'ye yöneltilen soru budur.

Malumdur ki, Mutezilenin zikretmiş olduğu izahlardan hiç birisiyle bu soruya cevâp verilemez.

Bu te'vilin izahlarının **üçüncüsü:** Ayetten murad şudur: Allah Teâlâ dünya hayatının mahzurlu (haram) olan taraflarını değil mubahlarını süslü göstermiştir. Bu izaha göre, problem çözülmektedir. Bu görüş de zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ, bu tezyinin (süslü gösterilme halinin) kâfirlere âit olduğunu bildirmiştir. Mubah (helâl) şeylerin süslü gösterilmesi ise sadece kâfirlere has değildir. Binaenaleyh ayette bahsedilen tezyinin, helâl şeyleri süslü (güzel) gösterme manasına olması imkânsızdır. Bir de mü'minler dünyanın hoş şeylerinin mubahlarından istifâde ederken, bu istifâde, ahirette olacak hesaptan dolayı korku ve çekinme hisleri ile birlikte olmaktadır. Malı ve mertebesi çok ise de, onun yaşantısı mükedder ve sıkıntılı olup, en çok düşündüğü de ahiretin ücretini elde etmek olur. Bu kimse dünyayı ancak, ahiret için bir vesile sayar. Oysaki kâfir böyle değildir; elindeki şey her ne kadar az ve değersiz ise de, onun bununla sevinmesi, maksatların en mükemmelinin o olduğuna inandığı için, çoğunlukla zan üzere olur. Onun durumu bu olunca, âyette murad edilenin, mubah olan şeylerin tezyin edilmesi olması doğru olmaz.

Yine Allah'u Teâlâ bu ayetin peşinden, "İman edenlerle alay ederler" cümlesini getirmiştir; bu kâfirlerin mü'minlerle, yasaklanmış lezzetleri terkedip, vâcib olan meşakkatlere katlanmaları sebebiyle alay ettiklerini bildirir. Bu da, bu tezyinin mubah şeylerle ilgili olmayıp, aksine haramlarla ilgili olduğunu gösterir.

Bizim âlimlerimize gelince, onlar tezyini, "Allah'ın insanın kalbinde, eşyayı murad etme ve onlara kadir olma gücünü yaratması; hatta bu fiilleri ve halleri Allah'ın var etmesi" manasına hamletmişlerdir. Bu, kulların fiillerinin yaratıcısının, ancak Allah Teâlâ olduğu esasına binâen böyledir. Bu izaha göre, ayetten muradın ne olduğu ortaya çıkar.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar imân edenlerle alay ederler" kavline gelince, biz daha önce bu alay etmenin keyfiyeti hususunda birçok rivayetler nakletmiştik.

Vahidî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın, sözü, müste'nef bir cümle olup, lâfzı üzerine atfedilmemiştir. "Mazill bir fiilden sonra, mu-zârî bir fiilin müste'nef bir cümle olarak gelmesi tuhaf bir şey değildir. Çünkü Allah Teâlâ, mazi bir fiil olan, (süslendi, süslü gösterildi) fiili ile o kimselerden haber vermiş, daha sonra da o kimselerin, devam ettirdikleri bir işi beyan ederek, buyurmuştur. Bunun manası şudur: Müşrikler, mü'minler hakkında, "Şu yoksul kimseler dünyanın güzelliklerini, lezzetlerini ve tutkularını terkediyorlar da, ahiretle ilgili olarak söylenen şeyler asılsız olduğu halde ahiret için bir çok meşakkat ve sıkıntılara katlanıyorlar" diyorlardı. Şüphe yok ki ahiretin var olduğu sözü asılsız olsaydı, o zaman bu alay gerekli olurdu. Ahiretin var olduğunu söyleyen sözün doğru olması durumunda ise, bu alay onlar aleyhine dönmektedir. Çünkü varlıklar içerisinde, sayılı nefesler içinde tadabileceği lezzetler için, ebedî bir mülkten (nimetten) yüz çeviren kimseden daha çok alaya müstehak olan bir kimse mevcut değildir. Hatta muhakkik alimlerden birisi şöyle demiştir: "Dünyadan yüz çevirip, ahirete yönelmek her halükârda en ihtiyatlı olan yoldur. Çünkü eğer ahiretin var olduğu yanlış olur ise, o kimse sadece değersiz lezzetleri ve sayılı nefesleri yitirmiş olur. Fakat eğer ahiret gerçekten var ise, dünyadan yüz çevirip ahirete teveccüh etmek, sağlam bir yol olur. Böylece kâfirlerin alayının bâtıl olduğu ve kendilerine dönmesinin daha evlâ olacağı ortaya çıkmış olur59[59].

Mü'minler Âkibette Kâfirlerin Üstünde Olacaklardır

Cenâb-ı Hakk'ın, "ittikâ edenler ise kıyamet gününde onların üstündedir" buyruğu ile ilgili birkaç sual bulunmaktadır:

Birinci Sual: Cenâb-ı Allah niçin önce, "iman edenler.." sonra da, "ittika edenler" buyurdu?

Cevab: Büyük sâadetin ancak muttaki mü'min için söz konusu olduğunu ortaya koymak gayesiyle ve bu mü'minleri takvaya bir teşvik olsun diye, böyle buyurmuştur.

İkinci Sual: Bu "Üstte" olmadan murad nedir?

Cevab: Bunun birkaç türlü izahı vardır:

a) Üstte olmadan murad, mekân (yer) itibarıyla üstte olmaktır. Çünkü mü'minler gökteki "illiyyûn"da, kâfirler ise yerdeki "siccîn" de olacaklardır.

b) Üstte bulunmaktan muradın, şeref ve derece bakımından üstte bulunmuş olması da muhtemeldir.

Buna göre şayet, "İki kimseden herbirisi şerefti olur da, fakat birisi diğerinden biraz daha şerefli olursa, "Falanca şeref bakımından falancanın üzerindedir" denilir. Kâfir için ise hiçbir şeref söz konusu değildir. O halde nasıl olur da, "Mü'min, şeref bakımından kâfirin üzerindedir" denilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bundan murad, kâfirlerim duya saadeti itibarıyla mü'min-lerin üstünde olması, sonra ankette ise durumun bunun aksine olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak, mü'mine, kâfir için söz konusu olan dünyevi saadetlerin çok üstünde ahiret saadetleri verir.

c) Bundan muradın, mü'minlerin kıyamet gününde hüccet (delil) bakımından kâfirlerden üstün olduğudur. Bu böyledir, çünkü bazan kâfirlerin şüpheleri mü'minlerin kalbine arız oluyordu, sonra mü'minler, Allah'ın tevfiki ve yardımı ile bu şüpheleri kalblerinden atıyorlardı. Kıyamet gününde ise böyle birşey olamaz. Aksine o günde bütün şüpheler yok olur. Cenâb-ı Hakk'ın,"Muhakkak ki mücrimler (kâfirler), İman edenlere gülüyorlardı. Onlara rastladıkları zaman, onlarla kaş-göz işaretleriyle alay ediyorlardı. Evlerine nes 'e ve sevinç içinde dönüyorlardı. O mü'minleri gördüklerinde, "Şunlar muhakkak dalâlet içindedirler" diyorlardı. Halbuki onlar, mü'minler için yollanmış bekçiler değillerdi. O (kıyamet) gününde ise, mü 'minler kâfirlere güleceklerdir" (Mutaffifin. 29-34) ayetinde buyurduğu gibi, şeytanın vesveseleri artık hiç tesir etmez.

d) Mü'minlerin ktyamet gününde kâfirlerle yapacakları alay, kâfirlerin dünyada mü'minlere karşı yaptıkları alaylarının üstündedir. Çünkü kâfirin mü'-min ile alay etmesi, temelsizdir. Bu temelsizliği ile birlikte bir de sona erecektir. Mü'minin ahirette kâfire karşı olan alayı ise çok yerindedir. Yerinde oluşunun yanı sıra, bir de devamlı ve bakîdir.

Üçüncü Sual: Ayet-i kerime, günahkârların cezasının katî olduğuna delâlet eder mi? Çünkü bir kimse:"Allah Teâıa, bu üstte oluşu muttaki olanlara has kılmıştır. Takva vasfını kazanmayan kimseler için bu üstünlüğün olmaması gerekir. Bu üstünlük bulunmayınca o (muttaki olmayan mü'minlerin) ateş ehlinden olmuş olurlar?

Cevap: Bu.âyetin mefhum-u muhalifine tutunmaktır. Binaenaleyh bu, delâlet bakımından, bizim daha önce affa dair delillerle tahsis edilmiş olduğunu açıkladığımız umûmî delillerden daha kuvvetli olamaz. 60[60]

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/49-53

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/53-55.

Mü'minlere Verilecek Hesapsız Rızık

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah dilediğini sınırsız olarak rızıklandınr" buyruğundan muradın, "Allah'ın, müttakilere ahirette sevab vermesi" ve yine, "Allah'ın dünyada mü'min-kâfir bütün kullarına verdiği şeyler.." olması muhtemeldir. Biz, bu "rızk"ı ahiret rızkı olarak aldığımızda, birkaç şekilde açıklama yapılabilir:
a) Allah Teâlâ, ahirette dilediğini, yani mü'minleri, hesapsız olarak, yani nihayete ermesi söz konusu olmayan bol ve geniş rızıklarla rızıklandınr. Bu, Allah Teâlâ'nm, "İşte bunlar, cennete girerler ve orada hesapsız olarak ruıklandmhrlar" (Mü-min, 40) âyetinde anlatıldığı gibidir. Çünkü bir hesap, ölçü ve miktar dâiresine giren herşey sonludur. Sonlu olmayan şeyin ise, mutlaka hesaplara sığmaması gerekir.
b) Mü'minlere cennette ulaşan faydaların bir kısmı sevâb (ibâdetlerinin karşılığı), bir kısmı da Allah'ın onlara lütuf ve ikramıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak,"Onlara ücretlerini Allah tastamam verir ve bir de lutf-u kereminden fazlasını verir" (Nisa, 173) buyurmuştur, Allah Teâ-lâ'nın fazlı ve lütfü ise sonsuzdur.
c) Allah Teâlâ, bu nimetlerin bitmesinden korkup da, elinden çıkanları hesaplama ihtiyacı duymaz. Çünkü başkasına birşey veren kimse.ancak elinde kalanların miktarını bilmek için verdiklerinin hesabını yapar. Bu sebeble o kimse, başkalarına ikramda bulunurken bu ikramı, kendisine zarar verecek noktaya götürmez. Allah Teâlâ'nm ise böyle bir hesaba ihtiyacı yoktur. Çünkü O kudreti ve mülkü dahilindeki şeylerin sının olmayan, âlim ve ganî (zengin) bir varlıktır.
d) Cenâb-ı Hak, bu tâbirle cennet ehlinin rızkını murad etmiştir. Çünkü hesab yapmaya ancak, bir şey alınıp da, bu olması gereken miktardan eksik görüldüğü zaman ihtiyaç duyulur. Sevab ise böyle değildir. Çünkü çağlar ve asırlar geçtikten sonra bile,Cenâb-ı Hakk'ın va'ad ve lütuf hükümleri gereği hakedilmiş olan sevab bakî kalır. Buna göre sevâbta kesinlikle hesab söz konusu olamaz.
e) Cenâb-ı Hak, "Verilen şeyin, ilâhî rahmet hazinesinin yanında bir kıymeti olmadığını, çünkü her an verilen şeyin mutlaka sonlu olduğunu, Allah'ın kudret hazinesinde bulunanların ise sonsuz olduğunu; sonlu olanın sonsuz yanında bir hiç olduğunu" murad etmiştir. kavlinden murad işte budur. Bu, aynı zamanda, kudret-i İlâhî'ye dâhil olan şeylerin sonsuz olduğuna da işaret eder.
f) Ayetteki, "hesapsız olarak" ifâdesinin manası, "hakedilmiş olmadığı halde" demektir. Bir kimsenin, bir başkasında bir alacağı olduğu zaman, (falancantn falancada bir hesabı vardır) denilir. Bu da, hiç kimsenin Allah karşısında hiçbirşeyi aslında haketmediğine ve hiç kimsenin O'nunta bir hesabı bulunmadığına; aksine O'nun kullarına verdiği herşeyi o kul hakettiği için değil de sırf kendi lütuf ve ihsanından dolayı verdiğine delâlet eder.
g) tabirinin manası, "ihtiyaç duyulan miktardan fazlası ile.." demektir. Mesela, bir kimse gerekenden fazla harcamadığı zaman,"falanca hesaplı harcıyor" denilir. Fakat gerekenden fazla harcayınca, onun "O hesapsız harcıyor" denilir.
h) Bu tabirin manası, "Allah çok verir" demektir. Çünkü hesap ile verilen şey azdır.
Bil ki bütün bu açıklamaların hepsi muhtemeldir Allah'ın atiyeieri, mezkûr bütün şekillerde devamlıdır. Binaenaleyh ayetten, bütün bunların murad edilmiş olması caizdir. Fakat biz ayeti, Allah'ın hem mü'min, hem kâfir kullatı-na dünyada verdiği nimetlerle ilgili sayarsak, ortaya birtakım görüşler çıkar:
a) Ayetin siyak-sibakına (önceki ve sonrası ile irtibatına) en uygun olan görüş budur. Bu görüşe göre kâfirler, müslüman fakirlerle alay ediyorlardı. Çünkü kâfirler, dünyevî saadeti elde ettikleri için, kendilerinin hak üzere olduklarına; müslümanlar da dünyevi rahat ve saadetten uzak olmaları sebebiyle,onların bâtıl üzere olduklarına istidlal ediyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, onların bu kıyasının temelsiz olduğunu "Allah dilediğini hesapsız nzıkiandınr" buyurarak ortaya koymuştur. Yani, Hak Teâlâ, dünyada istediğine istediği kadar rtzık verir. Ancak bu rızık, verilen kimsenin mü'min veya kâfir, iyilik sahibi veya günahkâr

olduğunu göstermez. Bu sırf Allah'ın meşî'eti (dilemesi) ne bağlıdır. İşte bunun için, Allah, Karun'a alabildiğine rızık vermiş, Hz. Eyyub (a.s)'a ise rızık kapılarını darattmıştır. Binaenaleyh ey kâfirler, sizin için dünya metâının çok olması ve müslümanlar için az olmast sebebiyle, kendinizin hak üzere olduğu, müslümaniarın ise bâtıl üzere olduğu hükmünü vermeniz caiz değildir. Aksine küfründe iyice ilerlemesi (istidrac) için, Allah Teâlâ, kâfire bazan çokça rızık verir; iyice ibtilâ ve imtihan için, mü'mine bazan az rızık verir. Bundan ötürü Allah Teâlâ, "Eğer (bütün) insanlar (kâfirlere imrenerek) tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı. Rahmanı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını gümüşten yapardık" (Zuhruf, 33) buyurmuştur.
b) Âyetin mânâsı şöyledir: Allah Teâlâ, sınırsız, istenmeden, peşine düşülmeden, bir dilenci gibi dilenilmeden, dünyada mü'min ve kâfirlerden istediklerini hesapsız nzıklandınr. Bu kâfirin, "Eğer mü'minler hak üzere olsalardı, Allah onların nzıklarını niçin genişletmesin?" dememesi, mü'minin de, "Eğer kâfir hak üzere değilse, niçin Allah dünyada onun rızkını bollaştırmıştır?" dememesi içindir. Aksine Allah'a itiraz yersizdir. Emir, O'nun emri; hüküm de O'nun hükmüdür. Çünkü O, mesul değildir, onlar (insanlar) ise mes'uldürler" (Enbiya. 23).
c) ifâdesinin manası, "İnsanın beklemediği ve hesaba katmadığı yerden rızık verir" demektir. Nitekim insan hesabında olmayan birşey kendisine geldiğinde, "Bu hesapta yoktu" der. Bu izaha göre âyetin manası şöyle olur: O kâfirler, her nekadar mü'minlerle fakir oldukları için alay etseler de, bilsinler ki Allah Teâlâ, dilediği kimseleri hiç ummadıkları yerden nzıklandınr. Belki de O, mü'minlere böyle yapar."
Kaffâl (r.h.a)"AllahTeâlâ,mü'minlere bunu yapmıştır. Kureyş'in ileri gelenleri ile yahûdilerin reislerinin mallarını tamamen mü'minlere nasîb ederek; Hz. Peygamber (s.a.s)'İn vefatından sonra, ashabının eliyle verdiği fetihlerle onları zengin kılmıştır. Hatta onlar, böylece Kisra'nın ve Kayser'in hazinelerine sahib olmuşlardır" demiştir.
İmdi, eğer: "Allah Teâlâ müttakilerin sıfatları ve ellerine geçen şeyler hakkında, "yeterli bir bağış" (Nebe, 36) buyurmuştur. Bu, mevzubahis ayetimizde ifâde edilen şey ile tenakuz teşkil etmez mi? denilirse, biz deriz ki: Ayetteki, "hesapsız" tabirini ilahi tefâddula (lütfa); "Yeterli bir bağış" ifâdesini, Ehl-i Sünnet'in itikadınca, ilahî va'ad gereği hak edenlere; Mu'tezile'nin itikadınca, hak ettikleri için hak edenlere vermeye hamledersek, bu soru kendiliğinden düşer. Fakat,tâbirini diğer vecihlere hamledenlerin şöyle demesi gerekir: "Bu bağış, vakitler itibarıyla benzer-ve eş olurlarsa, bu bakımdan "yeteri bir bağış" diye tavsif edilmesi doğru olur, ayetiyle ilgili olarak söylediğimiz mânâya da ters düşmez[61][61].

"İnsanlar bir tek ümmetti. Binaenaleyh Allah, müjdeciler ve inzâr ediciler olarak peygamberler gönderdi ve onlarla birlikte, insanların ihtilâfa düştükleri şeyler hakkında aralarında hüküm vermek İçin, hak ile kitap indirdi. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, aralarında olan hasedden dolayı ihtilâfa düşenler, o kitap verilenlerden başkası değildir.İşte Allah (böylece) İman edenleri, kendi iradesiyle, hakkında ihtilâfa düştükleri hakka ulaştırdı. Allah kimi dilerse onu sırat müstakime ulaştırır"(Bakara. 213).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette o kâfirlerin küfürde ısrarlarının sebebinin dünya sevgisi olduğunu anlatınca, bu ayette de bu şeyin sadece şu zamana has değil, aksine bütün geçmiş zamanlarda var olduğunu beyan etmiştir. Çünkü insanlar, başlangıçta hak üzere tek bir ümmet olup, daha sonra ihtilâfa düşmüşlerdir. Onların ihtilâfları ise, dünya malı uğrundaki azgınlık, hased ve çekişmeleri sebebiyle olmuştur. Bu âyetler arasındaki münasebetin izahı budur.
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [62][62]

İnsanların Başlangıçta Tek Bir Ümmet Olması

---

[61][61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/55-58.
[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/58-59.

Kaffâl, "Ümmet, bir kısmı bir kısmına uyan, aynı şey üzerinde ittifak eden bir topluluktur. Bu kelime, (uymak) masdarından alınmıştır" demiştir. 63[63]

İkinci Mesele

Ayet insanların bir tek ümmet olduklarını gösterir, fakat hak üzere mi, bâtıl üzere mi bir ümmet olduklarına delâlet etmez. Bu hususta müfessirler ihtilâf ederek şu üç görüşü söylemişlerdir:
Birinci Görüş: "İnsanlar imân ve hak olan tek bir din üzere idiler." Bu görüş çoğu muhakkik âlimin görüşüdür. Bunun böyle olduğuna şunlar delâlet eder:
a) Kaffâl'in söylediği şu husus: "Bunun delili, bu ifâdeden sonra, "Allah müjdeciler ve inzâr ediciler olarak peygamberler gönderdi ve onlarla birlikte, insanların ihtilâfa düştükleri şeyler hakkında aralarında hüküm vermek için hak ile kitap indirdi" âyetinin gelmiş olmasıdır. Bu ayet, peygamberlerin ancak ihtilâf esnasında gönderildiklerine delâlet eder. Bu husus,"İnsanlar ancak tek bir ümmet idiler de ihtilâfa düştüler" (Yunus,19) ayeti ile kuvvet bulur. Ve yine İbn Mes'ud (r.a) dan nakledilen şu kıraati ile de bu mana kuvvet kazanır: "İnsanlar bir tek ümmetti! de ihtilâf ettiler. Bunun üzerine Allah peygamberler gönderdi." Sen bunu iyice an-ladığın zaman, biz deriz ki: "Hak Teâlâ'nın, cümlesinin başındaki "fi" harfi, peygamberlerin, insanlar arasında ihtilâf çıkmasından sonra peygamber olarak gönderilmelerini gerektirir.
Eğer insanlar, peygamberler gelmeden önce, küfür üzere tek bir ümmet olsalardı, peygamberlerin onlar ihtilâfa düşmeden önce gönderilmeleri evlâ olurdu. Çünkü peygamberler insanların bir kısmı hak üzere, bir kısmı da bâtıl üzere iken peygamber olarak gönderildiklerine göre, bütün insanların bâtıl ve küfür üzere oldukları bir sırada peygamber olarak gönderilmeleri daha evlâ olur. Kaffâl (r.h)'ın söylediği bu görüş, bu hususta çok güzel bir görüştür.
b) Allah Teâlâ, insanların tek bir ümmet olduklarını bildirmiştir. Sonra biz bu araya, buna delâlet eden bir delilden ve İbn Mes'ud (r.a)'un kıraatinden dolayı, "ve oniar ihtilâf ettiler" ifâdesini soktuk.Daha sonra Allah Teâlâ, "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, aralarında olan hasedden dolayı ihtilâfa düşenler, o kitap verilenierden başkası değildir" buyurmuştur. Görünen odur ki, bu ihtilâftan maksad, "insanlar tek bir ümmet idi" tabiriyle işaret edilen ittifak döneminden sonra meydana gelen bir ihtilâftır. Daha sonra Allah Teâlâ, bu ihtilâfın "hased" sebebiyle olduğunu bildirmiştir. Bu vasıf ise ancak bâtıl olan din ve mezheblere yakışır. Böylece ayet bâtıl yolların "bağy" (hased) sebebiyle meydana geldiğine delâlet eder. Bu da, bu ihtilaf meydana gelmeden önce mevcud olan ittifakın (birliğin), bâtıl üzerinde değil,hak üzerinde olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh insanların bâtıl bir din değil, hak din üzerinde tek bir ümmet oldukları ortaya çıkmış olur.
c) Allah Teâlâ, Hz. Adem (a.s)'i, soyuna peygamber olarak gönderdiğinde, hepsi Allah'a itaat eden birer müslüman idiler. Hased ve azgınlık (bağy) sebebiyle Kabil, Hâbil'i öldürünceye kadar, aralarında dini bakımdan herhangi bir ihtilaf meydana gelmemişti. Bu durum, mütevatir bir nakil ile sabittir ki ayet de buna tıpatıp uymaktadır. Çünkü insanlar, Hz. Adem ile onun kız-erkek çocuklarından ibaret ve hak üzere tek bir ümmet idiler.
Daha sonra, Atlah Teâlâ'nın da Hz. Adem'in iki oğlu ile ilgili olarak naklettiği gibi, hased ve azgınlık sebebiyle onlar ihtilâfa düşmüşlerdir. Nitekim Hak Teâlâ,'Hani o (Hâbil ve Kabil) (Allah 'a) birer kurban sundular da birisininki kabul edilmiş, diğe-rininki kabul edilmemişti. (Kabil Hâbü'e), "Seni öldüreceğim" dedi" (Maide. 27) buyurmuştur. Bu öldürme ve inkâr işi Allah'a azgınlık ve hased sebebiyle olmuştur. Bu, mütevatir bir haber ile sabit olmuştur. Ayet de buna uygundur.
d) Yeryüzü Nuh Tufanı sebebiyle sular altında kalınca, geriye sadece Nuh (a.s)'un gemisindeki insanlar kalmıştı. Bunların hepsi de hak ve doğru din üzere idiler. İnsanlar

---

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/59.

bundan sonra ihtilâf etmişlerdir. Tûfân hâdisesi, varlığı katî delil ve mütevatir haberlerle bilinen hususlardandır. İnsanlar bu tufandan sonra ihtilâfa düşmüşlerdir. Böylece, insanların hak din üzere tek bir ümmet oldukları, bundan sonra ihtilafa düştükleri sabit olmuştur. Onların bâtıl ve küfür üzerinde ittifak etmiş (tek bir ümmet) oldukları kesinlikle bir delil ile sabit olmamıştır. Durum böyle olunca lâfzı, delil ile sabit olan manaya hamletmek, hakkında delil olmayana hamletmemek gerekir.

e) İnsanların hak din üzere (tek bir ümmet) halinde oldukları ancak tefekkür ile bulunabilir. Tefekkürün ise, neticeye ulaşmak için mukaddimelerin (öncüllerin) sıralanmasından başka bir mânâsı yoktur. Bu mukaddimeler, eğer nazarî (teorik) olurlar ise, başka mukaddimelere muhtaç olurlar. Böylece de ya devr-i fâsid, yahut da teselsül gerekir ki, her ikisi de bâtıldır. Bundan dolayı er veya geç nazari mukaddimelerin de zarurî (kesin) mukaddimelere dayanması gerekir. Mukaddimelerin, zarurî (kesin) olanlara dayanması gerektiği gibi; sıraya konuluşlarımn da, doğruluğu aklen kesin bilinen bir tertibe göre olması gerekir. Nazarî şeyler, doğrulukları akten kesin olarak bilinen birtakım makam ve tertibe dayandığı zaman, şayet onun için hârici bir sebep arız olmaz ise, akl-t selimin hata etmeyeceğine kesin hükmetmek gerekir. Fakat akl-ı selime haricî bir sebep arız olursa, o bu durumda yanılabilir. Böylece zatî olan şeyin doğru, arızî olan şeyin hata olduğu ortaya çıkmış olur. Gerek müstehak olma, gerek zaman itibarıyla, zatî şey, arızî şeyden daha öncedir. İşte en açık olan durum budur. Binaenaleyh şöyle demenin evlâ olduğu ortaya çıkmış olur: "İnsanlar, hak din üzere tek bir ümmet idiler. Daha sonra arızî ve haricî bir sebeb olan bağy ve hased yüzünden ihtilâf etmişlerdir. İşte bu aklî bir delildir. Kur'an'ın lâfzı da buna uygundur. Binaenaleyh bu neticeye ulaşmak gerekir.

İmdi eğer: "Hak Teâlâ'nın,"Rabbinin rahmet ettikleri dışında (onların hepsi) ihtilâf etmeye devam ederler. Allah onlan bunun için yaratmıştır" (Hud,118-119) âyetinden murad nedir?" denilirse, deriz ki: Mana. "Allah onlara merhamet etmek için onları yaratmıştır" şeklindedir.

f) Hz. Peygamber (s.a.s),"Her doğan, (İslâm) fitratı üzerinde doğar.Fakat ana-babası onu ya yahûdi yapar, veya hıristiyan yapar veya mecûsi yapar"64[64] buyurmuştur. Bu hadis, doğan her çocuğun aslî fıtratı üzere terkedilmesi durumunda, hiçbir bâtıl dine girmeyeceğine; bâtıl dinlere ancak, anne ve babasının o husustaki sa'y-ü gayretleri ile azgınlık ve hased gibi haricî sebeblerle gireceğine delâlet eder.

g) Allah'u Teâlâ, "(Allah, ruhlara), "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (dedi). Onlar da, "Evet" dediler" (A'raf. 172) buyurmuştur. Allah insanların ruhlarına böyle hitab ettiği anda, hepsi hak üzere idiler. Bu görüş, Übeyy b. Ka'b ve bir kısım müfessirlerden rivayet edilmiştir. Fakat bu hâdise ile ilgili kelamcılann uzun izahları vardır. Anlattığımız bu altı vecih-ten sonra, bu görüşü desteklemek için kelamcılann görüşlerini burada zikretmeye ihtiyaç yoktur. Birinci görüşün izahı hususunda söylenecekler bundan ibarettir.

İkinci Görüş: "İnsanlar bâtıl din üzere tek bir ümmet idiler." Bu müfessirlerden Hasan el-Basrî, Atâ ve İbn Abbas (r.a) gibi bazılarının görüşüdür. Bunlar görüşlerine ayet ve hadisten delil getirmişlerdir.

Ayetten delilleri: "Ve Allah, müjdeciler ve inzâr ediciler olarak peygamberler gönderdi" (Bakara. 213) âyetidir. Bu âyet,ancak bu söylenen ihtimale uygun düşer.

Hadisten delilleri: Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadistir:"Allah'u Tealâ yeryüzü halkına, onların Arap ve Arap olmayanlarına baktı ve ehl-i kitaptan artakalanlar hâriç, onlara peygamber gönderdi."

Bunların görüşlerine şu şekilde cevap veririz: Bu görüşün zıddının âyete daha uygun düşeceğini şu şekilde açıklamıştık: İhtilâf çıkıp (insanların bir kısmı inanıp bir kısmı küfre girdiğinde) peygamber göndermek gerektiğine göre, daha önce insanlar arasındaki İttifakın küfür hususunda olması durumunda, o zaman peygamber göndermek daha evlâ olur. Bu durumda peygamber gönderilmediğine göre, âyette bahsedilen ittifakın (tek bir ümmet

---

64[64] Buhâri, Kader, 3 ; Müslim, Kader, 22-25 (4/2047-2049); Tirmizi, Kader, 5 (4/447). (Yakın ifâdelerle.)

oluşun), bâtıl üzere değil, hak din üzere olduğunu anlamış olduk. Sonra bu görüşü savunanlar, insanların küfürde ittifak ettikleri zaman hususunda ihtilâf etmişlerdir. Meselâ Hz. Adem'in vefatından Hz. Nuh (a.s)'un zamanına kadar bütün insanların kâfir olduğu söylenmiştir. Sonra bu görüştekiler kendilerine, "Onların arasında Hâbil, Şit ve İdris gibi mü'minler yok muydu?" sorusunu sormuşlar ve şu cevabı vermişlerdir: "Umûmî olan küfür durumu idi. Hüküm çoğunluğa göre verilir. Çoğunluk içerisinde azınlığa itibar edilmez. Nitekim tanelerinin çoğu buğday olan ceç içindeki tek tük arpaya itibâr edilmez. Bazan bir yere,içinde tek tük gayr-ı müslimler de bulunsa daru'l-lslam (İslam yurdu); yine içinde tek tük müslüman bulunsa da daru'l-harb denilir.

Üçüncü Görüş: Ebu Müslim ve Kâdî'nin tercihidir. Bu görüşe göre, insanlar akıl kanunlarına sarılma hususunda tek bir ümmet idiler. Bu kanunlar da, yaratıcının varlığını ve sıfatlarını kabul edip, O'na hizmet ve nimetlerine şükür ile meşgul olup; zulüm, yalan, cehalet, abes ve benzeri aklen çirkin olan şeylerden kaçınmaktır.

Kâdî bu görüşün doğruluğuna şu şekilde istidlal etmiştir: "Ayette geçen, (Peygamberler) lâfzı, umumiliği ve istiğrakı (hepsini içine almayı) ifâde eder. cümlesinin başındaki fâ harfi terâhî'yi (biraz fasıla ile peşinden gelmeyi) ifâae eder. Buna göre bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün peygamberleri, insanlar tek bir ümmet olduktan sonra peygamber olarak gönderdiğine delâlet eder. Binaenaleyh şer'î kanunların hepsinin gönderilmesinden önce bulunan bu tek ümmet oluşun, mutlaka, peygamberler vasıtasıyla elde edilmeyen bir şeriat üzerinde olması gerekir. Bunun akıldan çıkartılan bir şeriat üzerinde olması gerekir. Bu da, bizim söylediğimiz şeylerdir. Yine nimet verene şükretmenin, yaratıcıya ibadet etmenin ve mahIûkâta iyilikte bulunup onlara karşı âdil davranmanın güzel olduğunu herkes bilir.

Keza yalanın, zulmün, cahilliğin ve abesin (boş şeylerin) çirkin olduğunu da herkes bilir. Buna göre, görünen odur ki, insanlar başlangıçta böyle bir tek ümmet idiler. Daha sonra çeşitli haricî ve arızî sebeblerden ötürü ihtilâfa düşmüşlerdir."

Daha sonra Kâdi kendi kendine, "İnsanların ilki Hz. Adem (a.s) değil miydi ve o bir peygamber değil miydi? Binaenaleyh peygamberler gönderilmeden önce de, insanların mükellef olduklarını söylemek nasıl doğru olur?" sorusunu sorup şu cevabı vermiştir. "Muhtemelen Hz. Adem, zürriyetiyle birlikte önce aklî şeriata tutunma hususunda ittifak içinde idiler. Daha sonra Allah Teâlâ, Hz. Adem'i, kendi soyuna peygamber olarak göndermiştir. Yine muhtemeldir ki, daha sonra Hz. Adem'in şeriatı sona ermiş de, böylece insanlar yine aklî kanunlara tutunmuşlardır. Bil ki bu görüş, ancak aklın güzel ve çirkin görmesini esas olarak kabul ettikten sonra doğru olabilir. Bu husustaki söz (hüsün-kubüh meselesi), kelâm kitaplarında meşhur bir bahisdir.

Dördüncü Görüş: Âyet, insanların tek bir ümmet olduğuna delâlet etmektedir. Ayette, onların iman veya küfür üzerinde olduklarına herhangi bir delil yoktur. Bu mesele de delile dayanmaktadır.

Beşinci Görüş: Ayetteki "insanlar" sözünden maksat, Hz. Musa'ya iman edenlerden olan ehl-i kitaptır. Bu böyledir, çünkü biz bu âyetin daha önce geçen, (Bakara. 208) ayetiyle ilgili olduğunu ve müfessirlerden birçoğunun bu ayetin yahudiler hakkında nazil olduğunu iddia ettiklerini söylemiştik. Buna göre Hak Teâlâ'mn, İnsanlar bir tek ümmet idi" buyruğunun manası,"Hz. Musa'ya iman edenler aynı din ve aynı mezhep üzere bir ümmet idiler de, daha sonra bağy ve hasedleri sebebiyle ihtilâf etmişlerdir. Böylece de Allah, peygamberlerini göndermiştir" şeklinde olur. Bu peygamberler de, Hz.Musa'dan sonra gelen ve kendileriyle beraber Allah'ın kitap indirdiği kimselerdir. Nitekim Allah, o kitaplar onların ihtilâf ettikleri konusunda onlara hüküm versin diye, Zebur'u Davud'a; Tevrat'ı Musa'ya, İncil'i İsa'ya ve Furkân'ı Hz. Muhammed'e göndermiştir. Bu görüş, âyetin nazmına uygun ve kendisinden önceki ve sonraki ayetlerin manasına da muvafıktır.

Burada, buyruğundaki, lâfzını muayyen bir kavme tahsis etmenin, zahirin hilâfına olacak bir hareket olmasından başka, herhangi bir müşkil yoktur. Ne var ki sen, eliflâm'ın istiğrak için olduğunu bildiğin gibi, bunun "ahd" için olabileceğini de biliyorsun. Ayetle ilgili olan şey işte bundan ibarettir[65][65].

Peygamberler: Müjdeleyici ve Korkutucudurlar

Hak Teâlâ'nın, 'Binaenaleyh Allah, müjdeciler ve inzâr ediciler olarak peygamberler gönderdi" kavline gelince bil ki, burada bir takdir yapmanın mutlaka gerekli olduğundan bahsetmiştik. Buna göre takdir şeklindedir. Yani, "İnsanlar tek bir ümmet idiydi de, ihtilâf edince Allah.. peygamberler yolladı." Bil ki Allah'u Teâlâ peygamberleri üç vasıfla vasıflandırmıştır[66][66].

Peygamberlerin Vasıfları

Birinci Sıfat: Onların müjdeleyici olmaları.
İkinci Sıfat: Onların uyarıcı olmaları.. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "Müjdeleyici ve uyarıcı olmak üzere peygamberler" (Nisa, 165) Kavlidir. Allah'u Teâlâ müjdecilik vasfını uyarıcılık vasfından önce getirmiştir. Çünkü müjdelemek, sağlığı koruma yerine geçer; inzâr ise, hastalığı giderme yerine geçer. Bizzat maksut olan, hiç şüphesiz ikinci değil, birincidir. Bundan dolayı, onun daha önce zikredilmiş olması gerekir.
Üçüncü Sıfat: Hak Teâlâ'nın, 'Ve Allah, onlarla beraber bir hak olarak kitabı indirdi" buyruğudur. Buna göre eğer, "Kitabın indirilmesi, emir ve nehyin mükelleflere ulaşmasından önce; emir ve neh-yin mükelleflere ulaşması ise, müjdeleme ve inzârdan önce olur. O halde niçin, müjdeleme ve uyarma, Kitab'ın indirilmesinden önce zikredilmiştir?" denilirse, Kadî bu hususa cevap vererek şöyle demiştir: "Şeriatın beyanından önce, Allah'ı tanıma, zulmü terketme ve bunların dışındaki akliyyatla ilgili meseleler hususunda, insanlar hakkında va'ad ve vaîd yapılmış olması mümkündür. Bana göre burada diğer bir izah tarzı daha vardır: Mükellef, mu'cize-nin doğruluğuna delâlet etmesi hususunda ve tefekkür etmediği zaman çoğu kez hakkı terkedeceği, böylece de ilâhi cezaya müstehak olacağı korkusundan ötürü, mucizenin doğruluğa delâlet etmesi ile mucize ve sihir arasındaki fark hususunda tefekküre katlanır. Korku, müjdeleme ve uyarma esnasında güç, kuvvet kazanır. Binaenaleyh şüphe yok ki müjde ve inzarın, kitabın indirilmesinden önce zikredilmesi gerekir." Kadî daha sonra şöyle der: "Bu ayetin zahiri, ister uzun olsun ister kısa, ister tedvin edilmiş, ister edilmemiş olsun; ister mu'cize olsun, ister olmasın, içinde Hakk'ın beyânı bulunan indirilmiş bir kitap ile birlikte mutlaka bir peygamberin olduğuna delâlet eder. Çünkü kitabın o peygamberlerle birlikte indirilmiş olması, bunlardan hiçbirini gerektirmez.
Hak Teâlâ'ntn, "İnsanlar arasında hükmetmek için" buyruğuna gelince, bil ki Allah Teâlâ'nın, "hükmetmek için" ifâdesi bir fiildir ve mutlaka daha önce bahsi geçen birşeye dayandırılması gerekir. Bu sözden önce üç şey zikredilmiştir. Bunlardan, (hükmetmek için) kavline en yakını kitaptır, daha sonra "peygamberler" ve daha sonra da "Allah" lâfzıdır. Bunlardan herbirini bu fiilin faili olarak takdir etmek doğru olur. Buna göre mânâ, "Allah veya kendisine kitap indirilen peygamber veyahut da o kitap hükmetsin diye" şeklinde otur. Sonra bu ihtimallerden her birisi için bir tercih sebebi vardır: Kitap, bu ifâdeye diğerlerinden daha yakın olduğu için; "Allah", gerçekte hükmeden kitap değil de kendisi olduğu için; "Peygamberler ise, o hükmü ortaya koyan kimseler olduğu için tercih edilir. Bu failin kitap olmasının daha uygun olduğunu söylemek uzak bir görüş değildir.
Bu konuda söylenecek son söz şudur: Hakîm, Allah Teâlâ'dır. Bu sebeble hükmün kitaba isnadı mecazîdir. Fakat bu mecaz şu iki bakımdan güzel olur:
a) Bu, yaygın bir mecazî kullanış şeklidir. Meselâ, (Kitap böyle hükmetti), (Allah'ın kitabı böyle hükmediyor), ve, (Allah'ın kitabından razı olduk) denir. Allah'ın kitabı bir hidayet ve şifâ olması caiz olduğuna göre bir hakîm olması da caiz olur Nitekim Allah Teâlâ olur. Nitekim Allah Teâlâ,"Şüphesiz bu Kuran, en doğru olana hidayet eder ve mü'minleri müjdeler"

---

[65][65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/59-64.
[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/64.

(İsra,9) buyurmuştur.

b) Bu, Kur'an'ın şanının yüceliğini ve büyüklüğünü ifâde eder.

Cenâb-ı Allah'ın, "ihtilâfa düştükleri şeyler hakkında' ayetindeki, aj lâfzındaki zamirin ya "kitaba" veya, lâfzına râcî olması gerekir. Çünkü bu ikisi daha önce zikredilmiştir. Fakat "Hak" lâfzına râcî olması daha uygundur. Çünkü ayet, Allah Teâlâ'nın, insanların ihtilâf ettikleri konularda bir hâkim olsun diye kitapları indirdiğine delâlet eder. Buna göre hâkim olan kitap; hükmedilen de ihtilâf edilen şeylerdir. Hâkimin, hükmedilen şeyden başka olması gerekir.

Allah Teâlâ'nın. "İhtilâfa düşenler, o kitap verilenlerden başkası değildir" ayetindeki ilk zamiri, kelimesine; ikincisi ise, lâfzına râcldir. Buna göre âyetin takdiri, "Hakta, ancak kendilerine kitap verilen kimseler ihtilâf etmişlerdir" şeklindedir.

Sonra müfessirlerden bir çoğu, kitap verilenlerden muradın yahudî ve hris-tiyanlar olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ, çoğu kez Kur'an'da onları "kitap verilenler" ve "ehl-i kitap" diye zikretmiştir. Nitekim, "Kitap verilenlerin yiyecekleri size helâldir" (Maide, 5) De ki "Ey ehli kitap, sizinle bizim aramızda aynı olan bir kelimeye gelin.." (Al-i İmran, 64) buyurmuştur. Sonra ehl-i kitabın bu ayette bahsedilen ihtilaflarından maksadın, tıpkı,"

Yahudiler, "Hristİyanlar bir (hakikat) üzere değildirler?", hristiyanlar da, 'yahudiler bir (hakikat) üzere değildirler" dediler. Halbuki onlar kitabı okumaktadırlar" (Bakara, najayet-i kerimesinde de beyân edildiği şekilde, onların birbirini kâfir saymaları olabileceği gibi; onların Allah'ın kitabını tahrif ve tebdil etmeleri de olabilir. Buna göre, "ihtilâfa düşenler o kitap verilenlerden başkası değildir" ayetinin manası, "Allah Teâlâ'nın kitap indirmekten maksadı, onların ihtilâf etmemeleri ve dinî konularda münakaşa edip seslerini yükseltmemeleri iken, bu hak konusunda sadece kendilerine kitap verilenler ihtilâf etmişlerdir" şeklindedir.

Bil ki bu, hak hususundaki ihtilâfın ancak peygamberlerin gönderilmesinden ve ilâhî kitaplar indirildikten sonra çıktığına delâlet eder. Bu da, peygamberlerin gönderilmesinden önce hak hususunda bir ihtilâfın değil, ittifakın olmasını gerektirir. Bu husus da, Hak Teâlâ'nın İnsanlar tek bir ümmet idiler" ayetinin, "insanlar hak din üzere tek bir ümmet idiler" manasına geldiğini gösterir.

Allah Teâlâ'nın, "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra.." beyanı Allah'ın onlara kitap göndermesinin, bu beyyinâtın (apaçık delillerin) gelmesinden sonra olmasını gerektirir. Buna göre, bu apaçık deliller kitap göndermeden başkadır. Bu apaçık delillerin, ancak kendilerinin mevcud oluşundan sonra nübüvvete (peygamberliğe) hükmetmek mümkün olan esasları isbat etmek için Allah'ın koyduğu "aklî delillerin" dışında başka bir manaya hamletmek mümkün değildir. Çünkü kelâmcılar, "Nübüvvetin isbat ı, kendi sübûtuna bağlı olan hiçbir şeyin naklî delillerle isbatı mümkün değildir. Aksi halde bir devr-i fâsid meydana gelir. Yapılması gereken, nübüvvet müessesesinin aklî delillerle isbat edilmesidir" demişlerdir. İşte bu aklî deliller, Allah'ın o kimselere kitap vermesinden daha önce bulunan beyyinelerdir.

Hak Teâlâ'nın, "Aralarında olan hased ve azgınlıktan dolayı" buyruğuna gelince, deliller ya naklî, ya aklî olurlar. Naklî (sem'î) deliller, kitap verme ile olan delillerdir. Aklî deliller ise, kitap verilmezden önce mevcud olan beyyinat (apaçık deliller) ile olanlardır. Buna göre,her türlü aklî ve nakli deliller tamamlanmış demektir. Hakdan dönme hususunda herhangi bir mazeret kapısı kalmamıştır. Buna göre şayet haktan dönülmüş ise, bu ancak hased, azgınlık ve dünyaya aşırı düşkünlükten dolayı olmuştur. Bu ifadenin bir benzeri de, idi "Kitap ehil ancak kendilerine beyyine (açık delil) geldikten sonra tefrikaya düştüler" (Beyyine, 4) ayetidir.

Cenâb-ı Allah'ın, "işte Allah (böylece) iman edenleri, kendi iradesiyle, hakkında ihtilâfa düştükleri hakka ulaştırdı" âyetine gelince, bil ki Atlah'u Teâlâ, ehl-i kitabın halini anlatıp, onların apaçık deliller tamamlandıktan sonra bile, azgınlık ve hasedleri yüzünden inkâr ve cehalette ısrar ettiklerini bildirince, ümmet-i Muhammed'in durumunun onlannkine benzemediğini beyan buyurmuştur. Çünkü Hak Teâlâ, ümmet-i Muhammed'i bu gibi hatalardan korumuş ve onları, ehl-i kitabın ihtilâf ettiği meselelerde gerçeğe ulaştırmıştır. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:"Biz, sonra gelenler ve kıyamet gününde önce olanlarız. Biz, kıyamet günü cennete ilk girecek insanlarız. Fakat onlara bizden önce kitap verilmiştir. Bize ise onlardan sonra kitap verilmiştir. Böylece Allah

Teâlâ bizi iradesiyle, onların ihtilâf ettiği hakka ulaştırmıştır. İşte bu Allah'ın bizi ulaştırdığı gündür.(Yani cuma günüdür.) İnsanlar bu gün bize tabidirler. Ertesi gün yahudilerin, yarından sonra ise hrish'yanlanndır 67[67].
İbn Zeyd şöyle demiştir: "Ehl-i Kitap, kıble hususunda ihtilâf etmişler,ya-hudiler Beyt-i Makdis'e, hristiyanlar ise doğu tarafına doğru namaz Kılmışlardır. Allah bizi Ka'be'ye yöneltmiştir.
Yine ehl-i kitap oruç hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna karşı Allah bizi ramazan ayına iletmiştir. Yine onlar Hz. İbrahim (a.s) hakkında ihtilâf ederek, yahudiler, O'nun yahûdi; Hristiyanlar ise, bir hristiyan olduğunu söylemişlerdir. Ama biz onun hanif dini üzere bir müslüman olduğunu söyledik. Onlar Hz. İsâ (a.s) hakkında da ihtilâf etmişler, yahudiler (onu olduğundan daha aşağı göstererek) tefrite, hristiyanlar da (onu olduğundan daha yüksek görüp bir ilâh sayarak) ifrata düşmüşlerken, biz en doğru sözü söylemişiz."Geriye ayetle ilgili birkaç mesele daha kalmaktadır: 68[68]

Birinci Mesele

Bazı âlimler, bu ayeti, imânı Allah'ın yarattığına de- lil getirerek şöyle demişlerdir: Hidayet, ilim ve marifetten ibarettir. Buna göre ayetteki,"Böylece Allah hidayetetti" buyruğu, hidayetin Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği hususunda bir nastır. Binaenaleyh bu nas, imanın Allah'ın yaratmasıyla olduğunu gösterir.Bil ki bu istidlal zayıftır. Çünkü biz hidayet ile hidayete ermenin başka başka şeyler olduğunu açıklamıştık. Bu ayetle hidayetin imandan ibaret olmasının imkansızlığına şu iki husus delâlet etmektedir:
a) İmana muvaffak kılmak, imanın kendisinden başka bir şey olduğu gibi, imâna hidayet de imandan farklı bir şeydir.
b) Allah Teâlâ bu ayetin sonunda, (izni ile, irâdesi ile) buyurmuştur. Bu izni, "Allah hidayet etti" sözü ile ilgili kılmak mümkün değildir. Çünkü bir kimsenin kendi kendisine izin vermesi caiz değildir. Binaenaleyh bu kelimenin ilgili kılınacağı bir takdirin yapılması gerekir. Buna göre takdir, 'Böylece Allah iman edenleri, hakkında ihtilâf ettikleri hakka ulaştırdı da onlar da Allah'ın izniyle hidayete eriştiler" şeklinde olur. Durum böyle olunca, hidayet ile ihtida (hidayete erme) birbirinden farklı olur. 69[69]

İkinci Mesele

Alimlerimiz bu ayeti Allah Teâlâ'nın, mü'minlere, kâfirlere tahsis etmediği bir çok hidayeti tahsis ettiğine delil getirmişlerdir. Mutezile ise buna şu bakımlardan cevap vermişlerdir:
a) İhtida, mü'minlere has kılınmıştır. Böylece hidayet sırf mü'minlere has olur. Bu tıpkı, "O (kitap) müttakiler için hidayet (vasıtasıdır)" (Bakara, 2) buyurup, daha sonra da,"İnsanlar için hidayettir" (Bakara, 185) buyurması gibidir.
b) Bundan murad, sevaba ve cennet yoluna ulaştırma (hidayet etme) dir.
c) Allah mü'minleri hakka lütfuyla hidayet etmiştir. 70[70]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, kavli," hakkında ihtilâf et- tikleri şeye..." manasınadır.Bu tıpkı, "Onlar dedikleri şeye dönerler" (Mücâdele. 3) yani, "daha önce dediklerine dönerler" âyeti gibidir. Bu fiil, şeklinde {hart-i cersiz lâm ve ilâ harfi çerleri ile) kullanılır.İmdi eğer: "Allah Teâlâ niçin, Duyurmuş, fakat, lyîsi buyurmamış, böylece ihtilâfı önce zikretmiştir?" denilirse, buna şu iki yönden

---

67[67] Müslim, Cuma, 19-21 (2/585-586).
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/64-68.
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/68.
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/68-69.

cevap veririz:
a) Allah'ı* Teâlâ, onların ihtilâfının zikredilmesine itinâ gösterince.ilk önce bunu zikretmiştir. Daha sonra da bunu, hidâyet ettiği kimselerle açıklamıştır.
b) Ferrâ bunun maklûbdan olduğunu söylemiştir. Yani onları, ihtilâf ettikleri şeye iletmiş demektir. 71[71]

Dördüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın,"izniyle" sözü hakkında iki görüş vardır:
1) Zeccâc, bunun "ilmiyle" demek olduğunu ifâde etmiştir.
2) "Onları, emriyle hakka iletmiştir" demektir. Yani, hidâyet O'nun emri sebebiyle meydana gelmiş demektir.Nitekim, ki "Bıçak kullanarak kestim" denilir. Bu böyledir, çünkü hakkın bâtıldan ayrılması, ancak emir sebebiyle olur. Böylece hidâyet Allah'ın izni sebebiyle meydana gelmiş olur.
3) Bazı âlimler burada bir takdir yapmanın gerekli olduğunu söylemişlerdir. Buna göre takdir, "Allah onları hidâyet etti, onlar da Allah'ın izniyle hidâyete erdiler" şeklinde olur.Hak Teâlâ'nın, "Allah dilediğini sı-rat-ı müstakime iletir" cümlesine gelince, âlimlerimizin ounUnla istidlal ediş şekilleri malûmdur. Mutezile, üç bakımdan bu istidlale cevap vermiştir:
a) Hidâyetten maksat, beyândır. Allah'u Teâlâ, bunu mükellef kullarına tahsis etmiştir.
b) Hidâyetten maksat cennet yoludur.
c) Bununla Cenâb-ı Allah'ın maksadı, lütfudur. Böylece bu, Allah'uTeâlâ'nın buna ehil olduğunu bildiği kimselere tahsis edilmiş olur. Bu, Ebu Bekr er-Razî'nin görüşüdür. 72[72]

Yoksa siz, sizden öncekilerin durumu sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk, öyle sıkıntılar gelip çattı ki, sarsıldılar da. Peygamber ve yanındaki mü'minler, "Ne zaman Allah'ın yardımı?" dedi.. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı mutlaka yakındır"(Bakara, 214) 73[73]
Bu âyetin kendinden önceki âyetle münasebeti hususunda şu iki açıklama söz konusudur:
a) Allah'u Teâlâ önceki âyette, "Allah, dilediğini sirat-ı müstakime iletir" buyurmuştur. Allah'ın bundan maksadı, "dilediği kimseleri hakkı ve cenneti istemeye iletmiştir" şeklindedir. Böylece Cenâb-ı Mak bu ayette de bu talebin, ancak mükellefiyet hususundaki sıkıntılara katlanmak suretiyle tamam ve mükemmel olacağını beyan buyurmuş ve, 'Yoksak siz, sizden Öncekilerin durumu sizin de başınıza gelmeden, cennete gireceğinizi mi sândınız? Onlara Öyle yoksulluk. Öyle sıkıntılar gelip çattı ki, sarsıldılar da,Peygamber ve yanındaki müminler, "Ne zaman Allah'ın yardımı?" dedi. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı mutlaka yakındır" (Bakara,214) demiştir.
b) Allah önceki âyette, onları kendisi hakkında ihtilâf ettikleri hakka, kendi izniyle hidâyet ettiğini beyan buyurunca, bu âyette de, onların o hidayetten sonra, hakkı ikâme etmek hususunda sıkıntılara katlandıklarını ve belâlara sabrettiklerini beyan buyurmuştur. Böylece, "Ey ümmet-i Muhammed, siz de bu tür mihnet ve meşakkatlara katlanmadığınız müddetçe dini bakımdan fazilete müstehak olamazsınız." Ayet hakkında birkaç mesele vardır: 74[74]

Birinci Mesele

Ayette geçen, r lâfzının izahını, (Bakara, 133) ayetinin tefsirinde uzun uzun yapmıştık. Burada şöyle demek istiyoruz: fi ortada gelen bir istifham edatıdır.de, cümlenin başında gelen bir istifham edatıdır. Meselâ söze başlarken, ve, (Yanında bir adam var mı?) denilmesi caiz olduğu halde, denilemez. Fakat cümlenin ortasında olduğu zaman, ister kendinden önce bir

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/68-69.
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/69-70.
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/70.
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/70-71.

istifham geçmiş olsun, ister geçmiş olmasın, kullanılması caizdir. Ondan önce bir istifhamın geçmiş olması durumu, senin "Sen insafsız bir adamsın. Bunu bilmediğinden mi yapıyorsun, yoksa senin bir hükümranlığın mı var?" demen gibidir. Bu edattan önce istifhamın geçmemiş olması durumu da,"Elif-lâm-mim. Kendinde hiç şüphe olmayan bu kitabın İndirilmesi âlemlerin Rabbin-dendir. Yoksa "O, (peygamber) bunu kendiliğinden mi uydurdu"diyorlar?" (Secde, 1-3) ayeti gibidir. Bu kısım, birinci kısmın takdirinde olur. Buna göre bu ayetin takdiri, "Onlar bu kitaba iman ediyorlar mı, yoksa, "O, onu uydurdu" mu diyorlar?" şeklinde olur. Buna göre tefsir etmekte olduğumuziayetin takdiri de,"Allah iman edenleri, ehl-i kitabın ihtilâf ettikleri hakka kendi izniyle hidayet etmiş, onlar da milletlerinin kendileriyle alay etmelerine sabretmişlerdir. Sizler de onların yoluna girecek misiniz, yoksa onların yoluna girmeksizin cennete gireceğinizi mi zannediyorsunuz?" şeklinde olur. Bu, Kaffâl (r.h)'ın özetle ifâde ettiği şeydir. Allah en iyisini bilendir. 75[75]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın,"Sizden öncekilerin durumu sizin de başınıza gelmeden" âyeti, "sizden öncekilerin durumu sizin
başınıza gelmedi" manasınadır. Nahivci Kûfeliler, edatının aslının, ve zâid edatlarından meydana geldiğini söylemişlerdir. Slbeveyh ise bu nın zâid olmadığını, çünkü, nın, edatının gelmediği yerlerde geldiğini söylemiştir. Çünkü birisi arkadaşına, "falanca, geldi mi?" der, arkadaşı da buna, ile cevap verir, sırf ile cevap vermez. Müberred şöyle demiştir: "Birisi, "Zeyd bana gelmedi" dediği zaman, bu, senin"Zeyd sana geldi" sözünü nefyetmektir. Fakat bu kimse, (Zeyd bana gelmedi) dediği zaman, bunun manası, "Ben onu bekliyorum, ama henüz o bana gelmedi" demektir.
Nabiğa ise şöyle demiştir:Yola çıkma vaktimiz yaklaştı; ancak ne var ki, develerimize henüz denklerimiz yüktenmedi;ama, yüklenmesi de yatan."
Buna göre, "sizden öncekilerin durumu sizin de başınıza gelmeden.." ifâdesi, bu işin olmasının beklendiğine delâlet eder. 76[76]

Üçüncü Mesele

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde, gerek kendisi, gerekse O'nunla birlikte olan muhacirler çok zarara girmişlerdi). Çünkü onlar Mekke'den malsız mülksüz çıkmışlar, evlerini barklarını müşriklerin ellerinde bırakmışlar, bu arada' yahûdiler de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan düşmanlıklarını açıkça ortaya koymuşlardı. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ gerek peygamberimizin, gerekse onunla birlikte olan müslümanların kalblerini serinletmek için bu âyeti indirmiştir."
Katâde ve Süddî ise şöyle demişlerdir: Bu ayet, müslümanlara sıkıntı, meşakkat ve kederin isabet ettiği Hendek Savaşı hakkında nazil olmuştur. Bu sıkıntılar da, Hak Teâlâ'nın "Kalbleriniz ağızlarınıza gelmişti.." (Ahzab, 10) âyetinde beyan ettiği noktaya ulaşmıştır.
Bu ayetin, Abdullah b. Übeyy münafığının, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabına, "Ne zamana kadar canlarınızı verecek ve boş şeyleri umacaksınız. Şayet Muhammed peygamber olsaydı, Allah size esareti ve ölümü musallat etmezdi" dediği zaman, Uhud Harbi esnasında nazil olduğu da söylenmiştir.
Bil ki ayetin takdiri şudur: "Ey mü'minler, sizler Allah'ın sizi kullukla mükellef tuttuğu her şey ile ibâdet etmediğiniz, sizi imtihan ettiği şeylere sabret-mediğiz, kâfirlerin eziyetine, fakirlik ve yoksulluğa, geçim sıkıntısı ve darlıklarına katlanmadığınız, düşmanla savaşın dehşet ve korkunç hallerine göğüs germediğiniz müddetçe, sırf bana iman edip, peygamberimi tasdik etmek suretiyle cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz? Bütün bunlar, sizden önceki

---

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/71.

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/71-72.

inananların başına gelmiştir." İşte Hak Teâlâ'nın, sözünden maksad budur.

Bu ayetteki, kelimesi, "benzer" manasına gelen "misil" demektir. "Misil" de, "mesel" de; "şibh" ve "şebeh" gibi kullanılabilen iki lügattir (şekildir). Fakat "mesel" enteresan bir durum ve mühim, şaşırtıcı bir kıssa için kullanılır. "En yüce mesel Allah'a aittir" (Nahl, 60)yani, "büyük sânı olan sıfat Allah'a aittir" âyeti de bu manadadır.

Bil ki âyette bir hazif vardır: Ayetin takdiri, "Sizden öncekiterin mihneti gibi..." şeklindedir. Ayetteki, (Onlara çattı..) ifâdesi, bu meselin izahıdır. Bu ifâde ve devamı müste'nef bir cümledir. Buna göre sanki birisi, "Onların meseli (hali) nasıl olmuştu?" diye sormuş; Cenâb-ı Hak da buna cevap olarak, "Onlara yoksulluk ve sıkıntı gelip çattı da, sarsıldılar" buyurmuştur.

şiddet, manasına gelen, kelimesinden türemiş bir isimdir. ti kelimesi fakirlik ve yoksulluk demektir. Bu manada (falanca sıkıntı ve zorluk içinde) denilir. Ayetteki, kelimesine gelince, buraya en uygun manası, o kimselere gelen acı, ağrı ve çeşitli korkular gibi zararlardır. Bence, insana hayır ve menfaat yönlerinin daraltılmasından; ise şer, âfet ve elem yönlerinin açılmasından ibarettir.

Allah Teâlâ'nın, sözü "Onlar çeşitli belâ ve musibetlerle sarsıldılar" manasınadır. Zeccâc şöyle demiştir: "Arapçada, "zelzele"nin asıl manası, birşeyi yerinden oynatmak demektir. Meselâ, İsJJJj dediğinde bu "senin o şeyi yerinden tekrar tekrar oynattığın manasına gelir. Buna göre, bu lâfız, manasındaki tekrardan dolayı muzaaf (şeddeli) kılınmıştır. Kendisinde tekrar manası bulunan her fiilde, o fiilin fâ-ü'l-fiili (ilk harfi) tekrar edilmiştir. (çınladı) ve,(çınçın etti, öttü); (ses çıkardı) ve, (zil gibi ses çıkardı)men etti) ve, (tekrar tekrar sildi) fiillerinde olduğu gibi. Bir şeyi birisi yerinden kaldırdığı zaman, "O, şeyi kaldırdı" denilir. Bunu tekrar tekrar yaptığı zaman, denilir. Bazı müfessirler, buradaki, kelimesini, (korkutuldular) manasına almışlar, bu kelimenin hakiki manasının bizim söylediğimizden başka olduğunu söylemişlerdir. Çünkü korkan kimse karar kılamaz, aksine kalbi huzursuz olur. İşte bundan ötürü bu kelime ancak, oturanı ayağa kaldıran korkular için kullanılır. Çünkü bu tür korku sükûneti giderir. Böylece, ifâdesinin burada mecaz olması gerekir. Buna göre bu kelime "onlar korkutuldular" manasınadtr. Onların, kalbterindeki korku ve endişeden ötürü tedirgin ve sarsılmış olmaları mümkündür.

Sonra Cenâb-ı Allah bu şeyleri zikretmesinin peşine, son derece zarar, meşakkat ve mihneti ifâde eden başka bir şeyi zikredip, "Hatta peygamber ve yanındaki mü'minler, "Allah'ın yardımı ne zaman (gelecek)?"dediler" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü peygamberler belâ geldikçe, sebat, sabır ve nefsi gemlemenin zirvesinde olurlar. Onların da sabrı kalmayıp inlemeye başladıkları zaman, bu şiddetle son noktaya ulaşan bir durum olur. Bu şiddet onları bu hale getirdiğinde, istedikleri şey hususunda dualarına icabet edilerek kendilerine,"İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır" denilir. Buna göre ayetin takdiri şu şekilde olur: "Onların bu durumları, Allah'ın yardımının kendilerine gelinceye kadar sürmüş ve belânın uzun sürmesi onları dinlerinden çevirememiştir. Ey müslümanlar topluluğu, sizler de bu şekilde olunuz. Hakkı taleb etme yolundaki eziyet ve sıkıntılara katlanınız. Çünkü Allah'ın yardımı yakındır. Zira o gelmektedir. Her âtî (gelen) ise karib (yakın) dır."

Bu ayet, Allah'ın,"Elif, lâm, mim. İnsanlar,"inandık" demeleriyle bırakılıverileceklerini mi imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar? Andolsun biz onlardan evvelkileri de imtihan ettik.." (Ankebüt, 1-3) ve,"Yoksa siz, Allah sizden cihad edenleri ve sabredenleri bilmedikçe (göstermedikçe), cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz?" (Al-i İmran. 142) ayetlerine benzer.

Bu ayetten maksad, bizim zikrettiğimiz şu husustur: Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabına, müşrik, münafık ve yahudilerden birçok büyük sıkıntı ve belâ gelmiştir. Cenâb-ı Hak müslümanlara savaş hususunda müsaade edince, herkesçe malum olduğu gibi, yaralandılar, mallarından ve canlarından oldular. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları bu hususta takviye etmiş ve, daha önceki ümmetlerin dinleri uğrunda çektiklerinin de böyle olduğunu, belâların, umûmileşince kolaylaştığını beyân etmiştir. Ailah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in kıssasını, ateşe atılmasını; Hz. Eyyüb'un halini ve onu imtihan ettiği şeyi ve diğer peygamberlerin çeşitli belâlara sabredişlerindeki hallerini Kur'an-ı Ke-rim'de mü'minlere birer teselli olmak üzere

zikretmiştir.
Kays İbn Ebî Hazım, Habbâb İbn Eret'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Müşriklerden görmüş olduğumuz eziyyet ve sıkıntıları Allah'ın Resulüne şikâyet etmiştik. Bunun üzerine O,'Sizden önceki ümmetler, çeşitli belâlarla azâb olunmuşlardı. Ama bu, onları dinlerinden çevirmemişti. Öyle ki adamın başının ortasına testere konulur, böylece iki parçaya ayrılır: yine adamın etleri ve sinirleri demir taraklarla kemiklerinden taranır; ama bu onu dininden çeviremezdi. Allah'a yemin ederim ki bu iş, mutlaka kemâle erecektir. Öyle ki, kervancı, Sâna ile Had-remut arasında seyahat ederken ancak Allah'tan ve koyunlarına karşı kurttan korkacaktır; başka hiç kimseden korkmayacaktır. Ne var ki sizler, acele ediyorsunuz "77[77]

Kıraat Farkı Sebebiyle Edadı Hakkında Geniş Bilgi

Nâfi lâm harfinin ref'iyle, diğerleri de lâm harfinin nasbıyla, şeklinde okumuşlardır. Bunun izahı şudur: harfiyle muzari fiil mansub kılındığı zaman,bunun iki anlamı olur.
a) edatının, manasında olması.. Bu mânaya gelen, dan önceki fiil ile sonraki fiilde tahakkuk etmiştirler ve mazidirler. Meselâ sen, "Oraya girinceye kadar yürüdüm" dersin. Yani, demektir. Bu durumda hem yürümek, hem de girmek işi, olup bitmiştir. Bu ayetteki nasb, işte bu mânaya göredir.. Çünkü ayetin takdiri, "Peygamber... deyinceye kadar sarsıldılar" şeklindedir. Sarsılma işi ve peygamberin bu sözü söylemesi olup bitmiştir.
b) edatının, anlamına gelmesidir. Bu, bir kimsenin, "Cennete girmek için Allah'a itaat ettim"; yani demesidir. Bu durumda taat olup bitmiş, ama cennete girme işi henüz tahakkuk etmemiştir. Bu görüşe göre ayeti mansûb okumak mümkün değildir. Ref haline gelince, bil ki, dan sonra bulunan fiilin mutlaka, hikâyetu'l-hâl (olup bitmiş, anlatılan bir durum) olması gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, " kendi kabilesinden, şu da düşmanlarından idi" (Kasas, 15) ve "ve köpekleri eşik üzerinde İki kolunu yaymış (yatıyordu)" (Kehf,18))ayetlerinde olduğu gibi. Çünkü bu, ancak o esnada bu sözün söylenmiş olması durumunda doğru olur" Develer su içti, hatta deve, karnından geviş getirerek geldi" denilir. Bunun manası, "develer su içti, o derecede kiorada~bulunan kimse, "Deve geviş getirerek geliyor" der (diyordu)" şeklindedir. Sonra bu, netice değil de sebeb sona erdiği zaman doğru olur. Meselâ senin, "şehre girinceye kadar yürüdüm" sözün gibidir. Bu sözün, yürümenin ve girmenin olup bitmiş olduğunu ifâde edeceği gibi, yürümenin olup bittiğini, fakat girmenin henüz olmadığını da ifâde edebilir. dan sonra gelen fiile mansub ve merfû okunuşunun izahı hususundaki sözümüz bundan ibarettir. Bil ki çoğu kıraat alimleri bu ayetteki, fiilini mansub okumayı tercih etmişlerdir. Çünkü merfu kıraat, ancak sözü, sözde anlatılan şey meydana geldiği esnada onu haber veren kimseden bir nakil saydığımız zaman doğru olur. Nasb kıraati böyle bir takdire muhtaç olmaz. Bu sebeble, bu fiili mansub okumak daha evlâdır. 78[78]

Hz. Peygamber(sas)'in Zafer Hakkındaki Bu Sözünün İzahı

Bu ayette bir müşkil vardır. O da şudur: Allah'ın vaad ve va'îdinin doğruluğuna kesinkes inanan bir peygamberin, uzak görme üslûbu "Allah'ın yardımı ne zaman (gelecek)" demesi nasıl uygun düşer?
Bu müşkile şu şekillerde cevab verilir:
a) Onun bir peygamber olması, düşmanlarının hilelerinden eziyet duymasına manî olmaz. Nitekim Hak Teâlâ.yemin olsun ki biz, senin göğsünün, onların söyledikleri şeyler yüzünden daraldığını biliyoruz" (Hicr, 97). "Neredeyse sen onlar imân etmiyorlar diye canına kıyacaksın" (Şuarâ, 3) ve"Hatta o peygamber/er ümidterini kesip de onların muhakkak yalana çıkarıldıklarını zannettikleri sırada yardımımız onlara yetişti ve kurtarıldılar" (Yusuf. 110)

77[77] Buhari,İkrah,1.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/72-75
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/75-76.

buyurmuştur. Buna göre Peygamberin göğsü daraldığı, çareleri azaldığı ve Allah'ın kendisine yardım edeceğini duyduğu ve fakat bunun için Allah'ın bir vakit belirlememiş olduğunu bildiği zaman, "Allah'ın yardımı (acaba) ne zaman?" der. Hatta o peygamber yardımın vaktinin yaklaşmakta olduğunu anladığı zaman üzüntü ve kederi zail olur ve kalbi yatışır. Bunun doğruluğuna, Allah Teâlâ'nın, bu söze cevaben, "Bilin ki Allah'ın yardımı /akındır" buyurmuş olması delâlet eder. Cevap.yardımın gelmesinin yakın olduğunun anlatılması; sorunun da yardımın vaktinin yakın olup olmadığı hususunda sorulmuş olmasına delâlet eder. Eğer soru, bu yardımın olup olmadığı hususuna dâir olsaydı, bu cevap o soruya uygun düşmezdi. İşte bu, sağlam bir cevaptır.

b) Allah Teâlâ, bu âyette gerek peygamberin, gerek imân edenlerin bir söz söylediklerini haber vermiş, daha sonra da iki ayrı söz zikretmiştir:

Birincisi, "Allah'ın yardımı ne zaman?"; ikincisi, "Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır" sözleri... Binaenaleyh bu iki sözden herbirini, peygamber ile mü'-minlerden herbirine izafe etmek gerekir. Buna göre iman edenler, "Allah'ın yardımı ne zaman?" dediler. Peygamber de, onlara "Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır" demiştir. Bu görüşte olanlar, bunun hem Kur'an'da, hem de Arap şiirinde benzerleri olduğunu söylemişlerdir. Kur'an'da bunun benzeri, Hak Te-âlâ'nın, "Sizin faydanıza, içinde sükûn bulup istirahat etmeniz için geceyi ve fazl-u kereminden (rızık) aramanız için gündüzü yaratması O'nun rahmetindendtr" (Kasas, 73) âyetidir. Bunun manası, "geceleyin sükûn bulaşınız ve gündüz Allah'ın fazlından arayasınız" demektir. Şiirde bunun benzeri ise, İmru'ul-Kays'ın şu sözüdür: "Yaşlık ve kuruluk bakımından kuşların kalbleri sanki, içinde hunnâb (iğde) ve çürümüş hurmalar bulunan yuvalar gibidir." Bu şiirde, "Unnâb" taze hurmaya, çürümüş hurma da kuru hurmaya benzetilmiştir. Bu bir grup alimin zikretmiş olduğu zorlamaya verilmiş bir cevaptır. 79[79]

Altıncı Mesele

"Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır" buyruğunun, Allah Teâlâ'nın o kimselere bir cevabı olması da muhtemeldir. Çünkü onlar, "Allah'ın yardımı ne zaman?" demişler ve sözleri orada sona ermiştir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "İyi biliniz ki Allah'ın yardımı yakındır" buyurmuştur. Bunun, onlardan bir topluluğun sözü olması da muhtemeldir. Sanki onlar "Allah'ın yardımı ne zaman?" dediklerinde, kendi kendilerine döndüler ve Allah'u Teâlâ'nın, onların düşmanlarını kendilerine üstün kılmayacağını anladılar da, bunun üzerine, "İyi biliniz ki, Allah'ın yardımı yakındır"., böylece bir de, "Ey Rabbimiz, senin va'adine güvenerek sabrettik" dediler.

Buna göre eğer, "Hak Teâlâ'nın,'Allah'ın yardımı yakındır" buyruğu kendisine bir sıkıntının isabet ettiği herkesin, o sıkıntının sona erip başarıya ulaşacağını bilmiş olmasını gerektirir. Bu ise sabit değildir" denilirse biz deriz ki: Bunun peygamberlere has olması imkansız değildir. Yine bunun herkes hakkında umûmî olması da mümkündür. Çünkü bir belâ içindeki herkeste, şu iki halden birisinin mutlaka bulunması gerekir: Ya ondan kurtulma veya (o belâ içinde) ölüm... Kişi öldüğü zaman, onun işini ihmal ve hakkını zâyî etmeyecek bir zatın yanına varmış olur ki bu en büyük yardımdır. Cenâb-ı Allah o yardımın yakın olduğunu söylemiştir. Çünkü ölüm yakındır80[80].

'Onlar, neyi nafaka olarak vereceklerini sana sorarlar. De ki: "Maldan vereceğiniz şey ebeveyne, akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara (verilir). Hangi hayrı işlerseniz, şüphesiz Allah onu bilir" (Bakara, 215).

Bil ki Allah Teâlâ, her mükellefe dünyadan yüz çevirmesinin, âhiretle meşgul olmasının ve ahiret uğrunda can ve malını vermesinin gerektiğini iyice açıklayınca, bunun peşisıra İslâm'ın hükümlerini beyân etmeye başladı: Bu hükümler bu ayetten başlayarak, (Bakara, 243) ayetine kadar devam eder. Çünkü herbiri diğerini tamamlayıp kuvvetlendirsin diye tevhidi, va'z-u nasihati ve hükümleri birbirine karışmış olarak anlatmak Kur'anı Kerim'in üslûbudur. 81[81]

---

[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/76-77.

[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/77.

Nafaka Hakkında Hüküm

Nafaka ile ilgili hüküm işte bu ayettedir. Bu ayet ile ilgili bazı meseleler vardır: 82[82]

Birinci Mesele

Atâ şöyle demiştir: "İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelen ve "Benim bir dinarım var" diyen; Hz. Peygamberin kendisine, "Onu kendin için harca"dediği; o kimsenin/'Benim iki dinarım var" cevabını verdiği, bunun üzerine Hz. Peygamberin, "Onları ailen için harca" buyurduğu; bu sefer de, "Benim üç dinarım var" dediği; Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de "Onu hizmetçin için harca" cevabını verdiği; yine adam, "Benim dört dinarım var" deyince, Hz. Peygamber'in "Onu ana-baban için harca" dediği; adamın tekrar, "Benim beş dinarım var" dediği; Hz. Peygamber (s.a.s)'İn "Onu akrabaların için harca" cevabını verdiği; adam son olarak, "Benim altı dinarım var" deyince de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,'Onu Allah yolunda harca; bu harcamaların en güzelidir" dediği bir adam hakkında nazil olmuştur.
Yine Kelbî, İbn Abbas (r.a)'dan, bu ayetin Amr b. el-Cemûh hakkında nazil olduğunu rivayet etmiştir. Bu zat yaşlı ve düşkün birisi idi. Uhud Savaşı'nda şehid edilmiştir. Çok zengin idi. Bundan dolayı "Mallarımızı kimlere infâk edelim ve nereye koyalım?" diye sorduğunda, bu ayet inmişti. 83[83]

İkinci Mesele

a) ifâdesi ile ilgili nahivcilerin iki görüşleri vardır:lâfzının,lâfzıylla birlikte tek bir isim kabul edilmesi. Buna göre ayetteki,ıliU ifâdesinin mahalli, fiili ile"nasb" tır. Bunun delili, Arapların, laîzındaki elifi düşürmeyerek, "Neyi soruyorsun? şeklinde kullanmalarıdır. ile birlikte, lâfzı tek bir isim kabul edilmeseydi, Araplar elifi hazfederek, şeklinde kullanmaları gerekirdi. Nitekim kıraat İmamları,
(Naziat, 43) ayetlerinde, u daki elifi hazfetm işi erdir. Buna göre Araplar, u nın sonundaki elifi, da hazfetmediklerine göre, onun,ile birlikte tek bir isim olduğu anlaşılmış olur. Araplar ismin sonunda olmadığı için, nın elifini hazfetmemişlerdir. Çünkü hazif ancak o kelimenin son harfi olduğu zaman yapılabilir. Fakat şiirde böyle olmayabilir. Nitekim şâirin şu şiirinde böyledir:"Külün içinde eşelenen bir domuz gibi âdi olan bir çocuk, kalkmış bana sövüyor..."
b) Bu, ının manasına alınmasıdır. Böylece, mübtedâ ve mahallen merfu ve, da onun haberi olur. Araplar bazan, manasına kullanarak, yani "Bunu sana kim söyledi" derler. Bu izaha göre ayetin takdiri, "Onlar sana neyi infâk edeceklerini sorarlar" şeklinde olur84[84].

Üçüncü Mesele

Ayet hakkında bir soru vardır., O da bir topluluğun "kimlere infâk edileceğini değil de, nelerin infâk edileceğini" sormuş olmalarıdır. Öyleyse Allah onlara bu şekilde nasıl cevap vermiştir?Bu hususa şu şekillerde cevap verebiliriz:
a) Âyette sorunun cevabı vardır. Fakat Hak Teâlâ, bu cevaba, maksadın kendisiyle tamamlanacağı bir ilâve yapmıştır. Çünkü, "Maldan vereceğiniz her şey" âyeti, sorunun

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/78.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/78.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/78-79.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/79.

cevabıdır. Sonra bu infak ancak müstehak olan yerlere harcandığı zaman mükemmel olur. İşte bu sebeple Allah Teâlâ o soruya cevap verince, peşisıra izahı tamamlamak için bunun nerelere ve kimlere verileceği hususunu da eklemiştir.

b) Kaffâl şöyle demiştir: "Soru hernekadar,lafzıyla sorulmuşsa da, bu sorudan maksad, intakın keyfiyetini sormaktır. Çünkü bunu soranlar, em-rolundukları şeyin, Allah'a yaklaşmak için mal infâk etmek olduğunu zaten biliyorlardı. Onlarca bu husus malûm olunca, hatıra bu malın hangi şey olduğu hususu gelmez. Bu husus, sorunun maksadı olmadığına göre, bu soruyla öğrenilmek istenen şey, infakın kimlere ve nerelere verileceği hususudur. Binaenaleyh cevap soruya uygundur. Bunun bir benzeri de, "Onlar, "Bizim İçin Rabbine dua et de, onun ne olduğunu apaçık anlatsın bize. Çünkü bizce İnekler birbirine benziyor..." demişlerdir. (Musa da) söyle dedi: "(Rabbim) buyuruyor ki "o boyunduruğa koşulmamış bir inektir..." (Bakara, 70-71) ayetleridir. Bu ayette cevap soruya uygundur. Çünkü ineğin şu şu hallerde bir hayvan olduğunu herkes bilir. Binaenaleyh "O nedir..?" sorusunu, bu hayvanın mahiyetiyle ilgili bir manaya hamletmek mümkün değildir. Bundan dolayı bu sorunun maksadının, bu ineğin, başka hayvanlardan farklı olan sıfatlarını öğrenmek olduğu ortaya çıkmış olur. İşte bu yolla biz deriz ki, bu cevap soruya tam uygundur. Tefsir ettiğimiz ayette de böyledir. Çünkü onların infak etmekle emrolundukları şeyin ne olduğunu bildiklerini anladığımızda, "neyi nafaka olarak verecekleri" sorularından maksadlannın, aslında nafaka verilecek şeyi sormak olmadığına, aksine kimlere ve nerelere infak edileceği hususu olduğuna kesin olarak hükmetmemiz gerekir. Binaenaleyh verilen cevap yerinde ve uygundur.

c) Ayetten muradın şöyle olması da muhtemeldir: Onlar bu soruyu sormuşlar ve kendilerine sanki, "Bu yersiz bir sorudur. Malın helâl olması ve verilmesi gereken yerlere verilmiş olması şartıyla ne infâk edersen et" denilmiştir. Bu, şuna benzer: İnsan, hiçbir yemek kendisine zarar vermeyecek kadar sıhhatli olur da, yine de doktora, "Neleri yiyeyim?" dediği zaman, doktor "Günde iki öğün ye" dediğinde, bunun manası, "Herşey yiyebilirsin ancak, o bu şartla..." demektir. Bu âyette de böyledir. Buna göre ayetin manası, "Şu şu şahıslara verilmesi şartıyla istediğinizi infâk ediniz" şeklindedir. 85[85]

Dördüncü Mesele

Bil ki Allah Teâlâ infak hususunda bir sıra gözetmiş ve ebeveyni birinci sıraya koymuştur. Çünkü ebeveyn, sebebler âlemi dünyada insanı yokluktan varlığa çıkarmışlar ve onu son derece güçsüz ve muhtaç bir halden büyütmüşlerdir. Böylece ebeveynin çocuğa o in'âmı (iyiliği ve hakkı), başkalarının in'âmından daha büyük olur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ,"Rabbin "Kendisinden başkasına kulluk etmeyin ve ana babaya iyi muamele edin" diye hükmetti" (İsra, 23) buyurmuştur. Burada Allah'ın hakkını gözettikten sonra, ebeveynin hakkını gözetmeden daha gerekli birşey olmadığına işaret vardır. Çünkü insanı yokluktan varlık alemine hakiki mânâda çıkaran Allah'u Teâlâ'dır. Ebeveyni ise, insanı zahirî sebebler âleminde yokluktan varlığa çıkaranlardır. Bu sebeble ana-baba hakkının, başka insanların hakkından daha büyük olduğu ortaya çıkar. Binaenaleyh hakların gözetilmesi hususunda, ebeveynin başkalarından öne alınması gerekir.

Allah Teâlâ, ebeveynden sonra "akrabalardı zikretmiştir. Bunun sebebi şudur: İnsanın, bütün fakirlerin ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir. Bundan dolayı mutlaka fakirlerin bazısının bazısına tercih edilmesi gerekir. Tercih için mutlaka tercih ettirici bir sebebin olması gerekir. Akrabalık bazı bakımlardan tercih sebebi olabilir.

a) Akrabalık, içice olma sebebidir. İç ice ve yaktn oluş da, bu insanların birbirinin halinden haberdar olmasını sağlar. Meselâ onlardan biri zengin, bir başkası fakir olduğu zaman fakirin,zenginin haline, zenginin de fakirin haline muttali olması daha fazla olur. Bu da, insanı infâka sevkeden sebeblerin en güçlülerinde ndir.

b) Akrabalar içindeki fakirler gözetilmemiş olsaydı, fakir akrabalar başkalarına başvurmaya

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/79-80.

mecbur olurdu. Bu da zengin akrabalar için bir utanç vesilesi ve kötü bir durum olurdu. Binaenaleyh insanın kendisinden zararı gidermesi için, fakir akrabaların ihtiyaçlarını gidermesi daha evlâ olur.

c) İnsanın akrabası kendisinin parçası gibidir. İnsanın kendisine infak etmesi, başkalarına infak etmesinden daha evlâdır. İşte bu sebebten ötürü insanın akrabalarına infâk etmesi, akraba olmayanlara infâk etmekten daha evlâdtr.

Allah Teâlâ akrabalardan sonra "yetlmler"i zikretmiştir. Çünkü yetim çocuklar küçük oldukları için, geçimlerini sağlayamazlar. Yine onlar yetim oldukları için, geçimlerini sağlayacak başka birisi de yoktur. Babası ölmüş olan küçük çocuk hem kazancı, hem kazananı olmayan ve helak ile yüzyüze olan kimse demektir.

Allah Teâlâ bunlardan sonra "yoksullar"a yer vermiştir. Bunlar, yetimlerden daha az muhtaçtırlar. Çünkü onların çalışıp kazanmaya yetimlerden daha çok gücü vardır. Hak Teâlâ, daha sonra "yolda kalan"ları zikretmiştir. Çünkü böyle birisi, beldesinden uzak kalmış olması sebebiyle bazan, ihtiyaç ve fakru zaruret içine düşebilir. İşte bu intakın keyfiyeti meselesinde Allah'ın yaptığı dosdoğru bir sıradır.

Allah Teâlâ, bu mükemmel ve güzel tafsilâtı verince, peşisıra icmâlî (öz) bir ifâde ile, "Hangi hayrı isteseniz, şüphesiz Allah onu bilir" yani, "Allah rızası için, O'nun bol sevabını elde edip azabının vereceği elemlerden kurtulmak için, ister ayette bahsedilenlere, ister başka insanlara ne hayırda bulunursanız bulunun, Allah onu bilir" buyurmuştur.

Âyette geçen "alîm", Cenâb-ı Allah'ın âlîm oluşu hususunda ileri bir mana ifâde eden bir sığadır. Yani "Allah'ın ilminden ne yerdeki ne de gökteki bir zerre hâriç kalamaz" demektir. Binaenaleyh Allah sizi, yaptığınız o şeye karşılık en güzel bir mükâfaatla mükâfaatlandırır. Nitekim Hak Teâlâ,"Sizden gerek erkek gerek kadınlardan, bir iş yapanın amelini ben elbette boşa çıkarmayacağım " (Al-i İm-ran, 195) ve, "Kim de zerre kadar hayır işlerse o (nun mükâfaatını) görecektir " (zilza, 7) buyurmuştur. 86[86]

Beşinci Mesele

Âyetteki "hayır" dan murad, Allah Teâlâ'nın, "Şüphesiz o (insan)f malı çok sever" (Âdiyât, 8) ve "Eğer bir mal bırakırsa vasiyet (gerekir)"(Bakara, 180) âyetlerinden dolayı, mal" manasınadır. Buna göre âyetin manası, "İster az, ister çok olsun maldan ne in-fâk ederseniz, Allah bilir" şeklindedir. Burada bir başka görüş daha vardır. O da, ifâdesinin, hem bu infakı, hem de diğer bütün iyilik ve taatları içine olmasıdır. Bu görüş daha uygundur87[87].

Altıncı Mesele

Bazı âlimler, bu âyetin miras âyetiyie mensuh olduğunu söylemişlerdir ki bu zayıftır. Çünkü âyeti, kendisine nesih arız olmayan mânâlara hamletmek mümkündür.

1) Ebu Müslim şöyle demiştir" Çalışıp çabalamaktan âciz olup ellerinde
de malı mülkü kalmadığı zaman ebeveyne infak etmek vaciptir.Ayette geçen "akrabalar" dan murad, insanın çocukları ve torunlarıdır. Bunların da malı mülkü olmadığı zaman, nafakalar» gerekir. Ayeti bu mânâya hamlettiğimiz zaman ayetin miras ayetiyte mensüYı o\öuğunu söyleyenler, bunu izah edemezler. Çünkü nafaka, insan yaşarken gereklidir.Miras ise ölümden sonra sahiplerine gider.Yine sahibi öldükten sonra ele geçirilen şeye "nafaka" denmez."

2) Âyetten murad şöyledir: Nafaka (infak) konusunda Allah'a yaklaşmayı arzu eden kimsenin, âyetteki yerlere infâk etmesi evlâdır. Böylece kişi önce en evlâ olanı, sonra daha az evlâ olanı peşpeşe sıraya kor. Buna göre ayetten maksad, nafile sadakalardır.

3) Ayetten murad, ebeveyn ve akrabalara verilecek farz-ı kifâye olan sadakalar ile, yetim ve miskinler için farz olan zekâttır.

---

[86] [86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/80-82.

[87] [87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/82.

4) Ebeveyne ve akrabalara yapılacak intaktan muradın, insanı sıla-ı rahme sevkeden şeylerin; yetimler ve yoksultara yapılacak infaktan muradın da sırf sadakalar olması muhtemeldir. Buna göre ayetin zahiri, onu mensuh saymadan, bütün bu vecihleri içine alabilir. 88[88]

Savaş Hakkında Hüküm

"Sizin hoşunuza gitmediği halde size savaş farz kılındı. Olur ki bir şey hoşunuza gitmediği halde, o sizin için hayırlı olur, bir şeyi de sevdiğiniz halde, o sizin için şer olur. Allah bilir, siz bilmezsiniz" (Bakara. 216).
Bu ayetle İlgili bazı meseleler vardır: 89[89]

Birinci Mesele

Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'de iken savaş- maya izinli değildi. Medine'ye hicret edince Allah Teâlâ ona, kendisine karşı savaşan müşriklerle savaşma izni vermişti. Daha sonra da Hak Teâlâ cihadı farz kılmıştır. Âlimler bu âyet hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, "Bu ayet, savaşın herkese vâcib olduğunu ifâde eder" demişlerdir.
Mekhûl' den Beytullah'ın yanında, savaşın vâcib (farz) olduğuna yemin ettiği rivayet edilmiştir.
İbn Ömer (r.a) ve Atâ'dan, bu âyetin sadece onların bulunduğu vakte has olarak, Ashab-ı Resul için savaşmanın farz olduğunu ifâde ettiği nakledilmiştir.
Birinci görüşte olanların delili şunlardır: "Ayetteki, (yazıldı) lâfzı, farz oluşu gösterir.ifâdesi de farzlığı gerektirir.(sizin üzerinize) lâfzındaki "siz" hitabı, tıpkı "Kısas size farz kılındı" (Bakara, 178) ve, "Oruç size farz kılındı" (Bakara, 183) âyetlerinde olduğu gibi, savaşın hem o zamanda bulunanlara, hem de daha sonraki müslümanlara farz olmasına manî değildir." Buna göre şayet, "Âyetin zahiri, savaşın farz-ı ayın mı, farz-ı kifâye mi olmasını gerektiriyor?" diye sorulursa, biz deriz ki: Âyet savaşın farz-ı ayın olmasını gerektirir. âyetteki, "Sizin üzerinize" ifâdesi, tıpkı, "Oruç size farz kılındı" (Bakara. 183) ve, "Kısas size farz kılındı" (Bakara, 178)ayetlerinde olduğu gibi, "Sîzden herbirinize tek tek" manasmdadır.
Atâ'nın delili ise şudur: Ayetteki, (yazıldı) lâfzı, farz oluşu ifâde eder. Bu sebeble onu bir kere yerine getirmek kifayet eder. Ayetteki, (size, sizin üzerinize) ifâdesi de, bu hitabın o vakitte mevcud olan müslümanlara âit olmasını gerektirir,
Fakat biz, "Kısas size farz kılındı" ve "Oruç size farz kılındı" âyetlerinin ifâde ettiği hükümler hususunda, o zamanda (ashab zamanında) bulunanların durumunun, daha sonrakilerin durumu gibi olduğunu ayrı bir delile dayanarak söylüyoruz. Bu ayrı delil icmâdır. Savaş hususunda böyle bir delilimiz yoktur. Binaenaleyh savaşla ilgili âyetlerin, asıl manaları üzere kalması gerekir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Görüşümüzün doğruluğuna, "Allah onların herbirine cenneti va'adetmiştir" (Nisa. 95) ayeti de delâlet etmektedir. Eğer oturup savaşa gitmeyenler bir farzı yerine getirmemiş olsalardı, bu âyette onlara cennet va'adedilmezdi. "Savaş farz idi, fakat sonra neshedildi" denebilir. Ancak bunu söyleyecek olanların, bir delil olmadan neshin olduğunu söylemeleri caiz değildir. Bunun, bizim söylediğimiz gibi olduğuna "Mü'minlerin hepsinin birden savaşa gitmesi uygun değildir" (Tevbe, 122) ayeti de delâlet eder. Âyetin mensuh olduğunu söylemek, izah ettiğimiz gibi, doğru değildir. Bugün savaşın farz-ı kifâye olduğu hususunda icmâ vardır. Ancak müşriklerin, müslüman-ların yurtlarına girip istilâ etmeleri hali müstesna. Böyle bir durumda cihad herkes için farz-ı ayın olur." Allah en iyi bilendir90[90].

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/82-83.
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/83.
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/83-84.

Savaştan Hoşlanmama Meselesinin Açıklanması

Ayetteki, "O hoşunuza gitmediği halde" tabiri hakkında şu problem vardır:
Âyetteki, size yazıldı" sözünden anlaşılan bu hitabın mü'minlere olmasıdır. Akıl da bunu gösterir. Çünkü kâfir, kâfire karşı savaşta emrolunamaz. Durum böyle olduğuna göre, daha nasıl Hak Teâlâ, "O hoşunuza gitmediği halde.." buyurmuştur? Çünkü bu ifâde, mü'minlerin Allah'ın hüküm ve tekliflerinden hoşlanmadıkları vehmini verir ki bu doğru değildir. Çünkü mü'min Allah'ın emir ve mükellefiyetlerine karşı kızmaz, aksine bunlara razı olur, bunlardan hoşlanır, bunlara sımsıkı sarılır ve bunun kendisi için bir kurtuluş vesilesi olduğunu, bunları yapmamasında kendisi için bir fesadın olacağını bilir.
Buna şu iki şekilde cevab verilir:
a) Ayetteki, (hoşa gitmeme) lâfzından murad, savaşın insanın nefsine ağır gelmesidir.Mükellef, her ne kadar Allah'ın emrettiği şeyin kendisi için bir kurtuluş vesilesi olduğunu bilse bile, bu bilme, savaşı insana güç ve ağır Çelmekten hâriç tutamaz. Çünkü teklif, yapılmasında mutlaka bir külfet ve meşakkat bulunan şeyden ibarettir. Malumdur ki insan tabiatının en çok temayül ettiği şey yaşamaktır. Binaenaleyh ona en ağır gelen şey de savaştır.
b) Bundan muradın, kendisinde korku bulunduğu için ve düşmanların çokluğundan dolayı, müslümanların henüz savaş farz kılmadan, savaşı hoş görmemiş olmalarıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, size farz kıldıktan sonra savaşı kerih görmeyesiniz diye, kerih gördüğünüz savaşın, sizin için savaşmamak-tan daha hayırlı olduğunu beyan buyurmuştur[91][91].

Üçüncü Mesele

kelimesi, "Olur ki birşey hoşunuza gitmediği halde sizin için hayırlı olur" âyetinin de delâlet ettiği gibi, "kerahet" (hoş görmeme) manasınadır. Bu hususta iki görüş vardır:
a) Manayı iyice belirtmek için masdarın vasıf (isim) yerinde kullanılmış olması. Nitekim el-Hansâ'nın şu beytinde olduğu gibi: "O, ancak bir ikbâl ve sırtdönüşü'dür." Bu savaşı onlar çok kerih gördükleri için, sanki kerâhatin bizzat kendisi imiş gibi olmuştur.
b) Masdarın mef'ûl manasına olmasıdır. Meselâ haberin "mahbûr" manasına gelmesi gibidir. Buna göre ayetteki,
demektir. Sülemî bunu, kaf harfinin fethasıyla, şeklinde okumuştur, ve, ifâdeleri, ve, ifâdeleri gibi, iki lügattirler. Bunun mecazî olarak ikrah manasına olması da caizdir. Buna göre sanki onlar savaşmayı çok kerîh gördüklerinden ve bu savaşma onlara çok güç geldiği için, onlar bu savaşa sanki zorlanmışlardır. Hak Teâlâ'mn, "Anası onu zahmetle taşıdı, yine onu zahmetle doğurdu" (Ahkâf, 15) ayeti de böyledir, Allah en iyisini bilir. Bazı kimseler de, lâfzının, zorlanmayıp da istemeden yaptığın şeyler hakkında; lâfzının ise, zorlanarak yaptığın şeyler hakkında kullanıldığını söylemişlerdir. [92][92]

İnsanın İstemediği Hususta Cenâb-ı Hak Hayır Yaratır

Hak Teâlâ'nın, Olur ki bir şey hoşunuza gitmediği halde, o sizin için hayırlı olur; bir şeyime sevdiğiniz halde, o sizin için şer otur" ayeti hakkında birkaç mesele vardır: [93][93]

Birinci Mesele

muzarisi olmayan bir fiildir. Sadece mazisi çekilir. Bunun mazisinden de özellikle, şekilleri kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ,.. (Muhammet, 23) buyurmuştur. Kendisinden sonra gelen isim merfû kılınır. Zaten isim de, fiilden sonra merfû kılınır. Buna göre,) dediğin gibi, aynen,de diyebilirsin. Bu kelimenin manası, " yakın oldu, olması yaklaştı" şeklindedir. Nitekim Hak Teâlâ,"De ki, ... ensenize binmek üzeredir" (Nehl,72) buyurmuştur. Yani, "vakti yaklaştı" demektir. Buna göre de sözünün takdiri, "Yani Zeyd'in kalkması yakın oldu demektir. 94[94]

---

[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/85.
[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/85-86.
[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/86.

Savaşa Hazır Olmanın Faydaları

Buna göre âyetin mânası, "Şu anda birşey, çoğu kez size güç gelmiş olabilir. Halbuki o şey, gelecekte sizin önemli birtakım faydalara sebeptir. Zıddı da böyledir. Gelecekte iyileşmenin gerçekleşmesi beklendiği için, şu anda acı olan ilacın içilmesi güzel addedilmiştir. Yine gelecekte kazanç elde etmek umulduğu için, yolculuk esnasında çok çeşitli tehlikelere katlanmak da hoş görülmüştür. Hem dünyada, hem de âhirette büyük mutluluğu elde edebilmek için, ilim uğrunda muhtelif güçlüklere katlanmak da güzel karşılanmıştır. İşte burada da böyledir. Çünkü cihâdı terkedip savaşmamak, her ne kadar şu anda kişinin nefsin öldürülme tehlikesinden; malının da harcanmaktan korunmuş olmasını sağlarsa da ancak ne var ki,cihâdın terkinde çok çeşitli zararlar mevcuttur.
1) Düşman sizin savaşı terketmeye ve rahatlık içinde yaşamaya bir temayülünüzün bulunduğunu bildiğinde, sizin yurtlarınıza yönelir de, sizi öldürmeye çalışır. Böylece o sizi yakalayıp, kanlarınızı akıtır, mallarınızı yağmalar; veyahut da, herhangi bir silâh ve teçhizat hazırlığında bulunmaksızın, onlarla savaşmak zorunda kalırsınız. Bu da, tıpkı ilâcın acılığına katlanmadan nefsinizin nefret etmesi sebebiyle, hastalık ilk belirdiği sırada onu tedaviden kaçınmak gibi olur. İşin neticesinde ise kişi, bu nefret ve meşakkatların kat kat fazlasını yüklenmeye mecbur kalır. Netice olarak savaşmak, emniyetin tahakkuk edebilmesi için bir sebebtir. Bu da, savaşmadan geçirilen kısa bir vakitten sağlanan faydadan daha hayırlıdır.
2) Ganimet elde edememek.
3) Düşmana hükümran olmak suretiyle duyulan büyük hazdan mahrum olmak. Savaşın dine taalluk eden yönlerine gelince, bunlar pekçoktur
1) Cihâd yapan kimse, Allah'a yaklaşmak ve bir ibâdet gayesiyle cihâd eder; doğruluk yoluna girer ve yaptığını da bozmazsa, bu kimse için büyük mükâfaatlar meydana gelir.
2) Cihâd yapılmazsa, düşmanlarınızın, sizin mallarınızı yağmalamasından korkulur.. O zaman da siz meydana gelecek sıkıntılara katlanamaz, neticede de dininizden dönebilirsiniz.
3) Düşmanınız, sizin dininiz uğrundaki çalışıp çabalamanızı, canınızı ve malınızı dininiz uğruna harcadığınızı gördüğünde, bundan ötürü o kimse sizin dininize meyleder. Bu sebeple o kimse sizin vasıtanızla müslüman olunca, siz bu sayede Allah katında büyük bir mükâfaatı hak etmiş olursunuz.
4) Allah'ın rızasını elde etmek için savaşa girişen kimse, Allah'ın rızasını elde etmek sebebiyle, savaşın acılarına katlanmış olur. Allah'ın fazi ve rahmetine, O'nuh ihsanda bulunanların ücretlerini zayi etmediğine ve dünya Iezzetlerinin asılsız ve temelsiz şeyler olduğuna yakînen inanmamış olan kimse, savaşmaya asla razı olmaz. İşte bir kimse Allah'ın fazl'û rahmetine inandığı zaman, Allah'a olan sevgisinden ve dünyaya olan buğzundan dolayı, dünyayı terkeder. Bu da, insanın en büyük mutluluklarından biridir.
Birisi, yukarıda anlattıklarımızla, her ne kadar insan tabiatı, Allah'ın düşmanlarıyla savaşmayı istemese bile, bunun çok hayırlı bir şey olduğu sabit olmuş olur. Zıddı da böyledir.. İki husus birbiriyle çatıştığı zaman, daha çok faydalı olanın tercih edileceği malûmdur. Hak Teâlâ'nın "Olur ki bir şey hoşunuza gitmediği halde, o sizin için hayırlı olur; bir şeyi de sevdiğiniz halde, o sizin için şer olur" kavlinden murad edilen de işte budur95[95].

Üçüncü Mesele

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/86.
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/86-87

"Şer", kötülük demektir. Bunun aslı, bir şeyi yaydığın zaman demiş olduğun, tabirinden gelir. Kuruması için serdiğin zaman,"Eti veya elbiseyi yaydım, serdim" denilir. Nitekim, şairin şu sözü de bu kabildendir: Ta ki, sahifeler avuç tçleriyle yayıldı serildi "
Yayıldığı için aleve de, denilir. Buna göre "şerr" in mânası, zararlı şeylerin yayılmasıdır. 96[96]

Dördüncü Mesele

kelimesi, kelimesi gibi, şek ve şüphe anlamı vehmettirir. Allah hakkında kullanıldığında ise, yakîn ifâde eder. Âlimlerden, kelimesinin ümit uyandıran bir kelime olduğunu söyleyenler de vardır.Bu mânaya göre bu kelime, bunu söyleyenin şek ve şüphesinin bulunduğuna delâlet etmez. Ancak bu, şek ve şüphenin, dinleyen kimse için söz konusu oiduğuna delâlet eder. Bu takdirde de, herhangi bir tevile ihtiyaç kalmaz. Ama bu kelimenin, mânasına geldiğini söylersek, bu husustaki yapılacak olan açıklamaların, Cenâb-ı Hakk'ın "Umulur ki, muttakilerden olursunuz" (Bakara. 21) ayetinin tefsirinde zikredilen görüşlerin aynısı olduğunu bildiririz. Halil, "Kur'an-ı Kerim'de bizzat Allah kullanıldığında, nın vücüb ifâde ettiğini söylemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "Umulur ki Allah, fethi getirecektir" (Maide. 52) buyurmuş, nitekim tahakkuk da etmiştir. Cenâb-ı Hak"Allah'ın onların hepsini bana getirmesi yakındır" (Yusuf. 83) buyurmuş, bu da aynı şekilde tahakkuk etmiştir. Allah en iyi bilendir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah bilir, siz bilmezsiniz" kavlinden maksadı, cihad hakkında büyük bir istek uyandırmaktır. Bu böyledir, çünkü insan kendisinin bilgisinin son derece sınırlı ve.aciz; Allah'ın ilminin ise, en mükemmel olduğuna inanır, daha sonra da Ailah'u Teâlâ'nın kuluna ancak, hayrının ve yararının bulunduğu şeyi emredeceğini bilirse, bu şey ister hoşuna gitsin, isterse gitmesin, O'nun kendisine emrettiği şeye uymasının vâcib olduğunu kesin olarak anlamış olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Ey kulum, bil ki benim ilmim senin ilminden daha mükemmeldir. Binaenaleyh, benim taatımla meşgul ol, tabiatının gerektirdiği şeylere iltifat etme!" Buna göre bu âyet burada, Cenâb-ı Hakk'ın meleklere cevap sadedinde söylemiş olduğu, "Muhakkak ki benr sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim" (Bakara, 30) âyetinin yerine geçer. 97[97]

"Sana haram o ayı, ondaki muharebeyi sorarlar. De ki: "O aydamuharebe etmek büyük günahtır; Allah yolundan men etmek, onu inkâretmek, Mescid-I Harama gitmelerine mâni olmak, O'nun halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyüktür. Fitne, katilden de beterdir.Kâfirler, güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam edeceklerdir. İçinizden kim dinden döner de kâür olarak ölürse, o gibilerin yaptığı (iyi) işler dünyada da âhirette de boşa gitmiştir. Onlar cehennem yaranıdırlar. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar"
(Bakara, 217).Ayet hakkında birkaç mesele vardır: 98[98]

Haram (Kutsal) Ayda Savaşmanın Hükmünü Soranlar Kimlerdir?

Âlimler bu soran kimsenin, müslümanlardan mı, kâfirlerden mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.
Birincincisi: Onun müslümanlardan olduğunu söyleyenl|erdir ve bunlar iki gruptur:
a) Şöyle diyenler: Allah Teâlâ, o insanlar nazarında haram ayların ve Mescid-i Haram'ın savaştan alıkoyma hususunda son derece saygınlığı olduğu halde onlara savaşı emredince, onlarca savaş hakkındaki bu emrin haram ayların ve Mescid-I Haram'ın dışında olması gerektiğinin zannedilmesi uzak bir ihtimal değildi. Bundan dolayı bu durum onları, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bunu sormaya ve şöyle demeye sevketmiştir: "Bu aylarda ve Mescidi

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/88.
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/88.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/89.

Haram'da onlarla savaşmamız helâl midir?" İşte bunun üzerine, bu âyet nazil olmuştur. Bu izaha göre bu sorunun müslümanlar tarafından sorulmuş olacağı açıktır.

b) Bu ekseri müfessirlerin görüşüdür. Bunlar, İbn Abbas (r.a)'nın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s), halası oğlu Abdullah b. Cahş el-Esedi 'yi Bedir Savaşı'ndan iki ay önce, kendisinin Medine'ye gelişinden onyedi ay sonra sekiz kişi ile birlikte gazaya gönderdi ve bir mektup ile ahid-nâme yazıp ona verdi. İki konak sonra bu mektubu açmasını, arkadaşlarına okumasını ve onda yazılanlara göre hareket etmesini emretti. Abdullah b. Cahş mektubu yerine gelip açınca şu ifâdelere rastladı: Sana tâbi olanlarla birlikte, Allah'ın bereketi üzere git. "Batn-ı Nahü" mevkiinde konakla ve orada Kureyş kabilesinin kervanım gözle. Belki sen onlardan bize hayır (ganimet) alır gelirsin." Bunun üzerine Abdullah: "İşittik ve peygamberin emrine boyun eğdik. İçinizden kim şehidliği arzuluyorsa, benimle beraber gelsin. Ben peygamberin emrini yerine getireceğim. Kim de benden ayrılmak isterse, ayrılsın" dedi ve yürüyüp gitti. Mekke ile Tâif arasında bulunan Batn-ı Nahl'e vardı.

Tam o sırada, beraberinde üç kişi ile birlikte Amr b. el-Hadramî onlara rastlayıverdi. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabını görünce, içlerinden birinin başını tıraş ettiler ve böylece onlara, kendilerinin umre yapan bir topluluk olduğu vehmini vermek istediler. Sonra Abdullah b. Cahş (r.a)'ın yanın-dakilerden birisi otan Vâkıd b. Abdullah Hanzali (r.a) gelip, Amr b. el-Hadrami ye bir ok atarak onu Öldürdü. Abdullah b. Cahş ve beraberindekiler diğer iki kişiyi esir alarak, bunların kervanını içindekilerle birlikte sürerek Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldiler. Bunun üzerine Kureyş gürültü koparıp şöyle dediler: "Muhammed haram aylan, içinde korkanların bile emin olduğu kutsal ayları helâl sayıyor ve o ayda kan döküyor." Müslümanlar da bunu yadırgadılar. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), 'Ben size haram aylarda savaşmanızı emretmedim" dedi. Abdullah b. Cahş (r.a) da, "Ya Resulallah, biz İbnü'l-Hadramf'yi öldürdük. Sonra akşam olunca recep ayının hilâlini gözetlemeye başladık. Fakat onu recep ayı İçinde mi cumade'l-ahire ayı içinde mi öldürdüğümüzü anlayamadık" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) bu kervanı ve esirleri bekletip dağıtmadı. Bundan dolayı bu âyet nazil oldu ve Hz. Peygamber de ganimetleri aldı.

Bu takdire göre, görünen odur ki bu soru şu vecihlerden ötürü müslümanlar tarafından sorulmuştur:

1) Hz. Peyggamber (s.a.s)'in yanında bulunanların çoğu müslüman idiler.

2) Bu âyettenönceki ve sonraki ayetlerdeki hitab müslümanlaradır. Bundan önceki,Cennete girivereceğinizi mi sandınız" âyetidir ve bu,müslümanlara bir hitabdır. Sonraki ayetler ise,"Onlar sana içkiyi ve kumarı sorarlar.." ve, "Sana yetimleri sorarlar" ayetleridir.

3) Sa'id b. Cübeyr, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ashab-t Resulden daha hayırlı bir topluluk görmedim. Onlar Allah'ın Resulüne sadece onüç şey sordular ve bunların hepsi Kur'an-ı Kerim'de yer aldı. Bu sorulardan birisi de, "(Onlar) sana haram o ayı sorarlar" ayetidir.

Bu soru kâfirler tarafından sorulmuştur, Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Kâfirler Hz. Peygamber (s.a.s)'e haram aylarda savaş yapılıp yapılmayacağını sordular ki eğer O, bu ayda savaşmanın helâl olduğunu söylerse böylece onlar buna ısınacaklar ve o ayda savaş yapmayı helâl sayacaklardı. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, "Sana o haram ayı, yani o ayda savaşmayı soruyorlar. De ki o ayda savaşmak büyük günahtır. Fakat Allah yolundan ve Mescid-i Haram dan menetmek ve Allah'ı inkâr etmek bu savaştan daha büyüktür. Kâfirler, güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam edeceklerdir..." ayetini indirmiş ve kâfirlerin bu sorudan maksadlartnın müslümanlarla savaşmak olduğunu beyân etmiştir. Bu âyetten daha sonra, "Haram ay, haram aya bedeldir. Hürmetler karşılıklıdır. Onun için kim sizin üzerinize saldırırsa siz de, tıpkı onların size saldırdıkları gibi, onlara saldırın" (Bakara, 194) inayetini indirmiş ve müdafaa savaşının bu aylarda caiz olduğunu açıkça bildirmiştir. 99[99]

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/89-91.

İkinci Mesele

Ayetteki, "Onda savaşı.." ifâdesi, "Ha- ram ay" dan bedel olarak mecrurdur. Bu tür bedellere "bedel-i istimal" denir. Meselâ senin,"Zeyd yani onun ilmi beni hayran bıraktı" "Zeyd, yani onun sözü bana faydalı oldu" 'Zeyd, yani malı çalındı" ve, "Zeyd, yani elbisesi soyuldu" sözlerinde olduğu gibi. Cenâb-ı Allah da "Hendeklerin yani tutuşturucu ateşin sahipleri gebertilmiştir" (Burüc, 4-5) buyurmuştur.
Bazı alimler, kelimesinin mecrur oluşunun, âmilin tekrarından dolayı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre ayetin takdiri,şeklindedir. İbn Mes'ud ve Rebî'in kıraati de böyledir. Bunun bir benzeri Hor görünenlere, yani onlardan iman edenlere..." (Araf, 75) ayetidir. İkrime, ayeti şeklinde OKumuştur.Allah Teâlâ'nın,"O ayda savaşmak büyük günahtır" ayeti ile ilgili iki mesele vardır: [100][100]

Birinci Mesele

kısmı mübteda, kelimesi onun haberidir. lâfzı her nekadar nekire ise de, o ifâdesi ile hususilik kazanarak mübtedâ olabilmiştir.ifâdesinden murad, "büyük günahtır ve çok yadırganır" manasıdır. Nitekim büyük günaha da "kebire" denilmiştir. Allah Teâlâ, "ağızlarından çıkan kelime pek müthiş!" (Kehf, 5) buyurmuştur.
İmdi eğer:"ifâdesindeki, kelimesi niçin nekire getirilmiştir? Nekire kelimeler tekrar ettiğinde, ikincinin, birincinin aynısı olduğunu göstermek için eliftamtt getirilmesi gerekir. Çünkü eğer böyle olmaz ise, ikinci defa nekire olarak gelen aynı kelime başka bir şeyi ifâde eder. Nitekim Hak Teâlâ'nın. ayetindeki, kelimeleri gibi?" denirse, biz deriz ki: Evet sizin dediğiniz doğrudur. Çünkü aynı lâfız tekrar eder ve her ikisi de nekire olursa, bu durumda ikincisi ile birincisinden ayrı şeyler murad edilmiş olur. Hz. Peyamber (s.a.s)'e soru soran kimseler de, "Onlar sana haram o ayı, onda savaşmayı sorarlar" ayetindeki, jö sözleri ile, Abdullah b. Cahş'ın yaptığı o savaşı kastetmişlerdir. Bunun üzerine Hak Teâlâ "De ki o ayda savaşmak büyük günahtır" buyurmuştur. Allah'ın bu buyruğunda büyük günah sayılan savaşın, onların sorduğu savaş olmadığına, bunun başka bir savaş olduğuna dikkat çekme vardır. Çünkü bu savaştan maksad, İslâm'ın muzaffer olup, düşmanların perişan edilmesidir. Binaenaleyh bu nasıl büyük günahlardan olabilir. Büyük günah olan savaş, İslâm'ın temellerini yıkıp küfrü kuvvetlendirmek için yapılan savaştır. İşte bu incelikten ötürü her iki kelimesinin de nekire olması tercih edilmiştir. Fakat onların kalpleri daralmasın diye, bunu açıkça ifâde etmemiş, zahiri onların istedikleri manayı vehmettirecek, bâtını ise hakka uygun olacak şekilde sözü müphem bırakmıştır. Bu da ancak, her kelimesinin de nekire olarak zikredilmesi ile olmuştur. Eğer Allah Teâlâ, her ikisini veya ikisinden birisini mahfe olarak getirmiş olsaydı, bu güzel incelik söz konusu olmazdı. Kur'an-ı Kerim'in her kelimesinin muhtevasında ancak akıl sahiplerinin ulaşabileceği lâtif sırlan cem'eden Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederiz.Sübhânallah... [101][101]

Haram Aylarda Savaşın Bilahare Tecviz Edilmesi

Ekseri âlimler bu âyetin, haram aylarda savaşmanın haram olduğu hükmünü ifâde ettiğinde ittifak etmisler, fakat bu hükmün devam ettiği veya neshedilmiş olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.İbn Cüreyc'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Âta, Allah'a yemin ederek, bana haram aylarda ve Harem-i Şerifte müdafaa savaşı dışında savaşın insanlarahelâl olmadığını söyledi."
Câbir'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), kendilerine saldırılrhadığı müddetçe, haram aylarda savaşmazdı." Sa'id b. el-Müeseyyeb'e, "Müslümanlar haram aylarda kâfirlerle savaşabilirler mi?" diye sorulduğunda, o, "evet" cevabını vermiştir.

---

[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/91-92.
[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/92.

Ebu Ubeyd, "İnsanlar bugün tamamen hudut boylarında mevzidedirler" demiştir. Bu ifâdeye göre, bunlar bütün haram ayfarda savaşı mubah görmüşlerdir. Şam ve Irak âlimlerinden, onların bu görüşlerini yadırgayan hiç kimse görmedim. Hicaz âlimlerinin görüşünün de böyle olduğunu sanıyorum.

Bu aylarda savaşın mubah ve helâl oluşunun delili, "Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz..." (Tevbe, 5) ayetidir. Bu ayet haram aylarda savaşmanın haram olma hükmünü neshetmiştir. Bence, "De ki:" O ayda savaşmak büyük günahtır" ayeti, müsbet bir ifadenin peşisıra gelen nekire bir ifâdedir. Dolayısıyla tek bir çeşit (savaşa) şâmildir, bütün (savaşları) içine almaz. Bu âyette mutlak olarak haram aylarda savaşmanın haramlığına bir delâlet yoktur. Binaenaleyh bu hususta neshin olduğunu söylemeye bir ihtiyaç yoktur.

Cenâb-ı Allah'ın,"Allah yolundan menetmek, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram a gitmelerine mâni olmak, onun halkım oradan çıkarmak Allah katında daha büyük (günahtır)" âyeti ile ilgili iki mesele vardır: 102[102]

Muhtemel İ'rablara Göre Mâna Değişmesi Hakkında Nahiv Tartışması

Nahivcilerin bu ayetle ilgili bazı izahları vardır:

1) Bu Basralıların göruşü ve Zeccâcın tercihidir. Bu na ifâdelerinin hepsi mübtedâ olarak merfudur, bunların haberi, sözüdür. Buna göre mana şudur: "Sizin sorduğunuz savaş her nekadar büyük günah ise de, şu sayılanlar o savaştan daha büyük günahtır. Sizler, haram aylarda bu şeylerden vazgeçmediğiniz halde, bu hususta açık bir mazereti olmasına rağmen niçin Abdullah b. Cahş'ı kınıyorsunuz. Çünkü bu savaşın cumade'l-âhirede vuku bulmuş olması mümkündür." Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Allah'ın İs-railoğullarına söylediği, "Siz insanlara iyiliği emredip, kendinizi unutuyor musunuz?" (Bakara, 44) ve "Niçin yapmadıklarınızı söylüyorsunuz" (Saf,2) âyetleridir. Bu açık bir izahtır. Fakat bunlar ayetteki, kelimesinin mecrûr oluşu hususunda ihtilâf ederek, şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Bu, câr-mecrûrundaki zamire atıftır.

b) Ekseri nahivcilerin görüşü olup şöyledir: Bu kelime, kelimesine atıftır. Bu görşüte olanlar bunun, "İnkar edenler ve Allah yolu ile Hescid-t Haramdan men edenler... "(Hacc, 25) ayeti ile te'kid edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Birinci görüşe, "Zamir üzerine atıf yapılamaz. Çünkü; "Ona ve Amr'e uğradım" demek caiz değildir" diyerek; ikinci görüşe de,ı"Sizin bu görüşünüze göre ayetin takdiri, şeklinde olur. Bu durumda da, ifâdesi, kelimesinin "sıla"sı olur. Sıla ile mevsûl tek bir şey hükmündedir. Binaenaleyh ikisi arasına başka birşeyin girmesi caiz değildir" diyerek itiraz olunmuştur.

Birinci itiraza şu şekilde cevap verilmiştir: Burada bir harf-i cerrin var sa-yılıp, takdirin, şeklinde olması niçin caiz olmasın? Allah'ın kelâmında takdir yapmak yadırganmaz. Sonra bu hususu, Hamzanın, (Nisa, 1)ayetindeki, kelimesini mecrur okumuş olması da te'kid eder. Şayet Hamza bunu kaide olarak rivayet etmiş olsaydı bu herkesçe kabul edilirdi. O, bunu Allah'ın kitabında böyle okuduğuna göre, bunun haydi haydi kabul edilmesi gerekir.

İkinci görüşü tercih eden ekseri nahivciler (cevaben) şöyle demişlerdir: Şüphesiz böyle bir takdir, sıla ile mevsûl arasına başka bir kelimenin girmesini gerektirir. Aslotan bunun caiz olmamasıdır. Fakat biz bunu burada şu iki sebepten dolayı caiz görüyoruz:

Birincisi: Allah yolundan men etmek ve Allah'ı İnkâr etmek mana bakımından aynı şeydir. Buna göre sanki aralarına birşey girmemiş gibidir.

İkincisi: Aslında ayetteki, kelimesinin yeri, İkelimesinin peşinedir. Fakat ona itina edildiğinden dolayı öne alınmıştır. Bu tıpkı, (îhlâs. 4) ayetinde olduğu gibidir. Bu ayette sözün sırasının, şeklinde olması gerekirdi. Fakat kendisine gösterilen itinadan dolayı, ı lâfzı daha önce getirilmiştir. İşte burada da böyledir.

2) Ferra ve Ebu Müslim el-İsfehânî'nin tercihi olan görüştür. Buna göre ayetteki, kelimesi vâv harfi ile, üzerine atıftır. Ayetin takdiri, "Sana o haram ayda ve Mescid-i Haram'da savaştan

---

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/93.

soruyorlar1 şeklinde olur. Sonra buna göre iki yol ortaya çıkar:
a) Ayetteki, ifâdesi mübtedâ, sözü de haberden sonra haberdir, takdiri de şöyledir: "Bu aylarda savaşa, büyük günah, Allah yolundan men etme ve Allah'ı inkâr hükümleri verilmiştir."
b) Ayetteki, sözü mübteda ve haber cümlesidir. Fakat, ifâdesi sadece mübteda olarak merfûdur, kısmı da böyledir. Bunların haberi ise, kendilerinden önce geçen cümlenin haberinin ona delâlet etmesinden dolayı hazfedil m iştir. Binaenaleyh ayetin manası, "O (aylarda) savaşmak büyük günahtır. Allah yolundan alıkoymak ve Allah'ı inkâr etmek de büyük günahtır" şeklinde olur.
Bunun bir benzeri de senin, sözündür. Bunun manası: "Zeyd gidiyor, Amr da..." şeklindedir. Bunun takdiri de, şeklindedir. Basralılar bu cevabı tenkid ederek şöyle demişlerdir: "Ayetin takdirinin, "Sana o haram ayda ve Mescid-i Haram'da savaşı sorarlar" şeklinde olduğu görüşünüz zayıftır. Çünkü bu soru, Mescid-i Haram'da savaşmayla ilgili olarak değil, haram aylarda savaşmayla ilgili olarak sorulmuştur." Basralılar yine bu görüşün birinci şıkkını da tenkid ederek, bunun haram ayda savaşmanın Allah'ı inkar manasına geldiğini, halbuki böyle söylemenin icmâ ile hatalı olduğunu söylemişlerdir. İkinci şıkkı da, şöyle diyerek tenkid etmişlerdir: " HakTeâlâ, bundan sonra, "Onun halkını oradan çıkarmak ise daha büyük (günah) tır" yani, "Bu, daha önce sayılanların hepsinden daha büyüktür" buyurunca,bu Mescid-i Haram halkını oradan çıkarmanın, Allah katında inkârdan daha büyük olmasını gerektirir. Halbuki bu da icmâ ile sabit olmuş bir hatadır."
Ben derim ki: Ferra, birinci itiraza şöyle cevap verebilir: "Bunun, Mescid-i Haram'da savaşma ile ilgili bir soru olmadığını size kim haber verdi? Halbuki âyetin zahirinden bunun, onunla ilgili bir soru olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu soruyu soranlar, haram aylarda ve haram beldede savaşmayı aynı derecede büyük günah görüyorlardı. Bu iki şeyden herbiri, bunlarca günah oluş bakımından diğeri gibi idi. Binaenaleyh âyetin zahirinden, bunların bu ikisini sorularında birleştirmiş oldukları anlaşılıyor. Basriyyûn un, Ferrâ'nın ikinci görüşü için söyledikleri "Bu, haram aylarda savaşın küfür olmasını icâb ettirir" şeklindeki sözlerine karşı biz deriz ki: "Bunu biz de diyoruz. Çünkü müsbet ifâdenin peşinde gelen nekire kelime umûm ifâde etmez. Bize göre de, Mescid-İ Haram' da bir çeşit savaş küfürdür. Fakat orada her savaşın küfür olması gerekmez." Basriyyun'un, Ferrâ'nın görüşünün ikinci şıkkına dâir, "Bu, Mescid-i Haram'ın ehlini oradan çıkarmanın küfürden daha büyük bir günah olmasını gerektirir" şeklindeki sözlerine karşı deriz ki: "Mescid-i Haram'ın ehli, (halkın) dan maksad Hz. Peygamber (s.a.s) ile O'nun ashabıdır. Perişan etmek maksadıyla Resûlullah'ı Mescid-i Haramdan çıkarmanın küfür olduğunda şüphe yoktur. Bu, küfür oluşunun yanısıra bir de zulümdür. Çünkü bu, insanlara haksız ve suçsuz yere eziyet etmektir. Zulüm ve küfür olan bir şeyin, sadece küfür olan bir şeyden Allah katında daha büyük ve çirkin bir günah olduğunda şüphe yoktur. Ferra'nın görüşünü izah için söylenecek sözün tamamı budur.
Âyetle ilgili üçüncü bir görüş daha vardır ve şöyledir: âyetinin mânâsı açıktır. O da: "Bu ayda savaşmak, büyük günah, Allah yolundan men etmek ve Allah'ı inkârdır" şeklindeki manadır, sözünün mecrur oluşu, başındaki vâvın kasem harfi olmasından dolayıdır. Fakat nahivcilerin çoğu bu görüşe bir misal (delil) getirememişlerdir. [103][103]

İkinci Mesele

Allah yolundan men etmenin birkaç izahı vardır:
a) Bu Allah'a ve Resûlullah'a imandan alıkoymaktır.
b) Müslümanları, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına hicret etmekten alıkoymaktır.
c) Müslümanları, Hudeybtye yılında umre yapmaktan alıkoymaktır.
Birisi şöyle diyebilir: "Bu husustaki rivayet, ayetin Eledir Savaşı'ndan önce ve Abdullah b. Cahş (r.a)'ın hâdisesi hakkında nazil olduğunu gösterir. Halbuki Hudeybiye hâdisesi, Bedir

---

[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/93-96.

savaşından çok sonra olmuştur." Buna şöyle cevap vermek mümkündür."Allah Teâlâ' um malûmu olan şey sanki tahakkuk etmiş gibidir."

Âyetteki, Allah'ı inkâr, O'nun peygamber göndermesini, ibâdete müste-hak olmasını ve öldükten sonra diriltmeye kadir olduğunu inkârdır.

Ayetteki, Mescid-i Haram kelimesini, deki zamir üzerine atfedersek manası, "Mescid-i Harâm'ı inkâr etmek" şeklinde olur. Mescid-i Harâm'ı İnkâr etmek de, insanların orada namaz kılmasına ve onu tavaf etmelerine mani olmaktır. Onlar Mescidi Haram mıntıkasını diğer bölgelerden ayırdeden, faziletine sebeb olan kudsiyetini inkâr ettiler.

Mescid-i Haram ifâdesinin, tabiri üzerine atfedildiğini söyleyenler, bunun "Mescid-i Haram'dan alıkoymak" manasına olduğunu; çünkü kâfirlerin tavaf eden, itikâfa giren ve rükû ile secdede bulunanları oraya girmekten men ettiklerini söylemişlerdir.

Allah'u Teâlâ'nın, "Onun halkını oradan çıkarmak" buyruğundan muradın şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Onlar müslümanları Mescid-i Haram'dan, hatta Mekke'den çıkarmışlardır. Allah'u Teâlâ, buna göre, müslümanları Mescid-i Harâm'tn ehli saymıştır; çünkü, Beytullah'ın haklarını yerine getirenler onlardır. Nitekim Allah'u Teâlâ, "Takva kelimesini onların ayrılmaz bir vasfı yaptı. Çünkü onlar buna çok lâyık ve ehil idiler" (Feth, 26) ve, "Onlar Mesdd-i Haram 'dan halkı akkorken Allah onlara ne diye azâb etmeyecek? Onlar, kendileri oraya ehil olmadıkları halde (oradan menedip duran kimselerdir). Muttakilerden başkası, oranın ehli olamaz" (Enfâi, 34) buyurmuş ve böylece, müşriklerin şirkleri sebebiyle Mescid-i Haram'ın ehli olmaktan çıktıklarını haber vermiştir.

Cenâb-ı Allah bu şeyleri zikrettikten sonra, bunların daha büyük olduğuna, yani bunlardan herbirinin haram aylarda savaşmaktan daha büyük günah olduğuna hükmetmiştir. İşte bu izahlar, Zeccâc'ın görüşüne göre yapılmıştır. Biz, bu sayılanların herbirinin, şu iki sebepten dolayı haram aylarda savaşmaktan daha büyük günah olduğunu söylüyoruz:

a) Bunlardan herbiri İnkârdır. İnkâr ise, savaşmaktan daha büyük bir günahtır.

b) Biz, bunlardan herbirinin haram aylarda savaşmaktan daha büyük bir günah olduğunu iddia ediyoruz. Bu savaş ise, Abdullah İbn Cahş' dan sadır olan savaştır. Halbuki Abdullah İbn Cahş, bu savaşın haram aylarda vuku bulduğuna katî olarak karar veremedi. Bu kâfirler ise, ayette sayılan şeylerin onlardan haram aylarda vuku bulduğunu kesin olarak biliyorlardı... Binaenaleyh, bu şeylerin yapılmış olması daha büyük günahtır. 104[104]

Fitne Katilden Daha Büyük Günahtır

Allah'u Teâlâ'nın,'Fitne katilden de beterdir" âye-tindeki fitneyle alâkalı olarak âlimler şu iki görüşü zikretmişlerdir:

1) Maksad küfürdür.. Müfessirlerin çoğu bu görüştedirler. Bence bu görüş zayıftır. Çünkü, daha önce geçmiş olan Zeccâc 'in görüşüne göre, ayette geçen, ifâdesinin mânası, "Allah'ı inkâr etmek, en büyük günahtır" şeklindedir. Buna göre fitneyi küfür mânasına almak bir tekrar olur. Aksine böyle bir izah, Ferr&'nın görüşüne göre doğru olur.

2) Fitne, kâfirlerin müslümanları dinlerinden çevirmek için, bazen onların kalbierine şüphe atarak; bazan da Bilâl, Süheyb ve Ammâr İbn Yasir'e yaptıkları gibi işkenceler ederek, yapmış oldukları fitnelerdir. Bu, Muhammed İbn İshâk'ın görüşüdür. Halbuki biz fitnenin, imtihana çekmek, sınamaktan ibaret olduğunu söylemiştik. Posasını hasından ayırmak için, altını ateşte erittiğin zaman, dersin. Cenâb-ı Allah'ın,"Sizin mallarınız ve çocuklarınız, ancak bir imtihan vesilesidir" (Eniai, 28) âyeti de bu anlamdadır. Yani, "Sizin için bir imtihandır" demektir. Çünkü Allah yolunda mal infak etmesi gerektiği zaman insan, çoluğunu çocuğunu düşünür de, bu düşünce onu intaktan alıkor. Cenâb-ı Allah, "Elif-lâm-mtm. İnsanlar, imtihana çekilmeden, iman ettik demeleriyte bırakılacaklarını mı zannettiler?" (Ankebût. 1-2). yani "Onlar, dinleri uğrunda çeşitli belâlarla imtihan edilmeden... demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar." "Seni türlü türlü belâlarla İmtihan etmiştik" (Taha, 40) buyurmuştur. Bu, belâlarla imtihan manasınadır.Yine Cenâb-ı Allah, "İnsanlardan öylesi vardır ki "Allah'a inandık" der. Ama, Allah uğrunda eziy-yete dûçâr olduğu zaman, insanların fitnesini Allah'ın azabı gibi bilir" (Ankebut. 10) buyurmuştur. Bundan murad, mü'minlere dinleri hususunda kâfirler cihetinden gelen belâ ve sıkıntılardır. Yine Cenâb-ı Hak,"Gerçekte mü'min erkek ve mümin kadınları belâya uğratıp da, sonra tevbe etmeyenler yok mu?.." (Burûc, 10) buyurmuştur. Bundan murad şudur: Kâfirler müslümanlara, dinlerinde-ki sebatlarını denemek için, eziyyet ediyorlar ve onlara işkenceler yapıyorlardı.. Cenâb-ı Allah, inkâr edenlerin sizi fitneye düşürmesinden korkarsanız, namazınızı kısaltmanızda size bir günâh yoktur " (Nisa, 101),"Sizler onun aleyhinde fitne yapacak kimseler değilsiniz.. Kendisi cehenneme yaslanacak olan kimse hariç,." (Saffat, 162-163). "FHne çıkarmak arzusuyla,[kitabın müteşabih olanına tâbi olurlar" (Al-i imran, 7), yani, "din hususunda fitne çıkarmayı isterler"; "Onların seni, Allah'ın sana indirmiş olduğu şeylerin birkısmmdan fitneye düşürmelerinden sakın " (Maide. 49); "Rabbimiz, bizi inkâr edenler için bir fitne sebebi yapma " (Muhtehine, 5); "Rabbimiz, bizi zâlim kimseler için bir fitne sebebi yapma" (Yunus, 85) buyurmuştur. Yani, kâfirler bu fitneleriyle müslümanları dinlerinden çıkarmak isterler.. O zaman da, rnüslümanların gözünde kâfirlerin küfrü ve zulmü süslü ve güzel görülür.. Ve "Hanginizin fitneve düşürülmüş olduğunu, pek yakında sen de göreceksin, onlarda.." (Kalem,5-6) buyurmuştur.

---

[104] 104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/96-97.

Ayetteki, kelimesinin, mânâsına olduğu söylenmiştir. Cünûn, fitne anlamına gelir. Çünkü delilik de bir meşakkat ve akıllıların yolundan sapmadır...

Böylece bu âyetlerle, fitnenin imtihan anlamına geldiği sabit olur. Biz, bu fitnenin savaştan daha büyük günah olduğunu söyledik. Çünkü din hususundaki fitne, dünyevî birçok savaşlara ve uhrevî ebedî azaba müstehak olmaya sebebiyet verir. Binaenaleyh, fitnenin hakkında suâl varid olan İbnu'l-Hadramî'nin Öldürülmesi bir yana, savaştan dahi büyük bir günah olduğu hususu doğru olur.

Rivayet olunduğuna göre bu ayet nazil olunca, bu seriyyenin komutanı Abdullah b. Cahş, Mekke'deki mü'minlere şunu yazmıştır: "Müşrikler sizi haram aylarda savaşmakla ayıpladıkları zaman, siz de onları inkâr etmeleri, Allah'ın Resulünü Mekke'den çıkarmaları ve mü'minleri Beytullah'tan alıkoymaları ile ayıplayınız."

Cenâb-ı Hak "Kafirler güçleri yetser sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam edeceklerdir" buyurmuştur.

Bunun bir benzeri de, "Yahudi ve hristtyanlar, sen onların dinine girmedikçe senden razı olmazlar" (Bakara, 120) âyetidir. Âyet hakkında bir kaç mesele vardır: 105[105]

Birinci Mesele

Şeklinde kullanılır. Vahidî, bunun masdarı bulunmayan bir fiil olduğunu söytaröşttf. Bunun ismi fail ve ismi meful sigaları kullanılmaz. Fiiller arasında bunun benzerleri pek çoktur. Meselâ, fiili gibi. Bu fiilin de masdarı ve fiil-i muzârisi yoktur. fiilleri de böyledir "Onlar bu işlerine devam ederler" manasına gelir. Çünkü, olumsuzluk ifâde eder. Buna bir de, ve, gibi nefy ifâde eden harfleri getirdiğin zaman bu,nefyi nefyetmek olur. B6ylece de bu müsbet manaya delil olur. 106[106]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Allah'ın, buyruğu, "Sizi dininizden döndürünceye kadar" demektir. Bunun, "sizi dininizden döndürmek için.." mânâsında olduğu da söylenmiştir. 107[107]

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/98-99.
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/100.
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/100.

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "eğer güçleri yeterse" sözü onların buna kadir olamayacaklarını gösterir. Bu, bir kimsenin, kendisini yenemeyeceğini bildiği düşmanına, "Eğer beni yenersen, elinden geleni yap" demesi gibidir. 108[108]

Dinden Dönüp Kâfir Olarak Ölenlerin İşleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İçinizden kim dinden döner de kâfir olarak ölürse.." âyeti ile ilgili birkaç mesele vardır: 109[109]

Birinci Mesele

Vahidî, Hak Teâlâ'nın, sözü, fiil meczûm olduğu halde, ikinci harfin sükûnundan dolayı, idgâm yapılmayabileceğini göstermektedir" demiştir. Arapçada bu kullanış, idgâmlı kullanıştan daha fazladır. Hak Teâlâ'nın, sözü, kelimesi üzerine atfedilmiş olması sebebiyle, meczûmdur. Bu şartın cevâbı ise, O'nun, "İşte onların yaptığı (iyi)]İşler, dünyada da ahirette de boşa gitmiştir" kısmıdır. 110[110]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ, onların bu sözlerinin maksadının müslümanları dinlerinden çevirmek olduğunu beyan edince, bunun peşinden mürted olmakla ilgili, çok şiddetli olan vaîdini zikrederek,"İçinizden kim dinden döner de, kâfir olarak ölürse, o gibilerin yaptığı (iyi) işler dünyada da ahirette de boşa gitmiştir" buyurmuş ve bu kimsenin, cehennemde daimî azaba duçar olacağını bildirmiştir. 111[111]

Mürted Hakkında Hüküm

Âyetin zahiri, mürted olan kimse küfür üzere öldüğü zaman, zikredilen hükümlerin bu kimseye tatbik edilmesini iktiza eder. Ama bir kimse mürted olduktan sonra tekrar müslüman olursa, bu hükümlerden hiçbirisi o kimseye uygulanmaz. Bu nükteye, birisi usûlle, diğeri de furû ile ilgili olmak üzere, iki konu dayanmaktadır:
Usûlle ilgili konuya gelince, bu şudur: Kelâmcılardan bir grup kimse, imanın ve küfrün sahih olabilmesinin şartının, ölüm anı olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre iman, ancak mü'min kimse o iman üzerine öldüğü zaman iman; küfür de, ancak kâfir olan kimse küfrü üzere öldüğü zaman küfür olur. Bu kimseler sözlerine şu şekilde devam etmişlerdir: Çünkü bir kimse, mü'min olur, sonra da-Allah'a sığınırız-mürted olursa, bu durumda; şayet bu zahirî iman gerçek iman olmuş olsaydı, o kimse ebedî mükâfaata müstehak olmuş olurdu. Sonra irtidâd etmesi sebebiyle de bu kimse, ebedî ikâb ve cezaya müstehak olmuş olurdu. Bu durumda da.bu hak edilen iki şey ya aynı anda bulunurdu ki, bu imkânsızdır; veyahut da,sonradan olanın, önceden olanı silip süpürdüğü söylenirdi ki, bu da şu sebeplerden dolayı imkânsızdır:
a) Önceki ile sonraki arasında bulunan zıdlık devam etmektedir. Bu sebeple, sonradan olanın, önceden olanı silip süpürmesi, önceden olanın sonradan olanı yok etmesinden daha evlâ değildir. Aksine, ikincisi daha uygundur. Çünkü bir şeyi def etmek, onu ref etmekten daha kolaydır.

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/100.
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/100.
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/100.
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/100-101.

b) Bu iki taraf arasındaki zıdlık bulunduğu zaman, arız olanın arız olmasının şartı, önce olanın zeval bulması olur. Biz önce olanın zeval bulmasını sonra olanın arız olmasına bağlarsak, bu durumda devr-i fasit gerekir ki, bu da imkânsızdır.

c) Önce olan imanın mükâfaatı ile, sonra meydana gelen küfrün cezası, ya birbirine eşittir veyahut da bunlardan biri diğerinden fazladır. Eğer eşit olurlarsa, bunların birbirini götürmesi gerekir. Bu durumda da mükellef, ne mükâ-faat ehlinden, ne de ceza ehlinden olur ki, bu durum da icmâ ile bâtıldır. Eğer bunlardan biri diğerinden fazla olursa, bu durumda biz, imanın bir an için daha fazla olduğunu düşünelim.. Bu durumda, sonradan olan, karşı taraftan sadece kendisi kadar olan bir miktarı götürür.. Bu durumda da, mahiyyet itibariyle eşit olmalarına rağmen, hak edilen şeylerden, şu kısım değil de, ötekisi gitmiş olur. O zaman da bu, müreccihsiz bir tercih olmuş olur ki, bu da imkânsızdır. Veya önce olan imanın, sonra olan küfürden daha az olduğunu düşünelim.. Bu durumda, öncekinden daha fazla olan ve sonradan meydana gelen bu küfrün, ya bütün cüzleri, önceki imanı götürme hususunda müessir olur ki böylece de eser üzerinde kendi başına müstakil olan birçok müessir içtimâ etmiş olur ki, bu da imkânsızdır. Veyahut da.önce meydana gelen imanı izâle hususunda müessir olan, sonradan olan küfrün cüzlerinden, şunlar değil de, ötekiler olmuş olur. Bu durumda da bu, bazılarının müessir olması, müreccihsiz bir tercih olur ki, bu da imkânsızdır.

Böylece bizim anlattıklarımızla, şu husus ortaya çıkmış olur: Bir kimse önce mü'min olup, sonra da kâfir olduğunda, bu durumda bu önceki imanı, her ne kadar bir iman olarak kabul etsek bile, ne var ki o, Allgh katında bir iman sayılmaz. Böylece "muvâfaâf'ın, imanın iman, küfrün de küfür olabilmesi için şart olduğu anlaşılır. Ayetin delâlet ettiği husus, işte budur. Çünkü ayet, mür-ted olmanın bu hükümleri gerektirici olmasının şartının, mürtedin o irtidâdı üzere ölmesi olduğunu gösterir.

Fürû ile ilgili konu da şudur: Müslüman aynı zaman içinde namaz kılıp sonra irtidâd edip daha sonra tekrar müstüman olunca, bu kimse hakkında Şafiî (r.h) "O namazı tekrar kılmaz."; Ebu Hanife (r.h.) ise "Kıldığı o namazı kaza etmesi gerekir" demiştir. Hacc da böyledir. Şafiî (r.a)'nin delili,"İçinizden kim dinden döner de kâfir olarak ölürse, o gibilerin yaptığı (iyi) İşler boşa gitmiştir" âyetinin, o kimsenin amelinin boşa gitmesi için kâfir olarak ölmesini şart koşmuş olmasıdır. Halbuki böyle bir şahıs hakkında bu şart tahakkuk etmemiştir. Binaenaleyh onun amelinin boşa gitmemiş olması gerekir. Buna göre eğer, "Bu. 'Eğer onlar şirke girselerdiyapa geldikleri her şey boşa gitmişti" (Enam, 88) ve, "Kim imanı tanımayıp kâfir olursa, her halükârda yaptıkları boşa gitmiştir" (Mâide,5) âyetleri ile tezâd teşkil eder. Mutlak olan âyetin, mukayyed olana ham-ledilmesi gerekir de denilemez. Çünkü biz bunun mutlak ve mukayyed babından olmadığını söylüyoruz. Âlimlerimiz, bir hükmü iki şarta bağlayıp, bu iki şarttan hangisi bulunsa o hükmün tahakkuk edeceğini söyleyen kimsenin, kölesine "Perşembe günü olduğu zaman sen hürsün; perşembe ve cuma günü olduğu zaman sen hürüsün" diyen kimse gibi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu iki şart da bâtıl olmaz. Perşembe günü geldiği zaman o köle âzâd olunur. Eğer bu kimse kölesini satsa, perşembe günü gelse, fakat o köle onun mülkünde olmasa, sonra yine bu adam o köleyi satın alsa ve köle onun mülküne dönmüş olduğu halde cum'a günü olsa, bu köle ilk şarta bağlı olarak âzâd edilmiş olur.

Bu ayeti delil getirme hususunda ikinci bir soru vardır; Bu âyetin, mürted olarak ölmenin, âyette zikredilen hükümler için bir şart olduğuna delâlet ettiğini (söylüyorsunuz), halbuki biz bu hükümlerden birisinin de cehennemde ebedî kalma olduğu, bunun ise ancak bu şart ile tahakkuk edeceğini söylüyoruz. Sizinle bizim aramızdaki ihtilâf amellerin boşa gitmesi hususundadır. Halbuki amellerin boşa gitmesi için, kişinin mürted olarak ölmesinin şart olduğuna âyette bir delâlet yoktur" denirse; birinciye şu şekilde cevap veririz: Bu mutlak ve mukayyed babındandır, hükmün bir veya iki şarta bağlanması konusundan değildir. Çünkü hükmün bir veya iki şarta bağlanması, ancak o hükmün bunlardan birine bağlanması, diğer şarta bağlanmasına manî olmadığı zaman doğru olur. Halbuki bizim meselemizde, eğer sadece irtidadı, amellerin boşa gitmesi hususunda müessir kılarsak, geriye mürted olarak ölmenin amellerin boşa gitmesinde hiç tesiri kalmaz. Bundan dolayı biz bunun, hükmün bir veya iki şarta bağlanması cinsinden değil, aksine mutlak ve mukayyed babından olduğunu anlarız.

İkinci soruya da şu şekilde cevap veririz: Ayet, mürted olmanın, ancak bu şekilde mürted olarak ölme şartına bağlı olarak amelleri boşa çıkardığına delâlet eder. Halbuki âyet cehennemde ebedî kalmanın mürted olarak ötme şartına bağlı olduğuna delâlet eder. Bu takdire göre, sual düşer.

Cenâb-ı Allah'ın,"O gibilerin yaptığı (iyi) işler dünyada da ahirette de boşa gitmiştir" âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır: 112[112]

Birinci Mesele

Dilciler, kelimesinin asıl manasının, "devenin kendisine zarar veren bir şeyi yiyip, bundan dolayı karnı şişerek ölmesi" olduğunu söylemişlerdir.Nitekim hadiste, "Baharın bitirdikleri bitkiler arasmda, çok yeme ile hayvanı öldürecek veya ölüme yaklaştıracak şeyler vardtr"113[113] buyurulmuştur. Amellerin boşa gitmesi de, kelimesiyle ifâde edilmiştir. Çünkü bu, ifsâd edici şeyin kendisine arız olması sebebiyle bir şeyin bozulmasına benzer. 114[114]

İkinci Mesele

Amellerin boşa çıkarılmasından maksad, amelleri boşa çıkarmak değildir. Çünkü amel, ortaya çıkıp sonra kaybolan birşey gibidir. Yok olan şeyi, tekrar yok etmek imkânsızdır. Kelamcılar bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Amellerin boşa çıkarılması ve tekfirini kabul edenler, amellerin boşa çıkarılmasından maksadın şu olduğunu söylemişlerdir: Sonradan meydana gelen mürtedliğin cezası, ondan önce bulunan imânın mükâfaatını. Mu'tezile'den Ebû Hâşim ile sonraki alimlerin çoğuna göre, ya muvâzenet (bu ikisinin birbirine denk olması) şartıyla veyahut da, Ebû Ali'nin mezhebine göre, muvâzenet şartt olmaksızın silip-götürmesidir.

Bu manada bir habtı (boşa çıkarmayı) kabul etmeyenler ise, Allah'ın kitabındaki "ihbât"dan (amelleri boşa çıkarmadan) muradın şu şekilde olduğunu söylemişlerdir: Mürted, irtidâd ettiği zaman bu, amellerini boşa çıkaran bir iş olur. Çünkü irtidâd eden kimseye, boşa çıkan amellerinin yerine, mükâfaatı yeniden hakedeceği bir amel yapması mümkündür. Bu şahıs, yeni bir amel yapmadığı zaman boşa çıkan amellerinin yerine, istifâde edemeyeceği, aksine ondan dolayı zararların en büyüğüne dûçâr olacağı kötü ameller işlediğinde, "O kimse amelini ihbât etti (boşa çıkardı)" denilir, yani "Faydası olmayan aksine zararı bulunan bâtıl bir amel yaptı" demektir. Sonra bu görüşte olanlar sözlerine şu şekilde devam etmişlerdir: "İhbât" (amelleri boşa çıkarma) hususunda söylediğimiz bu şey, "ihbât" kelimesi için ya "hakiki" manadır veya mecazîdir. Eğer bu hakiki mana ise, bunu almak lazım. Eğer mecazî manası ise, yine bunu almak gerekir. Çünkü imanın sahih olması için muvâfâtın şart olduğu meselesinde kesin deliller zikrettik. Bu, sonradan meydana gelen fiilin eserinin,önceki fiilin eserini silip yok edeceğini söylemenin imkânsız olduğuna binâendir. 115[115]

Üçüncü Mesele

Amellerin dünyada boşa çıkarılması; irtidâd eden kimsenin ele geçirildiğinde öldürülmesi, yakalanıncaya kadar onunla savaşılıp mücadele edilmesi, mü'minlerden herhangi bir dostluk, yardım ve güzei bir övgüye lâyık görülmemesi mü'mine olan hanımının ondan bâin talak ile ayrılması ve müslüman akrabalarının mirasına konamamasıdır.

Ayetteki,"Onların (iyi) işleri dünyada boşa gitmiştir" hükmünün manasının şu şekilde olması

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/101-103.

113[113] Buhari, Cihâd, 37.

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/103.

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/104.

da mümkündür: "Onlarrn, mürted olmalarından sonra müslümanlara zarar vermeyi, müslümanların dinlerinden çıkmak suretiyle onlara tuzak kurmayı istemeleri gibi, bütün bu şeylerin hepsi bâtıl olmuştur. Çünkü Allah İslâm'a yardım eden mü'minler vasıtasıyla İslâm'ı güçlendirdiği için, onlar hiç birşey elde edemezler. "Bu açıklamaya göre onların "amelleri", irtidâd ettikten sonra yaptıkları işler manasına gelir. Onların amellerinin ahîrette boşa çıkması hususuna gelince, ihbâtı (amellerin boşa gitmesini) kabul edenlere göre,"Bu irtidâd, onların mürted olmadan önce yaptıkları ameller sebebiyle hakettikleri sevaba müstehak olmalarını iptal eder" manasınadır. İhbâtı kabul etmeyenlere göre ise bunun mânâsı şudur: "Onlar mürted olmalarından dolayı, ahirette hiçbir fayda ve mükâfaattan istifâde edemezler. Aksine irtidadlarından dolayı zararların en büyüğünü görürler."
Sonra Cenâb-ı Hak o büyük zararın nasıl olduğunu beyân ederek, "Onlar cehennem yaranıdırlar. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar" buyurmuştur. 116[116]

Allah Yolunda Hicret ve Cihad

"Şüphesiz iman edenler ve Allah yolunda hicret edip cihâd edenler (yok mu?) İşte onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah gafur ve rahimdir•"(Bakara. 218).Âyetle ilgili iki mesele vardır: 117[117]

Birinci Mesele

Bu ayetin, kendinden önceki âyetler ile iki yönden bağı vardır:
a) Abdullah b. Cahş (r.a), "Ya Resûlallah farzet ki
yaptığımız işe bir ceza gerekmiyor. Buna göre biz ondan herhangi bir ücret ve mükâfaat bekleyebilir miyiz?" dediği zaman bu ayet-i kerime nazil oldu. Çünkü Abdullah da, mü'min, muhacir ve bu seriyyesi sebebiyle bir mücâhid idi.
b) Allah Teâlâ, daha önce, "Sizin hoşunuza gitmediği halde, savaş size farz kılındı" âyetiyle cihâdı farz kılıp» cihâdı terketmenin ilâhî tehdide sebeb olacağını beyân buyurunca, bunun peşisıra cihadı yerine getiren kimselerden bahsederek, "Şüphesiz imân edenler, ve Allah yolunda hicret edip cihâd edenler..." buyurmuştur. Neredeyse Kur'an-ı Kerim'de hiçbir va'id yoktur ki peşinden bir vaad gelmemiş olsun. 118[118]

İkinci Mesele

Ayetteki, kelimesinin manası, "Onlar vatanlarını ve kabilelerini terkettiler" şeklindedir. Bu kelimenin kökü, "vuslat" in zıddı olan, masdarıdır. Kötü söze de, denilmesi de bu manadandır. Çünkü kötü söz ayrılmayı gerektirir. Öğlenin sıcağında işin bırakıldığı vakte, denilir. kelimesi, masdarından müfâ'ale vezninde bir masdardır. Bunun manasının, dostlarının ve yakınlarının müslümanlığa girmiş olması sebebiyle onu terketmiş olmaları olması da caizdir. O da bu sebebten dolayt onları terkedip ayrılmıştır. Böylece bu bir hicret, (muhaceret) olmuştur.
kelimesinin aslı, meşakkat anlamına gelen, masdarıdır. "Mücâhede"nin o kimsenin, Allah'ın dininin üstün gelmesi için gayretini, başkalarının gayretlerine katması manasına olması caizdir. Nitekim "müsâade" (yardımlaşma), daha fazla destek ve kuvvet meydana gelmesi için insanın dirseğini, başkalarının dirseğinin yanına getirmelerinden ibarettir. "Mücâhede" kelimesinden muradın, düşman savaşırken düşmana karşı savaşmak için bütün gayreti sarfetmek manası olması caizdir. Bu da, karşılıklı yapmayı ifâde eden "müfâ'ale" vezni ile ifâde edilir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki

---

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/104-105.
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/105.
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/105-106.

izah vardır:
a) Bundan murad, beklenen faydaları ummaktan ibaret olan "recâ' (ümid) dir. Allah Teâlâ burada, onların Allah'ın sevabını ummakta olduklarını kastetmiştir. Çünkü Abdullah b. Cahş, yaptığı işte kazançlı çıktığını ve sevap elde ettiğini kesin olarak bilemiyor, fakat bunu bekliyor ve umuyordu.
Buna göre eğer, "Niçin başka ayetlerde olduğu gibi gelmeyip, burada va'ad-i İlahî mutlak olarak "recâ" (ümid) kelimesiyle ifâde edilmiştir?" denilir ise, deriz ki:
Buna birkaç yönden cevap verilir:
1) Bizim anlayışımıza göre, iman ve amelden dolayı sevap almak, aklen vâcib değildir, bilâkis bu, va'ad hükmünden dolayıdır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak sevabı, ümit etmeye bağlı kılmıştır.
2) Farzedelim ki1 iman ve amelden dolayı sevap elde etmek, va'ad hükmünden dolayı aklen vâcib olsun.. Fakat bu, bundan sonra bir daha küfretmemeye bağlıdır ki, bu şart ise, kesin ve kat'î olmayıp, şüpheli bir durum arzetmektedir. Binaenaleyh ortaya çıkan netice ümit etmek olup, kat'î bir neticeye varmak değildir.
3) Burada zikredilen iman, hicret ve Allah yolunda cihâd etmektir. Bununla beraber öte yandan insanın, başka ameller de yapması lazımdır. Bu da, onu Allah'ın bu.üç ameli yapmaya muvaffak kılması gibi, aynı şekilde diğer amelleri ifa etmeye muvaffak kılmasını dilemesi ve ümit etmesidir. İşte bu sebeptedir ki onu Cenâb-ı Hak, ümit etmeye bağlı ve müteallik kılmıştır.
4) Âyet-i kerimeden murad, Allah'u Teâlâ'nın bu mağfiret hususunda kulu şüphe içinde bırakması olmayıp, aksine onları, Allah'ın hakları hususunda kendi nefislerini eksik ve noksan telâkki ederek, hicret ve cihad ile dünyayı terketmekle; Allah ibadetini layık-ı veçhile yapamadıklarını ve dine yardım hususunda üzerlerine düşen vazifeleri tam ifâ edemediklerini görüp, bundan dolayı da ümit ve korku içinde Allah'a yönelmekle vasfetmiş olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır;"Ve onlar verdiklerini RaöÎerine döneceklerinden kalbleri ürperti duyarak verirler..." (Mü'minun. 60).
b) "Recâ" dan murad, sevabın aslı hakkında kat'ilik ve kesinliktir. Zan ise sadece, onun kemmiyeti ve vakti hususunda sözkonusudur. Bu görüşün izahında da, birkaç yön bulunmaktadır ki, biz bu yönleri,"Onlar, Rablerine kavuşacaklarını kesin olarak bilirler" (Bakara, 46) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Allah gafur ve rahimdir" (Bakara. 218) buyurmuştur. Yani, onlar iman ve amel-i sâlih üzere öldükleri zaman, Cenâb-ı Allah onların ümitlerini, onlar lehine olmak üzere tahakkuk ettirecektir. Çünkü O, gafur ve rahimdir. Nitekim Abdullah İbn Cahş ve arkadaşlarının (r.a) bilmediği kusurlarını bağışlamış ve onlara merhamet etmiştir[119][119]

İçki Hakkında Hüküm

'Sana içki ve kumar hakkında soruyorlar. De ki:" Onlarda hem büyük günah hem insanlar için bazı faydalar vardır. Günahları ise, faydalarından daha büyüktür"(Bakara, 219).Bilki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sana içki ve kumar hakkında soruyorlar... ' buyruğunda onların neden suâl ettiklerinin bir beyânı mevcut değildir. Onların, bu şeylerin hakikat ve mahiyetinden ondan istifâde etmenin helâl olup olmadığından suâl etmeleri mümkün olduğu gibi, aynı şekilde onu içmenin helâl ve haramltğını sormuş olmaları da ihtimal dahilindedir. Ancak Cenâb-ı Hak, haram olduğunu zikrederek cevap vermiş olduğu için, cevabın tahsis edilmiş olması, bu suâlin onların helâl olup olmadığı hususunda vaki olduğuna delâlet etmiştir.Ayette bazı meseleler vardır: [120][120]

---

[119][119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/106-107.
[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/108.

Birinci Mesele

Âlimler, içki hakkında dört âyetin nazil olduğunu söylemişlerdir. Mekke'de,"Hurma ağaçlarının meyvesinden ve üzümlerden içki ve güzel birrızık edinirsiniz" (Nahl,67) âyeti nazil oldu. Müslümanlar o sırada içki içiyorlardı ve içki de onlara helâl idi. Sonra Hz. Ömer, Muâz ve bir grup sahabe, Hz. Peygamber'e, "Ya Resûlallah, bize içkinin hükmünü söyle.. Çünkü içki, bizim aklımızı gideriyor, malımızı, tüketiyor" dediler. Bunun üzerine, "De ki:"Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için bazı faydalar vardır" (Bakara, 219) âyeti nazil oldu. Bu âyet nazil olunca, bazı müslümanlar içki içmeye devam etti, bir kısmı ise içkiyi bıraktı. Sonra Abdurrahman İbn Avf, bir grup müslümanı yemeğe davet etti.. Yemek sırasında onlar içki içip sarhoş oldular. Bir kısmı namaza kalktı ve namazda, Kâfirûn sûresini, "De ki: "Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza taparım" şeklinde okudu.. Bu hâdise üzerine, "Ey iman edenler, sarhoş olduğunuz durumda namaza yaklaşmayın" (Nisa, 43)âyeti nazil oldu. Bu ayet nazil olunca, içki içenlerin saytsı azaldı. Sonra, içlerinde Sa'd İbn Ebî Vakkas'ın bulunduğu bir grup ensar, yemek yemek için biraraya geldiler.. İçki içip sarhoş olunca, karşılıklı olarak övünmeye ve şiirler okumaya başladılar. Bu sırada Sa'd İbn Ebî Vakkas, içinde, ensarın hicvedildiği bir şiir okudu. Bunun üzerine ensârdan birisi devenin çene kemiğiyle ona vurdu ve başında büyük bir yara açtı.. Bunun üzerine Sa'd da onu Hz. Peygamber'e şikâyet etti. Hâdiseden dolayı Hz. Ömer, "Allah'ım, bize içki hakkında, sıkıntımızı giderecek bir açıklama gönder" dedi. Bunun üzerine,"İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları, ancak şeytanın ameli olan birer pisliktirler. Bundan kaçınınız ki, felaha eresiniz. Şeytan, içkide ve kumarda ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah 't anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık, vazgeçersiniz değil mi?" (Maide, 90-91) âyeti nazil oldu. Bu ayet inince Hz. Ömer, "Vazgeçtik ya Rabbi!" demiştir. Kaffâl (r.h.) şöyle demiştir: "İçkinin böyle bir tertip üzere haram kılınmasının hikmeti şudur: Allah'u Teâlâ, insanların içkiye alışmış olduklarını ve bundan istifâdelerinin de çok olduğunu; binaenaleyh, içkiyi onlara bir seferde haram ederse, bunun onlara zor geleceğini biliyordu.. İşte bundan dolayı, içkinin haram kılınmasında Cenâb-ı Hak bu tedriciliği ve yumuşaklığı gözetmiştir."
Bazı âlimler, Allah'u Teâlâ'nın jçki ve kumarı bu ayetle haram kıldığını, "Sarhoş olduğunuz durumda namaza yaklaşmayınız" (Nisa, 43) ayetinin ise daha sonra nazil olduğunu söylemişlerdir. Bu sonraki âyet (Nisa, 43) içki içmenin namaz vaktinde haram olmasını iktizâ eder. Çünkü içki içen kimsenin, sarhoş olmaksızın namaz kılması mümkün değildir. Binaenaleyh sarhoşken namaz kılmaktan men etmek, zımnen içki içmekten men etmektir. Daha sonra ise, içkinin haramhğını ifâde etme hususunda en katî hükmü ihtiva eden Maide 90 ayeti nazil olmuştur. Rebi' İbn Enes-den, bu ayetin, içkinin haram kılınmasından sonra nazil olduğu rivayet edilmiştir121[121].

Bu Ayetin, Sarhoş Edici İçkinin Haramlığına Delil Olup Olmadığı

Bil ki bizce, bu ayet içkinin haramlığına delâlet etmektedir. Biz, bu noktada "hamr" in ne olduğunubeyân etmek, sonra da bu ayette bahsedilen içki içmenin haramlığını açıklamak zorundayız.Birinci makam, "hamr" in ne olduğunun izahı hususundadır. Şafiî (r.h). sarhoşluk veren her içkinin "hamr" olduğunu söylemiştir. Ebu Hanife ise, "Hamr, köpük atmış kuvvetli (iyice fermante) olmuş üzüm suyundan İbarettir" demiştir.İmâm-i Şafiî'nin görüşüne birkaç yönden delil vardır: 122[122]

A) Haramlığma Dair Hadis-i Şerifler

1) Ebu Davud'un Sünen'inde de rivayet ettiği şu hadis. Sabi, İbn Ömer (r.a)'den, Hz. Ömer

---

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/108-109.
122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/110.

(r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: İçkinin haramlığmı bildiren ayet nazil olduğu zaman, içki şu beş şeyden yapılıyordu: Üzüm, hurma, buğday, arpa ve mısır... Hamr, aklı götüren şeydir. Bu rivayet ile üç bakımdan istidlal edilir:

a) Hz. Ömer, içkinin haram olduğunu bildirdiği gün, üzümden ve hurmadan yapıldığı gibi, arpadan ve buğdaydan da yapıldığını haber vermiştir. Bu, onların bu içkilerin hepsine "hamr" adını verdiklerine delâlet eder.

b) O, "İçkinin haramlığını bildiren âyet nazil olduğu zaman, içki bu şeylerden yapılıyordu" demiştir. Bu, içkinin haram kılınmasının, bu beş şeyin haram kılınmış olmasını içine almış olduğunu açıklama gibidir.

c) Hz. Ömer (r.a) bunlara, aklı alan hertürlü içkiyi İlâve etmiştir. Şüphesiz Hz. Ömer, gerek lügat gerekse rivayeti itibarı ile, kelimesinin aklı gideren ve bozan herşeye isim olarak verildiğini biliyordu.

2) Ebu Davud, Nu'man b. Beşir (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:"Üzümden içki otur, hurmadan, baldan, buğdaydan ve arpadan içki olur. Bu hadis ile iki bakımdan istidlal edilir:

a) Bu, sayılan şeylerin "hamr" isminin manasına dahil olduğunu, binaenaleyh "hamr" (içki) nin haramlığını gösteren ayetin hükmüne girdiklerini açıkça gösterir.

b) Şâri'in maksadı, kelimeleri öğretmek değildir. Binaenaleyh Hz. Peygamberin bundan muradının "hamr" (içki) hakkında sabit olan hükmün bu sayılanlar hakkında da sabit olduğunu veya "hamr"a (içkiye) has olan meşhur hükmün, onun içilmesinin haramlığı olduğunu beyan etmek olması gerekir. Bundan dolayı, bu hükmün, bu içkilerde de bulunması gerekir. Hattabî (r.h), "Hamr isminin bu beş şeye tahsis edilmesi, içkinin sadece bu beş şeyden yapılması sebebiyle değildir. Bu zamanda bu beş çeşit içki meşhur ve malum olduğu için, özellikle bunlar zikredilmiştir. Binaenaleyh bunlar gibi olan mısır, arpa veya meyve sularının hükmü de bu beş şeyin hükmü gibidir. Nitekim riba (faiz) ile ilgili haberde bilhassa altı maddenin zikredilmiş olması, riba hükmümün bunların dışındaki maddelerde de cereyan etmesine manî olmuyordu.

3) Yine Ebu Davud'un Nafi'den, O'nun da İbn Ömer (r.a)' den rivayet ettiğine göre. İbn Ömer (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini söylemiştir: "Her sarhoşluk veren şey hamr (içki) dir ve sarhoştuk veren herşey haramdır."

Hattabi şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.)"Her sarhoşluk veren şey içkidir" sözü iki şeye delâlet etmektedir:

a) "Hamr" içildiği zaman sarhoşluk veren bütün içeceklere verilen bir isimdir. Bundan murad şudur: Ayet-i kerime, "hamr" in haram kılındığına delâlet edince ve muhataplarca "hamr"dan ne kastedildiği bilinmeyince, Şârî Hz. Peygamber tarafından, "Allah Teâlâ'nm, bu lâfızdan muradı şudur"denilmesi yerinde olur. Bu ise, ya o kelimenin Arapçadaki manasını açıklamak suretiyle olur, veyahut da "salat", "savm" ve benzeri diğer ibadetlere verilen isimlerde olduğu gibi o kelimeye yeni bir mana kazandırmak suretiyle olur.

b) Hadisin manasının, "O, haramlık hususunda "hamr" gibidir" şeklinde olmasıdır. Çünkü "her sarhoşluk veren şey hamrdır" sözünün hakiki manası, o şeyin aslında bir "hamr" (içki) olduğunu gösterir. Şayet bunun imkânsız olduğuna dair bir delil bulunursa, o takdirde bunu mecaz yolu ile sadece o şeyin hususiyeti olan hükümdeki bir benzerliğe hamletmek gerekir.

4) Ebu Davud, Hz. Aişe (r.anha)'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygayber (s.a.s)'e köpürmüş bal şırası sorulunca o şöyle dedi:"Her sarhoşluk veren içecek haramdır."

Hattabi şöyle demiştir: "Köpürmüş bat şırası, baldan yapılan bir içkidir. Hz. Peygamber'in bu hadisinde, nebizleri helâl sayan kimselerin zikrettiği bütün izahların geçersiz olduğunu ve "sarhoş eden şeylerin azı mubahtır" diyenlerin görüşlerinin tâsid olduğunu ortaya koyan bir sarahat vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e sadece bir çeşit nebiz hakkında soru sorulmuş, o da cevaben bütün nebizlerin haram olduğunu söyleyerek cevap vermiştir ki bu hükme nebizin azı da dahil olur, çoğu da.. Şayet bu hadiste nebizin nevileri ve miktarı hususunda bir tafsilât bulunmuş olsaydı, bu zikredilir, gözardı edilmezdi.

5) Ebû Davud'un Cabir İbn Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Çoğu sarhoşluk veren şeyin, azı da haramdır. "

6) Yine, Kasım'dan,on un da Hz. Aişe'den rivayet ettiğine göre Hz. Aişe şöyle demiştir: "Allah'ın Resulünü şöyle derken işittim:"Sarhoşluk veren her şey haramdır; bir ferak sarhoşluk veren şeyin avuç dolusu miktarı bite haramdır." Hattabî şöyle demiştir: "Ferak" onaltı rıtl'lık bir tartı birimidir.. Öyleyse bu hadiste, haramtığın içkinin cüzlerinin tamamını içine aldığına dair çok sarih bir açıklama bulunmaktadır.

7) Ebu Davud'un Şehr İbn Hûşeb'den, onun da Ümmü Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ümmü Seleme şöyle demiştir:"Hz. Peygamber (s.a.s),sarhoşluk veren her şey ile, gevşemeye sebep olan (müfettir) herşeyden ümmetini nehyetmiştir." Hattabî şöyle demiştir: "Müfettir, uzuvlarda gevşeme ve uyuşukluğa sebeb olan şeydir." Şüphesiz bu, bütün içecek nevilerine şamil olmaktadır. İşte zikrettiğimiz bütün bu hadisler, sarhoşluk veren her şeyin hamr, binaenaleyh haram olduğuna delâlet etmektedir. 123[123]

B) "Hamr" in Sarhoşluk Veren Şey Mânasına Geldiği Hakkında Lügat Bilgisi

Her sarhoşluk veren şeyin "hamr" (içki) olduğuna dâir kelime iştikakı ile ilgili deliller: Dilciler şöyle demişlerdir: Bu, kelimesinin esas manası "örtmek"tir. Kadının başını örttüğü için, baş örtüsüne, denilmiştir. Ağaç, çukur ve tepe gibi insanın arkasına gizlendiği şeylere de, denilir. "Kabın ağzını örttüm" manasına, denilir. Şahidliğini gizleyen kimseye, denilir. Ibnü'l-Enbâri ise şöyle demiştir: "Aklı bulandırdığı yani karıştırdığı için içkiye, denilmiştir. Nitekim "hastalık aklını karıştırdı" anlamında, denilir. (Şair) Küseyir'e ait şu şiir okunur: "Aklı bulandıran bir dert olmaksızın afiyetle (yeyiniz)." "Hastalık ciğerini örttü" denilir." İbnü'l-Enbâri'nin zikrettiği bu misal ilk mana ite ilgilidir. Çünkü birşey birşey ile Karıştığı zaman, o adetâ onu örtmüş gibi olur. İşte iştikak ile ilgili bu açıklamalar "hamr" in, aklı örten birşey olduğuna ve aynı şekilde aklı sarhoş edip perdelediği için "müskir" olarak isimlendirildiğine delâlet eder. İçki, bir-şeyi örtmek manasına kullanılan, (onu örttü) fiilinin masdarıyta, mübalağa ifâda etmek için isimlendirilmiştir.

Sözün özü şudur: "Hamr", sarhoşluktur. Çünkü sarhoşluk aklı örter ve onun nurunun (gücünün) diğer organlara ulaşmasına mani olur. İşte bu iştikak ile ilgili izahlar, "hamr" kelimesinin sarhoşluk veren herşeye delâlet ettiğini gösteren en kuvvetli delillerdendir. Bu delile bir de sayısız hadis-i şerif katılınca ya durum nasıl olur? "Bu, kelimenin manasını kıyas yoluyla ortaya koymaktır. Bu ise caiz değildir" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bu, bir kelimenin mânâsını kıyâs ile ortaya koymak değildir. Aksine bu, iştikak ile ilgili açıklamalar vasıtasıyla kelimenin taşıdığı mânâyı belirlemektir. Nitekim Ebu Hanife'nin talebeleri (r.h) "Nikâh" kelimesinin asıl manası, "basmak ve cima yapmak"tır derler ve bu manayı, kelimenin iştikakı ile ilgili açıklamalarından çıkarırlar. Yine "Savm" kelimesinin esas manasının "el çekmek ve geri durmak" olduğunu söylerler ve bu kelimenin ıstılahı manasını da iştikak ile ilgili açıklamalardan çıkarırlar.

C) Her sarhoşluk veren şeyin "hamr" (içki) olduğuna delâtet eden delillerden biri de şudur: Ümmet-i Muhammed "hamr" hakkında üç ayet geldiğinde, bunlardan ikisinde "hamr" kelimesinin zikredilmiş olduğunda icmâ etmişlerdir. Ayetlerden birincisi bu ayettir (Bakara, 219) İkincisi, Mâide süresindeki ayettir (Maide, 90) Üçüncü ayet ise, kendisinde, sarhoşlar kelimesi gelen Nisa süresindeki, (Nisa, 43) ayetidir. İşte bu, "hamr" dan muradın sarhoşluk veren herşey olduğuna delâlet etmektedir.

D) "Hamr"lın (içkinin) haram kılınmasının sebebi şudur: Hz. Ömer ve Mu'az (r.ah): "Ya Resûlallah, hamr aklı gidermekte, malı yok etmektedir. Bize bu hususta bir hüküm ver" demişlerdir. Onlar bu sözlerinde, "hamr" aklı gidermesi sebebiyle Allah'tan ve Resulünden bir fetva istemişlerdir. Binaenaleyh bu mânâda "hamr" (içkiye) müsavi olan herşeyin ya "hamr" sayılması veyahut da bu hükümde "hamr" gibi sayılması gerekir.

E) Allah Teâlâ, "hamr" in (içkinin) haram kılınmasının sebebini şu sözüyle açıklamıştır:"Şeytan

---

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/110-112.

içkide ve kumarda ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'/ anmaktan ve namazdan alıkoymak ister.." (Maide,91). Şüphe yok ki şeytanın bu fiilleri, sarhoşluk ile irtibatlandırılmıştır. Aradaki bu irtibat kesin ve ka-tîdir. Buna göre bu ayet-i kerime, "hamr"ın (içkinin) haram kılınmasının, onun sarhoş edici oluşuyla ilgili olduğu hususunda bir nassdır.Sarhoşluk veren herşeyin "hamr" (içki) olduğunu söylemenin gerektiği hususuna gelince; şayet böyle değil ise bile bu hükmün sarhoşluk veren her-şeyde bulunması gerekir. İnsaflı olan ve inadı terkeden herkes, bu açıklamaların, bu görüşün isbatı hususunda son derece açık deliller olduğunu anlar.Ebu Hanife (r.h)'nin delili de birkaç yöndendir.

1) Cenâb-ı Hakk'ın "Hurma ağaçlarının meyvesinden ve üzümlerden içecek şey ve güzel bir rızık edinirsiniz" (Nahl, 67) ayetidir. Hak Teâlâ, içecek şeyler ve güzel nzıklar edinmemize fırsat vererek bize lütufta bulunmuştur. Biz onlardan içecek şeyler ve güzel nzıklar elde ediyoruz. Binaenaleyh onların mubah olması gerekir. Çünkü lütf-u İlâhi ancak mubah şeylerde olur.

2) İbn Abbas (r.a)'ın rivayet ettiği şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s), veda Haccı yılında "Sikâye" ye gelir ve oraya yaslanarak, "Bana içecek birşey veriniz" der. Bunun üzerine Abbas (r.a), "Sana evlerimizde yaptığımız şıralardan vereyim mi?" der. Hz. Peygamber (s.a.s) "Herkese verdiğinizden verin" buyurur. Abbas (r.a) O'na bir bardak şıra getirir. Hz. Peygamber (s.a.s) onu koklar, kaşlarını çatar ve onu geri verir. Abbas (r.a) da, "Ya Resûlallah, sen Mekkelflerin İçeceklerini bozuk saydın" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Bardağı bana geri verin" der ve bardak geri getirilince, biraz zemzem suyu ister. Bu zemzem bardağa katılır ve Peygamberimiz bunu içip şöyle buyurur: "Bu içecek şeyler size ağır gelince, onun sertliğini su ile kırmız"124[124] Bu hadis ile şöyle istidlal edilir: Peygamber Efendimiz kaşlarını, ancak getirilen o meşrubatın sertliğinden ötürü çatmıştır. Meşrubatı su ile karıştırmak,hadisin de delâlet ettiği gibi sertliğini kırmak içindir. Nasıl devenin sarhoşluğu ve azgınlığı manasında, ifâdesi kullanılıyor ise, de, içecek şeyin sertliği ve şiddeti manasındadır.

3) Sahabeden gelen haberlere tutunmak da üçüncü delildir.

Ebu Hanife'nin birinci deliline şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'nın, "Onlardan içecek şey ve güzel bir nzık edinirsiniz" (Nahl, 67) ayetindeki, kelimeleri, müsbet cümlede gelmiş olan nekire kelimelerdir. Binaenaleyh siz niçin, bu içecek şeyin ve güzel rızkın "o şıra" olduğunu söylediniz? Hem sonra müfessirler bu ayetin, "hamr" ın (içkinin) haramtığına delâlet eden diğer üç ayetten önce nazil olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. O halde o üç ayet, bu ayeti ya neshetmişler yahut da tahsis etmişlerdir.

Ebu Hanife'nin delili olan hadîse gelince, belki de bu hadiste bahsedilen şıra, acılığı gitsin diye içine hurma atılmış olan, böylece de tadı biraz ekşiye kaymış olan bir su idi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in tabiatı son derece lâtif idi. Bundan dolayı O'nun bu yüce tabiatı bu tada tahammül edemedi ve yüzünü ekşitti. O bardağa zemzem katmasının gayesi ise ekşiliğin ve kötü kokunun giderilmesi içindir. Hulâsa, her akıllı kimse bilir ki, bu kadarlık zayıf bir istidlale tutunarak bizim zikrettiğimiz delillerden yüz çevirmek doğru değildir.

Sahabeden gelen haberlere gelince, bunlar da birbiriyle çelişik ve mütenâkızdırlar. Bundan ötürü onları tamamen bir tarafa bırakıp, Allah'ın kitabının ve Resulünün sünnetinin zahirine başvurmak gerekir. İşte "hamr"in hakikatine dâir söylenecek söz bundan ibarettir.

İkinci makam: Bu ayetin içkinin haram olduğuna delâlet ettiğinin açıklanması hakkındadır. Bunun izahı birkaç yöndendir:

a) Ayet, "hamr"ın (içkinin) günah ihtiva ettiğine delâlet etmektedir. Kendisinde günah olan birşeyi yapmak ise,

Ve ki:"Rabbim ancak hayasızlıkları, onların gizlisini ve açığını, hertürlü günahı ve azgınlığı haram kılmıştır" (Apraf, 33) âyetinin delâlet ettiği gibi, haramdır. Böylece bu iki âyetin neticesi, içkinin haram olduğuna bir delil olmuş olur.

b) "İsm" (günah) kelimesiyle bazan ceza, bazan da kendisi sebebiyle cezaya müstehak olunan günahlar kastedilir. Hangi manası kastedilirse kastedilsin, kelimesiyle ancak haram

---

124[124] Nesai, Eşribe, 48 (8/324).

kılınmış olan şeyin vasfedilmesi doğru olur.
c) Allah Teâlâ, "Bunların günahları ise, faydalarından daha büyüktür" buyurmuş, böylece "ism'in (günahın), cezaya üstün olduğunu ortaya koymuştur. Bu ise o şeyin haramlığını gerektirir. Buna göre eğer, "Ayet-i kerime, içki içmenin tamamen günah olduğuna değil, onda bir günahın bulunduğuna delâlet etmektedir. Farzedelim ki bu günah haram olsun. O halde siz, niçin, "Kendisinde bu günah bulunduğu için içkiyi içmenin haram olması gerekir" dediniz?" denilirse biz de deriz ki: Çünkü bu âyetin inmesine sebep olan sual mutlak olarak "hamr", içki hakkında sorulmuştur. Allah Teâlâ, onda bir günah bulunduğunu beyan edince, bundan bu günahın bütün durumlarda söz konusu olduğu murad edilmiş olur. Böylece içki içmek, haram olmayı gerektiren bu günahı işlemiş olmayı ifâde eder. Haram kılınmış şeyi işlemek ise haramdır. Bu sebeple içkiyi içmenin haram kılınmış olması gerekir. 125[125]

Bu Ayetin İçkinin Haramlığına Delil Olmadığını Söyleyenler

Bazı alimler içkinin haramlığına bu ayetin delâlet etmediğini söylemişler ve buna birkaç yönden delil getirmişlerdir:
a) Allah Teâlâ, içkide insanlar için bazı faydaların bulunduğunu söylemiştir. Haram olan şeyde ise hiçbir fayda olmaz.
b) Şayet içkinin haramlığına bu ayet delâlet etmiş olsaydı, mü'minler bu ayet-i kerime ile yetinirler, böylece de Mâide Süresindeki {Mâide, 90) ayeti ile Nisa Süresindeki (Nisa, 43) âyetinin inmesine gerek kalmazdı.
c) Allah Teâlâ, içki ve kumarda büyük bir günahın bulunduğunu haber vermiştir. Bu ifâdenin muktezası, bu büyük günahın o iki şey beraber bulunduğu sürece söz konusu olduğudur. Şayet bu büyük günah içkinin haramlığı için bir sebep olmuş olsaydı, içkinin diğer şeriatlarda da haram olduğunu söylemek gerekirdi.
Bu kimselerin birinci deliline şöyle cevap verilir: "Onda, dünyevî geçici bir faydanın bulunması, haram kılınmasına mani değildir.Durum böyle olunca, kumar ve içkide herhangi bir faydanın bulunmuş olması, onların haram kılınmalarına mâni değildir. Çünkü "hâs" olan bir hükmün doğruluğu, âmm olan bir hükmün de doğruluğunu gerektirir."
Bunların ikinci delillerine ise şöyle cevap verilir: "Biz, İbn Abbas (r.a)'dan bu âyetin içkinin haram kılınması hususunda nazil olduğunu rivayet etmiştik, Senin söylediğin, bu âyetin içkinin haramlığına delâlet etmediği görüşü ise, sahabeden rivayet edilmemiştir. Şayet senin dediğin gibi olsaydı, sahabe-i kiramın içkinin haramlığı hususunda bu âyetten daha kuvvetli bir âyetin indirilmesini istemeleri caiz olurdu. Nitekim, Hz. İbrahim (a.s), kalb huzuru ve itminanını artırmak için, Allah Teâlâ'dan, ölüleri diriltişini görmeyi istemişti."
Bu görüşte olanların üçünü deliline de şöyle cevap verilir: "Allah Teâlâ'-nın, "Onlarda büyük bir günah vardır" buyruğu, geçmişten değil şimdiki halden haber vermektedir. Bize göre Allah Teâlâ, içki içmenin onlar için o zamanda kötü bir şey olduğunu, daha önceki ümmetler için ise kötü bir şey olmadığını biliyordu." İşte bu konuda söylenecek sözün tamamı bundan ibarettir. 126[126]

Kumar (Meysir)n Haramhğı

Üçüncü mesele kumarın ne olduğu konusundadır. Diyoruz ki, kelimesi kumar manasında ve, kelimeleri gibi, fiilinden masdardır. Bir kimse birisiyle kumar oynadığı zaman, der. Alimler, "meysir" kelimesinin iştikakı (türetilişi) hususunda birkaç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:
1) Mukâtil, bu kelimenin, (kolaylık) kökünden olduğunu söylemiştir. Çünkü kumar,bir insanın elindeki malını yorulmadan ve çaba sarfetmeden, kolayca ve meşakkatsizce almaktır. Araplar, yani, şu kesimlik hayvanların parasında bize kolaylık gösterin" derler. Yahut da bu kelime,

---

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/112-116.
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/116-117.

(zenginlik) kelimesinden türetilmiştir. Çünkü o, kişinin para kazanmasına da sebep olabilir.
İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cahiliye devrinde kumar oynayanlar,âilesini ve malını rehin verirdi."
2) İbn Kuteybe şöyle demiştir: bölüşmek ve taksim etmek manasınadır. "Birşeyi bölüştüler" mânâsında, denilir. Buna göre kesilen hayvanın kendisine, denilir. Çünkü o parçalanır ve taksim edilir. Binaenaleyh o,sanki taksimatın üzerinde yapılmış olduğu bir yer gibidir. Kasaba da, kesilen hayvanın etini parçalayıp böldüğü için, denilir. Fal okları çeken ve kurban parçalarının sahiplerini bu şekilde belirleyen kimselere de, denilir. Çünkü bu kimseler bu yolla, kesilmiş hayvanın etini bölüşmektedirler.
3) Vahidî, bu kelimenin Arapların, "vacib oldu", "bu şey bana gerekti" anlamına gelen, tabirinden alınmıştır. Buna göre çekilen fal okları sebebiyle gereken ve hak edilen şeye de, denilir. İşte "meysir" kelimesinin iştikakına dâir söylenecek söz bundan ibarettir."
Câhiliyye çağındaki kumar'ın nasıl olduğuna gelince, Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Arapların on tane fal oku bulunuyordu. Bunların isimleri ezlâm, aklâm, fezz, tev'em, rakîb, halisu ve hıls, nâfis, müsbil, mu'allâ, menîh, sefih ve vağd... Menîh, sefîh ve vağd okları hariç, (çünkü bunlar boş idi), bu oklardan herbiri, kesilen ve on parçaya, yahut da yirmisekiz parçaya bölünmüş olan hayvanın, belli bir parçasına işaret etmekteydi. Şairin biri bu mânada şu şiiri söylemiştir" Dünyada benim, kendilerinde hiçbir kâr olmayan oklarım var.punlann ismi vağd, sefih ve menîh'tfr."
Bu fal oklarından fezz için bir pay; tev'en için iki pay, rakîb için üç pay, halisu için dört pay, nâfis için beş pay, müsbil için altı pay, muâllâ için yedi pay verilirdi. Bu okların hepsi "rebâte" denilen bir torbaya konur; sonra torba âdil bir kimsenin eline verilirdi. Daha sonra o kimse torbayı sallayıp, elini içine sokar; ondan isim isim herkesin adına bir ok çekerdi. Hisse sahiplerinden adına ok çıkan kimse, bu ok üzerinde yazılı olan payını alırdı. Adına, üzerinde "boş" yazılı ok çıkan kimse de, hiçbir şey alamazdı... Kesilen bu hayvanın bütün parasını da bu kimse öderdi... Kendisine pay çıkan kimseler ise bu paylarını fakirlere dağıtırlar, ondan hiç yemezler ve bu yaptıklarıyla övünür, bu piyangolarına katılmayan kimseleri ayıplar, onlara "el-berem" adını verirlerdi. 127[127]

Dördüncü Mesele

Âlimler, meysir'in, bu belli kumarın mı, yoksa bütün kumar çeşitlerinin mi adı olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hz. Peygamber'in,"Şu iki zar (oyunun)dan sakının. Çünkü bunlar, acemlerin kumarıdır"128[128] buyurduğu rivayet edilmiştir.
İbn Sîrîn, Mücâhid ve Atâ'dan, kendisinde (kaybetme) riski olan her şeyin, hatta çocukların cevizle oynadıkları oyunların kumar olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir.
Satranç hususunda, Hz. Ali (r.a)'nin, "Tavla ve satranç kumardır"; İmâm-ı Şafiî (r.a.)'nin "Satrançta rehin bırakma; kötü söz söyleme ve namazı unutturma gibi şeyler olmazsa, (bu) haram otmaz. Kumar hükmünün dışına çıkar. Çünkü kumar, mal alıp vermeyi icâb ettirir; bu şekildeki satranç ise böyle değildir. Bu sebeple de kumar ve meysir sayılmaz" dediği rivayet edilmiştir. Allah en iyi bilendir.
Deve ve at yarıştırmak ise, ittifakla kumar değildir129[129].Bunların izahı, fıkıh kitaplarındaki yarışma ve atış bölümlerinde yapılmıştır. 130[130]

Beşinci Mesele

Âyette geçen "büyük günah" ile ilgili birkaç husus bulunmaktadır:

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/117-118.
128[128] Müsned. 1/446.
129[129] Fakat bunlar üzerine para yatırmak,bahis oynamak, kumardır (Ç).
130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/118.

1) Akıl, insanın en üstün sıfatıdır. İçki ise, aklın düşmanıdır. En şerefli şeye düşman olan, en değersiz ve en adi olan şeydir. Binaenaleyh, içki içmenin en kötü ve en değersiz bir iş olmast gerekir. Bunun izahı şöyledir: Akla, bir nevi devenin yularının yerini tuttuğu için, akıl denilmiştir. İnsanın tabiatı, onu kötü bir iş yapmaya davet ettiği zaman, aklı, insanı o şeye yönelmekten alıkor (adeta ona bir bağ ve gem olur). İnsan içki içtiği zaman, kötü fiillere davet eden tabiatı, kendisine mani olan akıldan kurtulmuş olur. İçkinin, insanı böylece kötü fiile yaklaştıracağı malûmdur.

İbnu Ebi'd-Dünya karşılaştığı şu hâdiseyi anlatmıştır: "O eline işeyen ve elini abdest alır gibi yüzüne süren bir sarhoşa rastlamıştı. O sarhoş, "İslâm'ı bir nûr, suyu da temiz ve temizleyici kılan Allah'a hamdolsun diyordu!..."

Abbâs İbn Mirdâs'dan rivayet edildiğine göre, cahiliyye döneminde, ona, "Niçin içki içmiyorsun; çünkü içki cesaretini artırır" demişlerdi de, o şu cevâbı vermişti: "Ben, cehlimi elimle alıp karnıma doldurmam; bir kavmin efendisi olarak sabahlayıp, onların sefih ve alçağı olarak akşamlamayı istemem."

2) Cenâb-ı Allah, şeytanın, içki sebebiyle insanlar arasına düşmanlık ve kin soktuğunu; Allah'ı zikir ve namazdan alıkoyduğunu beyan etmiştir.

3) Bu günahın hususiyetlerinden birisi de şudur: İnsan içkiyle daha fazla meşgul olup, ona kendini iyice verdiğinde, ona olan arzusu artar ve nefsinin ona olan iştiyakı kuvvetlenir. Diğer günahlarsa böyle değildir. Meselâ insan bir defa zina ettiği zaman, onun bu işe karşı arzusu gevşer. İnsan, zinayı daha fazla yaptığında bu gevşekliği fazlalaşır, isteksizliği de, İçkinin aksine, iyice artar. Çünkü insan içkiye daha fazla yöneldikçe, ona olan arzusu artar, rağbeti de çoğalır. İnsan aralıksız olarak içkiye devam ederse, ahiret ve kıyameti anmaktan yüz çevirerek, bedenî lezzetlere dalmış olur ve böylece Atlah'ı unutmuş ve Allah'ın kendisini kendisine unutturmuş olduğu kimselerden olur. Kısaca içki, aklı yok eder. Akıt yok olduğu zaman, bütün çirkinlikler ortaya çıkar. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "İçkiyi kötülüklerin anasıdır"[131][131] buyurmuştur.

Kumara gelince, ondaki günah insanlar arasında düşmanlığa sebeb olur. Ve yine, insanlar arasında sövmeye, münakaşaya, bâtıl bir şekilde mal elde etmeye sebebiyet verdiği için, düşmanlıklar meydana getirir. Çünkü kumar oynayanın malı başkası tarafından karşılıksız olarak alındığı zaman, bu o kimseyi çok kızdırır. Yine kumarjnsanı Allah'ı zikretmekten ve namaz kılmaktan alıkor.

Allah'u Teâlâ'nın, 'İnsanlar için bazı faydalar" sözünde zikretmiş olduğu faydalardan, içkiyle ilgili faydalar şunlardır: İnsanlar, muhtelif bölgelerden içkiler getirerek, ondan büyük kârlar temin ederler. İçkinin müşterisi, içkinin fiyatı üzerinde pazarlık yapmayınca, Araplar bu işi fazilet ve üstünlük sayıyorlardı. Bundan dolayı bu da, içki satanların kârlarının çoğalmasına sebep oluyordu. Zayıf kimseyi kuvvetlendirmesi, yemeği hazmettirmesi, cimâya yardımcı olması, mahzun olanı teselli etmesi, korkak olana cesaret vermesi, cimriyi cömert yapması, yüzün rengine canlılık vermesi, canlılığı artırması, gayret ve üstün gelmek duygusunu arttırması, içkinin zahirî faydalarındandır.

Kumarın faydaları da şunlardır: (Yukarda anlatılmış olan kumarda olduğu gibi), kumar oynayan kimse, üzerinde kumar oynayıp, fal çektiği hayvanın etinden yemeyerek onu muhtaçlara dağıttığı için, bunda fakirler için bir genişlik ve fayda vardır. Vahidî'nin zikrettiğine göre, cahiliyye Araplarından birisi, bazan bir mecliste yüz deve üzerine bu şekilde kumar oynar, böylece o, hiçbir yorgunluk ve sıkıntı çekmeden büyük bir mal sahibi olur; sonra bu malt muhtaçlara dağıtarak, bundan şan ve şöhret kazanırdı. [132][132]

Altıncı Mesele

Hamza ve Kisaî, kelimesini, sâ harfiyle; di- ğer kıraat imamları da sâ harfiyle şeklinde okumuşlardır. Hamza ve Kisaî'nin hücceti şudur:Cenâb-ı Allah, "Şeytan içki ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak., ister" (Maide, 91) buyurarak, içki ve kumardaki günahların birçok çeşidini saymıştır. Böylece de bunlardaki günahları tâdâd ederek, tek tek belirtmiştir.Ve yine Hz. Peygamber (s.a.s), içki sebebiyle, on grup insanı[133] lânetle-miştir. Bu, içki ve kumardaki günahın çok olduğunu gösterir. Çünkü Cenâb-ı Allah, "Bunlarda çok günah ve insanlar için bazı faydalar vardır" buyurduğu için, bu ayette günah faydanın zıddıdır. Faydalar çok sayıda olduğuna göre, günah da böyledir. Buna göre âyetin takdiri, sanki şöyle olur: "Onda birçok zararlar ve birçok faydalar vardır."

---

[131][131] Nesai. Eşribe. 44 (8/315). {Benzeri bir metin ile).

[132][132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/118-120.

Diğer kıraat imamlarının hücceti ise şudur: Bir günahın ne kadar büyük olduğunu iyice göstermek, ancak onun büyük, " olmasıyla oiur, çok olmasıyla, değil. Buna, şu ayetter de delâlet eder: "Günahın büyükleri" (Necm,32); "Nehyolunduğunuz günahların büyükleri..." (Nisa, 31) ve, "Muhakkak ki o, büyük bir günahtır" (Nisa, 2).

Ve yine kıraat âlimleri, âyetindeki, (Bakara, 219)kelimesini, ittifakla bâ harfiyle okumuşlardır. Bu da, bizim söylediğimizi tercih ettirir. [134]

İnfak Hakkında Hüküm

"Sana, hangi şeyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: "İhtiyacınızdan artanı." İşte böylece Allah, size ayetlerini iyice açıklar. Siz de böylece dünya ve âhiret hususunda iyice düşünürsünüz..."(Bakara, 219-220).

Bil ki, bu soru daha önce de geçmişti ve bu soruya, kimlere verileceği hususu zikredilerek cevap verilmişti. Aynı soru burada da tekrar edilmiş, bu sefer de aynı soruya miktar zikredilerek cevap verilmiştir.

Kaffâl şöyle demektedir: "Bazan bir kimse, bir başkasının kanaat ve huyunu kastederek, başkasına, Şu, falanca nedir?" diye sorar. Bunun üzerine o kimse, "O, görüş ve kanaatleri, huyu şöyle şöyle olan bir kimsedir" diye cevap verir. Bunu anladığın zaman biz deriz ki, insanlar, Allah ve Resulünün, infakta bulunmaya teşvik ettiklerini ve tnfakta bulunmanın büyüklüğüne işaret ettiklerini görünce, mükellef tutuldukları miktarın ne olduğunu, yani bu miktarın malın tamamı mı, yoksa bir kısmı mı olduğunu sordular. Böylece Allah'u Teâlâ onlara, ihtiyaçtan fazlasını vermenin makbul olacağını bildirdi. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [135]

Afv Kelimesi Hakkında Bilgi

Vahidi (r.h) şöyle demiştir: "arapçada "afv" kelimesinin asıl mânası, ziyâdelik ve fazlalık demektir. Nitekim, Cenâb-ı Hak, yani "fazlalığı al"(Araf. 199)ve, "Derken çoğaldılar" (A"raf,95), yani sayıları arttı ve çoğaldı " buyurmuştur. Kaffâl da şöyle demiştir: "Afv, yetecek miktardan fazla olan, sade ve kolay elde edilen demektir. Nitekim, yani, "Kolayına gelen ne bulursan al" denilir. Günahın afve-dilmesi de, kolaylaştırma ve basitleştirmeye yöneliktir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s), "Sizin için, atlann ve kölelerin zekâtından vazgeçtim. Malınızın kırkta bir zekâtını veriniz"[136]buyurmuştur.Bunun mânast, "atların ve kölelerin zekâtını kaldırmak suretiyle hafiflettim" demektir. Yine bir kimse, başka bir kimseye olan borcunu, alacaklının ısrarla istemesine mahal bırakmadan verdiği zaman, denilir. Ki bu da, hafifletmek demektir. Yine bir kimse, başka bir kimseye olan borcunu, o kimsenin kalbini kırmadan verdiği zaman, denilir. Yine Yani, "insanlardan sana kolay geleni al" denilir. Hak Teâlâ'nın, emri de bu mânadadır. (A'raf, 199) Yani, "İnsanlardan kolay olanı al." Düz toprak parçasına da, denilir. "Afv" kelimesi, kolaylaştırma mânasına gelince, genel olarak bu, insanların kendileri, çoluk çocukları ve geçimleriyle sorumlu olduğu kimselerin ihtiyaçlarından fazla olan şeyler hakkında kullanılır. Buna göre, "Afv'ın mânası, ziyâdelik ve fazlalıktır" diyenlerin görüşü de, zikretmiş olduğumuz bu tefsire yöneliktir.

---

[133] Şu hadis-i şenfe işaret ediyor (Ebu Davud, Eşribe, 2; Ibn Mace, Eşribe. 2)

[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/120-121.

[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/121.

[136] İbni Mâce, Zekât 4 (1/570).

Özet olarak, Allah'u Teâlâ insanları infâk etmeleri hususunda terbiye etmiş, Nebî (s.a.s)'sine şöyle buyurmuştur: "Akraöaya, yoksula, yolda kalmışa haklarını ver. Ve sakın malını saçıp savurma. Çünkü malını saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleri olurlar" (İsra. 26-27). boynuna bağlı olarak asma. (cimri olma). Onu tamamıyle de açıp saçma" (İsra, 29) ve, "Onlar infak ettikleri zaman ne israf ne de sıkılık yapmazlar..." (Furkan,67) buyurmuştur.Hz. Peygamber (s.a.s) de,"Birinizin yanında birşey bulunduğu zamanf önce kendine, sonra bakmakla mükellef olduğu kimselere ve bu minval üzere harcasın[137][137] ve,"Sadakanın hayırlısı, vereni başkasına muhtaç bırakmayan ve yeter// olduğu için kınanmayandır" buyurmuştur. Câbir b. Abdullah (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Birgün Re-sülullah'ın yanında idik. Bir adam ona yumurta büyüklüğünde bir altın parçası getirdi ve "Bunu sadaka olarak al. Allah'a yemin ederim ki bundan başka birşeyim yok" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) yüzünü ondan çevirdi (ve onu almamak istedi). Sonra o, tekrar Hz. Peygamber'in karşısına gelerek, kızgın olarak "Bunu al" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de o altını alıp, birisine isabet etse çok ağrıtacak bir şekilde attı ve şöyle buyurdu:"Sizden biri, başka bir sahip olduğu şey kalmaksızın bütün malını getirip verir, sonra da insanlardan dilenmeye oturur. Halbuki sadaka ihtiyaç fazlası olandan verilir. Sen o altını al, bizim ona ihtiyacımız yok[138][138]

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'ın ailesi için elinde bir senelik yiyecek tuttuğu da rivayet edilmiştir.

Filozoflar ise, "Fazilet ifrat ile tefrit arasında olandır" demişlerdir. Binaenaleyh çok infak "tebzir" (saçıp savurma), oldukça az vermek de "taktir" (kısmak); bu ikisinin ortasında olan ise fazilettir.

Allah Teâlâ'nın, beyanından murad da budur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatının temeli de bu inceliği gözetmeye dayanır.

İmdi yahûdilerin şeriatının temeli tam bir sertliğe ve hristiyanların şeriatının temeli tam bir müsamahaya dayanır. Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatı ise bütün hususlarda orta yol üzere (mu'tedil) olandır. Bundan dolayı onlardan mükemmeldir. [139][139]

İkinci Mesele

Ebu Amr, vâv harfinin ötüresi ile kelimeyi, şeklinde okurken, diğer kıraat imamları vâvı mansûb kılarak, şeklinde okumuşlardır. Buna göre kelimeyi merfü okuyan, âyetteki, ifâdesini, sini, mânâsını almış, lâfzını da onun sılası kabul etmiştir. Bu takdire göre sanki:"İnfak edecekleri nedir?" denilmiş, cevaben de, "O, fazla olandır" buyurulmuştur. Ayetteki, kelimesini mansub okuyanlara göre ise, âyetin takdiri "Neyi infak etsinler?" şeklinde olur. Buna, "Afv'ı (fazlayı) infak ederler" diye cevap verilmiştir. [140][140]

Üçüncü Mesele

Âlimler bu infaktan vâcib olan infâkın (zekâtın) mı, nafile olan infâkın (sadakanın) mı murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. "Bundan, vacib olan înfak murad edilmiştir diyenler şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Ebu Müslim'in görüşü.. Buna göre, ayette zikredilen, kelimesinden muradın zekat olması caizdir. Zekat burada kısaca zikredilmiş, geniş izahı sünnette yer almıştır.

---

[137][137] Benzer bir metin ile Müslim. İmâre, 10 (3/1454); Ebu Dâvud, Itâk, 9 (4/27).

[138][138] Darimî. Zekat, 25 (1/391).

[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/121-123.

[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/123.

b) Bu husus zekat ayeti inmeden önce böyle idi. İnsanlar, kazançlarından bir senelik ihtiyaçlarını alıp, geriye kalanını infak etme ile emredilmişler idi. Sonra bu hüküm zekat ayetiyle neshedilmiş oldu. Bu tefsire göre ayet, mensuhtur.

Âyetteki intaktan muradın nafile infak (sadaka) olduğunu söyleyenler, görüşlerine şu şekilde delil getirmişlerdir: "Eğer bu infak, zekat manasına olsaydı, Allah Teâlâ onun miktarını belirtirdi. Allah Teâlâ bu intakın ne kadar olacağını beyan etmeyip, muhatapların tercihine bırakınca, bu intakın farz olan infak (zekat) olmadığını anlamış olduk." Bu görüşte olanlara, "Allah Teâlâ'-nın herhangi birşeyi kısa bir ifâde ile vacib kılıp, onun tafsilât ve izahını bir başka yolla zikretmesi tuhaf görelecek birşey değildir" diye cevap verilmiştir.

Cenâb-ı Allah'ın, "İşte böyle, Allah, size âyetlerini iyice açıklar" buyruğunun manası, "Sorduğunuz infâk çeşitlerini ve kimlere verileceği hususunu beyân ettim. İşte bütün günlerinizde karşılaşacağınız ve ihtiyaç duyduğunuz şeyleri size beyan ettim" demektir.

Hak Teâlâ'nın "Siz de böylece dünya ve ahiret hususunda iyice düşünürsünüz..." âyeti ile ilgili bazı görüşler vardır:

a) Hasan el-Basrî, âyette bir takdim ve tehir bulunduğunu, âyetin takdiriin, "İşte böylece Allah size, dünya ve ahiret hususunda ayetlerini iyice açıklar, ki düşünesiniz" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) "Allah size âyetlerini böylece açıklıyor ve içki ve kumardaki dünyevî men-faatiar ile uhrevi zararları öğretiyor. Bundan dolayı siz, dünya ve ahiret üzerinde tefekkür ettiğinizde, mutlaka ahiretin dünyaya tercih edilmesinin gerektiğini anlarsınız."

c) Allah size, ahiretin hatırına mallarınızı hayır yollarına infâk etmenizi; dünya için infak etmemenizi öğretiyor. Böylece sizler gerek dünya gerek ahiret üzerinde tefekkür edersiniz de, mutlaka ahiretin dünyaya tercih edilmesi gerektiğini anlarsınız.

Bil ki, şu son iki şıkta da izah ettiğimiz gibi, sözü zahirî mânâsına hamletmek mümkün olunca, Hasan el-Basrî'nin dediği şekilde, âyette bir takdim ve tehirin olduğunu düşünmek, delil olmadan âyetin zahirinden ayrılmak olur ki bu caiz değildir. [141][141]

Yetimler Hakkında Hüküm

"Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki, "Onların durumunu ıslah hayırlıdır. Eğer onlarla bir arada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizde. Allah ifsâd eden ile ıslah edeni bilir. Eğer Allah dileseydi sizi muhakkak zahmete sokardı. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir"(Bakara, 220).

Bu ayetle ilgili bazı meseleler var[142][142]

Bu Konudaki Ayetin Nüzul Sebebi

Cahiliye Arapları, yetimlerin mallarından istifâde etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Çoğu zaman ye- tim kızların mallarına tamah ederek onlarla evleniyorlar veya o yetimin malı elinin altından gitmesin diye onu oğullarından biri ile evlendiriyorlardı. Sonra Cenâb-t Allah, "yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar" (Nisa, 10) âyetini indirmiştir.

Yine Allah Teâlâ yetimler hakkında şu ayetleri indirmiştir: 'Eğer yetim kızlar hakkında (âdil olamayacağınızdan) korkarsanız sizin için helâl olan kadınlardan nikâh ediniz" (Nisa, 3);"Senden,kadınlar hakkında fetva isterler. De ki:"Onlara dair fetvayı size Allah veriyor". Kendileri için yazılmış (farz kılınmış) olan (mirası) onlara vermediğiniz ve nikâhlamayı da istemediğiniz yetim kızlar ile küçük çocuklar hakkındaki, bir de yetimlere karşı âdil olmanız hususundaki. Kitapta okunup duran ayetler... Hangi hayrı yaparsanız Allah onu hakkıyla bilir"

---

[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/123-124.

[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/125.

(Nisa. 127) ve,"Yetimin malına ancak en iyi bir suretle yaklaşın' (İsra, 34).
Bu ayetler karşısında insanlar yetimlerle içli dışlı olmayı, onların mallarına yaklaşmayı ve onların işlerini deruhte etmeyi bıraktılar. Bundan dolayı yetimlerin menfaatleri zedelenmiş, ve geçimleri bozulmuştur. Yetimlerin bu hali de müslümanları üzmüş ve böylece ne yapacaklarını şaşırmışlar; eğer onlara karışıp, işlerini üzerlerine alsalar, çok şiddetli bir va'id ile karşı karşıya kalıyorlar. Eğer yetimlerden ayrılıp, işlerine bakmasalar, o zaman da onların geçimi bozuluyor. Bundan dolayı müslümanlar şaşıp kaldılar.
Sonra burada, onların bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e bilfiil sormuş olmaları muhtemel olduğu gibi, bu soruyu kafalarından geçirdikleri ve Allah'ın bu konuda hâlin nasıl olacağını beyân etmesini temenni etmiş olmaları da muhtemeldir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu ayeti indirmiştir. Rivayet edildiğine göre yukarıda geçen yetimlerle ilgili âyetler nazil olunca, müslümanlar yetimlerin mallarından uzak durmuş ve her bakımdan onlara karışmaktan çekinmişlerdir. Hatta şu hale gelmiş: Yetim için bir yemek yapılır. Eğer ondan bir kısmı artarsa onu alıp yemezler ve böylece o yemek bozulurdu. Yetimlere bakacak kimseler, yetim için müstakil ayrı bir yer, ayrı bir yiyecek-içecek hazırlıyorlardı. Bu da fakir müslümanlara zor geliyordu. Bundan dolayı Abdullah b. Revâha (r.a): "Ya Resulallah hepimizin yetimleri oturtacak evlerimiz, ve yetimlere ayrıca verecek yiyecek içeceklerimiz yok" dedi. Bunun üzerine, bu âyet nazil oldu. [143][143]

İkinci Mesele

Âyetteki, "De ki "Onların durumunu ıslah hayırlıdır" buyruğu hakkında birkaç izah tarzı vardır:
1) Kâdi şöyle demiştir: "Bu ifâde, bilgi, terbiye ve fazilet üzere yetişmesi için, yetimin işlerini yoluna koymak, onu terbiye etmek ve benzeri diğer şeyleri yerine getirmeyi içine alır. Çünkü bu iş, yetim için, onun durumunu ticaret yoluyla düzeltmekten daha tesirlidir. Buna yine, harcamaları malını tüketmesin diye, onun ticaret yoluyla ıslah edilmesi ve Cenâb-ı Hakk'ın, "yetimlere mallarım verin, temizi murdar olan ile değişmeyin" (Nisa, 2) âyetinin ifâde ettiği şeyde dahildir.
Ayetteki, "hayır" tabirinin manası, yetimin bakımını üzerine alan kimsenin halt ile ilgilidir. Yani, "Bu iş, onun bakımını üzerine alan kimse için, yetimin hakkı hususunda kusurlu davranmasından daha hayırlıdır." Bu ifâde yine yetimin hali ile de ilgilidir. Yani, "Bu iş onun kendi halinin ve malının ıslahım temin edeceği için, yetim hakkında da hayırlıdır." Buna göre, kelimesi, yetimin ve velisinin bütün işleriyle alakalı bir tabirdir.
Eğer, "Allah Teâlâ'nın, "De ki, "onları ıslah hayırlıdır" âyetinin zahiri, onların mallarını değil de kendilerini idare edip yönetmeyi içine alır" denirse, biz de deriz ki: "Durum böyle değildir. Çünkü yetimin malını, katlandırmak ve artırmak suretiyle ıslaha götüren herşey, yetimin kendisini ıslah sayılır. Binaenaleyh, malın ıslahının âyetin zahirine dahil olması imkânsız olmaz." Bu görüş, bu hususta söylenmiş sözlerin en güzelidir.
2) Bu hükmün, yetimin velisi hakkında olduğunu söyleyen kimsenin görüşü.. Yani, "Bir karşılık ve ücret almaksızın yetimlerin malını ıslah etmek, yetimin velisi için daha hayırlı ve sevaplıdır.
3) Bu hükmün yetim hakkında olmasıdır.. Buna göre mana şöyle olur: "Yetimlerin, ıslahlar için velileri ile beraber olmaları, onlardan ayrılıp, onlarla beraber olmadan kaçınmalarından daha hayırlıdır." Birinci görüş daha uygundur. Çünkü İfâde mutlaktır. Mutlak bir lâfzı, şu tarafa değil de bu tarafa tahsis etmek, tercih sebebi olmadan yapılan bir tercih olur ki bu caiz değildir. Bu sebeple ifâdeyi, nefsin ve malın ıslahı hususunda yetimin velisi ile yetime âit hayırlara hamletmek gerekir. Özet olarak, ayetten murad edilen şudur: Faydanın temin edileceği yönler çeşit çeşittir. Bundan dolayı yetimin menfaatlerini gözetmeyi üzerine almış olan kimsenin gözünün, dünyada ve ahirette kendisi ve malı ile canı hususunda yetim için

---

[143][143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/125-126.

hayır kazanmada olması gerekir. İşte bu ifâde, bütün bunları içine alan bir cümledir. [144][144]

Allah Teâlâ'nın, "Eğer onlarla bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir" ayetinde birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

birçok manaya gelen müşterek bir kelime olup, bu manalardan hangisine geldiğini söylemek zordur. Bu kökten olarak cinsî münasebete, ve kişi delirdiği zaman, denilir. Aklının gitmesi sebebiyle, işleri karmakarışık olduğu için deliliğe de, denilmiştir. [145][145]

İkinci Mesele

Ayetin tefsiri İle ilgili birkaç vecih bulunmaktadır:
a) Bu ifâdeden murad şudur: "Eğer siz o yetimlerle yiyecek, içecek, mesken ve hizmet hususlarında biraraya gelirseniz, biliniz ki onlar sizin kardeşlerinizdir." Buna göre mana şöyle olur: O zamanki kimseler, yetimin yiyeceğini yiyeceklerinden, içeceğini içeçeklerinden ve barınağını da kendi barınaklarından ayırmışlardı. Allah Teâiâ ise onlara, kişinin kendi oğlunun malı üzerindeki tasarrufu gibi, yiyeceği ile onun yiyeceğini, içeceği ile onun içeceğini karıştırmayı (birleştirmeyi) ve tek bir evde birlikte yaşamayı mubah kılmıştır. Çünkü bu şekilde davranma, mu'aşeret ve sevgi itibariyle daha müessirdir. Öyle ise âyetin manası şöyle olur: "Eğer siz, mallarının yok olmasına yol açmayacak şekilde onlarla bir araya gelirseniz, işte bu caizdir."
b) Bu beraberlikten muradın şöyle olması muhtemeldir: Bu, yapılan işin ücreti olacak kadar onların mallarından istifâde etmeleridir. Bu görüşte olanlardan, yetimlerin işini üzerine alan kimsenin ister zengin, ister fakir olsun, bu kadar yararlanabileceğini caiz görenler vardır. Yine bu görüşte olanlardan, yetimlerin velileri zengin olduğu zaman, onların, yetimin malından yiyemeyeceklerini, çünkü bu veliliğin o kimseler için farz olduğunu, binaenaleyh farz olan işe karşılık ücret taleb etmenin caiz olamayacağını söyleyenler vardır. Bunlar bu görüşlerine, "Kim zengin İse (yetimin malını yemekten) kaçınsın. Kim de fakir ise örfe göre yesin" (Nisa,6)ayetini delil getirmişlerdir. Fakat yetimin velisi olan kimse fakir ise, bu görüşte olanlara göre, yetimin malından ihtiyacı kadar yer. Bunlar zenginledikleri zaman, yediği kadar malın karşılığını onlara geri verir. Eğer zen-ginleyemezse yetimden helâl etmesini ister.
İbn Ömer (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah'ın verdiği mal hususunda, kendimi yetim velisi gibi saydım. Zengin olduğumda sakınarak yedim. Fakir olduğumda, örfe göre bir borç gibi yedim ve onu ödedim."
Mücahid'den yetimin velisi fakir olup da şer'i ölçüler İçerisinde yetimin malından yiyip içen kimsenin, bu yediğini sonradan ödemeyeceği rivayet edilmiştir.
c) Ayetin mânâsının şöyle olması muhtemeldir: Bu, yetim çocuğun menfaat ve iyiliğine olan her şeyi gözetmek şartıyla, onların yetimin malını şirket kurmak şeklinde kendi mallarına katmalarıdır.
d) Ebu Müslim'in tercih ettiği görüş şudur: Bu görüşe göre, ayette bahsedilen beraber yaşamadan maksad, Hak Teâlâ'nın,"Eğer yetim kızlar hakkında (âdil olamayacağınızdan) endişe ederseniz, arzu ettiğiniz iki üç, dört kadın nikahlayabilirsiniz" (Nisa, 3) ve,"Senden kadınlar hakkında fetva isterler. Onlara dâir fetvayı Allah size veriyor: "Yetim kızlar hususunda Kitap ta okunup duran ayetler..." (Nisa, 127) âyetlerinde de belirtildiği gibi evlilik yoluyla kurulan akrabalıktır. Ebu Müslim şöyle der: "Bu görüş, şu sebeblerden dolayı diğerlerinden daha tercihe şayandır:
1) Bu, bizzat yetimle karışma, içli-dışlı olmadır. Şirket meselesi ise, onun malıyla içli dışlı

---

[144][144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/126-127.
[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/127.

olmaktır.

2) Şirket, Hak Teâlâ'nın, "De ki: "Onları ıslah hayırlıdır" ifâdesinde mevcuttur. Halbuki nikâh yoluyla ve yetim kızları (oğullarıyla) evlendirmek suretiyle meydana gelen içli-dışlı olma, bu ifâdenin muhtevasında yoktur. Bu sebeple sözü, bu manadaki muhâlataya hamletmek, doğruya daha yakındır.

3) Hak Teâlâ'nın, "Onlar, sizin kardeşlerinizdir" buyruğu, ayette bahsedilen karışmadan maksadın, muhâlatanın bu çeşidi olduğunu gösterir. Çünkü yetim şayet müslüman çocuklarından olmazsa, müslüman çocuklardan olduğu zaman onun malının ıslahı düşünüldüğü gibi, bu durumda da onun malının ıslahının araştırılıp düşünülmesi gerekir. Bu sebeble, ayetteki "Onlar sizin kardeşlerinizdir" sözüyle, bir başka çeşit karışmaya işaret edilmiş olması gerekir.

4) Allah Teâlâ, bu âyetten sonra, "Müşrik kadınlarla, onlar iman edinceye kadar evlenmeyin" (Bakara. 221) buyurmuştur. Buna göre mana şöyle olur.Teşvik edilen muhâlata (karışma, içli-dışlı) olma, ancak İslâm sebebiyle sizin kardeşleriniz olan yetimler hakkındadır. Onlar, sevgi ve muhabbeti pekiştirmek için kendileriyle evlenmeniz gerekenlerin tâ kendileridir. Fakat yetim kız, müşrik olursa sakın bunu yapmayın." 146[146]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, sözü, "Onlar, sizin kardeşlerinizdir" takdirindedir. Ferra ise, "Bu kelimeyi şayet mansub okusaydın yine doğru olurdu. Bu durumda mana, "siz kardeşlerinizle içli-dışlı olursunuz" şeklindedir" demiştir.

Hak Teâlâ'nın, "Alkın ifsâd eden ile ıslah edeni bilir' kavli hakkında, "Yetimlerin malını ifsâd eden ile, o mallan ıslah edeni bilir", ve yine "Allah Teâlâ, onlarla evlenmek suretiyle mallarını ifsad etmeyi isteyen kimselerle, bunu düşünmeyen kimselerin içlerinden geçeni bilir" denilmiştir. Yani, "Siz iyileştirmeyi istediğinizi bizzat izhar
ettiğiniz zaman..." demektir. "Ama, siz gönlünüzde böyle bir iyileştirmeyi istemeyip, aksine bundan maksadınız başka bir şey olursa, bu durumda Aİlah'u Teâlâ, sizin gönüllerinizde sakladığınız şeylere muttali olur, akıllarınızdan geçeni de bilir." Bu ifâde, büyük bir tehdit sadedindedir. Bunun sebebi ise şudur: Yetim kendi kendini koruyup gözetemez. Onu görüp gözetecek başka bir kimse de yoktur. İşte bunun için Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Yetimin işlerini tekeffül edecek bir kimsesi olmayınca, iyi biliniz ki onun işlerini üstlenen benim... Onun velisi olmayı üstlenen de benim." Bu ayet-i kerimenin şu manaya geldiği de söylenmiştir: "Allah, yetimin malından faydalanmak suretiyle onun işini deruhte eden muslih kimse için neyin caiz olduğunu; onun malından faydalanmak suretiyle yetimin işini ıslâh etmeyen müfsid kimse için de neyin caiz olduğunu bilir. Binaenaleyh, onun malını ıslâh etmeksizin, sizden herhangi biriniz yetimin malından herhangi bir şey almaktan sakınınız." 147[147]

Hak Teâlâ'nın, "Eğer Allah dileseydi, sizi muhakkak zahmete sokardı" kavli hakkında birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

kişiy güç yetirilemiyecek bir meşakkata zorlamaktır. Nitekim bir kimse, başka bir kimseyi içinden çıkılar .ıyacak bir işe soktuğu zaman, denilir. Birisi sorduğu sual ile bir kimsenin zihnini karıştırıp, o kimseyi yanılttığı zaman; kemik sargıya alındıktan sonra kırıldığı zaman, cip denilir, kelimesinin eses mânası meşakkat demektir. Çileli ve meşakkatli olduğu vakit, "Tırmanılması zor olan tepe" denilir. Hak Teâlâ'nın, "Sıkıntıya uğramanız ona zor gelir"

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/127-129.
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/129-130.

(Tevbe,128) sözü de bu mânadadır. Yani, "Size güç gelen şeyler, ona zor gelir (üzülür)" demektir. Yine,denilir; yani,"Soru sorarken bana çok katı davrandı ve benim zararımı istedi." Müfessirlere gelince, İbn Abbas şu şekilde mâna vermiştir: "Eğer Allah isteseydi, yetimlerin mallarından aldığınız şeyi, sizi helak edici kılardı." Atâ da şu şekilde tefsir etmiştir: "Allah isteseydi, sizin bu konuda kendinize güçlük çıkardığınız gibi, sizi meşakkat içinde bırakır ve onlarla bir araya gelme hususunda işi zorlaştırırdı." Zeccâc da, "Allah isteseydi, sizi, size zor gelecek şeylerle mükellef tutardı" şeklinde mânalandırmıştır. 148[148]

İkinci Mesele

Cübbâî bu ayetle istidlal ederek şöyle demiştir: Ayet, Aİlah'u Teâlâ'nın, kulunu gücü yetmeyeceği şeylerle mükellef tutmayacağına delâlet eder. Çünkü Hak Teâlâ'nın, sözü, Aİlah'u Teâlâ'nın mükellef tutma konusunda, kullarına güçlük ve meşakkat çıkarmadığına delâlet eder. Allah'u Teâlâ, kulunu kendisine takat getiremiyeceği şeylerle mükellef tutmuş olsaydı, elbette bu durum güçlük ve meşakkat sınırlarını aşmış olurdu.
Bil ki bu istidlal şu şekilde yapılmıştır: kelimesi, başkası olmadığı için bir şeyin yokluğuna delâlet eder. Sonra, bu istidlalde bulunanlar, kendilerine bu ayetin yetimler hakkında vârid olduğu sorusunu sormuşlar, bu soruya da, "İtibâr, sebebin hususîliğine değil, lâfzın umumiliğinedir" şeklinde cevap vermişlerdir. Yine Allah'u Teâlâ,yetimin velisi olan kimsede ıslâh etme kudretini yaratmayabilir. Çünkü bu,onlartn ıslâhın hilafını, yani ifsadı tercih eden kimse hakkındaki görüşleridir. Durum böyle olunca, kulunu gücü "Eğer Allah dileseydi, sizi muhakkak zahmete sokardı" demesi nasıl caiz olur?
Yine kişiyi meşakkate ve güçlüğe zorlamak, ancak bir şey yapmaya imkânı bulunan, ama bu iş kendisine güç ve zor gelen kimseler hakkında doğru olur. Ama, katî olarak hiçbir şey yapamayacak kimse hakkında bu ifâde doğru olmaz. Davalaşma esnasında veli, salâhı tercih ettiği zaman, onun fesadı işlemesi mümkün olmaz. Fesat fiiline de güç yetiremediği zaman, o kimse hakkında, "Eğer Allah dileseydi sizi muhakkak zahmete sokardı" denilmesi doğru olmaz.
Buna cevâbımız şudur: Bu, "ilim ve sebep"prensibine (meselesi) aykırıdır (Dolayısıyla, geçerli değildir). 149[149]

Üçüncü Mesele

Ka'bî bu ayetle, Allah'u Teâlâ'nın adaletin hilâfına da kadir olduğuna istidlal etmiştir. Çünkü Allah'u Te-âlâ'nın, insanları meşakkata sokmaya kadir olmakla vasfedilmesi imkânsız olsaydı, Allah'u Teâlâ'nın,demesi caiz olmazdı. Nazzâm, buna şu şekilde cevap vermiştir: Bu husus, Allah'u Teâlâ'nın meşakkate sokmayı dilemesine bağlanmıştır. O halde neye dayanarak Allah'u Teâlâ'nın böyle dileyeceğini söyleyebiliyorsunuz? Allah en iyisini bilendir. 150[150]

Nikâh Hususunda Hüküm

"Allah'ı inkâr eden kadınlarla, iman edinceye kadar evlenmeyin. İman eden bir cariye,-hoşunuza gitse de-müşrik bir kadından daha haytrhdır.Müşrik erkeklere de, iman edinceye kadar, (mü'min kadınları) nikahlamayın. Mümin bir köle, hoşunuza gitse de müşrikten daha hayırlıdır. İşte onlar sizi cehenneme çağırıyorlar. Allah İse, kendi iradesiyle, cennete ve mağfirete çağırır. İyice düşünüp ibret alsınlar diye, Allah ayetlerini iyice açıklar"
(Bakara, 221).
Bil ki, bu ayetin bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "Kâfir zevceleri nikâhınızda tutmayın"

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/130.
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/130-131.
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/131.

(Mümtehine,10) âyetidir. Yani, onlarla evlenmeyin; onları nikahlamayın.. Bu kıraata göre, onlar müşrik kadınlarla evlenmiyorlar demektir.

Bil ki, müfessirler bu ayetin yeni bir hüküm ve şeriata başlayıp başlamadığı; yahutta onun, kendisinden önceki âyetle ilgili olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ekseri âlimlere göre, burada haram ve helâl olan şeylerin açıklanması hususunda, yeni bir hüküm başlamaktadır.

Ebû Müslim ise, bunun önceki âyette geçen yetimlerle ilgili açıklamalarla alâkalı olduğunu söylemiştir. Çünkü Allah'u Teâlâ, "Eğer onlarla içli dışlı olursanız, onlar sizin kardeşlerinizdtr" (Bakara, 220) buyurup, evlilik yoluyla akrabalık kurma bakımından içli dışlı olmayı murad edince, buna, yetimler hakkında teşvik edici olan ve bunun, onların müşrik kadınlar hakkında istekli oluşlarından daha evlâ olduğunu gösteren hususu buna atfetmiş ve mü'mine bir cariyenin, son derece rağbet edilen birisi olsa bile müşrik bir kadından daha hayırlı olduğunu beyan buyurmuştur. Allah Teâlâ bununla, yetim kızları nikâhlamaya onların ve mallarının faydasına olan şeyleri yapmaya bir teşvik olsun diye, yetimler bulûğa erdiği zaman erkekleri evlendirmeye teşvik etmek istemiştir. Bu iki izaha göre de âyetin hükmü değişmez. Sonra âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 151[151]

Birinci Mesele

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), müslümanlan oradan gizlice çıkarsın diye, Haşimoğulianntn müttefiği olan Mersed İbn Ebî Merdes'i Mekke'ye yollamıştı. Bu zât Mekke'ye geldiğinde câhiliyyede kendisinin sevgilisi Mersed olup da, Mersed müslüman olunca ondan yüz çeviren, böylece inzivaya çekilen, kendisine de Anâk adındaki kadın geldi.. Mersed ise, ona, İslâm'ın buna müsaade etmeyeceğini, ama Allah'ın Resulünden müsaade isteyeceğini ve onunla evleneceğini ona vaadetti.. Mersed, Hz. Peygamber'in yanına varınca, Anâk ile ilgili meseleyi O'na anlattı ve, O'na, "Anâk'ta evlenmesinin caiz olup olmadığını sordu". Bunun üzerine de Allah bu ayeti indirdi. 152[152]

İkinci Mesele

Âlimler "Nikâh" lâfzı üzerinde ihtilâf etmişlerdir. Şafiî (r.h),talebelerinin çoğu bunun "akid" kasdedilerek hakiki mânada kullanıldığını söylemişler ve buna şunları delil getirmişlerdir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), "Nikâh ancak veli ve şahid ve olur"153[153]buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s) nikâh hâdisesini veli ve şahidlerin olmasına bağlamıştır. Veli ve şahidlerin bulunmasına dayanan şey ise "cinsi münasebet" değil, "akit" (anlaşma) dır.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben nikâh neticesi doğdum, zina neticesi doğmadım" buyurmuştur. Bu hadis,nikâhın sanki sifâhın (zinanın) mukabili olduğunu gösterir. Zinanın, cinsi münasebete şâmil olduğu malumdur. Eğer "nikâh" da cinsi münasebet için isim olsaydı, o zaman bunun zina mukabili olması mümkün olmazdı.

c) Hak Teâlâ, "İçinizden bekadan, salih (mümin) olan köle ve cariyelerinizi evlendirin" (Nur, 32) buyurmuştur. Şüphe yok ki bu âyetteki, (evlendiriniz) lâfzını "a-kid" manasının dışında bir manaya hamletmek mümkün değildir.

d) Vahidi'nin "el-Bâsit" adlı eserinde yer verdiği A'şâ'nın şu şiiridir:"Komşuna yaklaşma. Çünkü onunla gizlice buluşman sana haramdır. Öyle ise ya evlen, ve yahut da bekar dur." A'şâ'nın, sözü, ancak nikâh akdi yapmayı emretme manasındadır. Çünkü şiirin başında "Komşuna yaklaşma" yani, "haram yol ile onunla cinsi münasebette bulunma, ancak nikâh akdi yapıp onunla evlen. Aksi.takdirde bekar kal, kadınlardan uzak dur" demiştir.

Ebu Hanife'nin talebelerinden pek çoğu ise "nikâh" lâfzının hakiki mânasının "cinsi

---

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/132-133.

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/133.

153[153] Tirmizi, Nikâh 14 (3/407) (kısmen); Keşfu'l-Hafâ. 2/369.

münasebet" olduğunu söylemişler ve bu görüşlerine şunları delil getirmişlerdir:
a) Hak Teâlâ, "Yine erkek, hanımın; (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın başka birisiyle ni-kâhlanmcaya kadar, o (ilk kocasına) helâl olmaz" (Bakara, 230) buyurmuştur. Bu âyette helâl olmama işi, başka birisiyle nikahlanma şartına bağlanmıştır. Ha-ramlığın kendisi sebebiyle sona erdiği nikâh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Hayır, sen onun balçığından, o da senin balçığından tatmadıkça o/maz"154[154] hadisinin de delâlet ettiği gibi, "cinsi münasebet" manasındaki nikâhtır, akid değildir. Bu sebeble "nikâh" lâfzından muradın "cinsi münasebet" olması gerekir.
b) Hz.Peygmaber (s.a.s), "Elini nikahlayan (istimna yapan) mel'undur. Hayvanları nikahlayan (onlarla cinsi münasebet yapan) melundurur"155[155] buyurmuş, "akid" olmadan "nikâh" manasının sözkonusu olduğunu göstermiştir.
c) Arapça'da "nikâh", eklenmek ve cinsi münasebette bulunmak mana-sındadır. Yağmur yeryüzüne düştüğü zaman,; gözü uyku bürüdüğü zaman, denilir. Bir darb-ı meselde de, "Bize ucûb geldi, sen onu göreceksin" denilmiştir. Bir şair "Temiz oldukları halde kadınlarım bırakıp da Dicle'nin iki kıyısında ineklerle nikâhlananlar..." demiştir. Mütenebbi de,"Oranın büyük çakıl taşlan belası yük devesinin ayaklarına isabet etti. Ovalar ve dağlar beni sürükleyip sana getirdi" demiştir.
Cinsi münasebette, eklenmek ve cima manası, "akit" kelimesinde olandan daha fazladır. Bu sebeble, "nikâh" lâfzını bu manaya hamletmek gerekir.
Bazı alimler nikâhın, "eklenmek" mânâsından ibaret olduğunu söylemişterdir. "Eklenme" manası ise hem "akid" de, hem de "cinsi münasebet" de vardır. Bu sebeble "nikâh" lâfzını her iki manaya birden hamletmek güzel olur.
Ibn Cinnî ise şöyle demiştir: Ebu Ali'ye Arapların, (O,kadını nikahladı) ifâdelerinin mânâsını sordum da o şöyle dedi: Araplar, bu kelimenin kullanılışında, karışıklığa meydan vermeyecek şekilde ince nüanslar ortaya koymuşlardır. Mesela, dedikleri zaman, "falanın falanı aldığını ve onunla evlenme akdi yaptığını" kastederler. Ama, dedikleri zaman, "hanımı ile cinsi münasebette bulundu" manasından başka birşey kastetmezler. Çünkü falancanın kendi hanımı ile nikahlanıp, onunla cinsi münasebette bulunduğu zikredildiği zaman, "akd" lâfzını zikretmeye gerek kalmamıştır. Böylece de kelimenin, cinsi münasebetten başka bir mânaya ihtimâli kalmamış olur. Nikâh lafzıyla ilgili incelemenin tamamı bundan ibarettir.
Müfessirler, Hak Teâlâ'nın, bu ayetteki, buyruğundan maksadın, "O müşrik kadınlarla nikâh akdi yapmayın" mânası olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. 156[156]

Ehl-i Kitabın Müşrik Sayılıp Sayılmadığı

Âlimler, ayette geçen, lâfzının, ehl-i kitâbin kâfirlerini içine alıp almadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerden bazısı, bu kelimenin onları da içine aldığını kabul etmemiştir.
Âlimlerin pekçoğu ise, "müşrik" lâfzının ehl-i kitabın kâfirlerini de içine aldığı görüşündedirler. Bunun böyle olduğuna şu hususlar da delâlet eder:
1) Hak Teâlâ, "Yahudiler, "Üzeyr Allah'ın oğludur" dedi; hristiyanlar dar "Mesih Allah'ın oğludur" ded/" (Tevbe, 30) buyurmuş, sonra da müteakip ayetin sonunda,"Allah, onların şirk koştukları şeylerden münezzehtir" (Tevbe, 31) demiştir. Bu ayet, yahudi ve hristiyanların müşrik oldukları hususunda sarih bir delildir.
2) Hak Teâlâ, "Muhakkak ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındakilerin bağışlar" (Nisa,48) buyurmuştur. Bu âyet, şirkin dışındaki günahları, Allah'u Teâlâ'nınaf-fedeceğine delâlet etmektedir. Eğer yahudi ve hristiyanların küfürleri şirk olmasaydı, bu âyetin muktezasına göre, Allah'u Teâlâ'nın, onları da affetmesi gerekirdi. Bu

---

[154] 154[154] Buhâri, Talak. 4: Tirmizi, Nikâh. 27 (3/427).

[155] 155[155] Keşfu'l-Hafâ, 2/320 (Birinci kısım); Tirmizi, Hudud. 24 (4/58) (ikinci kısım, değişik ifâde ile).

[156] 156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/133-135.

böyle olmadığına göre, yahudi ve hristiyanların küfürlerinin şirk olduğunu anlamış oluruz.

3) Hak Telala "Allah muhakkak ki üçün üçüncüsüdür" diyenler, andolsun ki kâfir olmuştur" (Maide. 73) buyurmuştur. Âyette bahsedilen "teslis", ya onların üç sıfatın veyahut da üç zâtın mevcudiyetine (tanrı olarak) inanmalarıdır. Birincisi bâtıldır, çünkü Allah'u Te'âlâ'nın âlim olmasından anlaşılan, O'nun kadir olmasından ve hayy olmasından başka bir şeydir. Bu üç mefhûmun mutlaka itiraf edilmesi gerekli olduğu için, üç sıfatın varlığını kabul etmek, İslâm dininin zaruretlerinden olur. Binaenaleyh, hristiyanları küfre nisbet etmek nasıl mümkün olur?..

Bu husus yanlış olunca, Allah'u Teâlâ bize, onların küfürlerinin ayrı ayrı kadîm olan üç zâtın varlığına inanmalarından dolayı olduğunu bildirmiştir. İşte bundan dolayı hristtyanlar "kelime" (Logos) uknumunun, Hz. İsa'ya; "hayat" uknumunun ise Hz. Meryem'e hulul etmiş olmasını tecviz etmişlerdir. Onlara göre, "ekânîm" diye adlandırılan bu şeyler, eğer kendi kendilerine müstakil birer zât olmasalardı, onlar bu unsurların bir zattan diğer bir zata intikâl etmelerini caiz görmezlerdi. Bu sebeple onların, ezelî-kadîm ve kendi kendine var olan birtakım zâtların mevcudiyetine inanmış oldukları ortaya çıkmış olur ki, bu da bir şirk ve birçok ilâhın varlığını kabul etmektir. Dolayısıyla onlar müşrik olmuşlardır. Hıristiyanların, "müşrik" isminin kapsamına girmiş oldukları sabit olunca, aralarında herhangi bir farkın bulunmadığının zarurî olarak bilinmesiyle yahudilerin de böyle olması gerekir.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu husustur: Hz. Peygamber bir komutana emir vererek şöyle dedi:

"Müşriklerden bir topluluğa rastladığın zaman, onları İslâm'a davat et! Eğer onlar davetine icabet ederlerse, onlardan bu hususu kabul et. Eğer onlar diretip yüz çevirirlerse, onları cizyeye ve zımmî olmaya davet et. Eğer onlar, senin bu davetine İcabet ederlerse, bunu kabul et ve onlardan elini çek..."157[157]

Hz. Peygamber, onlardan cizye ve zimmet akdini kabul eden kimseleri, müşrik diye adlandırmıştır. Böylece bu zımmî nin müşrik diye adlandırılacağına delâlet etmektedir.

5) Ebu Bekr el-Esamm'ın istidlalidir. O, şu şekilde istidlalde bulunmuştur: Elinde zuhur eden bu mucizelerin beşer kudretini aşmış olması bakımından, Hz. Peygamberin risâletini inkâr eden herkes müşriktir. Yahudi ve hristiyanlar, bu mucizelerin Allah tarafından meydana getirildiğini de inkâr ediyor, aksine bu mucizeleri cin ve şeytanlara nisbet ediyorlardı. Çünkü onlar mucizelerin birer sihir olduğunu ve cinler ile şeytanlar tarafından meydana getirildiğini söylüyorlardı. Böylece bunlar, beşer kudretinin dışında kalan bu tür mucizelerin yaratılması hususunda, Allah'u Teâlâ'ya bir şerik koşmuş oluyorlardı. Bu sebeple onların müşrik olduklarına kesin olarak hükmetmek gerekmiştir. Çünkü, ilahın, bu tür şeyleri yaratmaya kadir olandan başka bir anlamı yoktur.

Ebu Bekr'in bu görüşüne Kâdî itiraz ederek şöyle demiştir: Yahudiler ancak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde zuhur eden şeyleri, beşerin kudretini aşan şeyler cümlesinden kabul edip, bunu da Allah'tan başkasına nisbet ettikleri zaman müşrik olurlar. Ama bunu kabul etmeyip, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde zuhur eden şeylerin, kulların da kendisine kadir olabileceği şeyler cinsinden olduğunu iddia ettikleri zaman, bunu Allah'tan başkasına nisbet etmiş olmaları sebebiyle müşrik olmaları gerekmez.

Cevap: Yahudinin, mucizelerin beşerin kudreti dairesinde olup olmadığına dair ikrarına itibar edilmez. İtibâr ancak, bu mucizenin beşerin kudretini aştığına delâlet eder. Buna göre kim bunu, Allah'tan başka bir şeye nisbet ederse, şu kimse gibi, o da müşrik olur: "Cismi ve hayatı yaratmak, beşerin gücü dairesinde olan şeyler cümlesindendir" deyip, sonra da canlılar ile nebatın yaratılmasını feleklere ve yıldızlara nisbet eden kimse müşrik olur. İşte burada da böyledir. Yahudi ve hristiyanların, müşrik isminin muhtevasına girdiklerini gösteren şeylerin tamamı işte budur.

Bu görüşte olmayanlar da, şu şekilde İstidlalde bulunmuşlardır: Allah'u Teâlâ, ehl-i kitapla müşrikleri ayrı ayrı zikretmiştir. Bu da, ehl-i kitabın "müşrik" isminin muhtevasına girmediğine

---

157[157] Müslim, Cihâd, 3.

delâlet eder. Biz, Hak Teâlâ'nın "O iman edenler, o yahudiler, o sabitler, o nasranüer, o mecusiler ve, Allah 'a şirk koşanlar..."(Hacc,17) "Ehl-i kitaptan kâfir olanlar da, müşrikler de... istemezler" (Bakara, 105), "Ehl-i kitaptan kâfir olanlar ve müşrikler., olmadı..." (Beyyine,1) âyetlerinden dolayı, ehl-i kitap ile müşrikleri de birbirinden ayırdettiğini söyledik. Allah'u Teâlâ bu ayetlerde, her iki grubun arasını ayırarak, onlardan birini diğerine atfetmiştir ki, bu da farklılığı gerektirir.

Bunlara şöyle cevap verilir: Bu Hak Teâlâ'nın,"Hani biz peygamberlerden misaklarmı almıştık.. Senden de, Nuh'tan da.." (Ahzap, 7) ve, "Kim Allah'a, O'nun meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa..." (Bakara, 98) âyetiyle bir müşkillik arzetmektedir. Eğer onlar, "Zikredilen vasıfta, onların kemâline dikkat çekmek için Cebrail ile Mikail özel olarak zikredilmiştir" derlerse, biz de deriz ki: Burada Hak Teâlâ, onların küfürdeki derekelerine dikkat çekmek için, putperestleri özellikle bu isimle, müşrik ismiyle zikretmiştir. Bu meselede söylenebileceklerin tamamı işte bundan ibarettir.

Sonra bil ki, yahudi ve hristiyanların müşrik isminin kapsamına girdiklerini söyleyenler de, iki gruba ayrılmışlardır. Onlardan bir grup şöyle demiştir: Bu isim onlara, lügat itibariyle verilmiştir. Çünkü biz yahudi ve hristiyanların da şirki benimsediklerini açıklamıştık.. Cübbaî ile Kâdî, bu ismin şer'î isimler cümlesinden olduğunu söylemişler, bu görüşlerine de şunu delil getirmişlerdir: Hz. Muhammed (s.a.s)'den, kâfir olan herkesi müşrik diye adlandırdığı tevatür derecesindeki bir nakil ile naklolunmuştur. Kâfirler arasında, hiç ilâh kabul etmeyen olduğu gibi, ilâhının varlığı hususunda şüphe içinde olanlar veyahut da şerîkin mevcudiyeti hususunda şüphe edenler vardır. Yine kâfirler içinde, peygamber gönderildiği zaman öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr edenler de bulunmaktadır.

Şüphesiz bu, peygamberin gönderilmesi ve mükellef tutulmayı inkâr etmek demektir. Putlardan herhangi bir şeye ibâdet etmeyenler bulunduğu gibi, putperestlerin içinde putların yaratma ve âlemin nizâmını tedbir hususunda Allah'ın şerikleri olduğunu; hatta bunların Allah katında şefaatçiler olduklarını söyleyenler de vardır. Böylece, kâfirlerden çoğunun,âlemin ilâhının tek bir ilâh olduğunu; âlemin yaratılması ve tedbiri hususunda, ulûhiyyet bakımından O'nun bir yardımcısının, benzerinin ve şerikinin bulunmadığını kabul ediyorlardı. Bunun böyle olduğu sabit olunca, kâfirlere müşrik adının verilmesinin lûgavî isimlerden değil, aksine namaz, zekât ve diğerleri gibi, şer'î isimlerden olduğu ortaya çıkmış olur. Bu böyle olunca, her kâfirin bu ismin muhtevasına dâhil olması gerekir. Bu meselede söylenebilecek sözün tamamı işte bundan ibarettir. Muvaffakiyet Allah'tandır.158[158]

Cumhura Göre Ehli Kitaptan Olan Kadınla Evlenmek Caizdir

"Müşrik vasfının sadece putpereslere şamil olduğunu kabul edenler, Hak Teala'nın, Müşrik kadınları nikahlamayın "(Bakara. 221) âyetinin putperest kadınları nikâhlamayı yasakladığını söylemişlerdir. Müşrik vasfının bütün kâfirleri kapsamına aldığını söyleyenler ise Hak Teâlâ'nın, hitabının zahirinin, ister ehl-i kitaptan olsun, isterse olmasın, kâfir kadınların nikâh edilmesinin kesinlikle caiz olmadığına delâlet ettiğini söylemişlerdir.

Bu görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilâf ederek imamlardan pekço-ğu, ehl-i'kitaptan olan bir kadını müslüman bir erkeğin alabileceğini söylemişlerdir. İbn Ömer, Muhammed İbn Hanefiyye ile Zeydiyye imamlarından birisi olan el-Hadî den rivayet edildiğine göre müslüman bir erkeğin kitabî bir kadını nikâhlamasımn haram olduğunu söylemiştir.

Cumhurun delili, Hak Teâlâ'nın, Maide süresindeki, "Kendilerine kitap verilmiş olanların hür kadınları da... size mubah kılındı" (Maide, 5) âyetidir. Mâide sûresinin tamamının hükmü bakî olup, ondan hiçbir şey kesinlikle neshedilmemiştir.

Buna göre eğer, "Bundan muradın, ehl-i kitap iken iman eden kimseler olması niçin caiz olmasın?" denirse, biz deriz ki: Bu, bundan önce Allah Teâ-lâ, "Mü'min kadınlardan muhsan olanlar helâl kılındı" buyurduğu için doğru olmaz.

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/135-138.

Bu ifâdenin içine, önce kâfir iken imân etmiş olanlar da girer, ta baştan beri mü'min olanlar da girer. Bir de Hak Teâlâ'nın, "ehl-i kitaptan olanlar.." kaydı, mübahlık halinde bu vasfın bulunmasını ifâde eder.

Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmenin caiz olduğuna, rivayet edilen şu husus da delâlet eder: Sahabe-i kiram ehl-i kitabın kadınları ile evleniyorlardı. Onlardan hiçbiri buna karşı çıkmamıştır. Binaenaleyh bu, ehl-i kitap kadınlarıyla evlenmenin caiz olduğu hususunda bir icmâdır. Huzeyfe (r.a)'nin yahudî veya hristiyan bir kadınla evlendiği; Hz. Ömer (r.a)'in de ona, bu kadınt boşamasını yazdığı; Huzeyfe (r.a)'nin de, Hz. Ömer (r.a)'e mektub yazarak, "Sen bunun haram olduğunu mu iddia ediyorsun?" dediği; Hz. Ömer'in ona, "Hayır fakat endişeleniyorum" diye cevap verdiği nakledilmiştir.

Cabir b. Abdullah (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir "Biz ehl-i kitabı nikahlayabiliriz, fakat onlar bizim kadınlarımızla evlenemezler."

Bunun böyle olduğuna şu meşhur haber de delâlet eder: Abdurrahman b. Avf (r.a)'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mecûsiler hakkında, "Kadınlarıyla nikâhlanmaksızm ve kestiklerini yemeksizin mecusîlere, ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın "159[159] dediğini rivayet etmiştir. Eğer ehli kitabın kadınlarıyla evlenmek caiz olmasaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in böyle bir istisna yapması manasız olurdu. 160[160]

Kitabiyeyi Nikahlamanın Caiz Olmadığını Düşünenlerin Delilleri

Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmenin caiz olmadığı görüşündeki kimseler, şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

a) "Müşrik kelimesi, yukarıda da beyan ettiğimiz gibi, ehl-i kitabın kadınlarına da şâmildir. Buna göre, "iman edinceye kadar, Allah'ı inkâr eden (müşrik) kadınlarla evlenmeyiniz" âyeti, ehl-i kitabın kadınlarıyla da evlenmenin haram olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Ayeti tahsis etmek veya mensûh olduğunu söylemek, zahirin hilâfına bir harekettir. Bu sebeble, bu hükmü almak gerekir." Bu görüşte olanlar sözlerine devam ederek şöyle demişlerdir: "Ayette, bizim söylediğimiz hususu te'kid eden şeyler vardır. Çünkü Hak Teâlâ, âyetin sonunda, "İşte onlar (sizi) cehenneme çağırıyorlar" buyurmuştur. Böyle bir vasıf bir hükmün peşisıra zikredilip, bu ikisi birbirine uygun olduğu zaman, bu vasfın o hükmün illeti olduğu zahir olur. Buna göre sanki Allah'u Teâlâ,"Müşrik kadınlarla evlenmeniz haram kılınmıştır. Çünkü onlar (insanı) cehenneme çağırırlar" buyurmuştur. Bu "cehenneme çağırma" illeti, ehl-i kitabın kadınları için de söz konusudur. Bundan dolayı onlarla evlenmenin haram olduğuna kesin hükmetmek gerekir.

b) İbn Ömer (r.a)'e bu mesele sorulduğunda, o, hem haramlığı hem de helalliği ifâde eden ayetleri okudu. Bu rivayetten şu şekilde istidlal edilir: Ferç-lerde asıl olan onların haram olmasıdır. Haramlığı ifâde eden delil, helalliği ifâde eden delil ile çatışınca, her ikisi de deli! olmaktan çıkar, böylece asıl olan haramlık hükmü baki kalır.

Aynı şekilde Hz. Osman (r.a)'a köle olan iki kızkardeşin bir nikâh altında alınması sorulduğunda o, "Bunu bir ayet mubah, bir başka ayet ise haram kılmıştır" demiştir. Bu durumda siz, zikrettiğimiz sebebten ötürü bunu haram sayarsınız. Burada da durum aynıdır.

c) Muhammed b. Cerir et-Taberi, Tefsirinde İbn Abbas (r.a)'dan, mü'-min kadınların dışında, her türlü dinden kadınların haram olduğu hükmünü rivayet etmiştir. İbn Abbas (r.a) "Kim imanı tanımayıp kâfir olursa, bütün ameli boşa gider" (Mâide, 5) ayetini delil getirmiştir. Bu böyle olunca, nikahlamanın haramlığı hususunda, müşrik kadınlar irtidâd etmiş kadınlar gibi olurlar.

d) Hz. Ömer (r.a)'in haberi ile delil getirmek. Rivayet edildiğine göre Hz. Talha (r.a). yahudi bir kadını; Hz. Huzeyfe (r.a) ise hristiyan bir kadını nikahlayıp almışlardı. Buna karşı Hz. Ömer (r.a) çok fazla sinirlenince onlar, "Ya emîre'l-mü'minîn, biz boşarız, yeter ki sen kızma"

159[159] Muvatta, Zekât, 23 (1/207).

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/138-140.

dediler. Hz. Ömer de, "Onları boşamak helâl olursa, onlarla evlenmek de helâl olur. Fakat ben onları sizden ayırıyorum" dedi.

Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmenin caiz olduğunu ileri süren kimseler, aksi kanaatte olanların birinci deliline şöyle diyerek cevap vermişlerdir: "Yahudi ve hristiyan I arın, "müşrik" ismine dâhil olmadığını söyleyenlere göre, ortada böyle bir müşkil kalmaz. Fakat aksini söyleyenler şöyle derler: Âyetteki, "kendilerine kitap verilmiş olanların hür kadınları..." da size mubah kılındı" buyruğu, tefsirini yaptığımız ayetten daha "hass" (husûsî) dir. Buna göre eğer, böyle bir haramlığın sabit olup, daha sonra zail olduğuna dâir rivayetler doğru ise, biz işbu "Kendilerine kitap verilmiş olanların hür kadınları da....." sözünü nesheden bir ayet kabul ederiz.Eğer böyle bir haramlık sabit değil ise, bunu tahsis eden bir ayet kabul ederiz. Bu konuda netice olarak şunu diyebiliriz: Nesh ve tahsis, asıl olanın aksine bir harekettir. Fakat, iki âyeti bağdaştırmak ancak bu yollarla mümkün olduğu zaman, bu yola başvurulması gerekir."

Aksi görüştekilerin ikinci delilleri olan, "cehenneme davet ettikleri için, putperest kadınları nikahlamanın, cehenneme davet ettikleri için haram kılınmış olduğu; aynı mananın ehl-i kitabın kadınları için de söz konusu olduğu..." şeklindeki görüşlerine karşı biz deriz ki: Bu iki cins kadın arasındaki fark şudur: Müşrik kadın, imana karşı muhalefetini ve karşı çıkışını açıkça ortaya kor. Kocası onu sevebilir. Sonra bundan dolayı o, kocasını müslümanlara karşı savaşa teşvik edebilir. Bu durum zımmî kadın hakkında söz konusu değildir. Çünkü o, başkasının emri altında olup zillete ve meskenete razıdır. Sonra bu kadın ile yapılacak nikâh müslümanlara karşı savaşmaya sebeb olmaz.

Muhalif görüşte olanların, "Bu hususta helalliği ifâde eden âyet ile, haramlığı ifâde eden âyetler çatışmaktadır" şeklindeki iddialarına gelince, deriz ki: Helâlliği bildiren ayet hâs olup, sonradan nazil olduğunda icmâ vardır. Bundan dolayı bu âyetin, haramlığı ifâde eden âyetten önce nazar-ı itibara alınması gerekir. Bu, câriye olan iki kızkardeşi bir nikâh altında tutma ile ilgili iki âyetin aksine bir durumdur. Çünkü o iki âyetten her biri bir yönden diğerinden daha hususi, bir yönden de daha umumidir. Binaenaleyh bunlarda herhangi bir tercih sebebi yoktur.

Allah'u Teâlâ'nın o ayette, "Kendilerine kitap verilmiş olanların hür kadınları... " buyurmuş olması, iyi Müşrik kadınlarla, onlar iman etmedikçe evlenmeyiniz" âyetinden mutlak olarak daha husûsîdir. Bu sebep lile, bir tercihin bulunması gerekir. Onların, Hak Teâlâ'nın, "bütün amelleri boşa gider" (Maide, 5) âyetini delil getirmelerine karşı bu şekilde cevap veririz: Biz, birçok hükümde ehl-i kitaba mensup kadınlar ile irtidâd etmiş kadınlar arasında bir fark olduğunu kabul ettiğimize göre, bu hükümde de ikisi arasında niçin bir fark olmasın?

Onların, Hz, Ömer (r.a)'in haberine delil olarak sarılmalarına karşı ise şöyle deriz: Biz de, Hz. Ömer'in bunun haram olmadığını söylediğini naklettik. İki delil arasında bir tearuz olduğu zaman, ikisiyle de istidlal edilemez. Allah en iyisini bilendir. 161[161]

Kerramiye Mezhebinin İman Hakkında Yanlış Bir İstidlali

Herkes, Hak Teâlâ'nın, "iman edinceye kadar.."kaydından maksadın, "Onlar kelime-i şahadet getirmek ve İslâm'ın hükümlerini kabul etmeleri..." olduğunda ittifak etmişlerdir. Buna göre Kerrâmiye bu ayeti, imanın sırf ikrardan ibaret olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bu ayette imanı, haramlığın kalkmasına sebep kabul etmiştir. Âyette haramlığın kalkmasına sebep olan şey ise ikrardır. Böylece şeriat örfünde imanın ikrardan ibaret olduğu ortaya çıkmış olur."

Ehl-i Sünnet alimleri bu görüşün yanlışlığına şu delilleri getirmişlerdir:

1) Hak Teâlâ'nın, (Bakara,3)ayetinin tefsirini yaparken, pek çok delil getirerek imanın kalbin tasdikinden ibaret olduğunu beyan etmiştik.

2) Hak Teâlâ'nın, "İnsanlardan, mü'min olmadıkları halde "Allah'a ve ahiret gününe iman

---

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/140-142.

ettik" diyenler vardır" (Bakara, 8) âyetidir. Eğer iman sırf ikrardan ibaret olsaydı, Hak Teali buyruğu bir yalan olmuş olurdu.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, "O bedevi Araplar, "iman ettik" dediler. De ki, "siz iman etmediniz" (Hucurat,14) inayetidir. Eğer iman sırf İkrardan ibaret olsaydı, o zaman Hak Teâlâ'nın,"De ki:"Siz iman etmediniz" buyruğu yalan
olmuş olurdu. Sonra âlimlerimiz, onların bu âyetle istidlal etmelerine şu şekilde de cevap vermişlerdir: Kalbdeki tasdike muttali olmak imkânsızdır. Bu sebeple, dil ile ikrar kalbin tasdikinin yerine ikâme edilmiştir. 162[162]

Altıncı Mesele

Hasan el-Basrî'nin şöyle dediği nakledilmiştir:"Bu âyet, müslümanların daha önce yapmış oldukları müşrik kadınları nikahlama âdetini feshetmiştir".Kadı şöyle demiştir: Onların, bu âyet nazil olmadan önce müşrik kadınlarla evlenmeyi, şeriatın emri ile değil de, âdet olduğu için yapmışlarsa, bu âyeti "nâsih" olarak nitelendirmek doğru değildir. Çünkü usûl-i fıkıhta, "nâ-sih ve mensûh hükümlerin serî hüküm olmaları gerekir" kaidesi yer almıştır. Ama, bu âyet inmezden önce, müşrik kadınlarla evlenmek şeriatın koymuş olduğu bir hüküm olduğu takdirde bu âyet ancak o zaman nâsih olur. 163[163]

İman Eden Câriye ve Müşrik Bir Kadın

Hak Teâlâ'nın, "İman eden bir câriye, hoşunuza gitse de müşrik bir kadından daha hayırlıdır" âyeti hakkında birkaç mesele vardır: 164[164]

Birinci Mesele

Ebu Müslim, Hak Teâlâ'nın, sözündeki lâm harfinin, te'kid ifâde etmesi bakımından, kasem lamına benzediğini söylemiştir. 165[165]

İkinci Mesele

Ayette geçen, kavlinin mânası, "güzel, faydalı" demektir. Buna göre mâna, "Hepsi de güzellik, mal ve asâtet bakımından aynı seviyede olurlarsa, bil ki mü'min olan câriye, müşrik cariyelerden daha hayırlıdır" demektir. Çünkü iman, dine taalluk eder. Mal, güzellik ve asalet ise, dünya ile ilgili hususlardır. Halbuki din, dünyadan daha hayırlıdır. Bir de, herkes nezdinde din, en şerefli şeydir. Din konusunda uyuşma meydana geldiği zaman, karı-koca arasındaki muhabbet daha mükemmel olur. Böylece de, sıhhat, tâat, malı ve evlâdı himaye etme gibi dünyevî hususlar da mükemmellesin Ama dinî bakımdan bir ayrılık bulunması durumunda, eşler arasında herhangi bir sevgi bulunmaz; o kadından da, dünyevî menfaat açısından herhangi bir şey elde edilemez.

Âlimlerden bazıları ise, Hak Teâlâ'nın bu buyruğundan maksadının, "Mü'min bir câriye, müşrik olan bir hür kadından daha hayırlıdır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bil ki, şu iki sebebten dolayı, böyle bir takdire ihtiyaç yoktur:

1) (Müşrike) lâfzı, mutlaktır.

2) Hak Teâlâ'nın, "hoşunuza gitse bile" kaydı, zaten hür olma sıfatına delâlet eder. Çünkü takdir, " o kadın güzelliği, malı, mülkü, hürriyeti veya asaleti cihetinden sizin hoşunuza gitse bile..." şeklindedir. Buna göre bütün bu hususlar Hak Teâlâ'nın, sözünün kapsamına dahil

olur. 166[166]

---

[162] [162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/142-143.

[163] [163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/143.

[164] [164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/143.

[165] [165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/143.

Üçüncü Mesele

Cübbâî şöyle demiştir: "Ebu Hanlfe'nin mezhebi- ne göre âyet, hür kadının mihrini vermeye kadir olabilen kimsenin, cariyeyle evlenmesinin caiz olduğuna delâlet eder." Bu böyledir, çünkü ayet-i kerime, müşrik olan hür kadının mihrini verebilecek kimsenin, câriye ile evlenmesinin caiz olduğunu gösterir. Fakat müşrik hür kadının mihrini verebilecek kimse, hiç şüphesiz müslüman hür kadının mihrini de verebilir. Çünkü, küfür ve iman hususundaki farklılık, nikâh hazırlıkları için ihtiyaç duyulan malın miktarında değişiklik ar-zetmez. Böylece, hür ve müslüman bir kadının mihrini verebilecek bir kimsenin, câriye ile evlenmesi de kesinlikle caiz olur. Bu, bu meselede yapılmış olan hoş bir istidlaldir. 167[167]

Dördüncü Mesele

Ayet-i kerimede bir müşkil bulunmaktadır. O da, Hak Teâlâ'nın, hitabının müşrik olan kadınlarla evlenilmesinin haram olmasını gerektirmiş olmasıdır. Sonra Hak Teâlâ'nın buyruğu da müşrik olan kadınlarla evlenilmesinin caiz olmasını gerektirir. Çünkü, (manasında olan) " lâfzı, sıfatta müşterekliği gerektirir. Halbuki hayırlı olma vasfı bunlardan birisi için söz konusudur.

Bu müşkili şu şekilde bertaraf ederiz: Müşrik kadınlarla evlenmek, dünyevî menfaatları, mü'min kadınlarla evlenmek ise uhrevî menfaatları ihtiva etmektedir. Bu iki çeşit fayda, bir fayda olma esnasında müşterektirler. Ancak ne var ki, ahiret ile ilgili faydanın daha büyük özellik ve üstünlükleri vardır. Bu sebeple, böyle bir suâl kendiliğinden bertaraf edilmiştir. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ'nın, "Müşrik erkeklere de, iman edinceye kadar, (mü'min kadınları) ntkâhyamaym" hitabına gelince, burada bundan maksadın herkes olduğu, iman etmiş bir kadını, küfürlerinin çeşidi nasıl olursa olsun, bir kâfirle evlendirmenin kesinlikle helâl olmayacağı hususunda herhangi bir ihtilâf yoktur.

Hak Teâlâ'nın, "Mü'min bir köle, hoşunuza gitse de müşrikten daha hayırlıdır" buyruğu hususundaki sözümüz, daha önce söylemiş olduğumuz gibidir. 168[168]

Cehenneme Çağıranlar

Hak Teâlâ'nın, "İşte onlar sizi cehenneme çağırıyorlar" kavli hakkında iki mesele bulunmaktadır: 169[169]

Birinci Mesele

Bu ayet, "Benim (karşılaştığım) bu hal nedir? Ben sizi kurtuluşa davet ediyorum, siz beni ateşe davet ediyorsunuz!" (Mü'min, 41) âyetinin bir benzeridir. Eğer "Onlar çoğu zaman cehenneme iman etmemiş iken, nasıl olur da cehenneme davet ederler?"denilir ise, buna şu şekilde cevap veririz: Âlimler bu âyetin te'vili hususunda şu görüşleri söylemişlerdir:

a) Onlar, insanı cehenneme götürecek işleri yapmaya davet ederler. Çünkü görünen odur ki, evlilik ülfet, muhabbet ve sevgi mahallidir. Bütün bunlar ise, gaye ve maksadlarda karı-kocanın birbiriyle uyuşmasını gerektirir. Bu da, sevgilisi ile uyum içinde olması sebebiyle çoğu kez müslümanın İslâm'dan çıkmasına sebeb olur.

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/143-144.

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/144.

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/144-145.

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/145.

İmdi eğer, "Sevgi ihtimali her iki taraf için de vardır. Ülfet ve muhabbet sebebiyle müslümanın kâfir olma ihtimali olduğu gibi, kâfirin de müslüman olması muhtemeldir. Her iki ihtimal çatıştığı zaman, her ikisinin de düşmesi gerekir. Böylece de geriye cevazın aslı kalır" denirse, biz deriz ki: Üstünlük bu taraf içindir. Çünkü kâfirin küfründen vazgeçebileceği takdirine göre bu, müslümanın mükâfaat ve derecesini artırır. Müslümanın İslâm'dan vazgeçebileceği takdirine göre ise, bu çok büyük bir azabı gerektirir. Binaenaleyh bu işi yapmak, kişi için en büyük fayda ile en büyük zararın dokunması arasında dönüp dolaşır. Bu gibi durumlarda zarardan kaçınmak gerekir. İşte bu sebeb-ten ötürü Allah Teâlâ, men etme tarafını, cevaz tarafına tercih etmiştir.

b) Âlimler arasında, "İşte onlar sizi cehenneme çağırıyorlar" âyetini, "Onlar sizi, savaşı ve cihadı terketmeye çağırıyorlar" manasına alanlar vardır. Muharebeyi ve cihadı terketmede ise, cehenneme ve azaba dücâr olmayı gerektiren şey vardır. Bu te'vili yapanın, bundan maksadı ehl-i kitaptan zımmî olan ile olmayanlar arasında bir farkın olduğunu ortaya koymaktır. Çünkü zımmî olan bir kadın, kocasını müslümanlara karşı savaşmaya sevketmez. Böylece ikisi arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

c) Doğan çocuğunu kâfir.çoğu kez küfre çağırır. Böylece de o çocuk cehennemliklerden olur. Allah Teâlâ bize müslüman kadınlarla evlenmemizi ve böylece doğacak çocuğun müslüman ve cennetlik olmasını emretmek suretiyle cennete davet eder. 170[170]

Allah Cennete Çağırır

Hak Teâlâ'nın, "Allah ise kendi iradesiyle cennete ve mağfirete çağırır" ayeti hakkında iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Âyetin mânası şudur: Allah'ın dostları cennete çağırırlar. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: Allah'ın düşmanları cehenneme davet ederler; halbuki Allah'ın dostlarıysa, cennete ve mağfirete davet ederler. Binaenaleyh, muhakkak ki aklı olan kimseye, Allah'ın düşmanları olan müşrik kadınların etrafında dolaşmamaları, bilâkis mü'min kadınlarla evlenmeleri gerekir. Çünkü mü»min kadınlar, cennete ve mağfirete davet ederler.

İkinci Görüş: Allah'u Teâlâ ilgili hükümleri beyan edip, kimisini mubah, kimisini de haram kılınca, "Allah cennete ve mağfirete çağırır" buyurmuştur. Çünkü bu davete sarılan kimse, cennete ve mağfirete müstehak olur.

Hak Teâlâ'nın, kavlinin manası, "Allah'ın kolaylaştırması ve kendisiyle cennete ve mağfirete müstehak olunan amele muvaffak kılmasıyla.." demektir. Bunun bir benzeri de, "Allah'ın izni olmadan, hiçbir kimsenin iman etmesi mümkün değildir" (Yunus, 100). "Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimse Ölmez" (Al-i imran, 145) ve "Onlar, Allah'ın İzni olmadıkça hiçkimseye zarar veremezler" (Bakara. 102) ayetleridir. Hasan el-Basrî şeklinde ref ile okumuştur. Yani, "Mağfiret, O'nun kolaylaştı rm asıyla bulunur" demektir.

Hak Teâlâ'nın,İyice düşünüp ibret alsınlar diye, Allah âyetlerini iyice açıklar" buyruğunun mânası açıktır. 171[171]

Hayız Hakkında Hüküm

"Sana kadınların hayız halinden soruyorlar. De ki: "O, bir ezadır. Onun için hayız zamanında kadınlardan ayrılın, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman, Allah'ın size emrettiği taraftan onlara varın. Muhakkak ki Allah çok tevbe edenleri sever; iyice temizlenenleri sever"(Bakara, 222). 172[172]

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/145-146.

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/146.

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/147.

Birinci Mesele

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinde altı soru zikretti. Bunlardan ilk üçünü vâvsız, son üçünü de vâv ile başlattı. Bunun sebebi şudur: Onların ilk üç hâdise hakkındaki soruları, ayrı ayrı durumlarda vaki olmuştur. Bu sebeple orada atıf harfi getirilmemiştir. Çünkü bu sorulardan herbiri, ayrı ayrı birer sorudurlar. Onlar son üç soruyu ise, aynı anda yöneltmişlerdir. Dolayısıyla cem ifâde eden atıf harfiyle getirilmiştir. Sanki şöyle denmek istenmiştir: "Soru soranlar, içki, kumar ve şunu şunu aynı anda sana soruyorlar..." 173[173]

İkinci Mesele

Rivayet edildiğine göre yahudî ve mecûsîler, kadın hayızlı iken, ondan son derece uzak duruyorlardı.

Hristiyanlar ise, hayız falan dinlemeden, kadınlarla cima ediyorlardı. Câhiliyye dönemtndekiler İse, kadın hayızlı olduğu zaman, onunla aynı sofraya oturmuyorlar, verdiği şeyleri içmiyorlar, onunla aynı yatakta yatmıyorlar, yahudî ve mecûsilerin yaptığı gibi, aynı çatı altında barınmıyorlardı. Bu âyet nâzif otunca, müslümanlar âyetin zahirine sarılarak, hayız olan kadınları evlerinden çıkarıyorlardı. Bedevilerden bir grup kimse, "Ya Resûlallah! Soğuk çok fazla, elbiselerimizse çok az! Elbiseleri, dışarı attığımız kadınlara versek, evde kalanlar bu sefer soğuktan üşürler. Elbiseleri kendimize alıkoysak, hayızlı olan kadınlar soğuktan ölürler!" Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s),"Kadtnlar hayızlı oldukları zaman, ben size kadınlarla cinsi münasebet yapmamanızı emrettim; yoksa, acemlerin yaptığı gibi onları evlerinizden çıkarmanızı emretmedim.." buyurdu. Yahudiler bunu duyunca şöyle dediler; "Bu adam bize muhalif davranmadığı hiç bir mesele bırakmıyor." Sonra, Abbâd İbn Beşir ile Useyd İbn Hudayr, Hz. Peygamber'e gelerek O'na bu durumu haber verdiler ve, "Ya Resulallah hayızlı iken onlarla cima etmeyelim mi?" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün rengi değişti, bu iki zât da O'nun kendilerine kızdığını zannederek kalktılar. Tam o sırada Hz. Peygamber'e bir süt hediye ve ikram edildi. Bunun peşinden Hz. Peygamber o iki kimseye haber salarak, bu sütü onlara ikram etti. Böylece de, kendisinin onlara kızmamış olduğunu bize anlatmış oldu. 174[174]

Hayz Kelimesi Hakkında İlmi Bir Tetkik

Arapçada, kelimesinin aslı akmaktır.-"Sel aktı ve taştı" denilir. Ezherî, havuza, denilmesinin sebebinin de bu

olduğunu söylemiştir. Çünkü su, havuza akmaktadır. Araplar, aynı cinsten oldukları için vâvı yâ harfinin yerine;yâ'yı da vâvın yerine kullanıyorlardı.Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Bu, kalıbı bazen, kelimeleri gibi ism-i mekân ifâde eder. Bazen de masdar mânasına gelir. Nitekim, hayız oldu.." "Geldi..." ve, "geceledi" denilir. Vahidî, el-Basît'inde.Übn Sikkît'den şunu nakletmiştir: Fiil, "ölçtü, ölçüyor" "Hayız oldu, hayız oluyor" ve benzerleri gibi, sülâşî olur, muzarîsinin ayne'l-fiili de meksûr olursa, bu fiillerin ismi mekânı, masdar-ı mîmîsi ise fethalı olarak, Jiii şeklinde gelir. Meselâ, (meyi etmek) gibi.. Kelimenin ismi mekânı ise, dur. Böylece İbn Sikkît, kelimenin, J*ii kalıbında ism-i mekân olduğu, Lü; kalıbında da masdar olduğu görüşünü benimsemektedir. Şayet bir kimse, hem masdar-ı mîmî, hem de ism-i mekânda, kalıbları meftun ya da meksûr okursa caizdir. Nitekim Araplar, demektedirler. Böylece, lâfzının, ism-i mekân -mânasında hakikat ifâde ettiği ortaya çıkmış olur. Bu aynı zamanda hayzın, bizzat ismi olarak da kullanılır. Bu sabit olunca, edîb olan pekçok müfessir, lafzıyla burada hayız anlamının kastedildiğini iddia etmişlerdir. Bana göre ise, bu böyle değildir.lafzıyla burada hayızın kendisi kastedilmiş olsaydı, o zaman Hak Teâlâ'nın, emrinin manası, "Kadınları hayız zamanı terkedin" olurdu. Bundan murad ise, "hayız zamanında kadınlardan uzak durun.." olur. Böylece de âyetin zahiri, kadının göbeğinin üstünde ve diz kapağının altında kalan yerlerden faydalanmaya mâni olmuş olurdu. Böyle bir yasak olmayınca.o zaman âyete neshin veyahut da bir tahsisin arız olduğuna hükmetmek gerekir. Bunun ise, astın hilâfına olacağı herkesi malûmudur. Ama biz, kelimesini, hayızın mekânı mânasına aldığımızda, ayetin mânası, "Hayız mahalli hususunda kadınları terkedin.." olur. Böylece de mâna, "kadınların hayız mahallinden uzak durun" şeklinde olur. Bu izaha göre de, âyete herhangi bir nesh ve tahsis arız olmamış olur. Lâfız iki mâna arasında müşterek olup, lâfzı o manalardan birine hamletmek bir mahzur doğurur, diğerine hamletmek ise aynı sakıncayı doğurmazsa, bu durumda lâfzı mahzur doğurmayan mânaya hamletmenin evlâ olduğu herkesçe bilinen bir usûldür. Bu, ism-i mekân manasına kullanılmasının masdar anlamına kullanılmasından daha çok ve daha meşhur olduğunu bilmemizle beraber, lâfzının ismi mekân mânası ile masdar-ı mimî arasında müşterek bir lâfız olduğunu kabul etmemiz durumunda böyledir.

---

[173] 173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/147.

[174] 174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/147-148.

Buna göre, eğer lâfzından hayzın murad edildiğine dair delil, Hak Teâlâ'nın, yani, "Hayız bir eziyyettir" buyurmasıdır. Eğer, lâfzından maksad hayız değil de, hayızın çıktığı yer olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, demesi doğru olmazdı" denilirse, biz deriz ki: kelimesinin hayızdan ibaret olmasının takdiri durumunda hayızın bizzat kendisinde bir eziyyet bulunmaz. Çünkü hayız, hususî nitelikteki bir kandan ibarettir. Eziyyet de hususî bir keyfiyettir. Eziyyet de arızîdir. Cisim, arızînin bizzat kendisi olamaz. Bu sebeple onların, "Bundan murad, eziyyet olmakla nitelenmiş bir hayız olduğunu.." söylemeleri gerekir. Bu caiz olunca, bizim de, "Bundan murad, hayız mahallinin eziyyete katlanması olduğunu" söylememiz caiz olur. Hem birinci, lâfzından muradın hayızın bizzat kendisi, ikinci, lâfzından ise, hayız mahallinin murad edilmiş olması niçin caiz olmasın? Yapılan bu takdire göre, sizin söylemiş olduğunuz müş-kilât da ortadan kalkmış olur. Bu hususta söylenecek olan şeyler, bana göre bunlardır. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

Hak Teâlâ'nın, buyruğuna gelince, Atâ, Katâde ve Süddî, bu kelimenin "pislik" manasını ifâde ettiğini söylemişlerdir. Bil ki Arapça, kelimesi, hoşa gitmeyen her şeye delâlet eder. Hak Teâlâ'nın, emrinin mânası, o şeyden uzaklaşmayı ifâde eden bir ayrılıştır. İlleti ise, daha önce zikredilmiş olan, jî\ lâfzıdır. Sonra bu illete hüküm terettüp etmiştir; bu hüküm ise, terketmenin vâcib olmasıdır.

İmdi eğer, "Eziyyet, kandan başka bir şey değildir. İstihâza (özür kant gelmesi) durumunda kadınlardan ayrılmak vâcib olmadığı halde bu eziyyet istihâza durumunda da söz konusudur. Buna göre bu hükmün illetinin "eziyyet" olduğunu söylemek, tenakuz arzetmiştir" denilirse, biz de deriz ki:

İllet tenakuz arzetmemiştir; çünkü hayız kanı, rahim yoluyla kadının bünyesinin dışarı attığı fazla kandan ortaya çıkan bozulmuş bir kandır. Eğer bu fazlalık kan akmasa kadın hasta olur. Buna göre bu kan, idrar ve büyük abdest yapmak gibi bir şey olur. Böylece bu kan, bir sıkıntı ve bir pislik olmuş olur. Ama istihâza kanı böyle değildir. Aksine bu kan, rahmin derinliklerinde bulunan ve patlayan damarlardan akan, bozuk olmayan bir kandır. Dolayısıyla bu bir eziyyet sayılmaz. Bu konuda söyleyebileceklerim bundan ibarettir. Çünkü bu tıbbî bir konudur. Bunun izah edilmesiyle Kur'an'm zahiri ta'n ve kınanmaktan kurtarılır. Kendi muradını en iyi bilen ise, Allah'tır. [175][175]

Hayız Kanı İle istihaze Kanı Arasındaki Fark

Bil ki, hayız kanı, hakikî olan bir takım sıfatlarla nitelenmiştir. Bu kana da, şer'î olan bir takım hükümler dayanır. Hakikî sıfatlar iki kısma ayrılır:

1) Bunlardan birisi, menbâ'dır (kaynak). Hayız kanı, rahimden çıkan bir kandır. Nitekim Hak

---

[175][175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/148-150.

Teâlâ,"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri kadınlara helâl olmaz"(Bakara, 228) buyurmuştur. Bunun tefsirinde, "Hak Teâlâ'nın rahimlerde yarattığı şeyden muradın, hayız ve hamilelik durumu olduğu" söylenmiştir. İstihâza kanına gelince, bu rahimden değil, rahimin ağzında sona eren damarlardan çıkar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) istihâza kanını vasfederken, "Bu, rahimde patlamış damarların kanıdır" buyurmuştur. Hz. Peygamberin bu sözü, Kur'an'm göstermiş olduğu illet ve sebepte bir tenakuz bulunmadığı hususunda söylemiş olduğumuz görüşleri de pekiştirir.

2) Hz. Peygamberin hayız kanını vasfederken söylemiş olduğu sıfatlar şunlardır:

a) Siyahtır,

b) Fazla akıcı değil,

c) Yakıcıdır,

d) Pek fazla hissedilmez, hızlı akmaz,

e) Diğer kanların aksine kötü kokuludur. Çünkü, bu kan, kadının bünyesinin dışarı attığı fazlalık kanlardandır,

f) Koyu kırmızı ve rengi bulanıktır. Kendisinde bulanıklık bulunduğu için, deniz suyuna benzediği de söylenmiştir. Buna göre bu sıfatların hepsi hakiki sıfatlardır.

Bazı âlimler de şöyle demiştir: Hayız kanı, istihâza kanından ayrılır. Buna göre bu sıfatların kendisinde bulunduğu her kan, hayız kanıdır. Böyle olmayan ise, hayız kanı değildir. Hayız kanı mı yoksa istihâza kanı mı olduğu kesin olarak bilinemeyen kanlarda ise, aslolan mükellefiyetin devam etmesidir. Mükellefiyet halinin sona ermesi ise, ancak hayız kanı olduğuna karar verildiği zaman olur. Kanın hayız kanı olmadığı bilindiği vakit, vâcib olan mükellefiyetler, vâcib olmaya devam eder.

Kimi alimler ise şöyle demişlerdir: Mükellef olan kimse, bu sıfatları birbirine karıştırabilir. Dolayısıyla gerek kan, gerekse bu sıfatlar hususunda, mükellefi temyizde bulunmak ile sorumlu tutmak, bir güçlük ve meşakkat çıkarmayı iktizâ eder. Binaenaleyh, Şâri-i Evvel olan Allah'u Teâlâ, muayyen ve düzenli bir vakit tayin etmiştir. O vakitte kan bulunduğu zaman, o kanın vasfı nasıl olursa olsun, o kanın hükmü hayızın hükmü olur. O vaktin dışında bir kan çıktığı zaman, o kanın vasfı ne olursa olsun o kanın hükmü hayız olmaz.. Bu görüşü ileri sürenlerin maksadı, mükelleften güçlük ve zorluğu kaldırmaktır. Sonra hayızdan dolayı meşru kılınan hükümler, namaz kılmaktan, oruç tutmaktan, mescide girmekten, Mushaf'a dokunmaktan ve Kur'an okumaktan uzak durmaktır. Ayrıca kadın, hayız ile buluğa ermiş kabul edilir. Kur'an'ın nassı İle, hayız sebebiyle sabit olan bir diğer hüküm de, âyetin kendisine nasıl delâlet ettiğini beyan ettiğimiz üzere, cimâdan sakınmaktır. 176[176]

Beşinci Mesele

Âlimler, hayızın müddeti hususunda da ihtilâf etmişlerdir. İşte bundan dolayı Şafiî (r.h.a), hayzın en az müddetinin bir gün bir gece; ekserisinin ise, onbeş gün olduğunu söylemiştir. Bu, Ali İbn Ebi Talib, Atâ İbn Ebi Rabâh, Evzâi, Ahmed İbn Hanbel ve İshâk (Allah kendilerinden razı olsun)'m görüşüdür.

Ebû Hanife ile Sevrî ise, bunun en az müddetinin üç gün üç gece, bundan az olursa, bunun istihâza kanı olduğunu, ekserisinin ise on gün olduğunu söylemişlerdir.

Ebu Bekr er-Razi ise Ahkâmu'l-Kur'an'ında şunu söylemiştir: Ebû Hanife de, Atâ'nın verdiği hükmü kabul ederek, hayızın en az müddetinin bir gün bir gece, en fazla müddetinin ise onbeş gün olduğunu söylemiş; sonra da bu hükmünden vazgeçmiştir.

İmâm Mâlik ise, azlık ve çokluk hususunda muayyen bir miktarın bulunmadığını; bir saat dahi olsa, bunun hayız kanı olacağını; yine bu kan günlerce devam etse, yine hayız kanı sayılacağını söylemiştir. Ebu Bekr er-Razî, Ahkâmu'l-Kur'an'ında İmâm Mâlik'in görüşünün yanlışlığına delil getirerek şöyle demiştir. "Eğer bu miktar azlık ve çokluk bakımından nazar-ı dikkate alınmasaydı, o zaman hayız kanının kadında mutlak olarak mevcut kan olması

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/150-151.

gerekirdi.. Bu durumda da, istihazalı hiçbir kadının bulunmaması gerekirdi. Çünkü ondaki kanın hepsi, Mâlik'in mezhebine göre hayız kanı olur du ki, bu da ümmetin icmâsıyla yanlıştır.

Bir de rivayet edildiğine göre, Fatıma binti Ebt Cahş, Hz. Peygamber'e, "Hayızım devam ediyor, ben de bir türlü temizlenemiyorum" demiştir. Yine rivayet edildiğine göre, Hamne (r.anha) yedi sene istihâza kanı gördü.. Hz. Peygamber (s.a.s), her ikisine de bütün bu sürelerin hayız olduğunu söylemedi. Aksine, onlara, bunun bir kısmının hayız, bir kısmının ise istihâza kanı olduğunu söylemiştir. Binaenaleyh, bu görüş yanlıştır. Allah en iyi bilendir.

Bil ki bu delil zayıftır. Çünkü bir kimse şöyle diyebilir: Hayız kanı istihâza kanından, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayız kanıyla alâkalı olarak zikrettiği bazı sıfatlarla ayrılır. Biz bu sıfatların bir kanda bulunduğunu anladığımızda, onun hayız kant olduğuna hükmederiz. Bu sıfatların bulunmadığını gördüğümüzdey-se, onun hayız kanı olmadığına hükmederiz. Bu iki hususta tereddüt ettiğimiz zaman, hayı zın meydana geldiği meçhulümüz olur; asıl olan mükellefiyetin devam ettiği malum olur. Şüpheli olan bir şey, malûm olan bir şeyle tezâd teşkil edemez. Bu sebeple, aslî olan mükellefiyetlerin yerine getirilmesi gerektiğine hükmedilir. Eğer hayız için belli bir zaman tayin edilmezse hayız, istihâzadan bu yol ile ayırdedilir. İmâm-ı Mâlik'in delili iki yöndendir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayız kanı siyah ve yakıcı, (acı veren) bir kandır" ifadesiyle, hayız kanının alâmet ve sıfatlarını açıklamıştır. Binaenaleyh, kan bu sıfatlarla mevsûf olunca, hayız meydana gelmiş olur. Bu da, Onun için hayız zamanında kadınlardan aynim" âyetinin ve Hz. Peygamber'in Fatıma binti Ebu Hubeyş'e söylediği, "Bayız kam geldiği zaman, namaz kılmayı bırak"177[177]hadis-i şerifinin hükmüne girer.

b) Allah'u Teâlâ hayız kanı hakkında "O bir ezadır. Onun için hayız zamanında kadınlardan aynim" buyurmuş, onun bir eziyyet olma vasfını, kadınlardan ayrılmanın vâcib oluşunun illetini beyân sadedinde zikretmiştir. Bu kan, fena kokusu, bozuk rengi ve çok fazla akıcı olmayışı sebebiyle bir eziyyet olmuştur. Kadınlardan uzaklaşmanın vücubiy-yeti bu mânalarla sebeplendirilmiş olunca, kanda bu nitelikler bulunduğu zaman, Allah'ın kitabında açıkça zikredilen sebeple amel etmek için, kadınlardan uzak durmak gerekir. Bana göre, İmâm Mâlik'in bu görüşü çok kuvvetlidir.

Şafiî, Ebû Hanife ye karşı, şu iki hususu delil olarak zikretmiştir:

1) "Hayız müddetinin en azı bir gün bir gece, en çoğu ise onbeş gündür. Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayız kanını "siyah ve yakıcı (acı veren)" diye nitelendirmiş olmasıdır. O kan bu vasıfta bulunduğu zaman hayız mavcut olmuş olur ve böylece, "Hayız zamanında kadınlardan aynimiz" âyetinin umûmî muhtevasına girmiş olur. Hayızın bir günden daha az olması ile onbeş günden daha fazla olması hususlarında, Ebu Hanife ve ben, bu delil ile amel etmeyi ittifakla bıraktık. Binaenaleyh, geriye, bu müddetler hakkında bu delil ile amel edilme durumunun kalması gerekir."

2) Şafiî'nin, on günden fazla olan müddet hususundaki delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kadınları dinlerinin noksanlığı ile tavsif etmiş olduğu hadisidir. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu şu şekilde açıklamıştır: "Kadınların herbiri ömrünün yarısını namaz kılmadan geçirir." Bu da hayızın bazan onbeş gün olduğuna delâlet eder. Çünkü bu takdire göre onların temizlik müddetleri de onbeş gün olur. Böylece de hayız kadının ömrünün yansını almış ofur. Eğer hayız bu müddetten daha az olsaydı, ömrünün yarısında namaz kılmayan mü'-min kadın olmazdı.

Ebu Bekr er-Râzi, Şafiî'nin bu görüşüne şu iki izah ile cevap vermiştir:

a) Hadis metninde geçen, yarım manasına değil, aksine "bazısı, bir kısmı" mânasına gelir.

b) Dünya ömrünün yarısında hayız olan bir kadtn bulunmaz. Çünkü kadın bulûğa ermezden önce geçen ömrü de, hayatının bir parçasıdır.

Ebu Bekir er-Râzi'nin birinci cevabına şu şekilde cevap verebiliriz: "yarım" demektir. "İki parçaya ayırdım" manasında, denilir. Darb-ı meselde de, "Süt sağıyorum, yarısı senin"178[178]

177[177] Buhari, Hayz, 8. 19.

178[178] Bu deyim, "Bu iş, her iki taralın da faydasına olan bir iştir" anlamındadır. (Ç).

denilmiştir.

O'nun ikinci cevabına şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kadınların herbiri ömrünün yarısını namaz kılmadan geçirir" sözü, kadının namaz kıldığı zamanı içine alır. Bu da onun buluğa erdikten sonraki ömrüdür.

Ebu Bekir er-Râzi, Ebu Hanife'nin görüşüne bir çok yönden delil getirir:

1) Ebu Ümâme (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hayızın en azı üç, en çoğu on gündür."179[179] Ebu Bekr şöyle der: 'Eğer bu hadis sahih ise, hiç kimse bu hadisin gösterdiğinden başka tarafa dönemez."

2) Enes b. Malik ve Osman b. Ebu'l-As es-Sakafî (r.a)'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Hayz üç-dört günden on güne kadardır. On günden fazla olan istihâzadır." Bu söz ile şu iki bakımdan istidlal edilir:

a) Sahabeden bir söz çıkar da diğerleri ona muhalefet etmez ise bu icmâ olur.

b) Akltn, hayzın miktarını belirlemesine imkân yoktur. Sahabîden birşey rivayet edildiği zaman, zahir olan o şeyi Hz. Peygamber (s.a.s)'den duymuş olmasıdır.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), Hamne binti Cahş'a: "Bütün kadınlar her ay hayız gördüğü gibi sen de, Allah'ın ilmine göre, altı veya yedi gün ha-yız görürsünüz180[180] demiştir. Bu hadisin muktezası, her ay her kadının bu kadar hayız görmesidir. Biz, hadisin zahiri mânâsına, haytzın üç günden on güne kadar olduğunu söyleyerek muhalefet ettik. Binaenaleyh bu miktarın dışında kalan, bu asıl üzerine kalır.

4) Hz. Peygamber (s.a.s), kadınlar hakkında,"Aklı ve dini noksan olmasına rağmen en akıllı erkeklerin bile akıllarına hakim olan kadınlar gibi bir varlık görmedim" buyurdu. Bunun üzerine, "Onların dinlerinin noksanlığı nedir?" denildiğinde, "Onlardan herbiri günlerce ve gecelerce (hayız sebebiyle) namaz kılmaziar"181[181] demiştir. Bu haber, hayız müddeti için, "günler ve geceler" denilebildiğini gösterir. "Günler" ifâdesinin en azı üç, en çoğu on gündür. Çünkü bir ile iki gün hakkında "eyyam' (günler) lâfzı kullanıldığı gibi, on günden fazla zaman için de "eyyam" lâfzı kullanılmaz. Aksine, (onbir gün) denilir. Fakat sayısı üç ile on arasında olan günler için "eyyam" lâfzı kullanılır.Yine Hz. Peygamber (s.a.s), Fatıma binti Eb Hubeyş'e "Hayızgünlerinde namazı terket"182[182] buyurmuştur. "Eyyam" (günler) lâfzı, üç ile on arasında sayıdaki günler için kullanılmaya mahsustur.Ümmü Seleme (r.anha)'nin Hz. Peygamber (s.a.s)'e kendisinden devamlı kan gelen kadının hükmünü sorduğu hadisinde, Hz. Peygamber (s.a.s),

"Her ay hayız gördüğü günler ve geceler sayısınca beklesin ve her ay bu kadar müddet namaz kılmasın. Sonra gusledip namazını kilsın"183[183] buyurmuştur. Buna göre eğer, "Belki de o kadının hayzı bu belli miktardaydı" denilir ise, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s), onun hayız müddetinin ne kadar olmadığını sormadan, mutlak olarak ona bu hükmü vermiştir. Binaenaleyh bu mutlak manada hayzın "eyyam" lâfzının kendisine delâlet ettiği miktar ile belirlendiğine delâlet etmektedir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), Adiyy b. Sâbit'in hadisinde, "İstihazah kadm, namazını normal hayız günleri müddettnce bırakır"184[184] buyurmuştur. Hadisin ifâde ettiği hüküm bütün kadınlar hakkında umumîdir.

5) Mutezile'nin ileri gelenlerinden Cübbâi'nin Tefslr'inde zikretmiş olduğu delildir. O şöyle demiştir: "Oruç ve namazın farziyyeti bunların farz oluşuna delâlet eden umumî delillerden dolayı belli olan bir farziyettir. Bu umûmî deliller ile, üç ile on gün arasındaki hayız müddetince amel edilmemiştir. Binaenaleyh bu umûmi delililerin hükmünün üçten az,ondan çok günler hakkında aslı üzere kalması gerekir. Bu böyledir. Çünkü üçten aşağı olan günler

---

179[179] Camiu's-Sağır, 1/53; Tirmizi, Taharet, 95 (1/228).

180[180] Tirmizi, Taharet, 95 (1/223).

181[181] Müslim, İman. 132.

182[182] Buhari, Hayz. 24.

183[183] Ebu Davud, Tahare, 106 (1/71).

184[184] Ebu Davud, Tahare, 106, 107 (1/73,74,75).

hususunda âlimlerin ihtilâfı vardır. Böylece bu ihtilaf, bir şüphe doğurmuştur. Dolayısıyla biz üç günden aşağı olan zamanı hayız günleri kabul etmedik. On günden fazla olan müddet hakkında da ulemânın ihtilâfı vardır. Dolayısıyla bu da bir şüphe meydana getirmiştir. Bu sebeple, fazladan olan bu müddeti de hayız günleri olarak kabul etmedik. Fakat üç ile on gün arasındaki günlerin, hayız günleri olduğunda ittifak vardır. Dolayısıyla biz bu müddeti hayız müddeti olarak kabul ettik...İşte fukahânın bu meseledeki sözünün özeti budur.185[185]

Hayız Esnasında Haram ve Mubah Olan Husus

Müslümanlar, hayız süresi içinde cimântn haram olduğu ve bu müddet içerisinde kadının göbeğinin üstteyiz tünde kalan kısımlar ile diz kapağının altındaki kısımlardan yararlanmanın helâl olduğu hususunda ittifak etmişler; göbeğin altı ile diz kapağının üstünde kalan kısımlardan istifâde etmenin caiz olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir.Bıma göre biz deriz ki: Ayette geçen, lâfzını tercih ettiğimiz şekilde, "hayız kanının çıktığı yer" manasında alırsak, ayet sadece hayızlı kadınla cima etmenin haramlığına delâlet etmiş olur. Âyette, bu mahallin dışında kalan yerlerden istifâde etmenin haramlığına delâlet eden birşey bulunmamış olur. Hatta, "Birşeyin özellikle zekredilmesi, hükmün onun dışında kalan şeylerde, o şeyin hükmünün aksine olduğunu gösterir" diyen kimse, bu ayetin cima mahalli dışındaki yerlerin helâllığına delâlet ettiğini söylemiş olur. Fakat, lâfzını "hayız" manasında alanlara göre, ayetin takdiri, "Hayız zamanında kadınlardan uzak durun" şeklinde otur.
Sonra bu görüşte olanlar âyet ile, göbeğin üstünde ve dizkapağının altında kalan kısımlar hakkında amel edilmediğini söylemişlerdir. Bunlara göre geriye kalan kısımların, haram hükmü üzere kalması gerekir. Muvaffakıyyet Allah'tandır.Cenâb-ı Allah'ın "Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman, Allah'ın size emrettiği taraftan onlara varınız" buyruğuna gelince bil ki, "Onlara yaklaşmayın/' "onlarla cima etmeyiniz"manasındadır. Koca hanımıyla cima ettiği zaman, denilir. Bu, "Hayız esnasında kadınlardan aynim" emrinin bir te'kidi gibidir. Bu son ifâdeyi yeni ve kıymetli başka bir manaya hamletmek mümkündür. Bu da, ayetinin kanın çıktığı yere yaklaşmayı; âyetinin ise o yere yakın olan yerlerden istifade etmeyi neh-yetmiş olmasıdır.Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 186[186]

Birinci Mesele

İbn Kesir, Nâfi, Ebu Amr, İbn Âmir, Ya'kûb el- Hadramî ve Asım'dan rivayetle Ebu Bekir kelimeyi, "tahare" masdarından olmak üzere şeddesiz olarak, Hamza ve Kisâî ise şeddeli olarak şeklinde okumuşlardır. Asım'dan rivayet ile Hafs da187[187] böyle okumuştur. Buna göre şeddesiz okuyanlar, onu kanın kesilmesi manasına almışlardır. Çünkü, " Kadın, hayızından temizlendi" manasındadır. Kadının hayızından temizlenmesi, hayız kanı kesildiği zamandır. Buna göre mana, "Onların hayız kanları kesilmedikçe, onlara yaklaşmayın" şeklindedir. Kelimeyi, şeklinde şeddeli okuyana göre ise, bu, manasındadır. Bundaki, o harfi, harfine idgâm edilmiştir. Bu, tıpkı, ve.
ayetterindeki ve kelimeleri gibidir. Yani bunlar aslında, ve, rnanasındadır. Muvaffakıyyet Allah'tandır. 188[188]

İkinci Mesele

Bütün beldelerin fakihlerinin çoğu, kadının hayız kanı kesildiği zaman, kocasının o kadınla cima etmesinin, ancak kadtnın hayız sebebiyle gusletmesinden sonra helâl olduğu görüşündedir. Bu İmam Malik, Evzâî, Şafiî ve Sevrî'nin görüşüdür.

---

[185] [185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/151-155.
[186] [186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/155-156.
[187] [187] Burada bir sehiv olmalı. Çünkü Hafs rivayetinde bu kelime, şeklindedir (Ç).
[188] [188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/156-157.

Ebu Hanife'nin meşhur görüşüne göre, o kadın on günden daha az müddet içinde temizlenirse, (gusletmedikçe) kocası ona yaklaşamaz. Eğer on gün sonunda temizlenmiş ise, kadın yıkanmadan kocasının onunla cinsî münasebette bulunması caizdir.Şafiî'nin bu husustaki delili şunlardır: .

a) Mütevatir kıraat ittifakla delildir. Buna göre bir ayet hususunda iki mü-tevatir kıraat bulunur ve aralarını bulmak da mümkün olursa, bunların arasını cem etmek gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Ayetteki, ifâdesi şeddeli ve şeddesiz olarak okunmuştur. Şeddesiz olarak, :okunuşu, "kanın kesilmesi" manasına gelir. şeklindeki şeddeli kıraati ise, su ile temizlenmek manasına gelir. Bu iki hususun arasını cem etmek mümkündür. Binaenaleyh ayetin, her iki hususun da vâcib olduğuna delâlet etmiş olması gerekir. Bu böyle olunca, bu haramlığın ancak her iki husus yerine getirildiği zaman nihayete ermesi gerekir.

b) Hak Teâlâ'nın, "İyice temizlendikleri zaman, onlara varın" buyruğu, kadınlara varmayı, Iîı şart edâtıyla onların temizlenmesi şartına bağlamıştır. Arapça'da, »il şart ifâde eder. Şarta bağlanan şey, şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Bu sebepte, kadınlar temiz olmadıkları sürece, onlara varmanın caiz olmaması gerekir.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: Hak Teâlâ'nın, "Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın" hitabı onlara yaklaşmayı yasaklamış ve bu yasağın, onların hayızdan kesilmeleriyle son bulacağını ifâde etmiştir. Kadınların hayızdan kesilmeleri bu yasağın sona ermesine sebep olunca, hayızları sona erdiğinde de bu yasağın söz konusu olmaması gerekir.

Kadî, Ebû Hanife'nin görüşüne şu şekilde cevap verir: "Eğer Cenâb-t Hak sadece, "Temizleninceye kadar" ifâdesini söylemiş olsaydı, sizin söylediğiniz son derece uygun olurdu. Ama Hak Teâlâ bu emrine, "İyice temizlendiklerinde..." kaydını da ilâve edince, bu iki ifâdenin hepsi birden bu yasağın sona erme sebebi olmuş olur. Bu, bir kimse "Eve girinceye kadar, falancayla konuşma. Girdikten sonra gönlü hoş olursa onunla konuş" demesi gibidir. O kimsenin konuşabilmesinin, bu iki şartın ikisine birden bağlanmış olması gerekir. Bu böyle olunca, hayızdan kesildikten sonra onun mutlaka temizlenmesi de gerekir.

Âlimler, bu temizlenmenin nasıl olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu sebeple Şafiî ve fukahânın ekserisi, bu temizlenmenin gusletmek olduğunu söylemişlerdir. Bazı âlimler de bunun, hayız mahallini yıkamak olduğunu söylemişlerdir.

Atâ ve Tavus bunun, kadının hayız mahallini yıkayıp, abdest alması olduğunu söylemişlerdir. Şu iki husustan ötürü, birinci görüş daha sahihtir:

a) Hak Teâlâ'nın şartının zahiri, kadının zâtıyla ilgili bir hükümdür. Binaenaleyh, böyle bir temizliğin onun bedeninin bir kısmında değil, aksine bütününde bulunması gerekir.

b) Bu temizliği, hayızlı kimsenin yapması gereken temizliğe hamletmek, istihazalı hakkında söz konusu olan temizliğe hamletmekten daha uygundur. Bu, bu temizlikle kastedilenin gusletmek olmasını gerektirir. Bu da, suyun bulunmasının mümkün olması halinde söz konusudur. Eğer su bulunmazsa, "hayızlı kadının haytzı sona erdiğinde mutlaka yıkanması vâcibtir" diyen âlimler, teyemmümün gusletmenin yerine geçeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Biz, teyemmümün gusletmenin yerine geçeceğini, icmânın delaletiyle söylüyoruz. Aksi halde, ayetin zahirî ifâdesi, hayızı sona eren kadına yaklaşmanın ancak su ile yıkanması durumunda caiz olmasını gerektirir. [189][189]

Üçüncü Mesele

Alimler, Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın size emrettiği taraftan onlara varın" emriyle neyin murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ifâdeyle ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

a) İbn Abbas, Mücâhid. İbrahim, Katâde ve İkrime'nin görüşüne göre bunun manası, "Onların ferçlerine yaklaşın" demektir. Çünkü bu, Allah'ın emrettiği yerdir. "Onlara,

---

[189][189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/157-158.

ferçlerinden başka bir mahalden yaklaşmayın." Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın size emrettiği taraftan..." kaydı ise, O'nun tıpkı, "Cuma günü, namaz için çağırıldığınız zaman..." (Cuma, 9) sözündeki, terkibinin anlamına gelmesi gibi, "Allah'ın size emrettiği tarafa..." anlamındadır.
Esamm ve Zeccâc, "Onlara, cima edilmeleri helâl olduğu vakit yaklaşın" şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu da, kadınlar oruçtu, itikâfa çekilmiş olduklarında ve nikahlan da haram olmadığında olabilir.
c) Muhammed İbn el-Hanefiyye'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, "Onlara, günaha girmeden, helâl taraftan yaklaşın" demektir.En kuvvetli olanı birinci görüştür. Çünkü, lâfzı, mekân mânasını ifâde etmede hakikat,diğer mânalarda ise mecazdır. 190[190]

Allah Tevbe Edenleri ve Temizlenenleri Sever

"Muhakkak ki Allah çok tevbe edenleri sever, iyice temizlenenleri sever" buyruğuna gelince, gerek muhabbetullâh'ın, gerekse tevbenin izahları daha önce geçmişti. Biz bunları tekrarlamıyacağız. Ancak ne var ki, şöyle diyoruz:, tevbe olarak, isimlendirilen fiili çokça yapan kimsedir. Tevbeleri çok kabul edici otması itibariyle bu vasıf Allah hakkında da bazan kullanılabilir.
Eğer, "Ayetin zahiri, Hak Teâlâ'nın, mutlak mânada tevbeyi çokça yapanları sevdiğini gösterir. Halbuki akıl da, tevbe etmenin ancak günahkâr olan kimseye uygun düşeceğine delâlet eder. Bundan dolayı günahkâr olmayan kimsenin tevbe etmesinin yerinde olmaması gerekir" denilirse, biz buna şu iki şekilde cevap veririz:
a) Mükellef, kusur etmeyeceğinden kesinlikle emin olamaz. Dolayısıyla o kimsenin, her halükârda, kusurunu giderebilmesi için tevbe etmesi gerekir.
b) Ebû Müslim el-İsfehâni şöyle demiştir: "Arapça'da tevbe, "dönmek" mânasından ibarettir. Kulun Allah'a tevbesi ise, her halükârda güzeldir."
Kadı, İsfehani'nin bu görüşüne itiraz ederek şöyle demiştir: "Tevbe, Arapça'da her ne kadar rücû (dönmek) mânasından ibaret olsa da, ancak bu kelime şeriat örfünde eskiden yapılan fiillerden pişmanlık duymak, o anda ve gelecekte o fiilleri bir daha yapmamaya karar verip azmetmekten ibarettir. Bu sebeple kelimeyi, (tevbe), lügâvi manasına değil de, şer'î manasına hamletmek gerekir."
Ebu Müslim buna cevap vererek şöyte diyebilir: "Benim bu cevaptan maksadım şudur: Lâfzı şer'î mânadaki tevbeye hamletmek mümkün olursa, lâfız yerinde kullanılmış olur ve sorudan da kurtulunmuş olunur. Ama bu imkânsız olduğu zaman, bir ta'n ve bir soru gelmesin diye, lâfzı kelimenin aslî-lügavî manasına hamledersin.
"Hak Teâlâ'nın, "Ve iyice temizlenenleri sever" kavli hakkında da bazı izahlar vardır:
a) Bundan murad, günahlardan ve isyanlardan uzaklaşmaktır. Çünkü tevbe eden, önce bu kötü fiilleri işleyip, sonra da onu terkeden kimsedir. Halbuki "mütetahhir" ise, bunlardan uzak kaldığı için, onları aslında hiç işlemeyen kimsedir. Bu iki kısmın, bir üçüncüsü yoktur. Lâfız bu mânaya da muhtemeldir. Çünkü günah ruhanî bir pisliktir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Müşrikler ancak, pisliktirler" (Tevbe, 2e) buyurmuştur. Bu sebeple, günahı terketmek, ruhanî bir temizlik olacaktır. İşte bu mânadan dolayı, Allah'u Teâlâ bütün kusur ve çirkinliklerden münezzeh olduğu için, "O, Tâhir'dir, Mutehhar'dır" diye vasfedilmiştir. Ve yine "Falancanın eteği temizdir" denilir. Yani, o "kimse günah işlememiştir,
b) Bundan murad, o kadına hayızlı iken ve Hak Teâlâ'nın, "Onlara, Allah'ın size emrettiği taraftan varın" buyurduğu gibi, onlara ferçlerinin dışındaki herhangi bir mahalden yaklaşmamaktır. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Bu daha evlâdır, çünkü bu, ayetin öncesine uygun düşen bir açıklamadır. Bir de Hak Teâlâ, Lût kavminden rivayet ederek, "Onları çıkarın memleketinizden. Çünkü onlar, çok temizlenen kimselerdir" (A'râf,82) buyurmuştur. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın,sözünün mânası, "Kadınlara makatlarından yaklaşmayanları..sever" şeklinde olur.

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/158-159.

c) Hak Teâlâ, "İyice temizlendiklerinde" şartıyla, bize temizlenmemizi emredince, hiç şüphesiz temizlenen kimseyi medhederek, buyurmuştur. Bu temizlenmeden maksat ise, su ile temizlenmektir. Nitekim Hak Teâlâ da: "Orada iyice temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da, tertemiz olanları sever" (Tevbe,108) buyurmuştur. Bu ayetin tefsirinde şöyle denilmiştir: "Onlar su ile istincâ yapıp temizlendikleri için, Allah onları medh û sena etmiştir." 191[191]

Kadının Nesil Yetiştiren Tarla Olması

"Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza, dilediğiniz gibi gelin.Kendiniz için takdime yapın. Allah'tan korkun ve mutlaka O'na kavuşacağınızı bilin.... İman edenleri müjdele.."(Bakara. 223).Bu ayet-i kertmeyle ilgili birkaç mesele vardır: 192[192]

Ayetin Nüzul Sebebi

Alimler, ayet-i kerimenin sebeb-i nüzulü hakkında şunları söylemişlerdir:
1) Rivayet edildiğine göre yahudiler şöyle diyorlardı: "Kim, hanımına arka taraftan olmak üzere, fercine yaklaşırsa onun çocuğunun gözleri şaşı ve sakat olur." Aynca onlar bunun, Tevrat'ta bulunan bir hüküm olduğunu söylüyorlardı. Bu husus Hz, Peygamber'e anlatılınca O, "yahudiler yalan söylüyor" dedi ve sonra ayet-i kerime nazil oldu.
2) İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e gelerek: "Ya Resûlallah ben mahvoldum!" dedi ve kendisinden, böyle bir şeyin meydana geldiğini söyledi.. İşte bunun üzerine de Allah'u Teâlâ bu ayet-i kerimeyi inzal buyurdu.
3) Ensâr, kocanın hanımıyla, arka taraftan olmak üzere, fercinden cinsî münasebette bulunmayı hoş görmüyorlardı. Bu düşünceyi de, yahudilerden almışlardı. Muhacirler ise, bunu yapıyorlardı. İşte bunun üzerine ensâr bunu onlara çok gördü.. Bu sebebten dolayı da, bu ayet-i kerime nazil oldu. 193[193]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Sizin tarlanızdır" ta- birinin mânası: "Sizin çocuk ekip diktiğiniz tarlanızdır" şeklindedir. Bu, bir teşbih yoluyla anlatımdır. Böylece kadının ferci yeryüzüne; nutfe tohuma; çocuk da o yerde biten bitkiye benzetilmiştir, kelimesi masdardır. İşte bundan dolayı, müfred (tekil) getirilmiştir. Buna göre mâna, "Kadınlarınız, sizin ekim yerlerinizdir.Siz oralara çocuk ekip biçersiniz" şeklinde olur. Bu mânaya göre, muzâf olan bir kelime hazfedilmiş demektir. Yine, bazen bir şeyin mekânı, mübalağa ifâde etmek için, o şeyin ismiyle, masdarıyla da adlandırılabilir. Bu Hansâ'nın, "O ancak bir ikbâl ve sırt dönüştür" demesi gibidir.Yine, denilir; yani, "O'nun emrettiği.." ve. O denilir, yani, "Onun arzusu, arzu ettiği" denilir. tabiri de böyle olup,"Ekip biçeceği yer" anlamındadır. 194[194]

Üçüncü Mesele

Âlimlerin pekçoğu, bu ayetten maksadın şöyle olduğu görüşündedirler: Koca, hanımına ön tarafından öne ve arkadan öne yaklaşması arasında muhayyer bırakılmıştır. Buna göre, "Nasıl isterseniz" ifâdesi, bu mânaya hamledilmiş demektir. Nâfi, İbn Ömer'in, "Bu ayetten maksadın, kadınlara makatlarından yaklaşmanın caiz olduğunu" söylediğini rivayet etmiştir.
Diğer âlimler ise, bu rivayet hususunda Nâfi'nin hata ettiğini söylemişlerdir. Bu, İmâm-ı Mâlik'in de görüşüdür.

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/159-160.
192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/161.
193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/161.
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/161-162.

Şiilerden Seyyid Murtezâ da bunu tercih etmiştir. Murtezâ bunu, Cafer İbn Muhammed es-Sadık (r.a)'dan rivayet etmiştir.

Kadınlara makatlarından (dübürierinden) yaklaşmanın caiz olmadığını söyleyenlerin delilleri şunlardır:

1) Allah'u Teâlâ, hayızla ilgili ayette, "Deki o bir ezadır. Onun için hayız zamanında kadınlardan aynim" (Bakara,222) buyurmuş, eziyyetin bulunmasını, hayız mahalline yaklaşmanın haram olmasının sebebi tutmuştur. Eziyyet, insanın eziyyet ve sıkıntı duyduğu şeydir. Burada da insan, hayız kanının kötü kokusundan ötürü, bir eziyyet ve rahatsızlık duyar. Bu illet, münakaşa mevzuu olan makat hakkında daha açık şekilde geçerlidir. Burada da aynı illet bulunduğuna göre, oraya yaklaşmanın da haram olması gerekir.

2) Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın size emrettiği taraftan kadınlara varın" (Bakara, 222) hitabı bir emirdir. Emrin zahiri ise, vücûb ifâde eder. Bu emrin, kadınlarla cinsî münasebet kurmanın vücûbiyyetini ifâde ettiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü bu vâcib değildir. Bu sebeple bu emri, bundan muradın, "Kim hanımıyla cinsi münasebet yapmak isterse, onunla Allah'ın emrettiği mahalden münasebet kurması vâcib olur" olduğu şeklindeki mânaya hamletmek gerekir. Sonra, bu ifâde kadının makatına yaklaşma mânasına hamleditemez. Çünkü bu, icmâ ile mümkün değildir. Bu sebeple bunun, "ön", "ferç" mânasına hamledilmesi gerekir, zaten elde edilmek istenen netice de budur.

3) Huzeyme İbn Sâbit'in rivayet ettiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e, kadınlara makatlarından yaklaşmanın hükmünü sormuş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, helâl olduğunu söylemiş. Adam, gerisin geriye dönüp giderken, Hz. Peygamber adamı geri çağırmış ve: "Sen ne söyledin? Senin sorun, iki delikten hangisi hakkındadır? Önden öne ise, evet; arkadan öne iser yine evet; ama, arkadan makata ise, hayır.. Allah, hakkı bildirmekten utanıp çekinmez" demiş ve şöyle buyurmuştur: "Sakın kadınlarınıza makatlarından yaklaşmayınız .[195][195],Hz. Peygamber, yukardaki ifâdesinde geçen, lâfzıyla, kadının fercini kastetmiştir. kelimesinin aslı, "dağarcığın ağzı" anlamına gelir. Delik buna benzetilmiştir. kelimesinin esas anlamı ise, ayakkabıcının açtığı delik anlamına gelir. Hz. Peygamber bu kelimeyle yine, kadının cima mahallini kinaye ile anlatmıştır, kelimesi de, ayakkabıcı ayakkabıya delik açtığı zaman söylenilen, tabirinden alınmış olup, bu anlamda delik mânasındadır.

Kadınlara dübürden yaklaşmanın caiz olduğunu söyleyenlerin tutamakları ise şunlardır:

a) Bu ayet ile, şu iki bakımdan istidlal edilebilir:

1) Allah'u Teâlâ, lâfzını, kadına bir isim olarak vererek, "Kadmlannız sizin tarlanızdır" buyurmuştur. Bu ifâde, kelimesinin kadının muayyen bir yerinin değil de kadının zâtının adı kelimesinin, kadının muayyen bir yerinin değil de, kadının zâtının adı olduğuna delâlet eder. Buna göre Hak Teâlâ bu tabirden sonra, "Tarlanıza dilediğiniz gibi gelin" buyurunca, bundan murad, "Kadınlarınıza istediğiniz gibi yaklaşınız" olur. Böylece de bu, kadınlara bütün yönlerden yaklaşılabileceği hakkında kullanılmış bir lâfız olmuş olur. Dolayısıyla bu tabirin muhtevasına, münakaşa mahalli olan kadının makatı da dahil olur.

2) kelimesi, anlamındadır. Nitekim Hak Teâlâ, "Bu sana nerden geliyor? O da, "Allah katından", dedi" (Ali.imrân, 37) buyurmuştur. Buna göre ayetin takdiri, şeklindedir. Bu sebeple, tefsirini yaptığımız ayetin takdiri, "Tarlanıza dilediğiniz yerden geliniz" şeklindedir sözü, birkaç tane mekânın bulunduğunu gösterir. Bu, serjin tıpkı, "İstediğin yere otur" demen gibidir. Bu ise, mekânlar arasında muhayyerliği ifâde eder.

Bu sabit olunca, biz deriz ki, ayeti önden öne veya arkadan öne yaklaşma manasına hamletmenin mümkün olmadığı ortaya çıkmış olur. Çünkü bu takdire göre, mekân sadece bir tane olmuş olur. "Te'addüd" ise, sadece yaklaşma yolları itibariyle olmuş olur. Bu mânayı ifâde etmeye uygun düşen lâfız ise, "O mekâna nasıl isterseniz öyle aidiniz" denilmesidir. Burada zikredilen lâfız, değil, lâfzı olup, âfzının da mekânlar arasında muhayyerliği ifâde ettiği sabit olunca, âyetten muradın sizin söylediğiniz mâna değil de, bizim söylemiş olduğumuz mâna olduğu ortaya çıkmış olur.

---

[195][195] Tirmizî, Taharet, 102. (Benzeri hadis), (I/243).

b) Onlar, Hak Teâlâ'nın, "Zevcelerine veya elleri altındaki cariyeler müstesna" (Mü'minûn, 6)ayetinin umûmuna sarılmış, bu ayetle, icmânın delâletinden dolayı erkekler hakkında amel edilmediğini; bu âyetle sadece kadınlar hakkında amel edilmesinin gerekli olduğunu söylemişlerdir.

c) Biz bir kimsenin hanımına, "Senin dübürün bana haramdır" deyip, bu ifadesiyle de hanımını boşamaya niyet ettiğinde, bunun bir talâk olacağı hususunda müttefikiz. Bu da, hanımının dübürünün kocasına helâl olmasını gerektirir.

Bu görüşte olanların, bu konudaki sözlerinin tamamı işte bundan ibarettir.

Birinci görüşte olanlar bunların görüşlerine cevâp vererek şöyle demişlerdir: Bu ayetten maksadın, kadınlara terelerinin dışındaki mahallerinden yaklaşmanın caiz olmadığına aşağıdaki hususlar da delâlet etmektedir.

1) Hars, ekim yapılan yerin adıdır. Kadının bütün her tarafının ekim yeri olmadığı herkesçe bilinen bir husustur. Dolayısıyla hars ismini kadının herye-ri için bir isim olarak vermek imkânsızdır. Bu delil, hars lâfzının, kadının zâtına isim olarak verilmesini gerektirir. Ne var ki biz, Hak Teâlâ'nın, "Hanımlarınız sîzin tarlanızdır" buyruğu hususunda bu delil ile amel etmedik. Çünkü Allah'u Teâlâ burada, hars lâfzını kadının zâtına vasıf olarak verdiğini açıkça belirtmiştir. Bundan Ötürü biz bu vasfetme işini, "bir şeyin bütününün, cüzünün ismiyle adlandırılması" şeklinde olan, meşhur mecaz şekline hamlettik. Bu şekil, Cenâb-i Hakk'ın, "Tarlanıza varın" emrinde söz konusu değildir. Binaenaleyh burada hars kelimesini belli olan ekim mahalline hamletmek gerekmiştir. İşte böylece ayette, kadınlara sadece terelerinden yaklaşılması gerektiği hususunda bir delil vardır.

2) Bu âyetin, muarızlarımızın söylediklerine delâlet etmesi mümkün değildir. Çünkü, bu ayetin öncesinin şu iki yönden onların söylediği şeylere delâlet etmesinin imkânsız olduğunu açıklamıştık:

a) Hak Teâlâ'nın, "De ki: "O ezadır" demiş olması.

b) O'nun, 'Allah'ın emrettiği taraftan onlara varın" buyurmuş olmasıdır.

Eğer bu ayet, kadına makattan yaklaşmanın cevazına delâlet etmiş olsaydı, bu aynı yer hakkında hem harama, hem de helâle delâlet eden şeyleri bir araya toplamak olurdu. Halbuki aslolan, böyle bir şeyin caiz olmadığıdır.

3) Ayetin sebeb-i nüzulü hakkında meşhur olan rivayetler, sahabenin kadınlara arka taraftan ferce yaklaşmanın caiz olup olmadığı hususundaki ihtilâflarıdır. Ayet-i kerîmenin nüzul sebebi ayetin ifâde ettiği hükmün dışında kalamaz. Bu sebeple âyetin, bu şekli ihtiva etmiş olması gerekir. Bunu, bu şekle hamlettiğimiz zaman, âyeti diğer şekle hamletmeye ihtiyacımız kalmaz. Bütün bu izahlarla âyetten muradın, onların zikretmiş olduğu şey olmadığı ortaya çıkmış olur. Şimdiyse, bu görüşte olanların kendisine tutundukları delilleri enine boyuna:
inceleyelim:

a) Hak Teâlâ'nın, emrinin mânasının, "Ekim mahalline geliniz" şeklinde olduğunu beyan etmiştik.

b) Hak Teâlâ'ntn, buyruğundaki "hars' tan murad, o be-tirli ve muayyen yer olunca, "nasıl isterseniz" ifâdesini, mekân hususunda muhayyerliğe hamletmek mümkün olmaz. Bu durumda burada bir takdir yapılır. Bu da, tabirinden maksadın, şeklinde olmasıdır. Böylece burada, bir lâfzı takdir edilmiş olur. "Hars lâfzını hakîki manaya hamledip, böyle bir takdiri gerekli görmek, bu kelimeyi mecazî bir yolla kadının zâtına hamletmekten evlâdır; bundan dolayı da biz bu takdiri yaptık" denilemez. Çünkü biz, zaten bunun evlâ olduğunu söylüyoruz. Zira, ferçler hususunda esâs olan, onların haram olduklarıdır.

c) Onların üçüncü delillerine şu şekilde cevap verilir:"Zevceleri ve ellerinin altındaki cariyeleri müstesna..." (Mû'minun.ejayeti umûmîdir, halbuki bizim delillerimiz husûsîdir. Hususi delil, umûmi delile takdim edilir.

d) Onların dördüncü delillerine şu şekilde cevap verilir: Adamın hanımına, "Şenin mak'adın bana haram olsun" demesi,sadece talaktan bir kinayedir. Çünkü mak'ad, sarmaş dolaş olmanın helâl olduğu bir mahaldir. Dolayısıyla bu adamın, "Senin elin boş olsun" demesi gibidir. Allah en iyisini bilendir. [196]

Dördüncü Mesele

Müfessirler, ayetteki, kavlinin tefsiri hu- susunda ihtilâf etmişlerdir:
1) Meşhur olan görüş, bizim zikrettiğimiz şu görüştür: Kocanın hanımının fercine önden veya arkadan yaklaşması caizdir.
2) Bunun manası, "Helâl olan vakitlerden dilediğiniz vakitte..." demektir. Bu da, "Kadın yabanct, nikâhı düşmeyen veya oruçlu veyahut da haytzlı olmadığı zaman.." demektir.
3) Kocanın hanımı ile, tercinden olmak şartıyla, hanımı ister ayakta, ister çömelmiş, ister yan yatmış olsun, cima etmesi caizdir.
4) İbn Abbas bunun manasının "Koca dilerse "azil" yapar, isterse yapmaz" şeklinde olduğunu söylemiştir.Bu görüş Sa'id b.Müseyyeb den nakledilmiştir,
5) Bunun manası, "Gece ya da gündüz ne zaman isterseniz..." demektir.
Eğer, "Bu görüşlerden hangisi tercihe şayandır?" denilir ise, deriz ki: Mü-fessirlerin ifâdesinden anlaşıldığına göre, bu ayetin nüzul sebebi şudur: Yahudiler, bir kimse hanımının fercine arkadan cima edince çocuğun şaşı doğacağını söylüyorlardı. Allah Teâlâ da onların bu sözünü yalanlamak için bu ayeti indirmiştir. Öyle ise evlâ olan, ayeti bu manaya hamletmektir. Bunun vakitlerle ilgili olduğunu söyleyen görüşlere gelince, ayet-i kerimede vakitler söz konusu değildir. Çünkü, kelimesi bazan ne zaman" manasına, bazan ise, nasıl manasındadır.
Azil yapıp yapmama meselesi ise, lâfzının manası ile ilgili değildir. Çünkü cima hali, azledip azletmeme ile değişmez. Binaenaleyh ayeti, yukarıda zikretiğimiz ilk görüşe hamletmek uygun düşer.
Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası şudur: "Cenneti ve Allah'ın ikramını elde edeceğiniz şeyleri yapınız." Bu ifâdenin bir benzeri de, bir insanın başka birisine, Kendin için önceden bir amel-i salih yap" demesidir. Bu, "Azıklanınız. Biliniz ki azıkların en hayırlısı takvadır" (Bakara, 197) ayeti gibidir. "Takdim" lâfzının bir benzeri de, Allah Teâlâ'nın, cehennemliklerden bir gruptan naklettiği şu ayettir: "Onlar şöyle derler: "Hayır, siz rahat görmeyin. Bunu bize siz takdim ettiniz, o ne kötü bir karar kılıştır " (Sad, 60).
Buna göre eğer, "Bu ayetin, öncesiyle irtibatı nasıldır?" denirse, biz deriz ki: İbn Abbas (r.a)'dan nakledildiğine göre, o şöyle demiştir: "Bunun manası, cima ederken besmele çekmektir." Bu son derece uzak bir ihtimaldir. Bence burada, "Kadınlarınız sizin tarlanızdır" ayeti, cima etmenin mubah oluşunun sebebine dikkat çekme gibidir. Sanki şöyle denilmektedir: "O kadınlar, sizin tarlanız olduktan için, yani onlardan çocuklarınız doğduğu için, Allah onlarla cima etmenizin meşru olduğunu bildirmiş, daha sonra da, "Tarlanıza dilediğiniz gibi geliniz" buyurmuştur. Yani, "Onlarla cinsi münasebette bulunmanın size mubah olmasının sebebi, ekin (çocuk) elde etmek olduğu için, tarlanıza geliniz, ekin ekilecek yerin dışına geçmeyiniz." Buna göre ayetteki, "tarlanıza geliniz" emri, sadece ferçten cima yapmaya izin verildiğine, bunun dışındaki yerlere müsaade edilmediğine bir delil olmuş olur. Ayet o iki yerden biri hakkında müsâadenin olduğuna, diğeri hakkında ise müsâade olmadığına deli! ihtiva edince, Allah Teâlâ, Kendiniz için takdime yapın" yani, "Şehvetinizi yerine getirme hevesinde olmayın, bir taat sunma hevesinde olunuz" buyurmuştur. Sonra Allah Teâlâ, bu hususu, "Allah'dan ittika ediniz" emriyle, üçüncü olarak da, "ve mutlaka O'na kavuşacağınızı bilin" buyruğu ile te'kid etmiştir. Peşpeşe getirilen bu üç tehdidin zikredilmesi, kendisinden önce leziz ve arzu duyulan bir şey yasaklandığında uygun düşer. Binaenaleyh hem ayetin makabli hem de mâba'di (evveli ve sonrası), bu işin haramlığına delâlet eder. Böylece, bu ayetin tefsiri hususundaki en doğru görüşün, müçtehidlerin çoğunluğunun benimsediği görüş olduğu ortaya çıkar.
Allah Teâlâ'nın, "Allah'tan korkun ve mutlaka O'na kavuşacağınızı bilin" emrine gelince, bil ki

---

[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/162-166.

"takva" hakkında daha evvel açıklamalarda bulunmuştuk. Allah'a kavuşmanın izahı ise, (Bakara, 46) ayetinin tefsirinde geçmişti. Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette şu üç şeyi zikretmiştir:

a) O, "Kendiniz için takdime yapın" buyurmuştur ki bundan muradı taat olan işlerdir.

b) "Allah'tan korkun" buyurmuştur ki, bundan muradı, yasak oian şeyleri bırakmadır.

c) "Mutlaka O'na kavaşacağınızı bilin" buyurmuştur ki bunda da şuna işaret vardır: "Ben, sizi öldükten sonra dirilme, mahşerde bulunma ve hesap vermeniz için, taatteri yapıp, haramları bırakma hususundaki meşakkatlere katlanmakla mükellef tuttum. Eğer hesap günü olmasaydı, taatleri yaparken ve yasakları bırakırken sıkıntılara göğüs germek manasız olurdu. Bu ne güzel bir tertiptir.

Allah Teâlâ daha sonra da, "İman edenleri müjdele" buyurmuştur ki bundan maksadı da Kur'an'da nazar-ı dikkate altnan tertibi gözetmektir. Bu tertip de, Allah'ın Kur'an'da her tehdidin yanısıra bir va'ad ve müjdeyi zikretmesidir. Buna göre bu ifâdenin mânâsı, "Özellikle mü'minleri mükâfaat ve ikramınla müjdele" demektir. Sanki malum oldukları için, âyette "ikram" ve "sevab" (mükâfaat) lâfızlarına yer verilmemiştir. Bu tıpkı, "Mü'minlere, Allah'dan kendilerine cidden büyük birfazl'û kerem olduğunu müjdele" (Ahzâb,47)âyeti gibidir. [197][197]

Yeminler Hakkında Hüküm

"Allah'ı, yeminlerinizden dolayı, iyilik etmenize, ittikâ etmenize ve insanlar arasım bulmanıza engel yapmayın. Allah hakkıyla işitici, kemâliyle bilicidir"(Bakara. 224).

Müfessirler bu ayet hakkında çok şey söylemişlerdir. Fakat söylediklerinin en güzeli şu iki izahtır:

a) Ebu Müslim el-İsfehâni' nin zikrettiği, en güzel görüşe göre, tabiri, Allah adına çok yemin etme cüretinden nehyetmektir. Çünkü herhangi birşey için bir lâfzı çokça söyleyen, o lâfzı o şey için bir engel haline getirmiş olur. Nitekim insan,"Sen, kınanmana beni kalkan yaptın" der. Şâir de "Beni, kınanmalara maruz bırakma" demiştir. Allah Teâlâ, çok yemin eden kimseleri, "Her alabildiğine yemin eden zelil kimseye boyun eğme" (Kalem, 10) diye kınamıştır. Ve yine, "Yeminterinizi tutunuz" (Mâide, 89) buyurmuştur. Araplar da, çok az yemin eden insanları övmüşlerdir. Nitekim Küseyyir şöyle demiştir:"Az yemin eden, yeminini tutar. Eğer ondan bir yemin çıkmış ise, o yeminini bozmaz."

Az yemin etmeyi emretmenin hikmeti şudur: Önemli önemsiz her hususta Allah'a yemin edenin dili, yemin etmeye alışır. Dolayısıyla kalbinde yemi-, nin ağırlığı kalmaz. Bundan ötürü de yalan yere yemine cür'et edip etmediğinden emin olunamaz. Böylece de yemindeki asıl maksad zarar görür. Keza insan, Allah Teâlâ'ya ne kadar çok saygı duyarsa, kullukta da o nisbette mükemmel olur. Böyle bir kimsenin yanında, Allah'ın isminin anılmasının, o kimsenin Allah'ın ismiyle dünyevî bir menfaat için şahadet etmesinden daha yüce ve âli olması, Allah'a saygının en ileri derecesini ifâde eder.

Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonraki, "iyilik etmeniz için" buyruğu, bu nehyin bir illetidir. Buna göre bu ifâde, "iyilik yapma niyetiyle" mânâsın-dadtr. Binaenaleyh mânâ, "Bundan korunmak iyilik, takva ve insanların arasını bulmak olduğu için, sizi bundan nehyettim. Böylece, ey mü'minler, yeryüzünde müfstdler değil, itaatkâr, muttaki ve ıslahatçılar olunuz" şeklindedir.

Eğer, "Yemini terketmeden ötürü, nasıl iyilik, takva ve insanların arasını bulma meydana gelir?" denir ise, biz deriz ki: Çünkü, Allah Teâlâ'nın, yüce isminin dünyevi istek ve her kim yemin ite elde edilecek değersiz arzularda şahitliğe kavuşturulmasından münezzeh ve yüce olduğuna inandığı için yemin etmeyi bırakır ise, şüphesiz bu en büyük iyilik çeşitlerinden biri olur. "Tak-va"nın buradaki manasına gelince, bunun zahiri, insanın Allah'a olan ta'zimini zedeleyecek birşeyin kendisinden sâdır olmasından korkmasıdır. "İnsanların arasını bulmanın manası ise şudur: "İnsanlar onun doğru söylediğine ve onun kötü maksadlardan uzak olduğuna inanırlarsa, onun sözünü kabul ederler. Böylece de onun vasıtası ile sulh meydana gelir.

---

[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/166-168.

b) Müfessirler, kelimesi "mania, engel" anlamına gelir. Bunun böyle olduğuna delil ise, şöyle denilmiş olmasıdır: "Ben şunu yapmak istedim, ama bana şu iş engel oldu" ve"Kaçındı, yani ondan kendini korudu, beni deondan men etti."Kelimenin esas mânası, yola enlemesine konulan ve insanların gidiş gelişlerine mâni olan şey demektir. "Falanca, falancanın sözüne itiraz etti ve kendi sözünü başka bir söze muârtz yaptı" denilir. Yani, "onun sözünün kabul edilip benimsenmesine mâni olacak bir şey zikretti" demektir. Kelimenin esas iştikakının ne olduğunu anladığın zaman, diyebiliriz ki, kelimesi, vezninde olup mef'ûl manasına gelir.(avuçla alınan) ve, (avuç) kelimelerinde olduğu gibi. Böylece bu keYıme, bir şeyin önüne engel olup, ona mâni olan şeye ad verilmiş olur. Bu sebeple, kelimesinin, mâni olmaktan ibaret olmuş olduğu ortaya çıkmış olur. Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundaki lâm harfi, ta'lîl içindir.
Sen bunu iyice anladığın zaman, deriz ki, âyetin takdiri şudur: "Allah'ın zikrini, yeminleriniz sebebiyle, iyilik yapmanıza veya iyilik yapmanız hususunda bir mania ve engel tutmayınız." Böylece, çok açık olduğu için kendisine ihtiyaç duyulmadığından, harf-i cer düşürülmüştür.
Müfessirler sözlerine şöyle devam etmişlerdir: "Bu ayetin nüzul sebebi şudur: Bir kimse, sıla-i rahim, iki kimsenin arasını bulmak veyahut da evlâtlıklarından birine ihsan ve ikramda bulunmak gibi hayırlı işleri yapmamaya yemin ediyor, sonra da, "yeminimi bozma hususunda Allah'tan korkarım" diyor, böylece de yemini muhafaza etmek niyetiyle iyi ve güzel olan şeyleri yapamıyordu. İşte bu sebeple, "Allah'ın zikrini, yeminleriniz sebebiyle, birr'u takvada bulunmaya mâni olan birer sebep kılmayınız" denilmiştir. Müfessirlerin zikretmiş olduğu açıklamaların en güzeli budur.
Müfessirler, başka açıklamalar da yapmışlardır, ama, bunlarda fayda olmadığı için biz onları zikretmedik.
Sonra, Cenâb-ı Hak ayetin sonunda, "Allah hakkıyla işitici, kemâliyle bilicidir" buyurmuştur. Yani, "Eğer siz yemin ederseniz o hakkıyla işitir; eğer dünyevî maksatlar için, O'nun kerîm olan ismini anarak şehâdette bulunmaktan Allah'ı daha üstün ve daha yüce görerek yemini terkederseniz, O sizin kalelerinizde ve gönüllerinizde olan şeyleri bilendir; çünkü O alîmdir." 198[198]

"Allah, yeminlerinizdekt lağv'dan dolayı, sizi sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin azmetmiş olduğu şeyler yüzünden sizi muâhaze eder. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdtr" (Bakara, 225).

Âyetle ilgili iki mesele vardır: 199[199]

Birinci Mesele

ister söz, isterse başka bir şey olsun, kendisi- ne itibar edilmeyen önemsiz ve değersiz şey demektir. Bu lâfzın, konuşma dilinde kullanıldığı hususuna, ayet, hadis ve muhtelif rivayetler delâlet etmektedir. Âyetten defil, Cenâb-ı Hakk'ın,"Değersiz bir söz duyduklarında, ondan yüz çevirirler" (Kasas, 55)"Onlar orada ne boş bir lâf, ne de günâha sokacak bir şey işitmezler" (Vakıa. 25), "Bu Kuranı dinlemeyin. O'nun hakkında boş lâkırdılar yapın" (Fussiiet, 26) ve "Orada boş bir söz İşitmezsin" (Gaşiye, 11) ayetleridir. Cenâb-ı Hakk'ın,"Onlar boş bir (sözle) karşılaştıkları zaman, vakur bir biçimde yüz çevirirler" (Furkan, 72) ayetine gelince, bundan muradın, "Onlar boş bir sözle karşılaştıkları zaman.." olması muhtemel olduğu gibi, yine bundan muradın, "Onlar boş bir fiille karşılaştıkları zaman..." şeklinde olması da muhtemeldir.
Bunun hadisten deliline gelince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,"Cuma günü imâm hutbe okurken, kim arkadaşına "sus!" derse, boş söz söylemiş olur'200[200] şeklindeki hadisidir.
Kelimeyle ilgili muhtelif rivayet ve kıssalara gelince: Kuş öttüğü zaman, denilir. Yine, ifâdesi, kuşun ses çıkarması demektir. Bu lâfzın konuşma dilinin dışında kullanılmasına gelince:

---

[198] 198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/168-170.
[199] 199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/170.
[200] 200[200] Nesai. Cuma. 22 (HI/104). Nesai. Cuma. 22 (HI/104).

Meselâ, devenin önem verilmeyen yavrularına, (önemsiz, değersiz) denilir. Nitekim şair Cerîr, "Neseb ilmiyle meşgul olanlar, Temimoğullannı, şeref evlerinin dört büyük direği addetmişlerdir. Ama, nasıl devenin yavrusuna diyette önem vermiyorsan, işte bunun gibi, nasıl olmuşsa onların içinden çıkmış olan Mer'f'ye önem verme!" Şair Accâc da, Pek çok hacının kalbi ve gönlü, boş laflar ve çirkin sözler karşısında yutkunmakta, sabırlı davranmaktadırlar."

Ferrâ, ifâdesinin, kelimesinin ise, fiillerinin masdarı olduğunu söylemiştir. İşte bu açıklamalar, kelimenin lûgât ile ilgili taraflarıdır. [201][201]

Yeminde Lağv Hakkında Betli Başlı Tefsirler

Müfessirler bu hususta şu görüşleri zikretmişlerdir:

a) Şafiî (r.a) lağvin, Arapların, içlerinden yemin etmeyi geçirmedikleri halde sözlerini pekiştirmek için, "Hayır, Allah'a yemin ederim" ve,"Evet, Allah'a yemin ederim" ifâdesi olduğunu söylemiştir. Şayet Araplardan birine, "Ben bu gün senin, Mescid-i HaranVda bin defa yemin ettiğini duydum "derseniz, o bunu kabul etmez.Aksine O, vallâ bin kere değil!" der.

b) Ebu Hanife (r.a)'nin görüşüdür. Bu görüşe göre bir kimsenin, öyle olduğuna inanarak yemin edip, daha sonra da bunun böyle olmadığı ortaya çıkarsa, işte bu yemine, "lağv" denilir.

Bu ihtilâfın neticesi şudur: Şafiî, bir kimsenin, "Hayır vallahi..." ve "Evet vallahi..." demesinde keffâreti gerekli görmüyor; halbuki bir kimsenin, bir şeyin öyle olduğuna inanarak yemin edip de, daha sonradan o şeyin öyle olmadığı durumlarda yapılan yeminde keffâretin gerekti olduğunu söylüyor. Ebû Hanife ise, bunun aksini söylüyordu. Şafiî'nin mezhebi, Aişe, Şa'bî ve İkrime'nin görüşlerine dayanır. Ebu Hantfe'nin görüşü ise, İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Mücâhid. Nehaî. Zührî, Süleyman İbn Ye-sâr, Katâde, Süddî ve Mekhûl'ün görüşlerine dayanır.

Şafiî (r.a)'nin görüşünün delilleri şunlardır:

1) Hz. Aişe (r.anha), Hz. Peygamber (s.a.s)'in,"Yemini lağv, bir kimsenin konuşması sırasında, "Hayır vallahi", "Evet vallahi", "Değil vallahi" demesidir[202][202]. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), yanında ashabından birisi olduğu halde, ok atmakta olan bir topluluğa rastladı da; o sırada o topluluktan birisi bir ok atarak, "Vallahi vurdum!" dedi. Sonra, vuramadığı anlaşılınca, Hz. Peygamber'in yanındaki sahâbi, "Ya Resulallah, adam yeminini yerine getiremedi" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s),"Ok atanların yeminlerinin hepsi lağv'dır. Bunlara ne kefiaret gerekir, ne de bir ceza!" der.

Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre, O şöyle demiştir: "Lağv yemini, kalbin azmetmediği ve şaka, münazara ve davalaşma sırasında söylenen yeminlerdir." Allah'ın kelâmının tefsiri hususunda, sahabenin söylediği söz ise, hüccettir.

2) Hak Teâlâ'nın, Allah yeminlerinizdeki lağv'den dolayı sizi sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin azmetmiş olduğu şeyler yüzünden sizi mu'âheze eder" (Bakara. 225) ayeti,yeminin !ağv oluşunun kalbin kesbi sebebiyle hasıl olan şeyin zıddı ve mukabili gibi olduğuna delâlet eder. Fakat ayetteki, "Kalblerinizin azmetmiş olduğu şeyler yüzünden.." tabirinden murad, insanın ciddi olarak niyetlendiği ve kalbini kendisine bağladığı şeydir. Böyle olunca, kalbin azmettiği şeyin zıddı gibi olan "lağv"in manasının, "insanın tam bir ciddiyetle niyetlenmediği ve kalbini kendisine bağlamadığı bir yemin" olması gerekir. Bu da insanların, söz sırasında bir alışkanlık olarak söylemiş oldukları,"Hayır vallahi, evet vallahi" şeklindeki yeminleridir. Ama bir kimse bir şey hakkında, o şeyin meydana geleceğine ciddi olarak yemin eder; sonra o şeyin tahakkuk etmediği görülür de o kimse bu yemini ile kendi sözünü doğrulamayı murad edip kalbini buna bağlarsa, bu yemin kesin olarak bir "lağv" olmayıp, kalbin azmettiği bir yemindir.

---

[201][201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/171.

[202][202] Ebu Davud, Eymân ve Nüzûr, 6 (III/223).

3) Allah Teâlâ, bu âyetten önce, "Allah'ı yeminlerinizden dolayı bir engel yapmayın" buyurmuş ve bize bunun manasını çok yemin ve kasemde bulunmaktan bir nehiy olduğunu hatırlatmıştır. Bir alışkanlık olarak "Hayır vallahi; evet vallahi" diyen kimselerin, çok yemin ettiklerinde şüphe yoktur. Böylece Cenâb-ı Hak, "Allah'ı yeminlerinizden dolayı., bir engel yapmayın" âyetinin hemen peşinden, konuşurken azmederek değil de, bir alışkanlık olarak çokça yemin eden kimselerin halini zikretmiş ve onların ne mu'âheze edileceğini, ne de onlara bir keffaret gerekeceğini beyân etmiştir. Çünkü onlara bu yeminlerden dolayı sorumluluğu ve keffâreti gerekli kılmak, ya onların konuşmaktan kaçınmalarına sebebiyet verecektir; yahut da her an keffaret vermeleri gerekecektir. Her iki halde dinde bir zorluk olur. Binaenaleyh, zikrettiğimiz şeylere göre kelimesinin tefsirinin önceki ayete uygun olan bir açıklama olduğu ortaya çıkar.

Ebu Hanife (r.a)'nin görüşü ise, önceki âyete uygun değildir. Buna göre Şafiî'nin te'vili evlâdır.

Ebu Hanife (r.a)'nin birkaç yönden delili vardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi:bir şey için yemin eder de, aksinin daha hayırlı olduğunu görürse, o hayırlı olan şeyi yapsın. Sonra da (böylece bozduğu) yemininden dolayı ketfâret versin[203][203]"Bu hadis-i şerif, ister ciddi, ister gayr-i ciddi olsun, mutlak olarak yeminini bozan kimsenin keffâret vermesi gerektiğine delâlet eder.

2) Yemin, kendisine fesih arız olmayan bir şeydir. Dolayısıyla boşama ve köle âzâd etmede olduğu gibi, kendisinde bir maksadın olup olmadığına itibar edilmez. Bu iki delil, insanların, "Hayır vallahi, evet vallahi" gibi sözlerinde, yeminlerini bozdukları zaman keffareti gerektirir. "Lağv" in, İmam-ı Şafiî'nin dediği şekilde tefsirinin mümkün olmayıp; aksine İmam Ebu Hanife'nin dediği şekilde tefsir edilmesinin gerektiğini şu husus da gösterir: Yemin. Arapça'da "kuvvet" manasına gelir. Nitekim şâir şöyle demiştir: "Bir sancak, şeref için kaldırıldığında, ona Arabe kuvvetle yapıştı." Bu şiirdeki "yemin" de kuvvet manasınadır. Yeminden maksad, yemin sebebi ile, yemini bozma tarafına karşı yemininde durma tarafını kuvvetlendirmektir. Bu da ancak, kuvvetlendirmeye uygun yerlerde yapılır. Uygun yerler de, yemin ancak gelecekteki bir fiile dâir yapıldığı yerlerdir. Fakat geçmişte olan bir hâdise için yemin edilir ise, bu kesinlikle kuvvetlendirmeye uygun bir yer değildir. Bu izaha göre geçmişteki bir hâdise için yemin etmek, yemin etmede kastedilen faydadan hâtîolur. Faydasız şey de fağv'dir. Binaenaleyh "lağv" in, geçmişe dâir yapılan bir yemin olduğu ortaya çıkar. Gelecekteki bir husus için yemin etmek kuvvetlendirilmeye uygundur. Binaenaleyh böyle bir yemin, yeminden kastedilen maksad ve manâdan hâlî değildir. Dolayısıyla bu yemin-i lağv olmaz.

c) "Yemin-i lağv"in tefsiri hususundaki üçüncü görüş de şudur: O, insanın ibâdet olan şeyi yapmamaya ve günah olan şeyi yapmaya yemin etmesidir. Bu yemin-i lağvdir veya günahtır. Nitekim Hak Teâlâ,"Onlar değersiz bir söz duyduklarında, ondan yüz çevirirler" (Kasas. 55) buyurmuştur. Allah bu yeminleri terketmeden dolayı insanları muaheze etmeyeceğini belirtmiş, daha sonra da "Fakat, kalblerinizin azmetmiş olduğu şeyler yüzünden sizi muaheze eder" yani, ibadeti bırakma ve günahı işlemeye dair yaptığınız yeminlerde durmanızdan sizi muaheze eder" buyurmuştur. Mü-fessirler, bu tarz açıklamanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,"Kim bir şey için yemin eder de, aksinin daha hayırlı olduğunu görürse, o hayırlı olan şeyi yapsın. Sonra da (böylece bozduğu) yemininden dolayı keffâret ver-sin"[204][204] hadisine aykırıdır. Yine bu tarz açıklama, şu iki bakımdan da zayıftır:

1) Bu âyette zikredilen muaheze, Mâıde süresindeki,"Fakat kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden sizi muaheze eder (hesaba çeker). Bunun keffâreti ise..." (Mâide,89) âyeti ile tefsir edilmiştir. Bu ayette geçen "mu'âheze"den murad, kef-fâretin gerekmesi; tefsir ettiğimiz âyetteki "mu'aheze"den murad da, yine keffâretin gereklifiğj olunca, biz ayetten maksadın bu tarz yapılan izah olmadığını anlamış oluruz.

2) Allah Teâlâ lağv'in zıddı olarak, kalbin azmettiği şeyi saymıştır. Onu, bu görüş sahibinin

---

[203][203] Buhari, Humus, 15; Eymân, 1.

[204][204] Buhari, Humus, 15; Eymân. 1.

zikretmiş olduğu, yemin etmiş oldukları şey üzerinde ısrar etmek şeklinde tefsir etmek mümkün değildir, Çünkü kalbin azmetmesi, yeni bir fiile başlamak mânasını tedai ettirmektedir. Birşey üzerinde ısrar etme "kalbin azmi" olacak isimlendirilmez.
d) Lağv yemini hakkında dördüncü görüş şöyledir: Bu, keffâreti ödenmiş yemindir ve "lağv" diye isimlendirilmiştir. Çünkü keffâret günahı düşürmektedir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Keffaretini ödediğiniz zaman, Allah Teâtâ "fağv" yeminlerinizden dolayı sizi mu'âheze etmez." Bu, Dahhâk'in görüşüdür.
e) Kâdî'nin görüşüdür. Buna göre yemin-i lağv'den murad, bir kasıt olmaksızın sehven yapılan yeminlerdir. Buna delil, Cenâb-ı Hakk'ın, müteakiben gelen, kavlidir. Bu kavlin manası, "Yeminlerinizde kasıtlı olduğunuz zaman sizi mu'âheze eder" demektir. Kastın mukabilinin "sehv" olduğu malûmdur. 205[205]

İkinci Mesele

İmâm-ı Şafiî (r.a).bu âyet-i kerimeyi, yemin-i gamûs (yalan yere yemin) için keffâret ödemenin vâcib olduğuna delil getirip, şöyle demiştir:Allah Teâlâ, bu ayette, "Fakat, kalbierinizin azmettiği şeyler yüzünden sizi mu'âheze eder" buyurmuş, Mâide süresindeki ayette ise, "Fakat kalbierinizin azmettiği yeminler yüzünden sizi mu'âheze eder" (Maide, 89) buyurmuştur. "Yemine azmetmek" ifâdesi, birkaç manaya gelebilir. Çünkü bundan murad, kalbin ona azmetmesi olabileceği gibi, "çözme" nin, zıddı olan "akd" (düğümlemek) manası da olabilir. İşte Cenâb-ı Hak bu ayette, "Kalblerinizin azmettiği şeyler yüzünden" buyurunca biz bu "akd"den muradın, kalbin azmetmesi olduğunu anlarız. Yeni Cenâb-ı Hak burada "mu'âheze" kelimesini zikretmiş ama onun ne olduğunu açıklamamıştır. Fakat Maide sûresinde, "mu'âheze" nın ne olduğunu,(Maide,89) ayeti ile açıklamıştır. Binaenaleyh bu iki âyetten her biri bir yönden mücmel, diğer bir yönden mübeyyenclir. Bu sebeple, bunlardan herbiri bir yönden (ftğerini tefsir etmektedir. Bunların herbirinden, ciddi olarak ve kalbin azmi ile yapılan yeminler için keffâretin vâcib olduğu anlaşılır. Yemin-i gamûs da böyledir. Bundan dolayı, ondan dolayı da keffâret gerekir.
Allah Teâlâ'nın, "Allah çok bağışlayıcıdır, halimdir" buyruğuna gelince, bil ki "gafur", günahları örtme ve onların cezasını düşürmede ileri dereceyi ifâde eden bir sigadır. "Halım" sıfatına gelince, bil ki Arapça'da "hilrn", vakar ve ağırbaşlılık manasına gelir. "Yürüyüşünde en teennili olan devenin üzerine hevdeci koy" manasında, denir. "Hilm" de bu manadadır. Çünkü hilm, teenni halinde görülür. Meme ucuna da, denilir. Allah'ın sıfatlarından olan "ha!îm"in manası, ceza vermede acele etmeyip, aksine kâfir ve tacirlerin cezasını geriye bırakan demektir. 206[206]

İlâ ve Talâkla İlgili Olan Hüküm

"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenlerin (ilâ yapanların) dört ay beklemeleri gerekir. Eğer erkekler dönerlerse, şüphe yok ki Allah gafur ve rahimdir. Eğer (onları) boşamaya karar verirler ise, şüphesiz Allah hakkıyla işitici, gerçekten bilicidir"(Bakara. 226-227).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 207[207]

İlâ Hakkında Hüküm

Âyetin başındaki fiil şeklinde gelir. Bunun ismi şeddeli olarak, dür.Ebû Ubeyde, şeklinde diğer üç kullanış daha nakletmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki, kelimelerinin hepsi aynı manaya gelen değişik lâfızlardır. Hadis-i Kutsi'de de, "Ben, tahminde bulunanların tahminlerinin aksini

---

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/172-175.
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/175-176.
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/176.

yapmaya yemin ettim" diye gelmiştir. Şâir Küseyyir şöyle demiştir:"Az yemin eden, yeminini tutar. Eğer ondan bir yemin çıkmış iser o yeminini bozmaz." İşte kelimenin asıl lügat manası budur. Fakat şeriat ıstılahında bu, cinsi münasebette bulunmamaya yemin etmek manasındadır. Nitekim adam, "Vallahi seninle cima etmeyeceğim, mübaşeret etmeyeceğim, sana yaklaşmayacağım" dediği zaman, îlâ yapmış olur. Bazı müfessirler, ayette bir hazfin olduğunu, takdirinin, "Hanımlarından uzaklaşmaya yemin edenler için..." şeklinde olduğunu, fakat âyette mevcud lâfızlar kendisine delâlet ettiğinden dolayı o, ifâdesinin hazfedildiğini söylemişlerdir. Ben derim ki: "îlâ" lâfzını ancak, meşhur lügavi manasına hamlettiğimiz zaman böyle bir takdire ihtiyaç hissederiz. Fakat lâfzı, şer'î ıstılahı manasına hamlettiğimiz zaman, böyle bir takdire gerek kalmaz. 208[208]

İkinci Mesele

Rivayet olunduğuna göre cahiliyye döneminde İlâ, talâk sayılıyordu. Sa'id b. el-Müseyyeb şöyle demiştir: "Adam, hanımını istemiyor, başkasının da hanımıyla evlenmesine fırsat vermek istemiyorsa, o zaman onunla cinsi münasebette bulunmamaya yemin ediyor ve hanımını ne kocalı, ne kocasız bir hale getiriyordu. Gayesi ise, o kadına zarar vermek idi. Sonra İslamiyet gelince müslümanlar da aynı şekilde hareket etmeye devam ettiler. Bunun özerine Allah Teâlâ, bunu kaldırarak, kocaya düşünüp taşınması için bir müddet, zaman tanıdı. Buna göre, eğer koca bu zararı terketmede bir fayda umar ise, o faydayı yerine getirir. Yok eğer kadından ayrılmada bir fayda görür ise, kadını boşar. 209[209]

Üçüncü Mesele

Abdullah b. Mes'ud (r.a), ayeti şeklinde; İbn Abbas (r.a) ise, şeklinde okumuştur. Hak Teâlâ'nın,"kadınlarına" sözü ile ilgili şöyle bir sual vardır: Örfe göre, , şu hususta yemin etti" denilir. Buna göre niçin ayette, ip harfi cerrinin yerine, harfi cerri kullanılmıştır? Buna iki şekilde cevap verilir:
a) "Erkeklerin kadınlarından dolayı, dört ay on gün beklemeleri gerekir" mânasının murad edilmesidir. Nitekim,"Senden ötürü, bana şu gerekir" denilir.
b) Bu yeminde, zımnen uzaklık mânast vardır. Buna göre sanki şöyle denmek istenmiştir: Onlar îlâ yaparak veya yemin ederek, hanımlarından uzakfa-şıyorlar.
Hak Teâlâ'nın,."Dört ay on gün beklemeleri" buyruğuna gelince, bil ki, "beklemek ve gözetlemek"demektir. Nitekim, "Bir şeyi bekledikçe bekledim" denilir. Yine, "Benim bu işi beklemeye tahammülüm yok" denilir. Terabbus kelimesinin, (dört ay) kelimesine izafeti, masdarın izafeti gibidir. Nitekim Araplar, " Aralarında bir günlük mesafe vardır" demeleri gibi. Yani,"Bir günlük yürüyüş" demektir. Bunun örnekleri pek çoktur.
Hak Teâlâ'nın, şartının mânası, "eğer dönerlerse" şeklindedir. Arapça'da "fey, bir şeyin daha önceki haline dönmesidir. İşte bundan dolayı güneş gölgeyi izâle edip, gölge döndüğü için, gölgeye denilmiştir. Arap dili mütehassısları, ile, arasında fark bulunduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Fey", güneş kendisini izâle ettiği için, zeval vakti ile akşam vakti arasında olan gölgeye; "zili" ise, güneş kendisini izâle etmediği için, tan yeri ağarmasından güneşin doğması vakti arasında olan gölgeye denilir. Cennette "zili" vardır; orada güneş bulunmayacağından fey nevinden gölge yoktur. Nitekim Hak Teâlâ,"Yayılmış gölge"(Vakı'a, 30) buyurmuştur. Nitekim şair şöyle demiştir: "Ne, kuşluk serinliğinin katlanabileceği gölgesi (zül) vardır, ne de akşam serinliğinin tadacağı gölgesi (fey)..." Yine denilir. Her iki kullanılışı da Ferrft, Araplardan nakietmiştir. Manası ise, "Falanca, kızgınlığından ve hiddetinden çabucak vazgeçer" şeklindedir. Aynı şekilde, Allah'u Teâlâ'nın müşriklerin matından müslümanlara döndürüp, onlara çevirdiği mal için de "fey" denilir. Sanki, o mal

---

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/176-177.
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/177.

müslümanlarındı da, sonunda yine onlara dönmüş oldu. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın sözünün mânası, "Cima etmemeye dair yeminlerinden geri dönerlerse muhakkak ki Allah, bütün tevbe edenler için çok bağışlayıcı ve merhametli olduğu gibi, hanımına zarar vermekten tevbe eden kocayı da bağışlar ve ona merhamet eder"210[210].

Talakla İlgili Bazı Meseleler

Hak Teâlâ'nın, "Eğer (onları) boşamaya karar verirler lser şüphesiz Allah hakkıyla işitici, gerçekten bilicidir" buyruğuna gelince, bil ki "azm" kalbin birşeye kesin karar vermesi demektir. Nitekim denilir. "Yemin ettim" manasında,:(Bunu muhakkak yapman için yemin ettim) denilir.Talâk kelimesi, fiilinden alınma bir masdardır. Leys ise, kelimenin lâm harfinin zammesi ile, şeklinde olduğunu söylemiştir. İbnü'l-A'râbi de, bu şekilde lâm harfinin zammesi ile, "talâk" masdanndan olmak üzere, şeklindeki fiil daha güzeldir. Talak kelimesinin manası şeriatta helâl olan bir şekilde nikâh akdinin çözülmesidir. Kelimenin aslı, manası gitmek olan masdanndandır. Buna göre "talâk", kadının gitmesinden ibarettir. İşte âyetteki lâfızların tefsiri İle ilgili hususlar bunlardan ibarettir.
Âyette birçok hüküm vardır. Biz âyetin delâlet ettiği bazı hükümleri burada meseleler şeklinde anlatacağız: 211[211]

Birinci Mesele

Kendisinin cinsi münasebette bulunması tasavvur edilen ve bu tasarrufu da dinde helâl sayılan her kocanın "îlâ" yapması sahih olur. Bu kayıd hem tard212[212], hem aks213[213] bakımından geçerlidir.Tard bakımından geçerli olması, "Böyle olan herkesin îlâ yapması sahih olur" manasındadtr. Bundan şu hükümler çıkar:
a) Zımmî îlâ yapabilir. Bu, Ebu Hanife (r.a)'nin görüşüdür. İmam Ebu Yûsuf ve İmam Muhammed "Ztmmînin, Allah'ın adını anarak îlâ yapması, sahih olmaz. Ancak boşaması ve köle âzâd etmesi doğru olur" demişlerdir. Bizim delilimiz Cenâb-ı Allah'ın, "Kadınlarına îlâ yapanların dört ay beklemeleri gerekir" ayetidir. Bu umûmi ifâde, kâfir olanı da, müslüman olanı da içine alır.
b) Şafiî (r.a). îlâ müddetinin köleler ve hürler için değişmeyeceğini, kan kocanın her ikisi de hür veya her ikisi de köle; veyahut da birisi hür, diğeri köle olsa da aynı olacağını, hepsinde de müddetin dört ay olduğunu söylemiştir. Ebu Hanife (r.a) ve İmam Malik (r.a)'e göre ise, bu müddet köle İçin, iki aydır. Fakat Ebu Hanife'ye göre kadın köle olur ise; İmam Mâlik'e göre ise koca köle olur ise, bu iki ay olur. Bu iki imâmın kölenin boşanması hakkındaki hükümleri de böyledir. Bize göre Hak Teâlâ'mn,. "Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler..." buyruğu hepsini içine alır. Ayeti tahsis etmek, zahirin hilâfına bir harekettir. Çünkü bu müddetin belirlenmiş olması, insanların yaratılış ve bünyesine yönelik bir manadan dolayıdır. Bu mana da insanın eşinden ayrılmaya karşı sabrının az olmasıdır. Bu hususlarda, yani hayız, emme ve cinsi iktidarsızlık müddetlen gibi hususlarda hür ve köle aynıdır.
c) İlâ, kızgınlık halinde de, rızâ halinde de yapılsa sahihtir. İmâm kızgınlıkla yapılan ilânın sahih olmayacağını söylemiştir. Bu ayetin zahiri bizim lehimize delildir.
d) İlâ, ister nikah altındaki kadına yapılsın, isterse talâk-ı ric'î ile boşanmış kadına yapılsın sahih olur. Çünkü ric'î talâkla boşanmış kadın da, henüz onunhan adam "Bütün hanımlarım boştur" dediği zaman, o ric'î talâkla boşanmış hanımı da tamamen boşanmış talâkla boşanmış kadının hâlâ o adamın hanımlarından sayıldığı sabit olunca. "kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler..." âyetinin zahirinden ötürü, bu kadın da bu âyetin hükmüne girmiş olur.

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/177-178.
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/178-179.
212[212] Tard, illet bulunduğu zaman hükmü gerektiren şey.
213[213] Aks; illeti olmadığı için, hükmün de bulunmamasıdır.

Aks bakımından geçerli olmasına gelince, bu, cinsi münasebette bulunması düşünülemeyen kimsenin İlâsının sahih olmamasıdır. Bununla ilgili iki hüküm vardır:
a) Hadım olan erkeğin yaptığı ilâ sahihtir. Çünkü o da, tohumu olan erkek gibi cima yapabilir. Bunun için söz konusu olmayan şey inzal (meni gelmesi) dir. İnzalin olup olmamasının da ilâda bir tesiri yoktur. Bir de bu,âyetin umûmi hükmüne dahildir.
b) Erkeklik uzvu kesilmiş kimsenin durumu.. Eğer böyle bir erkeğin, erkeklik uzvundan kesildikten sonra geriye cima yapacak kadar bir kısım kalmış ise, yapacağı ilâ sahihtir. Eğer kalmamış ise, bu hususta da iki görüş vardır:
1) Onun ilâsı sahih değildir. Bu, Ebu Hanife (r.a)'nin görüşüdür.
2) Ayetin ifâde ettiği umûmi hükümden dolayı onun Hâsı da sahihtir. Çünkü yemin ile verilmek istenen zarar, bu kimse hakkında da söz konusudur.
İlâ ile ilgili muteber ikinci bir şart da, İlâ yapanın koca olmasıdır. Binaenaleyh eğer bir erkek, hanımı olmayan bir kadına, "Allah'a yemin ederim ki seninle cima etmeyeceğim" dese ve daha sonra da o kadınla eviense, bu sözüyle İlâ yapmış olmaz. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenlerin (ilâ yapanların) dört ay beklemeleri gerekir" âyeti, bu hükmün başkalarına değil, o kadınların kocalarına âit olduğunu ifâde eder. Bu tıpkı, "Sizin dininiz size, benim dinim bana" (Kafirun, 6) ayeti gibidir. Yani "sizin dininiz sizedir, başkasına değil" manasına gelir. "Sizin için, başkaları için değil.." 214[214]

İkinci Mesele

Adına yemin edilendir. Yemin ya Allah adına veya- hut da başka bırşey adına olur. Eğer koca Allah adına yemin etmiş ise îlâ yapmış sayılır. Daha sonra o hanımıyla îlâ müddeti içerisinde cinsi münasebette bulunur ise, İlâ yapmış sayılmaz. Böyle birisi hakkında yemin keffâretinin gerekip gerekmediği meselesi ile ilgili iki görüş vardır:
a) İmam Şafiî'nin kavl-i cedîd (sonraki) görüşü ki bu en sahih görüştür ve aynı zamanda Ebu Hanife (r.a)'nin görüşüdür. Buna göre, o kimseye yemin keffâreti gerekir.
b) İmâm Şafiî'nin kavl-i kadim (daha önceki, eski) görüşü... Buna göre, îlâ müddeti geçtikten sonra, veya o müddet içinde koca, hanımına dönerse ona keffâret gerekmez. Birinci görüşün delili şudur: Allah adına yapılan yeminlerde hânis olunduğu zaman (yemin bozulduğu zaman) keffâreti gerektiren deliller umûmidir. Binaenaleyh "Vallahi sana yaklaşmayacağım" deyip hanımına yaklaşma ile, "Vallahi seninle konuşmayacağım" deyip onunla konuşma arasında (yemin bakımından) ne fark vardır?İkinci görüşün delili ise, 'Eğer erkekler dönerlerse, şüphe yok ki Allah gafur ve rahimdir" âyetidir. Bu ayetle, şu iki bakımdan buna istidlal yapılmıştır:
1) Eğer ona keffâret gerekseydi, Allah Teâlâ onu burada zikrederdi. Çünkü bu ayette onu bilmeye ihtiyaç vardır. İhtiyaç varken gerekli açıklamayı sonraya bırakmak caiz değildir.
2) Allah Teâlâ, bu ayette keffaretin gerektiğinden bahsetmediği gibi, aksine onun sakıt olduğuna, "Eğer erkekler dönerlerse, şüphe yok ki Allah gafur ve rahimdir' buyruğu ite dikkat çekmiştir. Bağışlama mu'âheze edilmemeyi gerektirir.
Birinci görüşte olanlar şöyle diyerek buna cevap verebilirler: "Allah Teâlâ keffâreti,gerek Kur'an'ın başka ayetlerinde, gerek Hz. Peygamber (s.a.s)'in dilinde ifâdesini bulan hadislerde beyân ettiği için, bu ayette zikretmemiştir."
Cenâb-ı Hakk'ın, "gafur ve rahimdir" sözü bu kimseler için ilâhî cezanın olmayacağını gösterir. Fakat ilâhî cezanın olmaması, keffaretin gerekmediğini göstermez. Nitekim zina ve katillikten tevbekâr olan kimse için de, ilâhi ceza olmayabilir. Fakat yine de bu kimseye had ve kısas uygulanması gerekir.
Allah'tan başka bir şey adına yemin edilerek, "Eğer seninle cima edersem kölem hür olsun veya sen boş ol; vey senin kuman boş olsun" diye; yahut da üzerine bir şeyi vâcib kılarak, "Eğer seninle cinsi münasebette bulunursam, Allah rızası için köle azâd etme, veya bir sadaka veya oruç veya hacc veyahut namaz vâcib olsun" diye îlâ yapmanın hükmüne gelince, Şafiî

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/179-180.

(r.a)'nin bu hususta iki görüşü vardır:
a) O'nun kavl-i kadimine (eski görüşüne) göre, bu kimse îlâ yapmış sayılmaz. İmam Ahmed de "Zahirü'r-Rivaye "de aynı görüştedir. Bu görüşün delili şudur: tlâ câhiliyye devrinde yapılmakta olan bir şeydi. Sonra bu konuda câhiliyye Araplarının Allah adına yemin ederek îlâ yapmakta oldukları da biliniyordu. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "Yemin eden Allah adına yemin etsin" buyurmuştur. Buna göre, "yeminden dolayı boşanma" dan, Allah adına yeminden dolayı boşanma anlaşılır.
b) İmam Şafiî, aynı zamanda Ebu Hanife, İmâm Malik ve bir grup alimin (r.ah) görüşü olan, kavl-i cedîdine göre, o kimse ilâ yapmış olur. Çünkü "îlâ" lâfzı, bu sayılan yemin çeşitlerinin hepsini de içine alır. Her iki görüşe göre de, bu kimsenin yemini, mün'akide (tam bir yemin) olmuş olur. Binaenaleyh o kimse bu yeminine, bir köle azâd etmeyi veya hanımını boşamayı bağlamış olur ise, bu koca, hanımıyla cinsi münasebette bulunduğu zaman yeminine şart yaptığı (bağladığı şeyler) gerekir.
Eğer yemine şart koşulan şey, insanın kendisine vacip kıldığı birşey ise, o kimseye kızgınlık anında yaptığı nezirlerde gereken şey gerekir. Bu hususta bazı görüşler vardır:
1) Bunların en sahihi, o kimseye yemin keffaretinin gerekmesidir.
2) O kimseye, şart koştuğu şeye bağlı kalması gerekir.
3) O kimse, yemin keffareti ile şart koştuğu şeyi yerine getirme arasında muhayyerdir.
Bu iki görüşün neticesi şudur: Biz o kimsenin îlâ yapmış olduğunu söylersek, dört ay geçtikten sonra kocaya durum ağır gelir, böylece de ya hanımına dönmek, ya da onu boşamak mecburiyetinde kalır. Eğer onun îlâ yapmış sayılamayacağını söylersek, onun için durum sıkışmış olmaz. 215[215]

Üçüncü Mesele

Alimler ilâ müddetinin ne kadar olduğu hususunda da, şu değişik görüşleri ileri sürerek ihtilâf etmişlerdir:
a) İbn Abbas (r.a)'ın görüşüne göre o kimse hanımıyla hiçbir zaman cinsi münasebette bulunmamaya yemin etmedikçe ilâ yapmış sayılmaz.
b) Hasan el-Basri ve İshak'ın görüşüne göre, koca bir günlüğüne de olsa, ne kadar müddet için yemin ederse etsin İlâ yapmış olur. Bu ikisi de son derece uzak ihtimallerdir.
c) Ebu Hanife ve Sevri'nin görüşüne göre, o kimse dört ay veya daha fazla müddet boyunca hanımıyla cinsi münasebette bulunmamaya yemin etmedikçe ilâ yapmış olmaz.
d) Bu Şafiî, Ahmed b. Hanbel ve İmam Malik (r.ah)'in görüşüdür. Buna göre, yemin dört aydan fazlası için olmadığı müddetçe o kimse îlâ yapmış sayılmaz. Ebu Hanife (r.a) ile Şafiî (r.a) arasındaki ihtilâfın farkı şudur: O kimse dört aydan daha fazlası için îlâ yaptığında, onun için bu dört ay kabul edilir. Bu müddet kocanın hakkıdır. Bu müddet tamamlanınca kadın kocasından ya kendisine dönmesini veyahut da kendisini boşamasını ister. Eğer koca her ikisinden de kaçınır ise, hâkim kadını kocasından re'sen boşar. Ebu Hanife'ye göre ise, dört ay geçince talak kendiliğinden tahakkuk etmiş olur.
İmam Şafiî'nin bu husustaki delilleri şunlardır:
1) Ayetinin başındaki fa-i takibiyye, bu iki hükmün, dört aylık îlâ müddetinin bitmesinden sonra meşruluk kazanmalarını gerektirir. Buna göre eğer, "Sizin söylediğiniz şey imkânsızdır. Çünkü,"Eğer erkekler dönerlerse.." ve, "eğer (onları) boşamaya karar verirlerse.." tabirleri,"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler (îlâ yapanlar)" ifâdesinin bir açıklaması mahiyetindedir. Açıklama ise tabii ki açıklanan hususu takib eder. Nitekim bu,"Bu ay sizin misafirinizim. Eğer ikram ederseniz, sizinle kalmaya devam edeceğim. Aksi halde çeker giderim" demen gibidir" denilir ise biz deriz ki: Bu zayıf bir izahtır. Çünkü "Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenlerin dört ay beklemeleri gerekir" ayetindeki dört aylık müddet, daha sonra ifâde edilen her iki hususa da delâlet eder. "Eğer erkekler dönerlerse" sözündeki

---

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/181-182.

fa-i ta'kibiyye bu iki hükmün peşisıra gelmiştir. Buna göre, "eğer erkek-ler dönerlerse" ayetinin ifâde ettiği hüküm, hem "îlâ" nın hem de dört ay beklemenin peşisıra meşruiyyet kazanır. Sizin getirdiğiniz misal ise böyle değildir. Çünkü sizin misalinizdeki fa-i takibiyye misafirliğin başlamasından sonra gelmistir. Fakat ayetteki, "Fâ" hem îlâ, hem de beklenecek müddetten sonra getirilmiştir. Binaenaleyh fâ-i takibiyyenin başına geldiği hükmün, bu iki şeyin peşisıra vuku bulması gerekir. Bu açık bir sözdür.

2) Allah Teâlâ'nın, "Eğer (onları) boşamayet karar verirler ise.." şartı, talakın ancak kocanın boşaması ile meydana geleceğini gösteren açık bir ifâdedir.

Ebu Hanife'ye göre ise, bu durumda talak kocanın boşaması ile değil,bu müddetin geçmesiyle kendiliğinden meydana gelir. Buna göre şayet, "îlâ, baş-libasına bir talaktır. Binaenaleyh, "eğer (onları) boşamaya karar verirler ise..." ifâdesinden, daha önce geçen îlâ kastedilmiştir" denilir ise, biz deriz ki: Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü "eğer (onları) boşamaya karar verirler ise..." ay e-tinin mutlaka "Eğer ilâ yapanlar, boşamaya kesin karar verirlerse..." şeklinde anlaşılması gerekir. Buna göre ilâ yapan kimse aynı zamanda, boşanmaya da karar vermiş olur. Bu da "îlâ"nın ve boşanmaya karar vermenin aynı anda olmalarını gerektirir. Fakat talak, kararlı oluşun kendisiyle ilgili olduğu şeydir. Kararlı oluşun kendisiyle ilgili olduğu şey ise, kararlı oluştan sonra gelir.Bina-enaleyh talak, ona karar vermeden sonra vuku bulur. îlâ ya bu kararla birliktedir veya bundan daha öncedir. Bu durum da ayette talakın ilâdan başka olduğu hususunda kesin hüküm vermeyi gerektirir. Bu da açık bir izahtır.

3) "Eğer (onları) boşamaya karar verirler ise, şüphesiz Allah hakkıyla işitici, gerçekten bilicidir" ayeti, kocadan duyulacak bir sözün çıkmasını gerektirir. Bu da ancak ayetin takdirinin, "Eğer onlar boşanmaya karar verir ve hanımlarını boşarlarsa, şüphesiz Allah onların sözlerini duyan ve katblerindeki niyetlerini bilendir" şeklinde olduğunu söylemekle mümkün olur. Buna göre eğer, "Bu ayetten muradın, "Allah o ÎÎâyt işitendir" şeklinde olması niçin caiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü ayetin ifâde ettiği tehdid îlâya karşı değil, aksine îlâdan sonra meydana gelen bir şeye karşı yapılmıştır. O şey de îlâdan başka bir sözdür. Binaenaleyh, "Şüphesiz Allah hakkıyla işttict, gerçekten bilicidir" tehdidi, işte îlânın aksine söylenen o söz için olur.

4) Cenâb-ı Allah'ın, "Eğer erkekler dönerlerse" ve "eğer boşamaya karar verirlerse.." ayetlerinin zahiri bu iki hususta muhayyerliği ifâde etmektedir. Bu da, iki hususun tek bir vakitte tu-lunmasım gerektirir. Ebu Hanife'nin görüşüne göre ise durum böyle değildir.

5) İlâ, aslında bir talak değil, aksine bir müddet için hammıyta cima etmemeye yemin etmedir. Fakat şeriat bu müddeti sınırlandırmıştır. Çünkü adam, hanımına zarar vermek maksadıyla olmaksızın bazan bir müddet için onunla cimâ etmeyi terkedebilir. Bu, kısa bir zaman için söz konusu olur. Fakat uzun zaman cimâyı terkettiği zaman, bu ancak hanıma zarar vermek için yapılmış olur. Bu hususta müddetin uzun veya kısa olması belli bir şey olmayınca, Allah Teâtâ uzun müddet ile kısa müddet arasını ayıran sının belirledi. Cimâ uzun müddet terkedildiğinde maksadın zarar verme olduğu ortaya çıkmış olur. Bu da kesin olarak talakı gerektirmez. Zarar verme maksadı ortaya çıktığı zaman, şeriatın hikmetine uygun olan, ya o zarar vermeyi terki veyahut da o kadını İlâ kaydından kurtarmayı emretmesidir. Bu mana, şeriatta muteber bir manadır. Nitekim biz, cinsi iktidarı olmayan ve benzeri kimseler hakkında da, zaman tayininde bulunuruz. Ebu Hanife (r.a)'nin delili ise, Abdullah İbn Mes'ud'un, "Eğer o kadınlara dönerlerse" kıraatidir.

Ebu Hanife'nin bu görüşüne en doğru cevâp şudur: Şaz kıraatler reddedilmiştir. Çünkü Kur'an olan her kelimenin, tevatür ile sabit olması vâcibtir. Tevatürle sabit olmadığı yerlerde, onun Kur'an'dan olmadığına kesinlikle hükmederiz. Bu kaideye uyması gerekenlerin en başında gelen ise, Ebu Hanife'dir. Çünkü O, bu kaideden dolayı, besmelenin Kur'an'dan olmadığına istidlal etmiştir. Yine, ayetin üç hususu ihtiva ettiğini açıklamıştır. Ayet, İlâdan sonra kadınlara dönmenin, ilâ müddeti içerisinde olmayacağını gösterir. Buna göre şaz kıraatler, ayetin bu hükmüne muhalif olduğu zaman, muhakkak olarak bu kıraatin yanlışlığına hükmetmek gerekir. 216[216]

Talâk Hakkındaki Hüküm

Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler. Eğer onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz..."(Bakara. 228).

Bil ki Allah'u Teâlâ burada, talâk hakkında birçok hükümden bahsetmiştir. 217[217]

İddet Meselesi

Talâkın birinci hükmü, iddetin vâcib olmasıdır: Bil ki boşanan (mutallaka), kendisine talâk verilen kadındır. Bu da ya yabancı bir kadın olur, veya nikâhlı bir kadın olur. Eğer yabancı bir kadın olursa, o kadına talâk verildiğinde, kelimenin lügat anlamı itibariyle o kadın mutallaka boşanmış olur; ama kelimenin şer'i manası itibariyle boşanmış sayılmaz. Bundan dolayı, o kadına iddetin gerekmediğinde icmâ vardır.
Nikâh altındaki kadına gelince, bu kadtn ya "medhûlün bihâ" (yani kendisiyle haivet-i sahiha meydana gelmiş ve zifafa girilmiş) kadın olur veya olmaz.. Eğer o kadın, medhûlün bihâ değilse, ona iddet gerekmez. Cenâb-ı Allah,"Ey iman edenler, mü'min kadınları nikahlayıp, kendilerine dokunmadan, onları boşadığınız zaman, sizin için o kadınlar üzerine sayacağınız bir iddet yoktur" (Ahzab, 49) buyurmuştur. Ama kadın "medhûlün bihâ" olursa, bu durumda o kadın ya çocuk doğuramaz, ya da hamiledir. Eğer hamile ise, o kadının iddeti.ay hâli (kuru) ile değil, çocuğunu doğurması ile tesbit edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Yüklü (hamile) kadınların İddeti ise, yüklerini bırakmalarıdır" (Talâk, 4) buyurmuştur.
Eğer o kadın özürlü olursa, bu durumda, o kadının hayız görmesi ya mümkündür; ya da mümkün değildir. Eğer, aşın küçük veyahut da aşırı yaşlı olmasından ötürü hayız görmesi mümkün değilse, bu tür kadınların iddetleri kuru ile değil, aylara göre belirlenir. Nitekim Hak Teâlâ "Kadınlarınızdan hayızdan kesilenlerin (iddetinde) şüphe ederseniz, biliniz ki onların Sadetleri üç aydır" (Talâk, 4) buyurmuştur. Eğer o kadının hayız görmesi mümkün ise, bu durumda o kadın ya köledir ya da hür.. Eğer köle ise, onun iddeti üç değil,iki "kuru" ile olur. Kadın, birisinin nikâhında bulunmuş olur ve kendisiyle halvet-i sahiha veya zifaf da vâki olduktan sonra boşanmış olurJyahut Özürlü olur yahutjdahayız görür veyahut da hür olursa, işte bu sayılan vasıflar bulunursa, böylesi kadınların iddetleri, Allah'u Teâlâ'nın bu ayette de hükmünü belirttiği üzere, "üç kuru" olur. Ayetle ilgili birkaç sual bulunmaktadır:
Birinci Suâl: lâfzının çoğa ıtlak edilmesi örf haline gelmiş olduğu için, âmm olan lâfzın tahsisi ancak,tahsis edildikten sonra geriye kalan kısım daha çok olduğu zaman uygun olur. Nitekim elbise için şöyle denilir: Baskın rengi siyah olup, tek tük beyazlık da bulunduğu zaman, yine de onun siyah olduğu söylenir. Kendisinin siyah rengi beyaz olup, tek tük de siyahlık bulunduğu zaman, o elbise siyah demek yalan olur. Böylece, âmm lâfzın tahsis edilmesindeki şartın, tahsisten sonra geriye kalan kısmın daha çok olduğu ortaya çıkmış olur. Bu ayet ise böyle değildir. Çünkü siz, bu ayetin umûmî mânasından beş kısmı ihraç edip, geriye sadece bir kısmı bıraktığınızda, bu gibi yerlerde âmm lâfzını kullanmak, Allah'ın hikmetine uygun düşmez.
Cevap: Yabancı kadın, lâfzın muhtevasına dahil değildir. Çünkü "ecnebi kadın" hakkında, "o boşanmıştır" denilemez. "Medhûlün bihâ" olmayan kadınlar da karine ile âyetin hükmünün dışında kalır. Çünkü iddetten maksat, rahmin temizliğini sağlamaktır. Rahmin temizliğine de, ancak rahim meşgul olduğu vakit ihtiyaç hissedilir.Hamile ve hayız görmeyen kadınlar (Âyise) da, bu lâfzın muhtevasına girmezler. Çünkü "kuru" ya göre iddet beklemenin gerekliliği,

---

[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/182-185.
[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/185.

kadınlar hakkında bu düşünülebildiği zaman söz konusu olur. Halbuki bu iki tür kadın hakkında, "kuru" düşünülemez. Cariyenin evlendirilmesi ise çok nadir olan bir şeydir. İşte böylece, çok umumî ve çok görülenin, bu umûm lâfzın muhtevası içinde kalmaya devam ettiği ortaya çıkmış olur.

İkinci Sual: Hak Teâlâ'nın,buyruğu bir haber cümlesidir. Halbuki bundan maksat bir emirdir. O halde, emri haber cümlesiyle ifâde etmedeki fayda ve hikmet nedir?Bu soruya, şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Allah'u Teâlâ bunu emir sîgasıyla zikretmiş olsaydı, o zaman bu maksadın ancak, kadının iddet beklemeye kast ve irade ile başlaması durumunda gerçekleşebileceği zanntnı uyandırırdı. Bu açıklamaya göre meselâ, kadının kocası ölse, kadın da bunu bilmese; böylece de kadının iddeti kadar bir zaman geçmiş olsa, bunun iddet yerine geçmemiş olması gerekir. Çünkü o kadın, iddetle emrolunduğunda, kadın bu sorumluluktan ancak, mükellef olduğu hususun ifasını iradî olarak başlayıp bitirdiği zaman çıkabilir. Ama Allah'u Teâlâ bu mükellefiyeti haber cümlesiyle zikrettiği için, böyle bir zan ortadan kalkar, erkek de bu iddet sona erdiğinde, ister kadın bundan haberdâr olsun, isterse olmasın; yine, kadın bu iddete ister arzusuyla, isterse kızgınlıkla başlamış olsun, maksadın hasıl olduğunu anlamış olur.

b) Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Emri, haber sîgasıyla bildirmek.onun uyulması gereken birşey olduğunu ihsas ettirmek için, emrin te'kid ve pekiştirilmesini ifâde eder. Buna göre sanki kadınlar iddet bekleme işine sımsıkı sarılmışlar da, Hak Teâlâ da, onların iddet beklemelerini haber vermiştir... Bunun bir benzeri de Arapların, birisine duâ hususunda, "Allah sana merhamet etsin" demeleridir. Bu, Cenâb-i Hakk'ın buna icabet edeceğine güvenildiği için, haber cümlesi şeklinde getirilmiştir. Buna göre sanki rahmet olup bitmiş de, o kimse de bunu haber veriyor... 218[218]

İsim Cümlesinin Belagat Yönünden İfade Ettiği Kuvvet

Üçüncü Sual: Şayet Allah, demiş olsaydı bu, bir fiil ile bir failden meydana gelen bir cümle olmuş olurdu. O halde buna göre bunu, bu şekilde ifâde etmeyip de, kelimesini mübtedâ; fiil-fâil-den oluşan cümlesini de, bu mubtedânın haberi kılmasının hikmeti nedir?

Cevap: Şeyh Abdu'l-Kâhir el-Cürcânî, Delâilu'l-İ'câz adlı eserinde şöyle demektedir: "İsmi önce söyleyip, "Zeyd yaptı" dediğin zaman, bu, şeklinde sözünün ifade edemeyeceği te'kid pekiştirme ifâde eder. Bu böyledir, çünkü senin ifâdesi, şu iki maksat için kullanılır:

a) Bu faili, o fiile tahsis etmek... Bu senin tıpkı,"Falanca iş hususunda, hükümdara mektubu ben yazarım ben!..." demen gibidir. Bundan maksadın, bunu sadece senin yazabileceğini ifâde etmendir.

b) Maksadın bu olmamasıdır; aksine maksad kendisinden herhangi bir sözle bahsedilen şeyin, kimsenin başa alınması, o fiili ona nisbet etmek içindir. Meselâ bu, Arapların hasr murad etmeyip, aksine dinleyenler tarafından bol vermenin o kimsenin adeti ve huyu olduğunu anlamaları için,"O bol verir" demeleridir. Bunun bir misâli de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'tan başka tapındıkları nesneler, hiçbir şey yaratamazlar. Onlar yaratılıp duruyorlar" (Nahl, 20) âyetidir. Bundan maksat, sadece putların mahluk olduğunu söylemek değildir. (Yaratılıp,yapılma işinin onlar hakkında devamlı carî olduğunu bildirmektir.) Yine Cenâb-ı Hak,"Size geldikleri zaman, "iman ettik"dediler. Halbuki onlarjkütû'r ile girmişler, yine kütîir ile çıkmışlardı" (Maide, 61) buyurmuştur. Şair de,"O ikisi, mecd ü şerefi çok güzel bir elbise gibi giyerler. Her İkisi de, gücü yettiği sürece, cesurdular."Mübtedâyı başa aldığında bu mânanın meydana gelmesinin sebebi, meselâ sen, dediğin zaman, Abdullah'tan haber vereceğini hissettirmendir. Böylece bu sözü duyanların aklında, onu tanıma hususunda bir arzu meydana gelmiş olur. Daha sonraysa haberi getirdiğinde, akıi,onu âşıkın rnâ-şûkunu kabul etmesi gibi kabul eder. Böylece de bu, kesinliği ortaya koyma ve şüpheyi de izâle etme hususunda daha

---

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/186-188.

etkili bir ifâde olmuş olur. [219][219]

Dördüncü Mesele

Denildiği gibi, burada da, denilmeli değil miydi? O haldeburada, kelimesinin zikredilmesinin faydası nedir?
Cevap: Kelimesinin zikredilmesi, onları beklemeye teşvik etmek ve şevklerini arttırmak içindir. Çünkü beklemeyi arzu etmezler; bunun için Allah'u Teâlâ, kelimesini zikrederek, onları beklemeye teşvik etmiştir. Bu böyledir, çünkü kadınlar erkeklere çok düşkündürler. Cenâb-ı Hak böylece onların, kendi nefislerini zorlamalarını, nefislerini beklemeye arzulu olmaya sevketmelerini ve kendilerini beklemeye mecbur tutmalarını istemiştir.
Beşinci Suâl: Kadınlar çok olduğu halde, lâfzı cem-i kıllet, lâfzı ise, cem-i kesret olarak zikredilmiştir. O halde,dan maksad üç olup, üç de az olduğuna göre, kelime niçin cem-i kesret sîgasıyla getirilmiştir?
Cevap: Araplar bu hususta fazla katı değillerdir. Bu sebeple Araplar, iki cemî çeşidinden herbirini, çokluk ifâde etmede müşterek oldukları için, birbirlerinin yerine kullanıyorlardı. Veyahut da, belki de, tjjî sîgası, kelimesinin diğer bir cem'i olan, dan daha çok kullanıldığı için burada gelmiştir.
Altıncı Suâl: "Uç hayız" denildiği gibi, niçin denilmemiş?
Cevap: Çünkü, kelimesi, kelimesinin müzekker olmasına tâbi olmuştur, çünkü, «jji lâfzı müzekkerdir. Ayetle ilgili suâller işte bundan ibarettir.Geriye ise ayetle ilgili, kelimesinin hakikatinin ne olduğunu orta-
ya koymak meselesi kalmıştır. Buna göre biz diyoruz ki, kelimesi, ve, kelimesinin çoğuludur, ijiül kelimesinin, hayız ve temizlik hakkında kullanıldığı hususunda herhangi bir ihtilâf yoktur. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: kelimesi, Arapça ezdâd kelimelerdendir. Meşhur o-lan, bu lâfzın her iki mana hakkında da, kelimesinin kırmızılık ve beyazlığın aynı anda adı olabilmesi gibi hakikat ifâde etmesidir. Diğer bazı âlimler ise, bu lâfzın hayız hakkında hakikat, temizlikte ise mecaz ifâde ettiğini söylemişlerdir. Bazı alimler ise, durumun bunun aksi olduğunu söylemişlerdir.Diğer bazıları da bunun, hayızla temizlik arasında müşterek bir mâna için vaz'edildiğini söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar da, üç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:
a) Kelimesinin manası, toplanmak demektir. Hayız vaktinde kan, rahimde; temizlik vaktinde ise bedende bir araya gelir, toplanır. Bu, el-Esmaî, Ahfeş, Ferâ ve el-Kısâî'nin görüşüdür.
b) Ebû Ubeyd'in görüşüne göre, kelimesinin manası, bir halden başka bir hale geçmek demektir.
c) Ebu Amr b. el-Alânın görüşüne göre ise bu kelimenin mânası, vakit demektir. Yıldızlar doğduğunda yıldızlar battığında da yine, denilir. Rüzgâr estiğinde de denilir. Hüzelînin şöyle bir beyti nakledilmiştir: "Vakti geldiğinde rüzgârlar estiği zaman" kelimesi vakit mânasına gelince, hem hayız ve hem temizlik hali de girer. Çünkü bu iki halin de, muayyen bir zamanı vardır. Bil ki Allah'u Teâlâ boşanan kadına, "üç kuru" iddet beklemesini emretmiştir. Ayetin zahiri, boşanan kadının "üç kuru" diye adlandırılan üç şeyi iddet beklediği zaman sorumluluktan kurtulmasını gerektirmektedir. Ne var ki âlimler, bunun kâfi gelmeyeceği, aksine bu kadının temizlik ve hayız durumundan birisine ait olmak üzere "üç kuru" beklemesinin gerekli olduğunda ittifak etmişlerdir. Buna göre âlimler, bu cinslerin ne olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. [220][220]

Boşanan Kadın "Üç Temizlik Dönemi Bekler" Diyen Şafiî'nin Delilleri

Şafiî (r.a)'ye göre, "üç kuru" temizliktir. Bu, İbn Ömer, Zeyd, Aişe, "Fukâha-i

---

[219][219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/188-189.
[220][220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/189-190.

Seb'a"[221]İmâm-ı Malik, Rebî'a ve bir rivayete göre Ahmed İbn Hanbel'den rivayet edilmiştir.Ali, Ömer ve İbn Mes'ud da bu "üç kuru" un, hayız olduğunu söylemişlerdir ki bu, Allah kendilerinden razı olsun, Ebu Hanife, Sevrî, Evzaî, İbn Ebî Leylâ, İbn Şibrime ve İshâk'ın görüşleridir. Bu ihtilâfın neticesi şudur: Şafiî'ye göre iddet müddeti en kısa, Ebu Hanife ve O'nun görüşünde olanlara göre, en uzun olan süredir. Öyle ki, bir kimse hanımını temizken boşasa, velev ki o anda boşamasını müteakip kadın hayız olsa, içinde boşanmış olduğu temizlik müddeti "bir kuru" olarak hesaplanır. Buna göre bu kadtn üçüncü hayı-za girdiğinde iddet müddeti bitmiş olur. Ebû Hanife (r.a)'ye göre, eğer talâk kadın temiz iken vuku bulmuşsa,üçüncü hayızdan; eğer talâk hayız halinde verilmişse dördüncü hayızdan temizlenmediği müddetçe, iddetinin sona erdiğine hükmedilmez. Ebu Hanife sözüne devamla, "O kadın hayızın en uzun müddetinde temizlenirse, gusletmeden önce iddeti biter; eğer hayzın en az müddetinde temizlenmişse, onun iddeti, gusl etmedi kçe.veyah ut su bulunmadığı zaman teyemmüm etmedikçe, veyahut da üzerinden bir namaz vakti geçmediği müddetçe sona ermez.

Şafiî'nin delilleri şunlardır:

1) Hak Teâlâ'nın, emrinin mânası, "onları iddetleri vaktinde boşayın" demektir. Ne var ki, kadını hayızlı iken boşamak nehyedilmiştir. Binaenaleyh âyette bahsedilen iddet zamanının hayız zamanından başka bir zaman olması gerekir.

Keşşaf sahibi, Şafiî'nin bu görüşüne cevâp vererek şöyle demiştir: Bu ifâdenin mânası, "Onları iddetlerine doğru boşayınız" demektir. Nitekim Araplar, "aydan üç gün kala" mânasını kastederek, derler.

Ben derim ki, keşşaf sahibinin bu sözü, Şafiî (r.a)'nin istidlalini güçlendirir. Çünkü, sözünün mânası, "Hemen peşinden üç güne başlanılacak olan zamana, vakte doğru" demektir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın buradaki emrinin mânası, "peşinden iddete başlanılacak bir biçimde onları boşayın" demektir. Boşamayla ilgili emir, temizliğin bütün zamanlarında tahakkuk edince, boşamanın hemen peşinden meydana gelen temizliğin, iddetten olması gerekir ki, elde edilmek istenen netice de budur.

2) Hz. Aişe (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: nin ne olduğunu biliyor musunuz? temizlik demektir. Şafiî sözüne devamla, "Kadınlar bunu daha iyi bilirler; çünkü buna kadınlar mübtelâdırlar" demiştir.

3) Kelimesinin mânası, toplamak demektir. Nitekim, rahminde yavru tutmadı mânasında, denilir. Amr İbn Kelsûmun şu sözü de bu mânadadır: "Rengi beyaz asîl deve yavru tutmadı."

Ahfeş de, şöyle denildiğini söylemiştir: Rahmi hayız görmemiş olan kadın için, denilir. İçinde su biriktiği İçin, havuz da, diye isimlendirilir. Batmak için bir araya geldiklerinde, "Yıldızlar bir araya geldi" denilir. Harfleri ve kelimeleri bir araya geldiğinden ve içinde de pek çok ilim bulunduğundan dolayı, Kur'an, Kur'an olarak isimlendirilmiştir. Yine harfleri birbirine bitiştirdiği "Okuyucu okudu" denilir.

Bütün bu hususların böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, kanın toplanma vakti, ancak temizlik zamanıdır. Çünkü kan o zaman içinde,bedende toplanır, bir araya gelir.Buna göre şayet, "Aksine, hayız zamanı bu ismi almaya daha elverişlidir; çünkü kan bu vakit içinde rahimde toplanır denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki:

Kan, rahimde kesinlikle bir araya gelmez; aksine damla damla rahmi terkeder. Temizlik zamanında, kanın tamamı bedende toplanır. Bu sebeple, temizlik vaktinde kanın bir araya gelme mânası, daha tam bir mânadır. Bu husustaki izahın tamamı şudur: ijiji lâfzı, toplanma manasına delâlet e-dince, toplanma ve diğer kanı ihtiva etme bakımından rahmin en müsait olduğu zaman, temizliğin sonudur. (Rahim) bununla dolmasaydı, o kan dışarıya akmazdı. Kan, temizliğin başlangıcında bir araya gelmeye başlar; sonuna doğru ise, bu iyiden iyiye artar. Temizliğin son günleri, kanın en çok yığıldığı günlerdir. Böylece temizliğin sonu, gerçek mânada kur'un kendisi olmuş olur. Bu açık olan bir sözdür.

---

[221] Tâbiîn'in şu meşhur yedi fakihine fukahâ-i seb'a (yedi fakih) denilmiştir: Sa'ld b. el-Müseyyeb, el-Kasım b. Muhammed, Urve b. Zûbeyr. Hârice b. Zeyd, Ebu Seleme b. Abdurrahman. Ubeydullah b. Abdullah, Süleyman b. Yesar.

4) Aslolan, hiç bir mükellefin başka bir mükellefe karşı, onu tasarruftan men etme ve alıkoyma hakkının bulunmamasıdır. Bunun aksine delilin bulunduğu zamanlarda, bu kaide ile amel etmeyi bırakırız. Bu aksi delil de "üç kur" diye adlandırılan şeyin en azı olan temizlik müddetleridir. Çünkü zaman bakımından, temizliğe göre iddet beklemek, hayza göre iddet beklemekten daha azdır. Binaenaleyh, bu böyle olunca, bu ayetle amel etme zaruretinden dolayı iddet bekleme süresinin en azını kabul edip, aslolanın hiç bir mükellefin başka bir mükellefe karşı, onu tasarruftan men etme ve alıkoyma hakkının bulunmadığına delâlet eden delillere dayanarak, iddet bekleme süresinin en fazlasını bıraktık.

5) Hak Teâlâ'nın, "Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler" buyruğunun zahiri, boşanan kadının, "kuru" diye isimlendirilen üç şeyi iddet beklediği zaman, sorumluluktan kurtulmasını gerektirir. Temizlik ve hayız halinden her biri, bu isimle isimlendirilir. Binaenaleyh kadının, muhayyer olarak bu zamanlardan herhangi birine göre iddet beklediğinde, sorumluluktan kurtulması gerekir. Ne var ki biz temizliğe göre iddet bekteme müddetinin hayız haline göre iddet bekfeme müddetinden daha az olduğunu beyân ettik. Buna göre kadın, eksik müddetle iddet bekleme ile, fazla müddetle iddet bekleme arasında muhayyer olur. Durum böyle olduğunda, o kadın daha sonradan telâfi etme durumu olmaksızın, bu uzun iddet bekleme süresini terkedebilir. Böyle olabilen her şey vâcib değildir. O halde, temizlik müddetine göre iddet beklemeden fazla olan müddete itibâr etmek vâcib değildir. Bu da, hayız durumuna göre iddet beklemenin vâcib olmamasını gerektirir ki, elde edilmek istenen netice de budur. 222[222]

"Boşanan Kadın Üç Hayız Bekler" Diyen Ebu Hanife'nin Delilleri

Ebu Hanife (r.a)'nin delilleri ise şunlardır:

1) Arapça'da "kuru", her ne kadar temizlikle hayız arasında müşterek bir lâfız ise de, bu kelime şeriatta hayız mânasında kullanılmıştır. Çünkü Hz, Peygamber {s.a.s)'tn şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hayız günlerinde, namaz kılma "223[223] Bu sabit olunca Kur'an'da zikredilen kuru lâfzını, hayız mânasına almak daha uygun olur.

2) Ayette geçen, kelimesinin hayız mânasına geldiğini söylediğimizde, "üç kurû"un tamamını yerine getirmek mümkün olur. Çünkü bu görüşte otan kimse şöyle der: Boşanan kadınlara, üç hayız iddet beklemeleri gerekir. Buna göre o kadın, üçüncü hayızın sona ermesiyle mükellef olduğu sorumluluktan kurtulur. Bu ifâdenin temizlik manasına geldiğini söyleyen ise, o kadının, iki kuru ve üçüncüsünün de bir kısmıyla iddetinin sona ereceğine hükmetmiş olur. Çünkü bu kimseye göre, kocası hanımını temiz olduğu zamanın son safhalarında boşadığı zaman, o kadın bunu bir kuru sayar. Binaenaleyh, bu iki görüşün birinde kadın eksiksiz olarak üç kuru bekleme imkânına erişince, birinci görüş (yani üç hayız), ayetin zahirine daha uygun olur.

Şafiî (r.a), Ebu Hanife'nin bu görüşüne şu şekilde cevap vermiştir: A1lah'u Teâlâ, "Hacc, sayılı aylardır" (Bakara,197) buyurmuştur. kelimesi, cemî bir lâfızdır. Cem'in en azı da üçtür. Halbuki biz ayeti, iki ayın tamamına, üçüncüsünün bir kısmına hamlederiz. Bunları da şevval, zülka'de ve zilhiccenin bir kısmıdır. İşte bunun gibi, burada da, bu üç kuru lâfzının iki tam temizlik ve bir temizliğin de bir kısmı mânasına alınması caizdir.

Mûtezile'nin imamlarından Cübbaî, Şafiî'nin bu cevâbına şu iki şekilde cevâp verir:

a) O âyette (Bakara, 197), bir delilden ötürü, zahirini terkettik. Binaenaleyh, burada delilsiz olarak âyetin zahirini terketmemiz doğru olmaz.

b) İddette, birbirine bağlı ve ekli bir bekleme bulunmaktadır. Binaenaleyh, bu "üç kuru" un tastamam beklenmesi gerekir. Halbuki hacc ayları böyle değildir. Çünkü bu aylarda birbirine ekli olan herhangi bir iş yoktur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: Bu aylar, bütün zamanları kapsama şartı olmaksızın, hacc yapılabilecek zamanlardır. Sonraki âlimlerimiz, Cübbâi'nin bu görüşüne şu iki bakımdan cevap vermişlerdir:

---

[222] 222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/190-193.

[223] 223[223] Buharı. Hayz, 24 ("Hayızlı olduğun günler süresince...").

1) Lâfzını temizlik mânasına hamletmek, üçten noksan olmayı gerektirdiği gibi, bu lâfzı hayız mânasına hamletmek de, ziyâdeliği gerektirir. Çünkü kocası hanımını temizlik esnasında boşadığında, içerisinde hanımını boşa-dığı geriye kalan temizlik günleri, iddet müddetinden sayılmaz. Böylece de iddet müddetinde bir fazlalık meydana gelmiş olur.

Bu görüşte olanların buna karşı vermiş oldukları cevap ise, "Zaruretten dolayı kadının buna mutlaka katlanması gerekir" şeklindedir. Çünkü hayızlı iken boşamak caiz olsaydı, biz o erkeğe, hayızın sonunda boşamasını emrederdik. Böylece de kadın, üç tam temizlik süresince iddet beklemiş olurdu. Boşama işi temizlik zamanına tahsis edilince, bu fazlalığa zarurete binaen katlanılmış olur. İşte bunun gibi biz de şöyle diyoruz: üç temizlik olarak kabul edildiğinde ve Allah da bize, temizlik zamanında boşamayı emrettiğinde âyetin takdiri, içinde talâkın yapıldığı temizlik de olmak üzere, "Onlar üç temizlik müddeti beklerler" şeklinde olur.

2) Kelimesinin, toplanmaya ad olarak verildiğini söylemiştik. Tam toplanma durumu ise, ancak temizlik halinin sonunda olur. Bu açıklamaya göre de, 'a hiçbir noksanlık arız olmamış olur.

3) Allah'u Teâlâ, hayız görülmediğinde, aylara göre iddet bekleme hükmünü geçerek, 'Kadınlarınız içinde hayızdan kesilmiş kadınların iddeti hakkında şüpheye düşerseniz, (biliniz ki) onların iddeti üç aydır" (Talâk, 4) buyurmuş, böylece aylan, temizliğin değil, hayızın yerine ikâmeetmiştir.Ve yine aylar "kuru" un yerine getirilince, ayların tamamına itibar edilmesi gerektiği için bedelin de tamamına itibar edilince, tanrılık ve noksan olmamanın, kurû'da da bulunması vâcib olur. Binaenaleyh, tam üç kurû'un, hayız halinin kendisi olması gerekir. Kurû'u temizlik mânasına alırsak bu durumda vâcib olan ise, iki tam kuru ve bir kurû'un da bir kısmı otur.

4) Hz. Peygamber (s.a.s), "Cariyenin talâkı iki talaktır. İddeti ise, İki hayızdır"224[224] buyurmuştur. Âlimler, cariyenin iddetinin, hür olan kadının iddetinin yansı kadar olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu sebeple, hürrün iddetinin, hayız hali olması gerekir.

5) Cariyeleri satın alırken, rahimlerinin temiz olup olmadığının, hayız ile olduğu hususunda ittifak ettik. İşte bunun gibi iddet de, hayız ile olur. Çünkü "istibrâ" ve iddetten, aynı şey kastedilmiştir.

6) İddette asıl maksat, rahmin "berâeti" dir. Kadınların rahimlerinin kendisiyle temiz olması istenen şey temizlik hali değil, hayız halidir. Binaenaleyh, temizlik haline değil, hayız haline itibar edilmesi gerekir.

7) "Kuru" un hayız hali olduğuna hükmetmek, bir ihtiyaç ve haram tarafı (helâl tarafa) tağlib etmektir. Çünkü, boşanan kadın üzerinden, içerisinde boşandığı temizlik müddetinin kalan kısmı geçip, o kadın üçüncü hayıza girdiği zaman, bu durumda biz kurû'u hayız anlamına alırsak, bu durumda başkasının onunla evlenmesi haram olur. Eğer "kurû"u temizlik mânasına alırsak, bu durumda başkasının o kadınla evlenmesi helâl olur. Halbuki haramlık tarafını gözetmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in"Bir şeyin haram ve helâl olduğu hususunda tartışıldığında, mutlaka haramlık tarafı helâllik tarafına gâlip gelir" hadisinden dolayı, daha evlâdır. Bir de, ferclerde aslolan, onların haram olmalarıdır. Bir diğer husus da, bu görüş ihtiyata daha yakındır. Böylece de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Şüpheliyi bırak, şüphesiz olana geç"225[225] hadisinden dolayı evlâdır. İşte bu konudaki görüşlerin tamamı bundan ibarettir.

Bil ki bu görüşler birbiriyle çelişince, tercih yapmak güçleşir. Herkes hakkındaki Allah'ın hükmü, her bir müçtehidi içtihadının ulaştırmak olduğu netice olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın, kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz" kavline gelince bil ki, İddetin bitimi, hayız görenler hakkında kurû'un sona ermesine, hamileler hakkında da çocuğunu doğurmasına bina edilip, bunu bilmek de erkekler için mümkün olmayınca, iddeti hususunda kadın kendisine güvenilir kılınmış ve mümkün bir müddet

---

224[224] İbn Mace. Talâk, 30 (1/672).

225[225] Buharı. Büyü 3.

içerisinde kurû'unun sona erdiğini iddia ettiği zaman, kadının sözüne itibar edileceği belirtilmiştir. Bu müddet, Şafiî mezhebine göre otuziki gün ve bir saattir. Çünkü kadının durumu, onun temiz olarak boşandığına ve bir saat sonra hayız olduğuna, daha sonra da o kadının, hayzın en az müddeti olan bir gün bir gece hayız olduğuna; müteakiben de, temizliğin en azı olan onbeş gün temizlendiğine; daha sonra da bir gün bir gece hayız olup, sonra da onbeş gün temizlenip, en sonunda da hayız görmesine hamledilince, böylece kadının iddeti üç tuhûr (temizlik) ile bitmiş olur. Buna göre kadın, bu kadarını veya bundan daha fazlasını iddia ettiği zaman, onun sözü kabul edilir. Ve yine böylece o kadın hamile olup da, çocuğunu düşürdüğünü söylerse (iskât), onun sözüne itibar edilir. Çünkü aslolan, kadının emin olduğunun kabul edilmesidir.

Bil ki Allah'u Teâlâ'nın, "Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığı şey..." tabiri hakkında müfessirlerin üç görüşü bulunmaktadır:

1) Bu, yaratılan şey hem çocuk hem de hayız olabilir. Çünkü, kadının bu iki şeyi gizlemede birçok gayeleri bulunmaktadır. Hamileliğini gizlemedeki maksadı, onun kurû'a göre iddetinin sona ermesi, çocuğunu doğurması ile idde-tinin sona ermesinden daha kısa sürede olmasıdır. Buna göre kadın, hamileliğini gizlediğinde iddet müddeti kısaltmış olur, bu sebeple de kocaya varması çabuklaşır. Yine o kadın, birinci kocasının kendisine başvurmasını çoğu kez yadırgayarak, başka bir koca ile evfenmek isteyebilir. Veyahut da o kadın, bu çocuğun ikinci kocasından olduğu zannını vermek isteyebilir. İşte bu maksatlardan dolayı, kadın hamileliğini gizlemiş olur.

Kadının hayzını gizlemesinden maksadı ise şu olabilir: O kadın hayız görebilen kadınlardan olduğu halde, kocası onu boşadığı zaman, bu kadın, birinci kocası kendisine müracaat etmesin diye bazan iddetini uzatmak, bazan da, kocasının kendisine başvurmasını temelsiz bırakabilmek için iddetini kısaltmak ister. Bu da ancak, bazı zamanlar kadının hayzinin bir kısmını gizle-mesiyle mümkün olur. Çünkü o kadın, önce hayız olup, bunu erkeğinden saklayıp, ikinci hayızda yeni hayız olduğunu söylerse, böylece o kadın iddetini uzatmış olur. Kadın üçüncü hayzinin da meydana geldiğini gizlerse, aynı durum söz konusudur. Yine kadın hayzinin devam ettiğini gizlediğinde, bu durumda kocasına geri dönme yolunu kesmiş olur. Binaenaleyh kadının hamileliğini gizlemede bir maksadı olduğu gibi, hayızını gizlemede de bir maksadının olduğu ortaya çıkmış olur. Bu sebeple de, âyet-i kerimedeki nehyi bu iki şeyin ikisine de hamletmek gerekir.

2) Bundan maksat, kadının sadece hamileliğini gizlemesini yasaklamaktır. Bu görüşte olanlar, görüşlerine şunları delil getirmişlerdir:

a) Hak Teâlâ,Rahimlerde, sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur" (Al-i imran, 6) buyurmuştur.

b) Hayız rahimden dışarı çıkar. O, rahimde yaratılmış değildir.

c) Hak Teâtâ'nın, "Allah'ın,rahimlerinde yarattığı şey..." tabirini, şerefli bir cevher olan çocuğa hamletmek, onu, son derece âdî ve pis olan bir şeye hamletmekten daha evlâdır. Bil ki bu görüşler zayıftır. Çünkü âyetin amacı, kadını, kimsenin muttali olamtyacağı ve kendisiyle nikâhın haram veya helâl olabileceği durumla saklamasından men etmek olunca, lâfzı bütün bunlara hamletmek gerekir.

3) Bundan maksat, kadının hayzını gizlemesini yasaklamaktır. Çünkü bu ayet lâfzının peşinden zikredilmiştir. Halbuki, daha önce hamilelikten bahsedilmemiştir. Bu görüş de zayıftır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, buyruğu makabline nisbet edilmeksizin kendi başına müstakil ve müste'nef bir sözdür. Binaenaleyh rahimde yaratılan her şeye hamledilmesi gerekir.

Hak Teâlâ'nın, "Eğer onlar' Allah'a ve a-hiretgününe inanıyorlarsa" âyetinden maksat, bu yasağın, o kadının mü'min otmast şartına bağlanmış olması değildir. Aksine bu, senin zâlim olan bir kimseye, "Eğer mü'min olsaydın, imanının bana zulmetmene mâni olması gerekirdi" mânasını murad ederek, demen gibidir. Şüphe yok ki bu, kadınlar için çok şiddetli bir tehdittir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı şehâdet konusunda"Kim o şehâdeti gizlerse, muhakkak ki onun kalbi günahkârdır" (Bakara, 283) buyurması."Eğer birbirinizden emin olduysanız, kendisine emânet edilen adam, emânetini eksiksiz ödesin ve Habbi olan Allah'tan korksun" (Bakara,283) buyurması gibidir. Âyet, birşey hususunda kendisine güvenilen, daha sonra da o şeye hiyânette bulunan herkesin hâlinin, Allah katında çok zor ve çetin olduğuna delâlet eder. [226]

"Kocaları, bu bekleme müddeti içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya herkesten daha müstehaktır. Erkeklerin meşru surette kadınlar üzerindeki haklan gibi kadınların da onlar üzerinde haklan vardır. Erkekler onlar üzerinde (daha üshın) bir dereceye sahiptirler. Allah aziz ve hakimdir" (Bakara. 228).

Bil ki bu, talâkla ilgili otan üçüncü hükümdür. Bu hüküm de, talâkın "ric'î oluşudur. Ayette geçen ifâdesi hakkında İki görüş vardır:
a) Bunun, ve kelimeleri vezninde, kelimesinin çoğulu olmasıdır. Bu kelimenin sonunda tâ harfi, çoğulluktan dolayı kabul edilen müennesliği te'kid etmek için ziyâde olarak getirilmiş olan bir harftir. Bunu cemi olan her isimde getirmek caiz değildir. Aksine dilcilerin, Araplardan naklettikleri kelimelerin sonuna getirilir. Meselâ coğulunda.çoğulunda denilmez. Bil ki ismi, kan koca için kullanılan müşterek bir lâfızdır. Kadına, çoğu lûgatlerde. lügatlerin en fasîh olanında, denildiği gibi, aynı şekilde ona, de denilir. Karı kocaya denildiği de denilir. Söylendiğine göre, kelimesinin aslı efendi ve mâlik demektir. Arapçada, "Sahibi kim?" denildiği gibi, de denilir: "Bu devenin sahibi kimdir?" putperestlerin rab edinmiş oldukları putun ismidir de... Kadınlar, kocalarını, (efendim..) diye de çağırırlar.
b) Masdardır. Erkek koca olduğu zaman, hanımıyla cinsi münasebette bulunduğu zaman da, ulu denilir. Hadisde de Hz. Peygamber (s.a.s) teşrik günleri hakkında,"Onlar, yemer içme ve cinsi münasebet günleridir"[227] buyurmuştur. Kocası ile iyi geçindiği zaman kadın için, denilir.Şu hadîs-i şerif de bu manadadır:"Siz kocalarınıza karşı muameleyi güzel yaptığınız zaman..." Bu izaha göre ayetin manası, "Kadının kocasının tarafı daha lâyıktır..." şeklinde olur.
Allah Teâlâ'nın, kavlinin manası "Onlar bu bekleme müddeti içerisinde hanımlarına dönmeye daha müstehaktırlar" şeklindedir. Bununla ilgili birkaç soru bulunmaktadır:
Birinci Soru: Bu hususta kocadan başkasının bir hakkı olmadığı halde, daha müstehak, denilmesinin faydası nedir?
Cevap: Buna iki yönden cevap verilir:
1) Allah Teâlâ, bundan önce, "Allah 'm,kendt rahimlerinde yarattıklarını gizlemeleri onlara helâl olmaz" buyurmuştur. Bu sözün takdiri şöyledir: "Eğer o kadınlar, bir başka koca ile evlenmek için, rahimlerinde olan çocukları saklarlarsa, işte bunu yaptıkları zaman ilk koca o kadınlara müracaat hususunda, ikinciden daha müstehaktır." Çünkü ikinci koca için sadece zahirî bir hak bulunmaktadır. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ, birinci kocanın ikinciden daha fazla hak sahibi olduğunu beyân etmiştir. Yine kadın "kuru" larının bittiğini iddia edip de, sonra da kocasının aksini bildiğini söylerse, iddet içerisinde kadına müracaatta birinci koca, ikincisinden daha müstehak olmuş olur.
2) Kadın, iddet beklediği zaman, iddetin bitiminde nikâhını sona erdirme hakkı vardır. Kadınlar için, kocanın hakkını iptali tazammun eden böyle bir hak söz konusu olunca; kocalar için de kadına dönme (ric'a) hakkı, onların iddet-lerini iptal etme hakları olması bakımından Cenâb-ı Hakk'ın, buyurmuş olması caizdir.
İkinci Soru: Ayetteki, kelimesinin manası nedir?
Cevab: (döndüm) manasında, denilir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an'da bir yerde "Eğer ben Rabbime döndürülürsem" (Kehf,36): bir başka yerde de,"Eğer döndürülür isem..." (Fussilet, 50) buyurmuştur.
Üçüncü Soru: İddetli olduğu müddetçe, daha önce olduğu gibi, onun hanımı sayıldığı halde, ric'i talâkla boşanmış kadın hakkında, ayetteki "Onları geri almaya.. " ifâdesinin manası nedir?
Cevap: Redd ve ric'at iddet beklemenin iptalini gerektirir. Binaenaleyh o kadın iddetli olduğu

---

[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/193-197.
[227] Müslim, Sıyâm, 144.

müddetçe kocanın hakkını iptal etme hususunda bir câriye gibi olur. Koca da o kadına geri dönmekle bu cariye gibi oluş durumunu ortadan kaldırmış olur. İşte bundan dolayı ric'at (geri dönme), ayette "redd" kelimesiyle ifâde edilmiştir. İmam Şafiî (r.a)'nin mezhebi, o kadından istifade etmeyi, ancak erkeğin ric'atinden sonra helâl sayar. Şafiî'nin mezhebine göre "redd" hususunda şu iki şey vardır:

a) Bu, kadını iddet bekleme halinden, beklememe halini döndürmedir.

b) Kadını, haram olmaktan helâl hale döndürmektir.

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Allah'ın, Bu (müddet}içinde.." demesinin faydası nedir?

Cevap: Erkeğin, hanımına müracaat etme hakkı, ancak o iddet bekleme vaktinde söz konusudur. Bu vakit sona erdiğinde, kocanın dönme ve müracaat etme hakkı geçersiz olur.Hak Teâlâ'nın buyruğunun manası, "eğer o kocalar arayı düzeltmeyi ister, zarar vermek istemezler ise, müracaat etmeye daha lâyıktırlar" şeklindedir. Bunun bir benzeri de,'Kadınları boşadmız da onlar da fddetlerfnf bitirdiler mi artık onları ya İyilikle tutun, ya iyilikle bırakın. (Fakat) onları, sırf zulmedebilmeniz için, zararlarına olarak tutmayın. Kim böyle yaparsa, muhakkak kendine zulmetmiş olur" (Bakara. 231) ayetidir. 228[228] .

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/198-200.

Boşanma Hakkında Ayetin Nüzul Sebebi

Bu ayetin sebebi nüzulü şudur: Câhiliyye devrinde Araplar, boşadıklan hanımlarına tekrar dönüyor ve böyle yapmak ile, onlara tekrar dönüp onları boşadıklarında o kadınlara zarar vermek istiyorlardı. Çünkü boşanan kadın, böylece yeni bir iddet beklemeye mecbur kalıyor idi. İşte bu sebeple,jmüslü-manlar böyle yapmaktan nehyedildiler de, kadınlara müracaat (geri dönme) nin helalliği şartı, arayı düzeltme isteğine bağlandı. Bu da ayetteki, cümlesidir.
Eğer, lâfzı şart manasını taşır. Şart ise, kendisi bulunmadığı zaman, hükmün olmamasını gerektirir. Binaenaleyh erkekte ıslah etme (barış, arayı düzeltme) maksadı bulunmadığı zaman, o kadına müracaat hakkıntn olmaması gerekir?" denirse, şöyle cevap veririz: İrâde (isteme), bilmemiz mümkün olmayan bâtını (insanın gönlündeki) bir sıfattır. Binaenaleyh şeriat, kadına müracaat etmenin doğruluğunu, o irâdeye bağlamaz. Aksine müracaatın câiz olması, müracaat eden erkek ile Allah arasındaki bu irâdeye (ıslahı istemeye) bağlanmıştır. Öyle ki bir koca, boşadığı kadına zarar vermek maksadıyla müracaat ederse günahkâr olur.
Allah'u Teâlâ'nın, ... "Erkeklerin meşru surette kadınlar üzerindeki haklan gibi kadınların da onlar üzerinde hakları vardır" ayetine gelince, bil ki Allah Teâlâ, müracaat etmekten (tekrar evlenmekten) maksadın, o kadına zarar vermek olmayıp onun durumunu ıslah olması gerektiğini beyân edince, karı kocadan herbirinin diğeri üzerinde bir hakkının bulunduğunu beyânbuyurmuştur. 1[1]

Karı-Kocanın Karşılıklı Hakları

Bil ki karı ve kocadan herbirinin maksad ve gayesi, ancak birbirlerinin haklarını gözettikleri zaman tam ve mükemmel olur. O müşterek haklar pek çoktur. Onlardan bazılarına işaret edelim:
a) Koca, bir reis ve bir çoban gibidir. Kadın ise, kocanın memuru ve idare ettiği kimse gibidir. Koca, bir reis ve çoban olması sebebiyle, kadının haklarını ve menfaatlerini yerine getirmesi gerekir. Buna mukabil kadının da, kocasına karşı itaat ve inkıyadını ortaya koyması gerekir.
b) İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hak Teâlâ'nın, beyanından dolayı, hanımım nasıl benim için giyinip kuşanıyor ise, ben de onu için giyinip kuşanırım."
c) Kadınların, kocaları üzerindeki haklarından birisi de, kocalarının kendilerine müracaat (geri dönme)de, onların durumlarını düzeltme İsteği üzere olmalarıdır. Aynı şekilde kadınların da, Allah'ın, rahimlerinde yarattığı şeyleri gizlememeleri gerekir. İşte ayetin baş tarafına en uygun düşen açıklama budur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Erkekler, onlar üzerinde (daha üstün) bir dereceye sahiptirler" âyeti iie ilgili iki mesele vardır2[2]

Birinci Mesele

Çok kuvvetli adam manasında, ne o ikisinin en kuvvetlisi manasına, ve yürümeye dayanıklı at manasına da, denilir. Ayak, yürümeye dayanıklı olduğu için, diye isimlendirilmiştir. Yine düşünce ve tefekküre ihtiyaç duymaksızın söz söyleyebilen kimse için, (irticalî konuştu) ve, günün ışığı kuvvetli olduğu zaman da, denilir.
"Derece"makam ve mertebe manasındadır. Bu kelimenin aslı, birşeyi dürüp büktüğün zaman söylediğin, ifâdeleridir. "Yok olup gittiler" demek olan, denilir. Yani "O kavim, ömürlerini azar azar tükettiler." Yine iki konak arasındaki yolun orta noktasına da, denilir. Çünkü o, iki konağı birbirine yaklaştırır. Yolun konaklarından herbirine de, denilir. Merdivene de, denilir. 3[3]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/200-201.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/201.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/201-202.

İkinci Mesele

Bil ki erkeğin kadına olan üstünlüğü bilinen bir keyfiyettir. Fakat onun bu üstünlüğünün burada zikredilişinin şu iki sebebten dolayı olması mümkündür:
1) Erkek şunlarda kadından daha üstündür.
a) Akıl,
b) Diyet,
c) Miras,
d) Devlet başkanlığı, hakimlik ve sahiciliğe uygun olması,
e) Hanımının üzerine evlenebilmesi ve ona karşı bir şahsiyet sahibi olması.. Kadının kocasına karşı aynı şekilde olması mümkün değildir.
f) Mirasta kocanın hissesinin, kadının hissesinden daha çok olması.
ğ) Kocanın, kadını boşayabilmesi. Koca, hanımını boşadıktan sonra, kadın istese de istemese de, koca kadına müracaat etme, yani tekrar nikahlama yetkisini haizdir. Fakat kadın kocasını boşayamayacağı gibi, boşandıktan sonra da erkeğine müracaat etme hakkı yoktur ve kocasını, kendisine müracaattan da alıkoyamaz.
h) Ganimet hissesinde de erkeğin payı, kadının payından daha çoktur. Bütün bu hususlarda erkeğin, kadından daha üstün olduğu sabit olunca; kadının, erkeğin elinde âciz bir esir gibi olduğu ortaya çıkar. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "Kadınlara iyi davranın. Çünkü onlar sizin yanınızda âcizdirler"4[4] buyurmuştur. Bir başka hadiste ise, 'İki zayıf ve âciz kimse hakkında Allah'tan korkun: Onlar yetimler ile kadınlardır" buyurulmuştur. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Allah güç ve kuvvet bakımından erkekleri kadınlardan üstün yarattığı için, erkeklerin kadınların haklarına daha çok riayet etmeleri gerekir." İşte bundan dolayı burada erkeklerin üstünlüğünden bahsedilmiş olması, erkeklerin kadınlara zarar verme ve eziyet etme hususlarından, adetâ onlara bir sakındırma ve tehdiddir. Çünkü Allah'ın nimetleri kendisinde daha çok olan kimselerden günah sudur etmesi, daha çirkin olur ve bundan dolayı onun daha çok men edilmesi gerekir.
2) Bundan murad, her iki taraf arasında menfaat ve lezzetlerin müşterek olmasıdır. Çünkü evlilikten maksad, sükûnet, ülfet, sevgi, yeni nesiller meydana getirmek, yardımcılar ve ahbabın çoğaltılması, lezzetler elde etmektir. Bütün bunlar, iki taraf arasında müşterektir. Hatta bu hususlarda, kadının payının erkeğinkinden daha çok olduğu söylenebilir. Sonra erkek kadının haklarından bazılarını tek başına yüklenmektedir. Bu da, mihir ve nafakanın erkeğe âit olması, erkeğin kadını her türlü kötülükten koruması, kadının ihtiyaçlarını yerine getirmesi ve onu çeşitli afetler ile belâlardan koruyup muhafaza etmesi. Bundan dolayı, kadının kocasına karşı hizmeti yerine getirmesi daha gereklidir. Bu, Hak Teâlâ'nın,"Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler. Bu, Allah onlardan kimini (erkekleri) kiminden (kadınlardan) üstün kılmış olması ve de (erkeklerin onlara) mallarından infâk etmeleri sebebiyledir" (Nisa, 34) ayetinde ifâde edildiği gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Eğer bir kimseye, Allah'tan başkasına secde etmesini emretseydim, kadının kocasına secde etmesini emrederdim"5[5] buyurduğu rivayet edilmiştir.Daha sonra Hak Teâlâ ayetin sonunda, "Allah azîz ve hâkimdir" yani "karşısında durulamayan bir galiptir, hüküm ve fiillerinde isabetlidir ve bunlara abes, akılsızlık, yanlışlık ile bâtıllık gibi şeyler arız olamaz" buyurmuştur. 6[6]

Ric'i Talâk

"Boşama iki defadır. (Ondan sonrası) ya İyilikle tutmak veya güzellikle salmaktır..."(Bakara, 229),

---

4[4] Buhari, Enbiya, 1; Müslim, Ridâ. 62 (2/1091) (kısmen.).
5[5] TIrmIzi, Redâ, 10 (3/465).
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/202-203.

Bil ki bu, talâkla ilgili üçüncü hükümdür. Bu ela, kendisinde rıc'at (geri dönme) mümkün olan talâktır.Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır7[7]

Birinci Mesele

Câhiliye devrinde adamlar hanımını boşuyor, daha sonra iddeti bitmeden ona müracaat ediyor (tekrar nikahlıyorlardı) Bir adam hanımını bin kere de boşasa, yine iddet içinde ona müracaat edebiliyordu. İşte bunun üzerine bir kadın Hz. Aişe (r.anha)'ye gelerek, kocasının kendisini boşadığını ve zarar vermek maksadıyla (başkasıyla evlenmesini engellemek için) kendisine ric'at ettiğini şikâyet etti. Hz. Aişe (r.anha) de bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlattı. Bundan dolayı, ayet'i nâzil oldu. 8[8]

İkinci Mesele

Müfessirler bu ayetin, yeni bir hüküm mü ifâde ettiği, yoksa önceki âyetlerle ilgili bir ayet mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir:
1) Bazıları bunun yeni bir hüküm olduğunu, manasının ise şu şekilde olduğunu söylemişlerdir: "Şeriata uygun olan boşamanın, birden değil ayrı ayrı, yani bir talâktan sonra diğer bir talâk şeklinde olması gerekir. Salıverme ise bir kere olur." Bu izah, üç talâkı bir defada vermenin haram olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Ebu Zeyd ed-Debûsî, "el-Esrâr" adlı kitabında, bunun Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, İmrân b. Huseyn, Ebu Musa el-Eş'arî, Ebu'd-Derdâ ve Huzeyfe (r.ahm)'nin görüşü olduğunu ileri sürmüştür.
2) Bu âyetin tefsiri ile ilgili ikinci görüş şudur:"'Bu ayet yeni bir hüküm ifâde etmeyip, kendisinden önceki âyetlerle ilgilidir. Buna göre mânâsı şöyle-dir:"Ric'i talâk iki keredir. Üçüncü talâktan sonra ric'at olmaz." Bu tefsir, üç talâkın bir defada verilmesini caiz görenlerin izahıdır. Bu, İmam Şafiî'nin mezhebidir.
Birinci görüşte olanların delili şudur: lâfzı, istiğrak manasını ifâde eder. Çünkü elif-lam "ahd" için olmadığı zaman istiğrak ifâde eder. Buna göre ayetin takdiri: "Bütün talâk iki defadır ve üçüncü defası.." şeklinde olur. Eğer Cenâb-ı Hak, bu şekilde demiş olsaydı, meşru olan talâk in ayrı ayrı olduğunu ifâde etmiş olurdu. Çünkü "defalar, kereler" lâfızlarının icmaya göre manası, ancak talâklar ayrı ayrı verildiği zaman olur.
Buna göre eğer, "Bu âyet, sünnete uygun boşanma şeklini beyân etmek için gelmiştir. Bana göre tek bir defada üç talâkı vermek sünnete uygun değilse de mubahtır?" diye sorulursa, biz deriz ki, "Ayette sünnete uygun talâkın nasıl olacağı anlatılmamıştır. Aksine bu, talâkın aslının izahıdır."Sonra birinci görüşte olanlar şöyte demişlerdir: "Ayetin lâfzı her nekadar bir haber cümlesi şeklinde İse de, emir manasını ifâde etmektedir. Yani, "iki kere boşayınız" demektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi emir manasını, haber olan lâfızlarla ifâde etmek, o manayı te'kid ettiği için, emir lâfzı yerine haber cümlesi kullanılmıştır. Böylece bu âyetin, talâkların tek tek verileceğine ve bunun mutlaka böyle yapılması gerektiğine delâlet ettiği sabit olur." Sonra bu görüşte olanlar, şu iki şekilde ihtilâf etmişlerdir:
a) Din âlimlerinin çoğunun tercihi olan görüşe göre, bir kimse hanımını "iki veya üç talâkla boşsun" dediği
zaman bu tek bir talâk sayılır. Bu görüş, kıyasa en uygun görüştür. Çünkü nehiy, nehyedilen şeyin râcih bir zararı kapsadığına delâlet eder. Bir defada iki veya üç talâkın olabileceğini söylemek, bu zararın meydana gelmesine gayret etmek olur. Bu ise caiz değildir. Binaenaleyh bir defada iki veya üç talâk verilmiş olsa da, bunu tek talâk saymak gerekir.
b) Ebu Hanife (r.a)ının görüşüdür. Bu görüşe göre, her nekadar bir defada bir kaç talâk

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/203-204.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/204.

kadar bir defada bir kaç talâk birden vermek haram ise de, bu verildiği zaman o sayıda talâk sayılır. Bu, nehyin bir zararı kapsamadığı kaidesine bina edilmiştir.

3) Âyetin tefsiri ile ilgili üçüncü görüş şöyle dememizdir: Âyet, kendi başına yeni bir hüküm ifâde etmeyip makabli ile ilgilidir. Çünkü Allah Teâlâ bir önceki âyette, kocanın ric'at etme hakkının olduğunu beyan buyurmuş, fakat bu hakkın devamlı veya belli bir yere kadar olacağından bahsetmemiştir. Binaenaleyh bu husus, açıklanmaya muhtaç bir mücmel veya muhassise muhtaç olan umûmî bir lâfız gibi olmuş olur. Böylece bu ayette Hak Teâlâ, koca için ric'at etme hakkı bulunan talâkın sadece ilk iki talâk olduğunu beyan buyurmuştur. Fakat iki talâktan sonra, âyetteki, lâfzının lam-ı tâ'rifinir daha önce bilinen birşeye işaret etmiş olmasından ötürü, ric'at hakkı kesinlikle söz konusu değildir.Yani kendisinde ric'atın olacağını söylediğimiz o talâk, iki kere olan talâktır. Bu, ayetin nazmına uygun, güzel bir açıklamadır. Şu sebepler bu izahın daha evlâ olduğuna delâlet eder:

a) Hak Teâlâ'nın "Kocaları, onları geri almaya daha müstehakhrtar.." ayeti eğer umûmî bir ifâde ise, bir muhassise muhtaç olur. Eğer umûmî değil ise, o zaman da mücmel demektir. Çünkü bu ifâdede, ric'at hakkını gerektiren şartın beyânı yoktur. Bundan dolayı da açıklanmaya muhtaç bir ayet olmuş olur. Binaenaleyh bu ayeti, mâkablindeki ayetle ilgili kabul edersek, tahsis görmüş âmm bir lâfızla birlikte onu tahsis eden âyet de zikredilmiş olur, veyahut da mücmel ayetle birlikte onu beyân eden ayet de bulunmuş olur. Bu, böyle olmamaktan daha evlâdır. Çünkü gerekli açıklamayı, hitap vaktinden sonraya bırakmak caiz ise de, tercihe şayan olan onun geriye bırakılmamasıdır.

b) Bu âyeti, yeni bir hüküm ifâde eden bir ayet kabul ettiğimizde, "Boşanma iki defödır" ifâdesi, talâkın hepsinin sadece iki kere olduğunu gösterir ki, bu mânâ icmâ ile bâtıldır. Allah Teâlâ'nın üçüncü talâktan bahsetmiş oluşu, bunun da, "veya güzellikle salıvermektir" ifâdesi ile gösterildiği, böylece de ayetin takdirinin, "Boşama iki defadır ve bir defa danadır.. ' şeklinde olduğu söylenemez. Çünkü biz şöyle diyoruz: "Ayetteki "veya güzellikle salıvermektir" cümlesi, "Boşanma iki defadır" cümlesiyle değil, "Ya iyilikle tutmak" ifadesiyle ilgilidir. Bir de, "Veya güzellikle salıvermektir" sözünde talâkı ihsas ettiren herhangi birşey yoktur.

Üçüncü bir husus da şudur: "Veya güzellikle salıvermektir" ifâdesini üçüncü bir talâk kabul edersek, Hak Teâlâ'nın, "Eğer onu boşarsa" (Bakara, 230) cümlesi dördüncü bir talâk olur ki bu da caiz değildir.

c) Bu âyetin nüzul sebebi olarak bize rivayet edilen şeydir. Çünkü ayet, kocasının kendisini boşadığını ve (başkasıyla evlenmesine mâni olarak) zarar vermek maksadıyla kendisine iddet içinde tekrar tekrar müracaat ettiğini Hz. Aişe'ye şikâyetlenen bir kadın sebebiyle inmiştir. Âlimler, âyetin nüzul sebebinin, âyetin ifâde ettiği umûmî hükmün dışında kalamayacağı hususunda ittifak etmiştir. Binaenaleyh âyetin bu sebebten dolayı nazil olması, ayetin hükmü dışında ve ona yabancı başka bir hükümden dolayı indirilmesinden evlâ olur.

Cenâb-ı Allah'ın, "(Ondan sonrası) ya İyilikle tutmak veya güzellikle salmaktır,." ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır: 9[9]

Birinci Mesele

Âyeteki, "imsak" (tutmak), salıvermenin zıddıdır. (mızrağın tutulacak yeri) ve, (kulp) kelimeleri de, bu kökten birer isimdirler. Adam cimri olduğu zaman, denilir. Ferrâ, "O kölelerine karşı cimri değildir" manasında,ödenir. Veya denilip onun kuvveti kastedilir."Teşrih" kelimesi, salıvermek manasınadır. Saçları birbirinden ayırıp saldığın zaman buna, denilir. İnsan hayvanları otlamak üzere otlağa saldığında, denilir. 10[10]

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/204-206.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/206-207.

İkinci Mesele

Âyetin takdiri şöyledir: "Kendisinde kocanın ric'at hakkı bulunduğunu söylediğimiz talâk iki kere olur. Bu iki talâktan sonra gereken, ya o hanımı iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermek (tamamen boşamaktır)."İyilikle tutmanın manası, kocanın o kadına zarar vermek maksadıyla değil, aksine onun halini ıslah etmek ve ona faydalı olmak gayesiyle onunla beraber yaşamaya dönmesidir.Ayetin manası hakkında şu iki izah şekli daha vardır:
a) Üçüncü talâk'ın verilmesi ve kadının tamamen boşanmasıdır. Rivayet edildiğine göre, ayeti nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e üçüncü talâk nerede? diye soruldu. Bunun üzerine O (s.a.s), "Üçüncü talâk, ayetteki veya güzellikle salmaktır" hükmüdür" buyurmuştur.
b) "Veya güzellikle salmaktır" âyetinin manası, "Kadının iddeti bitip, böylece bâin (ric'ati olmayan) bir talâkla boşanmış hale gelinceye kadar, ona ric'at etmemek {geri dönmemek) tir" şeklindedir. Bu görüş, Dahhâk ve Süddî'den rivayet edilmiştir. Bil ki bu izah şujsebeplerden' ötürü doğruya daha yakındır:
1) Allah Teâlâ'nın "Eğer onu (tekrar) boşarsa" cümlesindeki fâ harfi, üçüncü talâkın, "güzellikle salmak" tan sonra olmasını gerektirir. Eğer "güzellikle salmak"tan maksad üçüncü talâk olsaydı, "Eğer onu boşarsa... " âyeti dördüncü talâk olurdu ki bu caiz değildir.
2) Şayet biz "güzellikle salma "yi, erkeğin hanımına ric'at etmemesi (dönmemesi) manasına alırsak, ayet bütün durumları içine almış olur. Çünkü ikinci talâktan sonra koca hanımına ya müracaat eder, ki bu, "ya iyilikle
tutmak" buyruğu ile kastedilendir, veyahut ona müracaat etmeyip, iddeti bitip aralarında beynûnet-i suğra (yeni;bir nikâh ile hanımına dönebileceği ayrılık) meydana gelinceye kadar bırakmasıdır ki bu, "veya güzellikle salıvermektir" âyeti ile kastedilen manadır, veyahut da kocanın hanımını boşamasıdır ki bu da, "Eğer onu boşarsa" ayeti ile ifâde edilen mânâdır. Böylece âyet, bütün bu durumların izahını içine almış olur. Fakat "güzellikle salıverme" ifâdesini üçüncü talâk sayarsak, o zaman bu üç durumun birisinin bırakılması ve cümlesinin bir tekrar olmuş olması gerekir ki bu caiz değildir.
3) "Teşrih" (salıvermek)in zahirî manası, bırakmak ve ihmal etmek demektir. Binaenaleyh bu lâfzı, kadına müracaat etmeme mânâsında anlamak, boşamak manasına anlamaktan daha uygundur.
4) Cenâb-ı Hak, "Teşrih" lâfzını zikrettikten sonra,"Onlara verdiğiniz mihri geri almanız helâl değildir" buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın bundan muradı "hul"11[11] dur. Kocanın hanımını üçüncü talâkla boşadıktan sonra, "hul' " yapılamayacağı herkesin malûmudur. Eğer "veya güzellikle salıvermek" âyetinin üçüncü talâkı ifâde ettiğini gösteren hadis sahih değil ise, bütün bu izahlar açık ve güzeldir. Fakat o hadis sahih ise, ona ilâvede bulunmak doğru olmaz.
Bil ki ayette geçen "İhsan" (güzellikle..) dan murad, koca hanımını bo-şadtğı zaman, ona mali yönden bütün haklarını ödemesi ve hanımından ayrıldıktan sonra onun hakkında aleyhte konuşmayıp insanları ondan nefret ettirmemesidir12[12].

Üçüncü Mesele

Kocanın ric'at (geri dönme) hakkının bulunduğunun söylenmesindeki hikmet şudur: İnsan, arkadaşı ile
birlikte olduğu zaman, ayrılışının ona zor gelip gelmeyeceğini bilemez. Fakat ondan ayrıldığında bu anlaşılabilir. Buna göre şayet Allah Teâlâ, birinci boşamayı kocanın hanımına dönmesine manî kılsaydı, ayrıldıktan sonra muhabbetin ortaya çıkması hâlinde, bu durum insana çok güç gelirdi. Sonra, tam tecrübe birinci defada elde edilemeyeceği için, şüphesiz Hak Teâlâ ikinci kez ayrıldıktan sonra da erkeğin tekrar dönme (ric'at, müracaat) hakkının bulunduğunu beyan buyurmuştur. İşte bu durumda insan, bu ayrılık hususunda kendi kendini

---

11[11] Kocanın hanımını, hanımının vermek islediği bir fidye karşılığı boşamasıdır.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/212-213.

denemiş ve kalbinin durumunun ne olduğunu iyice anlamış olur. Böylece hem kendisinin hem de hanımının faydasına olanın, onu tutup boşamamak oduğuna karas verir ise ona tekar müracaat eder ve onu tutar. Eğer kendisi için faydalı olanın, onu salıvermek, tamamen boşamak olduğuna karar verir ise onu en güzel şekilde salıverir. Cenâbı Hak tarafından olan bu sıralama,O'nun kullarına son derece merhametli ve şefkatli olduğunu gösterir. 13[13]

"Onlara verdiğinizden bir şeyi geri almanız size helâl olmaz. Erkekle kadın, Allah'ın sınırlarına riâyet edemtyeceklerinden korkarlarsa müstesna... Eğer siz onların, Allah'ın sınırlarına riâyet edememelerinden korkarsanız, o zaman kadının fidye vermesinde ikisine de bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Onlan aşmayın. Kim Allah'ın sınırlannı aşarsa, işte o kimseler zâlimlerin ta kendileridir" (Bakara, 229).

Bil ki bu, talâkın hükümlerinden dördüncüsüdür. Bu da, "un ne demek olduğunu izah etmektir. Allah'u Teâlâ, "teşrih" in güzellikle olması gerektiğini beyân buyurunca, bu âyette de, erkeğin hanımını boşadığı zaman, ona verdiği mihir, elbise ve erkeğin kendisiyle kadına üstünlük sağladığı diğer şeyleri geri almamanın "ihsan" cümlesinden olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir, çünkü erkek ona verdiği bu şeyler mukabilinde kadının "bıd" (tercine) ına mâlik olmuş ve ondan istifâde etmiştir. Binaenaleyh, kadından herhangi bir şey alması caiz olmaz. Bu nehye, kadını fidye vermeye mecbur etmek için, boşama işini güçleştirme hususu da dahildir. Nitekim Hak Teâlâ, Nisa suresinde, "Kendilerine verdiğiniz şeylerin bir kısmını ele geçirebilmeniz için, kadınları zorlamayın" (Nisa. 19) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın buradaki, "Erkekle kadın, Allah'ın sınırlatma riâyet edemiyeceklerinden korkarlarsa müstesna..." istisnası Hak Teâlâ'nın oradaki, "Ancak arayı açacak bir fuhuş irtikab etmiş olmaları müstesna.." (Nisa. 19) istisnası gibidir. Böylece, arayı açacak bir fuhuş işlemenin, bazan edebsizlik ve kötü huy ile olacağı ortaya çıkmış olur. Bunun bir benzeri de, "Onlan evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasmlar. Ancak apaçık bir kötülük yaparlarsa müsfesnâ..." (Talâk. 1)âyetidir. Âyetlerde bahsedilen apaçık kötülükten, kadınların kocalarına karşı edebe uygun olmayacak bir tarzda davranmaları da kastedilmiş olabilir. Yine Cenâb-ı "Ondan hiçbir şeyi almayınız.. Bir iftira ve bir günah ile onu alır mısınız?" (Nisa, 20) buyurmuştur. Böylece kadınlarla cinsi münasebette bulunduktan sonra, onlara verilen şeylerden herhangi bir şey almak büyük bir günah addedilmiştir.

Buna göre, eğer, "Hak Teâlâ'nın, "...bir şeyi almanız size helâl olmaz" âyetindeki hitabı kimedir? Eğer kocalara ise, bu Hak Teâlâ'nın, "Eğer siz, onların Allah'ın sınırlarına riâyet edememelerinden korkarsanız..." cümlesiyle bir uyum arzetmez. Eğer bu hitabın, devlet reislerine ve hâkimlere olduğunu söylersen, onlar kadınlardan herhangi bir şey alamazlar" denilirse, biz deriz ki:

Bu iki husus da caiz olabilir. Âyetin başının kocalara, sonunun da idareci ve hâkimlere yöneltilmiş olan birer hitâb olması caizdir. Bu durum, Kur'an-ı Kerim için garip sayılmaz. Yine âyetin hepsinin, idareci ve hakimlere birer hitap olması da caizdir. Çünkü bu kimseler, olay kendilerine intikâl ettiği zaman, alıp verme gibi şeyleri emredecek olan kimselerdir. İşte buna göre sanki onlar, alıp veren kimseler gibi görülmüş ve öyte kabut edilmişlerdir.

Hak Teâlâ'nın, "Erkekle kadın, Allah'ın sınırlarına riâyet edemiyeceklerinden korkarlarsa müstesna..." istisnasına gelince, bil ki Allah'u Teâlâ, boşadıktan sonra erkeğin hanımından, verdiklerinden herhangi bir şey almasını yasaklayınca, Cenâb-ı Hak "hul' " meselesini bu hükümden ayırmıştır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 14[14]

Hul’ Hakkında Hükmün Nüzul Sebebi

Bu ayetin, Cemile binti Abdullah İbn Ubey ile kocası Sabit İbn Kays İbn Şemmâs hakkında

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/213.

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/2094-210.

nazil olduğu rivayet edilmiştir. Kadın,kocasınt alabildiğine sevmezken, kocası onu son derece seviyor...Böylece kadıncağız Allah'ın Resulüne gelir ve, "Beni ondan ayır. Çünkü ben ona buğzediyor, onu sevmiyorum. Çadırın ucunu kaldırdığım zaman, onu bazı kimselerin arasında gelirken gördüm; o, o insanların en kısa boylusu, en çirkin yüzlü olanı ve en esmer olanı idi. Öte yandan ben, İslâm'a girdikten sonra, küfrü de istemiyorum" der. Bunun üzerine Sabit: "Ey Allah'ın Resulü, ona emret de, kendisine verdiğim bahçemi bana iade etsin" der. Hz. Peygamber de Cemileye dönerek: "Ne diyorsun?" dediğinde Cemile: "Evet, fazlasını da veririm..." der. Bu cevap üzerine Hz. Peygamber: "Hayır, sadece bahçesini geri ver..." dedi. Sonra da, Sâbit'e dönerek: "Ona ne verdinse geri al ve yolunu aç..." buyurdu. Bunun üzerine Sabit de böyle yaptı. Böylece bu hâdise, İslâm'daki ilk "hul' " hâdisesi oldu. Ebu Davud'un Sünen'inde bu kadının Hafsa binti Sehl el-Ensâriyye olduğu zikredilmektedir. 15[15]

İkinci Mesele

Âlimler, Allah'u Teâlâ'nın, buyruğunun istisnâ-i muttasıl mı, istisnâ-i munkatf mı olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâfın neticesi fıkhî meseleler de ortaya çıkmaktadır. Bu fıkhî mesele de şu şekilde ortaya çıkmaktadır: Müçtehidlerin çoğu, "Korku ve kızgınlık hâli dışında da, "hul' ' caizdir" demişlerdir. Ezherî, Nehaîve Dâvûd ise, "Hul' " ancak kızgınlık halinde ve Allah'ın sınırlarına riâyet edememeden korkma durumunda mubahtır. Binaenaleyh, eğer bu durumların dışında hul yapılırsa, bu yanlış ve fasittir" demişlerdir. Bunların delili şudur: Bu âyet, koca için, hanımından boşandığı zaman, ondan bir şey alamıyacağını göstermesi bakımından sarîh bir ifâdedir. Sonra Cenâb-ı Allah, buyurarak, belli bir. .durumu bundan istisna yapmıştır. Bu sebeple âyet, korkunun dışındaki herhangi bir durumda kocanın karısından birşey almasının caiz olmadığını açıkça göstermektedir. Müçtehidlerin çoğunluğu şöyle demişlerdir: Hul', korku halinde de, korku halinin dışında da caizdir.. Buna delil, Cenâb-ı Allah'ın, "Eğer kadınlar, mehirden bir kısmını gönül hoşluğu ile size bağışlarlarsa, o zaman onu gönül huzuru ile, afiyetle yeyin" (Nisa, 4)âyetidir. Bu âyete göre kadının mehrini, mukabilinde bir şey almaksızın hibe etmesi caiz olunca, bu, kendisi vesilesiyle kendi hürriyetini elde edeceği "hul' " da haydi haydi caiz olur. Bu ayetteki, ' istisna edatı, Allah'u Teâlâ'nın, "Bir mü'-minin başka bir mü'mini, yanlışlıkla olması dışında, öldürmesi yakışmaz" (Nisa, 92) âyetinde olduğu gibi, istisnâ-i munkatı, mânasına hamledilmiştir... Yani, "Fakat öldürme hatâen olursa, "Katilin, ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir" (Nisa, 92). 16[16]

Üçüncü Mesele

Bu âyette bahsedilen korkunun, bildiğimiz mânada hoşlanılmayan şeyin başa gelmesinden korkulması anlamındaki korkuya hamledilmesi veyahut da zanna hamledilmesi mümkündür. Bu böyledir çünkü, korku hususî ve psikolojik bir durumdur. Korkunun meydana gelmesinin sebebiyse, kişinin, iterde istemediği bir şeyin meydana gelebileceğini zannetmesidir. Ma'lûlun ismini illete vermek, meşhur bir mecazdır. İşte bundan dolayı kişinin bu zannına, korku adı verilmişin Bu, çokça bilinen bir mecazdır. Bazan bir kimse bir başkasına, "Senin uşağın, senin iznin olmaksızın çıktı" diyebilir. Buna mukabil o kimse de, "ben de öyle sandım, bu hisse kapıldım" mânasında, der. Ferrâ şu beyitleri nakletmiştir:
"Öldüğümde bent bir üzüm asmasının yanına göm de, asmanın kökleri, ölümümden sonra kemiklerimi sulasm... Sakın bent göle gömme ey sevgili; çünkü ben, öldükten sonra onu tadamryacagımi hissediyorum!..."
Sonra bu te'vili, müteakiben gelen şu ifâde de te'kid eder: "Eğer bu koca da onu boşar da on/ar, Allah'ın sınırlarına riâyet edebileceklerini zannederlerse, onların tekrar birbirlerine

---

[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/210-211.
[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/211.

dönmelerinde, İkisi için hiçbir günah yoktur"(Bakara, 230). 17[17]

Dördüncü Mesele

Bil ki bu âyetin zahiri, bu husustaki şartın, kadın ve erkeğin korkmalarının söz konusu olması olduğuna
delâlet eder. Burada, konuyu daha iyi incelemek gerekiyor. Buna göre biz deriz ki, bu konuda mümkün olan taksimat, dört çeşittir. Çünkü bu korku, ya sadece kadın tarafından veya erkek tarafından hissedilir, yahut da ikisi de bu korkuyu hissetmez, ya da her ikisi de bu korkuyu duyar.

Birinci kısım: Bu, korkunun sadece kadın tarafından hissedilmesidir. Bu da, kadının geçimsiz olması ve kocasına buğz etmesi şeklinde kendini gösterir. İşte burada kocanın kadından, onu boşaması karşısında mal alması helâldir. Bunun delili ise, Cemile ve Sabitin kıssasına dair anlattığımız husustur. Çünkü Cemîle, kocasına buğzettiğini söylemiş; Allah'ın Resulü (s.a.s.) de kadın için hul'ü; Sabit hakkında fidyeyi almayı caiz görmüştür.

Buna göre, "Allah'u Teâlâ bu âyette her ikisinin de endişelenmeleri şartını koşmuştur. O hâlde, daha nasıl sadece kadının endişelenmesinin kâfi gelebileceğini söylediniz?" denilirse, biz deriz ki: Bu korkunun sebebi şudur: Böyle bir korkunun başlangıcı kadından olsa da, ne var ki bazen bu korkuya koca tarafından duyulan endişe de iştirak eder. Çünkü kadın, kocası hakkında Allah'a isyan etmek hususunda, kendi nefsi için bir endişe duyar. Koca da, hanımı kendisine itaat etmediği zaman, onu döveceğinden ve onu kınayacağından, böylece de çoğu kez hakkı olan haddi ve ölçüyü aşacağından endişe eder. Bu sebeple, korku her ikisi için de söz konusu olmuş olur. Bazen, kadındaki bu korkunun sebebi, kocasıyla ilgili bir şeyden ileri gelebilir. Kocası fakir, siması çirkin olursa veyahut da kocanın kendisinden nefret edilen bir hastalığa yakalanmasından dolayı kadının, kocasıyla otan beraberliğini sürdürmeyi istememesi caizdir. Bu açıklamaya göre kadının, kocasına itaat etmemeden dolayı Allah'a isyan etmekten endişelenmesi; kocanın da kadının bazı haklarını yerine getirmede kendisinden bir kusurun sudur etmesinden dolayı Allah'a isyan etmekten çekinmesi söz konusu olur.

İkinci kısım: Böyle bir endişenin, sadece koca tarafından hissedilmesi. Bu, kadını fidye vermeye mecbur edinceye kadar, erkeğin onu dövmesi suretiyle tahakkuk eder. Bu şekilde elde edilen mal, gerek bu âyetin öncesindeki ifâdelerin deliliyle, gerekse Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine verdiğiniz şeylerden bir kısmını ele geçirebilmeniz için, kadınları zorlamaymız... "(Nisa, 19) "Ona Verdiğiniz şeyi, bir iftira ve apaçık bir günah ile alır mısınız" (Nisa, 19-20) âyetlerinin delaletiyle, haramdır. Bu, böyle bir malı almanın ne kadar haram olduğunu bildirme hususunda pek etkili bir ifâdedir.

Üçüncü kısım: Böyle bir endişenin, ne koca ne de kadın tarafından du-yulmamasıdır. Biz, müctehid imamların ekserisinin görüşünün, "Bu nevi hul' caiz, alınan mal ise helâldir" şeklinde olduğunu söylemiştik. Bazı kimseler ise, bunun haram olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Dördüncü kısım: Bu endişenin, karı ve koca tarafından beraberce hissedilmiş olmasıdır. Böylece elde edilecek mal da haramdır. Çünkü yukarıda geçen âyetler, bu sebep koca cihetinden mevcut olduğu zaman; yukarda yazılmış olan âyetler, bu malın alınmasının haram olduğuna delâlet eder. Bu âyetlerin ifâde ettiği hükümlerde, bu sebebin kadın cihetinden olup olmayacağı kaydı yer almamaktadır. Bir de Hak Teâlâ bu kısım hakkında müstakiilen,"Eğer aralarının açılmasından endişeye düşerseniz, o zaman erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderin. Bunlar barışmak isterlerse, Allah onların arasını uzlaştırır. Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilicidir, hakkıyla haberdardır" (Nisa, 35) âyetini getirmiş ve bu âyette, kadından fidye almanın helâl olduğuna yer vermemiştir. Bu dört kısmın açıklaması, işte bundan ibarettir. Bil ki bizim anlatmış olduğumuz bu kısımlar, mükelleflerle Allah arasında

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/211-212.

olan şeylerdir. Ama, âyetin zahirine göre bu caizdir. İşte fukahânın görüşü de budur. 18[18]

Beşinci Mesele

Hamza, harfinin zammesiyle, şeklinde; diğerleri ise yâ'nın fethasıyla, şeklinde okumuşlardır. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Hamza, bedel-i istimal olmak üzere, ifâdesini, lâfzındaki nâibi fail olan eliften bedel yapmıştır. Bu senin, Zeyd'den yani,Zeyd'in Allah'ın sınırlarını yerine getirmemesinden korkulur" sözün gibidir. Bu mana Abdullah b. Mes'ud (r.a)' şeklindeki kıraati ve ayetteki, labt libaresiyle de kuvvet bulur. Cenâb-ı Allah burada, libt. (O ikisi korktu) dememiş ve böylece korkuyu karı ile kocadan başkasına izafe etmiştir. Ekseri kıraat âlimleri korkuyu karı-kocaya nisbet ederek, "şeklinde okumuşlardır. Çünkü yukarıda da beyân ettiğimiz üzere kadın kendi nefsinden dolayı fitneden endişelenir; koca da, kadının kendisine itaat etmemesi hâlinde ona
zulmedebileceği endişesini taşır. 19[19]

Altıncı Mesele

Âlimler, "hul" yapılabilecek mal miktarı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Şa'bi, Zühri, Hasan el-Basrî, Atâ ve Tavus, kocanın kadına verdiği şeylerden fazlasını almasının caiz olmadığını söylemişlerdir. Bu Hz. Ali (r.a)'nin görüşüdür. Sa'id İbnu'l-Müseyyeb, kocanın kadına üstünlüğü devam etsin diye, kadına verdiği şeylerden daha az bir miktarı almasının gerektiğini söylemiştir. Diğer fakihler ise, hul'ün , kocanın verdiği maldan fazla, eksik veya o mal miktarında olabileceğini söylemişlerdir. Birinci görüşte olanların Kur'an, hadis ve kıyastan delilleri vardır.
Kur'an'dan delilleri, Onlara verdiğiniz bir şevi geri almanız helâl değildir" (Bakara, 229) âyetidir. Cenâb-ı Allah böyle buyurduktan sonra, "Fidye vermelerinde Skisi üzerinde de vebal yoktur" buyurmuştur. Bu sebeple, bu ifâdenin kocanın kadına verdiği şey hakkında olması gerekir. Durum böyle olunca Allah'ın mubah kılması hükmüne, ancak kocanın kadına vermiş olduğu miktar dâhil olur.
Bu görüştekilerin hadisten delilleri şudur: Sabit (r.a) Cemileden ona mihr olarak vermiş olduğu bahçesini geri vermesini isteyince, Cemile, "Daha fazlasını da veririm" demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayır, sadece bahçesini ver" buyurmuştu. Eğer mihirden fazlasıyla hui' yapmak caiz olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Cemile (r.anha)'yi daha fazlasını vermekten menetmesi caiz olmazdı.
Bunların kıyastan delilleri ise şudur: Koca, verdiği mihir ite kadının tercinin kendisi için helâl olmasını sağlamıştır. Eğer koca hul' için, hanımından verdiği mihrin daha fazlasını alırsa, bu kadını zarara ve ziyana sokmak olur ki caiz değildir.İkinci görüşte olanların delili ise şudur: Hul' bir mu'âvaz (karşılıklı bedel verme) akdidir. Bu sebeple bunun belirli bir miktarla sınırlı olmaması gerekir. Nikâh akdi yapılırken, kadın bu akde çok büyük bir mihir karşılığında razı olabileceği gibi, kocanın da hul'a çokça mal karşılığında razı olması caizdir. Özellikle kadın kocasına karşı kızgınlığını ve hoşnutsuzluğunu ortaya koyarak kocasını hafife almak isterse, bu haydi haydi caiz olur.
Bu, Hz. Ömer (r.a)'den rivayet edilen şu hususla da kuvvet kazanır: Hz. Ömer (r.a)'e geçimsiz bir kadın mahkeme olmak üzere başvurdu. Hz. Ömer onu tutuklatıp, çöplük olan bir evde iki gece hapsetti. Sonra ona, "Nasılsın?" diye sordu. O, "Bu iki gece kadar güzel bir gece geçirmedim" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer onun kocasına," Küpesi ne karşılık olsa bile hul' yap" dedi. Bundan
Hz. Ömer'in kastı, "bir tek küpe bile alsan hul' yap" manasıdır. İbn Ömer (r.a)'den üzerindeki iç çamaşırları hariç bütün elbiseleri ve herşeyi karşılığında kocasından hul'u kabul eden bir

---

[18] 18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/212-213.
[19] 19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/214.

kadın kendisine geldiğinde bunu yadırgamadığı rivayet edilmiştir. 20[20]

Hul'un Talak Olup Olmadığı Meselesi

Hul', talak-ı bâindir. Bu Hz. Ali, Hz. Osman, İbn Mes'ud, Hasan el-Basri, Şa'bİ, Nehâi, Atâ, İbnu'l-Hul'un Talâk Olup Olmadığı Meselesi Müseyyeb, Şureyh, Mücâhid, Mekhûl, Zührî, Ebu Hanife, Süfyân ve iki görüşünden birine göre İmam Şafiî'nin görüşüdür. İbn Abbas, Tavus ve İkrime, "Bu, nikâh akdini feshetmedir" demişlerdir. Bu görüş Şafiî'nin ikinci görüşüdür. İmam Ahmed, İshak ve tbu Sevr'in görüşü de böyledir.
Hul'un talâk olduğunu söyleyenlerin delili şudur: Ümmet-i Muhammed, hul'un ya nikâhı fesh ya talâk olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hul'un nikâh akdini fesh olması hususu bâtıl olunca, onun bir talâk olduğu ortaya çıkmış olur. Biz hul'un akdi feshetme olmadığını söyledik. Çünkü o, alış-veriş akdini bozmada olduğu gibi, mihr-i müsemma (belirlenmiş mihir) den daha fazlası ile sahih olmaz. Yine hul1 bir fesh olsaydı, erkek de kadınla hul' yapıp mihirden bahsetmeseydi, bu durumda kadının mihir kadar mal vermesi gerekirdi. Bu, bir alış-veriş akdini bozma gibidir. Alış-veriş bozulduğu zaman, para zikredilmese bile, o paranın iade edilmesi gerekir. Durum böyle olmayınca hul'un bir akdi feshetme olmadığı ortaya çıkmış olur. Hut'un akdi feshetme olduğu bâtıl olunca, onun bir talâk olduğu sabit olur.
Hul'un talâk olmadığını söyleyenlerin delilleri ise şunlardır:
1) Allah Teâlâ, "Allah'ın sınırlarını hakkıyla riayet edemeyeceklerinden korkarsanız, kadının ddye vermesinden fkfeine de vebal yoktur" buyurmuş, daha sonra da "talâk" lâfzını zikrederek, "Eğer erkek hanımını tekrar boşarsa, ondan sonra kadın başka bir erkekle nlkâh-lanmadıkça ona helâl olmaz" (Bakara, 230) buyurmuştur.
Şayet hul' bir talâk olsaydı, talâkların sayısı dört olurdu. Bu delili, Hatta-bî, Meali mü's-Sü nen adlt kitabında İbn Abbas (r.a)'dan rivayet etmiştir.
2) Hz. Peygamber (s.a.s) Sabit İbn Kays İbn Şemmâs'a, hanımına hul' yapmasına izin vermiştir. Halbuki hayız esnasında veya kendisinde cima yapılmış olan temizlik esnasında talâk haramdır. Eğer hul' tafâk olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu meselede durumu araştırması gerekirdi. Hz. Peygamber (s.a.s) durumu araştırmadan Sâbit'e hul' yapmasını mutlak bir şekilde emrettiğine göre bu, hul'un talâk olmadığına delâlet eder.
3) Ebu Davud, Sünen'inde, İkrime'den, onun da İbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiğine göre Sabit İbn Kays'ın hanımı kocasının hul'unu kabul edince, Hz. Peygamber (s.a.s), onun iddetini bir hayız müddeti kabul etmiştir. Hattabi şöyle der: "Bu, hul'un talâk değil de akdi feshetme olduğuna en açık bir delildir. Çünkü Allah Teâlâ, "Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler" (Bakara. 228) buyurmuştur. Eğer hul' yapılan kadın boşanmış saytlsaydı, onun iddeti-nin bir hayız müddeti olduğunu söylemezdi.
Hak Teâlâ'nın, "Bunlar Allah m sınırlandır" buyruğu, "Daha önce geçen talâk, ric'at ve hul' ile ilgili hükümler.." manasınadır.hitabı ise, "Bu hükümleri tecavüz etmeyin" demektir. Sonra Cenâb-ı Allah bu şiddetli nehyin peşisıra ilâhi tehdidini getirerek. "Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir" buyurmuştur. Bu tehdid hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) Allah Teâlâ, bu zulümden, meselâ, "Haberiniz olsun ki Allah'ın laneti zalimlerin üstündedir" (Hud, 18) âyetinde olduğu gibi, başka ayetlerde de- bahsetmiştir. Burada zulmün zikredilmesi, zalimler için lanetin olduğunu hatırlatmak içindir.
b) Zalim, kınama ve hakaret mânâsı taşıyan bir vasıftır. Binaenaleyh bu ismin zekredilmesi, bir tehdid gibidir.
c) Allah Teâlâ, kişinin günah işlemek suretiyle kendi kendine kadının id-detini bitirmemesi veya karnında çocuk olduğunu gizlemesi; erkeğin de iyilikle tutmayı veya güzellikle salıvermeyi yerine getirmemesi; veyahut da kadın geçimsiz olmadığı halde erkeğin ondan mihir olarak verdiği şeyleri alması gibi hususlarla başkasına karşı işlediği zulme dikkat çekmek

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/214-215.

için bu ayette "zulüm" lâfzını getirmiştir. Bütün bu yerlerde insan başkasına zulmetmiş olur. "Zâlim" lâfzı mutlak olarak getirildiğinde bu tabir o kimsenin hem kendisine hem de başkasına zulmetmiş olduğuna delâlet eder ki, bu büyük bir tehdidi gösterir. 21[21]

Erkek hanımını tekrar boşarsa ondan sonra kadın kendisinden başka bir adamla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz. Bununla beraber eğer bu koca da onu boşarve onlar Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarına inanırlarsa tekrar birbirlerine dönmelerinde her ikfsine de günah yoktur. Bunlar bilen ve anlayan kimseler için, Allah'ın açıkladığı sınırlardır "(Bakara, 230).

Bil ki bu, talâkla ilgili beşinci hükümdür. Bu âyet üçüncü talâkın kocanın kadına ric'at (geri dönme) hakkını sona erdirdiğini ortaya koymaktadır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 22[22]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Allah'ın, "veya güzelllkle salıvermektir" buyruğunun üçüncü talâka işaret olduğunu söyleyenler, "Erkek hanımını tekrar boşarsa..." âyetinin, âyetini tefsir ettiğini söylerler. Bu Mücahid'in görüşüdür. Fakat biz sözünden maksadın üçüncü talâk olmamasının evlâ olduğunu izah etmiştik. Çünkü ikinci talâktan sonra karı-koca arasında şu üç durum söz konusudur:
a) Kocanın hanımına geri dönmesi (müracaatı). Bu, "ya iyilikle tatmak" ayetinden kastedilendir.
b) Kocanın hanımına geri dönmeyip, iddeti bitip aralarında beynûnet (tam ayrılık) meydana gelinceye kadar onu bırakmasıdır. Bu "veya güzellikle salıvermek..." ayetiyle anlatılan durumdur.
c) Kocanın hanımını üçüncü talâk ile boşaması ki, bu da, "Erkek hanımını tekrar boşarsa" cümlesi ile ifâde edilmiştir. Binaenaleyh üç durum bulunup, Allah Teâlâ da, bu üç ifâdeye yer verince, bunlardan her birini, ifâde ettikleri bu üç mânâya hamletmek gerekir. Fakat biz, Hak Teâlâ'nın, âyetinin üçüncü talâka işaret ettiğini kabul edersek, iki ifâdeyi tekrar niarak tek mânâya vermiş olur, üçüncü durumu ihmal etmiş oluruz. Binaenaleyh birinci anlayışın daha evlâ olacağı malumdur.
Bil ki hul1 ile ilgili âyetin bu iki âyet arasına girmesi, değişik bir şey gibidir. Halbuki âyetler arasındaki tenâsüb (irtibatlı sıra) şu şekilde olur:
"Talâk iki defadır. (Ondan sonrası) ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir. Erkek hanımını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın başka bir erkekle nikâhlanmadıkça o (birinci eşine) helâl olmaz."
Buna göre eğer: "Âyetin doğru sırası bu olduğuna göre, araya hul' âyetini sokmanın sebebi nedir?" denirse, biz derizjki, bunun sebebi şudur: Ric'at ve hul' ancak üçüncü talâktan önce söz konuşudurlar. Üçüncü talâktan sonra ne hul' ne ric'at kalır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah önce ric'atın hükmünü zikredip, peşine hul'un hükmünü getirmiş, daha sonra da bu konuda zikredilen bütün hükümlerin adetâ bir sonu olduğu için üçüncü talâkla ilgili hükmü zikretmiştir. Allah en iyisini bilendir. 23[23]

Boşanan Kadının Başka Bir Evlilikten Sonra İlk kocası İle Evlenmesi

Müçtehidlenn ekserisinin mezhebine göre, üç talâkla boşanmış kadın ancak şu beş şart yerine geldiği zaman ilk kocasına helâl olur.
1) Boşayan kocadan dolayı iddet beklemiş olması.
2) İkinci koca ile nikahlanmış olması.

---

[21] [21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/215-217.
[22] [22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/217.
[23] [23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/217-218.

3) İkinci koca ile cinsi münasebette bulunmuş olması.
4) İkinci kocanın da onu boşamış olması.
5) Bu ikinci kocadan dolayı iddet beklemiş olması Sa'id b. Cübeyr ile Sa'id b. el-Müseyyeb, bu kadının evvelki kocasına, sonraki koca ile sadace nikâh akdi yapıp boşanmış olmasıyla da helâl olacağını söylemişlerdir.

Âlimler bunun için ikinci kocayla cinsi münasebette bulunmuş olmanın şart olduğu hususunda kitap veya sünnete dayanarak ihtilâf etmişlerdir. Ebu Müslim el-İsfehâni her iki hususun (yani nikâh ve cinsi münasebetin) da kitapta malum olduğunu söylemiştir ki tercih edilen görüş de budur. Bu husustaki delili iyice incelemeye geçmeden önce, bir giriş yapmak gerekir. Osman İbn Cinnî şöyle demiştir: "Ebu Ali'ye, Arapların, sözlerinin mânâsını sordum O "Araplar kelimeleri değişik mânâlarda kullanırlar. Mesela, dekiklerinde, falan adamın falanca kadınla nikâh akdi yaptığını; dediklerinde ise "O hanımıyla veya kadınıyla cinsi münasebette bulundu" manasını kastederler" dedi. Ben de derim ki: Ebu Ali'nin bu sözü, aklen de doğrudur. Çünkü iki şey arasında meydana gelen bir alaka, o iki şeyin kendisinden başkadır. Meselâ, nildiğinde, bu nikâh koca ile hanımı arasında bulunan bir iş olur. Binaenaleyh bu nikâh kocadan ve hanımdan başka bir şeydir. Sonra "Zevce" (eş, hanım) lâfzı, kadının zâtından ötürü ismi olmayıp, evlilikte tavsif edilmiş olması şartıyla onun zâtının ismidir. Bundan dolayı, "eş", "hanım" lâfzı hem kadının zatından, hem de evlilikten meydana gelmiş mürekkeb bir mahiyettir. Bu sebeble müfred, mürekkebden öncedir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca diyoruz ki: "Falanca, hanımı ile nikâh yaptı" dediğimizde.bu ifâdede"nikâh yapan","karı-kocalık" manasından sonradır. Kan-kocalık, o kadının eş olması bakımından, eş oluş manasından da öncedir. Böylece müfred lâftz, mürekkeb lâfızdan önce olur. Durum böyle olunca o nikah'ın evlilikten başka bir manada olduğuna kesin olarak hükmetmek gerekir. Bu husus, böyle sabit olunca Hak Teâlâ'nın, "başka bir koca üe nikâhlanmadıkça" ayeti, buradaki "nikâh" tabirinin "evlenme" manasından başka olmasını gerektirir. Bu görüşte olan herkes, ayetteki nikâhın cinsi münasebet manasında olduğunu söylemiştir. Ayetin, bunun cinsi münasebet manasına geldiğine delâlet ettiği sabit olur. Binaenaleyh ayetteki, nikahlanınca lâfzı, cinsi münasebet manasına; "koca ile" kelimesi de nikâh akdine delâlet eder. Ayetin cinsi münasebete delâlet etmediğini, aksine bu durumda cinsi münasebet yapılmış olmasının şart oluşunun sünnet ile sabit olduğunu söyleyenlerin görüşü zayıftır. Çünkü âyet birinci kocaya o kadın helâl olmamasının, bir zamana kadar sürmesini ifâde eder ki, o zaman da ayetteki,sözüdür. Bir şey, bir hükme gaye (nihâi sınır) olunca, o şey bulunduğu zaman o hükmün sona ermesi gerekir. Binaenaleyh kadın ile ikinci koca arasında cima yapıldığında, birinci kocaya haram oluşun sona ermesi gerekir. Buna göre şayet "nikâh" lâfzının manası sadece "akid yapma" (Nikahlanma) olsaydı, ayet ikinci koca ile nikâh akdi yapıldığı zaman söz konusu olan haramlığın sona ermesine delâlet etmiş olurdu. Ayetin ifâde ettiği bu hükmü, hadîse dayanarak kaldırmak, Kur'an'ı haberi vahid ile neshetmek olur ki bu caiz değildir. Fakat "nikâh" lâfzını "cinsi münasebet" manasında, ayetteki, "koca" lâfzını ise nikâh akdi yapma manasında aldığımızda ortaya bir problem çıkmaz.

Sünette meşhur olan haber şudur: Rivayet edildiğine göre Temime binti Abdurrahman el-Kurazi, amcası oğlu Rifa'a b. Vehb el-Kurazi'nin nikâhı altında idi. Rifa'a bu hanımını üç talâkla boşadı. Bunun üzerine kadın da Abdurrahman b. Zübeyr elKurazi ile evlendi. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, "Ben Rifaa'nın nikâhı altında idim, o beni üç talâkla boşadı. Sonra Abdurrahman b. Zübeyr el-Kurazi ile evlendim. Onun uzvu elbisemin saçağı gibi. O benimle cinsi münasabette bulunmadan beni boşadı. Ben amcam oğlu Rifa'a'ya tekrar dönebilir miyim?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de tebessüm ederek. "Yani sen Rifa'a'ya dönmek mi istiyorsun? Hayır, sen onun balçığından o da senin balçığından tadmadıkca olmaz"[24][24]buyurmuştur. Peygamberimizin ifâdesindeki "balçık" kelimesinden maksad, cinsi münasebettir. O (s.a.s), cimâdaki lezzeti bala benzetmiştir. Bunun üzerine Temime (r.anha),

---

[24][24] Ibn Mâce, Nikâh, 32 (1/622).

bir müddet bekleyip, yine Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "Kocam yaşlıdır" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) onu doğru kabul etmeyerek, "Birinci defasında yalan söyledin. Onun için İkinci sözünü de doğru kabul etmiyorum" dedi. Bu kadın, Hz. Peygamber (s.a.s) vefat edinceye kadar bekledi. Sonra Hz. Ebu Bekir (r.a)'e gelerek, bu hususta ondan izin istedi. O da, "Hayır. Rifa'a'ya dönemezsin" dedi. O, Hz. Ebu Bekir vefat edinceye kadar tekrar bekledi. Hz. Ömer (halife olunca ona)'e gelip, bu hususta İzin istedi. Hz. Ömer (r.a) de, "Şayet ona dönersen seni recmederim" dedi. İşte, âyeti Rifa'a hâdisesi ile ilgili olarak indi.
Onların kıyastan deliline gelince, helâl olmayı du şarta bağlamadan maksat, kocayı talâk vermekten men etmektir. Çünkü genelde koca, hanımının bir başka erkekle aynı yatakta yatmasını istemez. İşte bundan dolayı, ilim erbabından bazıları, Allah'u Teâlâ, kendisinde bir aşağılanma bulunduğu için, Peygamber'in hanımlarının başkasıyla evlenmesini yasaklamıştır. Kocayı, hanımını boşamaktan men etmenin, ancak helâlliğin o kadının başka bir erkekle evlenmesine ve cinsi münasebette bulunma şartına bağlanmasıyla meydana geleceği malûmdur. Ama, sadece akid yapmaya gelince, bunda nefret uyandıracak fazla bir şey yoktur. Dolayısıyla, sadece akdi, kocayı talâk vermekten men eden ve onu engelleyen bir husus olarak görmek doğru olmaz. 25[25]

Üçüncü Mesele

Şafiî şöyle demiştir: "Koca, hanımını bir veya iki talâkla boşadığında, kadın da sonra bir başka kocaya varıp, o koca da onunla cinsi münasebette bulunur da, sonra da kadın yeni bir nikâhla birinci kocaya dönerse, o kocanın o kadın üzerinde tek bir talâk hakkı vardır. Bu da, ilk boşanmadan geriye kalan talâktır..." Ebu Hanife ise, "kadının üç talâktan sonra bir başka kocaya nikâhlanması hafinde olduğu gibi, evvelki kocası o kadına tekrar üç talâkla mâlik olur" demiştir. Şafiî'nin delili şudur: Bu, üçüncü talâktır. Böylece, en büyük haramlığın meydana gelmesi gerekmiştir. Biz, bunun, üçüncü talâk olduğun söyledik, çünkü bu, iki talâktan sonra verilmiş bir talâktır. Üçüncü talâk, Hak Teâlâ'nın, "Eğer erkek hanımını tekrar boşarsa, ondan sonra... helâl olmaz:" âyetinden dolayı, en büyük haramlığı gerektirir. Hak Teâlâ'nın, "Eğer erkek hanımını boşarsa'" cümlesi, kocasının onu, daha önce bir başkasıyla evlenmiş veya evlenmemiş olarak üçüncü talâkla boşamasını da içine alır. O halde hepsi, bu mefhûmun içinde mündemiçtir. 26[26]

Dördüncü Mesele

Şafiî (r.a)'nin mezhebi şudur: Bir kimse, başkasının üç talâkla boşadığı bir kadınla evlenip, cinsi münasebette bulunmak suretiyle kadını ilk kocasına helâl kılmak istediğinde, bu ikisi arasında nikâh bulunmaz. Çünkü bu, bilinmeyen bir süre ile yapılmış olan bir mut'a nikâhıdır ki, bu da bâtıldır. Ama bir kimse, başkasının üç talâkla boşanmış hanımıyla, onu ilk kocasına helâl kılmak isteyip, onu boşamamak şartıyla evlenirse, bu hususta iki görüş vardır:
a) Bu sahih olmaz.
b) Sahih olur, şart da geçersiz olur. Ebu Hanife de, bu ikinci görüştedir. Bir kimse, böylesi bir kadınla, onu ilk kocasına helâl kıldığı zaman onu boşayacağına inanarak, mutlak olarak evlenirse, nikâh sahih, fakat hâdise mekrûh.kişi de bu fiiliyle günahkâr olur. İmâm-ı Mâlik, Sevri, Ahmed İbn Hanbel böyle bir nikâhın bâtıl olduğu kanaatindedirler. Bizim delilimiz şudur: Âyet, haramlığın kendisinden önce bir akid bulunan cinsi münasebetle sona ereceğine delâlet eder ki, bu husus da tahakkuk etmiştir. Binaenaleyh, yasağın sona erdiğine hükmetmek gerekir.
Nikâhın fasit olduğuna hükmettiğimize göre, cinsi münasebette bulunmakla bu kadın ilk kocasına helâl olur mu olmaz mı? hususunda iki görüş vardır. En sahih olanı, bu cinsi

---

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/218-221.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/221.

münasebetle helâlliğin meydana gelmeyeceğidir.
Allah'u Teâlâ'nın (ikinci), cümlesinin mânası, "üçüncü talâktan sonra onunla evlenen kocası, onu boşarsa.." demektir. Çünkü Hak Teâlâ bunu, "Ondan başka bir adamla nikâhlanmadıkca... Onlara... günah yoktur" kavliyle beraber zikretmiştir. Yani, "boşanan kadınla ilk kocasına, yeni bir nikâhla birbirlerine varmalarında günah yoktur" demektir. Allah'u Teâlâ böylece nikâh lâfzını, "tekrar birbirine varmak" lafzıyla zikretmiştir. Çünkü, karı-koca hâli, bundan önce aralarında mevcut idi. Binaenaleyh, bunlar tekrar nikâhlandıklannda, böylece daha önceki nikâhlarına dönmüş olurlar. Bu, lûgavi bakımdan bir müracaattır, geri dönüştür. Geriye, âyetle ilgili iki mesele kalmıştır: 27[27]

Birinci Mesele

Âyetin zahiri, ikinci koca, karıyı boşadığında, kadının evvelki kocasına tekrar varmasının helâl olmasını gerektirir. Ne var ki bu husus, Hak Teâlâ'nın,"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler" (Bakara. 228) âyetiyle tahsis edilmiştir. Çünkü iddetten maksat, rahmin temizliğini temindir. Böyle bir mâna, burada da mevcuttur. İşte bu, karı ilk kocasına, sadece mücerred nikâh akdiyle helâl olur, diyen Sald İbn Müseyyeb'in dayanağı budur. Çünkü, cinsi münasebette bulunmak eğer muteber olsaydı, kadının iddet beklemesi vâcib olurdu. Bu âyet, iddetin düştüğüne delâlet eder. Çünkü Hak Teâlâ'nın, cümlesindeki harfi, müracaatın helâl olmasının ikinci kocanın talâkının hemen peşinden meydana geldiğine delâlet eder. Ne var ki cevâp, bizim daha önce söylediğimizdir. 28[28]

İkinci Mesele

Halil ve Kisaî, Hak Teâlâ'nın, tabirinin mahallinin, harfi cerrin takdiriyle mecrûr olduğunu, takdirin ise,
"Müracaat etmeleri hususunda..." şeklinde olduğunu söylerlerken Fer-râ, bu sözün mahallinin, harfi cerrin hazfedil meşinden dolayı mansüb olduğunu söylemiştir. 29[29]

Hak Teâlâ'nın, "Eğer kan-koca, Allah'ın sınırlarına riâyet edebileceklerini zannederlerse..." buyruğu ile ilgili iki mesele vardır: 30[30]

Birinci Mesele

Müfessirlerden pek çoğu, sözünün mânasının, "Karı-koca, Allah'ın kanunlarına riâyet edeceklerine kesinlikle inanırlarsa..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş birkaç bakımdan zayıftır:
a) diyemezsin, ancak sen, "Bildim ki, Zeyd ayağa kalkıyor" diyebilirsin...
b) İnsan, kaderinde ne olduğunu bilemez, ancak o konuda zanda bulunur...
c) Bu ifâde, Hak Teâlâ'nın, "Kocaları bu bekleme müddeti içerisinde, barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok müstehaktırlar" (Bakara. 228) buyruğu gibidir. Çünkü orada nazarı itibara alınan, zandır. Burada da böyledir. Bu görüş bâtıl olunca, bu ifâdeden maksadın, zannın kendisi olduğu ortaya çıkar. Yani, böyle bir zan bulunup ve o ikisi için,Allah'ın kanunlarını yerine getirmeye dair bir azm ü sebat bulunursa, bu geriye dönüş (müracaat) güzel olur. Ama, böyle bir zan bulunmaz ve onlar müracaat ettiklerinde, (bir araya geldiklerinde) kadının geçimsizliğinden yahut da kocanın kadına zarar vereceğinden

---

[27] 27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/221-222.
[28] 28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/222.
[29] 29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/222.
[30] 30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/223.

korkarlarsa, bu durumda müracaat etmeleri haram olur. [31][31]

İkinci Mesele

“İn” edatı, şart için kullanılır. Şarta bağlanan şey şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Buna göre âyetin zahiri, böyle bir zan bulunmadığı zaman, müracaat edilmemesini gerektirir. Ne var ki durum böyle değildir.. Çünkü, ister böyle bir zan bulunsun isterse bulunmasın, "müracaat" edilebilir. Ne var ki biz şöyle diyoruz: Bundan maksat, bunun, müracaat etmenin sıhhati için bir şart olmadığıdır. Aksine bundan maksat, Allah'ın hukukunu gözetmek, O'nun kanunlarını ve emirlerini bîhakkın yerine getirmek maksadıyla, müracaat etmeleri halinde, onlara yeni bir nikâhın gerekmiş olmasıdır. Daha sonra Hak Teâlâ, 'Bunlar, bilip anlayan kimseler için, Allah'ın açıkladığı sınırlardır" buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [32][32]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın.,buyruğu bu âyetler- de açıklamış olduğu mükellefiyetlere işarettir. (beyan ediyor) sözü ise, geleceğe matuftur. Bu iki ifâdeyi bağdaştırmak bizim için bir tenakuz teşkil eder. Bana göre, daha önce geçen naslann pek çoğuna, pekçok tahsisler arız olmuştur. Tahsis eden nasların en çoğu ise, sünnet ile ortaya konulmuştur. Binaenaleyh, en iyisini Allah bilir ya daha önce geçen hükümlerden maksat, Allah'ın kanunları (hudûd); Allah'ın daha sonra açıklayacağı hükümlerden maksat ise, Nebisinin lisanında ifâdesini bulan, mükemmel beyân ve açıklamalardır. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı "Kendilerine indirileni insanlara beyân edesin diye... (Nahl. 44) âyeti gibidir. [33][33]

İkinci Mesele

Âsim, Ebân'ın rivayetine göre nün ile, şek linde okumuştur ki, bu nûn tazim ifâde eden nûndur. Diğer kıraat imamları ise, "Allah" lâfzına râci olmak üzere, şeklinde ile okumuşlardır. [34][34]

Üçüncü Mesele

Âlimler bu tabirle ilgili olarak özellikle şunu zikretmislerdir:
a) Bu kimseler, Allah'ın âyetlerinden istifâde eden
kimselerdir. Bunların dışındakiler İse, kendilerine itibar edilmeyen kimseler gibi kabul edilmişlerdir. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, "MüttakİIer için bir hidayet rehberi..." (Bakara, 2) âyeti gibidir.
b) Allah'tı Teâlâ özellikle bu kimseleri zikretmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "ve meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikaîl'e..." (Bakara, 98) buyruğu gibidir.
c) Arapçayı bildikleri için, Allah bununla Arapları kasdetmektedir.
d) Allah, bununla aklı ve İlmi olan kimseleri murad etmektedir. Bu da Hak Teâlâ'nın, "Bunları, âlim olanlardan başkası anlamaz.. (Ankebût, 43) âyeti gibidir. Bundan maksat, "Allah ancak mükellef tuttuğu şeyleri anlayabilecek, akledebilecek kimseleri sorumlu tutar" demektir. Çünkü böyle olunca, mükellefin hiçbir mazereti kalmaz.
e) Hak Teâlâ'nın, buyruğundan maksad, daha önce bahsetmiş olduğu hükümleridir. Yani, "Allah'u Teâlâ bu hükümlerini, O'nun emriyle amel edip, nehyettiklerinden de kaçınmaları için, Allah'ın kitap indirdiğini ve peygamberler yolladığını bilen kimselere açıklar" demektir. [35][35]

---

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/223.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/223.
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/224.
[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/224.
[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/224.

"Ve kadınları boşadıniz da iddetlerint bitirdiler mi artık onları ya iyilikle tutun veya iyilikle bırakın. Onları, sırf zulmetmek için zararlarına olarak tutmayın. Kim böyle yaparsa kendisine zulmetmiş olur. Allah'ın ayetlerini oyuncak yerine koymayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve size öğüt vermek için İndirdiği kitap ile hikmeti hatırlayın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah herşeyi hakkıyla bilendir" (Bakara, 231).

Bil ki bu ayetle ilgili bazı meseleler vardır: 36[36]

Sırf İşkence Etmek İçin Kadını Nikah Altında Tutmak Haramdır

Bu âyet hakkında ilk ileri sürülecek şey, birisinin şöyle demesidir: "Bu ayet ile, "Talâk defadır (ondan sonrası) ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir..." (Bakara, 229) âyeti arasında (mânâ bakımından) bir fark yoktur. Bundan dolayı o âyetten sonra bu âyetin getirilmesi, aynı sözün aynı yerde lüzumsuz bir tekrarı olur ki bu caiz değildir." Buna şöyle cevap verilir: Ebu Hanİfe'nin talebeleri, âyetini, üç talâkı birden vermenin meşru olmayacağı mânasına hamletmişlerdir. Meşru olan, bu talâkların ayrı ayrı verilmesidir. Buna göre bu suâl düşer. Çünkü o âyet, talâkları birden veya ayrı ayrı vermeyi izah etmektedir. Bu ayet ise, ric'at'ın nasıl olacağını ortaya koyar. Şafiî'nin müntesipleh o ayeti ric'at'ın nasıl olduğuna hamleden kimselerdir. Bu sebeple, bu suâl onlar için söz konusudur. Bunlar şöyle diyebilirler: Bir kimse, birçok şekilleri içine alan bir hüküm zikreder ve bu hükmün o şekillerin bazısında bulunduğunu söylemek daha mühim olursa, bu tekrar, bu surette diğerlerinde bulunmayan bir önem ve ihtimamın bulunduğuna delâlet etsin diye, bu umûmî hükümden sonra o hususî suretin tekrar edilmesi tuhaf sayılmaz. Burada da böyledir; çünkü Hak Teâlâ'nın, (Bakara. 229) âyetinde, iddet süresinde, şu iki husustan birisinin mutlaka bulunması gerektiğinin izahı bulunmaktadır. Bu âyette de, iddetin sona ereceği zaman, mutlaka şu iki husustan birine riâyet etmek gerektiğinin izahı söz konusudur. İddet sona ererken şu iki husustan birini gözetmenin vâcib olmaya, bu vakitten önce olan diğer vakitlerden evlâ olduğu herkesin malûmudur. Bu böyledir, çünkü eziyyet çeşitlerinin en büyüğü, hanımını boşayıp, sonra da iddetinin bitimine doğru ona ikinci kez müracaat edip, böylece onu dokuz ay iddet bekletmesidir. Böylece bu hal, zarar çeşitlerinin en büyüğü olunca, bu şeklin zarar ihtiva etme bakımından şekillerin en büyüğü ve mükellefin kendisinden kaçınmasının evlâ ve en uygun hareket olacağına dikkat çekmek için, Allah'u Teâlâ'nın bu şeklin hükmünü tekrarlaması yerinde olmuştur. 37[37]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "onları iyilikle tutun" emri, kocanın hanımına müracaat edebileceğine işarettir. Ulemâ, müracaatın nasıl olacağı hususunda ihtilâf etmiştir. Buna göre Şafiî (r.a), "Nikâh ve talâk, ancak sözlü ifâde ile olunca, müracaat da ancak sözle olur" demiştir. Ebu Hanife ve Sev-rî (r.a) ise, müracaatın cinsî münasebetle de sahih olacağını söylemişlerdir. İmâm-ı Mâlik (r.a) de, "Kişi yaptığı cinsî münasebetle müracaata niyet ederse, bu müracaat olur, aksi halde olmaz" demiştir.
Şafiî (r.a)'nin delili şudur: Rivayet edildiğine göre Abdullah İbn Ömer (r.a), hanımı hayızlı iken onu boşayınca, Hz. Ömer bu durumu Hz. Pegyamber (s.a.s)'e sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ona emret, hanımına dönsün, sonra onu tutsun"38[38] buyurdu. Hanımı hayızdan temizlenince Hz. Peygamber (s.a.s), İbn Ömer 'e hanımına mutlak olarak dönmesini emretti. Emrin derecelerinden birisinin de cevaz olduğu söylenmiştir. Buna göre biz deriz ki,

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/225.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/225-226.
38[38] Nesâî. Talâk. 76, (6/212-213)-

İbn Ömer'e hayız zamanında hanımına müracaat edilmesine müsaade edilmiştir. Hayız zamanında cinsi münasebette ric'at etmeye izin verilmez. Binaenaleyh, cinsi münasebette bulunmanın ric'atı ifâde etmemesi gerekir.

Ebu Hanife (r.a)'nin delili ise şudur: Allah'u Teâlâ, buyurmuş, sadece tutmayı, alıkoymayı emretmiştir. Kocası hanımıyla cinsi münasebette bulunduğunda, hanımını tutmuş (imsak) olur. Binaenaleyh, bunun yeterli olması gerekir.

Şafiî (r.a), ric'atın mutlaka sözle yapılacağını söyleyince, O'nun mezhebinin zahirine göre, kocanın hanımına ric'at ettiğine dair şahid bulundurması müstehap olup, vâcib değildir. İmâm-ı Malik ve Ebû Hanife (r.a)'nin görüşleri de böyledir. Şafiî, "el-İmlâ" adlı eserinde, şahid tutmanın vâcib olduğunu da söylemiştir. Bu, Muhammed İbn Ceriret de tercih ettiği görüştür. Onun bu husustaki delili, Cenâb-ı Hakk'ın, emridir. Kocanın hanımına tekrar dönmesi ise, ancak başkası tarafından bilindiği zaman maruf olur. Şahidden başkasının bilmesinin vâcib olmadığında ittifak ettik. Binaenaleyh, şahidin bunu bilmesinin vâcib olmast gerekir.

Birinci görüştekiler buna şöyle cevap vermişlerdir: Âyette geçen, lâfzından murad, görüp gözetmek, hayru hasenatı ulaştırmak demektir; yoksa sizin söylediğiniz değil... 39[39]

Üçüncü Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: Allah'u Teâlâ iddet müd- deti bitince müracaat edilebileceğini bildirmiştir. Sürenin sona ermesi de, iddetin sona ermesinden ibarettir. Halbuki iddet sona erdiği zaman, müracaat hakkı bulunmaz. Bu soruya şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Sürenin sona ermesinden murad, süresinin sona ermeye yaklaşması, bizzat sona ermesi demek değildir. Bu, kelimesinin çoğunluğa verildiği mecaz kabilindendir. Meselâ bir kimse şehre yaklaştığı zaman, "şehre vardık!" demesi de buna benzer.

b) zamana verilen isimdir. Buna göre biz bunu, kendisinde ric'atın gerçekleşebileceği, geçince de ric'atın mümkün olamıyacağı bir sürenin sonu olan bir zamana da hamledebiliriz. Bu açıklamaya göre, bunun bir mecazî ifâde olduğunu söylememize de hacet kalmaz. 40[40]

Hak Tealâ'nın."Onton zararlarına olarak tutmayın" hitabında iki mesele söz konusudur:

Birinci Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: Allah'u Teâlâ'nın, demesiyle, buyurması arasında herhangi bir fark yoktur. Çünkü bir şeyi emretmek, onun zıddını nehyetmek demektir. O halde, bu tekrardaki fayda ne olabilir?

Cevap: Emir, tek bir kerreyi ifâde eder. Bu sebeple de emir, bütün vakitleri içine almaz. Nehye gelince, nehiy bütün vakitleri içine atır. Belki de, kocası onu şu anda iyilikle tutacak (imsak) ama, kalbinde gelecekte kadına zarar vermek niyeti taşıyabilir. Buna göre Hak Teâlâ, buyurunca, bütün şüpheler bertaraf olup her türlü ihtimal ortadan kalkmış olur. 41[41]

İkinci Mesele

Kaffâl şöyle demiştir: "Dırâr, zarar vermek demek- tir. Nitekim Hak Teâlâ, "Zarar vermek için... bir mescki edinenler..." (Tevbe, 107) buyurmuştur. Yani, "Mü'minlere zarar vermek için, bir mescidi zarar verme mekânı edindiler..." Buna göre dırâr'ın mânası düşmanlık uyandırmaya, aradaki ülfet ve uyumu gidermeye, araya nefret ve korku gibi şeyleri sokmaya vb. şeylere yöneliktir. Müfessirler "dırâr"ın ne olduğu hususunda şu açıklamaları yapmışlardır:

---

[39] 39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/226-227.

[40] 40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/227.

[41] 41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/227-228.

a) Rivayet edildiğine göre câhiliyye döneminde, koca karısını boşar, onu yapayalnız bırakır; üçüncü kurû'un bitmesi yaklaşınca ona müracaat eder; kadını dokuz ay veya daha fazla bir süre iddet içinde tutarak, bu işi yapmaya devam ederdi..

b) Dırâr'dan maksat, kötü muameledir.

c) Kadıntn nafakasını kısmaktır. Bil ki onlar, hanımının fidye verip "hul" yapmasını ümid ederek, câhiliyyede bu işlerin daha fazlasını yapıyorlardı.

Hak Teâlâ'nın, "Zarar vermeniz için..." buyruğu hakkında da iki açıklama bulunur:

a) Bundan maksat, "Onlara zarar vermeyiniz.. Böyle yaparsanız, haddi aşmış olursunuz.. Yani, yaptığınız şeyin neticesi bu olur" demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, "Bunun üzerine firavunun adamları neticede kendileri tçtn bir düşman ve bir tasa olması için bulup aldılar" (Kassas,8) âyeti gibi. Yani, "Bu onlar için neticede... oldu" demektir. Böylesi lâm harfine "lâmü'l-âkibe" (netice lamı) denilir.

b) Mânânın, "Onlara, haddi aşmak niyetiyle, zarar vermeyin... Bu durumda siz, Allah'a isyan etmiş ve bu ma'siyeti kasd-ı mahsûsla yapan kimseler olmuş olursunuz. Hiç şüphe yok ki bu da, en büyük günah çeşitlerinden biri olurdu" şeklinde olmasıdır.

Hak Teâlâ'nın, "Kim böyle yaparsa, kendine muhakkak ki zulmetmiş olur" buyruğu hakkında da şu görüşlere yer verilmiştir:

a) Kişinin nefsine karşı zulmü, onu Allah'ın azabına duçar kılmasıyla olur.

b) Kişinin nefsine zulmetmesi, gerek dünyevî, gerekse dinî menfeatleri kaçırmış olmasıyla olur.

Dünyevî menfaatleri şu şekilde kaçırmış olabilir: Bu kimse halk arasında bu kötü davranışlarıyla meşhur oldu mu, hiç kimse onunla evlenmeye ve onunla iş yapmaya istekli olmaz.Dinî menfaatlan kaçırmış olması da şu şjkiiae mütâlâa edilebilir: Çoluk çocuğuyla iyi geçindiği ve Allah'ın hükümlerini ve tekliflerini gönül hoşluğu ile kabul ettiği zaman elde edeceği sevabı elde edememesidir.

Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın âyetlerini oyuncak yerine koymayın" âyeti hakkında da şu açıklamalar yapılır:

a) Kendisini, emre itaat eden kimse yerinde gördükten sonra, itaat etmeyi unutup itaat etmeyen kimse hakkında, "O bu şeyle alay ediyor ve onunla oynuyor" denilir. İşte bunun gibi, Allah'a ve Resulüne itaat etmesinin vâcib olduğu bildirilen, iddet, ric'at, hul1 ve kadına zarar vermemek gibi tekliflerin kendisine ulaşmış olduğu herkes, bu hususları yerine getirmek için kolları sıvamazsa, o bunlarla adeta alay ediyor gibi olur. Bu, ehl-i kıblenin âsî ve günahkârları için büyük bir tehdit ifâde eder.

b) Bundan murad, "eğlence ve boş şeyler hakkında "adam sen de!" denildiği gibi, Allah'ın teklifleri hakkında da,"sakın böyle davranmayın" şeklindedir.

c) Ebu'd-Derdâ şöyle demiştir: Câhiltyye çağında bir kimse hanımını bo-şuyor ve, "Boşadım, oynuyorum!" diyordu. Azâd ediyor, evleniyor, yine aynı şeyi söylüyordu. Bunun üzerine Allah'u Teâlâ bu ayeti indirdi.. Hz. Peygamber (s.a.s) de âyeti okuyarak, "Kim karısını boşar, kim bir köle azad eder ve kim de nikâhlar ve bütün bu hususlarda eğlendiğini iddia ederse, bilsin ki bütün bunlar ciddi olmuştur"42[42]buyurur. Atâ da şöyle demiştir: "Bu âyetin mânası,"aynısını veya benzerini yapmada ısrarlı olduğu hâlde günahından tevbe eden kimse, Allah'ın ayetleriyle alay eden kimse gibidir" şeklindedir. Doğruya en yakın olan birinci görüştür. Çünkü Hak Teâlâ'nın, buyruğu bir tehdittir. Tehdit de, tekliflerden sonra zikredildiğinde, bu tehdit, başka bir şeyden dolayı değil, mükellefiyetleri terketmeden dolayı olmuş olur.

Bil ki Allah'u Teâlâ gerekli tehdidi belirterek, mükellefiyetleri yerine getirme konusunda insanları teşvik ettiği gibi, onlara çeşitli nimetlerini vereceğini söylemek ve hatırlatmak suretiyle de onları mükellefiyetleri işlemeye teşvik etmiş, bunları ilk önce kısaca zikretmeye başlayarak, "Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız./' buyurmuştur. Bu, gerek dünyevi gerekse dinî bakımdan Allah'u Teâlâ'nın kuluna lütfettiği nimetlerin hepsini içine alır. Allah'u Teâlâ bu

---

42[42] Muvatta. Nikâh. 56 (II/15).

mücmel emrinden sonra, dinî nimetleri zikretmiştir. Dinî nimetler dünyevî nimetlerden daha yüce ve daha üstün olduğu için, Cenâb-ı Allah sadece onları zikrederek, buyurmuştur. Bunun mânası, "Allah kendisiyle size öğütler versin diye, kitabı ve hikmeti indirmiştir" şeklindedir Daha sonra Allah, "Bütün emirlerim hakkında korkunuz ve nehiylerim hususunda bana muhalefet etmeyiniz ve biliniz kir Allah her şeyi bilendir" buyurmuştur. 43[43]

Boşanmış Kadının İddetten Sonraki Durumu

"Kadınları bosayıp da, onlar İddetlerini bitirdiler mi aralarında meşru bir suretle anlaştıkları zaman, kendilerini kocalarına nikahlamalarına mâni olmayın. İşte, sizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere bununla öğüt veriliyor. Bu sizin için daha faziletli ve daha temizdir. Allah bilir,sizse bilmezsiniz"(Bakara, 232).

Bil ki, bu talâkın hükümlerinden altıncısıdır. Bu da, boşanmış kadının id-detinin bitiminden sonraki hükümdür. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 44[44]

Birinci Mesele

Âyetin sebebi nüzulü hakkında iki görüş bulunmaktadır.
a) Rivayet edildiğine göre Na'kıl İbn Yesâr, kızkar-deşini, Cemil İbn Abdullah İbn Asım ile evlendirir... Daha sonra, Cemil hanımim boşar. İddeti bitinceye kadar onu terkeder. Daha sonra ise yaptığına pişman olarak, kendisine nikahlamak üzere hanımına tekrar başvurur. Hanımı da buna razı olur. Bunun üzerine Ma'kıl: "O sent boşadı. Şimdiyse sen ona dönmek istiyorsun.. Eğer ona tekrar dönersen, bir daha yanıma gelme!" der. Bunun üzerine de Allah'u Teâlâ bu ayeti indirir. Allah'ın Resulü de Ma'kıl'ı çağırarak kendisine bu âyeti okur. Mr kıl da, "Rabbimin emrinden dolayı burnun sürtülsün!... Ey Allah'ım, razı oldum, errine teslim oldum ve kızkardeşimi kocasıyla tekrar evlendiriyorum" der.
b) Mücâhid ve Süddî'den rivayet edildiğine göre, Câbir İbn Abdillâh'ın amcasının bir kızı vardı. Onu, kocası boşamıştı. Daha sonra da, iddetin bitimini müteakip ona tekrar dönmeyi istemiş, ama Câbir kabul etmemişti. Bunun üzerine de Allah'u Teâlâ bu ayeti indirdi. Câbir "Bu âyet benim hakkımda nazil oldu" demiştir. 45[45]

İkinci Mesele

men etmek, engellemek demektir. Bir kimse, kızının evlenmesine mâni olduğu zaman, denilir. Bu fiil, hem birinci bâbtan, hem de ikinci bâbtan gelebilir. Ahfeş, şu beyitleri söylemiştir. "Şunu bil ki, sevgili! Kasidelerim senin içindir.. Ama, sülâlesi meşhur olan kadınlar beni sana bırakmadılar da, seninle nikâhtan beni men ettiler."
Arapça'da kelimesinin esas mânası "darlık" demektir. Çocuk annesinin karnında büyüyüp, yeri daraldığı zaman, denilir. Yine, çok kalabalık oldukları için bulundukları yere sığmadıkları zaman,Evs İbn Hacr de şöyle demiştir.
onca genişliğine rağmen yeryüzünün bizim karşımızda güçlü ve kalabalık bir orduya dar geldiğini, küçük geldiğini görürsün."
Yine, hasta, doktorları âciz bıraktığında, denilir. Muharrik kuvvetin menşei olduğu için kaslar da, diye isimlendirilmiştir. Yine, bir şey şiddetlendiği zaman, o şey hakkında, denilir. Evs'in şu beyitleri de bu mânadadır:
"Senin, ahdine hep bağlı olan kardeşin, arkasını döndüğünde seni kınayıp, yüzyüze geldiğinizde de seni hoşnud eden kişi değildir. Bilâkis senin kardeşin, güven içinde olduğun

---

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/228-230.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/230.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/230-231.

zaman senden uzak, ama işler kızışınca da senin en yakın arkadaşın olan kimsedir." 46[46]

Üçüncü Mesele

Müfessirler, Hak Teâlâ'nın, "onları engellemeyin" hitabının kime olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Onların pekçoğu, bununla velilere hitâb edildiğini söylerlerken, bazıları bunun kocalara olduğunu söylemişlerdir ki, tercih edilen görüş budur. Bunun delili Hak Teâlâ'nın, "Kadınları boşayıp da, onlar id-detlertni bitirdiler mi,... onlara mâni olmayın" buyruğu şart ve cezadan meydana gelmiş bir cümledir. Şart ifadesidir; ceza da O'nun, sözüdür. Şüphe yok ki şart cümlesi olan, ifâdesi, kocalara yapılmış bir hitaptır. Binaenaleyh, cevâb olan ifâdesinin de, onlara hitap olmuş olması gerekir. Çünkü eğer böyle olmazsa ayetin takdiri, "Ey kocalar, hanımlarınızı boşadığınız-da, ey veliler o kadınları... men etmeyiniz" şeklinde olur. Bu durumda da şart ile cevap arasında hiçbir ilgi ve münasebet kalmaz. Bu da, ayetin nazmının parçalanmasını gerektirir. Halbuki Allah'ın kelâmını bu gibi şeylerden tenzîh etmek vâcibtir. Bu açıklama, bu görüşün izahı hususunda son derece kuvvetli olan bir beyândır. Bunu, diğer iki görüş daha kuvvetlendirir:

a) Talâk hususundaki âyetin başından buraya kadar olan hitapların tamamı kocalara yapılmıştır. Veliler kesinlikle zikredilmemiştir. Binaenaleyh bu hitabı velîlere yöneltmek, âyetin nazmının hilâfına olur.

b) Âyetin makabli, iddet bitmeden önce, kocalarının kadınlara nasıl davranacakları hususunda, kocalara yapılmış bir hitaptır. Buna göre âyeti, iddet bittikten sonra, kocaların hanımlarına nasıl davranacakları hususunda onlara yöneltilmiş bir hitap kabul ettiğimizde, ilahî kelâmın nazmına uygun ve son derece muvafık olur. Ama âyeti, velîlere yöneltilmiş bir hitap olarak kabul edersek, âyetin son derece güzel olan nazmı bozulmuş olur. İşte bundan dolayı, hitabı kocalara hamletmek son derece yerinde olur.

Âyetin velilere hitap olduğunu söyleyenlerin delilleri ise şunlardır:

a) Bu, onların en büyük dayanaklarıdır. Buna göre onlar, "âyetin sebebi nüzulü hakkındaki meşhur rivayetler, bu âyetin kocalara değil, velilere yönelik bir| hitap olduğunu gösterir" demişlerdir. Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür. Bu delil ile bizim zikrettiğimiz delil arasında bir tearuz bulunduğu için, bizim zikrettiğimiz delil itibare alınmaya daha lâyık olur. Çünkü ilahî kelâmın nazmına riâyet etmeyi sürdürmek, haber-i vahidi muhafaza etmekten daha evlâdır. Bir de, bu husustaki rivayetler de kendi aralarında mütenakızdırlar. Çünkü Ma'kıl İbn Yesâr'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet şayet kocalara yapılmış bir hitap olsaydı, bu ya iddet bitmeden önce veyahut da bitimiyle beraber yöneltilmiş bir hitap olurdu.. Birincisi bâtıldır; çünkü, âyetin iddetin bitiminden önce bir hitap olduğu, âyetin bizzat kendisinden anlaşılmıştır. Eğer âyeti biz bu mânaya hamledersek, bu faydasız bir tekrar olmuş olur. Yine Hak Teâlâ, "Aralarında meşru bir surette anlaştıkları zaman, kendilerini kocalarına nikahlamalarına mâni olmayın" buyurmuş, böylece karşılıklı rızânın bulunması durumunda, "mâni olmayı" yasaklamıştır. Bu ikisinin yeniden evlenmesi hususundaki karşılıklı rıza ise, ancak açıkça dünür olmayı ifâde ettikten sonra mümkün olur. Açıkça tâlib olmak da, iddetin bitiminden sonra söz konusudur. Nitekim Hak Teâlâ, "İddet süresi sona erinceye kadar, nikâh bağını bağlamaya azmetmeyin" (Bakara, 235) buyurmuştur.

İkincisi de bâttldır; çünkü iddet bittikten sonra kocanın.hammının evliliğine mâni olmasına hakkı yoktur. O halde nasıl bu nehy kocaya hamlediiebilir?

Ma'kıl'ın bu görüşüne şu şekilde cevap vermek mümkündür. Bazan kocanın, iddetin bitiminden sonra hanımından ayrılmak hususundaki pişmanlığı artar ve başkasının ona tâlib olduğunu görünce, bunu kıskanabilir; böylece de ya talâkı inkâr etmek yahut iddeti içinde ona müracaat ettiğini iddia etmek veyahut, onunla evlenmek isteyen kimseye gizli gizli tehditler yollamak veyahut da kadın hakkında,meselâ o kadtnı, başkasının ona tâlib olmasını engelleyecek birtakım şeylere nisbet etmek gibi kötü sözler söylemek suretiyle, o kadının

---

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/231-232.

başkasıyla evlenmesine mâni olur. İşte böylece Allah'u Teâtâ kocaları, bu tür fiillerden nehyetmiş ve onlara bu fiilleri bırakmanın kendileri için, günah kirinden iyiden iyiye arınma ve temizlenme olduğunu bildirmiştir.

b) Allah'u Teâlâ'nın, buyruğunun mânası, "Onların, daha önce kendi kocaları olan kimselerle evlenmelerine mâni olmayın" demektir. Bu ifâde, ayeti ancak velîlere yöneltilmiş bir hitap olarak kabul ettiğimiz zaman uygun olur. Çünkü bunlar kadınların daha önce kocaları olan kimselere dönmelerine mâni olan kimselerdir. Ama âyeti, kocalara yapılmış bir hitap kabul ettiğimiz zaman, bu söz doğru olmaz. Bunların bu görüşüne de şu şekilde cevap verilebilir:

Hak Teâlâ'nın, sözündeki, kelimesinden maksat, onlarla evlenmek isteyen kimselerdir. Böylece onlar, koca olarak kabul edilmişlerdir. Araplar, bir şeyi bazan, o şeyin daha sonra olacağı halin adıyla isimlendirirler. İşte bu konudaki sözün tamamı bundan ibarettir. 47[47]

Nikâhta Velînin izninin Şart Olup Olmadığı

Şafiî (r.a), nikâhın velisiz caiz olmayacağı hususunda bu âyet ile istidlât etmiştir. O, istidlalini şu esasa dayandırmaktadır: Bu âyetteki hitap, velilere yapılmıştır. Bunun böyle olduğu sabit olunca, evlendirmenin kadınlara değil de, velilere havale edilmiş olması gerekir. Çünkü, şayet kadın kendi kendini tezvîc etse, veyahut da kendisini evlendirecek birisini vekil tutsa, veli kadını nikâhtan alıkoyamaz. Eğer veli alıkoyamasaydı, Allah onu, "mâni olmaktan" nehyetmezdi. Veliyi mâni olmaktan nehyedince, veti mâni olmaya kadir demektir. Veli, mâni olmaya kadir olduğu zaman, kadının velisinin izni olmadan evlenememesi gerekir.

Bil ki bu istidlal, hitabın velilere yapılmış olmasına mebnîdir. Bu konudaki inceleme do daha önce geçmişti. Sonra biz, Şafiî'nin bu mukaddimesini kabul etsek bile, ancak niçin Hak Teâlâ'nın, hitabından muradın, "velinin kadını görüşünde serbest bırakması" olması niçin caiz olmasın? Bu böyledir; çünkü evli olmayan kadınlar çoğunlukla, velilerinin idare ve görüşlerine bağlı olup, şer'an izinlerinin alınması haklan bulunmasına rağmen, nikâh mevzuunda velilerinin görüşlerine meylederler. Bu durumda da veliler, onların evlenmelerini men edebilirler. Böylece bu nehy, bu mânaya hamledilebilir. Bu, bu âyetin tefsin hususunda İbn Abbas'tan nakledilen görüştür.

Keza velilerin kadınların evlenmelerine mâni olma hakları olduğunu söylemek de imkânsızdır. Çünkü veli,kadının evlenmesine mâni olduğu zaman, (buna rağmen kadın evlenirse), onun mani olmasının bir tesiri olmaz. Bu durumda da, veliden sudur eden engel olma arzusu, nazarı dikkate alınmamış olur.

Ebu Hanife (r.a), Hak Teâlâ'nm, ifadesiyle, velisiz evlenmenin caiz olacağı hususunda istidlal etmiş ve şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ fiili failine, tassarufu tasarrufta bulunacak kimseye izafe etmiş, veliyi de buna mâni olmaktan nehyetmiştir. Eğer bu tasarruf fasit olsaydı, Allah veliyi kadının nikâhına mâni olmaktan nehyetmezdi. Ebu Hanife ve onun görüşünde olanlar şöyle demişlerdir: "Bu nas, Hak Teâlâ'nın,(Ondan sonra) kadın, kendisinden başka bir adamla nikâhlanmcaya kadar.." (Bakara, 230) ve"İşte bu (iddet) müddetini bitirdikleri zaman, artık onların kendiieri hakkında meşru şekilde yaptıktan şeylerden dolayı size bir günah yoktur" (Bakara, 234) âyetleri ile de kuvvetlendirilmiştir. Kadının, dengi olan birisiyle evlenmesi ma'rûf bir iştir. Binaenaleyh böyle bir evliliğin sahih olması gerekir. Bu nisbet hakikatte, dünürcü olana değil, bizzat evlenecek kimseyedir. Yine Hak Teâlâ'nın "ve eğer mü'min bir kadın kendisini Peygamber'e bağışlayıp da, Peygamber de onu nikâhla almak isterse..." (Ahzâb,50)âyeti de, kadının velisiz evlenebileceği hususunda apaçık bir delildir.

Bizim (Şafiî) alimleri, Hanefilerin bu görüşlerine şu şekilde cevap vermişlerdir: "Fiil, bizzat onu işleyene nisbet edildiği gibi, bazan ona sebep olana da nisbet edilir. Bundan dolayı, "Devlet başkanı bir saray yaptı ve para bastı" denilir. Bu her nekadar mecazî bir ifâde ise de, hadisler, velisiz nikâhın bâtıl olduğuna delâlet ettiği için bu mecaza başvurmak gerekir. 48[48]

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/232-234.

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/234-235.

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Allah'ın,"Onlar iddetierini bitirdiklerinde..." buyruğumu âyet-i kerimede id-detin sona ermesi manasına hamledilir.

İmâm Şafiî (r.a) şöyle demiştir: Aynı şekildeki bu iki ifâdenin (Bakara, 231-232) siyakı, bu iki âyette geçen jfci jtâ ifâdelerinin farklı manada olduklarına delâlet etmektedir. Bu sözün manası şudur: Cenâb-ı Hak önceki âyette, kadının iddeîi bitmiş olsaydı, Cenâb-ı Hak, "Onları ya iyilikle tutun.." buyurmazdı. Çünkü iddetin bitmesinden sonra kadını tutmak caiz değildir. Yine Cenâb-ı Hak, "veya iyilikle bırakın" buyurmazdı. Çünkü kadın id-detinin bitmesinden sonra zaten salıverilmiş sayılır, onu tekrar salıvermeye gerek yoktur. Şu anda tefsirini yaptığımız bu âyete gelince, Cenâb-ı Hak, bunda, kadınların önceki kocalarıyla yeniden evlenmelerine manî olmayı yasaklamıştır. Bu yasaklama ise ancak, kadının önceki kocasıyla evlenmesi mümkün olan bir vakitte güzel olur. Bu da ancak iddetin bitiminden sonra mümkündür. İşte İmam Şafiî (r.a)'nin "Bu iki aynı şekildeki ifâdenin siyakı, bu iki âyette geçen, ifâdelerinin farklı manada olduklarına delâlet etmektedir" sözünden muradı budur.

Allah'u Teâlâ'nın,"aralarında meşru bir surette anlaştıkları zaman.." şartı hakkında iki mesele vardır:"Anlaşma" hususunda iki izah vardır: 49[49]

Birinci Mesele

a) Bu helâl bir akid, caiz bir rnihir ve âdil şahidlerin bulunması gibi şartlan taşıyan ve şeriata uygun olan bir anlaşmadır.

b) Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onları, sırf zulmetmek için zararlarına olarak tutmayın" (Bakara, 231) âyeti ile İlgili zikrettiğimiz hususun zıddıdır. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Aralarında güzel bir beraberliğin meydana gelip, sevginin devam edebilmesi için karı-kocadan herbirinin bu anlaşmaya göre, karşısındaki için gerekli olan şeye razı olmasıdır." 50[50]

İkinci Mesele

Bazı âlimler, "meşru" bir şekilde anlaşmaktan mu- radtn, mihr-t misil olduğunu söylemiş ve buna şu fıkhî meseleyi dayandırmışlardır: Kadın kendi kendini evlendirip, mihr-i misli de son derece eksik olunca, Ebu Hanife'ye göre, bu nikâh sahih olur, fakat mihrinin eksikliği sebebiyle velisinin itiraz hakkı vardır. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ise, velinin böyle bir hakkının olmadığını söylemişlerdir.

Ebu Hanife (r.h)'nin, bu âyetteki delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "aralarında meşru bir surette anlaştıkları zaman.." buyurmuş olmasıdır. Yine kadın, mihrindeki bu eksikliği kabul ederek, velisine bir ar gelmesine göz yummuştur. Zira veliler, böyle bir şeyden utanç duyarlar. Çünkü mihrin az olmasından utanır, çok olmasıyla da iftihar ederler. İşte bundan dolayıdır ki az olan mihri, utandıkları İçin gizler, söylemezler, çok otan mihri de, gösteriş kasdıyla açıkça söylerler. Yine mihrin azlığından o sülâlenin kadınları da utanç duyarlar. Çünkü, bazan onlardan birisi için bir mihri misil tesbitine ihtiyaç duyulur da, bu az olan mihre itibar etmek istenebilir. İşte o zaman velilerin kadınları böyle bir nikâhtan men etme,sülâlenin kadınları adına söz söyleme hakları doğar. Sonra Cenâb-ı Hak, teklifin hikmetini açıklayınca, bunun peşinden tehdidi getirerek şöyle buyurmuştur: 'İşte, sizden Allah 'a ve âhiret gününe iman edenlere bununla öğüt veriliyor." Bu böyledir, çünkü öğüt verip nasihat etmek, şeriata uygun davranmaya teşvik manasına geldiği gibi, şeriata muhalefetten sakındırma manasına da gelir. Binaenaleyh ayet-i kerime bu bakımdan bir tehdid olmuş olur. Bu âyetle ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Bir topluluğa hitab edildiği halde, kelimesinin kâfi niçin müfred olarak

---

[49] 49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/235.

[50] 50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/236.

getirilmiştir?
Cevap: Bu, Arapça'da caizdir. Bunun tesniye olarak gelmesi de caizdir. Kur'an-ı Kerim'de, her iki kullanış şekli de mevcuttur. Meselâ Cenâb-t Hak şöyle buyurmuştur: "Sizlere söylüyorum, bu, Babbtmin bana öğrettiği ilimlerdendir" ;(Yusuf, 37), "Sizlere söylüyorum ey kadınlar, işte bu, kendisi için beni ayıpladığınız kimsedir" (Yûsuf, 32);"Bu kendisiyle öğüt verilen şeydir" ve, 'Ben her ikinizi de bu ağaca yaklaşmaktan men etmemiş miydim?" (Araf, 22).
İkinci soru: Bu öğüt, başkalarına değil de niçin mü'minlere tahsis edilmiştir?
Buna birkaç şekilde cevap verilebilir:
a) Öğütten istifâde edecek olanlar, mü'minler olduğu için, bunun mü'minlere tahsis edilmesi yerinde olmuştur. Allah Teâlâ'nın, "O Kur'an bütün insanlar için hidayet rehberidir" (Bakara, 185) ayetinde olduğu gibi, Kur'-an herkes için bir hidayet rehberi olduğu halde, Allah Teâlâ, "O, müttakiler için bir hidayet rehberidir" (Bakara, 2) buyurmuştur. Ve yine,"O (Peygamber), bütün âleme bir uyana (nezir) olsun diye..." (Furkan,2)âyetinde beyân edildiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) herkes için bir uyarıcı olduğu halde, Cenâb-ı Hak, "Sen ancak o (kıyametten) korkanı inzâr edersin" (Naziat,45) ve, "Sen ancak, öğüt tutanı uyarabilirstn" (Yasin, 11) buyurmuştur.
b) Bazıları bu âyeti, kâfirlerin dinin fürû'undan mes'ul olmadıklarına delil getirmişler ve buna delilin de ayetteki, dllj "işte bu" ifâdesinin, daha önce bahsedilmiş ve açıklanmış olan hükümlere işaret olması olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, öğüt mü'minlere tahsis edilince, bu ifâde dinin fürû'undan (amelî ahkâmından) sorumlu olmanın ancak mü'minler için söz konusu olduğuna delâlet etmiştir. Bu görüş zayıftır. Çünkü bu mükellefiyetin umûmî olduğu sabittir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Beytullah'ı haccetmeleri, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır" (Al-i İmran, 97) buyurmuştur.
c) Hükümlerin açıklanması her ne kadar bütün mükellefler için umûmî ise de, bu açıklamanın bir va'z-ü nasihat olması mü'minlere hastır. Çünkü bu mükellefiyetler kâfirlere ancak, onları ezici, zorlayıcı ve acze düşürücü bir delil ile isbat etmek suretiyle mecbur kılınır. Bu mükellefiyetlerin hak olduğunu kabul eden mü'minlere gelince, bunlar onlar için bir öğüt ve onun dikkatini çeken ve bazı şeylerden sakındıran açıklamalardır.Sonra Cenâb-ı Hak, "Bu sizin için daha faziletli ve daha temizdir" buyurmuştur. Ekin boy atıp, büyüdüğü zaman, denilir. Buna göre, tabiri, o kişinin ebedi sevabı haketmesine, ifâdesi de, cezanın meydana gelmesine sebep olan günahlardan temiz olmasına işarettir.Sonra Allah Teâlâ, buyurmuştur. Bunun manası şudur: Mükellef, her nekadar bu mükellefiyetlerdeki faydaları genel olarak biliyorsa da, bunların tafsilâtı bilinemez. Allah Teâlâ ise bütün emir ve nehiy-lerini, ister meydana gelmiş olsunlar, ister takdir edilmiş olsunlar, hem kemiy-yet hem de keyfiyyetce bilir. Çünkü Atlan Teâlâ, sınırsız malûmatı bilir. Durum böyle olunca Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah bilir, sizse bilmezsiniz" buyurması elbette yerindedir. Bu ifâdeyle, şu mananın murad edilmiş olması da caizdir: "Allah Teâlâ bu tekliflere uygun olarak amel edenleri ve etmeyenleri bilir." Bütün bu izahlara göre, âyet-i kerimelerden murad edilen, va'ad ve va'îd şekillerini anlatmaktır. 51[51]

Radâ' (Emzirme) Hakkında Hüküm

"Anneler çocuklarım iki tam yıl emzirirler. (Bu), emmeyi tam yaptırmak İsteyenler içindir. O (annelerin) ma'ruf şekilde yiyeceği ve giyeceği, çocuk kendisinin olan babaya aittir. Kimse güç yetiremeyeceği şeyle mükellef tutulamaz. Ne bir anne çocuğu yüzünden, ne de çocuğun babası, o çocuğu sebebiyle zarara sokulmasın. Mirasçıya düşen de bunun gibisidlr. Eğer (ana ve baba) aralarında anlaşarak ve müşavere ederek, çocuğu memeden kesmeyi arzu ederlerse, İkisine de günah yoktur. (Bakara, 233).

Bil ki Allah'u Teâlâ'nm, buyruğu hakkında üç görüş vardır:
A) Bundan murad, lâfzın zahirinin ifâde ettiğidir. Bu da, ister evli olsunlar, isterse boşanmış

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/236-238.

olsunlar, bütün annelerdir. Bunun delili ise şudur: Bu lâfız, âmm bir lâfızdır. Tahsis eden herhangi bir delil de yoktur. Dolayısıyla bu lâfzı umûmu üzere bırakmak gerekir.

B) Bundan murad, boşanmış annelerdir. Bundan muradın bu olduğunu şu iki husus gösterir, demişlerdir.

1) Allah'u Teâlâ, bu âyeti talâk âyetinin peşinden zikretmiştir. Binaenaleyh bu âyet zahire göre, o âyetlerin bir tamamlayıcısı otur. Bu âyetle, önceki ayetler arasındaki münasebetin sebebi şudur: Karı-koca arasında bir ayrılık meydana geldiği zaman, aralarında bir buğzlaşma ve birbirlerine sataşma başlar. Bu da kadını, şu iki bakımdan çocuğa eziyyet etmeye sevkeder:

a) Çocuğa eziyyet, boşayan kocaya eziyyet etmek gibidir.

b) O kadın başka bir koca ile evlenme arzusu içindedir. Bu da onun, çocuğun bakımını ihmâline sebebiyyet verir. Böyle bir ihtimâl her zaman söz konusu olunca, hiç şüphesiz Allah'u Teâlâ boşanmış kadınları, çocuklarını görüp gözetmeye ve onlara gerekli ilgi ve itinâyı göstermeye çağırarak,"Anneler çocuklarını emzirirler" buyurmuştur ki, bundan murad, boşanmış olan annelerdir.

2) Süddî'nin zikretmiş olduğu şu husustur: Âyette bulunan, tabirinden murad, boşanmış olan annelerdir. Çünkü Aliah'u Teâlâ bundan sonra, O (anneierin) ma'rûf şekilde yiyeceği ve giyeceği, çocuk kendisinin olan babaya aittir" buyurmuştur. Eğer evlilik devam etmiş olsaydı, o zaman bu hüküm kocaya, annelerin süt emzirmelerinden dolayı değil, karı-kocalık münasebetinden dolayı gerekmiş olurdu.

Bil ki, bunların birinci delillerine şu şekilde cevap vermek mümkündür: Bu âyet, müstakil bir hüküm ifâde etmektedir. Kendinden önceki âyetlerle ilgili olması gerekmez. İkinci delillerine de şu şekilde cevap verilir: Kadının, karı-kocalık münasebetinden dolayı bir miktar mala; süt emzirmesinden dolayı da diğer bir miktar mala hak kazanması uzak görülecek bir ihtimal değildir. Çünkü bu iki husus arasında herhangi bir aykırılık bulunmaz.

C) Vahidî, "el-Bâsit" adlı kitabında şunu söylemiştir: Evlâ olan, bu tabiri nikâhın devam etmesi durumuna göre zevceler mânasına almaktır. Çünkü boşanan kadınlar giyeceğe değil, ücrete müstehak olurlar.

Buna göre eğer, "Karı-koca!ık devam etmiş olsaydı, o kadın ister çocuğunu emzirsin, isterse emzirmesin, nikâhtan dolayı nafaka ve giyeceğe zaten hak kazanmıştır. O halde bu istihkakın süt emzirmeye bağlanmasının izahı ne olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

Nafaka ve giyecek, kadının kocasına hizmet edebilmesi mukabilinde gerekmektedirler. Buna göre kadın, çocukların terbiyesi ve onların emzirilmesi ile meşgul olduğunda, kocasına hizmet etmeye vakit bulamaz. Böylece de çoğu kez, bir kimse, kocasına hizmet edememeden dolayı kadının nafaka ve giyecek İstihkakının düşeceğini zanneder. İşte bundan dolayı Allah'u Teâlâ, her ne kadar çocukları emzirmekle meşgul olsa bile, kadının nafaka ve kisvesinin (giyiminin) kocaya ait olduğunu bildirerek, böyle bir vehmi ortadan kaldırmıştır. Bu sözlerin hepsi, Vahidi (r.h.)'nin sözleridir. 52[52]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Çocuklarım emzirirler" buyruğu hakkında iki mesele vardır:

Bu söz, kalıp itibariyle her ne kadar bir haber cüm- leşi ise de, mâna bakımından emir ifâde eder. Bu, iki sebepten dolayı caizdir:

1) Âyetin takdiri, "Anneler çocuklarını Allah'ın vâcib kıldığı hükme göre emzirirler (emzirsinler)"şeklindedir. Ne var ki söz, aynı mânayı ifâde ettiği için, takdir edilen bu kısım haz-fedilmiştir.

2) lâfzının manasının, j*J»Js! (emzirsinler) şeklinde olmasıdır. Ancak ne var ki buradaki lâm harfi, herhangi bir kapalılık bulunmayacağından, söz de yapılan bir tasarruftan dolayı

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/238-240.

zikredilmemiştir. 53[53]

İkinci Mesele

Mâna cihetinden olan bu emir, vücûb ifâde etme-yen bir emirdir. Bunun böyle olduğunu şu iki husus da gösterir:
a) Hak Teâlâ'nın, "Eğer sizin için (çocuklarınızı) emzirirlerse, onlara ücretlerini verin" (Talâk, 6) âyetidir. Eğer çocuğuna süt emzirmesi kadına vâcib olsaydı, kadının böyle bir ücrete müstehak olmaması gerekirdi.
b) Hak Teâlâ bu tâbirden sonra da, "Eğer güçlüğe düşerseniz, o zaman çocuğu (babanın) hesabına, başka kadın emzirecektir" (Talak, 6) buyurmuştur. Bu, bu hususta sarîh bir nastır. Bazı alimler de, annenin çocuğuna süt emzirmesinin vâcib olmadığına, Hak Teâlâ'nın, (annelerin) ma'rûf şekilde yiyeceği ve giyeceği, çocuk kendisinin olan babaya aittir" âyetini delil getirmişlerdir. Anne, bazan boşanmış olabilir. Bu sebeple annenin nafakasının babaya vâcib oluşu, ancak onun çocuğunu emzirmesi sebebiyle otur. Eğer çocuğuna süt vermek, bizzat kadına vâcib olsaydı, kadının nafakası babaya vâcib olmazdı. Burada, daha önce zikretmiş olduğumuz bahis söz konusudur. Çocuğu emzirmenin anneye vâcib olmadığı sabit olunca, âyetin ifâde ettiği bu emir, çocuğun anne sütüyle büyümesi ve yetişmesinin, diğer sütlerle beslenmesi ve yetişmesinden çocuk için daha faydalı; annenin şefkatinin başka insanların şefkatinden daha mükemmel ve tam olması bakımından, mendûb olmaya hamledilmiştir. Bu çocuğun durumu, annesinden başkasının bulunamaması veyahut da, çocuğun sadece annesinin memesinden emmesi suretiyle zaruret derecesine ulaşmadığı zaman böyledir. Yiyecekler hususunda nasıl herkesin muzdara eşit şekilde katkıda bulunmaları vâcib ise, böyle bir durumda da kadının çocuğunu emzirmesi vacib olur. 54[54]

Hak Teâlâ'nın, İki tam yıl tabir' hakkında birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

kelimesinin aslı, bir şey bir başka hale dönüştüğünde söylenilen, tabirinden alınmıştır. Buna göre, ilk vakitten ikinci vakte geçmiş, dönmüş anlamına gelir. Ayet-i kerimede "kâmil" lâfzının zikredilmesi, Arapların, "Falanca, şu yerde iki yıl veya iki ay kaldı" İfâdesinden ancak, o kimsenin bir yıl ve bir yıldan eksik bir süre; veya bir ay ve bir aydan eksik bir süre kalmasını kastetmeteriyle ortaya çıkacak olan vehmi gidermek içindir. Yine Araplar, "Onu görmeyeli bir-iki gün oldu" diyorlar, bu sözleriyle bir tam gün ile eksik bir günü kastediyorlardı. 55[55]

İki Yıl Emzirme Vacib Değildir

Bil ki âyette geçen, "iki yıl" ile sınırlama, vâcib olan bir tahdit değildir. Bunun böyle olduğuna şu iki şey delâlet eder:
1) Allah'u Teâlâ bu tabirden sonra "Emzirmeyi tam yaptırmak isteyenler için..." buyurmuştur. Allah'u Teâtâ bü "tamamlama" yi bizim irâdemize bırakınca, bu tamamlama işinin vâcib olmadığı ortaya çıkar.
2) Allah'u Teâiâ, "Eğer (anne-baba) aralarında anlaşarak ve müşavere ederek, çocuğu memeden kesmeyi arzu ederlerse, ikisine de bir günah yoktur" buyurmuştur. Böylece, bu sınırlamanın zikredilmesinden maksadın, bu kadar miktar emzirme süresini vâcib kılmak olmadığı ortaya çıkmıştır. Hatta bu konuda, şu hususlara da yer verilmiştir:
a) Bu en doğru olan görüştür. Buna göre, bu sınırlama (tam iki yıl) dan maksat, karı-koca

---

[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/240.
[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/240-241.
[55] 55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/241.

emzirme müddetinde anlaşmazlığa düştüklerinde, onların bu anlaşmazlıklarını sona erdirmektir. Aralarında bir münakaşa bulunduğu zaman, işte bu belirlenen miktara müracaat etsinler diye, Cenâb-ı Hak bu süreyi tam iki yıl olarak tayin etmiştir. Buna göre şayet baba, iki yıl dolmadan önce çocuğunu sütten kesmeyi ister, annesi de buna razı olmazsa, babanın arzusu uygulanmaz. Aksi durumda da böyledir. (Kadın ister, ama baba razı olmazsa...) Ama, her ikisi de, iki yıl dolmadan önce çocuklarını sütten kesme hususunda anlaşırlarsa, bunu yapabilirler.

b) Hak Teâlâ'nın bu müddeti tayin etmesinden maksadı şudur: Sütün İslâm dininde özel bir hükmü vardır. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Neseb ile havam olan, emzirme, (süt) ile de haram olur"56[56]ıadisinin ifâde ettiğidir. Bu sınırlamanın zikredilmesinden maksat, süt emme işi bu zaman içerisinde olmadığı müddetçe, hadisteki hükmü ifâde etmez. Bu, Şafiî (r.a)'nin mezhebidir. Ki bu, Hz. Ali, İbn Mes'-ud, İbn Abbas, İbn Ömer, Alkame, Şa'bî ve Zühri (r.a)'nin görüşüdür.

Ebu Hanife (r.a), bu müddetin otuz ay olduğunu söylemiştir.

Şafiî (r.a)'nin delilleri şunlardır:

Birinci delil: Hak Teâlâ'nın "Emzirmeyi tam yapmak isteyenler içindir" âyetinden maksad, çocuğun hissettiği bir ihtiyaca göre olan bir tamamlama değildir. Çünkü çocuk, iki yıl tamam olurken de süte ihtiyaç duymayacağı gibi, bünyesindeki zayıflıktan dolayı, iki yıl dolduktan sonra da süte ihtiyaç duyabileceği herkesçe malûm olan bir keyfiyettir. Çünkü, çocuklar bu hususta farklı farklıdırlar. Âyette ifâde edilen "tamâm olma" ile muradın bu mâna olması caiz olmayınca, bundan muradın süt emmeyle ilgili hususî hükmün olması gerekir. Bu mânaya göre, âyet süt emme hükmünün, ancak bu müddet süt emzirme vâki olduğu zaman sabit olacağına delâlet etmektedir.

İkinci delil: Hz. Ali (r.a)'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), "Sütten ayrıldıktan sonra, tekrar emzirmenin (hükmü) yoktur" buyurmuş, Allah'u Teâlâ da, "Sütten ayrılması iki yıldır" (Lokman, 14) buyurmuştur.

Üçüncü delil: İbn Abbas, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Süt haramltğı, iki yıl ya da daha az bir süre içindeki emzirmelerde olur"57[57] dediğini rivayet etmiştir.

c) Bu sınırlamadan maksat; İbn Abbas'tan rivayet edilen şu husustur: Attı ayda doğuran kadın, çocuğunu iki tam yıl emzirir. Eğer kadın yedi ayda doğurursa, o kadın da yirmi üç ay emzirir...Diğerleri ise şöyle demişlerdir: Bu iki yıl tahdîdi, doğan her çocuğun süt müddetini belirler.. İbn Abbas (r.a)'ın delili, Allah'u Teâlâ'nın, "Çocuğun (karında) taşınması ve sütten kesilmesi, otuz aydır" buyurmuş olmasıdır. Bu âyet, çocuğun karında taşınma ve sütten kesilme süresinin, bu kadar bir zaman dilimini (otuz ay) içine aldığına delâlet eder. Binaenaleyh, bu iki durumdan birinin durumu arttığı zaman, diğerinin zamanı eksilir. 58[58]

Hamileliğin Asgari Müddeti

Rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Ali (r.a)'ye gelerek, "Bekâr bir kızla evlendim. Hakkında herhangi bir şüphem yok, ama o altı ay zarfında doğurdu"dedi. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a), "Allah'u Teâlâ,"çocuğun (karında) taşınması ve sütten kesilmesi, otuz aydır" (Ahkâf, ısjve, "Anneler çocuklarını iki tam yıl emzlrirler" (Bakara, 233) buyurmuştur. Buna göre hamileliğin en az müddeti altı aydır. Çocuk, senin çocuğundur "demiştir.

Hz. Ömer'den de rivayet edildiğine göre, kendisine altı ayda doğuran bir kadın getirilince, O, o kadını recm etme hususunda müşavere etti.Bunun üzerine İbn Abbas, "O kadın, Allah'ın kitabıyla size karşı delil getirirse, getirebilir" dedi; sonra da bu iki âyeti hatırlattı ve bu iki âyetten, hamileliğin en aşağı müddetinin altı ay olduğu sonucunu çıkarttı. 59[59]

56[56] İbn Mâce, Nikah, 34 (1/623).

57[57] Benzer manada, Muvattt, Radâ, 9 (2/43).

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/241-243.

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/243.

Hak Teâlâ'nın, "Emzirmeyi tam yapmak İsteyenler içindir" âyeti hakkında iki mesele vardır:

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a), ayeti, "emzirmeyi kemâle erdirmek, tamamlamak..." şeklinde okumuştur. harfinin kesresiyle, şeklinde de okunmuştur. 60[60]

İkinci Mesele

Bu ifâdenin kendinden önceki kısımla irtibatının nasıl olduğu hususunda şu izah yapılmıştır:
a) Âyetin takdiri, "Bu hüküm, süt emzirme müddetini tamamlamak isteyenler içindir" şeklindedir. Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ süt emme müddetini iki tam yıl olarak bildirmiştir. Daha sonra da kolay ve hafif olan hükmü indirerek, "Bu, emmeyi tam yaptırmak isteyenler içindir.." buyurmuştur. Allah Teâlâ, bu tabiri kullanmakla süt müddetinin iki yıldan eksik olabileceğini göstermiştir."
b) Bu ifâdenin başındaki lâm harf-i cerr fiiline müteallıktir. Nitekim sen, "Falan kadın falanca için onun çocuğunu emzirdi" dersin. Âyet, "Babalardan, çocuğunun tam emmesini isteyenler için o (anne olan) kadınlar, çocukları iki yıl emzirdüer" manasındadır. Çünkü, yukarıda da beyân ettiğimiz sebeplerden dolayı, çocuğunu emzirtme işi anneye değil babaya aittir.Cenâb-ı Allah, maruf şekilde yiyeceği ve giyeceği, çocuk kendisinin olan babaya aittir" âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır: 61[61]

Birinci Mesele

tab'ri baba manasınadır. Şu sebeplerden dolayı baba, böyle ifâde edilmiştir:
a) Keşşaf sahibi şöyle der: "Bunun sebebi, annelerin çocuklarını o babaları için doğurmuş olduklarını bilmeleridir. İşte bundan dolayı çocuklar annelerine değil de babalarına nisbet edilmişlerdir, Halife Me'mun b. Reşid için şu beyit söylenmiştir: "İnsanların anaları ancak emânet kaplandır, ve oğullar babalara aittir.
b) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Çocuk doğduğu yatağa aittir"62[62] buyurduğu gibi, çocuğun babasının yatağında doğmuş olmasından dolayı, babasının soyuna katılacağına bir tenbihtir. Buna göre Cenâb-ı Allah sanki şöyle demiştir; "Kadın, erkeği için çocuğunu onun yatağında doğurduğunda, erkeğin çocuğunun ihtiyaçlarını ve menfaatlarını gözetmesi vacibtir. Bu, nesebin ve babanın soyundan sayılmanın sebebinin sadece bu kadar şey olduğuna bir dikkat çekmedir.
c) Cenâb-ı Allah'ın (Hz. Harun'dan naklettiği), "Ey anamın oğlu.." (Tahâ, 94) sözünün tefsirinde, bundan muradın, annenin çocuğa şefkatli oluşu olduğu ve burada "anne" lâfzını zikretmenin maksadının şefkati hatırlatmak olduğu söylenmiştir. Bu âyette de "baba", bu çocuğun kendisi için do-ğurulduğuna dikkat çekmek maksadıyla, diye ifâde edilmiştir. Binaenaleyh çocuğun noksanlığı babasına nisbet edilir. Yine onun faydasına olan şeyleri görüp gözetmek babaya gerekir. Nitekim "senin lehine söz veya aleyhine söz" manasında, denilir. 63[63]

İkinci Mesele

Allah'u "Anneler çocuklarını İki tam yıl emzirirler" buyruğunda annelere çocuğu görüp

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/244.

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/244-245,

62[62] Buhari, Vesâyâ, 4; Ferftiz, 15; 28; Müslim, Radâ. 36 (2/1080); TIrmizi, Radâ, 8 (3/463).

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/

gözetmeyi tavsiye ettiği gibi, anneler çocuğun menfaatlerine uygun davransınlar diye babalara da o çocuğun annesini görüp gözetmeyi tavsiye etmiş ve ma'rûf bir şekilde annelerin yiyecek ve giyeceğini sağlamayı emretmiştir. Bu konudaki "ma'rûf", bazan koşulan bir şart ve anlaşma ile belirlenmiş olur; bazan da belirsiz olur, ancak örfe göre belirlenir. Çünkü baba, annelere yiyecek ve giyecekten yeterli miktarı temin ettiğinde, bir ücret belirlenmesine gerek kalmaz. Zira yiyecek ve giyecekler yeterli olmaz ise kadın aç ve çıplak kalır. Bu sebeple de onun zararı çocuğa dokunur. [64][64]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, çocuğu görüp gözetmeyi Önce annelere, daha sonra da babalara tavsiye etmiştir. Bu, çocuğun annesinin gözetmesine olan ihtiyacının, babasının gözetmesine olan ihtiyacından daha fazla olduğunu gösterir. Çünkü çocuk ile annenin gözetmesi arasında kesin olarak bir vasıta yoktur. Fakat babanın çocuğu gözetmesi ancak bir vasıta ile olur. Çünkü baba, çocuğu emzirmek ve terbiye etmek üzere, nafakasını ve giyeceğini karşılayarak ücretle kadın tutar. Bu da ana hakkının baba hakkından çok olduğunu gösterir. Bunu ifâde eden hadisler çok ve meşhurdur.

Sonra Cenâb-ı Allah, "Kimse güç yetiremeyeceği şeyle mükellef tutulamaz" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: [65][65]

Birinci Mesele

"Teklif" ilzam etmek, mecbur kılmak demektir. "O, onu bir işle mükellef tuttu, o da bu mükellefiyeti kabul etti ve mükellef kılındı" denilir. Bu kelimenin aslının, masdarından olduğu söylenmiştir. Bu, yüzdeki kararma izidir. Buna göre, ifâdesinin mânâsı, onun bu işte eserini ortaya koymaya gayret etmesidir. denildiği zaman, o kimseden mükellef tutulduğu şeyde tesirini ortaya koyması istenmiş olur.

Âyette, insanın gücünün yeteceği ve takat getirebileceği şey kastedilir. Bu kelime, "mal genişliği ve bolluğu" ifâdesinden alınmıştır. Malt az ve kıt olduğu zaman, insan o hususta âciz kalır. kelimesi, kudret manasınadır. İşte bundan ötürü "Vüs", takatin üstündedir" denilmiştir. [66][66]

İkinci Mesele

Âyetten murad şudur: Bu çocuğun babası, gücü yetmediği miktarda çocuğa ve annesine harcama yapmakla mükellef tutulamaz. Çünkü Arapça'da,"Vüs", güç yeten ve gücü aşmayan şey demektir. Allah Teâlâ, babaya ancak gücü yetecek kadarın gerekli olduğunu beyân etmiştir. Bu, Hak Teâlâ'-nın, Talâk sûresinde "Eğer sizin İçin, (çocuklarınızı) emzirirlerse, onlara ücretlerini verin..."(Talak,6) buyurup, daha sonra "Eğer güçlüğe düşerseniz, o zaman çocuğu (babasının) hesabına başka kadın emzirecektir" (Talak, 6) buyurması gibidir. Allah Teâlâ, nafakanın, "Zengin olan,nafakayı zenginliğine göre versin. Rızkı kendisine daraltılmış bulunan da nafakayı Allah'ın ona verdiğinden versin. Allah hiçbir kimseyi ona verdiğinden fazlasıyla mükellef tutmaz" (Talak, 7) âyetinde beyân ettiği gibi, erkeğin mâlî gücüne göre olacağını açıklamıştır. [67][67]

Üçüncü Mesele

---

[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/245.

[65][65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/245.

[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/246.

[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/246.

Mutezile bu âyeti, Allah Teâlâ'nın kullarını ancak güçleri yeten şeylerle mükellef tutacağına delil getirmişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ, hiç kimseyi gücünün üstünde bir şeyle mükellef tutmayacağını haber vermiştir.'"Vüs", takatin daha üstündedir. Binaenaleyh, Allah Teâlâ hiç kimseyi vüs'atının yetmeyeceği şeyle mükellef tutmayacağına göre, insanı kudret getiremeyeceği şeylerle mükellef tutmaması daha evlâ olur, demişlerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ne bir anne çocuğu yüzünden zarara sokulmasın" buyurmuştur. Bu ayet hakkında birkaç mesele vardır: 68[68]

Birinci Mesele

İbn Kesir, Ebu Amr, Kisâİ'nin râvisi Kuteybe, ayeti ref ile, şeklinde, diğer kıraat imamları ise, fetha ile, aklınde okumuşlardır. Ref ile okunuşunun sebebi hususunda, Kisâi ve Ferra, bunun âyetteki, fiiline atfedildiğini söylemişlerdir. Ali b. İsâ ise bunun yanlış olduğunu, çünkü, harfi ile atfın, ancak ikincisini birincisinin hükmü dışında bırakmak için yapıldığını söylemiştir. Meselâ, Amr'i değil Zeyd'i dövdüm" sözünde olduğu gibi. Fakat, denilmesi, atıf olarak caiz değildir. Doğrusu, cümlesinin, nehiy ifâde eden müste'nef bir cümle olarak merfu okunmasadır. Nitekim, "Zeyd dövmesin, sen de Amr'i öldürme" denilir. Ayetin nasb ile, şeklinde okunması ise nehiy olduğu içindir. Bunun aslı şeklidir. Birinci "râ" ikincisine idgâm edilmiş, ikincisi ictimai sâkineynden dolayı fetha ile harekelenmiştir. Nitekim, "Adam Zeyd'e zarar verir" denilir. Bu böyledir. Çünkü bu, muzaaf bir fiildir. Bundaki birinci râ ikincisine idgâm edilmiş, böylece," şeklini almıştır. Nitekim sen, dersin. Sonra da "dal" harflerini birbirine idgâm ederek dersin. Cenâb-ı Allah da, "Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse..." (Mâide. 54) buyurmuştur. Hasan el-Basri, bu fiili kesre ile, şeklinde okumuştur ki Arapça'da bu da caizdir. Eban ise Asım'dan rivayet ettiği kıraatte, idğâmsız ve meksur olarak, ve fiili, kadını fail yaparak şeklinde okumuştur.69[69]

İkinci Mesele

Âyetteki kelimesi Arapça'da her ikisi de caiz olan iki manaya muhtemeldir. Bu, de idgâm bulunmasından dolayı bu iki manaya muhtemel olmuştur:
a) Bunun aslının birinci "râ"nın kesresiyle, şeklinde olmasıdır. Bu ihtimale göre, zararı veren kadın olmuş olur.
b) Bunun aslının birinci "râ"nın fethasıyla, şeklinde olmasıdır. Buna göre, zarar verilen kadın olmuş olur.
Birinci izaha göre âyetin manası, "O anne, çocuğa zarar vermek suretiyle babaya zarar yermesin" şeklindedir. Bu, baba yiyecek ve giyeceğini karşılamaktan imtina ettiği için, o kadının da çocuğu emzirmekten imtina etmesi ve çocuğu babasının üstüne atmasıyla olur.
İkinci izaha göre âyetin mânâsı, "Çocuğun babası, anneye zarar verip, çocuğuna bakmak ve onu sevmek hususunda son derece istekli olan anneden o çocuğu çekip almasın" şeklinde olur.Cenâb-ı Hakk'ın, "Ne de çocuğun babası o çocuğu sebebiyle (zarara sokulmasın)" buyruğu, "Anne, çocuğu babasının üzerine bırakarak o babaya zarar vermesin" demektir. Her iki mânâ da aynı neticeye varır. O da, çocukları vesile ederek anne ile babanın birbirlerinden öfkelerini çıkarmalarıdır.
Buna göre şayet, "Cenâb-ı Allah, niçin burada fiil tek kimseye âjt olduğu halde, müşareket (beraber, karşılıklı yapmayı) ifâde eden sigâ ile, demiştir?" denilir ise biz deriz ki, bunun birkaç sebebi vardır:
a) Bunun manası, mübalağadır. Çünkü sana eziyet verenin eziyeti, sana eziyet vermeyen kimsenin eziyetinden daha güçlüdür.
b) "Baba ve anne, karşılıklı olarak, anne çocuğu emzirmeyerek, baba da çocuğu anneden

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/246-247.
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/247.

ayırarak birbirine zarar vermesinler" demektir.

c) Bundan maksad şudur: Ana-babadan herbiri için, çocuğa zarar vermeleri bakımından, diğerine zarar vermiş olmaları söz konusudur. Binaenaleyh bu aslında, karşılıklı olarak birbirine zarar vermedir. 70[70]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Ne bir anne çocuğu yüzünden zarara sokulsun..." tabiri, kalıp itibarıyla bir haber cümlesi ise de, bundan kastedilen nehiydir. Bu ifâde emzirmeyi, emzirmeyi taahhüdü ve çocuğu korumayı bırakması sebebiyle, annenin çocuğuna karşı yapabileceği kötülüğü içine alır. (Böylece o ilâhî cezaya müstehak olur.)

“Ne de çocuğun babası, o çocuğu sebebiyle zarara sokulmasın" ifâdesi, kadın ve erkeğin zarara girmesini içine alır. Bu da, annenin çocuğuna daha çok şefkatli olmasına rağmen, onu emzirmemesi, erkeğin de bazan kadının nafaka ve kisvesini kısması ve ona kötü davranması ile söz konusu olur. Böylece de bu, o kadını çocuğuna zarar vermeye sevketmiş olur. Bütün bunlar, bu nehyin muhtevasına girerler. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ'nın, "Mirasçıya düşen de bunun gibisi " buyruğuna gelince, bil ki, daha önce çocuk, baba ve anneler zikredilince, âyette geçen "vâris" in bunlardan herhangi birine nisbet edilmesi muhtemeldir. Ulemâ, kesin görüş olarak bir şey iddia etmemiştir.

Ancak onlardan bir kısmı, bu konuda şunu söylemiştir:

Birinci görüş: Bu, İbn Abbas (r.a)dan nakledilen görüştür. Buna göre bundan murad babaya vâris olan kimselerdir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, emri O'nun, sözüne atfedilmiştir. Bu ikisi arasın-oaki cümle de, marufu beyân etmek için gelmiş olan i'tirâziyye cümlesidir. Buna göre mânâ şöyle olur: Eğer, çocuk kendisine ait olan baba ölürse, bu babaya gereken, kadının yiyecek ve giyeceğini karşılamak gibi hususlar onun varisine de gerekir, vâcib olur. Yani, eğer baba ölürse, zikredilen şart ile kadının giyeceğini ve yiyeceğini temin hususunda, vârisin babanın yerine geçmesi gerekir. Bu şart ise, ma'rûfu gözetmek ve zarar vermekten sakınmaktır.

Ebu Müslim İsfehâni: "Bu görüş zayıftır, çünkü biz lâfzı babanın varisine hamledersek, çocuk da babanın varisi olduğu için, bu çocuğun başkasına harcamada bulunmasının vâcib olması, malının da kendisinden infâk edilen bir mal olması neticesine götürür ki, bu da caiz değildir" demiştir.

Bu görüşe şöyle cevap verilebilir: Çocuk babasından bir mala vâris olduğu zaman, o malı idare edecek, ma'rûf bir şekilde o malı çocuk için harcayacak ve onu zararlardan koruyacak bir kimseye muhtaç olur. Bütün bu şeylerin babanın vârisine vâcib olması mümkündür.

İkinci görüş: Bundan murad, babanın vârisidir. Baba öldüğü zaman, babaya vâcib olan her şey, varise de vâcib olur. Bu, Hasan, Katâde, Ebu Müslim ve Kâdî'nin görüşüdür. Bu görüşte olanlar, bunun babanın hangi vârisi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.Bunun, anne ve anne bir olan kızkardeşler dışında kalan bütün "asabe" olduğu söylenilmiştir. Bu, Hz. Ömer, Hasan el-Basri, Mücâhid, Atâ, Süfyân vo İbrahim'in görüşüdür. Bunun, mirastaki paylarına göre, çocuğa vâris olan kadınlar ve erkekler olduğu söylenmiştir. Bu, Katâde ve İbn Ebî Leylâ'nın görüşüdür. Bunlar, nafakanın, mîrastaki pay kadar olacağını söylemişlerdir. "Vâris" in, amcaoğulları ve köleler gibi kimselerin dışında kalan, nikâhı haram olan kimseler olduğu söylenmiştir. Bu, Ebu Hanife ve taraftarlarının görüşüdür. Bil ki ilahî kelâmın zahiri, şu veya bu gibi, herhangi bir vâris arasında bir üstünlüğün bulunmamasını gerektirir. Çünkü Allah Teâlâ, lâfzı mutfak olarak zikretmiştir. Binaenaleyh, yakın akraba olmayanlar, yakın akraba olanlar gibidirler. Nitekim, uzak olanlar yakın; kadınlar da erkekler gibi kabul edilmişlerdir. Şayet anne, kendisine bir hakkın vâcib olması sebebiyle zikredilmiş olması bakımından bu hükmün dtşında bırakılmış olmasaydı, o da bu hükmün muhtevasına dahil olurdu. Çünkü, o da başkaları gibi, bazan vâris olur.

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/247-248.

Üçüncü görüş: Varisten murad, ana-babadan geriye kalandır. Çok meşhur olan şu duada şöyle geçmektedir: "Onu bize vâris kıl" yani, "Onu bizden sonraya bırak!" Bu, Süfyâ'n ve bir grup âtimin görüşüdür.

Dördüncü görüş: Allah'u Teâlâ "vâris" ile ölen babasına vâris olan çocuğun kendisini kastetmiştir. Çünkü, eğer çocuğun malı varsa, emzirme ücretinin onun malından verilmesi gerekir. Eğer çocuğun malı yoksa, anne onu emzirmeye zorlanır. Çocuğun nafakasını temin için, ancak ana-baba zorlanabilir. Bu, İmâm Malik ve Şafiî'nin görüşüdür.

Cenâb-ı Allah'ın, tabirinin "yiyecek ve giyecek hususunda... bunun kadarı" mânasında olduğu söylenmiştir. Bu, İbrahim'in görüşüdür. Bunun, "zararı terketmek hususunda bu kadarı..." mânasında olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, Şa'bî, Zühri ve Dahhâk'tan rivayet edilmiştir. Yine bunun, "hem yiyecek ve giyecek hususunda, hem de zararı terk hususunda bu kadarı..." mânâsında olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, ilim ehlinin çoğundan nakledilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer, (ana-baba) aralarında anlaşarak ve müşavere ederek, çocuğu memeden kesmeyi arzu ederlerse, ikisine de günah yoktur" ayetine gelince, bil ki bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:"Fisâl" hususunda iki görüş vardır: 71[71]

Birinci Mesele

1) Bu, sütten kesme (fitam) demektir. Çünkü Cenâb-ı Allah, "(Karında) taşınması ve sütten kesilmesi, otuz aydır" (Ahkâf, 15) buyurmuştur. Bu âyette sütten kesme, "fisâl" (ayırma) kelimesiyle ifâde edilmiştir; çünkü çocuk annesinin sütüyle beslenmekten ayrılıp, diğer yiyeceklere yönelmiştir. Müberred, "Çocuk annesinden ayrıldı..." denilir", demiştir. (Ahkâf, 15) âyetinde, hem hem de, şeklinde okunmuştur. "Fisâl" şeklinde okunuşu daha güzeldir. Çünkü çocuk annesinden ayrıldığı zaman, annesi de ondan ayrılmış olur. Böylece aralarında, ilâ ve vezninde olduğu gibi karşılıklı bir ayrılış, meydana gelir. Anasından ayrılmış olan deve yavrusuna da, anasından ayrıldığı için, denilmiştir. Bir kimse ülkesini terkedip oradan ayrıldığı zaman, denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Tâlût ordusuyla aynldığı zaman.." (Bakara, 249) buyurmuştur. Bil ki bu ayette, kelimesini sütten kesme manasına hamletmek, müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür.

Allah'u Teâlâ iki tam yılın, emzirme müddetinin tamamı olduğunu açıklayınca, tekrar olmasın diye, bu âyeti bundan başka bir manaya hamletmek gerekmiştir. Âlimler bu konuda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı, "Bu âyetten murad, iki yıl dolmadan çocuğu sütten kesmenin caiz olduğudur" demişlerdir. Bazıları da, bu âyetin iki yıl dolmadan önce de, dolduktan sonra da çocuğu sütten kesmenin caiz olduğuna delâlet ettiğini söylemişlerdir. Bu görüş İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilmiştir.

Birinci görüşün delili şudur: Âyetin öncesi, iki yıl tamamlandığı zaman çocuğu sütten kesmenin caiz olduğuna delâlet edince, bu aynı zamanda iki yıldan daha fazla emzirmenin caiz olduğuna da bir delil olmuştur. Durum böyle olunca, âyeti, sadece iki yıl tamamlanmadan sütten kesmenin caiz olduğuna bir delil olmuştur.

İkinci görüşün delili şudur: Çocuk bazan zayıf olur ve binaenaleyh süt emmeye devam etmesi gerekir. İki yıl dolmadan evvel onu sütten kesmek çocuğa zarar verdiği gibi, zayıf çocuğu iki yıl dolduktan sonra da sütten kesmek zarar verebilir.

Birinci görüşte olanlar buna şöyle cevap vermişlerdir: "İki yıl dolduktan sonra çocuğun sütten kesilmesiyle bir zarar meydana gelmesi pek nâdirdir. Bundan dolayı âyeti bilinen mânâya hamletmek gerekir." Allah en iyi bilendir.

2) "Fisâl" hususunda ikinci görüş şudur: Ebu Müslim birinci görüşten bahsettiği zaman, "Burada bir başka mânâ da muhtemeldir: Bu da "fisâl" den muradın anne-baba arasında bu hususta karşılıklı rıza ve müşavere meydana geldiğinde ve bundan dolayı çocuğa herhangibir zarar dokunmadığında, anne ile çocuğun arasını ayırmak manası olmasıdır" demiştir. 72[72]

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/248-250.

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/250-251.

İkinci Mesele

kelimesi, Arapça'da karşılıklı görüş alışverişinde bulunmak manasındadır. Ve kelimesi gibi, vezninde olan, kelime de aynı köktendir. Balı kovandan çıkarttığın zaman dersin. Ebu Zeyd şöyle demiştir: "Hayvanın yürüyüşünü göstermek için koşturduğun zaman, dersin. Yine bakanın gözüne iliştiği için evdeki eşyaya da, denilir. Arapça'da "Onu utandırdım" manasında, denilir. İnsanın görünüşü de kelimesiyle ifâde edilir. Çünkü insanın görünüşü, kılığı kıyafeti ve süsleridir. "İşaret" kelimesi ise, gönlünde olan şeyi dışarı vurup, onu söz ve benzeri şeylerle muhataba göstermek demektir. 73[73]

Üçüncü Mesele

Bu âyet, iki yıldan daha az sürede çocuğu sütten kesmenin ancak ana-babanın rızası ve bu hususta tecrübeli kimselerle müşaverelerinden sonra caiz olabileceğini göstermektedir. Bu böyledir, çünkü anne, bazan emzirmeden usanır ve çocuğu sütten kesmeye çalışır. Yine baba da süt emzirmeden ötürü para vermekten usanır ve bundan kurtulmak için çocuğu sütten kesmeye çalışır. Fakat anne ve baba şahsi menfaatlerinden dolayı çocuğa zarar verme hususunda nadiren ittifak edebilirler. Sonra bu hususta, tam bir muvafakat içinde olmaları halinde de, onların dışındaki kimselerle yapılan müşavereye itibar edilir. O zaman da, çocuğa zarar verebilecek bir şey hususunda herkesin ittifak etmesi uzak bir ihtimaldir. Öyle ise herkesin ittifak etmesi, tam İki yıl dolmadan önce o çocuğu sütten kesmenin ona zararlı olmayacağına delâlet eder. Sen şimdi Allah Teâlâ'nın bu küçücük yavruya olan ihsanına bir bak! Ondan zararları savuşturmak için, sütten kesilebilmesine ne kadar çok şart koymuş. Sonra bütün bu şartlar bulunsa bile, Cenâb-ı Hak açıkça izin vermemiş "Size bir günah yoktur" buyurmuştur. Bu da, insan daha zayıf olduğu zaman, Allah'ın ona olan rahmetinin daha çok, ihtimamının daha fazla olduğuna delâlet eder. 74[74]

İhtiyaç Halinde Çocuğu Annesinden Başkasının Emzirmesi

Çocuklarınızı (başkalarına) emzirtmek isterseniz, ma'rûfbir şekilde vereceğiniz (emzirme ücretini) ödemek şartıyla, yine size bir vebal yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki şüphesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir"
(Bakara, 233).

Bil ki Cenâb-ı Hak, annenin hükmünü ve onun emzirmeye daha müstehak olduğunu açıklayınca, emzirme konusunda, anneden başkasına da müracaat ediiebileceğini de beyân etmiştir. Ayette iki mesele vardır:75[75]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir:(emzirtmek istedi) fiili, emzirdi fiilinden yapılmıştır. Arapça'da, "Kadın çocuğu emzirdi ve kadından çocuğu emzirmesini istedi" denilir.fiili bu örnekte iki mef'ul almıştır. Nitekim sen, "İhtiyacı giderdi ve ondan ihtiyacı gidermesini istedim" dersin. Buna göre ayetteki bu tabirin manası şudur: "Eğer çocuklarınızı süt annelerine emzirtmek isterseniz." Buna göre, gerek olmadığından fiilin iki mef ulünden biri hazfedilmiştir. Nitekim sen, kendisinden ihtiyacını karşılamasını istediğin kimseyi zikretmeyerek,"ihtiyacımı karşılamasını istedim" diyebilirsin. Birbirinden farklı olan iki mef'ulden herbirinin hükmü

---

[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/251-252.
[74][74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/252.
[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/252-253.

aynıdır."
Vahidî ise, tabirinin, "Evlatlarınız için emzirtmeyi isterseniz" manasında olduğunu; fiilin delâlet etmesi ile iktifa edilerek, kelimesinin başında, "için" manasını ifâde eden lâm harf-i cerrinin hazfedildiğini, çünkü emzirtmenin ancak çocuklar için söz konusu olduğunu söylemiştir. Sen, "Zeyd için.." mânasında, "Zeyd'i davet ettim" diyemezsin. Çünkü "emzirtme" hususunda söylediğimizin hilâfına, senin böyle demen bir karışıklık meydana getirir. Lâm'ın hazfedilişinin bir başka misali de, "Onlara ölçü ile verdikleri veya tartı ile verdikleri zaman ise..." (Mutaffifin, 3) ayetidir. Bu, "İnsanlar için ölçtüklerinde veya onlar için tarttıklarında.." takdirindedir. 76[76]

İkinci Mesele

Bil ki biz, annenin emzirmeye en müstehak kimse olduğunu açıkladık. Buna mâni bir durum ortaya çıktığında ise, emzirme için anneden başka bir kadına müracaat edilebilir. Bu mânilerden birisi, anne bir başkasıyla evlendiği zaman, yeni kocasının haklarını yerine getirmesinin, anneyi çocuğunu emzirmekten alıkoymasıdır. Yine onu, ilk kocası boşadığında, o bir başkasıyla evleninceye kadar çocuğu emzirmek istemeyebilir.
Aynı şekilde kadın kendisini boşamış olan kocasına eziyet olsun diye ve onu üzmek için, çocuğu kabul etmekten kaçınabilir.
Keza kadın hasta olabilir veya sütü kesilebilir. İşte bu engellerden biri ortaya çıktığı zaman, başka bir süt annesi bulduğumuzda ve çocuk da onun sütünü kabul ettiğinde, süt emzirtme hususunda anneyi bırakıp başka kadınlara başvurmamız caiz olur. Fakat başka bir süt anne bulamadığımızda veya bulduğumuzun sütünü çocuk kabul etmediğinde, çocuğu emzirmek anneye vâcib olur. 77[77]

Hak Teâlâ'nın, "Mâruf bir şekilde vereceğiniz (emzirme ücretini) Ödemeniz şartıyla..." buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

Birinci Mesele

kısmını sadece İbn Kesir şeklinde medsiz, diğer kıraat imamları ise med ile olmak üzere, şeklinde okumuşlardır. Med ile okunuşuna göre âyetin takdiri,Yani "(süt annesi) kadına vermeyi istediğiniz..."şeklindedir. Medsiz okunuşuna göre ise, "yaptığınız şeyi..." şeklindedir. Buna göre birinci takdirde iki mef'ul; ikinci takdirde de, bilindiği için, lâfzı hazf edilmiştir. Şeybân'ın Âsım'dan rivayet ettiğine göre, Âsim bunu, şeklinde okumuştur. Bu, "Allah'ın size verdiği ve sizi muktedir kıldığı ücreti..." manasındadır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "(Allah'ın) size (tasarruf için) vekâlet verdiği şeylerden intak ediniz..." (Hadid, 7) âyetidir. 78[78]

İkinci Mesele

Teslim etme (ödeme), emzirmenin caiz ve sahih olabilmesinin şartı değildir. Bu sadece en uygun olanı yapmaya bir teşviktir. Bundan murad şudur: Emziren süt anneye, gönlünün hoş olması ve böylece bunun da çocuğun durumunun daha iyi olmasına bir sebep ve çocuğun menfaatleri hususunda en ihtiyatlı yol olması için, ücret peşin verilmelidir. Sonra Cenâb-ı Hak ayeti bir sakındırma ile bitirerek,"Allah'tan korkun ve bilin ki şüphesiz Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir" buyurmuştur. 79[79]

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/253
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/253-254.
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/254.
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/254.

Kocası Ölmüş Kadının İddetinin Hükmü

"Sizden ölüp geriye zevceler bırakanların zevceleri kendi kendilerine dört ay on gün beklerler. İşte bu müddeti bitirdikleri zaman artık onların kendileri hakkında meşru bir şekilde yapacakları şeylerden dolayı size bir günah yoktur. Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdârdır" (Bakara, 234).
Bu ayetle ilgili birçok mesele vardır: 80[80]

Birinci Mesele

kelimesi, "ölürler ve ruhları alınız" manasındadır. Bu manada Cenâb-ı Hak,"Allah, ölümü esnasında ruhları alır" (Zümer, 42) buyurmuştur. fiilinin esâs manası, bir şeyi tam ve eksiksiz olarak almak demektir. Ölen kimse de ömrünü eksiksiz ve tam olarak tamamlamış demektir. Birisi öldüğü zaman, denilir. Bu manada, diyen kimse, "Onun ruhu kabzolundu ve alındı" manasını; diyen kimse de, "O kimse ecelini tamamladı, rızkını ve ömrünü bitirdi" manasını kastetmiştir. Hz. Ali (k.v)'nin kıraati de yâ harfinin fethasıyla, şeklindedir.
Cenâb-ı Hakk'ın tabiri, "terkederler, geride bırakırlar" manasındadır. Bu fiilin, bunun yerine fiili kullanılmakla yetinilerek, mazisi ve masdarı kullanılmaz. Aynı şekilde "terketme" manasındaki, fiili muzarisinin mazisi ve masdarı da kullanılmaz. Bu iki fiifin hem muzarısi hem de emri mevcuttur. Meselâ, denildiği gibi, emir olarak, (onu bırak ve terket) denilir. Bu iki fiilin mazisi ve masdarı (konuşma dilinde) yoktur. Ayette geçen "ezvâc"tan maksad kadınlardır. Araplar erkeği "zevç", hanımını da "onun zevci" olarak ifâde ederler. Bazan da kadını "zevce" olarak isimlendirirler. 81[81]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ'nm, sözü mübtedâdır. Buna bir haber gerekir. Alimler, birkaç değişik görüş belirterek bunun haberi hususunda İhtilâf etmişlerdir:
1) kelimesi muzafun ileyh olup, muzâafı mahzuftur. Bunun takdiri "ölenlerin hanımları" şeklindedir.
2) Ahfeş'in görüşü olup, buna göre ifâdenin takdiri, "O kadınlar kocalarından sonra beklerler.." şeklindedir. "Kocalarından sonra" ifâdesi, manada açık olduğu için sakıt olmuştur. Bu, "iki ölçek yağ bir dirheme..." sözünde, (satılır ifâdesinin düşmesi) gibidir. Cenâb-ı Allah aynı şekilde, "Sabreden ve bağışlayanlar için (mükafaatlar vardır). Şüphesiz bu azmolunacak şeylerdendir" (Şura, 43) buyurmuştur.
3) Bu, Müberred'in görüşü olup, buna göre ifade, "Sizden ölüp geriye zevceler bırakanlar var ya, onların zevceleri beklerler..." takdirindedir. O, "Mübtedantn takdir edilmesi gariplbirşey değildir" demiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "De ki:"Şimdl bundan daha kötü bir şeyi size haber vereyim mi: Cehennem" (Hacc, 72);yani "O, cehennemdir" buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ "ve güzel bir sabır" (Yûsuf, 83) yani "O, güzel bir sabırdır" buyurmuştur.
Buna göre eğer, "Siz burada muzaf olan bir mübtedâ takdir ettiniz. Bu aynı şey olmayıp, farklı iki şeydir. Kendisinde takdirler olduğunu söylediğiniz misaller ise, aynı manadadır" denilir ise deriz ki: Kur'an-ı Kerim'de müfred mübtedanın takdiri bulunduğu gibi, muzaf olan mübtedanın takdiri de bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kâfirlerin diyar diyar gezip dolaşması seni aldatmasın. (Bu), azıcık bir (aidedir" (Al-i İmran. 196-197); yani "Onların dolaşmaları azıcık bir fâidedir" buyurmuştur.
4) Kisâi ve Ferrâ'nın görüşüdür: Buna göre ayetteki, kısmı mübtedâdır. Fakat burada maksad, ölen kocalarla ilgili bir hükmü değil, onların geride bıraktıkları eşlerine âit bir hükmü açıklamak olduğu için Cenâb-ı Hak, bu mübtedaya bir haber getirmemiştir. Bu görüşü

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/255
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/255.

Müberred ve Zeccâcyadırgamışlardır. Çünkü haberi olmayan mübtedanın gelmesi imkânsızdır: [82][82]

Üçüncü Mesele

Biz daha önce, fiilinin manasını açıklamış ve âyetteki, lâfzının faydasını beyân ederek, ifâdesi lâfzen haber olsa da ondan emir mânâsı kastedildiğini ve emir manasında haber üslûbunun kullanılmasının faydasını söylemiştik.[83][83]

Dördüncü Mesele

Bundan murad, olduğu halde, lâfzı müennes[84][84] olarak getirilmiştir. Bunun sebebi hususunda âlimler birkaç izah zikretmişlerdir:
1) Tağlib yoluyla gündüzleri değil de, geceleri kastetmek.. (Çünkü, kelimesi müennestir). Bu böyledir çünkü, aylar geceden başlar. Geceler ayların başlangıcı olunca, tağlib yoluyla onlar kastedilmiştir. Çünkü başlangıç olan şeyler, ikinci olarak gelen şeylerden (gündüzler) daha kuvvetlidir. İbnu's-Sıkkît şöyle demiştir: Araplar, "Aydan beş (gece) oruç tuttum" diyerek, geceleri gündüzlere tağlib ediyorlar. Çünkü Araplar, "günler" lâfzını zikretmiyorlar. "Günler"i açıkça zikrettiklerinde, Beş gün oruç tuttuk" diyorlar.
2) Bu günler, hüzün ve hoşnutsuzluk günleridir. Böyle günlere, istiare yoluyla, "geceler" adı verilir. Nitekim Araplar, "Fitne gecelerinde (günlerinde) çıktık, gittik" ve "Haccâc'ın emirlik gecelerinde (günlerinde, zamanında) geldik" diyorlar.
3) Müberred'in zikrettiğine göre, kelimesi, bundan murad "müddet" olduğu için müennes olarak getirilmiştir. Bunun mânası,iii p£ dır. Bu müddet ve süre, içinde gündüz ve gecelerin bulunduğu bütün müddettir
4) Bazı fakihler ayetin zahirî mânasına itibar ederek, "Böyle bir kadın için dört ay on gece tamamlandığı zaman, onun başkasıyla evlenmesi helâl otur" demişler, buradaki, tabirini de geceler manasıyla tevil etmişlerdir. Evzâi ve Ebu Bekr el-Esamm bu görüştedirler. [85][85]

Beşinci Mesele

Ebu'l-Aliye'den rivayet edildiğine göre, Cenâb-ı Allah kocası ölmüş kadının iddetini bu müddet ile sınırlandırmıştır. Çünkü, çocuğa dört ay on gün sonra rûh üflenmektedir. Bu görüş, Hasan el-Basri'den de rivayet edilmiştir. [86][86]

Altıncı Mesele

Bil ki, şu iki durum dışında, kocası ölen her kadının bu iddeti beklemesi vâcibtir:
1) O kadının câriye olması hâli... Çünkü o câriye, fukâranın çoğuna göre, hür kadının beklemesi gereken iddetin yarısını bekler. Ebu Bekr el-Esamm, âyetin zahirine sarılarak, "Cariyenin iddeti de, hür kadınların iddeti kadardır. Cenâb-ı Allah hâmile olan kadın için çocuğunu doğurmasını bu müddete bedel olarak addetmiştir. Hem sonra, çocuğu doğurma hem câriye hem de hür kadınlar için aynıdır. Bundan dolayı, bu müddete itibar edilmesi hususunda, hür ve köle kadınların müşterek olması gerekir" demiştir.
Diğer fakihler ise: "Bu müddeti ikiye bölmek mümkündür. Ama çocuğu doğurma müddetini,

---

[82][82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/255-256.
[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/257.
[84][84] Arapça'da, kelimesi müennes, kelimesi de müzekker sayı sıfatı sayılır. (Ç.).
[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/257.
[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/257.

câriye hakkında yarım olarak hesaplamak mümkün değildir. Böylece ikisi arasındaki fark ortaya çıkmıştır" demişlerdir.

2) Bundan murad şudur: Eğer o kadın hâmile ise, o kadının iddeti,çocu-ğunu doğurmasıyla sona erer. Kocasının vefatından bir saat sonra dahi çocuğunu doğursa, başkasıyla evlenmesi helâl olur. Hz. Ali (r.a)'den, "Kadının bu iki müddetten en uzun olanını beklemesi" gerektiği görüşü rivayet edilmiştir. 3unun delili, Kur'an ve sünnettir.

Kur'an'dan delili, Allah'u Teala'nın "Hamile kadınların iddetleri ise, yüklerini bırakmaları ile biter" (Talak, 4) âyetidir.

Bazı âlimler, bu âyet-i kerimenin, ayeti kerimesinin umûmî manastnı tahsis ettiğini kabul etmişlerdir. İmâm-ı Şafiî, iki sebepten dolayı bunu söylememiştir:

a) Bu iki âyetten her biri, bir bakıma diğerinden daha umumî, bir bakıma da daha hususidirler. Çünkü, hamile kadının kocası ölmüş de olabilir, ötmemiş de olabilir. Aynı şekilde kocası ölen kadın, hâmile olabilir de, olmayabilir de. Durum böyle olunca, bu ayetten birinin diğerini tahsis ettiğini söylemek imkânsızdır.

b) (Talâk, 4) âyeti, boşanmış kadınlarla ilgili âyetin peşinden gelmiştir. Bir kimse: Bu âyet, boşanmış kadınlar hakkındadır, yoksa kocası ölmüş kadınlar hakkında değil!.'diyebilir. İşte bu iki sebepten dolayı İmâm-ı Şafiî bu meselede Kur'an'a dayanmadı da, sünnete dayanmıştır. Sünnetten delili de, Ebû Davud'un senediyle rivayet etmiş olduğu şu hadistir: Sebî'a bintu'l-Hars el-Eslemiyye, Sa'd İbn Havle'nin hanımı idi. Sebî'a hâmile iken, Sa'd veda haccı sırasında vefat etti. Onun vefatından yarım ay sonra, Sebî'a çocuğunu doğurdu. Lohusalığı bittiği zaman kendisine tâlib olunması için süslendi.. Bunun üzerine bazı müslümanlar ona, "Dört ay on gün geçmedikten sonra, sen evlenemezsin" dediler. Sebî'a da, "Bunu Hz. Peygamber'e sordum.. O bana, çocuğumu doğurduğum zaman evlenmemin helâl olacağını söyledi.. Ve bana, bir tâlib çıkarsa onunla evlenmemi emretti" dedi.

Bu esâsı anladığın vakit bil ki, bu asıl kaideye bazı talî hükümler dayanmaktadır:

1) Kocası ölen kadın, ister genç ister yaşlı otsun, iddet hususunda bir fark yoktur. İbn Abbas (r.a), cimâdan önce kocası ölen kadına iddet düşmediğini söylemiştir. Bu görüş ise, kabul edilmemiştir. Çünkü âyet, bu durumdaki bütün kadınlar hakkında umûmî bir hüküm ifâde eder.

2) Dört ay on gün bittiği zaman, bu esnada kadın hayız görmese bile, onun iddeti bitmiş olur. İmâm-ı Mâlik, "Bu günler esnasında o kadın, âdeti olan hayız görünceye kadar iddeti sona ermez. Meselâ, eğer o kadın her ay bir kere âdet görüyorsa, onun, kocasının ölümünden dolayı beklemiş olduğu iddet esnasında dört hayız görmesi gerekir. Eğer o kadın, her iki ayda bir âdet görüyorsa, bu iddet süresinde iki kere hayız görmesi gerekir. Eğer o kadın, dört ayda bir kere hayız görüyorsa, bu müddet esnasında bir kere hayız görmesi gerekir. Eğer o kadın, beş ayda bir kere hayız görüyorsa, bu durumda ona bu aylar (beş ay) kadar iddet beklemesi yeter..İmâm-ı Şafiî(r.h)'nin delili şudur: Bu âyet, Allah'u Teâlâ'nın, kocası ölen kadına bu müddet kadar iddet beklemesini emrettiğine ve bu miktara herhangi bir ilâvede bulunmadığına delâlet etmektedir. Bundan dolayı dört ay on günün yeterli olması icâb eder.

İmâm-ı Şafiî sonra şöyle demiştir: "Eğer kadın şüphe ederse, kendisini şüpheden temizler. Aynı şekilde, hayız gören kadın şüpheye düşerse ona gereken,ihtiyatlı davranmasıdır."

3) Koca öldüğü zaman, o öldüğü aydan geriye on günden fazla bir gün kalmışsa, ikinci, üçüncü ve dördüncü aylar, ister eksik olsun isterse tam olsun, hilâllere göre hesaplanır. Sonra birinci aydan kalan günler, beşinci aydan otuz güne tamamlanır, daha sonra buna on gün ilâve edilir. Eğer koca öldüğü zaman, o aydan geriye on günden daha az bir gün kalmışsa, bundan sonraki dört ay hilâllerle (kamerî aylara göre) hesaplanır, sonra bu on gün altıncı aydan tamamlanır. 87[87]

Yedinci Mesele

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/258-259.

Fakihler, bu ayet-i kerimenin, her ne kadar Mushaf- m tertibinde önce gelse de, kocası ölen kadının bir sene bakılıp gözetilmesini ifâde eden (Bakara, 240) âyetini neshettiği hususunda ıcmâ etmişlerdir. Sadece Ebu Müslim el-İsfehanî bu görüşte değildir. O, bu âyetin nâsih olduğunu söylemiştir. İnşâallah ilerde, onun görüşünü anlatacağız.
Bir âyet-i kerimenin Mushaf'ta önce yer almış olması, daha sonra nazil ölmüş olmasına mâm değildir. Çünkü Mushaf'ın tertibi nüzul sırasına göre değildir. Âyetlerin Mushaf'taki tertibi, Cebrail (a.s)'in, Allah'ın emriyle yapmış olduğu bir tertiptir. 88[88]

Sekizinci Mesele

Âlimler, bu iddetin sebebinin ölüm mü, yoksa ölümden haberdar olma mı olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları kocasının vefatından haberdarolmayan kadın için geçen bu günlerin iddet sayılmayacağını söylemişler ve buna da şöyle delil getirmişlerdir:Allah'u Teâlâ "Kendi kendilerine beklerler" buyurmuştur; bu ise ancak, bu bekleme kasıtlı ve iradî olduğu zaman tam olur. Beklemede kasıt ve niyet ise, ancak kadının bu vefattan haberdar olmasıyla meydana gelebilir.
Ekseri âlimler ise, bunun sebebinin ölüm olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, bu iddet müddeti veya daha fazla bir zaman geçer, kadına da kocasının öldüğü haberi ulaşırsa, geçen zamanın iddetten sayılması gerekir. Bu görüşte olanlar, "Bunun delili, bilgisi olmayan küçük yaştaki kadının iddetinin sona ermesinde bu müddetin geçmesinin kifayet etmiş olmasıdır" demişlerdir. 89[89]

Dokuzuncu Mesele

Kadının kendi kendine iddet beklemesinden maksad, onun nikâhtan, kocasının öldüğü evden çıkmaktan ve süslenip püslenmekten kaçınmasıdır. Bu lâfız, âdeta mücmel bir ifâdedir. Çünkü bu ifâdede kadının hangi hususta bekleyeceği açıklanmamıştır. Ancak biz diyoruz ki, kadının evlenmekten kaçınması, ulemâ arasında ittifakla kabul edilen bir husustur. Evinden çıkmamasına gelince, zaruret ve ihtiyaç durumları hariç, evinden çıkmaması da vâcibtir. Süslenmeyi terketmesine gelince, bu da vâcibtir. Çünkü Hz. Aişe ve Hafsa'dan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
"Allah'a ve âhtret gününe inanan bir kadın için, kocası hariç, herhangibir ölüye üç geceden fazla yas tutması helâl olmaz. Ancak kocaya, dört ay on gün yas tutabilir"90[90]
Hasan el-Basrî ile Şa'bî, bunun vâcib olmadığını söylemişlerdir. Çünkü hadis, yas tutmanın vâcib olduğunu değil, helâl olmasını gerektirmektedir, Allah en iyisini bilendir.
Bunlar, Esma binti Uneys'ten rivayet edilen şu hadisle istidlal etmemişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), Üç gün bekle, daha sonra istediğini yap" buyurmuştur. 91[91]

Onuncu Mesele

Kâfirlerin, dinin fürûundan sorumlu olmadıklarını söyleyenler, Hak Teâlâ'nın buyruğunu delil getirmişler ve bunu şöyle açıklamışlardır: Hak Teâlâ'nın, sözü mü'minlere yapılmış bir hitaptır. Binaenaleyh bu, İslâm dininin füruûndan sorumlu olmanın sadece mü'minlere has olduğuna delâlet eder. Bunların bu görüşüne şu şekilde cevâp verilir: Dinin fürûu ile sadece mü'minler amel ettiği için, özellikle onlar zikredilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber'e, "Bütün âlemler için uyarıcı olsun diye... "(Furkan, 2) âyetinin deliliyle her ikisini inzâr edici olduğu halde, "Sen ancak, kıyametten korkanı inzâr edicisin" (Naziat, 45) buyurmuştur.

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/260.
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/260.
90[90] Nesai, Talâk, 64 (6/203). (Aynı manada, benzer bir hadis.).
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/260-261.

Cenâb-ı Allah'ın, buyruğu "iddet süresinden ibaret olan bu müddet bitince, size günah yoktur" anlamındadır. Bu âyetteki hitabın, nikâh akdini üstlendikleri için, hitabın velîlere veyahut da, hakimlere veya sa-lih müslümanlara olduğu da söylenmiştir. Bu böyledir, çünkü kadınlar iddet müddeti içerisinde evlenirlerse, bu velî ve salih müslümanlardan her birinin, güçlerinin yetmesi halinde, onları bu akidden men etmeleri vacib olur. Eğer men'e güçleri yetmezse, o zaman yöneticiden yardım istemeleri gerekir. Bu böyledir, çünkü bu iddetten maksat, kadıntn rahminin ilk kocasının menisinden hâlî olduğundan emin olamamaktır.

Âyetle ilgili bir üçüncü açıklama daha vardır. Bu da, tabının takdirinin, "Kadınlara ve size bir günah yoktur" şeklinde olmasıdır. Daha sonra Cenâb-ı Hak,"Onların kendileri hakkında meşru bir şekilde yapacakları şeylerden dolayı..." buyurmuştur. Yani, "Aklen ve şer'an güzel olan hususlarda..." demektir. Çünkü ma'rûf, güzel olmayan münker'in zıddıdır. Bu da, sıhhatinin şartları mevcut olduğunda, kadıntn evlenmesinin helât olduğudur. Daha sonra Cenâb-ı Allah, bu ayeti bir tehditle bitirerek, "Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" buyurmuştur. Geriye, bu âyetle ilgili birkaç mesele kalmaktadır: 92[92]

Birinci Mesele

Bazı âlimler, kadının yas tutmasının vâcib olduğu hususunda âyetiyle istidlal etmişlerdir. Çünkü bu ifâdenin zahiri, kadının müstakillen hareket edebileceği hususlar olmasını iktiza eder. Nikâh böyle değildir; çünkü nikâh, ancak başka bir kişi ile tamam olur. Bundan dolayı bu ifâdenin, kadının süslenme ve güzel kokular sürünme vs. gibi müstakillen hareket edebileceği hususlara hamledilmesi gerekir. 93[93]

İkinci Mesele

Ebu Hanife'nin taraftarları, velisiz evlenmenin caiz olduğu hususunda bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Kadın kendi başına evlendiğinde, ifâdesinden ötürü, bunun caiz ölmesi vâcib olur. Fiilin, failine izafeti, bizzat mübaşerete (o işi yapmaya) hamledilir. Çünkü, lâfızdaki hakiki mâna budur.

Şafiî (r.a)'nin taraftarları da, bu nikâhın velisiz caiz olmayacağı hususunu savunmuşlardır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, buyruğu velîlere hitaptır. Eğer bu akidde velinin izni şart olmasaydı, sözü ile Cenâb-ı Hak onlara hitap etmez (onları bu işe dahil etmezdi). Muvaffakıyyet Allah'tandır. 94[94]

Kadınlara Evlilik Teklif Etmek Hükmü Hakkındadır

"(Ve ât iddetint bekleyen) kadınlara evlilik teklifini çıtlatmanızda, ya da böyle bir arzuyu gönüllerinizde saklamanızda size bir vebal yoktur. Allah, sizin onları mutlaka hatırlayacağınızı bilmiştir. Fakat kendileriyle gizlice va'adleşmeyin. Ancak, ma'rûfbir söz söylemeniz müstesna..."(Bakara. 235).

tabiri, Arapça'da tasrih'in zıddıdır. Bunun mânası, bir kimsenin sözünün, hem maksadına hem de maksadının dışındaki bir şeye uygun olmasıdır. Ancak, maksadını ifâde ve ihsas ettirmesi, daha mükemmel ve daha tercihe şayandır. Bu kelimenin asit bir şeyin yanı ve tarafı mânasına gelen, tabirinden iştikak etmiştir. Buna göre sanki, ta'rîzde bulunan kimse, maksadının etrafında dönmüş dolaşmtş, maksadım açıkça bir türlü ifâde edememiştir. Bunun bir benzeri, muhtaç olan kimsenin, kendisine muhtaç olunan kimseye, "Sana selâm vermek ve senin mübarek yüzüne bakmak için geldim" demesidir. İşte bundan dolayı, "Benden alacağını alman için, bana bir se-lâm vermen kâfidir" demişlerdir.

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/261-262.
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/262.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/262.

"Ta'rîz", kişinin kendisiyle neyi murad ettiğini ortaya koyduğu için, bazan "telvîh" diye de isimlendirilir. Kinaye ile ta'rîz arasındaki fark şudur: Kinaye, bir şeyi, onun levazımını (zorunlu olarak kendisiyle alâkalı olanı) zikrederek, zikretmektir. Meselâ senin, "Falanca, uzun boyludur" ve, "külü çoktur" deyip, (bununla o kimsenin cömertliğini kastetmen gibi)... Ta'rîz ise, hem senin maksadına, hem de senin maksadının dışındaki şeylere muhtemel bir sözü zikretmendir. Ne var ki, senin hal ve hareketlerinin ihsas ettirdiği şeyler, karineler, o sözün senin maksadına hamledilmesini kuvvetlendirir.
Âyette geçen, lâfzına gelince, bu hususta Ferrâ şöyle der: kelimesi, (hal, durum, önemli mesele) kelimesinin yerinde kullanılmış bir masdardır. Bu senin, oturmayı kastederek, (nem yukardan aşağı), hem de aşağıdan yukarıya doğru) oturmayı güzel beceren bir kimsedir" demen gibidir. Bu kelimenin iştikakı hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) kelimesi, iş ve durum mânasına gelir. Meselâ, denilir; yani "durumun nasıldır, neyin var?" Araplarda, derler. Yani, "O erkek, kadına, kadının kendisiyle ilgili bir durumu, bir işi sordu..."
2) kelimesi, konuşma anlamına gelen, lâfzından iştikak etmiştir. Nitekim, "(Erkek) kadına konuştu, söyledi" denilir. Çünkü, o erkek kadınla nikâh akdi hususunda konuşmuştur. Yine denilir.. Yani, "O kimse, sakındırarak ve öğütler vererek konuştu" demektir. Hakkında çok konuşmaya ihtiyaç duyulduğu için, "önemli iş, önemli durum" manasında kelimesi kullanılmaktadır. 95[95]

İkinci Mesele

Kadınlar, evlilik teklifinin hükmü hususunda üçe ayrılırlar:
1) Hem sarâhaten,hem de tarîz yoluyla kendilerine evlilik teklifi yapılanlar. Bunlar, kocasız ve iddetleri de dolmuş olan kadınlardır. Çünkü onları bu durumda nikahlamak caiz olunca, onlara evlilik teklifinde bulunmak nasıl caiz olmasın? Bu maddenin tek bir istisnası vardır. O da, Şafiî'nin Mâlik'den, Mâlikin Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den rivayet etmiş olduğu şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s), "Sizden hiçbiriniz, kardeşinizin tâlib olduğu (kadın ve kıza) tâlib olmasın!.." buyurmuştur. Sonra bu hadis, her ne kadar mutlak olarak zikredilse dahi, ancak ne var ki burada üç durum söz konusudur:
Birinci durum: Bir kimse bir kadına talip olup, kendisine (müsbet mânada) açıkça olumlu cevap verildiğinde, o vakit, işte bu hadisten dolayı, başka birinin o kadına talip olması helâl olmaz.
İkinci durum: Adam, açıkça olumsuz cevap aldığı zaman, bu durumda başkasının o kadına talip olması caiz olur.
Üçüncü durum: Ne açıkça kabul, ne de red söz konusu olmadığı zaman... Bu durumda Şafiî'nin iki görüşü vardır:
a) Başkasının ona tâlib olması caizdir. Çünkü olumlu ya da olumsuz bir cevâp vermeme, rızâya delâlet etmez.
b) Bu, Şafiî'nin "kavl-i kadîmi" olup Mâlikin de görüşüdür. Buna göre sükût, her ne kadar rızâya delâlet etmese dahi, kerahet haline de delâlet etmez. Bazı bakımlardan çoğu kez arzu bulunur; ama bu ikinci tâlip,kadına talip olunca bu arzuyu ortadan kaldırmış olur.
2) Açıkça da, ta'riz yollu olarak da kendilerine tâlib olunamayacak kadınlar... Bu, kadın başkasının nikâhı altında olduğu zaman olur. Çünkü insanın bu kadına tâlib olması, kadının kendini arzu edenlerin bulunduğunu bilmesine ve bu durumun da onu çoğu zaman kocasının haklarını yerine getirmemesine sevkedeceği için, kocası için bir problem haline gelir, onun zihnini karıştırır. Böyle bir şeye!sebepolmak ise haramdır. Ric'i talakla boşanmış kadına iddeti içerisinde tâlib olmak da böyledir. Çünkü o kadın talâkı, zihârı, li'ânı, kocasının ölümünden dolayı iddeti ve kocası iie birbirlerine vâris olabilmelerinin delili ile, nikâhlı bir kadın hükmündedir.
3) Kendisine açıkça tâlib olma ile, ta'rîz yollu calib olma farklı olan kadın...Bu, ric'î olmayan

---

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/262-263.

durumda iddet bekleyen kadındır. Böyle olan kadınlar üç kısımdır:
a) Kocasının ölümünden ötürü iddet bekleyen kadın. Bu durumdaki kadına açıkça değil, ama ta'riz yoluyla talip olmak caizdir. Ta'rizin caiz olması, Hak Teâlâ'nın, "(Vefat iddetini bekleyen) kadınlara evlilik teklifini çıtlatmanızda... size bir vebal yoktur" âyetidir. Bu âyetin zahiri, ifâde ettiği hükmün kocası ölmüş kadınlara ait olduğunu gösterir. Çünkü bu âyet, o âyetin (kocası ölmüş kadınların hükmünü belirten âyetin) peşinden zikredilmiştir.
Böylesi kadınlara açıktan açığa talib olmanın caiz olmadığı hükmüne gelince, Şafiî şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ günah olmama hükmüne ta'rîzi tahsis edince, tasrîhin bunun aksine (günah) olması gerekir. Sonra bu mâna şu hususla da kuvvetlenir: Açıkça talip olma nikâhtan başka bir şeye muhtemel olmayınca, bu durumun, kadını iddet bitmeden önce, iddetinin bittiğini söyleyerek nikâhlanmaya teşvik edeceğinden emin olunamaz. Ama ta'rîz böyle değildir; çünkü ta'riz yollu ifâdeler, başka şeylere de muhtemeldir. Dolayısıyla ta'rîz yollu ifâdeler, kadını yalan söylemeye zorlamaz.
b) Üç talâktan dolayı iddet bekleyen kadınlar.. Şafiî "el-Ümm"de, "Böyle kadınlara tarîz yoluyla talip olmayı caiz görmem.."; kavl-i kadiminde ve "Kitâbu'l-İmlâ"sında ise, "Caiz olabilir. Çünkü o kadın, nikâh altında değildir. Böylece, kocasının ölümünden dolayı iddet bekleyen kadınlara benzemiş olur" demiştir.
Şafiî'nin, "bu caiz oimaz!" hükmünün delili de şudur: Kocası ölmüş kadmlardan, evlenme teklifi sebebiyle, bekledikleri iddet hususunda hiyanet etmeyeceklerinden emin olunur... Çünkü bu kadınların iddeti aylara göredir.. Ama, üç talâkla boşanmış kadının iddeti, "kuru" (ara göredir. Dolayısıyla, kendisine talip olan birisi bulunduğu zaman, onun hiyânet edip etmeyeceğinden emin olunamaz.. Kadının hiyâneti ise, iddeti bitmeden önce, iddetinin bittiğini söylemesidir.
c) İddeti içerisinde kocasına nikâhı caiz olan, bâin talâkla boşanmış olan kadınlardır. Bu kadınlar, "hul" yapan ve herhangi bir kusur, cinsî iktidarsızlık, kocasının nafakasını da temin edememesi gibi sebeplerle nikâh akdi fes-holunmuş kadınlardır. Bu durumda bunların kocaları, gerek açıkça, gerekse ta'rîz yoluyla, bu kadınlara talip olabilirler. Çünkü, kadın iddeti içerisinde o kocanın nikâhında bulunduğu için, kocasının açıkça talip olduğunu ifâde etmesi evlâ olur. Ama, kocası dışındaki erkeklere gelince, hiç şüphesiz bu erkeklerin bu kadınlara talip olduklarını açıkça söylemeleri caiz olmaz. Ama bu kimselerin ta'rîz yoluyla bunu açıklamalarına gelince bu hususta iki görüş vardır:
a) Bu kadın, kocası ölmüş ve üç talâkla boşanmış kadınlar gibi olduğundan dolayı helâldir.
b) En sahîh olan görüş de budur. Buna göre, ta'rîz helâl olmaz. Çünkü o kadın iddet beklemektedir. İddeti içerisinde kocasının onu nikahlaması helâl olur. Dolayısıyla, ric'î talâkta olduğu gibi, bir başkasının o kadına "tarîz"de bulunması helâl olmaz. 96[96]

Üçüncü Mesele

Şafiî şöyle demiştir: "Tarîzli ifâdeler pek çoktur. Bu, meselâ bir kimsenin, "Seni isteyen pek çoktur" "Senin gibisini kim bulabilir?", "Sen dul sayılmazsın...", "İddetin bittiğinde bana haber verin" vb. ifâdelerle olur. Diğer müfes-sirler de, ta'rîz lâfızları ofarak şunları da ilâve etmişlerdir: "Sen çok güzelsin", "Sen sâliha bir kadınsın" "Sen, iş görürsün", "Evlenmeye kararlıyım" ve: "Ben senin için çok istekliyim...."
Hak Teâlâ'nın, "ya da böyîe bir arzuyu gönüllerinizde saklamanızda..." buyruğuna gelince, bil ki, ötây gizlemek ve örtmek demektir. Ferrâ şöyle demiştir: Araplar, "Yani, "onu örttüm" ve derler. Gerek gerekse birşeyi bir kimsenin, bir yerde veya o şeyi kendi gönlünde saklamasını ifâde eden ve aynı mânaya kullanılan iki kullanıştır. Hak Teâlâ'nın, "Göğüslerinin gizlediği şey..." (Kasas, 69) ve, "Saklanmış yumurtalar..." (Saffat, 49) tabirleri de bu mânadadır.
Bazı kimseler bu iki ifâde arasında bir fark olduğunu söyleyerek şöyle derler: Sen bir şeyi, kendisine herhangi bir afet isabet etmesin diye, o şey her ne kadar örtülü olmasa dahi,

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/264-266.

koruma altına aldığın zaman dersin. Meselâ, "korunmuş inci; "korunmuş câriye" ve,"korunmüş yumurtalar" denilir. Yani, yuvarlanmaktan, kırılmaktan korunmuş yumurtalar... kelimesinin mânası ise, "saklandım" demektir. Bu, insanın başkasından gizleyeceği ve saklayacağı şeyler hakkında kullanılır ki, bu "ilân ettim", "açıkladım!" ifâdesinin zıddıdır. Buna göre, âyetten kastedilen mâna şudur: Kocasının ölümünden dolayı iddet bekleyen kadına, ta'rîz etmede ve kişinin onunla evlenmeyi gönlünden geçirmesinde bir günah yoktur.

Buna .göre eğer, "İnsanın böyle bir kadına ta'rîz yoluyla evlenme teklifi yapması, ona katbinin meyletmesinden ve ona bir şey söylemesinden daha ileri derecede bir şey ifâde eder. Allah'u Teâlâ bu durumdaki kadınlara tâüp olduğunu ta'rîz yoluyla bildirmenin caiz olduğunu önce belirtince, bundan sonra Cenâb-ı Hakk'ın, sözü, açık olan şeyi tekrar açıklamak gibi olur" denilirse, biz deriz ki:

Maksat, sizin zikrettiğiniz şey değildir. Bundan maksat, Allah'u Teâlâ'nın bu durumda ta'rîz yolunu mubah kılıp, tasrîhi haram kıldığını beyan etmesidir.

Daha sonra Hak Teâlâ, buyurmuştur ki, bundan maksadı da, kişinin kalbini ileride bu hususu açıkça ifâde edebileceği ümidine bağlamasıdır. Bundan dolayı birinci tabir o anda tar'izde bulunmanın mubah, tasrîhin ise haram olduğunu; ikinci tabir ise, iddet zamanı sona erdikten sonra kişinin kalbini, ileride bunu sarahaten açıklayabileceğinin mubah olduğu ümidine bağlamayı ifâde eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ta'rîzi niçin mubah kıldığını zikrederek, "Allah, sizin onları mutlaka hatırlayacağınızı bilmiştir" buyurmuştur. Çünkü insan evlenme konusunda arzulu ve çok istekli olduğu zaman, onun bu arzusu temennî ve azmden asla hâl? olamaz... Bu gibi düşünceleri kafalardan silmek çok zor bir şey gibi olduğu için, Allah'u Teâlâ işin bu zor tarafını hükümsüz kılmış ve o erkeğe ta'rîz yolunu mubah kılmıştır.

Daha sonra Hak Teâlâ, Ancak, kendileriyle gizlice va'adleşmeyin" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Hak Teâlâ'nın ifadesiyle, hakkında İstidrâk yapılan husus neredDuring?

Cevâp: Bu husus, ifâdesi kendisine delâlet ettiği için hazfediimiştir. Takdiri ise şöyledir: "Allah, sizin onları mutlaka hatırlayacağınızı bilmiştir,. Onları hatırlayabilirsiniz ancak, kendileriyle gizlice va'adleşmeyin."

İkinci soru: Ayette geçen, kelimesinin mânası nedir?

Cevap: Sır, açığa vurma ve ilân etmenin zıddıdır. Sırrın, yapılan anlaşmanın sıfatı olması ve takdirin, "Fakat onlarla, gizli bir va'adleşme İle va'adleşmeyin" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, bu ifâdenin, kendisinde anlaşılan ve va'adleşilen şeyin sıfatı ve takdirin de, "Onlarla, sır olmakla vasfedilmiş bir şey hususunda va'aâleşmeyin" şeklinde olması muhtemeldir. Bu iki takdirden en açığı olan birinci takdire göre, kadın ve erkek arasında gizli olarak meydana gelen va'adleşme, her halükârda çirkin bir hususta va'adleşme sayılır. Bu hususta bazı ihtimaller söz konusudur:

1) Bunun, adamın o kadınla nikâh hususunda gizlice va'adleşmiş olmasıdır. Binaenaleyh bu durumda, âyetin başı ta'rîz yoluyla kadına evlenme teklifinde bulunmaya bir müsaade; soru ise, açıkça evlenme teklifinden men'e delâlet eder.

2) Adamın o kadınla, cinsî münasebeti zikrederek va'adleşmiş olmasıdır. Çünkü, bir yabancı erkekle kadın arasında böyle bir şeyin zikredilmesi caiz değildir. Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarına, "(Yabancı erkeklere) tatlı söz söylemeyin.. Sonra kalbinde bir (hastalık) (maraz) bulunanlar tamâ'a düşerler" (Ahzâb, 32). yani onlara 'kadn erkek ilişkilerine dair bir söz söylemeyin" buyurmuştur.

3) Hasan el-Basrî, "Bu âyet, "Fakat onlarla zina hususunda gizlice va'adteşmeyin" manasındadtr" demiştir.

Kâdî, bu görüşü tenkid edip şöyle demiştir: Va'adleşme mutlak olarak haramdır; binaenaleyh bu ifâdeyi, kadının iddeti esnasında ona evlenme talebinde bulunan kimseyle ilgili duruma hamletmek daha evlâdır...

Buna şöyle cevap verilir: Hasan el-Basrî şunu rivayet etmiştir: Âdâmın biri bir kadının yanına girer ve: "Bırak seninle cima edeyim, iddetini tamamladığın zaman seni nikâhıma aldığımı açıklarım" diyerek, o ta'rîz yoluyla kadına nikâh teklifinde bulunur. Oysa ki Cenâb-ı Allah bunu yasaklamıştır.

4) Bunun, erkeğin yabancı bir kadınla gizlice buluşmasını nehyetme mânasında olması İhtimâlidir.. Çünkü, bu durum kadın hakkında bir tür şüphe doğurur.

5) Kadınla erkeğin, birbirlerinin dışında hiç kimseyle evlenmeme hususunda sözleşmeleridir."Sır" lâfzını, üzerinde va'adleşilen şeye hamlettiğimizde, o zaman birkaç açıklama ortaya çıkar:

a) "Sır", cinsî münasebet manasındadır. Nitekim İmriü'l-Kays şöyle demiştir: "Ve, benim gibilerin, ctnst münasebete şahit olmaması..." Ferezdak da şöyle demiştir: "(O kadınlar), kendi kocaları hariç, (başkasıyla) cimâya karşıdırlar. Ve onlar, kadınlara tutkun ve kıskanç kimselerin zannına muhalefet ederler... "97[97] yani, "kadınların gönlünü çeldiği kimse", yani "Onlar iffetli ve namuslu kadınlardır. Kocalarından başka kimseyle cima etmezler" demektir.

İbn Abbas (r.a), "Bundan murad, erkeğin kendini kadına anlatmaması ve "Sana dört kere, beş kere gelirim (cima ederim)" gibi birşey dememesidir" demiştir.

b) Sırdan murad, nikâhtır. Çünkü cima, "sır" diye adlandırılır. Nikâh da cimânın sebebidir. Birşeyi onun sebebinin ismiyle isimlendirmek caizdir.

Cenâb-ı Allah'ın, "Ancak ma'rûfbtr söz söylemeniz müstesna..." buyruğu ile ilgili bir soru vardır. O da şudur: Allah Teâ-lâ, bu istisnayı nereden yapmıştır?

Cevap: Allah Teâlâ, ayetin başında ta'riz yollu nikâha tâlib olmaya müsaade edip, sonra da şüpheyi ve o kadınla başbaşa kalma hususunu gidermek için, onunla gizlice anlaşmaktan nehyedince, bu hükümde, o kadın ile ma'ruf sözlerle gizlice anlaşma hükmünü istisna etmiştir. Ma'ruf sözle gizlice anlaşmada, erkeğin güzef şeylerden bahsetmesi, ta'riz yollu talip oluşuna kuvvet versin diye, gizlice o kadına iyilikte bulunacağını, gerekli itinayı göstereceğini ve onun menfaatlerini tekeffül edeceğini va'adetmesidir. 98[98]

"(Farz olan) fddet son buluncaya kadar da nikâh bağını bağlamaya azmetmeyin ve Allah'ın kalblerinizde olanı muhakkak bildiğini bilin. Artık bu işten sakının ve bilin ki Allah gafur ve halimdir" (Bakara, 235).

Bil ki "azmetme" ile ilgili bazı izahlar vardır:

a) Azmetme, kalbin herhangi bir fiile bağlanmasından ibarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bir kere azmettin mi artık Allah'a tevekkül et" (Al-i İmran. 159) buyurmuştur.

Bil ki azim, sadece iş hususunda olur. Binaenaleyh âyette bir İşin takdir edilmesi gerekir. harf-i cerri ile müteaddi olur. Meselâ, "falanca şu işe azmetti, iyice karar verdi" denilir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, âyetin takdiri, "nikâh bağına iyice karar vermeyiniz..." şeklinde olur.

Sibeveyh şöyle demiştir: "Bu gibi şeylerde haztf kıyasa göre yapılmaz. Binaenaleyh âyetin takdiri, "İddet müddeti bitmeden, olabileceğini hesaplayarak nikâh bağına azmetmeyiniz" şeklinde olur. Bundan maksad, iddet esnasında nikâhtan son derece sakındırmaktır. Çünkü bizzat azim (kararlı olma), azmedilen şeyden daha önce bulunur. Cenâb-ı Allah azmetmekten nehyedince, azmedilecek şeyden öncelikle nehyetmiş olur."

b) Azim, icâb (gerekli kılma) dan ibarettir. "(Bunu) size vâcib kıldım" manasında, denilir. Yine bu manada, "Bu, azimetler babındandır, ruhsatlar babından değil" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s) de,"(Bu), Rabbimin azimetlerinden bir azimettir" ve, "Şüphesiz ki Allah azimetlerinin (kesin emirlerinin) yerine getirilmesini sevdiği gibi, ruhsatlarının da yapılmasını da sever" demiştir. İşte bu mânâdaki azim, bu sebepten dolayı, Allah Teâlâ hakkında kullanılabilir. Fakat birinci izaha göre "azim" Allah hakkında kullanılmaz.

Bunun böyle olduğunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: "Gerekli kılma, o şeyin apaçık var olma sebebidir. Binaenaleyh, "azim" kelimesinin var olma manasında kullanılmış olması da

---

[97] 97[97] Lisanu'l-Aarap IIX,159.

[98] 98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/266-269.

uzak bir ihtimal değildir. Buna göre "İddet bitmedikçe bunu gerçekleştirme-yin, bunu yapmayın, bu hususta bir şey işlemeyin" manastndadır. Bu, muhakkik alimlerin çoğunluğunun tercih ettiği görüştür.
c) Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Hak Teâlâ, bu âyeti şeklinde ifâde etmemiştir. Çünkü bu tabirin manası, "O kadınları nikâh yapma hususunda zorlamayın" şeklinde olur. Nitekim sen, "Seni şöyle yapmaya mecbur ediyorum" manasında, dersin.
Cenâb-ı Allah'ın, "Nikâh bağı.." tabirine gelince bil ki, "akd"in asıl manası "bağlamak"tır. Ahidler ve nikâhlar, ipin düğümlendiği gibi düğümlenip adetâ bir bağ manasını ifâde ettikleri için, (bağlar) diye adlandırılmışlardır.
Allah Teâlâ'nın, (farz olan iddet) sonunu buluncaya kadar' buyruğunda zikredilen "kitap" ile ilgili iki görüş vardır:
a) O, farz kılınmış manasınadır. Buna göre âyetin manası, "farz olan iddet sonuna gelip, bitmedikçe..." şeklindedir.
b) Bu "Size, oruç farz kılındı" (Bakara.ıea) âyetinde olduğu gibi, bizzat "farz" manasınadır. Buna göre âyetin manası, "Bu teklif sona erip nihayet bulmadıkça..." şeklindedir. "Farz kılındı" manasında, (yazıldı) lâfzını kullanmak güzeldir. Çünkü yazılan şey, nefisler üzerinde daha kalıcı ve daha tesirli olur. Ayetteki, kelimesi, gayeyi (sonu) ifâde eden bir lâfızdır. Bundan dolayı, bunun, daha önceki yasağın kalktığını ifâde etmiş olması gerekir. Çünkü bir yasak için kullanıldığında gayenin, o yasağın sona erdiğini göstermesi gerekir.
Cenâb-ı Allah daha sonra bu âyeti bir tehdid ile bitirerek, "Allah'ın kalblerinizde olanı muhakkak bildiğini bilin ve artık bu işten sakının" buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ'nın, gizli ve açık olan herşeyi bildiği için, insanın gizli âşikâr yaptığı herşey de Allah'tan sakınmasının gerektiği hususunda bir dikkat çekmedir.
Cenâb-ı Hak, bu tehdidinden sonra va'ad-i ilâhisine yer vererek, "ve bilin ki Allah gafur ve halimdir" buyurmuştur. 99[99]

Henüz Cima Edilmeden ve Halvet-i Sahiha Olmadan (Başbaşa Kalınmadan) Boşanan Kadınların Hükmü

"Kendileriyle temas etmediğiniz veya kendilerine bir mihir belirlemediğiniz kadınları bosarsanız, bunda size bir vebal yoktur. O kadınları, zengin olanlarınız gücüne göre, fakir olanınız da yine gücüne göre, ma'rufbir mal ile faydalandırınız (onlara veriniz). Bu, muhsinler üzerine bir borçtur" (Bakara, 236).

Bil ki boşanmış kadınlar dört kısımdır:
1) Kendileri için bir mihir belirlenen ve kendileriyle cima edilmiş olanlar. Allah Teâlâ, bunlarla ilgili hükmü daha önce zikretmiştir. O da şudur: Bunlar boşandığı zaman, haksızlıkta onlardan herhangi birşey geri alınmaz. Mihirlerinin tamamı onlarındır. Bunların iddetleri de üç "kurû' dur.
2) Kendileri için henüz bir mihir belirlenmemiş ve kendileri ile cima edilmemiş kadınlar. Bunlarla ilgili hükmü Cenâb-ı Allah, tefsir etmekte olduğumuz âyette açıklamıştır: Bu kadınlar için mihir söz konusu değildir. Bunlara örfe göre mâkul şekilde bir miktar birşey verilir.
3) Kendileri için bir mihir belirlenmiş, fakat kendileri ile cima edilmemiş kadınlar. Bunlarla ilgili hüküm de, bundan sonraki ayet-i kerimede zikredilmiştir. O da şu ayettir:"Eğer siz onları, kendileriyle dmâ etmeden önce boşar, fakat onlar için bir mehir belirlemiş olursanız, tayin ettiğiniz mihrin yansım (onlara verin)"(Bakara, 237).
Bil ki Cenâb-ı Hak, kendileriyle cima olunmadan boşanan kadınların id-detini Ahzâb sûresinde beyan etmiş ve,
"Mü'min kadınları nikahlayıp da sonra, onlarla cima yapmadan onları boşadığınız zaman, sizin için onlar hakkında sayacağınız bir iddet yoktur. Binaenaleyh onları

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/269-271.

fâidelendfrin..."{Ahzâb,49) diyerek, bunlar için bir iddetin söz konusu olmadığını bildirmiştir.
4) Kendileriyle cima yapılmış, fakat kendileri için bir mihir belirlenmemiş kadınlar. Bunların hükmü de "O halde onlardan fâidelendiğiniz (kadınlara) ücretlerini veriniz..." (Nisa, 24) ayetinde açıklanmıştır. Kıyas-ı Celî de buna delâlet eder. Çünkü ümmet-i Muhammed, nikâhlısı şüphesi ile cinsi münasebette bulunulan kadına mihr-i misil verilmesi gerektiği hususunda ittifak etmiştir. Binaenaleyh sahih bir nikâhla cinsi münasebette bulunulan kadın için bu hüküm öncelikle câri olur.
Bu taksim, âyetten kastedilen manaya dikkat çekmek içindir.
Bu taksimi, bir diğer ifâdeyle de göstermek mümkündür. Buna göre şöyle denilir: Nikâh akdi, her halükârda bir bedeli gerektirir. Sonra o bedel, ya belirlenmiş ve söylenmiş olur veyahut da olmaz. Belirlenmiş ve söylenmiş olur da, o kadınla cinsi münasebette de bulunulur ise, bu bedelin (mihrin) tamamı kadın için tahakkuk eder. Bu, bundan önce Allah'ın zikretmiş olduğu boşanmış kadınlarla ilgili hükümdür. Eğer o kadınla cinsi münasebette bulunulmamış ise, belirlenen bedelin (mihrin) yarısı, boşanma sebebi ile düşer. Bu da, Allah Teâlâ'nın, bundan sonra gelecek âyette zikrettiği boşanmış kadınlarla ilgili hükümdür. Eğer bedel (mihir) zikredilmez, o kadınla cinsi münasebette de bulunulmamış ise, bunların hükmü Allah'ın tefsir ettiğimiz âyette beyân ettiği hükümdür. Böyle kadınların mihri ve İddeti yoktur. Boşayan erkeklerin, bunları biraz mal ile fâidelendirmeleri gerekir. Eğer mihir belirlenmeksizin, cinsi münasebet bulunur ise, bu durumdaki boşanmış kadının hükmü bu âyetlerde zikredilmemiştir. Fakat alimler, böyle kadınlar için mihr-i mislin verilmesinin vacib olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu taksimata dikkat çektikten sonra âyetin tefsirine dönüyoruz:
Cenâb-ı Allah'ın, "... Kadınları boşarsanız, bunda size bir vebal yoktur" âyeti, talâkın caiz olduğu hususunda bir nastır. Bil ki âlimlerimizin çoğu, üç talâkı bir defada vermenin haram olmadığını beyân hususunda bu ayete dayanmışlar ve şöyle demişlerdir: "Size bir vebal yoktur" tabiri bütün boşama çeşitlerini içine alır. Çünkü bu ifâdeden, "üç" istisna edilebilir ve "Eğer kadınları bosarsanız bunda size bir vebal yoktur; ancak sizin onları üç talâkla boşama durumunuz müstesna. Eğer böyle yaparsanız günah olur"denilebilir. Bu görüşte olanlar, "İstisnanın hükmü şudur: Eğer istisna olmasaydı, istisna edilen şeyin hükmü, müstesna minh'in (kendisinden istisna edilen şeyin) hükmüne dâhil olurdu. Böylece Hak Teâlâ'nın, "...Eğer kadınları boşarsanız, bunda size bir vebal yoktur" tabirinin, bütün boşama çeşitlerini yani, tek tek boşamayı ve üç talâkı birden vermeyi içine aldığı ortaya çıkmış olur. Bana göre bu istidlal zayıftır. Çünkü âyet.bu "talâk" mâhiyetinin meydana getirilmesindeki izne delâlet eder. Bu âyetle amel etmede, talâkı bir kere yapmak kifayet eder. İşte bundan ötürü biz, mutlak emrin tekrar tekrar yapmayı ifâde etmeyeceğini söylüyoruz. Binaenaleyh bir kimse hanımına, "eve girersen sen boşsun" dediğinde, bu yemin tek bir kere talâka bağlanmış olur. Bu sebeple bu âyetin üç talâkı birden vermeyi içine atmadığı ortaya çıkmış olur. Onların bahsettikleri istisna meselesi hakkında biz deriz ki: "Su da "emir" mefhumu ile bir müşkillik arzeder. Çünkü, muhakkik alimlerin ittifakı ile, emir tekrar yapmayı ifâde etmez. Fakat şöyle denilebilir:"Falanca vakit müstesna, namaz kıt." Yine, "Falanca gün müstesna, oruç tut." Allah en iyisini bilendir. 100[100]
Hak Teâlâ'nın,"Kendileriyle temas etmediğiniz (kadınlar)"ifadesi hakkında iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Hamza ve Kisâi, "mufâ'ale" babından olmak üzere, şeklinde okumuşlardır. Ahzab süresindeki aynı fiili de aynı şekilde okumuşlardır (Ahzab, 49). Diğer kıraat imamları ise bunu elifsiz olarak, şeklinde okumuşlardır.
Hamza ve Kisâi kıraatinin delili şudur: Karı-kocadan herbirinin bedeni (cima esnasında) diğerinin bedenine temas eder. Böylece de ikisi de karşılıklı birbirlerine dokunmuş olurlar. Yine bu kıraate, "O iktsi birbiriyle temas etmeden önce..." (Mücâdile, 3) âyeti de delâlet eder.

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/271-273.

Mücâdite süresindeki bu fiil, bütün kıraat imamlarının ittifakıyla böyle okunmuştur.
Diğer kıraat İmamlarının delili ise, bütün kıraat imamlarının, "Bana hiçbir insan dokunmadı.." (Al-i İmran. 47) âyetinin bu şekilde okunuşunda ittifak etmiş olmalarıdır. Bir de bu manadaki lâfızların çoğu, vezninde değil, vezninde gelmiştir. Bu, "Onlara dokunmamıştır" (Rahman, 56) ve "ve onları ailelerinin izniyle nikahlayın.." (Nisa, 25) âyetlerinde olduğu gibidir. Yine âyette zikredilen "temas" tan murad, cima etmektir. Bu da erkeklerin fiilidir. Bu, Ahzab sûresinde (49. ayette) geçen "temas" tan muradın, cinsi münasebet olduğunu gösterir. Fakat zıharla ilgili (Mücadele, 3) âyetine gelince bundan murad, cima olmayan bir temastır. Çünkü zıhar yapılmış kadına zıharlı iken temas etmek haramdır. Ayeti, şeklinde okuyan kıraat imamlarının bazıları da, bu lâfzın mânâsına geldiğini, ve çünkü Jpü vezni ile bazan manası kastedildiğini söylemişlerdir. Mesela Arapların "Malini kırdım" ve "Hırsızı cezalandırdım" sözü gibi. Bunun misalleri çoktur. 101[101]

İkinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Âyetin zahiri, boşayan erkek- lere günah olmayışının, cinsi münasebet yapılmamış olma şartına bağlandığını ihsas ettirir. Halbuki böyle değildir. Çünkü cinsi münasebetten sonra hanımını boşayan erkeğe de günah yoktur." Buna pekçok yönden cevap verilir:
a) Âyet temastan (cinsi münasebetten) önce, boşamanın mubah olduğuna mutlak olarak delâlet eder. Fakat bu mutlak oluş, temastan sonraki boşama için değildir. Çünkü hayız esnasında ve içinde cinsi münâsebet yapılmış olan temizlik dönemi esnasında erkeğin karısını boşaması helâf olmaz. Âyette zikredilmiş olan hüküm, boşamanın mutlak manada helâlliği olunca ve mutlak manada boşamanın helâl oluşu da cinsi münasebette bulunmama şartına bağlı olunca, lâfzın zahirî mânâsı doğru olur.
b) Bazı âlimler bu ayetteki lâfzının, manasında olduğunu, âyetin takdirinin ise "kendileriyle henüz temasta bulunmadığınız hanımlarınızı boşarsanız size günah (vebal) yoktur" şeklinde olduğunu, fakat bu lâfzının çekimi olmayan câmid bir isim olduğunu, kendisinde i'rab'ın ve adedin ortaya çıkmadığı bir lâfız olduğunu söylemişlerdir. Bu takdire göre, lâfzı bir şart gibi olur ve yukarıdaki sual de kendiliğinden yok olur.
c) Kaffâl (r.h)'ın etrafında dönüp dolaştığı husustur. Onun sözü benim dediğim şu neticeye varır: Bu âyetteki günahtan murad, mihrin gerekli olduğudur. Buna göre âyetin takdiri, "Ancak şu iki şeyden biri sebebiyle mihir vâcib olur. Bu iki husus birlikte bulunmadığı zaman ise mihir vâcib olmaz" manasında olmak üzere, "Kadınlarla temasta bulunmadan veya onlar için bir mihir belirlemeden önce onları boşarsanız, size mihir yoktur" şeklindedir. Bu açık bir söz, fakat bizim "günah yoktur" tabirinden maksadın, "mihir gerekmez" mânâsı oluşunu izah etmemiz gerekir. İşte bu ,sebeple diyoruz ki, lâfzını, "mihir" mânâsına ıtlak etmek muhtemeldir. Delil buria delâlet etmiştir. Binaenaleyh bu görüşü benimsemek gerekmiştir. Bunun muhtemel oluşunun izahı şöyledir: kelimesinin lügat manası "ağırlık" tır. Gemi ağırlığından ötürü yalpaladığı zaman, denilir. Kendisinde (manevi) bir ağırlık okluğu için günah, diye isimlendirilmiştir. Hak Teâlâ "Onlar kendi yüklerini, o yükleriyle beraber daha nice (günah) yüklerini yükleneceklerdir" (Ankebût, 13) buyurmuştur: ağırlık manasına olunca ve mihir vermenin gerekliliği de bir ağırlık ve yük olunca, mihir'in bir "cünâh" olduğu ortaya çıkmış olur. Binaenaleyh lâfzın bu manaya muhtemel olduğu sabit olmuş olur. Biz, delilin şu iki bakımdan dan muradın "mihir" olduğuna delâlet ettiğini söyledik:
a) Hak Teâlâ"Kendileriyle temas etmediğiniz veya kendilerine bir mihir belirlemediğiniz kadmlan boşarsanız, bunda size bir vebal (cünâh) yoktur" buyurmuş, günahın olmayışını bir gaye yani vâde ile sınırlandırmıştır. O gaye de ya cinsi münasebetin veya mihrin belirlenmesinin bulunmamasıdır. Buna göre ayetin takdiri, "Bu ikisinden biri bulunduğu zaman, bu günah söz konusudur" şeklinde olur. Sonra bu iki hustan biri bulunduğu zaman

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/274.

söz konusu olan günah (yük) de, mihrin gerekmesidtr. Binaenaleyh âyetin başında bahsedilen "günah olmayışı"nın, mihrin gerekmesi manasında olduğuna kesin olarak hükmetmek gerekir.
b) Temastan önce kadınları boşamak iki türlü olur:
1) Temastan önce ve mihir belirlenmeden önce boşama. Bu tür, işte bu âyette zikredilmiştir.
2) Temastan önce ve mihir belirlendikten sonra boşama. Bu tür boşama da, bu âyetten sonra gelen, siz onları, kendilerine temas etmeden önce boşar, (fakat önceden) onlar için bir mihir belirlemiş olursanız..." (Bakara, 237) âyetinde zikredilmiştir. Bu tür boşamada, Cenâb-ı Hak, takdir edilen mihrin yansının kadına verilmesini vâcib kılmıştır. Bu tür boşanma, adetâ önceki tür boşanmanın bir mukabilidir. Binaenaleyh, orada söz konusu olmadığı belirtilen günah (mihir), bu kısımda var sayılmıştır. Burada olduğu kabul edilen günah (yük), mihrin verilmesi yükü olunca, orada olmadığı söylenen günahın da, mihrin gerekliliği olduğunun söylenmesi gerekir. Allah en iyisini bilendir.
Bil ki biz, bu âyetin tefsirinin başında boşanan kadınların dört kısım olduğunu söylemiştik. Bu âyet, o dört kısımdan sadece üçünün hükmünü açıklar. Çünkü âyetin takdiri, "mihir ancak temas olunca veya belirlendiği zaman gerekir" şeklinde olunca, bundan, kendisiyle temas edilmeyen ve mihri belirlenmemiş olan kadınlara mihrin verilmesinin gerekmemesi; temasta bulunulmuş fakat mihri belirlenmemiş ve mihri takdir edilmiş fakat temasta bulunulmamış olan kadınlardan her biri için mihrin verilmesinin gerektiği anlaşılmış olur. Böylece bu âyet bu üç kısmın hükmünün beyânını ihtiva etmiş otur. Dördüncü kısma gelince ki, bu, kendisi ile temas edilmiş ve mihri belirlenmiş kadınlardır, bunların hükmünün beyânt önceki âyette geçmiştir. Bu takdire göre bu âyetler, bütün bu dört kısmın hükmünün hepsini içine almış olur. Bu, kelimelerin taşıdığı ince manalarındandır. Bunları bize ihsanından dolayı Allah'a hamdolsun. 102[102]

Üçüncü Mesele

Ebu Bekir el-Esamm ve Zeccâc şöyle demişlerdir: Bu âyet, mihirsiz nikâh akdinin caiz olduğuna delâlet eder. Kâdî de, "Bu ayet, mihirsiz nikâh akdinin cevazına değil, sıhhatine delâlet eder" demiştir.Bu âyetin, mihirsiz nikâhın sahih olduğunu beyân etmesine gelince; şayet bu nikâh sahih olmasaydı, ne talâk meşru olurdu, ne de "mut'a" gerekirdi.Ama, bu âyetin mihirsiz nikâh akdinin caiz olduğuna delâlet etmediğine gelince; çünkü, bir şeyin sahîh olmasından, hayız zamanında boşamanın haram olduğu, bununla beraber boşanırsa bu boşamanın sahih olacağı delili ile, o şeyin caiz olduğu hükmü çıkarılamaz. 103[103]

Dördüncü Mesele

Âlimler, bu âyette bahsedilen dokunmadan muradin, duhûl (cinsî münasebet) olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ebu Müslim ise bu hususla ilgili olarak şöyle der: "Allah'u Teâlâ, kullarını birbirlerine karşı hitâb ederken, lâfızların en güzelini seçme hususunda terbiye etmek için, tabiriyle cinsi münâsebetten kinayede bulunmuştur.
Hak Teâlâ'nın, mânası, "erkekler, kendilerine vâcib kıldıkları muayyen bir miktar (şeyi), mihir olarak o kadına takdir ederler" demektir. Çünkü Arapça'da "farz", takdir etmek mânasındadır. Müfessirlerden çoğu burada, edatının, (vâv) mânasında olduğunu ve Hak Teâlâ'nın, "Onlara dokunmadığınız ve onlara herhangi bir mihir takdir etmediğiniz..." mânasını murad ettiğini söylemişlerdir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, 'Veya daha da fazlaydılar..' (Saffât, 147) âyetindeki, gibidir. Özet olarak sunduğumuz bu hususlarda iyice düşündüğünde, bir te'vîl,bir zorlama, hatta kesinlikle bir hata olduğunu anlarsın. Allah en iyisini bilendir.
Hak Teâlâ'nın "O kadınları faydalandırınız" emrine gelince,bil ki Allah'u Teâlâ cinsi temas

---

[102] 102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/274-276.
[103] 103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/276.

olmayıp, mihir de takdir edilmediğinde, kadınlara bir mihir verilmeyeceğini beyan edince bu durumdaki kadınlara bir "mut'a" nın verilmesinin vâcib olduğunu beyan etmiştir. Mut'a lafzıyla ilgili tefsir, Hak Teâlâ'nın, "Kim hacca kadar umre ile faydalanırsa..." (Bakara, inayetinin tefsirinde geçmişti. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 104[104]

Birinci Mesele

Boşanmış kadınlar iki sınıfa ayrılırlar:
1) Cinsî temastan önce boşanmış kadınlar.
2) Cinsi temastan sonra boşanmış kadınlar. Cinsi temastan önce boşanan kadınlar hakkında, önce bir bakılır. Eğer bu kadın için herhangi bir mihir takdir edilmemişse, bu kadına, tefsirini yaptığımız âyetten dolayı "mut'a" verilmesi gerekir. Eğer bu kadına bir mihir takdir edilmişse, mut'a verilmez. Çünkü Allah'u Teâlâ onun hakkında, mihrin yarısını vâcib kılmış, ama mut'a verilmesinden bahsetmemiştir. Eğer mut'a vermek de vâcib olsaydı, muhakkak ki Allah onu da o âyette zikrederdi. İbn Ömer, boşanan her kadtna mut'a vermenin gerekli olduğunu, ancak kendisine bir mihir takdir edilip de kendisiyle cinsi münasebette bulunulmayan kadına mihrin yarısının yeteceğini söylemiştir.

Ama, kendisine mihir ister takdir edilsin, isterse edilmesin, temastan sonra boşanan kadın "mut'a" ya hak kazanır mı? meselesiyle ilgili iki görüş vardır:

Şafiî, kavl-i kadîminde, bu durumdaki kadına mut'a verilmeyeceğini, çünkü bu kadın duhûlden önce ve mihir takdir edildikten sonra boşanmış olan kadın gibi, mthrin yarısına hak kazandığını söylemiştir.

Ebu Hanife de aynı hükmü vermiştir. Şafiî, kavl-i cedîdinde, bu kadına mut'a verileceği hükmünü vermiştir ki, bu Ali İbn Ebî Tâlib'in, Hasan İbn Ali'nin ve İbn Ömer (r.a)'in görüşüdür. Bunun delili ise: Hak Teâlâ'nın, "Boşanan kadınların da, meşru bir surette faydalanmaları haklarıdır" (Bakara, 241) ve O zaman gelin, sizi metâlandırayım" (Ahzâb28) âyetleridir. Bu ikinci âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendileriyle cinsi münasebette bulunduğu kadınlar hakkındadır. Bu durumdaki kadınların hükmü mihir takdirinden sonra ve cinsi temastan önce boşanmış kadınların hükmü gibi değildir. Çünkü mihir takdirinden sonra ve cinsi temastan önce boşanan kadınlar, mihre müstehak olurlar. Ama bir bedelin onlara verilmesinin mubah görülmesi mukabilinde değil... Dolayısıyla, bu durumdaki kadınlar mut'a'ya müstehak olmazlar. Duhûlden sonra boşanan kadınlar, ferclerinin mubah görülmesi mukabilinde mihre hak kazanmışlardır. İşte bundan dolayı, ayrılığın doğuracağı yalnızlığı gidermek için, o kadına "mut'a" vermek vâcib olmuştur. 105[105]

İkinci Mesele

Şafiî ve Ebu Hanife'nin mezhebine göre mut'a vermek vâcibtir. Bu, Şureyh, Sabi ve Zühri'nin görüşüdür. Medinelilerden olan "fukahâ-i seb'a" dan, mut'a'yı vâcib kabul etmedikleri de rivayet edilmiştir ki, bu İmâm-ı Mâlik'in görüşüdür. Bizim delilimiz, Hak Teâlâ'nın, emridir. Emrin zahiri, vücûb ifâde eder. Yine Hak Teâlâ, (Bakara, 241} buyurmuş, bu "mut'a"yı onların bir mülkü ya da onların mülkü mânasında kabul etmiştir. Mâlik'in delili ise, Hak Teâlâ'nın, âyetin sonunda "Bu, muhsinler üzerine bir borçtur" (Bakara, 236) buyurarak, bunu bir ihsan kabul etmiş olmasıdır. Bir şey vâcib olmadığı zaman onun hakkında, "o bir ihsandır" denilir.. Eğer bir kimseye bir borcu ödemesi vâcib olur da, onu öderse, o kimse için, "o ihsanda bulundu" denilmez. Yine Hak Teâlâ, "İyilik edenleri sorumlu tutmaya bir yol yoktur" (Tevbe, 91) buyurmuştur ki, bu da bu hususun vâcib olmadığına delâlet eder

Mâlik'in bu deliline şu şekilde cevâp verebiliriz: Sizin zikrettiğiniz bu ayet, aslında bizim görüşümüz için bir delildir. Çünkü Allah'u Teâlâ, buyurmuş, bu "hakk"ı, kelimesiyle

---

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/276-277.
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/277-278.

zikretmiştir ki, bu vücub ifâde eder. Bir de, "Bu, falanca üzerinde olan bir haktır" denildiğinde, bundan bir "nedb" değil, aksine vücûb anlaşılır. [106][106]

Üçüncü Mesele

"Mut'a" ve "meta" kelimelerinin aslı,kendisiyle de- vâmlı faydalanılmayan, aksine kısa zamanda sona eren bir istifâde etme ve faydalanmadır. İşte bu mânâdan dolayı, "Dünya, geçici bir faydalanmadır" denilmiştir. Lezzet duyma da çok çabuk sona erdiği ve çok az sürdüğü için, 'temettü" diye adlandırılmıştır. [107][107]

Hak Teâlâ'nın "Zengin olanlarınız gücüne göre, fakir olanınız da yine gücüne göre..." buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

kelimesi zenginliğinden dolayı genişlik içinde bulunan "zengin" demektir. Malı çok, hali vakti de yerinde olduğunda, denilir. Yine bir kimseye imkân tanıdığında, o kimse için, "Ona şu genişliği, imkânı tanıdı" denilir. Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak ki biz, genişleticiyiz" (Zâriyat, 47) sözü de bu mânâdadır. Hak Teâlâ'nın, tabirine gelince, "kişinin tâkâtı ve imkânı kadannca..." demektir. Bu mânâya göre, âyetten bir muzâf hazfedilmiş olur...
ise, fakirliğinden dolayı, darlık içinde bulunan kimse demektir. Bu, malı çok az ve fakir kişi demektir. Bir kimse fakir düştüğünde de, denilir. [108][108]

İkinci Mesele

İbn Kesir, Nâfi ve Âsım'ın Ebu Bekr isimli râvisi, dâl harfinin sûkûnuyla, şeklinde; diğer kıraat imâmlanysa, dâl harfinin fethasıyl şeklinde okumuşlardır ki, bu iki kullanış da, miktar mânalarının hepsinde kullanılmaktadır. "Şu topluluğun kendi işlerine gücü yetti, ona gücü yetiyor" "Şu şu miktardadır" "Başının üzerinde, gücünün yettiği miktarı taşı""Allah rızka gücü yeter, ona gücü yeter "Bir Şeyi bir şeyle ölç ve rızkı takdir eder" "Bir Şeyi bir şeyle ölçtüm, onu ölçüyorum..." ve 'Şe gücüm yetti, ona muktedirim" denilir. Bütün bu örneklerde, dâl harfini hem harakelemek, hem de sakin yapmak caizdir. Yine "Onlar, miktar hususunda davalaşıyorlar" ve, "Ona şu miktar mukabilinde hizmet ettim" denilir. Nitekim Hak Teâlâ da, "Vadiler kendi miktannea sel olmuştur" (Had, 17) ve, Allah'ın kadrini lâyık olduğu şekilde takdir edemediler" (Zümer,67) buyurmuştur.Şayet ayetteki kelimesi şeklinde okunursa yine câiz olur. Yine Hak Teâlâ, "Şüphesiz kî biz herşeyi, bir takdir ile yarattık (Kamer,49) buyurmuştur. Eğer, kelimesi, şeklinde okunursa, yine caiz olur. [109][109]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Zengin olanlarınız gücüne göre, fakir olanınız da yine gücüne göre..." buyruğu, mut'anın takdirinin içtihada havale edildiğine delâlet eder. Bir de, bu mut'a (boşanan kadına verilecek bir miktar mal), Altah Teâlâ'nın, hanımlar için teminini gerekli kıldığı nafaka gibidir. Cenâb-ı Allah zenginin fakirden farklı hareket edeceğini beyân buyurmuştur. Şafiî "Zengin oian kimsenin, mut'a olarak, boşadığı hanımına bir hizmetçi vermesi; orta halli kimsenin, otuz dirhem; fakir kimsenin ise, bir başörtüsü ve benzeri birşey vermesi müstehabttr" demiştir.

---

[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/278.
[107][107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/279.
[108][108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/279.
[109][109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/279-280.

İbn Abbas (r.a)'dan, muta'nın en çoğunun bir hizmetçi (köle); en azının bir başörtüsü olduğu ve insan en az ve en çok taraflarından hangi miktarı verir ise caiz olacağını söylediği rivayet edilmişir.
Ebu Hanife ise "mut'a"nın mihr-i mislin yansından fazla olamayacağını; çünkü mihri belirlenen kadının durumunun, mihri belirlenmemiş kadının durumundan daha iyi olduğunu; sonra cinsi temastan önce boşanmış kadınlara mihr-i müsemmâ'nın (belirlenen mihrin) yarısından daha fazlası gerekmediği için, mihr-i mislin (ailesindeki emsali kadınlara verilen mihrin) yarısından fazla olmamasının daha evlâ olduğunu söylemiştir. Allah en iyisini bilendir. 110[110]

Cenâb-ı Allah'ın, "ma'rûfbir mal ile..," buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Âyetin mânâsı, "bunun kocanın zenginliğine ve fakirliğine göre olması gerekir" demektir. Sonra âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Bazı alimler hem kadının hem kocanın durumunu nazar-ı dikkate almışlardır. Bu, Kâdî'nin görüşüdür. Bazıları da sadece kocanın zengin veya fakir oluşunu nazar-ı dikkate almışlardır. Ebu Bekir er-Râzi (r.h), mut'a hususunda erkeğin durumunun, mihr-i misil hususunda ise kadının durumunun nazar-ı dikkate alınacağını, nafaka hususunda da aynı şekilde (erkeğin durumuna göre) hareket edileceğini söylemiştir. Ebu Bekr er-Râzi, ayetteki, "Zengine, gücüne göre..." sözünü Kâdî İse, tabirini delil getirmişlerdir. Kâdî1ye göre, "ma'ruf" sözü, kan ile kocanın durumlarının nazar-ı dikkate almacağını gösterir. Çünkü soylu kadın ile, onun gibi olmayan kadın arasında bir fark görmemek ma'ruf (örfe uygun) sayılmaz. 111[111]

İkinci Mesele

Âyetteki, sözü, "Onları faydaian- diriniz" ifâdesini te'kid için getirilmiştir, "Onları ma'ruf bir şekilde mutlaka faidelendiriniz" manasındadır. kelimesi ise, kelimesinin sıfatıdır. Yani, "O erkeklere vermeleri gereken bir meta.." demektir. Veya, mahzûf bir, "hak oldu, gerekti" fiilinin mef'ul-ü mutlaktdır ki buna göre takdiri: 'Bu, muhsin (iyi kimse)ler üzerine mutlak bir vecîbedir" şeklindedir. Bu kelimenin, ma'rife olan, (gücüne göre) tabirinden hâl olarak mansub olduğu ve âmilinin, cârmecrûru olduğu söylenmiştir. Bunun mahzûf olan bir (kesinleşti) fiilinin mef'ul-ü mutlakı olarak mansub olduğu da söylenmiştir.Cenâb-ı Allah'ın, "muhsinler üzerine" tabirine gelince, burada " muhsinler "in özellikle zikredilmiş olmasının sebebi olarak şu izahlar yapılmıştır:
a) Kur'an'ın bu beyanından istifâde edenlerin sâdece muhsinler olması sebebiyledir. Bu ifâde, Allah Teâlâ'nın,"Sen, ancak kıyametten korkan kimseleri inzar edersin" (Naziat, 45) ayeti gibidir.
b) Ebu Müslim, "Kim muhsinlerden olmayı isterse, işte onun yolu ve durumu budur" manasındadır. Muhsin, mü'min demektir. Binaenaleyh ayet,"Zikredilen hükümlere göre davranmak mü'minlerin yoludur" manasına gelir" demiştir.
c) "Allah'a itaat etme hususunda yarışarak, kendi nefislerine iyilikte bulunanlara bir hak olarak" demektir. 112[112]

Mihir Tesbit Edilip Zifaf Olmaksızın Boşanan Kadınların Mihri

"Eğer siz onları kendilerine temas etmeden (cinsi münasebetten) Önce boşar, (fakat önceden) onlara bir mitıtr belirlemiş olursanız, belirlediğiniz o mihrin yansı (onlarındır). Ancak kendilerinin vazgeçmeleri veya nikâh düğümü elinde olan kimsenin bağışlaması müstesna... (Ey erkekler) sizin bağışlamanız takvaya daha uygundur. Aranızdaki üstünlüğü unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir" (Bakara, 237).

---

[110] 110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/280.
[111] 111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/280-281.
[112] 112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/281.

Bil ki Cenâb-ı Allah, kendisiyle cinsi münasebette bulunulmadan boşanmış kadınlar için, bir mihir belirlenmemiş ise, hükmün ne olacağını zikrettikten sonra, kendisiyle cinsi münasebette bulunulmadan önce ve fakat kendisi için bir mihir belirlendikten sonra boşanmış kadınların hükmünü beyân etti. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 113[113]

Birinci Mesele

İmâm Şafiî'ye göre, kadın ile kocası arasında "halvet-i sahiha"nın olması mihri gerektirmez.
Ebu Hanife ise: "Halvet-i sahiha, mihri gerektirir. Yani halvet-i sahiha olduğu zaman mihir gerekir" demiştir. Halvet-i sahiha, erkeğin kadın ile,görünen (hissi) ve şer'i bir engel olmaksızın başbaşa kalmasıdır. Hissi engeller, meselâ kadının uzvunun doğuştan kapalı olması, cinsi münasebete manî bir ur veya hastalık bulunması, onlarta beraber uyuyor da olsa üçüncü bir şahsın olması gibi durumlardır. Şer'iata göre engel sayılan şeyler ise, kadının hayızlt veya lohusa olması, farz olan orucu tutuyor olması, farz namazını edâ ediyor olması, farz veya nafile olarak ihrama girmiş olması gibi durumlardır.
Şafiî'nin delili şudur: Cinsi münasebet olmadan meydana gelen boşanmalar, mihrin yarısının düşmesini gerektirir. Bu durumda cinsi temasdan önce boşanma olmuştur. Binaenaleyh, bu durumda da mihrin yarısının düştüğüne hükmetmek gerekir.
Bu delildeki birinci mukaddimenin izahı: Cenâb-ı Allah'ın âyetindeki, Belirlediğiniz o mihrin yansı" sözü tam bir cümle değildir. Aksine, bu sözün tamamlanması için bir takdir yapmak gerekir. O da, Belirlediğiniz o mihrin yansı düşer" şeklinde veyahut, "Belirlediğiniz o mihrin yarısı düşmez" şeklindedir. Birinci takdir, maksûd, ikincisi ise, şu hususlardan dolayı "mercûh"(tercih edilmeyen)tur:
a) Bir şeye, şart edâtıyla talik edilen şey, şart tahakkuk etmediği zaman, apaçık şekilde bulunmaz. Binaenaleyh, biz bu ifâdeyi vücûba hamleder-sek, "talîk kaidesi"ne göre amel etmeyi terketmiş oluruz. Çünkü mihrin yansı, "tâlîk" ten önce de nefyedilmiş değildi. Ama onu, mihrin yansının düşmesi mânâsına alırsak, o zaman tâlîk kazıyyesine göre amel etmiş oluruz. Çünkü bu mihrin yarısı, tâlîk'den önce de bulunuyordu.
b) Hak Teâlâ'nın, onlara btr mihir belirlemiş olursanız.." buyruğu, o kimseye mihrin tamamının vâcib olmasını gerektirir. Çünkü o kimse mihir vermeyi üstlendiği zaman, Hak Teâlâ'nın, "Akidlerinizi yerinegetiriniz" (Maide,1)ifâdesinden dolayt, onun, mihrin tamamını vermesi gerekir. Binaenaleyh, mihrin yarısının kaldığını söylemeye bir ihtiyaç kalmaz. Çünkü mihrin tamamının vâcib olmasını gerektiren şey, onun yarısının da vâcib olmasını iktiza eder. Burada ihtiyaç duyulan husus, mihrin yarısının düştüğünü beyan etmektir. Zira, mihrin tamamının vâcib olmasını gerektiren şey bulununca, bu durumda ortaya çıkan sonuç, mihrin tamamının vâcib olması hususu olur.. Bundan dolayı, bu noktada, mihrin yarısının düşmesi hususu, izah edilmesi gerekli olan husus olmuş olur. Bu sebeple de âyeti, mihrin yarısının düştüğünü beyân mânasına hamletmek, onu mihrin yarısının vâcib olduğunu beyân etmekten daha evlâ olur.
c) Mihrin tamamını vermenin vâcib olduğuna delâlet eden âyet, daha önce geçmişti. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Hanımlannıza verdiğinizden bir şeyi almanız size helâl değildir" (Bakara, 229) âyetidir. Binaenaleyh âyeti, mihrin yansının düştüğü manasına hamletmek, onu mihrin yarısının vâcib olduğu mânasına hamletmekten daha evlâdır.
d) Âyette zikredilen husus cinsi temastan önceki talâktır. Talâkın cinsi münasebetten önce bulunmuş olması, mihrin yansının düşmesi mânâsına uygun olup, bir şeyin vâcib olmast anlamına uygun düşmez. Âyette zikredilmiş olan husus, vücûb mânâsına uygun olan husus

---

[113] [113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/282.

değil de, sükût (düşme) manasına uygun olan şey olunca, JaJu takdirinde bulunmak daha evlâ olmuş olur. Biz bu izahları, şu maksattan dolayı derinlemesine yaptık: Çünkü ulemâdan bazıları, âyetin mânasının, "Takdir ettiğiniz mihrtn yarısını vermeniz vâcibtir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Halbuki mihrin yarısını vücûba tahsis etmek, hitâb delili bakımından olması hariç, diğer yarısının düştüğüne delâlet etmez. Halbuki bu hitab delili de, Ebu Hanife'ye göre delil değildir. Binaenaleyh, bizim bu tafsilâtlı yaptığımız açıklamadan maksat, bu suâli savuşturmak için olmuş olur.

İkinci mukaddimenin izahı da şudur ki bu ikinci mukaddime, "talâk" in cinsi temastan önce otmuş olması hususudur. Âyette geçen temastan mu-rad, ya el ite dokunma mânasına hakiki manadır veyahut da cinsi münasebetten kinaye olan bir ifâdedir. Bu iki mânadan hangisi alınırsa alınsın, talâkın bunlardan önce vaki olduğu muhakkaktır.

Ebu Hanife'nin delili ise, Hak Teâlâ'nın, 'Eğer zevcenin yerine başka bir zevce almak isterseniz, öbürüne yüklerle vermiş olsanız bile, (onun mehrtnden) bir şey almayın. Bir iftira ve açık bir günah olarak alır mısınız onu? Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız.." (Nisa.20-21) âyetidir. Ebu Hanife bu ayet ile şu iki bakımdan istidlal etmiştir:

a) Allah'u Teâlâ biz insanları, mihri almaktan nehyetmiş, ama bu hususta boşama ile|boşanmamayı birbirinden ayırmamıştır. Ne var ki biz bu nehyin halvet-i sahihadan önceki talâka tahsis edilmiş olduğu hususunda anlaşmıştık.. Kim burada bir tahsisin bulunduğunu iddia ederse, bunu izah etmesi gerekir.

b) Allah'u Teâlâ, insanları verdikleri mihri almaktan nehyetmiş ve bunu, birbirine karılıp katılma sebebine bağlamıştır. Ki, birbirine karılıp katılmadan maksat da halvet-i sahihadır. İfdâ, "feza" kelimesinden iştikak etmiştir ki, bu da boş mekân demektir. Böylece biz halvetin de mihri gerektirdiğini anlamış oluruz.

Buna cevâbımız şudur: Hanefilerin istidlal ettiği âyet, umûm ifâde eden bir ayettir; bizim istidlal ettiğimiz âyet ise, husus ifâde eden âyettir. Hâs, ârnm'dan önce gelir. Allah en iyisini bilendir. 114[114]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, .beyanı O'nun ifâdesindeki, mef'ûlünden haldir. Buna göre ayetin takdiri, "Onlara bir mihir takdir etmiş olduğunuz halde onları boşarsanız..." şeklindedir. 115[115]

Hak Teâlâ'nın, "ancak kendilerinin vazgeçmeleri müstesna.. " ifadesiyle ilgili iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Başına, fiilleri nasb eden “En” edatı da gelse, fiilinin nûn'u düşmez. Çünkü, iyi, kalıbı üzere olan fiiller cem-i müennes fiillerdir. Binaenaleyh bu kalıpta, cezm, nasb ve ref halleri aynıdır. Hyii fiil cem-i müennes olarak kabul edilir ise, sonundaki nün harfi cem-i müennes zamiri olur. Fakat cem-i müzekker gâib olarak kabul edilir ise bu nûn, fiilin ref alâmeti olur. İşte bundan dolayı, cem-i müzekker zamiri olan "vâv"ın düşmemesi gibi, cem-i müennes zamiri olan bu "nûn" da düşmez. Cem-i müzekker gâib için kullanılan, , fiilinden düşmüş olan vâv, cem-i müzekker zamiri olan vâv olmayıp, fiilin lâme'l-fiiii olan (illeti harf) vâvdır.116[116] Allah en iyisini bilendir. 117[117]

İkinci Mesele

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/282-284.

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/285.

116[116] Bu fiilîn aslı idi. iğlal ile vavlardan biri hazfedilip bu hale gelmiştir. (Ç).

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/285.

Âyetin mânâsı şöyledir: "Boşanmış olan kadınlar, vazgeçerler de kocalarından mihrin yarısını istemezlerse ve "O benim yüzümü görmedi, ben ona hizmet etmedim. Benden istifâde edemedi. Daha nasıl ondan birşey alayım?" derlerse, bu durum müstesna".118[118]

Hak Teâlâ'nın, "Veya nikâh düğümü elinde olan kimsenin bağışlaması müstesna.." ifadesiyle ilgili iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Ayetteki, tabiriyle ilgili iki görüş vardır:
a) Bu, kocadır. Bu görüş, Hz. Ali, Saîd İbnu'l Müseyyeb, sahabe ve tabiînden pek çok kimsenin görüşüdür ki, Ebu Hanife de bu görüşü benimsemiştir.
b) Bu velidir. Bu görüş, Hasan el-Basrî, Mücâhid ve Alkame'ye aittir ki, Şafiî de bu görüşü benimsemiştir.
Birinci görüşü savunanların delilleri şunlardır:
a) Velînin, kendisine velayet ettiği kimsenin, ister büyük, isterse küçük olsun, mihrini bağışlama hakkı yoktur. Binaenaleyh âyeti, vefî manasına hamletmek mümkün değildir.
b) Velînin elinde olan, nikâh akdidir. Akid bulunduğu zaman, nikâh düğümü de bulunmuş olur. Çünkü, vezni, ("azıcık yemek , "lokma yemek") kelimeleri gibi, mef'ûl mânalarına delâlet eder. Ama, masdar olan kelimesine gelince, bu, ve, kelimeleri gibidir. Sonra akidden sonra meydana gelen ukdenin (nikâh düğümü ve bağının, velinin elinde değil, kocanın elinde olduğu herkesin malûmudur.
c) Hak Teâlâ'nın, tabirinin mânası, "nikâh ukdesi elinde olan kimse için bu hüküm sabittir; başkası için değil!.." demektir; Nitekim Hak Teâlâ, "Ama kim, Rabbinin makamından korkar, nefsini nevadan meri ederse, işte cennettir onun varacağı yer" (Naziâ, 40-41) buyurmuştur. Yani Allah.nefsi başkasının olan hevâdan değil, kendisinin hevâsından nehyetmiştir.. Cennet de, böyle olan kimse için söz konusudur. Dolayısıyla, cennet o kimsenin varacağı yer olur..
d) Cübeyr İbn Mut'im'den rivayet edilen şu husustur: O, bir kadınla evlenmiş, akabinde onunla temasta bulunmadan kadını boşayıp mihrini eksiksiz vererek, "Ben affetmeye daha lâyıktm" demişti. Bu hareket de, sahabenin, âyetten kocadan sâdır olan affı anladığına delâlet eder.
Ayetteki, tabiriyle murad edilenin velî olduğunu söyleyenlerin delilleri şunlardır:
1) Kocadan sudur eden fiil, o kadına mihrin tamamını vermesidir. Bu ise, hibe olur. Hibe de, "afv" olarak adlandırılamaz. Birinci görüşü savunanlar, bu görüşe şu bakımlardan cevap vermişlerdir:
a) Evlenen erkeklerin çoğunlukla yaptığı iş, evlenirken kadına mihir vermeleridir. Binaenaleyh, erkek hanımını boşadığı zaman, ona mihir olarak verdiği şeyin yarısını istemeye hak kazanmtş olur. Kadından mihri istemediği zaman, o mihri affetmiş olur.
b) Allah'u Teâlâ bunu, "müşâkele" kabilinden afv diye adlandırmıştır.
c) Afv ile bazan (kolaylaştırma murad edilir. Meselâ, denilir. Yani, "Falanca, kolay yoldan mal elde etti!" Biz bu sözün ne mânaya geldiğini, Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat, kimin lehinde, maktulün kardeşi tarafından bir şey affolunursa..." (Bakara, 178) ayetini tefsir ederken izah etmiştik. Bu açıklamaya göre, kocanın affetmesi, kadına mihrin tamamını kolay bir şekilde vermesi demektir.
Bu tabirden muradın veli olduğunu söyleyenler, karşı tarafın birinci cevabına şu şekilde cevap vermişlerdir: Kocadan affın bu şekilde sudur etmesi, ancak bazı durumlara göre meydana gelebilir...Halbuki Hak Teâlâ, affa müracaat etmeyi her halükârda, kayıtsız olarak zikretmiştir. Mutlak olan durumu mukayyet otan duruma hamletmek, aslolanın hilâfına bir durumdur. Bunlar, onların ikinci cevaplarına da şu şekilde cevap vermişlerdir: Kadından sudur eden afv, kocayı "ibra" etmesi (onun, kendisine karşı bir borcunun olmadığını söylemesi) dir. Bu hakiki

---

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/285.

anlamda birafvdır. Ama, o kocadan sudur eden ise, sırf hibedir. O halde hibe, nasıl afv diye isimlendirilebilir? Bunlar, onların üçüncü cevaplarına da şu şekilde cevap vermişlerdir: Eğer affetme kolaylaştırma olsaydı, o zaman bir kimseye hakkında bir şeyi kolaylaştıran kimse hakkında, "O, onu affetti" denilirdi. Halbuki bunun böyle olmadığı bilinen bir husustur.

2) Kocaların zikredilmesi, Hak Teâlâ'nın, "Eğer siz kadınları, kendilerine temas etmeden Önce boşarsanız..." (Bakara, 237) âyetinde geçmiştir. Buna göre eğer, "Veya nikâh düğümü elinde olan kimsenin bağışlaması..." tabiriyle de kocalar mu-rad edilmiş olsaydı, o zaman Hak Teâlâ muhâtab sîgasıyla, "Veya senin affetmen..." buyurması gerekirdi. Allah böyle demeyip, gâib sîgasıyfa buyurunca bundan murâd edilenin, kocalardan başkaları olduğunu anlamış olduk.

Birinci görüşte olanlar, bu görüşe şöyle cevap vermişlerdir: Muhâtab sığasından gâib sığasına geçmenin sebebi, kocanın afv hususunda niçin istek/i olduğu hususuna dikkat çekmektir... Buna göre mâna, "O kadınların, veya kadınların nikâh düğününe sahip oldukları için, kadınları başka kocaları evlenmekten alıkoyan kocanın affetmesi hali müstesna..." Sonra, ayrılmak hususunda kadının herhangi bir etkisi bulunmaz.. Ondan ancak koca ayrılır... Böylece, muhakkak ki koca, kadının mihrini eksik vermeye veya tastamam vermeye daha ehil ve liyâkatti olur..

3) Nikâh düğümü kesinlikle kocanın elinde değildir. Çünkü, nikâhtan önce koca, kadın için bir yabancı idi. Kocanın hiçbir surette kadın hakkında tasarrufta bulunma yetkisi yoktur. Binaenaleyh, kadını evlendirmede kocanın herhangi bir etkisi ve tesiri bulunmaz. Ama onunla evlendikten sonra, nikâh zaten bulunmuş olur. Var olan şeyi yeniden icada kimsenin gücü yetmez. Hatta kocanın nikâhı izâle etmeye de kudreti yoktur. Allah'u Teâlâ, nikâh elinde ve kudretinde olan kimseler için, affetmenin bulunabileceğini kabul etmiştir. Nikâh ukdesinde kocanın herhangi bir kudreti ve tesiri olmadığı ortaya çıkınca, bu ifâdeden muradın koca olmadığı sabit olmuş olur. Ama velînin, kadını evlendirmeye kudreti vardır. Binaenaleyh, bu sözden muradın koca değil, velî olduğu ortaya çıkmış olur. Sonra bu görüşte olanlar bu tabirden muradın koca olduğunu söyleyenlerin yukardaki delillerine şu şekilde cevap vermişlerdir:

Birinci hüccet: Fiil, bazen bizzat o işi yapana, bazan da o işin sebebine nisbet edilir. Meselâ, sebebine nisbet edilerek şöyle denilir: "Hükümdar bir ev bina etti" ve Para bastı..." Görünen odur ki kadınlar, kendilerine ait mühim işlerde ve menfaatlerine olan şeyleri koruyup gözetme hususunda velîlerin görüşlerine başvururlar. Yine görünen odur ki, evlilik işleriyle ilgili konulara kadın pek dalmaz.. Aksine bu hususu, tamamiyle velînin görüşüne havale eder. Bu açıklamaya göre affetme hususu, velînin iradesine ve onun çabasına göre meydana gelmiş olur. İşte bu sebeple affetme meselesi, velîlere nisbet edilmiştir.

İkinci hüccet: Bu,onlarm "velinin elinde olan, nikâh ukdesi değil, nikâh akdidir" demeleridir. Biz deriz ki, "ukde" ile bazen akid mânası murad edilir. Nitekim Hak Teâlâ, "Nikâh bağım bağlamıya azmetmeyiniz..." (Bakara, 235) buyurmuştur. Biz, öjip kelimesinin ism-i mef'ûl, ditökt mânasında olduğunu kabul etsek bile, ne var ki, âî^ââi de de, ancak akid vasıtasıyla oluşur, meydana gelir. Nikâh akdi ilk önce velînin elindedir. Bundan dolayı "nikâh düğümü" de, akdin netice ve sonuçlan olması sebebiyle velînin elinde olmuş olur.

Üçüncü hüccet: Bu onların, tabirinden kastedilen hükmün, kocanın kendisine ait olduğu şeklindeki görüşleridir. Buna şu şekilde cevap veririz: Böyle bir kayıtlamayı, lâfızdan elde etmek mümkün değildir. Çünkü, jyİ "Emretmek, nehyetmek, yükseltmek ve alçaltmak falancanın elindedir" denildiğinde,bununla o kimsenin elinde emrin bizzat kendisi, nehyin bizzat kendisi olduğu mânası kastedilmez. Aksine onun elinde, başkasına emretme, başkasını yasaklama yetkisinin bulunduğu kastedilmiştir. Burada da böyledir. 119[119]

İkinci Mesele

Şafii bu ayetle, nikâhın ancak velinin izniyle caiz ola bileceği hususunda istidlal edebilir.. Bu

---

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/285-288.

böyledir
çünkü müfessirlerin çoğunluğu, Allah'ın, buyruğundan muradın, ya koca yahut da velî olduğu hususunda ittifak etmiştir. Bu ifâdeyi, kocanın nikâh ukdesi hususunda kesinlikle bir tesiri ve bir kudreti olmadığını beyan etmemiz nedeniyle, kocaya hamletmek yanlış olur. Binaenaleyh bunu "velî" ye hamletmemiz gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın, tabiri hasr ifâde eder. Çünkü, denildiği zaman bunun mânâsı, "Emretmek, nehyetmek başkasının elinde değil, sadece onun elindedir" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, (Kâfirûn, 6) buyurmuştur. "Yani, yalnız size aittir, başkalarına değil..." Burada da, "nikâh ukdesi başkasının elinde değil, velînin elindedir" şeklinde bir mâna vardır. Durum böyle olunca, nikâh ukdesinin kadının elinde olması gerekir. Zaten elde edilmek istenen netice de budur. Allah en iyisini bilendir. [120][120]

Hak Teâlâ'nın "Ve sizin bağışlamanız, takvaya daha uygundur" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bu söz (bu kalıp), nem erkeklere, hem de kadınlara beraberce yapılmış bir hitaptır. Ancak, erkekler ve kadınlar bir arada zikredildikten zaman, "tağlib" erkeklerden yanadır. Tağlibin sebebi şudur: Gerek lâfız ve hitapta, gerek mânada müzekkerlik asıl, müenneslik ise fer'i (talî durum) dur. Lâfız bakımından müzekkerliğin asıl olmasına gelince, sen önce, ifâ dersin, daha sonra da, müennesliği kastederek, dersin. Müzekkere delâlet eden lâfız asıldır. Müennese delâlet eden lâfız ise asıl olan lâfzın fer'idir. Mâna bakımından asıl olmasına gelince, kemâl, erkekler için; noksanlık hali de kadınlar içindir. İşte bu sebepten dolayı, müzekker ve müennes bir arada zikredildiğinde, müzekkerlik tarafı galip olmuş olur. [121][121]

İkinci Mesele

hitabının ir'âbdaki yeri, mübtedâ olmasından dolayı, mahallen merfûdur. Kelamın takdiri ise, "Siz erkeklerin atfetmesi takvâya daha yakındır" şeklindedir. kelimesindeki lâm harfi, mânasındadır. [122][122]

Üçüncü Mesele

Âyetin mânası şöyledir: "Sizin birbirinizi affetmeniz, takva mânasının tahakkuk etmesine daha yakın olan bir hareket biçimidir.." Durum, şu iki sebepten dolayı bu şekilde olmuştur:
a) Hakkının verilmemesine müsamaha gösteren kimse, "muhsin" dir. Kim "muhsin" olursa, mükâfaata müstehak olmuş olur. Kim de mükâfaaîa müstahak olursa, bu mükâfaattan dolayı, mükâfaatın dışında olan cezayı savuşturmuş ve onu ortadan kaldırmış olur.
b) Bu tarz bir hareket, kişiyi gerçekte takvanın kendisi olan "zulmü terketme"ye davet eder. Çünkü, Allah'a yaklaşmak maksadıyla, hakkından vazgeçerek, hakkının verilmemesine aldırış etmeyen kimse, hakkı olmayan bir şeyi almak suretiyle başkasına zulmetmiş olmaktan son derece uzaklaşmış olur.
Hak Teâlâ "Aranızdaki üstünlüğü unutmayınız..." buyurmuştur. Allah'ın bu tabirden maksadı, insanları "unutma" hadisesinden nehyetmek değildir. Çünkü unutmamak, insanın elinde olan bir şey değildir. Aksine bu ifâdeden maksat, "terketmek..." manasıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, Aranızdaki üstünüğü ve birbirinizi üstün tutmayı ihmal etmeyiniz, bırakmayınız..." demek istemiştir. Bu böyledir, çünkü erkek kadınla evlendiği zaman kadının kalbi erkeğine

---

[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/289.
[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/289.
[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/289.

bağlanmıştır. Bu sebeple erkek,onu cinsi temastan önce boşadığında, bu hareket o kadının erkek tarafından eziyyet görmesine sebep olmuştur. Yine erkek, kendisinden kesinlikle istifâde etme niyeti olmadan kadına mihir vermeyi tekeffül ettiği zaman, bu da o kadına eziyyet etmenin bir sebebi olmuştur. Dolayısıyla, Allah'u Teâlâ bunlardan herbirinin, diğerinin kalbinden bu tür sıkıntıları izâle edecek bir işe başvurmanın gerekli olduğuna tenbihatta bulunmuştur. Meselâ kocaya, kadına mihrin tamamını teslim etmesi suretiyle onun kalbini hoşnut etmesini; kadına da mihrin tamamından vazgeçmesini öğütlemiştir. Daha sonra da, Allah'u Tealâ, bilinen sünnetine göre âyetini, tehdit yerini tutan ifadesiyle bitirerek, "Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir" buyurmuştur. '[123][123]

Namazlara ve "Salât-ı Vustâ" ya Devam Etmenin Hükmü

"Namazlara ve salât-ı vusta'ya devam ediniz.. Allah için, tam bir huşu ile kıyamda durun" (Bakara, 238). Bil ki Allah'tı Teâlâ, mükelleflere dinî malûmatları beyan edip ve onlara şeriatının kanunlarını iyiden iyiye izah buyurunca onlara beş vakit namaza devam etmelerini emretmiştir. Bunun birkaç sebebi vardır:
a) Namazda Kur'an okumak, ayakta durmak (kıyam), rükû, sücûd ve huşu manaları olduğu için namaz, Allah'ın heybeti karşısında kalbin hüznünü, insanın yapısında bulunan başkaldırı ve isyanın bulunmamasını ve Allah'ın emirlerine infccıyad edip, O'nun nehyettiği şeylerden vazgeçmeyi ifâde eder. Nitekim Hak Teâlâ, 'Muhakkak ki namaz edebsizlikten ve çirkin olan her şeyden alıkor" (Ankebût, 45) buyurmuştur.
b) Namaz, kuluna Allah'ın rubûbiyyetinin celâlini, kulluğun tevâzuunu, zilletinini, mükâfaat ve ceza işlerini hatırlatır, böylece de kulun Allah'a itaata boyun eğmesi kolaylaşmış olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak,
"Sabır ve namazla yardım isteyin" (Bakara, 45) buyurmuştur.
c) Nikâh, talâk ve iddet gibi daha önce geçmiş olan hususlar, dünyevî işlerle meşgul olmayı ifâde ediyordu. Böylece buna Hak Teâlâ, âhiret işleri olan namaz mevzuunu eklemiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [124][124]

Bu Âyetin Beş Vakit Namaza Delalet Etmesi

Müslümanlar, farz olan namazın beş vakit namaz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet de buna delâlet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ'nın "Namazlara devam ediniz" emri, cemîsîgasının en azının üç olması bakımından, üç vakit namaza delâlet eder. Hak Teâlâ'nın daha sonra gelen, "orta namaza..." tabiri de bu üçe ilâve edilen fazla bir şeye delâlet eder. Aksi halde, bir tekrarın bulunması gerekir. Aslolan ise, tekrarın bulunmamasıdır. Sonra bu ilâve olan şeyin dördüncü vakit olması imkânsızdır. Aksi halde, dört vakit olan namazların ortası olan bir namaz bulunmaz. Binaenaleyh bu üç lâfzına, toplandığında bir orta namazın meydana gelebileceği bir başka sayının mutlaka eklenmesi gerekir. Bu toplamın en azı da, beştir. Binaenaleyh bu âyet, işte açıkladığımız yol ile, beş vakit namazın farz olduğuna delâlet eder. Bil ki yaptığımız bu istidlal, el-vustâ kelimesinden muradın, sayı bakımından orta olan bir şey olduğunu; fazilet bakımından orta olan birşey olmadığını beyân ettiğimiz zaman tam ve eksiksiz olur. Biz bunu, inşa-allah deliliyle beraber beyân edeceğiz. Her ne kadar bu ayet beş vakit namazın farz olduğunu gösterse de namazın vakitlerine delâlet etmez. Vakitlere tafsilâtlı olarak delâlet eden âyetler dört tanedir.
Birinci ayet: Hak Teâlâ'nın, "Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tenzih ediniz" (Rûm, 17) âyeti. Bu ayet, vakitleri bildiren ayetlerin en açığıdır. Buna göre Hak Teâlâ'nın, tâbirinin mânası, "Yani, Allah'ı teşbih edin, akşam vaktinde Allah için namaz kılın" demektir ki, Allah bu akşam vaktiyle, akşam ve yatsı namazlarını kastetmiştir. sözü ile sabah namazını;

---

[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/290.
[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/291.

(Rûm,18) ile ikindi namazını ve(Rum,18)tabiri ili de öğlen namazını kastetmiştir.
İkinci ayet: Hak Teâlâ'nın, "Güneşin kayması anından, gecenin kararmasına kadar güzelce namaz kıl. Sabah namazını da... Çünkü sabah namazına şâhid olunur" (İsra, 78) âyetidir. Allah'u Teâlâ bu âyette, tabiri ile güneşin zevalini kastetmiştir ki, bu ifâdenin muhtevasına öğlen, ikindi, akşam ve yatsı namazları girmektedir. Daha sonra da, buyurarak, sabah namazını murad edmiş-tir.
Üçüncü ayet: Hak Teâlâ'nın, "Güneşin dogmasından evvel de, batmasından evvel de Rabbinİ hamd fle teşbih et. Gecenin bir kısım saatlerinde ve gündüzün etrafinda da teşbih etki, böylece ilâhî rızâya nail olasın!" (Tâhâ, 130)âyetidir. Bazı âlimler bu âyetin beş vakit namaza delâlet ettiğini söylemişlerdir. Çünkü zaman, ya güneş doğmadan önce veya batmadan önce olur. Binaenaleyh gece ve gündüz kavramları bu iki terkîbin muhtevasına dahil olmuş olurlar.
Dördüncü ayet: Hak Teâlâ'nın, "Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl" (Hûd, 114) âyetidir. Hak Teâlâ'nın, tabiriyle maksadı sabah ve ikindi; ifadesiyle ise, akşam ve yatsıdır. Bazı âlimler bu ayetle, vitir namazının vâcib olduğu hususunda istidlal etmişlerdir. Çünkü, kelimesi, çoğul bir ifâdedir. Çoğulun en azı ise üçtür. 125[125]

İkinci Mesele

Bil ki, namaza devam etmeyi emretmek, onun şart- larını bulundurmaya devamı emretmek demektir.
Namazın şartlan, bedenin, elbisenin ve namaz kılınan yerin temizliği; avret mahallinin örtülmesi, kıbleye yönelmek, namazın erkânına riâyet etmek ve ister kalbin, ister lisânın, isterse uzuvların amelleriyle ilgili olsun, namazı iptal eden herşeyden kaçınmaktır. Namaz konusunda en mühim olan iş, niyyet etmektir. Çünkü niyyet, namaz konusunda asıl maksattır. Hak Teâlâ, "Beni anmak için namaz kıl" (Ta-hâ, 14) buyurmuştur. Kim bu tarz üzere namazını edâ ederse, o kimse namazını bihakkın devam ettirmiş olur. Aksi halde, hayır!.Buna göre eğer, " emri, lâfızları gibi müşareket ifâde eden bir bâbtan getirilmiştir.
Buna göre, buradaki mâna nasıl olur?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap veririz:
a) "Muhafaza", kul ile Rabbi arasında olur. Buna göre kula sanki şöyle denilmiştir: "Sana namaz kılmayı emreden Rabbin seni koruması ve gözetmesi için, namazına devam eti..." Bu, Hak Teâlâ'nın, "Beni anınız ki ben de sizi anayım" (Bakara. 152) buyruğu gibidir. Hadiste de, "Sen Allah'ın hakkını gözet ki, Allah da seni muhafaza etsin"126[126] şeklinde gelmiştir.
b) Bu karşılıklı koruma işinin, namaz kılan kimseyle namaz arasında olmasıdır. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Namazının seni koruması için, sen de namazına devam et!"
Bil ki namazın, namaz kılan kimseyi koruması şu üç şekilde olur:
1) Namaz, insanı günahlardan korur. Nitekim Hak Teâlâ, "Muhakkak ki namaz, edebsizlikten ve çirkin olan her şeyden ahkor" (Ankebut, 45). Binaenaleyh, kim namaz kılmaya devam ederse, namaz onu fuhşiyyattan korur.
2) Namaz insanı, belâ ve sıkıntılardan korur. Nitekim Hak Teâlâ,"Sabır ve namaz ile, yardım isteyiniz" (Bakara, 45) ve, (Maide, 12) buyurmuştur ki bunun mânası, "Eğer namazınızı kılar, zekâtınızı da verirseniz ben yardımım ve korumamla, sizin yanınızdayım" şeklindedir.
3) Namaz, namaz kılan kimseyi korur ve ona şefaat eder. Nitekim Hak Teâlâ, "Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin. Kendiniz için önden ne hayır yollarsanız, Allah katında onu bulacaksınız" (Bakara, no) buyurmuştur.
Bir de namazda Kur'an okunur. Kur'an da, kendisini okuyan kimseye şefaat eder. Kur'an hem "Şâfi" hem de "müşeffi" dir. Haberde şu şekilde vârid olmuştur: "Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri, (kıyamet gününde) iki bulut gibi gelirler ve kendilerini okuyanın lehinde şehâhette

---

[125] [125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/291-293.
[126] [126] Tirmiji. Kıyama, 59 (4/667).

bulunarak, ona şefaat ederler."
Yine haberde şöyle gelmiştir: "Mülk sûresi kendisini okuyarak gece namazı kılan kimseden kabir azabını savuşturur; haşr esnasında onu savunur, sıratta onun iki ayağının dibinde durarak, cehenneme, "Hayır, ona ilişemez-sin!" der. Allah en iyisini bilendir. 127[127]

Salat-ı Vusta Ne Demektir?

Âlimler, "salât-ı vustâ" nın ne olduğu hususunda yedi görüş belirtmişlerdir.
Birinci Görüş: Allah'u Teâlâ, bu namaza devam etmeyi emretmiş, fakat bunun hangi namaz olduğunu bize açıklamamıştır. Biz, "Allah'u Teâlâ onun hangi namaz olduğunu bize açıklamamıştır" dedik, çünkü eğer Allah'u Teâlâ bunu açıklamış olsaydı, o zaman,ya "Allah'u Teâlâ onu, katı veya zannî yolla beyân etmiştir" denilirdi ki, birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü o beyan, ya bu âyetle olur veya kesinlik ifâde eden bir başka yolla, veyahut da mütevâtir bir haberle olur.. Beyanın bu âyette bulunması mümkün değildir. Çünkü namaz vakitlerinin sayısı beştir. Ha! buki ayette, namazın ne evveline, ne de sonuna dair bir açıklama bulunmamaktadır. Durum böyle olunca, beş vakit namazın her biri hakkında, "orta namaz" olabileceği söylenebilir. Veyahut da, "bu açıklama bir başka âyette veya r.ıütevâtir bir haberde yapılmıştır" denilebilir. Halbuki böyle bir açıklama söz konusu değildir. Bu hususun zannî bir yolla izah edilmesine gelince, ki bu yol haber-i vâhid ve kıyastır, bu da caiz değildir. Çünkü zan ifade eden yollar, haberler ameli konularda muteber addedilmiştir. Bu mesele ise, amel ile ilgili bir mesele değildir. Binaenaleyh Allah'u Teâlâ'nın, orta namazın ne olduğunu beyan etmediği ortaya çıkmış olur. Bu görüşte olanlar, sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: Bunun hikmeti şudur: Allah'u Teâlâ bu namazın ne olduğunu beyan etmemekle beraber, bunun önemli bir namaz vakti olduğunu hassaten bildirince, kişinin edâ ettiği her namazın salât-ı vustâ (orta namaz) olduğunu zannetmesi caiz olur. Böyle uir zan ise, kişiyi bütün namazları tastamam ve mükemmel bir biçimde edâ etmeye teşvik etmiş olur. İşte bu sebepten dolayı Allah'u Teâlâ, ramazan ayında Kadir gecesini; cuma gününde duaların kabul olunacağı saati; bütün isimlerinin içinde "ism-i a'zâmı" nı ve, mükellef her vakit ölüm endişesini hissetsin ve böylece de her vakit tevbekâr olsun diye, bütün zaman içinde de "ölüm vaktini" gizlemiştir. İşte bu görüşü, ulemâdan bir topluluk benimsemiş, tercih etmiştir.
Muhammed İbn Sîrîn şöyle demiştir: Bir adam Zeyd İbn Sabit, (r.a)'e orta namazın ne olduğunu sordu da, o da, bunun üzerine, "Bütün namazlara devam et, o zaman ona rastlar, isabet edersin" dedi.
Rebî İbn Haysem den rivayet edildiğine göre birisi ona, bu namazın ne olduğunu sorduğunda o, "Ey amcam oğlu, orta namaz beş vakit namazdan birisidir. Binaenaleyh, hepsine devam et. Böylece de, orta namaza da devam etmiş olursun" diyerek, sözüne şunu ilâve etti: "Eğer sen, onun hangi namaz olduğunu kesin olarak buseydin, sen sadece ona devam eder, diğer namazları da zay ederdin.. (Değil mi?)" deyince, soru soran kişi, "Hayır!" der. Bunun üzerine Rebî, "Eğer beş vakit namaza devam edersen, orta namaza da devam etmiş olursun" dedi.
İkinci Görüş: Bu, beş vakit namazın tamamıdır. Çünkü beş vakit namaz, taat sayılan ibadetlerin ortasıdır. Bunu şöyle izah edebiliriz: İmân yetmiş küsur kısımdır ve bunların en üst derecesini kelime-i şehâdet teşkil eder. En alt derecesi ise, yollarda insanların yürümesine eziyet veren şeyleri kaldırıp atmaktır. Beş vakit farz namaz derece bakımından imandan aşağı, fakat yoldaki eziyet verici şeyleri giderme mertebesinin üstündedir. Binaenaleyh farz namazlar bu iki taraf arasında yer almış olur ve "orta" olur. 128[128]

Salat-ı Vustanın Sabah Namazı Olduğunu Söyleyenler

Üçüncü Görüş: Bundan murad, sabah namazıdır. Bu görüş, sahabeden Hz. Ali, Hz. Ömer,

---

[127] 127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/293-294.
[128] 128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/294-295.

İbn Abbas, Cabir b. Abdullah, Ebu Umâme el-Bâhilî (r.ah)'nin; tâbi'inden ise Tavus, Atâ, İkrime ve Mücahidin görüşüdür. İmam-ı Şafiî de bu görüştedir. Şu hususlar, bu görüşün doğru olduğunu gösterir:

a) Sabah namazı alacakaranlıkta kılınır. Bundan dolayı bu namazın başlangıcı karanlık olduğu için gece namazına, sonu da aydınlık olduğu için gündüz namazlarına benzetilmiştir.

b) Bu namaz fecr-i sâdığın doğmasından sonra, güneşin doğmasından önce edâ edilir. Bu kadar zaman dilimi içerisinde ne tam karanlık ne de tam aydınlık vardır. Binaenaleyh sanki bu zaman, ne gecedir ne de gündüzdür. Bu sebeble de bu zaman, gece ile gündüz arasında "orta" bir durum olmuş olur.

c) Tam gündüz öğle ile ikindi namazı; gece olunca da akşam ile yatsı namazı kılınır. Sabah namazı ise gece ve gündüz kılınan namazlar arasında "orta" bir yerde gibidir.

Buna göre eğer, "Bu hususların hepsi akşam namazı için de söz konusudur?." denirse, biz deriz ki: İnşaallah ileride de izah edeceğimiz gibi, sabah namazı daha faziletli olduğu, için onu akşam namazına tercih ettik.

d) Öğle ile ikindi namazları Arafat'da bütün mezheplerin ittifakı ile, sefer esnasında da Şafiî mezhebine göre birleştirilir. Akşam ile yatsı namazı da böyledir. Sabah namazı ise her zaman vaktinde tek olarak kılınır. Bundan dolayı öğle ve ikindi namazlarının vakitleri tek bir vakit, akşam ve yatsı namazlarının vakitleri de tek bir vakit (gibi) olmuş olur. Böylece sabah namazının vakti, bu ikisi arasında "orta" bir vakit olmuş olur.

Kaffâl (r.h) şöyle der: "Bu delil insanların şöyle demesine dayanır: Bir kimse, iki taraftan birine meyletmeyip tek başına hareket ettiğinde, denilir." Allah en iyisini bilendir.

e) Cenâb-ı Allah'ın "Çünkü sabah namazına şâhid olunur" (İsra, 78) âyetidir. Mütevatir haber ile, buradaki Kur'an'dan muradın sabah namazı olduğu sabit olmuştur. Bu namaz, gece ve gündüz meleklerinin bir arada bulunduğu sırada edâ edildiği için Cenâb-ı Allah, bunun "şâhid olunan" bir namaz olduğunu haber vermiştir.Bunu iyice anladığın zaman, bil ki bu ayet ile şu iki bakımdan istidlal edilmiştir:

1) Allah Teâlâ sabah namazını tek olarak zikretmiştir. Bu da, sabah namazının çok faziletli olduğunu gösterir. Cenâb-ı Allah, "orta namaz"ın da çok faziletli olduğunu özellikle bildirmiştir. Binaenaleyh hatıra, zann-ı gâlib olarak, sabah namazının daha faziletli olduğu o âyetle sabit olduğu için, bu âyette özellikle zikredilen "orta namaz" dan muradın sabah namazı olması gerektiği geliyor.

2) Gece ve gündüz melekleri nöbet değiştirirler. Binaenaleyh gece melekleri ile gündüz melekleri sadece sabah namazı vaktinde (nöbet değiştirirken) bir arada bulunurlar. Bundan dolayı sabah namazının bu bakımdan gece ile gündüzün iki tarafında başlayıp, gece ile gündüzün arasına giren orta bir-şey gibi olduğu sabit olur.

f) Allah Teâlâ, "orta namaz"ı zikrettikten sonra "Allah için tam birhuşû ile kıyamda durun" buyurarak, bu namazı "kunût" lâfzı ile birlikte zikretmiştir. Halbuki, sahih haberlere göre, İslam'da "kunût" un bulunduğu namaz sadece sabah namazıdır'129[129] Binaenaleyh bu,"orta namazı" nın sabah namazı olduğunu gösterir.

g) Şüphesiz ki Hak Teâlâ, bu namazın önemini belirtmek için, tek oiarak zikretmiştir.

Yine sabah namazının, diğer namazlardan daha çok te'kid ve teşvik edilmeye muhtaç olduğunda şüphe yoktur. Çünkü namazlar içerisinde bundan güç olanı yoktur. Zira sabah namazı insanlara, uykularının en tatlı vaktinde vâcib olmaktadır. Hatta Araplar, bundan dolayı sabah namazı vaktindeki uykuyu, "Bal" diye adlandırmışlardır. Bu tatlı ve güzel uykuyu bırakıp, soğuk suya yönelmek, camiye gidip, namaza durmaya hazırlanmak, insana çok zor ve güç gelen bir şeydir. Bundan dolayı âyetteki "orta namaz" tle.sa-bah namazının kastedilmiş olması gerekir. Çünkü bu namaz teşvik edilmeye diğer namazlardan daha uygundur.

h) Sabah namazı, namazların en efdalidir. Durum böyle olunca "orta namaz" in, sabah

---

129[129] Kunût, Şafiîlere göre, sabah namazında, rükû ile secde arasında kıyamda yapılan duadır.

namazı olması gsrekir. 130[130]

Sabah Namazının Efdal Olmasının Sebepleri

Biz şu bakımlardan sabah namazının daha efdal olduğunu söyledik:
1) Cenâb-ı Allah,"Sabredenler, sadıklar, itaatle (Allah'a) boyun eğenler ve seherlerde istiğfar edenler..." (Al-i imrân, 17) buyurmuş, bu kimselerin değerli taatlerini ve mükemmel ibâdetlerini, seher vakitlerindeki istiğfarlarını zikrederek bitirmiştir.
Bir hadis-i kutside Cenâb-ı Allah,"Kullarım bana kendilerine farz kıldığım şeyleri yerine getirerek yakınlaştıktan gibi hiçbir şeyle yakınlaşamazlar"131[131] buyurduğu için, istiğfar çeşitlerinin en büyüğünün, farzları edâ etme olması gerekir. Bu da, imandan sonra taatların en efdalinin sabah namazı olmasını gerektirir.
2) Bu hususta cemaatle kılınan sabah namazının ilk tekbirinin.dünya ve dünyadaki herşeyden daha hayırlı olduğu rivayet edilmiştir.
3) Sahih hadislerde, sabah namazı için iki ezan okunduğu; birincisinin fecr-i sâdık henüz doğmadan, ikincisinin ise, doğduktan sonra okunduğu yer almıştır. Bu böyledir. Çünkü birinci ezandan maksad, kalkıp abdest hazırlığı yapsınlar diye insanları uyandırmaktır.
4) Hak Teâlâ, sabah namazına çeşitli isimler vermiştir. Mesela, İsrâ sure-sinde, (İsrâ. 78); Nûr suresinde, (Nur,58); Rûm suresinde, "Sabahladığınız vakit.." (Rûm. 17) gibi isimler... Hz. Ömer (r.a), "Yıldızların batışı.." (Tur, 49) ayetinden sabah namazının kastedildiğini söylemiştir.
5) Cenâb-ı Allah sabah namazı üzerine yemin ederek, "Fecre ve on geceye yemin olsun ki.."(Fecr, 1-2) buyurmuştur. Bu,"Asra yemin olsun ki şüphesiz insanlar zarardadır" (Asr, 1-2)ayetiyfe bir tezâd teşkil etmez. Çünkü biz, bu ayetteki "asır" dan muradın, ikindi namazı olduğunu kabul etsek bile sabah namazı hakkındaki, "Gündüzün iki tarafında namaz kıl.." (Hûd, 114) ayetinde bulunan te'kid ve teşvik daha kuvvetlidir. Bu te'kidin ikindi namazı için bulunmadığını beyân etmiştik.
6) Sabah namazı ezanında "tesvîb" yapılır. Tesvîb, "hayya âle'f-felâh" tan sonra iki defa, "Namaz uykudan hayırlıdır" demektir. Böyle bir te'kid, başka namazların ezanında yoktur.
7) İnsan uykudan kalktığı zaman, yoktan var olmuş gibi veya ölü iken di-rilmiş gibi olur. Hatta bütün mahtûkat geceleri adetâ ölürler, sabah olunca dirilirler. İnsanlar uykularından kalkıp, kendilerinden gecenin, uykunun ve gafletin, acizliğin ve şaşkınlığın karanlıklarını gidererek, bütün bunları ihsanları ile değiştirip, âlemi nurla, bedenleri de hayat, akıl, fehim ve ma'rifetle doldurduğu için, Allah'ın kudret ve rahmetinin mükemmelliğini gösteren bu büyük hâdiseyi müşahede ettiklerinde, hiç şüphe yok ki, bu vakit kulun kulluğunu edaya, Allah'a karşı hudû, zillet ve meskenetini ortaya koymaya uğraşmasına diğer vakitlerden daha uygundur.
8) Böylece, bütün bu açıklamalar ile, sabah namazının, diğer namazlardan daha efdal olduğu ortaya çıkmış olur ve bu .sebeple de, "orta namazı"nı "sabah namazı" olarak ahlamak daha evlâ olur.
9) Hz. Ali(k.v)'ye, "orta namaz"ın ne olduğu sorulmuş,O da,"Biz, onun sabah namazı olduğunu zannediyoruz"
demiştir.
Yine İbn Abbas (r.a)'dan, sabah namazını kılıp, daha sonra da "işte bu orta namazdır" dediği rivayet edilmiştir.
10) Sabah namazının sünneti diğer namazların sünnetlerinden daha kuvvetlidir. Binaenaleyh farzının da, diğerlerinin farzından daha kuvvetli olması gerekir. İşte bu sebeple âyetteki teşvik ve te'kidi sabah namazına hamletmek daha evlâdır. Orta namazın, sabah namazı olduğuna

---

[130] 130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/295-297.
[131] 131[131] Benzeri bir hadis için bkz. Buhâri. Rikâk. 38.

dâir delillerin tamamı bunlardan ibarettir. [132]

Öğle Namazı Olduğunu Söyleyenler

Dördüncü Görüş: Bu "Orta namaz öğle namazıdır" diyen kimsenin görüşüdür. Bu görüş Ömer, Zeyd, Ebu Saîd el-Hudrî ve Üsâme İbn Zeyd(r.a)'den rivayet edilmektedir. Ebu Hanife ve arkadaşlarının görüşü budur. Bu görüşte olanlar, buna birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:
1) Öğle namazı, kaylûle vaktinde ve öğle sıcağında olduğu için, onlara zor geliyordu. Bundan dolayı özellikle ve hassaten belirtilme ve dikkat çekilmeyi bu namaza vermek daha uygundur. Zeyd İbn Sabitten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), öğlenin kızgın sıcağında namaz kılıyordu ve bu namaz da, ashabına namazların en ağın idi... Çoğu kez arkasında bir veya iki saf bulunuyordu. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdular: "Andolsun ki, (öğle) namazında hazır bulunmayan kimselerin evlerini yakmaya niyetlendim." Bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu.
2) Öğle namazı gündüzün ortasına tesadüf eder. Farz namazlar içinde, onun dışında gündüzün veya gecenin ortasına rastlayan başka namaz yoktur.
3) Öğle namazı, gündüzün kılınan iki namaz olan sabah ile ikindinin ortasındadır.
4) Öğle namazı, iki serinlik, yani sabah serinliği ile akşam serinliği ortasına rastlayan bir namazdır.
5) Ebû'l-Aliye şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabtyla beraber öğle namazı kıldım. Namazı bitirdikten sonra onlara, orta namazın hangisi olduğunu sordum. Onlar da, "Orta namaz, kıldığın şu namazdır" dediler."
6) Hz. Aişe (r.anha)'den rivayet edildiğine göre O, ayetini, şeklinde okurdu. Bundan şu şekilde istidlal edilmiştir: O,(ikindi namazı) ifâdesini.(orta namaz) üzerine atfetmiştir. Matufun aleyh, matuftan daha öncedir. Buna göre ikindi namazından önce olan da, öğle namazıdır.
7) Rivayet edildiğine göre bir grup insan, Zeyd İbn Sâbit'in yanında idiler. Üsâme İbn Zeyd'e bir adam gönderip, ondan orta namazın hangi namaz olduğunu sordurdular. O, "Orta namaz, öğle namazıdır. O, öğlenin sıcağında kılınır" dedi.
8) Sahih hadislerde, Cebrail (a.s)'in Hz. Peygamber (s.a.s)'e ilk defa öğle namazında imam olduğu rivayet edilmiştir. Bu, öğle namazının namazların en şereflisi olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh, âyetteki husûsî te'kid ve teşviki, öğle namazına hamletmek daha uygundur.
9) Cuma namazı, namazların en şereflisidir. O da, öğleyin kılman namazdır. Bundan dolayı ayetteki hususi te'kidi öğle namazına hamletmek evlâdır. [133]

İkindi Namazı Olduğunu Söyleyenler

Beşinci Görüş: Bu görüş, "Orta namaz, ikindi namazıdır" diyenlerin görüşüdür. Bu görüş sahabeden Hz. Ali (r.a), İbn Mes'ud, İbn Abbas ve Ebu Hureyre (r.a)'den; fukahâdan da, Nehâî, Katâde ve Dahhâk'tan rivayet edilmiştir. Bu, aynı zamanda Ebu Hanife'den rivayet edilen görüştür. Bunlar bu görüşlerine birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:
1) Hz. Ali (r.a)'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Hendek Günü, "Bu kâfirler bizi orta namazdan alıkoydular. Allah onların evlerini ve mezarlarını ateşle doldursun" buyurdu. Bu hadisi, Buharı, Müslim ve diğer hadis imamları rivayet etmiştir. Bu haber, bu meselede dikkate alınması gereken önemli bir haberdir. "Sahih-i Müslim"de bu hadis, "Bizi orta namazdan, yani ikindi namazından alıkoydular" şeklinde vârid olmuştur.
Fukahâdan bazıları buna şöyle cevap vermişlerdir: "İkindi, orta bir vakittir. Ama Kur'an'da zikredilen o değildir. Orta olan iki namaz vardır: Sabah ve ikindi namazları.. Bunlardan bir tanesi Kur'an ile sabit olmuştur, bir tanesi de sünnetle sabit olmuştur. Nitekim, Harem mıntıkaları da iki tanedir: Mekke'nin Harem bölge oluşu Kur'an ile, Medine'nin Harem bölge

---

[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/297-299.
[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/299-300.

oluşu da sünnet ile sabit olmuştur." Bu cevâp, gerçekten zorlanarak verilmiş bir cevaptır.

2) Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: İkindi namazı hakkında zikredilen te'kidlerin bir benzeri.onun dışındaki bir başka namaz hakkında rivayet edilmemiştir. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.s),"İkindi namazını kaçıran kimse, sanki ailesine ve malına kötülük etmiştir"134[134] buyurmuştur. Cenâb-ı Allah da, "Asr'a yemin olsun ki, insan ziyandadır..." (Asr, 1-2) diyerek ikindi namazına yemin etmiştir. Bu, ikindi namazı vaktinin, Cenâb-ı Allah'a en sevimli bir vakit olduğuna delâlet eder.

3) İkindi namazının husûsen te'kid edilmesi daha uygundur. Çünkü diğer vakit namazlarına devam etmek, ikindi namazına devam etmekten daha hafif ve kolaydır. Bunun iki sebebi vardır:

a) İkindi namazının vakti, vakitlerin en belirsizidir. Çünkü sabah namazının vakti, ziyası ufukta yazılmış olan fecr-i sadığın doğmasıyla; öğle namazının vakti, zeval vaktinin belirmesiyle; akşam namazının vakti, güneşin ufukta kaybolmasıyla; yatsı namazının vakti de, akşam kızıllığının tamamen kaybolmasıyla girer. Fakat ikindi namazının vaktinin geldiği, ancak dikkatli bir nazar ve gölgenin durumuyla ilgili son derece güçlü tefekkür ile anlaşılır. Bunu bilmek daha zor olduğuna göre, hiç şüphesiz bunun fazileti de daha fazla olur.

b) İnsanların çoğu, ikindi vakti esnasında işleriyle güçleriyle meşguldürler. Bundan dolayı ikindi namazını kılmaya yönelmek daha zordur. Binaenaleyh, âyetteki husûsî te'kidi ikindi namazına vermek daha uygundur.

4) İkindi namazı, orta namaz olmaya, birçok bakımdan daha uygundur.

a) İkindi namazı, rekâtlarının sayısı çift olan bir namaz ile, tek olan bir namaz arasında yer alır. Rekâtlarının sayısı çift olan öğle namazıdır; tek olan da akşam namazıdır...

Fakat, yatsı namazı da aynı durumdadır. Çünkü ondan önce rekâtlarının sıyısı tek olan akşam namazı, ondan sonra da, rekâtlarının sayısı çift olan sabah namazı vardır.

b) İkindi namazı, bir gündüz namazı olan öğle namazı ile, bir gece namazı olan akşam namazı ortasında yer almıştır.

c) İkindi namazı, iki gece namazı ile iki gündüz namazı arasındadır. 135[135]

Salat-ı Vustâ Akşam Namazıdır Diyenler

Altıncı Görüş: Orta namazı, akşam namazıdır. Bu, EbûUbeydeel-Selmânî ile. Kubayda İbn Züeyb'in görüşüdür. Bu görüşün iki delili vardır:

a) Akşam namazı, gündüzün beyazlığı ile, gecenin karanlığı arasındadır. Bu mâna, her ne kadar sabah namazında da var ise de akşam namazı diğer bir yönden tercih edilir. Bu da, akşam namazının sabahın iki rekâtından daha fazla; öğlenin, ikindinin ve yatsının dört rekât farzından daha azdır. Binaenaleyh uzunluk ve kısalık itibariyle tam ortadadır.

b) Öğle namazı, birinci namaz diye isimlendirilir. Bundan dolayı Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e ilk defa öğle namazında imamlık yaptı.. Öğle namazı, namazların birincisi olunca, şüphesiz ki orta namaz akşam namazı olmuş olur. 136[136]

Orta Namaz Yatsı Namazıdır Diyenler

Yedinci Görüş: Orta namaz, yatsı namazıdır. Bu görüşte olanlar: "Çünkü yatsı namazı, seferde kısaltılamayan akşam ve sabah namazları arasındadır. Hz. Osman (r.a)'dan, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Yatsı namazını cemaatla kılan kimse, sanki o gecenin yarısını ibadetle geçirmiş gibi olur." İşte bütün bu açıklamalar,bu meseledeki görüşlerin ve bu görüşleri savunan insanların delillerinin tamamıdır.Ben, bunlardan herhangi birini tercih etmedim, çünkü bu iş, çok uzun açıklamalar gerektirmektedir. Allah en iyi

---

134[134] Buhari, Mevâkii. 14; Müslim, Mesâcid, 200 (1/435).

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/300-302.

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/302.

bilendir. [137]

Dördüncü Mesele

İmâm-ı Şafiî, bu âyeti vitir namazının vâcib olmadığı hususuna delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Eğer vitir namazı vâcib olsaydı, vâcib namazların sayısı altı olurdu.[138] Eğer böyle olsaydı, bu altının ortası olmazdı. Âyet ise, namazların bir ortası olduğuna delâlet etmektedir." Buna göre eğer, "Bu istidlal ancak, ayette geçen, kelimesinden muradın, "sayı itibariyle orta olan" manasında olması halinde tamam olur.. Bu ise, mümkün değildir; aksine bu kelimeden murad, fazileti ifâde etmektir. Cenâb-ı Allah, "İşte böylece biz sizi, orta bir ümmet yaptık" (Bakara, 143), yani'âdil olan bir ümmet?, buyurmuştur. Ve Cenâb-ı Hak yine, en âdilleri mânasında, "En ortalan buyurdu..." (Kalem, 28) buyurmuştur. Biz, bu iştikakı (Bakara, 143)âyetinin tefsirinde iyice açıklamıştık.

Ve yine, niçin bu dan muradın mikdar hususunda olması ve akşam namazının kastedilmesi caiz olmasın? Çünkü akşam namazı üç rekâttır. Üç ise, iki ile dördün ortasındadır.

Ve yine "niçin, âyetteki orta tabirinden muradın, sıfat hususunda olması ve bununla sabah namazının kastedilmesi caiz olmasın? Çünkü sabah namazı, ne tamamen karanlık, ne de tamamen aydınlık bir vakitte yer almaktadır..." denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Cevap: Üstün ahlâk, faziletli bir ahlâk olması bakımından değil, aksine ifrat ve tefrit denilen iki aşırı uç arasında bulunduğu için, "orta" diye adlandırılmıştır. Meselâ, cesaret gibi.. Çünkü cesaret, korkaklıkla hiddet arasında bulunduğu için, üstün ahlâk olmuştur. İşin neticesi, "vasat" (orta) lâfzının adet bakımından orta olması itibariyle hakikat; güzel ahlâk ve zikretmiş olduğumuz iki aşırı uç arasında yer almış olması itibariyle de, güzel iş manasında mecaz olduğu sonucuna varır. Lâfzı hakikî manasına hamletmek, onu mecazî manasına hamletmekten daha evlâdır.

Onun, "Bunu, zaman bakımından orta olan namaz vaktine, ki bu öğle namazıdır, hamlederiz.." şeklindeki ifâdesine de şu şekilde cevap veririz: Öğle namazı hakikatte orta namaz değildir. Çünkü öğle namazı, zevalden sonra kılınır. Bu vakitte de, "orta" olma anlamı bulunmaz.

Onun, "Bunu, vâcib olma vakti, karanlık vakit ile aydınlık vakit arasında orta olduğu için, sabah namazına; adedi iki rekât ile dört rekât arasında orta bir yer işgal ettiği için, akşam namazına hamledebiliriz" şeklindeki görüşüne de şu şekilde cevap verebiliriz: Sizin zikrettiğiniz bu görüş, ihtimal dahilindedir. Bizimki de böyledir. Binaenaleyh, lâfzı hepsine hamletmek gerekir. Bu mesele hakkında bu âyetle yapılan istidlallerin imkân nisbetindeki izahı işte budur. Allah, en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın "Allah için, tam bir huşu İle kıyamda durun" buyruğu hakkında bazı izahlar vardır:

a) Bu İbn Abbas'm görüşüdür. Buna göre "kunût" dua ve zikir manasın-dadır. Bu anlama geldiğine dair şu iki hususla istidlal edilmiştir:

b) Hak Teâlâ'ntn, emri namazın içinde bulunan fiilleri îfa etmeyi emretmektedir. Binaenaleyh "kunût" namazın içinde bulunan her türlü zikre hamletmek gerekir. Buna göre bu ifâdenin mânası, "Allah'ı zikrederek, duâ ederek ve herşeyden ilişkisini kesip O'na yönelerek kıyama durunuz..." şeklinde olur.

2) "Kunût" lâfzından anlaşılan, "Yoksa o, gecenin saatlerinde secde ederek ve kıyamda durarak taât ve ibâdet eden kimse gibi midir?" (Zümer, 9) âyetinin de delaletiyle, zikir ve duadır. Sabah ve vitir namazındaki kunûtun mânâsı da budur. Bu, Arapların, "Falan, falancaya duâ etti" tabirinden anlaşılan şeydir. Çünkü bu ifâdeyle, falanın falancaya duâ

---

[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/302.

[138] Şafiî mezhebinde "tarz-vâcib" ayırımı olmayıp, bütün farzlar "vâcib" ıstılâhıyla ifâde edilmektedir. Hanefi mezhebine göreyse farz ile vâcib arasında amel bakımından herhangi bir fark görülmeyıp. ama itikâd bakımından bu iki mefhum farklı kabul edilmiştir. (Ç.).

etmesi anlaşılır.
b) ifâdesinin mânası, "itaat ederek" demektir. Bu, İbn Abbas, Hasan el-Basrî. Şa'bî, Said İbn Cübeyr, Tavus, Katâde, Dahhâk ve Mukâti! in görüşüdür. Bunun delili de şu iki husustur:
1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurmasıdır: "Kur'an'da geçen bütün kunût lâfızlarının mânası, tâat demektir [139]
2) Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zevceleri hususunda, "Sizden kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse... " (Ahzab,31)ve bütün kadınlar hakkındaki, İyi kadınlar, itaatli olanlardır" (Nisa, 34)âyetleridir. Binaenaleyh kunût, mükemmel bir şekilde itaat etmekten ve tâat sayılan fiillerin rükun,sünnet ve adabı arasına herhangi bir kusur ve eksiklik girdirmekten kaçınmaktan ibarettir. Bu, nasıl namaz kıldığına aldırmayan, namazı hafife alan, kifayet miktarıyla yetinen ve Allah'ın, kullarının namazına ihtiyacı yoktur kanaatine varan kimseleri men etmektir. Eğer, durum denildiği gibi olsaydı, o zaman kişinin hiç namaz kılmaması gerekirdi. Çünkü, Allah bizim ibâdetlerimizin çoğuna muhtaç olmadığı gibi, aynı şekilde azına da muhtaç değildir, denilebilir. Hulbuki Allah'ın Resulü, diğer peygamberler ve selef-i sâlih namaz kılmışlar, hem uzun uzun kıyamda durmuşlar, huşu ve hudûiannı izhar etmişlerdir. Onlar, Allah'ı böyle diyen ve diyecek olan câhillerden daha iyi tanıyorlardı.
c) nin mânası, "susarak" demektir. Bu, İbn Mes'ud ve Zeyd İbn Erkam'm görüşüdür. Bunlar şöyfe demişlerdir: Biz namaz esnasında konuşurduk. Birisi selâm verdiğinde, selâmını alırdık. Bir kimse, namaz kılan kimselere kaç rekât namaz kıldıklarını sorabilirdi.. Bu tıpkı, ehl-i kitabın yaptığı gibiydi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, âyetini indirdi, böylece susmamızı emrederek, konuşmamızı yasakladı.
d) Kunût, huşu, hudû ve Allah'ın heybeti karşısında başka hiçbir şeye iltifat etmemeden ibarettir. Bu, Mücâhid'in görüşüdür. Sahabe ve tabiînden birisi namaz kıldığı zaman, Rabbinin heybetinden dolayı dehşete kapılır, herhangi bir şeye iltifat etmez, (namaz kıldığı zeminde) bulunan çakıl taşlarıyla ilgilenmez, bedenindeki herhangi bir şeyle alâkalanmaz, hatırına dünya ile ilgili herhangi bir şey getirmez ve namazlarını bu şekilde bitirirlerdi...
e) Kunût, ayakta durmak demektir. Bu görüşte olanlar, görüşlerine Câbir (r.a)'in naklettiği şu hadisi delil getirmişlerdir: Hz. Peygamber'e hangi namazın efdal olduğu sorulduğunda O, kıyamı uzatma mânasını kasdederek, "Kunûtu uzun olan namaz"[140] buyurmuştur.
Bu görüş, bana göre zayıfttr.Aksi takdirde, âyetin takdiri, şeklinde olurdu. Meğer ki şöyle denilsin: "Namazın kıyamını devam ettirerek, Aliah için kıyama durun!.." Bu durumda da kunût, kıyam ile "kıyamı devam ettirmek" manasıyla açıklanmış olur.
f) Bu, Ali İbn İsa'nın tercih ettiği görüştür. Bu görüşe göre kunût, birşeye devam, ona sabır ve ondan ayrılmamadan ibarettir. İslâm dininde kunût Allah'a itâatta bulunmayı sürdürmek ve O'nun hizmetine devam etme manasına tahsis edilmiştir.-Bu açıklamaya göre, müfessirlerin söylemiş olduğu şeylerin tamamı bu tabire dahil olur. Bundan muradın, "farz ve nafile namazların kıyamına devam ederek, Allah için kıyama durun" şeklinde olması muhtemeldir. Allah en iyisini bilendir. [141]

Harpte Kılınan Namaz

"Eğer korkarsanız, o zaman da yürüyerek, yahut binekli olarak... Emin olduğunuz vakit iser yine Allah'ı size bilmediğiniz şeyleri nasıl öğretti ise, o şekilde anınız.." (Bakara, 239).

Bil ki Allah'ı Teâlâ, namaza devam etmeyi, namazın rükün ve şartlarıyla, onu edâ etmeyi sürdürmeyi vâcib kılınca, bundan sonra bu şekilde namazı sürdürmenin, korku esnasında değil, emniyet bulunduğu zaman farz olduğunu beyan ederek buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 142[142]

---

[139] Müsned, 3/75. Müsned, 3/75.
[140] Müslim, Müsâfırın, 164-165 (1/520). İbn Mac e. İkâme. 200 (1/456).
[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/302-305.

Birinci Mesele

ifâdesinin, şeklinde okunduğu rivayet edilmektedir. 143[143]

İkinci Mesele

Vahidi (r.h.) şöyle demiştir; "Âyetin takdiri, "Eğer düşmandan korkarsanız..." şeklindedir. Ancak, bilindiği için, mefûl hazfedilin iştir.Keşşaf sahibi söyle demiştir: "Eğer sizde düşman ve benzeri şeylerin korkusu bulunursa..." takdirindedir. Bu görüş daha sahihtir. Çünkü ister düşman, isterse başka şeylerden korkulsun, bu hüküm mutlak olarak korku sırasında câridir. Burada üçüncü bir görüş daha vardır ki, bu da mânanın şöyle olmasıdır: "Harbi bitirinceye kadar namazınızı tehir ettiğinizde, namazın geçeceğinden korkarsanız, yürüyerek yahut binekli olarak (kılınız)..--" Bu takdire göre âyet, kıyamı, rükû ve sücûdu terkederek namazı kılmaya müsaade edilinceye kadar, vaktin farzının eksiksiz kılınması gerektiğine delâlet etmektedir. 144[144]

Üçüncü Mesele

sözü hakkında iki görüş vardır:
a) kelimesi, kelimesinin, kelimesinin şeklinde çoğul gelmeleri gibi, kelimesinin çoğuludur. ister yürüsün, ister dursun, ayakları üze-rinde duran kimsedir. kelimesinin çoğulunun, ve, şeklinde olduğu da söylenmiştir.
b) Kaffâlın zikretmiş oldujju şu husustur: kelimesinin, "cem'u'l-cem" olması caizdir. Çünkü, kelimesi, şeklinde çoğul yapılmış, sonra, kelimesi de, şeklinde "cem'u'l-cem" yapılmıştır. kelimesi de, kelimesinin,(binici, süvari) şeklinde çoğul yapılması gibi, kelimesinin çoğuludur. Kaffâl sözüne devamla, "Deve üzerinde olan kimseye, ata binmiş olana da, denilir. Allah en iyisini bilendir. 145[145]

Dördüncü Mesele

kelimesi, hal olduğu için mansûbtur. Âmili ise hazfedilmiştir. Buna göre ayetin takdiri, şeklindedir. 146[146]

Beşinci Mesele

Korku namazı iki çeşittir:
a) Savaşırken kılman namaz.. Bu âyetle, işte bu namaz kastedilmiştir.
b) Savaş halinin dışında kılman korku namazı.. Ki bu da Nisa suresinde Cenâb-ı Hakk'ın "Sen içlerinde bulunup da kendilerine namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir kısmı seninle birlikte dursun..." (Nisa, 102) âyetinde zikredilen husustur. Bu iki âyetin siyakında iki görüşün farklılığının beyânı bulunmaktadır.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Savaş kızışıp, kimsenin savaşı terketmesi mümkün olmadığı zaman, Şafiî'nin mezhebine göre şu yapılır: "Savaşta bulunan kimseler binekli ve yaya olarak, kıbleye veya aksi istikâmetlere doğru yönelerek namaz kılarlar.. Rükû ve

---

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/306.
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/306.
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/306.
145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/307.
146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/307.

sücûdlarını ima ile îfa ederler. Secdelerini yaparken başlarını biraz daha fazla eğerler. Nara atmadan sakınırlar. Çünkü bu zorunlu değildir."

Ebu Hanife'ye göre ise, yaya olan kimse (savaş sırasında) namazını tehir eder. Şafiî (r.h.), bu âyetle iki bakımdan ihticâc etmiştir:

1) İbn Ömer şöyle demiştir:" "kıbleye yönelmiş olarak veya yönelmemiş olarak..." demektir." Nâfi'İbn Ömer'in bunu, ancak Hz.Peygamber'den rivayet ettiğini zannediyorum" demiştir.

2) Bulunduğu zaman, yaya hâlde, yürürken, binitli vaziyette ve koşarken namaz kılmanın caiz olduğu korku varken devamlı olarak kıbleye yönelmek mümkün değildir. Böylece âyetteki, "Yürüyerek, yahut binekli olarak..." ifadesi, kıbleye yönelmeme hususunda bir ruhsatın olduğuna delâlet eder. Yine bu ifâde, rükû ve secdenin yerine imâ yapmaya ruhsat olduğunu da gösterir. Çünkü, düşmandan ötürü olan şiddetli korku esnasında insan canından emin olamaz. Olduğu yerde duruyor olsa bile, rükû ve secde etmesi mümkün olmaz. Bundan dolayı, yaptığımız izaha göre. tabirinin kıbleye yönelmeme ile rükû ve secdede imâ yapılabileceği hususlarına delâlet ettiği sabit olur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, korku esnasındaki namazda, hangi rükünlerin düşüp hangilerinin düşmediğinden bahsedelim. Biz deriz ki: Şüphesiz namaz şu üç şeyin bir arada bulunmasıyla tamam olur:

a) Kalbin fiili (hali) ki bu insanın namaza niyetidir. Niyet rüknü hiçbir zaman düşmez. Çünkü bu, korku esnasında da değişmez.

b) Dilin fiili ki bu da kıraattir. Bu rükün de, korku esnasında düşmez. Herhangi bir zaruret olmadığı için, insanın korku namazı esnasında namazı bozacak bir söz söylemesi veya nara atması caiz değildir.

c) Uzuvların fiili. Biz deriz ki kıyam (ayakta durma) ile ku'ûd (tahiyyatta oturma), şüphesiz ki korku namazında düşerler. Kıbleye yönelme şartı da, anlattığımız gibi düşer. Rükû ve secdeye gelince, imâ onların yerini alır. Binaenaleyh secde yerine geçecek îmâ'nın, rükû'nun yerine geçecek imâdan daha fazla eğilerek yapılması gerekir. Çünkü bunu yapmak mümkündür. Korku sebebiyle namazın taharetini (abdest ve guslü) bırakmak caiz değildir. Çünkü o kimsenin su veya toprakla abdest ve teyemmümü mümkündür. İhtilâf, insanın su bulduğu halde onunla abdest alması mümkün olmadığında, binekli olarak bulabileceği toz ile teyemmüm etmesinin caiz olup olmaması hususundadır. Daha sahih görüşe göre bu caizdir. Çünkü susama korkusu olduğu zaman, su olduğu halde teyemmüm etmeye ruhsat vardır. Kişinin canından korkması, bu hususta ruhsat verilmeye daha uygundur. İmam Şafiî (r.h)'nin görüşünün geniş izahı budur.

Netice olarak diyebiliriz ki: İmam-ı Şafiî bu konuda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Size bir şey emrettiğimde, onu gücünüz yettiğince yapın147[147] hadisine dayanmıştır.

Ebu Hanife ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hendek Günü'nde namazı tehir etmiş olmasını delil getirerek, bunun bizlere de gerekli olduğunu söylemiştir.

Ebu Hanife'ye şöyle cevap verilir: Hendek Savaşı'nda korku bu dereceye ulaşmamıştır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) yine de namazını tehir etmiştir. Binaenaleyh bu âyetin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o davranışını neshetmiş olduğunu anlarız. 148[148]

Altıncı Mesele

Âlimler böyle bir ruhsatın verilmesini gerektiren kor- kunun, ne derecede bir korku olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bunu şöyle diyerek ortaya koyabiliriz: Korku ya savaş esnasında, ya da savaş dışında olur. Savaş esnasındaki korku, ya vâcib, ya mubah, yahut haram bir savaş esnasında olur. Vâcib olan savaş, kâfirlere karşı yapılan savaştır.

Korku namazında asıl olan, bu tür savaştır ve âyet işte bu tür savaş hakkındadır. Âsilerle savaş da, bu tür savaş hükmüne girer. Nitekim Hak Teâlâ,"O tecâvüzkâr olan kavimle, onlar

---

[147] 147[147] Müslim,Fezail, 130(4/1830).

[148] 148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/307-309.

Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın" (Hucurât, 9) buyurmuştur. Mubah olan savaş hususunda el-Kâdi Ebu'l-Muhâsin et-Taberî, "Şerhu'l Muhtasar" adlı eserinde şöyle demiştir: "İnsanın kendisini müdafaa etmesi (nefsi müdafa'a) vâcib değil mubahtır. Fakat eğer saldıran kâfir ise, bu müstesna.. Bu durumda, İslâm'ın hakkı ihlâl edilmesin diye, nefsi müdafaa vacibtir."

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, "İnsanın kendisini ve öldürülmesi haram olan her canlıyı müdafaa için yapılan savaşta, korku namazı kılmak caizdir. Fakat insanın matının alınması ve halinin bozulması kastı ile yapılan savaşta, kişinin korku namazı kılıp kılamayacağı hususunda iki görüş vardır:

a) En doğru görüşe göre bu caizdir. Şafiî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Malı uğrunda Öldürülen kimse şehid olur[149][149]

hadıs-i şerifine dayanır. Böylece bu, malı savunmanın nefsi müdafaa gibi olduğuna delâlet eder.

b) Bu esnada korku namazı kılmak caiz değildir. Çünkü bu iki şeyden ikincisinin hürmeti daha büyüktür. Haram olan savaş esnasında ise korku namazı kılmak caiz değildir. Çünkü korku namazı bir ruhsattır. Ruhsat ise bir ilâhi yardımdır. Âsî olan kimse ilâhî yardıma lâyık değildir. Savaşın dışında olan, yangın, boğulma, ve vahşi hayvan gibi şeylerden kaçmadan dolayı bulunan korkular ve alacaklı kimsenin borcunu istemesinden ötürü, borçlunun güç durumda olduğu, fakat bunu belirleyen delilleri ortaya koyamayacağı için hapsedilmesi korkusu gibi korkulardan dolayı, insan yine korku namazı kılabilir. Çünkü ayetteki,"Eğer korkarsanız..." ifâdesi, bütün bu korkuları içine alan mutlak bir ifâdedir.

Buna göre eğer, "Ayetteki, "yürüyerek yahut binekli olarak "tabiri bu korkudan muradın, savaş esnasında düşmandan dolayı duyulan korku olduğuna delâlet eder" denilir ise, biz deriz ki: "Farzet ki bu böyledir. Fakat âyette bir zararı defetme hükmü yer aldığına göre, bu durum, diğer korkularda da vardır. Binaenaleyh onlar için de bu hükmün bulunması gerekir." [150][150]

Yedinci Mesele

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cenâb-ı Allah, Peygamberinizin lisanı ile, namazı mukîm iken dört, seferde iken iki, korku esnasında ise bir rekat olarak farz kılmıştır." Âlimlerin çoğu mukim iken namazların dört rekat, seferde iken ise, korku olsa da olmasa da iki rekat olarak kılınacağı ve İbn Abbas'ın sözüne göre amel edilemeyeceği görüşündedirler. A llah Teâlâ'nın, emrinin mânâsı, "bu ruhsatajsebep olan korku ortadan kalktığı için emin olduğunuz vakit ise, yine Allah'ı, size bilmediğiniz şeyleri nasıl öğretti ise, o şekilde anınız" şeklindedir. Ayetteki bu ifâde ile ilgili iki görüş vardır:

a) lâfzı, "Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah için tam bir huşu ile kıyamda durun" âyeti ile Allah'ın size öğretip şartlarını ve rükünlerini beyân ettiği şekilde namazınızı kılınız" demektir. Çünkü ruhsatın sebebi ortadan kalkınca, bu husustaki farziyet, önceki şekliyle aynen döner. Namaz, "Allah'ı zikre (namaza) koşun" (Cum'a, 9)âyetinden dolayı bazan "zikir" diye adlandırılmıştır.

b) "Allah'a, size emniyet nimetini vermesinden dolayı şükrediniz" manasındadır.

Kâdi bu görüşü tenkid ederek şöyle demiştir: "Bu âyetteki "zikir", korkudan sonra emniyetin bulunması demek olan belli bir şarta bağlanınca, bu lâfız aynı şart üzere hem korku hem de emniyetle birlikte bulunması gereken bir zikir yani şükür manasına hamledilemez. Şükrün, emniyet esnasında yapılması gerektiği gibi korku esnasında da yapılması gerektiği herkesçe bilinir.Çünkü her iki hâlde de Cenâb-ı Allah'ın nimetleri devam etmektedir. Buradaki korku Allah'tan dolayı değil, kâfirlerden dolayıdır. Binaenaleyh, "Allah'ı zikrediniz" emrini bu duruma has olan Bir zikre hamletmek gerekir,

c) Bu hususta bir üçüncü görüş daha vardır: Buna göre, âyetteki, mefhumuna hem namaz

---

[149][149] Buhâri, Mezâlim, 33; Müslim, İmân. 226 (1/125),

[150][150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/309-310.

hem de şükür girer. Çünkü şükür sebebi ile elde edilecek emniyet, namazı vaktinde kılma ile birlikte yapılması gereken bir şükür diye tarif edilmiştir.
Hak Teâlâ'nın, "size nasıl öğretti ise..." buyruğu Allah'ın öğretme ve bildirme suretiyle bize in'am etmiş olduğunu, bunun ilâhi nimetlerden sayılıp, eğer O'nun hidayeti olmasaydı bizim bunlara ulaşamayacağımızı beyân etmektedir. Sonra âlimlerimiz Allah'ın öğretmesini, "ilmi yaratmak"; Mu'tezile ise "delilleri yerleştirme ve lütuf fiilleri ihsan etme" diye açıklamışlardır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "bilmediğiniz şeyleri..." tabiri Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilişinden önceki cehalet ve dalâlet zamanına işarettir. 151[151]

Vefat Hakkındadır

"Sizden hanımlarını geride bırakıp ölecek olanlar, eşlerinin (evlerinden) çıkarılmayarak bir yıla kadar fâideienmesini vasiyyet (etsinler). Bunun üzerine o kadınlar kendiiiklerinden çıkarlarsa artık onların bizzat yaptıkları meşru işlerden dolayı size mes'uliyet yoktur. Allah aziz ve hakimdir"(Bakara, 240).

Ayette birkaç mesele vardır: 152[152]

Birinci Mesele

İbn Kesîr, Nâfî, Kisaî, Âsım'ınEbu Bekrisimli ravisi şeklinde ref üe okumuşlardır. Diğer kıraat imamları da nasb ile okumuşlardır. Ref ile okumanın delilleri şunlardır:
1) Hak Teâlâ'nın, ilpj sözü mübtedâ, sözü ise haberdir. Nekire kelimenin mübteda olması uygundur. Çünkü cümle içindeki yerinin kendisine kazandırmış olduğu husûsiyyetten dolayı hususîlesmiştir. Bu ifâde tıpkı, "Size selâm olsun ve hayır hep senin ö-nünde olsun" ifâdesinde olduğu gibidir.
2) Hak Teâlâ'nın ifadesinin mübteda olması, kendisine de bir haberin takdir edilmesidir. Buna göre takdir, "Onlara, zevceleri için vasiyyet etmeleri vâcibtir" şeklinde olur. Yapılan bu takdirin diğer benzerleri de, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetleridir."O zaman (sizin üzerinize) takdir ettiğiniz mihrin yansı vardır" da, (Bakara. 237), "O zaman (sizin üzerinize), teslim edilmiş bir diyet vardır" (Nisa. 92) ve "O zaman (size) üç gün oruç tutmak gerekir" (Bakara, 196).
3) Âyetin takdirinin şöyle olmasıdır: "Durum, iş, vasiyyet etmenizdir" veya, "Farz kılınmış olan, vasiyyet etmenizdir"veyahut da, "Hüküm, vasiyyet etmenizdir." Bu durumda biz, mübtedâyı takdir etmiş oluruz.
4) Âyetin takdirinin, "Size, vasiyyet yazıldı, farz kıtındı" şeklinde olmasıdır.
5) Âyetin takdirinin, "Sizden bir vasiyyet olsun, yapılsın" şeklinde olmasıdır.
6) Takdirin, "Sizden ölenlerin vasiyyeti, bir yıla kadar olan vasiyyettir" şeklinde olması.Bütün bu takdirler caiz ve güzeldir. Nasb okunmasının delili ise şunlardır:
1) Ayetin takdirinin, vasiyyet yapsınlar" şeklinde olmasıdır.
2) Takdirin, "Bir vasiyyet edişle vasiyyet edersiniz" şeklindedir. Bu senin, "Sen, bir postacının yürüyüşü gibi yürüyorsun" demen gibidir. Yani, şeklinde...
3) Takdirin, "Allah, ölen erkeklere, vasiyyet etmelerini vâcib kıldı" şeklinde olmasıdır.
Cenâb-ı Hakk'ın, tabiri hakkında bazı izahlar yapılmıştır:
1) Bunun "O kadınları bir meta ile faydalandırın..." şeklinde olmasıdır. Buna göre âyetin takdiri "O ölen erkekler (ötmeden önce), hanımları için bir vasiyyet etsinler ve onları bir meta ile faydalandırsınlar" şeklinde olur.
2) Takdirin, telsi dili "Allah bunu o kadınlar için bir meta kabul etmiştir" şeklinde olmasıdır. Çünkü ifâdenin öncesi, böyle bir takdirin yapılmasını gösterir.
3) Hal olması sebebiyle, kelimenin mansûb olmasıdır.Hak Teâlâ'nın, "Çıkarmaksizm..."

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/310-311.
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/311-312.

buyruğu hakkında da iki görüş vardır:
1) Bu, hal olmasından dolayı mansûb olmuştur. Hak Teâlâ sanki, "Ontar evinizde oldukları ve çıkarılmadıkları halde, o kadınları metâlandırınız..." demiştir.
2) Harf-i cer hazfedildiği için kelime mansûb olmuştur. Allah'u Teâlâ, "Çıkarmaksızm" buyurmuştur. [153][153]

İkinci Mesele

Âyet hakkında üç görüş vardır:
Birinci Görüş: Bu, müfessirlerin çoğunluğunun tercih ettiği görüştür. Buna göre bu ayet mensûhtur.Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: İslâm'ın ilk yıllarında tatbik edilen hüküm şöyleydi: Koca öldüğü zaman, kadının kocasının malında, nafaka ve evinde bir yıl durma hakkından başka, herhangi bir hakkı bulunmuyordu. Evlenme hususunda, kadının kocasının evinde bir yıl beklemesi ilahî bir emir idi. Ne var ki o kadın, iddet bekleme hususunda serbest idi. Kadın isterse kocasının evinde iddetini tamamlar, isterse yıl tamamlanmadan önce kocasının evine terkederek, iddetini başka bir yerde tamamlardı. Ne var ki kadın kocasının evinden çıktt mı, nafaka hakkını kaybederdi. Bu âyette bahsedilen hususların tamamı budur. Çünkü biz, şeklinde okursak, mâna, "Onlara, (kadınlar için) vasiyyet etmeleri gerekir" şeklinde; şeklinde okursak mâna, "bir vasiyyet etsinler" şeklinde olur. Her iki kıraate göre de, böyle bir vasiyyet vâcibtir. Sonra bu vasiyyet iki şekilde tefsir edilmiştir:
a) Bir yıla kadar kadına meta ve nafaka vermek...
b) Bir yıla kadar kadının kocasının evinde kalması..Daha sonra Allah'u Teâlâ, kadınların kocalarının evinden çıkmaları halinde, bu hususta kocalarının herhangi bir vebali olmayacağı hükmünü indirmiştir. Binaenaleyh bu âyetin iki şeyi gerektiği ortaya çıkmış olur:
1) Bir yıl süreyle olmak üzere kadına, kocasının malından nafaka verilmesiyle kocasının evinde oturmasının vâcib olması...
2) Bir yıl iddet beklemenin vâcib olması... Çünkü kadının bir yıl süreyle kocasının malından nafaka alıp, onun evinde oturmasının vâcib olması, o yıl içerisinde başka bir kocayla evlenememesini gerektirir. Daha sonra Allah'u Teâlâ bu iki hükmü neshetmiştir.
Nafaka ve kadının kocasının evinde oturmasıyla ilgili vasiyyet hükmünün mensûh olması, Kur'an'ın, kadının kocasının malına zaten varis olduğuna delâlet etmesi sebebiyledir. Ayrıca sünnet de, varis olan kimseye vasiyyet yapılamıyacağına delâlet etmektedir. Böylece hem Kur'an hem de sünnet, kocanın zevcesine bir yıl süreyle evinde kalması ve malından nafaka almasıyla ilgili vasiyyet etmesi hükmünü neshetmişlerdir. Bir yıl iddet beklemesinin vâcib olması hükmü de, Hak Teâlâ'nın "(Kocası ölen) kadınlar, kendi başlatma dört ay on gün iddet beklerler" (Bakara, 234) âyetiyle neshedilmiştтr. İşte bu görüş, önceki ve sonraki müfessirlerden pek çoğunun ittifakla benimsediği görüştür.
İkinci Görüş: Bu, Mücâhid'in görüşüdür. Buna göre Atlah'u Teâlâ, kocası ölen kadınların iddeti hususunda iki ayet indirmiştir:
1) Hak Teâlâ'nın, daha önce geçmiş "(Kocası ölen) kadınlar, kendi başlarına dört ay on gün iddet beklerler" (Bakara, 234) âyetidir.
2) "Sizden, hanımlarını geride bırakıp ölecek olanlar, hanımları için vasiyyet etsinler..." (Bakara, 240) ayeti.
Binaenaleyh bu iki âyetin, ayrı ayrı iki durum için indirilmiş olduğunu kabul etmek gerekir, Binaenaleyh buna göre biz şöyle deriz: Eğer kocası ölen kadın, kocasının evinde beklemeyi ve onun malından nafaka almayı tercih etmezse, birinci (Bakara, 234) âyete göre onun iddeti, dört ay on gün olur. Ama, eğer kocasının evinde oturmayı ve onun malından nafaka almayı isterse, bu kadının iddeti de bir yıl olmuş olur. İşte bu âyetlerin hükmünü, her ikisiyle de amel edilmiş olsun diye, bu iki takdire göre ele almak daha uygun olur.
Üçüncü Görüş: Bu, Ebu Müslim el-İsfehanî'nin görüşüdür. Buna göre ayetin mânası

---

[153][153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/312-313.

şöyledir: "Sizden hanımlarını geriye bırakıp ölecek olan kimseler, bir yıl süreyle hanımlarının nafaka almalarını ve evlerinde oturmalarını va-siyyet etmişlerse, (buna rağmen) onlar bu süre bitmeden önce evden çıkar ve Allah'ın kendileri için belirlemiş olduğu (iddet) müddetini tamamladıktan sonra kocalarının vasiyyetlerine muhalefet ederlerse, o kadınların kendileri için maruf şeyi yapmalarında, (yani sahîh bir nikâhla evlenmelerinde) bir günâh yoktur. Çünkü onların bu vasiyyeti yerine getirmeleri gerekli değildir." Ebu Müslim, sözüne devamla şöyle der: "Bunun sebebi, kocaların câhiliyye döneminde bir tam yıl süreyle, hanımlarının nafaka almalarını ve evlerinde oturmalarını vasiyyet etmeleridir. Böylece kadının da, bir yıl iddet beklemesi gerekiyordu. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu ayette, bu hükmün böyle olmadığını açıklamıştır. Bu açıklamaya göre nesh ihtimali de ortadan kalkar."

Ebu Müslim, görüşüne şunları delil getirmiştir:

Birinci vecih: Nesh, aslın hilâfına bir durumdur. Binaenaleyh, imkânlar ölçüsünde, neshin vaki olmadığı neticesine varmak gerekir.

İkinci vecih: Nüzul itibariyle nâsihin, mensûhtan sonra olması gerekir. Nasih olan ayet, nüzul itibariyle sonra olunca, en güzel olan durumun onun tilâvet bakımından da sonra olmasıdır. Ama tilâvet bakımından nesh eden âyetin, mensûh olan ayetten önce olması, her ne kadar biraz caiz olsa bile, ne varki bu, güzel bir tertip sayılmaz. İlahî kelâmı, imkânlar nisbetinde böyle bir tertipten tenzih etmek vâcibtir. Bu ayet, tilâvet bakımından nâsih olan ayetten sonra olunca, bu âyetin o ayetle mensûh olduğuna hükmetmek evlâ olur.

Üçüncü vecih: Usûl-i fıkıhta, "Nesh ite tahsis etme arasında bir tearuz bulunursa, tahsis etmek evlâ olur" hükmü yer almıştır. Burada biz bu iki âyeti, Mücâhid'in dediği gibi iki ayrı duruma tahsis ettiğimizde, "nesh" hükmü ortadan kalkmış olur. Binaenaleyh, delilsiz olarak, "nesh" vaki olduğunu söy-lemektense, Mücâhid'in görüşünü kabul etmek daha uygun olur.

Ebu Müslim'in görüşüne göre, söz açıktır. Çünkü siz, ayetin takdirinin "Onlara, karıları için vasiyyet etmeleri gerekir, vâcibtir" veyahut,"Bir vasiyyet etsinler" şeklinde olduğunu söylüyorsunuz. Böylece de hükmü Allah'a nisbet etmiş oluyorsunuz... Halbuki, Ebu Müslim "Aksine ayetin takdiri, "Sizden vefat edeceklerin hanımları için vasiyet etmeleri gerekir" veya, "Hanımları için vasiyet etmiş olurlar.." şeklindedir" demiştir. Binaenaleyh o, hükmü kocaya nisbet etmiştir. Mutlaka bir takdir yapmak gerekiyor ise, sizin takdiriniz, onunkinden daha evlâ değildir.

Sonra âyetin takdiri sizin söylediğiniz şekilde olursa, ona nesh arız olmuş olur. Bu durumda da her akl-ı selim Ebu Müslim'in takdirinin sizinkinden daha uygun olduğuna ve âyette neshin bulunduğunu söylemeniz delilsiz bir iddia olduğuna şehâdet eder. Hem neshin olduğunu kabul etmede, Allah'ın kelâmının münezzeh olduğunun söylenmesi gereken bir kötü tertibin bulunduğunu kabul vardır. Bu açık bir sözdür.

Bunu böylece bildiğin zaman biz deriz ki: Bu âyet başından sonuna kadar bir şart cümlesidir. Buna göre şart,"Sizden hanımlarını geride bırakıp ölecek olanlar, eşlerinin evlerinden çıkanimayarak bir yıla kadar fâidelenmesini vasiyet etsinler.," ifadesidir. Bütün bu cümle şart cümlesidir. Bunun cezası (cevâbı) ise:

"Eğer o kadınlar kendiliklerinden çıkarlarsa artık onların bizzat yaptıkları meşru işlerden dolayı size mes'uliyet yoktur" âyetidir. Ebu Müslim'in görüşünün izahı işte bundan ibarettir ve bu görüş son derece doğrudur. 154[154]

Üçüncü Mesele

Kocasının ölümünden dolayı ister hâmile olsun ister olmasın, isterse hâmile olmasına mâni bir özrü bulunsun, kocanın malından bu kadının nafakasının ve giyim masrafının karşılanması gerekmez. Hz.Ali (k.v) ile İbn Ömer (r.a)'den rivayet edildiğine göre, bu durumdaki kadın eğer hâmile olur ise, kocasının malından nafakası karşılanır. Câbir ve İbn Abbas (r.ah)'dan rivayet edildiğine göre, bu durumdaki kadınlar için nafaka verilmez, kocalarına vâris olmaları

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/313-316.

yeterlidir. Bu durumdaki kadınların, ölen kocalarının evlerinde oturmaya hakları olup olmadığı meselesinde iki görüş vardır:

a) Oturmaya hakları yoktur. Bu, Hz. Alijbn Abbas ve Hz. Aişe (r.anha)'nin görüşü ve aynı zamanda da Ebu Hanife'nin mezhebidir. Müzeni de bu görüşü tercih etmiştir.

b) Bu kadının, kocasının evinde oturmaya hakkı vardır. Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Mes'ud ve Ümmü Seleme (r.anha)'nm görüşü budur. İmam Malik, Sevrî ve İmam Ahmed de aynı görüştedirler.

Bu iki görüşün dayanağı da, Füreyâ binti Mâlik'in haberidir. Bu kadının kocast öldürülünce, "Hz. Peygamberz (s.a.s)'e, aileme dönüp dönemeyeceğimi sordum. Çünkü kocamın sahip olduğu bir evi yoktu. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Evet, dönebilirsin" dedi. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrılmış giderken ya henüz Mescid-i Nebî'de veva henüz odasında idim ki, O beni geri çağırarak "İddetin bitinceye kadar, evinde dur"155[155] dedi" demiştir.

Âlimler bu hadisin tertibi hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, Hz. Peygamber (s.a.s)'in önce müsâade etmeyip, sonra o kadının ailesine dönmesine müsaade ettiğini, binaenaleyh müsaade etmeyişin mensuh olduğunu; bazıları da, farziyyeti ifâde eden değil fakat müstehab oluşu ifâde eden bir şekilde o kadına evinde beklemesini emrettiğini söylemişlerdir. Müzeni (r.h), bu durumdaki kadınların kocalarının evinde oturmaya hakları olmadığına delil getirerek şöyle demiştir: "Biz (âlimler), bu gibi kadınların nafaka haklarının olmadığı hususunda ittifak ettik. Çünkü ölüm sebebi ile mülkiyet sona ermiştir. Ev hususundaki mülkiyet hakkı da aynıdır. Çünkü âlimler, ister babası ister çocuğu olsun, nafakası ve barınması kendi üzerinde olan bir insan öldüğünde onların nafaka ve barınmalarının sona ereceği hususunda ittifak etmişlerdir. Zira ölenin malt artık vârisler için bir mîrastır. Burada da böyledir.

Âlimlerimiz buna karşı şöyle cevap vermişlerdir: Barınma hakkını nafakaya kıyas etmek mümkün değildir. Çünkü üç talakla boşanmış kadtn, her halükârda kocasının evinde oturmaya (iddet esnasında) müstehak iken, Müzeni'ye göre, kendinden dolayı nafakaya müstehak değildir. Bir de nafaka, kadından istifâde etme imkânı karşılığında vâcib olur. Halbuki bu durumda, böyle bir imkân söz konusu değildir. Barındırma hakkı ise, kadınları her bakımdan muhafaza etmek için gereklidir ve bu gereklilik de burada vardır. Dolayısı ile bu iki mesele birbirinden farklıdır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Bu âyetin mensuh olduğunu söyleyenlerin, işte bu meseleden dolayı farklı bir görüşe sahip olmaları gerekir. Çünkü bu âyet hem nafaka hem de süknâ (barınma hakkı)'yı gerektirir. Bu nafakanın vâcib olması mensuhtur. "Süknâ"mn, (barınma hakkının) vâcib olması hükmünün mensuh olup olmadığı meselesiyle karşılaşırız. Bu husustaki görüşümüzü daha önce zikrettik. 156[156]

Dördüncü Mesele

Bu vasiyyetin vâcib olduğunu söyleyenler, kendi kendilerine şu soruyu sorma ihtiyacını hissetmişlerdir: "Allah Teâlâ, önce kocaların ölümünden bahsetmiş, sonra da onların vasiyet etmesini emretmiştir. O halde ölen kişi nasıl vasiyet edebilir?" Onlar, bu sorularına yine kendileri şöyle cevap vermişlerdir: "Bu âyetin manası, "ölümleri yaklaşan kimselere bu vasiyeti yapmaları gerekir" şeklindedir. Binaenaleyh âyette bahsedilen "ölüm", ölmeye yaklaşma manasından ibarettir.

Buna bir başka cevap da şöyledir: Bu vasiyetin, Allah'ın emri ve teklifi manasında olmak üzere, Allah'a nisbet edilmesi de caizdir. Buna göre sanki şöyle denilmektedir: "Bu, Allah tarafından onların kadınları için yapılan bir va-siyyettir." Bu tıpkı, "Allah size, çocuklarınız hakkında şöyle vasiyet (emr) eder..." (Nisa, n) âyeti gibidir. Bu mana, kelimeyi, şeklinde okuyanların kıraatine göre ancak güzel olur.

Cenâb-ı Allah'ın, âyetinin manası, "Ey ölenlerin velileri (akrabaları), o kadınların kendi

---

[155] 155[155] Tirmizi, Talak. 23 (3/508).

[156] 156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/316-317.

kendilerine yaptıkları süslenme ve evlenmeye teşebbüs etmeleri gibi işlerden dolayı size herhangi bir mesuliyet yoktur" şeklindedir. Velilere mesuliyetin olmayışı hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Bir sene dolmadan önce, ölen kocalarının evinden kendiliklerinden çıkan kadınların nafakalarını kesmede bir günah yoktur.
b) Onları kocalarının evinden çıkmalarına manî olmamanızda bir günah yoktur. Çünkü bu kadınların, kocalarının evlerinde bir yılı doldurmaları kendilerine gerekli değildir. 157[157]

Boşanmış Kadınlar Hakkındaki Hüküm

"Boşanmış kadınların da meşru surette mut'a haklan vardır ki bu muttakiler için bir vazifedir. İşte Allah, akıllarınız ersin diye size âyetlerini böyle açıklıyor"(Bakara, 241-242). 158[158]

Boşanmış Kadınlara Verilmesi Gereken Mut'a

Rivayet edildiğine göre bu âyet şu sebebten dolayı indirilmiştir: Allah Teala (Boşadığınız) kadınları,zengin olanınız kudretine göre, mâ 'ruf bir mal ile faidelendiriniz. Bu muhsinlerin (iyi-lerin) üzerine bir borçtur" (Bakara, 236) âyeti nazil olunca, bir müslüman "Bunu istersem yaparım, istersem yapmam" dediğinde, Hak Teâlâ, "Boşanmış kadınların da meşru surette faidelenmeleri haklarıdır. Ki bu muttakiler için (yani küfürden sakınan herkes için), bir vazifedir" âyetini indirmiştir.
Bil ki bu ayette bahsedilen "meta" (mal) dan muradın ne olduğu hususunda iki görüş vardır:
1) Bu "mut'a" (bir miktar mal)dır. Buna göre âyetin zahiri, boşanan her kadına bir miktar mal vermenin vâcib olduğunu gösterir. Âlimlerden, âyetin zahirini delil getirerek, boşanan bütün kadınlara "mut'a" (bir miktar mal) verilmesi gerektiğini söyleyenler vardır. Sa'id b. Cübeyr, Ebu'l-Âliye ve Zühri bunlardandır.
Şafiî (r.h) de, "Mihri belirlenmiş ve fakat kendisi ile cinsi münasebette bulunulmadan boşanmış kadınların dışında, her boşanan kadına mut'a verilir" demiştir. Bu meseleyi biz, (Bakara, 236) ayetinin tefsirinde izah ettik.
Buna göre, "Bu husus, (Bakara, 236) ayette geçtiği halde, burada niçin tekrar edilmiştir?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, burada hususî bir hüküm, orada ise umûmî bir hüküm olarak zikredilmiştir.
2) Bu mut'a'dan murad, nafakadır. Nafaka bazan "meta" olarak adlandırılır. Biz bu metâı, nafaka olarak anladığımızda, boyla bir tekrar söz konusu olmaz. Binaenaleyh bu görüş evlâ olur. Hüküm ifâde eden âyetlerin sonu burasıdır. Allah en iyisini bilendir. 159[159]

"Sayılan binlere ulaştığı halde, ölüm korkusuyla yurtlarını bırakıp çıkanları görmedin mi? Allah onlara "ölün" dedi sonra kendilerini diriltti. Muhakkak Allah insanlara karşı lütuf sahibidir. Fakat insanların çoğu şükretmezler"(Bakara. 243)
Bil ki Allah Teâlâ'nın, Kur'an'daki âdeti, ahkâmdan bahsettikten sonra, muhataplara bir va'z-u nasihat olsun ve bu onları isyan, ve inadı bırakmaya; Allah'a karşı olan huşu ve inkiyadlarını artırmaya şevketsin diye geçmiş kavimlerin kıssalarından bahsetmektir. Bundan dolayı 'Yurtlarını bırakıp çıkanları görmedin mi?.." buyurmuştur.160[160]

Cenâb-ı Allah'ın, "görmedin mi?" tabiri ile ilgili birkaç mesele vardır.

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/317-318.
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/318.
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/318-319.
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/319-320.

ElemTera Hitabı İle İlgili Açıklama

Bil ki "ru'yst" (görme), bazan basiret ve kalbin görüşü manasına gelir ki bu 'bilmek" demektir. Bu aynen, "(Ey Rabbimiz!), bize ibâdet edeceğimiz yerleri bildir" (Bakara, 128) yani "öğret" ve, "İnsanlar arasında Allah'ın sana bildirdiği, yani öğrettiği şekilde hükmedesin diye.." (Nisa, 105) âyetlerinde olduğu gibidir.
Sonra "ru'yet" (görme) kelimesi, bazan muhatabın Önceden bildiği şey hakkında, bazan da bilmediği şey hakkında kullanılır. Mesela birisi başkasına, yeni bildirmeyi kastederek, "Falanın başına geleni biliyor musun?" der. Bu ifâde, "Falanın başına şu geldi" manasında ilk olarak o şeyi haber vermektir. Bu izaha göre, âyetin muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bahsedilen hadiseyi, bu âyet ile öğrenmiş olması mümkün olduğu gibi, âyetin nüzulünden önce de biliyor olması ve Allah Teâtâ'nın onun bilgisine uygun olarak bu âyeti indirmiş olması da mümkündür.161[161]

İkinci Mesele

Âyetin zahirine göre, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan bir hitaptır. Fakat bundan, hem onun hem de ümmetinin muhatap tutulmuş olması mümkündür. Bununla beraber hitab Hz.Peygamberedir. Bu "Ey Peygamber, kadınları boşa-dığınız zaman, iddetîerine doğru boşayımz" rraiak, d âyetinde olduğu gibidir. (Yani asıl muhatap olanlar mü'minlerdir). 162[162]

Üçüncü Mesele

tabiri içinde, harf-i cerrinin muhataplarca'"intiha" (son noktayı) bildiren bir edat olabileceği için yer almış olması muhtemeldir. Bu tıpkı, "falancadan falancaya" ifâdesinde olduğu gibidir. Binaenaleyh bu, bir öğretenin öğretmesi ile öğrenen kimseyi, bu öğreten o bilgilere ulaştırmış ve onu o noktaya getirmiş demektir. İşte bu izahtan dolayı, bu âyette harf-i cerrinin gelmesi yerindedir. Bunun bir benzeri de, "Habbine bir bakmadın mı? O, gölgeyi nasıl uzatmış" (Furkan, 45) âyetidir. 163[163]

Ölüm Korkusuyla Yurtlarını Bırakıp Kaçanlar

Cenâb-t Allah'ın, yurtlarını bırakıp çıkanlara.." âyeti ile ilgili birkaç rivayet var:
1) Süddî şöyle demiştir: "Bir beldede veba salgını başladı. Belde halkı kaçtı. Kaçmayıp kalanların çoğu öldü. Geri kalanların çoğu da hastalık ve musibetlere dûçâr oldular. Veba salgını ve hastalıklar sona erince, kaçanlar sağ selâmet geri döndüler. Bunun üzerine hastalıklardan kıvranmış olanlar: "Bu kimseler, bu memlekette kalmayı bizden daha çok istiyorlardı. Eğer biz de onlar gibi yapsaydık, hastalık ve belâlardan kurtulmuş olurduk. Eğer bu memlekete bir daha veba gelirse, biz de çıkıp gideriz" dediler. Yine veba salgını oldu ve böyle söyleyenler de beldeyi bırakıp kaçtılar. Sayıları otuzbin civarında idi. Vadilerinden çıkınca, vadinin üstünden ve altından birer melek onlara, "ölünüz" diye seslendi. Bunun üzerine hepsi öldü ve cesedleri çürüdü. Adı Hazkil olan bir peygamber onların cesedlerine rastladı. Onları görünce durup, onlar hakkında tefekkür etti ve Cenâb-ı Allah ona, "Onları nasıl dirilteceğimi sana göstermemi mi istiyorsun" diye vahyetti. Oda "Evet" dedi. Ona, "Ey kemikler!Cenâb-ı Allah toplanmanızı emrediyor" diye seslenmesi söylendi. O seslenince kemikler birbirine doğru uçuşmaya başladılar ve (herkesin kemiği) tamamlandı. Daha sonra Allah Teâlâ, ona, "Ey kemikler! Allah Teâlâ, et ve kan giymenizi emrediyor" şeklinde seslen" diye vahyetti. O böyle seslenince, kemikler et ve kana büründü. Sonra ona, "Allah Teâlâ

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/320.
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/320.
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/320-321.

canlanıp, kalkmanızı emrediyor" diye seslenmesi söylendi. O seslenince, cesetler canlanıp kalktılar ve şöyle diyorlardı: "Ey Rabbimiz! Seni teşbih eder ve sana hamdederiz. Senden başka ilah yoktur." Onlar böyle dirildikten sonra beldelerine geri döndüler. Ölmüş olduklarının işareti yüzlerinde belli idi. Bundan sonra onlar, ecellerine göre geri kalan ömürlerini yaşadılar.
2) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "İsrâiloğulları krallarından biri, askerlerine savaşmalarını emretti. Onlar savaşmaya yanaşmadılar ve krallarına, "Savaşacağımız yerde veba var. Veba kesilinceye kadar oraya gitmeyiz" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, onların hepsinin canını aldı. Onlar cansız olarak sekiz gün kalıp şiştiler. İsrailoğullarına bu askerlerin ölüm haberi ulaşınca, onları gömmek için oraya gittiler. Ölenlerin sayısı çok olduğu için, bunu da tam yapamadılar. Hepsini biraraya toplayıp etraflarını duvarla çevirdiler"Allah Teâlâ, sekiz gün geçtikten sonra onları diriltti. Bu koku hem onlar üzerinde kaldı, hem de evlâdlan üzerinde bu güne kadar devam etti." Bu görüşte olanlar, bu âyetin peşisıra gelen "Allah yolunda savaşınız..." âyetini delil getirmişlerdir.
3) Hazkil (a.s), kavmini cihada teşvik etti. Fakat onlar, bunu hoş görmeyerek korktular. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara ölümü gönderdi. İçlerinde ölüm çoğalınca, ölümden kurtulmak için memleketlerinden kaçtılar. Hazkil (a.s) bunu görünce"Ey Ya'kûb'un ve Musa'nın ilahı Allah'ım,kullarının şu isyanını görüyorsun. Onlara, kendileri üzerinde kudretinin nelere yeteceğini ve senin kudret elinden kurtulamayacaklarını gösteren bir mucize gönder" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ kaçanlara da ölümü gönderdi. Sonra Peygamber onların ölümlerine dayanamayarak, onlar için dua edince, Allah onları diriltti.
Hak Teâlâ'nın, 'Sayıları binlere ulaştığı halde,." buyruğu ile ilgili iki görüş vardır
Birinci Görüş: Bundan murad, onların ne kadar olduklarını beyân etmektir.Âlimler bunların sayılarının ne kadar olduğunda ihtilâf etmişlerdir. Vahidi (r.h),"Onlar üçbinden az, yetmişbinden çok değildiler" demiştir. Âyetin lâfzına göre izah edilecek olur ise, onların onbinden fazla olması gerekir. Çünkü ayetteki (binlerce) kelimesi, cem-i kesrettir. Binaenaleyh on tane veya on taneden daha az bin için, denmez.
İkinci Görüş: kelimesi, kelimelerinde olduğu gibi, kelimesinin çoğuludur. Buna göre, tabirinin manası, "Kalbleri birbirlerine karşı sevgi ve muhabbet dolu olduğu halde..." demektir. Kâdî şöyle demiştir: "Birinci görüş daha uygundur. Çünkü onlar çok kalabalık oldukları halde ölümün onlara gelmesi, durumlarından daha fazla ibret alınmasını gerektirir. Çünkü büyük bir topluluğun alışılmadık şekilde bir defada ölüvermesi, büyük bir ders verir. Fakat ölümün, ferdleri arasında sevgi ve bağlılık bulunan topluluğa normal olarak gelişi ile aralarında ihtilâf olan bir topluluğa gelişi arasında, ibret verme açısından bir fark ve değişiklik olmaz." Bu suale şöyle cevap verilmesi mümkündür: "Bundan murad, onlardan herbirinin kendi hayatını sevmesi ve bu dünyaya muhabbet duymasıdır. Buna göre ayetin ifâde ettiği mana, Cenâb-ı Hakk'ın onların niteliği hakkında söylemiş olduğu, "Andolsun ki sen onları, insanların hayata en düşkünü bulursun" (Bakara, 96) âyetindeki manayı ifâde etmiş olur. Sonra onlar, hayatı son derece sevmeleri ve onu anlamalarına rağmen, insanın dünya hayatına olan ihtirasının onu ölümden kurtaramayacağı bilinsin diye, Allah onları öldürmüştür. Bu görüşe göre yapılan bu izah, fazla tuhaf görülecek bir açıklama değildir.
HakTeâlâ'nın,"ölüm korkusuyla"tabirindeki kelimesi mef'ûlün leh olduğu için mansubtur, "ölümden korktukları için" demektir. Her insanın ölümden korktuğu malûmdur. Allah'u Teâlâ ölüm korkusunu özellikle burada zikredince, ölüm sebebinin, ister veba sebebi ile olsun, ister savaş yüzünden olsun, bu hadisede daha fazla bulunduğu anlaşılmış oldu.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah onlara "ölün" dedi‴ayetine gelince, Allah'ın onlara "ölün" demesi hakkında iki izah şekli vardır
1) Bu ifâde, "Bir şeyin olmasını murad ettiğimiz zaman sözümüz ancak ona "ol" demektir. O da hemen oluverir" (Nahl, 40) ayetinin yerini tutmaktadır. Daha önce bu ifâdeden muradın, Cenâb-ı Hakk'ın bir söz söylediğini belirtmek değil, aksine Allah onu istediği zaman, o şeyin önüne geçilemez ve geciktirilemez bir şekilde tahakkuk ettiğini bildirmek olduğu geçmişti. Bu tür tabirler Arapçada yaygındır. Buna Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra kendilerini diriltti" sözü de delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın sözü ile diriltme hâdisesi gerçekleşince, öldürme

hususundaki sözü de bunun gibi olur.

2) Allah Teâlâ, o peygamberine, kavmine "ölünüz" demesini ve onları diriltmesi esnasında da, Süddî'den rivayet ettiğimiz sözü söylemesini emretmiştir. Yine bunu söyleyenin melekler olduğuna dair rivayet ettiğimiz görüş de muhtemeldir. Birinci görüş, doğru olmaya daha yakındır. 164[164]

Allah Teâlâ'nın, "Sonra kendilerini diriltti" sözünde birkaç mesele vardır:

Kaçanların Öldükten Sonra Diriltilmeleri

Âyet-i kerime onlar öldükten sonra, Cenâb-ı Hakk'ın onları dirilttiğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh buna kesin inanmak gerekir.ÇünkÜ diriltme hadd-i zatında mümkündür. Doğru haber de onun meydana geldiğini bildirmektedir. Bu sebeple, onun vuku bulduğuna inanmak gerekir. Diriltmenin mümkün oluşu şunlardır: Çünkü çeşitli unsurların, belli bir şekil üzere biraraya gelmeleri mümkündür. Aksi halde o şey önceden de bulunmazdı. Bu unsurların yeniden diriltme için bir araya getirilmesi ihtimali mümkündür. Aksi halde bu ihtimal, daha önce de bulunmazdı. İşte bu durum her ne zaman sabit olursa, ölümden sonra diriltme imkânı da bulunmuş olur. Doğru haberin bunu bildirmesi ise, bu ayetin bildirmesi ile olmuştur. Cenâb-ıHak ne zaman, aklen mümkin olan bir şeyin meydana geldiğini haber verirse, onun kafi olarak meydana gelmiş olduğuna inanmak gerekir. 165[165]

İkinci Mesele

Mu'tezile şöyle demiştir: "Ölüyü diriltmek hariku- lâde bir olaydır. Böyle birşeyin Cenâb-ı Hak tarafından meydana getirilmesi, ancak o şey bir peygamber için mucize olacağı zaman caiz olur. Onun bir peygamberin mucizesi olmaksızın meydana gelmesi caiz olsaydı, peygamberliğe delâlet etmesi bâtıl olurdu."

Bizim âlimlerimiz ise, velinin kerametini izhâr etmesi ve diğer gayeler için olağanüstü şeylerin meydana gelmesinin caiz olacağını söylemişlerdir. Böylece harikulade hâdiselerin sadece nübüvvete delâlet ettiği görüşü bâtıl olmuş olur.

Sonra Mu'tezile şöyle demiştir: "Rivayet edildiğine göre bu diriltme işi, peygamber olan Hazkîl (a.s) zamanında, onun duasının bereketiyle meydana gelmiştir. Bu da, bu gibi hadiselerin ancak peygamberlerin bir mucizesi olarak meydana gelebileceği görüşümüzü sağlamlaştırmaktadır. Hazkil (a.s)fin, Zülkifl (a.s) olduğu söylenmiştir. Onun "Zülklfl" diye istmlendirilmesinin sebebi, yetmiş peygambere kefil olup, onları Ölümden kurtarmasından dolayıdır. Yine Hazkil (a.s)'in, o peygamberler ölü iken onlara rastladığı ve onlar hakkında hayretle düşünmeye başladığı, bunun üzerine Allah Teâlâ'nın ona, "Eğer sen istersen, onları diriltirim ve bunu senin İçin bir mucize yaparım" diye vahyettiği, Hazkil'in de "Evet" deyince, Cenâb-ı Hakk'ın.onun duası ile onları dirilttiği söylenmiştir. 166[166]

Üçüncü Mesele

Mükelleflerin imânî bilgilerinin, ölüme yaklaştığı ve ölümün korkuları ile şiddetlerini müşahede etmeye başladığında, zarurî (kesin) bir hale geleceği delillerle sabit olmuştur. Allah'u Teâlâ'nın öldürüp sonra yeniden diriltmiş olduğu bu kavmin ise, ya kendisi sebebiyle imânî bilgilerinin zarurî hale geleceği ölüm korku ve hallerini müşahede etmiş oldukları veyahut da bu korkulardan hiçbirini müşahede etmeksizin Cenâb-ı Hakk'ın onları, bu korkuları müşahede etmeksizin meydana gelen bir uyku gibi, ansızın öldürmüş olduğu söylenebilir. Şayet doğru olan görüş birinci görüş ise, Allah Teâlâ onları dirilttiği zaman, onların bu çektikleri korku ve dehşetler ile Rablerini indisi vesilesi ile zaruri olarak tanıdıkları hadiseyi unuttuklarını söylemek imkânsızdır. Çünkü akıllı bir kimsenin büyük ve mühim olayları unutması mümkün değildir. Bundan ötürü, meydana gelen zarurî bilginin, diriltilmelerinden sonra da onlarda bulunması gerekir. Bu zaruri bilgilerin bulunmaya devam etmesi ise, dünyada mükellefiyetin ortadan kalkmasını gerektirir. Nitekim ahirette (her şey belli olduğundan) orada mükellefiyet yoktur. Ya da şöyle denilebilir: Onlar diriltildikten sonra artık mükellef değildirler. Âyetle bu manaya mâni herhangi birşey yoktur. Yahut da şöyle denilebilir: Allah Teâlâ, onları öldürdüğü zaman, bilgilerinin zaruri hale gelmesine sebep olacak büyük hadiselerden herhangi birini onlara göstermemiştir. Böylece bu ölüm, ölüm yaklaştığı zaman dehşet verici korkular yaşayan diğer mükelleflerin Ölümü gibi olmamıştır. Herşeyin hakikatini en iyi bilen Allah'tır. 167[167]

---

[164][164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/321-323.

[165][165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/323-324.

[166][166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/324.

Dördüncü Mesele

Katâde, "Allah onları, geri kalan ömürlerini tamamlasınlar diye dırıltmıştır" demiştir. Bu görüş hakkında, söylenebilecek çok şey ve yapılabilecek uzun izahlar vardır. 168[168]

Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak Allah insanlara karşı lütuf sahibidir"âyetiyle ilgili birkaç izah vardır:
a) Bu, Allah Teâlâ'nın öldürmüş olduğu bu topluluğu onları yeniden diriltmek suretiyle yaptığı lûtuftur. Bu böyledir. Çünkü onlar günahtan dolayı, bu dünya hayatından çıkmışlar. Allah Teâlâ onları tekrar bu hayata döndürerek, onlara tevbe imkânı ve hatalarını onarma fırsatı vermiştir.
b) Ahirett inkâr eden Araplar, birçok meselede yahûdilerin sözlerine itibar ediyorlardı. Allah Teâlâ yahûdilerin dikkatini, kendilerince malûm olan ve âhireti inkâr eden Araplara anlattıkları bu hâdiseye çekince, görünen odur ki, âhireti inkâr eden bu Araplar, sırf inkârdan ibaret olan bâtıl dinlerinden, ölümden sonra diriltilme ve hasrı tasdikten ibaret olan nak dine dönüyorlar, böylece de cezadan kurtulup sevaba müstehak oluyorlardı. Bundan dolayı bu kıssayı anlatmak, Cenâb-ı Hakk'ın bu inkarcılara bir lütfü ve ihsanı olmuş oluyor.
c) Bu kıssa, ölümden korkmanın ölüme karşı bir faydası olmadığına delâlet etmektedir. Binaenaleyh, insanı her halükârda, Allah'a ibâdete teşvik eder ve kalbten ölüm korkusunu çıkarır. Bundan dolayı bu kıssanın hatırlatılması, kulun günahlardan uzaklaşmasına, büyük sevablar elde edeceği taatlara yaklaşmasına vesile olur ki bu da Allah'ın, kuluna bir lûtfu ve keremi olmaktadır.
Cenâb-ı Hak sonra, "Fakat insanların çoğu şükretmezler" buyurmuştur. Bu ifâde "Fakat insanların çoğu, ancak nankörlük ederek diretirler" (Furkan, 50) âyeti gibidir. 169[169]

"Allah yolunda savaşırı. Bilin ki şüphesiz Allah hakkıyla işiten, ve kemâliyle bilendir" (Bakara. 244).

Ayet hakkında İki görüş vardır:
Birinci Görüş: Bu, diriltilmiş olan o kavme bir hitaptır. Dahhâk şöyle demiştir: "Allah onları diriltti ve sonra onlara cihâda gitmelerini emretti- Çünkü Allah onların canını, cihada gitmekten hoşlanmadıkları için almıştı." Buna göre, hitap ancak mahzuf bir kelimenin takdiri ile tamamlanmaktadır ki o da, ve onlara "savaşın..." denildi" sözüdür.
İkinci Görüş: Bu, muhakkik alimlerin çoğunun görüşüdür ki buna göre, âyetteki hitap bir yeni cümle olup, hazır olanlara yöneltilmiştir ve cihâd emri taşımaktadır. Fakat Cenâb-ı Hak, lütuf ve merhametinin bir eseri olarak, ölüm korkusu sebebi ile, hayatı çok sevdikleri için

---

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/324-325.
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/325.
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/325.

Allah'ın emrinden yüz çevirmesinler ve herkes Cenâb-ı Hakk'ın:"De ki: "Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçışınız size asla fayda vermez. O takdirde bile ancak pek az bir zaman fidelenirsiniz" (Ahzab, 16) âyetinde de buyurulduğu gibi, savaştan kaçmakla ölümden kurtulamayacağını anlasın diye, yurtlarından çıkan bu kimselerin hikâyesini, savaş emrinden önce zikretmiş, böylece de ya dünyada düşmana galip gelme veyahut da âhirette nimetler içerisinde ebedi saadeti elde etme ve gönüllerin çekip, gözlerin zevk duyacağı şeylere ulaşmaktan ibaret olan iki güzel neticeden birinin va'adedilmesi demek olan cihada teşvik etmiştir.Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah yolunda" tabirindeki "sebil", yol demektir. İbâdetler, insanlar kendisine sülük ettiği ve onlara girdikleri için Allah'a ulaştıklarından dolayı, "yol" diye isimlendirilmiştir. Cihâdın gayesinin, dinin güçlendirilmesi olduğu malûmdur. Bu sebeple cthad da bir ibâdettir. Bundan dolayı muhakkak ki mücahid, Allah yolunda savaşan kimsedir.Cenâb-ı Hak sonra, yani, "Allah Teâlâ, sizin başka kimseleri cihâda teşvik veya cihaddan soğutma hususundaki sözlerinizi duymakta, gönüllerinizcleki niyet ve gayeleri; yaptığınız bu savaşın din için mi, dünya menfaatleri elde etmek için mi olduğunu hakkıyla bilmektedir" buyurmuştur. 170[170]

"Kimdir o şahıs ki Allah'a güzel bir borç verir, Allah da (onun karşılığını) kat kat artırır! Allah (kimine) rızkı daraltır, (kimine) genişletir. Siz ancak O'na döndürüleceksiniz (Bakara, 245).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 171[171]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, Allah yolunda savaşmayı emredince, "Kimdir o şahıs ki Allah'a güzel bir borç verir..." ayetini getirmiştir. Müfessirler bu tâbir hususunda iki görüş belirterek ihtilâf etmişlerdir:

Birinci Görüş: Bu ayet, önceki âyetlerle ilgili olup, bundan murad da özellikle cihâd için güzel borç vermek, intakta bulunmaktır. Böylece cihâd edemeyen kimse, cihâd edebilecek fakir kimselere maddeten destek olmaya teşvik edilmiş; cihada muktedir olan kimse de, cihâd yolunda kendisi için harcamada bulunmakla emrolunmuştur. Hak Teâlâ bu hususu, "Allah (kimine) nzkı daraltır, (kimine) genişletir" sözüyle de te'kid etmiştir. Bu böyledir. Çünkü bu hakikati bilen kimse, artık kendi malından daha çok Allah'ın lütfuna güvenecek ve bu onu Allah yolunda mal infâk edip, infâkta cimrilik etmemeye sevkedecektir.

İkinci Görüş: Bu âyet, yeni başlayan bir cümle olup, kendinden öncesiyle bir ilgisi yoktur. Bu görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı, bu güzel borçtan muradın mal infâk etmek olduğunu, bir kısmı da mal infakı dışında başka birşey olduğunu söylemişlerdir. Bunun mal infâk etmek olduğunu söyleyenlerin de üç değişik görüşü vardır:

1) Âyetten kastedilen, farz olmayan sadakalardır. Bu el-Esamm'ın görüşüdür. O, bu görüşüne iki şekilde delil getirmiştir:

a) Allah Teâlâ buna "karz" (borç) demiştir. Karz ise ancak bağışlanan şeydir.

b) Âyetin sebeb-ı nüzulü hususunda İbn Abbas (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Bu âyet, Ebu'd-Dehhâk hakkında nazil olmuştur. Ebu'd-Dehhâk "Ya Resûlallah, benim iki bahçem var. Onlardan birisini Allah yolunda tasadduk etsem, bana cannette onun iki misli verilir mi?" der. Hz. peygamber (s.a.s), "Evet"cevabim verince, "Hanımım da benimle birlikte olur mu?"der. Hz. Peygamber (s.a.s) yine "Evet" der. "Çocuklarım da benimle beraber olacak mı?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s) "Evet" der. Bunun üzerine Ebu'd-Dehhâk en güzel bahçesini tasadduk eder. Bu bahçe "Huneynİyye" diye isimlendirilmiştir." İbn Abbas anlatmaya devam ederek şöyle der: "Ebu'd Dehhâk bundan sonra çoluk-çocuğunun yanına döner. Onları tasadduk etmiş olduğu bahçede bulur. Bahçenin kapısında durur ve bahçeyi tasadduk ettiğini

---

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/326-327..

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/327.

hanımına anlatınca, hanımı, "Allah alış-verişini mübarek etsin" der. Hep beraber bahçeden çıkarlar ve bahçeyi teslim ederler. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) onun hakkında sık sık şöyle derdi: "Cennette, Ebu 'd-Deh-hâk'ın, köklerini yere salmış nice iri hurma ağaçlan vardır." Sen, âyetin sebeb-i nüzulünü anladığın zaman, burada karz (borç) ile, farz olan zekâtın değil, bağışlanan infâkın (sadakanın) kastedilmiş olduğunu anlarsın.

2) Bu "karz" dan murad, Allah yolunda vâcib olan intaktır. Bu görüşü savunan kimse, görüşüne âyetin sonunda, "Siz ancak O'na döndürüleceksiniz" buyurmuş olmasını delil getirir. Bu ifâde bir tehdid gibidir. Böyle bir şey ise ancak, vâcib (farz) olan bir şey hakkında uygun olur.

3) Doğruya en yakın olan görüş olup, buna göre ayete, her iki kısım da dahildir. Nitekim bu iki kısım "Mallarını Allah yolunda harcayanların hali yedi başak bitiren bir tek tohumun hali gibidir" (Bakara, 261) âyetinin manasına da dahildir.

Bu "karz" dan muradın mal infakının dışında birşey olduğunu söyleyenler şunu demişlerdir: "İbn Mesudun arkadaşlarının birisinden, bu karzın bi. insanın "sübhânallahi ve'lhamdülillahi ve lâ ilahe illaUâhu vallahu ekber" demesi olduğu rivayet edilmiştir."

Kâdi ise şöyle söylemiştir. "Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü "ikraz" (borç verme), Arapça'da bu manaya gelmez. Bu görüşü doğru kabul etmek mümkün değildir. Ancak biz şunu söyleyebiliriz : Herhangi birşeye mâlik olmayan bir fakirin kalbinde, ah keşke zengin olsaydım da mal infâk etseydim" arzusu bulunur ise, işte o zaman onun bu niyeti infâk yerine geçer. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in,Kimin tasadduk edecek birşeyi yoksa, o, yahudilere lanet etsin. Çünkü bv lanet, onun için bir sadaka sayılır" dediği rivayet edilmiştir. 172[172]

İkinci Mesele

Âlimler, buradaki "karz" lâfzının "infâk" mânasına hakikî olarak mı, mecazi olarak mı itlâk edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci Görüş: Zeccâc şöyle demiştir: Kelime hakiki anlamda bu mânaya gelir. Çünkü "karz", karşılık alınmak için yapılan herşeye denilmektedir. Araplar, "Senin bende, güzel veya kötü bir alacağın, karşılığın var" derler. Bundan maksat, onun cezalandırılacağı veya mükâfaatlandırıfacağı bir şeydir...

Umeyye İbn Ebf's-Salt da şöyle demiştir:"Herkes, verdiği borcun karşılığını görecektir: Güzelse güzel kötüyse kötü... Veya, borç alan kimse gibi borçlu düşecektir..."

"Karz" in zikrettiğimiz manaya geldiğine delâlet eden hususlardan biri de, lûgattaki esas manasının "kesmek" olmasıdır. Nitekim, makas anlamına gelen, kelimesi ve helak oldular anlamına, tabiri bu köktendir. Çünkü bir kavim helak olduğu zaman, onların izi silinir, soyları kesilir. Bir kimse borç verdiğinde, bundan murad onun, malından veya amelinden karşılığını göreceği bir kısmını kesip ayırmış olmasıdır.

İkinci Görüş: Karz lâfzı, burada mecazdır. Çünkü karz, insanın mislinin kendine dönmesi için verdiği şeydir. Burada, Allah yolunda infakta bulunan kimse, malını sevabı kendisine dönsün diye infâk etmektedir. Fakat, bu infâk ile borç verme arasında birçok bakımdan farklılık görülmüştür:

a) Karzı, ancak fakirliğinden ötürü ona muhtaç olan kimse alır. Bu Cenâb-ı Allah hakkında düşünülemez.

b) Mûtad olan,borcun bedeli ancak misliyle ödenir. Bu infâkta ise, karşılık kat kattır..

c) Borç alanın aldığı mal, o kimsenin mülkü değildir. Burada ise, Allah'a borç verilen Allah yolunda infak edilen mal Allah'ın mülküdür. Aralarında böyle farklar olduğu halde, Cenâb-ı Allah infâkı "karz" olarak isimlendirmiştir. Bundaki hikmet, karzın ödenmesinin vâcib olup, ödememenin caiz olmaması gibi, bu infâkın Allah katında boşa gitmeyeceğine dikkat çekmedir. Bundan dolayı, bu infâkdan dolayı hak edilen sevâb, mükellefe mutlaka ulaşacaktır. Rivayet edildiğine göre bu âyet nazil olduğu zaman, yahudiler, "Allah fakir, biz ise zenginiz.

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/327-329.

Bundan dolayı, O bizden borç istiyor" demişlerdir. Bu söz onların cahilliklerine ve ahmaklıklarına uygun bir sözdür. Çünkü onlar çoğu kez "teşbih" akidesine sapıyorlar ve meselâ, mâbudlarının bir ihtiyar (şeyh) olduğunu söylüyorlardı. Kâdî, "Mâbûdları hakkında böyle söz söyleyen kimselerin, O'nu fakir olarak nitelemeleri yadırganacak bir durum değildir" demiştir.Eğer, âyetinin mânası nedir? Ve niçin bu ifâde bir soru şeklinde vârid olmuştur?" denilirse, biz şöyle deriz: "İstifham üslûbu, bir şeyi yapmaya teşvik hususunda, açık bir emirden daha tesirlidir..." 173[173]

Cenâb-ı Allah'ın, vardır:"Güzel bir borç" tabiriyle ilgili iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Vahidî: kelimesi, bu âyette masdar değil, isimdir. Çünkü, eğer masdar olsaydı, şeklinde gelmesi gerekirdi" demiştir. 174[174]

İkinci Mesele

"Karz"ın güzel olmasının birkaç izahı bulunmaktadır:
a) Cenâb-ı Allah bununla, kendisine haram karışmamış, helâl ve halis malı, infâkı kastetmiştir. Çünkü, şüphe ile beraber karışıklık ortaya çıkar; karışıklıkla beraberde, çoğu zaman yapılan fiiller çirkin olur.
b) Bu infâkın peşinden başa kakma ve eziyyetin gelmemesidir.
c) Bu infâkın, Cenâb-ı Hakk'a yakınlaşma niyetiyle yapılmış olmasıdır. Çünkü riya ve gösteriş için yapılan infâk, sevaba müstehak olamaz. 175[175]

Cenâb-ı Allah'ın, tiyle ilgili iki mesele vardır: "(Onun karşılığını) kat kat artttrsın" ayetiyle ilgili iki mesele vardır.

Birinci Mesele

kelimesinin dört türlü kıraati vardır:
a) Ebu Amr Nâfi Hamza ve Kisaî elifti olarak ve ref ile, şeklinde;
b) Asım, elifli olarak ve nasb ile, şeklinde;
c) İbn Kesir, şeddeli, elifsiz ve ref ile, şeklinde;
d) İbn Âmir ise elifsiz, şeddeli ve nasb ile, şeklinde okumuşlardır. Buna göre biz diyoruz ki, bu kelimenin şeddeli ve şeddesiz okunuşları, Arapça'da iki ayrı kullanılıştır. Kelimenin ref ile okunuşu, onun üzerine affedilmesinden dolayıdır. Nasb ile okunuşu ise, sözün lâfza değil de mânaya hamtedilmesinden dolayıdır. Çünkü âyetin mânası, şeklindedir.. Yani, "Allah karşılığını kat kat arttırsın diye, kim güzel bir borç verir?..." demektir. Tercihe şayan olan kıraat, ref ile olan okunuştur. Çünkü bu durumda kelime, şartın cevâbı olur. Şartın cevâbı, fâ harfi ile geldiğinde mutlaka merfû olur. 176[176]

İkinci Mesele

Ve kelimeleri aynı mânaya gelirler. Bu da, bir şeyi iki misline veya daha fazlasına ulaşıncaya kadar arttırmak manasıdır. Ayette bir hazif olup, bunun takdiri "Onun sevabını kat kat arttırır, verir" şeklindedir.

---

[173] 173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/329-330.
[174] 174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/330.
[175] 175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/330.
[176] 176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/331.

Cenâb-ı Allah'ın "kat kat" tabiriyle ilgili olarak bazı âlimler, muayyen bir miktar zikretmişlerdir. Bu hususta söylenenlerin en güzeli şudur: "Bu, Cenâb-ı Allah'ın, "Mallarım Allah yolunda harcayanların hali, yedi başak bitiren tek bir tohumun hali gibidir" {Bakara, 261) âyetinde zikredilen mikdardır. Bununla ilgili olarak şöyle denilmiştir: Mücmel olan âyet, müfesser olan ayete hamledilir. Çünkü bu iki ayet de, infâk hakkında gelmiştir. Buna şöyle cevap verilebilir: Cenâb-ı Allah bu ayet-i kerimede, herhangi sınır belirtmemiş, aksine, lah (bu miktarı), dilediği kimse için kat kat arttırır" (Bakara. 26u buyurmuştur. Bu husustaki ikinci bir görüşe göre, ki bu daha doğru olup, Süddî'nin tercih ettiği görüştür. Bu kat kat arttırmanın ne kadar olduğunu kimse bilemez. Cenâb-ı Allah bunu mübhem bırakmıştır, çünkü teşvik hususunda söylenilen müb-hem bir ifâde, açıklanmış bir ifâdeden daha güçlü ve tesirlidir.

Cenâb-ı Allah'ın, "Allah (kimine) rızkı daraltır, (kimine) genişletir" âyetinin öncesiyle ilgisinin nasıl olduğu hususunda birkaç izah şekli vardır:

1) Bunun mânası şudur: Daraltan ve genişleten Cenâb-ı Allah olduğu için, eğer mal infâk etmesi emredilen kimsenin kaderi fakirlik ise, o kimse Allah yolunda mal infâk etsin; çünkü infâk etse de etmese de, o kimse mutlaka fakir olacaktır. Eğer o kimsenin kaderi zengin olmak ise, yine infâk etsin. Çünkü infâk etse de etmese de, zenginlik, genişlik ve bolluk onun kaderidir. Her iki durumda da Allah yolunda mal infâk etmek daha evlâdır.

2) İnsan rızkı daraltmanın ve genişletmenin Allah'ın elinde olduğunu bilirse, dünya malına fazla iltifat etmez; sadece Allah'a dayanır. Bu durumda da, Allah rızasına nail olma yoiunda ma! infâk etmek onun için çok kolay olur.

3) Allah'u Teâlâ kullarının geçimini genişletir ve daraltır. Bundan dolayı Allah'ın size geniş geniş verdiği şeylerde, Allah'ın bunları darlıkla değiştirmemesi için cimrilik yapmayın.

4) Cenâb-ı Allah, kullarına sadakayı emredip, ona teşvik edince, bunun ancak kendi tevfîki ve yardımıyla olabileceğini haber vermiş ve, buyurmuştur. Yani "Allah bazı kalbleri sıkar, daraltır, böylece de onlar (tevfik olmadığı için) bu tâate yönelmez; bazı kalbleri de genişletir, böylece de onlar bu tâate yönelirler."

Sonra Cenâb-ı Allah, "Siz ancak Ona döndürüleceksiniz" buyurmuştur. Bundan murad, "Siz, O'ndan başka bir hakîm ve müdebbir olmayan bir yere varacaksınız" demektir. Allah en iyisini bilendir. [177][177]

"Musa'dan sonra İsrailoğullannm ileti gelenlerine bakmadın mı? Hant onlar peygamberlerine; "Bize bir hükümdar yolla da, Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. O da: "Size savaşmak farz kılındığında, ya savaşmayıverirseniz?" demişti. Onlar da şöyle demişlerdi: "Hem yurtlarımızdan, hem de evlâdlanmızdan çıkarılmışken, Allah yolunda niye savaşmayalım?" Ama, savaşmak onlara farz kılınınca, pek azı müstesna, yüz çevirdiler. Allah, zâlimleri çok iyi bilicidir" (Bakara. 246).

el-Mele; önde gelen insanlara işaret etmekte olup, cemaat ve topluluk adıdır. Tıpkı, kelimeleri gibi. Bu kelimenin çoğulu ise,dür. Nitekim şâir şöyle demiştir:"Her topluluğun önde gelenleri ona, "erkeklerin sözlerinin en hayırlısı, bu sözlerin doğru olanıdır" dediler."

Kelimenin aslı, doldurmak anlamına gelen, kelimesidir. Buna göre mele' gözleri heybet ve görünüm bakımından dolduran kimseler demektir. Yine, mecliste bulunduklarında ortalığı, mekânı dolduran kimseler anlamına geldiği de söylenmiştir.

Zeccâc ise: "Mele' liderlerdir. Onlar, kendisine ihtiyaç duyulan şeyle kalbleri doldurdukları için, bu isimle isimlendirilmişlerdir. Bu, Arapların şu ifâdesinden alınmıştır, demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Hani onlar peygamberlerine, bize... yolla. demişlerdi" sözünde birkaç mesele bulunmaktadır:[178][178]

---

[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/531-532.

[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/533.

Birinci Mesele

Cenâb-ı Allah, "Allah yolunda savaşınız.."(Bakara, 244)kavliyle savaşmayı emredip, sonra da bize, kıtal ile murad edilen şeyin mükemmelleşmesinde etkili olduğu için, cihad uğruna infâkı emretmiş olması cihetiyle bu âyet kendisiyle ilgili olup, Hak Teâlâ burada da İsrailoğullarının kıssasını anlatmıştır. Bu kıssa da şudur: Onlar, savaşmakla emrolundukları zaman caydılar ve Allah'ın emrine muhalefet ettiler.. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah onları kınadı ve onların zalim olduğunu belirtti. Bundan maksat, bu ümmetten savaşla emrolunanların muhalefete yeltenmemeleri ve Allah düşmanlarına karşt devam etmelerini istemektir. 179[179]

İkinci Mesele

İster bu peygamberin o İsrailoğullanndan kim olduğunu ve, bu topluluğun da kimler olduğunu bilelim, isterse bu hususta hiçbir şey bilmeyelim, zikrettiğimiz bu maksad hasıl olmuştur. Çünkü âyetten maksat, cihâda teşviktir. Bu husus değişmez. Bu peygamberin ve bu topluluğun kim olduğu ise ancak, ya haber-i mütevâtirle bilinir, ki bu konuda mütevâtir bir haber yoktur- veya haber-i vâhidle bilinir, ki haber-i vâhid de zan ifâde eder..

Âlimlerden bazıları, bu peygamberin Yûşa b. Nûn b. Efrâyim b. Yûsuf (a.s) olduğunu ve âyetteki, "Musa'dan sonra... " tabirinin buna delil olduğunu söylemiştir. Bu görüş zayıftır, çünkü, tâbiri o peygamberin Hz. Musa'dan hemen sonra olduğunu gösterebileceği gibi, herhangi bir zaman sonra gelebileceğini de gösterir.

Bazıları da, bu peygamberin isminin Harun (a.s)'un oğullarından Eşmoyil olduğunu, Arapçasının ise İsmâîl olduğunu söylemiştir. Bu, ekseri müfessirlerin görüşüdür. Süddî şöyle demiştir: "Bu, Şemûn'dur. O'nu, annesi böyle isimlendirmiştir. Çünkü annesi, Cenâb-ı Allah'a, kendisine bir evlât nasib etmesi için duâ etmiş, Cenâb-ı Allah da, onun duasını kabul buyurmuştu. Bundan dolayı onu, kendisiyle ilgili duaya icabet edilen manasında, Şemûn diye isimlendirir. İbranîcede sin, şîn olarak söylenir. O Lâvi İbn Yakûb (a.s)'un çocuğudur." 180[180]

Üçüncü Mesele

Vehb ve Kelbî şunu söylemişlerdir: "İsrailoğullarının günahları artmış, hataları büyümeye başlamıştı. Sonra düşmanlarından birisi onları yendi ve zürriyetlerinin çoğunu esir aldı.. Bunun üzerine onlar peygamberlerinden, birliklerini sağlayacak, işlerini halledecek ve düşmanlarına karşı cihâdda durumlarını düzeltecek bir hükümdar istediler..."

Başka bir rivayette de şöyle varid olmuştur: Câlut, Israiloğullarını yener.. İsrailoğullarının ayakta durması ise, düşmanlarına karşı cihâd etmek hususunda etrafında bir araya gelecekleri ve hükümleri yerine getirecek bir hükümdar ile bu hükümdarın itaat edeceği, dinlerini ayakta tutacak ve onlara, Rablerinin katından haber getirecek bir peygamber ile mümkün idi..

Cenâb-ı Allah'ın Allah yolunda savaşalım.." sözüne gelince, bil ki buradaki, kelimesi, cevap olmak üzere, nûn harfi ve cezim ile hâl olmak üzere, "Bize, bize savaşmamız takdir edilmiş olarak bir peygamber yolla" anlamında, veya müste'nef bir cümle olmak üzere nûn ve refile, şeklinde okunmuştur. Müste'nef cümle olması durumunda sanki onlara, "Hükümdarla ne yapacaksınız?" denilmiş de onlar,"onunla beraber savaşacağız" cevâbını vermişlerdir. Yine bu ketime şartın cevâbı olmak üzere, yâ harfiyle ve cezm ile şeklinde; Iîsli kelimesinin sıfatı olmak üzere, şeklinde de okunmuştur. Cenâb-ı Allah'ın, "181[181]

Allah da, "Size savaşmak farz kılındığında, ya savaşmayıverirseniz?" demişti" ifadesiyle ilgili

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/534.

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/334.

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/334-335.

birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Sadece Nâfi, bu kelimeyi burada ve Muhammed suresinde (Muhammed, 22) sîn harfinin kesresiyle şeklinde okumuştur. Halbuki bu kelimenin meşhur şekli fetha ile okunmasıdtr. Nâfi'nin kıraatinin izahı, İbnu'l-Arabî'nin naklettiği şu husustur: Araplar, "O, buna lâyıktır" demektedirler. Bu ifâde kelimesinin, sînin kesresiyle, şeklindeki kıraatini kuvvetlendirmektedir. kelimesinin, kelimeleri gibi olduğunu görmez misin? Ebu Ubeyde bu kıraati tenkid etmiş ve, "eğer bu caiz olsaydı, ifâdesinde (Tahrim, 8) kelimesinin, şeklinde okunması da caiz olurdu" demiştir. Nâfi'nin talebeleri buna iki şekilde cevap vermişlerdi:
1) Yâ harfi sakin olup, kendisinden önceki harfin harekesi fetha olduğunda, telâffuz biraz güç ve zor otur. fiilindeki yâ harfi böyle değildir. Çünkü bu harf, her ne kadar yâ harfi şeklinde yazılıyorsa da, telâffuzda med harfidir. Binaenaleyh bu kelimenin telâffuzu rahattır, başka bir hafifletmeye gerek yoktur..
2) Farzedelim ki kıyas, (Tahrim, 8)ayetinde, kelimenin, şeklinde okunması gerektiriyor.Fakat biz, ikisinin de carî kullanış olduğunu söyledik. Bundan dolayı iki kullanışı da almış, birisini bir âyette, diğerini de başka bir ayette kullanmıştır. 182[182]

İkinci Mesele

sözünün haberi, ifâdesidir. Şart ise, bu ikisi arasına girmiştir. Buna göre mâna, "Sizin savaştan korkacağınızı zannediyorum..." anlamında olmak üzere, "Gerçekten savaşacak mısınız?..." şeklindedir. Bunun için, muhâtaba,beklenen ve olması umulan şeyi sormak için, bu ifâdenin başına, edatı getirilmiş ve bu istifhamla istifhâm-ı inkârı değil, istifhâm-ı takrîrî kastedilmiştir. Beklenen şeyin mutlaka tahakkuk ettiği ve soru soran kimsenin, beklentisinin gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Bu ifâde Hak Teâlâ'nın tıpkı, "İnsanın üzerinden öyle uzun bir devir geçti ki..." (insan. ıjâyeti gibidir. Buradaki istifhamın mânası da takriri bir istifhamdır. Daha sonra Allah'u Teâlâ o kavmin, dil dediğini söylemiştir ki bu da, özellikle çok güçlü bir teminatın verildiğine delâlet etmektedir. Onlar, bunun peşinden, bu hususta kesinlikle tavizkâr davranmayacaklarını gösteren, çok güçlü bir gerekçeyi zikretmişlerdir. Bu gerekçe de onların,"Biz, hem yurtlarımızdan, hem de eviâdlanmızdan çıkarılmışken..." sözleridir. Çünkü, düşmanları bu hadde ulaşmış olan kimseden beklenen, düşmanlarını yıldırıp, onlarla savaşma hususunda bütün gücünü sarf etmesidir.
Buna göre eğer, "Meşhur olan tabir, "Sana ne oluyor da, böyle yapıyorsun?" demek yerine, şeklinde söylenmesidir. Hak Teâlâ nitekim, "Niye siz Allah'tan korkmazsınız (onun azametini tanımazsınız)?"(Nuh, 13) ve, "Size ne oluyor ki, Allah'a iman etmiyorsunuz? (Hadid, 8) buyurmuştur" denilirse, bu soruya şu iki bakımdan cevap verebiliriz:
Birinci vecih: Müberred'in görüşüdür. Buna göre ayetteki, nın ifâde ettiği mâna istifham değil, bir inkârdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Bizim savaşı bırakmamız düşünülemez." Buna göre, böyle bir soru gereksiz olur.
İkinci vecih: Buradaki, nın istifham mânasında olduğunu kabul etmemizdir. Bunu kabul etmemiz halinde de, ortaya şu hususlar çıkmaktadır:
a) Ahfeş şöyle demiştir: Bu sözdeki, zâiddir. Buna göre mâna, "Biz savaşmayacağız" şeklinde olur. Bu görüş zayıftır. Çünkü Allah'ın kelâmında bir ziyâdeliğin bulunduğuna hükmetmek, aslolanın hilâfına bir durumdur.
b) Ferrâ şöyle demiştir: Burada söz, mânaya hamledilmiştir. Çünkü, senin şeklindeki sözünün mânası, "Savaşmaktan seni ne alıkoydu?" demektir. Kelime men etmek anlamını ihtiva edince, ifâdeye, öl edatının dahil edilmesi güzel olmuştur. Nitekim Hak Teâlâ, "Seni secde etmekten ne men etti?" (Sad, 75) ve, Ey iblis sen niye secde edenlerden olmadın?" (Hicr, 32)

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/335-336.

buyurmuştur.
c) Kisaî şöyle demiştir: Bu ifâdenin manası, "Savaşı terketmemizde, bizim için hangi fayda vardır?" şeklindedir. Buna göre ifâdedeki harf-i cerh düşmüştür. Ebu Ali el-Farisi, Kisaî'nin görüşünü, Ferrâ'nın görüşüne tercih ederek şöyle demiştir: "Çünkü Ferrâ'nın görüşüne göre, mutlaka harf-i cer takdir etmek gerekir. Buna göre takdir: "Bizi savaşmaktan ne alıkoyuyor?..." Her iki görüşe göre de mutlaka harf-i cerrin takdir edilmesi gerekli olduğu; sonra lâfız, Kisâ-î'nin görüşüne göre, bu takdirle beraber zahiri üzere katıldığı; Ferrâ'nın görüşüne göre de kalmadığı için hiç şüphesiz Kisaî'nin görüşü daha evtâ ve daha kuvvetli olur.
Hak Teâlâ'nın, "Ama, savaşmak onlara farz kılınınca, yüz çevirdiler.." buyruğuna gelince, biî ki bu sözde takdiri, "O Alah'dan bunu istedi, Allah da onlara bir hükümdar göndererek savaşmalarını takdir etti de onlar savaşmaktan yüz çevirdiler" şeklinde olan bir hazif vardır.
Hak Teâlâ'nın "Onlardan pek azı müstesna" tabirinde bahsedilenler, nehri geçen kimselerdir ki bunların konusu ileride gelecektir. Bu az sayıdaki kimsenin, Bedir gazvesine katılan müslümanlann sayısınca üçyü-zonüç kişi olduğu söylenmiştir. Hak Teâlâ'nın, buyruğunun mânası, "Rabbine muhalefet ederek, O'nun tarafından söylenilenleri yerine getirmeyerek, nefsine zulmeden kimseleri Allah bilir" demektir. İşte bu, bu ayetin Cenâb-ı Hakk'ın daha önceki, "Allah yolunda savaşınız" (Bakara. 244) emriyle ilgili olduğuna delâlet eden husustur. Böylece Allah'u Teâlâ, cihâd hususunda İsrailoğullarının kıssasını zikrederek, sanki Allah yolunda savaşmanın vâcib olduğunu te'kid etmiş, peşinden de, bu gibi şeyleri yapanların zâlim olduğunu, Altah ise, zalimlerin neye müstehak olduklarını daha iyi bildiğini bunun peşinden getirmiştir. Bu, ilerde bu gibi şeyleri yapmadan men etme, insanları cihâda teşvik etme ve her müslümanın cihâda devam etmesi gibi hususlarda açık bir ifâdedir. Allah en iyisini bilendir. 183[183]

Allah'ın Benî İsrail'e Tâlût'u Hükümdar Tayin Etmesi

"Onlara peygamberleri, "Muhakkak ki Allah size bir hükümdar olarak Tâlût'u göndermiştir" dedi. Dekiler ki: "Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık iken ve ona bol mal da verilmemiş ikenr nasıl olur da bizim başımızda hükümdarlık onun olabilir?" Peygamber de: "Muhakkak ki Allah, size onu seçti. Ona bilgice ve vücutça bir üstünlük verdi. Allah mülkü (idareyi) kime dilerse ona verir. Allah'ın (nimeti) boldur. Allah hakkıyla bilicidir" (Bakara, 247).

Bil ki Allah'u Teâtâ birinci âyette onların isteklerine icabet ettiğini, daha sonra ise onların yüz çevirdiğini beyan edince, onların itk inkâr ettikleri şeyin Tâlût'un hükümdarlığı meselesi olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir, çünkü onlar peygamberlerinden, Allah'u Teâlâ'dan kendilerine bir melik tayin etmesini istemesini talep etmişler, Allah'u Teâlâ da bu isteğe, onlara hükümdar olarak Tâlût'u göndermek suretiyle icabet etmiştir. Keşşaf sahibi, Tâlût'un Câlût ve Dâvüd kelimeleri gibi, Arapça olmayan bir isim (ism-i a'cemi) olduğunu; ma'rife ve ucmeliğinden dolayı gayr-ı munsarif olduğunu söylemiştir. Nahivciler ise, Allah'u Teâlâ'nın onu, vücut bakımından güçlü ve kuvvetli olarak nite-lemesinden dolayı, Tâlût kelimesinin, (uzunluk, büyüklük, genişlik)
kelimesinden olduğunu; vezninin de, vezni olup, kelimenin aslının, şeklinde olduğunu öne sürmüşlerdir. Ne var ki bunun gayr-ı munsarif oluşu, onun bu kökten iştikak etmesine mânidir. Ancak bu kelimenin, lâfzının, lafzıyla uyuşması gibi, bir Arapça kelimeye uygunluk arzeden İbranîce bir isim olduğu söylenebilir. Bu açıklamaya göre onun gayr-ı munsarif olmasını sağlayan sebeplerden birisinin, bu kelime İbranîce bir kelime olduğu için, ucmeliği (Arapça olmaması) olması mümkündür. Sonra Allah'u Teâlâ Tâlut'u onların hükümdarı olarak tayin ettiğinde, onlar ona itaat etmemeyi ve hükümlerinden yüz çevirmeyi açıkça dile getirerek, "Bizim başımızda hükümdarlık nasıl onun olabilir?" deyip, Tâlût'un kendilerine hükümdar olmasını mümkün görmemişlerdir. Müfessirler bu kabul etmeyişin sebebini şöyle

---

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/336-337.

açıklamışlardır: Peygamberlik, İsrailoğullarının boylarından bir boya tahsis edilmişti. Bu da, Lâvi İbn Yakûb'un boyudur ki, Hz. Musa ve Harun da bu boydandır. Hükümdarların soyu da, Yehûzâ'nın soyuna dayanır ki, Dâvûd ve Süleyman (a.s)'ın soyuda buraya dayanır. Halbuki Tâlût'un soyu bu iki soydan hiçbirisine dayanmıyor, bilâkis Bünyamin'in oğullarının soyuna dayanıyordu. İşte bundan dolayı onlar, Tâlût'un kendilerine kral olmasını yadırgamışlar, kendilerinin hükümdarlığa Tâlût'dan daha lâyık olduğunu iddia etmişler, daha sonra da bu şüphelerini bir başka şüphe ile te'kid ederek, "Ve ona, bol mal da verilmemiştir" demişlerdir. Bu ifâde de, Tâlût'un fakir bir kimse olduğuna işaret eder.
Âlimler Tâlût'un mesleğinin ne olduğu hususunda ihtilâf ederek Vehb, onun bir debbağ olduğunu; Süddî onun at ve deve kiralayarak kervancılık yaptığını, başkaları da onun sucu olduğunu söylemişlerdir.
Eğer," tabiriyle tabirinin başındaki bu iki vâv arasında ne fark vardır?" denilirse deriz ki: Birinci vâv hâl vavıdır. İkinci vâv da cümleyi, hâl vaki olan cümleye atfeden vâvdır. Buna göre mâna şöyle olur: "O bize nasıl hükümdar olabilir ki? Halbuki, kral olmaya ondan daha lâyık kimseler bulunduğu için, o kral olamaz... Yine, o fakirdir. Hükümdarlığını destekleyecek mal ve mülkün bulunması gerekir.." Allah'u Teâlâ onların öne sürdükleri şüphelere şu şekillerde cevap vermiştir:
Birinci Şekil: Allah'u Teâlâ'nın, "Muhakkak ki Allah, size onu seçti' sözüdür. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 184[184]

Birinci Mesele

Âyetin mânası, "Allah'u Teâlâ melikliği ve hükümdarlığı Tâlût'a tahsis etmiştir" şeklindedir.Bil ki İsraîloğuiları o peygamberin nübüvvetini ikrar edince, peygamberin, "Allah'u Teâlâ'nın Tâlût'u onlara hükümdar tayin ettiğini bildirmesi" Tâlût'un melikliğinin sübûtu hususunda kesin bir hüccet olmuştur. Çünkü peygamberlerin yalan söylemelerini caiz görmek, onların sözlerine güven duyulmamasını gerektirir ki,bu da onların nübüvvet ve risâ-letlerini zedeler.. Haber veren kimsenin (peygamberin) doğruluğu sabit olunca, Allah'u Teâlâ'nın hükümdarlığı Tâlût'a vermiş olduğu da sabit olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca da, Tâlût'un itaat edilmesi vacib olan ve kendisine itiraz edilmemesi gereken bir melik olduğu ortaya çıkmış olur. 185[185]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, tabirinin mânâsı, "Hükümdarlığı başkasından alarak ona verdi; onu seçti ve"onu özellikle kendisi için seçti" anlamında seçip beğendi" demektir. Zeccâc bu kelimenin kökünün, (temizlik, duruluk, arılık) den geldiğini, aslının ise, olduğunu, sâd harfinden tî harfini söylemek kolay olduğu İçin, te harfinin tî harfine çevrildiğini söylemiştir. Kelimenin iştikakı nasıl olursa olsun, bundan murad bizim söylemiş olduğumuz husus olur ki, bu da Hak Teâlâ'nın hükümdarlık ve krallığı Tâlût'a tahsis etmesidir. İşte bu izahtan dolayı Allah'u Teâlâ kendisini, "Peygamberleri seçmekle", peygamberleri de "Seçilmiş hayırlılar" (Sad, 47) olarak; Hz. Pey-gamber'i de, "Mustafa" (seçilmiş) diye tavsif etmiştir. 186[186]

Hükümdarlıkta Veraset Değil, Liyakat Esastır

Bu âyet imametin (halifeliğin) veraset yoluyla geçtiğini söyleyenlerin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir. Çünkü İsrailoğulları, kendi krallarının kral soyundan gelmemesini yadırgamalardır. Fakat Cenâb-ı Allah da onlara, bunun yersiz olduğunu ve hükümdar olmaya,

---

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/338-339.
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/339.
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/340.

Allah'ın bunun için seçtiği kimselerin müstehak olduklarını bildirmiştir. Bu, "(Allah'ım!) Sen mülkü kime dilersen ona verirsin, dilediğinden de mülkü geri alırsın" (Al-i İmran, 26) âyetinde ilâde edilen hususun bit benzeridir.

İkinci Şekil Cevap: Cenâb-ı Allah'ın, "Ona bilgice ve vücutça bir üstünlük verdi" ifadesidir. Bu cevabın izahı şöyledir: Onlar Tâlûtun melik olmasını şu iki bakımdan tenkid etmişlerdi:

a) O, krallar soyundan değildir.

b) Ve o fakirdir. Allah Teâlâ, onun hükümdarlığa ehil olduğunu açıklamış ve bu ehliyeti de onda iki sıfatın bulunmasına bağlamıştır: İlim ve güç.. Bu iki vasıf, hükümdarlığa hak kazanmak için ilk iki vasıftan daha üstündür.

Bu birkaç bakımdan açıklanabilir:

1) İlim ve kudret, gerçek kemâl vasıflarındandır. Mal ve makam ise böyle değildir.

2) İlim ve kudret, insanın kendi cevherinde bulunan mükemmelliklerdendir. Mal ve makam ise, insanın zatından ayrı İki şeydir.

3) İlim ve kudreti insandan koparıp almak mümkün değildir. Mal ve makamı ise insandan soyup almak mümkündür.

4) Harb sanatını iyi bilmek ve savaşa son derece dayanıklı olmak gibi şeylerden, ülkenin menfaatini korumada ve düşmanın kötülüklerini yok etme hususlarında elde edilecek istifâde, işleri zabt-u rabt altına alacak liyâkati ve düşmanı geri döndürecek gücü olmayan, fakat asil ve zengin bir kimseden elde edilecek istifâdeden çok daha fazla ve mükemmeldir. Anlatmış olduğumuz hususlar ile, hükümdarlığın âlim ve muktedir bir kimseye verilmesinin, asil ve zengin bir kimseye verilmesinden daha uygun olduğu ortaya çıkmış olur. Sonra burada birkaç mesele vardır: 187[187]

Birinci Mesele

Âlimlerimiz,Ona bilgice ve vücutça bir üstünlük verdik" ayetini, kulların amellerinin yaratılması meselesine delil getirmişlerdir. Çünkü bu ifâde, insanlarda meydana gelen ilimlerin ancak Allah Teâlâ'nın yaratması ve icadı ile meydana geldiğine delâlet etmektedir.

Mu'tezile ise şöyle demiştir: "Aklı veren ve delilleri koyan Allah Teâlâ olduğu için, âyette bahsedilen bilgice üstünlük verme Allah'a nisbet edilmiştir." Âlimlerimiz buna karşı, nisbet edilmede esas olanınjsebep olma değil bizzat yapma olduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir. 188[188]

İkinci Mesele

Âlimlerden bazıları vücutça üstünlükten maksadın, boy uzunluğu olduğunu, Tâlût'un, insanların ancak omuzuna yetişebilecekleri kadar uzun olduğunu ve boyunun uzunluğundan dolayı "Tâlût" diye isimlendirildiğini söylemişlerdir. Vücutça üstünlükten maksadın güzellik olduğu ve Tâlût'un İsrâiloğulları arasında en yakışıklı erkek olduğu söylenmiştir. Yine bundan muradın güç ve kuvvet olduğu söylenmiştir. Buna göre bu son görüş daha doğrudur. Çünkü düşmanları mağlûp etmede güç ve kuvvetten istifâde edilir, boy uzunluğu ve yakışıklılıktan değil... 189[189]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ ilimce üstünlüğü, vücutça üstünlükten önce zikretmiştir. Bu Allah'ın.rûhî üstünlük ve meziyetlerin, bedenî üstünlüklerden daha yüce, daha şerefli ve daha mükemmel olduğuna bir işaretidir.

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/340-341.

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/341.

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/341.

Üçüncü Şekil Cevap: Allah Teâlâ'nın, "Allah, mülkünü kime dilerse ona verir" buyruğudur. Bu cevabın izahı şöyledir: Mülk Allah'ındtr. Kullar da Allah'ındır. Atlah mülkünü dilediğine verir ve yaptığı şeylerden dolayı Allah'a kimse itiraz edemez. Çünkü mâlik mülkünde bir tasarrufta bulunduğu zaman o hususta ona hiç kimsenin itiraz hakkı yoktur.

Dördüncü Şekil Cevap: Allah'u Teâlâ'nın, "Allah vâsi (nimeti) boldur. Allah hakkıyla bilicidir" buyruğudur. Bu ifâde hakkında üç görüş vardır:

a) "Allah Teâlâ'nın lûtfu, rızkı ve rahmeti geniştir. O'nun rahmeti herşeyi kuşatmıştır." Bu manaya göre ayetin takdiri, "Siz fakir olduğu için Tâlût'u kınadınız. Allah Teâlâ'nın ise lûtfu ve rahmeti geniştir. Allah Teâlâ ona mülkü verdiğinde, bu hükümranlığın ancak mal ile yürüyebileceğini bilir ise, o zaman ona mal hususunda genişlik verir, bol rızık kapısını açar" şeklindedir.

b) "Genişleten" manasına olmak üzere, "Allah geniştir." Yani "Allah dilediğine bol nimet verir." Bu sözün kendisinden önceki ifâde ile alâkası, yukarıda anlattığımız şekildedir.

c) Allah, "genişlik sahibi" manasında geniştir. Ayetteki ismi faili, "genişlik sahibi" manasındadır. Bu,tıpkı (Hakka, 21) yani "hoşnut olunulan bir hayat.." ayetindeki, kelimesi gibidir (yorgunluk ve belâ dolu keder) manasında da, denilmektedir.

Daha sonra Cenab-ı Hak, "Hakkıyla bilicidir" kelimesi ile, fakir olanı zengin etmeye muktedir olması yanında, bu mülkün yönetilmesi hususunda ihtiyaç duyulacak şeylerin miktarını, ve bu mülkün şimdiki ile gelecekteki durumunu bildiğini, bundan dolayı işlerin bütün neticelerini bildiği için, o mülkü ayakta tutmaya yarayacak en uygun şeyleri seçtiğini beyân etmiştir. 190[190]

Tâlût'un Hükümdarlığının Delili

"Peygamberleri onlara şöyle dedi: "Onun hükümdarlığının açık alâmeti size o Tâbût'un gelmesi olacaktır. Onun içinde Habbinizden bir sekine ve Musa hanedanı İle Harun hanedanının bırakmış olduğu bir bakiyye vardır. Onu melekler taşır. Elbette bunda sizin için kesin bir alâmet vardır, eğer İmân ederseniz... Tâlût ordusuyla ayrılıp çıktığı zaman "Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan (kana kana) içerse, benden değildir. Ondan tutmayan ise bendendir. Eliyle bir avuç içenler müstesna, (onlara müsaade var)" dedi. Derken (ırmağa vardılar), içlerinden çok azı müstesna, onlar o ırmaktan kana kana içtiler. Nihayet Tâlût ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri zaman, "Bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok" dediler. Muhakkak (bir gün) Allah'a kavuşacaklarını (bilenler) iser "Nice az bir topluluk, daha kalabalık bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir" dediler" (Bakara, 248-249).

Bil ki önceki âyetin 2âhiri, bu kavmin içlerinde bulunan peygamberin nübüvvetini kabul ettiklerine delâlet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ'nın onlardan naklen söylemiş olduğu, "Hani onlar peygamberlerine, "Bize bir hükümdar yolla" demişlerdi" (Bakara, 246) ifâdesi, onların o peygamberin nübüvvetini kabul etmiş oldukları ve onun Allah tarafından gönderildiğini tasdik ettikleri hususunda açık bir delildir. Sonra bu peygamber onlara, "Muhakkak ki Allah size bir hükümdar olarak Tâlût'u göndermiştir" (Bakara, 47) deyince, bu ifâde Tâlût'un bir hükümdar olduğuna kafi bir delil olmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, mahlûkâtına olan rahmetinin kemâlinden dofayı bu delile, peygamberin bu sözünde doğru olduğunu ve yine Allah'ın Tâlût'u hükümdar tayin ettiğini gösteren bir başka delil ilâve etmiştir. Allah Teâlâ tarafından çokça delil gönderilmesi caizdir. Bundan ötürüdür ki Hz. Musa (a.s)'nın ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in mucizeleri çok olmuştur. Bu sebeble Cenâb-ı Allah: "Peygamberleri onlara şöyle dedi:' Onun hükümdarlığının açık alâmeti size o Tâbût'un gelmesidir" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 191[191]

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/341-342.

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/343-344.

Birinci Mesele

Bu Tâbût'un, Allah katından bir mucize olabilmesi için, gelişinin harikulade ve o iddianın doğruluğuna delâlet edebilecek bir şekilde olması gerekir:

1) Haber rivayet edenler şunu nakletmişlerdir: Allah Teâlâ Hz. Adem (a.s)'e, içinde, zürriyetinden peygamber olacakların resimlerinin bulunduğu bir sanduka indirmişti. Hz. Adem'in zürriyeti, bu sandukayı Hz. Yakûb (a.s)'a gelinceye kadar nesilden nesile miras yoluyla intikal ettirdiler. Sonra bu sanduka (Hz. Yakûb'un soyu olan) İsrailoğullarının elinde kaldı. Onlar bir meselede ihtilâf ettikleri zaman, o sanduka konuşuyor ve aralarında hükmediyordu. Savaşa gittiklerinde, onu elter üzerinde en önde taşıyorlar ve onun sayesinde düşmanlarına karşı zafer kazanmak istiyorlardı. Düşmanla çarpışırken, melekler onu askerin üstünde taşıyorlardı. Onlar bu sandukadan bir ses işittikleri zaman, muzaffer olacaklarını kesin olarak anlıyorlardı.

İsrailoğulları isyan edip bozulunca Cenâb-ı Allah onlara Amâlika kavmini musallat kıldı ve bu Tâbût'a (sandukaya) rağmen onlar İsrailoğullarını yenip bunu onların elinden aldılar. İşte İsrailoğulları peygamberlerinden, Tâlût'un hükümdarlığına dâir bir delil isteyince O, "Tâlût'un hükümdarlığının delili bu sandukayı onun evinde bulmanızdır" dedi. Sonra bu sandukayı ellerinden almış olan kâfirler, onu hela olarak kullanılan bir yere atmışlardı. Bu peygamber o zamanda bu kâfirlere beddua etti. Allah Teâlâ da bu kâfirlere bir musibet verdi. Öyle ki bu sandukanın bulunduğu yerde, def-i hacette bulunan herkes bâsür hastalığına yakalandı. Bunun üzerine kâfirler, bu hastalığın sandukayı hafife almalarından dolayı olduğunu anlayıp onu oradan çıkarıp iki öküzün üzerine koydular. Bu iki öküz koşmaya başladı. Cenâb-ı Allah onlara dört melek vazifelendirdi Ve onlar öküzleri sürüp Tâlût'un evine kadar getirdiler. Sonra İsrailoğulları sandukayı Tâlût'un evinde gördüler. Böylece bunun,Talût'un hükümdarları olduğuna bir delil olduğunu anldılar. İşte, "Onun hükümdarlığının açık alâmeti, size o Tâbut un gelmesidir" âyetinin ifâde ettiği husus budur. Buna göre Tâbût'un gelişi mecazîdir. Çünkü o gelmemiş, getirilmiştir. Bundan dolayı "gelme" fiiii.me-câzen ona nisbet edilmiştir. Nitekim Arapça'da mecazî olarak, *'Paralar kazandı, ticâret zarar etti" denilir.

2) Tâbut, Musa (a.s)'nın içine Tevrat'ı koyduğu tahtadan bir sandıktır. İsrailoğulları bu sandığı biliyorlardı. Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın vefatından sonra, İsrailoğuilarına kızdığı için, Tâbut'u göğe çekip onlardan aldı. Daha sonra gelen bu peygamber, "Tâlût'un sizin hükümdarınız olduğunun alameti, gökten Tâbût'un size gelmesidir" demiştir. Bu Tâbût'u ne melekler ne de iki öküz taşımıştır. Aksine o gökten yeri inmiş, melek onu korumuş ve İsrailoğulları da o Tâbût'un, Tâlût'un yanına inişini seyretmişlerdir. Bu İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür. Bu izaha göre, "gelme" fiili, Tâbut hakkında hakiki manada Kullanılmıştır. Her iki görüşe göre de taşıma işi meleklere nisbet edilmiştir. Çünkü yolda birşeyi muhafaza eden kimse hakkında, her ne kadar onu bizzat taşı-masada "taşıdı" tabirinin kullanılması caizdir. Nitekim bir insan, malı başkası taşımış olsa da, o malı koruduğu zaman, "Ben bu malı Zeyd'e taşıdım" der.

Bil ki Allah'u Teâlâ Tâbût'un gelişini bir mucize kılmıştır. Bu hususta iki ihtimal vardır:

a) Tâbût'un gelişinin mucize olması ihtimali... Bu bizim daha önce izah ettiğimiz şeydir.

b) Tâbût'un mucize olmayıp, onun içinde bulunan şeyin mucize olmasıdır. Bu, onların Tabût'u bomboş gördükten sonra, peygamberlerinin onu İsrailoğullanndan bir topluluğun huzurunda bir eve koyup, evin kapısını kilitlemesi, daha sonra da peygamberin, "Allah onun içinde, bu hâdisemize alamet olacak şeyi yaratmıştır" diye iddia etmesi, bunun üzerine de onların evi açarak Tâbût'a bakıp içinde hükümdarlarının Tâlût olduğunu ve Allah'ın, düşmanlarına karşı onlara yardım edeceğini gösteren bir mektup görmeleri şeklinde tahakkuk etmiştir. İşte bu onun Allah katından olduğuna delâlet eden kesin bir mucize olmuştur. Kur'an'ın lâfzı bu ikinci görüşe de muhtemeldir. Çünkü Cenâb-ı Allah'ın, "Size içinde Rabbinizden bir sekîne bulunan o Tâbût'un gelmesidir.." buyruğundan muradın, onların Tâbût'un içinde, kalblerinin yatışmasına sebeb olacak bir mucizeyi bulmaları olması da muhtemeldir. [192][192]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Tâbut, ya veya veznindedir. Birincisi tercih edilmiştir.Çünkü Arapçada, ve kelimelerinde olduğu gibi ilk ve son harfi aynı cinsten olan kelimeler azdır. Binaenaleyh Tâbût'un, bu anlatılanlara kıyas edilerek, (Tevbe ettim) lafzından olduğu söylenemez. Bu kısım fasit olunca, birincisinin vezninde otmuş olması ortaya çıkmış olur. Bu da rucû (geri dönme) manasına olan, kelimesinden olmak üzere bu kelimenin, vezni üzere olmasıdır. Çünkü, içine eşya konan ve yerleştirilen bir kaptır. Buna göre çıkartılan şeyler devamlı ona geri konulur ve sahibi içindeki şeylere muhtaç oldukça, o tâbût'a tekrar tekrar döner, gelir. [193][193]

Üçüncü Mesele

Bütün kıraat âlimleri bu kelimeyi, şeklinde okudukları halde, Ubey b. Kab ile Zeyd b. Sabit(r.ahm) sonu "he" harfi ile şeklinde okumuşlardır. Bu Ensârın lehçesidir. [194][194]

Dördüncü Mesele

Bazı kimseler, Tâlût'un da bir peygamber olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ onun elinde de mucizeler yaratmıştır. Böyle olan herkes peygamber olur. Bunun, evliyautlah'ın kerametleri babından olduğu söylenemez. Çünkü keramet ile mucize arasında fark vardır. Keramet, meydan okumak için gösterilmez. Mucize ise meydan okumak için gösterilir. Bundan dolayı, Tâlût'un elinde zuhur eden harikulade hallerin kerametler cinsinden olmaması gerekir.
Bu görüşe şöyle cevap verilir: Bunun, o zamanın peygamberinin bir mucizesi olması uzak bir ihtimal değildir. Bunun, o peygamberin mucizesi olmasının yanında, Tâlût'un krallığı hususunda kesin bir alamet olması da söz konusudur. [195][195]

'Sekine" nin Mânası

Allah'u Teâlâ'nın, "Onun içinde Rabbinizden bir sekine vardır" buyruğu ne ilgili birkaç mesele vardır: [196][196]

Birinci Mesele

"Sekîne" hareketin zıddı olan "sükûn" masdarın- dan, vezninde bir kelimedir. Bu, "kazıyye", "bakiyye" ve, "azîme" kelimeleri gibi, isim olarak kullanılan bir masdardır. [197][197]

İkinci Mesele

Âlimler bu "sekîne" nin ne olduğu hususunda ihti- lâf etmişlerdir. Bu husustaki görüşleri şöyle özetleyebiliriz: "Sekîne" den murad ya Tâbutun içinde bulunan bir şeydir veya başka bir şeydir. Bu ikinci ihtimat Ebu Bekir el-Esamm'ın görüşüdür. Çünkü o şöyle demektedir:

---

[192][192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/344-345.
[193][193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/346.
[194][194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/346.
[195][195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/346.
[196][196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/346.
[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/346.

"Cenâb-ı Allah'ın, âyetinin manası? Tâbut geldiği zaman sizler sükûnete erer.Tâlût'un hükümdarınız olduğunu kabul eder* ve "Tâlût'a karşı olan nefretiniz sona erer" şeklindedir. Çünkü gökten onlara Tâbut gelip, onlar Tâbût'un gelişini seyrettiklerinde, mutlaka kalblerinin yatışması ve bu istemeyişlerinin tamamen sona ermiş olması gerekir."

"Sekine" den muradın, Tâbut içinde bulunan birşey olması görüşü hususunda da değişik şeyler söylenmiştir:

a) Ebu Müslim'in görüşü olup bu görüşe göre Tâbût'un içinde Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa, Hz. Harun ve onlardan sonra gelen peygamberlere (a.s) indirdiği kitaplar ile bu kitaplarda Allah'ın Tâlût ve ordusuna yardım edip, onlardan düşmanın korkusunu kaldıracağı müjdesi vardı.

b) Hz. Ali (r.a)'nin görüşüdür. Buna göre, Tâbût'un İnsan yüzüne benzer bir yüzü ve duyulan bir nefesi vardı.

c) İbn Abbas (r.a)'ın görüşüne göre Tâbut, zeberced veya yakuttan yapılmış bir heykel olup, kedininki gibi bir başı ve kuyruğu vardı. Kedi gibi ses verdiğinde, düşmana doğru hareket eder, İsrailoğullart da onunla birlikte yürürlerdi. O durunca, onlar da durur, böylece ilahi yardım inmiş olurdu.

d) Bu, Amr b. Ubeydin görüşüdür. Buna göre sekîne, Tâbût'un içinde, ne olduğu bilinmeyen birşeydir.

Bu ki sekîne, sebat ve emniyetten ibarettir. Bu, mağara kıssası ile ilgili198[198] "Allah da onun üzerine sekinetini indirmiş, onu'görmediğiniz ordularla desteklemişti" (Tevbe, 40) ayetinde olduğu gibidir.'Buna göre Hak Teâlâ'nın, ayetinin mânası da, "emniyet ve sükûn" demektir.

Tâbût'un içinde bir şey bulunduğunu söyleyenler, delil olarak şu iki hususu öne sürmüşlerdir:

a) Hak Teâlâ'nın, tabiri, Tâbût'un sekînenin zarfı olduğunu gösterir.

b) Bu kelimeye, Hak Teâlâ'nın "Ve Musa hanedanının bırakmış olduğu bir bakiyye" sözü atfedilmiştir. Tâbut, bakiyyenin zarfı olduğuna göre, sekînenin de zarft olması gerekir.

Birinciye şöyle cevap verilir: Ayetteki, harf-i cerri, "zarf" mânasında olabileceği gibi,"sebebiyyet" de ifâde edebilir; Hz. Peygamber (s.a.s),"Öldürülen bir mü'mine mukabil yüz deve gerekir"199[199] ve, "Beş deveye bir koyun zekât düşer" yani, "beş deve sebebiyle..." buyurmuştur. Buna göre, tabirindeki harf-i cerri, "onun sebebiyle..." anlamındadır ve bu ifâde de, "O Tâbut sebebiyle sekine meydana gelir" demek olur.

İkinciye cevap: Musa ve Harun (a.s) soylarının geride bıraktığı bakiyyeden muradın, onların geriye bırakmış oldukları din ve şeriat olması mümkündür. Buna göre âyetin mânâsı şudur: "Bu Tâbut sebebiyle, Mûsâ ve Harun'un din ve şeriatlarından geriye kalan şeyler düzene girer."

Bakiyyeden muradın, Tâbût'un içine konulmuş bir şey olduğunu söyleyenler, "Bakiyye, Tevrat'ın yazılı olduğu levhaların küçük parçalan; Mûsâ (a.s)'nın asâsıyla elbisesi, Tevrat'ın bir parçası, ve İsrailoğullarına inen kudret helvasından bir parçadır..." demişlerdir.

Cenâb-ı Allah'ın sözüyle ilgili iki görüş vardır:

1) Bazı müfessirler, den muradın, Mûsâ ve Harun (a.s)'un bizzat kendilerinin olmasının muhtemel olduğunu söylemişlerdir. Bunun delili Hz. Peygamber'in Ebû Musa el-Eş'âri (r.a) hakkında, "Andolsun ki Ebu Musa'ya, Âl-i Dâvûd (Dâvûd ailesi/un kavallarından bir kaval (güzel ses ve nağme) verilmiştir"200[200] buyururken, Âl-i Dâvûd tabirinden sadece Dâvûd aleyhisselâmı kastetmiş olmasıdır. Çünkü, Dâvud (a.s)'un ailesi içinde, sesi onun kadar güzel olan başka bir kimse yoktur.

2) Kaffal (r.h) şöyle demiştir: "Bu bakiyye, Musa ve Âl-i Harun'a nisbet edilmiştir. Çünkü Tâbût'u Musa ve Harun (a.s)'dan sonra nesilleri, Tâ-lût'un zamanına kadar elden ele

---

198[198] Tefsir metninde Fetih 26 ayeti yazılmış olmakla beraber, mağara hadisesiyle ilgili ayet olduğu için biz Tevbe 40 ayetini ve mealini yazdık (Ç) Tefsir metninde Fetih 26 ayeti yazılmış olmakla beraber, mağara hadisesiyle ilgili ayet olduğu için biz Tevbe 40 ayetini ve mealini yazdık (Ç).

199[199] Nesai, Kasame. 46 (8/60).

200[200] Buhari, Fezailûl-Kuran, 31; Müslim, Müsâfirin, 235-236 (1/546).

nakletmtşlerdi. Tâbût'un içinde Musa ve Harun (a.s)'a tâbi olan âlimlerin birbirlerinden tevarüs ettikleri eşya bulunmakta idi. Buna göre âyette geçen, bu etbâdır. Cenâb-ı Allah, bu mânada,"Firavn hanedanım azabın en çetinine sokun" (Mümin, 46), yani, "Ftravun'a tâbi olanları..." buyurmuştur.
Cenâb-ı Allah'ın "Onu melekler taşır" buyruğu ile ilgili açıklama yukarıda geçmişti.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Elbette bunda sizin için kesin bir alâmet vardır, eğer iman ederseniz" buyruğunun mânası şudur: "Eğer siz mucizenin delil oluşu ile peygamberliğini iddia edenin doğruluğuna inanan kimselerden iseniz, bilin ki bu alâmet apaçık bir mucizedir..."
Cenâb-ı Allah'ın, "Tâlût ordusuyla ayrılıp çıktığı zaman..." buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 201[201]

Birinci Mesele

Bil ki bu âyetin öncesi ile irtibatı, sözün geri kalan kısmının kendisine delâlet ettiği bir mahzûfu takdir etmekte görülür. Bu takdir de şöyledir: "Onlar Tâbut alâmeti gelince, Tâlût'a boyun eğdiler.. Ve, Tâlût'un sancağı altında yola çıkmayı kabul ettiler. Tâlût onlarla beraber ülkenin sınırını geçip, memleketinden iyice ayrılınca..." Âyetteki, Lûi kelimesinin mânası "kesip ayırmak" tır. Bir söz, hak ile bâtılı birbirinden ayırdığı zaman, bu söze denilir. Yine, et kemikten tamamen ayrıldı mânasına, "bir kimse ortağından ve hanımından tamamen ayrıldı" mânasında, denilir. Çocuğu sütten kestiği için, sütten kesmeye de, denilir. Bir yerden ayrılıp gitme mânasında da, denilir. Cenâb-ı Allah'ın, "Kervan ayrılınca..." (Yusuf, 94) ayetindeki, kelimesi de bu mânadadır. Keşşaf sahibi, "Falanca yerden ayrıldı" sözünün esas mânası, "Kendini ayırdı" demektir. Bu, çok kullanılan bir tâbir olduğu için, Araplar buradaki ifâdesini hazfetmişler, ve fiil, fiili gibi, lâzım (geçişsiz) fiil hükmünde olmuştur" demiştir.
kelimesi, kelimesinin çoğuludur. Yaratılmışların her sınıfı, kendi başına bir "ordu"dur. Çok sayıdaki çekirgeye, denir. Hz. Peygamber'in, "Ruhlar, bir araya getirilmiş ordulardır"202[202] hadisi de bu mânadadır. 203[203]

İkinci Mesele

Rivayet edildiğine göre Tâlût, kavmine şöyle demişti: "Ev yapmakta olan, fakat henüz yapısını bitirmemiş olan kimsenin, ticaretle meşgul tüccarın ve bir kadınla evlenmiş ama ona bir yuva kuramamış kimselerin benimle savaşa çıkması gerekmez.. Ben, işi olmayan, güçlü kuvvetli gençler istiyorum.." Bunun üzerine onun etrafında, seçtiklerinden seksenbin kişi toplandı. 204[204]

Allah Teâlâ'nın Tâlût'un Ordusunu İmtihan Etmesi

Allah'u Teâiâ'nın,"Şüphesiz, Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir" ayetiyle ilgili birkaç mesele vardır: 205[205]

Birinci Mesele

Alimler bu sözü kimin söylediği hususunda ihtilâf etmiş ve çoğunluğu, "Bu sözü söyleyen Tâlût'tur" demiştir.
Birinci Görüş: Bu görüş, en açık olan görüştür. Çünkü bu sözün, daha önce zikredilmiş olan

---

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/347-349.
202[202] Buhâri. Enbiya. 2, Müslim, Birr, 159-160 (4/2031).
203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/349.
204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/349-350.
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/350.

bir şahsa isnâd edilmesi gerekir. Daha önce zikredilen de Tâlût'tur. Sonra bu sözün, Tâlût'un sözü olması muhtemeldir, fakat o, bu sözü zamanın peygamberinden almaktadır. Bu takdire göre Tâlût'un peygamber olması gerekmez. Yine, bunun Tâlût tarafından söylenmiş olması da muhtemeldir. Binaenaleyh, ona Rabbinden gelen bir vahyin bulunması gerekir. Bu da, hükümdarlığı yanında, O'nun peygamber olmasını gerektirir.
İkinci Görüş: Buna göre, bu sözü söyleyen, ayetin başında zikredilen peygamberdir. Buna göre ayetin takdiri: "Tâlût ordusuyla ayrılınca, peygamberleri onlara, "Şüphesiz, Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir" dedi" şeklinde olur. O vakit peygamber, Eşmayil (a.s) idi. 206[206]

İkinci Mesele

Bu imtihanın hikmeti hususunda şu iki açıklama bulunmaktadır:
1) Kâdî şöyle demiştir: "İsrailoğuliarı için meşhur olan durum, apaçık ayetlere rağmen, onların peygamber ve hükümdarlarına muhalefet etmeleridir. İşte bunun üzerine Allah'u Teâlâ, düşmanla karşılaşmadan önce harbe sabredecek kimseleri sabredemeyecek kimselerden ayırmak için bir mucize göstermek istedi. Çünkü düşmanla karşılaşmadan önce dönmenin olumsuz etkisi, düşmanla karşılaştıktan sonra geri dönmenin tesiri gibi değildir. Düşmanla karşılaşmadan önce bu imtihanın yapılması uygun olduğu için, Cenâb-ı Allah buyurmuştur.
2) Cenab-ı Allah, zorluklara,sabretmeye alışsınlar diye onları imtihan etmiştir. 207[207]

Üçüncü Mesele

Bu nehir ile ilgili bazı görüşler vardır:
1) Katâde ve Rebî'nin görüşüne göre bu, Ürdün ile Filistin arasında bir nehirdir.
2) İbn Abbas ve Süddî'nin görüşüne göre bu, Filistin nehridir. Kâdî, "Bu iki görüş şöyle uzlaştırılabilir: "Bir beldeden çıkıp başka bir beldeye akan bir nehrin ikisinden herhangi birine nisbet edilmesi caizdir."
3) Keşşaf sahibinin rivayet ettiği görüşe göre, bu esnada hava çok sıcaktı. Onlar bir çöle çıktılar. Cenâb-ı Allah'dan kendilerine bir nehir akıtmasını istediler. Allah da "Şüphesiz Allah sizi istediğiniz o nehir ile imtihan edecektir" buyurmuştur. 208[208]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Allah'ın, tabiri, "Sizi, kulunu imtihan ettiği gibi, imtihan edecek" manasındadır. Nitekim O, "Gerçekten biz, insanı, imtihan edelim diye birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık" (İnsan, 2) buyurmuştur. İnsanlar arasındaki imtihan (deneme) ancak bir şeyin ortaya çıkması için olup, Allah Teâlâ'nın da ilmine göre tesbit yapmayıp insanları cezalandırmadığı, cezalandırmayı ancak insanlar arasında ortaya çıkan fiillere göre yaptığı ortaya çıkınca ve bu fiillerin ortaya çıkması da ancak Allah'ın onları mükellef tutmasıyla meydana geldiği için, Cenâb-ı Allah, teklifi (mükellef tutuşunu), "İbtila" (imtihan, deneme) diye adlandırmıştır. Bu manada, hem Su hem de fiilleri kullanılır. Şâir, "Andolsun ki hem seni sınadım, hem de halifemi imtihan ettim... Ve andolsun ki, teeddübün konusunda sana duyduğum hayranlık, sevgi sana yeter" demiş ve her iki fiili de kullanmıştır. 209[209]

Beşinci Mesele

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/350.
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/350.
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/351.
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/351.

Hem "he" harfinin sükûnu, hem de harekeli okunuşu ile kelime, ve şeklinde okunmuştur. Civarında "huruf-u halktan" bir harf bulunan her üç harfli kelime, bu iki şekilde gelir. Meselâ, kelimeleri gibi. Sair şöyle demiştir:
Hak Teala'nın "Kim ondan (kana kana) içerse, benden değildir. Ondan tadmayan ise, bendendir" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır. [210][210]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Benden değildir" sözü bir zecr ve men etmek gibidir. Yani, "Benim dinim ve taâtime uyanlardan değildir" demektir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, "Mü'min erkek ve mü'min kadınlar, birbirlerinin dostlarıdırlar İyiliği emrederler, kötülükten nehyederler" (Tevbe,71) âyetidir. Sonra bu âyetten önce de Cenâb-ı Hak,"Münatık erkek ve münâtık kadınlar, birbirlerinin parçasıdırlar. Kötülüğü emrederler, iyilikten nehyederler" (Tevbe, 67) buyurmuştur. Yine bunun bir benzeri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir:Küçüklerimize merhamet etmeyen ve büyüklerimize saygı duymayan kimse bizden değildir "[211][211].Yani, "Bizim dinimiz ve yolumuz üzere değildir" demektir. Allah en iyi bilendir. [212][212]

İkinci Mesele

Dilciler, Hak Teâlâ'nın, kavlinin mânasının, "Onu tadmadı" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki bu, ^üyi kökünden gelmektedir. Ta'am sözü, hem yiyecek hem de içecek şeyler hakkında kullanılır. Dilcilerin söylediği işte budur. Bana göre, bu lâfzın seçilmesi şu iki faydadan dolayıdır:
a) İnsan çok susayıp, sonra da su içip ve bu suyu da hoş ve tatlı diye nitelendirmek istediğinde: "Bu su, bal gibi..." der ve onu hoş ve tatlı olarak vasıflandırır. Buna göre, âyetteki, sözünün manası, "Her ne kadar susuzluk bu suyun, insanın ağzında hoş ve güzel denebilecek dereceye ulaşmasına sebep olsa bile, insanın onu içmemesi ve ondan sakınması gerekir" şeklindedir.
b) Suyu ağzına alıp, onu ağzında çalkalayan ve tekrar tüküren kimse için, "O, onu taddı" denir, fakat "O, suyu içti" denmez. Buna göre şayet Cenâb-ı Hak ayette, "kim ondan İçmez ise, o bendendir" buyurmuş olsaydı, bu yasak, içmeye hasredilmiş olurdu. Fakat, "Kim ondan tadmaz ise" tabirini kullandığı için, bu yasak, hem o nehirden içme, hem de onun suyu ile ağzı çalkalama hakkında olmuştur. Böyle bir mükellefiyetin çok güç olacağı ve su içmesi yasaklanmış kimsenin su ile ağzını çalkaladığında bir nevi rahatlık ve serinlik hissedeceği herkesin malumudur. [213][213]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Allah âyetin başında, "Kim ondan (kana kana) içerse, benden değildir" buyurmuş, daha sonra da, "Onu tatmayan ise bendendir" demiştir. Halbuki ayetin sonu başına uygun düşsün diye, "Kim ondan tatmaz ise bendendir" şeklinde harfi cerrinin kullanılması beklenirdi. Fakat Cenâb-ı Hak bunu kullanmamıştır. Âyetin esas şeklinin, şu incelikten dolayı tercih edildiği ileri sürülmüştür: Fakihler, bu nehirden içmeyeceğine dâir yemin eden kimsenin yemininin nasıl bozulacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ebu Hanife,o kimsenin nehirden ağzı ile su içmesi durumunda yemininin bozulacağını; bir testiyi o nehirden doldurup, suyu testiden içtiğinde ise yemininin bozulmayacağını; çünkü birşeyden içmenin, o şeyin bizzat kendisine ağzını dayayarak içme olduğunu; bu durumda nehirden içmenin, ancak o kişinin

---

[210][210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/351.
[211][211] Tirmizi, Birr, 15 (4/322).
[212][212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/352.
[213][213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/352.

ağzını nehre dayayarak içmesi ile gerçekleşmiş olacağını söylemiştir. Diğer fıkıh imamları ise, o nehirden doldurulan testiden, o yemin eden kişi su içtiğinde yemininin bozulacağını; bu mecazî bir ifâde olsa bile, meşhur bir mecaz olduğunu söylemişlerdir.
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âyetteki, "Kim ondan içerse, benden değildir" ifâdesinn zahiri, bu yasağın o nehirden içmeye hasredildiğini gösterir. Hatta bir kimse onun suyunu bir testiyle alıp içtiğinde, o kimse bu yasağın muhtevasına girmiş olmaz. Bu ihtimal birinci lâfızda bulununca, Cenâb-ı Hak ikinci lâfızda bu kapalılığı ortadan kaldıracak bir ifâde kullanarak, "Ondan tatmayan ise bendendir" buyurmuş, tatmayı ve içmeyi nehir ile değil, su ile ilgili kılmıştır. 214[214]

Allah'u Teâlâ'nın "Eliyle bir avuç içenler müstesna.." buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

İbn Kesir, Nâfi ve Ebu Amr kelimeyi, "gayn" harfinin fethası ile, seklinde okumuşlardır. Ya'kub ve Halef de böyle okumuşlardır. Âsim, İbn Âmir. Hamza ve Kisâî ise zamme ile, âi 's şeklinde okumuş-lardır. Dilciler bu iki kıraat arasındaki farkı şöyle izah etmişlerdir: " kelimesi, avuç içinde kalan az bir şey manasındadır. kelimesi ise, bizzat avuçlama manasınadır. Bu da tek bir kere avuçlama demektir. Bunun bir benzeri de ve kelimeleridir. "falanca gündüzleri bir öğün yemek yer" "yani onların yanında bir lokma gibi az birşey yedim" denilir. Yine etten koparılmış küçük bir parça için, ve "etten bir parça kopardım" manasında, denilir. Bunların bir benzeri de, kelimeleridir.5jla^.adım manasınadır ise, bir adım atma manasınadır. Müberred, ğarfe kelimesinin, insanın avucunda olan az veya çok şey için; ğurfe kelimesinin ise, avucun veva suya batırılan şeyin ismi olarak kullanıldığını söylemiştir. 215[215]

İkinci Mesele

Âyetteki, sözü, ifâdesinden yapılan bir İstisnadır. Bu cümle, mânâ bakımından, cümlesine bağlıdır. Fakat, cümlesi, kendisine verilen önemden dolayı, istisnadan önce zikredilmiştir. 216[216]

Üçüncü Mesele

İbn Abbas (r.a), "Bu bir avuç sudan onların herbirinin hem kendisi, hem hayvanı, hem de hizmetçisi içmiş, kalanını da yedeklerine almışlardır" demiştir.
Ben de diyorum ki, onun bu sözü şu iki mânâya muhtemeldir:
1) Onlardan herbiri bu sudan, bir defada ve bir avuç ile olmak üzere alabildikleri kadar almaya izinli idiler. Bu şekilde bir kerede alınan su hem o kimseye, hem hayvanına, hem de hizmetçisine ve hem de bir miktar beraberinde götürmeye yetiyordu.
2) Onlardan herbirinin aldığı su az miktarda idi. Fakat Cenâb-ı Hak o azıcık sulara bir bereket verdi de o su hepsine yetti. İşte bu, peygamberleri için bir mucize idi. Nitekim Allah'u Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında da bu pek çok kimseyi az bir su ile suya kandırmıştır. 217[217]

Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken (ırmağa vardılar), İçlerinden çok azı müstesna, o ırmaktan kana kana içtiler" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/353.
215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/353-354.
216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/354.
217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/354.

Birinci Mesele

Ubeyy (r.a) ve A'meş kelimesini, şeklinde okumuşlardır.
Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bu kıraatin sebebi, onların lâfza aldırmayıp, manaya önem vermelerinden dolayıdır. Çünkü ayetteki sözü, "ona itaat etmediler" manasındadır. Şüphesiz ayetin lâfzı, bu manaya hamledil mistir. Buna göre sanki, "Onlardan pek azı müstesna, onlar Tâlût'a itaat etmediler" denilmiştir. 218[218]

İkinci Mesele

Biz bu imtihandan maksadın, sadık olanı zındık olandan ve hakka boyun eğeni eğmeyenden ayırmak olduğunu söylemiştik. Binaenaleyh Allah Teâlâ, bu savaşa ehil olan kimselerin, bu nehirden içmeyen kimseler olduğunu, ondan içenlerin, bu savaşa katılmaya izinli olmadıklarını ve bu kimselerin kalblerin-de savaşa karşı aşırt bir nefret doğacağını zikredince, onlar nehirden içmeye yöneldiler ve böylece hakka boyun eğen, eğmeyenden; sözünün eri olan, olmayandan ayrılmış oldu. Rivayete göre Tâlût'un ordusu, son derece susuzluk çektikten sonra nehre hücum edince, içlerinden çoğu kendisini nehre atıp çatlayıncaya kadar ondan içtiler. Az bir kısmı ise, Allah'ın bu emrine boyun eğerek, sadece birer avuç su içtiler. Nehirden kana kana içerek Allah'ın emrini çiğneyen kimselerin dudakları morarmış, devamlı susamışlar, bir türlü suya kanamamışlar, nehrin kıyısından ayrılamamışlar ve düşman gelince de korkup yığılıp kalmışlardır. Allah'ın emrini tutanların kalbleri ise güçlenmiş, imanları şahlanmış ve nehri sapasağlam geçmişlerdir. 219[219]

Üçüncü Mesele

Nehrin suyundan içmeyen bu azınlığın sayısının, dörtbin kadar olduğu söylenmiştir. Meşhur olan ve Hasan el-Basri'ye âit olan görüşe göre ise, bunların sayısı Bedir'deki müslümanlann sayısı kadar, üçyüzon küsur idi. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Bedir Günü'nde ashabına, "Siz bugün, nehri geçtikleri esnadaki Tâlût'un ashabının sayısı kadarsınız. Onunla beraber (nehri) ancak mü'min olanlar geçmişti" demiş olmasıdır. Berâ b. Âzib (r.a), "O gün biz, üçyüzonüç kişi idik" demiştir. 220[220]

Allah'u Teâlâ'nın, "Nihayet Tâlût ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri zaman, "Bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok" dediler" ayetiyle ilgili iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Allah'ın emrine isyan edip nehrin suyundan içenle- rin, düşmanla karşılaşmadan memleketlerine geri döndükleri, nehrin suyundan içme hususunda Allah'ın emrine uyanların ise düşmanla karşılaştıkları hususunda, bütün müfes-sirler ittifak halindedir. Müfessirler, beldelerine dönen kimselerin, nehri geçmeden önce mi, yoksa nehri geçtikten sonra mı dönmüş oldukları husudunda ihtilâf etmişlerdir. Bununla ilgili olarak şu iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Tâlût ile birlikte nehri, sadece ona itaat eden kimseler geçmişlerdir. Bu görüşte olanların delilleri şunlardır:
1) Allah Teâlâ, "Nihayet Tâlût ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri zaman..." buyurmuştur. Âyetteki, "beraberindeki mü'minler" den murad, bu emirde Tâlût'a itaat eden kimselerdir. Allah Teâlâ, önce bütün orduyu zikredip, daha sonra da nehri geçenlerin, kendisine itaat edenler olduğunu özellikle belirtince, biz, nehri sadece itaat edenlerin geçmiş

---

[218] 218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/354.
[219] 219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/355.
[220] 220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/355.

olduğunu anlamış oluruz.

2) Allah Teâlâ'mn Tâlût'un sözü olarak naklettiği, ifâdesi "Benim yol arkadaşım değildir" manasındadır. Bu ifâde insanın tıpkı bir başkasına, "Bu işte sen bizden değilsin" demesi gibidir. Buna göre, sözünün manası, "Onlar memleketlerine geri dönme sebebi olsun diye su içmişlerdir" şeklindedir. Bu da, onların dinlerinin ve kalblerinin bozulmasından dolayı olmuştur.

3) Bu imtihandan maksad, itaat eden kimsenin, isyankâr ve inatçı kimselerden ayrılıp belli olmasıdır. Böylece Tâlût onları düşmanla karşılaştıklarında irtidad etmeden önce, kendisinden uzaklaştırmış ve geri çevirmiştir. Bu imtihandan maksad, işte böyle bir gaye olunca, ortaya çıkan durum Tâlût'un onları, işte o esnada kendisinden uzaklaştırıp, nehri geçmelerine izin vermemesi olur.

İkinci Görüş: Tâlut, bütün ordusuyla yola girmiş, onların hepsi de nehri geçmişlerdir. Bu görüşte olanlar, bu görüşlerini isbât hususunda, Hak Teâlâ'nın, Tfllût'un kavminden naklen söylediği,"Bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok" dediler" âyetine dayanmışlardır. Bu sözün, Rabbinin emrine inkıyâd etmiş olan bir mü'mine yakışmadığı, aksine ancak münafık ve fâsık olandan sudur edebileceği herkesin malumudur.. Bu delil zayıftır. Bunun zayıf oluş sebepleri şunlardır:

a) Tâlût'un, nehri geçmeye azmedip, pekçok kimse de ondan ayrılınca, kendisinden ayrılan kimselerin, "Ayrılma mazeretimiz bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüzün olmamasıdır. O halele bu geri kalma hususunda biz mazuruz" demiş olmaları muhtemeldir. Bu konuda en son olarak şu söylenebilir: Hak Teâlâ'mn, buyruğundaki fâ,"Bugün bizim Câiût'a karşı duracak gücümüz , yok., "şeklindeki sözlerinin, nehri geçtikten sonra söylenmiş olmasını gerektirir. Ne var ki biz, şöyle denilmiş olmasının da muhtemel olacağını söylüyoruz: Tâlût ve mü'minler nehri geçip, kavmin geride kalıp nehri geçmediklerini görünce, Tâlût onlara bunun sebebini sormuş, onlar da bu sözü söylemişlerdir. Nehir, karşılıklı konuşmaya mâni olacak büyüklükte de değildi.. Yine "geçme" sözüyle kastedilenin, "geçmenin meydana gelmesinin yakın olması" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu takdire göre de böyle bir müşkil kendiliğinden ortadan kalkar.

b) Şöyle denilmesi de muhtemeldir: Nehri geçen mü'minler iki gruptur. Onların bir kısmı hayatı seviyor, ölümü istemiyor, çoğu kez korku ve tedirginlik içinde bulunuyorlardı. Bazılartysa, AHah'u Teâlâ'ya itaat hususunda ölüme aldırmayan, kalbleri güçlü, cesaretli kimselerdi. Buna göre, birinci kısmı teşkil edenler "Bugün duracak gücümüz yok" diyen kimseler; i-kinci kısmı teşkil edenler ise, "Nice az bir topluluk, daha kalabalık bir topluluğu yenmiştir!" diyerek icabet eden kimselerdir.

c) Şöyle de denilebilir: Birinci kısım mü'minler, ordularının azlığını gördüklerinde, "Bugün, Câlût'a karşı duracak gücümüz yok. Onun için bizim, savaşa karşı kendimizi hazırlamamız gerekir. Çünkü Allah'ın emrinden kaçılamaz" demişlerdir. İkinci kısım mü'minler ise, "Bizim, kendimizi savaşa hazırlamamız gerekmez.. Aksine biz Allah'tan fetih ve zafer bekliyoruz" demişlerdir. Birincilerin maksadı, şehidlik hususunda insanları teşvik edip, böylece cennete ulaşmak; ikincilerin maksadı ise feth ve zafer arzusu konusunda insanları teşviktir. Bu izaha göre, bu iki sözden herhangi biri diğerine ters düşmez. 221[221]

İkinci Mesele

Kelimesi yerine kullanılmış bir masdardır. Meselâ "Bir şeye iyice güç yetirdim" denilir. Kelimeleri de böyledir. kelimesi, masdarından bir isimdir. fiilinin ismi, fiilinin ismi, kelimeleridir. Bir darb-ı meselde de yanlış duyar, yanlış tatbik eder. (Yani duyduğunu iyi anlamaz ve yanlış uygular) denir.

Cenâb-ı Allah'ın, "Muhakkak (birgün) Allah'a kavuşacaklarım zannedenler şöyle dediler..." âyeti ile ilgili olarak şu soru sorulur: Niçin Cenâb-ı Hak kesin inandıklarını değil de

---

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/355-357.

zannettiklerini söylemiştir?
Cevap: Bunun bazı sebebleri vardır:
a) Katâde'nin görüşüne göre, Allah'a kavuşmaktan murad, ölümdür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s),"Kim Allah'a kavuşmayı isterse, Allah da ona kavuşmayı İster. Kim de Allah'a kavuşmayı istemez ise, Allah da ona kavuşmayı istemez'[222][222] buyurmuştur. Bu mü'min-ler kendilerini savaşa hazırlayıp, ölümden kurtuluş olmadığını iyice anlayınca, onları tavsif etmek için, "Onlar Allah'a kavuşacaklarını zannediyorlar.." denilmiştir.
b)"Allah'a kavuşacaklarım zannedenler..." ifâdesi," OnIar, bu taatlan sebebi ile Allah'ın mükafaatı ile karşılaşacaklarını sanıyorlar" manasındadır. Bu böyledir, çünkü hiç kimse işinin neticesini kesin bilemez. Binaenaleyh taat hususunda çok ileri gitmiş olsa bile, taatının neticesinin ne olacağını -ona haber veren birisinin bulunması durumu hariç- kesin şekilde bilemez; yapacağı en fazla iş zan ve ümit beslemeden ileri geçemez. Bu Ebu Müslim'in görüşüdür ve güzel bir görüştür.
c) Bu ifâdenin manası, "Allah'a itaate kavuşacaklarını zannedenler şöyle dediler..." şeklindedir. Bu böyledir. Çünkü insanın yaptığı amellerinin taat olduğuna kesinkes hükmetmesi mümkün değildir. Çünkü çoğu kez bu amellere riya ve gösteriş arız olup, hâlis bir niyetle yapılmamış olur. Bu durumda da onlar birer taat olmaz. Bu hususta mümkün olan, Allah'ın o amelleri taat ve ihlâs vasıflarıyla meydana getirmesini ummak, zannetmektir.
d) Biz, , âyetinin tefsirinde, bazı mü-fessirlere göre, "sekine" den muradın, Cenâb-ı Hakk'ın yardım ve zaferinin Tâlût ve ordusuna geleceğini gösteren ve geçmiş peygamberlere indirilmiş olan semavî kitapların o sanduka içinde bulunması olduğunu söylemiştik. Fakat o kitaplarda, ilahî yardım ve muzafferiyetin ilk defada mı, yoksa daha sonra mı olacağını gösteren herhangi bir işaret yoktu. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun manası, "Allah'ın muzafferiyet va'adine kavuşacaklarını zannedenler" şeklindedir. Allah Teâlâ, bunun yakî-nî bir şey olduğunu değil, zannt bir şey olduğunu beyan etmiştir. Çünkü o yardımın bulunacağı bir nebze kesin olsa bile, o yardımın ilk defada olacağına, ancak hüsn-ü zann beslenir.
e) Müfessirlerden çoğu, bu ifâdeden maksadın, "Onlar biliyor ve kesin inanıyorlardı..." mânâst olduğu kanaatindedirler. Çünkü "zann" kelimesi, zann ile kesin inanç arasında itikadı te'kid hususunda bir benzerlik bulunduğu için, mecazî olarak "yakîn" (kesin iman) yerinde kullanılmıştır. [223][223]

Allah'u Teâlâ'nın, 'Nice az bir topluluk, daha kalabalık bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir" buyruğu ile ilgili bazı meseleler vardır:

Birinci Mesele

Bu ifâdeden maksad, "Bugün bizim Câlut ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok" diyen kimselerin kalblerine güç vermektir. Buna göre âyetin mânâsı, "Sayı çokluğunun önemi yok. Önemli olan ilâhî destek ve yardımdır. Allah'ın yardımı geldiği zaman, sayıca az olmanın ve madden güçsüz olmanın bir önemi yoktur. Fakat belâ geldiği zaman, sayının ve hazırlığın çok olmasının da bir faydası yok" şeklindedir. [224][224]

İkinci Mesele

Âyetteki, kelimesi, cemaat, topluluk manasındadır. Çünkü insanlardan bazısı bazısına dönüp gelir ve böylece bir topluluk meydana getirirler. Zeccâc bu kelimenin aslının, Arapların, veya, "Onun başını kılıçla kestim" sözünden alındığını söylemiştir. Buna göre, insanların bir kısmı manasınadır. Çünkü bir kısım insanlar, bütün insanların bir parçası gibidir. 225[225]

---

[222][222] Buhâri, Rikâk, 41: Müslim, Zikir. 14, 16, 18 (4/2065-2067).
[223][223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/357-359.
[224][224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/359.

Üçüncü Mesele

Ferrâ şöyle demiştir: "Buradaki, harf-i cerri amel ettirilmez ise, kelimesini hem merfu, hem mansub ve hem de mecrur okumak caizdir. Mansub okunması, kelimesinin "sayı" manasında kullanılmasından dolayıdır. Buna göre, misalinde olduğu gibi, den sonra gelen kelime temyiz olarak mansub olur. Mecrur okunması ise başındaki, 'ja harfini amel ettirmeden dolayıdır. Merfu okunması da, başına bir fiil takdir etmeye göre olur. Buna göre sanki, "Nice topluluklar galib gelmişlerdir" denilmektedir.
Allah'u Teâlâ'nın, "Allah sabredenlerle beraberdir" buyruğundan murad, ilâhi yârdım ve muzafferiyetin sabredenlerle beraber olması demek oluşunda bir şüphe yoktur.
Sonra bu sözün, "Nice az bir topluluk, daha kalabalık bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir" diyen kimselere ait bir söz olması muhtemel olduğu gibi, bu birinci ihtimal daha açık olsa da, Cenâb-ı Allah'ın sözü olması da muhtemeldir. 226[226]

"Onlar (Tâlût'a itaat eden müminler), Câlût ve askerleri ile karşılaştıkları zaman, "Ey Habbimiz, üzerimize sabır yağdır, ayaklarımıza sebat ver ve bu kâfirler güruhuna karşı bize yardım et" diye (dua ettiler)" (Bakara, 250).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

Birinci Mesele

Harblerdeki, "mübareze", iki ordunun savaş esnasında karşı karşıya gelip saf tutmalarıdır. "Mübareze" kelimesinin asıl manası şudur: Arada herhangi bir mania bulunmayan düz bir araziye, denilir. Binaenaleyh, kelimesi, böyle bir arazide, iki tarafın karşı karşıya gelmesi manasındadır. Bu da, iki tarafın birbirini görmesi demektir. 227[227]

İkinci Mesele

Tâlût'un ordusu içinde bulunan âlim ve yiğit kimseler, avam ve güçsüz kimseleri az bir topluluğun, kalabalık bir cemaate Allah'ın İzniyle galip geleceğine iyice inandırınca ve Allah'ın yardımı ile muzafferiyetinin ancak O'nun inayeti ile olacağını iyici izah edince, Tâlût'un ordusu ile Câlût'un ordusu yüz yüze gelip, mü'minler kendilerinin az, düşmanlarının ise kalabalık olduğunu gördüklerinde, hemen dua ve niyaza başlayarak "Ey Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır" dediler. Bunun bir benzeri de Allah Teâlâ'nın, müşriklerle karşılaştıklarında şöyle duâ eden kimselerden bahsettiği şu ayetlerdir:'
'Nice peygamberlerle beraber birçok âlimler savaştılar ve Allah yolunda uğradıkları belâlardan dolayı ne bir gevşeklik ve za'af gösterdiler, ne de (düşmana) boyun eğdiler. Allah sabredenleri sever. Onlar sadece şöyle dediler: "Ey Rabbimiz, günahlarımızı ve iştmizdeki taşkınlığımızı bağışla. Ayaklarımıza sebat ver ve kâfirler güruhuna karşı bize yardım et"(Al-i İmran. 146-147). Hz. Peygamber (s.a.s) de her savaş meydanında böyle dua ederdi. Onun Bedir Savaşı esnasında devamlı dua ettiği, Cenâb-ı Allah'tan va'adini yerine getirmesini istediği ve düşmanla karşılaştığında, "Allah'ım, onların şerrinden sana sığınıyorum ve onların mağlubiyetini sana havale ediyorum." "Allah'ım, senin adınla hücum eder, senin yardımınla harp meydanında dolaşırım"228[228] derdi. 229[229]

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/359.
226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/359.
227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/360.
228[228] Ebu Davud. Cihâd. 99 (3/42).

Üçüncü Mesele

dökmek demektir. Içindekini döktüğün zaman,"Kabı boşalttım" dersin. Bu kelimenin aslı, kelimesindendir. İşi gücü yok manasında olmak üzere kabın içindeki şeyi boşaltma manasına gelir. Boşaltma işi ise, kabın içindekileri dökerek olur.
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, âyetteki "Üzerimlze sabır dök" tâbiri şu iki bakımdan, sabrı çok İsteme manasını ifâde eder:
a) Birşey, birşeye döküldüğünde, dökülen şey ondan ayrılmayacak şekilde onda sabit kılınmış olur. Bu da te'kide delâlet eder.
b) Kabı dökmek, boşaltmak demektir. Bu da kabın içindeki şeyi dökmekle olur. Buna göre, "üzerimize sabır dök" sözünün manası, "üzerimize iyice ve son noktasına kadar sabır dök" demektir. 230[230]

Dördüncü Mesele

Bil ki savaş esnasında, şu üç şeyin bulunması istenir:
a) İnsanın, korku ve dehşetleri müşahede ettiğinde
çok sabırlı olması. Bu savaşan kimse için gereken, birinci esastır. Çünkü asker korkak olduğunda, ondan beklenen fayda elde edilemez.
b) Harb için gerekli olan alet, edevat ve insanın sebat edip durmasını ve firara yelten memesini sağlayacak güzel bir birlik ile beraberliğin bulunması...
c) Düşmanı yenebilmeleri için, düşmandan daha çok yiyecek ve içeceğe sahip olmaları...
Bunun böyle olduğunu iyice kavradığında, biz deriz ki: Bunlardan birincisi, ayetteki, ikincisi, üçüncüsü de, ifâdelerinden murad edilen manalardır. 231[231]

Beşinci Mesele

Alimlerimiz, kulların fiillerinin yaratıcısının da Allah olduğuna dâir, ayetini delil getirmişlerdir. Bu böyledir, çünkü sabrın manası, sebat etmeye niyetlenmek ve de sebat etmektir. Sebat etmenin ise sükûn ve istikrardan başka manası yoktur. Âyet, "sabır" denen bu niyetin Allah'tan olduğuna delâlet eder ki bu da Cenâb-ı Allah'ın "üzerimize sabır dök" tabiriyle anlattığı husustur. Yine bu ayet, böyle bir niyetin bulunması ile meydana ge-fen sebat ve sükûnun da Allah'ın yaratması ile meydana geldiğini ifâde eder ki bu, ayetteki "ayaklarımıza sebat ver" sözüdür. İşte bu ayet kulun irâdesinin hem kendi fiili, hem de Allah'ın yaratması ile meydana geldiği hususunda açık bir ifâdedir.
Kâdî, alimlerimizin bu görüşüne şu şekilde cevap vermiştir: "Âyette bahsedilen sabır ve sebattan murad, sabır ve sebat sebeblerini meydana getirmektir. Bu sebebler şunlardır:
1) Düşmanlarının kalblerine, müslümanları görünce bir korku ve endişenin düşmesidir. Bundan dolayı onlarda bir panik başlar. Bu da müslümanların, o kâfirlere karşı cesaret kazanmasına bir sebeb olur ve savaşa devam edip hezimete uğramamalarını sağlar.
2) Cenâb-ı Allah düşmanlardan bazısına, uğrunda savaştıkları din ve davalarının bâtıl olduğu bilgisini yerleştirir de aralarında ihtilâf ve tefrika baş gösterir. Bunlar da mü'minlerin, kâfirlere karşı cesaret kazanmasına sebeb olur.
3) Cenâb-ı Allah'ın, kâfirlerin ordusu içinde, memleketlerinde ve ahâlileri arasında, ölüm, veba gibi salgınları ve kendi kendileri ile uğraşıp savaşmaya fırsat bulamayacakları şeyleri yaratmasıdır. Bu da müslümanların, onlara karşı cesaretlenmelerine sebeb olur.
4) Cenâb-ı Hakk'ın onların hepsini veya çoğunu içine alacak bir salgın hastalığı onlara belâ

---

[229] 229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/360-361.
[230] 230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/361.
[231] 231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/361.

etmesi veya reislerini ve idarecilerini öldürmesidir... Mü'-minler bundan haberdar olurlar, bu da onların kalblerinin kuvvetlenmesine sebeb olur ve sabr'u sebatlarının bulunmasını gerektirir."

Kâdî'nin sözleri bunlardır.

Kâdî'nin bu görüşlerine şu iki vecihte cevap verilir:

Birinci vecih: Biz, sabrın sükûna niyetlenmeden, sebatın da sükûndan ibaret olduğunu açıklamıştık. Binaenaleyh bu âyet, kulun irâde ve maksadının Allah tarafından yaratıldığına delâlet eder. Ki bu da sizin görüşünüzü geçersiz kılar. Çünkü siz bu âyeti zahirî manasından çıkararak, sabır ve sebatın sebebleri manasına hamlediyorsunuz. Bir delile dayanmaksızın zahirî manayı bırakmanın caiz olmadığı ise herkesçe bilinir.

İkinci vecih: Allah'ın fiili olduğunu kabul ettiğiniz bu sebebler meydana geldiklerinde, kulun tercihi üzerinde bir tesire sahip midirler yoksa değil midirler? Eğer bir tesirleri yoksa, Allah'tan bunları niyaz etmenin bir manası yoktur. Eğer bu sebeblerin kulun tercihinde bir tesiri var ise, Allah tarafından tercih edilen bu sebeblerin meydana gelmesi ile zaten bir rüchân bulunmuş. Rüc-hân (tercih edilebilecek iki taraftan birinin üstünlüğü) bulunduğu zaman, üstünlük kazanmayan tarafın meydana gelmesi imkânsız olur ve böylece de rüchaniyyet kazanan tarafın meydana gelmesi vâcib olur. Çünkü bu meselenin, bu iki zıt ihtimalin dışına çıkması imkansızdır. Elde etmek istediğimiz netice de budur. Allah en iyi bilendir. 232[232]

Tâlût'un Ordusunun Muzaffer Olması

"Derken Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davûd da Câlût'u öldürdü. Allah da O (Davud'a) saltanat ve hikmet verdi ve ona dilediği şeylerden öğretti. Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadını), bir kısmıyla önlemeseydl dünya mutlaka fesada uğrardı. Fakat Allah, âlemlere karşı büyük fazl-u kerem sahibidir" (Bakara, 251).

Bu âyetin, önceki âyetlerle birlikte manası şudur: "Allah Teâlâ, onların dualarını kabul edip, onlara sabr-u sebat verdi. Müslümanlara, Câlût ve ordusu gibi kâfir milletlere karşı yardım edip, fazlı ve rahmeti ile "Nice az bir topluluk daha çok bir topluluğa Allah'ın izniyle galip gelmiştir" diyen kimselerin zannmı gerçekleştirmiş ve onlar Allah'ın izniyle kâfirleri hezimete uğratmışlardır."

Ayette geçen, fiilinin Arapçadaki asıl manası "kırmak"tır "Kuruyup çatladığında",su kabı için denilir. Yine aynı manada olmak üzere, (Kemik veya kamış kuruyup çatladı) denilir. Dağdaki veya kayalardaki çukurlara da, denilir. Süfyan İbn Uyeyne, zemzem kuyusu hakkında, "O, ayağı ile yeri kırıp, böylece de su çıktı" manasında, "Bu, Cibril'in açtığı bir çukurdur" derdi. Yine sanki içinde çatlama, kırılma olan bir ses olduğu İçin gök gürültüsü hakkında, "Gök gürültüsünün çatırtısını duydum" denilir. Bulut için de, yağmurla bölünüp çatladığı için de, denilir. Yine hayvanın memesinin çatlamasına, denilir. Sonra Allah'u Teâlâ o hezimetin Allah'ın izni, yardımı, muvaffakiyeti ve kolay kılmasıyla olduğunu; Allah'ın tevfiki ve inayeti olmasaydı, bunun kesinlikle olmayacağını haber vermiştir.

Daha sonra da "Dâvud da Câlût'u öldürdü" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Dâvud (a.s) çoban idi. Yedi kardeşi de, Tâlût'un ordusuna katılmıştı. "Îş" adındaki kardeşinden babası haber alamayınca, oğulları hakkında kendisine haber getirsin diye oğlu Davud'u onların yanına yolladı.. Kardeşleri, Câlut'un ordusu karşısında saf tutmuşlarken, o onların yanına geldi. Âd Kavmi'nden olan zorba Câlût, vuruşmak için ileri çıkınca, Tâlût'un ordusundan hiç kimse onun karşısına çıkamadı... Bunun üzerine Câlût şöyle seslendi: "Ey İsrailoğullan, eğer siz bir hak ve hakikat üzere olsaydınız, muhakkak ki içinizden birisi, benimle döğüşmek için meydana çıkardı..." Bunun üzerine Dâvud kardeşlerine: "Aranızda şu sünnetsizle dövüşecek bir kimse yok mu?" dedi. Bu soruya karşılık onlar sustular, bir şey diyemediler. Derken Dâvûd (a.s), kardeşlerinin yer almadığı saffın yan tarafına doğru gitti. O sırada, askerlerini savaşa teşvik eden Tâlût ile karşılaştı. Tâ-lût'a, "Bu sünnetsizi öldürecek kimseye ne mükâfaat verirsiniz?" dediğinde, Tâlût (a.s), "Ona kızımı ve malımın mülkünün yarısını veririm" dedi.. Bunun üzerine Dâvûd (a.s): "Ben onunla dövüşmeye çıkacağım" dedi. Dâvûd (a.s), sürüsüne saldıran kurtları ve aslanları, sapanıyla öldürürdü.. Tâlût (a.s) da, onun gücünü, kuvvetini ve cesaretini bilfyordu.. Dâvûd (a.s) Câlût ile dövüşe çıktığında, üç taşa rastladı.. Bu taşlar ona lisan-i hâl ile: "Ey Dâvûd bizi de yanında götür; çünkü Câlut'un ölümü bizim elimizdendir" dediler. Sonra Dâvûd (a.s) Câlût İle mübarezeye çıkınca, o taşlardan birisini sapanıyla Câlût'a fırlattı.. Taş, Câlut'un göğsüne isabet ederek, onu delip geçti. Bu mübarezeden sonra Dâvûd, daha pekçok kimseyi öldürdü... İşte bunun üzerine Allah'u Teâlâ, Câlut'un ordusunu bozguna uğrattı ve Dâvûd (a.s) da Câlût'u öldürdü. Bundan dolayı Tâlût, Davud'a haset ederek, onu memleketinden sürüp çıkardı... Vaadinde de durmadı.. Daha sonra pişman oldu ve öldürülünceye kadar Dâvûd (a.s)'u aradı.. Daha sonra Dâvûd (a.s) hükümdar oldu; ayrıca ona peygamberlik verdi.. Israiloğullan içinde, Dâvûd (a.s)'dan başka hiç kimse hem hükümdar, hem de peygamber olmamıştı...

---

[232] 232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/362-363.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar ve Dâvûd da Câlut'u öldürdü" buyruğu her ne kadar Câlût, Dâvud (a.s) tarafından öldürülmüş ise de, Câlût'un ordusunun Tâlût tarafından hezimete uğratıldığını gösterir. Âyetin zahirinde, Câlût'un ordusunun hezimete uğramasının Câlût'un öldürülmesinden önce veya sonra olduğuna dair herhangi bir delâlet yoktur. Çünkü vâv harfi, tertip ifâde etmez. 233[233]

Cenâb-ı Allah'ın Hz. Davud'a Nübüvvet ve Hükümdarlık Vermesi

Hak Teâlâ'nın, "Ve, Allah o (Davud'a), saltanat ve hikmeti verdi" sözü hakkında birkaç mesele vardır: 234[234]

Birinci Mesele

Bazı âlimler, Allah'ın Dâvûd (a.s)'a mülkü ve peygamberliği, âlim olması ve peygamberliği yüklenmeye ehliyetli olması yanında, üstün itaatinden ve Cenâb-ı Hakk'ın yolunda canını ortaya koymasına bir mükâfaat olarak verdiğini söylemişlerdir. Nübüvvetin, itaatine bir mükâfaat olarak verilmiş olması imkânsız değildir. Nitekim CenBa-ı Hak,"Andolsûn ki biz onları bilerek, bütün âlemlere üstün kıldık.. Ve onlara, içinde apaçık İmtihanlar bulunan şeyler verdik..." (Duhan, 32-33) buyurmuştur.Ve yine Cenâb-ı Hak, "Allah, risâletini göndereceği yeri en iyi bilendir" (En'am, 124) buyurmuştur. Bu âyetin zahiri de buna delâlet eder. Çünkü Allah'u Teâlâ, Dâvûd (a.s)'un Câlût'u öldürdüğünü naklettiğinde, bunun peşinden, "Allah o (Davud'a) saltanat ve hikmeti verdi" buyurmuştur. Hükümdar, zor hizmetleri îfa eden hizmetkârlarından bazılarına in'âm ve ihsanda bulunduğu zaman, çoğu kez bu in'âm ve ihsanın o hizmetlere mukabil verilmiş olduğu düşüncesi galip gelir...Çoğu âlimler ise, peygamberliğin yapılan tâatlara bir mükâfaat olarak verilmesinin caiz olmadığını, aksine bunun sırf bir lütuf ve ihsan olduğunu, Hak Teâlâ'nın da Allah hem meleklerden, hem de insanlardan peygamberler seçer" (Hacc, 75) buyurduğunu söylemişlerdir. 235[235]

İkinci Mesele

Bazı âlimler de, âyetin zahirinin, "Dâvud (a.s) Câlût'u öldürdüğünde Allah'ın ona mülk ve nübüvvet verdiğine delâlet ettiğini" söylemişlerdir. Çünkü Allah'tı Teâlâ, Dâvûd (a.s)'u Câlût'un öldürdüğünü belirtmesinin peşinden, ona mülk ve nübüvvet vermiş olduğunu söylemiştir. Hükmün, (o hükme) münasip bir vasfa dayandırılması, o vasfın, o hükmün illeti olduğunu ihsas ettirir. Bu ilgiyi şöyle açıklayabiliriz: Dâvud (a.s) bu büyük düşmanını sapan ve taş ite öldürünce, bu bir mucize olmuştur. Hele hele taşlar Dâvûd (a.s) ile birlikte olup, "Bizi de yanına al, çünkü sen Câlût'u bizim vasıtamızla öldüreceksin!.." derlerse... Binaenaleyh mucizenin zuhuru, Dâvud (a.s)'un nübüvvetine delâlet eder.

---

[233] 233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/363-365.

[234] 234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/365.

[235] 235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/365.

Onun kral olması meselesine gelince; İsrailoğulları Davud'un bu ufacık şeyle bu heybetli düşmanını öldürdüğünü müşahede ettiklerinde, muhakkak ki onların gönülleri Dâvûd (a.s)'a meyletmiştir. Ki bu da, açıkça hükümdarlığın onun olmasını iktiza eder.

Ekseri âlimler ise şöyle demişlerdir: Dahhâk'ın söylediğine göre Dâvûd (a.s)'a krallığın ve nübüvvetin verilmesi, o andan yedi sene sonra olmuştur. Bu görüşte olanlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: Bu hususta yapılan rivayetler bu istikâmette vârid olmuşlardır. Çünkü Allah'u Teâlâ hükümdarlığa Tâlût'u tayin edince, onu, hayatta iken hükümdarlıktan azletmesi uzak bir ihtimaldir. İsrailoğullannın durumu hakkında söylenebilecek olan şey, o zamanın peygamberinin Eşmayil; hükümdarının ise Tâlût olduğudur. Eşmayil (a.s) vefat edince, Allah'u Teâlâ nübüvveti; Tâlût da ölünce hükümdarlığı Davud'a verdi.. Böylece hem hükümdarlık, hem de peygamberlik Dâvûd (a.s)'da birleşti.. 236[236]

Hikmet Ne Demektir?

"Hikmet", işleri en doğru ve en uygun biçimde yapmak, yerli yerine koymaktır. Bu mânânın kemâli ve zirvesi ise, ancak nübüvvet ile gerçekleşir. Binaenaleyh buradaki "hikmef'ten maksadın nübüvvet olduğu uzak bir ihtimal değildir. Nitekim Hak Teâlâ, "Yoksa onlar, Allah'a Teâla'nm onlara vermiş olduğu lûtfa hased mi ediyorlar? Biz muhakkak ki İbrahim henedânma da kitap ve hikmet vermiştik.. Ve onlara, (ayrıca), büyük bir saltanat da bahsetmiştik" (Nisa, 54) ve Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'i, peygamber olarak göndermesi hakkında da, onlara. Kitabı ve hikmeti öğretir" (am imran, 164) buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Ayetteki hikmetten maksat nübüvvet olduğuna, hükümdarlık da nübüvvetten daha aşağı bir derece olduğuna göre, o halde niçin hükümdarlığı nübüvvetten önce zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Allah'u Teâlâ, bu âyette Dâvûd (a.s)'un bu yüksek mertebeye nasıl yükseldiğini beyan buyurmuştur. Bir kimse terakkinin nasıl olduğu hususunda konuştuğu zaman, daha sonra zikredilen şeyler, mertebe bakımından daha büyük ve yüce olur.

Allah'u Teâlâ'nın, "Ve ona dilediği şeylerden Öğretti" buyruğu hakkında bazı görüşler bulunmaktadır:

a) Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın "Biz ona sizin için; sizin muharebenizin şiddetinden sizfkorumak için giyecek (zırh) san'atını Öğrettik" (Enbiyâ, 80) âyetinde bildirdiği husustur.Ve yine Cenâb-ı Hak, "Ona demiri yumuşattık. "Uzun zırhlar yap, dokumada intizam gözet" diye..."

(Sebe, 10-11) buyurmuştur.

b) Bu ifâdeden muradın, kuşlar ve karıncalarla konuşmasıdır.. Nitekim Hak Teâlâ, Dâvûd (a.s)'dan naklederek, "Bize kuşların dili öğretildi" (Neml, 16) buyurmuştur.

c) Bundan muradın, dünyevî işler ve hükümdarlıkla alâkalı hususları öğretmiş olmasıdır.. Çünkü Dâvûd (a.s), krallığı atalarından tevarüs etmemiştir. Çünkü Dâvûd (a.s)'un ataları kral değillerdi..

d) Bundan maksat, dinî ilimlerdir. Nitekim Hak Teâlâ, "Ve Davud'a da Zebur'u vermiştik"(Nisa, 163) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Dâvûd (a.s) insanlar arasında hükmediyordu... Bu sebeple, Allah'u Teâlâ'nın O'na mutlaka, hükmetme ve yargılamanın nasıl olacağını öğretmiş olması gerekir.

e) Bundan murad, Dâvûd (a.s)'a öğretilen güzel şarkılardır., (mezamirdir).

Bu ifâdeyi bütün bu mânalara hamletmek de mümkündür.

Buna göre şayet, "Allah'u Teâlâ, Dâvûd (a.s)'a hikmeti verdiğinden bahsedip, hikmetten

---

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/366.

maksad da nübüvvet olunca, ilim de bu nübüvvet mefhûmunun içine girmiş olur. O halde daha niye bu ifâdeden sonra"Ve, ona dilediği şeylerden öğretti" buyurmuştur?" denilirse biz deriz ki: Bundan maksat şu hususa dikkat çekmektir: Kul, ister nebî olsun, isterse olmasın, hiçbir zaman kesinlikle öğrenmekten müstağni olamaz.. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-t Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, De ki: *Rabbim, benim ilmimi arttır" (Taha, 114) demesini emretmiştir. 237[237]

Allah İnsanların Bazısının Şerrini Bazısı Vasıtasıyla Önler

Allah'u Teâlâ'nın, "Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadım), bir kısmıyla önlemeseydt, dünya mutlaka fesada uğrardı" buyruğuna gelince:

Bil ki Allah'u Teâlâ, Câlût ve ordusu sebebiyle meydana gelen fesadın, Talût ile ordusu,ve Dâvûd (a.s)'un da Câlût'u öldürmesi sebebiyle ortadan kalktığını beyan edince, bunun peşinden bu konudaki her türlü açıklamayı ihtiva eden bir cümleyi getirmiştir. Bu da Allah'u Teâlâ'nın, yeryüzü tamamiyle fesada bulaşmasın diye, insanların bir kısmını diğer kısmının etiyle men etmesi kaidesidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadını), bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesada uğrardı" buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır: 238[238]

Birinci Mesele

İbn Kesir ve Ebu Amr, elifsiz olarak, şeklinde; Hacc sûresinde de (Hacc, 40) yine şeklinde okumuşlardır.

Bu iki imâm, Hacc 38. âyeti de elifsiz olarak, "Şüphesiz Allah, iman edenlerden savaşturacaktır..." (Hacc, 38) şeklinde okumuşlardır.Âsim, Hamza, Kisaî ve İbn Âmir el-Yahsubî, elifsiz olarak, terkibinde, İbn Kesir ile Ebu Amr'a uymuşlar; Hacc 38. âyeti de elifli olmak üzere, şeklinde okumuşlardır. Nâffi ise bu kelimeleri elifli olmak üzere, şeklinde okumuştur.

Bu rivayetleri iyice öğrendiğinde biz deriz ki, bu kelimeleri, şeklinde okuyanlara göre mâna açıktır. Ama, ve şeklinde okuyanlara gelince, bu kıraate göre ortaya çıkan müşkil şudur:

"Müdâfaa" kelimesi, "müfâale" veznindedir. "Müfâale" vezni de burada Karşılıkı olarak kendilerini savunun herkesin, rakibine mani olması ve onu savuşturmak istemesi" mânasını ifade eder. Allah hakkında, kuldan böyle bir şeyin olması imkânsızdır (Kul, Allah'a rakip olamaz)...

Bu müşkile şu şekilde cevap verilir: Dilcilerin, lâfzı hakkında iki görüşü bulunmaktadır:

a) Bu kelime, fiilinin masdarıdır. Sen, dediğin gibi, aynı şekilde, de dersin. Bu görüşün sahipleri, sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: kalıbı, çoğu kez sülâsî mücerred bablarında, ve, bablarının masdarı olarak gelir. Meselâ dersin.Buizaha göre Hak Teâlâ'nın bu ayetinin, şeklinde okunması halindeki manası, okunması halindeki mânasının aynısı olur.

b) Bunun, fiilinin masdarı olduğunu kabul edenlerin görüşü.. Buna göre mâna, "Allah'u Teâlâ, zâlimlerin ve isyankarların mü'minlere yapacakları zulmü, peygamberlerinin, elçilerinin ve din büyüklerinin eliyle giderir, önler.." şeklinde olur. Allah'u Teâlâ'nın bu tür savuşturması, hakka sarılan kimselerle bâtılı savunan kimseler arasında, sürekli mücadele ve devamlı bir karşı koyma şeklinde daima süregelmiştir. Binaenaleyh bu hadiseyi, "müdafaa" lâfzını kullanarak haber vermek yerinde olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın,"Allah ve Resûlüyle muharebe ederler" (Maide,33) ve, "Allah a muhalefet ettiler" (Haşr, 4) âyetlerinde de böyledir. Yine Cenâb-ı Hak, "Allah orüan helak etsin" (Tevbe,30) vb. buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir. 239[239]

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/366-368.

238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/368.

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/368-369.

İkinci Mesele

Bil ki Allah'u Teâlâ, bu âyette hem def edileni, hem de kendileri vasıtasıyla def etme işinin tahakkuk ettiği kimseleri zikretmiştir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, def edilenlere; kelimesi, kendileri vasıtasıyla def etme işinin tahakkuk etmiş olduğu kimselere işarettir. Kendisinden def edilen şey, âyette zikredilmemiştir. Bunun, din hususundaki serler veya dünya hususundaki serler veyahut da hem dinî hem de dünyevî serler olması muhtemeldir.

Din hususundaki serlerin söz konusu olduğu birinci kısma gelince, buna göre bu serlerin neticesi ya küfre götürür, ya fıska veya her ikisine birden. Biz, bu üç ihtimal üzerinde duralım:

Birinci ihtimal: Âyetin manası "Allah eğer insanların bazısını bazısı ile küfürden alı koymamış olsaydı...şeklinde olur.Bu manaya göre def eden ve alıkoyan kimseler peygamberler ve hidayet önderleridir. Bunlar, delilleri, burhanları ve apaçık hüccetleri ortaya koymak suretiyle, insanları küfre düşmekten alıkorlar. Nitekim Hak Teâlâ,"Bu, insanları karanlıklardan nura çıkarman için sana inzal ettiğimiz bir kitaptır" (ibrahim,1)buyurmuştur.

İkinci İhtimal: Muradın, "Allah.eğer insanların bazıları vasıtasıyla bazılarını günahlardan ve kötü fiillerden alıkoymamış olsaydı..." şeklinde olmasıdır. Bu takdire göre alıkoyanlar, emr-i bil-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker yapanlardır. Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur:"Sizler, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. Marufu emreder, münker olandan da nehyederslniz.." (Al-i imran, no). Buna Allah'ın sınırlarını belirlemek ve İslâm'ın alâmetlerini ortaya koymak üzere Cenâb-ı Hak tarafından gönderilmiş imamlar ve önderler de dahildir. Bunun başka bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "En güzel olanla kötülüğü savuştur..."(Mü'minun, 96) ve Kötülüğü, güzellikle savuştururlar..." (Rad, 22) âyetleridir.

Üçüncü ihtimal: Muradın, "Allah eğer, insanların bazıları vasıtasıyla bazılarını dünyada karışıklıklar çıkarmak, fitneleri tahrik ve teşvik etmekten alıkoymasıdır..." şeklinde olmasıdır. Bil ki, bu takdirde alıkoyanlar, peygamberler (a.s), sonra da onların şeriatlarını müdafaa eden önderler ve hükümdarlardır. Bunu tam olarak şöyle anlatabiliriz: Bir insanın tek başına yaşaması mümkün değildir. Çünkü bir kimse ekmek pişirtmediği, başkası un yapmadığı, diğeri ev inşa etmediği, bir başkası kumaş dokumadığı müddetçe bir insanın ihtiyacı olan şeyler, tedarik edilemez. Bu ihtiyaç ancak, bir yerde bir topluluk meydana geldiği zaman karşılanabilir. İşte bundan dolayı denilmiştir ki, insan tabiatı gereği toplum içinde yaşamaya yatkın bir varlıktır. Daha sonra insanlar, önce çatışmalara sebep olacak tartışmalar ve sonra da, savaşlar için bir araya gelmektedirler. Şeriatlar, insanların arasında meydana gelen anlaşmazlıklar ve davaları halletsin, bir neticeye bağlasın diye, insanlara bir yasa ve şeriat göndermek de, ilahî hikmetin bir muktezası olmuştur. İşte bunun içindir ki, kendilerine Allah tarafından bu din ve şeriatlar verilen peygamberler (a.s), Cenâb-ı Hakk'ın, kendileri vasıtasıyla insanların bir kısmından belâ ve musibetleri savuşturmuş olduğu kimselerin ta kendileridirler. Çünkü ümmetler bu ilahî yasalara bağlanıp tutundukları sürece aralarında hiçbir mücadele ve anlaşmazlık meydana gelmez.. Hükümdar ve imamlar da, bu yasalara bağlı kaldıkları sürece, fitneler ve kargaşalar yok olur, insanların yararına olan şeyler meydana gelir. Böylece, peygamber göndermek suretiyle, Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minlerden dünyanın muhtelif kötülüklerini men ettiği ortaya çıkmaktadır. Şunu bil ki, davaların ve anlaşmazlıkların sona erdirilmesi için ilâhî yasa gerekiyorsa, aynı şekilde şeriatın tatbik edilmesi için bir de hükümdar gerekmektedir. İşte bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber: "İslâm ve hükümdar, ikiz iki kardeştirler" buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber, emîr, sultan da bir bekçidir.. Emiri olmayan şey dağılır, hezimete uğrar.. Bekçisi olmayan şey de, zayi olur" buyurmuşlardır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, yasalar yollamak, hükümdarlar tayin edip onları takviye etmek suretiyle, muhtelif dünya kötülüklerini mü'minlerden savuşturmustur. Bu görüşü benimseyen kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, "Dünya mutlaka fesada uğrardı" ifâdesi hakkında, "Yani yeryüzündeki leh öldürme ve günâhlar istila ederdi.." demektedir. Bu, "fesâd" olarak isimlendirilmektedir... Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Ekini ve nesli helak eder, Allah, fesadı sevmez" (Bakara, 205). "Dün bir cana kıydığın gibi, bent de mi öldürmek istiyorsun? Sen bu yerde, ancak bir zorba olmak istiyorsun. Sen, arabuluculardan olmak tefem/yorsun" (Kasas, 19) "Ben, onun sizin dininizi değiştirmesinden veya yürüyüzünde fesat çıkarmasından korkuyorum" (Mümin, 26); "Musa ve kavmine bu topraklarda fesad çıkarmaları için müsaade mi edeceksin?" (A'raf,127) "İnsanların ellerinin işlediği şeyler yüzünden yeryüzünde ve denizlerde fesâd belirdi..." (Rûm, 41). Öte yandan Cenâb-ı Hakk'ın Hacc süresindeki şu âyeti de bu görüşü desteklemektedir: bazı insanların (şerrini), bazıları ile def etmeseydi, içinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yıkılıp giderdi" (Hacc. 40).

Dördüncü ihtimal: Muradın, "Şayet Allah mü'min ve iyi kulları kâfirlerden ve tacirlerden korumamış olsaydı, yeryüzü fesada boğulur ve orada bulunan herkes helak olurdu" şeklinde olmasıdır. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu ihtimali doğrulamaktadır:"Allah'u Teâlâ, ümmetinden namaz kılanları kılmayanlara; zekat verenleri vermeyenlere; oruç tutanları tutmayanlara, haccedenleri haccetmeyenle-re ve cihâd edenleri de etmeyenlere karşı korur, himaye eder. Eğer insanların tamamı ibadetleri terketselerdi, Allah onlara bir an bile mühlet vermezdi." Sonra da Hz. Peygamber, bu sözün doğruluğuna delil olmak üzere şu âyetleri okumuştur:"Duvara gelince ofşehlrde yetim İki çocuğa ait idi. Alanda da onlara ait bir hazine vardı; babalan da iyi bir insandı" (Kehf, 82)

"Şayet onların İçinde, tanımadan kendilerini çiğneyip de, bu sebeple onlardan dolayı size bir vebal ve günahın isabet edeceği mü'min erkekler ve mü '-min kadınlar olmasaydı (Allah size fethi nasîb ederdi). Bu, Allah 'in dilediğini kendi rahmetine sokması içindir. Eğer onlar seçilip aynlsalardı, biz onlardan küfredenlere muhakkak elem verici bir azâb tattınrdık.." (Feth. 25) ve,"Sen onların İçinde olduğun halde, Allah onlara azâb etmez" (Enfal, 33). Bu görüşü benimseyen kimse, Cenab-ı Hakk'ın, buyruğunun tefsiri hakkında, "Yani, kâfir ve günahkâr olanları çok olduğu için, Allah yeryüzünde bulunanları helak ederdi..." demektir.

Beşinci İhtimal: Kelâmın bütün bunlara hamledilmesidir. Çünkü bu ihtimaller arasında ortak bir nokta bulunmaktadır ki, o da fesadı savuşturmaktır. Lâfzı buna hamlettiğimiz zaman, bütün kısımlar da buna dâhil olur. 240[240]

Üçüncü Mesele

Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyet, cebir görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eden en güçlü delillerdendir.Çünkü fesâd, şayet Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı bir şey olsaydı, o hâlde Allah'ın, Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadını) bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesada uğrardı" demesi nasıl uygun düşer? Onların görüşlerine göre insanların bazısının şerrini def etmesinin,fesadın ortadan kalkması hususnda herhangi bir tesirinin bulunmaması gerekir. 6u böyledir, çünkü onların görüşlerine göre fesâd, insanlarla ilgili olan bir şeyden dolayı değil, Allah'ın onu yapmaması ve onu yaratması sebebiyle meydana gelmez."

Cevap: Allah'u Teâlâ, fesadın meydana geleceğini bilip, O'nun bu bilgisiyle beraber bu fesadı meydana getirmemesi doğru olunca, mâna, "Kulun fesadın bulunmaması ile fesadın bulunmasını bilmesinin arasını cem etmesi, doğru olur" şeklinde olur. Bu durumda da, kulun nefy Ne isbât arasını cem etmeye kadir olması gerekir ki, bu da imkânsızdır.

Hak Teâlâ'nın, "Fakat Allah, âlemlere karşı büyük fazl-u kerem sahibidir" âyetinden maksat, "fesadı bu yolla gidermek, insanların hepsini kapsayan ilahî bir lûtuftur" şeklindedir. Âlimlerimiz bu ayet ile, her şeyin Allah'ın kazası (hükmü) ile meydana geldiğine istidlal ederek şöyle demişlerdir: Eğer kulun fiilini Allah yaratmamış olsaydı, o zaman peygamberlerin, din büyüklerinin, hidâyet Önderlerinin bâtıla bağlanmış olan kimselerin serlerini def etmeleri, Allah Teâlâ'nın insanlara bir lütfü olmamış olurdu.. Çünkü bu def etme işini üzerine alan, kendi istek ve iradesiyle kulun bizzat kendisi olup, Allah'ın da bu def etme hususunda bir tesiri ve etkisi olmayınca, o zaman Allah'u Teâlâ'nın bu def sebebiyle âlemlere bir lûtf u keremi söz konusu olmaz.. Ne var ki Hak Tealâ'nın ifâdesinin peşinden, buyurması, Allah'u Teâlâ'

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/369-372.

ntn, bu defden dolayt âlemlere lütuf ve ikram sahibi olduğunu gösterir. Böylece bu, kulların fiili olan o def etme işinin, Allah'u Teâlâ'nın yaratması ve O'nun takdiriyle olduğuna delâlet eder.

Buna göre, eğer onlar, "Bu beyân, irşâd ve emre hamledilir" derlerse, biz deriz ki, bütün bunlar, kendisinden herhangi bir def İşinin sudur etmediği kâfir ve tacir kimseler hakkında da söz konusudur. Böylece biz, Allah'ın bize olan ihsan ve lûtfunun, ancak, bizzat bu def etme işi sebebiyle olduğunu anlarız. Bu da bizim görüşümüzün doğruluğunu ortaya koyar. Allah en iyi bilendir. 241[241]

"Bunlar Allah'ın ayetleridir ki onları, hak olarak sana okuyoruz. Sen muhakkak ki, gönderilen peygamberlerdensin"(Bakara, 252).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, “Tilke" sözü O'nun, binlerce kişinin memleketlerini terketmeleri, Allah'ın onları öldürüp, sonra diriltmesi, Tâlût'u onlara kral yapması, gökyüzünden Tâbût'un inmesi şeklinde tecelli eden mucizeyi göstermesi, fakir bir çocuk olan Davud'un eliyle zorba olan Câlût'u mağlup etmesi gibi hâdise ve kıssalara işarettir. Bütün bunların, Allah'ın kudretinin, hikmet ve rahmetinin kemâline delâlet eden apaçık birer mucize olduğu hususunda herhangi bir şüphe yoktur. Buna göre eğer, edatı ile, hazır olan bir şeye değil, gaibe işaret edilmesi yanında, ayrıca Hak Teâlâ niçin, değil de, ifâdesini kullanmıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Biz Hak Teâlâ'nın, "İşte, kitap budur. Onda hiçbir şüphe yoktur" (Bakara, 2) âyetini tefsir ederken, lâfızlarının, ve, manalarına gelebileceklerini söylemiştik. Bir de, bu kıssalar zikredilince, zikredildikten sonra olmuş bitmiş mesabesinde olurlar. Böylece de gâib hükmünde kabul edilirler. İşte bu sebebten dolayı Cenâb-ı Hak, buyurmuştur.

Hak Teâlâ'nın kavlinin mânası, "Cibrîl onu sana okuyor" demektir. Ancak ne var ki, Allah'u Teâlâ Cibril'in okumasını kendisinin okuması olarak kabul etmiştir. Bu da, Cibril'in ne kadar büyük bir şerefi haiz olduğunu göstermektir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Sana beyât edenler (bilsinler ki), Allah'a beyâi ediyorlar" (Fetih, 10) âyeti gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, tâbiri ile ilgili bazı açıklamalar vardır:

a) Bu kıssaların zikredilmesinden maksat, geçmiş ümmetler içinde mü'min olan kimselerin bu tür sıkıntılara katlandıkları gibi, cihada dair çetin me-şakkattara göğüs germe hususunda, hem Hz. Muhammed'in, hem de ashabının ibret almasıdır.

b) tâbirinin mânası, "Ehl-i kitabın kendisinden şüphe etmeyeceği bir yakîn ve hakikat olarak.." dernektir. Çünkü bu husus, arada kesinlikle hiçbir fark bulunmaksızın, onların Kitaplarında da yer almıştır.

c) Bu ifâdenin mânası, "Biz bu âyetleri, kendilerinde fesahat ve belegatın bulunmasından dolayı, senin peygamberliğine delâlet edecek bir biçimde indirdik" demektir.

d) düş ifadelinin mânası, "Bu ayetlerin sana, şeytanın ilkâ (vesvese)'sı, kâhinlerin ve sihirbazların bozması ve gözbo-yaması olarak değil, Allah tarafından indirildiğini bilmen gerekir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Allah'u Teâlâ bunu şu sebeplerden dolayı, kendisinden önce geçen ifâdenin peşinden getirmiştir:

a) Sen, bu kıssaları başkasından öğrenmeden ve bu konuda ders almadan haber verdin. Bu da senin, onları, ancak Allah'tan aldığın vahiy sebebiyle bildiğini ve anlattığını gösterir.

b) "Sen bu âyetlerle, İsrailoğutları içindeki peygamberlerin başına gelen korkuları ve sözlerinin reddedil işlerin i gördün ve anladın. Binaenaleyh, seni inkâr edenlerin inkârı ve sana muhalefet edenlerin muhalefeti sana ağır gelmesin. Çünkü sen de onlar gibisin. Allah'u Teâlâ bütün peygamberleri risaletini yerine getirmeleri ve emrine istemiyerek değit, kendi irade ve itaat arzularıyla uymaları için yollamıştır. Binaenaleyh onların bu konuda muhalefet etmeleri ve inkâra sapmaları sebebiyle, sana bir itâb ve azar yoktur. Bu husustaki vebal ve günah, onlara aittir." Böylece bu ifâde, Hz. Peygamber'i, kâfir ve münafıklardan gördüğü ve

---

241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/372-373.

karşılaştığı sıkıntı ve eziyyetler hususunda bir teselli olur ki, Hak Teâlâ'nın, "Sen. muhakkak ki gönderilen peygamberlerdensin" ifâdesi de bu hususa bir dikkat çekme gibi olmuştur. 242[242]

"Biz, bu peygamberlerin kimine, diğerinden üstün meziyyetler verdik.Allah onlardan bir kısmıyla konuşmuş, kimini de çok üstün derecelere yükseltmiştir. Meryem'in oğlu İsa'ya, apaçık deliller verdik ve onu rûhu'lkudus ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, onlardan sonra gelen ümmetler, o apaçık deliller kendilerine geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ihtilâfa düştüler. Neticede, onlardan bir kısmı iman etti, kimi de küfre saptı. Amma Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi.Lâkin Allah dilediğini yapar"(Bakara, 253).

Âyette ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bu âyetin başındaki, kelimesi mübtedâdır. Allah'u Teâlâ, değil de, buyurmuştur. Çünkü, bir cemâate işaret eder. "o peygamberler topluluğu" denilmek kelimesi, kelimesinin müşârun ileyhidir. Müptedanın cümlesidir.
Buna göre sanki, istenmiştir. Çünkü, haberi ise, 243[243]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, sözüyle ilgili bazı görüşler vardır:
a) Bundan maksat, Kur'an-ı Kerim'de İbrahim, İsmail, İshâk, Ya'kûb, Mûsâ ve diğerleri (a.s) gibi zikredilen peygamberlerdir.
b) Bu ifâdeden maksat, bu ayetten önceki ayetlerde zikredilen Eşmayil. Dâvûd,ve peygamber olduğunu söyleyenlere göre Tâlût gibi peygamberlerdir.
c) Esamm'ın görüşüne göre bu peygamberler, kendilerine, "Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadım), bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesada uğrardı" (Bakara. 251)âyetiyle işaret edilen ve Allah'u Teâlâ'nın fesadı def etmek için yollamış olduğu peygamberlerdir. 244[244]

Üçüncü Mesele

Âyetin kendisinden önceki ayetle ilgisini, Ebu Müslim zikretmiştir. Bu da şudur: Allah'u Teâlâ, daha önceki peygamberlerin kendi kavimleriyle olan kıssalarını haber vermiştir. Meselâ Musa kavminin, "Bize açıkca Allah'ı göster" (Nisa, 153) ve, "Nasıl onların ilâhları var ise, bize de bir ilâh yap" (Arâf, 138)demesi;Hz. İsa'nın kavminin de, O'nun ölüleri diriltip, anadan doğma körleri ve alacalı hastaları Allah'ın izniyle iyileştirmesini müşahede etmelerinden sonra.Onu yalanlamaları ve öldürmek istemeleri, daha sonra da, yahudilerden bir grubun O'nu inkâr etmeyi sürdürmeleri, bir grubun ise, kendilerinin dostu olduğunu iddia etmeleri; yine bu grubun, Allah'ın kendilerini tekzib ettiği Hz. İsa'nın öldürülmesi ve asılması cürmünü O'nu inkâr eden yahudilere isnâd etmeleri gibi... Aynı şekilde, İsrai-loğullarından bir grubun Tâlût'a hased ederek, kendilerine bir melik gönderilmesini istedikten sonra, bu sefer onun krallığını kabul etmemeleri ve nehirle ilgili olarak cereyan eden olaylar.. İşte böylece Allah'u Teâlâ,Hz. Peygamber'i kavminden görmüş olduğu tekzib de hasede karşı teselli ederek şöyle demiştir: Allah'ın bir kısmıyla konuştuğu, bir kısmının derecelerini yükselttiği ve içlerinden, Hz. İsa'yı cta Rûhü'l-Kudüs ile teyid ettiği o peygamberler, bunca mucizeleri müşahede etmelerine rağmen, (onlara iman etmeyen) kavimleri tarafından, zikrettiğimiz kötü muamelelere maruz bırakılmışlardır. Sen de onlar gibi bir peygambersin; binaenaleyh kavminden gördüğün eziyyetlere karşı üzülme.. Eğer Allah isteseydi, ne siz ne de onlar ihtilâf etmezdiniz.. Ne var ki Allah'ın hükmettiği şey, mutlaka olacaktır. Takdir ettiği şey kesinlikle vuku bulacaktır. Netice olarak diyebiliriz ki, bu ifâdeden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kavminden görmüş olduğu eziyyetlere karşılık teselli etmektir. 245[245]

---

[242] [242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/374-375.
[243] [243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/376.
[244] [244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/376-377.

Faziletçe Bazı Peygamberler Daha Üstün Olabilir, Hz. Muhammed İse Hepsinden Üstündür

Ümmet, peygamberlerin bazısının diğer bazılarından üstün olduğu ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in de, bunların hepsinden üstün olduğu hususunda ittifak Hz. Muhammed etmiştir. Bunun pekçok hücceti vardır.

Birinci hüccet: Hak Teala nın, "Biz seni ancak, âlemler için bir rahmet olarak yolladık" (Enbiya, 107) âyetidir. Hz. Peygamber âlemler için bir rahmet olunca, O'nun bütün herkesten, bütün âlemden üstün olması gerekir.

İkinci hüccet: "Ve senin zikrini yücelttik"(İnşirah, 4) âyetiBu tavsif Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında söylenmiştir, çünkü Allah'u Teâlâ Hz. Muhammed'in zikrini, kelime-i şehâdette, ezanda ve teşehhüdde kendi adıyla beraber zikretmiştir. Diğer peygamberlerin zikri ise böyle değildir.

Üçüncü hüccet: Allah'u Teâlâ, Hz. Peygambere yapılan itaatin kendisine yapılan itaat gibi olduğunu belirterek, "Kim Resule itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur" (Nisa, 80). O'na yapılan biatin (bey'a) kendisine yapılmış olacağını beyan ederek,"Sana beyât edenler (bilsinler ki), Allah'a beyât etmektedirler. Allah'ın eli onların eli üzerindedir" (Fetih, 10); Hz. Peygamber (s.a.s)'in şerefinin, kendi şerefi olduğunu söyleyerek,: "Halbuki şerefve kuvvet Allah'ın ve peygamberinindir" (Münafıkün.8); Peygamberin rızasının, kendi rızası demek olduğunu ilân ederek, "Allah'ı ve Resulünü razı etmeleri daha doğrudur" (Tevbe, «) ve O'na uymanın, kendisine uyma olduğunu bildirerek de,"Ey imân edenler, Allah'a ve Resulüne uyun.." (Enfal, 24) buyurmuştur.

Dördüncü hüccet: Allah Teâlâ, Kur'an'm herhangi bir sûresi ile meydan okumasını emrederek, Hz. Muhammed (s.a.s)'e "O'nun sûreleri gibi bir sûre getirin" (Bakara. 23) buyurmuştur. Sûrelerin en kısası, üç ayet olan Kevser süresidir. Allah Teâlâ, Kur'an'm her üç âyeti ile, onu inkâr edenlere meydan okumuştur.Kur'an'ın tamamı altıbin küsur âyet olunca.Kur'an mucizesi, tek bir mucize değil, aksine ikibinden daha fazla mucize olması gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Allah Teâlâ, Hz. Musa'yı dokuz mucize ile şereflendirdiğini beyân buyurmuştur. Binaenaleyh bunca sayısız mucize ile Hz. Muhammed (s.a.s)'ı şereflendirmiş olması elbette pek münasiptir.

Beşinci hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizesi, diğer bütün peygamberlerin mucizelerinden daha üstündür. Bu sebeble onun, diğer peygamberlerden daha üstün olması gerekir.O'nun mucizesinin daha üstün oluşunun izahı, Hz. Peygamber'in, "Sözler içinde Kuranın yeri, bütün mevcudat içinde Hz. Adem'in yeri gibidir" hadis-i şerifinin ifâde ettiği manadır. Peygamberimizin daha üstün olması gerektiğinin izahı ise şöyledir: Elbise daha şerefli olduğunda, onu giyen de hükümdar katında daha şerefli olur.

Altıncı hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizesi Kur'an'dır. Bu mucize, harfler ve seslerden meydana gelmiştir. Harfler ve sesler ise, bakî olmayan ârizî şeylerdir. Diğer peygamberlerin mucizeleri ise bakî olan şeylerdendir. Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'İn mucizesini ebedi olarak bakî olan bir mucizeye, diğer peygamberlerin mucizelerini de fânî ve geçici mucizelere dönüştürmüştür.

Yedinci hüccet: Allah Teâlâ, peygamberlerin hallerini anlattıktan sonra, "Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. O halde'sen de onlaringttiği hidayet yoluna uy" (Enam,90)buyurarak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, geçmiş peygamberlere uymasını emretmiştir. "Hz. Mu-hammed (s.a.s) dinin asılları (itikad) hususunda onlara uymakla emrounmuştur"

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/377.

denilir ise bu caiz değildir, çünkü bu taktid olur. Bunun,dinin furûu (ahkâmı) hususunda olduğunun söylenmesi de caiz değildir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatı diğer bütün şeriatları neshetmiştir. Geriye ancak, bundan muradın, "güzel ahlâk hususunda onlara uyması" ihtimali kalır. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: "Biz seni o peygamberlerin hallerine ve gidişatlarına muttali kıldık. Binaenaleyh sen o hallerin en güzel ve en hoş olanlarını seç, ve bütün o hallerde, o peygamberlere uy." Bu ifâde, diğer peygamberlerde tek tek bulunan bütün güzel hasletlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'de toplanmasını ve O'nun, peygamberlerin hepsinden üstün olmasını gerektirir.

Sekizinci hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s), bütün insanlara peygamber olarak yollanmıştır. Bu da, onun katlandığı eziyetlerin daha çok olmasını gerektirir. Bu sebeble de O'nun daha üstün olması gerekir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiş olduğuna,"Biz seni, ancak insanların tamamı için peygamber olarak gönderdik" (Sebe, 28) âyeti delâlet eder.

Bunun, Hz. Peygamber'in çektiği eziyyetlerin daha çok olmasını gerektirmesi meselesi şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s) malı, mülkü, yardımcısı ve destekleyeni olmayan tek bir ferd idi. O, bütün âleme, "Ey kâfirler..." diye seslenince, herkes onun düşmanı oldu. O zaman da o herkesten endişe etmeye başladı. Bundan dolayı da meşakkati çok oldu. Hz. Musa (a.s), İsrailoğulları-na peygamber olarak gönderildiğinde, Firavun ile kavminden başka kimseden çekinmiyordu. Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelince, herkes O'nun düşmanı idi. Bunun izahı şöyledir: Bir insana, farzet ki: "Bu dost ve arkadaş bulunmayan beldede, kuvvetli pürsilah bir adam var. Onun yanına bugün tek başına git ve onu ürkütüp, eziyet veren şu haberi ilet "den il i yor. Kendisine bu söz söylenen kimse tek bir ferd olmasına rağmen, bu duruma aldırmaz ve gidebilir. Fakat bu insana, "Hiçbir dost ve arkadaş bulunmayan şu çöle git, ve orada olanlara, şu şu dehşetli haberleri ilet" denildiğinde bu ona zor gelir. Hz. Peygamber (s.a.s), ömrü boyunca gece gündüz hiç tanımadığı onca insan ve cinlere gidip tebliğ etmekle görevlendirilmişti. Hatta onların âdeti, peygambere düşman olmak, ona eziyet etmek ve onu hafife almaktı. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) bu durumdan yılmamış ve usanmamıştır. Aksine bunların üzerine içinden gelerek ve Allah'a itaat ederek gitmiştir. İşte bütün bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın kelâmını ortaya koyma hususunda, en büyük sıkıntılara katlanmasını gerektirmiştir. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Allah, "Sizden, fetihden önce infâk e-den ve savaşanlar, (böyle olmayanlarla) bir değildir" (Hadid, 10) buyurmuştur. Bu imtihanın ve meşakkatin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in omuzları üzerinde olduğu herkesin malumudur. O şiddetten ötürü, sahabenin derecesi böylesine büyüyünce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in derecesini bir düşün!

Hz. Peygamber (s.a.s)'in çektiği meşakkatlerin diğer peygamberlerinkinden daha büyük olduğu sabit olunca, onun fazlının (üstünlüğünün) da,"İbadetlerin en efdali, en meşakkatli olanlarıdır"[246][246] hadis-i şerifinden dolayı, başkalannınkinden daha fazla olması gerekir.

Dokuzuncu hüccet: Hz. Muhammed (s.a.s)'in dini, dinlerin en üstünüdür. Binaenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, peygamberlerin en efdali olması gerekir.

Birinci cümlemizin izahı şöyledir: Allah Teâlâ, İslâm dininin diğer dinleri neshettiğini belirtmiştir. Nâsih (nesheden) dinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kim güzel bir çığır açarsa o yolun ve kıyamete kadar onunla amel edenlerin sevabı onundur"[247][247] hadisinden dolayı efdal sayılması gerekir. Bu din daha üstün ve daha sevaplı olunca, bu dinin peygamberinin sevabı, diğer dinlerin peygamberlerininkinden daha çok olur. Binaenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'ih diğer peygamberlerden daha efdal olması gerekir.

Onuncu hüccet: Muhammed ümmeti, ümmetlerin en üstünüdür. Bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, peygamberlerin en üstünü olması gerekir.

Birinci cümlemizin delili, "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz" (Âl-i-Imran, 110) âyetidir.

---

[246][246] Keşfu'l-Hafâ, 1/155.

[247][247] Müslim, ilm. 15.

İkinci cümlemizin delili ise şudur: Bu ümmet Hz. Muhammed (s.a.s)'e tabî oldukları için bu dereceye ulaşmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah,"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin" (Al-i imran, 31) buyurmuştur. Tabî olanların üstünlüğü, tabî olunanın da üstün olmasını gerektirir.

Yine Hz. Muhammed (s.a.s)'in sevabı daha çoktur. Çünkü o hem cinlerin, hem de insanların peygamberidir. Bundan dolayı sevabının da çok olması gerekir. Çünkü uyanlarının çokluğunun, uyulan kimsenin yüceliğinde bir tesiri vardır.

Onbirinci hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s) son peygamberdir. Binaenaleyh onun daha efdal olması gerekir. Çünkü daha iyi olanın, derecesi daha aşağı olan ile neshedilmesi aklen hoş karşılanmaz.

Onikinci hüccet: Peygamberlerin bazısının bazısından üstün olması birtakım sebeblere dayanır: Onların doğruluklarına delalet eden ve daha şerefti olmalarını gerektiren mucizelerin çok olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizeleri üçbinden fazladır. Bunlar da esas olarak şu kısımlara ayrılır:

a) Güç ve kudretle İlgili olanlar... Az bir yiyecek ve içecekle, çok sayıdaki kimseyi yedirip içirmek gibi...

b) İlimle ilgili olanlar... Gaybtan haber verme ve Kur'an'ın fesahati gibi..

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'ın zâtındaki üstün vasıflar.. Nesebinin, Arapların en şerefli bir neseb oluşu ve son derece cesur olması gibi... Nitekim rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ali'nin Amr İbn Vedd ile savaşından sonra ona, "Ey Ah, kendini nasıl hissettin?" diye sordu. Hz. Ali de, "Kendimi şöyle hissettim: Şayet bütün Medineliter bir tarafta, ben de bir tarafta olsaydım, yine de onlara gücüm yetecek" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hazırlan. Bu vadiden seninle dövüşebilecek bir genç çıkıyor" dedi. (Bununla kendisini kastetti)... Bu, meşhur bir hadistir.

d) Hz. Peygamber (s.a.s)'in huyu, hilmi. vefası, fesahati ve cömertliği ile ilgili mucizeler... Hadis kitapları bunlarla doludur.

Onüçüncü hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Adem ve diğer peygamberler kıyamet günü benim sancağım altında olurlar"248[248] hadisidir. Bu da, O'nun Hz. Âdem ve bütün ademoğullarından daha üstün olduğunu gösterir.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben, âdemoğullannm efendisiytm fakat bunda övünülecek btrşey yok"249[249] ve, ''Ben girmedikçe cennete hiçbir peygamber giremez ve benim ümmetim girmeden de hiçbir ümmet giremeyecektir" buyurmuştur.Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"İnsanlar diriltildiği zaman, kabirden ilk çıkacak benim. İnsanlar mahşerde toplandıklarında, onların hatibi benim. Ümldsizliğe düştüklerinde, ben onların müjdecisi olacağım. Liva 'ül hamd benim elimdedir. Ben Rabbimin yanında âdemoğullarmın en kıymettislyim. Ama övünmüyorum'250[250]

İbn Abbas'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sahabeden bir grup oturmuş, karşılıklı konuşuyorlardı. Hz. Peygamberi (s.a.s) de onları duyuyordu. Birisi, "Ne güzel, Allah, Hz. İbrahim'i dostu saymış" dedi. Bir başkası, "Bu, Cenâb-ı Allah'ın Hz. Musa ile bizzat konuşmasından daha şaşırtıcı birşey değil" dedi. Bir diğeri, "Hz. İsâ, Allah'ın kelimesi ve ruhudur"; bir diğeri de, "Allah, Hz. Adem'i seçmiştir" dedi. O sırada, Hz. Peygamber yanlarına çıkarak: "Sözlerinizi ve delillerinizi duydum. Hz. İbrahim Allah'ın halilidlr, doğru. Hz. Musa, Allah'ın konuştuğu kimsedir, doğru. İsâ (a.s), rûhullahdır, doğrudur. Allah, Hz. Adem seçmiştir, doğrudur. Ben de Allah m sevgilisi kulum, (Habibullah 'ım) fakat övünmüyorum. Ben kıyamette Itvâu'l-hamdtn taşıyıcısıyım, fakat Övünmüyorum. Ben kıyamet günü İlk şefaat edecek ve şefaati ilk kabul edilecek olanım, fakat övünmüyorum. Cennet kapısını ilk ben çalacağım, o bana açılacak ve fakir mü'mlnler yanımda olarak oraya gireceğim, fakat

---

248[248] TIrmlzi, Menâkib, 1 (5/587).

249[249] TIrmlzi, Menakib. 1 (5/587).

250[250] Tirmizi, Menâkib, 1 (5/587).

Övünmüyorum. Ben gelmiş geçmiş insanların en şereflisiyim, fakat övünmüyorum" buyurmuştur.

Ondördüncü hüccet: Beyhakinin "Fedâilu's-Sahâbe'de rivayet ettiğine göre, Ali İbn Talibi uzaktan görünce, Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu, Arapların seyyidt, efendisidir" dedi. Bunun üzerine Hz. Aişe, "Arapların efendisi sen değil misin?" deyince, Hz. Peygamber, "Ben, bütün âlemlerin efendisi-yim; o lsee sadece Arapların..." buyurdu. Bu da, Hz. Peygamber'in, peygamberlerin en üstünü olduğunu gösterir.

Onbeşinci hüccet: Mücahid, İbn Abbas'tan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Bana, benden önce hiçkimseye verilmemiş olan beş şey verildi: Bunda övünülecek bir durum yok: Ben, hem beyaza (kırmızı derili), hem de siyah derili insanlara peygamber olarak gönderildim; halbuki benden önceki peygamberler, sadece kendi kavimlerine gönderilmişlerdi. Yeryüzü benim için bir mes-cid ve tertemiz kılınmıştır. Bir aylık mesafeden, önümdeki düşmanlara korku salmamla yardım olundum. Benden önce hiç kimseye olmadığı halde, ganimetler bana helâl kılınmıştır. Bana şefaat etme izni verildi, ben de bu hakkımı ümmetim için kıyamet gününe erteledim. Binaenaleyh bu şefaâhm, inşaallah, Allah'a hiçbir surette şirk koşmamış olan kimselere ulaşacaktır"251[251]

Bu hadis, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, burada sayılan faziletlerle başka peygamberlere üstün kıldığı hususunda açık bir delildir.

Onaltıncı hüccet: Muhammed İbn İsa el-Hakîm et-Tirmizi bunu şu şekilde izah etmiştir: Her emirin yapacağı yardım, kendisine tâbi olanların miktarına göredir. Bir beldeye emîr olan o kimsenin yapacağı yardım, o belde halkının miktarına göredir. Doğunun ve batının hükümdarı olan bir kimse, o beldeye emîr olan kimsenin matından daha fazla mal ve tahıla ihtiyaç duyar. İşte tıpkı bunun gibi de bir kavme peygamber olarak gönderilen her peygambere, risalet hususunda yüklendiği vazifeye göre, tevhid hazinelerinden ve marifet cevherlerinden verilir. Binaenaleyh, yeryüzünün muayyen bir bölgesinde belli bir kavme peygamber olarak gönderilen zâta o yerin durumuna göre manevi, ruhanî hazineler verilir..Yeryüzünün doğusuna, batısına, insanlarına, cinlerine peygamber olarak gönderilen zâta da, mutlaka doğu ve batı halklarının ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir miktarda ilahî bilginin verilmesi gerekir. Durum böyle olunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin diğer peygamberlere nisbeti, bütün doğu ve batının hükümranlığının belli bir beldenin hükümranlığına olan nisbeti gibidir. Durum böyle olunca, hiç şüphesiz Hz. Pey-gamber'e kendinden önce hiçbir kimseye verilmemiş olan hikmet ve ilim hazineleri verilmiş olur. Binaenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) ilim hususunda, hiçbir beşer ferdinin ulaşamadığı bir noktaya ulaşmıştır. Nitekim Hak Teâlâ Hz. Peygamber hakkında, "Kuluna vahyettigini vahyetti" (Necm, 10} buyurmuştur. Hz. Peygamber'e, "Sana, cevâb'l-kelim verilmiştir" diyecek kadar da fesahat verilmiştir.252[252] Onun kitabı da, bütün kitaplara şahid; ümmeti de bütün ümmetlerin en hayırlısı olmuştur.

Onyedinci hüccet: Muhammed İbn el-Hakim et-Tirmizi (r.h), en-Nevâdir M kitabında,Ebu Hureyre (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:"Allah Hz. ibrahim'i dost (halü); Musa'yı sırdaş (neciyy), bent de sevgili (habîb) edinmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak, "izzet ve celâlime yemin ederim ki, ben habîbimi, halüime ve sırdaşıma tercih ederim" demiştir."

Onsekizinci hüccet: Sahihayn'da, Hemmâm İbn Münebbih'in, Ebu Hu-reyre'den rivayetine göre, Hz. Peygamber'in şöyle dediği kaydedilmiştir: "Benim ve benden önceki peygamberlerin misâli bir ev inşa edip, onu çok güzel yapan, tezyin eden ve onu çok mükemmel hale getiren, ancak, evin köşelerinden birisinin köşe taşım koymayı unutan bir kimsenin misâli gibidir... Derken, insanlar bu evi ziyaret etmeye başlarlar; evin yapılışını çok beğenirler. Ama, (o boşluğu görünce) şöyle derler: "Şuraya bir köşe taşı koysaydm da, böylece yapın tamamlanmış olsaydı ya?" Hz.Muhammed, "İşte o köşe taşı benim" dedi."

Ondokuzuncu hüccet: Allah'u Teâlâ Kur'an'da, peygamberlerine her hitab ettiğinde onlara

---

251[251] Ahmed İbn Hanbel, Müsned 2/222.

252[252] Müslim, Mesâcid, 7 (1/372).

isimleriyle seslenmiştir. Meselâ "Ey Adem, otur..."(Bakara, 35) "Ona, ey İbrahim diye nida ettik"(Saffat, 104)"Ey Musa, benim ben, senin Rabbin.."(Taha, 11-12) buyurmuştur.

Ama, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nida ettiğindeyse, "Ey Nebî" (Ahzab, 1) ve, "Ey Resul..." (Maide, 67)diye hitâb etmiştir. Ki bu da, Hz. Peygamber'in üstünlüğünü gösterir.

Bu görüşün karşısında olanlar da, şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

Birinci delil: Diğer peygamberlerin mucizeleri, Hz. Peygamber'in mucizelerinden daha büyüktür. Meselâ, Hz. Adem (a.s)'e melekler secde etmiştir; halbuki Hz. Muhammed böyle değildir.

Yine Hz. İbrahim (a.s), büyük bir ateşe atılmış, bunun üzerine ateş Hz. İbrahim için, rahatlık ve güzel kokulu bir bahçeye dönüşmüştür.

Yine Hz. Musa (a.s)'ya büyük mucizeler verilmiştir; halbuki Hz. Muhammed'in mucizeleri böyle değildir.

Dâvûd (a.s)'un elinde demir yumuşamış, Süleyman (a.s)'a ise, cinler, insanlar, kuşlar, vahşi hayvanlar ve rüzgârlar musahhar ve âmâde kılınmıştır. Bunların hiçbirisi Hz. Muhammed için söz konusu değildir.

Hz. İsa'yı Allah çocuk iken konuşturmuş ve onu ölüleri diriltmeye, anadan doğma körler ile alacalı hastalan iyileştirmeye muktedir kılmıştır ki bunların hiç birisi Hz. Muhammed (s.a.s) için söz konusu değildir.

İkinci delil: Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'i Kur'an-ı Kerim'de "halîl" diye adlandırarak, "Ve Allah, İbrahim'i dostu edindi" (Nisa, 125) buyurmuş, Hz. Musa hakkında da, "Allah, Musa ile de konuştu" (Nisa, 164); Hz. İsa hakkında da, "Ona ruhumuzdan üfledik..."(Tahrim, 12)buyurmuştur.Bunların hiçbirisini Hz.Muhammed (s.a.s) hakkında söylememiştir.

Üçüncü delil: Hz. Peygamber'in, "Beni, Yunus İbn Metta'ya üstün tutmayın" sözüdür.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "Peygamberler arasında tercihde bulunmayın"253[253] buyurmuştur.

Dördüncü delil: İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mescidde, peygamberlerin faziletlerinden söz ediyorduk. Hz. Nuh'u uzun ibadetiyle; Hz. İbrahim'i Allah'ın dostu olmasıyla; Hz. Musa'yı, Allah'ın onunla konuşmasıyla; Hz. İsa'yı ela, Cenâb-ı Hakk'ın onu kendi yanına çekip almasıyla, yüceltmesiyle andık.. Ve, Allah'ın Resulü Hz. Muhammed'in onlardan üstün olduğunu söyledik; çünkü Allah'ın Resulü bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiş, bütün günahları affedilmiş ve peygamberlerin sonuncusu olmuştur. Bu sırada Allah'ın Resulü yanımıza gelerek, "Neden bahsediyordunuz?" dedi. Bunun üzerine biz de ona durumu anlatınca. O:"Hiç kimsenin, Yahya İbn Zekeriyyâ'dan daha hayırlı olması düşünülemez.. Çünkü O, hiçbir günah işlememiş, hatta günahı aklından bile geçilmemiştir" buyurmuştur.

Cevap: Hz. Adem (a.s)'e meleklerin secde etmiş olması, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Hz. Adem ve diğer peygamberler kıyamet günü benim sancağımın alanda olurlar"254[254] ve "Adem su ile toprak arası birsey iken ben peygamber idim" hadislerinin de delaletiyle, onun Hz. Peygamber (s.a.s)'den daha efdal olmasını gerektirmez.

Yine Cebrail (a.s)'in Miraç Gecesi Hz. Muhammed (s.a.s)'in burağının özengisini tuttuğu rivayet edilmiştir ki bu.secdeden daha büyük bir saygıyı ifâde eder. Allah'u Teâlâ, bizzat kendisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e salat-ü selâm getirmiş ve melekler ile mü'minlere de salât-ü selam getirmelerini emretmiştir. Bu da meleklerin secdesinden daha üstündür. Bunun daha üstün oluşunun delilleri şunlardır:

a) Allah Teâlâ meleklere, bir terbiye olarak Hz. Adem'e secde etmelerini emretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e salat-ü selâm getirmelerini ise, Allah'a yaklaşma vesilesi olsun diye emretmiştir.

b) Meleklerin Hz. Muhammed (s.a.s)'e salat-ü selâmları kıyemete kadar devam edecektir. Hz. Adem'e secdeleri ise bir defa olmuştur.

253[253] Buhâri, Husûmât. 1; Müslim, Fedâil, 163 (4/1840).

254[254] TIrmIzI. Menâkıb. 1 (5/537).

c) Hz. Adem'e secde etmeyi melekler üstlenmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e salat-ü selâm getirmeyi, önce Cenâb-ı Allah kendisi yapmış, sonra da meleklere ve mü'minlere onu emretmiştir.
d) Melekler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nurunun Hz. Âdem'in alnında bulunmasından dolayı, ona secde ile emrolunmuşlardır.
Buna göre eğer, "Allah'u Teâlâ, Hz. Adem'e ilim verdiğini belirterek, Adem'e bütün isimleri öğretti."(Bakara, 31) buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında ise kitap nedir, imân nedir bilmez idin" (Şûra, 52) ve "Seni şaşırmış bulup da seni doğrultmadı mı? (Duha, 7) buyurmuştur. Hz. Adem'in muallimi Hak Teâlâ'dır. Çünkü, "O (Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti" buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in muallimi ise Cebrail (a.s)'dır. Çünkü Allah Teâlâ, "Ona, muazzam kuvvetlere sahib olan (Cebrail) öğretti" (Necm, 5) buyurmuştur" denilir ise, şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ilmi hususunda,"(Allah) sana bilmediğin şeyleri öğretti. Allah m üzerindeki lûtf-u inayeti çok büyüktür"'(Nisa,113) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, 'Beni Rabbim terbiye etti ve çok güzel terbiye etti255[255] buyurmuştur.
Yine Cenâb-ı Hak, "Kur'an'ı Rahman (Allah) öğretti" (Rahman, 1) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), "(Allah'ım) eşyayı (varlıkların hakikatini) bize olduğu gibi göster" diye dua ederdi. Cenâb-ı Hak O'na "De ki: "Ey Rabbim ilmimi artır"(Tâ-hâ, 114) buyurmuştur. Bu âyet ile, "Ona muazzam kuvvetlere sahib olan (Cebrail) öğretti" (Necm,5)âyetini şu şekilde te'lif edebiliriz: Bu son ayetin ifâde ettiği öğretme telkin ve söyleme yoluyla olan öğretmedir. Esas öğretme ise Cenâb-ı Allah'tandır. Nitekim Allah'u Teâlâ, "De ki: "Sizi ölüm meleği öldürür" (Secde, 11) buyurmuş, daha sonra da,"Ölümü zamanında canlan Allah alır" (Zümer, 42) buyurmuştur.
Eğer: "Nuh, (a.s):"Ben, o mü'minieri kovamam" (Şu'ara, 114) demiştir. Halbuki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s) Rabblerine dua edenleri kovma "(Enam. 52) demiştir. Bu da, Hz. Nuh,(a.s)'un daha yumuşak huylu olduğunu gösterir " denilir ise biz deriz ki: Allah'u Teâlâ: "Gerçekten biz Nuh'u "kendilerine elem verici bir azab gelmezden evvel kavmini uyar" diye, kavmine (peygamber olarak) gönderdik"(Nuh, 1) buyurmuştur. Binaenaleyh Hz. Nuh'un ilk işi azabla korkutma olmuştur. Fakat Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında "Seni, ancak alemlere rahmet olarak gönderdik" (Enbiya, 107) ve,"Andolsun size, sıkıntıya uğramanız kendisine çok ağır gelen, size çok düşkün olan, sizden bir peygamber gelmiştir. O, mü'minlere gerçekten şefkatli ve merhametlidir" (Tevbe, 128) buyurulmuştur. Hz. Nuh (as), sonunda "Ey Habbtmr yeryüzünde kâfirlerden hiçbir ev (fert) bırakma" (Nûh. 26) demek durumunda kalmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in son işi ise, "Rabbin seni bir makam-ı Mahmud'a gönderecektir" (tan, 79) âyetinin ifâde ettiği gibi şefaattir.
Diğer mucizeler ise "Delâilü'n-Nübüvve" adlı eserlerde zikredilmiştir.Bu mucizelerin herbirisinin karşılığında, Hz. Muhammed'in daha üstün bir mucizesi bulunduğu bu kitaplarda anlatılmıştır. Tefsirimiz bu anlattıklarımızdan daha fazlasını zikretmeye müsait değildir. Allah en iyisini bilendir. 256[256]

Cenâb-ı Hakk'ın "Allah onlardan bir kısmıyla konuşmuş" buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bu ifâdenin aslı, "Allah'ın kendisiyle konuştuğu kimse" şeklindedir. Bu gibi âid zamirleri, çoğu kez hazfedilir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, "Canlarının isteyeceği ve gözlerinin hoşlanacağı her şey oradadır" (Zuhruf, 71) âyetinde olduğu gibidir... 257[257]

255[255] Keşfu'l Hafa 1/70 Câmiu's-Sağirr. 1/14.
256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/377-388.
257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/388.

İkinci Mesele

"Allah ile konuştu" şeklinde de okunmuştur. Birinci kıraat daha fazla fazilete delâlet eder.Çünkü, her mü'min Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Namaz kılan herkes, Rabbiyle gizlice konuşur" hadisine göre, Allah ile konuşmaktadır. Şeref ise ancak, Altah'u Teâlâ'nın ona hitab etmesinde daha fazla meydana gelir, tahakkuk eder. Yemânî, "müfâ'ale" babından olmak üzere, yani, "Allah onunla mükâlemede, karşılıktı konuşmada bulundu, konuştu" şeklinde okumuştur. Buna, "kendisiyle mükâleme ettiği, karşılıklı konuştuğu" mânâsındaki, Arapların, sözü de delâlet eder. 258[258]

Üçüncü Mesele

Âlimler, Allah'ın kendisiyle konuşmuş olduğu kim- se hakkında ihtilâf ederek, bu kimsenin duyduğu şeyin harf ve sesten meydana gelmeyen, ezelî, kadîm bir kelâm mı, yoksa böyle olmayan bir kelâm mı olduğu hususunda bazı görüşler önü sürmüşlerdir. Buna göre Eş'arî ve ona tâbi olanlar "Bu kişinin duyduğu kelâmın bu vasıflara sahip bir kelâm olduğunu, çünkü onlara göre, keyfiyyeti bilinemeyen bir şeyin görülmesi imkânsız olmayınca aynı şekilde keyfiyyeti bilinmeyen bir şeyin duyulması da imkânsız değildir" demişlerdir. Mâturîdî ise, bu vasıfları haiz bir kelâmın duyulmasının imkânsız olduğunu, duyulan şeyin ancak harfler ve sesler olduğunu söylemiştir. 259[259]

Dördüncü Mesele

Âlimler, Hak Teâlâ'nın. buyruğundan muradın Hz. Musa olduğu hususunda ittifakederek şöyle demişlerdir: Hz. Musa'nın kavminden seçilmiş olan yetmiş kişi bu kelâmı duymuşlardır. Ki bunlar, Mak Teâlâ'nın, "Musa, kavminden yetm!ş adam seçti" (Arâf. 155) sözüyle murad ettiği kimselerdir.

Miraç Gecesi Mz. Muhammed (s.a.s) de bu kelâmı duymuş mudur? meselesinde ise, âlimler ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bazıları, Hak Teâlâ'nın, O' kuluna vahyettiğini vahyettti" (Necm, 10) âyetinin delaletiyle, "Evet, duymuştur" demişlerdir.

Buna göre eğer: "Cenâb-ı Hakk'ın, sözünden maksadı, Allah'ın kendileriyle konuştuğu o peygamberlerin menkıbelerinin neticesinin nereye vardığını beyan etmektir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak Hz. Musa'yı yüceltme hususunda mübalağa ettiği için, "Allah Musa'yla da konuştu" (Nisa. 164) buyurmuştur.

Sonra Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın ibtîsle konuştuğu da yer almaktadır. Çünkü iblis, "Ey Rabbim, insanların kabirlerinden kalkacakları güne kadar bana süre tanı. Cenab-ı Hak, "Öyleyse sen, malûm olan bir zamana kadar mühlet verilenlerdensin" dedi. "Ey Rabbim, dedi, beni azdırmana mukabil ben de andolsun, yeryüzünde olan herseyi onlara süsleyeceğim ve onların hepsini toptan azdıracağım. Onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların müstesna"... Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "İşte bu, bana göre (hak) olan dosdoğru bir yoldur. Benim kullarım üzerinde senin hiçbir tahakkümün yoktur. Azıp sapıtanlardan sana uyan/ar müstesna., "(Hicr, 36-42) âyetlerinde de görüldüğü gibi, Cenâb-ı Hakk'la konuşmuştur. Bu âyetlerin zahiri Allah ile iblis arasında pekçok konuşmanın cereyan ettiğine delâlet eder. Eğer bu konuşma, son derece bir şerefi icab ettirirse, o halde iblis nasıl zemmedilmiş olabilir? Eğer, bu konuşma herhangi bir şerefi gerektirmiyorsa, daha nasıl Atlah'u Teâlâ bu konuşmayı Musa'yla da konuştu" (Nisa, 164) diyerek, Hz. Musa'yı teşrif sadedinde zikretmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz:

İblis kıssasında, Allah'u Teâlâ'nın, o cevaplan iblise arada bir vasıta bulunmadan verdiğine

---

258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/388.
259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/388.

dair herhangi bir delâlet yoktur. Kimbilir, arada belki de bir aracı bulunuyordu?

Hak Teâlâ'nın, "Kimini de çok üstün derecelere yükseltmiştir" buyruğu hakkında, iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, peygamberlerin mertebelerinin farklı farklı olduğunu beyân etmektir. Bu böyledir, çünkü Hak Teâ-lâ Hz. İbrahim'i "Halîl" bir dost edinmiş ve bu rütbeyi de hiç kimseye vermemiştir. Yine Allah'u Teâlâ Hz. Davud'a hem hükümdarlığı hem de peygamberliği vermiştir; bu husus Dâvûd (a.s)'dan başkası için söz konusu değildir. Hz. Süleyman'a insanı, cinleri, kuşları ve rüzgârı müsahhar kılmış, bunu mesela, babası Davud'a vermemiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) de, hem insanlara hem de cinlere peygamber olarak gönderilmiş ve şeriatı da, bütün şeriatları neshetmiştir.Bu ayette yer alan tabirini, makam ve mevki mânasına hamlettiğimiz zaman söz konusudur. Ama bu kelimeyi, peygamberlerin mucizeleri mânasına aldığımızda da, bunu şöyle açıklayabiliriz: Peygamberlerin her birine, kendi zamanlarına uygun düşen muayyen bir çeşitte bir mucize verilmiştir. Meselâ Hz. Musa'nın mucizeleri olan asayı yılana çevirme, "yed-i beyzâ" ve denizi ikiye ayırma gibi hususlar, o zamanın halkının çok ileri derecede merhale katetmiş olduğu sihre; Hz. İsa'nın mucizeleri olan anadan doğma körler , alacalı hastaları iyileştirmesi, ölüleri de diriltmesi gibi mucizeleri de o zamanın halkının son derece ileri gitmiş olduğu tıbba teşbih edilmiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'in mucizesi olan Kur'an da, belagat fesahat, nesir ve şiirler cinsinden olmuştur.

Netice olarak diyebiliriz ki mucizeler azlık çokluk; bakî olma ve bakî olmama; kuvvetli ve zayıf olma gibi hususlardan farklıdırlar.

Burada bir üçüncü izah da şudur: Bundan murad, dünya ile ilgili mertebelerin farklılığıdır; bu da ümmetin, sahabenin çokluğu ve devletin güçlülüğü gibi hususlardır.. Bu üç vechi düşündüğünde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hepsini birarada bulundurmuş olduğunu anlamış olursun. Binaenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) makamı en yüce; mucizeleri en güçlü ve en kalıcı; kavmi en fazla olan ve devleti ise en büyük ve mükemmel olanıdır.

İkinci Görüş: Bu âyetle kastedilen, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Çünkü o, bütün peygamberlerden üstündür. Buna göre Allah'u Teâlâ, tabirini bir tenbih ve bir rumuz yoluyla getirmiş demektir. Bu, şuna benzer: Büyük bir iş yapan kimseye, "Bunu kim yaptı?" denildiğinde o, kendisini kastederek, "Birimiz veya bazımız yaptı" der ki bu, kendisini açıkça belirtmesinden daha anlamlı olur. Hutay'e'ye, insanların en şairi kimdir diye sorulduğunda o, "Züheyr ve Nâbiga'dır" der; daha sonra da kendisini kastederek, "Eğer isteseydim, üçüncüyü de söylerdim" diye lâfını sürdürür. Eğer Hutay'e, "İsteseydim, kendimi de zekrederdim" demiş olsaydı, bu söz çok büyük bir mâna ifade etmezdi..

Buna göre eğer, "Hak Teâlâ'nın, sözünden anlaşılan, O'nun, "Biz, bu peygamberlerin kimine, diğerinden üstün meziyyetierverdik" buyruğundan anlaşılan mânânın aynısıdır. O halde böyle bir tekrardan umulan fayda nedir? Yine, Hak Teâlâ'nın, ifâdesi küllî bir kelâmdır. Bu sözden sonra O'nun sözü o cümleyi izaha bir başlangıçtır. Allah'-u Teâlâ'nın bundan sonra, ifâdesi ise, o küllî kelâmı yeniden tekrarlamaktır... Cüz î ifâdeleri izaha başladıktan sonra sözü tekrarlamanın bir istidrâk ifâde ettiği herkesçe malûmdur" denilirse, buna şöyle cevâp verilir:

Hak Teâlâ'nın, buyruğu, onların bir kısmının diğer kısmından daha üstün kılındığına delâlet eder. Ama, bu üstün kılmanın çok veya az bir derece ile tahakkuk ettiğine dair, bu ifâdede herhangi delâlet bulunmamaktadır. Binaenaleyh, Hak Teâlâ'nın sözünde yukardaki ifâdede bulunmayan bir fayda var demektir. Binaenaleyh, bu ifâde bundan dolayı, bir tekrar addedilemez.

Hak Teâlâ'nın, "Meryem'in oğlu İsa'ya apaçık deliller verdik" beyanı hakkında birkaç suâl bulunmaktadır:

Birinci suâl: Hak Teâlâ, âyetin başında. "Onların bir kısmını diğerlerine üstün kıldık" buyurmuş, sonra da bu üslûbu (mütekellim üslûbunu) bırakarak gâib sîgasına geçmiş,"Allah onlardan bir kısmıyla konuşmuş, kimini de çok üstün derecelere yükseltmiştir" buyurmuştur. Daha sonra da bu üslûptan yine birinci ifâde tarzına geçerek, "Meryem'in oğlu İsa'ya apaçık deliller verdik" buyurmuştur. O hâlde, önce mütekellimden gaibe, sonra da gâibten tekrar

mütekellime gecmesindeki fayda nedir?...
Buna şu şekilde cevap veririz: Çünkü Allah'u Teâlâ'nın, "Onlardan, kendisiyle konuştuklarımız vardır" ifâdesinden daha heybetli ve daha etkilidir. İşte bu sebepten dolayı Hak Teâlâ, "Allah, Musa'yla da konuştu" buyurmuştur. İşte böyle bir maksattan dolayı gâib sığasını tercih etmiştir.
Hak Teâlâ, "Meryem oğlu İsa'ya, apaçık deliller verdik" beyanında, "mütekeliim ma'al gayr" (biz..) sığasını tercih etmistir. Çünkü O'nun, tabirindeki, zamiri, ta'zîm zamiridir. Veren kimsenin ta'zîm olunması ve büyüklüğü ise, söz konusu olan "verme" nin büyüklüğüne delâlet eder.
İkinci suâl: AHah'u Teâlâ, diğer peygamberler arasında, Özellikle Hz. Musa ve Hz. İsa'yı niçin zikretmiştir? Bu, onların ikisinin, diğerlerinden daha üstün olduklarına delâlet eder mi?
Cevap: Özellikle bu ikisinin zikredilmesinin sebebi şudur: Bu iki peygamberin mucizeleri, bunların dışındaki peygamberlerin mucizelerinden daha aşikâr ve daha güçlüdür. Hem onların ümmetten, Kur'an inerken mevcut idiler.. Diğer peygamberlerin ümmetlerinin nesli ise kesilmiş olup mevcut değillerdi.. Binaenaleyh bu iki peygamberin özellikle zikredilmesi, onların ümmetlerinin tenkîd edileceğine bir dikkat çekmedir. Buna göre sanki şöyle denmiştir: "Bu iki peygamberin derecelerinin yüksek olmast ve mucizelerinin de çok olmasına rağmen, ümmetleri o peygamberlere inkiyâd etmemiş; aksine onlarla çekişmişler, onlara muhalefet etmişler ve onlara vacib olan itaattan yüz çevirmişlerdir.
Üçüncü suâl: Apaçık delillerin husûsen Hz. İsa'ya verilmiş olması, bu açık delillerin başkasına verilmediğine delâlet eder veya böyle bir vehim uyandırır. Bunun caiz olmayacağı ise herkesçe malûmdur.
Buna göre şayet, "Allah'u Teâlâ özellikle bu iki peygamberi, mucizeleri ve apaçık delilleri çok kuvvetli olduğu için zikretmiştir" derseniz, biz deriz ki, Hz. Musa (a.s)'nın beyyineleri Hz. İsa'nın beyy i nelerinden daha güçlüydü. Daha güçlü değilse bile en azından onlar kadar güçlü...
Cevap: Bundan maksat, yahudilerin fiillerinin çirkin olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü elinde apaçık mucizelerin meydana gelmesine rağmen onlar, Hz. İsa (a.s)'nın nübüvvetini inkâr etmişlerdir.
Dördüncü suâl: "Beyyinât" lâfzı, "cem-i kıflet" (azlık bildiren çoğul) dur. Bu ise, bu makama uygun düşmez.
Cevap: Biz bu kelimenin cem'-i kıllet olduğunu kabût etmiyoruz. Allah en iyisini bilendir. 260[260]

Hak Teâlâ'nın, "Ve onu, Rûhû'l-Kudüs ile destekledik" beyanı hakkında iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Hicâzlılar bu kelimeyi şeddeli, Benî Temîm ise, şeklinde telaffuz etmişlerdir. 261[261]

İkinci Mesele

Bunun tefsiri hususunda bazı görüşler ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Hasan el-Basrî, lâfzından maksat Allah; rûh lafzından maksat ise, Cebrail olduğunu söylemiştir. Burda-ki izafet teşrif içindir. Bunun manası, "Hz. İsa'ya işinin başında, ortasında ve sonunda Cibril vasıtasıyla yardımcı olduk" demektir. İşin başında yardımcı olmasının delili, Hak Teâlâ'nın, "Ona, ruhumuzdan üfledik" (Tahrim,12) buyurmasıdır. İşin ortasında yardımcı olmasının delili, Hz. Cibril'in ona ilimleri öğretmesi ve onu düşmanlarından korumasıdır. İşin sonunda yardımcı olmasının delili ise şudur: Yahudiler Hz. İsa'yı öldürmek

---

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/389-392.
261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/392.

istediklerinde Cibril (a.s) ona yardımcı olmuş ve onu göğe yükseltmiştir.Rühu'l-Kudüs'ün Cebrail olduğuna delil ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki, onu Rûhul-Kudüs indirdi" (Nahl, 102) âyetidir.
İkinci Görüş: Bu görüş İbn Abbas'dan nakledilmiştir. Buna göre Rûhu'l-Kudüs, Hz. İsa'nın kendisiyle ölüleri diriltmiş olduğu isimdir.
Üçüncü Görüş: Bu Ebu Müslim'in görüşüdür. Buna göre kendisiyle Hz. İsa'yı desteklemiş olduğu Rûhu'l-Kudüs'ün Allah'ın Meryem'e üflediği temiz rûh olması ve Hz. İsa'yı bu rûh sebebiyle, erkek ve dişinin nutfelerinin bir araya gelmesiyle yaratmış olduğu diğer varlıklardan ayırmış olması caizdir. 262[262]

Daha sonra Hak Teâlâ, "Eğer Allah dileseydi, onlardan sonra gelen ümmetler, o apaçık deliller kendilerine geldikten sonra birbirlerini öldürmezlerdi" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti şudur: Bu peygamberlerin kavimleri, kendilerine apaçık deliller geldikten ve naklî aktî deliller ortaya çıktıktan sonra ihtilâf etmişlerdir. Böylece onlardan bir kısmı iman, bir kısmı da inkâr etmiştir. İşte bu ihtilâf sebebiyle birbirlerine girmiş ve muharebe etmişlerdir. 263[263]

İkinci Mesele

Bütün hâdiselerin Allah'ın kaza ve kaderiyle oldu- ğuna hükmedenler, bu âyetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Eğer Allah, onların savaşmamalarını istemiş olsaydı, onlar savaşmazlardı. Buna göre mâna, "Savaşmamak," Allah'ın savaşmamayı dilemesinin bir neticesidir. Lâzımın bulunmayışı, melzûmun bulunmayacağına delâlet eder. Binaenaleyh, bunlar arasında böyle bir savaş (mel-zûm) meydana geldiğine göre biz, savaşmamayla alâkalı ilâhî meşîet ve irâdenin (lâzım) bulunmadığını, aksine, bulunan şeyin savaşmayı istemesi olduğunu anlamış oluruz. Savaşmanın bir ma'siyet olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh bu küfür, iman, tâat ve isyanın Allah'ın kaza, kader ve meşîetiyle olduğuna; kâfirlerin öldürülmelerinin ve onların mü'minlerle savaşmalarının, Allah'ın iradesiyle olduğuna delâlet eder.
Mutezile, yapılan bu istidlale cevâp vermek isteyerek, şöyle demiştir: Bu âyetten maksat, kâfirlerin öldürüp savaştıklarında, onların elde ettikleri muzafferiyetin Allah tarafından olmadığını beyân etmektir. Bu maksat, "Allah'u Teâlâ isteseydi onları helak edip yok ederdi" veya, "isteseydi onların kuvvet ve kudretlerini alıp götürürdü" veyahut da, "...İsteseydi Allah, onları cebren ve zorla savaşmaktan alıkordu" denilmek suretiyle de elde edilirdi. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın, ifâdesinden maksadın, O'nun bu çeşit meşîetleririn bulunduğunu ortaya koymak olur. Bu, şöyle denilmesine benzer: Eğer devlet reisi isteseydi, onun memleketinde mecûsiler ateşe tapmaz, hristiyanlar da şarap içmezlerdi..
Buradaki meşîetten murad, zikrettiğimiz meşîettir. İşte, âyette de böyledir.
Daha sonra, Kâdî, Mutezile tarafından verilen bu cevâbı iyice pekiştirerek şöyle der: Meşîet, birtakım vecihlere göre bulunup, bir takım durumlara göre de bulunmayınca, zahirde, husûsi bir veçhe, duruma delâlet söz konusu olmaz. Özellikle, bu çeşit meşîetler, birbirlerinden farklı ve birbirine zıt olurlar.
Cevap: Meşietlerin çeşitleri her ne kadar birbirinden farklı ve değişik olsalar bile, ne var ki bunlar, meşîet sözünde müşterektir. Âyette, şart sadedinde getirilmiş olan meşîet, hususî bir meşîet değil, umûmî bir mânadaki meşiettir. Binaenaleyh bu müsemmânın (meşîet sözünün) bulunmuş ve tahakkuk etmiş olması gerekir. Meşîeti hususî bir meşîetle, yani helak etme

---

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/393.
263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/393.

meşîeti veya güç ve kuvveti selbetme meşîeti veyahut da kahr ve icbar etme meşîeti ile tahsis etmek, mutlak olan meşîeti mukayyet hâle getirmek olur ki, bu da caiz değildir. Tahsis etmek lâfzın zahirinin hilâfına bir hareket olduğu gibi, bu aynı za-t manda kesin olan delilin hilâfına da bir hareket olur. Bu böyledir, çünkü Allah'u Teâlâ, savaşın meydana geleceğini bildiği zaman,-oysa ki, savaşın olmaması halinde savaş olacağını bitmek menfi ile müsbetin, selb ile îcâbın arasını cem etmek olur- savaşın olacağını bilmesi durumunda, eğer Allah'u Teâlâ savaş-mamayı dilemiş, murad etmiş olsaydı, bu durumda Allah'u Teâlâ menfî ile müsbetin arasını cem etmeyi irâde etmiş olurdu ki, bu imkânsızdır. Böylece, âyetin zahirinin, onların görüşlerinin zıddına olduğu ve katî olan aklî delilin de onların görüşlerinin zıddına olduğu ortaya çıkmış olur. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Cenâb-ı Allah daha sonra, "Fakat İhtilâfa düştüler. Neticede onlardan bir kısmı iman etti, kimi de küfre saptı" buyurmuştur. Biz âyetin başında, mânanın, "Şayet Allah dileseydi, onlar ihtilâf etmezlerdi. İhtilâf etmediklerinde de birbirlerini öldürmezlerdi. İhtilâfa düştüklerinde, kaçınılmaz olarak birbirlerini öldürmüşlerdir" şeklinde olduğunu zikretmiştik. Bu âyet, fiilin, ancak sebebin meydana gelmesinden sonra tahakkuk edeceğine, çünkü anlaşmazlığın savaşmayı gerektireceğinin açık olduğuna delâlet etmektedir. Buna göre mânâ, "onların din konusundaki ihtilâfları, onları savaşmaya birbirlerini öldürmeye sürükler" şeklindedir. Bu da, bu savaşmanın ancak bu sebepten dolayı meydana geldiğini; bu sebep her ne zaman bulunursa, savaşmanın da meydana geleceğini gösterir. Yine bu izah, sebep bulunduğu zaman fiilin meydana gelmemesinin imkânsız olduğuna; sebep bulunduğunda fiilin meydana gelmesinin vâcib olduğuna delâlet eder. Bu sabit olunca, herşeyin Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geldiği ortaya çıkar. Çünkü sebepler mutlaka, Allah'u Teâlâ'nın kulda teselsülü önlemek için yaratmış olduğu bir sebebe dayanmaktadır. Böylece ayet-i kerime yine bu açıdan da, bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet etmektedir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Fakat Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi" buyurmuştur.Eğer, "Tekrar etmedeki fayda nedir?" denilirse, deriz ki:

Vahidî (r.h.) şöyle demiştir: "Allah'u Teâlâ bunu, sözünü te'kid ve bu fiili kendi başlarına yaptıklarını, bunda Allah'u Teâlâ'nın kaza ve kaderinin söz konusu olmadığını iddia eden kimseleri yalanlamak için tekrarlamıştır."

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Fakat Allah, dilediğini yapar" buyurmuştur. Buna göre O, dilediğini muvaffak kılar, dilediğini de yardımsız ve çaresiz bırakır. O'nun fiiline hiç kimse itiraz edemez. Âlimlerimiz bu âyeti Allah'u Teâlâ'nın mü 'mirilerin imanının yaratıcısı olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: Muarızımız, Allah'u Teâlâ'nın mü'min kimseden imanı dilemiş olmasını uygun görmektedir. Âyet de, Allah'u Teâlâ'nın istediği her şeyi yapacağına delâlet eder. Binaenaleyh, mü'minlerin imanının yaratıcısının Allah olması gerekir. Yine âyet, Allah'u Teâlâ'nın dilediği herşeyi yapacağına delâlet ettiğine göre, eğer Allah kâfirin de iman etmesini dilemiş olsaydı mutlaka kâfirlerde imanı yaratırdı ve onlar da mü'min olurlardı. Durum böyle olmadığına göre, bu Allah'u Teâlâ'nın kâfirlerin iman etmelerini irâde etmediğine delâlet eder. Binaenaleyh bu âyet Allah'u Teâlâ'nın amelleri yarattığı ve kâinatı irâdesine göre idare ettiği meselesine delâlet eder.

Mu'tezile, mutlakı mukayyet hale getirerek şöyle demektedir: "Bundan murad, Allah kendisinin fiillerinden dilediğini yaratır" demektir.

Bu görüş aşağıdaki bakımlardan zayıftır:

a) Bu, mutlakı takyit etmektir.

b) Bu kayıtlamaya göre âyet, vazıh olanı beyan etmiş olur. Bu durumda da âyetin manası, "O, yaptığı şeyleri yapar" şeklinde olur.

c) Bu durumda hiçbir şey, Allah'u Teâlâ'nın böyle vasfedilmesi hâlinde, O'nun kudretinin tanrılığına ve mertebesinin ululuğuna bir delil olmaz. Allah en iyisini bilendir. 264[264]

264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/393-396.

Malını ve Canını Allah Yoluna Vakfetmek

"Ey iman edenler, içinde ne bir alışveriş, ne bir dostluk, ne de bir şefeât bulunmayan bir gün gelmeden önce, size nzık olarak verdiklerimizden infâk ediniz... Kâfirler zulmedenlerin tâ kendileridir " (Bakara, 254).
Bil ki insana en zor gelen şey, savaşta canını, hayır yolunda da malını harcamasıdır. Hak Teâlâ biraz Önce savaş ile ilgili husustan bahsedince, bunun peşinden infakı emretmiştir. Burada bir başka husus daha vardır ki, o da şudur: Allahu Teâlâ önceki âyetlerde, Ve, Allan yolunda savaşınız" (Bakara, 244) buyurarak savaşı emretmiş; onun hemen peşine de, "Kim Allah'a güzel bir borç verirse..." (Bakara, 245) âyetini getirmiştir. Bundan maksadı, cihâd hususunda mal harcanmasıdır. Daha sonra Allahu Teâlâ ikinci kez savaşla ilgili emrini te'kid etmiş,bu hususta Tâlût kıssasına yer vermiş, yine bunun peşine de cihâd hususunda infâkta bulunulması emrini getirmiştir ki, bu da Hak Teâlâ'nın, "Ey İman edenler, infak ediniz" buyruğudur. Âyetin mâkabliyle olan münasebetini bu şekilde öğrendikten sonra biz deriz ki, âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 265[265]

Birinci Mesele

Mutezile, Hak Teâlâ'nın, "Size nzık olarak verdiklerimizden infak ediniz" emriyle, sadece helâl olan şeyin nzık olacağına istidlal edip demişlerdir ki: Allahu Teâlâ, rızık olan her şeyden infak edilmesini, bilittifâk emretmiştir. Ama, haram olan şeyin infâkı caiz değildir. Bu da, haram şeyin nzık olamıyacağını kafi olarak ifâde eder.
Âlimlerimiz ise, Mûtezile'nin bu görüşüne mukabil şöyle demişlerdir: Âyetin zahiri, her ne kadar nzık olan her şeyin infâk edilmesini emrettiğine delâlet etse bile, ne var ki biz bu emri, helâl olan her rızkı infâk etmekle ilgili bir emir olduğunu söyleyerek, tahsis ediyoruz. 266[266]

İkinci Mesele

Âlimler Hak Teâlâ'nın "İnfâk ediniz.." buy- ruğunun, zekât gibi farz olan infâka mı tahsis edildiği, yoksa ister farz, ister mendub olsun, her türlü infâk hakkında umûmî bir ifâde mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Hasan el-Basri, bu emrin zekâta tahsis edildiğini söyleyerek, şunu belirtir: "Hak Teâlâ'nın, ne bir alış veriş, ne de bir dostluk bulunmayan bir gün gelmeden önce..." beyanı, sadece farz olan infâkta ilgili olan bir va'ad ve vaid gibidir.
Ekseri âlimler ise, bu emrin hem vâcib hem de mendûb olan emri ihtiva edip-Âyette herhangi bir vaîdin bulunmadığı görüşündedirler. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Dünyada olduğunuz müddetçe, ahiretle ilgili faydaları elde etmeye çalışın. Çünkü siz dünyadan ayrıldığınızda bu faydaları ahirette elde etmeniz ve kazanmanız mümkün olmaz".
Bir üçüncü görüşe göre de bu emirden murad, cihâd hususundaki intaktır. Bunun delili ise, infakla ilgili emrin cihâd ile ilgili emirden sonra getirilmiş olmasıdır. Binaenaleyh, bu emirden murad, cihâd ile ilgili infâk olmuş olur. Bu Esamm'm görüşüdür. 267[267]

Üçüncü Mesele

İbn Kesîr ve Ebû Amr, hem burada hem İbrahim sûresinde,(İbrahim, 31) hem de Tûr sûresinde, "Orada ne anlamsız bir söz, ne de bir günaha sokma vardır... "(Tûr, 23)şeklinde nasb ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, bunların hepsini "ref" ile okumuşlardır. Nasb ve ref ile okuma arasındaki farkı, Cenâb-ı Hakk'ın, (Bakara, 197) âyetinin tefsirinde

---

265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/396-397.
266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/397.
267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/397.

söylemiştik. [268][268]

Dördüncü Mesele

Âyetten kastedilen şudur: İnsan, ahirete yapayalnız gelecektir. Yanında, dünyada kazanmış olduğu şeylerden hiçbirşey bulunmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak "Andolsun, siz defa nasıl yaratmışsak, işte öylece yapayalnız bize geleceksiniz. Ve size vermiş olduğumuz şeyleri de arkanızda bırakarak.."(Enam, 94) ve "Biz onun söylediğine mirasçı olacağız ve o, bize tek basma gelecekttr"(Meryem, 80) buyurmuştur.
Hak Teâlâ'nın, "O günde alışveriş yoktur" buyruğu ile ilgili iki izah vardır:
a) Buradaki bey* fidye manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O gün sizden bir fidye alınmaz" (Hadid, 15)
"Ondan bir fidye kabul edilmez "(Bakara, 123) ve "Her türlü fîdyeyi verse bile, bu o kimseden kabul edümez" (En'am, 70) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Herhangi bir ticaretin yapılamıyacağı ve böylece de, kendisiyle fidye verilerek ilâhî azâbtan kurtulunacak bir kazancın bulunmayacağı o gün gelmezden önce...."
b) Mânanın şu şekilde olmasıdır: "Herhangibir ticaretin ve alışverişin olmayacağı, böylece de mal namına hiç bir şeyin kazanılamıyacağı gün gelmezden önce, mülkünüzde olan mallarından kendiniz için önceden yollayın, infâk edin...."
Hak Teâlâ'nın, "Dostluk da yoktur" sözünün mânası, "Sevgi", "meveddet" demektir. Bunun benzeri âyetler de,"Dostlar o gün birbirlerine düşmandırlar. Müttakiler hariç... "(Zuhruf. 67) 'Aralarındaki bütün bağlar kopmuştur" (Bakara. 166);"Kıyamet gününde birbirinizi inkar edecek, yine bir kısmınız bir kısmınızı lanetleyecek" (Ankebût, 25), kâfirlerden nakledilerek, "Artık bizim için ne bir şefaatçi vardır, ne de candan bir dost... "(Şuara, 100-101) şeklinde gelen ayetler ile, "Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur" (Bakara, 270) ayetidir.
Hak Teâlâ'nın, "Şefâât da yoktur" sözü, her çeşit şefaatin bulunmamasını gerektirir. Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, beyanı, herkes hakkında umumî bir ifâdedir. Ne var ki diğer deliller, mü'minierin arasında bir sevgi ve muhabbetin bulunacağına ve mü'minlere şefaat edileceğine delâlet etmektedir. Biz bu hususu, Allahu Teâlâ'nın,
"Kimsenin kimseye faydasının dokunamıyacağı, hiç kimseden bir fidye ve şefaatin kabul edilmeyeceği bir günden sakınınız "(Bakara, 123) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.
Bil ki kıyamet gününde dostluğun ve şefaatin bulunmamasının pekçok sebebi vardır:
a) Allah'tı Teâlâ'nın. "O gün onlardan herbirinin kendisine yetecek bir işi vardır"(Abese, 37) âyetinde de belirttiği gibi, herkes kendi nefsiyle meşguldür.
b) Allahu Teâlâ'nın,"(O zelzeleyi) gördüğünüz gün,, emzikli her kadın emzirdiğini unutacak, gebe olan her kadın yükünü düşürecek; insanları sarhoş gibi göreceksin. Halbuki onlar sarhoş değillerdir... "(Hacc. 2) âyetinde de belirttiği gibi, şiddetli bir korku herkesi kuşatır.
c) Kâfirin küfrü, fası km da fışkı sebebiyle kendilerine azâb geldiğinde, o kimseler bu iki şeye kızarlar. Onlar bu iki şeye kızınca, bu iki sıfatla mevsuf olan herkese kızarlar. [269][269]

Küfr (İnkâr) İle Zulüm Arasındaki Münasebet

Hak Teâtâ'nın, "Kâfirler zulmedenlerin ta kendileridir" buyruğuna gelince, Atâ İbn Yesar'ın"O zâlimler, kâfirlerin ta kendileridir" demeyip de, diyen Allah'a hamdolsun" dediği nakledilmiştir. Âlimler bu âyetin tefsiri konusunda şu te'villeri ileri sürmüşlerdir: [270][270]

Birinci Te'vil:

---

[268][268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/398.
[269][269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/398-399.
[270][270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/400.

Allahu Teâlâ'nın, "Ne dosttuk, ne de bir şefaat vardır" ifâdesi, kıyamet gününde, mutlak olarak dostluğun ve şefaatin bulunmadığı zannını verir. Binaenaleyh Hak Teâlâ, bu yokluğun kâfirlere mahsus olduğuna delâlet etsin diye, bu sözün hemen peşinden "kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir" buyurmuştur. Bu açıklamaya göre âyet, fasıklar hakkında şefaatin bulunduğuna delâlet etmektedir. Kâdî, bu görüşün doğru olmadığını, çünkü Hak Teâlâ'nın beyanının yeni başlayan bir söz olduğunu, binaenaleyh kendisinden Önceki ifadelerle bir ilgisinin bulunmamasının gerektiğini söylemiştir.
Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Eğer biz bu sözün yeni başlayan müstakil bir kelâm olduğunu kabul edersek, Allah'ın kelâmına "hulf" (mantığa ve mâkûl olana zıtlık) arız olmuş olur. Çünkü, kâfir olmayanlar da bazan zâlim olabilir. Ama biz bu ifâdeyi, kendinden öncekilerle irtibatlı düşünürsek böyle bir müşkil ortadan kalkmış olur. Binaenaleyh, âyetin mâkabliyle irtibatlı düşünülmesi gerektiğine hükmetmek lâzımdır. 271[271]

İkinci Te'vil:

Kâfirler cehenneme girdiklerinde o azâbtan kurtulamazlar. Binaenaleyh Allahu Teâlâ onlara, o azabla zulmetmiş olmaz. Aksine onlar, küfrü ve fışkı tercih ettikleri, böylece de bu azaba müstehak oldukları için, kendilerine zulmeden kimseler olmuşlardır. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, "Onlar, yaptıkları şeyleri hazır bulmuşlardır. Babbln hiç kimseye haksızlık etmez (Kehf, 49) âyetidir. 272[272]

Üçüncü Te'vil:

Kâfirler, kendilerinin son derece muhtaç olacakları ve ihtiyaç içinde kalacakları bir gün için hayr u hasenatta bulunmayı terkettikleri için zâlim olmuşlardır. "Ey hayatta bulunanlar, onların bu kötü seçimleri hususunda, sakın onlara uymayın! Aksine sizler kıyamet gününde Allah'ın azabından nefislerinizi kurtarmanız için fidye olacak şeyleri, kendiniz için önceden yollayın, yapın!..."273[273]

271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/400.
272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/400.
273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/400-401.

Dördüncü Te'vil:

Kâfirler, işleri yerli yerinde yapmadıkları için, kendilerine zulmetmişlerdir. Çünkü onlar şefaati, Allah katında şefaat etme hakları bulunmayan varlıklardan beklemişlerdir. Çünkü onlar putlar hakkında, "İşte bunlar, Allah katında bize şefaat edecek olanlardır" (Yûnus, 18) Ve "Biz onlara ancak, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye
tapıyoruz" (Zümer, 3) demişlerdir. Binaenaleyh, kim bir nesneye tapar ve, onun kendisine Allah katında şefaat etmesini beklerse, iyiliği, kendisinden beklenilmesi caiz olmayan kimselerden beklediği için nefsine zulmetmiş olur.1[1]

Beşinci Te'vil:

Zulümden murad, jnfâkta bulunmamaktır. Nitekim Hak Teâlâ, "Su iki bağ mahsûlünü vermiş ve bundan hiçbir şeyi eksik bırakmamışlardı"(Kehf, 33), yani, "mahsulünü verdi, kaçınmadı" buyurmuştur. Buna göre âyetin mânası, "Kâfirler, Allah yolunda infâkı terke-den kimselerdir" şeklinde olur. Ama müslümana gelince, az veya çok, mutlaka bir şey infâk etmesi gerekir. 2**[2]**

Altıncı Te'vil:

ifâdesinin mânası, "Onlar, zulümde kâmil ve bu hususta çok ileri derecelere varmışlardır" şeklindedir. Nitekim, denilir. Yani, "Kelâmcıtardır ilimde en mükemmel kimseler" demektir. İşte burada da böyledir. Bu izahların pek çoğunu Kaffâl (r.h.) anlatmıştır. Allah en iyisini bilendir. 3**[3]**

"Allah; O'ndan başka hiçbir Tann yoktur. Diridir. Zâtiyle ve kemâliyle kâimdir. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerde ve yerde olan her şey Onundur. O'nun izni olmadıkça, O'nun nezdince şefaat edecek kimse yoktur. O, (mahlûklarının) önlerindekint ve arkalanndakini bilir. (Hahlûkah), O'nun İlminden ancak kendisinin dilediği, kadarını kavrayabilirler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Bunları korumak, O'na ağır da gelmez. O, çok yücer çok büyüktür" (Bakara, 255).4[4]

Bil ki, Allah'u Teâlâ'nın.kitabı olan Kur'an'daki âdeti, ilm-i tevhidi, ilnvi ahkâmı ve kıssalar ilmini birbiri içinde zikretmektir. Kıssaları zikretmesinden maksadı, ya tevhîd ilminin delillerini açıklamak veyahut da ahkâm ve mükellefiyetleri pekiştirip, sağlamlaştırmaktır. Bu yol, insanı tek bir çeşit ilimde durdurmamak için, takip edilecek en güzel yoldur. Çünkü tek bir çeşit ilim üzerinde durmak insana bıkkınlık verir. Ama, ilmin bir nevinden diğer nev'ine geçtikçe, insanın gönlü açılır ve kalbi huzur duyar. Böylece de, sanki o kimse o beldeden başka bir beldeye yolculuk ediyor, bir bahçeden başka bir bahçeye geçiyor ve çok lezzetli bir yiyecekten lezzetli başka bir yiyeceğe intikâl ediyor demektir. Hiç şüphe yok ki bu, en lezzetli ve çok fazla arzu uyandırıcı bir durumdur. Allahu Teâlâ önceki âyetlerde, insanların faydasını gördüğü ahkâm ve kıssalar ilminden bahsedince, şu anda da, tevhîd ilmiyle alâkalı şeylerden bahsederek, "Allah; O'ndan başka hiç bir Tann yoktur. Diridir. Zâtiyle ve kemâliyle kâimdir" buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 5[5]

Ayete'l-Kürsi'nitı Faziletleri

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/401.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/401.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/401.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/402.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/402.

Ayete'l-Kürsî'nin fazileti hakkında Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:"Bu âyet herhangi bir evde okunduğunda, şeytanlar o evi otuz gün süreyle terkederler ve hiçbir büyücü (sihirbaz) erkek ve hiçbir (büyücü kadın) kırk gece süreyle o eve giremez"6[6] .Hz. Ali (r.a.)'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Nebinin minber üzerinde iken şöyle dediğini duydum:"Kim, "Ayete'l-Kürsi'yi her farz namazın peşinden okursa, cennete girmesine, ölümden başka hiçbir şey mâni olmaz (Ölünce cennete girer). Onu okumaya, ancak sıddîk veya âbid kişiler devam eder. Kim onu, yatağına girdiğinde okursa, Allah o kimseyi kendi canı, komşusu, komşusunun komşusu ve etrafındaki evler hususunda emin kılar"7[7] .Sahabe-i kiram, Kur'an'da hangi ayetin daha faziletli olduğunu müzakere ederlerken, Hz. Ali onlara, "Ayete'l-Kürsî'den haberiniz yok mu?" der, sonra da sözüne şunları ilâve eder: "Allah'ın Resûfü, bana şöyle dedi: "Ya Ali, beşeriyetin efendisi Hz. Adem; Arapların efendisi Muhammed'-dlr. Bunda övünülecek bir durum yok. Sözlerin efendisi Kuran, Kur'an 'in efendisi Bakara Sûresi, Bakara Sûresİ'nin efendisi ise, "Âyete'l-Kürsi'dir"8[8] der.Yine Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bedir gününde savaşıyordum. Derken Allah'ın Resulünün ne yaptığını göreyim diye, O'nun yanına vardım. Yanına vardığımda O secde halinde, "Ya Hayyü Ya Kayyûmu" diyor, başka bir şey demiyordu. Sonra savaşa döndüm. Daha sonra da, Resûlullah'ın yanına tekrar geldiğimde O, aynı şeyleri söylüyordu. Ben, gidip gelmeye ve O'na bakmaya devam ettim. O da, Allahu Teâlâ kendisine fethi müyesser kılıncaya kadar, aynı şeyi söylemeye devam etti"...9[9]

Şerefli Olah Zikir Ve İlim

Bil ki zikir ve ilim, mezkûra ve malûma tabidirler. Mezkûr ve malûm ne kadar şerefli olursa, zikir ve ilim de o nisbette şerefli olurlar. Mezkûratın ve malûmatın en şereflisi Allah Subhânehû ve Teâlâ'dır. Hatta O, böyle denilmekten de yücedir. Çünkü O, kendinden başka herşeyden daha şereflidir. Çünkü böyle bir mukayesede bulunmak, bir tür aynı cinsten olma ve benzerliği gerektirir ki, Allahu Teâlâ kendisinin dışındakilerle aynı cinsten olmaktan münezzehtir. İşte bu sebepten dolayı Allah'ın celâl ve kibrjyâsının sıfatlarına şâmil olan her söz, son derece celalli ve şerefli bir söz olmuş olur. İşte Ayete'l-Kürsî böyle olunca, hiç şüphesiz o, şeref hususunda zirvede bulunmuş olur. 10[10]

Esmay-ı Hûsna'dan Hayy ve Kayyum'un Tefsiri

Bil ki lâfzının tefsiri, kitabın başında; "Ondan başka Tanrı yoktur" buyruğunun tefsiri de "Sizin Tanrınız, tek btr Tann'dır. O'ndan başka bir Tanrı yoktur"(Bakara. 163) âyetinin tefsirinde geçmişti. Burada geriye sadece, Hak Teâlâ'nın tavsifinin tefsiri hakkında konuşmak kalmıştır. İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Allah'ın isimlerinin en büyüğü, lâfızlarıdır". Hz, Muhammed (s.a.s)'in, "Bedir gününde secde halinde iken, bu kutlu isimleri zikretmekten başka bir söz söylemediğine dair yapmış olduğumuz rivayet de, bu ismin azamet ve celâlini gösterir. Akli deliller de, yapılan bu rivayetlerin doğruluğuna delâlet etmektedir. Muvaffakiyet
Allah'dandır diyerek, bunun izahını şöyle yapabiliriz: Hiç şüphesiz mevcudat, ya tamamiyle mümkinâttan, ya tamamiyle vâcibattan, veyahut da bazısı mümkinâttan bazısı da vâc i battandır. Mevcudatın hepsinin mümkinâttan olması caiz değildir. Çünkü her mürekkeb varlık kendi cüzlerinden her birine muhtaçtır. Bu mürekkeb varlığın cüzlerinden herbiri "mümkin"dir. "Mümkin"e muhtaç olan, imkân dahilinde olmaya daha

---

6[6] Darimî, Fedâitül-Kuran 14, (2/448).
7[7] Münziri, et-Tergfb ve't-Terhlb, 2/453.
8[8] Bu mânada başka bir hadis için bkz. Tirmizi, Fedailü'l Kur'an, 2 (5/157).
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/403-404.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/404.

lâyık ve.daha elverişlidir. Binaenaleyh, mürekkeb varlık bizatihi "mümkin"dir. Onun cüzlerinden herbiri de mümkindir; Çünkü, o cüzlerin herbirinin varlığı, ancak kendisinden başka olan bir "müreccih" sayesinde yokluğuna tercih edilmiştir. Btnaenaleyh bu mürekkeb varlık, hem "mürekkeb" olması, hem de cüzlerinin herbiri itibariyle, kendisinden başka olan bir müreccihe muhtaçtır. Her türlü mümkinâttan başka olan herşey, mümkin olamaz. Binaenaleyh böylece, mümkin olmayan bir mevcut bulunmuş olur. Böylece de her mevcudun mümkin olduğuna hükmetmek bâtıl ve yanlış olur. Mevcudatın tamamının vâcibattan olduğu hususuna gelince, bu da bâtıldır. Çünkü, şayet herbiri zâtı gereği vâcib olan iki varlık bulunsa, o zaman bu iki varlık zâtı gereği vâcib olmada müşterek olur ve nefy bakımından da birbirlerinden başka olurlardı. Kendisiyle ortaklığın sağlandığı, tahakkuk ettiği şey, kendisiyle farklılığın tahakkuk etmiş olduğu şeyden başkadır. Binaenaleyh, bu iki mevcuttan herbiri, kendisiyle ortaklığın sağlandığı vâcib oluş ile, kendisiyle farklılığın meydana geldiği başkalıktan mürekkeb olmuş olur. Her mürekkeb, kendi cüz'üne muhtaçtır. Halbuki, onun cüz'ü kendisinden başkadır. O halde her mürekkeb varlık, başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan her şey, zâtı gereği mümkin bir varlıktır. Binaenaleyh, vacibu'l-vücûd olan varlık şayet birden fazla olsaydı, onlardan hiçbirisi vâcibu'l-vücûd olamazdı.. Ki bu da, imkânsızdır.. Bu iki kısım geçersiz ve bâtıl olunca, mevcudatın İçerisinde zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan tek bir varlığın;ve O'nun dışında kalan herşe-yin, zâtı gereği mümkin ve de, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan zâtın yarattığı bir mevcut olmuş olduğu ortaya çıkmış olur. Bu iki kısım bâtıl olunca, zâtı gereği vâcib olan hem "lizâtihî", hem de "bizâtihî" vacib olur ve varlığı hususunda kendisinden başkasına muhtaç olmaz. Vâcibu'lvücûd olan zâtın dışında kalan herşey, gerek varlığı, gerekse mâhiyeti hususunda lizâtihî vâcib olan varlığın yaratmasına muhtaçtır. O halde zâtı gereği vâcib olan, hem bizâtihî kâimdir; hem de, kendisinin dışında kalan herşeyin, gerek mahiyeti gerekse varlığı hususunda kâim olmasının sebebi olur. Buna göre Allah, bütün mevcudata nisbetle kayyûm ve hayy'dır. Binaenaleyh kayyûm, zâtı sebebiyle kâim olan ve, gerek mahiyetleri, gerekse varlıkları itibariyle kendisinin dışında kalan her şeyi ayakta tutan demektir. Zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan varlık mevcut olunca, her şeye nisbetle gerçek kayyûm O olmuş olur.Sonra Allahu Teâlâ bütün varlıklarda "müessir" olunca, O'nun bu müessiriyyeti, ya "illiyyet ve icab" yoluyla, veyahut da "fiil ve ihtiyar" yoluyla olunca, hiç şüphesiz Allahu Teâlâ ifadesiyle, kendisinin "illiyyet ve icab" yoluyla müessir olduğu vehmini ortadan kaldırmış olur. Çünkü hayy, "en üstün derece aktif ve demektir. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ "el-hayyu" tabiriyle kendisinin alîm, kadir olduğuna; "el-kayyûm" tavsîfiyie de, bizatihi kâim ve kendisinin dışındaki varlıkların da "mukavvimi" (ayakta tutanı) olduğuna delâlet etmiştir. "İlm-i tevhîd" de muteber olan bütün meseleler işte şu iki asıldan çıkmıştır: 11[11]

Vâcibu'l-Vücûd Mefhumunun Mânası

1) Vâcibu'l-vücûd; mahiyyeti cüzlerden mürekkeb değildir anlamında tektir. Bunun aklî delili şudur: Her mürekkeb varlık, meydana gelmesi hususunda, kendi cüzlerinden herbirine muhtaçtır. Halbuki, onun cüzü kendisinden başkadır. Her mürekkeb başkasıyla ayakta durabilir (kâim olabilir). Başkasıyla kâim olansa, bizatihi kâim olamaz. Böylece de "Kayyûm" vasfını alamaz. Halbuki biz, aklî delille Allahu Teâlâ'nın "kayyûm" olduğunu beyan etmiştik. Allahu Teâlâ'nın zâtı bakımından tek olduğu sabit olunca, bu aslın iki lâzımının bulunması gerekir:

Birinci Lâzım: "Varlık âleminde, her biri zâtı gereği vâcib olan iki şey yoktur" anlamında, vâcibu'l-vücûd birdir. Çünkü böyle birşeyin varlığı kabul edilecek olsa, bu iki şey vâcibu'l-vücûd olma hususunda müşterek;) ta'ayyün (ayrı varlık olma) hususunda farklı olurlar. Kendisiyle ortaklığın tahakkuk ettiği şey, kendisiyle farklılığın tahakkuk ettiği şeyden başkadır. Binaenaleyh, bu iki varlıktan herbirinin zâtı bakımından iki cüz'den mürekkeb olması gerekir. Halbuki biz, bunun muhal olduğunu açıklamıştık.

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/404-405.

İkinci Lâzım: Allahu Teâlâ'nın hakikatinin iki cüz'den mürekkeb olması imkânsız olunca, O'nun bir mekânda bulunması da imkânsız olur. Çünkü bir mekânda yer işgal eden herşey, parçalanabilir ve bölünebilir. Halbuki, Allah'ın mürekkeb bir varlık olduğunu söylemenin imkânsız olduğu ortadadır. Allahu Teâlâ'nın bir mekânda olmadığı sabit olunca. O'nun bir cihette olması da, aynı şekilde imkânsız olur. Çünkü, "mütehayyiz" kelimesinin mânası, kendisine hissî olarak işaret edilmesi mümkün olan, demektir.Allahu Teâlâ'nın bir mekânda ve bir cihette olmadığı sabit olunca, O'nun uzuvlara sahip olması, hareket ve sükûn halinde bulunması da imkânsız olur. 12[12]

Allah Bizatihi Kâimdir

2) Allahu Teâlâ kayyûm olunca, bizâtihî kâim olmuş olur. O'nun bizâtihî kaim olması da şu hususları gerektirir:
Birinci Lâzım: Allahu Teâlâ'nın, sonradan meydana getirilmiş bir şeyde (mevzu) araz bir maddede suret olmayıp bir mahalle hufûl etmiş (hâil) olmamasıdır. Çünkü bir mahalle hulul etmiş olan, o mahalle muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise, zâtıyla kayyûm olamaz.
İkinci Lâzım: Allah Teâla nın Kayyûm Vasfı Alimlerden bazıları şöyle demiştir: İlmin manası ancak, malum olan, bilinen şeyin hakikatinin bilene, âlime belli olmasıdır. Allahu Teâlâ, başkasıyla değil, kendi nefsiyle kâim olmak anlamında kayyûm olunca, O'nun hakikati de O'nun zâtınca bilinir, zâtına belli olur. İlmin manası ancak bu hazır olma, belli olma (hudûr) olunca, O'nun hakikatinin zâtı için malûm olması; o zaman da, zâtının ancak zâtı için malûm olması gerekir. Ve O'nun dışındaki her şey ise, ancak O'nun tesiriyle meydana gelir.Öte yandan biz, başkasını ayakta tutucu, kâim kılıcı mânasında, O'nun kayyûm olduğunu açıkladık. Eğer bu tesir bir irâde ve ihtiyar üe oluyorsa, muhtar olan failin, fiilinin şuurunda olması gerekir. Eğer bu mecburen (bi'l-îcâb) oluyorsa, yine O'nun kendi dışındaki her şeyi bilmesi gerekir. Çünkü O'nun zâtı, kendisi dışındaki her şeyi icâb ettirmekte, gerektirmektedir. Biz, Allah'ın lizâtihî nefsiyle kaim olmasından, O'nun zâtıyla alîm olmasının gerektiğini açıklamıştık.. İlleti bilmek ise, malûlü bilmenin bir illetidir. İşte bütün bu durumlara göre, Allahu Teâlâ'nın kayyûm olmasından, O'nun bütün malûmatları bilmesi gerekmektedir.
Üçüncü Lâzım: Allah, zatı dışındaki bütün şeylerin kayyûmu, ayakta tutanı olunca, O'ndan başka herşeyin muhdes (sonradan meydana gelme) olması gerekir. Çünkü Allah'ın bu başka şeyi ayakta tutmadaki tesirinin, o şeyin bekâsı,var olmaya devam etmesi halinde olması imkânsızdır. Çünkü hâsılı tahsil, muhaldir. Bu tesir, ya o şeyin yokluğu halinde icra olunur, ya da o şeyin hudûsu halinde.. Her iki halde de, her şeyin muhdes olması gerekir.
Dördüncü Lazım: Allahu Teâlâ bütün mümkin varlıklar için kayyûm, onları ayakta tutucu olunca, bütün mümkin varlıkların, vasıtalı yahut vasıtasız O'na istinâd etmesi lâzım.. Mer iki durumda da, kaza ve kaderin var olduğunu söylemek hak olur. Bu, bizim bu kitapta birçok ayet-i kerime vesilesiyle izah ettiğimiz ve açıkladığımız hususlardandır.Allah'ın tevfiki sana yardım eder ve sen zikrettiğimiz bu çetin meseleleri İyice düşünürsen, ilm-i İlahî'ye müteallik meseleleri kavramanın tek yolunun ancak, Allah'ın hayy ve kayyûm olması olduğunu, binaenaleyh "İsm-i A'zam'ın da bu olmasının uzak görütemiyeceğini anlarsın..."Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır; O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur "(Bakara, 163) ve"Allah, kendisinden başka hiçbir tanrı bulunmadığına şahit olmuştur" (Al-i İmran, 18) gibi, ilahiyattan bahseden diğer âyetlere gelince, bunlarda Allah'ın zıddının ve benzerinin (ed-dıddu ven-niddu) nefyi anlamında, tevhidin açıklanması bulunmaktadır.Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: "O, Allah'dır; birdir" (İhlas,1) âyetine gelince, bunda, Allah'ın zıddının ve benzerinin nefyi; hakikatinin cüz'-lerden mürekkeb olmadığı mânasında, tevhîdin açıklanması bulunmaktadır. "Muhakkak ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri yaratan Allah'dır"(A'raf.54) ayetinde ise, rubûbiyyetin sıfatı açıklanmaktadır; bunda, hakikatin birliğinin açıklaması bulunmamaktadır.Cenâb-ı Hakk'ın buyruğuna gelince, bu hepsine delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kayyûm olması,

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/406.

O'nun zâtıyla kaim ve başkası için de "mukavvim" (ayakta tutucu, varlıkta tutan) olmasını gerektirir. O'nun zâtıyla kaim olması ise, hakikatinde bir çokluğun bulunmaması anlamında, vahdeti, birliği gerektirmektedir. Bu, O'nun zıddının ve benzerinin (nidd) bulunmaması anlamında, "vahdet"i,ve bir mekân işgal etmemeyi (nefyü't-tehayyüz); bu vasıtayla da, bir cihette bulunmamayı gerektirir.Allah'ın yine, kendisinden başka varlıkları ayakta tutan anlamında kayyûm olması, ister cismen olsun, isterse ruhen; ister akıl yönünden olsun, isterse nefis yönünden, O'nun dışındaki herşeyin sonradan meydana gelmiş olmasını gerektirir. Bu, her şeyin Allah'a dayanmasını, bütün sebep ve neticelerin O'na varmasını gerektirir. Bu da, kaza ve kaderin Allah'tan olduğuna hükmetmeyi gerektirir. Binaenaleyh bu iki lâfzın bütün ilahi konuları ihata etmiş gibi olduğu ortaya çıkar. Bu sebeple de "Ayete'l-Kürsî" fazilet bakımından en üst noktaya ulaşmış olur. Böylece bu durum da, Allah'ın isimlerinden en büyük ismin (İsm-i Â'zamın) bu vasıf olmasını gerektirir.Sonra Allahu Teâlâ kendisinin hayy ve kayyûm olduğunu beyan edince, bunu "O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku" beyanıyla te'kid etmiştir. Bunun mânası şudur: Allahu Teâlâ, mahlûkâtm idare ve tedbirinden hiçbir zaman gafil değildir. Çünkü, meselâ çocuğun koruyup gözeticisi, bir an çocuktan gafil bulunsa, çocuğun durumu aksar. Cenâb-ı Allah ise, sonradan meydana gelmiş, yaratılmış bütün varlıkların kayyîmi, bütün mümkinâtın (varlıkların) da kayyûmudur. Binaenaleyh, onları yönetmekten gafil bulunması mümkün değildir. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu, O'nun kâim oluşunu açıklamak için getiril miş olan bir te'kid ifadesidir. Bu tıpkı, fırsatı kaçırıp ihmalkârlık yapan kimseye söylenilen şu söz gibidir: "Muhakkak ki sen dalmışsın, uyuyorsun!"Sonra Cenâb-ı Hak, kendi zâtıyla kaim ve başkası için de "mukavvim" olması mânasında kendisinin kayyûm olduğunu beyan edince, buna bir başka hükmü istinad ettirmiştir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın,"Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur" âyetidir. Çünkü Allah'tan başka her şeyin mahiyyeti Allah ile kâim olup, varlığı Allah'ın yaratması, tekvini ve meydana getirmesi ile olunca, kendisi dışında kalan her şeyin O'nun mülkü ve milki olması gerekir ki, Allah'ın, beyanından murâd da budur. Sonra Allahu Teâlâ'nın, kendisi dışında kalan herşeyin mâliki ve meliki olduğu sabit olunca, O'nun hükmünün herşeyde cari olduğu; O'nun izni ve emri olmaksızın hiç kimsenin hiçbir şeyde hükmedemeyeceği ortaya çıkmış olur. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın: "Onun izni olmadıkça. Onun nezdlnde şefaat edecek kimse yoktur" buyruğundan maksat da budur. Sonra Allahu Teâlâ'nın herşeyin mâliki olduğunu bildirince,bundan O'nun mülkünde hiç kimsenin asla bir tasarruf hakkının olmaması gerektiğini ve keza kendisinin her şeyi bilen olup kendinden başkasının ise her şeyi bilemeyen olduğunu bildirince de, O'nun mülkünde, başka hiçbir kimsenin O'nun izni olmaksızın hiçbir surette tasarruf hakkının bulunmadığını belirtmiştir ki bu da Hak Teâlâ'nın, "O, yaratıklarının önle-rindekini o ve arkalanndaktni btlfr" buyruğunun mânâsıdır. Bu, Hak Teâlâ'nın herşeyin âlimi ve bilicisi olduğuna işarettir. Daha sonra Hak Teâlâ, "(Mahlûkâh), O'nun ilminden hiçbir şeyi ihata edemez" buyurmuştur ki, bu da Allahu Teâlâ'dan başkasının her şeyi bilemiyeceğine işarettir. Sonra Cenâb-ı Hak, göklerde ve yerde tam bir mülkiyete ve hükümranlığa sahip olduğunu beyan buyurunca, gökler ve yerlerin dışında kalan şeylerdeki mülkiyetinin daha yüce ve daha büyük olduğunu ve vehmedenlerin vehminin kendisine ulaşamıyacağını, yine hayâl edenlerin hayallerinin O'nun en aşağı derecesine yükselemeksizin sona ereceğini beyân buyurarak, "O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır " buyurmuştur. Sonra Allahu Teâlâ, her şeyde kendi hükmünün ve mülkünün aynı nitelikte ve aynı şekilde olduğunu beyân ederek, "Bunları korumak, Ona ağır da gelmez" buyurmuştur. Sonra kendisinin bütün muhdes, mümkin varlıkların ve mahlûkatın mu kavvimi, ayakta tutanı olduğu mânasında kayyûm olduğunu beyan edince, kendisinin, kendi nefsi ve zâtıyla kaim olduğu, herhangi bir işte herhangi bir kimseye muhtaç olmaktan münezzeh olduğu mânasında kayyûm olduğunu açıklamıştır. Böylece Allahu Teâlâ, bir mekâna muhtaç olan mütehayyiz, mekân tutan; bir zamana muhtaç olan bir mütegayyir, değişken varlık olmaktan münezzeh olduğunu belirterek, "O, çok yüce, çok münezzehtir" buyurmuştur. Bundan murad, Cenâb-ı HaKk'ın, hiçbir şeyde başkasına muhtaç olmama; sıfatlarından herhangi bir sıfat ve vasıflarından herhangi bir vasıf hususunda mahlukâta benzemlyeceği mânasındaki yücelik ve ululuktur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, âyetin başında beyan buyurduğu zâtı ile kâim, başkasını ayakta tutan, mukavvim manasında kayyûm olduğuna işaret ederek,O çok yüce,çok büyüktür. buyurmuştur.Aklı, söylediklerimizi anlayabilen herkes, beşerî akıllar nezdinde, ilahî hususlara dair bundan daha mükemmel bir söz ve bu âyetin ihtiva ettiği delilden daha açık bir burhan bulunamıyacağını anlar.Bu sırları iyice anladığın zaman, biz tefsirin zahirine dönüyor ve şöyle diyoruz: 13[13]

İlah ve Allah Lâfzı

Cenâb-ı Hakk'ın 'Allah; O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur" buyruğu ile ilgili iki mesele vardır. 14[14]

Birinci Mesele

Lafz-ı celâl mübtedâ, kendinden sonra gelen ifâde ise haberdir. 15[15]

İkinci Mesele

Bazı âlimler, "ilâh" lâfzının "mabut" manasına gel- diğini söylemişlerdir ki, bu.şu iki bakımdan yanlıştır:
a) Allahu Teâlâ'ya ibadet edilmediği zamanlarda, ezelde de O'na "ilâh" ismi ıtlak edilmektedir.
b) Allahu Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de:'Muhakkak ki siz ve Allah'tan başka taptıklannız"(Enbiya, 98) buyruğu ile kendisinin dışında olanlara da mabûd denilebileceğini bildirmiştir. Halbuki ilâh, yaptığı işler sebebiyle ilahlığa hak sahibi olan, demektir. 16[16]

Hayy İsminin Mânası

Cenâb-ı Hakk'ın "Hayy, diri" tavsifiyle ilgili de birkaç mesele vardır: 17[17]

Birinci Mesele

Kelimesinin astı, ve lâfızları gibi, dür. Kelimede bulunan iki yâ harfi birbirine idğâm edilmiştir. İbnu'l-Enbari, bu kelimenin aslının olduğunu söylemiştir. Kelimede yâ ile vâv harfi bulunup, önce o-lan da sakin olduğu için, biz bunu şeddeli bir yâ harfine çevirerek, dedik. 18[18]

İkinci Mesele

Kelâmcılar, lâfzının manasının, "bilmesi ve muktedir olması sahih, doğru olan her zâttır" şek-linde olduğunu söylemişlerdir. Âlimler bu mefhûmun mevcut bir sıfat olup olmadığı-hususunda ihtilâf ederek, bazıları bunun, bir şeyin, bilmesi ve muktedir olması kendisi için imkânsız olmamasından ibaret olduğunu söylemişlerdir. "İmkânsız olmama da, gerçekten var olan bir sıfat değildir" demişlerdir. Muhakkak âlimler ise şöyle demişlerdir: Hayat, imkânsızlığın bulunmamasından ibaret olunca, imkânsızlığın ise menfî ve yoklukla ilgili (ademî) bir durum olduğu sabit olunca-çünkü müsbet ve mevcut-bir vasıf olsaydı, onunla vasfedilen de mevcut olurdu; bu durumda varlığı imkânsız olan davar sayılırdı ki bu da imkânsızdır.Keza

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/406-410.
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/410.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/410.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/410.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/410.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/411.

imkânsız olmanın (imtînâ)'ın bir yokluk olduğu, hayatın da bu imkânsızlığın bulunmaması olduğu, yokluğun yokluğunun ise varlık olduğu sabit olduğundan hayat sıfatından anlaşılanın mevcut bir sıfat olması gerekir ki, bizim elde etmek istediğimiz netice de budur. 19[19]

Üçüncü Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: "Hayy" kelimesinin mânası, bilmesi ve kadir olması doğru olan varlık olunca ve, bu ortak hususiyet bütün canlılarda da bulununca, nasıl olur da Allahu Teâlâ kendisini, canlıların en değersizinin dahi ortak olduğu bir sıfatla medhedebilir?" Bu konuda benim söyleyebileceğim şundan ibarettir: Hayy esasen lügatte, sadece bu bilmek ve kudretle vasfedilmenin uygunluğundan ibaret değildir. Aksine, kendi cinsinde kâmil olan her şey, hayy diye isimlendirilir. Sen, harap bir arazinin imar edilmesine (ihyâu'l-mevât) denildiğini biliyorsun. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'm rahmetinin eserlerine bak! Öldükten sonra yeryüzünü nasıl diriltiyor?" (Rum, 50) ve "Ölü bir beldeye (yolladık). Sonra da onunla yeryüzünü hayâta kavuşturduk" (Fatır, 9) buyurmuştur. Kelâmcıların örfünde isimlendirilen, tesmiye edilen sıfat, cismin durumunun mükemmelleşmesi, onun bu sıfat ile vasfedilmesi ile olduğu için "hayat" olarak isimlendirilmiştir. İşte, bundan dolayıdır ki, bu sıfatın hayat diye isimlendirilmesi gerekmiştir. Yine, ağaçların halinin mükemmelleşmesi.onların yeşil yapraklara bürünmesiyle olduğundan, bundan dolayı bu hal, hayat diye isimlendirilmiştir. Aynı şekilde yeryüzünün kemâle ermesi de, onun mamur edilmesiyle olduğu için, bu durum da hayat diye isimlendirilmiştir.

Bu anlattıklarımızla, "hayy" lâfzından, bu vasıfla tavsif edilenin, en mükemmel bir durumda ve en mükemmel bir nitelik üzre bulunmakta olduğu ortaya çıkar. Durum böyle olunca, problem de kendiliğinden ortadan kalkar. Çünkü "hayy" lâfzından anlaşılan, "kâmil" varlıktır. Binaenaleyh bu, O'nun diğerinde değil de şunda kâmil olduğu şeklinde bir mâna ile kayıtlanmayınca, bu durum O'nun mutlak mânada kâmil olduğuna delâlet etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın tavsifi, O'nun mutlak kemâl sahibi olduğunu gösterir. Kâmil varlık ise, ne zâtında, ne hakiki sıfatlarında, ne de nisbi ve izafi vasıflarında yokluğu kabul etmeyen demektir. Sonra biz Allahu Teâlâ'nın kayyûm oluşunu, kendisi dışındaki bütün varlıkların ayakta durmasının sebebi şeklinde tahsis edersek, yine problem kendiliğinden ortadan kalkar. Çünkü Allah'ın, kendisi dışındaki bütün varlıkların ayakta durmasının sebebi olması, O'nun kendi zâtıyla kâim {mütekavvim) olduğuna; kayyûm olması da, O'nun zatının dışındakileri ayakta tutan (mukav-vim) olduğuna delâlet eder. Eğer biz, kayyûm kelimesini, kendi zâtıyla kâim (mütekavvim) ve başkasını da ayakta tutan (mukavvim) mânalarını içine alacak kullanışa delâlet eden bir isim kabul edersek, bu durumda kayyûm lâfzı fazlasıyla beraber, hayy lâfzının haiz olduğu manayı ifâde eder. Bu konuda söyleyebileceklerim bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir. 20[20]

Kayyûm Vasfının Mânası

Cenâb-ı Hakk'ın, "Zâtıyla ve kemâliyle kâim" tavsifine gelince, bunda birkaç mesete vardır; 21[21]

Birinci Mesele

kelimesi "kâim olan, varolan" kelimesinm mübalağalı veznidir. Yâ harfiyle vâv bir araya geldiği, önceki harf de sakin olduğu için, bu iki harf şeddeli bir yâ harfine dönüşmüştür. Kelimenin vezninde olması doğru değildir. Çünkü bu vezmde olsaydı, kelime şeklinde olurdu.

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/411.

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/411-412.

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/412.

Kelime hakkında üç kullanılış biçimi bulunmaktadır: ve p* Hz. Ömör (r.a.) in söyle okuduğu rivayet edilmektedir: Bazı kimseler ise, bu kelimenin İbranîce olup, Arapça olmadığını söylemişlerdir,. Çünkü onlara göre (yahudiler), demekteydiler. Durum böyle değildir; çünkü biz bu kelimenin Arapça'da uygun bir kullanılış şeklinin bulunduğunu açıklamıştık... Meselâ Arapça'da "Evde hiç kimse yok!" manasında olmak üzere, kelimesinden iştikak etmiş olan kelimeler kullanılarak denilmektedir. Yani, "gelip giden kimse... yok!..." Nitekim Ümeyye İbn Ebi's-Salt da şöyle demektedir: "(Kaderleri), her şeyin gözetleyidsi ve kayyûmu olan (Allah) takdir etmiştir".22[22]

İkinci Mesele

Müfessirlerin bu konudaki açıklamaları değişik ol- muştur. Meselâ Mücahid: "Kayyûm, her şeyin üzerinde olan gözcü, idareci demektir" demiştir. Bu görüşün izahı ise şöyledir: Allah, onları yaratmak ve rızıklandırmak suretiyle, mahlûkatıntn yönetimini üstlenmiştir.. Nitekim aşağıdaki âyetler de bu görüşü desteklemektedir: "Yok, ortak koştukları; her nefsin kazandığı herşeyi gören (Allah) gibi midir?" (Rad 33), "Allahr kendisinden başka tanrı olmadığına şahittir. Melekler ve, adaletle hükmeden İlim sahipleri de...." (A. İmran, 19) Ve : "Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, zeval bulmasınlar diye tutmaktadır. Eğer onlar zeval bulurlarsa, andolsun ki, ondan sonra bunları kimse (yerinde) tutamaz"(Fatır, 41) Bu görüşün neticesi, Allahu Teâlâ'nın dışındaki bütün varlıkları ayakta tuttuğu sonucuna gider. Dahhâk ise şöyle söylemiştir: "Kayyûm, daima var ve üzerinde herhangi bir değişikliğin cereyan etmesi imkânsız olan varlık demektir." Ben de derim ki: "Bu görüşün neticesi de, Allah'ın zâtında ve varlığında kendi nefsiyle kaim olduğu sonucuna varır.." Bazı âlimler de, "Kayyûm kelimesinin, Süryanîce uyumayan kimse anlamına geldiğini" söylemişlerdir ki, bu görüş uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu görüş, Cenâb-ı Hakk'ın beyanını bir tekrar saymaktadır. 23[23]

Allah'ı Uyuklama Ve Uyku Tutmaz

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku" buyruğuna gelince, bu hususla ilgili olarak birkaç mesele vardır: 24[24]

Birinci Mesele

kelimesi, kendisine de denilen, gevşektik halinden önce bulunan durumdur. Buna göre "eğer, kelimesi, uykunun öncüsü mânasına olmaktan ibarettir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak buyurunca, bu, Allah'ı haydi haydi bir uyku tutmayacağına delâlet eder. Böylece de t'A kelimesinin âyette yeniden zikredilmesi bir tekrar olmuş olur" denilirse, biz deriz ki: Âyetin takdiri, "O'nu uyku tutmak şöyle dursun, uyuklama dahi tutmaz" şeklindedir. 25[25]

Allah'ı Uyku ve Uyuklama Tutamaz

Akli delil, uykunun, dalgınlığın (sehv) ve gafletin Allah hakkında muhal olduğuna delâlet eder. Çünkü bu tür şeyler ya ilimsizlikten, veyahut da ilmin zıdlarının bulunmasından ibarettir. Her iki takdire göre de, bu gibi şeylerin Allah'a ânz olması, Allah'ın ilminin zeval bulabileceğini gösterir. Binaenaleyh, eğer böyle olsaydı, Allah'ın zâtının âlim olması da, olmaması da caiz olurdu. Bu durumda da, Allah için ilim sıfatının meydana gelmesi {başka bir) faile ihtiyaç duyardı. Bu husustaki söz, bu failden önceki hakkında söylenecek söz gibidir. Bu da teselsüle

---

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/412-413.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/413.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/413.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/414.

götürür ki, teselsül muhaldir. Binaenaleyh bunun mutlaka, ilminin sübutu vâcib, zevali imkânsız olan bir varlığa dayanması gerekir. Durum böyle olunca, uyku, gaflet ve yanılma (sehv) Allah hakkında muhal olmuş olur. 26[26]

Üçüncü Mesele

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Musa'dan şunu nak lettiği rivayet edilmiştir: Bir gün, Hz. Musa'nın kalbine, Allah'ın uyuyup uyumadığı meselesi gelir... Allah ona bir melek göndererek, melek vasıtasıyla onu üç gün uyutmaz. Sonra, herbiri bir elinde olmak üzere ona iki şişe vererek, bunu korumasını emreder. Hz. Musa da, bütün gayretini sarfederek, bunları elinde tutmaya çalışır, ama dayanamaz ve uyur. Bunun üzerine elindeki şişeler birbirine vurarak kırılır... Allahu Teâlâ bunu, "kendisinin uyuması halinde gökleri ve yeri koruyamayacağını beyân etmek üzere" bir misâl olarak vermiştir. Bil ki bu gibi şeylerin Hz. Musa'ya nisbet edilmesi mümkün değildir. Çünkü Allah'ın uyuyabileceğini düşünen veyahut da bu hususta şüphesi olan kimse kâfir olur. O halde bu, nasıl Hz. Musa'ya nisbet edilebilir? Hatta, rivayet sahih olsa dahi, yapılması gereken, bu suâli Hz. Musa'ya değil, O'nun kavminin cahillerine nisbet etmektir. Hak Teâlâ'nın, "Göklerde ve yerde olan herşey O'nundur" buyruğuna gelince, bundan murad, yaratma ve mâli-kiyyetin Allah'a nisbet edilmesidir. Bunun izahı şudur: Vâcibu'I-vücud olan zât bir olunca, O'nun dışında kalan herşey, zâtı gereği mümkinü'l-vücud olur. Her mümkinin bir müessiri vardır. Her müesser (etkilenen, kendisine tesir edilen) varlık, muhdestir. O halde Allah'ın dışında kalan herşey, Allah'ın ihdas etmesiyle muhdes; "ibda" etmesiyle de "mübde" (îcâd edilmiştir. Binaenaleyh bu nisbet, mâlik olma ve yaratma nisbeti olmuş olur. Buna göre eğer "Allahu Teâlâ "gökteki kimseler" demeyip de, niçin "gökteki şeyler" demiştir?" denilirse, biz deriz ki: Maksat, kendisi dışında kalan şeylerin yaratılmış olma bakımından O'na nisbet edilmesi olup, kendisi dışında kalan varlıklar içinde de akıllı olmayan varlıklar çoğunluğu teşkil edince, Allahu Teâlâ, çoğunluğu hepsinin yerine koyarak, bunları u "şey, şeyler...." lafzıyla beyan buyurmuştur. Yine bu şeyler Allah'a, O'nun birer mahlûku olması bakımından isnad edilmişlerdir. Bunlar, O'nun birer mahlûku olması bakımından (müessir) akıl sahibi değildirler. Binaenaleyh Allahu Teâlâ bu nisbetin kendisine yapılmasından maksadın, işte bu cihetten bir nisbet olduğuna dikkat çekmek için lâfzını getirmiştir. Bil ki âlimlerimiz, bu ayet-i kerimeyi, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına delil getirerek, şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ'nın beyanı, göklerde ve yerde olan her şeyi içine alır. Kutların fiilleri de göklerde ve yerde olan şeyler cümlesindendir. Binaenaleyh bu fiillerin de, mâlik olma ve yaratma bakımından Allah'a nisbet edilmeleri gerekir. Lâfız, bu mânaya delâlet ettiği gibi, akıl da bunu destekler. Çünkü Allah'ın dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkin bir varlıktır. Zâtı gereği mümkin olan bir varlık ise ancak zatı gereği Vâcibu'l-vücud olan varlığın tesiri ile meydana gelir. Aksi halde, mümkin varlıkların bir müreccih olmadan da meydana gelmesi gerekir ki, bu da imkânsızdır. 27[27]

Şefaat Allah'ın İzni İledir

Hak Teâlâ'nın, "O'nun izni olmadıkça, O'nun nezdinde şefaat edecek kimse yoktur" buyruğu ile ilgili iki mesele vardır: 28[28]

Allah Katında Şefaat Meselesi

Hak Teâlâ'nın sözünün mânası, istifhâm-ı inkârı (olumsuz soruj'dir. Yani, "Allah'ın izni olmadan, hiç kimse O'nun katında şefaatçi olamaz" demektir. Bu böyledir, çünkü müşrikler putların kendilerine şefaat edeceğini iddia etmişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ da onların, "Biz o putlara ancak, bizi Allah'a y sınlar diye ibadet ediyoruz" (Zümer, 3) yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" (Zümer, 3) ve "İşte bu (putlar), Allah katında bizim şefâatçilerimizdirler" (Yunus, 18) dediklerini haber vermiş, sonra da onların beklediklerine nail olamayacaklarını açıklayarak, "Onlar, Allah'ı bırakıp da, kendilerine hiçbir zarar ve hiçbir tayda vermeyen şeylere tapıyorlar" (Yunus, 10) buyurmuş, böylece de "O'nun izni olmaksızın.." kaydı ile istisna ettiği kimseler hariç, nezdinde hiç kimsenin şefaatçi olamıyacağını haber vermiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, gün rüh ve melekler saf halinde ayakta duracaktır. Rahman olan Allah 'm, kendilerine izin verdiğinden başkaları konuşmazlar... Onlar da doğruyu söyleyeceklerdir" (Nebe, 38) âyetidir. 29[29]

---

[26] [26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/414.
[27] [27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/414-415.
[28] [28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/415.

Kimler Şefaat Edecek?

Kaffâl, "Allahu Teâlâ şefaat hususunda, kendisine itaat etmeyen kimselere müsaade etmez. Çünkü, kendisine itaat edenlerle isyan edenleri bir tutması, O'nun hikmetine uygun düşmez" demiş ve bu hususta uzun uzadıya izahlar yapmıştır. Ben derim ki, şu Kaffâl, Mutezileye çok düşkün ve onların usûllerinin güzel olduğuna inanan bir kimse.. Bununla beraber, onların usûllerini de ihatalı olarak kavrayamayan birisidir. Bu böyledir, çünkü Basra ekolünden, Allahu Teâlâ'nın büyük günah sahibini affetmesinin aklen güzel olduğunu, ancak ne var ki nakfî delillerin bu affın olamıyacağına delâlet ettiğini söyleyen kimseler vardır. Durum böyle olunca, günahkârlar hakkında şefaatin olmayacağına dair aklî bir istidlalde bulunmak, onların görüşlerine göre, bir hatâdır. Hatta Kâ'bî'nin mezhebine göre, günah işleyen kimseleri affetmek, aklen çirkindir. Binaenaleyh böylesi bir istidlal, ancak Kaffâl'in. Kâ'bî'nin mezhebine göre hareket etmesi halinde doğru olur.
Ne var ki, buna verilecek cevap, bunu şu yönlerden reddeder:
a) Ceza vermek Allahu Teâlâ'nın bir hakkıdır. Hak sahibinin hakkından vazgeçmesi caizdir. Sevâb ise böyle değildir. Çünkü sevâb kulun hakkıdır. Binaenaleyh, kulun hakkını Allah'ın iskât etmesi, vermemesi caiz değildir. Bas-ralılar bu farkı Kâ'bî'nin şüphelerine vermiş oldukları cevapta zikretmişlerdir.
b) Kaffâl, "Allah'a itaat edenle isyan edenin bir olduğunu kabul etmek caiz değildir " sözüyle, her hususta bu ikisinin arasında fark olmaması caiz değildir diyorsa bu bir cehalettir. Çünkü Allahu Teâlâ yaratma, hayat verme, nzık, güzel şeyleri kullarına rızık olarak ihsan etme ve isteklerini elde etmelerine imkân vermek hususlarında bu iki cins insan grubunu müsavî kılmıştır. Eğer Kaffâl'in maksadı, "Her işte bu iki cins insanı eşit tutmak caiz değildir" demek ise, biz de zaten bunu söylüyoruz. 0 halde, Kaffâl bunu niye söylemesin? İtaat eden kimse feryâd-u figan etmez, Allah'ın azabından da çekinmez. Günahkâr kimse ise, büyük bir korku içindedir. Çoğu kez günahkâr cehenneme girer, bir müddet elem ve azâb çektikten sonra, Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'ln şefaati ile, o kimseyi o azâbtan kurtarır. Bil ki, Kaffâl (r.h.), tefsir hususunda sözleri güzel, lâfızların te'vili hususunda da incelikleri anlayan dakik bir kimsedir. Fakat ne var ki Mutezile mezhebinin görüşlerini anlatmada pek fazla ileri gider. Halbuki kelam ilminden nasibi az olduğu gibi, Mutezilenin görüşlerine muttali olmakta da nasibi azdır. 30[30]

Allah Yarattıklarının Önlerindekini ve Arkalarındakini Bilir

Hak Teâlâ'nın, "O, yarattıklarının Önlerindekini ve arkalarındakini bilir" beyanı ile ilgili de iki mesele vardır: 31[31]

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/415-416.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/416-417.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/417.

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: Bu kelamda bulunan zamir- ler, sözündeki râcidir. Çünkü göklerde ve yerlerde akıllı kimseler de vardır. Veyahut da ifâdesinin delâlet ettiği melekler ve peygamberlere râcidir. 32[32]

İkinci Mesele

Ayetle İlgili olarak şu tefsirler yapılmıştır:
a) Mücahfd, Atâ ve Süddî, sözünü "önlerindeki, yapacakları dünyevî işler" sözünü de "ahiret işleri" şeklinde tefsir etmişlerdir.
b) Dahhâk ve Kelbî ifadesini, ahirete gidecekleri ve ahiret de önlerinde olduğu için, "ahiret" mânasına ifadesini de, dünyayı arkalarında bıraktıkları İçin, "dünya" manasına almışlardır.
c) Atâ'nın İbn Abbas'tan rivayetine göre İbn Abbas sözünü "gök ile yer arasında bulunan şeyler" ifâdesini ise, "göklerdekiler" mânasında tefsir etmiştir.
d) oku lâfzının,varhkların ecelleri sona erdikten sonra; ise, onları yaratmadan önce olan şeyler mânasına alınmasıdır.
e) Yaptıkları ve yapacakları hayırlar ve serler mânasına alınmasıdır. Bil ki bu ifadeden maksat, Allahu Teâlâ'nın cezaya veya mükâfaata müs-tehak olmaları bakımından kendisine şefaat edilen kimseler ile, şefaat eden kimselerin durumlarını bilmesi demektir. Çünkü Allahu Teâlâ bütün malûmatı, bilinmesi mümkün olan herşeyi bilir. O'na hiçbir şey saklı kalmaz. Halbuki şefaat eden kimseler, kendilerinin, kendisi sebebiyle Allah katında bu yüce mertebeye müstehak oldukları tâatlarının bulunduğunu; yine O'nun şefaat hususunda kendilerine izin verip vermiyeceğini ve kendilerinin bu hususta bir kızgınlığa ve bir men'e duçar olup olmayacaklarını da, aynı şekilde bilemezler. Bu da, hiç kimsenin Allah'ın izni olmadan şefaat etmeye cesaret edemeyeceğine delâlet eder. 33[33]

Üçüncü Mesele

Bu âyette zikredilen şu kimselerin, melekler ile, kıyamet gününde şefaat edebilecek peygamberler, sıddîkler, şehidler ve sâlihler olması muhtemeldir. 34[34]

Mahlûkât Allah'ın İlminden Hiç Bir Şeyi İhata Edemez

Hak Teâlâ'nın, "(Mahlûkatı), O'nun ilminden hlçbirşeyi ihata edemezler..." beyaru ile ilgili de birkaç mesele vardır: 35[35]

Birinci Mesele

Buradaki ilimden maksat Allahu Teâlâ'nın malû- matıdır. Nitekim yani "Ey Allah'ım, bize bizim hakkımızdaki ilmini yani, "malûmatını, bağışla!" denilmektedir. Yine, büyük, şaşırtıcı bir hadise (âyet) meydana geldiğinde, "Bu, Allah'ın kudreti, yani "rnakdûru"durdenilir. Buna göre mâna, "hiç kimse Allah'ın malûmatını ihata edemez, kuşatamaz" demektir. 36[36]

İkinci Mesele

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/417.
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/417-418.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/418.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/418.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/418.

Bazı âlimlerimiz, bu âyetle, Allah'ın ilim sıfatının bulunduğuna istidlal etmişlerdir ki, bu istidlal şu bakımlardan zayıftır:
a) kelimesi "ba'ziyyet" ifâde eder. Halbuki bu kelime ayette ^ lâfzının başına gelmiştir. Binaenaleyh, eğer burada zikredilen ilim sözünden Allahu Teala'nın ilim sıfatının bizzat kendisi olmuş olsaydı, o zaman teb'îz ifâde eden harf-i cerrinin, Allah'ın sıfatının başına gelmiş olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır.
b) Ayetteki "Dilediği şey..." sözü, Cenâb-ı Hakk'ın ilmi hakkında kullanılmaz; bu ancak, O'nun malûmatı hakkında kullanılır.
c) Bu âyette söz, Allah'ın malûmatı konusundadır. Bundan maksat İse, Allahu Teâlâ'nın bütün malûmatı bilmesi; mahlûkatın ise, her malûmatı değil, aksine o malûmatın pek azını bilebilmelerıdır. 37[37]

Üçüncü Mesele

Leys: "Bir şeyi koruyan veyahut da o şey hakkındaki ilmi en son noktaya varan kimse için, "O, onu ihata etti" denilir" demiştir. Bu böyledir, çünkü o kimse o şeyin başlangıcını ve sonunu tastamam bildiği için, ilmi, o şeyi adetâ kuşatmış gibi olur. Hak Teâlâ'nın, tui "O'nun dilediği miktar müstesna" buyruğu na gelince, bu hususta iki görüş vardır:
a) Mahlûkat, O'nun malûmatından ancak Allah'ın kendilerine öğrettiği miktarı bilebilir. Nitekim meleklerin, 'Bizim, senin öğrettiğinin dışında bir ilmimiz yoktur" (Bakara, 32) dediği nakledilmektedir.
b) Onlar "Allahu Teâlâ'nın bazı peygamberleri,gaybın bazısına muttali kılma durumu hariç, gaybı bilmezler" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "(O), gaybı bilendir. Öyle ki O, gaybtne kimseyi muttali etmez. Beğenip seçtiği bir elçi (resul) müstesna.." (Cin, 26-27) buyurmuştur. 38[38]

El-Kürsî

Hak Teâlâ'nın, "O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır" buyruğuna gelince, bil ki Arapça'da şöyle denilmektedir: Bir kimse bir şeyi üzerine alarak, ona gücü yetip de onu yapma imkânını bulduğunda denilir. Yine, bir kimsenin bir şeye gücü yetmeyip de onu üzerine alamadığı zaman, "Bu senin yapacağın bir iş değil" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Şayet Nûsâ hayatta olsaydı, bana tâbi olmaktan başka blrşey yapmazdı" yani "başka bir şeyi üstlenmezdi" şeklindeki hadisi de, bu anlamdadır. El-Kürsî kelimesi Arapça'da bir şeyin üst üste binmesinden ibarettir, el-Kirs kelimesi, hayvanların idrar ve kıpılarının üst üste gelerek sertleşmesidir. Yine, bir yerde hayvanın idrar ve kığıları çoğalıp üst üste birikerek, adetâ keçeleştiğinde yine bir şey üst üste gelip yığıldığında denilir. Yaprakları üst üste geldiği için de, kitabın formalarına denilir.EI-Kürsî ise herkesçe malûm olan şeydir. Parçalan üst üste gelip birbirine bindiği o şeye "kürsî" denilmiştir. 39[39]

Kürsî Hakkında Başlıca İzahlar

Müfessirler bu hususta şu dört görüşe yer vermişlerdir:
Birinci Görüş: Bu, gökleri ve yeri kaplayan büyük bir cisimdir...Sonra âlimler bu hususta da ihtilâf ederek, bunlardan Hasan el-Basrî, "Kürsî, Arş'ın bizzat kendisidir. Çünkü serîr (divan, koltuk....) her ikisi üzerinde de oturmak mümkün olduğu için, bazen "arş", bazan da "kürsî" diye vas-fedilir. Bazı âlimler de, kürsî'nin arş olmadığını, ondan başka birşey olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar da, kendi aralarında ihtilâf ederek, bazıları bunun, arşın

---

[37] 37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/418-419.
[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/419.
[39] 39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/419-420.

altında, yedinci semânın üzerinde olduğunu; diğer bazıları da onun yerin altında olduğunu söylemiştir ki, bu yerin altında olduğu görüşü Süddî'den nakledilmiştir. Bil ki, "kürsî" lâfzı hem âyette geçmiş, hem de sahih haberlerde, arş'ın altında ve yedinci kat semânın üzerinde bulunan büyük bir cisim olarak bahsedilmiştir. Bunun dışında başka bir hüküm verilemez; binaenaleyh, bu hükme uymak gerekir. Saîd İbn Cübeyr'ın İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre O, şöyle demiştir: "Kürsî, Allah'ın ayaklarını koyduğu yerdir." İbn Abbas'ın kürsî'nin, Allah'ın ayaklarını koyduğu yer olduğunu söylemesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allahu Teâlâ uzuv ve organlara sahip olmaktan münezzehtir. Biz, bu kitabın pekçok yerinde Allah'u Teâlâ'nın bir cisim olmadığına dair pekçok delilller zikrettik. Binaenaleyh bu rivayeti ya reddetmek veyahut da, kürsî'den rnuradtn rûh-ı azamın, veyahut da Allah katında kadrü kıymeti büyük olan, başka bir meleğin ayaklarını koyduğu yer mânasına hamletmek vâcibtir.

İkinci Görüş: Kürsî'den murad, Allah'ın hükümranlığı, kudreti ve mülkü demektir. Sonra bazan, "Ulûhiyyet ancak kadir olmak, yaratmak ve yoktan var etmekle tahakkuk eder" denilir. Araplar herşeyin aslını, kürsî diye isimlendirirler. Bazan da, hükümdarın bizzat kendisine "kürsî" adı verilir. Çünkü hükümdar, kürsî'nin üzerinde oturur. Binaenaleyh hükümdar, oturduğu yerin adıyla adlandırılmış olur.

Üçüncü Görüş: Kürsî, ilimdir. Çünkü ilim, âlimin bir yeri (mevdı') bir vasfıdır. Bu yer de, kürsî'dir. Böylece bir şeyin sıfatı, mecazi olarak, o şeyin bulunduğu yerin ismiyle adlandırılmıştır. Çünkü ilim, kendisine itimat edilen bir husustur. Kürsî de kendisine istinâd edilen, dayanılan bir şeydir Âlimlere "Yeryüzünü ayakta tutan sütunlar" denildiği gibi, kendilerine dayanıldığı, itimad edildiği için de denilmektedir.

Dördüncü Görüş: Kaffâl'in tercih ettiği görüştür. Buna göre, bundan maksat, "Allah'ın azametini ve O'nun ululuğunu tasvir etmektir." Bunu şu şekilde açabiliriz: Allahu Teâlâ insanlara, kendi zât ve sıfatlarını tarif ederken, onların hükümdarlarında ve büyüklerinde görüp alıştıkları şeylerle hitap etmiştir. Allahu Teâlâ'nın insanların hükümdarlarının evlerini tavaf ettikleri gibi, Kabe'yi de tavaf edecekleri bir beyt yapması ve insanlara, hükümdarlarının evlerini ziyaret ettikleri gibi, kendi beytini emretmesi de bu mânadadır. Allah Haceru'lEsved'in, yeryüzünde kendisinin sağ eli olduğunu söylemiş ve onu, insanla-nn kendi hükümdarlarının ellerini öpmeleri gibi, öpülecek bir mahal kılmıştır. Allahu Teâlâ'nın kıyamet gününde kullarını, meleklerin, peygamberlerin ve şehidlerin huzurunda muhasebe edeceğine ve mîzanlar kuracağına dair beyanları da böyledir. İşte, aynı minval üzere kendisinin bir Arş'ı olduğunu belirterek, "Rahman, Arş'a İstiva etti"(Ta-ha,5) buyurmuş, sonra da Arş'ını vasfederek, "Onun Arş'ı su üzerinde idi" (Hûd, 7); 'Melekleri de, Rablerini hamd ile teşbih ederek, arşın etrafım kuşatmış görürsün "(Zümer, 75); "Ogün Rabbinin arşını, onların üzerinde bulunan sekiz melek taşır" (Hakka,17) ve "Arşı yüklenen (melekler) İle Arşın etrafındakiler.... "(Mü'min. 7) buyurmuş, daha sonra da kendisinin bir kürsîsi olduğunu söyleyerek, buyurmuştur. Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, arş ve kürsî hususunda teşbihî zannı uyandıran her lafzın aynısı, hatta daha güçlüleri Kabe, Kabe'yi tavaf ve Hacerü'l-Esved'i öpme hakkında da variddir. Biz burada, Allahu Teâlâ'nın Kabe'de bulunmaktan münezzeh olduğuna dair kesinlikle hüküm vererek maksadın Allah'ın kendi azametini ve kibriyâstnı bildirmek olduğu hususunda anlaşınca; arş ve kürsî hakkındaki sözümüz de aynı olur. Bu çok açık bir cevaptır. Ne var ki, itimâd edilen görüş birincisidir. Çünkü, âyetin zahirini delilsiz olarak terketmek caiz değildir. Allah en iyisini bilendir. 40[40]

Yeri Göğü Korumak Allah'a Ağır Gelmez

Cenâb-ı Hakk'ın, "Bunları korumak O'na ağır da gelmez" buyruğuna gelince, bil ki: Bir şey bir kimseye ağır gelip, onu zorladığı zaman, denilir. Yine denilir. Bu, çubuğa ağırlık verip, onu eğdiğinde söylenen bir sözdür. Buna göre mâna?Gökleri ve yeri muhafaza etmek O'na ağır

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/420-421.

gelmez" şeklindedir. 41[41]

Allah, Çok Yüce ve Çok Büyüktür

Sonra Cenâb-ı Hak, "O, fok yüce, çok büyüktür" buyurmuştur. Bil ki, ayette ifâde edilen yücelikten maksadın "cihet" itibariyle yükseklik olması mümkün değildir. Biz buna, birçok bakımlardan işarette bulunmuştuk. Burada, önceden zikretmiş olduklarımıza şu vecihleri de ilâve edebiliriz: 42[42]

Birinci Vecih:

Allah'ın Yüceliği, Mekân ve Cihet Bakımından Yücelik Değildir

Eğer, âyette bahsedilen yücelik mekân itibariyle olsaydı, o zaman bu yükseklik ya kendinden üstte olan bir cihette sona ererdi, yahut da o cihette sona ermez, devam ederdi. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü bu yücelik kendinden üstte olan bir cihette sona ermiş olsaydı, varlığı farz edilen bu fazlaltK kısım, oraya kadarki yükseklikten daha yüce olurdu ki, bu durumda oraya kadar olan yükseklik dışında kalan herşeyden daha yüce olamaz; aksine dışında kalan şeyler daha yüce olmuş olurdu... Bu yüksekliğin sonsuz olması da imkânsızdır; çünkü sonu olmayan bir mesafenin mevcudiyetine hükmetmek, yakînî ve aklî delillerin delaletiyle bâtıldır. Hem yine biz, sonu olmayan nihayetsiz bir mesafenin varlığını kabul ettiğimizde, bu mesafede sonsuz noktaların bulunmuş olduğu farzedilmiş olur. Bu durumda da, ya o noktada, kendinden daha yukarıda diğer bir noktanın farzedilmediği bir nokta bulunmuş olur, veyahut da olmaz... Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, o nokta o mesafenin bir tarafı olmuş olur. Böylece bu mesafe de sonlu olmuş olur. Biz, onu sonsuz bir mesafe olarak kabul ettiğimizde, bu da bir "hulf" (akla ve mantığa ters düşer, idrak edilemez) olur. Eğer o noktada, kendisinden üstte başka bir nokta bulunursa, o mesafe içinde varlığı farzedilen noktaların her biri, ona nisbetle aşağı olmuş olur ve mutlak mânada da ondan yukarıda bir nokta bulunmamış olur. Bu durumda da o mesafe içinde varolduğu farzedilen noktaların hiçbirisi için kesinlikle mutlak mânada bir yücelik söz konusu olamaz... Bu da (maddî) yücelik vasfının bulunmasını nefyeder...
İkinci Vecih: Âlem küre şeklindedir. Durum böyle olunca, yeryüzünün iki tarafından birine nisbetle yüksek farzedilen her taraf, ikinci yüzüne nisbetle alçak olmuş olur. Böylece de son derece yüksek olmuş olan bir şey, aynı zamanda son derece alçak olmuş olur.
Üçüncü Vecih: İki şeyden birisi için bizatihi, diğeri için de birinciye tâbi olarak bir vasıf bulunduğu zaman, vasıftaki hüküm zatı itibariyle olanda daha tam ve mükemmel olur, arızî olanda ise, daha az ve daha zayıf olur. Binaenaleyh, eğer Allahu Teâlâ için söz konusu olan yükseklik mekân itibariyle olan bir yükseklik olsaydı, o zaman kendisi sebebiyle Allah hakkında meydana gelen bu mekân yüksekliği zâti bir sıfat olmuş olur ve, yine bu yükseklik mekân itibariyle meydana gelen yüksekliğe tâbi olarak meydana gelmiş bir yükseklik olmuş olurdu. Böylece de, mekân itibariyle olan yükseklik, Allah'ın zâtının yüksekliğinden daha tam ve de mükemmel, Allah'ın yüksekliği ise noksan; O'-nun dışında kalanın yüksekliği ise kâmil olmuş olurdu ki, bu da muhaldir. Bütün bu vecihler, Allahu Teâlâ'nın yükseklik ve yüceliğinin cihet itibariyle olmasının imkânsız olduğu hususunda kesin hükümlerdir. Ebu Müslim İbn Bahr el-İsfehanî'nin, Hak Teâlâ'nın, "De ki "göklerde ve yerde bulunan şeyler kimindir?" De ki "Allah'ın..." (En-âm, 12) âyetinin tefsiri hususunda söylediği söz ne kadar güzeldir! O, şöyle de m ektedir "Bu ifâde, mekânın ve mekân oluşun hepsinin Allah'ın mülkü ve melekûtu olduğunu gösterir'Daha sonra da Allahu Teâlâ, "Gündüzün ve gecenin içinde barınan her şey O'nundur(Enam, 13) buyurmuştur ki bu da, zaman ve zaman oluşun (zemaniyye) tamamının,

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/422.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/422.

Allah'ın mülkü ve melekûtu olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ, yüceliğinin mekân itibariyle olmasından son derece münezzeh ve berîdir. 43[43]

Allah Azimdir

Allahu Teâlâ'nın son derce büyük olmasına gelince, bu da heybetli ve ezici (kahir) olma ile, "kibriyâ" (ululuk, büyüklük) sahibi olması anlamındadır. Azametinin miktar ve hacim bakımından olması imkânsızdır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın bütün veya bazı cihetlerde sonsuz olması imkânsızdır. Çünkü sonsuz mesafelerin bulunmadığı, kesin akli delillerle sabittir. Eğer bütün cihetler itibariyle sonlu olursa, o sonlu olanı kuşatan mekânları O'ndan daha büyük olmuş olur. Binaenaleyh, böyle bir şey, mutfak olarak azim (büyük) olmuş olmaz. Binaenaleyh Allahu Teâlâ, cevher ve cisimler olarak büyük ve yüce olmaktan münezzehtir. Allah, zâlimlerin söylediği şeylerden çok çok yücedir. 44[44]

Dinde Zorlama Yoktur

"Dinde zorlama yoktur. Gerçekte, iman ile küfür apaçık meydana çıkmıştır. Artık kim tâgûtu inkâr edip de, Allah'a iman ederse,o, muhakkak ki kopmayan en sağlam kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işittci ve kemâliyle bilicidir" (Bakara, 256). Bu ayetle ilgili iki mesele vardır: 45[45]

Birinci Mesele

(ed-dîn) kelimesindeki eliflam hakkında âlimler şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:
a) Bu eliflâm, ahd ifâde eder.
b) Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak cennettir onun varacağı yer" (Naziat, 41) ayetinde olduğu gibi, takdirinde olup,eliflâm muzâfın ileyhden ivazdır. Yani, "Allah'ın dini..." demektir. 46[46]

İkinci Mesele

Bu ayetin tefsiriyle ilgili şu görüşlere yer verilmiştir:
Birinci Görüş: Bu, Ebu Müslim ve Kaffftl'in görüşüdür. Bu görüşMutezile'nin kaidelerine en uygun bir görüştür. Buna göre âyetin mânası, "Allahu Teâlâ iman etme meselesini mecburiliğe ve zorlamaya bağlamamış, aksine onu, kulun kudret ve irâdesine bağlamıştır. Daha sonra Kaffâl, maksadın bu olduğu hususunda şu şekilde istidlal etmiştir: Allahu Teâlâ tevhidin delillerini çok açık, gönüllere şifa verici ve her türlü mazereti sona erdirecek bir biçimde beyan edince, bundan sonra şöyle demiştir: Bu delillerin izah edilmesinden sonra kâfirin imana zorlanması ve mecbur edilmesi durumu hariç, küfrünü sürdürme hususunda bir mazereti kalmamıştır. Bu da, bir imtihan yurdu olan şu dünyada tatbik edilmesi caiz olmayan şeylerdendir. Çünkü dine icbar ve zorlamada, imtihan ve sınamanın yok olması mânası bulunmaktadır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın 'İsteyen iman etsin, isteyen de inkâr etsin" (Kehf, 29); "Eğer Rabbtn dileseydi yeryüzündeki kimselerin hepsi topyekün muhakkak kt iman ederdi. Böyle iken sen, hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın?" (Yunus, 99) ve "Onlar mü'min olmayacaklar diye, nerdeyse kendine kıyacaksın.. Eğer biz dileseydik, onların üzerine gökten bir ayet indirirdik de, onların boyunları bunun karşısında eğiliverirdi" (Şuarâ, 3-4)âyetleridir. Allahu Teâlâ'nın bundan sonra, buyurmuş olması da, bu görüşü te'kid eder. Bundan sonra geriye, ancak zorlama, mecbur etme ve icbar etme durumu kalır ki, teklife münafi (aykırı) olur gerekçesiyle bu da caiz değildir. İşte bu görüşün izahı

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/422-423.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/423-424.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/424.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/424.

bundan ibarettir.

İkinci Görüş: İkrah, müslüman bir kimsenin kâfire, ya iman edersin ya da seni öldürürüm demesidir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "dinde zorlama yoktur" buyurmuştur. Ehl-i kitâb ile mecûsiler hakkındaki hükme gelince, cizye vermeyi kabul ederlerse, onları öldürmek caiz olmaz. Ama diğer kâfirlerin yahudi veya hristiyan olmaları halindeki hükme gelince, fukahâ bu hususta ihtilâf ederek, bazıları, "Onlardan cizye vermeleri istenir. Cizyeyi kabul etmeleri halinde onları öldürmek caiz olmaz" demişlerdir. Bu görüşte olanlara göre, Hak Teâlâ'nın buyruğu bütün kâfirler hakkında irâd edilmiş umûmî bir hüküm olmuş olur. Fakîrlerden, "Diyer kâfirler yahudi veya hristiyan olduklarında onlara, cizyeyi kabul etmeleri teklif olunmaz" diyenler de vardır. Bu görüşe göre, bunlar hakkında "ikrah" sahîh ve Hak Teâlâ'nın ifadesi de, sadece ehl-i kitaba tahsis edilmiş olur.

Üçüncü Görüş: "Savaştan sonra dini kabul eden kimselere, "O, zoraki dine girmiştir" demeyiniz. Çünkü harpten sonra o kimse dine girmeye razı olur ve İslâm'ı kabul etmesi de gerçek ve doğru olursa, o kimse mükreh sayılmaz. Buna göre âyetin mânası, "Onları ikraha nisbet etmeyiniz" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın. 'Size selâm verene, "Sen mü'min değilsin" demeyiniz.."(Nisa,94) âyetidir. 47[47]

İman ve Küfür Meydana Çıkmıştır

Hak Teâlâ'nın "Gerçekte iman üe küfür, apaçık meydana çıkmıştır" buyruğu hakkında da, iki mesele vardır: 48[48]

Birinci Mesele

Bir şey açık seçik ortaya çıktığında denilir. Bir şey bütün açıklığı ile meydana çıktığı zaman söylenen ifâdesi de bu mânadadır. Buna göre, kastedilenle edilmeyeni birbirinden ayırıp, açtığı için izah ve tarif de "beyân" diye adlandırılır. Arapça'da J&jfi kelimesinin manası, hayra isabet ederek, onu elde etmek demektir. Kelimenin iki kullanılışı vardır: Bunlar da bablandır. kelimesi de kelimesi gibi, bir masdardır. kelimesi ise, "rüşd"ün zıddına denilir. Bir kimse doğru ve müstakîm olmayan bir yola sülük ettiğinde, denilir. 49[49]

İkinci Mesele

sözünün mânası, "imana delâlet eden delillerin ve hüccetlerin çok olması sebebiyle hak bâtıldan; iman küfürden; hidâyet sapıklıktan ayrıldı" demektir. Kâdî ise: fâdesinin mânası, o, delillerle ortaya çıktı ve açık oldu; yoksa her mükellef onu kavradı, ona muttali oldu manasında değil.... Çünkü bu, zaten malûm ve bilinen bir şeydir.." demiştir. Ben de derim ki, biz kelimesinin manasının, ayrıldı, belli oldu, seçildi şeklinde olduğunu söylemiştik. Buna göre âyetten kastedilen mâna nakli delillerin kuvveti ve aklî delillerin desteği sayesinde, "rüşd" ile "gayy" arasında tam bir ayrılık meydana gelmiştir, şeklindedir. Buna göre lâfız da zahirine göre bir mâna almış olur. 50[50]

Tâğût Ne Demektir?

Hak Teâlâ'nın. "Kim tâgûtu inkâr edip de..." buyruğuna gelince, nahivciler tâgût kelimesinin vezninin veznin de olduğunu söylemişlerdir. Tâgût kelimesinde "tâ" harfi, zaiddir. Tâgût kelimesi ut (azdı, saptı, haddi aştı, taştı) kelimesinden iştikak etmiştir. Bu kelimenin takdiri ise

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/424-426.

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/426.

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/426.

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/426.

şeklindedir, ancak-ne var ki fiilin lâme'l fiili, Arapların kal-betme (kelimeyi başka bir şekle sokma) hususundaki adetlerinde olduğu gibi, ayne'l-fiiline döndürülmüştür. Meselâ kelimelerinde olduğu gibi... Buna göre şekline dönüşmüştür; birinci kalıpta vâv harfi harekeli olup, ikinci kalıpta da makabli meftun olduğu için, vâv harfi elif harfine çevirilmiş, böylece de şeklini almıştır. Müberred ise, "Tâgût kelimesi hakkında söylenilen görüşlerin bana göre en doğru olanı, bu kelimenin cemi olmasıdır" demiştir. Ebu Ali el-Farisî ise; "Durum bize göre böyle değildir. Çünkü tâgût kelimesi, kelimeleri gibi, bir masdardır. O kelimeler müfred oldukları gibi, bu isim de cemi değil müf-reddir. Bunun müfred bir masdar olduğuna, Hak Teâlâ'nın "Onların dostları fagottur" (Bakara. 257) ifâdesi de delâlet etmektedir. Nitekim (onlar âdildirler) veya (Onlar razıdırlar) denilir. Yani burada da, cemî durumunda müfred getirilmiştir" demiştir.

Nahivciler sözlerine devamla, bu lâfzın hem müfred, hem de cem için kullanıldığın! söyleyerek şu delilleri getirmişlerdir: Hak Teâlâ'nın, "Onu inkar etmekle emrolundüklan halde, yine tâğûtun huzurunda muhakeme olunmalarını feter/er"{Nisa, 60) âyetinde müfred olarak; fitlere gelince, onların dostları tâğûttur" (Bakara, 257) âyetinde de cem makamına getirilmiştir. Nahivciler sözlerine devamla şöyle derler: Bu kelimede aslolan, onun müzekker olmasıdır. Ama, Hak Teâlâ'nın, "Tâğût'tan ona tapmaktan kaçınıp..." (Zümer, 17) âyetinde, bu kelimeyle "ilâhlar" manası murad edildiği için müennes getirilmiştir. Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Müfessirler "tâgût" hakkında beş görüş zikretmişlerdir:

1) Ömer, Mücahid ve Katâde'ye göre şeytandır.
2) Saîd İbn Cübeyr kâhin olduğunu söylemiştir.
3) Ebu'l- Âliye'ye göre sihirbazdır.
4) Bazıları da "putlardır" demişlerdir.
5) Cinlerin ve insanların taşkınlıkları olup, azan, haddi aşan her şeydir. Bunun tahkiki şöyledir: Bu şeylerle bir araya gelindiğinde tuğyan ve azgınlık hasıl olduğundan, bu şeyler tuğyan ve azgınlık için birer sebep olmuş olurlar. Nitekim şu âyet-i kerimede olduğu gibi "Rabbim, muhakkak ki bu putlar, insanlardan pekçoğunu sapıttılar (İbrahim, 36).Allahu Teâlâ'nın, "Ve Allah'a iman ederse" buyruğuna gelince, bunda kâfirin önce inkârdan tevbe edip, bundan sonra iman etmesi gerektiğine bir işaret vardır. Allahu Teâlâ'nın, "O muhakkak ki kopmayan en sağlam kulpa yapışmıştır" beyanına gelince, bil ki: Bir kimse bir şeye tutunduğu zaman denilir. "kulp" kelimesinin çoğulu dır. Meselâ şöyle denilmektedir: "Kovanın kulpu" ve "kadehin kulpu.." Kulpun böyle isimlendirilmesinin sebebi ise, kelimesinin kendisine tutunulan, temessük edilen bir şey olmasıdır, kelimesi ise, kelimesinin müennesidir. Bu, (istiâretu'l mahsûs Iİ'1-ma'kûl) (yani: Aklî olan bir meseleyi, hissî olan bir şeye benzeterek teşbih etmektir). Çünkü bir şeyi tutmak isteyen kimse, onun kulpuna tutunur. Burada da böyledir; bu dine tutunmak isteyen kimse, ona delâlet eden delillere yapışır. İslâm'ın delilleri, delillerin en güçlüsü ve en açığı olunca, bu delillerin diye isimlendirilmesi gerekmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "kopmayan.." sözüne gelince, bunda birkaç mesele vardır: 51[51]

Birinci Mesele

kelimesi, koparmaksızın bir şeyi kırmaktır. kelimesi fiilinin mutavaatı (edilgeni) olup, "Onu kırdım, o da kırıldı" denilir. Bu lâfızdan maksat ise, mübalağadır. Çünkü, bu kulpun kırılması olmayınca, koparılması ve (yerinden sökülmesi) haydi haydi olmaz.. 52[52]

İkinci Mesele

Nahivciler şöyle demişlerdir: Âyetin nazmı esasen şöyledir: "Kopması olmayan en sağlam kulpa.." Ama Araplar (bazan) gibi ism-i mevsûl ve edatları izhar etmiyorlar, buna karşılık

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/427-428.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/428.

onların sılalanyla yetiniyorlardı. Meselâ şair Selâme İbn Cendel şöyle demiştir: "İftihar ederek, kendileriyle kanlar akıtmış olduğum 6 savaş atlarının boynu sanki, selâmlamak için dikilmiş olan taşlar gibidir". Yani, demektir. Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: "Bizden istisnasız herkesin belli bir makamı vardır" (Saffât 164). Yani "ki, o kimsenin vardır" takdirindedir. 53[53]

Allah İşitici ve Bilicidir

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur: "Allah hakkıyla işitici ve kemâliyle bilicidir." Bu ifâde hakkında tki görüş vardır:
Birinci Görüş: Bunun manası, "Allah, şehâdeteyni söyleyen kimsenin sözüyle, küfür izhar eden kimsenin sözünü duyar; mü'minin kalbindeki temiz iti-kâd ile kâfirin kalbindeki pis itikadı bilir" şeklindedir.
İkinci Görüş: Atâ'nın İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah'ın Resulü, ehli kitaptan Medine'nin etrafında bulunan yahudilerin müslüman olmalarını istiyordu. Gizli ve açık bir şekilde Allah'tan bunu diliyordu". Buna göre buyruğunun manası, Allah, "Ey Muhammed, senin duâ talebini duyuyor, buna olan istek ve gayretini biliyor" şeklinde olur. 54[54]

Allah, Müminlerin Velisi, Tâgût da Kâfirlerin Dostudur

"Allah, iman edenlerin velistdir. Onları karanlıklardan nura çıkarır,. Kâfir olanların dostları ise, tâğûttur. O da onları, nurdan karanlıklara çıkarır. İşte onlar, cehennemliktirler. Orada ebedî kalıcıdırlar" (Bakara. 257).
Bu âyette iki mesele vardır: 55[55]

Velî Kelimesinin Manası

kelimesi, ism-i fail anlamında, feîl veznindedir. Bu kelime Arapların şu sözlerinden alınmıştır:"Falanca bir şeyi uhdesine aldı..." Kelimenin" aslı ise, yakınlık mânâsına gelen kelimesinden gelir. Nitekim Hüzelî şöyle demiştir: "Sen yolundan saptırmak isteyen bazı azgın kimseler'sana yâklaşmaksızm, (seni) tehdit etti." Yine bu kelimeden olmak üzere denilir ki, manası, "Benim evim onun evine yakındır" demektir. Sana sevgi ve yardım hisleriyle yaklaşıp seni hiç terketmediği için, yardımcıya da "velî" denilmektedir. Yine, halkın isterini yönettiği, onlara emirler ve yasaklar çıkardığı için şehrin yöneticisine de "vâlî" denilir. (mevlâ) "efendi" kelimesi de bu kökten gelmektedir. Bundan dolayı, dostluğun zıddı anlamında olmak üzere, bir şeyi aştığında, tecavüz ettiğinde söylenilen ifâdesinden gelen kelimesi kullanılır. İşte bundan dolayı "velayet" (dostluk), "adavet"in (düşmanlığın) zıddı olmuştur. 56[56]

İkinci Mesele

Bizim âlimlerimiz bu âyet ile, Allahu Teâlâ'nın din hususunda mü'mine olan lütuflarının kâfire olan lüflarından daha fazla olduğuna istidlal etmişler ve şöyle demişlerdir: Bu ayet-i kerime, Allahu Teâlâ'nın kesin olarak mü'minlerin dostu olduğuna delâlet etmektedir. Malûmdur ki bir şeyin velisi olan kimse, insanın faydasına ve elde etmek istediği amaç doğrultusunda işlerinin yolunda gitmesine vesile olabilecek olan şeyleri üstlenmiş olan kimse demektir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onlar, onun hizmetine ehil olmadıkları halde, Mescid-i Haram'dan men edip duruyorlar... O'nun hizmetine ehil olanlar, ancak müttakilerdir" (Enfâl, 34) buyurmuş, Mescid-

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/428-429.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/429.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/429.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/430.

i Haram'ın bakımını yapıp orayı şenlendiren kimseyi O'nun dostu, velisi addetmiş; kâfirlerin ise O'nun dostu olabilmelerini reddetmiştir. Velî'nin mânası "faydalı işleri tekeffül eden, üstlenen kimse" olup, Allahu Teâiâ da kendisini, hususî olarak mü'minlerin dostu yapınca, Allahu Teâlâ'nın kâfirlerin işlerini tekeffül etmesinden daha fazla olarak, mü'minlerin işlerini uhdesine almış olduğunu anlarız. [57][57]

Allah'ın Lütfü Hakkında Mutezile nin İddiası

Mûtezile'ye göre ise, Allahu Teâlâ hidâyet, tevfik ve lütuflar hususunda mü'min ile kâfire müsavi davranmıştır. Oysa ki bu âyet, onların görüşlerini iptal etmektedir. Mû'tezile şöyle demiştir: Bu tahsis, şu vecihlerden birine ham-iedilebilir:

Birinci Vecih: Bu, lûtuflann fazlalığı manasına hamledilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ bu hususu,"Hidayete erenlerin ise, hidayetlerini arttırmıştır" (Muhammed, 17) sözüyle belirtmiştir. Aklî bakımdan ise bunun izahı şöyledir: Hayır ve tâatın bir kısmı, diğerlerine sebep olur. Bu böyledir, çünkü mü'min bir kimse, içinde va'zu nasihat yapılan bir mecliste bulunduğu zaman, onun kalbi huşu, huzu' ile dolup bir hüzne bürünür. Böylece de onun durumu, küfür ve isyanlarla kalbi katılaşmış kimsenin durumundan farklı olur. Bu da, mü'min için olabilecek lûtuflann, başkası için olamıyacağtnı gösterir. Böylece, Allah'ın sadece mü'minlerin dostu olması bu mânaya hamledilmiş olur.

İkinci Vecih: Allahu Teâlâ mü'min kimseleri ahirette mükâfaatlandınr ve devamlı nimetleriyle büyük lütuflarını onlara tahsis eder. Böylece âyette bahsedilen tahsis bu mânaya hamledilmiş olur.

Üçüncü Vecih: Allahu Teâlâ, herkesin faydasına olan şeyleri eşit olarak tekeffül etmiş olması mânasında, her ne kadar herkesin velîsi ise de; ne var ki bu velayetten istifâde edenler mü'min kimselerdir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, "Müttaküev için bir hidâyettir "(Bakara, 2) âyetinde de olduğu gibi, bu âyet mü'minlere tahsis edilmiştir.

Dördüncü Vecih: Allahu Teâlâ, mü'minleri sevmesi mânasında, mü'minlerin velisidir. Allah'ın mü'minleri sevmesinden maksad ise, mü'minlerin kendilerini değil, mü'min kullarının zâtına olan tazimlerini takdir etmesidir. [58][58]

Lütuf Konusunda Ehl-i Sünnetin Onlara Cevabı

Âlimlerimiz Mû'tezile'nin birinci görüşlerine şu şeklide cevap vermişlerdir: Lütufların fazlalığı mümkün olduğu müddetçe, lütuf, size göre vâcibtir. Halbuki Allahu Teâlâ'nın mü'min kimseler hakkında eda edeceği bir vâcib yoktur. Bu mâna kâfir hakkında, zaten tam manasıyla mevcuttur. Hatta mü'min kendisi vesilesiyle Allah'ın bu fazla lütfunu elde edeceği şeyleri yapmıştır. İkinci sualleri olan Allah'ın ahirette mü'mini mükâfaatlandırması yorumu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü mü'minlere ahirette mükâfaat verilmesi, Allah'a vâcibtir[59][59] Binaenaleyh mü'minlerin velisi, bu sevabı Allah üzerinde bir hak gören kimse olur. Böylece de, o kimsenin velisi kendisi olur; Allah ise onun velisi olmaz. Üçüncü sual ki Allah'ın velayetinden faydalananın mü'min olduğudur. Ona da şu şekilde cevap veririz: Velayet konusunda, kendisi sayesinde mü'minin kâfirden ayrıldığı bu husus, Allah'tan değil, kuldan sudur etmiş olur. Binaenaleyh bu görüşe göre kulun velisi, başkası değil, bizzat kendisi olur.

Dördüncü suale, yani velayetin burada muhabbet manasına geldiği iddasına cevâbımız ise şöyledir: Muhabbetin mânası, mükâfaat vermektir. Bu, aynı zamanda, ikinci sorudur. Biz buna ikinci sorunun cevâbıyla cevap vermiş olduk. [60][60]

---

[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/430.

[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/431.

[59][59] Elimizdeki nüshadaki ibare böyledir.(Çev.).

[60][60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/431-432.

Allah Müminleri Karanlıktan Nura Çıkarır

Hak Teâlâ'nın,"Onları karanlıklardan lûra çıkarır" buyruğu ile ilgili iki mesele vardır: 61[61]

İmanı Kulun Kalbinde Yaratan Allah'dır

Müfessirter, âyette bahsedilen "zulumât" ve "nûr" kelimesinden maksat, küfür ve imandır. Böylece bu âyet, Allahu Teâlâ'nın insanı küfürden çıkarıp, imana sokan bir zât olduğu hususunda sarih bir delil olmuş olur. Böylece de imanın, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmesi gerekir. Çünkü iman, şayet kulun yarattığı bir fiil olsaydı, o zaman kul kendisini küfürden çıkarıp, imana sokan kimse olmuş olurdu ki, bu da ayetin sarîh beyanına ters düşerdi. Mû'tezile, buna şu iki şekilde cevap vermiştir:
a) Karanlıklardan çıkarıp nura sokmak, deliller getirmek, peygamberler yollamak, kitaplar indirmek, imana en beliğ bir şekilde teşvik edip küfürden de aynı şiddette sakındırma manasına hamledilmektedir. Kadî şöyle der: Allahu Teâlâ, putlar her ne şekilde olursa olsun insanların sapmalarına sebep olduğu için,'Rabbim, muhakkak ki onlar, insanlardan çoğunu saptırdılar" (İbrahim, 36) âyetinde saptırma işini putlara nisbet etmiştir. Binaenaleyh, iman eden kimseler için Allah'ın yaratmış olduğu sebeplerin güçlü olmasına rağmen, karanlıklardan nura çıkarma işinin Allah'a nisbet edilmesi daha münasip olur.
b) Karanlıktan nura çıkarma işinin " Allahu Teâlâ'nın, insanları cehennemden cennete döndürmesi" mânasına hamledilmesidir. Kadî: "Bu, hakikate daha yakındır; çünkü ahirette bu konuda meydana gelecek olan şeyler, Allah'ın fiilllerindendir. Dolayısıyla sanki o şeyi Allah yapmış olur" demektedir. Mutezile'nin bu görüşlerinden birincisine, şu iki hususla cevâp veririz:
1) Bu nisbet, fiilde hakikat, teşvik ve terğibde mecaz ifâde eder. Aslofan, lâfzı hakikate hamletmektir.
2) Bu teşvik etmeler, eğer vesileyi tercih etmede müessir olursa, râcih olan sebep vâcib, mercûh olan (terkedilen) ise imkânsız olur. Bu durumda da Mutezile'nin görüşü bâtıl olmuş olur. Eğer o vesilenin tercihte bir tesiri yoksa, bunun "çıkarma" diye adlandırılması doğru olmaz.
İkinci görüşleri de şu iki bakımdan reddedilmiştir:
a) Vahıdî: "En'âm süresindeki, 'Karanlıkları ve aydınlığı yarattı"(Enam nayeti dışında Kur'an'da geçen bütün
tabirlerinden Allahu Teâlâ küfür ile imanı kastetmiştir. Çünkü En'âm süresindeki bu ifâdeyle Allah, gece ve gündüzü kastetmiştir" diyerek, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Allah, küfrü, idrâk etmeye mâni olma hususunda adetâ zulmet gibi olduğu için, bir "zulmet" imanı da, anlamanın ve idrak etmenin bir sebebi olduğu için, bir "nûr" olarak kabul etmiştir."
b) Mü'mini ateşten döndürüp cennete sokmak, Mutezile'ye göre, Allah'a vâcib olan bir iştir. Binaenaleyh lâfzı bu mânaya hamletmek caiz değildir. 62[62]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın buyruğunun zahiri, onların önce küfürde olduklarını, daha sonra da, Allahu Teâlâ'nın onları küfürden çıkarıp imana sokmuş olmasını iktiza eder. Sonra, burada da iki görüş vardır: 63[63]

Ayetin Nüzul Sebebi

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/432.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/432-433.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/433.

Birinci Görüş: lâfzın zahirine hamledilmesidir. Bu da, bu âyetin, kâfir olup daha sonra müslüman olan kimseye tahsis edilmesi hususudur. Bu görüşte olanlar, âyeti kerimenin sebeb-i nüzulü hakkında pek çok rivayetlerde bulunmuşlardır.

a) Mücâhid şöyle demektedir: "Bu âyet, Hz. İsa'ya iman edenlerle küfreden kimseler hakkında nazil olmuştur. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ Hz. Muham-med (s.a.s.)'i peygamber olarak gönderince, Hz. İsa'yı peygamber olarak kabul etmeyenler Hz. Muhammed'e iman etmişler; Hz. İsa'ya iman edenler de Hz. Muhammed (s.a.s.)'i kabul etmemişlerdir.

b) Âyet, hristiyanların usulüne göre Hz. İsa'ya iman edip, daha sonra da Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman eden kimseler hakkında nazil olmuştur. Böylece, onlar Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman ettiklerinde, Hz. isa'ya olan imanları bir zulmet ve bir küfür gibi olmuş olur. Çünkü Hz. İsa'da hem beşeriyyet, hem de ulûhiyyet vasfının bulunduğuna, ittihada inanmak, küfürdür. Halbuki Allahu Teâlâ, o kimseleri o zulmetten çıkarıp, İslâm'ın nuruna sokmuştur.

c) Âyet, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman etmiş olan, bütün kâfirler hakkında nazil olmuştur.

İkinci Görüş: Lâfzın, ister o iman küfürden sonra olsun, isterse böyle olmasın, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman eden herkese hamledilmesidir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Her ne kadar onlar kesinlikle karanlık içinde olmasalar dahi, Allahu Teâlâ'ntn onları karanlıklardan çıkarıp, nura sokmuş olduğunun söylenmesi de uzak bir ihtimal değildir64[64]. Bunun böyle olduğuna hem Kur'an-ı Kerim, hem hadis-i şerif, hem de örf delâlet etmektedir. Bu hususun Kur'an'dan delili,Hak Teâlâ'nın,"Siz, ateşten bir uçurumun kenarınında idiniz de, Allah sizi kurtardı"(Al-i İmran. 103) âyetidir. Onların, asla ateşin içinde olmadıkları herkesin malûmu olan bir husustur

Yine Hak Teâlâ, "Onlar iman edince, onlardan rüsvayhk azabını giderdik" (Yûnus, 98) buyurmuştur. Halbuki, onlara herhangi bir azâb kesinlikle inmemişti. Allahu Teâlâ, Yusuf (a.s.)'un kıssası hakkında da, "Muhakkak ki benr Allah'a iman etmeyen bir topluluğun dinini terkettim" (Yusuf, 37) buyurmuştur. Halbuki Yûsuf (a.s.), asla o dinden olmamıştı.. Ve yine, "Ve sizden kimisi de, ömrün en aşağı olanına götürülür" (Nahl, 70) buyurmuştur. Halbuki onlar asla, ömrün en aşağı ve en rezilinde olmadılar.. Bunun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet edilen şu hususlardır: Hz. Peygamber (s.a.s.) diyen bir kimseyi duyduğunda, "Fıtratına göre söyledi.." O adam, dediğindeyse, ateşten kurtuldu65[65] dedi. O kimsenin ateşin içinde olmadığı herkesçe bilinen bir husustur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, ashabına dönerek,..."Çekirgelerin düşüşü gibi ateşe düşüyorsunuz. Ben de sizi ateşe düşmekten korumak için, eteklerinizden tutuyorum66[66] "demiştir. Onların ise, ateşe üşüşmedikleri herkesin malûmudur. Örfden delile gelince, bu şöyle olur: Baba, bütün malını infak edip harcadığı zaman, oğlu ona, "Sen beni malından çıkardın", yani, "Malından bana hiç birşey bırakmadın, beni mahrum ettin" der. Bundan maksat, oğlu o malın içindeydi de, babası onu onun içinden çıkardı, demek değildir. Bu işin hakikati şudur: Kul, Allah'ın tevfikinden uzak kalırsa, karanlıklar içine düşer.. Böylece de Allahu Teâlâ'nın tevfiki, o karanlıkların o kimseden savuşup gitmesine sebep olur. Savuşturma ile ortadan kaldırma arasında bir tür benzerlik bulunmaktadır. Binaenaleyh bu üslûp, "çıkarmak" ve "uzaklaştırmak" fiillerinin de savuşturma ve kaldırma (def ve ref) manasında kullanılabileceklerini gösterir. 67[67]

Kafirlerin Dostları Tâğut'tur

Hak Teâlâ'nın, "Kâflr olanların dostları iser tâğuttur" buyruğuna gelince, bil ki Hasan el-Basri bu ifadeyi
şeklinde okumuş ve bu şekilde okunacağına, bundan sonra gelen lafzıyla istidlal etmiştir. Ne

---

64[64] Tefsirin metninde, bu ifade, şeklinde . Ancak, siyak ve sibaktan hareket ederek, ifadenin,şeklinde olması gerektiğine kanaat getirdik. (Ç.).

65[65] Müslim, Salât 9(1/288).

66[66] Buhâri, Rikâk 26; Müslim, Fedâil. 17-18 (4/1789).

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/433-435.

var ki bu, Mushaf'a muhalif, şazz bir kıraattir. Hem biz, bu lâfzın iştikakı meselesinde, bu kelimenin cemi (çoğul) bir lâfız değil, müfred olduğunu açıklamıştık. Hak Teâlâ'nın, o da onları, nurdan karanlıklara çıkarır" âyetine gelince, Mutezile bu âyetle küfrün Allah'tan olmadığına istidlal etmişlerdir. Bizim alimlerimiz de şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, ittifakla mecazi olarak nurdan çıkarıp karanlıklara sokmayı tâğûtlara nisbet etmiştir. Çünkü görüşlerin en açığına göre, tâğûttan murad, puttur. Bunu, Hak Teâlâ'nın, "Rabbim, putlar, insanlardan çoğunu'saptırdılar" (İbrahim,36) âyeti de te'yîd eder. Bu âyette AlÎahu Teâlâ, saptırma işini putlara isnad etmiştir. Bu nisbet, hem bize hem de size göre ittifakla mecazî bir nisbet olunca, bu sizin lehinize bir delil olmaktan çıkar.Sonra Hak Teâlâ "İşte onlar, cehennemliktirler. Orada ebedî kalıcıdırlar" buyurmuştur. Bu ifâdenin sadece kâfirlere yönelik olması muhtemel olduğu gibi, hem kâfirlere, hem de putlara yönelik olması, böylece de hepsi için bir vaîd ve men ifâde etmesi muhtemeldir. Çünkü jjjüy lâfzı çoğul olup zikredilen şu iki cinse de râci olması doğru olunca, bu ifâdenin ikisine birden raci olması gerekir. Allahu Teâlâ doğruyu en iyi bilendir. 68[68]

Üç Kıssa

"Allah kendisine hakimiyet verdiği için, İbrahim ile Rabbi hakkında çekişeni görmedin mi? Hani İbrahim: "Benim Rabbim hem diriltir, hem öldürür" deyince O: "Ben de diriltir, öldürürüm" demişti. İbrahim: "Allah güneşi doğudan getiriyor. Haydi sen de onu batıdan getir" deyince ise, o kâfir şaşırıp kalmışh. Allah zâlimler güruhuna hidayet etmez. Yahut o kimse gibisini ki, o, çatılan çökmüş, duvarları da üstüne yıkılmış bir kasabaya uğramış, "Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?" demiş, Allah da onu yüz yıl Ölü bırakmış, sonra da diriltmiş. (Ona), "ne kadar kaldın?" deyince, o da "bir gün, yahud bir günden az" diye söylemişti. Allah: Hayır, yüz yıl kaldın. İşte, yiyeceğine, İçeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Bir de merkebine bak.. İşte böyle yapmamız, seni insanlara ibret nişanesi kılmamız içindir. (Merkebin) kemiklerine bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz. Sonra da onlara et giydiriyoruz" dedi.. O (merkeb dirillp eski haline geldiği) kendisine apaçık belli olduğu zaman şöyle dedi: "Biliyorum ki, Allah şüphesiz herşeye hakkıyla kadirdir(Bakara,258-259).
Bil ki Allahu Teâlâ burada üç kıssadan bahsetmiştir. Bunlardan birincisi yaratıcı zâtı tanımayı, ikincisi ve üçüncüsü ise haşr, neşr ve ba'si isbat etmeyi açıktama hususundadır. 69[69]

Birinci Kıssa: Hz. İbrahim'in Hükümdar (Nemrud)'la Münazarası

Birinci kıssa Hz. İbrahim (a.s.)'in kendi zamanında yaşayan hükümdar ile münazarası olup, işte bu, tefsir etmekte olduğumuz ayettir. Hak Teâlâ'nın "Görmedin mi?" hitabı, muhatabı taaccüb etmeye davet eden bir kelime olup, lâfzı ise istifham lâfzıdır. Bu tıpkı, denilmesi gibidir. Bunun mânası, "Şu işi yapma hususunda, falanca gibisini gördün mü?" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, "İbrahim ile Rabbi hakkında çekişen..." buyruğuna gelince, bu hususta Mücahid, âyette ilgi zamiriyle bahsedilen bu kimsenin Nemrûz (Nemrûd) İbn Kenan olduğunu söylemiştir ki bu, büyüklük taslayan ve rubûbiyyet iddiasında bulunan ilk kimsedir. Âlimler, bu çekişmenin ne zaman olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre bu, putları kırdığında ateşe atılmadan önce olmuştur. Bu görüş Mukâtil'den rivayet edilmiştir. Bazıları da, bunun Hz. İbrahim ateşe atıldıktan sonra olduğunu söylemişlerdir. (karşılıklı) galebe çalmak isteme" d denilir. Yani "Onunla hüccetleştim ve onu yendim.." Hak Teâlâ'nın ifâdesindeki zamirin, Hz. İbrahim'e râci olması muhtemel olduğu gibi, ta'n eden kimseye (Nemrûz'a) râci olması da muhtemeldir. Birinci ihtimal daha açıktır. Nitekim Hak Teâlâ, "Kavmi ona hüccet getirmeye kalkıştı. O dedi ki: "Allah hakkında mı benimle çekişiyorsunuz?" (Enam 80) buyurmuştur. Bunun manası, "Kavmi, Rabbi hususunda onunla çekişmiştir" şeklindedir. Hak

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/435-436.
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/436-437.

Teâlâ'nın 'Allah kendisine mülk verdiği için" ifâdesine gelince, bii ki bu ifâde hakkında şu iki görüş belirtilmiştir.

Birinci Görüş: ifâdesindeki hâ zamiri, İbrahim (a.s.)'e râ'cidir. Yani, "Ailahu Teâlâ İbrahim'e mülk verdi" demektir. Bu görüşte olanlar kendi görüşlerine şu hüccetleri getirmişlerdir.

Birinci Hüccet: Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak ki biz İbrahim ailesine kitap ve hikmet verdik. Ve onlara, büyük bir mülk verdik"(Nisa, 54) âyetidir. Yani, "nübüvvet ve Allah'ın dinini ayakta tutma hususunda bir hükümranlık verdik.." demektir.

İkinci Hüccet: Ailahu Teâlâ'nın,kendisinin Rab olduğunu iddia eden kâfirlere mülk vermesi caiz değildir.

Üçüncü Hüccet: Zamirin zikredilen iki şeyden en yakın olanına râci olması vâcibtir. İbrahim (a.s.), zikredilen iki şeyin, zamire daha yakın olanıdır. Binaenaleyh bu zamirin Hz. İbrahim'e râci olması gerekir.

İkinci Görüş: Bu müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Buna göre, zamir Hz. İbrahim'le çekişen o kimseye râcidir. Bu görüşte olanlar, birinci gö-rüştekilerin birinci delillerine, "Bu âyet, mülkün Hz. İbrahim'in soyu içinde bulunduğuna delâlet eder. Ayette, mülkün Hz. İbrahim'de bulunduğuna dair bir delâlet yoktur" diye cevap vermişlerdir. İkinci hüccetlerine de şu şekilde cevap verirler: Buradaki mülkten murad, dünyada geniş imkân sahibi olmak, muktedir olmak ve zengin olmaktır. Tecrübe de, Ailahu Teâlâ'nın bütün bu şeyleri bazan kâfirlere de verdiğine delâlet etmektedir. Ailahu Teâlâ'nın o kimseye, mü'minken mülkü vermiş olması, daha sonra da o kimsenin Allah'ı İnkâr etmiş olmasının söylenmesi niçin caiz olmasın? Üçüncü hüccetlerine de şu şekilde cevap verirler: İbrahim (a.s.), zamire, zikredilen iki şeyin her ne kadar en yakını ise de, ne var ki pekçok rivayet Hz. İbrahim'le mücadele eden şahsın hükümdar olduğu istikametinde varid olmuştur. Binaenaleyh zamirin, işte bu bakımdan o kimseye râci olması daha münasiptir. Sonra bu ikinci görüşte olanlar, kendi görüşlerine şu. hususları delil getirmişlerdir:

a) Allahu Teâlâ'nın ifâdesi, şu üç manaya muhtemeldir: Bu manalardan herbiri, "Biz zamirin Hz. İbrahim'e değil, o melîke ait olduğunu söylediğimiz zaman" doğru olur. Bu te'villerden biri, mânanın şu şekilde olmasıdır: "Mülkün ona (o melike) verilmesi, onu şımartmış, onun büyüklük taslayıp azmasına sebep olmuş, böylece de o, bundan dolayı çekişmiştii" mânasında olmak üzere"Allahu Teâlâ ona mülk verdiği için, Rabbi hususunda o, Hz. İbrahim'le pekişmiştir." Bu mânanın da, ancak azgın bir hükümdara uygun düşeceği malûmdur. İkinci te'vil, mânanın şöyle olmasıdır O, Rabbinin kendisine mülk vermesine bir şükür olsun diye, Rabbi hususunda çekişmeye başladı.. Nitekim, denilir. Bu sözden maksad, "kişinin iyilik yapmasından dolayı o kimseye dost olması gerekirken, o bunun aksini yapmıştır" şeklindedir.Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın"Şükredeceğinize rızkınızı yalanlıyorsunuz"(Vakıa, 82) âyetidir. Bu te'vii de peygambere yakışmaz. Çünkü mülk ister bulunsun, ister bulunmasın, peygamberin hüccetleşmesi vâcib olur. Ama, şu azgın, haddi aşan hükümdara gelince, onun, büyük bir mülkü olduktan sonra bu taşkın azgınlığını izhar etmesi uygun ofur. Böylece Hak Teâlâ'nın, "Allah kendisine mülk verdiği için..." buyruğunun mânâsı ancak, o zamiri azgın melike hamlettiğimizde doğru olacağt sabit olur.

b) Bu ayetten maksat, Hz. İbrahim (a.s.)'in hak dine açıkça davet etmesi hususundaki durumunun mükemmelliğini açıklamaktır. Kâfir olan kimse heybetli bir sultan, Hz. İbrahim de melik olmadığı zaman, bu mâna, İbrahim (a.s.)'in melik kabul edilmesi halinden daha mükemmel olur. Kâfir Nemrûd melik olduğuna göre, bizim, yukarıda zikrettiğimiz hükmün kabul edilmesi gerekir.

c) Ebu Bekr El-Esamm m zikrettiği husustur. Bu da'*Hz. İbrahim (a.s.), şayet melik olsaydı, kâfir olan Nemrûd, iki adamdan birisini öldürüp diğerini serbest bırakmazdı. Aksine Hz. İbrahim (a.s.), ona bu hususta, şiddetle karşı çıkardı. Hatta İbrahim (a.s.)'in bu işi yapmaması hususunda kâfiri zorlaması gerekirdi" şeklindedir.

Kâdî şöyle demiştir: "Esammın yaptığı bu istidlal zayıftır. Çünkü Hz. İbrahim (a.s.)'in din ve mucizeler izhar etme hususunda melik ve sultan; bu kâfirin de zulüm hususunda melik, muktedir ve sultan olduğunun ileri sürülmesi de muhtemeldir. İşte bu sebepten dolayı kâfir olan Nemrûd, iki adamdan birisini öldürebilmiştir. Yine, o iki adamdan birini kısastan dolayı öldürmüş; diğerini de kendisine kısas gerekmediğinden veyahut da diyet vermiş olmasından ötürü serbest bırakmış olması da caizdir".Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben de diriltir, öldürürüm" buyruğu da, bir haber ve bir va'iddir. Kur'an'da kâfirin bunu bizzat gerçekleştirdiğine dair herhangi bir delil yoktur. İşte bu da, bu meseleyle ilgili bir husustur. Hak Teâlâ'nın, "Hani İbrahim: "Benim rabbim hem diriitirr hem öldürür" demişti" ifadesiyle ilgili de birkaç mesele vardır: 70[70]

Hz. İbrahim'in Allah'ın Varlığım İsbatı

Zahir olan odur ki, bu,zikredilmeyen fakat önceden geçmiş olan bir soruya verilmiş olan cevapttr. Bu
böyledir, çünkü peygamberlerin hak dine davet için peygamber olarak gönderildikleri, malûm olan bir husustur. Binaenaleyh Hz. İbrahim peygamber olduğunu öne sürdüğünde, bu iddiayı kabul etmeyen kimse, O'ndan âlemin bir İlâhının bulunduğunu isbat etmesini ister. Görmez misin ki; Hz. Musa (a.s.), "Muhakkak ki ben âlemlerin Rabbinin peygamberiyim"'(Şuarâ, 16) dediği zaman, Firavun "Alemlerin Rabbi nedir?" (Şuarâ, 23) demişti. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s.) "Göklerin, yerin ve ikisi arasmdakilerin Rabbidir(Şuara, 24) ifadesiyle Allah'ı ispat hususunda de-tit getirmiştir. Burada da böyledir. Hz. İbrahim peygamber/iğini açıklayınca Nemrûd, "Rabbin kimdir?" der. Bunun üzerine Hz. İbrahim, "Rabbim hem dirilten, hem de öldüren zâttır" der. Ne var ki olay bu hususa delâlet ettiği için, bu cevâbın sorusu hazfedilmiştir. 71[71]

İkinci Mesele

Hz. İbrahim'in delili son derece yerindedir. Çünkü Allah ancak, kadir olan kimselerden hiç birinin ortak olamayacağı fiilleri vasıtasıyla bildirilebilir, tanıtılabilir. Diriltip öldürme de, işte böyle bir fiildir. Çünkü mahlûkât, bu iki işi yapmaktan acizdir. İradeden sonra, ilim zaruridir. Binaenaleyh, kendilerini gördüğün şu muktedir kimselerden başka bir müessirin bulunması gerekmektedir. Bu müessir de, yâ "mûcib" (Zâtı icabı yapan, bir anlamda iradesi mutlak olmayan) ya muhtar (hür) mutlak irâde sahibi)olur. Birincisi bâtıldır, qünkü onun devam etmesinden, eserinin de devam etmesi gerekir. Bu durumda, diriltmenin öldürmeyle; öldürmenin de diriltmeyle değişmemesi gerekirdi. İkincisine gelince, bu şöyledir: Biz, canlıların muhtelif şekilleri, uzuvları, vasıflan, karakterleri ve özellikleri olduğunu görüyoruz. Mûcib-i bi'zzât'ın tesiri hu şekilde olmaz.. Binaenaleyh, diriltmek ve öldürmek fiilleriyle, şu canlıları diriltme ve öldürme işinde kudret ve ihtiyar yoluyla etkili olan başka bir varlığın bulunmuş olduğunu anlamış oluruz. Ki bu da, Allahu Teâlâ'dır. Bu Allahu Teâlâ'nın, kitabının pekçok yerinde zikretmiş olduğu güçlü ve sağlam bir delildir. Nitekim Hak Teâlâ, "Andolsun ki biz, insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık. Sonra onu, sağlam bir karargâhta bir nutfe haline getirdik. Sonra o pıhtıyı bir "alaka" haline getirdik. Derken o "alaka" yi bir çiğnem et parçası yaptık; o bir çiğnem eti de kemik haline getirdik. Sonra da o kemiklere et giydirdik. Bilâhare onu, başka bir yaratılışla inşa ettik. Suret yapanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir! Sonra siz muhakkak ki bundan sonra ölüler haline geleceksiniz. Sonra siz, kıyamet gününde muhakkak ki diriltileceksiniz" (Müminûn, 12-16). "Andolsun ki biz insanı en güzel bir yapıda yarattık. Sonra onur aşağıların aşağısına indirdik"(Tîn, 4-5) ve "Ölümü ve hayan yaratan..."(Mülk, 2) buyurmuştur. 72[72]

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/437-440.
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/440.
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/440-441.

Üçüncü Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: Allahu Teâlâ, bazı âyetlerinde ölümü hayattan önce zikretmiştir. Meselâ bunlardan birkaçı şu ayetlerdir: "Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Halbuki siz ölü idiniz de, O diriltti" (Bakara, 28) "Ölümü ve hayan yaratan.. "(Mülk, 2) ve Hz. İbrahim'in Allah'ı medhü sena ederken söylediği, "Beni öldüren, sonra da dirilten O'dur...";(Şuara , 61)..O halde neden bu âyette, hayatı ölümden önce zikrederek, "Benim Rabbim hem diriltir, hem öldürür" demiştir?

Cevap: Delil getirmeden maksat, Allah'a davet etmek olunca, delilin son derece açık olması gerekir. Hiç şüphe yok ki, hayat halinde hilkatin hayranlık uyandıran şeyleri daha çok,ve insanların buna muttali olması daha mükemmeldir. Binaenaleyh burada hayatın daha önce zikredilmesi gerekir. Hak Teâlâ'nın "Ben de diriltir, öldürürüm" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 73[73]

Birinci Mesele

Nakledildiğine göre İbrahim (a.s.), böyle bir hüccet ile istidlal edince, kâfir olan o kral, iki şahsı çağırtarak, birisini öldürür, diğerini serbest bırakır ve, "Ben de diriltip öldürüyorum" der. İşte tefsirlerde nakledilen budur. Bana göre bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz. İbrahim'in durumundan anlaşılan, istidlal edişinde de özetle açıkladığımız şekilde, O, diriltmenin ve öldürmenin hakikatini açıklamıştır. O bu şekilde açıklama yapınca, akıllı bir kimsenin bu şekildeki öldürme ve diriltmeyi; birisini öldürüp diğerini öldürmeme mânasındaki öldürüp diriltme ile karıştırması imkânsızdır. Yine, büyük bir topluluğun, bu kadar farkı göremeyecek bir biçimde ahmak olması imkânsızdır. Âyetten kastedilen, Allah en iyisini bilir ya, başka bir şeydir. O da, Hz. İbrahim, Allah'ın diriltip öldürdüğünü delil olarak öne sürünce, bunu kabul etmeyen kimse ise, "Sen Allah'ın semavî ve yeryüzüne taalluk sebepleri vasıta kılmaksızın, doğrudan doğruya diriltip öldürdüğünü, veyahut da semavî ve arzî (yere âit) sebepleri vasıta kılarak diriltmenin ve öldürmenin meydana geldiğini iddia ediyorsun. Birincisi imkânsızdır. İkincisi ise bizim maksadımıza delâlet etmez. Çünkü bizden biri, diğer sebepleri de vasıta kılarak öldürtmeye ve diriltmeye muktedir olabilir. Meselâ cima etmek, semavî ve arzî sebepler vasıtasıyla canlt bir çocuk elde etmeye; zehir almak ise, bazen ölüm neticesine götürebilir" der. Nemrûd, işte bu şekildeki sorusunu yöneltince, İbrahim (a.s.) şu şekilde cevap verir: Farzet ki, Allah'ın diriltip öldürmesi felekî birtakım sebepler vasıtasıyla meydana gelmiş olsun. Ama ne var ki, bu felekî birtakım hareketler ve sebepler, mutlaka müdebbir fail tarafından meydana getirilmiştir. Binaenaleyh, o felekî hareketlerin müdebbiri Hak Teâlâ olunca, o feleki hareketler vasıtasıyla meydana gelen diriltme ve öldürme işi de, Allah tarafından meydana getirilmiş olur. Ama, felekler ve "unsurlar" ile ilgili sebepler vasıtasıyla beşerin elinde tahakkuk eden diriltme ve öldürme ise böyle değildir. Çünkü beşerin felekî birtakım sebeplere muktedir olması imkânsızdır. Böylece bu ikisi arasında fark ortaya çıkmış olur.Sen bunu iyice anladığında şunu bil ki Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak ki Allah güneşi doğudan getiriyor" beyanı, başka bir delil olmayıp aksine birinci delilin tamamlayıcısı olur. Bunun mânası şudur: Allahu Teâlâ tarafından meydana gelen diriltme ve öldürme, her ne kadar felekler vasıtasıyla oluyor ise de, ancak ne var ki feleklerin hareketleri bizzat Allah'tandır. Binaenaleyh, netice itibariyle diriltme ve öldürme de Allah vasıtasıyla olmuş olur. Beşere gelince, her ne kadar diriltme ve öldürme ondan, semavî ve arzî sebeplerden yararlanılarak sudur ediyor ise de, ancak ne var ki sebepler o beşerin kudretiyle meydana gelmiş değildir. Binaenaleyh, beşerden sâdır olan diriltme ve Öldürme işi, Allah'ınki gibi olamaz ve bunun Allah'ın öldürmesiyle bir tenakuz teşkil edemeyeceği de sabit olmuş olur. Buna göre bu münazaranın cereyan ediş şekli, herkesçe meşhur olan, işte budur. Allah durumun hakikatini

---

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/441.

ve içyüzünü en iyi bilendir. 74[74]

İkinci Mesele

Kıraat âlimleri, Kur'an'ın tamamında vasıl halinde üi zamirinin elifinin düşürüleceği hususunda ittifak etmişlerdir. Ama ne var ki Nâfi'den bu eliften sonra hemen hemze-i vasi geldiğinde, elifin okunacağı rivayet edilmiştir. Sahih olan ise, kıraat imamlarının ekseriyetinin görüşüdür. Çünkü mütekellim zamiridir. Bu da hemze ve nûndan meydana gelir. Elif harfine gelince, bu harf vakf için gelmiştir. Nitekim aynı şekilde sekte halinde vakf yapmak için hâ getirilir. gibi75[75]. Bu hâ harfi vasi halinde düştüğü gibi, elif de vasi halinde düşer. Çünkü kendisine bitişen şey, onun yerini tutar. Görmez misin, kendisinde hemze-i vasi bulunan bir kelimeye bir şey bitiştiğinde, hemze-i vasi düşer, okunmaz; çünkü başında hemze-i vasi bulunan kelimeye bitişen şey, doğrudan hemze-i vasldan sonra gelen kısmın okunmasına vesile olur. Böylece de hemze-i vasi okunmaz. deki elif de böyledir. Vakf için getirilen hânın, vasi halinde hemze-i vasim düşmesinin vâcib olması gibi, bu hâ'nın da düşmesi vâcib olur. 76[76]

Hz. İbrahim'in Güneş Delilini Getirmesi

Hak Teâlâ'nın, İbrahim: "Allah güneşi doğudan getiriyor. Haydi sen de onu batıdan getir" dedi" beyanına gelince, bil ki, âlimlerin bu makamda uyguladıkları iki yol vardır:
Birinci Yol: Bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. Buna göre, İbrahim (a.s.) Nemrûd'un "ben de diriltir ve öldürürüm" diyerek ortaya bir şüphe attığını görünce, bundan daha açık bir delili serdetmeye geçerek, demiştir. Bu görüşte olanlar, istidlal eden kimsenin, bir delilden, kendisinden daha açık olan bir delile geçmesinin caiz olduğuna söylemişlerdir. "Nemrûd, "senin Rabbin onu batıdan getirsin, madem!" diyebilirdi" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap veririz:
a) Bu münakaşa, Hz. İbrahim'in ateşe atılıp onun içinden sapasağlam çıkmasından sonra meydana gelmiştir. Böylece Nemrûd bu büyük ateşin içerisinde Hz. İbrahim'i korumaya muktedir olan zâtın, güneşi batıdan getirebileceğini de anlamıştır.
b) Allahu Teâlâ, nebisi Hz. İbrahim'e bir yardım olsun diye, Nemrud'dan yardımını kesmiş ve böyle soru sormayı ona unutturmuştur.
İkinci Yol: Bu muhakkik ulemânın görüşüdür. Bu görüşe göre, bu,bir delilden başka bir delile geçiş değildir. Aksine, her iki yerde de delil aynıdır. O da şudur: Biz, mahlûkatın yaratmaya muktedir olamıyacağı bazı şeylerin meydana geldiğini görüyoruz. Bundan dolayı, onlartn yaratılmasını üzerine almış olan bir başka kadir varlığın bulunması mutlaka gerekir ki, bu da Allahu Teâlâ'dır. Sonra bizim, "Hiçbir mahlûkun yaratmaya muktedir olamıyacağı bazı şeylerin meydana geldiğini görüyoruz" şeklindeki iddiamızın misalleri şunlardır: Öldürmek, diriltmek, bulutları, gökgürültüsünü ve şimşeği meydana getirmek ve yıldızlar ile feleklerin hareket etmeleri gibi. Delil getiren bir kimsenin, bir delilden başka bir delile geçmesi caiz değildir. Ancak ne var ki, bir sözü açıklamak için misal getirdiğinde, onun o misalden başka bir misale geçme hakkı vardır. Buna göre Hz. İbrahim'in yapmış olduğu şey, delilin aynı olması babındandır. Ancak ne var ki delili iyice izah etmek için bir misâlden başka bir misâle geçilmiştir. İbrahim (a.s.)'in yaptığı şey, bir delilden başka bir delile geçme babından değildir. Böyle bir izah birinciden daha güzel ve ehl-i tahkîkin sözüne de daha uygundur. Bu iki görüşe göre ortaya çtkan müşkiller ise şunlardır: 77[77]

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/442-443.
75[75] Kurtubî Tefsiri. 3/287 (Ç.).
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/443.
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/443-444.

Bu Münakaşa İle İlgili Bazı Müşkiller ve Cevaplan

Birinci Müşkil: Şüphe sahibi olan kimse bu şüpheyi zikredip, şüphe kulaklara ulaşınca, cevap vermeye muktedir olan hak yanlısının bu şüpheyi ve delâletin sebep olacağı anlayışı akıllardan uzaklaştırmak için, derhal cevap vermesi gerekir. Kâfir kral, bu şüphe ile birinci delili veya birinci misali tenkid edince, bu şüpheyi gidermekle meşgul olmak "dar vakitli bir farz", (son derece önem arzeden gerekli bir iş) olmuştur. Böylesine önemli olan bir işi terketmek, ma'sum bir insan olan peygambere nasıl yakışsın?

İkinci Müşkil: Bâtılı savunan kimse bu soruyu sorup, haktan yana olan kişi de birinci sözünü bırakarak başka bir söze geçtiğinde, bu, onun ilk sözünün zayıf ve değersiz olduğunu; onun, bunun zayıflığını bilmediğini, bâtıldan yana olan kimsenin ise onun bu sözünün zayıf yönünü ve bu sözün geçersiz olduğunu anladığını; bunu bildiği İçin de, onun zayıf tarafına dikkat çekmiş olduğunu vehmettirmiştir. Bu ise çoğu kez, peygamberin tesirinin azalmasını ve onun şanının küçültülmesi gerektirir ki bu caiz değildir.

Üçüncü Müşkil: Bir delilden başka bir delile, ya da bir misâlden başka bir misâle geçmek güzel ise, intikal edilen delilin de daha açık ve daha kolay anlaşılır olması gerekir. Burada ise durum böyle değildir. Çünkü, diriltmeye mahlûklar kadir olamazlar. Ama, cisimleri hareket ettirme cinsine gelince, yaratıkların cins olarak buna gücü vardır. Göklerden daha büyük bir cüsseye sahip olan büyük bir hükümdar bulunup gökleri hareket ettirmesi aklen imkânsız değildir. Bu takdîre göre, yaratıcının varlığına diriltmek ve öldürmek fiilleriyle istidlal etmek, O'nun varlığına güneşin doğmasıyla istidlal etmekten daha açık ve daha güçlüdür. O halde, daha açık ve daha net olan bir delilden, kendi içinde güçlü olmayan gizli bir delile geçmek bir peygambere nasıl uygun düşebilir?

Dördüncü Müşkil: Diriltme ve öldürmenin, yaratıcının varlığına delâleti güneşin doğmasının delâletinden daha güçlüdür. Bu böyledir, çünkü biz insanın zâtında ve sıfatlarında bazı değişiklikler ve farklılıklar görmekteyiz. Değişme, muktedir bir müessire olan ihtiyaca kuvvetle delâlet eden bir husustur. Güneşe gelince, onun ne zâtında, ne sıfatlarında, ne de hareket plânında kesin herhangi bir değişim görmemekteyiz.. O halde, diriltmek ve öldürmek, yaratıcının varlığına daha güçlü bir şekilde delâlet etmektedir. O halde bu delilden güneşin doğması deliline geçmek, daha kuvvetti ve daha açık olan bir delilden, daha çok kapalı ve çok zayıf olan bir delile geçmektir ki, bu doğru değildir.

Beşinci Müşkil: Nemrûd, iki kişiden birisini öldürmek, diğerini de salıvermek suretiyle, Allah'dan sudur eden diriltmek ve öldürmek fiillerine mu'â-raza etmekten utanmayınca, İbrahim (a.s.) güneşin doğmasıyla istidlal edince o (Nemrûd), "Güneşin doğudan doğması, benim tarafımdan meydana getirilmektedir. Eğer senin bir ilahın var ise, ona söyle de, o güneşi batıdan doğdursun" diyebilirdi. Bu hususta müfessirler şu yolu iltizam etmişler ve şöyle demişlerdir: Eğer Nemrûd bu soruyu yöneltmiş olsaydı, güneşin batıdan doğması vâcib olurdu. Nemrûd'un diriltme ve öldürme hususundaki sorusunun yanlışlığını göstermekle meşgul olmak, güneşin batıdan doğması meselesine girmekten daha çok kolay olduğu herkesçe malûmdur. Bir an için, güneşin batıdan doğduğunu farzedelim; ancak ne var ki, yaratıcının varlığına dair delil, güneşin batıdan doğması olur; güneşin doğudan doğması bir yaratıcının varlığına delil olmazdı. O zaman da birinci delil zayi olup boşa çıktığı gibi, ikinci deül de aynı şekilde boşa çıkar. Hem, Hz. İbrahim'i, bu bozuk suale cevap vermemeye, sözünü keserek, ancak güneşin batıdan doğmasını iltizâm etmekle tatbik edilmesi mümkün olan, başka bir delile geçmeye ihtiyaç duyduğunu itiraf ettiği hususunda delil nedir? (Delil yoktur). O kâfirin güneşi batıdan doğdurması durumunda Hz. İbrahim'in birinci delili boşa çıktığı gibi, ikinci delili de boşa çıkar. 8u gibi mahzurlu ve sakıncalı şeyleri benimsemenin insanların en efdali ve ulemânın en âlimi şöyle dursun, bilgisi en az olan insana bile uygun düşmeyeceği herkesin malûmudur. Böylece bununla, müfessirlerin ittifakına mazhar olmuş olan bu açıklamanın zayıf olduğu ortaya çıkmış olur. Ama bizim yaptığımız izaha göre, bu müşkillerden hiçbirisi söz konusu olmaz. Çünkü biz şöyle diyoruz: Hz. İbrahim, (bir yaratıcının varlığına), O'nu Öldürmesi ve diriltmesiyle istidlalde bulununca, mu'ârızı, akıllı kimselere yakışmayan bir soru yöneltmiştir. Bu da, "Sen vasıtasız olarak diriltmek ve öldürmekten bahsediyorsun. Bu ise, isbâtı mümkün olmayan bir şeydir. Eğer sen diriltme ve öldürmenin feleklerin hareketi vasıtasıyla olduğunu iddia ediyorsan, bunun bir benzen veya buna yakın olanı, insan için de söz konusudur" ifadesidir. Hz. İbrahim (a.s.), "Diriltip öldürmeler ne kadar feleklerin hareketi vasıtasıyla olsa da, ancak bu hareketlerin bizzat kendileri Allah tarafından yaratılmışlardır. Bu da, diriltmenin ve öldürmenin Allah'tan olduğu hakikatini zedelemez. Ama yaratmak böyle değildir, çünkü insanların felekleri harekete geçirebilme gücü yoktur. Binaenaleyh diriltme ve öldürmenin, insanlardan sudur etmesi mümkün değildir" demiştir. Sözü bu mânaya hamlettiğimizde, zikredilen mahzurlardan hiçbiri, Hz. İbrahim (a.s.)'in aleyhine tahakkuk etmez. Allah, sözünün hakikatini en iyi bilendir. Hak Teâlâ'nın, "O kâfir şaşırıp kaldı!" beyanının manası, "Ne diyeceğini bilemez, sorulan soruya cevap veremez bir vaziyyette mağlup oldu, yenik düştü" demektir. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, "Daha doğrusu o, onlara ansızın gelecek de, onları şaşırtacaktır. Ö zaman onu, reddedemtyecekler.." (Enbiya, 40) âyeti gibidir. Vahidi, bu fiilin üç şekilde kullanıldığını söylemiştir: Manası: "Şaşırdı, susturuldu" demektir. Nitekim Urve el-Uzri şöyle demiştir: "Ben onu (sevgiliyi) ancak, ansızın ve beklenmedik bir biçimde görüyorum. Bunun için şaşırıyorum da, ne söyleyeceğimi nerdeyse bilemiyorum" Yani, "şaşırdım, konuşamadım" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Allah zâlimler güruhuna hidâyet etmez" buyurmuştur ki, bunun mânası bizim görüşümüze göre açıktır. Ama Mutezile'ye gelince, Kâdî şöyle der: Bu sözde şu ihtimaller söz konusudur:

a) Allahu Teâlâ, mü'minleri hakka, hüccetleşmeye sevkettiği gibi; zâlim kimseleri, -zulüm ve küfürleri sebebiyle- hakka ve hüccetleşmeye hidâyet etmez. Binaenaleyh, kâfirin acze düşerek susması gerekmiştir.

Ben derim ki, Kadî'nin bu görüşü zayıftır. Çünkü, "Onun, "Allah kâfirleri hüccetleşmeye hidâyet etmez" sözü, ancak böyle bir münazara olduğu zaman söz konusu olur. Halbuki küfür üzerinde hüccetleşme söz konusu değildir. O halde, "Allah kâfir kimseleri hüccetleşmeye hidâyet etmez" denilmesi nasıl caiz olur?

b) Allahu Teâlâ, onların kâfir ve zâlim olmaları sebebiyle, hidâyetten istifâde etme yollarını kendilerine tıkadıkları için, onlara lütuf fiillerini arttırmama-yı dilemiştir. Ben derim ki bu da zayıfttır. Çünkü bu artırma işi, onlar için aklen imkânsız olunca, Allah Teâlâ'nın iki zıddı birleştirdiği, mesela varlık ile yokluğu aynı anda bir araya getirdiği söylenemediği gibi, onlara hidayet ettiği de söylenemez.

c) Allah Teâlâ, kâfirleri âhirette sevaba ve cennete iletmez. Ben derim ki: Kadî'nin bu görüşü de zayıftır. Çünkü burada zikredilen, istidlal ve bilgi elde etme işidir. Burada cennetten bahsedilmemektedir. Binaenaleyh bu hidayeti, cennetle ilgili saymak uzak bir ihtimaldir. Aksine ben âyetin siyakına uygun olanın şöyle denilmesi olduğunu söylüyorum: Allah Teâlâ, açık ve hüccet oluş bakımından delilin, inkarcı dinlediği zaman şaşıp dehşete düşeceği bir dereceye vardığını beyan edince, Allah'ın o münkir hakkında hidayeti takdir etmemesi sebebiyle, bu açık delil ona fayda vermemiştir. Bu izahın bir benzeri de, "Eğer gerçekten biz onlara melekleri indlrseydik. Ölüler kendileriyle konuşsaydı ve her şeyi de onlara karşı kefil (ve şahid) getirip toplasaydık, onlar, Allah dilemedikçe, yine imân edecek değillerdi" (Enam, 111)ayetidir. 78[78]

İkinci Kıssa: Ahiret Hayatını İsbat Eden İkinci Kıssa

Me'âd (âhireti) isbat hususundadır. Bu da Hak Teâlâ'nın, Tahuf o kimse gibisini (görmedin mi) ki: O, çatılan çökmüş, duvarları da üstüne yıkılmış bir kasabaya uğramış, "Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek? demişti" âyetinde anlattığı şeydir. Bu ayette ilgili birkaç mesele vardır:79[79]

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/444-447.

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/447.

Kıssadaki Teşbih Edatı (Kâf)'ın İzahı

Nahivciler, ayette ifadesine kâf edatının getirilmesi hususunda ihtilaf ederek, şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:
1) (İbrahim ile çekişen gibisini gördün mü) mânâsındadtr. Buna göre bu âyet, önceki âyete atfedilmiş olur ve takdiri de: "İbrahim ile hüccetleşen (münakaşa eden) gibisini veya şöyle şöyle bir kasabaya uğramış bir kimse gibisini gördün mü?" şeklinde olur. Böylece bu, mana üzerine atfedilmiş olur. Bu, Kısâî, Ferrâ ve Ebu Ali el-Fârisi'nin görüşüdür. Nahivcilerin çoğu şöyle derler: "Bunun bir benzeri de,"De ki: "Kimindir o yer ve ondaki (bütün) mahlûkal Eğer biliyorsanız (söyleyin.)?" "Allah'ındır" diyecekler "(Mümmûn, 84-85) buyurutup, sonra da: "(Yine): O yedi göğün Rabbi ve o büyük Arşın sahibi kimdir?"de"Allah'ındır"diyecekler"(Mü'minun,86-87) buyurulmuştur ki bu da mânâ bakımından bir atıftır. Çünkü bu "Gökler kimindir?" diye sorulması ve "Allah'ındır" diye cevap verilmesi mânâsındadır. Nitekim şâir şöyle der: "Ey Muaviye, biz de muhakkak ki insanız, binaenaleyh yumuşak davran! Biz, taş değiliz, demir değiliz!.." diyerek lâfız üzerine değil, mânâ üzerine atıf yapmıştır. (Yani el-hadid kelimesi lâfzan değil, mânâ bakımından matuftur).
2) Bu, Ahfeş'in tercihi olan görüştür. Buna göre âyetteki kâf edatı zâiddir. Ayet, "İbrahim ile münakaşa edeni ve bir kasabaya uğrayanı gördün mü?" takdirindedir.
3) Bu, Müberred'in görüşüdür. Buna göre, âyette şu şekilde bir takdir yapılır:"İbrahim'le tartışanı görmedin mi., ve (şöyle şöyle) bir kasabaya uğrayan kimse gibisini görmedin mi?" [80][80]

Kasabaya Uğrayan Şahıs

Âlimler, bu kasabaya kimin uğradığı hususunda ihtilâf ederek, bazıları bunun öldükten sonra dirilme konusunda şüphe eden bir kâfir olduğunu söylemişlerdir ki bu Mücâhid ile ekseri Mu'tezile müfessirlerinin görüşüdür. Başkaları ise, bu kimsenin bir müstüman olduğunu söylemişlerdir. Katâde, İkrime, Dahhâk ve Süddî, bu kimsenin Hz. Üzeyir (a.s.) olduğunu söylemiştir. Sonra bu görüşte olanların bazısı, Ermiya'nın Hızır (a.s.) olduğunu ve Harun b. İmran (a.s.)'ın soyundan geldiğini söylemişlerdir. Vehb b. Münebbih ise, Ermiya'nın Buhtunnasr, Beytü'l-Makdis'i yıkıp Tevrat'ı yaktığı zaman Allah'ın gönderdiği bir peygamber olduğunu söylemiştir. Kasabaya uğrayan kişinin kâfir olduğunu söyleyenler şunları delil getirmişlerdir:
1) Allah Teâla, o kimsenin "Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?" dediğini bildirmiştir. Bu söz, Allah'ın öldürdükten sonra diriltmesini uzak bir ihtimal gören kimselerin söyleyebileceği bir sözdür ve bu da küfürdür. Buna göre imdi, şayet "Bu bulûğa ermeden önce o kimsenin söylediği bir sözdür" denilirse, biz deriz ki: Eğer böyle olsaydı, Allah Teâlâ'nın peygamberini bundan dolayı taaccüb etmeye çağırması caiz olmazdı. Çünkü çocuğun bu gibi konulardaki şüphesine şaşılmaz. Bu delil zayıftır. Çünkü bu uzak görme Allah'ın buna kudreti hususundaki bir şüpheden dolayı olmayıp, bu gibi harab olmuş yerlerin çoğu zaman tekrar mamur olmadığı âdeten ve tecrübe ile hep böyle kaldığının bilinmesinden dolayı olabilir. Bu, içimizden birisinin bir dağı göstererek: "Allah bunu ne zaman altın veya yakuta çevirir?" demesi gibidir. O kimsenin bu sözden maksadı, Allah'ın kudreti hususunda bir şüphesi olduğunu ifâde etmek olmayıp, bu gibi şeylerin âdeten pek olmadığını göstermektir. İşte burada da böyledir.
2) Onlar şöyle demişlerdir: "Cenab-ı Hak, o kimse hakkında, "O (merkeb diriltp eski haline geldiği), kendisine apaçık belli olduğu zaman" buyurmuştur. Bu da, o kimsenin bunu, böyle bir apaçık belli olma durumu bulunmadan kabul ettiğine delâlet eder." Bu da zayıftır, çünkü Allahu Teâlâ'nın diriltmesinin müşahede yoluyla belli olması, o kimse için daha önce söz konusu değildi. Ama bunun, istidlal yoluyla ortaya çıkıp belli olmaması haline gelince, bu

---

[80][80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/448.

mümkün değildir.

3) Bu kimse: "Biliyorum ki, Allah şüphesiz herşeye hakkıyla kadirdir" demiştir. Bu söz, bu bilginin o kimsede o anda meydana geldiğine; o andan önce böyle bilginin bu kimsede bulunmadığına delâlet eder.

Bu da zayıftır, çünkü bu müşahede şüphe yok ki, bir tür te'kîd, itminan ve güven ifâde etmiştir. Bu miktar te'kîd işte bu anda meydana gelmiştir. Bu ise, bu bilginin aslının bundan önce bulunmadığını göstermez.

4) Onlar, bu kimsenin, Nemrûd ile aynı pozisyonda zikredilmesinden dolayı kâfir olduğunu söylemişlerdir ki bu da zayıftır. Çünkü her ne kadar ondan önce Nemrûd'un kıssası zikredilmiş olsa da, bu arada Hz. İbrahim'in kıssasına da yer verilmiştir. Binaenaleyh bu kimsenin Hz. İbrahim gibi bir peygamber olması gerekir.

Bu kasabaya uğrayan kimsenin bir mü'min ve peygamber olduğunu söyleyenlerin delilleri şunlardır:

1) Âyetteki, "Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?" ifâdesi, o kimsenin hem Allah'ı bildiğine, hem de Allah Teâlâ'nın diriltebileceğinden haberdar olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ'nın diriltmesini uzak görmeyi bu söze bağlamak, ancak o kimsenin Allah'ın diriltebileceğini bir nebze olsun itiraf etmesi ile doğru olur. Fakat Allah'ın diriltmeye kadir olmadığına inanan kimse için, böyle bir tahsisin faydası kalmaz.

2) Ayetteki, "Ne kadar kaldın?" sorusunu soran birisinin bulunması gerekir. Daha önce kendisinden bahsedilen Allah Teâlâ'dır. Binaenaleyh takdir; "Allah ona, "Ne kadar kaldın?" dedi, o da cevaben "Bir gün, yahut bir günden az" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ da "Hayır, yüz yıl kaldın" dedi" şeklindedir. Bu sözü söyleyenin, Allah Teâlâ olduğunu, "işte böyle yapmamız, seni insanlara ibret vesilesi kılmamız içindir" âyeti de te'kid eder. Onu, insanlara bir ibret vesilesi kılabilenin Allah Teâlâ olduğu herkesin malûmudur. Daha sonra Allah Teâlâ: "(Merkebin) kemiklerine bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz. Sonra da onlara et giydiriyoruz?" buyurmuştur. Şüphe yok ki bu sözü söyleyen Allah Teâlâ'dır. Binaenaleyh bu âyet-i kerimenin, işte şu geçen pek çok sebepten dolayı, Allah Teâlâ'nın o kimse ile konuştuğuna delâlet ettiği sabit olur. Bu durumun, bir kâfirin durumuna uygun düşmeyeceği herkesin malûmudur. İmdi eğer, "Belki de Hak Teâlâ, ona bir peygamber veya bir melek göndermiş de, o kimseye bunlar o sözleri Allah adına söylemiştir" denilir ise, biz deriz ki: Bu sözlerin zahiri, onları o kimseye bizzat Allah Teâlâ'nın söylediğini gösterir. Binaenaleyh âyeti, bir delil olmaksızın zahirî mânâdan alıp mecazî manaya vermek caiz değildir.

3) Cenab-ı Hakk'ın o kimseyi yeniden diriltmesi, yiyeceği ile içeceğini bozulmadan bırakması, eşeğini iyice çürüyüp toz toprak olduktan sonra yeniden diriltmesi ve eşeğinin parçalarının bir araya toplanıp hayat kazanışını müşahede etmesi büyük bir ikram ve kerim bir şereflendirmedir. Bu ise, kâfir kimsenin hâline uygun değildir.

Şayet, "Allah Teâlâ'nın bütün bu şeyleri o esnada peygamber olan bir başka insana ikram olsun diye, var ettiğini söylemek niçin caiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: Bu âyette böyle bir peygamberden bahsedilmemiş ve bu kıssada da bir peygamberin bulunduğu hissini veren herhangi birşey kesinlikle yer almamıştır. Binaenaleyh eğer, bu şeyleri ortaya koymaktan maksad, o peygambere ikram edip, onun peygamberliğini mucizelerle güçlendirmek olsaydı, bu peygamberin zikredilmemesi, sözün esas gayesi olan bir hususu ihmal etmek olurdu ki bu caiz değildir. İmdi, "Eğer o şahıs peygamberin kendisi olsaydı, o zaman şöyle denilirdi: O kimse peygamber olduğunu, ya Allah'ın kendisini öldürüp tekrar diriltmesinden önce iddia etmiştir, veya sonra iddia etmiştir. Birincisi bâtıldır. Çünkü Allah tarafından peygamber gönderme işi, ümmete yönelik bir maslahattan dolayı olur. Bu ise, o kimse öldürüldükten sonra tamamlanmaz. Eğer o kimse, diriltildikten sonra peygamber olduğunu iddia etmiş ise, o zaman mucize, iddiadan önce gösterilmiş olur ki bu caiz değildir" denilir ise, biz deriz ki: Bize göre, Allah Teâlâ'nın peygamber olacağını bildiği kimselerin elinde, harikulade şeyleri göstermesi caizdir. Binaenaleyh, böyle bir soru ortadan kalkar.

4) Cenâb-ı Hak, bu şahıs hakkında "(Bu) seni insanlara ibret vesilesi kumamız içindir" buyurmuştur. Bu tabir ancak peygamberler hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, "Biz o

(Meryem '() ve oğlu (İsa 'yi) alemlere ayet (ibret) kılmıştık"(Enbiya, 91) buyurmuştur. Böylece bu, Allahu Teâlâ'nın o kimseyi bir nebi yapacağı hususunda adetâ bir va'addir. Hem bu söz, o kimsenin peygamber olduğuna açıkça delâlet etmez. Binaenaleyh bu ifâdenin, büyük bir şeref verdiğinde herhangi bir şüphe yoktur. Bu şeref ise, küfür üzere ölen ve Allah'ın kudreti hususunda şüphesi bulunan kimsenin hâline uygun düşmez. Binaenaleyh eğer, "Bu şahsı bir ibret nişanesi kılmadan maksad, onu mükemmel bir genç olarak tanıyan insanlar, kendileri iyice ihtiyar olduklarında, yüz sene sonra onu yine aynı şekilde genç olarak gördüklerinde; veyahut da onlar o kimsenin şu kadar zamandır ölmüş olduğunu duyup da, yeniden genç olarak hayata döndüğünü görünce, "O insanlar için bir âyet olmuştur. Çünkü insanlar bundan ibret alır, Allah'ın kudretini ve o zamanki peygamberin nübüvvetini tanımış olurlar" denilmesi yerinde olur" denilir ise, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:
a) Ayetteki, "Seni insanlara ibret vesilesi kılmamız içindir" ifâdesi, Allah Teâlâ'nın onu bir ibret nişanesi (bir âyet) kılacağını haber vermektedir. Bu haber veriş ise, ancak Allah'ın onu diriltip onunla konuşmasından sonra vuku bulmuştur. Kılınan ve yapılan birşey, ikinci defa yapılıp kılınmaz. Binaenaleyh Hak Teâlâ'nın, "Seni insanlara bir ibret vesilesi kılmamız içindir.." ifâdesini, bu diriltmeden daha fazla bir mânâya hamletmek gerekir. Siz ise bu sözü, sadece bu diriltmeye hamlediyorsunuz. Binâenaleyh bu bâtıl ve geçersizdir.
b) Hak Teâlâ'nın, "(Bu) seni insanlara bir ibret vesilesi kılmamız içindir" âyeti ile istidlalin şekli şöyledir: Bu âyet, büyük bir şereflendirmeye delâlet eder. Bu ise, Allah'ın kudreti hususunda şüphe duyup, küfür üzere ölen bir kimsenin hâline uygun düşmez. 81[81]

Bu Ayetin Nüzul Sebebi

5) Âyetin sebeb-i nüzulü olarak İbn Abbas (r.a.)'dan şu rivayet gelmiştir: "Buhtunnasr, İsrailoğullan ite savaşırken, onların çoğunu esir etmişti. Esirler arasında İsrailoğuUarının âlimlerinden olan Üzeyir (a.s.) de bulunmakta idi. Buhtunnasr, esirleri Babil'e getirdi. Böylece Üzeyir eşeğine binmiş olduğu halde âyette bahsedilen kasabaya girdi ve bir ağacın altında konakladı. Eşeğini bir yere bağlayıp kasabayı dolaşmaya başladı. Fakat orada hiç bir insan göremeyince bu duruma şaşıp, Allah'ın kudretinden şüphe ederek değil, fakat âdeten bunu imkânsız görerek, "Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?" dedi. Ağaçlarda meyveler vardı. O, meyvelerden incir ve üzüm alıp yedi ve üzüm suyu içip uyudu. Allah Teâlâ da onu yüz sene süren uykusunda bir genç olarak öldürdü. Daha sonra onun öldüğünü insanlar, kuşlar ve yırtıcı hayvanlar farkedemediler. Yüz sene sonra Allah Teâlâ onu diriltip, gökten, "Ey Üzeyir, ölümün es-nasında ne kadar bekledin?" diye nida ettiğinde o, "Birgün" dedi. Daha sonra da güneşin henüz batmamış kısmını görünce, "veya bir günden az" dedi. Bunun üzerine Hak Teâlâ, "Hayır, yüz yıl (öyle) kaldın. Binaenaleyh yiyeceğin olan incir ile üzüme ve içeceğin olan üzüm suyuna bak. Onların tadı bozulmadı" dedi. O da, onlara bakınca incir ile üzümün daha önceki gibi durduğunu gördü. Cenab-ı Hak daha sonra da, "Eşeğine bak" dediğinde baktı ve birbirinden ayrılmış, bembeyaz kemikler gördü. Bu esnada,"Ey çürümüş kemikler, ben size can veriyorum" diyen bir ses duydu ve parça parça kemikler birleşti; sonra her uzuv yerli yerine geldi; daha sonra baş da yerine geldi. Derken sinirler ve damarlar oluştu. Daha sonra da bu iskeletin üzerinde taze etler meydana geldi. Derken hepsini bir deri kapladı ve bu deriden kıllar çıkmaya başladı. Daha sonra bu cansız vücûda ruh üflendi ve o anırmaya başladı. O anda Hz. Üzeyir (a.s.) secdeye kapanarak, "Biliyorum ki Allah şüphesiz herşeye hakkıyla kadirdir" dedi. Daha sonra Beytü'l-Makdis'e gelince, orada bulunanlar, "Babalarımız, Üzeyir b. Şerhiya'nın Babil'de öldüğünü bize anlatmışlardı. Buhtunnasr, Beytu'l-Makdis'de Tevrat'ı bilen kırkbin kişiyi öldürmüştü. Onlartn arasında Üzeyir de vardı" dediler. Onlar, Üzeyir'in Tevrat'ı okuyabildiğini bilmiyorlardı. O, onlara yüz yıl sonra böylece gelince, Tevrat'ı onlara yeniden bildirdi ve ezberindentıiçbir harf eksik bırakmaksızın onu onlara yeniden yazdı. Tevrat bir yerde gömülü idi. Tevrat oradan çıkartılarak, Üzeyir (a.s.)'in yazdığı

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/448-452.

Tevrat ile karşılaştırıldı ve her ikisi bütün harflerinde aynı idiler. Bunun üzerine, "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Bu rivayet âlimler arasında meşhurdur. Bu da o kasabaya uğrayanın bir peygamber olduğuna delâlet eder. 82[82]

Üçüncü Mesele

Âlimler, o kasabanın neresi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Vehb. Katâde, İkrime ve Rebî bu kasabanın îliyâ yani Beytu'l-Makdis olduğunu söylemişlerdir. İbn Zeyd ise bu kasabanın, ölüm korkusundan dolayı, binlerce insanın kaçtığı kasaba olduğunu söylemiştir. 83[83]

"Hâviye Alâ Urûşiha" Tabirinin Mânası

Cenâb-ı Allah'ın, "Çatıları çökmüş, duvarları da üstüne yıkılmış" ifâdesine gelince, Esmaî bu hususta şöyle der: "Evin içinde oturanlardan kimse kalmadığı zaman denilir karında hiçbir yiyeceğin bulunmaması, acıkmak demektir. Bir hadiste de: "Hz. Peygamber (s.a.s.) secde ettiği zaman, pazuian ile yanlarını, karnı ile uyluklarını birbirinden uzak tutardı"84[84] şeklinde vârid olmuştur. Yine denilir. Yani, "At, ayaklarının arasını açtı, boşalttı."
Sonra, ev yıkılıp harab olduğu zaman, denilir. Çünkü yıkılması sebebiyle ev, içinde oturanlardan boşalmış, fariğ olmuş demektir. Yine, yıldızlar meyi edip yağmur yağdırmadığında denilir. Çünkü bu yıldızlar yağmur getirmemişlerdir. kelimesi, evin tavanı anlamına gelir; kelimesi ise, temeller ve duvarlar demektir, ise, ahşab tavan anlamına gelir. Bir kimse bir ev yapıp, onu ahşapla tavanladığı zaman, denilir. Buna göre, tabirinin mânası, "yıkılmış, düşmüş, harâb olmuş" demektir. Bu tefsiri, İbn Abbas (r.a.) yapmıştır.
Bu konuda şunlar da ileri sürülmüştür:
a) O kasabanın evlerinin tavanları yıkılmış olduğu halde, duvarları ayak taydı. Sonra, duvarları da temelinden sökülerek, yıkılan tavanları üzerine devrilmişti. Buna göre kelimesinin mânası, "kökünden, temelinden sökülmüş" demektir. Bunun bu mânaya geldiğine, Hak Teâlâ'nın, "Sanki onlar, kökünden sökülmüş hurma kütükleri gibidirler"(Hakka, 7) âyetiyle, bir başka yerde geçen, "Sanki onlar, köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibidirler" (Kamer, 20) âyeti delâlet etmektedir. Bir yerin harâbiyetini tavsif etme konusunda yapılabilecek en güzel tasvir işte budur.
b) Hak Teâlâ'nın tabirinin mânası, demektir. Yani, "Tavanları, duvarlarından ayrılıp düşmüş...." Âyetteki harfi cerri mânasındadır. Nitekim Hak Teâlâ başka bir ayetinde de, "İnsanlardan Ölçekle aldıklarında "(Mutaffifin, 2) buyurmaktadır. Yani dernektir.
c) Bundan maksat, o kasabanın ağaçları dimdik ayakta durduğu halde, evlerinin yerle bir olmasıdır. Böylece bundan duyulan taaccüb ve şaşkınlık daha çok olmuş olur. Çünkü evleri yerle bir olan yerden genel olarak beklenen, oradaki her şeyin, hatta meyve ağaçlarının da yok olması, kaybolmasıdır. Ağaçları dimdik ayakta durduğu halde, evleri yerle bir olunca, bundan duyulan şaşkınlık daha fazla olmuştur. Hak Teâlâ'nın "Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?" dedi" sözüne gelince, biz o kasabaya uğrayan şahsın kâfir olduğunu söyeleyenlerin, bu ifâdenin mânâsını, Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmeye; oraya uğrayan kimsenin peygamber olduğunu söyleyenlerin ise bunu, örf ve âdete göre uzak bir ihtimal görme, örf ve âdete göre ihtimal vermeme mânasına hamlettiklerini söylemiştik. Veyahut da bundan maksat, Hz. İbrahim (a.s.)'in de, "Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster "(Bakara, 260) dediği gibi, te'kîd amacıyla daha çok delil istemektir. Hak Teâlâ'nın tabirinin mânası, tıpkı "Bunlar sana nereden geliyor?"(Al-i İmran, 37) ifâdesinde olduğu gibi, "nereden?" demektir. "Bu kasabayı diriltmeden" maksat, onu imâr etmektir. Yani, onu

---

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/452-453.

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/453.

84[84] Müslim, Salât 238 (1/357). Müslim, Salât 238 (1/357).

yapmayacak manasında, "Allah onu ne zaman yapacak?" demektir. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu kimseye, hem kendi nefsi, hem de o kasabanın imar edilmesi hususunda bir mucize göstermek istedi de, "Böylece onu, yüz yıl öKi bıraktı." Biz bu hadiseyi daha önce zikretmiştik. İmdi, "Allahu Teâlâ'nın diriltmesi hususundaki istidlal, bir gün veya yarım gün ile de yapılabilirken, onu yüz ytl öldürmesindeki fayda nedir?" denilirse, biz deriz ki: Uzun bir müddet geçtikten sonra diriltmek, kısa bir müddet geçtikten sonra diriltmekten aklen daha uzak ihtimal görülür. Yine, uzun bir müddet geçtikten sonra başkalarının bu kimsede, bu kimsenin de başkalarında müşahede edeceği şeyler daha şaşırtıcı olur. 85[85]

Allah'ın O'nu Diriltmesi

Hak Teâlâ'nın am li beyanının mânası, "sonra onu diriltti" demektir. Kıyamet günü de, insanlar kabirlerinde diriltildikten için "yevmu'l-ba's" diye adlandırılır. Bu tabirin kökü, Arapların deveyi yerinden kaldırıp dimdik tuttukları zaman söyledikleri sözüne istinâd etmektedir. Allah Teâiâ, demeyip de buyurmuştur. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın sözü, O'nun o kimseyi, daha önce olduğu gibi diri, akıllı, anlayışlı ve iiahî bilgiler hususunda istidlalde bulunmaya müsait ve kabiliyetli olarak "iade" ettiğine delâlet eder. Eğer Allah demiş olsaydı, bu faydalar temin edilemezdi. Hak Teâlâ'nın, "Ne kadar kaldın?" dedi" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 86[86]

Birinci Mesele

Burada iki kıraat (okuyuş) şekli vardır. Ebu Amr, Hamza ve Kisaî, idgâm ile diğerleri ise, izhâr ile okumuşlardır. Binaenaleyh idgâm edenler, iki mahreç birbirine yakın olduğu için idgam etmişler; izhar edenler ise, her ne kadar mahreçleri yaktn olsalar dahi, en nihayet farklı olduklarından izhâr etmişlerdir. 87[87]

İkinci Mesele

Âlimler, bu sözü söyleyenin Allah olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hitabın Allah'tan olduğu bilinmiştir; zira bu hitab, mucizeyle beraber yapılmıştır.Bir de, o kimsenin diriltilmesinden sonra, eşeğinin durumundan ve onun kemiklerinin apaçık bir biçimde çürümesinden, bu harikulade hâlin ancak Allah tarafından meydana getirilebileceğini müşahede edip işi anlamıştır. 88[88]

Üçüncü Mesele

Bu âyetle ilgili bir müşkilât vardır ve o da şudur: "Allah Teâlâ, o kimsenin öldüğünü bitip ve ölen kimsenin diriltildikten sonra, ölüm müddetinin uzun mu kısa mı olduğunu bilemiyeceğini bildiği halde, hangi hikmete binaen ona bunun miktarını sormuştur?" Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Hak Teâlâ'nın böyle bir sorudan maksadı, harikulade olarak meydana gelen şeylere dikkat çekmektir. 89[89]

Ölü Kaldığı Süre İle İlgili Bazı Sualler

Hak Teâlâ'nın. "Bir gün yahud bir günden az kaldım" buyruğu ile ilgili birkaç sual vardır:

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/453-455.
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/455.
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/455.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/455.
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/455-456.

Birinci Sual: Cenâb-ı Hakk, bu "terdîd" ifâdesini niçin zikretmiştir?

Cevap: Kendisine nisbetle durum aynı olduğu halde, meyyitin ölüm süresi uzamış veya kısalmıştır. Böylece de o kimse, meyyit (ölü) olabilmesi mümkün olan en az bir zaman ile cevap vermiştir. Çünkü, süre bakımından kesin olan taraf budur. Bu ifâdenin tefsirinde şu hususa da yer verilmiştir: O kimsenin ölümü, gündüzün başında olduğu için "bir gün", sonra duvarların üstünde gün ışığının devam ettiğini görünce de "bir günden az" demiştir.

İkinci Sual: Ölü olarak bekleme yüz sene olup, sonra da, "Bir gün yahud bir günden daha az bekledim" demesi, bir yafan olmaz mı?

Cevap: O, bu sözü zann-ı galibine göre söylemiştir. Böyle bir yalandan dolayı muaheze edilmez. Bunun bir benzeri de şudur: Cenâb-ı Allah Ashab-ı Kehf'ten naklen, onların kendi vehim ve düşüncelerine göre, "Bir gün veyahut da bir günden az kaldık" (Kehf, 19) dediklerini bildirmektedir. Yine Yusuf (a.s.)'un kardeşleri de, "Baba, oğlun hırsızlık etti. Biz ancak bildiğimize şahldlik yaptık"(Yusut, eo) demişlerdi. Onlar bu sözü sırf melikin su tasının onun yükünün içinden çıkarılması karinesiyle söylemişlerdi.

Üçüncü Sual: O bu beklemenin, ölüm sebebiyle olduğunu kesin olarak biliyor muydu, yoksa bilmiyordu da sadece bu beklemenin ölüm sebebiyle olduğunu zan mı ediyordu?

Cevap: Açık olan şudur ki, o bunun ölüm sebebiyle olduğunu biliyordu. Çünkü onun Öldürülüp yüz sene sonra diriltilmesindeki esas maksat, onun ölümden sonra diriltilmeyi müşahede etmesidir. Bu ise ancak, o kimse bu bekleyişin ölüm sebebiyle olduğunu bildiği zaman olur. Yine o, ya kendi nefsinde veya merkebinde, bu beklemenin ölüm sebebiyle olduğunu gösteren halleri müşahede etmişti. Cenâb-ı Allah'ın,"Hayır, yüz yıl kaldın" dedi" sözünün mânası açıktır. Burada kelimesinin aslı, yüzmek anlamına gelen masdarıdır. Çünkü, yılın içinde durdurulması mümkün olmayan uzun bir akış, yüzüş bulunmaktadır. Allahu Teâlâ'nın "İşte, yiyeceğine, içeceğine bak,henüz bozulmamıştır" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 90[90]

Ayetteki Kıraat Meselesi

Kıraat imamları (Bakara, 259), (Enam, 90), (Hakka, 28), (Hakka. 29),ve (Karia, 10) kelimelerindeki hâ harfinin, vakf halinde okunuşta gösterilmesi hususunda ittifak {ettikten sonra, vasl halinde okunuşta gösterilip gösterilmeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. İbn Kesir, Nâfi, Ebû Amr, İbn Amir ve Âsim bütün bu kelimelerin hepsini, vasi halinde de hâ harfini isbât ederek, belirterek okumuşlardır. Hamza, vasi halinde bu harfleri hazfetmiştir. Kisaî ise îve kelimelerindeki hâ harfini hazfetmiş, diğer kelimelerdeki hâ harfini isbât ederek okumuştur. Kıraat âlimleri "Ah, keşke kitabım bana verilmeseydi. Hesabımın da ne olduğunu bilmeseydim "(Hakka, 25-26) âyetindeki ve kelimelerindeki hâ harflerinin, vasi ve vakf halinde okunacağı hususunda ihtilâf etmemişlerdir. Sen bunu anladığın zaman biz deriz ki, bu hâ harflerinin hazfedilişinin birkaç izahı bulunmaktadır: ,

1) kelimesi, (yıl, sene) kelimesinden iştikak etmiştir. Âlimlerden birçoğu kelimesinin aslının kelimesi olduğunu iddia etmiştir ve şöyle demişlerdir: Bunun böyle olduğuna delil, Arapların bundan iştikak ettirerek, bir kavme kıtlık isabet ettiği sene demeleridir. Nitekim şair şöyle demiştir: "Mekke'nin insanları, kıtlık çekmiş zayıf kimselerdir." Araplar, bu kelimeyi şeklinde çoğul yapmışlardır. Bu kelimeden olmak üzere ise, şu fiil kullanılmaktadır: Btr kimse başkasına güzel muamele edip ona yumuşak davrandığı zaman denilir. Kelimenin ism-i tasgiri ise şeklindedir. Bu sabit olunca sözündeki "hâ" harfinin kelimenin aslından olmayıp, sekte sebebiyle getirilmiş bir harf olduğu anlaşılır.

2) Vahidî, Ferra'nın söyle dediğini nakletmiştir: kelimesinin aslının olması caizdir. Çünkü Araplar, her nekadar az kullanılsa da, bu kelimenin ism-i tasgirinden demişlerdir. Buna göre lâfzının aslının şeklinde olması, daha sonra sonundaki nûn harfinin düşerek vakf halinde sonuna "sekte hâ'sı"nın gelmiş olması caizdir. Nitekim (Şahin süzülmedi) tabirindeki fiilin

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/456-457.

aslıdır. Daha sonra bunun sonundaki "dâd" harfi düşürülerek, vakf hallinde sonuna hâ-i sekte getirilerek denilmiştir.
3) Ayetteki tabiri (Hicr, 26) âyetindeki kelimesinden alınmıştır. Bu Kelimenin masdarı olan lügatte (kalıba) dökmek, şekil vermek manasınadır. Ebû Ali el-Farisi de aynı şeyi söylemiştir. Buna göre ifâdesinin manası, "Onun içeceği olduğu gibi kalmış, üzerinden yüz yıl geçtiği halde dökülmemiştir" şeklindedir. Sonra bu kelimenin sonundaki nün hazfedilerek, ikinci maddede de açıkladığımız şekilde, nûn'un yerine, hâ-i sekte getirilmiştir. İşte bu üç madde, kelimeden bir harfin hazfedilmiş olduğunu göstermek için getirilmiştir.
Bu kelimenin sonundaki hâ harfinin okunuşta gösterilmesinin izahı ise şudur: Bu lâfzından alınmıştır.kelimesinin aslı ise, ism-i tasgirinin oluşunun da delalet ettiği gibi şeklindedir. "Seneler geçirmiş hurma" manasında, "Evi senelerce kiraladım" manasında da denilir. Durum böyle olunca âyetinin sonundaki hâ harfi, kelimenin asli harfi olur. İşte bundan dolayı, vasi halinde de, vakf halinde de hazfedilemez. 91[91]

İkinci Mesele

Âyetteki ifâdesi, "değişmedi, bozulmadı" manasındadır. Buna göre bu kelimenin asıl manası, "onun üzerinden seneler geçmedi" demektir. Çünkü yılların geçmesi onu değiştirememiş ise, bu, sanki üzerinden yıllar geçmiş demektir. Bu, Ebu Ali el-Fârisi'den, ifâdesinin "onun içeceği dökülmedi" mânâsında olduğunu nakletmiştik.
Bunlardan sonra geriye bu âyetle ilgili iki soru kalır:
Birinci Soru: Allahu Teâlâ, "Hayır, yüz yıl kaldın" buyurunca, bunun peşisıra yüz yıl kaldığını gösteren şeyden bahsetmesi gerekirdi. O'nun, "İşte, yiyeceğine ve içeceğine bak. Henüz bozulmamış" buyruğu o kimsenin yüz yıl beklediğini göstermez. Aksine bu ifâde, açıkça o kimsenin "bîr gün veya bir günden az" dediği söze uygun düşer.
Buna şöyle cevap verilir: İnsanın o şeyin şüpheli olduğunu bir nebze bilmesinin yanısıra, bu husustaki şüphe ne kadar güçlü olur ise, o şüpheyi giderecek delili duyması da o derecede tesirli olur ve o kimsenin bu husustaki işi yapması da o derecede mükemmel olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki "Hayır, yüz sene kaldın" dediğinde, bunun peşinden, "İşte yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamışlar" demiştir ki bu, o kimsenin "Birgün, yahut bir günden az" sözünü kuvvetlendiren bir husus olmuş olur. Bu durumda da, böyle bir şüpheyi giderecek delile duyduğu arzu artmış olur. Bundan sonra Cenab-ı Allah, "Bir de merkebine bak.." buyurup, o da merkebinin çürümüş ve kemik yığını haline gelmiş olduğunu görünce, Allah'ın kudreti karşısındaki hayranlığı büyümüş olur. Çünkü yiyecek ve içecekler kısa zamanda bozulur. Fakat merkep uzun bir zaman yaşayabilir. O insan, bozulabilecek şeyi, yani yiyecek ve içeceği bozulmamış; bozulmayacak şeyi, yani merkebinin kemiklerini bozulmuş ve çürümüş olarak görünce, Allah'ın kudretine olan hayranlığı artmış ve bu delil, onun aklında ve kalbinde yer tutmuştur.
İkinci Soru: Allahu Teâlâ, bu âyette yiyecek ve içecekten bahsetmiştir. Halbuki Hak Teâlâ'nın 'bozulmamış" ifâdesi, yiyicekle değil içecekle ilgilidir. Buna şöyle cevap verilir: İçecekler için "bozulmama" ifâdesi kullanıldığı gibi, yiyecekler için, bilhassa çabuk bozulan yiyecekler için de kutlanılır. Rivayet edildiğine göre, bu kişinin yiyeceği incir ve üzüm, içeceği ise incir ve üzüm suyu idi. İbn Mes'ud (r.a.)'un kıraatinde ayet, okunmuştur. Hak Teâlâ'nın "Bir de merkebine bak" buyruğu şu manadadır. Bu, o kimseye, merkebin kemiklerinin çürümüş olduğunu gördüğü için, uzun müddetten beri Ölmüş olduğunu bildirmektedir. Bu, gerçekte merkebin kendisine bakması manasında değildir. Çünkü o, bu çürümüş kemiklerin o anda canlı bir varlık haline dönüştüğünü görünce, bunu yapabilen zâtın, bir anda eşeği öldürüp kemiklerini derhal çürütmeye de kadir olduğunu anlar. Bu durumda da, merkebin kemikleri ile, uzun müddet ölmüş olduğuna delil getirilemez. Aksine merkebin kemiklerinin hayat bulması, o kimsenin, Hak Teâlâ'nın, "Hayır, yüz sene kaldın" sözünün doğru olduğunu

---

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/457-458.

gösteren bir mucize olmuş olur. Dahhâk şöyle der: "Bu tabirin manası şudur: "Allah Teâlâ, ölümden sonra yeniden diriltince, bu "ba's"in doğruluğuna bir delil olmuş olur." Başka alimler, bunun bir mucize olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ, o kimsenin, torunlar ihtiyarlamış, saç ve sakalları ağarmış vaziyette kendisini simsiyah saçı ile bir genç olarak yeniden diriltmiştir. 92[92]

Halka İbret Vesilesi Olması

Allahu Teâlâ'nın, "Bu, seni insanlara bir ibret vesi-fesi ktfmanuz içindir" beyanından muradın, ona bir şeref kazandırıp onu yüceltmek ve gerek dinî, gerekse dünyevî bakımdan yüksek derecelere çıkarmayı va'adetmek olduğunu söylemiştik. Bunlar ise, küfür üzere ölen ve Allah'ın kudretinde şüphesi olan kimselere uygun düşmez.
Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğunun başındaki vâv harfinin faydası nedir?" denilir ise, biz deriz ki; Ferra: "Kendisinden sonra mukadder (mahzuf) bir fiil bulunduğu için, burada vâv harfi getirilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ eğer "seni bir ibret nişanesi kılmamız için eşeğine bak" derse, "eşeğe bakma" cümlesi şart, "onu bir ibret nişanesi kılma" cümlesi ise onun cezası (neticesi) olmuş olurdu ki bu sözden böyle bir mana kastedilmemiştir. Fakat Cenâb-ı Hak, vâvlı olarak buyurunca mana, "Seni bir ibret nişanesi kılmak için, yaptığımız öldürüp diriltme işini yaptık" şeklinde olmuştur. Bunun bir benzeri de, "İşte biz ayetleri böylece türlü türlü açıklarız. Tâ ki onlar "Sen okumuşsun ' desinler" (En'am, 105) ayetidir. Bu "Onlar sen okumuşsun" desinler diye, âyetlerimizi böyle türlü türlü açıklarız" manasındadır. Yine ayeti de "O yakin sahibi olanlardan olsun diyef işte böyle İbrahim'e göklerin ve yerin melekûnunu gösteriyorduk" (Enam 75) manasındadır" demiştir. Allahu Teâlâ'nın "kemiklere bak" ifâdesine gelince, çoğu müfessirler, âyette geçen kemiklerden maksadın, onun eşeğinin kemikleri olduğunu, çünkü bu kelimenin başındaki elif-lâm'ın hazfedilen muzafun ileyhe bedel olarak geldiğini söylemişlerdir. (Yani burada) tuaf (Merkebinin kemikleri) izâfetindeki, kısmı hazfedilmiş ve ona karşılık kelimesinin basma lam-ı tarif getirilmiştir.) Diğer müfessirler de, "Allah Teâlâ'nın âyetteki "kemikler" ile, o kişinin bizzat kendisinin kemiklerini kastettiğini ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ, o kimsenin kafasına ve gözlerine can vermiş, bedeninin diğer kısımları ise çürümüş kemikler olarak kalmış. Böylece o kimse, kendi kemiklerine bakmış ve onların nasıl toplanıp birbirlerine kenetlendiklerini seyretmiştir. Yine o kimse, eşeğinin bağladığı gibi durduğunu, yüz yıldan beri yiyip içmeden canlı kaldığını görmüştür." Bu izaha göre âyetin takdiri: "Kendi kemiklerine bak" şeklinde olur. Bu görüş, Katâde, Rebî ve İbn Zeyd'e aittir. Bana göre, bu izah şu bakımlardan zayıftır:
a) Âyetteki, "Bir gün, yahut bir günden daha az" tabiri, ancak kendi üzerinde bir değişiklik görmeyen ve bir günden daha az bir müddette uyuduğunu zanneden kimseye daha münasib olur. Vücudunun dağılıp parçalanmış olduğunu, kemiklerinin çürümüş halini müşahede eden kimseye, bu söz uygun düşmez.
b) Allah Teâlâ o kimseye hitab edip, onun da cevap verdiğini nakletmektedir. Binaenaleyh cevap veren kimsenin de Allah'ın öldürdüğü o kimse olması gerekir. Öldürme işi, bütün bedenle ilgili olunca, Allah'ın dirilttiği cevap veren kimsenin de, o şahsın bütün bedeni olması gerekir.
c) Cenâb-ı Allah'ın, "Allah da onu yüz yıl ölü bırakmış, sonra da diriltmişti" buyruğu, Allah'ın, o kişinin bütün bedenine can verdiğini gösterir. 93[93]

Ayetteki Kıraat Farklarına Göre Mânalar

Hak Teâlâ'nın, buyruğundan murad, Allah'ın o kemiklere can vermesidir. Nitekim "Allah ölüyü diriltti" manastnda denilir. Allahu Teâlâ da, "Sonra, dilediği zaman onu diriltilir" (Abese, 22) buyurmuştur. Allah Teâlâ O, "Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" dedi. De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek "(Yasin, 78-79) âyetinde de, diriltmeyi kemiklerle ilgili olarak beyan etmiştir. Bu kelime şeklinde de okunmuştur. Ferrâ şöyle demiştir: "Sanki o dürülüp büküldükten sonra yayılmaya başlanmıştır. Bu böyledir, çünkü hayat sayesinde, alış verişteki canlılık başlar. Buna göre o kimse ölü olduğu müddetçe, bükülüp durulmuş gibi olmuş demektir. Fakat yeniden diriltilince, adetâ dürülmesinden sonra yeniden yayılıp açılmış gibi olur. Ham-za ve Kisâî, üstten noktalı zâ harfi ile, bu kelimeyi şeklinde okumuşlardır ki bunun manası, "Biz kemiklerin bir kısmını, bir kısmı üstüne bitiştiriyoruz" şeklindedir. Birşeyi "inşâz", onu kaldırma manasındadır. Meselâ "onu kaldırdım, o da kalktı" denilir. Yerden çıkıp yükselen şey için de fiili kullanılır. Kadının geçimsizliği manasında tabiri de, kadının kocasının rızasına başkaldırması manasındadır. Bu kıraate göre âyetin mânası, "Biz onu yeryüzünden nasıl kaldırıp, her kemiği bedendeki yerlerine döndürüyor ve kemikleri üst üste inşa ediyoruz" demektir. Nehaî'den onun bu kelimeyi şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir ki, bu okunuşa göre âyetin mânası, Ahfeş'ın söylediği şekilde olur. Ahfeş, onu yükselttim, kaldırdım mânasında denildiğini söylemiştir. Bütün kıraatlara göre bu tabirin mânası şudur: Allahu Teâlâ kemikleri üst üste inşâ etmiş, böylece bir nizam içinde kemikleri birbirleriyle bir araya gelmiş, sonra bu kemikler ete bürünmüş; damarlar, sinirler, etler ve deriler bu beden üzerinde yayılarak, bir kısmı diğerine bitişmiştir. Böylece bütün kıraat-tar bu mânayı meydana getirmiş olurlar. Daha sonra Hak Teâlâ, "Kendisine belli olduğu zaman" buyurmuştur ki, bu daha önce geçen, "Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?" sözüyle ilgilidir. Buna göre mâna, "Meydana gelmesi uzak görülen şey bizzat tahakkuk edip, ona görününce.." şeklinde olur. Keşşaf sahibi fiilinin failinin mukadder olduğunu söylemiştir. Takdiri ise, Allahu Teâlâ'nın herşeye kadir olduğu O'na belli olunca, O, "Biliyorum ki Allah, her şeye kadirdir" dedi" şeklindedir. İkinci cümle kendisine delâlet ettiği için, birincisi hazfedil mistir. Bana göre bu, bir zorlamadır. Aksine sahîh olan takdir şöyledir: "Allahu Teâlâ'nın öldürmesi ve diriltmesi müşahede yoluyla o kimseye belli olunca O, "Biliyorum ki Allah, herşeye kadirdir" demiştir." Bunun te'vîli ise şöyle olur. "Bu istidlalden önce bildiğim şeyi, bizzad müşahede ederek kavradım, bildim." Hamza ve Kisaî, emir sîgası ile ... "Dedi ki: Bil..." şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatin izahı hakkında iki görüş vardır:

---

[92] 92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/458-459.

[93] 93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/460-461.

a) Bu durum ortaya çıkınca o kimse, kendi kendine emir vererek söylemiştir. Nitekim A'şâ da "Umame'yi uğurla.. Çünkü kervan çoktan yola koyuldu.." demiştir.

b) Allah Teâlâ, "Bil ki Allah, herşeye kadirdir" buyurmuştur. Bu te'vîlin doğruluğuna Abdullah İbn Mesûd ile A'meş'in şu kıraatleri de delâlet eder: "Denildi ki: "Bil ki, Allah herşeye kadirdir." Mak Teâlâ'nın Hz. İbrahim ile ilgili âyetin sonunda, "Bil ki Allah, azizdir hakimdir" (Bakara. 260) demiş olması da, bu Kıraati destekler.

Kadî şöyle demiştir. "Birinci kıraate yapış, onu benimse.. Çünkü, bir şeyi emretmek ancak, o emredilen şey bulunmadığı zaman güzel olur." Burada, Hak Teâlâ'nın buyruğunun delaletiyle, bu bilgi mevcuttur. Binaenaleyh, ilim mevcutken, onu elde etmeyi emretmek caiz olmaz. Ama, onun bulunduğunu haber vermek (böylece de "Biliyorum ki..") demek caizdir. 94[94]

Üçüncü Kıssa: Ölümden Sonra Dirilme

"Hani İbrahim: "Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" demiş, (Allah da) "inanmadın mı yoksa?" demiş; o da, "İnandım, fakat kalbimin itminan bulması için (istiyorum)" demişti. Allah da, "Dört kuş tut, onları kendine alıştır, sonra onların her parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da çağır. Koşarak sana geleceklerdir" demişti. Bil ki şüphesiz ki Allah, azizdir, hakimdir" (Bakara. 260). Üçüncü kıssa da, dirilmenin sıhhatine, doğruluğuna delâlet eder. Hak Teâlâ'nın bu âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır: 95[95]

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/461-462.

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/463.

Birinci Mesele

Bu âyetin başındaki edatının müteallâkının ne olduğu hususundadır. Bu hususla ilgili iki görüş vardır:
Zeccâc, âyetin takdirinin "Hatırla o zamanı ki, İbrahim., demişti" şeklinde olduğunu söylemiştir. Başkaları ise bu ifâdenin Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbi hakkında İbrahim ile çekişeni görmedin mi.. "(Bakara, 258) âyetine affedildiğini, takdirinin ise, "Rabbi hususunda çekiştiği zaman görmedin mi?" Yine, İbrahim, 'Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" değidiğf zaman görmedin mi?" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. 96[96]

Hz. İbrahim(a.s.)'in Talebinde Riayet Ettiği Edeb

Allahu Teâlâ "Yahut o kimse gibisin ki o, bir kasabaya uğramış..." diyerek Üzeyir'in açıkça söylemedi; halbuki bu iki kıssadan maksat aynı olmakla birlikte, burada ise İbrahim (a.s.)'in ismini yerdi. Bunun sebebi şudur:
Üzeyr(a.s), edebe riâyet etmeyerek dedi İbrahim(a.s.) ise, edebe riâyet ederek, ilkönce Allah'ı, "Rabbim" diyerek övdü, daha sonra da "Bana göster" diyerek, istekte bulundu.. Yine İbrahim (a.s.)edebe riâyet ederek, diriltme ve öldürme fiillerini kuşlar hakkında; Üzeyr (a.s.)ise, edebi gözetmeyerek bu fiilleri kendi nefsi hakkında istemiştir. 97[97]

Hz. İibrahim'in Bu İsteğinden Güdülen Maksad

Alimler, Hz. İbrahim'in sorusunun sebebi hususunda şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:
Birinci Görüş: Hasan el-Basri, Dahhâk, Katâde, Atâ ve İbn Güreye şöyle demişlerdir: Hz. İbrahim denizin kıyısında bir leş görür. Deniz kabardığında, leşi götürür ve böylece onu denizdeki canlılar yer.. Med olmadığında onu vahşi hayvanlar yer. Vahşi hayvanlar çekip gittiğinde de kuşlar gelerek, onun geri kalan kısmını yerler ve uçar giderler... İşte bundan dolayı Hz. İbrahim,"Ya Rabbi, canlıların parçalarını, yırtıcı hayvanların, kuşların ve denizdeki canlıların karnından toplayarak tekrar nasıl bir araya getireceğini bana göster" dedi. Bunun üzerine kendisine, "İman etmedin mi, yoksa?" denildiğinde O; "Evet, ettim; ancak benim bu sorumdan maksadım istidlal ile elde ettiğim ilmimin zaruri bir bilgi hâline dönüşmesini istemektir" dedi.
İkinci Görüş: Muhammed İbn İshâk ile Kâdî şöyle demişlerdir: Bu sorunun sebebi şudur: Hz. İbrahim,"Benim Rabbim, hem diriltir, hem öldürür" (Bakara, 258) dediğinde Nemrûd da: "Ben de diriltir ve Öldürürüm" diyerek, bir kişiyi salıverip, bir kişiyi de öldürmek suretiyle münazara ettiklerinde Hz. İbrahim, "Bu bir öldürme ve diriltme değildir" dedi; bunu müteakiben de bu mesele hem Nemrûd, hem de O'na bağlı olanlar huzurunda ortaya çıksın, açıklık kazansın diye, "Rabbim nasıl dirilttiğini bana göster.."dedi. Rivayet edildiğine göre Nemrûd, "Rabbine söyle, diriltsin; aksi halde seni öldürürüm.." dedi. Bunun üzerine Hz, İbrahim de Allahu Teâlâ'dan bunu istedi. Buna göre sözünün manası, "Öldürülmekten kurtarılmam için..." veyahut da-" delilim ve burhanım kuvvetli olsun diye" şeklinde olur. "Şüphesiz benim bu delilden başka bir delile geçişim, o delilin zayıflığı sebebiyle değil, aksine dinleyen kimsenin cehaleti sebebiyledir."
Üçüncü Görüş: İbn Abbas, Saîd İbn Cübeyr, ve Süddî (r.a.) şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ Hz. İbrahim'e "Ben bir beşeri dost, halîl edineceğim" şeklinde vahyettiğinde, Hz. İbrahim bunu gözünde büyüterek "Allah'ım, bunun alâmeti ve nişanı nedir?" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Bunun emaresi, o kimsenin duâ ederek, ölüleri diriltmesidir" buyurdu. Hz. İbrahim'in, kulluğun derecelerinde ve peygamberliğin ifasında makamı yücelince, onun hatırına, "Belki de o dost ben olurum..." düşüncesi geldi. Bunun üzerine Hz. İbrahim,

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/463.
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/464.

Allah'tan ölüleri diriltmesini istedi. Allahu Teâlâ da, "İnanmadın mı yoksa?" deyince O, "inandım, fakat benim, senin dostun olduğuma kalbim tam bir itminan duysun diye" demişti.

Dördüncü Görüş: İbrahim (a.s.) Dunu, kavmi için istedi. Bu böyledir, çünkü peygamberlere tâbi olan kimseler, onlardan bazan bâttl bazan da hak olan şeyler taleb etmişlerdir. Meselâ onların Hz. Musa'ya, "Nasıl onların ilâhları var ise, sen de bize bir ilâh yap" (A'râf, 138) şeklinde demeleri gibi.. Bunun gibi, İbrahim (a.s.) de, bunu taleb etmişti. Bundan mak-sadi ise, kavminin bunu müşahede etmesi ve böylece de kalblerindeki İnkârın yok olmasıdır.

Beşinci Görüş: Aklıma şöyle bir düşünce geldi de ben de şöyle dedim: Şüphesiz bu ümmet, peygamberin peygamberlik iddiasında doğru söylediğini anlamaları hususunda, onun elinde zuhur edecek bir mucizeye nasıl muhtaç iseler, bu peygamber de, melek yanına gelip, ona, Allah'ın onu bir peygamber olarak gönderdiğini haber verdiğinde, o peygamber de kendisine gelenin kovulmuş bir şeytan değil de kerîm bir melek olduğunu bilebilmesi için, o meleğin elinde zuhur edecek bir mucizeye muhtaçtır... Yine, melek Allah'ın kelâmını dinlediğinde, o da bu kelâmın, başkasının değil de Allah'ın kelâmı olduğuna delâlet edecek bir mucizenin zuhuruna muhtaç olur. Durum böyle olunca, şöyle denilmiş olması mümkündür: Melek, Hz. İbrahim'e gelerek, ona Allahu Teâlâ'nın kendisini insanlara bir peygamber olarak göndereceğini haber verince, Hz. İbrahim bir mucize talebinde bulunarak, "Ya Rabbi, ölüleri nasıl diriltti̇ğini bana göster" demiş, Allah da "inanmadın mı yoksa?" deyince, o da, "inandım, fakat gelen zâtın kovulmuş şeytan değil, kerim bir melek olduğuna, kalbim tam bir itminan duysun diye (istiyorum)" demiştir.

Altıncı Görüş: Bu, tasavvuf ehlinin görüşüdür: Âyette geçen kelimesinden murad, mükâşefe ve tecelli nurlarına karşı perdelenmiş kalbler-dir. "Diriltmek" ise, bu ilahi tecelli ve nurların zuhur etmesinden ibarettir. Binaenaleyh, buna göre Hz. İbrahim'in demesi, o tecelli ve mükâşefeleri istemektir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona, "Yoksa iman etmedin mi?" deyince de, "Evet, ona, gaybî bir imanla iman ettim. Ne var ki o tecellinin meydana gelmesi sebebiyle kalbim mutmain olsun diye, onun meydana gelmesini istiyorum..." dedi.

Kelâmcılar da şöyle demişlerdir: İstidlali olan ilme, bazen şek ve şüpheler arız olabilir... Böylece Hz. İbrahim, kendisine şek ve şüphenin ânz olmayacağı ve kendisiyle, kalbin tam bir istikrara kavuşacağı zarurî bir ilim talebinde bulunmuştur.

Yedinci Görüş: Belki de İbrahim (a.s.) Allah'ın kendisine indirmiş olduğu sahifelerden, soyundan gelecek olan Hz. İsa'nın duası sayesinde ölüleri diriltme payesiyle Allah tarafından şereflendirileceğim öğrenince, O da bunu istedi. Bunun üzerine kendisine, "İnanmadın mı yoksa?" denilince O "Evet, inandım; fakat benim mertebemin senin yanında, torunum İsa'nın mertebesinden daha az olmadığına kalbim mutmain olsun diye.." dedi.

Sekizinci Görüş: Hz. İbrahim'e oğlunu kurban etmesini emretmiş, O da bu emre uyarak, sonra da, "Bana, canlıyı cansız kılmamı emrettin, ben de yaptım. Ben de senden, cansız olanı canlı kılmanı istiyorum" demiştir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Yoksa inanmadın mı?" deyince de, "Ne demek, inandım; ne var ki beni dostun edindiğine kalbim mutmain olsun istedim.." demiştir.

Dokuzuncu Görüş: Hz. İbrahim (a.s.) kendi kalbine nazar ettiğinde, oğlunu sevmesinden dolayı kalbini adeta ölü olarak gördü de, Allah'tan utanarak, "Ya Rabbi, ölüleri nasıl diriltirsin?" dedi. Yani, "Gafletinden dolayı kalb öldüğü zaman, o kalbin, Allah'ın zikriyle ihyâsı, diriltilmesi nasıl olur?" demektir.

Onuncu Görüş: Âyetin takdiri şöyledir: "Bütün canlılar kıyamet gününde "haşr"ı müşahede ederler. Binaenaleyh, sen bana bunu bu dünyada göster.." deyince, Cenâb-ı Hak, "Yoksa iman etmedin mi?" dedi. O da, "Evet, iman ettim, ne var ki bana bu dünyada böyle bir şerefi tahsis edip, verdiğine dair kalbim mutmain olsun istedim" diye cevap verdi.

Onbirinci Görüş: Hz. İbrahim'in maksadı, Allah'ın ölüleri diriltmesi değildir. Aksine O'nun maksadı, arada hiçbir vasıta olmaksızın, ilahî kelâmı dinlemektir.

Onikinci Görüş: Bazı câhil kimseler şöyle demişlerdir: "Hz. İbrahim (a.s.), gerek "mebde",gerekse "maâd" hususunda şüphe içindeydi. O'nun mebde hususundaki şüphesi O'nun, "(Sizce) Rabbim budur" (En'âm,76) ve "Andolsun ki, eğer Rabbim beni hidayete erdirmeseydi, muhakkak ki ben, sapıtmış olan kimselerden olurdum" (Enam, 77) sözleriyle ortaya çıkmaktadır. Maâd hususundaki şüphesi de, işte bu âyette kendisini göstermektedir.

Bu görüş son derece zayıf, hatta küfürdür. Çünkü Allah'ın ölüleri diriltebileceğini bilmeyen kimse, kâfirdir. Mâsûm olan peygamberi böyle bir şeye nisbet eden kimse, o masum peygamberi küfre nisbet etmiş olur ki. asıl böyle diyen kimse kâfir olur. Bu görüşün bâtıl olduğuna şunlar da delâlet eder:

a) Hak Teâlâ'nın sözü- Eğer Hz. İbrahim şüphe etmiş olsaydı, bu şekilde söylemesi doğru olmazdı.

b) Cenâb-t Hakk'ın, sözü.. Bu, daha fazla yakın isteyen arif bir kişinin sözüdür.

c) Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmek, "nübüvvet" hususunda da şüphe etmeyi gerektirir. O halde o daha nasıl kendi nübüvvetini bilebilir? Hak Teâlâ'nın, "Yoksa inanmadın mı?" sözüyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu sözün başındaki hemze, istifhâmı takrîrî'dir. Nitekim şair, "Sizler bineklere binenlerin en hayırlısı değil misiniz? (Evet en hayırlısısmız.)" İnsanların en cömerdi Hân soyundan olanlardır.

b) Bu sorudan maksad etraftaki kimselere karşı onun buna inanıp, bilen olduğunu ispatlamaktır. Böylece bu sorudan başka bir maksat güdülmüştür. Hak Teâlâ'nın, 'Evet, inandım, fakat kalbimin itminan bulması için.." buyruğuna gelince, bil ki sözündeki lâm harfi, mahzûf bir fiile taalluk eder. Buna göre kelamın takdiri, "Kalbimin mutmain olmasını istediğim için bu talepte bulundum" şeklindedir. Âlimler, bu ifâdeden muradın, istidlal eden kimseye arız olan bazı düşüncelerin yok olmasıdır. Yoksa, her iki durumda da yakînî inanç bulunmaktadır. Burada aklî bir mübâhese de söz konusudur. O da şudur: Bu açıklama, ilimlerin bir kısmının diğerinden daha kuvvetli olduğunun cevazı meselesine dayanır. Burada çetin bir soru ortaya çıkmaktadır ki o da şudur: İnsan, ilim sahibi olduğunda, o şeyin zıddını ya caiz görür, veyahut da görmez. Şayet, herhangi bir şekilde onun zıddını caiz görür, tecviz ederse, bu kesin ve kat'î bir itikad değil, kuvvetli ve gâlib bir zan olmuş olur. Eğer o, ilmin zıddını hiçbir şekilde tecviz etmezse, ilimlerde bir farklılık söz konusu olmaz. Bil ki, böyle bir müşkil, biz,maksadm "Allah'ın diriltmeye kadir olduğu hususundaki inanç hususunda bir itminan temin edilmesi olduğunu" söylediğimiz zaman söz konusu olur. Ama, maksat başka bir şeydir dersek, böyle bir müşkil zâ'ri olmuş olur. [98][98]

Kuşların Dirilmesi ve Bundaki Hikmet

Hak Teâlâ'nın, "Dört kuş tut" emrine gelince, İbn Abbas (r.a.) şöyle der: "İbrahim (a.s.) bir tavus, kerkenez, karga ve horoz yakaladı." Mücahid ve İbn Zeyd'e göre, İbrahim (a.s.) diğer üç kuşun yanında, kerkenezin yerine güvercin yakalamıştır. Burada birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hak, hayvanlar içerisinden, öldürüldükten sonra diriltilme halini neden kuşlara tahsis etmiştir? Bu hususta âlimler şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

Birinci Görüş: Uçmak, gökyüzünde ; yükselme ise havada olur. Hz. İbrahim (a.s.)'in himmet ve gayesi, melekût alemine ulaşıp oraya yükselmektir. Bunun için onun mucizesi de, himmet ve gayreti doğrultusunda, ona benzer bir biçimde olmuştur.

İkinci Görüş: İbrahim (a.s.) kuşları kesip, onları parçalayarak, her dağın tepesine onların karışımından birer parça koyup da, sonra da onları çağırdığında, karışım içerisindeki her bir cüz kendi parçasına doğru uçmaya başladı. Bunun üzerine Hz. İbrahim'e, "Her parça kendi parçasına doğru Koştuğu gibi, kıyamet gününde de, her parça kendi parçasına doğru uçar. Böylece de bedenler teşekkül eder ve ruhlar onlarla birleşir" denildi. Bunu Cenâb-ı Hakk'ın, "Hepsi, çıvgın çekirgeler gibi kabirlerden çıkacaklar" (Kamer, 7) âyeti de ortaya koymaktadır.

İkinci Bahis: Bu diriltme ve öldürmeden maksat, tek bir hayvanla da ortaya konabilir. O halde daha niçin Cenâbı Hak, Hz. İbrahim'e dört kuş almasını emretmiştir? Bu hususta da iki görüş vardır:

---

[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/464-468.

Birinci Görüş: Bunun mânâsı şudur: "Sen, kulluğuna göre tek bir şey istedin.. Ben ise sana, Rabbi olduğum için dört tane kuş al diyorum."

İkinci Görüş: Bu dört kuş, canlıların ve bitkilerin bedenlerinin kendisinden meydana geldiği dört esas rükne, asla işarettir. Bu işaret ise şöyledir: Sen, bu dört kuşu birbirinden ayırdedemediğin sürece senin ruhun rubûbiyyet göklerine ve kudsiyyet aleminin safalarına uçamaz,yükselemez.

Üçüncü Bahis: İbrahim (a.s.), özellikle bu dört kuşu seçip aldı. Çünkü tavus kuşu insanın kalbindeki zînet, makam ve yükselme sevgisine işarettir. Nitekim Hak Teâlâ "Nefsin isteklerini sevme insanlara süstü gösterildi" (Al-i İmran, 14) buyurmuştur Kerkenez kuşu da, yemeye çok düşkün olmaya işarettir; horoz, şehvetperestliğe işarettir; karga da, derleyip toplamaya olan ihtirasa ve tutkuya işarettir. Çünkü karganın gece gündüz uçup, o çok soğuk günlerde bile bir şeyler toplar,.a arzusu içinde olması, onun bu hırsından ileri gelmektedir. Burada şuna işaret edilmektedir; İnsan, nefsinin ve tercinin şehvetini kırmada; hırsını alt edip onu yenmede ve başkaları için süslenmeyi terketme hususunda çaba sarfetmediği müddetçe, kalbinde Allah'ın celâlinin nurlarından feyezan eden bir rahatlık duyamaz. 99[99]

Fiilinin Mânaları Hakkında

Hak Teâlâ'nın, "Onları kendine alıştır" ifâdesine gelince, bunda birkaç mesele vardır: 100[100]

Birinci Mesele

Hamza sâd harfinin kesresiyle diğer kıra- at imamları da sâd'ın dâmmesiyle şeklinde okumuşlardır. Damme ile okumadaki gaye hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bir şeyi bir şeye meylettirdiğin zaman, yine boynu eğri olan kimse için de denilir. Yine, birisi bir kimseye bir şey söyleyip, ona eğildiğinde denilir. Yapılan bu açıklamaya göre, bu ayette bir hazf bulunmuş olur. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "O kuşları kendine yaklaştır, ve onları parça parça et! Sonra her bir dağın üzerine onlardan bir parça koy!" Binaenaleyh, söz kendisine delâlet ettiği için, "kısmı hazfedilmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Değneğinle denize vur... Derhal deniz yarıldı"ışuark, w) âyetinde olduğu gibidir. Yani (Vurdu, bunun üzerine deniz derhal yarıldı) takdirindedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın sözü, kuşları parçalamış olduğuna delâlet eder. Buna göre eğer: "Onları yakaladıktan sonra Hz. İbrahim'in onları kendisine yaklaştırıp alıştırmasının faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki; "Bunun faydası Hz. İbrahim (a.s.)' in onlar yeniden dirildikten sonra onları başka kuşlarla karıştırmaması ve bu kuşların onlar olmadığı vehmine düşmemesi için, onları iyice incelemesi, şekil ve durumlarını iyice tanımasıdır."

İkinci Görüş: Bu, İbn Abbas, Sald İbn Cübeyr, Hasan el-Basri ve Mü-cahid'in görüşüdür. Buna göre mânâsı, "Onları parça parça et, parçalara ayır" demektir. Bir kimse bir kimseyi bölüp parçaladığı zaman denilir. Şair Ru'be, amansız bir düşmanı tavsif ederken, "Biz onu, hükmümüzle param parça ettik" demektedir. Buradaki kelimesinin mânası, demektir. Bu görüşe göre, harhangi bir takdire ihtiyaç duyulmaz. Sâd harfinin kesresiyle okuyan Hamza'nın kıraatine gelince, o zaman bu kelime, bazan "meylettirmek", bazan da "parçalamak, parça parça etmek" anlamına gelmektedir. Kelime meylettirmek anlamına gelince;Ferrâ: "Bunun, Hüzeyl ve Süleym lügati olduğunu söylemiştir. Bir kimse bir şeyi eğdiği zaman, denilir. Ahfeş ve diğer âlimler ise kelimesinin mânasının, parça parça etmek mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Nitekim, bir kimse bir şeyi parça parça ettiğinde denilir. Ferrâ ise şöyle demiştir: "Zannediyorum ki bu fiil, "kesti" mânasına olan fiilinden maklûbdur (çevrilmiştir).

---

[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/468-469.

[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/469.

Buna göre, sondaki yâ harfi ortaya geçmiştir. Nitekim Araplar, hem (asâ), hem de (âse) demektedirler." Müberred ise, "Bu doğru değildir, çünkü bu iki lâfızdan her biri, başlı başına birer asıldırlar. Bundan dolayı birini diğerine bağlı kılmak caiz değildir" demiştir. 101[101]

Ebû Müslim'in Öbür Müfessirlerden Ayrı Görüşü

Müfessirler, âyetteki kelimesinin "Onları kes ve parçala" manasında olduğunda, Hz. İbrahim (a.s.)'in de o kuşların uzuvlarını, etlerini, tüylerini ve banlarını parçalayarak birbirine kattığı hususunda ittifak etmişlerdir. Ebu Müslim bu görüşe katılmayıp, bunu yadırgayarak şöyle demiştir: "Hz. İbrahim (a.s.), Hak Teâlâ'dan ölüyü diriltmesini isteyince, Cenâb-ı Hak ona, bu işi kolayca anlamasını sağlayacak bir misal gösterdi. Buna göre, emrinden maksad, "Onları kendine alıştır" ve "seslendiğinde sana gelmeyi onlara öğret;" yani "Bu dört kuşu çağırdığında sana cevap verip gelecek hale gelmelerini sağlayacak kadar, bu alıştırmayı tekrar tekrar yap O kuşlar bu hale gelince, herbirini sağ olarak bir dağın tepesine koyup, sonra, onları çağır. Onlar sana hızlıca gelecekler" demektir. Bundan maksad ise ruhların, yer aldıkları bedenlerine kolay bir şekilde dönmeleri konusunda müşahhas bir misal zikretmektir. Ebu Müslim âyetteki bu ifâdenin, "Onları parçala" manasında olduğunu kabul etmeyerek,şunları görüşünün delili olarak zikretmiştir:

a) Arapça'da emrinin meşhur manası, "Onları meylettir" şeklindedir. Bunun "parçalama ve kesme" manasına gelmesine ise âyette delâlet eden herhangi bir husus yoktur. Binaenaleyh ayete bu manayı vermek, bir delilin delalet etmediği bir manayı ayete katma olur ki bu caiz değildir.

b) Eğer bu sözden maksad, "onlan parçala ve cüzlerine ayır" manası olsaydt Cenab-ı Hak, bu kelimeden sonra (sana) kelimesini kullanmazdı. Çünkü bu kelime parçalama mânâsına alındığında harf-i cerri ile kullanılmaz. Kelime "meylettirme" manasına geldiğinde, bu harf-i cerr ile kullanılır. Buna göre eğer, ifâdede bir takdim ve te'hirin olduğu, bunun takdirinin ise, "Dört kuşu kendine al ve onları parçala" şeklinde olduğu söylenir ise, biz deriz ki: Bir delil olmaksızın, burada takdim ve te'hirin bulunduğunu kabul etmek, insanı zahirin hilâfına bir manayı kabul etmeye mecbur eder.

c) Âyetteki 'Sonra onları çağır" buyruğundaki "onları" zamiri, o kuşların parçalarına değil, kendilerine râcidir. Parçalar ayrı ayrı olup her dağın tepesine de onlardan bir parça konunca, bu zamirin onların kendilerine değil, parçalarına râci olması gerekir ki bu da âyetin zahirinin hilâfına olur. Yine "Koşarak sana geleceklerdir" sözündeki zamir de, o kuşların parçalarını değil, kendilerini göstermektedir. Halbuki, sizin görüşünüze göre, onların parçaları birbirlerine koşup geldiğine göre, bu ifâdedeki zamir, kuşların kendilerine değil, parçalarına râci olmuş olur. Müfessirlerin ittifak ettiği meşhur görüşün sahipleri ise delil olarak şunları zikretmişlerdir:

a) Ebu Müslim'den önce gelen bütün müfessirler, bu kuşların, Hz. İbrahim (a.s.) tarafından kesilip parçalandığında İttifak etmişlerdir. Binaenaleyh Ebu Müslim'in bu görüşü kabul etmemesi, onların icmâ'tnı kabul etmeme demektir.

b) Ebu Müslim'in verdiği mana, Hz. İbrahim'e has bir şey değildir. Binâenaleyh bunda, Hz. İbrahim (a.s.)'in, başkalarından farklı bir meziyeti olmuş olmaz.

c) Hz. İbrahim (a.s.), Atlah'dan, kendisine ölüleri nasıl dirilttiğini göstermeşini istemiştir. Âyetin zahiri de Cenâb-ı Hakk'ın onun bu isteğine icabet ettiğini gösterir. Ebu Müslim'in izahına göre ise, hakikatte böyle bir icabetin olduğundan bahsedilemez.

d) Hak Teâla'nın, "Sonra onların her parçasını bir dağın üzerine bırak" buyruğu, o kuşların parça parça edildiğini gösterir. Ebu Müslim, bu maddeye şöyle cevap vermiştir: "Allah Teâlâ, bu parça parça oluşu dört kuşa ntsbet etmiştir. Binaenaleyh bu parçalardan maksad, o kuşlardan her biridir." Buna şu şekilde cevap veririz: "Senin söylediğin şey de her nekadar

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/469-470.

muhtemel ise de, "cüz" (parça) kelimesini, bizim söylediğimiz mânâya hamletmek daha zahirdir. Buna göre kelâmın takdiri: "Onların her birinden, her bir dağa bir parça koy" şeklindedir. 102[102]

Dağlara Yerleştirme Keyfiyeti

Allahu Teâla'nın, "Sonra her bîr dağın üzerine onlardan birer parça (cüz) bırak" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 103[103]

Birinci Mesele

Âyetteki "Her bir dağın üzerine" sözünün zahirine göre, bahsedilen her bir dağ, dünyanın bütün dağlarıdır. Mücahid ve Dahhâk bu ifâdenin, mümkin olduğu kadar umûmi olduğuna kaildirler. Buna göre sanki şöyle denilmek İstenmiştir: "O kuşların parçalarını, dağıtabildiğin kadar, her bir dağın tepesine dağıttı " İbn Abbas, Hasan el-Basri, Katâde ve Rebî, bahsedilen dört kuşa ve dört ana yöne, yani doğu, batı, kuzey ve güneye göre, bunun dört dağ olduğunu söylemişlerdir. Süddî ve İbn Cüreyc ise, bunların yedi tane dağ olduğunu, çünkü bu ifâdeden muradın, Hz. İbrahim (a.s.)'in görebildiği ve kuşları çağırabileceği dağların olması olduğunu, bu çağırmanın ise ancak görme ile tamam olduğunu ve Hz.İbrahim'in görebildiği dağların da yedi tane olduğunu söylemişlerdir. 104[104]

İkinci Mesele

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim (a.s.)'e o kuş- lan kesip, tüylerini yolup, parça parça etmesi, kanları ile etlerini birbirine karıştırıp başlarını yanında alıkoyması emrolunmuştur. Daha sonra da," her bir dağa, her bir kuşun dörtte biri gelecek şekilde, onların parçalarını dağların üzerine koyması, sonra da "Allah'ın izni ile gelin" diye onları çağırması emrolunmuştur. Sonra parçalar birbirine doğru uçuşmaya başlamış, böylece kuşların tamamlanıp, her bir beden birleşmek üzere başına yönelmiş ve her bir baş, bedeni ile birleşerek Allah'ın izniyle can bulmuştur. 105[105]

Üçüncü Mesele

Ebu Bekir'in rivayetine göre Âsim ve Fadl, bu kelimeyi Kur'an'ın her yerinde hemzeli ve şeddeli olarak şeklinde; diğer kıraat imamları ise, hemzeli, fakat şeddesiz olarak şeklinde okumuşlardır ki ikisinin de
manası aynıdır. 106[106]

Kuşların Dirilip Koşarak Gelmeleri

Cenâb-ı Allah'ın, "Sonra da onları çağır, koşarak sana geleceklerdir" emrine gelince, buradaki kelimesinin "koşarak ve ayakları üzerinde yürüyerek" manasında olduğu, çünkü bunun daha kuvvetli bir hüccet olduğu söylenmiştir. Yine bu kelimenin, "uçarak" manasında olduğu da söylenmiştir. Fakat bu mânâ doğru değildir. Çünkü kuşun uçmasını ifâde etmek için fiili kullanılmaz. Bu ikinci görüşte olanlardan bazıları "Buradaki den murad, çabuk hareket edip gitmektir" diyerek cevap vermişlerdir. Binaenaleyh eğer hareket, uçma şeklinde olur ise, bundaki çabuk ve hızlı oluş da "Say" olarak ifâde edilir. Âlimlerimiz, hayatiyyetin bulunması için, bir bedenin bulunmasının şart olmadığına bu âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü Allah Teâla, o parçalardan her-birini, çağırıldıklarını anlayan ve koşup hızlıca gelebilen birer canlı kılmıştır. Bu, hayatiyyetin bulunabilmesi için bir bünyenin şart olmadığına delâlet eder. Kâdî ise parçalamanın, o bünyenin canlılığını yok edeceğini ileri sürerek, âyetin, mutlaka bir bünyenin bulunması gerektiğine delâlet ettiğini söylemiştir. Onun bu görüşüne şu şekilde cevap verilir: "Sizin bu görüşünüz zayıftır, çünkü mukarenetin (ruh ve beden birliğinin) bulunması, bu birliğin mutlaka gerekli olduğunu göstermez. Fakat bazı durumlarda, ruhun bedenden ayrılması hususuna gelince, bu hususun söz konusu olduğu yerler, böyle bir birliğin gerekli olmadığına delâlet eder. Âyet, davetin anlaşıldığına ve parça parça iken, o parçaların süratlice gelebildiğine delâlet ettiğine göre, bu, hayatiyyet için bir tam bünyenin bulunmasının şart olmadığına kesin bir delil olur: Cenab-ı Hakk'ın, "İyice bil ki Allah, azizdir ve hakimdir" âyetindeki "Aziz" in manası, "bütün mümkinâta galiptir"; "Hakim"m manası ise, "İşlerin neticelerini ve herşeyin sonucunu bi-hakkın bilendir" şeklindedir. 107[107]

---

[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/470-472.
[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/472.
[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/472.
[105][105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/472-473.
[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/473.

Allah Yolunda İnfak

"Mallarım Allah yolunda harcayanların hâli, yedi başak veren, her başağında yüz tanesi bulunan bir tek tohumun hâli gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah (ihsanı) geniş olan ve hakkıyla bilendir" (Bakara, 261)

Bil ki Allahu Teâlâ, dünya ve ahiret ile ilgili ilmin temellerini ve onların doğruluğunu gösteren delilleri, istediği nisbette zikrettikten sonra, buna şer'î hüküm ve mükellefiyetleri de eklemiştir. 108[108]

Mal İnfak Etmedeki Mükellefiyetler

Birinci Hüküm: Mallan infâk etmede muteber olan mükellefiyetlerle ilgilidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: Birinci mesele, ayetin, kendinden önceki âyetlerle irtibatı hakkındadır. Bu hususta bazı izahlar yapılmıştır: 109[109]

Âyetin Makabli İle Münasebeti

1) Kâdî (r.h) şöyle der: "Allahu Teâlâ, intakla ilgili hükmü, "Allah'a güzel bir ödünç verip de (Allah'ın da) o ödüncünü kat kat artırdığı kimdir?" (Bakara, 245) âyetinde mücmel (kısaca) zekredip, bu âyette de bu kat kat artırışı tafsilatlı olarak anlatmıştır. Cenab-ı Hak, bu iki âyet arasında, öldürüp diriltmeye kudreti olduğunu gösteren delilleri zikretmiştir. Zira bunlar olmaksızın infak emri yerinde olmazdı. Çünkü mükâfaat ve ceza veren bir ilah bulunmasaydı, taat yolunda infâk etmek abes olurdu. Sanki Cenab-ı Hak, infâka teşvik ettiği kimseye şöyle demektedir: "Benim yarattığımı ve hayat ile kudret vererek sana olan nimetimi tamamladığımı anladın ve mükâfaat ile ceza verebileceğimi de bildin, O hâlde, bütün bunları bilmen, malını Allah yolunda infâk etmene sebep olsun. Çünkü Allah az bir şeye, büyük mükâfaatla karşılık verir." Sonra Cenab-ı Hak, bu çok ve büyük mükâfaatla ilgili bir benzetme yaparak, sanki "Kim bir tane tohumu toprağa gömerse, o tohum her başağından yüz tanesi bulunan yedi başak bitirir. Böylece tek tohum, yediyüz tane haline gelmiş olur" buyurmaktadır.

2) Bu, âyetin öncesi ile irtibatı hususunda Esamm'ın yaptığı İzahtır. Buna göre, Allah Teâlâ insanlar, Allah'ın dinine yardım edip, O'nun şeriatını yüceltmek için canları ve malları ile cihâda koşsunlar diye, peygamberi tasdik etmeyi gerektiren mucizeyi göstererek herkese delil

---

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/473-474.
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/474.
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/474.

getirdikten sonra, bu meseli irad etmiştir.
3) Allah Teâlâ, kendisinin, mü'minlerin dostu; tağut'un (şeytanın) da kâfirlerin dostu olduğunu beyan edince, Allah yolunda mü'minin harcadığı malın hâli ile, tağut uğrunda kâfirin harcadığı malın hâlini beyân etmiştir. [110][110]

İkinci Mesele

Âyette mahzuf bir kelime vardır ve onun takdiri, "Mallarını İnfâk edenlerin sadakalarının hali, bir tohumun hali gibidir" şeklindedir. Bunun "Mallarını infak edenlerin hali, bir tohumu ekenin hali gibidir" şeklinde olduğu da söylenmiştir. [111][111]

Üçüncü Mesele

"Mallarını Allah yolunda harcayanlar" tabiri, "Allah'ın dini uğrunda harcayanlar" demektir. Cenab-ı Hakk'ın, bu ifâde ile bilhassa cihâd için yapılan mal harcamalarını (infâkıj kastetmiş olduğu da söylendiği gibi, bütün hayır yollarında yapılan infâkı kastetmiş olduğu söylenmiştir. Buna göre, âyetin hükmüne, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte hicret etme, insanın nefsine ve başkalarına karşı cihâdı, malını sadaka vererek harcama ve faydalı işlerde infâk etmesindeki bütün farz ve nafile harcamaları girer. Çünkü bunların hepsi, Allah'ın dini ve şeriatı olan yol uğrunda yapılan işlerden sayılır. Bunların hepsi, Allah yolunda yapılmış birer intaktır. Buna göre eğer, "Üzerinde yüz tane bulunan hiçbir başak gördün mü ki Allah bununla bir benzetme yapmıştır?" denilir ise, biz deriz ki: Buna şu şekillerde cevap verilir:
a) Âyetten maksad şudur: "Daha çok elde etmeyi ve kazancı arzu eden bir insan, tek bir tohum ektiğinde, onun kendisine yediyüz tane vereceğini bilir ise, onun bunu yapmaması veya bu hususta kusurlu olması yakışık almaz. İşte aynen bunun gibi, ahirette Cenab-ı Hak katında mükâfaat isteyen kimsenin, verdiği ve yaptığı tek bir şeye karşılık, on veya yüz veya yediyüz mislini alacağını bildiğinde, bunu mutlaka yapması gerekir. İster bu hususiyette bir başak bu dünyada bulunsun, ister bulunmasın, bu söylediğimiz ma'kul olduğuna göre, bu mânâ yerli yerindedir." Bu Kaffâl (r.h)'in görüşüdür ve son derece güzel bir izahtır.
b) Cavrus cinsi tohumun başağında, bu husus görülmüştür. Bu ikinci cevap, son derece zayıftır. [112][112]

Dördüncü Mesele

Ebu Amr, Hamza ve Kisaî, desinde, tâ harfini sîne idğam ediyorlardı. Çünkü tâ harfi ile sîn, "hems" sıfatı bulunan harflerdendir. şeklinde okunur. Diğer kıraat imamları ise, aslı üzere idğamla okuyorlardı. Cenâb-ı Hak daha sonra "Allah dilediğine kat kat verir" buyurmuştur. Bu ifâdede, kat kat vermenin niceliği ile, Allahu Teâlâ'nın bu kat kat verme ile kimleri şereflendirdiği açıklanmamıştır. Daha doğrusu Cenâb-ı Hakk'ın bütün muttakilere ve intakında daha fazla ihlâs sahibi olması itibarıyla onlardan bazılarına kat kat vermesinin mümkün görülmesi gerekir. Yahut da Hak Teâlâ lutfu ve ihsanı sebebiyle o kulun taatına fazlasıyla sevap verir ve onu güzelce kabul eder. Sonra Allahu Teâlâ buyurmuştur. Bunun manası şudur:"AI-lah kulların infakları miktarınca ve bunlara mukabil hak ettikleri şeyin özettiğine göre, o kullara cömertlik ve ihsanlarda bulunmak suretiyle onları rnükâfa-atlandırmaya olan kudreti geniştir"Durum böyle olduğu zaman, çalışan ve salih amel işleyen kimsenin gayreti Allah katında zâyî olmaz. [113][113]

---

[110][110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/474-475.
[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/475.
[112][112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/475-476.
[113][113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/476.

"Mallarım Allah yolunda harcayıp, sonra da o harcadıklarının arkasına bir başa kakma ve bir eziyet takıp katmayanlar (yok mu?) onların Habteri yanında mükâfaatlan vardır. Onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun
da olmayacaklardır"(Bakara, 262). Bil ki Atlahu Teâla, Allah yolunda infâkta bulunmanın ne kadar büyük bir şey olduğunu açıklayınca, bunun peşinden bu büyük işin sevabının devam edebilmesi için yapılması gereken hususları beyân etmiştir. Yaptığı infakı başa kakmamak ve eziyet etmemek bu hususlardandır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 114[114]

Birinci Mesele

Bu âyet, Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf fr.ahm.) hakkında nazil olmuştur. Hz. Osman Tebük Gazvesi "usre" (zorluk ve meşakkat) ordusunu, takımları ile beraber bin deve ve bin dinar vererek teçhiz etmiş, bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) ellerini göğe kaldırarak: "Ey Osman'ın Rabbi, ben Osman'dan razı oldum, sen de ol" demiştir. Abdurrahman b. Avf ise, malının yansı olan dörtbin dinarı tasadduk etmişti, Bu hâdiseler üzerine, âyet-i kerime nazil oldu. 115[115]

İkinci Mesele

Müfessirlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Önceki âyet, kendisi için infâk eden ve harcamada bulunan
kimseyle; bu âyet ise başkasına intakla bulunan kimse ite ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak, başkasına intakta bulunmanın da, peşinden başa kakma ve eziyet yapılmaması halinde, önceki âyette zikredilen büyük ecri hakettirdiğini açıklamıştır. Kaftâl (r.h.) şöyte demiştir: "Bu şartın, kendisi için infâk eden ve harcamada bulunan kimse hakkında da söz konusu olması muhtemeldir. Bu, o kimsenin kendisi için harcamada bulunup, Allah'ın rızasını tafeb etmek maksadıyla Allah'ın Resulü ve müslümanlarla birlikte cihada giderek, mesela "Eğer ben
savaşa katılmasaydım, bu iş böyle tamamlanmazdı" veya bir başkasına, "Sen güçsüz ve işe yaramaz birisin. Senin savaşta bir faydan olmaz" demek suretiyle, bunu ne Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, ne de mü'minlerin başına kakmaması ve hiçbir mü'mine de böyle bir eziyet vermemesi şeklinde olur. 116[116]

Üçüncü Mesele

"Minnet" Kelimesinin Mânaları

kelimesi lügatte birkaç manaya gelmektedir:
a) İn'âm etmek, nimet vermek. Allah Teâlâ, bir sana nimet verdiği zaman denilir. Yine, "Falancanın üzerimde bir iyiliği var" manasında denilir. Nitekim fbnu'l-Enbârî de şu beyti nakletmiştir: "(Ey sevgili) selâ-
mınla bize in'âm et. Muhakkak ki senin sözlerin yakut ve dizilmiş inciler (gibi)dir." Bu manada Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Asanlar içerisinde gerek sohbettyle, gerekse elindeki malı ile bize İbn Ebİ Kuhâfe 'den (Hz. Ebu Bekir'den) daha fazla in'âm ve ikramda bulunan kimse olmamıştır"117[117] Hz. Peygamber (s.a.s.), bu sözündeki tabiri ile, Hz. Ebu Bekir'in malını en çok in'âm edip infâk eden kimse olduğunu belirtmek istemiştir. Cenab-ı Hak da, "nimetler veren" mânâsında "Mennân" diye vasfedilmiştir.
b) kelimesi, bir hakkı eksiltmek ve noksanlaştırmak manasına da gelir. Nitekim Hak Teâla,

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/477.
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/477.
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/477-478.
117[117] Buhâri, Salât. 80.

"Senin için muhakkak ki tükenmeyen, yani kesilmeyen ve engellenmeyen bir mükâfaat vardır" (Kalem, 3) buyurmuştur.

Ömürleri eksilttiği ve mazeretleri sona erdirdiği için ölüme de "menûn" denilmiştir. Hoş olmayan "minnet", yani başa kakma da bu babdandır. Çünkü bu tür başa kakma, nimeti eksiltir ve onun saflığını bulandırır. Araplar kendilerini, nimeti başa kakmama ile methederlerdi. Nitekim şâirlerinden biri şöyle demiştir: "Bana göre, senin iyiliğinin büyüklüğü şu bakımdan fazladır: Bu iyilik, senin nezdinde gizlidir ve önemsizdir. Bütün dünyada meşhur ve çokluğu bilindiği halde, sen onu, sanki yapmamış gibi unutur görünürsün!" Bunu anladığın zaman biz deriz ki: "Minnet" insanın başkalarına yapmış olduğu iyiliği açığa vurmasıdır. "Eziyyet" ise o kimsenin, onlara vermiş olduğu şey sebebiyle onlardan şikâyet etmesidir. 118[118]

Minnetin Kötülenmesinin Sebebi

"Minnet" şu bakımlardan kınanmıştır;

a) Sadakayı alan fakir, sadakaya muhtaç olmasından dolayı kalbi kırık ve mahzundur; kendisine tasaddukta bulunan kimseyi de açıklamak istemez. Durum böyleyken, ona tasaddukta bulunan kimse, bu ihsanını herkese duyurursa, bu iş sadaka alan kimsenin kalbindeki hüznü artırır. Böylece de bu verme işi, infak; daha önce faydalı iken zararlı, daha önce o kimseye yapılan bir lütuf iken şimdi ona yapılan bir kötülük haline dönüşmüş olur.

b) Yapmış olduğu iyiliği herkese açıklamak, eğer onun âdeti haline gelmişse, ihtiyaç sahibi kimseleri, onun verdiği sadakalara arzu ve rağbet duymaktan uzaklaştırır.

c) Tasaddukta bulunan kimsenin, bu nimetin Allah'ın ona verdiği bir nimet olduğuna; kendisini böyle bir amele muvaffak kılmasından ötürü, Allah'ın ona büyük nimetler ihsan ettiğine inanması ve yaptığı bu iyiliğe, onu Allah'ın kabulü dışında bırakacak birşeyi ilâve etmekten çekinmesi, korkması gerekir. Durum böyle olduğunda, sadaka veren kimse vermiş olduğu bu sadakayı, başkasının başına kakıp minnet etmekten kaçınır.

d) Asıl sır, işte sadaka veren kimsenin Allahu Teâlâ kendisi için verme sebeplerini hazırlayıp, engel olan sebepleri de ortadan kaldırdığı için bu ta-saddukun nasibi müyesser olduğunu bilmesidir. Durum böyle olunca, hakikatte veren, kul değil, Allah olmuş olur. Binaenaleyh kul bu mertebeye yükselirse onun kalbi, Allah'ın nuruyla nurlanmış olur. Durum böyle olmayıp da, aksine o kimse cismanî ve zahirî sebeplerle meşgul olur ve Rabbanî-hakîkî sebepleri mütâlâa etmekten mahrum olursa, o kimse, nazarları hissiyat âleminden ma'kûlât âlemine; eserlerden de müessire geçebilecek bir mertebeye ulaşamamış hayvanlar derecesinde kalmış olur. 119[119]

Eziyyetin İzahı

Âyette geçen "eziyyet "e gelince, âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler, bunu mutlak mânada "mü'minlere yapılan eziyyet" manasına hamletmişlerdir. Eziyyet minnetten başkadır. Minnetin, daha önce bahsedilenlere tahsis edilmesi gerekir. Eziyyet, sadaka veren kimsenin fakire, meselâ şöyle demesidir: "Sen hep, yeme içme zamanı bana geliyorsun.. Allah beni senden kurtarsın.. Git, gözüme gözükme". Bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ, malını infâk edip de bunun peşinden başa kakmada bulunmayıp eziyyet etmeyen kimseler için büyük bir ücretin ve bol sevabın bulunduğunu açıklamıştır. Buna göre eğer, "Lâfzın zahiri, bu iki şeyin toplamının, ilahî ücreti iptal ettiğine, ortadan kaldırdığına delâlet eder. Binaenaleyh bundan da, o iki şeyden birisinin bulunması durumunda ilahî ücretin iptal edilmeyeceği hükmü çıkar" denilirse, biz deriz ki, aksine şart olan, bu iki şeyden hiçbirisinin bulunmamasıdır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Arkasına bir başa kakma ve bir eziyyet takıp katmayan" ifâdesi, o kimseden ne onun, ne de ötekinin sadır olmamasını gerektirir. 120[120]

---

[118] 118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/478-479.

[119] 119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/479.

Bu Günahın, Tasaddukun Sevabını İptal Edeceği İddası

Mu'tezile, âyetin, büyük günah işleyenin bu günahının, onun amellerinin sevabını yok edeceğine (habt) delâlet ettiğini söylemiştir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâtâ bu sevâbın, başa kakma ve eziyyet etme bulunduğunda artık kalmayacağını beyan etmiştir. Çünkü, eziyyet ve başa kakmanın gerek bulunması, gerekse bulunmaması hâlinde, yani her iki hâlde de sevâb bulunmaya devam etmiş olsaydı, böyle bir şarttan bahsetmenin herhangi bir faydası bulunmazdı. Âlimlerimiz,Mutezile'nin bu görüşüne şu şekilde cevap vermişlerdir: Âyetten murad, başa kakma ve eziyyetin bulunmasının, o intakı içinde mükâfaat ve sevabın bulunması hâlinden çıkardığıdır. Çünkü, gerek başa kakma, gerekse eziyyetin bulunması, o kimsenin adeta başa kakma ve eziyyet etmek için intakta bulunduğuna; Allah rızası için, O'na yaklaşmak ve O'na ibadet maksadıyla infâk etmediğine delâlet eder. Hiç şüphesiz ki işte bu sebepten dolayı da, o kimsenin alacağı ücret yok olmuş olur. Kâdî bu cevâbı tenkid ederek şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, yapılan bu intakın sahîh olduğunu beyan buyurmuştur. İşte bu sebepten de
buyurmuştur. "sonra" kelimesi, terahi, gecikme ve sonralık ifâde etmektedir. Buna göre, infaktan sonra olan şeyler de sevâbı gerektirir. Çünkü etkilenenin, etki edenden sonra değil de, etki edenin bulunduğu sırada bulunması şarttır. Âlimlerimiz, Kâdî'nin bu cevâbına da, birkaç bakımdan cevap vermişlerdir:
a) Başa kakma ve eziyyet, her ne kadar intaktan sonra zikredilmişse de, ancak ne var ki bu sonradan zikredilme o kimsenin, infâk ederken Allah rızası için infâk etmediğine; aksine insanlar nezdindeki prestijinin artması ve riya ile gösteriş gibi sebeplerle infâkta bulunduğuna açıkça delâlet etmektedir. Durum böyle olunca, onun yapmış olduğu infâk, sevap elde etmeyi gerektirmemiş olur.
b) Farzedelim ki, bu şart sonra olsun.. Ne var ki, "Müessirin tesirinin, "muvâfât" (kişinin ahiretteki durumunu, onun ölüm anındaki durumuna bağlamak) ashabının görüşüne göre, kendisinden sonra ona zıt olan bir şeyin bulunmamasına dayandığının söylenmesi niçin caiz olmasın? Bu hususun izahı, kelâm ilminde bilinmektedir. 121[121]

Beşinci Mesele

Âyet, başa kakıp eziyyet etmenin, büyük günahlardan olduğuna delâlet eder. Çünkü bu büyük tâat (infâk) zikredilen iki şey sebebiyle büyük bir ecri gerektirmekten çıkmaktadır. Hak Teâlâ'nın, "Onların mükâfaatlan vardır" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 122[122]

Birinci Mesele

Mutezile, bu âyetle yapılan amele karşılık, Allah'ın ücret vermesinin vâcib olduğuna istidlal etmiştir. Âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: Mükâfaatın elde edilmesi, yaptlan işin bizzat kendisi sebebiyle değil, ilahî "va'ad" sebebiyledir. Çünkü kulun iyi amellerde bulunması, kula vâcibtir. Vacibi (vazifeyi) edâ etmek ise, bir ücreti gerektirmez. 123[123]

İkinci Mesele

Âlimlerimiz bu âyetle amellerin "ihbât" edilmeye- ceğine, boşa çıkarılmayacağına istidlal

---

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/480.
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/480-481.
122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/481.
123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/481.

etmişlerdir. Bu böyledir, çünkü âyet-i kerime, o kimseler hakkında, her halükârda mükâfaatın bulunacağına delâlet etmektedir. Binaenaleyh onların, büyük günah işledikten sonra da, ecre müstehak olmaları gerekir. Bu ise, "ihbât" (iyi amellerin boşa çıkarılması) görüşünü reddeder. 124[124]

Üçüncü Mesele

Muhammed ümmeti, Hak Teâlâ'nın: buyruğunun o kimseden küfrün sâdır olmaması şartına bağlandığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da, hususî bir manayı murad etmek için, umumî bir lâfızla konuşmanın caiz olduğuna delâlet eder. Âmm ifâdelerde bu caiz olunca, umumî lâfzın "istığrak"a (umûm ifâde etmeye) delâleti, kat'î bir delâlet olmaz. Bu da Mutezile'nin, ilahî vaîdin kat'î olacağına dair umumî lâfızlarla yapmış olduğu istidlali iptal eder. Hak Teâlâ'nın "Onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır" buyruğu ile ilgili olarak da, şu iki görüşe yer verilmiştir:

a) Onların Allah yolunda yapmış oldukları harcamalar zayi olmaz. Aksine onun mükâfaatı kıyamet gününde onlara tastamam ve bolca verilir. Onlar, kendilerine mükâfaatlarının verilmemesinden endişe duymazlar; bundan dolayı bir hüzne de kapılmazlar. Cenâb-ı Hakk'ın "Kim mü'min olarak iyi ameller işlerse, o ne (günahlarının arttırılması suretiyle) bir haksızlıktan, ne de (iyiliklerinin) eksllltilmesinden endişe etmez" (Taha, 112) âyeti de tıpkı böyledir.

b) Bundan murad, "Onlar kıyamet gününde, kesin olarak azâbtan korkmazlar" şeklinde olabilir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın"Onlar o günr korkudan emindirler" (Nehl, 89) ve en büyük korku, onları hüzünlendtrmez" (Enbiyâ, 103) âyetleri gibidir. 125[125]

Güzel Söz ve Affetmenin Buradaki Mânası

"İyi bir söz ve bağışlama; ardından ezlyyet gelen bir sadakadan hayırlıdır. Allah müstağnidir, halimdir. Ey iman edenler! Sadakalarınızı Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde mahnı insanlara gösteriş için harcayan bir kimse gibi başa kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyiniz. Çünkü onun durumu, üzerinde (az bir) toprak bulunup da, kendisine şiddetli bir yağmur isabet eden, böylece o, kendisini kaskatı bir taş haline getirmiş olan cascavlak bir kayanın durumu gibidir. Onlar, (dünyada) kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kafir olan topluluklara hidayet etmez. Allah'ın rızasını talep etmek ve ruhlarını kökleştirip takviye etmek için mallarını harcayanların hâli de, bir tepenin üzerinde bulunan güzel bir bahçenin durumuna benzer. Öyle ki, ona bol bir yağmur düşmüş de meyvelerini iki kat vermiştir; ona bol yağmur düşmese de, en azından bir çisinti bulunur. Allah, yaptığınız her şeyi hakkıyla görücüdür" (Bakara, 263-264-265). Âyette geçen "güzet söz" gönüllerin kabul edip, yadırgamadığı sözdür. Burada bundan murad, isteyen, dilenen kimsenin, hoş ve güzel bir şekilde geri çevirilmesidir. Atâ "Bu, güzel bir va'ad manasındadır" demiştir. "Mağfiret'e(bağışlamaya) gelince, bunun birkaç şekilde izahı bulunmaktadır

a) Fakir, isteği yerine getirilmeksizin geri çevrilirse bu ona zor gelir ve çoğu zaman onu, kötü konuşmaya sevkeder. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, fakirin kötü konuşmasını affetmeyi ve kusurunu bağışlamayı emretmiştir.

b) Bundan murad, fakiri güzel bir şekilde geri çevirmekten dolayı, Allah'ın mağfiretine nail olmaktır.

c) "Mağfiref'ten murad, fakirin ihtiyacını gidermek ve sırrını ifşa etmemektir.

Güzel sözden murad ise, onu en güzel bir şekilde geri çevirmek ve kendi haline vâkıf olmasını istemediği bir kimsenin yanında onun halini zikrederek, sırrını ifşa etmemek suretiyle mağfiretle davranmaktır.

---

[124] [124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/481.

[125] [125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/482.

d) Ayetteki "güzel söz" ifâdesi, kendisinden bir şey istenen kimseden, isteyeni (sâil) güzel bir şekilde geri çevirmesini; mağfiret ise, isteyen kimseye (sâil), onu geri çeviren kimsenin mazeretini kabul etmesini isteyen bir hitaptır. Çünkü bazan o kimse sâilin istediği şeyi veremeyebilir. Cenâb'ı Allah sonra, bu iki şeyi yapmasının insan için, peşinden eziyyet gelen sadakadan daha hayırlı olduğunu beyan etmiştir. Bunun daha hayırlı olmasının sebebi şudur: İnsan birşey infâk edip, o vermesinin peşinden sıkıntı ve eziyyet verirse, bu durumda o kimse, fayda ite zarar vermeyi cem etmiş olur ve çoğu zaman, yapmış olduğu iyiliğin sevabı, vermiş olduğu zararı karşılamaz. Güzel sözde ise, müslümanın kalbine sürür ulaştırdığı ve ona bir zarar iliştirmediği için, fayda bulunmaktadır. Bu birincisinden muhakkak ki daha hayırlıdır. Bil ki bazı âlimler, şöyle demişlerdir: Bu âyet, nafile sadaka hakkındadır. Çünkü vâcib olan zekâtın verilmemesi ve sâilin ondan men edilmesi helâl değildir. Bununla, vâcib olan zekâtın kastedilmesi de muhtemeldir. Bu durumda zekât, bir sâile değil öbürüne; bir fakire değil, diğer fakire verilir. Sonra Cenâb-ı Allah, "Allah ganîdir, halimdir" buyurmuştur. Yani, "Allah, kullarının sadakalarından müstağnidir. Size, sadaka ve zekâtı, onlar sebebiyle sevap vermek için emretmiştir. Halimdir, çünkü verdiği sadakayı başa kakan ve ondan dolayı eziyet veren kimseyi cezalandırmakta acele etmez." Bu, Cenâb-ı Allah'ın gazab ve vaîdinî, tehdidini gösterir. Sonra Cenâb-ı Allah, infâkın şu iki çeşidini zikretmiştir:
a) Peşinden, başa kakma ve eziyyet gelen infâk;
b) Peşinden başa kakma ve eziyyet gelmeyen infâk.. Sonra Cenâb-ı Allah, bu iki çeşidin her birinin durumunu açıklamış ve her biri için bir benzetme yapmıştır. Peşi sıra, başa kakma ve eziyyet yapılan birinci kısım infâkla ilgili olarak, "Ey iman edenler, sadakalanmzı-malmı insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhtret gününe inanmayan bir kimse gibi- başa Kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyiniz" (Bakara, 264) buyurmuştur.
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 126[126]

Amellerin İptali İle İlgili Mutezile’nin Fikri

Kâdî, şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, başa kakarak ve inciterek sadakayı boşa çıkarmayı kuvvetti bir üslûbla nehyetmiş ve böylece başa kakma ve eziyyetin sadakayı boşa çıkarttığını beyan ederek Mürcie’nin bütün şüphelerini gidermiştir. Malûmdur ki sadaka, tahakkuk etmiş ve önceden verilmiştir. Bundan dolayı onun geçersiz olması doğru değildir. Buna göre buradaki geçersiz oluştan murad, onun ecrinin ve sevabının geçersiz oluşudur. Çünkü ecir, henüz hâsıl olmamıştır; ileride verilecektir. Bundan dolayı o kimsenin başa kakması ve eziyyeti sebebiyle, sadakasının ecr ve mükâfaa-tının boşa çıkması doğru olur. Bil ki Cenâb-ı Allah, başa kakma ve eziyyet ile sadakanın ecrinin nasıl iptal edildiği hususunda iki misal zikretmiştir. O kimseyi önce, insanlara gösteriş için mal infak eden ve bununla beraber, Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyip kâfir olan bir kimseye benzetmiştir. Çünkü bu müraî kâfir kimsenin intakının mükâfaatının boşa gideceği, sadakasının peşi sıra başa kakan ve eziyyet eden kimsenin mükâfaatının boşa gideceğinden daha açık ve kesindir. Sonra Cenâb-ı Allah o kimseyi, üzerinde toz toprak bulunan ve derken kuvvetli bir yağmurun yağmasıyla üzerindeki toprak giderek, sanki daha önce üzerinde hiç toprak yokmuş gibi olan bir kayaya benzetmiştir. Kâfir de, bu kaya gibidir. Kaya üzerindeki toprak, o kâfirin infâkı; o kuvvetli yağmur, kâfirin bütün amelini boşa çıkaran küfrü ve infak edenin de amelini boşa çıkaran başa kakma ve eziyyet etme gibidir." Kâdî, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Nasıl, kuvvetli yağmur, kayanın üzerinde bulunan toprağı götürürse, aynı şekilde başa kakma ve eziyyetin de, tahakkuk ettikten sonra, infâkın mükâfaatını boşa çıkaran iki şey olmaları gerekir. Bu "ihbât ve tekfir" hususunda açık bir hüküm ifâde etmez." Cübbaî de şöyle demiştir: "Bizim görüşümüzün doğruluğuna bu âyet delil olduğu gibi, aynı şekilde akıl da delâlet eder. Bu böyledir, çünkü itaat veya isyan eden kimse, eğer itaatinin sevabını ve günahının cezasını hak etmiş ise, iki zıt şeyi aynı anda hak etmiş olur. Çünkü sevabın şartı, halis, sürekli ve ta'-zime

---

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/483-485.

makrun (bitişik) bir fayda olmasıdır; ikâbın şartı ise, halis, sürekli ve zelil kılmaya makrun bir zarar olmasıdır. Binaenaleyh, eğer "ihbât" olmasaydı, birbirine zıt olan iki şey aynı anda hakedilmiş olurdu. Bu ise imkânsızdır. Çünkü Cenâb-ı Allah o kimseyi cezalandırırken, bu onun sevabına mâni olur. Sevaba mani olmak ise, zulümdür. Bu cezalandırma ise, adaletin gereğidir. Binaenaleyh, o kimsenin müstahak olduğu netice olması bakımından, bu ikâb ve cezalandırmanın adalet; onun sevabına mâni olması bakımından da zulüm olması gerekir. Bu durumda Cenâb-ı Allah, âdil olduğu bir fiilde, aynı anda zâlim de olmuş olur ki, bu ise imkânsızdır. Böyle bir açıklamayla bizim "ihbât" ve "tekfir" hususundaki görüşümüzün hem aklen, hem de naklen doğru olduğu ortaya çıkar." Bu, Mutezile'nin görüşüdür. 127[127]

Amellerin İptaline Dair Sünnî Görüş

Bizim âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: "Ayetteki "Heder etmeyiniz, boşa çıkarmayınız" buyruğundan murad, "Bu sevab kesinleştikten sonra onu yok etmeyiniz" mânâsı değildir. Aksine bundan kastedilen, bu ameli bâtıl olarak yapmaktır. Çünkü insan, infâkı ile Allah'ın rızasından başka birşeyi kastedince, daha işin başında onu bâtıl olacak ve boşa gidecek bir şekilde yapmış olmaktadır. Ehl-i sünnet âlimleri Mutezile'nin görüşünün bâtıl olduğu hususunda bir çok delil getirmişlerdir:

1) Nefyedici (nâfî) ile arız olucu (târi) arasında bir münâfât yoksa, arız olanın ânz olmasından, nefyedicinin zevali gerekmez. Şayet aralarında münâfât bulunursa, arız olanın mündefî olması, nefyedenin zevalinden daha münasip olmaz, aksine bu daha uygun olur; zira defetmek, yükseltmekten (ref) daha kolaydır.

2) Sonradan arız olan şey, eğer boşa gider ve heba olur ise, ya kendisinden geçmişte varlığa dahil otmuş şey yok olur ki bu imkânsızdır. Çünkü mazi sona ermiştir ve şu anda mevcut değildir. Zaten yok olan şeyi yok etmek ise imkânsızdır. Veya onun şu anda mevcut olan bir kısmı yok olur ki bu da imkansızdır. Çünkü şu anda mevcut olan bir şeyi, aynı anda yok etmek, varlık ile yokluğu aynı anda bir arada bulundurmak demektir. Bu ise imkânsızdır. Veyahut da onun, gelecekte meydana gelecek kısmı yok olur. Aynı şekilde, bu da imkânsızdır. Çünkü müstakbelde meydana gelecek şeyler, şu anda henüz yoktur. Henüz var olmayan şeyi yok etmek ise imkânsızdır.

3) Sonradan olanın ânz olmasının şartı, nâfinin sona ermesidir. Şayet biz nâfinin zevalini, târinin arız olması sebebiyle muallel kabul edersek, devr gerekir ki bu da imkânsızdır.

4) Arız olan şey, arız olup, önceden mevcut olan sevabı yok eder ise, bu durumda önceden olan sevab, sonradan meydana gelen şeyden (târi'den) bir şeyi ya yok eder veya etmez. Birinci ihtimal denge (muvazene) halidir. Bu, Ebu Haşim'in görüşü olup bâtıldır. Çünkü iki şeyden birisinin yokluğunu gerektiren, diğerinin varlığıdır. Herbiri birer netice olan bu iki adem (yokluk) birlikte olarak hasıl olurlarsa, iki sebep olan iki mevcudun husulü gerekir. Dolayısıyle, bunlardan herbirinin, yokluğu halinde mevcut olması gerekir ki bu da imkânsızdır.İkinci ihtimal ise, Ebu Ali el-Cübbâî'nin görüşü olup o da bâtıldır. Çünkü sonradan meydana gelen ikâb, önceki sevabı yok ettiğinde, önceki sevabın sonradan meydana gelen bu ikâbtan herhangi birşeyi gidermede hiçbir tesiri olmaz. O zaman da, önceki sevabı gerektiren işin, ne sevap elde etmede, ne de ikâbı gidermede bir faydası olur... Bu ise Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim zerre kadar bir hayır yapar ise, onun (sevabım ve karşılığını) görür" (Zilzal, 7) ayetindeki açık mananın ztddı bir durumdur. Bir de bu durumda kul taatin meşakkatine katlandığı halde, bu meşakkatin ne menfaat elde etmede, ne de zararı savuşturmada bir faydasını göremeyeceği için, adalet ile bağdaşmaz.

5) Siz (Mutezile) şöyle diyorsunuz ki, "Küçük günahlar, sevapların bazılarını değil de, diğer bazılarını geçersiz kılar, boşa çıkarır." Bu da, imkânsız bir görüştür. Çünkü cüzler, müstehak olma bakımından, mahiyetçe eşittirler. İmdi, sonradan meydana gelen küçük günahın tesiri.-mahiyet bakımından hepsi eşit olduğu halde sevapların şu kısımlarında değil de, bu

---

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/485-486.

kısımlarında müessir kabul edilince bu, müreccih olmaksızın, bir mümkini tercih etmek olur ki bu da imkânsızdır. Böylece geriye sadece şöyle söylemek kalır: Sonradan meydana gelen küçük günah, ya sevabın tamamını götürür ki bu ittifakla yanlıştır, yahut da bu, sevaptan hiç bir şey götürmez. Bizim varmak istediğimiz netice de budur.

6) Büyük günahın cezası, insanın önceki amellerinin sevabından fazla olunca, şu ihtimaller söz konusudur:

Sevabın iptali hususunda müessir olan ya sonradan meydana gelen bu günahın cezasının cüzlerinin bir kısmıdır veyahut da tamamıdır. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü mahiyet itibari ile hepsi eşit olduğu halde, günahın cezasının cüzlerinden bir kısmını müessir kabul edip, diğerlerini tesirsiz kabul etmek, mümkin olan bir şeyi, tercih ettirici bir sebep (müreccih) olmaksızın tercih etmek olur. 8u ise imkânsızdır. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü bu durumda, ikâbtn bu iki kısmından her birisi, o sevabı iptal etme hususunda müstakil olduğu halde, tek bir sevabı iptal etmek için, ikâbın iki ktsmı bir araya gelir. O zaman da, tek bir eser ve netice üzerinde, müstakil olan iki müessir birleşmiş ojur ki bu imkânsızdır.Çünkü o eser, bu durumda o ikisinden her biri ile yetinerek, diğerine İhtiyacı olmaz. Böylece de o, ikisine de aynı anda hem muhtaç olmuş olur, hem de muhtaç olmamış olur ki bu imkânsızdır.

7) Aynı anda hem sevabı haketmiş olma, hem de ikâbi (cezayı) haketmiş olma arasında bir zıtlık yoktur. Çünkü, mesela efendi uşağına, "Hırsızlar çalmasın diye malı muhafaza et" dese, sonra o anda bir düşman gelip, efendiyi öldürmeyi kastetse, bu durumda da uşak o düşmanla mücâdele edip onu öldürse, uşağın bu fiili efendisini ölümden kurtardığı için medh-ü senayı, efendisinin malını korunmasız olarak çalınmaya maruz bıraktığı için de kınanmayı gerektirir. Bu iki farklı istihkakın her biri doğrudur, yani her ikisi de sabittir. Akıl erbabı, bu gibi durumlarda ya bir tarafı tercih ederler veyahut da mühâ-yee yapar, yani her birine istihkakı nisbetinde pay veri. ler.Hak edilen bu iki istihkaktan birisinin olmamasına ve zevaline hükmedil mesi, aklın açıkça göstereceği gibi, kabul edilemez.

8) Bu istihkakın meydana gelmesini gerektiren şey, önceden yapılmış olan fiildir. Sonradan meydana gelen şeyin, bu fiilin o istihkakı gerektirmede tesiri ya vardır ya da yoktur. Birinci ihtimal imkânsızdır; çünkü bu fiil ancak geçmiş zamanda olmuştur. Eğer sonradan meydana gelen şeyin, geçmişteki bir fiile tesiri olsaydı, bu geçmiş zaman üzerinde bir tesir meydana getirmek olurdu ki bu imkânsızdır.Eğer önceki fiilin bu istihkakı gerektirmesi hususunda, arız olan şeyin tesiri yoksa bu gerektirmenin daha önceden olduğu gibi devam edip sürmesi ve zail olmaması icâb eder. "Bu sonradan meydana gelen şeyin, tesirin o önceki şeyde meydana gelmesine manî olmuş olması niçin caiz olmasın?" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: "Bu sonradan meydana gelen şeyin, mazide bir tesir icra etme bakımından, önceki bu fiili gerektirmede etkili olması imkânsız olunca zira mazide bu tesir meydana getirmek imkânsızdır ve arız olanın tesirinin mündeft olması genelde mümkündür. bu takdirde mâzî olan (geçmişte olan), bu yeni meydana gelenden daha kuvvetli olur. Böylece mâzî, sonradan ortaya çıkanı defetmede, aksi durumdan daha uygun olur.

9) Mutezile: "Bir yudum içki içmek, îman ve ihlâsla yapılmış olan yetmiş yıllık tâatın sevabını götürür (ihbât)" demektedir. Bu imkânsızdır, çünkü biz zarurî olarak bu tâatlann sevabının o tek bir günahın ikâbından daha fazla olduğunu biliyoruz. Çok olan az olan ile götürülemez.Icübbaî şöyle demektedir: "Tek bir büyük günahın, her tâattan daha büyük olması imkânsız değildir. Çünkü, Allah'ın nimet ve ihsanının çokluğuna, bolluğuna göre, O'na yapılan isyan da o nisbette büyür. Nitekim, Allah'ın, o kulu yaratıp büyütmek, onu malik kıtmak ve en sonunda onu kemâle erdirmek suretiyle yerine getirmiş olduğu rubûbiyyetten dolayı hak etmiş olduğu şey, o kulun, Allah'ın nimetlerinin çokluğu sebebiyle- Allah'ın hakkının, şükrünü edâ etmesinden daha çoktur. Allah'ın kullarına olan nimeti, büyüklük ve çokluk bakımından ihata edilemiyeceğine göre, o kulun tek bir günahtan dolayı bütün tâatlann sevabına denk olacak büyük bir ikâba müstehak olması imkânsız değildir." Bil ki böyle bir mazeret zayıftır. Çünkü bir hükümdarın bir kuluna olan nimeti çok olsa; sonra o kul da elli sene kulluğun hakkını yerine getirse; sonra, o hükümdarın kaleminin ucunu kasıtlı olarak kırsa, bu durumda hükümdar bu kadarcık suçtan dolayı onun itaatlerinin hepsini boşa çıkarırsa, bu durumda herkes o meliği kınayarak, onun katı davrandığını ve adaleti terkettiğini söyler. Bütün günahların, Allah'ın celâline nisbetle o kalemin ucunu kırmaktan daha az bir kusur olduğu herkesçe malûmdur. Böylece,Mutezile'nin ileri sürmüş olduğu görüşlerin aklın ölçülerine ters düştüğü ortaya çıkmış olur.

10) Bir saatlik iman, yetmiş senelik küfrü yıkar. Binaenaleyh yetmiş senelik iman, nasıl bir saatlik fısk ile yıkılır. Bu, aklın kabul edemeyeceği bir şeydir. En iyisini Allah bilir. İşte bütün bunlar,toûtezile'nin,ı^îkŞ *} ayetine tutunarak iddia ettiği muhâbata ihbat, yani günahlar sebebiyle amellerin boşa gitmesi görüşünün yanlışlığına delâlet eden aklî delillerdir..Buna göre biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın, "Sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyiniz" ayeti şu iki manaya muhtemeldir:

Birinci Mana: "Bunu, yani sadaka vermeyi, bâtıl bir şekilde yapmayınız." Bu da, insanın sadaka verirken, insanın riya ve gösteriş niyetinde olmasıdır. Binaenaleyh böyle bir sadaka, daha verilirken bâtıl olmuş olur. Bu te'vil, kesinlikle, bizim anlayışımıza zarar vermez.

İkinci Mana: Âyette geçen iptal (boşa çıkarma) den murad, sadakanın başlangıçta sevap hakettirecek şekilde verilip, sonra da onun peşisıra başa kakma ve incitme yapılınca, bu başa kakıp incitmenin cezasının, sadakanın sevabını gidermesidir. Ancak bu itibarlaMutezile kendi görüşü için bu ayete tutunabilir. O hâlde âyeti, niçin bu ikinci mânâya hamletmek, birinci manaya hamletmekten daha evlâ olsun?Bil ki Allahu Teâlâ bunun için iki benzetme yapmıştır: Bunlardan birinci mânâya uygundur ve o da, "Malını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan bir kimse gibi "sözüöür. Çünkü bu kimsenin amelinin heder olmasından muradın, o sadaka verilirken, doğru olarak değil de bâtıl olarak verilip böylece boşa gitmesi olduğu herkesin malûmudur. Çünkü bu amelin sıhhatine manî olan şey, o insanın küfrüdür. Bu küfür de o amel ile birlikte bulunmuştur. Binaenaleyh amelin, doğru olarak meydana gelmesi imkânsız olur. Bu benzetme, bizim yaptığımız te'vilin doğruluğunu gösterir.Üzerinde toz toprak bulunup da, şiddetli yağmur isabet eden kaya ile ilgili olan ikinci mesel ise.Mü'tezile'nin yaptığı te'vilin doğruluğunu gösterir. Çünkü Hak Teâlâ, bu kaya parçası üzerinde toz-toprak var iken, şiddetli yağmuru o toz toprağı tamamen götüren bir şey kılmıştır. Burada da başa kakıp incitmenin, sevap tahakkuk ettikten sonra, bu tahakkuk eden ücret ve sevabı gidermiş olması gerekir. Fakat biz şöyle diyoruz: Kaya parçası üzerindeki toz-toprağa benzetilen şeyin, kâfirin yaptığı infaktan dolayı elde edeceği karşılık olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine burada toz-toprağa benzetilen, fasit bir niyetle yapılmaması halinde ücret ve sevabı gerektiren amelin südûrudur. Binâenaleyh kaya parçası üzerindeki toprağa benzetilen şey, o kimseden südûreden ameldir. Âyeti bu manaya hamletmek daha uygundur. Çünkü kaya parçası üzerinde toz olduğu zaman, o kayaya yapışmaz ve içine nüfuz edemez. Aksine kaya ile toz-toprağın birlikte olmaları, ayrı ayrı olmaları gibidir. Bunlar, aslında bir olmadıkları halde, insanın gözüne bir gibi görünür. Aynen bunun gibi, başa kakıp İncitme ile yapılan infâk, zahiren iyi bir iş gibi görünse bile, hakikatte böyle değildir. Böylece Mutezilenin bu âyetle istidlallerinin zayıf olduğu ortaya çıkmış olur.Mû'tezile'nin bu ayetle ilgili olarak ileri sürdükleri akli delillere gelince, biz aynı anda hem sevaba hem de ikâba müstehak olmanın bir tezâd olmadığını ve bu bir arada olmayı gerektiren şeyin ya bir tarafı tercih veyahut da her iki tarafı birden kabul etme olduğunu beyân etmiştik. [128][128]

İkinci Mesele

İbn Abbas (r.a.) âyete, "Sadaka verdik diye, Allah'a minnet ederek ve sadaka verdiğiniz o dilenciyi inciterek sadakalarınızı iptal etmeyin, boşa çıkarmayın" mânâsını vermiştir. Diğer bazı âlimler ise, bunu "Fakirin başına kakarak ve onu inciterek sadakalarınızı heder etmeyin, iptal etmeyin" mânâsında almışlardır. Her ne kadar ikinci mana daha açık ise de İbn Abbas (r.a.)'ın verdiği mana ihtimal dahilindedir. Çünkü İnsan yaptığı ile övünerek infâk edip, tevazu yoluna girerek Allah'a yönelmez ve bütün bunların Allah'ın fazlı, tevfiki ve ihsanı ile olduğunu itiraf edip tasdik etmez ise, sanki o, Allahu Teâlâ'ya minnet etmiş gibi olur. 129[129]

---

[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/486-490.

Gösteriş İçin Yapılan İntakın Durumu

Cenâb-ı Allah'ın, "Malını insanlara gösteriş için harcayan.." âyetiyîe ilgili iki mesele vardır: 130[130]

Birinci Mesele

ifâdesindeki kâf harfi hususunda iki görüş vardır:
1) Bu harf-i cerr, martzûf bir kelimeyle ilgilidir. Bunun takdiri ise şöyledir: "Sadakalarınızı, malını insanlara riya için harcayan kimsenin heder edişi gibi, başa kakıp inciterek iptal etmeyin." Böylece Allahu Teâlâ, nifak ve riyanın sadakaları boşa çıkarması gibi, başa kakma ve incitmenin de sadakaları boşa çıkaracağını beyân etmiştir. Bu husustaki sözün özü şudur: Münafık ve riyakâr olanlar sadakalarını Allah rızası için vermezler. Başa kakıp inciterek sadaka veren de, o sadakayı Allah rızası için vermiş olmaz. Çünkü eğer onun bu sadakadan maksadı, Allah'ın rızasını kazanmak olsaydı, ne bu sadakasın* fakirin başına kakar, ne de onu incitirdi. Böylece bu iki sadaka şeklinin de Allah rızası için olmadığı ortaya çıkmaktadır. İşte bu da, bizim söylediğimiz şu hususu kuvvetlendirir: Sadakanın heder olup boşa çıkmasından maksad, başlangıçta doğru şekilde verildiği halde, daha sonra başa kakılıp, o fakir incitilerek sevabının yok edilmesi değil, daha işin başında bâtıl bir şekilde yapılmış olmasıdır.
2) Kâf harf-i cerri, hâl olarak mahallen mansubtur. Buna göre âyetin takdiri şu şekildedir: "Malını, insanlara gösteriş için infâk eden kimselere benzeyerek, sadakalarınızı heder etmeyiniz." 131[131]

İkinci Mesele

"Riyâ" "müra'âten" fâfzı gibi bir masdardır. denildiği gibi, denilir. Riya, yaptığın işi başkasına göstermendir. Riya ile ilgili sözün özü daha önce geçmişti. Sonra Cenâb-ı Hak bu meseli zikredince, peşisıra ikinci bir mesel (benzetme) getirerek, "Onun durumu, üzerinde az bir toprak bulunan bir kayanın haline benzer ki, ona şiddetli bir yağmur isabet edince, üzerindeki toprağı temizleyip kendisini, katı bir taş halinde bırakır" buyurmuştur. sözündeki "hû" zamiri hususunda iki görüş vardır:
1) Bu zamir, münafığa râcidir. Buna göre mana şöyle olur: "Allah Teâlâ başa kakıp inciterek sadaka veren kimseyi, münafığa; münafığı da o taşa benzeterek, "kah bir taş gibi. " buyurmuştur. Safvân. pürüzsüz taş demektir. Ebu Ubeyd el-Esma'i'den safvah, safa ve safvâ kelimelerinin aynı manaya geldiğini, her üçünün de ism-i maksûr olduğunu nakletmiştir. Bazıları da, "mercan" kelimesinin ,ve "sa'dân" kelimesinin nin cem'i oluşu gibi, "safvan"ın da, kelimesinin cem'i olduğunu söylemişlerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak buyurmuştur. şiddetli yağmur demektir. Nitekim (Gök, şiddetli yağmur yağdırdı) ve (Bol yağmü; yağmış toprak) denilir. Sonra"yi buyurulmuştur. pürüzsüz ve kuru demektir. Temiz ve pürüzsüz olduğu zaman taşa ve dağa denilir. Pürüzsüz kaya gibi, hiçbir şey bitirmeyen toprağa da denilir. Çakmaktaşı kıvılcım çıkarmadığı zaman, denilir. Bil ki bu, Cenâb-ı Allah'ın, verdiği sadakayı başa kakıp eziyet eden kimsenin ve münafığın ameli için yaptığı bir benzetmedir. Çünkü insanlar zahiren, şu toprağın o kayanın üzerinde görülmesi gibi, bu insanların güzel amelleri olduğunu görürler. Kıyamet günü geldiği zaman, bütün bunlar şiddetli yağmurun cascavlak taş üzerindeki toprağı giderdiği gibi kaybolur ve boşa çıkar. Çünkü o günde, bu amellerin Allah rızası için olmadığı ortaya çıkar. Mu'tezile'ye göre ise bu âyetin mânâsı şöyledir: "Bu sadaka

---

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/491.
130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/491.
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/491.

başlangıçta ecir ve mükâfaatı haketmiş idi. Fakat sonra yapılan başa kakma ve incitme, kuvvetli yağmurun kaya üzerindeki toz toprağı yıkayıp giderdiği gibi, bu ecir ve mükâfaatı giderdi." Bil ki bu meselin keyfiyetinin iki şekli vardır:

1) Bu, bizim söylediğimiz şu şekildir: Görünen amel, toprak; başa kakan ve inciten kimse ile münafık; katı kaya; ve kıyamet günü de, şiddetli yağmur gibidir. Bu şekil, bizim görüşümüze göredir.tautezile'ye göre ise, başa kakma ve incitme şiddetli yağmur gibidir.

2) Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Bunda bir ihtimal daha bulunup da şu manadır: Kulların amelleri, kıyamet günü onların azıklarıdır. Binaenaleyh kim ih-lâs ile amel ederse, sanki kat kat verecek olan bir toprağa tohum ekmiş, vakti gelince biçeceği ve ihtiyaç duyduğu zaman yanında bulacağı şekilde o tohum bitmiş gibi olur. Münafığın ektiği yer ise, çıplak kayadır. Malûmdur ki, onun üzerinde hiçbir şey bitmez ve o kayanın üzerinde tohumu kabul edecek bir şey bulunmaz." Âyetin manası şöyledir: Sadakasını başa kakan ve inciten kimse ile münafığın ameli şuna benzer; üzerinde az bir toprak bulunan çıplak düz kayaya tohum ekildiğinde, üzerine bol yağmur yağdığı zaman, o tohum, topraksız tek başına kalır. Görmüyor musun Allahu Teâlâ, muhlis olanı, bir tepe üzerindeki bahçeye benzetmiştir. Bahçe, içinde ağaçlar ve hurmalar olan bir yerdir. Binaenaleyh, kim Allah için ihlâslı olur ise, bir tepenin üzerine bir bahçe dikmiş kimse gibi olur. O kimse, son derece muhtaç olduğu anlarda, bahçesinin meyvelerini toplar, Bu bahçe, her an Rabbinin izniyle kat kat ve fazlasıyla meyvelerini verir. Ama sadakasını başa kakıp eziyet veren ile münafık, üzerinde azıcık toprak bulunan bir kayaya tohum eken kimse gibidir. O, ekinine ihtiyaç duyduğu zaman, orada hiçbirşey bulamaz. İnkarcılardan birisi bu teşbihi tenkid ederek, "Kuvvetli yağmur bir kayaya rastladığı zaman onu toz-topraktan temizleyerek, pırıl pırıl eder. O halde, Allah'ın,münafığın amelini buna benzetmesi nasıl caiz olur?" demiştir. Buna şöyle cevap verilir: Benzetme yönü, bizim söylediğimiz husustur. Binaenaleyh bu hususun dışında, teşbih edilen şeyin farklı olmasına itibar edilmez. Kâdî, "Yine toprağın o kayanın üzerinde olması, birkaç yönden fayda ifâde eder:

a) Bu, kaya üzerinde durmaya daha elverişli olur.

b) Teyemmüm halinde ondan istifade edilir.

c) Onun üzerinde bitki bitebileceği için istifâde edilebilir" demiştir. Kâdi-nin bu izahı güzet olmakla beraber, birinci görüşe itimad edilir. Allahu Teâlâ'nın "(Onlar) kazandıklarından hiçbirşey elde edemezler" buyruğuna gelince, buradaki "onlar" zamirinin nereye râci olduğu hususunda iki görüş vardır:

1) Bu, zikredilmeyen bir malûma racidir. Yani, mahlûkattan hiç kimse o dümdüz taş üzerinde bulunan toprağa atılmış olan tohuma güç yettremez. Çünkü toprak kayadan kayıp gitmiştir ve orada tohum da kalmamıştır. Böylece de hiç kimse o tohumdan istifâde edememiştir. Bu da, Kaffâl (r.h.)'in teşbih konusunda zikretmiş olduğu ikinci görüşü güçlendirir. Başa kakıp inciten münafık kimselerin hiçbiri de kıyamet gününde, yapmış olduğu amelden istifâde edemez.

2) Bu zamirin, Hak Teâlâ'nın ifâdesine râci olmasıdır. Bu ifâdenin gelmesi, bu mânâdan dolayıdır. Çünkü Hak Teâlâ'nın ifâdesi ile, ancak cins olan şeye işaret edilmektedir. Cins ise, umum hükmündedir. Kaffâl (r.h.) burada bir üçüncü vechin bulunduğunu söylemiştir ki, o da bu ifâdenin, "Sadakalarınızı, başa kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyin" ayetiyle ilgili olmasıdır. Çünkü siz böyle yaptığınızda, kazandığınız şeylerden hiçbir şey elde edemezsiniz. Böylece muhataptan gaibe dönülmüş olur. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı "Nihayet siz gemilerde bulunduğunuz, onlar, bunları güzel bir hava ile akar gibi götürdüğü zaman" (yunus, 22) ayeti gibidir. (Burada da muhataptan, gaibe geçilmiştir.) Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah, kâfir olan topluluklara hidayet etmez." Bunun manası, ehl-i sünnete göre, "İmana hidayet etmemesidir."Mutezile ye göreyse bunun manası, "Tercihlerinin kötü olması sebebiyle, Allahu Teâlâ'nın onları sevaptan ve cennet yolundan saptırmasıdır." 132[132]

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/492-494.

Allah Yolunda Mal Harcayanların Mükâfaatı

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur: "Allah'ın rızasını talep etmek ve ruhlarında (imanı) kökleştirip takviye etmek için mallarını harcayanların hali de, bir tepenin üzerinde bulunan güzel bir bahçenin durumuna benzer. Öyle ki, ona bol bir yağmur düşmüş de, meyvelerini iki kat vermiştir; ona bol yağmur düşmese de, en azından bir çisinti bulunur. Allah, yapağınız herşeyt hakkıyle görendir" (Bakara, 265). Bil ki Allahu Teâlâ başa kakan ve inciten infak ehlinin durumundan bahsedince, bu şekilde infak etmeyenin durumunu onun peşinden zikretmiştir ki, bu da, bu âyettir. Allahu Teâlâ, bu şekilde harcayanların, bu intaklarından mak-sadlarının da şu iki şey olduğunu beyan etmiştir: Birinci Maksad: Allah'ın rızasını talebetmektir. kelimesi, "istedim" manasındaki fiilinden ifti'âl vezninde bir masdardır. fiilleri aynı manadadır.
İkinci Maksad: Nefsi takviye, alıştırmaktır. Bunun da birkaç şekli vardır:
1) İnsanlar, nefislerini, bu sadaka ibadetini muhafaza etmeye ve onu bozacak şeyleri bırakmaya iyice alıştırırlar. Yapılan sadakanın peşi sıra başa kakmayı ve incitmeyi bırakmak da bu alıştırma cümlesindendir. Bu, Kâdi'ye âit bir görüştür.
2) Mü'minler açısından kendilerini sağlamlaştırma, yani imanda samimi ve halis olduklarını ispat etmedir. Bu manayı, Mücâhid'in,ayeti "Onların bazılarından olan bir tesbtt." şeklindeki kıldı raati de kuvvetlendirir.
3) Nefsin, ubûdiyyet makamında bir sebatı yoktur. Ancak o, mücahede ile ezilir ise, bu müstesna. Nefsin, aşık olduğu şey dünya hayatı ile maldır. Nefis, malını infakla mükellef tutulduğunda, bazı yönlerden ezilmiş olur. Yine o nefis, canını vermekle mükellef tutulduğunda da bazı bakımlardan ezilmiş olur. İşte böylece de nefsin tesbitinin takviyesinin (alıştırılmasının) bir kısmı meydana gelmiş olur. Bu sebeple, kısmıyyet ifâde eden j* harf-i cerri, "nefis" kelimesinin basma getirilmiştir. Buna göre âyetin mânâsı "Allah rızası için malını harcayan kimse, nefsini, kısmen; malını ve canını birlikte veren kimse de nefsini tamamen bu yolda harcamış olur. Cenâb-ı Allah'ın, "Mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda çarpışırsınız"âyeti ile kastettiği de budur. Bu görüşü Keşşaf sahibi zikretmiştir ve bu son derece güzel ve lâtif bir izahtır.
4) Bu konuyu yazarken hatırıma gelen şu izahtır: Cenâb-ı Hak, O"Haberiniz olsun ki kalbler ancak Allah'ı anmak ile mutmain olur yattır" (Ra'd, 28) buyurduğu gibi, kalblerin sebatı ancak Allah'ı zikretme ite meydana gelir. Kim malını Allah yolunda harcarsa, tecelli makamında kalbin itminanı meydana gelmez. Bu itminan ancak, o insan sırf kulluk maksadıyla intakta bulunduğu zaman meydana getir. İşte bu sebepten dolayı Hz. Ali, infakı hakkında, "Biz, size ancak Allah'ın yüzü (nzası) için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür beklemiyoruz" (insan, 9) dediği, Kur'an'da nakledilmiştir. Allahu Teâlâ, Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in de intakını şöyle tavsif etmiştir"Onun nezdtnde bir kimsenin, mükâfaatlandınlacak hiçbir nimeti (ve minneti) yoktur. O (bunu) sırf yüce Rabbisinin rızasını elde etmek (için yapmıştır). Muhakkak kendisi de ileride (bundan dolayı) hoşnud olacaktır" (Leyl, 19-21). Binaenaleyh insanın infâkı, kendi nefsi için ve nefsini teşvik için olmayıp, Hakk'a kulluk etmek için olunca, işte o zaman kalb mutmain olur, nefsi sükûnete erer ve nefsi kalbi ile çekişmez. İşte bu sebepten ötürü, Hak Teâlâ, bu infak hususunda önce "Allah rızasını taleb etmek", sonra bunun peşine "Ruhlarında (imanı) kökleştirip takviye etmek için" buyurmuştur.
5) Akli ilimlerde, fiillerin tekrar tekrar yapılması, melekelerin meydana gelmesine sebeptir, şeklinde bir hüküm yer almıştır.Bu hususları iyice anladığın zaman biz deriz ki: Allah rızâsını elde etmek için, tekrar tekrar infakta bulunan kimse için, bu devamlı intaktan şu iki şey meydana gelir: Bu vasfın kazanılması ve Allah rızasını isteyip aramanın, nefiste yerleşen bir meleke haline gelmesi. Şöyle ki, o insandan farkında olmadan ve tesadüfen bir fiil sudur ettiğinde bile, kalbi derhal Allah'a yönelir. Bu da İbadetlerin âdet haline dönüşmesi ve ruhun bir huyu olması sebebi ile olur. Böylece kulun, Allah İçin ve O'nun rızasını elde etmek maksadıyla yaptığı ta-at, Kur'an da, "tesbitü'n nefs" diye ifâde edilen bu yerleşmiş melekeyi gösterir. Ki bu da, "Allah, İman edenlere sebat verir" (İbrahim,27) âyeti ile murad edilen

manadır. Böyle bir "tesbit" meydana geldiğinde, bu âlemde ruh, ruhanî ve kutsi melek cevherlerinden bir cevher olur. Böylece de kul, bazı muhakkik alimlerin dediği gibi, hem gâib, hem hazır, hem orada, hem başka yerde bir varlık hâline gelir.
6) Zeccâc şöyle demiştir: "Âyetteki "tesbif'ten murad, bu kimselerin, amellerini Allah'ın zâyî etmeyeceğine ve ümidlerini boşa çıkarmayacağına kesin inanarak infak etmeleridir. Çünkü verdikleri sadaka, hem sevap, hem ikab, hem de yeniden dirilme esnasında bulunacaktır. Münafığın sadakası böyle değildir. Çünkü münafık infâk ettiğinde, sevabına inanmadığı için onun boşa gittiğine inanır. İşte âyetteki "tesbif'ten murad, mü'minin, sadakasının zayi olmayacağına kesin olarak inanmasıdır".
7) Hasan el-Basri, Mücâhid ve Atâ şöyle demişlerdir: "Bundan murad, infak eden kimsenin sadaka verirken, tedbirli davranarak o sadakayı sâlih ve iffetli fakirlere vermesidir." Hasan el-Basri: "İnsan, sadaka vermeye niyetlendiğinde tedbirli davranır. O,sadaka Allah rızası için olacağı zaman verir, fakat ona bir şey karışmasından korktuğunda ise vermez" demiştir. Vahidi de şöyle söylemiştir: "Âyetteki "tesbit" kelimesinin, "tesebbüt" (tedbirli davranma) mânâsına olması caizdir. Çünkü intakta bulunan kimseler, kendi nefislerini, sadakaya müstehak olanı arayıp bulma ve malı Allah rızâsı için ona verme hususunda alıştırır ve tedbirli davranırlar". Hak Teâlâ, bu şekilde infâk edenlerin, intaklarından gayelerinin o iki husus olduğunu açıkladıktan sonra, onların infâklan hususunda bir mesel getirerek, "(Bunların hali), bir tepenin üzerinde bulunan güzel bir bahçenin durumuna benzer. Öyle ki ona bol yağmur düşmüştür" buyurmuştur. Bu mesel ile ilgili bir iki mesele vardır: 133[133]

Birinci Mesele

Âsim ve Âmir, hem bu âyette hem de Mü'minûn Sûresi (50. ayetteki) kelimeyi şeklinde okumuşlardır ki bu, Temim kabilesinin kullandığı şekildir. Diğer kıraat imamları, iki yerde de râ harfinin zammesi ile kelimeyi şeklinde okumuşlardır ki bu en meşhur şekildir ve Kureyş lehçesi üzeredir. Bu kelimenin ve îyi şeklinde, yedi türlü kullanılışı vardır, kelimesi, yüksek yer demektir. Ahfeş "Ben şeklini tercih ediyorum. Çünkü bunun cem'î ışeklinde gelir. Bunun aslı, Arapların, bir şey artıp, yükselip kabardığında söyledikleri tabirlerine dayanır. (tepe) kelimesi de bu köktendir. Çünkü onun parçaları yükselmiştir. İnsanın karnı şiştiğinde söylenen kelimesi de bu köktendir. "Ribâ (fâiz)"e de arttığı için böyle denilmiştir" demiştir. 134[134]

Ayette Geçen Rabve Lâfzı Hakkında Râzi'nin Farklı Tefsiri

Bil ki müfessirler şöyle demişlerdir: Bahçe, yüksek bir yerde bulunduğunda daha güzel ve daha verimli olur. Bence, bu hususta bir müşkil bulunur, o da şudur: Bahçe yüksek bir yerde bulunduğu zaman, su seviyesinin üstünde olur, nehir suyundan istifâde edemez, çok rüzgâr alır ve bu sebeplerden dolayı güzel olmaz. Çukurda bulunduğu zaman, nehir suları kolayca oraya akar ve rüzgâr almadığı için, yine böyle bir bahçenin de verimi güzel olmaz. Binâenaleyh bir bahçenin verimli olması,, ne tepe, ne de çukur olmayan düz bir arazide bulunduğunda mümkün olur. O halde âyette bahsedilen "rabve" (tepe)den maksad, müfessirlerin söyledikleri şey olmayıp, aksine o yerin, yağmur aldığında kabaran ve yükselen sıcak ve nemli bir arazîde olmasıdır. Çünkü bu
özellikteki toprak parçalarının verimi çok olur ve ondaki ağaçlar güzel büyür. Yaptığım bu izah, şu iki delil ile de kuvvet bulur:
a) Hak Teâlâ, "Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün. Fakat biz onun üstüne yağmuru İndirdiğimiz zaman, o harekete gelir ve kabam" (Hacc, 5) buyurmuştur. Toprağın kabarmasından murad, bizim söylediğimiz husustur. İşte bu ayette de böyledir.
b) Allah Teâlâ, bu meseli, birinci meselin mukabilinde zikretmiştir. Birinci benzetme,

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/494-497.
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/497.

kendisine yağmur tesir etmeyen, yağmurla kabarmayan ve yağmur aldığı için büyümeyen dümdüz katı bir kaya olunca, ikinci benzetmedeki "rabve" (tepe)den murad, kabarabilecek özellikte bir arazi parçası olur. Benim aklıma gelen işte budur. Cenâb-ı Allah, ne murâd ettiğini kendisi daha iyi bilir. Allah Teâlâ sonra da: "Öyle ki, ona bol bir yağmur düşmüş de, meyvelerini iki kat vermiş" buyurmuştur. Bununla ilgili bir iki mesele vardır: 135[135]

Birinci Mesele

Ibn Kesir, Nâfi ve Ebu Amr kelimeyi sükûn ile şeklinde, diğer kıraat imamları ise harekeli olarak şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş asıldır. Çünkü bu şekildeki kelimesi, "yiyecek şey" manasınadır. Yiyecek şey de yenilebilen şeydir. Nitekim Hak Teâlâ,"O (ağaç), Rabbisinin izni iler her zaman yemişini verir durur" (ibrahim,25) yani "meyvesini ve yenilecek şeylerini verir" buyurmuştur. Buna göre kelimesi, mânâ bakımından (yenilecek şey) kelimesi gibidir. Ahfeş şu beyti nakletmiştir: "Eğer elde edersen, bil ki yiyecek bir ganimet değildir; yine acıkırsan, bil ki açlık da bir nakışlı örtü değildir " Ebu Zeyd de: "Birisinin dünyevî bir zenginliği olduğunda denilir" demiştir. 136[136]

İkinci Mesele

Zeccâc kelimesine "iki misli" mânâsını vermiştir. Çünkü bir şeyin katı, onun üzerine ilâve olunan bir o kadarı demektir. Bir şeyin katının, onun iki misli mânâsına olduğu da söylenmiştir Atâ ise: "Ayetin, "Bir senelik verimi, başka bahçelerin iki senede verdiği ürün kadar olan bir bahçe" manasında olduğunu" söylemiştir.Esamm da âyete, "Başka bahçelerin ürününün bir misli" mânâsını vermiştir.Ebu Müslim, "Bu, "O bahçeden her zaman elde edilenin, iki katı.." manasınadır" demiştir.Sonra Cenâb-ı Allah, "Ona bol yağmur düşme-se de, en azından bir çfsinti bulunur" buyurmuştur. Ayetteki kelimesi, damlaları küçük yağmur demektir. Bu tabirin mânâsı ile ilgili olarak şunlar söylenmiştir:

1) Bu bahçe bol yağmur almasa bile, bol olmayan yağmur düşer. Fakat oranın ürünü, bu durumda da aynı olur ve yağmurun az yağması yüzünden ürünü noksaniasmaz. Bu ise, herşeyi büyütüp yetiştiren Allah'ın keremi ile olur.

2) O bahçe, kat kat ürün vermesi için bol yağmur almasa bile, hiç olmazsa bir çiğ düşen ve böylece, bol yağmur almasına karşılık vereceği üründen biraz daha az ürün verir. Binâenaleyh her iki halde de o bahçe meyve verir. Aynen bunun gibi, ister az ister çok olsun, Allah rızası için sadaka verenin kazancı ve sevabı zayi olmaz.

Sonra Allah Teâlâ, "Allah yaptığınız her şeyi hakkıyla görür" demiştir. Âyetteki "Basir" kelimesi, bilen manasındadır. Yani, "Allahu Teâlâ, intakların keyfiyetini, ne kadar olduğunu, insanı infaka sevkeden şeyleri bilir ve buna göre onları, eğer amelleri iyi ise mükâfaatlandırır ve, eğer kötü ise cezalandırır" demektir. 137[137]

Kendi Bahçesini Ateşe Veren Kimsenin Meseli

"Sizden hiçbiri arzu eder mi ki: Onun hurma ve üzüm bahçesi olsun altından ırmaklar aksın; orada kendisi İçin her türlü meyve bulunsun; (fakat) ihtiyarlık üzerine çöküp, geride aciz ve küçük çocukları olsun; derken o bahçesine ateşli bir bora ona isabet etsin ve o da yanıp kavrulsun. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildirir. Umulur ki düşünürsünüz" (Bakara, 266). Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın intakının peşi sıra onu başa kakan ve fakiri inciten kimse hakkında yaptığı diğer bir benzetmedir. Âyetin ifâde etmek istediği mânâ şudur: Mesela, bir insanın son derece güzel ve verimli bir bahçesi bulunsun. O da çalışıp çabalayamayacak

---

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/497-498.

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/498.

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/498-499.

kadar âciz bir duruma düşsün ve son derece de ihtiyaç sahibi olsun. Aynı zamanda onun, muhtaç ve çalışamayacak yaşta çocukları bulunsun. Şüphesiz ki bu insanın muhtaç olmast ve çalışamaz hale gelmesi, onun son derece sıkıntı ve meşakkat içinde bulunduğunu gösterir. Bununla birlikte âciz ve çalışamayacak yaştaki çocukların da, o kimsenin bakımı altında olmaları, meşakkat ve sıkıntısını kat kat artırır. Bu şartlar altındaki insan, bir sabah kalktığında, o verimli bahçesinin yanıp kavrulduğunu görse, bu durumda onun kalbindeki keder ve hasretin ne kadar büyük olacağını bir düşün! Bu belâ ve sıkıntı, bir kere şu nefis ve güzel mülkün zayi olması sebebiyle ortaya çıkar. Ayrıca o kimse, çalışamayacak kadar âciz olup, başkalarının kendisine yardım etmelerinden ümitsiz oluşunun yanısıra, ihtiyaç içinde kalmıştır. Bir de başka insanların, yani çoluk çocuğunun, onun bakımına muhtaç bir durumda bulunmaları ve ondan yiyecek, içecek istemeleri gibi sebeplerle ihtiyacı daha da artar. İşte aynen bunun gibi, Allah rızası için infâk eden kimse, âhiretteki cenneti ummasında bütün ihtiyaçları hususunda tek dayanağı o bahçe olan adam gibidir. Fakat bu kimse, intakının peşinden başa kakıp, fakiri incittiği zaman, bu durum, o bahçeyi yakıp kavuran bora gibi olmuş olur. Bu infâkt da, pişmanlık, şaşkınlık ve keder takib eder. Bu üzüntü veren mal, kıyamet günü için infâk edildiğinde ve o kimse de o intakının sevabına son derece muhtaç olduğu zaman, o kıyamet gününde ondan htçbirşey bulamaz. Böylece şüphesiz kederlerin en büyüğü ve ahu vâh etmelerin en şiddetlisi içinde kalmış olur. Bu, son derece güzel ve mükemmel bir benzetmedir.Şimdi âyetin lâfızları ile ilgili tefsire geçelim: Hak Teâlâ'nın tabiriyle ilgili iki mesele vardır: 138[138]

Birinci Mesele

kâmil bir sevgi anlamına gelir. 139[139]

İkinci Mesele

tabirindeki istifham, istifhâm-ı inkârîdir. Yani, (Hiç arzu eder mi! Hayır arzulamaz!) demektir. Hak Teâlâ "İster mi?" demeyip de "Arzular mı?" buyurmuştur. Çünkü biz, meveddet'in mükemmel bir sevgi mânâsını ifâde ettiğini söylemiştik. Herkesin böyle bir durumun olmamasını arzu etmesi tam ve mükemmel bir arzudur. İstenen netice, böyle bir durumun olmamasını arzu etmek olunca, bu lâfzı müsbet cihette zikrederek, tam bir inkâra, (yadırgamaya) ve, kendisinden daha üstün bir derecenin bulunamayacağı bir noktaya ulaşan kusursuz bir nefrete dikkat çekmek için, "Sizden biriniz" bu durumun meydana gelmesini "arzular mı?" buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın, "Hurma ve üzüm bahçesi" buyruğuna gelince, bil ki Alîahu Teâlâ bu tabiroe gecen lâfzını üç sıfatla nitelemiştir.

Birinci Sıfat: O cennetin, hurma ve üzüm bağlarından meydana gelmiş olması... Bil ki âyette bahsedilen cennet, hurma ve üzüm bağlarını ihtiva eder. Cennet, sırf hurma ve üzüm ağacından olmaz. Ancak ne var ki, o cennette bulunan hurmalıklar ve üzüm bağlarının çok olması sebebiyle, o cennet sanki sadece hurmalıklardan ve üzüm bağlarından meydana gelmiş gibi olur. Cenâb-ı Hak, o bahçenin, meyvelerin en şereflisi ve dallarında bulunduklarında meyvelerin en güzel görünenleri oldukları için, hassaten hurma ve üzüm bağlarından meydana geldiğini söylemiştir

İkinci Sıfat: Hak Teâlâ'nın"Altından ırmaklar akan" tasviri hiç şüphe yok ki bu, o cennetin güzelliğini arttıran bir sebeptir.

Üçüncü Sıfat: Hak Teâlâ'nın, "Orada kendisi için her türlü meyve bulunur" sözüdür. Şüphesiz bu durum da, o bahçenin durumunun mükemmelliğine bir sebeptir. İşte Allahu Teâlâ'nın o bahçeyi vasfetmiş olduğu üç sıfat budur. Hiç şüphe yok ki, bu bahçe güzelliğin zirvesinde bulunur. Çünkü o bahçe bu sıfatlarla görünüşü ve manzarası güzelleşmiş, faydası ve verimi de çok boliaşnuştır. Bundan daha güzel bir bahçenin olması mümkün değildir.Cenâb-ı Allah cenneti bu şekilde tavsif ettikten sonra, o bahçenin sahibinin o bahçeye olan ihtiyacının derecesini beyân etmeye geçerek "Ve ona, ihtiyarlık gelip çattı" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü bu kimse son derece yaşlı, çalışıp çabalamaktan âciz birisi olunca, gerek kendisinin, gerekse bakmakla mükellef bulunduğu kimselerin yemeleri, içmeleri ve oturmaları hususundaki çeşitli ihtiyaçları daha da fazlalaşır. İhtiyaç kapıları bu derece faz-lalaşıp bu bahçenin dışında herhangi bir kazanç ve gelir kaynağı da bulunmayınca, işte bu durumda o kimse bu bahçeye son derece muhtaç olur.

---

[138] 138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/500-501.

[139] 139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/501.

İmdi şayet, "Allahu Teâlâ; sözünü l sözüne nasıl atfetmiştir? Mazi bir fiilin muzâri bir fiile atfedilmesi nasıl caiz olur?" denilirse, biz deriz ki, buna şu bakımlardan cevap veririz:

a) Keşşaf sahibi, bu kelimenin başındaki vâv harfinin atıf vâvı değil de, hâl vâvı olduğunu; âyetin mânasının da, "Kendisine ihtiyarlık gelip çatmış vaziyette iken (tek ümidi olan) o bahçe yanarken "Sizden biriniz böyle bir bahçesi olmasını hiç arzu eder mi?" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) Ferrâ şöyle der: "Araplar, "Şöyle olmasını arzuladım" ve "Arzuladım ki, keşke şöyle olsaydı!" der ve atfı (lâfza) değit, mânaya hamleder. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sizden biriniz, bir bahçesi olsun ve ona ihtiyarlık isabet etsin ister miydi?" Sonra Allahu Teâlâ, o insanın o bahçeye daha çok muhtaç olduğunu açıklayarak, "Ve onun, âciz ve küçük çocukları bulunur" buyurmuştur. tabirinden murad, küçüklük ve çocukluk sebebiyle söz konusu olan zayıflık ve acizliktir. Buna göre mâna, "O insan, ihtiyarlığı ve yaşlılığı sebebiyle o bahçeye çok muhtaçtır ve üstelik onun, küçük ve çocuk olmaları sebebiyle, son derece güçsüz ve muhtaç çocukları vardır" şeklinde olur. Hak Teâlâ'nın, "Derken o bahçesine ateşli bir bora isabet etsin ve o da yanıp kavrulsun" buyruğundaki kelimesi, sanki bir sütun gibi gökyüzüne doğru yükselen ve gittikçe yuvarlaklaşan bir rüzgârdır ki, halk buna "kasırga" adını verir. Bu son derece şiddetli olan bir rüzgârdır. Nitekim şair, demiştir. Bu meselden maksat, o insanın kalbinde, şiddetini sadece Allah'ın bileceği bir keder, sıkıntı, hüzün ve şaşkınlığın bulunduğunu beyân etmektir. Güzel ameller işleyen, fakat ne var ki bu ameileriyle Allah'ın rızasını kastetmeyip, aksine o amellerine, onları, sevabı hak ettirecek, çıkaracak bir takım kötü fiilleri de ekleyen kimsenin hâli de, aynen buna benzer. Bu kimse, son derece muhtaç ve çalışıp çabalamadan âciz bulunduğu bir durumda kıyamet günü gelip çattığında, onun pişmanlığı büyür, şaşkınlığı da had noktaya varır. Bu âyetin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, "Ve onlar için, Allah'tan hiç beklemedikleri şeyler ortaya çıkmıştır" (Zumer, 47) âyetiyle, "Ve biz, onların yapmış oldukları amellere yöneldik de, onları hebaen mensur, toz haline çevirdik"(Furkan. 23) âyetidir.

Hak Teâlâ'nın buyruğunun mânası, "Bu konuda teşvik edip, sakındırmak için Allahu Teâlâ size âyet ve delillerini açıkladığı gibi, düşünesiniz diye Allah dinin diğer emirleri hususundaki âyet ve delillerini de size açıklıyor" demektir. Bu hususta iki mesele vardır: 140[140]

Birinci Mesele

kelimesi, teraccî ifâde eder. Bu ise, Allah hak-kında uygun değildir. 141[141]

İkinci Mesele

Mu tezilebu âyetle Allahu Teâlâ'nın herkesin iman etmesini irade buyurduğu hususuna istidlal etmiştir ki, bu iki âyetin izahı defalarca geçmişti. 142[142]

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/501-503.

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/503.

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/503.

Sadakayı Malın Helâlinden Ve İyisinden Verme Lüzumu

"Ey iman edenler, kazandıklarınızın güzellerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan Infâk ediniz. Kendinizin ancak gözünüzü yumarak (tiksinerek) aldığınız âdi kötü şeyleri vermeye yeltenmeyin. Bilin ki
muhakkak ki Allah her şeyden müstağnidir; asıl hamde lâyık olan odur" (Bakara, 267). Bil ki Cenâb-ı Allah, insanları infakta bulunmaya teşvik etmiş, sonra bu infâkın, peşisıra başa kakma ile incitme olan ve olmayan diye iki kısım olduğunu beyan etmiştir. Sonra da, bu iki kısımdan herbiriyle ilgili hususları açıklayıp, herbiri hakkında bir mesel getirmiş ve böylece mânayı iyice açıp en güzel bir biçimde ondan kastının ne olduğunu ortaya koymuştur.Cenâb-ı Allah bu âyette, Allah yolunda infâk edilmesini emrettiöi malın nasıl bir mal olması gerektiğini belirtmiş ve buyurmuştur. Âlimler emrinden muradın ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.
Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Bundan murad, farz kılınmış olun zekâttır." Başkaları ise bundan muradın, "tatavvû (gönüllü, nafile) olarak verilen sadakalardır" demişlerdir. Bir üçüncü görüşe göreyse bu tâbir, hem farz olan zekâta, hem de nafile olan infaka şamildir. Bundan muradın, farz kılınmış olan zekât olduğunu söyleyenlerin delili şudur: "Cenab-ı Hakk'ın, "İnfâk ediniz" buyruğu bir emirdir. Emrin zahiri ise, vücûb ifâde eder. Vâcib olan infâk ise, ancak zekât ile vâcib olan diöer infâklardır." Bundan muradın tatavvû (nafile) sadaka olduğunu söyleyenlerin delilleri ise, Ali İbn Ebî Talib (k.v.) Hasan el-Basrî ve Mücâhid'den rivayet edilen şu haberdir: Bazı müslümanlar, meyvelerinin en kötülerini ve mallarının da en âdilerini tasadduk ediyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti indirdi. İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, bir gün bir adam âdi bir hurma salkımı getirerek, onu sadakaların içerisine koydu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), "Bu salkımın sahibi ne kötü iş yaptı!" buyurdular. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak da bu âyeti indirdi. Bu âyete, hem tarz olan zekât, hem de nafile olan sadakanın dahil olduğunu söyleyenlerin delili ise şudur: Emirden anlaşılan, kendisinde, onu ter-ketmenin caiz olup olmadığının beyanı bulunmaksızın, yapma tarafının yapmama tarafına tercih edilmesidir. Anlaşılan bu mâna ise, farz ile nafile arasında müşterek bir husustur. Binaenaleyh, her ikisinin de bu emre dahil olması gerekir. 143[143]

Bu Ayetteki İnfakı Zekât Olarak Tefsir Edenler

Sen bunu anladığın zaman biz diyoruz ki, onun farz olan zekâtı ifâde ettiğini söyleyen birinci görüşe göre, bu âyetten birçok mesele çıkmaktadır: 144[144]

Birinci Mesele

Âyetin zahiri, insanın kazandığı bütün mallarda zekâtın verilmesinin vâcib olduğunu gösterir. Bundan
dolayı buna, ticaret malının, altın ile gümüşün ve hayvanların zekâtı dahildir. Çünkü bunlar, insanın kazandığı şeyler diye vas-fedilmektedir. Aynı zamanda âyetin zahiri, İmâm-ı Ebu Hanife (r.h.)'ntn görüşüne göre, toprağın bitirdiği her şeyde de zekâtın verilmesinin vâcib olduğuna delâlet etmektedir. Ebu Hanife'nin bu âyetle istidlal etmesi, gerçekten açıktır. Ancak ne var ki O'nun muhalifleri, âyetin bu umumî ifâdesini, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Sebzelerde zekât yoktur"145[145] hadisiyle tahsis etmişlerdir. Yine Ebu Hanife'nin mezhebine göre, ister az olsun, ister çok olsun, yeryüzünde biten herşeyden zekât vermek vâcibtir. Âyetin bu zahiri de, O'nun bu görüşüne delâlet etmektedir. Ne var ki O'nun muhalifleri, âyetin (bu bakımdan

---

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/504-505.
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/505.
145[145] Câmıu's-Sağir. 2/137.

olan) umumi manasını ü "Beş "vesk"[146] den az olan şeylerde zekât yoktur"[147] hadisiyle tahsis etmişlerdir. [148]

İkinci Mesele

Âlimler, âyetteki "güzel, hoş şeyler" den muradın ne olduğu hususunda ihtilâf ederek, İki görüş belirtmişlerdir:

Birinci Görüş: Bu, malın adisi değil, iyisidir. Burada lâfzı, istiâre yoluyla iyi mal anlamında kullanılmıştır. Bu açıklamaya göre âyette geçen dı... kelimesinden murad da, malın kötüsüdür.

İkinci Görüş: İbn Mesûd ve Mücahidin görüşüdür. Buna helâl mal ise haram mal demektir.

Birincilerin delili, birkaç yöndendir:

1) Biz, âyetin sebeb-i nüzulü olarak, müslümanlann mallarının kötülerini tasadduk ettiklerini; bunun üzerine de bu ayetin nazil olduğunu söylemiştik. Bu âyetteki Kelimesinden muradın, malın iyisi olduğuna delâlet eder.

2) Haram olan şeyi, ne tiksinerek, ne de tiksinmeyerek almak caiz değildir. Ayet-i kerime, "habîs" olan malın tiksinerek alınmasının caiz olduğuna delâlet eder. Kaffâl (r.h.) şöyle demiştir: "Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: Tiksinerek almaktan maksat malı gelişigüzel ve fazla incelemeden almaktır. Buna göre âyetin manası, "Siz, onun haram olduğunu bildiğiniz hâlde, ancak kendinize haram olan şeyi almak, ruhsatını tanımak ve, onu haramdan mı, yoksa heiâldan mı aldığınıza aldırış etmemek suretiyle bu malı alırsınız" şeklindedir.

3) Bu görüş, Cenâb-ı Allah'ın, "Sevdiğiniz şeylerden İnfak etmedikçe, birr'u takvaya nail olamazsınız"(Aliimrân,92) âyetiyle de kuvvet bulmaktadır. Bu âyet kelimesinden muradın, sahip olunması arzulanan, nefîs şeyler olduğuna; herkesin yanından ve evinden uzaklaştırarak çıkartması gerekli olan âdî ve kötü şeyler olmadığına delâlet etmektedir. Kâdi, ikinci görüş lehine şöyle diyerek delil getirmiştir: "Bu âyetteki dan muradın, ya "iyi" veya "helâl" demek olduğu hususunda icmâ ettik. Birincisi bâtıl olunca ikincisi kesinlik kazanır. Biz birincisinin bâtıl olduğunu söyledik, çünkü bundan murad eğer malın iyisi olsaydı, o zaman bu emir, ister haram ofsun, isterse helâl olsun, mutlak mânada güzel olan malı infâk etme hususunda bir emir olurdu. Bu ise caiz değildir. Öte yandan tahsis cihetine gitmek de, aslolanın hilâfmadır. Böylece, bundan muradın ma/rn iyisi değil, helâli olduğu sabit olmuş olur.'' Burada, şu şekilde üçüncü bir görüşü söylemek de mümkündür: Âyetteki kelimesinden murad, "Her bakımdan hoş olan şey" demektir. Buna göre olllall malın hem helâli hem de iyisi anlamında olur. Bir kimse çıkıp, "Birden çok mânâya gelen bir lâfzı o iki mânasına hamletmek caiz değildir" diyemez. Çünkü biz, helâlin akıl ve din bakımından hoş görüldüğü için "tayyib" diye; iyi malın da, insanın meylini ve arzusunu hoş görmesinden dolayı "tayyib" diye isimlendirilmiş olduğunu söyledik. Hoşa gitme bu iki kısım arasında müşterek olan bir mânadır. Buna göre lâfzı, bu müşterek mânaya hamledilmiş olur. Bundan muradın, helâl olan iyi mal olduğu sabit olunca biz deriz ki: Zekât mallarının ya hepsi değerlidir, veya hepsi değersizdir, ya da ikisi ortasıdır, veyahut da karışıktır.Eğer malın hepsi iyi olursa, o maldan alınan zekat da böyle olur. Eğer malın tamamı değersiz ve kötü ise, ondan alınan zekat da değersiz ve kötü olur. Bu, âyetin hilâfına bir davranış değildir. Çünkü bu durumda verilen zekât, o malın âdisi olmamaktadır. Eğer bir malın içinde hem iyisi hem de kötüsü var ise, bu durumda zekât veren kimseye, "zekâtını malının kötü tarafından verme" denilir. Fakat mal karışık olur ise, bu durumda gereken, malın orta hallisinden vermektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), Muaz b. Cebel (r.a.)'i Yemen'e gönderirken "Onlara, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek bir sadakanın (zekâtın) farz olduğunu bildir. Mallarının en kıymetlilerini

---

[146] Vesfc: Kûfelitere göre 200 kg.dk bir tartı birimidir. (Ç.)

[147] Buhari. Zekat, 4.

[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/505.

(zekât olarak) almaktan sakın"149[149] buyurmuştur. Bütün bunlar, âyetteki "Kazandıklarınızın güzellerinden infak ediniz" emrinden ancak farz olan zekâtın kastedilmiş olduğunu söylediğimizde söz konusudur. Fakat bundan muradın, ikinci görüşe göre, nafile sadakalar olduğunu veyahut da bundan muradın, hem farz zekat, hem de nafile sadakalar olduğunu söylediğimizde, biz deriz ki: Büyük bir hükümdara hediyeler sunarak yakın olmak isteyen kimsenin sunacağı o hediyenin mutlaka malının en iyisi ve kıymetlisi olmasının gerekmesi gibi, Allah Teâlâ da, insanlara sahip oldukları şeylerin en iyisi ile kendisine yaklaşmalarını men-dub kılmıştır. İşte,âyette de bu ifâde edilmektedir.

Geriye âyetle ilgili şu tek soru kalmaktadır: Hak Teâlâ'nın "Ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan., buyruğunda (min) harf-i cerrinin getirilmesindeki mana nedir? Buna şöyle cevap verilir: Âyetin takdiri: "Kazandıklarınızın güzellerinden infâk edin ve sizin için yerden çıkardıklarımızın güzellerinden infak edin" şeklindedir. Fakat "tayyibât" lâfzı ilk cümlede söylenip ikincisine delâlet ettiği için, ikinci cümlede tekrarlanmamıştır.150[150]

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kötü şeyleri vermeye yeltenme " buyruğu ile ilgili iki mesele vardır: 151[151]

Birinci Mesele

Hepsi "kastettim, niyet ettim" mânâsında olmak üzere ve kelimesi kullanılır. Şâir A'şâ şu beyti söylemiştir:

"Hays kabilesini kastettim (ona yöneldim); ancak ne var ki, ona ulaşıncaya kadar, şerefli daha nice uzak ve çöl araziler bulunmaktadır." 152[152]

İkinci Mesele

Sadece İbn Kesir âyeti, (ve letteyemmemû) şeklinde okumuştur. Çünkü bunun aslı, biri muhatab "tâ"sı, diğeri de fiilin asli harfi olmak üzere şeklinde iki tâ vardır. Bunlardan biri diğerine idgâm edilmiştir. Diğer kıraat imamları ise, tâ harfini fetha ile ve şeddesiz olarak okumuşlardır. Benzer ihtilâf, Kur'an'ın yirmiüç153[153] yerinde geçen bu kelimenin benzeri şu fiillerde de söz konusudur: (Al-i İmran, 103), (Maide, 2), (Enam, 153), (Araf, 117), (Enfal, 20), (Enfal, 46), (Tevbe, 24), (Enfal, 40), (Hud, 105), (Nur, 15), (Ahzab, 33), (Ahzab, 52), (Saffat, 25), (Hucurat, 12), (Hucurat, 11), (Hucurat, 13), (Kalem, 38) (Kalem, 38), (Abese, 10), (Leyl, 14), (Kadr, 5). Burada iki bahis vardı.

Birinci Bahis: Ebû Ali, böyle bir idgâmın caiz olmadığını, çünkü idğam edilen harfin sakin olduğunu; harf sakin olunca da, mazî kalıplarında meselâ ve kelimelerinde hemze getirildiği gibi, bu kelimeleri de okumak için, başlarına hemze getirmenin gerektiğini, ne var ki nahivcilerin, muzari kalıplarının başına vasi hemzesinin gelemiyeceği hususunda ittifak etmiş olduklarını söylemiştir.

İkinci Bahis: Âlimler, umumun kıraatine göre hazfedilen bu tâ harfinin hangi tâ harfi olduğu hususunda ihtilâf ederek, bazıları bunun birinci tâ harfi olduğunu söylemişlerdir. Sibeveyh ise, ikinci tâ'nın olabileceğini söylerken; Ferrâ: "Diğeri hazfedilenin yerine geçeceği için, hangisi hazfedilirse edilsin, caizdir" demiştir.

Hak Teâlâ'nın, "Ondan infâk edersiniz" buyruğuna gelince, bil ki bu âyetin kendisinden önceki

---

149[149] Buhari , Zekât, 41.

150[150] Burada suale konu şu husustur: Matuf olan kısmında min hart-i cerri, gerekli olmadığı halde neden tekrar getirilmiştir? Cevap burada gizli kalıyor. Maksat şudur: Matufda min'i tekrar etmenin sebebi, matuf ve matufun aleyhine herbirinin müstakil bir nev'i teşkil etmesidir veya te'kid içindir. Birinci tayyibât, ikincisine de delâlet ettiğinden, ikincisi hazfedilmiştir. (Ç.).

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/506-508.

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/508.

153[153] Bazıları otuzbir yer olduğunu söyler. [Mecma'ul-Beyân'dan) (Ç.).

âyetlerle münasebeti hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Cümle ifâdesinde tamamlanmakta, Cenâb-ı Allah söze burada tekrar başlayarak buyurmaktadır. Buna göre kısmı istifhâm-ı inkârı ile birlikte zikredilmiştir. Mânâ, "Siz, ancak gözünüzü yumarak, tiksinerek alabileceğiniz bir maldan infak edeceksiniz, öyle mi!" şeklindedir.
b) Cümle Hak Teâlâ'nın sözü ile tamamlanır. Bu durumda da bir kelimesi takdir edilmiş olur. Buna göre takdir ise, "İnfâk etmek istediğiniz, fakat sizin ancak gözlerinizi yumarak, (hoşlanmayarak) alabileceğiniz kötü mala yönelmeyiniz, ona elinizi sürmeyiniz" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, (Bakara.256) ifâdesinde kelimesinin takdir edilmesidir. Mana ise, Şeklinde olur: "Kopması olmayan çok sağlam bir kulpa tutunmuştur."Hak Teâlâ'nın, "Onu, ancak gözünüzü yumarak, (hoşlanmayarak) alırsınız" buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:154[154]

Birinci Mesele

gözü yummak, ve göz kapaklarını üst üste getirmek anlamına gelir. Bu kelimenin aslı "gizlilik" demek olan, tabirinden gelir. Meselâ denilir. Yani, "Bu, anlaşılması güç, kapalı bir sözdür". Yeryüzünün alçakta kalan ve kolay kolay görülmeyen yerlerine de, denilir. 155[155]

İkinci Mesele

Bu ayette (îğmad) kelimesinin mânası hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür:
a) Burada iğmad'ın mânası, işi kolayından almak, müsamahadır (müsâhele). Bu böyledir, çünkü insan hoşlanmadığı bir şeyle karşılaştığında onu görmemek için gözlerini yumar. Bu durum çokça meydana geldiğinden alışveriş ve diğer hususlardaki her türlü görmezlikten gelme ve işi kolayından alma, iğmâd olarak vasfedilmiştir. Buna göre sözünün mânası, "Şayet bu gibi şeyler size hediyye edilirse ancak utanarak ve gözünüzü yumarak alırsınız. O halde da razı olmadığınız şeye, benim hakkında razı oluyorsunuz?" şeklinde olur.
b) Âyet-i kerimede iğmad fiilinin müteaddî olarak düşünülmesidir. Nitekim Araplar yani, "Ölünün gözünü yumdum, kapattım" derler. Buna göre mâna "Ancak satıcı kimsenin, gözünü kapatıp ona gözünü yummasını ve parasından indirim yapmasını emrettiğinizde alabileceğiniz..." şeklinde olur.
Hak Teâlâ, âyetini "İyi bilin ki Allah herşey-den müstağnidir; asıl hamde lâyık olan O'dur" sözüyle sona erdirmiştir. Buna göre ji. kelimesinin mânası, "O'nun sizin sadakalarınıza ihtiyacı yoktur." 'ün mânası ise, "gerekli açıklamaları yaparak size in'âmda bulunup lütfettiği için, mahmûd, hamdedilmiş, övülmüş" demektir. Burada yapılabilecek bir başka izah da şudur: Hak Teâlâ'nın Jip tavsifi âdî şeyleri sadaka olarak vermeye karşı söylenmiş olan bir tehdit gibidir. Hamîd ise, hâmid manasında olup, "Sizin yapmış olduğunuz hayırlı şeylere karşı size teşekkür ederim" demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı "İşte bunların çalışmaları meşkûr olur"(İsra, 19) âyeti gibidir. 156[156]

Şeytan Fakir Düşme Endişesi İle İnfakı Önlemek İster

"Şeytan sizi fakirlikle korkutur. Size kötülüğü emreder. Allah ise size, kendisinden bir bağış ve bir bolluk vaad ediyor. Allah geniş olan, herşeyi hakkıyla bilendir" (Bakara, 268). Bil ki Allahu Teâlâ, insanların sahip oldukları helâl ve güzel mallardan intaka teşvik edince, bundan sonra insanları şeytanın vesvesesinden sakındırarak, "Şeytan sizi fakirlikle korkutur;" Yani şeytan: "Malının iyisini infak edersen fakir olursun" der. Fakat sen, şeytanın böyle demesine aldırma, çünkü rahman olan Allah size kendisinden bir bağış ve bir bolluk va'adediyor" buyurmuştur.

---

[154] [154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/508-509.
[155] [155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/509.
[156] [156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/509-510.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 157[157]

Birinci Mesele

Âlimler burada şeytanın kim olduğu hususunda ihtilaf etmişler; bunun "iblis", diğer şeytanlar, insan ve cin şeytanları veya insantn nefs-i emmâresi (devamlı kötülüğü emreden nefsi) olduğunu söylemişlerdir. 158[158]

İkinci Mesele

"Va'ad" kelimesi, hem hayır hem de şer hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ "(O) ateştir ve Allah
onu kâfirlere va'atfetmiştir" (Hacc, 72) buyurmuştur. Bu kelimenin, "Onları elem verici bir azâbla müjdele.. "(Al-i İmran. 21) âyetinde de olduğu gibi "tehekküm" (istihza etme) manasına hamledilmesi de mümkündür. 159[159]

Üçüncü Mesele

"Fakr ve fukr kelimeleri aynı manaya gelen iki kullanıştır. Bunlar, mai azlığı sebebi ile olan güçsüzlük manasınadır. Çünkü lügatte "fakr" kelimesinin asıl manası "fakar"ın (bel kemiğinin) kırılmasıdır. Bir insanın beli kırıldığında denilir. Şâir Tarfe de: "Ben beli bükük birrehine değilim"demiştir. Keşşaf sahibi: "Bu kelime fakr vefakar şeklinde okunmuştur" demiştir. 160[160]

Dördüncü Mesele

"Vesvese" nin ne olduğu hususundaki izahımızı, eûzübesmele'nin tefsiri esnasında, kitabın başında yapmıştık. İbn Mes'ud (r.a.)'un, "Şeytanın bir lümmest (telkini vesvesesi) vardır. O, kötülük ile korkut-maşıdır. Meleğin de bir lümmesi (ilhamı) vardır. O da hayır va 'adetmesidir, Kim gönlünde hayır va 'adini bulur iser bilsin ki bu Allah 'dandır. Kim de birincisini bulur iser Allah'ın rahmetinden koğulmuş şeytandan Allah'a sığınsın"161[161] hadisini rivayet edip, tefsir etmekte olduğumuz âyeti okuduğu rivayet edilmiştir. Hasan el-Basri de, bazı muhacir ve bazı ashabın şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Şeytanın yerini bilmekten hoşlanan herkes, onun yerinin kötülükleri yapmaya insanın arzu duyduğu yer olduğunu düşünsün." 162[162]

Şeytan Cimriliği Tavsiye Eder

Hak Teâlâ'nın, size tülügü emreder" âyetiyle ilgili birkaç izah şekli vardır:
Birinci İzah: Âyetteki "fahşâ" (kötülük) cimrilik manasınadır. "(O şeytan) size kötülüğü emreder" sözü, "sizi, bir âmirin memurunu teşvik etmesi gibi, cimri olmaya teşvik eder" manasındadır. Araplara göre "fahiş", cimri demektir. Nitekim Şair Tarfe, "Ölümün iyi insanları seçtiğin! ve son derece cimri kimselerin mallarının iyisini tercih ettiğini görüyorum." Şiirdeki kelimesi, bir insanın süt içmeyi arzuladığında söylenen J&\ -h jSü *\i- tabirinden alınmıştır. Şâir, buradaki "fahiş" kelimesi ile de "cimri" manasını kasdetmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "Gerçekten insanr malı çok sever" (Adiyât, 8) buyurmuştur. Allahu Teâlâ, tefsir ettiğimiz âyette şu inceliğe dikkat çekmektedir: Şeytan, insanı önce fakir olmakla korkutur. Sonra da

---

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/510-511.
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/511.
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/511.
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/511.
161[161] Tirmizi, Tefsir, 3(5/219).
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/511-512.

bu korkutması sayesinde ona kötülüğü emredebilir ve cimriliğe teşvik edebilir. Bu böyledir, çünkü cimrilik bütün insanlarca kötü bir sıfat kabul edilir. Bundan dolayı şeytan, insanın gözünde cimriliği ancak önce fakirlikten korkutarak güzel gösterebilir.

İkinci İzah: Şeytan, "Ey insan, fakir düşmemen için, Allah yolunda malının iyisini infâk etme" der. İnsan, eğer şeytanın bu vesvesesine uyar ise, şeytan işi daha da ileri götürerek, onu tamamen infâktan meneder. Böylece o insan, malının ne iyisini ne de kötüsünü infâk eder. Hatta üzerine vacib (farz) olan mükellefiyetleri bile yerine getirmez ve böylece de ne zekât verir, ne sıla-i rahim yapar, ne de emânetleri yerine ulaştırır. İnsan bu hale gelince, gözünde günâhlar önemsiz hâle gelir ve günah işlemeye artık aldırmaz bir hale girer. Böylece aradaki uçurum iyice açılır ve bütün günahları işler hale gelir. İşte "fahsâ" budur. Bunun daha ileri izahı şudur: Her insanın iki zıt hâli ve bir orta hali vardır. Kâmil ve mükemmel olan hal, o insanın bütün mal ve mülkünün iyisini de kötüsünü de Allah yolunda harcamasıdır. Bunun zıddı olan hal ise, insanın Allah volunda iyi kötü hiçbir malını harca ma ma s iri ir Orta hal i«« iticinin malının iyisini değil de kötüsünü infak etmesidir. Buna göre şeytan, insanı en mükemmel halden, en kötü hale geçirmek istediğinde, önce onu orta noktaya çekmek suretiyle bunu yapabilir. Bu noktada insan şeytana karşı çıkarsa, şeytanın arzusu ümidsizliğe dönüşür. Fakat insan bu noktada şeytana uyarsa, şeytan onu bu noktadan, daha alt noktaya çekme hususunda cesaretlenir. Bu izaha göre, orta olan hâl, âyetteki, "(O şeytan) sizi fakirlikle korkutur" buyruğu ile; en alt nokta ise, "(O) size kötülüğü emreder" buyruğu ile anlatılmıştır. Sonra Hak Teâiâ, şeytanın vesveselerinin derecelerini zikretmesinin pe-şisıra, kendisinin insana olan ilhamlarından da bahsederek: "Allah ise size, kendisinden bir bağış ve bir bolluk va'adediyor" buyurmuştur. Buna göre bağış (mağfiret), âhiretteki menfaatlere, botluk (fazi) ise Allah'ın dünyada iken insana vereceği şeylere işarettir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir "Bir melek her gece", Allah'ım infâk eden her insana, tnfak ettiğinin yerine mal ver, İnfak etmeyen kimsenin de malını telef et"163[163] der.Bu âyetteki bir diğer incelik de şudur: Şeytan senin dünyadaki geleceğin hususunda seni fakirlikle korkutur. Allah ise âhiretteki istikbalin hususunda sana mağfireti va'adediyor. Âhiretteki istikbalin hususundaki va'adini kabul etmek, şu hususlar bakımından daha uygundur:

1) Dünyadaki istikbalin elde edilmesi şüpheli bir şeydir. Âhiretteki istikbali elde etmek ise katî olan bir husustur.

2) Dünya istikbalini elde etsek bile, kendisinde cimrilik yapılan mal bazan geriye kalır, bazan da kalmaz. Âhiret istikbalini elde etmemiz halinde ise, Allah tarafından va'adolunan mağfirete mutlaka erişilir. Çünkü O, yalan söylemesi mümkün olmayan bir sâdıktır.

3) Dünya istikbali uğrunda cimrilik yapılan mal geriye kalacak olsa bile, insan bir korku veya hastalık veyahut da diğer bir işle meşguliyetinden dolayı ya o malından istifâde edemez veyahut bazan edebilir. Ahiret istikbalinin elde edilmesi halinde ise, bundan istifâde Allah'ın mağfireti, fazlı ve keremi ile gerçekleşir.

4) Dünya istikbali uğruna cimrilik yapılan maldan istifâde edilmesi ihtimalini kabul etsek bile, şüphe yok ki bu, kesintiye uğrayacak ve bakî olmayacak bir istifade olur. Allah Teâlâ'nın mağfireti, fazlı ve keremi ile meydana gelen istifâde ise, kesintiye uğramayan ve zeval bulmayan bakî bir istifâdedir.

5) Dünyevi lezzetlerden istifade birçok sıkıntı ve zararlarla karışıktır. Binaenaleyh senin göreceğin her dünya lezzeti, âhiret nimetlerinin aksine, türlü türlü meşakkat ve çilelere sebeb olur. Çünkü âhiretin faydaları, her türlü şaibeden uzaktırlar. Bu zikrettiğimiz hususlar üzerinde kim iyice düşünürse, Rahman'ın mağfiret ve lütfuyla ilgili va'adine inkiyat etmesinin,şeytanın va'adine inkıyâd etmesinden daha evlâ olacağını anlamış olur. Bunu iyice anlayıp kavradığın zaman biz deriz ki, âyet-i kerimede zikredilen mağfiretten maksat, Hak Teâlâ'nın tıpkı:"Onların mallarından, onları temizleyecek ve onları bereketlendirecek bir sadaka al" (Tevbe, 103) buyurduğu gibi, insanların günâhlarını örtüp bağışlamasıdır. Âyette, bu mağfiretin çok mükemmel olduğuna delâlet eden iki husus vardır:

163[163] Buhârî. Zekât, 27. (Az farklı bir şekli...).

a) "Mağfire" kelimesinin nekre olarak getirilmiş olması. Buna göre mâna, "Mağfiret ama, ne mağfiret!.. (Mükemmel bir mağfiret)" şeklindedir.
b) Hak Teâlâ'nın buyurmastdır Buna göre (minha) ifâdesi, o mağfiretin durumunun mükemmel olacağına delâlet eder, işaret eder. Çünkü Allahu Teâlâ'nın kereminin mükemmel, cömertliğinin sınırsız olduğu, bütün insanlarca bilinen bir husustur. Yine, herkesi bağışlamanın, ancak O'nun tarafından olacağı malûmdur. Cenâb-ı Hak bu mağfireti "O'ndanL" diye tavsif edince, bundan maksadın, o mağfiretin durumunu ta'zîm etmek olduğu anlaşılmış olur. Çünkü veren zâtın büyük olması, verilen hediyyenin büyüklüğünü gösterir. Bu mağfiretin mükemmel oluşundan maksadın, O'nun bir başka âyetinde, "İşte Allah o kimselerin günahlarım i yiliğe çevirir" (Furkan, 70) şeklinde buyurduğu şey olması muhtemel olduğu gibi, bundan muradın o kimseyi diğer günahkârların günahlarının bağışlanması hususunda bir şefaatçi kılması da muhtemeldir. Bir üçüncü ihtimal de şudur: O mağfiretin mükemmel oluşundan maksat, dünyada yaşadığımız müddetçe akıllarımızın kendisine ulaşamıyacağı bir iş olmasıdır. Çünkü ahiretle ilgili işlerin tafsilâtının pek çoğu, dünyada olduğumuz sürece bize kapalıdır.
kelimesinin mânasına gelince bu, yapılan tasaddukun yerine, Cenâb-ı Hakk'ın bu dünyada iken hemen bir başkasını vermesidir. Bana göre buradaki fadlın şu şekilde olması muhtemeldir:
a) Bu fadl'dan murad, nefste meydana gelen bir fazilettir. Bu da, cömertlik ve sehavet faziletidir. Bu böyledir, çünkü saadet mertebeleri nefsanî, bedenî ve haricî olmak üzere üç çeşittir. Mal sahibi olmak, harici faziletlerden,
cömertlik ve sehâvet huyu ise nefse ait faziletlerdendir. Âlimler bu üç mertebeden en şereflisinin nefse ait saadetler, en aşağısının ise harici saadetler olduğu hususunda ittifak etmişler; buna göre mal infak edilmediği müddetçe harici saadet bulunmuş olur. Fakat bununla beraber nefsâni noksanlık da mevcut olmuş olur. Mal infak edildiği zaman ise hem nefsanî kemâl, hem de harici noksanlık beraber bulunmuş olur. Hiç şüphe yok ki bu ikinci durum daha mükemmeldir. Binaenaleyh sırf infak, Allah Teâlâ'nın va'adettiği bolluğun meydana gelmesini gerektirir.
b) İnsanda infak etme melekesi meydana geldiğinde, dünyevi nimetlerle meşgul olup, onları isteme uğrunda tehlikelere girme arzusu ruhtan kalkar. Ruhta Allah'ın nurunun tecelli etmesine mâni olan şey, sadece dünya sevgi-sidir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s.) şeytanlar, insanların kalblerine vesvese vermemiş olsalardı insanlar göklerin melekûtunu seyrederlerdi" buyurmuştur. Kalbin yüzünden dünya sevgisinin tozu-toprağt temizlenince, o kalb kutsi âlemin nurları ile aydınlanarak, inci gibi parlayan yıldızlar misâli olur ve meleklere karışır. İşte fazl-i İlâhi budur.
c) Yapılan izahların en güzeli şudur: İnsanın hayır yollarında mal infak ettiği bilindiğinde, diğer insanlar onun mal kazanması ve zengin olması hususunda güçlük çıkarmazlar. Böylece o kimseye dünyanın kapıları açılmış olur. Bir de, kendilerine infâk edip mal verdiği kimseler, onlara dua ve himmetleri ile yardımcı olurlar. Böylece de Allah Teâlâ, o kimseye hayır kapılarını açmış olur. Allah Teâlâ bu ayeti, "Allah geniş olan, herseyi hakkıyla bilendir", yani "O, mağfireti geniş ve bol, sizi zengin etmeye ve infâk ettiğiniz şeylerin yerine yenisini vermeye muktedir olandır. Hakkıyla bilendir. İnfâk ettiğiniz şeyler ona gizli kalmaz ve böylece o infak ettiğinizin yerine bir başkasını verir" buyurarak sona erdirmiştir. 164[164]

"Hikmet'in İzahı

"(Allah) hikmeti dilediği kimseye verir. Kime de hikmet verilir ise, şüphesiz ona çok hayır verilmiş demektir. Akıi sahiplerinden başkası düşünemez" (Bakara, 269). Bil ki Cenab-ı Hak, bir önceki âyette şeytanın fakirlikle korkutup, insanlara kötülüğü öğütlediğini, kendisinin ise mağfiret ve fazl-ı ilâhisini va'adettiğini bildirince, Rahman Allah'ın va'adini, şeytanın va'adine

---

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/512-515.

(korkutmasına) tercih etmeyi gerektiren şeye dikkat çekmiştir: Hikmet ve akıl, Rahman'ın va'adini tercih eder. Dünyevi lezzetleri elde etmeyi ve hayal ile vehmin hükümlerine tâbi olmayı emrettiği için, şeytanın va'adini ise şehvet ve nefs tercih eder. Hikmetin ve aklın hükümlerinin, hataya düşmekten ve haktan sapmaktan uzak, dosdoğru hükümler; hissin, şehvetin ve nefsin hükümlerinin ise, insanı belâ ve sıkıntıya düşüren hükümler olduğunda hiç şüphe yoktur. Binâenaleyh aklın ve hikmetin hükümleri, kabule daha lâyıktır. İşte bu âyetin, öncesi ile irtibatı bundan ibarettir. Geriye âyetle ilgili birkaç mesele kalır: 165[165]

Birinci Mesele

"Hikmef'ten murad, ya ilim, veyahut da yerli yerinde yapılan iştir. Mukâtil'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hikmetin Kur'an'da dört manası vardır:
a) Kur'an'ın va'z-ü nasihatları.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "(Allah'ın) size öğüt vermek için indirdiği kitabı (Kur'an) ve hikmet..."(Bakara,231) yani "Kur'an'ın va'z-ü nasihatları.." buyurmuştur. Nisa sûresinde de: "Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi (Nisa, 113), yani "Kur'an'ın nasihatlarını indirdi" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de Al-i İmran sûresinde vardır (Al-i İmran, 164).
b) Anlayış ve ilim... Cenâb-ı Allah'ın: "Henüz çocuk iken biz o (Yahya'ya) hikmet verdik" (Meryem, 13) âyeti ile, Lokman süresindeki, "Biz Lokmana hikmet verdik"kokman, 12), yani "ilim ve anlayış verdik" âyeti ve En'am sûresindeki "Onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir"(Enam,89) âyeti gibi...
c) Nübüvvet (Peygamberlik)... Nitekim Hak Teâlâ: "Bizgerçekten İbrahim'in soyuna da kitap ve hikmet verdik" (Nisa, 54); "Biz O (Davud'a) hikmet ve fasl-ı hitap (güzel konuşma ve hükmetme kabiliyeti) verdik" (Sa'd, 20) ve, "Allah O (Davud'a) saltanat ve hikmet, yani peygamberlik verdi" (Bakara, 251) buyurmuştur.
d) Kur'an'ın harikulade sırları.. Allah Teâlâ, Nahl sûresinde, "Rabbinin yoluna hikmet ile davet ef"(Nanı. 125) ve tefsirini yaptığımız bu ayette, "Kime hikmet verilir ise, şüphesiz ona çok hayır verilmiş demektir" buyurmuştur."
Bütün bu mânâlar incelendiğinde, netice itibarı ile "ilim" mânâsına gelir.Ey zavallı insan bir düşün! Allah Teâlâ insanlara çok az bir ilim vermiştir. Nitekim O, "Size az bir İlimden başkası verilmemiştir" (isra. ss) buyurmuştur. Bütün dünya bile, "pek az bir şey" diye tavsif edilmiştir. Allah Teâlâ, "De ki : Dünya malı pek azdır" (Nisa, 77) buyurmuştur. Bu az şeyin ne kadar olduğuna bir bak da, çok olanın ne kadar olacağını anla Aklî deli de bu hakikati göstermektedir. Çünkü dünyanın, miktarı ve ömrü sonludur. İlimlerin mertebelerinin, sayılarının, ne kadar süreceklerinin ve bunlardan elde edilecek saadetlerin ise sonu yoktur. Bu da, sana ilmin ne kadar üstün olduğunu gösterir. İlim konusu (Bakara, 31) ayetinin tefsirnide uzun uzun geçmiş idi. "Doğruyu yapma" manasında olan "hikmef'in tarifi hakkında, onun, beşerin takati nisbetinde Allah'ın ahlâkı ile ahlâklarıma olduğu söylenmiştir. Bu mâna, Hz. Peygamberin: "Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız" hadisine dayanır. Bil ki hikmetin, bu iki mânanın dışında kalması mümkün değildir. Bu böyledir, çünkü insanın mükemmelliği şu iki şeyde, yani:
Birincisi, ilme sırf gerçek olduğu için hakikati ve onunla amel etmek, uygulamak için hayrı bilmesinde yatar ve, Allah'ı nasıl ise öyle tanımaya; ikincisiyse, âdil ve doğru olanı yapmaya istinâd eder.Hz. İbrahim (a.s.)'in, "Rabbim, bana bir hüküm ihsan et"(Şuârâ,83) dediği, Kur'an'da nakledilmiştir ki bu nazarî hikmettir. Yine O'nun, salih kimselere kat" (Şuârâ 83) dediği de nakledilmiştir ki, bu da amelî hikmettir. Yine Hz. Musa'ya Cenâb-ı Hak nida ederek, "Şüphe yok ki Allah, benim, ben... Benden başka hiçbir Tanrı yoktur" (Tahâ, 14) buyurmuştur ki, bu nazarî hikmettir. Daha sonra da, "Öyleyse bana ibâdet et"(Taha,14) buyurmuştur ki, bu da amelî hikmettir. Yine Hz. İsa'nın "Ben muhakkak ki Allah'ın kuluyum. O, bana kitap verdi. Ve beni peygamber yaptı. Seni, her nerede olursam mübarek kıldı" (Meryem, 30-31)

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/516.

dediği nakledilmiştir ki, bütün bunlar nazarî hikmet içindir. Daha sonra da Hz. İsa, "Bana, hayatta bulunduğum müddetçe namazı, zekâtı emretti"(Meryem, 31) demiştir ki, bu da amelî hikmettir. Yine Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed hakkında, "Bil ki, Allah'tan başka hiç bir Tanrı yoktur"(Muhammed. 19) buyurmuştur ki, bu nazarî hikmettir. Daha sonra da, günahın için mağfiret dile" (Muhammed, 19) buyurmuştur; bu ise, amelî hikmettir. Yine Hak TeâÎâ bütün peygamberler hakkında,"O kendi emriyle kullarından kimi dilerse, ona vahiy melekleri indirir. Benden başka hiçbir Tanrı olmadığı gereğiyle uyarınız diye... " '(Nahl, 2) buyurmuştur ki, bu nazarî hikmettir. Daha sonra da, "Öyleyse benden korkun" buyurmuştur; bu ise, amelî hikmettir. Kur'an, insanın en mükemmel hâlinin sadece bu iki kuvvette yattığına delâlet eden delillerdendir. Ebu Müslim de, "hikmet" kelimesinin, "hüküm" masdarından kalıbında bir kelime olduğunu söylemiştir ki bu (nihle) kelimesinin, (en-nahl) kelimesinden gelmesi gibidir. Yine bir kimse, akıllı olduğu, konuşması delile dayandığı ve görüşleri de isabetli olduğu zaman denilir. kelimesi, bu gibi yerlerde fail mânasına gelmektedir. Yine "muhkem" mânasında denilir ki, burada (feîl) kalıbında olan kelimesi, ism-i mef'ûl manasındadır. Nitekim Hak Teâlâ, "Her hikmetli işr o gecede ayrılır"(Duhan, 4) buyurmuştur. Bu kelimenin iştikakı (türemesi) hususunda Ebu Müslim'in ileri sürmüş olduğu bu görüş, bizim, kelimenin manasıyla ilgili olarak söylemiş olduğumuz şeye de uygun düşer. 166[166]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi manasında olmak üzere, "Kime hikmet verirse..." (Bakara, 269) şeklinde okunduğunu söylemiştir. A'meş de bu şekilde okumuştur. 167[167]

Üçüncü Mesele

Âlimlerimiz bu âyetle, kulun fiilini Allah'ın yarattığına dair istidlalde bulunmuşlardır. Bu böyledir, çünkü hikmeti biz "ilim" anlamında aldığımızda, bu "zaruri ilimler" diye tefsir edildiği mânasına gelmez. Çünkü bu ilimler, hayvanlar, deliler ve çocuklar için de söz konusudur. Zaruri olan bu şeyler ise, hikmet diye tavsif edilemezler. Binaenaleyh bu kelime, "nazari ilimler" mânâsında tefsir edilmiş olur. Bu kelimeyi biz eğer hissî fiiller (gözle görülen birtakım işler) diye açıklarsak, bu durumda iş daha açık olur. Binaenaleyh her iki takdire göre de, nazarî ilimlerle hissî fiillerin başkası tarafından ve onların dışında bulunan bir takdir edenin takdiriyle meydana getirilmiş olmaları gerekir. Bu başkası da, âlimlerin ittifakıyla, ancak Allah'tır. Binaenaleyh bu âyet, kulun fiilini Allah'ın yarattığına bir delildir. Buna göre eğer, "Hikmetten muradın, Rebî İbn Enes'in görüşüne göre, peygamberlik, Kur'an veyahut da "anlama" ve "hissetme" kuvveti olması niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Bizim zikrettiğimiz o delil, bu tür ihtimalleri ortadan kaldırır. Bu böyledir, çünkü mütevâtir nakil ile, hakîm lâfzının peygamberler hakkında kullanılmadığı sabit olmuştur. Binaenaleyh hikmet, nübüvvet ve Kur'an anlamlarını ifâde etmez. Aksine bu kelime, ya eşyanın hakikatini bilme mânasına veyahut da güzel ve isabetli işleri yapma manasında tefsir edilmiştir. Bu iki takdire göre de maksat hasıl olmaktadır.Buna göre, eğer Mutezile, âyet-i kerimede geçen "vermek" fiilini, Allah'ın tevfiki, yardımı ve lütufları mânasına hamletmeye teşebbüs ederse, biz deriz ki, ayet-i kerimede bahsedilen bu büyük övgü kâfirlere şâmil olmadığı hâlde, Allahu Teâlâ mü'minler hakkında yarattığı bu nevi fiillerin aynısını, kâfirler hakkında da yapmıştır. Böylece bu âyet-i kerimede zikredilen hikmetin, lütuf fiillerinden başka bir şey olduğunu anlamış oluyoruz. Allah en iyisini bilendir. Hak Teâlâ sonra,"Akıl sahiplerinden başkası düşünemez" buyurur. Allah en iyisini bilir ya, bana göre bundan murad, hikmetlerin ve bilgilerin kendi kalbinde meydana geldiğini görüp, sonra da bunların, ancak Allahu Teâlâ'nm vermesi ve kolaylaştırmasıyla meydana geldiklerini düşünüp anladığında, insanın akıl sahiplerinden olacağıdır. Çünkü insan, netiçelerle yetinmeyip, aksine neticelerden yola çıkarak sebeplere doğru yükseldiğinde işte bu neticeden sebebe doğru geçiş ancak akıl sahiplerinde ortaya çtkan bir tezekkür, bir tefekkürdür. Ama, bir kimse bütün bu işleri kendi nefsine mal eder ve bunların meydana getip, elde edilmesinde kendisinin sebep ve müessir olduğuna inanırsa, o zaman o, neticelerden sebeplere geçmekten âciz kalmış olan zahir ehlinden olmuş olur. Mutezileye gelince onlar, hikmeti anlayış kuvveti ve delil getirme anlamında yorumladıkları için, şöyle demektedirler: Bu hikmet kendi başına kaim değildir. Kişi bundan ancak düşünüp tefekkür ettiğinde, lehine ve aleyhine olan şeyleri kavradığında istifâde edebilir. O zaman da ya ileri atılır, ya da geri durur. 168[168]

---

[166] [166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/516-518.
[167] [167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/519.

Allah Yolunda Harcayanların Mükâfaatı

yerdiğiniz her nafakayı, adadığınız her nezri Allah elbette bilir. Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur" (Bakara,270). Bil ki, Allahu Teâlâ infâkın, malın en iyisinden yapılması gerektiğini beyan ettiği zaman, insanları önce, "Âdi şeyleri vermeye yeltenmeyin" (Bakara, 267) sözüyle; ikinci olarak, "Şeytan sizi fakirlikle korkutur" (Bakara, 270) âyetiyle; üçüncü olarak da, "Verdiğiniz her nafakayı, adadığınız her nezri Allah elbette bilir (Bakara. 270) âyetiyle buna teşvik etmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 169[169]

Birinci Mesele

buyruğu, kısalığına rağmen, itaat e- denler için büyük bir va'adi, inatçı kâfirler için de şiddetli bir vaîdi (tehdidi) ifâde etmektedir. Bunun izahı birkaç şekildedir:
a) Mak Teâlâ, tasaddukta bulunanın kalbindeki ihlâs ve kulluk ya da riya ve gösteriş gibi niyetleri bilir.
b) Allahu Teâiâ'nın tasaddukta bulunan kimsenin niyetinin keyfiyyetini bilmesi, bu tâatların kabulünü gerektirir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Allah, ancak müttakilerden kabul eder"(Maide, 27) ve "İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa onu görecek, kim de, zerre ağırlığınca şer yaparsa, onu da görecek"(Zilzal,7-8) buyurmuştur.
c) Allahu Teâlâ, kulun bu niyyet ve sebeplerden dolayı hakedeceği sevâb ile ikabın miktarını bihakkın bilir ve bundan hiçbir şeyi ihmal etmez, bu hususta hiçbir şeyi birbirine karıştırmaz. 170[170]

İkinci Mesele

Ayette denildi de denilmedi. Bunun iki sebebi vardır:
a) Buradaki mef'ul zamiri, bir önceki cümleden sonra gelen (adak) kelimesine râcidir. Nitekim şu âyette de böyledir: "Kim bir hata veya bir günah kazanır da, sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa..." (Nisa, 112) (Yani, buradaki mef'ul zamiri kelimesine râcidir). Bu Ahfeş'in görüşüdür.
b) Buradaki zamir, buyruğundaki râcidir.
Çünkü o, isimdir. Cenâb-ı Hakk'ın "Ve, size öğüt vermek için, size kitaptan ve hikmetten indirdiği şeye... (Bakara, 231) âyetinde de deki "hüve" zamiri ism-i mevsûlüne râcidir. 171[171]

Nezrin Hükmü

"Nezr" insanın kendisine vacib kılmak suretiyle yapmasını üstlenmiş olduğu şeydir. Bu

---

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/519-520.
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/520.
170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/520-521.
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/521.

mânâda olmak üzere denilir. Bunun esas manası, "korku" dur. Çünkü insan, nezretmek suretiyle, kendisince mühim olan bir iş hususunda hata yapma korkusuna karşı kendisini sağlama alır. Bir topluluğu korkutarak uyardığında denilir. Din ıstılahında ise nezr, "müfesser" ve "gayr-i müfesser" olmak üzere iki kısımdır: Müfesser olan nezr, "Allah İçin bir köleyi azâd edeceğim" ve "Allah için haccedeceğim" şeklinde adanmış olan şeyin açıklanmış olduğu nezrdir. Bu gibi nezrlerde söylenilen şeyin aynen îfâ edilmesi gerekir, başkası onun yerini tutamaz.Gayr-i müfesser nezr ise, bir kimsenin "Allah için şunu yapmamaya nezrediyorum." "Allah'a bir nezrim olsun.." şeklinde, açıkça belirtmeden yaptığı nezrlerdir. Eğer bir kimse, yapmamaya nezrettiği bir fiili yaparsa, bundan dolayı yemin keffâreti gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuş"Kim bir adak adar da, onu açıkça belirtirse, onun açıkça belirttiği şeyi yapması gerekir. Hİm bir adak adar da, onu açıkça belirtmezse, ona yemin keffâreti gerekir.172[172] Allahu Teâlâ'nın, "Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur" ifâdesi ile ilgili iki mesele vardır: 173[173]

Ahirette Kâfirlerin Yardımcısı Yoktur

Bu tâbir, zalimler için şiddetli bir tehdittir. Zulüm iki kısımdır: Biri kişinin kendi nefsine yaptığı zulüm, ki bu bütün günahlarda meydana gelmektedir. Diğeri, kişinin başkasına yaptığı zulüm ki bu da, meselâ insanın infâkta bulunmaması veya verdiğini müstehak olana vermemesi, ya da hak edene verdiği infâkdaki niyetinin riya ve gösteriş olması, veyahut da günahlar içleyerek, yapmış olduğu infâkı ifsad etmesi şeklinde olur. Bu son iki şekil de, yine insanın başkasına değil de, kendisine karşı yapmış olduğu zulümler cümlesindendir. 174[174]

İkinci Mesele

Mutezile, büyük günah sahiplerine şefaat edilmeye- ceği görüşüne bu ayeti delil getirerek, şöyle demiştir; "Çünkü birisine yardım eden, ondan zararı def eden kimsedir. Eğer şefaat edenlerin şefaatiyle bu büyük günah sahiplerinin cezası savuşturulmuş olsaydı, şefaat edenler, büyük günah sahiplerinin yardımcıları olmuş olurlardı. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın , sözüne zıddtr. Bil ki örfen, şefaat eden, "yardımcı" diye isimlendirilmemiştir. Bunun delili, Cenâb-ı Allah'ın, "Öyle bir günden korkunuz ki, hiç kimse, hiç kimse namına bir şey Ödeyemez. Ondan herhangi bir şefaat kabul olunmaz. Ondan bir fidye alınmaz, onlara yardım da edilmez.." (Bakara, 48) âyetidir. Allahu Teâ-lâ bu âyette, şefaat ile yardımı ayrı ayrı zikretmiştir. Binaenaleyh, zâlimlere yardım edilmeyeceğini söylemek, onlara şefaat edilmeyeceği anlamına gelmez. Buna, ikinci bir şekilde şöyle cevap verilir: Zalimlerin tamamı için yardımcılar olmayacaktır. Binaenaleyh siz niçin, bazı zalimler için de yardımcıların bulunmayacağını söylüyorsunuz? Buna mukabil eğer, "zalimler" ve "yardımcılar" kelimeleri cemi (çoğul)dur. Cemi kelimeye mukabil, cemi kelime getirildiğinde, o cem'in her bir ferdine mukabil bu cemiden bir ferd düşer. Buna göre âyetin mânası şu şekilde olur: "Zalimlerden hiçbirisi için, herhangi bir yardımcı yoktur" denilirse biz deriz ki: Biz, cemi kelimeye mukabil cemi kelime getirildiğinde, o cem'in herbir ferdine bu çoğuldan da bir ferdin düşmesi gerektiğini kabul etmiyoruz. Çünkü bundan muradın o çoğuldaki herbir ferde mukabil, bu çoğuldan bir ferdin düşmesi değil, sadece çoğul kelimeye, çoğul bir kelime ile mukabele edilmesi ihtimalidir.
Buna üçüncü bir şekilde de şöyle cevap veririz: Şefaatin olmadığını gösteren bu delil, herkes hakkında ve bütün zamanlar için umumidir. Şefaatin bulunduğunu ifâde eden delil ise, bazı kimselere ve bazı zamanlara hâstır. Hâs olan delil, âmm olan delilden öncedir, (o tercih edilir). Allah en iyisini bilendir.Buna dördüncü olarak şöyle cevap verilir: Biz daha önce,

---

[172][172] İbn Mace. Keffarât, 17 (1/687): Ebu Mvud, Eyman, 30 (3/241). (Kısmen...).

[173][173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/521-522.

[174][174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/522.

umûmî lâfzın, herkesi içine alma (istiğrak) hususunda katiyyet ifâde etmediğine, aksine zann-ı gâlıb yoluyla, zahirî bir mâna ifâde ettiğini, böylece de onun, zannî bir delil olduğunu açıklamıştık. Bu mesele ise, zannî bir mesele değildir. Binaenaleyh, bu mesele hakkında bu âyete tutunulamaz. [175][175]

Üçüncü Mesele

"Ensâr" kelimesi, şerif kelimesinin cem'inin eşraf; ve habib kelimesinin cem'inin ahbâb olması gibi, nasîr kelimesinin çoğuludur. "Eğer sadakaları açıktan verirseniz o, ne güzel Eğer onları gizler ve fakirlere verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Günahlarınızdan bir kısmını bağışlar Allah ne yaparsanız, ondan hakkıyla haberdârdır" (Bakara, 271). Bil ki Allah Teâlâ önce, peşisıra başa kakma eziyyet olan infâk ile, böyle olmayan infâkı beyan buyurup, bu iki kısmın herbirinin hükmünü zikretti. Sonra ikinci olarak, infâkın bazan malın iyisinden, bazan da düşüğünden olduğunu zikredip, bu iki kısmın herbirinin hükmünü de beyan etti. Bu âyette ise, infâkın bazan açıktan, bazan da gizlice olacağını bildirerek, herbirinin hükmünü belirtti ve şöyle buyurdu: "Eğer sadakaları açıktan verirseniz o, ne güzeli" Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: [176][176]

Birinci Mesele

Sahâbe-i kiram, Hz. Peygamber'e, "Gizli verilen sa- daka mı, yoksa açıktan verilen sadaka mı daha faziletlidir?" diye sordular. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. [177][177]

Sadaka Kelimesi Hakkında İzah

(sadaka) kelimesi, hem farz olan zekât, hem de nafile olan sadaka ve harcamalar hakkında kullanılır. Allahu Teâlâ, "Matlarından onları temizleyecek bir sadaka al" (Tevbe, 103) toy ve "Sadakalar ancak,.., fakirlere mahsustur" (Tevbe,60) buyurmuştur.Hz. Peygamber (s.a.s.) de,"Kişinin ailesi için harcadığı her şey, bir sadakadır"[178][178] buyurmuştur. "Zekât" kelimesi ise, ancak farz olan malî ibâdet hakkında kullanılır. Lügatçiler, "sadaka" kelimesinin aslının harfleri olduğunu; bu tertibin sıhhat ve kemâl mânasını ifâde etmek üzere vaz'olunduğunu söylemişlerdir. Arapların "Görüşü doğru olan adam" "Karşılaşılması iyi oian adam"; " "Savaşa sadık kaldılar "falanca sevgisi mükemmel olandır" "Bu iyice eskimiş bir sirkedir." "iyice tatlı bir şey" sözleri bu köktendir. Yine birisi birşeyin haberini olduğu gibi dosdoğru verdiği zaman denilir. Dost da, sevgi ve dostluğunda doğru olduğu için diye; nikâh akdi kendisi ile tamamlandığı için mihir de diye isimlendirilmiştir. Allah Teâlâ, mal kendisi ile mükemmel ve şer'i manada tam mal olduğu için, zekâtı da "sadaka" diye adlandırmıştır. O halde sadaka, ya malın tam mal olması ve devam etmesi için bir sebeptir, veyahut da kulun imanında sâdık ve mükemmel olduğunu istidlal etmeye bir sebeptir. [179][179]

Kelimesinin İzahı

Ayetteki tabirinin aslıdır. Fakat bu radakı iki "mim" den birisi diğerine idğam edilmiştir. Bu ketime üç türlü okunur:
1) Ebu Amr, Kâlûn ve Âsim in ravisi Ebû Bekir, nûn harfinin kesresi ve ayn harfinin sükûnu ile şeklinde okumuşlardır ki bu, Ebu Ubeyd'in de tercih ettiği kıraattir. Ebu Ubeyd: "Çünkü bu

---

[175][175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/522-523.
[176][176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/523-524.
[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/524.
[178][178] Tirmizi. Bir ve Sıtâ, 42 (4/344).
[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/524.

okunuş, Hz. Peygamber (a.s.)'in, Amr b. As (r.a.)'a "Salih (helâl) mal sâlih insana ne kadar yakışır.[180] dediğinde kullandığı şekildir. Bu hadiste kelime, ayın harfinin sükûnu ile rivayet edilmiştir" demiştir.Nahivciler de şöyle demişlerdir: "Bu okunuş, iki sakin harfin bir arada bulunmasını gerektirir ki bu caiz değlidir. Bu, ancak iki harften birincisinin med veya lîn harfi olması durumunda caizdir. Mesela, İJli ve ifti kelimelerinde olduğu gibi. Çünkü harfteki med, harekeden bedeldir. Hadîse gelince, bu duyular iki sakinin bir arada bulunmasının mümkün olmadığına delâlet ettiği için, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu kelimeyi telâffuz ederken "ihtilas" (harekeyi kısmen belirtme) yolu ile, ayn'ı hafifçe harekelediğini anlamış oluruz.
2) İbn Kesir, Verş'in rivayetine göre Nâfi ve Hafs'ın rivayetine göre Âsim nûn ve ayn harflerinin kesresi ile şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuşun şu iki izahı vardır:
a) Onlar, ayn harfini harekeleme ihtiyacı duydukları için, onu, makablinin (kendinden önceki harfin) harekesi cinsinde harekelemişlerdir.
b) Bu, kelimeyi nûn ve ayn harfinin kesresi ile şeklinde kullanan kimselerin diline göre okunmuştur. Sibeveyh, Huzeyl Kabilesi'nin kelimeyi böyle telâffuz ettiğini söylemiştir.
3) Diğer kıraat imamları ise, kelimeyi, nûn harfinin fethası ve ayn harfinin kesresi ile şeklinde okumuşlardır. Bu şekilde okuyanlar, kelimeyi aslına uygun olarak okumuş olmaktadırlar. Kelimenin aslı şeklindedir. Şâir Tarfe "İyi ve güzel işe koşanlar ne güzeldirler" demiştir. [181]

Dördüncü Mesele

Zeccâc, "Buradaki o şey manasınadır ve da "O, ne güzel şeydir" manasına getir" demiştir. Ebu Ali el-Ceyyİd de: "Bu terkib hakkında şu denilebilir: Bu lâfızdaki "şey" manasınadır. Çünkü mâ burada nekre olarak getirilmiştir. Dolayısıyla onu nek'ire olarak "şey" manasına almak, daha zahirdir. Onun nekire oluşunun delili ise, nekire değil de marife olması halinde mutlaka bir sılasının bulunmasının gerekli oluşudur. Halbuki burada sılası yoktur. Çünkü ondan sonra ayette lâfzı gelmiştir. Bu ise tek bir kelimedir, bir cümle değildir. Müfred bir kelime ise, sıla olmaz. Böylece, Zeccâc'ın görüşü bâtıl olunca, biz deriz ki: "Mâ" kelimesi, temyiz olduğu için mahallen mansubtur. Bunun takdiri ise, "Sadakaları açıktan vermek ne güzel bir şeydir" şeklindedir. Sözden anlaşıldığı için buradaki muzafı hazf edilmiştir" demiştir. [182]

Sadakadan Burada Maksad

Âlimler, âyette geçen "sadakalar" ile nafile sadakalar mı, zekât mı veya her ikisinin birden mi kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir:
Birinci Görüş: Bu, çoğu âlimlerin görüşüdür. Buna
göre, buradaki "sadakalar" ifadesi ile, nafile sadakalar kastedilmiştir. Bu gö-rüştekiler, "Çünkü nafile sadakaları gizlice vermek, zekâtı ise açıkça vermek daha efdaldir" demişlerdir. Bu hususta iki bahis vardır: [183]

Birinci Bahis: Sadakayı Gizli Vermenin Fazileti

Birinci bahis, nafile sadakaları açıkça mı, yoksa gizlice mi vermenin daha efdal olduğu hususundadır. Biz önce, nafile sadakaların gizlice verilmesinin efdai olduğunu gösteren delilleri zikredelim:
a) Gizlice vermek, riya ve gösterişten son derece uzak bir davranış olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): ''Allah, desinler diye, riyakârca ve başa kakarak sadaka verenlerin

---

[180] Müsned, 4/202.
[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/525.
[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/525-526.
[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/526.

sadakasını kabul etmez" buyurmuştur. Hiç şüphesiz verdiği sadakayı anlatan kimse, gösteriş ve desinleri; insanların kalabalık olduğu yerde sadaka veren de riya yapmayı istemektedir. Halbuki sadakayı anlatmamak ve gizlice vermek insanı gösteriş ve riyadan koruyacak tek çâredir. Bazı kimseler sadakayı tamamen gizli vermek maksadıyla, işi daha ileri götürerek, alan kimsenin kendisini tanıyıp bilmemesi için gayret sarfetmişler ve bundan dolayı bazıları, sadakasını âmâ olanların eline vermiş, bazıları fakirin geçeceği yola, veyahut da fakirin vereni göremeyeceği, fakat parayı, görebileceği ve oturacağı bir yere koymuşlardır. Bazıları fakir uyurken, sadakayı fakirin elbisesinin bir tarafına bağlarken, bazıları da başkasının eli ile sadakasını ona gönderir. Bütün bunlardan gaye, riya, gösteriş, desinler ve başa kakmadan uzak kalmaktır. Çünkü fakir, kendisine sadaka vereni tanıdığında hem riya, hem de başa kakma söz konusu olabilir. Fakat fakirin aracı olan şahsi tanımasında riya söz konusu değildir.

b) İnsan sadakasını gizlice verdiğinde, diğer insanlar arasında bu hususta bir şöhreti bulunmaz, bundan dolayı medh-ü sena edilmez ve kendisine saygı gösterilmez. Böylece bu, sadaka verenin nefsine çok ağır gelir. Binaenaleyh bu şekilde veriş, daha çok sevabı gerektirir.

c) Hz. Peygamber (s.a.s.)"Sadakanm efdal olanı, malca sıkıntıda olan kimsenin, fakire gizlice verdiği sadakadır184[184] ve: "Kut gizli olarak btr iyilik yaptığında, Allah onu, onun için gizlice yazar. Eğer kul, yaptığı iyiliği açığa vurursa, Allah da o dilini sır olmaktan çıkarır, onun alenî işler hesabına yazar. Eğer o kimse, bu iyiliğinden insanlara bahsetmeye başlarsa, Allah Teâlâ o hem gizli, hem de aleni olmaktan çıkararak, riya olarak yazar" buyurmuştur. Yine meşhur bir hadiste: "Yedi kişi var ki, Allah Teâlâ onları, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde, gölgesinde gölgelendirecektir. Onlardan birisi, sadaka verirken sağ elinin verdiğini sol eli dahi bilmeyen kimsedir"185[185] ve "Gizlice verilen sadaka, Rab Teâlâ'nın gazabını söndürür"186[186] buyurulmuştur.

d) Sadakayı açıktan vermek, alana bir çok yönden zarar verebilir. Halbuki gizlice verme, bir zarar taşımaz. Bu sebeple gizli vermenin efdal olması gerekir. Açıktan sadaka alan kimseye şu zararlar dokunabilir:

1) Sadakayı açıktan vermek, fakirin şerefini zedeler ve fakir olduğunu ortaya çıkarır. Çoğu zaman fakir, bundan hoşlanmaz.

2) Sadakayı açıktan vermek fakirin, utanma ve dilenmeme halini yok eder. Halbuki Cenab-ı Allah, bundan sonra gelen, "(O fakirlerin hallerini) bilmeyen, utanma ve istiğnalarından dolayı onlan zengin zanneder Sen, o gibi kimseleri simalarından tanırsın. Onlar insanlardan yüzsüzlük edip de bir şey isteyemezler" (Bakara, 273) âyet-i kerimesinde, bu hali medh-ü sena etmiştir.

3) İnsanlar bazan o fakirin bu sadakayı almasını yadırgar ve onun, ihtiyacı olmadığı halde o sadakayı aldığını zannederler. Böylece fakir, bir kınama konusu olur ve insanlar onun gıybetini yapmaya başlarlar.

4) Sadakayı açıktan vermek, alanı zelil ve hakir düşürür. Mü'mini küçük düşürmek caiz değildir.

5) Sadaka, hediye sayılır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): "Yanında başkaları var İken birisine bîr hediye verilse, diğer insanlar o nedtyede onunla ortaktırlar"187[187] buyurmuştur. Fakir kimse çoğu kez, kendisine verilen sadakadan, orada bulunup o sadakaya ortak olması gereken kimselere bir şey vermez. Sadaka ona açıktan verildiği için fakir, uygun olmayan bir davranışta bulunmuş olur. Nafile sadakayı gizlice vermenin evlâ olduğunu gösteren delillerin tamamı, bunlardan ibarettir.Nafile sadakanın açıktan verilmesinin de caiz oluşunun izahı ise şöyledir: İnsan, sadakayı açıktan verdiğinde, bu, sadaka verme konusunda başka insanlara

---

184[184] Benzer bir hadis için bkz. Nesal , Zekât 49 (5/58): Ebu Davud. Vitr, 12 (2/69); Müsned. 5/178-179.

185[185] Buhirİ Zekât, 16; Müslim. Zekat, 91 (2/715). (Hadisin tamamı).

186[186] Tirmizi Zekat, 28 (3/52). ("gizlice kaydı" olmaksızın.) Bu şekli ile: Keşfu'l Hafa, (2/22).

187[187] Keşfu'l-Hafâ. 2/231.

örnek olup fakirlerin bundan istifâde edeceğini bilirse, sadakayı açıktan vermesi caizdir. Hatta bu durumda sadakayı açıktan vermek daha faziletli olur. Nitekim İbn Ömer (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Sadakayı gizli vermek, açıktan vermekten efdaldir. Fakat bu hususta başkalarına örnek olmak İsteyen kimsenin sadakayı açıktan vermesi efdaldir" buyurduğunu rivayet etmiştir. Muhammed b. İsa el-Hakim et-Tirmizi şöyle demiştir: İnsan, halkın nazarından uzak gizli bir iş yapar, bir taraftan da halkın kendisini bu işi yaparken görmesini ister; derken bu arzuyu da yenmeğe çalışırsa, şeytan ona musallat olmuş demektir. Şeytan, ona başkalarının görmesini telkin eder, kalbi ise bu arzuyu reddeder. Bu haldeki insan, şeytanla mücâdele eden bir insandır. Böylece onun gizlice yaptığı iyiliğin sevabı, açıktan yaptığının sevabından yetmiş kat daha fazla olur. Sonra Altahu Teâlâ'nm nefislerinden memnun olan seçkin kulları vardır. Hak Teâlâ bu kullarına, çeşit çeşit hidayetler lütfetmiş ve böylece onların kalb-lerinde marifetullah nurlart kat kat olmuş, nefsin vesveseleri onlardan uzaklaşmıştır. Çünkü onların arzu ve istekleri sönmüş ve kalbleri Allah'ın azamet denizine gark olmuştur. Bundan dolayı bunlardan herhangi biri açıktan bir iyilik yaptığında, nefsi ile ceddelleşmeye ihtiyaç duymaz. Çünkü nefsinin şehveti sona ermiş ve mücâdele gücü kırılmıştır. Böylece onlardan biri açıktan iyi bir iş yaptığında, başkalarına Örnek olmayı murad eder. Böyle bir kimsenin zâtı kemâle ermiştir ve başkasının da tam ve hatta tamamın üstünde olması için gayret sarfetmektedir. Görmüyor musun, Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de bazı kimseleri medh-ü sena etmiş, onları, "Rahman'ın kullan" diye adlandırmış ve cennette onlara en yüksek dereceleri va'adederek, "işte onlar (cennetin) sarayları ile mükâfaatlandmlacaklardır"(Furkan,7S) buyurmuş; sonra onların dua edip istedikleri hasletlerden bahsederek, "Bizi takva sahiplerine rehber (İmam) kıl" (Furtcan. 74) dediklerini belirtmiştir. Yine Hak Teâlâ, Mûsâ (a.s.)'nın ümmeti içindeki bazı kimseleri överek, "Musa'nın kavminden, (halkı) hakka irşâd eden ve hak ile, adalet üzere hükmeden bir topluluk vardı" (A'râf. 159); ümmet-i Mu-hammed'i de medhederek, "Siz, insanların fâidesi için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz, iyiliği yayar kötülükten (insanları) sakındırırsınız" (aı-i imran, no) buyurmuş ve sonra kötülüğün ne olduğunu müphem bırakarak, 'yarattıklarımız içinde, hakka rehberlik eden ve adalet! de hak ile tatbik eden bir ümmet vardır"(ATâf, ıeı> buyurmuştur. İşte bu kimseler, hidayet rehberi, din büyüğü ve insanların efendisi olan kimselerdir. İnsanlar Allah'a doğru giderken bunları kılavuz edinirler. 188[188]

Neden Sadakayı Gizleme Daha Efdaldir?

İmdi eğer, "Durum sizin söylediğiniz gibi ise, Allah'ın, "Eğer onları gizler ve onları fakirlere verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır" buyruğunda, sadakayı gizlice vermek açıkça vermeye niçin tercih edilmiştir?" denilir ise, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Âyetteki, "İşte bu sizin için daha hayırlıdır" sözünün, bir tercihi gösterdiğini kabul etmiyoruz. Çünkü âyetin mânâsının, "Sadakayı gizli olarak vermek, hayırlardan bir hayır ve bir taattir" şeklinde olması muhtemeldir. Buna göre âyetten murad, bir tercihi göstermek değil, o fiilin, aslında bir hayır ve taat olduğunu beyân etmektir.

2) Bu tabirden muradın, bir tercihi gösterme olduğunu kabul etsek bile, âyetten kastedilen, gerek açıktan vermede, gerek gizli vermede durum eşit olduğunda, efdal olanın gizli verme olduğunu göstermektir. Fakat sadakayı açıktan verme hususunda bir tercih sebebi bulunduğunda, açıktan vermeyi, gizli vermeye tercih etmek tuhaf bir ihtimal olmaz.

İkinci Bahis: Farz olan zekâtın açıkça verilmesi efdaldir. Buna şunlar delâlet eder:

1) Allahu Teâlâ, devlet reislerine zekâtı toplamaları için, bu işle görevli kimseleri zekâtı istemeye göndermelerini emretmiştir. Zekâtın, zekâtı toplamakla görevli memurlara verilişi açıktan olur.

2) Zekâtı açıktan verme, insanların "zekât vermiyor" diye itham etmelerine mani olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, farz namazlar dışındaki diğer namazların çoğunu evinde

---

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/526-529.

kıldığı rivayet edilmiştir. İnsanların töhmetini savuşturmak için farz ve nafile namazların hükmü, açıktan kılınma ve gizlice kılınma şeklinde farktı olduğuna göre, farz ve nafile sadakalarda da hüküm aynı olur.
3) Zekâtı açıktan vermek, Allah'ın emrine ve mükellefiyetine koşma manasını taşır. Onu gizlice vermek ise, farz ibadetleri yerine getirmedeki arzunun terkedildiği vehmini verir. Binaenaleyh farz olan zekâtı, açıktan vermek efdaldir. İşte bütün bunlar, âyette geçen "sadakalar"dan muradın, sadece nafile sadakalar olduğunu söyleyenlerin görüşünün izahı hususundadır. 189[189]

İkinci Görüş: Açıktan Vermede Görülen Zorluklar

Bu, Hasan el-Basrî'ye aittir ve bu görüşe göre, bu âyetteki "sadakalar" sözü, hem farz olan zekâta, hem de mendub olan sadakalara şamildir. Hasan el-Basri farz olan zekâtın açıktan verilmesinin evlâ olduğunu söyleyenlere karşı şu bakımlardan cevap verir:
1) Malların zekâtını açıktan vermek, malın ne kadar olduğunun ortaya çıkmasını gerektirir. Bu da, çoğu zaman, zalim kimselerin, zekât veren kimsenin malına tamah edip çokça haset etmeleri sebebiyle, zararlara sebebiyet verir. Efdal olan, o kimsenin malını gizlemesi olduğuna göre bundan, hiç şüphesiz zekâtın da gizlenmesinin evlâ olduğu neticesi çıkar.
2) Bu ayet, Hz. Peygamber ile sahabenin zekâtı vermemeden dolayı itham edilmedikleri günler esnasında nazil olmuştur. Binaenaleyh hiç şüphesiz, riyadan ve gösterişten daha uzak olduğu için, zekâtı gizlice vermek, onlar için daha evlâ olmuştur. Ama şu anda, insanların birbirlerini itham etmeleri söz konusu olunca, işte bu töhmetin bulunması sebebiyle zekâtı açıktan vermek daha evlâ olur.
3) Hak Teâlâ'nın, buyruğunun bir tercihe delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Bunun izahı daha önce geçmişti.
Hak Teâlâ'nın, "Eğer onları gizler ve onları fakirlere verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır" buyruğuna gelince, ihfâ, izhâr etmenin zıddı olan bir hareket tarzıdır. sözü de fiilinden anlaşılan, "ihfâ" gizlemek, masdarına racidir. Çünkü fiil, masdarına delâlet eder. Buna göre mâna, "Gizli vermeniz sizin için daha hayırlıdır" şeklinde olur. Halbuki biz, âyetteki "sizin için daha hayırlıdır" beyanından muradın, "O haddizatında hayırlardan bir hayırdır" manası olmasının muhtemel olduğunu söylemiştik. Nitekim bu manada "Tirid yemeği iyidir" denilir. Bu ifâdeden muradın, bir tercihi ifâde etmek olması da muhtemeldir. Allah Teâlâ, gizlice vermenin daha efdat olması hususunda, o sadakayı fakirlere vermeyi şart koşmuştur. Çünkü gizlice verirken, o kimsenin, zekâtı fakirlere değil de, zekâta müstehak olmayan dost ve arkadaşlarına verebileceği akla gelir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, gizlice sadaka vermede, onu fakirlere vermeyi şart koşmuştur. Bundan maksad ise, tasadduk eden kimseyi, sadaka verilecek kimseleri araştırmaya sevketmek, böylece de onun fakirleri tanıyıp, onları fakir olmayanlardan farketmesini sağlamaktır. Binaenaleyh sadaka veren kimse, bu araştırmayı yapıp sonra da gizlice tasaddukta bulunduğu zaman, o sadakadan beklenen fazilet meydana gelir. 190[190]

Sadaka Günahlara Keffarettir

Cenab-ı Allah'ın, "Günahlarınızdan bir kısmını bağışlar" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 191[191]

Birinci Mesele

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/529-530.
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/530-531.
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/531.

Arapça'da "tekfir" "örtmek ve gizlemek" demek- tir. Silahını gizleyen kimseye denilir. Yine "Yemini bozma günahını, sadaka vererek örten kimse için "Yemininden dolayı kefaret ödedi" denilir. Keffâret, meydana gelen günahı iyice örten demektir. 192[192]

İkinci Mesele

İbn Kesir, Ebû Amr ve Ebu Bekrin rivayetine gö- re Âsim, nün harfi ile ve râ harfini zammeli okuyarak (Biz bağışlarız) şeklinde okumuşlardır. Bu şekilde okuyuşun sebepleri şunlardır:
a) Bu kelimenin cümlesindeki fâ'nın başında bulunduğu cümlenin mahalline atfedilmesidir.
b) Bu ifâdenin, mahzuf bir müptedânın haberi olmasıdır. Yani demektir.
c) Bu ifâdenin, fiil cümlesi olarak, makabli ile ilgisi olmayan müste'nef bir müptedâ olmasıdır.
Hamza, Nâfi ve Kısâ'i ise bu kelimeyi, nûn ile ve meczûm olarak şeklinde okumuşlardır. Bunun izahı ise, bu kelimenin sözünün mahalline atfedilmesidir. Çünkü, bu son sözün mahalli meczumdur. Baksana, birisi, "Eğer sadakayı gizli olarak verirseniz, o sizin sevabınızın en büyüğü olur" demiş olsa, mutlaka fiilini böyle meczum okur. Binaenaleyh böylece, ifâdesinin cezm mahallinde olduğu ortaya çıkmış olur. Mahalline atfedilme hususunda bunun benzeri, diğer bir misal ise, "Allah kimi saptırırsa. artık onu yola getirecek yoktur. O, onları bırakır,." (Araf, 186) ayetindeki fiilini meczûm okuyanların kıraatidir. İbn Âmir ile Âsimin râvisi Hafs da bu kelimeyi ya harfi ile, fa'nın kesresi ve râ'nın ötüresi ile ji£j şeklinde okumuşlardır. Buna göre mânâ, "Allah veyahut da gizli vermeniz günahlarınızdan bir kısmını örter" şeklinde olur. Böyle okuyanların delilleri, bundan sonraki cümlesinin müstakil bir cümle olarak ve faili müfred olarak getirilmiş' olmasıdır. Buna göre ifâdesi, kendisinden sonrasına daha çok benzer. Birinciler bunlara cevap vererek şöyle demişlerdir: Önce cemi lâfzın zikredilip, sonra da müfred lâfzın getirilmesinde bir beis yoktur, Nitekim Hak Teâlâ,"Kulunu bir gece yürüten (Allah, eksikliklerden) münezzehtir"(İsra, 1) buyruğunda ilk önce faili müfred getirmiş, daha sonra da ve Musa'ya da kitabı verdik" (İsra, 2) sözünde faili cemi olarak getirmiştir. Keşşaf sahibi, dördüncü bir kıraat olarak fiili, "te" harfi ile ve merfû ve-ya meczum olarak, ve şeklinde bir okunuş nakletmiştir. Bu okunuşta fail, lâfzıdır.
Bir beşinci kıraat ise, Hasan el-Basrî'nin "te" ile ve başında gizli bir ile nasbederek şeklindeki okuyuşudur. Buna göre mana, "Eğer sadakaları gizlice verirseniz, sizin için hayırlı olur. O, sizin günahlarınızı örterse bu sizin için daha hayırlıdır" şeklinde olur. 193[193]

Üçüncü Mesele

sözündeki harfinin burada gelme- sinin sebepleri şunlardır:
1) Bundan murad, "Biz sizin günahlarınızın bir kısmını örter, bağışlarız" manasıdır. Çünkü bütün günahlar değil, bazı günahlar sadakalar ile örtülür. Cenâb-ı Hak, bu bazı günahların neler olduğunu açıkça belirtmemiştir. Çünkü onları açıkça belirtmek, kulun onların bağışlanacağını bilmesi halinde, o günahları yapmaya bir teşvik gibi olurdu. Halbuki gereken, insanın her halükârda havf ile recâ (korku ile ümid) arasında olmasıdır. Bu da ancak sözü müphem bırakmakla olur.
2) Buradaki harf-i cerh, (.... den dolayı) manasındadır. Buna göre âyet, "günahlarınızdan dolayı biz sizi bağışlıyoruz" manasındadır. Nitekim sen, "Kötü ahlâkından dolayı seni dövdüm" dersin.
3) Buradaki zâiddir, yani mânâda bir tesiri yoktur. Bu, Hak Teâlâ'nın; "Orada, bütün meyveler var" (Muhammen,15) ayetindeki harfi gibidir. Buna göre mânâ, "Biz, sizin bütün günahlarınızı örteriz (ve bağışlarız) " şeklinde olur. Birinci görüş daha evlâ ve daha doğrudur. Cenâb-ı Allah'ın, "Allah ne yaparsanız, ondan hakkıyla haberdardır" buyruğu gizlice verilen sadakanın, açıkça verilen sadakadan üstün olduğuna işarettir. Mânâsı, "Allah gizli ve açık

---

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/532.
193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/532-533.

verilen sadakaları bilir. Sizter sadakalarınızla sadece Allah'ın rızasını taleb ediyorsunuz. Böylece sadakaları gizlice vererek, maksadınız hasıl olmuştur. O halde, bu açıktan vermenin manası nedir?" şeklindedir. Bununla sanki onlar, riyadan uzak olsun diye, sadakalarını gizlice vermeye teşvik edilmişlerdir. 194[194]

"(Ey Muhammed) o (insanları) hidayete erdirmek senin üzerine borç değildir. Fakat Allah, dilediğine hidayet eder. İnfâk edeceğiniz hayır, kendi faydanızadır. Zaten siz, ancak Allah'ın rızasını aramak için infak edersiniz. İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir, haksızlığa uğratılmayacaksınız" (Bakara, 272).
İşte bu, intakla ilgili dördüncü hükümdür ve intakın kimlere yapılabileceğini beyan etmektedir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 195[195]

Bu Ayetin Nüzul Sebebi

Birinci mesele, ayetin sebeb-i nüzulü hakkındadır. Bu hususta şu rivayetler nakledilmiştir:
Birinci Rivayet: Bu ayet, Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in kızı Esmâ'nın annesi Nüfeyle ile Esma'nın büyük annesi, müşrik olarak Esma'dan bir şeyler istemek üzere geldiler. O da, "Hz. Peygamber ile müşavere etmedikçe, size hiçbirşey vermem. Çünkü siz, benim dinimde değilsiniz" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) ile bu hususta istişare edince, Allah Teâlâ işte bu âyeti indirdi ve Hz. Peygamber (s.a.s.) de Esma (r.anha)'ya, onlara tasaddukta bulunmasını emretti.
İkinci Rivayet: Ensar'dan bazılarının Kureyza ve Nadir yahûdileri içinde akrabaları vardı. Bunlar o akrabalarına tasadduk etmiyor ve "Müslüman olmadığınız müddetçe size hiçbirşey vermeyiz" diyorlardı, işte bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur.
Üçüncü Rivayet: Hz. Peygamber (s.a.s.) müşriklere tasadduk etmiyordu. Bu âyet nazil olunca, onlara tasadduk etti. Bütün bu rivayetlere göre âyetin mânâsı, "Sana muhalif olanlara hidayet etmek senin görevin değildir ki, İslâm'a girsinler diye onlara sadaka vermeyesin. O halde Allah rızası için onlara da tasadduk et. Sadakayı, onların müslü-man olmaları şartına bağlama" şeklinde olur. Bunun bir benzen de, 'Allah sizi, din hususunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik etmekten men etmez...," (Mümtehine, 8) âyetidir. Allah Teâlâ bu âyette, müşriklere iyilik yapma hususunda, bir nevi ruhsat vermiştir. 196[196]

İkinci Mesele

Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah Teâlâ'nın da: "Demek, bu (Kur'an'a) inanmazlarsa, bir üzüntü duyarak arkalarından kendini adetâ tüketeceksin" (Kehf, 6)"Onlar, mümin olmayacaklar diye nerede ise kendine kıyacaksın" (Şuara, 3) "Sen, hepsi mümin olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın?" (Yûnus, 99) ve "Andolsun, size kendinizden Öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır ve güç gelir. Size çok düşkündür" (Tevbe, 128) âyetlerinde beyan ettiği gibi, bütün insanların iman etmesini çok arzu ediyordu. Fakat Allah Teâlâ O'na, kendisini bir beşîr (müjdeleyen) ve nezîr (uyaran) olarak, Allah'ın izni ile Allah'a çağıran, ışık saçan ve delilleri açıklayan bir peygamber olarak gönderdiğini, onların hidayete ermelerinin ne Hz. Paygamberden, ne de Hz. Paygamber sebebi ile olabileceğini bildirdi. Buna göre buradaki "hidayet", o kâfirler hidayete erseler de ermeseler de, ihtida (hidayete erme) manasınadır. Binaenaleyh "Yardımını, iyiliğini ve sadakanı, o müşriklerden kesme" demektir. Burada şöyle bir açıklama da yapılabilir: Onlara sadaka vermemek suretiyle, onları imana yönelmeye mecbur etmek, senin görevin değildir. Çünkü böyle bir imandan, onlar

---

194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/533.
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/534.
196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/534-535.

istifâde edemezler. Aksine onlardan beklenen iman, isteyerek, arzularıyla girecekleri bir imandır. [197][197]

Üçüncü Mesele

"O İnsanları hidayete erdirmek, senin üzerine borç değildir" buyruğu, zahiren Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yönelik bir hitaptır. Fakat bununla, hem O, hem de ümmeti kastedilmiştir. Görmüyor musun, Hak Teâlâ, "Eğer sadakaları açıktan verirseniz.." buyurmuştur ki bu umûm ifâde eden bir hitaptır. Bundan sonra da, "O, insanları hidâyete erdirmek, senin üzerine borç değildir" buyurmuştur. Bu ifâde de zahiren hususi bir hitaptır. Yine bundan sonra, İnfâk edeceğiniz hayır(mal) kendi faydanızadır" buyurmuştur ki bu da umûmi bir ifâdedir. Binâenaleyh gerek âyetin öncesinin, gerek sonrasının umûmi oluşundan, bunun da umûmi olduğu anlaşılmış olur. [198][198]

Hidayet Ancak Allah'tandır.

Allahu Teâlâ'nın, 'Fakat Allah, dilediğine hidayet eder" buyruğu ile, âlimlerimiz, Allah'ın hidayetinin umumî değit, aksine sadece mü'minlere mahsus olduğuna istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat Allah, dilediğine hidayet eder" sözü, Hak Teâlâ'nın, "O insanları hidayete erdirmek, senin üzerine borç değildir" buyruğu ile, nefyedilmiş olan hidâyeti isbât etmiş olur. Ancak ne var ki, ifadesiyle nefyedilmiş olan, ihtiyarî ve iradî olan ihtidanın bulunuşudur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat Allah, dilediğine hidâyet eder" beyanı ihtiyarî ve iradî olarak meydana gelen ihtidadan ibaret olmuş olur. Bu da, ihtiyarî olarak meydana gelen ihtidanın, Allah'ın takdiri, yaratması ve tekvini ile meydana gelmesini gerektirir ki elde edilmek istenen netice de budur. Mutezile, Hak Teâlâ'nın "Fakat Allah, dilediğine hidâyet eder" buyruğunun aşağıdaki hususlara ihtimali olabileceğini söylemiştir:
a) Allahu Teâlâ, hakeden kimselerden dilediğini, sevâb ve mükâfaat ile hidâyete erdirir.
b) Allahu Teâlâ lütufları ve hidayetini arttırması sebebiyle, dilediği kimseleri hidayete erdirir.
c) "Her nekadar yapmasa bile, yapabilir" manasında, "Allah istediği kimseleri, zorla hidayete erdirir."
d) Allah Teâlâ, dilediği kimselere ismen ve hükmen hidayet verir. Binaenaleyh kim hidayete ererse, medhedilmeyi haketmiş olur. Âlimlerimiz, Mu'tezile'nin bütün bu görüşlerine şu şekilde cevap vermişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat Allah, dilediğine hidayet eder" beyanındaki hidayet, daha önce geçen, "O, (insanları) hidayete erdirmek senin üzerine borç değildir" ifâdesinde nefyedilmiş olan hidayettir. Fakat, bu söz ile daha önce nefyedilmiş olandan murad, ihtiyarî ve iradî olan hidayettir. Binaenaleyh buyruğu ile kabul edilmiş olan hidayetin, ihtiyari ve iradî olarak meydana gelmiş olan ihtida olması gerekir.Bu takdirde göre,Mu'tezile'nin ileri sürmüş olduğu görüşlerin hepsi düşer. [199][199]

İnsanın Yaptığı İyilik, Aslında Kendisinedir

Hak Teâlâ'nın, "Infak edeceğiniz hayır, kendi faydanizadır" buyruğunun mânâsı, "Hayır olan nafakalardan infâk etmiş olduğunuz her nafaka, sadece kendiniz içindir. Yani, bunların faydası sizin yararınızadır. Binaenaleyh onların küfrü, size zarar veremez" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, "Zaten siz, ancak Allah'ın rızasını aramak için infök edersiniz" beyanıyla ilgili birkaç mesele vardır: [200][200]

---

[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/535.
[198][198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/535.
[199][199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/536.
[200][200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/536-537.

Birinci Mesele

Bu ayetle ilgili olarak şu hususlar ileri sürülmüştür:
a) Mananın "Siz müşrik olan akrabalarınıza, sadaka verirken, sadece Allah'ın rızasına nail olmayı istiyorsunuz. Kalblerinizde bunun yattığını Allah bilmektedir. Binaenaleyh, sıla-i rahim ve sıkıntıya düşmüş bir kimsenin ihtiyacını giderme hususunda vermiş olduğunuz bu sadakalarla, sadece ve sadece Allah rızasını talep ediyorsanız, onlara infâk ediniz!. Onların doğru yolu bulması size ait olmadığı için, bu sizi, onlara infâk etmekten alıkoymasın" şeklinde olmasıdır.
b) Bu ifâdenin zahiri her ne kadar bir haber cümlesi ise de, bu cümlenin mânası nehy ifâde eder (inşaî bir cümledir). Yani, "Sırf Allah rızası için infâk ediniz" demektir. Haber cümleleri, çoğu kez emir ve nehiy mânalarına gelirler. Nitekim "Anneler, çocuklarını emzlrirler" (Bakara. 233) (Yani, emzirsinter) ve "Boşanmış kadınlar kendilerini tutup beklerler" (Bakara, 228) (yani, beklesinler) âyetleri böyledir.
c) Hak Teâlâ'nın ifâdesi, "Bununla Allah'ın rızasını talep etmediğiniz müddetçe, övgüyü gerektiren bu isme, "münfik" (infâk eden) ismine müstehak olmak için, (boşuna) infâkta bulunmayınız" anlamına gelir. 201[201]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın sözündeki kelimesi hakkında şu iki görüş belirtilmiştir:
a) Sen, "Bunu Zeyd'in rızasını kazanmak İçin yaptım" dediğinde bu, senin "Bunu onu için yaptım" demenden daha üstün bir ifâde olur. Çünkü bir şeyin vechi, o şeyde bulunanların en şereflisidir. Sonra bu kullanış iyice yaygınlaşınca, "şeref" bu lâfız ile ifâde edilmeye başlandı.
b) Sen, "Bu işi, onun için yaptım" dediğinde, burada hem onun için, hem de başkası için yaptım" denilmesi de muhtemel olur. Ama "Bu İşi sadece onun rızasını kazanmak için yaptım" dediğinde bu, senin bu işi başkası için değil, sadece onun için yapmış olduğuna delâlet eder. 202[202]

Üçüncü Mesele

Âlimler, müslüman olmayana zekât verilmesinin caiz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece bu âyet, sadece nafile olan sadakalara tahsis edilmiş olur. Ebu Hanife (r.a.) zımmîtere "sadaka-ı fıtır" verilebileceğini caiz görmüştür. O'nun dışındakiler ise, bunu kabul etmemişlerdir. Ulemânın bazısının şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sadaka vermiş olduğun kimse, mahlukatın en şerlisi bile olsa, senin yaptığın harcama ve infâkm sevabı sana döner, sana gelir." Hak Teâlâ'nın, "İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir" buyruğunun mânası, vermiş olduğunuz sadakaların karşılığı size, ahirette tastamam ve fazlasıyla Ödenecektir" şeklindedir.
Âyette geçen (te'diye olunur, ödenir) mânasını ihtiva ettiği için harf-t cerriyle kullanılması uygun olmuştur.
Hak "leâlâ'nın ifâdesinin manası, "Amellerinizin mükâfa-att hiçbir surette eksiltilmeyecektir" demektir. Çünkü Hak Teâlâ, "Bu iki bağ mahsûlünü vermiş ve bundan blrşeyi eksik bırakmamıştı " (Kehf, 35) "yani noksanlaştırmamıştır" buyurmuştur. 203[203]

Yardım Edilecek Kimseler

---

[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/537.
[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/537.
[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/538.

"(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna vakfetmiş fakirler içindir. Onlar yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler. (Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder. Sen, o gibi kimseleri simalarından tanırsın. Onlar, yüzsüzlük edip de insanlardan birşey isteyemezler. Siz, ne mal infâk ederseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilir" (Bakara, 273). Bil ki Cenâb-ı Allah, önceki âyette sadakanın kim olursa olsun fakire verileceğini beyân edince, bu âyette de sadakanın daha çok kimlere verilmesi gerektiğini açıklayarak, "(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna vakfetmiş fakirler İçindir" buyurmuştur. Bu âyetle İlgili birkaç mesele vardır: 204[204]

Birinci Mesele

Âyetteki kelimesinin başındaki lâm harf-i cerrinin neye ta'alluk ettiği hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

1) Tasadduk etmeye teşvik hususunda, daha önce birçok âyet geçtiği için, bunlardan sonra "fakirler içindir" buyurmuştur. Yani, "işte teşvik edilen bu infak fakirler için yapılır" demektir. Bu, daha önce bir adamdan bahsedilip de senin, "akıllı ve zeki" demen gibidir. Bu "Daha önce bahsedilen o şahıs, akıllı ve zekidir" mânâsındadır. Aynen bunun gibi insanlar, altın ve gümüş paralarını koydukları keselerinin üzerine, meselâ "ikibin ikiyüz" yazarlar. Bu, "bu kesede, ikibin ikiyüz dirhem vardır" demektir. Yapılan izahların en güzeli budur.

2) Âyetin takdiri "(Sadakada) fakir olanlara yöneliniz" veya "infak edeceklerinizi fakirlere infâk ediniz" şeklindedir.

3) Bu ifâde, mahzuf bir mübtedânın haberidir ve takdiri, "sadakalarınız, fakirler içindir" şeklindedir. 205[205]

Ayetin Nüzul Sebebi, Ashab-ı Suffe

Âyet-i kerime, muhacirlerin fakirleri hakkında nazil olmuştur. Onlar kırk kişi kadar olan ve Medine'de ne yurtları, ne de akrabaları bulunan Ashab-ı Suffe idiler. Onlar Mescid-i Nebî'den ayrılmıyorlar, Kur'an-ı Kerim öğreniyorlar, oruç tutuyorlar ve her gazveye de iştirak ediyorlardı. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) bir gün Ashâb-ı Suffe'nin yanında durur; onların fakirliğini ve buna rağmen şevklerini görünce onların gönüllerini hoş tutarak şöyle der: "Ey Ashab-ı Suffe! Sevinin ve birbirinize müjdeleyin ki, benim ümmetimden her kim razı olarak sizin bulunduğunuz sıfat üzerinde olduğu halde benimle karşılaşırsa, muhakkak ki o, benim kendisiyle dirsek dirseğe olacağım arkadaşlarımdan olacaktır".

Bil ki Allahu Teâlâ bu fakirleri beş sıfat ile tavsif etmiştir. 206[206]

Bu Fakirlerin Başlıca Sıfatları

Birinci Sıfat: "Kendilerini Allah Yoluna Vakfetmiş Olanlar..."

Hak Teâlâ'nın, "Kendilerini Allah yoluna vakfetmiş olanlar" sözüdür. Biz deriz ki: "İhsar" kelimesi lügatte, kişiyi yolculuktan alıkoyabilecek hastalık, yaşlılık, düşman, erzakın bitmesi veya bu gibi şeylerin yerini tutabilecek şeylerin kişiye arız olmasıdır. "Adam alıkonuldu, engellendi; o, engelenmiştir" denilir.İhsâr'ın ne demek olduğu hususundaki açıklama, burada bir tekrarı gerektirmeyecek biçimde Cenâb-ı Hakk'ın 'Eğer ahkonursamz" (Bakara. 196) âyetinin tefsirinde geçmişti. Kelimenin tefsirine gelince, bu konuda mümkün olan her türlü mâna ile tefsir yapılmıştır. Buna göre:

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/538-539.

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/539.

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/539.

a) Mâna, "Onlar kendilerini cihâda hasredip, vakfetmişlerdir" şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın "Allah yolunda" ifâdesi Kur'an örfünde cihâd mânasına tahsis edilmiştir. Öte yandan cihâd o zaman farz idi. Allah'ın Resûlüyte beraber cihâd etmek için kendisini bu yola adamış olan kimselere şiddetle ihtiyaç duyulmaktaydı. Binaenaleyh böyle kimseler, ihtiyaç hissedildiğinde, hazır ve amade idiler. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, bu fakirlerin bu vasıflar ile muttasıf olduğunu açıkladı. Durumu böyle olan kimselere sadaka vermek, birçok bakımdan daha hayırlıdır:

1) Bu, onların ihtiyaçlarını giderir.

2) Yöneldikleri, sülük ettikleri yolda, kalblerine güç-kuvvet verir.

3) Mücâhidlerin takviyesi yoluyla, İslâm takviye edilir.

4) İhtiyaçlarım belli etmemekle beraber, hakikaten çok muhtaç durumda idiler. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Onlar yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezier. (Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onlan zengin zanneder" buyurmuştur.

b) Katâde ve İbn Zeyd'in görüşüne göre bunun mânası şudur: "Onlar, kâfir düşmanlar saldırır korkusuyla, maişetlerini temin için ticaretle uğraşmaktan kendilerini alıkoymuşlardı. Çünkü kâfirler, Medine'nin etrafında toplanmışlardı. Kâfirler, müslümanları yakaladıkları yerde öldürüyorlardı."

c) Bu, Saîd İbnu'l Müseyyeb'in görüşüdür ki, Kisaî de bu görüşü tercih etmiştir. Buna göre bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile beraber savaşırken kendilerine çeşitli yaralar isabet edip, böylece de sakat kalan kimselerdir. Bu sebeple bunları, gerek hastalıkları, gerekse sakatlıkları (maîşet temini için), yeryüzünde dolaşmalarını engellemiştir.

d) İbn Abbas şöyle demiştir: "Bunlar muhacirlerden müteşekkil bir topluluktur. Fakir olmaları, kendilerini Allah yolunda cihad etmekten engellemişti. Böylece de Cenâb-ı Hak, onların mazeretini belirtmiştir.

e) Bunlar, Allah'ı zikredip, O'na itaat eden ve O'na kullukla iştigâl eden bir topluluktur. Onların çok tâatta bulunmaları, onların diğer mühim şeylerle meşgul olmalarına mâni olmuştur. 207[207] '

İkinci Sıfat: Ticaret İçin Gezip Dolaşamazlar

Hak Teâlâ'nın "Yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler" vasfıdır Yeryüzünde yürüdüğün zaman, dersin. Âyette belirtilen "güç yetirememe"nin manası ya onların din ve cihâd işleriyle meşgul olmalarının kendilerini maişet ve ticâret işleriyle meşgul olmalarına mâni olması; yahut, "onların düşmanlardan korkmalarının, kendilerini (maişet için) sefere çıkmaktan men etmesi", veyahut da "onların hastalıklarının, güçsüzlüklerinin buna mâni olması"dır demektir. Bütün bu izahlara göre, onların, kendi işleri hususunda kendilerine yardım edecek olan kimselere şiddetle muhtaç oldukları hususunda herhangi bir şüphe yoktur. 208[208]

Üçüncü Sıfat: Muhtaçlıklarını Bilmeyenler Onları Zengin Zanneder

Hak Teâlâ'nın, "(Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder" tavsifiyle ilgili birkaç mesele vardır: 209[209]

Birinci Mesele

Asım, İbn Âmir ve Hamza, sin harfinin fethasıyla diğer kıraat alimleri ise, sîn harfinin kesresiyle şeklinde okumuşlardır ki, ikisi de aynı mânaya gelir. Kur'an'da zan manasına gelen bu fiil, hem fetha, hem de kesre ile okunmaktadır. Dilcilere göre, fetha ile okunması kaideye

---

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/540-541.

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/541.

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/541.

daha uygundur. Çünkü mazisi, mesele de olduğu gibi (fe'ile) kalıbında olan fiilin muzarisi, mesela (korktu) ve (içti) fiille rinde olduğu gibi, kalıbında gelir kalıbı şaz bir kalıptır. Bu kalıp ancak, başka kelimelerle beraber gelebilir. Her ne kadar kaideye uymasa bile, bu şekilde kullanıldığı duyulduğu için, şeklindeki kullanılışı da uygundur. 210[210]

İkinci Mesele

fiilinin masdarı olan kelimesi, zannetmek mânasına gelir. Hak Teâlâ (câhil, anlamayan) tabiri ile, aklın zıddı olan cehaleti, akıl yokluğunu kastetmeyip; aksine bununla ancak "tecrübe"nin zıddı otan cehaleti (yani tecrübesizliği) murad etmiştir. Buna göre Allah sanki, "Onların durumlarına vâkıf olamayan ve hiç tecrübe etmemiş olan kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zannederler" demiştir. Juiiâı kelimesi de "iffet" kökünden gelen Îii- vezninde bir masdardır. Arapça'da"iffet"in mânası, bir şeyi bırakmak ve ondan vazgeçmektir. Allah, onların dilenmediklerini beyân etmeyi dilemiştir. Ancak, bilinmesinden dolayı, "dilenmek istemek" kelimesine yer vermemiştir. Buna göre mâna "onlar dilenmeyip, aksine durumlarını iyi gösterdikleri için, başkaları onları zengin zanneder" demektir. 211[211]

Dördüncü Sıfat: Derûnları Yüzlerinden Okunur

Hak Teâlâ'nın, "Sen onları, simalarından tanırsın" tavsifidir. kelimeleri, bir şeyin kendisiyle tanındığı alâmet anlamına gelir. Bu kelimelerin aslı, alâmet anlamına gelen iiljl kelimesine dayanır. Bu kelimenin fâ'ûl fiilindeki vâv harfi, ayne'l-fiil'e geçerek, bu da Hâl neticesinde şekline dönüşmüştür. Vahidî ise bu kelimenin vezninin, şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim Araplar, "Onun, insanıar nazarında üstün bir mevkii vardır" derler. Yani, demektir. (Yani, kelimesinin aslı kelimesinden dönüşen kelimesidir.) Bazıları da kelimesinin mânasının "yükselmek" anlamına geldiğini, çünkü kelimenin sırtlara vurulan ve nakşedilen alâmet manasını ifâde ettiğini söylemişlerdir. Mücahİd, onların alâmetlerinin tevâzû ve huşu olduğunu; Rebî ve Süddî, fakirlik ve ihtiyaç halinin yüzde meydana getirdiği güçlük ve sıkıntının izi olduğunu; Dehhâk açlıktan dolayı benizlerinin sararıp solması olduğunu ve İbn Zeyd de, bunun, elbiselerinin eskiliği olduğunu, çünkü açlık halinin gizli bir durum olduğunu söylemişlerdir. Bana göre ise, bütün bu görüşleri gözden geçirmek gerekir; çünkü bu kimselerin zikretmiş olduğu bütün bu görüşler, fakirliğin bulunduğuna delâlet eden alâmetlerdir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Hallerini) bilmeyen de. İffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder" tavsifine ters düşer. Aksine bundan murad, başka bir şeydir ki o da şudur: Allah'ın samimi ve ihlâslı kullarının diğer insanların gönlünde ve kalbinde bir heybeti ve bir ağırlığı, vakarı vardır. Onları gören herkes, onlardan etkilenir ve onlara boyun eğer. Bu ise, ruhanî idrâkler nevinden olup, cismanî alâmetler değildir. Görmez misin; arslan bir yerden geçtiği zaman, diğer yırtıcı hayvanlar, tecrübeleri sayesinde değil, tabiatları gereği ondan ürkerler, korku duyarlar. Zahire göre burada herhangi bir tecrübe de bulunmamıştır. Şahin de, bir yerden uçup geçtiğinde, güçsüz ve zayıf kuşlar ondan ürkerek kaçarlar. Bütün bunlar ruhanî idrakler olup, cismani ve maddi değillerdir. İşte burada da böyledir. Namazdaki huşunun eseri ve izi meselesi de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, 'Secde izinden olan nişanlan yüzlerinde-dir" (Feth, 29) buyurmaktadır. Yine, tefekkürün eserlerinin zuhur etmesi de böyledir. Rivayet edildiğine göre onlar geceleyin teheccüd namazı kılıyor, gündüzleyin de iffetlerinden dolayı odun topluyorlardı. 212[212]

Beşinci Sıfat: Israrla İstemezler

---

[210] 210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/541-542.

[211] 211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/542.

[212] 212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/542-543.

Hak Teâlâ'nın, "Onlar, yüzsüzlük edip de, insanlardan birşey istemezler" tavsifidir. İbn Mesûd (r.a.)'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah iffetli olup dilenmeyen kimseleri sever. Ve, küfürbaz, çirkin söz söyleyen ve ağzı bozuk olan; çok verdiğinde aşırt şekilde medheden, az verdiğinde de aşırı biçimde kınayan; ısrarlı ve yüzsüz dilencilere de buğzeder." Hz. Peygamberin de şöyle dediği rivayet edilmiştir. Kapısı açarsa, Aııan o Kimseye nuaniK Kapısı açar[213] . Kim de bunu yapmaz da müstağni olursa, Allah onu ihttyaçsız kılar. Kim, dilencilik yapmaktan haya ederse, Allah o kimseyi İffetli kılar[214] ."Sizden birinizin bir ip alıp odun toplayarak, onu bir "müd"[215] hurma karşılığında satması, onun insanlardan dilenmesinden kendisi için daha bayırhdır"[216] Bil ki bu ifâde müşkillik arzetmektedir. Âlimler, bunun açıklaması hususunda şu görüşleri belirtmişlerdir.

Birinci Görüş: "İlhaf" kelimesinin mânası, "ısrar etmek"tir. Buna göre mâna, "Onlar ısrar etmeden, nezâketle isterler" şeklinde olur. Bu, Keşşâf sahibinin tercih ettiği bir görüş olup, zayıftır. Çünkü Allahu Teâlâ daha önce onları, istemekten iffet duyup utanmakla vasfetmiş daha sonra da, "(Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve İstiğnalarından dolayı onları zengin zanneder" buyurmuştur. Bu da, onlardan bir istemenin, dilenmenin sudur etmesini nefyeder.

İkinci Görüş: Bu görüş, bu konuyu yazarken hatırıma gelmiş olan görüştür. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, tabirinden maksadı, onların, insanlardan ısrarla istememiş olduklarını belirtmek değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, daha önce onları, istemekten iffet duyup utanmakla nitelemiştir. Onların istemedikleri, dilenmedikleri kesin olarak bilinince, ısrarla istememiş oldukları da tabiî olarak bilinmiş olur. Aksine bundan murad, insanlardan ısrarla isteyen kimselerin bu hallerinin kötü olduğuna dikkat çekmektir. Bunun misâli şudur: Yanında, iki adam bulunsun. Bunlardan birisi akıllı, vakur ve kararlı; diğeri de hafif, ileri-geri konuşan ve hafifmeşrep olsun. Bunlardan birisini övmek, diğerini de kınamak istediğinde, "Falanca akıllı, vakur, az konuşan, boş söz etmeyen ve mânâsız şeylere girmeyen bir kimsedir" dersin. Senin, "O, boş söz etmeyen ve mânâsız şeylere girmeyen" sözünden maksadın, o kimseyi bununla tavsif etmek değildir. Çünkü daha önce söylemiş olduğun güzel nitelikler, bunun söylenmesine ihtiyaç bırakmaz. Aksine senin bundan maksadın, boş söz eden ve mânâsız şeylere giren o ikinci şahsın durumuna dikkat çekmektir. İşte burada da, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder" tabirinden sonra, O'nun demiş olmasından maksadı, insanlardan ısrarla ve yüzsüzce isteyenlerin durumuna dikkat çekmek, medih ve tazimi gerektirme hususunda, bu iki sınıf insandan birisinin, diğerinden farklı olduğunu beyân etmektir.

Üçüncü Görüş: Israrla ve yüzsüzce dilenen kimse, çok yılışmak suretiyle bir şeyler, mal ve para koparmak isteyen kimsedir. Buna göre "İnsanlardan istemezler" demenin mânası", İnsanlardan, yüzsüzlük ederek ve yılışarak istemiyorlar" demektir. Bu şekilde bir dilenme bulunmadığına göre, zorla is-temek ve yakasını bırakmamak suretiyle bir dilenme haydi haydi bulunmaz. Bu iki kısım dilenme de imkânsız olunca, dilenme diye bir şeyin bulunması da imkânsız olur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsanlardan ilhaf ederek istemezler" ifadesi onlardan herhangi bir dilenmenin asla sudur etmediğini gerektiren bir ifâde olmuş olur.

Dördüncü Görüş: Bu da, şimdi hatırıma gelmiş olan bir görüştür. Buna göre, Cenâb-ı Hak önceki pasajlarda bu fakirlerin son derece ihtiyaç içinde olduklarını açıklamıştı. İhtiyacı çok şiddetli olan bir kimsenin dilenmemesi ise ancak, kendi nefsine karşı şiddetli bir tsrârı ve baskısıyla mümkün olabilir. O fakirler de insanlardan birşey istemiyorlardı. Başkalarından bir şey istememek, onlar için ancak, onlar nefislerini ısrarla baskı altında tuttukları ve şiddetli bir teklif ile onu böyle bir istemeden, dilenmeden men ettiklerinde mümkün olmuştur. Nitekim Ömer İbnu'l-Hattâb (r.a.)'tn şu sözü de bu kabildendir: "Benim bir nefisim var.
O benimle çekiştiğinde ona devamlı olarak "belki" veya "umulurki" derim."

---

[213] Tlmrizi Zühd, 17 (4/563).

[214] Nesil, Zekât 89 (5/98).

[215] Iraklılara göre iki "rıtr'lık bir ölçek olup. 832 gr. dır.

[216] Buhari, Zekât, 50, 53; İbn Mâce. Zekât, 25 (1/588).

Beşinci Görüş: Dilenen herkesin, bazı zamanlar ısrarlı olması gerekmektedir. Çünkü o dilendiği zaman yüz suyu akıtmakta ve bu dilenciliği yaparken zillete katlanmaktadır. İşte bu kimse şöyle der: "Madem ki ben bu sıkıntılara katlanıyorum, o halde birşey elde etmeden geri dönmem". İşte bu tür düşünceler onu, ısrarlı olmaya ve yılışmaya sevketmektedir. Böylece her dilenenin zaman zaman mutlaka ısrara yöneleceği sabit olur. Bundan dolayı onları mutlak olarak ısrardan men etmek, mutlak olarak dilenmekten men etmeyi gerektirir.
Altıncı Görüş: Aklıma, bu esnada şu görüş de geldi: Kendisinde fakirlik, zillet ve meskenet alâmetlerini izhâr ettiği halde dilenmeyen kimse, sanki ısrarla dileniyormuş gibi olur. Çünkü ihtiyaç emarelerinin görünmesi, ihtiyacın olduğuna; susması ise, elinde o ihtiyacını giderecek birşey olmadığına delâlet eder. İnsan bir başkasında bu hali tasavvur ettiği zaman, gerçekten çok acır ve bu acı onu, fakire birşeyler vermeye sevkeder. Binaenaleyh fakirin halini ortaya koyması, bir bakıma ısrarla dilenmek manasına gelir. Bundan dolayı, "Onlar yüzsüzlük edip de (ısrarla) insanlardan birşey istemezler" âyetinin manası, "Onlar dilenmezler. Fakat dilenmeyişlerine, ısrarla dilenmenin yerini tutacak şekilde perişan bir hal ve bir inkisar katmazlar. Aksine insanlar arasında kılık kıyafetlerine dikkat ederler, güzel bir tavır içinde bulunurlar ve fakirlik ile ihtiyaçlarını ancak Allah'ın bileceği şekilde gizlerler" şeklinde olur. Bu izah«da, uygun ve ma'kûl bir izahtır. Bu âyet, müşkil âyetlerdendir ve insanlar bununla ilgili birçok izahlar yapmışlardır. Bu üç görüş, bu ayetin tefsirini yazarken Allah'ın tevfiki ile ortaya çıkmış ve akla gelmiştir. Âyet ile ne kastettiğini en iyi Allah Teâlâ bilir. Bil ki Cenâb-ı Allah, bu fakirlerin sıfatlarını zikrettikten sonra: "Siz, ne mal fnfök ederseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilir" demiştir. Bu, bir önceki âyette geçen, "İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir, haksızlığa uğratılmayacaksınız" âyetinin bir benzeridir. Fakat bu, bir tekrar değildir. Bunun iki şekilde izahı vardır:
1) Cenâb-ı Hak "İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir" dediği zaman, anlaşılır ki mükâfaatın eksiksiz ve noksansız ödenmesi ancak o infâkın mikdarının, ve sevaba hak kazandırmada etkili olan yönlerinin keyfiyetinin bilinmesi ile mümkün olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ bu ikinci âyette amellerin ne kadar olduğunu ve keyfiyetlerini bildiğini anlatmıştır.
2) Hak Teâlâ, inananları, hem müslümanlara, hem de zımmî (İslam vatandaşı gayr-ı müslim)lere tasadduk etmeye teşvik ettikten sonra, "İnfak ettiğiniz mal, size tamamen geri ödenecektir" buyurarak, bu sadakaların mükâfaatının mutlaka verileceğini beyan etmiştir. Sonra bu ikinci âyette, insanları şu sayılan olgun vasıflara sahip fakirlere tasaddukta bulunmaya teşvik etmiştir. Bu şekilde verilecek sadakalar, infâkın en güzel ve sevaptı şekli olduğu için, bunun peşi sıra, bu tür infâkın sevabının büyüklüğüne delalet edecek şeyi zikretmiş ve, "Siz, ne mal infök ederseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilir" buyurmuştur. Bu, kudretli bir sultanın, hizmetini güzel bulduğu kölesine, "İtaatinin durumuna ve hizmetinin güzelliğine ilmimin şâhid olması sana yeter" demesi gibidir. Bu söz, o sultanın, "mükâfaatını alacaksın" demesinden daha güçlüdür. 217[217]

"Mallarını gece, gündüz, gizil, aşikâr (Allah yolunda) harcayanlar (yok mu) işte onların Rab Teâlâ katında mükâfaatlan vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır" (Bakara, 274).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 218[218]

Gece-Gündüz, Gizli-Açık İnfak Edenler Hakkında Ayet

Âyetin önceki ayetlerle irtibatı hususunda şu görüşler var:
1) Cenâb-ı Allah bir önceki âyette nafaka verilecek en uygun kjmseyi edinceı bu âyette de en

---

[217][217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/543-546.
[218][218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/547.

uygun nafaka verme şeklinin ne olduğunu açıklamış ve: "Mallarını gece-giindüz, gizli-aştkâr (Allah yolanda) harcayanlar" buyurmuştur.
2) Allahu Teâlâ bu âyeti, daha önce geçmiş olan (Bakara, 271) âyetini te'kid etmek için zikretmiştir.
3) Bu âyet-i kerime, infâkın ahkâmı konusunda zikredilmiş olan âyetlerin sonuncusudur. Binaenaleyh, muhakkak ki Allahu Teâlâ böylece insanları, in-fâkların en mükemmel şekline iletmiş, irşâd etmiş olur. 219[219]

Bu Ayetin Nüzul Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzulüne dair şu görüşler zikredilmiştir:
a) Hak Teâlâ'nın, "(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna vakfetmiş fakirler içindir" âyeti nazil olunca,
Abdurrahman İbn Avf, Suffe Ashabına birkaç dinar; Hz. Ali (r.a.) de yine suffe ashabına, geceleyin bir "vesk"220[220] hurma gönderir. Böylece Allahu Teâlâ nezdinde, bu iki sadakanın en sevgilisi Hz. AM (r.a.)'nin sadakası olmuş olur. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil olur. Böylece de geceleyin verilen sadaka daha mükemmel olmuş olur.
b) İbn Abbas (r.a.) şöyle der: "Hz. Ali (r.a.)'nin sadece dört dirhemi vardı. Böylece O, bunların birini geceleyin, birini gündüzün, birini gizlice ve diğer birini de aşikâre olarak tasadduk etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), "Seni, bu şekilde hareket etmeye sevkeden nedir?" dedi. Hz. Ali : "Rabbi-min bana va' adetliğini haketmek istemem" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Rabbinin sana va'adettiğini hak ettin" dedi. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerimeyi indirdi.
c) Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu âyet-i kerime Hz. Ebu Bekir hakkında nazil olmuştur. Çünkü o, kırkbin dinarın onbinini gece; onbinini gündüz, onbinini gizli, onbinini de açıktan tasadduk etmişti."
d) Bu âyet-i kerime, atları besleyip, onları cihâda hazırlama hakkında nazil olmuştur. Çünkü Ebu Hureyre, besili bir ata rastladığında bu âyet-i kerimeyi okumuştu.
e) Âyet-i kerime her durum ve her vakitte sadakalarının kendilerini hayra teşvik etmiş olduğu kimseler hakkında umumîdir. Binaenaleyh, bu kimselere bir kimsenin ihtiyaç içinde olduğu haberi ulaştığında, onlar hemen bu ihtiyacı karşılamaya çalışır, onu geciktirmeden, herhangi durum ve zamanla kayıtla-mazlardı. İşte bu, bu hususta ileri sürülen görüşlerin en güzelidir. Çünkü bu âyet-i kerime, infâk hükmünün beyânı hususunda zikredilmiş olan âyetlerin en sonuncusudur. İşte bu sebeple hiç şüphesiz bu âyet-i kerimede infâk şekillerinin en mükemmeli zikredilmiştir. Allah en iyi bilendir. 221[221]

Üçüncü Mesele

Zeccâc "Bu âyet-i kerimenin başındaki lâfzının mahallinin müptedâ olmak üzere, merfû olduğunu söylemiş ve Hak Teâlâ'nın sözünün başındaki fâ harfinin de şart ye ceza mânasını tazammun eden nin cevâbında gelen harf olması da caizdir" demiştir. Buna göre âyetin takdiri, "Kim infâkta bulunursa, Allah onun ecrini zayi etmez" şeklinde olmuş olur. Bunun izahı da şöyledir: Bir kimse, "Bana ikramda bulunanın, bir dirhemi vardır" derse, bu söz o dirhemin ikramdan dolayı verilmiş olduğunu ifâde etmez. Ama, "Kim bana ikramda bulunursa, ona bir dirhem var sözü, bu dirhemin o kişinin yapmış olduğu ikrama mukabil olduğuna delâlet eder. İşte âyet-i kerimedeki fâ harfi de infakta bulunan insanların elde edecekleri ücretin ancak o intakları sebebiyle olacağına delâlet eder. Allah en iyi bilendir. 222[222]

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/547.
220[220] Kulelilere göre 200 kg.lık bir ölçü birimi. (Ç.)
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/547-548.
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/548.

Dördüncü Mesele

Âyet-i kerimede, gizlice sadaka vermenin, açıkça sadaka vermeden daha efdal olduğuna bir işaret vardır. Bu böyledir; çünkü ayet-i kerimede gece, gündüzden; "gizli" de "aşikâr" kelimesinden önce zikredilmiştir.
Hak Teâlâ'nın, "İşte onların Rab Tasla katında mükâfaatlan vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır" buyruğunun mânası açıktır. Ancak ne var ki, bu hususta iki mesele vardır: 223[223]

Birinci Mesele

Âyet-i kerime, mü'minlerin kıyamet gününde her- hangi bir korkuya kapılmayacaklarına delâlet etmektedir. Bu husus, Hak Teâlâ'nın, "O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez" (Enbiyâ, 103) âyetiyle de kuvvetlenir. 224[224]

İkinci Mesele

Bu ehl-i sünnetçe, peşinden herhangi bir küfrün bu- lunmama şartına bağlıdır. Mutezileye göreyse, bunun peşinden "ihbât" edici bir kebîrenin bulunmaması gerekir. Biz bu meseleyi daha önce çok güzel bir biçimde izah ettik. İşte burada, infâkın hükümlerini beyân hususunda zikredilmiş olan âyetler sona ermektedir. 225[225]

223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/549.
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/549.
225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 5/549.

"Ribâ yiyenler, ancak kendisini şeytan çarpmış olan kimsenin kalkması gibi (kabirlerinden) kalkarlar. Böyle olması da onların, "Alım-satım da ancak ribâ gibidir" demeîerindendir. Halbuki Allah alışverişi helâl ribâyı
haram kılmıştır. Kim Babbjnden kendisine bir öğüt gelip de vazgeçerse, geçmişi ona, ve işi de Allah'a aittir. Kim de tekrar dönerse, onlar ateşin yaranıdırlar ki, orada onlar ebedi kalıcıdırlar" (Bakara, 275). 1[1]

Riba (Faiz) Hakkında Hüküm

Bakara sûresinin bu âyetlerinde zikredilen hükümlerin ikincisi "Ribâ" hükmüdür.
Bil ki riba (faiz) ile sadaka arasında, zıt yönden bir münasebet vardır. Çünkü sadaka, Allah'ın emri sebebiyle, kişinin malını noksanIaştırmasıdır. Ribâ ise, Allah'ın yasakladığı bir seki İde,kişin in malını artırma isteğinden ibarettir. Bu bakımdan, bu iki şey birbirinin zıddıdırlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Allah ribanm bereketini tamamen giderir, sadakaları ise artırır" (Bakara. 276) buyurmuştur. Binaenaleyh riba sadaka arasında, işte bu yönden bir çeşit ilgi bulunduğu için, Cenâb-ı Allah sadakanın hükmünden sonra, ribânın hükmünü zikretmiştir. 2[2]

Riba Hakkında "Yemek" Tabirinin Delâleti

Allah Teâlâ'nın "Riba yiyenler" sözünden murad, "riba (faiz) ile alış-veriş edenler" demektir. Maksadın büyüğü "yeme" ile alakalı olduğu için Cenâb-ı Hak, bunu "yiyenler" tabiriyle anlatmıştır. Nitekim O, "Gerçekten, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler"(Nisa, 10) buyurmuştur. Yetimin malını yemek caiz olmadığı gibi, telef edip heder etmek de caiz olmaz. Fakat Allah Teâlâ, bu âyetinde "yiyenler" tabiri ile, yeme dışındaki tasarruflara da dikkat çekmiştir. Allah Teâlâ'nın, "Aranızda, mallarınızı haksız yollarla yemeyin" {Banara, 188) âyeti de böyledir.
Hem sonra câhiliyye devri insanlarının yaptığı gibi, parada artma manasına olan ribanın kendisi yenilmez, ancak onunla yiyecek şeyler satın alınmak sureti ile yenilmiş olur. Bundan murad, ribâ (faiz) ile alış-veriş yapmaktır. Böylece Allah Teâlâ, zikrettiğimiz tehdidi ile, riba ile muamele yapmaktan menet-miştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de, (faiz) yiyen, yediren, şahidi olan, onu yazan ve onu helal sayan lanetlenmiştir"3[3] buyurmuştur. Bütün bunlardan hareketle ribânın haram-lığının sadece onu yeme ile ilgili olmadığını anladık. Keza "tard" ve "aks"in4[4] şehadetiyle sabit olmuştur ki haram olan şeyin haramlığı, diğer bütün tasarruflar içinde sadece "yeme"ye münhasır değildir. Bu dört izah ile, âyette bahsedilen "riba yemek"ten muradın, riba ile alış-veriş yapma olduğu sabit olur. 5[5]

Riba (Faiz) İle İlgili Bazı Meseleler

Riba ile ilgili bazı meseleler bulunmaktadır. Şöyle ki: 6[6]

Birinci Mesele

"Riba" lügatte fazlalık manasından ibarettir. Bu manada"O şey, arttı; artıyor" denilir.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/ 5.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/5-6.
3[3] Ebu Davud, Büyü, 4 (3/244); Tirmizî, Büyü 2(3/512).
4[4] Tard, illeti bulunduğu için, hükmün de bulunması; aks İsa, illeti bulunmadığı için hükmün de bulunmamasıdır.(Ç.)
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/6.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/6.

Allah Teâlâ'nın, "Harekete getir, kabanr" (Hacc, 5) yani artar ayeti de bu mânâdadır. Bir insan ribâ ile iştigal ettiğinde denilir. Hadis-i şerifteki, "Kim "icbâ" yaparsa faizle ahş-veviş yapmış olur" sözü de böyledir. Buradaki icbâ, ürünün iyice kendini belli etmeden onu toptan satmaktır. İşte "riba"nın Arapça'daki manası budur. 7[7]

İkinci Mesele

Hamza ve Kisâî, râ harfinin kesreti oluşundan dolayı bâ harfini imâle ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, bâ harfini fethatayarak, kelimeyi "tefhim" ile okumuşlardır. Bu kelime Mushaflarda şeklinde vâv ile yazılmıştır. Sen onu, elif, vav ve ya ile yazabilirsin.
Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bu kelime kelimeleri gibi, tefhim ile okuyanlara göre, vav ile yazılır. Cemi vavına benzetilerek vâvdan sonra bir de elif yazılır".8[8]

RibanınÇeşitleri

Riba, ribe'n-nesie ve ribe'l-fadl olmak üzere iki kısimdir.
Ribe'n-nesie, câhiliye devrinde bilinen ve yaygın olan faiz şeklidir. Bu böyledir, çünkü câhiliye Arapları birisine verilen ana para aynı kalmak şartıyla, her ay belli bir miktar almak üzere borç para verirlerdi. Borcun vakti geldiği zaman da, borçlu olandan, verdikleri parayı aynen isterlerdi. Eğer borçlu bu parayı veremez ise, alacaklı olanlar, hem borcun müddetini uzatırlar, hem de alınacak para veya malın miktarını artırırlardı. Cahiliyyedeki insanların yaptıkları ribâ (faiz) şekli işte budur.
"Ribe'l-fadl," bir diğer tâbir ile, "ribe'n-nakd"a gelince, bu,meselâ bir Ölçek buğdayın, iki ölçek buğday ile alınıp-satılması ve benzeri muamelelerdir.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: İbn Abbas (r.a.)'ın bu ribalar-dan sadece birinci kısmı haram saydığı, ribanın sadece "nesle"de olacağını ve "ribe'l-fadl'in caiz olduğunu söylediği nakledilmiştir. Bundan dolayı kendisine Ebu Sâ'îd el-Hudri (r.a.), "Allah'ın Resûlü'nden senin şâhid olmadığın ve duymadığın şeylere şâhid oldum ve duydum" demiştir. Sonra İbn Abbas (r.a.)'ın bu görüşünden vazgeçtiği rivayet edilmiştir.
Muhammed İbn Sîrin şöyle demiştir: "Biz bir evde idik, İklime de bizimle beraber idi. Derken bir adam:
"Ey İkrime, İbn Abbas'la beraber falancanın evinde iken ne olduğunu hatırlamıyor musun?" dedi. İkrime de:
"Ben, riba ile alış-veriş yapmayı9[9] helal saymıştım, bana Hz. Peygam-ber'in onu haram kıldığı haberi ulaşmıştı. Bunun üzerine ben: "Şâhid olun ki ben de ribayı haram sayıyor ve ondan uzaklaşıp Allah'a yöneliyorum" demiştim" dedi. İbn Abbas'ın delili âyettiki, -'Halbuki Allah ahş-verişt helâl kılmıştır" beyanının, peşin olarak bir dirhemin iki dirheme satılabileceği manasını içine alıp, "ribâyı haram kılmıştır" hükmünün ise bunu içine almaması-dır. Çünkü "riba" fazlalık manasınadır. Her fazlalık haram kılınmamıştır. Aksine ayetteki, "ribayı haram kılmıştır" sözü, sadece câhiliye insanlarının aralarında "ribâ" saydıktan o belli akdi içine alır ki o da "ribe'n-nesie'dir. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın "ribayı haram kılmıştır" buyruğu sadece ribe'n-nesîe hakkında olmuş olur. Bu sebeple âyetteki, "Halbuki Allah alış-verişi helâl kılmıştır" sözünün de ribe'n-nakd (fadl)i içine aldığı, "ribayı haram kılmıştır" ifâdesinin ise bunu içine almadığı, binaenaleyh bunun helâl olmaya devam etmesinin gerektiği sabit olmuş olur. "Ribe'l-fadl hadisle haram kılınmıştır" da denilemez, çünkü bu, Kur'an'ın zahirinin haber-i

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/6-7.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/7.

9[9] Tefsirin Arapçasmda her nekadar burada kelimesi yer almakta ise de, bunun siyak-sibakın delaletiyle olması gerektiğini duşunduk ve tercümeyi buna göre yaptık. Şayet, yazılı şekle göre tercüme edersek mana şöyle olur: "Ben, şahsi görüşümle, bu davranış* mubah saymıştım" olur. (Ç).

vâhid ile tahsis edilmesi manasına gelir ki caiz değildir. İşte İbn Abbas'ın görüşü budur. Bu görüşün neticesi, Kur'an'ın haber-i vâhidle tahsis edilmesinin caiz olup olmadığı meselesine dayanır.

Müçtehidlerin ekserisi, ribanın her iki kısmının da haram olduğunda ittifak etmişlerdir.

Birinci kısmın, yani ribe'n-nesîe nin haramlığı, Kur'an ile; ikinci kısmın, yani ribe'l-fadl'in haramlığı ise sünnet iledir.

Sonra sünnet, ribe'l-fadl m, hadiste zikredilen altı şey hakkında söz konusu olduğuna delâlet eder[10][10]. Âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Fakihle-rin çoğu, ribe'l-fadlın, hadiste zikredilen attı maddeye hasredilmeyeceği, aksine bu hadisin hükmünün diğer maddelerde de carî olduğu kanaatindedirler. Kıyası bir delil olarak kabul etmeyen alimler, bu haramlığın sadece hadiste geçen attı madde hakkında olduğunu söylemişlerdir. Bunların delilleri şunlardır:

Birinci Delil: Hz. Peygamber ölçülüp tartılan şeyleri, yiyecekleri ve katıkları dört şeye tahsis etmiştir. Eğer hüküm bütün ölçülüp tartılanlar ve yiyecekler hakkında olsaydı, o zaman Hz. Peygamber, "ölçülüp tartılabiten şeyi, ölçülüp tartılan başka birşeye karşılık, fazla olarak alıp satmayın" veyahut da "Yiyecekleri yiyecekler ile, fazla olarak alıp satmayın" derdi. Çünkü bu hüküm daha kısa ve daha anlamlıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle demeyip, dört şey zikredince, haramlığın sadece onlara has olduğunu anlamış oluruz.

İkinci Delil: Biz, Allah Teâlâ'nın, "Halbuki Allah ahş-veiişi helâl kılmıştır" sözünün, ribe'n nakd'in helâlliğini ifâde ettiğini söylemiştik. Sizler ise, ribe'n-nakd (fadl)in, altı şey hakkında gelen haber-i vahid ile, âyetin umûmi hükmünden çıkararak, bu haramltğı kıyas yolu ile onların dışındakilere de verdiniz. Böylece bu,o altı şeyi de içine alan Kur'an'tn âyetinin umûmî manasını, haber-i vâhid ile tahsis etmek olur. Bu altı şeyin dışında hüküm, kıyas yolu ile, yine haber-i vâhid ile sabit olmuş olur. Bu gibi kıyaslar haber-i vahidden daha zayıftır. Haber-i vahid de, Kur'an'ın zahirinden daha zayıf bir delildir. Binaenaleyh sizin yaptığınız daha zayıf olanı, daha güçlü delile tercih etmek olur ki bu caiz değildir.

Üçüncü Delil: Nassın mahallinden, nass mahalli olmayana geçmek, ancak, nassın varid olduğu hususta, hükmü ta'lil etmek (illetini bildirmek) vasıtasıyla mümkündür; bu da caiz değildir. Bunun birinci sebebi, Allah'ın hükmünü ta'lil etmeyi (hükmün sebebini bildirmeyi) gerektirmezdir ki Usulü'd-Dîn ilminde sabit olduğu üzere bu sebebi bilmemiz imkânsızdır. İkinci sebebi, nass varid olan hususta hükmün malum olmasıdır. Dil (lisan) ise zannîdir. Ma'lumu maznuna bağlamak caiz değildir. Cumhur-u fukaha ribe'l-fadlın haramlığının, bu altı kalem eşyaya münhasır olmadığında müttefiktirler. Onlara göre bilakis diğer eşyada da riba cereyan eder. Ayrıca malûmdur ki, herhangi bir hükmü, nass mahallinden nass mahalli olmayan meseleye nakletmek (orada geçerli kılmak), nass mahallinde sabit olan hükmün illetini, nass mahalli olmayan meselede de göstermekle mümkün olabilir. İşte bundan ötürü âlimler, illeti izah ederken muhtelif görüşler ortaya koymuşlardır:

Birinci Görüş: İmam Şafii (r.a.)'nin görüşüdür. Buna göre, ribanın haram oluş illeti, dört şeydeki tad ile cins birliği ve altın ile gümüşteki peşin oluştur.

İkinci Görüş: Ebu Hanife (r.a.)'nin görüşüdür. Buna göre, miktarı belirlenebilen her şeyde riba (faiz) söz konusu olur. Altın ve gümüş paradaki ribâ-nın illeti, tartılabilir olma; diğer dört şeyde ise ölçülebilme ve cins birliğidir.

Üçüncü Görüş: İmâm Malik (r.a.)'in görüşüdür. Ona göre haramlığın illeti. yiyecek olma veyahut da yemeye elverişli olma özelliğidir ki bu ikinci özellik, meselâ tuzda vardır.

Dördüncü Görüş: Abdulmelik İbn el-Mâcişûn'a âit olan görüştür. Ona göre, insanların istifade ettikleri her şeyde ribâ câridir.

---

[10][10] Ribâ hakkındaki meşhur hadis şudur

Müslim. Mûsâkat, Resulûllah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Altınla altın, gümüşle gümüş, buğdayla buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz, misli misline ve elden ele (mübadele edilmesi caiz)dir Her kim artırır yahut fazla almak isterse, muhakkak riba yapmış olur. Bunda alan ve veren müsavidir."

Âlimlerin ribâ (faiz) ile ilgili görüşlerinin özeti budur. Meselenin detayına inmek, tefsire uygun değildir. [11][11]

Ribanın (Faizin) Haram Kılınmasının Hikmetleri

Âlimler, ribântn haram otuş hikmeti hususunda şu izahları yapmışlardır:
a) Ribâ, insanın malını, bir karşılık vermeden almak demektir. Çünkü bir dirhemi, iki dirhem karşılığında alıp-satan, fazladan karşılıksız bir dirhem almış olur. İnsanların, mallarına ihtiyaçtan vardır. Dolayısıyla malın, bu bakımdan büyük bir saygınlığı (hürmeti) vardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s. "İnsanın malmın haramliğı kanm-canin haramlığı gibidir"[12][12] buyurmuştur. Binaenaleyh, bir insanın malını karşılıksız almanın haram olması gerekir.
İmdi şayet, "Anaparanın, o kimsenin elinde uzun müddet kalmasının, fazladan alınacak paraya bir karşılık sayılması niçin caiz olmasın? Çünkü anapara, şayet bu müddet içerisinde esas sahibinin elinde olsaydı, onun bu parayla ticaret yaparak kazanç elde etmesi mümkün olurdu. Parayı borçluya verdiğine, borçlu da bu paradan istifade ettiğine göre, borçlunun alacaklıya, o paradan ettiği istifadeye karşılık fazladan bir para vermesi, yadırganmamalıdır" denilir ise, biz deriz ki: Sizin bahsettiğiniz istifâde, olması da olmaması da muhtemel mevhum (var sayılan) bir şeydir. Halbuki anaparadan fazlasını almak, kesin bir iştir. Binaenaleyh kesin olanı, varsayılan zannî bir şeyden dolayı elden çıkarmak, her halükârda zarardır.
b) Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, ribayı (faizi), insanları çalışmaktan alıkoyacağı için haram kılmıştır. Çünkü parası olan kimseler, ister vadeli, ister peşin olsun, yapacakları ribâ akdi vasıtasıyla kâr elde etme imkânını bulduklarında, geçimlerini kolayca sağlarlar ve çalışma, ticaret ile güç sanatların meşakkatlerine girmezler. Bu da, insanların menfaatlerinin zedelenmesi neticesine götürür. Halbuki âlemin menfaatinin, ancak ticaret, sanat ve elsanatları ite, imar ile nizam ve düzene girdiği malumdur.
c) Şu izah da yapılmıştır: Riba muamelesinin haram Ilgındaki hikmet, bunun insanlar arasında bilinen ve yaygın olan karan (borçlanmanın) sona ermesine sebeb olmasıdır. Çünkü ribâ haram kılındığında, insanlar borç para vermekten ve bu yaygın borç vermeyi sürdürmekten hoşlanırlar. Eğer ribâ helâl olsaydı, ihtiyaç sahiplerinin içinde bulunduğu zaruret, bu ihtiyaç sahibini, aldığı bir dirheme mukabil iki dirhem ödemeye mecbur ederdi. Bu da, eşitliğin, ma'ruf ve ihsanın sona ermesi neticesine götürür.
d) Genel olarak borç veren zengin, borç alan da fakirdir. Binaenaleyh ribâ akdinin caiz olduğunu söylemek; zengine, fakir ve güçsüz kimseden fazladan para alma imkânı vermek olurdu. Bu ise rahim olan Allah'ın rahmetinden dolayı, caiz değildir.
e) Ribarıın haramlığı nass (ayet) ile sabittir. Mükellefiyetlerin hepsinin hikmetinin, insanlarca bilinmesi şart değildir. Biz, ribâ ile ilgili hikmetin ne olduğunu kesin olarak bilmesek bile, ribâ akdinin haram olduğunu kesin bilmek gerekir.
Allah Teâlâ'nın buyruğu hakkında, müfessirlerin ekserisi, bundan muradın kıyamet günündeki kalkış olduğunu; diğer bazıları da bundan muradın kabirden kalkış olduğunu söylemişlerdir. Bil ki bu iki görüş arasında bir zıddiyet yoktur. Binaenaleyh lâfzı her iki manaya da almak gerekir. [13][13]

Şeytan Çarpmasının Buradaki Mânası

Cenâb-ı Hakk'ınancak, kendisini şeytan çarpmış olan kimsenin kalkması gibi..." tabiri ile ilgili birkaç mesele vardır: [14][14]

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/7-10.
[12][12] Müsned, 1/446.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/10-11.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/11.

Birinci Mesele

Âyette geçen kelimesinin mânâsı, rastgele vurmaktır. Herhangi bir iş hususunda gelişigüzel hareket eden ve onda doğru olanı bulamayan kimseye. "O rastgeie gidiyor" denilir. Yine "Deve- yeryüzünde gelişigüzel yürüdü" denilir. Birisini şeytan çarpıp delirttiğind denilir. Çünkü delilik, şaşkınlık içinde gelişigüzel vurmaktır. Şeytanın çarpıp delirtmesine ik- denilir. Yine, "Onda bir delilik var" manasında j diye de kullanılır. Âyettekelilik demektir. "Adam delirdi" ;
"O, delirmiştir" ve "Onda bir delilik var" denilir. Bu kelimenin asıl manası, el ile dokunmaktır. Buna göre sanki, şeytan o insana dokunmuş ve onu delinmiştir. Delilik diye adlandırılmıştır. Nitekim şey-
tan, insanı çarpar ve onu ayakları altında çiğneyerek delirtir. Bundan dolayı delilik, ik^ diye de adlandırılmıştır. Buna göre, çarpma (habta) ayak ile, mes ise el ile olmuş olur. Sonra bu hususta iki sual vardır:
Birinci Sual: "Tehabbut", "tefa'ul" veznindedir. Binaenaleyh bu babdan olup "lâzım" manasına gelen o fiil nasıl müteaddi manası ifâde eder?"
Cevap: fiilinin ; fiilinin de manasına gelmesi gibi, babı da çoğu ke manasına gelir.
İkinci Sual: Âyettek tabirindekharf-i cerri neye taalluk etmektedir? ,
Biz deriz ki: Bu hususta iki görüş vardır:
a) Bu fiiline taalluk etmektedir. Buna göre ayetin takdiri, "Onlar kendilerinde bulunan mess (çarpılma) den,ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalkışı gibi kalkarlar" şeklinde olur.
b) Bu, ayetteki fiiline taalluk eder. Buna göre takdir, "Onlar ancak, mess (dokunma) sebebi ile çarpılmış kimsenin kalkışı gibi kalkarlar" şeklinde olur. 15[15]

İkinci Mesele

Cübbâf şöyle der: "İnsanlar, sar'alı kimseye, "şeytan dokunduğu ve çarptığı için bu hal onun başına
gelmiştir" derler. Bunun aslı yoktur. Çünkü şeytan
insanları delirtip öldürmeye kadir olacak kadar güçlü değildir. Bunun böyle olduğuna şu hususlar da delildir:
a) Hak Teâlâ'nın şeytanlardan naklettiği şu sözleri.. "Zaten benim, siz (insanlar) üzerinde hiçbir hükmüm ve nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz" (ibrahim, 22). Bu âyet, şeytanın insanları delirtmeye, öldürmeye ve onlara eziyet etmeye gücü olmadığı hususunda açık bir nasstır.
b) Şeytanın ya kesif bir cisim, veya lâtif bir cisim (ruhani bir varlık) olduğu söylenebilir. Eğer şeytan kesif bir cisim ise, görülmesi ve müşahede edilmesi gerekir. Çünkü onun kesif olması ve görülmesi mümkün olduğu halde görülemez ise o zaman bizim yanımızda güneşler, yıldırımlar, şimşekler ve dağların bulunup da bizim onları görmememiz de caiz olurdu. Bunu iddia etmek büyük bir cehalettir. Bir de, şayet şeytan kesif (maddi) bir cisim olsaydı, insanın içine girmesi nasıl mümkün olurdu? Şeytanın hava gibi lâtif bîr cisim olmasına gelince, bu gibi varlıklarda bir katılığın ve gücün bulunması imkânsızdır. Binaenaleyh şeytanın, insanı delirtmeye ve öldürmeye kadir olması imkânsızdır.
c) Şayet şeytan insanı delirtmeye ve öldürmeye muktedir olsaydı, peygamberlerin mucizelerine benzer şeyler yapabilirdi. Bu da, nübüvvet müessesesine ta'n edilmesine sebebiyet verirdi.
d) Şayet şeytan buna kadir ise, o zaman daha niçin mü'minlehn azılı düşmanı olmasına rağmen, hepsini çarpıp delirtmiyor, onların mallarını alıp durumlarını bozmuyor, sırlarını ortaya koymuyor ve akıllarını gidermiyor? Bütün bunlar, asılsızlığı aşikar olan şeylerdir.
Şeytanın İnsanı delirtebileceğim ve Öldürebileceğini söyleyenler ise şu iki şeyi, delil getirmişlerdir:

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/11-12.

a) Rivayet edildiğine göre; şeytanlar, Hz. Süleyman İbn Davud (a.s.) zamanında, Allah'ın da: "(Gider) Süleyman, kalalar, heykeller, büyük havuzlar gibi çanaklar ve sabit kazanlardan, ne dilerse yaparlardı'" (Sebe, 13) buyurduğu gibi, güç işlere girip, onları yapabiliyorlardı. Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ cinleri, Hz. Süleyman (a.s.) zamanında mükellef tutmuştu. İşte bundan dolayı, bu gibi şeyleri yapabiliyorlardı. Bu, Süleyman (a.s.)'ın mucizelerinden idi.
b) Tefsir etmekte olduğumuz ayetteki "Şeytan çarpmış olan kimse" tabiridir. Bu ifâde şeytanın dokunarak insanları delirttiği hususunda açık bir nas-tır. Buna şöyle cevap verilir: Şeytan, neticesinde sar'a ortaya çıkan, eziyet verici vesvesesi ile insana dokunur. Bu Eyyub (a.s.)'un, "Gerçekten şeytan beni meşakkate ve azaba (hastalığa) düşürdü".(Sad, 41) sözünde ifâde ettiği husustur. Sar'a, vesvese anında ortaya çıkar. Çünkü Allah Teâlâ, insanı zayıf tabiatlı ve ödlek olarak yaratmıştır. Çünkü vesvese esnasında hemen korkar, cesareti kırılır ve böylece de, korkak birisinin ıssız bir yerden korkup yere yığılması gibi, yığılır kalır. İşte bu manadan ötürü, böyle bir çarpma kâmil, fazıl, akıllı ve mazbut kimselerde görülmez. Ancak bu zayıf mizaçlı ve eksik akıllı kimselerde bulunur." İşte, bu konuda Cübbâî'nin söylediği bütün şeyler bunlardan ibarettir.
Kaffâl, bu konuda şu izahı yapar: "İnsanlar, sar'ayı şeytan ve cinlerden bilirler. Bundan dolayı da, ayette onlara, bu husustaki zanlarına göre hitap olunmaktadır. Yine insanlar, birşeyi kötülemek istedikleri zaman, onu şeytana nisbet etmeyi adet haline getirmişlerdir. Nitekim Hak.Teâlâ "Tomurcukları şeytanların başları gibidir" (Saftat. 65) buyurmuştur." 16[16]

Bu Ayetin Tefsirinde Müessirlerin Başlıca Görüşleri

Müfessirlerin âyetin tefsiri hususunda şu değişik görüşleri vardır:
Birinci Görüş: Riba (faiz) yiyenler, kıyamet gününde cin çarpmış gibi kalkarlar. Bu, ribâ yiyenlere has bir alamettir. Böylece mahşerdekiler, bu alamet sayesinde, onların dünyada iken ribâ yediklerini anlamış olurlar. Buna göre âyetin manası, "Onlar kıyamet günü, şeytanın çarptığı kimseler gibi, mecnun olarak kalkarlar" şeklindedir.
İkinci Görüş: Vehb İbn Münebbih şöyle der: "Allah Teâlâ bununla şunu kastetmektedir: İnsanlar, diriltilip kabirlerinden kaldırıldıklarında-bir ayette: "Onlar, kabirlerinden firlaya ûrlaya çıkarlar" (Meânç, 43) buyrulduğu gibi- hızlıca çıkarlar. Riba yiyenler ise böyle çıkamazlar. Çünkü onlar, şeytanın çarptığı kimseler gibi, düşe kalka yürürler. Çünkü onlar, dünyada iken riba yemişlerdir. Böylece Hak Teâlâ, onların dünyada yedikleri bu şeyi, kıyamet günü karınlarında artırmış ve onları ağırlaştırmıştır. Onlar kalkar ve düşerler. Koşmak isterler, fakat koşamazlar."
Bu görüş, birinci görüşten farklıdır. Çünkü buna göre, ribâ yiyenlerin ko-şamamaları, karınlarının ağırlığı sebebiyledir, delilikten dolayı değildir. Bu görüş, İsrâ hadîsi ile ilgili hadis-i şerifte rivayet edilen hususlarla da kuvvet bulur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Cebrail beni (İsrâ gecesi) herbiri koca bir ev gibi olan insanların yanma götürdü. Onlardan herbfri kalkmak istiyor, fakat karnı onu çektiği için tekrar düşüyordu. Bunun üzerine ben, "Ey Cibril kimdir bunlar?" dediğimde O, "ribâ yiyenler ancak, kendisini şeytan çarpmış olan kimsenin kalkması gibi kalkarlar" dedi".
Üçüncü Görüş: Bu, Hak Teâlâ'nın "Takvaya erenler, kendilerine şeytandan bir arıza dokunduğu zaman, iyice düşünürler, bir de bakarsın ki onlar görüp bilmişlerdir" (A'raf, 201) âyeti gibidir. Çünkü şeytan, insanı lezzet ve şehevî arzuların peşine düşmeye ve Allah'tan başka şeylerle meşgul olmaya davet eder. Şeytanın dokunmasından murad, işte budur. Bu durumda olan herkes dünya işleri hususunda cin çarpmış gibi olur. Bazan şeytan onu, nefsine ve hevasına doğru; bazan da melek dine ve takvaya doğru çeker. Böylece o insanda birbirini tutmayan hareketler, çeşitli fiiller ve yalpalamalar meydana gelir. İşte şeytanın dokunması ve vesvesesi sebebi ile olan çarpma budur. Ribâ yiyen kimse de, hiç şüphesiz dünya sevgisinde ileri gitmiş ve kendisini olmadık tehlikelere atmış demektir. Kişi bu sevgi ile öldüğü zaman,

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/12-13.

onun bu sevgisi kendisi ile Allah arasında bir perde olur. İnsanın mal sevgisinden dolayı, dünyada meydana gelen bu çarpılma, ahirette bir başka çarpılmanın sebebi olmuş ve onu, Allah ile kendisi arasına perde çekmiş, Allah'dan mahrum kalma zilletine düşürmüştür. Bu izah ve görüş, bence, naklettiğimiz ilk iki görüşten daha doğrudur.
Allahu Teâlâ'nın, "Böyle olması onların, "Alım-satim da ribâ gibidir" demelerindendir" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 17[17]

Birinci Mesele

Bu insanlar, şu benzerlikten dolayı, ribânın da helâl olduğu görüşündedirler: "Birisi, bir elbiseyi on dirheme satın alıp, sonra onu onbir dirheme satarsa bu helâl olmaktadır Aynen bunun gibi, on dirhemi, onbir dirheme sattığı zaman da bunun helâl olması gerekir. Çünkü aklen bu iki durum arasında herhangi bir fark yoktur. Bu ribe'l-fadl hakkındadır. Ribe'n-nesie de böyledir. Çünkü bir insan o anda on dirhem değerinde olan bir elbiseyi, parasını bir ay sonra almak üzere onbir dirheme satarsa caiz olur. Tıpkı bunun gibi, on dirhemi, bir ay sonra geri almak üzere onbir dirhem mukabilinde verir ise, bunun da caiz olması gerekir. Çünkü aklen bu iki şekil, birbirinden farklı değildir. Zira birinci şekiller, iki taraf arasında bir rıza olduğu için caizdir. İkinci şekillerde de, taraflar arasında bir rızâ olduğuna göre, bunların da caiz olması gerekir. Alış-veriş, ihtiyaçları gidermek için meşru kılınmıştır. İnsanın o anda elinde hiçbir şeyin bulunmaması, fakat şiddetli ihtiyaç içinde olması ve ileride birçok mallara sahip olması mümkündür. İmdi eğer ribâ caiz olmaz ise, elinde parası bulunan kimse, o insana hiçbirşey veremez, böylece de o insan ihtiyaç ve sıkıntı içinde kalmaya devam eder. Fakat ribâ caiz olsa, parası olan kimse, karşılığında daha fazlasını alacağı için, o insana para verir; o insan da, mal elde ettiğinde, borcunu fazlasıyla verebilir. Mal elde edildiği zaman, fazlasıyla borcu ödemek, o insan için, devamlı ihtiyaç içinde sürünmekten daha kolaydır. İşte bu durum, riba'nın (faiz'in) helâl sayılmasını gerektirir. Nitekim biz, ihtiyaçlar karşılansın diye, diğer alış-verişlerin helâl olduğuna hükmetmişiz. "İşte bu insanların alış-verişi ribâ'ya benzetişleri böyledir. Allah Teâlâ, buna, tek bir sözle cevap vermiştir. O da, şu âyettir"Halbuki Allah alışverişi helâl ribâyı haram kılmıştır." Cenâb-i Hakk'ın bu cevabının izahı şöyledir:
"Sizin söylediğiniz husus, nassa, kıyâs ile karşı koymaktır. Bu ise, şeytanın işidir. Çünkü Allah Teâlâ, şeytana, Hz. Adem için secde etmesini emredince kıvas yapıp Allah'ın emrine karşı çıkarak, "Ben ondan hayırlıyım. (Çünkü) beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın" (Araf, 12) demiştir.
Bil ki kıyası delil olarak kabul etmeyen âlimler de aynı yoldan giderek, "şayet din, kıyâs ile olsaydı, bu şüphenin haklı bulunması gerekirdi. Bu şüphe kabul edilmediğine göre, dinin kıyâs ile değil, nass ile olabileceğini anlamış oluruz" demişlerdir.
Kaffâl (r.h.), bu iki meselenin birbirinden farklı oluşunu şöyle diyerek belirtir: "Değeri on dirhem olan bir elbiseyi, insan yirmi dirheme satsa, bu kimse elbiseyi yirmi dirhemlik kabuf etmiş olur. Yirmi dirhem üzerinde,alan ve satan anlaştığında, elbise ve fiyat, alan ve satana göre, mal olarak birbirine denk sayılmış olurlar. Bundan dolayı, taraflar birbirinden karşılıksız birşey almamış olurlar. Fakat insan, karşılığında yirmi dirhem almak üzere on dirhem satarsa, karşılıksız fazladan on dirhem almış olur. "Onun karşılığı zaman bakımından tanınan mühlettir" denemez. Çünkü o, ne maldır, ne de kendisine işaret edilebilecek bir varlıktır. Binaenaleyh mühlet, fazladan alınan on dirhemin karşılığı sayılamaz. Bu izah ile, iki şekil arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. 18[18]

İkinci Mesele

"Böyle olması, onların, "Alım-satım da ancak ribâ gibidir" demelerindendtr" âyetinin zahiri,

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/14-15.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/15-16.

ribâyı alıp, haram olmasına rağmen yemekten ötürü değil, onu helâl saymadan dolayı yapılan ilâhî bir tehdidi gösterir. Buna göre, ribâ'nın büyük günahlardan olduğu, bu âyetle sabit olmaz.

Buna göre şayet, "Bundan önceki ifadeler ribâ yiyenlerin kıyamet günü cin çarpmış gibi kalkacak olmalarının sebebinin, ribayı yemeleri olduğunu gösterir" denir ise, biz de deriz ki, âyetteki; "Böyle olması onların "Alım-satım da ancak ribâ gibidir" demelerindendir" buyruğu o çarpılışın sebebinin sadece bu söz ve inanış olduğunu açıkça göstermektedir. Binaenaleyh bundan Önceki kısmı te'vil etmek gerekir. Halbuki biz, âyette bahsedilen "yeme'-'den maksadın, bizzat yemek olmadığını söylemiş ve bunun delillerini getirmiştik. Siz bunu, riba ile tasarrufa hamlediyorsunuz. Biz ise onu, ribâyı helâl ve mahzursuz sayma manasına hamlediyoruz. Çünkü bazan "yeme" ile, o şeyin helâlliği ifâde edilir. Nitekim lanca, Allah'ın malını, helâl-haram demeden yer". Yani "hepsini helâl görür" denir. Âyetteki "yeme"yi, helâl görme mânâsına aldığımızda, ayetin başı ile sonu birbirine uyar. Âyetin lâfzının delalet ettiği, işte budur. Fakat müfessirle-rin çoğu âyeti ribâ akdini helâl görenlere karşı ilâhî bir tehdid manasına değil, ribâ ile alış-veriş yapanlara karşı bir tehdid manasına hami etmişlerdir. 19[19]

Üçüncü Mesele

Ayetin bu kısmı ile ilgili bir soru vardır, o da şudur: Niçin "Ribâ da ancak alış-veriş gibidir" denilmemiştir. Çünkü alış-verişin helâl olduğu ittifakla kabul edilmiş bir husustur. Onlar ribâyı buna kıyas etmek istemişlerdir. Kıyas ise ihtilaflı olan hususun, üzerinde ittifak edilen hususa benzetilmesinden ibarettir. Binaenaleyh âyetin nazmının, "Riba da ancak alışveriş gibidir" şeklinde olması gerekirdi. Bunun ters çevrilerek, "Alım-satım da ancak ribâ gibidir" denilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Bu kimselerin maksadı, bizzat bu kıyasa sarılmak değil, aksine maksadları, ribâ ile alış-verişin matlub olan her yönden birbirine benzediğini ifâde etmektir. "Binâenaleyh birbirine denk sayılan iki şeyden birisinin helâl, diğerinin de haram olduğunu söylemek nasıl caiz olur?" demek istiyorlar. Bu takdire göre, bunlardan hangisi önce zikredilse veya sonra zikredilse caiz olur. 20[20]

Riba Haram, Alış Veriş İse Mubahtır

Cenâb-ı Allah'ın "Halbuki Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kılmıştır" beyanı ile ilgili birkaç mesele vardır: 21[21]

Birinci Mesele

Bu cümlenin kâfirlerin sözlerinin devamı olması muhtemeldir. Buna göre mânâ şöyle olur: "Alış-veriş ribâ gibidir, sizler ise, Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kıldı diyorsunuz. Bu nasıl düşünülebilir" diyorlar. Yani, "Bu ikisi, birbirinin aynısı olduğuna göre, biri helâl, diğeri haram kabul edildiğinde, aynı olan iki şeyi farklı görme olur. Bu ise, hakîm Allah'ın hikmetine uygun değildir" demektedirler. Buna göre, "Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır" ifâdesi kâfirlerin akıldan uzak sayarak zikrettikleri bir söz olur. Fakat müfessirlerin çoğu, kâfirlerin sözünün "alış veriş riba gibidir" sözü ile sona erip "Allah alış verişi helâl, ribâyı ise haram kılmıştır" cümlesinin Allah Teâlâ'nın sözü olduğunda ittifak etmişlerdir. Müfessirlere göre Allah, bu farkı belirtmek ve kâfirlerin "alış veriş riba gibidir" iddialarını iptal etmek üzere bunu bildirmiştir. Bu görüşün doğruluğunun birçok delilleri vardır:

Birinci Delil: Bu ifâdenin kâfirlerin sözü olduğunu söyleyenlere göre, bunda birtakım mahzuf

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/16.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/17.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/17.

ziyadeler takdir etmek gerekir. Mesela bu sözü istifham-ı inkâriye hamletmek veya (alay etme kasdıyla) müslümanlann ağzından naklettiklerini, yani (size kalsa.... böyledir) şeklinde söylediklerini düşünmek gerekir. Halbuki bilindiği üzere, aslolan mahzuf söz takdir etmek değildir (Zaruret olmadıkça böyle yapılmaz). Fakat biz onu, Allah'ın kelâmı kabul edersek, böyle bir takdire ihtiyaç kalmaz. Binaenaleyh bu daha uygun olur.

İkinci Delil: Müslümanlar, baştan beri bütün alış-veriş meselelerinde bu âyet) deM getirmiş ve buna sarılmışlardır. Eğer onlar, bu sözün kâfirlerden nakledilen değil de Allah'ın kendi sözü olduğu kanaatinde olmasalardı, bu âyetle istidlal etmelen caiz olmazdı. Bu delil hakkında, ikinci meselede bahsedilecektir.

Üçüncü Delil: Allah Teâlâ bu sözün peşinden, "Kim, Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de (ribadan) vazgeçerse, geçmişi ona, ve İşi de Allah'a aittir. K/m de tekrar dönerse, onlar o ateşin yaranıdırlar ki orada ebedi kalıcıdırlar" ifâdesini getirmiştir. Bunun zahiri, kâfirlerin, "Alış-veriş de ancak ribâ gibidir" şüphesine sarıldıklarını, Allah Teâlâ'nın da bu şöpheyi ve onun zayıflığını ortaya koyduğunu ifâde eder. Eğer, "Halbuki Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kılmıştır" hükmü, Allah'ın kendi sözü olmasaydı, bu şüphenin cevabt zikredilmiş olmaz ve "Kim, Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de vazgeçerse" ifâdesinin burada getirilmesi uygun düşmezdi. 22[22]

Razi'ye Göre Ayeti Mücmeldir

Şafiî (r.a.)'ye göre âyetteki, "Halbuki Allah alışverişi helâl, ribayı haram kılmıştır" sözü delil olarak kullanılamayacak mücmel âyetlerdendir. Bana göre uygun olan görüş de budur. Bu görüşün delilleri şunlardır:

1- Usûl-ü Fıkıh'da, başında lam-ı ta'rif bulunan müfred isimlerin, kesinlikle umûm ifâde etmediklerini, aksine onlardaki marifeliğin, mahiyet itibari ile bir marifelik olduklarını açıkladık. Durum böyle olunca, bunların hükmünün tek bir şeyde bulunduğunu söylemek ve bu şekilde amel etmek kâfidir.

2- Biz, bu kelimelerin umûm ifade ettiğini kabul etsek bile, bunların ifâde ettikleri umumîliğin, cemî lâfızların ifâde ettiği umumilikten daha zayıf olduğunda şüphe etmiyoruz. Meselâ âyetteki kpı kelimesi, her nekadar umum ifâde etse bile bunun cemî olan kelimesinin ifâde ettiği umumilik daha kuvvetlidir. Böylece Cenab-ı Hakk'ınj sözünün zayıf bir umumîliği gösterdiği ortaya çıkmış olur. Âyetin umûm ifâde ettiği kabul edilse bile, ona sayısız hususiliğin arız olması söz konusudur. Böyle bir umumilik, ne Allah'ın, ne de Resulullah'ın sözüne uygun düşmez. Çünkü bu yalan olur, yalan da Allah için muhaldir. Çok az tahsis gören umûmî ifâdelerde ise bu caizdir. Çünkü genel olana umûmî denilmesi, Arapça'da meşhur olan bir örftür. Böylece bunu böyle bir umûma hamletmenin caiz olmadığı sabit olur.

3- Hz. Ömer (r.a.)'in "Biz ona, ribânın ne olduğunu soramadan Allah'ın Resulü bu dünyadan gitti" dediği rivayet edilmiştir. Eğer bu lâfız umumîliği ifâde etmiş olsaydı, Hz. Ömer böyle demezdi. Onun sözünden biz, bu âyetin mücmel olduğunu anlıyoruz.

4- Hak Teâlâ'nın "Halbuki Allah alış-verişi helâl kılmıştır" buyruğu hertürlü alış-verişin helâl olmasını "ribayı haram kılmıştır" buyruğu da, her türlü ribânın haram olmasını gerektirir. Çünkü ri-bâ, fazlalık manasınadır. Halbuki kendisinden artış (kâr) beklenmeyen hiçbir alış-veriş yoktur. Buna göre bu âyetin başı, bütün alış-verişleri mubah, sonu da bütün alış-verişleri haram kılmıştır. Binaenaleyh, helâl olan haram olandan, bu âyetle ayırdedilemez. Bu bakımdan âyet mücmeldir. Bundan dolayı, helâl ile haramı iyece bilip tanımak için, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in açıklamalarına başvurmak gerekir.

Allahu Teâlâ'nın Rabbinden kendisine biröğüt gelip de" buyruğuna gelince bil ki, âyette fail olarak gelen "mev'iza" kelimesinin müennesliği, hakiki olmadığı ve "va'z" manasına geldiği için, fiili müzekker olarak getirilmiştir. Ubey (r.a.) ve Hasan el-Basri, âyetşeklinde

---

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/17-18.

okumuşlardır. [23]

Buyruğunun Tahlili

Allah Teâlâ bundan sonra"vazgeçerse, geçmişi ona aittir" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: [24]

Birinci Mesele

"Geçmişi ona aittir" kısmı ile ilgili şu iki izah yapılmistir:
a) Zeccâc şöyle demiştir: "Yani Allah, bu âyet nazil olmadan önce insanların işledikleri günahları bağışlar" demektir. Bu tıpkı, okairlere, eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının affedileceğini söyle" (Enfai. 38) âyeti gibidir.
Zeccâc in yaptığı bu izah zayıftır. Çünkü bu âyet inmeden önce, bu iş ne haramdı, ne de günahtı. O halde, ortada herhangi bir günah olmadığı halde, bu âyetten maksadın günahları bağışlamak olduğu nasıl söylenebilir? Sonradan gelen nehiy, önceden yapılmış fiil hakkında hüküm ifâde etmez. Bir de Allah Teâlâ, bunu o kimseye mâlikiyet ifâde eden lâm harf-i cerh ileÂlî şeklinde nisbet etmiştir. O halde, bu daha nasıl günâh sayılır.
b) Süddî şöyle der: tö "geçmişi ona aittir" sözü; "Daha önce yediği faizler ona aittir. Daha önce aldığı faizleri geri vermesi gerekmez. Fakat aldığı ribâyı henüz harcamamış olanın, onu yemesi caiz olmaz. "Eğer
tevbe ederseniz, sermâyeleriniz (anaparalarınız) sizindir" (Bakara. 279} âyeti ile belirtildiği gibi, o kimsenin, bu durumda sadece sermayesini geri alması caizdir" mânâsına gelir." [25]

İkinci Mesele

Vahidi şöyle demiştir: "Selef" önce geçen demektir. Senden önce geçen herşey "seleftir. Geçmiş ümmet manasına "ümmet-i sâlife" denilmesi de bundandır. Boynun üst tarafına da, denilir. Yemekten önce atıştırılan şeye dei denilir. İçkinin saf olanına denilir. Çünkü bu, üzüm suyundan ilk önce çıkarılan süzme nevidir.
Hak Teâlâ'nı"ve işi de Allah'a aittir" buyruğu ile ilgili, müfessirlerin değişik görüşleri var.Fakat ben bu âyetin, rîbs yeyip yemediğinden bahsedilmeksizin, ribayı helâl görmeyi terkeden kimselerle ilgili olduğunu söylüyorum. Bunun delili, âyetin başı ile son kısımlarıdır. Âyetin başında "Kim, Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de vazgeçerse" buyrulmuştur. Bu ifâdede, bu kimsenin neden vazgeçtiği beyan edilmemiştir. Binaenaleyh bunun, geçen şeye hamledilmedi gerekir. Bu âyette en yakında zikredilen şey, Allah'ın kâfirlerden naklettiği, "Alışveriş de ribâ gibidir" sözüdür. Binaenaleyh "vazgeçerse" sözü bununla ilgilidir. Buna göre mana, "Bu sözden vazgeçerse" şeklinde olur. Âyetin sonunda ise, "Kim de tekrar dönerse, onlar cehennemlik olur ki orada onlar ebedî kalıcıdırlar" buyurmuştur. Bunun mânâsı, "kim de o geçen söze dönerse, yani ribayı helâl sayarsa, onun işi de Allah'a aittir" şeklindedir. Sonra bu insan için, ya "O, ribayı helâl saymaktan vazgeçtiği gibi, riba yemekten de vazgeçmiştir" denilir, veya "Böyle değildir" denilir. Eğer birincisi söz konusu olur ise, bu kimse Allah'ın dinini ikrar etmiş ve O'nun tekliflerini bilmiş olur. Bu durumda da, medhe, ta'zîme ve ikram edilmeye müstehak olmuş olur. Ne var ki Hak Teâlâ'nın "Ve işi de Allah'a aittir" sözü böyle değildir. Çünkü bu, Hak Teâlâ'nın o kimseye isterse azâb edeceğini, isterse o kimseyi bağışlayacağını ifâde eder. Binaenaleyh, bu âyetin mânâsının, kâfire de, itaatkâr mü'mine de uygun düşmeyeceği ortaya çıkmış olur. Bu sebeple geriye, bu âyetin sadece ribânın haram olduğunu ikrar edip de onu yiyen kimseye has olduğu meselesi kalır. İşte bu noktada onun işi

---

[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/18-19.
[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/19.
[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/19-20.

Allah'a kalmıştır. Allah dilerse ona azab eder, isterse bağışlar. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz Allah, kendisine eş tanınmasını (şirk koşulmasını) bağışlamaz. Ondan başka (günahı) dilediği kimse için bağışlar" (Nisa, 48) âyeti gibidir. Binaenaleyh bu, bizim "Allah'ın affetmesi umulur" şeklindeki sözümüzün doğruluğuna apaçık bir delil olmuş olur.
Hak Teâlâ'nın, "Kim de tekrar dönerse, onlar cehennemlik olup, orada onlar ebedi kalıcıdırlar" buyruğunun mânası, "kim bu ribâyı helâl saymaya ve böylece de küfre dönerse" şeklindedir.
Hak Teâlâ'nın, "Onlar cehennemlik olup orada onlar ebedî kalıcıdırlar" sözü, ebedi kalmanın sadece kâfirler için söz konusu olacağı hususunda kesin bir delildir. Çünkü Hak Teâlâ'nı sözü, kâfirlerin görüşüne avdet eden kimseler hakkında bir hasr ifâde eder. Yine Hak Teâlâ'nınÂ buyruğu da hasr ifâde eder. İşte bu tabirler cehennemlik olmanın ve o cehennemde ebedi kalmanın, sadece kâfirler için söz konusu olacağına delâlet eder.
Bu konuda söylenecek en ileri söz şudur: Biz, bu zahire muhalefet ederek öteki kâfirleri de buna dahil edip cehenneme girdirdik. Ne var ki bu âyet-i kerime, büyük günah sahibi hakkında da zahiri üzerinde kalmaya devam etmektedir. Binaenaleyh sen, bu konuyu iyi düşün. Çünkü, bizim anlayışımıza göre büyük günah sahibi, Allah'a ve Resûlullah'a iman etmiş olursa, o kimseyi Allah'ın affetmesi caiz olduğu gibi, ona azâb etmesi de caizdir. Bu iki hususta onun durumu, Allah'a havale edilmiştir. Allah'ın o kimseye azâb etmesinin kabul edilmesi durumunda, hiç şüphesiz Allah o kimseyi cehennemde ebedî bırakmaz, bilakis daha sonra onu oradan çıkarır. Allahu Teâlâ bu görüşün doğruluğunu işte bu âyette, "Ve işi de, Allah'a aittir" ifadesiyle beyân buyurmuştur. Yani beyân ettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın büyük günah sahibini affetmesi caizdir.
Hak Teâlâ'nın,lar cehenemlik olup orada onlar ebedî kalıcıdırlar" buyruğuna gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, büyük günah sahibini cehenneme sokacağının kabul edilmesi durumunda, O'-nun o kimseyi orada ebedî olarak bırakmayacağına delâlet eder. Çünkü ebedî kalış, iman ehline değil, kâfirlere has bir durumdur. İşte bu, güzel bir beyân ve güzel bir tefsirdir. 26[26]

Allah Faizin Neticesini Akîm Bırakır

"Allah ribânın bereketini tamamen giderir, sadakaları ise artırır. Allah, çok kâfir günahkâr hiç bîr kimseyi sevmez" (Bakara, 276).
Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyetlerde ribâdan son derece sakındırıp ve bu âyetlerden önceki âyetlerde de tasadduku emretme hususunda gerekli dikkat ve itinâyı gösterince, burada da sadakayı terkedip ribâ ile meşgul olmaya bir çağrı yerine geçen şeyleri zikretmiş ve bunun yanlışlığını ortaya koymuştur. Bu böyledir, çünkü ribâ işiyle meşgul olmaya çağıran şey, daha çok mal elde etme arzusu, sadakadan men eden ise, matın noksanlaşmasından kaçınma arzusudur. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ, ribânın, her ne kadar o anda bir artış ve fazlalık temin etse de, hakikatte onun bir noksanlaşma sebebi olduğunu; yine sadakanın ise, görünüşte her ne kadar bir noksanlaşma sebebi olsa dahi, aslında onun bir artış ve ziyâdelik olduğunu beyân buyurmuştur.Durum böyle olunca, akıllı olan bir kimseye yakışan, tabiatının ve hislerinin davet ettiği şeylere iltifat etmeyip, aksine şeriatın teşvik ettiği şeylere dayanmasıdır. İşte âyetin, kendinden önceki âyetlerle olan irtibatının izahı budur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 27[27]

Birinci Mesele

bir şeyin, azar azar noksanlaşması demektir. Ay için de iM kelimesinin kullanılması (gittikçe inceldiği, noksanlaştığt için), bundandır.
"Allah noksanlaştırdı, o şey de noksanlaştı, eksildi" şeklinde kullanılır. Harareti sebebiyle

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/20-21.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/22.

eksilen, noksanlaşan her şeye denilir. [28][28]

Ribâ'nın Dünyada Noksanlık Getirmesi

Bil ki, ribâ'nın noksanlaşmasının ve sadakaların da artmasının, hem bu dünyada, hem de âhirette olması muhtemeldir. Dünyadaki oluşuna gelince deriz ki:
Ribânın dünyada noksanlaşması şu şekillerde olabilir:
a) Genel olarak ribâ ite iştigâl eden kimselerin malı her ne kadar çoğalsa bile, bunun neticesi fakirlik olup, bunun hiçbir bereketini göremez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Ribâ, her ne kadar çoğalsa büer neticede noksantaşmaya mahkûmdur" buyurmuştur.
b) Ribâ ile elde edilen mal noksanlaşmasa dahi, muhakkak ki onun neticesi kınanmak, noksanlaşmak, âdil olmamak, emânet ehliyyetini yitirmek, fasık, merhametsiz, ve katı kalpli olarak teşhir edilmek gibi kötü sıfatlardır.
c) Ribâ ile, o ribâcıntn, kendi mallarını aldığını gören fakirler o kimseye lanet, buğz ve beddua ederler. Bu da, hem o kimsenin kendisinden, hem de malından hayır ve bereketin yok olup gitmesine sebep olur.
d) İnsanlar arasında o kimsenin malını ribâ ile topladığı meşhur olup yayılınca, başkalarının arzuları o kimseye yönelir ve böylece bütün zâlim, dinsiz ve tamahkâr kimseler onu hedef alırlar ve, "Bu mal, hakikatte onun malı değildir; binâenaleyh bu mal ona bırakılmaz..." derler. [29][29]

Ribânın Âhirette Getireceği Noksanlık

Ribâ'nın âhirette de noksanlaşma sebebi oluşu da, birkaç yöndendir:.
a) İbn Abbas (r.a): "Bu noksan I aşman in mânası şudur: Allahu Teâlâ o insanın sadakasını, cihâdını, haccını ve yapmış olduğu sıla-i rahmi kabul etmez" demiştir.
b) Muhakkak ki dünya malı, ölümle beraber dünyada kalır; o adama ise, o malların mesuliyeti ve cezası kalır. İşte bu, en büyük hüsran ve noksanlaşmadır.
c) Hadis-i şerifte sabit olduğuna göre zenginler cennete, fakirlerden beşyüz sene sonra gireceklerdir. Helâl yolla kazanılan zenginlik böyle olduğuna göre sen, haramlığı kesin olan bir yolla elde edilen zenginlik hakkında ne dersin; onun durumu nasıl olur bir düşün? İşte gerçek eksiklik ve noksanlaşma budur. [30][30]

Allah Sadakaları Hem Dünyada Hem Âhirette Bereketlendirir

Sadakaların artmasına gelince, bunun dünyada olması da muntemeldir, âhirette olması da.. Dünyada olması birkaç bakımdan olur:
a) Kim Allah'tan yana olursa, Allah da ondan yana olur. İnsan, fakirliğine ve ihtiyacına rağmen, Allah'ın kulianna iyilik yaparsa, şüphesiz Allah Teâlâ onu bu dünyada yoksul ve aç bırakma::. Yukarda da zikretmiş olduğumuz bir hadis-i şerifte, her gün bir meleğin, "Allah'ım, infak edenin verdiğinin yerini doldur; infâk etmeyenin ise malını telef et!" diye nida ettiği rivayet edilmiştir.
b) O kimsenin her gün mevkii ve şerefi artar; kalbler ona meyleder ve insanlar onda huzur bulur. Bu ise bu güzel hallerin zıtlan olan durumlarla birlikte bulunacak maldan daha üstündür.
c) Fakirler hayır dualarıyla o kimseye yardım ederler.
d) İnsanların arzu ve açgözlülüğü, bu kimseden uzaklaşır. Çünkü o, fakirlerin ve zayıfların ihtiyaçlarını gidermeye gayret etmekle meşhur olunca, herkes onunla çekişmekten kaçınır,

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/22.
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/22-23.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/23.

zâlim ve tamahkârların ondan bir şeyler koparmaya çalışması hoş karşılanmaz. Bunun aksi, pek nâdir görülür... İşte, sadakaların dünyada iken artmasından murad budur.

Sadakaların âhirette artması hususunda Ebu Hureyre (r.a) şunu rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s):

"Muhakkak ki Allahu Teâlâ sadakaları kabul eder. Sadakaların da ancak temizlerini kabul eder; onu eline alır ve, sizden birinizin tayını bakıp büyütmesi gibi onu büyüttükçe büyütür. Öyle ki tasadduk edilen bir lokma, Uhud Dağı kadar olur..31[31] buyurmuştur.

Bu Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetlerinde açıkça tasdik edilmiştir: "Onlar, Allah'ın kullarından sâdır olacak tevbeleri kabul ettiğini ve sadakalarını aldığını bitmediler mi?.." (Tevbe, 103) ve "Allah ribâ'nm bereketini tamamen giderir, sadakaları ise artırır" (Bakara, 276).

Kaffâl (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ınâyetinin benzeri daha önceki âyette verilmiş olan, "üzerinde azıcık toprak bulunup, kendisine şiddetli bir yağmur isabet ederek onu cascavlak bıraktığı kaya parçası..." şeklindeki benzetmedirj ifâdesinin benzeri de, Cenâb-ı Allah'ın "her başağında yüz dane bulunan yedi başak bitirmiş bir dane..." şeklinde getirmiş olduğu benzetmedir."

Cenâb-ı Allah'ı "Allah, çok kâfir, çok günahkâr bir kimseyi sevmez" buyruğuna gelince, bil ki buradaki kelimesi, masdarından olup vezninde bir kelimedir ve, "küfür kendisinin âdeti haline gelmiş kimse" manasmdadır. Araplar, bir şey üzerinde daim olan ve ondan hiç; ayrılmayan kimseyi bu vezinle isimlendirirler. Bundan dolayı sen "Falanca, devamlı hayır yapmakta ve devamlı onu emretmektedir" dersin. Ayette geçen kelimesi, "günahkâr" mânasında, veznindedir. Bu vezin yine, günâhlar irtikâb edip onları sürdürme ve devam ettirme hususunda bir mübalağayı da ifâde eder. Bu, ancak ribânın haram olduğunu inkâr eden ve böylece de kâfir olan kimse için uygundur. Bunda başka bir vecih daha vardır. O da, buradaki kelimesinin, ribâyı hetâl kabul eden;kelimesinin de, ribânın haram olduğuna inanmakla beraber ribâ yoluyla alışveriş yapan kimseleri ifâde etmesidir. Buna göre âyet, her iki Kısma da şâmildir. 32[32]

"İman eden, sâlih ameller yapan, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren kimseler (yok mu?) Onların Rableri katında mükâfatlan vardır. Onlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olacak değiller " (Bakara, 277).

Bil ki, Cenâb-ı Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de, ne zaman bir vaîd ve tehdit zikretse, bunun peşinden mutlaka bir va'ad ve müjde getirmek şeklinde muttarid ve sürekli bir âdeti bulunmaktadır. Bundan dolayı burada, ribâ ile alışveriş yapan kişi hakkında, son derece şiddetli bir tehdit ve vaîd getirince, bunun peşinden de va'ad-i ilahî ve müjdesini getirmiştir. Bu âyetin tefsiri birçok yerde geçmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 33[33]

Birinci Mesele

"Amel-i sâlih'in", iman'dan başka olduğunu soyleyenler bu âyeti kerimeyi delil getirmişlerdir. Çünkü
Allahu Teâlâ"İman eden ve sâlih ameller yapan kimseler..." buyurmuş ve iyi işler yapmayı, imân etme üzerine atfetmiştir. Atfedilen şey, matufun aleyhden başkadır. Bazı kimseler buna cevap vererek şöyle demektedirler: Namaz kılıp zekât vermenin, Hak Teâlâ'nın ve sâlih ameller yaptılar" ifâdesinin muhtevasına girdikleri hususunda herhangi bir münakaşa olmadığı halde Allahu Teâlâ bu âyetteurmamış mıdır? Zikrettiğimiz şeyde de böyledir. Yine Hak Teâl "Küfredip, Allah'ın yolundan men eden kimseler..." (Muhammede Küfredip de âyetlerimizi yalanlayanlar..." (Bakara,39) buyurmuştur. İlk istidlal eden kimsenin buna şu şekilde cevap vermesi mümkündür:

31[31] Buhari, zekat, 8; Müslim, zekat, 63-64 (2/702) (Az farklı olarak).

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/23-25.

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/25.

Asıl olan, her lafzı, ayrı ve yeni bir mânaya hamletmektir. Ancak imkânsızlık durumunda, onunla (o lafızla) amel terkedilir. Binaenaleyh, imkânsız olmadığı durumlarda aslı üzere kalır. 34[34]

İkinci Mesele

Hak Telâlâ'nı "Onların, Rabları katında mükâfatlan vardır,, buyruğ "Onların mükâfaatları Rab Teâlâ üzerinedir. O'na teretüb eder" ifâdesinden daha güçlüdür. Çünkü birinci ifâde, o kimsenin o şeyi, peşin olarak sattığı mânasını gösterir. Buna göre sanki o peşinat orada, satan kimsenin onu dilediği zaman alabileceği mânasında olmak üzere, hazır demektir. Halbukiifâdesi, o kimsenin o şeyi, veresiye ve parası da onu satan kimsenin üzerinde kalmak üzere, satması anlamına gelir.. Buna göre, birincisinin daha üstün olduğu hususunda hiç bir şüphe yoktur. 35[35]

Üçüncü Mesele

Âlimler, Hak Teâlâ'nın "Onlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olacak değiller" âyetinde ihtilâf etmişlerdir. Buna göre İbn Abbas (r.a), "yüzyüze kalacakları kıyamet korkularından onların korkulan yoktur ve dünyada yapmadıkları şeyler sebebiyle de onlar mahzun olmayacaklardır. Çünkü bir halden, o hatin üstünde başka bir hale geçen kimse, hernekadar ikinci hale gıpta etse bile, alışık olduğu ve âdet haline getirdiği için, daha önce sahib olup da kaçırdığı bazı şeylerden ötürü üzülür. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu kadarcık bir üzüntünün bile mükâfaat ve sevap ehline ulaşmayacağını beyân etmiştir" demiştir.
Esamm ise bu âyeti şu şekilde manalandırmıştır: "Onlara, kıyamet azabından dolayı herhangi bir korku yoktur ve diğer cennetliklere verilen büyük mükâfaatları kaçırmış olmaları sebebi ile de onlar mahzun olmazlar. Çünkü artık âhirette yarışma yoktur. Yine onlar, "Dünyada iken yaptığımız ibâdetten daha fazlasını yapmış olsaydık ve şu anda elde ettiğimiz sevaptan daha fazlasını elde etmiş olsaydık" diyerek de üzülmezler. Çünkü bu tür düşünceler âhirette bulunmaz. 26.

Dördüncü Mesele

İman eden, salih ameller yapan, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren kimseler (yok mu?) Onların Rabb Teâlâ katında miikâfaatian vardır" âyeti hakkında bir müşkil vardır ve o da şudur: Kadın, müslüman olarak bulûğa erdiğinde hayız olsa ve peşisıra da ölse, veyahut da erkek müslüman olarak bulûğa erse ve kendisine zekât ve namaz henüz vâcib olmadan ölse, bunlar ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimlerince ittifak ile, sevap ehlindendirler, cennetliktirler. Binâenaleyh bu, sevap ve mükâfaatı haketmenin, amellerin yapılmasına dayanmadığını gösterir. Yine bizim mezhebimize göre, Cenâb-ı Allah, hiçbir amel yapmamış olan mü'min ama fasık kimseye de bazan mükâfaat verebilir. Durum böyle olduğuna göre, artık, Allah Teâla'nın, ücretin ve sevabın elde edilmesini, amellerin yapılmasına bağladığı söylenebilir mi?
Cevap: Allah Teâla, bu özellikleri, mükâfaata müstehak olmanın bunlara bağlı olduğunu belirtmek için değil, aksine bunların herbirinin sevabı elde etmede bir tesiri olduğunu belirtmek için zikretmiştir Nitekim O, bu ifâdenin zıddında "Onlar, Allah'ın yanında bir başka tanrıya daha tapmazlar" (Furkan, 68) buyurmuş, daha sonra da "Kim bunlardan (birini) yaparsa cezaya çarpar" demiştir. Allah'ın yanında, bir başka ilâha tapan kimsenin, azabı haketmesi için, daha başka birşey yapmasına gerek olmayacağı herkesçe malumdur. Fakat Cenâb-ı Allah bu âyette, (bu iki ifâdenin arasında), herbirinin ilâhî azabı gerektirdiğini beyân etmek için, insanın Allah'tan başkasına tapmasının yanında, helâl görerek zina etmesini ve

---

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/25-26
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/26.

adam öldürmesini de zikretmiştir. [36]

"Ey imân edenler, Allah'tan korkun ve mü'min iseniz ribâdan (faizden) kalanı bırakın. Böyle yapmazsanız Allah'a ve peygamberine karsı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin. Eğer tevbe ederseniz sermâyeleriniz yine sizindir, (Bu suretle) ne haksızlık yapmış, ne de haksızlığa uğratılmış olmazsınız. Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa, ona eli genişleyinceye kadar zaman tanıyın. (O alacağı) sadaka olarak bağışlamanız, eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır. Öyle bir günden sakının ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz, sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecek, onlara haksızlık da edilmeyecek" (Bakara, 278-281).
Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır: [37]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyette ribâdan vazgeçenlerin, daha önce aldıkları faizlerin kendilerine ait olduğunu beyân edince ribâdan alınmış olan ile henüz alınmamış olan arasında herhangi bir fark olmadığı zannedilebilirdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyette, "ribâdan kalanı bırakın, (almayın)" buyurmuş ve bu beyanıyla, borç para verdikleri kimseler üzerinde henüz almadıkları ribâ var ise, bunu almalarının haram olduğunu, ana paralarından (sermâyelerinden) başka birşey alamayacaklarını beyan buyurmuştur. Allah Teâlâ, bu hususta çok şiddetli bir tehdidde bulunmuştur. Çünkü uzun zaman, bir müddetin dolmasını bekleyen kimseyi, müddet dolup da o fazlalığı (faizi) elde edeceğini umduğu bir anda, ondan vazgeçirmek için, şiddetli bir tehdid gerekir. İşte Hak Teâlâ bundan dolayı, "Allah'tan korkun" buyurmuştur. Allah'tan korkmak ise, ribâdan vazgeçmekle olur.
vine Cenâb-ı Allah, "Ribâdan kalanı bırakın, almayın' buyurmuştur ki: Eğer ribâ olarak birşey almış iseniz, Allah onu affeder. Eğer henüz o ribâyı ya bir kısmını almamış iseniz, ister tamamı, ister bir kısmı olsun, almadığınız : -oâyı almak haramdır" mânâsındadır.
Bil ki, bu âyet, müslüman olan kâfirler hakkındaki hükümler bakımından, Mühim bir asıldır. Bu böyledir, çünkü kâfirin küfür döneminde yaptığı şeyler, olduğu gibi devam eder, onlar ne noksanlaştr, ne de "fesholur. Kâfirken yapılmayan şeylerin hükmü ise, İslâm'a hamlolunur. Meselâ, onlar kendilerince caiz olan, ama İslâm'a göre caiz olmayacak bir biçimde evlenip nikâhlandıkları zaman, bu affolunmuş olup, bunun peşine düşülmez.. Eğer nikâh haram bir şekilde cereyan etmiş olur, kadın da onu alırsa, bu olmuş bitmiş sayılır. Eğer kadın onu almamışsa, o kadına, mihr-i müsemmâ değil de, mihr-i misil vermek gerekir. Bu, Şafiî (r.a)'nin mezhebidir.
Buna göre şayet, "Allahu Teâlâ önce, "Ey iman edenler, Allahdan korkunuz" buyurmuş, âyetin sonunda ise, "Eğer mü'minler iseniz..." demiştir. Bu nasıl olur?" denilirse, buna şu bakımlardan cevap veririz:
a) Bu tıpkı, denilmesi gibidir. Bunun mânası, "Kardeş olan kimse, kardeşine ikram eder" demektir,
b) Bunun mânasının, "Daha önce mü'min idiyseniz..." şeklinde olduğu da söylenmiştir.
c) Bunun mânası, "Sizin için imân hükmünün devam etmesini istiyor iseniz..." demektir.
d) Bunun mânası, "Ey lisanlarıyla imân etmiş kimseler, eğer kalbinizle imân ettiyseniz, ribâdan (faizden) kalanı bırakın.." şeklindedir. [38]

İkinci Mesele

Âyet-i kerimenin sebeb-i nüzulü hakkında pek çok rivayetler yapılmıştır.
Birinci Rivayet: Bu, ribâ ile alışveriş yapan Mekkelilere hitaptır. Mekke'nin fethi sırasında

---

[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/27.
[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/28.
[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/28-29.

müslüman olduklarında, Allahu Teâlâ onlara faizi değil de, sermayelerini geri almayı emretmiştir.

İkinci Rivayet: Mukâtil, bu âyetin Sakîf Kabîlesi'nden dört kardeş: Mesûd, Abdi Yâleyl, Hubeyb ve Rebîa hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Bunlar, ftmr İbn Umeyr es Sakâfî'nin oğulları olup, Muğîreoğullan'ndan borç alıp, onlara borç veriyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) Taîf'i hükmü altına alınca bu kardeşlerin hepsi müslüman oldu. Sonra da Muğîreoğullan'ndaki ribâ'dan elde ettikleri faizlerini istediler. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.

Üçüncü Rivayet: Âyet-i kerime, Abbâs ile Osman İbn Affân (r.a) hakkında nazil olmuştur. Onlar, daha sonra almak üzere, parasını peşin vererek hurma alıyorlardı. Hurmaları toplama zamanı geldiğinde, hurmanın bir kısmını alıyor, geriye kalan kısmını da, bilâhere olmak üzere, fazlasıyla alıyorlardı. Bu, Atâ ve İkrime'nin görüşüdür.

Dördüncü Rivayet: Bu âyet-i kerime Abbas ile Hâlid İbn Velîd hakkında nazil olmuştu. Onlar daha sonra fazlasıyla almak üzere, peşin parayla ribâ yapıyorlardı. 39[39]

Üçüncü Mesele

Kadî, Hak Teâlâ'nın, "Eğer mü'min iseniz... buyruğunun, insan büyük günahta ısrar ettiği sürece imânının tekâmül etmeyeceğine, bütün büyük günahlardan kaçındığında mutlak anlamda bir mü'min olacağına delâlet eder gibi olduğunu söylemiştir.

Kadî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Hak Teâtâ'nın, "Kî onlar, gayba imân ederler" (Bakara, 3) sözünün tefsiri hususunda zikredilmiş olan birçok delil, amelin imândan ayrı olduğuna delâlet edince, bu âyet imânın kemâline ve onun kanunlarına (hükümlerine) hamledilmiş olur. Buna göre de âyetin takdiri, "Eğer imânın ahkâmına göre amel ediyorsanız..." şeklinde olur. Bu, her ne kadar âyetin zahirini terketmek olsa da biz, (Bakara, 3) âyetinde zikredilmiş olan delillerden dolayı bu kanâate vardık... 40[40]

Ribâyı Terketmeyenin Cezası

Hak Teâlâ'nın:kte böyle yapmazsanız Allah'a ve Peygamberine karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin" buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 41[41]

Birinci Mesele

Âsim ve Hamza, şeklinde olarak, etif-i mem- düdenin fethası, zâl hailinin de kesresiyle şeklinde; diğer kıraat imamları ise, meksûr olan elifin sükûnu, zâl harfinin de fethasıyla şeklinde okumuşlardır. Hz. Peygamber42[42] (s.a.s) ile, Hz. Ali (r.a)'nin deti şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. Yani, "Bildirin, ilâm edin!..." demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın: "De ki, size müsavat üzere bildirdim " (Enbiya. 109)buyruğu gibidir. Buna göre bu âyette, 'yi fiilinin mefûtü hazfedilmiştir. Buna göre âyetin takdiri: "Ribâdan vazgeçmeyen kimselere, Allah'ın ve Resulünün onlara karşı açacağı harbi bildirin" şeklindedir. Onlar, bu harbi başkalarına bildirmekle emrolunduklan zaman, böylece de onlar bu harbi bilmiş ve anlamış olurlar. Ne var ki, bu ifâdeyi şeklinde okursak, bunda başkalarına bildirme konusunda herhangi bir delâlet bulunmaz. Binâenaleyh, bu kıraat belagat bakımından daha kuvvetli olur.

Ahmed İbn Yahya, "Ammenin kıraatinins şeklinde olduğunu; yani bir bilgi ve bir haber üzre olunuz..." anlamına geldiğini söylemiştir. Hasan d-Basrîde, "Yakînî ve kesin olarak biliniz..."

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/29-30.

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/30.

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/30.

42[42] Hz Peygamberden mütevatir olmayan, binaenaleyh Kur'aniyetı sabit olmayan şaz kıraatler, nadiren, "Kıraatu'n-Nebi" Fakat burada, değişik olan durum mütavatir kıraat bulunduğu halde, ayrıca Hz. Peygamber ile Hz. Ali'ye nisbet edilmesidir.(Ç) şeklinde okumuştur ki, bu da ammenin kıraati lehine bir delildir. 43[43]

İkinci Mesele

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın "İşte böyle yapmazsanız, Allah'a ve Peygamberine karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin" sözüyle ribâ ile muâmele yapmakta ısrar eden mü'minlere mi, ya da, "Alış-veriş de ribâ gibidir " diyerek, ribâyı helâl sayan kâfirlere mi hitâb edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir:

1- Kadî, birinci ihtimalin daha uygun olduğunu, çünkü emrinin daha önce zikredilmiş olan bir topluluğa hitâb olduğunu; bu kimselerin"Ey İmân edenler, Allah'tan korkun ve ribadan kalanı bırakın" sözüne muhatap olan kimseler olduğunu; bunun ise, hitabın mü'minlere yönelik olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir.

Eğer, "Müslümanlarla harbedilmesi nasıl emredilebilir?" denilirse deriz, ki: Bu lafız bazan, isyanı helal saymaksızın Allah'a isyan eden kimse hakkında da kullanılır. Nitekim bir hadis-i kutsîde şöyte varid olmuştur: -"Kim benim bir velîmi hor-hâkîrgörürse, muhakkak ki o, bana açıkça muharebe açmış demektir.44[44]

Yine Câbir'in Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiğine göre, Hz.Pey-gamber şöyle buyurmuştur "Her kim "muhabere"45[45] yi terketmezse, bilsin ki o, Allah ve Resulüne bir harb açmış demektir.46[46] Müfessir ve fakîhlerden pekçoğu ise, Hak Teâlâ'nın:

"Allah'a ve Resulüne harb açanların cezası, muhakkak ki.."(Maide: 33))âyetini, yol kesen müslüman (haydut)lar hakkında bir nass kabul etmişlerdir. Bu anlatılanlarla, müslümanlar hakkında da bu nevi tehditlerin Allah'ın kitabı ile Resulünün sünnetinde bildirildiği sabit olmaktadır.

Sen bunu iyice anladığında deriz ki: Zikredilen soruya cevap hususunüa iki vecih bulunmaktadır:

a) Murad, tehdit hususunda mübalağa olup, harbin bizzat kendisi değildir.

b) Murad, harbin bizzat kendisidir. Bunun açıklaması şöyledir: Eğer ribâ'da ısrar etmek tek bir şahıs tarafından vaki oluyor ve imâm da (devlet reisi) ona güç yetirebiliyorsa, onu yakalar ve, o tevbe edinceye kadar ona hapis ve tâzir cezalan gibi, Allah'ın hükümlerini uygular. Eğer Ribâ'da ısrar etmek, ordusu ve gücü kuvveti olan bir kimseden vaki oluyorsa imâm, tıpkı azgın bir grup ile muharebe ediyorcasına onunla savaşır.. Nitekim Hz. Ebu Bekir (r.a), zekâtı vermeyenlerle savaşmıştı. Topluluk, ezanı terketme ve ölüleri defnetmeme hususunda anlaşırlarsa, yine durum aynıdır. İmâm, onlara da yukarda zikrettiğimiz şekilde muamele eder. Nitekim İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir:m ribâ ile muamele yaparsa, ondan tevbe etmesi istenir. Tevbe ederse ne âlâ.. Aksi halde, boynu vurulur:'

2- buyruğu, kâfirlere hitaptır. Buna göre âyetin mânası, "Eğer siz ribânın haram olduğunu itiraf ediyorsanız, ribâdan kalanı terkediniz" şeklindedir. Eğer onun haram olduğunu itiraf etmiyorsanız, o zaman Allah ve Resulüne bir harb açmış olduğunuzu biliniz..." şeklindedir. Bu görüşte olanlar, bu âyette, İslâm'ın bütün kanunlarını inkâr eden kimsenin kâfir olması gibi, O'nun kanunlarından tek bir tanesini dahi inkâr eden kimsenin de kâfir olacağına dair bir delil bulunduğunu söylemişlerdir.

ı Hak Teâlâ'msözünün mânası, birinci görüşe göre, "Ribâ ile muamele yapmaktan tevbe ederseniz"; ikinci görüşe göre ise, "Ribâyı helâl saymanızdan dolayı meydana gelmiş olan günahtan tevbe ederseniz, sermâyeleriniz yine sizindir. (Bu suretle) ne haksızlık yapmış, ne de haksızlığa uğratılmış olursunuz" şeklinde olur. Yani, "Sermayenizden fazlasını almak suretiyle borçlu olan kimselere zulmetmemiş; sermâyenizden daha azını alarak da zulme uğratılmış olmazsınız" demektir. 47[47]

---

[43] [43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/30-31.

[44] [44] Aynı manada bir hadis için bkz. İbn Mâce, fiten, 16 (2/1321).

[45] [45] Muhabere, çıkacak ürünün yarısı veya üçte biri veyahut da dörtte birini almak üzere bir tarlayı başkasına kiraya vermektir.

[46] [46] Ebu Davud, Buyu', 33(3/262).

Borçlunun Eli Dar İse Ona İmkân Tanınır

Hak Teâtâ'nın"Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa, ona eli genişleyinceye kadar zaman tanıyın" buyruğuna gelince, bu hususta iki mesele vardır: 48[48]

Birinci Mesele

Nahivcile kelimesinin birkaç şekilde kullanıldığını söylemişlerdir. 49[49]

Hakkında Dil Yönünden Geniş İzahat

a) Bu kelimenin(oldu, meydana geldi) (vâki oldu) manasına geldiğini söylerler. Nitekim bu mâna, bir kimse-ü dediğinde tahakkuk eder. Yani, "Muhakkak ki iş bulundu, oldu, meydana geldi.." İşte bu mânaya geldiği zaman, fiili haber almaz.
b) Kendisinde, "hades,, (iş, olay, hareket) anlamının bulunmaması hali.. Bu durumda kelime, sırf zaman anlamını ifâde etmek için bulunmuş olur. O zaman da bir "haber"e muhtaç olur. Bu, bir kimsenin Ça"Zeyd, gidici idi" demesi gibidir.
Bil ki ben, Harezm'de bulunuyordum. Burada, büyük edebiyatçılardan müteşekkil bir topluluk bulunmaktaydı. Onlara bu konuda bir müşkili arzederek şöyle dedim: "Siz, "nakısa" olduğu zaman, onun fiil olduğunu söylüyorsunuz, ama bu imkânsızdır. Çünkü fiil, bir "hades"in, bir zamanda meydana geldiğine delâlet eden şeydir. Buna göre senin demen, "kevn" işinin geçmiş zamanda olup bittiğine delâlet eder. Bu lafız bu mânayı ifade edince, o zaman bu lafız nakıs değil, tam olmuş olur. Buna göre bu delil, lafzı fiil ise, onun nakıs değil, tam olmasını gerektirir. Eğer bu lafız tam olmazsa, kesinlikle fiil olmayıp, bilâkis bir harf olur. Siz ise, bunun harf olmasını kabul etmiyorsunuz." Bunun üzerine onlar, bu müşkil soru üzerinde uzun bir süre kalakaldılar, düşündüler.. Buna cevap vermek için bir kitap tasnif ettiler, ama bu konuda yeterince başarılı olamadılar. Sonra şurada zikredeceğim sır, bana tecellî ve inkişâf etti. Bu sır şudur: nin ve(meydana geldi, vâki oldu ve var oldu, bulundu) mânalarından başka herhangi bir mânası yoktur. Ancak senin- fiillerinin mânası da iki kısımdır:
1- Mânanın, "bir şey bulundu, bir şey meydana geldi " şeklinde olmasıdır. Meselâ senin"Cevher bulundu, araz meydana geldi" demen gibi.
2- Mananın, "bir şeyin btrşey ile mevsûfiyyeti bulundu, meydana geldi" şeklinde olmasıdır. Buna göre dediğinde bunun mânası, "Geçmiş zamanda, Zeyd'in ilim ile mevsûfiyyeti tahakkuk etti, meydana geldi" şeklindedir. Birinci kısım, "tam olan, ikinci kısım ise, "nakıs olan diye adlandırılır. İşin hakikati ise, her iki yerde de, lafzından anlaşılan, bir şeyin meydana gelmesi ve vuku bulmasıdır. Ancak ne var ki birinci kısımda murad edilen, o şeyin kendisinde meydana gelmesidir. Buna göre hiç şüphesiz, tek bir isim yeterli olmaktadır, (Binaenaleyh habere ihtiyaç duyulmaz).
İkinci kısımda murad edilen ise, iki şeyden birisinin diğeri ile mevsûfiy-yetinin meydana gelmesidir. Binaenaleyh, hiç şüphesiz böyle olan de, tek bir ismin bulunması yeterli olmayıp, birinin diğeriyle mevsûf olduğuna işaret edilebilmesi için, mutlaka iki ismin zikredilmesi gerekir. Bu anlattıklarımız bu tür konuların inceliklerindendir.
Ama nin, geçmiş zamanda masdarın meydana geldiğine delâlet eden bir fiil olduğunu söylediğimizdo zaman nakıs değil, tam bir fiil olur.
Eğer onun fiil değil de harf olduğunu söylersek, bu harf mefhûmun içine mazi, muzari, emir ve fiillerin diğer bütün özellikleri nasıl girebilir? Ama konuyu bizim dediğimiz mânaya

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/31-32.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/32.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/32.

hamledersek, onun bir fiil olduğu ortaya çıkar ve bu müşkil de tamamiyle ortadan kalkar.
c) nin(oldu) manasına gelmesidir.Nitekim lûgatçılar şu beyti nakletm i sterdir:
Ipıssiz birçölde(yiz!),. Binek hayvanları da sanki yumurtaları civciv haline dönüşmüş olan ve hüzün şarkıları söyleyen bağırtlak kuşları gibidir."
Bana göre bu lafız, burada bizim zikrettiğimiz mânâya halledilmiştir. Çünkü'nin mânası, bir varlığın daha önce böyle bir vasfı yok iken bilahare bir mevsut olması (sayrûret) demektir. Böylece buradkelimesi, - ve rctanasına gelir. Ne var ki, bu meydana geliş, yeni bir oluştur. O da, o varlığın daha önce başka bir sıfatla mevsûf iken müteakiben başka bir sıfat ile mevsûfiyyetinin meydana gelmesidir.
d) 'nin zâid olmasıdır. Nitekim şairler şöyle demişlerdin
"Ebu Bekroğullannm savaşçıları, mühürlü ve nişanlı asil atlara biniyorlar." Bu kaideyi iyice öğrendikten sonra, biz tekrar tefsire dönüyor ve bu âyetteki tâ hakkında şu iki izahın bulunduğunu söylüyoruz:
1- Bunun, ve manasına gelmiş olması.. Buna göre ti buyruğunun mânas şeklinde olur. Bunun bir benzeri
de Hak Teâlâ'nın, manasında olmak üzere, ref ile Yapılan ticaretin peşin olması müstesna '(Nisa, 29) buyurmasıdır. Âyetin maksadı da, ancak bu mânaya göre doğru olur. Çünkü, şayet denilmiş olsaydı, hiç şüphesiz mâna "Eğer müşteri sıkıntı içinde olursa, ona eli genişle-yinceye kadar zaman tanıyın" şeklinde olurdu. Bu durumda da, zaman tanıma işi sadece müşteriye, parayı alana hasredilmiş olurdu. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü, ister müşteri isterse başkası darlık içinde bulunduğunda, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verilir.
2- 'nin, haberi hazfedilmiş bir nakıs fiil olmasıdır. Buna göre âyetin takdir: "Eğer sıkıntıda olan kimse, size borçlu olursa" şeklinde olur. Osmai şeklinde okumuştur ki, buna göre âyetin takdiri,"Şâer borçlu sıkıntı içinde olursa.." şeklinde olur. Yine, bu ifâd "kim sıkıntı içinde olursa..." şeklinde de okunmuştur. 50[50]

İkinci Mesele

lafzı lafzından alınmış bir isimdir. ı'sar kelimesi de, "mal bulamama, sıkıntıda olma" demektir. Meselâ, bir kimse sıkıntıya düştüğünde denilir. Çünkü bu durumda, kişinin mal bulması zorlaşır.
Hak Teâlâ'nın Ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 51[51]

Birinci Mesele

Bu sözde bir hazf bulunmaktadır. Buna göre kelamın takdiri "Hüküm, mühlet vermedir"
Durum mühlet vermedir" veyahut da yapacak olduğunuz iş, muamele, ... mühlet vermedir" şeklindedir. 52[52]

İkinci Mesele

kelimesinin manası tehir etmek, geciktirmektir. Bu kelime dan alınmış bir isimdir.
"İnzâr'"ın mânası ise, zaman tanımak, mühlet verrnektir. Nitekim sen"Ona o şeyi, ona mühlet ve zaman tanıyarak (veresiye) sattım" dersin. Nitekim Cenâb-t Hak, "(Şeytan) şöyle dedi: "Ya Rabbi, o halde (insanların) diriltilecekler! güne kadar bana mühlet ver." (Cenâb-ı Hak), "Haydi, sen mühlet verilenlerdensin; malûm olan zamanın gününe kadar.." buyurdu" (Sad,

---

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/32-34.
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/35.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/35.

79-81) buyurmuştur. [53]

Üçüncü Mesele

Bu kelime zâ harfinin sükûnu ile şeklinde okunmuştur. Atâ ise şeklinde okumuştur.
Yani, "Hak sahibi, ona mühlet verir" demektir. Yahut da nisbet yoluyla, "Mühlet tanıyan kimse... pnaf zaman tanır" demektir. Bu ifâde, Arapların tıpk(sebzeli, otlu) manasmda olmak üzei demeleri gibidir. Atâ'dan, emir şeklinde olmak üzere, şeklinde okunduğu da rivayet edilmiştir. Yani, "o kimsenin eli genişliğe çıkıncaya kadar, ona müsamaha et" demektir. [54]

Dördüncü Mesele

kelimesi kökünden olan mef'ale vezninde bir kelimedir. Yusr ve Yesâr kelimeleri ise, i'sar kelimesinin zıd manasını ifâde ederler. Bu da, "zengin olmak" demektiadamengin oldu; o zengindir" denilmiş olması da böyledir. Yani, "Eli bolluğa çıktı, zenginleşti" demektir. Buna göre meysere, yusr ve meysûr kelimeleri, "zenginlik" anlamlarına gelir. [55]

Beşinci Mesele

Nâfî kelimesini sîn harfinin dammesiyle meysure şeklinde; diğerleri de sînin fethasıyla okumuşlardır. Bu iki okuyuş şekli; (mezar)(balkon), ve(otlak, mer'â) kelimelerinde olduğu gibi, meşhur olan iki okuyuş şeklidir. Fakat, fetha ile okunuşu daha meşhurdur; zira Araplar bu kelimeyi daha ziyade fethalı kullanmaktadırlar. [56]

Altıncı Mesele

Âlimler mühlet verme hükmünün sadece ribâ ile mi, yoksa bütün muamelelerle mi ilgili olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir:
1- İbn Abbas. Şureyh, Dahhâk. Süddî ve İbrahim en-Nehaî bu hükmün ribâ ile ilgili olduğunu söylemişlerdir. Nakledildiğine göre Şureyh, davalaşan iki kişiden birisinin hapsedilmesini emreder. Ona, "Onun eli dardır" denilir. Bunun üzerine Şureyh, eli darda olmakla ilgili hüküm, ancak ribâ ile ilgilidir. Allahu Teâlâ kitabında, "Şüphesiz ki Allah size emanetleri ehillerine vermenizi., emrediyor" (Nisa, 58) buyurmuştur. [57]

Bu Âyetin Nüzul Sebebi

Mütessirler bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şunu zikretmişlerdir: Allahu Teâlâ'nın, "Allah'a ve Peygamberine karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin" âyetifcu Sakîfli o dört kardeş, "Hayır aksine, biz Allah'a döner, O'na tevbe ederiz. Çünkü biz, Allah ve Resû\üy\e harbedemeyiz" dediler. Böylece de, sadece sermâyelerini almaya razı olarak, Muğîreoğulları'ndan sadece bunu istediler. Bunun üzerine Muğireoğullan, ellerinin darlığından şikâyet ederek, "ücretleri alıncaya kadar bize mühlet tanıyın" dediler. Onlar, mühlet tanımayı kabul etmeyince, Cenâb-ı Hak, "Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin " âyetini indirdi.
2- Mücâhid ve bir grup müfessirin görüşüne göre âyet-i kerime, her türlü borç hakkında umûmidir. Bu görüşte olanlar, Allahu Teâlâ'nın deyip de, hüküm güç durumda olan herkesi

---

[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/35.
[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/35.
[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/35.
[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/36.
[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/36.

içine alsın diye, dememiş olmasını ileri sürmüşlerdir. Birinci görüş, tercihe daha şayandır Çünkü Hak Teâlâ, önceki âyette, "Eğer tevbe ederseniz, cimrilik etmeden ve noksanlaşhrılmadan sermâyeleriniz yine sizindir" buyurmuş, bu âyette de, "Borçlu güç durumda olursa, borcunu ödeyebileceği bir zamana kadar ona mühlet tanımak gerekir" demiştir. Çünkü bu âyette geçen îjfeî kelimesiyle geciktirme, tehir etme, sonra alma manası murad edilmiştir. Geciktirmenin olabilmesi için mutlaka daha önce verilmiş olan bir hakkın bulunması gerekir. Rundan da öte, nassın hükmüyle, bu hususta zaman tanımanın vâcib olduğu sabit olunca, mâna bakımından müşterek olmak zaruretinden dolayı, diğer durumlarda da zaman tanımanın vâcib otduğu sabit olmuş olur. Mâna bakımından müşterek olma, "Malı veremeyen kimseye, onu ödemesini teklif etmenin caiz olmaması hükmü" dür. İşte, Ebu Hanlfe, Mâlik ve Şafiî (r.a) gibi, fukahâmn ekserisinin görüşü budur. 58[58]

İ'sar (Eli Dar Olma) Nedir?

Bil ki bizim, "i'sâr" kelimesini iyice açıklamamız gerekmektedir. Buna göre biz deriz ki i'sâr, kişinin mülkü içerisinde, o şeyi ayniyle ödeyeceği bir şey bulamaması ve satması halinde borcunu ödeyebilecek bir şeyin de olmaması demektir. İşte bu sebepten dolayı biz diyoruz ki, bir kimsenin, satabildiğinde borcunu ödeyebileceği bir evi, ya da bir elbisesi, vb. şeyleri var ise, o kimse sıkıntı içinde bulunan kimselerden sayılmaz. Böyle bir kimsenin geriye sadece, hem kendisi hem de çoluk çocuğu için bir günlük yiyeceği ve, namaz kılıp soğuktan sıcaktan korunmaları için de gerekli olan eşyayı bırakmaları caiz olur.

Âlimler, borçlu kimsenin gücünün kuvvetinin yerinde olması hâlinde, bu borçlu kimsenin alacaklıya ya da başkalarına ücret karşılığında çalışıp çalışamayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunun, kendisi ve çoluk çocuğu için çalışmaya ihtiyaç duyduğunda gerekli olduğu gibi, bu durumda da gerekli olduğunu; bazıları da gerekli olmadığını söylemişlerdir.

Yine âlimler, sıkıntı içinde bulunan bu kimseye, başkalarının, borcunu ödeyebileceği kadar mal vermesi halinde onun bunu kabul edip edemiyeceği hususunda da ihtilâf etmişlerdir. Ama, değerinde satamıyacağı bir malı ve bir ticâret eşyası bulunan kimsenin, eğer bundan başka hiçbir şeyi yoksa, onun bunu noksanıyla satması ve borcunu ödemesi gerekir... 59[59]

Sekizinci Mesele

İnsan, alacaklısının darda olduğunu bilirse, onu hapsettirmesi ve ondan malını istemesi o kimseye haram olur. Bundan dolayı, onun eli genişleyinceye kadar ona mühlet tanıması gerekir. Eğer onun elinin darda olduğu hususunda bir şüphesi varsa, onun elinin darda olduğu ortaya çıkıncaya kadar, onun başka yere gitmesini engellemesi caizdir. Bil ki, borçlu olan kimse darda olduğunu iddia eder, alacaklı da onu yalanlarsa, onun vermesi gereken borç, ya alışverişten ya da borç para almasından dolayıdır veya böyle değildir. Eğer birinci kısma dahil ise, borçlunun bu malın helak oiduğu hususunda âdil iki şahid getirmesi gerekir.

İkinci kısımdan ise, yani o borç telef etmek, mehir ve tazminatta olduğu gibi bir karşılık mukabili değilse, borçlunun sözüne itibar edilir; alacaklının da bir delil getirmesi gerekir. Çünkü aslolan, fakirlik durumudur. 60[60]

Alacağını Bağışlamanın Fazileti

Sonra Cenâb-ı Hak"Sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır" buyurmuştur. Bu âyette birkaç mesele vardır: 61[61]

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/36-37.

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/37.

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/37-38.

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/38.

Birinci Mesele

Asım, kelimesini, sâd harfinin tahfifiyle, diğer kıraat imamları da, sâd harfinin şeddesiyle şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin aslı, iki ta harfiyle olmak üzereşeklindedir. Sâd harfini şeddestz okuyanlar, hafiflik olsun diye iki tâ harfinden birisini hazfetmişlerdir. Şeddeli okuyanlar ise, tâ harfinden birisini sonraki sâd harfine idğam etmişlerdir. 62[62]

İkinci Mesele

Buradaki "tasadduk etme" hakkında iki görüş vardır:
1- Bunun mânası, "sıkıntıda olana üzerinde olan alacağınızı tasadduk etmeniz, sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır. Çünkü, o malı başkasına sadaka olarak vermek doğru değildir" şeklindedir. Bu bilindiği için âyette hazfedil m iştir. Çünkü âyette hem güç durumda olandan, hem de ana paradan bahsedilmiştir. Böylece tasaddukun bunlarla ilgili olduğu anlaşılmıştır. Bu, tıpkt Hak Teâlâ'nın "Bağışlamanız takvaya daha yakındır" (Bakara, 237) âyeti gibidir.
2- Burada tasaclduktan murad, mühlet vermedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Bir müslümanm borcunu alma zamanı gelir de, borçluya yeniden mühlet tantr ise, bu para hergün için o adam namına bir sadaka sayılır" buyurmuştur. İkinci görüş zayıftır. Çünkü zaman tanımanın gerekmesi, önceki âyet ile sabit olmuş bir hükümdür. Binâenaleyh bu âyeti, değişik bir manaya hamletmek gerekir. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın "Sizin için daha hayırlıdır" buyruğu, vâcib olan değil, mendub olan bir hükme uygun düşer. 63[63]

Üçüncü Mesele

Âyetteki "hayır"dan murad, dünyada güzel bir övgü ve şeref, âhirette de bol sevabtır.
Allah Teâla sonra, "eğer bilirseniz" buyurmuştur ki, bunun tefsiri ile ilgili şu izahlar vardır:
a) Bu, "Böyle yapmanız halinde bu tasaddukun sizin için daha hayırlı olduğunu eğer bilirseniz..." manasmdadır. Buna göre amel, ilmin (bilmenin) ayrılmaz bir vasfı kılınmıştır. Bu ifâdede, günahkârlar için şiddetli bir tehdid vardır.
b) "Tasaddukun, zaman tanıyıp böylece o parayı almaktan daha hayırlı olduğunu bilirseniz..." manasındadır.
c) Bu, "Rabbinizin size emrettiği şeylerin, sizin daha hayrınıza olduğunu bilirseniz..." manasındadır.
Sonra Cenâb-ı Hakk:
'Öyle bir günden sakının ki o gün Allah'ın huzuruna döndürüleceksiniz, sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecek, onlara haksızlık da edilmeyecek" buyurmuştur. Bil ki bu âyet-i kerime ribâ ile alış-veriş yapan, zengin, kudretli, ve etrafı çok olan ekâbirler hakkındadır. Genel olarak bu kimseler, servetleri ile, insanlara hükümran olmak istemişlerdir. Bu sebeble ribâ (faiz)'den ve insanların mallarını diğer batıl yollarla alıp yemekten vazgeçsinler diye, bunlar için çok şiddetli bir tehdid ve va'îd gerekmiştir. İşte Allah Teâlâ bu âyetle onları tehdid etmiş ve onları en şiddetli bir biçimde korkutmuştur. 64[64]

Birinci Mesele

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: İbn Abbas (r.a), bu âyetin Hz. Peygamber (s.a.s)'e en son inen âyet olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber(s.a.s) haccederken, Kelâle âyeti

---

[62] 62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/38.
[63] 63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/38.
[64] 64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/38-39.

diye
bilinen (Nisa, 176) âyeti nazil olmuştur. Daha sonra O, Arafat'da vakfede İken"Bugün sizin dininizi kemâle erd/rd/m, üzerinizdeki nimetimi Tamamladım" (Mâide.3)âyeti, daha sonra da (tefsir ettiğimiz) bu âyet nazil olmuş ve Cebrail (a.s), 'Ta Muhammed, bu âyeti Bakara sûresinin 280. âyetinin peşine koy" demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu âyetin nüzulünden sonra ancak seksenbir gün yaşamıştır. Bu müddetin yirmibir gün, veya yedi gün, veyahut da üç saat olduğu da söylenmiştir. 65[65]

İkinci Mesele

Ebu Amr, kelimesini, te harfinin fethası ile, diğerleri de zammesi ile okumuşlardır. Bil ki, masdarı lâzım masdarı ise müteaddidir. Bu iki kıraat, bu iki masdara dayanmaktadır. 66[66]

Üçüncü Mesele

Âyetteki, kelimesi, mefûlün fih olarak değil, mefulun bıh olarak mansubdur. Çünkü âyetin manası "o günde korkun" şeklinde değil, "yaptığınız salih ameller ile, o günle karşılaşmaya hazırlanın" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, O " Eger siz. İnkâr ederseniz, çocukları ak saçlı İhtiyarlara çevirecek bir günden kendinizi nasıl koruyabileceksiniz?" (Müzzemmil, 17) yani, "Allah'ı inkâr ederek, şu vasıfta olan o günden nasıl sakınacaksınız?" âyetidir. 67[67]

Dördüncü Mesele

Kâdî şöyle der: "Yevm (gün), belli bir zaman diliminden ibarettir. Binaenaleyh ondan korkulmaz.
Ancak onda meydana gelen şiddetlerden ve korkunç hallerden korkulur. Bu hallerden sakınmak ise, daha dünyada iken günahlardan kaçınıp ibadetleri yerine getirmekle olur. Bundan dolayı âyetteki "... bir günden sakının" buyruğu, bütün mükellefiyetleri emir manasına gelir. 68[68]

İnsanın Allah'a Döndörülmesinin Mânası

"Allah'a döndürülmek"ten murad, mekan ve yön bakımından olan birisinin Allah için muhaldir. Bundan murad, Allah'ın ilmine ve muhafazasına dönmek de değildir. Çünkü Allah,, nerede olurlarsa olsunlar, dâima onlarladır. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de, bu tabirin geçtiği her âyette, bu döndürülmenin şu iki manası vardır:
a) İnsanın, sırası ile şu üç durumu söz konusudur:
Birinci durum, ana karnında olup, insanın zararı defedemeyip, faydasına olacak şeyi elde edememesidir. Bunlar üzerinde tasarruf sadece Cenâb-ı Allah'ın elindedir.
İkinci durum, insanın ana karnından çıkmasıdır. Bu durumda, öncelikle onların durumlarını iyileştirmeyi üzerine alan, ana ve babasıdır. Bu durumdan sonra, onlar birbiri üzerinde zahiren tasarrufta bulunurlar.
Üçüncü durum ise, insanın ölümünden sonra meydana gelen durumdur. Bu durumda da, zahiren hakiki manada tasarruf sahibi sadece Allah Teâlâ'dır. Buna göre sanki insan, öldükten sonra, dünyaya getmezden önceki durumuna dönmüş olur ki, işte Allah'a dönmenin ve döndürülmenin manası budur.
b) Bundan murad, Allah'tn insanlar için hazırlamış olduğu sevab veya ikâba dönmektir. Her

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/39.
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/39.
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/39-40.
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/40.

iki izah da, âyetin lafzına uygun, güzel birer açıklamadır.
Sonra Allah Teâlâ: Sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecek" buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır: 69[69]

Birinci Mesele

Bundan murad, "Her mükellefin Allah'a rücû etmesi esnasında, kendisine, yaptığı şeylerin karşılığının tam tamına mutlaka ulaşması" dır. Nitekim Hak Teâlâ, "İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecektir, Kim de, zerre ağırlığınca şer yapıyorsa, onu da görecektir" (Zilzal, 7-8); "Evladım, bir haslet bir hardal tanesi kadar dahi olsa, bir kaya içinde, göklerde, yahud yerin içinde bile o\sar Allah onugeürir.. Çünkü Allah latiftir, hakkıyla haberdârdır" (Lokman, 17) ve "Biz kıyamet'gününde adalet terazilerini kuracağız. Artık hiçbir kimse hiçbir şekilde haksızlığa uğratmayacaktır. (O şey) bir hardal dânesi kadar bile olsa onu getirir (mizana koruz). Hesaba çekenler olarak biz yeteriz" (Enbiya, 47) buyurmuştur.
Âyetteki "kazandığı" tabiri ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu sözde bir hazif vardır ve takdiri: "kazandığının karşılığı" şeklindedir.
b) Kazanılan, bu karşılığın kendisidir. Çünkü kişinin, ticaretten elde ettiği mal, Arapça'da "onun müktesebi" diye ifâde edilir. Buna göre, Hak Teâlâ'nın sözünün mânası, "Her nefse, müktesebi tastamam ödenir" şeklindedir. Bu ikinci izah, daha münasiptir. Çünkü herhangi bir takdire ihtiyaç duyulmadan, sözü açıklamak mümkün olduğu zaman, o açıklama daha uygun olur. 70[70]

İkinci Mesele

Vaîdiyye71[71] bu âyetle, günahkârlar için de bir tehdidin bulunduğuna kesin olarak hükmetmişlerdir.
Âlimlerimiz ise, bu âyetle, günahkârların cehennemde ebedî kalmayacaklarına kesin olarak hükmetmişlerdir. Çünkü kişi mü'min olunca, mutlaka imanının mükâfaatını görmesi gerekir. Bu da, onun cehennemden çıkartılarak, neticede cennete sokulmasıyla mümkün olur.
Sonra Hak Teâlâfa "Onlara haksızlık da edilmeyecek.." buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili şu soru vardır: Âyetteki "Herkese kazandığı tastamam verüecek.," buyruğu ancak, "onlar zulme ve haksızlığa uğratılmaz" manasındadır. Binâenaleyh bu bir tekrar olmuş olur?
Buna şöyle,cevap verilir: Allah Teâlâ, "Herkese kazandığı tastamam verilecek., "dediği için, bu, günahkâr ve kâfire ilâhî azabın ulaşacağına bir delil olur. Bundan dolayı, birisi şöyle diyebilir: Cömertlerin en cömerdi (Ekremu'l-Ekremîn) Allah Teâlâ'nın keremine, kullarına azab etmesi nasıl yakışır? Cenâb-ı Allah, işte çıkabilecek böyle bir soruya "Onlara haksızlık da edilmeyecek" diyerek cevap vermiştir. Bu, "O tehlikeye, kul kendi kendini düşürmüştür. Çünkü Hak Teâlâ ona imkân vermiş, hertürıü mazeretini ortadan kaldırmış, istidlal yollarını kolaylaştırmış ve onlara mühlet tanımıştır. Buna rağmen kim kusur ederse, artık o kendisine kötülük etmiş demektir" manasına gelir. Bu şekildeki bir cevap, ancak Mu'tezile'nin prensiplerine göe doğru olur. Fakat ehl-i sünnet âlimlerinin prensiplerine göre ise, Hak Teâlâ mahlûkatın gerçek maliki ve sahibidir. Mâlik olan, mülkünde istediği ve dilediği şekilde tasarruf ettiğinde, bu kesinlikle zulüm sayılamaz. Binaenaleyh, ilahî va'îdin zikrinden sonra, "Onlara haksızlık da edilmeyecek" buyurulması, bizim zikrettiğimiz mânaya bir işarettir. 72[72]

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/40.
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/41.
71[71] Mu'tezile gibi "Allah vaîdini (tehdidini) tevbe etmeyenler hakkında mutlaka gerçekleştirecektir" görüşünde olanlar (Ç).
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/41-42.

Üçüncü Hüküm Borçlanma

Bu sûrede, burada zikredilen şer'î hükümlerden üçüncüsü, müdâyene (borçlanma) âyetidir.
"Ey imân edenler, belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın, Rabbİ Allah'tan korksun, ondan hiçbirşeyi eksik bırakmasın. Eğer üstünde hak bulunan (borçlu), bir beyinsiz (cahil) veya bir zaifolur, yahut da bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, velîsi dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şâhid tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, razı olacağınız şâhidterden bir erkek ile iki kadın şahtd (yeter). Kadınlardan biri unutursa, öbürü ona hatırlatır. Şâhidler çağırıldıkları zaman kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, o borcu vadesi ile birlikte yazmaktan üşenmeyin. Bu, Allah yanında adalete daha uygun, şahidlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir. Ancak aranızda devredeceğiniz ve peşin yaptığınız bir ticaret olursa, bu müstesna. O zaman, bunu yazmamanızda size bir vebal yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şâhid tutun. Yazana da, şâhidllk edene de asla zarar verilmesin. (Bunu) yaparsanız o, sizin için bir fisktır. Allah'tan korkun. Allah size Öğretiyor. Allah herşeyi hakkıyla bilendir" (Bakara, 282). 73[73]

Âyetin Makabli İle Münasebeti

Bil ki, bu âyette birkaç mesele vardır:
Bu âyet-i kerimenin kendinden öncekilerle münasebet keyfiyeti hususunda iki vech bulunmaktadır.
a) Allahu Teâlâ bu hükümden önce, birisi, Allah yolunda infâk etmek suretiyle, diğeri de ribâyı terketmek sebebiyle malın eksilmesine yol açan iki tür hükmü zikredip, sonra bu iki hükmü büyük bir tehdit ile bitirerek şöyle buyurmuştur: "öyle bir günden sakınınız ki o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecektir..." (Bakara, 281). Takva ise, kazanç ve menfaat yollarının pekcoğundan insanı ahkor... İşte Cenâb-ı Hak, bunun peşinden de, insanı helâl malın korunma biçimine, onu bozulmaktan ve zayi olmaktan muhafaza yollarına teşvik ederek, bu hükmünü getirmiştir. Çünkü, Allah yolunda infâka, ribâ'yı terke ve takvayı terketmemeye muktedir olabilmek, ancak malın bulunmasıyla hasıl olabilir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte bu incelikten ötürü, helâl malın muhtelif telef ve zayi olma sebeplerinden korunması hususunda, önemli ve dikkat çekici tavsiyelerde bulunmuş, emirler vermiştir. Bunun bir benzeri de Nisa sûresinde vârid olan "Allah'ın dünya geçimi için vesile kıldığı tasarrufunuzdaki mallan, akılsızlara vermeyin" (Nisa, 5) âyetidir. Bu âyette Cenâb-ı Hak, hem dünya hem de âhiret faydalarının teminine vesile olmasından dolayı, mal hususunda insanları ihtiyatlı olmaya teşvik etmiştir. Kaffâİ (r.h) şöyle demiştir: "Buna delâlet eden şey şudur: Kur'ân-ı Kerim'in lafızları ekseriyetle muhtasar ve kısadırlar. Bu âyet ise, oldukça uzundur. Baksanıza, Cenâb-ı Hak Önce, "Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın" buyurmuş, daha sonra, "Aranızdan bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın" demiş, üçüncü olarak da, "Kâtip, Allah'ın kendisine Öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin "buyurmuştur. Bu üçüncü tabir, Cenâb-t Hakk'ın, "Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın" emrinin bir tekrarı gibi olmuştur; çünkü adalet, Cenâb-ı Hakk'ın ona öğrettiği şeyin ta kendisidir.
Cenâb-ı Hak, dördüncü olarak, "Yazsın..." buyurmuştur; bu da ilk emrin bir tekrarı ve iadesidir.
Beşinci olarak, "Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın" buyurmuştur... Oysa ki, "Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın" buyruğu ile yetinilir, "Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın" emri tekrar edilmeyebilirdi; çünkü adaletle yazan bir yazıcı, sadece kendisine dikte

---

[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/42-43.

ettirileni yazar...
Altıncı olarak, "Rabbi Allah'tan korksun" buyurmuştur. Busöz, birte'kid ifadesidir.
Yedinci olarak, "Ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın" buyurmuştur. Bu, Cenâb-t Hakk'ın, "Rabb'İ Allah'dan korksun" emrinden anlaşılmakta olan gibidir.
Sekizinci olarak, "Az olsun, çok olsun, o borcu vadesiyle birlikte yazmaktan üşenmeyin'' buyurmuştur. Bu da, daha öne geçrruş otes te'kid etmektedir.
Dokuzuncu olarak da, "Bu, Allah yanında adalete daha uygun, şahidlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize daha yakındır" buyurmuştur. Böylece, Cenâb-ı Hak, bu zikrettiği üç faydayı, daha önce geçmiş olan te'kîdler için zikretmiştir. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Evvelki iki hükümde, malın noksanlaştırılması sayılabilecek şeylere teşvik edince, insan, onun vasıtasıyla Allah yolunda infâk edebilsin, ribâ ve benzeri Allah'ın gazabını celbedecek şeylerden kaçınabilsin ve Allah'tan ittikâ etmeyi sürdürebilsin diye, helâl malın korunması ve yok olup zayi olmaktan muhafaza edilmesi hususunda, son derece dikkat çekici bir biçimde tavsiye ve emirler vermiştir. Âyet-i Kerime'nin öncekilerle oian münasebet vecihlerinden ilki budur. Bu, güzel ve hoş bîr açıklamadır.
b) Bir grup müfessir şöyle demiştir: "Müdâyene" den murad, "selem akdi" dir. Allahu Teâlâ, bir önceki âyette ribâyı yasaklayınca, her ne kadar ribâdan elde edilmek İstenen bütün faydalar "selem" akdinde de sözkonusu ise de, bu âyetin tamamında selem akdine izin vermiştir. Bundan dolayı bazı âlimler söyle demişlerdir: Cenâb-ı Allah, haram bir yolla ulaşılan her lezzet ve faydayı elde etmek için, mutlaka helâl ve meşru olan başka bir yol koymuştur. İşte bu da, âyetin önceki âyetlerle münasebeti hususunda zikredilen bir başka görüştür. 74[74]

İkinci Mesele

kelimesi mastarından, "tefaül" vezninde bir kelimedir. Bunun mânası, "Birbirinize borç verdiniz" demektir. "Borçlandınız" kelimesinin anlamı ise, "Borç ile alışveriş yaptınız..." manasındadır. Dilcilerkarz) kelimesinin ifâde ettiği mâna, (deyn) kelimesinin ifâde ettiğinden farklıdır. Çünkü (karz), insanın para, hububat veya hurma veyahut da buna benzer bir şeyi başkasına borç olarak vermesidir. Bunda bir süre ve bir mühlet tanımak caiz değildir. "Deyn" de ise, mühlet caizdir. Bir kimse malını, bedelini muayyen bir süre sonunda almak üzere sattığında deyn kökünden olmak üzedenilir. Ama onu "karz" olarak verdiğinde ise denilir. Yine bir kimse başkasından borç istediğinde, bui ile ifâde edilir. Şair el-Ahmer şöyle demiştir:
"Biz borç istiyoruz, Allah da bizim İhtiyacımızı karşılıyor. Darda olan kimseye borç vermeyenlerin de, çoğu kez yıkılıp gittiklerini, helak olduklarım görüyoruz." 75[75]

Borç Akdinin Nevileri

Sen bunu anladığın zaman biz deriz ki, burada bahsedilen "müdâyene"den ne kastedildiği hususunda birkaç görüş vardır:
1- İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime "Selef akdi”76[76] hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde, Medineliler iki veya üç sene süreyle olmak üzere, hurmada "selef" alışverişi yapıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber:
"Kim selef alışverişi yaparsa, belli bir ölçü ve belli bir tartıda belli bir mühlet için bunu yapsın"77[77] buyurur. Allahu Teâla sonra mükelleflere ölçü, tartı ve mühlet hususunda ihtiyatlı davranmayı öğreterek, "Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman, onu yazın" buyurmuştur.
2- Bu, "Karz,,'dır Bu görüş zayıf bir görüştür. Çünkü biz, karz'da belli bir mühletin şart

---

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/43-45.
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/45.
76[76] Parayı peşin yatırıp malı sonra almak suretinde yapılan bir alışveriş muamelesi (Ç).
77[77] Müslim, müsâkât, 128 (3/1227).

koşulmasının mümkün olmadığını: bu âyette zikredilen
de ise, bir mühletin şart koşulduğunu beyan etmiştik.
3- Müessirlerden ekseriyetin görüşüne göre, alışverişler dört şekilde olur:
a) Mal karşılığında mal vermek. Bu, kesin olarak "müdâyene" değildir.
b) Borcu, borç ile değiştirmek. Bu muamele bâtıldır. Binaenaleyh, bu âyetin hükmü altına girmez. Geriye iki şekil kalır.
c) Borçlanarak mal almak.. Bu, parasını daha sonra vermek üzere birşey satın almaktır.
d) Parayı peşin verip, malı sonra almaktır... İşte buna, "selem" denilir. Bu son iki alışveriş şekli, "müdâyene" âyetinin hükmüne dahildir. Âyetle ilgili iki soru bulunmaktadır: 78[78]

Âyetle İlgili Bazı Sualler ve Cevaplar

Birinci soru: "Müdâyene" kelimesi "müfâale" veznindedir. Bu veznin ifâde ettiği esas mâna, iki taraftan her birinin borcunun olmasıdır. Bu da, borca karşılık borç almaktır... Bu ise, ittifakla batıldır."
Cevap: tabirinden murad,"muamele ettiniz.."dir. Bu ifâdenin takdiri, "içinde borç bulunan bir muamele yaptığınızda.." şeklindedir.
İkinci soru: Âyettekü tabiri, zaten borca delâlet etmektedir. Binâenaleyh, buradak "bir borçla" kelimesinin mânası nedir?
Buna cevap**,** birkaç bakımdandır:
a) İbnu'l-Enbârî şöyle demiştir: "Tedayün kelimesinin iki mânası vardır: Birincisi, mal ile borçlanma, diğeri de "karşılığını vermek" anlamında borçlanmadır. Bu, Arapların"Nasıl muamele edersen, o şekilde muamele olunursun" şeklinde sözlerinden alınmıştır. Nitekim "deyn" kelimesi, ceza mânasına gelir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu iki mânadan birisini tahsis etmek için, kelimesini zikretmiştir."
b) Keşşaf Sahibi şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, "Onu yazınız..." tafzındaki zamir, "deyn" kelimesine râci olsun diye kelimesini zikretmiştir. Eğer bu kelimeyi zikretmemi? olsaydı, o zaman"Borcu yazınız " denilmesi gerekirdi ki, bu durumda âyetin nazmı güzel olmazdı.
c) Allahu Teâlâ bu ifâdeyi, te'kîd için zikretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde etti " (Hicr, 3)... iki kanadıyla uçan hiçbir kaş hariç olmamak üzere..." (En'âm, 38) âyetlerinde de aynı gayeyi gütmüştür.
d) Bu mânasındadır. Yani, "Belirli bir müddete kadar, ister büyük olsun ister küçük olsun; ister karz olsun, ister selem otsun; veya aynî bir malı satma olsun., her ne şekilde olursa olsun., bir borçla boçlandığınızda" demektir.
e) Benim hatırıma gelen şu husustur: Biz daha önce "müdâyene" kelimesinin "müfâale" babından olduğunu söylemiştik. Bu ifâde, borcun borç ile satılmasını da içine alır ki, bu bâtıldır. Buna göre eğer Cenâb-ı Hak, sadece demiş olsaydı,nass, borcun borç mukabilinde satılmasına hasredilmiş olurdu ki, bu bâtıldır. Ama Cenâb-ı Hak buyurunca mâna, "İçinde borç bulunan bir muamele ile borçlandığınızda..." şeklinde olmuştur. Bu durumda da, borcun borç ile satılması meselesi nassın hükmünden çıkarılmış; "ayn"ın borç mukabilinde veyahut da borcun "ayn" mukabilinde satılması İse nassın hükmünün içinde kalmıştır. Çünkü bunların her birinde bulunan, sadece tek bir borçtur, başkası değil...
Bir üçüncü soru da şudur: Âyetten maksat, "Her ne zaman bir borçla muamele yaptığınızda, onu yazınız" manasıdır. Halbuki, ül lafzı, umûm ifâde etmez. O halde daha niye Cenâb-ı Hak, değil de, fâti 141 buyurmuştur?
Cevap: lafzı her ne kadar, umûm ifâde etmekle beraber bu lafız umumîliğe mani de değildir. Burada, bundan maksadın umumîlik olduğu hususuna dair delil bulunmaktadır. Çünkü Hak Teâlâ yazmanın emredilmesindeki illeti, âyetin sonunda, "Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahidlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir" diyerek beyân etmiştir. Buna göre mâna, "Borçla muamele yapılıp da o muamele yazılmadığında,

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/45-46.

zahirî duruma göre borcun keyfiyyeti unutulabilir ve böylece de, ilgili kişiler fazlalık vehmine kapılır; bu fazlalığı da almak ister ki, bu da bir zulümdür. Yine, ilgili taraflar noksanlık vehmine kapılır, böylece rızası alınmadan ve bir karşılığı da olmadan karşı tarafın hakkını vermemiş olur.

Ama vakıanın keyfiyyeîi yaz ,-bu tür mahzurlardan emin olunmuş olur. Nass, illetin bu olduğuna oelâiet edip sonra bu illet de bütünde (küllde) bulununca, hüküm de bütünde (küllde) bulunmuş olur.

HakTeâlâ'nın "Belirlenmiş vakte kadar., "tabirine gelince, bu hususta iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Ayette geçerr kelimesinin mânası nedir?

Cevap: Arapçada "ecel", müddetin sona erdiğini belirtmek için tayin edilmiş olan bir zaman dilimi demektir. Meselâ, insanın eceli, ömrünün sona ermesi için belirlenmiş vakit demektir. "Borcun eceli" ise, ilerde ödeneceği muayyen bir vakit demektir. Bu kelimenin aslı ise, "geciktirmek"tir. Birşey gen yalâfgmöa buna

gen yalâfgmöa buna,

(acele olan, peşin, şimdi olan) kelimesinin zıddı olan bir mânayı ifâde eder.

İkinci soru: Borçlanmanın ne zamana kadar olduğu zaten bellidir. O halde bu lafızlafzı) zikredildikten sonra, yeniden[tabirinin zikredilmesinden fayda nedir?

Cevap: Cenâb-ı Hak (belirlenmiş, tayin edilmiş) kelimesini sıfat verebilmek içinap kelimesini zikretmiştir. J kelimesinin zikredilmesindeki fayda, o zamanın, malûm bir zaman olduğu hükmünü belirtmektir... Meselâ bunu yıl, ay, günler... diye vakitlendirmek ve belirlemek gibi... Cenâb-ı Hak, "Hasad zamanına kadar"; "harman zamanına kadar" veyahut da, "Hacılar, haccdan dönünceye kadar..." şeklinde ifâde etmiş olsaydı, muayyen ve belirli bir zaman ortaya konulmadığı için, bu caiz olmazdı. 79[79]

Borcu Yazmanın Mânası ve Faydası

Cenâb-ı Hakk'ın "Onu yazınız" emrine gelince, bil ki, Allahu Teâlâ "müdâyene" hususunda şu iki şeyi emretmiştir:

a) Borcu yazmayı... Bu, Hak Teâlâ'nın bu âyetteki, "Onu yazınız" buyruğundan anlaşılmaktadır.

b) Şahid tutmak... Buda, "Erkeklerinizden iki de şahid tutun" emrinden anlaşılmaktadır. Bu hususta iki mesele vardır: 80[80]

Birinci Mesele

Yazma ve şahid tutmanın faydası şudur: Zamanla ilgili olan her şeyde, isteme gecikebilir, araya unutkanlık girebilir ve bazan da inkâr etme durumu söz konusu olabilir. Böylece borcu yazmak, her iki taraf için de, malı muhafaza etmenin vesilesi gibidir. Çünkü alacaklı kimse, alacağı miktarı yazdırarak ve şahid tutarak kayıt altına aldığını bildiğinde, fazlasını ve zamanı gelmeden önce borcunu istemekten sakınır. Borçlu olan kimse de, bunu bildiği zaman malı inkâr etmekten sakınır, borcunu vaktinde ödeyebilmek için, ödeme vaktinden önce tedbirini alır. Yazmada ve şahid bulundurmada bu gibi faydalar bulunduğundan, Cenâb-ı Hak bunları emretmiştir. Allah en iyisini bilendir. 81[81]

İkinci Mesele

Emrin zahirinin "nedb" (mendûb hükmünü) ifâde ettiğini söyleyenlere göre, burada onlar için bir

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/46-48.

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/48.

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/48-49.

müşkilât söz konusu değildir. Ama, emrin zahirinin vücûb ifâde ettiğine hükmeden kimselere gelince, onlar buradaki emrin hükmü üzerinde ihtilâf etmişlerdir. Bazıları burada geçen emirlerin vücûb ifâde ettiğini söylemişlerdir. Bu, Atâ, İbn Cüreyc, en-Nehaî'nin mezhebi ve Muhammed İbn Cerîr et- Taberi'nın de tercih etmiş olduğu görüştür. Meselâ, Nehaî: "Sattığı şey, velev ki, bir bağ (deste) sebze olsun; onun buna şahid tutması gerekir" demiştir. Diğerleri ise, buradaki emri "nedb"e hamledildiğini söylemişlerdir. Müçtehid fukahânın çoğu bu görüştedir. Bunun delili şudur: Biz bütün İslâm ülkelerinde müslümanların çoğunu, yazmaksızın ve şahid tutmaksızın veresiye alışveriş yaparken görüyoruz. Bu da, yazmanın ve şahid tutmanın vâcib olmadığı hususunda bir icmâdır. Bir de, bunların vâcib olması müslümanlara büyük bir külfet yüklemek demektir. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben, kolay ve müsamahalı olan Hanîflik (tevhid) İnancıyla peygamber olarak gönderildim"[82][82] buyurmuştur.

Bazı âlimler de, bunun vâcib olduğunu, ancak, Hak Teâlâ'nın, "Eğer bir seferde bulunuyorsanız, bir yazıcı da bulamazsanız, o vakit, birtakım rehinler alırsınız. Eğer birbirinizden emin olmuşsaniz, kendisine İnandan adam, rabbi olan Allah'dan korksun" (Bakara, 283)âyetiyte mensûh olduğunu söylemişlerdir. Bu, Hasan el-Basrî, Şa'bî ve Hakem İbn Uyeyne'nin görüşüdür. et-Teymî de, "Hasan el-Basrî'ye bu meseleyi sordum, o da bana, "isterse şahid tutar, isterse tutmaz. Hak Teâlâ'nın, "Eğer birbirinizden emin olmussamz..." dediğini duymaz mısın?" dedi." demiştir.

Allahu Teâlâ, borcu yazmayı emrederken, bu yazma hususunda iki şarta itibâr etmiştir.

Birinci şart: Bu, kâtibin âdil olmasıdır. Bu da Hak Teâlâ'nın, "Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın." buyruğundan anlaşılmaktadır. Bil ki, Hak Teâlâ'nın: emrinin zahiri, bu yazmanın herkese vâcib olmasını gerektirir. Ne var ki bu, imkânsız bir şeydir. Bazan o kimseler (muameleyi yapanlar), yazı yazmasını bilmeyebilirler. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın emrinin mânası, bu yazma işinin mutlaka bulunması, demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, "Erkek hırsızla kadm hırsızın ellerini kesin" (Maide, 38) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü Maide 38 âyetinin zahiri, her ne kadar bu işi herkesin yapması gerektiğini ifâde ediyorsa da, ancak ne var ki biz bundan maksadın el kesmenin mutlaka tek bir insan, imâm (devlet başkanı), veya onun naibi, yahut da müsade ettiği bir görevli tarafından ifa edilmesi olduğunu anlamış olduk. İşte burada da böyledir. Sonra bizim belirttiğimiz bu husus, Hak Teâtâ'nın "Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın" buyruğu ile de kuvvet kazanmaktadır. Çünkü bu da, bundan maksadın, bu yazma işinin herhangi bir şahıs tarafından yapılabileceğine delâlet eder. [83][83]

Borç Ödemede Adalet Şartı

Cenâb-ı Hakk'ın:"adaletle" sözüne gelince, bu şu şekillerde izah edilmiştir:

a) Kâtibin, borcu ne fazla ne de noksan göstermeyecek ve ihtiyaç anında delil olabilecek bir biçimde yazmasıdır.

b) Kâtip, fakîh olursa, borcu, her iki tarafın da lehine olabilecek bir biçimde yazması gerekir. Hatta, taraflardan herhangi birinin, diğerinin kendi hakkını iptal edemiyeceği hususunda emin olabileceği bir biçimde yazması lâzımdır.

c) Bazı fakihler de, âyet-i kerimede geçen kaydından maksadın, "Kâtibin onu , ehl-i ilim arasında "müttefekun aleyh" olacak ve müslüman hâkimlerinden hiçbir hâkim de, müçtehid imamlardan bazısının mezhebine göre onu iptal edebilme imkânını bulamayacak bir tarzda yazması" olduğunu söylemişlerdir.

d) Yazılan şeyden muradın ne olduğu hususunda çekişmeye sevkedecek mücmel ve mübhem lafızlardan kaçınarak, açıkça yazmasıdır. Söylemiş olduğumuz bu hususlara riâyet ancak kâtibin fakîh, müçtehidlerin görüşlerini bilen ve müteşabih lafızları birbirinden tefrik eden bir edîb olması durumunda mümkündür. 84[84]

---

[82][82] Müsned, 5/266; 6/116.

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/49-50.

Borç Akdinin Yazılması İle İlgili Şartlar

Hak Teâlâ'nın: "Kâüp, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin' emrine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 85[85]

Birinci Mesele

Bu ifâdenin zahiri, yazabilen herkesi, yazmamaktan nehyeder ve yazmayı emreder. Bu hususta şu görüşler ileri sürülmüştür:
a) Bu, farz kılma manasında değil de, evlâ olana sevketme manasında bir emirdir ve manası şudur: "Allah Teâlâ, o kimseye yazmayı öğretip, şer'î hükümleri bilme şerefini nâsib ettiği için, ona yakışan, bu nimetin şükrünü edâ etmek gayesiyle, müslüman kardeşinin mühim işini yazarak yerine getirmesidir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın: "Allah'ın sana iyilik edişi gibi sen de iyilik et." (Kasas, 77) âyeti gibidir. Allah Teâlâ, o kimseye bunları Öğreterek faydalandırdığı gibi, o da yazısı ile insanları faydalandırır.
b) Şâ'bî'nin görüşüne göre, yazma farz-ı kifâyedir. Eğer o kimse, bundan başka yazacak kimse bulamaz ise, bu şahsın onu yazması farz-ı ayn olur. Eğer yazabilecek başka kimseler bulur ise, bunu yazmak onlardan sadece birine vâcib olur.
c) Bu, yazabilene farzdır. Ancak bu hüküm, âyetteki "Yazana da, şahidltk edene de asla zarar verilmesin" sözü ile neshedilmiştir.
d) Farz olan, o kimsenin Allah'ın öğrettiği şekilde yazmasıdır. Yani, yazması düşünülmesi durumunda, o kimseye gereken, onu Allah'ın öğrettiği şekilde yazması, hiçbir şartını zedelememesi ve tarafların maksadına zarar verecek bir kayıt düşmemesidir. Çünkü bu şartlara riayet etmeden yazacak olursa, tarafların maksadı yerini bulmaz ve malları ziyan olur. Buna göre yazana sanki şöyle denilmektedir: "Eğer yazacaksan âdil bir biçimde yaz ve Cenâb-ı Hakk'ın itibar ettiği bütün şartlara itibar et." 86[86]

İkinci Mesele

Âyetteki "Allah'ın, kendisine öğrettiği gibi" ifâdesi ile ilgili iki ihtimal vardır:
1- Bu ifâdenin, kendinden öncesi ile ilgili olması...
Buna göre mana, "Hiçbir kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği kitabetten çekinmesin. Hiçbir kâtibe, Allah'ın öğrettiğinin dışında birşey yazması yakışmaz. O, Allah'ın kendisine öğrettiği yazıyı yazsın."
2- Bunun, kendinden sonrası ile ilgili olması... Buna göre takdir "Hiçbir kâtip yazmaktan çekinmesin" şeklinde olur ve söz burada biter. Bundan sonra Cenâb-ı Allah, "O kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazsın" buyurmuş olur. Bu durumda birincisi, mutlak mânâda yazmayı emretmek olur. Cenâb-ı Hak bunun peşinden, ona öğrettiği kitabete göre yazmasını emretmiş olur. Bu iki izah, Zeccâc'a aittir.
Kitabette (yazmada)ki ikinci şart, Hak Teâlâ'nın "Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın" emridir. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 87[87]

Birinci Mesele

Her nekadar şartların ve kayıtların nasıl yazılacağını bilen birisinin tercih edilmesi yazmada

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/50.
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/50.
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/50-51.
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/51.

gerekli ise de, yazma işi ancak borçlu kimsenin yazdırması ile tamam olur. "Onun yazdırması" hükmüne, üzerindeki hakkın {borcunun) ne kadar olduğunu, ne olduğunu, nasıl olduğunu ve ne zamana kadar olduğunu ve benzeri şeyleri itiraf etmesi girer. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın" buyurmuştur. [88][88]

İkinci Mesele

ve kelimeleri aynı mânâya gelir.
Ferrâ, "Ona kitabı yazdırdım" şeklindeki kullanışın, Hicazlılar ile, Esed Kâbilesi'nin kullanışı olduğunu, şeklindeki kullanışın ise Temim ve Kays Kabilelert'nin kullanışı olduğunu söylemiştir. Kur'ân, her ikilügata göre de inmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, müşriklerden naklen, "O, sabah akşam kendisine okunuyor (dikte ettiriliyor)" (Furkan, 5) buyurmuştur.
Sonra Cenâb-ı Allah "Habbi Allah'dan korksunr ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın" buyurmuştur. Bu, üzerinde hak olan (borçlu)ın, üzerindeki borcun ne kadar olduğunu eksiksiz söylemesini ve noksansız olarak vermesini emretmektir.
Daha sonra Hak Teâlâ:
"Eğer üstünde hak bulunan (borçlu) bir beyinsiz (cahil) veya bir zâif olur, yahut da bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, velisi dosdoğru yazdırsın " buyurmuştur. Bunun mânâsı, "Borçlu kimsenin ikrarı muteber olmadığı zaman, muteber olan, onun velîsinin ikrarıdır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [89][89]

Birinci Mesele

Şu üç lafzın, yani "sefih", "zaîf" ve "bizzat yazdırmaya gücü yetmeyen" kelimelerinin başına (veyahut) lafzının getirilmiş olması, bunların başka başka şeyler olduğunu gösterir. Çünkü bu, "Borçlu kimsede, bu üç vasfın biri bulunduğu zaman, velisi o borcu dosdoğru yazdırsın" mânâsındadır. Binâenaleyh bu üç lafzın, birbirinden farklı şeyler olmast gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, âyet-i kerime'de geçen "sefîh" lafzını, buluğa ermiş kimselerden aklı noksan ve görüşü zayıf; "zaîf" lafzını ise küçük, deli ve bunak manasına hamletmek gerekir. Bunlar tamamen akıldan yoksun kimselerdir.
Bizzat yazdırmaya gücü yetmeyen "kimse" ise, dilsiz olduğu için yazdıramayan veyahut da lehine ve aleyhine olan şeyleri bilemeyen kimse demektir. İşte
Böyle kimselerin, ne yazdırmaları ne de ikrarları sahih olur. Mutlaka onların yerine, bunu yapacak birisinin bulunması gerekir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, "Velîsi dosdoğru yazdırsın" buyurmuştur ki, bundan murad, bu üç durumdaki insandan herbirinin vetisidir. Çünkü malında tasarruf etmekten şer'an alıkonan sefîh'in velîsi ile, çocuğun velîsi, diğer işleri ikrar ettikleri gibi, borcu da ikrar ederler. Doğru olan görüş budur. İbn Abbas (r.a), Mukâttl ve Rebî' ise,âyetindeki "veensad, alacaklının velîsidir. Yani "Alacaklı olanın velisi yazdırsın" demişlerdir ki bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü muteber olsa bile, iddia edenin sözü kabul edilmez. Yoksa, yazmaya ve şâhid tutmaya ne gerek var. [90][90]

Borç Akdinde Şahit Tutma İşi

Cenâb-ı Allah'ın müdayene'de itibar ettiği işlerden kincisi şâhid tutmadır. Bu "Erkeklerinizden iki de şâhid tutun" âyetinde beyan edilmiştir.
Bil ki, kitabetten maksad, inkâr edilmesi halinde, şâhidler vasıtası ile hakkı alabilmek için şâhid tutmadır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: [91][91]

---

[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/52.
[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/52.
[90][90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/52-53.
[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/53.

Birinci Mesele

kelimesi, "şâhid tutun" manasınadır. Nitekim, bu manad denilirmesi manasınadır. Buradaki vezni, ism-i fail manasınadır. 92[92]

İkinci Mesele

Ayettekifâdesindeki izafet hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:
1- Bu, "sizin dindaşlarınızdan, müslümanlardan" demektir.
2- Bazıları bunun, "hür erkeklerinizden.." manasında olduğunu söylemişlerdir.
3- Bu, "Adaletleri sebebi ile şâhidliğe uygun gördüğünüz kimselerden..." demektir. 93[93]

Üçüncü Mesele

Şâhidliğin şartları pek çoktur ve fıkıh kitaplarında sayılmıştır. Biz burada, bir tek meseleden bahsedeceğiz. O da şudur: Kadı Şüreyh, İbn Şîrîn ve Ahmed İbn Hanbel'e göre, kölenin şahadeti caizdir. İmâm Şafiî ve İmam Ebû Hanife (r.h)'ye göre ise caiz değildir. Şüreyh'in delili şudur: Bu âyetteki "Erkeklerinizden iki de şâhid tutun" emri köleye de, köle olmayana da şamil olan umûmi bir ifâdedir. Nasstan çıkartılan mana da buna delalet etmektedir.
Bu böyledir, çünkü insanın aklı, dini ve adaleti, yalan söylemesine manî olur. Bu şartlar bir araya geldiğinde, iddia edenin sözü bunlarla kuvvet kazanır. Bu da, o kimsenin hakkının yenmemesine sebeb olur. Akıl, din ve adalet, hürriyet ve kölelik sebebi ile değişmez. Binâenaleyh kölenin şâhidliğinin de makbul sayılması gerekir.
Şâfi'î ve Ebu Hanîfe'nin delilleri ise, "Şâhidler çağırıldıkları zaman kaçınmasın" ifadesidir. Bu ifâde, şâhid olan herkesin, şâhidliği yapacağı yere gitmesinin vâcib olduğunu, gitmemesinin ise haram olduğunu gösterir. Binâenaleyh âyet şâhid olan herkesin, şâhidliği yapacağı yere gitmesinin vâcib olduğuna delâlet edip, icmâ da kölenin gitmesinin vâcib olmadığına delâlet ettiğine göre, kölenin şahit olamaması gerekir. Yapılan bu istidlal güzeldir.
Cenâb-ı Allah'ın, "Erkeklerinizden iki de şâhid tutun" buyruğuna gelince, biz bazı âlimlerin, bunun, "şahadeti edâ etmeye uygun gördüğünüz erkeklerinizden iki de şâhid tutun" manasında olduğunu söylediklerini beyan etmiştik. Bu mânâya göre, kölelerin de buna uygun ofduğunu niçin kabul etmiyorsunuz?
Sonra Cenâb-ı Allah "Eğer iki erkek bulunmazsa, bir erkek şâhid ile iki kadın şâhid (yeter)" buyruğundaki J*-j ve kelimelerinin merfu oluşu hususunda şu dört izah yapılmıştır:
a) Bu "Bir erkek ile iki kadın (şâhid) olsun" takdirindedir.
b) Bu, "Bir erkek ile iki kadın şâhidlik etsin" takdirindedir.
c) Bu, "O zaman şâhid, bir erkekle iki kadındır" manasındadır.
d) Bu,Bir erkek ile iki kadın şahadet ederler" mânasmdadır. Bu takdirlerin hepsi, mümkün ve yerindedir. Bunları Alî İbn İsâ zikretmiştir. 94[94]

Şahidde Bulunacak Şartlar

Daha sonra Allah Teâlâ: "Razı olacağınız şâhidlerden" buyurmuştur. Bu, talakla ilgili olan "İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şâhid yapın" (Talak, 2) âyeti gibidir. Bil ki bu âyet, herkesin şâhid olmaya elverişli olmadığını gösterir. Fakîhler şöyle demişlerdir: "Şahadetin kabul edilebilmesinin on şartı vardır. Bunlar şahidin hür, baliğ, müslüman, âdil, neye şahadet ettiğini bilen, bu şahadeti sebebi ite bir menfaat elde etmeyecek veya bir zararı

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/53.
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/53.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/53-54.

gidermeyecek olan, fazla yanılma özelliği ile tanınmayan, kişilik sahibi ve aleyhine şahadet ettiği kimse ile bir düşmanlığı bulunmayan bir insan olmasıdır."
Daha sonra Hak Teâlâ "Böylece kadınlardan biri unutursa, öbürü ona hatırladır" buyurmuştur. Bunun mânâsı şudur: Kadınların yapılarında, burûdet ve rutubetin çok olmasından ötürü, unutma kadınların genel karakteri olmuştur. İki kadının birden unutması, birinin unutmasından aklen daha uzak bir ihtimaldir. İşte bundan dolayı, biri unuttuğunda, diğeri kendisine hatırlatsın diye iki kadın bir erkeğe bedel sayılmıştır. Âyetten maksad da işte budur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: [95][95]

Birinci Mesele

Hamza, hemzenin kesresi ile âyeti, (Eğer unutursa)şeklinde; buradaki lafzımda, şeddeli ve merfu olarak (Ona hatırlatır) şeklinde okumuştur. Bu, şartın cezasıdır. Buna göre fiili cezm mahallindedir. Fakat muzâf bir fiil olduğu için, cezm hali açıkça görülmemektedir. fiili ise merfûdur, çünkü "ceza" cümlesinin sonrası mübtedâdır. Diğer kıraat imamları ise, hemzenin fethası ile âyeti, şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatin şu iki izahı vardır:
a) Bu, (unutursa diye) takdirindedir. Buna göre, buradaki lam harf-i cerri hazfedilmiştir.
b) Bu "unutacağı düşüncesiyle.." takdirindedir.
Buna göre eğer, "Şâhid tutmak, saptırmak için değil de hatırlatmak için olduğuna göre, bu söz nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki:
Burada iki maksat vardır:
a) Şahit tutmak. Bu da ancak, iki kadından birisinin diğerine hatırlatmasıyla mümkün olur.
b) Erkeğin kadına üstün kılınmış olduğunun izahı. Bu da, iki kadının bir erkeğin yerine geçmesinin, hükümdeki adaletin ancak böyle temin edileceğini beyân etmek içindir.. Bunu sağlamak da, ancak kadınlardan birisinin unutması halinde meydana gelir. Şahit tutmak ile erkeğin kadından üstün olduğunu beyân etmek kastedilip, bu da ancak iki kadından birisinin unutması, diğerinin de ona hatırlatması durumunda mümkün olunca, hiç şüphesiz bu iki husus elde edilmek istenen netice olmuş olur (matlûb). Bu, bu konuyu yazarken bu sorunun cevabı olarak hatırıma gelen husustur. Bu hususta ayrıca nahivcilerin
de, benim şahsen güzel bulmadığım başka cevaptan da vardır.. Bunlar, kitaplarda yazılıdır. Allah en iyisini bilendir. [96][96]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın"Kadınlardan biri unutursa" ifâdesindeki "dalâl"in hangi manaya geldiği hususunda şu iki izah yapılmıştır
a) Bu, unutmak anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak: "Uydurmakta oldukları şeyler, onlardan ayrılıp gayb oldu" (Enam, 24). yani "gitti" buyurmuştur.
b) Bunun mânâsı, kişinin yolu şaşırmasıdır. Bu iki izah, birbirine yakındır.
Ebu Amr ise, Arapça'da "dalâl"in manasının "kaybolmak", "yitmek" olduğunu söylemiştir.[97][97]

Üçüncü Mesele

Nâfi, İbn Âmir, Âsim ve el-Kisa Hamza şeddeli ve merfû olarak ibn Kesir ve Ebu Amr ise, şeddesiz ve nasb ileşeklinde okumuşlardır. Gerek jsi, gerekseÜ kelimelere kelimeleri gibi, aynı manada kullanılırlar. Fakat, şeddeli olarak kullanılmaları daha fazladır. Nitekim Hak Teâlâ:"Hatırlat, sen ancak bir hatıriatıcısm" (Gâşîye. 21} buyurmuştur. Bu kelimeyi şeddesiz olarak okuyanlar, onu Jüil babından olarak okumuşlardır. Süfyân İbn Uyeyne'den rivayet edilen durum hariç, bütün müfessirler hatırlatma manasına gelen bu "tezkir" ve "izkâr"ın unutmadan dolayı olduğu görüşündedirler. Süfyan İbn Uyeyne ise şeklinde okuyarak, bunun mânasının da, "onlardan biri diğer kadımda zikreder, hatırlatır" şeklinde olduğunu söylemiştir. Buna göre mâna, "O iki kadının yapacakları şahadetin toplamı, bir erkeğin şahadeti gibidir" şeklinde otur. Bu görüş, Ebu Amr İbn el-Alâ'dan da rivayet edilmiştir. el-Alâ şöyle der: "Kadının birisi şahadet edip, diğeri de gelerek onunla beraber şahadette bulunduğunda, o ona hatırlatmış olur... Çünkü bu iki kadın bir erkeğin yerine geçmiş olurlar."

---

[95][95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/54-55.
[96][96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/55-56.
[97][97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/56.

Bu görüş, bütün müfessirlerin ittifakıyla bâtıldır. Bunun zayıf olduğuna şl iki husus da delâlet eder:

a) Kadınların sayısı ne olursa olsun, içlerinde bir erkek bulunmazsa, onların şahadetleri caiz olmaz. Durum böyle olunca, ikinci kadın birincisine hatırlatmamış olur.

b) Hak Teâlâ'nın, sözü, O'nun ifâdesinin mukabili olarak zikredilmiştir. Binâenaleyh, "ed-dalâl" sözü, unutma ile tefsir edilince, hatırlatma da, nisyânın zıddı olarak tefsir edilmiş olur.

Daha sonra Hak Teâlâ: "Şâhitler çağırıldıkları zaman kaçınmasın" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 98[98]

Birinci Mesele

Âyetin tefsiri hususunda şunlar söylenmiştir:

a) En doğru olan bu görüşe göre, Hak Teâlâ şahadette bulunacak olan kimseyi, hak sahibinin, onun şahadetine ihtiyaç duyduğunda şahadette bulunmamaktan nehyetmiştir.

b) Bundan maksat, mutlak anlamda şahadeti üstlenmektir. Bu, Kalâde nin görüşüdür ki, Kaffâl da bunu tercih ederek şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak kâtibe, yazmaktan kaçınmamasını emrettiği gibi, şahide de, şahadeti üstlenmekten kaçınmamasını emretmiştir. Çünkü bunlardan her biri (şehâdet ve kitabet), birbirleriyle ilgilidir. Bu iki şey bir arada olmazsa, haklar zayi olabilir.

c) Bundan murad, başkası bulunmadığı zaman şahadeti üstlenmektir.

d) Bu, Zeccâc'ın görüşüdür. Buna göre bundan maksat, iki şeyin tamamıdır. Yani, ilk defa şahadeti üstlenmek ikinci olarak da onu yerine getirmektir. 99[99]

Gerektiğinde Şahitlik Etmenin Lüzumu

Birinci görüşte olanların delilleri şunlardır:

1- HakTeâlâ'nın, "Şâhidler ça-ğırıldıklan zaman kaçınmasın" emri, onların şâhid olmalarının takdimini gerektirir. Bu da fiilen ancak, şahadet îfa edilirken mümkün olabilir. Şahadeti üstlenme zamanı, onların şâhid olmaları zamanından önce bulunamaz.

Buna göre şayet, "Bu, Hak Teâlâ'nın, "Erkeklerinizden iki de şâhid tutun" buyruğu ile müşkillik arzeder. Nitekim Cenâb-ı Hak, yazmazdan önce de kâtibi, kâtip olarak adlandırmıştır" denilirse, biz deriz ki:

Bizim zikretmiş olduğumuz delil, bu âyette zaruret sebebiyle zikredilmem iştir. Binâenaleyh, bunu, zaruret illetinden dolayı o âyette terketmemiz caiz olmaz.

2- Hak Teâlâ'nın, "Şâhidler çağırıldıkları zaman kaçınmasın" emrinin zahiri, şahadetten kaçınmayı nehy; bilfiil şahadette bulunmayı emirdir. Bu da, herkes hakkında vücub ifâde eder. Şahadeti üstlenmenin herkese vâcib olmadığı, bilinen bir husustur, Binâenaleyh bunu, o mânaya hamletmek caiz
değildir. Şahadeti üstlendikten sonra onu bilfiil edâ etmek ise herkese farz ve Hak Teâlâ'nın "Şâhidliği gizlemeyiniz" (Bakara, 283) buyruğu ile de te'kid edümiştir. Binâenaleyh bu daha evlâdır.

3- Şâhid tutmayı emretme, bazı bakımlardan şahide bu şâhidliği üstlenmeyi emretmeyi ifâde eder. Binâenaleyh böylece şahadeti üstlenmeyi emretme işi, Hak Teâlâ'nın, "Erkeklerinizden iki de şâhid tutun" emrinin hükmüne girer. Bundan dolayı âyetteki "Şâhİdler çağırıldıkları zaman kaçınmasınlar" buyruğunu, başka bir mânâya hamletmek gayesi ile, şahadeti bilfiil yerine getirmeyi emretme manasına vermek gerekir. Bu sebeble, bu daha evlâ olur. Yaptığımız izah ile, âyetin, şahidin şâhidliğe çağrıldığında, şahadetten kaçınmamasının farz olduğuna delâlet ettiği ortaya çıkmış olur.

---

[98] 98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/56-57.

[99] 99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/57.

Bil ki, şâhid ya belli bir kimsedir, veyahut da buna şâhid olan birçok insan vardır. Eğer şâhid belli birisi ise, bu kimsenin şahadeti ifâ etmesi farz olur. Eğer birçok insan buna şâhid olabilecek ise, bu şahadet o zaman farz-ı kifaye olur.

Bu âyetin, kölenin şahadetinin caiz olmadığınadelâlet ettiğini yukarıda açıklamıştık. Binâenaleyh burada aynı mevzuyu tekrar etmiyoruz.

Şâfi'î (r.a) şöyle demiştir: "Bir şahid ve yemin ile hüküm vermek caizdir." Ebu Hanife (r.a) ise bunun
caiz olmadığını söylemiştir. Ebu Hanife, bu âyeti delil getirerek şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ iki erkek şâhid bulunmadığı zaman, bir erkek ve iki kadının şâhid olacaklarını özellikle belirtmiştir. Binâenaleyh tek bir şâhid ve yemin ile yetinmeyi caiz görürsek, Allah'ın bu belirlemesi bâttl olmuş olur."

Şâfi'î (r.a)'nin delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir şâhid ve yemin ile hükmetmiş olmasıdır. Bu husustaki geniş izah, fıkıh hilâfiyat kitaplarında vardır. 100[100]

Birinci Mesele

Bil ki, Allahu Teâlâ, borçla alış veriş yaparken önce yazmayı, sonra da şâhid tutmayı emredince, bunu İkinci defa te'kid yollu tekrar ederek, yazmayı yeniden emretmiş ve "Az olsun, çok olsun, o borcu vadesi ile birlikte yazmaktan üşenmeyin" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

bıkmak, cam sıkılmak ve usanmak manası nadir "o şeyden usandım" denilir. Âyetten maksad, borç ister az ister çok olsun, insanları yazmaya teşviktir. Çünkü bu ihtiyata göre, ma! az da olsa çok sayılır. Zira az mal sebebi ile meydana gelen münakaşalar, çoğu kez büyük fesatlara ve tehlikeli olaylara götürür. İşte Hak Teâlâ, bundan dolayı, borç alınan mal az olsun çok olsun yazmayı emretmiş, böylece de "üşenmeyin" yani, "Bıkmayın, eğer bıkar ve yazmayı bırakırsanız sonra pişman olursmunuz" buyurmuştur.

Buna göre, "Bu emre, çok az şeylerin borç alınmasında da yazma dahil midir?" denilir ise, biz deriz ki: Hayır. Çünkü bu örfe bırakılmıştır ve örten önemsiz şeyler yazılmaz. 101[101]

İkinci Mesele

Âyet-i Kerime'deki,sözünün mahalli, şu iki şeyden dolayı mansubtur:

a) Onu, te'vii-i masdara çevirmek. Buna göre takdirişeklinde olur.

b) Başındaki harf-i cerr hazfedildiği için... Buna göre, âyetin takdiri şeklindedir. 102[102]

Üçüncü Mesele

Âyetteki sözündeki mef'ul (hû) zamiri mutlaka daha önce geçen bir şeye râcîdir. O geçen şey de, ya "deyn" (borç), veyahut da "hak" kelimeleridir. 103[103]

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/57-58.
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/59.
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/59.
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/59.

Dördüncü Mesele

Bu ifâde, her iki fiil de yâ harfi ile şeklinde de okunmuştur.
Sonra Hak Teâlâ:
"Bu, Allah yanında adalete daha uygun, şâhtdlik İçin daha sağlam ve şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir" buyurmuştur. Bil ki, Cenâb-ı Allah, yazma işinin şu üç faydası olduğunu beyân etmiştir:
Birinci fayda: "Bu, Allah yanında adalete daha uygun" sözüdür. Bu ifâdedeki fö} kelimesindeki ü ism-i işaretinin neye işaret ettiği hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Bu, Hak Teâlâ'nın, masdar mânâsında olanfâdesine işarettir. Yani, "Bu yazmanız adalete daha uygundur" demektir.
b) Kaffâl (r.h), bunun "size emrettiğim bu yazma ve şâhid tutma işi, isteyenler içindir" manasında olduğunu söylemiştir. Âyetteki vasfı, "Allah katında daha âdildir" manasındadır. iali kelimesi isim , kelimesi isemaşdardır. Kişi âdil olduğu zaman "Falançat, hükmetmesinde âdil oldu, o âdildir" denilir. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah, şüphe yok ki âdil olanları sever" (Hucurat, 9) buyurmuştur. Yine birisi zulmettiğjnd >» "O, zalimdir" denilir. Nitekim Hak Teâlâzulmedenlere gelince, onlar cehenneme odun oldular" <on. 15) buyurmuştur. Bu, Allah yanında adalete daha uygun olmuştur, çünkü borç yazılınca hakka ve doğruya yakın, cehalet ve yalandan da o nisbette uzak olmuş olur. Böylece de bu, Allah, katında adalete daha uygun olur. Bu, Hak Teâlâ'nın: "Onlan babalarına nisbetle çağırın. Bu, Allah indinde daha doğrudur." Yani daha âdil ve sizin onları babaları olmayan kimselere nisbet etmenizden gerçeğe daha uygundur (AHzab, 5) âyeti gibidir.
İkinci fayda, âyetteki "şahldllk için daha sağlam" sözüdür. Buradaki kelimesinin mânâsı, eğriliğin zıddı olan, dosdoğru olmadır. Çünkü dosdoğru olan şey, eğri büğrü olan şeyin zıddıdır.
Buna göre şayet, "Âyetteki ve ism-i tafdilleri, neden bina edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Sibeveyh'e göre, bunların laiillerinden olmaları mümkün olduğu gibi, ism-i tafdilinin İsm-i failindenkelimesinin i kelimesinden olmaları da mümkündür.
Bil ki kitabetin (yazmanın), şâhidlik için daha sağlam olması, yazmanın hatırlama ve hıfzın bir sebebi olmasından dolayıdır. Böylece bu, doğruya daha yakın olmuş olur. Birinci fayda iie ikinci fayda arasındaki fark şudur: Birincisi, Allah'ın rızasını elde etme, ikincisi ise dünyevî menfaati sağlama ile ilgilidir. Dinin, dünyaya tercih edilmesi gerektiğini ihsas ettirmek için, birinci fayda ikinciden önce zikredilmiştir.
Üçüncü fayda, âyetteki "şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir ifadesidir. Yani, "Bu, tarafların kalblerinde şek ve şüphenin zail olmasına daha uygundur" demektir. İlk iki fayda ile, bu üçüncüsü arasındaki fark şudur: İlk ikisi, menfaatin elde edilmesiyle ilgilidir. Bunlardan birincisi dinî, ikincisi de dünyevî menfaatin elde edilmesine işarettir. Üçüncüsü ise, insanın hem kendisinden, hem de başkasından zararı defetmesine işarettir.
İnsanın kendisinden zararı defetmesi şu şekilde olur: O, bu sayede, bu işin nasıl olduğunu ve söylediği şeyin doğru mu yanlış mı olduğunu kafasına takmaz. Başkasından zararı gidermesi de şu şekilde olabilir: Bu kimse, onun bazan yalan söylediğini ve hatalı davrandığını düşünebilir; Böylece de gıybet ve iftira günahına düşebilir. Bunlar, ne güzel faydalar ve ne âdii hükümlerdir. Ne güzel de sıralanmışlardır!
Sonra Allahu Teâlâ: "Ancak aranızda devredeceğiniz ve peşin yaptığınız bir ticaret olursa, bu müstesna.." buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 104[104]

Birinci Mesele

Buradaki, istisna edatı ve istisnası hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu, istisnâ-ı muttasıldır.

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/59-61.

b) Bu, istisnâ-ı munkatî'dır.
İstisnâ'ı muttasıl sayılması durumunda şu iki izah yapılmıştır:
1- Bu istisna, "Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın" cümlesinden yapılmıştır. Çünkü borç karşılıklı alışveriş etmek, bazan yakın bazan uzak bir müddet için olur. Cenâb-ı Hak, borçla alış-veriş ederken yazmayı emredince, bu hükümden, yakın zamanlı olanı istisna etmiştir. Buna göre âyetin takdiri:
"Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın, ancak mühlet yakın ise bu müstesna" şeklindedir ki bundan murad peşin yapılan ticarettir.
2- Bu istisna, âyetteki, "Az olsun, çok olsun o borcu vâdesi ile yazmaktan üşenmeyin" kısmından yapılmıştır. Buradaki istisnanın munkatı' sayılması halinde ise, âyetin takdiri: "Fakat o, aranızda devredeceğiniz ve peşin yaptığınız bir ticaret olursa, onu yazmamanızda size bir vebal yoktur" şeklinde olur. Buna göre, istisna cümlesi müste'nef (yeni) bir cümle olmuş olur. Cenâb-ı Allah, insanlar arasında çokça yapıldığı için, bu tür ticarette yazmamaya ve şâhid tutmamaya müsaade etmiştir. Eğer bu şekildeki ticarette yazma ve şahid tutma şart kılınmış olsaydı, bu insanlara güç gelirdi. Çünkü alış-veriş yapanlardan herbiri, hakkını karşı taraftan aynı anda ve yerde aldıkları zaman bir inkâr etme korkusu olmaz. Bundan dolayı da yazmaya ve şahid tutmaya gerek yoktur. 105[105]

İkinci Mesele

Âyetteki kısmındali ile ilgili iki görüş vardır:
1- Bu, bizim âyetinin tefsirinde bahsettiğimiz gibi, "meydana geldi, vâkî oldu" manasında olan dır.
2- Ferrâ şöyle demiştir: "Dilersen sen onu, nakıs fiil olan kabul edersin ki bu durumdaifâdesi onun ismi kısmı da haberi olur. Buna göre âyetin takdiri: "Onun, aranızda cereyan eden peşin bir ticaret olması müstesna..." şeklinde olur." 106[106]

Üçüncü Mesele

Âsım, "ticaret" kelimesini, mansub olarak seklinde; diğer kıraat imamları ise, merfû olarak şeklinde okumuşlardır. Mansub okunuş, kelimenin fiilinin ismi sayılmasına göredir. Bu durumdajçjn bir isim takdir etmek gerekir. Bunun da birkaç şekli vardır:
1- Bunun takdir"O ticaretin, peşin yapılan bir ticaret olması müstesna..." şeklindedir. Buna benzer bir şekilde şâir şöyle demiştir:
"Esedoğulları, o gün, parlak yıldızlı bir gün olduğu zaman bizim belâmızı biliyor musunuz?" takdirindedir.
2- Bunun takdiri, "iş ve durumun, peşin bir ticâret olması müstesna.." şeklindedir.
3- Zeccac, bunun takdirinin "Borçlanmanın peşin bir ticaret olması müstesna..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Ebû Ali el-Fârisî, bu takdirin caiz olmadığını, çünkü borçlanmanın peşin bir ticaret olamayacağını söylemiştir.
Ebû Ali'ye şöyle cevap verilebilir: Borçlanma bir saat mühlet için olursa, onu peşin ticaret saymak mümkündür. Çünkü insan bir elbiseyi, bir saat sonra parasını vermek üzere alırsa, bu hem bir müdayene (borçlanma), hem de peşin bir ticaret olur. Âyetteki "ticaret" kelimesinin merfû okunuşunun izahı ise, ikinci meselede yaptığımız izahın aynısıdır. Allah en iyi bilendir. 107[107]

Dördüncü Mesele

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/61.
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/62.
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/62.

Ticaret, kazanç sağlamak için, ister peşin olsun, ister veresiye olsun, malda tasarrufta bulunmaktan ibarettir. Meselâ Adam ticaret yaptı, o tacirdir " denilir. Bil ki, alış-veriş, ister borç mukabili, isterse mal mukabili olsun, bu peşin ticaret sayılır. Buna göre Hak Teâlâ'nın: "Peşin yaptığınız bir ticaret olursa, bu müstesna" istisnasını zahirî mânâsına hamletmek mümkün değildir. Aksine âyette bahsedilen ticaretten murad, kendisinde ticaret yapılan şey demektir. Bu şeyin, insanlar arasında devretmesinin, dönüp dolaşmasının manası ise, insanların o şey hususunda elden ele peşin muamele yapmalarıdır.

Sonra Hak Teâlâ O zaman bunu yazmamanızda size bir vebal yoktur" buyurmuştur. Bu, "Yazmayı bırakmada size bir zarar yoktur ve bundan dolayı size günah olmaz" manasındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bunun günah olduğunu murad etmiş olsaydı, bu yazma onlara farz olurdu ve alacaklı da yazmadığı için günaha girmiş olurdu. Halbuki böyle değildir. Çünkü yukarıda da anlattığımız gibi, yazmamada bir zarar söz konusu değildir.

Sonra Cenâb-ı Hak: "Alış-veriş yaptığınız zaman da şâhid tutun" buyurmuştur. Müfessirlerin çoğu şöyle demişlerdir: "Bundan murad şudur: Hernekadar peşin ticarette yazma işi onlardan kaldırılmış ise de, şâhid tutma kaldırılmamıştır." Çünkü yazma olmaksızın şâhid tutma daha az zordur. Bir de bunda, ihtiyaç duyulduğunda "unutma"dan endişe edilmez. Bil ki bu emirden maksad, insanları ihtiyatlı olana sevketmektir.

Daha sonra Allah Teâlâ: 'yazana da şâhtdlik edene de asta zarar verilmesin" buyurmuştur. Bil ki bunun, kâtip ve şahidi, alacaklı olana zarar vermekten nehiy manasına gelmesi muhtemeldir. Kâtibin zarar vermesi, borcu fazla veya noksan yazması veyahut da yazarken ihtiyatı terketmesi sebebiyle olur. Şahidin zarar vermesi ise, ya şâhidliği hiç yapmama veya işe yaramaz bir şekilde şâhidlik etmesi ile olur. Yine bunun, hak sahibi kâtibe ve şahide, onları zarara sokmak veya mühim işlerinden alıkoymak suretiyle, zarar vermekten nehyi ifâde etmesi de muhtemeldir. Birincisi müfessirlerden ekserisi ile, Hasan el-Basrî, Tavus ve Katâde'nin görüşüdür. İkincisi ise İbn Mes'ud, Ata ve Mücâhidin görüşüdür.

Bil ki her iki ihtimal de Arapça açısından mümkündür. Bu iki ihtimal, âyetteki fiilindeki idğama dayanır. Birinci ihtimal, kelimenin aslının, ilk râ harfinin kesresi il şeklinde olmasına dayanır. Buna göre kâtip ve şâhid, zararın faili olurlar. İkinci ihtimal ise, kelimenin asılının, birinci râ harfinin fethası ile şeklinde meçhul olmasına dayanır. Buna göre kâtip ve şâhid zararın mef'ûlü (nâib-i faili) olmuş olurlar. Bu âyetin bir benzeri de Bakara süresindeki, Anne çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın" (Bakara. 233) âyetidir. Biz, o âyeti tefsir ederken bu lafzı iyice açıklamıştık.

Zikrettiğimiz bu iki ihtimalin delili, Hz. Ömer (r.a)'in bu ifâdeyi idğamsız ve birinci râ'nın kesresi ile şeklinde; İbn Abbas (r.a)'ın ise yine idğamsız, fakat birinci râ'nın fethası ile şeklinde okumuş olmalarıdır.

Zeccâc birinci görüşü tercih etmiş ve buna, âyetteki "Bunu yaparsanız, o sizin için bir uskur" buyruğu ile istidlal ederek, şöyle demiştir: "Fısk isminin, alacaklının hakkının tamamen zayi olması için yazıyı tahrif eden kâtip ile şâhidliği yapmayan kimseye verilmesi, kâtip ile şahide zarar veren kimseye verilmesinden daha uygundur. Bir de Hak Teâlâ, şâhidlik etmekten kaçınan kimseler hakkında, "Kim onu gizlerse, hakikaten onun kalbi günahkârdır" buyurmuştur ki fâsık ile günahkârın mânâsı, birbirine yakındır.

İkinci ihtimali savunanlar ise şu şekilde delil getirmişlerdir: "Eğer bu kâtip ile şahide bir hitap olsaydı, o zaman bunun, "Siz ikiniz eğer bunu yaparsanız, o sizin için bir fısktır" şeklinde olması gerekirdi. Bu borçla alış-veriş yapanlara bir hitap olduğu için, zarar vermekten nehyolunanfar onlardır." Allah en iyisini bilendir.

Sonra Cenâb-ı Allah "(Bunu) yaparsanız, o sizin için bir ftskhr" buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılır: '

1- Bu ifâdenin, sadece bu borçlanma mevzuu ile ilgili olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Eğer nehyettiğimiz bu zararı verirseniz..." şeklindedir.

2- Bu ifâde, bütün mükellefiyetler hakkında umûmîdir. Buna göre mana, "Eğer yasakladıklarımızdan birini yapar veya emrettiklerimizden birini terkederseniz, bu sizin için bir fısktır " yani "Allah'ın emrinin ve taatının dışına çıkmadır" şeklinde olur.

Sonra da Cenâb-ı Hakj yani "Burada sizi sakındırdığı zarar verme hususunda Allah'tan korkunuz" buyur
Sonra Allah Teâlâ:"Allah size öğretiyor" yani, "Allah size, dinî hususlarda güzel ve hoş olan şeyleri öğrettiği gibi, dünyevî hususlarda güzel ve ihtiyatlı olan şeyleri de öğretiyor" demektir. Allah'ın, "Allah herşeyt hakkıyla bilendir" buyruğu, Allah Teâlâ'nın dünya ve âhiretin bütün faydalarını bildiğine işarettir. 108[108]

"Eğer yolculukta olur ve bir yazıcı da bulamazsanız, o zaman (borçludan) alınacak rehinler (yeter). Eğer birbirinizden emin olmuşsanız, kendisine inanılan adam (borçlu), Rabb'i Allah'tan korksun ve emanetini ödesin.
Şâhidliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, hakikaten onun kalbi günahkârdır. Allah ne yaparsanız hakkıyla bilendir" (Bakara, 283).
Bil ki Allah Teâlâ, bu âyette alış-verişleri üç kısma ayırmıştır; yazı ve şâhid tutarak, alınan bir rehin mukabili olarak, bir de karşılıklı güvenle yapılan alış-veriş etme. Cenâb-ı Hak, önceki âyetin sonunda yazmayı ve şâhid tutmayı emredip, bu hususun çoğu zaman ya yazacak birisinin bulunmaması, veyahut da yazacak kimse bulunsa bile yazacak malzemenin bulunmaması sebebi ile, yolculuk esnasında imkânsız olabileceğini bildirince, işi sağlama almaya dayanan başka bir alış veriş şekli zikretmiştir ki, bu da rehin almadır. Tefsirini yaptığımız âyetin, önceki âyetlerle irtibatı budur. Bu yof, yazma ve şahid tutma ile olandan daha ihtiyatlı bir yoldur.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 109[109]

Sefer (Yolculuk) Kelimesi Hakkında

Biz, kelimesinin nereden iştikak ettiğini, (Bakara, 184) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. Burada tekrar ele alacağız. Dilciler şöyle muştur. Yahud bu ifâde de, umûmî bir ifâdedir ve mânâsı, "Allah Teâlâ'nın bütün emir ve yasakları hususunda Allah'tan korkun" şeklindedir. demişlerdir: "Bu kelime, ortaya çıkma manasına gelir. Meselâ "sifr" kelimesi, kitap demektir. Çünkü kitap birşeyi ortaya kor ve izah eder. Yolculuğa da "sefer" denmiştir. Çünkü yolculuk insanların huyunu huşunu ortaya çıkarır, veyahut da insan, gölgeliğinden sahraya çıktığında, herkesçe görülebilir. Veyahut da insan sahraya çıktığında, evi boş ve muhafazasız kalır. Tan a£ardığında (sabah ortaya çıktı); kadın peçesini açtığında "Kadınyüzünüaçtı"yani "insanlaragöründü" denilir.Yine, kalbte olan niyet ortaya çıktığında yû\i kadın bir yeri süpür-düğü zaman denilir süpürme manasınadır. Çünkü sen bir yeri süpürdüğünde, toz altında kalan şeyleri ortaya çıkarmış olursun. Rüzgâr yaprakları süpürüp götürdüğünddenilir. Güneşin batmasından sonra, gündüzden arta kalan beyazlığa da, açık olduğu için yi-denilir. 110[110]

Rehin Kelimesi Hakkında

"Rehin" kelimesinin asıl manası devamdır. Birşey devamlı hale geldiği denilir. Devamlı olan nimete dei denilir.
Bu asit mânâyı anladığında biz deriz ki, âyetteki "rehin" kelimesi (mef'ûl-ü mutlak) masdardır. Birşeyi, birisinin yanında koyduğund dersin. Nitekim şâir:
"Benimle karşılıklı rehinleşir (rehinleşmede yarışır) ve, bana oğullarını rehin bırakır; söylediğime karşılık, ben de oğullarımı ona rehin bırakırım."
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Masdarlar {mef'ûl-ü mutlaklar), bazan mef'ûl-ü mutlak olmaktan çıkar, isim (mef'ûl'ün bih) olurlar. Böylece de fiil onda mef'ûlü mutlak olarak amel etmez. Buna göre, mesela sen"Zeyd'in yanına bir rehin bıraktım" dediğin zaman, bu

---

[108] 108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/62-64.
[109] 109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/65.
[110] 110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/65-66.

cümlendekielimesi mef'ûl-ü mutlak olarak değil, mef'ûlün bih olarak mansub kılınmıştır. Nitekim bu aynen, "Zeyd'in yanına bir elbise rehin bıraktım" demen gibidir. Bu kelime, bu şekilde mefûlün bih kılınınca, isimler gibi cemî kılındı. Bu, veşeklinde cemî olur. Muselâ A'şâ'nın şu beytişeklinde cemîlenmiştir.
Ona, oğullarımdan hiçbirini rehin olarak vermeyeceğim Çünkü o da, daha önce ifsad etmiş olanlar gibi, oğullarımı ifsâd eder.."
Bu'âys de şöyle demiştir:
"Aden önünde gecelediği halde, Suâd uzaklaşıp gitti; ve onun yanındaki rehinlere de, senden önce el konuldu."
Bizim sözümüzün bir benzeri d gibi kelimelerdir. Zeccâc* veznini kalıbında cemi olarak getirilmesi azdır" demiştir. Ferrâ,kelimesinin cem'ininkelimesinin ceminin dolduğunu söylemiştir. Böyleckelimesi, "cem'u'l-cem" (çoğulun çoğulu) olmuş olur. Bu,
Arapların tıpktabirleri gibidir. Bazı kimseler de Ferrâ'nın bu görüşünün aksini savunarak kelimesinin cem'inin kelimesinin cem'inin deolduğunu söylemişlerdir.
Bil ki, bu iki görüş birbirleriyle bir çelişki teşkil edince, bunların her ikisine de itibar edilmez. Özellikle Sibeveyh, cem'u'l-cem'in daima aynı olmadığı, aynen gelmeyeceği görüşündedir. Binâenaleyh, ancak üzerinde ittifak edilen şeyi söylemek gerekir.kelimesinin,kelimesinin çoğulu^ olmasına gelince, bu açık olan kıyasî bir çoğuldur. Meselâelimelerinde olduğu gibi. 111[111]

Üçüncü Mesele

İbn Kesir ile Ebu Amr, râ ve hâ harflerinin dammesiylej şeklinde okumuşlardır. Yine bu iki zatın bu kelimeyi, râ'nın ötresi, hâ'nın da sükûnu ile şeklinde okudukları da rivayet edilmiştir. Diğer kıraat imamları ise şeklinde okumuşlardır. Ebu Amr, "lafzının ancak atlar hakkında kullanıldığını biliyorum. İşte bundan dolayı, atlar hakkında kullanılan bu kelimeyle kelimesinin cem'i olanj kelimesinin arasını ayırmak için şeklinde okunmuştur" demiştir.
Ebu Amr'ın kıraati ise, râ harfinin ötresi ve hâ'nın de sükûnuyla şeklindedir. Ahfeş, bu şekilde okumanın güzel olmadığını; çünkü vezninin şeklinde cemi yapılmasının şaz bir durum olup çok az rastlandığını söylemiştir. Nitekim, kâf harfinin bazan dammesi, bazan da sükûnuyla, v; hurma hakkındai şeklinde söylenmektedir. 112[112]

Dördüncü Mesele

Âyette bir hazf bulunmaktadır. Dilersek bu ifâdeyi mübtedâ kabul eder, haberi de takdir ederiz. Buna
göre kelamın takdiri,
"O takdirde, alınmış rehinler şâhidlerin yerine geçer" şeklinde olur. Veya, bu iki kelimenin yerine geçecek olan "O kimseye, alınacak rehinler gerekir, vardır" takdiri yapılır. İstersek de bu kelimeyi haber sayıp, mübtedâsını takdir ederiz. Buna göre takdirBelge, alınacak rehinelerdir" şeklinde olur. 113[113]

Beşinci Mesele

Bugün fukahâ, ister yolcu (seferî) ister mukîm olsun yine ister yazıcı bulunsun ister bulunmasın , ikisinin de hükmünün aynı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Mücahid, âyetin zahirine dayanarak rehnin sadece seferde caiz olabileceği görüşündedir. Bugün, Mücahidin görüşüyle amel edilmemektedir.

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/66-67.
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/67.
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/667.

Âyetteki "sefer.." kaydı, genel durum göz önüne alınarak getirilmiştir. Bu Hak, Teâlâ'nın tıpkı,"Eğer endişe ederseniz, namazdan kısaltmanızda size bir vebal yoktur.." (Nisa. 101) âyeti gibidir.Halbuki âyette bahsedilen korku,seferde farz namazların kısaltılabil-mesinin şartından değildir. [114][114]

Altıncı Mesele

Rehn ile ilgili meseleler çoktur. Müşâ' (taksim edilmemiş ortak şey ve arazi)'nin rehn olarak verilmesinin caiz olmayacağını söyleyen kimseler, bu âyet-i kerimenin "rehnin ele geçmesinin (makbûd olmasının) farz olduğuna" delâlet ettiğini söyleyerek, istidlalde bulunmuşlardır. Akıl da buna delâlet eder. Çünkü rehin almaktan maksat, alacaktı tarafın, verdiği şeyin inkâr edilmeyeceğine dair güven içinde olması, buna dair teminat almasıdır. Bu ise ancak, "kabz" (ele almak, ele geçirmek) ile mümkün olur. "Müşâ'" olan şeyin ise ele geçmesi, (makbûd olması) mümkün değildir. Binâenaleyh, müşâ'ın rehn olması gerekir.
Sonra Hak Teâla "Eğer birbirinizden emin oimuşsanız, kendisine inanılan adam (borçlu) emanetini ödesin.." buyurmuştur
Bil ki bu, âyet-i kerimede zikredilen alış-veriş şekillerinin üçüncüsüdür. Bu da, güvene dayanarak yapılan alış-veriştir (bey'u'l-emâne). Yani, kendisinde yazı, şâhid ve rehin olmayan atış-veriş şekli... Bu hususta birkaç mesele vardır: [115][115]

Birinci Mesele

Bir kimse bir kimseye güvenip ondan endişelenmediğine denilir. Nitekim Hak Teâlâ:
"Bundan önce kardeşi Yusuf u size emniyet ettiğim gibi hiç onu size emniyet edebilir miyim?" (Yusuf. 64) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ'nın: O sözünün mânâsı, "O hak sahibi, borçlu kimsenin hainlik edip inkâr edeceğinden bir endişeduymazsa yani,"borç veren kimsenin nazarında emîn ve güvenilir bir kimse olan o borçlu kişi, borcunu ödesin. Borcunu edâ edeceği ve hakkını ona vereceği hususunda, hak sahibinin hakkındaki hüsnü zannına muhalefet etmesin!.." demektir. Nitekim: "ondan emin oldum; o kendisinden emin olunulan kimsedir; ona güvendim, o güvenilen bir kimsedir " denilir.
Sonra Hak Teâlâ: "Rabb'i olan Allah'tan korksun" buyurmuştur. Yani, borçlu kimsenin Allah'tan korkması ve borcunu asla inkâr etmemesi gerekir. Çünkü borç veren kimse, alacağı hususunda o kimseye güvenip, ondan herhangi bir yazı isteme, şâhid tutma ve rehin alma gibi vesikalar taleb etmeksizin ona güzel bir şekilde davranınca, bu borçlu kimsenin de Allah'tan sakınması, borcunu inkâr etmeme ve zamanı geldiğinde de onu ödeme hususlarında alacaklıya aynı şekilde güzel muamelede bulunması gerekir.
Âyet hakkında başka bir görüş de şudur: Bu ifâde, malını eksiksiz aldığında, rehn alan kimseye, almış olduğu rehni geriye vermesiyle ilgili olan bir hitaptır. Çünkü aldığı rehin de, o kimsenin elinde bir emânettir. Ama, kabule şayan olan görüş birincisidir. [116][116]

Bu Âyette Nesh Sozkonusu Değildir

Bazı âlimler bu âyetin, yazmanın, şahid tutmanın ve rehin almanın vâcib olduğuna delâlet eden önceki âyetleri neshettiğini söylemişlerdir. Bil ki, mecbur eden bir delil bulunmadan, neshin vuku bulduğunu kabut etmek hatadır. Aksine önceki âyetlerde geçen emirler irşada ve ihtiyatlı davranmayı temin gayesine hamleditmiştir. Bu âyet ise, ruhsat'a hamIedilmistir. İbn Abbas (r.a)'dan: "Müdâyene âyetinde nesh yoktur" dediği rivayet edilmiştir.
Cenâb-ı Hak sonra: Şahidliği gizlemeyin" buyurmuştur. Âyetin tefsiriyle ilgili şu izahlar

---

[114][114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/67-68.
[115][115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/68.
[116][116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/68-69.

bulunmaktadır:
Birinci izah: Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, borçlu kimsenin güvenilir birisi olduğuna inanıldığı zaman, yazmamayı, şahid tutmamayı ve rehin almamayı mubah kılınca, sonra da bu borçlu kimsenin, alacaklı kimsenin kendisi hakkındaki zannına muhalefet ederek, hainlik edip onun hakkını inkâr eden birisi olarak hâin çıkması mümkün olunca; -ancak ne var ki, diğer insanların da bu gibi insanların hallerine muttali olmaları da mümkün olunca-işte Cenâb-ı Hak bu noktada bu bazı insanları, o hakkı ihya ve hak sahibinin hakkını ikrar etme hususunda sa'yü gayret etmeye teşvik etmiş ve, -hak sahibi onun şehadetini ister bilsin, isterse bilmesin- şehâdeti gizlemekten onları men etmiş, bu hususta da şiddet göstererek, şehâdeti terketmesi durumunda o kimselerin kalbinin günahkâr olduğunu belirtmiştir."
Hz. Peygamber (s.a.s)'den, bu açıklamanın doğruluğuna delâlet eden şu haber de rivayet edilmiştir: - "Şahidlerin en hayırlısı, kendisinden şehâdette bulunması istenmeden Önce şahidlik eden kimsedir."
İkinci izah: "Şehâdeti gizlemek"ten maksat, kişinin o vak'âyı bildiğini inkâr etmesidir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa siz, "Hakikaten İbrahim, İsmail İshâk, Yakûb ve oğulları yahudf, yahud hristiyan idiler" mi diyorsunuz? De ki:' 'Siz mi yoksa Allah mı daha iyi bilir? Allah tarafından gelen (kitap vasıtasıyla bildiği) ve kendince sabit gördüğü şeyin şahitliğini gizleyenden daha zalim kim olabilir?" (Bakara. 14O)âyetidir. Bu âyetteki "gizlemek"ten maksat, inkâr etmek ve bildiğini saklamaktır.
Üçüncü izah: Bundan maksat, ihtiyaç hissedildiğinde, şehâdeti yerine getirmekten kaçınmaktır. Bu husus O'nun, "Şâhidler, çağrıldıklarında kaçınmasın.." (Bakara,282) emrinin tefsirinde geçmişti. Bu böyledir, çünkü kişi şehâdette bulunmadığı zaman, alacaklı kimsenin hakkı zayi olmuş olur. Böylece de şehâdette bulunmayan kimse bundan kaçındığı için, o kimsenin hakkını bizzat zayi etmiş gibi olur. Halbuki müstümanın malı da, canı kadar mukaddestir. Bu, son derece etkili bir tehdittir.
Sonra Cenâb-ı Hak: "Kim onu gizlerse, hakikaten onun kalbi günahkârdır" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır. 117[117]

Birinci Mesele

kelimesi, fâcir anlamına gelir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, bir bedevîye Hak Teâlâ'nın: "Muhakkak ki zakkum ağacı, günahkârın yiyeceğidir" (Duhân, 43-44) âyetini öğretirken, (yetiminiyeceği) dedi. Onun beceremediğini gören Hz. Ömer, ona, bari (Fâcirin yiyeceği) şeklinde okumasını söyledi. İşte bu da, âsim kelimesinin fâcir (günahkâr) anlamına geldiğini gösterir. 118[118]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi, âyet-ı kerimedek lafzınının haberi; üi lafzının isenun kalbi günah işler" denmek istenmiştir. kelimesi fetha ile olmak üzere şeklinde de okunmuştur. Bu Hak Teâlâ'nın "Kendini bilmedi " (Bakara, 130) âyetinde olduğu gibidir. Ibn Ebî Able bunu şeklinde okumuştur. Yani, "Kalbini günahkâr yaptı..." 119[119]

Kalbin Fiilleri ve Mesuliyeti

Bil ki, kelâmcıların pek çoğu şöyle demişlerdir: Kalb, hem fail, hem arif, hem memur hem de menhî (ya-saklanan)dir. Biz bu meseleyi, Hak Teâlâ'nın Şuârâ Süresindeki:nuRûhu'l-emin senin kalbine indirdi" (Şuâra. 193-194)âyetinin tefsirinde derinlemesine inceledik. Bu hususu

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/69-70.
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/70.
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/70.

bir nebze de Hak Teâlâ'nın: "Kim Cebrail'e düşman olursa, (bilsin ki, Cebrail) onu senin kalbine indirmiştir" (Bakara, 97) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. İşte bu kimseler, bu âyetle istidlal ederek şöyle demektedirler: Allahu Teâlâ "İsm" (günah) hadisesini kalbe nisbet etmiştir. Eğer kalb fail olmasaydı, günahkâr addediimezdi...

Bu görüşe muhalefet edenler, buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Fiili, bedenin cüzlerinden bir cüze nisbet etmek, o fiilin meydana gelmesinde rolü olan sebeplerin en büyüğünün, o uzuv olması sebebiyledir. İşte bundan dolayı, gözümün gördüğü, kulağımın işittiği ye kalbimin tanıyıp bildiği söyler cümlesindendir" denilir. Yine, 9-denilir. Yani, "Falanca, namusunu gözetmez, namussuz." Uzuvlara ait olan fiillerin, kalbin fiillerine tabi olduğu ve kalbde meydana gelen sebeplerin neticesi olarak ortaya çıktığı herkesin malûmudur. Durum böyle olunca, işte bundan dolayı, bu âyet-i kertmede "günah" fiili, kalbe nisbet edilmiştir.

Sonra Hak Teâlâ (c.c) "Allah, ne yaparsanız, hakkıyla bilendir" buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın bu buyruğu insanları, şehâdeti gizlemeye cüret etmekten sakındırmanın bir ifadesidir. Çünkü mükellef olan kimse, kalbinde gizlediği şeylerin Allah'ın bilmesinden gizli kalamıyacağtnı bilince, Allah'ın emirlerine muhalefet etmekten korkarak, daima bu endişeyi taşır. Çünkü o kimse, Allahu Teâlâ'nın, kendisini, yapmış olduğu bütün fiillerden sigaya çekeceğini ve bu fiillere mutlaka bir karşılık vereceğini bilir. Eğer yaptığı şeyler hayır ise, karşılığı hayır; şer ise, elde edeceği karşılık şer olur. 120[120]

"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, Allah'ındır. Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz der Allah onunla sizi hesaba çeker. Sonra, dilediğini bağışlar, dilediğini de azablandmr. Allah herşeye hakkjyla kadirdir" (Bakara, 284). Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 121[121]

Birinci Mesele

Bu âyetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) el-Esamm şöyle der: "Hak Teâlâ Bakara sûresinde usûl ilmine (tevhîd ilmi) dair birçok şeyleri, -ki bunlar tevhîd ve nübüvvet delilleridir; ve yine, şeriatın ve mükellefiyetlerin izahı ile ilgili usûl ilmine dair diğer pekçok şeyi de, ki bunlar da namaz, zekât, kısas, oruç, hacc, cihad, hayz, talâk, iddet, mihir, hull\ îlâ, reda' (süt emzirme), alış-veriş, ribâ ve müdâyenenin keyfiyyeti gibi hususlardım bu sûrede bir araya getirince, O, bu sûreyi tehdit ifâde eden bu âyetiyle bitirmiştir."

Ben derim ki, hakîkî kemâl olan sıfatların sadece kudret ve ilim olduğu sabittir. Bunun için Cenâb-ı Hak, kudretinin kemâlinden "Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, hem mülken, hem de milken Allah'ındır" buyruğu ile; külliyyâtı ve cüz'iyyâtı kuşatan ilminin kemâlinden ise, "Siz, içıitizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker" beyanıyla bahsetmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin ve ilminin kemâli tahakkuk edip de, göklerde ve yerde bulunanların da O'nun yaratması ve halketmesiyle meydana gelen, bakıp büyüttüğü kullar olduğu ortaya çıkınca, bu itaat edenler için mükemmel bir va'ad; günahkâr olanlar için de aynı şekilde tam bir vaîd (tehdit) olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ bu sûreyi, bu âyet ile hitâma erdirmiştir.

b) Ebu Müslim şöyle der: "Allahu Teâlâ önceki âyetin sonunda, "Allah, ne yaparsanız, hakkıyla bilendir" buyurunca, bunun peşine aklî delîl yerine kaîm olacak İfâdeyi getirerek, "Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler Allah'ındır" buyurmuştur. Buradaki mülkiyyetin mânası, "Bu şeyler meydana gelince, hiç şüphesiz Allah'ın yaratması, tekvini ve ibdâı ile ortaya çıkmışlardır. Birçok hikmete ve büyük faydalara şamil olan şu muhkem, sağlam, akıllara hayranlık verici ve şaşırtıcı bu fiillerin faili olan, yaratıcısı olan zâtın, mutlaka bu fiilleri en mükemmel biçimde bilmesi gerekir. Çünkü, bir şeyin detayını bilmeyen kimseden, son derece muhkem, güzel, yerliyerinde olan fiillerin sâdır olması imkânsızdır. İşte bundan dolayı

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/70-71.

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/71-72.

Allahu Teâlâ, kendilerinde çeşitli sağlamlık ve güzelliklerin bulunması yanında, gökleri ve yeri de yaratmış olmasıyla, kendisinin gökleri, yeri ve içinde bulunanları bildiğine, bütün unsurlarını da en mükemmel biçimde ihata ettiğine dair delil getirmiştir" şeklindedir.

c) Kadî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ yazmak, şahid tutmak ve rehin almak veya vermek gibi işlemler yapmayı (vesaik) emredip, bunları
emretmekten maksadı da malı koruyup, onu koruma hususunda ihtiyatlı davranmak gerektiğini açıklamak olunca, O, bundan hasıl olacak faydanın kendisine değil de, mahlûkâta âit olduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü, göklerin ve yerin mülkiyyeti O'na aittir."

d) Şa'bî, İkrime ve Mücahid şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, şehâdeti gizlemeyi yasaklayıp, bu husustaki tehdidini izhâr edince, göklerin ve yerin mülkiyyetinin ancak kendisine ait olduğunu; şehâdeti gizleyenler ile onu ifa edenlere, hak etmiş oldukları karşılıkları vereceğini beyân etmiştir." 122[122]

İkinci Mesele

Âlimlerimiz, Hak Teâlâ'nın: "Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, Allah'ındır" buyruğuyla, kulların fiillerini Allah'ın yarattığı hususunda istidlalde bulunmuşlardır. Çünkü, kulların fiillerini yaratma meselesi de, istisnanın yapılabilmesi delili ile, "Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler" cümlesin-dendir. Cenâb-ı Hakk'ın, sözünde lâm "lâmu'l-garad" (maksat lamı) değildir. Çünkü, fâsıkın fışkından maksadı, Allah'a itaat etmek değildir. Binâenaleyh, bu lamdan maksadın "lâmu't-mülk ve't-tahlîk" (mülkiyyet ve yaratma lamı) olması gerekir. 123[123]

Üçüncü Mesele

Âlimlerimiz bu âyetle "ma 'dûm "un, bir şey olmadığına istidlal etmişlerdir. Çünkü eşyanın hakikâti ile mahiyyeti de, "Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler.." cümlesindendir. Binâenaleyh, eşyanın hakikati ile mâhiyyetinin, mutlaka Allah'ın kudretinin tahtında bulunması gerekir. Allah, bu hakikatleri gerçekleştirmeye ve o mahiyyetleri meydana getirmeye (tekvîn) kadir olursa ancak, hakikatler ve mâhiyyetler O'nun kudretinin tahtında bulunmuş olur. Durum böyle olunca, Allahu Teâlâ'nın kudreti, zâtları oluşturan ve hakikatleri tahakkuk ettiren olmuş olur. Böylece de, "ma'dûrrTun şey olduğuna hükmetmek yanlış olmuş olur. 124[124]

Allah Aşikâr Gibi Gizliyi de Bilir

Sonra Hak Teâlâ, içinîzdekini açıklasanız da gîzleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker" buyurmuştur. İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet-i kerime nazil olunca, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Abdurrahman İbn Avf, Muâz (r.a) ve bazı insanlar Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "Ya Resûlallah! Biz, güç yetiremiyeceğimiz amellerle mükellef tutulduk. Çünkü, hiç şüphe yok ki içimizden birisi, kalbinde yer almasını istemediği şeyleri hatırından geçirebilir.. Üstelik o kimse dünyadadır..." derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Belki de sizler İsrâiloğullarının, , ama isyan ettik " {Nisa,46)dedikleri gibi demek istiyorsunuz.. Sizler, "İşittik ve itaat ettik" (Bakara.285)deyiniz.." der. Bu cevap, onlara ağır geldi. Onlar, bu konuda bir yıl bekledi.. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ: "Allah hiç bir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez" (Bakara, 266) âyetini indirmiştir. Böylece de, bu âyet nesholunmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s);
"Allahu Teâlâ, yapmadıkları veya onu söylemedikleri müddetçe ümmetimin, nefislerine söylemiş oldukları şeyi bağışlamıştır" buyurmuştur.
Bil ki, bu âyette bahse konu olan şey, Hak Teâlâ'ntn: "Siz, içintzdekini açıklasanız da

---

[122] [122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/72-73.
[123] [123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/73.
[124] [124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/73.

gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker" sözüdür. Bu ifâde, insanın kendi kendine bir şeyler fısıldamasıyla kalbe gelen ve kalbten çıkarılması mümkün olmayan bozuk düşünceleri konu alır. Binâenaleyh bu şeylerden sorumlu tutulmak, "teklif-i mâla yutak" {= takat getirilemiyecek teklif) olur. Âlimlerimiz, bu hususa şu şekillerde cevap vermişlerdir: 125[125]

İradî Olmaksızın Kalbden Geçen Şeyler

a) Kalbe gelen düşünceler iki kısma ayrılır. Bunların bir kısmını insan kalbine iyice yerleştirir ve onları gerçekleştirmeye azmeder. Bir kısmıysa böyle değildir; aksine bunlar, insanın hoşlanmadığı, fakat içinden de bir türlü söküp atamadığı şeylerdir. İnsan birinci kısımdakilerden sorumludur. İkinci kısımdakilerden ise, mes'ûl değildir. Hak Teâlâ'nın: "Allah, sizi yeminlerinSzdeki "lağv" dan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden sorumlu tutar (muaheze eder)" (Bakara. 225) âyetini görmez misin? Yine O, bu sûrenin sonunda, "(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faydasına, yaptığı (şer) de kendi zarannadır"; "Mü'minler arasında kötülüğün yayılıp duyulmasını arzu edenler..." (Nur, 19) buyurmuştur. İşte dayanılacak cevap budur.

b) "Yapılmayan, fakat kalbte bulunan herşey, affın konusuna girer. Halbuki, "Siz, içinfzdekini açıklasanız da gizlesiniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker" beyânından maksat, bu işin ya açıktan, veya gizli olarak fiil haline getirilmesidir. Fakat kalbdeki niyet ve düşünceler fiil haline getirilmez ise, hepsi affedilebilir." Bu cevap zayıftır. Çünkü insanların sorumlu tutuldukları şeylerin çoğu kalbin fiilleridir. Baksana, küfür ve bid'at kalbin amellerindendir. En büyük ceza da bunlara verilmektedir. Yine azaların (organların) fiilleri, kalbin fiillerinden uzak ve berî olduğunda, onlara herhangi bir ceza terettüb etmez.

Meselâ uyuyan kimse ile, dalgın kimsenin yaptığı (gayr-i ihtiyarî) fiiller gibi... Böylece bu cevabın zayıflığı ortaya çıkmış olur.

c) Allah Teâlâ. o kimseyi kalbinden geçirdiği bu hususlarla sorumlu tutar. Fakat bunların cezası, dünyada çekilen gam ve kederlerdir. Dahhâk, Hz. Âişe (r.h)'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kulun kalbinden geçirdiği kötü şeylerin muhasebesi, Allah Teâlâ'nın o kimseyi dünyada gam, keder ve sıkıntılarla imtihan etmesidir. Âhiret günü geldiğinde, Allah insanları bunlardan mesut tutmaz ve bunlardan dolayı ceza vermez." Hz. Âişe (r.h), Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu âyetin mânâsını sorduğunu, O'nun da bu şekilde cevap verdiğini rivayet etmiştir.

Buna göre eğer, "Allah Teâlâ: "Bugün herkes, ne kazandı ise, onunla karşılanacak" (Mümin, 17) buyurmuş iken, bu dünyada iken nasıl muaheze olunur?" denilir ise, biz deriz ki: "Bu, husûsî bir hükümdür. Binâenaleyh umûmî ifâdeden önce gelir."

d) Allah Teâlâ "Allah, onunla sizi hesaba çeker" buyurmuş, fakat "Allah, onunla sizi sorumlu tutar (muaheze eder)" dememiştir. Biz, Hak Teâlâ'nın "hasîb" ve "muhâsib" olmasının mânâsı hususunda birçok izahlar zikrettik. Bunlardan birisi olarak, bunun "Allah Teâlâ, onları bilir" mânâsına olduğunu zikretmiştik. Buna göre âyetin mânâsı: "Allah Teâlâ, kalblerde saklı ve gizli olan herşeyi bilir" şeklinde olur.

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâtâ, kıyamet günü, bütün mahlûkâtı biraraya toplar ve onlara kalblerinden geçirdiklerini haber verir. Mü'minlere haber verir ve sonra onları affeder. Günahkârlara da, kalblerinden geçirdikleri küfür ve günahları haber verir."

e) Allah Teâlâ, bu beyânı müteakip, "sonra dilediğini bağışlar, dilediğini de azablandmr" buyurmuştur. Buna göre, bu bağışlama, böyle düşüncelerin kalbine gelmesinden hoşlanmayan kimselerin payı; azab da, böyle düşüncelerde ısrar edip, onları hoş karşılayan kimselerin payıdır.

f) Bazı âlimler, bu âyetten maksadın, şâhidliği gizlemek olduğunu söylemişlerdir ki bu zayıftır. Çünkü lafız umûmî (genel)dir ve hernekadar o hükmün peşinden geliyorsa da, bunu sadece ona has kılmamak gerekir.

---

[125] [125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/73-74.

g) Bu âyetin, "Allah hiç bir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez" âyeti ile neshedilmiş olduğu görüşü rivayet edilmiştir. Fakat bu, şu sebeplerden ötürü zayıftır:

1- Nesh, ancak "Onlar, daha önce, savuşturmaktan âciz oldukları bu tür düşüncelerden kaçınmakla emrolunmuşlardı" dememiz hâlinde mümkün olur ki bu denemez. Çünkü mükellefiyet, ancak insanın gücü dahilindeki şeylerde söz konusudur. İşte bu sebepten ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s): "Ben, kolay ve müsamahakâr olan Haniflik (tevhid) inancı ile gönderildim"126[126] buyurmuştur.

2- Neshe, âyetin bu tür düşünce ve niyetlerden dolayı ikâba delâlet etmesi halinde ihtiyaç hissedilir. Halbuki âyetin buna delâlet etmediğini daha önce belirtmiştik.

3- Ahbârın (hâdise ve kıssaların) neshedilmesi caiz değildir. Nesh, ancak emir ve nehiylerde caizdir.

Bil ki ahbârın neshedilip edilemeyeceği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Biz "Usûl-ül-Fıkıh" kitabımızda bunu anlattık. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak: "Sonra, dilediğini bağışlar, dilediğine de azâb eder" buyurmuştur. Bu cümle ite ilgili iki mesele vardır: 127[127]

Birinci Mesele

Âlimlerimiz, bu âyeti büyük günah sahibi kimselerin affedilebileceği hususuna delil getirmişlerdir. Bu böyledir; çünkü itaatkâr mü'minin azâb edilmeyip, mükâfaatfandırılacağında; kâfirin ise mükâfaatlandırılmayıp cezalandırılacağı hususunda kesin hüküm vardır. O hâlde, Hak Teâlâ'nın: "Sonra, dilediğini bağışlar, dilediğine de azâb'eder" buyruğu, sevâb ve mükâfaattan birisine kesin hükmetmeyi ortadan kaldırır. Bundan dolayı, geriye bunun, günahkâr mü'minin nasibi olması kalır. 128[128]

İkinci Mesele

Âsim ve İbn Âmir, râ ve bâ harfinin ref'i ile şeklinde, diğer kıraat imamları ise, bunları şeklinde meczûm olarak okumuşlardır. Merfu okuyanlar, bu ifâdeleri müste'nef bir cümle sayarak; meczûm okuyanlar ise, bunli kelimesine atfederek böyle okumuşlardır. Ebû Âmr'ın, i kısmındaki râ'yı lâm'a idğam ederek şeklinde okuduğu nakledilmiştir.

Keşşaf sahibi bu hususta şöyle der: "Bu, hatalı bir okuyuştur ve bunun Ebu Âmr'a nisbeti yalandır. Böyle bir dil hatası, Arapçayı en ileri derecede bilen bir zata hiç isnad edilebilir mi?"

Daha sonra Allah Teâlâ"Allah herşeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Allah Teâlâ: "Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler Allah 'indir" buyruğu ite mülk ve melekûtun; "Siz, İçlnizdekini açıklasanız dar gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker" sözü ile de ilminin ve ihatasının mükemmel olduğunu beyân buyurmuş, daha sonra da, "Allah herşeye hakkıyla kadirdir" diyerek kudretinin mükemmel olduğunu ve kendisinin, kahretmesi, kadir olması, yaratması ve yok etmesi ile de hertürlü mümkinâta hükümran olduğunu bildirmiştir. Bu sıfatlardaki kemâlden, daha büyük ve mükemmel başka bir kemâl yoktur. Bu kemâlat ile mevsuf olan Allah'a, aklı olan her insanın kul olması, boyun eğmesi, emirleri ile yasaklarına itaat etmesi, O'nun gazabından ve nehyettiği şeylerden sakınması gerekir. Muvaffakiyyet Allah'tandır. 129[129]

"O Peygamber de kendisine Rabb'inden indirilene imân etti, mü'minler de... (Onlardan) her biri Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine İnandı. "Onun

---

126[126] Müsned, 5/266.

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/74-76.

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/76.

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/76-77.

peygamberlerinden hiç birini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız). Dinledik, itaat ettik. Affını dileriz ya Rabbi! Varış ancak sanadır" dediler"
(Bakara, 285). 130[130]

Birinci Mesele

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: Âyetin daha önceki âyetlerle münasebeti konusunda birkaç vecih bulunmaktadır:
Birinci vecih: Hak Teâlâ önceki âyette Allah'ın mülkünün, ilminin ve kudretinin kemâlini açıklayınca, bunlar da rubûbiyyet sıfatlarının kemâlini gerektirince, işte bunun peşinden hemen, mü'minlerin de Allah'a son derece bağlı, itaatkâr ve boyun eğmiş olduğunu, bunun da kulluğun kemâli olduğunu beyan etmiştir. Allah'ın rubûbiyyetinin kemâli bize tecellî edince, bizden de, O'na karşı kulluğun kemâli zuhur etmiştir. Lütfü ve ihsanı
çok yaygtn ve şamil olan Allah'tan ümid edilen, kıyamet gününde bizim hakkımızda inayet, rahmet ve ihsanın kemâlini izhar etmesidir. Allah'ım, sen bu arzumuzu gerçekleştir.
İkinci vecih: Allahu Teâlâ, "Siz, İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker" Çakara. 294) buyurunca, bizim ne gizli, ne açık, ne zahir ne de batınımızdan hiçbir şeyin O'na asla gizli kalamayacağını beyan etmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bizim için bir medh ve övgü ifâde eden açıklamaları getirerek, "O Peygamber de kendisine (Rabb 'inden indirilene İmân etti, mü'mtnler de" (Bakara,285) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak sanki, lütfü ve keremi vesilesiyle şöyle demektedir: "Kulum, her ne kadar ben senin bütün hallerine muttali isem de, bunlardan ancak, senin için bir medh ü sena olacak olanları zikrederim.. Öyle ki sen böylece benim, mülk, ilim ve kudret hususunda kemâl sahibi olduğum gibi, aynı şekilde cömertlik ve merhamet, iyilikleri izhar ve hataları da örtme hususunda da kemâl sahibi olduğumu bilir, anlarsın!"
Üçüncü vecih: Cenâb-ı Hak Bakara sûresine, gayba iman eden, namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerinden infâk eden muttakîleri medhederek başlamış; sûrenin sonunda da, başında medhü sena ettiği kimselerin, Muhammed (s.a.s)'in ümmeti olduğunu beyân ederek, "...Mü'minler de (onlardan) herbiri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı. "O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız", (hepsine inanırız derler)" (Bakara, 285) buyurmuştur. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın sûrenin başındaki, "ki onlar gayba imân ederler" (Bakara. 3) âyetinden muradı da budur. Sonra, Cenâb-ı Hak burada, "Dinledik, itaat ettik" buyurmuştur; "namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine nzık olarak verdiklerimizden de intak ederler" (Bakara, 3) âyetinden murad da, budur.
Cenâb-ı Hak burada, "Afhnı dileriz ya Rabbi. Varış ancak sanadır" buyurmuştur; O'nun, "Âhirete iser yakîni ve kati olarak inanırlar" (Bakara, 4/ âyetinden murad edilen de budur.
Cenâb-ı Hak burada daha sonra, "Ya Rabb, unutur yahut yanıhrsak, bizi tutup sorguya çekme" (Bakara, 286)sözleriyle onların Rablerine nasıl tazarru ve niyazda bulunduğunu açıklamıştır ki, bu da, O'nun, "İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidâyet üzerindedirler. İşte onlar, kurtuluşa erenlerin tâ kendileridirler" (Bakara, 5) âyetinden kastedilendir.
Dördüncü vecih: Bu vecih şöyledir: Vahiy meleği Allah katından peygambere gelip de O'na, "Muhakkak ki, Allah seni, bütün varlıklara peygamber olarak yolladı" deyince, peygamberin, meleğin sözünde sadık olup
olmadığını bilmesi, ancak, AHahu Teâlâ'nın bu meleğin doğru söylediği hususunda izhar edeceği bir mucize ite mümkün olabilir. Eğer böyle bir mucize olmazsa, peygamber, haber veren bu varlığın sapmış ve başkalarını da sapıtan bir şeytan olduğunu düşünebilir, böyle bir şeyi caiz görebilir. Bu melek yine, AHahu Teâlâ'nın sözünü işittiğinde, duyduğu şeyin başkasının değil de Allah'ın sözü olduğuna delâlet edecek bir mucizeye ihtiyaç duyar... Bu mertebeler, birkaç bakımdan muteberdirler:

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/77.

a) Meleğin duyduğu şeyin sadece Allah'ın kelamı olup başka bir şey olmadığını ispatlayan bir mucizenin bulunması. İşte melek bu mucize vasıtasıyla, Allah'ın sözünü duyduğunu bilir.
b) Bunun, meleğin sözünde ve iddiasında doğru olduğu; bunun şeytan olmayıp, Allah'ın göndermiş olduğu bir melek olduğu hususunda, peygamber için bir mucize olması..
c) Bunun, ümmet nazarında, peygamberin elinde zuhur etmiş otan bir mucize olması.. Böylece bu mucizeyle ümmet-i Muhammed, peygamberin, davasında sadık olduğu hususunda istidlal eder... Öyle ise peygamber, kendisinin Ailah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu bilemeyince, bunu bilmeye ümmetin de gücü yetmez. Allah Teâlâ bu sûrede, muhtelif şeriatları ve ahkamın kısımlarını zikrederek "O peygamber imân etti.." buyurmuş ve böylece peygamberin, bunun Allah'tan gelen ve kendisine ulaşan bir vahiy olduğunu; bunu kendisine haber verenin, Allah tarafından gönderilmiş ve tahrif etmekten masum olan vahiy meleği olduğunu, saptıran bir şeytan olmadığını bildiğini açıklamıştır. Cenâb-ı Hak sonra, Allah'ın Resulü (s.a.s)'nün buna olan imânını zikretmiştir ki bu önce gelen mertebedir. Bunun peşinden de buna olan mü'minlerin imânını zikretmiş, ki bu da sonraki mertebedir ve şöyle buyurmuştur: "Mü'minler de (imân ettiler). Her biri, Allah'a ... inandı" buyurmuştur.
İşte kim bu sûrenin nazmı, yani kelamın dizilmesindeki incelikler ve tertibinin eşsizliği hususunda iyiden iyiye düşünürse, Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarının fesahati ve manalarının üstünlüğü yönünden bir mucize olduğu gibi, tertibi ve âyetlerinin nazmı (dizilmesi) bakımından da bir mucize olduğunu anlar. "Kur'ân, üslûbu bakımından bir mucizedir" diyenler de galiba bunu kastetmişlerdir. Ancak, şu kadar var ki ben müfessirlerin çoğunun, bu meselelerin farkına varmayıp, böylesi inceliklere dönüp bakmadıklarını gördüm. Bu konuda durum, hiç de böyle küçümsenecek gibi değildir. Nitekim şâir şöyle demiştir:
"Gözler yıldızı küçük görür. Küçük görmenin günahı yıldıza değil göze aittir."
Allah Teâlâ'dan, bizi bildiklerimizden faydalandırmasını, lütfü ve keremi ile bize faydası olacak şeyleri öğretmesini niyaz ederiz. 131[131]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın: sözü nün mânâsı, "O Peygamber, muazzam deliller ve apaçık mucizeler ile bu Kur'ân'ın ve onda bulunan bütün hükümlerin Allah katından indiğini, bunların ne şeytanların ilkâ ettiği şeyler kabilinden, ne de bir sihir, kehânet ve gözboyayıcılığı kabilinden bir şey olmadığını bilmiştir. O, bunu ancak, vahiy meleği Cebrail (a.s)'in elinde tecelli eden güçlü mucizelerin zuhur etmesi ile bilmiştir" şeklindedir.
Hak Teâlâ'nın: "Mü'mİnler de (imân ettiler)" ifâdesi hakkında iki ihtimal bulunmaktadır:
a) Söz, bu kelime ile tamamlanmaktadır. Buna göre âyetin mânâsı, "Peygamber ve mü'minler, ona Rabb'inden indirilene imân ettiler" şeklindedir.
İfâdesi ile yeni bir söz başlamıştır. Buna göre mânâ, "Daha önce zikredilmiş olanlardan herbiri, ki bunlar da peygamber ite mü'minlerdir, Allah'a imân etti" şeklindedir.
b) Sözün, bu kelimeden önce tamamlanıp, bu kelimesi ile yeni bir cümleye başlanmıştır. Buna göre mânâ, "Peygamber, Rabb'inden kendisine indirilen herşeye imân etti. Mü'minler de, muhakkak ki Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imân ettiler" şeklinde olur. Birinci ihtimal, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Rabb'ine imân etmemiş iken, sonra imân ettiğini ve istidlal vaktinden önce imanının olmadığı zannını uyandırabilir. İkinci ihtimale göre ise, lafız, meydana gelen şeyin, O Peygamber'in kendisine indirilmiş olan ahkama imân etmesi olduğunu hissettirir. Nitekim Cenâb-ı Hak: "Halbuki (vahiyden evvel) kitap nedir, imân nedir, bilmezdin" (Şûra, 52) buyurmuştur.
Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine icmâfî (toptan) imâna gelince bu, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i yarattığı ilk andan itibaren, onda mevcut idi. Hz. İsâ (a.s), doğduğu zaman "Ben, Allah'ın kuluyum, O bana kitap verdi" demişken, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında bunu uzak görmek nasıl mümkün olur? Hz. İsâ (a.s)'nın çocuk iken Allah'ın

---

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/77-80.

peygamberi olduğu akıldan
uzak görülmeyince, "Hz. Muhammed (s.a.s), mükemmel bir akı! ile yaratıldığı ilk andan itibaren, Rabb'ini biliyordu" denilmesi, nasıl uzak bir ihtimal olarak görülür? 132[132]

Üçüncü Mesele

Âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Rabb'i tarafından kendisine idirilene; mü'minlerin ise, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imân ettiklerini
gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bilhassa buna imân ettiği ifâde edilmiştir. Çünkü Rabb'inden kendisine indirilen şey, bazan başkasının "metluv"133[133] diye isimlendirdiği, tanıyıp imân etmesi mümkün olan bir söz olur, bazan da, peygamberden başkasının bilemeyeceği bir vahiy oiur. Böylece o hususa sadece Hz. Peygamber {s.a.s) imân etmiş olur, başkasının imân etmesi mümkün olmaz. İşte bu sebepten dolayı, imân konusunda, başkasının imân etmesinin mümkün olmayacağı bir hususa, sadece Hz. Peygamber imân etmiş olur.
Sonra Allah Teâlâ "Mü'min-îerden herbiri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 134[134]

Bu Âyete Göre İmânın Mertebeleri

Bü ki bu âyet, şu dört mertebenin bilinmesinin, imânın şartlarından olduğunu gösterir
Birinci mertebe: Allah Teâlâya imân etmek. Bu böyledir, çünkü âlemin, herşeye kadir olan, herşeyi bilen, her türlü ihtiyaçtan âzâde bir Yaratıcısı olmadıkça, peygamberlerin doğru söylediklerine inanmak imkânsız olur. İşte bu sebeple Allah'a imân edip, O'nu tanıma, imârun temeli olmuştur. Bu sebeple de Hak Teâlâ, burada öncelikle "Allah'a imânı" zikretmiştir.
İkinci mertebe: Allahu Teâlâ melekleri vasıtası ile peygamberlerine vahyetmiş ve şöyle buyurmuştur: "O, kendi emriyle kullarından dilediğine vahiy İle melekleri indirir" (Nahl, 2); "(Ya) bir vahiy tler ya bir perde arkasından, yahut bir elçi gönderip de kendi izniyle dilediği şeyi vahyetmesi dışında, Allah 'm hiçbir insana konuşması (vâkî) olmamıştır" (Şûra, 51); "Çünkü (Cebrail), senin kalbine o Kur'ân'ı indirmiştir" (Bakara, 97); "Onu, Ruhu'l Emîn, senin kalbine indirdi..." (Sû'ârâ, 193-194)ve "O (Kur'ân'ı) müthiş kuvvetlere sahip olan öğretti" (Necm. 5). Allah'ın vahyinin, insanlara melekler vasıtası ile ulaştığı sabit olunca, melekler de Allah ile insan arasında bir vasıta gibi olurlar. İşte bundan dolayı, meleklere imân âyette ikinci mertebede zikredilmiştir. Yine bu incelikten dolayı Hak Teâlâ: "Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığını, adaleti ayakta tutarak açıkladı. Melekler ve ilim sahipler! de (böylece inandı..)" (Ali İmran, 18) buyurmuştur.
Üçüncü mertebe: Kitaplara imândır. Kitap, meleğin Allah'tan alıp, insanlara ulaştırdığı vahiydir. Bunu, ayın yüzünün güneşin ışığından alarak aydınlanmasına benzetebiliriz. Buna göre melek, ay gibi; vahiy ise ayın nurlanması gibi olmuştur. Ayın bizzat kendisinin, derece bakımından nurlanmasından önce oluşu gibi, meleğin kendisi de "kitaplar" diye ifâde olunan vahiyden öncedir. İşte bu sebeple, âyette "kitaplar" sözü, meleklerden sonra zikredilmiştir. Yine bundan dolayı Allah Teâlâ, kitaplara imânı, meleklere imandan sonra zikretmiştir.
Dördüncü mertebe: Peygamberlere İmandır. Peygamberler, vahyin nurunu meleklerden alan insanlardır. Bundan dolayı peygamberler, mertebe bakımından kitaplardan sonradırlar. Bu sebepten ötürü, Allah Teâlâ, peygamberlere imânı dördüncü sırada saymıştır.
Bil ki bu şekilde yapılan bu dörtlü tertibte, ince sırlar ve kitaplarda açıklanması yerinde

---

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/80-81.
133[133] Kur'an'ın ayetleri, okunarak ibâdet edildikleri için, "vahy-i metlüv" (okunan vahiy) diye: Hz. Peygamberin vahye dayandığına inanılan hadisleri de "vahy-i gayr-i metlüv" (Okunması ile dive isimlendirilmiştir.
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/81.

olmayan büyük hikmetler vardır. Yaptığımız bu kadar izah, mevzunun şerefi için kifayet eder. [135][135]

İkinci Mesele

Allah'a imân, O'nun varlığına, sıfatlarına, fiillerine hükümlerine ve isimlerine imândan ibarettir.

Allah'ın varlığına imân, insanın bir mekânı olavarlıkların ötesinde, bütün varlıkları yaratan bir Yaratıcının olduğunu bilmesidir. Buna göre, mücessime itikadına sahip olanlar, Allah'ın varlığını kabul etmezler. Çünkü mekan tutan varlıkların dışında, bunlara göre hiçbirşey yoktur. Binâenaleyh bizim ile mücessime arasındaki ihtilâf, Allah'ın zâtının varlığını kabul etme hususundadır. Felsefeciler ile Mu'tezile, mekan tutan varlıkların (yani maddî varlıkların) Ötesinde, onları yaratan bir mevcudun bulunduğunu kabul ederler. Buna göre, felsefeciler ve Mu'tezile ile bizim aramızdaki ihtilaf, Allah'ın zâtı konusunda olmayıp, O'nun sıfatlan hususundadır.

Allah'ın sıfatlarına imâna gelince, O'nun sıfatları iki kısımdır, selbî ve subûtî...

Selbî sıfatları: İnsanın Cenâb-ı Hakk'ı her türlü terkibten münezzeh tek bir zat olarak bilmesidir. Çünkü her mürekkeb varlık, kendisini meydana getiren parçalardan herbirine muhtaçtır. Parçalartndan herbiri, kendisinden başka olan şey, mürekkebtir, başkasına muhtaçtır ve "mümkin" bir varlıktır. Binâenaleyh her mürekkeb varlık, mümkin li-zâtihi {zatı gereği mümkin)dir. Zatı gereği mümkin olmayıp, vâcib olan varlığın, kesinlikle mürekkeb olmaması, aksine

mutlak mânâda tek olması gerekir. O, zâtı bakımından tek (müfred) bir varlık olunca, onun bir mekan tutmaması, cisim veya cevher olmaması, bir mekanda bulunmaması, bir mekanın sıfatı olmaması, bir mahalde olmaması, değişmemesi ve hiçbir surette başkasına muhtaç olmaması gerekir.

Subûtî sıfatları: İnsanın, zâtı gereği mûcib olan şeyin, mümkinâttan birine olan nisbetinin, diğerlerine olan nisbeti gibi olduğunu btlmesidir. Buna göre biz, bu mahlûkatın bulunduğu durumların, aksine olabilecek bir şekilde meydana gelmiş olduklarını görünce, bu durumlar üzerinde mü'essir olan zâtın, zâtı gereği mûcib değil, kadir ve irâde sahibi olduğunu anlarız. Sonra bu insan, Allah'ın fiillerindeki sağlamlığı ve güzelliği İle de, O'nun ilminin tam olduğuna istidlal eder. Böylece de o insan, Allah'ın kadir, âlim, hayy, semî, ba,sîr ve celâl ile kemaltsıfatları ile mevsuf olduğunu anlar. Biz bu hususul (Bakara, 255) âyetinin tefsirinde genişçe anlattık.

Allah'ın fiillerine imân: Senin O'nun dışında kalan herşeyin mümkin ve muhdes (sonradan olma) varlıklar olduğunu; aklının açıkça göstermesi Ne de, mümkin ve muhdes varlıkların zatları gereği meydana gelemeyeceklerini, aksine onları yaratan bir mûcid'in bulunduğunu bilmendir ki bu mûcid ezelî ve ebedî olan Allah Teâlâ'dır. İşte bu delil seni, Allah'ın dışındaki herşeyin, ancak O'nun yaratması, icâd etmesi ve meydana getirmesi ile olacağına kesin hükmetmeye götürür. [136][136]

Canlıların İhtiyarî Fiillerini Yaratan da Allah'dır

Fakat arada bir düğüm var, o da canlılara ait olan ihtiyari fiiller meselesidir. Birinci hüküm ki bu, bu fiillerin mümkin ve muhdes olmalarıdır, binâenaleyh bunların da mutlaka, bu hususta değişmeyen vâcibu'l-vücûd bir zâta isnâd edilmeleri gerekir.

Buna göre eğer, "Ben, hareket etmek istediğimde hareket ediyor, etmemek istediğimde ise etmiyorum. Binâenaleyh hareket etmem veya etmemem, başkasının değil benim elimde" dersen, biz deriz ki: Sen, hareket etmeyi istemenden dolayı hareket etmeni; hareket

---

[135][135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/81-82.

[136][136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/82-83.

etmemeyi istemenden dolayı da hareketsiz kalmayı düşündün. Böylece de hareket etmeyi istemenden önce hareket edemedin, ve durmayı istemenden önce de duramadın. Hareket istemen anında mutlaka hareket etmen gerekir. Bu husus, böyle sabit olunca, biz deriz ki: Sendeki bu istek nasıl meydana gelmiştir. Çünkü bu isteğin meydana gelmesi ya bir muhdis (meydana getiren) tarafından kesinlikle değildir veyahut da bir muhdis tarafındandır. Sonra bu muhdis, ya kulun kendisidir, veya Allah Teâla'dır. Eğer, bu isteğin bir muhdise bağlı olmaksızın meydana çıktığını söylersek, bundan bir yaratıcının olmadığı neticesi çıkar. Eğer o isteğin îcâd edicisinin ve meydana getireninin kulun kendisi olduğunu kabul edersek, kul bu isteği meydana getirmede, bir başka isteğe daha muhtaç olur ki, bu da"teselsüle götürür. Böylece insanın o isteğini Allah'ın yarattığı ve meydana getirdiği ortaya çıkmış olur. Bunun böyle olduğu da sabit olunca biz deriz ki: İnsanın, o meşî'etin (isteğin) meydana gelişinde, bir tesiri yoktur. O istek meydana geldikten sonra ise, insanın o isteğine terettüb edecek fiil hususunda, ancak onu istemekten başka bir çaresi ve diledikten sonra fiilin meydana gelmesinde de bir ihtiyarı yoktur. Buna göre insan, ihtiyar (irâde) sahibi görünen mecbur bir varlıktır. Bu, ikna edici güçlü bir izahtır.
Ama şu iki problem bunun karşısına dikilir:
1- Allah'ın hikmetinin kemâline, küfür ve fısk gibi şu çirkin ve kötü amelleri yaratma nasıl uygun düşer?
2- Şayet herşey Allah'ın yaratmasıyla ise, bu durumda insana, nasıl emir ve yasak, medh ve zemm, sevab ve ikâb terettüb eder?
Hasmın ileri süreceği problemler işte bunlardır. Fakat, çeşitli yerlerde de izah ettiğimiz gibi, aynı şeyler ilim meselesinde, hasmımız aleyhinde söz konusudur. [137][137]

Allah'ın Hükümlerine İnanmak Nasıl Olur?

Allah'a imânın dördüncü kısmı da, O'nun hükümlerini bilip inanmaktır. İnsanın, Allah'ın hükümlerini bilme hususunda, şu dört şeyi bitmesi gerekir:
a) Allah'ın hükümleri, kesin olaralobir illete bağlanamaz. Çünkü bir illete ve sebebe bağlı olan herşeyin sahibi, zâtı gereği noksan, ve başka birşeyle tamamlanmış olur ki bu, Allah Teâlâ için düşünülemez.
b) Allah'ın hükümierinden maksadım, insanın, Allah'a değil, kula yönelik bir menfaatin bulunduğunu bitmesidir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisi için menfaat celbetmekten ve zarar defetmekten münezzehtir.
c) Allah'ın dünyada nasıl diler ve isterse, öylece hükmedeceğini ve vâcib kılacağını insanın bilmesidir.
d) İnsanın, yapmış olduğu fiil ve amellerdşn dolayı, Allah'ın üzerinde hiç kimsenin bir hakkının olmadığını; âhirette O'nun istediklerini fazl-ı ilâhisi ile bağışlayıp, dilediği kimselere de adaleti ile azab edeceğini, Allah'tan kabih (= çirkin, yakışıksız) bir fiilin sudur etmeyeceğini ve hiçbir şeyin Allah'a gerekli olmadığını bilmesidir. Çünkü herşey Allah'ın mülkü ve milkidir. Mecazî mânâdaki mâliklerin, yine mecazî mânâdaki mâlikler ürerinde bir hakkı yoktur. O hâlde gerçek mânâda memlûk (Allah'ın kulu ve kölesi) olan İnsanların, hakikî mânâda mâlik olan'Allah'ın yanındaki durumları nasıl olur, siz düşünün!
Allah'a imânın beşinci kısmı: O'nun isimlerini bilmektir. Allah Teâlâ, A'raf sûresinde: "En güzel isimler Allah'ındır" ycmt, ıao>; İsrâ sûresinde: "Hangi ismiyle çağırırsanız çağırın, en güzel isimler O'nundur" (isra, noj; Taha sûresinde: "Allah, o (Allah)'dır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. En güzel isimler O'nundur" n"a-ha,8)ve Haşr sûresinin sonunda: "En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olan herşey O'nu teşbih eder" (Haşr, 24) buyurmuştur. En güzel isimler (Esmâ-i Hüsnâ), mâsûm peygamberlerin lisanı üzere indirilen ilahî kitaplardaki Allah'ın isimleridir. Bu, Allah'a imânın önemli noktalarına işaret eden bir

---

[137][137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/83-84.

izahtır. [138]

Melekler, Mahiyetleri, Vasıfları, Vazifeleri

Meleklere imân da, şu dört mertebede olur:

Birinci mertebe: Meleklerin varlığına imân etmektir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Melekler, ya sırf ruhanî varlıklardır yahut cismanî varlıklardır veyahut da bu iki kısımdan mürekkebtir. Meleklerin cismanî varlıklar olduğunun kabul edilmesi durumunda, bunlar ya latîf (şeffaf) veyahut da kesîf (yoğun ve katı) cisimler olur. Eğer bunlar tatîf olurlarsa, bu durumda ya nûranî cisimlerdir, veyahut da hava nev'inden cisimler... Eğer böyle olurlarsa, cisimlerin şeffaftı ki arıyla beraber, son derece güçlü olmaları nasıl mümkün olur? Bu, Kur'ânî ve aklî hikmet ilimlerinde derinleşmiş âlimlerin makamıdır.

Meleklere imân konusunda **ikinci mertebe**, onların masum ve temiz olduklarını bilmektir. "Kendilerine her suretle kahir ve hâkim olan Rab'lerinden korkarak, kendilerine emredilen şeyleri yaparlar" (Nam, 50) ve "Onlar ibâdet etmekten asla kibirlenmezler, yorulmazlar da" (Enbiya. 19). Çünkü onlar, ancak Allah'ın zikrinden tad alır ve O'na ibâdete ünsiyyet duyar, bununla sevinirler. Nasıl, bizlerden her birinin hayatı havayı teneffüs etmekten ibaret ise, bunun gibi meleklerin hayatı da Allahu Teâlâ'nın zikri, O'nun tâati ve marifeti iledir.

Üçüncü mertebe: Melekler, Allah ile kul arasında vasıtadırlar. Onlardan her bir kısmı, bu âlemin kısımlarından bir kısmın işlerini idare etmekle görevlendirilmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak: "Saflar bağlayıp duranlara, sevk ve men edenlere yemin ederim ki.." (Sattat, 1-2), "Tozutup savuranlara, sonra da yükü taşıyanlara... yemin ederim" (Zariyat, 1-2). "Andolsun birbiri ardınca gönderilip de, sert rüzgârlar gibi estikçe esenlere..." (Muraeiât, 1-2) ve, "Andolsun (boğulmuş olan) ruhları ta derinliklerinden söküp koparan, (mü'minîerin ruhunu da) yumuşaklıkla çıkaran (meleklere)..." (Naziât, 1-2)buyurmuştur. Biz bu âyetlerin tefsirinde, birçok gizli sırtar zikretmiştik. İlimde derinleşmiş olanlar, yazmış olduklarımızı gözden geçirirlerse, bunlara onlar da muttali olurlar.

Dördüncü mertebe: Allah'ın indirmiş olduğu kitapları, peygamberlere ancak melekler vasıtasıyla ulaşır. Nitekim Hak Teâlâ: "Şüphesiz muhakkak ki o (Kur'ân) çok şerefli bir elçinin kelâmıdır. Kio (elçi) çetin bir güce sahiptir. Arşın sahibi nezdinde çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunandır, bir emindir" (Tekvir, 19-21» buyurmuştur. Meleklere imân konusunda, mutlaka bu mertebelerin nazar-ı dikkate alınması gerekir. Akıl, bu mertebelere ne kadar dalarsa, o kimsenin meleklere otan imanı o nisbette tam ve mükemmel olur. [139]

Allah'ın Kitapları: Mahiyetleri, Hükümleri

Kitaplara imâna gelince, bu hususta da mutlaka şu dört mertebenin bulunması gerekir:

Birinci mertebe: İnsanın, bu kitapların Allah'ın peygamberlerine gönderdiği bir vahiy mahsulü olduğunu, onun kehânet, sihir ve şeytanlara kötü ruhların ilkâsı kabilinden bir şey olmadığını bilmesidir.

İkinci mertebe: İnsanın, bu kitapların vahyedilmesinin, her ne kadar temiz ve mutahhar melekler tarafından olmuşsa da, Allahu Teâlâ'nın bu temiz ve lekesiz vahyi indirmesi esnasında, hiçbir şeytana sapıklıklarından hiçbir şeyi ilkâ etme fırsatını vermeyeceğini bilmesi veanlamasıdır Bu durumda da o insan, "şeytanın, vahiy inzali sırasında "Bunlar en yüce kuğulardır." (Putlar hakkında) sözünü ilkâ ettiğini söyleyen bir kimsenin, ne cüretkâr bir söz söylemiş olduğunu ve Kur'ân'ı tenkîd ve onu tâ'netme kapılarını ve yollarını açtığını anlamış olur.

Üçüncü mertebe: Bu Kur'ân'ın değiştirilmediğini ve tahrif edilmediğini bilmesidir. "Kur'ân'ın bu şekildeki tertibi, Hz. Osman'ın tertibidir" diyen kimsenin sözünün bozukluğu da buraya

---

[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/84-85.
[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/85-86.

dahildir. Çünkü böyle diyen kimse, Kur'ân'ı hüccet olmaktan çıkarmıştır.
Dördüncü mertebe: İnsanın, Kur'ân'ın muhkem ve müteşabih âyetleri kapsadığını, onun muhkeminin, müteşabihin mânâsını beyân edip ortrya koyduğunu bilmesidir. [140][140]

Peygamberlere îmân

Peygamberlere İmân hususuna gelince, bu hususta da şu dört mertebenin bilinmesi gerekir: [141][141]

Peygamberler, Vasıfları ve Faziletleri

Birinci mertebe: İnsanın, peygamberlerin günahsız, mâsûm olduklarını bilmesidir. Biz bu meseleyi Cenâb-ı Hakk'ın: "Bunun üzerine şeytan onları oradan kaydırıp, İçinde bulundukları durumdan çıkanvermişti" (Bakara, 36) âyetinin tefsirinde iyiden iyiye açıklamıştık. Bize muhalif olan kimselerin kendisiyle istidlal ettikleri âyetlerin tamarrnın muhtemel mânâlarını, Allah'ın yardımıyla bu tefsirde yazdık, anlattık...
İkinci mertebe: İnsanın, peygamberin peygamber olmayanlardan daha üstün olduğunu bitmesidir. Sûfîlerden bu hükme karşı çıkan kimseler vardır.
Üçüncü mertebe: Bazı âlimler, peygamberlerin meleklerden daha üstün olduğunu söylemişlerdir. Âlimlerin çoğu ise, semavî meleklerin peygamberlerden üstün olduğunu, peygamberlerin ise arzî, (yeryüzündeki) meleklerden üstün olduğunu söylemişlerdir. Biz bu meseleyi, "hani biz meleklere, "Adem'e secde ediniz.." demiştik" (Bakara, 34) âyetinin tefsirinde açıkladık. Mükâşefe erbabının ise, bu meselede çok ince ve derin görüşleri bulunmaktadır.
Dördüncü mertebe: İnsanın, peygamberlerin bir kısmının bir kısmından üstün olduğunu bilmesidir. Biz bu hususu da, Hak Teâlâ'nın, "Resullerin bir kısmını bir kısmından üstün kıldık" (Bakara. 253) âyetinin tefsirinde izah ettik. Ulemâdan, bunun böyle olduğunu kabul etmeyip de, Hak Teâlâ'nın, "Biz, Onun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız" âyetiyle istidlal edenler de vardır.
Âlimler, bu görüşte olanlara şu şekilde cevap vermişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanından maksat, başka bir şeydir ki, o da şudur: Peygamberler hayatta iken, onların peygamberliğini isbat etmenin yolu, dâvalarına muvafık bir şekilde mucizelerin zuhur etmesidir. Peygamberliğin isbâtının yolu bu olunca, dâvasına muvafık bir şekilde mucizesi zuhur eden herkesin sâdık ve doğru olması gerekir. Eğer bu yol sahih olarak kabul edilmezse, bunun, onlardan herhangi biri hakkında peygamberliğinin doğruluğuna delâlet etmemesi gerekir. Ama, bunun bazısının peygamberliğinin doğruluğuna deiâlet edip, bazısının da peygamberliğinin doğruluğuna delâlet etmemesine gelince, bu iddia fasit ve çelişik bir iddiadır." Bundan maksat, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın peygamberliğini kabul edip de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini yalanlayan yahudî ve hristiyanların yolunun yanlış ve tutarsızlığını ortaya koymaktır. İşte Hak Teâlâ'nın: "Onun peygamberlerinden hiçbirini diğerierindenayırmayız, (hepsine inanırız)" beyanından maksat budur; yoksa sizin dediğiniz , ontam olmasının caiz olmaması değildir. İşte bu anlattığımız hususlar, Allah'a, O'nun meleklerine, kitap ve peygamberlerine imân etmeye dair olan esaslara bir işarettir. [142][142]

Üçüncü Mesele

Hamza, müfred sîgasıyla, (ve kitabına); diğer kıraat imamları ise cemi siğasıyla (ve kitaplarına) şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatin dayanağı şu iki şeydir:

---

[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/86.
[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/86.
[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/87-88.

a) Bu okuyuştan maksat, bu kitabın Kur'ân-ı Kerim olduğunun kastedilmesidir. Gönderilen son kitap olan Kur'ân-ı Kerim'e imân etmek, Allah'ın bütün kitaplarına ve peygamberi eri ri e iman etmeyi içine alır.
b) Cins mânâsı murad edilerek bu şekilde okunmuştur ki, bu da çoğul mânâsına tekabül eder. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın:
"Allah, müfdeleyid ve korkutucu olmak üzere peygamberler gönderdi; onlarla beraber de, hak olarak kitap indirdi" (Bakara, 213) âyetidir.
Buna göre eğer, "Cins isim, elif lâmlı olduğu zaman ancak, umûm ifâde eder. Bu ise, kelimesi), eliflâmlı değil, izâfetli olarak okunmuştur" denilirse, biz deriz ki: İsimler bazan muzaf olarak gelir, biz bununla da çokluk mânâsını kastederiz.. Nitekim Hak Teâlâ: "Eğer, Allah'ın nimetlerini saymaya kalkarsanız, onları sayamazsınız " (Nahi, ıs) ve "Oruç gecesinde hanımlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı" (BaKara, ıe7) buyurmuştur ki, bu "helâl kılınma" bütün oruç geceleri için söz konusudur. Âlimler, kelimenin, hem kendinden önceki hem de kendinden sonraki çoğul kelimelerle bir benzerlik arzetmesi sebebiyle cemi olarak *J£ okunmasının daha efdal olduğunu ve bu şekilde okuyuşun, ekseriyetin kıraati olduğunu söylemişlerdir. Bil ki kurrâ, Hak Teâlâ'nın sözünde, sîn harfinin damme ile (ötreli) okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Ebu Amr bu kelimeyi sükûn ile, Nâfi de her iki kelimede tahfif ile şeklinde okumuşlardır. Çoğunluğun delili, kelimenin astının, ayne-l-fiili'nin dammesiyle Jü vezninde olmasıdır. Ebu Amr'ın delili ise, peşpeşe dört harekenin gelmemesidir. Zira, Araplar böyte bir şeyi hoş görmemektedirler. İşte bu sebepten dolayı, şiirde de, zihaf durumu hariç, dört hareke peşpeşe gelmez. Birinci görüşte olanlar, harekelerin peşpeşe gelmesi, tek bir kelimede olunca mekruhtur. Ama iki kelimede olması haline gelince, kendisinde peşpeşe harekeli beş harf bulunduğu hatde lâflarında bir idğamın gerekmemesi deliliyle, mekruh sayılmaz. Halbuki, bir kelimeye zamir bitiştiğinde bu kelime, tek bir kelime değil, iki kelime otmuş olur. 143[143]

Dördüncü Mesele

HakTeâlâ'nın buyruğunda bir hazf bulunmaktadır. Buna göre takdir "O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerinden ayırmayız" [derler]" şeklindedir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Melekler de pençelerini uzatarak, "canlarınızı kurtarın!.." {En-am,93) âyetinde olduğu gibidir. Bunun mânası, canlarınızı kurtarınız, (derler)" şeklindedir. Yine Cenâb-ı Hak:
"O'nu biralnp da bir takım dostlar edinenler, "Biz, bunlara ancak bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.." (Zümer, 3) buyurmuştur. Yani, "[Böyle dediler] demektir. 144[144]

Beşinci Mesele

Ebu Amr, (tahtında bulunan zamiri lafzına râci olacak şekilde) (ayırmaz); Abdullah İbn Mesud ise "ayırmazlar.." şeklinde okumuşlardır. 145[145]

Altıncı Mesele

Âyet-i kerimede geçen lafzı, çoğul mânasın- dadır. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı "O zaman sfzden hfç k/mse de buna mâni olamaz" (Hakka, 47) âyetindeki gibidir. Buna göre, âyetin takdiri "O'nun peygamberlerinin tamamı arasında hiçbir ayırım yapmayız" şeklinde olur. Bu, âlimlerin söylediği sözdür.
Bana göre ise, buradalafzının cemî anlamında olması caiz değildir. Çünkü takdir-i kelam

---

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/88-89.
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/89.
145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/89.

"Allah'ın peygamberlerinin hepsinin arasını açmayız" şeklinde olur. Bu ise yahudî ve hristiyanların peygamberlerden bazılarının arasını açmalarına ters düşmez. Halbuki âyetteki olumsuzluktan maksad, yahudî ve hristiyanların bu şekildeki davranışlarıdır. Çünkü yahudî ve hristiyanlar, bütün peygamberlerin değil, birinin arasını ayırırlar ki o Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Böylece onların yaptıkları bu te'vilin bâtıl olduğu ortaya çıkmış olur. Aksine âyetin mânâsı, "Nübüvvet hususunda peygamberlerden tek biri ile, diğerlerini tefrik etmeyiz" şeklindedir. Biz âyeti bu şekilde tefsir ettiğimizde, bu ifâdenin maksadı yerini bulmuş olur. Allah en iyi bilendir.
Sonra Allah Teâlâ: "(Onlar) "Dinledik, itaat ettik. Ya Rabbena, mağfiretini (isteriz). Varış ancak sanadır"
dediler" buyurmuştur. 146[146]

Birinci Mesele

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: Âyetin makabilyle ilgisi hususunda şu izahlar yapılmıştır: 147[147]

İlmin Amelden Önce Gelmesi

Birinci açıklama: İnsanın kemâli "hakikâti" zatı gereği, "hayn"da onunla amel etmek gayesiyle tan iması ndad ir. Nazarî kuvvetin mükemmelliği ilim, amer kuvvetin mükemmelliği ise hayır işleme ile (ibâdet ile) olur. Nazarî kuvvet, ameli kuvvetten daha şereflidir. Kur'ân-t Kerim, nazarî kuvvetin, amelî kuvvetten önce olması şartı ile, bu iki hususla doDdoludur. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'den naklederek, "Rabbim, bana hüküm ihsan et ve beni salihlere ilhak et" (Şuârâ. 83) buyurmuştur. Âyet-i kerimedeki "hüküm" nazarî kuvvetin mükemmelliğini; "ve beni salihlere ühâk et!" kısmı ise, âmeli kuvvetin mükemmelliğini gösterir. Biz, Kur'ân'daki bu mânânın delillerini şu kitabımızın daha önceki yerlerinde uzun uzadıya anlatmıştık.
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, bu âyetteki durum da aynen böyledir. Buna göre Hak Teâlâ'nın: "(Onlardan) her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imân etti. "Onun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız)" ifâdesi, nazarî kuvvetin şu yüce bilgilerle; "Dinledik, itaat ettik" sözü ise, beşerî amelî kuvvetin şu mükemmel ve faziletli amellerle mükemmelleşeceğine işarettir. Bu nüktelere vakıf olan herkes, Kur'ân'ın, pekçok kimsenin gafil olduğu şaşırtıcı ve akıllara hayranlık verici birçok sırları ihtiva ettiğini anlar ve bilir.
İkinci açıklama: İnsanın üç günü vardır. Dün: Bundan bahsedebilmek, "mebde1 bilgisi" diye adlandırılır. Bugün: Bundan bahsetmek, "vasat bilgisi" (yani halihazırda bulunulan, gelecek ile geçmiş arasında olan şeyin bilgisi); Yarın: Yarından bahsetmek ise, "meâd ilmi" (âhiret ilmi) diye isimlendirilir. Kur'ân-ı Kerim, bu üç mertebeyi de ihtiva etmektedir. Allahu Teâlâ Hûd sûresinin sonunda, "Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Her iş O'na döndürülür" (Hûd, 123) buyurmuştur. O'nun, "Her iş Ona döndürülür" buyruğu, Allah'ın kudretinin kemâline, aynı zamanda da mebde' ilmine bir işarettir.
Vasatın bilgisi'ne gelince, bu, bu günde meşgul olunması gereken bir ilimdir. Bu ilmin de iki mertebesi vardır: Başlangıcı ve sonu... Bunun başlangıcı, kullukla meşgul olmaktır. Sonu ise, sebeplere dayanmamak ve bütün işleri.
Müsebbibu I-Esbâb olan Allah'a havale etmektir ki, buna da tevekkül denilir. Allahu Teâlâ bu iki makamı, "Öyleyse Ona İbâdet et ve Ona tevekkül et!" , diyerek zikretmiştir.
Meâd ilmi'ni ise, "Rabb'in, onların yaptıklarından habersiz değildir" (Hud, 123) diyerek zikretmiştir. Yani, "Yarınki gününde amellerinin neticesi sana ulaşacaktır" demektir. Böylece

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/89.
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/90.

bu âyet-i kerime, bu üç mertebede kendisinden bahsedilen şeylerin kemâlini ihtiva etmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın: "İzzet sahibi olan Rabb'ini, onların vasrflamalanndan tenzih et!" (Sarat, ıeo) âyetidir. Bu ifâde, mebde' ilmine işarettir. Bundan sonra Cenâb-ı Hak: "Gönderilmiş olan peygamberlere selâm olsun" (Satfat, ısı> buyurmuştur ki, bu da "vasat ilmi"ne işarettir. Daha sonra ise, "Hamd, âlemlerin Habb'i olan Allah'a mahsustur" (Saffat, 182) buyurmuştur ki bu, cennetliklerin sıfatlarından bahsederken, "Dualarının sonu dar "Hamd olsun kâinatın Rabb'İ olan Allah'a" demektir" (Yunus, 10) buyurulduğuna göre, "meâd itmi"ne işarettir.

Bunu iyice anladığtn zaman biz deriz ki, bu üç mertebenin tarifi, Bakara sûresinin sonunda belirtilerek zikredilmiştir. "O Peygamber de kendisine Habb'inden indirilene imân ettir mü'minler de.. (Onlardan) her biri, Allah'a, O 'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı. ' 'O 'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız)" kısmı "mebde' bilgisi"ne; "Dinledik ve itaat ettik" dediler" kısmı, insanın, bu dünyada bulunduğu sürece bilmesi ve-meşgul olması gereken hallerin bilgisi demek olan, "vasat ilmi"ne ve, "Yâ Rabbena, mağfiretini (isteriz). Varış ancak sanadır" sözü de meâd ilmine işarettir. Bu sırlara muttali olmak, kalbi nurlandırır ve onu cisimler âleminin darlığından gökler âleminin genişliğine ve semâvâtın güzellik nurlarına doğru cezbeder.

Üçüncü açıklama: Konular iki kısımdır:

a) Mevcudatın hakikatlerinden bahsetmek.

b) Vâcib, caiz ve yasak olması bakımından fiillerin hükümlerinden bahsetmek. Birinci kısım, akıldan; ikinci kısım da nakilden elde edilir. "(Onlardan) her biri, Allah'a ... imân etti" beyanıyla birinci kısım; "Dinledik ve itaat ettik", dediler" beyanıyla da ikinci kısım murâd edilmiştir. 148[148]

İkinci Mesele

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Âyetteki ifâdesi, "sözünü işittik, emrine itaat ettik" manasınadır. Ancak ne var ki, bu ifâdeyle medheditmiş olmaları cihetiyle (sözde kendilerine delil bulunduğu için) mef'ûller hazfedilmiştir. Ben derim ki: Bu, Abdulkâhir en-Nahvî (r.h)'nin zikrettiği gibi mef'ûfün hem zahiren hem de takcffren hazfedı (meşinin evlâ olduğu şeyler kabiledendir. Çünkü sen, bu ifâdenin takdirini, "sözünü işittik ve emrine itaat ettik" şeklinde yaptığında, bu durumda burada O'nun sözünden ayrı bir söz ve onun emrinin dışında, ilâat edilen başka bir emrin varlığı söz konusu olabilir. Fakat mef'ûl takdir edilmediğinde, bu söz topyekün varlıkta Allah' buyruğundan başka işitilecek bir söz, O'nun emrinden başka, mukabilinde, "emredersiniz!" denilecek bir emrin bulunmadığına delâlet eder. Binâenaleyh burada mef'ûlü hem şeklen, hem de mânâ bakımından hazfetmek daha uygundur. 149[149]

Üçüncü Mesele

Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu mü'minlerin imânını vasfedince, bundan sonra onları "Dinledik, itaat ettik" demekle nitelemiştir. Buna göre, âyetteki "Dinledik" sözünden murad, zahirî dinleme değildir. Çünkü zahiren dinleme bir övgüye lâyık değildir. Bilâkis bu ifâdeden murad, "Biz onu aktl kulaklarımızla dinledik." Yani, "Onu anladık ve doğru olduğunu bildik; "emredersiniz", kesin olarak meleklerin ve peygamberlerin lisanı üzere bize gelmiş olan bütün mükellefiyetlerin hak ve gerçek olduğunu, kabul edilmesinin vâcib olduğunu bildik" mânâsıdır. Kabul etme ve antama mânâsında (duydu, dinledi) fiili, Kur'ân-ı Kerim'de kullanılmıştır. Cenâb-ı Hak: "Şüphesiz bunda aklı olan, yahut şâhid olarak kulak veren kimseler için bir öğüt vardır" (Kât, 37) yani, "uyanık bir anlayış ile öğüdü dinleyen kimse için bir öğüt vardır" buyurmuştur. Bu durumun aksi ise, Allah'ın: ifâ "Onlar sanki kulaklarında bir ağırlık varmış

---

[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/90-91.

[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/91-92.

gibi, sanki o (âyetleri) işitmemişler gibi..." (Lokman, t> âyetidir.
Allah Teâlâ, bundan sonra "itaat ettik" buyurmuştur. Bu ifâde, mükellefiyetler konusunda onların inançlarının sahîh olduğuna delâlet ettiği gibi, mükellefiyetlerden hiç birisini ihlâl etmediklerine de delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Allah, bu iki lafızla, gerek ilim, gerekse amef bakımından, mükeltefiyetfere taalluk eden herşeyi toplamıştır.
Bundan sonra Cenâb-ı Hak, onların "Ya Rabbena, mağfiretini (isteriz) varış ancak sanadır" dediklerini nakletmiştir. Bu ifâdede birkaç mesele vardır: 150[150]

Birinci Mesele

Bu âyetle ilgili şu sual sorulur: Bu topluluk mükellefiyetleri kabul edip, onlara amel de ettiklerine göre, daha niçin mağfiret talebinde bulunma ihtiyacını duymuşlardır?
Buna birkaç şekilde cevap verilir:
1- Onlar, mükellefiyetlerini yerine getirme hususunda, her nekadar bütün gayretlerini sarfetmiş iseler de, kendilerinden bir kusurun sâdtr olmasından korkmaktadırlar. İşte bunu mümkün gördükleri için, "Ya Rabbena, mağfiretini (isteriz)" demişlerdir. Bunun mânâsı, "yaptıkları ve sakındıkları şeylerde kusurlarından ötürü, Allah tarafından bir mağfiret isterler" şeklindedir.
2- Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyte dediği rivayet edilmiştir:
"Benim kalbim de bulutlanır ve ben hergün ve gece Allah'a yetmiş defa
151[151] Âlimler bu hadis hakkında çeşitli izahlar yapmışlardır. Onlardan birisi de şu izahtır: Hz. Peygamber (s.a.s), kulluk derecelerinde terakki ediyordu. O, bir makamdan, daha üstteki makama çıktığında, önceki makamı daha değersiz görüyor ve işte bundan dolayı Allah'tan mağfiret taleb ediyordu. Buna göre, bu âyetteki mağfiret istemeyi, bu manaya hamletmek uzak bir ihtimal değildir.
3- Bütün tâatlar, Allah'ın ilâhlık hakları karşısında, birer kusurdur. Allah'ın kibriya nurları karşılığında, mahlûkatta meydana gelen her türlü bilgi eksiktir, kusurludur ve cehalettir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak: "(Onlar) Allah'ı hakkıyla takdir edemediler" (Zümer, 67) buyurmuştur. Durum böyle olunca kul, kulluk mertebelerinin hangisinde olursa olsun ve isterse son derece âlim olsun, bu, Allah'ın kibriyasının celâli ile mukayese edildiğinde, istiğfar edilmesi gereken kusurun kendisi olur. İşte Hak Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ' Bil ki, Allah 'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve günahın için istiğfar et' (Muhammed, 19) buyurmasındaki sır budur. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in kulluk makamları ne kadar yüce olsa da, her yükseldiği derecede, yükseldiği bu derecelerin, Hz. Allah'a nisbetle noksan olduğu ortaya çıkıyor, O da bundan dolayı Allahu Teâlâ'dan bağışlanmasını istiyordu. Yine Allah Teâlâ: "Bunların oradaki duaları, "Attanım! Seni teşbih ve tenzih ederiz" (sözüdür.) Oradaki iltifattan da selamdır" (Yunus, 10) diyerek, cennetliklerin sözünü nakletmiştir
Bu âyetteki "Allah'ım! Seni teşbih ederiz" sözü, tenzihe işarettir. Cenâb-ı Hak, bu âyetin sonunda, "(Onların) dualarının sonu da, "Hamd olsun kâinatın Rabbi Allah'a" (demektir)" (Yunus, 10) yani, "O hamdin ne olduğunu tam olarak akıllarımızla anlayamasak ve ifâde edemesek bile, bütün hamdler Allah'a aittir" demektir" buyurmuştur. 152[152]

İkinci Mesele

Ayetteki- ifâdesinin takdiri "Mağfiretini bize ver" şeklindedir. Duâ cümlelerinde masdar, fiilin yerini tutar. Mesela"sulamak" (yani bizi sula) ve "gözetmek" {yani, bizi gözet) masdartarında

---

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/92.
151[151] Müslim, zikir. 41 (4/2075) ("Yetmiş defa" yerine "yüz defa" gelmiştir); Ebu Dftvud vitr 26 (2/85) (aynı
farkla.birkacayetbulunmaktadır.
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/92-93.

olduğu gibi. Ferra, bunun emir yerine kullanılan ve bundan dolayı mansub olan bir masdar olduğunu söylemiştir. Bunun bir benzeri de aİ' yani, "Haydi namaza namaza" ve yani, "Aslandan sakın aslandan" ifâdeleridir. Bu görüş, âyetteki bu ifâdenin takdirinin "Mağfiretini isteriz " şeklinde olduğunu söyleyenlerin görüşünden daha evlâdır. Çünkü âyetteki bu ifâde, baştan beri mağfiret manasına icâd edilmiş olunca, bu manaya daha çok delâlet eder. Bunun bir benzeri de senin yani\ (hamdederim) (şükrederim) demen gibidir. 153[153]

Üçüncü Mesele

Bu m ğfiret talebi, şu iki şeyle birlikte olmuştur:
a) Bu mağfiret, "Senti mağfiretini" denilerek Allah'a nisbet edilmiştir.
b) Bu ifâdenin, hemen peşisıra "Habbena" hitabı getirilmiştir.
Bu iki kayıttan birincisi, şu manalara gelir:
1- Sen, mağfiret etmede en mükemmel olansın. Sen, günahları bağışlayansın. Sen, gafursun. Nitekim Hak
Teâlâ: ""Senin Rabb'ingafurdur" (Kehf. 58) ve "O, çok atfeden ve çok sevendir" (Buruc, u) buyurmuştur. "Sen gaffarsın." "Rabb'inizden mağfiret dileyin. Çünkü O, gaflardır" (Nuh, 10). Yani, O'nun gaffar oluşu, sadece bu vakte has değil, bundan önce de O, günahları çok bağışlayan idi. Binâenaleyh bu bağışlama O'nun bir sanatı gibidir. Buna göre, Allah Teâlâ'nın bu âyetteki, ip hitabının mânâsı, "senden mağfiretini isterim. Sen, bu sıfatta kâmil bir zatsın" Bir sıfatta kâmil olan zattan, kâmil bir şekilde bağışta bulunması beklenir. Buna göre, dîîiyiP ifâdesi, kâmil ve tam bir mağfireti taleb etmek olur. Bu ise, Allah'ın fazlı ve rahmeti ile bütün günahı bağışlaması ve onları hasenata tebdil etmesi ile olur. Nitekim Hak Teâlâ, "İşte Allah, onların kötülüklerini iyiliklere çevirir" (Furkân, 70) buyurmuştur.
2- Sahih hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Allah'ın yüz parça rahmeti vardır. Onlardan birini meleklere, cinlere, insanlara ve bütün hayvanlara paylaşnrmışhr ki onlar bu rahmet ile birbirlerine merhamet ederler. Doksandokuz parça rahmetini ise, kıyamet gününe saklamıştır'.154[154] İşte Hak Teâlâ'nın: "Mağfiretini" (dileriz) bitabından muradın, kıyametteki bu büyük bağışlaması olduğunu sanıyorum. Buna göre sanki kul şöyle demektedir: "Farzet ki günahlarım çok. Ancak senin mağfiretin benim günahlarımdan daha büyük."
3- Sanki, bu ifâde ile kul şöyle demek istemiştir: "Senin celâl ve ulûhiyet sıfatlarından herbirinin eseri, belli bir yerde tecelli eder. Meselâ yokluktan sonra varlık olmasaydı, kudretinin eserleri zuhur edip gözükmezdi. Bu son derece hayran bırakan tertip ve düzen olmasaydı, ilminin eserleri görünmezdi. Aynen bunun gibi, eğer kulun günahı ve kusuru, aczi ve ihtiyacı olmasaydı, senin mağfiretinin eserleri de gözükmezdi." Buna göre, sözünün mânâsı, "Eseri ancak benim, ve benim gibi suçluların üzerinde kendini gösterecek mağfiretini istiyorum" şeklinde olur.
İkinci kayıd ki bu, Ey Rabbimiz" hitabıdır. Bunun da birçok manaları vardır:
1- Seni tevhidin ile anmadığım sırada beni terbiye edip büyüttün. O halde ömrümü senin tevhidin yolunda tükettiğim bu esnada, beni terbiye edip büyütmemen keremine nasıl yakışır.
2- Ben, yok iken beni yaratıp terbiye ettin. Eğer sen, beni o zaman eğitip büyütmeseydin, zarara uğramazdım. Çünkü o zaman, yok olarak kalırdım. Fakat şu anda sen beni terbiye etmez isen, büyük zarara uğrayacağım. Bundan dolayı beni ihmal etmemeni taleb ediyorum.
3- Beni, mazide terbiye edip büyüttün. Bundan dolayı mazide beni terbiye edişini, istikbalde terbiye etmen hususunda, yanında şefaatçi kıl.
4- Geçmişte beni terbiye ettin. Uygun ve mâruf olanı tamamlamak, başlatmaktan daha hayırlıdır. O halde, fazlın ve rahmetin ile, bu terbiyeyi tamamla.
Sonra Allah Teâlâ: "Vanş, ancak sanadır" buyurmuştur ki bunun şu iki faydası vardır:

---

[153] 153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/94.
[154] 154[154] Müslim, tevbe, 19-20 (4/2108) (az farklı bir şekilde).

a) Bu, onların, mebde'i (başlangıcı) kabul edip, ikrar ettikleri gibi, meâdi (âhireti) de İkrar ettiklerini açıklamaktadır. Çünkü, mebde'e iman, me'âda imânın temelidir. Zira Allah Teâlâ'nın cüz'iyyatı bildiğini ve her türlü mümkinata kadir olduğunu kabul eden kimsenin, mutlaka me'âdı (âhireti) de kabul etmesi gerekir. .
(18).
b) Bu, kut, Allah'ın varılacak yegâne zât olduğunu, O'nun hükmünden başka hükme başvurulamayacağını ve Allah'ın izni olmaksızın, hiç kimsenin şefaat edemeyeceğini bildiği zaman, taatlardaki ihlâsının tastamam ve günahlardan kaçınmasının da mükemmel olacağının beyânıdır. İşte Allah Teâlâ'nın, mü'minlerin imanlarını açıklamasına dair yaptığı son açıklaması budur. [155][155]

"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez, (Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faydasına, yaptığı (şer) kendi aleyhinedir. "Ey Rabb'imiz, eğer unutursak veya yanıhrsak, bizi tutup azarlama" (Bakara, 286).
Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: [156][156]

Birinci Mesele

"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez" cümlesinin, Allah'ın yeni haber verdiği bir hüküm olması muhtemel olduğu gibi, "(Onlar) Dinledik, itaat ettik. Ya Rabbena, mağfiretini (isteriz), varış, ancak sanadır. Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez" dediler" mânâsında, Hz. Peygamber ve mü'minlerden nakledilen bir söz olması da muhtemeldir.
Bu ikinci görüşü, bunun hemen peşinden, "Ey Rabb'imiz, bizi tutup azarlama..." ifâdesinin gelmiş olması da te'kid eder. Buna göre sanki Hak Teâlâ, onların imân ve sâlih amele sarılmadaki hallerini anlatınca, Rab'lerini, "Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez" diye tavsif ettiklerini nakletmiştir. [157][157]

İkinci Mesele

Âyetin önceki kısımla ilgi ve münasebeti şöyledir: Biz bu ifâdenin mü'minlerin sözü olduğunu kabul
edersek, âyetin irtibatı, "Onları dinledik, itaat ettik "dediklerinde, sanki "Biz nasıl dinleyip, itaat etmeyiz ki, O Allah, bizi sadece gücümüz ve takatimizin yeteceği şeyle mükellef tutmuştur. O, rahmetinin gereği olarak, bizden ancak kolay ve önemsiz şeyleri taleb edince, bizim de kulluğumuzun gereği olarak, O'nu dinleyip, O'na itaat etmemiz gerekir" demişlerdir" şeklinde olur. Eğer bunun bizzat Cenâb-ı Allah'ın sözü olduğunu kabul edersek, âyetin münasebeti şu şekilde olur: Ontar, "Dinledik, itaat ettik" deyip, daha sonra da 'Ta Rabbena mağfiretini (isteriz.)..' dediklerinde bu, onların "mağfiretini (isteriz)" demelerinin kendilerinden kasten sudur eden günahlarının bağışlanmasına delâlet eder. Onların "mağfiretini (isteriz)" demeleri, bu tür günahlarının bağışlanması hususunda bir taleb olunca, şüphesiz Allah Teâlâ, bu hususu onlar için hafifleterek "Allah, hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez" buyurmuştur. Buna göre mânâ, "Siz dinleyip, itaat ettiğiniz ve kasten günah işlemediğiniz zaman, sizden gaflet ve yanılma neticesi sudur edecek günahlardan ötürü korkuya kapılmayın. Çünkü, "Allah, hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez," Netice olarak bu, onların "Ya Rabbena mağfiretini (isteriz)" şeklindeki dualarının kabul edildiğini gösterir. [158][158]

---

[155][155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/94-96.
[156][156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/96.
[157][157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/96.
[158][158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/96-97.

Üçüncü Mesele

"Ben onu birşeyle mükellef kıldım, o da onu kabul etti" denilir. "Külfet" bu kökten bir isimdir. Âyette geçen "vus'" ise, insanın gücünün yettiği, zorlanmadığı şeydir. Ferrâ, bunun "vücd" (bulmak) ve "cühd" (meşakkat) gibi bir isim olduğunu söylemiştir. Bazıları da, "vus', güçlük bakımından mechûdun (zorlanılan şeyin) altında olan, yani insanın gücü dahilinde olan şeye denir" demişlerdir. 159[159]

Teklif-i Mâlâ Yutak (Takat Dışında Yük) Var Mıdır?

Mutezile, Allah'ın, kulunu gücünün yetmeyeceği ve takat getiremeyeceği şeylerle mükellef tutmayacağı konusunda bu âyete dayanmıştır. Bunun bir benzeri de, "O, din (işlerinde) üzerinize hiçbir güçlük yük-
iemedi" (Hacc, 78); "Allah, sizden hafifletmek ister " Nisa, 2sy "Allah size kolaylık diler" (Bakara, 185) âyetleridir. Mu'tezile sözüne devamla, bu âyetin, "teklîf-i mâ lâ yutâk"ın olmadığı hususunda açık bir nass olduğunu söylemişlerdir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, burada şu iki kaide ortaya çıkar:

a) Kul, fiillerinin mucidi, yaratıcısıdır. Çünkü, eğer kulun fiillerinin yaratıcısı Allah olsaydı, kula bir fiili teklif etmek "teklif-t mâla yutak" olurdu. Çünkü, Allahu Teâlâ fiili yaratınca, o fiil muhakkak ki tahakkuk eder. Bu durumda da kulun o fiili yapma veya yapmama hususunda kat'î olarak bir kudreti bulunamaz. Kulun o fiili yapmaya kudreti olmadığı hususuna gelince, çünkü
o fiil Allah'ın kudreti ile meydana gelmiştir. Meydana gelen bir şey ikinci olarak meydana getirilmez. Kulun o fiili yapmamaya kudretinin olmaması ise şöyle olur: Çünkü kulun kudreti, Allah'ın kudretinden daha zayıftır. O halde daha nasıl kulun kudreti Allah'ın kudretini men etmeye kadir olabilir? Allah o fiili yaratmadığı zaman ise, kulun onu meydana getirmesi imkânsız olur. Binâenaleyh, kulun fiilinin yaratıcısının Allah olduğunun kabul edilmesi halinde, o zaman kula o fiili teklif etmenin, "teklîf-i mâla yutak" olması gerekirdi.

b) "İstitâa" {güç yetirebilme) fiilden öncedir. Aksi halde imân etmesi emredilmiş olan kâfirin, imân etmeye muktedir olmaması gerekirdi. Binâenaleyh bu da, " teklîf-İ mâla yutak" olurdu" Mu'tezile'nin bu konudaki istidlalinin tamamı işte budur.

Âlimlerimiz, "Aklî deliller bu şekildeki tekliflerin vaki olabileceğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu âyetin muhtemel olan başka mânâsına başvurmak gerekir" demişlerdir.

Birinci hüccet: Küfür üzere ölen kimsenin bu şekilde ölmesi, Allahu Teâlâ'nın ezelde o kimsenin kesinlikle imân etmeyeceğini ve küfür üzere öleceğini bildirir. Böylece, Allahu Teâlâ'nın o kimsenin imân etmeyeceğinin mevcut olmasını ve imansızlığını bilmesi, çeşitli yerlerde izah ettiğimiz üzere, imanın bulunmasına münafidir, aykırıdır. Bu da, bizzat apaçık bir mukaddimedir. O halde, o kimsenin imân etmeyeceğini bile bile onu imân etmekle mükellef tutmak, ztt olan iki şeyi telif etmekle sorumlu tutmak gibi olur. Bu delil, "ilim" mevzuunda câri olduğu gibi, "cebr" hususunda da câridir.

İkinci hüccet: Kuldan bir fiilin sudûru, sebeplere dayanmaktadır. O sebepleri ise, Allahu Teâlâ yaratmıştır. Durum böyle olunca, "teklîf-i mâla yutak" kaçınılmaz olur. Biz, kuldan bir fiilin sudur etmesinin sebeplere İstinâd ettiğini söyledik. Çünkü kulun kudreti bir fiili yapmaya veya yapmamaya elverişli olunca, bu durumda iki taraftan birisinin, bir müreccih olmadan, diğerine ağır basması hâlinde, mümkün olan bir şeyin müreccihsiz meydana gelmesi gerekir ki, bu da bir yaratıcının yokluğu demektir. Yine biz, o sebeplerin Allah'tan olduğunu söyledik. Çünkü eğer o sebepler kuldan olsaydı, o sebebi meydana getirme işi, başka bir sebebe dayanırdı ki, bu durumda da teselsül îcâb ederdi. Biz, "durum böyle olunca cebr lâzım gelir" dedik; çünkü iki taraftan birini tercih eden bir sebep bulunduğunda, diğer taraf "mercûh" durumuna

---

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/97.

düşmüş olur (tercih edilmez). Mercûh olanın racih olması ise imkânsızdır, meydana gelemez. Mercûh imkânsız olunca, bu iki zıt şeyin dışına çıkılamıyacağı zaruretine binaen, râcih olan şey vâcib olmuş olur, (mutlaka meydana gelir). Öyleyse.

mükellef olduğu halde kâfirden imânın sudur etmesi imkânsız olur. Böylece de teklif, "teklîf-i mâla yutak" olur.

Üçüncü hüccet: Teklif, ya, iki sebebin müsavi olması durumunda kula teveccüh eder veyahut da, iki sebepten birisinin rüçhâniyyeti söz konusu olduğu halde teveccüh eder. Buna göre, eğer birincisi olursa bu "teklîf-i mâla yutak" olmuş olur. Çünkü eşitlik, rüçhaniyyete zıddır. Kul, sebepler eşit olduğu halde mükellef tutulduğu zaman, o vakit de kul iki zıddın arasını cem etmekle mükellef tutulmuş olur. Eğer ikincisi olursa, "râcih" olanın (meydana gelmesi) vâcib, "mercûh" olanın ise (meydana gelmesi) imkânsız olur. Eğer râcih olanın teklif edilmesi söz konusu olursa, muhakkak ki vâcib olan tahakkuk etmiş olur. Eğer, teklif mercûh olan ile ilgili olursa, bu durumda da, imkânsız olan teklif edilmiş olur.

Dördüncü hüccet: Allahu Teâlâ, Ebu Leheb'i imân etmekle mükellef tutmuştur. İmân ise, Allah'ı, haber verdiği her şeyde tasdik etmektir. Allahu Teâlâ, Ebu Leheb'in imân etmeyeceğini haber vermiştir. Bu durumda da Ebu Leheb, imân etmeyeceğine imân etmekle mükellef olmuş olur ki, bu da "teklîf-i mâla yutak" olur.

Beşinci hüccet: Kul, fiilinin tafsilâtını bilemez. Çünkü, parmağını hareket ettiren bir kimse, içinde parmağını hareket ettirmiş olduğu anların sayısını bilemez. Zira, kelâmcılara göre yavaş hareket, duraklamalarla karışık birtakım hareketlerden ibarettir. Kulun ise, bazı vakitlerde hareket edeceği, bazı vakitlerde hareket etmeyeceği ve yine nerede hareket edip nerede hareket etmeyeceği hatırına gelmez. Dolayısıyla kul fiilinin tafsilâtını bilemeyince, onun mucidi, yaratıcısı da olamaz. Çünkü o, bir takım fiillerden meydana gelmekte olan bu hususi sayıyı îcâd etmeyi, meydana getirmeyi kastetmem iştir. Eğer o, daha fazlasını ve daha azını değil de bu sayıyı yapmış olsaydı, o zaman da muhakkak ki mümkin, müreccihsiz ağır basmış olurdu ki, bu da imkânsızdır. Böylece kulun mûcid olmadığı, fiillerini yaratmadığı ortaya çıkmış olur. Kul, fiillerinin yaratıcısı olmayınca da, zikrettiğimiz şekilde, "teklîf-i mâla yutak" kaçınılmaz olur. İşte bu konuda söylenebilecek olan aklî, kat'î ve yakın ifâde eden açıklamalar bunlardır.

Böylece biz, âyetin mutlaka tevil edilmesi gerektiğini anlamış olduk. Tevîl konusunda da birkaç vecih bulunmaktadır:

Birinci vecih: En doğru olan bu izah şekline göre, şu husus sabit olmuştur ki: Aklî olan kat'î bir delil ile sem'î (nakfi) olan zahir bir delil arasında bir tearuz, çatışma meydana geldiğinde kişi ya ikisini de tasdik eder ki bu muhaldir; zira

bu, iki zıddı birlikte kabul etmek demektir, veya ikisini de yalanlar ki bu da muhaldir; zira bu, iki zıddı iptal etmek olur veyahut da aklî olan kat'î delili yalanlayıp semî olan zahir delili tercih eder ki, bu da aklî delilleri ta'n edip tenkid etme yolunun açılmasına sebep olur. Ve ne zaman böyle olursa, o vakit tevhîd, nübüvvet ve Kur'ân bâtıl olur, geçersiz olur. Semî delilin tercih edilmesi, hem aklî delili, hem de semî, naklî delili yaralamaya yol açar. Geriye sadece, aklî delillerin sıhhatinin kat'îliğine hükmedip, naklî olan zahir delili başka mânasına hamletmek kalmaktadır... Müşebbihenin tutunmuş olduğu zahirî mânaları savuşturma ve def etme hususunda Mutezile'nin sürekli olarak dayandığı kaide işte budur.. İşte bu yolla biz, ister bilelim ister btlmeyelim, bu âyetin mücmel bir te'vilt olduğunu, o zaman da tafsilâtlı bir biçimde bu te'vîle dalıp ondan söz etmeye gerek kalmadığını anlamış olduk.

İkinci vecih: Emir ve nehiy konusundaki teklifin anlamı sadece, kulun ne zaman şunu yaparsa sevablandınlacağını; ne zaman da yapmazsa cezalandırılacağını bildirmektir. Buna göre emir ifâde eden zahir bir delil bulunup, emredilen şey de mümkin olursa, o zaman bu hakikaten bir emir ve teklif olmuş olur. Aksi halde hakikatte bir teklif olmayıp, daha doğrusu o kimseye ahirette ceza verileceğini bildirmek ve onun ancak ateş için yaratılmış olduğunu ihsas ettirmek olmuş olur.

Üçüncü vecih: Buna göre, insan ölmediği sürece, biz Atlahu Teâlâ'nm onun küfür üzerine ölüp ölmeyeceğini bildiğini bilemeyiz, idrak edemeyiz. Öyleyse biz, bir engelin mevcudiyeti konusunda şüphe duyabiliriz. Binâenaleyh bizim ona imân etmeyi emretmemiz ve onu imâna teşvik etmemiz gerekecektir. O kimse küfür üzere öldüğünde, onun ölümünden sonra, onun hakkında bir engelin bulunmuş olduğunu anlarız... Böylece de, hayatta bulunduğu sürece mükellef tutulma şartının o kimsede bulunmamış olduğu ortaya çıkar... Bu sözler, "cebr"i savunanların öncülerinden bir grubun görüşüdür.

Dördüncü vecih: Biz, "Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını ytiklemez" sözünün, Allahu Teâlâ'nm kavli olmayıp, mü'minlerin söylediği söz olduğunu, binâenaleyh bir hüccet olamıyacağını açıklamıştık... Ancak ne var ki bu zayıftır. Bu böyledir,'çünkü Allahu Teâlâ ne zaman bunu mü'minlerden bir medh ve onları övmek sadedinde nakledince, bundan dolayı mü'minlerin bu sözde sâdık ve doğru olmaları vâcib olur. Çünkü onlar bu hususta yalan söylemiş olsalardı, Allah'u Teâlâ'nm bundan dolayı onları yüceltmesi ve övmesi caiz olmazdı... Bu konuda söylenebilmesi mümkün olan şeylerin tamamı işte bundan ibarettir. Biz, Yüce Allah'tan aczimizi ve anlayıştaki kusurumuzu
bağışlamasını ve hatalarımızı affetmesini diliyoruz. Zira biz, ancak Hakk'ı taleb ediyor ve ancak doğru olanı istiyoruz.

Cenâb-ı Hakk'ın: "(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faydasına, yaptığı (şer) de kendi aleyhinedir" beyanına gelince, bunda birkaç mesele vardır: 160[160]

Birinci Mesele

Âlimler, dil bakımından ile kelimeleri arasında bir farkın bulunup bulunmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Vahidî (r.h), "Dilcilere göre doğru olan, aralarında hiçbir fark bulunmayıp, kelimelerinin ayni olduğudur"ademiştir.

Nitekim Zürrumme: O babasını bu kesbi kazanır vaziyette buldu" demiştir. Kur'ân-ı Kerimde bunussöylemektedir. Nitekim Cenâb-t Hak, şöyle buyurmaktadır:"Her nefis kazandığına karşılık bir rehindir" (Müddessir, 38); "Herkesin kazanacağı kendisinden başkasına ait değildir" (Enam, İ4-1 4-") 'Hayır, kim bir kötülükkazanır da, suçu kendisini çepeçevre kuşatırsa " (Bakara, 81) "Erkek müminlerle kadın mü'miniere işlemedikleri şeyler yüzünden eza edenler..." (Ahzâb, 58). Böylece bütün bu âyetler, bu iki lafızdan her birinin diğerinin yerine kullanılabildiğine delâlet eder.

Âlimlerden, bu iki ketime arasında fark bulunduğunu kabul edenler de vardır. Bu konuda şu iki görüş ileri sürülmüştür.

a) kelimesi, kelimesinden daha hususidir. Çünkü "kesb" kişinin hem kendisi hem de başkaları için bir şey kazanmasına, Keşşaf sahibi şöyle demektedir: Hayrı işlemek "kesb" kelimesiyle, şerri yapmak ise "iktisâb" kelimesiyle ifâde edilir. Çünkü kesbetmesine denilir. "İktisâb" ise, insanın sadece kendisi için bir şey kazanması hakkında kullanılır. Meselâ, "Falanca, çoluk çocuğu İçin kazanıyor, kesbediyor" denilir de, *U*i!, Çr-s^ denilmez.

b) "iktisâb", bir işte tasarrufta bulunma, çalışıp çabalama demektir. Şer, nefsin arzuladığı şeylerden olup, nefis de ona can atıp, çoğunlukla onu emredince, nefis onu kazanmak ve elde etmek için çok gayret eder ve çok didinir. İşte bu anlamdan dolayı, nefis, şer konusunda "müktesibe" (çalışıp çabalayan) olarak isimlendirilmiştir. Hayır konusunda durum böyle olmayınca, nefis, çalışıp çabatamaya delâlet etmeyen bir şekilde vasfedilmiştir. Allah en iyi bilendir. 161[161]

İkinci Mesele

Mutezile, bu âyet-i kerimeyle, kulun, fiilin kendi icadı ve kendi yapmasıyla olduğu hususuna istidlalde bulunarak, şöyle demektedir: "Çünkü âyet, hayrın ve şerrin kula nisbet edilmesi hususunda sarih bir hüküm ifâde eder. Eğer bu, Allah'ın yaratmasıyta olsaydı, bunun kula

---

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/97-101.

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/101.

nisbet edilmesi bâtıl olur ve kuldan sudur eden fiiller de, kendisi hususunda kulun kesinlikle hiçbir dahli ve kudreti bulunmadığı rengi, boyu-bosu, şekli ve diğer hususlar gibi olmuş olur." Bu konuda söylenecek söz ise, herkesçe malûmdur. Muvafakiyyet Allah'tandır. '
Kâdî şöyle demektedir: "Eğer kulların fiillerinin yaratıcısı Allah olsaydı, teklifin hiçbir anlamı olmazdı. Kulların Cenâb-ı Hak'tan, kendilerine ağır teklifte bulunmamasını istemelerine gelince, onlara göre ağır olan teklif, Allahu Teâlâ'nın kullarda onu yaratması ve o şeyden dolayı kullara herhangi bir yorgunluk ve zorluğun arız olmaması sebebiyle, hafif gibidir... 162[162]

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz bu ayeti kerimeyle “ihbât” görüşünün yanlışlığına istidlalde bulunarak şöyle derler: "Çünkü
Allahu Teâlâ bu iki hususu da birlikte emretmiş, nefsin, kesbettiği şeylerden sevâb elde edeceğini, iktisâb ettiği şeylerden dolayı da cezaya duçar olacağını beyan buyurmuştur. İşte bu husus, sevâb ve ikâbın bir arada bulunacağı ve birinin meydana gelmesinden diğerinin zail olmasının gerekmeyeceği hususunda sarih bir ifâdedir."
Cübbâî şöyle der: "Âyetin zahiri, her ne kadar mutlak bir mânaya delâlet etse bile, bu zahiri mâna bir kayıtta mukayyettir. Buna göre ifâdenin takdiri, "Nefis onu iptal etmediği sürece, salih amelin mükâfaatından elde ettiği şey, sevap onun lehine; tevbe ile örtmediği sürece, iktisâb ettiği mes'uliyet ve ikab ise, onun aleyhinedir" şeklinde olur.
Biz, sevabın saf ve devamlı bir menfaat olması, İkâbın ise, saf ve devamlı bir zarar olması gerektiğini; bu ikisini bir araya getirmenin mümkün olmadığını, böylece de, bu ikisinden elde edilen sevap ve ikâbın da cem edilmesinin mümkün olmadığını açıkladığımız için, böyle bir takdire başvurduk."
Bil ki, bu hustaki gerekli açıklama Hak Teâlâ'nın, "Başa kakarak ve eziyet ederek sadakalarının boşa çıkarmayın" (Bakara, 264) âyetinin tefsirinde tafsilatlı bir şekilde yapılmıştı. Bu sebepte onu burada tekrarlamıyoruz. 163[163]

Dördüncü Mesele

Kelâmcılardan birçoğu, bu âyetle, Allahu Teâlâ'nın, babalarının günahlarından dolayı çocuklarına azâb
etmeyeceği hususunda istidlal etmişlerdir. Bu husustaki istidlalin vechi gayet açıktır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: "Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez" (isra, ıs) âyetidir. 164[164]

Beşinci Mesele

Fukaha, bir şeyi elde, mülkiyyette tutmada aslolamn devamlılık (istimrar) olduğuna bu âyeti delil getirirler.
Çünkü, Hak Teâlâ'nın: buyruğundaki lâm, mülkiyyetin devamına ve ihtisasına delâlet eder. Bu husus Hz. Peygamber (s.a.s)'in:
"Herkes, kendi kazandığına babasından, çocuğundan ve diğer bütün insanlardan daha fazla hak sahibidir" hadisiyle de kuvvet kazanır. 8u kaide ve düstur tekarrur edip yerleşince, bundan birçok fıkhî meseleler çıkmıştır. Şöyle ki:
a) Bedeli tazmin edilen şeyler, karşılığı ödenmekle mülk olmazlar. Çünkü mülkün devamlılığını gerektiren şey mevcuttur. Bu da Hak Teâlâ'nın hükmüdür. Sonradan meydana gelen şey, ya

---

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/102.
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/102.
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/102-103.

gasbtır veyahut da tazmin etmedir. Bu ikisiyse, "ümm-İ veled" ve "müdebbere" deliliyle, mülkiyyet hakkını izale edemezler.

b) Bir kimse bir alanı gasbedip, onu kendi binasına, evine katsa, veyahut da buğday gasbedip onu un haline getirse, yine Cenâb-ı Hakk'ın: hükmünden dolayı, mülkiyyet yok olmaz.

c) Komşunun şuf'a hakkı yoktur. Çünkü mülkün devamını gerektiren şey mevcuttur. O da, buyruğudur. Bir kimsenin bir şeydeki ortağı ile komşusu arasındaki fark, komşusunun ortağına takdim edilemiyeceği, ona tercih edilemiyeceği deliliyle, son derece açıktır. Bu da, ikisi arasında eşitliğin bulunmasına mânidir. Bir de, komşunun devreye sokulmasıyla ortaya çıkacak olan zarar, daha azdır. (Bundan dolayı, daha fazla olan zarardan kaçınmak için, ortağı gözetmek gerekir.) Bir de ortaklıkta, ortaklığın yükünü çekmek gerekir, buna ihtiyaç duyulur. Halbuki bu mâna, komşuda bulunmamaktadır.

d) El kesmek, tazminin vâcib olmasına mani değildir. Çünkü mülkiyyetin devamlılığını gerektiren şey bulunmaktadır ki, bu da hükmüdür. El kesmek, çalınan şeyin varolması ve kaybolmaması halinde, çalan kimsenin onu esas sahibine vermesinin vâcib olması deliliyle, mülkiyyetin zevalini gerektirmez. O halde el kesmek, o şeyin, o kimsenin mülkü olmamasını iktiza etmez.

e) Zekâtın farz olmadığını söyleyenler de, bu âyetle istidlal etmişlerdir.

Buna verilecek cevap ise, "Zekâtı gerektiren deliller daha hususîdir. Ehass olan hükümler ise, 'amm olan delillerden öncedir" şeklindedir.

Özet olarak, bu âyet-i kerime fürû fıkıhta çok büyük bir kaide ve asıldır. Allah en iyisini bilendir.

Sonra bil ki, Allahu Teâlâ. mü'minlerin dualarını nakletmiştir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Duâ ibâdetin özüdür"165[165] buyurmuştur. Çünkü duâ eden kimse, kendisinin fakirlik, ihtiyaç, zillet ve yoksulluk makamında olduğunu müşahede eder; yine o, Allah'ın celâl sıfatlarını, keremini, izzetini, bütün âlemlerden müstağni olup yüce olması sıfatıyla da O'nun azametini müşahede eder. Bütün tâat ve ibâdetlerden maksat ise, işte budur. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu büyük ilimleri ihtiva eden bu yüce sûreyi, Allah'a duâ etmek ve O'na yakarıda bulunmakla bitirmiştir. Duanın hakikâtlan hususundaki sözümüzü, Cenâb-ı Hakk'ın: "Kullarım sana beni sorduklarında, (bilsinler ki) ben onlara yakınım" (Bakara, 186}âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

Cenâb-ı Hak daha sonra, Ta Rabbenaeğer unutursak, veya yanılırsak, bizi tutup azarlama" buyurmuştur. Âyetle ilgili bir mesele vardır. 166[166]

Birinci Mesele

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minlerin dört çeşit duâ yaptıklarım anlatmış, dördüncüsü hariç, bunların başında da "Rabbena" hitabını zikretmiştir.

O, dördüncü duâ olan"ö/z/ affet ve bizi bağışla" {Bakara, 286) dileğinin başında, bu kelimeyi zikretmemiştir.

Mü'minlerin yaptıkları birinci çeşit duâ, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ya Rabbena, eğer unutursak veya yanıhrsak, bizi tutup azarlama" dileğidir. Bu hususta birkaç mesele vardır: 167[167]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Bizi tutup azarlama sözünün mânası, "Bizi cezalandırma" demektir.

Burada bir müşareket mânası olmadığı halde,Cenâb-ı Hak bu lafzı "müfâale" kalıbındı. etirmiştir. Çünkü unutan kimse, nefsine hakim olmuş ve yaptığı şeyden dolayı onu

---

165[165] İbn Mâce, duâ, 1 (2/1258); Tirmlzi, dua, 1 (5/456).

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/103-104.

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/104.

azartamıştır. Böylece günahı sebebiyle onu cezalandıran kimse, nefsine sıkıntı verme konusunda ona yardım eden bir kimse gibi olmuş olur. Bana göre burada başka bir izah şekli daha vardır. Şöyle ki: Allah, günahkâr kimseyi azâb ile muâhaze eder. Günahkâr.
kimse de -birinin yakasına yapışan kimse gibi- âdeta ondan ısrarla af ve ihsan diler ve anlar ki kendisini azabdan kurtaracak O'ndan başka kimse yoktur. İşte bu sebepten dolayı kul, günahından ötürü Allah'tan korktuğunda yine O'na sarılıyor.. İki taraftan herbiri böylece diğerini yakaladığı için, bu buradalafzıyla beyan edilmiştir. 168[168]

İkinci Mesele

Âyet-i kerimedeki "unutmak" kelimesi hakkında iki görüş vardır:
Birinci görüş: Bundan murad, bizzat, hatırlamanın zıddı olan unutmadır. Buna göre şayet, "Unutan kimsenin yaptığı iş, Cenâb-i Hakk'ın, "teklîf-i mâla yutâkı" caiz olamaması aklî delili ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in de:
"Ümmetimden hatanın, unutmanın ve cebren kendilerine yaptırılmış olan şeylerin hükmü kaldırıldı, affedildi"169[169] buyurmuş olması nakli deliliyle de, affın doğrudan konusudur. Unutmak, kat'î olarak affın konusu olunca, mü'minlerin dualarında, unuttukları şeylerden dolayı Cenâb-ı Hak'tan aff talebinde bulunmalarının anlamı nedir?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz:
1- Unutma bazan, sahibinin mazur görüleceği şeylerde olur, bazan da mazur görülemeyeceği şeyler hakkında olur. Baksana, bir kimse elbisesinde kan görse, sonra da onu temizlemeyi sonraya bıraksa ve unutsa, elbisesinde kan olduğu halde namaz kılsa, kusurlu sayılır. Çünkü onun, kanı hemen temizlemesi gerekirdi. Fakat o, elbisesindeki kanı hiç görmeksizin namaz kılsa, mazur sayılır. Yine bir kimse, bir yerde bulunan av hayvanına öldürmek için bir şey atsa ve bu bir insana isabet etse, o avcı attığı şeyin o av hayvanına mı, yoksa başka birisine mi isabet edeceğini bilemeyeceği bir durumda olduğu halde, ihtiyatlı davranmazsa, bu kişi kınanır ve suçlu görülür. Fakat hata edeceğine açık işaretler bulunmaz ve bu durumda okunu veya taşını atar da, bir insanı vurursa, o zaman bu kişi mazur sayılır. İşte bunun gibi, insan mütalaadan ve tekrar etmekten gafil olur da Kur'ân-ı Kerim'i unutursa, kınanır. Fakat devamlı Kur'ân okuduğu halde, Kur'ân'ı unutmuş ise, bu kimse mazur sayılır. Böylece unutmanın iki çeşit olduğu ve bir kısmının mazur görülüp, bir kısmının mazur görülmediği ortaya çıkmış olur. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), yerine getirmesi gereken bir şeyini hatırlamak istediği zaman, parmağına iplik bağlardı. Bu anlattıktan m iz ile, unutan kimsenin bazan mazur görülemeyeceği ortaya çıkmış olur. Bu, kişi tekrar tekrar hatırlamayı terkedip, hatıriatıcı vesileleri terkettiği zaman olur. Böyle olduğu zaman, insanın dua ederek bağışlanmasını dilemesi doğrudur.
2- Bu, takdiren bir duadır. Bu böyledir. Çünkü bu duada bulunan mü'minler, Allah'tan nasıl korkulması gerekiyor ise öylece ittikâ eden kimselerdir. Bu sebeple, onlardan yakışıksız birşey, ancak unutma ve hatadan dolayı sâdır olur. Binâenaleyh onların bu şekilde duâ etmiş olmakla vasfediîmeleri, muaheze olunacakları şeylerden tamamen uzak olduklarını göstermek içindir. Sanki şöyle denilmektedir: "Eğer unutma sebebi ile muaheze etme mümkün ise, Ey Rabb'imiz sen, bizi ondan dolayı muaheze etme."
3- Duadan maksad, Allah'a olan tazarrû ve yakarışı göstermek olup, birşey istemek değildir. İşte bundan dolayı, duâ eden kimse çoğunlukla, İster duâ etsin, ister etmesin, Allah'ın yapacağını kesin olarak bildiği bir şekilde duâ eder. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ya Rabbi, sen hak ile hükmet" (Enbiya, 11?) ve "Ey Rabb İmiz, peygamberlerin lisanı ile bize vaadettiklerini bize ver. Kıyamet günü yüzümüzü kara çıkartma" (aı-i imrân, 194). Melekler de şöyle duâ etmişlerdir: "Tevbe edenleri, senin yoluna uyup gidenleri yarlığa..." (Mümin,n İşte bunun gibi, bu âyette de, unutmanın affedileceğini bilmek, duada mağfiret talebinde

---

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/104-105.
169[169] Aynı manada, değişik bir ifâde ile: Ibn Mftce, talâk, 16 (1/659); Keşfu'l-Hafâ, 1/433.

bulunmanın yerinde olmasına manî değildir.
4- Unutan kimsenin muaheze edilmesi, aklen imkânsız değildir. Çünkü insan unuttuğunda muaheze edileceğini bilirse, hesaba çekilme korkusundan dolayı hafızasını hep diri tutar. O zaman da ondan, herhangi bir unutma sadır olmaz. Fakat hatırlamayı sürdürmek ve hafızayı diri tutmak nefse zor gelen bir iştir. Bu durum akıl için söz konusu olunca, bu hususta duâ edip Allah'tan mağfiret talebinde bulunmanın güzel olması gerekir.
5- "Teklîf-i mâ-lâ yutâk"ı caiz gören âlimler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Unutan kimse o işi yapmaktan kaçınmaya muktedir değildir. Şayet Allah Teâlâ'nın onu cezalandırması aklen caiz olmasaydı, o kimse duâ ederek, muaheze edilmemesini istemezdi."
İkinci Görüş: "Nisyân" (unutma) kelimesi, terketme manasına hamledilir.
Nitekim Cenâb-ı Allah: "Fakat o unuttu, yani âmeli
terketti. Biz onda bir azm bulamadık" (Tâhâ, 115) ve "Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu" (Tevbe, 67)yani "Onlar AÎtah için âmel etmeyi terkettiler, Allah da onları terketti" buyurmuştur. Bir kimse arkadaşına,
"Beni terketme" mânâsında, "Bağışından beni de unutma der. Buna göre, bu âyetteki nisyandan murad, yanlış bir te'vilden dolayı bir fiili terketmek hatâdan murad da, yine yanlış bir mânâlandırmadan dolayı bir fiili yapmaktır. 170[170]

Üçüncü Mesele

Bu âyet-i kerimede zikredilmiş olan "nisyan" ve "hata"nın, ya uygun olmayan birşeyi yapmaya yönelme mânâsına uygun bir şekilde tefsir edilmiş oldukları, yahut da ikisinden birisinin bu şekilde tefsir edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Birinci ihtimal, büyük günah sahiplerinin affedileceğine delâlet etmektedir. Çünkü bir günaha yönelme, unutkanlık ve hata halinde meydana gelip, sonra da Cenâb-ı Hak, "Ey Rabb'imiz, eğer unutursak veya yanıhrsak, bizi tutup sorguya çekme" sözü ile kendisine duâ etmelerini emredince, bu, müslümanlann hatalarından dolayı azab olunmamalarını Allah'tan istemeleri hususunda bir emir olmuş olur. İşte Allah, mü'minlere bunu istemeyi emredince, bu emir, Allah'ın onların isteğini karşılayacağına delâlet etmiştir. Bu da, büyük günah sahiplerinin affedileceğini gösterir. İkinci ihtimal içindeki iki ihtimale gelince, bunların her ikisi de geçersizdir. Çünkü hasmımıza göre, bunlardan dolayı hesaba çekilmek "kabîh" (çirkin)dir. Allah tarafından yapılması kabîh (yakışıksız) görülen şeyi duâ ile istemek ise imkânsızdır.
Buna göre eğer, "unutan kimse, geçen meselede anlattığınız gibi, hatırda tutmayı kasden terkettiği için bazan muaheze olunur" denilir ise, biz deriz ki: O kimse, gerçekte hatırlamayı kasden ve bile bile terkettiği için muaheze olunmaktadır. Binâenaleyh buradaki muaheze, onun bunu bilerek terketmesinden dolayı meydana gelmiştir. Bu zikrettiğimiz şeylerin zahiri, bu âyet-i kerimenin, büyük günah işleyenlerin de affının umulacağına delalet ettiğini gösterir. 171[171]

"... Rabbena, bizden evvelkilere yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme..." (Bakara, 286).
Bil ki bu ifâde, ikinci bir duadır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 172[172]

Birinci Mesele

Âyetteki kelimesi lügatte ağırlık ve şiddet mânâsına gelmektedir. Nitekim şâir Nâbiğa şöyle demiştir:
"Ey, zulmün, kavmfn liderlerini bürüyüp kaplamasına mani olan ve, iyice tanımalarından

---

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/105-107.
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/107.
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/107-108.

sonra, onların sıkıntılarını yüklenen kimse..."
Daha sonra, ahidjer, ağır olduğu için isr diye isimlendirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak "ve üzerinize bu ağır ahdimi alıp kabul ettiniz mi?" (Ah imran, 81) yani "ahdimi ve mîsakımı..." buyurmuştur.
İsr kelimesinin bir manası da temayül ve şefkattir. Nitekim, denilir. Yani, "Hiçbir yakınlık ve akrabalık beni ona meylettirmez" demektir. Temayül ve şefkat, "isr" diye isimlendirilmiştir. Çünkü senin bir kimseye olan temayül ve şefkatin, ona dokunan hertürlü kötülüğü, kalbine ağırlaştırır. 173[173]

İkinci Mesele

Müfessirler, bu âyetle ilgili şu ki açıklamayı yapmışlardır:
1- "Bizden önceki yahudîlere katı ve sert davrandığın gibi, mükellefiyetler hususunda bize sert davranma." Bu müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, yahudilere elli vakit namazı farz kılmış, mallarının dörtte birini zekat olarak vermelerini ve elbiselerine pislik bulaştığında, o kısmı kesmelerini emretmiştir. Yine yahudiler bir şeyi unutup yapmadıklarında, daha dünyada iken hemen cezalandırılmışlardır. Bir hata işlediklerinde, daha önce kendilerine helâl olan yiyeceklerin bir kısmı onlara haram kılınmıştır. Nitekim Hak Teâlâ: "Yahudilerden bir zulüm sebebiyle biz onlara, kendileri için helâl kılınan temiz ve güzel şeyleri haram ettik" (Nisa. ıeo) ve, "Gerçekte biz onlara, "kendinizi öldürün, yahud yurtlarınızdan çıkm" diye yazsaydik, içlerinden birazı müstesna olmak üzere, bunu yapmazlardı.." (Nisa. 66) buyurmuştur.
Yine, Tâlût'un kavminden yolcu olanlara, nehirden su içmeleri haram kılınmış ve onların azabı, bu dünyada hemencecik cezalandırılması olmuştur. Nitekim Hak Teâlâ: "Biz birtakım yüzleri silip ve belirsiz edip de enselerine çevirmezden, yahud cumartesi yaranına ettiğimiz lanet gibi kendilerini de lanetlemeden önce..." (Nisa.47)buyurmuştur. Onlar bundan dolayı domuzlara ve maymunlara çevrilmişlerdir.
Kaffâl şöyle demektedir: "Kim şu yahudilerirt iddia ettikleri Tevrat'ın beşinci bölümüne bakarsa, Cenâb-ı Hakk'ın onlardan ne derece sert ve katı olan ahitler almış olduğuna vakıf olur ve çok şaşırtıcı şeyler görür. İşte mü'minler bundan dolayı Rab Teâlâ'dan, bu gibi ahitlerden kendilerini korumasını taleb etmişlerdir. O da, fazi u keremiyle mü'minlerden bu tür ahitler almamıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu ümmetin vasfıyla ilgili olarak, "O, onların ağır yüklerini sırtlarında olan zincirleri indiriyor.." (A'râf. 157) buyurmuş, Hz. Peygamberde, "Ümmetimden "mesh" (maymuna çevrilme), "hasf (yere batırılma) ve boğulma gibi ilahî cezalar kaldırılmıştır" buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, "Sen onların arasında bulunurken, Allah onlara azâb edici değildir. Onlar istiğfar ederlerken de Allah yine onları azâblandmcı değildir" (Enfâi, 33) buyurmuştur. Hz. Peygamber de, cin "Ben, kolay ve müsamahakâr olan HaniÜik (tevhid inancı) ile gönderildim"174[174] buyurmuştur. Mü'minler, Cenâb-ı Hakk'ın teklîflerini hafifletmesini istemişlerdir. Çünkü ağır olan mükellefiyetlerde kusur işlemek ihtimali fazladır. Kusur işlemek ise, Allah tarafından cezalandırmayı gerektirir. Halbuki, onların ilâhî azaba dayanacak takatleri yoktur. İşte bu sebeple muhakkak ki, tekliflerde kolaylığı taleb etmişlerdir.
2- "Şiddet ve katılık bakımından bizden öncekilerin misak ve ahdine benzer bir misak ve ahdi bize yükleme, Allahım!" Bu görüş öz olarak, birinci görüşe dayanır. Ancak ne var ki, bunda, fazladan bazı kayıtlar bulunmaktadır. Binaenaleyh birinci görüş daha evlâdır. 175[175]

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/108.
174[174] Müsned, 5/266.
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/108-109.

Üçüncü Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: "Gerek aklî gerekse naklî deliller, Cenâb-ı Hakk'ın "Ekremu7 ekremîn" (çok
ikram edenlerin en fazla ikram edeni) ve "Erhamu'r-râhimin" (= ve merhamet edenlerin en fazla merhamet edeni) olduğuna delâlet etmektedir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın yahudilere şiddetli ve katı mükellefiyetler yükleyip, böylece onların çeşitli ihtilâflara ve inatlaşmalara da düşmelerine sebep olmasındaki hikmet nedir?" Mutezile, "Birşeyin, bir insan hakkında faydalı, başka bir insan hakkında ise zararlı olması mümkündür. Binâenaleyh yahudilerin tabiatlarında katılık ve kötülük ağır basmaktadır. Onlar, ancak böyle güç ve zor mükellefiyetle yola gelirlerdi. Ümmet-i Muhammed'in tabiatında ise, incelik ve güzel huy hâkimdir. Bundan dolayı, onlara uygun olan hükümlerin hafif ve katılıktan uzak olmasıdır" demiştir.
Âlimlerimiz ise şöyle cevap vermişlerdir: Birinci makamda zikrettiğimiz o suali, ikinci makama alıyor ve şöyle diyoruz: Niçin Cenâb-t Hak, yahudileri tabiatları sert, kalbleri katı ve himmetleri az olarak yaratmış ve böylece onlar da bu kadar sert ve katı tekliflerle karşı karşıya kalmışlardır? Niçin yine Allahu Teâlâ, ümmeH Muhammed'i, tabiatları yumuşak, huyları güzel ve himmetleri yüce olarak yaratmış ve onlara menfaat sağlamak hususunda hafif ve kolay mükellefiyetler kâfi gelmiştir? Kim iyice düşünür ve insaf ederse, bu niçinlerin tutarsız olduğunu anlar. Allah'tan gelen herşey Mu'tezile terazisinde tartılmaktan yüce ve uzaktır. Allahu Teâlâ dilediğini yapar, istediği şekilde hükmeder. "O, yapacağından mes'ûl olmaz, fakat onlar (insanlar) mes'ûl olurlar" (Enbiya, 23) 176[176]

"Ey Rabb'imiz, takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme" (Bakara, 286) 177[177]

Takat Getirilemeyecek Yük Hakkında

Bil ki bu, mü'minlerin yaptığı üçüncü duadır. Bununla ilgili birkaç mes'ele vardır: 178[178]

Birinci Mesele

"Taat" kelimesinin, "itaaf'tan, "câbe" kelimesinin, "icâbef'ten gelen birer isim oluşu gibi, "takat" kelimesi de "itâka" masdarından bir isimdir. Bu kelime, masdarı yerine kullanılmıştır. 179[179]

İkinci Mesele

.
Âlimlerimizden, "teklîf-i mâlâyutâk"ın caiz olduğu hususunda bu âyeti delil getirenler vardır. Çünkü eğer bu caiz olmasaydı, duâ ile Allah'tan onun kaldırılmasının istenmesi yerinde olmazdı.
Mu'tezile buna, şu hususları ileri sürerek cevap verir:
1- Âyetteki "Takat getiremeyeceğimiz şeyi... "sözünün mânâsı, "yapmak çok zor olan şey" demektir. Bu tıpkı, bir insanın ağır görerek, "Falancaya bakmaya gücüm yetmez" demesi gibidir. NitekimŞâir "Eğer sen, bana gücümün yetmeyeceği şeyi yüklersen, seni (şimdi) sevindiren güzel huyum, seni üzer" demiştir.
Hz. Peygamber (s.a.s)'in köleler hakkında şöyle dediği, hadiste gelmiştir: "Kölenin yiyeceği ve giyeceği sahibinin üzerinedir. Köle güç yetiremeyeceği işte mükellef tutulmaz."180[180]

---

[176] 176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/109-110.
[177] 177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/110.
[178] 178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/110.
[179] 179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/110.
[180] 180[180] Müslim, eymân, 41 (3/1284).

Yani, "ona zor gelen işlerle..." demektir.

İmran b. el-Husayn (r.a), Hz. Peygamber (s.a.sj'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hasta olan, oturarak namaz kılar. Eğer buna da gücü yetmez ise, yan yatarak kılar". [181][181]

Buna göre hadisteki "gücü yetmez ise.." ifâdesi "oturacak kadar gücü yoksa" mânâsında olmayıp, aksine bütün fukahâ bu ifâdeden maksadın, "oturması hâlinde, o insan için çok büyük bir meşakkat söz konusu olursa" mânâsı olduğunu söylemişlerdir. Hak Teâlâ da kâfirleri anlatırken"Onlar işitmeye tahammül edemezler" (Hud, 20) yâni, "O, onlara çok zor gelir" buyurmuştur.

2- Cenâb-ı Hak, "Takat geti rem iveceği m iz şeyi bize teklif etme" buyurmamış da, "Takat getiremiyeceğimiz şeyi bize yükleme" buyurmuştur. Bir şeyi "tahmîl" etmek, yüklemek, kişinin yüklenmeye takat getiremiyeceği şeyi onun üzerine koymaktır; binâenaleyh bundan murad "azâb" olmuş olur. Buna göre mânâ: "Bize, taşımaya katlanamayacağımız azabını yükleme" şeklinde olur. Eğer âyeti bu mânâya hamledersek, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu, hakikat ifâde eder. Şayet bunu "teklif etme, mükellef klima" mânâsına hamledersek, mecaz olur. Bu sebeple, birincisi daha uygundur.

3- Farzedelim ki onlar, Cenâb-ı Hak'tan, kendilerini, takat getiremiyecekleri şeylerle mükellef kılmamasını istemiş olsunlar... Fakat bu, bunun aksinin yapılmasının caiz olduğuna da delâlet etmez. Çünkü, bu ifâde eğer buna delâlet ederse, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabb'im, hak ile hükmet" (Enbiya, 112) ifâdesi de Cenâb-ı Hakk'tn bâtıl ile hükmetmesinin cevazına delâlet ederdi!.. Bunun gibi İbrahim (a.s)'in, "İnsanların diriltileceğigünde, beni utandırma" (şuarâ, 87)sözü de, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerini utandırmasının caiz olduğuna delâlet ederdi!.. Öte yandan Cenâb-ı Allah Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Kâfirlere ve münâfıklara itaat etme!" {At\zai>, 48) demiştir. Bu, Hz. Peygamber'in kâfirlere ve munafıklara itaat etmesinin cevazına delâlet etmez.. Cenâb-ı Hakk'ın

"Andolsun ki, eğer sen şirk koşmuş olsaydın, muhakkak ki amelin boşa giderdi" (Zümer, 65) âyeti hakkında söylenebilecek söz de bunun gibidir. Mu'tezfle'nin cevaplarının tamamı işte budur.

Bizim âlimlerimiz buna şöyle diyerek cevap vermişlerdir: Birincisi: İki yönden reddedilir:

a) Şayet, Cenâb-ı Hakk'ın: "Takatgetiremiyeceğimiz şeyi bize yükleme" sözü, "onlara olan teklifleri zorlaştırmama" anlamına hamledilirse, bu takdirde bu âyetin manasıyla, bundan önce bulunan, "Ey Babb'imtz, bizden öncekilere yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme" ifâdesinin mânâsı aynı olurdu. Bu ise, sırf tekrardır. Tekrar ise, caiz değildir.

b) Biz, âyette geçen kelimesinin güç yetirmek ve muktedir olmak anlamlarına geldiğini açıkladık. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: buyruğunun zahirî mânası, "kendisine güç yetiremediğimiz şeyi bize yükleme!" şeklinde olur. Bu konuda söylenebilecek en son şey, bu lafzın, bazı kullanış şekillerinde mecazen istikbâl anlamına geldiğidir... Ancak ne var ki asi olan, lafzı hakikî mânâsına hamletmektir.

İkincisine de şöyle cevap verilir: Tahammül etmek, yüklenmek kelimesi Kur'ân dilinde, "teklif" mânâsına tahsis edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz emâneti göklere, yere ve dağlara arz ve teklif ettik de, onlar bunu yüklenmekten çekindiler; bundan korktular. İnsan ise bunu yüklendi..." (Ahzat». 72) buyurmuştur.

Sonra farzedelim ki, bu anlayış bulunmamış olsun.. Ama ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın: "Takatgetiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme" buyruğu hem azâb hem de teklif hakkında umûmî bir mânâ ifâde eder. Binâenaleyh kelimeyi zahirine göre amel ettirmek gerekir. Tahsis etmeye gelince, bu bir hüccet olmadan yapılırsa caiz değildir.

Üçüncüye ise şöyle cevap verilir: Bir şeyi yapmak imkânsız olunca, bu imkânsızı duâ ve niyaz yoluyla O'ndan taleb etmek caiz olmaz. Bu tıpkı, duasında ve niyazında, "Ey Rabb'imiz, iki zıddı bir araya getirme! Kadîm olanı muhdese çevirme" diyen kimsenin durumu gibi olur.. Oysa ki bu, caiz değildir.. Sizin zikrettiğiniz şey de böyledir.

Bu sabit olunca deriz ki, asi olan işte budur. Mufassal (detaylı) bir delil sebebiyle bazı durumlarda bunu terketmek caiz olsa da diğer hallerde delil olmaksızın terketmek gerekmez. Muvaffakiyyet Allah'tandır. 182[182]

---

[181][181] Ibn Mâce, ikâme, 139 (1/386-387) (Aynı manada...)

Üçüncü Mesele

Bilmek gerekir ki, âyet-i kerime hakkında geriye birkaç soru kalmıştır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak önceki âyette buyurmuşken, burada niçindemiştir? Niye, birincisini "hami" kelimesine; ikincisini de "tahmil" kelimesine tahsis etmiştir

Cevap: Güç olanın taşınması (hami) mümkündür. Takat getirilemeyene gelince, bunu taşımak (hami) mümkün değildir. Takat getirilemeyen şeyde söz konusu olan ise.-onun sadece "yüklenilmesi" (tahmîl)'dir. Zor ve meşakkatli olan şeye gelince, bunu hem taşımak (hami), yüklenmek; hem de başkasına yüklemek (tahmîi) mümkündür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak son âyet-i kerimede "tahmil" (yüklemek) kelimesini zikretmiştir.

İkinci soru: Kul, "üstümüze ağır bir yük yükleme" sözüyle kendisini zor bir işte mükellef kılmamasını taleb edince, Allah'ın, takat getirilemeyecek şeyle mükellef kılmaması da bunun zarurî neticelerinden olmuştur. Buna göre, bu tertibin aksi daha evlâdır.

Cevap: Benim hatırıma gelen, gerçekteyse bilgisi Allah katında olan şey şudur: Kulun iki makamı vardır:

a) Şeriatın zahirini yerine getirmek;

b) Mükâşefeye yönelmek., ki bu, insanın marifetullâh ile, Allah'a hizmet, O'na taât ve nimetlerine de şükür ile meşgul olmasıdır.

Birinci makamda, Cenâb-ı Hakk'ın, güç gelen mükellefiyetler yüklememesi taleb edilir. İkinci makamda ise insan şöyfe der: "Ya Rabbi, benden, senin celâline lâyık bir hamd ve övgü; nimet ve lütuflarına lâyık bir şükür; kudsiyyet ve azametine lâyık bir marifet isteme!.. Çünkü, benim zikrim, fikrim ve şükrüm buna uygun değildir... Buna gücüm de yetmez.." Şeriat "hakikâf'ten önce olduğu için, Allahu Teâlâ, "Üstümüze ağır bir yük yükleme" sözünü, "Takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme" ifâdesinden önce zikretmiştir.

Üçüncü soru: Allahu Teâlâ, mü'minlerden, onların cemî sîgasıyla, "Eğer unuttuk yahut yanıldıysak, bizi tutup azarlama, "Bizden öncekilere yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme" ve "Takat getlremiyeceğimiz şeyi bize yükleme" diyerek, toplu bir biçimde bu duaları yaptıklarını nakletmiştir. Duâ zamanında bir araya gelmenin faydası nedir?

Cevap: Bundan maksat, duanın kabulünün topluca yapılınca daha mükemmel olacağını beyan etmektir. Bu böyledir. Çünkü her insanın himmet ve gayretinin ayrı ayrı tesirleri vardır. Bunlar ve sebepler tek bir şey üzerinde bir araya geldiklerinde, o şeyin tahakkuku daha mükemmel olur. 183[183]

"Bizi affet, bizi bağışla ve bize merhamet et. Sen Mevlâmızsın bizim. Kafir toplumlara karşı da bize yardım et"
(Bakara, 286).

Bil ki, önceki üç çeşit duada taleb edilen şey, Allahu Teâlâ'nın yapmaması, o şeyleri terketmesidir. Bu duâlâr da "Rabbimfz.." lafzına bitişik olarak gelmiştir. Fakat bu dördüncü duâdâ afzı bulunmamaktadır; zahiri de, Allah'ın bir şeyi yapmasını istemeye delâlet etmektedir. Bu hususla ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Burada niçin lâfzı zikredilmemiştir?

Cevap: Nida etmeye ancak, uzaklık söz konusu olduğu zaman ihtiyaç duyulur. Nida edilen şey yakın olduğunda ise, nidaya İhtiyaç duyulmaz. Bu duada Kjj nidası, kulun yalvarıp yakarmaya devam ettiğinde Allah'a kurbiyyete nail olacağını bildirmek için hazf edilmiştir. Bu, kendisiyle başka sırlara muttali olunacak büyük bir sırdır. 184[184]

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/110-112.

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/113.

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/114.

Af, Mağfiret ve Rahmet Arasındaki Fark

İkinci soru: "Afv", "mağfiret" ve "rahmet" kelimeleri arasında ne fark vardır?
Cevap: Afv, kuldan cezanın düşmesidir; mağfiret, kulu utandırmak ve rezil-rüsvay etmek azabından koruyarak, onun suçunu örtmektir. Buna göre kul sanki şöyle demektedir: "Senden afv diliyorum. Beni affettiğin zaman, günahımı ört! Çünkü, kabir azabından halâs olmak, ancak onun peşinden utanç azabından da halâs olunduğunda, kurtulunduğunda hoş olur.." Birincisi cismanî, ikincisi ise ruhanî bir azâbtır. Kul her ikisinden de kurtulunca, mükâfaat istemeye yönelir. Bu da iki kısımdır: Cismânî mükâfaat ki bu cennet nimetleri, onun lezzetleri ve oradaki hoş ve güzel şeylerdir. Diğeri ise, ruhanî bir mükâafattır ki bunun da zirvesi, Allah'ın celâl nurlarının o kimseye tecelli etmesi ve, takati nisbetinde Allah'ın kibriyâsının, yüceliğinin o kimseye inkişâf etmesi, zuhur etmesidir. Bu da, o kimsenin Allah'ın dışında bulunan herşeyden sıyrılarak, tamamiyle Allah'ın celâlinin nuruna boğulmasıyla, istiğrakıyla mükmün olur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın "Bize merhamet et!" buyruğu cismanî mükâfaatı; O'nun bundan sonra demesi de, "ruhanî mükâfaatı" ve kulun bütün benliğiyle Allah'a yönelmek istediğini gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın"Sen Mevlâmızsın bizim" buyruğu, o anda bulunan kimselerin (hâzirûn) yaptığı bir hitâbtır. Belki de kelâmcıardan peK çoğu, bu açıklamaları tuhaf görür ve bunların tâat kabilinden söylenilmiş şeyler olduğunu söylerler. Yemin ederim ki, onlar söyledikleri şeylerde doğru söylemektedirler, zira onların ilimdeki dereceleri budur. "Şüphesiz ki Rabb'in, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilenin ta kendisidir. O, hidâyete ulaşmış olan kimseleri de pek İyi bilendir" (Necm, 30>.

Cenâb-ı Hakk'ın"Sen Mevlâmızsın bizim" buyruğunda bir başka anlam daha vardır. O da şudur: Bu kelime, kulun son derece huşu ve inkiyâd içinde bulunduğunu; kendisine ulaşan her nimetin sahibinin Allah olduğunu ve elde ettiği her türlü ikramı ve ihsanı O'nun lütfettiğini itiraf ettiğini gösterir. Hiç şüphesiz işte bu sebeple, kullar duâ ederken, Allah'ın lütfü ve ihsanına dair söz ederlerken kendilerinin, ancak Cenâb-ı Hakk'ın tedbiriyle işlerinin tamamlanacağı bir çocuk ve, ancak Mevtasının ıslâhryla işlerinin yoluna gireceği bir kul durumunda olduklarını; Allahu Teâlâ'nın, gökler ve yerin Kayyûm'u olduğunu, bütün işleri yoluna koyan olduğunu, "Ne güzel Mevlâ, ne güzel yardımcı" (Enam. 40) âyetinde de belirttiği gibi, hakikatte her şeyin müdebbiri (yöneticisi) O olduğunu izhar etmişlerdir.

Bu âyetin bir benzeri de, "Allah, imân edenlerin dostudur" (Bakara, 257); yani, "yardım edenidir", "Muhakkak ki Allah, onun dostudur" (Tahrim, 4) ve "Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah muhakkak ki imân edenlerin doshıdur. Kâfirlertnse dostu yoktur" (Muhammed, 11) âyetleridir.

Daha sonra Cenâb-t HakKâfir toplumlara karşı da bize yardım et" buyurmuştur. Yani, "Onlarla savaşırken, onlarla hüccetleşirken ve, Hak Teâlâ'nın, "Onu diğer bütün dinlerden üstün kılmak için" (Saf,9)âyetinde de buyurduğu gibi, İslâm devletinin onların devletlerinin üzerine çıkması hususunda, onlara karşı bize yardım eti" demektir. Muhakkik ulemâdan, "Kâfir toplumlara karşı da bize yardım et" duasından maksadın, "Ruhanî- melekî kuvvetlerle, mâsivâullah'tan başkasına çağıran cismanî güçleri kahretme konusunda Allah'tan yardım istemek olduğunu" söyleyenler de bulunmaktadır. Bakara sûresi bu ifâdelerle sona ermektedir.

Vahidî (r.h), Mukâtil İbn Süleyman'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber Miraca çıktığında, ona Bakara sûresinin son âyetleri verilmiştir. Bunun üzerine melekler, "Hiç şüphesiz Allahu Teâlâ"Peygamber "imân etti" diyerek, sana güzel bir övgüyle ikramda bulundu. Binâenaleyh, sen O'ndan iste, ve O'na yalvar yakar.." dediler. Bunun üzerine Cebrail (a.s), Hz. Peygamber'e nasıl duâ edeceğini öğretir.. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Ey Rabb'imiz, bağışlamanı dileriz.. Dönüş ancak sanadır" deyince de, Allahu Teâlâ, "Şüphesiz ben sizi bağışladım!" der. Hz. Peygamber, "Btzimuâhazeetme!., "deyince, Allah(c.c), "Bensizimuâhaze etmeyeceğim!" buyurur. Hz. Peygamber "Üstümüze ağır bir yük yükleme" deyince Cenâb-ı Hak, "Ben size katı davran m ayacağım" buyurur. Hz. Peygamber (s.a.s), "Takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme" deyince, Cenâb-ı Hak, "Bunu size yüklemiyeceğim" buyurur. Hz. Muhammed: "Bizi atfet bizi bağışla ve bize merhamet et" deyince, Allahu Teâlâ da, "Muhakkak ki sizi affettim, sizi bağışladım, size merhamet ettim ve, kâfir toplumlara karşı da size yardım ettim" buyurur.

Bazı rivayetlerde Hz. Muhammed (s.a.s) bu şekilde duâ ederken, meleklerin "Amîn" (= kabul buyur) dedikleri de yer almıştır.

Bu kelimelerin yazarı şu yoksul, fakir, muhtaç kimse de şöyle der: "Ey Allah'ım, ey efendim! Araştırdığım ve yazdığım her şey ile, sadece senin rızanı ve yüce cemâlini gözettim. Eğer isabet ettiysem, senin muvaffak kılmanla isabet etmişimdir. Sen bunları, lütfün ve ihsanınla, bu yoksul ve muhtaç kimseden kabul et!.. Eğer hata ettiysem, ey ısrar edenlerin ısrarının canını asla sıkmadığı ve isteyenlerin isteklerinin de kendisini meşgul etmediği Aliahım! Sen lütfü kereminle, benim günahlarımı bağışla..." Bunlar, bu sûrenin tefsiri hakkında söylediğim son sözlerdir. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Salât ü selâm ise, efendimiz, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s) ile O'nun âline ve ashabına olsun... [185][185]

---

[185][185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/114-116.

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

"Bu sûre Medenî bir sûredir. Ayet sayısı ıkiyüz olup, Enfâl sûresinden sonra nazil olmuştur."

Elif, Lâm, Mim. Allah o Allah'dır ki O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Hay ve Kayyûmdur"
(Âli İmrân, 1-2).
ifâdesinin tefsiri, Bakara sûresinde geçti. Bununla ilgili bazı meseleler vardır: 1[1]

Elif lim Mîm ile ilgili Kıraat Vecihleri

Âsimin râvisi Ebû Bekr, buradaki mîm harfini sükûn ile, lafzının hemzesini de fetha ile okumuştur.
Diğer kıraat imamları ise, mim'i fetha ile okuyarak, lafzına vasletmişlerdir.
Âsim, şu iki sebepten dolayı o şekilde okumuştur:
a) Vakfa niyet edip, sonra da yeni başlamış olduğu için, hemzeyi açıkça gösterip okumak.
b) Vasi elifini kat' ederek okuyanların lehçesine göre olması, yani vasi elifini vasletmeyenlere göre okunmuş olmasıdır.
ile "lafza-i celâl" arasını fasledip hemzeyi izhar ederek okuyanlar ise, ululamak ve tazim etmek için böyle okumuşlardır.
Mîm harfini mansub okumanın iki türlü izahı vardır:
1- Birincisi Ferrâ'nın görüşüdür ki bunu Basralılardan pek çok kimse de tercih etmiştir. Bu görüşe göre harf isimlerinin sonu sükûndur. Sen; ty j tiyt (bir, iki, üç) dediğin gibi, "elif, lâm, mim" dersin. Bu takdire göre,
lafzı ile yeni başlanıyor olması gerekir. Biz "Allah" lafzı ile başladığımızda, hemzesini harekeli olarak okuruz. Fakat bu imamlar, hafiflik ve kolaylık olsun diye hemzeyi düşürmüşler ve hemzenin harekesini, ^ 'in mîm'i ile başlamasından dolayı, hemze varmış gibi olsun diye mîm'e vermişlerdir.
Buna göre şayet, "Eğer maksad bu iki kelimeyi birbirinden ayırmak ise, hemzeyi düşürmek imkânsız olur. Eğer maksad, bu iki kelimeyi birbirine vasletmek ise, harekeli olarak hemzenin kalması imkânsız oiur. Hemzenin durması imkânsız olunca, harekesi de, harekesinin mîm'e verilmesi de imkânsız olur?" denirse, biz deriz ki: Bunun yazıda düşmesi, fakat mânâca kalması ve mânâca bulunduğuna delâlet etmesi için harekesinin bırakılmış olması niçin caiz olmasın? Ferra'nın görüşünün izahı budur.
2- İkincisi Sîbeveyh'in görüşüdür. Buna göre, mîm'in harekelenmesinin sebebi, iki sakin harfin yan yana gelmiş olmasıdır. Âlimlerden çoğu bu görüşü kabul etmemişlerdir. Burada bir incelik vardır, fakat bunu özetlemek bile uzun sürer.
Ben diyorum ki: Bu hususta iki bahis vardır:
a) Harekenin kendisinin sebebi.
b) O harekenin fetha oluşu meselesi.
Birinci bahis, şu mukaddimelere dayanır:
Birinci mukaddime: İki sakin harf yan yana geldiğinde, onlardan birincisi med ve lîn harflerinden olursa, ona hareke vermek gerekmez. Çünkü bu iki sakin ve^benzeri harfleri telaffuz etmek kolaydır. Mesela, senin, ^jt\ '-İ* demen gibi... Fakat böyle olmazsa, birinci harfi harekelemek gerekir. Çünkü bu gibi iki sakini telaffuz etmek kolay olmaz. Zira telaffuz ancak hareke ile olur.
İkinci mukaddime: Sibeveyh'e göre, harf-i tarif sadece sakin olan lâm
harfidir. Sakin harf ile bir kelimeye başlamak mümkün olmaz. Bundan dolayı Araplar, harf-i tarif olan sakin lamın basma bir hemze getirip, lâm'ı telaffuz edebilmek için o hemzeye hareke vermişlerdir. Buna göre, harf-i tarif lâm'ından önce Araplar, harekeli başka bir harf bulurlarsa, o zaman sakin lâm'ı onunla okuma imkânı bulmuş olurlar. Eğer lâm'dan önce,

---

[1] 1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/119.

sakin bir harf bulurlarsa, o sakini harekeleyerek, lâm'ı böylece okuyabilirler. Bu takdire göre hemze-i vasl'a ihtiyaçları kalmaz. Çünkü hemze-i vasl'a, lâm'ı okumak için ihtiyaç duyulur. Kendisi ile fâm harfinin telaffuzu mümkün olan harekeli bir harf bulunduğu zaman, hemze hem şeklen, hem manaca; hem hakîkaten, hem de hükmen hazfedilir.

Durum böyle olunca, varlığına hükmen delâlet etsin diye hemzenin harekesinin mim'e verildiği söylenemez. Çünkü buna, varlığına bir hükmün ve bir eserin taalluk ettiği yerlerde başvurulur. Fakat biz, durumun böyle olmadığını açıkladık. Böylece o hemzenin zâtı ve eseri ile tamamen düştüğünü anlamış oluruz. Binâenaleyh Ferrâ'rnn görüşü bâtıl olmuş olur.

Üçüncü mukaddime: Harf isimlerinin sonları sakindir ve bu hususta ittifak vardır.

Bu mukaddimeleri iyice anladığın zaman, biz deriz ki: Bizim ^«Jl sözü-müzdeki "mîm" sakindir. *İJl deyişimizdeki lam-ı tarif de sakindir. Böylece iki sakin bir araya gelmiş oldu. Binâenaleyh mîmi harekelemek ve hemzenin de hem şeklen hem de hükmen düşmesi gerekirdi. Sibeveyh in görüşü bu izaha göre sahih, Ferra'nın görüşü ise bâtıldır.

İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: "Sakin harf, harekelendiği zaman kesre ile harekelenir. O halde burada niçin fetha ile harekelenmiştir?"

Zeccâc buna şöyle cevap verir: "Burada kesre uygun düşmemektedir. Çünkü (jı deki ^ kelimesinin, son mîm'inden önce yâ harfi bulunmaktadır. Eğer bu son mîm kesre ile harekelense, yâ harfi ile birlikte kesre de bulunmuş olur ki bu dile ağır gelir. Binâenaleyh kesre bırakılmış, fetha tercih edilmiştir."

Ebu Ali el-Fârisî, Zeccâc'ın bu görüşünü tenkid ederek şöyle der: "Bu, bizim J?r (Evet) dememiz ile bozulur. Çünkü bu sözümüzde râ harfi, kendisinden önce sakin yâ bulunduğu halde kesrelidir."

Bence bu tenkid zayıftır. Zira kesre, biraz ağırca bir harekedir, yâ harfi de onun kızkardeşidir. Bunlar bir araya geldiklerinde kesrenin ağırlığı artar. Sonra bundan, "Allah" lafzındaki son derece hafif olan elifi telaffuz etmeye geçilir. Böylece de dil, harekelerin en ağırından en hafifine geçmiş olur ki, bir anda iki zıddan birinden diğerine geçmek, lisana zor gelir. Fakat mîm harfini fetha ile harekelediğimizde, lisân mîm'in fethasından, "Allah" lafzının hemzesine geçmiş olur ki bu kolaydır. İşte Sibeveyh'in görüşünün açıklaması bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir. 2[2]

Sûrenin Nüzul Sebebi

Bu sûrenin sebeb-i nüzulü hakkında şu iki rivayet ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bu, Mukâtil b. Süleyman'ın görüşüdür. Ona göre, bu sürenin başındaki bazı âyetler
yahudîler hakkında nazil olmuştur. Biz, bu hususu (Bakara, 1-2.) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

İkinci görüş: "Bu sûrenin başından, mübâhele âyetine (Âi-ümran.ei) kadar olan kısım hristiyanlar hakkındadır." Bu Muhammed b. İshflk'ın görüşüdür. O şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Necran'dan binitli yetmiş kişilik bir heyet geldi. İçlerinden ondördü onların eşrafından idi. Bu ondört kişinin üçü de kavmin iteri gelenlerinden idi. Bunlardan birisi başkanları idi ve adı da Abdu'l-Mesîh idi. İkincisi danışmanları ve en ileri görüşlü olanları idi. Ona "Seyyid" (Efendi) diyorlardı ve adı el-Eyhem idi. Üçüncüsü de, âlimleri, piskoposları ve müderrisleri idi ki adı Ebu Harise İbn Alkame idi. O, Benû Bekir İbn Vâil kabilesinden idi. Hristiyanlıktaki eğitim ve öğretimi, hristiyantığa yaptığı hizmetleri, çalışmaları sebebi ile ve ilmi ile meşhur olduğu için, ona Rum hükümdarları tarafından izzet ve ikramlara mazhar kılınarak, kendisine birçok mallar verilmiş ve idaresine birçok kiliseler bağlanmıştı. Necran'dan gelirken bir katıra binmiş, onun yularını da kardeşi Kürz b. Alkame çekmiştir. Ebu Hârise'nin katırı yürürken birden tökezler. Kardeşi Kürz, Hz. Peygamber (s.a.s)'i kastederek, "O uzaktaki helak olsun" deyince, Ebu Harise, "Aksine senin anan helak olsun" dedi. Bunun üzerine Kürz,

---

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/119-121.

"Niçin ey kardeşim?" deyince, o cevaben, "vallahi o bizim beklemekte olduğumuz peygamberdir" der. Kürz de, "Bunu bildiğin halde, ona inanmana mâni olan nedir?" der. Ebu Harise, "Şu krallar bize çok mallar verip, izzet-ü ikramda bulundular. Eğer biz Muhammedi tasdik edecek olursak, onlar bütün verdiklerini geri alırlar" dedi. Bu cevap Kürz'ün kalbinde bir ukde oldu. Müslüman oluncaya kadar bunu gönlünde sakladı. Müslüman olunca, bu hadiseyi anlattı.

Sonra bu üç ileri gelen reisleri, piskoposları ve danışmanları Hz. Peygamber (s.a.s) ile, dinlerindeki ihtilaflar üzerinde konuştular. Onlar bazan Hz. İsâ (a.s)'nın Tanrı olduğunu, bazan "Allah'ın oğlu" olduğunu, bazan da üçün (Baba-Oğul-Ruhul-Kudüs) üçüncüsü olduğunu söylüyorlardı. "O, Allah'tır" demelerine, "Çünkü ölüleri diriltir, anadan doğma körleri, alaca hastalığına musab olanları ve diğer hastalan iyileştirir, gayblan haber verir, çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üfler, o da uçardı' diye delil getiriyorlardı. O'nun, Allah'ın oğlu olduğu iddiasına da, "Çünkü O'nun bilinen bir babası yoktu" diye istidlal ediyorlardı. Onun, üçün üçüncüsü olduğu görüşlerine de, "Çünkü Allah "Biz yaptık," "Biz kıldık" diyor. Eğer Allah bir olsaydı "Ben yaptım" derdi, diye istidlal etmişlerdir. Buna karşılık Hz. Peygamber (s.a.s) onlara "İslam'a giriniz" deyince, onlar, "Biz senden daha önce İslâm'a girdik" dediler. Bunun üzerine Hr. Peygamber (s.a.s), "Yalan söylüyorsunuz. Allah'a bir oğul isnad edip duruyorken, haça taparken ve domuz eti yiyip dururken, sizin müslümanlığınız nasıl doğru olur" dedf. Onlar da: "EğeT O, Allah'ın oğlu değil ise, onun babası kimdir?" dediler. Hz.

Peygamber (s.a.s) sustu ve bunun üzerine Allah Teâlâ, Âl-i İmrân sûresinin başından seksen kadar âyeti indirdi.

Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) onlarla münazaraya başlayarak, şöyle dedi:

"Bilmiyor musunuz, Allah ölümsüz olan bir Hayy'dır, diridir? Hz. İsa ise, ölümlüdür..."

"Evet biliyoruz.." "Bilmiyor musunuz ki, babasına benzemeyen hiçbir çocuk yoktur?"

"Evet biliyoruz.."

"Bilmiyor musunuz ki, Rabb'imiz her şeye hâkim ve kayyûmdur? Onu korur, gözetir, muhafaza eder ve rıztklandırır.. Halbuki İsa, bunların herhangi birini yapabilir mi?"

"Hayır..."

"Bilmiyor musunuz, yerde ve gökte bulunan hiçbir şey Allah'a gizil kalmaz? İsa ise, Allah'ın bildirdiğinden başka herhangi bir şeyi bilebilir mi?"

"Hayır..."

"Rabb'imiz, İsa'yı anasının rahminde dilediği gibi şekillendirdi.. Bunu bilmiyor musunuz?.. Rabb'imizin İse yemez-içmez ve abdest bozmaz olduğunu bilmiyor musunuz?"

"Evet biliyoruz."

"İsa'yı anası, bir kadının çocuğunu taşıdığı gibi taşımış, yine bir kadının çocuğunu doğurduğu gibi de doğurmuştur. O da, bir çocuğun beslenmesi gibi beslenmiş, gıdalanmıştı."

"Evet.."

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "O halde İsa, sizin iddia ettiğiniz gibi, nasıl bir ilâh olabilir?" dedi. Onlar da, bunu anladılar; ama sonra küfrân-ı nimette bulunarak, inkârı sürdürdüler.

Yine onlar inadlarmı sürdürerek:

"Sen, isa'nın, Allah'ın kelimesi ve Ondan bir ruh olduğunu zannetmiyor musun?" dediler. Hz. Peygamber de:

"Evet, öyle biliyorum" deyince, bunun üzerine onlar: "Eh, bu da bize yeter" diye cevap verdiler.

Bunun üzerine Allahu Teâlâ, "İşte kalblerinde bir eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak, onun teviline yeltenmek için, onun müteşabib olanına tâbi olurlar. Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar ise, "Biz ona inandık. Hepsi Rabb'imiz kahndandır' derler. Akıl sahiplerinden başkası bunu iyi düşünemez" (ân imran, 7) âyetini indirdi.

Sonra onlar, bu âyeti kabul etmeyince Allahu Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s)'e onlarla "mübâhele"'yi (karşılıklı lanetleşmeyi) emretti.. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), onları "mübâhele" ye davet edince, onlar:

"Ey Ebâ'l-Kâsım, bizi bırak da bir düşünelim.. Sonra, yapmamızı istediğin şeyi yapmak için sana geliriz.." dediler ve, çekip gittiler.

Daha sonra bu üç kişi kendi aralarında birbirlerine, "Bu konuda ne diyorsunuz.." deyince, içlerinden birisi, "Ey, hristiyan topluluğu, Allah'a yemin ederim ki, sizler hiç şüphesiz Muhammed'in peygamber olduğunu biliyorsunuz.. Andolsun ki o size, peygamberiniz hakkındaki meseleyi çok güzel izah etti... Yine, yemin ederim ki, bir peygamber ile lânetleşmeye girmiş olan her kavmin, büyüğünün küçüğünün öldüğünü; eğer siz de bunu yaparsanız, bunun sizin kökünüzü kurutacağını biliyormusunuz.. Madem ki bu dinde kalmak istiyorsunuz, o halde o adamla bir anlaşma yapın, sonra da ülkenize dönün!" dedi. Bunun üzerine onlar, Allah'ın Resûlü'ne gelerek, şöyle dediler:

"Ey Ebâ'l-Kâsım, biz seninle lânetleşmemeye, seni kendi dininde bırakmaya, kendimiz de kendi dinimiz üzre kalmaya karar verdik.. O halde, malımız, mülkümüz hususunda anlaşmazlığa düştüğümüzde aramızda hükmedecek ashabından birisini beraberimizde yolla... Çünkü siz bizim nazarımızda kabule şayan kimselersiniz./'

Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara:

"Öğle sonu yanıma geliniz de, çok kuvvetli ve güvenilir bir hakemi sizinle beraber yollayayım.." dedi. Hz. Ömer ise içinden şöyle diyormuş: "Ben hiçbir zaman emirlikten hoşlanmadım. Fakat o gün, kendimin tayin edilmesini umuyordum. Öğle namazını Allah'ın Resulü ile kıldığımızda, O, selâmdan sonra, sağa ve sola bakmıyordu.. Ben de, beni görsün diye ileri atılıyordum. O ise, sürekli göz gezdiriyordu. Nihayet Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh'ı gördü. Onu çağırdı ve:

"Onlarla git; ihtilâf ettikleri hususlarda aralarında hak ile hüküm ver"

dedi.. Hayatımda itk defa arzuladığım emirliği, idareciliği de Ebu Ubeyde alıp götürdü.."

Bil ki bu rivayetler dinî konuları açıklama ve her türlü şüpheyi giderme hususunda münazara etmenin peygamberlerin yöntemi olduğuna; münazarada bulunmanın ve meseleleri araştırmanın doğru olmadığını savunan "Haşviyye"nin yolunun ise kesinlikle bâtıl olduğuna delâlet etmektedir. Allah en iyisini bilendir. 3[3]

Bu Surenin Baş Tarafındaki Harika Tertip

Bil ki, bu sûrenin baş tarafı, çok güzel ve hayranlık verici bir tertip (söz dizisi) arzetmektedir. Bu böyledir,

çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) ile tartışmaya giren o hristiyanlara sanki şöyle denilmek istenmiştir:

"Sizler, ya Allah'ı tanımak veyahut da nübüvvet hususunda münazaa ediyorsunuz... Eğer münazaanız Allah hakkında ise, sizler Allah'ın bir çocuğu olduğunu söylüyorsunuz;Hz. Muhammed ise.O'nun bir çocuğu olmadığını söylüyor. Aklî ve kat'î delillerle hak, Hz. Muhammed'den yanadır. Çünkü aklî delillerle Cenâb-ı Hakk'ın Hayy ve Kayyûm olduğu sabittir. Hayy ve Kayyûm olanın ise, bir çocuğunun bulunması, aklen imkânsızdır. Eğer tartışmanız nübüvvet konusunda ise, bu da geçersizdir. Çünkü Allah Tevrat ve İncil'i Hz. Musa ve İsa'ya sizce hangi yol ile indirmisse aynı şey Hz. Muhammed (s.a.s) için de variddir. Bu yol ise, ancak mucize yoludur ki, bu mucize burada da mevcuttur. O halde, nübüvveti konusunda, O'nunla çekişmeniz nasıl mümkün olur?" İşte, âyetin münasebet vechi ve yönü budur... Bu, son derece güzel ve uygun bir münasebettir. O halde biz burada şu iki konuyu gözden geçirelim:

Birinci konu: Bu, "İlahiyaf'la ilgili konulardır. Biz şöyle diyoruz: "Allahu Teâlâ, Hayy ve Kayyûm'dur. Hayy ve Kayyûm olanın ise, bir çocuğunun bulunması imkânsızdır.. Biz Allahu Teâlâ'nın Hayy ve Kayyûm olduğunu söyledik.. Çünkü O, zâtı gereği "Vâcibu'l-vücud"dur. O'nun dışında kalan bütün varlıklar ise, zâtı gereği "mümkin", "muhdes" dir; onların meydana getirilmesi (tekvin), yaratılması ve icad edilmeleri, daha Önce izah etmiş olduğumuz gibidir.

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/121-125.

Bunlar, Hak Teâlâ'nın, "Allah (o AUah'dır ki), kendinden başka hiçbir Tanrı yoktur " (Bakara. 255) âyetinin tefsirinde geçmişti. Bütün bu varlıklar "muhdes" ve mahlûk (yaratılmış) olunca, onlardan herhangi birisinin Allah'ın çocuğu ve de ilâh olması imkânsız olur. Nitekim Cenâb-ı Hak: "Göklerde ve yerde olan herşey, istisnasız, O Rahman (pek merhametli) olan Allah'a bir kul olarak gelecektir" (Meryem. &4) buyurmuştur.

Yine, ilâh olanın Hayy ve Kayyûm olmasının gerektiği sabit olup, Hz. İsa'nın ise, çocuk olduğu, yeyip içip abdest bozduğu için, Hayy ve Kayyûm olamıyacağı da sübut bulunca; öte yandan hristiyanlar ise, Hz. İsa'nın öldürüldüğünü ve ölümü kendisinden savuşturmadığını iddia edip kabul edince, işte böylece Hz. İsa'nın Hayy ve Kayyûm olmadığı kesinlik kazanmış olur. Bu da, onun ilâh olamıyacığına kat'î olarak hüküm vermeyi gerektirir. Cenâb-ı Hakk'ın: "Hayy ve Kayyûm "{Bakara, 255» tavsifi, hristiyan-ların "teslîs" (üçleme) hususundaki görüşlerinin bâtıl olduğuna delâlet eden bütün delilleri ihtiva etmektedir."

İkinci konu: Nübüvvet'le ilgilidir; ki işte bu hususu Cenâb-ı Hak burada, son derece güzel ve mükemmel bir biçimde anlatmıştır. Bu böyledir. Çünkü HakTeâlâ: "O, sana Kftâb'ı hak olarak indirdi" (kuimran, 3)buyurmuştur ki bu, bir dava (iddia) durumundadır. Sonra Cenâb-ı Hak, bu davanın doğruluğuna delâlet edecek delilleri getirerek şöyle demiştir: "Ey yahudi ve hristiyanlar! Allahu Teâlâ'nın, insanlara hidayet olmak üzere Tevrat ve İncil'i inzal ettiği hususunda bize muvafakat ediyor ve Tevrat ve İncil'in ilahî kaynaklı iki kitap olduğunu kabul ve ikrar ediyorsunuz.. Çünkü Allahu Teâlâ, bunları indirirken, sözü hak olan ile sözü bâtıi olanı birbirinden ayırmaya delâlet edecek olan mucizeyi de birlikte göndermiştir. Mucize ile, doğru olan dâva ile yalan olan davayı birbirinden ayırmak mümkün olunca, hiç şüphe yok ki bu apaçık bir fark olmuş olur.

Sonra mucize olan bu hak ile bâtılın arasını ayırma işi, Tevrat ve İncil'in Allah katından indirildiği hususunda söz konusu olduğu gibi, Kur'ân'ın da Allah katından indirildiği hususunda da söz konusudur. Yol aynı olunca, bu durumda vâcib olan, Berâhime (Brahmanlar)'nin görüşünde olduğu gibi, ya hepsini yalanlamak veyahut da müslümanların inancında olduğu gibi, hepsini tasdik etmek olur. Ama, bunların bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmemek ise, bir cehalet ve bir taklittir.

Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği şeyde, Kur'ân'da, ilahı tanıma hususundaki umdeler ile Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini isbat hususundaki umdeleri zikredince, bundan sonra geriye, O'nun dini konusunda7 tartışmaya girenler için herhangi bir mazeret kalmamıştır. İşte böylece, muhakkak ki Cenâb-ı Hak, bunun peşinden tehdit ve vaîdini getirerek, "Allah 'm âyetlerini inkâr edenler yok mu? Onlar için pek yaman bir azâb vardır. Allah, cezada amansız bir gâlib-i mutlakdir" (Aı-ı imran, 4) buyurmuştur.

Böylece zapta, (kavramaya), güzel tertip ve mükemmel telife bu sözden daha yakın bir kelâm bulunmasının mümkün olmadığı ortaya çıkmış oldu. Bu

miskîni, bu hususlara hidayet eden Allah'a hamdolsun. Sınırsız nimetlerine mukabil, şükür ancak O'nadır.

Allah'ın bu sözünden esas maksadın ne olduğunu özetledikten sonra, lafızlarından her birinin tefsirine geçebiliriz.

HakTeâlâ'nın:"Allah o Allah'dır ki, O'ndan başka hiçbir Tanrı yoktur" buyruğu, hristiyanlara bir reddiyedir. Çünkü onlar, Hz. İsa'ya ibâdet edileceğini söylüyorlar. Böylece Allahu Teâlâ, kendisinden başka hiç kimsenin ibâdete müstehak olmadığını beyan buyurmuş, sonra da bunu gösterecek hususları da onun peşinden getirerek, "Hayy ve Kayyûm'dur" buyurmuştur. "Hayy" çok faal olan ve en üstün derecede idrâk sahibi olan (fe'âl derrâk)'dır. "Kayyûm" ise, O'nun kendi zatıyla kaîm olması; mahlukâtın, yaşantılarında muhtaç olacakları gece ile gündüzü, sıcak ile soğuğu, rüzgâr ile yağmuru ve kendisinden başka hiç kimsenin kadir olamayacağı ve sayamayacağı nimetleri veren ve, bütün mahlûkatın işlerini tedbir eden varlık demektir. Nitekim Hak Teâlâ: "Allah'ın nimetlerini saymaya çalışsanız, sayamazsınız" (Nahi, ıe) buyurmuştur.

Hz. Ömer, burayı fûll ^i şeklinde okumuştur. Katâde ise el- Hayy kelimesini, "ölümsüz, diri olan"; el kayyûm kelimesini ise, "mahlûkatının işlerini, ecellerini ve rızıklarını tedbir eden, yöneten" diye tefsir etmiştir.

Saîd İbn Cübeyr'den, Hayy kelimesini, "Her canlıdan önce diri olan", " Kayyûm "u ise, "Eşi ve benzeri olmayan" diye tefsir ettiği rivayet edilmiştir.

Biz, Bakara sûresinde "el-hayyu'l-kayyûm" sözümüzün, Allah hakkında muteber olan bütün sıfatlan ihata ettiğini söylemiştik. "Mabûd" olanın, Hayy ve Kayyûm da olması gerektiği; aklın bedaheti ile hislerin de Hz. İsa (a.s)'nın hayy ve kayyûm olmadığına delâlet ettiği - Onlar Hz. İsa'nın öldürüldüğünü ve ölümden dolayı korku duyup çığlıklar attığını söylediği halde, Hz. İsa nasıl hayy ve kayyûm olabilir ki- sabit olunca, biz kesin olarak Hz. İsa'nın bir ilâh ve Cenâb-ı Hakk'ın da oğlu olmadığını anlamış olduk. Allah, zalimlerin söylemiş olduğu bu gibi şeylerden çok çok yücedir. 4[4]

"O, sana kitabı hak ve kendinden öncekileri de tasdik edici olarak indirdi. Bundan evvel de Tevrat'ı ve İncil'i indirmişti" (Âl-İ İmran. 3).

Cenâb-ı Hakk'ın: "O, sana kitabı hak ve kendinden öncekileri de tasdik edici olarak indirdi" buyruğuna gelince, kut ada geçen" Kftap" dan maksat Kur1 ân' dır. B\z. bu teUmenin iştikakını, Bakara sûresinin başında anlatmıştık. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın indirilmesini "tenzil"; Tevrat ve İncil'in indirilmesini ise, "inzal" ile ifâde buyurmuştur. Çünkü, "tenzil" çokluk ifâde eder. Allahu Teâlâ da Kur'ân-ı Kerim'i müteaddit detalarda parça parça indirmiştir. Böylece, bunda çokluk mânası bulunmuş olur. Tevrat ve İncil'i ise, tek bir defada indirmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu kitaplar hakkında "inzal" kelimesini özellikle kullanmıştır. Bir kimse, "sizin söylediğiniz bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın: "Kitabı kuluna indiren Allah'a hamd olsun" (Kehf, ı>ve Biz onu hak olarak indirdik, o da hak olarak indî" (Isra, 105) âyetleriyle bir müşkillik arzetmektedir". (Zira buralarda Kur'ân'ın indirilmesini bildirmek için de inzal tabiri kullanılmıştır) diyebilir.

Bil ki Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'i şu iki vasıfla tavsif etmiştir.

Birinci vasıf: O'nun (= hak ite) sözüdür. Ebu Müslim bu tabirin şu mânâlara gelebileceğini söylemiştir:

a) Geçmiş ümmetlere dair ihtiva ettiği haberler konusunda sadık ve doğrudur.

b) O'nda bulunan va'ad ve vaîdler, mükellefi İnançlar ve ameller hususunda hak olan yola yapışmaya sevkedip, onu bâtıl yollara sülük etmekten de men eder.

c) O, hak ile bâtılı birbirinden ayıran bir "kavl-İ fasl" olduğu, bir şaka (hezl) olmadığı mânasında olmak üzere, bir haktır.

d) Esamm şöyle demektedir: Bunun mânâsı, "Allahu Teâlâ Kur'ân'ı, mahlûkata vâcib olan kulluk, nimetlere şükür, huşu ve inkıyadı izhar etme anlamında bir hak ile; bazı kimselerin bazıları üzerinde bir hakkı olan adalet
ve muamelât hususlarındaki insaf ve itidal anlamındaki bir hak ile indirmiştir.." demektir, (Yani Kur'ân, Allahu Teâlâ'nın rnahlukatı üzerindeki hakları ile insanların birbirleri ile olan münasebetlerinde^ haklan bildirmektedir, demek istiyor.)

e) "Allahu Teâlâ o Kur'ân'ı, birbiriyle çelişen bozuk mânâlarla değil, hak ile indirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onu kulu (Muhammed'e) indirdi ve kendisinde hiçbir eğrilik yapmadı" (Kem, 1) ve "Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsaydı, muhakkak ki içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı" (Nisa. 82) buyurmuştur. 5[5]

Kur'ân'ın Önceki Semavî Kitapları Tasdik Etmesinin Mânâsı

İkinci vasıf: O'nun "Kendinden öncekileri de tasdik edici olarak" indirilmesidir. Bunun mânâsı, "Kur'ân-ı Kerim, peygamberlerin (a.s) kitaplarıyla, Allah (c.c)'dan haber verdikleri şeyi tasdik eder" demektir.

Sonra bu âyetle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/125-127.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/128-129.

a) Allahu Teâlâ bununla Kur'ân'ın sıhhatine işaret etmek istemiştir. Çünkü, Kur'ân eğer Allah'dan başkası tarafından olmuş olsaydı, diğer kitaplara muvafık olmazdı. Zira Hz. Peygamber, hiçbir âlimle bir araya gelip görüşmemiş, hiç kimseye talebelik yapmamış ve hiç kimseden birşey okumamış bir "ümmî" idi. (Kur'ân'ın uydurulmuş olduğunu söyleyenlere göre) onu uyduranın vasfı böyle olunca, onun yalan ve tahriften uzak ve salim olması imkânsız olur. Peygamber ise böyle olmayınca, O'nun bu kıssaları ancak Allah'ın vahyi ile öğrenip haberdar olduğu ortaya çıkar.

b) Ebû Müslim şöyle demektedir: "Bundan murad şudur: Allahu Teâlâ bütün peygamberleri, zâtını bir tanımaya, O'na imân etmeye, O'nu kendisine yakışmayan şeylerden tenzih etmeye; adalet, ihsan ve her zaman yegâne çıkar ve faydalı yol olan dinî hükümlerle emretmeye davet etmek için göndermiştir. Binâenaleyh Kur'ân-ı Kerim, bütün bu hususlarda o kitapları (tahrif edilmemiş şekliyle) tasdik etmektedir.

Geriye ise, âyetle ilgili olarak şu iki soru kalmaktadır:

Birinci soru: Allahu Teâlâ, Kur'ân'dan önce indirilmiş olanları, niçin "onun önündei diye adlandırmıştır?

Cevap: O haberler son derece aşikâr olduğu için, onları bu isimle vasfetmiştir.

İkinci soru: Kur'ân, kendisinden önceki hükümlerin birçoğunu neshettiği halde, kendinden önceki kitapları nasıl tasdik etmiş olur?

Cevap: Kitapları Kur'ân ve O'nun peygamberi olan Hz. Muhammed'i müjdeleyici, hükümlerinin Hz. Muhammed gönderilinceye kadar geçerli olduğuna ve Kur'ân inince hükümlerinin mensuh olacağına defâlet edince, bu kitaplar Kur'ân'a muvafık olmuş olurlar. Böylece de Kur'ân, onları tasdik etmiş olur. Bazı ahkâmın dışında, Kur'ân'ın, o kitapları tasdik edici olduğu konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Çünkü, ulûhiyyet ile İlgili konuların delilleri, burada değişmez. O halde Kur'ân, Tevrat ve İncil'de varid olan haberler hususunda onları tasdik etmiş olur.

Sonra Allahu Teâlâ: "Bundan evvel de Tevrat'ı ve İncin indirmişti" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 6[6]

Tevrat Ve İncil İsimleri Hakkında Bilgi

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: a'cemî (Arapça olmayan) iki isimdir. Bu kelimelerin Tevrat ve İncil iştikâklarıyla meşgul olmanın bir faydası yoktur."

Masan el-Basrî, hemzenin fethasıyla şeklinde okumuştur ki bu da bu kelimenin Arapça olmadığına delâlet eder. Çünkü, hemzenin fethasıylaI kalıbı, Arapça'nın vezinleri arasında yer almaz. Bil ki bu görüş, kendisinden kaçışın mümkün olmadığı hak bir görüştür. Bununla beraber, edebiyatçıların bu konudaki sözlerini nakledelim...

kelimesi hakkında, şu üç bahis vardır:

Birinci bahis: Kelimenin iştikakı hakkındadır. Ferrâ şöyle demektedir: "Tevrat" kelimesinin mânâsı, aydınlık ve nûr demektir. Bu kelime Arapların, çakmak taşını çeliğe vurup da ateş çıktığında söyledikleri, ifâdesinden alınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak:"Kasem olsun (tırnaklarıyla) ateş çıkaran (atlara).." (Adiyat, 2) buyurmuştur.

Yine Araplar, derler. Bunun manası, "Senin sayende hayır bana göründü" demektir. Buna göre Tevrat kendisi vesilesiyle hak zuhur edip ortaya çıktığı için, bu ismi almıştır. Bu mânaya Hak Teâlâ'nın, "Andolsun ki biz Musa ile Harun'a bir ziya, takva sahipleri için de bir şeref olan Furkân'ı verdik" (Enbiya, 43) âyeti de delâlet etmektedir.

İkinci bahis: Edebiyatçılar bu kelimenin vezni hakkında şu üç görüşü öne sürmüşlerdir:

Birinci görüş: Ferrâ, bu kelimenin aslının, tâ harfinin fethası, vâv harfinin sükûnu ve râ ile yâ harflerinin fethasıyla şeklinde olduğunu; ancak ne var ki yâ harfi hareketi otup, kendisinden önceki harfin harekesi de fethalı olduğu için, bu yâ harfinin elife çevrilmiş olduğunu söylemiştir.

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/129-130.

İkinci görüş: Yine Ferrâ, "Bu kelimenin, vezninde olmasının da caiz olduğunu; buna göre kelimenin aslının İjjjî şeklinde olabileceğini, ancak ne var ki, Tay kabîlesjnin lehçesine göre, râ harfinin kesresinin fethaya çevrildiğini; çünkü onların kelimesini kelimesini de şeklinde telâffuz ettiklerini" de söylemiştir.
Nitekim şair: "Dünya hiçbir canlı İçin bakî ve ebedi kalıcı değildir. Hiçbir canlı da dünyada baki değildir" demiştir.
Üçüncü görüş; Bu, el-Halil ile Basrajıların görüşüdür. Buna göre kelimenin aslı, kalıbında olmak üzereür. Daha sonra birinci vâv harfi tâ harfine çevrilmiştir. Arapça'da bu tür "kalb"ler (çevirme) pek çoktur. Meselâ, (kültür, miras);i (çok yemenin sebep olduğu rahatsızlık) vetevekkül) kelimeleri gibi.. Daha sonra, yâ harfi harekeli olup, kendinden önceki harfin harekesi de fetha olduğu için, elife çevrilerek kelime halini almıştır. Bu kelime, aslında olduğu gibi yâ harfiyle yazılır. Bu görüşte olanlar, Ferrâ'nın görüşünü tenkid etmişlerdir.
Birinci görüşü hakkında, böyle bir kalıbın nadir olduğunu söylemişlerdir. Onlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Bizim ileri sürdüğümüz kalıbı ise çok kullanılmaktadır. Meselâ: (manastır); (kuşun kursağı, midesi) ve (eski şey) kelimeleri gibi.. Halbuki, kelimeyi daha çok kullanılan kalıba hamletmek daha münasiptir."
Ferrâ'nın ikinci görüşü hakkında da, "Bu, lafzı ancak Tay kabilesinin diline nisbet etmekle tam olur. Halbuki, Kur'ân, kesinlikte bu lehçeyle nazil olmamıştır" demişlerdir.
Üçüncü bahis: Tevrat kelimesi iki şekilde okunur: İmâle ve "tefhim" "kafin) ile.. Tefhim ile okuyanlar, râ harfinde tekrir sıfatı bulunduğu için, imâleyenâni olmasından dolayı okumuşlardır. Allah en iyisini bilendir.
(İncîl) lafzına gelince, bu hususta da şu görüşler ileri sürülmüştür:
a) Zeccfic şöyle demektedir: "Bu kelime, (Çocuk, aslolan, nesil) ökünden olup, kalıbındadır. Nitekim i denilir. Yani, "Allah, ebeveynine lanet etsin" demektir. İşte bundan dolayı bu kitap (İncil) bu
isimle adlandırılmıştır. Çünkü, İncîl, (hristiyanlık) dini hususunda kendisine başvurulan bir astl ve temeldir."
b) Bazıları da, İncil'in, Arapların bir şeyi çıkarıp ortaya koyduklarında söylemjş olduklarıtabirinden alınmıştır. Meselâ, kuyudan çıkartılan suya; su gözeden sızıp çıktığında dadenilir. Kendisi ile hak ortaya çıktığı için, İncil'e de bu ad verilmiştir.
c) Ebû Amr eş-Şeybanf şöyle demektedirkelimesi, karşılıklı çekişmek anlamına gelir. İşte bu sebeple bu kitap, hristiyan topluluğu kendisi hakkında çekişip tartışmaya girdiği için, "İncîl" diye adlandırılmıştır."
d) Bu kelime, "gözü büyük" anlamına gelen J£j kelimesinden alınmıştır. (geniş yara, mızrak yarası) denilmesi de, bundan dolayıdır. İncîl de, Allahu Teâlâ'nın onlar için gönderdiği bir nûr, bir ziya ve bir genişlik olduğu için, bu adı almıştır. 7[7]

Etimolojinin Bazan Tutarsız Olduğu

Ben derim ki, o edîblerin (dilcilerin) durumu çok şaşırtıcıdır. Onlar, her lafzın mutlaka bir başka şeyden alınmış olmasını âdeta şart koşuyorlar! Eğer durum böyle olsaydı, ya teselsül, ya da devr-i fasit gerekirdi. Bu iki şey de bâtıl olunca, önce, diğer kelimelerin kendisinden iştikak edebilmesi için, daha Önce vaz olunmuş başka lafızların bulunması gerektiğini itiraf etmek vâcib olur. Durum böyle olunca, onların bir başka şeyden müştak olduğunu söyledikleri bu lafzın, asıl; o başka lafzın ise, fere olması niçin caiz olmasın? Onlara, bunun fere, şunun da asıl olduğunu kim söylemiş ki?. Çoğu kez onların fere ve müştak olarak kabul ettikleri şey son derece meşhur; onların asıl kabul ettikleri berikisi ise, son derece saklı olabilir, tanınmaz..
Yine şayet Tevrat, çok açık olduğu için "Tevrat"; İncil de asıl olduğu için "İncil" olarak isimlendirilmiş olsaydı, açık ve zahir olan her şeyin Tevrat diye isimlendirilmesi gerekirdi. Böylece de bütün görünen hadiselerin Tevrat diye isimlendirilmesi gerekirdi.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/130-132.

Yine bir başka şeyin asit olan her şeyin de, İncil diye adlandırılması gerekirdi. Meselâ, çamur, küpün aslıdır; o halde çamurun İncil diye; altın, yüzüğün aslı; iplik de elbisenin aslıdır... Binâenaleyh, bütün bunların da incil diye adlandırılmaları gerekirdi.. Halbuki bunların, böyle isimlendirmediği herkesçe malumdur.

Sonra onlar, her kelimeye mutlaka bir asıl bulmak gerektiğini kendilerine zarurî görünce, onlar yine ilk konulmuş olan kelimeye sarılıyor ve şöyle diyorlar:

"Araplar şu iki lafzı, şu iki manaya, "vaz" yoluyla, tahsis etmişlerdir." İşin sonunda maksat ve gaye, yine "vaz"'a başvurmak suretiyle tamamlanınca, o halde daha niçin işin başında buna tutunmuyor ve kendimizi, bu kelimelerin aslını araştırmaya dalmaktan kurtararak rahatlatmıyoruz?..

Şunu da söyleyeyim ki, Tevrat ve İncil kelimeleri, Arabça olmayan iki isimdir. Bunlardan birisi İbranice, diğeri ise Süryanice'dir. O halde, daha nasıl aklı olan kimsenin, bunları Arapça kalıblara uydurmakla meşgul olması yakışır?.. Binâenaleyh, aklı olan kimseye yakışan en uygun yolun, bu gibi konulara iltifat etmemesi olduğu ortaya çıkmıştır. Allah en iyisini bilendir. 8[8]

"... Bundan Önce (Tevrat ve İncü't indirdi) (ki onlar) insanlar için bir hidâyetti. Hak ile bâtılı ayırdeden hükümleri indirdi. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler yok mu? Onlar için pek çeün bir azâb vardır. Allah cezada
amansız bir gâlib-i mutlaktır. Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbirşey Allah'a gizli kalmaz. Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren Odur. O'ndan başka hiçbir Tanrı yoktur. O, mutlakgâlibtir.

Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" (Âl-i İmrân, 4-6).

HakTeâlâ'nın "-.Bundan önce (Tevrat ve İncil'i) indirdi" buyruğuna gelince, bil ki Allahu Teâlâ, Kur'ân'ı indirmeden önce Tevrat ve İncil'i indirdiğini beyan etmiş, daha sonra da Tevrat ve İncil'i, insanlar için bir hidâyet rehberi olsunlar diye indirdiğini açıklamıştır.

Ka'bî şöyle der: "Bu âyet, Kur'ân'ın kâfirler için bir körlük olup onlar için bir hidâyet sebebi olmadığını iddia edenlerin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın: "O, onlara karşı bir körlüktür' (Fussüet. 44) âyetinin mânâsına, müşriklerin Kur'ân indiğinde, mecazî mânada olmak üzere, körlüğü seçmeleri de delâlet etmektedir. Bu, kavmi kendisini
dinlemediği zaman Nuh (a.s)'un söylemiş olduğu"Öenfm davetim, onların ancak kaçmalarını artırdı" (Nuh, s) demesi gibidir.

Bil ki, Hak Teâlâ'nın, "İnsanlar için bit hidâyettir" beyanı ile ilgili şu iki ihtimal bulunmaktadır:

1- Bunun, sadece Tevrat ve İncil ile ilgili olmasıdır. Bu takdire göre Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı "Hak" diye; Tevrat ve İncil'i ise, "Hidâyet rehberi" diye vasfetmiş olur ki, bu iki vasıf birbirine yakın şeylerdir. Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinin başında, Kur'ân'ı müttakiler için bir hidâyet rehberi olarak vasfetmiştL Öyleyse daha niye burada onu böyle vasf etmem iştir?" denilirse, biz deriz ki burada bir incelik söz konusudur: Çünkü biz Bakara sûresinde, Cenâb-ı Hakk'ın, bu hidâyetten ancak müttakiler istifâde ettiği için jS*^. w>^* "Müttakiler için bir hidâyet rehberi..." (Bakara. 2) buyurduğunu söylemiştik. Böylece Kur'ân bu yönden, başkaları için sadece müttakiler için hidâyet kaynağı olur. Ama burada, hristiyanlarla yapılan bir münazara söz konusu olup, onlar da Kur'ân sayesinde hidâyete ermeyince, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak burada Kur'ân hakkında, "O bir hidâyettir" demeyip, aksine "Onlar ister kabul etsinler isterse etmesinler, bu Kur'ân bizatihî bir haktır" demiştir. Tevrat ve İncil'e gelince, onlar bu ikisinin sıhhatine inanıyor ve biz müslümanlann, dinimizde, Tevrat ve İncil hakkında iftirada bulunduğumuzu iddia ediyorlardı. İşte, bundan dolayı Cenâb-t Hak, Tevrat ve İncil'i "hidâyet" diye vasfetmiştir. İşte, aklıma gelen budur. Allah, en iyisini bilendir.

2- Bu, müfessirlerin ekseriyetinin görüşüdür. Bu görüşe göre Cenâb-ı Hak, üç kitabı da "hidâyet rehberi" olarak vasfetmiştir. Böylece bu vasıf. Tevrat ve İncil'e mahsûs olmayıp, bütünüyle ilgili olmuş olur.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/132-133.

Cenâb-ı Hak sonra, "Hak ile bâtılı ay/rdeden hükümleri indirdi" buyurmuştur. 9[9]

Furkan Kelimesinin İzahı

Müfessirlerin ekserisi bu hususta şu üç görüşü Delinmişlerdir
a) "Furicân"dan maksat, Zebur'dur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Davud'a d* Zebur'u verdik" (Nisa, ıw) buyurmuştur.
b) Bundan maksat, Kur'ân-ı Kerim'dir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın şanını yüceltmek, hak ile bâtılın arasını ayırması sebebiyle de onu medhetmek için, tekrar zikretmiştir. Veya şöyle de denilebilir: Cenâb-ı Hak, yahudî ve hristiyanların aralarında, hak ve bâtıl hususunda meydana gelen ihtilâfların
arasını ayırsın diye Kur'ân't, Tevrat ve İncil'den sonra indirdiğini beyan etmek için, yeniden zikretmiştir. Bu mânaya göre bir tekrar bulunmamaktadır.
c) Bu, müfessirlerin ekseriyetinin görüşüdür. Buna göre bundan maksat şudur: "Allahu Teâlâ bu üç kitabı bir hidâyet rehberi, bir delil ve kılavuz kıfaığı gibi, aynı şekilde bunları helâl ile haram ve diğer şer'î hükümlerin arasını ayırdeden, furkân kılmıştır. Böylece "furkân" kelimesi, Allahu Teâlâ'nın bu kitaplarla, aklen ve naklen gerekli olan bütün şeyleri beyan ettiğine delâlet eden bir söz olmuş olur. Bu âyet hususunda müfessirlerin söylemiş olduğu sözün özeti, işte budur.
Bana göre burada bir problem vardır: Bu kelimeyi "Zebur" mânasına hamletmek uzak bir ihtimaldir. Çünkü Zebur'da, şer'î kanun ve hükümlere dair bir şey bulunmamaktadır. Hatta, onda va'z ü nasihattan başka bir şey de bulunmamaktadır. Binâenaleyh, çeşitli delilleri ve hükümlerin beyânını kapsayan Tevrat ve facfll "Furkân" diye nitelemek, Zebur'u bu şekilde tavsif etmekten daha evlâdır.
Bundan muradın Kur'ân olması hususuna gelince, Hak Teâlâ'nın: buyruğu makabline atfedilmiş olması itibariyle, uzak bir ihtimaldir.. Çünkü matuf, matufun aleyh'den başkadır. Kur'ân ise, ifâdesinden önce zikredilmiştir. Binâenaleyh bu,"Furkân"ın Kur'ân'dan da başka bir şey olmasını gerektirir. İşte bu izahla, üçüncü görüşün de zayıflığı ortaya çıkar. Çünkü bu kitapların, hak ile bâtılın arasını ayıran olmaları hususu, öteki kitapların da vasfıdır. Her ne kadar pek nadir şiirlerde bulunsa bile, sıfatın mevsûfa atfedilmesi, Allah'ın kelâmına yakışan fesahat türünden uzak olup, zayıf bir şeydir.
Bana göre bu âyetin tefsirinde dördüncü bir izah şekii daha vardır ki, o da şudur: Burada zikredilen Furkân sözünden maksat, Allahu Teâlâ'nın bu kitapları inzal buyururken, bunlarla beraber indirmiş olduğu mucizeleridir... Bu böyledir, çünkü o peygamberler bu kitabı getirip de, onların Allah tarafından ümmetlerine indirilmiş birer kitap olduklarını iddia ettiklerinde, onlar bu iddianın isbâtı hususunda bir delile ihtiyaç duyarlar... Böylece de, onların iddiasıyla yalancıların iddiası arasında açık bir fark meydana gelmiş olur. Allahu Teâlâ onların iddialarına uygun bir şekilde olmak üzere o mucizeleri izhâr edince, gerçek dâva, iddia ile yalancı ve sahte dâva, iddia arasındaki fark ortaya çıkmış olur. Buna göre mucize, Furkân olmuş otur. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'i hak ile, Tevrat ve İncil'i de Kur'ân'dan önce indirdiğinden bahsedince, O, kitap ile beraber "gerçek Furkân") da indirdiğini beyân buyurmuştur ki, bu da o Kitap'ın doğruluk ve sıhhatine delâlet eden, onunla diğer muhtelif kitaplar
arasındaki farkı gösteren ezici ve kahir bir mucizedir. Bana göre, âyetin tefsiri işte böyledir. Farzet ki, müfessirlerden hiç kimse bunu söylememiş olsun.. Ancak ne var ki, ilâhî kelâmı buna hamletmek, mânânın kuvvetini, lafzın büyüklüğünü, nazmın ve tertibin dosdoğru olduğunu ifâde eder. Onların zikretmiş olduğu bu vecihier ise, bütün bunlara ters düşer. O hâlde bizim söylediğimiz şey, evlâ olanıdır. Allah ne murad ettiğini en iyi bilendir.
Bil ki, Cenâb-ı Hak, şu azıcık lafızlara, ilahî bilgileri alâkadar eden şeyler ile, nübüvvet konusunun izahını ilgilendiren bütün hususları yerleştirince, bunun peşinden, bu apaçık delillerden yüz çeviren kimseleri bu yaptıklarından men etmek için, bir tehdit ve vaîdi

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/133-134.

getirerek 'Allah'ın âyetlerini inkâr edenler yok mu? Onlar için pek çetin bir azâb vardır. Allah cezada amansız bir gâlib-i mutlaktır" buyurmuştur.

Bil ki bazı müfessirler bu âyeti, sadece hristiyanlarla ilgili kabul edip, umûm olan lafzı, sebeb-i nüzûlüyle sınırlamışlardır. Muhakkik müfessirler ise, "sebeb-i nüzulün hususî olmasının lafzın umumîliğine mâni olmayacağını söylemişlerdir. O halde bu ifâde, ilâhî delillerden yüz çeviren herkese şamildir.

Allahu Taâlâ sonra:"Allah cezada amansız birgâlibA mutlaktır" buyurmuştur.

jdj*lt kelimesi, mağlub edilemeyen, yenik düşürülemeyen gâlib kimse demektir kelimesi ise, cezalandırmak anlamına gelir. Bir kimse bir kimseyi cezalandırdığınddenilir. Leys de, bir kimse bir kimsenin yaptığı şeye ceza ile bir mukabelede bulunduğu zaman "Onu cezalandırıp intikamımı almadıkça, ondan razı olmam" denildiğini söylemiştir.

kelimesi, cezalandırma hususunda tam ve mükemmel bir kuvvetin bulunduğuna; püaiji ifâdesi ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu cezayı ifâ edeceğine işaret etmektedirler. Buna göre, birinci sıfat "zatî", ikinci ise "fiilî" sıfatlarından olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren ö'dur. O'ndan başka hiçbir Tanrı yoktur. O, mutlak gâlibtir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir."

Bit ki bu kelâmın şu iki hususa ihtimali vardır: 10[10]

Allah'ın Kayyûmiyetine Varlığın Delil Olması:

Birinci İhtimal: Allahu Teâlâ, kendisinin "Kayyûm" olduğundan bahsedip, "Kayyûm" ise, mahtûkatın maslahatlarını ve işlerini ıslâh eden olunca, bu da ancak, birincisi, O'nun bütün kemmiyet ve keyfiyetlere göre onların ihtiyaçlarını bilmesi; ikincisi de, onların ihtiyaçlarım bildiğinde bunları gidermeye muktedir olması olan şu iki husus ile tamam olunca; yine aynı şekilde bunlardan birincisi, O'nun bütün malûmatları bilmesi; ikincisi de, O'nun bütün mümkinâtlara kadir olmasıyla tahakkuk edince, buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey, Allah'a gizli kalmaz" beyânı malûmatın tamamıyla ilgili olan ilminin kemâline işaret olur ki, böyle olunca da Cenâb-ı Hak, muhakkak ki ihtiyâçların mikdarlarını, zaruretlerin derecelerini biten, hiçbir taleb ve isteğin kendisini meşgul edemiyeceği ve İsteyenlerin isteklerinin çokluğundan dolayı, hiçbir isteği birbirine karıştırmayan bir yüce Zât olur.

Sonra O'nun, "Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren Odur" sözü de, O'nun bütün mümkinâta muktedir olduğuna işaret olur ki, bu durumda da Cenâb-ı Hak mahlûkatın hepsinin yararına olan şeyleri yaratıp halketmeye kadir olmuş olur. Bu iki husus olunca da, Cenâb-ı Hakk'ın adaletle hükmedeceği, bütün mümkinât ve kâinatın kayyûmu olduğu ortaya çıkmış oiur.

Sonra burada bir başka incelik daha vardır ki, o da, bahsettiğimiz gibi, Cenâb-t Hakk'ın "Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey, Allah'a gizli kalmaz" buyruğu ile ilmine işaret etmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın âlim olduğunu isbat etmenin yolunun naklî bir delil olması caiz değildir. Çünkü naklî delilin sıhhatinin de bilinmesi, "Hak Teâlâ'nın bütün malûmatı bildiğini" bilmeye dayanır. Aksine bunun yolu, sadece aklî delildir. Bunu da, şöyle diyerek isbat edebiliriz: Allahu Teâlâ'nın bütün fiilleri son derece muhkem ve sağlamdır. Muhkem ve yerli yerinde olan iş, onun failinin âlim birisi olduğuna delâlet eder. Allahu Teâlâ'nın âlim olmasının delili, bizim söylediğimiz bu husus olunca ve O da, kendisinin bütün malûmatı bildiğini, "Şüphe yok ki, ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz" beyanıyla belirtince bunun peşinden buna delâlet eden aklî delili getirmiştir ki, o da şudur: Kendisinin, rahmin karanlıkları içerisinde şu hayranlık verici bünyeyi ve bu ilginç terkibi şekillendiren; onu, gerek şekil, gerek tabiat ve gerekse nitelikleri bakımından çeşitli olan uzuvlardan meydana getirmiş olan Zât olduğudur.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/134-1337.

Buna göre bu bünyenin bir kısmı kemik, bir kısmı kıkırdak, bir kısmı atar ve toplar damarlar ve bir kısmı da kaslardan teşekkül eder. Sonra Cenâb-ı Hak, bunları birbirine, en güzel bir biçimde ve en mükemmel bir biçimde ekleyerek, onları bir tenâsüb içinde telif etmiştir. Bu da, O'nun kudretinin tanrılığına delâlet etmektedir. Çünkü O, nutfenin bir damlasından, karakter, şekil ve renk bakımından muhtelif olan şu uzuvları yaratabilmiştir...
Yine bu, Cenâb-ı Hakk'ın âlim olduğunu da gösterir. Çünkü, son derece muhkem ve güzel olan bir iş ancak, o işi çok iyi ve detayıyla bilen bir kimseden sudur eder. Buna göre Hak Teâlâ'nın: "Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren Odur" beyânı, Cenâb-ı Hakk'ın bütün mümkinâta kadir olduğuna ve, "Şüphe yok ki ne yerder ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz" âyetinin ifâde ettiği mânanın doğruluğuna delâlet etmiş olur.
Allahu Teâlâ'nın bütün malûmatı bildiği ve bütün mümkinâta kadir elduğu sabit olunca, O'nun bütün ""muhdes've "mümktnât'm "kayyÛm"u olduğu da ortaya çıkmış olur. Böylece bütün bunların, daha önce CenâbJı Hakk'ın "Hayy" ve "Kayyûm" olduğuna dair zikredilen hususların bir izahı gibi olduğu ortaya çıkmış olur. Bütün bu incelikleri iyice düşünen kimse, bundan daha çok faydalı; tertibi bundan daha güzel olan ve kalblerde bundan daha fazla müessir olan bir kelâmın varlığının düşünülemeyeceğini anlamış olur. [11][11]

Hz. İsa'yı Tanrılaştıran Hristiyanların Bahaneleri

İkinci ihtimal: Bu, âyetlerin sebeb-i nüzule göre değerlendirilip açıklanmasıdır.Bu böyledir, çünkü hristiyanlar Hz.İsa'nın ulûhiyyetini iddia etmişler ve bu hususta şu iki çeşit şüpheye dayanmışlardır:
Bunlardan birisi, müşahedeye dayanan birtakım mukaddimelerden çıkarılan (istihraç) şüphedir.
Diğeri ise, ilzâmî olan birtakım mukaddimelerden çıkarılmış olan şüphedir.
Müşahedeye dayanan birinci şüpheye gelince, onların bu husustaki dayanakları şu iki şeyedir:
a) İlmi alâkadar eden husus.
b) Kudreti alâkadar eden husus...
İlimle ilgili olana gelince bu, Hz. İsa (a.s)'ntn gayb'den haber vermesidir. Meselâ o şu adama: "Sen evinde şunu yedin!.. berikine de: "Sen de evinde şunu yaptın!" diyebiliyordu. Hristiyaniarın bu çeşit şüpheleri,ilmi alâkadar etmektedir.
Onların kudretle ilgili olan şüphelerine gelince, bu, Hz. İsa'nın ölüleri diriltmiş olmast, anadan doğma körlerle, alacalı hastalan iyileştirmesi; çamurdan kuş gibi şekiller yapıp, ona üflemesi, akabinde de bunun, Allah'ın izniyle kuş olması., gibi hususlardan ileri geliyordu.
Hristiyanlann, işte bu çeşit şüpheleri kudreti alâkadar eden şüphedir. Hristiyanların bu meselede, bu iki çeşit şüpheden başka herhangi bir şüpheleri yoktur. Sonra Cenâb-ı Hak, onların Hz. İsa'nın ulûhiyyeti konusundaki görüşleri ile, teslîs konusundaki görüşlerinin bâtıl olduğuna, tavsifiyle istidlal edip "İlâhın Hayy ve Kayyûm olması gerekir. Hz. İsa ise, ne Hayy'dır, ne de Kayyûm'dur" demek isteyince, Hz. İsa'nın bir ilâh olmadığına kesinkes hükmetmek gerekmiştir. Böylece de Cenâb-ı Hak, bu ifâdenin peşinden, bu iki şüpheye cevap olacak şeyi iyice izah etmek için, işte bu âyeti getirmiştir. [12][12]

Hristiyanların Delillerinin Çürütülmesi

Birinci şüpheye cevap: Bu şüphe ilmi alâkadar eden şüphe olup, bu da onların, "Hz. İsa gayblardan haber vermiştir. Binâenaleyh onun bir ilâh olması gerekir" demeleridir.
Cenâb-ı Hak bu şüpheye, "Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah a gizli kalmaz" diyerek cevap vermiştir. Bu cevabı şu şekilde açabiliriz: Hz. İsa'nın gayba dair bazı şeyleri bilmesinden onun ilâh olması gerekmez. Çünkü onun bunları ancak Allah'ın kendisine

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/137-138.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/138-139.

vahyetmesi ve ona bunları Öğretmesiyle bilebileceği muhtemeldir. Ancak şu var ki, onun gayba dair diğer bazı şeyleri bilip ihata edememesi, onun ilâh olmadığına kat'î olarak delâlet etmektedir. Çünkü ilâh, yerde ve gökte hiçbir şeyin kendisine saklı kalamıyacağr Zâttır. Çünkü ilâh, yaratan Zâttır. Yaratıcının ise, mutlaka, yarattığı şeyleri detayıyla bilmesi lâzımdır. Hz. İsa (a.s)'nın ise, bütün malûmatı ve mugayyebâtı (gaibleri) bilmediği zaruri bir keyfiyettir. Hem nasıl olur ki! Hhstiyanlar, Hz. İsa'nın, onun kendi ölümünden dolayı feryâd ü figân ettiğini söylüyorlar!... Eğer o, bütün gaybleri bilmiş olsaydı, kavminin kendisini yakalayıp öldürmek istediklerini, ve böylece de ona eziyyet edip acılar tattıracaklarını bilir ve böylece de onlar kendisini yakalamadan önce, onlardan kaçardı!.. Gayba dair bu şeyleri bilemeyince, onun bütün malûmatı ve mugayyebâtı bilmediği, haliyle ortaya çıkmış olur. Halbuki ilâh ise, hiçbir malûmatın kendisine saklı kalamıyacağı bir zâttır. Binâenaleyh, Hz. İsa'nın bir ilâh olmadığına'kesinlikle hükmetmek gerekir.

Böylece de gayba dair bazı şeyleri bilmek ile istidlal etmenin, ulûhiyyetin bulunduğuna delâlet edemeyeceği sabit olmuş olur. Ama, gayba dair bazı
şeyleri bilememek, o kimsenin bir ilâh olmadığına kesinlikle delâlet etmektedir. İlmi alâkadar eden birinci şüpheye verilen cevap işte budur.

İkinci şüpheye cevap, ki bu şüphe kudret ile ilgili olan şüphedir. Allahu Teâjâ bu şüpheye de, "Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren Odur" beyanıyla cevab vermiştir. Buna göre mâna şöyledir: Bazı şekil ve suretlerde, onun sözüne uygun olarak öldürüp diriltmenin bulunması, Hz. İsa'nın ilâh olduğunu göstermez. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın bu diriltme sayesinde, onun mucizesini izhâr etmek ve ona ikramda bulunma ihtimali mevcuttur.

Ama, Hz. İsa'nın bazı suret ve şekillerde öldürme ve diriltmeyi meydana getirememesi, onun ilâh olmadığına delâlet eder. Bu böyledir, çünkü ilâh nutfenin en küçük parçasından, rahimlerde şu hayranlık uyandıran terkibi ve bu şaşırtıcı telif ve teşkili meydana getirmeye kadir olan zâttır. Hz. İsa'nın ise, bu tarzda öldürüp diriltmeye kadir olamadığı matûmdur. Hem nasıl olur ki?.. Eğer o buna kadir olsaydı, hristiyanların iddiasına göre, onu yakalayıp öldüren kimseleri, aksine o öldürürdü. Böylece, bazı şeylerde onun sözüne uygun olarak öldürüp diriltmenin bulunması onun bir itâh olduğuna delâlet etmeyeceği ortaya çıkmış olur. Ama, bazı şekil ve suretlerde, onun maksadına uygun bir şekilde öldürüp diriltmenin olamaması, onun bir ilâh olmadığına delâlet eder. Böylece şu anlattıklarımızla, bu ikinci şüphenin de hükümsüz ve mânâsız olduğu ortaya çıkmış olur.

İlzâmî olan İkinci şüpheye gelince, bu, ilzâmî olan birtakım mukaddimelere dayandırılan şüphedir. Bu da, iki çeşittir:

a) Hristiyanlar şöyle diyorlar: "Ey müslümanlar, Hz. İsa'nın beşer olan bir babasının olmadığı hususunda bize muvafakat ediyorsunuz. O halde, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olması gerekir!" İşte Cenâb-ı Hak buna da, "Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur" diyerek cevap vermiştir. Çünkü âyette söz konusu olan "şekillendirme" işi, Allah'tan sudur eden bir iş olunca, işte bu sebeple Allahu Teâlâ isterse onu, bir babanın nutfesi vasıtasıyla şekillendirir, isterse bir baba olmaksızın doğrudan doğruya şekillendirir. 13[13]

Hz. İsa'nın Allah'ın Kelimesi ve Ruhu Olmasının Mânâsı

b) Hristiyanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Hz. İsa'nın, "Allah'ın kelimesi ve ruhu" olduğunu söylemiyor musun? İşte bu da onun, Allah'ın oğlu olduğuna delâlet eder.." dediler. Cenâb-ı Hak da, buna şu şekilde cevap vermiştir: "...Bu lafzı bir ilzamdır. Lafz ise, hakikî ve mecazî mânalara gelebilir.. Lafzın zahiri aklî delile ters düşecek bir biçimde varid olursa, müteşâbihat faslından olur. O halde bu lafzı tevil etmek gerekir. İşte, bu da Hak Teâlâ'nın, "Sana kitabı indiren O'dur. O'ndan bir kısım âyetler muhkemdir ki, bunlar kitâbm anası (esast)dır. Diğer bir kısmı da, müteşâbihtirler..." (âı-ı imrân buyruğu ile kastettiğidir. Bizim bu anlattığımız

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/139-140.

şeylerle, O'nun tavsifinin, Mesih'in ne ilâh, ne de Allah'ın oğlu olmadığına delâlet eden delile işaret olduğu ortaya çıkmış olur. Hak Teâlâ'nın, "Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizil kalmaz" beyânı, ilmi alâkadar eden şüphelerine cevap; "Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur" beyanıise, onların, Hz. İsa'nın öldürüp diriltmeye kadir olması ile onun beşer olan bir babasının olmaması, bundan dolayı da onun Allah'ın oğlu olması gerektiği şeklindeki istidlallerine bir cevap; Hak Teâlâ'nın, "Sana kitabı indiren O'dur. O'ndan bir kısım âyetler muhkemdir ki bunlar kitâbm anası (esası)dır. Diğer bir kısmı da, müteşâbihtirler..." (âı-i imrân, 7) âyeti de, onların Kur'ân'da, "İsa Allah'ın ruhu ve kelimesidir" şeklinde bulunan tavsîfe (Nisa, i7i)tutunmalarına bir cevaptır. Bizim söylediğimiz ve özetlediğimiz bu açıklamaları, kim iyice anlar ve kavrarsa, bu Kur'ânî ifâdelerin kısalıklarına rağmen, bu konuda kelâmcıların zikretmiş oldukları bütün şeylerden daha çok faydalı olduğunu ve daha iyi sonuç verdiğini ve, bu mesele hakkında söz konusu olabilecek bütün delilleri, şüpheleri, soruları ve bunların cevaplarını, işte bu âyetin içine aldığını anlar. Bizi, bütün bunlara ulaştıran Allah'a hamd olsun.. Allah bizi bunlara kavuşturmasaydı, biz kavuşamazdık...

Bu âyetlerin tefsiri hususunda bizden önceki müfessirlerin görüşlerini zikretmiyoruz. Çünkü buna ihtiyaç yoktur. İsteyen kimseler, kitaplara müracaat edebilirler. Sonra Cenâb-ı Hak, hristiyanların şüphelerine cevap verince, hristiyanları "teslîs" akidesinden men etmek için, tevhîd akidesini tekrar zikrederek, "O'ndan başka hiçbir Tanrı yoktur. Or mutlak gâlibh'r. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" buyurmuştur. Buna göre Aztz, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin tamlığına; Hakîm ise ilminin mükemmelliğine işarettir. Bu da, Hz. İsa'nın bazı gaybları bildiğinin, bazı suretlerde öldürmeyi ve diriltmeyi meydana getirmeye kadir olduğunun onun ilâh olmasına kâfi gelmeyeceğine dair, daha önce geçmiş olan açıklamaların yeniden bir anlatımı ve te'kîdidir. Çünkü ilâhın kudretinin mutlaka tam olması gerekir, ki bu da bu tavsiftek ilminin de mükemmel olması gerekir ki, bu dalafzının ifâde ettiği hususlardır.

Geriye ise, âyetle ilgili bazı ince meselelerin izahı kalmıştır. Hak Teâlâ'nın,

"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz" buyruğundan murad, Allah'a hiçbir şeyin saklı ve gizli kalamayacağıdır.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, mutlak bıraksaydı daha belîğ olacağı halde, niçin "yerde ve gökte" buyurmak suretiyle kayıtlamıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Bundan maksat, kullara, ilminin mükemmelliğini anlatmaktır. Onların bu mânayı ve inceliği anlamaları, gökler ve yerler zikredildiği zaman daha güçlü otur. Bu böyledir, çünkü hissiyatımız, göklerin ve yerin azametini görünce, aklın Allah'ın ilminin azametini tanımasına yardımcı olur. Hissiyat, matlûb oianı elde etme konusunda akla yardımcı olduğu zaman, anlama ve kavrayış daha tam, idrâk daha mükemmel olur. jşte bu sebepten dolayı, ince nüktelerin izah edilmesi istendiğinde, bu mânaları anlatmak için birer örnek zikredilir. Çünkü misâl getirmek, anlamaya yardımcı olur.

Cenâb-ı Hakk'ın:"Sizi şekillendiren O'dur" beyânına gelince, Vahidî şöyle der: "Tasvir" bir şeye bir suret ve şekil vermektir. Suret ise, o şeyin cüzleri arasında bir uyum sağlanmak istendiği zaman, o şeyin meydana gelen şeklidir. Bu kelimenin aslı, bir kimse bir şeyi eğdiği zaman söylenilenetmiş, onlara benzemiştir. Bu husustaki sözün tamamını, Hak Teâlâ'nın:"Onları kendine meyletttir" {Bakara, 260) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

Erhâm kelimesine gelince, bu rahim kelimesinin çoğuludur. Bunun kökü de, "rahmet" kelimesinden gelir. Bu böyledir, çünkü aynı anneden doğmak, kardeşlerin birbirine merhamet edip şefkatli davranmalarını gerektirir. İşte bu sebepten dolayı bu uzuv, "rahim" diye adlandırılmıştır. Allah en iyisini bilendir. 14[14]

"Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım âyetler muhkemdir ki bunlar kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da, müteşabihtirler. İşte kalblerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak ve onun teviline yeltenmek için onun müteşabih olanma tâbi olurlar. Halbuki onun tevilini Allah

---

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/140-142.

'dan başkası bilemez. İlimde derinleşmiş olanlar ise, "Biz ona inandık. Hepsi Rabb'imiz katındandır" derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünebillir(Âl-i İmrân, 7).
Bit ki, bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 15[15]

Birinci Mesele

Biz, Hak Teâlâ'nın, 'Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz" ifâdesinin, kendisinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki ihtimalin bulunduğunu söylemiştik:
a) Bunun, Hak Teâlâ'nın "Kayyûm" olmasının bir takriri ve te'kîdi gibi olması.
b) Bunun, hristiyanların şüphelerine mukabil verilmiş bir cevap olması..
Birinci ihtimale göre biz deriz ki, Cenâb-ı Hak, kendisinin Kayyûm olduğunu ve mahlûkatın bütün maslahatlarını yerine getiren zât olduğunu oeyân etmek istemiştir. Mahlûkatın maslahatları ise iki kısımdır:
1- Cismanî**, 2**- Ruhanî...
Cismanî olanların en şereflisi, bünyenin düzgün ve yerli yerinde olması, mizacın da en güzel suret ve en güzel şekillere göre düzenlenmiş (tesviye) olmasıdır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Analarınızın rahminde sizi şekillendiren O'dur" buyruğu ile murad edilendir.
Ruhanî maslahatların en şereflisi ise, ruhun, kendisiyle beraber bütün mevcudatın suretlerinin kendisinde tecellî eden parlak ve cifâlı bir ayna gibi olduğu ilimdir... Bu da, Hak Teâlâ'nın, "Sana kitabı indiren Odur" beyânı ile murâd edilendir.
İkinci ihtimale gelince, biz hristiyanların şüphelerinden birisinin de, Kur'ân'da Hz. İsa'nın sıfatıyla ilgili olarak geçen, "O, Allah'ın ruhu ve kelimesidir.." (nisa 171)âyetine sarılmaları olduğunu daha önce söylemiştik. İşte bu sebeple bu âyet ile Kur'ân'ın muhkem ve müteşabih âyetleri ihtiva ettiğini; müteşâbihata sarılmanın caiz olmadığını beyân buyurmuştur. Bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti işte budur. Bu ise, son derece güzet ve doğrudur. 16[16]

Muhkem Âyetler

Bit ki Kur'ân-ı Kerim, kendisinin tamamiyle muhkem yine tamamiyle müteşabih; aynı şekilde bir kısmı- nın muhkem, bir kısmının da müteşabih olduğuna delâlet etmektedir.
Kur'ân'ın tamamiyle muhkem olduğunu gösteren Cenâb-ı "Elif-lâm:râ. Bunlar, hakîm (muhkem) olan bir kitabın âyetleridir" (Yunus, 1) verâ, (Bu), âyetleri muhkem kılınmış bir kitaptır" (Hûd, ıj âyetleridir.
Buna göre Cenâb-t Hak, bu iki âyette Kur'ân'ın tamamının muhkem olduğunu belirtmiştir. Bu mânadaki "muhkenV'den murad, Kur'ân'ın hak, lâfızları fasih, mânaları da sahîh bir kelâm olduğudur, kur'ân-ı Kerîm, lafızlarının fesahati ve mânalarının kuvveti bakımından, söylenilen bütün söz ve kelâmlardan daha üstündür. Bu iki sıfat hususunda, Kur'ân'a denk olabilecek bir söz söylemeye hiç kimse güç yetiremez. Araplar, muhkem yapılan ve çözülmesi mümkün olmayan sağlam akidler hakkında, "Bu muhkemdir!.." demektedirler. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ın tamamını muhkem diye vasfetmesinin mânası budur.
Kur'ân'ın tamamının müteşabih olduğunu gösteren ise,"Allah, sözün en güzelini müteşabih ve mesânî bir kitap halinde indirdi" (Zumer. 23) âyetidir. Bunun manası, "güzellik bakımından Kur'ân'ın bir kısmı bir kısmına benzer ve birbirini doğrular" demektir. Hak Teâlâ: "Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer O, Allah'dan başkası tarafından olsaydı, muhakkak ki onun içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı" (Nisa. 82) âyetiyle de işte buna işaret etmektedir. Yani, "Onun bir kısmı bir kısmını nakzeder, fesahat veya rekâkette söz birliği dağılırdı" demektir.

---

[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/143.
[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/143-144.

Kur'ân'tn bir kısmının muhkem bir kısmının da müteşabih olduğunu gösteren âyet ise, bizim şu anda tefsirini yaptığımız âyettir. Bu sebeple önce
lügat bakımından "muhkem" ve "müteşâbih"\n ne olduğunu; sonra da şeriat ödündeki mânâlarını tefsir etmemiz gerekir.
"Muhkem"e gelince: Araplar "Geri çevirdim, mâni oldum" mânasında derler. Zâlimi zulmünden men ettiği için hakime, "Hâkim" denilmiştir. Atın başkaldırmasını önledjği için, geme de denilmiştir. Neha demiştir. Yani, "Çocuğunu kötülüklerden men ettiğin gibi yetimi de men et." Cerîr ise, demiştir. Yani, "Cahillerinize (sefihlerinize) mâni olun, onları engelleyin." Yine, denilir. Yani, "Kendisine saldıracak kimseleri men edebilecek, muhkem ve sağlam bir yapı."... Uygun olmayan şeyleri engellediği için de "hikmef'e bu ad verilmiştir. 17[17]

Müteşâbih Âyetler

"Müteşâbih" kelimesine gelince bu, iki şeyden birinin^zihni tefrik etmekten âciz bırakacak bir tarzda, diğerine benzemesidir. Nitekim Hak Teâlâ:"Çünkü bizce birçok inekler birbirine benzemektedir"(Bakara, 70) cennet meyvelerinin vasfı hususundao, birbirinin benzerleri olarak onlara sunuldu" {Bakara,25)yani "görünüşleri aynı, tadları farklı olarak sunuldu" ve Kalbleri birbirine ne kadar da benzemişl.." (Bakara, 118) buyurmuştur. Yine, kişi iki şeyi birbirinden ayıramadığı zaman,
denilmesi de böyledir. Helâl-haram demeyip ihlâl eden kimselere de (ashâbu'l-mahârîk), ashâbu'ş-şubeh (şühpe ashabı) denilir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: (bir başka rivayette deşeklindedir). "Helâl bellidir; haram da bellidir. Bu ikisi arasında ise, şüpheli birçok şeyler vardır.18[18]
Sonra, insan, müteşâbih olan iki şeyi birbirinden ayırdetmede acze düşünce, -müsebbebe (neticeye) sebebin vasfını verme kabilinden olarak- kesin bir bilgiye ulaşamadığı şeyi insan "müteşâbih" diye niteler; Bunun bir benzeri de, "müşkil" kelimesidir. O, müşkil olduğu için, yani başkasının şekline girip, ona benzediği ve böylece de o İkisi birbirine benzeştiği için bu adla adlandırılmış; daha sonraysa, kapalılığı her ne kadar bu cihet itibariyle değilse bile, gizli ve kapatı olan her şeye, "müşkil" adı verilmiştir. Burada şöyle denilmesi de ihtimal dahilindedir: Müşkil, sabit olup olmadığı bilinemeyen, varlığı, akıl ve zihinde, yokluğuna müsavî ve ona müşabih olanı, birini diğerinden ayırdetmede ağırbasan taraf bulunmayan şeye denir. Nitekim bilinmeyen, malûm olmayana da müteşâbih denir.
İşte, lügat itibariyle "müteşâbih" ve "muhkem" kelimelerinin tahkiki budur. Biz deriz ki:
İnsanlar, muhkem ve mûteşabih kelimelerinin tefsiri konusunda birçok açıklamalarda bulundular. Biz de, muhakkik ulemâdan ekseriyetin benimsemiş olduğu özet izahı zikredeceğiz.. Sonra da, diğer insanların bu konudaki görüşlerini anlatacağız.
Diyoruz ki:
Bir mânâyı ifâde için konulmuş (mevzu) olan lafız, bu manadan başkasına da ya muhtemeldir, ya da değildir. Eğer lafız bir manayı ifâde için vaz' olunmuşsa ve bu mânadan başkasına da ihtimali yoksa, buna "nas" denilir.
Bu lafzın başka manaya da muhtemel olmasına gelince, bu durumda, lafzın iki mânadan birisine ihtimali ya diğerine baskın ve üstün (râcih) olur, veya böyle olmayıp, iki mânaya da ihtimali müsavi olur.
Eğer, lafzın iki mânadan birisine ihtimali diğerine râcih, yani üstün olursa, bu lafız, râcihe nisbetle "zahir", "mercûh"a, (kendisine üstün gelinilene) nisbetle de "müevvel" olarak isimlendirilir.
Lafzın iki manaya da ihtimalinin müsavi olması haline gelince, lafız, ikisine nisbetle "müşterek" belirtilmek suretiyle ikisinden birine nisbetle de "mücmel" olarak isimlendirilir.
Yaptığımız bu taksime göre şu sonuç ortaya çıkmıştır: Lafız ya "nass" ya "zahir", ya

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/144-145.
18[18] Buhari, İman, 39; Müslim, musâkât 107-108(3/1219-1220).

"müevvel", ya "müşterek", ya da "mücmel" olur.

"Nass" ve "zâhir"e gelince, bunlar tercih konusunda müşterekdirler. Ancak ne var ki "nass", başka mânaya mâni olan râcihtir. "Zahir" ise, başka mânâya mâni olmayan râcihtir. İşte bu ortak mikdar, "muhkem" olarak isimlendirilmektedir.

Mücmel ve müevvel'e gelince bunlar, lafzın bu mânaya delâletinin râcih olmadığı hususunda müşterektirler. Mücmel, her ne kadar râcih olmasa dahi, mercûh da değildir. Müevvel ise, ayrı bir delilin bulunması durumu müstesna, râcih olmasa bile mercûhtur. (İşte mücmel ile müevvel arasındaki) bu ortak hususiyet "mûteşabih" diye adlandırılmıştır. Çünkü anlayamamak, her iki kısımda da söz konusudur. Biz ise daha önce, ya bilinmeyen şeyin nefyi, zihnen o şeyin isbâtına benzediği için, yahut da kendisinde "teşâbüh"ün, benzeşmenin meydana geldiği lafız anlaşılmaz olduğu için, o şeyin "müteşâbih" diye isimlendirildiğini böylece de "sebeb"in ismini"müsebbeb"e ıtlak etmek suretiyle bu bilinmeyen şeye, "müteşâbih" lâfzının isim olarak verildiğini beyân etmiştik..

Muhkem ve müteşâbih hakkında son söz budur.

Sonra bil ki, lâfız iki mefhuma nisbetle de müsavi olursa burada zihin duraksar. Meselâ, hem "hayz"a, hem de temizlik mânasına gelebilen ijîlî kelimesinde olduğu gibi... Buradaki zorluk ve müşkillik, esas vaz' itibariyle lafzın iki mânadan birisi hakkında "râcih", diğeri hakkında da "mercûh" olmasında; sonra da "râcih"in bâtıl, mercûhun da gerçek olmasındadır. Bunun Kur'ân'dan misâli, Cenâb-ı Hakk'ın:

"Bir memleketi helak etmek istediğimiz vakit onun nimet ve refahtan şımarmış elebaşlanna emrederiz de, onlar orada İtâattan çıkarlar, böylece de Uahî söz onlar hakkında hak olur" (jsrâ. ıe> âyetidir. Bu âyetin zahirine göre, onlar, itâattan çıkmakla emrolunmaktadtrlar... Bu âyetin muhkemi ise, "Allah çirkin olanı emretmez" (A'râf, 28) âyetidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlerden nakletmiş olduğu, "Onlar bir hayâsızlık yaptıklarında, "Biz atalarımızı da bunu yaparlarken bulduk, Allah bize bunu emretti" (Araf.2a)şeklindeki iddiaya bir reddiyedir. Cenâb-ı Hakk'ın,"Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu" (Tevbe. 67) âyeti de böyledir. "Nisyân" (unutmak) kelimesinin zahirî mânası, "ilm"in zıddıdır. Buna göre, kelimenin (kabul edilen) mercûh mânası da, terketmektir. (Yani, "Allah da onlara lütufta bulunmayı bıraktı, terketti demektir.) Bu husustaki muhkem âyetler ise, "Sen/n Habb'tn ünutucu değildir " (Meryem,64» ve "Benim Rabb'lm ne şaşırır ne de unutur!.." (Ta-hâ, 52) âyetleridir.

Şunu bil ki, bu çok büyük bir mevzudur. Diyeceğimiz şu ki, her bir mezheb sahibi, kendi mezhebine, görüşüne muvafık âyetlerin muhkem, muarızının görüşüne muvafık âyetlerin de müteşâbih olduğunu iddia etmektedir. Meselâ Mu'tezile, Cenâb-ı Hakk'ın 'Dileyen İmân etsin; dileyen kâfir olsun" (Kem, 29) âyetinin muhkem "Alemlerin Rabb'İ olan Allah dilemeyince, siz de dileyemezsiniz "(Tekvir, 29)

âyetinin de müteşâbih olduğunu öne sürmektedir. Ehl-i sünnet ise, bunu tersine çevirir... Bundan dolayı bu konuda, kendisine müracaat edilecek o(an bir kanunun tesbit edilmesi gerekir.

Buna göre biz deriz ki: Lafız iki manaya ihtimalli olur; onun, bu mânalardan birisine nisbetle ihtimâli râcih, diğerine nisbetle de ihtimâli mercûh olur ve biz de, lafzın mânasını râcih olana hamteder de mercûh olana hamletmezsek, işte bu "muhkem"; eğer biz lafzı, mercûh olan mânaya hamleder de râcih mânaya hamletmezsek, işte bu da "müteşâbih" olur. Buna göre biz deriz ki, lafzı râcih olan mânasından alıp rnercûh olan mânaya hamletmemiz için, mutlaka bu konuda ayrı bir delilin bulunması gerekir. Bu ayrı delil de, ya lafzı, ya da aklî bir delil olur.

Birinci kısım (lafzı delil): Biz deriz ki bu, bu iki lafzı delil arasında bir çelişki bulunduğu zaman hasıl olur. Bu iki delil arasında da bir çelişki bulunduğu zaman, diğerinin zahirini gözetmek için, birinin zahirî manasını bırakmak, bunun aksinden daha evlâ değildir. Meğer ki şöyle denilsin: Bunlardan birisi, o mânaya delâleti konusunda kat'î olur, diğeri ise kat'î olmazsa, işte bu durumda bir rüçhaniyet durumu meydana gelmiş olur. Veyahut da şöyle denilebilir: "Bunlardan her biri, her ne kadar râcih ise de, ne var ki onlardan birisi tercihe daha şayan (ercah) olursa, bu durumda bir rüçhaniyet sözkonusu olur. Ancak biz şöyle diyoruz: "Birinci durum bâtıldır; çünkü lafzî deliller kesinlikle kat'î olamazlar. Çünkü her lafzî delil, kelimelerin başka başka lehçelerdeki nakline, çeşitli sarf ve nahiv kurallarının nakline; müşterek, mecaz, tahsîs ve takdir (izmâr) gibi hususların olmamasına ve naklî delil ile aklî delil arasında bir çelişkinin bulunmamasına dayanır. Bütün bunların meydana gelmesi ise, kat'î olmayıp zannîdir. Zannî olan şeye dayanan şeyin, zannî olması ise daha uygundur. Böylece, lafzî delillerin hiçbirinin kesin bir delil olamayacağı ortaya çıkmış olur.

İkinci kısma (aklî delil) gelince, şöyle denilebilir: İki delilden biri, diğerinden daha kuvvetlidir. Eğer, her ikisinde de aynı ihtimal söz konusu ise, bu doğrudur; ancak, bu duruma göre lafzî delili zahirinden alıp, mercûh olan mânaya hamletmek zannî olur. Bu gibi şeylere ise, usûle dair (itikadı) meselelerde dayanmak caiz değildir. Aksine bu gibi delillere, furû-ı fıkıh meselelerinde dayanılır. Böylece zikrettiğimiz bu husus ile, lafzı râcih olan mânasından alıp mercûh olan mânaya vermek, kat'î (itikadî) meselelerde caiz değildir. Ancak, lafzın zahirinin imkânsızlığını ihsas ettirecek, aklî ve kat'î bir delilin bulunması durumu müstesna...

Biz kısaca şunu anlamış olduk ki, lafzi mercûh olan mânasında kullanmak, zahirî mânasına hamletmek mümkün olmadığı zaman caizdir. İşte bu durumda da, tevil yapmak gerekir. Böylece, lafzi râcih olan mânasından alıp mercûh olan mânasına hamletmenin, ancak râcih olan mânanın aklen imkânsız olduğuna dair kat'î - aklî bir delilin olması durumunda mümkün olacağı ortaya çıkmış olur. Sonra, böyle bir delil bulunup, mükellef de, Allah'ın muradının, o lafzın zahirinden murad edilen şey olmadığını anlarsa, bu durumda mükellef mercûh olan o mânanın ne olduğunu bilmek zorunda değildir. Çünkü bunu bilmenin yolu ancak, bir mecazı başka bir mecaza, bir tevili başka bir tevile tercih etmekte olur. Bu tercih ise, ancak lafzî bir delil ile mümkün olur. Lafzî deliller ise, yukarda da açıkladığımız gibi zannîdirler; bilhassa, bir mercûh mânâyı başka bir mercûh mânâya tercih etme hususunda kullanılan deliller son derece zayıf olur.. Bütün bunlar, ancak bir zannı ve zayıflığı ifâde ederler. Kat'î meselelerde bu gibi delillere dayanmak imkânsızdır.

Metod bakımından şu güçlü tahkikten, incelemeden dolayı, lafzi zahirî mânâsına hamletmenin imkânsız olduğuna dair kat'î delillerin bulunmasından sonra, tevîl suretiyle o lafzın mânâsını tayine çalışmak olmaz.. Bu konuda söyleyebileceğimiz şeyler, işte bunlardan ibarettir. Doğruluk ve hidâyete ileten Allah'dır. 19[19]

Muhkem ve Müteşabih Hakkında Görüşler

Âlimlerin muhkem ve müteşâbih hakkındaki grüşleri

Birinci görüş: İbn Abbas (r.a)'dan nakledilen görüştür. O, şöyle demiştir: Muhkem âyetler, En'âm süresindeki şu üç âyettir: "Deki: "Celin, üzerinize Rabbinizin neleri haram ettiğini ben okuyayım. O'na hiç bir şeyi ortak yapmayın. Anaya babaya iyilik edin. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de, onların da rızkını biz vereceğiz. Fuhşiyâtın açığına da, gizlisine de yaklaşmayın. Haksız yere Allah'ın haram ettiği cana kıymayın. İşte (Allah) sizer aklınızı başınıza alasınız diye, bunları emretti. Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, o en güzel olanından başka bir suretle yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı tam ve doğru yapm. Biz, hiç kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi teklif etmeyiz. Bir söz söylediğinizde, (hakkında konuşacağınız kimse) akrabanız dâhi olsa, adaleti gözetin. Allah m ahdini yerine getirin. İşte (Allah) iyice düşünesiniz diye, size bunları emretti. Şüphesiz ki bu, benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. (Başka) yollara tâbi olmayın. Sonra sizi O (Allah)'m yolundan ayırır. İşte (Allah), tttika edesiniz diye, size bunları emretti" (En-am, 151-153). Müteşâbih âyetler ise, yahudilere müteşâbih gelen âyetlerdir. Bunlar, sûrelerin başlarında zikredilen hurûf-u mukattaadır. Çünkü yahûdiler, bu harfleri ebced hesabına göre mânâlandırıyor ve bunlardan ümmet-i Muhammed'in ömrünün ne kadar olacağını çıkarmak istiyorlardı. İşte bu nedenle, iş onlara karışık gelmiş ve müteşâbih olmuştur.

Ben de derim ki: Allah tarafından olan mükellefiyetler iki kısma ayrılır. Bunların bir kısmı,

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/145-149.

şeriatların değişmesi ile değişmesi caiz olmayanlardır. Meselâ, Allah'a itaat etmeyi, zulüm, yalan, cehalet ve haksız yere adam

Öldürmekten kaçınmayı emretmek gibi... Bir kısmı ise, şeriatlara göre değişen mükellefiyetlerdir. Meselâ, namazların sayısı, zekâtın miktarı, alış-veriş, nikah ve benzeri şeylerin şartları gibi... Buna göre birinci kısım, İbn Abbas'a göre muhkem diye adlandırılan kısımdır. Çünkü En'âm süresindeki üç âyet, bu kısmı kapsamaktadır.

Müteşâbih'e gelince bu, bizim mücme! diye adlandırdığımız şeydir. Bu da, aynı anda iki ayrı mânaya delâlet eden lafızdır. Çünkü bu lafızların, kendisiyle tefsir edilebildiği bütün mânalara delâletleri, mütesaviyen olup, ayrıca bir delil ile olmamaktadır. Nitekim biz bu hususu, Bakara sûresinin başında özetle açıklamıştık...

İkinci görüş: Bu da İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilmiştir. Bu görüşe göre Muhkem, nâsih olan; müteşâbih ise mensûh olan âyetlerdir.

Üçüncü görüş: Esamm şöyle demiştir: "Muhkem, delâleti açık ve sarih olandır. Meselâ, Allahu Teâlâ'nın, mahlûkatı yaratmasıyla alâkalı olarak şu âyetlerde bildirdiği şeyler gibi... "Sonra, nutfeyi de alaka haline getirdik" (Mü'minun, 16); "Canlı olan herşeyi sudan yarattık" (Enbiya, 30) ve, "Gökten r su indirdi de, o su f/e, size nzık olmak üzere, (çeşitli) meyveler bitirdi" (Bakara, 22). Müteşâbih ise, bilinip ortaya konulabilmesi için, düşünüp tefekkürde bulunmaya ihtiyaç gösteren şeydir. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, insanlar toprak olduktan sonra, onları yeniden dirilteceğine dair hükmetmesi gibi... Eğer onlar, bu hususu iyice tefekkür edip düşünürler ise, onlara göre müteşâbih olan, muhkem hale gelir. Çünkü ilk başta yaratmaya kadir olan, onu tekrar yaratmaya da kadirdir."

Bil ki, Esamm'ın bu sözü fazla açık değildir. Çünkü eğer o, "muhkem, delilleri açık olandır" sözüyle muhkemin, lafzının manasına olan delâleti belli ve râcih olan şey olduğunu; müteşâbih'in ise, böyle olmayan şey olduğunu ve bunun da ya denk olan mücmel, yahut da mercûh olan müevvel (el-müewelü'l-mercûh), (el-mücmelu'l-mütesâvî) diye iki kısma ayrıldığını kastediyorsa, bu, bizim daha önce zikretmiş olduğumuz husustur. Eğer bu ifâdesi ile muhkemin, delilsiz olarak mânâsının doğruluğu bilinen şey olduğunu kastediyorsa, bu durumda "muhkemin mânası: "Aklın zarurî olarak doğruluğunu bildiği şey"; müteşabih'in mânası ise: "Aklın delile dayanarak doğruluğunu bildiği şey" demek olur. Buna göre Kur'ân'ın tamamı müteşâbih olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra nutfeyi de 'alaka haline getirdik" (Müminun, 16) âyeti, doğruluğunun bilinmesi hususunda aklî delillere ihtiyaç duyulan bir husustur. Tabiatcılar bunun sebebinin ya tabiatlar ve mevsimler fusûl), yahut yıldızların tesirleri, ya da dört ana maddenin birleşme ve kaynaşma özellikleri olduğunu söyler. Keza ölümden sonra diriltilme ve hasrolunmanın isbatı bir delile muhtaç olduğu gibi o olayların Allah Teâlâ'ya isnâd edilmesi de bir delile muhtaçtır.

Esamin şöyle diyebilir: "Bu şeylerin hepsi bir delile muhtaç ise de bunlar, bir taraftan mukaddimeleri -nâdir istisnalar dışında-, hatalardan emin olunacak şekilde, tertipli ve açık olması itibariyle hakkındaki delil zahir olan, diğer taraftan hakkındaki delil gizli, mukaddimeleri hem çok, hem de tertipsiz olan diye iki kısma ayrılıp birinci kısma muhkem, ikinci kısma ise müteşâbih denir.

Dördüncü görüş: İster açık bir delil ile olsun, ister gizli bir delil ile olsun, bilinebilen herşey muhkem, bilinmeyen herşey de müteşâbihtir. Meselâ, kıyametin ne zaman kopacağını, insanların sevab veya cezalarının miktarını bilmek gibi.. Bunun bir benzeri, Allah Teâlâ'mn, "Sana kıyametin ne zaman demir atacağını sorarlar" (A-raf, 187) âyetidir. 20[20]

Müteşabihlerin Bulunmasındaki Faydalar

Kur'ân-ı Kerim'in bir kısmının muhkem, bir kısmının müteşâbih olmasının faydaları hakkındadır. Bil ki, bazı inkarcılar, Kur'ân-ı Kerim'i, müteşâbih âyetler ihtiva ettiği için tenkid etmiş ve şöyle demişlerdir:

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/ 149-151.

"Siz diyorsunuz ki mahlûkatın bütün mükellefiyetleri kıyamet kopuncaya kadar, bu Kur'ân'a bağlıdır. Amma biz, değişik görüşlerdeki herkesin, kendi görüşünü isbat için Kur'ân'a tutunduğunu görüyoruz. Meselâ Cebriye, Allah Teâlâ'mn: 'Halbuki biz, o Kur'ân'ı iyice anlayabilmelerine mâni olmak için yüreklerinin üstüne perdeler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk" (En'âm.^gibi cebri ifâde eden âyetlere tutunurken, Kaderiyye (kaderi inkâr edenler), "Hayır, bu kâfirlerin fikridir. Nitekim Allah Teâlâ bu sözü, kınama siyakında olarak şu âyette kâfirlerden nakletmektedir: "O (kâflr)ler dediler ki: "Bizi davet edip durduğun (îmâna) karşı kalblerimiz örtü içindedir ve kulaklarımızda ağırlık vardır" t, 5); "Kalblerimiz perdelidir" dediler (Bakara, 88).

Yine âhirette Allah'ın görüleceğine inanan kimseler, "Ogün yüzler vardır, pınl pmldır. Rab'lerine bakarlar" (Kıyame, 22-23) âyetine tutunurken, ru'yetullahı kabul etmeyenlerde, "O'na gözler erişemez" âyetine tutunur. Allah için yönü (ciheti) kabul edenler, "Onlar, üstlerindeki Rab'Ierinden korkarlar" (Nam, 50) ve "Rahman (Allah) arşı istilâ etti" (Tâ-hâ, 5) âyetlerine; kabul etmeyenler ise, "O'nun benzeri gibisi (dahi) yoktur" (Şûra, 11} âyetine tutunurlar. Sonra bu gruplardan herbiri mezhebine uygun gelen âyetleri muhkem, uygun gelmeyen âyetleri ise, müteşâbih diye adlandırmıştır. Çoğu kez, bunların birini diğerine tercih işi, çok kapalı tercihlere ve zayıf izahlara dayanır. Binâenaleyh hakimolan Allah'a, kıyamete kadar dinin her hususunda kendisine başvurulacak bir merci olan bu kitabını, böyle kılmış olması nasıl yakışır? O, kitabını böyle müteşâbihlerden uzak, açık've net kılmış olsaydı, maksadın meydana gelmesine daha uygun olmaz mıydı?"

Bil ki müteşâbihin faydaları hususunda âlimler birçok izahlar yapmışlardır:

1- Müteşâbih bulunduğu zaman, hakka ulaşmak daha zor ve güç olur. Güçlüğün fazla oluşu, daha çok sevabı gerektirir. Nitekim Allah Teâlâ: "Yoksa siz, Allah içinizden savaşanları belli etmeden ve sabredenleri belli etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?" (âı-i imran, 142) buyurmuştur.

2- Eğer Kur'ân'ın bütünü muhkem olsaydı, o zaman ancak bir tek mezhebe uygun düşerdi ve onun açık beyânı bu tek mezhebin dışındaki bütün mezhebleri bâtıla çıkarırdı. Bu da çeşitli mezheb sahiblerini onu kabulden ve onun üzerinde tefekkürden uzaklaştıran şeylerden olurdu. Halbuki Kur'ân'dan istifâde, ancak hem muhkem, hem müteşâbih âyetleri ihtiva ettiği zaman hasıl olur. Bu durumda her görüş ve mezheb sahibi, görüş ve mezhebini güçlendirecek, sözüne kuvvet verecek şeyi o Kur'ân'da bulmayı arzu eder. O zaman da bütün mezheb sahibleri onun üzerinde tefekkür ve teemmül etmeye gayret eder. Bu tefekkür ile (düşünme) teemmülü (incelemeyi) iyice yapınca, muhkem âyetler, müteşâbih olanların müfessiri olur ve bu yolla bâtıl yolda olanlar yanlışlarından kurtulup hakka ulaşırlar.

3- Kur'ân-ı Kerim hem muhkem, hem de müteşâbih âyetleri ihtiva ettiği zaman bu, onun üzerinde düşünen kimseyi, aklın delâlet ve yardımına muhtaç eder. O zaman da insan taklitçilik karanlığından kurtulur ve istidlal ile delilin ışığına ulaşır. Fakat bütün Kur'ân muhkem olsaydı, aklî delillere tutunmaya ve başvurmaya ihtiyaç duyulmazdı. O zaman ise insan, cehalet ve taklid içinde kalırdı.

4- Kur'ân-ı Kerim hem muhkem, hem de müteşâbih âyetler ihtiva ettiği için, insanlar onun te'vil ve tefsir yolları ile bazı âyetlerinin diğer bazısına tercihi yollarını öğrenmeye muhtaç oldular. Bunları öğrenme işi de, nahiv, lügat ve fıkıh usûlü gibi birçok ilimleri elde etmeye bağlı olmuştur. Eğer durum böyle olmasaydı, insan bu birçok ilmi elde etme ihtiyacı hissetmezdi. Kur'ân'da bu müteşabihlerin yer alması, işte bu büyük faydalardan dolayı olmuştur.

5- Bu, bu konudaki en kuvvetli ve önemli sebebtir: Kur'ân, avam -havas, âtim- câhil bütün insanlar için bir daveti ihtiva etmektedir. Avâm'ın karakteri, işlerin çoğunda hakikatleri idrâk etmekten kaçınır. Bundan dolayı daha başlangıçta avamdan birisi, cisim olmayan, mekan tutmayan ve işaretle gösterilmeyen bir varlıktan haber verildiğini duyduğunda, o, bunun aslında olmadığını, "yok" olduğunu zanneder ve böylece ona kulak asmaz. Binâenaleyh en faydalı olan şekil, hayal ve tasavvur ettikleri şeylerin bir kısmına uygun düşecek ifâdelerle avama hitab olunmasıdır. Bu

ifâde tarzının, işin asıl hakikatine delâlet eden unsurlarla da ihtiva etmesi gerekir. Birinci kısım, ki bu avamın daha işin başında hitâb olundukları şeylerdir, müteşâbihat; ikinci kısım -ki bu da onlar için işin sonunda anlaşılan şeylerdir- muhkemat babından olmuş olur. Bu konuda bizim derleyip sunabildiğimiz şeyler bunlardır. Allah, muradının ne olduğunu en iyi bilendir.
Bu konuları iyice kavradığına göre, biz yine tefsire dönelim:
Hak Teâlâ'nın: "Sana kitabı indiren O'dur" âyetindeki "Kitap"tan murad Kur'ân'dır.
Allah: "Onda bir kısım âyetler muhkemdir" buyurmuştur. Muhkem de, mânâları ya akli kesin delillerle kuvvetlendirilmiş olur ki bu kat'î meselelerde söz konusudur; yahut da mânâları kendisinden daha güçlü muarız delillerden hâlî olur.
Sonra Hak Teâlâ: "Ki bunlar kitabın anasıdır" buyurmuştur. Bu hususta iki soru vardır: 21[21]

Kitabın Esası Muhkem Âyetlerdir

Birinci Soru: Muhkem'in, müteşabih âyetin anası olması ne demektir?
Cevap: Arapçada "Ümm" (ana), birşeyin kendisinden meydana geldiği asıl ve temel demektir. Muhkem âyetler, zatları gereği manaları anlaşılır olup, müteşâbih âyetler de ancak muhkem yardımı ile anlaşılır olunca, şüphesiz muhkem, müteşâbihin annesi gibi olmuş olur. Şöyle de denilmiştir: İncil'de "Baba" lafzı şu şekilde geçmiştir: İncil'de, "Mahlûkatın kendisi sebebi ile ayakta durduğu, diriltilinceye kadar mahlûkatın kendisi sebebi ile sabit olacağı eşyayı yaratan kadîm Allah..." şeklinde bir tabir yer alır. Böylece İncil, bu manayı -oğulun babasından meydana gelmesi cihetiyle- "baba"lık mefhumu ile ifâde etmiştir. Amma sonra tercümede, velâdet doğurtma cihetiyle olan (biyolojik) babalık vehmi veren bir ifâde kullanılmıştır. Böylece Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın evlâd edinmesi olacak şey değildir" (Meryem, 36)âyeti muhkem olmuş olur. Çünkü bunun mânası kesin aklî delillerle de kuvvet bulmuştur. Hak Teâlâ'nın, "İsâ, yalnızca Allah'ın peygamberi ve kelimesidir. Onu Meryem'e atmıştır. **İkinci soru:** Ce Allah taraûndan bir ruhtur" (Nisa, iti) âyeti ise, anlaşılması için muhkem âyetlere başvurulması gereken müteşâbih âyetlerden olmuş olur.
nâb-ı Hak, niçin "Kitabın anaları" dememiş de Kitabın anası" demiştir?
Cevap: Muhkem âyetlerin hepsi tek bir şey, müteşâbihin tamamı da diğer bir şey gibidir. Birisi diğerinin anasıdır. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, "Meryem 'in oğlunu da, anasını da bir âyet kıldık" (Mü'mmûn, 50) âyetidir. Allah Teâlâ burada, "iki âyet kıldık" dememiştir. Hak Teâlâ, bu ikisinin tek bir âyet olması manasında, böyle demiştir. İşte burada da böyledir. 22[22]

Kelimesinin Husüsiyyeti

Daha sonra Cenâb-ı Allah: "Diğer bir kısmı da müteşâ-bihlerdir" buyurmuştur. Müteşâbihâtın ne olduğunu anladın. Buradaki, lafzına gelince, bunun hakkında Halil ve Sibeveyh şöyle demişlerdir kelimesi sadece bir yönden, diğerjsm-i tafdillerden farklıdır. Çünkü bu kelime ' kelimesinin çoğuludur, ise, lafzının müennesidir. vezni üzeredir. Bu vezin üzere olan (yani ism-i tafdil), veya harf-i tarif ile kullanılır. Ve' "Zeyd, Amr'dan efdaldir" veya "Zeyd, efdal (en üstün)dür"denilir.Buna konusunda lam-ı tarif harf-i cerrine tabidir. Buna kıyasen "Zeyd, Amr'dan daha başkadır" veya "Başka Zeyd" denilir. Ne var ki nahiv âlimleri, arf-i cerri'ni bu bâbtan hazf etmişlerdir. Çünkü bu kalıbın bizzat lafzı, harf-i cerri'nin mânasını gerektirir. İşte bundan dolayı onlar, lafzın bu delaletiyle yetinerek, harf-i cerrini kullanmamışlardır. Harf-i tarif olan elif-lâmharf-i cerri'ne tâbi olur, böylece ellf-lâm da düşer. Bu kelimenin efif-lâmsız kullanılması caiz olunca şeklini alır. Buna görjkelimesi, onun çoğulu olmuş olur. Böylece bu lafız, cemi ve müfredinde elif-lâmın düşmesi konusunda, benzerlerinin hükmünü almamış

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/151-153.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/153-154.

olur. 23[23]

Kalblerinde Eğrilik Bulunanlar

Sonra, Cenâb-ı Hak: "Kalblerinde eğrilik bulunanlara gelince" buyurmuştur. Bil ki, Allahu Teâlâ, kitabı Kur'ân-ı Kerim'in muhkem ve müteşâbih diye iki kısma ayrıldığını beyan edince, kalblerinde eğrilik bulunanların, Kur'ân'ın ancak müteşâbih âyetlerine tutunacaklarını bildirmiştir. kelimesi, "hakdan sapmak ve dönmek" anlamına gelir. Meselâ:. denilir ki, bu - sapıyor- sapmak" anlamındadır. Âlimler, Hak Teâlâ'nın, "Kalplerinde sapıklık vardır)ifadesiyle, kimlerin murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Rebî şöyle der:'"Bu kimseler, Necrfln heyetidir. Çünkü onlar Hz. İsa hakkında, Hz. Muhammed (s.a.s) ile tartıştıklarında şöyle demişlerdi: "İsâ, Allah 'm kelimesi ve Ondan bir ruh değil midir?" Attan 'm Resulü de, "Evet!" deyince, onlar, "Bu bize kâfidir" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimeyi indirdi. aha sonra ise, "Muhakkak ki İsa'nın hali de, Allah nezdinde, Âdem'in hali gibidir" (Âli imrân, 59) âyetini inzal etti..."

Kelbî ise bunların yahudîler olduğunu söylemiştir. Çünkü yahudiler, bu ümmetin ömrünün ne kadar olacağını öğrenmek istemişler ve bunu da, sûrelerin başında bulunan hurûf-ı mukattaadan çıkarmak istemişlerdir.

Katâde ve Zeccâc ise, bu kimselerin, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kâfirler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü Cenâb-t Hak âyet-i kerimenin sonunda, "Halbuki onun tevilini Allah'dan başkası bitemez" buyurmuştur. Burda söz konusu olan, kıyametin kopma zamanından başkası değildir.. Çünkü Cenâb-ı Hak bu vaktin bilgisini, bütün canlılardan, hatta melekler ve peygamberlerden (a.s) dahi gizlemiştir.

Muhakkik ulemâ ise şöyle demektedir: Bu ifâde, bâtıla sarılan ve kendi bâtılı için müteşâbihle ihticâc eden herkese şâmildir. Çünkü lâfız '"amm" (umûmî) bir lafızdır. Sebebin hususî olması, lafzın umumiliğine mani değildir. Bu tabire, kendisinde bir karışıklık ve iltibas bulunan her husus dahildir. Allah'ın, Resulü Hz. Muhammed'e yardım edeceğine dair va'adiyle, kâfirlere azâb edeceğine dair vaîd ve tehdidi de böyledir. Nitekim kâfirler, "Bize, Allah'ın azabım getir!" (Ankebût, 29), "Bize kıyamet gelmeyecek" (Sebe1. 3) ve, "Bize melekler gelmeli değil miydi?.." (Hicr, 7) demişler, böylece de itikâd bakımından zayıf olan kimselerin akıllarını karıştırmışlardır. Yine bu ifâdenin muhtevasına, "Müşebbihe"nin, "Rahman Arşa istiva etti" (Ta-hâ, 5) buyruğu ile bulundukları istidlal de dahildir. Çünkü akim açık delaletiyle şu gerçek sabittir. Bir mekânda bulunan herşey, küçüklük bakımından ya bölünmeyen bir cüz gjbi olur, ki bu ittifakla bâtıldır; yahut da o şey o cüzden daha büyük olur, böylece de o şey bölünen bir mürekkeb nesne olur.. Her mürekkeb ise, mümkin ve muhdesdir.. İşte bu açık delil ile, Allahu Teâlâ'nın bir mekânda bulunmasının imkânsızlığı ortaya çıkar. Böylece de, Hak Teâtâ'nın: "Rahman olan Allah Arş'a istiva etti" (Tâ-hâ, 5) buyruğu müteşâbih bir ifâde olmuş olur. Buna göre kim bu âyetle istidlalde bulunursa, böylece o kimse müteşâbihe tutunmuş olur.

Mutezile nin. fiili tamâmiyle kula nısbet etme hususundaki delillerin zâhirleriyle istidlal etmeleri de böyledir.Çünkü aklî delille, fiilin sudûru, bir sebebin bulunmasına dayardtğı; o sebebin de Allah'tan olduğu, yine, ne zaman böyle olursa, sebep bulunduğunda fiilin meydana geleceği, sebep bulunmadığında da fiilin meydana gelemiyeceği sabit olunca, işte bu durumda fiili tamamiyle kula nisbet etmek bâtıl ve herşeyin Allah'ın kaza, kader ve meşîetiyle olduğu sabit olur. Böylece de Mutezlle'nin delillerin zahirine tutunarak yapmış oldukları bütün istidlaller, müteşâbihat ile yapılan istidlal olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kat'î delillerden yüz çevirip, işi delillerin zayıf olan zahirlerine hasreden bu kimselerin, kalblerinde haktan bir sapma bulunduğu ve, bâtılı yerleştirmek istedikleri için müteşabihatlara tutunduklarını beyân etmiştir.

Bil ki, dünyada sen, her grubun kendi görüşüne uygun olan âyetleri muhkem; muhaliflerinin

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/154.

mezhebine uygun düşen âyetleri de müteşâbih olarak isimlendirdiğini görürsün.. Bu iş böyledir.. Cübbaî'ye bir baksana.. Çünkü o, "Allah'a zulmü, yalanı ve "mâla yutâkı" nisbet eden "mücebbire", müteşâbihatla İstidlal eden kimselerdir" demektedir.

Ebu Müslim el- İsfehanî ise şöyle demiştir: "Fitneyi isteyen sapık kimse, dalâl âyetleriyle ilgilenen ve bunları, Allahu Teâlâ'nın, "Sâmfri onları saptırdı" (Tâ-hâ, 65); "Firavn, kavmini saptırdı, doğru yola iletmedi" (Tâ-hâ,79)ve "(Allah) onunla fâsıklardan başkasını şaşırtmaz" {Bakara, 26) âyetleri ile beyân ettiği muhkem âyetlere başvurup onları tefsir etmeyen kimsedir. Yine onlar Hak Teâlâ'nın, "Bir memleketi helak etmek istediğimiz zaman, onun nf'met ve refahtan şımarmış elebaşlanna emrederiz de orada İtaatten çakarlar" (isra. 16) âyetini, "Allah Teâlâ onları helak etmiş, fâsık olmalarını istemiş ve mahlûkâtını helak etmek için sebep aramıştır" diye tefsir etmişlerdir. Halbuki Cenâb-ı Hak, "Allah size kolaylık diler, güçlük İstemez" (Bakara, 185) ve "Allah size açıkça bildirmek ve size hidayet etmek ister" (Nisa, 26) buyurmuştur. Yine onlar, Hak Teâlâ'nın, "Biz, âhirete inanmayanların amellerini kendilerine süslü gösterdik de onlar şaşırıp kalıyorlar" (Nemi, 4) âyetini, "Allah Teâlâ'nın onlara şaşkınlığı süslü göstermesi, böylece de onların Kur'ân'daki hükümleri bozmalarıdır" diye tefsir etmişlerdir. Bu tıpkı Cenâb-ı Allah'ın: "Bir kavm, özlerindeki (güzel hal ve ahlâkı) değiştirip bozmadıkça, Allah da onların (halini) değiştirip bozmaz" , ıi) ve "Biz, ahâlisi zâlim olan memleketlerden başkasını helak etmeyiz"
59) âyetleri gibidir. Hak Teâlâ, "Onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler); "K/m doğru yolu bulursa, o doğru yolu ancak kendi faydasına bulmuş olur" (isrâ, 15) ve "Fakat Allah, size imânı sevdirdi, onu kalblerinizde süsledi" <Hucurat, i] buyurmuştur. O hâlde, daha nasıl Allah şaşkınlığı süslü gösterir." İşte Ebû Müslim'in söyledikleri bunlar... Onun niçin kendi mezhebine muvafık görünen âyetlere muhkem, muvafık olmayan âyetlere de müteşâbih hükmünü vermiş olduğunu keşke bilseydim! Ve yine keşke, niçin kendi mezhebine muvafık olan âyetleri zahirine göre, muvafık olmayan âyetleri de
zahirinden çevirerek aldığını bilseydim! Malumdur ki bu durum ancak, açık aklî delillere başvurmakla tamamlanır.

Aklî deliller,Mu'tezile'nin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Çünkü onlara göre, bir müreccih olmaksızın, iki fiilden birincisini Allah'ın yapıp, ikincisini yapmadığını kabul etmek icab eder. 8u ise sâniin olmadığını bildirmek demektir. Bu da ancak şunu kabul etmekle mümkündür: "Kuldan sadır olan mükemmel düzenli iş, onu yapanın, onu bilmesine delâlet etmez." İşte bu durumda da, bir muhassis (seçici) olmaksızın, -ne daha fazla, ne daha noksan olmamak üzere- tam o belli rakamın seçildiğini söylemek gerekir ki, bu da sanii (yapanı) kabul etmemek demektir.

Bundan aynı zamanda muhkem bir fiilin sâdır olmasının, onu yapanın âlim olduğuna delâlet etmeyeceği neticesi de çıkar. O takdirde de Allah Teâlâ'nın fiillerinin sapasağlam ve muhkem olmasından, Allah'ın âlim olduğuna istidlalde bulunma kapısı kapanmış olur. Şayet göklerdeki ve yerdeki bütün canlılar bu delillere karşı birleşseler, yine de bu delilleri reddedemezler. İşte bu apaçık aklî deliller ortaya çıkınca, akıllı bir kimsenin kaza ve kadere delâlet eden, âyetleri müteşâbih sayması nasıl caiz olur? Bu anlattıklarımızdan, insanların nezdinde her zaman geçerli olan kanunun, kendi mezheblerine muvafık olan âyetlerin muhkem, muhalif olan âyetlerin de müteşâbih olarak kabul edilmesi olduğu meydana çıkmaktadır.

İnsaflı olan muhakkik âlim, âyetlerdeki bu işi üç kısma ayırır:

a) Zahiri, aklî delillerle sağlamlaşan âyetler. İşte gerçek muhkem âyet budur.

b) Zahirî mânâlarının imkânsız olduğuna dâir kat'î deliller bulunan âyetler. İşte Allah Teâlâ'nın muradının, onun zahirinden başka bir mânâ olduğuna hükmettiğimiz âyetler bunlardır.

c) Ne sübûtu, ne de nefyi hususunda hakkında böyle deliller bulunmayan âyetlerdir ki, böylesi âyetlerin hakkı, onlarda tevakkuf etmektir. O zaman böyle bir ifâde, "hakkındaki durumun karışması ve iki taraftan birisinin diğerinden aynlamaması" mânâsında müteşâbih olmuş olur. Fakat ağır basan zanna göre, bu ifâde ve âyetler zahirlerine göre hamledirilrler. İşte bu konuda söyleyebileceklerim bunlardan ibarettir. Allah Teâlâ, muradını en iyi bilendir.

Bil ki Cenâb-ı Hak, sapık kimselerin müteşâbih âyetlere tabî olduklarını açıklayınca, bu konuda iki gayelerinin olduğunu beyân etmiştir:Birincisi, "sırf fitne aramak için...", İkincisi de, "Onun te'viline yeltenmek için.." ifâdesi ite gösterilmiştir.

Birinci gayeleri, fitne çıkarmaktır. Bil ki, "fitne" Arapça'da, "birşeyde£ aşırı davranıp ifrata düşmek" anlamına gelir. Meselâte Yani, "falanca dünyayı taleb etme hususunda aşırt gitti ve ölçüyü kaçırdı" denilir. Müfessirler, bu "fitne" kelimesinin tefsiri hususunda birkaç izah zikretmişlerdir:

a) Esamm şöyle demiştir: "Onlar, din hususunda böyle müteşâbih meseleleri kurcalayınca, dinî meselelerde birbirine muhalif düşmüşlerdir. Bu da birbirleriyle savaşmalarına ve karışıklıkların çıkmasına sebebiyet vermiştir. İşte burada bahsedilen fitne budur.

b) Bu müteşâbih âyetlere tutunmak, tutunanın kalbine bid'ati ve bâtıl düşünceyi yerleştirir. Böylece de o kişi, bu bâtıl fikre meftun olur. Hep onunla ilgilenir ve hiçbir şekilde bundan geri durmaz.

c) Dinde fitne, dinden sapmaktır. Malumdur ki, din konusundaki fitne ve fesattan daha büyük bir fitne ve fesat yoktur

İkinci gayeleri, müteşabihleri te'vtle yeltenmeleridir. Bil ki, "te'vil" kelimesi, tefsir etme ve açıklama manasındadır. Kelimenin Arapça'daki asıl mânâsı, "kendisine başvurulan merci ve dönülüp varılan yer" şeklindedir. Bu, "İş o hale varıp döndü" anlamında söylediğin şeklindeki ifâdeden alınmıştır. Bir şeyi, başka bir hale dönderip getirdiğinde dersin. İşte bu "te'vil" kelimesinin lügat mânâsıdır.

Daha sonra "tefsir" de te'vil diye isimlendirilmiştir. Cenâb-ı Allah, "Sana sabredemediğin şeylerin te'vittni haber vereceğim.." (Kehf, 7ö) ve "Bu hem hayırlı hem de te'vil olarak daha güzeldir" (Nisa, 59) buyurmuştur. Bu, lafzın kendisine dönüp vardığı mânayı haber vermektir. Bil ki, âyette geçen te'vilden murad şudur: Onlar, Allah'ın kitabında hakkında bir delil ve bir açıklama bulunmayan bir tefsire yöneliyorlar. Meselâ, kıyametin ne zaman kopacağını, her itaatkâr insanın sevabının ve her isyankâr kulun günahının mikdannın ne kadar olduğunu araştırırlar. Kâdî şöyle demiştir: "Bu kalblerinde eğrilik bulunan insanlar, müteşâbih âyetleri iki şekilde tefsir ederler:

a) Onları, gerçek manasının dışında bir mânâya hamlederler. Âyetteki "Sırf fftne aramak İçin" ifâdesinden murad budur.

b) Müteşâbih âyetlerden, delili olmayan hükümler çıkarırlar. Âyetteki "Onun teviline yeltenmek için..." ifâdesinden murad da bu dur."

Daha sonra Cenâb-ı Allah, bu kaiblerinde eğrilik olanların yolunu ayıplama hususunda daha fazlasını söyleyerek, "Halbuki onun tc'vütni Allah'dan başkası bilemez" buyurmuştur. Bu noktada âlimler ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bu söz burada tamamlanmaktadır. Peşisıra gelen buyruğunun başındaki vâv harfi, vâv-ı ibtidâiyyedir." Bu görüşe göre, müteşâbih âyetlerin mânasını ancak Allah Teâla bilir. Bu, İbn Abbas, Hz. Aişe, Mâlik b. Enes (r.ahm) İle Kisâî, Ferrâ ve Mu'tezile'den Ebu Ali el-Cübbâî'nin görüşüdür. Bizce de, tercihe şayan görüş budur.

2- "Bu söz, kısmı ile birlikte tamamlanmaktadır." Bu görüşe göre, müteşâbih âyetlerin mânâsını bilme, Cenâb-ı Allah için söz konusu olduğu gibi, ilimde derinleşmiş olanlar için de söz konusudur. Bu, İbn Abbas, Mücâhid, Rebî b. Enes ve çoğu kelâmcılardan rivayet edilen bir görüştür. 24[24]

Müteşâbihlerin Mânâsını Yalnız Allah Bilir

Birinci görüşün doğruluğuna birçok hüccet delâlet eder:

Birinci hüccet: Lafzın râcih bir mânâsı olup, sonra da ondan daha kuvvetli bir delil bu râcih zahirî mânânın murad edilmediğine delâlet edince, biz Allah'ın muradının, bu hakikî mânânın mecazlarından birisi olduğunu anlarız. Mecazlarda ise bir çokluk vardır. Bu birçok ihtimalden birisini diğerine tercih, ancak lügavî tercihler ile olabilir. Lügâvî tercihler ise ancak zayıf bir

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/154-159.

zan ifâde edebilirler. Mesele, katî ve kesin olmayı gerektiren bir mesele olunca, zayıf zannî delillere göre konuşmak caiz değildir. Bunun misâli şudur: Cenâb-ı Hak, "Allah hiç bir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez" (Bakara. 286) buyurmuştur. Sonra ise, bu âyetin tefsiri esnasında zikrettiğimiz beş delil ile açıkladığımız üzere, böylesi mükellefiyetlerin bulunduğuna kesin delil vardır. Biz böylece anlıyoruz ki, Allah Teâlâ'nın muradı, bu âyetin zahirinin delâlet ettiği mânâ değildir. Binâenaleyh âyetin lafzını, mecazi manalarından birisine hamletmek gerekir.

Mecazlarda ise birçok ihtimal söz konusudur. Bu ihtimallerden birisini diğerine tercih, ancak lügavî tercihlerle olur. Lügâvî tercihler ise, zayıf bir zan ifâde eder. Âyetteki mesele, zannî meselelerden değildir. Bundan dolayı, bu hususta zannî delillerle konuşmanın bâtıl olması gerekir. Yine Cenâb-ı Hak, "O Rahman arşı istiva etmiştir" (Ta-na. 5) buyurmuştur. Deliller, ilâhın bir mekânda olmasının imkânsızlığını göstermektedir. Böylece anlıyoruz ki, Allahu Teâlâ'nın bu âyetten muradı, âyetin zahirinin ifâde ettiği mânâ değildir. Ancak ne var ki bu lafzın birçok mecazî manaları vardır. O lafzı bu muhtemel mecazî mânâlardan birisine hamletmek zanni olan lügavi tercihlerle olur. Allah'ın zatı ve sıfatları hususunda zan ile konuşmak, müslumanların icmâsı ile caiz değildir. Bu delil, bu meselede kât'î bir delildir. Taassuptan uzak olan bir kalb bu delili kabul eder ve bozulmamış fıtrat bunun doğruluğuna şâhiddir. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

İkinci hüccet: Bu âyetten önceki ifâde, müteşâbihin te'viline yeltenmenin kınanmış olduğuna işaret eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, "İşte kalblerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak ve onun te'viline yeltenmek için, onun müteşâbih olanına tâbi olur" buyurmuştur. Eğer müteşâbihi te'vile yeltenmek caiz olsaydı, Allah Teâlâ bunu zemmetmezdi.

Buna göre şayet, "Bundan maksadın, kıyametin vaktini araştırma olması niçin caiz olmasın? Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kıyametin demir atmasının ne zaman olacağını sana sorarlar. De ki: "Onun ilmi ancak Rabb'imin nezdindedir" (A1*, 187) buyurmuştur. Yine âyette bahsedilen şeyden maksadın, sevâb ve ikâbın mikdarını, feth ve ilâhî yardımın ne zaman geleceğini araştırma olması niçin caiz olmasın? Nitekim onlar, "Bize melekleri getirmeli değil miydin?" (Her, 7) demişlerdir" denirse, biz de deriz ki: Allah Teâlâ Kitab'ını muhkem ve müteşâbih diye iki kısma ayırınca ve akıl bu taksimin, "lafzın râcih mânâsına hamlinin muhkem, râcih olmayan mânâsına hamlinin müteşâbih olması" cihetinden oluşunun doğruluğuna delâlet edip sonra Allah Teâlâ da müteşâbihin te'viline ve tefsirine yeltenenlerin yotunu kınayınca, bunun müteşâbihin bir kısmıyla ilgili olup, diğerleri ile ilgili sayılmaması, zahiri terk etme olur ki bu da caiz değildir.

Üçüncü hüccet: Allah Teâlâ, ilimde derinleşmiş kimseleri, "Biz ona inandık, hepsi Babb'imizin kahndandır" demeleri sebebiyle ve "İmân edenlerin onun Rab Teâlâ dan gelen bir gerçek olduğunu bilmeleri..." (Bakara, 26) sebebiyle medhetmiştir. Bu ilimde derinleşmiş olanlar, eğer müteşâbihi detaylı bir şekilde bilmiş olsalardı, müteşâbihe olduğu gibi imân etmelerinden dolayı medhedilmezlerdi. Çünkü birşeyi derinlemesine bilen herkesin ona mutlaka imân etmesi gerekir. İlimde derinleşmiş olan kimseler, Allahu Teâlâ'nın sınırsız malûmatı bildiğini kat'î delillerle bilen, Kur'ân'ın kelâmullah olduğuna ve onun bâtıl ve anlamsız şeyler söylemediğine inanan kimselerdir. Onlar Kur'ân'dan bir âyet duyup, kat'î deliller de onun zahirinin murad edilmesinin caiz olmadığına; aksine bundan muradın zahirî mânadan başka bir mâna olduğuna delâlet edip, sonra onlar bunun mânasının ne olduğunu, tayinini Allah'ın ilmine havale edip ve de bu mânanın, her ne olursa olsun, kesinlikle hak ve gerçek olduğuna kat'î olarak hükmettiklerinde.. İşte Allah'ı bilme hususunda derinleşmiş olan kimseler bunlar olmuş olurlar.,. Çünkü bu âlimleri, zahirin terked ileceği ne dair kesin hüküm vermeleri ve bundan neyin murad edildiğini alettayin bilememeleri, onları Allah'a imân etme ve Kur'ân'ın doğruluğuna kesin hüküm verme konusunda sarsmamış, etkilememiştir.

Dördüncü hüccet: Şayet Hak Teâlâ'nın, buyruğu, lafzına atfedilmiş olsaydı, o zaman Hak Teâlâ'nın,sözü, bir mütbedâ, başlangıç cümlesi olurdu ki, bu da fesahat zevkine yakışmayan bir durumdur. Bilâkis evlâ olanıVe onlar, "Ona îman ettik"
derler" veyahut e, "ona îman ettik" derler" denilmesidir.

Buna göre şayet, "Bu ifâdenin doğru anlaşılması hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Âyetteki sözü, haberdir ve buna göre cümlenin takdiri "Te'vili bilen bu âlimler, "Biz ona imân ettik derler" şeklindedir.
b) kelimesinin halidir" denilirse, biz deriz ki: Birinci ihtimal, kabul edilemez. Çünkü Allah Teâlâ'nın kelâmını, herhangibir takdire ihtiyaç duymayacak biçimde tefsir etmek, takdire ihtiyaç duyacak şekilde tefsir etmekten daha uygundur. İkinci ihtimale gelince, zi'l-hâl önceden geçen bir kelimedir. Burada ise hem Allah'ın adı, hem de "râsihûn" önceden geçmiştir. Binâenaleyh âyetteki, "Biz ona inandık" ifâdesinin, "Allah" lafzının değil, "râsihûn" lafzının hâli kılınması gerekir. Bu da âyetin zahirini terketmek olur. Binâenaleyh o görüş, ancak âyetin zahirini terketmekle tam olur. Bizim görüşümüzde ise, buna gerek kalmaz. Bundan dolayı, bu görüş daha evla olur.
Beşinci hüccet: Ayetteki,sözü, "Onlar, tafsilatını bildikleri şeye de, bilmedikleri şeye de inanırlar" mânâsındadır. Eğer onlar, herşeyi teferruatı ile bilmiş olsalardı, bu sözün bir mânâsı olmazdı.
Altıncı hüccet: İbn Abbas (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur'ân'ın tefsiri dört çeşittir:
a) Herkesin bildiği tefsir.
b) Anadilleri Arapça olması c) Alimlerin bilebildiği tefsir.
sebebi ile, Arapların bilip anladıkları tefsir.
d) Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği tefsir.
Mâlik İbnu Enes (r.h)'e "istivâ"nın ne olduğu sorulduğunda, o şöyle cevap
vermiştir: "İstiva malumdur. Nasıl olduğu bilinemez. Ona îman etmek vacibtir. Onun ne olduğunu sormak ise bid'âttır."
Biz bu meselenin bir kısmını, Bakara sûresi'nin başında anlattık. Burada anlattıklarımız, orada anlattıklarımıza katılır ise, mesele hakkındaki izahımız tamamlanmış olur. Muvaffakiyyet Allah'tandır. 25[25]

Râsih (derin) Âlimler

Sonra Allahu TeâlâÎlimde derinleşmiş olanlar ise, "Biz ona inandık. Hepsi Rabb'imtzin " derlet" Ve " kaç mesele vardır: 26[26]

Birinci Mesele

Arapçada "rusûh", birşeyin iyice içinde olmak demektir. Bil ki ilimde râsih olan, yakînî ve kat'î deliller ile Allah'ın zât ve sıfatlarını; Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu bilen kimsedir. Böyle birisi, Kur'ân'ın bir müteşâbih âyetini görüp, kat'î delil de Allah'ın muradının o âyetin zahirî mânâsı olmadığına delâlet edince, Allah'ın muradının âyetin zahirî mânâsından başka olduğunu ve o muradın hak olduğunu, âyetin zâhîrî mânâsının bırakılmasının, Kur'ân'ın sıhhatini tenkid etmede bir şüphe teşkil etmeyeceğini kesinkes anlamış olur.
" Cenâb-ı Allah onların daha sonra dediklerini nakletmiştir ki bunun mânâsı "Onlardan herbiri, "muhkem de, müteşâbih de Rabb'imizin katındandır" derler" şeklindedir. Bu ifâde ile ilgili şu iki soru vardır:
Birinci soru: Eğer âyett"Hepsi Rabb'imizdendir" denilmiş olsaydı, bu da yeterli olurdu. Öyle ise, âyette ayrıca (katında) lafzının getirilmesindeki fayda nedir?
Cevap: Müteşâbih âyetlere îman hususunda, daha güçlü ifâdeye ihtiyaç duyulur. İşte bundan dolayı, ifâde daha te'kidli olsun diye, kelimesi zikredilmiştir.
İkinci soru kelimesinin muzâfun ileyhinin hazfi niçin caiz olmuştur?
Cevap: Çünkü bu kelime, muzâfun ileyhine kuvvetli bir şekilde delâlet etmektedir ve muzâfun ileyh hazfedilse bile mânâda bir karışıklık olmamaktadır.

---

[25] 25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/159-162.
[26] 26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/162.

Allahu Teâlâ daha sonra "Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir" buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ tarafından, "Biz ona inandık" diyenlere bir medh-ü senadır. Mânası ise, "Kur'ân'da bulunanlardan ancak aklı kâmil olan kimseler va'z-ü nasihat alır" şeklindedir. Bu ifâde, onların, Kur'ân'ı anlama hususunda akıllarım kullandıklarına ve zahirî mânâsı aklî delillere uygun olan âyetlerin muhkem, uygun gelmeyenlerin ele müteşâbih olduğunu anladıklarına, sonra hepsinin sözünde çelişki ve bâtılın'bulunması mümkün olmayan Allah'ın sözleri olduğunu bildiklerine, böylece de müteşâbih'in Allah katında mutlaka uygun bir mânâsının bulunduğunu idrâk ettiklerine âdeta delâlet etmektedir.

Bu âyet, aklî delillerden bahseden, bunlar ile Allah'ın zât, sıfat ve fiillerini bilmeye yol arayan ve Kur'ân'ı aklî delillere göre, dit ve i'râba uygun gelecek şekilde tefsir eden kelâmcıların makamlarının yüceliğini gösterir.

Bil ki, birşey ne kadar şerefli olur ise, onun zıddı da o kadar âdî olur. Aynen bunun gibi, Kur'ân'ı tefsire çalışan kimse, bu sıfatlan taşırsa, onun mertebesi de, Allah'ın medh-ü sena ettiği yüksek derecelere çıkmış olur. Usûl, dil ve nahiv ilimlerinde derinleşmeden Kur'ân hakkında söz söylendiğinde bu, Allah'ın muradından gayetuzak bir söz olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s'Kur'ân'ı sırf kendi anlayışına göre tefsir eden kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın' buyurmuştur. 27[27]

Hidayet ve Dalâlet

"Ey Habb'imiz, bizi doğru yola ilettikten sonra, kalblerimizi saptırma.. Bize, kendi katından bir rahmet bağışla. Şüphesiz bağışı en çok olan sensin sen" (Âli İmran , 8).

Bil ki, Allah Teâlâ, ilimde derinleşmiş kimselerin, 'Biz ona iman ettik" dediklerini naklettiği gibi, yine onların, "Ey Rabb'imiz, bizi doğru yola ilettikten sonra, kalblerimizi saptırma. Bize, kendi katından bir rahmet bağışla..." diye dua ettiklerini de nakletmiştir. Önceki âyet delâlet ettiği için, bu âyetin başında öJjii "derler" lafzı hazfedil mistir. Bu durum, onlar göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler. "Ey Rabb'imiz, sen bunları boşuna yaratmadın" (Aı-ümran, ısı>âyetinde de aynıdır. Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile'nin bu âyet hakkındaki sözleri farklıdır:

Ehl-i Sünnetin görüşü açıktır ve şu şekildedir: Kalb, hem îmana hem de küfre yönelmeye elverişlidir. Bu iki taraftan birisine, ancak Cenâb-ı Hakk'ın yaratacağı bir irâde ve sebep olması halinde meyleder. Eğer bu irâde ve sebep, küfre götürür ise, işte bu hızlan (= yardımın kesilmesi), izâğâ (= saptırma), sadd (= engellemek), hatm (= mühürleme), tab' (=* damgalamak), reyn (= paslanma), kasve(= katılaşma), vakr(= ağırlık), kinân(= örtü) veKur'ân'da geçen benzeri lafızlar ile ifâde edilir. Eğer bu irâde ve sebep, îmana götürür ise, bu da tevfîk {= muvaffak kılma), reşâd (= doğruyu gösterme), hidayet, tesdîd (- doğrultup düzeltme), tesbit (= yerinde sağlamlaştırma), ismet (= muhafaza etme) ve Kur'ân'da geçen benzeri lafızlarla ifâde edilir.

Hz. Peygamber (s.a.s) "Mü'minin kalbi Rahman Allah'ın parmaklarından ikisi arasındadır"28[28] buyurmuştur. Hadiste geçen bu iki parmaktan murad, bahsettiğimiz iki sebeptir. İnsan, iki parmağı arasındaki birşeyi, o iki parmağı ile evirip çevirdiği gibi, kalb de Hakk'ın o iki sebebi vasıtası ile, o iki sebep arasında evrilir çevrilir. Kim insaflı olur, işi zora koşmaz ve bunu bizzat kendinde dener ise, bu mânâyı gözle görüyormuş, elle tutuyormuş gibi bulur. Herhangi bir yaratıcı ve müessir olmadan îmana ve küfre götüren bu iki sebepten birisinin meydana gelmesini mümkün gören kimse, Yaratıcıyı inkâr etmiş olur; İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "Ey kalbleri ve gözleri evirip çeviren (Allah'ım), kalbimi dinin üzere sebatlı kıl"29[29]
demiştir ki bu, bizim söylediğimiz manadadır.

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/162-163.

28[28] Tirmizi, Kader, 7 (4/448); Müslim, Kader, 17 (4/2045).

29[29] Tirmizi, Kader, 7 (4/448).

İlimde derinleşmiş olanlar, Allah'ın indirdiği muhkem ve müteşâbih'in hepsine îman edince, Hak subhânehû ve Teâlâ'ya, kalblerini Hakk'a meylettirdikten sonra bâtıla saptırmaması hususunda yalvarıp yakarmıslardır. İşte bu, Kur'ânî bir tahkîk ile de güç bulmuş aklî bir görüştür.

Bu söylediklerimizi şu husus da te'kîd eder: Allah Teâtâ, mü'minleri, müteşâbih âyetlerin peşine düşmeyip, onlara olduğu gibi toptan îman ettikleri ve onlara dalmadıkları için medhetmiştir. Binâenaleyh onların, bu zamanda olduğu gibi, müteşâbih âyetler üzerinde konuşmaları tuhaf olur. Bu sebeple onların, muhkem olduğuna inandıkları için, bu duayı yapmaları gerekir. Sonra Allah Teâlâ, onların böyle duâ etmeleri sebebiyle, bu ifâdeyi onları medh ve sena etme sadedinde getirmiştir ki, bu da bu âyetin muhkem âyetlerin en güçlülerinden olduğuna delâlet eder. Bu, son derece kuvvetli bir izahtır.

Mu'tezile ise, "Deliller, kalpleri saptırmanın Allah'ın fiili olmasının caiz olmayacağına delalet ettiği için, bu âyeti te'vil etmek gerekir" demişlerdir.

Onların delillerini (Bakara, âyetini tefsir ederken zikrretmiştik.

Onların bu konuda, özellikle kendisiyle Ihticâc ettikleri şey ise "İşte onlar sapıp eğrüdikleri zaman, Allah da onların kalble-rini saptırdı" (Sai, 5) âyetidir. Bu, sapıklığın başlangıcının kullar tarafından olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Onların bu âyet hakkında yapmış olduğu te'viller ise, şunlardır:

a) Bu te'vîli Cübbaî öne sürmüş, Kadî de tercih etmiştir. Buna göre: sözünden maksat, "kendisiyle kalblerinin îman sıfatı üzere olmayı sürdürdüğü fiillerini men etmel" demektir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, men edilmeye müstehak olduklarında lütuflarını onlardan men edince"Allah onları saptırdı" denilmesi caiz olur. Bunun bu şekilde olacağına, Hak Teâlâ'nınlütuf: "İşte onlar sapıp eğrildlkteri zaman, Allah da onların kalblerfnf saptırmıştır" (Sai, 5) âyeti de delâlet eder.

b) Esamm şöyle demektedir: Bunun mânâsı, "Kalblerimizin kendisiyle sapıp meyledeceği bir belâya bizi mübtelâ kılma!" demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, "Şayet biz onlara, "kendinizi öldürün, yahud yurtlarınızdan çıkın" diye yazsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı. Onlar, kendilerine öğütlenen şeyi hakkıyla yapsalardı, bu hem kendileri in muhakkak ki daha hayırlı, hem de (îmanlarını) daha da sağlamlaştırmış olurdu" (Nisa, 66) âyeti gibidir. Yine O, "O, Rahman olan Allah'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını gümüşten yapardık" (Zuhrut. 33) buyurmuştur ki, bunun mânâsı, "Kendisiyle sapıp meyletmekten emin olamayacağımız ibâdetlerle bizi mükellef kılma!" demektir. Bazen bir kimse şöyle diyebilir: "Beni, sana eziyet verecek şeylere sevketme, zorlama!" Yani, "Meydana geldiğinde, sana eziyet vermiş olacağım şeyleri yapma!" demektir.

c) Ka'bî de, ifâdesinin mânasının, "Bizi sapıtmış kimseler diye adlandırma!" şeklinde olduğunu; nitekim bir kimse bir kimseyi kâfir olarak adlandırdığında"Falanca falancayı tekfir etti" denildiğini söylemiştir.

d) Cübbaî bunun mânasının, "Bizi ulaştırıp götürdükten sonra, kalblerimizi senin cennetinden ve sevabından saptırma!" şeklinde olduğunu söylemiştir ki bu, doğruya birincisinden daha yakındır. Ancak ne var ki bu, başka bir şeye de hamledilebilir. Bu da şudur: Allahu Teâlâ'nın, o kimsenin o anda mü'min olduğunu; eğer ikinci seneye kalırsa (ömrü uzarsa) onun muhakkak ki kâfir olacağını bilmesidir. Buna göre, sözünün mânası, "o kimse kâfir olmadan önce Allahu Teâlâ'nın o kimseyi öldürmesi" mânasına hamledilmiştir. Bu böyledir, çünkü onu ikinci seneye kadar diri olarak bırakmak, bir mânâda, onu cennet yolundan saptırmak demektir.

e) Esamm, ifâdesinin mânasının, "Bizi aklımızın nuruyla hidâyete erdirdikten sonra, cinnet getirmek suretiyle, aklın kemâlinden mahrum bırakma, saptırma!" şeklinde olduğunu söylemiştir.

f) Ebu Müslim ise, bunun mânasının, "sapmamamız için, bizi şeytandan ve nefsimizin şerlerinden koru..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

Bu âyetin te'vili hususunda onların ileri sürdükleri görüşlerin tamamı budur ki, hepsi de tamamiyle zayıftır.

Birinci görüşleri: Bu zayıftır, çünkü onlara göre Allah'ın kudretiyle, haklarında lütuf olarak yapabileceği herşeyi yapması vâcibtir. Eğer bunu yapmazsa, uluhiyyeti geçersiz olur; hem câhil, hem de muhtaç olmuş olur. Böyle olan şeyin duâ ile taleb edilmesine zaten ihtiyaç kalmaz.. Aksine bu görüşün, Allah'a, lütuf fiillerinin tamamını vâcib kılmayan Bişr İbn Mu'temir ve arkadaşlarının görüşüne göre carî olması gerekir.

İkinci görüşleri de zayıftır. Çünkü eğer Allah, teklifteki katılığın, mükellefi kötü olan şeye sevketmede bir tesirinin olduğunu bilirse bu, Allah hakkında kötü bir şey olur. Eğer mükellefi çirkin olan bir şeye sevketme hususunda bunun kesinlikle hiçbir tesirinin olmadığını bilirse, kulun itaatkâr ve âsi olması hususunda, bunun varlığı, yokluğu gibi olur. Bu sebeple de, duayı bu yöne yöneltmenin herhangi bir mânası olmaz.

Üçüncüsü de zayıftır; çünkü, sapık ve kâfir diye isimlendirmek, varlık ve yokluk bakımından küfürle beraber bulunurlar. Halbuki küfür ve sapıklık, kulun ihtiyarıyladır. O halde, "Bizi sapıklık ve kâfir ismiyle isimlendirme" demenin ne faydası var?

Dördüncüsü de böyledir; çünkü, Allah'ın, o kimsenin ikinci sene kâfir olacağını bilmesi, onu daha önceden öldürmesini gerektirseydi, onun, o kimsenin ömür boyu kâfir olarak yaşayacağını, asla îman etmeyeceğini bilmesi onu yaratmamasını gerektirirdi.

Beşincisi de zayıftır; çünkü bu ifâde, o âyetten önce geçen, "Kalblerinde eğrilik bulunanlara gelince..." sözüyle ilgilidir.

Altıncısı da aynıdır; çünkü şeytandan ve nefsin şerlerinden korunmak takdir edilmişse, o.mutlaka olacaktır. O halde duâ etmenin faydası nedir? Eğer
takdir edilmemişse, onun olması da imkânsız olur. Bu durumda da duâ etmenin bir faydası yoktur. Böylece, bu anlattıklarımızla bütün bu hususların zayıf ve geçersiz; hak olan şeyin de bizim söylediğimiz şey olduğu ortaya çıkmış olur.

Buna göre eğer, "Bu görüşe göre Hak Teâlâ'nın: "İşte onlar sapıp eğrüdiklerî zaman, Allah da onların kalblerini saptırmıştır" (Sat, 5) buyruğunu nasıl tefsir ederiz?"denilirse, biz deriz ki, şöyle denilebilir: Ailahu Teâlâ onları baştan saptırmış, ama onlar da bundan sonra kendileri sapmaya devam etmişlerdir. Sonra ilk defa Allah'tan olan bu sapıklığa, birincisinden başka olan sapıklıklar terettüp edip, bitişmiştir. Bütün bunlarda herhangi bir aykırı durum yoktur.

Hak Teâlâ'nın: "Bizi doğru yola ilettikten sonra.,." ifâdesine gelince, bunun mânası, "Bizleri ihtidaya erdirdikten sonra..." demektir. Bu da, kalbte hidâyetin meydana gelmesinin Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği hususunda açık ve sarih bir ifâdedir.

Sonra Cenâb-ı Hak "Bize, kendi katından bir rahmet bağışla" buyurmuştur. Bil ki kalbi, uygun olmayan şeylerden temizlemek, onu uygun olan şeylerle nûrlandırmaktan önce gelir. İşte bu sebeple bu mü'minler, Rab'lerinden önce kalblerini bâtıl ve bozuk inançlara meylettirmemesini; daha sonra da O'ndan kalblerini marifetullah nûrlanyla nurlandırmasını, uzuv ve organlarını da itaat süsüyle süslemesini istemişlerdir. Allah bütün rahmet çeşitlerini içine alsın diye, nekire olmak üzerej buyurmuştur.

Rahmet çeşitlerinin ilki, kalbte imân, tevhîd ve marifetullah nurunun bulunması; ikincisi, uzuv ve organlarda tâat, kulluk ve hizmet nurunun bulunması; üçüncüsü, dünyada emniyet, sıhhat ve kendi kendine yetecek miktarda geçim vasıtalarının bulunması; dördüncüsü, ölürken ölüm sarhoşluğunun kolay olması; beşincisi, kabirde soruların ve kabir karanlığının kolay olması; altıncısı, kıyamette ceza ve hitabın kolay olması, günahların affedilip iyiliklerin üstün getirilmesidir. Buna göre, Hak Teâlâ'nın buyruğu rahmetin bütün kısımlarını içine alır.

Susturucu, ve apaçık aklî delillerle, Allah'dan başka bir Rahîm'in, bir Kerîm'in olmadığı ortaya çıkınca, muhakkak ki Cenâb-ı Hak bu hususu, maksat ve gayenin ancak kendisi tarafından meydana getirileceğine aklın, ruhun ve kalbin dikkatini çekmek için, bu hususu sözüyle te'kîd etmiştir. Kula nisbetle, bu maksat ve gaye son derece yüce olduğu için, şüphesiz Cenâb-ı Hak da bu ifâdeyi nekire iilarak buyurmuştur. Buna göre kul sanki şöyle demek istemiştir: "Ya Rabbi! Senin rahmetinin en mükemmelini taleb ediyorum... Senin katından olan ve sana layık olan bir rahmet istiyorum..." Bu ifâde ise, rahmetin son derece yüce ve ulu olduğunu gösterir.

Sonra Cenâb-ı Ha "Şüphesiz bağışı en çok olan sensin sen" buyurmuştur. Buna göre kul, sanki şunu söylemiştir: "Allah'ım, bu duamla senden istediğim şey, bana nisbetle çok büyük bir şeydir, Ancak senin kereminin kemâline, cömertliğinin ve rahmetinin zirvesine nisbetle, önemsiz bir şeydir... O hâlde sen, eşyanın hakikâtinin, zâtının, mâhiyyetinin ve varlığının kendisinden meydana geldiği atiyye ve bağışında, çok bağışlayansın... Buna göre senin dışında kalan her şey, senin cömertliğinden, ihsan ve kereminden meydana gelmiştir.. Ey, lütfü ve iyiliği devamlı olan; ezelden beri ihsan sahibi olan Rab! Bu miskinin ümitlerini boşa çıkarıp, dualarını reddetme.. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi, ikramda bulunanların en cömerdi, onu fazlınla rahmetine lâyık kıl!" 30[30]

"Ey Rabb'imiz, muhakkak ki sen, hakkında hiç şüphe bulunmayan bir gün için insanları toplayacak olansın!.. Şüphesiz, Allah sözünden caymaz"(Ali İmran, 9)
Bil ki, bu duâ ilimde derinleşen kimselerin sözlerinin geriye kalanıdır. Bu böyledir; çünkü onlar, Allah'dan kendilerini sapmaktan korumasını, hidâyet ve rahmetini kendilerine has kılmasını isteyince, sanki şöyle demek istemişlerdir: "Bu talepten maksadımız, dünya istekleriyle ilgili bir şey değildir... Çünkü bunlar, fani şeylerdir, sona ericidirler. Bu duamızdan en büyük gayemiz âhiretle ilgili olandır... Çünkü biz, ey Rabb'imİz, senin, hesaba çekmek için kıyamette insanları bir araya getireceğini biliyoruz.. Yine, senin va'adinden ve sözünden dönmeyeceğini; sözünün yalan olmadığını da biliyoruz... Kalbleri haktan sapan kimseler, orada devamlı bir azâb içinde kalırlar... Tevfîkini, hidâyetini ve rahmetini verip, kendilerini mü'min kıldığın kimseler ise, orada ebedî saadet ve ikramlar içinde bulunurlar..." Buna göre bu duadan en büyük maksat, âhiret ile ilgili olan kısımdır.
Geriye âyetle ilgili birkaç mesele kalmıştır: 31[31]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın: o buyruğunun takdiri, "İnsanları hakkında şüphe olmayan bir günde, hesaba çekmek, cezalandırmak için toplayacak olansın" şeklindedir. Buna göre bu ifâdeden maksat açık olduğu için M kelimesi hazfedilmiştir. 32[32]

İkinci Mesele

Cübbaî şöyle demektedir: "Mü'rninlerin sözü kısmında bitmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın, kavlidir. Buna göre insanlar, "Ey Rabbimiz, muhakkak ki sen, kendfsmde hfp şüphe bulunmayan bir gün için insanları toplayacak olansın!" dediğinde, Allahu Teâlâ da, onları bu konuda tasdik etmiş ve onların sözlerini, "Şüphesiz, Allah sözünden caymaz" diyerek te'kîd etmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın bu sûrenin sonunda, mü'minlerden naklettiği:
"£y Rabbimiz, peygamberlerinin lisânı ile bize va'adetmiş olduğun şeyleri ver bize... Kıyamet günü yüzümüzü kara çıkarma. Şüphe yok ki sen, sözünden asla dönmezsin" (âı-i imrân, 194) âyeti gibidir."
Bazı âlimler de, bunun gaibten muhataba geçilmek suretiyle bir iltifat olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de bunun misalleri pek çoktur. Nitekim Hak Teâlâ:"Nihayet siz gemide bulunduğunuz ve gemiler de güzel bir rüzgâr ile bunları akar gibi götürdükleri zaman..." (Yunus. 22) buyurmuş, (hitaptan gıyaba geçmiştir.)
Buna göre şayet "Mü'minler bu âyette(ÂMimran, 194) âyetinde de demişlerdir" denilirse, ben derim ki:
Allah en iyisini bilir ya, İkisi arasındaki fark şudur: Bu âyet (âli imran, 9) heybet ve ta'zîm makamında getirilmiştir. Yani ulûhiyyet, mazlumun hakkını zâlimden almak için haşir ve neşrin (ölümden sonra dirıltilmenin) bulunmasını gerektirir. Buna göre O'nu, burada İsm-i

---

[30] 30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/163-168.
[31] 31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/168-169.
[32] 32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/169.

Âzamıyla zikretmek, daha muvafık ve evlâdır. Ama Âl-i İmran 194'dekifl buyruğuna gelince, bu makam, kulun Rabb'inden kendisine lütfuyla in'âmda bulunmasını ve günahlarım bağışlamasını istediği makamdır. Buna göre bu makam heybet makamı değildir. İşte bundan dolayı şüphesiz Cenâb-ı Hak, (âli imran, 194) buyurmuştur. 33[33]

Hak Teâlâ'nın Vaidinden (Azaptan)Geçmesi

Cübbaî bu âyette, fasıkların mutlaka azapla tehdid edildikleri hususunda istidlal ederek, şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın Vaîdinden "Çünkü vaîd de, "Rabb'imizin bize va'adettiğinl hak olarak bulduk. Siz de, Rabb'inizin (tehdit olarak) size va'adettiğinigerçek olarak buldunuz mu?" (Araf, 44) âyetinin delaletiyle, va'ad lafzının kapsamında ele alınmıştır. Buna göre kelimeleri aynı mânayı ifâde eder. AHahuTeâlâ da bu âyette, miadından caymayacağını haber vermiştir. Böylece bu âyet, O'nun vaîdinden de caymayacağına bir delil olur."
Cevap: Biz, Allahu Teâlâ'nın, fâsıkları mutlaka azapla tehdid ettiğini kabul etmiyoruz. Daha doğrusu bu ceza, ulemâ arasında ittifakla "tevbe etmeme şartına" bağlandığı gibi, bize göre Cenâb-ı Hakk'ın affetmeme şartıyla da mukayyettir. Nasıl siz bu şartı ayrı bir delille isbât ettiyseniz, bunun gibi biz de, affın bulunmamasını ayrı, munfasıl bir delille isbât ettik.. Biz, Allahu Teâlâ'nın onları tehdit ettiğini kabul ediyoruz, ama bu vaîdin (tehdîdin) "va'ad" lafzının kapsamına girdiğini kabul etmiyoruz. Cenâb-ı Hakk'ın, . 44) buyruğuna gelince, biz deriz ki bunun, Cenâb-t Hakk'ın:arı elim bir azâbla müjdele" (âı-i imrân, 21) ve "Tâd (o azabı!) Hani sen, çok uluf çok şerefli idin!" (Duhân. 49) âyetlerinde olduğu gibi olması niçin caiz olmasın? Yine bundan muradın, "Onların, putlarından Allah katında kendilerine şefaat etmelerini beklemesi.." olması niye caiz olmasın? Böylece bu va'adden (Araf, 44) murad, putlardan beklemiş oldukları bu fayda ve menfaat olur.. "Vaîd" meselesiyle ilgili sözümüzün tamamı, Bakara sûresinde, "Hayır! Kim bir kötülük kazanır da, suçu kendisini çepeçevre kuşatırsa, onlar cehennemliktir, onlar orada, ebedî olarak kalıcıdırlar" (Bakara, si) âyetinin tefsirinde geçmişti..
Vahidî, "Basît" adlı eserinde, başka bir izahtan da bahsederek şöyle der: "Bunun, düşmanların vaîd (tehdit)'ine değil de dostların va'adine hamledilmesi niçin caiz olmasın? Çünkü vaîd'den caymak, Araplar nezdinde güzel bir şeydir." Vahidî sözüne devamla, "Bunun delili ise, Arapların bunu methetmeleridir. Nitekim şair
' 'O, sürür verici bir şeyi va 'adettlğinde, va adini yerine getirir... Ama, zarar verici bir şeyle tehdit ettiğinde de, af duygusu bunu yapmasına mâni olur.." demiştir.
Ebu Amr İbn el-Alâ ile Amr İbn Ubeyd arasında şöyle bir münazara geçtiği rivayet edilmiştir: Ebu Amr, Amr'a:
"Büyük günah sahipleri hakkında ne dersin?" dedi. O:
"Ben derim ki, Allah hem alabildiğine va'adetmiştir hem de alabildiğine va'îdde bulunmuştur. O, va'adini yerine getireceği gibi, va'îdıni de yerine getirecektir" dedi. Bunun üzerine Ebu Amr:
"Sen yabancı bir adamsın. Ben konuştuğun dilin yabancı olduğunu söylemiyorum, kalbinin yabancı olduğunu söylüyorum. Çünkü Araplar va'adden dönmeyi bir ayıp, va'îdden (tehdidden) dönmeyi ise bir fazilet sayarlar" dedi ve şu şiiri söyledi:
' 'Ben bir va adde veya bir va 'idde (tehdidde) bulunur isem, va 'îdimi yerine getirmem ama, vaadimi tutarım."
Bil ki Mu'tezile, Ebu Amr İbn el-Alâ bu sözü söyleyince, Amr İbn Ubeyd'in ona şöyle dediğini de nakletmişlerdir:
"Ya Ebâ Amr, Allah da "Kendisini yalanlayan" diye adlandırılabilir mi?" deyince o:
"Hayır!" dedi. Bunun üzerine Amr İbn Ubeyd: "Senin istidlalin düştü, hükümsüz oldu!" dedi.
Mu'tezile, Ebu Amr İbn el-Alâ'nın, buna karşılık hiçbir şey söyleyemediğini de nakletmiştir.
Buna göre, Ebu Amr İbn el-Alâ'nın bu soruya söyle diyerek cevap vermesi mümkün idi: "Sen

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/169.

vaîd'i va'ad'e kıyasladın. Ama ben, bunu şu iki konu arasındaki farkı beyân etmek için zikrettim: Va'ad, Allah üzerinde bir haktır... Vaîd ise, O'nun hakkıdır. Buna göre, kendi hakkından vazgeçen kimse, cömertliğini ve kerem sahibi olduğunu göstermiş olur. Başkasının hakkını düşüren, iskât eden kimseye gelince, işte bu kimse kınanır... Böylece, va'ad ile vaîd arasındaki fark ortaya çıkmış ve senin kıyâsın da bâtıl olmuş olur... Sen bu şiiri, bu farkı ortaya koymak için zikrettin..

Senin, "Eğer yapmazsa, o kendisini yalanlamış ve yalancı olmuş olur mu?" şeklindeki sözüne gelince, bunun cevabı da şudur: Bu, vaîdin şartsız olarak bulunması halinde söz konusu olur.. Halbuki, bana göre bütün vaîdler, O'nun afvetmemesine bağlıdır. Binâenaleyh O'nun affetmemesinden dolayı,

sözüne bir yatan arız olması gerekmez. İşte bu anlatılanla ilgili olarak söylenebilecek sözümüz bundan ibarettir.34[34]

"O İnkâr edenier yok mu? Ne malları, ne evlâdlan, Allah'dan gelebilecek hiçbir şeyden onları asla kurtaramaz... İşte onlar, ateşin yakacağı kimselerin ta kendileridir" (Âli İmran. 10).

Bil ki, Allah (c.c) mü'minlerin yalvarış ve yakarışlarını anlatınca, bunun peşinden kâfirlerin durumunun keyfiyyeîini; cezalarının çok elim ve çetin olacağını açıklamıştır. İşte, âyetin makabli ile münasebeti budur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 35[35]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın: "O inkâr edenler yok mu? Ne mallan, ne evlâtları, Allah'dan gelebilecek hiçbir şeyden onları asla kurtaramaz" buyruğu hakkında şu iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu âyette söz konusu edilenler, Necran heyetidir.. Çünkü biz, onların kıssasını anlatırken, Ebu Harise İbn Alkame'nin kardeşine şöyle dediğini de nakletmiştik: "Ben O'nun gerçekten, Allah'ın Resulü olduğunu kesinlikle bilmekteyim... Ama ne var ki bunu açıklarsam, Rûm kralları bana vermiş olduğu mal ve makamı geri alırlar." İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, onların mallarının, çoluk-çocuktannın dünya ve âhirette, onlardan azabı kesinlikle def edemiyeceğini beyân buyurmuştur.

İkinci görüş: Lafız umûmidir; sebebin hususi olması, lafzın umûmî olmasına mâni değildir. 36[36]

İkinci Mesele

Bit ki, en büyük azâb, istifâde ettiği herşeyin kişinin elinden gidip, bunun yerini elem ve acı verici sebeplerin almasıdır.

Birincisine gelince, bu Hak Teâlâ'nın: "Ne mallan, ne evladları, Allah'dan gelebilecek hiçbir şeyden onları asla kurtaramaz" buyruğu ile kastedilendir.. 8u böyledir, çünkü kişi dünyevî tehlikeler ve belâlar sırasında malına ve çocuklarına sığınır. İşte bu iki şey, tehlikeleri kendisinden savuşturma hususunda kendisine başvuracağı en yakın iki sığınaktır. Bu sebeple Hak Teâlâ, bu âhiret gününün vasıflarının dünyanın vasıflarına uymadığını beyân buyurmuştur. Çünkü o günde, zararları def etmek için kendisine başvurulan en yakın merci olan bu iki şey bulunmayınca, diğer şeylerin bulunmaması, daha evlâdır.. Bu âyetin bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: "Ogünde ne mal fayda verir, ne de evlat Allah'a salim bir kalble gelenler müstesna..." (Şuarâ, ee-89); ' 'Mal ve evlat, dünya hayatının zînetidir. Bakî olacak iyi âmeller iser Rabb 'inin katında sevapça da daha hayırlı, ümit etme bakımından da daha hayırlıdır" (Kehf, 46): "O'nun söylediğine biz mirasçı olacağız ve o, bize tek basma gelecektir " (Meryem, si) ve "Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi, (âhirette de) huzurumuza yapayalnız, teker teker gelmişsinfzdir.. Size ihsan ettiğimiz şeyleri de, sırtlarınızın arkasında bırakmışsınızdır" <Enâm, 94) âyetleridir.

---

[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/170-172.

[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/172.

[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/172.

Bunun yerini, elem ve acı verici sebeplerin alması şeklinde olan ikinci kısma gelince, buna da Cenâb-ı Hak, "İşte onlar, ateşin yakacağı kimselerin ta kendileridir" sözüyle işaret etmiştir. Azabın ne olduğunu açıklama konusunda bu, adetâ zirvede bulunan çok manidar bir ifâdedir. Çünkü, cehennemin kuru odunlarla yanarcasına, kâfirlerle tutuşup yanmasından daha şiddetli bir azâb olamaz. Bu kelime, vâvın fethasıyla şeklinde okunduğunda, ateşin kendisiyle tutuştuğu odun anlamına gelir. Damme ile, şeklinde okunursa, (ateş iyice tutuştu) ifâdesindeki fiilin masdarı (mef'ûl-i mutlakı) olur. Bu ifâde,eldi, vârid oldu, bulundu...) sözü gibidir. [37][37]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, 4"Allah'dan..." ifâdesi hak- kında da şu iki izah yapılmıştır:

a) Takdir, "Ne malları, ne evladları o nları Allah'ın
azabından kurtaramaz.." şeklindedir. Buna göre, kelam buna delâlet ettiğinden dolayı, muzâfazfedilmiştir.

b) Ebu Ubeyde, bu ifâdenin başında bulunan? harf-i cerrinin(Kat, nezd, yan..) manasında olduğunu, takdirin ise, "Ne malları, ne evlatları Allah katında onlara hiçbir fayda veremiyecek" şeklinde olduğunu söylemiştir. [38][38]

"(Onların gidişatı), tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan evvelkilerin gidişi gibidir. Onlar, bizim âyetlerimizi yalanladılar da, Allah da kendilerini günâhları yüzünden yakalayıverdi. Allah, cezası pek çetin olandır" (Al-i İmran. 11).

Bir şey hususunda gayret gösterip yorulduğunda, denilirÂdetiniz veçhile yedi sene..." (Yusuf, 47) buyurmuştur. Yani, "Ciddiyyet, gayret ve aralık vermeksizin.." demektir. Bütün gün gezip yorulan ve gayret sarfeden kimse için de"Falanca yorucu bir gün geçirdi" denilir. Bu kelimenin lügavî bakımdan mânası, işte budur. kelimesi daha sonra, bir durum, iş ve bir örf-âdet manasına kullanılmıştır. Nitekim:
denilir. Yani, "Falancanın âdeti budur.." Bazı kimseler de, kelimesinin devam anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, âyetteki teşbihin keyfiyyeti hususunda şu izahlar yapılmıştır;

a) kelimesinin gayret ve çaba sarfetme (içtihâd) mânasına alınması.. Kelimenin lügavî mânası da budur. Bu, Esamm ve Zeccâc'ın görüşüdür. Buna göre, bu teşbihin izah şekli ise şöyledir: "Kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlama ve dinini inkâr husundaki gayret ve çabaları, Firavun ve hanedanının, Hz. Musa'ya karşı olan menfî gayret ve çabaları gibidir, ona benzer... Sonra biz onları günahları yüzünden nasıl helak ettiysek, bunları, Kureyş Kâfirleri'ni de öylece helak ederiz..."

b) kelimesinin, iş ve durum anlamında tefsir edilmesidir. Bu hususta birkaç izah şekli vardır:

1- ifâdesinin anlamı, "Bunların durumu ve Hz. Muhammed'i yalanlama hususunda yaptıkları, Hz. Musa'yı yalanlama konusunda Firavun hanedanının durumu gibidir.." şeklindedir. Bu durumda, bu izah ile bundan önceki izah arasında herhangi bir fark yoktur. Ancak ne var ki biz,
birinci izah şeklinde ül kelimesini çaba ve gayret sarfetmeye hamlederken, burada kelimeyi "iş ve durum" anlamına hamlettik.

2- Âyetin takdiri şöyledir:

"İnkâr edenler yok mu? Onların ne malları, ne evlâdları, Allah katında onlara hiçbir fayda sağlamayacak. Allah, daha önce Firavun hanedanına yaptığı gibi ve âdeti veçhile, onları ateşin yakıtı yapacaktır.. Çünkü onlar peygamberlerini yalanlayınca, Allah da onları, günahları sebebiyle yakalayıp cezalandırmıştır." masdarı bazan failine bazan damef'ûlüne muzâf kılınmaktadır. Burada murad,Allah'ın, Firavun hanedanı hakkındaki işi., gibi" mânâsıdır. Çünkü onlar, peygamberlerini yalanlayınca, Allah da günahları sebebiyle onları yakalayıp, cezalandırmıştır..

---

[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/173.

[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/173.

Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetleridir"Onları, Allah'ın sevgisi gibi severler" (Bakara, i65), yani "Onları (putları), Allah'a olan sevgileri gibi bir sevgiyle severler" (mef'ûlüne muzâf)."Senden önce göndermiş olduğumuz peygamberler için de sünnet." (isra, 77). Yani, "Bu, senden önce göndermiş olduğumuz peygamberler hakkındaki sünnetimdir." (failine muzâf) demektir.

3- Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Âyet-i Kerime'nin, hem Allahu Teâlâ'ya nisbet ve izafe edilen âdeti, hem de kâfirlere nisbet edilen âdeti ihtiva etmesi muhtemeldir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: Muhakkak ki, Hz. Muhammed'e eziyyet etme hususunda şu kâfirlerin âdeti ve halleri, peygamberlerine eziyyet hususunda kendilerinden önceki kimselerin âdeti gibidir. Bunları helak etme hususundaki âdetimiz, daha önce o kâfirleri helak etmedeki âdetimiz gibidir." Bütün bu takdirlere göre kastedilen şey, kâfirlerin eziyetine karşı Hz. Muhammed (s.a.s)'e yardım etmek ve O'na, Allah'ın o kâfirlerden intikam alacağını müjdelemektir.

c) ve' kelimeleri, birşeyde eğleşmek, oyalanmak ve uzun süre kalmak manalarında tefsir edilir. Buna göre âyetin takdiril "onların ateşte kalışları, Firavun hanedanının ateşte kalışları gibi olacaktır" şeklindedir.

d) kelimesi, daha önce zikrettiğimiz gibi, çaba ve gayret sarfetmek
anlamına da gelir. Yorgunluk ve meşakkat, bu gayretin bir neticesidir. Buna göre mana, "onların azabtan karşılaştıkları meşakkat ve yorgunlukları, Firavun hanedanının azab sebebi ile gördüğü meşakkat ve yorgunluk gibidir" şeklinde olur. Çünkü Allah Teâlâ, onların azabının hemen tahakkuk ettiğini beyân etmiştir. Bunu gösteren de, Cenâb-t Hakk'ın, "(Onlar) suda boğuldular, ardından da bir ateşe atıldılar.." {Nuh. 25) âyetidir. Yine onlara olan azabın son derece şiddetli olduğunu gösteren de şu âyettir: "O, sabah akşam kendisine arzolunacaklan ateştir. Kıyametin kopacağı gün "Firavun hanedanını azâbm en çetinine sokun" (denilecek)" (Mü'mm, 46).

e) Müşebbeh (m benzetilen), onların mallarının ve evlatlarının, azablannı giderme hususunda onlara hiçbir fayda veremeyecek olmasıdır. Onlar, Firavun hanedanına bu iki yönden benzetilmişlerdir. Buna göre mânâ şöyle olur: "Muhakkak ki siz. Firavun hanedanının ve onlardan önce geçip peygamberlerini yalanlayan milletlerin başına gelmiş olan, vuku bulduğunda ne mallarının ne de çocuklarının kendilerine fayda vermediği, başlarına geldiğinde onları çaresiz bırakmış olan o dünyevî azabı biliyorsunuz. İşte ey Muhammedi yalanlayan kâfirler, o milletlerin başına gelen azab gibi bir azabın er ya da geç sizin başınıza da geleceği ve ne mallarınızın ne de çocuklarınızın size hiç fayda veremeyeceği konusunda sizin haliniz de onların hâli gibidir.

f) Bu âyetteki vech-i teşbihin (benzetme yönünün), şu bakımdan olması da muhtemeldir: "Sizden öncekilerin başına nasıl köklerini kurutan dünyevî bir azab gelmiş ise, işte ey Peygamberi inkâr edenler, böyle bir azab sizin başınıza da çökecektir. Bu azab da, sizin öldürülmeniz, esir edilmeniz ve mallarınızın ganimet olarak alınmasıdır." Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: "O inkâr edenlere, "yakında mağlub olacaksınız ve (toptan) cehenneme sürüleceksiniz. O ne kötü yataktır" de (Ali İmran. 12) âyeti buna delâlet etmektedir. Hak Teâlâ sanki burada, nasıl o kavmin başına dünyevî bir azab gelip de, onlar devamlı bir azab içinde kalmışlar ise, aynı şekilde Hz. Muhammed'i yalanlayanların başına da iki şeyin geleceğini haber vermiştir. Bunlardan birincisi, dünyevî mihnet ve meşakkatlerdir ki bunlar, öldürülme, esir alma ve hor-hakîr kılınmadır. İkincisi ise, ebedî ve elim bir azaba sürüklenmedir. İşte son olarak zikredilen bu iki azabı, Kâdî (r.h) söylemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın: sözünün manası, "Onlardan önce yaşamış olan ve peygamberlerini yalanlamış olan milletler" demektir.

Hak Teâlâ'nın: "Onlar bizim âyetlerimizi yalanladılar" ifâdesindeki "âyetler"den murad mu'cizelerdir. Onlar bu mu'cizeleri yalanladıklarında, şüphe yok ki peygamberleri de yalanlamış oldular.
Cenâb-ı Allah daha sonra "Allah da kendilerini"günahları yüzünden çarptı" buyurmuştur. Burada (çarptı, yakaladı) kelimesi kullanılmıştır. Çünkü başına bir ceza gelen kimse, kurtulamayan esir ve yakalanmış bir insan gibi olur aha sonra Allah Teâlâ: "Allah, cezası pek çetin olandır" buyurmuştur ki bunun mânası açıktır. 39[39]

Müşriklerin Yenileceğini Bildiren Âyetler ve İniş Sebebi

"O inkâr edenlere, "Yakında mağlub olacaksınız ve (toptan) cehenneme sürüleceksiniz. O ne kötü yataktır" de!"
(Âl-i imran, 12).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 40[40]

Birinci Mesele

:
Hamza ve Kisâî bu âyeti, her iki fiil-i müzarîde de yâ ile şeklinde, diğer kıraat imamları ise te harfi ile şeklinde okumuşlardır. Bunu yâ ile okuyanlara göre mana, "Onlara mağlub olacaklar] ulaştı..." şeklinde olur. Bu kıraatin doğruluğuna"İmân edenlere, "Allah'ın günlerinin (geleceğini) ümid etmeyenlere aldırış etmemelerini söyle" (Câsiye 14) ve meyenlere aldırış etmemelerini söyle.." (Câsiye, 14) ve "Mü'mln erkeklere söyle, bakışlarını kıssınlar" (Nûr, 30) âyetleri de delâlet eder. Allah Teâlâ bu âyette, "bakışlarını kıssınlar" buyurmuş, bakışlarınızı kısınızj-at dememiştir. "Te" harfi ile okuyanlar ise, fiilleri muhatab kabul etmişlerdir. Bu kıraatin güzel olduğuna da "Allah, peygamberlerinden, "size kitap verdim..' diye mtsâk aldığı zaman.." (âm imran, si) âyeti delâlet eder.
Mâna bakımından bu iki kıraatin farkı şudur: "Te" ile okumak, onlara başlarına gelecek mağlubiyet ve cehenneme sürülmeyi, onlara haber vermeyi emir manasına gelir. Yâ ile okumak ise, onlara bunu bizzat söylemeyi emir mânasına gelir. Allah en iyi bilendir. 41[41]

Sebeb-i Nüzulü

Âlimler bu âyetin hususunda şu iki rivayeti ileri sürmüşlerdir:
1- Hz. Peygamber (s.a.s), Bedir'de Kureyş'e karşı savaşıp Medine'ye döndüğünde, yahudileri, Benî Kaynuka mevkiinde toplayarak onlara şöyle der: "Ey yahudiler, Kureyş'in başına gelen, sizin de başınıza gelmeden önce müslüman olunuz" dedi. Onlar da: "Ey Muhammed, Kureyş'ten, savaştan anlamayan bir grubu öldürüp yenmen seni aldatmasın. Eğer bizimle savaşsaydın, anlardın" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu âyeti indirdi.
2- Medineli yahudiler, Bedir'de kâfirlerin başına geleni öğrenince "Allah'a yemin ederiz ki, bu, Hz. Musa'nın Tevrat'ta müjdelediği ve vasıflarını sayıp, sancağının yere düşmeyeceğini haber verdiği ümmî peygamberdir" dediler. Daha sonra da birbirlerine, "Hele acele etmeyiniz" dediler. Uhud Savaşı olup, Hz. Peygamber'in ashabı gerileyince, onlar, "Bu, o müjdelenen peygamber değil" dediler ve şekavetleri daha ağır bastığı için müslüman olmadılar. İşte bunun üzerine Allah, bu âyeti indirdi.
3- Bu âyet, Allah Teâlâ'nın küfür üzere öleceklerini bildiği bir gurup belli kâfir hakkında gelmiştir. Âyette, onların kimler olduğunu belirten bir açıklama yoktur. 42[42]

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/174-177.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/177.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/177.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/178.

Üçüncü Mesele

"Teklîf-i Mala Yutâk"ın caiz olduğunu söyleyenler, bu âyeti delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "Allah
Teâlâ kâfirlerden bu grubun, cehenneme toplanacaklarını haber vermiştir. Eğer onlar imân edip, tâate yönelselerdi, bu haber yalana dönmüş olurdu. Bu ise imkânsızdır. İmkânsızı gerektiren şey de imkânsızdır. Binâenaleyh onların imân etmeleri ve tâatte bulunmaları imkânsızdır. Halbuki onlar, bunlarla emrolunmuşlardır. Buna göre onlara, imkânsız olan güç yetiremeyecekleri bir şey emrolunmuştur." Bu meselenin geniş izahı {Bakara, 6) âyetinin tefsirinde geçmiştir. 43[43]

İslâm'ın Zaferinin Önceden Haber Verilmesi

Âyette geçen "Mağlup olacaksınız" buyruğu, haber verdiği şey, aynen vuku bulmuştur, Binâenaleyh, bu gaybtan haber vermedir ve bir mu'cizedir.
Bunun bir benzeri de, "Rumlar yakın bir yerde mağlub oldu. Onlar bu yenilmelerinin ardından galib geleceklerdir" (Rûm; 2-3) âyeti ile; Hz. İsâ (a.s) hakkındaki, "Evlerinizde ne yiyor ve ne biriktiriyorsanız size haber veririm..." (Ali imran, 49) âyetidir. 44[44]

Beşinci Mesele

Âyet, kıyamette yeniden dirilmenin, haşrtn ve neşrin olacağına, ve kâfirlerin dönderileceği yerin cehennem olduğuna delâlet etmektedir.
Cenâb-ı Allah bu âyetin sonunda, ne kötü yataktır" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ o kâfirlerin cehennemde toplanacaklarını haber verince, "O ne kötü yataktır!" diye onu vasfetmiştir. Mihâd kelimesi "yaİ üzerinde uyunan ve rahat edilen yer" mânasındadır. Allah Teâlâ"Yeri de biz döşedik. Biz ne güzel döşeyiciieriz!" (zanyat, 48> buyurmuştur. Allah Teâlâ, kâfirlerin cehenneme gireceklerin^haber verince, o cehennemin şerli olduğunu bildirmiştir. Çünkü âyetteki kelimesi, şer ve şiddet mânasına gelen kelimesinden alınmıştır. Nitekim Allahu Teâlâ: "Zulmedenleri şiddetli birazab ile yakaladık" buyurmuştur. Cehennem malum, biz ondan Allah'ın fazlına sığınıyoruz. 45[45]

“Karşılaşan iki toplulukta, sizin için muhakkak bir ibret vardır. (Onlardan) bir cemaat Allah yolunda savaşıyordu, diğeri ise kâûr idi. Onlar, öbürlerini gözleriyle, kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda, kalb gözlen açık olanlar için bir ibret vardır" (ÂI-i İmran, 13).
Bil ki bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:46[46]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak buyurmamış da buyurmuştur. Bunun iki izah şekli bulunmaktadır;
a) Bu lâfız, mânaya hamledilmektedir. Buna göre bundan murad,"Bunu getirmek, sizin için bir ibret ol
uştur"şeklindedir.
b) Ferrâ şöyie demiştir:" ile kelimeleri arasında fasfedici bir kelime zikredilmiştir.. Bu da, kelimesidir. (Bunun için olmamıştır)". 47[47]

---

[43] [43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/178.
[44] [44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/178.
[45] [45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/179.
[46] [46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/179.
[47] [47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/179-180.

İkinci Mesele

Âyetin makabli ile münasebeti şudur: Biz, "Yakında mağlûb olacaksınız ve toptan cehenneme sürüleceksiniz" (ân imran, 13) âyetinin yahudiler hakkında nazil olduğunu; Hz. Peygamber (s.a.s) onları İslâm'a davet edince onların inatlaşarak. "Biz, gerek savaşmayı bilememe, gerekse zayıflık hususunda Kureyş'e benzemeyiz.. Aksine, bizim gücümüz ve savaş bilgimiz, bizimle çatışmaya girecek herkesi yenecek durumdadır..." dediklerini; bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, onları, "Eğer siz güçlü kuvvetli, harb ve savaş ehli olsanız dahi, muhakkak ki yakında mağlûb olacak ve cehenneme sürüleceksiniz" dediğini zikretmiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hükmün sıhhatine delâlet eden şeyi zikrederek: "Karşılaşan iki grupta, sizin için muhakkak bir ibret vardır" buyurmuştur. Yani, Bedir Harbi buna delâlet etmiştir.. Çünkü, çokluk ve teçhizat bolluğu kâfirler; azlık ve teçhizat azlığı da müslümanlartarafındaydı. Sonraysa Cenâb-ı Hak kâfirleri kahr ü perişan etmiş, müslümanları da muzaffer ve yardımına mazhar kılmıştır. Bu da, bu galibiyyetin Allahu Teâlâ'mn te'yidi ve yardımı ile olduğuna delâlet etmektedir. Durumu böyle olan herkes, ister güçlü olsunlar isterse olmasınlar, bütün hasımlarını ve düşmanlarını yenecektir.. İşte bunun gibi, bu ifâdeler, her ne kadar silah kullanmayı ve savaşmayı iyi bilseler dahi, Hz. Peygamber'in yahudileri hezimete uğratıp onları ezeceğine delâlet eden açıklamanın yerini tutmuştur. Böylece de bu âyet, "Kâfirlere de ki: "Yakında mağlûb olacaksınız.." (âli
İmran 12) âyetinin hükmünün sıhhatine bir delil olmuştur. Âyetin, kendisinden önceki âyetle münasebet şekli işte budur. 48[48]

Bedir Savaşındaki Mucizeler

kelimesi, Cemâat anlamına gelir. Müfessirler, "ikitopluluk"tan muradın, Bedir gününde, Hz. Pey- gamber (s.a.s) ve ashâbıyla, Mekke müşrikleri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Rivayet edildiğine
göre Bedir günü'nde müşrikler dokuzyüzelli kişiydiler. İçlerinde Ebû Süfyan ve Ebu Cehil de bulunuyordu. Savaş meydanına yüz atlı savaşçı sürmüşlerdi.. Yanlarında, yediyüz tane de deve bulunuyordu.. Süvarilerin hepsi zırhlı olup, yüz kişi kadardılar.. Piyade savaşçılar arasında da, ayrıca zırhlı olanlar bulunmaktaydı. Müslümanlar ise üçyüzonüç kişiydiler... Her dört kişiye bir deve düşmekteydi. İçlerinde altı kişi zırhlıydı. İki de süvari bulunmaktaydı... İşte,
böylesi bir durumda müslümanlann kâfirleri mağlub etmesi, apaçık bir âyet ve ezici bir mu'cize idi…

Şunu bil ki âlimlerimiz, bu hâdisenin apaçık bir âyet olması hususunda birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

a) Müslümanlann mukavemet etmelerine mâni olacak birçok sebep bulunmaktaydı: Sayıca az olmaları; savaş» nak maksadıyla çıkmadıkları için yanlarına teçhizat almamış olmaları; silâh ve at azlığı gibi... Ayrıca bu, yapacakları ilk savaş idi. Çünkü bu, Hz. Peygamber'in yapacağı gazvelerin ilki idi. Müşriklerin durumu ise, tamamiyie tersineydi: Çünkü onların sayısı fazlaydı; savaş için hazırlıklı olarak çıkmışlardı; önceki zamanlarda da birçok kez savaşmışlardı; bu bakımdan savaşa alışkın idiler... Durum böyle olunca, sayıca az ve zayıf olan, silâhı az ve savaşmayı da pek bilmeyen böyle bir topluluğun, silâhı bol, ayrıca savaş için de teçhizattanmış olan kalabalık sayıdaki bir topluluğu mağlub etmesi âdeten mümkün değildir... Ama, durum âdetin ve alışılmışın hilâfına olarak tahakkuk edince bu, bir mu'cize olmuştur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s) kavmine, Cerâb-ı Hakk'ın: "Hani Allah size, iki taifeden bitinin muhakkak ki sizin olacağını vaadediyordu..." (Enfâi, 7) âyet-i kerimesiyle kendisine yardım edeceğrni haber vermiştir. Âyetteki iki taifeden birisinden murad, ya Kureyş topluluğu veya

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/180.

Ebû Siifyan'ın kervanıdır. Hz. Peygamber Bedir savaşından önce tek tek, "şurası, falancanın öldürülüp düşeceği yer; şurası, falancanın öldürülüp yıkılacağı yer ilh..." diye haber vermişti... Onun geleceğe dair vermiş olduğu haberin muhtevası, aynen onun haber verdiği gibi gerçekleşince bu, gaybden bir haber ve bir mu'cize olmuştur.

c) Allahu Teâlâ'nın bundan sonra zikrettiği ifâde... Bu da, "Onları dış gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı" sözüdür. Bu son ifâdenin tefsirinde en sahih olan görüşe göre, görenler müşrikler; görülenler de mü'minlerdir... Buna göre mâna şöyledir: "Müşrikler mü'minleri, ikibine yakın bir rakamla, kendilerinin sayılarının iki misli olarak veya, müslümanlann sayısının iki misli olan altıyüz kişi olarak görmüşlerdir. Bu, bir mu'cize'dir.

Buna göre eğer, "mevcut olmayan, gerçekte bulunmayan bir şeyin görülebileceğini söylemek, safsataya götürür" denilirse biz deriz ki:

Biz, buradaki rü'yeti, zannetme ve tahmin etme anlamına hamlediyoruz. Bu böyledir. Çünkü çok korkan kinişe, az sayıdaki bir topluluğu gayet kalabalık zannedebilir. Veya şöyle diyebiliriz: "Allahu Teâlâ melekleri de indirdiği için, müslüman askerlerin sayısı çoğalmıştır.." Ama birinci cevap daha uygundur.

Çünkü ifâde, sadece iki gruptan söz etmekte olup, meleklerin kıssası burada söz konusu değildir.

d) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, bu savaşta peygamberlerini beşbin melekle te'yîd etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak: "O da, "Muhakkak ki ben size bin (melek) ile yardım edeceğim" diyerek duanı kabul buyurdu" (Entti, 9) ve "Evet, siz sabreder, sakınırsanız, bu (düşmanlar) da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb'iniz size alâmetti beşbin melekle imdâd edecektir125) buyurmuştur. Dörtbin melek bin melekle beraber beşbin melek eder. Bu meleklerin işaretleri, atlarının kuyruk ve perçemlerinde bulunan beyaz yün idi... Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, dilediğini yardımıyla destekler" buyruğu ile kasdettiği de, budur.. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak daha sonra"("Onlardan) bir grup Allah yolunda savaşıyordu, diğeri İse kâür İdi" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır: 49[49]

Birinci Mesele

Buradaki kelimesinin meşhur kıraati, merfû olarak şeklinde okunmasıdır kısmı isebunun gibi 'şeklinde okunmuştur. Bu ifâdeler kelimesinden bedel olmak üzere mecrur olarakşeklinde; "ihtisas" veya, fiilindeki zamirden hâl olarakşeklinde de okunmuştur.

Vahidî (r.h), ref ile okumanın daha üstün olduğunu; çünkü bunun mânasının, "Onlardan birisi Allah yolunda savaşır, diğeri de,.." şeklinde olduğunu; binâenaleyh, bu ifâdenin başlangıç (müste'nef) cümlesi olarak merfû okunduğunu söylemiştir. 50[50]

İkinci Mesele

Allah yolunda savaşan topluluktan murad, müslü- manlardır. Çünkü onlar, Allah'ın dinine yardım etmek için savaşmışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın:"Diğeri ise kâfir..." tavsifi ile kastedilen ise, Kureyş kâfirleridir. 51[51]

Müşriklerin Müminleri İki Misli Fazla Görmeleri ve Öteki İhtimaller

Cenâb-ı Hak sonra,"Onlar, öbürlerini gözleriyle, kendilerinin iki katı görüyorlardı" buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır: 52[52]

---

[49] [49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/180-182.

[50] [50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/182.

[51] [51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/182.

[52] [52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/182.

Birinci Mesele

Nâfi ite Âsım'ın ravisi Ebân, (Siz onları görürsünüz); diğer kıraat imamları ise yâ ile, föjji (Onlar, onları görürler) şeklinde okumuşlardır. Bundan önceki ifâde yahudilere hitâb ettiği için, bu kelimeyi tâ ile okuyanlar,î şeklinde okumuşlardır. Buna göre mâna, "Ey yahudiler sizler, müslü-manları olduklarının iki kat) sayıda"; veyahut da, "kâfirlerin iki katı olarak..." görüyorsunuz" şeklindedir. Veyahut da âycM Kureyş müşriklerine bir hitâb olmuş olur. Buna göre mâna, "Ey Kureyş müşrikleri, sizler müslümanları, sizin kâfir güruhunuzun iki katı sayıda görüyorusunuz..." şeklinde olur.
Yâ ile okuyanlar ise, hitâbtan sonra zikredilen gâlibiyyet ve nusretten dolayı böyle okumuşlardır. Buda, HakTeâlâ'nın, "(Onlardan) bir grup Allah yolunda savaşıyordu, diğeri ise, kâfir idi. Onlar, öbürlerini gözleriyle kendilerinin iki kah görüyorlardı" buyruğudur. Buna göre O'nun, "Onlar, öbürlerini görüyor" şeklindeki ifâdesi, bu iki gruptan birisinden haber verme anlamına gelir. 53[53]

İkinci Mesele

Bil ki bu âyette, hem kâfir hem de müslüman gruptan bahsedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın:
sözünün mânası, görenlerin kâfirler;
görülenlerin ise müslüman topluluk olması muhtemel olduğu gibi, bunun aksi de muhtemeldir. Böylece iki ihtimal mevcuttur.Hak Teâlâ'nın, sözüne gelince, bundan muradın, "görenlerin iki katı" mânası olması muhtemel olduğu gibi, "görülenlerin iki katı" mânası olması da muhtemeldir. Buna göre bu âyet, şu dört ihtimali kapsamaktadır:
Birinci ihtimal: Bundan murad, kâfir olan tarafın, müslümanları, kendilerinin, müşriklerin iki katı, yani ikibine yakın bir sayıda görmeleridir.
İkinci ihtimal: Kâfir grubun, müslümanları, müslümanların sayısının iki katı, yani altıyüzyirmi küsur kadar görmeleridir... Bundaki hikmet, kâfirler korkup da savaşmasınlar diye, Allahu Teâlâ'nın, müslümanları azlıklarına rağmen, müşriklerin gözünde çok kalabalık göstermesidir.
Buna göre, şayet "Bu, Hak Teâlâ'nın Enfâl süresindeki,"ve sizi de onların gözünde azaltıyordu" (Eniâi, 44) âyetiyle bir tezâd teşkil eder." denilirse, cevap olarak biz de deriz ki, bu azaltma ve çoğaltma işi, iki ayrı durumda cereyan etmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak, ilk önce müslümanları onların gözüne az gösterdi.. Böylece de onlar, müslümanlara hücum ederek, taarruza geçtiler. Müslümanlarla bizzat karşı karşıya geldiklerinde ise, Allah müslümanları müşriklere çok gösterdi; bunun üzerine de onlar mağlup oldular... Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, müslümanları, işin başında onlara az gösterip, işin
sonunda çok göstermesi, Cenâb-ı Hakk'ın kudretini daha çok gösterir ve mu'cizeyi de, daha net ve belirgin olarak ortaya koymuş olur.
Üçüncü ihtimal: Görenlerin müstümanlar, görülenlerin ise müşrikler olmasıdır.. Buna göre müslümanlar, müşrikleri kendilerinin iki katı, yani attıyüz küsur kadar görmüşlerdir. Bundaki hikmeti ise, Allahu Teâlâ'nın tek bir müslümana iki kâfire mukavemet göstermesini emretmiş olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak: "Eğer sizden sabr u sebat eden yirmi kişi bulunursa, onlar İkiyüz (kişiyi) yenerler" (Ennı, es) buyurmuştur.
İmdi şayet: "Nasıl oldu da müslümanlar, kâfirleri, kendilerinin iki misli olarak (yani altıyüz küsur) gördüler, halbuki onlar kendilerinin üç misli idiler?" denirse, cevaben deriz ki:
Allah Teâlâ, müslümanlara mağlup edeceklerini bildikleri kadar müşriği göstermiştir. Bu da şöyle olmuştur: Cenâb-ı Hak: "Eğer sizden sabr u sebat eden yirmi kişi bulunursa, onlar ikiyüz (kişiyi) yenerler" (Enfâi, 65) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ onları cesaretlendirmek

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/183.

ve kalblerinden korkuyu gidermek için, müşriklerin sayısını onlara bu kadar göstermiştir.

Dördüncü İhtimal: Görenler, müslümanlardır. Onlar müşrikleri, müşriklerin iki katı kadar görüyorlardı.. Bu, hiç kimsenin öne süremeyeceği bir görüştür. Çünkü bu durum, mü'minlerin kalbine korku salmak suretiyle, müşriklere yardım etmek demektir. Âyet ise, bu durumu nefyeder.

Beşinci ihtimal: Bu âyetle ilgili beşinci bir ihtimal daha vardır. Bu da şudur: Biz âyetin başında, hitabın yahudiler hakkında olduğunu söylemiştik. Buna göre, bundan murad edilen mâna, "Ey yahudiler, sizler, kuvvet ve ihtişam bakımından müşrikleri mü'minlerin iki katı olarak görüyordunuz" şeklinde olur.

Buna göre eğer, "Kâfirler müslümanların üç katı olduğu halde, nasıl olur da yahudiler müşrikleri müslümanların iki katı olarak görmüşlerdir?" denilirse, bunun cevabı yukarda geçmişti..

Bu mevzûyla ilgili olarak geriye iki bahis kalmıştır:

Birinci bahis: Birinci ve ikinci ihtimâl, yok olan (ma'dûm)'ın görülebildiğini iktizâ etmektedir. Üçüncü ihtimal ise, bulunan ve mevcut olanın görülmemesini gerektirmiştir.

Birincisi, aklen imkânsızdır. Çünkü yok olan şey görülemez. Binâenaleyh, âyette "rü'yet" (görmek) ifâdesini, kuvvetlice zannetmek manasına hamletmek gerekir.

İkincisine gelince bu, âlimlerimize göre caizdir. Çünkü bize göre şartların mevcut, hasselerin (duyu organlarının) sıhhatli olması durumunda, idrâk etmek vâcib değil de caiz olmuş olur. O zaman, mu'cize ve harikulade hallerin zuhur ettiği zamandır. Binâenaleyh böyle bir mu'cize'nin meydana gelmiş olabileceğini söylemek uzak bir İhtimal değildir.

Mu'tezile'ye göreyse, şartlar mevcut olup, duyu organları da sağlam olursa, idrâk etmek mutlaka olur. İşte bu sebepten dolayı Kâdî bu konuda şu gerekçeleri befirtmiştir:

a) Muharebe ve savaş esnasında insan, başını askere çevirerek, onlara iyice bakmak için vakit bulamaz. Bundan dolayı da o, şüphesiz hepsini değil bazısını görür.

b) Muharebe esnasında diğer bazılarını idrâk edip görmeye mâni olacak toz toprak bulunur.

c) Şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ, havada, askerin üçde birini görmeye mâni olacak herhangi bir şey yaratmaya da kadirdir. İşte bütün bunlar ihtimâl dahilindedir.

İkinci bahis: "Lafız, her ne kadar görenlerin, müşrikler ile müslümanlar olabilmesine ihtimalli ise de, bu iki ihtimalde en belirgin ve en açık olanı hangisidir?" denilirse, denilir ki: Müşriklerin görenler olmast daha evlâdır. Buna şu hususlar da delâlet etmektedir:

a) Fiilin fâiliyle olan münasebeti, mef'ûlüyle olan münasebetinden daha kuvvetlidir. Buna göre, önce geçen iki şeyin en yakınını fail, en uzağını da mef'ûl kabul etmek, bunun aksini yapmaktan daha evlâdır. Önce geçenlerin en yakını ise, Hak Teâlâ'ntnbeyânıdır.

b) Âyetin başı olanSizin için muhakkak bir âyet vardır" buyruğu, kâfirlere hitâbtır. Buna göre, Nâfi'nin "tâ" harfiyle okuması da, hitabın kâfirlere olmasından dolayı idi.. Buna göre mâna, "Ey Kureyş müşrikleri, sizler müslümanları, onların iki katı olarak görüyordunuz..." şeklinde olur. Bu kıraat, ancak görenlerin müşrikler olması halinde doğru olur.

c) Allahu Teâlâ, "Karşılaşan İki toplulukta, sizin için muhakkak bir ibret vardır" demiş olduğu için, bunu kâfirlere karşı bir mu'cize yapmıştır. Bu sebeple, bu durumun, onlar için bir hüccet olabilmesi için, onların görüp müşahede ettikleri bir şey olması gerekir. Ama, bu durumun mü'minler için söz konusu olması halinde, bunu kâfirler için bir hüccet kabul etmek dopH-olmaz. Allah, en iyisini bilendir.

Gören tarafın müslümanlar olduğunu söyleyen kimseler de, şu şekilde delil serdedip tartışmışlardır: Görenlerin müşrikler olduğunun kabul edilmesi halinde, mevcut olmayan şeyin görülmesi gerekir ki, bu imkânsızdır. Ama, görenlerin mü'minler olduğu kabul edilirse, bundan, mevcut olan bir şeyin görülmemesi gerekir ki, bu imkânsız değildir. Dolayısıyla bu daha evlâdır. Allah. "Onu gördüm - görmek.." denilir. Yine,Uykuda güzel bir rüya gördüm" denilir. Buna göre rü'yet, uyumaya en iyisini bilendir.

Sonra Hak Teâlâ: "gözgörüşüyle" buyurmuştur, uykuda rüyaya tahsis edilmiştir. Yine Araplar, gözü bir şeye iliştiği zaman "O az önce gözümün önündeydi" der. Buna göre kelimesi, mef'ûlü mutlak olmasından dolayı mansüb kılınması caiz olduğu gibi, bir mekâna zarf olması sebebiyle mansûb olması da caizdir. Nitekim sen, Siz onları, önünüzde görüyorsunuz" dersin.ne "O benim nazarımda çok kıymetlidir, eşsiz bir gerdanlık gibidir" "Onun benim nazarımda köpekten, farkı yoktur" tabirleri de böyledir.

Sonra Cenâb-ı Hak "Allah, dilediğini yardımıyla destekler" buyurmuştur. Allah müslümanlara iki şekilde yardım eder:

a) Bedir'deki yardımı gibi, onları muzaffer kılmakla olan yardımı...

b) Hüccet ve delil bakımından yardımı.. Bu ikinci mânaya göre, mü'minlerden bozguna uğramış bir topluluk bulunduğunu farzetsek, onlara hüccet ve (uhrevî) güzel bir sonuç bakımından yardım edildiği için, "onlar yardım edilmişlerin ta kendileridir!" denilmesi caizdir. Âyetten kastedilen ise şudur: "Yardım ve muzafferiyet, sayı, ihtişam ve silâh çokluğu ile değil, ancak Allah'ın te'yîdi ve yardımı ile tahakkuk eder."

Sonra Allahu Teâlâ "Şüphesizbunda, kalb gözleri açık olanlar için bir ibret vardır" buyurmuştur. kelimesi itibâr, (ölçüp biçme, kıyaslama) mânasına gelir. "İtibâr" ise, kendisiyle cehaletten ilme geçilen alâmet, nisan demektir. Bu kelimenin aslı, bir taraftan diğer tarafa geçme anlamına gelen kelimesidir. lafzı da buradan gelip mânayı muhataba geçiren, intikâl ettiren söz demektirf ifâdesi de böyledir; çünkü rüyayı te'vil de, rüyanın mânasını ortaya koyar, açıklar.. O'nun ifâdesinin mânası ise, "akıl sahipleri için..." demektir. Nitekim, "O, bu işi iyi bilir" anlamında olmak üzere denilir. Allah en iyi bilendir. 54[54]

Nefsin İstekleri

"Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş; salma güzel atlar, hayvanlar, ekinlerden yana nefsin İsteklerine sevgi, insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar, dünya hayâtının geçici menfaatidir. Nihayet dönüp varılacak yerin bütün güzelliği Ailah'm nezdİndedir" (Âli İmrân. 14). 55[55]

Bu Âyetin Mâkabliyle Münasebeti

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır: 56[56]

Birinci Mesele

Âyet-i kerime'nin mâkabliyle münasebeti hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Şu kıssayla ilgili olan açıklamadır:

Biz, (Necran'dan gelen) hristiyan hey'etinden Ebû Harise İbn Alkame'nin kardeşine, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözünde doğru olduğunu bildiğini" itiraf ettiğini; ancak ne var ki bunu, Rum krallarının kendisine vermiş oldukları mal ve makamı geri atacakları endişesiyle açığa vurmadığını söylemiştik.. Yine biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Bedir savaşından sonra, yahudileri İslâm'a davet ettiğini, onların ise buna mukabil, kendilerinin güç ve kuvvetlerini ortaya koyup, mallarına ve silâhlarına güvendiklerini anlatmıştık... Böylece Cenâb-ı Hak bu âyette, bu ve bunların dışındaki diğer dünya metâının zeval bulacağını, yok olacağını; âhiretin ise hayırlı ve daha baki olacağını beyan buyurmuştur.

İkinci görüş: Yapılmış olan umumî te'vile göre, bu şöyledir: Allahu Teâlâ önceki âyette, "Allah, dilediğini yardımıyla te'yid eder Şüphesiz bunda; kajb gözleri açık olanlar için bir ibret vardır" (ali imran. 13) buyurunca, bunun peşinden o "ibref'in beyânı yerine geçecek olan bir açıklama getirmiştir ki, o da şudur: "Allah Teâlâ insanlara, cismanî şehvete tutku ile dünyevî lezzetlerin ve hazların hoş gösterildiğini, sonra bunların lezzetleri rlevam etmeyen fâni şeyler olup, geriye ise onların sorumluluklarının kalacağını beyân etmiş; daha sonra da, "De ki, "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?" (âl-i imran, 15) ifadesiyle insanları âhiret ile ilgili olan şeylere teşvik etmiş, daha sonra da, Âl-i İmran 17. âyetinin sonuna kadarki kısımda, sabreden ve doğru olan kimselerden kullukta sebat edenler için hazırlanmış olan âhiretin güzelliklerini, tayyibâtını açıklamıştır. 57[57]

---

[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/183-186.

[55] 55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/187.

[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/187.

Bu Tezyîn (Süsleme) İşini Yapan Kimdir?

Âlimler, Hak Teâlâ'nın, buyruğundaki "tezyin", süslü gösterme işini yapanın kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bizim âlimlerimizin bu konudaki görüşleri açıktır. Çünkü onlara göre bütün fiillerin yaratıcısı Allah'tır. Yine onlar şöyle de demişlerdir: (Bu'bezeyen ve süsleyenin) şeytan olduğunun kabul edilmesi durumunda, o zaman şeytana küfrünü ve bid'atını süslü gösteren kimdir? Eğer bunun başka bir şeytan olduğu söylenirse, neticede teselsül gerekir. Eğer bu, bizzat o şeytanın kendisinden meydana gelmiş ise, bu, insan hakkında da aynıdır. Eğer bu küfür ve btd'ât Allah'ın yaratması ile meydana gelmiş ise - ki doğru olan da budur- bu, insan hakkında da aynıdır. Kur'ân'dabu nükteye "EyRabb'imiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir. Kendimiz nasıl azmışsak onları da öylece azdırdık" (Kasas, 63) âyetinde işaret edilmektedir. Yani "Bir kimse, bizim onları azdırıp saptırdığımıza inanıyor ise, ya bizi saptıran kimdir?" Bu söz son derece açıktır.
Mu'tezile'den Kâdî, kendilerinden şu üç görüşü nakletmiştir:
Birinci görüş: Kâdî, Hasan el-Basrî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Şeytan insanlara süslemiştir ve bu hususta Allah adına yemin etmiştir."
Kâdî, Mu'tezile namına şu delilleri ileri sürmüştür:
a) Allah Teâlâ şehvetlere dair sevgiyi, mutlak olarak zikretmiştir. Dolayısıyla, bu ifâdenin kapsamına haram olan şehvetler de girer. Haram olan şehvetleri süsleyen ise, ancak şeytandır.
b) Allahu Teâtâ, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten bahsetmiştir. Bu çok malı böylesine sevmek, ancak dünyayı talebinin kıblesi ve bütün amaçlarının nihâî hedefi edinen kimselere yakışır. Çünkü âhireti tercih eden kimseler, kendilerini başkasına muhtaç bırakmayacak miktar ile yetinirler.
c) Hak Teâlâ'nın, "Bun/ar, dünya hayâtının geçici mefaatıdır" buyruğudur. Muhakkak ki Cenâb-ı Hak, bunu dünyayı zemmetmek, fazla önemsememek
sadedinde zikretmiştir. Kınanmış olan bir şeyin ise, o kimseye süslenmiş olması imkânsızdır.
d) O'nun bu âyetten sonra, "De ki, "size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?" (âı-i imran, 15) buyurmuştur ki bu ifâdeden Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, kulun dünyâya iltifatını önleyip, dünyayı onun gözünden düşürmektir. Bu ise, dünya gözünde büyümüş olan kimselere uygun düşmez.
İkinci görüş: Bu, Mu'tezile'den diğer bir grubun görüşüdür. Buna göre süsleyen, Allah'tır. Bu görüşte olanlar, buna birkaç şekilde istidlalde bulunmuşlardır:
a) Allah Teâlâ nasıl, âhiretin menfaatlerine insanları teşvik etmiş ise, aynı şekilde dünyanın lezzetlerini de yaratmış ve bunları kullarına mubah kılmıştır. Hak Teâlâ'nın, bunları insanlara mubah kılması, tezyin edip süslemek manasına gelir. Çünkü Cenâb-ı Hak, şehveti ve şehvet duyulan şeyi yaratıp, şehvet duyan insanlarda da onlardan tad alacaklarına dair bir bilgi yaratarak, o şeyleri almayı insana mubah kılınca, Cenâb-ı Hak, onları tezyin etmiş ve süslemiş olur.
b) Lezzet veren bu şeylerden istifâde etmek, âhiret menfaatine götüren birer vesiledir. Allah Teâlâ, bu vesilelere başvurmayı teşvik etmiştir. Dolayısı ile bunları süsleyen Allah olmuş olur. Biz, bunlardan istifâde etmenin, âhiret mükâfaatına götüren vesileler olduğunu söylüyoruz.
Bu, şu bakımlardan olur:
1- İnsanın matını tasadduk etmesi bakımından...
2- İnsan, bunlar sayesinde Allah'a itâata güç ve kuvvet kazanır.

---

[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/187-188.

3- İnsan bunlardan istifâde edip, bunların ancak Allah'ın yaratması ve yardımı ile müyesser olduğunu bildiğinde, bu, kulun büyük bir şükür edâ etmesine sebeb olur. İşte bundan dolayıdır ki es-Sahib İbn Abbâd şöyle derdi: "Yazın soğuk suyu içmek, hamdin kalbin derinliklerinden çıkmasına sebep olur." es-Sahib, bu mânâda bir de şiir söylemiştir.

4- Bu lezîz ve güzel şeylerden istifâde edebilen, bunları bırakıp, kullukla meşgul olunca ve kulluk yolunda çeşitli sıkıntılara katlanınca daha büyük mükâfaatlar elde eder. Böylece bütün bu izahlardan, o güzel şeylerden istifâde etmenin, âhiret mükâfaatım elde etmeye birer vesife olduğu sabit olur.

5- Allah Teâlâ: "Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur" (Bakara 29); J'De ki, "Allah'ın kullan için çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıklan kim
haram etmiş?" (Araf32); "Her namazınızda güzel elbisenizi giyinin" (Arâf.3i); "Biz yer üzerinde olan şeylere, onlara mahsus birer zînet verdik" (Kehf, 7); "O, gökten su indirip, sizin için onunla rızık olarak türlü türlü meyveler çıkardı" (Bakara, 22); ve "Yerdeki şeylerden helâl ve temiz olmak şartıyla yiyin" (Bakara,
Bütün bu âyetler, süsleyenin Allah Teâlâ olduğuna delâlet "O, insanlar için süsledi.." şeklinde okuması da bu görüşü te'kîd eder.

Üçüncü görüş: Ebu Ali el-Cübbâî ile Kâdî'nin kendi görüşüdür ve meseleyi taksim etmektedir: Çünkü, bu konuda vâcib veya mendub olan herşeyin müzeyyini (süsleyeni) Allah Teâlâ'dır. Haram olan herşeyin süsleyeni ise şeytandır. Kâdî'nin söylediği işte budur.

Bunlardan başka bir üçüncü kısım daha vardır ki bu, yapılmasında veya yapılmamasında herhangi bir sevab veya ikâb bulunmayan mubahlardır. Kâdî bu kısımdan bahsetmemiştir. Halbuki bunu da söylemesi ve bu mubahları süsleyenin Allah mı, şeytan mı olduğunu belirtmesi gerekirdi. 58[58]

Nefsin İstekleri (Şehevât)

Hak Teâlâ'nın: "Nefsin isteklerini sevme" hakkındaki âyetidir. Bununla ilgili şu üç izah yapılmıştır;

Birinci izah: Buradaki "şehevat", arzu edilen şeyler demektir. Aradaki irtibattan dolayı, arzu edilen şeyler mecazî olarak böyle isimlendirilmiştir. Nitekim, aynı şekilde, güç yetirilen şeye "kudret", ümid edilen şeye "reca" (ümit); bilinen şeye de "ilim" denilmiştir. Bu, Arapça'da yaygın olan bir istiare (mecaz)dir. Meselâ, "şu, onun arzu duyduğu şeydir" manasında"Şu, falancanın şehvetidir" denilir.

Keşşaf sahibi şöyle der: "Arzu edilen şeylerin, "şehvet" diye isimlendiril-mesinde, şu iki mânâ vardır:

a) Allah Teâlâ, arzu duyulmuş olmaları ve istifâde edilmede aşın hırs duyulmaları hususlarında mübalağa etmek için, âyette sayılan şeyleri "bizzat şehvetin ve arzunun kendisi" olarak saymıştır.

b) Şehvet, filozoflara göre, rezîl ve kınanmış bir sıfattır. Bu şehvet ve arzuların peşine düşenler, kendilerinin hayvan gibi olduklarını görürler. Binâenaleyh âyette bu lafzın zikredilmesinden maksad, insanları bunlardan nefret ettirmektir.

İkinci izah: Kelâmcılar şöyle demişlerdir: "Bu âyet, sevginin şehvetten farklı birşey olduğunu gösterir. Çünkü bu âyette, Allah Teâiâ sevgiyi şehvete muzaaf kılmıştır. Muzaaf, muzaafun ileyh'ten başkadır. O halde şehvet, Allah'ın yarattığı fiillerden, muhabbet ise kulun fiillerindendir. Muhabbet (sevgi), insanın bütün maksad ve yaşayışını, leziz ve hoş şeyleri aramaya hasretmesinden ibarettir.

Üçüncü izah: Filozoflar şöyle demişlerdir: "İnsan, bazan sevmemek istediği halde bir şeyi sevebilir.Meselâ, bir müslümanın gönlü, bazan bazı haramlara meyledebilir. Fakat o, o haramları sevmemek ve onlara meyletmemek ister. Ama hem bir şeyi seven, hem de o şeyi sevmeyi isteyen kimsenin sevgisi, sevginin (muhabbetin) en ileri derecesidir. Eğer böyle bir

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/188-190.

sevgi hayır yönünde olur ise, bu saadetin mükemmel şekli olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Süleyman (a.s)'ın, "Gerçekten ben, hayır sevgisine düştüm" (Sâd,32) dediğini nakletmiştir. Bunun mânası, "Ben, hayrı seviyorum ve hayrı, bahsettiği gibi olur. Çünkü âyetteki, "Nefsin istekleri insanlara bezenfp süslenmiştir" ifâdesi, şu üç sevmiş olmamı da seviyorum" demektir. Eğer bu sevgi şer yönünde olursa, bu, Allahu Teâlâ'nın işte bu âyette (âl-i imran mertebeye delâlet eder:

a) İnsan, arzu ve şehvet duyulan herşeye arzu duyar.

b) İnsan, kendisinin o şeylere olan arzusunu da sever.

c) İnsan, bu sevginin güzel ve bir fazilet olduğuna inanır. Bu cümlede, bu üç derece bir araya gelince, bu dereceler şiddet ve kuvvet bakımından en üst noktaya ulaşır ve bundan kurtulma, ancak Allah'ın vereceği büyük bir muvaffakiyyetle olur. Sonra Hak Teâlâ bunu insanlara nisbet etmiştir. Bu âyetteki "insanlar" sözü başına harf-i tarif gelmiş olan, umûmi bir lafızdır. Dolayısıyla istiğrak ifâde eder. Binâenaleyh kelimenin zahiri, bu sevginin bütün insanlarda bulunduğunu gösterir.

Akıl da buna delâlet eder. Çünkü leziz ve faydalı olan herşey, zatı gereği sevilir ve arzu edilir. Faydalı ve leziz şeyler, cismânî ve ruhanî olmak üzere iki kısımdır. Cismânî olanlar işin başında herkes için söz konusudur. Ruhanî olanlar ise ancak, nâdir olarak bir tek insan için olur. Sonra bu insan için, o ruhanî lezzet ancakcismânî lezzetleri cezbetmesi, kuvvetli ve yerleşmiş bir meleke gibi olur. O'nun insanı, ruhanî lezzetlere çekmesi ise, ufacık bir sebeple kaybol ab ilecek arızî, sonradan olma bir hal gibi olur. Hiç şüphesiz insanlara galip olan, cismânî lezzetlere duyulan bu şiddetli temayüldür. Fakat ruhanî lezzetleri elde etmeye duyulan temayül ancak pek ender insan için söz konusu olur. Sonra bu ruhanî lezzet, o ender insanlar için de ancak çok nâdir zamanlarda olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu hükmü umûmi kılarak, "Nefsin isteklerine olan sevgi insanlar için bezenip süslenmiştir" buyurmuştur.

Hak Teâlâ'nınKadınlara, oğullara" sözüne gelince, bunda iki bahis bulunmaktadır.

Birinci bahis: ifâdesindeki harf-i cerri,

"O halde murdardan, putlardan karnın, nefsinin cismânî lezzetlere iyice alışmasından sonra hasıl olur. O zaman nefsin,.."{Hacc,30)âyetindeki harf-i cer gibidir. Bu son âyetin takdiri ta kendisi olan putlardan kaçının!" şeklindeyse, bu âyetin takdiri de bunun gibidir. Yâni"İnsanlara, can atılan, arzu duyulan şeylerin ta kendileri olan kadın sevgisi, şunlar, şunlar... ilh. süslü gösterildi" demektir.

İkinci bahis: Şunu bil ki, Cenâb-ı Hak burada arzu duyulan, can atılan dört şey saymıştır:

a) Kadınlar... Ençok onlardan hoşlanıldığı, haz alındığı ve onlarla olan ünsiyet ve yakınlık daha mükemmel ve tam olduğu için, Cenâb-ı Hak önce onları zikretmiştir. İşte bunun için Cenâb-ı Hak, "Size kendilerine ısınmanız için sizin cinsinizden zevceler yaratmış olması, aranıza da bir sevgi ve merhamet duygusu yerleştirmiş olması..." (Rûm. 21) buyurmuştur. Bunu teyid eden bir başka husus da, helak edici ve yakıcı şiddetli bir aşkın, ancak şehvet ve düşkünlüğün bu nev'inde bulunmasıdır.

b) Çocuk sevgisi... Oğullara olan sevgi ıkzlara olan sevgiden daha fazla olduğu için, Cenâb-ı Hak, hassaten oğulları zikretmiştir. Oğullardan istifâde şekli ise, onlardan sürür duyma, onlarla çoğalıp artma, vb. şeyler açısından açıktır, bellidir. Bil ki Allah Teâlâ'nın insanın kalbinde zevce ve oğul sevgilerini yaratmasında yüce bir hikmet vardır. Çünkü eğer bu sevgi olmasaydı, doğum ve çoğalma meydana gelmez, bu da insan neslinin sona ermesine sebebiyyet verirdi.. Bu sevgi, âdeta fıtrî bir özelliktir. Bundan dolayıdır ki bu, bütün hayvanlarda bulunmaktadır. Bundaki hikmet ise, bahsettiğimiz veçhile, neslin bekâsını da sağlamaktır.

c) (ve) **d)** Yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş..." Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Zeccâc şöyle demiştir: "Kıntar" bir şeyi bağlamak ve sağlamlaştırmak anlamından alınmıştır."Denk" kelimesi de, bağlamak suretiyle sağlamlaştırıldığı için, yine bu mânadan alınmıştır. Buna göre "kıntar" kelimesi, çeşitli belâları savuşturma hususunda kendisine bel bağlandığı "çok mal" anlamına gelir."

Ebü Ubeyde, Arapların "kıntâr" hakkında, onun sinirlanamayacak kadar çok olan bir ölçü, mikdar olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Bil ki, doğru olan. da budur. Bazı kimseler ise, "kıntâr"ı tahdit edip sınırlamaya çalışmışlardır.

Bu konuda da bazı rivayetler bulunmaktadır. Ebû Hureyre (r.a.), Hz.Peygamber'in: "Kıntar, onikibin "ukiyye"[59]dir[60] buyurduğunu rivayet etmiştir.

Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "kıntâr"ın bin dinar olduğunu rivayet etmiştir.

Ubeyy İbn Kâ'b ({r.a), Hz. Peygamberin: "Kıntar, bin ikiyüz " ukiyyedir" dir[61] dediğini rivayet etmiştir.

İbn Abbas (r.a), "kıntâr"ın bin dinar veyahut onikibin dirhem olduğunu söylemiştir ki, bu verilecek diyet miktarıdır.

Hasan el-Basrî de bu görüştedir.

Kelbî, "kıntâr, Bizanslıların dilinde, bir Öküz derisi dolusu altın veya gümüş miktarına denilir " demiştir. Bu hususta, bu sayılanlardan başka görüşler de bulunmaktadır. Ama biz onları zikretmedik. Çünkü onlar, kat'î bir delille desteklenmemektedir.

İkinci bahis: kelimesi,ökünden olup veznindedir ve pekiştirme için kullanılır. Nitekim Araplar\ "binlerce" "Yığın yığın mal""Çok sayıda deve" ve "Çok fazla dirhem.." demektedirler. Kelbî ise kelimesinin, bir şeyin üç katını; ise, bunun iki katını ifâde ettiğini, neticede toplamın ise o şeyin altı mislini ve altı katını gösterdiğini söylemiştir.

Üçüncü bahis: Altın ve gümüş, bütün eşyanın bedeli olabilecekleri için, sevilmektedirler. Binâenaleyh, bunlara sahip olan kimse, âdeta herşeye sahip olmuş gibidir. Bir şeye sahip olmak (mâlikiyyet) sıfatı, kudreti ifâde eder. Kudret ise, bir kemâl sıfatıdır. Kemâl ve mükemmellik ise, zâtı itibariyle sevilir. Altın ve gümüş de zâtı itibariyle sevilen bu kemâlin elde edilmesinin en mükemmel vesilesi olduğu ve mahbûba götüren vesile de mahbub olduğu (sevildiği) için, işte bu iki şey de sevilmektedirler.

e) lma güzel atlar" hakkındadır.

Vahidî şöyle demiştir: kelimesi, l (kadınlar) ve (topluluk, cemâat) kelimeleri gibi, kendi lafzından müfredi olmayan bir kelimedir. Atlar da, yürüyüşlerindeki (âdeta) gurur ve kibirden dolayı, diye isimlendirilmiştir. İnsanın gururlu ve kibirli bir biçimde gezmesi de (gururlanmak, kibirlenmek) diye isimlendirilmiştir. Hayâl ve tehayyûl de, bu kuvvenin, söz konusu olan şekli ve sureti zihnimize getirmek için gezip dolaşması sebebiyle bu ismi almıştır. Arıkuşu da, çalımlı yürüdüğü, bazan kırmızı, bazan da yeşil göründüğü için (kibirli) diye isimlendirilmiştir.

Âlimler, kelimesinin mânâsında ihtilaf ederek şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:

1- Bu, salıverilmiş, otlayan hayvan demektir. Sen hayvanı otlasın diye mer'âya saldığınd dersin. Nitekim sen, O şeyi ayakta tuttum"Onu güzelleştirdim" "Onu büyüttüm" dersin. Bundan maksad, hayvan otladtğı zaman güzelliğinin artmasıdır. Hak Teâlâ'nın:"Orada (hayvanlarınızı) otlatırsınız" i, 10) âyeti de bu mânâdadır.

2- Bu kelime, nişanlanmış ve alâmetlendirilmiş mânâsındadır. Ebû Müslim el-lsfahânî şöyle demiştir: "Bu, ya ismi maksûr olan kelimesinden, yada hemzeli olan t kelimesindendir. Her ikisi de aynı mânâya, yani güzel görünüm mânâsına gelir. Allah Teâlâ"Secde izinden nişanlan yüzleridir" (Fetn, 29) buyurmuştur. Bu görüşte olanlar, bu alâmetin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Müslim, "Bu alâmet ve nişanlardan murad, atların ağzında ve alnında olan beyazlıktır. Bu da atların alınlarının ve ayaklarının beyaz ve sekili olmasıdır " demiştir. Esamm, bunun alacalık; Katâde, alacasızhk; Müerric ise, dağlanmış mânâsında olduğunu söylemişlerdir. Ebû Müslim'in görüşü daha güzeldir. Çünkü âyette, malların en kıymetlisine işaret vardır. Bu da atın, sakarlı ve sekili olmasıdır. Âlimlerin diğer görüşleri ise, at hususunda herhangi bir kıymet ifâde etmezler.

3- Mücâhid ve İkrime'nin görüşüne göre, "müsevveme" "mutahhame" (temiz ve güzel atlar)

---

[59] Bir "ûkiyye", yedi miskâl veya kırk dirhem veyahutta oniki dirhemlik bir ölçü bilimidir. Bir miskâl, 1 _ dirhem; bir dirhem de 3,2 gramdır.

[60] Dârimî, Fezaılü'l-Kur'an, 32 (2/467).

[61] Dârimî, Fezaılü'l-Kur'an, 32 (2/468).

demektir.
Kaffâl, "mutahhame" kelimesinin güzel kadın manasına geldiğini söylemiştir.
f)"hayvanlar" hakkındadır. "En'âm" kelimesi, kelimesinin çoğuludur. ' deve, sığır ve davar mânâsındadır. Bunlardan, devenin dıştnda kalan diğer iki cins içiİi denilmez. Fakat tek başına devenin cinsi için bu kelime kullanılır. Çünkü, bu kelime çoğunlukla deve için kullanılmıştır.
g) "ekinler" hakkındadır. Bu kelimenin iştikakım (Bakara, 205» âyetinin tefsirinde anlattık.
Cenâb-ı Hak, bu yedi şeyi saydıktan sonra "Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatidir" buyurdu.
Kâdî şöyle der: "Dünya hayatının geçici faydalarının, sırf onlardan istifâde edilsin diye yaratılmış olduğu herkesin malumudur. Öyle ise, niçin bu âyetteki süslemenin (tezyinin) Allah'a nisböti caiz değildir? deniliyor." Sonra şöyle demiştir: Dünya metâından faydalanma çeşitli şekillerde olur:
1- Kendisine meta verilen insanın, tek başına bundan istifâde etmesi olup bu şekildeki istifâde kınanmıştır.
2- İnsanın ihtiyacı olduğu halde, elindeki metâdan istifâde etmemesi olup bu da kınanmıştır.
3- İnsanın elindeki meta'ı, kendisini âhiret menfaatlerine ulaştırmayacak şekilde, mubah yollarla kullanmasıdır ki, bu ne medhedilmiş, ne de kınanmıştır.
4- İnsanın elindeki metâdan, kendisini âhiretin güzellik ve faydalarına ulaştıracak bir biçimde istifâde etmesidir. Bu ise, medhedilmiş olan istifâde şeklidir.
Allahu Teâlâ sonra"Nihayet dönüp varılacak olan yerin bütün güzelliği, O'nun, Allah'ın nezdindedtr" buyurmuştur. Bil ki, Arapça'da kelimesi, varılacak müracaat edilecek yer demektir. Nitekim,- "Adam döndü, baş vurdu... Dönmek" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak"Muhakkak ki ancak bizedir onlann dönüşleri"5) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bu sözden maksadı: "Allah'ın kendisine dünyayı vermiş olduğu kimselere vâcib olanın, o malını âhiretini imâr ve ihya edecek şeylere ve kendisini âhiret saadetine götürecek yollara sarfetmek olduğunu" beyân etmektir. Sonra, maksat varılacak olan yere teşvik etmek olduğu için Cenâb-ı Hakkelimesini de, "güzellik" kelimesiyle nitelemiştir.
Eğer, "Varılacak yer iki kısımdır. Son derece güzel olan cennet ve
güzellikten hâlîotan ateş... O halde Cenâb-ı Hak, mutlak olan varılacak yeri niçin güzellikle vasfetmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
Bizzat kastedilen varış yeri, cennettir. Ama cehennem ise, bizzat olmayıp ârizî olarak maksûddur. Çünkü Cenâb-ı Hak, mahlûkatı azâb için değil, merhamet etmek için yaratmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak Hadis-i kudsîde:hmetim gazabımı geçmiştir"[62][62] buyurmuştur. Bu, kendisi vasıtasıyla gizli birçok sırlara muttali olunacak bir sırdır. [63][63]

"De ki: "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Muttaki olanlar için, Rab'leri katında altlarından ırmaklar akanr içlerinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz zevceler ve Allah'dan da bir hoşnutluk vardır. Allah, kullarını hakkıyla görücüdür" (Ali İmran, 15).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [64][64]

Birinci Mesele

İbn Âmir, Âsim, Hamza ve Kisâî, iki hemze ile olmak üzere, şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr ve Nâfi'in bu âyeti nasıl okudukları hususundaki rivayetler ise, farklıdır. [65][65]

İkinci Mesele

---

[62][62] Buhâri, tevhid, 55; Müslim, tevbe, 14-16 (4/2107-2108).
[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/190-196.
[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/196.
[65][65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/196.

Âlimler, istifhamın ne ile ilgili olduğu hususunda şu üç izahı yapmışlardır:

a) Mâna, "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?" diye sorulup, sonra da söze başlanılarak, "Muttaki olanlar için, Rab'leri katında şunlar şunlar vardır" denilmesi şeklindedir.

b) "Muttaki olanlar için, size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?" diye sorulup, sonra da söze başlanılarak, "Rableri katında altından ırmaklar akan cennetler... vardır" denilmesidir.

c) "Müttakî olanlar için, Rab'leri katında bunlardan daha hayırlı olanı size haber vereyim mi?" diye sorulup, sonra da söze başlanılarak, "Altından ırmaklar akan cennetleri..." denilmiş olmalıdır. 66[66]

Âyetin Mâkabliyle Münasebeti

Âyetin mâkabliyle münasebeti hususunda şunlar ileri sürülmüştür:

a) Allah Teâlâ: "Nihayet dönüp varılacak yerin bütün güzelliği, O'nun, (Allah'ın) nezdindedir" (âli imran, 14) buyurunca, bu âyette de, dönüp varılacak olan o yerin haddi zâtında güzel olduğu gibi, onun aynı zamanda bu dünyadan da güzel ve efdal olduğunu beyân buyurarak, "De ki: "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?" buyurmuştur.

b) Atlahu Teâlâ dünya nimetlerini tâdâd edip sayınca, âhiret menfaatlerinin bunlardan daha hayırlı olduğunu beyân etmiştir. Nitekim O, bir başka âyetinde de, "Âhiret ise daha hayırlı ve daha süreklidir" <Aiâ. 17) buyurmuştur.

c) Cenâb-ı Hak sanki şuna dikkat çekmiştir: "Senin bu dünyadaki işin, her ne kadar güzel ve muntazam olsa da, senin âhiretle ilgili olan işin daha hayırlı ve daha üstündür." Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı ise kuluna şunu öğretmektir: Dünya hayatı, annenin karnından daha güzel, daha geniş ve daha rahat olduğu gibi, aynı şekilde âhiret de dünyadan daha güzel,daha geniş ve daha rahattır. 67[67]

Dördüncü Mesele

Biz, âhiret nimetlerinin dünya nimetlerinden daha ayırlı olduğunu söyledik.. Çünkü dünya nimetlerine
sıkıntılar bulaşmıştır. Halbuki, âhiret nimetleri bu tür sıkıntılardan tamamiyle uzaktır, berîdir. Yine dünya nimetleri, muhakkak ki sonludur; âhiret nimetleriyse ebedî ve sonsuz, kalıcıdır ak Teâlâ'nın"Muttaki olanlar için., vardır" buyruğuna gelince, biz takvayı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Müttakiler için bir hidâyet rehberidir" (Bakara, **2)** âyetinin tefsirinde açıklamıştık. Özet olarak şunu diyebiliriz: İnsan, kendisine vâcib (farz) olanları hakkıyla ifâ edip, haram olanlardan da kaçınmadığı sürece muttaki olamaz.

Âlimlerimizden birisi şöyle demiştir: Takva, şirkten korunmak ve sakınmaktan ibarettir. Çünkü takva, Kur'ân'ın prfüne göre, îmana tahsis edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Takva kelimesini onlara zaruri ve elzem kıldı" (Feth, 26) buyurmuştur.Lafzın zahiri de buna mutabıktır. Çünkü şirkten ittikâ etmek, bütün haramlardan ve özellikle kimi haramlardan ittikâ edip sakınmayı da içine alır. Zira, müşterek olmanın mahiyeti, farklılığın mahiyetine delâlet etmez. Buna göre takvanın hakikati ve mahiyeti, şirkten korunma tahakkuk etti mi gerçekleşir. Kur'ân'ın örfü de buna mutabıktır. Bunun için kelimeyi buna hamletmek vâcib olmuştur. Binâenaleyh, Hak Teâlâ'nın
âyettekiifâdesi, Allah'ı inkârdan sakınan (ittikâ ed n) herkesi içine alır.

Cenâb-ı Hakk'ın "Muttaki olanlar için Rableri katında., vardır" sözüyle ilgili iki ihtimal vardır:

a) Bu ifâdenin, kendinden önce geçmiş olanv kelimesinin sıfatı olmasıdır. Buna göre cümlenin takdiri, "Size, Rab'leri katında, muttaki olanlar için bundan daha hayırlı olanı haber vereyim mi?" şeklindedir.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/196-197.

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/197.

b) sözünün fâdesinin sıfatı olmasıdır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Rab'leri katında muttakî olan kimseler için, dünya menfaatlerinden daha hayırlısı vardır..." Böylece bu, o büyük sevabın ancak, Rab'leri katında muttaki olanlar için söz konusu olacağına işaret etmiş olur. Böylece Allah'ın ezelî ilminde münafık olanlar bu ifâdenin muhtevasından çıkmış, mü'min olanlar ise muhtevaya dâhil olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Cennetler" kelimesine gelince, bunun takdiri "O, cennetlerdir" şeklindedir. Bazıları . lafzından bedel olarak, cer ile ptör şeklinde okumuşlardır.

Bil ki, Hak Teâlâ'nın, "Altlarından ırmaklar akın cennetler..." sözü, cennetlerin en iyilerini anlatmaktadır. Bu ifâdeye, cennette olacak yeme, içme, istirahat ve gezinti gibi bütün nimetler girer. Hulâsa olarak "cennet" sözü, bütün istenen şeyleri ifâde etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak: "Canlarının isteyecek gözlerinin hoşlanacağı ne varsa oradadır" (Zuhrut. 71) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak "İçlerinde ebedi kalacakları..." buyurmuştur ki bundan murad cennet nimetlerinin devamlı olacağıdır.

Daha sonra Hak Teâlâ: "Temizlenmiş zevceler vardır" buyurmuştur. Biz bu ifâdedeki incelikleri, Bakara süresindeki, (Bakara. 25) âyetinin tefsirinde zikrettik. Bu husustaki sözün özü şudur: Nimet, ne kadar büyük de olsa, ünsiyetin ancak kendileri ile meydana geldiği kadınlarla tamamlanır. Allah Teâlâ, kadınları, onlarda bulunması arzu edile bütün sıfatları içine alan tek bir sıfatla tavsif ederek "mutahhare" (tertemiz) buyurmuştur. Bu lafzın mânâsına, hayız ile nifastan ve insan tabiatının nefret ettiği ve kadınlarda görülebilecek diğer durumlardan temizlenme ile, onların kötü huylardan, çirkin isterden, bozuk ahlâklardan ve geçimsizlikten temiz ve uzak olmaları da girer. 68[68]

Allah'ın Rızası En Büyük Mükâfaattır

Daha sonra da Cenâb-ı Allah: "ve Allah'dan da bir hoşnutluk (vardır) " buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır: 69[69]

Birinci Mesele

Âsim, râ harfini ötüre okuyarakşeklinde; diğer imamlar ise kesre ile tşeklinde okumuşlardır. Ötüre ile olan kıraat Kays ve Temîm kabilelerinin lehçesine göredir.

Ferrâ şöyle demiştir"Razı oldum" denilir.^Kesre ile "rıdvan" şeklindeki okunan kelimenin benzeri kalıplar, kelimeleridir. "Rudvan" şeklinde okunan kelimenin benzeri kalıplar da tuğyan, ruchân, küfrân ve şükran gibi kelimelerdir. 70[70]

İkinci Mesele

Kelâmcılar şöyle demişlerdir: "Sevabın iki rüknü vardır:
a) Menfaat ki bu, bizim bahsetmiş olduğumuz husustur.
b) Ta'zîm ki rıdvândan (= hoşnutluktan) kastedilen budur. Bu böyledir, çünkü cennetliklerin, bu devamlı nimetlerin yanında Cenâb-ı Hakk'ın kendilerinden razı olduğunu, onları medh-ü sena ettiğini bilmeleri, cennetin o nimetlerinden hasıl olan sevinçlerini daha da artırır.

Hükemâ şöyle demiştir: Bu âyetteki "cennetler ve cennet nimetleri" cisnânî cennetlere, "rıdvân" (hoşnutluk) ise ruhanî cennetlere işarettir. Makamların en yücesi.hiç şüphesiz ruhanî cennettir ki bu da, kulun ruhunda Allah'ın celâl nurlarının tecellî etmesinden ve O'nun marifetullah'a gark olmasından ibarettir. Bu makamların ilk basamağında kul, Allah Teâlâ'dan razı; son basamağında Allah kulundan razı olmuş olur. Bu hususa Cenâb-ı Hak "Sen Ondan

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/197-199.
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/199.
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/199.

razı; O senden razı olarak" (Fecr, 28) diyerek işaret etmiştir. Bunun bir benzeri de, "Allah mü'min erkek ve kadınlara, içlerinde ebedî kalıcı oldukları halde, altından ırmaklar akan Adn cennetlerini ve çok güzel meskenler va 'adetti. Allah 'tan olan bir tek ndvân (rıza) ise daha büyüktür. İşte en büyük saadet budur" p-evt», ?2) âyetidir.
Daha sonra Allah Teâlâ: "Allah kullarını hakkıyla görücüdür" buyurmuştur. Yani, Allah kullarının menfaatlerini çok iyi bilendir. Bundan dolayı kulların da, kendilerini, Allah'ın onlar için seçtiği âhiret nimetlerini tercih ederek ve Allah'ın, bırakmalarını istediği dünyevî şeyleri bırakarak, nefislerini ikna etmeleri ve zühde yönelmeleri gerekir. 71[71]

"(O takvaya erenler): "Ey Rabb'imiz, biz îmân ettik. Artık bizim günahlarımızı bağışla ve bizi o ateşin azabından koru" dîyenler(dir)" (Âl-i İmran, 16).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 72[72]

Birinci Mesele

Âyetteki (diyenler...) ifâdesinin i'râb bakımından yeri hususunda şu ihtimaller vardır:
1- Bir önceki âyette geçen, ifâdesinin sıfatı olduğu için mahallen mecrurdur. Buna göre takdiri "… diyen muttakiler için" şeklindedir. Bu ifadenin, bir önceki ayetteki "Bi'l-ıbâdi" kelimesinin sıfatı olması da caizdir. O zaman takdiri "Allah kullarını hakkıyla görücüdür. Onlar Rableri katında kendileri için cennetler olan muttakîler ve şöyle şöyle diyenlerdir" şeklindedir.
2- Bu kelime, medh üzere mahallen
3- Bu, tahsisten ötürü mahallen merfudur ve takdiri mansubtur.
'Onlar, şöyle şöyle diyenlerdir" şeklinde olur. 73[73]

İkinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ onların önce, "Ey Rabb'imiz, biz imanettik" dediklerini, daha sonra da, "Artık bizim günahlarımızı bağışla" diye duâ ettiklerini naklet-miştirştir. Bu da, onların sırf imânları ile Allah'ın mağfiretini istemeye yol bulduklarını gösterir. Allah Teâlâ bu sözü onları medh ve sena etmek için nakletmiştir. Binâenaleyh bu, kulun sırf imânı ile, Allah'ın rahmet ve mağfiretine müstehak olacağına delâlet eder.
Buna göre şayet, "İmân, bütün taatlardan ibarettir" derlerse, biz onların bu görüşlerini Hak Teâlâ'ntn,kara, 3) âyetinin tefsirinde saydığımız deliller ile çürüttük.
Yine her hususta Allah'a itaat eden ve bütün günahlarından tevbe eden kimseyi cehenneme sokmak, onlarca, Allah için kabîh sayılacak bir iş olur. Kabîh, ya cehaletten ya da ihtiyaçtan dolayı yapılan şeydir. Bunların ikisi de Allah hakkında muhaldir. Muhali gerektiren şey de muhaldir. O halde, Allah'ın böyle kimseleri cehenneme sokması da muhaldir. Meydana gelmesi aklen imkânsız olan şeyi, Allah'ın yapmaması hususunda, duâ edip yalvarmak abes ve kabîh olur. Bu âyetin bir benzeri de, bu sûrenin sonlarındaki, "Ey Babb'lmiz, doğrusu biz, "Habb'inize inanın" diye imâna çağıran btrdavetçiyi tşitip hemen İmâna geldik. Ey Rabb'imiz artık bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört ve canımızı da iyilerle beraber al" (Âm imran, im) âyetidir.
İmdi eğer, "Allah Teâlâ, mağfiretin meydana gelmesi için yapılması gereken bütün taatleri hesaba katmamış mıdır? Çünkü bu âyetten sonra, "Sabredenler ve sâdıklar.." buyurmuştur" denilir ise, biz de şöyle deriz: Bu âyetin mânâsı, bizim söylediğimizi te'yid eder. Çünkü Allah Teâlâ, yalnızca imân etmeyi, mağfireti istemenin vesilesi kılmış, sonra da bunun peşinden itaat edenlerin, sabırlı ve sadık olma gibi sıfatlarını zikretmiştir. Eğer bu sıfatlar mağfiretin meydana gelmesi için şart olsaydı, âyette mağfiretten önce zikredilmeleri daha münasip

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/199-200.
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/200.
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/200.

olurdu. Cenâb-ı Hak imânın hemen peşinden mağfiret istemeden bahsedip, daha sonra da bu sıfatları zikrettiği için, biz mağfiretin meydana gelmesinde bu sıfatların nazar-ı dikkate alınmayıp, bunların, derecelerin mükemmelleşmesinde nazar-ı dikkate alındığını anlamış oluyoruz. 74[74]

"(Onlar) sabredenler, sâdıklar, itaatla boyun eğenler, infâk edenler, seherlerde Allah'tan mağfiret isteyenlerdir"
(Âli İmran, 17).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 75[75]

Birinci Mesele

Kelimesi medh ile mansubtur. Takdiri "Sabredenleri ve... kastediyorum" şeklindedir. Yine bu kelimenin, mahallen mecrur olan1 den bedel olarak, mecrur olduğu da söylenmiştir. 76[76]

İkinci Mesele

Bil ki Hak Teâlâ burada beş sıfat saymıştır:
Birinci sıfat, Onların sabredenler oluşudur: Onların sabredenler oluşundan murad, farz ve mendub
olan İbâdetleri eda ile yasaklanmış şeyleri terk hususunda sabr-u sebat göstermeleri ve başlarına gelen her türlü meşakkat ile sıkıntıya katlanmalarıdır. Bu, belâlar karşısında feryad ve figan etmeyerek, aksine Cenâb-ı Hakk'ın: ' 'Onlar, kendilerine bir belâ geldiği zaman,' Sahibimiz Allah 'dır ve yalnız O 'na döneceğiz" diyenlerdir" (Bakara, 156) âyetinde buyurduğu gibi, kalben Allah'tan razı ve hoşnud olurlar.
Süfyan b. Uyeyne, Hak Teâlâ'nın: "Onları, emrimizle doğru yolu gösterecek rehberler kıldık" (Enbiya, 73) âyeti hakkında: "Bu âyet, onların Cenâb-ı Hak katındaki bu üstün mertebeleri, sabırlarından ötürü haketmiş olduklarına delâlet etmektedir" demiştir.
Rivayet edildiğine göre bir adam, Şibli (rh.a)'nin yanına varıp, ona: "Sabredenlere en zor gelen sabır hangisidir?" diye sormuş. O: "Allah Teâlâ hakkında sabretmek" deyince, adam: "Hayır", demiş. Bunun üzerine Şibli: "Allah
İçin sabretmek.." demiş. Adam yine: "Hayır" demiş. Bunun üzerine"Allah ile (O'ndan yardım alarak) sabretmek..." demiş. Adam yine: "Hayır" deyince, Şibli: "Ya ne..?" diye sormuş. Adam: "Allah'tan (gelenlere) sabretmektir" demiş. Bunun üzerine Şibli, sanki ölüyormuş gibi bir çığlık atmış.
Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de sabredenleri çokça medhetmiştir. Meselâ O: "Sıkıntıda, hastalıkta ve muharebenin kızıştığı zamanlarda sabredenler..."
(Bakara, 177) buyurmuştur.
İkinci Sıfat, Onların Sâdık Olmalarıdır: : Bil ki "sıdk" hem söz, hem fiil, hem de niyetteki doğruluk için kullanılmaktadır. Fakat sözdeki doğruluk mânasında kullanılması daha yaygındır. Buna göre sözde sâdık olma, "Yalandan uzaklaşma"; fiilde sâdık olma da, "bir işi yapıp, o iş bitmeden onu bırakmamak" demektir. Meselâ, "Falanca savaşta doğru ve sebatlı oldu, hamlesinden dönmedi" denildiği gibi, bunun zıddı mânâda dadenilir. Niyetteki sıdk (doğruluk) ise, insanın yapmak istediği şeye ulaşıncaya kadar azmini sürdürmesidir.
Üçüncü sıfat, onların itaatle boyun eğmeleridir: Biz bunu , Hak Teâlâ'nın (Bakara, 238) âyetinin tefsirinde izah ettik. Özet olarak bu, ibâdetlere devam edip, onları bırakmamak demektir.

---

[74] 74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/200-201.
[75] 75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/201.
[76] 76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/202.

Dördüncü Sıfat, onların infâk eden kimseler olmalarıdır: Bu İfâdenin mânâsına, insanın kendisine, ailesine, akrabalarına ve hısımlarına yaptığı harcamalar gibi, zekât, cihad ve diğer hayır yollarında verdiği şeyler de girer.

Beşinci sıfat, onların seherlerde Allah'tan mağfiret istemeleridir: Seher, fecrin doğuşundan önceki zamandır. Bir kimse, bu vakitte yemek yediği zaman denilir. Bil ki bu kimselerden murad, geceleyin namaz kılıp, sonra bunun peşine istiğfar ve duâ edenlerdir. Çünkü insan ancak namaz kıldıktan sonra duâ ve istiğfar ile meşgul olabilir. Öyle ise "seherlerde Allah'tan mağfiret İsteyenler" ifâdesi, onların istiğfardan önce gece namazı kıldıklarına delâlet eder.

Şunu bil ki seher vakti yapılan istiğfarın, imânın kuvveti ve kulluğun kemâli üzerindeki te'siri şu birkaç bakımdan daha fazladır:

a) Seher vaktinde, daha önce karanlık herşeyi bürümüş iken, sabahın aydınlığı doğar. Sabah aydınlığının doğması ile sanki ölü gibi olan canlılar dirilirler. İşte o zaman, herkesi saran bir cömertlik ve mükemmel bir feyz-i İlâhî vaktidir. Binâenaleyh büyük âlemin sabahının aydınlığının doğuşu ile küçük âlemin sabahının doğması uzak bir ihtimal değildir. Bu doğuş, kalbte Allah'ın celâl nurunun tecellî etmesidir.

b) Seher vakti, uykunun en tatlı olduğu zamandır. Kul, bu lezzetten yüz çevirip de, ubûdiyyete yönelince, tâati en mükemmel bir seviyeye ulaşır.

c) İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, bununla sabah namazını kılanları kastetmiştir. 77[77]

Üçüncü Mesele

Âyetteki "Sabırlılar ve sadıklar" demek, 'sabredenler ve sadık olanlar' demekten daha güzeldir. Çünkü "sabırlı
ve sadık" lafızları, ifâde ettikleri sıfatların, o kimselerin âdetleri ve huyları haline geldiğine ve onlardan ayrılmaz birer sıfat olduğuna delâlet eder. 78[78]

Dördüncü Mesele

Bil ki, Allah Teâlâ'nın kulları üzerinde birçok mükellefiyetleri vardır. Sabreden kimse, bütün b Sonra kul, bu taatların dışında, kendisine başka taatları da mecbur kılar. Bu da, mesela bir taata başlamış olması sebebiyle olabilir. Bu mertebenin en üst
derecesi, kendi kendine bir taatı mecbur kılan insanın, onu kendine vacib kılmada nefsini sâdık çıkarması gerekir. Bu da, kendine vâcib kıldığı şeyi tam bir şekilde yapması ile olur. Sâdık olma derecesi, sabır derecesinden sonra olduğu için, Cenâb-ı Allah âyette önce sabredenleri, sonra da sâdıkları zikretmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, bu iki nevi tâata devam etmeye teşvik buyurarak "Matla boyun eğenler..." demiştir. İşte bu üç lafız, böylece insanları bütün tâat çeşitlerine devam etmeye teşvik için getirilmiştir. Allahu Teâlâ, bunların peşisıra da belli tâatları zikretmiştir. Tâatların, kıymetçe en büyüğü şu iki şeydir:

â) Mal ile hizmet... Buna, Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ın mahlûkatına karşı şefkat etmek.." diye işaret etmiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu, "infâk edenler" diye belirtmiştir.

b) İnsanın nefsi ile hizmeti... Buna da, Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ın emirlerine saygı duymak../' diye işaret etmiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu, "Seherlerde Allah'tan mağfiret isteyenlerdir" buyruğu ile belirtmiştir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, infâk edenleri, mağfiret isteyenlerden önce zikretmiştir. Niçin Hz. Peygamber (s.a.s), hadisinde Allah'ın emirlerine ta'zimi önce, mahlûkata şefkatli olmayı ise sonra zikretti?" denilirse, biz deriz ki: Âyet, kulun en alt basamaktan, en üst itaat basamağına doğru yükselişini göstermektedir. Bundan dolayı, bu sıra, "Seherlerde Allah'tan

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/202-203.

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/203.

mağfiret isteyenler" tavsifiyle son bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisinde ise, "Allah'ın emirlerine ta'zim" ifâdesi, kulun en şerefli mertebeden, en düşük mertebeye inişini göstermek için getirilmiştir. Bu sebeple, âyette ve hadiste sıra, birbirinin tersi olmuştur. 79[79]

Beşinci Mesele

Âyette sayılan bu beş sıfat, bunların tek bir mevsûfa (şahsa) ait olacağına işarettir. Binâenaleyh bu sıfatların başlarındaki atıf harflerinin hazfi gerekirdi. Nitekim "O yaratıcı, bârî ve suret veren Allah'dır" (Haşr: 59/24) ayetinde böyledir. Fakat burada, atıf harfi olan vavlar getirilmiştir. Doğrusunu Allah bilir, fakat öyle sanıyorum ki, bu kendisinde bu sıfatlardan tek bir tanesi bulunanın da, ayetteki büyük medhin muhtevasına girdiğini ve bol mükafaata ereceğini gösteriyor. En iyisini Allah bilir. 80[80]

Allah'ın Meleklerinin ve İlim Ehlinin Tevhide Şehadet Etmeleri

"Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığı hakikatine, adeleti ayakta tutarak tutarak şahadet etti. Melekler ve ilim sahipleri de (şahadet ettiler). Ondan başka tanrı yoktur. O, aziz ve hakimdir" (Âl-i İmran, 18).
Bil ki Allah Teâlâ, mü'minleri, "Ey Rabb'imiz, biz imân ettik..." dedikleri için medh-ü sena edince, peşisıra, imânın delillerinin aşikâr ve ortada olduğunu açıklayarak, "Allah şahadet eder ki..." buyurdu. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 81[81]

Birinci Mesele

Bil ki Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği ile ilgili her bilginin isbatı naklî delille mümkün değildir. Fakat
böyle olmayan her ilmin naklî delille isbâtı mümkündür. Bu, melekler ve ilim sahipleri için de böyledir. Fakat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğunu anlayıp bilmek, Allah'ın bir olduğunu bilmeye dayanmaz. Bundan dolayı Allah'ın birliğini, sırf Kur'ânî, naklî delillerle isbât etmek caizdir. 82[82]

Allah Teâlâ'nın Şehâdeti

(Bunu bu şekilde iyice anladığında biz deriz ki: Âlimlerâyetinin izahı hususunda şu iki görüşü belirtmişlerdir:
1- Allah'ın ve meleklerle ilim sahiplerinin şehâdeti aynı mânâdadır.
2- Hepsi aynı manada değildir.
iki şekilde izah mümkündür:
Birinci görüşü şu iki şekilde izah mümkündür:
a) Şahadeti, "ilme dayalı olarak haber vermek" mânâsından ibaret saymak... Bu mânâ, hem Allah, hem melekler, vermesidir. Biz, bu konuda nakl? delille istidlal edilebileceğini daha önce söylemiştik.
Bunun melekler ve ilim sahipleri için aynı mânada oluşu ise, hepsinin de Allah'ın bir olduğunu, eşi ve benzeri olmadığını haber vermeleridir. Bu izaha göre, âyetteki "şahâdef'ten anlaşılan mânânın, gerek Allah, gerek melekler ve gerekse ilim sahipleri için aynı olduğu sabit olmuş olur. hem de iiim sahipleri için aynıdır. Allah tarafından bu mânâda oluşu, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de, kendisinin bir olduğunu ve kendisinden başka tanrı olmadığını haber

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/203-204.
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/204.
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/205.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/205.

b) Âyetteki şahadeti, "açıklayıp ortaya koyma" mânâsında anlamak... Çünkü Allah Teâtâ, kendisinin tek ilah olduğuna delâlet edecek şeyleri yaratmak suretiyle, bu şehâdeti açıklamış ve ortaya koymuştur. Melekler ve ilim sahipleri de Allah'ın tek olduğunu ortaya koymuş ve bunu hem nakit hem de aklî delillerle beyân etmişlerdir.

Melekler bunu peygamberlere; peygamberler, âlimlere; âlimler de bütün insanlara açıklamışlardır.

Buna göre aradaki fark, sadece açıklama ve beyan etmenin şeklindedir. Binâenaleyh açıklama ve ortaya koyma mânâsı, gerek Allah hakkında, gerekse ilim sahibleri hakkında aynıdır. Bu sebeple "şahâdef'ten anlaşılan mânânın, her iki izaha göre de aynı olduğu ortaya çıkmış olur.

Bütün bunlardan maksad, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki şöyle demesidir: "Allah'ın birliği, kendi şahadeti ve şahadetlerine itibar edilen bütün mahlûkatının şahadeti ile sabit olmuş bir hakikattir. Bu güçlü din ve sağlam yol, hristiyanlardan ve putperestlerden kendini bilmez câhillerin karşı çıkmaları ile zayıflamasın. O halde sen ve ümmetin bu din üzere devam edin. Çünkü bu İslâm'dır. Allah katındaki din de işte bu İslâm'dır.

İkinci görüş şöyle diyenlerin görüşüdür: Allah'ın kendi birliği hususundaki şahadeti, bir olduğuna dâir delilleri yaratmasından ibarettir.

Meleklerle ilim sahiplerinin şahadeti ise, bunların Allah'ın birliğini ikrar edip imân etmelerinden ibarettir. Bu iki mânâdan herbiri "şahadet" kelimesi ile ifâde edilebildiği için, her ikisini de "şahadet" kelimesiyle anlatmak, garip görülecek bir şey değildir.

Bunun bir benzeri de:

"Şüphesiz Allah ve melekleri o peygambere salât ederler. Ey İmân edenler siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle selâm verin" (Ahzâb. 56) âyetidir. Hepsi aynı lafızla ifâde edildiği halde, Allah'ın salâtının meleklerinkinden, me- leklerinkinin de mü'minlerin salâtından farklı olduğu herkesin malumudur. 83[83]

İmdi eğer, "Allah'ın birliğini iddia eden yine kendisidir. O halde, iddia eden nasıl bunun şahidi olur?" denilirse, buna şu şekillerde cevap verilir:

1- Hakiki şâhid, sadece Allah Teâlâ'dır. Çünkü Hak Teâlâ, eşyayı yaratan ve onları kendisinin birliğine delil kılandır. Eğer o deliller olmasaydı, bu şahadet doğru olmazdı. Bu delilleri getirdikten sonra, âlimleri bunları bilmeye muvaffak kılan da O'dur. Eğer Allah'ın yarattığı o deliller olmasaydı ve Allah âlimleri onları bilmeye muvaffak kılmasaydı, âlimler o deliller sayesinde tevhid bilgisine ulaşmaktan âciz olurlardı. Durum böyle olunca, kendisinin birliğine şâhid olan, yine kendisi olmuş olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "De ki "şâhid olma bakımından hangi şey daha büyük?" De ki "Allah.." (Enam, 19) buyurmaktadır.

2- Ezelî ve ebedî olarak mevcud olan, Allah'tır. O'nun dışındaki varlıklar, ezelde sırf bir yokluk idiler. Yok olan, burada bulunmayana, var olan da burada bulunana benzer. Buna göre, Allah'ın dışında kalan herşey, gâib olmuş olur. Allah'ın şahadeti ile, gâib olan şeyler şâhid olmuş olur. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın bizzat kendisi, herşeyin şahidi olmuş olur. İşte bu sebeple de O, "Allah, kendinden başka hiçbtrtann olmadığı hakikatine... şahâdetetti" buyurmuştur.

3- Bu, hernekadar şahadet etme şeklinde ise de, aslında ikrar etme mânâsındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kendisinden başka tanrı olmadığını haber verince, O'nun dışındaki herşey O'nun kulu olmuş olur. Kerîm olan Mevlâ'ya, kullarının menfaatlarını zedelemek uygun düşmez. Buna göre bu söz, Kerîm olana keremin vâcib olması nev'inden, mahlûkatının bütün yönlerini ıslâh edip iyileştirmesinin gerektiğini İkrar etme yerine geçmiş olur.

4- İbn Abbas, âyeti i şeklinde, kelimesini hemzenin kesresi ile; bundan sonra gelen âyeti ise, hemzenin fethası ile i okumuştur. Buna göre âyetin mânâsı, "Allah, kendi katındaki elinin İslâm dini olduğuna şahadet eder" şeklinde olur ki bu durumda "Kendinden başka tanrı yoktur" cümlesi, bir ara cümlesi olmuş olur. Bil ki bu dördüncü cevaba itimad edilmez. Çünkü bu kıraat, âlimlerce makbul değildir. Makbul olduğunu farzetsek bile, birinci kıraat ittifak

---

83[83] "Sâlat" kelimesi, Allah'a nisbet edilirse "rahmet-i ilâhi"; meleklere nisbet edilirse, "istiğfar"; mü'minlere nisbet edilirse "dua" manasına gelir. (Ç) edilen kıraattir. Binâenaleyh bu husustaki müşkil, son kıraat ile cevaplandırılamaz. [84]

İkinci Mesele

Âyetteki "ilim sahiplerinden maksad, Allah'ın birliğini kat'î delillerle bilen kimselerdir. Çünkü şahadet, ancak bir bilgiye dayalı olarak yapıldığında
makbul olur. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), "Birşeyi güneş gibi iyice bildiğin zaman, şahadet et" buyurmuştur.
Bu, bu yüce mertebenin ve şerefli derecenin ancak usûl âlimleri (kelâmcılar)
için söz konusu olduğunu gösterir. [85]

Adaleti Kâim Kılmak

HakTeâlâ'nın: aletiayakta tutarak.." tabiri ile ilgili birkaç mesele vardır: [86]

Birinci Mesele

kelimesi mansubtur ve mansub oluşu husu- sunda şu ihtimaller söylenmiştir:
1- Hâl olduğu için mansubtur. Hâl olmasına göre şu takdirler yapılmıştır:
a) Bunun takdiri, "Allah, adaleti ayakta tutarak, ... şahadet etti" şeklindedir.
b) bunun, lafzının hâli olması da caizdir. Takdiri ise,Adaleti ayakta tutan O'ndan başka ilâh yoktur" şeklinde olur. Bu çeşit hallere, "hâl-i müekkide" denir.bdullah cesur bir şekilde bize geldi" ve Abdullah'tan başka cesur adam yoktur" demen gibi...
2- Bu kelimeninkelimesinin sıfatı olması... Buna göre takdir: "O'ndan başka, adaleti ayakta tutan bir ilâh yoktur" şeklindedir. Bu, uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Araplar, sıfatla mevsûfun arasını ayırabiliyorlar.
3- Medh üzere mansubtur Buna göre eğer "Medih'ten ötürü mansub olan kelimenin marife olması gerekmez mi? Meselâ"Hamd Allah'a mahsustur. Hamîd olan Allah'ı (övüyorum)" sözünde olduğu gibi..?" denilirse, biz deriz ki: Bu bazan nekire olarak da gelebilir. Nitekim Sibeveyh şu şiiri isnad etmiştir:[87]
"Ve, linetlerden hâil yakası bağrı açık, gulyabaniler gibi olan emzirici kadınlara sığınır." [88]

Allah Tealâ'nın Adaleti

İkinci Mesele

ifâdesi hakkında şu iki görüş de iteri sürülmüştür:
1- Bu, mü'minlerin hâlidir. Buna göre mânâ: "Bu ahadeti yerine getirmede adaleti ayakta tutma ilim sahihlerinden herbirinin hâti olduğu hâlde onlar., şahadet ederler" şeklindedir.
2- Müfessirlerin ekserisinin görüşü olup, buna göre bu kelime "Allah" lafzından hâldir. [89]

Üçüncü Mesele

tabiri, "adaleti ayakta tutup, yerine getirerek" manasındadır. Nitekim "Falanca, işleri idare eden, yani, onları dosdoğru yürütendir" denilir.

---

[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/205-207.
[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/208.
[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/208.
[87] Atıf ihtimâli sebebiyle şeklindeki (Lisanu'l-Arap, VIII/127) rivayet, daha uygun görünüyor (Ç).
[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/208.
[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/209.

Bil ki, bu adaletten, dünya ile ilgili olanlar ve din ile ilgili olanlar vardır.

Dünya ile ilgili olaniar hususunda, önce Allah'ın, insanın uzuvlarını nasıl yarattığına bir bak! O zaman Allah Tealâ'nın, bunda da âdil olduğunu anlarsın. Sonra insanların güzel ve çirkin, zengin ve fakir, sıhhatli ve hasta, uzun ömürlü ve kısa ömürlü, lezzet ile elemler bakımından farkı farklı oluşlarına bir bak ve bütün bunların Allah'ın adaleti, hikmeti ve doğru işi neticesi olduğuna kesin inan. Sonra maddelerin ve feleklerin nasıl yaratılmış olduklarına ve herbirinin belli hususî bir mikdar ile takdir edilmiş olduklarına bak ve bütün bunların bir hikmet ve isabet olduğuna kesin hükmet.

Din ile ilgili adalet hususunda, insanların ilim ve cehalet, zekâ ve aptallık, hidâyet ve azgınlık bakımlarından farklı oluşlarına bak ve bütün bunların bir âdâlet ve denge neticesi olduğuna kesin hükmet.

Keşşaf sahibi burada, Mu'tezilî itikadına taassubla yapışarak âyetin, İslâm'ın "adi ve tevhid"den ibaret olduğuna90[90]'delâlet ettiğini iddia etmiştir. Halbuki o zavallı, bu gibi şeyleri bilemez. Fakat o, fuzûlî bir adam olup, bilmediği şeylere dalar. O, âyetin, Allah'ı görmeyi caiz görenler ile cebr itikadında olanların, Allah'ın dini olan İslâm dinî üzere olmadıklarına delâlet ettiğini ileri sürmüştür. Hayret, şaşılacak şey! Mu'tezile'nin ileri gelenleri, ömürlerini, "Allah görülebilecek olsaydı, bir cisim olması gerekirdi" iddialarına delil aramakla harcamışlar ve bu hususta kat'î aklî bir münasebet olmaksızın, şahide başvurmaktan başka bir şey bulamamışlardır. İlmin kokusunu alamayan o zavallı, böyle bir delili nereden bulacak?

Cebr ite ilgili hadîse gelince, o miskinin buna dalması," kendini ilgilendirmeyen bir konuya dalması demektir. Çünkü O, Allah Teâlâ'nın bütün cüz'iyyâtı bildiğini, insanın da Allah'ın ilmini (bildiğinin aksini yaparak) cehle döndürmesinin mümkün olamayacağını kabul ettiğine göre, o da cebr inancını itiraf etmiş olur. O nerede, böyle meselelere dalma nerede!...

Allah Teâlâ sonra, "O'ndan başka tanrı yoktur" buyurmuştur. Bu cümlenin âyette tekrar edilmesi, şu incelikleri ifâde eder:

a) Âyetin takdiri, "Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahadet etmiştir. O, buna şahadet edince, kendisinden başka ilâh olmadığı doğru olmuş olur" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, "Delil Allah'ın bir olduğunu göstermektedir. Durum her ne zaman böyle olsa, Allah'ın birliğine hükmetmek doğru olur" sözüdür.

b) Allah Teâlâ, kendisinin kendinden başka ilâh olmadığına şahadet ettiğini, melekler ile ilim sahiplerinin de buna şahadet ettiklerini haber verince mânâ şöyle olmuştur: Sanki O şöyle demiştir: "Ey Muhammed ümmeti, sizler Allah'ın ve melekler ile ilim sahiplerinin şahadetine uygun şekilde, "Allah'tan başka tanrı yoktur" diyerek şahadet getirin. Böylece bu tekrardan maksad. bu cümleyi, onların şahadetlerine uygun bir şekilde söylemeyi emretmektir.

c) Bu tekrarın faydası, müslümana, her zaman bu kelimeyi tekrarlamasının gerektiğini bildirmektir. Çünkü insanın sözlerinin en kıymetlisi bu kelime-i tevhiddir. Binâenaleyh insan çoğu zamanında bu kelimeyi söyleyip tekrar etmekle meşgul olursa, en kıymetli ibâdetle meşgul olmuş olur. Bundan dolayı âyetteki tekrardan maksad, kulları bu kelimeyi tekrar tekrar söylemeye teşvik etme olur.

d) Allah Teâlâ,cümlesini birinci olarak, ibâdete yalnız kendisinin layık olduğunu bildirmek için; ikinci olarak da kendisinin adaletle hükmedeceğini ve zulmetmeyeceğini bildirmek için zikretmiştir.

Cenâb-ı Hak (O), aziz ve hâkimdir" buyurmuştur. "Azîz", Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin, "hakîm" ise ilminin mükemmelliğine işaret etmektedir. İlâhın, ancak bu iki sıfatla ilâh olması mümkündür. Çünkü ilâhın adaleti ayakta tutması, ancak ihtiyaçların hepsinin mikdarını bilip, mahlûkatın işlerini yaratmaya kadir olmakla tam olur. Allah "azîz" vasfını "hakîm" vasfından önce getirmiştir. Çünkü O'nun kudretini bilmek, istidlal yolu ile bilgi etmede, O'nurı âlim olduğunu bilmeden önce gelir. İstidlal? bilgilerde bu Önce olduğu için ve nitap istidlal eden

---

90[90] Mutezile mezhebinden olanlar bu vasfı, yani "mutezilî" vasfını kabul etmeyip kendilerini "ehlu'l-adli ve't-tevhîd" diye tavsif ederler. Râzî (rh.a.) bu ıstılah? manada kullanıyor (Ç).

insanlara yapıldığı için, Allah, izzet sıfatını hikmet sıfatından önce zikretmiştir. 91[91]

Allah Katında Geçerli Din İslâm'dır

"Allah katında gerçek din, İslâm'dır. Hitap verilenler, kendilerine İlim geldikten sonra, ancak aralarındaki hasedden dolayı ihtilafa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse (bilsin ki) Allah, hesabı pek çabuk
görendir" (Âli İmran. 19).
Cenâb-ı Allah'ın "Allah katında gerçek din İslâm'dır" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 92[92]

Birinci Mesele

Kıraat imamları, -Kisâî hâriç- baştaki hemzeyi meksur olarak öl şeklinde okumuşlardır. Kisâî ise,
meftuh olar ak okumuştur. Ekseriyetin kıraatinin ebebi açıktır. Çünkü bu âyetten önceki söz, tamamlanmıştır. (Bu yeni bir sözdür.)
Kisâî'nin kıraatinin izahı hususunda nahivciler şu üç görüşü zikretmişlerdir:
a) Bunun takdiri,llah, kendisinden başka tanrı olmadığına, Allah katında gerçek dinin İslâm olduğuna şahadet etmiştir" şeklindedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bir olması, gerçek dinin İslâm olmasını gerektirir. Zira İslâm dini, Allah'ın vahdaniyetini de içine almaktadır.
b) Bunun takdiri, "Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına ve Allah katında gerçek dinin İslâm olduğuna şahadet etmiştir" şeklindedir.
c) Basralılara göre, ikinci cümle, birinci cümlesinden bedeldir. Biz, İslâm dininin tevhidin kendisini içine aldığını söylersek, bu senin "Zeyd'in kendisini dövdüm" demen gibi olur. Eğer, "İslâm dini tevhidi içine alır" der isek, bu, seninZeyd'e yani başına vurdum" sözün gibi, bedel-i istimal kabilinden olur.
-Binâenaleyh şayet, "Bu izaha göre, "Allah" isminin yeniden bu cümlede getirilmesinin göz ardı edilmiş olması gerekir. Bu,Zeyd'e yani Zeyd'in başına vurdum" denilmesi gibi olur.?" denilir ise, biz deriz ki, Araplar bazan zamirin yerine açık ismi getirirler. Nitekim şâir:"Ölümü, hiçbir şeyin ölümü geçemediğini görüyorum" demiştir. Bunun misalleri pek çoktur. 93[93]

İkinci Mesele

Ayetin, kendinden önceki âyetle irtibatı, şeklinde okuyanlara göre şöyledir: "Allah, kendisinden başka ilâh olmadığı ve katında gerçek din İslâm olduğu için şahadet etmiştir. Çünkü İslâm tevhid dinidir. Allah Teâlâ da bu tevhide şahadet ettiği için, Allah katında gerçek dinin İslâm olması gerekmiştir." Âyeti1 şeklinde okuyanlara göre ise, Allah Teâlâ tevhidin, bizzat kendisinin, meleklerin ve ilim sahiplerinin doğruluğuna şahadet ettiği bir din olduğunu beyân buyurmuştur. Her ne zaman durum böyle olursa, Allah katında gerçek dinin İslâm olduğunun söylenmesi gerekir. 94[94]

Üçüncü Mesele

Arapçada "Din" "Karşılık, mükâfaat ve ceza demektir; verilen mükâfaatın sebebi oldukları için yapılan ibâdetlere de "din" denilmiştir. 95[95]

---

[91] [91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/209-211.
[92] [92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/211.
[93] [93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/211-212.
[94] [94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/212.
[95] [95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/212.

İslâm'ın Manası, İmân Ve İslâm

"İslâm" kelimesinin Arapçada üç mânası vardır:
a) İslâm: İslâm'a, yani boyun eğip itaata girmeden ibarettir. Nitekim Cenâb-ı
Hak, buyurmuştur, yani "Size boyun eğip uyanlara...... "mü'min değilsin" demeyiniz" {Nisa, 94).
b) "silm'e giren" yani "barışa giren" demektir. Bu tıpkı Arapların, "Bir yerde uzun zaman kaldı ve kıtlığa düştü" sözleri gibidir. "SİlM" kelimesi, selâmet (kurtuluş) mânâsındadır.
c) İbnu'l-Enbârî şöyle demiştir: "Müslim" kelimesi, ibâdetini sırf Allah için yapan mânâsındadır. Bu, Arapların O, falancaya hastır"
sözlerinden alınmıştır. Buna göre "İslâm" kelimesinin mânâsı: Dini ve inancı sırf Allah'a has kılma ve yapma demektir. Lügâvî bakımdan, "İslâm" lafzının izahı bundan ibarettir.
"İslânV'ın şeriat örfündeki mânâsı "imân"dır. Bunun delili şu iki şeydir:
1- Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet. Çünkü "Allah katında gerçek din İslâm'dır" buyruğu, Allah katında makbul olan dinin sadece İslâm olduğunu gösterir. Binâenaleyh eğer imân, İslâm'dan başka birşey olsaydı, imânın Allah katında makbul bir din olmaması gerekirdi. Bunun böyle olmadığında ise bir şüphe yoktur.
2- Hak Teâlâ'nın, "Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, ondan (bu din) asla kabul olunmaz" (âli imran, 85) âyetidir.
Eğer imân, İslâm'dan başka birşey olsaydı, imânın da Allah katında kabul olunmayan bir din olması gerekirdi. Buna göre şayet, "Bedeviler, "imân ettik " dediler. De ki: "Siz imân etmediniz. Fakat (bari) "Müslüman olduk" deyin.." (Hucurat. 14) âyeti, İslâm'ın imândan başka birşey olduğu hususunda açık bir ifâdedir" denilir ise, biz deriz ki: Yukarıda da açıkladığımız gibi, lügâvi bakımdan İslâm, inkiyad edib boyun eğme mânâsındadır. Münafıklar da kılıç korkusundan ötürü, zahiren inkiyâd edip müslümanların isteklerine uyunca, görünüşe göre onlardan da İslâm tahakkuk etmiş olur. Zahiren İmânları da bulunmuş olur. Çünkü Hak Teâlâ: "Müşrik kadınları, onlar îmân etmedikçe nikahlamayınız ' (Bakara, 221) buyurmuştur. Üzerinde hüküm yürütülebilecek imân, zahiren yapılan ikrardır. Buna göre, İslâm ile imân bazan zahire göre, bazan da hakikata göre nazâr-ı dikkate alınmıştır. Münafık için zahirî bir İslâm bulunup, kalbi Allah'ın dinine inkiyâd etmediği için, bâtınî bir İslâm bulunmayınca, âyetin mânâsı şöyle olmuş olur: "Siz kalben ve içinizden müslüman olmadınız. Fakat zahiren "Müslüman olduk" deyiniz." Allah en iyisini bilendir. Cenâb-ı Allah: "Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, sırf. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, (bilsin ki) Allah hesabı pek çabuk görendir " buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 96[96]

Ehli Kitabın Aralarında İhtilafa Düşmeleri

Âyetten maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, delilleri izah ettiğini, şüpheleri giderdiğini, kendilerine kitap veri- Aralarında lenlerin ise, ancak kendi kusurları sebebiyle inkâra İhtilâfa Düşmeleri sapmış olduklarını açıklamaktır. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kitap verilenler... ihtilâf etmedi" ifâdesinde birkaç izah bulunmaktadır:
a) Bunlardan murad, yahudilerdir. Yahudilerin ihtilâfları ise şudur: Hz. Musa'nın vefatı yaklaştığı zaman, Tevrat'ı yetmiş âlime teslim eder ve onları Tevrat'ın bekçileri yaparak, Yûşa'yı da halef bırakır. Aradan birkaç nesil geçince, bu yetmiş âlimin oğulları, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki hased ve ihtiras sebebiyle Tevrat hakkında ihtilâfa düşerler ve dünya arzusundan dolayı birbirlerine hased ederler.
ten sonra, Hz. İsa'nın durumu hakkındaki ihtilâflarıdır. yandan da, "Peygamberliğe, bizler Kureyş'ten daha lâyıkız; çünkü onlar ümmîdirler; bizler ise, Kitap sahibiyiz!" şeklinde
c) Bunlardan murad, yahudî ve hristiyanlardır. Bunların ihtilâfları ise, yahudilerin "Uzeyr

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/212-213.

Allah'ın oğludur!" demesi; hristiyanların da, "Mesih Allah'ın oğludur" demesi,böylece Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr etmeleridir. Öte görüş öne sürmeleridir. 97[97]

İkinci Mesele

Ancak kendilerine İlim gelditen sonra" ifâdesinden murad ise, "şayet iyicetetkik edip düşünselerdi, kendileri için bir ilim hasıledecek delililer onlara geldikten sonra..." şeklindedir. Çünkü biz, bunu (delillere değil de) ilme hamletseydik, onlar inatçı olmuş olurlardı. Büyük bir topluluk hakkında ise inat, doğru olmaz. Bu âyet, ehl-i kitabın tamamı hakkında gelmiştir ki, onlar da büyük bir topluluktурlar. 98[98]

Üçüncü Mesele

"ihtirastan dolayı" kelimesinin mansûb olması hakkında iki görüş vardır:
a) Ahfeş'in görüşü: Buna göre bu kelime "mefû-lün leh" olduğu için mansûbtur. Yani, Jüi "hasetleri sebebiyje, ihtirasları için" demektir. Bu senin şöyle demene benzer: "Sana, hayrı talep ve kötülüğü men etmek için geldim!"
b) Zeccâc'm görüşü: Buna göre bu kelime, mânâ yoluyla masdar olduğu için mansûbtur. ÇünküKendilerine kitap verilenler azmadı..." ifâdesi yerine kâimdir. Böylece de âyettek kelimesi masdar yapılmıştır.
Mef'ûtün leh ile masdar arasındaki fark şudur: Mef'ûlün leh, fiilin gayesidir. Masdar ise, failin ortaya koyduğu bir mef'ûl-ü mutlakdır. 99[99]

Dördüncü Mesele

Ahfeş, Hak Teâlâ'nın ifâdesinin, O'nun LEihtilâf etti) sözünün mef'ûlü olup, takdirinin ise, Onlar aralarında hasetten dolayı, ancak, aralarında bir hased vesilesi olarak kendilerine ilim geldikten sonra ihtilâf ettiler" şeklinde olduğunu söylemiştir. Onun dışındakiler ise mânânın, -! Onlar ancak, kendilerine ilim geldikten sonra, ve de sırf aralarındaki azgınlık ve hased ve tecâvüzden dolayı ihtilâf ettiler" şeklinde olduğunu söylemiştir.
Kaffâl ise şunu söylemiştir: Bu ikincisi birincisinden daha güzeldir; çünkü birincisi, onların kendilerine gelmiş olan ilim sebebiyle ihtilâfa düştüklerini vehmettirirken, ikinci görüş de onların ancak, hased ve azgınlıklarından dolayı ihtilâfa düşmüş olduklarını ifâde eder.
Allah Teâlâ daha sonra "Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, (bilsin ki) Allah hesabı pek çabuk görendir" buyurmuştur. Bu, bir tehdittir. Bu tabir hakkında iki izah şekli vardır:
a) Bunun mânâsı, "Âyetleri inkâr eden kimse, çarçabuk Allah'a varır, Allah da onu hesaba çeker, yani küfründen dolayı onu cezalandırır" şeklindedir.
b) "Allah Teâlâ, amelleri her ne kadar çok olsa da o kimseye, âmelle/ini, günahlarını ve muhtelif inkârlarını süratli ve eksiksiz bir şekilde bildirecektir " demektir. 100[100]

Ehl-i Kitap Karşısındaki Tutum

"Eğer seninle mücâdele ederlerse, (şöyle) de: "Ben, bana tâbi olanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim etmişimdir." Kendilerine kitap verilenlerle ümmîlere de de ki: "İslâm'a girdiniz mi?" Eğer İslâm'a girerlerse,
muhakkak ki doğru yolu bulurlar. Eğer yüz çevirirlerse, o zaman sana düşen sadece tebliğdir. Allah, kullarını hakkıyla görücüdür" (Âl-i İmran, 20).

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/214.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/214.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/214-215.
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/215.

Bil ki, Allahu Teâlâ daha önce, ehl-i kitabın kendilerine ilim geldikten sonra ihtilâf ettiklerini ve buna rağmen küfürlerinde ısrar ettiklerini zikredince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e onlarla olan mücadelesinde onlara söyleyeceği şeyi beyân ederek;"Eğer seninle mücadele ederlerse, (şöyle) de: Ben kendimi Allah'a teslim etmişimdir." Bu sözün zikredilmesinin sebebi hususunda iki izah şekli vardır:

Birinci şekil: Bu, onlarla mücadele etmekten yüz çevirmeyi ifâde eder. Çünkü Hz, Peygamber (s.a.s) bu âyet nazil olmadan önce, kendisinin sıdkına dair hüccet ve delilleri defalarca ve muhtelif şekillerde onlara göstermişti. Zira bu sûre Medenî'dir. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, Kur'ân-ı Kerim, ağacın duâ etmesi, kurdun konuşması vb. şekillerde onlara mucizeler göstermişti. Yine Cenâb-ı Allah bu âyetten önce, İslâm dininin doğruluğuna dair âyetler de zikretmişti. Bu âyetlerin birincisi, Allahu Teâlâ'nın, "O hayydır, kayyûmdur" (âw imran, 2) sözüyle ilâhlığı konusunda hristiyanların sözlerinin bozuk ve fasit olduğuna dair zikrettiği hüccet ile, Hz. Peygamberin nübüvvetinin doğruluğuna dair, "Sana, bir hak olarak kitabı indirdi" (âm imran. 3) sözüyle zikretmiş olduğu hüccettir.

Allah Teâlâ ayrıca onların şüphelerini zikretmiş, bunların hepsine, daha önce de açıkladığımız gibi cevap vermiştir. Sonra onlara, (Ali imran. 13) âyetinin tefsirinde de açıkladığımız şekilde, Bedir günü

müşahede ettikleri başka mu'cizeleri de zikretmiştir. Sonra, "Allah şu hakikati, kendinden başka hiçbir İlâh olmadığını açıkladı" (Ali imran, ıs) sözüyle, tevhîd konusundaki sözünün doğruluğunu beyân edip, Allah'ın bir zıddı, benzeri, eşi ve çocuğu bulunmadığını açıklamıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, bu yahudi ve hristiyanların haktan sapmalarının ve din konusundaki ihtilâflarının, ancak onların azgınirk ve hasetlerinden ötürü olduğunu bildirmiştir. İşte bu açıklamalar, eğer onlar ihlas sahibi olsalardı, onları Hakk'a boyun eğmeye ve deliller üzerinde tefekküre sevkederdi. Böylece kâfir fırkalarının aleyhine hüccet getirme sebeplerinin tamamı, hiçbir şey kalmaksızın meydana gelmiş, bulunmuştur.

İşte bundan sonra Allah Teâlâ: "Ben, bana tâbi olanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim etmişimdir" buyurmuştur. Yani, "Biz delilleri ve apaçık hüccetleri iyice açıkladık. Eğer siz taassub ve hasedi bırakır da bunlara sarılırsanız, sizler de hidâyete ermiş olursunuz. Şayet bu delil ve hüccetlerden yüz çevirirseniz, muhakkak ki Allah sizi cezalandırır." İşte bu te'vil, bütün sözlerde alışılmış bir yöntemdir. Zira, hakkı savunan kimse, inatçı ve bâtıldan yana olan birisiyle karşı karşıya gelip de, ona karşı birbiri ardınca hüccetleri sıraladığında, sonunda şöyle der: "Ben ve bana uyanlar, hakka inkiyâd edip ona teslim oluyor, Allah'a kulluk etmeye yöneliyoruz. Binâenaleyh, getirdiğim bunca delillerden sonra bana uyar ve üzerinde bulunduğum Hakk'a ittibâ ederseniz, hidâyete ermiş olursunuz; eğer böyle olmaktan yüz çevirirseniz, şunu bilin ki Allah hakkıyla görüp gözetendir." İşte, Hak'tan yana olup da delil getiren kimsenin, inatçı ve bâtıldan yana olan kimseye karşı en son söyleyeceği şey, başvuracağı metod budur.

İkinci şekil, şöyle dememizdir: Hak Teâlâ'nın: "Kendimi Allah a teslim etmişimdir" sözü, bir delil getirme ve onu ortaya koymadır. Bunu şu şekillerde açıklayabiliriz:

Birinci vecih: Ehl-i kitap, Allah'ın varlığını, O'nun ibâdete müstehak olduğunu kabut ediyorlardı. Buna göre, Hz.Peygamber (s.a.s) sanki, ehl-i kitaba şöyle demek istemiştir: "Bu, hepimizin anlaştığı bir husustur. Buna göre ben, üzerinde anlaşmış olduğumuz miktara tutunuyor ve insanları buna davet ediyorum. Aramızdaki ihtilâf bu konularda değildir. Sizler, iddiacı makamındastnız. O halde iddialarınızı isbât etmeniz gerekir.." Çünkü yahudiler, teşbîh ve tecsimi; hristiyanlar, Hz. İsa'nın Hanlığını; müşriklerse putlara ibâdet etmenin şart olduğunu iddia ediyorIardı.**Binâenaleyh bunları iddia eden kimselerin, bunları isbât etmeleri gerekir. Ama bana gelince, ben sadece Allah'a itaat etmenin ve O'na kullukta bulunmanın farz olduğunu söylüyorum ki, bu hususta siz de aynı görüştesiniz." Bu âyetin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın: "De ki: "Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda miisâvî olan bir kelimeye yani şuna gelin: "Allah'dan başkasına tapmayalım.." (An imran, 64) âyetidir.

İkinci vecih: Ebü Müslim el-İsfehanî'nin söylediği şu husustur: Yahudi, hristiyan ve putperestler, bazı yasa ve hükümler hariç, Hz. İbrahim (a.s)'in büyüklüğünü, O'nun sözündeki haklılığını ve dinindeki sıdktnı kabul ediyorlardı. Böylece Allah Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Hz. İbrahim'in dinine tâbi olmasını emretmiş, ve "Sonra sana, "Bir muvahhid müslüman olarak İbrahim'in dinine uy!" diye vahyettik" (Nani, 123)diye buyurmuştur. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, burada bu mevzuda, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Hz. İbrahim'in söylediği söz gibi söylemesini emretmiştir. Çünkü Hz. İbrahim, "Şüphesiz ki ben, bir muvahhid olarak yüzümü, o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim" (En âm,79) demişti. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.s)ıl "Kendimi teslim etmişimdir" (Enam,79)sözü, Hz. İbrahim (a.s)'in ^rj ^- 4*"j "Yüzümü yönelttim" desi gibidir. Yani, "Allahu Teâlâ'nın dışındaki bütün her nev'i mâbûddan yüz çevirip, ibâdetimle sırf Allah'a yöneldim ve ibâdeti sırf O'na has kıldım" demektir. Buna göre âyetin takdiri şöyledir Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ya Muhammed, eğer onlar seninle bu tafsilatlı meselelerde tartışırlarsa de ki: "Ben, Hz. İbrahim'in yoluna yapışmışım, O'nun yolundayım! Sizler de O'nun yolunun hak olduğunu ve her türlü şüphe ve töhmetten uzak olduğunu kabul ediyorsunuz..." Buna göre bu, ilzâmî delillere tutunmak kabilinden olur ve Hak Teâlâ'nın: "Onlarla mücadeleni en güzel bir şekilde yap" (Nam, 125) buyruğunun kapsamına girmiş olur.

Üçüncü vecih: Bu konuyu yazarken hatırıma gelen, şu husustur: "Allahu Teâlâ bu âyetten önce, "Allah katında gerçek dinin İslâm olup, başkası olmadığını" belirtmişti. Sonra da O, "Eğer seninle mücadele ederlerse..." buyurmuştur. Bunun m, ânâsı, "Yani, "Allah katında gerçek dinin İslâm olduğunu" söylemen konusunda seninle mücâdele ederlerse, de ki bunun delili, kendimi Allah'a teslim etmiş olmamdır... Bu böyledir, çünkü dinden maksad Rubûbiyyetin gereklerini bihakkın yerine getirmektir. Ben zâtımı Allah'a teslim edip, O'ndan başkasına ibâdet etmeyip, hayrı sadece O'ndan bekler, sadece O'nun hüküm ve hükümranlığından korkar ve başkasını da O'na ortak koşmazsam, işte bütün bunlar O'nun Rubûbiyyetinin ve benim ubûdiyyetimin gereklerini bihakkın yerine getirme, vefa gösterme olur." Böylece, kâmil dinin İslâm olduğunu söylemek sahih olur. İşte, bu izah da âyete münasip ve uygun düşer.

Dördüncü vecih: Hatırıma şu da gelmiştir: Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrahim (a.s)'den naklettiği, "Babacığım, işitmeyen, görmeyen, sana hiçbir faydası olmaz şeylere niye tapıyorsun?" (Meryem, 43) sözüne münasiptir. Yani, "İbâdet ancak fayda ve zarar verebilen, işimi, kudret elinde; hükmümü ise, kudret kabzesinde tutan bir varlık için caizdir" demektir. Çünkü hristiyanlardan herbiri, Hz. İsa'nın bu tür şeylere kadir olamıyacağını bilinceHz. İsa'ya teslim olup, ona inkiyâd etmem aklen mümkün olmaz.. Ben, zâtımı ancak, hayır ve şerrin, fayda ve zararın, tedbir ve takdirin kendisinden sudur ettiği zâta teslim ederim...

Beşinci vecih: Bu ifâdenin, Hz. İbrahim (a.s)'in, "Rabb'i O'na: "(Kendini Hakk'a) teslim et" dediği zaman O, "Alemlerin Eabb'ine teslim oldum" demişti" (Bakara, 131) sözündeki metoduna bir işaret olması da muhtemeldir Bu, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. 101[101]

Allah'a Teslim Olmanın Mânâsı

Hak Teâlâ'nınl "Kendimi Allah'a teslim etmişimdir" sözüne gelince, bunda birkaç izah şekli bulunmaktadır:

a) Ferrâ, bunun mânâsının, "ibâdet ve amelimi sırf O'na tahsis ettim" şeklinde olduğunu; "sırt O'nun için yaptım, O'na başkası ortak olmadı" mânâsında da,tl denildiğini belirterek şöyle der: "Buradaki yüz, zât) kelimesinden maksat, Hak Teâlâ'nın tıpkı:, der. Yine kendisinden geri dönemiyeceği bir şeye dalan kimseye de, "yüz üstü gitti" denilir.

b) Bu tabirin mânâsı, "işimin ve ibâdetimin özünü Allah'a teslim ettim" demektir. Buna göre mânâ, "Benden sadır olan her ameli yapmamın yegâne sebebi, Allah'a kulluk, O'nun ulûhiyyetine ve hükümlerine inkiyâddır " şeklindedir.

c) Bu tabirin mânası, "Kendimi Allah'a adadım" demektir. İbâdet hususunda, kişinin kendisini Allah'a adamasından daha yüce bir makam bulunmaz. Böylece insan kendisini Allah'a ibâdete

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/216-219.

vermiş, Allah'ın dışındaki herşeyden yüz çevirmiş gibi olur.
Cenâb-ı Hakk'ın: "Vebana tâbi olanlar., ."buyruğuna gelince, bunda iki mesele vardır: [102]

Birinci mesele

Âsim, Hamza ve Kisâî kesre ile yetinip, Hz. Osman Mushafı'na ittibâ ederek, yâ harfini hazfedip şeklinde; diğer kıraat imamları ise, kelimenin aslını gözeterek şeklinde okumuşlardır. [103]

İkinci Mesele

Bu ifâdenin başında ja lafzı, O'nun e1 sindeki tâ harfine atfedildiği için, mahallen merfûdur. Yani mâna, "Bana tabî olan da, kendisini Allah'a teslim etmiştir" şeklindedir.
İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak:değil de, niçinbuyurmuştur?" denilirse biz deriz ki: Söz O'nun ifadesiyle uzayınca, (araya bu söz girince), bu ifâde muttasıl zamirin te'kidi yerine geçmiş olur. Şayet meselâ,"Ben, evet ben ve Zeyd teslim olduk!" denilmeyip de,'.ıi "Teslim oldum, Zeyd de..." denilmiş olsa güzel olmaz, doğru olmaz. Ama "Bugün ben ve beraberimde gelenler, gönül rahatlığıyla teslim olduk" denilirse, doğru ve güzel olur.
Sonra Hak Teâlâ: "Kendilerine kitap verilenlerle ümmflere de de ki: "İslâm'agirdiniz mi?" buyurmuştur. Bu hususta da birkaç mesele vardır: [104]

Birinci Mesele

Âyet, Hz. Muhammed'in dinine muvafık olmayan, uymayan kimselerin tamamını kapsamaktadır. Bu
böyiedir, çünkü onların bir kısmı, yahudi ve hristiyanlar gibi kitap ehli olma davalarında ister haklı olsunlar, isterse davalarında mecüstler gibi yalancı olmuş olsunlar, ehl-i kitaptırlar; onların bir kısmı ise, ehl-i kitaptan değillerdir ki, bunlar da putlara tapan müşriklerdir. [105]

Ûmmi Kelimesinin Mânâsı

Şu iki sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, müşrik Arapları "ümmî" diye tavsif etmiştir:
a) Onlar ilâhî bir kitaba sahip olduklarını iddia etmedikleri için, okuma ve yazma bilmeyen kimselere teşbih edilerek, ümmî diye tavsif edilmişlerdir.
b) Bundan murad, onların okuyup yazması olan kimselerden olmayışlarıdır. Bu okuyup yazmama işi, onların galip sıfatlarıdır. Onların içinde okuyup yazması olanlar bulunsa bile, bu onlar arasında pek nadir olan bir husustur. Allah en İyisini bilendir. [106]

Üçüncü Mesele

Bu âyet, Hak Teâlâ'nınakkında umûmî bir ifâde olduğunu gösterir. Çünkü,
kendilerine bir kitap indirildiğini kabu! edenler, O'nun: "Kendilerine kitap verilenler..." tavsifinin; kitabı olmayanlar da, O'nun "ümmîler.." tavsifinin muhtevasına dahildirler.
Sonra Cenâb-ı Hak:"İslâm'a girdiniz mi?" buyurmuştur. Bu ifâdenin başındaki istifham hemzesi, istifhâm-ı takriridir. Bundan maksat, teslim olmayı emirdir.
Nahivciler şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ emri, istifham şeklinde getirmiştir. Çünkü bu ifâde,

---

[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/219.
[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/220.
[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/220.
[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/220.
[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/220.

fiilin yapılmasını isteme, buna davet etme hususunda bir emir gibidir. Ancak, emri bir istifham cümlesiyle ifâde etmedeki mânâ daha çoktur. Bu da, muhatabın inatçı olduğunu, insaftan uzak bir kimse olduğunu anlatmaktır. Çünkü âdil ve insaflı kimseye bir hüccet ve delil izhâr edilince, hiç beklemeksizin hemen o anda onu kabul eder. Bu senin, meseleyi kendisine iyice izah edip, her türlü açıklamayı yapmış olduğun kimseye,"Meseleyi anladın mı?" demen gibidir. Çünkü bu ifâdede, muhatabın anlayışının kıt olduğuna bir işaret bulunmaktadır. Nitekim Hak Teâlâ, içkiyle ilgili âyetin sonunda "Vazgeçtiniz değil mi?" (Maide, 91) buyurmuştur. Bu tabirde onların yasaklanan şeyden vazgeçmek istemediklerine ve ona karşı aşırı bir istek duyduklarına bir işaret bulunmaktadır. Allah Teâlâ daha sonra, "Eğer İslâm'a girerlerse, muhakkak ki doğru yolu bulurlar" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü İslâm, Allah'ın kendisine ilettiği, hidâyet ettiği şeylere sımsıkı sarılmaktır. Allah'ın hidâyetine sarılan ise, hidâyete ulaşmış olur. Bu ifâdenin, "Eğer İslâm'da sebat ederseniz, âhirette kurtuluşa ve necata ulaşırsınız" mânasında olması da muhtemeldir.
Sonra, Cenâb-ı Hak buyurmuştur. Yani, "İslâm 'a girmekten ve sana ittibâ etmekten yüz çevirirlerse, o zaman sana düşen sadece tebliğdir" demektir. Bundan maksat, Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli edip, O'nun vazifesinin sadece delilleri tebliğ ederek, onları açıklamak olduğunu anlatmaktır. O, getirmiş olduğu Kur'ân'ı tebliğ edince, üzerine düşeni bihakkın ifâ etmiş ofur. Onların kabul edip etmemesi, ona ait bir şey değildir.
Allahu Teâlâ daha sonraj "Allah, kullarını hakkıyla görendir" buyurmuştur ki, bu da bir va'ad ve vaîd ifâde eder ve bunun mânâsı da açıktır. 107[107]

"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberleri Öldürenler ve nsanlardan adaleti emredenlerin canına kıyanlar yok mu? Onları çok cıklı bir azâb ile müjdele. İşte onlar öyle kimselerdir ki, yaptıkları,
dünyada da, âhirette de boşa gitmiştir. Onların hiçbir yardımcısı da oktur" Âl-i İmran, 21-22).
Bil ki Allah Teâlâ daha önce, "Eğer yüz çevirirlerse, o zaman sana düşen sadece tebliğdir" âyeti ile, İslâm'ı kabul etmeyip yüzçevirenlerin durumunu zikredince, bunun peşinden bu yüzçevirenlerin sıfatlarını getirerek, şü üç sıfatı zikretmiştir: 108[108]

Allah'ın Yolundan Yüz Çevirenlerin Başlıca Sıfatları

Birinci sıfat: HakTeâlâ'nın "Allah'ınâyetlerini inkâr edenler" vasfıdır. Eğer, "Âyetin zahiri, onların Allah'ın bütün âyetlerini inkâr ettiklerini ifâde ediyor. Halbuki yahudi ve hristiyanlar böyle değiller. Çünkü onlar, yaratıcı olan Allah'ı, Allah'ın ilmi ve kudreti ile âhireti kabul ederler?" denilir ise, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilir:
1- Biz bu sözdeki "Allah'ın âyetleri"ni, daha önce bahsedilmiş olan Kur'ân ve Hz. Muhammed mânâsına alabiliriz.
2- Bu tabiri, umûm üzere bırakır ve şöyle diyebiliriz: Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini inkâr eden kimse, Allah'ın bütün âyetlerini inkâr etmiş olur. Çünkü bu hususta tenakuza düşen kimse, Allah'ın hiçbir âyetine imân etmiş olmaz. Zira eğer o, herhangi bir âyete imân etmiş olsaydı, hepsine imân etmiş olurdu.
İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Haksız yere peygamberleri öldürenler..." vasfıdır. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 109[109]

Birinci Mesele

Hasan el-Basri, âyeti şeklinde oku muştur ki, bu, mübalağayı, çokça öldürmeyi ifâde

---

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/221.
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/222.
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/222.

eder. [110]

İkinci Mesele

Ebû Ubeyde İbn el- Cerrah (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ya Resûlallah, Kıyamet günü en
şiddetli azâb görecek olan kimdir?" diye sorulduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s): "Bir peygamberi veya ma'rufa emredip kötülükten nehyeden bir insanı öldüren kimsedir" buyurdu, sonra da bu âyet-i kerimeyi okudu. Daha sonra ise şöyle dedi: "Ya Eba Ubeyde, İsrai loğ utları günün evvelinde tek bir saatte kırküç peygamber öldürdüler. Bunun üzerine İ srâi loğu I larının zâhidlerinden yüzoniki kişi kalkıp, peygamberleri öldürenlere emr-i ma'ruf nehy-i münker yapmışlar, İsrâiloğulian da aynı günün sonunda onların hepsini katletmişlerdir. İşte Allah Teâlâ'nın âyette bahsettiği kimseler bunlardar." Yine o yahudiler, Yahya İbn Zekeriyya (a.s)'yi öldürmüş ve Hz. İsa'yı öldürdüklerini iddia etmişlerdir. İşte onların bu sözüne göre, kendilerinin peygamberleri öldürdükleri sabit olmuştur.
Bu âyet hakkında birkaç sual vardır:
Birinci sual: Cenâb-ı Hakk'ın, "Aliah'ın âyetlerini inkâr edenler" vasfı gelecek hükmündedir. Çünkü bu, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında olup da kendileri peygamber öldürmemiş ve adaletle hükmetmemiş kimseler için bir va'îd (tehdid)dir. Öyle ise bu nasıl doğru olur? .
Buna şu iki şekilde cevap verilir:
1- Bu, onların ecdadının âdeti olduğu için, bunun onlara nisbeti de doğru olmuştur. Çünkü onlar da atalarının yolunu tasvip etmiş ve benimsemişlerdir. Yine babanın işi, -oğlu ona razı olup, onun yolunda gittiği zaman- bazan oğluna da nisbet edilir.
2- Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ve mü'minleri öldürmek istiyorlardı. Fakat Allah Teâlâ, onu, onlardan korumuştur. Onlar, bunu çok istedikleri için, peygamber öldürme vasfının mecazî olarak onlara verilmesi yerindedir. Bu tıpkı "Ateş yakıcı, zehir öldürücüdür" denilmesi gibidir. Yani "Ateşe giren ve zehir içen bulunduğunda, "öldürme", bu İkisinin ayrılmaz vasfı olur" demektir.Bunda da bu, ancak böyle olur.
İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, peygamberleri öldürmek zaten haksız yere olduğu halde, "Haksız yere peygamberleri öldürenler.." demesinin mânâsı nedir?
Cevap: Biz, bunu Bakara sûresinde (Bakara, ei) âyetinin tefsirinde izah etmiştik. Bundan maksad, onların ne büyük bir günah işlemiş olduklarını göstermektir. Yine onların, peygamberleri öldürmedeki zulümleri ile adaleti gerçekleştirmeyi kastetmiş oldukları da söylenebilir.
Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın, "Peygamberleri öldürenler.. ilh." sözünün zahirî mânası, onların bütün peygamberleri öldürdüklerini gösterir. Halbuki onların, peygamberlerin ne tamamını, ne ekserisini ve ne de yarısını öldürmedikleri bilinen bir husustur.
Cevap: "Peygamberler" kelimesinin başındaki harf-i tarif, istiğrak mânasına değil, ahd mânâsına ham (edilmiştir.
Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Allah'ın: "ve insanlar içinde adaleti emredenlerin canına kıyanlar.." vasfıdır. Bu ifâde ile ilgili bir-iki mesele vardır: [111]

Birinci Mesele

Sadece Hamza, buradaki "savaşırlar" şeklinde; diğer kıraat imamları ise öldürürler) şeklinde okumuşlardır ki, her iki kıraatin ânâsı birdir. Çünkü onlar bazan savaşarak peygamberleri öldürürler, bazan a savaş olmaksızın doğrudan öldürürlerdi. Ubeyy İbn Ka'b (r.a), bu âyeti: "Peygamberleri ve adaleti emredenleri öldürenler.."şeklinde okumuştur.[112]

---

[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/223.
[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/223-224.
[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/224.

İkinci Mesele

Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Bu âyet, korku ve tehlike zamanlarında, emr-i ma'ruf, nehy-i münker
(iyiyi yayma, kötülükten sakındırma) yapan kimselerin mertebelerinin, yücelik bakımından peygamberlerin mertebelerinin hemen peşinden geldiğine delâlet etmektedir."
Bir insanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda ayağa kalkarak: "Hangi cihad daha üstündür?" dediği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de: "Cihadın en faziletlisi, zâlim bir hükümdara karşı hakkı söylemektir"113[113] buyurduğu rivayet edilmiştir.
Bil ki, Allah Teâlâ onları, bu üç sıfatla tavsif ettiği gibi, onları üç yönden de tehdid etmiştir:
Birinci tehdid: Allah'ın: "Onları çok acıklı bir azab ile müjdele.." ifadesidir. Bununla ilgili iki mesele vardır: 114[114]

Birinci Mesele

Bu ifâde, âyetin başındaki di edatının haberi olduğu halde, ceza ve cevap mânâsında olduğu için başına 'fâ' harfi gelmiştir. İfâdenin takdiri "Kim inkâr ederse., onları müjdele.." şeklindedir. 115[115]

İkinci Mesele

B u ifâde, mecazî mânâya hamledilmiştir. Bu da, o kimseleri azâbla korkutmanın, itaatkâr kimseleri
nimetlerle müjdeleme yerine geçmiş olmasıdır. "Müjdeleme" hakkındaki açıklamamız (Bakara, 25) âyetinin tefsirinde geçmişti.
İkinci tehdid: Hak Teâlâ'nın' 'İşte onlar öyle kimselerdir ki yaptıkları dünyada da âhlrette de boşa gitmiştir" buyruğudur. Bil ki Cenâb-ı Hak bu âyetle, kâfirlerin iyi amellerinin, mükâfaatlarmın dünya ve âhirette boşa gideceğini beyân buyurmuştur. Bunların dünyada boşa çıkması, medhedilecek yerde zem, sena edilecek yerde lanet edilmesi ile olur. Yine bu dünyada boşa gitmenin manasına, öldürülmeleri, esir alınmaları, mallarının ganimet, kendilerinin köle olması gibi, o yahudilerin başına gelen apaçık zilletler de girer. Amellerinin boşa çıkması, sevabın ikâba dönüştürülmesi ile olur.
Üçüncü tehdid: Allah Teâlâ'nın:"Onların hiçbir yardımcısı da yoktur" ifadesidir. Bil ki Allah Teâlâ, ilk tehdidi ile onlar için elem ve kötülük sebeplerinin toplandığını, ikincisi ile menfaat yollarının onlara tamamen kapandığını, bu üçüncü tehdid ve vaîd'i ile de, onlar için bunların, hiçbir yardımcıları ve koruyucuları olmayacak şekilde vuku bulacağını göstermiştir. Allah en iyisini bilir. 116[116]

"Kitaptan kendilerine bir nasip verilmiş olanları görmedin mi ki, aralarında hakem olsun diye Allah'ın kitabına çağınlıyorlar da, sonra onlardan bir zümre (o kitaba) arkalarını dönüyorlar. Onlar, yüz çevirmeyi adet edinmiş kimselerdir. Bunun sebebi şudur: Onlar, "Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak" dediler. Uydurdukları bu şey, dinleri hususunda onları yanıltmıştır. Onları, (kopmasında) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız ve kendilerine haksızlık edilmeyerek herkese kazandığı tastamam ödendiği zaman (halleri) nice olacak?" (Al-i İmran, 23-25)
Bil ki, Cenâb-ı Allah: "Eğerseninle mücâdele ederlerse, (şöyle) de: "Ben, kendimi Allah'a

---

113[113] İbn Mâce, fiten, 20 (H/1329).
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/224.
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/225.
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/225.

teslim ettim" (Ali imran, 20) diyerek, bu yahucli milletinin küfürdeki inadlarına dikkat çekince, bu âyette de onların inadlarının ileri derecede olduğunu açıkladı. Çünkü onlar, inandıklarını iddia ettikleri kitaba, yani Tevrat'a uymaya davet edildiklerinde, azgınlık gösterip, arkalarını dönüyorlar. Bu, onların son derece inadcı olduklarını gösterir.
Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır: 117[117]

Birinci Mesele

Âyetteki "Kitaptan kendilerine bir nasib verilmiş olanları görmedin mi.." ifâdesi, bütün ehl-i kitabı
içine alır. Şüphesiz ki bu, zemm (kınama) için gelmektedir. Fakat bir başka delil, ehl-i kitap'tan herkesin böyle zemme müstehak olmadığını göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ: "Ehl-t Kitap içinde ayakta dikilen bir topluluk vardır ki onlar gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah 'in âyetlerini okurlar" (Aı-i imran, 113) buyurmuştur. 118[118]

İkinci Mesele

olanlar..." ifâdesinde geçen "Kitap"tan murad,
Kur'ân'dan başka bir kitaptır. Çünkü Allah Teâlâ o kitabı kâfir olan yahudi ve hristiyanlara izafe etmiştir. Durum böyle olunca, o kitabın, onların hak olduğuna ve Allah katından geldiğine inandıkları kitap mânasında anlaşılması gerekir. 119[119]

Kitabın Hükmünden Yüz Çevirenler Hakkında Âyetin Nüzul Sebebi

Bu âyetin sebeb-i nüzulü olarak birkaç rivayet zikredilmiştir:
1- İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, yahudilerden bir kadın ile bir erkek zina ettiler. Bunlar,
asalet sahibi ailelerden idiler. Tevrat'ta da zinanın
cezası olarak recm (taşlanarak öldürülme) hükmü var idi. Asîl oldukları için onları recmetmeyi istemediler ve o ikisinin meselesinde, recmt bırakmaya, onun şeriatında recmi terk etmeye bir ruhsat olur ümidi ile Hz. Peygamber (s.a.s)'e başvurdular. Hz. Peygamber (s.a.s) de recmedilmelerine hükmedince, bunu kabul etmediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.s): "Sizinle benim aramda Tevrat hakem olsun. Çünkü onda recm hükmü vardır. Sizin en bilgiliniz kimdir?" dedi. Onlar, Abdullah b. Sûrİya ei-Fedekî" dediler. Onu getirip bir de Tevrat getirdiler. Abdullah İbn Sûriya, Tevrat'taki recm âyetine gelince, elini onun üzerine koyup gizlemek istedi. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm (r.a), "Yâ Resûlallah, recm âyetinin yeri geçti" diye haber verdi. Bunun üzerine o elini kaldırdı ve recm âyetini buldular. Hz. Peygamber (s.a.s) de, o kadın ile erkeğin recmed il melerini emretti. Allah'ın laneti üzerlerine olasıca yahudiler, bundan dolayı son derece gazablandılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah bu âyeti indirdi.
2- Hz. Peygamber (s.a.s) yahudilerin midraslarına120[120] girmişti. Orada, yahudilerden bir grup bulunmaktaydı. Peygamberimiz (s.a.s) onları İslâm'a davet etti. Bunun üzerine onlar, "Sen hangi din üzeresin?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), "İbrahim ümmeti üzereyim.." cevabını verdi. Onlar da "İbrahim bir yahudi idi" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) "Öyle ise Tevrat'a gelin " dedi. Onlar buna yanaşmayınca Cenâb-ı Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.
3- Hz. Peygamberin peygamberliğinin alâmetleri Tevrat'ta zikredilmiş, O'nun peygamberliğinin sıhhatine delâlet eden deliller de, aynı zamanda orada bulunmaktaydı. İşte

---

[117] 117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/226.
[118] 118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/226.
[119] 119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/227.
[120] 120[120] Midras: Yahudilerin Tevrat okudukları yere denir (Ç).

bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), onları Tevrat'a ve Tevrat'ta kendisinin peygamberliğine delâlet eden sözlere davet etti. Ama onlar bundan kaçındılar. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerimeyi indirdi. Buna göre mâna şöyle olur: "Onlar, kitapları olan Tevrat'ın hükmüne icabet etmekten kaçındıkları için, onların, senin kitabın Kur'ân'a muhalefet etmelerine şaşma! İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "De ki: "Eğer doğru kimseler iseniz, Tevrat'ı getirin de onu okuyun!" (âli imran, 93) buyurmuştur. Bu rivayete göre işte bu âyet, Tevrat'ta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin gerçekliğine ve doğruluğuna dair delillerin bulunduğuna delâlet etmektedir. Çünkü onlar Tevrat'ta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin sıhhatine delâlet edecek delillerin bulunmadığını bilselerdi, Tevrat'ta bulunan şeyleri çarçabuk ortaya koymaya yönelirlerdi. Ancak ne var ki onlar bunu gizlemişlerdir.

4- Bu hüküm, yahudi ve hristiyanlar hakkında umûmî bir hükümdür. Bu böyledir, çünkü Hz. Muhammed'in nübüvvetine delâlet eden deliller, Tevrat ve İncil'de mevcut idi. Onlar da Tevrat ve İncil'in hükmüne davet olunmuşlar, ama onlar bunu kabulden kaçınıp diretmişlerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın"Kitaptan bir nasib" sözünün mânâsı, "Kitabın ilminden bir nasib" demektir. Çünkü bu ifâdeyi zahirine göre efe alırsak, onların hepsine de verilmiş olduğu anlaşılır. Halbuki, bu ifâdeden maksat onların âlimleridir ki, Kitâb'ın hükmüne davet edilenler de bunlardır. Çünkü kitabı bilmeyen kimseler, kitaba davet edilip çağırılmazlar...

Hak Teâlâ'nın: Allah'ın kitabına çagınlıyorlar"buyruğu hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: İbn Abbas ve Hasan el-Basrî (r.a)'nin görüşüdür ki, buna göre buradaki "kitap" lafzından maksat Kur'ân'dır.

Buna göre şayet, "Onlar, kendisini tasdik edip de inanmadıkları bir kitabın hükmüne nasıl davet edilirler?" denilirse, biz deriz ki: Onlar, Kur'ân-ı Kerim'in Allah katından bir kitap olduğunu gösteren deliller getirildikten sonra O'nun hükmüne çağrılmışlardır.

İkinci görüş: Müfessirlerin pek çoğunun görüşüdür. Buna göre buradaki "kitap" sözünden maksat Tevrat'tır. Bu görüşte olanlar şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

a) Âyetin sebeb-i nüzulü hususunda zikredilen rivayetler, yahudilerin, Tevrat'ın hükmünü tatbik etmeye çağırıldıklarına, fakat onların bu davetten imtina edip kaçındıklarına delâlet etmektedir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), onların inâd edip hakkı kabul etmeyişlerine taaccûb etmiştir. Taaccüb, onların sıhhat ve doğruluğuna inandıkları ve hak
olduğunu kabul ettikleri kitabın (Tevrat'ın) hükmünü kabul etmedikleri zaman söz konusudur.

c) Bu, âyetten önceki ifâdelere uygun düşen bir görüştür. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, peygamberinin görevinin sadece tebliğ olduğunu beyân edip; delillerin apaçık meydanda olmasına rağmen, peygamberine, onların O'nu yalanlamak konusunda söylediklerine karşı sabrı tavsiye edince, onların sıhhatine inandıkları bizzat kendi kitaplarına karşı büyükienme ve inatlaşma yolunu tutup, böylece de Tevrat'ta Hz. Muhammed'in nübüvvetine delâlet eden delilleri gizlediklerini beyân buyurmuştur. Bu da, onların son derece katı bir taassub içinde bulunduklarını ve hakkı kabulden uzaklaştıklarını gösterir.

Hak Teâlâ'nın: "Aralarında hakem olsun diye" buyruğunun mânası, "Kitap, aralarında hükmetsin diye" şeklindedir. Hükmetmenin kitâb'a nisbet edilmesi, meşhur bir mecazdır. Bu ifâde meçhul sîgasıyla "Hükmolunsun.. diye" şeklinde de okunmuştur.

Keşşaf sahibi şöyle der: "Hak Teâlâ'nın: buyruğu, söz konusu ihtilâfın, onlarla Hz. Muhammed (s.a.s) arasında bulunduğunu değil de, onların kendi arasında bulunmasını gerektirir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu davet esnasında, onlardan bir kısmının bu daveti kabul etmediklerini bildirmiştir ki bunlar, İsrâiloğullarının "âlimler" olduklarını iddia edip öne sürdükleri başkanlarıdır."

Cenâb-ı Hak sonra"Onlar yüz çeviren kimselerdir" buyurmuştur ki, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Arkalarını dönenler başkanlar ile âlimlerdir. Yüz çevirenler ise, bunların dtşındakilerdir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sonra âlimler sırt çevirince, halk da, âlimlerinin sırt çevirmiş olmasından dolayı, Hz. Muhammed'i kabul etmekten yüz çevirmişlerdir.

b) Hem sırtını dönüp, hem de yüz çevirenler tek bir zümredir. Buna göre mânâ, "Onlar söz konusu olan bu mesele hususundaki delilleri dinlemeyip arkalarını dönmüşler; diğer mesele ve elde etmek istedikleri hususlar konusunda da, diğer hüccetleri dinlemekten yüz çevirmişlerdir" şeklinde olur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: Sen, onların sadece bu meseleye sırt çevirdiklerini zannetme! Bilâkis onlar, herşeyden yüz çevirip, kabule yanaşmazlar.

Cenâb-ı Hakk'ın: "Bunun sebebi şudur: Onlar, "Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak"

dediler" sözüne gelince, bu ifâdenin tefsiri konusundaki açıklamalarımız Bakara süresindek (Bakara, eo) âyetinin tefsirinde geçmişti,

Âyetin mâkabliyle münâsebeti şöyledir: Allahu Teâlâ önceki kısımda, "Sonra da onlardan bir zümre (o kitaba) arkalarını dönüyorlar. Onlar, yüz çevirmeyi âdet edinmiş kimselerdir" buyurunca, bu âyette de, bu sırt dönme ve yüz çevirmenin, sırf onların, "Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacaktır" demiş olmaları ile meydana geldiğini belirtmiştir.

Cübbâî şöyle demektedir: "Bu âyette, cehennemliklerin cehennemden çıkarılacaklarını söyleyenlerin görüşlerinin bâtıl ve yanlış olduğuna bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü, eğer bu husus Ümmet-i Muhammed hakkında doğru olursa, aynı şekilde diğer ümmetler hakkında da doğru olur. Eğer bu diğer ümmetler hakkında sabit ve doğru olursa, bunu söyleyen yalancı olmaz ve aynı zamanda kınanmaya müstehak olmaz.. Cenâb-ı Hak bu hususu kınamak için zikredince, cehennemliklerin cehennemden çıkacaklarına dair verilen hükmün yanlış bir hüküm olduğunu anlamış oluruz."

Ben de derim ki: Onun böyle bir sözü söylememesi gerekirdi. Çünkü onun mezhebine göre affetmek, Allah için güzel ve caiz olan bir husustur. Durum böyle olunca, bu ümmetin affedilmiş olmasından, diğer ümmetlerin de affedileceği neticesi çıkmaz..

Biz böyle bir şeyin gerektiğini kabul etsek bile, fakat siz niçin, "Fâsıkın cehennemden çıkarılacağını söyleyen kimselerin zemmediteceğini" söylediniz? Daha doğrusu burada bundan başka şu izahlar da bulunmaktadır:

a) Onlar belki de, fâsıkın azâb müddetinin kısa ve az olacağı hususunda kat'î konuştukları için söz konusu zemmi hak etmişlerdir. Çünkü rivayet edildiğine göre onlar, "Bizim azâb göreceğimiz müddet, yedi gündür" diyorlardı. Onlardan bazıları da, "Daha doğrusu, buzağıya tapma müddeti olan kırk gecedir" diyorlardı.

b) Onlar dinin esasları hususunda gevşek davranıyorlar ve: "Bizden bir hatantn sâdır olduğu kabul edilse bile, bizim azabımız az olacaktır" diyorlardı. Bu yanlıştır, çünkü bize göre tevhîd, nübüvvet ve âhiret hususunda hatalı davranan, yanlış inanan kimsenin azabı ebedîdir. Çünkü o kâfirdir; kâfirin de azabı ebedî ve daimîdir.

c) Onlar: "Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak" dedikleri zaman, Hz. Muhammed'i yalanlamayı önemsiz bir iş kabul ettiler ve bunun, cezanın artmasında bir tesiri olmadığına inandılar. Böylece de bu, Hz. Muhammed'i apaçık bir biçimde yalanlama olmuştur. Bu ise küfürdür; şüphe yok ki küfründe ısrarlı olan kâfirin azabı da ebedîdir. Durum, bizim söylediğimiz gibi olduğuna göre, Cübbâî'nin bu âyeti hüccet getirmesi zayıf bir durumdur. Bu hususta tafsilatlı açıklama, Bakara sûresinde (80. âyetinde) geçmişti. Cenâb-ı AllahUydurdukları bu şey, dinleri hususunda ontart yanıltmıştır" buyurmuştur. Bil ki âlimler, buradaki "Uydurdukları şey "den muradın ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu, onların "Biz Allah'ın oğullan ve sevgilileriyiz" (Maide, a> şeklindeki sözleridir denilmiştir. Yine bunun, onların, "Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacaktır " şeklindeki sözleri olduğu da söylenmiştir. Bazıları da: "Onları, Hz. Muhammed'e, "Biz hak üzereyiz, sen ise bâtıl üzere.." demeleri aldatmıştır" demiştir.

Allahu Teâlânları, (vukuunda) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman nice olacak?" buyurmuştur. Bunun mânâsı şudur: Allahu Teâlâ onların içinde bulundukları cehalet sebebiyle aldanışlarını anlattıktan sonra, cehaletin tamamiyle ortadan kalkacağı ve aldanışların ortaya çıkacağı bir günün mutlaka geleceğini beyân edip, "Onları, (vukuunda) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman nice olacak?'" buyurmuştur. Bu sözde bir hazif vardır ve takdiri "onların durumları ve halleri nice olacak?" şeklindedir. ü& (= nasıl, nice) kelimesi kendisine delâlet ettiği için "hal" kelimesi hazfolunurbeni ziyaret etmemiş olsa bile, ben ona ikram ederim. Ya beni ziyaret etseydi nasıl olurdu?" dersin. Yaneni ziyaret etseydi, hali nasıl olurdu?" demektir. Şunu bil ki bu hazif, nefsi, o kişinin "ziyaret etseydi" ifâdesindeki bütün ikram ve izzet çeşitlerini ve bu âyette de bütün azab çeşitlerini araştırıp hatırlamaya sevkedeceği İçin, daha fazla belagatı ifâde etmektedir.

Hak Teâlâji "Onları bir gün için topladığımız zaman..." buyurmuş,Bir günde..." buyurmam ıştır. Çünkü bundan murad cezalandırılacakları bir gün için", veya "hesaba çekilecekleri bir gün için..." mânâsıdır. Böylece, muzaaf olan kelime düşürülmüş, lam harf-i cerri, düşen bu kelimeye delâlet etmiştir.

Ferrâ, "fâm harfinin, mahzuf bir işle ilgili olduğunu" söyler. Sen"Onlar perşembe günü için toplandılar " dediğinde, bunun mânasıOnlar, perşembe günü olan bir iş için toplandılar" demektir. Fakatlar, perşembe gününde toplandılar" dediğinde, herhangibir "iş" takdir etmemiş olursun. Yine malumdur ki, bu hesap gününün faydası, insanlara hakettiklerini vermek ve sevaba nail olanlar ile cezaya müstehak olanlar arasındaki farkı göstermektir.

Âyettek sıfatı, "kendisinde şek olmayan" mânasındadır. 121[121]

Âhirette Hiç Kimseye Zulmedilmez

Cenâb-ı Hak "Herkese kazandığı tastamam ödendiği zaman).." buyurmuştur. Eğer sen "kazandığı" ifâdesini, kulun iş ve ameline hamledersen, sözde bir hazif bulunmuş otur ki bunun takdiri de "Herkese kazandığı sevap veya ikâbın karşılığı verilecektir" şeklindedir. Eğer sen "kazandığı" ifâdesini, sevap ve ikâb mânasında altrsan, böyle bir takdire gerek kalmaz. Allahu Teâlâ sonra: "Kendilerine haksızlık edilmeyecek" buyurmuştur. Binâenaleyh onların itaatlarının sevabı eksiltilmez ve günahlarının cezası da arttırılmaz. Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın: "Herkese kazandığı tastamam ödendi(ğizaman)..." buyruğunu, bazıları va'îd-i ilâhiye delil getirirlerken, aynı şekilde "ehl-i kıble olan büyük günah sahiplerinin cehennemde ebedî kalmayacaklarını" söyleyen ehl-i sünnet âlimleri de bu ifâde ile istidlal etmişlerdir. Birinciler şöyle demişlerdir: "Şüphe yok ki büyük günah sahibi, işlediği o günah sebebi ile cezayı hak etmiştir. Âyet-i kerime ise, herkese amelinin ve kazandığı şeylerin karşılığının tastamam verileceğine delâlet etmektedir. Bu, büyük günah sahibine cezanın ulaşmasını gerektirir."

Biz buna şöyle cevap veririz: Bu istidlal, umûmî ifâdeler cümlesindendir. Biz daha önce, Mu'tezile'nin umûmî ifâdelere tutunmasından bahsetmiştik.

Bizim âlimlerimiz ise şöyle demektedirler: "Mû'min, muhakkak ki imanın sevabını haketmiştir. Binâenaleyh, "Herkese kazandığı tastamam ödendiği (zaman) " âyetinden dolayı, bu sevabın kendisine tastamam verilmesi gerekir. Bu kulun, önce cennette sevabının ödenip, daha sonra ceza yurdu cehenneme atılması icmâ ile bâtıldır."

Yahut da şöyle denilir: "Kul önce cehennemde cezalandırılır. Sonra da, içinde ebedî kalmak üzere, sevap yurdu cennete geçirilir.." Bizim, ulaşmak istediğimiz netice de işte budur. Eğer, "Onların imanlarından elde ettikleri sevabın, günahlarının cezası ile boşa gittiğinin söylenmesi niçin caiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, bâtıldır. Çünkü biz "ihbat" (sevapların, günahlar yüzünden boşa gitmesi) görüşünün imkânsız olduğunu Bakara sûresinde açıklamıştık (Bakara, ir âyette). Yine biz zarurî olarak biliyoruz ki. yetmiş senelik tevhîdî inancın sevabı, bir yudum içkinin günahından çok Tazıdır. Bu konuda bizimle tartışan kimse, boşuboşuna inadlaşmış olur. İhbat"m doğru olduğunu kabul etsek bile, bir yudum içki içmenin günahı ile imanın bütün sevabının düşmesi imkânsızdır. Yahya İbn Muaz(r.h) şöyle derdi: "Bir anlık imanın sevabı, yetmiş yıllık küfrü düşürür. O halde, yetmiş y.ılık imanın sevabının bir anlık günahın cezası ile düşeceği nasıl düşünülebilir?" Şüphe yok ki bu açık bir sözdür. 122[122]

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/227-232.

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/232-233.

"De ki: "Allahım, Ey mülkün sahibi sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın. Dilediğin kimsenin kadrini yükseltir, dilediğini de alçalhrsm. Hayır, yalnız senin elindedir. Şüphesiz ki sen her şeye hakkıyla kadirsin. Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü de gecenin içine sokarsın. Ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın. Sen, dilediğin kimseye hesapsız nzık verirsin" (Ali İmran, 26-27) 123[123]

Ayetinin Mâkabliyle Münasebeti

Bil ki Hak Teâlâ tevhîd'in, nübüvvetin ve İslâm dininin doğruluğunun delillerini zikredip, sonra Peygamberine (s.a.s): "Eğer seninle mücâdele ederlerse, (şöyle) de: "Ben, bana tabî olanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim etmişimdir" (Ali imran, 20) deyip; daha sonra, O'na karşı çıkan ehl-i kitabın sıfatlarından Allah'ı inkâr etme ve peygamberler ile sâlih kişileri haksız yere öldürmeyi zikredip, "Kitaptan kendilerine bir nasib verilmiş olanları görmedin mi..." {Aı-iimran,23)âyetinde onların son derece inadcı ve isyankâr olduklarını anlatıp, "Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak" (An imran, 24) âyeti ile, ne kadar büyük bir aldanış içinde olduklarını ifâde edip, daha sonra da "Onları, (vukuunda) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman halleri nice olacak!" diyerek onlar hakkında ilahî tehdidini zikredince, Hz. Muhammed (s.a.s), O'nun ve O'na tâbi olanların yolunun, bu inadcı ve azgın kâfirlerin yolundan farklı olduğunu gösteren dua ve teşbihlerde bulunmasını emretmiş, Allah'ı nasıl yücelteceğini, nasıl ta'zim edeceğini O'na nasıl dua ve talepte bulunacağını öğreterekî "De ki: "Atiahım, Ey mülkün sahibi..." buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bir kaç mesele vardır: 124[124]

Lafzı Hakkında Bilgi

Nahiv âlimleri, lafzl hakkında ihtilâf etmişlerdir. Halil ve Sibeveyh bu lafzın,(Ey Allah) manasında olup, sondaki şeddeli "mim" harfinin ise nida edatının yerini tuttuğunu söylemişlerdir.

Ferrâ'ya gelince, bu lafzın aslının,Ey Allah'ım, (hakkımda) hayrı dile" tabiri olduğunu, çok söylendiği için nida edatı ile kelimesinin hemzesini Arapların hazfettiklerini, böylece bu cümleninşekline dönüştüğünü söylemiştir. Bunun bir benzeri de, Arapların"gel" sözleridir. Bu sözün aslı dır. Buna, kelimesi bitişerek , şeklini almıştır.

Halil ile Sibeveyh'in, Ferrâ'nm görüşünün yanlışlığına dair delilleri şunlardır:

1- Eğer durum, Ferrâ'nın dediği gibi olsaydı,arada bir atıf harfi olmaksızın "Allah'ım, şöyle yap" denilemeze. Çünkü bunun takdiri, meselâ"Allah'ım, hayrımızı dile ve bizi bağışla" şeklindedir. Halbuki, "AHahümme" kelimesinden sonra atıf harfi getiren hiçbir kimse görmedik.

2- Bu, Zeccâc'ın delilidir: Şayet durum Ferrâ'nm dediği gibi olsaydı, bu ifâdenin aslına göre de söylenmesi caiz olur ve denilebilirdi. Nitekim ptij "Yazıklar olsun" denilir. Bu ifâde aslı üzere kullanılarak da denilir.

3- Eğer durum Ferrâ'nm dediği gibi olsaydı, nida harfi hazfedilmiş olur vedenilmesi de caiz olurdu. Bu caiz olmadığına göre, Ferrâ'nm görüşünün yanlış olduğunu anlarız.

Aksine biz diyoruz ki: Nida harfinin bulunması gerekir. Nitekim "Ya Allah, beni bağışla" da denilir.

Ferrâ bütün bunlara şöyle diyerek cevap verir: Birinci görüşünüz zayıftır. Çünküifâdesi,Allah'ım kastet, dile" mânâsındadır.

Eğer bunun mânâsı, şeklinde olsaydı, bu durumda ma'tuf, ma'tûfun aleyhten başka birşey olurdu. Böylece de istenen şey ikiye çıkmış olurdu: Birisi, onunayrımızı) dile' sözü; ikincisi ise"Bizi bağışla" sözüdür. Fakat biz atıf harfini hazfettiğimiz zaman, onunsözüsözünün bir açıklaması olmuş olur Böylece de her İkisi ile taleb edilen şey, tek bir şey olmuş olur ve bu

---

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/233.

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/233-234.

daha te'kidli olur. Kur'ân'da bunun benzerleri çoktur.
İkinci görüşünüz de zayıftır. Çünkü bize göre bunun aslı,v "Ey Allah, hayrımızı dile" ifadesidir. Bunun asit üzere kullanılabileceğini kim inkâr ediyor. Yine pek çok lafızda, fer'jn aslın yerini tutması caiz değildir. Baksana, Halil ile Sibeveyh'e göre,"O, ne kerimdir!" ifâdesinin mânâsı,"Hangi şey onu böylesine kerim yaptı?" şeklindedir. Sonra taaccüb mânası sadedinde aslının bu şekilde olduğunu iddia ettikleri bu söz, hiç kullanılmamıştır lafzında da böyledir.
Üçüncü görüşünüz de zayıftır. denilemiyeceğini kim kabul ediyor?" Ferra bu hususta şu şiiri nakletmiştir:
"Sana düşen, her teşbih ettiğinde veya her duâ ettiğinde "Ey Allah'ım" demendir."
Ferrâ sözüne devamla, "Basralıların "Bu, meşhur bir şiir değildir " şeklindeki sözlerinin neticesi, nakli yalanlamaya götürür. Biz bu kapıyı açarsak, dil ve nahiv namtna hiç bir şey tenkidden halt kalamaz. Muarızımızın, "harf-i nidanın zikredilmesi lâzımdır" şeklindeki görüşüne cevap olarak da şunu söyleyebiliriz: Nida harfi bazan hazfedilebilir. Nitekim, Cenâb-ı Hak da:"Yusuf, ey çok doğru sözlü, bize fetva ver" (Yusuf, 46) âyetinde de nida harfini hazfetmiştir. Binâenaleyh böyle bir hazfin sadece bu isme tahsis edilmiş olması da uzak Dir ihtimal sayılmaz" demiştir.
Ferrâ daha sonra, Basralıların görüşünün yanlışlığına şu delilleri de getirmiştir:
a) Biz bu tabirdeki mîm harfinin, nida harfinin yerine getirilmiş olduğunu söylersek, nidayı münâdâdan sonraya bırakmış oluruz ki, bu kesinlikle caiz değildir. Çünkü, hiçbir zaman denilemez. Halbuki sizin görüşünüze göre, durum böyle olmaktadır.
b) Eğer bu harf, nida harfinin yerini tutmuş ve onun yerine getirilmiş
olsaydı, bunt.n aynısının diğer isimlerde de yapılması caiz olurdu,deni'ebildiği gibi, fiij ve fjx< de denilebilirdi.
c) Eğer mîm harfi nida harfinin yerine getirilmiş olsaydı, o zaman nida harfiyle mîm harfi, aynı anda bir kelimede bulunamazlardı. Ancak ne var ki, bizirr kendisiyle istidlal ettiğimiz şiirdemîm harfiyle nida harfi aynı anda bulunmuştur.
d) Biz, Arapların, kelimenin başına gelmiş olan, fakat kelimeden başka olan harflerin bir kısmının mânâsını ifâde etmek için, bu mim harfini tam isimlerin başına getirdiklerini görmemekteyiz. Binâenaleyh bu tek lafızda, bunu yapmak, dil konusunda umûmi olan bir kaidenin ve İstikranın hilâfına hükmetmek olur ki bu caiz değildir. Bu konuda söylenebilecek sözün tamamı, işte bundan ibarettir. 125[125]

İkinci Mesele

vasfının mansub oluşu hususunda iki görüş vardır:
a) Sibeveyh'in görüşüne göre bu, nidadan ötürü mansubtur."Deki: "Allah'ım, ey göklerin ve yerin yaratıcısı!" iZümeı, 46} âyetinde de durum aynıdır. Bunun,ifâdesinin sıfatı olması caiz değildir. Çünküisim ve harften meydana gelmiş bir lafızdır. Böyle birleşik bir lafzın sıfat olması mümkün değildir.
b) Bu kelime, Müoerred ve Zeccâc'a göre, müfred münâda'nın sıfatıdır. Çünkü lafzı, sonundaki mîm ile birlikte, başında lı nida edatı bulunan müfred münadâ yer.ndedir. Sıfatın, nida edatının yanısıra kullanılması imkânsız olmadığı gibi, mîm harfinin yanısıra kullanılması da imkânsız değildir. 126[126]

Bu Ayetin Nüzul Sebebi

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'yi fethettiğinde ümmetine Bizans ve Fars İmparatorluklarımı da birgün ele geçireceklerini müjdeledi. Bunun üzerine münafık ve yahudiler,

---

[125] [125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/234-236.
[126] [126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/236.

"Olacak değil. Fars ve Bizans krallıkları Muhammed'in eline nasıl geçebilir. Onlar Muhammed'den daha güçlü ve kuvvetli" dediler.

Yine rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Hendek Savaşı'nda, kazılacak hendeğin sınırlarını çizip, her on kişilik gurubun "kırk zira'lık bir yer kazmalarını" söyledi. Müslümanlar hendek kazarken, bîr yerae kazmaların gücünün yetmediği tepe gibi bir kaya karşılarına çıktı. Bunun üzerine Selmân (r.a)'ı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gönderdiler, o da durumu haber verdi. Hz. Peygamber (s.a.s), Selmân'ın elinden levyeyi alıp, o taşa öyle bir vuruş vurdu ki taş yarıldı ve taştan karanlık gecenin ortasında kandil gibi etrafı aydınlatan bir şimşek çıktı. Bunun üzerine hem Hz. Peygamber, hem de müslümanlar tekbir getirdiler. Hz. Peygamber (s.a.s), "Sanki köpeklerin azı dişi gibi (sıra sıra) Hîre'nin köşkleri bana göründü" dedi. İkinci vuruşunda, "Bana, rum diyarının kırmızı sarayları göründü"; üçüncü vuruşta da, "Bana, San'a'nm sarayları göründü' dedi. "Ve Cebrail (a.s) bana, ümmetimin bütün bu milletlere gâlib geleceğini haber- verdi, müjdeler olsun" buyurdu.

Bunun üzerine münafıklar, "Peygamberinizin asılsız va'adlerde bulunuşuna, Yesrib (Medine)'den, Hîre'nin köşklerini ve Kisra'nın saraylarını size haber verişine ve buraların elinize geçeceğine şaşmıyor musunuz? Halbuki siz şu anda, savaşa çıkmaya bile kadir olamıyorsunuz ve korkunuzdan hendek kazıyorsunuz" dediler. Bunun üzerine işte bu âyet-i kerime nazil oldu. Allah en iyisini bilendir.

Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: "Hak Teâlâ, Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, kendisinden, Fars ve Bizans Krallıkları'nın mülkünü kendisine vermesini istemesini ve Arapların üzerindeki zilleti Fars ve Rumlar üzerine geçirmesini niyaz etmesini emretti. Allah'ın bunu emretmiş olması, Hz. Peygamber'in duasını kabul edeceğine bir delildir. Diğer peygamberlerin durumu da aynıdır. Onlar bir dua etmekle emrolundukları zaman, onların o duaları mutlaka kabul olunurdu. 127[127]

Dördüncü Mesele

"Mülk", kudret; "Mâlik" ise, kadir mânasındadır. "Mâlike'l-mülkü" vasfının mânâsı, kudrete kadir olan demektir. Binâenaleyh mana, "mahlûkâtın kadir oldukları şeyler üzerindeki her türlü kudretleri, ancak Allah Teâlâ'nın kadir kılmasıyla olur. Buna göre O, her kadiri, gücünün yettiği şeye kudretli; her mâliki de sahib olduğu mülke sahip kılan demektir.

Keşşaf sahibi, "Mâlike'l-mülk"ün; "O, mülkün cinsine sahiptir. Dolayısıyla O, mülk sahiplerinin sahip oldukları şeydeki tasarrufları gibi, mülk cinsinde tasarruf eder" manasında olduğunu söylemiştir. Bil ki Allah Teâlâ, kendisinin mutlak mânâda mâlikü'l-mülk olduğunu beyân edince, bundan sonra bunun teferruatına girip, şu beş şeyi zikretmiştir. 128[128]

Mülkün Sahibi Olan Allah'ın Tasarrufatı

1- "Sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın" buyurmuştur. Bu ifâde hakkında âlimler çeşitli izahlar yapmışlardır. 129[129]

Mülkden Nübüvvet Kasdolunmaktadır

a) Bundan murad, nübüvvet ve risâlet mülküdür. Nitekim Hak Teâlâ: "Biz, gerçekten İbrahim soyuna da kitap ve hikmet verdik. Onlara büyük bir mülk bahşettik" {Nisa, 54)buyurmuştur. Peygamberlik, en büyük mülk mertebesidir. Çünkü âlimlerin diğer insanlar üzerinde, manen; zâlim hükümdarların da zahiren büyük tesirleri vardır. Peygamberlerin ise hem manen, hem

---

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/236-237.

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/237.

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/237.

de maddeten insanlar üzerinde tesiri vardır. Manen tesirleri, her insanın onların din ve şeriatlarını kabul edip, onun hak olduğuna inanmalarının gerekmesidir. Maddeten olan tesirleri de, insanlar isyan edip hakkı dinlemediklerinde, o insanların ölümü hak etmiş olmalarıdır.

Bazı insanların, kendileri gibi bir insanı Allah'ın peygamber olarak göndermesini imkânsız görmeleri, bu izahı kuvvetlendirir. Böylece Allah Teâlâ, onların "Allah, bir insanı mı peygamber gönderdi" 94) dediklerini nakletmiş ve "Eğer onu bir melek yapsaydık, onu da muhakkak bir insan (şeklinde)gösterirdik" (Enam,9)buyurmuştur.

Bazı insanlar da, Allah'ın insan bir peygamber gönderebileceğini kabul etmiş, fakat "Şu Kur'ân iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhrut,3i)dedikleri, âyette de nakledildiği gibi, "Muhammed, fakir ve yetim birisidir. Bu büyük makam ona nasıl yakışır?" demişlerdir. Yahudiler, "Peygamberlik bizim ata aittir. Kureyş, nübüvvet ve kitap ehli değildir. Binâenaleyh nübüvvet, Muhammed'e nasıl yakışır?" derlerken; münafıklar da, "Yoksa onlar Allah'ın fazlından insanlara verdiği şeylere hased mi ediyorlar" (Nisa, 54) âyetinde de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber'in nübüvvetini çekemiyor-lardı.

Yine biz, Cenâb-ı Hakk'ın: "O inkâr edenlere de ki: "Yakında mağlub olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz. O, ne kötü yataktır" (âı-i imran, 12) âyetini tefsir ederken, yahudilerin sayılarının, silâhlarının ve kuvvetlerinin çokluğu ile Hz. Peygamber'e karşı büyülendiklerini söylemiştik. Sonra, Cenâb-ı Hak, bütün bu zümrelere mülkün yegâne mâlikinin kendisi olduğunu, dolayısıyla da mülkünü istediği kimselere vereceğini beyân etmek suretiyle reddiyede bulunmuş ve, "Sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın" buyurmuştur.

Buna göre şayet, "Siz Allahu Teâlâ'nın, "Sen mülkü dilediğine verirsin" buyruğunu, nübüvvet mülkünü vermek mânasına alırsanız, o zaman O'nun "Mülkü dilediğinden de (geri) alırsın" ifâdesini de, peygamber yapmış olduğu kimseleri, peygamberlikten bazan azleder anlamına hamletmemiz gerekir.

Halbuki, bunun caiz olmadığı bilinen bir husustur" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

Birinci cevap: Allah Teâlâ peygamberliği bir kimsenin sülalesine verip, sonra da nübüvveti onun neslinden çekip alarak, bununla bir önceki soydan olmayan başka bir insanı şereflendirince, Allah Teâlâ'nın, peygamberliği onlardan çekip almış olduğunun söylenmesi doğru olur. Yahudiler nübüvvetin, mutlaka ve mutlaka, İsrâiloğulları içinde kalacağına inanıyorlardı. Allah Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s)'i nübüvvet ile şereflendirince, "O nübüvvet mülkünü İsrailoğullarından alıp Araplara verdi" denilmesi doğru olur.

İkinci cevap: O'nun, "Mülkü dilediğinden de (geri) alırsın" buyruğundan maksat, onu verdikten sonra çekip geri alma mânası değil de, onları, o mülkünden mahrum edip onlara o mülkü vermeme mânâsıdır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: "Allah îman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır" (Bakara, 257) âyetidir. Oysa ki bu tabir asla küfür zulmetine düşmemiş olan kimseleri de içine alır...

Yine Allahu Teâlâ, kâfirlerin, peygamberlere (a.s), "...Yahud mutlaka bizim dinimize döneceksiniz" (Arat, sej dediklerini, o peygamberlerin de, "Sizin dininize dönmemiz olacak şey değildir, Rabb'imiz olan Allah dilerse başka..." (Arat, 89) dediklerini haber vermiştir. Oysa ki peygamberler, hiçbir zaman onların dininde olmamışlardır. Cenâb-ı Hakk'ın: "Mülkü dilediğine verirsin" buyruğunu nübüvvet mülkü şeklinde tefsir edenlerin görüşlerinin izahı konusundaki sözün özeti budur. 130[130]

Mülkten, Makam Ve Mal Çokluğu Kasdolunmuştur

b) Mülkden murad, örfde mülk olarak adlandırılan her şeydir. Bu da şu şeylerin tamamından ibarettir:

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/238-239.

1- Mal ve makam çokluğu...

Mal çokluğuna gelince, bu ifâdenin içine canlı ve cansız her şey; evler, gelir getiren araziler, tarlalar,ekinler ve nesiller dahildir..

Makam çokluğuna gelince, bu bir kimsenin insanlar nazarında heybetli ve güç sahibi, sözü yerine getirilen ve kendisine itaat edilen bir kimse olmasıyla olur.

2- Bu, bir kimsenin, başkalarının kendisine itaat, emir ve yasaklan doğrultusunda hareket etmesinin vâcib olduğu bir mevki ve makamda bulunmasıyla olur.

3- Bu, bir kimsenin, birisi mülkünde kendisiyle münazaaya girip tartıştığında, tartışmaya giren o kimseyi ezip onu mağlub edebileceği bir makamda bulunmasıyla mümkün olur. Bütün bunların ise, sadece Allah tarafından meydana getirilebileceği bilinen bir keyfiyyettir.

Birinci şıkka gelince: Biz son derece zeki olan topluluklar görüyoruz.. Onlar son derece yorulup, en büyük ilgi ve itinayı göstermelerine rağmen, azıcık mal dahi elde edemiyorlar. Yine biz, gafil ve ahmak olan nice kimseler görüyoruz ki, sayısız derecede mal ve mülke sahiptirler...

Makam elde etmeye gelince, bu daha da açıktır. Çünkü biz nice hükümdar ve yönetici görmekteyiz ki, makam elde etmek uğruna çok büyük mallar harcıyorlar, fakat buna rağmen halkın ve tebaanın gözünde, her gün daha fazla zelil ve hakir olmaya devam ediyorfar. Durum bazen bunun aksi olabilir. Bu da, insanın gönüllerde büyümesi, kalblerde şecaat ve heybet arzetmesi, kendisine büyük-küçük herkesin boyun eğip inkiyâd etmesi ve uzak-yakın herkesin ona boyun eğmesiyle olur.

İkinci şıkka gelince, ki bu kendisine boyun eğmenin vâcib olmasıdır. Bunun, Allah Teâlâ'nın kullarından bazısını kendisiyle şereflendirdiği malûm olan bir keyfiyyettir.

Üçüncü şıkka gelince, ki bu kendisiyle münazaa eden kimseyi mağlub edip yenmektir. Bunun da ancak Allah Teâlâ'nın yardım ve tevfikiyle olacağı da herkesçe bilinen bir husustur. Çünkü biz, nice az grupların, Allah'ın izniyle çok ve kalabalık zümrelere galip geldiğini müşahede ettik. İşte şu durumda aklî delille de, Allahu Teâlâ'nın, "Mülkü dilediğine verirsin" buyruğunun doğruluğu ortaya çıkmış oldu.

Bil ki, burada Mu'tezile'nin görüşü bulunmaktadır. Ka'bî şöyle der: "O'nun, "Sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın" sözünün mânası irâde ve ihtiyar yoluyla değil, ancak müstehak olma yoluyladır. Böylece Cenâb-ı Hak, mülkü onun hakkını verecek olan kimseye verir; yine onu ancak, Rabb'inin emrine isyan eden kimselerden çekip alır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Zalimler ahdime nail olamaz" (Bakara, 124> âyeti de buna delâlet eder. Yine Cenâb-ı Hak, "Salih kulu" (Tâlût) hakkında, "Muhakkak Allah onu sizin üstünüze beğenip seçmiştir. Ona ilimce ve vücudca bir üstünlük vermiştir" {Bakara. 247) buyurmuş ve bunu mülkün sebebi kılmıştır."

Cübbâî de şöyle demektedir: "Bu hüküm, âdil hükümdarlar hakkındadır. Fakat zâlim hükümdarların mülklerinin Allah'ın vermesi ile olması caiz değildir. Hem bu nasıl Allah'ın vermesi ile olur ki. Çünkü Allah Teâlâ, onların melik olmamalarını gerekli kılmış ve onları bundan men etmiştir. Böylece bizim bu söylediklerimizle, Allah Teâlâ'nın kendilerine hükümdarlık verdiği kimselerin sadece âdil hükümdarlar olduğu, zâlim hükümdarların ise böyle olmadığı sabit olmuş olur.

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bunun bir benzeri de, bizim rızık hakkında söylediğimiz husustur. Rızık mefhumuna, Allah'ın istifâde edilmesini yasakladığı ve sahibine verilmesini emrettiği haram şeyler girmez. Burada da böyledir. Mülkü almak bunun aksinedir. Çünkü kendisini gerektiren bir menfaattan ötürü mülkü âdil hükümdarlardan çekip alabileceği gibi, zâlim hükümdarlardan da çekip alabilir. Mülkün çekilip alınması şu şekillerde olur: Ölüm ile, aklın giderilmesi ile, kuvvet, güç ve hislerin alınması ile, çeşitli musibetlerin gelip malların telef olmasıyla olabilir. Bir de, Allah Teâlâ hak yolda olan kimseye, bâtıl yolda olan zorba hükümdarların elindeki mülkü çekip almasını emreder, Ona güç ve muzafferiyet verir. Binâenaleyh hak yolda olan bir hükümdar, böyle bâtıl yoldaki birisi ile savaşıp, onu yenerek mülkünü elinden aldığı zaman, bu çekip almanın da Allah'a isnad edilmesi caiz olur. Çünkü bu da O'nun emri ile tahakkuk etmiştir. Allah'ın Fars mülkünü, Peygamberinin vasıtasıyla çekip alması, işte bu tarz üzere olan bir çekip almadır." Bu konuda, Mu'tezile'nin sözünün tamamı budur.

Bil ki bu konu, son derece Önemli bir konudur. Bu böyledir, çünkü mülkün zâlim olan bir kimsenin eline geçmesi hâlinde şöyle denilebilir: Bu, ya herhangi bir fail olmadan meydana gelmiştir veya o zâlim kimsenin fiiliyle meydana gelmiştir veyahut da Allah'a ait birtakım sebepler vasıtasıyla meydana gelmiştir....

Birinci ihtimal, bir yaratıcının bulunmamasını gerektirir..

İkincisi de bâtıldır, çünkü herkes mülkün ve devletin kendisine ait olmasını ister.. Dolayısıyla bu ortamda, her isteyen bunu elde edemez.

Binâenaleyh, geriye sadece şöyle denilmesi kalır. Zâlimin mülkü, ancak Allahu Teâlâ'nın o mülkü ona vermesiyle bulunur.. Bu, açık bir sözdür. Bunu, şu husus da teyid etmektedir: Bir kimse bazan, insanların kendisine saygı gösterdiği, kalblerin kendisine meylettiği bir makamda bulunur; yardım onun yoldaşı, zafer ise, dostu olur; her neye el atsa gayesine ulaşır... Bazan da bunun tersi olur.. Bir kimse, hükümdarların bu değişik durumları hakkında iyice düşününce, bütün bunların ancak Allah'ın takdiri ile olduğunu bilmeye mecbur kalır... İşte bu sebepten dolayı şairlerin hakimi şöyle demektedir:

"Eğer zenginlik beceri ve kurnazlıkla olsaydı, sen benim, göğün basamaklarının en yücesine tutunup, yükseldiğimi görürdün.

Ama ne var ki, zenginlikten mahrum oluş, akıllı kimselerin nasibidir. Çünkü, zenginlik ve akıl, birbirinden iyice uzak olan iki şeydir.

Kaza ve kaderin varlığına ve mevcudiyetine delâlet eden şey de, akıllı kimselerin muhtaç, ahmağın yaşantısının ise, çok hoş olmasıdır."

c) Hak Teâlâ'nın, "Mülkü dilediğine verirsin" beyânı, bütün mülk çeşitlerine hamledi İm iştir. Böylece bu ifâdenin muhtevasına nübüvvet, ilim, akıl, sıhhat ve güzel ahlâk, nüfuz ve kudret, muhabbet, mal ve mülk de girer. Bu böyledir. Çünkü lafız umumîdir; delilsiz tahsis etmek caiz değildir.

Hak Teâlâ'nın:"Dilediğin kimsenin kadrini yükseltir, dilediğini de alçaltının" beyânına gelince, bil ki "İzzet" bazan dinî, bazan da dünyevî olur. Dinî husustaki izzet çeşitlerinin en şereflisi imandır. Nitekim Cenâb-ı Hak: "Halbuki izzet, kuvvet ve galibtyyet Allah'ındır, peygamberinindir, mü'minlerindir" (Münankun, 8) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, izzeti gerektirecek şeylerin en kıymetlisi iman; zilleti gerektiren şeylerin en kötüsü ise küfür olduğuna göre, bu durumda şayet iman ve küfür, sırf kulun dilemesiyle meydana gelmiş olursa, kulun, nefsini imanla azîz ve şerefli kılması veyahut da onun küfür ile kendisini zelil ve hakîr kılması, Allah'ın o kulu azîz kılınacak her şeyle azîz ve şerefli kılmasından veyahut da, zelil kılınacak her türlü şeyle onu zelil kılmasından daha büyük bir şey olmuş olur.

Eğer durum böyle olsaydı, kulun bu sıfatlardaki payı, Allah'ın payından daha tam ve daha mükemmel olurdu. Bunun kesinlikle bâtıl olduğu da herkesin malumudur. Böylece, iman ve hak ile şerefli, küfür ve bâtıl ile de zelîl kılmanın ancak Allah tarafından olduğunu anlamış oluyoruz. İşte yaptığımız bu izah, bu meselede son derece güçlü bir izahtır.

Kâdî şöyle demektedir: Allah'a nisbet edilen şereflendirme, bazen dinî, bazen de dünyevî olur. Dinî olanına gelince, bu şudur: Sevabın, gerek dünyada gerekse âhirette mutlaka tazîmi, medhi ve şerefi ihtiva etmesi gerekir. Yine Allahu Teâlâ kullarına çok lütuflarda bulunmak suretiyle yardım eder ve onları
menfaatlerine uygun bir biçimde düşmanlarına üstün getirir. Dünyevî olanına gelince bu, o kimseye canlı ve cansız birçok mal vermek, ekinlerini ve hayvanların doğurganlığını arttırmak ve halkın kalbinde ona karşı bir saygı hissi yaratmak suretiyle olur.

Bil ki bizim görüşümüz, yukarıdaki açıklamaları kabul edemez. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın sevap hakkındaki tazimi, O'na vâcib olup, yerine getirmesi gereken bir haktır. Eğer Allah bunu yapmazsa, ilâh olmaktan uzaklaşır ve mahtûkatın ilâhı da olamaz. Böylece Hak Teâlâ, bu tazimleri vermek, göstermek suretiyle kendisinin Hanlığını zeval bulmaktan korumuş olur. Ama kula gelince o, bu tazimleri gerektiren imanı kendisine tahsis edince, işte kendisini aziz kılan o olmuş olur. Böylece de onun kendi nefsini aziz kılması, Allah'ın onu aziz kılmasından daha büyük olmuş olur. Bu sebeple biz, zikredilen bu sözün, muarızlarımızın aleyhine bir söz olduğunu anlamış oluruz.

Hak Teâlâ'nın"Dilediğini de alçalhrsm" sözüne gelince, Cübbâî bu âyetin tefsirinde şöyle der: "Allahu Teâlâ dünya ve âhirette, sadece kendi düşmanlarını zelîl eder. Ama, hiçbir dostunu, fakir düşürse, hasta etse ve başkalarına muhtaç kılsa bile, asla zelîl kılmaz.. Çünkü Allahu Teâlâ bütün bu sıkıntıları, dostlarını âhirette azîz ve şerefli kılmak için yapmıştır. Bu da ya sevap ya da bedel yoluyla olur. Bu tıpkı bir kan aldırma ve hacamat yapma gibidir.. Çünkü bu iki şey, her ne kadar o anda acı ve elem verseler bile, ancak bunların peşinden büyük fayda temin edileceği için, bunların bir azab verme vasıtası olduğu söylenemez." Cübbâî sözüne devamla şöyle der: "Fakirlik zillet olarak vasfedilirse, bu mecazî mânâdan dolayıdır. Nitekim Allahu Teâlâ mü'minlerin birbirlerine olan yumuşaklığını daMü'minlere karşı alçak gönüllü..." (Maide, 54> tabiriyle zillet olarak adlandırmıştır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Allah'ın bâtılı savunan kulunu zelîl kılması, ancak şu şekillerde olabilir:

a) Zemmetmek ve lanetlemek.

b) Onları yardım ve hüccetten mahrum bırakmak,

c) Onlara, kendi dinindeki kimselerin işlerini gördürtmek, hizmet ettirmek ve onların mallarını müslümanlara ganimet yapmak...

d) Ve onlara, âhirette ceza vermek." Mu'tezile'nin sözünün tamamı, işte budur.131[131]

Bize göre Atiahu Teâlâ, bazı kimseleri İman ve marifetle aziz kılar, bazı kimseleri de küfür ve dalâlet ile zelîl kılar. Azîz kılma ile zelîl kılmanın en büyüğü, işte bunlardır. Bunun böyle olduğunu şunlar da göstermektedir:

a) İslâm'ın azîz, küfrün de zelîl kılınması işinin mutlaka bir faili olması gerekir. Bu fail ya kuldur veyahut da Allah'dır. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü hiç kimse küfrü benimsemez... Aksine, herkes iman etmeyi, marifeti ve hidâyeti ister. Kul iman etmeyi isteyip, fakat bunu elde edemez, bilâkis cehalete ulaşırsa, bunun meydana gelmesinin kuldan değil, Allah tarafından olduğunu anlamış oluruz.

b) Kulda meydana gelen cehalet, ya bir şüpheden dolayı meydana gelmiştir veyahut da kulun onu, bizzat kendisinin icad etmiş olduğu söylenebilir. Birinci durum bâtıldır; çünkü, şayet her cehalet kendisinden önce bulunan bir başka cehalet sebebiyle bulunmuş olsaydı, teselsül gerekirdi. Bu ise, imkânsızdır. Binâenaleyh geriye şöyle denilmesi ihtimali kalır: Bütün bu durumlar, kulun, Önce geçen bir sebep kesinlikle bulunmaksızın, onun doğrudan doğruya yaptığı bir cehalete dayanır. Ancak ne var ki, biz içimizde, hiçbir akıllının, gerektiren bir sebep olmadan cehalet üzere olmasına razı olacağını sanmıyoruz. Böylece bunun, Allah'ın kulunu zelîl kılması ve hüsrana uğratmasıyla tahakkuk ettiğini anlamış oluyoruz.

c) Biz, fiilin mutlaka bir sebebi ve bir müreccihi olduğunu, bu müreccihin ise Allah olduğunu beyân etmiştik. Eğer bu tercih hayır tarafında olursa, bu azîz kılma; eğer cehalet, şer ve dalalet tarafında olursa, bu da zelîl kılma olur. Böylece, azîz ve zelîl kılanın Allahu Teâlâ olduğu ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın"Hayır, yalnız senin elindedir" ifâdesine gelince, bil ki, kelimesinden murad, kudrettir. Buna göre mâna, "Hayır, yalnız senin kudretindedir" şeklinde olur. lafzındaki elif-lâm umûm ifâde eder. Buna göre mânâ, "Her türlü bereket ve hayırlar, ancak senin kudretinle meydana gelir" şeklinde olur. Yine, Hak Teâlâ'nın, tabiri, hasr ifâde eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hayır, senin; -başkasının değil, yalnız senin- elindedir..." demek istemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Sizinumuz dininiz ancak size; benim dinim de, ancak bana... " (Kâfirun, 8) buyurmuştur. Yani, "Sizin dininiz size, -başkasına değil-..." demektir. İşte bu hasr, hayrın başkasının elinde olmasını nefyeder. Böylece, elîf-lâm'ın umûmu ifâdesinin de hasr ifâde etmesi sebebiyle bu âyet, bütün hayırların Allah'dan olduğuna; O'nun yaratması,

---

[131] [131] Son sekiz paragraftan, yani "Kâdî şöyle demektedir' kısmından buraya kadar olan kısım, Mu'tezile'nin görüşüdür.(Ç).

O'nun tekvini, îcadı ve ibdâı ile meydana geldiğine delâlet eder.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki, hayırların en üstünü ve en mükemmeli, Allah'a iman edip O'nu tanımaktır. Bu sebeple, hayrın da kulun yaratmasıyla değil, Allah'ın yaratmasıyla olması gerekir. İşte bu açık bir istidlaldir. Âlimlerimizden, bunu iyice açıklayıp şöyle diyenler vardır: İki failden birisi, diğerinin fiilinden daha üstün ve şereflisini yaptığı zaman, bu fail, bu iyisini yapan kimse diğerinden daha mükemmel ve üstün olmuş olur. İmanın hayır ve, hayrın dışında bulunan her şeyden üstü.-; olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Buna göre şayet iman etme işi, Allah'ın yaratmasıyla değil de kulun yaratmasıyla olmuş olsaydı, kulun hayırlı, faziletli ve mükemmel olmak gibi hususlarda, Allah'dan daha ileri derecede bulunması gerekirdi. Bu ise, çok çirkin olan bir küfürdür. Böylece bu âyet, bu açıdan da, imanın Allah'ın yaratması ile olduğuna delâlet etmektedir.

Eğer, "Bu âyet, bir başka açıdan sizin aleyhinize hüccettir. Çünkü, Allahu Teâlâ "Hayır ancak senin elindedir" buyurunca, bunun mânâsı, "Senin elinde sadece hayır vardır" olur.. Bu da, küfrün ve masiyetin, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmesini gerektirir" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Hak Teâlâ'nınözü, hayrın yalnız O'nun elinde olduğunu, başkasının elinde olmadığını ifâde eder. Bu da, hayrın başkasının elinde olmasını nefyeder, ama O'nun elinde hayır ve hayrın dışında kalan şeylerin bulunmasını asla nefyetmez. Ancak ne var ki, Cenab-ı Hak burada, kendisinden istifâde edilen şey olduğu için, Özellikle hayrı zikretmiştir. İşte bu mânâdan dolayı burada hayır kelimesi saraheten zikredilmiştir.

Kâdî şöyle demektedir: "Şayet Hak Teâlâ, kullar tarafından yapılan her hayra Allah onları muktedir kılıp, onları bu hayra iletmeseydi, onlar bunu yapamazlardı. İşte bu mânâ ve sebepten dolayı, Allah'a nisbet edilmiştir."

Ancak ne var ki, bu zayıf bir görüştür. Çünkü bu izaha göre hayrın bazısı Allah'a, hayırların en şereflisi olan (İman) ise, kula nisbet edilmiş olur ki, bu da bu nassın hilâfınadır.

Hak Teâlâ'nın"Şüphesiz ki sen, her şeye hakkıyla kadirsin" buyruğuna gelince bu, daha önce zikredilen, Cenâb-ı Hakk'ın mülkü veren, çekip alan, insanları azîz ve zetîl kılan yegâne mâlik olması hususlarını bir te'kid gibidir. 132[132]

Gece Ve Gündüzün Uzayıp Kısalması

Hak Teâlâ'nın:geceyigündüzün içine sokarsın, gündüzü de gecenin içine sokarsın" âyeti ile ilgili iki vecih vardır:

T- Allah Teâlâ geceyi kısaltır, ondan kalan kısmı da gündüze ilave eder. Bazan da bunun tersi olur. Hak Teâlâ, âlemin (dünyanın) düzenini buna bağladığı için bunu böyle yapmıştır.

2- Bundan murad şudur: Allahu Teâlâ gündüzün peşinden geceyi getirir ve dünyaya gündüzün ışığı hakim iken, ona karanlığı giydirir. Sonra gecenin peşinden de gündüzü getirir ve dünyaya gündüzün ziyasını giydirir. Binâenaleyh gece ile gündüzün birbirlerine girdirilmesinden murad, her birinin diğerinin hemen peşinden yaratılması olmuş olur.

Birinci mânâ âyetin lafzına daha uygundur. Çünkü gündüz uzun olup da ondan (hergün) kısaltılan kısım geceye katıldığında, ondan kısaltılan bu kısımlar geceye dahil olmuş olur. 133[133]

Allah Ölüden Diri, Diriden Ölü Çıkarır

Cenâb-ı Hakk'ın: 'Ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın" buyruğu ile ilgili bazı meseleler var: 134[134]

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/239-245.

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/245-246.

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/246.

Birinci Mesele

Bir kısım imamlar kelimesini şeddeli olarak şeklinde, diğer birkısım imamlar ise şeddesiz şeklinde okumuşlardır. Bunlar aynı mânâya
gelen iki değişik okuyuş şeklidir. Müberred, "Basralılarm bu iki kıraatin de eşit olduğu hususunda t icmâ ettiklerini" söylemiştir. Nitekim Araplar şu şiiri söylemişlerdir:Ölü, ancak dirilerin ölüşüdür." Bukelimeleri gibidir. Bazıları da, kelimesinin "ölmüş olan" mânâsına; kelimesinin ise, "henüz ölmemiş kimse" mânâsına geldiğini söylemişlerdir. 135[135]

İkinci Mesele

Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1- Allah İbrahim'i Âzer'den meydana getirdiği gibi, kâfirden mü'min; Nuh'dan Kenan gibi kâfirleri meydana getirdiği gibi de, mü'minden kâfir çıkarır.
2- İyiden kötüyü, kötüden iyiyi çıkarır.
3- O, meniden canlıyı, yumurtadan kuşu ve canlıdan nutfeyi. kuştan yumurtayı çıkarır.
4- Tane'den başağı, başaktan taneyi, çekirdekten hurma ağacını, hurma ağacından çekirdeği çıkarır. Kaffâl (r.h), bu ifâdenin bütün bu mânâlara ihtimali
olduğunu söyleyerek şöyle devam etmiştir: "Küfür ile iman meselesinde Cenâb-i Hak, "Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz..." (En'am, 122) buyurmuş, "ölü" ile kâfir olanı, "diriltme" ile de onu hidayete erdirmesini murad etmiştir. Böylece küfrü ölüm, imanı da hayat saymıştır. Yine Hak Teâlâ, topraktan bitkiyi çıkarmayı "diriltme", bundan öncesini de "ölüm" kabul etmiş ve "Ölümden sonra yeryüzünü diriltir" (Hum, 50); "Derken biz o (bulutu) ölü bir toprağa sürüp onunla yeri, ölümünün ardından canlandırmışızdir" (Fttır.sjve "Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz. Halbuki siz ölüler iken, sizi O diriltti. Sonra sizi yine öldürecek, tekrar diriltecek.." (Bakara. 28) buyurmuştur.
Allah Teâlâ'nın: "Sen, dilediğin kimseye hesapsız nzık verirsin" beyânı ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Allah, dilediği kimselere dilediği şeyleri verir. Bundan dolayı o kimse Allah'a hesap soramaz. Çünkü O'nun üzerinde, O'nu hesaba çekecek hiçbir hükümdar yoktur. Aksine dilediği kimselere hesapsız nimetler veren Melîk O'dur...
b) "Sen, dilediğin kimseleri sınırsız ve hadsiz olarak rızıklandırırsın. Ona bolca nzık verir ve rızkını genişletirsin." Nitekim birisinin bağışı çok olarak tavsif edilmek istendiğinde, "Falanca hesapsız infâk eder" denilir. Arapların, insanın malının çokluğunu ifâde etmek için kullandıkları benzeri bir sözleri de, "O'nun sayısız malı var" şeklindedir.
c) "Sen, dilediğin kimseleri hesapsız olarak rızıklandırırsın" yani "müstehak olmayan kimselere de, sırf fazl-ı İlâhin olarak bunu yaparsın." Çünkü müstehak olmaya göre veren kimse, sınırlı vermiş olur. Bu mânâya taraftar olan birisi şöyle demiştir: "Sen kullarını, amellerine göre rızıklandırmazsın." Allah en iyisini bilendir. 136[136]

Mü'minlerden Başkasını Dost Edinmenin Tehlikesi

"Mü'minler, mü'minler dışında da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, Allah ile onun ilişiği kesilmiş olur. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı, sakınmış olmanız müstesna.... Allah size, kendisinden korkmanızı emrediyor. Nihayet dönüş ancak Allah'adır" (Âl-i İmran, 28).
Bu âyetin, önceki âyetlerle ilgi ve münasebeti şu iki şekilde izah edilir:
1- Allah Teâlâ, kendisini ta'zîm hususunda mü'minlere gereken şeyleri zikredince, bunu müteakiben mü'minlerin diğer insanlarla muamelelerinde kendilerine vacib olan şeyi

---

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/246.
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/246-247.

zikretmiştir. Çünkü bir işin mükemmelliği ancak şu iki şeyledir: Allah'ın emirlerine saygı ve insanlara şefkat... Bundan dolayı O, "Mü'minler, mü'minler dışında kâfirleri dost edinmesin" buyurmuştur.

2- Allah Teâlâ, dünya ve âhiretin mâliki olduğunu beyân edince, düşmanlarına değil, kendisi yanındaki mükâfaat ve nimetlere, kendisinin dostlarındaki lütuflara rağbet edilmesi gerektiğini açıklamıştır.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

Âyetin sebeb-i nüzulü hususunda birkaç rivayet zikredilmiştir: 137[137]

Âyetin Nüzul Sebebi

a) Yahudilerden bir grup, onları dinlerinden saptırmak için bir müslüman grubun yanına geldiler. Bunun üzerine Rifâ'a İbn el-Münzir, Abdurrahman İbn Cübeyr ve Sa'îd İbn Heyseme, müslümanların bu topluluğa, "yahûdılerden kaçının ve onların sizi dininizden çıkarma çabalarına karşı uyanık olun" dediler. İşte bunun üzerine, bu âyet nazil oldu.

b) Mukâtil, "Bu âyet Hatib İbn Ebî Belte'a (r.a) ile bazı müslümanlar hakkında nazil olmuştur. Bunlar, Mekke kâfirlerine sevgi duyuyorlardı. Allah Teâlâ, onları bu sevgiden nehyetti.

c) Bu, Abdullah İbn Übeyy münafığı ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Çünkü bunlar yahudi ve müşrikleri dost ediniyor, müslümanların haberlerini onlara ulaştırıyor ve onların Mz. Peygamber'e galip gelmesini arzu ediyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

d) Bu âyet, Ubade İbn Sâmit (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü onun yahudilerden anlaşmalı olduğu kimseler vardı. Hendek Savaşı'nda o, "Ya Resûlallah, beraberimde beşyüz kadar yahudî var. Benimle beraber harbe çıkmalarını istiyorum" demişti de bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

Buna göre eğer, "Allah Teâlâ, "Kim bunu yaparsa Allah ile onun ilişiği kesilir" buyurmuştur. Bu, kâfirlerin sıfatıdır?" denilir ise, biz deriz ki:, Bunun mânâsı, "ona, Allah'ın velayetinden (dostluğundan) hiçbir payı yoktur" şeklindedir. Bu ise, kâfirleri dost edinmenin haram kılınması hususunda küfrü gerektirmez.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu mânada olmak üzere, birçok âyet indirmiştir. Meselâ, "Ey iman edenler, kendi (din kardeşlerinizden başkasını sırdaş edinmeyin""Allah'a ve âhiretgününe iman eden hiçbir kavminr Allah 'a ve Resulüne muhalefet eden kimselerle dost olmalarını göremezsin'' (Mücadele. 22), "Ey iman edenler, ne yahudileri, ne hristiyanlan kendinize dost edinmeyin" (Maide, 5i); "Ey iman edenlerr benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin" (Mümtehine, 1) ve "Mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirinin dostlarıdırlar" (Tevt», 71} âyetleri gibi.. 138[138]

Mü'min, Kâfirlerle Nasıl Dost Olur?

Bil ki mü'minin kâfiri dost edinmesi birkaç şekilde otur:

a) Onun küfrüne razı olup, bundan dolayı onu dost edinmesi. Bu, mü'min için yasaklanmıştır. Çünkü böyle yapan herkes, o kâfiri dininde ve inkârında tasvip etmiş olur. Küfrü tasvip etme ve küfre razı olma küfürdür. Binâenaleyh o kişinin, bu vasfı ile mü'min kalması imkansız olur. Eğer, "Allah Teâlâ, "Kim bunu yaparsa, Allah ile onun ilişiği kesilir" buyurmamış mıdır? Bu, küfrü gerektirmemektedir. Zira bu, bu âyetin hükmüne dahil değildir. Çünkü Allah Teâlâ, "Ey imân edenler..." (Mümtehine, 1)buyurmuştur. Binâenaleyh bu hitabın, mü'minin, ona rağmen mü'min kalabildiği birşey hususunda olması gerekir" denilir ise...

b) Dünyevî meselelerde zahiren kâfirlerle güzel ilişkilerde bulunmak... Bu, mü'mine yasak kılınmamıştır.

c) Bu, ilk iki şekil arasında orta bir haldir. Buna göre, kâfirleri dost edinmenin anlamı, ister

---

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/248.

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/248-249.

akrabalık sebebi ile, isterse dinin bâtıl olduğunu bildiğj halde ona duyulacak bir sevgi sebebi ile olsun kâfire meyletmek, yardım etmek, destek olmak ve yardımcı olmaktır. Bu ise, küfrü gerektirmez. Fakat bu da mü'mine yasaktır. Çünkü kâfir ile bu mânâda dostluk kurmak, bazan mü'mini onun yolunu güzel bulmaya ve onun dininden hoşlanmaya sevkeder. Bu da zamanla o mü'mini İslâm'dan çıkarır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah mü'minleri tehdit ederek, "Kim bunu yaparsa, Allah ile onun ilişiği kesilir" demiştir.

Eğer, "Bu âyetten muradın, mü'minleri bırakıp da, sırf onları dost edinme manasında, kâfirleri dost edinmeyi yasaklama olması; hem kâfirleri hem de mü'minleri dost edinmeleri halinde ise bunun yasaklanmamış olması ve yine "müminler... kâfirleri dost edinmesin..." âyetinde ise bundan fazla bir mânânın bulunması niçin caiz olmasın? Çünkü insan bazan (gerçekte) dost edinmediği halde, dostça davranabilir. Binâenaleyh kâfiri dost edinmeyi yasaklamak, dostça davranmayı yasaklamak mânâsına gelmez" denilir ise;

Biz deriz ki: Âyette her iki ihtimal bulunsa bile, onları dost edinmenin caiz olmayacağına delâlet eden diğer âyetler, her iki ihtimalin de düştüğünü göstermektedir. 139[139]

İkinci Mesele

kelimesindeki zâl harfi, nehiyden dolayı mec- zum olduğu için sakin kılınmış, iki sakin harf (elif-lâmın lamıyla, sakin zâl) bir araya geldiği için de, zâl harfi kesre ile harekelenmiştir. Zeccâc ise: "Haber cümlesi olarak merfû okunsaydı, caiz olurdu" demiştir ki, buna göre mânâ"Her kim mü'min ise, onun, kâfiri dost edinmesi yakışmaz" şeklinde olur.

Şunu bil ki, gerek nehyin, gerekse haber cümlesinin ifâde ettiği mâna birbirine yakındır. Zira, mü'minin sıfatı, kâfiri dost edinmemek olunca, muhakkak ki onu dost edinmekten nehyolunmuş demektir. Mü'min kâfiri dost edinmekten nehyedilince de, muhakkak ki bunu yapmamak onun şanı ve şiarı olmuştur. 140[140]

(Dûn) Lafzı Hattında Bilgi

Çenâb-ı Hakk'ın,sözünün mânası, "Allah dan başka şahid(terinizi de çağırın" (Bakara, 23) âyetindeki ifâdesinin anlamına gelmesi gibi, "Mü'minlerden başkasını" anlamındadır. Bu böyledir, çünkü üji lafzı, mekâna tahsis edilmiştir. Meselâ sen dersin; yani, "Zeyd, Amr'dan daha aşağıda olan bir yere oturdu..." Sonra, mekân bakımından başkasından ayrı ve farklı olan kimse, (zât bakımından da) ondan başka ve ona mugayirdir. İşte bu sebeple Oji kelimesi,Başka, ayrı" mânalarında kullanılır olmuştur. Cenâb-ı Hak daha sonra "Kfm bunu Va" parsa, Allah ile olan ilişiğini kesmiştir" buyurmuştur. Bu ifâdede bir hazf bulunmaktadır. Buna göre mâna şöyledir: "Ona, Allah'ın dostluğundan, hakkında dostluk kelimesinin kullanılabileceği hiçbir şey yoktur!" Yani, "O, tamamiyle Allah'ın dostluğundan sıyrılmış, uzaklaşmıştır" demektir. Bu, makûl bir şeydir, çünkü hem dost ile, hem de dostun düşmanıyla dost olmak, birbirine zıd iki şeydir. Nitekim şair de şöyle söylemiştir:

"Düşmanlarımı seviyorsun, sonra da benim, senin dostun olduğumu iddia ediyorsun. Belli ki, sende bir ahmaklık var (Ahmaklık senden uzak değil!) Mânanın, "Onun Allah'ın diniyle hiçbir münasebeti kalmamıştır" şeklinde olması da muhtemeldir ki, bu daha beliğdir.

Cenâb-ı Hak daha sonra,"Onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı, sakınırsanız müstesna" buyurmuştur. Bu ifâdede birkaç mesele vardır: 141[141]

Birinci Mesele

otfi kelimesini kisâî imâle ile, Hamza tefhîm ile imâle arası, diğer imamlar da tefhîm ile

---

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/249-250.

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/250.

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/250-251.

okumuşlardır.
Ya'kûb ise, kelimeyişeklinde okumuştur.kelimesini imâle ile okumak, kelimedeki elif harfinin aslının yâ harfi olduğunu belirtsin diye caiz olmuştur. Bu kelimenin vezni ise,(sükûnet ve teenni) ve (çok yemekten dolayı midede meydana gelen acı, hastalık) kelimelerinde olduğu gibi,veznindedir. Tefhîm ile okunması ise, isti'lâ harfi olan kâf harfinden dolayıdır. 142[142]

İkinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir: Sen,(ittikâ ettim, çekindim, korundum) dediğinde, bunun masdart îuftı olur. Allahu Teâlâ âyette buyurmuş, ama kelimenin mef'ûl-ü mutlakını şeklinde getirmiş şeklinde getirmemiştir. Çünkü kelimesi, masdar yerine kullanılan bir isimdir. Aynı şekilde"İyice oturdu" ve (İyice bindi) denilir. Allahu TeâÎâ da"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabul ile kabul etti ve onu, güzel bir nebat gibi büyüttü" (Aı-i imran, 37} buyurmuştur. Nitekim şair de şöyle demiştir:
"Senin bol bol, yüz defa verişinden sonra..."
Şair burada(Bolluk içinde olmak) kelimesini, vermek kelimesinin masdarı yerinde kullan m ıştır. Vahidî sözünü şöyle sürdürmüştür: "Buradaki î kelimesinin, (atıcılar, atanlar) kelimesi gibi kabul edilmesi de caizdir. Buna göre kelime, hâl-i müekkide (te'kîd eden bir hal) olmuş olur.." 143[143]

Zorlama Halinde İnkâr Etmenin Cevazı

Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Müseylemetü'l- Kezzab,Hz. Peygamber 'in ashabından olan iki adam yakala.dı Onlardan birisine, "Sen, Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehâdet ediyor musun?" deyince, adam "Evet, evet, evet!" dedi. Bunun üzerine Müseyleme, "Benim de Allah'ın Resulü olduğuma şehadet eder misin?" deyince, adam "Evet" dedi.. Müseyleme, kendisinin Ben! Hanife Kabilesi'nin peygamberi, Hz. Muhammed'in de Kureyş Kabilesi'nin peygamberi olduğunu iddia ediyordu. Bunun üzerine o adamı bırakıp diğerini çağırdı ve ona, "Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehâdette bulunuyor musun?" dedi. Adam, "Evet" dedi. Daha sonra, "Benim de Allah'ın Resulü olduğuma şehâdette bulunuyor musun?" deyince, adam üç kere, "Ben sağırım..." dedi. Müseyleme bunun üzerine yanına gelerek onu katletti. Bu olay Hz. Peygamber'e intikal ettiği zaman O şöyle buyurdu:
"Şu öldürülen kimseye gelince, o yakînî imanı ve sıdki üzere gitti.. Allah mübarek etsin. Diğeri iser Allah'ın tanımış olduğu ruhsatı kullandı. Bundan dolayı ona bir günah ve vebal yoktur."
Bil ki bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kalbi iman üzere mutmain olduğu halde, zorlananlar müstesna" (Nahl, 106) âyetidir. 144[144]

Takiyye Meselesi

Bil ki, takiyye'nin birçok hükmü vardır. Bunlardan bazılarını zikredeceğiz:
Birinci hüküm: Takiyye ancak, müslüman kişi, kâfir bir topluluk içinde bulunduğu ve o kâfirlerden, canı ve malı hususunda korkup, böylece de onlara diliyle müdârâda bulunarak, yumuşak davrandığı zaman olur. Bu da, diliyle onlara düşmanlık göstermemekle olur. Hatta, o kişinin sevgi ve dostluk duyduğu zannını veren sözler söylemesi de caizdir. Ama bu, gönlünde atettû giztemesv ve sûytedi i her şeyde târîzde bulunması şartıyla caizdir. Çünkü takiyyenin tesiri, ancak zahirde olup, kalbin hallerinde değildir.
İkinci hüküm: O müslümanın, takiyye yapması caiz olduğu halde, imanı ve hakkı açıklaması daha güzeldir. Bunun delili, yukarıda zikrettiğimiz Müseylime hadisesidir.

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/251.
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/251-252.
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/252.

Üçüncü hüküm: Takiyye ancak, dostluk ve düşmanlık göstermeyle ilgili durumlarda caizdir. Bazan, dini izhar etmekle ilgili konularda da caiz olur. Ama, öldürme, zina, malı gasbetme, yalancı şahidlik, namustu kimselere iftira ve kâfirleri müslümanların gizli hallerine muttali kılmak gibi, zararı başkalarına dokunan şeylere gelince, bunlarda takiyye yapmak kesinlikle caiz değildir.

Dördüncü hüküm: Âyetin zahiri, takiyyenin sadece hükümran ve galip olan kâfirlerle birlikte bulunulduğu zaman helâl olduğuna delâlet Öder. Ama ne var ki, Şafiî (r.a)'ye göre, müslümanlar arasındaki durum, müslümanlarla müşrikler arasındaki duruma benzediği zaman, canlarını korumak için müslümanların takiyye yapması helâl olur.

Beşinci hüküm: "Canı korumak için takiyye caizdir. Buna göre malı korumak için de takiyye caiz olur mu?" denilirse, bunun caiz olacağına hükmetmek muhtemeldir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s),Müslüman kimsenin malının dokunulmazlığı, kanmm ve canının dokunulmazlığı gibidir"145[145] Kim malt uğrunda öldürülürse, o şehiddir"146[146] buyurmuştur. Bir de, malı korumaya duyulan ihtiyaç son derece zaruridir. Meselâ su, çok pahalı bir biçimde satıldığında, abdest almanın farziyyeti hükmü sakıt; fazla mal ve para noksanlaşmasına sebebiyet vermemek için, teyemmüm ile yetinmek caiz olur. O halde bu, burada nasıl caiz olmasın? Allah en iyi bilendir.

Altıncı hüküm: Mücahid şöyle demiştir: "Bu hüküm, İslâm'ın ilk yıllarında, mü'minlerin azlığı ve zayıflığı sebebiyle geçerli idi. Ama İslâm devleti güç kuvvet kazandıktan sonra, bu hüküm geçersiz olmuştur.

Avf, Hasan el-Basrî'nin, "Takiyye, mü'minler için Kıyamete kadar geçerlidir" dediğini rivayet etmiştir ki, bu görüş daha evlâdır. Çünkü, kişinin nefsinden zararı savuşturması, imkânlar nisbetinde vâcib olan bir şeydir.

Sonra Cenâb-ı Hak,Allah sizi, yüce Zatından sakındırıyor" buyurmuştur. Bu söz hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ifâdede bir hazf bulunmaktadır. Buna göre kelâmın takdiri, "Allah sizi, kendisinin ikâbından sakındırıyor" şeklindedir.

Ebu Müslim, mânanın şöyle olduğunu söylemiştir: "Allah, sizi kendisine isyan edip, böylece de O'nun azabına müstehak olmaktan sakındırıyor." Bu ifâdede elimesinin zikredilmesinin faydast şudur: Cenâb-ı Hak şayet demiş olsaydı bu, kendisinden sakındırılmak istenen şeyin, Allah'-dan mı yoksa başkasından mı sâdır olan bir ikâb ve ceza olduğunu ortaya koyamazdı. Cenâb-ı Hak burada, kelimesini zikredince, işte böyle bir karışıklık ihtimâli önlenmiş olur. O'ndan sudur eden cezântn, cezaların en büyüğü olduğu gerçeği, herkesçe malûmdur. Çünkü Allah, nihayetsiz şeylere kadirdir. Ve yine hiç kimse, O'nun dilediği şeyi geri çevirip engelleyemez.

b) Âyetteki kfclimesi, kâfirleri dost edinme manasıyla ilgilidir. Yani, "Allah sizi bu gibi fiillerden, (kâfirleri dost edinmekten) men ediyor" demektir.

Cenâb-ı Hak hâyet dönüş de ancak Allah adır" buyurmuştur. Bunun mânası, "Allah, huzuruna vardığınızda tahakkuk edecek olan cezasından sizi sakındırır" demektir. 147[147]

"De ki: "Sinelerinizde (göğüslerinizde) olanı gizleseniz de, açıklasanız da, Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olan herşeyt de bilir. Allah, herşeye kadir olandır" (Al-i İmran, 29).

Bil ki, AHahu Teâlâ mü'minleri, kâfirleri zahiren ve bâtınen dost edinmekten men edip, bundan sadece zahirde olan takiyye halini istisna edince, bunun peşinden, takiyye vaktinde kişinin bâtınının zahirine benzemesine dair tehdit ve vaîdini getirmiştir. Bunun sebebi şudur: Çünkü takiyye esnasında dostluk izhâr etmeye yönelen kimsenin zahire göre yaptığı bu işi, o kimsenin bâtınında da böyle bir dostluğun meydana gelmesine sebep olur. İşte bu sebeple şüphesiz Cenâb-ı Hak, kendisinin zahirî halleri bildiği gibi bâtinî halleri de bildiğini beyân etmiş ve kuluna, kalben yapmaya azmettiği herşeye mukabil, mutlaka ceza vereceğini

---

145[145] Müsned, 1/446.

146[146] Tirmizi, diyât, 22(IV/28).

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/252-254.

bildirmiştir. Âyetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:
Birinci soru: Bu âyet, bir şart cümlesidir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın "Göğüslerinizde olanı gizleseniz de, açıklasanız da..." sözü şart; "Allah onu bilir" sözü de bir cezâdıv. Cezânm
şarta dayandığı ve şarttan sonra bulunduğu hususunda hiç şüphe yoktur. Bu ise, Allah'ın ilminin sonradan olmasını (hudûs) gerektirir.
Cevap: Allahu Teâlâ'nın ilminin, o şeyin o anda meydana geleceği hususuna taalluk etmesi, o şey ancak o anda meydana geldiği takdirde söz konusu ptur. Sonra bu değişiklik ve yenilenme, Cenâb-ı Allah'ın ilmimtr hakikâtine değil, ancak nisbet edilme, izafe edilme ~ve-taSailuk etme gibi hususlarda olur. Bu mesele çok d&tm bir mesele olup, kelâm ilminde de ele alınmıştır.
İkinci soru: Sebepler ve inançların mahalli, kalbtir. O halde, Cenâbn Hak niçin "kalblerinizde olanı saklasanız da" dememiş de, "Göğüslerinizde olanı gizleseniz de..." buyurmuştur?
Cevap: Çünkü kalb, göğüstedir. Binâenaleyh, kalp-yerine göğüs kelimesinin getirilmesi caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak,"'nsan" lann göğüslerinde vesvese verir..." (Nas,5) ve"Muhakkak ki, gözler kör olmaz, fakat göğüslerin içindeki kalbler kör olur" (Hacc, 46) buyurmuştur.
Üçüncü soru: Eğer bu âyet hatıra gelen herşey hakkında bir va'îd olur ise, o zaman teklîf-i mâla yutak olur?
Cevap: Biz bu husustaki görüşü, Bakara sûresinin sonundak
(Bakara, 284) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.
Sonra Cenâb-ı Allah "Göklerde ve yerde olan herseyi bilir" buyurmuştur.
Bil ki buradaki ' fiili, müste'nef bir cümle fiili olarak merfudur. Bunlarla savaşın ki, Allahpnlan azablandırsm" rrevbe. 14) âyeti gibidir. sAllah bu âyetteki, ve diğer fiilleri cezmetmiş, devamındaj "Allah teybe nasip eder" oevbe, 15) buyurarak buradaki fiili merfû getirmiştir. Bu "FakatAllah dilerse, senin kalbini mühürler. Allah bâtılı mahveder" (Şura, 24) âyetinde kelimesinin merfû oluşu gibidir. Allah Teâlâ'nın,"Göklerde ve yerde olan her şeyi bilir" buyruğunda son derece etkili bir sakındırma vardır. Çünkü Allah Teâlâ'ya, yerlerde ve göklerde hiçbirşey gizli kalmayınca, göğüslerdeki kalplerde olan şeyler O'na nasıl gizli kalır?
Sonra Cenâb-ı Hak, bu sakındırmayı tamamlamak için
Allahr herşeye kadir olandır" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ kendisinin herşeyi bildiğini beyân ettiğine göre, kulun kalbindekini ve
hak ettiği sevabı ile ikâbının miktarını da bilmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak kendisinin herşeye kadir olduğunu bu ifâde ile açıklamıştır ki, buna göre O, herkese hakettiği şeyi ulaştırmaya da kadirdir. Bu ifâdeyle va'ad ve va'îd ile tergîb ve terhîb tamamlanmış olur. 148[148]

"O gün, herkes ne hayır işledi ise karşısında (onu) hazırlanmış bulacak, ne kötülük yaptı ise de, onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek. Allah, sizi yüce zatından sıkmdırıyor. Allah kullarına ra'ûftur" (Âl-İ İmran, 30).
Bil ki bu âyet, tergîb (teşvik) ve terhîb (korkutma) babından olup, daha önce geçen sözü tamamlamaktadır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 149[149]

Birinci Mesele

Âlimler, buradaki kelimesinin âmili (mütealliki) konusunda birkaç vecih zikretmişlerdir:
a) İbnu'l-Enbarî, bu kelimenin müteallâkının, (28. âyetin sonundaki kelimesi olduğunu, takdirinin ise.. o günde dönüş ancak Allah'adır" şeklinde olduğunu söylemiştir.
b) Kelimenin âmili, önceki âyettekifâdesindeki fiildir. Cenâb-ı Hak sanki "Allah sizi bu gündeki ikâbından sakındırır" demiştir.
c) Bu kelimenin âmili, bir önceki âyet sonundakiüdür. Yani "Her nefsin, yaptığı hayrı karşısında hazırlanmış bulacağı o günde, Allah her şeye kadirdir" demektir, Ancak diğer

---

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/254-256.
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/256.

günlerin de, Allah'ın kudreti bakımından o günden bir farkı olmadığı halde, o günün önemini belirtmek ve şerefini yüceltmek maksadıyla bilhassa bu gün zikredilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ınDin gününün sahibi" (Fatiha. 3) âyetinde de aynıdır.
d) Âmil, âyette gelen fiilidir. Buna göre mana, "Her nefis o günde şunu şunu arzu eder" şeklindedir.
e) Kelimenin, mahzuf bir fiil sebebiyle mansub olması da caizdir. Buna göre, kelamın takdiri"Her nefsin şunu şunu bulacağı o günü hatırla" şeklinde olur. 150[150]

Yapılan İyi ve Kötü Amellerin Âhirette Hazır Bulunması

Bil ki yapılan amel bakî değildir. Binâenaleyh onu Kıyamet günü bulmak mümkün değildir. Bundan ötürü, bu ifâdenin iki şekilde te'vili gerekir:
1- Kul, amel defterlerini bulur. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Şüphe yok ki yaptığınız şeyleri biz yazıyorduk"
(Câsiye, 29) ve "(Allah) onlara yaptıkları şeyleri haber verecek. Allah onları saymış, onlar ise unutmuşlardır" (Mücadele, 6) âyetleri ile beyân ettiği durumdur.
2- Kul, amellerinin karşılığını bulur. Buna göre âyetteki "hazırlanmış bulacak " tabirinden maksad, o amel defterlerinin Kıyamet gününde hazırlanmış olması olabileceği gibi, amellerin karşılığının hazırlanmış olması da olabilir. Bu tıpkı, "Onlar işlediklerini hazır bulmuşlardır" (Kehf, 49) âyetinde ifâde edildiği gibidir. Her iki mânaya göre de, tergîb ve terhîb söz konusudHak Teâlâ'nın "Ne kötülük yaptı ise de, onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek" beyânı hakkında şu iki mesele vardır: 151[151]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Burada daha açık olan lafzının,o şey, ki o) manasına alınıp, iilinin de ism-i mevsûlünün sılası yapılarak birinci 'ya atfedilmesidir. Burada U 'nın şartiyye olması caiz olmaz; aksi halde kelimesinin mahallinin mansûb veya mecrûr olması gerekirdi. Halbuki, herkes bunu merfû olarak okumuştur. Böylece de bu, buradaki U ının anlamında olduğunun bir delili olmuş olur.
Buna göre şayet, "Abdullah İbn Mesûd'un (diledi, arzu etti) şeklindeki okuyuşuna göre, buradaki U 'nın şartiyye olması doğru olamaz mı?" denilirse, biz deriz ki, bu doğru olur. Ne var ki, mânayı mübteda ve haber cümlesine göre vermek daha yerinde ve müessir olur. Zira bu, kâfirlerin o gündeki durumunun anlatılmasıdır; ayrıca meşhur olan kıraate de daha muvafık olmuştur. 152[152]

İkinci Mesele

Hak Tealanın buyruğundaki vâv hakkında şu iki görüş bulunmaktadır.
Birinci görüş: Bu, Ebu Müslim el-İsfehanî'nin Hak buyruğundaki vâv görüşüdür. Bu görüşe göre, bu ifâdenin başındaki vâv, atıf vâvıdır. Kelamın takdiri ise,"Her ne hayır işledi ise ve her ne kötülük yaptı ise bulur" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, "Onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek" ifâdesinin cümledeki yeri hakkında iki izah şekli vadır:
a) Bu cümlelafzının sıfatıdır. Buna göre kelamın takdiri şöyle olur: "Kendisi arasında uzun bir mesafe olmasını arzu ettiği kötü fiillerden her ne işledi ise..."
b) Bu cümle, haldir. Buna göre takdiri, "Ogün, kendisinden uzaklaşmayı arzu edecek olduğu bir halde, işlediği her kötülüğü hazır bulur" şeklinde olur.
İkinci görüş: Buradaki vâv harfi, isti'naf vâvıdır. Buna göre âyet, günahkârların mutlaka

---

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/256-257.
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/257.
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/257.

cezalandırılacağı görüşüne bir delil değildir. Çünkü burası lütuf ve ikram-ı İlâhinin bahsedildiği bir âyet olup sevap bakımından amellerinin karşılığının hazır olacağına bir nasstır. İkâb cihetine gelince, bu âyet bunun hazır olacağına dâir bir nass değildir. Doğrusu Hak Teâlâ burada, kullarının o ikabtan kaçacağını ve uzaklaşmayı isteyeceklerini anlatmıştır. Bu da, va'ad yönünün gerçekleşmesinin, va'îd'in gerçekleşmesinden daha uygun olduğuna dikkat çeker. 153[153]

Üçüncü Mesele

kelimesi, "varılan son sınır" demektir. Bunun bir benzeri "Keşke seninle benim aramda doğu ile batı kadar uzaklık olsaydı. (Sen) ne kötü arkadaş(mışsmî)" (Zuhruf. 38) âyetidir.

Bil ki bu temenniden murad, ister zaman, ister mekân itibari ile bir uzaklığı anlayalım, malumdur. Çünkü maksud olan, uzak olmayı temenni ediştir.

Hak Teâlâ daha sonra,"Allah sizi yüce zatından sakındırıyor" buyurmuştur ki bu ilâhî va'îdi te'kid etmektedir.

Sonra da, "Allah kullarına ra'ûftur" buyurmuştur. Bu hususta bazı izahlar yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, insanları kendisinden sakındırdığı, ilminin ve kudretinin mükemmelliğini öğrettiği, insanlara mühlet tanıdığı, fakat ihmal etmediği, rahmetini celbedecek şeylere onları teşvik ettiği ve gadabına müstehak olacak şeyleri yapmaktan sakındırdığı için, kullarına karşı ra'ûftur.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Allah'ın, kullarını kendisinin azabından sakındırması, onlara olan re'fetindendir."

b) Allah, tevbe etmeleri, tedbirli olmaları ve kusurlarını telâfi etmeleri için kullarına zaman tanımış olması bakımından kullarına ra'ûftur.

c) Allah Teâlâ, bir va'îd olarak, "Allah, sizi yüce zatından sakındırıyor" buyurunca, bunun peşisıra va'ad ve rahmetinin, va'îd ve gazabına galib geldiğini bildirmek için, bir va'ad olarak "Allah, kullarına ra'ûftur" buyurmuştur.

d) Kur'ân-ı Kerim'de "ibâd" (kullar) lafzı, mü'minlere hastır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Yeryüzünde vakar ve tevazu île yürüyen Rahmanın o kullan..." (Furkan,63)ve "O pınardan Allah'ın kullan içerler.." (İnsan, 6) buyurmuştur. Buna göre mana şöyledir: Allah Teâlâ kâfir ve fâsıklar hakkındaki tehdidini zikredince, ehl-i taat ile ilgili va'adini bildirerek, "Allah, kullanna ra'ûftur" buyurmuştur. Yani, "Allah fâsıklardan intikam aldığı gibi, kendisine itaat edip muhsin olanlara karşı da ra'ûftur" demektir. 154[154]

Allah 'Seven Resulullah'atabi Olur

"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafur ve rahimdir" (Âl-i İmran, 31).

Bil ki Allah Teâlâ yahudileri, kendisine ve peygamberlerine imâna, tehdid ve va'îdleri ile davet edince, onları bir başka şekilde de buna davet etmiştir ki, o da şudur. Yahudiler: "Biz, Allah'ın oğullan ve dostlanyız" (Maide, ıs) diyorlardı. Bundan dolayı bu âyet nazil olmuştur.

Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş, Mescid-i Haram'da putlara taparken, yanlarında durup şöyle dedi: "Ey Kureyş topluluğu, vallahi siz Hz. İbrahim'in dinine muhalefet ediyorsunuz." Bunun üzerine Kureyşliler, "Biz, Allah'ı sevdiğimiz için, "Bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye bu putlara tapıyoruz" {zümer, 3) dediler. İşte bundan dolayı, tefsir ettiğimiz âyet nazil oldu.

Bir başka rivayete göre, hristiyanlar "Biz, Allah'ı sevdiğimizden ötürü Mesih (İsâ)'ya ta'zim ediyoruz" dedikleri için bu âyet nazil olmuştur.

Hülâsa olarak, bu insan gruplarından herbiri Allah'r sevdiğini ve Allah'ın rızası ile taatını

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/257-258.

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/258-259.

gözettiklerini iddia ederler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Ey habibim, "Eğer Allah'ı sevdiğiniz iddianızda doğru iseniz, O'nun emirlerine boyun eğip, O'na muhalefet etmekten kaçının" de" buyurmuştur. Buna göre sözün manası şöyle olur: "Allah'ı seven herkesin, O'nun gazabını çekecek şeylerden mutlaka iyice kaçınması lazım. Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kesin gösteren deliller bulunduğuna göre, ona uymak gerekir. Eğer ona uyulmuyor ise, bu o sevginin bulunmadığına delâlet eder." Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır: 155[155]

Muhabbetin Mahiyeti

Muhabbet" (sevgi) ile ilgili uzun açıklamamız, Bakara, 165)âyetinin tefsirinde gec- misti. Kelamcılar, "Allah'ı sevmenin", "O'nu yüceltme, O'na taat, ve O'nun mükâfaatını sevme" manasında olduğunda ısrar ederek şöyle derler: "Muhabbet, irâde cinsinden bir fiilidir. İrâde ise, acak sonradan olan varlıklar ve menfaatlerle ilgilidir."
Kelamcıların bu görüşü zayıftır. Çünkü, herşey hakkında, "O, bir başka sebepten ötürü sevilmiştir" denilemez. Aksi halde teselsül ve devr-i fasit gerekir. Binâenaleyh bunun, bizzat sevilen birşeyde son bulması gerekir. Nitekim biz, lezzetin li-zâtihi mahbub olduğunu biliriz. Yine biz Rüstem ve İsfendlyar'ın kahramanlıkları hususundaki haberlerini duyduğumuzda, bize hiç faydası olmadığına inandığımız halde, gönlümüz onlara meyleder. Hatta çoğu kez bu meyi ve sevginin, üzerinde ısrar etmek caiz olmayan bir hata ve günah olduğuna inanırız. Böylece biz, lezzetin li-zatihî sevimli oluşu gibi, kemâlin de li-zâtihî mahbûb olduğunu anlarız. Kemâlin kemali Hak Subhânehu ve Teâlâ'ya aittir. Binâenaleyh bu durum, Allah'ın zâtından ve kendileri için Allah'ın kemâl ile celâl eserlerinden bir eserin tecellî ettiği Allah katındaki mukarreblerden Ötürü, li-zâtihî mahbûb olmasını (sevilmesini) gerektirir.
Kelamcılar şöyle derler: "Allah'ın kuluna muhabbeti (sevgisi), hem dinî hem de dünyevî bakımdan hayır ve menfaatleri kuluna ulaştırmasını irâde etmesinden ibarettir." 156[156]

İkinci Mesele

Yahudiler, kendilerinin Allah'ı sevdiklerini iddia edi- yorlar ve Allah'ın da kendilerini sevmesine arzulu olduklarını ortaya koyuyorlardı. Âyet, şu iki bakımdan, Allah'ı sevmenin peygambere uymayı gerekli kıldığını göstermektedir:
a) Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tabî olun. Çünkü mu'cizeler, Allah Teâlâ'nın bana uymanızı gerekli kıldığını göstermektedir.
b) Eğer siz Allah'ın sizi sevmesini arzu ediyorsanız, yine bana uyunuz. Çünkü bana uyduğunuzda Allah'a itaat etmiş olursunuz. Allah ise, kendisine itaat eden herkesi sever. Yine bana uymanızda, Allah'a itaat, O'na ta'zim ve O'nun dışındaki bütün varlıklara ta'zimi terkten başka birşeye davet yoktur. Allah'ı seven herkes, buna arzu duyar. Çünkü muhabbet, sevilene (mahbûba) tamamıyla yönelmeyi ve mahbûbun dışındaki herşeyden yüz çevirmeyi gerektirir. 157[157]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi, bu konuda Allah'ın velilerini tenkide dalarak burada akıllı insanın müstehcen kitaplarda
bile yazamayacağı şeyleri yazmıştır. O'nun evliyâulahi tenkide cüret ettiğini farzetsen bile, bu gibi çirkin sözleri tefsire dair eserine koymaya nasıl cesaret etmiştir? Biz, Allah'tan muhafazasını ve hidayetini talep ederiz.

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/259-260.
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/260.
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/261.

Allah Teâlâ sonra, "ve günahlarınızı bağışlasın" buyurmuştur. Allah'ın kulunu sevmesinden murad, ona sevab vermesi; günahlarını bağışlamasından murad ise, onun cezasını kaldırmasıdır. İşte bu, her akıllının isteyeceği en büyük ve en önemli şeydir.
Sonra O, "Allah, gafur ve rahîmdfr" buyurmuştur. Yani, Allah, kullarının çeşitli günahlarını diğer insanlardan gizlemesi bakımından dünyada iken gafur, fazlı ve keremi ile de onlara âhirette rahimdir. 158[158]

"De ki: "Allah'a ve peygamberine itaat edfn. "Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah kâfirleri sevmez" (Al-i İmran, 32).
Rivayet olunduğuna göre "De kf: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sfzf sevsin..." âyeti nazil olduğu zaman, Abdullah İbn Übeyy münafığı, "Muhammed kendine itaati, Allah'a itaat gibi sayıyor ve hristiyanların İsa'yı sevdikleri gibi, bizim de kendisini sevmemizi emrediyor" dedi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.
Bu hususta sözün özü şudur: Birinci âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ittibâ etmenin vâcib olmasını iktizâ edip, sonra da münafıklar, "Muhammed, hristiyanların İsa hakkında söylediklerinin aynısını kendi için iddia ediyor" diyerek, İslâm hakkında ortaya bir şüphe atınca, Allahu Teâlâ işte bu şüpheyi izâle etmek için bu âyeti zikrederek, "De kf: "Allah'a ve peygamberine itaat edin" buyurmuştur. Yani, "Allahu Teâlâ size, bana uymanızı vâcib kılmıştır. Bu, hristiyanların Hz. İsa hakkında söyledikleri şeyler ile değil, aksine benim Allah katından görevlendirilmiş bir peygamber olmamdan dolayıdır" demektir. Allah'ın emirlerini tebliğ eden zat peygamber olduğuna göre, ona itaat etmek vâcib olur. Binâenaleyh, peygambere uymak bu manadan ötürüdür; yoksa münafıkların İslâm hakkında ortaya attıkları şüpheler dolayısıyla değil!..
Cenâb-ı Hak sonra,"Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah kâfirleri sevmez" buyurmuştur. Yani, "Eğer onlar yüz çevirirlerse, onlar için Allah'ın sevgisi asla söz konusu olamaz. Çünkü Allahu Teâlâ, kendisine itaat edenleri mutlaka övmüş ve methetmiş; inkâr edenleri ise, hor ve hakir olmaya müstehak kılmıştır. Bu ikinci durum ise, Allah'ın sevgisinin zıddı bir durumdur" demektir. Allah en iyisini bilendir. 159[159]

Yüce Allah'ın Peygamberleri Mümtaz Kılması

"Muhakkak ki Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim hanedanını, İmrân âflesfni, hepsi de birbirinden olan bir tek zürriyet olarak, bütün âlemlerin üzerinde mümtaz kıldı. Allah hakkıyla e bilicidir" (Âl-i imran. 33-34).
Bil ki Allahu Teâlâ, muhabbetinin ancak peygamberlerine uymakla tamamlandığını beyan edince, peygamberlerinin,derecelerinin yüceliğini ve makamlarının şerefini açıklamış ve"Muhakkak kf Allah Adem'i... mümtaz kıldı" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır: 160[160]

Mahlukların Bazı Nev'iieri ve Hangisinin Daha Üstün Olduğu

Bil ki mahlûkât iki kısımdır. Mükellef olanlar, mükellef olmayanlar... Âlimler mükellef olan varlıkların, mükel- lef olmayanlardan daha efdal olduğu hususunda ve mükelleflerin şu dört kısım olduğunda ittifak etmişlerdir;
a) Melekler,
b) İnsanlar,
c) Cinler,
d) Şeytanlar...

---

[158] 158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/261.
[159] 159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/261-262.
[160] 160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/262-263.

Melekleri ele alacak olursak, hadislerde, Allah Teâlâ'nın bunları rüzgârdan yarattığı rivayet edilmiştir. Âlimlerden, bunun böyle olduğuna aklî deliller getirenler vardır: 161[161]

Melekler

1- Melekler, rüzgârdan yaratıldıkları için, en süratli bir şekilde uçabilmektedirler.
2- Yine bu sebepten ötürü onlar, Arş'ı taşıyabiliyorlar. Çünkü rüzgâr da eşyayı taşıyabiliyor.
3- Yine bu sebepten ötürü onlar rûhânî varlıklar diye adlandırılmışlardır.
Başka bir rivayette onların nurdan yaratıldığı yer almıştır. İşte bundan dolayı, saf ve temizdirler. İbadetlerini Allah'a has kılmışlardır.
Bu hususta en iyisi, bu iki görüşü birleştirmektir. Buna göre biz deriz ki: Onların bedenleri rüzgârdan, ruhları ise nurdan yaratılmıştır. Gökler âleminin sakinleri işte bunlardır. 162[162]

Şeytanlar

Şeytanlara gelince bunların hepsi kâfirdir. İblisin kâfir olduğu açıktır. Çünkü Hak Teâlâ, onun hakkında, "O, kâfirlerdendir" (Bakara, 34) buyurmuştur. Diğer şeytanlar da ataları iblis gibi kâfirdirler. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz şeytanlar, sizinle mücâdele etmeleri için kendi dostlarına mutlaka telkinde bulunurlar. Eğer onlara itaat ederseniz şüphesiz siz de müşrik olursunuz" (Enam, 121) buyurmuştur. Bütün şeytanların özelliği, insanoğluna düşman olmaktır. Çünkü Allah Teâlâ, "O cfnden olduğu fçfn Rabb'fnin emrinden dışarı çıkmıştı. Şimdi siz beni bırakıp da onu ve onun neslini, hepsi sizin düşmanınız olduğu halde, dost edinfr misfnfz?" <Kenf, so> ve "Biz böylece her peygambere, insan ve dn şeytanlarını düşman yaptık" (Enam, na> buyurmuştur.
Şeytanların bir özelliği de ateşten yaratılmış olmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, iblisin, "Beni ateşten yarattın, onu (Adem'i) ise çamurdan yarattın" (Arat. 12) sözünü nakletmiş ve "Cann'ı (Iblfsf) da daha önce çok şiddetli ateşten yarattık" (hict, 27) buyurmuştur. 163[163]

Cinler

Cinlere gelince, bunların kâfirleri ve mü'minleri vardır. Nitekim Hak Teâlâ, "Gerçekten kimimiz müslüman, kimimiz ise zalimdir. Müslüman olanlar, doğru yolu aramış (bulmuşlardır" (tan, m) gediklerini nakletmiştir. 164[164]

İnsanlar

İnsanlara gelince, hiç şüphesiz onların da bir ilk ataları vardır. Aksi halde, bu, sonu olmayan bir durum olur. Kur'ân, bu ilk atanın Hz. Âdem olduğunu bildirmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, tefsir etmekte olduğumuz Âl-i İmran sûresinde, "Muhakkak ki Allah katında İsa'nın hali, Âdem'in hâli gibidir. (Allah) onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi, o da (can gelip) oluverdi" (âm imran, 59) ve "Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan, ondan da onun eşini vücuda getiren Rabb'fnfzden ittikâ edin..." (nis*, 1) buyurmuştur. 165[165]

İnsanların Meleklerden Üstünlüğü

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/263.
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/263.
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/263-264.
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/264.
165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/264.

Bunu böylece bildiğin zaman biz deriz ki: Âlimler insanın, cinn ve şeytanlardan efdal olduğu hususunda İttifak etmiş, insanın mı yoksa meleklerin mi daha üstün olduğu meselesinde ise ihtilaf etmişlerdir. Biz bu meseleyi, -»l (Bakara, 34) âyetinin tefsirinde iyiden iyiye inceledik. İnsanın daha üstün olduğuna hükmedenler, tefsir ettiğimiz âyeti Delil getirmişlerdir. Çünkü "istifa" (seçip, mümtaz .kılma), daha büyük bir şerefin ofduğuna ve derece yüksekliğine delâlet eder. Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem ve soyundan gelen peygamberleri bütün âlemler üzerine seçip mümtaz kıldığını bildirdiğine göre, onların meleklerden de üstün olmaları gerekir. Çünkü melekler de "âlemler"
Buna göre eğer, "Bu âyeti, burada zikredilen insanların bütün âlemlere üstün kılınmış olmaları manasına alırsak, bu bizi bir tenakuza götürür. Çünkü büyük bir topluluğa dahil olan fertlerden herbiri, bütün âlemlerden daha üstün olarak tavsif edildiğinden, onların herbtrinin bütün âlemlerden, yine herbirinin diğerinden daha üstün olması gerekir ki bu imkânsızdır. Fakat biz bu ifâdeyi, onların herbirinin kendi zamanlarındaki âlemlerden veyahut da kendi cinslerinin âleminden efdal oldukları manasında alırsak, böyle bir tenakuz söz konusu olmaz. Binâenaleyh tenakuzu ortadan kaldırmak için, âyeti bu mânâya hamletmek gerekir. Yine Cenâb-ı Hak, İsrailoğullarından bahsederken, "Sizi bütün âlemlere üstün kılmıştım" (Bakara, 47) buyurmuştur. Bu sözden, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'den daha üstün oldukları mânâsı çıkmaz. Biz, bundan maksadın onların herbirinin yaşadığı devirdeki âlemler olduğunu söylüyoruz. Burada da böyledir?" denirse, bunun cevabı, Cenâb-ı Allah'ın bu âyetinde aşikârdır. Zira "Adem'i âlemler üzerine mümtaz kıldı" sözü, "âlem" vasfı verilecek her şeye şamil olduğundan, melekler de buna dahil olur. Bu konuda söylenecek son söz, aksine delâlet eden bir delilden dolayı, âlem lafzının umûmî mânâsı ile amel etmek, bazı durumlarda bırakılır. Ama delile dayanmayan hallerde bunu terketmemiz doğru değildir. 166[166]

İstıfa Kelimesi Hakkında Bilgi

fiili Arapça'da, "seçti, tercih etti" manasına gelir. Buna göre lafzının manası, bulanık- lıklardan uzak ve saf olan, görülen ve müşahede edilebilen birşeye benzetilerek, "onları mahlûkâtının en arısı ve durusu kıldı" demektir. Bu kelime şu üç şekilde söylenir.Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa'ya "Ben senf risâlettmle.. bütün insanlardan mümtaz kıldım" (A'rat, 144) sözü ile, Hz. İbrahim, İshâk ve Ya'kûb (a.s) hakkındaki, "Çünkü onlar bfzim katımızda, cidden seçkinlerden, hayırlılardandı" (Sâd, 47) sözüdür.
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âyetle ilgili şu İki görüş vardır:
1- Mana, "şüphesiz Allah, Âdem'in ve Nuh'un dinlerini seçip mümtaz kıldı..." şeklindedir. Buna göre âyetteki "lstıfâ"mn manası, onların dini ve şeriatları ile ilgili olur. Bu manaya göre, bir muzâfın hazfedilmiş olduğu kabul edilir.
2- Mânâ, "Allah, onları kötü sıfatlardan arındırmış ve güzel hasletlerle süslemiştir" şeklindedir. Bu ikinci görüş şu iki sebepten ötürü daha evlâdır:
a) Biz bu ikinci mânâda bir hazfin olduğunu söylemeye muhtaç olmayız.
b) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, peygamberliğini kime vereceğini en iyi bilendir" (Enam, 124) âyetine daha uygundur. 167[167]

Peygambere Mahsus Sıfatlar

Halîmî, "Minhâc" isimli kitabında şunu söylemiştir: "Peygamberlerin gerek cismânî, gerekse ruhanî kuvvetlerde, mutlaka diğer insanlardan farklı olmaları gerekir. Cismânî kuvvetler, ya müdrike (idrâk eden, kavrayan), yahut da muharrike (hareket ettirici) olur. Müdrike kuvvetler ya zahirî, ya da bâtınî olan nişlerdir.
Zahirî hisler beştir:

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/264-265.
167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/265.

a) Görme Kuvveti: Yemin olsun ki Hz. Peygamber (s.a.s)'de bu sıfatın en mükemmel şekli vardı. Bunun böyle olduğuna şu iki şey delâlet etmektedir:

Birincisi: Hz. Peygamber (s.a.s): yeryüzü benim fçfn toplandı ve bana onun doğusu batısı gösterildi"[168][168] buyurmuştur.

İkincisi: Hz.Peygamber (s.a.s)"Saflannızı düzeltin ve sıkiaştinp sağlamlaştırırı. Çünkü ben, arkamdan sizi görüyorum" [169][169] buyurmuştur.

Bu kuvvetin bir benzeri de, Hz. İbrahim'de vardır. O da, Hak Teâlâ'nın, "Biz İbrahim'e, göklerin ve yerin büyük mülkünü de öylece gösterfyorduk" (Enam, 75) âyetinde ifâde edilen husustur.

Âlimler bu âyeti tefsir ederken, Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'in görme

hissini kuvvetlendirdiğini ve böylece onun metekût âleminin en yücesinden en alt tabakasına kadar görüp müşahede ettiğini belirtmişlerdir." Halimi (r.h) şöyle devam eder: "Bu uzak görülecek bir ihtimal değildir. Çünkü her gören bir değildir.

Rivayet edildiğine göre Zerkâu'l-Yemâme, bir şeyi üç günlük yoldan görebiliyordu. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'in görme kabiliyetinin onunkinden daha kuvvetli olması uzak bir ihtimal değildir.

b) İşitme kuvveti... Hz. Peygamber (s.a.s), bu hususta da insanların en güçlüsü idi. Bunun böyle olduğuna şu İki husus da delâlet etmektedir:

1-Hz. Peygamber (s.a.s), "Sema gıcırdadı; onun gıcırdamaya hakkı var. Semada orada bir ayak koyacak hiçbir yer yoktur kf, orada AHahu Teâlâ'ya secde eden bir melek bulunmasın..."[170][170] buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber semânın gıcırtısını duymuştur.

2- Bir defasında Hz. Peygamber (s.a.s), bir ses duymuş da ve bunun, cehenneme yuvarlanan, fakat cehennemin dibine henüz ulaşamayan bir kay» parçasının çıkardığı ses olduğunu söylemişti. Hafimi, "Felsefecilerin bunu imkânsız görmeleri mümkün değildir. Çünkü, onlar Pisagor'un kendisini eğittiğini, böylece de onun, feleklerin çıkardığı en alçak sesleri dahi duyduğunu kabul etmektedirler.

Bu gücün bir benzeri de, karınca kıssasında, Hz. Süleyman için söz konusudur. Nitekim Cenâb-ı Hak bundan bahsederek, "Bir karınca dedi ki: "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin" (Nemi, 18) buyurmuştur. Böylece Allahu Teâlâ Hz. Süleyman'a karıncanın sözünü duyurmuş ve O'nu bunun mânasına vâkıf kılmıştı. Bu aynı zamanda, anlama kuvvetini de ilgilendirir. Hz. Muhammed (s.a.s) kurt ve deve ile konuşurken de, bu durum kendisi için gerçekleşmiştir.

c) Koklama kuvveti... Bu, Yakûb (a.s) hakkında tahakkuk eden durum gibidir. Çünkü Yusuf (a.s), gömleğinin götürülüp babası Yakûb (a.s)'un yüzüne değdirilmesini söyleyip de kervan Mısır'dan yola çıkınca, Hz. Yakûb, "İnanın ki, (şimdf) Yusuf un kokusunu duyuyorum" (Yusuf, 94) demiş ve bu kokuyu bir günlük yoldan almış idi.

d) Tatma kuvveti... Bu, Hz. Peygamber (s.a.s), "(Hayvanın) bu kolu, bana kendisinin zehfrlf olduğunu haber veriyor"[171][171] dediğinde, kendisi hakkında tahakkuk etmiş olan durumdur.

e) Dokunma kuvveti... Bu, Hz. İbrahim hakkında tahakkuk eden şey gibidir. Çünkü Allahu Teâlâ, ateşi onun hakkında serin ve emniyetli kılmıştır. Bunun bir benzeri, ateşte yanmadığı söylenen, hatta bir madde çıkararak ateşi söndürdüğü kabul edilen "semende!" kuşuyla, kızgın çöllerde yürüyen devekuşu'nda müşahede edilirken, bunun olması nasıl imkânsız görülebilir?

Bâtınî hislere gelince, hafıza (ezberleme) kuvveti bundandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Seni okutacağız da, asla unutmayacaksın" (A'la, 6)buyurmuştur.

---

[168][168] Müslim, Fiten, 19 (4/2215) (Aynı manada, değişik metinle...)

[169][169] Müsned, 3/102,182; Buhâri, Ezan, 71-72.

[170][170] Tirmtzi, Zühd, 9 (4/556); İbn Mâce, Zühd. 19 (2/1402).

[171][171] Dârimî, Mukaddime, 11 (1/32); Ebu Davud, Dıyât, 6(4/174). Biryahudi kadın bir koyun kebap edip zıhırlemiş. Hz.Peygamber'e hediye etmiş idi. Bazı ashabı ile yemeye başlar başlamaz bu sözü söylemiş, bu arada Bişr İbn Bera biraz yeyip, şiddetli zehirin tesiriyle bilahere vefat etmiş idi (Ç).

Zekâ kuvveti de bunun gibidir. Nitekim Hz. Ali (r.a), "Allah'ın resulü bana bin çeşit ilim öğretti. Ben de bu bin çeşidin her birinden bin çeşit ilim çıkardım" buyurmuştur. Bir velinin durumu böyle olunca, ya peygamberin durumu nasıl olur?

Muharrik kuvvetlere (kuvâ-yı muharrike) gelince, bu, meselâ Hz. Peygamber (s.a.s)'in miraca, Hz. İsâ (a.s)'nın da canlı olarak göğe yükselmesi ve, haberlerde yer aldığı gibi, Hz. İdris ve Hz. İlyas (a.s)'ın göğe kaldırılması gibi şeylerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Nezdinde kitaptan bir (Hm olan, "Ben, göz açıp kapamadan önce onu sana getiririm" dedi" {Neml, 40).

Ruhânî-aklî kuvvetlere gelince, bunun da son derece mükemmel ve son derece berrak olması gerekir.

Bil ki bu konuda sözün tamamı şudur: Nebevî, kutsî nefisler, mahiyetleri itibari İle diğer nefislerden farklıdırlar. Zeka, ietânet, asalet, hükümran olma ve cismânî ve şehevî duygulardan berî olma hususlarındaki kemâl, bu peygamber nefislerinin ayrılmaz vasıflarıdır. Çünkü ruh, berraklığın ve şerefin zirvesinde clup, beden de temizliğin zirvesinde bulununca, bu muharrik ve müdrik kuvvetler, alabildiğine mükemmel otur. Zira bu nefisler, ruhun özünden çıkan ve bedene ulaşan nurlara göre akıp giderler. Gerek fail (verici merkez), gerekse kabil (yani, alıcı) ne zaman mükemmelliğin zirvesinde olsalar, onlardan sâdır olan şeyler de aynı şekilde kuvvetli, kıymetli ve hâlis olurlar.

Bunu böylece anladığında, bil ki Hak Teâlâ'nın buyruğunun manası şudur: "Şüphesiz Allah Teâlâ, Hz.Âdem'i, ya "melek beşerden daha üstündür" diyenlere göre, süflî âlemin (yerin) sakinlerinden, yahut da "insan, mahlûkatm en şereflisidir" diyenlere göre, ulvî âlemin (göğün) sakinlerinden seçip mümtaz kılmış, sonra da ruhanî kuvvetlerin en mükemmelini, Hz. Adem'in soyundan belli bir gruba vermiştir. Bunlar, Hz. İdrîs (a.s)'e sonra Hz. Nuh (a.s)'a, sonra da Hz. İbrahim (a.s)'e kadar ulaşan, Hz. Şlt (a.s) ve onun soyudur. Hz. İbrahim (a.s)'den sonra iki kol çıkmıştır: Biri Hz. İsmail (a.s)'in kolu, diğeri Hz. İshak (a.s)'ın koludur. Böylece Cenâb-ı Hak, Hz. İsmail'i, Hz. Muhammed (s.a.s)'de zuhur edecek kutsî ruhun başlangıcı; Hz. İshâk'ı da, Hz. Ya'kûb ve îysû kollarının başlangıcı kılmıştır. Böylece nübüvveti Ya'kûb (a.s)'un, hükümdarlığı da îysû (a.s)'ın soyuna vermiştir. Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e kadar böyle devam etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) zuhur edince, nübüvvet ve saltanat nurları, Hz. Muhammed'e geçmiştir ve bunlar Kıyamete kadar ümmet-i Muhammed de kalacaktır. Bu konuda iyice düşünen herkes, neticede çok şaşırtıcı sırlara ulaşır. 172[172]

Al-i İbrahim İle Âl-i İmran

Âlimlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Âyette bahsedilen, "İbrahim'in hanedanı" tabirinden mak- sat, mü'minlerdir. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, "Firavun hanedanını, azâbm en çetinine sokunuz!" (Mü'min.46) âyeti gibidir.

Fakat bu hususta doğru olan görüş, bu ifâdeden maksadın, İbrahim (a.s)'in çocukları olduğudur ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Seni insanlara imam yapacağım" buyurmuş, (İbrahim): "Zürriyetimden de" demiş, Allah ise, "Benfm ahdfm zalimlere erişmez" buyurmuştu" (Bakara. 184)âyetiyle ifâde ettiği husustur.

"İmrân'ın hanedanı" meselesine gelince, âlimler bunun kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunun Musa ve Harun (a.s)'un babası olan İmran olduğunu söylemişlerdir ki, nesebi şudur: İmrân İbn Yashur İbn Kahlf İbn Lavî İbn Yakûb İbn İshak İbn İbrahim... Böylece "Âl-i İmrân"dan maksat, Hz. Musa ve Harun ile onların peşinden gelen peygamberlerdir.

Bazıları da bunun, Hz. Meryem'in babası olan İmrân İbn Mâsân olduğunu söylemişlerdir ki, bu, Süleyman İbn Dâvûd İbn İşâ neslinden olur. Bunlar da, Yahûza İbn Yakûb İbn İshak İbn İbrahim (a.s) soyundandır.

Âlimler, bu iki İmrân arasında 1800 sene bulunduğunu söylemişlerdir.

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/266-268.

Bu görüşte olanlar, bunun doğruluğu hususund a şunları delil getirmişlerdir:
a) Hak Teâlâ'nın, "İmrân ailesini bütün âlemlere" tabirinin peşinden getirilen, anne tarafından Hz. İsa'nın dedesi olan İmran İbn Mâsân'dır. Binâenaleyh sözü buna hamletmek daha evlâdır.
b) Bu sözden maksat şudur: Hristiyanlar, elinde tecellî eden mu'cizelerden dolayı, Hz İsa'nın tanrı olduğunu iddia ediyorlardı. Buna karşılık Cenâb-ı Hak da şöyle der: Onun elinde zuhur eden bu nevî mu'cizeler, Allahu Teâlâ'nın ona olan bir ikramı sebebiyle meydana gelmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, Hz. İsa'yı zamanının âlemlerine üstün kılarak seçip, ona büyük ikramlarda bulunmuştur. Binâenaleyh bu ifâdeyi burada, İmrân İbn Masan a hamletmek, sözü Hz. Musa ve Harun'un babası olan İmran'a hamletmekten daha evlâ olur.
c) Bu ifâde, Hak Teâlâ'nın, "Kendisini de, oğlunu da âlemlere bfr ibret kılmıştık" (Ent«ya, 91) buyruğuna da son derece uygun düşmektedir. Bil ki, bu izahlar, kuvvetli birer delil olmayıp, aksine zannî birtakım fikirlerdir. Burada, bu iki ihtimal daima mevcuttur.
Cenâb-ı Hakk'ın,"Hepsi birbirinden olan bir tek ziirri-yet olarak..." tabiri hakkında iki mesele vardır: 173[173]

Birinci Mesele

kelimesinin mansûb olması hakkında şu iki görüş belirtilebilir:
a) Bu lafız, "İbrahim hanedanı" lafzından bedeldir.
b) Hal olduğu için, mansûbtur. Yani, "onları, hepsi birbirinden olan bir tek zürriyet olarak seçti" demektir. 174[174]

İkinci Mesele

Âyetin tefsiriyle ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:
a) "Tevhîd, ihlâs ve tâat hususlarında, hepsi birbirinden olan bir tek zürriyet olarak..." demektir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Münaflk erkekler ve münafik kadınlar bfrbfderindendirler" (Tevt», 67) âyetidir. Onlar nifak konusunda müşterek olmalarından dolayı böyle söylenmiştir.
b) "Hz. Âdem'in dışında kalanlar, ondan çoğalmışlardır.." mânasında olmak üzere, "Hepsi birbirinden olan bir tek zürriyet olarak" demektir. Buna göre i kelimesiyle kastedilenler, Hz. Âdem'in dışında kalanlar olmuş olur.
Cenâb-ı Hakk'ın,"Allah hakkıyla işitici ve bilicidir" buyruğuna gelince, Kaffâl şöyle demektedir: "Bu tabirin manası, "Allah kullarının sözlerini bihakkın duyan, onların kalplerini ve fiillerini bihakkın bilendir; O ancak, insanlar içinden, söz ve fiil bakımından müstakim olduğunu bildiği kimseleri peygamber olarak seçer. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "Allah peygamberliğin/ kfme vereceğini en fyf bilendir" (Enam, 124> ve "Muhakkak ki onlar, hayr işlerinde yansırlar, umarak ve korkarak bize duâ ederlerdi- Onlar bizim için derin saygı gösterenlerdi" (Enbiya, 90) âyetleridir.
Burada yapılan bir başka izah da şudur: Yahudiler: "Biz İbrahim'in soyundan, fmrân'ın da âilesindeniz. O hâlde biz, Allah'ın oğulları ve O'nun dostlarıyız"; hristiyanlar da, "İsa, Allah'ın oğludur" diyorlar, hatta bazıları da bu sözün bâtıl ve yanlış olduğunu da biliyorlardı. Ama ne var ki, halkın kalbini hoşnut etmek için, bu görüşlerini sürdürüyorlardı. Burada Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Allah, sizin bu bâtıl sözlerinizi bihakkın duyan ve bu sözlerin izdeki bozuk maksatlarınızı da bihakkın bilendir. İşte bu sebeple de sizi, cezalandıracak olandır..." Böylece âyetin baş tarafı, nebî ve resullerin şerefli mertebelerini beyân etmiş, sonu ise kendi dinlerinde sebat edip devam ettirdiklerini iddia eden o yalancı toplulukları (yahudi ve hristiyanları) bir tehdit mânası taşımıştır. 175[175]

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/269-270.
174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/270.
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/270.

Kıssalar

Bil ki, Allahu Teâlâ bu âyetin peşinden pek çok kıssa zikretmiştir. 176[176]

Birinci Kıssa: Hz. Meryem İle Annesi "Hanne" (a.s)'nin Kıssası

"Hani İmrân'm karısı: "Ya Rabbi karnımdakini hür bir kul olarak sana adadım. Bunu benden kabul buyur. Muhakkak ki hakkıyla İşiten, kemâliyle bilen, ancak sensin sen" demişti. Ama çocuğunu (kız) doğurunca, Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyor iken: "Ya Rabbi, işte ben bir kız doğurdum. Erkek, kız gibi değildir. Hakikaten ben onun adını Meryem koydum. Ben onu da, zürriyetini der kovulmuş şeytandan sana sığındırırım" dedi. Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabul İle kabul etti ve onu, güzel bir bitki gibi büyüttü ve onu Zekeriyyâ'ya emânet etti. Zekeriyyâ ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek bulurdu. "Meryem, bu sana nereden (geliyor?)" dedi. O da: "Allah taraûndandır. Şüphe yok ki, Allah kimi dilerse ona hesapsız nzık verir" dedi" Âl-i imran, 35-37).
Bu âyetle itgili birkaç mesele vardır: 177[177]

Birinci Mesele

Âyetteki kelimesinin i'râbdaki yeri hakkında şu görüşler takdim edilmiştir:
a) Ebu Ubeyde, bu kelimenin mânâda bir etkisinin olmadığını söylemiştir. Buna göre mânâ, bu kelimenin i'râbda mahalli olmayacak şekilde, "İmrân'ın karısı dedi" şeklinde olur.
Zeccâc: "Ebu Ubeyde bu hususta herhangi birşey yapmadı. Çünkü, Allah'ın kitabındaki bir harfi mânastz ve hükümsüz addetmek ve zaruret olmadan, O'nun kitabından herhangi bir harfi hazfetmek caiz değildir" demiştir.
b) Ahfeş ile Müberred, Âyetin takdirinin,' "İmrân'ın karısının... dediği vakti hatırla...." şeklinde olduğunu ve Allah'ın kitabında bunun pekçok misâli olduğunu" söylemişlerdir.
c) Zeccâc, âyetin takdirinin, "Allah, "İmrân'ın karısı., dediği zaman, İmrân'ın soyunu kendi zamanının âlemlerine üstün kılmıştır" şeklinde olduğunu söylemiştir.
Îbnu'l-Enbârî bu hususu tenkid ederek şöyle der: "Allahu Teâlâ, İmrân'ın ailesini seçmesini, Hz. Âdem ve Nuh'un seçilmesi ile beraber zikretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Âdem ve Nuh'u seçmesi, İmrân'ın karısının sözünden önce tahakkuk ettiğine göre, bu seçmenin, İmrân'ın karısının bu sözü söylediği o vakit ile kayıtlı olduğunu söylemek imkânsız olur." Buna şu şekilde cevap verilebilir: Bunların herbirinin seçilmesinin tesiri, onlardan her birinin vücuda geldiği ve tâatleri de zuhur ettiğinde söz konusu olur. Binâenaleyh, Allah'ın, Hz. Âdem'i onu yaratırken; Hz. Nuh'u, onu var ederken; İmrân'ın ailesini de, İmrân'ın hanımı bu sözü söylediği zaman seçtiğinin söylenmesi caizdir.
d) Bazı âlimler de, bu ifâdenin kendisinden önceki ifâdelerle ilgili olup kelâmın takdirinin ise"Allah, İmrân'ın karısı bu sözü söylerken, bihakkın duyan ve bihakkın bilendir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.
Buna göre şayet, "Allah, İmrân'ın karısı bu sözü söylemeden önce de bihakkın duyan ve bilen idi. Buna göre böyte bir kayıt zikretmenin mânası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Allahu Teâlâ'nın o sözü duyması, o sözün meydana gelmesiyle; Allahu Teâlâ'nın o sözün söylendiğini bilmesi de, o sözün zikredilmesiyle mukayyettir. İlim ve duyma konusundaki değişiklik, ancak nisbet ve taalluk cihetiyledir. 178[178]

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/271.
177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/271.
178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/272.

Meryem'in Annesinin Adağının Mahiyeti

Zekeriyyâ İbn Ezen (?) ile İmrân İbn Mâ'sân aynı çağda yaşamışlardır. İmrân'ın hanımı ise Hannân Bintî Fâküz'dür. Hz. Zekeriyyâ, Hz. Meryem'in kızkardeşi olan İsa'nın kızı ile evliydi. Yahya (a.s) ise, teyzesinin oğluydu. Sonra, bu adağın keyfiyyetine dair pekçok rivayet vardır.
Birinci rivayet: İkrime şöyle demiştir: Hanne, hiç çocuk doğuramamıştı, Çocuğu olan diğer kadınlara gıbta ediyordu. Sonra o, şöyle dedi: "Allah'ım, eğer sen bana bir çocuk nasib edersen, Beytu'l-Makdis'in hizmetçisi olması gayesiyle, senin rızan için onu Beytu'l-Makdis'e vakfediyorum."
İkinci rivayet: Muhammed İbn İshâk da şöyle demiştir: "Hz. Meryem'in annesinin çocuğu olmamıştı. Derken kadın yaşlanmıştı. Bir gün ağacın gölgesi altında iken, yavrusuna bir şeyler yediren bir kuş gördü. Bunun üzerine gönlünde çocuk sevgisi kımıldadı.. İşte bu sebeple Rabb'ine, kendisine bir çocuk bağışlaması için duâ etti. Derken Meryem'e hamile kaldı. Bu arada İmrân da öldü. Hz. Meryem'in annesi, kendisinin hamile olduğunu hissedince, Beytu'l-Makdis'e vakfetti.
Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: O bütün bunları Allah'ın ilhamıyla yapmıştır. Eğer Allah'ın ilhamı olmasaydı, o bunu yapamazdı. Bu, Hz. İbrahim'in, rüyasında oğlunu kesmesi, böylece de bunun, her ne kadar vahye dayanmasa dahi, Allah'ın bir emri olduğunu anlaması, Allah'ın Hz. Musa'nın annesine de ilham edip, böylece onun bir vahiy olmaksızın, Hz. Musa'yı denize bırakması hadisesi gibidir. 179[179]

Muharrer Kelimesi Hakkında Bilgi

Âyette geçen tabirinin mânası, "Hâlis, mahzâ, katıksız hür, azâd edilmiş..." demektir. Meselâ, bir köleyi kölelikten kurtarıp azâd ettiğinde, kitabı düzeltip, onda herhangi bir yanlışlık bırakmayacak bir biçimde hatadan arındırdığı zaman da denilir. Yine, bir kimsenin kendisini herşeyden tecrid edip, başkalarına olan bütün bağımlılığını kestiği zaman, kumdan, taştan, balçıktan ve herhangi bir kusurdan uzak ve temiz olduğu zaman da, r, yani hâlis çamur) denilir.
Bu kelimenin tefsin" manasına gelince, Şâ'bî, "sırf ibâde tahsis edilmiş olarak" manasına geldiğini söylerken, bunun manasının "Mabede hizmetçi olarak"; "Allah'a tâat etmek için dünya işlerinden azade olarak"; "havrada kitâb'ı okuyup onu öğrenen kimselere hizmetçi olarak..." gibi anlamlara geldiği de söylenmiştir. Bütün bunların mânası, "Hanne'nin bu çocuğu, Allah'a itaat için vakfetmiş olduğudur."
Esâmm ise şöyle demiştir: " İsrailoğullannın ne bir ganimeti, ne de bir esiri yoktu. Bunun için, onların hürriyete kavuşturup azâd etmeleri, çocuklarını, yukarıda anlatmış olduğumuz şekilde vakfetmeleriyle oluyordu. Çünkü, onların dinine göre, çocuk hizmette bulunabileceği çağa geldiğinde, onun ebeveynine hizmet etmesi vâcib oluyordu. Böylece de onlar, adakta bulunmak suretiyle çocukların bu şekildeki hizmetlerinden feragat ediyor; onları, Beytu I-Makdis'e hizmet ile Allah'a itaat ve ibâdete tahsis ediyorlardı."
Yine bu şekilde hürriyete kavuşturulan kimseler, bulûğa erinceye kadar havrada kalıyor, oranın hizmetlerini görüyor, sonra da burada kalıp kalmama hususunda muhayyer bırakılıyorlardı. Eğer çocuk burada kalmayı istemeyip gitmek isterse, gidiyordu. Eğer kalmayı isterse, artık bundan sonra oradan bir daha ayrılamazdı. Bütün peygamberlerin neslinde, Beytu'l-Madis'e adanmış bir hizmetçi bulunmaktadır, denilmiştir. 180[180]

Dördüncü Mesele

Bu adak, ancak erkek çocuklar için caizdir. Kız çocuklarına gelince, hayız ve diğer özel halleri

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/273.
180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/273-274.

sebebiyle, bu işe ehil görülmüyorlardı. Sonra, Hanne mutlak mânada bir adakta bulunmuştu. Bu, ya o işi takdire göre düşündüğü içindir veyahut da bu adağı erkek çocuk arzusuna vesile kıldığı içindir.. [181][181]

Beşinci Mesele

.
Âyetteki kelimesinin mansub oluşunun iki izah şekli vardır:
a) O, lafzından hal olarak mansûbtur. Takdiri de, "Karnımdakını hür olarak sana adadım" şeklindedir.
b) Bu, İbn Kuteybe'nın görüşüdür; buna göre mâna "karnımdakını senin için azâd etmeye nezrettim, adakta bulundum" şeklindedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak Hanne'den naklederek,Bunu benden kabul buyur. Muhakkak ki hakkıyla işiten, kemâliyle bilen, ancak sensin sen..." buyurmuştur.
Tekabbül, birşeyi hoşnut olarak alıp kabul etmektir. Vahidî şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı mukabele (karşılıklı alıp verme) kelimesidir. Çünkü bir mükâfaat ile mukabelede bulunmayı ifade eder. Bu, yaptığı bu şeyle ancak Allah'ın rızasını talep ve Allah'a ibâdette ihlâsı talep eden kimsenin sözüdür. Sonra Hanne, "Muhakkak ki hakkıyla işiten, kemâliyle bilen, ancak sensin sen" demiştir; bu, "Ancak sensin benim tazarrûmu, duamı ve yakarışımı işiten ve kalbimdekini, gönlümdekini ve niyetimdekini bilen..." demektir.
Bil ki, bu çeşit nezr, İsra i loğu Harının şeriatı'nda mevcut idi. Ama bizim şeriatımızda mevcut değildir. Şeriatların bu gibi konularda farklılık arzetmesi imkânsız değildir.
Allahu TeâiâVaktaki (kız) çocuğunu doğurunca" buyurmuştur. Bil ki, buradaki U zamiri, ya onun karnındaki kız çocuğu hakkındadır, çünkü Cenâb-ı Aliah onun kız olacağını bilmektedir, veyahut bu hususta şöyle denilir: Bu zamir müennes ve mukadder olan ^M (nefs, can) ve(canlı, ruh sahibi) kelimelerine aittir. Veyahut da bu kelime, nezredilmiş olan şeye kelimesine aittir denilebilir.
Sonra Cenâb-ı Hak,i "Babb'lm, muhakkak ki ben onu kız olarak doğurdum., dedi" buyurmuştur. Bil ki, bu sözün manası şudur: Karnındakini vakfetme konusunda, daha önce verilmiş bir nezri vardır. Onun zann-ı galibine göre, bu erkek olacaktı. Binâenaleyh, bu adağında bunu bir şart olarak belirtmedi. Onların âdetine göre, Mescid'e hizmet ve Allah'a tâat ve ibadet için adanan ve âzâd edilen çocuklar kız çocukları değil, oğlan çocukları idi. Bunun için Hanne, adağının kabul görecek bir şekilde olmadığından korkarak ve daha önceki nezrini mutlak zikretmesinden özür beyân ederek, "Ya Rabbi, işte ben bir kız doğurdum" der; bunu Allahu Teâlâ'ya bildirmek amacıyla zikretmez, çünkü Allahu Teâlâ onun bildirmesine muhtaç olmaktan münezzehtir. Bilakis, özür beyan etmek amacıyla zikreder.
Allahu Teâlâ,"Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyor İken..." buyurmuştur. Âsım'dan rivayetinde Ebu Bekr ile İbn Âmir ifâdeyi Hanne'nin sözünün bir hikâye edilişi olmak üzere, tâ harfinin ötresiyle CÂ>j şeklinde okumuştur. Buna göre bundaki fayda şu olur: Hanne, "İşte ben bir kız doğurdum" deyince, bunu Allah'a haber verdiğinin sanılmasından korkmuş, bundan dolayı da, "Allah benim ne doğurduğumu daha iyi bilir ya!" ifadesiyle böyle bir şüpheyi izâle etmiştir. Böylece onun bu sözü, Allah'a bildirmek için değil de, özür beyân amacıyla söylemiş olduğu sabit olur.
Diğer kıraat âlimleri de, Allahu Teâlâ'nın sözü olarak, sükûn ile şeklinde okumuşlardır. Bu kıraata göre mana şöyle olur: Allahu Teâlâ, onun çocuğunun şanını yüceltmek ve Hanne'nin bu çocuğun kadrini takdir edemediğini göstermek için, "Allah onun ne doğurduğunu daha İyi biliyor iken..." buyurmuştur. Buna göre mâna şöyle olur: "Allahu Teâlâ onun doğurduğu ve ona takdir ve tahsis ettiği büyük şeyleri; onu ve çocuğunu, âlemler için bir mucize kılacağını en iyi bilendir. O ise, bunun câhilidir, bu konuda hiçbir şey bilemez. İşte bundan dolayı üzüldü..."
İbn Abbas (r.a)'ın kıraatinde bu ifâde, Aliahu Teâlâ'nın ona bir hitabı olarak, "Allah senin ne

---

[181][181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/274.

doğurduğunu daha iyi biliyor..." şeklinde okunmuştur. Yani, "Sen, sana bağışlanan bu şeyin kıymetini bilemezsin. Ondaki harikulade halleri ve mucizeleri yegâne bilen ancak Allah'tır" demektir. [182]

"Erkek,Kız Gibi Değildir" Sözünün İzahı

Aliahu Teâlâ, sonra, Hanne'den naklederek,Erkek, kız gibi değildir" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki izah şekli vardır:
a) Onun muradı, erkek çocuğun kız çocuğundan üstün olduğunu ifâde etmektir. 8u üstünlük, birkaç yöndendir:
1- Onların şeriatına göre, oğlan çocuklarını bırakıp da kız çocuklarını âzâd etmek caiz değildir.
2- Erkek çocuklarının, ibâdet yerine hizmette daim olmaları mümkündür; ama hayız ve kadınlara mahsus özel haller sebebiyle, kadınların devam etmesi mümkün değildir.
3- Güçlü ve kuvvetli oldukları için bu hizmete erkekler daha elverişli olup, kadınlarsa uygun değildirler. Çünkü kadınlar zayıf varlıklar olup, bu hizmeti lâyıta veçhile beceremezler.
4- Bu hizmeti yaparken insanlarla bir arada bulunmasında bir mahzur ve ayıp yoktur; kadınlar ise böyle değildir.
5- Erkeklerin insanlar arasına karışmasında, kadınlar için söz konusu olabilecek töhmet sözkonusu değildir. İşte bunlar bu mânada olmak üzere, erkeklerin kadınlardan üstün olmalarını iktiza eder.
b) Bu sözden maksat, o kız çocuğunu erkeğe tercih ettiğini belirtmektir. O sanki şöyle demiştir; "Benim arzum, erkek çocuğu idi; bu kız çocuğu ise, bana Allah'ın bir bağışıdır. Arzum olan erkek çocuğu, Allah'ın hibesi olan kız çocuğu gibi olamaz." Bu söz bu kadının, Rabb'in kuluna yaptığı şeyin, kulun kendisi için murad ettiğinden daha hayırlı olduğunu bilerek, Celâlullah'ın marifet ve bilgisine dalmış olduğunu gösterir. [183]

Meryem İsmi Verilmesi Hakkında

Sonra Hak Teâlâ, Hanne'den ikinci bir söz olarak"Hakikaten ben onun adım Meryem koydum" sözünü nakletmiştir. Bununla ilgili bazı bahisler bulunmaktadır:
Birinci bahis: Bu sözün zahiri, bizim de anlattığımız gibi, Hanne, Meryem'e hamile kaldığında, İmran'ın ölmüş olduğuna delâlet eder. jşte bundan dolayı, burada, doğan çocuğa isim verme işini anne üstlenmiştir. Çünkü âdete göre bu, babaların üstlenmiş olduğu bir iştir.
İkinci bahis: kelimesi, onların dilinde, "İbâdet eden, âbid kadın" mânasına gelmekteydi. Hanne onu bu şekilde isimlendirmek suretiyle, Cenâb-ı Allah'tan, onu dinî ve dünyevî belâlardan korumasını talep etmeyi murad etmiştir. Onun, bundan sonra söylemiş olduğu şu söz de, bu görüşü te'kid etmektedir: "Ben onu da, zürriyetlnl de, kovulmuş şeytandan sana sığındırırım."
Üçüncü bahis: Bu sözün mânası, "Ben onu bu kelimeyle isimlendirdim", yani, "Bu kelimeyi ona isim yaptım, kıldım" şeklindedir. Bu, isim, müsemmâ (isimlendiriien şey} ve tesmiye (İsim verme)'ni'i üç farklı şey olduğuna delâlet eder.
Allahu Teâlâ sonra, üçüncü bir söz olarak ondan,"Ben onu da, zürriyetint de, kovulmuş şeytandan sana sığındırırım" ifâdesini nakletmiştir. Çünkü, Mescid e hizmet etmesi için arzu etmiş olduğu oğlan çocuğuna nail olamayınca, Allahu Teâlâ'ya, o kız çocuğunu kovulmuş şeytandan korumasını ve bu kızı, mutî ve sâlih kadınlar cümlesinden kılmasını niyaz etti... "Kovulmuş şeytan" tâbirinin tefsiri, bu kitabın başında geçmişti.
Cenâb-ı Allah, Hanne'nin bu sözlerini nakledince, "Bunun üzerine Rabb'i onu güzel bir kabul ile kabul etti" buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır: [184]

---

[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/274-276.
[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/276.
[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/276-277.

Birinci Mesele

Allahu Teâlâ burada buyurdu, ama fiile uygun olarak,buyurmadı. Zira bu ki masdar da birbirine yakın mânaya gelir. Allahu Teâlâ: "Allah sizi yerden nebat (gibi) bitirdi" (Nuh, 17) buyurmuştur. Burada, mastarı yerine, aynı mânada olan kelimesini kullanmıştır.
Kabul kelimesi, Arapların, bir kimse bir şeyden hoşnut olduğunda bunu ifâde etmek için söylemiş olduklarıtabirinden alınma bir masdardır. Sİbeveyh şöyte demiştir!vezni üzere gelen beş, masdar vardır. Bunlartemizlenmek), lypj (abdest almak), (tutuşmak) ve (düşkün olmak) kelimeleridir. Fakat çoğunlukla, kelimesi mastar olduğu zaman ötreli vükûdşeklinde okunur." Ferra ve Zeccâc, kabûlen kelimesinin, ötreli olarak kubûlen şeklinde olmasını caiz görmüşlerdir.
Sa'leb, İbnu'l-A'rabî'den bu kelimenin şeklinde kullanıldığını rivayet etmiştir. Âyetteki bu kelime hakkında bir başka izah daha vardır ki, o da şudur.vezni, söz konusu olan işi ortaya koyan kimsenin, o işi çok itinâ ile yaptığına delâlet eder. Meselâ ve benzeri kelimelerde olduğu gibi... Çünkü bu iki kelime, sabır ve celâdet göstermede ciddiyeti ifâde etmektedir. Buradaki tekabbele fiili de bunun gibi, kabul göstermede ileri bir dereceyi ve mübalağayı gösterir.
Buna göre eğer, "Öyleyse Allahu Teâlâ niçin vurgunun daha mükemmel olması için» buyurmam ıştır?" denilirse, buna şöyle cevap verilir. Tekabbül lafzı, her ne kadar bizin söylediğimiz mânayı ifâde ediyorsa da, aynı zamanda, mizacın aksine bir çeşit tekellüfü ve zora girmeyi de ifâde etmektedir. Kabul lafzı ise, mizaca uygun ve tekellüfsüz bir kabul etme mânasını taşımaktadır. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ önce, ciddiyet ve önem vermeyi ifâde etmek için tekabbele fiilini, sonra bunun, mizacın hilâfına değil de mizaca uygun bir kabul olduğunu ifâde etmek için kabul masdarını getirmiştir. Bu mânalar, Cenâb-ı Allah hakkında her ne kadar imkânsız ise de, mecaz yoluyla bu, bu kız çocuğunun terbiyesine Cenâb-ı Hakk'ın büyük bir ilgi ve itinâ gösterdiğine delâlet eder. İşte bu izah, yerinde ve makul bir açıklamadır. 185[185]

Allah'ın 'Güzelce Kabûlü'nün Mânâsı

Müfessirler bu "güzel kabul"ün izahı konusunda bazı açıklamalar ve vecihler zikretmişlerdir.
Birinci vecih: Allahu Teâlâ, Meryem'i ve çocuğu İsa (a.s)'yı, şeytanın dokunmasından himaye etmiştir. Ebu Hüreyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir;
"Doğan her çocuk doğduğunda, ona şeytan dokunur da, şeytanın dokunmasından dolayı o, çığlıklar atarak doğar.. Meryem ve oğlu İsa bundan müstesnadır. "186[186] Ebu Hüreyre (r.a) daha sonra, "Eğer isterseniz, "Ben onu da, zürriyetini de kovulmuş şeytandan sana sığındırırım" âyetini okuyunuz" demiştir.
Kâdî, bu hadisi şöyle diyerek tenkid etmiştir: "Bu, kat'î delilin hilâfına olan bir haber-i vâhiddir. Binâenaleyh, bu haberin reddedilmesi gerekir. Biz, birçok sebepten dolayı, "o, delilin hilâfınadır!"
a) Şeytan ancak, hayır ve şerri bilen kimseyi şerre davet edebilir.. Çocuk ise böyle değildir. dedik:
b) Eğer şeytanın dürtmeye gücü olsaydı, salih kimseleri yok edip onların güzel hallerini bozmak için, bundan daha fazlasını yapabilirdi. ile Hz. İsa'ya has kılınmıştır?
d) Eğer şeytanın dürtmesi söz konusu ofsaydı, ona tesiri kalmaya devam
c) Sonra bu istisna niçin diğer peygamberlere de değil de, sadece Hz. Meryem ederdi ve eğer tesiri de katmaya devam etseydi, çocuğun çığlık ve ağlaması devam ederdi..." Durum böyle olmayınca, bunun yanlış olduğunu anlamış olduk..."

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/277-278.
186[186] Buhâri, Enbiya, 44; Müslim, Fezâil. 146 (4/1838).

Bil ki, bütün bu vecihler, ihtimal dahilindedir. Ama bu gibi şeylerle, bir haberi reddetmek caiz değildir. Allah en iyisini bilendir.

İkinci vecih: Rivayet edildiğine göre, Hanne, Meryem'i doğurunca, onu bir beze sararak mescid'e götürdü ve, Harun (a.s) neslinden olan âlimlerin yanına koydu. Onlar, Kabe'nin perdedsrları gibi Beytu I-Makdis'in hizmetkârları idiler. Oraya varınca o, "şu vakfedilmiş kız çocuğunu alın.." dedi. Bunun üzerine oniar, onu almak hususunda birbirleriyle yarıştılar. Zira o, önderlerinin kızı idi... Mâsânoğulları, İsraîloğullarfnın önderi, âlimleri ve idarecileri idiler. Bunun üzerine Zekeriyya (a.s) onlara, "Ben onu alıp büyütmeye sizden daha lâyığım.. Onun teyzesi benim hanımımdır" dedi. Onlar da, "Hayır, kura çekmeden olmaz" dediler. Bunun üzerine, yirmiyedi kişi olan onlar, nehrin kıyısına vardılar ve vahiy yazmış oldukları kalemleri, "Kimin kalemi suyun yüzüne çıkarsa, o üstün gelsin" diye, nehre attılar... Böylece kalemlerini üç defa suya attılar. Her seferinde de Zekeriyya (a.s)'nın kalemi suyun yüzüne çıktı, ama onların kalemi battı. Neticede Meryem (a.s)'in bakımını Zekeriyya (a.s) üstlendi.

Üçüncü vecih: Kaffâl, Hasan ei-Basrî'den onun, "Nasıl Hz. İsâ çocuk iken konuşmuş ise, Meryem de çocuk iken konuştu ve hiç meme emmedi.. Çünkü onun rızkı, cennetten geliyordu " dediğini rivayet etmiştir.

Dördüncü vecih: Onların şeriatında âdet şöyle idi: Çocuk, ancak oğlan olduğunda ve, akıl baliğ olup mescid'e hizmete de gücü yettiği vakit vakfedilebilırdi.. Burada Allahu Teâlâ bu kadının duasına icabet edince bu kız çocuğunu, henüz küçük ve mescide de hizmete gücü yetmeyeceği bir hal ve durumda kabul etmiştir. "Güzel kabuT'ün tefsiri hakkında zikredilmiş olan muhtelif açtklamalar işte bunlardır. 187[187]

Meryem'in Nebat Gibi Büyütülmesi

Sonra Cenâb-ı Hak,Ve onu, güzel bir bitki gibi büyüttü" buyurmuştur. İbnu'l-Enbarî, bu ifâdenin takdirinin,Allah onu büyüttü, o da güzel bir bitki gibi büyüdü" şeklinde olduğunu söylemiştir Sonra bazı âlimler bu güzel büyütmeyi, dünyevî bir büyütme anlamına alırken, diğer bazıları da dinî bir büyütme anlamına almışlardır. Birinci görüşte olanlar, "Bunun mânası şudur: Meryem bir günde, diğer çocukların bir senede büyüdüğü kadar büyüyordu.." demişlerdir.

Büyütmenin dinî bakımdan olduğunu söyleyenler de, "Çünkü o, salâh, doğruluk, iffet ve tâat bakımından büyüyüp gelişiyordu" demişlerdi. 188[188]

Meryem'in Hz. Zekeriyya (A.S)'ın Uhdesine Verilmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, "Ve onu, Zekerlyyâya emânet etti" buyurmuştur. Bu tabirde iki mesele vardır: 189[189]

Birinci Mesele

Bu kelime, "Taahhüd etti, ediyor-taahhüd etmek ve taahhüd eden" şeklinde kullanılmaktadır. (kefil olan),

bir kimseye harcamada bulunan ve onun işlerini ıslâh ve düzeltme konusunda özel ihtimam gösteren şahıs demektir. Hadis-i şerifte,Ben ve, yetimin kefili, (cennette) şu iki parmağım gibi (yan yana olacağız) " buyurulmuştur. Cenâb-ı Hak da,' "Onu da bana bırak" (Sâd, 23) buyurmuştur. 190[190]

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/278-279.

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/280.

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/280.

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/280.

İkinci Mesele

Âsim, Hamza ve Kisâî, buradaki fiili şeddeli olarak şeklinde okumuşlar; ama kelimesinin okunuşunda ihtilâf etmişlerdir. Âsim, med ile okumuş; Hamza ve Kisaı de, "Allah Meryem'i Zekeriyyâ'nın himayesine verdi" manasında olmak üzere, kasr ile okumuşlardır. Med ile Şeklinde okuyan, nasb halini açıkça göstermiştir. Kasr ile okuyana göreyse,kelimesi mahallen mansubtur. Diğer kıraat âlimleri de med İle merfû olarak, "Zekeriyyâ onu kendi yanına, himayesine aldı" anlamında olmak üzere 3 şeklinde okumuşlardır.
Tercih edilen görüş budur; çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların hangisi Meryem'i himayesine alacak" (Ali imran, 44) âyetine münasip düşmektedir. Çoğunluk da bu görüştedir. İbn Kesîr'den gelen bir rivayette ise, kartının yesteâ med ve kasır ite okumaya gelince bunlar (harb) kelimeleri gibi, iki kullanıştır. Mücâhid ise, âyetteki her üç fiilin de emir sîgası üzereOnu kabul et) iyi (Onu büyüt yetiştir) ve(Onu emânet et) şeklinde l#j
kabul et), (Onu büyüt, yetiştir) ve (Onu emânet et) şeklinde, kelimesini de mansub (fethalı) okumuştur. Buna göre Hanne, Allah Teâlâ'ya şöyle diyerek dua etmiştir: "Ey (bu çocuğun) Rabb'i, onu kabul et"; "Ey bu çocuğun Rabb'i, onu büyütüp yetiştir ve Zekeriyya'yı onun vekili kıl." 191[191]

Üçüncü Mesele

Âlimler, Zekeriyya (a.s)'nın Hz. Meryem'e ne zaman kefil olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğu âlimler bunun, Meryem (a.s) henüz bebek iken olduğu görüşündedirler. Bu hususta birçok rivayet bulunmaktadır. Diğer bazı âlimler ise, Zekeriyya (a.s)'nın, Meryem'in bakımını, onun sütten kesilmesinden sonra üstlendiğini söylemişler ve buna da şu iki şeyi delil getirmişlerdir:
a) Allah Teâlâ, önce "Onu, güzel btr bitki gibi büyüttü" buyurmuş, sonra "ve onu, Zekeriyya'nm uhdesine verdi" demiştir. Bu, söz konusu kefilliğin, o güzel büyütüşten sonra olduğunu hissettirir.
b) Cenâb-ı Hak, "ve onu Zekeriyya'nm uhdesine verdi. Zekeriyya ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek bulurdu. "Meryem, bu sana nerden (geliyor?)" dedi O da, "Bu, Allah taraftndandır" dedi" buyurmuştur. Bu ifâde, Hz. Meryem'in bu kefalet esnasında sütten ayrılmış olduğuna delâlet eder. Birinci görüşü savunan kimseler, bu âyetteki vâv (ve) lafzının, bir sırayı göstermediğini, bu güzel bir şekilde büyütme ve Zekeriyya (a.s)'nın ona kefil oluşunun aynı zamanda olabileceğini söyleyerek cevap vermişlerdir. Bu görüştekiler, şu ikinci delili de öne sürmüşlerdir: Zekeriyya (a.s)'nm, Hz. Meryem'in yanına varıp, ona bu şekilde soru sorması, belki de kefil olduğu zamanın sonunda meydana gelmiştir. 192[192]

Meryem'e Mihrabda Rızık Verilmesi

Sonra Cenâb-ı Hak,"Zekeriyya ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında yiyecek bulurdu" buyurmuştur. Bu âyet ile ilgili birkaç mesele vardır: 193[193]

Birinci Mesele

"Mihrab", "yukarıda ve yüksekte bulunan yer, oda" demektir. Nitekim şâir Ömer b. Ebî Rebî'a şöyte demiştir:
"Mihrabın, odanın sahibesi... O'na geldiğimde merdivene çıkmadıkça, ona yaklaşamadım."
Esma'î,"Hani onlar mihraba tırmanmışlardı" (şad, 2i) âyetini delil getirerek, mihrabın, "oda"

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/280-281.
192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/281.
193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/281.

manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü(tırmanıp aşmak) fiili, ancak yüksek bir yer olduğunda söz konusu olur. Yine "mihrab"ın, en yüce ve en kıymetli meclis manasına geldiği de söylenmiştir.
Rivayet olunduğuna göre, Hz. Meryem, genç bir kız olunca, Zekeriyyâ (a.s), ona mescid içinde bir oda inşâ eder. Onun kapısını ise, ancak bir merdivenle çıkılabilecek şekilde yüksekte duvarın orta yerinden açar. Zekeriyyâ (a.s) mescidden çıktığı zaman, üzerine yedi kapıyı kilitlerdi. [194][194]

Bu Âyet Evliyanın Kerametinin Delillerindendir

Bizim âlimlerimiz, evliyanın kerametinin hak olduğuna bu âyeti delil getirmişlerdir. Bu âyet ile buna şöyle istidlal edilir: Allah Teâlâ Zekeriyyâ (a.s) her ne zaman, Meryem (a.s)'in yanına mihraba girdiğinde, onun yanında bir rızık bulduğunu, ona"Ey Meryem, bu sana nerden geliyor?" dediğini, onun da "Bu, Allah katındandır" diye cevap verdiğini bildirmiştir. Öyle ise bu rızkın onun yanında bulunması ya harikulade bir olaydır veya değildir. Bunun harikulade (olağanüstü) bir hâdise olmadığını söylersek, bu görüş şu beş bakımdan geçersiz olur:
a) Bu takdirde, bu rızkın Hz. Meryem'in yanında bulunması, onun sânının yüceliğine, şerefinin derecesine ve bu meziyet ile diğer insanlardan üstün oluşuna bir delil olmazdı. Halbuki bu âyetten muradın, bunu ifâde etmek olduğu malumdur.
b) Hak Teâlâ bu âyetten sonra, "Orada Zekeriyya Rabb'ine, "Yarabbi, bana senin tarafından çok temiz bir zürriyet bağışla " diye duâ etti" (âı-i imran, 38) buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerim, Zekeriyyâ (a.s)'nın hem kendisinin hem de hanımının ihtiyarlığı sebebi ile, bir çocuk sahibi olmaktan ümidi kesmiş olduklarına delâlet etmektedir. Zekeriyya (a.s), Hz. Meryem'deki bu harikulade hadiseyi müşahede edince, kendisinin de bir çocuğu olmasını arzu etti. İşte bu sebeple de, "İşte orada Zekeriyya Habbine şöyle dua etti.." âyeti yerinde olmuştur. Şayet onun, Meryem (a.s)'de müşahede ettiği şey, harikulade bir hadise olmasaydı, onun bu hadiseyi görmüş olması, yine Harikulade bir şekilde yaşlı hanımından bir çocuğu olması arzusunu doğurmazdı.
c) Ayetteki "kelimesininnekireolması, bu rızkın sânının yüceliğine delâlet etmektedir. Sanki şöyle denilmiştir: "Bir rızık, yani, nadide ve hayranlık uyandıran bir rızık..." İşte bu hâdise eğer harikulade bir
olay olursa, ancak o zaman bu âyetin siyakına uygun düşen bir mana ifâde etmiş olur.
d) Hak Teâtâ, "Kendisini de oğlunu da âlemlere bir mu'cize kıldık" (Enbiya, 91) buyurmuştur. Bu gösterir ki, Meryem ve Hz. İsa'da harikulade haller zuhur etmiştir. Aksi halde bu âyetin ifâde ettiği mana doğru olmazdı. Eğer, "Bundan murad, "Allah Teâlâ'nın Meryem (a.s)'e bir erkekten olmaksızın bir oğul vermiş olmasıdır" denilmesi niçin caiz olmasın?" denilir ise deriz ki: Bu, tek başına bir mu'cize değildir, bilakis bunun doğru olduğunu ortaya koymak için başka bir mu'cizeye ihtiyaç vardır. O halde, bu âyeti o mânâya nasıl hamledebiliriz? Aksine bu âyetten murad, Meryem (a.s)'in doğru olduğuna ve temizliğine delâlet edecek şeyleri ortaya çıkarmaktır. Bu ise, ancak oğlu İsâ (a.s)'ntn elinde de tecelli edeceği gibi, onun elinde harikulade şeylerin zuhur etmesiyle mümkündür.
e) Çok sayıdaki rivayete göre, Zekeriyya (a.s), Hz. Meryem'in yanında yazın kış meyvelerini, kışın da yaz meyvelerini buluyordu. Böylece Meryem (a.s) için tecellî eden bu durumun, harikulade bir iş olduğu ortaya çıkmaktadır. Biz deriz ki: Şöyle de denilebilir: Bu hâdise, peygamberlerden birisinin mu'cizesi idi, veya böyle değildi. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü o zaman, Zekeriyya (a.s) peygamber idi. Şayet bu, onun bir mu'cizesi olsaydı bu işin halini ve gerçek durumunu bilir, bu mesele ona kanşıktgelmez ve ona "Bu, sana nerden geliyor?" demezdi. Yine Hak Teâlâ'nın, "İşte orada Zekeriyya Rabbine şöyle dua etti.." ifâdesi, Hz. Zekeriyya (a.s)'nın, Meryem'e bunları sorduğunu, Meryem'in de bunun Allah katından olduğunu söylediğini, bunun üzerine Zekeriyya (a.s)'nın da kısır, yaşlı ve doğuramayacak

---

[194][194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/281-282.

durumda olan karısından harikulade bir şekilde bir çocuk elde etme arzusuna düştüğünü bildirmektedir. Bu ise, Zekeriyya (a.s)'nın bu hallere, ancak Meryem'in bildirmesi ile vakıf olduğuna delâlet eder. Durum böyle olunca, bu harikulade hâlin Hz. Zekeriyya'nın bir mu'cizesi olmadığı kesinlik kazanır.

Geriye söylenecek tek şey kalmaktadır: Bu, ya İsâ (a.s)'nın, ya da Hz. Meryem'in kerametidir. Hangisi olursa olsun, her iki durumda da maksad hasıl olmaktadır. İşte velilerin kerametlerinin vâki ve hak olduğuna dâir, bu âyetle istidlal şekli böyledir.

Ebu Ali el-Cübbâi buna itiraz etmiş ve şöyle demiştir: "Bu harikulade hallerin, Zekeriyya (a.s)'nın mu'cizelerinden olduğunun söylenmesi niçin caiz olmasın? Bu, iki şekilde açıklanabilir:

1- Zekeriyya (a.s), Hz. Meryem için, genel olarak Allah'ın ona rızık ulaştırmasına dua etti. Aüah indinden ona gelen rızıklann tafsilatından çoğu kez habersiz idi. Binâenaleyh herhangi bir zamanda, bizzat rızık olan bir şeyi gördüğünde ona, "Bu, sana nereden geliyor?" dedi. Meryem de, "Bu, Allah kalındandır" diye cevap verdi. İşte buna göre, Allah Teâlâ'nın bu mu'cizeyi, Zekeriyya (a.s)'nın duası ile ortaya çıkardığı anlaşılmış olur.

2- Zekeriyya (a.s)'nın, Hz. Meryem'in yanında alışılmış fakat gökten gelen bir rızık görmüş olması muhtemeldir. Bu durumda, Zekeriyya (a.s), bunun Meryem'e bir insan tarafından gönderildiğinden endişe ederek sormuş, Meryem (a.s) de, "Bu, Allah katmdandır, başkasından değil..." diye cevap vermiştir.

İkinci bir izah olarak biz Meryem (a.s)'in yanında harikulade herhangibir şeyin meydana geldiğini kabul etmiyoruz. Aksine âyetin manası şöyledir: "Allah Teâlâ, zühd ve ibâdet ile meşgul olan hanımlara infâkta bulunmaya can atan bazı mü'minler eliyle, Hz. Meryem'i rızıklandınyordu. Zekeriyya (a.s), bu yiyeceklerden herhangibir şey görünce, bunun ona, uygun olmayan bir şekilde gelmiş olmasından korktu. İşte bundan dolayı, durumun aslını ona sordu."

Cübbâî'nin, âyetin tefsiri olarak söylediği söz bundan ibarettir. Onun bu izahları son derece zayıftır. Çünkü, eğer bu, Zekeriyya (a.s)'nın bir rnu'cizesi olsaydı, ona bu şeyleri taleb etme hususunda Allah katından izin verilirdi. Bunu taleb etme hususunda izinli olsaydı, onun meydana geleceğini kesin olarak bilirdi. Bunu bilince de, durumun aslını Hz. Meryem'den sorması imkansız olurdu. Yine buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte orada Zekeriyya Rabbine şöyle dua etti.." âyetinin bir manası kalmazdı. Bu, aynı zamanda Cübbâî'nin ikinci izahı için de bir cevaptır.

Onun üçüncü sualine gelince, bu da son derece zayıftır. Çünkü bu takdirde, böylesi bir hadiseyi, sadece Hz, Meryem'e tahsis etmenin bir mânası yoktur. Yine eğer Zekeriyya (a.s)'nın kalbinde, bu yiyeceklerin ona, uygun olmayan bir şekilde gelmiş olabileceği ihtimali var idiyse, bu şüphenin, sırf Meryem'in sözü ile zait olması nasıl kabul edilebilir? İşte biz böylece, bu suallerin geçersiz olduğunu anlamış olduk. Muvaffakiyyet ancak Allah'tandır.

Mu'tezile, bu harikulade hallerin, peygamberlerin doğruluklarının delilleri olduğunu söyleyerek, kerametin imkânsız olduğuna istidlal etmişler ve "nasıl ki sapasağlam bir işin, bir bilgiyi göstermesi, o işin âlim olmayan bir kimse tarafından yapılamayacağını gösteriyor ise, aynı şekilde nübüvvetin delili, peygamberlerden başkası elinde bulunamaz" demişlerdir. Buna birkaç bakımdan cevap verilir;

1- Harikulade bir fiilin zuhur etmesi, iddiada bulunan kimsenin doğruluğuna bir delildir. Bu harikulade fiilin sahibi eğer peygamberlik iddia etmiş ise, bu fiil onun gerçekten peygamber okluğuna delalet eder. Eğer o şahıs, "velilik" iddia etmiş ise, bu onun bir velî olduğunu gösterir.

2- Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Peygamberler, bu mu'cizeleri izhâr etmekle; veliler ise bu harikulade hallerini gizlemekle emrolunmuşlardır."

3- Hz. Peygamber (s.a.s) bir mu'cize getirdiğini öne sürmüş ve o hususta kesin konuşmuştur. Velilerin ise, harikulade halleri hususunda kat'î konuşması mükmün değildir.

4- Mu'cizeye karşı konulamaması gerekir. Keramete karşı konulması ise mümkündür. Bu

konuda sözün özü işte budur. Muvaffakiyyet ancak Allah'tandır. Hak Teâlâ sonra, Hz. Meryem'den naklederek, "Şüphe yok ki Allah kimi dilerse, ona hesapsız nzık verir" buyurmuştur. Bu ifâdenin, Hz. Meryem'in sözüne dahil olması muhtemel olduğu gibi, Hak Teâlâ'nm kendi sözü olması da muhtemeldir.
"Hesapsız" tabiri, "çokluğu ölçülemeyecek derecede", veya "isteyen bir kimsenin, meydana gelmesine uygun bir şekilde istemesi bulunmaksızın, yani istenmeden" manasındadır. Bu, "(Allah) onu, hesaba katmadığı bir taraftan nzıkiandmr" aiâk, 3) âyeti gibidir. İşte Hanne'nin kıssası hakkındaki söz burada sona ermektedir. 195[195]

İkinci Kıssa

Hz. Zekeriyya (a.s.)'nın Kıssası

"Orada Zekeriyya Rabbine, "Ya Rabbi, bana senin tarafindan çok temiz bir zürriyet ihsan et. Muhakkak ki duayı hakkıyla işitip kabul eden ancaksensin" diye duâ etti" (A-li mran, 38).
Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır: 196[196]

Birinci Mesele

Bil ki,(orada,) ve (orada) kelimeleri mekan için(esnasında, zamanında) kelimeleri
de zaman için kullanılır. Allah Teâlâ, "Arfıfc orada yenildiler ve ze//7 ve makhûrgeri döndüler" {A'nf. 119) buyurmuştur ki buradaki (orada) kelimesi, onların bulunduğu mekâna işaret etmektedir. Yine Allah Teâl£//eri boyun/anna tegfr olarak, o (cehennemin) en dar yerine atıldıkları vakit orada "(Yetiş ey) helak!" diye bağırırlar" (Furkân, i3)yani, "o dar yerde.." buyurmuştur.
kelimesi bazan, zaman için de kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, "İşte o zamanda velayet hak olan Allah'ındır" (Kehf, 44) buyurmuştur. Bu âyette kelimesi, duruma ve zamana işaret etmektedir. Bunu anladığın zaman deriz ki: Tefsir ettiğimiz âyetteki kelimesini mekan manasında almamız caizdir, yani "Meryem (a.s)'in yanında Zekeriyya (a.s)'nın oturmuş olduğu o mekanda bu kerametleri müşahede etti ve Rabb'ine duâ etti..." demek olur. Yine bu kelimeyi zaman manasında almamız da caizdir ve "Bu vakitte Rabb'ine duâ etti.." demek olur. 197[197]

İkinci Mesele

Bil ki, ."Orada dua etti" cümlesi, Hz. , Zekeriyya (a.s)'nın, bu esnada, bu dua ile alakalı bir işi görünce bu duayı yaptığını ifâde eder. Âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Muhakkik âlimlerden ve müfessirlerden büyük bir çoğunluk şöyle demişlerdir: "Zekeriyya (a.s), Hz. Meryem'in yanında, kışın yaz meyveleri, yazın da kış meyveleri gördü. Onun yanında bu harikuladelikleri gördüğü zaman, Allah Teâlâ'nın kendisi için de böyle harikulade haller vermesini ve ihtiyar, kısır hanımından bir çocukla kendisini nzıklandırmasını arzu etti."
Bu husustaki ikinci görüş, evliyanın kerametini ve peygamberlerin irhâsâtını198[198]' inkâr eden Mu'tezile'nin görüşüdür. Onlar, "Zekeriyya (a.s), salah, iffet ve takva izlerinin Hz. Meryem'de toplanmış olduğunu görünce, bir çocuğu olmasını arzuladı ve bunu temenni edip, bu esnada dua etti" demişlerdir. Bil ki birinci görüş daha uygundur. Çünkü bir kimsede zühd, iffet ve güzel ahlakın meydana gelmesi, harikulade hallerin olduğuna delâlet etmez. Binâenaleyh bunları görmek, insanı harikulade halleri istemeye sevketmez. Ama harikulade halleri görmek,

---

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/282-285.
196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/285.
197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/286.
198[198] Peygamberlerin, henüz peygamber olmadan kendilerinden zuhur edip mucize olmayan harikulade halleri ve fiilleri (Ç).

bazan insanı harikulade bir işin kendisi için
de olmasını istemeye arzulandırır. İhtiyar bir erkek ile kısır bir kadının çocuklarının olması, harikulade hallerdendir. Bundan dolayı âyeti, birinci mânâda anlamak daha uygundur.
İmdi şayet, "Siz, Zekeriyya (a.s)'nın, Allah Teâlâ'nın harikulade halleri yaratmaya kudreti olduğunu, ancak Meryem'in yanındaki bu kerametleri müşahede ettiği zaman anladığını söylüyorsanız, bu, Allah'ın kudreti hususunda Zekeriyya (a.s)'ya şüphe isnâd etmek olur?" denilir ise ve biz de buna karşı "O, Allah'ın bunlara kadir olduğunu biliyordu. Bu harikulade halleri görmesi, Allah'ın kudreti hususundaki bilgisinin artması için bir sebep olmamıştır. Binâenaleyh o kerametleri görmesinin, bu hususta bir tesiri yoktur" der, ve âyetteki (Orada veya o zaman) sözünün bir mânâsı kalmaz" denilir ise,
Buna şöyle cevap verilir: Zekeriyya (a.s), bundan önce de bunların mühim olduğunu biliyordu. Fakat bunlar hiç olmuş mu, olmamış mı, onu bilmiyordu. Bu halleri bizzat görünce, onlar vuku bulduğunda bir velinin kerameti olduğunu ve bir peygamber için mu'cize olarak haydi haydi meydana gelebileceğini bilip anladı. Hiç şüphesiz, bu kerametleri müşahede edince bu evlat arzusu kuvvetlendi. 199[199]

Peygamberin Her Duası Kabul Edir Mi?

"Nebîve Resullerin duaları, dualarının kabulünün bir menfaat temin etmeyecek olması ve böylece de dualarının reddolunması ihtimaline karşı, ancak Allah'ın izninden sonra olur. Çünkü onların dualarının kabul edilmemesi peygamberlik makamında bir noksanlık olur." İşte kelamcılar böyle söylemişlerdir. Bana göre burada bir mesele vardır. Çünkü Allah Teâlâ mutlak olarak duaya izin verip, duaları bazan kabul edeceğini, bazan da kabul etmeyeceğini beyân ettiğine göre, peygamberlerin de günah olmayan hususlarda her istedikleri ve diledikleri zaman dua etmeye hakları var. Sonra Hak Teâlâ, onların da dualarını bazan kabul eder, bazan etmez. Bu, onların peygamberlik mertebeleri için bir eksiklik olmaz. Çünkü onlar, Allah'ın rahmet kapısında dilenmektedirler. Eğer Allahu Teâlâ onlara icabet eder, dualarını kabul ederse, bu O'nun fazlından ve ihsanındandır. Yok eğer onlara icabet etmez ise, peygamber de nihayet bir mahlûktur. Yaratanın kapısında daha üstün bir mertebesi olsun diye (böyle olmuştur).
Hak Teâlâ'nın Zekeriyya (a.s)'dan naklettiği"Bana, senin tarafından çok temiz bir zürriyet ihsan et" buyruğu ile ilgili bazı meseleler bulunmaktadır: 200[200]

Birinci Mesele

Burada ki kelimesi ile ilgili izah, Kehf Sûresi'nde gelecektir. Bu âyette onun zikredilmesinin faydası şudur: Örf ve âdette bir çocuğun olmasının, belli bazı sebepleri vardır. Zekeriyya (a.s), bu sebepler kendinde olmadığı halde bir çocuk isteyince, bunun manası, "Allah'ım, bu hadisedeki sebepleri ortadan kaldırmanı ve bu sebeplerden hiçbiri vasıta olmaksızın sırf kudretinle bu çocuğu yaratmanı senden niyaz ediyorum" şeklinde olmuştur. 201[201]

İkinci Mesele

"Zürriyet", nesil ve soy manasında bir kelimedir ve müfredi, cem, müzekkeri, müennesi hep bu lafızla
ifâde edilir. Âyetteki bu kelimeden murad, tek bir çocuktur. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Binâenaleyh bana, tarafından bir velî, oğul ihsan et" (Meryem, 6) âyetinde olduğu gibidir.
Ferrâ, "Zürriyet kelimesi zahiren müennes olduğu için, "tayyibeten" kelimesi de müennes

---

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/286-287.
200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/287.
201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/288.

getirilmiştir. Müzekkerlik ve müenneslik bazan lafızdan, bazan mânadan dolayı olur. Biz bu hususun, ancak cins isimleri için böyle olduğunu söylüyoruz. Bu, alem isimlerde caiz değildir. Çünkü meselâ denilemez. Zira alem isimler, ancak ismi olduğu şahsı ifâde ederler. O şahıs eğer müzekker ise, ancak o takdirde, o ismin fiili müzekker getirilebilir" demiştir. 202[202]

Üçüncü Mesele

HakTeâlâ'nın, Muhakkak ki sen, duayı hakkıyla işitensin" buyruğundan murad, Allah'ın duâ edenin sesini duyması değildir. Çünkü bu zaten malumdur. Binâenaleyh bundan murad, Allah'ın onun duasına icabet 'edip, ümidini boşa çıkarmamasıdır. Bu, tıpkı namaz kılanların "Allah kendisine hamdedeni işitti" demeleri gibidir. Onlar bununla Allah'ın mü'minlerden hamdedenlerin hamdini kabul etmesini kastederler. Bunun böyle olduğu, Hak Teâlâ'nın, Meryem Sûresi'nde Hz. Zekeriyya (a.s)'dan naklettiği, "Ya Rabbi, sana dua etmekle bedbaht olmadım " (Meryem, 5) sözü ile de kuvvet bulmuştur. 203[203]

"O, mihrabda durup namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler:"Gerçekten Allah sana, kendisinden birkelimeyi tasdik edici efendihâkim ve sâlfhlerden bir peygamber olan Yahya'yı müfdeler." O da, "Ya Rabbl bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır olduğu halde, benim nasıl bir oğlum olabilir?" dedi. (Allah), "Allah, işte böyle nedilerse yapar" dedi" (Ali İmran, 39-40).
Âyetle ilgili iki mesele vardır: 204[204]

Birinci Mesele

Hamza ve Kisâî, fiili müzekker getirerek ve imâle ile i şeklinde, diğer kıraat imamları ise, "melâike" lafzı müennes olduğu için şeklinde okumuşlardır. Fiilin müzekker olmasının sebebi, fiilin isimden önce gelmiş olması; müennes olmasının izahı ise fiilin meleklere ait olmasıdır. "Mihrâb" kelimesini, İbn Âmir imâle ile, diğerleri ise tefhim ile okumuşlardır. Bu âyeti İbn Mes'udi (Cebrail ona şöyle nida etti) şeklinde okumuştur. 205[205]

İkinci Mesele

Lafzın zahiri bu nidanın melekler tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Bunun büyük bir şeref verme olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh başka bir delil nida edenin sadece Cebrail (a.s) olduğunu gösterir ise, biz o zaman o manaya geçer ve bu lafzı te'vil ederiz. Çünkü yiyecek ve giyeceklerin hepsini yiyip giymediği malum olduğu halde, "Falanca güzel yemekler yer, ve güzel elbiseler giyer" denilir ki bu, "O şahıs bu cinsten yer ve bu cinsten giyinir" manasındadır. Kur'ân'da şu âyet bunun misalidir: "İnsanlar onlara şöyle dediler..." (An İmran, 173} âyetidir. Bu âyetteki "insanlar"dan murad, sadece Nu'aym İbn Mes'ud el-Eşca'î'dir. O, "İnsanlar size karşı ordu hazırladı" (Ah imran. 173) demiştir. Bu ifâdesindeki "insanlar"dan muradı da sadece Ebû Süfyan'dır. ,Mufaddal İbn Seleme şöyle demektedir: "Eğer sözü söyleyen bir lider ve başkan olur ise arkadaşları ve ordusu da beraberinde olduğu için, onun hakkında cemî sîgası kullanmak caizdir. Cebrail (a.s) meleklerin başkanı olduğu ve çoğu zaman beraberinde meleklerden bir grupla gönderildiği için, böyle söylemiş olabilir."
Hak Teâlâ:O, mthrabda durup namaz kılarken..." ifâdesi, Zekeriyyâ (a.s)'nın şeriatında da namazın farz olduğuna delalet eder. ıhrab" in, ne manaya geldiğini daha önce söylemiştik.
HakTeâlâ'nın, "Gerçekten Allah sana, Yahya'yı müjdeler" beyanı ile ilgili birkaç mesele

---

[202] 202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/288.
[203] 203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/288.
[204] 204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/289.
[205] 205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/289.

vardır: 206[206]

Birinci Mesele

"Müjdeleme" (beşaretin) ne olduğunu (Bakara. 25) âyetinin tefsirinde açıklamıştık. HakTeâlâ'nın, "Gerçekten Allah sana, Yahya'yı müjdeler" buyruğu için şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Allah Teâlâ, Zekeriyyâ (a.s)'ya ismi Yahya olan ve kendisinin şerefli bir soyu gelecek birisinin peygamberler arasında yer alacağını daha önce bildirmişti. Buna göre, Hz. Zekeriyya'ya "İsmi Yahya olan o peygamber senin çocuğun olacak" denilince, bu Zekeriyyâ (a.s)'yı, Yahya (a.s) ile müjdeleme olmuştur.
b) Bu, "Allah, ismi Yahya olan bir çocukla seni müjdeler" demektir. 207[207]

İkinci Mesele

İbn Âmir ve Hamza, hemzenin kesresi ile diğer kıraat imamları ise hemzenin fethası ile 01 şeklinde
okumuşlardır. Kesre İle okuyanlar, orada "kavi" masdarından mahzuf bir fiil olduğunu, veyahut da "nida etme" fiilinin de bir se bu "Melekler, "Allah seni müjdeliyor" diye ona nida ettiler" şeklinde olduğunu düşünerek böyle okumuşlardır. 208[208]

Üçüncü Mesele

Hamza ve Kisâî, yâ harfinin fethası, bâ'nın sükûnu ve ştn harfinin ötüresi iie şeklinde, diğer kıraat imamları ise şeklinde okumuşlardır. Buşeklinde de kıraat olunmuştur. Ebu Zeyd, bu fiilin sülâsî birinci babtan tef'îl ve if'âl batılarından aynı manaya gelmek üzere kullanıldığını söylemiştir. 209[209]

Dördüncü Mesele

Hamza ve Kisâî, yâ harfinden dolayı "Yahya" kelimesini imâle ile, diğerleri ise tefhim ile okumuşlardır. Bu peygamberin "Yahya" diye isimlendirili-şinin sebebini Meryem sûresinde anlattık. 210[210]

Yahya (a.s)'nın Üç Sıfatı

Bil ki Allahu Teâlâ bu âyette Yahya (a.s)'nın şu üç sıfatını zikretmiştir:
Birinci sıfat: ''Allah'tan bir kelimeyi tasdik edici" sözüdür. Bununla ilgili iki mesele vardır: 211[211]

Birinci Mesele

Vahidî, "musaddıkan " kelimesinin, nekire olduğu için ve "Yahya" kelimesi de marife olduğu için hal olarak mansub olduğunu söylemiştir. 212[212]

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/289-290.
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/290.
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/290.
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/290.
210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/291.
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/291.
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/291.

Hz. İsa'ya "Allah'ın Kelimesi" Denilmesinin Mânâsı

Âyetteki Allah'tan bir kelime" sözünün mânası hakkında iki görüş vardır:

a) Bu, Ebû Ubeyde'nin görüşüdür. Buna göre, bu ifade, "Allah'tan olan bir kitap" manasmdadır.

Ebû Ubeyde, "kelime"nin kitap manasına geldiğine, Arapların, uzun bir kasideyi kastederek söyledikleri "Falanca bir kelime inşâd etti" demelerini delil getirmiştir.

b) Bu, âlimlerin ekserisinin görüşüdür. Buna göre, bu ifâdeden maksad, Hz. İsâ (a.s)'dır. Bu hususta Süddî şöyle demiştir: "Birisi Yahya (a.s)'ya. diğeri de İsâ (a.s)'ya hamile iken, Hz. Yahya'nın annesi Hz. İsa'nın annesiyle karşılaşır ve ona "Meryem, biliyor musun ben hamileyim?" dedi. Meryem de "Ben de hamileyim" dedi. Zekeriyyâ (a.s)'nın hanımı "Ben karnımdaki çocuğun, senin karnındaki çocuğa secde ettiğini hissediyorum" dedi. İşte, "Allah'tan olan bir kelimeyi tasdik edici" âyeti ile ifâde edilen budur.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Yahya (a.s). Hz. İsa'dan altı ay daha büyük idi ve Hz. İsa (a.s)'mn Allah'ın kelimesi ve ruhullah (yani Allah'ın üflediği bir ruh) olduğuna ilk iman eden ve tasdik eden Yahya (a.s) olmuştu. Sonra Yahya (a.s), İsa (a.s) göğe kaldırılmazdan önce öldürüldü.

İmdi eğer, 'Bu âyette ve "Meryem oğlu İsa Mesih, yalnızca Allah'ın peygamberi ve kelimesidir" (Nisa, 171) âyetinde, İsâ (a.s), niçin "Kelime" diye adlandırılmıştır?" denilir ise, biz şöyle deriz: Bunun sebepleri şunlar olabilir:

1- Allah Teâlâ, onu bir baba vasıtası olmaksızın (ol) kelimesi ve emriyle yaratmıştır. Yaratılışı sırf Allah'ın kelimesi ile olduğu ve baba ite

tohum vasıta kılınmaksızın yaratıldığı için, "mahlûk" (yaratılmış) şeyin, "halk" (yaratma); "makdûr" (güç yetirilen) şeyin, "kudret" (güç); "mercüvv" (umulan) şeyin "recâ" (ümid) ve "müştehâ" (arzu edilen) şeyin "şehvet" (arzu) diye adlandırılışı gibi, Hz. İsa (a.s) da "Kelime" diye adlandırılmıştır. Bu Arapça'da yaygın bir kullanış şeklidir.

2- Çocukluğunda konuşup, ona daha çocuk iken Allah kitap vermiştir. Böylece O, konuşma hususunda büyük bir dereceye erişmiştir. Bu izaha göre O, "Kelime" diye adlandırılmıştır. Bu, bir insan cömertlik ve ikbâlde mükemmel olduğunda ona,"Falanca serâpâ cömertlik ve ikbâldir" denilmesi gibidir.

3- "Kelime"nin, mana ve hakikatleri ifâde edişi gibi, Hz. Isâ (a.s) da hakikat ve ilâhi sırlan anlatıyordu. İşte bundan dolayı O, "Kelime" diye adlandırılmıştır.

Yüce Allah'ın O'na "Ruh" adını vermesi de böyledir. İnsan ruhla yaşadığı gibi, Allah, Hz. İsa vasıtasıyla insanları dalâletten kurtarıp hayata kavuşturmuştu.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'i de "Rûh" diye adlandırmış ve 'İşte biz, böylece sana da emrimizden bir rûh vahyetttk" (şors, 52) buyurmuştur.

4- Hz. İsa (a.s)'nın geleceği, kendinden önceki peygamberlerin kitaplarında müjdelenmiştir. O peygamber olarak geldiğinde, "İşte bahsedilen o "Kelime" (müjde) budur" denilmiştir. İşte bundan dolayı o, "kelime" diye adlandırılmıştır. Âlimler bu görüşü izah ederken şöyle demişlerdir: Bunun mecazî manası şu şekildedir: Birisi bir şeyin olacağını haber verdiğinde ve o şey de meydana geldiğinde, "Sözüm çıktı. Ben dememiş miydim?" der. Yani, "Söylemiş olduğum ve konuştuğum şey gerçekleşti" demektir. Bunun bir benzeri de, "Kâfirlere karşı Rabb'inin, "onların muhakkak cehennemlik olacakları" sözü ("kelime'si) işte böylece gerçekleşmiştir" (Mümin, 6) ve "Fakat azab kelimesi kâûrlerin üzerine hak oldu" (Zümer, 71) âyetleridir.

5- İnsan bazan "fazlullah" ve "lütfullah" (Allah'ın fazlı ve lütfü) diye adlandırılır. Tıpkı bunun gibi, Hz. İsa (a.s)'nın alem olan ismi de "Kelimetullah" ve "Ruhullah" (Allah'ın kelimesi ve ruhu) olmuş olur. Bil ki, Allah'ın kelimesi, bizzat O'nun kelâmıdır. Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın kelâmı, zâtı ile kâim ve kadîm bir sıfatıdır. Mu'tezile'ye göre ise, Allah Teâlâ'nın bir cisimde yarattığı ve konuluş itibari ile (vad'an) belli birtakım manalara delâlet eden seslerdir. Kadîm sıfatın veya birtakım arazlar olan ve devam etmeyen o seslerin, Hz. İsa (a.s)'nın bizzat zâtının

kendisi olduğunun söylenmesinin imkânsız olacağına
dair zarurî bir ilim bulunmaktadır. Aklın bedahetine göre bu bâtıl olunca, geriye sadece bu ifâdeyi te'vil etmek kalır.

İkinci sıfat: Hak Teâlâ'nın,"efendi" ifadesidir. Müfessirler bu hususta da şunları zikretmişlerdir. İbn Abbas, "seyyid" kelimesinin mânasının "halîm" anlamına geldiğini söylemiştir.

Cübbaî şöyle der: "O, mü'minlerin seyyidi, dinî hususlarda, yani ilim, hilm, ibâdet ve takva konularında onların önderi idi."

Mücahid, bunun mânasının, "Allah katında kerîm';' İbnu'l-Müseyyeb "âlim, fakiri"; İkrime ise, "gazabına mağlup olmayan" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Kadî ise, "seyyid"in, önder ve kendisine başvurulan, mercî anlamlarına geldiğini söyler. O, dinî bakımlardan seyyid olunca, dinî hususlarda kendisine başvurulan kişi ve kendisine uyulan kimse olmuş olur. Böylece de bu mefhuma, ilim, hilm, kerem, iffet, zühd ve takva gibi zikredilmiş olan bütün sıfatlar dahil olmuş olur. 213[213]

Hz. Yahya'nın Hasûr Vasfının İzahı

Üçüncü sıfat: Hak Teâlâ'nın"Nefsine hakim" tavsifidir. Bu ifâdede birkaç mesele vardır: 214[214]

Birinci Mesele

Arapça'da kelimesinin manası, hapsetmek, engellemek, vb. mânâlara gelir, (Onu hapsetti, engelledi) denilir. Adamın sidiği bağlandığında, denilir,ise, sır tutan ve sırrı gizleyen kimseye denildiği gibi, aynı zamanda, son derece cimri ve eli sıkı kimse anlamına da gelir. Müfessirlerin bu hususta iki görüşü vardır:

a) Yahya (a.s), kadınlara yaklaşmaktan (cimâ'dan) âciz idi. Sonra âlimlerden bir kısmı bunun, onun cinsiyyet uzvunun küçük olmasından ileri geldiğini; bazıları, inzal vâki olmadığı için; diğer bazıları da, bunun iktidarsızlıktan ileri gelmiş olduğunu söylemiştir. Bu açıklamaya göre i vezninde olan kelimesi, mef'ûl mânasına gelmektedir. Buna göre sanki o, kadınlara karşı mahbûs ve mahsur, yani engellenmiş demektir. Bu ifâdenin benzer kalıpları ise, kelimesini(binilmiş) kelimesinin de (sağılmış) anlamına gelmesidir.

Bize göre, bu görüş yanlıştır. Çünkü bu, bir noksanlık alâmetidir. Medh makamında noksanlık ifâde eden sıfatı zikretmek ise, caiz değildir. Bir de,
meseleyi bu açıklamaya göre alırsak Yahya (a.s), bu konuda herhangi bir mükâfaat ve saygıya müstehak olamaz.

b) Bu, muhakkik alimlerin tercihi olan görüştür. Buna göre Yahya (a.s) acziyetinden dolayı değil, iffet ve zühdünden dolayı kadınlara yaklaşmazdı. Çünkü hasûr, nefsini çok engelleyen ve gemleyen kimse demektir. Nitekim, çok yiyen kimseye denilir. Yine bu anlamda olmak üzere, (çok içen), (çok zulmeden) ve (çok haksızlık ve zulmeden) kelimeleri kullanılır. Nefsi engelleme ancak, onun sebebi bulunması halinde mümkün otur. Eğer kudret ve sebep yoksa, insanın hasûr (kendini çok engelleyen) olması şöyle dursun, hasır (kendini engelleyen) olması bile düşünülemez. Çünkü, kendini çokça men etme ve engelleme, ancak çok arzu etme, sebepler ve kudret, buna güç yetirebilme bulunduğu zaman tahakkuk edebilir. Bu takdire göre "hasûr" kelimesi vezninin manasına gelmesi gibi hasûr kelimesi hasır anlamına gelmektedir. 215[215]

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/291-293.

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/293.

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/293-294.

İkinci Mesele

Âlimlerimiz bu âyeti, evlenmeyip bekâr kalmanın daha faziletli olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü
Cenâb-ı Hak, Yahya (a.s)'yı evlenmediği için medh-
etmiştir. Bu, evlenmemenin Yahya (a.s)'nın şeriatında efdal olduğuna delâlet eder. O'nun şeriatında evlenmemenin efdal olduğu sabit olunca, durumun bu şeriatta da, hem naklen hem de nassan böyle olması gerekir. Nassdan olan delile gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy" (Enam, 90) âyetidir.
Aklî delil de şudur: Mevcut olan şeylerde aslolan, o şeyin olduğu üzere devam etmesidir. Nesh ise, aslın hilâfına bir durumdur. olan şeyleri y
Dördüncü sıfat: Hak Teâlâ'nın, "Ve bir peygamber..." sözüdür. Şunu bil ki seyyidlik, şu iki şeye işarettir:
a) Seyyid otan kişinin, dini öğretme ite ilgili meselelerde, insanların faydasına apmaya muktedir olabilmesidir.
b) Onların terbiye edilmeleri ve, emr-i maruf ve nehy-i münker ile ilgili hususlarda, insanların yararlarına olan şeyleri belirleyip, bunları yerine getirmek.
ise, tam ve eksiksiz bir zühde işarettir. Seyyidlik ile hasûr bir arada bulunduğu zaman, işte nübüvvet o vakit meydana gelir. Çünkü, bu iki durumdan sonra bulunan şey ancak nübüvvettir.
Beşinci sıfat: Hak Teâlâ'mnSâlihlerden..."sözüdür. Bu ifâde için şu üç izah yapılmıştır:
a) Bunun mânası, "Yahya (a.s), sâlih Kimselerin zürriyetindendir"
demektir.
b) Bunun mânası; "O, hayırlıdır" şeklindedir. Nitekim, hayırlı bir kimse hakkında, "O, sâlihlerdendir" denilmektedir.
c) Hz. Yahya'nın sâlih olması, diğer peygamberlerin salâh hâlinden daha tam ve daha mükemmeldir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s):
"Hiçbir peygamber yok kt, günah İşlememiş veya günaha niyet etmemiş olsun; Yahya müstesna... Çünkü o, ne günah istemiştir, ne de günaha niyet etmiştir!.. "216[216] buyurmuştur.
Eğer: "nübüvvet mertebesi, sâlih olma mertebesinden daha üstün olduğuna, Cenâb-ı Hak da onu nübüvvet vasfı ile nitelediğine göre, bundan sonra ayrıca onun sâlih olma vasfıyla nitelemesinin faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Süleyman (a.s) peygamber olduğu halde "Rahmetinle bentsalih kutların arasına ilhak eyle" (Nemi, 19) dememiş midir? Bu husustaki sözün tahkiki ve özü şudur: Peygamberlerin, sâlih olmak bakımından öyle bir dereceleri vardır ki, eğer bu bulunmazsa, peygamberlik de bulunmaz. Onlara nisbetle salih olmanın bu derece ve mikdarı, bize nisbetle farzları ifâ edip, muhafaza etmek gibidir. Salihliğin bu derece ve miktarına ortak olmalarından sonra, bu miktarın üzerindeki fazlalık bakımından onların dereceleri birbirlerinden farklıdır. Payı, bu miktardan daha fazla olan her peygamberin, kadri ve mertebesi de daha yüce olur. Allah en iyi bilendir. 217[217]

Hz. Zekeriyya, Allah'ın Kendisine Çocuk Vermesini Neden İmkânsız Gördü?

Allahu Teâlâ'nın,"Va Rab, "Nasıl benim bir oğlum olabilir?" dedi" âyetiyle ilgili iki soru vardır:
Birinci soru: Ayetteki kelimesi, ya Allah'a, veyahut da meleklere karşı bir hitaptır. Bunun Allah'a karşı hitap olması caizdir, çünkü bir önceki âyet, Zekeriyya'ya nida edip seslenenlerin melekler olduğunu göstermektedir. Buna göre bu sözün, başkasına değil, yine aynı münadiye hitap olması gerekir..

216[216] Yakın manada bir hadis İçin bkz. Müsned, 1/254, 292.
217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/294-295.

Oysaki bunun, nida eden meleklere bir hitâb olması caiz değildir. Çünkü insanın, bir meleğe, ya Rabbil demesi caiz değildir?

Cevap: Müfessirlerin bununla ilgili iki izahı vardır:

a) Melekler Zekeriyya'ya seslenip de, O'na Yahya (a.s)'yı müjdeleyince, Zekeriyya (as) şaşırdı ve bu taaccübü izâle etmek için, Allah'a yöneldi.

b) Bu, meleklere karşı bir hitaptır. Buradaki vj kelimesi, "mürebbî- terbiye eden" anlamına işarettir. ^Mahlûkun da bu kelimeyle nitelenmesi caizdir. Nitekim"Falanca beni terbiye ediyor ve bana güzel davranıyor" denilir.

İkinci soru: Oğul isteyen, Zekeriyya (a.s)'nın bizzat kendisi olduğu halde, sonra Cenâb-ı Allah onun duasını kabul edince, o niçin bundan dolayı teaccüb etti ve bunu olmayacak bir şey gördü?

Cevap: Onun bu sözü, Allah'ın buna kadir olup olamıyacağı hususunda bir şüphesi bulunduğu için değildir. Bunun böyle olmadığının iki delili vardır:

a) Herkes bilir ki, çocuk normal olarak nutfeden yaratılır. Çünkü, insandan olmayan bir nutfe veya nutfeden olmayan bir yaratık bulunsaydı, o zaman teselsül ve hadiselerin ezelde meydana gelmiş olmaları gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Böylece biz, Allahu Teâlâ'nın nutfeden olmaksızın yarattığı bir insanın veya insandan olmaksızın yarattığı bir nutfenin varlığını kabul etmemiz gerektiğini anlarız.

b) Zekeriyya (a.s) bunu, Allahu Teâlâ'dan talep etmiştir. Eğer bu, ona göre muhal ve imkânsız olsaydı, bunu Aliah'dan istemezdi. Binâenaleyh, bu iki izah ile, O'nun, "Ya Rabbi, nasıl benim bir oğlum olabilir?" sözünü, bunu ihtimal dışı gördüğü için söylememiş olduğu sabit olur. Bilakis âlimler bu hususta bazı açıklamalarda bulunmuşlardır:

1- Âyetteki lafzı, "nereden, nasıl (olacak)?" mânasındadır. Buna göre âyetin manasının, "Sen, ister normal şekilde, isterse ikinci alışılmadık şekilde olsun, nasıl bir çocuk verirsin?" şeklinde olması muhtemeldir. Bu böyledir, çünkü Zekeriyya (a.s) için çocuğun olmasının iki yolu vardır:

Birincisi: Allahu Teâlâ'nın onu tekrar gençleştirmesi, sonra da ileri yaşına rağmen, ona bu çocuğu vermesi... Buna göre,buyruğunun mânası, "Allahım, gerek normal şekilde, gerekse alışılmadık şekilde olsun, çocuğu bana nastl verirsin?" şeklindedir. Ona da, "İşte bu şekilde olur bu..

Çünkü Allah dilediğini yapar.. " denilmiştir. Bu görüş , Hasan el-Basri ve Esamm'ın görüşüdür.

İkincisi: Bir şeyden ümidini kesmiş olan kimse, onun meydana gelmesini uzak ihtimal zanneder. Ama, bu maksadının meydana geldiğini görünce, sevincinin şiddetinden dolayı âdeta dehşete düşerek, -kendisine çok büyük mallar bağışlayan bir kimseyi görüp, "Bu malları nasıl hibe ettin? Neden bunları hibe etmeyi istedin, nasıl olup da bu kadar mal hibe etmeye gönlün razı oldu!" diyen kimse gibi,- "Bu nasıl oldu? Bu nereden vaki oldu?" der.. Burada da böyledir; Zekeriyyâ (a.s) bunu uzak ihtimal zannettiği hâlde, Allahu Teâlâ'nın kendisinin duasına icabet ettiğini görünce, onun neşesi ve sevinci artmış, bundan dolayı da böyle söylemiştir.

2- Melekler, Zekeriyyâ (a.s)'yı Yahya ile müjdelediklerinde o, kız tarafından mı, yoksa kendi sulbünden mi bu çocukla rızıklandırılacağını bitemedi.. İşte bu ihtimalden dolayı o bu sözü zikretti.

3- Kul, bir şeye çok arzulu olur da, onu efendisinden isterse, sonra efendisi de, ona istediğini vereceğini vaadederse, isteyen kişi bu va'adi duymaktan dolayı son derece lezzet alır ve çoğu zaman, bu cevabın tekrar edilmesi için, isteğini tekrar eder, böylece de bu cevabın tekrarlanmasına tekrar tekrar tad alır.İşte Zekeriyyâ (a.s)'nınbu sözü tekrarlamasının sebebi, bu kabil birşey olabilir.

4- Süfyfin İbn Uyeyne'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Zekeriyyâ (a.s)'nin duası, çocukla müjdelenmesinden altmış yıl Önceydi.. Öyle ki O, müjdeleme anında, böyle istekte bulunduğunu unutmuştu. Binâenaleyh O, ihtiyarlığında böyle bir müjdeyi duyunca, Allah'ın kudreti hakkındaki şüpheden dolayı değil, mûtad durumdan ötürü bunu yadırgamış, pek uzak ihtimal zannetmiş ve yukardaki sözünü söylemişti.

5- Süddî, Zekeriyyâ (a.s)'ın bu müjdeyi duyduğu zaman, O'na şeytan gelerek, müjdeyi veren bu sesin şeytandan olduğunu ve ona, "Bu şeytan seninle alay etmiştir" dediğini; bunun üzerine de Zekeriyyâ (a.s)'nın durumu birbirine karıştırdığını, işte bundan dolayı da, "Ya Rabbt, nasü benim bir oğlum olabilir?" dediğini; O'nun bu sözden maksadının ise, Allah'ın bu sözün şeytanın likasından değil, vahiy ve meleklerin sözü olduğuna delâlet eden bir âyeti göstermesi olduğunu" söylemiştir.

Kâdî de şöyle der: "Peygamberlere vahyedilirken meleklerin sözünün şeytanların sözüne karışması caiz değildir. Çünkü biz böyle bir şeyin olabileceğini söylersek, bütün şeriatlara karşı duyulan güven kaybolur."

Şöyle denilmesi de mümkündür: Dinî konular hususundaki vahyin doğruluğuna dair mu'cizeler bulununca, o zaman bu vahyin şüphesiz melekler vasıtasıyla Allah'tan olduğuna; bunda şeytanın bir parmağı bulunmadığına dair bir güven ve itimad meydana gelmiş olur. Ama dünyevî işler ve çocukla ilgili olan hususlara gelince, mu'cizeler çoğu kez bunu desteklemez.. Bu sebeple de muhakkak geriye, onun şeytandan olması ihtimali kalır. Binâenaleyh, muhakkak ki kişi, bu ihtimali zihninden atabilmek için, Allah'a müracaat eder.

Cenâb-ı Hakk'ın Bana hakikaten ihtiyarlık gelip çatmış iken..." sözü hakkında birkaç mesele vardır: 218[218]

Birinci Mesele

lafzı, insan yaşlandığı zaman söylenilen?(Adam yaşlandı, yaşlanıyor) tabirinin masdarıdır. İbn Abbas, "Hz. Zekeriyya'nın, çocukla müjdelendiği günde 120, hanımının ise 98 yaşında olduğunu" söylemiştir. 219[219]

İkinci Mesele

Ehl-i meânî şöyle demiştir: Kendisine rastlayıp ulaşmış olduğun herşey, aynı zamanda sana rastlamış ve ulaşmış demektir. dili "ihtiyarlığa ulaştım, ihtiyarladım" demek her ne zaman caiz olursa, J-&I "yaşlılık bana yetişti, ulaştı" denilmesi de caiz olur. Bunun böyle olduğuna, Arap-ların,) "Duvarla karşılaştım ve, duvar benimle karşılaşıyor" demeleri delâlet eder.

Buna göre eğer, (şehre ulaştım) yerine(şehir bana ulaştı) demek caiz olur" derseniz, biz deriz ki: Bu caiz olmaz. Bu iki durum arasındaki fark şudur: İhtiyarlık, insanı adeta isteyen, arzulayan bir şey gibidir. Binâenaleyh, insan ihtiyarladığında, ihtiyarlık âdeta ona gelmiş gibi olur. İnsan da, üzerinden yıllar geçmiş olması sebebiyle, ihtiyarlığa varmış, ulaşmış olur. Ama belde, şehir, ona giden insanı arzulayan gibi değildir... İşte böylece, bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın,} "Karım da kısır olduğu halde..." tabirine gelince; Bil ki, âkir kelimesi, doğum yapmamış, yapamamış kadın için kullanılır(kısır oldu, kısır olmak...) denilir. Yine, denilir; yani, "Adamın zürriyeti olmadı" Hiçbirşey bitmeyen toprağa da denilir. Bil ki, Zekeriyya (a.s), bu uzak ihtimal sayma durumunu pekiştirmek için, kendi yaşlılığının yanısıra, hanımının da kısır olduğunu belirtmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, işte böyle ne dilerse yapar" dedi" buyruğuna gelince, bu konuda iki bahis vardır:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, sözü, daha önce geçmiş olan şeye râcidir. Önce geçmiş olan şey de, O'nun, "Ya Rabbi, nasıl benim bir oğlum olabilir? dedi" ifâdesindeki (Rabbim...) sözüdür. Biz bunun failinin Allah veyahut da Cibrîl olmasının muhtemel olduğunu söylemiştik.

b) Keşşaf sahibi, tabirinin mübteda olduğunu söylemiştir.. Yani, "Allah işte bu sıfat üzeredir, böyledir" demektir. (Dilediğini yapar) sözü ise, onun beyânıdır. Yani, "Allah, istediği harikulade fiili yapar" demektir. 220[220]

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/295-298.

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/298.

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/298-299.

‟(Zekeriya) "Ya Rabbt, bana bir alâmet göster" dedi. Allah, "Senin alâmetin, işaretleşmenin dışında, insanlara üç gün bir şey söyleyememendir... Bununla birlikte sen, Rabb'ini çok zikret ve akşam sabah O'nu teşbih et" dedi"
(Âl-i İmran, 41).
Bil ki, Zekeriyya (a.s) kendisine verilen müjdenin aşırı sevinci, Rabb'inin ikramı ve kendisine olan in'âmına güveninden dolayı, kendisine bu hamileliğin bulunduğuna dair bir alâmetin gösterilmesini istedi.. Çünkü, hamilelik durumu hemen belli olmaz. İşte bunun için O, "Ya Rabbi, bana bir alâmet göster" deyince, Cenâb-ı Hak da, "Senin alâmetin, işaretleşmenin dışında, insanlara üç gün btrşey söyleyememendir" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 221[221]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak burada "üç gün", Meryem sûresinde ise, "üç gece"yi zikretmiştir. Böylece bu iki âyetin toplamı, bu alâmetin geceleriyle beraber üç gün içinde bulunduğuna delâlet eder. 222[222]

İkinci Mesele

Âlimler, bu âyetin tefsiri hususunda şunları söylemiş- terdir:
a) Allahu Teâlâ Zekeriyya (a.s)'nın konuşma kabiliyetini almış, o da insanlarla ancak remz ve işaretleşme yoluyla konuşabil mistir. Bunda şu iki fayda vardır:
1- Bunun, hanımının çocuğa kaldığına alâmet olması..
2- Allahu Teâlâ, o süre içerisinde kendini zikir ve kendisine tâatla meşgul olsun da bu büyük nimete şükretsin diye, O'nu dilini dünyevî şeylerden alıkoymuş ve onu zikr, tesbîh ve tahlilde bulunmaya teşvik etmiştir. Bu açıklamaya göre, tek şey maksûdun bir alâmeti ve bu nimetin şükrünün edası olur. Böylece de bu şey, bütün maksatları kendinde toplamış olur.
Sonra şunu bil ki, bu hâdise birçok yönden bir mu'cizeyi ihtiva etmektedir:
1- O'nun tesbîh ve zikirde bulunmaya gücünün olup, dünyevî meseleleri konuşamaması, en büyük mucizelerdendir.
2- Bünyesi sağlam ve yapısı da elverişli olduğu halde, bu aczin, belli ve muayyen günlerde tahakkuk etmesi, diğer mu'cizeler cümlesindendir.
3- Zekeriyya (a.s)'da bu hal meydana geldiğinde çocuğun da meydana geleceğinin bildirilmesi, sonra durumun aynen onun haber verdiği gibi ortaya çıkması da, mu'cizelerden bir mu'cize olur.
b) Ebu Müslim'in görüşü olup buna göre bu âyetin mânası şöyledir:. Zekeriyya (a.s) Cenâb-ı Hak'tan hamileliğin meydana geldiğine dair bir alâmet isteyince, Allahu Teâlâ ona, "senin alâmetin, konuşamamandır; yani sen üç gün üç gece insanlarla konuşmayıp, insanlardan ve dünyadan yüz çevirerek, zikir, teşbih ve tehlil ile meşgul olup, böyle bir bağışından dolayı Allah'a şükretmekle emrolunursun.. Eğer bir şeye ihtiyacın olursa, bunu işaretle göster.. Bu tâatla emroluhduğun zaman şunu bil ki, senin bu arzun meydana gelecektir" demiştir. Bu görüş, bana göre güzel ve makûldür. Ebu Müslim'in tefsir hususundaki sözü güzeldir; o sözdeki inceliklere ve nüktelere çokça temas etmektedir..
c) Katâde'den rivayet edildiğine göre, Zekeriyya (a.s), meleklerin müjdesinden sonra bir alâmet istemiş olduğu için cezalandırılmış, konuşma melekesi engellenerek, konuşamaz hâle getirilmiştir. 223[223]

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/299.
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/299.
223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/300.

Hz. Zekeriyya'm n İşaretle Konuşması

Cenâb-ı Hakk'ın"İşaretleşmenin dışında..." buyruğuna gelince bunda iki mesele vardır: [1]

Birinci Mesele

kelimesinin aslı, hareket etmektir. Bir şey hareket ettiği zaman, denilir. Bu anlamda olmak üzere, denize dedenilir.
Sonra âlimler, buradaki remz hususunda, çeşitli görüşler belirterek ihtilâf etmişlerdir:
a) Bu, nasıl olursa olsun et, baş, kaş, göz veya dudaklarla yapılan işaretten
ibarettir.
b) Remz, konuşma veya ses olmaksızın, kelimeyi dudak hareketleriyle göstermekten ibarettir. Alimler, "Remz kelimesini bu mânaya hamletmek daha uygundur; çünkü remz ile konuşma sırasındaki dudakların hareketi, sesli konuşma sırasındaki dudak hareketlerine uygun olacağı için, işaretle anlatım, mümkün bir şeydir. Buna göre bu hareketlerle, kişinin zihnindeki mânaları anlamak daha kolay olmuş olur.
c) Zekeriyya (a.s)'nın gizli ve alçak bir sesle konuşmuş olması mümkündür. Buna göre, sadece yüksek sesle konuşması yasaklanmıştı...
Eğer, "Remz, bir söz çeşidi değildir; o halde niçin insanlarla konuşmamandır" ifâdesinden istisna edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
Remz, konuşmadan kastedilen amacı yerine getirdiği için, "söz" olarak isimlendirilmiştir. Ve yine bu istisnanın, "istisna-yı munkatî" olması da mümkündür. Ama biz "remz" kelimesini alçak sesle konuşma manasına alırsak, buradaki problem kendiliğinden ortadan kalkar. [2]

İkinci Mesele

Yahya İbn Vessâb, buradaki lyj kelimesini, (rumuz, işaret) kelimesinin çoğulu olarak şeklinde iki ötre ile okumuştur.. Nitekim{peygamber, elçi) kelimesinin çoğulu da, bunun gibi gelmektedir... Bu kelime yineharflerinin fethasıylaşeklinde de okunmuştur. Bu durumdakelimesi, Zekeriyya (a.s) ve diğerjnsanlardan hâl.olmuş olur. Buna göre ifâdesinin mânası"Nasıl ki insanlar bir dilsizle işaretlerle konuşuyor, dilsizler de onlara işaretlerle cevaperiyorsa, bunun gibi, sen de insanlarla karşılıklı olarak remz ve işaretlerle konuşacaksın" şeklinde olur. [3]

Zikir Konusunda Buradan Alınacak Ders

Hak Teâlâ sonra, "Sen, Rabb'ini çok zikret" buyurmuştur. Bunun iki izahı bulunmaktadır:
a) Allahu Teâlâ onun dilini, işaret ile konuşmanın dışında, dünya meselelerini konuşmaktan alıkoydu. Ama, zikir ve tesbihat konusundaysa, dili normal işini icra ediyordu.. İşte bu da, apaçık mu'cizeler cümlesindendir.
b) Buradaki zikir'den murad, kalb ile zikirdir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ'nın marifet denizine gark olmuş olanların âdeti, başlangıçta bir süre lisân ile zikre devam etmektir. Kalb, Allah'ın zikrinin nurlarıyla dolduğundaysa, dil susar, zikir kalbte devam eder. İşte bundan dolayı arif kimseler, "Allah'ı tanıyanın, dili tutulur" demişlerdir. Buna göre Zekeriyyâ (a.s) sanki, susmak ve zikir ile marifetin mânalarını kalbinde hatırlayıp tutarak, onları devam ettirmekle ernrolunmuştur. [4]

Aşiyy ve İbkâr Kelimelerinin Mânası

"Ve akşam sabah O'nu teşbih et" sözün e iki mesele vardır: [5]

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/301.
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/301.
[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/301-302.
[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/302.
[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/302.

Birinci Mesele

kelimesi, güneşin ufka doğru inmeye başladığı zamandan ufukta kayboluncaya kadar geçen zamanı ifâde etmektedir. Nitekim şair şöyle demiştir:
"Ne, kuşluk serinliğinin katlanabileceğin gölgesi vardır. Ne de akşam serinliğinin tadacağın gölgesi..."
kelimesi, güneşin zeval vaktinden, tamamiyle battığı süreye kadar geçen zaman içerisindeki gölgedir.
kelimesi ise, bir kimse sabah erkenden bir iş için yola çıktığı zaman söylenilen, kelimesinin masdarıdır. kelimeleri de aynı mânaya gelmektedir. İlk çıkan mahsûle ve meyvelere adının verilmesi de bundandır. İşte kelimenin kök mânası budur. Daha sonra, fecrin doğuşu ile kuşluk vaktine kadar olan zamana, ' adı verildiği gibi, adı verilmiştir.
Bazı âlimler ise bu kelimeyi, hemzenin fethasıyta jlxftH şeklinde okumuşlardır. Bu,(seher vakti) kelimesinin çoğulunun oluşu gibi, kelimesinin çoğuludur. Nitekim, bâ ve kâf harflerinin fethasıyla(Ona sabah erkenden geldim) denilir. 6[6]

İkinci Mesele

Âyetteki ifâdesi hakkında şu iki görüş zikredilmiştir:
1- Bundan murad, "namaz kıl" demektir. Çünkü namaz da "Teşbih" diye adlandırılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Haydi akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı "teşbih edin" (Yani namaz küm)" (Rum, 17) buyurmuştur. Namaz içinde teşbih de yapıldığından ötürü, namazın "Teşbih" diye adlandırılması caiz olmuştur. İşte burada delil, şu iki bakımdan bu ihtimalin olabileceğini göstermektedir:
a) Şayet biz bu ifâdeyi "teşbih" ve "tehlîl" etme manasına alır isek, bu âyet ile bundan önceki "Babb'ini çok zikret" âyeti arasında bir fark olmazdı. Binâenaleyh bu bâtıl olmuş olur. Çünkü birşeyin yine kendisine, (aynısına) atfedilmesi caiz değildir.
b) Bu, Hak Teâlâ'nın, "Gündüzün iki tarafında namaz kıl" (Hûd, 114) âyetine son derece uygundur.
2- Hak Teâlâ'nın "Rabb'Sni çok zikret" ifadesi lisân ile zikretme mânâsına hamledilir. 7[7]

Üçüncü Kıssa

Hz. Meryem'in Tertemiz Oluşu

"Hani melekler: "Ey Meryem, şüphesiz ki Allah sana seçkin bir hususiyet verdi. Seni tertemiz (büyüttü), seni dünyadaki bütün kadınlar üzerinde mümtaz kıldı. Ey Meryem huşu ile Rabb'inln divanına dur, secdeye kapan ve rükû edenlerle beraber rükû et" demişlerdi" (Al-i İmran, 42-43).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 8[8]

Birinci Mesele

Buradaki kelimesinin i'rabtaki âmili, bu sûrenin âyetinin (35. âyet) başındaki fadesidir. Sonra bu âyet, 35. âyete atfedimiştir. Bunun takdirinil (Meleklerin şöyle şöyle dediği zamanı hatırla) şeklinde olduğu da söylenmiştir. 9[9]

İkinci Mesele

Âlimler, buradaki "Melekler" den maksadın, sadece Cebrail (as) olduğunu ve bunun aynen, "O (Allah), kendi emri ile meleklerle ruhu (vahyi) gönderir" (Nam, 2). (Yani, Cebrail (a.s) ile...) âyeti gibi olduğunu söylemişlerdir. Her nekadar bu mânâ, âyetin zahirini bırakma gibi görünüyor ise de, verilmesi gereken bir mânâdır. Çünkü Meryem Süresindeki bir âyet, Hz. Meryem ile konuşanın Cebrail (a.s) olduğunu göstermektedir. O da, şu âyettir: "Derken biz ona ruhumuz (Cebrail'i) göndermiştik de o kendisine yaratılışça tam bir beşer şeklinde görünmüştü" (Meryem.18). 10[10]

---

[6][6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/302-303.
[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/303.
[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/303-304.
[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/304.

Üçüncü Mesele

Bil ki, Meryem (a.s), bir peygamber değildi. Çünkü Allah Teâlâ, "Biz senden evvel de kendilerine vah-yettfğimiz erkeklerden başkasını (peygamber olarak) göndermedik" (Enbiya, n (ve Yusuf, 109) buyurmuştur. Durum böyle olunca, Cibril (a.s)'i ona göndermek, ya onun için bir keramettir, ki bu velilerin kerametini mümkin gören kimselerin görüşüdür; ya da Hz. İsa (a.s) için bir irhâstır, ki bu da hem bize, hem de Mu'tezile'den Ka'bî'ye göre caizdir; Yahut da Hz. Zekeriyya (a.s) için bir mu'cizedir, ki bu da Mu'tezile'nin ekserisinin görüşüdür. Bazı âlimler bunun, Cenâb-ı Hakk'ın da "Musa'nın anasına da... diye vahyettik" (Kasas.7)âyetinde belirttiği gibi, Hz. Musa (a.s)'ın annesine olduğu gibi, ruha bir mana üfleme, kalbe ilkâ ve ilham kabilinden bir şey olduğunu söylemişlerdir. 11[11]

Hz. Meryem'in Istıfa Edilmesinin Mânası

Bil ki bu âyette ilk önce "istifa" (seçme, seçkinkılma), sonra ikinci olarak temizleme, üçüncü olarak da, âlemlerin kadınları üzerine mümtaz kılma (ıstıfâ) zikredilmiştir. Birinci istifa1 nm, ikinci "ıstrta" iie aynı mânada olması caiz değildir. Çünkü birşeyi aynen tekrar etmek uygun düşmez. Binâenaleyh birinci "tstıfa"yı. Hz. Meryem'in ömrünün ilk yıllarında başına gelen güzel işlere, ikinci "ıstıfa"yı ise ömrünün son yıllarında karşılaştığı güzel şeylere hamletmek gerekir.
Birinci istifa şunlarla alakalıdır:
1- Allah Teâlâ, ondan başka hiçbir kadına böyle olmayı nasip etmemiş iken, kadın olmasına rağmen onun Beyt-i Makdis'in hizmeti için verilmesini kabul buyurmuştur.
2- Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Hz. Meryem'i annesi doğrurur doğurmaz ona hiçbirşey yedirip emzirmeden onu Hz. Zekeriyya (a.s)'ya teslim etmiş ve onun rızkı cennetten gelmeye başlamıştır."
3- Allah Teâlâ, onu kendisine ibâdet etsin diye başka meşgalelerden uzaklaştırmtş ve bu mânada çeşitli lütuf, hidayet ve ismetlerini ona has kılmıştır.
4- Hak Teâlâ, onun iaşesini, kendi uhdesine almış, böylece "(Zekerfyya), "Meryem bu sana nereden (geliyor?) dedi. O da, "Bu, Allah tarafindandır" (âı-i imran. 37) âyetinde de belirtildiği gibi, onun rızkı Allah tarafından gelmiştir.
5- Cenâb-ı Allah, ona meleklerin sözünü açıkça duyurmuştur. Bu, ondan başka hiçbir kadına nasib olmamıştır. İşte birinci "ıstıfa"dan maksad bunlardır.
Âyetteki temizleme (tertemiz büyütme)nin manaları da şunlardır:
1- Allah Teâlâ onu inkâr ve günahtan tertemiz kılmıştır. Bu, tıpkı Allah Teâlâ'nın Hz.Peygamber (s.a.s)'in hanımları hakkında buyurduğu, "(Allah) sizi tertemiz yapmak diler" (Ahzâb. 33) âyeti gibidir.
2- Allah Teâlâ, onu erkeklerin dokunmasından uzak tutup temizlemiştir.
3- Onu, hayızdan temiz ve uzak kılmıştır. Âlimler onun hiç hayız görmediğini söylemişlerdir.
4- Allah, onu kötü işlerden ve çirkin âdetlerden uzak tutarak temizlemiştir.
5- O, Meryem'i yahudilerin katilliğinden, töhmet ve yalanlarından muhafaza ederek temiz kılmıştır.
İkinci "ıstıfâ"dan murad ise şudur: Allah Teâlâ, Hz. İsa'yı ona babasız olarak vermiş, İsâ (a.s)'yı, annesinden doğarken konuşturmuş ve böylece o da, annesinin ileri sürülen töhmetlerden temiz olduğunu gösterecek şeylerle şehâdette bulunmuş ve Cenâb-ı Hak hem onu, hem de oğlunu bütün insanlar için bir mu'cize kılmıştır. İşte bu üç lafızdan kastedilen manalar bunlardır. 12[12]

Beşinci Mesele

Hz. Peygamber (s.a.s) "(örnek olarak) âlemin kadınlarından şu dördü saha yeter: Meryem, Ftravun'un kansı Asiye, Hatice ve Fatma" buyurduğu rivayet edilmiştir. Bu hadisin, sayılan dört kadının, bütün kadınlardan efdal olduğuna delâlet ettiği; âyetin de Meryem (a.s)'ın bunların hepsinden efdal olduğuna delâlet ettiği ve buna göre bundan muradın, Hz. Meryem'in kendi zamanındaki kadınlar üzerine seçilip mümtaz kılındığını söylemenin, zahiri manayı bırakmak olduğu ileri sürülmüştür.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/304.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/304.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/304-305.

Sonra Hak TeâlâEy Meryem huşu Rabb'-inin divanına dur, secdeye kapan" buyurmuştur. Âyette geçen "Kunût" kelimesinin ne manaya geldiği, (Bahara, 238) âyetinin tefsirinde geçti. Hülâsa olarak diyebilirz ki, Allah Teâlâ kendisinden olan bu büyük bağış ve lütuflannı Hz. Meryem'e has kıldığını beyân buyurunca o güzel nimetlere şükretmesi için daha fazla taatta bulunmasını gerekli kılmıştır. Bu âyetle ilgili şu sorular vardır: 13[13]

Meryem'in Secde Ve Rükû İle Mükellefiyeti Hakkında

Birinci soru: Allahu Teâlâ niçin bu âyette secdeyi rükûdan önce zikretmiştir?
Cevap:
a) Bunların başındaki atıf vâvı, tertibi değil, beraberliği ifâde eder.
b) Kulun, Allah'a en yakın olduğu zaman, secde ettiği zamandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)"Kulun, Rabb'ineen yakın olduğu zaman, secde esnasındaki hâlidir"14[14] buyurmuştur. Secde bu derece faziletli ve şerefli olduğu için, Cenâb-ı Hak onu diğer ibâdet şekillerinden önce zikretmiştir.
Sonra Cenâb-ı Allah "ve rükû edenlerle beraber rükû et" buyurmuştur. Bu, Allah'ın ona namaz kılmayı emrettiğinin bir işaretidir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak ona, çoğu zaman secdeye devam etmesini emretmiştir. Fakat o, namazı belli vakitlerde kılıyordu.
c) Ibnu'l-Enbârî, âyetteki tabirinin genel olarak, ibâdeti emir, bundan
sonrakitabirinin ise, uygun vakitlerde secde ve rükûyu emir manasında olduğunu; yoksa bundan muradın, hem secdeyi hem de rükûyu beraber yapıp, secdeyi rükûdan önce yapması manasında olmadığını belirtmiştir. Allah en iyi bilendir.
d) Namaz, "secde" diye de adlandırılır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Secdelerin arkasından da O'nu teşbih et" (Kâf, âyetinde de "secde" namaz manasına alınmıştır. Hadiste "Sizden biri mescide girdiği zaman iki secde yapsın, yani iki rekat namaz kılsın" buyurmuştur. Yine "mescid" lafzı da, "sücûd" (secde etme) masdarından bir isimdir ki, bundan maksat, secde edilecek değil, namaz kılınacak yer demektir. Bir de namazın en şerefli parçası secdedir. Bir şeyi en şerefli parçasının ismi ile adlandırmak, meşhur bir mecâz çeşididir.
Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki Hak Teâlâ'nın, emrinin mânası, "Ey Meryem kalk"emrinin mânası ise "namaz kıl" demektir. Binâenaleyh "secde" ile namaz kastedilmiş olur. Bunun peşine "ve rükû edenlerle beraber rükû et" buyurmuştur ki bu ya ona cemaatla namaz kılmasını emir olur; bu durumda 'Secdeye kapan" buyruğu, tek başına namaz kılmayı, "ve rükû edenlerle beraber rükû et" buyruğu da cemaatla namaz kılmasını emir olur. Veyahut da rükûdan maksat tevâzûdur. Bu durumda da "secdeye kapan" sözü, açıkça namazı emir, "rükû edenlerle beraber rükû et" sözü ise namazda kalben huşu ve huzur içinde olmasını emretmek olur.
e) Belki de onların şeriatına göre, secde rükûdan önce idi.
İkinci soru: Âyetteki "Rükû edenlerle beraber rükû et" emrinden murad nedir?
Cevap: Bunun manasının, "Onların yaptığı gibi yap" şeklinde olduğu, ve yine bu emirden muradın, her nekadar Meryem, insanların içine karışmasa dahi, Beyt-i Makdis'in etrafında yaşayan kimselerle birlikte Beyt-i Makdis'te cemaat halinde namaz kılmasının emredilmesi olduğu da söylenmiştir.
Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak niçin "Rükû eden kadınlarla birlikte rükû et" dememiştir?
Cevap: Çünkü erkeklerin içine karışmadan uygun bir yerde erkeklere uymak, kadınlara uymaktan daha efdaldır.
Bil ki müfessirler şöyle demişlerdir: "Melekler bu sözleri açıkça bizzat Hz. Meryem'e söyleyince o kalkıp namaz kılmaya başlamış ve ayakları şişip, ayaklarından kanlar akıncaya kadar namaz kılmıştır. 15[15]

Bu Gaybî Hadiseleri Bildirmek Hz. Peygamberin Nübüvvetinin Delilidir

"Bunlar, sana vahyetmekte ğumuzgayb haberierindendir. Meryem'ionlardan hangisi himayesine alacak diye kalemlerini atarlarken senyanlarında eğildin. Çekişirlerken de yine yanlarında yoktun" (Âl-i İmran, 44).

---

[13] [13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/305-306.
[14] [14] Müslim, Salat, 215 (1/350).
[15] [15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/306-307.

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktardır: 16[16]

Birinci Mesele

(Bunlar) lafzı, yukarıda geçen şeylere işarettir. Buna göre mânası, "yukarıda geçen Hanne, Zekeriyya, Yahya ve Meryem oğlu İsa'nın kıssaları gayb haberlerindendir. Binâenaleyh sen bunları ancak vahy ile bilebilirsin" şeklindedir.

İmdi, eğer: "Hz. Peygamberin, o hâdiseleri görmediği bildiriliyor. Bu zaten belli olup şüphe konusu değildir. Halbuki onları, o kıssaları bilenlerden nakletmesi zannı bulunduğu halde böyle bir nakil şüphesi reddedilmiyor?" denilirse cevaben deriz ki: Bu yahudilerce yakînen bilinen bir şeydi. Çünkü Hz. Peygamberi(s.a.s) okuyup yazan birisi değildi ve onlar da vahyi inkâr ediyorlardı. Bu durumda geriye sadece müşahede kalmıştı. Bu müşahedede, olmayacak bir şey görülse de, okuyup yazmasını bilmediğini bildikleri halde, vahyi inkâr edenlere hakaret olsun diye, nefyedilmiştir. Bunun bir benzeri de, "Musa'ya o emri vahyettiğimiz zaman sen batı tarafında (hazır) değildin, görenlerden de değildin " (Kasas. 4); "Nfdâ ettiğimiz vakit de sen Tûr dağının yanında değildin" {Kasas. 46); "(Yusufun kardeşleri) işleyecekleri işi kararlaştırırlarken sen yanlarında değildin" (Yusuf, 102} ve "Onları bundan evvel ne sen biliyordun ne kavmin" (Hüd, 49) âyetleridir. 17[17]

İkinci Mesele

gaybtan haber vermektir.ise, Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli manalarda kullanılmıştır. Bu manaları, "Vahy, vahyolunana işaret etme, yazma ve bunlar gibi başka gizli yollarla birşeyi bildirmektir" şeklindeki tarif toplar. Bu tarife göre, ilham da vahiy sayılır. Nitekim Hak Teâlâ, "Rabb'İn bal arısına vahyetti..." (Nam,68);Şeytanlar hakkında, "Onlardostlarına vahyederler" (Enam, 121), ve "(Zekeriyya) onlara "sabah akşam teşbihte bulunun" dîye vahyetti" (Meryem, 12) buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak bu şeyleri Cebrail (a.s) vasıtası ile, başka insanlara gizli ve kapalı olacak bir biçimde Hz. Peygamber (a.s)'e ulaştırınca, bunu "vahiy" olarak isimlendirdi.

Cenâb-t Allah'ın, "Meryem'/ onlardan hangisi himayesine alacak diye kalemlerini atarlarken (sen yanlarında değildin)" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 18[18]

Meryem'e Kimin Bakacağı Hususunda Kur'a Çekmeleri

Âlimler, o kalemlerin ne olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) "Kalemler"den murad, onların Tevrat ve diğer kitapları yazdıkları kalemlerdir. Bu kalemler ile şu şekilde kura çekmişlerdir: Kalemi, suyun akış istikâmetinin ters yönüne doğru giden, bu kefalete hak kazanacaktı. Onlar bunu yaptıklarında, Zekeriyya (a.s)'nın kalemi sadece bu şekilde suyun aksi istikametine gitti. İşte böylece ontar, Hz. Meryem'i onun himayesine almasını kabul ettiler. Bu, âlimlerin çoğunun görüşüdür.

b) Onlar değneklerini akan suya attılar, sadece Zekeriyya (a.s)'mn değneği suyun akış istikâmetinin tersine gitti. Böylece kurayı o kazandı. Bu, Rebî'in görüşüdür.

c) Ebu Müslim şöyle demiştir: "Onların kalemlerini atmaları, ümmetlerin ihtilâf esnasında kur'a çekmeleri manasındadır. Onlar böylece, üzerlerinde isimleri yazılı olan şeyleri kur'a için çekiyorlar, kimin ismi çtkar ise, onu ona veriyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Derken onlar kur'a çekmişlerdi de (Yunus) yenilenlerden olmuştu" (Satfat, i4i> buyurmuştur. Bu, Arapların kumarda kazanılan devenin etini paylaşmak için çektikleri fal oklarına benziyor. Bu hisseler, kesilip parçalandığı için, "kalemler" diye adlandırılmıştır. Birşeyi parça parça edersen iîU* dersin. İşte bu sebepten dolayı, yazı yazılan şeye de "kalem" denmiştir.

Kâdî şöyle demiştir: "Bu şeylere kalem denilmesi, aslî iştikak bakımından doğru ise de, örf, "kalem" kelimesini yazı yazılan şey mânasına tahsis etmiştir. Binâenaleyh bu lafzı bu mânâya almak gerekir. 19[19]

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/308.

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/308.

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/309.

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/309-310.

İkinci Mesele

Âyetin zahiri onların, o istedikleri şeyi elde etme hususunda kalemlerini, bazısının bazısından imtiyazlı olduğunu ortaya koyacak bir biçimde bir şeye attıklarına delâlet etmektedir. Fakat bu atmanın nasıl olduğuna dâir bir işaret yoktur. Ancak ne var ki haberde, onların kalemlerinin suyun akış yönünün ters istikametinde hareket etmesi şartıyla kalemlerini suya attıkları ve böylece de ona mâlik oldukları rivayet edilmiştir. Sonra bu iş, Hz. Zekeriyya (a.s) için tahakkuk etmiştir. İşte bu sebeple de O, Hz. Meryem'e kefalet etmeye hak kazanmıştır. Allah en iyisini bilendir. 20[20]

Üçüncü Mesele

Âlimler, neticede onları münakaşaya götüren Hz. Meryem'e kefil olma arzularının sebebinin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. İşte bundan dolay bazıları, Hz. Meryem'in babası İmran'ın onların başkanı ve ileri gelenleri olduğunu, babasının bu hakkından dolayı Hz. Meryem'e kefil olma hususunda istekli olduklarını; bazıları da annesinin onu Allah'a ibâdete ve Beyt-i Makdis'in hizmetine adamış olması, bu sebeple onların ona kefalet etmede arzulu olduklarını söylemişlerdir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Hayır, önceki ilâhî kitaplarda Hz. Meryem'in ve Hz, İsa'nın halleri haber verildiği için, bu sebepten dolayı onu ibâdet olsun diye himaye etmek istemişler ve bundan ötürü çekişmişlerdir. 21[21]

Dördüncü Mesele

Bu münakaşa edip çekişenlerin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, onların Beyt-i Makdis'e hizmet edenler; bazıları da bunların, onların âlimleri, din adamları ve vahiy kâtipleri olduğunu söylemişlerdir. Onların, dinî bakımdan faziletli ve bu yolda istekli havas kişiler olduklarında şüphe yoktur.

Hak Teâlâ'nın"Meryem'i onlardan hangisi himayesine alacak" sözünde bir hazif vardır. Takdiri ise, Meryem'i hangisinin himayesine alacağını görsünler diye kalemler,ni atıyorlardı" şeklindedir. Bu husus zaten malum olduğu için, hazfedilmesi daha güzel olmuştur.

Hak Teâlâ'nın "Çekişirlerken de yanlarında yoktun" buyruğunun mânası, "Onlar Hz. Meryem'i kimin himaye edeceğini belirlemek için kur'a atarlar ve münakaşa ederlerken orada bulunmuyordun" şeklindedir. Bu çekişmeden muradın, kur'adan önceki durum olması muhtemel olduğu gibi, kur'adan sonra meydana gelen bir başka çekişme olması da muhtemeldir. Netice olarak diyebiliriz ki bu âyetten maksat, onların Hz. Meryem'i himaye hususunda çok arzulu olduklarını göstermektir. Bu da ancak annesi Hanne'nin duası sebebiyle olmuştur. Çünkü o, "Benden olanbu(adağı) kabul et. Şüphesiz hakkıyla işiten, kemaliyle bilen sensin sen" (Ali İmran, 35) ve ' Ben onu da, zürriyetini de o taşlanmış şey tandan sana sığındırırım" (An imran, 36) demiş idi. 22[22]

Meleklerin Meryem'i İsa İle Müjdelemeleri

"Hani melekler şöyle demişlerdi: "Ey Meryem, Allah, kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsâ Mesîh. Dünyada da âhirette de itibarlıdır. (Allah'a) çok yakın olanlardandır. Beşiğinde de
yetişkinlik hâlinde de insanlara söz söyleyecektir. O, sâlthlerdendir" dediği zaman (da sen yanlarında değildin)"
(Âi-i İmran, 45-46).

Bil ki, Allah Teâlâ, Hz. Meryem'in işinin başındaki ve sonraki hallerini iyice açıklayınca, Hz. İsa (a.s)'yı nasıl doğurduğunu da açıklayarak"Melekler, "Ey Meryem, Allah seni müjdeliyor dediği zaman..." demiştir. Bu ifâde hususunda iki mesele vardır: 23[23]

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/310.

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/310.

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/310-311.

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/311.

Birinci Mesele

Âlimler buradaki, edatının amitinin ne olduğu susunda ihtilaf etmişlerdir.
1- Bunun âmilinin, bir önceki âyetteki son "Sen yanlarında değildin" sözü,
2- Veya, "çekişiyorlar" sözü olduğu söylendiği gibi;
3- (35. âyetin başındaki) jl kavline atfedilmiş olduğu da söylenmiştir.
4- Keza, kelamınt takdiri şöyleyapılmıştır: "(sana anlattığım işbu Zekeriyya'ya ait meseleler ve Allah'ın ona Yahya'yı ihsan etmesi, meleklerin Meryem'e: "Ey Meryem, Allah seni müjdeliyor" dedikleri sırada olmuştu."
5- Ebû Ubeyde ise bu konuda bilinen mezhebini sürdürür ki, o da, bu gibi âyetlerdeki lafızlarının zâid sayılmasıdır. Bil ki ilk iki görüşte bazı zayıflıklar vardır. Çünkü Hz. Meryem, onlar kalemlerini atarlar ve bu hususta münakaşa ederlerken, Hz. İsa ile müjdelenecek yaşta değildi. Fakat Hasan el-Basrî'nin şu sözü bu konuda istisna edilebilir: "Hz. Meryem, küçük yaşta iken de akıllı idi. Çünkü bu ona yapılan bir ikramdı." Eğer bu doğru ise, o yaşta iken ona meleklerin Hz. İsa'yı müjdelemeleri caiz olur. Aksi halde bu müjdenin, onun bunları akledebileceği bir zamana kadar tehir edilmesi gerekir. Baz; âlimler buna cevap hususunda zorlanarak şöyle demişlerdir: "Bu çekişme ve müjdenin uzun bir zaman içinde meydana gelmiş olduğu söylenebilir. Nitekim sen, "Ben onunla falan sene karşılaşmıştım" dersin." Bu, son derece uzak bir ihtimaldir. Bu hususta doğru olan üçüncü ve dördüncü izahlardır. Ebu Ubeyde'nin görüşünün zayıflığını ise, size izah etmiştik. Allah en iyi bilendir. 24[24]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Melekler, "Ey Meryem, Allah seni müjdeliyor" dediği zaman" sözünün zahiri, meleklerin birden fazia olduğunu gösterir. Fakat bu hususta meşhur olan görüş, bu nida edip müjdeyi verenin Cibril (a.s) olduğudur. Bu hususu daha önce izah etmiştik. "Müjdeleme" (beşâret)tn ne olduğunu da, Ay (Bakara,25)âyetinin tefsirini yaparken söylemiştik. 25[25]

Hz. İsa'ya "Kelime" Denilmesi Hangi Mânaya Gelir?

Cenâb-ı Hakk'ın,"Kendinden bir kelime" ifâdesindeki "keli-me"nin ne olduğunu birçok mânâ ile izah etmiştik. Fakat buraya en uygunolanı şu iki izahtır:
a) Her çocuk, Cenâb-ı Hakk'ın (ol) "kelimesi" vasıtası ile yaratılmış ise de, Hz. İsa (a.s) hakkında âdeten ve örfen doğum için, bilinen sebep olan baba yoktur. Bu sebeple, onun meydana gelmesinin bu kelimeye nisbeti daha mükemmel ve tam olmuştur. Böylece bu açıklamaya göre, Hz. İsa (a.s) sanki "kelime"nin kendisi gibi kabul edilmiştir. Nitekim çok cömert ve ikbâl sahibi olanlara, mübalağa yoluyla, mertliğin bizzat kendisidir, mahza keremdir ve ikbali açık olandır" denilir. Burada da böyledir.
b) Âdil hükümdar bazan, adaletin gölgesinin ve ihsanın nurunun meydana çıkmasına sebep olduğu için, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (Zıllultah) ve O'nun nuru (Nurullah)" diye vasıflandırılır. Hz. İsa (a.s) da, açıklamalarının çokluğu, Allah'ın kelamı hususundaki şüphe ve tahrifatı gidermesi sebebi ile, Allah'ın kelâmının ortaya çıkmasına vesile olduğu için "Kelimetullah" diye isimlendirilmesi yadırganacak birşey değildir. 26[26]

Hz. İsa'nın Babasız Yaratılmasının İzahı

Eğer, "Niçin bir babanın tohumu olmadan, bir çocuğun doğması mümkündür" dediniz?" denilir ise, biz deriz ki: Müslümanların usul ve kaidelerine göre, bu açıktır. Buna, şu iki şey delâlet eder:
1- Cisimlerin, hayat, anlayış, konuşma meydana gelecek bir şekilde terkib edilip birleşmeleri, "mümkin" olan bir iştir. Allah Teâlâ'nın bütün mümkinata kadir olduğu sabittir. O halde, Allah Teâlâ bir şahsı, baba nutfesi olmadan da yaratabilir. Bu hususun "mümkin" olduğu sabit olup, peygamberin

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/311-312.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/312.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/312-313.

de doğruluğuna mucizeler delâlet edince, bunun doğru olması gerekir. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), mümkin olan bu işin vuku bulmuş olduğunu haber vermiştir. Sâdık olan birisi, bir mümkinin meydana geldiğini haber verince, onun bu şekilde olduğuna kesin hüküm vermek ve inanmak gerekir. Böylece bizim söylediğimiz şeyin doğruluğu sabit olmuş olur.

2- Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak ki İsa'nın hâli de, Allah indinde Âdem'in hâli gibidir" (Âi-ıimran, 59) âyetidir. Buna göre Allah'ın Hz. Adem'i babasız olarak yaratması imkansız görülmediğine göre, Hz. İsa'yı babasız yaratması hiç imkansız görülemez. İşte bu açık bir hüccettir.

Felsefecilerin prensiplerine göre de, bunun mümkün olduğu açıktır. Bunun böyle olduğuna şu hususlar delalet eder:

a) Felsefeciler, doğurtma suretiyle olmayan bir üreme yoluyla insanların meydana gelmelerinin imkansız olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: "Çünkü insanın bedeni, bu bedendeki husûsî mizacın meydana gelmesi ile o bedeni yöneten nefs-i natıkayı kabule kabiliyetlidir. Bu mizaç ise ancak, dört unsurun (ateş, su, hava, toprak) belli bir süre içinde ve belli miktarlarda karışımı ile meydana gelir. Bu sebeple, bu unsurların parçalarının insanın bedenine uygun miktarlarda bir araya gelip imtizaç etmeleri imkansız değildir. İşte, mizaç ite ilgili keyfiyet ve hususiyetlerin bir araya gelmesi esnasında bu unsurların imtizacı vâcib olur. Mizaç ile ilgili keyfiyet ve hususiyetlerin meydana gelmesi esnasında, o bedene ruhun girmesi vâcib olur.

Böylece insanın üreme yoluyla meydana gelmesinin mâkûl ve mümkin olduğu sabit olur. Durum böyle olunca insanın, bir baba olmaksızın meydana gelmesi öncelikle caiz ve mümkin olur.

b) Biz, meselâ farenin balçıktan, yılanların bitkilerden ve akreplerin de güzel kokulu bir tür nebattan meydana gelmesi gibi tevellüt yolu ile birçok canlının (normal olmayan bir üreme ile) meydana geldiklerini müşahede etmekteyiz. Bu durum böyle olunca, bir çocuğun babasız olarak meydana gelmesinin imkansız olmaması, haydi haydi mümkündür.

c) Zihindeki tahayyüller çoğu zaman, bir çok hadisenin meydana gelmesine sebep olmaktadır. Çünkü olumsuz bazı şeyleri düşünmek, gazabın ortaya çıkmasına ve bedende ısının yükselmesine sebep olur. Uzun bir tahta, yere konulduğunda insan onun üzerinde yürüyemez mi? Tabiî ki yürür. Fakat bu tahta köprü gibi derin bir çukurun üzerine uzatıldığında, insan onun üzerinde yürüyemez. Aksine her yürüdüğünde düşer. Bu ise, sırf o insanın düşeceğini tasavvur etmesinin bu düşmeye sebep olmasından dolayıdır. Felsefeciler, kitaplarında bu konuyla ilgili pek çok misaller zikretmişler ve bunları, mu'cize ile kerametlerin olabileceğini beyân için bir asıl ve düstur saymışlardır. Buna göre, Hz. Meryem'in de, Hz. İsa'nın suretini zihninde hayal ettiğinde bunun, o çocuğun kendisinin rahmine yapışmasına kâfi geldiğinin söylenmesine hangi mâni vardır? Bütün bu hususlar mümkün ve muhtemel olunca, Hz. İsa (a.s)'nın babasız olarak meydana geldiğini söylemek, imkansız olmayan bir söz olur. Şayet sen gelmiş geçmiş bütün tabiî ilimler, tıp ve felsefe bilginlerinden bir çocuğun babasız olarak meydana gelmesinin imkansızlığını gösterecek ikna edici bir delil getirmelerini istesen, onlar, örf ve âdetin istikrasına (yani taranmasına) başvurmaktan başka bir yol bulamazlar. Halbuki filozoflar, bu gibi tarama ile elde edilen neticelerin ilim şöyle dursun, zann-ı galip bile ifâde edemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece biz, bunun mümkün bir iş olduğunu anlamış olduk. Binâenaleyh Allah, insanlara bunu bildirdiğine göre, bunun böyle olduğuna kesin inanmak gerekir.

Hak Teâlâ'nın,ifâdesindeki harf-i cerri, teb'îz (bazısı, kısmen) manasını ifâde etmez. Çünkü eğer böyle olsaydı, Allah Teâlâ'nın, cüzlerden ve kısımlardan meydana gelmiş olması ve o zaman toplanabilen, ayrılabilen bir varlık olması gerekirdi. Böyle olan her varlık ise muhdes (sonradan meydana ge!me)dir. Allah, böyle olmaktan münezzehtir. Aksine buradaki lafzının manası, "ibtida-i gâye"dir. Çünkü Hz. İsa'nın babası olmadığı için, yaratılıp meydana getirilmesinde, Cenâb-ı Hakk'ın "ol" kelimesinin tesiri, daha mükemmel ve açık olmuştur. Buna göre, Allah'ın kelimesinin, Hz. İsa'nın. meydana gelmesinin başlangıcı olması daha mükemmel olmuş olur. Binâenaleyh mana, hristiyanların ve hulûliyye[27][27] nin vehmettiği şey değil, bizim zikrettiğimiz şey olur. [28][28]

Mesih Lafzının Mânası

Hak Teâlâ'nın'. "Adı, İsa Mesih, Meryem'in oğlu" tabiri ile ilgili birkaç sual vardır:

---

[27][27] Allah'ı, varlıklara hulul eden her yerde mevcut, her dilde konuşan bir insan şeklinde tasavvur eden sapık mezhepler (Ç).

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/313-315.

Birinci sual: "Mesih" lafzı, müştak (türemiş) bir isim midir, yoksa bu mânaya verilmiş bir özel isim midir?

Cevap: Bu hususta iki görüş vardır:

1- Ebü Ubeyde ve Leys şöyle demişlerdir: "Bunun İbrancada aslı "Meşîhâ"dır. Araplar bu kelimeyi arapçalaştırmış ve lafzını değiştirmişlerdir. "İsa" kelimesinin aslı da, îşû" idi. Niketim onlar, "Musa" lafzının aslının İbrancada "Muşa" veya "Mîşâ" olduğunu da söylemişlerdir. Bu görüşe göre, bu kelime müştak değildir.

2- "Bu, müştak bir kelimedir." Âlimlerin çoğu bu görüştedirler ve bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Hz. İsa, Mesih diye adlandırılmıştır. Çünkü onun meshedip dokunduğu her hasta iyileşirdi."

b) Ahmed b. Yahya şöyle der: "Çünkü o, yeryüzünü mesheder, yani dolaşıp gezerdi. Yüzölçümü "mesaha" da bu köktendir. Bu manaya göre, çok fasık ve içkici adama denildiği gibi, mübalağa ifade etsin diye Hz. İsa (a.s)'ya da "Mesih" (çokça gezen) denilmiştir.

c) O, mesih idi. Çünkü Atlah rızası için yetimlerin başını meshederdi. Bütün bu görüşlere göre "fa'îl" vezninde olan bu kelime, "râhîm" manasında olan "rahîm" kelimesi gibi, ism-i fail manastndadır.

d) O, günahları ve kötülükleri meshedip silerdi.

e) O, "Mesih" diye adlandırılmıştır, çünkü ayağında çukur yok idi, yani düztaban idi.

f) O, "Mesih" diye isimlendirilmiştir. Çünkü ona, ancak peygamberlere sürülen temiz ve mübarek bir koku sürülmüştür. Sonra bu görüştekiler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, bu kokuyu, doğduğu zaman kendisine bu koku sürülen herkesin peygamber olacağını melekler bilsin diye, bir alâmet kılmış olması mümkündür."

g) O, "Mesih" olarak isimlendirilmiştir. Çünkü o doğduğu zaman, Cebrail (a.s), onu şeytanın dokunmasından korumak için, kanadıyla onu meshedip sarmıştır.

h) O, "Mesih" diye isimlendirilmiştir. Çünkü ana karnından ilahi bir koku sürülmüş olarak doğmuştur.

Bu görüşlere göre ise, "mesîh" kelimesi, ism-i mef'ul manasında olarak "memsûh" (meshedilmiş) yerine olmuş olur. Böylece fa'îl vezni mef'ûl manasına gelmiş olur.

Ebû Amr b. Alâ, Mesih'in "melik, hükümdar"; Nehaî ise, "siddîk, sözü özü doğru" manasına geldiğini söylemişlerdir. Allah en iyisini bilendir. Belki de bu ikisi bunu, kelimenin kendisine delâlet etmesi sebebiyle değil de, Hz. İsa'yı medhetme cihetinden söylemişlerdir.

Ama, Deccâl'in Mesih diye adlandırılmasına gelince, o şu iki sebepten dolayı bu adı almıştır:

a) Onun iki gözünden birisi, silme ve dümdüz ve kör olduğu için...

b) Kısa bir zamanda, yeryüzünü dolaşıp katettiği için.. Âlimler sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: Yeryüzünde dolaştığı ve onun her tarafını katetmiş olduğu için, ona Deccâl adı verilmiştir. Nitekim, Deccâl bu işi yaptığında, denilir. Deccâl'in, Deccâl diye isimtendirilmesinin sebebinin, "Bir kimse göz boyayıp da, işi karmakarışık ettiği" zaman söylenilen tabirinden alındığı ileri sürülmüştür. 29[29]

Hz. İsa İle İlgili Bazı Sorular ve Cevaplar

İkinci sual: "Mesîh, Onun lakabı, İsa da O'nun ismi gibidir... O halde, niçin lakab isimden önce getirilmiştir?"

Cevap: Mesih, Siddîk ve Faruk lakapları gibi, O'nun çok şerefli olduğunu ve mertebesinin de çok kıymetli olduğunu ifâde eden bir lâkap gibidir. Böylece Allahu Teâlâ O'nu, derecesinin yüksekliğini ifâde etsin diye, önce lakabıyla, sonra da kendi özel ismiyle zikretmiştir.

Üçüncü sual: Hitâb, zaten Meryem (a.s)'e yapılmışken, daha niçin "Meryem oğlu İsa" denilmiştir?

Cevap: Çünkü peygamberler, annelerine değil, babalarına nisbet edilirler. Cenâb-ı Hak Hz. İsa'yı babaya değil, annesine nisbet edince, bu Hz. Meryem'e, Hz. İsa'nın babasız olarak dünyaya geleceğini bir bildirme olmuştur. Böylece de bu, faziletinin artmasına ve derecesinin yücelmesine sebep olmuş olur.

Dördüncü sual: HakTeâlâ'nın, "Onun ismi" sözündeki zamir, lafzına racidir. Halbuki, "kelime" lafzı ise, müennestir. O halde niçin zamir müzekker olarak getirilmiştir?

Cevap: "Kelime" lafzı her ne kadar müennes ise de, onunla isimlenen
şey müzekkerdir.

Beşinci sual: Cenâb-ı Hak niçin demiştir? Halbuki bu ifâdede isim olan, sadece "İsa" lafzıdır? Mesih

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/315-316.

ise lakab,
"Meryem'in oğlu" kısmı ise sıfattır...
Cevap: İsim, müsemmânın alâmeti ve onu bildiren şeydir. Buna göre sanki, "O'nun kendisiyle tanıtılıp ortaya konulduğu şey, bu üç şeyin toplamıdır" denilmiştir. [30][30]

Hz. İsa Dünyada da Ahirette de İtibarlıdır

Cenâb-ı Hakk'ın, "Dünyada da ahirette de itibarlıdır" tavsîfine gelince, bunda iki mesele vardır: [31][31]

Birinci Mesele

Vecîh kelimesinin mânası, makam, şeref ve kadr ü kıymet sahibi, itibarlı demektir. Bir kimsenin hem halk hem de idare nezdinde makam ve rütbesi yüksek olduğu zaman denilir. Bazı dilciler de şöyle demişlerdir: Vecîh, kerîm anlamına gelir. Çünkü insanın uzuvlarının en şereflisi, onun yüzüdür.. Böylece yüz, kerem ve kemâlden bir istiare olmuş olur. Bil ki, Cenâb-ı Hak Hz. Musa (a.s)'yı da, "itabarlıdır" diye vasfetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ey iman edenler, siz de Musa 'yi incitenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah katında itibarlı idi" (Ahzâtı. 69) buyurmuştur. Sonra müfesstrler bu tabirin tefsiri hakkında şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:
a) Hasan el-Basrî şöyle der: "O, peygamber olması sebebiyle dünyada, Allah katında derecesinin yüce olması sebebiyle de ahirette itibarlıdır."
b) Musa (a.s), Allah katında itibarlıdır. İsa (a.s)'ya gelince, duası müstecâb olması, ölüleri diriltip, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmesi sebebiyle dünyada; Cenâb-ı Hakk'ın onu, kendisine inanan ümmetine şefaatçi kılıp, ulüj'l-azm peygamberlerin şefaatini kabul ettiği gibi, ümmeti hakkındaki O'nun şefaatini kabul ettiği için, âhirette itibarlıdır, O, vecîhtir...
c) Ailahu Teâlâ O'nu, yahudilerin kendisini vasfetmiş olduğu kusur ve ayıplardan temiz kılmış olması sebebiyle dünyada; sevabının çokluğu ve Allah katındaki derecesinin yüksekliği sebebiyle âhirette itibarlı, makam ve mertebe sahibi kılmıştır.
İmdi şayet, "Yahudiler, O'na hertürlü kötü muameleyi reva görmüşken, o bu dünyada nasıl makam ve mevki sahibi, itibarlı olabilir?" denilirse biz deriz ki, Ailahu Teâlâ Hz. Musa'yı, yahudilerin O'nu kınamış olmalarına ve Cenâb-ı Hakk'in O'nu, onların dediklerinden temiz ve berî kılıncaya kadar O'na eziyyet etmiş olmalarına rağmen, "vecîh", (gözde, itibarlı) diye isimlendirmiş olduğunu söyledik. Bu da, Hz. Musa'nın itibarlı, makam ve mertebe sahibi olmasına bir zarar vermez... İşte burada da böyledir. [32][32]

İkinci Mesele

Zecj kelimesi, hal olduğu için mansûbtur" demiştir. Buna göre mâna ise, "Allah seni, dünya ve âhirette itibarlı olan şu evlatla müjdeler" şeklinde olur. Ferrâ ise, bu kelimenin harf-i tariften tecerrüd ettiği içij şeklini aldığını söylemiştir. Buna göre sanki o, bu tabirin aslının,"Meryem'in itibarlı ve gözde olan oğlu İsa..." şeklinde olduğunu söylemiş, böylece de bu kelimeden harf-i tarifin tecrid edilmiş olduğunu ifâde etmiştir.
Hak Teâlâ'nın, "(Allah'a) çok yakın olanlardandır" buyruğuna gelince, bu hususta şu görüşler belirtilmiştir:
a) Allahu Teâlâ bu tabiri ile meleklere büyük bir medihde bulunmuş, bu sıfat vasıtasıyla onu da meleklere ilhak etmiş, onların derecesine çıkarmıştır.
b) Bu vasıf, Hz. İsa (a.s)'nın göklere yükseleceğine ve meleklerle arkadaş olacağına, âdeta dikkat çekmektedir.
c) Âhirette her İtibarlı kimsenin, mukarreb ve Allah'a yakın olması söz konusu değildir. Çünkü cennetlikler de kendi aralarında derece derecedirler. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Siz de üç sınıf olmuşsunuzdur: Sağ ehli... O sağ ehli ne mutludurlar! Sol ehli. ..O sol ehil ne bedbahttır! Hayır yarışlarında ta öne geçip kazananlara gelince: Onlar öncüdürler.. İşte onlar, (Allah'a) en çok

---

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/316-317.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/317.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/317-318.

yaklaştırılmış olanlardır" (vakıa, 7-11) buyurmuştur. [33]

Hz. İsa'nın Beşikte ve Olgunluk Çağında Konuşması

Hak Teâlâ'nın, "Beşiğinde de, yetişkinlik halinde de insanlara söz söyleyecektir" buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: [34]

Birinci Mesele

Bu sözün başındaki vâv harfi, atıf vâvı olup, bu ifâdeyi kendinden önce geçmiş olan kelimesine atfetmektedir. Buna göre kelamın takdiri, şöyledir: Cenâb-ı Allah sanki, "itibarlı ve insanlara söz söyleyen..." demiştir. Bana göre, yapılmış olan bu takdir zayıftır; çünkü bir zaruret ve elde edilecek bir fayda olmadığı sürece, fiil cümlesini isim cümlesine atfetmek caiz değildir. Evlâ olanı ise, âyetin takdirinin, "Allahu Teâlâ seni, dünya ve âhirette itibarlı; Allah'a yakın kullardan, mukarreblerden sayılmış; ismi, Meryem oğlu İsa Mestti olan bir kelime ile müjdeler..." şeklinde olmasıdır. İşte bu kelamın tamamı, tek bir cümledir. Sonra Cenâb-ı Hak, "... Ve insanlara söz söylemektedir" buyurmuştur ki, böylece bu kelam Cenâb-ıifâdesine atfedilmiş olur. [35]

İkinci Mesele

Âyette geçen kelimesiyle ilgili, iki görüş bulunmaktadır:
a) Bunun mânası, "annesinin kucağı" demektir.
b) Süt döneminde çocuğun yattığı yer olarak bilinen maruf şey, yani beşiktir. Bu ifâdeden murad, "o insanlara, çocukların beşiğe muhtaç oldukları bir durumda iken konuşmuş olması..." olduğu halde, bu nasıl olmuştur?.. Halbuki maksat, ister annesinin kucağında isterse beşikte olsun değişmez. [36]

Üçüncü Mesele

Âyetteki"ve yetişkinlik halinde" kelimesi "beşiğinde" ifâdesine atfedilmiştir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "O, insanlarla küçük iken de, yetişkin iken de konuşur." Burada birkaç sual vardır:
Birinci sual: "Kehl", ne mânaya gelir?
Cevap: Arapça'da bu kelime, insanın güçlü kuvvetli olup, delikanlılığının kemâle ermesi durumuna denir. Bu ifâde, bitkiler büyüyüp kemâle erdikleri zaman Arapların kullandıklarsözünden alınmıştır. Nitekim A'şa, şu şiiri söylemiştir:
"Birbirine giren ve çok da güzel olan bitkilerle bürünmüş; olgunluğunun
zirvesine ulaşmış, suya da iyice kanmış bitkinin büyük bir kısmı güneşle beraber döner..."
O, buradaki "Müktehil" kelimesi ile, son derece güzel ve mükemmel oluş manasını kastetmiştir.
İkinci sual: Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması bir mû'cizedir. Fakat yetişkin iken konuşması, bir mu'cize değildir. O halde bunu söylemenin faydası nedir?
Cevap: Buna, birkaç bakımdan cevap verilebilir:
1- Bu sözden murad, Hz. İsa'nın çocukluktan yetişkin oluncaya kadar birçok değişik haller geçirmiş olduğunu açıklamaktır. Halbuki yüce İlah hakkında böyle değişiklikler imkânsızdır. Bu ifâdeden maksad ise, İsâ (a.s)'nın bir ilah olduğunu söyleyen Necran heyetinin sözünü reddetmektir.
2- Bundan murad, onun insanlarla, annesinin temizliğini ve iffetini göstermek için beşikte iken bir defa, yetişkinliğinde ise vahyi ve nübüvveti açıklamak için çokça konuştuğunu göstermektir.
3- Ebu Müslim şunu söylemiştir: "Bu ifâdenin mânası şöyledir:'O, hem beşikte iken, hem de yetişkinlik döneminde insanlarla aynı şekilde ve aynı biçimde konuşmuştur." Bu, şüphe yok ki son derece tesirli bir mû'cizedir."

---

[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/318.
[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/319.
[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/319.
[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/319.

4- Esamm şöyle demiştir: "Bundan murad, "O yetişkinlik çağına ulaşır" demektir. 37[37]

Kehl Tabirinin Mânâsı

Üçüncü sual: Hz. İsa'nın göğe yükseltilinceye kadarki ömrünün otuzüç yıl altı ay olduğu nakledilmiştir. Bu duruma göre o, yetişkinlik çağına varmamıştır.
Cevap: Buna iki yönden cevap verilebilir:
a) Biz, kelimesinin Arapça'da tam ve kâmil olmaktan ibaret olduğunu beyân etmiştik. İnsanın en mükemmel hali ise, o otuz ilâ kırk yaşı arasında bulunduğu zaman olur. Binâenaleyh, Hz. İsa'nın bu yaşta iken, diye vasfedilmiş olması doğru olmuş olur.
b) Bu, Hüseyn İbn Fadl el-Becelî'nin görüşüdür. Buna göre, Hak Teâlâ'-nı tabirinden maksat, Hz. İsa'nın âhir zamanda semâdan inerek insanlarla konuşup, Deccâl'i de öldürmesinden sonra, böyle yeryüzüne ineceğine dair bir nass bulunmaktadır" demiştir. 38[38]

Hz. İsa'nın Bebek İken Konuşmasına Hrfstiyanların İtirazı

Hristiyanlar, Hz. İsa'nın beşikte konuşmasını kabul etmemişler ve kendi görüşlerinin doğruluğuna da, şöyle istidlal etmişlerdir: Onun beşikteyken konuşması, en garip ve en şaşırtıcı bir durumdur. Bu gibi vakıaların meydana gelmesi durumunda hiç şüphesiz ki, eğer bu hâdise meydana gelmişse, bu hâdisenin mutlaka sözlerine itibar edilecek ve hükme medar olacak çok kalabalık bir topluluğun huzurunda meydana gelmiş olması gerekirdi... Çünkü bu gibi mu'cizelerin bir iki kişiye mahsus olması mümkün değildir. Gerçekten son derece hayret verici bir vakıa, kalabalık bir topluluğun huzurunda meydana gelirse, muhakkak ki bunu rivayet etmenin sebep ve yolları da fazlalaşır. Böylece de bu, tevatür derecesine ulaşmış olur. Tevatür derecesine ulaşmış olan bir şeyi gizlemek ise, imkânsızdır. Ve yine, eğer böyle bir şey meydana gelmiş olsaydı, bunu gizlemek imkânsız olurdu. Çünkü hristiyanlar, Hz. İsa'yı sevme konusunda çok aşırı davranarak, onun bir iiâh olduğunu dahi söylemişlerdir.. Böyle olan kimselerin, Hz. İsa'nın menkîbe ve faziletlerini gizleme hususunda çaba sarfetmeleri imkânsız olur; bilakis, onun hakkındaki bir menkîbeyi bin yapar... Böylece, böyle bir vakıa şayet meydana gelmiş olsaydı, bunu en iyi bilen kimselerin hristiyaniar olması gerekirdi. Onlar bunu inkâr etme hususunda mutabık olunca, bu işin kesinlikle meydana gelmemiş olduğunu anlamış oluruz.
Kelâmcılar bu şüpheye şu şekilde cevap vermişler ve şöyle demişlerdir: Hz. İsa'nın beşikte konuşması, ancak Hz. Meryem'in fuhuş ve zinadan beri ve masum olduğuna bir detil olsun diye meydana gelmiştir... Orada bulunanlar ise, az bir topluluk idi.. Böylece bu sözü duyanlar pek az bir topluluk olmuştur. Böylesi az sayıdaki topluluk içinde, hakikatlerin gizlenmesi hususunda bir ittifakın meydana gelmesi uzak bir ihtimal değildir. Bunun şöyle olması muhtemeldir: O az sayıdaki topluluk, bunu anlatmıştır, amma o yahudiler onları bu konuda yalanlayarak, iftirada bulunmakla suçlamışlardır. Bunun üzerine onlar da bu sebepten dolayı susmuşlar, bu sebeplerden ötürü mesele, Allahu Teâlâ onu Hz. Muhammed'e bildirmesine kadar gizli ve saklı kalmıştır. Kaldı ki bütün hristiyanlar bunu inkâr etmemektedir. Çünkü, meselâ Ca'fer İbn Ebî Tâlib'den şu rivayet edilmiştir: Necaşî'ye Meryem sûresi okunduğu zaman Necaşî, "İsa (a.s)'nın hadisesiyle, bu sözde zikredilen hadise arasında zerrece fark bulunmamaktadır" demiştir.
Cenâb-ı Hak daha sonra"O, salihlerdendir" buyurmuştur. Eğer, "Hz. İsa'nın Allahu Teâlâ'dan bir kelime olması; dünyada ve âhirette itibarlı olması, Allah katında O'na çok yakın olanlardan olması, insanlarla beşikte ve yetişkinlik çağtnda konuşması... Evet, bu sıfatlardan her biri, onun salih kimselerden olması sıfatından daha yüce ve daha şereflidir.. O hâlde Cenâb-ı Hak, Hz. İsa'nın sıfatlarını niçin, "Ve, sahillerdendir" vasfı ile bitirmiştir?" denilirse, deriz ki: Kişinin sâlih olmasından daha büyük bir rütbe yoktur. Çünkü kişi böyle olduğu zaman, yaptığı ve yapmadığı bütün işlerde en güzel yola ve en mükemmel usûle uyar, devamlı ona tâbi olur. Bunun, gerek dünyevî, gerek dinî hususlarda, kalbî ve uzvî fiillerin bütününe dair makamları içine aldığı, herkesçe malumdur. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ, bazı tafsilatları zikredince, bunun peşinden derecelerin en yükseğine delâlet eden bu sözü getirmiştir... 39[39]

---

[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/319-320.
[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/320-321.
[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/321-322.

"Dedi ki: "Rabb'im, bana bir beşer dokunmamışken, benim nasıl çocuğum olabilir?" (Allah), "Öyle.. (Fakat) Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece ol! der, o da oluverir.." dedi. Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrâti ve İncil'i öğretecek.. Onu İsrailoğullanna peygamber gönderecek... (Onlara o), "Muhakkak ki ben size Rabb'inizden bir mu'cize getirdim. Gerçekte, ben size çamurdan kuşa benzer bir şey yapar, ona üflerim de Allah'ın izniyle o, derhal bir kuş olur. Allah'ın izniyle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyor, ne biriktiriyorsunuz, onları size haber veririm. Muhakkak ki bunlarda, sizin için, eğer iman ediciler iseniz, bir ibret vardır" deyecek" (Âli imran. 47-49).
Müfessirler şöyle demişlerdir: Hz. Meryem, böyle demiştir. Çünkü, bir şey ile müjdelemek, âdetin hilafına vaki olan şeyden teaccüb etmeyi gerektirir. Biz bunun aynısını Hz. Zekeriyya'nın kıssasında açıklamıştık. Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece ol! der, o da oluverir" tabirinin tefsiri Bakara, 117. âyetin tefsirinde geçmişti.
Hak Teâlâ'nın 'Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i Öğretecek" buyruğuna gelince, bunda iki mesele vardır: 40[40]

Birinci Mesele

Nâfî ve Âsim, yâ harfiyle diğer kıraat imamları da nün ile şeklinde okumuşlardır. Yâ harfiyle okunması halinde, bu cümle "(Fakat) Allah dilediğini yaratır" cümlesine atfedil mistir. Müberred, "bu ifâdenin "Seni bir kelimeyle müjdel' (âh imran, 45) âyetine atfedildiğini" söylemiştir. Nûn ile okuyanlar, âyetin takdirinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Meryem, "Ya Eabbi, benim nasıl çocuğum olabilir?" demişti... Bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak ona, "Öyle.. (Fakat) Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmetiği zaman, ona sadece ol! der, o da oluverir" demişti. Bu, her ne kadar gaib sîgasıyla bir haber verme ise de bu, Allahu Teâlâ'nın kendisinden bir haber vermesidir. Bu sebeple hiç şüphesiz, bu ifâdeye, gayb sîgasıyla olmayan haber vermeyi birleştirmesi güzel olmuş, bundan ötürü de "ve, ona öğreteceğiz..." buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun mânası, 'İşte böylece biz, dilediğimizi yaratıyor, kitabı ve hikmeti Öğretiyoruz" şeklindedir. Allah en iyisini bilendir. 41[41]

Kitap, Hikmet, Tevrat ve İncil'in Sıralanmasındaki Sır

Bu âyette, atıf vâvıyla birbirine atfedilmiş olan dört mevzu bulunmaktadır. Bana göre doğruya en yakın olanı şöyle denilmesidir; Kitap kelimesinden murad, yazı ve kitabet sanatını öğretmektir. Hikmet'den murad, ilimleri öğretip, ahlâkı güzelleştirmektir. Çünkü insanın kemâli ve mükemmelliği, hakkı zâtı gereği, hayrı da, onunla amel etmek için bilip tanımasındadır. Bu ikisinin toplamı "hikmet" diye adlandırılmıştır. Sonra Hz. İsa, hat ve yazı sanatını öğrenip, aklî ve şer'İ ilimleri de kavrayınca, Cenâb-ı Hak ona Tevrat'ı öğretmiştir. Hak yazının öğretilmesinden sonra öğretmişti; çünkü Tevrat ilahî bir kitab olup, içinde de büyük sırlar bulunmakta idi. İnsanın, birçok ilimleri öğrenmedikçe, ilahî kitapların sırlarından bahsetmeye girişmesi mümkün değildir. Sonra Cenâb-ı Hak, dördüncü olarak İncil'i zikretmiştir. O, İncil'i Tevrat'tan sonra getirmiştir. Çünkü önce yazıyı öğrenip, sonra hak ilimlerini elde edip, daha sonra da, Hak Teâlâ'nın ondan önceki peygamberlere göndermiş olduğu kitapların sırlarını iyice ihata edip anlayınca, O'nun böylece ilimdeki derecesi yükselmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak o kimseye, bundan sonra başka bir kitap indirip, onu o kitabın sırlarına vakıf kılınca işte bu; ilimde, anlayışta, aklî-şer'î sırlan kavrayışta ve ulvî ve süflî hikmetlere muttali olmada en yüksek nokta ve en yüce payedir. İşte, bu dört lafzın tertibi hususunda söyleyebileceklerim bundan ibarettir. 42[42]

Hz. İsa'nın, İsrailoğullarına Resul Gönderilmesi

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Onu İsraîIoğullarına bir peygamber gönderecek.. (Onlara O), "muhakkak ki ben size Rabb'inizden bir mu'cfze getirdim(diyecek)" buyurmuştur. Bu âyet hakkında birkaç mesele

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/322-323.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/323.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/323-324.

vardır: [43]

Birinci Mesele

Bu âyetle ilgili şu izahlar bulunmaktadır:
a) Âyetin takdiri, "Biz ona yazı yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğreteceğiz; onu, İsrailoğullarına, "Ben size Rabb'inizden bir mu'cize getirdim,." diyen bir peygamber olarak yollayacağız.. şeklindedir. Herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermediği sürece hazfler yapmak "güzeldir.
b) Zeccâc, şöyle demiştir: "Bana göre kelamın takdirinde tercih edilmesi gereken durum, "O, insanlarla bir resul olarak konuşuyordu" şeklinde olmasıdır. Biz bu takdiri, Hz. İsa'nın, "Ben size... getirdim" ifâdesi münasebetiyle yaptık.. Buna göre mana, "Hz. İsa onlarla, "Ben size bir mû'cize getirdim" diyen bir resul olarak konuşuyordu, şeklinde olur" demiştir.
c) Ahfeş, "İstersen, vâv harfini zâid kabul edebilirsin; buna göre takdir de, "Allah ona yazı yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve onu İsrailoğullarına, kendilerine "Ben size bir mu'cize getirdim diyen bir peygamber olarak İncil'i de öğretecektir" şeklindedir. [44]

İkinci Mesele

Bu âyet, bazı yahudilerin görüşlerinin hilâfına olarak, Hz. İsa'nın bütün İsrailoğullanna bir peygamber olarak gönderildiğine delâlet eder. Bazı yahudiler ise Hz. İsa'nın, içlerinden hususi bir topluluğa peygamber olarak gönderilmiş olduğunu söylemişlerdir. [45]

Üçüncü Mesele

Âyet-i kerimede geçen hl kelimesiyle, müfred bir mana, cins mânası kastedilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ burada, tek bir tane değil, birçok mu'cizeyi sayıp tâdâd etmiştir. Ki, bunlar da ölüleri diriltmek, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmek, gaybları haber vermektir.. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın,"Muhakkak ki ben size Rabb'inizden bir mu'cize getirdim" buyruğundaki "mu'cize" kelimesinden murad müfred, tek birşey olmayıp cinstir...
Çenâb-ı Hak, daha sonraGerçekte, ben size çamurdan kuşa benzer bir şey yapar, ona üflerim de Allah'ın izniyle derhal bir kuş olur" buyurmuştur.
Bil ki, Allahu Teâlâ burada Hz. İsa'nın mu'cizesi olarak beş çeşit mu'cizeden bahsetmiştir. [46]

Birinci Çeşit Mucize

Hz. İsa'nın Mucizelerinden Birinci Nev'i: Çamurdan Kuş

Burada, bu âyette zikretmiş olduğu mu'cize olup bunda birkaç mesele vardır: [47]

Birinci Mesele

Hamza, hemzenin fethasıyla; Nâfl ise, hemzenin kesresiylşeklinde okumuşlardır. Buna göre, meftuh okuyanlar, bu kısmsözünden bedel yapmışlardır. Buna Cenâb-ı Hak sanki, "Ben size, çamurdan kuşa benzer bir şey yapma (mu'cizesini) getirdim..." demiştir. Kesre ile okuyanların kıraatinin ise iki izahı bulunmaktadır:
a) Bu, müste'nef (yeni başlayan) bir sözdür ve bu ifâdenin mâkabliyle de bir münasebeti kalmamıştır.
b) Hz. İsa, "mu'cize, âyet "Muhakkak ki ben, size çamurdan kuşa benzer birşey yaparım..." sözüyle açıklamıştır. Önceki cümlenin, mübtedâ olacak bir biçimde gelen daha sonraki bir cümleyle tefsir edilmesi caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, iman ed/p de güzei ameller işleyenlere vaadetmiştir" (Maide,

---

[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/324.
[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/324.
[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/325.
[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/325.
[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/325.

9) buyurmuş, daha sonra da va'adedilen şeyi"Onlar için bir mağfiret vardır" şeklinde açıklamıştır. Yine Cenâb-ı Hak "Muhakkak ki İsâ'nm hâli, Allah katında, Âdem'in hâli gibidir" (ali imran, 59) buyurmuş, daha sonra "gibi.." kelimesin"Onu topraktan yarattı" sözüyle açıklamıştır. Bu izah çok güzeldir. Çünkü bu, mânâ bakımından "Muhakkak ki ben yaratırım" ifâdesini kelimesinden bedel kılarak fetha ile okuyan kimsenin kıraati gibidir. 48[48]

Halk (Yaratma) Burada "Ölçmek, Takdir” Manasındadır

cümlesinin mânası, Yani, "Ben onu takdir eder, Ölçüp biçer, şekil verir; bu şekilde mey-. Biz Cenâb-ı Hakk'ın, (Bakara, 21) âyetinin tefsirinde, "halk" (yaratma) kelimesinin "takdir etmek, ölçüp değerlendirmek" mânasına geldiğini açıklamıştık. Bunu, burada da zikretmemizde bir mahzur yoktur. Biz deriz ki, bunun bu manaya geldiğine Kur'ân, şiir ve istişhâd delâlet etmektedir.

Kur'ân'a gelince, bunlar şu âyetlerdir:

a) AllahuTeâlâ'nın,'yaratıp, takdir edenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir" (Mü'minûn, 14» âyeti.. Bu böyledir, çünkü kulun, yaratma ve îcât etme mânasında "hâlık, yaratıcı" olamayacağı sabittir. Binâenaleyh onun "hâlık" olması, "takdir etmek, ölçüp biçmek ve inceden inceye düzenlemek, tesviye etmek" mânasına alınması gerekir.

b) "Halk" (yaratma) fafzı, yalana da ad olarak verilebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Şuarâ sûresi 137. âyetinde, "Bu, evvelkilerin yalan ve düzmecelerinden başka birşey değildir"; Ankebût sûresi 17. âyetinde, "Yalan uydurup düzüyorsunuz" ve Sâd sûresi 7. âyetinde de, "Bu, ancak bir uydurmadır" buyurmuştur. Buna göre yalan söyleyen kimse, hâlık diye adlandırılmıştır. Çünkü o kimse, kafasında yalan takdir edip, sonra ona şekil vererek gerçekleştirir.

c) Tefsirini yapmakta olduğumuz, "Gerçekte, ben size çamurdan kuş biçimi gibi bir şey yapar, yani onu düzenler ve tesviye ederim..." âyetiyle, Mâide süresindeki, "Hanı, çamurdan kuşa benzer bir şey yapıyordun.." (Mâide, no) âyeti, "halk" kelimesinin takdir ve tasvir etme, suret verme manalarına geldiğine delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın, "Yerde olan her şeyi sizin için yaratan... Odur..." (Bakara,29) âyetidir. Bu ifâdedeki lafzı, maziye, yani geçmiş zamana işarettir. Biz bu ifâdeyi icâd ve ibda mânasına alırsak, mâna, "Yeryüzünde olan herşeyi Hak Teâlâ geçmiş zamanda icâd etmiştir" şeklinde olur ki, bu da ittifakla yanlıştır. O halde, sözün doğru olabilmesi için "halk" (yaratmak) kelimesini, takdir etmek manasına hamletmek gerekir. Bu hususta doğru olan mâna da, "Allahu Teâlâ, geçmişte, yeryüzünde şu anda meydana gelen her şeyi takdir etmişti..." şeklinde olan mânâdır.

Şiirden delile gelince, bu, şairin şu beytidir:

' yemin olsun ki sen, kafandan uydurduğun şeyleri iftira ediyorsun. Halbuki bazıları iser kafalarından birşeyter tasarlıyorlar ama başkasına iftira olarak söylemiyorlar."

Yine başka bir şairin, şu beytidir:49[49]

"Deriyi ölçüp biçen kadın ve erkek işçilerin elinde ancak derinin güzeli gıcırdar."

Istişhâda gelince, bu da şudur: Bir başka örneğe bakarak ayakkabıyı ölçüp biçip, onu iyice düzelttiğinde denilir. kelimesi, bir miktar hayır, pay, hisse demektir. Yine,, "Hakkı, müstehak olduğu şey budur" mânasında olmak üzere denilir. Düz ve çıplak kaya parçasına denilir. Çünkü düz olmada istiva; sert, girintili çıkıntılı olmada ise, ihtilaf ve pürüzler bulunmaktadır. Böylece, "halk" (yaratmak) kelimesinin takdir etmek, düzenlemek mânasından ibaret ofduğu ortaya çıkmış oldu. 50[50]

Allah'a Hâlık İsmi Verilmesine İtiraz Edenlere Cevap

Bütün bunları iyice anladığın zaman biz deriz ki, Allah'a ((Hâlık) isminin verilip verilemiyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ebu Abdiltah el-Basri "Hakiki mânada olmak üzere, Allah'a bu kelimenin isnâd edilmesinin caiz olmadığını; çünkü takdir edip düzenlemenin, zan ve hesaplar yapmaktan ibaret olduğunu, bunun ise, Allah hakkında muhal olacağını" söylemiştir.

Âlimlerimiz ise, "Hâlık, ancak Allah'tır" demişler ve bunun böyle olduğuna şu âyeti delil

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/325-326.

49[49] Bu kelime kitapta şeklinde ise de daha önce şeklinde geçtiği için ve manaya bu daha uygun düştüğü için bunu tercih ettik (Ç).

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/326-327.

getirmişlerdir: "Allah her şeyin halikı, yaratıcısıdır" (Zümer, 62).
Âlimlerimizden bazıları da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz! gökten ve yerden nzıklandıracak, Allah'tan başka bîr yaratan var mı?" (Fâtır, 3) âyetiyle istidlal etmişlerdir ki, bu zayıftır. Çünkü bunun mânası, "Allah'tan başka gökten rızık vermek vasfıyla nitelenmiş olan bir yaratıcı var mıdır?" demektir. Bizim, "Durumu bu olan yaratıcı sadece Allah'tır" şeklindeki sözümüzün doğru olmasından, "Allah'tan başka hâlık yoktur" sözünün doğru olması gerekmez.
Âlimlerimiz, Ebu Abdillah el-Basrî'nin bu sözünü şu şekilde cevaplandırmışlardır: "Takdir edip iyice düzenlemek, ilim ve zandan ibarettir. Ancak ne var ki zan, Allah hakkında imkânsız olsa bile, O'nun hakkında ilim mutlaka sabittir.
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, Hak Teâlâ'nm, buyruğunun mânası, "Ben tasvîr ve takdir ediyor, suret veriyor, ölçüp biçiyorum..." şeklindedir. O'nun, Kuşa benzeyen bir şey" sözündeki hey'e kelimesinin mânası, "hazırlanmış, takdir edilmiş şekil, heyet" demektir. Bu, senin bir şeyi ölçüp takdir ettiğin zaman söylemiş olduğuntabirinden alınmıştır. O'nun "derken ona üflerim" sözünün mânası ise, "Ben bu şekillendirilmiş, tasvir edilmiş çamura üflerim" demektir.
Cenâb-t Hakk'ın, "Allah'm izniyle, derhal bir kuş olur" buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 51[51]

Birinci Mesele

Nâfi, bu ifâdeyi elif ile ve müfred olarak (bir kuş); diğer kıraat imamları ise, cemî sîgâsıyla şeklinde okumuşlardır. Maide süresindeki 110. âyette geçen kelimesi hakkında da durum aynıdır kelimesi cins isim olup, hem müfrede hem de cem'e ıtlak edilebilir, söylenebilir. Rivayet olunduğuna göre Hz. İsa (a.s), peygamber olduğunu iddia edip mu'cizeler izhâr edince, onlar Hz. İsa'nın işini zorlaştırmaya başlayarak, ondan bir yarasa meydana getirmesini, yaratmasını istemişlerdir. O da bunun üzerine bir balçık almış ve ona, yarasa şeklini vermiş; sonra da ona üfleyince, o gök ile yer arasında uçmuş...
Vehb, şöyle demiştir: "O, insanlar kendisini görebildikleri müddetçe uçuyor, onların gözlerinin göremiyeceği bir yere varınca, ölüp yere düşüyordu."
Sonra âlimler, bu hususta ihtilâf ederek, içlerinden bir grup, Hz. İsa'nın yarasadan başka blrşey yaratmadığını; bu manadan dolayı Nâfi'nin bu kelimeyi müfred olarak şeklinde okuduğunu söylerken; başkaları da, Hz. İsa'nın çok çeşitli kuşlar yarattığını, bu mânadan dolayı da, diğer kıraat imamlarının bu kelimeyi çoğul olarak, şeklinde okuduklarını söylemişlerdir. 52[52]

Hz. İsa'nın Nefesi (Üflemesi)

Kelâmcılardan bazıları bu âyetin, ruhun, rüzgâr gibi ince bir cisim olduğuna delâlet ettiğini, bundan dolayı
da Cenâb-ı Hakk'ın onu "üflemek..." ile vasfettiğini söylemişlerdir. Sonra burada, incelenmesi gereken bir husus vardır. Bu da şudur: "Allahu Teâlâ Hz. İsa (a.s)'nın nefesine Öyle bir hususiyet vermişti ki, O herhangi bir şeye üflediğinde O'nun o şeye üflemesi, o şeyin hayatiyet kazanmasını gerektiriyordu" denilebilir mi? Veyahut da, "Hayır, durum böyle değildi; bilakis Allahu Teâlâ, Hz. İsa'nın o şeye üflemesi sırasında bir mu'cize izhâr etmek suretiyle, kendi kudretiyle o cisimde hayâtı yaratıyordu..." denilebilir mi? Bu ikinci görüş, doğru ve gerçek olan görüştür, çünkü Cenâb-ı Hak, "O, ölümü de, hayatı da yaratandır" (Mulk. 2) buyurmuştur.
Ve yine Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in hükümdar (Nemrud) ile olan münazarası sırasında, "Rabb'tm, dirilten ve öldürendir" (Bakara, 258) dediğini nakletmiştir. Eğer, diriltme sıfatı Allah'tan başkaları için de söz konusu olsaydı, hiç şüphe yok ki Hz. İbrahim'in bu istidlali geçersiz olurdu. 53[53]

Üçüncü Mesele

Kur'ân-ı Kerim, Hz. İsa (a.s)'nın, Cibril (a.s)'in Meryem (a.s)'e üflemesinden tevellüt edip, meydana geldiğini göstermektedir. Cibril (a.s) ise, sırf ruh ve mahza ruhanî bir varlıktır. Binâenaleyh şüphesiz,

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/327-328.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/328-329.
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/329.

Hz. İsa (a.s)'ya üflemesi, ona hayat ve rûh vermek içindir. 54[54]

Dördüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, (buyruğunun mânası, "Al- lah 'm izni olmadıkça, (Ali imran, 145) yani, "Ancak Allah'ın ölümü icâd edip yaratması bulunmadıkça, hiçbir nefsin ölmesi mümkün değildir" âyetinden dolayı, Allah'ın yaratması ve tekvîniyle demektir. Hz. İsa, bu şüpheyi izâle etmek ve, "Ben bunu tasvir ediyorum, ama ona can verip onda hayatı yaratan, peygamberlerinin elinden mu'cizeler izhar etmek için bunu yapan Allah'dır" hükmüne dikkatleri çekmek için, "Allah'ın izniyle" kaydını zikretmiştir. 55[55]

İkinci, Üçüncü Ve Dördüncü Çeşit Mucizeler: Hastalar Ve Ölüler

Bu Hak Teâlâ'nm "Allah'ın izniyle anadan doğma körü ve alacalıyı İyileştirir, ölüleri diriltirim..." buyruğudur.
Dilcilerin çoğu, ekmeh kelimesinin, anadan doğma kör olan kimse anlamına geldiği kanaatindedirler. Halil ve başka âlimler, bu kelimenin, daha önce görüyorken sonradan görmez olan kimse anlamına geldiğini söylemişlerdir. Mücahid'den de bunun, "geceleyin görmeyen kimse" anlamına geldiği rivayet edilmiştir. Bu ümmet (tabiîn) içinde, tefsir sahibi Katâde İbn Diâme es-Sedûsî'den başka anadan doğma kör kimse olmadığı söylenmiştir. Rivayet edildiğine göre, Hz. İsa (a.s)'nın yanına elli bin kişi toplanmıştı; gücü yetenler onun yanına geliyor, gücü yetmeyenlerin yanına da Hz. İsa gidiyordu. Onun iyileştirmesi, sadece duâ ile oluyordu.. Kelbî, "Hz. İsa'nın ölüleri, 'Ta Hayy, ya Kayyûm!.." diyerek dirilttiğini; dostu olan Azer'i böylece dirilttiğini, Sâm İbn Nuh'u kabrinden çağırdığını, onun da diri olarak kabrinden çıktığını;, sonra bir ihtiyarın, o anda ölmüş olan oğluna uğradığını, O'nun hemen Allah'a duâ ettiğini, onun da diri olarak tabutundan çıkıp, çoluk çocuğunun yanına döndüğünü" söylemiştir. Hz. İsa'nın "Allah'ın izniyle" demesi, onun bir ilâh olduğuna inanan kimselerin, bu vehimlerini bertaraf etmek içindir. 56[56]

Beşinci Nev'i Mucize: Gaybdan Haber Vermesi

Bu, onun gaybdan haber vermesidir ki, Cenâb-ı Hak bu mu'cizeyi, Hz. , İsa'nın bir sözü olarak, "Evlerinizde ne yiyor, ne biriktiyorsunuz, onları size haber veririm" sözünde belirtmiştir. Bu ifâde hakkında iki mesele vardır; 57[57]

Birinci Mesele

Bu âyet hakkında şu iki izah ve görüş bulunmaktadır
a) Hz. İsa, ilk önce gaybfardan haber veriyordu.
Süddî şunu rivayet etmiştir: "O, çocuklarla oynuyor,sonra onlara, babalarının ve annelerinin ne yaptığını haber veriyordu. Bunun üzerine O, çocuğa annesinin kendisi için şunları şunları sakladığını haber veriyordu; çocuk ise evine dönüyor ve, o şeyi alıncaya kadar ağlıyordu.. Sonra ise ana-babalar çocuklarına, "Bu sihirbazla oynamayın!" diyor ve onları bir evde topluyorlardı. Hz. İsa onları aramaya geldiğinde ise, çocukların anne-babalan Hz. İsa'ya, "Çocuklar evde değiller!" diyorlardı. Hz. İsa da, "Peki, evde kim var?" diye sorduğunda, onlar, "Domuzlar var.." diyorlardı. Hz. İsa da, "İşte, öyle olsunlar!" deyince onlar da domuz haline geliyorlardı.
b) Hz. İsa'nın gayblardan haber vermesi, gökten sofra indiği zaman zuhur etmişti. Bu böyledir, çünkü İsrailoğulları, bu sofradan geriye birşey bırakıp biriktirmekten nehyedilmişlerdi. Ama onlar, yine de yiyecek biriktirip, saklıyorlardı. Hz. İsa da, işte onlara neler sakladıklarını haber veriyordu. 58[58]

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/329.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/329.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/330.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/330.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/330-331.

İkinci Mesele

Bu şekilde gaybten haber vermek, bir mu'cizedir Çünkü, (gaybten) haber verdiklerini iddia eden müneccimmlerin bunu haber vermeleri, ancak daha önce geçmiş olan bir soruya İstinâd ediyordu. Onlar bu soruyu sorduktan sonra, bir âlet vasıtasıyla bu haberleri ortaya koymaya çalışıyor, bu âlet vasıtasıyla yıldızların çeşitli hal ve durumlarını bilip tesbit etmeye gayret sarfediyorlardı. Sonra müneccimler, kendilerinin çoğu kez yanılmış olduklarını da kabul etmektedirler. Ama gaybta haber vermeye gelince bu, daha önce herhangi bir soru bulunmadan ve de bir âletten de istifâde etmeksizin, sadece Allah'tan alınan vahiy ile olmaktadır.
Sonra Hz. İsa (a.s) sözünü "Muhakkak kt bunlarda sizin için, eğer iman ediciler İseniz, bir ibret vardır" diye bitirmiştir. Bu sözün mânası, "mu'cizevî delillerin, peygamberlerin doğruluğuna delâlet ettiğine inanan herkes için bu beş şeyde, iddia sahibinin doğruluğunu gösteren güçlü ve susturucu mu'cizeler vardır. Evet, mu'cizenin, iddia sahibinin doğruluğuna delalet ettiğini inkâr edenler de vardır. Bunlar, Brahmanlardır. Çünkü mu'cizelerin meydana gelmesi bunlara kifayet etmez. Fakat mu'cize'nin. iddia sahibinin doğruluğuna delâlet ettiğine inanan kimselerin bu mu'cizeler hakkında söyleyecekleri hiçbir söz yoktur. 59[59]

"Benden önceki Tevrat'ı tasdik edici olarak ve size haram kılınmış olanbazı şeyleri helâl kılmak için (geldim). Size Rabb'inizden âyet (mu'cize) getirdim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Şüphe yok ki Allah benim de Rabb'imr sizin de Rabb'inizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte sırat-ı müstakim budur" (Âl-i İmran, 50-51). 60[60]

Hz. İsa'nın Tevrat'ı Tasdik Etmesinin Mânası

Bil ki Hz. İsa (a.s), bu apaçık mu'cizeler ile, kendisinin Allah katından gönderilmiş bir peygaber olduğunu açıklayınca, bunun peşisıra hangi sebeplerle gönderildiğini beyân etmiştir. Onlar da şu iki şeydir:
1- "Önümdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak..." Bu tabir ile ilgili iki mesele vardır: 61[61]

Birinci Mesele

Biz, bir önceki âyetteki sözünün takdirinin "Ben, "Muhakkak size bir âyet getirdim" diyen birisini İsrailoğullarına peygamber olarak gönderiyorum" şeklinde olduğunu söylemiştik. Buna göre bu âyetteki kelimesi, oradaki cümlesine ma'tuftur. Bunun takdiri ise şu şekildedir: "Ben, muhakkak size âyet getirdim ve önümdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderildim" diyen birisini İsrailoğullarına peygamber olarak gönderiyorum" sözün delâlet etmesi sebebiyle, bu kısımların hazfi yerinde olmuştur. 62[62]

İkinci Mesele

Her peygamberin, bütün peygamberleri tasdik etmesi gerekir. Çünkü onların peygamberliklerinin sabit olmasının yolu da mu'cizedir. Buna göre mu'ci- zesi bulunan herkesin peygamber olduğunu kabul etmek gerekir. İşte bu sebepten ötürü biz, Hz. İsa (a.s)'nın, Hz. Musa (a.s)'ya Tevrat'ın verilmiş olduğunu tasdik etmesi gerektiğini söyledik. Hz. İsa'nın İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilişinin maksatlarından birisi belki de, Tevrat'ı iyice anlatıp münkirlerin şüphelerini ve cahillerin yaptığı tahrifatları ortadan kaldırmaktır. 63[63]

Hz. İsa'nın Şeriatının Bazı Haramları Helal Kılması

---

[59] [59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/331.
[60] [60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/332.
[61] [61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/332.
[62] [62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/332.
[63] [63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/332-333.

2- "Ve size haram kılınmış olan bazı şeyleri size helâl kılmak için..." Bu hususta bir suâl vardır, o da şudur: "Bu son kısım bir önceki ifâde ile tezad teşkil eder. Çünkü bu, Hz. İsa'ntn Tevrat'ta İsrailoğullarına haram kılınmış olan bazı şeyleri helâl kılmak için geldiğini gösteren açık bir ifâdedir. Bu da İncil'in hükmünün, Tevrat'ın bu hususlardaki hükmünün aksini ifâde etmesi gerekir. Binâenaleyh bu, Hz.-İsa'nın "Önümdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak" şeklindeki sözü ile tezad teşkil eder?

Buna şöyle cevap verilir: Bu iki ifâde arasında herhangi bir tenakuz yoktur. Çünkü Tevrat'ı tasdik etmek demek, onda bulunan herşeyin hak ve doğru olduğuna inanmaktan başka birşey değildir.

İkincisi Tevrat'ta zikredilmediğine göre, Hz. İsa'nın Tevrat'ta haram kılınan şeyleri helâl kılması, O'nun Tevrat'ı tasdik edişine ters düşmez. Yine Hz. İsa (a.s)'nın geleceği Tevrat'ta müjdelendiğine göre, Hz. İsa'nın gelmesi ve O'nun şeriatı, Tevrat'a ters düşmüş olmaz.

Sonra âlimler bu hususta ihtilaf ederek, bazıları, Hz. İsa'nın Tevrat'ın hiçbir hükmünü değiştirmediğini söylemişlerdir. Vehb İbn Münebbih şöyle demiştir: "Hz. İsa (a.s), Hz. Musa (a.s)'nın şeriatında idi. O da cumartesi yasağını kabul ediyor ve kıble olarak Beyt-i Makdis'e dönüyordu."

Sonra Vehb, "Size haram kılınmış olan bazı şeyleri size helâl kılmak için (geldim)" ifâdesini şu iki şekilde tefsir etmiş ve:

a) "Yahudi âlimleri, kendi kendilerine bazı asılsız hükümler uydurmuş ve bunları Hz. Musa'ya nisbet etmişlerdi. Hz. İsa (a.s) gelince, bu gibi hükümleri kaldırmış ve bunların asılsız olduğunu belirtip, durumu Hz. Musa (a.s) zamanındaki şekline getirmiştir.

b) Allah Teâlâ, İsrai loğ utlarının işledikleri bazı günahlardan ötürü, onlara bir ceza olsun diye, bazı şeyleri onlara haram kılmıştı. Nitekim Hak Teâlâ, "Yahudilerin işledikleri bir zulüm sebebi ile, biz (evvelce) kendileri için helâl kılman temiz ve güzel şeyleri onlara haram kıldık" (Nisa. 16O) buyurmuştur.

Sonra bu haram kılma, yahudiler için devam edegeimiştir. Daha sonra Hz. İsa (a.s) gelerek, bu çetin hükümleri kaldırmıştır" demiştir. Diğer bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: Hz. İsa (a.s), Tevrat'ın birçok hükmünü kaldırmıştır. Fakat bu, onun, yukarıda da açıkladığımız gibi, Tevrat'ı tasdik etmiş olmasına bir zarar vermez. O, cumartesi ile ilgili hükmü kaldırmış, onun yerine pazar günü hükmünü koymuştur. O, yaptığı her işte isabetlidir. Çünkü biz, nâsih ile mensuh'un, ikisinin de hak ve doğru olduğunu beyân etmiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Allahrj "Size Rabb'lnizden âyet (mu'cfze) getirdim" buyurmuştur. Bu ifâde tekrar edilmiştir. Çünkü insanı, eskiden beri alıştığı şeylerin tesirinden koparmak zordur. İşte bundan dolayı Hz. İsa'nın sözü onların kalplerine daha faydalı ve tabiatları üzerinde daha tesirli olsun diye, mu'cizeleri tekrar zikretmiş, sonra onları korkutarakArtık Allah'tan korkun ve bana itaat edin" demiştir. Çünkü peygambere itaat etmek, Allah'tan ittikâ etmenin gereklerindendir. Böylece O, "Gerçekten Allah'tan korktuğunuz zaman, Rabb'im adına size emrettiğim şeylerde de bana itaat etmeniz gerekir" demiş, d,aha sonra da sözünü şöyle bitirmiştir öl "Şüphe yok ki Allah benim de Rabb'im, sizin de Rabb'İnizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte sırat-ı müstakim budur." Hz. İsa (a.s)'nın bu sözden maksadı, kendisi hakkında bâtıl şeyler uydurup, O'nun ilâh veya İlâh'ın oğlu olduğunu söylemesinler diye, Allah'a boyun eğdiğini izhâr etmek ve O'nun kulu olduğunu itiraf etmektir. Çünkü O'nun, Allah'a kul olduğunu kabul edip ikrar etmesi, câhil hristiyanların O'nun hakkında iddia ettiği şeylere manî olur. Sonra O, "Öyle ise Allah 'a kulluk edin" demiştir ki bu, "Allah Teâlâ bütün mahlukatın Rabb'i olduğuna göre, herkesin O'na ibâdet etmesi gerekir" manasındadır. Sonra da o bu hükmünü, "İşte sırat-ı müstakim (en doğru yol) budur" diyerek te'kid etmiştir. 64[64]

"Ne zaman ki İsa onlarda inkâr emareleri gördü, dedi ki: "Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?" Havariler: "Biziz Allah'ın (dininin) yardımcıları. Allah'a İnandık. Sen de şâhid ol ki, biz muhakkak müslümaniarız" dediler. "Ey Rabb'imlz, senin indirdiğin (o kitaba) inandık, o peygambere de tâbi olduk. Artık bizi şahitlerle beraber yaz." (Yahudiler) hileye saptılar, Allah da onların hilelerine ceza verdi. Allah htlekârlan cezalandıranların en hayırlısıdır" (Âl-i İmran, 52-54).

Bil ki, Allah Teâlâ, Hz. Meryem'i Hz. İsa gibi bir çocukla müjdeleyişini anlatıp, onun özelliklerini iyice açıklayınca, mu'cizelerini bildirip, burada doğumunun hikayesini anlatmayarak, bu hadiseyi derinlemesine Meryem Sûresi'nde zikredince, Hz. İsa (a.s) bu mu'cizeleri kendilerine gösterdiği ve bu delilleri ortaya koyduğu zaman o yahudilerin ne yaptıklarını beyân etmeye başladı. "Ne zaman ki İsâ

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/333-334.

onlarda inkâr emareleri gördü" buyurdu. Bu ifâde ile alâkalı bâzt meseleler bulunmaktadır. 65[65]

Hz. İsa'nın Yahudilerde İnkâr Alametleri Görmesi

kelimesi, birşeyi duyup hissetmek manasından ibarettir. Bunun iki izahı vardır:
a) Bu kelimeyi zahiri mânasına vererek, "Onlar, inkârlarını söylüyorlardı. Hz. İsa da Allah'ın izniyle bunu duyup hissetti" mânâsında olduğunu söylemek.
b) Bu kelimeyi te'vil ederek, bundan murad şudur demek: "Hz. İsa, onların küfürde ısrarlı olduklarını, kendini öldürmeye niyetlendiklerini bildi." Bu, şüphesi olmayan kesin bir bilgi haline gelince, Atlah Teâlâ, duyularla meydana gelen bu ilmi, "hissetme" diye ifâde etmiştir. 66[66]

İkinci Mesele

Âlimler, yahudilerin inkârlarının ortaya çıkmasına sebep olan şeyin ne olduğu hususunda, şu görüşleri belirterek ihtilaf etmişlerdir:
1- Süddî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Hz. İsa (a.s)'yı Israiloğutlarına bir peygamber olarak gönderdiği zaman, o gelip onları Allah'ın dinine davet etmişti. Onlar küfürlerinde inâd edip ona uymadılar. Bunun üzerine o onlardan korktu ve saklandı. İsa (a.s)'nın kavmi içindeki durumu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumu gibi idi. O da Mekke'de iken mustaz'af (güçsüz bırakılmış) bir kimse idi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in müşrikler onu öldürmek istedikleri zaman Sevr mağarasında ve kendine inanan mü'minlerin evlerinde gizlenişi gibi, Hz. isa (a.s)da İsrailoğullarından gizlenmiş idi. Sonra annesiyle birlikte, yeryüzünü dolaşmak için (saklandığı yerden) çıktı. Bir şehre, bir adama rastladı. Bu adam son derece izzet-ü ikram gösterdi. Orada zâlim bir hükümdar vardı. İşte bu adam bir gün, mahzun bir şekilde Hz. İsa'nın yanına geldi. Hz. İsa (a.s) bunun sebebini sorunca şöyle dedi: "Bu şehrin adamı, zalim bir adamdır. O, bizden her adama, kendisini ve ordusunu yedirip içireceği bir gün tayin etti.. Bu günse benim sıram; ama durumum kötü..." Hz. Meryem (a.s) bunu duyunca, "Evladım, Allah'a dua et de, Alla o adama isteğini versin.." dedi. Bunun üzerine Hz. İsa, "Anneciğim, eğer bunu yaparsam, bundan bir şer meydana gelir." dedi. Buna karşılık Hz. Meryem, "O, ihsanda bulunup ikram etti.. Onun için, ona da mutlaka ihsanda bulunup ikram etmek gerekir" deyince, Hz, İsa (a.s) şöyle dedi: "O hükümdarın gelmesi yaklaştığı zaman, tencere ve kırbalarını suyla doldur. Sonra da bunu yapıp bitirdiğini bana bildir.." O adam bu işleri yapıp bitirince Hz. İsa, Allah'a duâ etti.. Bunun üzerine, tencerede bulunan şeyler pişip (yemek haline), su kırbalanndaki su da şarap haline geldi.. Hükümdar geldiği zaman, yedi, içti ve bu içkinin nereden alındığını sordu. Bu soru üzerine adam, cevap vermemek için oyalandı. Hükümdar ise ısrar edip, neticede ona anlattırdı, gerçeği öğrendi.
Hükümdar bunu öğrenince, "Allah'a duâ ederek suyu şarap haline getiren bir kimseye, çocuğunu, Allah'ın diriltmesi için duâ ettiğinde mutlaka icabet olunur" dedi. Kralın oğlu, birkaç gün önce ölmüş idi. Bunun üzerine hükümdar Hz. İsa'yı çağırtarak, ondan duâ etmesini istedi. Bunun üzerine de, Hz. İsa "Bunu yapamayız.. Çünkü o yaşarsa, bir şerre sebep olabilir" dedi. Bu cevap üzerine kral, "Ne olacağı umurumda değil, yeter ki ben onu göreyim.. Eğer sen onu diriltirsen, bu yaptığın şeye müsaade ederim..." dedi. Bu teklif üzerine Hz. İsa, Allah'a duâ etti.. Bunun üzerine çocuk (dirilip ayağa kalktı) ve böylece döndü. Ü\tes\n\n \nsan\at\ onun yaşadım görünce, derhal silaha
sarılarak birbirleriyle savaşmaya başladılar.. Hz. İsa'nın durumu da, halk arasında böylece son derece meşhur oldu.. Yahudiler, bundan dolayı, öldürmeyi amaçlayarak, onu kınayıp, açıkça onu inkâra başladılar.
2- Yahudiler, Hz. İsa'nın Tevrat'ta müjdelenen Mesîh olduğunu.ve kendi dinlerini neshedeceğini biliyorlardı. İşte bu sebeple onlar, işin hemen başında ona ta'n ettiler ve öldürmeye çalıştılar. Hz. İsa açıktan açığa davete başlayınca, yahudilerin kızgınlıkları arttı.. Onu rahatsız etmeye başlayarak, öldürmek istediler.
3- Hz. İsa, kendilerini imana davet etmiş olduğu kavminin iman etmeyeceğini ve çağrısının onlara hiçbir fayda vermeyeceğini zannetti.. Böylece, onlar hakkındaki bu zannının gerçek olup olmadığını anlamak için onları denemek istedi de, onlara, "Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?" dedi. Bu soru üzerine O'na, havarilerden başka hiç kimse olumlu cevap vermedi.. İşte o zaman,

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/335.
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/335.

havarilerin dışında kalan herkesin kâfir olduğunu; dinini inkâr etme ve kendisini de öldürme hususunda kararlı ve ısrarlı olduklarını anladı.
Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'a (doğrugiden yolda) bana yardım edecekler kim?" sözü hakkında iki mesele vardır: 67[67]

Birinci Mesele

Âyetle ilgili şu izahlar yapılmıştır
a) Hz. İsa (a.s), İsrailoğullarını dine davet edip, onlar da bu konuda diretince, onlardan uzaklaşarak yeryüzünde dolaşmaya başladı. Derken, balık avlayan bir grup avcının yanına geldi. Onların içinde Şemûn, Yakûb ve Yuhanna İbn Zebedî bulunuyordu. Bu kimseler daha sonra, oniki havariye dahil olacaklardır.. Hz. İsa onlara şöyle dedi: "5u anda balık avlıyorsunuz, ama bana tâbi olursanız, ebedî hayat için insanları avlayan kimseler olursunuz..." Bunun üzerine avcılar Hz. İsa'dan bir mu'cize istediler.. Şemûn ağını o gece suya atmış, ama hiçbir şey de avlayamamıştı. Hz. İsa ona, ağını ikinci kez suya atmasını emretti.. Bu sefer, Şemûn'un ağı, nerdeyse parçalanacak kadar balıkla doldu taştı; bu durum karşısında onlar, başka bir geminin çalışanlarından yardım istediler, tam iki gemi dolusu balık elde ettiler.. O zaman onlar, Hz. İsa'ya iman ettiler...
b) Hz. İsa, "Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?" sözünü, yahudiler O'nu öldürmek için bir araya toplanıp anlaştıkları zaman, işin en sonunda söylemiştir. Sonra burada şu iki ihtimal söz konusu olabilir:
Birinci ihtimal: Yahudiler, O'nu öldürmek için arayıp, O da onlardan uzaklaşmak istediğinde, bu ontki havariye, "Allah tarafından bana benzetilmek suretiyle, yerime öldürülmeye karşılık, cennette benim arkadaşım olmayı hanginiz ister?" dedi. Bu soruya onların bir kısmı icabet etti.
Hristiyanların İncil'lerinde zikrettikleri de şudur: "Yahudiler, Hz. İsa'yı yakalayınca, Şemûn kılıcını çekip, içlerindeki büyük bir âlime ait olan bir köleye vurarak, onun kulağını uçurdu. Bunun üzerine Hz. İsa ona, "Yeter!" dedi. Sonra da, kölenin kulağını alarak yerine koydu; kulak tıpkı eski haline geldi.. Netice olarak, Hz. İsa'nın yardım talep etmesinden maksadı, onları, kendisine yönelebilecek kötülüğü savuşturmaya yöneltmek, teşvik etmektir.
İkinci ihtimal: Hz. İsa onları, yahudilerle savaşmaya davet etmişti. Çünkü Cenâb-ı Hak, başka bir sûrede, "Nitekim Meryem oğlu İsa, havarilerine, "Allah'a (doğru giden yolda) benim yardımcılarım kim olacak?" demiş, havariler de, "Allah'ın yardımcıları biziz" demişlerdi. İşte İsrailoğullanndan bir zümre iman etmiş, bir zümre de küfürde kalmıştı. Nihayet biz, o iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik de, bu suretle galip geldiler" <saf. 14) buyurmuştur. 68[68]

İkinci Mesele

Bu, Cenâb-ı Hakk'ın"Allah'a..." buyru- ğudur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
a) Bunun takdiri, "Allah'a gitmem veya O'na iltica etmem durumunda, kim bana yardımcı olur?" şeklindedir.
b) Bunun takdiri, "Allah'ın emrini açıklayıp, O'nun dinini ortaya koyuncaya kadar, benim yardımcılarım kim olacaktır?" şeklindedir. Bu ikinci takdire göre [harf-i cerri, gaye mânasını ifâde eder. Buna göre Hz. İsa sanki, "Davetim tamamlanıp, Allahu Teâlâ'nın emri de ortaya çıkıncaya kadar, bana yardım etmeyi kimler idame ettirecektir?" mânâsını murad etmiştir.
(ile) mânâsına On-
c) Dilcilerin ekserisi buradaki harf-i cerrinin ğini söylemişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, ların mallarını kendi mallarınızla beraber yemeyiniz " <Nisa, 2) âyetinde de kelimesi, manasındadır.
Hz. Peygamber (s.a.s) de "Az sayıdaki deve, az sayıdaki deveyle beraber deve sürüsü olur"69[69] buyurmuştur.
Zeccâckelimesi anlamına gelmez; çünkü sen, meselaZeyd, Amr'ın yanına gitti" dediğin zaman, "Zeyd Amr'la beraber gitti" demiş olmazsın. Çünkü harf-i cerri bir sınırı (gayeyi) ifâde eder. ise, bir şeyin başka bir şeye katılmasını, bitişmesini ifâde eder. Bilakis bizim, "Buradakiharf- anlamındadır"

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/336-337.
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/337-338.
69[69] Bu bir darb-ı meseldir. Yani, "Damlaya damlaya göl olur" (Ç).

dememizin anlamıharf-i cerri, 'nın temin etmiş olduğu mânâyı sağlar. Çünküifâdesinin manası, kendi "Allah'ın yardımı yanısıra, yardımını kim bana katar, verir?.." şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, ifâdesinin mânâsı, "(O yetimlerin) malını kendi malınıza katarak yemeyiniz..." Hz. Peygamber {s.a.s) ifâdesinin mânası da "Deve topluluğu deve topluluğuna katıldığı zaman sürüyü meydana getirir" şeklindedir" demiştir.

d) Mâna, "Allah'a yaklaşma ve O'na giden yolda yardımcılarım kimdir?" şeklindedir. Nitekim, hadis-i şerifte, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kurban kestiği zaman"Allah'ım sendendir, sanadır.." yani, "Sana yaklaşmak içindir. dediği varid oimuştur. Yine bir kimse başkasını yanına çağırdığı zamander; yani, "Bana katıl, bana gel!" der. Burada da böyledir. Buna göre mânâ, "Allah'a bir yaklaşma ve ibadet olacak şeyler hususunda, yardımcılarım kimdir?" şeklinde olur.

e) Buradaki, afzının "lâm" anlamına gelmesidir. Buna göre Hz. İsa sanki, "Allah için yardımcılarım kimdir?" demiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı

Hakk'ın, Deki: "sn şerikleriniz içinden hakkı gösterecek bir kimse var mıdır?" De ki: "Hakkı gösterecek ve O'na iletecek Allah'dır" (Yunus, 35) âyetidir.

f) Âyetin takdiri, "Allah yolunda yardımcılarım kimdir?" şeklindedir. Buna görer harf-i cerrinin anlamına gelmesi caizdir. Bu Hasan el-Basrî'nin görüşüdür. 70[70]

Havari Kelimesinin Mânası

Hak Teâlâ'ntn"Havariler, "Biziz Allah'ın yardımcıları..." dediler" ifâdesi hakkında birkaç mesele vardır: 71[71]

Birinci Mesele

Âlimler bu âyette geçen Havari" lafzı hakkında şu izahları yapmışlardır:

a) Havârî", bir kimsenin özelliği ve hususiyetini ifâde etmek için va'ad olunmuş bir isimdir. Katıksız, sırf öz olduğu için, "un"a, havârî denilmesi de, bundandır.

Hz. Peygamber (s.a.s) de, Zübeyr'e "O, benim halamın oğludur ve ümmetim içinde benim havarimdir."72[72] buyurmuştur.

Tenleri ve cilt renkleri temiz ve duru olan kadınlara da denilir.

Buna göre âyette geçen, kelimesinden murad, peygamberleri tasdik ve onlara yardım konusunda samimî ve son derece ihlâslı olan, peygamberlerin seçkin ve kendilerine yakın dost ve tâbîleridir.

b) kelimesinin aslı kelimesidir. Bu kelimenin anlamı da, bembeyaz anlamındadır. Una da havârî denilmiş olması, bundan dolayıdır. kelimeleri de böyledir; bunların mânası, gözün beyaz kısmının iyice beyaz olmasıdır. Senin elbiseyi iyice temizleyip bembeyaz yaptığın zaman demen de bu anlamdadır.

İşte bu takdirlere göre, âlimler, havarilerin niçin bu isimle adlandınldıkiarı kunusunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre Saîd İbn Cübeyr, elbiselerinin beyaz olması sebebiyle bu ismi almış olduklarını söylemiştir. Onların, çamaşırcı oldukları ve elbiseleri temizleyip beyazlattıkları söylenmiştir. Yine, onların kalpleri her türlü nifak, şekk ve şüpheden arınıp tertemiz olduğu için, onları medhedip, kalplerinin, son derece beyaz bir elbise gibi son derece temiz olduğuna işaret etmek için bu ismi almış oldukları da söylenmiştir. Bu, bir kimse kötü fiillerden uzak ve berî olduğundaFalanca, yakası pâk ve eteği de temiz olandır" denilmesi gibidir. Yine bir kimse kötü fiilleri yaptığı zamanFalanca, elbisesi kirli olandır" denilir.

c) Dahhâk şöyle demektedir: Hz. İsa (a.s), çamaşır yıkayan bir topluluğa uğradı ve onları imana çağırdı. Bunun üzerine onlar da iman ettiler. Çamaşır yıkayan kimseye Nabat dilinde denilirdi ki, bu çamaşırcı demekti. Daha sonra bu kelime Arapçalaştırılarak şeklini aldı.

Mukâtil İbn Süleyman, havarilerin çamaşırcı olduklarını söylemiştir. Bu lafzın iştikakının aslı iyice kavrandığı zaman, bu kelimenin, örfdeki kullanılış yoluyla, bir kimsenin çok yakın dostu ve onun sırdaşı anlamına geldiği anlaşılır. 73[73]

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/338-339.

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/339.

72[72] Benzeri bir hadis için bkz Buhâri, Fezâil'ül-Ashab, 13; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 48, (4/1879).

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/339-340.

İkinci Mesele

Âlimler, havarilerin kimler olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.
Birinci görüş: İsa (a.s). onlar balık avlarlarken, onların yanına gelmiş ve onlara şöyle demişti: "Geliniz, insanları avlayalım." Onlar da, "Sen kimsin?" deyince, O, "Ben, Meryem oğlu İsa, Allah'ın kulu ve elçisiyim" dedi. Bunun üzerine onlar, bu iddiasına dair. bir mu'cize istediler. Hz. İsa da, mu'cize gösterince, ona iman ettiler... İşte bunlar, havarilerdir. [74][74]

Hz. İsa'nın, Küçüklüğünde Boyacının Yanında Çalışması

İkinci görüş: Âlimler şöyle demişlerdir: Annesi Meryem, İsa'yı bir boyacıya verdi. Boyacı ona bir şey öğretmek istedğinde (gördü ki) o, bunu ondan daha iyi biliyordu. Boyacı, bazı isteri sebebiyle işyerinden ayrılmayı ister ve O'na "Şurada birbirinden farklı elbiseler bulunmaktadır. Ben onların herbirisine belli şekil ve alâmetler çizdim. Ben döndüğümde bu işler tamamlanmış olacak şekilde, sen bu elbiseleri şu boyalarla boya..." der ve ayrılıp gider. Sonra Hz. İsa bir küp su kaynatarak, bütün elbiseleri onun içine basar; ve, "Allah'ın izniyle, istenildiği gibi olunuz.." der. Derken boyacı geri döner ve yaptığını ona haber verir. Bunun üzerine boyacı, "Bütün elbiseleri mahvettin!" der.. Hz. İsa ise, "Kalk ve bak., (bakalım öylemi?)" der. Böylece boyacı, istediği biçimde kırmızı, yeşil, sarı elbiseler çıkarmaya başlar.. Ve, bütün elbiseleri, istemiş olduğu renklere boyanmış olarak oradan çıkarır.. Orada bulunanlar ise buna hayret ederler ve O'na iman ederler.. İşte, havariler bunlardır. [75][75]

Havarilerin Gördüğü Bazı Mu'cizeler

Üçüncü görüş: Havariler, Hz. İsa'ya tâbi olan oniki kişiydiler. Onlar, "Ey Allah'ın ruhu, acıktık!" dediklerinde, Hz. İsa elini yere vuruyor, bunun üzerine her bir havari için iki ekmek çıkıyordu. Susadıkları zaman, "Ey Rüsullah, biz susadık!" diyorlardı. Bunun üzerine Hz. İsa elini yere vuruyor, derken yerden su çıkıyor, onlar da su içiyorlardı. İşte bunun üzerine, "İstediğimiz zaman bizi yediriyor, istediğimiz zaman da bize içecek veriyorsun.. Bizden daha faziletli kim olabilir?.. Biz sana iman ettik!" deyince, Hz. İsa, "Sizden daha efdal olan, eliyle çalışıp da kendi emeğinden yiyen kimsedir" buyurdu. Bu söz üzerine onlar elbise yıkamaya başladılar ve bundan dolayı da havari diye isimlendirildiler.
Dördüncü görüş: Bunlar hükümdar idiler. Bu görüşte olanlar şöyle dediler: Bu böyle olmuştur; çünkü hükümdarlardan birisi bir ziyafet hazırlayıp halkı davet etti. Hz. İsa da bir tabaktan yemek yiyor, ama O'nun yemeği hiç bitmiyordu. Bunun üzerine bu olayı O krala anlatınca O, "Onu tanıyorsunuz değil mi?" dedi. Onlar da, evet, dediler. Hep beraber Hz. İsa'nın yanına gittiler.
Melik ona, "Sen kimsin?" deyince, Hz. İsa, "Ben, Meryem oğlu İsa'yım" dedi.
Bunun üzerine hükümdar da, "Mülkümü bırakarak sana tâbi oluyorum" dedi ve bütün akrabalarıyla beraber Hz. İsa'ya tabi oldu ki, işte havariler bunlardır.
Kaffal şöyle demiştir: Bu oniki havarinin bir kısmı hükümdar, bazısı balıkçı, bazısının da çamaşırcı olması mümkündür; aynı zamanda hepsi de, Hz. İsa'nın yardımcısı ve O'nu sevme, O'na itaat etme ve O'na hizmet etme hususunda son derece ihlaslı ve samimi oldukları için, havarî olarak isimlendirilebilirler. [76][76]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinden maksat, "Biz Allah'ın dininin ve peygamberlerinin yardımcılarıyız" demektir. Çünkü hakiki anlamda, Allah'ın bizzat kendisine yardım etmek imkânsızdır. Binâenaleyh, "Biz, Allah'ın yardımcılarıyız" ifâdesinden maksat, bizim söylediğimiz şeydir.
hak Teâlâ'nın, "Allah'a inandık" buyruğuna gelince bu, illet ve sebep yerine, geçen bir İfâdedir. Buna göre mânâ, "Allah'a iman etmiş olmanız sebebiyle, bizim Allah'ın yardımcıları olmamız gerekir.

---

[74][74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/341.
[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/341.
[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/341-342.

Çünkü, Allah'a iman etmek, O'nun dinine yardım etmeyi, dostlarını savunmayı ve düşmanlarıyla savaşmayı gerektirir" şeklindedir.

Daha sonra onlar"Sen de şahit ol ki, biz muhakkak müslümanlanz" demiştir. Bu böyledir, çünkü onların Hz. İsa'yı kendi üzerlerine şahit tutmaları, aynı zamanda Allah'ı şahit tutmak demektir. Sonra bu ifâde hakkında şu iki açıklama yapılmıştır.

a) Bu cümleden maksat, "Senin bizden, sana yardım ve seni müdafaa hususundaki talebine boyun eğdiğimize ve bu konuda Allah'ın emrine teslim olduğumuza şahit ol" demektir.

b) Bu, onların dininin İslâm ve İslâm'ın bütün peygamberlerin (a.s) dini olduğuna denir, havarilerin yapmış olduğu bir ikrar ve itiraftır.

Bil ki onlar, Hz. İsa'yı iman ettikleri ve müslüman oldukları hususuna şahit tuttukları zaman, Allah'a yalvarıp yakararak "Ey Rabb'imiz, senin indirdiğin (o Kitaba) inandık, o peygambere de tâbi olduk. Artık bizi şahitlerle beraber yaz" demişlerdir. Bu böyledir; çünkü havariler, birinci cümlede, yani "Allah'a iman ettik" dedikleri zaman Allah'a; "Senin indirdiğin (o kitaba) inandık" dediklerinde, Allah'ın kitaplarına; "O peygambere de tâbi olduk " dediklerinde de, Allah'ın resulüne iman etmiş ve bundan dolayı, Allah'a yakınlaşmayı ve O'nun sevabını elde etmeyi isteyerek, "Artık bizi şahitlerle beraber yaz" demişlerdir. İşte bu ifâde,

şahit olanların, havarilerden daha üstün ve onların derecelerinin de onlarınkinden daha ileri olmasını iktiza eder. İşte bu konuda müfessirler bazı açıklamalar yapmışlardır:

a) İbn Abbas"Şahitlerle beraber" tabirinin manası, "Hz. Muhammed (s.a.s) ve O'nun ümmetiyle beraber..." demektir. Çünkü, şehâdeti yerine getirmesi istenenler Hz. Muhammed ve O'nun ümmetidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Böylece sizi Ömek (vasat) bir ümmet yapmışızdır; insanlara karşı şahitler olasınız, bu peygamber de sizin üzerinize bir şahit olsun diye..." (Bakara. 143) buyurmuştur.

b) Bu da, İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Buna göre, "Artık bizi şahitlerle beraber yaz..." demek, "Bizi peygamberler zümresi içine yaz" demektir. Çünkü her peygamber, kavmine şahittir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kendilerine gönderilenlere elbette soracağımız gibi, onlara gönderilen resullere de muhakkak soracağız" (Araf, buyurmuştur. Allahu Teâlâ da onların dualarını kabul etmiş; onların herbirini nebî ve resul yapmış, böylece de onlar ölüleri diriltmiş ve Hz. İsa'nın yapmış olduğu her şeyi yapmışlardır.

c) "Bizi şahitlerle beraber yaz" duası "Bizi, senin birliğine ve peygamberlerin doğruluğuna şahadet edenler zümresinin içinde yaz" mânâsındadır. Bu ifâdeden maksat şudur: Havariler, Hz. İsa (a.s)'yı kendilerinin müslümanlığına, "Sen de şahit ol ki biz muhakkak müslümanlanz" diyerek şahit tutunca, işi te'kid ve takviye etmek için Allah'ı da şahit tutmuşlardır. Yine onlar, Allah'ın birliğine ve peygamberlerin nübüvvetine şahadet eden her mü'minin alacağı mükâfaat kadar, Allah'tan mükâfaat istemişlerdir.

d) "Bizi şahitlerle beraber yaz" sözü, iyilerin amel defterlerinin ancak göklerde meleklerin yanında olacağına işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gerçekten iyilerin amel kitapları, hiç şüphesiz illiyyîndedir." (Mutannin, ıs» buyurmuştur. Allah Teâlâ, onların adını, mü'min şahitlerle beraber yazınca, onların bu nâmı, Mele-; A'la ve mukarreb melekler yanında meşhur olmuştur.

e) Allah Teâlâ, "Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığına şahadet etti. Melekler ve ilim sahipleri de..." (âı-i imran, ıs) buyurarak, ilim sahiplerini de şahitlerden saymış ve onların adını kendi adıyla birlikte zikretmiştir. İşte bu büyük bir derece ve yüce bir mertebedir. Bundan dolayı havariler de, "Bizi şahitlerle beraber yaz" yani "Bizi, adlarını adınla beraber zikrettiğin o kimselerden kıl" demişlerdir.

f) Cebrail (a.s), Hz. Muhammed (s.a.s)'e "ihsân"ın ne demek olduğunu sorduğundaO, "Sanki Allah'ı görüyörmüşsün gibi O'na ibadet etmendir"77[77] buyurdu. İşte bu, ubûdiyyetle meşgul olmada insanın ulaşabileceği son noktadır. Bu da, kulun "gaybet" makamında değil, "şuhûd" makamında olmasıdır. İşte bu havariler, istidlal hususunda mükemmelliğe ulaşınca, bu "istidlal" makamından "şuhûd ve mükâşefe" makamına yükselmek istemişler ve "Bizi, şâhidlerle beraber yaz" demişlerdir.

g) Allah'ı müşahede etme makamında bulunan kişi kendisine gelen çeşitli güçlük ve elemlere aldırış etmez. Binâenaleyh havariler, Hz. İsa'ya yardım edip, ona yardım ve onu korumayı üstlerine alınca, "Bizi, şâhidlerle beraber yaz" yani, "Bize gelecek çeşitli güçlük ve meşakkatlere aldırış etmemiz için, bizi celâlini müşahede eden kimselerden kıl! İşte o zaman peygamberine yardım için verdiğimiz sözü hakkıyla yerine getirmemiz kolaylaşır" demişlerdir. 78[78]

77[77] Buhâri, İman, 37.

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/342-344.

Yahudilerin Hz. İsa'ya Tuzak Hazırlamaları

Sonra Cenâb-ı AllahYahudiler) hileye saptılar, Allah da onların hilelerine ceza verdi Allah hilekârlan cezalandıranların en hayırhsıdır" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır: 79[79]

Birinci Mesele

"Mekr" kelimesinin Arapça'daki asıl manası, "gizlice ve karanlıkta fesat çıkarmaya uğraşmaktır. Zeccâc, "Gecenin karanlığı ortalığı kapladığı zaman denilir" demiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hani bir vakitler o kâfirler sana tuzak kuruyorlardı (mekr)" (Enfal 30) ve "O (Yusurun kardeşleri) hile (mekr) yaparak İşleyecekleri işi kararlaştırırlarken sen yanlarında değildin" (Yusuf, 102) buyurmuştur.
Bu kelimenin asıl mânasının, "bir şeyin toplanması ve sağlarr yapılması" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Etine dolgun kadına denilir. Reyi sağlamlaştırmaya "icma" ve "cem"'de denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Siz ve ortaklarınız artık toplanıp işinizi kararlaşhnn" (Yunus. 7i) buyurmuştur. İşte bu sebeple mekr, sağlam olup eksiklik ve gevşekliklerden uzak, muhkem bir görüş manasına olduğu için bu şekilde adlandırılmıştır. 80[80]

Allah Teâlâ'nın Mekrinin Mânası

Onların, Hz. İsa (a.s)'ya karşı yaptıkları hile, onların onu öldürmek istemeleridir. Allah Teâlâ'nın onlara karşı "mekr"i hususunda ise şu izahlar yapılmıştır: Birinci izah: Allah'ın onlara mekri, İsa (a.s)'yı göğe kaldırmastdır. Bu böyledir. Çünkü yahudilerin kralı olan bir yahudi, İsâ (a.s)'yı öldürmek istedi. Cebrail (a.s) ise Hz. İsa (a.s)'nın yanından hiç ayrılmıyordu. İşte, "O, (İsa'yı) Ruhul-Kudüs ile destekledik" (Bakara, 253) âyetinin manası budur. Yahudiler onu öldürmek istedikleri zaman, Cebrail (a.s) O'na, tepesinde bacası bulunan bir odaya girmesini emretti. Onlar o odaya girdiklerinde, Cebrail (a.s) O'nu bacadan çıkarıp, onun şeklini bir başkasına verdi. Böylece onlar, bu insanı, (Hz. İsa diye) yakalayıp çarmıha gerdiler. Orada bulunanlar üç gruba ayrıldılar. Bir grup, "Allah aramızda idi, gitti"; bir başka grup, "O, Allah'ın oğlu idi", üçün grup ise, "O, Allah'ın kulu ve elçisi idi. Allah Teâlâ O'nu göğe yükseltmek suretiyle, ona ikramda bulundu" demişler ve her grup, ayrı bir cemaat olmuşlardır. Derken Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderinceye kadar, kâfir olan ilk iki grup, mü'min olan üçüncü gruba baskın çıktı. Velhasıl diyebiliriz ki, Allah'ın onlara mekrinden murad, Hz. İsa'yı sema'ya ref edip, yahudtlere, serlerini O'na ulaştırma fırsatı vermemesidir.
İkinci izah: Havariler, oniki kişi idiler ve bir evde toplanmışlardı. İçlerinden birisi münafıklık yapıp, yerlerini yahudilere bildirdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ da onu, aynen Hz. İsa (a.s)'ya benzetti ve Hz. İsa (a.s)'ı da göğe yükseltti. Yahudiler, o münafığı Hz. İsa diye yakalayıp öldürdüler ve çarmıha gerdiler. İşte Allah'ın onlara olan mekri budur.
İbn İshâk şunu anlatmıştır: "Hz. İsa (a.s) göğe kaldırıldıktan sonra yahudiler havarilere işkence yaptılar
Üçüncü izah: Muhammed, kızgın güneş altında tutarak onlara azab ettiler. Havariler, yahudilerin elinden çok çektiler. Bu durum, Roma İmparatoruna ulaştı. Yahudilerin başlarındaki idareci Roma'ya bağlı olan bir hükümdar idi. Ona, "İsrailoğullarından emrin altındaki insanların birisi, onlara Allah'ın peygamberi olduğunu söylüyor, ölüleri diriltip körler ile
alaca hastalığına tutulmuş olanları iyileştirdiğini gösteriyordu. Derken onu öldürdüler" denildi. Bunun üzerine o, "Eğer bunu bilseydim, yahudiler ile onun arasına girerdim (öldürmelerine mâni olurdum)" dedi ve havarilere adam gönderip onları yahudilerin elinden kurtardı. Havarilere Hz. İsa (a.s)'yı sordu. Onlar da ona herşeyi anlattılar. Böylece o hükümdar onların dinine girdi ve çarmıha gerileni indirip toprağa gömdürdü. O çarmıhı alıp, ona kıymet vererek sakladı. Daha sonra İsrailogullarıyla savaşıp, onlardan bir çok insan öldürdü.
Böylece hristiyanlığın temeli Roma İmparatorluğunda zuhur etmiştir. Bu imparatorun adı ""Tabâris"81[81] idi. O hristiyan oldu, fakat bunu açıklamadı. Daha sonra adı Matlis"82[82] olan başka bir

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/344.
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/344.
81[81] Bu imparator, M.S. 14-37 arasında hüküm süren Tiberius olmalı (Ç).

imparator geldi ve Hz. İsa (a.s)'nın göğe kaldırılmasının kırkıncı yılında Beyt-i Makdis'teki yahudilerle savaşıp bir kısmını öldürürken bir kısmını esir aldı. Kudüs şehrinde taş üstünde taş bırakmadı. İşte bu zaman, yahudilerin Kureyza ve Nadir kabileleri Hicaz bölgesine hicret etmişlerdi. Bütün bunlar Allah'ın, Hz. İsa'yı yalanlamalarına ve O'nu öldürmek istemelerine karşı onlara verdiği cezalardır.
Dördüncü izah: Allah Teâlâ o yahudilerin üzerine İran Pers hükümdarını musallat etti de o onları öldürdü veya esir aldı. İşte 'Çok çetin bir kuvvete sahip olan kullarımızı üzerinize musallat kıldık" (isra. 5) âyetinde de beyan edildiği gibi, Allah'ın onlara karşı mekri budur.
Beşinci izah: Bundan muradın şu mananın olması da muhtemeldir: Onlar, Allah'ın emirlerini gizleme ve dinini iptal etme hususunda hileler kurdular. Allah Teâlâ da dinini yüce kılıp, şeriatını ortaya koyup Allah düşmanı olan yahudilere, zillet ve alçaklık verip perişan ederek hile ve mekrde bulunmuştur. Allah en
iyi bilendir. 83[83]

Üçüncü Mesele

"Mekr", birisine şer ve kötülük ulaştırmak için çareler aramaktan ibarettir. Allah için, hile kurup çare araması düşünülemez. Allah hakkında kullanılan "mekr" kelimesi, müteşabth lafızlardan olmuş olur. Alimler bu lafzın te'vili ve tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:
a) Allah Teâlâ, mekr ve hileye karşı verdiği cezaya da "mekr" demiştir. Bu, tıpkı 'Kötülüğün cezası ona denk bir kötülüktür" (Şura. âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Allah hud'a ve tuzak kurmaya karşı verdiği cezayı "hud'a", istihzaya karşı verdiği cezayı da "istihza" olarak ifade etmiştir.
b) Allah'ın onlara yaptığı muamele, mekr'e benzediği için, bu adı almıştır.
c) Bu lafız, müteşâbihattan değildir. Çünkü bu, mükemmel ve sağlam tedbir manasınadır. Sonra örfte, başkalarına bir şer ulaştırmak için alınan tedbir manasına kullanılmıştır. Bu mana, Hak Teâlâ hakkında imkansız değildir. Allah en iyi bilendir. 84[84]

"O zaman Allah şöyle dedi: "Ey İsa, şüphesiz sent öldürecek olan benim; seni kendime yükseltip kaldıracak, inkâr edenlerin içinden tertemiz çıkaracak ve sana tâbi olanları Kıyamet gününe kadar inkâr edenleri üstünde tutacak da (benim). Sonra dönüşünüz (de) yalnız bana olacaktır. İşte (o zaman), aranızda ihtilaf ettiğiniz şeylerin hükmünü ben vereceğim" (Al-i Imran. 55).
Bu âyet hakkında birkaç mesele bulunmaktadır: 85[85]

Birinci Mesele

Âyetin başındaki edatının âmili, bir önceki âyetin sonundaki sözüdür. Yani, "Bu ilâhî hile, Allah şu sözü söylediğinde kurulmuş idi" demektir. Bunun takdirinin .. "Bu iş, Allah şöyle şöyle dediğinde olmuştu" şeklinde olduğu da söylenmiştir. 86[86]

İkinci Mesele

Onlar, Allah Teâlâ'nın bu âyette, Hz. İsa (a.s)'yı birtakım sıfatlarla şereflendirdiğini kabul etmişlerdir: 87[87]

Buyruğunun İzahı

Birinci sıfat: Hak Teâlâ'nın"Şüphesiz sent öldürecek olan benim" buyruğudur. Bunun bir benzeri de, Cenab-ı Hakk'ın Hz. İsa (a.s)'dan nakl ettiği, "Fakat vakta ki sen bent (içlerinden) aldın, üstlerinde

---

82[82] Batılılara göre. Tiberius'dan sonraki imparatorun adı Câligula olup 37-41 arasında tahtta kalıp öldürülmüştür. (Ç).
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/345-346.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/346.
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/347.
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/347.
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/347.

ntgehban yalnız sen oidun" (Mâide. 117) sözüdür. Müfessirler, bu iki âyeti şu iki değişik şekilde izah etmeşilerdir:

a) Âyette herhangi bir takdim veya tehir yapmaksızın onu zahirine göre mânalandırmak.

b) Âyette bir takdim ve tehirin olduğunu kabul etmek. Birinci şeklin İzahı şu vecihler üzeredir:

1- "Şüphesiz seni öldürecek olan benim" sözünün mânası, "senin ömrünü tamamlayacak olan benim. Bunu tamamlayınca senin canını alırım. Onların seni öldürmelerine fırsat vermem, aksine seni semâma kaldırıp meleklerime yaklaştırır ve seni onların öldürmelerinden korurum" şeklindedir. Bu güzel bir te'vildir.

2- demek, "seni öldüren benim" mânasındadır. Bu görüş, İbn Abbas (r.a) ve Muhammed İbn İshâk'tan rivayet edilmiştir. Onlar şöyle demişlerdir: "Bundan maksat, onun yahudi düşmanlarının, O'nu öldürmeye imkân bulamayacaklarıdır. Allah O'nu öldürmüş ve sonra göğe kaldırmak suretiyle şeref kazandırmıştır." Bu görüşte olanlar da şu üç izahı yapmışlardır:

a) Vehb İbni Münebbih, "Allah, O'nun canını üç saatliğine almış ve sonra O'nu göğe kaldırmıştır" demiştir.

b) Muhammed İbn İshâk, "Allah O'nun canını yedi saatliğine almış ve sonra O'nu dirilterek semâ'ya ref etmiştir" demiştir.

c) Rebî İbn Enes ise şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, O'nu göğe kaldırırken cantnı almıştîr. Nilekim Cenâb-ı Hak, "Allah (ölenin) ölümü esnastnda, ölmeyenin de uykusunda ruhlarını (canlarım) alır" (zümer, 42) buyurmuştur.

3- Âyetteki vâv harf-i çerleri, tertip (sıra) ifâde etmezler. Binâenaleyh âyet, Cenâb-ı Allah'ın, Hz. İsa'ya bu şeyleri yapacağını gösterir. Fakat nasıl ve ne zaman yapacağı hususları delile bağlıdır. Deliller de, Hz. İsa'nın canlı olarak göğe yükseltildiğini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O (İsa) İnecek ve DeccâVi öldürecektir,[88][88] İşte Atlah Teâlâ bundan sonra onun canını alacaktır.

4- Bu, Ebu Bekir el-Vasıti'nin söylediği görüştür: "Bu ifâdeden murad şudur: "Şüphesiz ben seni, şehevî isteklerinden ve nefsinin nazlarından öldüreceğim..." Cenâb-ı Hak daha sonra da, "Ve sent, kendime yükselteceğim" buyurmuştur; çünkü Allah'ın dışındaki her şeyden fani olmayan bir kimse, marifetullah makamına ulaşamaz. Ve yine, Hz. İsa semâya yükseltilince, şehvetin, gazabın ve kötü huyların bulunmaması bakımından O'nun durumu, meleklerin durumu gibi olmuştur.

5- "Teveffî kelimesi, bir şeyi tam ve noksansız olarak almak anlamına gelir. Allahu Teâlâ, insanlardan bir kısmının hatırına, Allah'ın yükselttiği şeyin Hz. İsa'nın bedeni değil de ruhu olduğu fikrinin geleceğini bilince, Hz. İsa'yı ruhu ve bedenîyle bir bütün olarak göğe yükselttiğine delâlet etmesi için bu kelimeyi zikretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar sana hiçbir şekilde zarar veremezler" (Nisa, 113) âyeti de bu açıklamanın doğruluğunu gösterir.

6- sözünün mânası, "Ben seni öldürülmüş gibi yapacağım" şeklindedir. Çünkü, Hz. İsa göğe yükseltilip, yeryüzündeki haberi ve izi kaybolup silinince, adeta ölü gibi olmuştur. Bir şeyin isminin, sıfat ve hususiyetlerinin ekserisinde, o şeye benzeyen bir şeye itlâk edilip, isim olarak verilmesi, caiz ve güzeldir.

7- "TeveffTnin anlamı, kabzedip atmaktır. Nitekim Arapça'da "falanca dirhemlerimi, bana teslim etti ve ben o dirhemleri ondan teslim aldım1' denildiği gibi denilir. Bazan kelimesi, "alacağını tam aldı" mânasına gelir. Her iki ihtimale göre de, Hz. İsa'nın yeryüzünden alınıp gökyüzüne yükseltilmesi, onun için bir teveffî olur.

Buna göre, eğer, "Bu izaha göre teveffî, Allahu Teâlâ'nın Hz. İsa'yı kendisine yükseltmesinin aynısı olur. Binâenaleyh, "ve, sent kendime yükselteceğim" ifâdesi, bir tekrar olmuş olur" denilirse, biz deriz ki: "Şüphesiz seni öldürecek olan benim" sözü, teveffînin tahakkuk ettiğine delâlet eder. Bu ise, içinde birçok nev'i bulunan bir cinstir. Bu nevilerden birisi ölüm, birisi de göğe yükseltmektir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bunun peşinden, "Ve, seni kendime yükselteceğim" deyince, bu onun nev'ini belirtme olup, bir tekrar olmaz.

8- Bu ifâdede, muzâfın düşmüş olduğunu takdir etmek.. Buna göre takdir, "Amellerini tastamam alacağım" manasında ve "amelini bana yükselteceğim" şeklindedir. Bu, Cenâb-t Hakk'ın, "Güzel kelimeler, ancak O'na yükselir" (Fâtır, ıo>â-yeti gibidir. Bu âyetten muradı şudur: Allahu Teâlâ, Hz. İsa (a.s)'ya tâat ve amellerini kabul edeceğini müjdelemiş, dinini yürütme ve şeriatını ortaya koyma hususunda düşmanlarından göreceği zorluk ve meşakkatlerin ecrinin yok olmayacağını, sevabının boşa gitmeyeceğini ona bildirmiştir. İşte, âyeti zahirî mânasına göre alanların yapmış oldukları izahın hepsi bundan ibarettir.

---

[88][88] Bu manada bazı hadisler için bkz. Tirmizi, Fiten, 54, 62 (4/506.515).

İkinci şekil: Bu, âyet-i kerimede, bir takdim veya tehire ihtiyaç olmadığı halde, bir takdim ve tehirin gerekli olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Ve seni kendime yükselteceğim" ifâdesi, Cenâb-t Hakk'ın Hz. İsa'yı diri olarak göğe kaldırdığını iktiza eder.

Buradaki vâv harf-i cerri bir tertip ifâde etmez. Binâenaleyh, bunda bir takdim ve tehirin bulunduğunu söylemekten başka bir çare kalmıyor. Buna göre mana, "Seni kendime yükselteceğim, seni kâfirlerden kurtarıp temizleyeceğim ve seni dünyaya indirdikten sonra, sent Öldüreceğim" şeklinde olur. Kur'ân-ı Kerim'de bu gibi takdim ve tehirler çokça bulunmaktadır.

Sil ki, bu sunmuş olduğumuz (önceki) birçok izah, âyetin zahirine muhalefet etmemize mâni olup, buna ihtiyaç bırakmaz. Allah en iyisini bilendir.

İkinci sıfat: Allahu Teâlâ'nın"Ve seni kendime yükselteceğim" ifadesidir.

Müşebbihe, Allah'ın bir mekânda ve bu mekânın da semâ da bulunduğu şeklindeki görüşünü isbat hususunda bu âyete tutunmuştur. Biz, bu kitabın birçok yerinde kafi birçok delil ile, Allahu Teâlâ'nın bir mekânda bulunmasının imkânsızlığını göstermiştik. Binâenaleyh, bu ifâdeyi te'vil etmek gerekir. Bu da, birkaç şekilde olur:

a) Bu ifâdeden murad, "Seni, keramet ve ikramımın mahalline, bulunduğu yere kaldıracağım" mânâsıdır. Allahu Teâlâ bunu, tefhîm ve tazîm sebebiyle, kendisine yükseltmek gibi kabul etmiştir. Bunun bir benzeri de, "Ben, dedi muhakkak ki Rabb'ime gidiciyim" (Saftat. 99) âyetidir. Bunu söyleyen İbrahim (a.s) ancak, Irak'tan Şam'a gitmiştir. Bazan sultan, "Bu emri kadıya ref edin, yükseltin!" der. Hacılar, "Allah'ın ziyartçileri"; (Ka'be'ye) komşu olanlar da, "Allah'ın komşuları" diye isimlendirilir. Bütün bunlardan murad, bütün bu şeyleri yüceltmek ve tazimdir. Burada da böyledir.

b) Bu ifâdenin mânası şöyle olabilir: "Hz. İsa (a.s), kendisi hakkında, Allah'tan başka hiç kimsenin nükmedemiveceği bir mekâna yükseltilir." Çünkü yeryüzünde, insanlar (zahiren) çok muhtelif hükümleri üstlenip, icra ederler. Göklerde ise, gerçekte de, zahirde de Allah'tan başka hiçbir hâkim bulunmamaktadır.

c) Allahu Teâlâ'nın bir mekânda bulunduğunu farzetmemiz halinde, Hz. İsa'nın bu mekâna yükseltilmesi, onun faydalanmasına ve sevinmesine bir sebep olmaz. Bilakis o,*bu mekânda, eğer orada arzu ettiği sevap, rahmet, rahat ve nzık olursa, bu yükseltilmeden istifade etmiş olur. Bu her iki görüşe göre de, âyetin lafzını, "Seni, sevap ve amellerinin karşılığını göreceğin bir yere, bir makama yükselteceğim" mânasına hamletmek gerekir. Zikrettiğimiz bu mânanın takdir edilmesi gerekince, âyette Allah için bir mekânın söz konusu olduğuna delâlet eden hiçbir şey kalmaz.

Üçüncü sıfat: Allahu Teâlâ'nın "Seni İnkâr edenlerin içinden tertemiz çıkaracağım..."cümlesidir. Bu, "Seni onların arasından çıkaracağım, seninle onların arasını fasledeceğim, ayıracağım" mânasına gelir. Allahu Teâlâ Hz. İsa'yı kendisine yükselteceğini söylemekle onun şerefinin yüceliğini gösterdiği gibi, onu inkâr edenlerin içinden çekip almayı, kurtarmayı da tathîr (temizlemek) lafzıyla beyan etmiştir. Bütün bunlar, Allah katında Hz. İsa'nın mertebesinin çok yüce ve makamının da çok üstün olduğuna delâlet etmektedir.

Dördüncü sıfat: Allahu Teâlâ'nın"Ve sana tâbi olanları Kıyamet gününe kadar, küfredenlerin üstünde tutacağım..." buyruğudur. Bu ifâdenin iki izahı bulunmaktadır:

a) Bunun mânası şudur: İsa (a.s)'nın dinine tâbi olanlar, Kıyamet gününe kadar, kahr, hakimiyyet ve hükümranlık vasıtasıyla Hz. İsa'nın dinini inkâr edenlerin üstünde olacaklardır. Binâenaleyh bu, yahudilerin Kıyamet gününe kadar zelil ve makhur olacaklarını haber vermektedir.

Mesih (a.s)'e tâbi olanlara gelince onlar, onun Allah'ın kulu ve resulü olduğuna inananlardır. İslâm geldikten sonraysa, onlar müslümanlardır. Hristiyanlar ise, her ne kadar kendilerinin Hz. İsa'ya muvafakat ettiklerini söylüyorlarsa da, aklın sarih delâleti, Hz. İsa'nın bu cahillerin söylemiş olduğu hiçbir şeye razı olmayacağına şehâdet ettiği için, bu kimseler Hz. İsa'ya karşı son derece muhalefet etmektedirler. Bununla beraber biz, dünyada, hristiyanların devlet ve güçlerinin, yahudüerin durumundan daha üstün ve daha güçlü olduğunu görüyor; dünyanın hiçbir yerinde yahudi bir kral, yahudilerle dolu bir belde göremiyor; nerede olurlarsa olsunlar, zillet ve meskenet içinde bulunduklarını müşahede ediyoruz. Ama hristiyanların durumu bunun aksinedir.

b) Âyette bahsedilen, "üstte bulunma"dan murad, hüccet ve delil bakımından üstünlüktür. Bil ki bu âyet, "Ve, seni kendime yükselteceğim" buyruğunda belirtilen yükseltilmenin, mekân ve cihet bakımından değil, derece ve şeref bakımından olduğuna delâlet eder. Nitekim bu son ifâdedeki üstünlük de, mekân itibariyle bir üstünlük olmayıp, aksine derece ve manevî bir üstünlük anlamına gelmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, Sonra dönüşünüz (de) yalnız bana olacaktır. İşte (o zaman), aranızda ihtilâf ettiğiniz şeylerin hükmünü ben vereceğim" buyruğunun mânası şudur: Allahu Teâlâ Hz. İsa'ya dünyada iken bu şerefli hususiyetleri, yüce ve üstün mertebeleri vereceğini müjdelemiş. Kıyamette ise, O'na inananlar ile O'nun peygamberliğini inkâr edenler arasında hükmedeceğini haber vermiştir. Bu hükmedişin nasıl olacağı hususu, bu âyetten sonra gelen âyette açıklanmış olan husustur. 89[89]

Hz. İsa Yerine Başkasının Asılması Ve Bundaki Problemler

Bu âyetin konularından müşkil bir mesele geriye kalmaktadır ki, o da şudur: Kur'ân-ı Kerim'in nassı ve ifâdesi, Allahu Teâlâ Hz. İsa'yı semaya yükselttiği zaman, "Fakat onlar onu öldürmediler, asmadılar da. Ama (öldürülen veastlan adam) kendilerine (İsa) gibi gösterildi" (Nisa. 1577 âyetinde de ifâde edildiği gibi, onun şeklini ve suretini bir başkasına vermiş olduğuna delâlet etmektedir. Bu hususta birçok haber de varid olmuştur; ama rivayetler farklıdır. Bazan, Allahu Teâlâ'nın, onu öldürüp çarmıha gersinler diye yahudilere Hz. İsa'nın yerini gösteren düşmanlardan birisini Hz. İsa'ya benzettiği; bazan da, İsa (a.s)'mn, kendisine çok yakın olan arkadaşlarından birisini, kendi yerine öldürülsün diye, kendisine benzetilip yerine geçmeye teşvik ettiği rivayet edilmiştir. Velhasıl, nasıl olursa olsun, Hz. İsa'nın şeklinin ve şemâlinin bir başkasına verilerek onun Hz. İsa (a.s)'ya benzetilmesinde bazı problemler söz konusudur:

Birinci problem: Bir İnsanın şeklinin başka bir insana verilebileceğini mümkün görürsek, bu bir safsatayı gerektirir. Ben çocuğumu görsem; sonra onu ikinci kez gördüğümde, bu ikinci kez gördüğüm çocuğun, benim çocuğum değil de, çocuğuma benzetilmiş bir başka insan olduğunu mümkün görmüş olurum. Bu durumda da, duyu organlarıyla hissedilen şeylere itimad ortadan kalkar. Ve yine, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kendilerine emirler ve nehiyler verdiğini gören sahabenin, başkasının O'na benzetilmiş olabileceği ihtimalinden|dolayı, onun Hz. Muhammed olup olmadığını bilmemeleri gerekirdi... Bu ise, şeriatların yok olması neticesine götürür.

Yine, mütevâtir haberlerde asıl olan, o şeyi ilk haber verenin, onu bizzat görüp duyduğu bir şey olarak haber vermesidir. Görülen şeylerde hata edilebileceği mümkün görülürse, mütevâtir haberin sakıt olması evlâ bir şey olur,. Kısaca, bu kapının açılışının başı safsata; neticesi de, peygamberliklerin tamamını geçersiz kılmak olur.

İkinci problem: Allahu Teâlâ, Cebrail (a.s)'e çoğu durumda Hz. İsa'yla beraber olmasını emretti.. "Hani ben seni Cebrail ile desteklemiştim" (Maide, 110) âyetinin tefsirinde müfessirler böyle söylemişlerdir. Hem sonra, Cebrail (a.s)'in kanatlarından bir tek kanadının kenarı dahi, bütün insanlara karşı kâfi gelirdi.. Nasıl olur da, Hz. İsa'y' bu yahudilere karşı koruyamamış olsun?

Ve yine, Hz. İsa (a.s) ölüleri diriltmeye, anadan doğma kör ve alacalı hastaları iyi etmeye gücü yetiyorken, kendisi için kötülük düşünen bu yahudileri, kendisine sataşamasınlar diye öldürmeye, onları hasta etmeye, müzmin dertlere müptelâ kılıp felç etmeye nasıl güç yetirememiştir?

Üçüncü problem: Allahu Teâlâ, Hz. İsa'yı, göğe kaldırmak suretiyle bu düşmanlardan kurtarabilirdi. Binâenaleyh, bir başkasını ona benzetmenin faydası nedir ki? Bu, bir zavallıyı boş yere öldürtmek değil midir?

Dördüncü problem: Hak Teâlâ, bir başkasını Hz. İsa'ya benzetip, bundan sonra Hz. İsa'yı göğe yükseltince o yahudi topluluğu, Hz. İsa olmadığı hâlde, o adamın Hz. İsa olduğuna inanmışlardır. Binâenaleyh bu, onları bilgisizleştirip, akıllarını karıştırmaktır. Böyle bir şey ise, Allah'ın hikmetine uygun değildir.

Beşinci problem: Hristiyanlar, yeryüzünün doğusunda ve batısında çokça olmalarına; Hz. İsa'yı son derece sevmelerine ve onun hakkındaki aşırılıklarına rağmen, Hz. İsa'nın öldürüldüğünü ve çarmıha gerilmiş olduğunu müşahede ettiklerini bildirmişlerdir. Eğer biz bunu inkâr edersek, tevatürle sabit olmuş olan bir hususu ta'n ve tenkid etmiş oluruz. Tevatür itasabit olanı ta'n etmek ise, Hz. Peygamberin ve Hz. İsa'nın peygamberliklerini; hatta onların ve diğer peygamberlerin varlıklarını dahi tenkit ve reddetmeyi iktiza eder... Bütün bunlar İse bâtıldır.

Altıncı problem: Tevatürle sabit olduğuna göre, çarmıha gerilen kimse, uzun bir süre hayatta kalabilir. Eğer, çarmıha gerilen Hz. İsa değil de bir başkası olsaydı, o bağırır çağırır, "Ben İsa değilim. Ben ondan başka birisiyim!.." der ve bunu anlatabilmek için her şeyi yapardı. Eğer o çarmıha gerilen

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/347-351.

kimse bunları söylemiş olsaydı, bunu herkes duyardı.. Böyle bir şey mevcut olmadığına göre, durumun sizin söylediğiniz gibi olmadığını anlamış oluruz. İşte, bu konudaki başlıca problemler bunlardır..

Birinciye cevap: Kadir ve ihtiyar irâde sahibi bir Ma'budun olduğuna inanan herkes, Allahu Teâlâ'nın, meselâ Zeyd'e benzeyen başka bir insanı yaratmaya kadir olduğunu kabul eder. Sonra bu benzetmenin mümkün olması, zikredilen şüpheye düşülmesini de gerektirmez. Zikrettiğiniz hususlara karşı söylenecek söz budur.

İkinciye cevap: Eğer Cebrail (a.s) İsa (a.s)'yı düşmanlarına karşı korusaydı, vehayut da Allahu Teâlâ İsa (a.s)'ya düşmanlarını kendisinden uzaklaştırma gücü verseydi, o zaman O'nun mu'cizesi ilcâ" (zorlama, imana girmeye mecbur bırakma) sınırına ulaşmış olurdu ki, bu caiz değildir.

Bu, aynı zamanda üçüncü probleme de cevaptır. Çünkü Allahu Teâlâ, eğer İsa (a.s)'yı. başkasını ona benzetmeksizin, göğe kaldırsaydı bu mu'cize de "ilcâ" sınırına ulaşmış olurdu.

Dördüncüye cevap: Hz. İsa'nın talebeleri, orada bulunuyor, bu hadisenin içyüzünü biliyor ve onlar bu karışıklığı izâle edip gideriyorlardı (Yani, durumu anlatıyorlardı).

Beşinciye cevap: Bu esnada orada hazır bulunanlar, az sayıda idiler. Az bir topluluğa şüphenin arız olması mümkündür. Binâenaleyh, mütevâtir haber başlangıç itibariyle az bir topluluğa dayanıyorsa, bu ilim ifâde etmez.

Altıncıya cevap: Hz. isa (a.s)'ya benzetilen kimsenin bir müslüman olması ve bunun da Hz. Isa tarafından kabul edilmiş olduğunun farzedilmesi halinde, bu kimsenin bu hadisedeki gerçek durumu anlatmayıp susmuş olması mümkündür. Netice olarak, onların Öne sürmüş oldukları sorular, kimi yönlerden ihtimal dahilinde olan hususlardır. Kafi ve kesin mu'clzeler ile, Hz. Muhammed'in, haber verdiği her hususta sıdk u doğruluğu sabit olunca, bu muhtemel hususların kesin nassa muarız ve aykırı olması imkânsızdır. Allah, hidâyete ileten velîdir, dosttur. 90[90]

"İnkâr edenlere gelince, ben onları dünyada da, âhlrette de en çetin bir azap ile azarlandıracağım. Onların hiçbir yardımcısı olmayacaktır" (Âl-i Imran. 56)

Bil ki, Hak Teâlâ, "Sonra dönüşünüz (de) yalnız bana olacaktır. İşte (o zaman), aranızda ihtilâf ettiğiniz şeylerin hükmünü ben vereceğim" (Ali imran, 55) buyurunca, bunun peşinden geniş bir şekilde bu ihtilâfın ne olduğunu beyân etmiştir. Buna göre bu ihtilâf, bir topluluğun inkâr etmesi, diğerlerinin de iman etmesidir. Küfreden kimseler hakkındaki hükme gelince, bu Allah'ın o kimseyi hem dünyada, hem de âhirette şiddetli bir şekilde azâplandırması, cezalandırmasıdır. İmân edip salih ameller işleyen kimseler hakkındaki hükmü ise, onlara ecir ve mükâfâatlarını tastamam vermesidirKâfirin dünyadaki azabı, iki yöndendir:

Bu âyette birkaç mesele bulunmaktadır: 91[91]

Kâfire Dünya Hayatında Verilen Azap Hakkında

a) Öldürülmek, esir edilmek, vb. şeyler ile.. Eğer o kimse küfrü terketseydi, bu şeyleri ona tatbik etmek uygun olmazdı.. İşte bu, dünya azabına dahil olurdu.

b) Kâfire arız olan hastalıklar ve musibetler.. Âlimler, bunların bir ceza olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler, "Bu, kâfir hakkında bir cezadır; ama bir benzeri mü'minin başına geldiği zaman, bu ceza olmaz, bilâkis bir imtihan ve sınama olur" demişlerdir.

Hasan el-Basrî ise şöyle demiştir: "Benzeri musibetler kâfirin başına geldiğinde, bu bir ceza olmaz. Aksine, bir imtihan ve sınama olur ve tevbe edenlere uygulanan hadler (şer'î cezalar) yerine geçer. Çünkü o bir ceza değil, aksine bir imtihan olur. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın bu gibi şeylere sabretmeye, rıza göstermeye ve boyun eğmeye karşılık herkese mükâfaat vaadetmiş olmasıdır. Bu durumda olan bir şey, bir ceza olmaz.

Eğer, "Siz birinci izahınızda bunların, kâfirin küfrüne karşılık bir azap olduğunu söylediniz. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze edecek olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı" (Nam, ei) âyetinin hilâfına bir durumdur. Bu âyetteki "Eğer" kelimesi, ceza (netice) olmadığı için, şartın da bulunmadığını gösterir. Bu sebeple, dünyada iken muaheze etmenin söz konusu olmaması gerekir. Yine Cenâb-ı Hak, "Bugün herkese kazandığının karşılığı verilecektir"

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/352-354.

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/354.

(Mümin, 17) buyurmuştur. Bu da, cezalandırmanın dünyada değil de, Kıyamet günü olacağını ifâde eder" denilir ise; deriz ki: İlahî cezanın dünyada iken meydana geleceğini gösteren âyet hususîdir. Sizin zikrettiğiniz âyetler ise umumidir. Husûsi olan delil, umûmî olandan önce nazar-ı itibara alınır. 92[92]

İkinci Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: "Azabın "şiddet" ile vasfedilmiş olması, kâfirin dünyadaki cezasının daha şiddetli olmasını gerektirir. Halbuki biz durumun
böyle olmadığını görüyoruz. Çünkü durum bazan kâfirlerin, bazan müslümanlann aleyhine dönmektedir. Binâenaleyh bu bakımdan insanlar arasında bir fark görememekteyiz."
Buna karşı biz deriz ki: Bilâkis bu fark dünyada mevcuttur. Çünkü bu âyet-i kerime, Hz. İsa'yı yalanlayan yahudilerin durumunu beyân etmektedir. Biz onları zillet ve meskenetin bürüdüğünü görmekteyiz. Bu cevap ile, bu problem ortadan kalkar. 93[93]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ bu azabı, "kendilerine yardım edecek ve bunu kendilerinden uzaklaştıracak hiçbir yardımcı bulunmayan" bir azab olarak vasfetmiştir.
Eğer "Devlet başkanlarının ve mü'minlerin, ahd ve zımmîlik anlaşması sebebi ile kâfirleri öldürmeleri imkânsız değil midir?" denilirse, deriz ki: Bu öldürmeye mâni olan şey, aradaki ahd ve anlaşmadır. Binâenaleyh anlaşma sona erince kâfirin öldürülmesi helâl olur. 94[94]

"İmân edip sâlih ameller işleyenlere gelince, (Allah) onların mükâfaatını tastamam verecektir. Allah zâlimleri sevmez" (Âl-ı İmran, 57).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 95[95]

Birinci Mesele

Hafs, Âsım'dan rivayet ederek, fiili yâ ile şeklinde, yani "Allah onlara mükâfaatiarını tastamam verir" manasında; diğer kıraat imamları da bir önceki âyette geçmiş olan (Hükmederim, azab ederim) ifâdelerine hamlederek "Onlara mükâfaatiarını tastamam veririz" şeklinde okumuşlardır ki evlâ olan96[96] bu kıraattir. Çünkü bu, sözün gelişine daha uygundur. 97[97]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ imân edenleri zikredip, sonra onları sâlih amel yapmış olmakla vasfetmiştir. Bu da, amel-i sâ-lih'in imanın hakikatinden başka birşey olduğunu gösterir. Bu husustaki delil ve açıklamalar daha önce birçok kez geçmişti. 98[98]

Üçüncü Mesele

Amel-i Salih'in mükâfaatın sebebi olduğunu söyleyen kimse, âyetteki, "Onların mükâfaatlannı tastamam
vereceğiz" ifâdesini delil getirerek, sevap elde etmek için ibâdet etmeleri hususunda, insanları ücret

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/355.
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/355.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/356.
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/356.
96[96] Mütevatir kıraatler arasında tercih veya tafdilde bulunmak doğru değildir; zira hepsi de sabittir. Müfessirimizin kasdı da bu değildir. Anlaşılan o, mâna bakımından, böyle bir değerlendirme yapmaktadır (Ç).
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/356.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/356.

karşılığı çalışan kimselere benzetmiştir. Bu husustaki izahlar da daha önce geçmişti. Alfah en iyi bilendir. 99[99]

Dördüncü Mesele

Mu'tezile, "Allah zâlimleri sevmez" ifâdesini, Allah Teâlâ'nın, günahları reddedip onları irade etmediğine delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü bir şeyi murad eden kimsenin o şey bir fiil olduğu zaman onu sevmiş olması gerekir. Fakat irâde ve sevgi şahıslarla ilgili olduğunda birbirlerinden farklı olurlar. Meselâ, "Zeyd'i seviyorum" denilir, fakat, "Zeyd'i irâde ediyorum" denilemez. Sevgi ile irâde fiillerle ilgili olduğunda, hakiki lügavî mânâlarında kullanılmaları durumunda, aynı mânaya gelirler. Böylece, "Allah zalimleri sevmez" sözü, "Allah zâlimlerin zulmünü irâde etmez, istemez" mânasında olmuş olur." İşte Kâdî de bunu böyle anlatmıştır. Bizim âlimlerimize göre, muhabbet kula, (sevgi), hayır ve menfaat ulaştırmayı murad etmek mânasındadır. Hak Teâlâ, her nekadar kâfirin inkârını murad etmişse de, o kâfire hayır ve sevap ulaştırmayı dilemez. Nitekim biz bu meseleyi daha önce, birçok kere anlatmış idik. 100[100]

"İşte bu sana okuduğumuz (kıssalar) âyetlerden ve hikmet dolu zikirdendir" (Âl-i İmran, 58).
Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır: 101[101]

Birinci Mesele

Âyetteki "Bunları" sözü daha önce geçmiş olan Hz. İsa, Hz. Zekeriyya ve diğer zatlarla ilgili kıssalara işaret etmektedir. Bu kelime mübtedâ olup, "Onu okuyoruz" lafzı onun haberidir. "Ayetlerdendir" ifâdesi ise ikincj haber yahut, mahzûf bir mübtedanın haberidir. Buradaki kelimesininanlamında olup, «jlsî lafzının onun sılası ve o lafzının onun haberi olması caizdir. (Buna göre mânâ, "Sana okuduğumuz bu şeyler âyetlerdendir" şeklinde olur.) 102[102]

İkinci Mesele

"Tilâvet" ve "Kasas" kelimeleri, mânâ bakımından aynıdır. Çünkü her ikisi de, "bir şeyin peşi sıra başka birşey söyleme" mânasına gelir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu âyette ve "Sana Musa 'nm haberini okuyoruz" (Kasas, 3) âyetinde "tilaveti" (okumayı), "Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz" (Yusuf. 3) âyetinde de "Kasas"ı (anlatmayı) zatına nisbet etmiştir. Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın, meleğin vahiy getirip okumasını, kendi okuması gibi saydığını göstermektedir. Bu ise, vahiy meleğini büyük bir şekilde şereflendirme ve yüceltmedir. Bu güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü Cebrail (a.s)'in okuması, kesinlikle farksız olarak Allah'ın emri ile olunca, bu, Hak Teâlâ'ya nisbet edilmiştir. 103[103]

Üçüncü Mesele

Âyette geçen "Âyetlerden" kelimesinin bu, "Kur'ân'ın âyetlerindendir" mânasında olması muhtemel olduğu gibi, yine "Senin peygamberliğinin kesinliğini gösteren âyetle.'den (mu'cizelerden)dir. Çünkü bunlar, ancak bir ilâhi kitaptan okuyan ya da kendisine vahyedilen bir kimsenin bilebileceği haberlerdir. Aşikardır ki sen ne yazı yazabiliyor ne de okuyabiliyorsun. Binâenaleyh geriye bunun, bir vahiy olduğunu söylemekten başka bir yol kalmaz" mânâsında olması da muhtemeldir. 104[104]

Hakim Kelimesinin Mânâsı

"Hikmet dolu zikirden.." sözü hakkında iki görüş vardır:

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/356-357.
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/357.
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/357.
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/357.
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/358.
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/358.

a) Bundan murat, Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân'ın, "hikmet dolu zikir"olarak vasfedilmesinde birkaç izah şekli bulunmaktadır:
1- Buradaki kelimesi (kadir, muktedir) (âlim, mutlak ilim sahibi) kelimelerinin (anlamında olmaları) gibi (hükmeden) mânasındadır. Buna göre, kendisinden hükümler elde edilmesi anlamında, Kur'ân, Hâkim, 'dir.
2- Bunun mânâsı, "Telifinde, nazmında ve ihtiva ettiği ilimlerin çokluğunda hikmet sahibi..." şeklindedir.
3- "Hakîm" kelimesinin mânasımuhkem, sağlam, korunmuş, muhafaza edilmişedir. Buna göre buradaki, mânâsmdadır.
Ezherî şunu söylemiştir: "Bu mâna, Arapça'da şuyû bulmuş olan bir mânadır. Çünkü, senin e (hükmettim..) ifâden, mâna bakımından muhkem yaptım, yanlıştan korudum, sağlamlaştırdı m) yerine geçmektedir. Böylece mâna, aslına döndürülmüş oldu. kur'ân'ın muhkem olmasının mânası ise, O'nun, kendisine herhangi bir bozukluğun ânz olmasından, yol bulmasından korunmuş ve muhkem kılınmış olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "âyetleri muhkem kılınım) buyurmuştur.
4- İhtiva ettiği hüküm ve hikmetler sebebiyle, Kur'ân'ın hikmeti söylediği, hikmeti dile getirdiğinin söylenrnesidir. Binâenaleyh, bu yorum itibariyle, "Hakim" olarak vasfedilmiştir.
b) Buradaile kastedilen Kur'ân'dan başka bir şeydir ki, bu da peygamberlere indirilen kitapların hepsinin kendisinden aktarılmış olduğu "Levh-i Mahfûz"dur. Cenâb-ı Hak burada, bu kıssaları, orada, Levh-i
Mahfûz'da yazılmış olan şeylerden olmak üzere indirdiğini haber vermiştir. 105[105]

Hz. Âdem İle Hz. İsa Arasındaki Benzerlik

"Muhakkak ki İsa'nın hâli de, Allah katında, Âdem'in hâl!gibidir. Allah onu (Âdem'i) topraktan yarattı. Sonra ona "ol!" dedi, o da oluverir.." (Âl-i İmran. 59).
Müfessirter, bu âyetin, Necrân heyeti Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bulunuyorken nazil olduğunda ittifak etmişlerdir. Hristiyanların ileri sürmüş oldukları şüphelerden bir tanesi de, şöyle demeleriydi: "Ey Muhammed, sen Hz. İsa'nın beşerden bir babası olmadığını kabul ettin.. O zaman da, onun babasının Allah olması gerekir!"
"Âdem'in, muhakkak ki ne babası, ne de annesi vardı... Bunun için de,
onun Allah'ın oğlu olması gerekmemişti... Hz. İsa için söylenecek söz de bunun gibidir.." İşte, sözün neticesi budur.
Yine, Allahu Teâlâ'nın Hz. Âdem'i topraktan yaratması caiz olunca, Hz. İsa'yı da Meryem (a.s)'in kanından yaratmış olması niçin caiz olmasın? Bu, akla daha yakındır. Çünkü, ana rahminde birikmiş kan damlasından bir canlının doğması, onun kuru topraktan meydana gelmesinden akla daha yakın görünmektedir. İşte, sözün özü budur. Sonra, burada birkaç mesele vardır: 106[106]

Birinci Mesele

buyruğunun anlamı, "Onun durumu ve hâli, Âdem'in hâli gibidir" şeklindedir. Bunun bir benzeri de i âyetidir. Yani, "Müttaküere va'adolunan cennetin sıfatı..." (Ra'd, 35)demektir. 107[107]

İkinci Mesele

"Allah onu (Âdem'i) topraktan yaratti" buyruğu kelimesinin sılası ve sıfatı değildir. Fakat, "Hz. Âdem'in durumu" tefsir etmek üzere
gelmiş, müste'nef bir haberdir. Zeccâc şöyle demiştir: Bu, senin, herhangi bir yönden ona benzediğini kastederek söylediğin"Senin durumun, Zeyd'in durumu gibidir" tabiri gibidir. Sonra da, Zeyd'in durumunu haber verip "şunu, şunu yaptı.." dersin. 108[108]

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/358-359.
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/359-360.
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/360.
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/360.

Üçüncü Mesele

Bil ki akıl, insan için, bir ilk babanın bulunmasının gerekli olduğunu göstermektedir; aksi takdirde her çocuktan önce bir babanın bulunması, ama bu babaların kendisine râci' olacağı bir ilk babanın olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Kur'ân-ı Kerim, bu ilk babanın, bu âyet-i kerimede olduğu gibi, Hz. Âdem olduğuna delâlet etmekte ve; "Ey insanlar, sizi tek bir nefisten yaratan, ondan da yine onun zevcesini vücûda getiren Rabb'tnizden ittikâ ediniz" (Nisa. i) ve 'Sizi bir tek nefisten yaratan ve bundan da eşini yaratan O'dur" (Araf, 189) buyurmaktadır. 109[109]

Hz. Âdem'in Topraktan Yaratılması ve Bunun Hikmetleri

Sonra, Allahu Teâlâ Hz. Adem'in yaratılışının keyfiyyeti hususunda birçok vecih zikretmiştir:
a) O, bu âyette de belirtildiği gibi, topraktan yaratılmıştır.
b) O, sudan yaratılmıştır. Allahu Teâlâ, "O, sudan bir beşer yaratıp da, onu soy sop haline getirendir" (Furkan, 54) buyurmuştur.
c) O, çamurdan yaratılmıştır. "Ki O, yarattığı her şeyi güzel yapan, insanı yaratmaya da çamurdan başlayandır. Sonra O, bunun zürriyetini hakîr bir sudan meydana gelen nutfeden yapmıştır" (Secde, 7-e).
d) O, çamurdan elde edilmiş bir hülâsadan, özden yaratılmıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Andoisun, biz İnsanı çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık. Sonra onu, sarp ve sağlam bir karargâhta bir nutfe yaptık"
(Mû'minun, 12-13).
e) O, cıvık bir çamurdan yaratılmıştır. Allahu Teâlâ, "Andolsun ki biz onları, cıvık bir çamurdan yarattık" (Sa«ât. n> buyurmuştur.
f) O, salsâl'dan, kuru bir çamurdan yaratılmıştır. "Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan yarattık" (Hicr, 26) buyrulmuştur.
g) İnsan, "acele"den yaratılmıştır. "İnsanlar aceleden yaratılmıştır"{Enbiya, 37).
ı) Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Andolsun ki biz insanı, bir meşakkat içinde yarattık" <Beied, 4).
Hükemâ şöyle demiştir: Âdem'in topraktan yaratılması, birçok sebepten dolayıdır:
1- Mütevazi olsun diye.
2- Örtücü ve bağışlayıcı olsun diye...
3- Toprağa çok bağlı olsun diye.. Çünkü Hz. Âdem, yeryüzündekilere halife olmak için yaratılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki, ben, yeryüzünde bir halîfe yaratacağım" (Bakara. 30) buyurmuştur.
4- Allahu Teâlâ kudretini izhâr etmek istedi ve bundan dolayı, cisimlerin en çok ışık saçanı olan ateşten şeytanları yaratarak, onları dalâletin karanlıklarına müptelâ kıldı; cisimlerin en latifi olan havadan melekleri yaratarak, onlara son derece büyük güç ve kuvvet verdi; cisimlerin en kesifi olan topraktan Adem (a.s)'i yarattı, sonra ona muhabbet, marifet, nör ve hidâyet verdi; deniz sularının dalgalarından gökleri yaratıp, onu havaya asılı bıraktı.. İşte bütün bunları, bunların yaratılışı, Allahu Teâlâ'nın hiçbir şeye ihtiyacı olmaksızın müdebbir ve hiçbir şeye başvurmaksızın da hâlık olduğuna apaçık bir delil ve burhan olsun diye yaratmıştır.
5- İnsan, şehvet, gazab ve ihtiras ateşini söndürsün diye topraktan yaratılmıştır. Çünkü bu tür ateşler, ancak toprak ile söner. O'nun sudan yaratılışı
ise, kendisinde, eşyanın şekilleri tecelli edebilecek bir saflık ve arılıkta olsun diyedir.
Sonra, Allahu Teâlâ, yoğun olan latîf olanla karışıp da, çamur haline gelsin diye, suyla toprağı birbirine katmıştır. Bu, "Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratıcıyım" (Sad. 7) âyetinin ifâde ettiği husustur.
Hak Teâlâ dördüncü mertebede, "Andolsun, biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir sülâleden yarattık" (Mü'mfcmn, 12) buyurmuştur. Buradaki sülâle kelimesi, ism-i mef'ul manasındadır. Çünkü "sülâle", çamurun cüzlerinin en latîf ve iyi kısmından süzülüp, alınmış olandır.
Sonra Cenâb-ı Hak, altıncı mertebede, insan için şu üç nevî sıfatı zikretmiştir:
a) O, salsâldandır. Salsâl: Hareket ettirildiği zaman içinden ses veren çömlek gibi, çın çın ses çıkaran kuru şey demektir.

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/360.

b) Hame'dendir. Hame, bir müddet su cinde kalıp, rengi siyahlaşan şey demektir.
c) Kokusu değişmiş olandır. Nitekim Cenâb-ı Allah, "İşte yiyeceğine, içeceğine bak, henüz bozulmamıştır" (Bakara, 259) buyurmuştur.
Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili zikredilmiş olan âyetlerin arasını te'lîf etmek için söylenebilecek olan sözün hepsi budur. 110[110]

Âdem'in Yaratılması, Ona "Ol!" Emri Verilmesinden Önce Görünüyor?

Âyette bir problem vardır ki, o da şudur: Allahu Teâlâ, "Allah onu (Âdem'i) topraktan yarattı. Sonra ona
"ol!" dedi, o da oluverir" buyurmuştur. Bu ifâde, Hz. Adem'in yaratılmasının, Allahu Teâlâ'nın ona söylemiş olduğuözünden önce olmasını gerektirir. Bu ise, caiz değildir.
Âlimler buna birçok şekilde cevap vermişlerdir:
1- Ebû Müslim şöyle demiştir: "Biz, "halk" kelimesinin takdir ve tesviye mânasına geldiğini ve mânasının, Allah'ın onun meydana geleceği keyfiyeti bilmesi ve bunu, belli ve mahsûs bir biçimde meydana getirmeyi murad etmesi anlamına geldiğini beyân etmiştik.. Bütün bunlar, ezelden ebede kadar mevcut olan bir öncelik olarak, Hz. Âdem'in yaratılışından önce bulunurlar. Allahu Teâlâ'nın"ol!" sözü ise, O'nun Hz. Âdem'i varlık âlemine sokmasından
ibarettir. Böylece Hz. Âdem'in yaratılışının sözünden önce olduğu sabit olmuş olur."
2- Bu, Kâdî'nin istinat etmiş olduğu cevaptır. Buna göre, Allahu Teâlâ, Hz. Adem'i çamurdan yaratmış, sonra da ona"ol!" demiş.yani ona can vermiştir. Nitekim Allahu teâlâ, "Sonra onu başka bir yaratılışla İnşâ ettik" (Müminun, 14)buyurmuştur. Eğer, âyetteki sözünün mansûb zamirinin kelimesine râci olduğu; Hz. Âdem'in de toprak halindeyken henüz mevcut olmadığı söylenirse, Kâdî buna şöyle diyerek cevap vermiştir: "Bilâkis, o sırada o mevcut idi. Ama, ona can verilmesi daha sonra idi. Canın kendisi ise, Adem'in kendisi değildir." Bu cevap zayıftır, çünkü Âdem (a.s) sırf belli bir şekle göre şekillenmiş olan cisimlerden ibaret değildir. Bilâkis, o, hususî ve kendisine has olan başka bir kimlikten ibarettir. Bu da, dengeli bir mizaç veya nefstir... Söz, buradan "nefs" nedir konusuna geçer ki, şüphe yok ki bu da en gızli-kapalı mes'elelerden birisidir.
Buradaki doğru cevap, şöyle denilmesidir: Hz. Âdem'in heykeli, yakın bir zamanda Hz. Âdem olacak bir durumda bulunduğu için, Allah onu, ileride meydana gelecek olan, olmuşcasına adlandırması kabilinden, "Âdem" diye isimlendirmiştir.
3- Âyet-t kerimedeki ona "oli" dedi o da oluverir'/ sözü, bu hadisenin, önceki hadiseden sonra olduğunu gösterir. Nitekim, , "Sonra "(Sonra da, iman edenlerden olmaktır...)" (Beied, ^âyetinde de böyledir.
Mesela birisi, "Zeyd'e bu gün bin (dirhem, dinar) verdim, sonra, ona dün ikibin (dirhem, dinar) verdim.." derse, onun bundan maksadı, "Ona bu gün bin dirhem verdim; sonra ben size haber veriyorum ki, ben ona dün ikibin dirhem vermiştim.." demek olur. "Allah onu (Âdem'i) topraktan yarattı" buyruğu da böyledir. Bunun mânası şudur: "Allah onu, tam ve noksansız bir yaratılışla yarattı.. Sonra Allah size, "Ben onu, ona jS* "ol!" demek suretiyle yarattım..." diye haber veriyor.." 111[111]

Beşinci Mesele

Âyetteki diğer bir müşkil de şudur: Ayette "Sonra ona "oll" dedi o da oluverdi" denilmesi gerektiği hâlde, Atlahu Teâlâ niçin böyle demedi de, o da oluverir" buyurdu?
Cevap: Bu sözün te'vili şudur: Buradaki, ifâdesi, mânâsındadır. Yani, "Ey Muhammed, bil ki, Rabb'inin kendisine "ol!" dediği şey, mutlaka otur, nitekim oldu da." 112[112]

"Hak, Rabb'İndendir. Öyleyse sen, şüphecilerden olma!' (Âl-i İmran, 60).
Bu âyetle ilgili bazı meseleler vadır: 113[113]

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/360-362.
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/362-363.
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/363.
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/364.

Birinci Mesele

Ferrâ ve Zeccâc şöyle demişlerdir: "Buradaki kelimesi, mahzûf bir mübtedânın haberi olup, mânâsı da, "İsa'nın sana haber verdiğimiz kıssası"; veya"İsa'nın durumuyla ilgili bu haber, haktır" şeklindedir. Bu bilindiği için, mübtedâ hazfedil mistir.
Ebû Ubeyde, "Bu, önceki sözün bitmesinden sonra gelen bir "müste'nef" (başlangıç) kelimedir. Haberi ise, kelimesidir. Bu "Hak, Allah'tandır; bâtıl ise, şeytandandır" demen gibidir" demiştir.
Diğer alimler İse kelimesi, mahzûf bir fiilin faili makammdadır" demişlerdir. Yani"Sana hak geldi" demektir.
Yine bu kelimenin, (mukadder) sıfat (ism-i fail) ile merfû olduğu da söylenmiştir. Bu durumda ifâdede bir takdim ve tehir bulunur. Bunun takdiri ise "Hak, senin Rabb'inden olduğu halde, sakın... olma" şeklindedir. 114[114]

İkinci Mesele

ŞuPne etmek demektir. İbnu'l-Enbarî, bu kelimenin, koyunu ve deveyi sağdığında, Arapların söylemiş olduğu "Deveyi ve koyunu sağdım" ifâdesinden alınmıştır. Buna göre şüphe eden kimse, şüphesi sebebiyle, sağılması sırasında sütün hızlanması gibi, bir mücadeleyi hızlandırıp cezbeder, mücadeleye sebebiyyet verir. Nitekim, bir kimse birisiyle mücadele edip çekiştiğinde denilir. Buna göre sanki o kişi, ötekinin
"Şükr, daha İaz\a nimeti celbeder" denilmiş olması da bundandır. 115[115]

"Sakın Şüphe Etme" Demenin Mânası

Âyette geçenkelimesi hakkında iki açıklama yapılmıştır: "
a) Ebu Müslim şöyle demektedir: "Bundan murad, hristiyan ve yahudilerin dediği değil, Hz. İsa'nın sana indirmiş ve bildirmiş olduğum şu haberidir" şeklindedir. Çünkü hristiyanlar, "Hz. Meryem bir ilâh doğurdu" demişler; yahudiler de Hz. Meryem'e iftira edip, bu çocuğu, Hz. İsa'yı Marangoz Yusuf'a nisbet etmişlerdir. Bunun üzerine de Allah Teâlâ, Kur'ân'da, Hz. İsa ile ilgili olarak indirdiği o şeyin hak ve hakikat olduğunu beyan ederek, bu hususta şüphe etmeyi yasaklamıştır.
Âyet-i kerimede geçen kelimesi, şek ve şüphe manasında olan M kelimesinin, babından ism-i failidir,"
b) Bu tabirden murad, "Bu meselenin izahı konusunda hak olan şey, bizim zikrettiğimiz darb-ı meseldir. Bu da, Hz. Âdem (a.s)'in kıssasıdır. Çünkü bu meseleyi izah etmek için, bu hadiseye (yani Hz. Âdem kıssasına) sarılmaktan daha güçlü bir beyân ve burhan bulunmamaktadır. 116[116]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Öyleyse sen, şüphecilerden olma!" buyruğu, âyet-i kerimenin zahirine göre, Hz. Peygamber'e yapılmış bir hitaptır.
Bu da, âyet-i kerimenin zahirine göre, Hz. Muhammed'in kendisine indirilen şeyin doğruluğu hususunda şüpheye düşmüş olmasını gerektirir ki, bu caiz değildir. Âlimler bunun cevâbı konuşunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Onlardan bazıları şöyle demişlerdir: Bu hitabın zahiri her ne kadar Hz. Muhammed'e yöneltilmiş ise de, mâna bakımından ümmetine yapılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak bir başka âyet-i kerimede, "Ey peygamber, kadınlarınızı boşadtğımz zaman..." (Talâk, 1) buyurmuştur.117[117] Bazıları da bunun sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitâb olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mâna, "Yakînî ve kat'î inancına ve önceden olduğu üzere şüphe etmeme halini sürdürmeye devam et!" şeklindedir. 118[118]

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/364.
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/364.
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/365.
117[117] Başlangıçta Hz. Peygambere httab edilmişken, peşinden gelen "kadınlarınız" cemi zamiri, ümmetin kasdedildiğini gösterir (ç).
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/365.

Hristiyanlara Mübahele Teklifi

"Sana (bu) ilim geldikten sonra, kim seninle onun hakkında çekişirse, de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı; kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimiz ve kendinizi çağıralım, sonra, duâ edelim de, Allah'ın lanetini yalanalartn üstüne salalım..." (Âl-i imran, 61).
Bil ki Allahu Teâlâ bu sûrenin başında, hristiyanların (Hz. Meryem'in)' Allah'ın zevcesi, Hz. İsa'nın da O'nun oğlu olduğu şeklindeki iddialarının yanlış ve bozukluğuna delâlet eden birçok kat'î deliller zikretmiş; bunun peşinden de tam ve kusursuz araştırma yoluyla onların bütün şüphelerine cevap olacak açıklamaları getirmiş ve sözünü, onların sözlerinin bozukluğunu kesinkes ortaya koyacak ve nihayete erdirecek şu nükteyle sona erdirmiştir: Hz. Adem'in, beşer olan bir baba ve annesinin olmamasından, O'nun Allah'ın oğlu gerekmediğine göre, Hz. İsa'nın, beşer olan bir babasının olmamasından da O'nun Allah'ın oğlu olması gerekmez... Allah bu tür şeylerden yüce ve münezzehtir... Hz. Âdem'in topraktan yaratılmış olması, aklın almayacağı bir şey olmadığına göre, Hz. İsa'nın da, annesinin rahminde bir araya gelmiş ve toplanmış kandan yaratılmış olması da, aynı şekilde imkânsız görülecek bir durum olmaz.. Âdil olup, hakkı tedkik eden ve araştıran herkes, bu izahın son derece açık olduğunu anlar. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Bu açık seçik delillerden, net ve berrak cevaplardan sonra kim kalkar da seninle mücadele ederse, onlarla konuşmayı kes ve onlara inatçılara yapılacak şekilde muamele et.. Bu muamele de, senin onları "mülâane" (karşılıklı lânetleşme)'ye çağırmandır" buyurmuştur.
Cenâb-ı Hak, müteakiben de,
"De ki: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı; kadınlarımızı ve kadınlarınızı ve kendimiz ve kendinizi çağıralım, sonra, duâ edelim de, Allah'ın lanetini yalancıların üstüne salalım..." buyurmuştur. Sonra burada birkaç mesele vardır: 119[119]

Râzi'nin Bir Hristıyan Bilgin İle Münakaşası

Ben Harzem'de iken bana, kendi dini konusunda çok bilgili ve derin alim olduğunu iddia eden bir hristiyanın gelmiş olduğu haber verildi.. Bunun üzerine ben kalkıp onun yanına giderek söze başladım. O bana, "Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delili nedir?" deyince, ben de ona Hz. Musa ve Hz. İsa ile diğer bütün peygamberlerin elinde mu'cizeler zuhur etmiş olduğu bize nakledildiği gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde de mu'cizeler zuhur etmiş olduğu bize nakledilmiştir. Bu durumda biz, eğer tevatürü reddetsek veya onu kabul edip, ama "Mu'cize peygamberin doğruluğuna delâlet etmez" desek, bu durumda diğer peygamberlerin nübüvveti de bâtıl olur. Eğer, tevatürün doğruluğunu kabul edip mu'cizenin de peygamberin doğruluğuna delâlet ettiğini ikrar ve tasdik eder; sonra bu iki durumun Hz. Muhammed için de söz konusu olduğunu söylersek, delilde eşitliğin bulunması durumunda, medlulde de mutlaka eşitlik ve müsavat bulunacağı zaruretinden dolayı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in de nübüvvetini kesinlikle itiraf edip kabul etmek vacip olur..." dedim. Bunun üzerine hristiyan, "Ben Hz. İsa'nın bir peygamber olduğunu söylemiyorum; bilakis ben onun bir ilâh olduğunu söylüyorum" deyince, ben de ona şunları delil getirdim:
A- "Peygamberlik konusunda söz edebilmek için, mutlaka önceden ilâhın tanınıp bilinmesi gerekir. Senin söylemiş olduğun bu şey bâtıl ve asılsızdır. Bunun böyle olduğuna şu hususda delâlet eder: İlâh, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd (varlığı zorunlu) olan bir "varlık"tan ibarettir. Binâenaleyh, ilâhtn bir cisim, uzayda bir yer işgal eden bir varlık ve bir araz olmaması gerekir.. Halbuki İsa, yok iken yaratılan; sizin iddianıza göre, diriyken öldürülen; başlangıçta çocuk; daha sonra gelişip serpilen, daha sonra da delikanlı olan, yeyip içen, def-i hacette bulunan, uyuyup sonra da uyanan cismanî bir beşer olan şu şahıstan ibarettir! Aklın bedâhetiyle, sonradan meydana gelen (muhdes)in kadîm; muhtaç olanın, ganî, müstağnî; mümkin bir varlık olanın vâcibu'l-vücûd ve değişenin de, daim ve değişmez olamayacağı hakikati zihinlerde yerleşmiş ve sübut bulmuş bir gerçektir.
B- Sizler, yahudilerin, Hz. İsa'yı yakalayıp çarmıha gerdiklerini, O'nu çarmıh üzerinde diri olarak bıraktıklarını, kaburgalarını paramparça ettiklerini; O'nun ise, onlardan kaçıp saklanma hususunda çareler aradığını ve onlar O'na bu şekilde işkenceler yaparken, O'nun çok şiddetli çığlıklar atmış olduğunu kabul ve itiraf ediyorsunuz.. İmdi eğer o bir ilâh olmuş olsaydı veya ilâh O'na hulul etmiş,

---

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/366-367.

girmiş olsaydı veyahut da onda, ilâhtan bir cüz bulunmuş olsaydı, o kendisini onlara karşı müdafâa eder ve hatta onları adamakıllı imha ederdi. Bu durumda, onların yapmış olduğu bu muameleden dolayı çığlıklar atmaya ve onların elinden kaçıp kurtulmak için çareler ve yollar aramaya ne ihtiyaç var? Allah'a yemin ederim ki, ben son derece hayret ediyorum! Aklı olan bir kimse, bu sözü nasıl söyleyebilir ve bu sözün doğruluğuna nasıl inanabilir? Aklın bedaheti de, neredeyse bu görüşün yanlışlığına şehâdet etmektedir.

C- İlahın, ya müşahede edilen şu cismanî şahıs olduğu yahut ilâhın tamamiyle bu cisme hulul ettiği, veyahut da ilâhın bir cüzünün ona hulul ettiği söylenebilir.. Bu her üç kısım da bâtıldır.

Birincisi bâtıldır, çünkü âlemin ilâhı o cisim olsa ve yahudiler de onu öldürmüş olsa, bu yahudilerin âlemin ilâhını öldürmüş olduğuna hükmetmek olurdu. Bu durumda âlem, nasıl ilansız kalabilir. Sonra, insanların en alçağı ve en rezili yahudilerdir; binâenaleyh, yahudilerin öldürmüş olduğu o ilâh, son derece âciz bir ilâh olmuş olur.

İkincisi de bâtıldır, çünkü ilâh ne cisim, ne de araz olmadığı için, onun cisme hulul edip girmesi de imkânsız olur. Eğer ilâh cisim olsa, bu durumda ilâhın bir başka cisme hulul etmiş olması, ilâhın cüzlerinin o cismin cüzlerine karışmış olmasından ibaret olur. Bu da, o ilâhın cüzlerinin o ilâhtan ayrılabilmesini iktiza eder. Eğer ilâh bir araz olursa, bu durumda da bir mahalle, bir yere muhtaç olur. Böylece de ilâh başka bir şeye muhtaç olmuş olur ki, bütün bunlar İse zayıf ve tutarsız şeylerdir.

Üçüncüsü de imkânsızdır, çünkü ulûhiyyetin tahakkuku hususunda o cüze itibar edilmiş olsaydı, o cüzün ilâhtan ayrılması hâlinde, ilâhın ilâh olarak kalmaması gerekirdi. Eğer, ulûhiyyetin tahakkuku konusunda o cüze itibar edilmemiş olursa, bu durumda o, ilâhtan bir cüz olmuş olmaz.

Böylece, mezkur her üç kısmın da fasit olmuş olduğu sabit ve bu sebeple, hristiyanların görüşü de, bâtıl ve temelsiz olmuş olur.

D- Hz. İsa (a.s)'nın Allah'a ibâdet edip O'na itaat hususunda son derece istekli olmuş olduğu, tevâtüren sabittir. Eğer, Hz. İsa ilâh olmuş olsaydı, bu imkânsız olurdu. Çünkü ifân, kendisine ibâdet etmez. İşte bütün bunlar son derece acık-seçik izahlar olup, hristiyanların görüşlerinin yanlışlığına apaçık bir biçimde delâlet ederler."

Sonra o hristiyana, "Hz. İsa'nın bir ilâh olduğuna delâlet eden şey nedir?" dediğimde, o, "Ölüleri diriltip, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmesi gibi hususların, elinde zuhur edip meydana gelmesidir. Bu gibi hususlar ise, ancak bir ilah kudretiyle meydana gelebilecek şeylerdir..." dedi. Bunun üzerine ben kendisine, "Delilin bulunmamasından, medlulün de bulunmamasının gerekmediğini kabul edip etmediğini" sordum. "Eğer kabul etmezsen, bu, ezelde âlemin bulunmamasından, yaratıcının da bulunmadığını söylemen anlamına gelir.. Eğer, "delilin bulunmamasından medlulün de bulunmaması gerekmez" kaidesini kabul edersen, bu durumda ben derim ki ilâhın, Hz. İsa'nın bedenine girmesini mümkün gördüğüne göre, o halde ilâhın, benim, senin, her canlı, her cansız ve her bitkinin bedenine hulul etmediğini nereden ve nasıl biliyorsun?" dedim. O, "Aralarındaki fark açıktır. Çünkü ben, bu hululün meydana geldiğine karar verdim.. Çünkü, o acayip ve şaşırtıcı şeyler Hz. İsa'nın elinde zuhur etmiştir. Halbuki, bu tür fiiller ne senin, ne de benim elimde zuhur etmez.. Böylece de, böyle bir hululün benimle senin hakkında söz konusu olamayacağını anlamış oluruz" dedi. Bunun üzerine ben kendisine, "İşte şu anda, benim, "delilin bulunmamasından, medlulün de bulunmaması gerekmez" şeklindeki sözümün mânâsını anlamadığını gösterdin. Çünkü, o mu'cizelerin zuhur etmesi, İlâhın Hz. İsa'nın bedenine hulul ettiğine delâlet eder. Bu mu'cizelerin senden ve benden zuhur etmemesinde ise, ancak bu delilin bulunmaması söz konusudur. Binâenaleyh, delilin bulunmamasıdan medlulün bulunmaması gerekmediği sabit olunca, o tür harikulade şeylerin senden ve benden sudur etmemesinden, hululün, benim, senin, köpek, kedi, fare... hakkında mümkün olmaması gerekmez" dedim.. Sonra sözüme devamla, "Allah'ın zâtının, köpeğin ve sineğin bedenine girebileceği hükmüne kail olan, götüren bir mezhebin, son derece adi ve bozuk olduğunu..." söyledim.

E- Sonra, sopanın yılana dönüşmesi, ölünün diriitilmesinden aklen daha uzak ve zor bir ihtimaldir. Çünkü, ölünün bedeni ile dirinin bedeni arasındaki münasebet ve benzerlik, sopayla ejderhanın bedeni arasındaki münasebetten daha fazladır. Binâenaleyh, sopanın ejderhaya dönüşmesinden Hz. Musa'nın bir ilâh veya ilâhın oğlu olması gerekmediğine göre, ölüleri diriltmenin ulûhiyyete delâlet etmemesi, daha uygun ve evlâ olan bir haldir.. İşte bunu söylediğim an, hristiyanın dili tutuldu, söyleyecek birşey bulamadı.. Allah en iyi bilendir. 120[120]

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/367-369.

İkinci Mesele

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Necrân hristiyanlarına deliller getirip, sonra onlar da cehalet ve tanımamalarında ısrar edince, Hz. Peygamber (s.a.s), onlara "Eğer getirdiğim delilleri kabul etmezseniz, şunu biliniz ki Cenâb-ı Hak bana, sizinle lânetleşmemi emretmiştir" dedi. Bunun üzerine onlar, "Ey Ebu'l-Kâsım! Hele bir dur da, arkadaşlarımızın yanına varıp, bu hususu aramızda konuştuktan sonra, tekrar sana gelelim.." dediler. Gidip arkadaşlarıyla görüştüklerinde kraldan sonra gelen ve içlerinde söz sahibi olan kimseye: "Ey Abdu'l-Mesih, söyle bakalım ne dersin?" dediler. Bunun üzerine o, "Ey hristiyan topluluğu, Allah'a yemin ederim ki, siz Hz. Muhammed'in gönderilmiş bir peygamber olduğunu anladınız. Yine O'nun, sizin sahibiniz (Hz. İsa)hakkında hak olan sözü ve görüşü getirdiğine de yemin ederim. Yine Allah'a yemin ederim ki, herhangi bir peygamberfe iânetleşmeye giren topluluğun ne yaşlısı sağ kalır, ne çocukları büyür (hepsi mahvolur). Yine yemin ederim ki, eğer siz bu işe girişirseniz, sizin soyunuz ve nesliniz kurur ve tükenir: Ama, bundan kaçınır, dininiz üzre yaşamaya devam eder ve bulunduğunuz hali sürdürmeye devam ederseniz, o adamla (Hz. Muhammed) anlaşın ve memleketlerinize geri dönün!.." dedi.

Bu esnada, Hz. Peygamber (s.a.s) de, üzerinde siyah kıldan bir örtü, futa olduğu halde evinden dışarı çıkmıştı.. Hz. Hüseyn'i kucağına almış, Hz. Hasan'ı elinden tutmuş, Hz. Fatma Hz. Peygamberin, Hz. Ali de Hz. Fatıma'nın peşindeydi... Hz. Peygamber şöyle diyordu: "Ben duâ ettiğim zaman, siz amin! deyiniz." Bunun üzerine Necrân'in piskoposa, "Ey hristiyanlar, ben karşımda öylesine yüzler görüyorum ki, onlar Allah'tan, bir dağı yerinden oynatıp yok etmesini isteseler, muhakkak ki Allah o dağı yerinden götürür. Binâenaleyh, lanetleşmeyin, aksi halde helak olur, yok olursunuz.. Ve yeryüzünde, kıyamete kadar tek bir hristiyan kalmaz.." dedi. Hristiyanlar sonra, "Ey Ebu'l-Kasım, biz seninle lânetleşmemeye ve dinin hususunda sana müdahale etmemeye karar verdik.." dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Lanetleşmediğinize göre müslüman olunuz... Böylece de, müslümanlarm lehine olan, sizin lehinize, aleyhlerine olan da sizin aleyhinize olur.." deyince, onlar bunu kabul etmediler, direttiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "En kısa zamanda sizinle savaşıp, işinizi bitireceğim" deyince, onlar, "Bizim, Araplarla savaşacak gücümüz yok.. Fakat sana, bini saferr bini de recep ayında olmak üzere, ikibin takım elbise ile, demirden yapılmış normal otuz zırh vermek üzere bizimle savaşmaman ve bizi dinimizde serbest bırakman konusunda seninle anlaşma yapmak istiyoruz..." Bunun üzerine Hz. Peygamber onlarla, bu şartlar altında anlaşma yaptı ve şöyle dedi: "Canımı kudret eifnde tutan Allah'a
yemin ederim ki, helak o Necrânlılara öylesine yaklaşmıştı ki... Eğer onlar lanetleşmeye girmiş olsalardı, maymunlar ve domuzlar haline getirilecekler, bu vadi ateş olup onları yakacak ve Allah Necrân ve halkmm kökünü kurutacaktı.. Ağaçların tepelerinde kuşları bite... Bir yıla kalmayacak bütün hristiyanlar helak olacaklardı..." Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in siyah futa içinde evinden çıkıp, Hz. Hasan geldiğinde onu, o futanın içine soktuğu; Hz, Hüseyin, Hz. Fatıma ve Hz. Ali (r.a) geldiklerinde de, aynı şekilde onları da futanın içine soktuğu; daha sonra da "Ey ehl-i beyt, Allah sizden her türlü kirigidermek ve sizi tertemiz yapmak diler" {Ahzâb.33)âyetini okuduğu rivayet edilmiştir. Bil ki bu rivayet, gerek tefsir gerekse hadis âlimleri arasında, sıhhati konusunda âdeta üzerinde ittifak edilmiş gibidir. 121[121]

Üçüncü Mesele

ifâdesindeki "nüve" zamiri, Hz. İsa'ya râcîdir. Bunun, bir önceki âyetteki "hak" kelimesine râci olduğu da söylenmiştir. Buna göre mânâ, "Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve peygamberi olduğu hususundaki bilgi sana geldikten sonra Rabb'inden olan bu hak hususunda kim seninle mücadele ederse..." şeklindedir. Buradaki ilimden maksat, ilmin bizzat kendisi değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbindeki ilmin, buna bir tesiri yoktur. Aksine buradaki ilimden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aklî ve vahy ve tenzil yoluyla kendisine ulaşan nakfî delillerden zikrettikleridir. Hak Teâlâ'nın, ifâdesinin aslıseklindedir. Çünkü bu kelime "ulüv" masdarından ve "tefâ'ül" babındandır. Yâ harfine zamme ağır görüldüğü için, zamme hazfedilmiş, daha sonra da ictimâ-i sâkineynden dolayı, yâ harfi de hazfedilmiştir. Bu kelimenin asıl mânâsı, "yüce ve yüksek olmak" demektir. Buna göre "yüksek oldu" manasındadır. Fakat çok kullanıldığı için, her gelen varlık için "geldi" manasında kullanılmaya

---

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/370-371.

başlanmış ve gibi kullanılmıştır. 122[122]

Dördüncü Mesele

Bu âyet-i kerime Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in oğulları gibi olduğuna delâlet etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s), oğulları çağırmayı teklif etti ve Hasan ile Hüseyin'i çağırdı. Binâenaleyh Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in onun iki oğlu gibi olması gerekir. Bunu güçlendiren bir başka delil de En'am süresindeki, "Onun zürriyetinden de Davud'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yusuf u, Musa'yı ve Harun'u hidâyete kuvuşturduk. Biz, muhsinleri (iyilik edenleri) işte böyle mükafaatlandmrız. Zekeriyya'ya, Yahya'ya ve İsa'ya da (böyle hidayet verdik)" (avam, 84-85) âyetidir. Malumdur ki Hz. İsa (a.s), babadan dolayı değil de anadan dolayı Hz. İbrahim (a.s)'in soyundan sayılmıştır. Böylece kızdan olan torunun da bazan oğul diye adlandırıtdığı sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 123[123]

Bazı Şiilerin Hz. Ali'yi Enbiyadan Üstün Saymasının Reddi

Rey şehri'nde, Mahmud İbn Hasan el-Humusî isminde bir adam vardı. Bu, isnâ aşeriyye (Şia) mezhebi muallimlerinden olup Hz. Ali (k.v)'nin, Hz. Muhammed (s.a.s) dışındaki bütün peygamberlerden daha üstün olduğunu iddia ediyor ve şöyle diyordu:
"Bunun delili, âyetteki "Kendimiz ve kendinizi çağıralım" ifadesidir. Çünkü "Kendimiz" kelimesinden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisi değildir. Çünkü insan kendi kendini çağırmaz. Aksine bu tabirden murad, Hz. Peygamberin kendisinden başkasıdır. Âlimler o başkasının, Hz. Ali (r.a) olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh âyet, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamberin kendisi gibi olduğuna delalet etmektedir. Bu tabirin Hz. Peygamberin nefsinin, bizzat Hz. Ali'nin nefsini ifâde etmiş olması mümkün değildir. Bundan dolayı bundan murad, bu nefsin (kendisinin), onun kendisi gibi olmasıdır. Bu da, iki nefis arasında her yönden eşitliğin olmasını gerektirir. Fakat, deliller Hz. Peygamber'in bir peygamber, Hz. Ali'nin ise böyle olmadığına delâlet ettiği ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in Hz. Ali (r.a)'den daha üstün olduğuna da icmâ bulunduğu için, gerek peygamberlik, gerek üstünlük hususunda, bu umumi hükümle amel edilmemiştir. Bu iki husus dışındaki hususlarda ise bu umûmî hükümle amel edilmiştir. Sonra icmâ Hz. Muhammed (s.a.s)'in, diğer peygamberlerden efdal olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh Hz. Ali'nin de diğer peygamberlerden efdal olması gerekir. İşte bu, bu âyetin zahirî mânası ile yapılan istidlal şeklidir. Âyetle bu şekilde istidlal etmeyi, bizim görüşümüzü kabul eden ve reddedenlerin kabul ettikleri şu hadis de te'yid eder. Hz. Peygamber (s.a.s),
"İlminde Hz. Âdem'e, taatında Hz. Nuh'a, dostluğunda Hz. İbrahim'e, heybetinde Hz. Musa'ya, saflığında Hz. İsa'ya (benzer birisine) bakmak isteyen Ali İbn Ebİ Tâlib'e baksın" buyurmuştur. Bu hadis, her peygamberde ayrı ayrı bulunan hasletlerin Hz. Ali'de toplanmış olduğunu gösterir. Bu da, Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed (s.a.s) dışındaki peygamberlerden efdal olduğuna delalet eder." Diğer Şiîler önceden de şimdi de bu âyetle, Hz. Ali'nin -delillerin tahsis ettiği özellikler dışında- Hz. Muhammed (s.a.s) gibi olduğuna İstidlal etmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in nefsi, bütün sahabeden efdaldir. Binâenaleyh Hz. Ali'nin nefsinin (Kendisinin) de sahabeden efdal olması gerekir. Şia'nın bu husustaki görüşü, bundan ibarettir.
Buna şöyle cevap verilir: Müslümanlar arasında, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Hz. Ali'den daha faziletli olduğu hususunda bir icmâ bulunduğu gibi, Hz. Muhammed (s.a.s) zuhur etmezden önce peygamber olanların, peygamber olmayanlardan efdal oldukları hususunda da b., icmâ vardır. Yine müslümanlar, Hz. Ali (r.a)'nin peygamber olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh âyetin zahirinin, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında husûsî bir hüküm ifâde ettiği gibi, diğer peygamberler hakkında da husûsî bir hüküm ifâde ettiğini kesin olarak söylemek gerekir. 124[124]

İbtihal Kelimesinin Mânası

Âyetteki sözü "karşılıklı lanetleşelim" manasındadır. Nitekim her iki babdan olan şekli aynı manaya gelerek, (Topluluk birbiriyle savaştı) (Karşılıklı arkadaş oldular) denilir. Âyetteki "ibtihâl" (lanetleşme) ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

---

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/371.
[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/371-372.
[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/372-373.

1- İbtihâl, lanet olsun olmasın, çok gayretli bir şekilde dua etmek mana-sındadır. Çünkü ancak duada çok gayret gösterildiği zaman denilir.

2- Bu kelime, Arapların "Allah'ın laneti üzerine olsun" manasında söyledikleri â tabirinden alınmıştır. Bunun aslı da, "lanet" manasına gelen bir şeye dayanmaktadır. Çünkü "lanet", uzaklaştırmak ve kovmak manasındadır. Allah bir kimseye lanet edip, onu rahmetinden uzaklaştırdığı zaman denilir. Bu senin, birisi birisini ihmai ettiği zaman söylediğin "O, onu ihmal etti" sözünden alınmıştır. Memesine memelik bağlanmadan koğulup sürülmüş adam gibi, başıboş sahraya bırakılmış deve için denilir. Bu kelimenin mânasının izahı şudur: "Behl", gönderip başıboş bırakma manasına alındığında, sanki Allah bir kimseyi salıverdiği zaman, onu başıboş bırakmış ve onu kendisine havale etmiş gibi olur. Allah'ın kendisine havale ettiği kişi hiç şüphesiz helak olur. Binâenaleyh bir kimse ile mübâhele eden (lanetleşen) kişi, "eğer iş öyle ise Allah'ın laneti üzerime olsun" der. Yine o insan, "Allah beni bana bıraksın. Allah beni kendi güç ve kuvvetime terketsin." Yani "Kendi vekilliğinden ve muhafazasından uzak tutsun", yani "memelerinde memelik takılmamış, isteyen herkesin sağıp sütünü alabileceği ve kendisini koruyamayacak olan salıverilmiş deve gibi, muhafazasından uzak tutsun" der. Yine, yanında sopa bulunmayan insana da denilir ki bu, "Yanında kendisini müdafaa edeceği bir şeyi bulunmayan adam" manasınadır.

Birinci görüş daha uygundur. Çünkü âyetteki p ifâdesinin mânâsı, "sonra gayretle dua edip, lanetin yalancıların üzerine olmasını temenni edelim" şeklinde olur.

İkinci görüşe göre bu ifâdenin mânâsı, "sonra lanetleşelim ve Allah'ın lanetinin yalancılar üzere olmasını isteyelim" şeklinde olur ki bu bir tekrardır. [125][125]

İndirilen Azapta Çocukların İmhasının İzahı

Geriye âyet hakkında şu dört soru kalır:

1- Çocuklar, küçük oldukları zaman, onlara ilâhî azabın inmesi caiz olmaz. Halbuki ilgili hadiste Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mübâheleye daha çocuk olan Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i de soktuğu haber verilmiştir. Bunun faydası (manası) nedir?

Cevap: Âdetullah, bir kavme kökünü kurutma cezası geldiği zaman, onların içinde çocuklar ve kadınların da imha edilmeleri şeklinde cereyan etmiştir. Böylece bu, o kavmin mükellefleri için bir ceza olurken, çocuklar için bir ikâb olmamakta, aksine onlarm ölüm ve elemleri kavim için bir ölüm ve elem yerine geçmektedir. Malumdur ki, insanın çocuklarına ve ailesine karşı aşın derecede şefkati vardır. Çoğu kez insan, kendini çoluk çocuğuna feda edip, onlara bir kalkan olur. Durum böyle olunca, Hz. Peygamber {s.a.s), çocuklarını ve ailelerini beraberinde getirmiş ve, hasmı davalarından vazgeçirme hususunda bu daha tesirli, hasmı korkutmada daha güçlü ve gerçeğin kendi tarafında olduğuna daha kuvvetli delil olsun diye, onlara da böyle yapmalarını emretmiştir. [126][126]

Bu Hadisenin Nübüvvete Delâleti

2- Bu hâdise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna delâleı eder mi?

Cevap: Bu hâdise, şu iki bakımdan Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamberliğinin sıhhatine delâlet etmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), onları azabın gelmesiyle korkutmuştur. Eğer Hz. Peygamber buna iyice güvenmeseydı. bu âdeta kendi kendini yalanlama hususunda bir çaba sarfetme olurdu. Çünkü hristiyanların mübâheleye yanaşmaları, sonra da azabın inmemesi durumunda, bu, haber verdiği hususlarda yalancı olduğunun ortaya çıkması olurdu. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s)'in, en akıllı İnsan olduğu malumdur. Binâenaleyh O'nun, yalan olduğunu ortaya çıkarabilecek bir işi yapması uygun olmaz. O, bu hususta ısrar ettiğine göre, azabın onların başına geleceğine son derece güvendiği için ısrar ettiğini anlamaktayız.

b) Bu hristiyanlar mübâheleye yanaşmamışlardır. Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamberin peygamberliğine deiâlet eden şeyleri onlar bitmemiş olsalardı, onunla mübâhele etmekten (lanetleşmekten) geri

---

[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/373-374.

[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/374.

durmazlardı.
Buna göre eğer, "Onlar şüphe ediyorlardı; bu sebeple de, Hz, Muhammed'in sözünde sadık olması, böylece de zikredilen azabın başlarına gelmesinden korkmuş oldukları için, O'nunla lanetteşmeye girişmeyi terketmiş olduklarının söylenmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki:
Bu, iki yönden reddedilir:
a) Onlar, Hz. Muhammed ile muaraza ve münazaa yapabilmek için maddî manevî bütün imkanlarını seferber ediyorlardı Eğer şüphe içinde olsalardı, bunu yapmazlardı.
b) Bu hristiyanlardan, onların şöyle dedikleri nakledilmiştir: "O, vallahi, Tevrat'ta ve İncil'de müjdelenmiş olan peygamberdir. Eğer siz onunla lanetteştrseniz, sizin kökünüz kurur.." Binâenaleyh, bu ifâde, onların lanetleşmekten kaçınmalarının sebebinin, Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu bilmeleri olduğunu açıkça göstermektedir.
3- Kâfirlerden bir kısmı, Hz. Peygamber (s.a.s)'le lanetleşmeye girmemişler miydi? Nitekim onlar şöyle demişlerdi: "Ey Allah, eğerbur senin katından gelme bir hak ise, hemen bizim üstümüze gökten taş yağdır..." (Enaı. 32). Ama sonra, kesin olarak onların üzerine azab inmemişti... Burada da böyledir. Yine, onların başına bir azabın gelmiş olduğunu kabul etmemiz halinde bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen onların içlerinde ikenr Allah onları azâblandıncı değildir..." (Enfâi, 33) âyetiyle çelişik olur.
Cevap: Hükmü hususi olan âyet, hükmü umumî olan âyetten önce gelir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) bu surede, açıkça belirterek azabın ineceğini haber verdiğine göre, durumun bu şekilde olduğuna inanmak gerekir..
4- Bu âyetin peşisıra gelen, "İşte bu, elbette en doğru bir haberin beyânıdır" (âh imran, 62) buyruğu, bu âyet ile ilgili midir, değil midir?
Cevap: Ebû Müslim şöyle demiştir: "Bu kısım, öncesiyle irtibatlıdır. Buna göre "yalancılar..." (Awimran,6i^kelimesinde vakfetmek caiz değildir. Bu durumda âyetin takdiri,) "İşte bu, en doğru bir haberin beyânı olduğu için, Allah'ın lanetini yalancıların üzerine salalım.." şeklinde olur. Bu takdire göre, nin hakkı, harekesinin meftûh olmasıdır. Fakat 'deki lamdan dolayı kesreli olmuştur. Nitekimİ is"Muhakkak ki o gün onların Rabb'i, onlardan hakkıyla haberdardır" (Adiyâi, n) âyetinde de böyledir." Diğer alimler ise, "Söz "yalancılar üzerine" ifadesiyle tamamlanmaktadır. Bundan sonra gelen ifâde, öncesiyle alâkası olmayan müstakil bir cümledir" demişlerdir. Allah en iyi bilendir. 127[127]

"İşte bu, elbette en doğru bir haberin beyânıdır. Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur. Allah hiç şüphesiz yegâne galtbtir. Mutlak hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer yine yüz çevirirlerse Allah, o fesatçıları elbette hakkıyle
bilendir" (Âli İmran, 62-63).
Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır: 128[128]

Birinci Mesele

Âyetteki "bu.." kelimesi, daha önce zikredilmiş olan delillere ve lanetleşmeye davete işarettir "En doğru bir haberin beyânıdır" buyruğuna gelince, buradaki kelimesi, dine irşâd eden, hakka götüren ve kurtuluşu talep etmeyi emreden hususları içine alan sözlerin mecmûudur. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ, emrine tam bir güven üzre olsun diye. peygamberine indirmiş olduğu şeylerin apaçık hak olduğunu beyân etmiştir. Bu durumda, âyetteki hitâb her ne kadar Hz. Peygamber'e ise de, bundan murad herkestir. 129[129]

İkinci Mesele

sözündeki hüve zamiriyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu zamir fasi ve te'kîd zamiridir.. Buna göre, 'nin haberi ifadesidir.
Eğer, "Fas! zamirinin başına te'kîd lamının gelmesi nasıl caiz olur?" denilirse, biz deriz ki: Bu lamın, haberin başına gelmesi caiz olduğuna göre, fasi zamirinin başına gelmesi daha güzel olur. Çünkü bu lâm, mübtedâya haberden daha yakın olup, lamın gelmesinde aslolan da, onun mübtedânın başına

---

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/374-376.
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/376.
129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/376.

gelmesidir..

b) Bu hüve zamiri mübtedâ olup el-kasas kelimesi onun haberi, işbu mübtedâ ve haberden meydana gelen cümle denin haberidir. 130[130]

Üçüncü Mesele

lafzında he harfi, aslına uygun harekeli şeklinde veyahut da sûkün ileeklinde okunmuştur. Çünkü lâm harfi'nin bir cüz'ü olmuş, böylece de 1 (kenar) kelimesi gibi, tahfif edilmiş, sükûn ile okunmuştur. 131[131]

Kıssa Kelimesi Hakkında Bilgi

"Falanca hikâyeyi anlattı - anlatıyor - anlatmak, hikâyet etmek" denilir. Bu kelimenin esas mânası, bir izi takib etmektir.. Bir kimse bir başkasının izini takib ettiğinde denilir. Allahu Teâlâ'nın 'Kız kardeşine dedi ki: Onun izini takib et" (Kasas, n) ifâdesi de böyledir. Haberleri peşpeşe getirdiği ve kelâmı peşi peşine eklediği İçin, kıssa anlatan kimseye de denilmiştir. İştekelimesinin manası, "peşipeşine gelen mânaları ihtiva eden haber" demektir.

Cenâb-ı Hak sonra "Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur" buyurmuştur. Bu, nefyin, olumsuz mânânın te'kîd ve vurgulanmasını ifâde eder. Çünkü sen, "Benim yanımda, insanlardan birisi vardır" dediğinde, bu cümle senin yanında bir kimse olduğunu gösterir. Fakat, Benim yanımda, insanlardan hiç kimse bulunmamaktadır" dediğin zaman bu, senin yanında onlardan bir kimsenin bulunmadığını ifâde eder. Senin yanında onlardan birisi bulunmayınca, onlardan hiç kimsenin bulunmaması haydi haydi evlâdır. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur" buyruğu, Hak ve Vâhid olan, Bir olan Allah (Subhanehû ve Teâlâ)'dan başka bir Tanrı'nın bulunmadığı hususunda çok kuvvetli bir mâna ifâde ettiği ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Hak "Allah, hiç şüphesiz yegâne gâlib-tir. Mutlak hüküm ve hikmet sahibidir O" buyurmuştur. Bu cümlede hristiyanların şüpheleri hususunda verilen cevaplara İşaret vardır. Bu böyledir. Çünkü onlar şu iki şeye dayanmışlardır:

a) Hz. İsa, ölüleri diriltmeye, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmeye muktedir olmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Bu kadar kudret, ulûhiyyet için yeterli değildir. Bilâkis, ilâh olanın, kendisine karşı konulamayan ve engellenemeyen bir azîz ve gâlib varltk olması gerekir. Halkubi sizler Hz. İsa'nın böyle birisi olmadığını kabul ve itiraf ediyorsunuz. Hem siz bunu nasıl iddia edebilirsiniz ki; çünkü sizler, yahudilerin Hz. İsa'yı öldürdüğünü söylüyorsunuz."

b) Hristiyanlar, Hz. İsa'nın gaybtan ve benzeri şeylerden haber verdiğini, böylece de bir ilâh olması gerektiğini söylüyorlardı.. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Bu kadarcık ilim, ulûhiyyet konusunda yeterli değildir. Bilâkis, ilâh olanın hakîm, yani bütün malumatı ve bütün işlerin neticelerinin nereye varacağını bilen birisi olması gerekir." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, hristiyanların bu iki şüphesine cevap vermeye bir işaret olsun diye, bu iki vasfı, yani "el-azîz, el-haktm" kelimelerini zikretmiştir.1 Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin başlarında zikretmiş olduğu, "Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren Odur. Ondan başka hiçbir Tanrı yoktur. O, mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" (âı-i tmran, 6) âyetidir.

Cenâb-ı Hak sonra "Eğer yine yüz çevirirlerse, muhakkak Allah o fesatçıları hakkıyla bilendir" buyurmuştur. Bunun mânâsı şudur: "Eğer onlar, Hz. İsa (a.s)'nın azîz, gâlib, hakîm ve işlerin neticesinin nereye varacağını bilmemesine karşılık, Allah'ın bir olması, azîz, gâlib, bütün makdûrâta kadir, hakîm ve işlerin neticesini ve nereye varacağını bilmesi gibi kendilerine anlatmış olduğun şeylerden yüz çevirirlerse bil ki, onların sırf dönüp yüz çevirmeleri, ancak inatlarından dolayıdır. Binâenaleyh, onlarla konuşmayı kes ve onların işini Allah'a havale et!.. Çünkü Allah, fesat çıkaranların fesadını bilen, kalblerdeki bozuk gaye ve maksatlara muttali olan ve onları bunlar sebebiyle cezalandırmaya muktedir olandır.." 132[132]

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/377.

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/377.

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/377-378.

Ehl-i Kitap İle Diyalog

"De ki: Ey Ehl-i Kitap! Hepiniz, bizimle sizin aranızda müsavi olan bir kelimeye gelin" (yani) "Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım; Allah'tan başka birbirimizi rab edinmeyelim." Ama, yine
yüz çevirirlerse deyin ki: "Şâhid olun, biz muhakkak ki müslüman olanlarız" (Âl-i imran, 64).
Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s) Necrân hristiyanlarına çeşitli deliller getirmiş, bilahare onlar ayrılmışlar, daha sonra da onları mübaheleye davet etmişti. Fakat onlar mübahelenin neticesinden korkarak buna yanaşmayıp, cizye ödemek suretiyle müslümanlara boyun eğmeyi kabul etmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s), onların iman etmeleri hususunda son derece istekli olunca, Allahu Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Ey Muhammed, bu konuşma üslûbunu bırak; akl-ı selim ve temiz fıtrat sahibi olan herkesin, mücâdeleyi bırakma esası üzerine kurulmuş insaflı bir söz olduğuna şehadette bulunacağı bir başka metod ve üslûba geç ve, "Ey Ehl-i Kitap! Hepiniz, bizimle sizin aranızda müsavi olan bir kelimeye gelin: "Allah'tan başkasına tapmayalım..." de!.? Yani, "İfâde etmede birbirimize karşı insaflı olduğumuz, kimimizin kimine zulmetmeye meyletmediği bir kelimeye, (bir esasa) geliniz ki, bu da, "Ancak Allah'a tapmamız ve Ona hiçbir şeyi şirk koşmamamız" dır" demektir. İşte bu sözden murad budur. Şimdi lafızların tefsirine geçefim.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey Ehl-i Kitap!" tabiri hakkında şu üç görüş zikredilmiştir:
a) Bu ifâdedeki "Kftâb ehli" nden murad, Necrân hristiyanlarıdır.
b) Bundan maksat, Medine yahudîleridir.
c) Bu ifâde, her iki topluluğu da içine almaktadır. Bunun her iki grup hakkında nazil olduğuna şu husus da delâlet etmektedir:
1- Lafzın zahiri, iki topluluğa da şamildir.
2- Âyet-i kerimenin sebeb-i nüzulü hakkında rivayet edilen şu husustur: Yahudiler Hz. Peygamber'e şöyle demişti: "Hristiyanların Hz. İsa'yı Rab edinmeleri gibi, bizim de, sadece seni Rab edinmemizi istiyorsun!..." Hhstiyanlar da, "Ey Muhammedi Sen, yahudilerin Uzeyr (a.s) hakkında söylemiş oldukları şeyi senin hakkında söylememizi istiyorsun" demişlerdi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da bu âyeti indirdi. Bana göre, doğruya en yakın olan, bu ifâdeyi Necrân hristiyanlarına hamletmektir. Çünkü biz, Hz. Peygamber'in önce onlara deliller getirdiğini, sonra da onlarla "mübâhele" istediğini; ama bu sırada insaflı olup mücadeleyi ve onlart ilzam ederek susturmayı arzulamayı terke dayanan söze geçtiğini açıklamıştık. Bunun böyle olduğuna, Hz. Peygamberin burada onlara, Hak Teâlâ'nın, "Ey kitap ehli!" sözüyle hitap etmesi de delâlet etmektedir. Bu isim, isimlerin en güzellerinden ve lakabların da en mükemmellerinden birisidir. Çünkü Cenâb-ı Hak onları, Ehl-i Kitap addetmiştir. Bunun bir benzeri de, Kur'ân'ı hıfzetmiş olan kimselere, "Ey, Allah'ın kitabının taşıyıcıları, (hâmilleri)"; müfessire de, "Ey Allah'ın kelâmının müfessiri!" denilmiş olmasıdır. Bu lakab, bunu söyleyenin, muhatabı yüceltme ve onun kalbini hoş tutmak hususunda ileri derecede bir mânayt kastettiğine delâlet eder. Bu ancak, insanın, hasmıyfa mücadele ettiği sırada, münakaşa ve çekişme yolunu bırakıp, insaf ve hakkaniyet yolunu tuttuğu zaman söylenilir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Celiniz" emrine gelince, bundan murad, her ne kadar bir yerden başka bir yere geçmek söz konusu olmasa dahi, çağırılmış oldukları şeyi belirlemeleri ve onu incelemeye yönelmeleridir. Çünkü bu lafzın aslı lafzından alınmıştır. Bu kelime de, alçak bir yerden yüksek olan başka bir yere yükselmek anlamını ifâde eder. Sonra, bu kelime çok kullanıldığı için, kendisine çağırılan şeye ve yere yönelme ve teveccüh etmeyi isteme mânâsına delâlet eder olmuştur.
Cenâb-ı Hakk'ın, tabirinin mânası, "ifâde etmede birbirimize insafsız davranmamızın söz konusu olmadığı; hiç kimsenin birbirine zulmetme meylinin bahis mevzu olamıyacağı bir kelimeye geliniz!" demektir.
kelimesi, adalet ve insaf demektir. Bu böyledir, çünkü "insafın hakikati, bir şeyin yarısını vermek, ortalamak demektir. Çünkü aklen vâcib olan, kişinin hem kendine, hem de başkasına zulmetmeyi terketmesidir. Bu da
ancak, yarıyı vermekle, ortalamakla, ortayı gözetmekle mümkün olur. Binâenaleyh, kişi insaflı olur da zulmü bırakarak yarıyı o kişiye verirse, böylece kendisiyle başkası arasında eşit davranmış, böylece denge kurulmuş olur. Kişi zulmedip, başkasına verdiğinden daha fazlasını kendisine aldığı zaman, denge bozulur. Eşitlik, adalet ve insafın gereklerinden olduğu için, adetâ adaletin kendisi sayılmıştır.
Zeccâc, âyetteki t'j-- (müsavi) kelimesinin, "kelime" lâfzının sıfat) olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Allah bununla, "müsavi olan kelime" mânasını murad etmiştir. Buna göre Hak Teâlâ'nın, tabiri "Âdil,

dosdoğru ve aynı olan bir kelimeye gelin. Binâenaleyh o kelimeye gerek siz, gerek biz iman ettiğimiz zaman, eşitlik ve istikâmet üzere olmuş oluruz" demektir.
Sonra Cenâb-ı AllahAllah'tan başkasına tapmayalım" buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır: 133[133]

Birinci Mesele

Bu tabirin başındaki edatının dâhil olduğu cümlenin mahalli hususunda şu iki görüş vardır:
a) Bu, mukadder bir (O,) mübtedâsının haberi
olarak merfûdur. Buna göre sanki birisi "O kelime nedir?" demiş de, cevaben "O, Allah'tan başkasına tapmamamızdır" denilmiştir.
b) Bu cümlenin mahalli, âyetteki "kelime" lafzından bedel olarak mecrûrdur. 134[134]

Hristiyanlann Müşrik Sayılmalarına Sebep

Allah Teâla bu âyette şu üç şeyi zikretmiştir.
1- "Allah'tan başkasına tapmayalım";
2- "Ona hiçbir şeyi eş tutmayalım";
3- "Allah 'i bırakıp da, birbirimizi Rab edinmeyelim ".
Allah Teâlâ, özellikle bu üç şeyi zikretmiştir, çünkü hristiyanlar bu üç işi bir arada olarak yapıyorlardı: Onlar, Allah'tan başkasına, yani Mesih İsa (a.s)'ya ibâdet etmişler ve Allah'a onu eş tutmuşlardır. Bu böyledir, çünkü onlar, "Allah şu üç şeydir: Baba, oğul ve Ruhu'l-kudüs" demişler, böylece de kadîm ve eşit üç varlığın mevcut olduğunu söylemişlerdir. Biz onların, üç kadîm varlık olduğunu söylediklerini ifâde ediyoruz, çünkü onlar şöyle demişlerdir: "Kelime" uknumu Mesîh'in beşerîlik vasfına (nâsût); Rûhü'l-Kudüs uknumu (şahsı) da, Meryem'in beşerîlik vasfına (nâsût) bürünmüştür. Şayet bu iki uknum, müstakil iki zât olmasaydı, Baba'nın zâtından ayrılıp İsa ve Meryem'in beşerilik vasfına bürünmeleri caiz olmazdı. Onlar, müstakil üç ayrı zâtın varlığını kabul etmekle, muhakkak ki müşrik olmuşlardır.
Onların, Allah'ı bırakarak âlimlerini ve zâhidlerini Rab edinmiş olduklarına şunlar da delâlet eder: 135[135]

Rab Edinmenin Mânâsı Nedir?

a) Onlar, helâl ve haram kılma konusunda âlimlerine ve zahidlerine itaat ediyorlardı.
b) Onlar, âlimlerine secdeye kapanıyorlardı.
c) Ebu Müslim şöyle demiştir: "Onların mezhebine göre riyâzat ve mücâhede konusunda kâmil olan herkeste, ona lâhût (ilahîlik vasfı)'nın hulul ettiğinin eseri görülür; böylece de o kimse, ölüleri diriltebilir. Körleri ve alacalı hastaları iyileştirebilir. Onlar, böyle olan kimseye her ne kadar Rab demeseler bile, ne de olsa o kişi hakkında rubûbiyyet mânâsının tahakkuk ettiğini kabul ediyorlardı.
d) Onlar, günahlar konusunda âlimlerine itaat ediyorlardı. Rubûbiyyetin mânâsı da ancak budur.
Bunun bir benzeri de, "Hevâ (Ve hevesini) kendisine tanrı edinmiş kimseyi gördün mü?.." (Câsiye. 23) âyetidir. Böylece hristiyanların bu üç şeyi birden yaptıkları sabit olmuş olur. Bu üç şeyin bâtıl olduğu, akıl sahiplerince üzerinde ittifak edilmiş olan bir husus gibidir. Bu böyledir, çünkü Hz. İsa (a.s)'dan önce kendisine ibâdet edilen sadece Allah Teâlâ idi. Binâenaleyh durumun, Hz. İsa'nın zuhurundan sonra da aynı şekilde devam etmesi gerekir. Yine Allah'a ortak koşma da herkesin ittifakıyla bâtıldır. Hem, yaratıcı ve bütün nimetlerin mün'imi Cenâb-i Allah olduğu için, helâl, haram, inkıyâd ve tâat hususunda, onların âlim ve zahidlerine değil, sadece Allah'a yönelmek gerekir. İşte bu üç durumun izahı böyledir.
Daha sonra Hak TeâlâAma, yine yüz çevirirlerse deyin ki: "Şâhid olun, biz muhakkak ki müslüman olanlarız" buyurmuştur. Bu ifâde, "Eğer onlar kendi dinlerinde diretirlerse, siz "Biz muhakkak ki müslüman olanlarız" deyiniz, yani, kendinizin bu din üzere olduğunuzu ortaya koyun, fakat sizden

---

[133][133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/379-381.
[134][134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/381.
[135][135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/381-382.

başkalarını bu dine çekme kaydında olmayınız" demektir. [136]

Hz. İbrahim'in Yahudi ve Hristiyanlıkla Münasebeti

"Ey Ehl-t Kitap, İbrahim hakkında niçin çekişip duruyorsunuz? (Halbuki) Tevrat da, İndi de ancak ondan sonra indirilmiştir, (buna da) aklınız ermiyor mu?" (Â!-i Imran, 65).
Bil ki yahudiler de hristiyanlar da "İbrahim bizim dinimizde idi" diyorlardı. Allah Teâlâ da onların bu iddialarının, Tevrat ve İncil'in Hz. İbrahim'den sonra indirildiğini belirterek bâtıl olduğunu ve bu sebeple de onun yahudi veya hristiyan olmasının düşünülemeyeceğini açıklamıştır.
Eğer, "Bu durum siz müslümanlar için de söz konusudur. Çünkü siz de, İbrahim'in İslâm dini üzere olduğunu iddia ediyorsunuz. Halbuki İslâm da, Hz. İbrahim'den uzun zaman sonra indirilmiştir. Eğer siz bu sözünüzden maksadınızın, Hz. İbrahim'in, dinin usulü (inanç) bakımından şu anda müslümanların üzerinde olduğu mezheb üzere oluşunu söylemek ise, biz deriz ki: Yahudilerin, "İbrahim bir yahûdi idi" şeklindeki sözlerinden maksatlarının da, onun yahudilerin üzerinde .oldukları din üzere oluşunu söylemek; hristiyanların da, "İbrahim bir hristiyan idi" şeklindeki sözlerinden maksatlarının, onun hristiyanların takib etmiş oldukları din üzere oluşunu söylemek olması; binâenaleyh Kur'ân'ın Hz. İbrahim'den sonra nazil olması, onun müslüman sayılmasına nasıl ters düşmüyor ise, bu izaha göre Tevrat ve İncil'in Hz. İbrahim'den sonra nazil oluşları, onun bir yahudi ve bir hristiyan olmasına ters düşmeyeceğinin söylenmesi niçin caiz olmasın?" denilir ise, şöyle cevap verilir:
Kur'ân-ı Kerim, Hz. İbrahim'in bir Hanîf (tevhid inancında) ve müslüman olduğunu haber vermiştir. Tevrat ve İncil'de ise, onun bir yahudi veya hristiyan olduğu yer almamıştır. Binâenaleyh fark ortaya çıkmaktadır. Sonra biz şöyle de deriz: Hristiyanların, Hz. İbrahim'in dini üzere olmadıkları açıktır. Çünkü Hz. İsa (a.s), Hz. İbrahim zamanında mevcut değildi, dolayısıyla da, Hz. İsa'ya ibâdet, Hz. İbrahim devrinde kesinlikle meşru değil idi/ Bundan dolayı, Hz.
İsa'ya ibâdete yönelmek, şüphe yok ki, Hz. İbrahim'in dinine uymaz. Yahudilerin, Hz. İbrahim'in dini üzere olmayışları da böyledir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, Hz. Musa (a.s) gelmezden önce de insanlara bazı mükellefiyetlerinin bulunduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Yine bu mükellefiyetleri insanlara, yine bir insanın ulaştırmış olduğunda da şüphe yoktur. Hiç şüphesiz ilâhî teklifleri insanlara ulaştıranın mu'cizelerle te'yid edilmiş olması gerekir. Aksi halde insanların, onun getirdiği bu teklifleri kabul etmeleri vâcib olmaz. Bu durumda Hz. İsa'dan önce nice peygamberler gelmiş ve onların belli şeriatları olmuştur. Bu sebeple, Hz. Musa (a.s), peygamber olarak gelince, bu durumda onun, ya o şeriatları iyice yerleştirip uygulamak için geldiği, yahut da yeni bir şeriat getirdiği söylenebilir. Eğer Hz. Musa, kendinden önceki şeriatları uygulamak için gelmiş ise, o şeriatların sahibi değil, aksine kendinden öncekilerin şeriatlarını uygulayan bir fakih gibi olur. Yahudiler ise bunu kabul etmezler. Eğer Hz. Musa yeni bir şeriat getirmiş ise, kendinden önceki şeriatları neshettiğini söylemiş olur. Böylece bütün peygamberlerin şeriatlarında neshin olabileceği hükmü mutlaka yer almıştır. Yahudiler ise neshi hiç kabul etmezler. Bu sebeple yahudilerin, Hz. İbrahim'in dininde olmadıkları sabit olmuş olur. Binâenaleyh yahudi ve hristiyanların, Hz. İbrahim'in bir yahudi veya bir hristiyan olduğu iddiaları geçersiz olmuş olur. Âyetten kastedilen işte budur. Allah en iyi bilendir. [137]

"İşte siz onlarsınız ki hakkında (biraz) bilginiz olan hususta (haydi) çekiştiniz (diyelim. Ya) hiç bilginiz olmayanlar hakkında hâlâ niçin çekişip duruyorsunuz? Halbuki Allah bilir, siz bilmezsiniz. İbrahim ne bir yahudi ne de bir hristtyandı. Fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir müsiümandı. O, müşriklerden de değildi. Gerçekte İbrahim'e insanlardan en yakın olan, herhalde ona tabî olanlarla, şu peygamber ve iman edenlerdir. Allah o iman edenlerin yardimcısıdır" (Âl-r İmran, 66-68).
Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır: [138]

Birinci Mesele

Âsim, Hamza ve Kisâî, med ve hemze ile şeklinde; Nâfî ile Ebû Amr, hemzesiz ve medsiz olarak, fakat sakin elifi gösterecek şekilde; İbn Kesir ise hemzeli fakat medsiz olarak vezninde şeklinde; İbn Âmir de hemzesiz fakat med ileşeklinde okumuşlardır. Hemze ve meddi belirterek okuyanlar kelimeleri aslı üzere okumuşlardır. Çünkü bu tafız, birisi diğeri de olan iki ayrı kelimedir. Bu ifâdeyi medsiz ve hemzesiz okuyanlar ise, kelimenin aslını bozmamak suretiyle, tahfif (kolaylık otsun) diye böyle okumuşlardır. [139[139]]

---

[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/382.
[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/383-384.
[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/384-385.

İkinci Mesele

Âlimler lafzının aslının ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre nin bir tenbih edatı, asıl kelimenin de (sizler) olduğu veya bu ifâdenin aslının (sizler mi) şeklinde olduğu, Arapların (suyu akıttım) şeklindeki kullanışları gibi, birinci hemzenin he harfine dönüşmüş olduğu söylenmiştir. Âyetteki kelimesi, kesre üzere mebnîdir. Bunun aslı ise şeklidir. Başına tenbih hâ'sı gelmiştir. Bu, hem med ile, hem de medsiz okunur.

Buna göre şayet, "Âyetteki lafzındaki fö (sizler) lafzının haberi nedir?" denilir ise, biz deriz ki: Bu hususta şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu lafzın başındaki hâ, tenbih için getirilmiştir kelimesi mübteda, kelimesi onun haberidirsözü ise, birinci cümleyi açıklayan müste'nef bir cümledir. Buna göre mâna şöyledir: "Sizler o ahmak şahıslarsınız. Sizin ahmaklığınız ve kıt akıllılığınızın delili şudur: Siz, haydi diyelim ki hakkında biraz bilginiz olan hususta çekişiyorsunuz. Ya daha niçin, hiç bilginiz olmayan hususlarda çekişiyorsunuz?"

b) Buradaki (sizler) kelimesi mübtedamânasında olan kelimesi ise onun haberi, bu kelimeden sonra gelen cümle de sıla cümlesidir.

c) kelimesi mübteda kelimesi atf-ı beyân, , cümlesi ise haber olup, takdir şöyledir: "Sizler, ey şu kimseler, ... çekiştiniz..." [140[140]]

Üçüncü Mesele

Âyetteki, "Bilginiz olan hususta çekiştiniz" buyruğundan murad şudur: Onlar Tevrat ve İncil'in şeriatlarının, Kur'ân'ın şeriatına muhalif olduğunu sanıp, bunu iddia etmişlerdir. Binâenaleyh ontara, "Hakkında bilginiz olmayan hususlarda nasıl çekişiyorsunuz? Hakkında bilginiz olmayan bu husus da Hz. İbrahim'in şeriatının, Hz. Muhammed'in şeriatına muhalif olduğunu iddia etmenizdir" denilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Allah'ın, "İşte sizler onlarsınız ki hakkında bilginiz olan hususta çekiştiniz..." buyruğunun şu mânaya olması da muhtemeldir: Allah Teâlâ onları gerçek manada "ilim" ile tavsif etmemiştir. Ancak şu mânayı murad etmiştir: "Sizler, bildiğinizi iddia ettiğiniz hususlarda onunla çekişmeyi mümkün görüp uygun kabul ettiniz. O halde, hakkında kesinlikle bilginiz olmayan hususlarda onunla çekişebiliyorsunuz. "Sonra Hak Teâlâ bu hususu "Halbuki Allah, bu şeriatların birbirlerine uyup uymadıklarını bilir siz, bu durumların nasıl olduğunu bilemezsiniz" diyerek ortaya koymuştur.

Sonra Cenâb-ı Allah, bu hususu daha açık izah ederek "İbrahim ne bir yahudi, ne de bir hristiyandı" buyurmuş ve onları Hz. İbrahim'in kendi dinlerinden olduğu iddialarında yalanlamıştır.

Daha sonra "Fakat O, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir müslümandı" buyurmuştur ki, âyetteki "Hanîf" kelimesinin ne demek olduğu Bakara sûresi'nde geçmişti (Bakara, 135).

Daha sonra da "O, müşriklerden de değildi" buyurmuştur. Bu, Hz. İsa'nın ilâh olduğunu söyledikleri için hristiyanların. teşbih inancına kail oldukları için yahudilerin müşrik olduklarına bir tarizdir. -

Eğer, "Siz, Hz. İbrahim'in İslâm dini üzere olduğunu söylemekle, onun inanç veya ahkâm (usûl veya furü) bakımından İslâm dini üzere olduğunu mu kastediyorsunuz? Eğer birincisini kastediyorsanız, bu sadece İslâm dinine mahsus bir durum değildir. Biz de bu mânada, Hz. İbrahim'in yahudi dininde yani, Hz. Musa'nın getirdiği din üzere olduğunu veya hristiyanların dini üzerine yani Hz. İsa'nın getirdiği hristıyanlık dini üzere olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü usûl (itikad) bakımından, peygamberlerin dinlerinin farklı olması caiz değildir. Eğer siz bu sözünüzle, Hz. İbrahim'in furû (ahkâm) bakımından İslâm dini üzerinde olduğunu kastediyorsanız, bu durumda Hz. Muhammed'in yeni bir şeriat üzere olmayıp, başka bir peygamberin getirdiği şeriatın uygulayıcısı olması gerekir Yine kesin olarak bilinen

---

[139[139]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/385.

[140[140]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/385.

bir husus da şudur ki: Kur'ân'a göre ibâdet etmek, Hz. İbrahim (a.s) zamanında yok idi. Mesela, m üsl umanlar m namazında Kur'ân okuma meşru ve şart olduğu halde, Hz. İbrahim'in şeriatındaki namazda meşru değildir" denilir ise, biz deriz ki:

Bu sözden maksadın, Hz. İbrahim'in usûl (itikad) bakımından İslâm dini üzere olması olabilir. Bundan kastedilen ise, Hz. İbrahim'in itikad bakımından, zamanımızdaki yahudi ve hristiyanlartn inançlarına uymadığını belirtmektir. Bundan Hz. İbrahim'in furû (ahkâm) bakımından İslâm dininde oluşunu kastetmek de murad edilmiş olabilir. Bu böyledir. Çünkü Allahu Teâlâ o furû ahkâmı, Hz. Musa'nın şeriatıyla neshetmiştir. Sonra Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında da, Hz. Musa'nın şeriatı, Hz. İbrahim zamanında mevcut olan şeriatı neshetmiştir. Bu izaha göre Hz. Muhammed (s.a.s) de şeriat sahibi olmuş olur. Sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatının çoğu, Hz. İbrahim'in şeriatına uygun olup, pek azında muhalefet söz konusu olunca, bu az miktardaki muhalefet, uygunluk ve muvafakatin bulunmasına zarar vermez.

Sonra Cenâb-ı Hak,

"Gerçekte, İbrahim'e insanlardan en yakın olan, herhalde ona tâbi olanlarla şu peygamber ve iman edenlerdir" buyurmuş ve bu ifâdede, şu iki grup insandan bahsetmiştir:

a) Hz. İbrahim'e daha Önce tâbi olmuş olan kimseler.

b) Hz. Muhammed ve diğer mü'minler.

Sonra Cenâb-ı Hak "Allah, o iman edenlerin yardımasıdır" buyurmuştur. Yani, "Yardımı, desteği, muvaffak kılması, onları yüceltmesi ve onlara ikramda bulunmasıyla onların yardımcısı..." demektir. 141[141]

Ehl-i Kitap, Müslümanları Saptırmak İster

"Ehl-i Kitab'tan bir zümre arzu etti ki, sizi bir şaşırtsalar.. Halbuki onlar kendilerinden başkasını şaşırtıp sapıtamazlar da, (bunun) farkına bile varamazlar" (Âl-i Imran, 69).

Bil ki, Allahu Teâlâ, Hak'tan sapmanın ve hüccetleri kabul etmemenin, ehl-i kitabın vazgeçmedikleri bir yol olduğunu beyân edince onların bu kadarla yetinmeyip, aksine Hz. Muhammed (s.a.s) kendisinin peygamber olduğunu iddia ettiği halde, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın peygamberliğini de kabul ediyor" şeklindeki sözleriyle, ona iman eden kimselerin kalbine şüpheler atıp, onları haktan saptırma hususunda ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını da açıklamıştır.

Yine Hz. Musa (a.s), Tevrât'da şeriatının sona ermeyeceğini haber vermiştir. Yine, (yahudilere göre) neshin varlığını kabul emek, "bedâ" neticesine götürür. Bundan yani âyetten maksat, mü'minleri, yahudilerin sözüne kanmamaları hususunda uyarmaktır. Bu ifâdenin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara süresindeki, "Ehl-i kitaptan bir çoğu, Hak kendilerine besbelli olduktan sonra, içlerindeki hasedden ötürü, sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek hevesine düştü" (Bakara, 109) âyetiyle, "Onlar, kendilerinin inkâr ettikleri gibi sizin de küfredip onlarla beraber olmanızı arzu ettiler" (Nisa, 89) âyetidir.

Bil ki buradaki, harf-i cerri bâziyyet ifade eder. Burada Cenâb-ı Hak ancak onların bir kısmını zikretmiş, bu hükmü onların hepsine teşmil etmemiştir. Çünkü onların içinde, iman etmiş olanlar da bulunmaktaydı. Allahu Teâlâ iman edenleri, "İçlerinde mutedil ve insaf sahibi olan bir zümre de vardır" (Maide, 66) ve "Ehl-i kitab'm içinde kaim olan bir ümmet vardır ki, onlar gecenin saatlerinde secdeye kapanarak, Allah'ın âyetlerini okurlar" (Ali imran, 113) diyerek medhü sena etmiştir.

Bu âyetin Muâz, Ammâr İbn Yasir ve Huzeyfe hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Çünkü, yahudiler bu şahısları kendi dinlerine davet etmişlerdi. Cenâb-ı Hak, "sizi saptırmak..." buyurmayıp da "Keşke sizi bir saphrsalar" buyurmuştur. Çünkü jî edatı, temennî içindir. Zira, senin "keşke şöyle olsaydı'1 sözün, bir temenni ifâde etmektedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlardan her biri arzu eder ki, keşke bin yıl yaşatılsa.." (Bakara, 96) âyetidir.

Hak Teâlâ sonra, "Halbuki onlar, kendilerinden başkasını şaşırtıp sapıtamazlar" buyurmuştur ki, bu da birtakım mânalara muhtemeldir:

a) Başkalarını saptırmaya yönelmiş olmalarından dolayı ilahî cezaya müstehak olmaları sebebiyle, onların kendi nefislerini helak etmeleri... Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Onlar bize zulmetmemişler, ama kendi kendilerine
zulmetmişlerdi" (Bakara, 57), "Onlar muhakkak ki, kendi yüklerini ve, o yükleriyle beraber daha nice

---

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/386-387.

yükleri de bizzat yüklenip taşıyacaklar..." (Ankebut, 13) ve "Çünkü onlar kıyamet gününde kendilerinin günah yüklerini eksiksiz taşıdıktan başka, saptırdıkları bilgisiz kimselerin veballerinden bir kısmını da yükleneceklerdir. Dikkat et ki, onların yüklenecekleri bu yükler ne kötüdür" (Nam, 25) âyetleri gibidir.

b) Onların kendilerini hidâyet ve hak bilgisinin haricinde bırakmaları.. Çünkü, hidâyetten uzaklaşan kimse, "sapıtmış" diye vasfedilir.

c) Onlar, mü'minleri saptırmak için ellerinden geleni yapıp, sonra mü'minler de onlara iltifat etmeyince, onların eli boşa çıkmış, bundan bir netice alamayarak hüsrana uğramışlardır. Çünkü onlar birşeye inanmışlar, daha sonra durum onların tasavvur ettiklerinin aksine ortaya çıkmıştır.

Daha sonra Hak TeâlâBunun) farkına bile varamazlar," Yani, "Bunun mü'minlere değil, kendilerine zarar verdiğini bilemezler" buyurmuştur. 142[142]

Ehl-i Kitap, Hz. Peygamberi Bile Bile İnkâr Ediyor

"Ehl-i kitap, kendiniz görüp bilip dururken, Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?" (Âl-i İmran. 70).

Bil ki, Allahu Teâiâ, Tevrât'da Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delillerin farkında olmayan taifenin durumunu beyân edince, onların bu delilleri bilen kısmı olan âlimlerinin de hâlini beyân ederek, "Ey ehl-i kitap, Allah'm âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?" buyurmuştur. Bu hitapda birkaç mesele vardır: 143[143]

Birinci Mesele

Âyetteki (niçin?) suâlinin aslı 'dır. Çünkü buradaki istifham için gelmiş olan 'dır. Başına lâm harfi gelmiş olduğu için, hafiflik olsun diye daki elif düşmüştür. Bir de, harf-i cer, bu eliften bir bedel gibi olmuştur. Ayrıca

o, kelimenin sonunda gelmiştir ki deki fetha da buna delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın "Birbirlerine ne hakkında sorup duruyorlar?" (Nebe. ve "öu mü/deyi neye Mnâen yapıyorsunuz?" (Hicr. 54), sualleri de böyledir. Bu harfler üzerinde vakfetmeki şeklinde, hâ harfi ile yapılır. 144[144]

İkinci Mesele

Ayetteki "Allah'ın âyetlerini" lafzıyla ilgili birkaç görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bundan murad, Tevrat ve İncil'de varid olmuş olan âyetlerdir. Buna göre, bu lafız hakkında birkaç ihtimal bulunmaktadır:

a) Bunlar, bu iki kitapta bulunan, Hz. Muhammed (s.a.s) ile ilgili müjdelerdir.

b) Bunlar, bu iki kitapta bulunan, Hz. İbrahim'in müslüman bir Hanîf olduğu hususundaki ifâdelerdir.

c) Bunlar, bu kitaplarda, gerçek dinin İslâm olduğunu gösteren ifâdelerdir.

Bil ki, bu açıklamalara ihtimâli olan bu görüşe göre diyebiliriz kL "âyetleri inkâr etmek" ifâdesinin iki mânaya gelmesi muhtemeldir.

a) Onlar, Tevrat'ı değil, bilâkis Tevrat'ın delâlet etmiş olduğu şeyi inkâr ediyorlardı. Buna göre, mecaz yoluyla, delilin ismi medlule itlâk edilmiştir.

b) Onlar, Tevrat'ın bizzat kendisini inkâr ediyorlardı, çünkü onlar, Tevrat'ı tahrif ediyor ve Tevrat'ta, Hz. Muhammed'in peygamberliğine delâlet eden bu gibi âyetlerin mevcudiyetini inkâr ediyorlardı.

Hak Teâlâ'nın buyruğunun, bu izaha göre mânası şudur: "Ontar, müslümanların ve avam tabakalarının yanında bulunduklarında, Tevrat ve İncil'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden âyetleri ihtiva ettiğini inkâr ediyorlar; sonra birbirleriyle başbaşa kaldıklarında ise, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğuna şehâdet ediyorlardı. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendiniz şahidler olduğunuz halde, (niçin) onda bir eğrilik aramaya yelteniyorsunuz..." (âı-i Imran, 99) âyetidir.

Bil ki, âyeti bu anlayışa göre tefsir etmek, bu âyetin gaybden bir haber vermeyi ihtiva ettiğine delâlet eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, kendi içlerinde gizleyip de aksini haber verdikleri şeyi

---

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/387-389.

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/389.

144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/389-390.

bildirmiştir. Şüphesiz, gaybden haber vermek bir mu'cizedir.
İkinci görüş: Bu âyetlerden murad, Kur'ân-ı Kerim'dırsözünün manası da şudur: "Siz, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğunu avam insanlar yanında inkâr ediyor, ama sonra kalbleriniz ve akıllarınızla, onun bir mu'cize olduğuna şehâdet ediyorsunuz..."
Üçüncü görüş: Bu âyetlerden murad, Hz. Muhammed (s.a.sj'in elinde zuhur eden bütün mu'cizelerdir. Bu görüşe görebuyruğunun mânası şudur: Siz, diğer peygamberlerin elinde zuhur eden mu'cizelerin, onların doğruluklarına delâlet ettiğini kabul ediyorsunuz... Zira mu'cize, Cenâb-ı Hak tarafından tasdik edilme yerine geçer. O halde siz, mu'cizelerin, bu açıdan diğer peygamberlerin sıdkına delâlet ettiğine şehadette bulununca, bunun Hz. Muhammed hakkında da söz konusu olduğuna da şehadette bulunmuş oluyorsunuz. Binâenaleyh, Hz. Muhammed'in nübüvvet ve risâletini inkâr etmekte ısrar etmeniz, mu'cizelerin, diğer peygamberlerin doğruluklarına delâlet etme konusunda hak ve gerçek olduklarını itiraf etmenizle çelişmekte, tezâd teşkil etmektedir. 145[145]

"Ey Ehl-i Kitap, niçin hakkı bâtıl ile karıştırıyor, gerçeği gizliyorsunuz? Halbuki siz, bunu biliyorsunuz..." (Âl-i İmran, 71).
Bil ki, yahudi âlimlerinin tutmuş olduğu iki yol bulunmaktaydı:
a) Onlar, kalbleriyle Hz. Muhammed'in Allah katından görevlendirilmiş bir hak peygamber olduğunu bildikleri halde, O'nun peygamberliğini inkâr ediyorlardı. Allahu Teâlâ birinci âyette, onları bu davranış şeklinden nehyetmiştir.
b) Onlar, şüpheler meydana getirmek, delil ve beyyinâtı da gizlemek hususunda çalışıp çabalıyorlardı. Allah Teâlâ bu ikinci âyette de, onları bu davranıştan nehyetmiştir. Buna göre birinci davranış şekli, azgınlık ve sapıklık makamıdır; ikinci makam ise, başkalarını azdırma ve saptırma makamıdır.
Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır: 146[146]

Birinci Mesele

kelimesi, şeddeli olarak şeklinde de okunmuştur. Yahya İbn Vessâb, bu kelimeyi, bâ harfinin fethasıyla şeklinde okumuştur. Yani, "Niçin, hakka bâtılı giydiriyorsunuz?" şeklinde... Bu, Hz. Peygamber'in şu hadisi gibidir"... Yalanın iki elbisesini giyen kimse gibidir." Şair de şöyle demiştir "O, mecd ü şeref ile ridâlanıp, onu izârgibi kuşandığında..." 147[147]

İkinci Mesele

Bil ki, hakkı gizlemeye gayret eden kimse için bu hususta şu iki yolun dışında başka bir yol yoktur,
a) Ya, bâtıla götüren bir şüphe atmak,
b) Veyahut da, hakka delâlet eden delili gizlemek.. Âyetteki, "Niçin hakkı bâtıl ile karıştırıyorsunuz?" kısmı birincisine; "ve gerçeği gizliyorsunuz" kısmı ise, ikincisine işarettir.
Hakkı bâtıl ile karıştırma, burada birkaç mânaya gelmektedir:
1- Tevrat'ı tahrif etmek... Onlar, münezzel, vahyedilmiş âyetleri, muharref ve uydurma şeylerle karıştırıyorlardı. Bu görüş, Hasan el-Basrî ve İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir.
2- Onlar, insanları şüphelendirmek için, günün başlangıcında müslüman olduklarını söyleyip, günün nihâyetinde de İslâm'dan rücû etmek hususunda aralarında anlaşmışlardı.. Bu görüş de, İbn Abbas ve Katâde'den rivayet edilmiştir.
3- Tevrat'da, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden müjde, sıfat ve vasıfların bulunması, hem de bunun zıddını vehmettiren şeylerin bulunmasıdır. Binâenaleyh bu, muhkem ve müteşabih gibi olmuştur.. Böylece onlar, tıpkı müşebbihe'den çoğunun yaptığı gibi, bu iki tür şeyden birisini diğerine karıştırmak suretiyle, zayıf inançlı olanlara meseleyi tersyüz göstermeye uğraşıyorlardı. Bu, Kadr'nin görüşüdür.
Onlar, Hz Muhammed (s.a.s)'in, Hz. Musa'nın hak olduğunu itiraf ettiğini ve sonra "Tevrat'ın da Hz. Musa (a.s)'nın şeriatının neshedilmediğine delâlet ettiğini söylüyorlardı. Bütün bunlar ortaya şüphe atmaktır.

---

[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/390-391.
[146][146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/391.
[147][147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/392.

Hak Teâlâ'nın, Gerçeğigizliyorsunuz" ifâdesinden murad şudur: Tevrat'ta Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden mevcut âyetlerle istidlalde bulunmak tefekkür ve teemmüle muhtaçtır. Zamanımızdaki bid'at ehlinin, muhakkik âlimlerin delillerinin, kendilerine tâbi
olan avamdan kişilere ulaşmaması için ellerinden geleni yapmaları gibi, yahudi âlimleri de bu istidlalin tamamlanacağı o lafızları gizleme hususunda gayret sarf ediyor I ardı.
Hak Teâlâ'nın "Halbuki siz, bunu biliyorsunuz" buyruğu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Sizler, bunu inâd ve hasedinizden dolayı yaptığınızı biliyorsunuz.
b) Cehalet ve hurafe erbabı değil, ilim ve marifet erbabı olan sizler bunu biliyorsunuz.
c) Bu gibi işleri yapanlara verilecek cezanın büyük olduğunu biliyorsunuz. 148[148]

Üçüncü Mesele

Kâdî, "Hak Teâlâ'nın, "Niçin Hakkı bâtıl ile karışftnyor, gerçeği gizliyorsunuz?" ve "Mçin inkâr ediyorsunuz?" sualleri, bu işlerin kullara âit fiiller olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâlâ'nın bu fiilleri kullarda yaratıp, sonra da "niçin yaptınız?" demesi caiz değildir" demiştir.
Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Fiil bir sebebe dayanır. Binâenaleyh o sebebin eğer bir muhdis (meydana getiren) olmadan kendiliğinden meydana geldiğini kabut edecek olur isek hiçbir yaratıcı olmadığını söylemiş oluruz. Yok eğer o sebebi icâd edip meydana getirenin kulun kendisi olduğunu kabul edersek bu durumda kul diğer bir irâdeye muhtaç olmuş olur. Eğer o sebebin icâd edip yaratıcısının Allah olduğunu söylersek, aleyhimize söylediğiniz şey, sizin aleyhinize de söz konusu olur. Allah en iyi bilendir. 149[149]

Yahudi Taktiklerinden: Önce İnanıp Sonra İslâm'dan Caymak

"Ehl-i Kitap'tan bir güruh (şöyle) dedi: "Mü'minlere indirilen (Kur'ân'a) gündüzün evvelinde inanın, gündüzün sonunda ise inkâr edin. Olur ki (onlar dinlerinden) dönerler" (Âl-i imran, 72).
Bil ki, Allah Teâlâ, hakkı bâtıl ile karıştıran yahudilerden bahsedince, bunun peşisıra onların karıştırmalarının bir şeklini anlatmıştır. İşte bu şekil, bu âyette bahsedilen husustur.
Bu âyette ilgili birkaç mesele vardır: 150[150]

Birinci Mesele

Onların birbirlerine, "Mü'minlere indirilen (Kur'ân'a) gündüzün evvelinde İnanın.." demeleri ile ilgilidir. Bu sözden maksat, indirilenin tamamı olabileceği gibi, indirilen âyetlerin bir kısmı da olabilir. Birinci ihtimale göre şu izahlar yapılmıştır:
a) Yahudi ve hristiyanlar, İslâm'ın doğruluğu meselesinde, zayıf itikatle müslümanları şüpheye düşürmek için hilelere başvurmuşlardı. Bu da, yahudilerin Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilen şeriatı, bazı zamanlarda kabul etmeyi, bazan da inanmayı müteakip onu tekzib etmeyi, yalanlamayı izhar etmeleridir. Çünkü insanlar, (zayıf müslümanlar) onların bu yalanlamalarını görünce, "Bu tekzîb, haset ve inattan dolayı değildir; aksi hâlde böyle olsaydı, onlar ta başında onu tasdik etmezlerdi.. Bu tekzîb haset ve inattan dolayı yapılmadığına göre, bunun, Ehl-i Kitabın Hz. Muhammed'in durumunu iyice düşünerek, değerlendirdikleri O'nun nübüvvetinin delillerini iyice araştırmaları, böylece de bu tam tefekkür ve eksiksiz incelemelerinden sonra, O'nun bir yalancı olduğu ortaya çıktığı için yapılmış olması gerekir..." derler. Böylece bu yol, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin sıhhati konusunda müslümanların zayıfları yönünden bir şüphe sebebi olmuş olur. Hayber yahudilerinin âlimlerinden oniki kişinin bu metod üzerinde ittifak ettikleri de söylenmiştir sözünün mânası, "Biz şüpheyi onların kafalarına attığımızda, belki Muhammed'in taraftarları O'nun dininden bu yola dönerler ve vazgeçerler" demektir.
b) Âyetin mânasının şöyle olmasıdır: "Yahudilerin ve hristiyanların âlimleri birbirlerine şöyle demişlerdir: Ehl-i Kitâp'tan din kardeşlerinizle başbaşa kaldığınız zaman dininizde sebat etmeniz şartıyla, münafıklık yapıp mü'minlere uyduğunuzu gösterin. Çünkü böylece mü'minler bir kararsızlık

---

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/392-393.
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/393.
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/393-394.

içine düşerler ve zaman içerisinde sizler de onlara karşı münafıklığı sürdürürsünüz. Böylece durumları zayıflayıp dinleri yok olup gider ve onlar yine sizin dininize dönmüş olurlar." Bu, Ebu Müslim el-İsfehânî'nin görüşüdür. Bunun böyle olduğuna şu iki husus da delalet eder:
1- Cenâb-ı Hak, "Hakikaten imân edip küfre sapanlar, sonra yine iman edip küfre dönenler..." (Nisa. 137)buyurup, bunun peşinden de "Münafıkları müjdele..." (Nisa. 13e» buyurmuştur ki, bu "Onlar imân edenlere kavuştukları zaman "inandık" derler. Şeytanlanyla başbaşa kalınca ise, "emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihza ediyoruz" derler" (Bakara, 14) âyeti gibidir.
2- Allah Teâlâ, bu âyetin peşinden "Dininize tâbi olandan başkasına inanmayınız" buyurmuştur. Bu ifâde, onların üzerinde oldukları dinden başka bir dine girmekten nehyedildiklerine delâlet eder. Böylece de "gündüzün evvelinde inanın" ifâdesi, nifakı emretme olmuş olur.
c) Esamm şöyle der: "Yahudiler birbirlerine, "Eğer Muhammed'i her getirdiği şeyde yalanlarsanız, sizin câhilleriniz yalancı olduğunuzu anlarlar. Çünkü O'nun getirdiği şeylerin pek çoğu haktır. Fakat O'nun getirdiği şeylerin bir kısmını kabul edip, bir kısmını inkâr ederseniz, câhil halk sizin onu yalanlamanızın, inadınızdan dolayı değil, adaletinizden dolayı olduğunu zanneder, böylece de sözlerinizi kabul ederler" demişlerdir."
İkinci ihtimal, "Mü'minlere indirilene gündüzün evvelinde inanın, gündüzün sonunda ise inkâr edin" âyetinin, Allah'ın indirdiği Kur'ân âyetlerinin bir kısmı ile ilgili olmasıdır. Bu görüşü savunan âlimler, bunun kıble meselesi ile ilgili olduğunu söylemiş ve bu hususta şu iki izahı zikretmişlerdir:
a) İbn Abbas, âyet-i kerimedeki "gündüzün ewelinde"n maksadın, sabah namazı; "sonunda"n maksadın da öğlen namazı olduğunu söylemiştir ki, bunun izahı şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), Medine'ye geldikten sonra Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmaya başladı. Yahudiler bu durumdan son derece memnun olarak, bunun devam etmesini arzu ettiler. Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamberi, kıble olarak Ka'be'ye çevirmesi, bir öğle namazı esnasında oldu. Bunun üzerine Ka'b İbn Eşref ve başkaları "Mü'minlere indirilene gündüzün evvelinde inanın, gündüzün sonunda ise inkâr edin." Yani,*Muhammed'in yönetip sabah namazını kıldığı kıbleye inanın. Çünkü bu, haktır. Yönelip öğle namazını kıldığı kıbleyi ise inkâr edin" demişlerdir ki âyette bahsedilen inkâr ettikleri "gündüzün sonu" işte budur.
b) Kıble Ka'be'ye çevrilince, bu yahidilere zor ve ağır geldi. Bundan dolayı birbirlerine, "Gündüzün evvelinde Ka'be'ye doğru namaz kılın, gündüzün sonunda da bu kıbleyi inkâr ederek, Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılın. Böylece o müslümanlar: "Ehl-i Kitap İlim sahibi insanlardır. Eğer onlar bu kıblenin bâtıl olduğunu anlamasalardı, bunu bırakıp Beyt-i Makdis'e dönmezlerdi" derler ve o kıblelerini bırakıp Beyt-i Makdis'e dönerler" diyorlardı. [151][151]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ'nın, o yahudilerin bu hile üzerinde ittifak edişlerini haber vermiş olmasının şu faydaları vardır:
1- Bu hile, onların kendi içlerinde sır tuttukları, hiçbir yabancının bilmediği bir oyun idi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu haber verince, bu gaybtan bir haber verme olmuştur. Binâenaleyh bir mu'cizedir.
2- Allah Teâlâ, mü'minleri, yahudilerin böyle bir hile üzerinde anlaştıklarından haberdar ettiği için, bu hilenin mü'minlenn kalplerinde hiçbir tesiri olmamıştır. Eğer böyle bir bildirme olmasaydı, bu hile, iman ve itikadları henüz zayıf olan bazı kimselerin kalplerinde etkili olabilirdi.
3- Yahudiler, bu hileleri ortaya çıkarılarak rezil ve rüsvay edildiği için, bu, bir nev'i onları bu gibi hile ve oyunlara yeltenmekten caydırma olmuştur. [152][152]

Üçüncü Meslele

Âyette geçen "veche'n nehâr", "gündüzün evveli" manasınadır. Arapça'da "vech", "herşeyin insana bakan tarafı ve yüzü" mânâstndadır. Çünkü insanın baktığı şeyde ilk karşılaştığı budur. Nitekim elbisenin görünen tarafına da "vechü's-sevb" denilir. Sa'leb, İbnü'l-A'rabVnin, "gündüzün evveli" manasına "Ona gündüzün evvelinde geldim" dediğini rivayet etmiştir. Rebî İbn Ziyad da şiir olarak

---

[151][151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/394-395.
[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/396.

şöyle demiştir:
"Kim Mâlikin öldürülmesinden sevinç duyar isef kadınlarımıza gündüzün evvelinde gelsin." [153[153]]

"Ve dininize tâbi olandan başkasına inanmayın. (Habibim onlara) de ki: " Şüphesiz hidayet Allah'ın hidâyetidir."(O güruh şöyle derler:) "Size verilenin benzerinin başka birisine de verildiğine veya o (müslümanlann) Rabb'iniz indinde size karşı hüccetler getireceğine (inanmayın)." De ki: "Lütf-u inayet muhakkak ki Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir.
Allah, rahmeti bol olan ve her şeyi hakkıyla bilendir. O, rahmetini dilediğine has kılar. Allah, büyük lütuf sahibidir" (Âl-i İmran, 73-74).
Müfessirler, âyetin başındaki ifâdenin, yahudilerin sözünün sonu olduğu
hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hususta şu iki İzah yapılmıştır:
a) Mânâ, "Tevrat'ın ahkâmını kabul etmeyen hiçbir peygamberi kabul etmeyin. Tevrat'ın herhangi bir hükmünü değiştiren peygamberleri de kabul etmeyin" şeklindedir. İşte bu, yahudilerin bugüne kadar sürdürdükleri tutumlarıdır. Bu izaha göre, âyettekTâbi olana" ifâdesindeki lâm harfi, zaide olur. Çünkü, meselâ (falancayı tasdik ettim) denilir, ama denilmez. Bu lâm harfinin zaide olması caizdir. Bu, tıpkı • (Nemi, 72) âyeti gibidir ki bu (ensenize binmek üzeredir) mâna-sındadır.
b) Allah Teâlâ, bu âyetten Önce, "gündüzün evvelinde inanın, gündüzün sonunda inkâr edin" sözünü zikretmiş, daha sonra bu âyette ise, "ve dininize tâbi olandan başkasına inanmayın.." yani, "ancak dininize tabî olanlar için böyle bir imânı gösterin" sözünü getirmiştir. Sanki onlar şöyle demişlerdir: "Meseleleri tersyüz etmekten maksadımız ancak, dinde size uyanların dininiz üzere devam etmelerini temin etmektir." Buna göre, "Ancak dininize tâbi olanlar için böyle bir imam gösterin" ifâdesi "Herkesin gayesi, kendine tabî ve taraftar olanları, taraftar olarak muhafaza etmektir" mânâsındadır.
Sonra Cenâb-ı Allah, "De ki: "Şüphesiz hidayet Allah'ın hidâyetidir" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), bu tabirin "Din, Allah'ın dinidir" mânasına geldiğini söylemiştir. Bunun bir benzeri de Bakara süresindeki "De ki, şüphesiz hidâyet Allah'ın hidâyetidir" (Bakara, 120) âyet-i kerimesidir.
Bil ki bu sözün, Cenâb-ı Hakk'ın o yahudilerden naklettiği şeye, nasıl bir cevap teşkil ettiğini mutlaka izah etmek gerekir. Biz deriz ki: Birinci izaha göre, -ki bu onların kendi dinlerinden başka bir din olmadığını söylemiş olmalarıdır-bu söz, şu cihetten onlara cevap teşkil edebilir: Onların tabi oldukları yolun din olması, Allah'ın emredip bildirmesi ve ona uyulmasını emretmesi ile olmuştur. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak bundan sonra başka bir dini emredip, insanları ona sevkedince ve o dine uymayı gerekli kılınca, bu dinin peygamberi her nekadar önceki dine uymasa da, kendisine uyulması gereken bir peygamber olmuş olur. Çünkü bu din de, Cenâb-ı Hakk'ın hükmü ve hidâyeti ile bir din olmuştur. Bu din Cenâb-ı Hakk'ın hükmüyle olunca, bu dine uymak gerekir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, onların görüşlerine bir cevap olarak, "Onları, üzerinde durdukları kıblelerinden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: 'Doğu da Allah'ındır, batı da" (Bakara, 142) buyurmasıdır. İkinci izaha göreyse mâna, "Hidâyet, şüphesiz ancak Allah'ın hidâyetidir. Ben size işte bunu getirdim.. Dolayısıyla, bu hidâyeti def etme konusundaki bu zayıf tedbir ve tuzağınızın (müslümanlara hiçbir zararı), size de hiçbir faydası olmayacaktır" şeklindedir.
Sonra Cenâb-ı Hak, O güruh şöyle derler): "Size verilenin benzerinin başka birisine de verildiğine veya o (müslümanların Rabb'imiz katında size karşı hüccetler getireceğine (inanmayın)" buyurmuştur.
Bil ki bu âyet, zor ve müşkil olan âyetlerdendir. Buna göre biz deriz ki, bu ifâde ya Allah'ın sözü cümlesindendir, veyahut da yahudilerin sözü cümlesinden olup, onların, "Ve, dininize tâbi olandan başkasına inanmayın" şeklindeki sözlerinin bir tetimmesi (devamı)dır. Bu iki ihtimalden her birini benimsemiş olan müfessirler bulunmaktadır.
Birinci ihtimal: Bu ihtimal hakkında birkaç vecih bulunmaktadır:
a) İbn Kesir, istifham olmak üzere, elif harfini çekerek, şeklinde; diğer kıraat imamları ise, elifin fethası, medsiz ve de istifham mânâsını kas-tetmeksizin jijİ 01 şeklinde okumuşlardır. Eğer İbn Kesir'in kıraatini alacak olursak, bu durumda bunun mânası açıktır. Çünkü buradaki istifham "tevbîh" kınama ve azarlama için getirilmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Mal ve oğullar sahibi olmuş diye, karşısında âyetlerimiz okunduğu zaman o, "evvelkilerin masalları" demiştir" (Kalem, 14-15) âyetleri gibidir. Buna göre mâna, "Size verilmiş olan şeriatın benzeri bir başkasına da verildiği için mi, ona tâbi olmayı kabul etmiyorlar?" şeklindedir. Sonra, ihtisar gayesiyle bu sorunun cevâbı hazfedil m iştir ki, böylesi hazifler çokça yapılmaktadır. Nitekim bir kimse, birisine çokça ihsan ve lütufta bulunduktan sonra,

---

[153[153]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/396.

önün işlemiş olduğu hataları sayıp döküp bundan dolayı onu uzun uzadıya kınadıktan sonra, "Sana olan ihsanımın azlığından mı? Seni küçümsediğini için mi?" der. Bunun mânası şudur: "Bunun için mi sen, bu yaptıklarını yaptın?" Şunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa o, âhiretten korkarak, Rabb'inin rahmetini umarak, gecenin saatlerinde secdeye kapanır, kıyamda durur bir halde tâat ve ibâdet eden kimse (gibi) midir?" (zûmer. 9) âyetidir. Bu izah şekli, Mücâhid ve İsa İbn Ömer'den rivayet edilmiştir.

deki elifi kasr ederek okuyan kimsenin kıraatine gelince, bu âyeti yine istifham mânasına hamletmek mümkün olur. Nitekim, "Onları uyarsan da uyarmasan da onlara birdir" (Bakara, 6) âyet-i kerimesi hem med ile, hem de kasr ile okunmuştur. Aynı şekilde"Ma/ ve oğullar sahibi olmuş diye" (Kaiem, u) âyeti de, hem med, hem de kasr ile okunmuştur. Şair İmriu'l-Kays da şöyle demiştir:

"Mahalleden aksam mı ayrılıyorsun, yoksa sabah erkenden mi? Neyin var, niye beklemedin (beklemiyorsun?)"

Yani "Mahalleden akşam mı ayrılıyorsun?" demek istemiştir. Böylece istifham elifi hazfedilmiştir. Bu kıraatin istifham mânâsına ihtimali olunca, âyetin takdiri, bizim birinci kıraat hususunda yapmış olduğumuz açıklamanın aynısı olur.

b) O yahudiler kendi taraftarlarına, "sizin dininize tâbi olanlardan başka hiç kimseyi tasdik edip inanmayın!" dediklerinde, Allahu Teâlâ peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu iddiadaki yahudilere şöyle demesini emretmiştir: "Hidâyet, ancak Allah'ın hidâyetidir. O halde, size verilen hidâyetin aynısının sizin dışınızda kalan bir kimseye verilmesini veyahut da, eğer sizler bunu onlardan kabul etmezseniz, o müslümanların bununla Rabb'inizin katında sizinle münakaşa edip hüccet getirmelerini yadırgamayınız!" Bu ikinci açıklamaya göre söylenebilecek en son söz şudur: Bu izah "Binâenaleyh yadırgayıp inkâr etmeyiniz.." sözünün takdir edilmesini gerektirir. Çünkü bu sözün takdir edilmesine, Hak Teâlâ'nın, "Hidayet ancak Allah'ın hidâyetidir" buyruğu delâlet etmektedir. Zira, hidâyet ancak Allah'ın hidâyeti olunca, Allah o hidâyeti, kullarından dilediği kimseye verecektir. Böyle olunca da, onu inkâr etmemek gerekir. Semûd kavmine gelince:

c) Hidayet; açıklama yapmaya, beyan etmeye verilen bir isimdir. Bu Hak Teâlâ'nın

Biz onlara doğru olan yolu gösterip açıkladık, ama onlar körlüğü hidayete tercih ettf/er" (FussHet, 17)âyetindeki mâna gibidir. Buna göre Muhakkak ki, hidayet.." kelimesi müb4 "Allah'ın hidâyeti" sözü ondan bedel; ifâdesi de, başına harfi getirilerek mübtedânın haberidir. Buna göre âyetin takdirî manası: "Ya Muhammed, sen şöyle de: "Hiç şüphesiz Allah'ın beyânı, size verilmiş olan şeyin mislinin, başka hiç kimseye verilmemesi -ki o da dinlerin en üstünü olan İslâm dinidir- ve, o yahudilerin âhirette, Rabb'inizin huzurunda sizinle cedelleşmemeleridir.

Çünkü, âhirette sizin hakka isabet etmiş olduğunuzu, kendilerinin ise sapıtmış olduklarını iyice bilmiş olacaklardır" de!" Bu tev'ilde, sadece bir y harfinin takdir edilmesi gerekir ki, bu caizdir. Bu, Hak Teâlâ'nın

d) kelimesi isimdir; lafzı ondan bedel kısmı da onun haberidir. Buna göre kelamın takdiri: "Muhakkak ki Allah'ın hidâyeti, size verilen şeyin aynısının bir başkasına verilmesidir" şeklindedir. Bu te'vile göre Hak Teâlâ'nın ifadesinde, mutlaka bir takdir yapmak gerekir. Buna göre takdir, "Onlar, sizinle Rabb'inizin katında cedelleşip hüccet getirirler de, böylece Rabb'iniz onların aleyhine olarak sizin lehinize hükmetmiş olur" şeklinde olur. Buna göre mana, "Hidâyet, sizi kendisine hidâyet etmiş olduğum İslâm dinidir. Binâenaleyh, bu din hususunda kim benim huzurumda sizinle hüccetleşmeye kalkışırsa, onun aleyhine, sizin de lehinize olmak üzere hükmederim" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın ifadesi, takdirin bu şekilde yapılacağını gösterir. Çünkü, Allah'ın, müslümanların Rabb'i olduğuna dair hüküm vermiş olması, O'nun o müslümantardan razı olduğuna delâlet eder. Bu da, Allah'ın o müslümanların lehine hükmedip, aleyhlerine hükmetmeyeceğini ihsas eder.

İkinci ihtimal: Hak Teâlâ'mn, "Size verilenin benzerinin başka birisine de verildiğine.." ifâdesi, yahudilerin sözlerinin bir tetimmesi (devamı) olmasıdır. Buna göre bu âyette bir takdim ve tehirin bulunması söz konusudur. Buna göre kelamın takdiri, "Size verilmiş olan şeyin bir mislinin sizden başka birisine verileceği veya onlar, Rabb'inizin katında sizinle cedelleşeceği için, dininize tâbi olandan başkasını tasdik etmeyiniz, inanmayınız.. (Ey Habibim) "hidâyet, ancak Allah'ın hidâyetidir. Lutf-u inayet, Allah'ın elindedir," de!" şeklindedir. Yani yahudiler şöyle demek istemişlerdir; "Sizin dininizde olanlar hariç, size verilen şeyin bir benzerinin bir başkasına da verilebileceğine dair inanç ve düşüncenizi izhâr etmeyin.. Size verilmiş olan ilahî kitabın bir mislinin de müslümanlara verildiğine dair olan tasdikinizi gizleyip, onu, müslümanların sebatını arttırmasın ve müşriklerin bu müslüman olmalarına yol açmasın diye, müslüman ve müşriklere değil sadece kendi dindaşlarınıza söyleyin."

Hak Teâlâ'nın, "Veya o, Rabb'iniz indinde size karşı hüccetler getireceklerine..." buyruğuna gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesine atıftır. O'nunsözündeki vâv harfinin mercii, âyet-i kerimede geçen ta lafzıdır. Çünkü Jr* mâna bakımından cemidir. Buna göre mâna "Müslümanların, Kıyamet günü size karşı hüccet getirip Allah huzurunda size galip gelebileceklerine dair sırrınızı, sizin dışınızdakilere söylemeyin" şeklinde olur. Bana göre bu şekilde yapılan tefsir zayıftır.

a) Yahudilerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinini kabul etme hususunda kendi dindaşlarını kollayıp gözetme istekleri, onların, kendi tâbi ve taraftarları olmayanları kollayıp gözetme isteklerinden daha fazla ve daha ileridir. Binâenaleyh, onların birbirlerine, kendi dinlerinde olanların yanında, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dininin doğruluğuna delâlet eden o delilleri kabul ve itiraf edip, yabancıların yantndaysa böyle bir şeyden kaçınmaları nasıl uygun olabilir? Bu, son derece uzak bir ihtimaldir.

b) Bu takdire göre, âyet-i kerimenin nazmı bozulur ve onda, fasih kimselerin sözlerine uygun düşmeyen bir takdim ve tehir bulunmuş olur.

c) Bu takdire .göre, mutlaka bir(hazf söz konusudur. Çünkü takdir, "De ki: Hidayet, ancak Allah'ın hidâ-
yeti ve lutûf da, Allah'ın elindedir" şeklinde olur. Buna göre, Hak Teâlâ'nınû? ifâdesinin başındaki mukadder J* ifadesi hazfedilmiş olur.

d) Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu tek bir sözün iki cüzü arasında nasıl yer alabilmiştir? Hiç şüphesiz bu, doğru ve düzgün bir söz olmaktan, son derece uzak bir kelâmdır.

Kaffâl şöyte demektedir: HakTeâlâ'mn, buyruğunun buraya kadar yahudilerden yapılmış olan nakillerin sona ermesiyle, nebisine söylemesini emretmiş olduğu bir kelâm olması muhtemeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, yahudilerin bâtıl bir sözünü nakledince, hiç şüphesiz, buna hak bir söz ile mukabelede bulunmasını, sonra da o yahudilerin sözlerinin geri kalanını tamamlamaya avdet etmesini, peygamberine öğretmiştir. Bu, bir müslümanın bir kâfirden, içinde küfür bulunan bir söz nakletmesi ve o küfür kelimesini söyleyeceği sırada "Allah'a iman ettim" veya, Allah'tan başka Tanrı yoktur" veyahut da "Allah bundan yüce ve münezzehtir" deyip, sonra da, naklini ve sözünü tamamlamaya dönmesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu, bu kabil bir şey olmuş olur. Daha sonra Hak Teâlâifâdesine kadarki yahudilerin sözünün tamamını zikretmiş, sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bu konuda onlarla mücadele edip, onların görüşlerinin bâtıl olduğu hususuna onların dikkatlerini çekmesini emrederek, O'na şöyle demiştir: "De ki: "lûtf-u inayet, muhakkak ki Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah, rahmeti bol olan ve herşeyi hakkıyla bilendir. O, dilediğine rahmetini has kılar. Allah, en büyük fazl sahibidir."

e) kelimesi, tasdik anlamına geldiğinde lâm harf-i cerriyle kullanılmaz. Meselâ, "Zeyd için tasdik ettim" denilmeyip, aksine "Zeyd'i tasdik ettim" denilir. Binâenaleyh, âyet-i kerimede, i "Ancak, sizin dininize tabi olanlara inanın, onları tasdik edin" denilmesi gerekirdi. Bu takdire göre de.Hak Teâlâ'nın, ifâdesindeki lamın hazfedil meşine; O'nun ifâdesinin başına da, bâ harf-i cerrinin veya onun yerine peçecek bir şeyin takdir edilmesine ihtiyaç duyulur. Çünkü âyetin takdiri "Size verilmiş olanın bir mislinin bir başkasına da verilmiş olması sebebiyle, sizin dininize tâbi olanlardan başkasını tasdik etmeyiniz, inanmayınız...." şeklinde olur. Böylece de, bu şekildeki bir tefsirde hazf, takdir, nazım bozukluğu ve mânanın kötü olması bir araya gelmiş olur.

Ebû Ali el-Farisî "Âyetin başındaki İman kelimesini, ikrar mânasına hamletmek uzak bir ihtimal değildir" demiştir. Böylece mana, "size verilen şeyin bir mislinin başka birisine verilmiş olduğunu, sadece sizin dininize tâbi olmuş olan kimselere ikrar ediniz.." şeklinde olur. Ebû Ali'nin yapmış olduğu bu takdire göreifâdesindeki lâm harfi zâid olmaz. Ama, her halükârda bâ harf-i cerrinin veya onun yerine geçecek başka bir harfin takdir edilmesi gerekir. İşte, bu âyetin tefsiri hususunda söylenmiş olan şeylerin özeti budur. Allah, ne murad ettiğini en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "De ki: "Lütf-u inayet muhakkak ki Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah, rahmeti bol olan ve her şeyi hakkryla bilendir. O, rahmetini dilediğine has kılar. Allah, büyük fazl sahibidir" buyurmuştur.

Bil ki, Allahu Teâlâ yahudilerden şu iki şeyi nakletmiştir:

a) İslâm'ın sıhhati konusunda müslümanların kafasında şüphe meydana getirmek için, onların, gündüzün başında iman edip, günün sonunda da inkâra saptıkları.. Cenâb-ı Hak, yahudilerin bu tür hilelerine, diyerek cevap vermiştir ki, bunun mânası, "Allah'ın hidâyetinin kemâli ve beyânının kuvveti yanında, böylesi zayıf bir şüphenin hiç bir gücü ve etkisi söz konusu olamaz" şeklindedir. [154]

Fadl Kelimesinin Mânası

b) Allahu Teâlâ yahudilerin kendilerine verilmiş olan kitap, hikmet ve nübüvvetin bir mislinin veya aynısının başka bir kimseye verilmesini kabul etmeyerek, bunu yadırgadıklarını nakletmiştir. Cenâb-ı Hak, onların bu tür tuzaklarına da, "De ki: "Lütf-u inayet muhakkak ki Allah'ın elindedir. Onu, dilediğine verir" buyruğu ile cevap vermiştir.

Bu sözde geçen fadl kelimesinden murad, peygamberliktir. Arapça'da "fadl" kelimesi, fazlalık anlamına gelir. Kelimenin genel olarak kullanıldığı yer ise, "lütf-u ihsanın fazlalığı..." anlamıdır. Hayır olan hasletlerde, başkalarından fazla ve üstün olan kimseye, "fâdıl" denilir. Daha sonraysa "fadl" kelimesi, failinin (Onu yapanın) başkasına ihsan etmeyi düşünmüş olduğu her çeşit menfâat hakkında daha fazla kullanılır olmuştur. Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın elindedir" buyruğunun mânâsı, "O, fadlın sahibi olup, ona kadir ve muktedir olandır" demektir. O'nun, "onu dilediğine verir" sözü ise, "8u fadl, O'nun dilemesine bağlı olan bir l ütuftur" mânasına gelir. 8u da, peygamberliğin, müstehak olma sebebiyle değil, lütufta bulunma ile meydana gelip tahakkuk ettiğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu nübüvveti, failinin (Allah'ın) yaptp yapmamakta muhtar olduğu fadl kabilinden kılmıştır. Buna göre bu, müstehak olan kimse hakkında, ancak mecazî bir şekilde kullanılabilir. Allah'ın, "Allah, rahmeti bol olan ve her şeyi hakkıyla bilendir" ifâdesi de bu mânayı te'kid etmektedir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin bol olması, O'nun kudretinin mükemmelliğine, O'nun "âlim" olması da, O'nun ilminin mükemmelliğine delâlet eder. Böylece, O'nun kudretinin bu derece mükemmelliğinden dolayı, dilediği kuluna dilediğini lütfetmesi uygun olduğu gibi, ilminin mükemmel olmasından dolayı da, O'nun fiillerinin ancak hikmet ve doğruluk üzere olması uygun olmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra "O, rahmetini dilediğine has kılar. Allah, büyük faz! sahibidir" buyurmuştur. Bu ifâde, bir önceki sözü âdeta te'kid etmiş gibidir. Bu âyet ile, önceki ifâde arasındaki fark şudur: Fadl, fazlalık ve ziyâde demektir. Sonra bu fazlalık, kendisine ilâvede bulunulan şeyin cinsindendir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Lütf-u inayet, muhakkak ki Allah'ın elindedir" buyruğu ile, kendisinin, onlara verdiği yüce makamların bir mislini de, kullarından bazısına verebileceğini, hatta aynı cinsten daha fazlasını bile verebileceğini beyân etmiş, sonra da, "O, rahmetini dilediğine has kılar" buyurmuştur. Allah Teâlâ'ya nisbet edilen rahmet, bu fazldan daha üstün bir şeydir. Çünkü bu rahmet-i ilâhiyye şeref ve mertebesinin yüceliği bakımından, o (yahudilere) vermiş olduğu şeyin cinsinden olmayan bir mertebeye ulaşabilir. Hatta onlara verdiği şey ile mukayese edilemiyecek kadar yüce ve üstün olabilir.

Bu iki âyetin toplamından şu netice ortaya çıkar: Allah Teâlâ'nın, kullarını aziz edip, onlara ikramda bulunmasının mertebeleri sonsuzdur. O'nun in'âmtnı
ve ikramını muayyen mertebelere ve şahıslara has kabuı etmek, Allah'ın kudret ve hikmetinin kemâlini bilmemek demektir. [155]

Yahudilerin Emanete Hıyanet Etmeleri

"Ehl-i Kitap'tan öyle kimseler vardır ki kendisine bir kantar (altın) emânet etsen, onu sana eksiksiz öder. Yine onlardan öyle kimseler vardır ktc ona bir dinar (altın) versen, sen üzerinde ısrar ile durmadıkça, onu sana Ödemez. Bunun sebebi şudur: Onlar, "Ümmîler hakkında bizim mes'uUyetlmiz yoktur" demişlerdir. Onlar, Allah'a karşı, bildikleri halde, yalan söylerler. Hayır, kim ahdini yerine getirir ve ittikâ ederse, şüphesiz
Allah müttaklleri sever" (Al-i İmran, 75-76).

Bil ki bu âyet-i kerime önceki âyet ile iki bakımdan irtibatlıdır:

a) Cenâb-ı Hak, önceki âyette yahudilerin kendilerine, bir benzeri başka hiçbir kimseye verilmemiş olan dinî mertebe ve makamlar verilmiş olduğunu iddia ettiklerini nakletmiş, daha sonra da, emânete hıyanet etmenin bütün dinlerce çirkin oduğu halde, onların emânete hıyanette ısrarlı olduklarını açıklamıştır ki, bu da onların yalancı olduklarını göstermiştir.

b) Allah Teâlâ, bir önceki âyette yahudilerin, "Dininize tâbi olandan başkasına inanmayın" şeklindeki

---

[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/396-402.

[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/402-404.

sözleri gibi, dinlerle ilgili kötü hallerini nakledince, bu âyette de, onların insanlarla ahş-verişlerindeki kötü hallerinin bazısını anlatmıştır. Bu da onların, hıyanet, zulüm ve az olsun çok olsun insanların mallarını elde etmeye ısrar etmeleridir.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmakladır: 156[156]

Birinci Mesele

Âyet, onların ehl-i emânet ve ehl-i hıyanet olarak iki kısım olduklarını gösterir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır;
a) Onların ehl-î emânet olanları, müslüman olanlarıdır. Yahudilik üzere devam edenleri ise, hıyanette ısrarlı olanlarıdır. Çünkü onların inançlarına göre, kendi dinlerinde olmayan kimseleri öldürüp onların mallarını almaları helâldir. Bu âyetin bir benzeri de, "Hepsi bir değildirler. Ehl-t kitap İçinde, (hakkı) ayakta tutan bir cemaat vardır. Onlar gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar" (âm Imran, 113) âyeti ile, "İçlerinde iman edenler vardır. (Fakat) onların pek çoğu fasıktırlar" (âm imran, 110) âyetidir.
b) Ehl-i kitaptan emânet ehli olanlar hristiyanlar, hıyanet ehli olanlar ise yahudilerdir. Bunun delili ise, bizim de söylemiş olduğumuz gibi yahudilerin kendi dinlerinden olmayanların öldürülmesini ve hangi yolla olursa olsun, onların mallarını ele geçirmelerini helâl saymalarıdır.
c) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Birisi, Abdullah İbn Selâma emânet olarak binikiyüz ukiyye altın bırakmıştı. Abdullah o emaneti sahibine vermişti. Bir başkası da yahudi Finhas İbn Âzûrâ'ya bir dinar emânet vermişti. Fakat o bu emanete hıyanet edip bunu vermedi. İşte bunun üzerine, bu âyet-i kerime nazil oldu." 157[157]

İkinci Mesele

Arapça'da na u denilmesi gibi, (Ona falan hususta güvendim" denilir. Buradaki bâ harfi, emâneti yapıştırmak ve bitiştirmekharf-i cerri de emânete hakim kılmak rnanasındadır. Buna göre, bir kimseye birşey güvenilip emânet edildiği zaman, o kimseye olan yakınlığı ve onu koruyup gözetme münasebetinden dolayı, emânet edilen o şey âdeta o şahsa yapıştırılmış ve bitiştirilmiş gibi olur. Yine bu mal emanet edilen kimse, bu emânete hâkim olmuş ve adetâ onu ele geçirmiş bir kimse gibi olur. İşte bu sebepten dolayı, bu mânâyı her iki şekilde ifâde etmek de güzel olmuştur (Sana, bir dinar emânet ettim) sözünün, "Bu hususta sana güvendim" mânasındal (Sana, onu emânet ettim) sözünün ise "Seni, ona emin ve muhafız kıldım" mânasında olduğu söylenmiştir. 158[158]

Kıntar Kelimesinin Mânası

Âyette "kıntar" ve "dinar" lafızlarının zikredilmesinden murad, çok sayıda veya az sayıda maldır. Yani "Ehl-i kitap içinde, kendilerine çok sayıda para ve mal emanet edildiği halde emâneti yerine getiren son derece güvenilir kişiler bulunduğu gibi, yine onların içinde, kendilerine az miktarda mal emânet edilse bile hıyanet etmekten çekinmeyen son derece hain kişiler de vardır. Bu âyetin bir benzeri de, "Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bfr zevce almak isterseniz, öbürüne kantar kantar (mehir) vermiş olsanız bile içinden bir şey almayın" (Nisa, 20) âyetidir. Bu izaha göre, bu âyetteki "kantar"ın ne kadar olduğunu izaha gerek yoktur. Fakat âlimler bu hususta şunları söylemişlerdir:
1- Kantar (Kıntâr), binikiyüz ukiyyelik bir ölçüdür. Çünkü âyet, Kureyş'ten bir adamın, binikiyüz ukye altınını Abdullah fon Selam (r.a)'a emânet bırakıp, onun da hıyanet etmeden bu malı sahibine iade ettiği için nazil olmuştur. Binâenaleyh bu hadise, "kıntâr"ın bu miktarı ifâde ettiğini göstermektedir.
2- Abdullah İbn Abbas (r.a)'dan. "kıntar"ın, bir öküz derisi dolusu mal mânâsına olduğu rivayet edilmiştir.
3- "Kıntâr"ın, bir milyon dinar veya bir milyon dirhem manasına geldiği de söylenmiştir. Bu husustaki

---

[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/404.
[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/405.
[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/405.

izah, daha Önce (Âl-i İmran, 14. âyetin tefsirinde) geçmişti. 159[159]

Dördüncü Mesele

Hamza ve Ebû Bekr'in rivayetine göre Âsim, hâ harfinin sükûnu ile kelimeyi, «aji şeklinde okumuşlardır. Bu kıraat, Ebû Amr'dan da rivayet edilmiştir.
Zeccac: "Ebû Amr'ın râvisi, hemzenin sükûnu ile şeklindeki kıraatinde yanıldığı gibi, burada da yanılmıştır. Çünkü Ebû Amr, bunu harekenin "ihtilası" ile kıraat eder" demiştir. Zeccâc bu okunuşun yanlışlığına şöyle diyerek delil getirmiştir: "Ceza (cevap), hâ zamiri değildir. Şart'ın cevabı, bu zamirden önceki kelimedir. Buradaki hâ, bir zamir olan isimdir. İsimler ise, vasıl halinde meczûm olmazlar." Ferrâ da: "Bazı Araplar, makabli harekeli olduğu zaman zamiri cezmedip, meselâ"Onu, şiddetli bir şekilde dövdüm" derler. Araplar nitekim gibi kelimelerde mimi sakin okuyorlar. Hatbuki bunların asılları* şeklinde merfudur" demiş ve şu beyti söylemiştir: Ali "Ne bir rahatlık ve bolluk, ne de bir tokluk olmadığını görünce.. kelimesi, hâ harfinin harekesi, hazfedilmiş yâ harfinin yerine kesre ile yetinilerek, "ihtilas" ile okunduğu gibi, tam kesre İle de okunmuştur ki asıl olan da budur.
Daha sonra Hak Teâlâ, "Yine onlardan öyle kimseler vardır kir ona bir dinar (altın) versen, sen üzerinde ısrar ile durmadıkta, onu sana ödemez" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 160[160]

Birinci Mesele

Âyette geçen lafzı hakkında şu iki izah yapılmıştır:
1- Bazı âlimler bunu hakiki manasıyla almışlardır.
Süddî şöyle demiştir: "Bu, "bizzat onun yanında dikilip ondan ayrılmadıkça..." manasmdadır. Buna göre âyet, "O, yanıbaşında dikilip durduğun müddetçe, kendisine verdiğin şeyi itiraf edip kabul eder. Fakat işi ihmal edip geriye bırakır ve ertelersen inkâr eder" demektir.
2- Bazı âlimler de bu lafzı mecazî manada almış ve şu izahları yapmışlardır:
a) İbn Abbas (r.a), bu ifâdeden maksadın, ısrar etmek, çekişmek, davalaşmak ve istemek mânâları olduğunu söylemiştir. İbn Kuteybe "Bu kelimenin aslı şuna dayanır: Birşeyi ısrarla isteyip peşine düşen kimse, o şey için kâim (ayakta) olmuş olur. Onun peşini bırakan kimse ise, adetâ ona aldırmamış, oturup kalmış olur. Bunun delili, (Ali imran, yani, 'Allah'ın emrine göre çalışıp, hiç ondan çıkmayan bir ümmet" âyetidir. Sonra bir işin peşini bırakmayan herkes için, bizzat ayakta bulunma söz konusu olmasa da, onun peşini bırakmadı denilir" demiştir. Ebu AH el-Fârisî de, Arapça'da "kıyam" (ayakta durma) kelimesinin, devam ve sebat manasına geldiğini söylemiştir ki biz bunu, (Bakara, 3) âyetinin tefsirinde zikrettik iLa "Dimdik ayakta duran bir din" (Enam, ıei) âyeti de böyledir. Bu, "devam eden, mensûh olmayan sabit bir din" demektir. Buna göre âyetteki ifadesi, "Emanet ettiğin bu malı ondan geri istemeye ısrarla devam etmedikçe..." mânâsındadır. 161[161]

İkinci Mesele

Âyetteki "dinar" ve "kıntâr" kelimelerinin muhtevasına, para ve mal olarak verilen emânet ve borçlar girer. Çünkü insan, başkasına emânet verdiği şeylerde, yaptığı alış-verişlerde ve verdiği borçlarda güvenir. Âyetle, bunlardan herhangi birinin bilhassa belirtildiğine dair bir husus yoktur. İbn Abbas'dan ise, bunu alış-verişe hamlettiği ve "onlardan, bir kantarlık altın mukabili alış-veriş yaptığın zaman, karşılığını sana verenler olduğu gibi, yine onlardan bir dinarlık alış-veriş yaptığında, karşılığını sana vermeyecek olanlar da vardır" diye mânâ verdiği nakledilmiştir. Yine biz, bu âyet-i kerimenin, Abdullah İbn Selâma büyük miktarda bir mal, Finhâs İbn Âzûrâ'ya azıcık bir mal emanet eden kişiler hakkında nazil olduğunu, Finhâs yahudisinin az mala hıyanet etmesine rağmen, Abdullah İbn Selâm'ın ise emâneti yerine verdiğini nakletmiştik. Böylece bu ifâdenin, bütün kısımlara muhtemel olduğu sabit olmuş olur. 162[162]

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/405-406.
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/406.
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/407.
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/407.

Yahudilerin, Yahudi Olmayanların Matlarını Mubah Saymaları

Cenâb-ı Allah daha sonra"Bunun sebebi şudur: On/ar, "ümmiler hakkında bizim mes'ûUyetimtz yoktur" buyurmuştur. Bunun mânâsı şudur: "Onların bu helâl görmesi ve hiyânet etmeleri, onları, ^"Arapların, elimize geçirdiğimiz mallan hususunda bize bir mesuliyet terettüb etmez" demiş olmaları sebebiyledir." Burada birkaç mesele vardır: 163[163]

Birinci Mesele

Âlimler, yahudilerin bu tür helâla inanmalarının sebebi hususunda şunları zikretmişlerdir:
a) Onlar, dinleri konusunda çok mutaassıb idiler; işte bundan dolayıdır ki, bizim dinimizde olmayanların öldürülmesi ve ne şekilde olursa olsun, mallarının alınması helâldir" diyorlardı. Bir hadis-i şerifte, bu âyet nazil olduğu zaman, Hz. Peygamberin,
"Allah'ın düşmanları (yahudiler) yalan söylüyor. Cahtifyyedekİ her şey, benim İki ayağım altındadır (hükümsüzdür). Ancak, emânet müstesna. Emânet, ister itaatkâr olsun, ister günahkâr olsun, sahibine verilmelidir"164[164] dediği rivayet edilmiştir.
b) Yahudiler, "Biz Allah'ın oğullan ve sevgilileriyiz" (Maide, ta); bizim dışımızda kalan insanlar ise, bizim kölelerimizdir. Biz kölelerimizin mallarını yediğimiz zaman hiç kimse bundan dolayı bizi sorgulayamaz" diyorlardı.
c) Yahudiler bu sözü, mutlak mânâda olmak üzere, kendi dinlerine tâbi olmayan herkes hakkında söylemiyor, aksine Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmiş olan Araplar hakkında söylüyorlardı. Yahudilerin câhiliyyede bir takım insanlarla alış-veriş ettikleri, bu insanlar müslüman olunca, yahudilere vermiş oldukları malları istediklerinde, yahudilerin "Sizin bizde herhangi bir hakkınız yoktur. Çünkü sizler dininizi terkettiniz" dedikleri rivayet edilmiştir.
Ben derim ki, yahudilerin inançlarına göre, bir bâtıl dinden bâtıl diğerr dine giren kimselerin mürted hükmünde olması muhtemel ve caizdir. Binâenaleyh onlar, Arapların kâfir olduklarına inansalar bile, ancak ne var ki yahudiler İslâm'ın bir küfür olduğuna inandıkları için, müslüman olan o Arapların mürted olduklarına hükmetmişlerdir. 165[165]

İkinci Mesele

"Bize mes't yoktur" sözlerinden maksat, isteme ve vermeye zorlama hak ve kudretlerinin olmadığıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "edenlere karşı bir yol yoktur" (Tevbe, 91), "Allah, kâûrlere, mü'minlerîn aleyhinde asla bir yol bahsetmeyecektir" (Nisa, 141) ve "Kim kendisine yapılan zulmün ardından hakkını alırsa, işte bunlar aleyhinde bir yol yoktur. O yol ancak, insanlara zulmedenlere karşıdır" (Şûra. 41-42) buyurmuştur. 166[166]

Üçüncü Mesele

Ayette geçen "ümmî" kelimesinin mânâsı "(ana, asıl, kök, anne...)'ye mensûb olan" demektir.
Hz. Peygamber (s.a.s)'in yazı yazmadığı için "ümmr diye adlandirildiği söylenmiştir. Bu böyledir, çünkü fö bir şeyin aslı ve temeli demektir. Binâenaleyh, yazt yazamayan birisi, aslolan yazı yazamama işini sürdürmüştür demektir.
Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Ümmü'l-Kurâ" "Beldelerin anası, aslı..." olan Mekke'ye nisbet edilmesi sebebiyle bu ümmî vasfını almış olduğu da söylenmiştir.
Sonra Hak Teâlâ,
a) Onlar, kendi dinlerinde olmayan kimselere hıyanet edilebileceği hükmünün Tevrat'ta zikredildiğini söylemişlerdir ki onlar bu konuda yalan söylüyorlardı ve bu hususta yalancı olduklarını da biliyorlardı. Böyle olan kimselerin hıyanetleri daha büyük, suçları daha ağır olur.

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/408.
164[164] Benzeri bir hadis için bkz Tirmizt, Sünen, Büyü, 39 (3/565); Vesâya, S (4/433).
165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/408.
166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/409.

b) Onlar, hıyanetin haram olduğunu biliyorlardı.

c) Onlar, hıyanet edene herhangi bir günahın olmadığına inanıyorlardı. Sonra Hak Teâlâ, "Hayır, kim ahdini yerine getirir ve ittikâ ederse, şüphesiz Allah muttakileri sever" buyurmuştur.

Bil ki buradaki (Hayır) kelimesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, sırf kendisinden önceki kısmı, yani yahudilerin "Ümmîlerin bize karşı bir yolu yoktur" şeklindeki sözlerini nefyetmek ve reddetmek için getirilmiştir. İşte Cenâb-ı Allah, onların bu sözlerini reddetmek için, "Hayır onların aleyhine bir yol (mesuliyet) vardır" demiştir. Bu, Zeccâc'ın tercihi olan görüştür. Zeccâc şöyle der: "Bana göre bu âyetteki vakf-ı tam kelimesi üzerinde yapılır. Ondan sonra gelen cümle, bir müste'nef (yeni) cümledir.

b) kelimesi, kendisinden sonra yeni bir söze başlamak için getirilmiştir. Çünkü o yahudüerin "yaptıklarımızdan dolayı bize mesuliyet gelmez" şeklindeki sözleri, "Biz Allah'ın sevgilileriyiz" şeklindeki sözlerinin yerine geçer. Böylece Hak Teâlâ, kendisinin sevdiği kimselerin ahde vefa gösteren ve muttaki olan kimseler olup, başkaları olmadığını açıklamıştır. Bu izaha göre kelimesi üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz.

Âyetteki "Kim ahdini yerinegetfrfrse" ifâdesindeki, "ahdi yerine getirme" ile ilgili izahımız daha önce geçmişti. Bu ifâdenin sonundaki "nüve" zamirinin, bir önceki âyetteki, lafzındaki "Allah" lafzına râcî olması caizdir. Bu zamir, buradaki (kim) lafzına da râcî olabilir. Çünkü "and" masdardır, failine de, mefûlüne de muzaf olabilir. Bu hususta şu iki sual vârid olmuştur:

Birinci sual: Zamir'in, "ahd'in faili olan kelimesine râcî olması durumunda, ehl-i kitabın ahidlerini yerine getirip hıyaneti bırakmaları halinde, Allah'ın sevgisini kazanmaları muhtemeldir. (Buna ne denilir?)

Cevap: Bu böyledir. Çünkü onlar, ahidlerini yerine getirdiklerinde, herşeyden önce en büyük ahidlerini yerine getirmiş olurlar. Bu da, Allah'ın onların kitaplarında, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeleri hususunda aldığı ahiddir. Eğer onlar, hıyaneti bırakma konusunda Allah'tan ittikâ edip sakınmış olsalardı, Allah'a yalan nisbet etmeyi ve Tevrat'ı tahrif etmeyi bırakmada da O'ndan ittikâ ederlerdi (Halbuki bunu yapmamışlardır).

İkinci sual: Cevap cümlesinde, şart cümlesine râcî olacak zamir nerededir?

Cevap: "Muttakiler" kelimesinin umûmi oluşu bu zamirin yerine tutmuştur.

Bil ki bu âyet, ahde vefa işinin önemli bir iş olduğuna delâlet eder. Çünkü taatlar şu iki şeye, yani Allah'ın emrine saygı ve O'nun mahlukattna şefkata inhisar eder. Binâenaleyh ahde vefa, her ikisini de içine alır Çünkü ahde vefa, insanların menfaatinin sebebidir ki bu Allah'ın mahlûkatına şefkatli olmak yerine geçer. Ahde vefâ'yı Cenâb-ı Hak emretmiş olduğu için, onu yerine getirme, Allah'ın emirlerine ta'zim edip saygı göstermek demek olur. Böylece ahde vefanın, tâatin her iki çeşidini içine aldığı sabit olur. Ahde vefa, başkası hakkında olabileceği gibi, insanın kendisi hakkında da olabilir. Çünkü kendi ahdini ve sözünü yerine getiren kimse, tâatleri yapmış,haramları terketmiş olur. Zira bu durumda, nefis sevap elde edeceği için, kurtuluşa ve fevze ermiş, Cenâb-ı Hakk'ın ikâbından uzaklaşmış olur. 167[167]

"Gerçekten, Allah'a olan ahtdleiini ve yeminlerini az bir fiyata satanlar (yok mu), işte onlar için ahtrette hiçbir nasib yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz, onların yüzlerine bakmaz ve onları temize çıkarmaz.

Onlar için pek acıklı bir âzab vardır" {Âli İmran, 77).

Bil ki bu âyetin, kendinden önceki âyetle irtibatı birkaç yöndendir:

a) Allah Teâlâ, yahudilerin diğer insanların malları hususunda hâin olduklarını beyân ettiği İçin ve hem sonra insanların mallarına hıyanet etmenin ancak yalan yeminlerle yürüyeceği malum olduğu için, bunun peşisıra yalan yemine yeltenen kimselere va'îd-i ilâhi'yi ifâde eden bu âyet-i kerimeyi getirmiştir.

b) Allah Teâlâ, o yahudilerin Allah'a karşı, bile bile yalan söylediklerini nakettiği için ve Allah'ın her mükelleften, Allah'a karşı yalan söylememek ve Allah'ın dinine hıyanet etmemek hususunda ahd almış olduğunda şüphe olmadığı için, bunun peşisıra, işte bu ilâhî va'îd'i zikretmiştir.

c) Allah Teâlâ, bir önceki âyette, onların insanların malları hususundaki hıyanetlerini; sonra bu âyette ise, Allah'a verdikleri sözler ile ahidler hususundaki hıyanetlerini ve yalan yere yemin ettikleri zaman kullandıkları Allah'ın isimlerine saygr gösterme hususundaki hıyanetlerini anlatmıştır. Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bu âyet, yalan yere yemini nehyetme hususunda gelmiş, müstakil ye yeni bir

---

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/409-410.

sözdür. Çünkü âyetin mânâsı umûmidir ve bunun, yalan yere yemin etmeye yeltenen birçok kimse hakkında nâzit olmuş olduğunu gösteren birçok rivayet vardır. Durum böyle olunca, bu vaîdin, sadece yahudilere has olmayıp, yalan yemin işini yapan herkes için umûmi bir hüküm olduğuna inanmak gerekir. [168][168]

Âl-i İmran 77. Ayetin İniş Sebebi

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır: [169][169]

Birinci Mesele

Âyetin sebeb-i nüzulü ile ilgili rivayetler değişiktir. Bazı rivayetler, bunu, Allah'ın daha önceki âyetlerde hallerini ortaya koyduğu yahudilere has kılarken, bazıları da başka kimselere âit saymıştır.
Birinci Ihtimal'in iki şekli vardır:
1- İklime şöyle demiştir: "Bu âyet, yahudilerin âlimleri hakkında nazil olmuştur. Onlar, Allahu Teâlâ'nın Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ilgili olarak Tevrat'ta emretmek suretiyle kendilerinden almış olduğu ahdi gizlemişler, elleriyle Tevrat'ta olmayan şeyleri oraya yazmışlar ve rüşveti elden kaçırmamak için de, onun Allah katından olduğuna yemin etmişlerdi. Bu görüşte olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara süresindeki, "Emirlerimi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yapayım" (Bakara, «) âyetiyle istidlal etmişlerdir.
2- Bu âyet, yahudi âlimlerinin, "Ümmîler hakkında bize mes'ultyet yoktur" şeklindeki iddiaları hakkında nazil olmuştur. Onlar, bu konuda elleriyle bir kitap yazmışlar ve onun, Allah katından olduğuna dair yemin etmişlerdir. Bu, Hasan el-Basrt'nin görüşüdür.
İkinci ihtimalde, birkaç izah şekli mevcuttur:
1- Âyet-i kerime, Eş'as İbn Kays ile, bir arazi parçası hakkında kendisiyle davalaşan bir kimse hakkında nazil olmuştur. Onlar, davalaşmak üzere Hz. Peygamberin yanına geldiklerinde, Hz. Peygamber adama, "Delilini getir" deyince adam, "Benim bir hüccetim yok" der. Bunun üzerine Eş'as'a, "Sana da yemin etmek gerekir" deyince, Eş'as yemin etmeye niyetlenir ki, bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyet-i kerimeyi inzal buyurur. Böylece Eş'as, yemin etmekten vazgeçer, söz konusu olan arazı parçasını hasmına bırakarak, gerçeği itiraf eder. Bu, İbn Cüreyc'in görüşüdür.
2- Mücahfd şunu söylemiştir: "Bu âyet-i kerime, malına rağbeti artırmak için yalan yere yemin etmiş olan bir adam hakkında nazil olmuştur."
3- Bu âyet-i kerime, Abdan ile İmri'u'l-Kays hakkında nazil olmuştur. Onlar, bir arazi hususunda davalaşmak üzere Hz. Peygamberin yanına gelmişlerdi. Bunun üzerine, İmri'u'l-Kays'ın yemin etmesi gerekince o, "Yarına kadar bana mühlet ver" dedi. Sonra, ertesi gün geldiğinde arazinin o (adamın) olduğunu kabul etti. Doğruya en yakın olanı, âyetin mânasını hepsine namletmektir.
Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gerçekten, Allah'a olan ahidlerini ve yeminlerini satanlar" ifâdesine, Allahu Teâlâ'nın emrettiği, haklarında deliller getirdiği, peygamberlerden alınmış olan ahidler ve kişinin kendisini yapmakla sorumlu tuttuğu şeyler dahil olur. Çünkü bütün bunlar, vefa gösterilmesi gereken Allah'ın ahidlerindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak, 'İçlerinden kimi de Allah'a şöyle söz vermişti: "Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse, andolsun, zekâtımızı vereceğiz, muhakkak ki salihlerden olacağız" (Tevt», 75); "Ahdi yerine getirin. Çünkü ahtdden sorulur" (isra,34), "Adağını yerine getirirler, vefa gösterirler" (insan. 7) ve "Müminler içinde, Allah'a verdikleri sözde sadâkat gösteren nice adamlar vardır" (Ahzab, 23) buyurmuştur. Biz, "eş-şirâ" il jiM kelimesinin mânasını, (Bakara. ıe> âyetinin tefsirinde açıklamıştık. Bu böyledir, çünkü müşteri bir şeyi alırken, başka bir şeyi de verir. Alınan ve verilen şeylerden her biri, diğerinin bedeli ve değeri olur. Yeminlere gelince, onun durumu bellidir. Yemin, insanın va'ad, va'îd, inkâr veya isbât gibi hususlara dair herhangibir haberini te'kîd edip kuvvetlendirdiği bir sözdür. [170][170]

Allah'a Verdikleri Ahdi Bozanları Bekleyen Beş Nevi Ceza

---

[168][168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/411.
[169][169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/412.
[170][170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/412-413.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "İşte onlar için, âhirette hiçbir nasîb yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz, onlara bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar için pek acıklı birazab vardır" buyurmuştur. Bil ki, Allahu Teâlâ, Allahu Teâlâ'nın ahdini ve yeminleri az bir fiyata satmaktan ibaret bu şart üzerine, beş çeşit karşılık ve ceza bina etmiştir. Bunlardan dördü, bu kimselerin sevaptan mahrum oluşlarının beyanı hakkındadır. Beşincisi ise, bu kimselerin azabın en şiddetlisine duçar olacaklarını beyan etmektedir. Sevaptan mahrum olmalarına gelince bil ki, sevap, tazîm ile yanyana bulunan, halis ve katıksız bir menfaatten ibarettir.

b) Bu cezaların birincisi, "İşte onlar için âhirette hiçbir nasîb yoktur" cümlesidir. Bu, onların âhiret menfaatlarından mahrum olacaklarına işarettir. Bunun peşinden gelen diğer üç ceza, "Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz,

onların yüzlerine bakmaz ve onları temize çıkarmaz" ifâdeleridir. Bunlar, o kimselerin tazım ve izzet-ü ikramdan mahrum kalacaklarına bir işarettir.

Beşincisi ise, "Onlar için pek acıklı bir azap vardır" ifadesidir ki bu da, azaba işarettir. Sen bu tertibi anladığına göre, şimdi de bu beş şeyin herbirini açıklamaya geçelim:

Birincisi, "İşte onlar için ankette hiçbir nasîb yoktur" buyruğudur. Bunun mânası, "Onların âhiretteki hayır ve nimetlerden hiçbir nasibi ve payı yoktur" demektir. Bil ki, bu umumî hüküm, ümmetin icma'ı ile, tevbe edilmemiş olması şartıyla mukayyettir. Çünkü insan bundan tevbe ederse, icmâ ile kabul edildiğine göre, bu ilâhî tehdit ve va'îd o kimseden sakıt olur. Bizim mezhebimize göre bu, aynı zamanda afv-ı ilahî'nin bulunmaması şartıyla mukayyettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını dileyeceği kimseler için bağışlar" (Nisa, «) buyurmuştur. [171][171]

Allah Teâlâ'nm, Mücrimlerle Konuşmaması ve Onların Yüzlerine Bakmaması

İkincisi, "Allah onlarla konuşmaz" ifadesidir. Bu ifâdede bir sual bulunmaktadır. Bu da şudur: Allahu Teâlâ, "Hepsine yapmış oldukları şeyleri muhakkak ki soracağız" <Hicr, 93) ve "Kendilerine (peygamber) gönderilenlere de muhakkak soracağız, onlara gönderilmiş olan (peygamberlere de muhakkak soracağız" (Araf, 6) buyurmuştur. O halde, bu âyet ile şu iki âyet arasını nasıl cem edebiliriz?

Bunun cevabı olarak Kaffâl şöyle demiştir: "Bu ifâdelerin hepsinden kastedilen, Allahu Teâlâ'nm gazabının şiddetini beyan etmektir. Çünkü, bir kimse bir başkasını dünyada iken kendisiyle konuşmaktan men ettiği zaman, muhakkak ki bu men etme işi, Allahu Teâlâ'nm o kimseye gazabı sebebiyledir. Yine bir kimse, bir başkasına öfkelenip kızdığında ona, "Seninle konuşmayacağım!" der ve bazan da gözüne görünmemesini emrederek," Falancanın yüzünü görmeyeyim!" der. O adamın adt geçtiğinde, ona kızgın olan kimse, onu hayır ile yâd etmez. Böylece, bu tabirlerin, gazabın şiddetini ortaya koymak için söylenilmiş birer kinaye olduğu ortaya çıkmış, anlaşılmış olur. Biz, gazabından Allah'a sığınırız. Bu, doğru bir cevaptır.

Bazı âlimler de şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, arada bir elçi bulunmaksızın, sözünü kendi dostlarına duyurmasının, ancak kendi dostlarına mahsus bir yüceltme, bir şereflendirme olması da uzak bir ihtimaldir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, o kâfir ve ağır günahkârlarla konuşması, onları hesaba çekmesi ise, meleklerin konuşması aracılığıyla olur.

Bazı âlimler de, bu âyetin mânasının, "Allahu Teâlâ, onları sevindirecek ve onlara herhangi bir fayda temin edecek herhangi bir kelâm ite söyleyip konuşmaz" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, itimâda şayan olan cevap ilkidir.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve onların yüzlerine bakmaz" ifadesidir. Bundan murad, "Allah onlara lütf-u insanıyla nazar etmez" demektir. Nitekim, denilir ki, bu ifâdenin mânası, "Falanca, falancaya değer vermez ve ona ihsanda bulunmaz" demektir. Bu mecazî mananın sebebi şudur: Bir insana değer veren bir kimse, ona iltifat ederVe bakışlarını sürekli ona yöneltir. İşte bu sebepten dolayı, her ne kadar orada hakiki manada bir bakış söz konusu olmasa dahi, Allah'ın nazar etmesi, değer vermesi ve kuluna lütuf ve ikramda bulunması mânasına gelir. Bu bakmanın, bizzat görme mânasına gelmesi caiz değildir. Çünkü Allahu Teâlâ onları gördüğü gibi, başkalarını da görür. Yine, bu bakmadan muradın, bir şeyi görmek için, görülecek şeye doğru yüzü çevirmek olması da caiz değildir. Çünkü bu şekilde görmek, ancak cisim olan şeylere mahsustur. Rabb'imiz ise, bir cisim olmaktan yüce ve münezzehtir.

---

[171][171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/413-414.

Aksi görüşte olanlar ise, bu âyet ileharf-i cerriyle beraber kullanılan Joj kelimesinin, rü'yet manasını ifâde etmediğine; aksi halde bu âyete göre, Allahu Teâlâ'nın onları görmemesi gerekeceğine istidlal etmişler, bunun ise bâtıl olacağını söylemişlerdir.

Dördüncüsü, Hak Teâlâ'nın, "Ve onları temize çıkarmaz" ifadesidir. Bu ifâde hakkında da şu tefsirler yapılmıştır:

a) "Allah, bağışlamak suretiyle onları günahlarının kirlerinden temizlenir, aksine onlara ceza verir, azâb eder."

b) "Allahu Teâlâ, kendi temiz dostlarını medh-ü sena edip övdüğü gibi, onları asla medh-ü sena etmez. Şahidi tezkiye edenin bu tezkiyesi, o şahidi bir bakıma medhetme gibidir.7

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın kullarını tezkiyesi, bazan meleklerin lisanıyla tahakkuk eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Melekler de her bir kapıdan onların yanma sokulacaklar.., "Sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selâm... Dünya evinin en güzel sonucudur bu!" (diyecekler)" (Rad, 23-24); "Bunları melekler karşılayarak, "Bu, size va'adolunan gününüzdür" (derler)" (Enbiya, 103.) ve "Biz, dünya hayatında da, âhirette de sizin dostlanmzız... (Fusiltet,31)buyurmuştur.

Bu medh bazan da, doğrudan doğruya olur. Bunun dünyadaki oluş şekli, "Tevbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, seyahat edenler... (yok mu?).." (Tevbe, 112) âyetinde ifâde edildiği gibi; âhirette oluş şekli de, "Çok merhametli olan Hab'den bir selâm vardır..." (Yâsin, 56) âyetinde ifâde edildiği gibidir.

Beşincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar için pek acıklı bir azâb vardır" buyruğudur. Bil ki, Allahu Teâlâ, onların sevap ve mükâfaattan mahrum olduklarını beyân edince, onların elîm ve çok şiddetli bir azaba duçar olacaklarını da beyân buyurmuştur. 172[172]

Bazı Yahudilerin Dillerini Eğip Bükerek Sözleri Tahrif Etmeleri

"Ehl-i kltap'tan Öyle bir Ûrka vardır ki, Kitap hakkında dillerini eğip bükerler; siz onu Kitaptan sanasmız diye.:. Halbuki o. Kitaptan değildir ve "O, Allah katındandır" derler. Halbuki o, Allah katından değildir.

Allah'a karşı, bile bile, yalan söylerler" (Âli imran, 78).

Bil ki bu âyet, bir önceki âyetin, kesinlikle yahudiler hakkında nazil olduğunu gösterir. Çünkü bu âyet, yahudiler hakkında nazil olmuş olup bir önceki âyete atfedil mistir. İşte bu atıf, önceki âyetin de yahudiler hakkında nazil olmuş olmasını gerektirir. Bil ki, âyette geçen, "eğerler.." kelimesinin masdarı olan, kelimesi, bir şeyi büküp, onu dümdüz ve dosdoğru olmaktan çıkararak eğriltmektir. Nitekim, "elini bükdüm"; bir şey sapıp eğrildiğinde, inhiraf ettiğinde,; "Falanca, bana karşı olan tavrını (tamamiyle) değiştirdi"; bir kimse dilini, sözünü eğip büktüğü zaman, bir kimse, bir başkasına karşt olan normal davranışını, aksi istikamette değiştirdiği zaman, "sözünü, su şeye karşı eğdi büktü" ve bir kimse, birisini fikrinden vazgeçirdiğinde, denilir. Hadis-i şerifte şöyle varid olmuştur "Borcunu ödemeye kadir olanın, borcunu sürüncemede bırakması zulümdür"173[173]

Hak Teâlâ da, 'Dinerini eğerek, bükerek, dine de saldırarak, "râinâ" derler" (Nisa, 46) buyurmuştur.

Kelimenin lügavî manasını bu şekilde kavradığında, bu ifâdenin tefsiri hususunda şu açıklamaların yapıldığını söyleyebiliriz:

a) Kaffâl (r.htabirinin mânasının, "Onlar, kelimeye yöneliyorlar, o kelimenin irabını, mânayı değiştirecek bir biçimde tahrif ediyorlardı. Bu durum, Arapların lisanında çokça görülen bir durumdur.. Aynı şeyin İbranîce'de de yapılmış olması uzak bir ihtimal değildir. Onlar bu işi, Tevrat'ta Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden âyetlerde yaptıkları için, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Dillerin! eğip büküyorlar" tabiriyle bu durumu kastetmiştir" şeklinde olduğunu söylemiştir ki, bu son derece güzel bir açıklamadır.

b) İbn Abbas (r.a)'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah'ın, kıyamet gününde kendileriyle konuşmadığı ve kendilerine rahmet nazarıyla bakmadığı kimseler, içinde, Hz. Muhammed'in sıfatlarını bozdukları bir kitap yazıp, onu Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarının bulunduğu (gerçek) kitaba karıştırmışlar, sonra da, "O, Allah katındandır" demişlerdir.

Sen bunu anlayınca, biz deriz ki: Dili eğip bükmek, avurtları şişirerek, çok yaldızlı laflar ederek ve mübalâğa ederek dili eğip büküp konuşmaktır ki bu da, zemmedilmiş kötü bir durumdur. Böylece

---

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/414-416.

173[173] (Benzeri hadis için bkz. Buhİri, istikraz, 12-13; Nesai, bûyû, 100 (7/316-317).

Allahu Teâlâ, onların yazıp uydurdukları bu kitabı okumalarını, onları kınayıp ayıplamak için, "dili eğip bükmek" diye ifâde etmiş; buna "okumak" kelimesini ıtlak etmemiştir. Araplar, aynı şey hakkında, medh ve zem lâfızlarını bir birinden ayırarak, meselâ medh hususunda"Çok fasîn v beliğ bir hatip", zemm hususunda da "Laf ebesi ve çok geveze bir hatip" derler.

Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Ehl-i Kitap'tan Öyle bir fırka vardırki Kitap hakkında dillerini eğip bükerler" buyruğundan murad, onların, uydurdukları bâtıl kitabı okumalarıdır ki, Allahu Teâlâ bu hususu, "Elleriyle kitabı yazıp da, "Bu, Allah katındandır" diyenlerin vay haline..." (Bakara. 79) âyetinde beyan etmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Halbuki o, Kttap'tan değildir" buyurmuştur. Yani, "O, Allah katından indirilmiş hak bir kitap değildir." Burada geriye şu iki soru kalmıştır:

Birinci soru: Hak Teâlâ'nın, "Onu zannetmeniz için.." ifâde-sindeki "nüve" zamirinin mercii nedir?

Cevap: Bu mansûb zamirin mercii, Cenâb-ı Hakk'ın, "Dillerini eğip bükerler" sözünün delâlet ettiği şeydir ki, bu da tahrif edilip uydurulandır. 174[174]

Tevrat'ın Tahrifi Daha Ziyade Mânadadır

İkinci soru: Tevrat, insanlar arasında bu kadar meşhur olduğu halde, o nasıl tahrif edilebilmiştir?

Cevap: Belki de bu iş, onu tahrif etme hususunda ittifak edebilecek küçük bir topluluktan sadır olmuştur. Sonra bu topluluk, o muharref olan kısmı, avam ve câhil olan halka sunmuşlardır. Bu izaha göre tahrif bu şekilde mümkün olmuştur.

Bana göre ise, âyetin tefsiri hususunda daha isabetli olan bir başka izah da şudur: Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden âyetler hususunda, kalbin iyice düşünüp tefekkürde bulunmasına ihtiyaç vardır. Yahudiler, aklı karıştıran bu soruları ve insan düşüncesini karartan bu itirazları halka sunuyorlardı. Böylece bu deliller, dinleyenlerin nazarında, karışık görünüyordu ve şöyle diyorlardı: Allah'ın bu âyetlerden muradı, sizin değil bizim söylediğimiz manadır. İşte onların âyette bahsedilen, tahriflerinden ve dillerini eğip bükmelerinden maksad budur. Bu, tıpkı zamanımızda yapılan şu işe benzer: Hakka, doğruya isabet eden bir kimse Allah'ın kitabından bir âyeti delil getirdiğinde, haksız olan ona çeşitli şüpheler ve sorular sunar ve "Allah'ın o âyetten muradı, senin zikrettiğin mâna değildir" der. İşte burada da böyledir.

Sonra Hak Teâlâ, "Ve "' Allah batındandır" derler" buyurmuştur. Bil ki bazı âlimler, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz onu kitaptan sanasmız diye... Halbuki o, kitaptan değildir" buyruğu ile, "ve "O, Allah kanadandır" derler. Halbuki o, Allah katından değildir" buyruğu arasında mânâ bakımından bir fark yoktur. Fakat bunu, te'kid için farklı iki lafızla tekrar etmiştir" demişlerdir.

Muhakkik âlimler ise, bu iki ifâdenin farklı mânâlara geldiğini; çünkü kitapta olmayan herşeyin Allah katından olmadığı söylenemez. Zira şer'î hükümler bazan kitap, bazan sünnet, bazan icma, bazan da kıyasla sabit olur ki, bunların hepsi de Allah katındandır. Buna göre "Siz onu kitaptan sanasmız diye... Halbuki o kitaptan değildir" ifâdesi, hususî bir nefiydir. Sonra bu hususî mânadaki nefye, Allah, umumî bir nefyi atfederek "ve, "O, Allah kadındandır" derler. Halbuki o, Allah katından değildir" buyurmuştur.

Yine bu âyetteki "Kitap"tan maksadın, Tevrat; onların "Bu, Allah katındandır" dedikleri şeyden muradın da, Eş'iyâ, Ermiya ve Habakûk gibi diğer peygamberlerin kitaplarında yer almış olan hükümler olması da mümkündür. Çünkü yahudiler, bu tahrif işini Allah'a nisbet etme hususunda da şaşkın hareket ediyorlardı. Yahudiler, tecrübesiz, toy, Tevrat'tan habersiz, ahmak bir topluluk buldukları zaman, bu uydurdukları şeyleri Tevrat'tanmış gibi söylüyorlardı. Fakat akıllı ve zeki bir toplulukla karşılaştıklarında bunların, Hz. Musa'dan sonra gelmiş olan peygamberlerin kitaplarında yer aldığını iddia ediyorlardı.

Cübbâî ve Ka'bî, bu âyeti, kulun fiillerini Allah'ın yaratmadığına delil getirerek "Eğer tahrif ve yalan söyleyerek dili eğip bükmeyi Allah yaratmış olsaydı, yahudiler "Bu Allah katındandır" şeklindeki sözlerinde doğru; Cenâb-ı Allah da "Halbuki o, Allah katından değildir" sözünde (hâşâ) yalancı olmuş olurdu. Çünkü o zaman onlar, Allah katından olanı Allah'a nisbet etmiş, Allah ise kendi katından olan şeyin kendi katından olmadığını söylemiş olur. Yahudileri, Allah Teâlâ'dan daha doğru sözlü kabul edecek bir topluluk için, zillet olarak bu yeter" demişlerdir. Halbuki hiç kimse yahudilerin "O, Allah katındandır" şeklindeki sözlerinden muradın, onun Allah'ın kelâmı ve kitabı olduğunu söyleyemez.

---

[174][174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/416-418.

Çünkü biz bunu, bu manada kabul ettiğimizde, âyetteki "Siz onu Kitaptan sanasınız diye... Halbuki o, Kitaptan değildir" ifadesi ile, "ve, "O, Allah katındandır" derler. Halbuki o, Allah katından değildir" ifâdesi arasında bir fark kalmaz. Aralarında bir fark olmayınca da, bunların birbirlerine atfedilmesi uygun düşmez.

Ka'bî bu itiraza şu iki tarzda cevap vermiştir:

a) Mahluk'un Hâlık indinden oluşu, emredilmiş şeyin onu emredenden olmasından daha kuvvetlidir. Sözü en kuvvetli manasına hamletmek daha evlâdır.

b) "Halbuki o, Allah katından değildir" ifâdesi, o şeylerin Allah katından olmasını mutlak manada nefyeder. Bu ise, o şeylerin Allah katından olmasını belirli bu cihetten nefyeder. Binâenaleyh o şeylerin, ne yaratılış ne de hüküm bakımından Allah katından olmaması gerekir.

Buna şöyle cevap verilir: "Cübbâî'nin, "ve "O, Allah katındandır" derler" âyetini "Allah'ın kelâmı" mânasında alır ise, bu bir (lüzumsuz) tekrar olur" şeklindeki iddiasının cevabı bizim şu sözümüzdür: "Halbuki, o kitaptan değildk" âyeti, "O, kitapta yer almamıştır" mânasındadır. Bu, o söylenen şeyin, Allah'ın peygamber diliyle veya bir başka yolla sabit olan hükmü olmasına manî değildir. Allah Teâlâ, "Halbuki, o Allah katından değildir" dediğine göre, onun Allah'ın bir hükmü olmadığı ortaya çıkmış olur. Bu izaha göre, böyle bir tekrar söz konusu olmaz.

Ka'bî'nin yaptığı iki izahtan birincisinin cevabı da şöyledir: Cevabın mutlaka, suâle uygun olması gerekir. O yahudiler, kendilerinin zikredip yaptıkları şeylerin, Allah'ın yaratması olduğunu iddia etmemişlerdir. Aksine onlar bunun, Allah'ın hükmü olduğunu ve kitabında yer aldığını iddia ediyorlardı. Binâenaleyh, Hak Teâlâ'nın, "Halbuki o, Allah katından değildir" buyruğunun başka bir şeye değil, işte bu mânaya râcî olması gerekir.. Yaptığımız bu izahla da, Ka'bî'nin ikinci izah olarak söylemiş olduğu şeyin, fasit olduğu ortaya çıkar. Allah, en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Hak sonra, "Allah'a karşı bile bile yalan söylerler" buyurmuştur. Bunun mânası, "Onlar bile bile böyle bir yalana yöneliyorlar" şeklindedir.

Bil ki, bu âyette kastedilen tahriften murad, eğer Tevrat'ın lâfızlarını ve bu lafızların irâblarını değiştirmek olursa, buna cüret edenlerin, yalan üzerinde ittifak etmeleri mümkün olabilecek küçük bir grup olması gerekir. Yok eğer bundan maksat, istidlal yollarına şek ve şüpheler atmak suretiyle, Hz. Muhammed'in nübüvvetine delâlet eden o (apaçık) delilleri karıştırıp teşviş etmek olursa, büyük kalabalıkların bu hususta mutabakata varmış olmaları uzak bir ihtimal sayılmaz. 175[175]

"Hiçbir İnsanın, Allah kendisine kitabı, hükmü ve peygamberliği verdikten sonra diğer insanlara "Allah'dan başka bana da kul olun" demesi yakışık almaz. Fakat o, "öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz kitap sayesinde Rabbaniler olun" (der.) O, sizin melekleri ve peygamberleri tanrılar edinmenizi de emretmez. Hiç size, siz müslüman olduktan sonra, kâfirliği emreder mi?" (Âl-i Imran, 79-80).

Bil ki, Allah Teâtâ, ehl-i kitap âlimlerinin âdetinin tahrif ve tebdil etmek olduğunu beyân edince, bunun peşisıra onların tahrif etmiş olduğu şeylerden birinin de, İsa (a.s)'nın ilâhlık iddia ettiğini ve kavmine, kendisine ibâdet etmelerini emrettiği iddiaları olduğunu zikretmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Hiçbir insanın şöyle şöyle demesi yakışık almaz" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 176[176]

Âl-i İmran 79. Âyetin Nüzul Sebebi

Bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç rivayet vardır:

a) İbn Abbas (r.a) şunu söylemiştir: "Yahudiler, "Üzeyİr Allah'ın oğludur"; hristiyanlar da "Mesih, Allah'ın oğludur" dedikleri için bu âyet nazil olmuştur.

b) Denildiğine göre, yahudilerden Ebû Râfî el-Kurazî, ve hristiyanlardan da Necran heyetinin reisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sana ibâdet etmemizi ve seni bir rab edinmemizi mi istiyorsun?" demişler, bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'tan başkasına tapmaktan veya Allah'tan başkasına ibâdet etmeyi emretmekten Allah'a sığınırız. Allah Teâlâ, beni böyle bir iş için göndermedi ve bana böyle birşeyi emretmedi" demiş ve bu âyet nazil olmuştur.

c) Bir adam Hz. Peygamber'e şöyle demişti: "Ey Allah'ın resulü, biz sana birbirimize selam verdiğimiz

---

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/418-420.

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/420-421.

gibi selam veriyoruz. Sana secde ederek (selam verelim) mi?" Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hiç bir kimsenin, Allah'tan başka bir varlığa secde etmesi doğru değildir. Fakat siz peygamberinize izzet-ü ikramda bulunun ve herkese hakkını vermeyi bilin" buyurmuştur.

d) Yahudiler, kendilerinin elde ettiği fazilet ve makamlara hiç kimsenin ulaşamayacağını iddia edince, Allah Teâlâ onlara şöyle demiştir: "Eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, sizlerin, insanları köle ve hizmetçi yapmaya uğraşmamanız, aksine insanlara Allah'a itaat edip, O'nun tekliflerine boyun eğmelerini emretmeniz gerekirdi. Bu durumda da, insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini tasdik etmeye teşvik etmeniz gerekirdi. Çünkü Hz. Muhammed'in elinde mu'cizelerin zuhur etmesi, böyle yapmanızı gerektirir." Bu, âyetin lafzının ihtimal tanıdığı bir izahtır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra diğer insanlara "Allah'ı bırakıp da bana kul olun" demesi..." ifâdesi, tıpkı "Onlar, Allah'ı bırakıp bilginlerini ve rahiblerinf tanrı edindiler" (Tevbe, 31) âyeti gibidir. 177[177]

Kitap ve Nübüvvet Verilen Peygamber İnsanları Kul Edinmez

Âlimler, âyetteki, "Hiçbir insanın, Allah kendisine kitabı, hükmü ve peygamberliği verdikten sonra diğer insanlara "Allah'dan başka bana da kal olun" demesi yakışık almaz" sözünden ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:

1- Esâmm, bunun, "Eğer o peygamberler böyle söylemeye yelten sele rdi, Allah onları bundan men ederdi" manastnda olduğunu ve buna Cenâb-ı Allah'ın, "Eğer (peygamber) bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onu sağ elimizle (kudretimizle) yakalayıverirdtk" (Hakka, 44-45) ve "Andolsun ki sen onlara nerdeyse biraz meyledecektin, O takdirde İse biz hayatın da ölümün de katmerli (acısını) sana tattıracakhk" (Isra, 74-75) âyetlerinin delâlet ettiğini söylemiştir.

2- Peygamberler, yanısıra ulûhiyet ve rubûbiyet iddiası güzel düşmeyen sıfatlarla mevsufturlar: Meselâ, Allah Teâlâ onlara kitap vermiş ve vahyetmiştir. Bu ise, ancak temiz nefisler ve güzel ruhlar için olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah, peygamberliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir" (Enam. im* 'Celâlim hakkı için, biz onları, bilerek, âlemlere üstün kıldık" (Duhân, 32) ve "Allah, hem meleklerden, hem de insanlardan peygamberler seçer" (Hacc, 75) buyurmuştur. Temiz olan nefislerden, böyle bir iddianın çıkması imkansızdır.

Yine peygamberlik vermek, peygamber olacakların ilmini kemâle erdirdikten sonra olur. Bu ise, böyle bir iddiada bulunmaya manî olur. Hülâsa insanın biri nazarî, diğeri amelî (teorik ve pratik) iki kuvveti vardır. Nazarî kuvveti, ilim ve gerçek bilgiler ile kemâle ermedikçe; ameli kuvveti de kötü huylardan iyice temizlenmedikçe insanın nefsi, vahyi ve nübüvveti almaya müsait olmaz. Nazarî ve amelî kuvvette meydana gelecek böyle bir mükemmellik, bu gibi söz ve itikadların peygamberlerden sadır olmasına mânı olur.

3- Allah Teâlâ, bu gibi iddialarda bulunmayacağını bildiği kullarını nübüvvet ve risaletle şereflendirir.

4- Peygamber olan kimse, Allah'ın hükümlerini, Allah adına söylediğini iddia ediyor ve iddiasında doğru olduğuna hüccet getiriyor. Binâenaleyh o, eğer insanlara kendisine ibadet etmelerini emreder ise, bu durumda gösterdiği mu'cize, O'nun sadık olduğuna delâlet etmez ki bu caiz değildir.

Bil ki âyetteki "Hiçbir insanın" ifâdesinden maksad, "Bu sözü onun söylemesi haram olur" mânası değildir. Çünkü böyle birşey söylemek, bütün mahlûkat için haramdır. Âyetin zahiri, bunun, Allah'ın o kimseye kitap, hikmet ve nübüvveti vermesi sebebiyle olmadığına delâlet eder. Yine bundan maksad, bir haram kılma olsaydı, şüphesiz ki bu, hristiyanların bunu Hz. İsa için iddia etmiş olmalarında onları yalanlama manasına gelmezdi. Çünkü bir başkasının birşey yaptığını iddia eden kimseye, "Onun bunu yapması helâl değildir" denilmesi, o kimseyi iddiası hususunda bir yalanlama olmaz. Cenâb-ı Hak bununla, Hz. İsa (a.s)'nın, onlara "Allah'tan başka, beni ilah edininiz" dediğini iddia ettiklerini anlatmıştır. Binâenaleyh bundan murad, bizim söylediğimiz mânadır. Bunun bir benzeri de, "Allah'ın evlâd edinmesi olacak şey değil" (Meryem, 36) âyetidir. Bunu, bir çocuğun olması halini kendi zâtından nefyetme yoluyla söylemiştir; tanrım ve nehyetme üslûbunda değil.. HakTeâlâ'nın, "Bir peygamberin emânete hainlik etmesi yakışık almaz..." (Ah Imran, ıeı> buyruğu da böyledir. Bundan murad da "nefy" dir, nehy değil!.. Allah en iyi bilendir. 178[178]

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/421-422.

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/422-423.

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah kendisine Kitabı, hükmü ve peygamberliği verdikten sonra..." beyanı, son derece güzel tertib edilmiş olan üç şeye işarettir. Bu böyledir, çünkü semavî kitaplar önce nazil olur; sonra da peygamberin aklında o kitabı anlama melekesi meydana gelir. İşte hasıl olan bu melekeye Cenâb-ı Hak, "hüküm" kelimesiyle işaret etmiştir. Çünkü dilciler ve müfessirler, "hüküm"ün ilim mânasında olduğu hususunda müttefiktirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Henüz çocuk iken, ona hükmü verdik" (Meryem, 13) yani, "ilim ve anlayış verdik" buyurmaktadır. Sonra, peygamber o kitabı anladığı zaman, onu halka tebliğ eder.. İşte buna da "nübüvvet, peygamberlik" sözüyle işaret edilmiştir. Bu ne güzel bir tertiptir!..
Cenâb-ı Hak sonra, "... sonra (da) insanlara, "Allah'ı bırakıp da, bana kul olunuz"demesi (yakışık almaz)" buyurmuştur. Bu ifâde hakkında iki mesele vardır: 179[179]

Birinci Mesele

Zahir olan kıraat, lâm harfinin nasbıyla olmak üzere, şeklinde okunmasıdır. Ebû Amr'ın bunu, ref ile şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir.
Nasb ile okunduğu zaman, kelâmın takdiri, "Peygamberlik, böyle bir söz söyleme ile birarada bulunmaz, bağdaşmaz" şeklinde olur. Bu durumda nasb eden âmil, sözünün başındakinasb edatıdır. Bu, Jj "Sonra da demesi..." manasında olarak, "Allah'ın ona vermesi" ifâdesine atfedilmiştir. Ref ile okuyanlar, bu ifâdenin bir "cümle-t isti'nâfîyye" olduğunu düşünerek, böyle okumuşlardır. 180[180]

İkinci Mesele

Vahidî, İbnAbbas(r.a)'ın Hak Teâlâ'nın, "Bana kul olunuz..." sözündeki kelimesi Müzeyne Kabilesinin bir lehçesi olup, onlar (kullar, köleler) yerine, kelimesini kullanmaktadırlar" dediğini nakleder
Sonra Cenâb-ı Hak, "(Fakat o), rabbaniler olun der" buyurmuştur. Bu hususta da iki mesele vardır: 181[181]

Birinci Mesele

Âyet-i kerimede bir hazf bulunmaktadır. Buna göre kelâmın takdiri, "Fakat onlara, "Rabbaniler olunuz!" der" şeklindedir.
Binâenaleyh burada, ifâdede kendisine delâlet eden bir şey, (karîne) bulunduğu zaman, Arapların yapmış oldukları hazf uygulaması gereğincekelimesinden iştikak etmiş olan kelimesi hazfedilmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yüzleri simsiyah olanlara gelince, "İmanınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi?" (Aı-t imran. 106) âyetidir. Yani, "Onlara böyle denilir" demektir. 182[182]

İkinci Mesele

Alimler,kelimesinin ne demek olduğu hususunda, şu görüşler ileri sürmüşlerdir: Rabbânî Tabirinin Mânası **a)** Sibeveyh şöyle demektedir: "O'nu biliyor, O'na itâata devam ediyor" mânasında olmak üzere, Rabb'a mensub, O'na ait, demektir. Nitekim birisi Allah'ı tanımaya ve O'na itaat etmeye yöneldiği zaman, "ilahî adam" denilir. "Rab" kelimesine elif ve nûnun ilâve edilmesi, bu sıfatın kemâline işaret etmek içindir. Nitekim bir kimse, saçları çok ve gür olursa ; sakalı uzun olursa boynu kalın ve güçlü olmakla vasfedildiği zaman Araplar, derler. Onlar, saça nisbet ettiklerinde ; boyna nisbet ettikleri zaman, sakala nisbet etkikleri zaman da, derler.
b) Müberred, kelimesinin, ilim erbabı mânasına geldiğini, Onlardan her birine denildiğini, Rabbani'nin ise, insanlara ilim öğretip, onları eğiten ve onların durumlarıyla ilgilenen kimse mânasına geldiğini; elif- nün harfinin ise mübalağa için getirildiğini; nitekim Arapların bu mübalağayı ifâde

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/423.
180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/423-424.
181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/424.
182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/424.

için (suya iyice kanmış), (çok susamış), (çok doymuş) ve (çırılçıplak) dediklerini; sonra kelimesine nisbet yâ'sının eklendiğini; nitekimve jtâj denildiğini" söylemiştir."

Vahidî şöyle demektedir: "Sibeveyh'in görüşüne göre Rabbani, "Rabb'ini bilip, O'na itaat eden" manasında olmak üzere Rabb'e mensup mânasına alınmıştır.

Müberred'in görüşüne göreyse, kelime "terbiye etmek, yetiştirmek" manasından iştikak ettirilmiştir."

c) İbn Zeyd ise şöyle demektedir: "Rabbani, insanları eğitip yetiştiren,

demektir. Buna göre, kelimesi, ümmetin idareci ve âlimleri anlamına gelmektedir." İbn Zeyd, bu görüşünü Cenâb-ı Hakk'ın, O

"Rabbanilerin, onları nehyetmeleri gerekmez miydi?" (Mâide. 63) âyetinde de zikretmiştir. Yani, "İdareciler ve âlimler." Bunlar, kendilerine itaat olunan iki zümredirler. Bu izaha göre âyetin takdiri, "Ben sizi, bana kullar olmaya davet etmiyorum; ancak ben sizi, Allah'ın emrini uygulama ve O'na itaat etmeniz suretiyle, melikler ve âlimler olmaya davet ediyorum" şeklinde olur.

Kaffât (r.h) ise şöyle demektedir: "İdarecinin, Rabbanî diye isimlendirilmesi de muhtemeldir. Çünkü idareciye de, âdeta bir rab gibi itaat edilir. İşte bu mânada olmak üzere, idareciye "Rabbanî" denilmiş olur."

d) Ebû Ubeyde: "Bu kelimenin Arapça olmadığını, aksine İbranice veya Süryanice olduğunu sanıyorum... İster Arapça, ister Süryanice olsun, şurası bir gerçek ki bu kelime, öğrenen, öğrendiğiyle amel eden ve hayır yollarını başkalarına öğretmekle meşgul olan bir insanı göstermektedir" demiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, "Öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz kitap sayesinde..." buyurmuştur. Bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır: 183[183]

Birinci Mesele

ifâdesinde iki kıraat bulunmaktadır:

a) İlim kökünden olmak üzere "Biliyorsunuz" şeklinde okunmuştur ki bu, Abdullah İbn Kesir, Ebû Anv ve Nâff'nin

kıraatidir.

b) Ta'lim, öğretme kökünden alınarak, şeklinde okunmuştur ki, bu da yedi kıraat imamlarından geriye kalanların okuyuşudur. Her iki okuyuş

şekli de doğrudur. Çünkü bu kimseler, "kitâb"ı kendileri için öğrenip, ayrıca başkalarına da öğretiyorlardı. Ebû Amr, kendi kıraatinin daha tercihe şayan olduğuna şu iki delili184[184] getirmiştir:

1- Cenâb-ı Hak, bu âyette, buyurmuş, şeddeli olarak dememiştir.

2- Bu fiili şeddeli okumak, iki mef'ul almasını gerektirir. Halbuki burada tek mef'ui vardır. Bunu şeddeli okuyanlar, ikinci mef'ul'ün hazf edildiğini ve bunun, veyahut da "insanlara veya sizden başkasına öğretmekte olduğunuz kitap sayesinde..." takdirinde olduğunu, çünkü Arapça'da mef'ulü binlerin genellikle hazfedildiğini söylemişler, sonra da bunu şeddeli okumanın daha evlâ olduğuna şu iki delili getirmişlerdir:

1- Ta'lim, ilmi de içine alır. Fakat ilim talimi içine almaz. O halde bu fiili ta'lim vezninde şeddeli okumak daha evlâdır.

2- Rabbani olanlar, ilimle iktifa etmezler. Öğrendikleri ilimlerine, Allah rızası için ta'limi (başkasına öğretmeyi) da katarlar. Baksana Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunu emretmiş ve "(İnsanları) Rabb'İntn yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et" (Nam. i25) buyurmuştur. Mürre İbn Şürâhil'in "Alkame, insanlara Kur'ân'ı öğreten rabbanilerden idi" şeklindeki sözü de delâlet etmektedir. 185[185]

İkinci Mesele

İbnü Cinnî, "Muhteseb 'inde, Ebû Hayve'nin, tâ harfinin zammesi, dâl'in sükûnu ve râ'nın kesresi ile kelimeyi şeklinde okuduğunu naklederek şöyle demiştir: "Bu şekildeki kıraatin,(öğrendi) veyahut da (öğretti) fiilinden nakledilmiş olması gerekir. (okudu), ve başkasına okuttu) fiilleri de böyledir. Araplar genellikle hem hem de fiillerini kullanmışlardır. İşte bunun masdarı, "tedris" şeklinde gelmiştir. 186[186]

---

[183][183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/424-425.

[184][184] İbarenin tercümesi böyledir. Fakat kıraat imamının kendi kıraati hakkında delil getirip rüçhaniyet iddia etmesini garipsedik. Pek rastladığımız bir hadise değildir. Zira on kıraatin herbiri mütevatir olup aralarında tercih söz konusu değildir. Bunun zühul olduğunu zannediyoruz ve menşeini bilmiyoruz, muhtemelen Ebû Amr'ın ifadesinin gayesi; Arapçada ilade ettiği mana yönünden bu mânanın daha zahir olduğunu kasdetmektir. (ç).

[185][185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/425-426.

Üçüncü Mesele

Her iki kıraata göre de, bu ifâdelerin başında bulunan lafzı, mâ'i masdariyye olup, başında bulunduğu cümleyi müfred hükmüne çıkarır. Buna göre takdir,
"Kitabı bilen ve öğreten kimseler olmanız ve kitabı tedris etmeniz sebebiyle rabbaniler olunuz" şeklindedir. Bu, kelimesinin aynısı "Onların şugünlerine kavuşmayı unutmaları gibi, bugün biz de onları unutacağız (terkedeceğiz)" (Arâf, 51) âyetindekidır.
Sözün özü şudur: İlim, ta'lim ve tedris, sahibinin rabbani olmasını gerektiren şeylerdir. Sebep, şüphe yok ki müsebbebden (neticeden) başkadır. Binâenaleyh bu durum, bir kimsenin rabbani olmasının, âlim, mu'allim ve tedriste devamlı bir kimse olmasından farklı birşey olmasını gerektirir. Bu da, ancak o kimsenin Allah rızası için öğrenmiş, öğretmiş ve tedrisatta bulunmuş olmasıyla mümkün olur. Velhasıl onu bütün bu işlere sevkeden, Allah rızasını elde etme gayesi; her türlü kötü fiilden vazgeçiren de Allah'ın cezasından sakınma isteğidir. Peygamberin, insanlara bunu emrettiği sabit olunca, insanlara kendisine kulluğu emretmiş olmasının imkansızlığı sabit olur. Her iki kıraatin de neticesi aynı mânaya varır. Çünkü Peygamber, bütün gayret ve çabası, ruhları ve kalbleri halktan çevirip Hakk'a yöneltmek olan kişidir. Böyle bir insanın, akılları Hakk'a taattan çevirip, kendisine itaata yöneltmesi nasıl mümkün olur. Bu durumda, peygamberlerden her birinin, başkalarına kendisine ibâdeti emretmesinin İmkansız olduğu ortaya çıkmış olur. 187[187]

Dördüncü Mesele

Âyet, ilmin, ta'limin ve tedrisin, insanın rabbânî olmasının sebebi olduğunu gösterir. Binâenaleyh kim bundan başka bir gaye ile öğretim ve eğitim işiyle meşgul olursa, onun gayretleri boşa gitmiş ve işi neticesiz olmuş olur. Bu, zahiren güzel görünen bir ağaç dikip, meyvesinden istifade edemeyen bir kimsenin durumuna benzer. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "Faydasız ilimden ve huşu duymayan kalpten Allah'a sığınırız"188[188] buyurmuştur.
Sonra Hak Teâlâ, "O, sizin melekleri ve peygamberleri tanrı edinmenizi de emretmez" buyurmuştur. Bu husustа da birkaç mesele vardır: 189[189]

Birinci Mesele

Âsim, Hamza ve İbn Âmir, râ harfinin nasbıyla diğer kıraat imamları da, râ harfinin ref'iyle seklinde okumuşlardır. Nasb ile okunmasına gelince, bu kelimenin, ifâdesine atfedilmiş olmasından dolayıdır. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu ifâdenin başındaki edatının, ziyade kabul edilmesi... Buna göre mâna, "Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve nübüvvet vermiş olduğu hiçbir kimsenin, insanlara, "Allah'tan başka bana da kulluk edin" demesi ve, size, "Melekleri ve peygamberleri rab edininiz" şeklinde emretmesi yakışık almaz, uygun değildir" şeklinde olur. Nitekim sen, "Ben Zeyd'e ikramda bulunayım da, sonra o beni hakîr kılsın, benimle alay etsin... Bu olacak şey değil!.." dersin.
b) Bu ifâdenin başındaki, edatının zâid olmamasıdır. Buna göre mâna, "Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş'i, meleklere ibadet etmekten; yahudi ve hristiyanları da, Hz. Uzeyr ve Hz. İsa'ya ibadet etmekten nehyetmiştir. Bunun üzerine onlar, "Sen, bizim seni mi rab edinmemizi istiyorsun?" dediklerinde onlarafHiçbir beşerin, Allah kendisini peygamber olarak gönderdikten sonra, halkı meleklere ve diğer peygamberlere tapınmaktan nehyederken, kendine kul olmaya çağırması uygun olmaz denilmiştir" şeklinde olur. Bu ifâdeyi, müste'nef bir cümle olarak merfû okumanın izahını

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/426.
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/426-427.
188[188] Müslim, zikir, 73 (4/2088); İbn Mâce, Mukaddime, 23 (1/92) (uzunca bir hadisten...}.
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/427.

yapmaya gerek bile yoktur. Çünkü bu ifâde, sözün manası tamamlandıktan ve sona erdikten sonra gelmiştir. Bunun kendinden önceki ifâdeyle bir münasebeti bulunmadığına, İbn Mesûd'un, "Ve, size asla emretmez" şeklindeki kıraati de delâlet etmektedir. 190[190]

İkinci Mesele

Zeccac, bu ifâdenin, "Allah size emretmez;"İbn Cüreyc ise, "Hz. Muhammed size emretmez" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu fiilin failinin, diğer peygamberler olduğu ve mânanın, "Tıpkı Kureyş'in yaptığı gibi, peygamberler, melekleri rab edinmenizi asla emretmezler..." şeklinde olduğu da söylenmiştir. 191[191]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak bu âyette özellikle melekleri ve peygamberleri zikretmiştir. Çünkü, ehl-i kitaptan, Allah'tan başkasına ibâdet etmekle vasfedilenlerin,ancak meleklere, Hz. İsa'ya ve Hz. Uzeyr (a.s)'e ibadet etmiş oldukları nakledilmiştir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu "melekler ve peygamberler" kısmını hassaten zikretmiştir.
Daha sonra Hak Teâlâ, "Hiç size, siz müslüman olduktan sonra, kâfirliği emreder mi?" buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır: 192[192]

Birinci Mesele

ifâdesinin başındaki hemze, istifham-ı inkarı manasındadır. Yani, "O, bunu emretmez. Bunu yapmaz" şekfindedir. 193[193]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi, Hak Teâlâ'nın, buyruğunun, muhatabların müslümanlar olduklarına delil olduğunu, bunların da, Hz. Peygamber (s.a.s) den, kendisine secde etmek için izin isteyenler olduğunu söylemiştir. 194[194]

Üçüncü Mesele

Cübbaî, "Âyet, Allah'ı inkâr etmek, O'nu bilmemek; Allah'a iman etmek ise, O'nu tanımaktır" diyenlerin
görüşünün yanlışlığına delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ böylesi kimselerin küfrüne hükmetmiştir ki, bu hüküm O'nun, "O size küfrü emreder mi?" ifadesidir. Sonra da, o kimselerin Allah'ı tanıdıklarını belirtmiştir ki, buna da Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra o, kalksın da insanlara, "Allah'tan başka bana da kul olunuz" desin!... (Bu olacak şey değil!)" sözü delâlet etmektedir. Bu ifâdenin zahiri, onların Allah'ı tanıdıklarını gösterir. Binâenaleyh, burada Allah'ı tanımanın yanında küfür de bulunduğuna göre, işte bu durum imanın, O'nu tanımak; küfrün de O'nu tanımamak olduğuna delâlet eder" demiştir.
Buna şöyle cevap veririz: Biz, "Allah'ı İnkâr etmek, O'nu bilmemektir" şeklindeki sözümüzle, sadece O'nun mevcudiyetini bilmeme mânasını kastetmiyoruz. Aksine bu ifâdemizle, O'nun zâtını, selbî ve nisbî sıfatlarını, tapınılma, mabudiyyet hususunda O'nun bir ortağının bulunmadığını bilmemeyi kastediyoruz. İşte kişi bunu bilmeyince, O'nun sıfatlarının bir kısmını da bilmemiş olur. 195[195]

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/427-428.
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/428.
192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/428.
193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/428.
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/429.
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/429.

Diğer Peygamberlerin Hz. Muhammed'in Nübüvvetini İkrar Etmeleri

"Allah, peygamberlerden, "Andotsun ki size kitap ve hikmet verdim. Sonra da size nezdinizdekl (o kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelecektir. Ona mutlaka iman ve yardım edeceksiniz" diye mlsak (ahd) aldığı zaman, "İkrar ettiniz mi ve uhdenize bu ağır yükümü alıp kabul eylediniz mi?" dedi. Onlar, "İkrar ettik" dediler. (Allah da): 'Öyleyse şâhid olun, ben de sizinle beraber şahidlik edenlerdenim" dedi. Artık kim
bundan sonra yüz çevirirse, işte o gibiler fâsıklann taa kendileridir" (Âli İmran, 81-82).

Bil ki bu âyetlerden maksad, ehl-i kitap için bir mazeret olmadığını belirtip onların inadlarını ortaya koymak için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden ve onlarca malum olan şeyleri sayıp dökmektir. Allah Teâlâ'nın bu âyette bahsettiği husus da, bunlardan birisidir. Hak Teâlâ, kitap ve hikmet verdiği o peygamberlerden, kendilerine her ne zaman verilmiş olan kitabı tasdik eden bir peygamber gelse, onu tasdik edip ona yardımcı olmaları hususunda söz (misak) almıştır. Cenâb-ı Hak, peygamberlerin bunu kabul ettiğini haber vermiş ve bunu kabul etmeyenlerin fasıklardan olacağına hükmetmiştir ki işte âyetten maksat budur. Velhasıl Allah Teâlâ, bütün peygamberlere yanlarında olan kitabı tasdik edici olarak gelen her peygambere inanmalarını vâcib kılmıştır. Fakat bu tek mukaddimeye, ikinci bir mukaddime eklenmediği müddetçe, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini isbat için kifayet etmez. Bu ikinci mukaddime de, Hz. Peygamber (s.a.s)'İn, onların kitaplarını tasdik edici olarak gelen bir peygamber olması şartıdır. Bu durumda birisi şöyle diyebilir: "Bu, birşeyi kişinin kendi hakkında kabullenmesidir. Çünkü bu, Hz Muhammed'in peygamber olduğunu kendisinin söylemesidir." Buna, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bir peygamber olmasından murad, elinde mu'cizelerin zuhur etmiş olmasıdır. Binâenaleyh böyle bir sual söz konusu olmaz" diye cevap verilir. Allah en iyisini bilendir. Biz, şimdi tekrar âyetin lafızlarını tefsir etmeye dönelim:

Cenâb-ı Allah'ın,"Allah, peygamberlerden... misak aldığı zaman..." ifâdesi hakkında İbn Cerir et-Taberî "Bu, "Ey ehl-i kitap, Allah'ın peygamberlerden ahd ve söz aldığı zamanı hatırlayın" manasındadır" demiştir.

Zeccâc ise, bu ifâdenin, "Ey Muhammed Kur'ân'da Allah'ın peygamberlerden ahd almış olduğunu hatırla" mânasında olduğunu söylemiştir.

Âyetteki "Peygamberlerin misâkı" tabirine gelince, bil ki masdarlann failine de mef'ulüne de muzaf olması caizdir. Binâenaleyh bu tabirden murad, Allah'ın bizzat peygamberlerin kendilerinden aldığı ahid olabileceği gibi, peygamberleri için başkalarından aldığı ahid de olabilir. İşte bundan dolayı müfessirler, bu âyetin tefsirinde ihtilaf ederek her iki şekilde de mâna vermişlerdir.

Birinci şekil, Allah Teâlâ'nın birbirlerini tasdik etme hususunda peygamberlerden söz almasıdır. Bu, Sa'fd İbn Cübeyr, Hasan el-Basrî ve Tâvus'un (Allah onlara rahmet etsin) görüşüdür.

Buradaki mîsak ve ahdin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e mahsus olarak diğer peygamberlerden alınmış olduğu da söylenmiştir. Bu, Hz. Ali, İbn Abbas, Katâde ve Süddî'den (Allah onlardan razı olsun) rivayet edilmiştir. Bu görüşte olanlar, doğruluklarına delil olarak şunları zikretmişlerdir:

1-Ayetteki, "Allah, peygamberlerden., misak aldığı zaman" buyruğu, bu ahdi alanın Allah; ahid alınanların da peygamberler olduğunu gösterir. Âyette ümmetlerden bahsedilmemektedir. Binâenaleyh bu ahdin ümmetlerden (insanlardan) alındığını söylemek güzel olmaz. Bu delile şu şekillerde cevap verilebilir:

a) Yaptığınız bu izaha göre misak, burada mef'ulüne muzaf olmuş olur. Bizim izahımıza göre ise, bu ahid ve misak, fiilin failine nisbet edilmesi gibi, kendisi için ahid alınana nisbet edilmiş olur. Şüphesiz ki, bir fiilin failine nisbeti, mef'ulüne nisbetinden daha kuvvetlidir veya en azından eşittir. Bu, tıpkı "Allah'ın misâkı ve ahdi" denilmesi gibidir. Buna göre takdir, "Allah'ın, peygamberleri için ümmetlerinden aldığı o ahdi hatırlayınız" şeklinde olur.

b) Bununla, peygamberlerin çocuklarından alınan ahdin kastedilmiş olması da mümkündür. Peygamber evladlan, buna göre, İsrailoğullandır. Bu izaha göre âyette bir muzaf hazfedil mistir. Bu, tıpkı Bekr İbn Vâil şöyle yaptı. Ma'd İbn Adnan böyte yaptı" denilmesi gibidir. Bundan murad, "Onların çocukları ve kavimleri şöyle yaptı" manasıdır.

c) Buradaki "peygamberlerden" murad, ehl-i kitap olabilir. Bu lafız, onlara hakaret etmek için kullanılmıştır. Çünkü onlar, "Biz, peygamberliğe Hz. Muhammed'den daha lâyıkız. Çünkü biz ehl-i kitabız ve peygamberler bizden olur" diyorlardı.

Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde "nebî" lafzı zikredilmiş ve bununla onların ümmetleri kastedilmiştir. Mesela, Cenâb-ı Hak: "Ey Peygamber, kadınları boşadıgımz zaman..." (Talak, 1) buyurmuştur.

2- Şu hadis de bu görüşte olanların lehine delildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
' Ben size, bu dini taptaze ve tertemiz olarak getirdim. Bakın, Allah 'a yemin ederim ki İmran İbn Musa (a.s) yaşıyor olsaydı bana uymaktan başka bir şey yapamazdı."
3- Hz. Ali (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ gerek Hz. Âdem, gerekse ondan sonra gelen bütün peygamberlerden, "şayet Hz. Muhammed, zamanınızda peygamber olarak gönderilir ve, siz de hayatta olursanız, mutlaka ona imân edip, yardım edeceksiniz" diye ahd-ü misâk almıştır. Buradaki yardımdan maksadın, bu ahdi dile getirmek olması mümkündür. Allah en iyisini bilendir. 196[196]

Ahidden Maksad, Enbiyanın Hz. Muhammed'in Geleceğini Bildirmeleridir

İkinci şekil şudur: Bu âhidden murad, bütün peygamberlerin, ümmetlerinden, Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildiğinde, O'nu tasdik edip O'na yardım etmeleri gerektiği hususunda almış oldukları ahiddir ki bu, çoğu âlimlerin görüşüdür. Biz, daha önce, âyetin bu manaya da gelebileceğini söylemiştik. Bu görüşte olanlar, doğruluklarına şanları delil getirmişlerdir:
Birinci hüccet: Ebu Müslim el-İsfehânf'nin söylediği şu izahtır: "Ayetin zahiri, Allah'ın ahd aldığı kimselerin, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderildiğinde, O'nu tasdik etmeleri gerektiğini göstermektedir. Halbuki bütün peygamberler, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderildiğinde, vefat etmiş idiler. Ölmüş olan kimseler, mükellef tutulamazlar. Kendilerinden misâk alınmış olan kimselerin Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderildiğinde O'nu tasdik etmeleri vâcib olup, O peygamber olarak gönderildiğinde, diğer peygamberlere Hz. Muhammed'e iman etmeyi gerekli ve vâcib kılmak da mümkün olmadığına göre, kendilerinden ahd alınanların, peygamberlerin bizzat kendileri değil, aksine bunların, o peygamberlerin ümmetleri olduğunu anlamış oluruz." EbÛ Müslim sözüne devamla şöyle der: "Bizim bu fikrimizi, Allahu Teâlâ'nın, kendilerinden ahd almış olduğu kimselerin, Hz. Muhammed'e iman etmemeleri hâlinde fasık olacaklarına hükmetmiş olması da te'kîd etmektedir. Bu vasıf (fâsık olmak vasfı) peygamberlere değil, olsa olsa ancak onların ümmetlerine yakışır."
Kaffâl (r.h), Ebû Müslim'e cevap vererek şöyle demiştir: "Âyetten maksadın, "şayet peygamberler hayatta olmuş olsalardı, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i tasdik etmeleri gerekirdi" şeklinde olması niçin caiz olmasın? Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer (faraza) şirk koşmuş , olursan, celâlim hakkı için, amellerin boşa gider" (Zümer, 65) âyetidir. Halbuki Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kesinlikle müşrik olmayacağını biliyordu. Ancak ne var ki bu söz sadece faraza kaydıyla zikredilmiştir. Burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, "Eğer o peygamber, bizim adımıza bazı sözler uydurmuş olsaydı, muhakkak ki onun sağ elini alrverirdik. Sonra da, muhakkak kir onun kalb damarını koparırdık" (Hakka, 44-«) buyurmuş; meleklerin sıfatı hakkında da, onların sözle kendisinin önüne gecemiyeceklerini ve kendilerine her surette hakim ve kahîr olan Rab Teâlâ'dan korktuklarını haber vermiş olduğu halde, "Bunlardan (meleklerden) kim, "Ben de Ondan başka bir tanrıyım" derse onu cehennemle cezalandırırız. Biz, o zalimleri de böyle cezalandıracağız" (Enbiya, 29) buyurmuş ve bütün bunları faraza kaydıyla zikretmiştir. İşte burada da böyledir. Biz deriz ki, Cenâb-ı Hak peygamberlerin farazî olarak, iman etmemeleri takdirinde "fasık" olacaklarını bildirmiştir. Çünkü "fısk" ismi, şirkten daha kötü değildir. Halbuki Cenâb-ı Hak, bu şirkten farazi olarak Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında, "Eğer (bilfarz) şirk koşmuş olursan, celâlim hakkı için amellerin boşa gider" {zomer, 65) şeklinde bahsetmiştir. İşte burada da böyledir.
İkinci hüccet: Bu âyetten maksat, Hz. Muhammed zamanında olan kimselerin iman etmeleridir. Misakın bu kimselerden alınmış olması, âyetten elde edilmek istenen maksadın meydana gelmesi hususunda, peygamberlerden alınmış olması halinden daha beliğ, daha müessir olmuş olur.
Bu hüccete karşı şu şekilde cevap verilmiştir: Peygamberlerin dereceleri, ümmetlerinin derecelerinden daha yüce ve daha şereflidir. Binâenaleyh âyet, Allahu Teâlâ'nın, o peygamberlerin hayatta olmaları halinde Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmelerini vacib kıldığına; onların böyle bir iman etmemeleri halinde fâsıkfar zümresinden olacaklarını beyan ettiğine delâlet edince, evet eğer böyle olunca, onların ümmetlerinin Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeleri haydi haydi farz olur. Binâenaleyh, âyette geçen "ahd" sözünü, matlûb olanı elde etme hususunda peygamberler için anlamak, bu bakımdan daha

---

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/429-432.

isabetli olur.

Üçüncü hüccet: İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Ona, "Abdullah İbn Mesûd'un talebeleri Hak Teâlâ'nın bu âyetini, "Hani Allah, kendilerine kitap verilmiş olanlann misâkım almıştı" şeklinde okuyorlar; biz ise, j "Hani Allah, peygamberlerin misâkmı almıştı" şeklinde okuyoruz" denildiğinde o, "Allah, ümmetleri aleyhinde olarak (onlan sorumlu tutmak üzere) peygamberlerden ahid almıştır" diye cevap vermiştir.

Dördüncü hüccet: Bu ikinci şekil, Hak Teâlâ'nın, "Ey İsrailoğullan, size ihsan etmiş olduğum bunca nimetlerimi hatırlayın, tavsiyelerimi yerine getirin; ben de size karşı olan ahdimi yerine getireyim..," (Bakara, 40) ve "Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye bir mîsâk almıştı" (Aw imran, 187) âyetleriyle de te'kîd edilmektedir. Bu mevzuda söylenenlerin hepsi, işte bundan ibarettir. Allah, muradını en iyi bilendir. 197[197]

Kelimesindeki Üç Farklı Kıraatin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın"Andolsun ki size kitap ve hikmet verdim" ifâdesine gelince, bunda birkaç mesele vardır: 198[198]

Birinci Mesele

Kıraat imamlarının cumhuru, kelimesini, lâm harfinin fethasıyla şeklinde; Hamza, lamın kesresiyle şeklinde; Saîd İbn Cübeyr de şeddeli olarak şeklinde okumuştur. Fetha ile okumaya gelince bunun iki izah şekli vardır:

a) ism-i mevsût, ondan sonra gelen onu sılası; haberi ise, lâfzıdır. Kelâmın takdiri ise, "Şüphesiz size vermiş olduğum kitap ve hikmete; yanınızda bulunanı tasdik etmek üzere gelmiş olan peygambere, işte bunlara mutlaka iman edeceksiniz..." şeklinde olur. Bu takdire göre, edatı, mübtedâ olduğu için mahallen merfûdur. Sılasındanedatına râci olacak olan zamir ise, hazfedilmiştir. Bunun takdiri ise, şeklindedir. Böylece mevsûle râci olacak olan zamir hazfedilmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?" , âyetindeki hazf gibidir (Yani, şeklindedir). Yapılmış olan bu takdire, şu iki soru yöneltilmiştir:

Birinci soru: edatı mevsûle olduğu zaman, sılaya atfedilen cümlede, râci olacak bir zamirin bulunması gerekir. Aksi halde bu atıf doğru olmaz. Baksana, sen "Babası kalkan şahıs, sonra Zeyd(gitti" dediğinde, bu ifâde doğru olmaz. Halbuki, Hak Teâlâ'nın, fii ifâdesinde mevsûle râci olacak bir zamir bulunmamaktadır.

Biz deriz ki, Ahfeş'e göre, zahir bir ismin zamir yerinejgetirilmesi caizdir. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'm, "Kim korkar, sabrederse, muhakkak kt Allah tyt hareket edenlerin mükâfatını zayi etmez" (Yusuf, »»âyetidir. Cenâb-ı Hak burada, "Onun ecrini etmez" dememiştir. Ve yine Cenâb-ı Hak, Sip kîr-"'man edip de güzel ameller yapanlar yok mu? Biz, muhakkak ki, tyi amel ve hareket edenin mükâfaatını zayi etmeyiz" (Kehf, 30) buyurmuş, "Onların ecrini zayi etmeyiz" dememiştir. Çünkü, bu iki âyette geçen zahir isimler, zamirin yerine geçmişlerdir. İşte burada da böyledir.

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, ifâdesindeki lâm harfinin getirilmesindeki fayda nedir?

Deriz ki: Bu lâm harfi, ibtidâ (başlangıç) lamıdır. Bu senin,"Muhakkak ki Zeyd, Amr'dan daha faziletlidir" demen gibidir. Bu lamın "muksemun aleyh" (kasemin konusu) yerine geçecek olan şeyin başına gelmesi güzel olmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'm, "Hani, Allah peygamberlerden misak almıştı" buyruğu, kasem yerindedir. Manası ise, Allah onların (şu konuda) yemin etmelerini istedi..." şeklindedir. İşte bu lâm, kasemden dolayı gelmiştir. Bu konunun izahı da işte budur.

b) Bu, Sibeveyh, Mâzlnî ve Zeccâc'ın tercihidir. Bu tercihe göre, buradaki şart mânası tazammun eden dır. Buna göre takdir, "Şayet size bir kitap ve hikmet veririm; sonra da size, yanınızda olanı tasdik eden bir peygamber gelirse, sizler ona muhakkak ki iman edersiniz" şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundaki lâm, kasemden dolayt getirilmiş olan lamdır. Ama, edatının başındaki lâm hazfedilmese de, mâna değişmez. Bunun bir benzeri de, "Allah'a yemin ederim ki, şayet sen yaparsan, ben de yaparım" demendir. Buna göre, lafzının zikredilmesi veya zik-redilmemesi sebebiyle mâna değişmez. İşte bu âyette de böyledir. Bu izaha göre, edatının mahalli, sebebiyle mansûb; fiilinin

---

197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/432-434.

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/434.

mahalli de, fiiline atfedilmesi sebebiyle meczumdur. ifâdesi de, şartın cezasıdır. Sibeveyh, birinci görüşü, yani nın mevsule olmasını kabul etmez. Çünkü Sibeveyh, zahir ismin zamir yerine kaim olacağını kabul etmemektedir.
'daki lâm harfinin, meksûr okunması da, illet lamı olmasından dolayıdır. Buna göre sanki, "Allah, onların misaklarını şunun için almıştır: Çünkü, kendisine kitap ve hikmet verilenlere böyle bir lütfün tahsis edilmiş olması, diğer peygamber ve nebileri tasdik etmelerini gerektirir" denilmek istenmiştir.
Bu kıraate göre mevsûle olur. Bu izahın tamamını, birinci izahta açıklamıştık.
Bu kelimenin şeddeyle şeklinde okunmasına gelince, Keşşaf sahibi bu hususta şu iki izahı yapmıştır:
a) Bunun mânası şöyledir: "Size bir kitap ve hikmet verdiğimde ve sonra size o kitabı tasdik eden bir peygamber geldiğinde, o peygambere inanıp yardım etmek size vâcibtir.
b) Bu âyetteki, lafzının aslı dır. Üç mîm harfinin, yani iki mim ile 'daki mîm'e idğâm edildiği için mim harfine çevrilmiş olan nûn'un bir arada bulunuşu ağır görülmüş ve bunlardan biri hazfedil m iştir. Böylece bu kelime, olmuştur. Bu, "Size verdiğim şeyden dolayı, ona imân edeceksiniz" mânâsındadır. Bu, mânâ bakımından Hamza'nın kıraatına yakındır. 199[199]

İkinci Meesele

Nâfî, tâ'zim için nün ile pfty şeklinde, diğer kıraat imamları da tevhid için (müfred olarak) tâ ile, (Ben size verdim) şeklinde okumuşlardır. Nafl'nin delili, "Davud'a Zebur verdik" (Nisa, 163> "Henüz çocuk iken ona hikmet verdik" (Meryem, 13) ve "O ikisine, apaçık gösteren o kitabı verdik" (Saffat, ıı?) âyetleridir. Bir de, bu kıraat Allah'ın azametini daha çok belirtmektedir. Binâenaleyh dinleyenlerin kalbinde daha fazla heybet uyandırır. Buraya bu mâna daha uygun düşer. Diğer kıraat imamlarının delili ise, ç»ty "O kitabı kulu (Muhammed'e) indiren Allah'a hamdoisun" (Kehf, i) ayetidir.
Bir de, bu okuyuş, âyetin hem öncesine hem de sonrasına daha uygun düşmektedir. Çünkü Cenâb-ı Allah bundan önce, "Allah .. aldığı zaman" ifâdesini, bundan sonra da "Bu ağır yükümü" kelimesini getirmiştir. Nafî, diğer kıraat imamlarının bu görüşlerine, "Fesahat çeşitlerinden birisi de, ifâdeyi müfred iken cem'e veya cemî iken müfrede doğru değiştirmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O (kitabı) "Benden başka hiç kimseyi vekil tutmayın" diye İsrafloğulian için bir hidayet rehberi) kıldık" buyurmuş, "KILDIK" dediği gibi (demekle beraber) "BİZDEN başka" dememiştir. Allah en iyisini bilendir. 200[200]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, peygamberleri gâib yoluyla zikretmiş, daha sonra da "Size... verdim" buyurmuştur ki
bu bir hitaptır ve burada bir hazif vardır. Bunun takdiri, "Allah, peygamberlerden ahd alıp, onlara hitap ederek, "Ben size kitap ve hikmet verdim" demiştir" şeklindedir.
Kur'ân'da çok hazif vardır. Bazı âlimle', bu âyet hakkında başka bir takdir yapıp, yukarıda nahivcilerden naklettiğimiz külfetlerden kurtararak şöyle demişlerdir: "Allah, peygamberlerinden, "size verdiğim kitap ve hikmeti, insanlara tebliğ edin" diye ahd almıştı." Bu takdiri yapanlar şöyle demişlerdir: "Fakat burada, söz kendisine delâlet ettiği için "tebliğ edin" emri hazfediHniştir. Çünkü kasem lamı fiile gelebilir. Bu lâm, fiile delâlet edince, söz daha kısa olsun diye fiil hazfedilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nezdtnizdekt (o kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelecektir. Ona mutlaka iman ve yardım edeceksiniz" buyurmuştur. Bu takdire göre, âyetin nazmı bozulmaz ve öyle zorlanılarak yapılan takdirlere de ihtiyaç duyulmaz. Mutlaka bir takdir yapmak gerekiyorsa, nazmın güzel ve açık bir şekil aldığı bir takdirin yapılması, o gibi zorlamalara girmekten daha evladır. 201[201]

Buradan Bütün Peygamberlere Kitap Verildiği Anlaşılıyor, Oysa Böyle Değildir

"Andolsun ki size kitap verdim" ifâdesinde bir müşkil vardır. O da şudur: Bu hitap, ya bütün peygamberlere veyahut da onların ümmetleri nedir. Eğer bütün peygamberler için yapılmış bir hitap ise,

---

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/434-436.
200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/436.
201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/437.

bütün peygamberlere kitap verilmiş olduğunu gösterir. Halbuki onların bazılarına kitap verilmiştir. Yok eğer bu hitap ümmetlerine ise, bu müşkil daha da büyür. Buna şu İki şekilde cevap veririz:

a) Bütün peygamberlere kitap verilmesi, her nekadar bazılarına kitap verilmese de, onların da diğer peygamberlere verilmiş olan kitaplarla doğruya ulaşmış ve o kitaplarla amel etmeye davet etmiş olmaları mânasındadır.

b) Peygamberlerin (a.s) en faziletlisi, kendilerine kitap verilenlerdir. Binâenaleyh onların hepsi de, bu âyette kitap verilmiş olma şerefi İle tavsif edilmişlerdir. 202[202]

Beşinci Mesele

Kitap, indirilen ve okunan şey manasınadır. Hikmet ise, kitapta olmayan geniş mükellefiyetler yükleyen vahiy demektir. 203[203]

Altıncı Mesele

ifâdesindeki harf-icerri, daki ism-i mevsûlünû beyân için gelmiştir. Bu senin şu sözün gibidir. "Yanımda gümüşten, iki dânik (1/6 dirhem) vardır."

Cenâb-ı Allah'ın, "Sonra da size nez-dinizdeki (o kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelecektir" âyeti ile ilgili bazı sorular vardır:

Birinci soru: Peygamber, peygamberlere değil, ümmetlere geldiği hâlde, bu ifâdede 'Sonra siz (peygamberlere) gelecektir" buyurulmasının mânâsı nedir?

Cevap: Biz bu âyetteki, "Allah, peygamberlerden... ahd aldığı zaman..." ifâdesini, peygamberlerin kendilerinden değil de onların ümmetlerinden alınan ahid manasında anlarsak, böyle bir soru kendiliğinden kalkar. Eğer biz bu ifâdeyi, bizzat peygamberlerin kendilerinden alınan ahid manasında anlarsak, âyetteki o resul size gelirse 'sözü, (sizin zamanınızda o resul gelirse) demektir. 204[204]

Hz. Muhammed'in Önceki Peygamberleri Tasdikinin Mânası

İkinci soru: Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatı, onların şeriatları ile aynı olmadığı halde, Hz. Muhammed onlarla birlikte olanı yani onların şeriatlarını ve ahkâmını nasıl tasdik etmiş olabilir?

Cevap: Biz deriz ki, bu ifâdeden maksat, tevhid, nübüvvet ve dinin asıllarında uygunluğun bulunmasıdır. Fakat dinin tafsilatında (ahkamında) bir farklılık olsa bile, bu gerçekte bir ihtilaf değildir. Çünkü bütün peygamberler, Hz. Musa (a.s) zamanında hak olan şeyin onun şeriatı; Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında hak olan şeyin O'nun şeriatı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu, her nekadar bir farklılık zannı uyandtrsa bile, hakikatte bir uygunluk vardır. Yine âyetteki, "Sonra da size nezdinizdeki (kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelecektir" buyruğundaki "bir peygamber"den maksat, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların nezdindekı şeyi tasdik edici olmasından maksat ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, vasıflarının ve çeşitli durumlarının Tevrat ve İncil'de zikredilmiş olmasıdır. Hz. Peygamberin sıfatlan ve halleri, o kitaplarda zikredilenlere uygun olarak tezahür edince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat gönderilişi, onların yanındaki bu kitapların bir tasdiki olmuştur. İşte Hz. Muhammed (s.a.s)'in, onların nezdindeki kitapları tasdik edici olmasından maksad budur. 205[205]

Peygamberlerden Alınan Mîsakın Mahiyeti

Üçüncü soru: Netice olarak, Allah Teâlâ, bütün peygamberlerden, nezd(erindeki kitabı tasdik edici olarak gelen her peygambere iman etmeleri hususunda söz almıştır. Binâenaleyh bu "misâk" ne demektir?

Cevap: Bu "mîsâk"ın, o peygamberlerin akıllarında, Allah'ın emrine inkiyad etmenin vâcib olduğuna delalet eden delillerin yer almış olması mânasına gelmesi muhtemeldir. Böyle bir peygamber

---

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/437.

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/437.

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/438.

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/438.

geldiğinde, ancak kendisinin doğruluğunu gösteren mu'cizeler elinde zuhur ettiği zaman bir peygamber olmuş olur. O, diğer peygamberlere, Allah'ın, insanlara kendisine imân etmelerini emrettiğini haber verdiği zaman, onlar işte o esnada o peygambere de inanmanın vacib olduğunu anlamış olurlar. Binâenaleyh böyle delillerin o peygamberlerin aklında yer almış olması, onlardan "mîsâk" alma gibidir.

Yine bu "mîsâk"tan muradın şöyle olması da muhtemeldir: Allah Teâlâ, o peygamberin sıfatlarını, daha önceki peygamberlerin kitaplarında tafsilatıyla belirtmiştir. O peygamberin hâli, önceki kitaplarda yazılı olanlara aynen uyduğu zaman, O'na inanmak vâcib olur. Bundan dolayı âyetteki "Sonra da size, nezdtnizdeki (o kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelecektir" ifâdesi her iki mânâya da delâlet eder. Birincisine, âyetteki "bir peygamber" lafzı, ikincisine de, "Nezdinizdekini tasdik edin" sözü delâlet eder.

Allah Teâlâ'nın, "Ona mutlaka imân ve yardım edeceksiniz" ifâdesinin mânası açıktır. Çünkü Allah Teâlâ önce o peygambere inanmayı, ikinci olarak da ona yardım etmeye gayreti emretmiştir. Bu ifâdenin başındaki lâm, kasem lamıdır. Sanki, "Allah'a yemin ederim ki, ona inanacaksınız..." denilmiştir.

Sonra Hak Teâlâ, ("(Allah) "ikrar ettiniz mi?" dedi" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 206[206]

Birinci Mesele

Alfahu Teâlâ'nın, ifâdesini, "Allah, peygamberlerden ahd aldı" mânâsında tefsir edersek, "İkrar ettiniz mi?" ifâdesi, "Allah, peygamberlerine, "Ona iman etmeyi ve yardımda bulunmayı kabul ettiniz mi?" dedi" mânasında olur. Yok eğer bu ifâdeyi "Cenâb-ı Hak, peygamberlerinden, ümmetlerinden ahd almaları hususunda ahd-u mîsâk almıştır" mânâsında tefsir edersek "İkrar ettiniz mi?" ifâdesinin mânası, "Her peygamber, ümmetine "ikrar ettiniz mi?" der" şeklinde olur. Çünkü Allah Teâlâ, her nekadar bu ahdi

peygamberler ümmetlerinden almışlar ise de, kendisine nisbet etmiştir. Bu İkrar isteme peygamberlerden sudur etmiş ise de, Allah Teâlâ onu kendisine nisbet etmiştir. Bundan maksat şudur: Peygamberler bu işi tahakkuk ettirme ve te'kîd etme hususunda büyük çaba sarfetmişler, sadece ümmetlerinden söz (ahd) alma ile yetinmemiş, onlardan sözlü ikrar da istemiş ve bu hususu şâhid tutarak te'kid etmişlerdir. 207[207]

İkinci Mesele

"İkrar", if'al babında olup bunun aslı, "Birşey yerinde durup, orada karar kılarak, oradan ayrılmadığı zaman söylenilen tabirinden alınmıştır. Birisi bir şeyi kendi aleyhine itiraf edip kabul ettiğinde ona mukırr denir.

Hak Teâlâ'nın, "Ve uhdenize bu ağır yükümü ahp kabul eylediniz mi?" buyruğuna gelince, buradaki "alma", kabul etme manasınadır. Kur'ân-ı Kerim'de, birçok yerde ' (aldı) kelimesi, kabul etti mânâsında kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ondan bir fidye alınmaz" (Bakara, 48) yani kabul edilmez, ve "Sadakaları alır" (Tevbe, ıo4jyani "kabul eder" buyurmuştur. Âyetteki "Isr", yaptığı bir işten dolayı insana gelen zorluk demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ey Rabb'imtz, bizden evvelki (ümmetlere) yüklediğin gibi üstümüze bir ısr (yük) yükleme" (Bakara, 286) buyurmuştur. Nitekim "ahd" da, bu ağırlık mânâsından ötürü "Isr" diye ifâde edilmiştir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Ahd, bağlanıp sağlama alınan şeylerden olduğu için "Isr" diye adlandırılmıştır. Pazubend'e de "Isâr" denilmesi, bu mânâdan dolayıdır. Âyetteki bu kelime, ısjs* şeklinde de okunmuştur. Bu kıraatin, mânasında kullanılmış olması caizdir. 208[208]

Şahitliğin Bu Âyetteki Mânası

Sonra Allah Teâlâ, "Onlar "ikrar ettik" dediler" buyurmuştur. Buradaki, "Öyleyse şahit olun" ifâdesinin çeşitli tefsirleri yapılmıştır:

---

[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/439.

[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/439-440.

[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/440.

1- "Öyleyse birbirinize ikrar ile şahid olun. Ben de sizin ikrarınıza ve birbirinizi şâhid tutmanıza şahidlik edenlerdenim." Bu, bu işi onlara pekiştirmek ve onların Allah'ın şahadeti ile birbiftenne şahid oluşlarını hatırlayıp bildiklerinde böyle bir şahadetten rucû etmekten onları sakındırmak manasına gelir.

2- "Öyleyse şâhid olun" emri, meleklere yönelik bir hitabtır.

3- "Öyleyseşâhid olun" emri "Herkes kendisini, kendisi aleyhine bir şâhid

kıtsın" mânâsındadır. Bunun bir benzeri de, "Onları kendilerine şahid tutmuş ve "Ben, sizin Rabb'iniz değil miyim? (demişti.) Onlar da "Evet, (kendi aleyhimize) şahid olduk" demişlerdi" (Araf, 172) âyetidir. Bu, "mübalağa"

babındandır.

4- Bu, "Bilmeme hususunda hickimsenin iteri sürecek mazereti kalmasın diye bu mîsakı, âlim câhil herkese açıklayınız" mânâsındadır. "Şâhid", dâvanın doğruluğunu ortaya koyan kimse demektir.

5- Bu ifâde, "Size ikrar ettirdiğim bu mîsakı, iyice belleyin ve bu hususta bir şeyi görüp gözeten bir kimse gibi olun" mânâsındadır.

6- Biz, mîsâk'ın ümmetlerden alınmış olduğunu kabul edersek, bu durumda bu ifâde, peygamberlere, ümmetlerine şâhid olmalarını emreden bir hitab olmuş olur.

Hak Teâlâ'nın"Ben de sizinle beraber şâhidük edenlerdenim (dedi)" buyruğu bir te'kid ve mecbur tuttuğu şeyi takviyedir. Bunun diğer bir faydası da şudur: Allah Teâlâ, her nekadar burada başkasını şahid tutmuş ise de, böyle bir şâhid tutmaya kendisinin ihtiyacı yoktur. Çünkü Allah Teâlâ'ya hiç birşey gizli kapaklı kalmaz. Ancak bir maslahattan ötürü onları birbirlerine şahid tutmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, sırları ve gizli şeylerin en gizlisini bilir.

Cenâb-ı Hak(bunun peşisıra diğer te'kidli bir ifâde daha getirip "Artık kim bundan sonra yüz çevirirse, işte o gibiler fasıklann taa kendileridir" buyurmuştur. Yani, "Geçen bunca delilden sonra kim o peygambere iman ve yardım etmekten yüz çevirirse, fasıklardan olur" demektir. Fasıklar için olan ilâhî va'îdler malumdur. Âyetteki, "Artık kim bundan sonra yüz çevirirse..." ifâdesi, şart cümlesidir. Şart ve ceza cümlesinde kullanılan mâzî fiiller, muzarî fiil manasındadırlar. Allah en iyi bilendir. 209[209]

İslâm Cansız Kâinatın Bile Tâbi Olduğu Dindir

"Şimdi onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Halbuki göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) ister istemez O'na boyun eğmiştir. Nihayet Ona döndürülecekler" (Al-i İmran, 83).

Bil ki Allah Teâlâ, bir önceki âyette, Hz. Muhammed'e iman etmeyi, geçmiş bütün peygamber ve ümmetlere gerekli ve meşru kıldığı bir hükmü olduğunu beyân edince, bunu istemeyen ve kabul etmeyen herkesin Allah'ın dininden başka bir din istemiş olacağını açıklamış ve "Şimdi onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 210[210]

Birinci Mesele

Âsım'ın râvisi Hafs, bu âyetteki fiilleri, şu iki sebepten ötürü yâ harfi ile ve şeklinde okumuştur:

a) Bu fiillerin faillerinin, bir önceki âyette geçen "fasıklar" olduğunu göstermek için...

b) Allah Teâlâ, yahudi ve hristiyanların Hz. Muhammed'e imân etmelerinin gerekli olduğunu ortaya koymak için, bir önceki âyette mîsâk aldığını anlatmıştır. Yahudi ve hristiyanlar inkârlarında ısrar edince, onların bu hallerini yadırgayarak, "Şimdi onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?" buyurmuştur. Ebû Amr, yahudi ve diğer kâfirlere bir hitap olarak, ilk fiili üjfcS "arıyor musunuz?" şeklinde ' Halbuki göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) ister istemez Ona boyun eğmiştir" ifâdesinde zikredilmiş oian bütün mahlukata râci olsun diye ikinci füli de üyrj. şeklinde okumuştur.

Diğer kıraat imamları ise, bu iki fiili muhatab sigası ile ve "arıyor (musunuz?)" ve "döndürüleceksiniz" şeklinde okumuşlardır. Çünkü bu âyetten önce gelen "İkrar ettiniz mi?" "alıp kabul eylediniz mi?" ifâdeleri, muhatab sigasıyla gelmiştir. Ve yine müstüman, kâfir ve herkese, "Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin Allah'a teslim olduğunu ve sizin dönüşünüzün de O'na olacağını bilip dururken, Allah'ın dininden başkasını mı arayıp duruyorsunuz?" denilmesi de uzak bir ihtimal değildir. Bu Hak

---

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/440-441.

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/442.

Teâlâ'nın tıpkı, "Karşınızda Allah'ın âyetleri okunup dururken ve O'nun peygamberi de içinizde tken, siz Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?" (Ah liman. 101) âyeti gibidir. 211[211]

İkinci Mesele

Bu ifâdenin başındaki hemze, istifham içindir. Bu istifhamdan maksat, onların yaptıklarını yadırgamak (istifhâm-ı inkârı) veyahut da onların yaptıklarını sadece belirtmek (istifhâm-ı takriridir. Bu istifham edatının esasen yeri öy£ lafzıdır. Bunun takdiri ise, "Allah'ın dininden başkasını isterler mi?" şeklindedir. Çünkü istifham ancak, fiil ve hadiseler hakkında olur. Ama ne var ki, Cenâb-ı Hak, mef'ûl olan ifâdesini, fiili olan Oji£ kelimesinden önce getirmiştir. Çünkü bu, hemzenin mânâsı olan inkâr etme ve yadırgamanın, bâtıl bir mabuda yönelmiş olması itibariyle daha mühimdir. Bu ifâdenin başında bulunan fâ harfi ise, cümleyi cümleye atfetmek için getirilmiştir. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Takdir, öyt"İşte bunlar, fâsıkların ta kendileridirler; ve onlar yine, Allah'ın dininden başkasını isterler" şeklindedir. Bil ki, şayet denilmiş olsaydı, yine caiz olurdu. Ancak ne var ki, fâ harfinin getirilmiş olmasında, bunun ifâde ettiğinden daha fazla bir mana vardır. Sanki şöyle denilmiştir: "Bu kadar beliğ te'kidlerle te'kid edilmiş olan bu mîsakın alınışından sonra mı, siz hâla Allah'ın dininden başka bir din arıyorsunuz?" 212[212]

Üçüncü Mesele

Rivayet edildiğine göre ehl-i kitaptan iki grup, Hz.İbrahim (a.s)'in dini hususundaihtilâf edince, hükümleşmek üzere Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Bu iki gruptan her biri, Hz. İbrahim'in kendilerine daha yakın olduğunu iddia ediyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Her iki grup da, Hz. İbrahim'in dininden uzaktır" dedi. Buna karşılık onlar, "Biz senin hükmünü kabul etmiyor ve dinini de alıp benimsemiyoruz" deyince, işte bu âyet nazil oldu.

Bence, bu âyeti bu sebebe hamletmek uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu durumda âyetin, mâkabliyle (öncesiyle) ilgisi kalmaz. Halbuki, istifhâm-ı inkarî, bu cümlenin kendisinden öncesiyle irtibatlı olmasını gerektirir. Binaenaleyh, âyetin izah şekli şudur: Bu mîsak onların kitaplarında zikredilmiş olduğu için, onlar da bunu bildikleri için , Hz. Peygamberin peygamberlik davasında doğru ve sadık olduğunu da biliyorlardı. Binaenaleyh, inkârların yegâne sebebi olarak geriye, sadece düşmanlık ve haset kalmaktadır. Bundan dolayı onlar, hasedi kendisini inkâra götüren İblis gibi olmuşlardır. Allahu Teâlâ onlara, böyle oldukları zaman, Allah'ın dininden başka bir din, Allah'tan başka da bir mabud aramış olacaklarını bildirdi.. Sonra da, Allah'a karşı inatlaşmanın ve O'nun hükmünden yüz çevirmenin, akıllı kimselere yakışmayan şeylerden olduğunu beyân ederek, 'Halbuki göklerde ve yerde ne varsa (hepsi} ister istemez O'na boyun eğmiştir. Nihayet Ona döndürülecekler" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili- iki mesele vardır: 213[213]

İslâm'ın Bu Âyetteki Mânası

İslâm, teslim olma, boyun eğme ve itaat etme anlamına gelir. Bunu anladığın zaman bil ki, göklerde ve yerde bulunan bütün varlıkların itaat etmesinin
birçok izah şekli vardır:

1- Bu bence en sahih olan izahtır. Allahu Teâlâ'nın dışındaki bütün varlıklar, zâtı bakımından mümkün varlıklardır. Zâtı bakımından mümkün olan her varlık, ancak Allah'ın var etmesiyle var, yok etmesiyle de yok olur. O zaman, Allah'ın dışında bulunan her şey, varlık ve yokluk taraflarından, Allah'ın celâline boyun eğmiş ve O'na itaat etmiştir. İşte, boyun eğip inkıyâd etmenin nihayeti de budur. Sonra, bu izahta başka bir incelik daha vardır ki, o da şudur: "O'na boyun eğmiştir" ifâdesi, bir hasr ifâde eder. Yani, "Göklerde ve yerde bulunan herşey ve herkes, başkasına değil, sadece ve sadece O'na boyun eğmiştir" demektir. Binâenaleyh bu âyet, vâcibu't-vücûd'un tek olduğunu ve ister akıl, ister nefis, ister ruh, ister cisim, ister cevher, ister araz, ister fail, isterse fiil olsun, O'nun dışındaki herşeyin

---

211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/442-443.

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/443.

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/443-444.

ancak Allah'ın var etmesiyle vücûd bulacağını ve O'nun yok etmesiyle de yok olacağını ifâde etmektedir. Bu mânaya delâlet etme hususunda, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerde ve yerde bulunan herkes, ister istemez Allah'a secde eder" (Ra'd, ıs) âyetiyle, "Hiçbir şey hariç olmamak üzere, hepsi O'nu hamd ile teşbih eder" (isra. 44) âyetidir.

2- Allah'ın irade buyurduğu hususta, hiçkimsenin O'na karşı koyması mümkün değildir. Varlıklar, Allah'ın muradını ya isteyerek veyahut da istemedikleri halde, kabul etmek zorundadırlar. Meselâ sâlih müslümanlar, dine taalluk eden meselelerde Allah'a isteyerek; tabiatlarına ters düşen hastalık, fakirlik, ölüm ve benzeri şeyler hususunda da O'na istemeyerek (kerhen) inkiyâd ederler. Kâfirlere gelince onlar, her halükârda, Allah'a kerhen inkiyâd ederler. Çünkü onlar, din ile alâkalı olan hususlarda Allah'a boyun eğmezler; dinî olmayan diğer hususlarda ise, O'na kerhen teslim olurlar. Çünkü onların, Allah'ın kaza ve kaderini savuşturmaları mümkün değildir.

3- Müslümanlar, isteyerek; kâfirler ise, Ölümleri esnasında kerhen ve istemeyerek Allah'a boyun eğmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Fakat, hışmımın gördükleri zaman, imanları fayda verecek değildi" (Mümm, 85) buyurmuştur.

4- Bütün varlıklar, Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun ki onlara, gökleri ve yeri kimin yarattığını sorarsan, muhakkak ki, "Allah" derler" {Lokman, 25) âyetinin delaletiyle, O'nun uluhiyyetine isteyerek; O'nun tekliflerine ve elem ve kederleri yaratıp vermesine de istemeyerek boyun eğmektedirler.

5- Bütün varlıkların boyun eğmesi, mîsak alındığı sırada meydana gelmiştir ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Hani Rabb'in Âdemoğullanndan, onların sırtlarından züniyetlerini çıkarıp kendilerini neft/erine şahit tutmuş, "Ben sizin Rabb'fniz değil miyim?" demişti" (Araf, 172)âyetinin İfâde ettiği husustur.

6- Hasan el-Basrî, "İsteyerek boyun eğmek, gökteki (meleklere) mahsustur. Yerdektlere gelince, bunların bir kısmı isteyerek, bir kısmı da kerhen İnkiyâd ederler" demiştir. Ben de derim ki, Cenâb-ı Hak Subhânehu, bu hususu, gökleri ve yeri yaratması konusunda zikretmiştir ki, bu da, "Sonra da ona ve yeryüzüne, "ikiniz de ister İstemez gelin" buyurdu" (Fusilet, 11) âyetinde bahsedilmiş olan husustur. Bu konuda, insanı hayranlıklar içinde bırakan birçok sırlar bulunmaktadır.

Hak Teâlâ'nın, öy "Nihayet O'na döndürülecekler" ilâdesine gelince, bundan maksad da şudur: "Dünyada Allah'a muhalefet eden herkesin dönüşü, Allah'a olacaktır." Bundan maksat, "Allah'dan başka hiç kimsenin bir zarar ve fayda veremeyeceği yere varacaktır..." demektir ki bu, hak dine muhalefet eden kimselere karşı yapılmış büyük bir tehdittir. 214[214]

İkinci Mesele

Vahidî (r.h) şöyle demektedir: kelimesi, in kiyâd etmek manasına gelir. Nitekim bir kimse bir başkasına boyun eğip inkiyâd ettiğinde jlai bir kimse, başka birisinin emriyle çekip gittiği zaman "Muhakkak ki -onun emrini dinledi, O'na itaat etti" ve bir kimse birisine muvafakat edip uyduğunda da "Muhakkak ki ona uydu, muvafakat etti" denilmektedir." İbnu's-Sikkît şöyle der: denilir. Âyet-i kerimedeki ifâdeleri, hal mahallinde gelmiş olan birer mefûl-i mutlak oldukları için mansûb olmuşlardır. İfâdenin takdiri ise, şeklindedir. Bu, senin tıpkı zsk "Bana koşarak geldi" demen gibidir. Halbuki, denilmez.. Ama, "Bana konuşarak geldi" denilir. Çünkü, kelâmın kendisi gelmez... Allah en iyi bilendir. 215[215]

"De ki: Allah'a İman ettik. Bize indüene, İbrahim'e İsmail'e, İshâk'a, Yakub'a ve oğullarına indirilenlere, Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rab Taâlâ'dan verilenlere de (iman ettik). Onlardan hiç biri arasında fark
gözetmeyiz. Biz Ona teslim olmuşlarız" (Âli İmran, 84).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyet-i kerimede, yanlarında olanı tasdik etme konusunda diğer peygamberlerden mîsak aldığını beyan edince, bu âyette de, Hz. Muhammed'in sıfatlarından birisinin, onların yanında bulunan Tevrat'ı tasdik etmesi olduğunu açıklamış ve, Ve ki: "Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e... indirilene iman ettik..." buyurmuştur. Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır: 216[216]

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/444-445.

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/445-446.

216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/446.

Birinci Mesele

ifâdesindeki zamir müfred, (iman ettik) ifâdesindeki zamir de cemidir. Bu hususta bazı izahlar bulunmaktadır:

a) Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed'e hitab ettiği zaman, ancak tekil lafızlarla hitab etmiş ve O'na, kavmine hitab ettiğinde, hükümdarların ve büyük şahısların konuşması gibi, tazim ve ululuk ifâde eden bir üslûbla, cemi lafzını kullanarak hitab etmesini öğretmiştir.

b) Allahu Teâlâ önce söz, Allah'ın bu emirlerini insanlara tebliğ edecek olanın o peygamber olduğunu göstersin diye, ona müfred bir lafızla hitab etmiş, sonra, bu sözü söylediği zaman ashabının ona muvafakat edeceğine bir dikkat çekmek üzere, "iman ettik" tabirini kullanmıştır.

c) Allahu Teâlâ, bununla, Hz. Peygamber'in onların yanında olan kitabı tasdik edici olduğu zuhur etsin diye, sözünün ifâde etmiş olduğu emri yerine getirme hususunda, O'nun şahsına hitab etmiştir. Sonra bu mükellefiyetin sadece O'na has olmayıp, bilakis bütün mü'minler için bir görev olduğuna dikkat çekmek için, &' (iman ettik) tabirini kullanmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Müminler de, onların her biri de Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman etti. "O'nun peygamberlerinden hiçbiri arasında ayıran yapmayız..." (Bakara, 285) buyurmuştur. 217[217]

İkinci Mesele

Allah'a iman, peygamberlere imandan önce zikredilmiştir; çünkü Allah'a iman, peygamberliğe imanın aslıdır. İkinci mertebede, O'na indirilmiş olana iman zikredilmiştir. Çünkü diğer peygamberlere nazil olan kitaptan onların ümmetleri tahrif ve tebdil etmiştir, bu kitapların durumtarını bilmek de, ancak Hz. Muhammed'e inzal edilmiş olana iman etmekle mümkündür. Binaenaleyh, Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân, diğer peygamberlere indirilen için bir asıl olmuş olur. İşte bundan dolayı Hz. Muhammed'e indirileni diğerlerinden önce saymıştır. Üçüncü mertebede, ehl-i kitabın, varlıklarını kabul ve itiraf ettiği, ama nübüvvetleri hususunda ihtilaf etmiş olduğu bazı peygamberler zikredilmiştir. Âyetteki, (torunlar) kelimesiyle kastedilenler, Cenâb-ı Hakk'ın Araf 160. âyetinde, oniki boyunu zikretmiş olduğu, Yakub (a.s)'un torunlarıdır. 218[218]

Hz. Peygamberin, Diğer Enbiyayı Tasdikindeki Hikmetler

Allahu Teâlâ, birçok sebeplerden dolayı, her peygamberin nübüvvetini kabul ve tasdik etmeyi vacib kılmıştır.

a) Hz. Peygamber'in, bütün peygamberleri doğrulayıcı olduğunu isbat etmek.. Çünkü bu şart, mîsakın alınmasında gözönünde bulundurulmuştu.

b) Ehl-i kitabın görüşlerinin birbirleriyle çeliştiğine dikkat çekmek.. Bu böyledir, çünkü onlar ancak, elinde bir mu'cize zuhur ettiği için tasdik ettikleri bir peygamberi doğruluyor ve tasdik ediyorlardı. Bu ise, elinde bir mu'cize zuhur eden herkesin bir peygamber olmasını iktizâ eder. Buna göre, elinde mu'cize zuhur etmiş olanların bir kısmını tasdik edip, bir kısmını yalanlamak bir çelişkidir. Bilâkis yapılması gereken gerçek şey, hepsini tasdik edip, hepsinin nübüvvetini kabul etmektir.

c) Cenâb-ı Hak bu âyetten önce, "Şimdi onlar, Allah m dininden başkasını mı arıyorlar? Halbuki, göklerde ve yerde ne varsa, (hepsi) ister istemez O'na boyun eğmiştir" (Ali İmran. 83) buyurmuştur. Bu, onların peygamberlerin bazısını yalanlamada ısrar etmelerinin, Allah'ın dininden yüz çevirmek ve Allah ile münazaaya girmek olduğuna dikkat çekmektir. İşte burada da, ehl-i kitabı nitelemiş olduğu, hüküm ve mükellefiyetlerde Allah ile münazaaya girme hâlinin O'ndan ve O'nun ümmetinden zail olması için, bütün peygamberlerin nübüvvetine iman hususunu açıklamıştır.

d) Allahu Teâlâ birinci âyette, bütün peygamberlerden, kendilerinden.gelen her peygambere iman etsinler diye misak aldığını bildirmiştir. Bu âyette ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'den kendisinden önce geçmiş olan her peygamberi tasdik etsin diye ahid almıştır; ama kendisinden sonra gelecek peygamberleri (tasdik etmesi hususunda) bir misak almadığını zikretmiştir. Binâenaleyh bu âyet bu bakımdan, Hz. Peygamber'den sonra bir peygamber olmayacağı hususuna kesin olarak delâlet etmiş olur.

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/446-447.
218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/447.

İmdi eğer fiili bu âyette niçin isti'lâ ifâde eden harf-i cerriyle, önceki âyette de bir intiha ifâde eden harf-i cerriyle müteaddi kılınmıştır?" denilirse, biz deriz ki, her iki mânanın da bulunmasından dolayıdır. Çünkü vahiy yukardan aşağı iner ve peygamberlere ulaşır. İşte bundan dolayı, bazan bir mana ile, bazan da diğer mâna ile kullanılmıştır.
Yine şu da söylenilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında (üzerimize) tabiri kullanılmıştır; çünkü vahiy, O'nun üzerine nazil olmaktadır. Ümmet hakkında (bize...) kelimesi kullanılmıştır, çünkü vahiy, Hz. Peygamber'den nihayet onlara varıp ulaşmaktadır". Bu açıklama, bir zorlamadır. Şu âyetlere bakmıyor musun? "Sana İndirilene" (Bakara, ; "Sana kitabı indirdik" (Nisa, 105) ve iman edenlere indirilmiş olana iman ediniz..." (âli İmran, 72). 219[219]

Üçüncü Mesele

Âlimler, daha önce geçmiş ve şeriatları neshedilmiş olan bu peygamberlere imanın nasıl olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu İhtilâfın aslı şudur: Onların şeriatları neshedildiğine göre, peygamberlikleri de neshedilmiş olmaz mı? Buna, "Neshedilmiş olur" diyenler şöyle derler: "Biz onların daha önce nebî ve resul olduklarına inanırız, ama şu anda onların nebî ve resul olduklarına inanmayız." "Onların şeriatlarının neshedilmiş olması, peygamberliklerinin de neshedilmiş olmasını gerektirmez" diyenler ise, "Onların şu anda da nebî ve resul olduklarına inanırız" derler. Bu noktaya dikkat etmen gerekir. 220[220]

Peygamberler Arasında Ayırım Yapmamak Gerekir

Âyet-i kerimedeki "Onlardan hiçbiri arasında tork gözetmeyiz' tabiri hakkında birkaç İzah bulunmaktadır:
a) Esamin şöyle demiştir: Fark gözetme bazan, onları birbirinden üstün görmeyle; bazan-da, Allah'a itaat hususunda aynı yol üzere olmadıklarını söylemek suretiyle olur. Bundan murad şudur: Biz onların hepsinin, Allah'a davet ve Allah'ın mükellefiyetlerine inkiyâd hususunda aynı din üzere olduklarını kabul ediyoruz.
b) Bazı âlimler şöyle demiştir: "Onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeyiz" ifâdesinden murad, yahudi ve hristiyanların farklı farklı inanmaları gibi, biz onların bir kısmını bırakıp, bir kısmına iman etmek suretiyle, "onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeyiz" anlamıdır.
c) Ebû Müslim, bu ifâdeden muradın, "Biz onların üzerinde icmâ ve ittifak ettikleri şeyleri parçalamayız, bölmeyiz" mânası olduğunu söylemiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hepiniz, toptan sımsıkı Allah'ın ipine sarılın, parçalanıp ayrılmayın..." (Ali İmran, 103} âyeti gibidir. Cenâb-ı Hak bir kavmi kınayıp, parçalanıp ayrılmakla vasfetmiş ve şöyle buyurmuştur: "Andolsun ki, aranızdaki bağlar parça parça olmuştur. (Fayda) umduklarınızın hepsi sizleri bırakıp gitmiştir" (Enam, 94).
Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz O'na teslim olmuşlarız" ifâdesine gelince, bunda birkaç izah şekli bulunmaktadır:
a) Bizim bu peygamberlerin nübüvvetini ikrar ve kabul edişimiz ancak, Allahu Teâlâ'nın emrine inkiyâd ettiğimiz, O'nun emrine ve hükmüne teslim olduğumuz içindir. Bu ifâde de, O'nun durumunun, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine, "Şimdi onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Halbuki göklerde ve yerde ne varsa, (hepsi) ister istemez Ona boyun eğmiştir" (Aw imran, 83) ifadesiyle hitabta bulunduğu kimselerin durumundan farklı olduğuna bir dikkat çekme vardır.
b) Ebû Müslim şöyle demiştir: tabirinin mânası, "Allah'ın emrine razı olmak ve O'na muhalefet etmemek suretiyle O'nun emirlerine teslim olan, inkiyâd edenleriz" demektir ki, bu Allah'a iman eden kimselerin vasfıdır. Bunlar da barış ve teslimiyetten yana olan kimselerdir. Kâfirler ise, Allah'a harb ilan etmiş kimseler diye vasfedilirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'a ve Resulüne harb açanların cezası..." (Maıde, 33) buyurmuştur.
c) Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz O'na teslim olmuşlarız" sözü hasr ifâde eder.
Buna göre ifâdenin takdiri, "riya, gösteriş ve mal talep etmek gibi başka bir maksadımız olmaksızın, sırf Allah rızası için biz teslim olduk, inkiyâd ettik.." şeklindedir. Bu ifâde, kâfirlerin hallerinin bunun aksi olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü onlar böyle yapmaz; aksine ancak gösteriş, riya ve mal elde

---

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/447-448.
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/448.

etmek için bunları yapar ve bu sözü söylerler.. Allah en iyi bilendir. 221[221]

"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bu ondan asla kabul edilmeyecek ve o kimse, âhfrette en büyük zarara uğrayanlardan olacaktır" (Âl-i Imran. 85).
Bil ki, Allahu Teâlâ önceki âyetin sonunda "Biz Ona teslim olmuşlarız" buyurmuş, bunun peşinden de bu âyette, dinin sadece İslâm dini olduğunu, İslâm'ın dışındaki hiçbir dinin Allah katında makbul olmadığını, çünkü makbul olan amelin, Allahu Teâlâ'nın kendisinden ve failinden râz.\ olup, kendisine sevap verdiği amel olduğunu beyân etmiştir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Allah ancak, muttaki olanlardan kabul buyurur" (MSide, 27) buyurmuştur. Daha sonra Hak Teâlâ, İslâm dininin dışındaki dinlere mensup hiç kimsenin dininin, Allah katında makbul olmadığı gibi, aynı zamanda o kimsenin âhirette hüsrana uğrayanlardan olacağını açıklamıştır. Âhirette hüsrana uğramak, sevaptan mahrum, cezaya da duçar olmakla gerçekleşir. Bu hüsran ifâdesine kişinin dünyada iken yapamadığı salih amellere karşı duymuş olduğu üzüntü ve keder ile, yine dünyada iken kendi bâtıl dinini yerleştirme hususunda katlandığı çile ve meşakkatler de dâhildir. Bil ki bu âyetin zahiri, imanın İslâm olduğuna delâlet eder. Çünkü, eğer iman İslâm'dan ayrı olsaydı, Cenâb-ı Hak, "Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bu ondan asla kabul edilmeyecektir" buyurduğu için, o imanın makbul olmaması gerekirdi. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bedeviler, "iman ettik" dediler; de ki, "siz iman etmediniz ama, İslâm olduk deyin..." (Hocurat. ^âyetinin zahiri İslâm'ın iman'dan başka bir şey olduğunu gösterir. Bu iki âyet, birinci âyeti örf-i şer'îye, ikinci âyeti de vaz-ı lûgavîye hamletmekle uzlaştırılabilir. 222[222]

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/449-450.
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/450.

"Kendilerine apaçık delililer gelmiş, o peygamberin şüphesiz bir hak olduğuna şahitlik de etmişler iken, imanlarının peşinden küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidâyete erdirir? Allah zâlim bir topluluğu hidâyete
erdirmez. Muhakkak ki Allah'ın, meleklerin, bütün insanların laneti onların üzerine olsun!.. İşte böylelertnin cezası.. Onlar, cehennemin içinde ebedî kalıcıdırlar. Onlardan ne azâb hafifletilir, ne de onlara bir mühlet
verilir.. Ancak bundan sonra tevbe edenler ve hallerini düzeltenler müstesna. Çünkü Allah çok affedici ve çok merhametlidir" (Âl-i imran, 86-89).
Bil ki Allah Teâlâ, İslam ve iman işinin önemini "Kim İslam'dan başka bir din ararsa, bu ondan asla kabul edilmeyecek ve o kimse, âhirette en büyük zarara uğrayanlardan olacaktır" buyruğu ile ortaya koyunca, bu önemi, İslam dinine girmeyen kimselere vereceği cezayı belirterek te'kid etmiş ve "İmanlarının peşinden küfte sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir?" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 1[1]

Âyetinin Nüzul Sebebi

Bu âyetin sebeb-i nüzulü hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:
1- " İbn Abbas (r-a) şöy|e demiştir: "Bu âyet, önce inanıp da sonra irtidâd ederek kaçıp Mekkelilere sığınarak, Hz. Peygamber'in başına zamanın belâlarının gelmesini beklemeye başlayan on kişilik bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Cenâb-ı Hak onlar hakkında, işte bu âyeti indirmiştir. Onların içinde tevbe edenler bulunduğu için, bu tevbe etmiş olan kimseleri 'Bundan sonra tevbe edenler müstesna..." ifadesiyle istisna etmiştir.
2- Yine İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet, Kurayza, Nadîr ve onların dininde olan yahudiler hakkında nazil olmuştur ki, onlar, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmeden önce, ona inanıp, nübüvvetine şehadette bulunduktan sonra O'nu inkâr etmişlerdir. O, bizzat peygamber olarak gönderilip, onlara apaçık delil ve mu'cizeler getirince, sırf haset ve kıskançlıklarından dolayı, O'nu inkâr etmişlerdir."
3- Bu âyet, Hars İbn Süveyd hakkında nazil olmuştur. Hars, ensârdan bir kimse idi. Mürted olduğuna pişman olunca, kavmine "Benim tevbem kabul olunur mu?" diye Hz. Peygamber'e sormaları için haber yollar.. Kardeşi ona, hakkında âyet nazil olduğunu bildirince, bunun üzerine o da kalkıp Medine'ye gelerek, Hz. Peygamber'in huzurunda tevbe eder. Hz. Peygamber de onun tevbesini kabul eder.
Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Bu âyetler hakkında âlimler, şu iki görüşü beyân etmişlerdir: Bazıları, Hak Teâlâ'nın Âl-i İmran 85-90. âyetlerinin aynı olay hakkında nazil olduğunu; bazıları da, kıssanın başlangıcının Âl-i İmran 91. âyeti olduğunu söylemişlerdir. Sonra bu iki izaha göre de, burada şu iki görüş söz konusudur:
a) Bu âyetler, Ehl-i kitap hakkındadır.
b) Bu âyet, daha önce de açıkladığımız gibi, iman edip de, sonra İslam'dan dönen bir topluluk hakkındadır. 2[2]

İkinci Mesele

Âlimler, HakTeâlâ'nın, "İmanlarının peşinden küfte sapan bir kavmi Allah nasıl hidâyete erdirir?" ifâdesinin tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Mu'tezile: "Çünkü bizim temel kaidelerimiz, Allahu Teâlâ'nın, bildirme, deliller koyma ve lütuf fiillerini ihsan etme mânasında olmak üzere, bütün insanları dine sevkettiğine şehadette bulunmaktadır. Çünkü yukardaki hususlar herkesi içine almış olsaydı, kâfirle, sapmış olan kimseler mazur olurlardı. Sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirleri hidâyete erdirmediğine dair hüküm vermiştir. Binâenaleyh, hidâyet lafzını, deliller getirip ortaya koyma manasının dışında başka bir biçimde tefsir etmek

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/451.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/451-452.

gerekir" demiş ve bu hususta şunları zikretmişlerdir:

a) Bu âyetten maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minlere imanlarına karşılık bir sevap olsun diye vermiş olduğu lütuf fiillerini ihsan etmemesidir. Nitekim
Cenâb-ı Hak, "Bizim uğrumuzda mü'cahede eden/eri, muhakkak ki yollarımıza hidâyet ederiz" (Ankebut. 69); "Allah, hidâyete ermiş olanların hidâyetini artırır" (Meryem. 77); "Hidâyete ermiş olanların hidayetini arttırmış...." (Muhammed, 17) ve "Allah, rızasına tabi olanları, onunla selAl-iet yollarına ulaştırır" {Maide. 16) buyurmuştur. İşte bütün bu âyetler, Allahu Teâlâ'nın, hidâyete ermiş olan kimselerin hidâyetlerini bazan arttırabileceğine delâlet etmektedir.

b) Bu ifâdeden maksadın, Allahu Teâlâ'nın, kâfirleri cennete iletmemesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gerçekten, o inkâr edip kâfir olanlar ve zulmedenler (yok mu), Allah onları asla bağışlayacak değildir. Onları cehennemin yolundan başka bir yola da iletecek değildir" (nisa, ıee), ve "(Fakat) İman edip salth amel işleyenleri, imanları sebebiyle, Rab Taâlâ, altlarından ırmaklar akan na'îm cennetlerine erdirir" (Yunus, 9) buyurmuştur.

c) Bu âyetteki hidâyetten muradın, Allah'ın o kimselerde marifetullahı yaratmasının olması mümkün değildir. Çünkü bu takdirde de marifeti yaratmanın Allah'dan olması gerekir. Zira Hak Teâlâ, o kimsede manfetullahı (kendisini bilmeyi) yarattığında, o, mü'min olur ve hidayete ermiş olur. Allah, marifeti (bilgiyi) o kimsede yaratmadığı zaman ise, o kâfir ve sapık olmuş olur. Eğer küfrü Allah yaratmış olsaydı, onlar kâfir olduğu için onları kınaması doğru olmaz ve kâfirlerin inkârı kendilerine nisbet edilemezdi. Fakat âyet-i kerime, inkâr etmeleri ve küfürde bulunmuş olmaları sebebiyle onların kınandıklarını göstermektedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "İmanlarının peşinden küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidâyete erdirir" buyurmuş, küfrü onlara nisbet ederek, bu inkârlarından dolayı onları kınamıştır.

İşte Mu'tezile'nin bu âyetle ilgili izahlarının tamamı bundan ibarettir.

Ehl-i sünnet âlimleri ise şöyle demişlerdir: "Bu âyetteki "hidâyef'ten maksad, Allah'ın insanda marifetullahı yaratmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, mükellefiyet yeri olan dünyadaki kanunu (sünnetullah) şu şekilde cereyan eder: Kut, birşey yapmaya niyetlenir, Allah Teâlâ da, kulun bu niyetinin peşisıra o şeyi yaratır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu âyette sanki şöyle demektedir: "Allah, onlar kâfir olmaya niyetlenip, onu irâde etmişlerken, onlarda bu marifetutlahı nasıl yaratır!" Allan en iyisini bilendir. 3[3]

Üçüncü Mesele

Âyetteki, "... şâhidlik de etmişlerken.." ifâdesinin izahı konusunda iki görüş vardır:

1- Bu cümle, öncesine atıftır; takdiri ise "Onlar imân ettikten ve o peygamberin şüphesiz bir hak olduğuna şâhidlik ettikten sonra.."
şeklindedir. Çünkü fiilin, isim üzerine atfedilmesi caiz değildir. Bu, zahiren her nekadar fiilin, isim üzerine atfı gibi görünüyor ise de, mâna itibarıyla fitlin fiile atfıdır.

2- Bu cümlenin başındaki "vâv", burada mahzuf bir (Muhakkak ki) kelimesinin bulunması sebebiyle, vâv-ı haliyyedir. Buna göre mana, "Allah, peygamberin hak olduğuna şâhidlik etmiş oldukları halde, imandan sonra küfre sapan bir topluluğa nasıl hidâyet eder" şeklindedir. 4[4]

Dördüncü Mesele

Âyetin takdiri şöyledir: "Allah, kendilerine apaçık deliller geldikten, peygamberin şüphesiz bir hak
olduğuna şâhidlik ettikten ve böylece de imân ettikten sonra, kâfir olan bir topluluğu nasıl hidâyete erdirir" şeklindedir. Buna göre, "Peygamberin hak olduğuna şâhid oluşları", "Onların

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/452-453.

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/453-454.

iman etmelerine" atfedilmiştir. Ma'tuf, ma'tufun aleyh'ten farklı birşeydir. Binâenaleyh peygamberin hak olduğuna şâhidlik etmek, imândan farklı birşey olmuş olur. Buna karşılık şöyle cevap verilebilir: Bizim mezhebimize göre, iman kalp ile tasdik etmek manasına gelir. Şehâdet ise, dil ile ikrar etmektir. Bundan dolayı bu ikisi birbirinden farklıdır ve bu sebeple, âyet işte bu bakımdan imanın, dil ile ikrardan başka birşey olup kalpte bulunan bir mâna olduğuna delâlet etmiş olur. 5[5]

Beşinci Mesele

Bil ki Allah Teâtâ, şu üç özellikten sonra meydana gelmiş olması bakımından yahudilerin küfrünün daha büyük olduğunu belirtip yadırgamıştır:
a) İmanlarından,
b) Hz. Peygamberin hak peygamber oluşuna şâhidliklerinden ve,
c) Kendilerine apaçık delillerin gelmiş olmasından sonra..
Durum böyle olunca, bu küfür, iman basiretten ve şahadeti izhardan sonraki bir salah6[6] olmuş olur. Binâenaleyh onların bütün bu müsbet şeylerden sonra küfre sapmaları en çirkin bir şey olmuş olur. Çünkü bu, bir nevî inâdî ve inkârî küfürdür. Bu da, âlim insanın yanılmasının (zellesinin), câhillerin yanılmalarından daha çirkin olduğunu gösterir.
Hak Teâlâ'nın, "Allah zâlim bir topluluğu hidâyete erdirmez" buyruğu ile ilgili iki soru vardır:
Birinci soru: Cenâb-ı Hak âyetin başında, "Allah... kütte sapan bir kavmi nasıl hidâyete erdirir" buyurmuş; sonunda da "Allah zâlim bir topluluğu hidayete erdirmez" buyurmuştur ki bu, lüzumsuz bir tekrardır?
Cevap: Allah Teâlâ'nın önceki buyruğu, mürtedler hakkındadır. Hak Teâlâ, daha sonra bu hükmü hem mürtedlere, hem de.zâten kâfir olanlara teşmil ederken, "Allah zâlim bir topluluğu hidâyete erdirmez" buyurmuştur.
İkinci soru: Allah, bu âyette kâfirleri niçin "zâlimler" diye adlandırmıştır?
Cevap: Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki şirk en büyük zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Kâfir, küfrü sebebiyle kendisini belâ ve ceza yerlerine sokunca, kendi kendine zulmetmiş olur.
Daha sonra Hak Teâlâ, fai"Muhakkak ki Allah 'm. meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerine olsun. İşte böylelerinin cezası..." buyurmuştur. Bunun mânası şudur: Allah Teâlâ, imândan sonra yeniden inkâr eden kimseleri hidâyetinden men edeceğine dair bir hüküm vermiş, sonra da bu işin onları sadece hidâyetten mahrum etmeye mahsus olmadığını, bilâkis onları dünyada hidâyete erdirme-yeceği gibi, aynı zamanda onlara büyük bir lanet ile lanet edeceğini ve âhirette ebedî olarak onlara azâb edeceğini de beyân etmiştir. .
Bil ki, Allah'ın laneti, meleklerin lanetinden başkadır. Çünkü Allah'ın laneti, kişiyi cennetinden uzaklaştırıp onun üzerine çeşitti ceza ve azâblan indirmesiyle gerçekleşir. Meleklerin laneti ise, sözlü olur. İnsanların laneti de böyledir. Bütün bunlar, onların zâlim ve kâfir olmaları sebebiyle Çniara müstehaktır. İşte bu sebeple, bunun bir ceza olması da sahih olur. Birada iki soru bulunmaktadır: 7[7]

Kâfirler Kâfirlere Lanet Etmez İken, Bütün İnsanların Onlara Lanet Etmesi Ne Demektir?

Birinci soru: Zâlime ve kâfire muvafakat eden kimse onlara lanet etmediği halde, Cenâb-ı Hak niçin "bütün insanlar"ın zâlimlere lanet ettiğini bildirmiştir.
Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar vardır:

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/454.

6[6] Matbu nüshada bu kelime, yazdığımız gibi şeklindedir. Bu ise yerinde değildir. Muhtemelen, aslı yani dalâl (sapma) olabilir (ç).

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/454-455.

a) Ebû Müslim, "Her ne kadar ona lanet etmese dahi, lanet etmesi gerekir" demiştir.

b) Âhirette birbirlerine lanet edecekler, demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "(Cehenneme) giren her ümmet kendi arkadaşına lanet edecek" (Arat, 38) ve ' Sonra kıyamet gününde birbirinizi inkâr edipf birbirinize lanet edeceksiniz" t, 25) buyurmuştur. Bu takdire göre, kâfirin kâfire lanet etmesi söz konusudur.

c) Âyetteki, "İnsanlar" sözünden maksat, sanki mü'minlerdir. Kâfirler ise, insan sayılmamış gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu üç grubun lanetini zikredince, jo**rı "hepsinin..." buyurmuştur.

d) Buna göre en doğru olan da şudur ki, bütün mahlukat, bâtıldan yana olup inkarcı olan kimselere lanet eder. Ancak ne var ki kişi, kendisinin bâtıldan yana ve kâfir olmadığına inanmıştır. Buna göre kâfir lanet edince ve o da Allah katında gerçekten kâfir olunca, o bu durumu bilmese bile, kendi kendine lanet etmiş olur.

İkinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundaki zamiri, "lanet" kelimesine râcidir. Yani, "Onlar lanetin içinde ebedî kalacakları halde.." demektir. Lanetin içinde ebedî kalmak ne demektir?

Deriz ki, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Onların lanet içinde ebedî kalışlarının mânası şudur: Kıyamet gününde onlara melekler, mü'minler ve kendileriyle beraber ateşte bulunan kimseler lanet ederler. Onların hiçbir hâli, bu lanet eden varlıkların lanetinden kurtulamaz.

b) Lanet içinde ebedi kalmaktan maksat, lanetin cezasının ebediliğidir. Çünkü lanet, cezalandırılmayı gerektirir. Binâenaleyh, lanetin cezasının ebediliği lanetin ebediliğiyle ifâde edilmiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim ondan yüz çevirirse, kıyamet günü şüphesiz ki ağır yük(günah)
yüklenecektir" <râ-hâ, 100) âyetidir.

c) İbn Abbas, "Cenâb-ı Hakk'ın, ' tabirindeki cehenneme râcidir. Buna göre, zamirin mercii zikredilmemiş demektir. Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâdesi, kendisinden önceki, "Allah'ın laneti onların üzerine olsun" tabirinden hâl olduğu için, mansûbtur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Onlardan ne azâb hafifletilir, ne de onlara bir mühlet verilir" buyurmuştur. Bu âyetteki, kelimesi, "mühlet verilir" mânasındadır. Allah Teâlâ, "Ona geniş bir zamana kadar mühlet (verin)" (Bakara, 280) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifâdenin mânası şudur: "Onların azabı hafifletilmez ve cezaları vaktinden başka bir vakte tehir edilmez. İşte mütekellimlerin "Kâfirlere ulaşan azab, menfaat şaibelerinden uzak,daimî, kesilmeyen hâlis bir zarardır" şeklindeki sözlerinin mânası budur. Bu azabtan Allah'a sığınırız.

Sonra Cenâb-ı Allah, , "Anca/f bundan sonra tevbe edenler... müstesna..." buyurmuştur. Sonra bu tevbenin tek başına yeterli olmadığını, ona amel-i saiih'in eklenmesi gerektiğini beyân ederek, "Ve hatterini düzeltenler müstesna" buyurmuştur. Bu, "Hakka karşı bâtınların: tefekkür ile; halka karşı da zahirlerini ibâdetle ıslâh edip düzeltenler..." demektir. Bu, onların "Biz, daha önce bâtıl üzere idik" demeleriyle olur. Böylece onların önceki bâtıl yollarına aldanmtş olanlar, ondan dönerler.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir" buyurmuştur. Bununla ilgili olarak şu iki izah vardır:

a) Allah, dünyada iken yaptığınız kötülükleri örtmek suretiyle gâfûr; âhirette de affetmek suretiyle rahîm olandır.

b) O, cezayı kaldırdığı için gâfûr, sevap verdiği için de rahimdir. Bunun bir benzeri de, "O inkâr edenlere, eğer vazgeçerlerse geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle" (Enfai, 38) âyetidir. Bu ifâdenin başına, mahzuf şart cümlesinin cevabı olduğu için fâ harfi gelmiştir. Bunun takdiri, "Eğer onlar tevbe ederlerse, şüphesiz Allah onları bağışlar" şeklindedir. 8[8]

İnkârın Artmasının Manası

"Gerçekten imanlarından sonra küfre girmiş, sonra da küfrünü artırmış olanların tevbeleri asla

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/455-457.

kabul olunmaz. İşte onlar sapıkların taa kendileridir" (Âl-i Imran, 90).
Bu âyetle ilgili iki mesele vardır: 9[9]

Birinci Mesele

Âlimler, küfrü artıran şey hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hustaki prensip şudur: Mürted, irtidadında devam ve ısrar etmek suretiyle Küfrünü artırmış olur. Binâenaleyh ısrar küfür üzerine bir ziyade sayılmıştır. Bazan da, Küfrünü artıran kimse, o küfrüne, başka bir hususu da inkâr ederek yeni bir küfür katmış olur. Bu ikinci ihtimale göre âlimler şu değişik izahları yapmışlardır:
a) Ehl-i Kitap, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmeden önce, O'na inanıyorlardı. O, peygamber olarak gönderilince, O'nu inkâr etmeye başlamışlar; daha sonra da her an O'nu ta'n etmeleri, sözlerinde durmamaları, mü'minleri fitne ve fesatla yoldan çıkartmaya çalışmaları ve gördükleri her mu'cizeyi inkâr etmeleri sebepleriyle küfürlerini artırmışlardır.
b) Yahudiler, Hz. Musa (a.s)'yı tasdik etmişler, sonra da Hz. İsa'yı ve İncil'i kabul etmeyerek kâfir olmuşlar, daha sonra Hz. Muhammed (s.a.s) ile Kur'ân-ı Kerim'i de inkâr ederek küfürlerini artırmışlardır.
c) Âyet, irtidâd edip, Mekke müşriklerine sığınanlar hakkında nazil olmuştur. Onların küfürlerini artırmaları, "Biz, Muhammed'in başına, zamanın çeşitli belâlarının gelmesini bekleyerek, Mekke'de duracağız" demiş olmalarıdır.
d) Bu ifâdeden maksad. irtidâd edip, daha sonra da -münafıklık yaparak-İslama döndüklerini söyleyen bir topluluktur. Allah Teâlâ, onların bu nifakını "küfür" olarak ifâde etmiştir. 10[10]

Tevbenin Kabul Edilmemesi Meselesi

Allah Teâlâ, bir önceki âyette mürtedlerin tevbesini kabul edeceğini, bu âyette ise kabul etmeyeceğini bildirmiştir ki, bu, şiddetli bir tenakuz gibidir. Yine delil ile sabittir ki, tevbe, şartlarına uygun bir şekilde yapıldığında şüphesiz makbul olur. İşte bu sebepten dolayı müfessirler, "(Onlann) tevbeleri asla kabul olunmaz" âyeti hususunda ihtilaf etmiş ve şu görüşleri belirtmişlerdir:
1- Hasan el-Basrî, Katâde ve Atâ şöyle demişlerdir: "Bunun sebebi, onların ancak ölürken tevbeye yönelmeleridir. Halbuki Cenâb-ı Hak, "Kötülükleri yapıp yapıp da, kendilerine ölüm geldiği zaman, "Ben şimdi gerçekten tevbe ettim" diyenlerin tevbesi (makbul) değil" (Nisa. 18) buyurmuştur.
2- Bu tabirin, onların, kalplerinde ihlâs olmadığı halde, dilleriyle tevbe etmeleriyle ilgili olması muhtemeldir.
3- Kâdi, Kaffâl ve İbnu'l-Enbârî şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ önce, imandan sonra inkâr edenlerden bahsedip, sonra da böyle kimselerin tevbe etmezlerse lanete müstehak kimseler olduklarını beyan buyurunca, bu âyette de onların tevbelerinden sonra yeniden inkâr ederlerse, tevbelerinin makbul olmayıp adetâ hiç yapılmamış sayılacağını açıklamıştır." Bu görüş, âyete diğerlerinden daha uygundur. Çünkü ifâde, "Tevbe edip, hallerini düzeltenler müstesna.... Çünkü Allah gafur ve rahimdir. Eğer onlar bu durumda olur da, sonra küfürlerini artırırlarsa, onların tevbeleri asla kabul olunmaz" mânâsındadır.
4- Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Onların tevbeleri asla kabul olunmaz" tabiri, onların küfür üzere ötmelerinden kinayedir. Çünkü kâfirlerden tövbesi kabul edilmeyenler, küfrü üzere ölenlerdir. Binâenaleyh sanki şöyle denilmektedir: "Yapacaklarını yapmış olan yahudi ve

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/457.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/457-458.

mürtedler, küfür üzere ölen ve tevbeleri kabul olunmayanların sınıfına giren kimselerdir.”

5- Belki de murad, onların sadece o ziyâde küfürden tevbe etmiş olmalarıdır. Çünkü aslından ötürü tevbe edilmemiş olduğu müddetçe, o ziyâdeden ötürü yapılmış olan tevbe makbul olmaz.

Ben derim ki bütün bu cevaplar, biz Cenâb-ı Hakk'ın, "Gerçekten imanlarından sonra küfte girmiş, sonra da küfrünü artırmış olanların..." buyruğunu istiğraka değil de, geçmiş olan, mahud olan (bilinen) bir şeye hamlettiğimiz zaman söz konusu olur, geçerli olur. Aksi halde, teklif zamanında, irtidâdından ihlaslı olarak dosdoğru bir biçimde tevbe eden nice mürted vardır. Kaffâl ve Kâdî'den naklettiğimiz cevaba gelince, lafzı biz ister istiğraka, isterse mahud ve bilinen bir şeye hamledelim, bu cevap daima aynı kalan, değişmeyen bir cevaptır.

Hak Teâlâ'nın, "İşte onlar sapıkların ta kendileridir" buyruğu hakkında iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, İşte onlar sapıkların ta kendileridir"

buyruğu, onların dışında kalan kimselerin "sapık ve dâl" olmamalarını gerektirir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü, ister iman ettikten sonra, isterse aslında kâfir olsun, her kâfir bir dâl, bir sapıktır.

Cevap: Bu, onların sapıklık ve dalâletin zirvesinde ve en ileri derecesinde bulunduktan mânasına hamledılmiştir.

İkinci soru: Allahu Teâlâ onları ilk önce, küfürlerinde devam etmek ve küfre iyice dalıp aşın olmakla vasfetmiştir. Halbuki küfür, dalâlet çeşitlerinin en çirkini ve en ileri derecede olanıdır. Vasıf ise, mübalağa için yapılır. Mübalağa ise, bir şeyi, hal bakımından daha kuvvetli olan bir şeyle tavsif etmek suretiyle olur; yoksa hal bakımından daha zayıf olan bir şeyle tavsif etmekle değil!...

Cevap: Biz bundan muradın, onların sapıklık ve dalâletin zirvesinde ve en ileri derecesinde bulundukları mânası olduğunu daha önce zikretmiştik. Bu izaha göre de mübalağa tahakkuk etmiş olur. 11[11]

Kafir Kıyamet Günü Dünyadaki Bütün Malları Fidye Vermek İster

"Muhakkak ki küfredenler ve kâfir olarak ölenler (yok mu?) Yeryüzünü dolduracak miktardaki altını dahi (olsa) ve onu fidye olarak verse, onlardan hiçbirinin tevbesl makbul olmaz. İşte bu kimseler yok mu, onlar İçin çok acı veren bir azâb vardır. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur" (Âl-i Imran, 91).

Şunu bil ki, kâfir üç kısımdır:

a) Küfründen sahih ve makbul bir biçimde tevbe edenler. Ki bu çeşit kâfiri Cenâb-ı Hak, "Ancak bundan sonra tevbe edenler müstesna..." (âli imran, 89) buyruğunda belirtmiştir.

b) Küfründen fasit bir biçimde tevbe eden kâfir ki, bunu da bir önceki âyette zikretmiş, onun tevbesinin kesinlikle kabul edilmeyeceğini belirtmiştir (Al-i imran, 90).

c) Asla tevbe etmeyip, küfrü üzere ölen kâfirler ki bunları da Cenâb-ı Hak, bu âyette zikretmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, bu kimseler hakkında şu üç tür tehdidin bulunduğunu haber vermiştir:

Birinci nev': Cenâb-ı Hakk'ın, "Yeryüzünü dolduracak miktardaki altını dahi (olsa) ve onu üdye olarak verse, onlardan hiçbirinin tevbesi makbul olmaz" ifadesidir. Vahidî, birşeyin dolusunun , o şeyi dolduracak miktar olduğunu söylemiştir. Âyet-i kerimedeki kelimesi, tefsiriyye olarak mansûb kılınmıştır. Tefsiriyye şu demektir: KelAl-iın hüküm bakımından tam olmasına rağmen, kendisinde bir kapalılığın bulunmasıdır. Meselâ Arapların, "Yanımda yirmi vardır" demesi gibidir. Buna göre burada sayının miktarı malûm, ama tadâd edilen, sayılan şeyler ise mübhemdir. Binâenaleyh sen (bir dirhem) dediğin zaman, sayının neye ait olduğunu açıklamış olursun. Yine aynen bunun gibi "O, insanların en güzelidir" dediğin zaman, o kimsenin güzel olduğunu bildirmiş, ama hangi hususta güzel olduğunu açıklamamış olursun. Ama, (yüz itibariyle) veya (iş bakımından) dediğin zaman, bu müphemi açmış olur ve bu kelimeyi de tefsiriyye olması sebebiyle mansûb okumuş otursun. Sen bu kelimeyi mansûb okuyorsun, çünkü o kelimeyi cer veya ref eden herhangi bir sebep yoktur. Bu kelime, kendisini cer veya ref edecek Al-iillerden hâlî olunca da mansûb kılınmış olur. Çünkü nasb, harekelerin en hafif olanıdır. Böylece de bu kelime, Al-iili olmayan bir kelime gibi kabul edilmiş olur. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "A'meş, bu âyette bulunan lafzını, aynı âyette yer alan, kelimesinin bir açıklaması ve(ondan bir bedel olarak, ref ile şeklinde okumuştur. Nitekim, "Yanımda yirmi can, (kişi) vardır. Bunlar adamlardır" denilmiştir. Burada şu üç soru yöneltilmiştir:

---

[11] 11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/458-460.

Birinci soru: Bir önceki âyette, fâ harfi gelmeksizin "Asla kabul edilmeyecek" şeklinde; bu âyette ise, fâ harfiyle şeklinde niçin getirilmiştir?

Cevap: Fâ harfinin gelmesi, o kelAl-iın şart ve cezadan geldiğini gösterir. Ama, fâ harfi getirilmezse, kelAl-iın şart ve cezadan mürekkeb olduğu anlaşılmaz. Meselâ sen, "Bana gelenin bir dirhemi vardır" dediğin zaman bu söz, dirhemin, o kimsenin gelmesi sebebiyle o kimseye verildiği manasını ifâde etmez. Ama, "Bana kim gelirse, ona bir dirhem vardır, bir dirhem verilecektir" dediğinde bu söz, dirhemin, o kimsenin gelmesi sebebiyle ona verildiğini ifâde eder. Binâenaleyh işte bu âyette fâ harfinin getirilrnesi, fidyenin kabul edilmemesinin, o kimsenin küfrü üzere ölmesi şartına bağlandığını ifâde eder.

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, "Ve onu fidye olarak verse..." buyruğunun başındaki vâv'ın mânası nedir?

Cevap: Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Zeccâc, bu vâv'ın atf için olduğunu, buna göre takdirin ise şu şekilde olduğunu söylemiştir: "O kimse Allah'a, şayet yer dolusu altınla yaklaşmak istese, küfrüne karşılık bu ona hiçbir fayda vermez. Yine o kimse, yer dolusu altına mukabil, fidye verip Cenâb-ı Hakk'ın azabından kurtulmak istese, bu fidye kabul edilmez." Bu, İbnu'l-Enbârî'nin de tercih ettiği görüştür. İbnu'l-Enbarî şöyle demiştir: "Bu, daha fazla şiddet ve katılık İfâde eder. Çünkü bu fidyenin, hiçbir surette kabul edilmeyeceğini açıkça ortaya koyan bir ifâdedir."

b) Vâv harfi, mücmel ifâdeden sonra, izahı tafsil etmek için getirilmiştir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Yeryüzünü dolduracak miktardaki altını dahi (olsa), onlardan hiçbirinin tevbesi makbul olmaz" ifâdesi, birçok mânaya muhtemeldir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, kabul edilmeyişin fidye cihetinden olduğunu açıkça beyân etmiştir.

c) Benim hatırıma gelen şu izahtır: Kölelerinden birisine kızan kimseye, kızdığı o kölesi bir hediyye sunduğu zaman, kesinlikle efendisi o hediyyeyi kabul etmez.. Ama ne var ki, efendisi onun fidyesini (bir bedel) kabu^ eder, ama efendisi, onun fidyesini de kabul etmediği zaman bu, efendisinin son derece kızgın olduğunu gösterir. Mübalağa, ancak o şeyin zirvede bulunan bir derecesiyle yapılır. Böylece Allahu Teâlâ, "Velev ki bu, fidye yoluyla olmuş olsa dahi, onlardan yeryüzü dolusu altının kabul edilmeyeceğine..." hükmetmiş olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, bu yolla o şeyin makbul olmadığına göre diğer yollarla o şeyin haydi haydi kabul edilmeyeceğine dikkat çekmesi sebebiyledir. 12[12]

Kıyamette Altın Yoktur, Kâfir Bütün Dünya Altınına Sahip Olamaz İken, Niçin Bunu Fidye Vermesi Farzolunuyor?

Üçüncü soru: Kâfirin kıyamet gününde hiçbir şeye sahip ve mâlik olamıyacağı bilinen bir husustur. Yine kâfirin, bu kadar miktar altına mâlik olduğunun farzedilmesi durumunda bile, âhirette altının kat'î olarak hiçbir fayda veremeyeceği malumdur. O halde Cenâb-i Hakk'ın, "Yeryüzünü dolduracak miktardaki altını dahi (olsa) ve onu fidye olarak verse, onlardan hiçbirinin tevbesi makbul olmaz" buyurmasının faydası nedir?

Cevap: Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Onlar küfür üzere ölünce, bu durumda onlar dünyada iken yeryüzü dolusu altın infâk

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/460-462.

etseler, Allahu Teâlâ onlardan bunu kabul etmeyecektir. Çünkü küfürle beraber yapılan tâat makbul değildir.

b) Söz, bir faraziye ve varsayım şeklinde vaki olmuştur. Buna göre altın, malların en değerlisinden bir kinayedir. Buna göre âyetin mânası şöyledir: "Eğer kâfir kıyamet gününde en değerli şeye sahip olsa, sonra da bol bol onu bezletmeye ve harcamaya da muktedir olsa yine de bununla kendisini Allah'ın azabından kurtarmaktan âciz kalır."

Özet olarak bundan maksat, onların, kendilerini Allah'ın azabından kurtarmaktan ümidi kesmiş olmalarıdır.

İkinci nev': Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar için çok acı veren bir azâb vardır" ifadesidir. Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirin kendisini Allah'ın azabından kurtarmasının mümkün olmadığını beyân edince, bunun peşinden bu azabın vasfını zikretmiş ve j buyurmuştu. Yani, piy "acrtıcı, acı verici.."

Üçüncü nev': Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların hiçbir yardımcısı da yoktur" ifadesidir. Bunun mânâsı şudur: Allahu Teâlâ, o kâfirler için fidye vasıtasıyla elîm bir azabtan kurtuluşun mümkün olmadığını beyan edince, yine yardım görme, şefaat ve muavenet yoluyla da onlar için kurtuluşun söz konusu olamayacağını açıklamıştır. Âlimlerimiz bu âyeti, şefaatin bulunduğu hususuna bir hüccet getirmişlerdir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, kâfirler hakkında zikretmiş olduğu tehdit ve vaîdleri, onlar için hiçbir şefaat ve yardımın olmadığını beyân ederek bitirmiştir. Binâenaleyh, eğer bu mânâ kâfirden başkası hakkında söz konusu olsaydı, bu vaîdin küfür mânâsına tahsis edilmesi bâtıl olurdu... Allah, en iyi bilendir. 13[13]

Sevdiği Şeyleri İnfak Etmenin Önemi

"Siz, sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe, asla iyiliğe ulaşmış olamazsınız... Her ne infâk ederseniz de, Allah onu hakkıyla bilicidir" (Âl-i İmran, 92).

Bil ki Hak Teâlâ, infâkın kesin olarak kâfire fayda vermeyeceğini beyan e-dince, mü'minlere, âhirette istifâde edecekleri infâkın nasıl olduğunu öğreterek, "Siz, sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe, iyiliğe ulaşmış olmazsınız" buyurmuştur. Allahu Teâlâ bu âyette, en sevdiği şeylerden infâk eden kimselerin, iyiler (ebrâr) cümlesinden olduğunu beyân etmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak başka âyetlerde, "Muhakkak ki iyiler, Naîm cennetinde-dirler" (intıtar. 13); "Şüphe yok ki iyiler, kâfur katılmış dolu bir kadehten içerler" (insan, 5); "Şüphesiz ki o iyiler, nimet içindedirler. Tahtlar üzerinde temaşa ederler. Öyle ki sen o nimetin güzelliğini yüzlerinden anlarsın. Onlara, (kadehi) mühürlü, halis bir şarabtan içirilecek ki onun sonu bir misktir. O halde yarışmak İsteyenler bunda yarışsınlar" (Mmaftmn. 22-26) ve "Yüzlerinizi doğu ve batı yönüne döndürmeniz iyilik değildir" (Bakara. 177) buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak, diğer âyetlerde iyilerin sevabının nasıl olacağını tafsilatlı olarak beyân ettiği için, bu âyette, sevdiği malı infâk eden kimsenin birr'e, iyiliğe nail olacağını zikretmekle iktifa etmiştir.

Burada başka bir incelik daha vardır. O da şudur: Allahu Teâlâ, "Yüzlerinizi doğu ye batı yönüne döndürmeniz, İyilik değildir. Fakat iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitab'a ve peygamberlere İmân eden, mala olan tutkusuna rağmen, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve, köle ve esirler(i kurtarma) uğruna veren; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahidleştikleri zaman sözlerini yerine getiren; sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızışhğı anlarda sabreden kimsenin (yaptığıdır). İşte bunlar, sadık olanların ve takvaya nail olanların tâ kendileridir" (Bakara. 177) buyurmuş ve bu âyette, hayır olan amellerin çoğunu sayıp, onları "birr" (iyilik) diye isimlendirmiştir. Bu âyette de, "Siz, sevdiğiniz şeylerden İnfâk etmedikçe, asla iyiliğe ulaşmış olmazsınız..." buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Siz bu âyette zikredilmiş olan bu hayırların tamamını yapmış olsanız dahi, sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe, birr'in,iyiliğin faziletine nail olamazsınız." Bu, İnsan sevdiği şeyi infâk ettiği zaman, bunun onun tâatlarınm en faziletlisi olduğuna delâlet etmektedir. Burada

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/462-463.

bir konu bulunmaktadır ki o da şudur: Bir kimse şöyle diyebilir: kelimesi "intihâ-i gaye" ifâde etmektedir. Buna göre ifâdesi, sevdiği şeyden infâk eden kimsenin, muhakkak olarak birr'e, iyiliğe nail olmasını gerektirir. Birr'e nail olan kimse ise, iyiler için büyük bir sevabın bulunduğuna delâlet eden âyetlerin kapsamına dahi! olmuştur. Bu da, diğer tâatları yapmasa da, sevmiş olduğu şeyden infâk eden bir kimsenin büyük sevaba nail olmasını gerektirir. Bu ise, bâtıl ve yanlıştır.. Bu müşkile şöyle cevap verilir: İnsan sevdiği bir şeyi, ancak ondan daha değerli olan bir mahbuba vesile olması için harcar. Buna göre, bu İnsanın dünyayı dünyada infâk etmesi, ancak âhiret saadetine kesin bir şekilde inandığı zaman mümkündür. Onun âhiret saadetini kabul ve itiraf etmesi ise ancak, âlim ve kadir bir yaratıcının varlığına iman edip, teklifleri, emirleri ve nehiyleri hususunda O'na itaat ve inkiyâd etmenin kendisine vâcib olduğunu kabul etmesiyle mümkündür. Sen iyice düşündüğünde, insanın dünya malını dünyada infâk etmesinin ancak, o güzel nitelik ve hasletleri dünyada kendisinde topladığı zaman mümkün olabileceğini anlarsın... Şimdi, tekrar tefsire dönüyor ve diyoruz ki, âyette birkaç mesele vardır: 14[14]

Setef-i Salihin Hoşlandıkları Mallarını İnfâk Ederlerdi

Selef bir şeyi sevdiklerinde, onu Allah için feda ederlerdi. Rivayet edildiğine göre bu âyet-i kerime nazil olduğu
zaman, Ebu Talha "Ya Resûlallah, Medine'de benim duvarla çevrili (bir hurmalığım) var. Mallarım içinde
en çok hoşuma giden odur. Onu Allah yolunda tasadduk edeyim mi?" deyince, Allah'ın Resulü, "Çok güzel, çok güzel! Bu, gelir getiren bir maldır; sen onu akraban arasında taksim edersen bence daha iyi olur" buyurdular. Bunun üzerine Ebu Talha "Ya Resûlallah böyle yapacağım" dedi ve onu akrabaları arasında taksim etti. Yine rivayet olunduğuna göre Ebû Talha bu bahçesini Hassan İbn Sabit ile Ubey İbn Ka'b arasında taksim etmiştir.
Yine rivayete göre Zeyd İbn Harise (r.a), bu âyet inince, çok sevdiği bir atı Hz. Muhammed (s.a.s)'e getirmiş ve onu Allah yoluna vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu atın üzerine (onun oğlu) UsAl-ie (r.a)'yi bindirdi. Zeyd İbn Harise, içinde birşeyler hissedip üzülünce, Hz. Peygamber (s.a.s) "Şüphesiz Allah onu kabul etti" buyurdu.
Yine İbn Ömer (r.a) hoşuna giden bir câriye satın alıp azâd etmişti. Kendisine "Ona dokunmadan niçin onu azâd ettin?" denildiğinde O, "Siz, sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe, asla iyiliğe ulaşmış olmazsınız..." âyetini okumuştur. 15[15]

Birr Tabiri Hakkında

Müfessirler âyette geçen "birr" kelimesinin ne mânaya geldiği hususunda şu iki açıklamayı yapmışlardir:
a) İnsanların, kendisi ile "ebrâr" (iyi kimseler) olacakları, böylece de Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphesiz ebrâr, naim cennetindedirler" (Mutaffifin, 22) âyetinin hükmüne dâhil olacakları şeydir. Buna göre "birr"den murad, insanların yaptığı makbul amellerdir.
b) Bu kelimeden maksad, mükafaat ve cennettir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Siz bu makama, ancak böyle infâk ederek ulaşabilirsiniz" demek istemiştir.
Birinci görüşü benimseyenlerden bazıları "birr'in takva mânasına geldiğini söylemişlerdir. Bunun takva mânasına olduğunu söyleyenler, Hak Teâlâ'nın, /Takat bin, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitab'a ve peygambere İman eden; mala olan sevgisine rağmen malını akrabaya, .yetimlere, yoksullara, yolda kalmış kimselere, dilenenlere, köle ve esirleri kurtarmaya veren, namazı dosdoğru kı!anr zekâtı veren, âhidleştikleri zaman sözlerinde duran, sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabır ve metanet gösteren

---

[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/463-464.
[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/465.

(kimselerin binidir.) İşte onlardır sadık olanlar ve işte onlardır müttakiler" (Bakara, 177) âyetini deli! getirmişlerdir. Ebû Zerr (r.a), birr kelimesinin "hayır" mânasında olduğunu söylemiştir ki, bu öncekine yakın bir mânadır.

"Birr"in cennet ve mükâfaat mânasına geldiğini söyleyenlerden bazıları, âyetteki, tabirinin, "Birre, yani birrin mükâfaatına nail olamazsınız" demek olduğunu; bazıları da bundan muradın, "Allah'ın dostlarına yaptığı iyilik, ikram ve ihsanı olduğunu söylemişlerdir. Ki bu (Arapların, "Falanca bana şu iyiliği yaptı" ve . "Falancanın bana olan iyiliği hiç kesilmez" şeklindeki sözlerinden alınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak da: "Allah, sizinle din hususunda muharebe etmemiş ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara İyilik etmekten sizi men etmez.." (Mümtehine, 8) buyurmuştur. 16[16]

Üçüncü Mesele

Müfessirler, âyetteki, "Sevdiğiniz şeylerden" tabiri hususunda ihtilâf etmişlerdir: Bazıları bunun, bizzat mal olduğunu söylemiş ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Gerçekten o (insan), haym (malı) çok sever" (Âdiyât, 8) âyetini delil getirmişlerdir, Diğer bazıları bunun, "Hibe edilecek şeyin çok kıymetli olması" mânasına geldiğini söylemişler ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendinizin, ancak göz yumarak alabileceğiniz pek adî ve bayağı şeyleri infâk etmeye yeltenmeyiniz" (Bakara. 267) âyetini delil getirmişlerdir. Bazıları da bunun, kişinin kendisinin muhtaç olduğu şey mânasına geldiğini söylemişler ve buna Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendileri de sevdikleri (ve ona muhtaç oldukları) halde yemeğini yoksula, yetime ve esire yedirirler..." (insan, aj âyetini delîl getirmişlerdir ki, bu âyette yer alan "sevdikleri" ifâdesinin tefsirlerinden birisi de, "Ona ihtiyaç hissettikleri halde..." şeklindeki tefsirdir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Onlar, kendilerinde, fakirlik ve İhtiyaç olsa bile, (o muhacirleri) Öz canlarından daha üstün tutarlar" (Haşr, 9) buyurmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle demiştir:

"Sadakaların en faziletlisi, sapasağlam, cimri, geçim derdine düşmüş ve fakirlikten korkar olduğun halde verdiğin sadakadır."17[17] Bu hususta evlâ olan şöyle denilmesidir: Bütün bu ihtimaller, fazilet ve mükafaatın çok olması hususunda nazar-ı dikkate alınan şeylerdir. 18[18]

Bu Âyetten Zekatın Murad Olduğu Görüşü

Müfessirler, âyette bahsedilen infâk'ın zekât mı, yoksa zekâtın dışında başka bir infâk mı olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bunlardan olarak İbn Abbas (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın bu ketime ile zekâtı kastettiğini, yani "Mallarınızın zekâtını vermedikçe, asla iyiliğe ulaşmış olamazsınız" demek istediğini; Hasan el-Basri de, müslümanın, Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle malından verdiği herşeyin, hatta bir tek hurmanın bile, "Siz, sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe, asla iyiliğe ulaşmış olmazsınız" âyeti ile kastedilen şeylere dâhil olduğunu söylemiştir. Kâdf birinci görüşü tercih etmiş ve bu hususta şöyle bir istidlalde bulunmuştur: Cenâb-ı Hak, mükellefin ebrardan olmasını ve cenneti kazanmasını bu infâka bağlamıştır. Bu yapılmadıkça, kul bu makamlara ulaşamaz. Bu ise ancak, farz olan infâk (zekat) için söylenebilir. Ben derim ki, âyeti zekatın dışındaki bir infâk mânasına tahsis edersek daha iyi olur; çünkü âyet en sevgili olan şeyin verilmesi hususuna tahsis edilmiştir. Halbuki, farz olan zekatta, en sevimli olan şeyi zekât olarak verme hükmü yoktur. Zira zekât veren kimseye malının en kıymetlisini ve en şereflisini vermek vâcib değildir. İşte bu sebeple doğru olan, bu âyetin, malı nafile olarak vermeye mahsus olmasıdır. 19[19]

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/465-466.

17[17] Müslim Zekât, 93 (11/716).

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/466.

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/467.

Beşinci Mesele

Vahidi, Mücahid ve Kelbî'den bu âyetin zekât âyetiyle mensûh olduğunu nakletmiştir ki bu, son
derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü zekâtı vâcib kılmak Allah rızası için sevimli olanı harcama hususundaki teşvike nasıl ters düşer? [20]

Altıncı Mesele

Bazıları tabirindeki edatının, teblz (kısmîlik) mânasına geldiğini söylemişler ve "Abdullah İbn Mes'ud (r.a) bu âyeti "Sevdiklerinizin bazısını infâk etmedikçe..." şeklinde okumuştur. Bunda, malın hepsini infâk etmenin caiz olmadığına bir işaret vardır. Hem sonra Cenâb-ı Allah, "Onlar, infâk ettikleri zaman ne israf eder, ne de sıkılık yaparlar, ikisi arası orta bir yol tutarlar" (Furkan, 67) buyurmuştur" demişlerdir. Diğer âlimler ise bu edatının beyâniyye olduğunu söylemişlerdir.
Hak Teâlâ'nın, "Her ne infak ederseniz Allah onu hakkıyla bilicidir" ifâdesi ile ilgili şöyle bir soru vardır: Allah Teâlâ her zaman zaten bilici olduğu halde, niçin şart cümlesinin cevabı olarak, "Allah onu hakkıyla bilicidir" buyurulmustur?
Buna şu iki şekilde cevap verilir:
1- Bu tabirde ceza (karşılık verme) mânası vardır. Buna göre âyetin takdiri, "Her ne infâk ederseniz -ister az olsun ister çok olsun- o intakınızdan dolay Allah size mükafaat verir. Çünkü Allah onu bilir ve o Allah'a gizli kalmaz. Böylece Cenâb-ı Allah'ın o infakı bilmesi, "ona sevab vermesi" mânasında bir kinaye kılınmıştır. Bu gibi yerlerde, ta'riz (üstü kapalı anlatmak), açıkça ifâde etmekten daha beliğdir,
2- "Allah Teâlâ, ne gaye ile infâk ettiğinizi bilir. Yine Allah, sizi infâka sevkeden şeyin ihlas mı yoksa riya mı olduğunu ve sizin malınızın en iyisi ile en güzelini mi, yoksa en adîsi ile en kötüsünü mü infâk ettiğinizi bilir."
Bil ki, "Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir" (Sakara, 197), ve "Allah, ne infâk ettiniz ise veya ne adadınız ise onu bilir" (Bakara, 270) âyetleri de bunun benzeridir. Keşşaf sahibi, âyetteki *JS> ja tabirindeki j* edatının, onların infâk ettiği şeyi beyân etmek için getirildiğini ve bunun mânasının "Allah, sevdiğiniz güzel şeylerden mi, yoksa hoşlanmadığınız kötü şeylerden mi infâk ettiğinizi bilir ve ona göre size karşılık verir" şeklinde olduğunu söylemiştir. [21]

"Tevrat indirilmezden evvel, -İsrail'in kendisine haram kıldığı şeylerin dışında-, yiyeceğin her türlüsü İsrailoğullan için helâl idi. De ki: "Eğer sâdık kimseler iseniz, Tevrat'ı getirin ve onu okuyun." Artık kim bundan
sonra Allah'a karşı yalan uydurursa, işte onlar zâlimlerin tâa kendileridir. De ki: "Allah doğru söylemiştir. Bundan dolayı hanîf olarak İbrahim'in dinine uyun. O, müşriklerden değildi" (Âl-i İmran, 93-95).
Bil ki, bu âyete kadar olan önceki âyetler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delillerin ortaya konulması ile, bu konuda ehl-i kitabın aleyhine olan susturucu burhanların getirilmesi ile ilgili idi. Fakat bu âyet, şüphelerine karşı onlara verilen cevaplan bildirmektedir. Çünkü âyetin zahiri Hz. Muhammed (s.a.s)'in, İsraitoğuHarına her türlü yiyeceğin helâl olduğunu, daha sonra bazı yiyeceklerin haram kılındığını iddia ediyor; yahudiler ise, bu hususta Hz. Muhammed ile mücâdele ederek, şu anda haram olan şeylerin kendilerine baştan beri haram olduğunu iddia ediyorlardı. [22]

---

[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/467.
[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/467-468.
[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/468-469.

Bu Âyetin Meshe ve Nübüvvete Delâleti

Bu hususu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âyet, şu mânalara da gelebilir:
1- Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a,s)'in şeriatını kabul etmeme hususunda, neshi inkâr etme esâsına dayanıyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların bu iddialarını, "İsrail'in kendisine haram kıldığı şeylerin dışında, yiyeceğin her türlüsü İsrâiloğullan için helâl idi" buyurarak çürütmüştür. İsrail (Yâkub (a.s)'in, kendisine haram kıldığı o şeyler, önceden helâl idi. Sonra onlar hem kendisine, hem de soyuna haram kılınmıştır. Böylece bir "nesh" hadisesi meydana gelmiştir. Binâenaleyh "nesh" caiz değildir" şeklindeki sözünüz asılsız olmuş olur. Sonra yahudiler, bu soru kendilerine yöneltilince, İsrail (Yakub)'in kendisine haram kılmış olması sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın haram kılmış olduğu o yiyeceğin haram olduğunu inkâr etmişler, aksine bunun tâ Hz. Adem'den bu zamana kadar haram olduğunu iddia etmişlerdir. İşte tam bu sırada Hz. Peygamber onlardan Tevrat'ı getirmelerini istemiş, çünkü Tevrat'ın bazı yiyeceklerin İsraîl (Yakub)'in, kendisine haram kılmış olması sebebiyle haram olduğunu göstereceğini söylemiştir. Böylece onlar rezif ve kepaze olmaktan korkmuş ve Tevrat'ı getirmekten kaçınmışlardır.
Bu durumda, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin delillerini güçlendirecek pekçok şey ortaya çıkmıştır.
a) Bu soru, onlara neshi inkâr etmeleri hususunda yöneltilmiştir ki, böyle bir soru gerekli ve kaçınılmazdır;
b) Onların yalan söylediği, Tevrat'ta olmayan şeyleri bazan Tevrat'a nisbet ettikleri, bazan da Tevrat'ta olan şeyleri ikrar etmekten kaçındıkları herkese malûm olmuş, ortaya çıkmıştır.
c) Hz. Peygamber okuma yazma bilmeyen ümmî bir zât idi. Binâenaleyh O'nun, semadan inen bir haber olmaksızın, Tevrat'ın ilimlerinden olup kapalı bulunan bu meseleyi bilmesi imkânsızdır. İşte bu, âyetin tefsiri ve nazmın açıklanması hususunda ilmî ve güzel bir izahtır.
2- Yahudiler Hz. Muhammed'e "Sen, Hz. İbrahim'in dininde olduğunu iddia ediyorsun. Eğer durum böyle olsaydı, bu husus Hz. İbrahim'in dininde haram olduğu halde, sen devenin etini ve sütünü nasıl yiyebilirsin?" demişler ve bu cümleyi, O'nun peygamberlik iddiasının doğruluğuna zarar veren bir şüphe addetmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, onların bu şüphelerine, bunun Hz. İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub (a.s)'a helâl olduğunu, ancak ne var ki Yakub'un herhangi bir sebepten dolayı onu kendisine haram kıldığını ve bu haramın Yakub'un soyu için de devam ettiğini söyleyerek cevap vermiş, yahudiler bunu kabul etmeyince de onlara Tevrat'ı getirmelerini emretmiş ve onlardan, devenin etinin ve sütünün Hz. İbrahim'e haram kılınmış olduğuna delâlet eden bir âyeti Tevrat'tan bulup çıkarmalarını istemişti; onlar da bundan âciz kalarak rezil ve kepaze olmuşlardır. İşte bu durumda, onların bu tür şeylerin Hz. İbrahim'e haram oduğunu iddia etmeleri hususunda yalan söyledikleri ortaya çıkmış ofdu.
3- Allahu Teâlâ, "Biz yahudtiere bütün tırnaklıları haram ettik. Sığır ve koyunun iç yağlarım da üzerlerine haram kıldık. Bunların sırtlarına ve bağırsaklarına yapışan, yahud kemiğe kansan (yağlan) müstesna.,. Bunu onlara, zulümlerinden dolayı ceza olarak yaptık. Biz muhakkak ki doğru söyleyenleriz" (Enam, 146) âyetini indirip, "Yahudilerden sadır olan bir zulüm sebebiyie, kendilerine helâl kılınmış olan temiz ve güzel şeyleri onlara haram ettik..." (Nisa, 160)buyurunca, bu âyet Allahu Teâlâ'nın, yahudilere bu şeyleri, onların zulümlerine, haddi aşmalarına ve kötü fiillerine karşı verilmiş bir ceza olduğuna ve İsrail'in kendisine haram kıldığı tek bir yiyeceğin dışında hiçbir yiyeceğin haram olmadığına delâlet etmiştir.
Böylece bu durum, şu iki bakımdan yahudilere zor gelmiştir:
a) Bu, o şeylerin, mubah iken haram kılınmış olduklarını gösterir ki bu, neshin bulunmasını gerektirir. Halbuki yahudiler "nesh"i kabul etmemektedirler.
b) Bu, onların kötü fiillerle vasfedilmiş olduklarına delâlet eder. Binâenaleyh bu, işte şu iki bakımdan onların aleyhine tahakkuk edince onlar, bu şeylerin yeni haram kılınmış olduğunu kabul etmeyip, aslında bu şeylerin eskiden beri haram kılınmış olduğunu iddia etmişlerdir. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), onlardan, Tevrat'tan sözlerinin doğruluğuna

delâlet eden bir âyet getirmelerini istemiş, onlar ise böyle bir âyet getiremiyerek böylece rezil-ü rüsvay olmuşlardır. İşte bu âyetin tefsiri hususunda söylenebilecek en güzet söz budur. Bütün bunlar güzel ve doğrudur. Biz tekrar lafızların tefsirine dönelim...
Cenâb-ı Hakk'ın, "Yiyeceğin her türlüsü İsraüoğüüan için helâl idi" buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 23[23]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, sözünür yen ilecek her şey veya yiyeceklerin her çeşidi" mânasına almıştır.
Ben de derim ki: Âlimler, başında elif- lam bulunan müfred lafızların umûm ifâde edip etmeyecekleri hususunda ihtilâf etmişlerdir.
Bir kısım fakîh ve edebiyatçı, başında elif-lam bulunan müfred lafzın umûm ifâde edeceği görüşünde olup, bu görüşlerine delil olarak da şunları
zikretmişlerdir:
a) Allahu Teâlâ bu âyetteki lafzının başına lafzını getirmiştir.
Eğerlafzı (yiyecek şeyler) lafzının yerine geçmeseydi, bu caiz olmazdı.
b) Allahu Teâlâ bu ifâdeden, İsrail'in kendisine haram kıldığı şeyi istisna etmiştir. İstisna ise, istisna edilmemesi halinde sözün muhtevasına girecek şeyleri sözün hükmünün dışında bırakmak için yapılır. Eğer bütün yiyecekler, "ta'am" lafzına dahil olmasaydı, bu istisna doğru olmazdı. Onlar bu görüşlerini, "Andolsun asra ki muhakkak insan kati bir ziyandadır. Ancak iman edenler... müstesna" {Ast, 1-3) âyetiyle de te'kid etmişlerdir.
Allahu Teâlâ müfred lafzı, cemi lafızları vasıfladığı şeylerle vasfetmiş ve 'Ve tomurcukları birbiri Üstüne binmiş uzun boylu hurma ağaçları (yetiştirdik), kullara bir nzık olmak üzere" (Kat, 10.11) buyurmuştur. İşte bundan dolayı bu görüşte olanlar, Keşşaf sahibi'nin yapmış olduğu takdiri yapmaya gerek duymazlar, ihtiyaç hissetmezler. Ama, başında elif-IAI-i bulunan müfred isim umûm ifâde etmez diyenler, Keşşaf sahibi'nin yapmış olduğu takdiri yapmaya mecbur kalırlar ki biz bu meseleyi usûl-ü fıkıhta incelemiştik. 24[24]

"Taam" Kelimesinin Manası

Ta'am kelimesi, yenilen içilen her şeye verilen bir jsimdir Ebû Hanlfe (r.h)'nin görüşünde olan bazı kimseler bu lafzın, sadece buğdaya isim olarak verildiğini iddia etmişlerdir ki, tefsirini yaptığımız âyet bu görüşün zayıf olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, burada geçen "ta'am" lafzından, İsrail'in kendisine haram kıldığı şeyi istisna etmiştir. Müfessirler de, İsrail'in kendisine haram kıldığı o şeyin buğdaydan ve ondan elde edilen şeylerden başka birşey olduğu hususunda müttefiktirler. Bu hususu, Cenâb-ı Hakk'm su hakkında buyurmuş olduğu, "Onu her kim tatmazsa, o bendendir" (Bakara, 249) âyeti de te'kîd etmektedir. Yine Cenâb-ı Hak, "Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği sizin için helâl olduğu gibi sizin yiyeceğiniz de onlar için helâldir" (Maide, 5) buyurmuş, buradaki "sözüyle, onların kestiği şeyleri kastetmiştir. Hz. Aişe (r.anha) de, hurma ile suyu kastederek, "Bizim için şu iki "esvedân" (iki siyah veya koyu yeşil)dan başka bir taam yoktur" demiştir.
Bunu iyice kavradığına göre biz deriz ki, âyetin zahiri, bütün yiyeceklerin İsrailoğullarına helâl olduğunu göstermektedir. Sonra Kaffâl şöyle demiştir: "Meyte (lâşe) bir yiyecek olduğu halde, bize meytenin onlara helâl olduğu şeklinde bir haber ulaşmamıştır. Domuz hakkındaki hüküm de böyledir." Kaffâl sözünü şöyle sürdürmüştür: "Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanında yahudilerin, Hz. İbrahim'e vaktiyle haram olduğunu iddia ettikleri yiyeceklere hamledilmesi de muhtemeldir." Bu izaha göre "ta'am" lafzındaki elif-lam istiğrak için değil, daha önce geçmiş ve bilinen birşey, yani ahd için olur. Bu durumda da böyle bir müşkil ortadan kalkmış olur. Hak Teâlâ'nın, "De ki: "Bana vahyolunanlar arasında yiyen bir kimsenin

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/469-471.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/471.

yiyeceği içinde, haram edilmiş şey olarak, sadece Ölü, dökülen kan, domuz eti mi bulmaktayım..." (En'am, 145) âyeti de böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu âyeti, yahudilerin sordukları birtakım şeyler üzerine indirmiş, böylece, de yahudiler kendilerine haram kılınanların, başka şeyler değil, şunlar şunlar olduğunu anlamışlardır. İşte bu âyette de durum böyledir. 25[25]

Üçüncü Mesele

Âyette geçen "hill" kelimesi masdardır. Nitekim 'Birşey helâl oldu..." denilmektedir. Bu senin, "Hayvan boyun eğdi, itaat etti" ve "Adam çok aziz ve kıymetli oldu" demen gibidir. Bu sebepten dolayı, masdar ile vasıflanmada müzekker, müennes, müfred, cemi eşittir... Nitekim Cenâb-ı Hak, "O kadınlar da onlara helâl değildir" (Mümtahme, 10) buyurmuştur. Bir şeyi masdar ile tavsif etmek, mübalağa ifâde eder. İşte burada da, ve aynı mânadadır (Yani helâl mâna-sındadır). İbn Abbas da, zemzem hakkında, "O, hill ve mubahtır" demiştir. Bunu Süfyan İbn Uyeyne rivayet etmiştir. Süfyan ona "Hill nedir?" diye sorduğunda O, "helâl kılınan şey demektir" demiştir.
Hak Teâlâ'nın, "İsrail'in kendisine haram kıldığı şeylerin dışında..." istisnası hakkında birkaç mesele vardır: 26[26]

Birinci Mesele

Âlimler İsrail (Yakub)'in kendisine neyi haram kılmış olduğu hususunda ihtilâf etmiş ve şunları söylemişlerdir
a) İbn Abbas (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Yakub (a.s) çok şiddetli bir hastalığa tutuldu. Bundan dolayı da Allah'ın kendisine afiyet vermesi halinde, en sevdiği yiyecek ve içecekleri haram kılmaya nezretti. En sevdiği yiyecek deve etir en sevdiği içecek de deve sütü idi."27[27] Bu, Ebu'l-Âliye, Atâ ve Mukâtil'in görüşüdür.
b) Hz. Yakub (a.s)'da siyatik vardı. Bundan dolayı o, Allah'ın kendisine şifâ vermesi halinde, etin damarlarını yememeye nezretti.
c) Bazı rivayetlerde, Yakub (a.s)'un kendisine haram kıldığı şeyin, hayvanın sırtındaki yağlar hariç, iç yağı ve böbrek yağt olduğu belirtilmiştir. Kaffâl (r.a) Tevrat'ın tercümesinden şunu nakletmiştir: Yakub (a.s) Harran'dan çıkıp Kenan beldesine gelince, Şâir beldesinde bulunan kardeşi îsû'ya bir haberci gönderdi. Haberci geri döndü ve şöyle dedi: "îsü, dörtyüz kişiyle seni karşılayacak." Bunun üzerine Yakub (a.s) korktu ve çok üzüldü; namaz kılıp duâ etti ve kardeşine hediyeler takdim etti.. Hâdiseyi, meleğin kendisini bir adam suretinde karşılamasına kadar olan kısmını anlattı... Bunun üzerine adam suretindeki o melek Yakub'a yaklaştı ve parmağını siyatik olan yere koydu. Böylece de o hastalık iyileşti, sinir de kurudu. İşte bu sebeple İsrailoğulları, etin damarlarını yememektedirler. 28[28]

Hz. Allah'dan Başkasının Haram Kılma Yetkisi Olur mu?

Âyetin zahiri, İsrail'in bunu kendisine haram kıldığına delâlet eder. Burada hatıra şöyle bir soru gelmekte-
dir: Helâl-harAl-i kılma, ancak Allah'ın emriyle sabit olur. Binâenaleyh, daha nasıl Hz. Yakub'un haram
kılması, böyle bir haramlığın meydana gelmesine sebep olabilir? Müfessirler buna şu şekilde cevap vermişlerdir:

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/471-472.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/472.
27[27] Ahmed İbn Hanbel, I/273, 276.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/473.

1- İnsanın bir şeyi kendisine haram kılmasından dolayı, Allah'ın da o şeyi o kimseye haram kılmış olması uzak bir ihtimal değildir. Bakmaz mısın; insan hanımını talâk vermek suretiyle; cariyesini de, azâd etmek suretiyle kendisine haram kılıyor. Tıpkı bunun gibi Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen bir şeyi kendine haram kılarsan, ben de onu sana haram kılarım!" demiş olması caizdir.
2- Yakub (a.s)'un, içtihâdda bulunup, içtihadının onu o şeyin haram olduğu neticesine götürmüş olması, böylece de o şeyin haram olduğuna hükmetmiş olması caizdir. Biz, şu sebeplerden dolayı peygamberlerin içtihad etmelerinin caiz olacağını söylüyoruz: 29[29]

Peygamberler de İçtihad Ederler

a) Hak Teâlâ'mn, "Ey akıl sahipleri, siz ibret alın" (Haşr, 2) âyetidir. Peygamberlerin, "akıl sahipleri'nin en başında bulundukları hususunda herhangi bir şüphe yoktur.
b) Cenâb-ı Hak, 'Hüküm çıkaranlar bunu bilirdi" (Nisa, 83) buyurmuş, böylece de hüküm istinbât edenleri methetmîştir. Peygamberler bu medhe ve övgüye daha layıktırlar..
c) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'e "Allah sent bağışlasın, niçin onlara İzin verdin?..." (Tevbe. 43) demiştir. Eğer peygamberin bu izni bir nassa, âyete dayanmış olsaydı, Cenâb-ı Hak, "Niçin onlara izin verdin?" demezdi. Böylece bu durum, bu şeyin içtihadla meydana gelmiş olduğuna delâlet etmiş olur.
d) Taat olan şeylerdeki en büyük pay ve hisse, peygamberlere aittir. Allahu Teâlâ'mn hükümlerini içtihad yoluyla istinbât edip ortaya koymak, hiç şüphe yok son derece büyük ve meşakkatli olan bir tâattir. Binâenaleyh, içtihad hususunda peygamberlerin bir payının bulunması gerekir. Özellikle onların bilgileri daha fazla, akılları daha aydınlık, zihinleri daha berrak ve keskin, Allah'ın onlara tevfik ve inayeti daha çoktur.. Sonra onlar içtihadlarına dayanarak bir hüküm verdiklerinde, bu hüküm hususunda ümmetlerinin onlara muhalefet etmesi haram olur. Nitekim icmâ, içtihada dayandığında ona muhalefet etmek de haramdır.
En açık ve belli olan husus şudur ki, İsrail (a.s), bu şeyi kendisine, içtihadıyla haram kılmıştır. Çünkü, eğer bu haramlık nass ile olmuş olsaydı, o zaman, "Allah'ın İsrail'e haram kıldığı şeylerin dışında..." demesi gerekirdi... Cenâb-ı Hak bu haram kılmayı, İsrail'in bizzat kendisine nisbet edince bu, mezkur haramlığın onun içtihadıyla meydana gelmiş olduğuna delâlet eder. Bu durum tıpkı "İçtihadı onu, bu neticeye götürdü" mânasında olmak üzere, "Şafiî at etini helâl addediyor; Ebu Hanife ise onu, haram addediyor" denilmesi gibidir. İşte burada da böyledir.
3- Hz. Yakub'un şeriatına göre haram kılmanın, bizim şeriatımızdaki nezr, adakta bulunmak gibi olması da muhtemeldir. Nezri yerine getirmemiz vâcib olduğu gibi, Yakub (a.s)'un şeriatında da fahrîmi (yani kendi kendisine haram kılmayı) yerine getirmek vâcib olmuştur. Bil ki, eğer bu olmuşsa, bu sadece onun şeriatına tahsis edilmiştir. Ama bizim şeriatımızda böyle bir şey sabit değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ey peygamber, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram kıltyorsun..." (Tahrim. i) buyurmuştur.
4- EsAI-im şöyle demiştir: "Belki de Yakûb (a.s)'un nefsi, o tür şeyleri yemeye meyyal İdi. İşte bunun üzerine pekçok zahidin yaptığı gibi, nefsini ezmek ve Allah rızasını elde etmek amacıyla bu şeyleri yemekten imtina etmiştir. Böylece bu imtina hali, "tahrim" (haram kılma) ifadesiyle belirtilmiştir.
5- KelAI-icılardan bir grup, Allah'ın, kuluna "Hükmet, çünkü sen ancak doğru hüküm verirsin" demiş olabileceği kanâatindedir. Belki de bu hadise, böyle bir şeydir. Kelamcılar bu meselede çok münakaşa etmişlerdir. Biz, bu münâkaşaları Usûl-ü Fıkıh kitabımızda zikrettik. 30[30]

Üçüncü Mesele

Bu âyetin zahiri, Yakub (a.s)'un kendisine haram kıldığı şeyi, Allah'ın İsrailoğullanna da haram kıldığını göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Yiyeceğin her türlüsü İsrafloğullan için helâl idi" buyurmuş ve her türlü yiyeceğin İsrailoğullanna helâl olduğuna hükmetmiş, sonra da bu hükümden Yakub (a.s)'un kendisine haram kıldığı şeyi istisna etmiştir. Binâenaleyh istisnanın ifâde ettiği hüküm sebebiyle bu şeyin İsrailoğullanna da haram kılınmış olması gerekir. En iyisini Allah bilir.

---

[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/473-474.
[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/474-475.

Hak Teâlâ'nın, "Tevrat indirilmeden evvel..." ifâdesinin mânası, "Tevrat'ın nazil olmasından önce, İsrail'in (Yakub (a.s)'un) kendisine haram kılmış olduğu şeyin dışındaki bütün yiyecek çeşitleri İsrailoğullanna helâl idi. Tevrat'tan sonra ise böyle bir durum kalmamıştır. Bilâkis Hak Teâlâ onlara, birçok yiyeceği haram kılmıştır" şeklindedir. Rivayete göre İsrailoğulları büyük bir günah işlediklerinde, Allah Teâlâ onlara ya bir çeşit yiyeceği haram kılıyordu veyahut da onları helak etmek ve onlara zarar vermek için bir şeyi musallat ediyordu. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, "Yahudilerden (sâdır olan) bir zulüm sebebiyle biz, (evvelce) kendileri için helâl kılman temiz ve güzel şeyleri onlara haram kıldık" (Nisa, 160) âyetidir.

Allahu Teâlâ sonra, "De ki: "Eğer samimî kimseler iseniz, Tevrat'ı getirin ve onu okuyun" buyurmuştur. Bu, yahudiierin Hz. Muhammed (s.a.s) ile münazaa ettiklerine delâlet etmektedir. Bu ya onların bu tür şeylerin Hz. Âdem'den Hz. Peygamberin zamanına kadar haram kılınmış olduğunu iddia etmeleri, bu sebeple de Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları yalanlaması sebebiyledir, veyahut da Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu yiyeceklerin eskiden beri mubah ve helâl olduğunu, bunun, İsrail'in kendi nefsine haram kılmış olması sebebiyle haram kılınmış olduğunu iddia etmesi, bunun üzerine de onların, bu hususta Hz. Peygamberle mücâdele ve münakaşalarını sürdürmeleri; müteakiben de Hz. Peygamber'in ehl-i kitap'tan müslüman olanları, resulün sözüne uygun olan bir âyeti Tevrat'tan bulup çıkarmaları için Tevrat'ı getirmelerini talep etmiş olması sebebiyledir. Bu iki izaha göre de, âyet-i kerimenin tefsiri açıktır. Kıyası kabul etmeyenler bu âyete tutunmuştur. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) yahudüerden iddlâ t ettikleri hususta Allah'ın kitabı olan (Tevrat'ı) getirmelerini istemiştir. Eğer kıyas bir delil olsaydı, Hz. Peygamber'in onlara, "Bu hükmün Tevrat'ta bulunmamasından, o hükmün hiç olmaması gerekmez. Çünkü biz onu kıyas ile de isbât ederiz" demiş olurdu. Bunların bu hüccetlerine şu şekilde cevap vermek mümkündür: Münakaşa ancak, bu hükmün Hz. İbrahim ve diğer peygamberler zamanında olup olmadığı hususunda vuku bulmuştur. Bu gibi meseleler de ancak nass ile ortaya konulabilir. İşte bu sebepten dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan Tevrat'ın bu konudaki nassını istemiştir.

Sonra Hak Teâlâ, "Kim bundan sonra Allah'a karşı yalan uydurursa" buyurmuştur. "İftira," yalan uydurmaktır. Bu kelimenin kökü olan yalan söylemek ve iftira etmek demektir. Bu kelimenin aslı, Arapların ifâdesine dayanır ki, bu da deriyi kesip parçalamak demektir. Binâenaleyh yalan için "iftira" kelimesi de kullanılmıştır. Çünkü yalan söyleyen kimse de, yalanıyla bir şeyin doğru olup olmadığını araştırmaksızın, o şey hakkında konuşarak kat'î ve kesin bir hüküm verir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Bu haram kılmanın Hz. Yakub tarafından olduğuna ve ondan önce haram kılınmış olmadığına dair bir hüccet ortaya çıktıktan sonra kim Allah hakkında iftira atarsa, işte onlar Allah'ın azabına müstehak olmuş kimselerdir. Çünkü onların küfrü, hem kendileri, hem de dînden saptırdıkları kimseler için bir zulümdür" demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "De ki: 'Allah doğru söylemiştir" buyurmuştur. Bu ifâde şu mânalara muhtemeldir:

a) "De ki habibim, Allah, bu çeşit taamın, daha önce kendilerine helâl iken daha sonra İsrail'e ve onun soyuna haram kılındığı hususunda doğru söyler." Böylece de, neshin mevcudiyeti hakkında hüküm doğru, yahudilerin şüpheleri de bâtıl olmuş olur.

b) "De ki Allah, devenin eti ve sütünün Hz. İbrahim'e helâl olduğu; Yakub onu kendine haram kıldığı için İsrailoğullanna da haram olduğu hususunda doğruyu söylemektedir." Böylece Hz. Muhammed (s.a.s), devenin eti ve sütünün helâl olduğu hususunda fetva verince, O'nun böylece Hz. İbrahim'in dinine göre fetva vermiş olduğu sabit olur.

c) De ki: "Allah, diğer yiyeceklerin İsrailoğullanna helâl olduğu, bunların ise, onların kötü fiillerine bir ceza olmak üzere, yahudilere haram olduğu hususunda doğru söylemektedir.9

Cenâb-ı Hak sonra, "Bundan dolayı Hanif olarak İbrahim'in dinine uyun" buyurmuştur. Bu, "Hz. Muhammed'in sizi uymaya çağırdığı İbrahim'in dinine tabî olunuz" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, demesi farketmez. Çünkü hal ile sıfat aynı manaya gelir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, müşriklerden değildi" buyurmuştur. Yani, "İbrahim onların bazısının güneşe ve aya, Arapların putlara tapmaları; yahudilerin Üzeyr (a.s)'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleri ve hristiyanların, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleri gibi, Allah'a şirk koşmamış ve O'ndan başkasına ibâdet etmemiştir" demektir. Bundan maksad ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in inanç ve ahkAl-i bakımından Hz. İbrahim'in dini üzere olduğunu beyân etmektir. Ahkam bakımından onun dini üzere oluşu şöyledir: Hz. Muhammed (s.a.s), o bahsedilen şeyin helâl olduğu hükmünü bildirince, Hz. İbrahim de onun helâl olduğuna hükmetmiş olur. Usûl (inanç) bakımından onun dini üzere olmasına gelince, Hz. Muhammed {s.a.s) sadece tevhide ve Allah'tan başka hertürlü ma'buddan uzak kalmaya davet eder. Hz. İbrahim de işte bu inanç üzere olmuştur. 31[31]

Yeryüzünde Bina Edilen İlk Mabed Mekke'dedir

"Şüphesiz insanlar için konulan ve âlemler için mübarek ve hidâyet olan ilk ev, elbette Mekke'de olandır. Orada apaçık alAl-ietler, (ve) İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse emin olur" (Âi-i Imran, 96-97).

Bu âyetle, önceki âyetler arasındaki alâka hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bundan murad, yahudilerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkârları hususundaki diğer bir şüpheye cevap vermektir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), kıblesini Ka'be'ye çevirince, yahudiler onun nübüvveti hususunda ileri geri konuşmuş ve şöyle demişlerdir: "Beyt-i Makdis Ka'be'den daha faziletli ve kıble yapılmaya daha layıktır. Çünkü orası, Ka'be'den önce yapılmıştır, Mahşerin olacağı yerdir ve bütün peygamberlerin de kıblesidir. Durum böyle olunca, kıblenin Beyt-i Makdis'den Ka'be'ye çevrilmesi bâtıldır." İşte Cenâb-ı Hak, yahudilerin bu iddiasına, "Şüphesiz insanlar için konulan... ilk ev, elbette Mekke'de olandır" diye cevap vermiş ve Ka'be'nin, Beyt-i Makdis'den daha faziletli ve şerefli olduğunu beyân etmiştir. Binâenaleyh Ka'be'yi kıble edinmek daha evlâdır.

b) Bir önceki âyetin gayesi, neshin caiz olup olmadığını açıklamaktır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), neshin caiz olduğuna, bütün yiyeceklerin İsrailoğullarma mubah iken, daha sonra Allah'ın onlardan bazısını haram kıldığını söyleyerek delil getirmiştir. Yahudiler ise, bu hususta Hz. Peygamber ile münâkaşa etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, neshedildiğini ortaya koyduğu hükümlerin en önemlisi kıble meselesidir. İşte bu sebepten ötürü Hak Teâlâ, bu âyette niçin kıble olarak Ka'be'ye dönüldüğünü açıklamıştır. Bu sebep de, Ka'be'nin, kendisinin dışındaki her yerden daha faziletli olmasıdır.

c) Allah Teâlâ, bir önceki âyette, "Bundan dolayı Hanif olarak İbrahim'in dinine uyun. O, müşriklerden değildi" buyurduğu ve Hz. İbrahim (a.s)'in dininin en büyük şiarı hacc ibâdeti olduğu için, bu âyette haccın vâcib oluşunu kendisine dayandırmak için, Beytullah'ın faziletini beyân etmiştir.

d) Yahudi ve hristiyanlardan her biri, kendilerinin İbrahim (a.s)'in dini üzere olduklarını iddia etmişlerdir. Bu hususun İzahı, daha önceki âyetlerde yapılmıştır. İşte bu sebepten ötürü, Allah Teâlâ Kâ'be'ye haccın Hz. İbrahim'in dininden olduğunu söylemek suretiyle onların yalancı olduklarını beyân etmiştir. Çünkü yahudi ve hristiyanlar haccetmemekte idiler. İşte bu, onların iddialarında yalancı olduklarına delâlet eder. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır. 32[32]

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/475-477.

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/477-478.

Evvel (İlk) Tabirinden Maksat

Muhakkik âlimler, âyetteki "evvel (ilk)" kelimesinin, "sebkat eden, önce olan fert, yani ilk" mânasında olduğunu söylemişlerdir. Buna göre birisi, "Aldığım ilk köle hürdür" der ve ilk olarak 'ki köleyi birden satın almış olur ise, İkisi de âzâd edilmiş olmaz. Çünkü ilk olan şey, tek bir şey olmalıdır. Sonra bu adam, ikinci defada tek bir köle satın almış olsa, bu sözle o da âzâd edilmiş olmaz. Çünkü "ilk" olma şartı, O'nun önceden olmuş olmasıdır. Böylece "ewe!"in, ilk olan tek şey olduğu sabit olmuş olur.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz insanlar için konulan... İlk ev, elbette Mekke'de olandır" buyruğu Ka'be'nin Allah'ın yarattığı ilk ev veya yeryüzünde ortaya çıkan ilk ev olduğuna delâlet etmez. Aksine âyetin zahiri, Ka'be'nin "insanlar için yapılan" ilk ev olduğuna delâlet eder. O evin "insanlar için yapılmış" olması, bütün insanlar arasında ortak olmasını gerektirir. Diğer evlere gelince, onlardan her biri bir insana aittir. Dolayısı ile, evlerden hiçbiri bütün insanlar için konulmuş olmaz. Beytullah'ın, bütün insanlar arasında müşterek olması, ancak taat ve ibâdetler için yapılmış olması ve insanların kıblesi olması bakımından olabilir. Böylece, "Şüphesiz insanlar için konulan... ilk ev, elbette Mekke'de olandır" âyeti, bu evi Allah Teâlâ'nın tâat, hayır ve ibâdetler için koyduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu hükme, Ka'be'nin, namazların kıblesi, hacc yeri ve ibâdetlerin sevaplarının arttığı bir mahal olması hükmü de girer.

Eğer, "Bu sıfatta Kâ'be'nin ilk oluşu, bir ikincisinin olmasını ifâde eder. Bu da, Beyt-i Makdis'in orayı ziyaretin vâcib olması gibi- bazı sıfatlar hususunda Beytuflah gibi olmasını gerektirir. Halbuki durumun böyle olmadığı bilinmektedir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1- Arapça'da "evvel" (ilk) lafzı, ilk meydana gelen şeyi ifâde eden bir isimdir. O'nun peşinden, onun gibi bir başka şeyin meydana gelip gelmemesi farketmez. Nitekim "Bu, benim Mekke'ye ilk gelişimdir" ve "Bu, benim ilk kazancımdır" denilir. Yine birisi "sahip olduğum ilk köle hürdür" dese ve daha sonra bir köleye sahip olsa, bundan sonra başka köleye sahip olmasa bile, o ilk kölesi âzâd edilmiş sayılır. İşte burada da böyledir.

2- Âyetteki, "İlk ev "den murad, insanların ibâdet ve tâatları için yapılmış İlk evdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in,

"Ancak şu üç mescide gitmek için yük bağlanır (yolculuğa çıkılır): Mescİd-i Haram, Mescid-iAksâ ve benim şu mescidim"33[33] (hadis-i şerifinin de delâlet ettiği gibi, ibadet ve taat için yapılmış olma hususunda Beytu'l-Makdis de Kâ'be ile müşterektir. İşte Kâ'be'nin insanlar için konulan ilk beyt (ev) olduğunun doğruluğuna, bu kadar şey yeter. Fakat Beyt-i Makdis'in, her bakımdan -hatta orayı ziyaret etmenin farz olması bakımından- mutlaka Kâ'be gibi olması gerekmez. Allah en iyisini bilendir. 34[34]

Kâ'be'nin İlk Bina Edilişi

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz insanlar için konulan ve âlemler için mübarek ve hidâyet olan İlk ev, elbette Mekke'de olandır" buyruğundan murad, Beytuliah'ın inşâ edilme bakımından ilk oluşu olabileceği gibi, mübarek ve hidâyet vesilesi olması bakımından ilk oluşu da olabilir. Binâenaleyh müfessirler bu âyetin tefsiri hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

1- "Kâ'be, yapılış ve inşâ ediliş bakımından ilktir." Bu görüşte olanların delilleri şunlardır:

a) Vahidî (r.a) "ei-Basît" adlı eserinde, Mücâhid'den senedli olarak şunu rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ bu evi yeryüzünde herşeyden önce yaratmıştır." Bir başka rivayette de "Allah Teâlâ, yeryüzünü yaratmadan ikibin yıl önce bu beytin (Kâ'be'nin) yerini yaratmıştır ki onun temeli en altta bulunan yerin yedinci tabakasına kadar uzanır" denilmiştir. Yine Muhammed İbn Ali İbn Hüseyin İbn Ali İbn Ebî Tâlib'in, babasından, onun dedesinden, onun da Hz.

33[33] Buhari, Savm. 67.

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/479-480.

Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Allah Teâlâ meleklerini gönderip, onlara "Yeryüzünde benim içinr Beyt-i Ma'mur gibi bir ev yapın" dedi, Allah Teâlâ, gökteki (meleklerin) Beyt-i Ma 'mûr'u tavaf etmeleri gibi, yeryüzündeki herkesin de o evi (Kâ 'be'yi) tavaf etmelerini emretti. Bu iş, Hz. Âdem'in yaratılmasından Önce idi."
Yine diğer tefsir kitaplarında Abdullah İbn Ömer (r.a), Mücâhid ve Süddî'den şu rivayet edilmiştir: "Beytullah, yer ve gök yaratılırken su üzerinde yaratılan ilk evdir. Allah Teâlâ onu, yeryüzünü yaratmazdan ikibin yıl Önce yaratmıştır. Beytullah, suyun yüzünde bembeyaz bir köpük idi. Sonra yeryüzü o köpüğün altından yayılıp meydana geldi." Kaffâl, Tefsir'inde şöyle demektedir: "Hubeyb İbn Sabit, İbn Abbas (r.a)'ın şöyie dediğini rivayet etmiştir: "Makam-ı İbrahim'de ve Makam-ı İbrahim'in altında bulunan bir kitabede şöyle yazılı olduğu görülmüştür: "Ben, Mekke'nin sahibi olan Allah'ım. Mekke'yi, güneşi ve ayı yarattığım gün yarattım ve şu iki taşı koyduğum gün onu da harem bölge kıldım. Onu, yedi meiâike ile çevreledim."
b) Hz. Âdem (a.s), yeryüzüne indirilince yalnızlıktan şikâyet etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, Kâ'be'yi yapıp, onu tavaf etmesini emretti. Hz. Âdem'in yapmış olduğu bu yapı, Hz, Nuh (a.s) zamanına kadar ayakta kaldı. Cenâb-ı Hak, Tufân'ı gönderince, Beytullah aynı yerinin hizasında olmak üzere, yedinci semâya kaldırıldı ve melekler, onun yanında ibâdet etmeye -ve hergün bir giren bir daha girmemek üzere-, ona yetmişbin melek girmeye başladı. Nûh tufanından sonra Kâ'be'nin yeri belirsiz oldu. Bu durum, Allah Teâlâ'nın Hz. Cebrail'i Hz. İbrahim'e gönderip, onun yerini ona gösterip, ona o Beytullah'ı yeniden yapmasını emredinceye kadar devam etti. Binâenaleyh onun mühendisi Cebrail (a.s), ustası İbrahim (a.s), çırağı da Hz. İsmail (a.s) olmuştur.
Bil ki her iki görüş de, Kâ'be'nin Hz. Âdem (a.s) zamanında mevcud olduğunu ifâde etmektedir. Bu, en doğru görüştür. Bunun, en doğru görüş olduğuna şu hususlar delâlet etmektedir:
1- Hak Teâlâ'nın, "İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimet verdikleri peygamberlerden, Âdem 'İn zürriyetinden, Nûh ile beraber (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrahim ile İsmail'in neslinden hidâyete erdirdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdendir. Onlara Rahman olan Allah'ın âyetleri okunduğu zaman, ağlayarak secdeye kapanırlardı" (Meryem, 59) âyetinin delaletiyle, bütün peygamberlerin dininde namaz farz idi. Binâenaleyh bu âyet, bütün peygamberlerin secde ettiklerine delâlet etmektedir. Secde yapmak içinse, bir kıblenin bulunması gerekir. Eğer Şit, İdris ve Nûh (a.s)'un kıblesi, Kâ'be'den başka bir şey olmuş olsaydı, bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın, "Şû'pheiz insanlar İçin konulan... İlk ev, elbette Mekke'de olandır" sözü yanlış olurdu. Öyleyse, önceki peygamberlerin kıblesinin de Kâ'be olduğunu söylemek icab eder. Bu da, bu cihetin ebedî olarak şerefli ve mükerrem olduğunu gösterir.
2- Allahu Teâlâ Mekke'yi "Ümmü'l-Kurâ" (beldelerin anası, (ana kent) diye isimlendirmiştir. Bu ifâdenin zahiri, Mekke'nin, var olduğu andan itibaren fazilet ve şeref bakımından diğer yerlerden önde gelmesini gerektirir.
3- Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Mekke'nin fethi günü îrad ettiği hutbede şunu söylemiştir: "İyi bilin ki, Allah Mekke'yi, gökleri ve yeri, güneşi ve ayı yarattığı gün harem kılmıştır..." Mekke'nin harem bir belde kılınması ise, ancak Mekke var olduktan sonra mümkün olabilir.
4- Sahabe ve Tâbiûndan nakletmiş olduğumuz haberler, Mekke'nin, Hz. İbrahim zamanından önce mevcut olduğuna delâlet etmektedir. [35][35]

Kâ'be'nin İlk Bina Edilişini Kabul Etmeyenler

Şunu bil ki, bunu inkâr eden kimseler, şunlarla istidlal etmişlerdir:
a) Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir:

---

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/480-482.

"Allahım, nasıl İbrahim Mekke'yi haram bir belde kılmışsa, ben de Medine'yi haram bir belde kılıyorum." Bu ifâdenin zahiri, Mekke'yi Hz. İbrahim'in inşâ etmiş olmasını gerektirir. Bir kimse şöyle diyebilir: "Kâ'be'nin Hz. İbrahim'den önce mevcut olduğunu, ama haram bir belde olmayıp, Hz. İbrahim tarafından haram bir belde kılındığını söylemek de uzak bir ihtimal değildir."

b) Bu görüşte olanlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Hani İbrahim, o beytin temellerini İsmail ile birlikte yükseltiyorlardı" (Bakara, 127) âyetine tutunmuşlardır. Bir kimse, "Belki de Beytullah bundan önce mevcut idi; ama sonra yıkıldı. Sonra Allahu Teâlâ Hz. İbrahim'e, beytin temellerini yükseltmesini emretti" diyebilir. Nitekim bu durum, birçok haberde bildirilmiştir.

c) Kâdî şöyle demiştir: "Kâ'be, tufan zamanında semâya yükseltilmişti" şeklinde söylenilen söz uzak bir ihtimaldir. Çünkü şerefti olan, bu belli cihettir. Cihetin ise, semâya kaldırılması mümkün değildir. Baksana, Kâ'be -Allah korusun- yıkılmış, taşları, kerestesi ve toprağı başka bir yere taşınmış olsaydı, bu şeylerin kesinlikle bir şerefi olmaz; o cihetin şerefi, Kâ'be yıkıldıktan sonra da devam ederdi. Her müslümanın da, yine bu cihete doğru teveccüh ederek namaz kılması gerekirdi. Durum böyle olunca, bu duvarların semâya yükseltilmesinde bir fayda söz konusu değildir."Bir kimse şöyle diyebilir:"Bu
cisimler, Altahu Teâlâ'nın onların semâya nakledilmesini emredecek kadar bir izzet ve şerefe ulaşınca, ve de, bu cisimlerdeki bu şeref de, onların bu cihette bulunmaları sebebiyle olunca, onların semâya nakledilmeleri, bu cihetin son derece tazim ve teşrif edildiğine dair delillerin en büyüklerinden olur. İşte bu görüş hakkında söylenecek şeylerin hepsi budur.

2- Bu öncelikten murad bu beytin Kâ'be'nin mübarek olup insanlar için bir hidayet vesilesi, rehber olması bakımından ilk beyt oluşudur. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e, insanlar için kurulmuş ilk mescid sorulduğu zaman O, "Mescid-i Haram, sonra da Beytu'l-Makdis" demiştir. Aralarında kaç senelik bir zaman bulunduğu sorulunca da, "Kırk sene" demiştir. Hz. Ali (r.a)'den rivayet edildiğine göre, bir adam ona, "Kâ'be, ilk ev midir? diye sorunca o, "Hayır; şüphesiz ondan önce başka evler var idi... Fakat Kâ'be, insanlar için konulmuş, mübarek olan, kendisinde hidâyet, rahmet ve bereket bulunan ilk evdir. O'nu ilk inşâ eden İbrahim'dir. Daha sonra onu, Cürhüm kabilesinden bir grup Arap yeniden inşa etmiştir. Sonra o yıkılmış, bunun üzerine onu, İmlîk İbn SAl-i İbn Nuh'un soyundan gelme krallar olan Amalika taifesi inşa etmişlerdir. Sonra Kâ'be yine yıkılmış, bu sefer de onu Kureyşliler inşa etmişlerdir" demiştir.

Bil ki âyetin, Kâ'be'nin fazilet ve şeref bakımından ilk oluşuna delâlet etmesi, şüphe edilmeyecek bir husustur. Çünkü, bu öncelikten bahsetmenin asıl maksadı, onun faziletini beyân etmektir. Zira bunun gayesi, onun Beytü'l-Makdis'ten üstün olduğunu göstermektir. Bu ise, ancak fazilet ve şeref bakımından önce olmakla tamamlanır. Yapılış bakımından önceliğin, bu gayenin tahakkukunda bir tesiri yoktur. Fakat, fazilet bakımından önceliğin sabit olması, yapılış bakımından önceliğin sübûtuna ters değildir. Biz bu hususun da sabit olduğu hususunda da deliller zikretmiştik. 36[36]

Kâ'benin Efdal Olmasının Sebepleri

Bu öncelikten muradın fazilet ve şeref bakımından üstünlük olduğu kesinleşince, biz burada Beytullah'-
in faziletli oluşunun çeşitli sebeplerini zikredeceğiz:

Birinci fazilet: Ümmetler, bu beytin ilk banisinin Halilullâh Hz. İbrahim; Beytu'l-Makdis'in banisinin ise, Hz. Süleyman (a.s) olduğunda ittifak etmişlerdir. Hz. İbrahim (a.s)'in Hz. Süleyman'dan derece bakımından daha büyük, fazilet bakımından daha üstün olduğunda şüphe yoktur. Bu bakımdan Kâ'be'nin Beytu'l-Makdis'ten daha şerefli olması gerekir. Bil ki, Allahu Teâlâ Hz. İbrahim (a.s)'e Beyti tamir etmesini emretti ve, "Hatırla o zamanı kt biz Beyt'in yerini İbrahim e:' Bana hiçbir şeyi ortak koşma, beytimi tavaf^denler, kıyam edenler,

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/482-483.

rükû ve secde edenler için iyice temizle" diye merci yapmıştık" (Hacc, 26) buyurdu. Bu teklifi tebliğ eden, Cibril (a.s)'dir. İşte bu sebepten dolayı, "Âlemde Kâ'be'den daha şerefli bir bina yoktur. Çünkü onun yapılmasını emreden Cenâb-ı Hak; plânını çizen Cibril; mimarı Halilullâh, onun çırağı da İsmail (a.s)'dir" denilmiştir.

İkinci fazilet: Makam-ı İbrahim'dir ki burası, Hz. İbrahim'in, ayağını üzerine bastığı ve böylece de Allahu Teâlâ'nın, diğer kısımları değil de, Hz.

İbrahim'in ayağını bastığı kısmı bir çamur gibi yaptığı, böylece de İbrahim (a.s)'in ayağının içine gömüldüğü taştır. Bu ise, Allah'tan başka hiç kimsenin yapamıyacağı ve sadece peygamberleri için izhâr edeceği şeyler, mu'cizeler cümlesindendir. Sonra Hz. İbrahim ayağını kaldırınca, Cenâb-ı Hak taşta, tekrar katılaşma ve taş olma özelliğini yaratmıştır. Allahu Teâlâ bu taşı, daima muhafaza etmiştir ki, bu da akıllara hayranlık veren ve Allahu Teâlâ'nın o taşta izhâr etmiş olduğu apaçık mucizelerdendir.

Üçüncü fazilet: Şeytanın taşlanmış olduğu yerde birikmiş olan taşların daima az olmasıdır. Çünkü binlerce seneden beri, her sene taş atanların sayısı yaklaşık olarak altıyüzbine ulaşmasına ve her bir kişi de yetmiş taş atmasına rağmen, oraya atılmış olan taşlar bir araya getirilmiş olsa, bir sene zarfında atılmış olan taşlar kadar bile olmaz!.. Halbuki şeytanın taşlanmış olduğu bölge ne bir sel yatağı, ne de şiddetli rüzgârların estiği bir yerdir.. Haberde de, "Haccı makbul olan kimselerin attığı taşlar semâya yükseltilir" şeklinde varid olmuştur.

Dördüncü fazilet: Kuşların, havada uçarlarken Kâ'be'nin üzerinden geçmeyip, bilâkis Kâ'be'nin üzerine yaklaştıklarında oradan sapmalarıdır.

Beşinci fazilet: Kâ'be'nin civarında, köpek ve ceylân gibi yabani bazı hayvanların, birbirine eziyet etmeksizin ve de birbirlerini aramaksızın bir arada bulunmalarıdır. Bu, son derece şaşırtıcı bir durumdur. Yine Mekke'de ikAl-iet eden herkesin yağma ve baskından emin olmalarıdır ki, bu da Hz. İbrahim'in duasının bereketi sebebiyledir Çünkü Hz. İbrahim, "Ya Rabbİ, burasını emîn bir belde yap!" (Bakara, 126> şeklinde duâ etmişti. Cenâb-ı Hak da Mekke'yi emniyetle tavsif ederken, "Onlar, çevrelerinde insanlar zorla kapılıp götürülürken, orayı emin bir yer yaptığımızı görmediler mi?" (Ankebût, 67) ve, "Onlar, kendilerini açlıktan koruyup doyuran, korkudan emin kılan şu Beytin Rabb'ine ibâdet etsinler" (Kureyş, w) buyurmuştur. Bir zâlimin Kâ'be'yi tamamen yerle bir edip, Mekke'yi de harap ettiği kesinlikle nakledilmem iştir. Beytu'l-Makdis'e gelince orayı Buhtunnasr temelinden yıkmıştır.

Altıncı fazilet: Fillerden ordu kurmuş olan Ebrehe el-Eşrem, Kâ'be'yi tahrib etmek için ordularını ve fillerini Mekke'ye yöneltip, Kureyş de bu orduya karşı koymaktan âciz olup, Mekke'den ayrılarak onu Kâ'be ile başbaşa bırakınca, Allahu Teâlâ Ebrehe ve ordusunun üzerine bölük bölük kuşlar salıverdi. "Ebabil", kuşlar topluluğu demektir. Bunlar, taş taşıyıp, bu taşları Ebrehe ve ordusu üzerine atan küçük küçük kuşlar idi. Böylece gerek Ebrehe, gerekse askeri, o kadar küçük olmasına rağmen o taşlarla helak olmuşlardı. Böylece bu, Kâ'be'nin şerefine delâlet eden bir mu'cize, Hz. Muhammed'in nübüvvetine bir irhas (müjdeci) olmuştur.

İmdi eğer bir kimse, "Bütün bunların, oraya yerleştirilmiş olan ve hiç kimsenin bilemediği bir büyü sebebiyle meydana geldiğinin söylenmesi niçin caiz olmasın? Çünkü, büyünün nasıl yapıldığı hususu malûm ve meşhurdur" derse, biz deriz ki:

Eğer bu, büyü kabilinden bir şey olmuş olsaydı, hiç şüphesiz bu diğer büyülerden farklı bir büyü olmuş olurdu. Çünkü bu kadar uzun bir müddet içinde, Kâ'be'nin dışındaki hiçbir şey için, bu kadar uzun bir süre beka (devam etme) mümkün olmamıştır. Binâenaleyh bu gibi şeyler bir mû'cizedir, peygamberlerden başka hiç kimse de bunu başaramaz. 37[37]

Kâ'be'nin Tarıma Müsait Olmayan Yerde Kurulmasının Hikmeti

Yedinci fazilet: Muhakkak ki Allahu Teâlâ Kâ'be'yi, ziraata elverişli olmayan bir vadiye yerleştirmişti. Bunun sebep ve hikmetleriyse şunlardır:

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/483-485.

a) Allahu Teâlâ böylece Harem'inde ikAl-iet edip Beyt'ine hizmet edenlerin, sadece kendisine tevekkül etsinler diye, kendisinin dışındaki şeylere karşı besledikleri ümidi kesmiştir.
b) Orada hiç zâlim ve zorba ikamet etmemiştir. Çünkü onlar, sadece dünyanın güzelliklerini ve nimetlerini arzularlar. Onlar, dünya nimetlerini orada bulamadıkları için de, orasını terkederler. Bundan maksat ise, o bölgeyi, dünyaya düşkün olanların pisliğinden temiz tutmaktır.
c) Allah, hiç kimse oraya ticâret amacıyla yönelmesin, bilâkis bu yöneliş sadece ibâdet ve ziyaret amacıyla olsun diye, bu bölgeyi böyle yapmıştır.
d) Allahu Teâlâ, böylece "fakr"ın, fakirliğin şerefini izhar etmiştir. Çünkü, evlerin en şereflisini, dünyadan çok az nasibi olan bir bölgeye yerleştirmiş ve sanki şöyle demek istemiştir. "Ben, fakirleri, dünyada emin belde'nin sakin ve mukimleri kıldım... İşte bunun gibi, onları, ahirette de emin makamların ehli yapacağım. Dünyada, onlar için emniyetli bir beyt, âhirerte de emniyetli bir yurt vardır."
e) Sanki, Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: "Kâ'be'yi, bütün dünya nimetlerinden uzak olan bir bölgeye yerleştirince, aynen bunun gibi marifetullah Kâ'be'sini de dünya muhabbetinden hâlî bir kalbde yaratırım." İşte Kâ'be'nin fazileti hakkında söylenebilecek olan hususlar bunlardır. Böylece de bu beytin, çeşitli fazilet ve menkıbeler hususunda insanlar için kurulmuş ilk beyt (ev) olduğu ortaya çıkar. Bunun böyle olduğu zahir olunca da, yahudilerin, "Beytu'l-Makdis, Kabe'den daha kıymetli ve şereflidir" şeklindeki sözleri geçersiz olur. Allah en iyi bilendir. 38[38]

'Bekke" Kelimesinin Mânası

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Elbette Mekke'de olandır" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 39[39]

Birinci Mesele

Âyette bulunan lafzından murad, şüphe yok ki, Mekke'dir. Daha sonra âlimler bu hususta ihtilâf etmiş, bazıları şöyle demiştir: "Bekke" ve "Mekke" lafızları, aynı şeyin iki ismidirler. Çünkü bâ harfiyle mîm harfi, mahreç bakımından birbirine yakın olan iki harftirler. Bu sebeple bu harflerden herbiri, diğerinin yerine kullanılmıştır. Meselâ, "Bu, yapılması gereken bir vuruştur" denildiği gibi; "Bu, devamlıdır, daimdir" denildiği gibi, 4Bu devamlıdır" denildiği gibi, "Başını dikti, yükseltti" denildiği gibi, da denilmektedir.
kelimesinin hangi kelimeden iştikak ettiği hususunda iki izah bulunmaktadır:
a) Bu kelime, birbirini savuşturmak, defetmek anlamına gelen kelimesinden türemiştir. Nitekim bir kimse bir başkasını sıkıştırıp uzaklaştırdığında, oy insanlar birbirine girip sıkışıklık olduğu zaman denilir. İşte bu sebepten ötürü Saîd İbn Cübeyr, insanlar tavafta birbirini sıkıştırarak izdihama sebebiyet verdikleri için, "Mekke'ye, Bekke denilmiştir" demiştir. Bu aynı zamanda, Muhammed İbn Ali el- Bakır, Mücâhid, ve Katâde'nin de görüşüdür. Bu zâtlardan birisi şöyle demiştir: "Muhammed İbn Ali el- Bakır'ı namaz kılarken gördüm. Derken, önünden bir kadın geçiverdi. Kendisini engellemeye çalıştığında, Muhammed İbn Ali el-Bakır: "Onu bırak; çünkü Mekke'nin, Bekke diye adlandırılmasının sebebi, orada insanların birbirlerini sıkıştırmalarıdır. Orada erkek namaz kılarken, kadın onun önünden; kadın namaz kılarken ise erkek onun önünden geçebilir.. Burada, bunun bir mahzuru yoktur!" dedi."
Mekke'ye Bekke denilmiştir. Çünkü Mekke, bütün zalimlerin boynunu kırar. Herhangi bir zalim orada bir kötülük düşünürse, onun boynu unufak olur. Kutrub şöyle demiştir: "Bir kimse bir kimseyi kınayıp onun gururunu kırdığı zaman, Araplar, derler." 40[40]

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/485.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/486.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/486.

Mekke Kelimesinin Mânası

"Mekke" kelimesinin iştikakı hususunda da şu açıklamalar yapılmıştır:
a) Bu şehre, günahları mekk ettiği, yani tamamını giderdiği için Mekke adı verilmiştir.
Bu senin, memede olan sütü iyice emip bitiren süt çocuğu hakkında söylemiş oluğun "Süt yavrusu, anasının memesini iyice emdi" ifâdesinden alınmadır.
b) Orası, dünyanın dört bir tarafından insan cezbettiği ipin bu adı almıştır. Nitekim, memedeki sütü iyice, sonuna kadar emdiğinde, denilir. Yine, kemikte olan İlikleri iyice emip yediğinde, denilmektedir.
c) Mekke, suyu az olduğu için, böyle isimlendirilmiştir. Çünkü orasının suyu adetâ çekilmiş gibidir.
Mekke, yeryüzünün göbeğinde yer alır. Kaynaklar ve gözeler Mekke'nin altından kaynar. Binâenaleyh yeryüzünün tamamı, Mekke'nin altındaki kaynaktan suyunu çeker.
Bazı âlimler "Mekke" ile "Bekke" kelimelerinin arasında fark olduğunu ileri sürerek bir kısmı şöyle demişlerdir: "Bekke, sadece Mescid-i Haram; Mekke ise bütün Harem bölgesine verilen addır. Bunun delili şudur: Bekke, kalabalık ve itişme manasından türetilmiştir. Bu ise, başka yerlerde değil ancak tavaf esnasında Mescid-i Haram'da-olur." Bunların ekserisi ise, "Mekke'nin, hem Kâ'be'nin hem de tavaf edilebilen yerlerin adı olduğunu; "Bekke"ninise bu bölgenin adı olduğunu söylemiş ve şunu delil getirmişlerdir: Hak Teâlâ'nın, "Bekke'de olan (ev)" ifâdesi, o Beyt'in Bekke'nin içinde bulunduğuna delâlet eder. Eğer "Bekke", Kâ'be manasında olsaydı, Kâ'be'nin Bekke'nin içinde olması imkansız olurdu. Fakat Bekke'yi bu beldenin ismi olarak alırsak, bu söz doğru olmuş olur. 41[41]

Mekke'nin Diğer İsimleri

Mekke'nin birçok ismi vardır. K affa I (r.h), Tefsir'inde şu isimlerini saymıştır: Mekke, Bekke, Ümmü Rahm,
Küveysâ, Beşâşe, Hatime (kendisini hafife alanları kırıp döken), Ümmü'l-Kurâ. Nitekim Cenâb-ı Hak,
"Ümmü'l-Kura'yı ve onun etrafindakilerf inzâr edesin..." (şurâ, 7) buyurmuştur. Mekke, bütün beldelerin kökü olduğu ve yeryüzü onun altından yayıldığı için Ümmü'l-Kurâ (Beldelerin anası) diye adlandırılmıştır. İşte bundan dolayı orası, yeryüzünün dörtbir köşesinden gelenler tarafından ziyaret edilir. 42[42]

Kâ'be'nin Diğer İsimleri

Kâ'be'nin de birçok isimleri vardır:
1- Kâ'be: Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah Kabe'yi o Beyt-i Haram'ı, insanlar İçin (ibâdetlerini) yerine getirme (mahalli) kıldı" (Maide, 97) buyurmuştur.
Kâ'be'nin bu ismi alışının sebebi, bu ismin yükseklik ve şerefe delâlet etmesidir.
Topuğa, ayak bileği üzerinde bir çıkıntı gibi olup, yükseldiği için "kâb" denilmiştir. Memeleri yeni tomurcuklanan kadına da, mömeieri yükseldiği için "Kâ'ib" denilmiştir. Beytullah da, yeryüzünün en şerefli, en eski ve en faziletli yeri olduğu için bu ismi almıştır.
2- Beyt-i Atîk (Eski ev). Cenâb-ı Hak, "Sonra o (kurbanların) varacakları son yer Beyt-i Atîk'dir" (Hacc, 3) ve "O, Beyt-l Atîk'i tavaf etsinler" (Hacc, 29) buyurmuştur. Beytullah'a bu ismin veriliş sebebi hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Atîk, eski demektir. Biz, Beytullah'tn yeryüzünün evlerinin en eskisi olduğunu, hatta bazılarına göre Allah'ın onu, gökleri ve yeri yaratmazdan önce var ettiğini açıklamıştık.
b) Allah Teâlâ, NuhTufanıesnasında onu semâya kaldırarak, sular altında kalmaktan i'tâk

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/486-487.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/487.

(âzâd edip kurtarmıştır).

c) Bu kelime, yuvasında güçlenip kuvvetlendiği zaman kuş için söylenen jiUaJi Jsfr ifâdesinden alınmıştır. Kâ'be de orayı tahrib etmeye niyetlenen herkesi Allah'ın helak edeceği bir güce ulaştığı için, "Atîk" diye isimlendirilmiştir.

d) Allahu Teâlâ onu, beyti herhangi bir kimsenin mülkü olmaktan âzâd etmiştir.

e) Allah, kendisini ziyaret eden herkesi ateşten âzâd eder, mânasında o, Atîk'dir.

3- el-Mescidu'l-Haram... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kulunu bir gece Mescid-I Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren Allah'ın şanı çok yücedir" (isrâ, 1) buyurmuştur. O'nun "Haram" olmasından ne kastedildiğinin tefsiri, İnşa-Allah o âyetin (fırt, d tefsirinde gelecektir.

Buna eğer bir kimse, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz insanlar için konulan İlk ev, elbette Mekke'de olandır" buyruğu ile, "Beytimi tavaf edenler için iyice temizle" (Hacc, 26) buyruğu nasıl birleştirilebilir? Çünkü Cenâb-ı Hak Kâ'be'yi, bir keresinde kendisine, başka bir kere de insanlara nisbet etmiştir" derse, buna şöyle cevap verilir: Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Ev benimdir; ancak onu, kendi menfaatim için kurmadım! Çünkü"benim hiçbir şeye ihtiyacım yoktur. Ama ben onu, senin duan için bir kıble olsun diye vaz ettim." Allah en iyisini bilendir. 43[43]

Mübarek Kelimesinin Delâleti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Âlemler için mübarek olup hidayet vesilesi rehber olmak üzere..." buyurmuştur. Şunu bil ki, Cenâb-ı Hak bu beyti muhtelif faziletlerle vasfetmiştir:

Birincisi: Burası, insanlar için (ibâdet amacıyla) kurulmuş ilk evdir. Bunun, fazilet bakımından ilk olmak manasına geldiğini daha önce söylemiştik. Biz buna, şu izahları da ilâve edebiliriz:

a) Ali (r.a) "O, "bereket" sıfatı kendisine tahsis edilmiş ve kendisine giren herkesin emin kılınmış olduğu ilk evdir" demiştir.

b) Hasan el-Basrî, "O, yeryüzünün, içinde Allah'a ibâdet edilen ilk mescididir" demiştir.

c) Kutrûb ise, "O, kıble kılınan ilk evdir" demiştir.

İkincisi: Allah Teâlâ Kâ'be'yi "Mübarek" olmakla vasıflandtrmtşttr. Bu hususta iki mesele vardır: 44[44]

Birinci Mesele

"Mübarek" kelimesi, hal olduğu için mansub gelmiştir. Buna göre ifâdenin takdiri, "O, mübarek olduğu halde Mekke'de yerleşmiş olan evdir" şeklindedir. 45[45]

İkinci Mesele

"Bereket"in iki manası vardır:

a) Artmak ve çoğalmak;

b) Devamlı olmak... Allah Teâlâ devamlı, ezelî ve ebedî olduğu için "Tebârekellah" denilir. Bereket, içinde su bulunan havuza benzer. Deve, göğsünü yere koyup çöktüğünde Jb*3* âlj* denilir.

Eğer biz "bereket"!, artma ve çoğalma manasına alır isek, Beytullah şu bakımlardan mübarek olmuş olur:

1- Taatlar orada yapıldığında, sevapları daha fazla olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s):

"Mescid-i Haramın, mescidime üstünlüğü, mescidimin diğer mescid-lere üstünlüğü gibidir" buyurmuştur. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s):

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/488-489.

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/489.

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/489.

"Bu mescidimde kılman tek namaz, başkalarında kılman bin namazdan daha faziletlidir"46[46] buyurmuştur. Bu, namaz hakkında böyledir. Hacca gelince, Hz. Muhammed (s.a.s): söylemeden ve günah işlemeden bacanı tamamlarsa, anasının onu doğurduğu Şüngfpi, günahlarından sıyrılmış olur"47[47] buyurmuştur. Diğer bir hadiste ise"Kabul edilmiş haccın mükafaatı ancak cennettir"48[48] buyurmuştur. Mağfiret ve rahmeti elde etmekten daha bereketli bir şeyin olmayacağı malumdur.

2- Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Bu bereketin, "Herşeyin mahsulleri orada toplanır..." (Kasas. 57) âyetinde zikredilen hususun olması da caizdir. Böylece bu, "Etrafına bereket verdiğimiz Mescid-i Aksa'ya..." (isrâ, t) âyetinde ifâde edilen husus gibi olur."

3- Akıllı olanın, zihninde Kâ'be'nin bir nokta gibi, namazlarda ona yönelen insanların saflarının da merkezi kuşatan dâireler gibi olduğunu düşünmesi ve namaz kılarken bu noktayı kuşatan safların ne kadar çok olduğunu tasavvur etmesi gerekir. Böylece hiç şüphesiz, o namaz kılanlar içinde, yüce ruhlu, kutsî kalbli, nurânî sırlara sahip ve gönülleri rabbani şahıslar bulunur. Sonra o saf ruhlar, marifetullah Kâ'be'sine yönelip, bedenleri de şu maddî Kâ'be'ye yöneldiği zaman, o esnada Mescid-i Haram'da bulunan kimseler ruhunun nuru ile, Kâ'be'ye böylece yönelmiş olan kimselerin ruhlarının nurlarıyla birleşirler de o ilâhî nurlar, o kimsenin kalbinde artar ve o ruhanî ışıkların parıltıları, onun gönlünde büyür. İşte bu çok büyük bir derya ve şerefli bir makam olup senin dikkatini, Kâ'be'nin mübarek olduğu hususuna çeker.

Fakat biz bu bereketi, "devamlı olma" manasında tefsir edersek, durum yine aynıdır. Çünkü Kâ'be'de, tavaf edenler, ziyaretçiler ve namaz kılanlar eksik olmaz. Yeryüzü küre şeklindedir. Yeryüzü böyle olunca, her saatin, bir kavim için sabah vakti; diğer bir kavim için öğle; üçüncü bir kavim için ikindi; dördüncü bir kavim için akşam; beşinci bir kavim için de yatsı vakti olduğunu düşünmek mümkündür. Durum böyle olunca, Kâ'be, farz namazlarını edâ etmek için, dünyanın her tarafından kimselerin bulunmasından asla ayrı kalmaz. İşte bu bakımdan, bir devamlılık söz konusudur. Yine Kâ'be binlerce yıldır aynı hal üzere devam etmiştir. Binâenaleyh Kâ'be'nin bu iki bakımdan da "mübarek" olduğu sabit olmaktadır.

Üçüncüsü: Beytutlah'ın üçüncü vasfı, "Alemler için hidayet rehberi" olmasıdır. Bununla ilgili iki mesele vardır:49[49]

Birinci Mesele

Bunun şu manalarda olduğu söylenmiştir:

a) "O, bütün âlemlerin namazlarında kendisine yöneldikleri kıblesidir "

b) "Kâ'be, kendisinde bulunan zikrettiğimiz deliller ve anlattığımız harikulade halleri sebebi ile, irâde sahibi bir yaratıcının varlığına ve Mz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna bir delildir. Çünkü Hz. Peygamber'in nübüvvetine delâlet eden herşey, aynı zamanda bir yaratıcının varlığına, ilmine, hikmetine, kudretine, herşeyden müstağni oluşuna ve bütün sıfatlarına delâlet eder."

c) Kâ'be, bütün âlemi cennete hidayet edip götürür. Çünkü farz namazlarını edâ eden herkes cennete girmeye hak kazanır. 50[50]

İkinci Mesele

Zeccâc, bunun "Alemler için hidayet sahibi (vesilesi)" manasına geldiğini söylemiştir. Yine o, bu ifâdenin "O, Alemler için bir hidayettir" mânasında, mahallen merfu olabileceğini de

---

46[46] Benzeri bir hadis için bkz. Keşfü'l-Hafâ, 2/27.

47[47] Benzeri, Buhâri, Muhtasar, 9-10; Nesftt, Hacc, 4 (5/114).

48[48] Nesai, Hacc, 3(5/112).

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/489-491.

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/491.

söylemiştir. 51[51]

Kabe'de Bulunan Aşikâr Deliller

Cenâb-ı Allah'ın, "Orada apaçık alAl-ietler vardır" beyânı ile ilgili şu iki görüş vardır:
a) Bundan murad, bizim onda bulunduğunu söylediğimiz âyetlerdir. Onlar da, korkan kimsenin kendisini orda emniyette hissetmesi, o kadar taş atılmasına rağmen, taşların yok olup gitmesi, kuşların onun üzerinden uçmaması, hastanın orada şifâ bulmast, ona saygısızlık edenin peşinen cezalandırılması ve orayı harab etmeye niyet eden fil ordusunun helak edilmesi gibi hususlardır. İşte buradaki "alametler" (âyetler), bu manadadır. Âyette, "âyât" (alAl-ietler) kelimesinin beyânı yer almamıştır.
"Âyetteki, "İbrahim'in makamı (vardır) tabirinin, "apaçıkalâ-metler" tabiriyle bir ilgisi yoktur. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: "Orada apaçık âyetler vardır. Bununla beraber orası, Hz. İbrahim'in makamı, mekânı, seçtiği yer ve Allah'a ibâdet ettiği mahallidir. Çünkü bütün bunlar, kendisi ile şeref ve saygı kazanılan özelliklerdendir.
Buradaki ikinci bir görüşe göre âyette geçen "âyât (alametler)" lafzının beyânı yer almıştır ve bu da "Makam-} İbrahim" tabiridir. Yani, "O âyetler, makam-ı İbrahim'dir" demektir.
İmdi şayet "Buradaki "âyât" lafzı cemîdir, onun tek bir şeyle tefsir edilmesi doğru olmaz" denilir ise, buna âlimler şu şekilde cevap verirler:
a) Makam-ı İbrahim, birçok âyet yerini tutar. Çünkü Allah'ın Resulü (s.a.s) için mu'cize olan herşey, yaratıcının varlığına, ilmine, kudretine, irâdesine, hayat sahibi oluşuna ve sonradan olan varlıklara benzemekten münezzeh, mukaddes ve müstağni olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, "Makam-ı İbrahim", hernekadar tek bir şeyse de, onda saydığımız bunca deliller mecvut olduğu için, birçok deliller mesabesinde kabul edilmiştir. Bu, tıpkı, "Hakikaten İbrahim (başlı başına) bir ümmet İdi Allah'a İtaatkârdı" (Nahl, 120) âyeti gibidir.
b) Makam-ı İbrahim, birçok âyetleri ihtiva eder. Çünkü sert bir kayada ayağının iz bırakması bir âyet, ayağının ona topuğuna kadar gömülmesi bir başka âyet, o kayanın bir kısmı yumuşarken diğer kısımlarının sertliğini muhafaza etmesi bir diğer âyettir. Çünkü o taşın, sadece Hz. İbrahim'in ayaklarını koyduğu yeri yumuşamıştır. Diğer peygamberlerin mû'cizeterinin değil de, yahudi, hristiyan, müşrik ve mülhidlerden binlerce yıl bu kadar düşmanlık görmesine rağmen, Makam-ı İbrahim'in Hz. İbrahim'e has bir yer olarak muhafaza edilmiş olması diğer bir âyettir. Böylece Makam-ı İbrahim'in pek çok âyeti ihtiva ettiği sabit olmuştur.
c) Zeccâc şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim oraya girerse emin olur" buyruğu, alAl-ietler (âyetler)in tefsirinin bir parçasıdır. Buna göre sanki orada, apaçık âyetler (alAl-ietler) olarak, Makam-ı İbrahim ile oraya girenlerin emin olmaları özelliği mevcuttur. Cemî^sigası bazan iki şey için kullanılabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer her ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz (ne âlâ. Fakat) sizin kalpleriniz kaymıştır" (Tahrim. 4) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "İki ve daha yukarısı cemâattir (cemisayılır)"52[52] buyurmuştur. Bazı âlimler, bu alametleri şöyle deyip üçe tamamlamışlardır: "Bunlar, İbrahim'in makamı, oraya girenlerin emin oluşu ve insanların Allah rızası için oraya hacc yapmalarıdır. Bu âyetin devamındaki buyruğunun başında, (o ifâdenin buraya atfını gerektiren) J' lafzı kısalık olsun diye hazfedil mistir. Nitekim, "De ki:*Rabb'im adaleti emretti" (Kru, 29) âyetinde de böyledir. Bu, "Rabb'im, adaletli olmanızı emretti" mânasındadır.
d) Bu iki âyetin zikredilip, âyetlerin daha çok olduğuna delâlet etmesi için, diğer âyetlerin zikredilmemiş olması da caizdir. Sanki şöyle denilmiştir: "Onda apaçık birçok âyet vardır: Makam-ı İbrahim, ona girenin emin oluşu ve bunların dışında daha birçok âyet."
e) İbn Abbas, Mücahid ve Ebû Cafer el-Medenî Kuteybe'nin rivayetine göre, bu kelimeyi müfred olarak (bir âyet) şeklinde okumuşlardır.

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/491.
52[52] BuhİrF, ezan. 35; İbn Mâce, ikAl-ie, 44 (1/312).

f) Müberred, "Makam" kelimesi masdar olduğu için, "ve kulakları üzerine..." (BaKara. 7) âyetinde de olduğu gibi, cemî olarak getirilmemiştir. Bundan murad, Makamiât-ı İbrahim (İbrahim'in makamlarındır. Bunlar ise, Hz. İbrahim (a.s)'in yapmış olduğu hacc menâsiki ve kurban ile ilgili işlerdir. Şüphe yok ki bunların sayısı çoktur" demiştir. Buna göre, âyetler (alametler)den murad, "Kim Allah'ın şeâlrini büyük tanırsa..." (Hacc, 32) âyetinde de buyurulduğu gibi, haccın menâsikidir. 53[53]

Makam-ı İbrahim Hakkında

Cenâb-ı Hak daha sonra"İbrahim'in makamı..." buyurmuştur. Bunun hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:

a) Kâ'be'nin inşası yükselip, İbrahim (a.s) de yukarıya kadar taş kaldırmaktan âciz kalınca, üzerine basıp çıktığı ve ayaklarının içine gömüldüğü taştır.

b) Hz. İbrahim (a.s) ziyaret için Şam'dan Mekke'ye gelmişti. O, (Şam'daki) hanımına dönünceye kadar, Mekke'de hayvanından inmemeye yemin etmişti. Mekke'ye vardığında O'na, Hz. İsmail (a.s)'in annesi olan hanımı, "Hayvanından in de başını yıkayalım" dedi. Bunun üzerine İsmail (a.s)'in annesi o taşı getirdi ve onun sağ tarafına koydu. Hz. İbrahim (a.s), hanımı başının sağ tarafını yıkasın diye ayağını taşa bastı. Sonra hanımı bu taşı, onun başının diğer tarafını yıkamak için sol tarafına koydu. İşte böylece taşın üzerinde iki ayağının da izi kaldı.

c) Bu, Hz. İbrahim (a.s)'in insanları hacca çağırırken üzerine çıktığı taştır. Kaffl (r.h) şöyle elemiştir: "İbrahim (a.s)'in, bütün bu yerlerde aynı taşa basmış olması caizdir."

Haremde İnsanların, Bilhassa Suçluların Emînliğinin Mânası

Hak Teâlâ sonra, "Kim oraya girerse emîn olar" buyurmuştur. Bu âyetin birçok benzeri vardır: Meselâ, Cenâb-ı Hak, "Hani biz Beyti insanlar için bir toplantı yeri yapmışbk" (Bakara, 125) ve "Onu emîn bir yer yaptığımızı onlar görmediler mi?" (Ankabut, 67) buyurmuştur. Hz. İbrahim de, "Hani İbrahim, "Yâ Rabbi, burasını emîn bir belde yap" demişti" (Bakara, 126) demiştir. Yine Cenâb-ı Hak, "Ki O, onları açlıktan kurtarıp doyurdu ve kendilerini korkudan emîn kıldı" (Kurey?. 4) buyurmuştur. Ebû Bekr er-Razi şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz insanlar için vaz' olunan ilk ev..." âyetinin peşi sıra zikredilen şu âyetler de bütün Harem hakkında söz konusu olup, sonra da Cenâb-ı Hak, "Kim oraya girerse emîn olur" buyurunca, Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirden muradının bütün Harem bölgesi olması vâcib olur. Âlimler, Harem-i Şerifte adam öldüren kimsenin, yine Harem'de kısas edilebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Yine âlimler, Harem-i Şerifin ancak nefse sataşma gibi hususlarda emân ifâde ettiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Âlimler arasındaki ihtilâf, Harem-i Şerifin dışında kendisine kısas vâcib olan birisinin Harem'e sığınıp iltica etmesi durumunda, Harem'de kendisine kısas uygulanıp uygulanmıyacağı hakkındadır. Şafiî kısas yapılacağını söylerken, Ebû Hanife kısas yapılamayacağını; aksine oradan çıkıncaya kadar onun yeme, içme, alışveriş ve konuşmadan men edileceğini; Harem'den çıkınca da kendisine kısas uygulanacağı jçtihadındadır. Bu mesele hakkındaki sözümüz, Hak Teâlâ'nın, (Bakara, 125) âyetinin tefsirinde geçmişti. Ebû Hanife (r.a), bu âyetle istidlal ederek şöyle demiştir: "Âyetin zahiri Harem'e giren kimsenin emîn olacağını haber vermektedir. Ancak âyeti zahirine hamletmek mümkün değildir. Çünkü bazan insan orada emîn olamaz. Bu durumda da âyetin ifâde ettiği mânada bir mantıksızlık oluyor. Binâenaleyh bir haber cümlesi olan bu âyeti, emir manasında almak gerekir. Bu âyetle, adam öldürmenin dışındaki suçlar hakkında amel edilmemiştir. Çünkü suçlardaki zarar, adam öldürmedeki ve Harem-i Şerifte işlediği cinayetten ötürü hakedilen zarardan daha hafiftir. Çünkü o kimse, Harem-i Şerifin hürmetine saygısızlık etmiştir. Dolayısıyla bu, âyetin zahirine göre ortaya çıkan ihtilafa dahil olmuş olur."

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/491-493.

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın "Emin olur" ifâdesi, oraya bu vasfı vermek içindir. Binâenaleyh bu âyetle amel etme hususunda, emniyetin sadece bazı bakımlardan bulunması kifayet eder. Biz âyetin, bu mânaya geldiğine karar verdik. Bunu şu şekillerde izah ederiz:

Allah'a yaklaşmak için, ibâdet etmek maksadıyla Harem-i Şerife giren herkes, Kıyamet günü cehennemden emîn olmuş olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "İki Marem'den (Harem-i Şerif ile Mesdd-i Nebî'nin hareminden) birinde ölen kimse, kıyamet günü emin olarak diriltirilir'.' "Gündüz bir saat Mekke'nin sıcağına sabreden kimseden, cehennem ikiyüz yıllık mesafe uzak olur." "Kim, çirkin söz söylemeden ve günah işlemeden haccını tamamlarsa, anasının onu doğurduğu gün gibi günahlardan sıyrılmış olur"54[54] buyurmuştur.

b) Bundan muradın, Allah Teâlâ'nın insanların kalbine, Mescid-i Haram'a iltica eden herkese karşı bir şefkat ve onlardan kötülükleri uzaklaştırma duygusu vermesi de olabilir.

Durum, genel olarak bu şekilde tahakkuk ettiği için, Cenâb-ı Hak mutlak olarak bunun böyle olacağını haber vermiştir. Yaptığımız bu izah, Hanefîlerin-kinden şu iki bakımdan daha evlâdır:

1- Biz bu izaha göre, haber cümlesini emir mânasında kılmamış olduk. Onlar ise, haber cümlesini emir manasında almışlardır.

2- Allah Teâlâ orasının emîn oluşunu, Beytullah'ın faziletini beyân etmek için zikretmiştir. Bunun, Beytullah'ın faziletine bir hüccet olabilmesi için, yahudilerce bilinen birşey olması gerekir. Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatında bildirdiği o hüküm, Kâ'be'nin faziletini isbat hususunda yahudi ve hristiyanlar için bir hüccet olmaz.

c) Âyetin mânası, "Kaza umresi yılında kim Hz. Peygamber (s.a.s) ile Mekke'ye girerse emîn olur" şeklinde olabilir. Çünkü Hak Teâlâ, "İnşaallah (hepiniz), emniyet içinde mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz" (Fetih, 27) buyurmuştur. ,

d) Dahhâk şöyle demiştir: "Kim bir hacc yaparsa, daha önce kazandığı günahlardan emîn olur."

Bil ki bütün bu cevaplarda sözlerin yolu birdir. Oda, âyetteki "emîn olur" ifâdesinin, bir emniyetin bulunduğu hususunda bir hüküm bildirmesidir. Bu âyetle Al-iel etme hususunda emniyetin sadece bir cihetten bulunmuş olması kâfidir. Biz bu ifâdeyi, bu cihetlerden bir kısmına hamlettiğimizde, âyetin gereğine göre amel etmiş oluruz. Binâenaleyh geriye, Hanefilerin söylediği mânaya âyetin delâleti kalmaz. Bu görüşü kuvvetlendiren hususlardan biri de şudur: Âyeti bu cihete hamletmek, kısasın vücubuna delâlet eden nassları tahsis etmeye yol açmaz. Bu İfâdeyi Hanefilerin verdiği mânaya hamletmek ise, kısas âyetlerini tahsis etme neticesine götürür. Binâenaleyh bizim görüşümüz daha evlâdır. Allah en iyisini bilir. 55[55]

Haccetmenin Farz Olması

"Gitme imkânı bulanların, Beytullah'ı haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim küfrederse şüphesiz ki Allah âlemlerden ganîdir ' (Âl-i İmran, 97).

Bil ki Cenâb-ı Hak Beytullah'm faziletlerini ve makamını zikredince, bunun peşinden haccın farz olduğunu belirtmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 56[56]

Birinci Mesele

Hamza, Kisâî ve Âsim 'dan rivayetle Hafs, hâ harft nin kesresi ile ; diğer kıraat imamları ise hâinin fethasıyla, şeklinde okumuşlardır. "Hâ'nın fethasıyla okunuş Hicaz, kesresi ile okunuşu ise Necid lehçesine göredir ve her ikisi de aynı manayadır" denilmiştir. Bu iki okunuşun Arapça'da mutlak olarak caiz olduğu da söylenmiştir. Meselâ, ve kelimelerinde olduğu gibi. Hâ

54[54] Benzeri bir hadis için bkz.: Buhari, Muhtasar, 9-10; Nesai, Hacc, 4(5/114)

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/493-495.

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/496.

harfinin kesresi ile olanın, yapılan işin ismi (yani hacc) mânasına; fetha ile olanın ise masdar (yani haccetmek) mânasına geldiği de söylenmiştir. Sibeveyh, kesre ile olanın da "zikr" ve "ilim" kelimeleri gibi masdar olabileceğini söylemiştir. 57[57]

İkinci Mesele

Âyetteki, "Ona yol bulabilenlerin..." tabiri hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) Zeccâc, bu tabirin başındaki kelimesinin mahallinin, yine bu âyetteki kelimesinden bedel olarak, mecrur olduğunu, mânasının ise, "Ona bir yol bulabilen insanlara..." şeklinde olduğunu söylemiştir.
b) Ferrâ ise, "Eğer, kelimesini ve sonrasını müste'nef (yeni) bir cümle kabul edersen, bu cümle şart cümlesi*olur ve cevabı, önceki kısım kendisine delâlet ettiği için hazfedilmiş olur. Bunun takdiri, "Onu haccetmeye bir yol bulursa, o kimseye Allah için Beytullah'ı haccetmesi gerekir" şeklindedir" demiştir.
c) İbnu'l-Enbârî: "Buradaki kelimesinin, kelimesinin bir izahı olarak ref mahallinde olması da caizdir. Buna göre sanki "Kendilerine Beytullah'ı Allah için haccvacib olan insanlar kimlerdir?" denilmiş ve "Onlar, ona bir yol bulabilenlerdir" diye cevap verilmiştir. 58[58]

Haccın Farziyyeti İçin Binit ve Azık Bulunması Kâfi midir?

Ekseri âlimler, "istitâ'a" (güç yetirmejnin mevcut olması için, o insanın yiyecek ve bineceğinin bulunmasının şart olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.
Sahabe'den bir kısrm zevat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Ona (yani hacca) yol bulabilme" tabirini, "azık ve binit" diye tefsir ettiğini rivayet etmişlerdir. Kaffâl, Cüveybir yoluyla, Dahhak'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Bir insan genç ve sıhhatli olur, fakat haccedecek kadar parası bulunmaz ise, o kimsenin haccını yapacak para elde edinceye kadar amelelik yapması gerekir." Bunun üzerine birisi Dahhâka. "Allah, insanlara Beytullah'a yaya yürüyüp ziyaret etmelerini emreder mi?" deyince o, "Bir insanın Mekke'de alacağı bir miras olsa, onu orada bırakır mı?" dedi. Adam, "Hayır, diz üstü bile olsa oraya gider" dedi. Bunun üzerine Dahhâk, "İşte bunun gibi ona, Beytullah'ı haccetmesi farz olur" dedi.
İkrime'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İstitâ'e" (haccedebilmek) beden sağlığı ile, binecek bir şey bulamadığı zaman, yürüyerek gidebilmektir." Bil ki, bedeni sıhhatli olan ve yürümeye gücü bulunan herkes hakkında, binecek birşey bulamadığı zaman, "O bu işi yapabilir" denilmesi uygundur. Binâenaleyh bu istitâ'a'yı azık ve binit bulabilmek mânasına almak, lafzın zahirini terketmektir. Binâenaleyh, böyle bir tahsis için ayrı bir delile ihtiyaç vardır. Bu konuda rivayet edilmekte olan haberlere dayanmak mümkün değildir. Çünkü ahâd hadislerden dolayı, Kitâb'ın, âyetin zahiri terkedilemez, Hele Muhammed İbn Cerir et-Taberî, bu haberlerin ravilerini ta'n etmişken!... Bu haberler bir başka yönden daha ta'n edilmiştir, o da şudur: Azık ve binitin bulunmuş olması, hacca istitâa (güç) olması için yeterli değildir. Çünkü istita'a'nın bulunabilmesi için, beden sıhhatine ve yolun emniyetli oluşuna da bakılmıştır. Bu husustaki hadislerin zahiri ise, bunlardan herhangi birinin nazar-ı dikkate alınmadığını gösterir. Binâenaleyh bu haberler, işte bu bakımdan da ta'n edilmişlerdir. Bu hususta Cenâb-ı Hakk'ın, "(Allah), dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedt" (Hacc, 78) ve "Allah size kolaylık diler, size güçlük murad etmez" (Bakara. 165) âyetlerinin zahirî mânalarına dayanmak gerekir. 59[59]

Kâfirlerin Fer'î Ahk Al-ila Mükellef Olup Olmadıkları

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/496.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/496-497.
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/497.

Bazı âlimler bu âyeti, kâfirlerin İslAl-i şeriatının ahkAl-ıına muhatab olduklarına delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü "Beytullah'ı haccetmesi Allah 'm insanlar üzerinde bir hakkıdır..." âyetinin zahiri, mü'minleri de kâfirleri de içine alır. İmânın olmaması, bu umûmî mânaya ters düşmez ve onu tahsis etmez (Yani mü'minlere has kılmaz). Hz. Muhammed (s.a.s)'e imânın sıhhatinin şartı olan Allah'a iman kendisinde bulunmadığı halde, bir dehrî de Hz. Peygamber (s.a.s)'e iman etmekle mükelleftir. Yine namazın sıhhatinin şartı olan abdest kendisinde bulunmadığı halde, abdestsiz kimse de namaz kılmakla mükelleftir. Binâenaleyh şartın olmaması, o kimsenin şarta bağlı olan şeyle mükellef olmasına manî değildir. İşte burada da böyledir." Allah en iyisini bilir. 60[60]

İstita’a Kable'i-Fiil İddiası

Mu'tezile'nin ekserisi, bu âyeti, istitâ'anın (gücün), fiilden önce mevcut olduğuna delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "Eğer istita'a fiil ile birlikte (fiilin yapılış esnasında) olsaydı, haccetmeyen kimsenin de hacca istita'ası (gücü) olmuş olurdu. Hacca güç yetiremeyen kimseyi ise, bu âyette bahsedilen mükellefiyet içine almazdı. Böylece de haccetmeyen herkesin, bu âyet sebebiyle hacc yapma ile emredilmiş olmamaları gerekirdi ki bu ittifakla bâtıldır.

Âlimlerimiz Mu'tezile'nin bu görüşüne şöyle cevap vermiştir: "Bu sizin için de söz konusudur. Çünkü birşeye kadir olan ya o fiili yapmaya sebep olan şeyler bulunmadan o fiili yapmakla emredilmiş olur, veyahut da o sebepler bulunduktan sonra o fiil ile emredilmiş olur. Sebepler yok iken o fiil ile emredilmiş olmak imkansızdır. Çünkü sebepler bulunmazdan önce fiilin bulunması imkansızdır. Binâenaleyh böyle bir şeyi teklif etmek, "teklîf-i mâla yutak" olur. Fakat o fiilin sebepleri bulunduktan sonra fiil ister istemez meydana gelir. Bu durumda da onu emretmenin bir mânası olmaz. Her iki durumda da istita'a söz konusu olmayınca, bu âyetteki teklifin hiç kimseye yönelik olmaması gerekir. 61[61]

Dini Emirleri Sual İle Kurcalamamak

Rivayet edildiğine göre, bu âyet nazil olunca, "Ya Resûlallah, hacc bize her sene mi farzdır?" diye soruldü ve bu soru üç defa tekrar edildi. Hz. Peygamber (s.a.s) her üçünde de sükût etti ve dördüncüsünde:

"Eğer "evet" deseydim, (haccsize her sene) vacib olurdu. Eğer böyle vacib olsaydı, yerine getiremezdiniz. Yerine getirmeyince de kâfir olurdunuz. Dikkat edin, ben sizi bıraktığım sürece, siz de beni bırakın (Bana birşey sormayın). Size birşey emrettiğimde ise, onu elinizden geldiği kadar yapın. Size birşeyi nehyettiğimde de ondan vazgeçin. Çünkü sizden önceki ümmetler, peygamberlerine çok karşı geldikleri ve ona muhalefet ettikleri için helak olmuşlardır"62[62] diye cevap vermiştir.

Sonra âlimler bu hadisle istidlal ederek, emirlerin şu iki sebepten ötürü tekrar (yani o emri tekrar tekrar yerine getirmeyi) ifâde etmeyeceğini söylemişlerdir:

a) Bu emir hacc hakkında gelmiştir ama tekrarı ifâde etmemiştir.

b) Sahabe bu emrin tekrarı ifâde edip etmediğini sormuşlardır. Eğer emir sigası tekrarı ifâde etmiş olsaydı Arapça'yı bilen bu sahabelerin soru sormaması gerekirdi. 63[63]

Yedinci Mesele

Bir şeye yol bulabilmek, o şeye ulaşmaya imkân bulma mânâsındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Fakat bir çıkış yolu var mı?" (Mû'minun11) "Geri dönmeye bir yol var mı?" (Şura, 44)

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/498.

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/498.

62[62] İbn Mâce, Menâsik, 2 (II/963).

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/498-499.

ve"iyilik edenlere karşı bir yol yoktur" (Tevbe, 91) buyurmuştur. Binâenaleyh bu imkanın bulunmasında, beden sağlığı, yırtıcı hayvanlardan, düşmanlardan ve yiyecek içecek bulamamaktan ötürü telef olma korkusunun bulunmamasına, azık ve biniti karşılayabilecek, bütün borçları ödeyip, bütün emânetleri geri vermeye yetecek bir paraya sahip olmaya itibar edilir. Eğer o insanın bakmakla yükümlü olduğu birisi varsa, o, haccederken onlara yetecek kadar şey bırakamadtğı müddetçe ona hacc farz olmaz. Bu meselenin teferruatı fıkıh kitaplarında anlatılmıştır. Allah en iyisini bilir. 64[64]

Hacc Farz Olup da Haccetmeyen in Hükmü

Sonra Cenâb-ı Allah, "Kim inkâr ederse, şüphesiz ki Allah âlemlerden ganîdir" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bazı meseleler vardır: 65[65]

Birinci Mesele

Bu âyet hakkında iki görüş vardır:
1- Bu, tek başına müstakil bir cümledir ve Atlah'ı inkâr eden bütün kâfirler hakkında umûmî bir va'îd-dir. Bu cümlenin, öncesiyle ilgisi yoktur.
2- "Bu cümle, öncesi ile ilgilidir." Bu görüşte olanlardan bazıları bunun haccı terkeden (yerine getirmeyen) kimselerle ilgili olduğunu, bazıları da haccın farz olduğuna inanmayan kimselerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bunun haccı yerine getirmeyen kimselerle ilgili olduğunu söyleyenler, bu görüşlerinde âyetin zahirine dayanmışlardır. Çünkü bundan önce hacc emri geçmiş ve onun peşisıra "Kim inkâr ederse-." tabiri getirilmiştir. Bundan bu küfrün ancak, daha önce emredilmiş olan şeyi terketmek olduğu anlaşılır. Sonra, bu görüşte olanlar bu görüşlerini bazı haberlerle te'kid etmişlerdir. Hz. Peygamber'den rivayet edildiğine göre O, şöyle buyurmuştur: "Kim haccetmeden ölürse, o kimse isterse yahudl olarak ölsün, isterse hristiyan!.,. (İslamla alakası yoktur.)"
Ebû Ümame'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber şöyle buyurdular:
"Kim kendisini açık bir ihtiyaç veya alıkoyan bir hastalık yahut da zâlim bir hükümdar men etmeksizin, İslam'ın emrettiği haccı ifâ etmeden ölürse, o kimse dilediği bir hal üzere, ister yahudi isterse hristiyan olarak Ölsün!"66[66] Said İbn Cübeyr'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "İmkânı olduğu halde haccetmemiş olan bir komşum ölse, ben onun namazını kılmam!"
Eğer, "Haccı terketmesi sebebiyle o kişi hakkında küfre hükmetmek nasıl caiz olabilir?" denilirse, Kaffâl (r.h) bu soruya şöyle cevap vermiştir:
"Bundan murad, meselenin önemine dikkat çekmektir. Yani, "küfre girmesi ve haccı inkâr eden kimsenin yaptığı şeyi yapması yakındır!" demektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın dayanmıştı" (Ahzab, ıoj âyetidir. Yani, "Nerdeyse... dayanmıştı, dayanmak üzereydi" demektir. Bunun bir başka benzeri ise, Hz. Peygamberin, "Kim, kasıtlı olarak bir namazı terkederse, (neredeyse) küfte girmiştir"67[67] vej"Kim hayiz halinde veya "dübüründen kadını'(na) yaklaşırsa, cima ederse, (nerdeyse) küfre girmiştir"68[68] hadisleridir. Çoğunluğa gelince buntar, bu tehdidi, haccın farziyetine inanmayan kimselere hamledenlerdir. Dahhâk şöyle demiştir: "Hacc âyeti nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber altı dinin müntesibini; müslümanları, hristiyanları, yahudileri, sâbiîleri, mecusîleri ve müşrikleri topladı ve onlara bir nutuk irad ederek şöyle dedi: "Muhakka ki Allah, haca size farz kılmıştır; binâenaleyh, haccediniz..." Bunun üzerine, müslümanlar buna iman etti; diğer beş inanç mensupları ise,

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/499.
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/499.
66[66] Darimî, Menâsik, 2 (II/29).
67[67] Müsned, VI / 421 ("Allah'ın ve Resulünün emânı ondan uzaklaşmıştır" şeklinde...).
68[68] Tirmizî, Taharet, 102 (I / 243).

bunu İnkâr ederek: "Biz ona inanmıyoruz.. (Kâ'be'ye) doğru yönelerek namaz kılmayız; onu hacc da etmeyiz..." dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Kim küfrederse, şüphesiz ki Allah, âlemlerden müstağnidir" âyetini inzal etti. 69[69]

İkinci Mesele

Bil ki, ibâdetler konusunda şeriatın teklifleri iki kısımdır: Bir kısmı mâkul olduğu halde bunların tafsilâtları anlaşılamaz. Meselâ namaz.. Çünkü namazın aslı mâkuldür, anlaşılmaktadır; yani o, Allah'ı ta'zim etmek ve ululamaktır. Ama namazın nasıllığına gelince, bu anlaşılamamaktadır. Zekât da bunun gibidir; onun esâsı, fakirin ihtiyacını karşılamaktır, ama nasıllığına gelince, bu da anlaşılamamaktadır. Orucun aslı da anlaşılmakta, kavranılmaktadır ki bu da, nefsi terbiye etmektir. Ama nasıllığı ise anlaşılamamaktadır. Aynı şekilde hacc da, bilinen keyfiyetlerde muayyen bir yere yapılan seferdir. Bu ibâdetlerin keyfiyyetlerinin hikmeti bilinememekte, asılları anlaşılamamaktadır.

Sen bunu iyice anlayınca deriz ki: Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Muhakkak ki bu tür ibâdetleri yapmak, kulluğun, boyun eğmenin ve inkiyâdın kemâline birinci nev' ibâdetlerden daha fazla delâlet etmektedirler. Bu böyledir, çünkü birinci nev' ibâdeti yapmış olan kişinin bu ibâdeti, aklıyla ondaki faydalanma şekillerini bildiği için yapmış olması muhtemeldir. Ama ikinci nev' ibâdeti yapan kimse ise bu ibâdeti ancak, sırf inkıyâd, itaat ve kulluk gayesiyle yapmıştır. İşte bu anlamdan dolayı, bu âyetteki hacc emri çok çeşitli te'kîd şekillerini ihtiva etmiştir.

a) Cenâb-ı Hakk'ın, tabiri. Bunun mânası şudur: Hak subhanehu İlâh, Rabb olduğu için kullarına bu tâati yapmayı vacib kılmıştır. Bundan dolayı kulların, -ondaki hikmeti bilsinler veya bilmesinler- bu emre boyun eğmeleri vâcibtir.

b) Cenab-ı Hak önce, "insanlar" kelimesini zikretmiş, daha sonra da, /oibulabilen" ifâdesini ondan bedel yapmıştır. Bunda iki çeşit te'kîd .maktadır:

1- Bir şeyden bedei getirmek, muradı ikilemek ve tekrarlamaktır. Bu ise, o şeye gösterilen ilginin fazlalığına delâlet etmektedir.

2- İfâde önce mücmel (genel hatlarıyla) getirilmiş, sonra da açıklanmıştır (tafsîl). Bu ise, meseleye gösterilen ihtimamın fazlalığını ortaya koymaktadır.

3- Cenâb-ı Hak bu vücûbiyyeti iki ibare ile ifâde buyurmuştur. Birincisi ifâdesindeki mülkiyyet lamıdır. İkincisi ise, harf-i cerridir ki, bu harf tabirinde vücûbiyyet ifâde etmektedir.

4- Lafzın zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın hacc ibadetini, ona gücü yeten herkese vacib kılmış olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh, tekfîfin teşmil ve tamîm edilmesi, o şeye ne kadar çok ihtimam gösterildiğine delâlet eder.

5- Cenâb-ı Hak, "Kim haccetmezse..." yerine, "Kim inkâr ederse..." buyurmuştur. Bu da, haccı terkeden kimse hakkında şiddetli bir sakındırma ifâde etmektedir.

6- Cenâb-ı Hak, kendisinin bütün âlemlerden müstağni olduğunu zikretmiştir ki bu da, ilahî gazaba, kızgınlığa ve kulu yardımsız bırakmaya delâlet eden hususlardandır.

7- Cenâb-ı Hak, "âlemlerden..."buyurmuş, "okâfirden" buyurmamıştır. Çünkü bütün âlemlerden müstağni olanın, bu tek insandan ve onun tâatından müstağni olmast daha evlâdır. Binâenaleyh bu, Allah'ın gazabına daha çok delâlet etmektedir.

8-AllahuTeâlâ âyetin başında "Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkı vardır" buyurmuş; böylece bu vâcib kılmanın, sırf ulûhiyyetin izzeti ve rubûbiyyetin kibriyasından dolayı olduğunu, herhangi bir fayda temini veya bir zararı def etmek için olmadığını beyân etmiştir. Sonra da bunu, âyetin sonunda, "Muhakkak kt Allah, âlemlerden müstağnidir" ifadesiyle te'kîd etmiştir.

Haccın emredildiğinin te'kîd edildiğine delâlet eden haberlerden bazıları şunlardır: Hz. Peygamber (s.a.s):

"Haccedemezden önce haccediniz; çünkü Beyt iki kere yıkılmıştır; üçüncüde işe (göğe)

---

[69] 69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/500-501.

kaldırılacaktır"70[70] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber'in,"Haccedemizden önce haccediniz; yeryüzü onun tarafına gitmenizi (haccetmenizi) engellemeden önce haccediniz"71[71] buyurduğu rivayet edilmiştir. Bunun mânası şudur: "Emniyet bulunmadığı için veya başka bir sebeple, Mekke toprağında sefer etmeniz size imkânsızlaşmadan önce haccediniz..." İbn Mesûd'dan da şu rivayet edilmiştir:
"Çölde, yiyen her hayvanın mutlaktı helak olacağı bir bitki bitmeden önce, bu Beyti haccediniz."72[72]

"De ki: "Ey Ehl-i Kitap, Allah yaptığınız her şeye şahid olduğu halde, Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz? "De ki: "Ey Ehl-i Kitap, kendiniz de şahid olduğunuz halde, niçin İman edenleri Allah'ın yolundan,
onda bir eğrilik aramaya yeltenerek, döndürmeye çalışıyorsunuz? Allah, yaptığınız hiçbir şeyden gafil değildir" (Al-i İmran, 98-99)
Bil ki âyetin, öncesiyle irtibatı hakkında iki izah bulunmaktadır:
1- En uygun izaha göre Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed'in nübüvvetine, Tevrat ve İncil'de O'nun geleceğini müjdeleyen âyetlerden deliller getirince, bunun peşinden ehl-i kitab'ın şüphelerini zikretmiştir. Birinci şüphe, neshi inkâr etmekle ilgili olan şüphedir. Allah Teâlâ buna, "Yakub'un kendisine haram kıldığı şeylerden başka, yiyeceğin her türlüsü İsraüoğuîlan için haram idi" (âı-i imran, 93) âyetiyle cevap vermiştir. İkinci şüphe, Kâ'be, namazda Kâ'be'ye yönelmenin gerekliliği ve onu haccetmenin farziyyeti "e i'gi'i °'an şüphelerdir. Allah Teâlâ buna da, "Muhakkak ki insanlar için kurulmuş ilk ev.." (âl-i imran, 96) âyetiyle cevap vermiştir. Böylece, delil getirme işi tamamlanmış, dalâlet sahiplerinin şüphelerine cevap verme işi tam ve mükemmel olmuştur. İşte Cenâb-ı Hak bunun peşisıra onlara yumuşak bir sözle hitab ederek, Bu apaçık deliller ortaya çıkıp, şüpheleriniz de yok olduktan sonra, niçin hâlâ Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?" demiştir. İşte bu, sözün tertibi ve nazmının güzelliği bakımından son derece mükemmeldir.
2- Allahu Teâlâ, Kâ'be'nin faziletlerini ve onu haccetmenin vâcib olduğunu beyân edince ve ehl-i kitap da, bunun gerçek din ve sahih inanç olduğunu biliyorlarken onlara, "Bunun hak ve gerçek olduğunu bildikten sonra, "Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?" demiştir. Bil ki, bâtıldan yana olan kimse, ya sadece kendisi sapıktır, veyahut da sapık olmasının yanısıra başkalarını da saptırıcıdır. Yahudiler ise, her iki sıfatla da mevsûf idiler. Bundan dolayı Allahu Teâlâ önce yumuşaklık ve rıfk yoluyla onların birinci sıfatını reddetmiştir. Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır: 73[73]

Birinci Mesele

"Ey Kitap ehil Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?" ifâde-sindeki "ehl-i kitap"tan kimin kastedildiği hususunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Hasan el-Basrî, "Onlar, ehl-i kitabın, Hz. Peygamberin nübüvvetinin sıhhat ve doğruluğunu bilen âlimleridir" demiş, buna da âyetteki, "Kendiniz de şahid olduğunuz halde" sözünü delil getirmiştir. Sazı âlimler de şöyle demiştir: "Bilâkis bundan murad, ehl-i kitabın tamamıdır. Çünkü onlar, bunu bilmiyor idiyseler de, hüccet onların aleyhlerinedir. Buna göre sanki onlar, istidlali terkedip taklide yöneldikleri için, bilip de sonra inkâr eden kimse gibi kabul edilmişlerdir."
Eğer, "Niçin diğer kâfirler değil de özellikle ehl-i kitap zikredilmiştir?" denilirse, deriz ki: Bu, iki sebepten dolayıdır:
1- Biz, Allah Teâlâ'nın, ehl-i kitaba karşı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin

---

70[70] Keşfu'l-Hafa. 1/350.
71[71] "Mesafeler kat edip gelen..." Keşfu'l-Hafa, 1/350.
72[72] Keşfu'l-Hafa, I / 350.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/501-503.
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/503-504.

doğruluğu hususunda Tevrat ve İncil'den deliller getirdiğini sonra da onların bu konudaki şüphelerine cevap verdiğini açıklamıştık. Bu iş tamamlanınca Hak Teâlâ onlara, "Ey Ehl-İ Kitap..," diye hitab etmiştir. İşte doğru tertip de budur.

2- Onların, Allah'ın âyetlerini bilmeleri, tevhidi ve nübüvvetin aslını itiraf ettikleri ve kitaplarında Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğunun şâhidler ile onun nübüvvetini müjdeleyen delilleri bildikleri için daha kuvvetlidir. 74[74]

İkinci Mesele

Mu'teztle, Allah Teâlâ'ntn "Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?" sözünde, küfrün onlar tarafından meydana getirildiğine bir delâlet bulunduğunu, bu azarlamanın yerinde olması için böyle olması gerektiğini söylemişlerdir. Nitekim insanların boylarının uzunluğu veya kısalığından, sağlıklı ve hasta oluşlarından dolayı kınanmaları da doğru değildir. Mu'tezile'nin bu görüşüne, ilim ve sebep meseleleriyle cevap verilir. 75[75]

Üçüncü Mesele

Buradaki "Allah'ın âyetlerinden murad, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği hususunda göstermiş olduğu âyetlerdir. Ehl-i kitabın bunları inkârlarından murad ise, bu âyetlerin Hz. Peygamberin nübüvvetine delâletini inkâr etmeleridir.

Cenâb-ı Hak sonra "Allah yaptığınız her şeye şâhid olduğu halde" buyurmuştur. Bunun başındaki vâv, vâv-ı hâliyyedir ve bunun mânası şu şekildedir: "Allah Teâlâ sizin yaptıklarınıza şâhid olduğu halde ve bundan dolayı sizleri cezalandıracağı halde, sizler niçin, Hz. Muhammed'in doğruluğunu gösteren Allah âyetlerini inkâr ediyorsunuz. Bu durum, Allah'ın âyetlerini inkâra cür'et göstermemenizi gerektirir."

Sonra Cenâb-ı Hak, onların bu sapıklıklarını yadırgayınca, bunun peşinden zayıf müslümanları saptırma gayretlerini yadırgadığını göstererek, "De ki: "Ey Ehl-i KItab, niçin imân edenleri Allah'ın yolundan döndürmeye çalışıyorsunuz?" buyurmuştur. Ferra şöyle demiştir'Arapçada (aynı manada olarak), (Onu menettim) fiilleri kullanılır." Hasan el- Basrî de, buradaki fiili, babından olmak üzere te harfinin zammesiyle şeklinde okumuştur. Müfes-sirler şöyle demişlerdir: "Ehl-i Kitap'ın, inananları Allah yolundan saptırmak istemeleri, zayıf müslümanlann kalplerine şek ve şüphe sokmak suretiyle oluyordu ve onlar Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarının kendi kitaplarında anlatıldığını da inkâr ediyorlardı."

Cenâb-ı Hak, daha sonra "Onda bir eğrilik aramaya yeltenerek" buyurmuştur. Aynı harfin kesresiyle, kelimesi, din, söz ve benzeri şeyler gibi gözle görülmeyen herşey hakkında doğrudan sapma manasında kullanılır. Görülen varlıklardaki eğrilikler İçin, ayn harfinin fethası ile kelimesi kullanılır. Meselâ duvar,kanal ve tahta vb. şeylerin eğrilikleri için... İbnû'l-Enbârî, fiili lam harf-i cerri ile kullanılmadığı zaman tek mef'ul alır. Meselâ "Mal, ücret ve sevap istedim" denilir.

Âyette ise, "O yol için bir eğrilik arayarak..." denilmek istenmiştir. Sonra, Al-i harf-i cerri düşmüştür. Nitekim Araplar, "Sana bir dirhem bağışladım" derler. Bu, "Senin için bir dirhem bağışladım" demektir. Bunun bir benzeri de, "Senin için bir ceylan avladım" ifadesidir. Şâir de şöyle demiştir:

"Onların uşakları yönetip geldi ve şöyle bağırdı: Size bir erkek deve kuşu mu, yoksa bir eşek mi avlayayım" yani, "Sizin için... avlayayım" demek istemiştir. Âyetteki tabirindeki zamiri "yol" "sebil"kelimeşine aittir. Çünkü "sebil", kelimesi, hem müennes, hem müzekkerdir. kelimesi ile, eğrilik ve tahrif mânası kastedilir. Buna göre bu ifâdenin mânası, "Nesh, Bedâ"ya76[76] delâlet

---

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/504.

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/505.

76[76] Allah'ın -hâşâ- önceden bilmediği birşeyi sonradan anlaması demektir. Yahudiler neshi, bir "bedâ" olduğunu ileri sürerek, kabul etmemişlerdir, (ç).

eder" yahut "Tevrat'ta Musa'nın şeriatının kıyamete kadar bakî olduğu zikredilmiştir" şeklindeki sözlerinizle, zayıf müslümanlara karşı ileri sürdüğünüz şüpheler ile, Allah'ın yolunu eğriltmek ve tahrif etmek mi istiyorsunuz" şeklindedir. Âyetin bir başka izahı daha vardın Oda, kelimesinin hâl sayılmasıdır. Buna göre mâna, "Sizler, sapık olarak bunu istiyorsunuz" şeklinde olur. Buna göre sanki onlar, kendilerinin Allah'ın dini ve yolu üzere olduklarını iddia ediyorlardı da Hak Teâlâ onlara, "Muhakkak ki sizler, sapıtmış olduğunuz halde Allah'ın yolunda olma peşindesiniz" demiştir. Bu izaha göre tyfö tabirinde bir lAl-i harf-i cerri takdir etmeye gerek kalmaz. 77[77]

Ehl-i Kitabın Şâhid Olmasının Mânâsı

Cenâb-ı Hak sonra, "Kendiniz de şâhid olduğunuz halde.." buyurmuştur. Bu ifâdenin birkaç türlü izahı vardır:
a) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Yani, sizler Tevrat'ta, ondan başkasının kabul edilmeyeceği Allah dininin ancak İslAl-i dini olduğuna şahid olduğunuz halde..." demektir."
b) "Sizler, Hz. Muhammed'in peygamberliğine delâlet eden mû'cizelerin zuhur ettiğine şâhid olduğunuz halde..."
c) "Sizler, Allah yolundan saptırmanın doğru olmadığını bildiğiniz halde..."
d) "Sizler, dininizde olanlarınız arasında sözüne güvenilir ve önemli meselelerde şâhidliklerine itimâd edilir, âdil ve şâhidler olduğunuz halde..." Bunlar da yahudilerin âlimleridir. Buna göre mana şöyle olur: "Böyle olan bir kimseye, bâtıl ve yalan; sapıklık ve saptırmada ısrar etme nasıl yakışır?"
Hak Teâlâ daha sonra, "Allah, yaptığınız hiçbir şeyden gafil değildir" buyurmuştur. Bu ifâdeden murad, vâtddir. Bu, bir insanın, gidişatını beğenmediği kölesine, "Senin ne durumda olduğun bana gizli değil. Bilmediğimi zannetme!" demesi gibidir. Allah Teâlâ bir önceki âyeti, "Allah yaptığınız her şeye şâhiddir" tabiriyle; bu âyeti de, "Allah, yaptığınız hiçbir şeyden gafil değildir" tabiriyle bitirmiştir. Çünkü, onlar Hz. Peygamber'in nübüvvetini açıkça inkâr ediyorlar, ama müslümanların kalplerine şüphe atma işini açıkça yapmıyorlar, aksine bu hususta çok çeşitli hilelere başvuruyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, açtkça yaptıkları işler hususunda "Allah şâhiddir"; gizli yaptıkları şeyler hususunda ise, "Allah, yaptığınız hiçbir şeyden gafil değildir" buyurmuştur. Hak Teâlâ, her iki âyette de, "De ki: Ey Ehl-i Kitap!.." hitabını tekrar etmiştir. Çünkü gaye, onları en güzel bir şekilde kınamaktır. Bundan dolayı, bu hoş hitabın tekrar etmesi, onları sapma va saptırma hususundaki yollarından çevirme konusunda yumuşak davranma gayesine daha uygundur ve din hususunda onlara nasihat edip sakındırmaya daha güzel delâlet etmektedir. 78[78]

"Ey iman edenlerr eğer kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir zümreye itaat edecek olursanız, onlar sizi bu imanınızdan sonra döndürüp kâfir yaparlar. Karşınızda Allah'ın âyetleri okunup dururken ve Onun peygamberi İçinizde iken, Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, muhakkak ki o sırat-ı müstakime (dosdoğru yola) hidayet edilmiştir" (Âl-i imran, 100-101).
Bil ki Allah Teâlâ, birinci âyette, ehl-i kitabın bir zümresini, saptırmak ve azdırmaktan sakındırınca, bu âyette de mü'minleri, ehl-i kitabın saptırma ve azdırmalarına karşı sakındırmış ve onları ehl-i kitabın sözlerine iltifat etmekten menetmiştir. Rivayet edildiğine göre, yahudi olan Şâs İbn Kays, ileri derecede bir kâfir, müslumanlara son derece kızgın olan ve hased eden birisi idi. Bir gün, Evs ve Hazreclilerin karışık bulunduğu bir ensar grubuna rastladı. Onları meclislerinde sohbet ederlerken ve câhiliyye dönemindeki düşmanlıklarının İslAl-i'ın bereketi ile tamamen ortadan kalkmış olduğunu gördü. Bu durum o yahudinin zoruna gitti. Hemen onların yanına oturarak onlara, daha önce aralarında cereyan etmiş olan

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/505-506.
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/506-507.

harbleri hatırlattı ve bu harbler hakkında söylenmiş olan bazı şiirleri tekrarladı. Bunun üzerine ensar topluluğu aralarında tartışmaya, birbirleriyle atışmaya başladılar ve "Silahlarınıza davranın, silahlarınıza" dediler. Durum Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşınca, O, beraberinde muhacir ve ensardan bir grup müslümanla onların yanına geldi ve onlara şöyle didi: "Ben sizin içinizde olduğum ve de Allah sizlere, İslAl-i ile ikramda bulunup kalblerinizi uzlaştırmış (yakınlaştırmış) olduğu halde, sizler câhiliyye hallerine tekrar dönmek mi istiyorsunuz?" dedi. Bunun üzerine onlar, bunun şeytanın bir işi ve o yahudinin bir hilesi olduğunu anladılar. Silahlarını atarak birbirleriyle kucaklaştılar ve sonra Allah'ın Resulü ile birlikte oradan gittiler. İşte, başlangıcı bundan daha kötü, sonu da bundan daha güzel başka bir gün olmamıştır. Allah Teâlâ, bu hadise üzerine bu âyeti indirdi. Âyetteki, "Eğer kendilerine kitab verilenlerden herhangi bir zümreye itaat edecek olursanız...'" buyruğundan muradın, bu hadise olması muhtemel olduğu gibi, bundan muradın yahudilerin gayret gösterdikleri hertürlü saptırmanın olması da muhtemeldir. Böylece Hak Teâlâ, mü'minler eğer onların sözleri karşısında yumuşar ve onların sözlerini kabul edecek olurlar ise, bunun onları yavaş yavaş küfre düşüreceğini beyân etmiştir. Küfür ise, hem dünya hem de din bakımından helak olmayı ifâde eder. Dünyada helak olma, düşmanlıkların ve kızgınlıkların meydana gelmesi, fitnelerin çoğalması ve kan dökmeye varan savaşların çıkması sebebiyledir. Din hususunda helak olma ise meydandadır.

Cenâb-ı Hak daha sonra, ' Karşınızda Allah 'm âyetleri okunup dururken ve O nun peygamberi içinizde iken, Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?" buyurmuştur. 79[79]

Taaccüb ve Hayret İfâdesinin Cenâb-ı Allah Hakkındaki Manası

Buradaki (Nasıl) kelimesi hayret ifâde eder. Hayret ise ancak, o şeyin sebebini bilmeyen kimse için söz konusudur ve bu Allah hakkında imkânsızdır.

Öyle ise bundan kastedilen, menetme ve tehdid etme mânâsıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onların arasında hertürlü şüpheyi izâle edip, hertürlü delili göstermesi ve onlara peşpeşe Allah'ın âyetlerinin okunması, adetâ onların küfre düşmesini engelleyen bir mania gibi olmuştur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bulunanlardan küfrün sadır olması, bu bakımdan daha uzak bir ihtimaldir. Buna göre, "Eğer kendilerine kttab verilenlerden herhangi bir zümreye itaat edecek olursanız, onlar sizi bu imanınızdan sonra döndürüp kâfir yaparlar" âyeti, yahudi ve münafıkların en büyük gayelerinin müslümanları İslAl-i'dan döndürmek olduğuna dikkat çekmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, müslümanları irşâd ederek, onlara vâcib olanın, bu gibi kimselerin sözlerine iltifat etmemeleri, aksine bu yahudilerden duydukları her şüpheye karşılık onu giderip, onun gerçeğini ortaya koyması için Allah'ın peygamberine dönmeleri olduğunu beyân etmiştir.

Cenâb-ı Allah daha sonra da, "Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, muhakkak ki, sırât-ı müstakime hidayet edilmiştir" buyurmuştur. Bundan maksad şudur: Allah Teâlâ önce bir va'îd zikredince, bunun peşinden bu va'îd-i ilâhisini getirmiştir. "Kim Allah'a sımsıkı tutiınursa.." tabiri "Kim Allah'ın dinine sımsıkı tutunursa" mânasındadır. Bu ifâdenin, mü'minleri, kâfirlerin kötülüklerini savuşturma hususunda Allah'a iltica etmeye bir teşvik mânasında olması da caizdir. kelimesi, Arapça'da birşeye iyice tutunmak mânasına gelir ve bunun aslı ''ismet" masdarıdır. "İsmet", Arapça'da korumak ve muhafaza etmek mânasına gelir. "Âsım"da, koruyan ve meneden mânasına gelir. Bir kimse kendisini, bir belâya düşmekten korumak için bir şeye tutunduğunda denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, Zeliha'nın lisanından naklettiği "And ederim ki, o (Yusurun) nefsinden murad istedim de o (kendisini koruyup) namuskârlık gösterdi" (Yusuf. 32) âyeti de bu manadadır. Katâde şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, âyette küfre engel olan iki şey zikretmiştir:

1- Allah'ın âyetleri'nin okunması...

2- Hz. Peygamber (s.a.s)'in onların arasında bulunması... Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/507-508.

rahmetine kavuşmuştur. Kitab'ın âyetleri ise ebediyyen bakidir

Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki o, sırat-ı müstakime hidayet edilmiştir" buyruğuna gelince, âlimlerimiz bu âyeti, kulun fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü onların Allah'a tutunmaları, Allah'tan olan bir hidayet kabul edilmiştir. Bu tutunma onların fiili ve Allah'tan bir hidayet olunca, bizim görüşümüz tahakkuk eder ve sabit olur."

Mutezile ise bununla ilgili bazı izahlar yapmışlardır:

1- Bu hidâyetten murad, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, o (Hitap) ile, rızasına uyarılan selAl-iet yollarına hidayet eder" (Mâide. 16) âyetinde de buyurduğu gibi, tâatlann yapılmasına bağlı olan lütuf ve ihsanları artırmadır Kaffâl (r.h)'in tercih ettiği görüş de budur.

2- Bu ifâdenin takdiri şöyledir: "Kim Allah'a sımsıkı sarılır ise, çok güzel bir şey yapmış olur. Çünkü o bunu yapmak suretiyle, dosdoğru bir yola hidayet edilmiştir."

3- "Kim Allah'a sımsıkı sarıhrsa, o cennetin yoluna hidâyet edilmiş demektir."

4- Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Muhakkak ki... hidâyet edilmiştir..." tabiri "Hidayet onun için, kaçınılmaz bir şekilde hasıl olmuştur." (Allah'a sarıldı mı, işi tamamdır, artık kurtulmuş demektir!) mânasındadır. Nitekim sen, "Sen falancaya geldiğinde, muhakkak ki kurtuldun demektir!" dersin. Sanki hidâyet meydana gelmiş de Cenâb-ı Allah bunu, olmuş olarak haber vermektedir. Çünkü Allah'a sımsıkı sarılan kimse, hidâyete ermeyi umar. Nitekim cömert (kerim) bir kimsenin yanına giden kimse, onun yanında felaha ermeyi umar. 80[80]

Kulun Allah'dan Korkmasının Lüzumu

"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl ittikâ etmek (korkmak) lazımsa öyle korkun. Siz, ancak müslüman olarak can veriniz. Hepiniz, toptan sımsıkı Allah'ın ipine sanlınız ve parçalanmayınız. Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız. Hâni siz düşman idiniz de, O, kalblerinizi birleştirmişti. İşte O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken, oradan sizi O kurtardı. İşte Allah, hidâyete eresiniz diye âyetlerini size beyân ediyor" (Âl-i Imran, 102-103).

Bil ki Allah Teâlâ bundan önceki âyette, mü'minleri, kâfirlerin saptırmalarına ve desiselerine karşı uyarınca, bu âyette de onlara, hertürlü taatın ve bütün hayırların toplanıp birleştiği şeyleri emretmiştir. Onlara önce "Allah'tan... İttikâ edin.." sözüyle takvayı; "Allah'ın İpine sanlınız" sözüyle Allah'ın dinine sımsıkı sarılmayı ve üçüncü olarak da, "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız" sözüyle de, Allah'ın nimetlerini anmayı emretmiştir. Bu tertibin hikmeti şudur: İnsanın fiilleri mutlaka ya korku veyahut bir arzuya bağlıdır. Korku unsuru, arzu (istek) unsurundan daha önce gelir. Çünkü bir zararı savuşturmak, bir menfaati elde etmekten daha önce ve önemlidir. Binâenaleyh, "Allah'tan nasıl ttttkâ etmek lazımsa, öyle korkun" âyeti, Allah'ın ikâbından korkutmaya bir işarettir. Sonra Cenâb-ı Hak bu korkuyu, Allah'ın dinine sarılıp sımsıkı tutunma emrine bir vesile saymıştır. Daha sonra arzu unsurunu getirmiştir ki bu, "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın..." âyetinin ifâde ettiği husustur. Buna göre Cenâb-ı Allah sanki şöyle demektedir: "Allah'ın cezasından korkmak şunu gerektirir, nimetlerinin çokluğu da bunu gerektirir. Binâenaleyh, Allah'ın emrine inkıyâd edip, O'nun hükmüne itaat etmenizi gerektirecek olan herşey mevcuttur." Böylece zikrettiğimiz bu açıklamalarla, âyette geçen üç hususun çok uygun bir şekilde sıralandığı meydana çıkmıştır. Biz tekrar âyetin tefsirine dönelim: 81[81]

"Allah'tan Gereği Gibi Korkun" Emrinin Mensuh Olduğu İddiası

Cenâb-ı Hakk'in, "Allah'tan nasıl ittikâ etmek (korkmak) lazımsa öyle korkun.." buyruğuyla

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/508-510.

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/510-511.

ilgili birkaç mesele vardır: 82[82]

Birinci Mesele

Bazı âlimler bu âyetin mensuh olduğunu söylemişlerdir. Bunun sebebi şudur: Ibn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Bu âyet nazil olduğu zaman, müslümaniara zor geldi. Çünkü "Nasıl ittikâ etmek lazımsa öyle korkun" âyeti, "Allah'a mutlak manada itaat edip, bir an bile olsa, isyan etmemeyi; daima şükredip nankörlük etmemeyi ve dâima O'nu anıp, hiç unutmamayı" ifâde eder. İnsanların ise buna gücü yetmez. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyetten sonra "O halde gücünüz yettiği kadar Allah'tan İttikâ edin (korkun) " rregabün. ıe) âyetini indirmiştir. Böylece o âyet, bu âyetin başını neshetmiş fakat, "Siz, ancak müslüman olarak can veriniz" kısmını neshetmemiştir."
Muhakkik âlimlerin çoğu ise, bu âyetin mensim olduğu görüşünün yanlış olduğunu söylemişler83[83] ve buna birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:
1- Mu'az (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona "Allah'ın kullan üzerindeki hakkının ne olduğunu biliyor musun?" deyince, Mu'az (r.a), "Allah ve Resulü daha iyi bilir" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Bu, onların Allah'a ibâdet edip. Ona hiçbirşeyf ortakkoşm&malandır"84[84] buyurdu. Bu hükmün neshedilmesi caiz değildir. 85[85]

'deki Mef'ul-ü Mutlak'ın Mânası

2- âyetinin mânası, "Nasıl ittikâ edilmesi gerekiyor ise, Allah'tan öyle ittikâ edin" şeklindedir. Bu ise, hertürlü günahtan uzaklaşmak suretiyle olur. Böyle birşeyin neshedilmesi ise caiz değildir. Çünkü böyle bir nesih, bazı günahları mubah kılmak demektir. Durum böyle olunca, bu âyet ile "Allah'dan gücünüz yettiğince ittikâ edin" {Tegabün, ıe) âyeti aynı mânaya gelir. Çünkü Allah'tan gücü yettiğince sakınan kimse, O'ndan ittikâ edilmesi gerektiği şekilde ittikâ etmiş sayılır. ifâdesinden muradın, güç yetirile-meyecek olan bir takva olması caiz değildir. Çünkü Allah Sübhânehu, insana ancak gücünün yetebileceği şeyleri yüklediğini bildirmiştir. Kaldı ki insanın vüs'atı (gücü), takatinin altındadır. Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah uğrunda hakkıyla cihâd edin" (Hacc, 78) âyetidir.
Eğer, "Allah Teâlâ, "Onlar, Allah'ı hakkıyla takdir edemediler" (Enfal-i,9i) buyurmamış mıdır?" denilir ise deriz ki: O âyetin tefsirinde de açıklayacağımız gibi, bu ifâde Kur'ân'da üç yerde (aram, 91; Hacc, 74vezüm», 67) gelmiştir ve hepsi de mü'minler hakkında olmayıp kâfirlerin sıfatı ile ilgilidir.
"Bundan murad, Allah'a itaat edilmesidir, isyan edilmesi değil.." diyenlerin görüşü doğrudur. İnsandan unutma ve yanılma yoluyla sâdır olan kusurlara gelince, bunlar bu esâsı zedelemez. Çünkü bu gibi durumlardan mükellef olma hali insandan kaldırılmıştır. Allah'a dâima şükredip, hiç nankörlük etmemek de böyledir. Çünkü bu, insana, Allah'ın nimetlerini hatırladığı zaman vâcibtir, unuttuğu zaman ise bu vâcib değildir. Oâima Allah'ı anıp hiç unutmama da böyledir. Çünkü bu ancak dua ve ibâdet esnasında vacibtir. Bütün bunlara ise takat getirilebilir. Binâenaleyh onların zannettiği gibi bu âyetin mensuh olduğunu söylemenin bir mânası yoktur.
Musannif (Râzî) (Allah ondan razı olsun) şöyle demiştir: Ben diyorum ki, Öncekilerin, görüşlerini iki bakımdan anlatmaları mümkündür:
1- Ulûhiyyetin künhû, kullara malum değildir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın kahrının,

---

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/511.
83[83] Buhârî, İmân, 37.
84[84] Reddedilen nesh, Selef-i Salihîn devrinden sonraki ıstılahdaki mânası ile olan neshtfr. İbn Abbas hazretlerinin ifadesinde ise nesh bu mânada olmayıp -lugattaki nakletme anlamına gelmekte. Umumî mânanın tahsisine gidilip daraltıldığını ifade etmektedir (ç).
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/511-512.

kudretinin ve izzetinin kemâlini insanlar bilemez. Bu hususta tam bir ilim söz konusu olmayınca, bu ilme uygun bir korku da meydana gelemez. Bu sebeple de, Allah'ın şanına yaraşan bir ittikâ da meydana gelmez.

2- Onlar, aynı anda hem şiddetli hem de hafifletilmiş bir ittikâ ile emrolun-muşlar, şiddetli olanı neshedilmiş, hafif olanı kalmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Bu görüş yanlıştır. Çünkü insana vâcib olan, gücü yettiğince Allah'tan korkmasıdır. Nesh ise ancak vâcib olan şeyler hakkında olup, nefy hakkında değildir. Çünkü nefyin neshedilmesi, insanın men edilmiş olması gereken şeyden, bu men edilme halinin kaldırılmasını gerektirir ki, bu caiz değildir. 86[86]

İkinci Mesele

tabirinin anlamı, "nasıl ittikâ edilmesi gerekiyor ise.." şeklindedir. Buna Cenâb-ı Hakk'ın, Kat 't bilgi veren hakikat..." <vâk.a,95)âyeti de delâlet eder. Meselâ Arapça'da "O, gerçekten erkek!." denilir. Hz. Peygamber'in, "Ben peygamberim, bunda yalan yok; Abdulmuttaltb'tn tonınuyumbenî" hadisi de bu kabildendir. Hz. Ali (r.a)'nin de, "Ben, Ali'yim, bunda yatan yok; Abdulmuttalib'in torunuyum ben!" dediği rivayet edilmiştir, kelimesi, kelimesinin fiilinin masdarı olması gibi, kelimesinin masdarıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz, ancak müslümanlar olarak can veriniz" buyruğuna gelince; buradaki nehy ölüm hakkında varid olmuştur. Ama bundan maksat, İslam üzere yaşamayı emretmektir. Çünkü, ölüm onlara gelinceye kadar İslam üzerinde sebat edebilirler ve de İslam üzere oldukları halde ölürlerse, bu durumda İslam üzere ölmek, onların ellerinde olan bir şey gibi olmuş olur. Bu husustaki izahımız, Cenâb-ı Hakk'm, (Bakara, 132) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Hepiniz, toptan sımsıkı Allah'ın ipine sanlınız" buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ müslümanlara, yasaklanmış şeylerden ittika edip sakınmalarını emredince, bütün tâat ve hayırların aslı durumunda olan şeyi, yani Allah'ın ipine sımsıkı sarılmayı emretmiştir. Bil ki, ince bir yol üzerinde yürüyen herkesin, ayağının kaymasından korkulur. Fakat o kimse bu yolun iki tarafında iki ucundan güzel ve sıkı şekilde bağlanmış olan bir ipe sıkıca tutunduğunda, korkudan emin olur. Şüphe yok ki Hak yolu, ince bir yoldur. Birçok insanın bu yolda ayağı kaymıştır. Ama, Allah'ın delillerine ve apaçık beyânlarına sımsıkı tutunan kimseler, bundan emin olmuşlardır. Binâenaleyh buradaki "ip" kelimesinden murad, din yolunda hakka, hakikata o vasıta ite ulaşılması mümkün olan her şeydir. Bunun pekçok çeşidi vardır. Müfessirlerden her biri de, bunlardan birisini zikretmişlerdir. Meselâ İbn Abbas (r.a), "Burada Allah'ın ipinden murad, "Ahdimi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yerine getireyim" (Bakara, 40) âyetinde bahsedilen "ahd"dir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'ın ipine ve insanların ipine, yani ahdine sığınma durumu müstesna" (âı-i imrân. 112) buyurmuştur. İşte Cenâb-ı Hak bu âyette "ahd" (ip) diye isimlendirmiştir. Çünkü ahd, dilediği herhangi biryere giderken, duyacağı korkuyu izâle eder ve böylece, kendisine tutunan kimseden korkunun zail olup gittiği bir ip gibi olmuş olur" demiştir. Bunun, Kur'ân olduğu da söylenmiştir. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber, "İyi bilin ki, yakında fitne çıkacak" demiştir. Bunun üzerine. "Ondan nasıl kurtulunur?" denilince, O,

"Çıkış yolu, Allah'ın Kitabıdır. O'nda, sizden öncekilerin kıssası; sizden sonrakilerin haberi ve aranızdaki meselelerin hükmü ve çözümü mevcuttur. O, Allah'ın sağlam ipidir"87[87] 'buyurmuştur. İbn Mesûd (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Bu Kuran, Allah'ın ipidir" buyurduğunu rtvâ-yet etmiştir. Yine Ebu Said el-Hudri (r.a), Hz. Peygamber'in,

Size önemli iki şey bırakıyorum. Bunlardan birisi, Berna'dan yeryüzüne jzatılmış bir ip olan, Allah'ın Kitabı ve benim neslim, yani Ehl-i Beytim.. "88[88] buyurduğu rivayet edilmiştir. Yine

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/512-513.

87[87] Tirmizi, Fezâilü'l-Kur'ân, 14 (5/172); Dirimi, 2/435.

88[88] TÎrmlzî, Menâkib, 32 (5/663).

bundan muradın, "Allah'ın dini"; "Allah'a tâat"; "Tevbe'de ihlâs" ve Cenâb-ı Hak bu ifâdenin peşinden, "Ve parçalanmayınız" buyurduğu için de, "cemâat" olduğu da söylenmiştir. Bütün bu görüşler birbirine yaktndır. Meselenin tahkiki, daha önce zikrettiğimiz gibidir.

Kuyuya inen bir kimse, kuyuya düşmemek için nasıl bir ipe sıkıca tutunuyorsa, bunun gibi, Allah'ın Kitabı, O'nun ahdi, dini, tâati ve mü'minlenn cemâatine sıkıca tutunma da, kişiyi cehennemin dibine yuvarlanmaktan koruduğu için, işte bu Allah'ın ipi gibi addedilmiş ve mü'minlere sımsıkı buna sarılmaları emredilmiştir. 89[89]

Birlik Olup Tefrikadan Sakınma Emri

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Ve parçalanmayınız "buyurmuştur. Bunda iki mesele vardır: 90[90]

Birinci Mesele

Bu ifâdenin açıklanması hususunda birkaç vecih bulunmaktadır:

a) Cenâb-ı Hak, din hususunda ihtilâf etmekten nehyetmiştir. Bu böyledir, çünkü hak ancak tektir. O'nun dışındakiler ise, cehalet ve sapıklıktır. Durum böyle olunca, buradaki nehyin din konusunda ihtilâf hususunda olması gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Artık hakdan sonra, sapıklıktan başka ne kalır?" (Yunus. 32) sözüyle de buna işaret etmiştir.

b) Cenâb-ı Hak birbirine düşmanlık ve muhâsamadan nehyetmiştir. Çünkü Araplar câhiliyye döneminde sürekli harb ediyorlar ve birbirleriyle çekişiyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları bundan nehyetmiştir.

c) Cenâb-ı Hak ayrılığa sebebiyet verip, aradaki yakınlık ve muhabbeti yok eden her şeyden nehyetmiştir.

Bil ki, Hz. Peygamber'den rivayet edildiğine göre O, şöyle demiştir:

"Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan birisi kurtulacak, geriye kalan ise, ateşte olacaktır." Bunun üzerine, "Bu kurtulacak olanlar kimlerdir Yâ Resûlallâh?" denilince. O, "(İslamın) cemâatf"91[91] buyurdular. Yine bir başka rivayette "en büyük topluluk'92[92] ; bir başka rivayette de 'Ben vem ashabımın üzerinde bulunduğu (yolda yürüyenler)" şeklinde gelmiştir. Bu hususta mâkûl olan izah şu şekildedir: İhtilâftan nehyedip ittifakın emredilmesi, hakkın ancak tek olduğuna delâlet etmektedir. Durum böyle olunca da, kurtulacak olanların tek (fırka) olması gerekir. 93[93]

İkinci Mesele

Kıyası kabul etmeyenler bu âyet ile istidlal ederek şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak şer'î hükümler hakkında ya yakını ve kesin deliller getirmiştir denilebilir, veyahut da zannî deliller.. Eğer birinci şıkkı kabul edersek, bu hükümler hakkında zan ifâde eden kıyâs ile yetinmemiz imkânsız olur. Çünkü, yakîn ve kat'îlik gerektiren bir hususta zannî delil ile yetinilemez. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, bu durumda bu zannî olan delillere müracaat etmeyi emretmek, ihtilâf ve anlaşmazlıkların vuku bulmasını da tazammun eder. Böylece de, ayrılığa düşme ve anlaşmazlığın nehyedilmemiş olmast gerekir. Ancak ne var ki bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, Ve parçalanmayınız" ve "Birbirimizle çekişmeyiniz.." (Enuı, 46) buyruklarıyla ne hyed il m işlerdir. Bir kimse şöyle diyebilir: "Kıyâs ite amel etmeye delâlet eden deliller, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve parçalanmayınız" nehyinin umumiliği ile, "Birbirinizle çekişmeyiniz" (En«ı,«)

---

[89] 89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/513-515.

[90] 90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/515.

[91] 91[91] Müsned. 3/145; Dârimt, 2/241 (Benzeri bir hadis.)

[92] 92[92] Ibn MAce, fiten, 8 (2/1303).

[93] 93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/515-516.

buyruğunun umumîliğini tahsis etmektedir" Allah en iyi bilendir.
Cenâb-ı Hak sonra, "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız" buyurmuştur. Şunu bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın kullan üzerindeki nimetleri ya dünyevîdir, ya da uhrevî... Cenâb-ı Hak bu âyette her ikisini de zikretmiştir. Dünyevî nimetlerle ilgili olan ifâdeye gelince bu, "Hani siz düşmanlar idiniz de, O, kalble-rinizi birleştirmişti. İşte O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz" sözüdür. Bu hususta birkaç mesele vardır: 94[94]

Mü'minlerin Kardeşliği

Denildiğine göre, bu yahudi Evs ve Hazreçliler arasına fitne atıp bu iki kabileye mensup olanlardan her biri arkadaşıyla savaşmayı düşününce, Hz. Peygamber onların yanına gelir ve, aralarındaki fitne sükûnete kavuşuncaya kadar onları yumuşatmaya çalışır. Evs ve Hazreç aynı ana-babadan olan iki kardeş idiler. Ama aralarına bir düşmanlık girdi.. Cenâb-ı Hak onu İslAl-i ile söndürünceye kadar, aralarındaki savaşlar yüzyirmi sene sürdü... İşte bu âyet-i kerime onlara ve onların hallerine işaret etmektedir. Çünkü onlar, İslAl-i'dan önce birbirleriyle savaşıyorlar ve birbirlerine buğzediyorlardı. Cenâb-ı Hak onlara İslAl-i ile ikramda bulununca, birbirlerine merhamet eden, birbirleri hakkında iyi düşünen kardeşler haiine çektiler, Allah rızası için kardee oldular. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen yeryüzünde olan her şeyi toptan harcamış olsan, yine de onların kalblerini birleştiremezdtn. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı" <Enm, 63) âyetidir.
Bil ki, yüzü dünyaya dönük olan kimse, insanların pekçoğuna düşman kesilir. Yüzü, Allah'ın hizmetine dönük olan kimse de, hiç kimseye düşman olmaz. Bunun sebebi ise şudur: O kimse, Hak'tan halka bakar, herkesin, Allah'ın kaza ve kader kabzasında esir olduğunu görür, bundan dolayı da hiç kimseye düşmanlık beslemez. İşte bu sebepten dolayı, "Arif kişi, emrettiği zaman rıfk ile emreder; nasihat eder; ama sert davranmaz ve ayıplamaz.. O, Allah'ın kaderdeki sırrını görür" denilmiştir. 95[95]

Kardeş (Eh) Kelimesinin Mânası

Zeccac söyle demiştir: (kardeş) kelimesinin aslı kelimesi olup, bu kelimenin anlamı da talep etmektir. Buna "kardeş", maksadı, kardeşinin maksadıyla aynı olan kimsedir. (dost, arkadaş) kelimesi ise, iki arkadaştan her birinin, diğerinin kalbinde olanı doğrulayıp tasdik etmesi ve ondan hiçbirşeyi gizlememesi mânasından alınmıştır." Ebû Hatim ise şöyle demiştir: "Basralılar, kelimesinin çoğulu olan kelimesini neseb bakımından "kardeşler"; yine bu kelimenin çoğulu olan kelimesini de dostluk ve sadâkat bakımından "kardeşler" hakkında kullanırlar." Ebû Hatim, bunun yanlış olduğunu söyler. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki mü'mtnler ancak kardeştirler" (Hucurât, 10) buyurmuş, bununla da neseb kardeşliğini kasdetmemiş; öte yandan da "Veyahut kardeşlerinizin eylerinde" (Nur. ei) buyurmuş, bununla da neseb kardeşliğini kastetmiştir. 96[96]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "İşte Onun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz" buyruğu, onlar arasında İslam'dan sonra carî olan bütün güzel davranış ve muamelelerin Allah'ın lütfuyla meydana geldiğine delâlet etmektedir. Çünkü onların kalbinde bu vesileyi yaratan Cenâb-ı Hak'tır. Bu sebep ise, Allah'tan meydana gelen ve iyi fiilin meydana gelmesine sebep olan bir nitettir. Bu da, fiillerin yaratılması konusundaki, Mu'tezile'nin görüşünü iptal eder. Ka'bî şöyle demiştir: "Bu, hidâyet, beyân, sakındırma, marifet ve lütuflar ile meydana gelir..."

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/516.
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/516-517.
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/517.

Deriz ki: Bütün bunların hepsi, muharebeler ve savaşların bulunduğu, meydana geldiği zamanda meydana gelmişti. Binâenaleyh, ülfet ve muhabbetin meydana gelmesini iki zamandan birisine tahsis etmek, sizin de zikrettiğiniz gibi, ilâve başka bir sebepten dolayı olmuş otur.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında ikenr oradan sizi kurtardı" buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hak dünyevî nimetten bahsedip onları açıklayınca, bunun peşinden uhrevî nimetlerden bahsetmiştir ki, bu nimetler de O'nun bu âyetin sonunda beyân etmiş olduğu nimetlerdir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 97[97]

Birinci Mesele

Bu tabirin mânası, "Siz nerdeyse, küfrünüz sebebiyle cehennemin eşiğine gelmiştiniz" şeklindedir. Çünkü cehennem, içinde ateşin bulunduğu bir çukura benzetilmiştir. Böylece, onların, küfürleri sebebiyle cehenneme müstehak olmaları, nerdeyse cehenneme düşmeleri ve cehennemin çukuruna girmeleri gibi kabul edilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, "Onlar oraya düşmek üzereyken, onları o çukurdan kurtardığını beyân etmiştir."

Mu'tezile şöyle demiştir: Bunun mânası şudur: Aİlahu Teâlâ, onlar iman etsinler diye, onlara Resulü ve diğer ihsanlar ile lütufta bulunmuştur. Âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: "Bütün lütuf fiilleri, mü'min ile kâfir arasında müşterektir. Binâenaleyh, şayet imanın faili ve mucidi kul olmuş olsaydı, o zaman kendisini ateşten kurtarmış olan da, kul olmuş olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hak, onları ateşten kurtaranın kendisi olduğu hükmünü vermiştir. Böylece bu kulların fiillerini yaratanın Allah (c.c) olduğuna delâlet etmiş olur.

"Uçurum Kenarı" Teşbihi Hakkında

tabiri birşeyın kenarı mânasına gelip, kelimesinin sonundaki elif, elif-i maksuredir. Meselâ "Kuyunun kenarı" mânasında, denilir. Bu kelimenin çoğulu, (kuyular) şeklinde gelir. Yine bir kimse, bir şeyin tâ ucuna, kenarına kadar vardığında, denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğuna gelince, Ezherî şöyle der: "Onu halâsa erdirip kurtardım" mânasında olmak üzere, denilir.

Hak Teâlâ'nın, "Oradan sizi O kurtardı" ifâdesi hakkında bir soru vardır, bu soru şudur: Aİlahu Teâlâ onları içinde bulundukları yerden kurtarmıştır. Only ise, uçurumun tam kenarında idiler. Uçurumun kenarı tabiri yani . müzekkerdir. Binâenaleyh, daha niçin Cenâb-ı Hak, diyerek zamiri müennes getirmiştir? Âlimlerimiz bu hususa şu şekillerde cevap vermişlerdir:

a) Zamir, (çukur) kelimesine râcidir. Cenâb-ı Hak onları çukurdan kurtarınca, sanki onları çukurun kenarından kurtarmış olur. Çünkü çukurun kenarı da, çukurdan addedilir.

b) Zamir, (ateş) kelimesine râcidir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın maksadı onları uçurumun kenarından değil, ateşten kurtarmaktır. Bu, Zeccâc'ın görüşüdür.

c) Hem hem de tabirleri çukurun kenarı mânasına gelir. Binâenaleyh, bu kelime hem müzekker, hem de müennes zamirle ifâde edilebilir. 98[98]

Üçüncü Mesele

Şayet onlar küfürleri üzere ölmüş olsalardı, muhakkak ki onlar cehenneme düşerlerdi. İşte böylece, kendisinden sonra ateşe düşmeleri beklenen o hayatları, çukurun tam kenarında oturmaya benzetilmiştir. Bu ifâdede, (ne kadar uzun olursa olsun), hayat müddetinin pek önemli olmadığına dikkat çekmek söz konusudur. Çünkü hayat ile, o çukura düşmeyi gerektiren ölüm arasında, bir şey ile o şeyin kenarı arasındaki mesafe kadar bir mesafe vardır.

---

[97][97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/517-518.

[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/518-519.

Sonra Cenâb-ı Hak, "İşte Allah, hidayete eresiniz diye âyetlerini size beyân ediyor" buyurmuştur. Bu ifâdenin başındaki kâf harfi mahallen mansûbtur. Yani, "Allah, yukarda yapmtş olduğu beyânlar gibi, kendileriyle hidayete eresiniz diye, size diğer âyetlerini de açıklıyor" demektir. Cübbaî, "Ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan hidâyete ermelerini istediğine delâlet eder" demiştir. Vahidî, "Basit" adlı eserinde buna şu şekilde cevap vermiştir: Bilâkis mâna, "Bir hidâyet ümidi üzere olasınız diye..." şeklindedir.
Ben derim ki, bu cevap zayıftır. Çünkü bu cevaba göre, Allahu Teâlâ'nın onlardan böyle bir ümit irade etmiş, murad etmiş olması gerekir. Halbuki bizim mezhebimize, anlayışımıza göre, Cenâb-ı Hakk'ın bu ümidi de irâde etmediği malum olan bir husustur. Bu hususta doğru cevap, şöyle denilmesidir: kelimesi, "teraccî" (ümid etmek, dilemek, ummak) içindir. Buna göre mâna, "Biz, ümid eden kimsenin fiiline (ummasına) benzeyen bir fiil yaptık..." şeklindedir. Allah, en iyi bilendir. 99[99]

Emr-i Maruf, Nehy-i Münker'In Lüzumu

"Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki, hayra çağırsınlar, İyiliği emretsinler, kötülükten vazgeçirmeye çalışsınlar. İşte bunlar, kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir. Siz, kendilerine apaçık deliller, âyetler geldikten sonra parçalanıp ayrılanlar, ihtilâfa düşenler gibi olmayın! İşte bu kimseler yok mu? onlara büyük bir azâb vardır. O günde ntce yüzler vardır, bembeyaz olacak, nice yüzler de kapkara kesilecek. Yüzleri simsiyah olanlara gelince, (onlara), "İmanınızdan sonra kütre girdiniz öyle mi? İşte, küfretmenize mukabil, tadın azabı!" denilir. Yüzleri bembeyaz olanlar ise, Allah 'm rahmeti içindedirler. Onlar bunun içinde ebedi kalıcıdırlar. Bunlar, hak olarak sana okuya geldiğimiz Allah'ın âyetleridir. Allah hiç kimseye hiçbir haksızlık etmek istemez. Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Bütün işler, ancak Allah'a döndürülür" (Âl-i İmran, 104-109).
Şunu bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde ehl-i kitabı iki şey ile kınamıştır:
a) Onları küfürlerinden dolayı kınayarak, "Ey ehl-İ kitap, Allah m kitaplarım niçin inkâr ediyorsunuz?" (Al-i imran, 96) buyurmuş, daha sonra da onların, başkalarını küfre düşürme konusunda faaliyette bulunmalarını tenkid etmiş ve, "Ey Ehl-i Kitap, niçin Allah yolundan saptırıyorsunuz?.." (Al-i imran. 99) buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu hltabtan, mü'minlere hitabetmeye geçip onlara ilk önce takva ve imanı emrederek, "Ey iman edenler, Allah'tan, nasıl korkulması gerekiyorsa öylece korkun ve, ancak müsliiman olarak can verin... Toptan Allah'ın ipine sanlın" (Am imran. 102-103) buyurmuş, sonra da onlara başkalarını iman ve tâata teşvik etmek etme hususunda sa'y-ü gayret göstermelerini emretmiş ve, "Sizden öyle bir cemâat bulunmalıdır ki hayra çağırsınlar, iyiliği emretsinler..." buyurmuştur. İşte bu, akla muvafık çok güzel bir tertiptir. Âyetle ilgili iki mesele vardır: 100[100]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin tefsiri hakkında iki görüş vardır:
a) Buradaki harf-i cerri, şu iki delilden dolayı teb'îz (kısmîlik) ifâde etmez. Birinci delil: Allahu Teâlâ, "Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız" (Ah imran, 110) âyetinde, bütün ümmete iyiliği emretmeyi, kötülükten sakındırmayı vacib kılmıştır. İkinci delil: Her mükellefe ister eli, ister dili, isterse kalbiyle olsun, iyiliği emredip kötülükten nehyetmesi vacibtir. Ve yine herkese, kendisinden zararı savuşturması vacibtir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, âyet-i kertme'nin mânası şudur: "Siz hayra davet eden, iyiliği emr, kötülüğü nehyeden bir topluluk olunuz." Buradaki harf-i cerri, "O halde murdardan, yani putlardan kaçının" 30} âyetinde olduğu gibi, tebyin (açıklama) içindir, teb'iz (kısmen) manasına değildir. Yine bir insanın bazıları değil,

---

[99] 99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/519.
[100] 100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/520-521.

bütün çocukları ve köleleri kastedilerek"Falancanın, bir ordu evladı var. Padişahın, bir ordu kölesi var" denilir.

Sonra âlimler, emr-i ma'ruf ve nehy-i münkerin her nekadar bütün ümmet-i Muhammed'e vacib ise de, ümmet içinde bunu yerine getiren bir kısım bulunduğu zaman, bu mükellefiyetin diğerlerinden düşeceğini belirtmişlerdir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Allah'ın, "Gere/c hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik (savaşa) çıkın" (Tevbe, 41)âyeti ile "Eğerelbirlik çıkmazsanız, (Allah) sizi pek acıklı bir azaba duçar eder" rrevt», 39) âyetidir. Buna göre, buradaki emirler umumidir. Sonra bu işe yetecek bir grup mevcut olduğu zaman, bu mükellefiyet diğer mü'minlerden düşer.

b) "Âyetteki , teb'îz (kısmen) manasınadır." Bu görüşte olanlar da şu iki şekilde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bu âyetteharf-i cerri'nin getirilmesinin faydası, bir toplum içinde, kadınlar, hastalar ve âcizler gibi, tebliğ yapmaya ve ma'rufu emredip
münkerden nehye gücü yetmeyen kimselerin bulunacağını göstermektir.

2- Bu mükellefiyet, din âlimleri içindir. Bunun böyle olduğuna şu iki şey delâlet eder:

Birincisi: Bu âyet, üç emri ihtiva etmektedir: Hayra davet, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma.. Hayra davetin, hayrın, ma'rufun ve münkerin ne olduğunu bilme şartına bağlı olduğu herkesçe malumdur. Çünkü cahil kişi, çoğu kez insanları bâtıla davet eder, münkeri emrederken, ma'ruf (iyi) olanı yasaklar. Yine çoğu kez o, kendi mezhebindeki hükmü bilir ama başkasının mezhebindeki hükmü bilmez. Böylece de başkasını, mezhebinde münker olmayan şeyden yasaklamış olur. Yine cahil bazan yumuşak davranması gereken yerde sert, sert davranması gereken yerde yumuşak olur ve bazan günahta devamını artıracak kimselere nehy-i münker yapar. Böylece bu mükellefiyetin din âlimleri için olduğu kesinleşir. Âlimlerin, ümmetin bir kısmını teşki ettiklerinde şüphe yoktur. Bunun bir benzeri de '<Ö (mü'mirilerin) her kısmından, din hususunda iyice ilim sahibi olmaları için bir takımın bulunması gerekmez miydi..." (Tevbe. 122) âyetidir.

İkincisi: Biz bazı insanların bu mükellefiyeti yerine getirmesi halinde, diğer mü'minlerden düşeceği mânasında, bir farz-ı kifâye olduğunda ittifak ettik. Durum böyle olunca mana, "Bazınız bu işi yerine getirsin..." şeklinde olur. Böylece de bu, hakikatte herkese olmayıp, bazı müslümanlara farz olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Bu hususta bir üçüncü fikir daha olup o da Dehhâk'e ait şu görüştür: Bu âyette kastedilenler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabıdır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'den öğreniyor ve diğer insanlara öğretiyorlardı. Buna göre âyetin mânası, "Resulullah'ın sünnetini muhafaza ve dini öğrenme üzerinde ittifak etmiş bir ümmet olunuz" şeklindedir. 101[101]

İkinci Mesele

Bu âyet, şu üç mükellefiyeti ihtiva eder; hayra davet, ma'rufu (iyiyi) emretme ve münkeri (kötüyü) nehyet-
me... Bu üç şeyin, aralarında olan atıf vâvlarından ötürü, birbirlerinden farklı şeyler olması gerekir. Binâenaleyh biz şöyle deriz: Hayra davetin en faziletlisi, Allah'ın zâtını ve sıfatlarını bildirip O'nun mümkin varlıklara benzemekten münezzeh olduğuna inanmaya davettir. Biz, Hakk'a davetin, işte bu mânaya geldiğini söylüyoruz. Çünkü Cenâb-ı Allah, "Rabb'İnin yoluna hikmet ile davet et..." (Naw, 125) ve "De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana tâbi olanlar, Allah'a bir basiret (ilim) üzere davet ediyoruz. (Körü körüne değil...)" (Yusut, 108) buyurmuştur.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: "Hayra davet, altında şu iki türün bulunduğu bir cinstir:

a) Uygun olan şeyi yapmaya teşviktir ki bu, emr-i ma'ruftur.

b) Uygun olmayanı bırakmaya bir teşviktir ki bu da nehy-i münkerdir. Böylece Cenâb-ı Allah,

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/521-522.

daha fazla izah etmek için, önce cinsi, sonra onun iki türünü zikretmiştir. Emr-i ma'ruf ve nehy-i münker'in şartları kelAl-i kitaplarında sayılmıştır.
Daha sonra Hak Teâlâ, "İşte banlar, kurtuluşa erenlerin taâ kendileridir" buyurmuştur. Bu tabirin izahı daha önce geçmişti. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 102[102]

Söylediğini Yapmayan Kimsenin Emr-i Ma'ruf Yapması

Bazı âlimler, fâsık (günahkâr) kimsenin emr-i ma'ruf nehy-i münker yapamayacağına bu âyeti delil getire- re, "Çünkü âyet, bu işi yapanların kurtuluşa erenler-den olduğunu göstermektedir. Halbuki fâsıklar, felaha erenlerden değildir. Binâenaleyh bilhassa emr-i ma'ruf yapan kimsenin fâsık olmaması gerekir" demişlerdir. Bunlara şöyle cevap verilmiştir: "Bu ifâde, tağlib (ekseriyeti nazar-ı itibare alma) yoluyla getirilmiştir. Çünkü genelde zahire göre, bu işi yapan kimse, ancak kendi hallerini düzelttikten sonra bu işe başlar. Zira akıllı insan, kendi işlerini, başkasının işlerinden önce yapar." Sonra fâsıkın bu işi yapamayacağını söyleyenler, görüşlerini şu âyetlerle de desteklemişlerdir: "Siz insanlara iyiliği emreder de kendinizi unutur musunuz?" (Bakara, 44); "Ey imân edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz. Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir buğzu gerektirir" (Saf. 2-3). Bir de, eğer bu caiz olsaydı, bir kadınla zina eden kimsenin, o kadına "niçin yüzünü açıyorsun (tesettüre riayet etmiyorsun?)" diye emr-i ma'ruf yapması caiz olurdu. Halbuki bunun son derece çirkin olduğu malumdur. Âlimler, fâsıkın emr-i ma'ruf yapabileceğini söylemişlerdir. Çünkü ona hem yaptığı kötü işi bırakmak, hem de başkalarını o kötü işten uzaklaştırmaya çalışmak vacibtir. Onun, bu vaciblerden bir tarafı yapmaması yüzünden, diğerini de yapmaması gerekmez. Yine seleften, "Yapmasanız da, hayrı emredin" diye tavsiyeler gelmiştir, Hasan el- Basrî'den, Mutarraf İbn Abdullah'ın şöyle dediğini duyduğu rivayet edilmiştir: O, "Ben, yapmayacağım şeyi söylemem" dedi. Bunun üzerine Hasan el-Basrî "Hangimiz dediğini yapıyor ki... Şeytan bu söz ile, hiçbirimizin ma'rufu emretmeyip münker'den sakındifmamamıza sebep olmayı arzu eder" demiştir. 103[103]

İkinci Mesele

Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiş- "Emr-i ma'rufve nehy-f münker yapan herkes, yeryüzünde Allah 'm. Peygamberin ve Kuran 'm halifesi (vekili) olmuş olur." Hz. Ali(r.a)de, "Cihâdın en üstünü, emr-i ma'ruf ve nehy-i münkerdir" ve "Kalbi ile bir ma'rufu tanıyamayan ve münkerden nehyetmeyen, tepesi üstü gider, alt üst olur" buyurmuştur. Hasan el-Basri, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:" Ey insanlar, ma'ruf (iyi) olanı tutun ve münker (kötü) olandan kaçının ki hayır üzere yaşamış olasınız." Sevri'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir insan komşularınca sevilir ve kardeşleri (dostları) tarafından övülür ise, bil ki o dalkavuktur." 104[104]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Allah, "Eğer mü'mlnlerden iki zümre, birbiriyle döğüşürlerse aralarım (bulup) barıştırın.
Eğer onlardan biri diğerine karşı saldırmaya devam ederse Allah'ın emrine dönünceye kadar o saldırganla savaşın" (Hucurat, 9) buyurmuş, arabulmayı (sulhu), savaştan Öne almıştır ki işte bu husus, kişinin emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yaparken, en yumuşak olan üslûptan başlayıp, sonra derece derece daha katı ifâdelere doğru çıkmasını gerektirir. Hak Teâlâ'nın,

---

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/522-523.
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/523.
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/524.

"(O İtaatsiz kadınlarınızı) yataklarında yalnız bırakın. (Yine kâr etmezse) onları dövün..." (Nu*.34)âyeti de buna delâlet etmektedir. Sonra katı ve sert ifâdelerden netice alınmadığında, insana o kötülüğü eliyle, olmazsa diliyfe ortadan kaldırması, o da olmaz ise, kalbiyle o işten hoşlanmaması gerekir. 8u hususta insanlar farklı farklıdır.

Daha sonra Atlahu Teâlâ: "Siz, kendilerine apaçık deliller, âyetler geldikten sonra, parçalanıp ayrılanlar ve ihtilâfa düşenler gibi olmayın" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [105]

Tefrikadan Sakının

Bu âyetin, öncesi ile münâsebeti hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1- Allah Teâlâ önceki âyetlerde, kendisinin, Tevrat ve İncil'de İslAl-i dininin ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in
nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eden şeyleri beyân ettiğini zikretmiş, daha sonra da Ehl-i kitabın Hz. Muhammed (s.a.s)'e haset ettiklerini ve apaçık olan o nasslara çeşitli şekk ve şüpheler atma hususunda hileler yaptıkların belirtmiş, sonra da mü'minlere, kendisine iman etmelerini ve kendisine davet etmelerini emretmiş, daha sonra bunu, nasslar hususunda çeşitli şüpheler atmak ve o nasslann delâletini ortadan kaldıracak fasit te'viller yapmak demek olan ehl-i kitabın yapmış olduğu bu tür fiilleri yapmaktan mü'minleri sakındırarak hitAl-ia erdirmiş ve, "Ey mü'minier, bu beyymeleri dinlediğiniz zaman, kendilerine Tevrat ve İncil'de o apaçık âyetlerin gelmesinden sonra ihtilaf edip ayrılığa düşen ehl-i kitap gibi olmayın" buyurmuştur. Bu izaha göre, âyet-i kerime, daha önceki âyetlerin bir tamamlayıcısı olmuştur.

2- Cenâb-ı Hak, emr-İ bil ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker yapmayı emredince, bu ancak iyiliği emredenin bu teklifi zalimlere ve azgınlara karşı yerine getirebilecek bir güçte olmasıyla tamam olur. Buna güç yetirebilmek ise, ancak hak ve din bağlıları arasında ülfet ve muhabbetin olması İle mümkün olur. işte bu işi yerine getirmekten âciz kalmalarına bir sebep olmaması için, Allah Teâlâ mü'minleri ayrılık ve ihtilaftan kesin olarak menetmiştir. Bu izaha göre de âyet, sadece önceki âyetin bir tamamlayıcısı olur. [106]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Parçalanıp ayrılanlar ve ihtilafa düşenler.." tavsifinin birkaç izah şekli vardır:

a) Bunun mânası, "parçalanıp ayrılanlar, hevâiarına
uyup nefislerine itaat edenler ve hasedleri yüzünden ihtilafa düşenler gibi olmayın..." şeklindedir. Nitekim iblis, Hz. Adem'e hasedinden dolayı, Allah Teâlâ'nın emrini terketmişti.

b) Bunun mânası, "Parçalanıp ihtilafa düşerek, herbir grubun peygamberlerden birkısmını tasdik ederken, diğerlerini tasdik etmeyen, böylece de düşmanlık ve tefrika içine düşen kimseler gibi olmayın" demektir.

c) "Müşebbihe, Kaderiyye ve Haşviyye gibi, fırkalar halinde bölünmeyin" demektir. [107]

Üçüncü Mesele

Bazı âlimler, bu iki kelimenin (ihtilaf ve tefrika kelimelerinin) mânasının aynı olduğunu, Allah'ın bu
ikisini, birbirini te'kid için getirdiğini söylemişlerdir.

Bu iki keiimenin farklı mânalarda geldiğini söyleyenler de vardır. Bu görüşte olanlar, şunları söylemişlerdir:

a) Sizler, düşmanlık yapmak suretiyle parçalanmayın ve dinî konularda ihtilaf etmeyin.

---

[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/524.

[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/524-525.

[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/525.

b) Nasslardan yanlış manalar çıkararak parçalanıp, sonra herbiriniz kendi görüş ve mezhebinin te'yidi için çaba sarfederek ihtilaf etmeyiniz.

c) Âlimlerden herbiri bir beldede reis olduğu için, bedenleri bakımından ayrı oldukları gibi, herbiri kendisinin hak, başkalarının bâtıl üzere olduğunu iddia etmeleri sebebiyle ihtilafa düşmeyiniz. Ben derim ki: Sen insaflıca düşündüğünde, zamanımız âlimlerinden pek çoğunun, bu hal üzere olduğunu görürsün. Ne diyelim, Allah taksiratımızı bağışlayıp bize merhamet buyursun.. 108[108]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, bu âyette buyurup demedi. Çünkü müennes failin fiili, failden önce geldiğinde te'nis alametinin hazfedilmesi mümkündür.

Daha sonra Hak Teâlâ, "İşte bu kimseler yok mu, onlara büyük birazab vardır" buyurmuştur. Yani, "Bölünüp parçalananlara, bu tefrikaları sebebiyle âhirette çok büyük azap var." Böylece, bu ifâde, mü'minleri bölünüp parçalanmaktan menetmiş olur.

Daha sonra Allah Teâlâ, "O günde nice yüzler vardır, ağaracak; nice yüzler de kapkara kesilecek" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, yahudtlere bazı şeyleri emredip, bazı şeyleri de yasaklayınca ve daha sonra da müslümanlara bazı şeyleri emredip, bazı şeyleri yasaklayınca, bu emirleri te'kid için, peşisıra âhiret hallerini zikretmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır. Şöyle ki: 109[109]

Birinci Mesele

kelimesinin mansub olması hakkında iki izah şekli vardır:

a) Bu kelime zarf olduğu için (mefûlün fîh) mansûbtur. Kelamın takdiri ise, "Bu günde onlar için büyük bir azâb vardır" şeklindedir. Böyle bir takdirin şu iki faydası vardır:

1- Yani, "İşte o azab, bu gündedir."

2- O günde, bazı yüzlerin ak, bazılarının da kara olması, bu günün hallerindendir.

b) Bu kelime, mukadder bir "an, hatırla" kelimesiyle mansûbtur. 110[110]

Kıyamette Yüzleri Ak Veya Kara Çıkanlar

Bu âyetin benzeri, pekçok âyet yardır. Meselâ söyleyenlerin kıyamet günü yüzlerinin kapkara olduğunu göreceksin" (Zümer, 60); "Onların (iyi iş yapanların) yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar" (Yunus, 26);' 'O gün yüzler vardır; parıl parıl parlayıcıdır. Cüîücüdür, sevinicidir. Ogün bazı yüzlerde vardır
ki, üzerlerini toz toprak bürümüştür" (Abese, 38) "Bazı yüzler vardır, o zaman parlaktır. Hablerine bakacaktır. Bazı yüzler de vardır ki, asıktır; onlar ki başına, bel kemiklerini kıracak büyük bir belâ gelecek" (Kıyame. 22-25); "Öyle ki sen, o nimetin güzelliğini yüzlerinde görürsün" (Mutaffiffn. 24) ve "Günahkârlar simalanyla tanınacak..." (Rahman,41)âyetleri gibi.

Sen bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu âyetlerde bahsedilen aklık, karalık, toz, toprak ve parlaklık, ter-ü tazelik gibi tabirler hakkında müfessirlertn şu iki görüşü vardır:

a) Aklık, ferah ve süfurdan; siyahtık da gam ve kederden mecazdır. Bu, çokça kullanılan bir mecazdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlardan birine kız çocuğu müjdesi verilince, kendisi pek öfkeli olarak, yüzü mosmor (simsiyah) kesilir" (Nam, 58) buyurmuştur. Yine denilir. Yani "bana göre falancanın eli açıktır, cömerttir." Hasan İbn Alî (r.a), halifeliği Muâviye'ye teslim edince, ona bazıları, "Ey mü'minlerin yüzünü karartan" demişlerdir. Bir şâirin, ak saçları hakkında şu beyitleri var:

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/525-526.

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/526.

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/526.

"Ey saçlarımın beyazlığı; yüzleri ak ve saçları siyah olanlar yanında benim yüzümü kara çıkarttın! Ömrüme yemin ederim ki, gücümün yettiğince, içinde benim yüzümün aklığı; senin o lanet olasıca yüzünün de siyahlığı bulunan bir karalıkla, seni gözlerimden ve başka gözlerin görmesinden saklayacağım..."

Araplar, arzusuna ulaşan ve gayesini elde eden kimse hakkında (yüzü ağardı) derler. Bunun mânası, sevinme ve neşelenmedir. Yine onlar, bir sürûru tebrik ederlerken "Yüzünü ağartan Allah'a hamdolsun" derler. Başına bir kötülük gelen kimseye de, "Yüzü tozlandı, rengi kaçtı ve şekli değişti" denilir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Mü'minler Kıyamet gününde, yaptıkları amellerinin üzerine gelir. Eğer amelleri, hasenat ise, yüzü ağarır, yani Allah'ın nimetlerine ve fazlına sevinir. Eğer amelleri bunun aksine olur da o kâfir kötü amellerinin tek tek tesbit edilmiş olduğunu görünce yüzü kararır, yani alabildiğine hüzün ve keder duyar. Bu, Ebû Müslim el-İsfehânî'nin görüşüdür.

b) Bu aklık ve karalık, mü'min ve kâfirlerin yüzlerinde bizzat bulunur. Çünkü bu kelimeler, burada hakiki manalarında kullanılmışlardır. Bu kelimelerin hakiki manalarında alınmasına mani bir delil de yoktur. Binâenaleyh bunları
hakikî manalarında almak gerekir. Ben derim ki: Ebû Müslim şöyle diyebilirdi: "Bizim verdiğimiz manaya delâlet eden bir delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak: "Ogün yüzler vardır, parıl parıl parlayıcıdır, mütebessim ve sevinçlidir. Ogün yine yüzler vardır, üzerlerini toz toprak (bürümüştür), onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır." (Abese, 38-41) buyurmuş ve "toz toprak vet/karanlık" kelimelerini, gülme ve sevinç mukabili olarak zikretmiştir. Eğer bu kelimelerden, söylediğimiz mecazi manalar kastedilmemiş olsaydı, bu kelimelerin gütme ve sevinç mukabili zikredilmeleri doğru olmazdı. Bundan dolayı biz bu kelimelerden maksadın, gam ve keder olduğunu anlıyoruz. Böylece bu kelimeler, gülme ve sevincin mukabili olabilmişlerdir. Sonra bu ikinci görüşte olanlar, bunun sebebinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: Mahşer halkı, bir insanın yüzünün ak olduğunu gördüklerinde, onun cennetliklerden olduğunu anlarlar ve ona daha fazla saygı duyarlar. Bunun neticesi olarak, o kimse için, şu iki bakımdan sevinç meydana gelir:

1- Said (cennetlik) kimseler, kendisinin saadet ehlinden olduğunu kavminin bilmesi ile sevinirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu durumu şu şekilde haber vermiştir: "(Ona): "Gircennete"denildi. (Oda) "Keşke, kavmim, Rabb'tmin beni bağışladığını ve ikram edilenlerden kıldığını buselerdi" (dedi)" (Yasin. 26-27)

2- Onlar bunu bildikleri zaman, ona daha fazla saygı gösterirler. Böylece mükellefin yüzünde aklığın gerçek manada meydana gelmesinin, âhirette daha fazla sevinmesine sebep olacağı ortaya çıkmış olur. İşte aynı yolla, kâfirin yüzünde siyahlık bizzat bulunduğu zaman, bu, onun âhirette daha fazla kederlenmesine sebep olur. Âhiretteki aklığın ve karalığın hikmeti budur. Fakat dünyadaki hikmetine gelince, mükellef dünyada iken, âhirette böyle birşeyin olacağını bilirse, âhirette yüzleri ağaranlardan olup, kara çıkanlardan olmamak için, bu, onun taatlara daha fazla rağbet gösterip, haramları bırakmasına sebep olur. İşte iki görüşün izahı da budur. [111][111]

Üçüncü Mesele

Âlimlerimiz bu âyeti, mükelleflerin ya mü'min ya kâfir olacağı ve Mû'tezüe'nin iddia ettiği gibi bu ikisi arasında bir yerin (menzile beyne'lmenzileteyn) bulunmayacağına delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, kıyamet ehlini iki kısma ayırmıştır. Onlardan bir kısmının yüzü aktır ve bunlar mü'minlerdir. Bir kısmının da yüzü kara olup bunlar kâfirlerdir. Cenâb-ı Hak, üçüncü bir kısmı zikretmemiştir. Eğer orada üçüncü bir kısım bulunsaydı, Allahu Teâlâ onu zikrederdi." Âlimlerimiz daha sonra, "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın: "O gün yüzler vardır, parıl parıl parlayıcıdır, güleçtir, sevinçlidir. O gün yine yüzler vardır, üzerlerini toz toprak (bürümüştür), onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır.

---

[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/526-528.

İşte bunlar kâfir ve tacirlerin tâ kendileridir" {Abese, 38-42) âyetiyle de te'kid edilmektedir" demişlerdir. Kâdî, buna şöyle cevap vermiştir: "Üçüncü bir kısmın zikredilmemesi, onun bulunmadığına delâlet etmez. "O, bu sözünü şöyle açıklar: Cenâb-ı Hak burada, "O gün nice yüzler vardır, ağaracak, nice yüzlerde kapkara kesilecek" buyurmuş ve "vücûh" (yüzler) kelimesini nekire olarak zikretmiştir. Bu, umûm-ifâde etmez, yani bütün yüzleri içine almaz. Yine âyet-i kerimede zikredilenler, mü'minler ile, imandan sonra küfre dönenlerdir. Şüphe yok ki, her iki kısma dahil olmayan asıl kâfirler cehennem ehlidirler. Fâsıklar (günahkârlar) hakkındaki söz de böyledir.

Şunu bil ki biz, bu âyet-i kerimeyle şu şekilde istidlal ederek deriz ki: "Önceki âyetler, ancak tevhid ve nübüvvete imana teşvik ve bunları inkârdan menetme hakkındadır. Cenâb-ı Hak o âyetlerin peşisıra bu âyeti getirmiştir. Buna göre, âyetin zahiri, yüzün ak olmasının tevhid ile nübüvvete imân edenlerin; yüzün kara olmasının da bunları inkâr edenlerin nasibi otduğunu gösterir. Sonra, bu âyetin peşine gelen tabirler yüzleri ak olanların cennetlik, kara olanların ise cehennemlik olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh iki menzil arasında üçüncü bir menzilin bulunmaması gerekir.

Kâdî'nin, "Bu, asi? kâfirin durumu ile bir müşkillik arzeder" iddiasına gelince, buna iki şekilde cevap veririz:

1- Bizim, "Bundan muradın, insan zürriyeti Hz. Âdem'in sulbünden çıkarılıp (ahid alındığı zaman), bütün müslüman olanlar olması niçin caiz olmasın?" şeklinde cevap vermemizdir. Durum böyle olunca, herkes bu hükme dahil olmuş olur.

2- Allah Teâlâ, bu âyetin sonunda, "İşte küfretmenize mukabil tadın azabı..." buyurmuş ve böylece, azabın sebebi olarak imandan sonra olması itibarıyla küfrü değil, sırf küfür olması itibarıyla küfrü göstermiştir. Azaba mâruz kalmanın sebebi olarak küfür mutlak surette zikredilince, ister imândan sonra kâfir olsun, ister aslî kâfir olsun, her kâfir bu hükme dahil olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Allah, "Yüzleri mosmor (kapkara) olanlara gelince, (onlara), "imanınızdan sonra küfre girdiniz öyle mi.?" (denilir)" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Allah Teâlâ önce, iki kısmı zikrederek, "Ogün nice yüzler vardır, ağaracak; nice yüzler de kapkara kesilecek" buyurmuş ve böylece yüzlerin aklığını, karalığından önce zikretmişti. Sonra bu iki kısım insana âit
hükmü belirtirken, önce yüzleri kapkara kesilenlerle ilgili hükmü zikretmiştir. Halbuki önceki sıraya göre, yüzleri beyaz olanlarla ilgili hüküm önce zikredilmeliydi?

Buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

a) Buradaki vâv harfi bir sıralama ifâde etmeyip, mutlak mânada bir arada oluşu ifâde eder.

b) Yaratmaktan maksad, rahmet ulaştırmaktır, azabı ulaştırmak değil. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) Cenâb-ı Hak'tan naklederek şöyle buyurmuştur: "Ben insanları, benden kâr elde etsinler diye yarattım, ben onlardan kâr elde edeyim diye değil..." Hal böyle olunca, Cenâb-ı Hak sevaba nail olmuş yüzleri ak kimseleri önce zikretmiştir. Çünkü daha şerefli olanı, kıymetsiz olandan önce zikretmek daha uygundur. Sonra Cenâb-ı Hak, rahmeti murad edişinin, gazabı murad edişinden daha fazla olduğuna dikkat çekmek için yüzleri ak olanları zikrederek âyeti bitirmiştir. Nitekim, "Rahmetim gazabımı geçmiştir" haö'\s-\ kutsisinde de buna işaret edilmektedir.

c) Edîb olan kimseler, "Sözün başlangıcının ve sonunun, gönüle sürür, kalbe ferah verecek bir şekilde olması gerekir" demişlerdir. Şüphe yok ki Allah'ın rahmetinin önce zikredilmesi de böyledir. Binâenaleyh önce sevaba nail olanların zikredilmesi ve yine onların anlatılmasıyla sözün bitirilmesi gerekmiştir.

İkinci soru: Âyetteki, (gelince) kelimesinin cevabı nerededir?

Cevap: Onun cevabı mahzuftur. Buna göre kelamın takdiri şöyledir: "Onlara, "İmanınızdan sonra küfre girdiniz hâ!" denilir. Söz delâlet ettiği için bu hazif güzel olmuştur. Bu nev'i ifâdeler Kur'ân'da pek çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Melekler de her bir kapıdan onların yanma sokulacaklar, "sizlere selAl-i.." (diyecekler)" (Ra'd. 23-24); "Hani İbrahim o Beytin temellerini İsmail ile birlikte yükseltiyordu (ve) "Ey Babb'imiz, bizden kabul buyur.." (diyorlardı)" (Bakara, 127) ve "Günahkârlar, Rab Taala'nm huzurunda, "Ey Rabb'imiz...' (derlerken) başlarını eğdikleri zaman sen onları bir görsen!.." (Secde, 12) buyurmuştur. 112[112]

İmandan Sonra

Üçüncü soru: İmanlarından sonra küfre giren bu kimselerden murad
kimlerdir?
Cevap: Müfessirlerin bu hususta birkaç görüşü vardır:
1- Übey İbn Ka'b (r.a) şöyle demiştir: "Bütün insanlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini Hz. Âdem'in sulbünden çıkardığı zaman iman etmişlerdir. Binâenaleyh dünyada iken inkâr eden herkes, imanından sonra küfre girmiş olur." Vahidî, el-Basit isimli kitabında bu sözü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e varan bir senetle rivayet etmiştir.
2- Bundan murad şudur: "İman etmenizi gerektiren şüyler size ayan beyân olduktan sonra inkâr mı ettiniz!" Bu şeyler de, Cenâb-ı Hakk'ın tevhidine ve Hz. Peygamberin nübüvvetine ait getirdiği delillerdir. Bu tefsirin sıhhatinin delili ise, bu âyetten önce gelen, "Ey ehl-İ kitap, kendiniz (Tevrat ve İncil'de) görüp dururken Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz" (Âı-i imran, 70) âyetidir. Böylece Cenâb-ı Allah, onları bunca açık âyet ve mu'cizelerden sonra inkâr etmelerinden dolayı kınamış ve mü'minlere, "Siz, kendilerine apaçık deliller, âyetler geldikten sonra parçalanıp ayrılanlar ve ihtilafa düşenler gibi olmayın" (âı-i İmran, 105) buyurmuştur.
Daha sonra Hak Teâlâ burada, "İmanınızdan sonra küfre girdiniz öyle mi?" (denilir)" buyurmuştur. Bunun, makablinin bir izahı olabilmesi için, bizim söylediğimiz mânaya hamledilmesi gerekir. Yapılan iki izaha göre de, âyet bütün kâfirler hakkında umûmî bir ifâde olur.
Âyetin, kâfirlerin bazılarıyla ilgili (husus) olduğunu söyleyenler ise şu izahları yapmışlardır:
a) İkrime, Esamm ve Zeccâc, bundan muradın ehl-i kitap olduğunu; çünkü onların, Hz. Peygamber (s,a.s), peygamber olarak gönderilmezden önce, O'na inandıklarını, peygamber olarak gönderilince de O'nu inkâr ettiklerini söylemişlerdir.
b) Kâtâde, bundan muradın, iman ettikten sonra irtidad eden kâfirler olduğunu söyler.
c) Hasan el-Basrt ise, bunların, iman ettikten sonra, nifakları sebebiyle kâfir olanlar olduğunu söylemiştir.
d) Bunların, ümmet-i Muhammed'in bid'at ve hevâ ehli olanları olduğu söylenmiştir.
e) Bunların, Haricîler olduğu söylenmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onlar hakkında "Onlar, okun hedefini delip geçmesi gibi dinden çıkarlar "113[113] buyurmuştur. Bu son iki izah, son derece uzak ihtimaldir. Çünkü bunlar, bu âyetten önceki âyetlere uygun düşmezler. Bir de, bu bir delile dayanmadan tahsis yapmadır. Bir diğer husus da, halifeye isyan etme, küfrü gerektirmez.
Dördüncü soru: Hak Teâlâ'nın, (İnkâr mı ettiniz!) ifâdesinin başındaki istifham hemzesinin faydası nedir?
Cevap: Bû, inkârî bir istifham olup, daha önce geçen, "De ki, "Ey ehl-i kitap, Allah ne yaparsanız hepsine hakkıyla şâhid iken, niçin Allah m âyetlerini inkâr ediyorsunuz?" De ki: "Ey ehl-i kitap, niçin imân edenleri, Allah yolundan döndürmeye çalışıyorsunuz?" (Ah imran, 98-99) âyetlerinin mânasını te'kid etmektedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte küfretmenize mukabil tadın azabı.." buyurmuştur. Bu tabirde şu incelikler vardır:
a) Cenâb-ı Hak şayet bu ifâdeyi getirmeseydi, bu ilâhî va'îd iman ettikten sonra kâfir olanlara has olurdu. Fakat bu tabir kullanılınca, va'îdin hem imân ettikten sonra kâfir olanlar, hem de aslî kâfirler (hiç imân etmemiş olanlar) için söz konusu olduğu sabit olur.

---

[112] 112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/528-530.
[113] 113[113] Buhari, Enbiya, 6; Tirmizî, Fiten, 24 (4/481); Müslim, Zekât. 142-144 (2/740-742).

b) Kâdî şöyle der: "Âyetteki, "İmânınızdan sonra küfre girdiniz öyle mi?" ifâdesi, küfrün Allah'tan değil, kuldan olduğuna delâlet eder. Âyetteki, 'İşte küfretmenize mukabil tadın azabı..." ifâdesi de böyledir.

c) Mürcie şöyle demektedir: "Âyet, her türlü azabın, inkârın olması şartına bağlı olduğunu gösterir ki bu durum, kâfir olmayan (günahkârlar) için, bir azabın olmayacağını gösterir."

Cenâb-ı Allah sonra,

"Yüzleri ağaracak olanlar ise, Allah 'in rahmeti içindedirler. Onlar bunun içinde ebedi kalıcıdırlar" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bazı sorular vardır:

Birinci soru: Âyetteki "Allah'ın rahmeti" ile ne murad edilmiştir?

Cevap: Ibn Abbas (r.a), bundan maksadın cennet olduğunu söylerken, bazı muhakkik alimlerimiz, bunun kulun taati ne kadar çok olsa da, cennete ancak Allah'ın rahmetiyle girebileceğine bir işaret olduğunu söylemişlerdir. Biz, nasıl böyle söylemeyiz ki, kulu birşeyi yapmaya veya yapmamaya götürecek sebepler denk olduğu müddetçe, o kuldan bir fiilin çıkması imkansız olur. Bu durumda da, onu itaata götürecek sebep ağır basmadığı müddetçe, ondan herhangi bir taatın sâdır olması imkansız olur. Bu üstünlük ise, ancak Allah'ın o sebebi yaratmasıyla olur. Binâenaleyh kuldan bir tâatio sâdır olması, o kul için Allah'tan gelen bir nimet olmuş olur. Bu durumda, böyle bir taat, Allah'a bir mükâfaat vermesini nasıl gerekli kılabilir? Böylece ceriSete girmenin, bizim hak etmemiz sebebiyle değil, ancak Allah'ın lütfü, rahmeti ve keremiyim olduğu ortaya çıkmış olur.

İkinci soru: Âyetteki, "Allah'ın rahmeti İçindedirler" buyruğunun peşisıra, "Onlar bunun İçinde ebedî kalıcıdırlar " sözünün getirilmesinin ne mânası vardır?

Cevap: Sanki "Onlar orada nasıl olacaklar?" diye sorulmuş da, "Onlar orada ebedî kalacaklar, oradan ayrılmayacaklar ve göçmeyecekler.." diye cevap verilmiştir.

Üçüncü soru: Mü'minler cennette ebedî kalacakları gibi, kâfirler de cehennemde ebedîdirler. Durum böyle iken, Cenâb-ı Allah, cennetliklerin orada ebedî kalacaklarını açıkça belirttiği halde, cehennemliklerin, cehennemde ebedî kalacağını belirtmemiştir. Bunun sebebi nedir?

Cevap: Bütün bunlar, Hak Teâlâ'nın rahmetinin gazabından daha fazla olduğunu ihsas ettiren hususlardır. Çünkü Cenâb-ı Hak âyete, rahmetine nail olanlardan bahsederek başlamış ve yine bunlardan bahsederek sona erdirmiştir. Cenâb-ı Hak, "Allah'ın rahmeti içindedirler" buyurarak, rahmeti kendisine nisbet ettiği halde, azabı kendisine nisbet etmemiş ve "tadın azabı..." buyurmuştur. Yine Allahu Teâlâ, sevabın ebedî olduğunu açıkça belirtirken, azabın ebedî olduğunu burada açıkça belirtmemiştir. Yine O, azabtan bahsedince, bunun sebebi olarak onların fiillerini göstermiş ve "İşte, küfretmenize mukabil tadın azabı..." buyurmuş; fakat sevaptan bahsederken, onun sebebi olarak kendi rahmetini göstermiş ve "(Onlar) Allah'jn rahmeti içindedirler.." buyurmuştur. Âyetin sonunda da, "Allah hiç kinfceye hiçbir haksızlık etmek istemez" buyurmuştur ki, işte bu ifâde, neden ikâui ile tehdîd etmediğini gösteren bir ifâdedir. Bütün bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin gazabından daha fazla olacağını göstermektedir. Ya Erhamer-Râhimîn, (merhametlilerin en merhametlisi) rahmetinin serinliğinden, gufran ve ihsanın cömertliğinden bizi mahrum etme.

Sonra Hak Teâlâ, "Bunlar, hak olarak sana okuyageldiğimiz Allah'ın âyetleridir" buyurmuştur. Bu ifâdenin başındaki, (Bunlar) kelimesi hakkında iki izah vardır:

1- Bundan murad, "Saydjğımız bu âyetler, Allah'ın delilleridir" manasıdır. Burada düi (Onlar) ifâdesinin «i* (bunlar) kelimesi yerine getirilmesi caiz olmuştur. Çünkü zikredilen bu âyetler, zikredildikten sonra bitmiş ve böylece onlar sanki uzaklaşmışlar da kendilerine, (uzak varlığı işaret edilen) kelimesiyle işaret 'edilmiştir.

2- Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, İslAl-i dini hususunda gerekli olan herşeyi içine oian bir kitap indirmeyi va'adetmiştir. Binâenaleyh, Hak Teâtâ, bu âyetleri indirince, "va'adedilen o âyetler, hak olarak sana okuyageldiğimiz bu âyetlerdir" demiştir. Bu mesele hakkında geniş izahımız Bakara süresindeki {Bakara.2) âyetinin tefsirinde geçmişti. Buradaki "hak ile" ifâdesi hakkında da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "İyilikte bulunana ve kötülükte bulunana müstehak oldukları karşılığı verme hususunda, hak ve adaletle içice olduğu halde..."

b) Bu, "Hak mana ile.." demektir. Çünkü okunan şeylerin manaları da hak ve gerçektir. 114[114]

Allah Hiç Kimseye Zulmetmek İstemez

Sonra Hak Teâlâ, "Allah hiç kimseye, hiçbir
haksızlık (zulüm) etmek istemez" buyurmuştur ki bu hususta birkaç mesele vardır: 115[115]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette "zulüm" kelimesini kullanması, yerinde olmuştur. Çünkü, daha önce şiddetli bir azabtan bahsedilmiştir. Halbuki Cenâb-ı Hak, Ekremu l-ekremîn (kerimlerin en kerimi)dir. Buna göre sanki O, bu hususta bir özür beyân ederek, şöyle demiştir: "Onlar bu azaba, kendi kötü fiilleri sebebiyle düşmüşlerdir. Çünkü bütün âlemin nizamı, ancak suçluları cezalandırmakta devam eder. Bu tehdid yapılınca, yalancı çıkmamak için, gereğini yapmak gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın bu şekilde, bir özür beyân etmesi, rahmet-i İlâhiyye tarafının daha galib olduğuna en kuvvetli delillerin başında gelir. Bunun bir benzeri ifâde de, kâfirler için söz konusu olan ilâhî tehdidin zikrinden sonra, Nebe1 süresindeki "Çünkü onlar hiçbir hesab beklemiyorlardı ve bizim âyetlerimizi alabildiğine yalan sayıyorlardı" (Nebe, 27-28) âyetleridir. Yani, bu şiddetli ilâhî tehdid, onların kötü fiilleri yüzünden yapılmıştır. 116[116]

Allah'ın Zulmetmediği Hakkında Mu'tezile'nin Görüşü ve Onlara Verilen Cevap

Cübbâî şöyle der: "Bu, âyet-i kerime, Cenâb-ı Hakk'ın, ne kendi fiili olarak, ne de kutlarının fiili olarak kabîh (kötü ve çirkin) bir fiilin Çıkmasını irâde etmediğine ve böyle bir fiil yapmadığına delalet etmektedir. Bunu şu şekilde açabiliriz: Zulmün, Alllah'-tan veya kuldan sudur ettiğini farzedelim. Bunun kuldan sudur etmesi durumunda, kul ya kendi nefsine zulmetmiş olur ki bu günah işlemesi sebebiyle olur; ya da başkasına zulmetmiş olur. İşte zulmün kısımları bu üç şeydir. Hak Teâlâ'nın, "Allah hiç kimseye, hiçbir haksızlık (zulüm) etmek istemez" buyruğundaki "zulüm" kelimesi, menfi cümlede nekire olarak bulunan bir kelimedir. Binâenaleyh, ister Allah'ın kendisinden, ister başkasından sudur edecek olsun, Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir zulmü murad etmemiş olması gerekir. Böylece bu âyetin, Allah Teâlâ'nın zulmün her üç çeşidini de murad etmediğine delâlet ettiği sabit olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Allah'ın zulmün bu üç çeşidinden hiçbirinin faili olmaması gerekir. Yine bundan, Allah'ın asla zulüm işlememesi ve kullarının fiillerinin faili olmaması gerekir. Çünkü kulların, gerek kendilerine, gerekse, birbirlerine yaptıkları zulümleri de, kulların amelleri cümlesindendir. Biz âyetin, Allah Teâlâ'nın asla zulmün fâiii olmadığına delâlet ettiğini söyledik. Çünkü âyet, Allah'ın zulüm olacak hiçbir şeyi dilemediğine delâlet etmektedir. Eğer Hak Teâlâ, zulmün kısımlarından birinin faili olsaydı, onu irâde etmiş olurdu. Halbuki bunun böyle olması batıldır."
Mutezile devamla şöyle demiştir: "Bu âyetle, Cenâb-ı Hakk'ın, zulmün ve kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığı ve kulların kötü fiillerini irâde etmediği sabit olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Allah, zulmü irade etmemekle kendisini övmüştür. Övünme ise, kendisinden o fiilin çıkması ve onu irâde etmesi mümkün olduğu zaman yerinde olur. Binâenaleyh bu âyet, Allah Teâlâ'nın zulme kadir olduğuna delâlet eder." O zaman sevinerek şöyle dediler: "İşte bu tek bir âyet bile, Mu'tezîle'nin "adâlef'le ilgili meselelerdeki bütün kaidelerini eksiksiz ortaya koyup İzah etmektedir."Mu'tezile sözüne devamla şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, zulmü murad etmediğim ve zulüm yapmayacağını belirtince, bunun peşinden, "Göklerde ve yerde n*Varsa, hepsi

---

[114] 114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/530-534.
[115] 115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/534.
[116] 116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/534.

Allah'ındır. Bütün İşler, ancak Allah'a döndürülür " buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu âyeti, şu iki sebepten dolayı önceki âyetlerin peşinden getirmiştir:

a) Allahu Teâlâ, zulmü ve çirkin fiilleri murad etmediğini zikredince, buna, "Çirkin fiilin faili, o fiili ya cehlinden, veya acizliğinden veyahut da ona duymuş olduğu ihtiyaçtan dolayı yapmıştır. Bütün bunlar ise, Allah hakkında muhaldir. Çünkü O, göklerde ve yerde bulunan herşeyin mâlikidir. Bu mâlikiyyet de cehle, acziyyete ve ihtiyaca ters düşer" buyurarak istidlal etmiştir. Bu sıfatların Allah hakkında düşünülmesi imkânsız olduğuna göre, Allah'ın kabîh bir fiilin faili olması da imkâ/ısızdır.

b) Allah Ttfâlâ, zulmü hiçbir şekilde murad etmediğini söyleyince, birisi, "Biz, âlemde zulmün olduğunu görüyoruz. O'nun meydana gelişi Allah'ın irâdesi ile değfl ise, O'nun irâdesi hilâfınadır. Bu ise Allah'ın zayıf, âciz ve mağlup olmasırv gerektirir. Halbuki bunlar imkânsızdır" diyebilir. Bundan dolayı Allah Teâlâ buna, "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır" diye cevap vermiştir. Bu, "Allah, zâlimleri zorla ve kahren zulümlerinden alıkoymaya kadirdir. Allah buna kadir olunca, âciz ve zayıf sayılamaz" manasınadır. Yoksa, Allah Teâlâ, onlar böylece sevaba müstehak olsunlar diye, onların kendi istek ve ihtiyarlanyla günahı bırakmalarını irâde etmemiştir. Eğer Allah, İnsanları günahı bırakmaya zorlamış olsaydı, bu mana bâtıl olurdu, ortada kalmazdı."

İşte Mu'tezile'nin bu âyet hakkındaki söylediklerinin özeti budur. Onlar, bu manadaki sözlerini diğer bir şekilde şöyle ifâde ederler: Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah hiç kimseye, hiçbir haksızlık (zulüm) etmek istemez" buyruğundan maksadı, ya kendisinin onlara zulmü irâde etmemesi, veyahut da onların birbirlerine zulmünü murad etmemesidir. Eğer birinci mânaya alırsanız, bu sizin görüşünüze göre de doğru olmaz. Çünkü sizin mezhebinize göre, Allah Teâlâ, günahsız bir kimseye de en şiddetli bir şekilde azab etse, zulüm yapmış olmaz, adalet yapmış olur. Çünkü zulüm (sizce) başkasının mülkünde tasarruf etmek demektir. Allah Teâlâ ise, başkasının değil kendi mülkünde tasarruf etmiş ofur. Binâenaleyh Allah'ın zâlim olması imkansız olur. Bu böyle olunca, âyeti "Allah, mahlûkata zulmetmeyi irâde etmez" manasında almak mümkün olmaz. Yok eğer, âyeti ikirçci mânaya, yani "O, kulların birbirlerine zulmünü murad etmez" mânasında alırsanız, yine sizin görüşünüze göre bu ifâde tam olmamış olur. Çünkü sizce bütün bu gibi zulümler, Allah'ın irâde ve yaratmasıyla olmaktadır. Binâenaleyh tizin mezhebinize göre, âyetin doğru bir manaya hamledil meşinin mümkün olmadığı ortaya çıkmış olur. 117[117]

Râzi'nin Mutezile'ye Karşı Cevabı

Buna şöyle cevap verilir; Bu âyetten muradın, "Allah Teâlâ'nın kullarından hiçbirine zulmü murad etmemesi manası olması niçin caiz olmasın?9 Hasmımızın, "Sizin mezhebinize göre, Allah'ın zulmetmesi imkansızdır. Dolayısıyla, zulmetmiyor olmakla övünmesi de imkansızdır" iddiasına karşı biz deriz ki ona karşı, şu iki şekilde cevap veririz:

a) Allah Teâlâ, "Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku...' (Bakara, 255) ve "O, yediriyor, kendisi yedirilmiyor" (En'am. 14) buyurarak kendisini övmüş, fakat bu ifâdelerden O'nun uyuyabileceği ve yiyebileceği mânası çıkmamıştır. İşte, burada da böyledir.

b) Allah Teâlâ, eğer azaba müstehak olmayan kimselere azab ederse, bu her ne kadar O'nun için bir zulüm sayılmasa da zulme benzer. Bazan, birbirine benzeyen şeylerin isimleri, birbiri yerine kullanılabilir. Bu tıpkı, "Kötülüğün cezası ona denk bir kötülüktür" (Şura, 4ot âyetinde olduğu gibidir. Bunun benzerleri Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. Bu münazaradaki bütün söz, işte bundan ibarettir. 118[118]

Üçüncü Mesele

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/535-536.
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/536-537.

Âlimlerimiz, "Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır" âyetini, Cenâb-t Allah'ın insanların fiillerinin yaratıcısı olduğuna delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Şüphe yok ki kulların fiilleri de göklerde ve yerde bulunan şeylerdendir. Göklerde ve yerde olan herşeyin Allah'ın olması, bu fiillerin de Allah'a ait olmasını gerektirir. Bizim, "O fiiller eğer O'nun mahlûku iseler, O'na aittir" sözümüz doğrudur. Böylece bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, kulların fiillerinin yaratıcısı olduğuna delâlet eder."
Cübbaî buna, "Hak Teâlâ'nın ifâdesindeki nisbet, fiil nisbeti değil, mütkiyyet nisbetidir. Baksana! Araplar, onun yaptığı şey olduğu manasını değil de onun mülkü ve memlûkü olduğunu murad ederek "Bu bina, falancanındır" derler. Yine âyetten maksat, Allah'ın kendisini ululaması ve uluhiyyetini medhetmesidir. O'nun, çirkin ve fena şeyleri kendisine nisbet ederek övünmesi caiz değildir. Yine O'nun, "Göklerde ve yerde bulunanlar" buyruğu göklerin ve yerin içinde bulunanlara şamildir. Bunlar ise, cisimlerin sıfatlarından olup, ârâz otan fiillerin sıfatlarından değildir" diyerek cevap vermiştir.
Âlimlerimiz buna, çirkini ve güzeli yapmaya kadir olan kimsenin, güzeli çirkine ancak, kalbinde onu o güzel fiili yapmaya davet edecek bir şey bulunduğu zaman tercih edeceği delaletiyle, bu nisbetin fiil nisbeti olduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir. Buna göre bu sebep de, teselsülü önlemek için Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiştir. Kulun fiilinin meydana gelmesi hususunda müessir olan şey, kudret ve sebebin mecmuu yani (toplamı) olduğu ve, kudret ve sebep toplamının da, Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği sabit olunca, kulun fiilinin yaratma ve meydana getirme bakımından sebep fiili vasıtasıyla Allah'a dayandığı sabit olmuş olur. Bu münazara hususundaki sözün tamamı, işte budur. 119[119]

Dördüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır" buyruğuna dayanarak felsefeciler şunu iddia etmişlerdir: Allahu Teâlâ bu âyette, gökte olanları yerde olanlardan önce zikretmiştir. Çünkü gökte olan varlıkların halleri, yerde olanların durumlarının birer sebebidir. Böylece Cenâb-ı Hak sebebi, sonuçtan önce zikretmiştir. Bu da, yerdekilerin bütün durumlarının, göktekilerin durumlarına istinâd ettiğine delâlet eder. Göktekilerin durumunun da Allah'ın yaratma ve tekvinine dayandığı hususunda herhangi bir şüphe yoktur. İşte bu bakımdan da bir cebr lâzım gelir. 120[120]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Bütün işler, ancak Allah'a döndürülür"
buyurmuş, bu iki kelAl-iın başında da "Allah" lafzını tekrarlamıştır. Bundan gaye ise, Cenâb-ı Hakk'ı ululamayı te'kiddir. Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı ise, mahlûkatın başlangıcının kendisinden olduğu gibi, sonunun da kendisine döneceğini beyân etmektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır" buyruğu O'nun el-Evvel olduğuna; "Bütün işler, ancak Allah'a döndürülür" buyruğu ise, O'nun el-Âhir olduğuna işarettir. Bu da, O'nun hüküm, tasarruf ve tedbirinin, insanlarının başlangıcını ve sonunu ihata ettiğine ve, bütün sebeplerin kendisine nisbet edilip, bütün ihtiyaçların O'nun katında sona erdiğine delalet eder. 121[121]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Bütün işler, ancak Allah'a döndürülür" buyruğundaki edatı, Cenâb-ı Hakk'ın

---

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/537-538.
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/538.
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/538.

bir mekanda ve bir cihette bulunduğuna delâlet etmez. Bilâkis bundan murad, varlıkların, ancak O'nun hükmünün nafiz olduğu ve sadece O'nun yargısının hükümran olacağı bir yere varacağı hususudur. 122[122]

İyiyi Emr, Kötüyü Men Eden En Hayırlı Ümmet

"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız, Allah'a inanırsınız. Eğer, ehl-i kitâb da iman etseydi, kendileri için elbette hayırlı olurdu. İçlerinden iman edenler vardır. Ama onların çoğu, fasıktırlar. Onlar size, ezadan başka asla hiçbir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşırlarsa, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerfne yardım da edilmez" (Al-i imrân, 110-111).
Âyetin, kendisinden önceki âyetlerle münasebeti hakkında iki izah şekli vardır:
1- Allahu Teâlâ mü'minlere bazı şeyleri emredip, bazı şeylerden nehyede-rek, onları diretme ve isyan hususunda ehl-i kitab gibi olmaktan sakındırıp, bunun peşinden de mü'minlere mükâfaat vereceğini, kâfirleri ise cezalandıracağını zikredince, işte bütün bu âyetlerden maksat, mükellef mü'minleri Allah'a inkiyâd ve itâata sevketmek ve, onları kendisine isyan etmekten ve diretmekten men etmek olmuştur. Sonra Allahu Teâlâ, bunun peşinden, mü'minleri kendisine inkiyâd ve itaata sevketmeyi iktiza eden bir başka tabir kullanarak, ']£• fö i«l "Sizler en hayırlı bir ümmetsiniz" buyurmuştur. Buna göre mâna, "Sizler, Levh-i Mahfuz'da ümmetlerin en hayırlısı ve en faziletlisi oldunuz. Buna yakışan da, sizin bu fazileti zayi etmemeniz, kendinizdeki bu güzel hasletleri yok etmemeniz ve size yöneltilen bütün teklifler hususunda inkiyâd ve itaat içinde olmanızdır" şeklinde olur.
2- Allah Teâlâ, günahkârların ne kadar çok bedbaht olduklarını, "Yüzleri simsiyah olanlara gelince..." âyetiyle; saîd kimselerin de ne kadar mesut ve mutlu olduklarını da, "Yüzleri ağaranlara gelince..." ifadesiyle belirtince, günahkâr ve bedbaht kimselere verilecek cezanın sebebine, "Allah hiç kimseye hiçbir haksızlık etmek istemez" buyruğuyla dikkat çekip, onların bu cezaya kendi kötü fiilleriyle müstehak olduklarını Delirtince, bu âyette de, saîd kimselere verilecek mükâfaatın sebebine, insanlar için çıkanlmış en hayırlı bir ümmetsiniz" sözüyle dikkat çekmiştir. Yani, "bu saadetleri, bu mükemmellikleri ve bu şerefleri onlar ahirette elde edeceklerdir. Çünkü onlar dünyada iken, İnsanlar için çıkanlmış en hayırlı bir ümmet İdiler."
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır; 123[123]

Kâne Fiili Hakkında

lafzı, nahivde de izah edildiği gibi, bazan tam bir fiil, bazan nakıs bazan da zâid otur. Müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın, "idiniz" buyruğunun tefsirinde ihtilâf ederek, şu izahları yapmışlardır:
1- Buradaki (vâki oldu) ve (meydana geldi) manasında
olmak üzere, tam fiildir. Dolayısıyla bu fiil, bir habere muhtaç değildir. Bunas göre manâ ise, "siz en hayırlı ümmet olarak meydana geldiniz, ortaya çıktınız, 'yaratıldınız" şeklindedir. Bu takdirde ifâdesi, hâl olur. Bu, bir grup müfessirin görüşüdür.
2- Buradaki, fiili, nakıs bir fiildir. Bu hususta bir soru vardır. O da şudur: 'nin nakıs kabul edilmesi durumu, onların bu sıfatla mevsûf olduklarını ve onların şu anda bu sıfatlarla muttasıf olmadıklarını gösterir.
Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, sözü, müphem bırakılarak, bir şeyin geçmiş zamanda meydana geldiğini haber vermeden ibarettir. Bu Hak Teâlâ'nın, "Babb'inizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok bağışlayladır" (Nuh. 10) ve "Allah çok affeden ve çok merhamet edendir" (Nisa, 152) âyetlerinin delaletiyle, arızî bir inkıtaya delâlet etmez.
Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, nin nakıs kabul edilmesi halinde müfessirler şu

---

[122] 122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/538.
[123] 123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/539-540.

izahlarda bulunmuşlardır:
a) "Sizler, Allah'ın ilminde en hayırlı ümmet idiniz."
b) "Sizler, sizden önce gelmiş geçmiş ümmetler içinde, en hayırlı ümmet olarak anılıyor idiniz." Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, "On/ar, kâfirlere karşı çetin ve sert, kendi aralarında ise merhametlidirler. Onları, rükû ediciler ve secde ediciler olarak görürsün. Onlar Allah'tan lütuf ve rızâ taleb ederler. Secde İzinden olan nişanları, yüzlerindedir. İşte onların Tevrat'taki vasıfları budur"(Fetih, 29) âyetinde ifâde ettiği gibidir. Buna göre onların kâfirlere karşı şiddetli ve sert olmaları, marufu emrederek, münker olan fiillerden nehyetmiş olmalarıdır.
c) "Sizler, Levh-i Mahfuz'da en hayırlı ümmet olarak tavsif edilmiştiniz."
d) "Sizler, iman ettiğiniz sürece, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet olursunuz."
e) Ebû Müslim, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizler en hayırlı bir ümmetsiniz" buyruğunun, O'nun "yüzleri ağaracaklara gelince..." buyruğu ile ilgili olduğunu söylemiş, buna göre ifâdenin takdirinin ise şu şekilde olduğunu belirtmiştir: "Onlara, cennete girdiklerinde, sizler dünya hayatınızda, en hayırlı ümmet oldunuz. Binâenaleyh şu anda, bu sebeple, içinde bulunduğunuz merhamete ve yüzlerinizin ak çıkmasına müstehak ve lâyık oldunuz.." denilir. Kıssanın başı ile sonu arasına fasılaların girmesi hali, Kur'ân'ın üslubunda daima olagelen bir haldir.
f) Bazı kimseler de, "Eğer AllahuTeâlâ isteseydi, "sizler..." derdi ve böylece de bu teşrif, hepimize şAl-iil olurdu. Ama, Cenâb-ı Hakk'ın, buyurması, Resûlullah'ın ashabından muayyen bir topluluğa tahsis edilmiştir ki, bunlar da İslAl-i'da ilk dereceyi alan muhacir ve ensâr ile, onların davrandıkları gibi davranan kimselerdir.
g) "Siz, iman ettiğinizden beri, en hayırlı bir ümmetsiniz..." Bu, onların, var olduklarından bu yana bu sıfat ile mevsüf olduklarına dikkat çekmek içindir.
3- tâ 'nin zâid olmasıdır. Bazı âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz en hayırlı bir ümmetsiniz" buyruğunun, O'nun tıpkı, 'Hatırlayın, (EKişünün): Vaktiyle siz pek az idiniz de, Allah sizi çoğalttı" (Arâf, 86) buyurması; başka yerde ise, "idiniz.." yerine fö "sizler" buyurarak), "Hatırlayın: Hâni vaktiyle sizler yeryüzünde azhkdmız, güçsüz bırakılmış idiniz..." (Enfâi, 26) buyurması gibi olduğunu söylemişlerdir. Buna göre tâ fiilini getirip getirmeme durumu, müsavidir; ama ne var ki tâ zikredildiği zaman, durumu tekid eder ve o işin mutlaka meydana gelebileceğini belirtir. İbnu'l-Enbarî, "Bu görüş, sakat bir görüştür. Çünkü, tâ mamulleri arasına girip veya mamullerinden sonra geldiğinde amel etmez; ama mamullerinden önce geldiğinde mutlaka amel eder. Meselâ Araplar, "Abdullah ayaktadır" ve tâ "Abdullah ayaktadır" derler.. Bu iki misâlde öe, tâ fiilini amel ettirmemişlerdir. Ama onlar, "yi amel ettirmeyerek " demezler. Çünkü söze, itinâ gösterilecek şeyle başlamak, onların usullerindendir. Amel ettirilmemiş şey ise, itinâ ve özen mevkiinde bulunamaz. Yine, haberini nasbettiği için, mevzubahis âyetteki "'nin amel ettirilmemesi caiz değildir. Bu fiil haberinde amel edip, onu nasbettiğine göre, amel ettirilmemiş kabul edilemez.
d) Bir başka ihtimal de, 'nin "oldu, dönüştü, haline geldi..." manasında olmasıdır. Buna göre, bu ifâdenin takdiri,
şeklinde olur. Yani, "Marufu emredip, münkerden nehyeden ve Allah'a iman edenler olmanız hasebiyle siz, en hayırlı ümmet haline geldiniz, dönüştünüz" demektir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer, ehl-i kftab da iman etseydi kendileri için elbette hayırlı olurdu" buyurmuştur. Yani, "Bu hasletleriniz sebebiyle en hayırlı ümmet olma vasfını kazandığınız gibi, Ehl-i Kitâb da iman etmiş olsaydı, bu en hayırlı olma vasfı, onlar için de söz konusu olurdu" demektir. Allah en iyi bilendir. 124[124]

Bu Âyetin İcmâ-ı Ümmet Hakkında Delil Olması

Âlimlerimiz, icmâ-ı ümmetin bir delil olduğuna bu âyeti delil getirmişlerdir. Bu, iki şekilde izah edilebilir:
a) Hak Teâlâ, 'Musa'nın kavminden bir cemâat vardır ki hakka irşâd ederler ve onunla adaleti

---

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/540-542.

ifâ ederler" (Araf, 159» buyurmuş; daha sonra bu âyette de, "Sizler, en hayırlı ümmetsiniz..." demiştir. Binâenaleyh bu âyetin hükmü gereğince bu ümmetin, Hz. Musa'nın kavminden hakka irşâd eden o cemâatten daha üstün olması gerekir. Bu ümmet onlardan daha üstün olunca, bu ümmetin ancak hak ile hükmetmeleri gerekir. Çünkü bu ümmet hakkında, hak olmayan şeye hükmetmeleri caiz olsaydı, bu ümmetin hakka hidâyet eden o ümmetten daha üstün olması imkânsız olurdu. Çünkü bâtıla hükmedenin, hakka hükmedenden daha hayırlı olması imkânsızdır. Böylece bu ümmetin, ancak hak ile hükmettiği sabit olur. Durum böyle olunca da, onların icmâları bir hüccet ve delil olmuş olur.

b) Âyette geçen el-ma'rûf ve et-münker kelimelerinin başındaki elif-lam istiğrak ifâde etmektedir. Bu da onların, ma'rûf olan herşeyi emredip münker olan herşeyden sakındırmalarını iktiza eder. Onlar bu şekilde oldukları müddetçe, şüphesiz onların icmâları da hak ve gerçek olur. Binâenaleyh onların icmâları hüccet olur. Bu husustaki uzun izahı, Usul-ü Fıkıh kitabımızda zikretmiştik. 125[125]

Burada Hitap Has, Hüküm İse Umumidir

Zeccâc şöyle demiştir: "Siz., en hayırlı bir ümmetsiniz" âyetinin zahiri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabina bir hitaptır, fakat bütün ümmet-i Muhammed hakkında umûmî bir ifâdedir. Bunun bir benzeri de,

"Sizin üzerinize oruç yazıldı" (Bakara, 183) ve "Sizin üzerinize kısas yazıldı"

(Bakara. 178) âyetleridir. Bütün bunlar, lâfızları bakımından o zamanda mevcut olan müslümanlara bir hitaptır. Fakat bunlar, aynı zamanda, bütün müslümanlar hakkında umûmî bir hitaptır. Bu âyette de böyledir." 126[126]

Ümmet Kelimesi Hakkında

Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Ümmet" kelimesinin asıl manası, "aynı şey üzerinde ittifak etmiş bir cemaat" demektir. Buna göre ümmet-i Muhammed, Allah'a imân etmek ve Hz. Peygamber'in nübüvvetini ikrar etmekle tavsif edilmiş bir cemaattir. Bir kimsenin davetinin topladığı herkese, "Onlar O'nun ümmetidir" denilir. Ancak ümmet kelimesi tek başına zikredildiğinde, birinci mana anlaşılır. Baksana, "Ümmet, şunun üzerinde ittifak etmiştir" denildiğinde, bundan(ümmet-i Muhammed anlaşılır. Hz. Peygamber (s.a.s): "Ümmetim, dalâlet üzere toplanmaz (dalâlet olan birşeyde ittifak etmez)"127[127] demiştir. Yine Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Kıyamet gününde, "Ümmetim, ümmetim..." diyeceği rivayet edilmiştir. Binâenaleyh bu gibi yerlerde geçen "ümmet" kelimesinden, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul eden kimseler anlaşılır. Fakat O'nun davet ve tebliğinin muhatabı olan diğer insanlar için, "Onlar, ümmet-i davettir" denilir. Onlara, ancak bu şekilde "ümmet" ismi verilebilir.

Cenâb-ı Allah'ın, "İnsanlar için çıkarılmış" tabirinin iki İzahı vardır:

a) Bu, "Siz, bütün zamanlar boyunca insanlar için çıkarılmış ümmetlerin en hayırlısısınız" manasındadır. Buna göre, "İnsanlar için çıkarılmış" tabiri "İnsanlar için ortaya çıkarılmış, temeyyüz edip bilinmiş ve onunla başka ümmetlerin arası iyice tefrik edilmiş bir ümmet.." manasındadır.

b) Âyetteki "insanlariçin.." ifâdesi, (idiniz) kelimesine bağlıdır. Bunun takdiri, "Siz, insanlar için en hayırlı bir ümmet idiniz" şeklindedir. Bazı insanlar da, "çıkarılmış" kelimesi, bir başka kelimeye bağlıdır ve âyetin takdiri, "Siz, insanlar için en hayırlı bir ümmetsiniz" şeklindedir. 128[128]

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/542.

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/542-543.

127[127] Keçfu'l-Hafâ, 2/350 (Müsned, Taberânî, İbn Mâce, Hrmizi vb. kitaplardan...)

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/543.

En Hayırlı Ümmet Olmanın Sebebi

Sonra Cenâb-ı Hak, "İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız ve Allah'a inanırsınız" buyurmuştur.

Bil ki bu ifâde, müste'nef (başlıbaşına) bir cümledir. Bunun maksadı ise, o hayırlı oluşun sebebini izahtır. Nitekim sen, "Zeyd cömert bir insandır. İnsanlara yedirir, giydirir ve onların iyiliğine çalışır" dersin. Sözün özü şudur: Usul-ü Fıkıhta, "Bir hükmün, ona uygun bir vasıfla birlikte zikredilmesi, o hükmün o vasfa bağlandığına delâlet eder" kaidesi vardır. İşte burada da Cenâb-ı Hak, bu ümmetin en hayırlı bir ümmet olduğu hükmünü vermiş, bunun peşinden de o taatları yani, emr-i ma'ruf, nehy-i münkeri (iyiliği yayma, kötülükten sakındırma) ve imanı zikretmiştir. Binâenaleyh hayırlı ümmet oluş, bu ibâdetlerin bulunmasına bağlanmıştır.

Burada birkaç soru vardır: [129][129]

Emr-i Maruf ve Cihadın Önemi

Birinci Soru: Bu üç sıfat diğer ümmetlerde de bulunduğu halde, emr-i ma'ruf, nehy-i münker yapıp, Allah'a imân etmelerinin, bu ümmetin en hayırlı oluşunu gerektirişinin sebebi nedir?

Cevap: Kaffâl şöyle demiştir: "Ümmet-i Muhammed'in, önceki ümmetlerden daha üstün olması, emr-i ma'ruf nehy-i münkeri en sağlam bir şekilde yapmalarından, yani bu uğurda savaşmalarından dolayıdır. Çünkü ma'rufu emretmek, bazan kalb ile, bazan dil ile, bazan da el ile olur ki, bunların en kuvvetlisi el ile, yani savaşma suretiyle olandır. Çünkü bu, insanın kendisini ölüme atmasıdır. Ma'ruf olan şeylerin en ma'rufu, hak din ile Allah'ın birliğini ve Hz. Peygamber'in peygamberliğini tasdik etmektir. En münker olan şey ise, Allah'ı inkâr etmektir. Binâenaleyh din uğrunda cihâd etmek, başka insanları en büyük menfaat ve ma'rufa ulaştırmak, ve zararların en büyüğünden kurtarmak için, insanın kendisinin en büyük zararı, yani bu uğurda Ölmeyi göze almasıdır. Bundan dolayı cihâdın, en büyük ibâdet olması gerekir. Bizim dinimizde cihâd meselesi, diğer şeriatlardaki cihâd meselesinden daha güçlü ve önemli olduğu için, bu, Ümmet-i Muhammed'in diğer ümmetlerden faziletli olmasını gerektiren birşey olmuştur. İşte İbn Abbas (r.a)'dan, bu âyetin tefsiri hakkında rivayet edilen şu haberin mânası da budur: "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İnsanlara, "Lâilâhe illallah" (Allah'tan başka tanrı yoktur diye şahadet etmelerini ve Allah'ın indirdiği şeyleri ikrar edip kabul etmelerini emreder ve bu uğurda onlarla savaşırsınız." Kelime-i tevhid, ma'rufların en büyüğü; Allah'ı inkâr ise, münkerlerin en çirkinidir."

Kaffâl sözüne şöyle devam etmiştir: "Din için savaşmanın faydasını insaflı olan hiçbir insan inkâr edemez. Çünkü insanların pek çoğu, alışkanlıkları ve âdetleri sebebiyle kendi dinlerini sever, onlara sunduğun deliller üzerinde düşünmeye yanaşmazlar. Fakat onlar ölümle korkutularak, hak dine girmeye zorlanırlarsa, ona girerler. Zamanla onların kalplerinde, bâtıl dinlen için olan sevgileri zayıflar ve hak dine olan sevgi artar, kuvvetlenir. Nihayet bâtıl dininden hak dine; ebedi azaba müstahak olmaktan da ebedî mükâfaat ve nimete müstahak olmaya geçer. [130][130]

Allah'a İman Vasfının Sonra Getirilmesinin Hikmeti

İkinci Soru: Allah'a iman, mutlaka bütün taatlardan önce bulunması gerekirken, âyet-i kerîmede niçin emr-i ma'ruf ve nehy-i münker ondan önce zikredilmiştir?

Cevap: Allah'a iman, Allah'ı kabul eden bütün ümmetlerin müşterek sıfatıdır. Allah Teâlâ, ümmet-i Muhammed'i, Allah'ın varlığına inanan diğer ümmetlerden üstün kıldığını belirtmiştir.

---

[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/543-544.

[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/544-545

Binâenaleyh bu "en hayırlı bir ümmet" oluşun meydana gelmesinde etkili olan hususun, bütün ümmetlerde müşterek olan "Allah'a imân" özelliğinin olması imkânsızdır. Bundan dolayı bu hayırlıltğın meydana gelmesinde müessir olan husus, ümmet-i Muhammed'in emr-i ma'ruf ve nehy-i münker hususunda diğer ümmetlerden daha ileri olmasıdır. Bu durumda, bu hayırlı oluşun bulunmasında müessir olan hususiyet, emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yapmalarıdır. Allah'a iman hususiyeti ise, bu hayırlılıkta müessir olan hususiyetin müessir olabilmesinin şartıdır. Çünkü Allah'a iman bulunmadıkça, hiçbir taat "hayırlı" olmada bir tesire sâhib olmaz. Böylece, bu en hayırlı oluşu gerektiren hususiyetin, Muhammed ümmetinin ma'rufu emredici ve münkeri nehyedici olma hususiyetleri olduğu kesinleşmiştir. Onların Allah'a imanları bu hususiyetlerinin hayırlı oluşta müessiriyetinin şartıdır. Müessir, esere (neticeye), tesir etme şartından daha yakın (ve önemlidir). İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, âyette emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yapmayı, imandan önce zikretmiştir.

Üçüncü Soru: Burada, niçin sadece Allah'a iman zikredilmekle yetinilmiş, gerekli olduğu halde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine imân zikredilmemiştir?

Cevap: Allah'a iman, peygamber'e imanı gerektirir. Çünkü Allah'a iman etmek, ancak peygamberin doğru söylediğine inanmakla olur. Peygamberin doğru söylediğine iman ise, ancak iddiasına uygun mucizeler getirdiği zaman yerinde olur. Çünkü mucize, sözün doğruluğunu bildirip kabul etme yerine geçer. Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberlik dâvasına uygun bir şekilde mucizeler izhar ettiğini gördüğümüzde, O'na inanmak Allah'a imânın ayrılmaz bir vasfı olmuş olur. İşte bu inceliğe dikkat çekmek için, âyette sadece Allah'a iman zikredilmiştir.

Sonra Allah Teâlâ: "Eğer ehl-i kitab da imân etseydi, kendileri için elbette hayırlı olurdu" buyurmuştur. Bunun iki izahı vardır:

1- "Eğer Ehl-i Kitab, bu hayırlıhğın ümmet-i Muhammed için olmasına vesile teşkil eden o dine inanmış olsalardı, onlar için de bu hayırlılık söz konusu olurdu." Binâenaleyh bu sözün maksadı, ehl-i kitabı, İslAl-i'a girmeye teşviktir.

2- "Ehl-i Kitab, başkanlık sevgisinden ve avamın kendilerine tabî olmasından hoşlandıklarından dolayı, dinlerini İslAl-i dinine tercih etmişlerdir. Eğer onlar iman etseler, âhirette elde edecekleri büyük mükâfaatın yanısıra, dünyada iken de arzuladıkları riyaset (baş olma arzusu) da kendileri için bulunur ve böylece de bu, kendileri için yetindikleri o halden daha hayırlı olurdu."

Bil ki Alah Teâlâ, bu sözüne, atıf harfi kullanmadan, iki cümle-i ibtidâiyye (yeni başlayan cümle) ilâve etmiştir ki bunlardan birisi "İçlerinde iman edenler vardır. Ama onların çoğu fâsıktirlar" cümlesi; ikincisi ise, "Onlar size, ezadan başka asla hiçbir zarar veremezler" cümlesidir. Keşşaf sahibi: "Bu iki cümle, ehl-i kitaptan bahsedilirken, istidrâd olarak zikredilmiştir. Meselâ bir insan, "Falancadan bahsetmek gerekir. Çünkü, onun durumu şöyle şöyledir.." der. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ondan iman edenler vardır" ifâdesini atıfsız zikretmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "İçlerinden iman edenler vardır. Ama onların çoğu fâsıktıriar" sözü hakkında da şu iki soru vardır:

Birinci Soru: (mü'minler) kelimesindeki elîf-lam, istiğrak mı ifâde eder, yoksa (ahd) yani daha önce geçmiş olan ve bilinen kimseleri mi?

Cevap: Bu eîîf-lAl-i ahd için olup, bilinen kimseleri ifâde eder. Buna göre kasdediienler, yahudilerden Abdullah İbn SelAl-i ile onun etbâı; hristiyanlardan da Necaşî ile O'na tâbi olanlardır.

İkinci Soru: Sıfat, mübalağa ve te'kîd için getirilir. Binâenaleyh, kâfiri fâsık olarak zikretmede söz konusu olan mübalağa nedir?

Cevap: Kâfir, dini hususunda bazan âdil, bazan da fasık olur. Bundan ötürü o, hiçbir topluluk tarafından kabul edilmez. Müslümanlar onu, kâfir olduğu için kabul etmezken; kâfirler de kendi aralarında fasık olduğu için, onu kabul etmezler. Buna göre sanki, "Ehl-i kitâb iki kısımdır. Onlardan bir kısmı iman
eden, bir kısmı da iman etmeyip, dinlerinde fasık olanlardır" denilmiştir. Binâenaleyh onlar,

hiçbir kimsenin nezdinde, kendilerine tâbi olunması gereken kimselerden değildirler. 131[131]

Ehl-i Kitaptan Müslümanlara Gelen Sıkıntı ve Eziyetler

Cenâb-ı Hakk'ın: "Onlar size, ezadan başka hiçbir zarar veremezler" buyruğuna gelince: Bil ki Allah Teâlâ, mü'minleri imânlarında sağlam olmaya ve kâfirlerin sözleri ile fiillerine iltifat etmemeye "S/z, ... en hayırlı bir ümmetsiniz" sözü ile teşvik edince, onları bu hususta bir başka şekilde daha teşvik etmiştir. O da ehl-i kitab'ın, nazar-ı itibara alınmayacak kadar söz ile yapacakları azıcık eziyetleri dışında, müslümanlara zarar vermeye kadir olamamalarıdır. Eğer onlar müslümanlara karşı savaşsalar, bozguna uğrar, ve yardımsız kalırlardı. Durum böyle olunca, onların söz ve fiillerine iltifat etmemek gerekir. Bütün bunlar, "Eğer ehl-i kîtabtan herhan0 bir zümreye boyun eğecek olursanız..." (Aı-timran, 100) âyetini izah için getirilmiştir. İşte bu âyetin, yukarısı ile münâsebeti de budur.

Hak Teâlâ'nın, "Onlar size, ezadan başka hiçbir zarar veremezler" buyruğu, "Ehl-i kitabın, müslümanlara hiçbir zararı olamaz. Onların yapabilecekleri en ileri şey, ya Hz. Peygamber (s.a.s)'e ta'n etmek veyahut "Üzeyir, Allah'ın oğludur. Hz. İsa, Allah'ın oğludur. Allah, üçün üçüncüsüdür" gibi inkâr ifâde eden sözler söylemek, sizlere dilleriyle eziyet vermek, veyahut da zayıf durumdaki müslümanları korkutmak suretiyledir" mânasındadır. Bazı âlimler, sözünün, bir istisna-i munkatı' olduğunu söylemişlerdir ki bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü zikredilen bütün bu hususlar, müslümanların kalblerine bir kederin düşmesine sebebiyet verir. Keder de bir zarardır. Binâenaleyh âyetin takdiri, "Onlar size, eziyetten başka bir zarar veremezler" şeklinde olur ki, bir istisnâ-ı muttasıldır. Bunun mânası, "Onlar size ancak pek ehemmiyetsiz bir zarar verebilirler" şeklinde olur. Âyette "ezâ" kelimesi, "zarar" manasında kullanılmıştır. Ezâ ise, "O şeye biraz eza verdim" tabirinden masdardır.

Sonra Cenâb-ı Allah, "Eğer sizinle savaşırlarsa, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez" buyurmuştur. Bu, onların, müslümanlara karşı savaşmaları halinde hezimete ve hüsrana uğrayacaklarını; hezimetlerinden sonra da kesinlikle bir güç ve kuvvetleri olmayacağını haber vermektedir. Bunun bir benzeri de "Eğer onlar savaşa hıtuşurlarsa, bu (münafıklar) kendilerine yardım da etmezler. Yardım etseler bile, mutlaka arkalarını dönerler. Sonra kendilerine de yardım olunmaz" (Haşr, 12); "Kâfirlere de ki: "Yakında mağlub olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz..." (An imran, 12) ve 'yoksa onlar, "Biz, intikam almaya kadir bir topluluğuz" mu diyorlar. Yakında o topluluk bozulacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır" (Kamer,44-45) âyetleridir. Bütün bunlar birer fetih, nusret ve zafer va'adidir.

Bil ki bu âyet, birçok gaybî haberleri ihtiva etmektedir. Meselâ mü'minlerin, ehl-t kitabın zararlarından emin olmaları; mü'minlerle savaşmaları halinde bozguna uğrayacakları ve bozguna uğradıktan sonra kuvvet ve saltanatlarının kalmayacağı hususları gibi... Bütün bu hususlar, Allah'ın haber verdiği şekilde tahakkuk etmiştir. Çünkü yahudiler, yaptıkları her savaşta, neticede bozguna uğramışlardır. Yine onlar, savaşa ve başkanlık elde etmeye her uğraşmalarında, başarısız kalmışlardır. Bütün bunlar, gaybtan haber vermedir ve binâenaleyh birer mucizedir.

Burada birkaç soru hatıra gelmektedir:

Birinci soru: Farzet ki yahudiler böyledirler. Fakat hristiyanlar böyle değildirler. Hristiyanların böyle olmamaları, âyetlerin doğruluğuna zarar verir? Buna karşı biz deriz ki: Bu âyetler, yahudiler hakkındadır ve bunların sebeb-i nüzulleri de böyledir. Binâenaleyh bu müşkillik ortadan kalkmaktadır.

İkinci soru: Âyetteki, fiili, meczûm olmalı değil miydi? Buna karşı biz deriz ki: Sözün başlangıcında, ceza cümlesi hükmünden, haber cümlesine dönülerek, sanki "Size, onların yardım olunmayacaklarını haber veriyorum" denilmek istenmiştir. Bunun faydası şudur: Şayet Hak Teâlâ bu ifâdeyi (şartın cevabı olarak) meczûm getirmiş olsaydı, yardım olunmama hali, onların "dönüp kaçmaları" gibi, müslümanlara karşı savaşmaları şartına bağlanmış olurdu. Fakat bu ifâde cezmedilmeyince, yardım olunmamaları mutlak bir va'îd olmuş olur. Buna göre sanki Allahu Teâlâ şöyle demiştir: "Size haber vereceğim ve müjdeleyeceğim, onların gerisin geriye kaçmalarından sonraki durum ve kıssaları, onların artık hiçbir yardım bulamayıp devamlı zillet ve meskenet içinde kalacaklarıdır."

---

[131][131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/545-547.

Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın, ifâdesi, ne üzerine atfedilin iştir?

Cevap: Bunun atfedildiği şey, şart ve ceza cümlesidir. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Size, onların sizinle savaşmaları halinde bozguna uğrayacaklarını haber veriyorum. Sonra size, onların yardım olunmayacaklarını da haber veriyorum." Bu cümlenin başındaki y (sonra) lâfzı, sıralamada sonra oluşu ifâde etmek için getirilmiştir. Çünkü onların yardımsız bırakılacağının haber verilişi, onların dönüp kaçacaklarını haber vermekten daha önemlidir. 132[132]

Yahudilere Zillet ve Meskenet Damgası Vurulması

"Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine zillet (damgası) vurulmuştur. Ancak Allah'ın ipine ve insanların İpine (ahdine) tutunmaları müstesna... Onlar döne dolaşa Allah'ın gazabına uğradılar. Üzerlerine de

bir miskinlik vuruldu. Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberlerini haksız yere öldürmeleri sebebiyledir. (Yine) bu, isyan etmeleri ve haddi aşmış olmaları sebebiyledir" (Âl-i İmran, 112).

Bil ki Hak Teâlâ, onların müslumanlara karşı savaşmaları halinde yardvnsz kalacaklarını ve bozguna uğrayacaklarını beyan edince, aynı zamanda bir zillet ve meskenetin vurulacağını da zikretmiştir. Âyetle ilgili birkaç vardır: 133[133]

Birinci Mesele

Biz, bu lâfızların ne mânaya geldiklerini Bakara sûresinde (61. ayetin tefsirinde) anlatmıştık. Buna mana, "zillet, birşeyin birşey üzerine basılıp. üzerinde iz bırakması gibi, o yahudiler üzerine âdeta basılmış ve iz bırakmıştır" şeklindedir. Araplann, "Bu, üzerime vurulmuş, benden birşey (darbe-i lazib) değildir" şeklindeki sözleri ve, haraca "daribe de bu manadan dolayıdır. 134[134]

İkinci Mesele

Zillet, zül (değersizlik) demektir. Âyetteki ne kastedildiği hususunda bazı tefsirler

a) Bu, en kuvvetli görüştür. Buna göre murad, onlarla savaşılması, öldürülmeleri, mallarının ganîmet çoluk çocuklarının esir edilmesi ve topraklarına el konulmascr. Sut "Onları, nerede yakalarsanız öldürün" (Bakara, 191) âyetinde ifade edildiği gibidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Ancak Allah'ın ipine... tutunmaları müstesna..." buyurmuştur ki, Allah'ın ipinden murad, Allah'ın ahdi, koruması

ve Allah iîe mu'minierden olan bir teminattır. Çünkü, böyle bir dufüfndâ hükümler ortadan kalkar ve böylece de öldürülmeleri, mallarının ganimet olarak alınması ve çoluk-çocuklarının esir edilmesi hükümleri uygulanmaz.

b) Zillet, cizye mükellefiyeti manasınadır. Çünkü onlara cizye vermeyi mecbur etmek, hakareti ve değersizliği ifâde eder.

c) Bundan murad şudur: "Sen onların içinde, güçlü bir hükümdar ve değer verilen bir başkan göremezsin. Aksine onlar her yerde küçümsenen, zelil ve değersiz kimselerdir."

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/547-548.

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/549.

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/549.

Bil ki âyet-i kerimedeki zilletten muradın, sadece cizye veya sadece değersizlik mânası olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü âyetteki "Ancak Allah'ın ipine... tutunmaları müstesna..." istisnası, Allah'ın ipinin mevcud olması halinde, bu zilletin söz konusu olmayacağını gösterir. Halbuki cizye, küçük görülme, ve değer verilmeme gibi hususlardan hiçbirisi, Allah'ın ipi onlar için mevcut olduğunda da zâii olmaz. Binâenaleyh zilleti, sadece cizye verme mecburiyeti manasında almak imkansızdır. Bu görüşü destekleyenlerden birisi, bu meseleye şöyle cevap vermiştir: "Bu istisna, Istisna-ı munkatî'dir." Bu, Muhammed ibn Cerir et-Taberî'nin görüşüdür. O sözünü şöyle sürdürmüştür: "Yahudiler üzerine zillet damgası vurulmuştu. Binâenaleyh Allah'tan bir ahid üzere bulunsalar da bulunmasalar da, onlar bu istisna ile, zillet halinden izzet haline geçemezler. Buna göre ifâdesinin takdiri şöyledir: "Fakat onlar bazan Allah'ın ipine (ahdine), bazan da insanların ipine sımsıkı tutunurlar." Bil ki bu, zayıftır. Çünkü, istisna edatını, "fakat" manasına hamletmek zahirin hilafınadır. Yine biz sözü, bundan muradın, "Fakat onlar bazan Allah'ın ipine (ahdine), bazan da insanların ipine sımsıkı tutunurlar" olduğuna hamletsek bile, bu durumda da sözün mânası tam olmamaktadır. Bundan Ötürü de, kendisinden sakınmak için, bu şeylere sımsıkı sarılmalarını gerektiren bir başka şeyin takdir edilmesi gerekir. Takdir etmek ise, aslın hilafınadır. Binâenaleyh bu şeylere ancak zaruret olduğu zaman müracaat edilir. Burada bu şeylere müracaat için bir zaruret olmadığına göre, bunlara başvurmak caiz değildir. Bilâkis burada bir başka izah şekli bulunmaktadır. Bu da "zillet" kelimesini, bütün bu manaların hepsine birden, yani öldürülme, esir edilme, nesillerin köleleştirilmesi, mallarının alınması, hor ve hakir hale getirme ve aşağılanma manalarının hepsine birden hamledilmesidir. Buradaki istisnâ'nın mânası, bu hükümlerin tamamının kalmamasıdır. Bu, bazı hükümlerin kafrnaana marn dağadr dananda geriye kalacak olan bir kısım hüküm (halter) de, ortarwı aariaaaaflan "cizye" ismi ile az bir kısmın alınması, hor, hakir ve aşağak hafahnn aanasıdr İşte bu mevzuda söylenecek olan söz budur.
Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin manası, nerede rastlanıhrsa... " demektir. Nitekim, "Onu yakaladım" manasında "Falancayı harbte yakaladım" üanfc. Bu aldrnn izahı, daha önce (Bakara, 191) âyetinin tefsirinde geçmişti. 135[135]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, hakkında birkaç görüş vardr: YiuJtem Tutunacağı "Allah'ın İp"rafltzatıi
1- Ferrâ, "Bu kelamın takdir "Allah'tan olan bir ipe lırlarsa müstesna..." şeklindedir" demiş ve bu hususta
"Beni ipine (tutunmuş) olarak görünce, korkarak yüz çevirdi. Onun ipine (tutunmuş olan zek ve afcı gönüller, bir korkak (haline getirt.
Başkaları bu izaha itiraz ederek şöyle demişlerdir: "Mevsûlün sılasının bırakılması caiz değildir. Çünkü aslolan mevsuldür. Srfa oe Aono derecededir. Binâenaleyh, asıl kendisine delâlet ettiği için, ikına olanın hazfedilmesi caizdir. Aslın hazfedilip, ikinci derecede olanın ise caiz değildir.
2- Bu istisna, mana yoluyla meydana gelmiştir. Çünkü "zillet damgasna vurulmasının manası, zilleti onlara, onlardan hiç ayrılmayacak uzaklaşmayacak biçimde, en kuvvetli bir şekilde yapıştırmaktır. Buna gûf sanki şöyle denilmiştir: "Zillet onlardan asla ayrılmaz, onlar ancak Allah'tan ve insanlardan olan bir ip (ahd) sayesinde kurtulabilirler.
3- (ip ile) sözündeki bâ harf-i cerrinin, (beraber) manasına olması... Nitekim Arapların şu sözünde de böyledir: "Bizimle beraber çık, şunu yapalım." Buna göre ifâdenin takdiri, "Ancak, Allah'tan olan bir ip (ahid) ile beraber olursa müstesna..." şeklindedir. 136[136]

Dördüncü Mesele

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/549-551.
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/551.

Allah'ın ipinden murad, Allah'ın ahdidir. Biz yukarıda, ahdin "ip" diye isimlendirildiğini, çünkü insanın ahid almazdan önce korktuğunu; bu korkunun onun matlûbuna ulaşmasına mâni otduğunu; bu ahd tahakkuk ettiğinde, ahid ile matlûbuna ulaşacağını açıklamıştık. Böylece bu, kendisine tutunan kimsenin zarara uğrama endişesinden kurtulacağı bir "ip"e benzemiş olur.

Eğer, "Allah Teâlâ, Allah'ın ipine, insanların ipini atfetmiştir. Bu İse, başkalığı ve muğayereti gerektirir. Bu başkalık nasıl olur?" denilirse, deriz ki: Â-limlerden bir kısmı, Allah'ın ipinden muradın, İslAl-i; insanların ipinden muradın ise, ahd ve misak, zimmet olduğunu söylemişlerdir. Bu, uzak bir ihtimaldir, Çünkü eğer bundan murad bunlar olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, "(Veyahut da, insanlardan bir ipe.,.)" demesi gerekirdi. Bazı kimseler de, buradaki bu iki ipten muradın, ahd, zimmet ve emân olduğunu söylemişlerdir. Cenâb-ı Hak bu iki ipten bahsetmiştir, çünkü mü'minlerden alınan emân, Allah'ın izniyle alman emân demektir. Bu da bana göre zayıf bir ihtimaldir.

Bu hususta benim görüşüm şudur: Zımmînin emânı iki kısımdır:

a) Allah'ın, hakkında nass getirmiş olduğu emândır ki, bu cizye almaktır.

b) Halifenin re'yine bırakmış olduğu emân... Buna göre halife, bu hususta içtihada dayanarak, bu emânı ağırlaştırabilir, hafifletebilir. İşte buna göre birinci emân şekli, "Allah'ın ipi"; ikincisi de, "mü'minlerin ipi" diye adlandırılmışlardır. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar döne dolaşa Allah'ın gazabına uğradılar" buyurmuştur. Biz bunun mânasının, onların, Allah'ın gazabı içinde kalakaldıklarını, kalmaya devam ettiklerini ve de devamlı kalacakları şeklinde olduğunu söylemiştik.kelimesinin aslı, mekân manasına plan (Bir yere dönmek, avdet etmek) kelimesinden alınmıştır. "Falanca, şu yere döndü, yerleşti" ve "Onu, falanca yere yerleştirdim" tabirleri de bu mânadadır. Buna göre mâna, "Onlar, Allah'ın gazabı içinde kalıp, orada konaklayıverdiler" demektir. Senin, " "Onların başına gazab indi; onlar o gazaba konakladılar" şeklindeki sözlerin de, eş anlamdadır.

Cenâb-ı Hak sonra, "Üzerlerine de bir miskinlik vuruldu" buyurmuştur. Ekseri âlimler, buradaki "meskenef'i cizye mânasına hamletmişlerdir. Bu, Hasan el-Basri'nin görüşüdür ki, o şöyle demiştir: "Çünkü Allahu Teâlâ meskeneti, istisna dışı bırakmıştır. Bu da, bu meskenetin onların üzerinde devamlı kaldığına ve onlardan hiç ayrılmadığına delâlet eder. Onlardan hiç ayrılmayan şey, cizye'den başka bir şey değildir." Diğer âlimler de, buradaki meskenet'ten muradın, zengin dahi olsalar, yahudilerin daima fakîr durumunda olacakları olduğunu söylemişlerdir. Diğer bazı âlimler de, bunun, Allah Teâlâ'nın, yahudilerin mallarını müslümanlara birer rızık kılacağını; böylece de yahudilerin yoksul ve miskin hale geleceklerini haber vermesi olduğunu söylemişlerdir. [137][137]

Yahudiler, Cedlerinin Yaptıkları Suçlardan Sorumlu Olabilir mi?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu ilahî tehdit çeşitlerini zikredince, "Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberlerini haksız yere öldürmeleri sebebiyledir" buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Allahu Teâlâ, yahudilere, hoşlarına gitmeyecek olan şu üç çeşit cezayı onlara âdeta yapıştırmış ve onların ayrılmaz bir vasft haline getirmiştir:

a) Zillet,

b) Gazab-ı ilahî,

c) Meskenet... Daha sonra bu âyette Cenâb-ı Hak, hoşlarına gitmeyen bu üç şeyin, niçin onların ayrılmaz bir vasfı olduğunu da, "Bu Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberlerini haksız yere öldürmeleri sebebiyledir" diye beyân buyurmuştur. Burada hatıra gelebilecek birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Bu zillet ve meskenet, İslam devletinin kuruluşundan sonra yahudilerin ayrılmaz vasfı olmuştur. Halbuki, haksız yere peygamberleri öldüren kimseler, Hz. Muhammed (s.a.s)'den asırlar ve devirler önce yaşamış olan kimselerdir. Binâenaleyh, buna göre, peygamberleri öldürmek sebebinin (illetinin) bulunduğu zamanda, bu illetin neticesi ve cezası olan zillet ve meskenet; bu netice ve cezanın bulunduğu zamanda da illet tahakkuk etmemişti... İşte, bu bakımdan burada bir müşkillik bulunmaktadır.

---

[137][137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/551-553.

Buna şu şekilde cevap verilir: Hz. Peygamber zamanındaki yahudterden. her ne kadar peygamberleri öldürme fiili sudur etmemiş ise de, ancak ne w ki bu yahudiler atalarının yapmış olduğu o fiilleri tasvip edip razı olmuşt Çünkü onların ataları, peygamberleri öldürmüş; bunlar da ataiannn o Meme razı olmuşlardı. Böylece bu fiil, bu çirkin fiil onların ecdadını" bunlar da bu çirkin fiiller konusunda atalarını tasvip ettikle' içredilmiştir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, "Bu, tiyledir" buyruğunu tekrarlamıştır? Bunun tekrar edilmesini Bu tekrarın te'kid için yapıldığını söylemek caiz değik müekked (te'kîd olunan)den daha kuvvetli bir şeyle yaprinn Halbuki "isyan", derece bakımından küfürden daha küfrü isyan ile te'kid etmek caiz değildir.

Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Zillet, gazab ve meskenetin illeti, inkârları ve peygamberleri öldürmeleridir. İnkârın ve peygamberleri öldürmenin illeti ise, masiyettir. Bu böyledir, çünkü onlar isyanlara ve günahlara dalınca, böylece isyan zulmetleri derece derece artmaya, çoğalmaya; iman nuru da derece derece azalmaya başlamıştır. Bu durum, aynı şekilde, iman nurunun sönmesi, (ortalığı) küfür zulmetinin kaplamasına kadar devam etmiştir. İşte bu duruma da Cenâb-ı Hak, "Hayır, bilâkis onların kazanmakta olduktan şeyler onların kalblertnl istîla etmiştir" (Mutaffmn. 14) buyruğu ile işaret etmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu, isyan etmeleri sebebiyledir" ifâdesi, "illetin illeti" ve işaret olmuş olur.

İşte bundan dolayı muamelât erbabı (fakîhler, kanun adamları) şöyle demişlerdir: "Mendûb olan şeyleri terketme hastalığına tutulan kimseler, sünnetleri terketme; sünnetleri terketme hastalığına tutulan kimseler, farzları terketme; farzları terketme hastalığına tutulan kimseler, şeriatı hakir görme hastalığına; şeriatı hakir görme hastalığına tutulan kimseler de, küfre düşerler."

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu, Allah 'm âyetlerini inkâr etmeleri... sebebiyledir" buyurmakla, önceki yahudileri; "Bu, İsyan etmeleri sebebiyledir" buyruğu ise, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahudileri kastetmiş olması da muhtemeldir. Böyle bir izaha göre de, bir tekrar olmuş olmaz. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, öncekilerin cezasının sebebini beyân etmiş, sonra da, sonradan gelenler öncekilere uydukları için, Cenâb-ı Hakk'ın her iki güruha da vermiş olduğu belâ ve sıkıntıların ancak, O'nun adaleti ve hikmeti babından olduğunu insanlar anlasın diye, bu sonradan gelenlerin isyan ve düşmanlığının öncekilere verilmiş olan cezanın aynısını gerektireceğini beyân etmiştir. [138][138]

---

[138][138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 6/553-554.

Ali İmran Suresi 4.Bölüm

Ehl-i Kitabın Hepsi Aynı Durumda Değildir.

"Hepsi bir değildirler. Ehl-i Kitabın içinde, kâim bir ümmet vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar. Allah'a ve âhtret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten sakındırırlar. Hayır işlerinde de birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar, salthlerdendtrler. Onlar ne hayır işlerlerse, muhakkak ki bundan mahrum bırakılmayacaklardır. Allah, takva sahiplerini çokiyi bilendir" (Âl-i Imran, 113-115),
Âyet hakkında birkaç mesele vardır:1[1]

Birinci Mesele

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hepsi bir değildirler" buyruğu hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Hak Teâlâ'nın bu beyanı, tam bir sözdür. O'nun, "Ehl-i kitabın İçinde, kaim bir ümmet vardır" sözü, "Hepsi bir değildirler" ifâdesinin beyan ve izahı için, müste'nef bir sözdür. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Marufu emredersiniz... "(Aw , 110)buyruğunun, O'nun, "Siz en hayırh bir ümmetsiniz..." sözünün bir beyânı olması gibidir. Buna göre mâna, "Bahisleri geçen Ehl-i Kitâb, aynı değildirler..." şeklinde olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlardan iman edenler vardır. Onların çoğu ise, fasıktır" (âm imran, no) âyetinin bir izahı olmuş olur. Sonra söze yeniden başlayarak şöyle buyurmuştur: "Ehl-i kitabın içinde, kâim bir ümmet vardır." Bu görüşe göre şu iki ihtimal ortaya çıkar;
a) Cenâb-ı Hak, "Ehl-i Kitabın içinde, kâim bir ümmet vardır" deyince, sözün tamamlanması için, "Onlar içinde, kınanmış ve mezmum ümmetler de vardır" denilmesi gerekirdi. Ama ne var ki, Cenâb-ı Hak bu kısmı zikretmemiştir. Çünkü Araplar, iki zıddan birisini söyledikleri zaman, diğerini söylemeye lüzum ve ihtiyaç hissetmezler. Ama işin hakikati şu ki, iki zıd birlikte öğrenilir. Böylece iki zıddan birini zikretmek, müstakil ve tek başına ikisi hakkında bîr bilgi ifâde etmektedir. İşte bundan dolayı diğer zıddı zikretmemek güzel olmuştur. Nitekim şair Ebû Zueyb de şöyle demiştir:
"Kalbim beni ona (sevgiliye) çağırdı; bense, muhakkak ki itaatkâr bir kişiyim. Ama onun, sevgilinin matlûbuna irsâd edip etmediğini bilmiyorum."
Şâir burada mânasını da murad etmiş, ama -&JJ* kelimesini zikrettiği için, Jîîi kelimesini zikretmem iştir. Bu, Ferrâ ve İbnu'l-Enbâri'nin görüşüdür.
Zeccâc ise, "Mezmum olanlar da vardır" kısmını takdir etmeye ihtiyaç yoktur. Çünkü bu ifade, bundan önceki âyetlerde geçmişti. Binaenaleyh, ikinci kez takdir etmeye hacet yoktur" demiştir. Çünkü biz, "iki zıd aynı anda bilinince, o iki zıddan birisini zikretmek, diğerini zikretmeye ihtiyaç btrakmaz" demiştik. Bu, "Zeyd ve Abdullah, eşit değillerdir; çünkü Zeyd akıllı dindar ve zekidir" denildiğinde, "oysaki Abdullah böyle değildir..." cümlesini söylemeye gerek kalmaması gibidir. İşte burada da böyledir. Cenâb-i Hakk'ın, "Hepsi bir değildirler" buyruğu daha önce zikredilince, bir takdire gerek kalmamıştır.
b) Hak Teâlâ'nın "Hepsi bir değildirler" sözü, tam bir kelâm değildir. Binâenaleyh, bu ifâdede vakf yapmak caiz değildir. Aksine, bu ifâde kendinden sonraki cümlelerle de alâkalı olan bir sözdür. Buna göre kelamın takdiri, "Ehl-i kitaptan, kaim olan ümmet ile, mezmum olan ümmet aynı değillerdir" şeklinde olur. Buna göre, kelimesi ile merfû nin isminden bedel olmuş) olur. Bu, nahiv-cilerden, "(Beni pireler yedi)" sözünü tecviz edenlere göre söylenmiş olan bir ifâdedir. Bu takdire göre, "mezmum ümmet" takdir edilmesi mutlak surette, gerekir. Bu, Ebû Ubeyde'nin tercih ettiği görüştür. Ama ne var ki, ekseri nahivciler, bu ve benzeri istimallerin, zayıf bir ifâde olduğu hususunda ittifak ettikleri için, bu görüşü kabul etmemişlerdir. Allah en iyi bilendir. 2[2]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/5
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/5-6

(Sevaen) Kelimesi Hakkında İzah

Arapça'da, denilir. Yani, "Falanca falancaya eşit, müsavidir"; "falanca kavim,eşit, müsavi..." kelimesi, tesniye ve cem'i olmayan bir masdardır. Bu kelime hakkındaki izah, Bakara sûresinin 6. âyetinde geçmişti. 3[3]

Ehi- Kıtap'tan Burada Maksad Kimlerdir?

Ehl-i Kitap'tan muradın kimler olduğu hususunda iki görüş vardır:
a) Cumhurun benimsediği görüşe göre, bunlardan murad Hz. Musa ve İsa'ya inanan kimselerdir. Rivayet olunduğuna göre, Abdullah İbn Selâm (r.a) ile arkadaşları müslüman olunca, yahudilerin bazı ileri gelenleri onlara, "Siz kâfir oldunuz ve hüsrana uğradınız" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların faziletini beyân etmek için bu âyeti indirmiştir. Şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ önceki âyette, ehl-i kitabı mezmûm (kötü) birtakım sıfatlarla tavsif edince, bütün ehl-i kitabın aynı olmayıp, içlerinde iyi sıfatlarla ve beğenilen hasletlerle mevsûf kimseler bulunduğunu beyân etmek için, bu âyeti zikretmiştir. Sevrî şöyle demiştir: "Bu âyetin, akşam ile yatsı arasında namaz kılan bir topluluk hakkında indiği haberi bana ulaşmıştı." Atâ'nın ise şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet, Hz. İsa (a.s)'nın dininde olup, Hz. Muhammed'i tasdik eden kırk Necranlı, otuziki Habeşli ve üç Rum (Bizanslı) hakkında nazil olmuştur."
b) Âyet-i kerimedeki Ehl-i Kitaptan maksad, bütün din mensuplarından, kendilerine kitap verilmiş olan herkestir. Bu izaha göre, müslümanlar da, bu ifadenin muhtevasına girmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sonra biz o kitabı kutlarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık" (F&tır. 32) buyurmuştur. Buna, İbn Mes'ud (r.a)'un şu rivayeti de delâlet etmektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s) yatsı namazını geciktirdi. Sonra cemaat, namazı beklerlerken, evinden mescide çıkarak şöyle dedi: 'Dikkat edin. Din mensuplarından sizden başka hiç kimser şu anda Allah'ı zikretmiyor"4[4] dedi ve bu âyeti okudu. Kaffâ 'r.h) "Şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: Orada bulunanlar, ehl-i kitap'tan imân etmiş olan bir kısım idi. İşte bundan dolayı "Ehl-i kitap'tan, Hz. Muhammed (s.a.s)'e imân eden, bu kimselere denk hiç kimse yoktur" denilmiş ve onlar da, ehl-i kitap'tan imân etmeyenlerin uykuda olduğu bir saatte yatsı namazını kılmışlardır" demiştir.
Şöyle de denilebilir: Bu tabirden murad, Hz. Muhammed (s.a.s)'e inanan herkestir. Allah Teâlâ onları "ehl-i kitap" diye adlandırmıştır. Sanki şöyle dkadr "KerKİtennı ehl-i kitap diye adlandıran o kimselerin halleri, o kötü hnionür. Fakat Allah'ın "Ehl-i kitap" dediği müslümanların durumları ve halleri şöyle şöyledir: Bu ikisi hiç denk olur mu?" Buna göre, bu âyetten maksad, "Sîzler... en hayırlı bir ümmetsiniz" âyetini te'kid etmek için ehl-i İslâm'ın faziletini beyan etmektir. Bu tıpkı, "Mümin olan kimse, imandan çıkmış olan kimse gibi midir? Onlar (hiçbir zaman) denk olamazlar" (Secde. ıs) âyetine benzer. 5[5]

Burada Övülen Kimselerin Haiz Olduğu Sekiz Vasıf

Sonra bil ki Allah Teâlâ, bu âyette bahsedilen topluluğu sekiz sıfatla medhetmiştir: 6[6]

Kaim Ümmet Olmanın Mânası

Birinci sıfat: Onlar, kâim bir ümmettirler. Bu hususta şu görüşler vardır:

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/7
4[4] Buhâri. Mevâkit, 22 {benzeri bir hadis).
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/7-8
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/8

a) Onlar devamlı namaz kılar ve gece saatlerinde Allah'ın âyetlerini okurlar. Böylece Cenâb-ı Hak onların teheccüdlerini (gece namazlarını), "gece saatlerinde Kur'ân okurlar" diye beyan etmiştir. Bu, "Onlar, gecelerini Rab Taâlâ için secde ederek ve kâim (ayakta) olarak geçirirler" <FUrkân, 64); "Şüphe yok ki Rabb'inr gecenin üçte ikisinden biraz eksik... ayakta durmakta olduğunu biliyor" (Mûzzemmü, 20); "Gece kalk...' (Müzzemmıi. 2jlve "Allah'ın (divanına) tam huşu ve tâatla durun" (Bakara, 238) âyetleri gibidir. Bundan muradın, namazdaki kıyam olduğuna, âyejteki "Secdeye kapanarak..." ifâdesi delâlet etmektedir. Şurası açıktır ki secde, ancak namazda olur.
b) Onlar, hak dine sarılma hususunda bir rahatsızlık hissetmiyorlar. Bu, "Sen üzerinde ayak diretip (ısrarla) durmadıkça..." yani, "devamlı ödemesini İsteyerek, peşini bırakmayarak, o hususta ısrarlı olarak durmadıkça..." iM-ûmnn. 75)âyeti gibU dir. HakTeâlâ'nın, "Adaletiayakta tutarak..."(Âi-iimran.i8)âyeti de böyledir.
Ben derim ki: Bu âyet, müslümanın kulluk hakkını yerine getirdiğine; "Adaleti ayakta tutarak..." ifâdesi de Allah'ın adalet ve ihsan hususunda rubûbiyyet hakkını yerine getirdiğine delâlet etmektedir. Böylece Allah'ın lütfü ile, anlaşma tamamlanmıştır, Nitekim Allah Teâlâ, "Siz ahdinizi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdim: yerine getireyim" (Bakara. 40) buyurmuştur. Bu, Hasan el-Basri'nin görüşüdür. O, görüşüne Hz. Ömer (r.a)'in şu rivayetini delil getirmiştir: "Ya Rasûlellah, ehl-i kitaptan bazıları, bizim hoşlanacağımız şeyleri de söylüyorlar. Keşke onları yazsak." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) kızdı ve şöyle dedi: "Ey Hattab oğlu Ömer. Yahudilerin şaşırdığı gibi siz de mi şaşıracaksınız." Hasan el-Basri, "buradaki mütehewikûn"kelimesinin, "şaşıranlar ve tereddüt edenler" manasında olduğunu söylemiştir. (Hz. Peygamber (s.a.s) sözünü şöyle sürdürmüştür): "İyi biliniz! canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ben size bu dini tertemiz ve arınmış olarak getirdim." Bir başka rivayette ise Hz. Heygamber (s.a.s), o söz karşısında şöyle demiştir: "Muhakkak ki siz, Tevrat ve İncil'de bulunan hükümlerle amel etmekle mükellef değilsiniz. Siz ancak, onlara iman etmek ve onlann ilmini ancak Allah'a havale etmekle emrolundunuz ve bu vahiy ile bana sabah akşam indirilene iman etmekle mükellef tutuldunuz. Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, eğer Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa benim zamanımda yaşamış olsalardı, bana iman eder ve tâbi olurlardı." İşte bu haber, bu din üzere sebat edip başka bir dinle ilgilenmemenin vacip olduğuna delâlet eder. İşte bu sebeple hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak onları, bu âyetle bu şekilde methederek, "Ehl-î kitap içinde kâim bir ümmet vardır" buyurmuştur.
c) tabirinin mânası, "Dosdoğru, âdil, müstakim" demektir. Bu senin, 'Dosdoğru, dümdüz oldu" manasında olmak üzere, "Çubuğu doğrulttum, o da doğruldu, dümdüz oldu" tabirinden alınmıştır. Bu söz de, Hak Teâlâ'nın, "Siz en hayırlı bfr-ümmetsiniz" buyruğunun bir izahı gibidir. 7[7]

Gece Saatlerinde Allah'ın Âyetlerini Okumak

İkinci sıfat: Hak Teâlâ'nın, "Gece saatlerinde, Allah'ın âyetlerini okurlar" tavsifidir. Bu ifâde hakkında da birkaç mesele vardır: 8[8]

Birinci Mesele

O'nun (okuyorlar) ve (iman ediyorlar) kelimeleri (ümmet) kelimesinin sıfatı olduğu için mahallen merfudurlar. Yani, "kâim, okuyan ve iman eden bK topluluk" demektir. 9[9]

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/8-9
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/9
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/9

İkinci Mesele

"Tilâvet", okumak demektir. Kelimenin aslı: "Peşinden getirmek" anlamındadır. Buna göre tilâvet sanki, bir lafzı başka bir lafza eklemek, bitiştirmek demektir. 10[10]

Üçüncü Mesele

Bu ifâdede geçen "Allah'ın âyetleri" tabiriyle bazan, Kur'ân'ın âyetleri; bazan da Cenâb-ı Hakk'ın zâtına ve sıfatlarına delâlet eden çeşitli varlıklar murad edilir. Burada ise, birinci mâna kastedilmiştir. 11[11]

Dördüncü Mesele

Bu kelamda geçen tül "gecenin saatleri" tabirinin Arapçada aslı, vakitler ve saatler" demektir. kelimesinin müfredi dır Bu tıpkı "bağırsak" ve sinin müfredi dır. Bu tıpkı, "bağırsak" ve (bağırsaklar) kelimeleri gibidir. Veyahut da kelimenin müfredi, ilk harfi kesre, ikincisi de sakin olmak üzere, kelimesidir. Tıpkı (tulum) ve (tulumlar) kelimesi gibi.. Kaftâl (r.h) şöyle demiştir: "Sanki "teenni" kelimesi de bundan alınmıştır. Zira teennî, saatleri ve vakitleri bekleyip gözetlemektir." Yine haberde de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cumaya en son gelen bir adama, "Sıkıntı verdin, geç geldin "12[12]yani "vakitleri uzaklaştırdın, geciktirdin" dediği rivayet edilmiştir. 13[13]

Secde Etmenin Ehemmiyeti

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, 'Onlar secde ederler" tavsifidir. Bu hususta da şu izahlar bulunmaktadır:

a) Bu cümlenin, "okurlar" fiilinden hâl olması muhtemeldir. Buna göre sanki onlar, "Tam bir inkiyâd ve huşûya erebilmek için, secdede Kur'ân okuyorlardı. Ancak ne var ki Kaftâl (r.h) tefsirinde, bunun caiz olmayacağı hususunda bir hadis zikretmiştir. Bu da Hz. Peygamberin şu sözüdür: "Dikkat edin. Ben, rükû ve secde yaparken, Kur'ân okumaktan nehyolundum."14[14]

b) Bu cümlenin, müstakil bir söz olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Onlar, bazan namazda Allah için olan hertürlü huzû ile, Allah'ın rahmet ve fazlını arzu ederek namaz kılıyorlardı" şeklindedir. Bu, tıpkı "Onlar, gecelerini Rableri için secde ederek ve kâim (ayakta) olarak geçirirler" (Furkan. 64) ve "Yoksa o, âhiretten korkarak, Rabb'inin rahmetini umarak gecenin saatlerinde secdeye kapanır ve kıyamda durur bir halde tâat ve ibâdet eden kimse (gibi) midir?" (zomer. 9) âyetleri gibidir. Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: "Onlar ayaklarıyla (kıyamda durarak) başlarını, başlarıyla (secde ederek) ayaklarını dinlendiriyorlardı. Bu, rahatlığı isteme, yorgunluğu giderme ve arzuyu ortaya çıkarma manasınadır."

c) Bu tabirden maksad, onların namaz kılmaları da olabilir. Allah onları, "gece namaz kılma" ile tavsif etmiştir. Namaz; secde, rükû ve teşbih kelimeleriyle de ifâde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rükû edenlerle rükû ediniz..." yani "namaz kılınız" (Bakara, 43), ve "Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı teşbih edin" (Rûm. 17) yani "namaz kılın" buyurmuştur.

d) Bu tavsîfin, "Onlar, Allah için huşu ve huzû duyuyorlardı" manasında olması da muhtemeldir. Çünkü Araplar bazan "huşCTyu "secde" kelimesi ile ifâde ediyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ, "Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'a secde eder..." (N«hi. 49) yani huşu

---

[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/9

[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/9

[12] Nesâî, Cumpa, 20 (3/103); İbn Mace, İkime, 88 (1/354).

[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/9-10

[14] Müslim. Salât, 207 (1/348).

duyarlar." Bütün bu izahlar Kaffâl (r.h)'a aittir.
Dördüncü sıfat: "Allah'a veâhiretgününe inanırlar.." âyetinin ifâde ettiği sıfattır. Bil ki yahudiler de, gece ibâdeti yapıyor ve Tevrat'ı okuyorlardı. Cenâb-ı Hak, rnü'minleri teheccüd ve Kur'ân okuma ile medhedince, peşisıra "Allah'a ve âhiretgününe inanırlar.." vasfını getirmiştir. Biz, Allah'a imanın, bütün peygamberlere imanı; âhirete imânın ise günahlardan sakınmayı icap ettirdiğini izah etmiştik. Yahudiler ise, Allah'ın bütün peygamberlerini kabul etmiyor ve günahlardan sakınmıyorlardı. Binâenaleyh onların mebde' ve me'âda imanları söz konusu değildir. Bil ki insanın kemale ermesi hakkı lizatihi (sırf-kendisi için, gaye olarak), hayrı ise onunla amel etmek için (vasıta) olarak) tanımasıyla olur. En faziletli amel, namaz; en faziletli zikir, Allah'ı zikir ve en faziletli bilgi ise, mebde' ve me'âdı bilmektir. Buna göre HakTeâlâ'nın, "Gece saatlerinde secdeye kapanarak, Allah'ın âyetlerini okurlar" buyruğu onların yaptıkları sâlih amellere; "Allah'a ve âhiret gününe imân ederler" buyruğu ise, onların kalplerinde meydana gelen bilgilerin faziletine bir işarettir. Bu ise, onların amelî ve nazarî kuvvelerindeki mükemmelliklerine işarettir. Bu, insanın en mükemmel hâlidir ki, "insanlık derecelerinin sonu, meleklik derecelerinin başlangıcıdır" denilen bir mertebedir. 15[15]

İyiliği Yayma, Kötülüğü Önleme

Beşinci sıfat: "İyiliği emrederler" âyetinin ifâde ettiği sıfattır.
Altıncı sıfat: "Kötülükten nehyederler.." âyetinin ifade ettiği sıfattır. Bit ki İnsanın kemâlinin en ileri derecesi, kişinin tam ve tanrılığın zirvesinde olmasıdır. Buna göre insanın kemâli gerek amelî (pratik) gerek nazarî kuvveler bakımından mükemmel olmasındadır. Bu, daha evvel zikredilmişti. İnsanın ileri bir kemal derecesinde olması ise, noksanı olan insanları tamamlama (noksanlarını giderme) hususunda say-ü gayret göstermeleridir ve bu, şu iki yolla olur:
a) Noksanı olan insanları, uygun şeyleri yapmaya irşâd etme ki bu, ma'rufu (iyiyi) emirdir.
b) Onları, uygun olmayan şeyleri yapmaktan nehyetmek ki bu da nehy-i münkerdir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Onlar ma'rufu emrederler, yani Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini emrederler. Onlar, münkerden nehyederler, yani, Allah'a şirk koşmaktan ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini inkâr etmekten nehyederler." Bil ki, maruf ve münker kelimeleri, âyette mutlak olarak zikredilmiştir. Binâenaleyh, delil olmaksızın bu lafızları tahsis etmek (sınırlandırmak) caiz değildir. Bundan dolayı bu kelimeler, hertürlü ma'ruf ve münkeri içine alır. 16[16]

Hayır İşlerinde Yarışma

Yedinci sıfat: "Hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar..." âyetinin ifâde ettiği sıfattır. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) Onlar, ölüm sebebiyle fırsatını kaçıracaklar* endişesiyle hayırlara koşarlar.
b) Onlar, hiç ağırlık hissetmeden, hayırları seve seve yaparlar. Buna göre şayet,
"Acelecilik kmanmış birşey değil midir? Hz. Peygamber (s.a.s): "Acele şeytandandır, teenni (acele etmeme) ise Rahmandandır"17[17]
buyurmuştur. Acele etme ile sürat (yarış) arasında ne fark vardır?" denilir ise, biz deriz ki: "Sür'at, bir an önce yapılması gereken şeyi yapmak manasında kullanılır. Acele bir an önce yapılması gerekmeyen şeyi yapmak manasında kullanılır. Buna göre Müsaraat (yarışma), dinî hususlardaki arzunun çok olması manasına tahsis edilmiştir. Çünkü birşeyi şiddetle arzu eden kimse, çabuk davranmayı gecikmeye tercih eder. Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: "Habb'inizin mağfiretine müsaraat ediniz (koşunuz)" (Ah imran, 133). Yine aynı şekilde, "Ya Rabbİ hoşnud olasın diye, sana yönelerek acele ettim" cra-hâ, 84) âyetinin delâleti ile, acele

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/10-11
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/11
17[17] Tirmizi. Birr, 66 (4/366).

etmek mutlak manada kınanmış değildir. 18[18]

Salih Kişilerden Olmaları

Sekizinci sıfat: "İşte onlar, sâlihlerdendir" âyetinin ifade ettiği sıfattır. Bunun manası, "İşte vasfedildikteri bu sıfatlara sahip olanlar yok mu, onlar halleri Allah yanında güzel olup, Allah'ın kendilerinden razı olduğu sâlihler cümlesindendir" şeklindedir. Bil ki, bu şekilde vasıflanma, medih ve övgünün zirvesidir. Buna, Kur'ân da akıl da delâlet eder.

Kur'ân'ın delâlet edişine gelince bu şöyledir: Cenâb-ı Hak, peygamberlerin büyüklerini bu vasıflarla medhederek, Hz. İsmail, Hz. İdris, Hz. Zülkif I (a.s) ve diğer peygamberleri zikrettikten sonra, "Onları rahmetimize soktuk. Onlar gerçekten sâlihlerdendi" (Enbiya, 86) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Allah, Süleyman (a.s)'dan naklederek, "Rahmetinle beni de sâlih kulların arasına sok" (Nemi, 19} buyurmuştur. Aynı şekilde "Şüphesiz Allah, Cebrail ve sâlih müminler o (Peygamber (s.a.s)'in) yardımcısıdır" (Tahrim, 4) buyurmuştur.

Aklın delâlet edişi ise şöyledir: "Salah" (iyi olma), Fesâdtn (kötülüğün) zıddıdır. İster akide konusunda, ister fiiller konusunda olsun, olması uygun olmayan herşey fesâddır. İşte meydana gelen herşey, olması uygun olan şeyler babından olunca, "salah" (iyilik) hali meydana gelmiş demektir. Böylece sâlih olma, en mükemmel dereceye delâlet etmektedir. 19[19]

Sâlihler Yaptıklarının Karşılığından Mahrum Kalmazlar

Hak Teâlâ, bu sekiz sıfatı zikredince Onlar ne hayır işlerlerse, muhakkak ki bundan mahrum bırakılmayacaklardır. Allah takva sahiplerini çok iyi bilendir" buyurmuştur. Bu âyet-i kerime ile ilgili birkaç mesele vardır: 20[20]

Nüzul ve Lâfzın Hususiyeti Hükmün Umumiyetine Mani Değildîr

Hamza, Kisaî ve Asımın râvisi Hafs, gâib sigasıyla olmak üzere yâ harfiyle, şeklinde okumuşlardır. Çünkü söz, mâkabliyle, yani ehl-i kitabın mü'minlerini, Kur'ân okumak, namaz kılmak,1 iman etmek, emr-i ma'rûf, nehy-i münker yapmak, hayırlarda yarışmak ve bildikleri hiçbir şeyi zayi etmeme gibi vasıflarla nitelemekle ilgilidir. Bundan maksad ise şudur: Yahudilerin cahilleri Abdullah İbn Selam'a, "Hz. fvluhammed'e iman etmekle hüsrana uğradınız" deyince, Cenâb-ı Hak, "Aksine, onlar en büyük dereceye nail oldular" buyurdu. Böylece bunun gayesi de, o iman edenlerin kalblerinden bu câhillerin sözünün tesirini çıkarmak için, o mü'minleri yüceltmektir. Çünkü bu tabir, her ne kadar lâfız itibariyle, yukarda bahsi geçen Ehl-i kitabın mü'minlerine râci ise de, illet bakımından diğer insanlar da bu ifâdenin muhtevasına dahildirler.

Diğer kıraat imamları ise, bu ifâdeyi muhâtab sigasıyla olmak üzere tâ harfiyle şeklinde okumuşlardır. Buna göre bu, "Ehl-i kitabın mü'minle-rin fiillerinden bahsettim" mânasında olmak üzere, mü'minlerin hepsini muhatab alan yeni başlayan bir hitaptır. Sonra Cenâb-ı Hak, "Yukarda bahsedilen ehl-i kitabın müminleri de sizin cemaatinize dahil olarak ey müminler topluluğu! Ne hayır yaparsanız, ondan mahrum bırakılmayacaksınız" buyurmuştur. Bu şekilde kıraat etmenin faydası, bu âyetin hükmünün lâfız bakımından bütün mükelleflere şâmil olmasını temin etmektir Bu âyetin benzeri âyetlerin de, herhangi bir topluluğa ve sınıfa tahsis edilmeksizin, bütün insanlara hitab edici bir biçimde getirilmesi de bu durumu kuvvetlendirmektedir. Meselâ, "Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir" Bakara, 197); "Ne hayır infâk ederseniz, onun karşılığı size tastamam verilecektir" sakara, 272) ve "Kendiniz için

---

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/11-12
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/12
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/12-13

Önden ne hayır yollarsanız, Allah katında onu bulacaksınız" (Bakara, no)âyetleri gibi... Ebû Amr'dan ise, her iki kıraatle de okuduğu nakledilmiştir. 21[21]

İkinci Mesele

tabirinin mânası, "Onun sevabı ve mükâfaatından mahrum bırakılmayacaksınız" demektir. Cenâb-ı Hak, karşılığını vermemeyi, şu iki sebepten dolayı (örtmek, karşılığını vermemek, men etmek) kelimesiyle ifâde etmiştir.

a) Allah Teâlâ mükâfaat vermeyi "şükr" kelimesiyle ifâde etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Çünkü Allah, tâatlerin ecrini veren (jf &) ve hakkıyla bilendir" (Bakara, 158) ve "işte onların çalışmaları meşkûr (ve makbul) olur" (isra, 19) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, mükâfaat vermeyi şükr olarak adlandırınca, vermemeyi de küfr olarak isimlendirmiştir.

b) Arapça "küfür" kelimesi, örtmek, gizlemek anlamına gelir. Örtmek, gizlemek manasına geldiği için, mükâfaat vermemek küfür olarak tavsif edilmiştir.

Buna göre eğer, ve kelimeleri tek bir mef'ûl alırken, meselâ (nimete şükretti) ve "Onu gizledi, örttü, nankörlük etti" denilirken, Hak Teâlâ burada niçin buyurarak, kelime iki mef'ûl almıştır?" denilirse, biz şöyle deriz: Biz burada kullanılan "küfr" maddesinin men etmek ve mahrum bırakmak manalarına geldiğini beyan etmiştik. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizler ondan, mahrum bırakılmayacaksınız, onun ecrinden men olunmayacaksınız..." demiş olur. 22[22]

Üçüncü Mesele

"İhbât" (iyi amellerin yani sevapların düşürülmesi) görüşüne kail olup "muvazene" yani (sevaplarla günahların

denk olma) fikrini ileri sürenler bu âyetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Âyetin sarih ifâdesi, kulun fiilinin tesirinin kula mutlaka ulaşması gerektiğine delâlet etmektedir. [(Yapılan iyiliğin) kötülükten belli bir miktarı sürmediğini kabul ettiğimiz halde, yapılan kötülükle belli bir miktar iyiliğin geçersiz olduğunu kabul edersek, bu durumda âyetin mânası fiil düştüğü halde, o şahıstan o miktarda bir sevap düşürülmezse (eksiltilmezse), bu âyetin muktezası geçersiz olur.] Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapmışsa onu görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapmışsa, onu görecektir" (znzâi, 7-8) âyetleridir.

Cenâb-ı Hak sonra, "Allah takva sahiplerini çok iyi bilendir" buyurmuştur. Bunun manası ise şudur: Allah Teâlâ onların mahrum edilmeyeceklerini ve kendilerine bir karşılığın mutlaka verileceğini haber verince, bunun delilini zikretmiştir, o da şudur: "Mükâfaat ve karşılık vermeme ya unutmadan dolayı olur; böylej bir şey ise, Allah hakkında mümkün değildir. Çünkü O, her türlü malumatı bilendir. Veyahut da böyle bir şey aczden, cimrilikten ve kendisinin ona ihtiyacı olmasından ileri gelir ki, böyle bir şey de imkânsızdır. Çünkü Allah, sonradan olan bütün varlıkların ilâhıdır. Binâenaleyh "Allah" lafzı, O'nun hakkında acziyyetin, cimriliğin ve muhtaç olma halinin bulunamayacağına delâlet eder. O'nun alîm vasfı da, O'nun hakkında cehaletin söz konusu olamıyacağma delâlet eder. Bütün bu haller Allah hakkında muhal olunca, bir karşılık ve mükâfaat vermeme işi de imkansız olur. Çünkü bir şeyin hakkını vermemek, ancak saydığımız sebeplerden ileri gelir... Allah en iyi bilendir. Hak Teâlâ, müttakîferi bol sevapla müjdelemek ve kendi katında ancak muttaki olanların kurtuluş ve başarıya nail olacağına işaret etmek için, her şeyi bildiği halde, burada, "Allah takva sahiplerini çok iyi bilir" buyurarak, yalnız müttakileri zikretmiştir. 23[23]

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/13

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/13-14

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/14

Kafirlere Malları da, Evlâtları da Fayda Vermez

"O inkâr edenler yok mu? Onların ne malları ne de evlatları Allah'ın azabını önlemekte asi* kendilerine fayda veremeyecektir. İşte bunlar, cehennem ehlidirler. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar" (Al-i İmran, 116).
Bl ki AHahu Teâtâ, men' ile teşvik etmenin; va'ad ile vaîdi birlikte zikretmek için, bir keresinde, ikâb ve cezalandırılma konusunda kâfirlerin durumunun; bir Keresinde de. sevap ve mükâfaat konusunda mü'minlerin halinin nasıl bahsetmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, Ehl-i kitaptan iman eden kimseleri, önce geçmiş olan güzel sıfatlarla niteleyince, bunun peşinden de o kâfirlere atol vafcTri getirerek, "O inkâr edenler yok mu? Onların ne mallan, ne de evlatları... (ayda veremeyecektir" buyurmuştur. Âyette birkaç mesele vardır: 24[24]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "O inkâr edenler" tavsifi hakkında şu iki açıklama vardır:
1 - Bundan murad, kâfirlerin bir kısmıdır. Sonra bu görüşte olanlar, şu izahları yapmışlardır:
d) İbn Abbas şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak bu tabirle Kurayza ve Nadîr kabilelerini kastetmiştir. Çünkü Hz. Peygambere karşı gelme hususunda yahudilerin liderlerinin maksatları, sadece maldır. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın Bakara süresindeki, "Âyetlerimi az bir paha ile değişmeyin..." (Bakara. 4i> âyetidir.
b) Bu, Kureyş müşrikleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü Ebu Cehil, malı ile çok iftihar ediyordu. İşte bundan dolayı hakkında, "Biz, onlardan önce nice nesilleri helak ettik ki onlar mal ve gösterişçe daha güzeldiler" (Meryem. 75) ve "Öyleyse (durmasın) meclisini davet edip (toplasın). Biz de zebanileri çağırırız" (Aiak. 17-18) âyetleri nazil olmuştur.
c) Bu âyet-i kerime, Ebû Süfyan (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü O, Bedir ve Uhud savaşlarında, Hz. Muhammad (s.a.s)'e düşmanlıkla müşriklere çokça mal verip vardım etmiştir.
2- Ayet, bütün kâfirler hakkında umûmîdir. Çünkü onların hepsi, mallarının çokluğu ile üstünlük taslıyor, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabını fakir olduktan için ayıplıyorlardı. Onların ortaya attıkları şüphelerden birisi de söyle demeleridir: "Eğer Muhammed hak üzere olsaydı, Rabbi onu böyle fakirlik ve sıkıntı içinde bırakmazdı." Ve çünkü âyetin lâfzı umûmîdir ve onu tahsis edip (sınırlayacak) herhangibir delil yoktur. Lâfzı umûmî manası üzere bırakmak gerekir. Birinci görüşte olanlar şöyle diyebilirler: "Allah Teâlâ bu âyetten sonra, "Onların tnfâklannm misali" (Atı imnm ur) buyurmuştur. Ayetteki (infâk ederler..) ifâdesindeki Cemî zamiri, 'İnkâr edenler..." tabirinden anlaşılan kimselere râcîdir. Âyetteki" Ojm? kelimesi, kâfirlerin bir kısmına hastır. Binâenaleyh bu ifâdenin de, "hâs" olması gerekir. 25[25]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, bu âyette bilhassa malları ve çocukları zikretmiştir. Çünkü cansızların en faydalısı mallar, canlıların
en faydalısı ise çocuklardır. Daha sonra Hak Teâlâ, kâfirlerin, âhirette bu iki şeyden kesinlikle faydalanamayacaklarını beyân buyurmuştur ki bu, onlann o iki şeyin dışındaki şeylerden öncelikle faydalanamayacaklarını gösterir. Bunun bir benzeri de, "O günde ne mal fayda verir, ne de oğullar.. Ancak Allah'a tamamen setim bir kalp İle gelenler müstesna..." (şûarâ, 88-89); "Hiçbir kimsenin hiçbir kimseye hiçbir fayda veremeyeceği bir günden korkun...." (Bakara, 48); "Onlann hiçbirinden, yeryüzünü dolduracak (kadar) şeyi fidye verse bile, katiyyen makbul olmaz.." (Aı-Mmran,9i)ve "Sizi bizim huzurumuza yaklaştıracak olan, ne

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/15
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/15-16

mallarınız ne de evlatlannızdır..." (seter. 37) âyetleridir. Allah Teâlâ, onların, çocuklarından ve mallarından istifâde edemeyeceklerini beyan buyurunca, "İşte bunlar cehennem ehlidir.'Onlar, orada ebedî kalıcıdırlar" buyurmuştur.
Alimlerimiz bu âyeti, günahkar müslümanların cehennemde ebedî kalmayacaklarına delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "İşte bunlar cehennem ehlidir" âyeti, hasr (sadece) manası ifâde eder. Çünkü "İşte bunlar Zeyd'in arkadaşlarıdır, başka kimseler değil" ve "bundan istifâde edenler, işte bunlardır; başkaları değil.." denilir. Bu cümle hasr ifade ettiğine göre, cehennemde kâfirlerden başka hiç kimsenin ebedi kalmayacağı sabit olmuş olur. 26[26]

Kâfirlerin Harcadıkları Mal Boşa Gider

"Onların bu dünya hayatında İn&k ettikleri şeyin misali, kendilerine zulmeden kavmin ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgarın hâli gibidir. Onlara Allah zulmetmedi. Fakat kendileri kendilerine zulmediyorlar" (Âl-i İmran, 117).
Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirlere mallarının fayda vermeyeceğini beyân edince, onlar matlarını bazan çeşitli hayır yollarında harcadıkları için, insanın aklına onların bu gibi intaklarından faydalanabilecekleri geliyor. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o şüpheyi bu âyetle izale edip, onlar bu infâklarıyla Allah'ın rızasını kastetmiş olsalar bile, bundan faydalanamayacaklarını beyân buyurmuştur. 27[27]

Bu Âyetteki Teşbihin Nevi ve İfâde Ettiği Mâna

Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

Birinci Mesele

"Mesel" (misâl) teşbih için çok kullanıldığından dolayı adetâ benzetilen şeyin bir alemi gibi olan benzer şey demektir. Netice-i kelâm, soğuk rüzgârın ekinleri yok edip helak etmesi gibi, onların küfürleri de intaklarının sevabını yok edip boşa çıkarır.
İmdi şayet, "Bu takdirde onların infâkları, helak olan ekine benzetilmektedir. O halde, infflklan kavurucu ve soğuk bir rüzgâra nasıl benzetilir?" denirse, biz deriz ki "Teşbih (benzetme), iki kısımdır:
1- İki cümlenin cüzleri arasında benzerlik bulunmasa bile, iki cümlenin maksatları arastnda bir benzerliğin bulunması; buna, teşbih-i mürekkeb adı verilir.
2- İki cümleden kastedilen şeyler ile, iki cümlenin cüzleri arasında bir benzerliğin bulunması...
Binâenaleyh biz âyetteki teşbihi, birinci kısım benzetmeden sayarsak, böyle bir soru zail otmuş olur.
Fakat onu ikinci kısım teşbihten kabul edersek, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Bunun takdiri, "küfürlerinin, infâK ettikleri şeyi yok etmede misali, ekini helak eden rüzgâr gibidir" şeklindedir.
b) "Onların intaklarının misâli, rüzgârın helak ettiği şey gibi, yani ekin gibidir."
c) Belki de Cenâb-ı Hak, "İnfök ettikleri şey..." ifâdesini, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'e karşı asker toplamak ve O'na eziyet vermek için yaptıkları intaklara (harcamalara) işaret için getirmiştir. Bu infâk, onların yaptıkları hertürlü hayır ve taatı helak etmiştir. Bu izaha göre herhangibir takdir, takdim veya te'hire ihtiyaç duyulmaksızın, teşbih dosdoğru olmaktadır. Bunun manası şöyledir: "Onların daha önce yapmış oldukları iyi ve güzel şeyleri boşa çıkarma hususunda intaklarının misali, ekini yok etmede kavurucu ve soğuk bir rüzgâr gibidir." Bu izah, burayı yazarken hatırıma gelen bir izahtır. Çünkü onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet için yaptıkları harcamalar, küfrün en büyüğünden ve sâlih amelleri boşa çıkarmada en

---

[26] 26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/16
[27] 27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/17

müessir şeylerdendir. [28]

İnfaktan Burada Murad Olunan Şey

Alimler, intakın tefsiri hususunda ihtilaf etmiş ve şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:
1- Burada intaktan murad, onların âhirette istifâde etmeyi umdukları bütün amelleridir. Allah, bunu infâk diye isimlendirmiştir. Nitekim O, "Şüphesiz ki Allah, (kendi yolunda) savaşan ve (bu uğurda öldürüp öldürülen mü'minlerin canlarım ve mallarım, karşılığında cennet (vermek) üzere satın almıştır. (Bu), Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da O'nun üzerine hak bir vaaddır. Allah kadar ahdine vefö eden kimdir? O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu-ahş verişten dolayı sevinin..." (Tevbe, m) buyurmuş ve bu işi bir altş-veriş olarak nitelemiştir Bu izahın doğruluğuna, "Siz, sevdiğiniz şeylerden Infak etmedikçe, asla iyiliğe ermiş olamazsınız.." <âm imren, 92> âyeti ile, ve "Mallarınızı aranızda bâtıl (yollar) İle yemeyin" (Nisa, 29) âyet-i kerimesi delâlet eder. Bu âyetlerdeki iyilik ve yemeden murad, bütün hayır işleri ve hertürlü faydalanmadır.
2- En münasib olan, buradaki intaktan muradın, mal intakı olmasıdır. Bunun delili ise, bu âyetten Önce gelen, "Onların ne malları ne de evlatları Allah'ın azabını önlemekte asla kendilerine fayda veremeyecektir" âyetidir. [29]

Üçüncü Mesele

"İnfâk edenlerden" maksad, bütün kâfirler veya bazı kâfirlerdir. Bu hususta iki görüş vardır:
1- Bundan murad, bütün kâfirlerdir. Çünkü hepsinin intakı da ya dünya ya da âhiret menfaatından dolayı olur. Eğer bunlar dünyevî menfaattar için yapılmış ise, bunun kâfir şöyle dursun, müslüman hakkında da bir faydası yoktur. Eğer âhiret menfaati için yapılmış ise, o bundan âhirette de istifade edemez. Çünkü inkârı. onun kâfirin bundan istifade etmesine mânidir. Böylece kâfirlerin her türtü nfakmın, âhirette bir fayda vermeyeceği sabit olmuş olur. Belki de onlar mallarını, marethaneler, ribatlar ve köprüler yapmak, fakir, yetim ve dullara iyilik etmek gibi hayır yollarında infâk etmişlerdir. Bu şekilde infâk yapan, bunlara karşılık büyük sevaplar umar. Fakat âhirete vardığında, küfrünün bütün bu hayırları silip götürdüğünü görür. Böyle bir kâfir, bir ekin ekip de ondan büyük verim bekleyen, fakat ortalığı kasıp kavuran bir rüzgârın isabeti ile ekini yanan ve bundan dolayı elinde sadece üzüntü ve keder kalan bir kimse gibi olur.
Bu durum, kâfirlerin mallarını hayır yollarında harcamaları halinde böyledir. Ama, "nesela Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet etme, müslümanları öldürme ve beldelerini ~arap etme gibi iyi bir iş yapıyoruz zannı ile iş yaparken aslında isyan yapma hallerine gelince, işte bu durumda birinci durum hakkında verdiğimiz hüküm bu durum için daha doğru ve daha kuvvetli olarak vardır. Bu âyetin benzeri, "Biz, orûann yaptıktan işlere yöneldik ve onları saçılmış zerreler (değersiz şeyler) yaptık " (Fufkan, 23); "Kâfirler şüphe yok ki mallarını, (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcarlar. Onlar, o (mallarını) infâk edecekler, sonra bu onlara bir yürek acısı olacak.." (Entaı, 36) ve O, kâfirlerin amelleri çöldeki bir serap gibidir.." (Nur, 39} âyetleridir. Bütün bu âyetler, kâfirlerin iyiliklerinin sevap getirmediğine delâlet eder. Bütün bu hususlar, "Allah mcak müttakilerin (İyiliklerini) kabul eder" <Mâioe. 27) âyetinde toptan ifâde edilmiştir. Bu, en kuvvetli ve en doğru görüştür.
Bil ki, biz bu âyet-i kerimeyi, kâfirlerin âhirette ellerinin boşa çıkacağı şeklinde açıkladık. Yine, bu âyet-i kerimenin, kâfirlerin dünyada ellerinin boşa çıkacağı manasıyla tefsir edilmesi de uzak bir ihtimal değildir. Çünkü onlar, asker toplayıp ordular kurmak için çok mal hacamışlar, birçok meşakkatlere katlanmışlar; sonra da iş onların aleyhine dönmüş, Allah İslâm'ı üstün kılarak onu kuvvetlendirmiş, kâfirlerin bu harcamalarından ise, geriye sadece hayal kırıklığı ve

---

[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/17-18
[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/18

hüsran kalmıştır.
2- Bundan murad, kâfirlerin bir kısmının durumunu bildirmektir. Bu görüşe göre, âyetin izahı hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:
a) Münafıklar mallarını Allah yolunda harcıyorlar, ama bu "takiyye" yoluyla ve m ûslü mani ardan korktukları için oluyordu.. Böylece müslümanlara "müdârâ" yapıyorlardı. İşte âyet, onlar hakkında nazil olmuştur.
b) Âyet-i kerime, Bedir gününde, Allah'ın Resulü (s.a.s) aleyhine dayanışma içine girdikleri zaman Ebu Süfyân ve yandaşları hakkında nazil olmuştur.
c) Âyet-i kerime, yahudilerin en adi ve sefil tabakasının, tahrifte bulunmaları için kendi âlimlerine harcamada, intakta bulunmaları hakkında nazil olmuştur.
d) Bundan murad, o (bazı) kâfirlerin, tnfâk ettikleri ve aslında böyle olmadığı halde, Allah'a bir yakınlaşma vesilesi olmasını umdukları şeylerdir. 30[30]

Dördüncü Mesele

Âlimler (kavurucu soğuk rüzgâr) kelimesi hakkında ihtilâfa düşerek, birkaç izah yapmışlardır:
a) Müfessirlerin ve dilcilerin ekserisi şunu demiştir:kelimesi, şiddetli soğuğa denilir." Bu, İbn Abbas, Katâde ve İbn Zeyd'in görüşüdür.
b) kelimesi, sıcak ve yakıcı rüzgâra, (âdeta) kaynayan ateşe denilir. Bu, Ebu Bekr el-Esamm ve Ebu Bekr İbn el-Enbari'nin tercihidir. İbnu'l-Enbarî şöyle demiştir: "Ateş, alevlendiği sırada bir ses çıkardığı için jUtt diye isimlendirilmiştir. Yine kapının gıcırtısına, denilir. "Şiddetli soğuk, ürkütücü ses çıkaran rüzgâr" kelimesi ise meşhurdur, kelimesi ise, sayha, çığlık anlamındadır. Nitekim şu âyette de bu anlamdadır: "Derken karısı çığlık atarak geldi" (Zariyat, 29). İbnu'l-Enbarî senediyle İbn Abbas'tan, O'nun ifadesi hakkında "Onda bir ateş vardır" dediğini rivayet etmiştir. Her iki görüşe göre de, teşbihten kastedilen gaye elde edilmiştir. Çünkü, bu rüzgâr, helak edici soğuk bir rüzgâr da olsa birdir, yakıcı ve hararetli bir rüzgâr da olsa birdir. Çünkü her iki durumda da o, ekini ve mahsûlü yok eder.. Böylece de teşbih yerinde ve doğru olmuş olur. 31[31]

Beşinci Mesele

Mu'tezile bu âyet ile, amellerin "ihbâf'ına istidlal etmiştir. Onlara göre: "Bu böyledir, çünkü, nasıl bu rüzgâr o ekinleri yok ediyorsa, bunun gibi küfür de yapılmış olan "intakı" yok etmekte, geçersiz kılmaktadır. Bu da ancak biz, "Eğer küfür olmasaydı, bu infâk âhirette faydalar temin etmeyi gerektirecekti " dediğimizde o doğru olur. O zaman da "ihbât" görüşünü öne sürmek sahihtir." Bizim âlimlerimiz buna şöyle diyerek cevap vermişlerdir: "Amel sevabı, ancak va'ad hükmünden dolayı gerektirmektedir. Allah'ın va'adi ise, imanın bulunmasıyla mukayyettir. Küfür bulunduğundaysa, şart bulunmadığı için şarta konu olan şey de bulunamaz.. Çünkü küfür onu, daha önce bulunuyorken izâle etmiş, yok etmiştir. "İhbât" görüşünün batıl olduğuna dair deliller Bakara sûresinin tefsirinde (Ayet. 217) geçmişti.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Kendilerine zulmeden bir kavmin ekinlerini vurup..." buyurmuştur. Bu tabir hakkında bir soru bulunmaktadır. Oda: "Niçin "Kavmin ekinlerini vurup" demekle yetinilmemiş de, "kendilerine zulmedenler" ifâdesi getirilmiştir? Bundaki fayda nedir?" denilrnesidir.
Deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine zulmedenler" tabirinin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Onlar Allah'a isyan ettiler, böylece de, kendilerine bir ceza olsun diye, ekinlerinin helak olmasına müstehak oldular. Bu ifâdenin zıkredilmesindeki gaye de şudur: "Bu, onların infâk ettikleri şeyleri, ortadan tamamen kaybolan, kendisinden geriye hiçbir şey kalmayan bir şeye

---

[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/18-20
[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/20

benzetmektir." Kâfir olan zâlimlerin ekini ise, külliyen yok olup giden ve kendisinden, ve dünyada ve de âhirette hiçbir fayda temin edüemiyen bir ekindir. Müslüman mü'minlerin ekini ise, külliyyen kaybolmaz. Çünkü onun ekini görünürde, maddi olarak gitse bile, mâna bakımından kaybolmaz. Çünkü Allah Teâlâ, ekinlerinin maddi olarak gitmesi sebebiyle onlara arız olan bu üzüntüye mukabil, onların sevabını arttırır.

b) Bu ifâdeden maksat, onların, ekinlerini ekilmeyecek bir yere ekmiş veyahut da ekim zamanının dışında ekmiş olmalarıdır. Çünkü "zulm", bir şeyi uygun olmadığı yere koymaktır. Bu açıklamaya göre, "vech-i teşbih" kuvvetlenmektedir. Çünkü ekini yerinde ve zamanında yapmayan kimse, mutlaka ziyan eder. Sonra bu ekine soğuk rüzgâr da isabet edince, onu eken haydi haydi ziyana uğrar. Burada da böyledir; çünkü kâfirler infâkı yerinde ve zamanında yapmayıp, ayrıca da buna küfürlerinin uğursuzluğu isabet edince onun ziyankâr olmaması imkânsız olur. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak sonra, "Onlara Allah zulmetmedi Fakat kendileri kendilerine zulmediyorlar" buyurmuştur.

Bu tabirin mânası şudur: "Allahu Teâlâ, onların intaklarını kabul etmemek suretiyle onlara zulmetmemiştir. Fakat onlar, bu infâk ve harcamaları, Allah katında makbul olmalarına mâni olacak bir biçimde yapmış oldukları için, kendilerine^zulmet-mişlerdir." Sâhib-i Keşşaf şöyle demiştir: kelimesi, Fakat nefislerine, onlara zulmediyorlar..) anlamında, şedde ile şeklinde okunmuştur. deki şan zamirinin düştüğünü kabui ederek, şeklinde oku--nak caiz değildir. Çünkü bu, ancak şiirde caiz olur. 32[32]

Müminlerden Başkasını Sırdaş Edinmeyin

"Ey iman edenler! Kendilerinizden başkasını sırdaş edinmeyin. Onlar, size kötülük yapmakta hiç kusur etmezler, size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler. Şüphesiz, onların kin ve buğzlan, ağızlarından taşmış, dışa vurmuştur.

Göğüslerinde gizledikleri ise, daha büyüktür. Eğer düşünürseniz, biz size âyetlerimizi açıkladık" (Au İmren, 118).

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'min ve kâfirlerin hallerini açıklayıp izah edince, bu âyette, mü'minleri kâfirlere karışmaktan sakındırmaya başlamıştır. Burada birkaç mesele vardır: 33[33]

Birinci Mesele

Âlimler, Allahu Teâlâ'nın, mü'minleri, kendileriyle içti dışlı olmaktan nehyetmiş olduğu kimselerin kimler olduğu huşunda ihtilâf edip şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

a) Bunlar, yahudilerdir. Çünkü (Medine'li) müslümanlar, yahudilerle kendileri arasında süt kardeşliği ve çeşitli andlaşmalar bulunduğu için her ne kadar din konusunda kendilerine muhalefet etseler bile, geçim meselelerinde kendilerinin İyiliklerini isterler zannıyle, onlarla müşaverede bulunuyorlar ve onlara yakınlık duyuyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyetle onları bundan nehyetmiştir. Bu görüşü benimseyenlerin delili şudur: "Bütün bu âyetler, baştan sona kadar yahudilere hitap etmektedir. İşte bunun gibi, bu âyet de böyledir.'1

b) Bunlar, münafıklardır. Bu böyledir, çünkü mü'minler, münafıkların sözlerinin zahirine aldanıyor ve onların doğru söylediklerini zannederek, onlara kendi sırlarını ifşa ediyor ve onları, kendi gizli hallerine muttali kılıyorlardı. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ onları, bundan men etmiştir. Bu görüş sahiplerinin delili ise, Hak Teâlâ'nın, bu âyetten sonra gelen, "Sizinle buluştukları zaman, "inandık" derler. Aralarında başbaşa kaldıkları zaman da, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının ucunu ısırırlar" (âı-i imran. m» âyetidir. Malumdur ki bu hal, yahudilere uygun düşmez. Bilakis bu, münafıkların sıfatıdır. Bunun bir benzeri de, Bakara süresindeki, "Onlar iman edenlerle karşılaştıkları zaman, "inandık" derler. Şeytanlarıyla

---

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/20-21

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/22

başbaşa kaldıklar\ndaysar "iyi biliniz ki biz sizinle beraberiz. Biz ancak alay ediyoruz" derler" (Bakara, 14) âyetidir.

c) Bundan murad, kâfirlerin bütün nevileridir. Bunun delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendinizden başkasını" buyurmasıdtr. Böylece Cenâb-ı Hak, mü'minleri, mü'minierden başkasını sırdaş edinmekten men etmiştir. Buna göre bu, bütün kâfirlerden nehyetmek olmuş ve Cenâb-ı Hak, "Ey İman edenler, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin" (MümteNne, i) buyurmuştur. Bu hususu şu rivayet de tekid etmektedir: Ömer İbnu'l-Hattab (r.a)'a şöyle denilmiştir: "Burada, hıfz bakımından kendisinden daha kuvvetli ve daha güzel yazı yazan bir kimse, bilinmeyen Hîre'li bir hristiyan bulunmaktadır. Eğer münâsib bulursan, biz onu kendimize kâtib edineceğiz.." Hz. Ömer bunu kabul etmeyerek, "Bu durumda sen, mü'minierden başkasını sırdaş edinmiş olursun" dedi ve bu âyeti, müslümanlardan başkalarını dost edinmekten nehyetmeye bir delil kabul etti.

Bazı âlimlerin bu âyetten sonraki kısmın münafıklardan bahsettiğini delil getirerek bu görüşü reddetmeleri, âyetin baş tarafının umum ifâde etmesine mâni değildir. Çünkü Usûl-ü fıkıhta şu kaide bulunmaktadır: Âyetin evveli umum, sonu da hususî olursa, âyetin sonunun hususî olması, başının umûmî olmasına mani değildir. 34[34]

Bıtane (Sırdaş) Kelimesinin Mânası

Ebu Hatîm, Esmâî'den rivayet ederek şunu söylemiştir: Bir
kimse, bir kimsenin çok yakın arkadaşı olup, onun işlerinin iç yüzüne vakıf olduğu zaman, denilir. Buna göre kendisiyle müfred ve cem'in adlandırılmış olduğu bir masdardır Bir kimsenin durumlarına muttali olup iç yüzüne vakfı olan kimseler hakkında da denilir. Kelimenin aslı, dış yüzün tersi olan "batn", "karın" kelimesidir. Elbisenin asdarına da, denilmesi de bundandır. Netice olarak; kişinin kendisine yaklaştırıp, sırdaşı edindiği kimseye denilir. Çünkü bu kimse, ona çok yakın olma hususunda, neredeyse onun karnına yakın gibidir, onunla içli dıştı olmuş gibidir. 35[35]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın koyduğu buyruğu, nefy siyakında nekre olarak gelmiştir. Ki bu da, umûm ifâde etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizden başkaları..." kaydı hakkında birkaç mesele vardır: 36[36]

Birinci Mesele

kaydının manası, "m üs I umanlardan başkaları", "Sizin din kardeşlerinizden başkası" şeklindedir. lafzını bu mânaya hamletmek güzeldir. Nitekim bir kimse, Kardeşlerimize ihsanda, ikramda bulundun" manasını kasdederek, "Bize lütfettin, bize ihsanda bulundun" der. Cenâb-ı Hak da, onların atalarının yaptığını kastederek, "Haksız yere peygamberleri öldürürler" (âı-ı imran, 21) buyurmuştur. 37[37]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, ifâdesinde iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Bu kaydın, O'nun, "edinmeyiniz..." ifadesiyle ilgili olmasıdır. Yani, "sizin dışınızda hiç kimseyi dost edinmeyiniz" demektir.

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/22-23

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/23

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/23

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/24

b) Bu ifâdenin, âyette geçen İflas (sırdaş) kelimesinin stfatı olmasıdır. İfâdenin takdiri ise, "'Sizin dışınızda olan bir dost, sırdaş edinmeyin"şeklindedir. Buna göre şayet'ü ifadesiyle ifâdesi arasında ne fark vardır?" denilirse, biz şöyle deriz:
Sîbeveyh şöyle demiştir: "Araplar, en mühim olanı ve kendilerini daha çok ilgilendiren şeyi önce zikrederler. Burada maksat, sırdaş edinme değildir. Buradaki maksat, onlardan sırdaş edinme meselesidir. Böylece, "sizin dışmızdakileri dost edinmeyiniz" ifâdesi,maksadı anlatmada daha güçlü bir ifade olmuş olur. 38[38]

Üçüncü Mesele

Bu ifâdenin başındaki edatının zaid olduğu söylendiği gibi, tebyîn için olduğu da söylenmiştir ki, bu durumda mâna, "Dininizin münteşibleri dışında kalanlardan dost edinmeyiniz..." şeklinde olur. Buna göre eğer, "Bu âyet, mutlak anlamda, kâfirlerden dost edinmenin yasak olmasını ifâde eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizinle din hususunda muharebe etmemiş, sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik yapmanızdan Allah sizi men etmez" (Mumtetıine. 8) ve "Allah sizi ancak, sizinle din muharebesi yapmış olanlardan men eder..." (Mümtehine, 9)buyurmuştur. O halde, bu iki durum nasıl uzlaştınlabilir?" denilirse, biz deriz ki: "Hususî olan hükmün, umumî olan hükme tercih edildiği hususunda şüphe yoktur..." 39[39]

Bu Sırdaşlığı Yasaklamanın Sebepleri

Bil ki, Allahu Teâlâ mü'minleri, kâfirleri sırdaş edinmekten men edince bu yasaklamanın sebeplerini de şöylece beyan buyurmuştur:
1- Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar size kötülük yapmakta hiç kusur etmezler" buyruğudur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 40[40]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: Bir kimse bir işte kusur ettiği zaman, denilir. Sonra bu kelime, Arapların tazminî olarak41[41] şeklindeki kullanışlarında iki mef'ûl almıştır ve bunun manası şöyledir: "Senden nasihatimi esirgemedim ve sana karşı elimde olan hiçbir imkânı esirgemedim." 42[42]

İkinci Mesele

fesâd ve noksan manasınadır. Nitekim (şairler) "Tek başınıza olduğunuz sürece ancak, pazusu eksik bir el gibisiniz'' yani'' pazusu güçsüz" demişlerdir. Yine, aklı noksan olan kimseye, aentlmesı de böyledir. Hak Teâlâ da, "Eğer içinizde onlar da (savaşa) çksalardi, size şer ve fesadı artırmaktan başka birşey yapmazlardı 47) buyurmuştur. 43[43]

Üçüncü Mesele

Âyetteki "(Onlar) size kötülük yapmakta hiç kusur etmezler' ifâdesi, "Onlar, sizi zarara sokmak ve sizin işlerinizi bozmak hususunda olanca gayretlerini sarfederler" temektir. Nitekim, "Ona nasihat hususunda elimden geleni yaptım" manasında yine şer için de "Ona elimden gelen kötülüğü yaptım"44[44]

---

[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/24

[39] 39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/24

[40] 40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/24

[41] 41[41] Bir lâfzı, onun manasını kapsadığı için. bir başka lâfzın yerine koymaktır (ç.).

[42] 42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/25

[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/25

Dördüncü Mesele

Âyetteki kelimesini, bizim de söylediğimiz gibi, burada iki mef'ûl alan fiili nasbetmiştir. Bu kelimenin, mef'ul-ü mutlak olduğu için nasbedilmi olduğunuda söyleyebilirsin. Çünkü tabirinin manası, "Size kesinlikle kötülük yapamazlar" demektrr.
2- Cenâb-ı Hakk'ın, "Size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler" âcesidir. Bununla ilgili bir kaç mesele vardır: 45[45]

Birinci Mesele

"Onu sevdim" manasında tâ denilir. Burada geçen kelimesi, zarar ve zorluğun ileri derecesi demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer
Allah dileseydi, sizi muhakkak zorluğa ve meşakkate sokardı" (Bakara. 220) buyurmuştur. 46[46]

İkinci Mesele

Âyetteki lâfzı, mâ-i masdariyyedir. Şuâyette olduğu gibidir: "Size olan bu (azab), yeryüzünde haksız yere ttneıfiden ve taşkınlık göstermenizdendtr" (MOmm. 75) yani, şımarıklığınız ve taşkınlığınız sebebiyledir. Ve 'Göğe ve onu Wna edene, yere ve onu yayıp döşeyene yemin olsun.." yani, onu yapana, onu döşeyene..." (Şems, 5-6). 47[47]

Üçüncü Mesele

Âyetin takdiri, "Onlar, gerek dininiz, gerekse dünyanız hususunda sizi çok zarara sokmayı arzularlar" şeklindedir. 48[48]

Dördüncü Mesele

Vahidî (r.ht, müste'nef bir cümle olduğu için, bu ifâdenin i'rabtan bir mahalli olmadığını söylemiştir. Bu ifadenin, Allah lâfzının sıfatı olduğu da ileri sürülmüştür ki bu doğru değildir. Çünkü bu lâfız, "size kötülük yapmakta hiç kusur etmezler" cümlesiyle tavsif edilmiştir. Eğer, ' 'Size sıkmh verecek şeyleri arzu ederler'' cümlesi de, o lâfzın sıfatı olmuş olsaydı, o zaman iki sıfatın arasına atıf harfinin gelmesi gerekirdi. 49[49]

Beşinci Mesele

Allah'ın "Size kötülük yapmakta hiç kusur etmezler.." buyruğu ile, "Size sıkinn verecek şeyleri arzu ederler.." buyruğu arasında, mana bakımından şu farklar vardır:
a) Onlar, dininizi bozmada kusur etmezler. Eğer buna muvaffak olamazfarsa, en büyük zararlara düşürmeyi arzu ederler.
b) Onlar, dünyevî işlerinizi bozmada kusur etmezler. Onlar bunu yapamadıkları zaman, sizi zarar ve zorluğa düşürme arzuları yok olmaz.

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/25
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/25
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/25
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/26
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/26
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/26

c) Onlar, sizin işlerinizi bozmada kusur etmezler. Eğer onlar, başka bir engelden dolayı bunu yapamazlarsa, bunu yapma arzusu kalblerinden yine de gitmez.
3- Allah Teâlâ'nın, "Buguzlan ağızlarından taşmış, dışa vurmuştur" ifadesidir. Bununla ilgili olarak da birkaç mesele vardır: 50[50]

Birinci Mesele

en şiddetli kin manasınadır. (en büyük zarar) kelimesine nazaran, (zarar) kelimesi nasıl ise, kelimesine nazaran kelimesi de aynıdır. 51[51]

İkinci Mesele

kelimesi (ağız) kelimesinin cem'idir. Bunun aslı kelimesidir. Bunun delili ceminin şeklinde gelmesidir. (komşu) kelimesinin cem'i ve (tasma) kelimesinin cem'i de şeklinde geldiği gibi, kelimesi de Siyi şeklinde cemi olmaktadır. Bir insan güzel söz söylediğinde ağzı geniş olduğu zaman denilir. Binâenaleyh (ağız) kelimesinin aslının vezni üzere, olduğu; sonra hafiflik olsun diye hâ harfinin hazfedilip, vâvın yerine, her ikisi deşefevi (dudak) harflerinden olduğu için mîm harfinin getirilmiş olduğu sabit olmaktadır. 52[52]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Buguzlan ağızlarından taşmış, dışa vurmuştur" buyruğunun, münafıklar hakkında olduğunu söylerse, tefsirinde şu iki izah yapılır:
a) Münafığın, sözünde nifakına delâlet eden ve sevgi ile nasihat hususunda samimiyetten uzak olduklarına delâlet eden birşey mutlaka bulunur. Bunun bir benzeri de, "Andolsun ki sen onları, sözlerindeki üslûbundan tanırsın..." (Muhammea. 30) âyetidir.
b) Katâde şöyle demiştir: "Birbirlerini bu durumdan haberdâr ettikleri için, müslümanlann münafık ve kâfir dostlarından buğuz dışa vurur." Fakat bu ifâdenin yahudiler hakkında olduğunu söylersek, bu durumda âyetin tefsiri, "Onlar, sizin peygamberinizi ve kitabınızı yalanladıklarını açıkça gösterir ve sizi cahillik ve ahmaklık ile nitelerler. Birisinin cehalet ve ahmaklıkta ısrar ettiğine inanan kimsenin onu sevmesi imkânsız olur ve ona her durumda kesin buğzeder. İşte Cenâb-ı Hakk'tn "(Onların) buguzlan ağızlarından taşmış, dışa vurmuştur" buyruğundan maksadı budur.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Göğüslerindegizledikleri ise, daha büyüktür" buyurmuştur. Yani, "Münafığın dilinde tezahür eden kin ve buğz alâmetleri onun kalbinde yer eden nefretten; yine onun lisanında zuhur eden kin alâmetleri, onun kalbinde bulunan kindarlıktan daha azdır", demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minlere, bu sırları ortaya koyup izhar etmesini, onlara olan nimetlerinden birisi olduğunu beyân buyurarak, "Eğer düşünürseniz, yani akıl, anlayış ve dirayet ehlinden iseniz, biz size âyetlerimizi açıkladık" demiştir. O'nun, ifâdesi, "Dost ve düşman olmaya müstehak olan durumları eğer ayırd edebilirseniz" şeklinde de tefsir edilmiştir ki, maksat, insanları bu âyeti düşünme ve bu delilleri tefekkür etme hususunda aklı kullanmaya teşvik etmektir. Allah en iyi bilendir. 53[53]

Siz Onları Sevseniz de Onlar Sizi Sevmezler

“İşte siz o kimselersiniz ki, onları seversiniz; halbuki onlar sizi sevmezler. Siz Kitabın tamamına inanırsınız, onlar ise sizinle karşılaştıklarında, "İnandık!" derler. Aralarında başbaşa kaldıkları vakit de, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki: "Ceberin kininizle." Muhakkak ki Allah, onların sinelerinde olan herşeyi hakkıyla bilir" (Âl-i knran, 119). Bil ki, bu ifâde, mü'minleri münafıklarla içli dışlı olmaktan menetmenin bir başka şeklidir. Âyet ile ilgili birkaç mesele vardır: 54[54]

---

[50] 50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/26
[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/26
[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/26-27
[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/27

Birinci Mesele

Seyyid es-Serahsî (Allah ona selâmet versin) şöyle demistir: "Âyetin başındaki lâfzı, tembih edatıdır. kelimesi mübteda, kelimesi de onun(haberidir. cümlesi ise, ism-i işaretten hal olarak nasb mahallindedir. Yine Siy kelimesinin manasında olması, cümlesinin onun sılası ve sılasiije birlikte ism-i mevsulün, kelimesinin haberi olması da caizdir." Ferrâ ise, " kelimesi haber, cümlesi ise ikinci bir haberdir" demiştir. 55[55]

Bu Sevme ve Sevmemenin Ne Şekillerde Tezahür Ettiği

Hak Teâlâ, bu âyette üç şey zikretmiştir. Bunlardan herbiri, mü'minin mü'min olmayanları kendisine sırdaş edinmesinin caiz olmayacağına delâlet etmektedir:
a) Âyetteki, "(Siz) Onları seversiniz, halbuki onlar sizi sevmezler" ifâdesi... Bu cümlenin izahı hakkında birkaç görüş vardır:
a) Mufaddal şöyle demiştir: "Âyetteki "Onları seversiniz" ifâdesi, "Siz onlar hakkında, en hayırlı şey olan İslâm'ı istersiniz" manasındadır. 'Halbuki onlar sizi sevmezler" tabiri de, "Çünkü onlar, sizin küfür üzere kalmanızı arzu ederler" manasındadır. Şüphe yok ki bu, helak olmayı gerektirir.*
b) "Sizlerle onlar arasındaki süt kardeşliği ve akrabalıktan dolayı, siz onları seversiniz. Halbuki onlar, müslüman olmanızdan dolayı sizi sevmezler."
c) "Siz onları, size karşı "inandık" demeleri sebebiyle seversiniz. Halbuki onlar, <tarinde küfürleri iyice yerleşmiş olduğu için sizi sevmezler."
d) Ebû Bekr el-Esamm şöyle demiştir: "Sizler onları, çeşitli âfet ve sıkıntılara düşürmek istememek suretiyle seviyorsunuz. Onlar ise sizi çeşitli belâ ve sıkıntılara düşürmek, başınıza her türlü musibetin gelmesini beklemek suretiyle sizi sevmezler."
e) "Siz onları, Peygamber (s.a.s)'i sevdiklerini söyledikleri ve Peygamberi seven sevileceği için seversiniz. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i sevdiğiniz, kendilerinin ise ona boğzettiklerini bildikleri için sizi sevmezler. Buğzedileni sevene de buğzedilmiş <*jr.r
f) Sizler onları söversiniz. Yanf onlara karışır, dinî sırlarınızı onlara açarsınız. Hribuki onlar sizi sevmezler, yani, size aynı şekilde davranmazlar."
Bil ki yaptığımız bütün bu izahlar, mü'minlerin onları sevmesini, onların da auğzetm elerin i gerektiren sebeblere işarettir ki bütün bunlar âyetin muhtevasına dâhidir. Allah Teâlâ, mü'minlere, onların kendilerine kin beslediklerini ve onların bu buğzetmelerinde haksız olduklarını bildirince, bu husus tabiî ve şer'î bakımdan, mû'minlerin münafıklara buğzetmesine sebep olmuştur.
Bunun ikinci sebebi, "Siz kitabın tamamına inanırsınız" Ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 56[56]

Birinci Mesele

Âyette bir hazif vardır ve takdiri şu şekildedir: "(Onlar kitaba inanmadıkları halde) siz kitabın tamamına inanırsınız." Bu hazif yerinde bir haziftir. Çünkü biz iki zıddın birlikte anlaşılacağını söylemiştik. Binâenaleyh iki zıddan birisinin zikredilmesi, diğerinin z^redilmesine gerek bırakmaz. 57[57]

---

[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/28
[55] 55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/28
[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/28-29

İkinci Mesele

Cenâb-ı Mak, burada "kitap" kelimesini şu sebeplerden dolayı müfred olarak getirmiştir:
a) Kitap cinsi manasına alınarak.. Bu, Arapların, "insanların elinde dirhem (para) çoğaldı" demeleri gibidir. Bundan maksat "paralar, dirhemler"dir.
b) Masdar ancak, te'vil edilerek cemî sayılır. İşte bu sebepten ötürü "kitap" yerine kütüb" denilmez. Eğer birisi böyle der ise, bu da tevessüan caizdir. (Normal bir cevaz sayılmaz.) 58[58]

Üçüncü Mesele

Sözün takdiri şöyledir: "Siz, bütün kitaplara imân edersiniz. Onlar ise, buna rağmen size buğzederler. Öyle ise, onlar sizin kitabınızın hiçbir şeyine imân etmezlerken, daha ne diye onları seviyorsunuz?" Bu ifâdede, "Onlar, sizin hak dâvanızda sebatınızdan. kendi batıl davalarında daha katıdırlar" denilerek, şiddetti bir tevbîh (azar) yapılmıştır. Bunun bir benzeri de. ' Siz elem duyuyorsanız, şüphesiz ki onlar da sizin gibi elem duyuyorlar. Halbuki siz. Allah'tan onların ümtd etmeyecekleri şeyleri umuyorsunuz" . it) âyetidir.
t Müslümanların onlarla içli dışlı olmalarının çirkinliğinin üçüncü sebebi de, "Onlarsizinle karşılaştıklarında ' 'inandık" derler. Aralarında başbaşa kaldıkları vakit de, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar" (Aı-i imran. 119) âyetinin ifâde ettiği husustur. Bunun manası şudur: Onlar, birbirleriyle başbaşa kaldıklannda, mü'minlere karşı düşmanlığın ve kinin en ilerisini ortaya korlar. Qyle ki bu şiddet onların, parmaklarının ucunu ısırmaları derecesine varır. Bu, tıpkı birimizin gayesini elde edememekten dolayı, iyice öfkelenip, alabildiğine hüzünlendiği zaman, parmaklarının ucunu ısırması gibidir. Kızan insanların böyle yapması çok rastlanan birşey oduğu için, "parmakları ısırma" kızgınlıktan kinaye olan bir tabir halini almıştır. Öyle ki, ortada hakiki manada bir ısırma bulunmasa bile, kızan kimseler için, "O, öfkesinden parmaklarını ısırıyor" denilmiştir. Müfessirler, "Onlar, mü'minlerin birbirleriyle ülfet edip, söz birliği ettikleri ve birbirlerinin aralarını buldukların» gördükleri için, bu denli öfkelenmişlerdir" demişlerdir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Deki: "Ceberinkininizle..."buyurmuştur ki bu onlar için, ölünceye kadar kinlerinin artmasına yapılan bir bedduadır. Onların kinlerinin artmasından murad ise, kinlerinin artmasını gerektiren İslâm'ın daha fazla kuvvet buluşu, ve müsfümanların izzet sahibi olmaları ve kendilerinin de zillet ile hizy içine düşmeleridir.
Buna göre, "De kt: "Geberin kininizle..." ifâdesi, kinlerini sürdürmelerini emirdir. Müslümana ve İslâm'a kin tutmak ise küfürdür. Binâenaleyh bu, onların küfürde devam etmelerini emretme olur ki caiz değildir?" denilir ise, biz deriz ki: "Bunun, onların gayzmın artmasını gerektiren şeylerin artması, yani İslâm'ın kuvvet bulması manasında bir duâ olduğunu beyân etmiştik. Böylece, bu sual sakıt olur. Bir de bu, onlar arzuladıklarına ulaşmazdan önce, ölmelerine duâ etmedir.
Daha sonra da Cenâb-ı Allah, "Muhakkak ki Allah, onların sinelerinde olan herşeyi hakkıyla bilir" buyurmuştur ki bununla ilgili birkaç mesele vardır: 59[59]

Birinci Mesele

kelimesinin, müzekkerin nisbeti için konulmuş bir kelime oluşu gibi, kelimesi de müennesin nisbeti için konulmuş bir lâfızdır. Buna göre tabirinden murad, kalplerde bulunan düşünceler, orada yer eden niyet ve maksatlardır. Bunların herbiri, bir hal oldukları için ona nisbet edilmiş

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/29
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/29
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/29-30

ve böylece o hal, kalbin adetâ sahibi Binâenaleyh bu tabirin manası, "Allah Teâlâ, sizin kalbinizde bulunan, niyetler, ard niyetler ve maksatları bilir" şeklindedir. 60[60]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi, bu İfâdenin de (De ki) kelimesinin, mefûlü (mekulu'l-kavl) olabileceği gibi olmayabileceğini de söylemiştir. Birinci ihtimale gelince, bu durumda takdir şöyle olur: "Onlara, kendileriyle başbaşa kaldıklarında kin ve hasedlerinden dolayı gizlice parmak uçlarını ısırdıklarını haber ver ve de ki: "Allah, sizin aranızda gizlediğiniz şeylerden daha gizlilerini bilir. Bu da, göğüslerde sakladıkları şeylerdir. Binâenaleyh siz, sırlarınızın Allah'a gizli kalacağını sanmayınız..."
İkinci ihtimale gelince bu da, bu ifâdenin, sözünün mef'ûlü olmamasıdır. Buna göre bunun manası şudur: "Ey Muhammed, onlara bunu söyle.. Benim, seni onların gizlemiş oldukları şeylere muttali kılmama şaşma. Çünkü ben, bundan daha gizlisini bilirim; bu da onların kalplerinde saklayıp da, dilleriyle izhar etmedikleri şeylerdir.." Burada herhangi bir sözün söylenmiş olmaması ve Hak Teâlâ'nın "Geberin kininizle..." ifâdesinin de, İslâm'ı aziz kılmak ve bu vesileyle de onları zelil kılarak o kâfirlerin kin ve hasetlerinden helak olacaklarına dair, Allah'ın peygamberine olan va'adini gerçekleştirmek için onun nefsini hoş tutmak, ümit ve beşaretini güçlendirmek gayesiyle Hz. Peygamber'e bir emir olması da muhtemeldir. Buna göre sanki, Hz. Peygamber'e "Bunu nefsine söyle" denilmiştir. Allah en İyi bilendir. 61[61]

Mü'minleri Sevindiren İşler Münafıkları Üzer

"Eğer size bir iyilik dokunursa onlan tasaya düşürür. Şayet size bir fenalık gelirse, onunla sevinirler. Eğer sabreder, sakınırsanız onların hileleri size hiçbir şekilde zarar veremez. Şüphe yok ki Allah, onlann yaptıkları herşeyi ihata edicidir" (Al-i İmran, 120)
Bil ki bu âyet, münafıkların sıfatlarının bir tetimmesidir. Böylece Cenâb-ı Hak, onlarda bulunan kötü sıfatlar ve çirkin fiillerin yanında, mü'minlerin başına çeşitli belâ ve sıkıntıların inmesini gözlediklerini beyân etmiştir. Âyette birkaç mesele vardır: 62[62]

Birinci Mesele

kelimesinin asıl manası, el ile dokunmaktır. Daha sonra teşbih yoluyla, kişiye dokunan, isabet eden her şey (dokunan) diye isimlendirilmiştir. Meselâ Arapça'da, "Falancaya yorgunluk ve bitkinlik isabet etti" denilir. Nitekim Cenab-ı Hak da, "Bize, hiçbir yorgunluk da dokunmamıştır" (Kat, 38) ve "Denizde size bir sıkıntı değdiği zaman..." (isrâ.67) buyurmuştur. Keşşaf sahibi şöyle demektedir; "Burada "İsabet etmek" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer sana bir iyilik isabet ederse bu, onların hoşuna gitmez. Şayet sana bir kötülük isabet ederse..." frevbe, 50); "Sana isabet eden her iyilik, Allah'tandır. Sana isabet eden her kötülük de, kend/ndendfr" (Nisa, 79) ve insan kendisine şer dokundu muf feryadı basandır. Ona hayır dokununca da çok cimridir" (Meâric, 19-20) 63[63]

İkinci Mesele

Buradaki (iyilik) kelimesinden maksat, muhtelif durumlardaki dünya menfaatidir. Meselâ, beden sağlığı, bolluk, bereket, ganimet elde etmek, düşmanlara hükümran olmak; dostlar arasında da bir sevgi ve yakınlığın, ülfetin bulunmasıdır.kelimesinden murad İse bunun zıddı

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/30-31
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/31
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/31-32
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/32

olan şeylerdir ki, bunlar da hastalık, fakirlik, düşman karşısında hezimete ve yenilgiye uğramak, dostlar arasında ayrılıkların bulunması, öldürülmek, yağmaya ve baskına uğramak vb. şeylerdir. Böylece Allah Teâlâ, onların, müslümanlar için çok çeşitli iyi hal ve durumların meydana gelmesinden dolayı üzülüp kederlendiklerini; müslümantarın başına gelen muhtelif kötülüklerden dolayı da sevindiklerini de beyan buyurmuştur. [64][64]

Üçüncü Mesele

Arapçada (Birşey kötü oldu, kötü oluyor, o şey kötüdür) denilir. kelimesinin müennesi kelimesidir. "çirkin oldu, kötü oldu" anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Yaptıkları şey ne çirkindir!" (Maide, 66) âyetin-deki kelimesi de bu anlamdadır. (En kötü, en çirkin) kelimesi de, "En iyi, en güzel..." kelimesinin zıddıdır.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Eğer sabrederseniz" buyurmuştur. Yani, "Allah'ın tâatine ve, bu uğurda karşılaşacağınız sıkıntı ve hüzünlere sabrederseniz..." demektir. "Ve sakınırsanız" yani, "Sizi nehyettiği herşeyden sakınır da, bütün işlerinizde Allah'a tevekkül ederseniz.." demektir. [65][65]

Siz Sabreder ve İttika Ederseniz Onların Hileleri Size Zarar Vermez

Cenâb-ı Hak sonra, "Onların hileleri size hiçbir şekilde zarar vermez" buyurmuştur. Burada birkaç mesele bulunmaktadır: [66][66]

Birinci Mesele

İbn Kesir, Nâfİ ve Ebû Amr, ya harfinin fethası, dâd harfinin kesresi ve vâv harfinin de sükûnuyla şeklinde okumuşlardır. Buna göre kelime, "zarar verdi, zarar vermek" anlamındaki fiilinden iştikak etmiş olur. Diğer kıraat âlimleri ise, dâd ve şeddeli râ harfinin ötresiyle şeklinde okumuşlardır ki, bu durumda fiilin aslı (zarar vermek, sıkıntı vermek) masdarındandır. tabirinin aslı, cezimli olmak üzere idi. Râ harfleri birbirine idğam edildi, birinci râ harfinin dammesi dâd harfine nakledildi. Son râ harfinin harekesi de, en yakın harekeye, yani dâd harfinin dammesine tâbi kılınarak ötre yapıldı. (Böylece ifâde halini aldı). Bazı âlimler de burada bir takdim ve tehirin bulunduğunu, buna göre ifâdenin, şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Keşşaf Sahibi ise şunu demiştir: Mufaddal, Âsım'dan, râ harfinin fethasıyla şeklinde rivayet etmiştir[67][67]

İkinci Mesele

kelimesinin manası, insanın, başkasını istenmeyen bir durumla yüzyüze getirmek için, hileler, yollar, çareler araştırmasıdır. İbn Abbas, buradaki kelimesini, "düşmanlık" diye açıklamıştır. [68][68]

Üçüncü Mesele

kelimesi, masdar olmak üzere mansubtur. "Herhangi bir zarar, hiçbir zarar" manasındadır. [69][69]

---

[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/32
[65][65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/32
[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/33
[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/33
[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/33
[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/33

Dördüncü Mesele

Âyetin manası şöyledir: "Allah'ın emirlerini yerine getirme konusunda sabırlı olan ve Allah'ın nehyettiği hususlardan da ittika eden herkes, muhakkak ki Allah'ın muhafazasında olur. Bundan dolayı o kimseye, kâfirlerin tuzağı ve hilekârlartn hilesi zarar vermez ."
Bu hususta, sözün tahkîkî izahı şudur: Allahu Teâlâ, "Ben cinleri de insanları Ğar ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyât. 56) âyetinde de buyurduğu gibi, varlıkları sırf kulluk etsinler diye yaratmıştır. Kul, ubudiyet ahdini yerine getirir de, Allah Teâlâ, onu afatlardan ve korkulardan korumada rubûbiyyet ahdini fazlasıyla yerine getirir (bunu ifa etmemekten münezzehtir). İşte bu hususa, Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'tan ittika ederse, (Allah) ona bir çıkış yeri ihsan eder ve onu hatır-u hayaline gelmeyecek bir cihetten rızıklandırır" rraiak. 2-3» âyetiyle işaret etmiştir. Bu, Allah'ın o kimseye, her türlü kolaylığı vereceğine bir işarettir. Bir filozof: "Haset ettiğin kimseyi rezil etmek istediğinde, faziletler kazanmak için çalış" demiştir.
Daha sonra Hak Teâlâ, "Şüphe yok ki Allah onların yaptıkları herşeyi İhata edicidir" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 70[70]

Birinci Mesele

Buradaki fiil, "Allah, onların size düşmanlık olarak yaptıkları şeyi bilir ve bundan dolayı onları cezalandırır" manasına gayb sigasıyla (Yaptıkları herşeyi) şeklinde okunmuştur. Bu fiil, muhatab sigasıyla (tali olarak) JjUiu U? (yaptıklarınızı) şeklinde okunduğunda manası, "Allah, sizin sabır ve takva olarak yaptıklarınızı bilir ve ihâtâ eder. Binâenaleyh size, müstahak'olduğunuz şeyleri yapar" demek olur. 71[71]

İkinci Mesele

"Muhît" (ihata eden) lâfzının Allah hakkında kullanılışı mecazîdir. Çünkü birşeyi ihata edip kuşatan, o şeyi her
tarafından saran demektir ki, bu cisimlere ait bir sıfattır. Fakat Allah Teâlâ, herşeyi bilip, bütün mümkinlere kadir olduğu için mecazî olarak herşeyi "muhît" sayılması caizdir. "Allah onları arkalarından kuşatıcıdır" (Burûc, 20); "Allah kâfirleri kuşatıcıdır" (Bakara, 19); "Onlar, bunu ilmen ihata edemezler" (Tâhâ. 110) ve "O, onların nezdinde olup biteni kuşatmış, herşeyi sayı ile saymıştır" (Cinn, 28» âyetleri de aynı manadadır. 72[72]

Üçüncü Mesele

Allahu Teâlâ, buyurmuş, fakat buyurmamıştır. Çünkü Araplar, daha mühim ve daha ilgili şeyi cümle içinde önce zikrederler. Burada maksad, Allah'ın âlim olduğunu beyân etmek değil, aksine amellerin Allah'ın malumu olduğunu ve onlara bir karşılık vereceğini beyân etmektir. İşte bu sebeple burada amelleri bildiğinden bahsetmiştir. Allah en iyi bilendir. 73[73]

Uhud Savaşından Önce Hz. Peygamberin Müminlere Savaş Düzeni Vermesi

"Hani sen, mü'minleri savaşa uygun yerlere yerleştirmek üzere, erkenden ailenden ayrılmıştın. Allah semî' ve âltmdir. O zaman içinizden iki zümre nerede ise bozuluyordu. Halbuki onların yardımcısı Allah'di. Müminler ancak Allah'a tevekkül etsin" (Al-i İmran, 121-

---

[70] 70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/33-34
[71] 71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/34
[72] 72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/34
[73] 73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/34

122)
Bil ki Allah Teâlâ, "Eğer sabreder, sakınırsanız onlarin hileleri size hiçbir şekilde zarar veremez" buyurunca, bunun peşistra onlar sabredip ittikâ ettiklerinde, ilâhî nusret, yardım ve onlardan düşmanın zararlarını gidermedeki ve sabretmedikleri takdirde bunun aksini yapmadaki sünnetullahına delâlet eden hususu zikretmiş ve "Hanisen, mü'minlerisavaşa uygun yerlere yerleştirmek üzere, erkenden ailenden ayrılmıştın..." buyurmuştur. Bu: "Onlar, Uhud gününde savaş için çok sayıda kimse idiler. Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrine muhalefet edince, hezimete uğradılar. Halbuki Bedir günü savaşa yetecek sayıda adamları yoktu ve savaşa hazırlıklı da değildiler. Fakat Resûlullah (s.a.s)'tn emrine itaat etlikleri için galip gelip düşmanlarına üstün oldular" demektir ki, bizim görüşümüzü te'kid eder. Burada bir başka izah da şudur: Uhud gününde mü'minlerin kırılmaları münafık Abdullah İbn Übeyy'in ordudan ayrılmasıyla vuku bulmuştur. Bu da münafıkları sırdaş edinmenin caiz olmayacağına delâlet eder. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 74[74]

Birinci Mesele

Âyetteki "Hanisen, erkenden ailenden ayrılmıştın" buyruğu hakkında şu.üç izah yapılmıştır:
a) Âyetin takdiri, "erkenden ayrıldığın o vakti hatırla..." şeklindedir.
b) Ebû Müslim şöyle demiştir: "Bu ifâde, atıf vâvı ile, "(Bedir savaşında) karşılaşan iki toplulukta sizin için bir ibret vardır. Onlardan biri Allah yolunda dögüşüyordu, diğeri ise kâfirdi..." (Ah imran, i3)âyetine atfedilmiştir. Yani Hak Teâlâ, şöyle demek istemiştir: "Allah'ın mü'minlere yardım ettiğini bilesiniz diye, Allah'ın az olan mü'minlere, sayısı çok kâfirlere karşt yardım etmesinde sizin için ibret alınacak pek çok şey vardır. Hz. Peygamber (s.a.s), mü'minleri savaşa uygun yerlere yerleştirmek için evinden erkenden çıkışında da onlar için böyle ibret vardır."
c) Bu ifâdenin âmili, lâfzıdır. Takdiri ise "Allah, onların yaptıklarım ve erkenden... çıktığın zamanı bilir" şeklindedir. 75[75]

Bunun Hangi Savaş Olduğunda Farklı Görüşler

Âlimler, bu günün hangi gün olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ekseri âlimler "Bu, Uhud günüdür" demişlerdir. İbn Abbas, Süddi, İbn İshâk, Esamm ve Ebu Müslim'in görüşü budur. Bunun, Bedir günü olduğu söylenmiştir ki,
bu Hasan el-Basrî'nin fikridir; Ahzâb (Hendek) günü olduğu da ileri sürülmüştür ki, bu da Mücahid ve Mukatil'in görüşüdür. Bu günün Uhud günü olduğunu söyleyenlerin delilleri şunlardır:
a) Siyer âlimlerinin ekserisi, bu âyetin Uhud savaşı hakkında nazil olduğunu öne sürmüşlerdir.
b) Hak Teâlâ bu âyetin hemen peşinden, "Andolsun ki Allah size, Bedtr'de yardım etmişti" (âm imren. 123) buyurmuştur ki, aşikâr olan, bu sözün önceki söze atfedilmesidir. Matufun, "matufun aleyh"ten başka olması gerekir. Bunun, Hendek günü olduğu görüşüne gelince, ashâb, Ahzâb gününde değil de Uhud gününde Hz. Muhammed'e muhalefet etmişlerdir. Binaenaleyh, bu ifâdenin Uhud kıssası hakkında olması daha uygundur. Çünkü bu kıssanın zikredilmesinden maksat, Hak Teâlâ'nın, "Eğer sabreder ve İttikâ ederseniz, onların Meleri size hiçbir şekilde zarar veremez" (ÂM imran, im) âyetini izah etmektir. Böylece bu günün Uhud günü olduğu ortaya çıkmıştır.
c) Müslümanların kırılmaları ve düşmanların baskın çıkması, Ahzâb gününden ziyâde, Uhud gününde meydana gelmişti. Çünkü Uhud gününde onlar, sahabenin ileri gelenlerinden büyük bir topluluk öldürmüşlerdi. Ahzâb gündeyse böyle bir şey olmamıştır. Binaenaleyh âyeti

---

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/35
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/35-36

Uhud gününe hamletmek daha evlâ olur. 76[76]

Uhud Savaşı Konusunda Hz. Peygamber'in İstişare Etmesi

Rivayet olunduğuna göre müşrikler çarşamba günü Uhud'da karargâh kurdular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ashabı ile istişare etti ve daha önce hiç çağırmadığı halde Abdullah İbn Übeyy'i çağırıp onunla da istişare etti. O ve çoğu ensar, "Ya Resûlullah Medine'de kal, onlara doğru çıkma. Biz şimdiye kadar hangi düşmana karşı çıktıksa, hezimete uğradık. Fakat hangi düşman üzerimize geldiyse, biz de onu hezimete uğrattık. Sen içimizde iken, ya nasıl olur? Binâenaleyh onları bırak, eğer orada durur iseler, kötü bir yerde durmuş olurlar. Yok eğer üzerimize gelirlerse erkeklerimiz onlarla yüz yüze harbeder, kadın ve çocuklarımız onlara taş atarlar. Eğer dönerler ise, umduklarını bulamadan pişman olarak geri dönmüş olurlar" dediler. Diğer bazıları da: "Bizi, şu köpeklere karşı çıkar da kendilerinden korktuğumuzu zannetmesinler" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Hüyamda, yanımda bir sığır kesildiğini gördüm ve bunu hayra yordum. Kılıcımın ucunda bir gedik gördüm ve bunu da bir hezimete yordum. Sanki sağlam bir zırha sokulduğumu gördüm. Bu zırhı da Medine diye yordum. Medine'de kalıp, onları kendi haline bırakmaya ne dersiniz?" buyurdu.

Bedir savaşına katılamayan ve Ubud'da Allah'ın kendilerine şehâdeti nasîb ettiği bir grup müslüman, "Bizi, düşmana karşı çıkar" dediler ve bu hususta sonuna kadar ısrar ettiler. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'de ümmeti hatırına zırhını giydi. O zırhını giyince, ısrar edenler pişman oldular ve "Biz ne kötü yaptık! Hz. Peygamber'e vahiy geldiği halde, Ona yol göstermeye kalktık" diye pişman oldular da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Ya Resulallah, nasıl istiyorsan öyle yap" dediler. Hz. Peygamber de,' 'Ümmeti hatırına zırhını giyen bir peygambere, savaşmadan o zırhı çıkarmak yakışmaz" dedi. 77[77]

Hz. Peygamberin Askere Savaş Düzeni Vermesi

Cuma günü, namazdan sonra çıktı. Cumartesi sabah şevvalin ortasında Uhud'un Şi'b bölgesine ulaştılar. Piyade olarak yürüyordu. Ashabını savaş için saf haline getirdi. Safları o kadar düzgün yapıyordu ki ileri çıkan bir göğüs gördüğünde "geri çekil" diyordu. Uhud vadisinin bir tarafına kondu, kendinin ve askerinin sırtını Uhud dağına verdi. Abdullah İbn Cübeyr (r.a)'i okçulara kumandan yaparak, "Düşmanın arkamızdan saldırmaması için, bizi oklarınızla koruyun" dedi. Okçulara da, 'Burada sağlam durun, düşman sizi görünce dönecektir. Sakın dönenleri takip etmeyin ve buradan kesinlikle ayrılmayın" dedi.

Hz. Peygamber (s.a.s), Abdullah İbn Übeyy münafığının görüşüne muhalefet ettiği için bu, onun gücüne gitmiş ve "O, çocukların sözünü tuttu da benimkini tutmadı" demişti. Sonra kendi adamlarına da: "Muhammed, düşmanı ancak sizinle yenebilir. Ashabına, düşmanın kendilerini görünce hezimete uğrayacağını va'ad etti. Binâenaleyh onların düşmanlarını gördüğünüz zaman siz bozulunuz, onlar da bozulur ve peşinizden gelir. Böylece iş, Peygamberin dediğinin aksine olmuş olur" dedi. İki ordu karşılaşınca Abdullah ibn Übey, üçyüz arkadaşıyla kaçınca geriye yediyüz müslüman kaldı. Sonra Hak Tealâ onlara güç verdi, böylece onlar müşrikleri bozguna uğrattılar. 78[78]

Mü'minler Galip Gelince Okçuların Çoğunun Yerlerinden Ayrılmaları

Mü'min okçular, müşriklerin bozguna uğradığını görünce ve Allah Teâlâ onları böylece müjdelediği için bu hâdisenin Bedir gibi olacağını düşünerek, kaçanların peşine düştüler ve

---

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/36
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/36-37
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/37

arzuladıkları şeyi Allah onlara gösterdikten sonra, Peygamberin emrine muhalefet ederek mevzilerini terkettiler. Böylece Allah Teâlâ, Peygambere bir daha muhalefet etmesinler ve Bedir günü elde ettikleri zaferin Allah'a ve Resûlullah'a itaat etmelerinin bereketiyle olduğunu ve Allah Teâlâ'nın onları düşmanla başbaşa bırakması halinde onlara mukavemet edemeyeceklerini bilsinler diye, bu gibi hareketlerden onları iyice koparmak istedi. Sırf müslümanların Hz. Peygamber'e muhalefetleri yüzünden Cenâb-ı Hak müşriklerin kalplerinden korkuyu alıverdi ve tekrar dönüp hücuma geçtiler. 79[79]

Müslüman Ordusunun Dağılması

Müslümanlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in etrafından dağıldılar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hani siz, durmadan uzaklaşıyor ve hiç kimseye bakmıyordunuz. Peygamber ise arkanızdan sizi çağırıyordu" <âı-i imran, 153) buyurmuştur. O esnada Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzü yaralandı ve dişi kırıldı. Talha (r.a)'nın Hz. Peygamberi korurken kolu kesildi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında sadece Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali, Hz. Abbas, Hz. Talha ve Hz. Sa'd (radyaltahu anhüm) kalmıştı. Asker arasında "Muhammed öldürüldü" sesleri yükseldi. Ensar'dan künyesi Ebû Süfyan olan birisi Ensara şöyle sesleniyordu: "Allah'ın Resulü işte, Allah'ın Resûtü işte.." Bunun üzerine muhacir ve Ensar ona doğru geldiler. Bu savaşta müslümanlarda yetmiş kişi şehid olmuş, pek çok kişi de yaralanmıştı. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "Kardeşini savunan müslümana Allah merhamet etsin" buyurdu ve beraberindekilerle birlikte müşriklerin üzerine hücum etti. Onları, ölüler ve yaralılar verdirerek uzaklaştırdı." En iyisini Allah bilir. 80[80]

Bu Kıssadan Çıkan Ders

Bu kıssanın gayesi şudur: Kâfirler üçbin, müslümanlar ise bin, hatta daha az idiler. Sonra Abdullah İbn Übeyy üçyüz kadar adamıyla müslümanlardan ayrılınca, Hz. Peygamber (s.a.s) yediyüz kişiyle kaldı. Bundan dolayı Allah Teâlâ onlara yardım etti de kâfirleri hezimete uğrattılar. Sonra onlar Hz. Peygamber'in emrine muhalefet edip, ganimet elde etme arzusuna düşünce, durum aleyhlerine çevrildi de bozguna uğradılar ve olan oldu. Bütün bunlar, Hak Teâlâ'nın, "Eğer sabreder ve ittikâ ederseniz, onların hileleri size hiçbir surette zarar veremez" (âı-i imran, 120) buyruğu ile, düşmanla yüzyüze gelip ona karşı koyanın, Allah'ın kendisine yardım ettiği kimseler; düşmandan yüz çevirip kaçanın da, Allah'ın kendisinden yardımını kestiği kimseler olduğu hususunu te'kid eder. 81[81]

Dördüncü Mesele

Bir kimseyi bir yere yerleştirip ondurduğunda, denilir. kelimeleri de, konaklama yeri anlamına gelir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Savaşa uygun yerler" ifâdesinin manası, "savaşma yerleri, savaşma mahalleri" elemektir. Araplar, ve kelimelerinin mekân manasında kullanılmaları hususunda sınırı geniş tutmuşlardır. HakTeâlâ'nın, "Hak ve doğruluk meclisinde..." (Kamw, 5$) ve "Sen makamından kalmadan Önce" (Nemi, 39) âyetleri de böyledir. Yani, "Sen, meclisinden ve hüküm yerinden kalkmadan önce..." demektir. Cenâb-ı Hak burada, şu iki sebepten dolayı, mekânı, yeri lafzıyla ifade etmek istemiştir.

a) Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bulundukları yerde kalmalarını ve oradan hiç ayrılmamalarını emretmişti. Bir yerde oturan kimse, oradan ayrılmaz. Böylece Cenâb-ı Hak, onların orada kalmakta memur olduklarına ve kesinlikle oradan ayrılmayacaklarına dikkat çekmek için orasını diye isimlendirmiştir.

b) Savaşanlar bazan, düşmanla yüzyüze gelinceye kadar belirli mıntıkalarda bulunur;

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/37-38

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/38

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/38

gerektiğinde de, savaşmak için oralardan kalkarlar. İşte Cenâb-ı Hak o yerleri, bu sebepten dolayı diye adlandırmıştır. 82[82]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Hani sen, mü'minleri savaş için uygun yerlere yerleştirmek üzere, erkenden ailenden ayrılmıştın" buyruğudur. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) sabah erkenden Hz. Aişe'nin hanesinden ayrılmış ve yaya olarak Uhud'a kadar gitmiştir. Bu, MücahÎd ve Vakıdî'nin rivayetidir. Böylece bu nass, Hz. Aişe (r.anha)'nin (o sıralarda) Hz. Peygamber'in hanımı olduğuna delâlet etmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, "Temiz kadınlar temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlaradır" (Nûr, 26) buyurmuştur. Böylece bu nass, Hz. Aişe'nin her türlü çirkin fiillerden tertemiz ve uzak olduğuna delâlet eder. Bakmaz mısın? Hz. Nuh'un çocuğu kâfir olunca Cenâb-ı Hak, "O, senin ailenden değildir" [Nuh, 46) buyurmuştur. Lût (a.s)'un karısı da böyledir (TıMn, 10).
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Allah, herşeyi hakkıyla işiten ve hakkıyla bilendir" buyurmuştur. Yani, "Allah sizin sözlerinizi hakkıyla duyan, sizin kalplerinizde sakladığınız şeyleri ve niyetlerinizi yine hakkıyla bilendir," Biz daha önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu harp konusunda ashabıyla müşavere ettiğini zikretmiştik. Ashabından bazıları O'na, "Medine'de kal!" bazıları da, Medine dışına çık" demişlerdi. Onların her bir kısmının böyle söylemelerinde birer maksatları var idi. Her bir görüşe de hem taraftar, hem de muhalif olanlar var idi. İşte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "den onların dediklerini bihakkın işiten ve gizlediklerini de bihakkın bilenim" buyurdu.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "O zaman içinizden iki zümre, neredeyse bozuluyordu" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 83[83]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın bu beyânında âmil olan kelimenin ne olduğu hususunda şu açıklamalar yapılmıştır:
a) Zeccâc, bunun âmilinin kelimesi olduğunu, mananın da, "Yerleştirmek işi o zamanda idi" şeklinde olduğunu söylemiştir.
b) Bunun âmilinin, O'nun sözünün olması..
c) Bu ifâdenin, sözünden bedel olması da caizdir. 84[84]

İkinci Mesele

Âyette bahsedilen iki taifeden maksat, Ensârdan olan iki kabiledir ki bunlar da, Hazreç'ten Benû Seleme ve Evs'ten Benû Harise'dir. Abdullah İbn Ubey münafığı ordudan ayrılınca, bu iki grup da İbn Ubeyy'e tabi olmayı gönüllerinden geçirmişlerdi. Ama Cenâb-ı Hak onları korudu da, böylece onlar Resulullah'ın yanında kaldılar. Alimlerden bazıları şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ bu iki cemaatın kim olduğunu açıkça söylemeyip müphem bırakmış ve bunu gizli tutmuştur. Binaenaleyh bizim, Allah'ın saklı ve gizli tuttuğu şeyin perdesini kaldırmamız caiz olmaz. 85[85]

Cenâb-ı Allah'ın Günahkâr Kimseyi Himaye Etmesi Meselesi

kelimesi, korkmak ve çığlık atmak anlamlarına gelir. Buna göre şayet, "Bir şeye kastetmek,

---

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/38-39
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/39
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/40
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/40

azmetmek demektir. Binâenaleyh, âyetin zahiri bu iki taifenin korkmaya ve savaşı bırakmaya azmettiklerine delâlet eder. Bu ise masiyettir. O halde daha nasıl bu iki cemaat hakkında "Halbuki onların yardımcısı Allah'dı" (tatman, 122)denilebilir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir:
kelimesiyle bazan azmetmek, bazan düşünmek, bazan kişinin zihninden bazı şeyler geçirmek kastedilir; bazan ise bu kelimeyle, düşmanın gücüne, sayısının çokluğuna, teçhizatının mükemmel olduğuna delâlet eden bir mâna murad edilir. Çünkü, kendisinden böyle şeyler sadır olan kimsenin, kalbinin zayıflamasına sebebiyet veren şey kendisinden sadır olması sebebiyle, korkmayı ve feryâd etmeyi aklından geçirmiş olmakla vasfedilmesi doğru olur. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, "O zaman içinizden iki zümre, neredeyse bozuluyordu" buyruğu onlardan herhangi bir masiyet ve günahın çıkmış olduğuna delâlet etmez. Hem, onlardan böyle bir masiyetln sudur ettiği farzedilse bile, bu masiyetin, O'nun, "Halbuki onların yardımcısı Allah'dı" buyruğunun delaletiyle, büyük günahlardan değil de küçük günahlardan olduğu söylenebilir. Çünkü böyle bir şeye kastetmek, eğer büyük günahlardan olsaydı, Allah'ın onların yardımcısı olması söz konusu olmazdı.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Halbuki onların yardımcısı Allah'dtr" buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:4. 86[86]

Birinci Mesele

Abdullah İbn Mesud, bu tabiri "Allah onların yardımcısıdır" şeklinde okumuştur. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı "Mü'm/nterden Mtaft? vuruştuklannda..." (Hucurat, 9) buyurması gibidir. 87[87]

İkinci Mesele

Bu tabirin mânası hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) Bundan murad, bu niyetin, onları Allah'ın dostluğundan çıkarmadığını beyân etmektir.
b) Sanki şöyle denilmek istenmiştir: Allah Teâlâ, onların yardımcısı ve onların işlerinin idarecisidir. O halde daha nasıl onlara bu korku ve, Allah Teâlâ'ya tevekkül etmeme yakışabilir?
c) Burada, bu korku ve hezimete uğramanın vuku bulmadığına dikkat çekmek söz konusudur. Çünkü Allah Teâlâ, bu iki grubun da dostudur. Böylece, tevfiki ve ismetiyle onlara yardım etmiştir. Bundan maksat, Hak subhânehû'nun muvaffak kılması ve doğruya iletmesi olmasaydı, hiçkimsenin günahların karanlıklarından kurtulamayacağını beyân etmektir. Bu izahın doğruluğuna, O'nun, bu sözün hemen peşinden getirmiş olduğu, "Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsin" ifâdesi de delâlet etmektedir.
Buna göre şayet, "Bazı kimselerin, bu âyet nazil olduğunda Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Allah'a yemin olsun ki, Allah bize o ikigrubun dostu ve yardımcısı olduğunu haber vermişken, o iki gurubun kasdetmiş olduğu şeye bizim kastehnemiş olmamız bizi sevindirmedi?" dediğini rivayet etmelerinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun mânası, Allahu Teâlâ'nın, onları övmesi, haklarında, kendisinin onların yardımcısı olduğunu söyleyen bir âyet indirmesi ve bu düşüncenin onları Allah'ın oostluğundan çıkarmamış olması sebebiyle onlar için meydana gelmiş olan şereften dolayı çok büyük bir sevinç ve neşe duymaktır.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsin" buyurmuştur, kelimesi babından bir masdardır. Bu kelime, bir kimse bir işi kendi üzerine almayıp, o hususta başkasının yeterliliğine itimad ettiği zaman söylenilen, falancaya bıraktı" tabirinden alınmadır. Âyet-i kerime, insanın, kendisine arız olan kötülük ve belâları, Allah'a tevekkül ederek savuşturmasının ve bu tevekkül ile feryadı, figânı yok etmesi gerektiğine bir işaret vardır. 88[88]

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/40
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/41
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/41

Bedirdeki Yardım Takva Sebebiyle Olmuştu

"Andolsun ki, siz daha zayıf olduğunuz halde Allah size "Bedir"de kati bir zafer verdi. Binâenaleyh Allah'tan ittikâ edinr tâ ki şükretmiş olasınız" (Âl-t İmran, 123).
Âyetin öncesi ile irtibatı hususunda iki izah vardır:
a) Allah Teâlâ, Uhud'dan bahsedince peşisıra Bedir savaşı kıssasını getirmiştir. Çünkü müslümanlar Bedir günü, alabildiğine fakir ve güçsüz idiler. Kâfirler ise, bunun aksine son derece güçlü ve kuvvetli idiler. Daha sonra Allah Teâlâ bu müslümanları, müşriklere galip kıldı ve bu, insanın maksad ve gayesine ancak Allah'a tevekkül ve O'nun yardımını dilemesiyle ulaşabileceğine delâlet eden en kuvvetli delillerden biri oldu. Bu hadiseyi zikretmenin maksadı, "Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların hileleri size hiçbir şekilde zarar veremez" (ân imran. 120) ve "Mü'minîer ancak Allah'a tevekkül etsin" (ân imran. 122) âyetlerini te'kid etmektir.
b) Allah Teâlâ bu iki cemaatin, nerede ise bozulmak üzere olduğundan bahsetti, daha sonra da, "Halbuki onların yardımcısı Allah'di. Mü'minîer ancak Allah'a tevekkül etsin" yani, "yardımcısı ve destekçisi Allah olan kimselere böyle dağılma, korku ve za'af nasıl uygun düşer!" buyurdu. Cenâb-ı Hak, bunu Bedir hadisesi ile te'kid etti. Çünkü müslümanlar, o zaman son derece güçsüz idiler. Allah Teâlâ onlara yardım ettiği için, gayelerine ulaşmış ve düşmanlarını ezmişlerdi. İşte burada da böyledir. Âyetin öncesi ile münâsebetinin izahı budur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 89[89]

Bedr Kelimesi Hakkında

"Bedir" kelimesi hakkında şu görüşler vardır:
a) "Bedir", bu ismi taşıyan bir adamın sahip olduğu kuyunun ismidir. O kuyu, sahibinin adıyla adlandırılmıştır. Bu, Şa'bî'nin görüşüdür.
b) "Bu kelime, bir kuyunun adıdır. Bu, bir yerin, sahibinin ismi verilmeksizin başka bir isimle isimlendirilmesi gibidir." Vahidî ve hocalarının görüşü böyledir. Bunlar, Şa'bî'nin görüşünü kabul etmemişlerdir. Bedir, Mekke ile Medine arasında bulunan bir su (kuyu)dur. 90[90]

İkinci Mesele

kelimesi, "zelil"in çoğuludur. Vahidî şöyle demiştir: "Fa'tl vezni üzerinde bulunan kelimeler sıfat iseler, "zarif"
kelimesinin "zurefâ"; "kesir" kelimesinin "küserâ" ve "şerik" kelimesinin "şürekâ" vezninde cemî olması gibi, fu'alâ vezninde cemîlenirler. Fakat Araplar muzaaf (şeddeli) olan kelimeleri, fu'alâ vezninde cemîlemekten kaçınmışlardır. Çünkü onlar eğer, "kalîT'in cemisi olarak halîl"in cemisi olarak demiş olsalardı, aynı cinsten iki harf bir arada bulunmuş olurdu. Bundan dolayı fu'alâ kalıbını bırakıp "ef'ile" kalıbına dönmüşlerdir. Çünkü fa'îl vezninin cemilerinden birisi de "ef'ile"dir. Meselâ ve kelimelerinde olduğu gibi. Böylece Araplar, "zelil" kelimesini Âb1 şeklinde cemî yapmışlardır. Keşşaf sahibi, kelimesinin cem-i ktllet vezninde olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın da, onların zelil oluşlarının yanısıra saytca azlıklarına delâlet etmesi için bu vezni zikrettiğini söylemiştir. 91[91]

Üçüncü Mesele

Âyetteki "Siz daha zayıf olduğunuz halde.." cümlesi "hai"dir. Müslümanlar şu sebeplerden

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/42
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/42
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/43

dolayı zelil (zayıf) idiler:
a) Allah Teâlâ, "Halbuki şeref, kuvvet vegâlibiyyet Allah'ındır, peygamberindir mirilerindir" (Monâtikûn. a> buyurmuştur. Binâenaleyh burada bahsedilen zilletin, bu âyetin manasına ters düşmeyecek şekilde tefsir edilmesi gerekir. Bu da, kelimenin, "müstümanların sayılarının az olması, hallerinin zayıflığı, silah ve mallarının yetersizliği .caüşmana karşı koyacak gücü olmama" ile tefsir edilmesidir. Buna göre buradaki zilletin manası, düşmana karşı koyamamadır ki bunun zıddı izzettir. İzzet de, şeref, Mjvvet ve gâlibiyyet demektir. Müslümanların Bedir'de üçyüz küsur oldukları, sadece r>ir tek süvarilerinin bulunduğu, ekserisinin piyade olduğu ve çoğu kez bir grubun tek deve ile idare ettikleri; kâfirlerin ise ikibin kadar oldukları, çok silah ve mükemmel hazırlıklarının yanısıra yüz civarında süvarileri bulunduğu rivayet edilmiştir.
b) Belki de bundan murad, sayıları ve silahları az olduğu için, müslümanların, müşriklerin|inanç ve iddialarına göre zelil sayılmalarıdır. Bu husus, Cenâb-ı Hak, kâfirlerin "En şerefli ve kuvvetli olan, oradan en zelil olanı muhakkak çıkaracaktır" , s) dediklerini nakletmesi gibidir.
c) Sahabe Mekke'de, kâfirlerin bir güç ve servet içinde olduklarını görüyorlardı. Bu vakte kadar, kâfirler üzerinde bir hükümranlığın kurulduğu görülmemişti. Böylece, onların heybetleri müslümanların kalplerinde varlığını sürdürüyor, onların büyük ve kuvvetli sanılması, gönüllerinde yer ediyordu. Bu sebeple müslümanlar, onlardan korkuyor ve onlardan çekmiyorlardı.
Daha sonra Hak Teâlâ, "Resûlüyle sebat etme hususunda Allah'tan korkunuz"; "Umulur ki, takvanız ile, Allah'ın size nimet olarak vermiş olduğu yardıma şükretmiş olursunuz" buyurmuştur. Veyahut da "Cenâb-ı Hak size. kendisine şükredeceğiniz bir başka nimeti in'âm eder" şeklindedir. Böylece şükür in'amın sebebi olduğu için, Cenâb-ı Hak şükür kelimesini "in'âm etmek" kelimesi yerinde kullanmıştır. 92[92]

Üçbin Meleğin Yardıma Gelmesi

"O vakit sen mü'minlere, "İndirilen üçbin melekle Rabb'inizin size imdâd etmesi yetmez mi size?" diyordun"
(Âl-i İmran, 124).
Bu âyette birkaç mesele vardır: 93[93]

Birinci Mesele

Müfessirler, bu va'adin Bedir gününde mi, yoksa Uhud gününde mi meydana geldiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. edatının âmilinin izahı dâ, bu iki görüşe göre yapılmaktadır. Biz bu va'adin Bedir gününde yapıldığını söylersek, ifâdesinin âmili, "Allah size zafer verdi" ifâdesi olur. Buna göre ifâdenin takdiri şöyledir: "Sizler zayıf olduğunuz halde, Allah size zafer verdiğinde sen mü'minlere... diyordun." Bu va'adin Uhud günü olduğunu söylediğimizde, kelimesi, "Hani erkenden yola çıkmıştın..." sözünden ikinci bedel olmuş olur. 94[94]

Melek Gönderme Vaadi Uhud İçin Yapılmıştır

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki:
Birinci görüş, bu va'adin tahakkuk ettiği günün Uhud günü olduğunu söylemektedir. Bu, İbn Abbas, Kelbî, Vahidî Mukâtil ve Muhammed İbn İshâk'ın görüşüdür. Bu görüşün birkaç yönden delili vardır:

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/43-44
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/44
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/44

Birinci delil: Bedir gününde Hz. Peygamber'e, bin melek ile yardım olunmuştu. Allahu Teâlâ Enfâl sûresinde, "Hani siz, Rabb'inizden yardım istiyordunuz da, O da: "Muhakkak ki ben size ard arda gelen bin melek ile yardım edeceğim" diyerek duanızı kabul buyurmuştu" (EnMi, 9) buyurmuştur. O halde Bedir gününde üçbin ve beşbin meleğin indirilmesinden nasıl bahsedilebilir?
İkinci delil: Kâfirler Bedir günü bin veya bine yakın bir sayıda idiler. Müslümanlar ise, bunların üçde biri kadardı. Çünkü müslümanların sayısı, üçyüz küsur idi. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ Bedir günü bin melek indirdi. Böylece kâfirlerin sayısı, müslümanların sayısı hâriç, meleklerin sayısına denk olmuştu. İşte bu nedenle kâfirler bozguna uğradılar. Aynı şekilde Uhud gününde, müslümanların sayısı bin, kâfirlertnki ise üçbin idi. Bu günde de, Bedir'de olduğu gibi, müslümanlar kâfirlerin üçte biri kadardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ bu günde, kâfirlerin sayısı, müslümanlar hariç meleklerin sayısına denk olsun diye, üçbin melek indirmeyi va'adetti. Böylece bu husus, müslümanların, Bedir'de onları hezimete uğrattıkları gibi, Uhud'da da bozguna uğratabileceklerine bir delil olmuş oldu. Sonra bu üçbin melek, o gün müslümanların kalplerinin kuvveti artsın ve korkuları şilinsin diye beşbine çıkarılmıştır. Bu va'adin Uhud günü olduğunu söylersek, bu mananın meydana geleceği malumdur.
Üçüncü delil: Allahu Teâlâ, "(Düşmanlar da) ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb iniz size alemetli beş bin melekle imdâd edecektir" (âı-i Imran, 125> buyurmuştur. Bundan murad, "Size düşmanlarınız ansızın geldiklerinde..." demektir, Düşmanların müslümanlara ansızın geldiği gün, Uhud günüdür. Ama Bedir gününde, düşmanları onlara gelmemiş, aksine onlar (müslümanlar) düşmanlarına gitmiştir. 95[95]

Uhud Savaşını Kabul Etmekteki Müşkil

Buna göre şayet, "Hak Teâlâ'nın, "İndirilen üçbin melekle Babb'inizin size imdâd etmesi yetişmez mi?" âyetinin Uhud günü hakkında olduğunu söylersek, sonra bu yardım da meydana gelmeyince, yalan söylenmiş olur" denilirse buna iki şekilde cevap verilir:
a) Cenâb-ı Hakk'ın beşbin melek indirmesi, müslümanların ganimetler konusunda sabredip ittika etmelerine bağlanmıştır. Sonra birkısım müslümanlar da ganimetler hususunda sabr ve ittikâ etmeyip, aksine Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrine muhalefet etmişlerdir. Binaenaleyh, şart tahakkuk etmeyince, "meşrut" da bulunmaz.. Üçbin melek indirmesi hususuna gelince, Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, savaş için elverişli mahallere yerleştirdiği ve kendilerine, bu mahallerde katıp sebat etmelerini emrettiği mü'minlere va'adetmiştir. İşte bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onlara, o mahallerde kalmaları şartıyla, bu va'adde bulunduğunu gösterir. Onlar bu şarta riayet etmeyince, haliyle meşrut da meydana gelmemiştir.
b) Biz, meleklerin inmediğini kabul etmiyoruz. Vakıdî'nin Mücâhid'den rivayet ettiğine göre o şöyle elemiştir: "Uhud günü melekler geldiler, ama savaşmadılar." Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in sancağı Mus'ab İbn Umeyr'e verdiği, Mus'ab şehid edilince onu, Mus'ab'ın suretinde olan bir meleğin aldığı, bunun üzerine de Hz. Peygamber'in, ileri geç, ya Mus'ab dediği, bunun üzerine meleğin, "Ben Mus'ab değilim!" cevabını verdiği, böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunun, kendisine yardım eden bir melek olduğunu anladığı., rivayet edilmiştir. Yine Sa'd İbn Ebî Vakkas (r a) m şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O gün ben ok atıyordum; attığım oku bana, beyaz ve güzel yüzlü bir adam geri getiriyordu. Ben, onun kim olduğunu bilmiyordum. Bunun üzerine ben onun bir melek olduğunu zannettim, (anladım)" Bu hususun izahı hakkında söyleyeceğimiz şey, bundan ibarettir.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu açıklamaya göre, âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebet vechi şudur: Allahu Teâlâ Uhud savaşını zikretmiş, daha sonra da, "Müminler ancak Allah'a tevekkül etsin" buyurmuştur. Yani, tevekküllerinin, sayılarının ve teçhizatlarının çokluğuna değil, yalnız Allah'a olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, zelil bir halde iken, size Bedir'de zafer ihsan etmiştir. Tıpkı bunun gibi, Cenâb-ı Hak diğer yerlerde de, savaş

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/44-45

meydanlarında da bu gibi şeylere kadirdir. Cenâb-ı Hak sözü daha sonra Uhud kıssasına getirerek, "O vakit sen müminlere, "indirilen üçbin melekle Rabb'inizin size imdâd etmesi yetişmez mi size?" diyordun" buyurmuştur. 96[96]

Ekseriyete Göre, Melekler Bedir Günü Gelmiştir

İkinci görüş: Bu va'adin Bedir günü meydana gelmesidir ki, bu ekseri müfessirinin görüşüdür. Bu görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğu hususunda şu delilleri getirmişlerdir:

Birinci hüccet: Allah Teâlâ, "Andolsun ki siz daha zayıf olduğunuz halde, Allah size Bedir'de kafi bir zafer verdi" (âı-ı imran. 123), "O vakit sen mü'minlere, ... diyordun" (âıi imran, 124) ve şöyle şöyle buyurmuştur. Böylece bu ifâdelerin zahiri, Allahu Teâlâ'nın onlara, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mü'minlere bu sözü söylediğinde yardım etmiş olmasını gerektirir ki bu da, Hz. Peygamber'in bu sözü Bedir gününde söylemiş olmasını gerektirir.

İkinci hüccet: Sayının ve teçhizatın azlığı Bedir gününde daha fazla söz konusudur. Bu günde, kalplerin takviye edilmesine daha çok ihtiyaç vardır. Binâenaleyh bu sözü, Bedir gününe hamletmek daha evlâ olur.

Üçüncü hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın üçbin melek indireceğine dair va'adi, herhangi şarta bağlanmamış ofüp mutlaktır. Binaenaleyh, bunun meydana gelmiş olması gerekir. Bu ise ancak, Uhud değil, Bedir gününde meydana gelmiştir. Hiç kimse, neteklerin indiklerini, fakat savaşmadıklarını söyleyemez. Çünkü va'ad, üçbin melekle yardım etmek şeklinde idi. Ve, meleklerin sırf indirilmesiyle de yardım tahakkuk etmez; aksine meleklerin bizzat yardım etmesi, destek vermesi gerekir. Meleklerin yardımı ise, Uhud gününde değil. Bedir gününde olmuştur.

Sonra bu görüşte olanlar, birinci görüşte olanların delillerine cevap vermiş ve şöyle demişlerdir:

"Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Bedir günü bin melekle yardım edilmiştir'.' şeklindeki birinci delilinize iki bakımdan cevap verilir:

1 - Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabını bin melekle desteklemiş, sonra onlara ikibtn melek daha göndermiştir. Böylece meleklerin sayısı üçbin olmuştur. Sonra buna ikibin melek daha ilâve etmiş ve sayı beşbine ulaşmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) ashabına sanki, "Rabbinizin size bin melekle yardım etmesi, yetmez mi size?" demiş, onlar da, "Evet, yeter" demiş. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), "Rabb'inizin üçbin melekle yardım etmesi, yetmez mi size?" demiş, onlar yine, "Evet, yeter" diye cevap vermişler. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, "Eğer sabreder ve m uttaki ferden olursanız, Rabb'iniz sizi beşbin melekle destekleyecek" demiştir. Bu, hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabına söylediği rivayet edilen şu söz gibidir:

"Cennet ehlinin dörtte biri olmanız sizi sevindirir mi?" Dediler ki: "Evet, sevindirir." Bunun üzerine, "Cennet ehlinin üçte biri olmanız sizi sevindirir mi?" buyurdu. Dediler ki, "Evet, sevindirir." Bunun üzerine Hz. Peygamber 'Ben sizin, cennet ehlinin yansı olmanızı umuyorum" buyurdular."97[97]

2- Bedir savaşına katılanlara, Enfâl sûresinde zikredildiği üzere, bin melek ile yardım edilmiştir. Sonra müslümanlara, bazı müşriklerin kalabalık bir sayıyla Kureyşlilere yardım etmek istediği haberi ulaşınca onlar bundan korkmuşlar ve, sayılarının azlığından dolayı bu onlara çok zor gelmişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, mü'minlere, "Eğer kâürler Kureyşlilere yardımcı olarak gelirlerse, ben de size beşbin melekle yardım ederim" va'adinde bulunmuştu. Sonraysa, bu yardım Kureyş'e gelmemiş, aksine, Kureyş'in hezimete uğradığı haberi kendilerine ulaşınca da gerisin geriye dönmüşlerdi. Bundan dolayı da müslümanların, bine ilâve sayıdaki bir yardımla desteklenmesine gerek kalmamıştı.

"Kâfirler Bedir gününde bin kişiydiler, bunun için de Cenâb-ı Hak bin melek indirmişti. Uhud

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/45-46

97[97] Müslim, İman, 376 (1/200-201); Tirmizî, Cennet, 13 (4/684).

gününde ise üçbin kişi olduklarından, Cenâb-ı Hak üçbin melek indirmiştir" şeklindeki ikinci delilinize gelince, buna da şöyle cevap verilir: Bu güzel bir "takrîb"dir; deliller güzel sevkedilmiştir. Fakat bu, durumun böyle olmamasını gerektirmez. Bilakis Cenâb-ı Hak, iradesine göre, sayıyı ister artırır, isterse eksiltir.

"Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer onlar size ansızın gelecek olurlarsa..." (ân imran, 125) buyruğuna tutunmak olan üçüncü delile ise şöyle cevap verilir:

Müşrikler, Hz. Peygamber ve ashabının Kureyş kervanına saldırdığını duyduklarında, kalplerindeki kin ve kızgınlık artmış, toplanarak Hz. Peygamber ve (ordusunun) üzerine yürümeyi tasarlamışlardı. Sahabe bunu duyunca korkar, bunun üzerine de Cenâb-ı Hak onlara, şu haberi verir: "Eğer onlar size ansızın gelecek olurlarsa, Rabb 'iniz size beşbin melekle yardım edecektir." İşte bu iki görüşün ortaya konulmasında söylenilmiş olanların neticesi bundan ibarettir. Allah, kendi muradını en iyi bilendir. 98[98]

Gelen Meleklerin Adedi

Âlimler meleklerin sayısı hakkında ihtilâfa düşmüştür. Meleklerin sayısı hakkındaki görüşlerin tesbitini şöyle yapabiliriz: Âlimlerden bazıları, eksik olan sayıyı fazla olan sayıya ilâve etmişler ve şöyle demişlerdir: Çünkü üçbin melekte yardım etmede bir şart söz konusu değildir. Beşbin melek ile yardım etme ise, sabretmeye, muttakî olmaya ve de, kâfirlerin ansızın mü'minlere gelmesine bağlanmıştır. Binâenaleyh, bunların başka başka olması gerekir. Bu görüş zayıftır. Çünkü beşbin melekle yardım etmenin bir şarta bağlanmış olmasından, onun cüz'ü ve kısmı olan üçbin melekle yardım etmenin de aynı şartla meşrut olması gerekmez. Bir kısım âlimler ise, eksik olan sayıyı fazla olan sayının içinde mütâlâa etmişlerdir.

Birinci ihtimâlin kabul edilmesi haline gelince: Eğer biz âyet-i kerimeyi Bedir kıssasına hamledersek, o takdirde meleklerin sayısı dokuzbin olur. Çünkü Cenâb-ı Hak bin, üçbin ve beşbin sayılarını zikretmiştir ki, bunun toplamı dokuzbin eder. Eğer âyeti Uhud kıssasına hamledersek, bu takdirde burada bin sayısı zikredilmem iştir. Bilâkis bu kıssa hakkında üçbin ve beşbin sayıları zikredilmiştir ki, toplamı sekizbin eder.

İkinci ihtimalindi bu, eksik olan sayıyı fazla olan sayıya girdirmek idi,-kabul edilmesi haline gelince, bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Meleklerin sayısı beşbindir. Çünkü onlara bin melekle yardım va'adedilmiştir. Sonra ise buna diğer ikibtn ilâve edilmiş, böylece onlara üçbin melek ile yardımın va'adedilmiş olması gerekmişti. Sonra bu sayıya ikibin daha ilâve edildi, böylece de onlara beşbin melekle yardım edileceği va'adedilmiş oldu.

Biz âlimlerin birinin şöyle dediğini rivayet etmiştik: "Bedir'e katılan müsiümanlara Din melek ile yardım edilmiştir." Denildi ki, Kürz İbn Câbir el-Muharibî, müşriklere yardım etmeyi isteyince, bu müsiümanlara zor geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ıs.a.s) onlara, 'Müşriklere yardım gelmesi halinde, Rabb'fnizİn de stze üçbin ve beşbin melekle yardım etmesi yetmez mi stze?" demiştir. Sonraysa müşriklere yardım gelmemiştir. Aynen bunun gibi, binin üzerindeki melekler, müsiümanlara yardıma gelmemiştir. İşte bu açıklamalar, hepsi de muhtemel olan izahlardır. Allah, muradını en iyi bilendir. 99[99]

Meleklerin Fiilen Savaşıp Savaşmadıkları

Tefsir ve siyer âlimleri, Allah Teâlâ'nın, Bedir günü melekleri* indirdiği ve meleklerin kâfirlerle savaştığı hususunda icmâ etmişlerdir. İbn Abbas (r.a), "Melekler, Bedir gününden başka bir günde savaşmamışlardır. Bedir'in dışındaki savaşlarda ise, sadece sayı ve destekçi olarak bulunuyorlar; ne savaşıyorlar, ne de vuruşuyorlardı." demiştir. Bu görüş aynı zamanda, ekseri âlimlerin görüşüdür. Ebu Bekr el-Esamm ise, bu fikri şiddetle reddetmiş ve bunun aleyhine şu delilleri getirmiştir:

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/46-48

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/48-49

Birinci hüccet: Tek melek, bütün yeryüzünü helak edebilir. Meşhur olan şudur ki, Cebrail (a.s) kanadını Lût kavminin dört şehrinin altına sokmuş ve kanadı yedinci kat yer tabakasına kadar ulaşmış; sonra da onu göklere kaldırarak altını üstüne getirmiştir. Binâenaleyh Cebrail (a.s) Bedir gününde hazır bulunduysa, müslümanların kâfirlerle savaşmasına ne gerek var? Sonra, onun hazır bulunduğunu kabul etmemiz halinde, diğer melekleri göndermenin faydası ne ki?

İkinci hüccet: Kâfirlerin ileri gelenleri meşhur idiler. Yine, bu meşhur kâfirlerin her birinin karşısında da bilinen ve tanınan bir sahabe bulunmaktaydı. Durum böyle olunca, o kâfirlerin öldürülmesini kâfirlere isnad etmek imkânsız olur.

Üçüncü hüccet: Eğer melekler savaşmış olsalardı, onlar ya insanların onları gördüğü yerde bulunurlardı, veyahut da insanların görmediği yerde.. Eğer insanlar onları görmüşlerse, onları ya insan suretinde görmüşlerdir, veyahut da başka bir surette. Birinciyi kabul edersek, bu takdirde Hz. Peygamber'inordusundan müşahede edilen miktarın üçbin veya daha fazla olması gerekirdi ki, hiçkimse bunu söylememiştir. Birde Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizi de onların gözlerinde azaltıyordu" (Enta\. 44) âyetinin aksine olmuş olur. Eğer müslümanlar o melekleri, insan suretinde görmemişlerse, o zaman o insanların kalplerine çok şiddetli bir korkunun düşmesi gerekirdi. Çünkü, meselâ cinni gören kimse çok korkar.. Bu husus ise, kesinlikle nakledilmemiştir.

İnsanların melekleri görmemiş olması durumunda kelamın takdiri şöyle olur:

"Melekler savaşıp, düşmanların başlarını koparıp, karınlarını deşip ve kâfirleri atlarından düşürdükleri zaman insanlar, bunu yapanlardan hiç kimseyi görmedikleri halde, bu fiillerin meydana geldiğini müşahede ediyorlardı. İşte bu gibi şeyler, en büyük mucizelerdendir. Bu durumda, böyle bir hali inkâr edenin inatçı bir kâfir olması gerekir. Böyle bir inkâr olmadığına göre, bu delilin yetersizliği de ortaya çıkar (yani insanların melekleri görmemiş olması ihtimali geçersiz olur.)

Dördüncü hüccet: İnen bu meleklerin, ya kesîf veyahut da latîf bir cisim oldukları söylenebilir. Birinci ihtimale göre onları herkesin görmüş olması ve, onları görmenin, başkalarını görmek gibi olması gerekir. Halbuki durumun hiç de böyle olmadığı bilinen bir gerçektir, Eğer onlar, mesela hava gibi latîf cisimler idiyseler, onlarda katılık, sertlik gibi özellikler bulunmaz; böylece onların atlara binmiş olmaları da imkânsız olmuş olur. Bütün bunlar ise, sizin de kabul ettiğiniz hususlardır.

Bil ki böyle bir şüphe, ancak Kur'ân'ı ve nübüvveti inkâr eden kimseye yakışır. Ama Kur'ân'ı ve peygamberliği kabul eden kimseye, böyle bir şey söylemesi hiç mi hiç yakışmaz. Kur'ân nassının bunu belirtmiş olması ve bu hususun, rivayet edilmiş olan haberlerde mütevâtir derecesine ulaşmış olması sebebiyle, Ebû Bekr el-Esamm'ın bunu inkâr etmemesi gerekirdi. Abdullah İbn Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kureyş Uhud'dan döndüğünde meclislerinde başarılarını konuşuyor ve şöyle diyorlardı: "Biz Bedir gününde gördüğümüz alaca atları ve beyaz adamları Uhud'da görmedik.." Ortaya atılan bu şüpheyi Allah'ın kudretinin kemâliyle karşılaştırdığımızda, böyle bir şüpheye yer kalmaz, ortadan kaybolur. Çünkü Allah Teâlâ bütün mümkinâta kadir olduğu için, istediğini yapar, her türlü ihtiyaçtan münezzeh olduğu için, dilediği her şeye hükmeder. 100[100]

Meleklerin Mü’minlere Yaptıkları Yardımın Şekli

Alimler, meleklerin yardımının şekli hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları onların mü'minlerle birlikte savaştıklarını; bazıları da bu yardımın, onların kalplerine kuvvet vererek, onlara muzaffer olacaklarını bildirerek ve kâfirlerin kalplerine korku atarak olduğunu söylemişlerdir. Yardım hususunda açık o(an husus şudur ki, melekler, kendilerine ihtiyaç hissedildiğinde savaşta bizzat orduya katılmışlardır. Savaşta bizzat orduya katılmalarına ihtiyaç kalmaması ve mü'minlerin kalplerini güçlendirmek için orada bulunmalarının yeterli olacağını söylemek de caizdir. Müfessirlerden pekçoğu meleklerin Bedir'de savaştıklarını; diğer savaşlardaysa

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/49-50

savaşmadıklarını iddia etmişlerdir. [101][101]

Beşinci Mesele

"Yetmez mi size..?" buyruğu hakkındadır. "Kifâye" rnasdarının manası, ihtiyacı gidermek ve işi yerine getirmek demektir. Birisi, bir başkasının ihtiyacını giderdiğinde "Ona, o şu işte yetti" denilir. "İmdad" masdarının manası, bir seyi peyderpey vermektir. Mufaddal, bu imdadın, takviye ve yardım şeklinde olması halinde denildiğini; ek yardım şeklinde olması halinde de denildiğini ve, Hak Teâlâ'nın, "denizde ona yardım eder.." (Lokman. 271 buyruğunda da böyle olduğunu söylemiştir. [102][102]

Altıncı Mesele

İbn Amir kelimesini, teksir ve mübalağa sigasıyla, zâ harfini şeddeli ve fethalı olmak üzere, şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise. zâ harfinin fethasıyla . desız olarak şeklinde okumuşlardır ki, bunlar iki kullanıştır.[103][103]

Yedinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Kalplerini kuvvetlendirmek, onları sebata teşvik edip azimlendirmek ve Allah'ın yardımına güvenlerini artırmak için. meleklerin ineceği va'adi ce yapılmıştır. "Size yetmez mi?' ifâdesinin mânası. "Onlara, üçbin melekle yapılan yardımın yetmeyeceği zannını reddetmek olup istifhâm-ı inkarîdir. yani yeteceğini ifâde etmektir " Azlıkları, zayıflıkları ve düşmanlarının sayısının çoklukları sebebiyle, onların zaferden ümidi kesmiş kimseler gibi olduklarını ihsas ve buna işaret I olumsuzluğu tekid eden j) edâtıyla beraber gelmiştir. [104][104]

Elbette sizsabreder, ittiko ederseniz, onlar da ansızın üstünüze gelecek oiurLırsj. Rabbiniz size nişanlı besbin melekle yardım edecektir (Al-ı liman 12)
Âyette birkaç mesele vardır: [105][105]

Birinci Mesele

kelimesi, edatımdan sonra gelen ifâde için olumluluk ifâde eder. Yanı mâna şudur: 'Bilâkis, bu yardım size yetecektir." Böylece bu kelime, mutlaka yeteceğini göstermiştir. Cenâb-ı Hak sonra, "Siz sabreder, ittika ederseniz, onlarda ansızın üstünüze gelecek olurlarsa..." buyurmuştur. Yani, "Eğer müşrikler, ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb'iniz size, bundan daha fazla sayıdaki meleklerle yardım eder. Bu da beşbin melektir." Buna göre beşbin meleğin gelmesi, üç şartın tahakkuk etmesine bağlanmıştır: Sabır, takva ve kâfirlerin ansızın bastırıvermesi... Bu şartlar bulunmadığı için, meşrut da bulunmamıştır. [106][106]

İkinci Mesele

kelimesi, tencere kaynadığında Arapların söylemiş olduğu "Tencere kaynadı" tabirinden alınma bir masdardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Nihayet emrimiz gelip de finn kaynadığı zaman./'

---

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/50
[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/50-51
[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/51
[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/51
[105][105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/51
[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/51-52

(Hûd, 40) buyurmuştur. Bu kelimenin, tencere kaynarken suyun kabarmaya başladığı ilk yere denildiği de söylenmiştir. Sonraysa Araplar bu lâfzı, istiare yoluyla, sürat ve hız anlamında kullanmıştır. Nitekim "Falanca geldi ve süratle geri döndü" denilir. Fıkıh usûlcülerinin, "Emir, fevr veya terahî içindir" (Emir derhal veya gecikmeli olarak yapmayı ifâde eder) sözleri bu kabildendir. Bunun ifâde etmek istediği mana, "Düşmanın gelişinin hızlılığını, isteğini ve süratini" ifâde etmektir. 107[107]

“Alâmetli” (Nişanlı) Tabirinin Manası

İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsim, vâv harfinin kesresi ile, kelimeyi şeklinde, yani "kendilerini husûsî bir takım alametlerle alametlendirmiş oldukları halde" manasında okumuşlardır. Rivayetlerin çoğu, o meleklerin atlarını bir takım nişanlarla ala-metlendirdiklerini ifâde eder. Diğer kıraat imamları ise, bu kelimeyi, vâv'ın fethası ile şeklinde, yani "Allah veya kendileri tarafından alâmetlendirilmiş olarak" manasında okumuşlardır. Buna göre, bu kelimenin ifâde ettiği "tesvîm" (alâmetlendirme)den ne murad edildiği hususunda şu iki görüş vardır:
a) kelimesi, "bir şeyi başkalarından ayıran ve tanınmasını temin eden alâmet" manasınadır. Bunun tefsiri, (Ah iman. 14> âyetinin tefsirinde geçmişti. Bu alâmet, düşmanla karşılaşıldığında süvarinin tanınmasını sağlayan şeylerdir. Nitekim hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.s)'in Bedir günü "Kendinizi alâmettendttinlz. Çünkü melekler de kendilerini alâmetiendirdiler" dediği yer almıştır. İbn Abbas (r.a), "Melekler, kendilerini sarı sarıklar sararak alâmetlendirmişler ve atlarını da nişan lam ıslardı. Onlar, alın ve kuyruklarına beyaz yünler takılmış alaca atlar üzerinde idiler " demiştir. Hz. Hamza İbn Abdulmuttalib (r.a)'in, deve kuşu tüyü takarak; Hz. Ali (r.a)'nin beyaz yün takarak; Hz. Zübeyr (a.s)'in sarı sarık sararak; Ebu Bücane (r.a)'nin kırmızı sarık sararak kendilerini alâmetlendirdikleri rivayet edilmiştir.
b) Bu kelime, "salıverilmiş" manasınadır ve Arapların otlağa salıverilmiş develer tçin kullandıkları "Deveyi saldım" tabirinden alınmıştır. Bu fiilin "tef'îl" babında denilir. Bu tıpkı senin ve demen gibidir. Bu kelimeyi vâvın kesresi ile "müsevvimîn" şeklinde okuyanlara göre manası, "melekler, kâfirleri öldürmek ve esir etmek için, atlarını onların üzerine salıverdiler" şeklinde olur. "Müsevvemin" diye okuyanlara göre ise mana, "Hayvanların otları ve bitkileri helak etmesi gibi, Allah Teâlâ da müşrikleri helak etsinler diye, melekleri onların üzerine salmıştır" şeklinde olur. 108[108]

Bu Yardımın Müminleri Müjdelemek İçin Yapılması

"Allah bu (yardımı), ancak size bir müjde olsun ve kalpleriniz onunla yatışsın diye yaptı. Nusret ancak aziz ve hakim olan Allah'ın yanındadır. (Bir de bunu)kâfirlerin Heri gelenlerini kessin, yahut onlan tepesi aşağı getirip de emellerine kavuşmayantar olarak gerisin geri dönsünler diye (yaptı)" (Âl-i İmran, 126-127).
Bu âyetteki (Bunu., yaptı) ifâdesindeki zamir masdara râcîdir. Hak Teâlâ sanki, "Allah bu yardım ve desteği, ancak muzaffer olacağınıza bir müjde yaptı" buyurmaktadır. Bir önceki âyetteki (size yardım edecek) buyruğu bu yardıma delâlet etmektedir ve yardım bu âyette zamirle ifade edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ ' (Kesilirken) üzerlerine Allah 'm ismi anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu bir Ûsktır" (Enam. 121) buyurmuştur. Bu, "Onu yemek bir fısktır" manasına gelir. Buna, "yemeyin" fiili delâlet etmektedir ve bundan dolayı zamirle ifâde edilmiştir. Zeccâc, "Bu âyet, "Allah, bu yardımı ancak size bir müjde olsun diye zikretmiştir" manasın-dadır" demiştir. "Büşrâ" kelimesi, masdarından bir isimdir. Bu kelimenin izahı (Bakara. 85) âyetinin tefsirinde geçmişti. 109[109]

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/52
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/52-53
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/53

Fiilin İsme Atfedilmesinin İzahı

Allahu Teâlâ daha sonra, "ve Kalpleriniz onunla yatışsın dîye.." buyurmuştur. Bununla ilgili bir soru vardır, o da şudur: Âyetteki kelimesi fiil, kelimesi ise isimdir. Fiilin isme atfedilmesi güzel kabul edilmez. Binâenaleyh ya ''ancak size bir müjde ve itminan olsun diye.,.", veyahut da "ancak sizi müjdelemek ve kalpleriniz itminan bulmak için..." şeklinde olmast gerekirdi. Öyle ise hiçin bunlar bırakılmış ve fiilin isme atfedilmesi yoluna başvurulmuştur? Buna iki şekilde cevap verilir:

1- "İmdâd" kelimesinin zikredilmesinde iki gaye bulunmakta olup bunlardan birisi, arzu edilme bakımından diğerinden daha kuvvetlidir. Bu gayelerin birincisi, mü'minlerin kalbine neşe vermek, onları neşelendirmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "ancak bir müjde olsun diye" buyruğu ile murad edilen budur. İkincisi ise, Allah'ın yardım ve muzafferiyetinin onlarla beraber olduğu, bu sebeple de savaştan korkmamaları hususunda bir itminan ve güven meydana gelmesidir. Esas maksad da, işte budur. İşte, arzu edilme bakımından bu iki durum arasında bir farklılığın bulunduğuna dikkat çekmek için Cenâb-ı Hak bu iki ifâdeyi ayrı ayrı zikretmiştir. Binaenaleyh bunun bir müjde olması, arzu edilen bir şeydir; ama daha güçlü olarak arzu edilen ise, bu itmi'nân ve güvenin meydana gelmesidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, illet bildiren lâm harfini itmi'nân fiilinin başına getirerek, "ve., yatışsın, güven bulsun diye,." buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, ' 'Hem onlara binmeniz için, hem zînet için de atları, katıdan, merkepleri yarattı" (Nam. 8) buyruğudur. Esas maksat binmek olduğu için, illet bildiren lâm harfi, "binmek" fiilinin başına getirilmiştir. İşte, burada da böyledir.

2- Cevap sadedinde bazıları şöyle demiştir: Buradaki vâv harfi zaiddir. Kelamın takdiri ise, "Allah bunu ancak, kalpleriniz onunla yatışsın diye size bir müjde yapmıştır" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Nusret ancak Allah'ın yanındadır" buyurmuştur. Bundan maksat, mü'minierin tevekküllerinin meleklere değil ancak Allah'a olması gerektiğidir. Bu, kulun imanının ancak, sebebleri bir tarafa bırakıp, müsebbibü'l-esbâb olan Allah'a tamamıyla yönelmekle kemâle ereceğine dikkat çekmektedir. Allah'ın, "Aziz ve hakîm olan" tavsifine gelince, "azîz" kelimesi O'nun kudretinin kemâline; "hakîm" kelimesi ise O'nun ilminin kemâline işaret etmektedir. Binâenaleyh kulların ihtiyaçları Hak Teâlâ'ya gizli kalmaz ve O, kulların dualarına icabette acze düşmez. İşte muzafferiyet ancak böyle olan bir zat'ın rahmetinden; yardım da ancak böyle olan bir varlığın lütf-u kereminden beklenebilir. Hak Teâta daha sonra "Kâfirlerin ileri gelenlerini kessin..." buyurmuştur. Bu ifâdenin başındaki lâm harf-i cerri, "Nusret ancak, aziz ve hakim olan Allah'ın yanındadır" cümlesine müteallıktir. Buna göre manası, "Allah Teâlâ'nın size, melekleri imdada göndererek yardım etmesinden maksadı, o mü'minlerin kâfirlerden bir gmbu kesmeleri, yani onları vurup öldürmeleridir. Yine bu lâm harf-i ceninin, ifâdesine ma'tuf olduğu da söylenmiştir. Fakat bu ifâde, başında atıf vâvı olmaksızın getirilmiştir. Çünkü cümlenin kısımları birbirine yakın olduğu zaman atıf harfinin düşürülmesi caizdir. Bu, efendinin hizmetkârına, atıf harfini hazfederek, "Sana, benim hizmetimi görmen, bana yardım etmen ve hizmetimi yerine getirmen için ikramda bulundum" demesi gibidir. Çünkü bu cümlenin kısımları birbirine yakın oldukları için atıf harfi düşmüştür. İşte burada da böyledir. Âyetteki kelimesi, bir taife ve cemaat manasınadır. Burada "vasat" (orta) kelimesinin değil de "taraf" kelimesinin getirilmesi yerinde olmuştur. Zira.birşeyin ortasına ancak onun bir tarafından aldıktan sonra ulaşılabilir. Bu, "Kâfirlerden size yakın olanlarla muharebe ed/n" (Tevbe, 123) ve "Görmediler mi kt biz yeryüzüne yönelerek onu etrafından eksiltiyoruz" (Ra'd,4i) âyetlerine uygundur.

Sonra Cenâb-ı Allah "yahut onian tepesi aşağı getirir" buyurmuştur, kelimesi Arapça'da birşeyi yüz üstü yere vurmaktır. Meselâ "Onu, yüz üstü yere vurdum, o da yüz üstü yere çakıldı" denilir. Kelimenin izahı budur, sonra ileride yine izah edilecektir. Bundan murad, rezil rüsvay etmek, helak itmek, lanetlemek, hezimete uğratmak, kızmak ve zelil kılmaktır. İşte bu kelimenin tefsiri hakkında müfessirler, bunları zikretmişlerdir.

Âyetteki "emellerine kavuşamayanlar" kelimesine gelince, kelimesi, mahrumiyet manasınadır.

Bu kelime ile "ye's" arasındaki fark şudur: Haybet, ancak birşey umulduğunda meydana gelir. Ye's ise, bazan birşeyin olmasını umduktan önce, bazan da sonra olur. Bu sebeple "ye's"in zıddı, recâ (ümit), haybet'in zıddı ise "zafer" (elde etme)dir. Allah en iyisini bilir. 110[110]

'İşten hiçbirşey sana ait değildir. (Allah) ister onların tevbesini kabul eder, ister onları azaplandmr. Çünkü onlar zâlimdirler" (Âl-I Imran. 128). 111[111]

Âli İmran 128. Âyetinin Nüzul Sebebi Hakkında Rivayetler

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

Birinci Mesele

Bu âyetin sebeb-i nüzulüne dair iki görüş vardır:
a) Meşhur olan görüşe göre, bu âyet-i kerime Uhud kıssası hakkında nazil olmuştur. Bu görüşte olanlar üç değişik izah üzere ihtilaf etmişlerdir:
1- Hz. Peygamber (s.a.s), kâfirlere beddua etmek isteyince bu âyet nazil olmuştur. Bunu söyleyenler de üç ihtimal zikretmişlerdir:
Birincisi: Rivayete göre Utbe İbn Ebî Vakkas, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başını yardı ve dişini kırdı. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s)'in yüzünden kanlar akmaya başladı. Ebu Huzeyfe'nin kölesi Salim (r.a) ise, bir taraftan Hz. Peygamber'in yüzündeki kanları yıkarken, bir taraftan da, "Kendilerini yaratıcılarına inanmaya çağıran peygamberlerinin yüzünü kanlara boyayan bir kavim nasıl iflah olur!" diyordu. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) o kâfirlere beddua etmek isteyince, bu âyet nazil oldu.
İkincisi: Salim İbn Abdullah'ın babası İbn Ömer (ra.)'den rivayet ettiğine göre, Hz. Muhammed {s.a.s), müşrik topluluklara lanet ederek şöyle demiştir: "Allah'ım Ebu Süfyan'a lanet et; Hars İbn Hişam'a lanet et; Safvan İbn Ümeyye'ye lanet et!" İşte bunun üzerine, o âyet nazil olmuştur. Âyetteki "(Allah) ister onların tevbesini kabul eder" buyruğunun de gösterdiği gibi, Cenâb-ı Hak bu kimselerin tevbesini kabul etmiş ve bunlar çok güzel müslümanlar olmuşlardır.
Üçüncüsü: Bu âyet, Hz. Hamza İbn Abdulmuttalib (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), savaş meydanında Hz. Hamza'nın cesedini ve ona müşriklerin yaptığı işkenceleri görünce, "Yemin ederim ki ben de onlardan otuz kişiye işkence yapacağım" demişti ve bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Bütün bunlar Uhud savaşında olmuştur. Binaenaleyh âyet, hepsi hakkında birden nazil olmuş olup, bütün ihtimallere hamletmek imkansız değildir."
2- Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrine muhaletet eden ve mevzilerini terkeden müslüman okçulara lanet etmek istemesi sebebiyle nazil olmuştur. Böylece Hak Teâlâ, onu bundan menetmiştir. Bu, İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilmiş olan görüştür.
3- Hz. Peygamber (s.a.s), emrine muhalefet eden, bozguna sebep olan ve kendilerine beddua ettiği müslümanlar için istiğfar dilemek istedi de bu âyet nazil oldu. İşte bütün bu ihtimal ve izahlar, "Bu âyet, Utıud kıssası hakkında nazil olmuştur" şeklindeki görüşümüze dayanmaktadır.
b) "Âyet-i kerime başka bir hâdise hakkında nazil olmuştur, o da şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), ashabının seçkinlerinden bir topluluğu, Kur'an öğretmeleri için Bi'r-i Ma'ûne halkına göndermişti. Âmir İbn Tufeyl, askerleriyle birlikte onların üzerine gitti ve onları yakalayıp öldürdü. Hz. Peygamber {s.a.s) buna çok üzüldü ve kâfirlere *irk gün beddua etti. İşte âyet, bunun üzerine nazil olmuştur." Bu, Mukâtil'in görüşü olup, uzak bir ihtimaldir. Çünkü ekseri âlimler, bu âyet-i kerimenin Uhud kıssası hakkında olduğunda ittifak etmişlerdir. Sözün gelişi

---

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/54-55
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/56

de buna deiâlet eder. Burada sözün başı ve sonuyla ilgisi olmayan bir kıssa anlatmak uygun değildir. 112[112]

Hz. peygamber'in İsmeti Hakkındaki Şüpheye Cevap

Bu âyetin zahiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapma durumunda olduğu bir iş hakkında gelmiş olduğuna delâlet etmektedir. Böylece bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i o davra- nıştan menetmek gibi olmuştur. Bu durumda ortaya şöyle bir müşkil çıkmaktadır: Eğer Hz. Peygamber (s.a.s)'in du davranışı Allah'ın emriyle olmuşsa, Allah Teâlâ, O'nu bundan nasıl menetmiş olabilir? Eğer bu davranışın Allah'ın emri ve izni ite olmadığını söylersek, bu durum Cenâb-ı Hakk'ın, "O (Peygamber), kendi hevâ-vü hevesinden söylemez" (Necm, 3) âyetiyle nasıl uyuşur? Yine âyet-i kerimeler, peygamberlerin ismetine (günahsız olduklarına) delalet etmektedir. Buna göre bu âyette menediimiş olan şey, eğer iyi ise, Allah onu niçin menetmiştir? Eğer çirkin ise, onu yapan nasıl mâsûm (ismet sahibi) sayılır?
Bu soruya birkaç şekilde cevap verilebilir:
1- Bir işten menetmek, menedilen şeyin yapılmış olduğunu göstermez. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Eğer şirk koşarsan, andoisun ki amellerin boşa gider" (Zümer, 65) demiştir. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) hiç şirk koşmamıştrr. Yine Hak Teâlâ, "Ey Peygamber Allah'tan kork..." (Ahzab, ı> buyurmuştur. Bu emir, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'tan korkmadığına delâlet etmez. Bunun peşine Cenâb-ı Allah, "Kâfirlere itaat etme" (Ahzab, ıj buyurmuştur. Bu da, onun kâfirlere itaat ettiğine delâlet etmez. Bu menetmenin faydası şudur: Amcası Hz. Hamza'ya öldükten sonra
işkence edilmesi ve müslümanlann öldürülmesi gibi çok şiddetli hüzün ve büyük kzgnklara sebep olabilecek hadiseler meydana gelmişti. Açık olan şudur ki, kızgın, insanı uygun ölmayan sta. ve ttüteıe se-Niteüfeb VM. raSraış görmüş olması Hz. Peygamber'!, yakışmayan söz ve fiillere sevketmesin diye, ismetini takviye ve temizliğini te'yid için, Hak Teâlâ O'nu bu âyetle menetmiştir.
2- Hz. Peygamber (s.a.s), bu işi yapmış olsa bile, bu efdal ve evlâ olanı terketme kabilinden olan birşeydir. Bundan dolayı Allah Teâlâ ona, efdal ve evlâ olanı seçme yolunu göstermektedir. Bunun bir benzeri de, "Eğer, herhangi bir ceza ile karşılık verecek olursanız, ancak size yapılan ukubetin misliyle cezalandırın. Sabrederseniz, andolsun ki bu sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret. Senin sabrın ancak Allandın muvaffak kılmasıyladır)" (Nam, 126) âyetidir. Allah Teâlâ sanki "Eğer sen bu zâlimi cezalandıracak isen, misliyle mukabele etmekle yetin" demiş, sonra da şöyle devam etmiştir: "Eğer onu serbest bırakırsan bu daha evladır." Daha sonra ise, Hz. Peygambere onu bırakmasını kesin olarak emrederek, "Sabret senin sabrın ancak Atlandın muvaffak kılmasıyladır)" buyurmuştur.
3- Belki de Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönlü onlara lanet okumaya meyledince bu hususta Rabb'inden izin istemiş, Cenâb-ı Hak da bu âyette, onu bundan nehyetmiştir. Bu açıklamaya göre, buradaki nehiy Hz. Peygamber (s.a.s)'in ismetine bir zarar vermez. 113[113]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "İşten hiçbir şey sana alı değildir" buyruğu hakkında İki görüş vardır:
1- Bunun manası, "Bu vakıa ve bu hadiseden sana terettüb eden bir şey yoktur" şeklindedir. Buna göre müfessirlerden şu açıklamalar nakledilmiştir:
a) "Vahyettiğim şeylerin dışında, kullarımın maslahatlarından sana bir şey terettüp etmez."
b) "Onları helak etme meselesinde sana terettüp eden herhangi bir şey yoktur. Çünkü Allahu Teâlâ onların maslahatlarının ne olduğunu daha iyi bilir ve çoğu kez onların tövbelerini kabul eder."

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/56-57
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/57-58

c) "Allah'ın, onların tevbelerini kabul etmesi veya onlara azâb etmesinde sana herhangi bir şey terettüp etmez." 114[114]

Hz. Peygamberin Kâfirlere Lanet Etmeyişinin Hikmeti

2- Bundan murad, nehyin zıddı olan emirdir. Buna göre mana, "Benim emrime uygun olması durumu hariç, kullarımın işinden sana terettüp eden bir şey yoktur" şeklindedir. Bu Hak Teâtâ'nın, "İyi biliniz ki bütün hüküm Allah'ındır" (Enam, 62)ve "Önünde de sonunda da emir Allah'ındır" (Hum, 4» âyetlerinde olduğu gibidir. Bu iki görüşe göre de âyetin maksadı, Cenâb-ı Hakk'ın izni ve emri olması durumu hariç, Hz. Peygamber (s.a.s)'i her türlü fiil ve sözden men etmektir. Bu da, kulluk derecelerinin en mükemmeline iletme ve irşâd etmedir. Sonra âlimler Hz. Peygamber'in lanet etmekten men edilmesinin hangi sebepten dolayı olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, bunun sebebi, "Cenâb-ı Hakk'ın çoğu kez bazı kâfirlerin halinden onların tevbe edeceğini biliyor veyahut tevbe etmese bile, ne varki Cenâb-ı Hak, o kâfirden müslüman, itaatkâr ve müttakî bir çocuğun doğacağını biliyor. Allah'ın rahmetine lâyık olan böyle bir kimseye, tevbe etmesine veya böyle bir çocuğun ondan dünyaya gelmesine kadar, dünyada mühlet vererek, çeşitli belâları ondan savuşturmastdır. Hz. Peygamber bu kimselere helak olmaları için beddua ettiğinde eğer onun duası kabul olunursa, böyle bir gaye elden kaçırılmış olurdu. Eğer duası kabul olunmazsa, bu Hz. Peygamber'e önem vermemek gibi bir şey olurdu. İşte bu mânalardan dolayı Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i lanet etmekten men etmiş ve ona, her şeyi Allah'ın ilmine havale etmesini emretmiştir" demişlerdir. Bazıları da bunun maksadının, kulluk acziyyetini ortaya koymak ve kulun, Allah'ın mülk ve metekûtu hakkındaki inceliklere ve sırlara dalmamasını tembihtir. Bana göre en güzel olan izah şekli budur ve rubûbiyyet, ubûdiyyet hakikatine delâlet eden usûl bilgisine en uygun olan da budur. 115[115]

Dördüncü Mesele

Ferrâ, Zeccâc ve bunların dışında kalanlar, bu âyet hakkında şu iki hususu zikretmişlerdir:
1- Hak Teâlâ'nın, "(Allah) ister onların tevbesini kabul eder" buyruğu, kendinden önceki ifâdelere atıftır. Kelamın takdiri ise, "Kâfirlerin ileri gelenlerini kessin, yahut onları tepesi aşağı getirsin, yahut onların tevbesini kabul buyursun veyahut da onlara azap etsin" şeklindedir. Buna göre Hak Teâlâ'nın, "İşden hiçbir şey sana ait değildir" buyruğu, matuf ile matufun aleyh arasına girmiş olan başka tyr söz gibi olur. Bu senin, "Zeyd'i döğdüm -Bunu bil- ve Amr'ı da döğdüm" demen gibidir. Bu görüşe göre bu âyet, kendinden önceki ifâdelerle irtibatlıdır.
2- Buradaki edatı, veyahut da öl manasındadır. Bu senin demen gibidir ki bu, veya demektir. Bu ifâdenin manası ise, "Hakkımı verinceye kadar, sen hakkımı vermedikçe, peşinden ayrılmayacağım" demektir. Bu izaha göre bu âyetin manası şöyle olur: "Allah onların tevbelerini kabul edinceye ve sen de onların bu durumundan sevinç duyuncaya kadar; veyahut Allah onlara azap edip de sen de onlardan kurtuluncaya kadar sana onların durumundan bir şey terettüb etmez." 116[116]

Allah'ın Kulda Tevbeyi Yaratması

Cenâb-ı Hakk'ın, "(Aııan) ister onların tevbesini kabul eder" buyruğu bizim alimlerimize göre Cenâb-ı Hakk'ın insanlarda tevbeyi halketmesi diye tefsir edilmiştir ki, bu da O'nun, o insanlarda, yapmış oldukları şeye karşı pişmanlık hissini ve gelecekte de aynı şeyleri bir daha

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/58
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/58-59
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/59

yapmama hususunda bir azim yaratmasından ibarettir. Âlimlerimiz sözlerine şöyle devam etmektedirler: "Bu mâna, aklî delillerle de te'kid edHmiştir. Çünkü pişmanlık, geçmişte, gelecekteki fiillerden bir fiili terketmeyle ilgili bir iradenin bulunmasından ibarettir. Kalpte irâdelerin ve isteksizliklerin bulunması, kulun fiiliyle olmaz. Çünkü kulun fiilinden önce irade vardır. Eğer irâde etmeler kulun fiili olsaydı, kul o irâdeleri yapma hususunda başka bir iradeye muhtaç olurdu; bu durumda da teselsül gerekirdi ki, bu da imkansızdır. Böylece biz kalpte istek ve isteksizliğin bulunmasının, doğrudan ancak Allah'ın yaratması ve var etmesiyle olduğunu anlamış oluruz. Tevbe, pişmanlık duyup aynı şeyi bir daha yapmamaya azmetmekten ibaret olup, bunlar da isteme ve istemem* cinsinden bir şey olunca, tevbenin kulda ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olduğunu anlamış oluruz. Böylece bu aklî delil, Kur'ân'ın zahirinin, yani, "(Allah) ya onların tevbesini kabul eder" ifâdesinin delâletine uygun düşmüş olur. Mutezile ise Hak Teâlâ'nın bu ifâdesini, O'nun lütuf fiilleri veya tevbeyi kabul etmesi şeklinde tefsir etmişlerdir. Hak Teâlâ'nın, "Çünkü onlar zalimdirler" buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 117[117]

Birinci Mesele

Eğer âyetten maksat, Hz. Peygamber'i kâfirlere beddua etmekten men etmek ise, bu söz doğrudur. Bu da Cenâb-ı
Hakk'ın kâfirleri zâlim diye adlandırmış olmasıdır. Çünkü şirk, zulümdür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur. Yok eğer bu ifâdeden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, emrine muhalefet eden m üsl uman I ara beddua etmekten men etmek ise, ifâde yine doğru olur. Çünkü Allah'a asi olan herkes kendisine zulmetmiş demektir. 118[118]

İkinci Mesele

Bu âyette zikredilen azaptan muradın, öldürmek ve esir almak demek olan, dünya azabı olması muhtemel olduğu gibi, bundan muradın âhiret azabı olması da muhtemeldir. Her iki takdire göre de bunun ilmi, Allah'a havale edilmiştir. 119[119]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Çünkü onlar zâlimdirler" ifâdesi müstakil bir cümledir. Ancak ne var ki, bunun burada zikredilmesinin maksadı, onlara azap etmenin yerimde olmasının sebebini açıklamaktır. Buna göre mâna, "Yahud da onları azâplandırır. Çünkü, eğer Allah onlara azâb ederse, onlara ancak zâlim oldukları için azâb etmiştir." 120[120]

Göklerin ve Yerin İdaresi Allah'a Aittir

"Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine de merhamet eder. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir" (Âl-i İmran, 129).
Bu hususta iki mesele vardır: 121[121]

Birinci Mesele

---

[117] [117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/60
[118] [118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/60
[119] [119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/60
[120] [120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/60
[121] [121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/61

Bu ifâdeden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın daha önce zikretmiş olduğu, "İşden hiçbir şey sana ait değildir" (Aı-ı im™, 128) ifâdesini te'kid etmektir. Buna göre mana, "İş ancak, mülk kendisinin olan kimseye aittir. Göklerin ve yerin mülkü, yalnız Allah'a aittir. O halde, göklerde ve yerde bulunan bütün işler Allah'a aittir. İşte bu, kesin aklî delildir. [122][122]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, değil de, "Göklerde bulunan her şey ve yerde bulunan her şey" buyurmuştur. Çünkü O'nun maksadı, hakikat ve mahiyetlere işaret etmektir. Bu sebeple her şey, bu hakikat ve mahiyetin içine dahil olmuştur. [123][123]

Allah Dilediğini Af, Dilediğine Azab Eder

Cenâb-ı Hakk'ın, "O dilediğini bağışlar, dilediğine de merhamet eder" buyruğuna gelince, bil ki: Âlimlerimiz bu âyet-i kerime ile, Cenâb-ı Hakk'ın, ulûhiyyetinin hikmeti gereği bütün kâfir ve âsileri cennete; bütün Allah'a yakın kulları (mukarrebûn) ve sıddîkleri de cehenneme sokabileceği ve bu işler hususunda kendisine itiraz edilemiyeceği konusunda istidlal etmişlerdir. Âyetin bu manaya delâleti açıktır. Aklî delil de bunu te'kid etmektedir. Bu böyledir, çünkü kulun fiili irâdeye dayanır. O iradeyi de Allah yaratmıştır. Allah o iradeyi yaratınca, kul itaat eder. Allah başka bir irâde yaratınca ise, kul isyan eder. Binaenaleyh kulun tâatı da masiyeti de Allah'tandır. Halbuki Allah'ın fiili, kendisine hiçbir şeyi kesinlikle vâcib kılmaz; binâenaleyh, tâat sevabı, ma'siyet de ikâbı gerektirmez. Aksine bütün bunlar, Allah'ın uluhiyyeti, kahrı ve kudreti'nin hikmeti muktezasınca O'ndandır. Böylece bizim yukarıda öne sürdüğümüz, "Şayet Allah bütün mukarreb kullara azâb etse, bu güzel olur; bütün firavunlara merhamet etse, bu da doğru olur" şeklindeki görüş doğru olur. Bu, "O, dilediğini bağışlar, dilediğine de merhamet eder" ifâdesinin zahirinin öeâte eformş olduğu a.fi bvt Buna. göte şayet, "AHah' kâfirleri bağışlamıyacağı ve meleklere, peygamberlere azap etmeyeceği sabit olan bir husus değil midir?" denilirse, biz deriz ki: Âyetin mânası şudur: Allah dilerse yapar. O'na itiraz edilemez. Bu kadar bir ifâde, O'nun bunu yapacağını ya da yapmayacağını gerektirmez. Bu söz, son derece açık bir sözdür.
Daha sonra Cenâb-ı Hak bu ifâdesini, "Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir" sözüyle bitirmiştir ki, bu ifâdenin maksadı şunu açıklamaktır: Bütün bunlar, Allah'tan güzel olan şeylerdir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın mağfiret ve merhamet tarafı, vücub yolu üzere değil, ama fazi ve ihsan yolu.üzere olmak üzere, gâlibtir. [124][124]

Faizin Yasaklanması

"Ey iman edenler, ribâyı öyle kat kat arttırılmış olarak yemeyin. Allah'tan korkunuz ki, felaha eresiniz. Ve, kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının. Ve, Allah'a ve Peygamber'e itaat edtn. Umulur ki, merhamet edilirsiniz" (Âl-i İmran, 130-132).
Bil ki, âlimlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, mü'minlere, din ve cihad İle ilgili, kendilerine en uygun olana iletmesiyle alâkalı olarak nimetlerinin büyüklüğünü açıklayınca, bunun peşinden emir, nehiy, terğîb ve sakındırmayla ilgili şeyleri getirmiş ve "Ey İman edenler, ribâyı yemeyin" buyurmuştur. Bu takdire göre âyet, bir başlangıç cümlesi olup, makabli (öncesi) ile bir münasebeti yok demektir. Kaffâl (r.h), "Müşriklerin, ribâ sebebiyle toplamış oldukları malları ordularına harcamış olmaları cihetiyie de âyetin kendinden önceki ifâdelerle ilgili olması da muhtemeldir. Böylece bu durum, müslümanlann, mal toplayıp *endi ordularına harcayıp, bu suretle kâfirlerden intikam alabilmeleri için ribâya yönelmelerine bir

---

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/61
[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/61
[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/61-62

sebep ve davet edici olmuştur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, hiç şüphesiz müslümanları bundan nehyetmiştr" demiştir. 125[125]

Kat Kat Faizin Manası

Hak Teâlâ'nın, "Kat kat" ifâdesi hakkında iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Câhiliyye döneminde bir kimsenin bir başkası üzerinde, belirli bir zamana kadar yüz dirhem alacağı olduğunda,
borcun ödenme zamanı gelip de, borçlu kimse o borcu ödeyemediğinde alacaklı olan kimse, "Benim için, sen malı artır; ben de sana ödeme mühletini uzatayım" derdi. Çoğu kez, bu yüz dirhemi ikiye katlayarak, ikiyüz dirhem yapardı. Daha sonra, bu ikinci ödeme zamanı gelince, aynı şeyi yapardı. Bu iş, pekçok kereler yapılırdı. Böylece alacaklı olan kimse, o yüz dirheme mukabil, onun kat kat fazlasını alırdı. İşte, ütl^ai liUiot "Kat kat" tabirinden murat budur. 126[126]

İkinci Mesele

kelimesi, hâl olduğu için mansûbtur. Cenâb-ı Hak daha sonra, Allah'tan korkunuz ki, felaha eresiniz" buyurmuştur. Bu nehy nakkında Allah'tan ittikâ etmenin vacip olduğunu ve felahın da ittikâya dayandığını bil. Binâenaleyh bir kimse ribâ yese ve ittikâ etmese, felah söz konusu olamaz. İşte bu tabir ribânın, küçük günahlardan değil, kebâirden olduğu hususunda bir nastır. Cenâb-ı Allah'ın, föd ifâdesinin tefsiri, Bakara sûresinde (Âyet, 2i) âyetinin tefsirinde geçmişti. Yine ribâ ile ilgili sözün tamamı, Bakara sûresinde (Âyet, 275-280 geçmişti.
Cenâb-ı Hak sonra, "Ve, kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının" buyurmuştur. Bu hususta da birkaç soru vardır: 127[127]

Âyetle İlgili Bazı Sorular ve Cevaplar

Birinci soru: Kâfirler için hazırlanan ateş, onların küfürleri miktarınca olur. Bu ise, müslüman bir kimsenin, fışkı sebebiyle hakettiğinden daha fazla olur. O halde daha nasıl Cenâb-ı Hak, "Ve, kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının" buyurmuştur?
Cevap: Âyetin takdiri, "Ribânın haram kılındığını inkâr etmekten sakınınız. Aksi halde kâfir olursunuz" şeklindedir. 128[128]

Cehennem Kâfirler İçin Hazırlanmış İse Mümin Girer mi?

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, "Kâfirler için hazırlanmıştır" ifâdesinin zahiri, cehennemin sadece kâfirler için hazırlanmış olmasını gerektirir. Bu da, mü'minlerden hiçkimsenin cehenneme girmeyeceğine kesin olarak hüküm vermeyi gerektirir ki, bu hüküm, diğer âyetlerin aksine bir hüküm olur.
Buna birkaç bakımdan cevap verilir:
1- Cehennemde, bir kısmı kâfirler, bir kimi da fasıklar için hazırlanmış olan çeşitli "dereke" (tabakaların) bulunması uzak bir ihtimal değildir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Kâfirler için hazırlanmış olan ateş..." tabiri, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirler için hazırlamış olduğu hususî

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/62-63
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/63
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/63
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/63

tabakalara bir işaret olmuş olur ki bu, O'nun, kâfirlerin dışındakilere hazırlamış olduğu başka tabakalar bulunmasına mâni değildir.

2- Cehennemin kâfirler için hazırlanmış olması, mü'minlerin oraya girmesine mâni değildir. Çünkü, cehennemliklerin ekserisi kâfir olduğu için, cehennemin onlar için hazırlanmış olduğunu söylemek uzak bir ihtimal sayılmaz. Nitekim, herhangi bir ihtiyacı için üzerine binmiş olduğu bir hayvan hakkında bir kimse, "Ben bunu, müşriklerle savaşmak için hazırladım (besliyorum)" derse, o, her ne kadar o saatte başka bir gayeyle ona binmiş olsa dahi, bu sözünde doğru söylemiş olur. İşte burada da böyledir. 129[129]

Kuranın Tamamı Bir Tek Sûre Gibidir

3- Kur'ân, tek bir sûre gibidir. Binaenaleyh, bu ayet, cehennemin, kâfirler için hazırlanmış olduğuna, diğer âyetler de cehennemin hırsızlık yapan, adam öldüren, zina eden ve iftira atan kimseler için hazırlandığına delâlet eder. Bunun misali, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir güruh onun içine atılınca, kendilerine bekçiler sordular: "Size, azap ile uyaran (resul) gelmedi mi?" (müik, e» âyetidir. Halbuki bu, bütün kâfirlere denilmez. Yine Cenâb-ı Hak, "Artık onlar da, o azgınlar da, İblis'in orduları da toptan yüz üstü cehenneme atılmışlardır. Orada birbiriyle çekişerek şöyle dediler: "Allah'a andolsun ki, gerçekten biz apaçık bir sapıklık içindeydik. Çünkü sizi, âlemlerin Rabbiyle aynı seviyede tutuyorduk" (Şuarâ. 94-98) buyurmuştur. Halbuki bu, onların tamamının sıfatı değildir. Ancak ne var ki bu şartlar, diğer sûrelerde de zikredilince, burada zikredilen gibi olmuştur. İşte bizim zikrettiğimiz konuda da durum aynıdır. Allah en İyi bilendir.

4- Cenâb-ı Hakk'ın, "kâfirler için hazırlanmıştır" buyruğu, cehennemin kâfirler için hazırlandığını tsbât etmektedir. Bu tabir cehennemin sırf kâfirler için hazırlanmış olduğunu göstermez. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, cennet hakkında, "Müttakiler için hazırlanmıştır" (âh imran. 133) buyruğu gibidir ki, bu ifâde, cennete onların dışında kalan çocukların, delilerin ve hurilerin girmeyeceklerine delâlet etmez.

5- Cehennemin, kâfirler için hazırlanmış olmakta vasfedi I meşinden maksat, caydırıcılığın ve men etmenin oranını arttırmaktır. Bu böyledir, çünkü, kendilerine günahtan sakınmaları söylenilen mü'minler, takvadan ayrıldıkları zaman kâfirler için hazırlanmış olan cehenneme sokulacaklarını bildiklerinde ve, onların akıllarında da kâfirlerin cezasının azameti yer edince, işte o zaman onların günahlardan sakınmaları daha ileri bir seviyede olmuş olur, 8u tıpkı, babanın çocuğunu, "Bana isyan edersen, seni vahşi hayvanların bulunduğu yere sokarım" diyerek korkutmasına benzer. Bu fâde. oraya, başkalarının girmeyeceğine delâlet etmez. 130[130]

Cehennem Şimdi Mevcut mudur?

Üçüncü soru: Âyet, cehennemin şu anda yaratılmış olup olmadığına delâlet eder mi?

Cevap: Evet delâlet eder. Çünkü, Hak Teâlâ'nın, "Hazırlandı' sözü geçmişten haber veren bir ifâdedir. Binâenaleyh o şeyin varlık âlemine girmiş olması ve mevcut olması gerekir.

Cenâb-ı Hak sonra, Allah'a ve Peygam-ber'eitâat edin. Umulurki, merhamet edilirsiniz" buyurmuştur. HakTeâlâ vâ'idden bahsedince, Kur'ân'da her zamanki âdeti üzere, peşisıra va'adini getirmiştir. Muhammed İbn İshâk İbn Yesâr, bu âyetin, Hz. Peygamber (s.a.s) Uhud günü müslümanlara emirlerini verdiği zaman, ona isyan eden kimselere bir itâb olarak diğini söylemiştir. Mu'tezile, bu âyetin, Allah'ın rahmetinin, O'na ve Resulüne itaata bağlı olduğuna delâlet ettiğini, bunun umûmî bir ifâde olduğunu ve zahirinin de her nangi bir hususta Allah ve Resulüne isyan edenlerin ilâhi rahmete ehil olmayacaklarını gösterdiğini söylemiştir ki bu

---

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/64

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/64-65

"ashab-t va'îd"in görüşüne delâlet eder. [131][131]

Müttakiler İçin Hazırlanan Cennet

"Rabb'inizin mağfiretine ve müttaktier için hazırlanmış, eni göklerle yer kadar olan cennete koşuşun" (Âl-iİmran, 133).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [132][132] . .

Birinci Mesele

Nâfi ve İbn Amir, başına vav getirmeksizin âyeti şeklinde okumuşlardır ki Medine ve Şam mushaflarında da böyledir. Diğer kıraat imamları İse vâv harfi ile okumuşlardır ki Mekke ve Irak mushafları ile Hz. Osman'ın mushafında da böyledir. Başına vâv getirenler, âyeti kendinden önceki ifâdelere atıf saymışlardır. Bunun takdiri, "Allah'a ve Resûlullah'a itaat edin ve... cennete koşuşun" şeklindedir. Bu ifâdenin başına vâv getirmeyenler ise, bu ifâde ile, bundan önceki "Allah'a ve Peygambere itaat edin" sözünü tek bir şey gibi saymışlardır. Bu iki ifâde, manaca birbirlerine yakın oldukları için atıf vâvı düşürülmüştür. [133][133]

İkinci Mesele

Kisâî'nin (Mü'mînûn, 61) ve (Mtfmnûn, 56) âyetlerinde imâle yaptığı rivayet edilmiştir. Bu, medden sonra gelen râ harfi meksûr olduğu zaman caizdir.
Bu durumda râ harfi meftûh olursa imâle yapılmaz. O, aynı şekilde meksûr "râ" harfinde de imâle yapıyordu. [134][134]

Üçüncü Mesele

Âlimler, bu ifâdede bir hazfin bulunduğunu söylemişlerdir ki buna göre mana, "Rabb'inizin mağfiretini icâb ettiren şeylere... koşuşun" şeklindedir. Allah'ın mağfiretini gerektiren şeyin, emrediienleri yapıp, yasaklananları terketmek olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bu, emredilenleri yapmaya, ve nehyedilen şeyleri bırakmaya koşmayı emirdir. Usûlcülerin pek çoğu, bu âyeti delil getirerek, emrin zahirinin fevrîliği (hemen yerine getirmeyi) gerektirdiğini ve terâhîye (sonraya bırakmaya ve geciktirmeye) manî olduğunu söylemişlerdir ki, bunun izahı açıktır. [135][135]

Mağfiret'in Buradaki Mânası

Müfessirlerin "mağfiret" kelimesi hakkında bazı tefsirleri vardır:
a) İbn Abbas, "Bu, İslâm manasınadır" demiştir ki bunun izahı açıktır. Çünkü âyette "mağfiret" kelimesi nekire olarak zikredilmiştir ki bundan murad, son derece büyük bir mağfirettir. Böyle olan ise, İslâm ile elde edilen mağfirettir.
b) Hz. Ali (r.a)'nin, bu mağfiretten muradın, farz ibâdetleri yerine getirme olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Bunun izahı şöyledir: Bu lâfız mutlaktır, dolayısıyla her ibâdeti içine alması gerekir.
c)"Bundan maksad ihlastır." Bu, Hz. Osman (r.a)'ın görüşüdür. Bunun izahı da şöyle olur: Bütün ibâdetlerin maksadı ihlastır. Nitekim Cenâb-ı Hak "Halbuki onlar Allah'a, O'nun dininde

---

[131][131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/65
[132][132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/65-66
[133][133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/66
[134][134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/66
[135][135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/66

ihlâs erbabı olarak ibâdetten başka birşeyle emrolunmamışlardı..." (Beyyine, 5) buyurmuştur.
d) Ebul-Âliye, bunun hicret mânasına olduğunu söyledi.
e) Dahhâk ve Muhammed İbn İshâk, bunun cihâd manasına olduğunu söylemişlerdir. Çünkü, (Âi-iimran, 121)âyetinden itibaren altmış âyeti Uhud savaşı hakkında nazil olmuştur. Binâenaleyh bütün buradaki emir ve nehiyler, cihâd ile ilgili olmuş olurlar.
f) Sa'îd İbn Cübeyr, bunun namazın iftitah tekbiri olduğunu söyledi.
g) Osman, bunun beş vakit namaz olduğunu söyledi.
h)İkrime, bunun taatların hepsi mânasına olduğunu söylemiştir. Çünkü br rada "mağfiret" lâfzı umûmidir, dolayısıyla taatların hepsini içine alır.
i) Esâmm şöyle demiştir: "Koşuşun" emri, ribâ'dan (faiz) ve günahlardan bir an önce tevbe etmeye koşun" demektir. Bu şu şekilde izah edilir: Allah Teâlâ, önce ribâyı yasaklamış, sonra da "Rabb'inizin mağfiretine... koşuşun" buyurmuştur. İşte bu, bundan muradın, daha önce yasaklanan şeyi terketmeye koşma olduğunu gösterir. Evlâ olan, bu ifâdeyi, daha önce de söylendiği gibi vacipleri edâ edip, bütün mahzurlu şeylerden tevbe edip uzak durma mânasına hamletmektir. Çünkü burada "mağfiret" lafzı umûmîdir, onu tahsis etmeye imkân yoktur. 136[136]

Cennetin Boyutlarından Maksat

Sonra Hak Teâlâ, mağfiretine koşuşmanın gerektiğini beyân buyurduğu gibi, cennetine koşuşmanın (yarışmanın) vacip olduğunu da beyan etmiş ve bu ikisini birbirinden ayırmıştır. Çünkü "mağfiret", cezayı kaldırmayı; cennet ise, sevaba ulaştırmayı ifâde eder. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, mükellefin bu iki emri mutlaka yerine getirmesi gerektiğini belirtmek için, bu âyette her ikisini de zikretmiştir. Cennetin eninin gökler kadar olduğunu beyan etmesinden, hakîkî mânanın kastedilmediği malumdur. Çünkü bizzat gökler, cennetin eni olamazlar. O halde bu ifâdeden maksad, "göklerin ve yerin eni gibi..." manasıdır. Bu hususta birkaç sual vardır:
Birinci sual: Cennetin eninin, gökler ve yerin eni gibi olması ne demektir? Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a)Bundan murad şudur: Şayet gökler ve yerlerin herbir tabakası, parçalanmayan cüzlerden (atomlardan) oluşmuş birer satıh haline getirilse ve hepsi yanyana konulup tek bir satıh (tabaka) elde edilse, işte bunun eni, cennetin eni kadar olur. Bu, ancak Allah'ın bilebileceği son derece geniş bir mesafedir.
b) Eni, gökler ve yerin eni gibi olan cennet, bir tek insanın hissesine düşecek olan cennettir. Çünkü insan, mal ve mülk hususunda son derece arzuludur. Bundan dolayı, her birinin mülkü olan cennetin miktarının bu kadar çok olması gerekir.
c) Ebu Müslim şöyle demektedir: "Bunun bir diğer izahı da şudur: Eğer cennet, alış-veriş yoluyla, gökler ve. yer karşılığında satışa çıkarılsa, gökler ve yerler ancak cennetin fiatı olabilir. Çünkü sen, birşeyi, başka birşey karşılığında sattığında, ve dersin. Böylece bu "arz" (en) kelimesi, arasındaki miktar bakımından eşitliğin yerine konulmuş olur. "Kıymet" (değer) kelimesinin manası da böyledir. Çünkü bu da, birşeyi başka birşeyle değerlendirme ve karşılaştırma manasından alınmıştır. Bu iki şeyden herbiri, diğerinin bir misli ve kıymet) olmuş olur.
d) Maksad, o cennetin alabildiğine geniş olduğunu anlatmaktır. Çünkü bize göre yer ile göklerden daha geniş hiçbir şey yoktur. Bunun bir benzeri de, "(Onlar), gökler ve yer durdukça orada ebedî kalındırlar" (Rau 107) âyetidir. Çünkü bize göre, herşeyin en uzun ömürlüsü gökler ve yerdir. Böylece biz insanlara, bildiklerimize uygun şekilde hitap edilmiştir. İşte burada da böyledir.
İkinci sual: Cenâb-ı Allah, burada özellikle niçin cennetin eninden bahsetmiştir? Cevap: Bunun iki izahı vardır:

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/66-67

a) Eni, bu kadar olan bir şeyin, uzunluğunun daha fazla olacağı açıktır. Bunun bir benzeri de "O (döşeklerin) astarlan atlastandır" (Rahman, 54) âyetidir. Altahu Teâlâ .burada, döşeklerin astarından bahsetmiştir. Astarın, yüzünden daha az kıymetli olacağı malumdur. Astarı bu kadar kıymetli olan bir şeyin, ya yüzü nasıl olur! İşte burada da böyledir, eni böyle olanın, ya boyu ne olur!"

b) Kaffâl şöyle demektedir: "Buradaki enden maksat, uzunluğun aksi olan en değildir. Aksine bu genişlik manasındadır. Nitekim Araplar, i^sjjp Â^ "Geniş bir memleket" der. Yine, '&»£ iSjp* «4* "Bu, geniş ve büyük bir dâvadır" denilir. Bu hususta asıl olan şudur: Eni geniş olan, dar olmaz. Fakat eni dar olan ince olur. Böylece en, genişlikten kinaye kılınmıştır."

Üçüncü sual: Siz, cennetin göklerde olduğunu söylüyorsunuz. O halde cennetin eni, nasıl göklerin eni gibi olur?

Cevap: Buna şu iki bakımdan cevap veririz:

a) Bizim bu sözümüzden maksadımız, cennetin göklerin üstünde ve Arşın altında olduğunu ifade etmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), Firdevs cennetini anlatırken "Onun tavanı. Rahman in Arşıdır" buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre Bizans İmparatorunun elçisi Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir soru yönelterek, "Sen, eni gökler ve yer kadar olan ve müttakiler için hazırlanmış olan bir cennete çağırıyorsun. Öyle ise ya cehennem nerede?" diye sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Sübhânallah! Gündüz geldiğinde gece nerede!" buyurmuştur ki, Allah en iyisini bilir ya, bunun manası şudur: Felekler döndüğü zaman âlemin bir tarafında gündüz, diğer tarafında ise gece meydana gelir. Tıpkı bunun gibi cennet üst tarafta, cehennem ise alt taraftadır. Enes İbn Malik (r.a)'e, cennetin yerde mi gökte mi olduğu sorulduğunda o, "Hangi yer ve gök cenneti içine alabilir!" diye cevap verdi. "O halde nerededir?" denildiğinde de o, "cennet yedi kat göğün üstünde ve Arş'ın altındadır" dedi.

b) Cennet ve cehennemin, şu anda yaratılmış olmadıklarını, Allah'ın onları kıyamet koptuktan sonra yaratacağını söyleyenler (vardır). Bu takdirde, cennetin göklerin yerinde; cehennemin de yeryüzünün yerinde yaratılacak olmaları uzak bir ihtimal sayılmaz. Allah en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın, "Müttaküer için hazırlanmış" ifâdesinin zahiri, cennet ile cehennemin şu anda yaratılmış olduklarına delâlet etmektedir ki bunun zahı daha önce geçmişti. 137[137]

Allah'ın Övdüğü Faziletli İnsanların Vasıfları

"Onlar, bollukta ve darlıkta infak eden, öfkelerini yutan ve insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever"
(Âl-i İmran, 134).

Bil ki Allah Teâlâ, cennetin müttakiler için hazırlanmış olduğunu bildirince, insanlar o sıfatları kazanıp elde etmek suretiyle cennete ulaşabilsinler diye müttakilerin sıfatlarını zikretmiştir. 138[138]

Darlık ve Bollukta Allah İçin Harcarlar

Birinci sıfat: "Olar, bollukta ve darlıkta infâk edenlerdir" ifâdesinin anlattığı sıfattır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunun mânası, "Onlar, bollukta, genişlikte ve darlıkta infâkı bırakmazlar" demektir. Hulâsa,zenginlik; ise fakirlik manasınadır. Seleften bir zatın çoğu kez soğan tasadduk ettiği hikaye edilmiştir. Hz. Aişe (r.anha)'nin de, bir üzüm tanesini tasadduk ettiği rivayet edilmiştir.

b) Bu, "Onlar ister sevinç, ister üzüntü; ister darlık, isterse bolluk içinde bulunsunlar, insanlara iyilik etmeyi bırakmazlar" manasındadır.

c) Bunun mânası şudur: "Bu ihsan (iyilik) ve infâk, ister tabiatlarına uygun olduğu için onları mesrur etsin, isterse tabiatlarına uygun gelmediği için onları üzsün, onlar herhalde infak

---

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/67-69
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/69-70

ederler." Zor ve güç bir taat olduğu için, Hak Teâlâ burada önce infaktan bahsetmiştir. Bir de, infak o zamanda, düşmanla cihâd etmek ve müslümanların fakirlerini güçlendirmek için kendisine daha çok ihtiyaç olduğundan dolayı, taatların en kıymetlisi idi. [139][139]

"Öfkelerini Yutanlar"

İkinci sıfat: "Öfkelerini yutan(lar)" ifâdesinin anlattığı sıfattır. Bu hususta, iki mesele vardır: [140][140]

Birinci Mesele

Bir insan, öfkesini tutup, onu ne bir söz, ne de bir fiil ile göstermediği zaman (Gayzını tuttu) denilir. Müberred, bunun mânasının, "Öfke ile dolmasına rağmen öfkesini gizleyen ve tutan" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim, kırbasını (su tulumunu) doldurup, ağzını bağladığı zaman insan, der. Yine, su tulumu iyice dolup, daha birşey almayacak hale geldiği zaman, "Falanca, su tulumunu bağlayamıyor" denilir. Bir su kanalını, bir kapıyı veya bir yolu tıkayan herşeye, denilir. Tıpaya da ve denilir. Yine yeraltından geçen su kanalına ve borusuna da, dopdolu su kabı gibi, su ile iyice dolu oldukları için ülkT denilir. Birisi, birisinin boğazını tuttuğunda, denilir. Çünkü boğaz, insanın nefesinin dolduğu yerdir. Yine deve, geviş getirmeyip karnındakini tuttuğu zaman, denilir. Buna göre, âyetteki tabiri, "öfkelerinin neticesini yürütmeylp, onu tutarak, içlerine geri çevirenler" manasınadır. Bu vasıf, sabrın ve hilmin çeşitlerinden biridir. Bu tıpkı, "(Onlar) Öfkelendikleri zaman, bağışlarlar" (şura, 37) âyetinde olduğu gibidir. [141][141]

İkinci Mesele

Hz. Peygamber (ş.a.s) şöyle buyurmuştur: "Öfkesinin gereğini yerine getirebilecek güçte olduğu halde öfkesini yutan kimsenin kalbini Allah emniyet ve iman ile doldurur."[142][142] Yine O, ashabına, "Tasadduk ediniz" dedi de, ashab altın, gümüş ve yiyeceklerinden tasaddukta bulundular. Bir müslüman da hurma kabuğu getirip tasadduk etti. Birisi de Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "Sadaka olarak verecek hiçbirseyim yok .Ancak ben de şerefimi tasadduk ediyor ve aleyhimde konuşanları cezalandırmıyorum" dedi. Bu, adamın kabilesinden bir heyet Hz. Peygamber'e geldi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Sizden bir adam bir sadaka verdi ve andolsun ki Allah onu kabul etti. O, şerefini tasadduk etti" buyurdu. Yine Hz. Peyamber (s.a.s): "Öfkesini çıkaracak güçte ikenr kim öfkesini yutarsa, Allah onu istediği kadar huri İle evlendirir"[143][143] buyurmuştur.
Yine Hz. Peygamber (s.a.s):
"Allah'a şu iki yutkunmadan daha sevgili olan başka bir yutkunma yoktur: Sahibinin, sabır ve güzel bir katlanma ile yutkunduğu, acı verici bir (elem karşısında) yutkunması ve, sahibinin yutkunmuş olduğu kızgınlık yutkunması..."[144][144]
Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "Güf/ü, güreşte galip gelen değildir. Fakat güçlü, kızdığı zaman nefsine hakim olabilendir"[145][145] buyurmuştur. [146][146]

---

[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/70
[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/70
[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/70-71
[142][142] Ebu Davud, Edeb, 3 (İV/248).
[143][143] Ebû Davud, Edeb, 3 İV/248; Keşfu'l-Hatâ, 11/275-276; (bn Mâce, Zühd, 18 (11/1400).
[144][144] Camiu's-Sağir, li/149.
[145][145] Câmiu's-Sağir, 11/135.
[146][146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/71

İnsanların Kusurlarını Bağışlarlar

Üçüncü sıfat: "İnsanları atfedenlerdir" tabirinin anlattığı sıfattır. Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Bu ifâdenin, faiz yeme hususunda müşriklerin fiilini kınama ile ilgili olması muhtemeldir. Böylece mü'minler faiz yemekten men edilmiş ve güç durumda olanlardaki alacaklarını bağışlamaya teşvik edilmişlerdir.

Nitekim Cenâb-ı Hak, ribâ (faiz) ve borçlanma âyetlerinin peşisıra, "Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa, ona geniş bir zamana kadar mühlet (verin). (O alacağı), sadaka olarak bağışlamanız İse, sizin İçin dana hayırlıdır" (Bakara, 280) buyurmuştur. Bunun|, Cenâb-ı Hakk'ın, diyet hakkındaki "Fakat kimin (hangi katilin) lehinde maktulün kardeşi (velîsi) tarafından cüz'İ birşey affolunursa, (kısas düşer)" (Bakara us) ifâdesi gibi olması da muhtemeldir.

Yine bu âyetin, müşrikler Hz. Hamza'ya müsle[147][147] yaptıklarında. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kızıp da, "Ben de onlara müsle yapacağım" dediğinde ve bundan dolayı Hz. Peygambere öfkesini yutmasını, sabırlı olmasını ve söylediği şeyi yapmamasını teşvik için inmiş olması da muhtemeldir. Böylece O'nun, bu müsleyi yapmaması bir af olmuş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu hâdise hakkında, "Eğer herhangi bir ceza ile mukabele edecek olursanız, ancak size reva görülen ukubetin misillemesiyle ceza verin. Sabrederseniz, andolsun ki bu sabredenler için daha hayırlıdır" (Nahi. 126) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Kul, kendisiyle münasebeti kesen akrabalarına süa-yı rahim yapmadıkça, kendisine zulmedeni atfetmedikçe ve kendisine vermeyene vermedikçe fazilet sahibi bir kimse olamaz"[148][148] demiştir. Hz. İsa (a.s)'nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İyilik, sana iyilik edene iyilik etmen değildir. Bu bir karşılıktır. İyilik, sana kötülük edene iyilik etmendir."

Hak Teâlâ, "Allah iyilik edenleri sever" buyurmuştur. Bil ki bu ifâdedeki eliflamın cins için olması ve her ihsan (iyilik) edeni içine alıp, bahsedilen bu sıfat sahiplerinin de bunun muhtevasına girmiş olması mümkün olduğu gibi, bu eliflamın "and" için olup, âyette vasıflan belirtilen belli kimselere bir işaret olması da mümkündür.

Bil ki başkasına iyilik, ya ona fayda vermek veya ondan zararı gidermek suretiyle otur. Ona fayda vermek, âyetteki "Onlar, bollukta ve darlıkta infâk|eden(7erciir)"'kısmı ile ifâde edilmiştir ki buna ilim İnfâk etmek de girer. Bu da, câhil insanlara ilim öğretmek ve sapıkları doğru yola çekmekle olur. Yine bu ifâdenin İçine, çeşitli hayır ve İbâdet yollarında mal infak etme de girer. Başkasından zararı gidermek ya dünyevî olur ki bu, kötülüğe kötülükle karşılık vermemekle olur. Âyetteki, "Öfkelerini yutan(lar)" kısmı ile ifâde edilen budur. Yahut zararı giderme uhrevî olur ki bu, insanın zimmetinin, âhirette çeşitli hesaplardan beri olmasıdır. Bu da, "İnsanları affedenlerdir" tabiri ile kastedilen husustur. Binaenaleyh bu âyet, bu bakımdan başkalarına iyilik yapmanın bütün yollarını göstermektedir. Bu üç şey, başkasına iyilik etmede müşterek olduğu için, Cenâb-ı Hak üçünün sevabını, "Allah iyilik edenleri sever" buyurarak ifâde etmiştir. Çünkü Allah'ın, kullarını sevmesi, hertürtü mükâfaat derecelerini içine alır. [149][149]

"Ve (Onlar) çirkin bir günah işledikleri, yahut nefislerine zulmettikleri vakit Allah'ı hatırlayarak, hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenlerdir. Cünahları Allah'tan başka kim bağışlar! Bir de onlar, işledikleri (günah) üzerinde, bile bile ısrar etmeyenlerdir. İşte onların mükafaatı, Rab Taâlâ'dan bir bağışlanma ve altından ırmaklar akan cennetlerdir. (Onlar) orada ebedi kalıcıdırlar. (Böyle) yapanların mükafaatı ne güzeldir!" (Âl-i İmran, 135-136).

Bil ki, bu âyetlerin, önceki âyetlerle münasebeti şu iki bakımdandır:

---

[147][147] İnsanın ağzını, burnunu ve kulağını keserek işkence yapmak (ç).

[148][148]Benzeri için bkz. Müsned, İV/148. "Seninle münasebeti kesen akrabanı ziyaret et, seni mahrum bırakana ver!.."

[149][149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/71-73

1- Allah Teâlâ, cennetin müttakiler için hazırlandığını bildirince, müttakiterin iki kısma ayrıldığını da beyân etmiştir: Birincisi, tâat ve ibâdete yönelen kimselerdir ki Hak Teâlâ onları, bollukta ve darlıkta infâk eden, öfkelerini yutan ve insanları affeden kimseler olarak tavsif etmiştir. İkincisi, günah işleyip de sonra tevbekâr olanlardır ki, işte bunlar da kısmı ile anlatılan kimselerdir. Allah Teâlâ böylece, bu topluluğun da, birincisi gibi, muttakilerden olduğunu beyân etmiştir. Çünkü günahkâr, günahından tevbe ettiği zaman, durumu, Allah katında bir makam ile ikrama müstehak olmada, hiç günah işlememiş olan kimsenin durumu gibi olur.
2- Allah Teâlâ, insanı önceki âyette başkalarına iyilik etmeye; bu âyette de kendisine iyilik etmeye teşvik etmiştir. Çünkü günahkâr tevbe ettiği zaman, kendisine iyilik yapmış olur. Âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 150[150]

Âl-i İmran 135-136 Âyetlerinin Nüzul Sebebi

İbn Abbas (r.a) şunu rivayet etmiştir: Bu âyet, birisi ensardan, birisi de Sakil kabilesinden olan iki adam hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a. s), bu iki müslümanı birbirlerine kardeş kılmıştı ve bunlar hiç birbirlerinden ayrılmıyorlardı. Sakîf'li olan, kur'a neticesinde Hz. Peygamber (s.a.s) ile bir sefere gitti. Aralarında anlaşma olduğu için ensardan olan, onun ailesine bakmayı üzerine aldı ve bunu yerine getirdi. Sonra onu, hanımını öpmeye yeltendi. Kadıncağız ellerini yüzüne kapadı. Bunun üzerine adam pişman oldu. Sakîf'li olan Hz. Peygamber (s.a.s) ile seferden dönünce, ensarlı olanı göremedi. Ensarlı, tevbe etmek için başını alıp dağlara gitmişti. Hz. Peygamber (s.a.s) durumu öğrenince, bu âyet nazil oluncaya kadar bekledi, hiç birşey söylemedi.
İbn Mes'ûd (r.a) da şöyle demiştir: "Mü'minler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "jsrâiloğulları Allah katında bizden daha kıymetli. Çünkü onlardan biri bir günah işlediğinde, günahının keffâreti, evinin eşiğine, (mesela), "Burnunu kes, şöyle şöyle yap..." diye yazılması idf." dediler. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ, bu âyeti indirip, böylece ümmet-i Muhammedin günahlarının keffâretinın tevbe olduğunu bildirerek, onların İsrâiloğullanndan daha şerefli olduğunu beyân buyurmuştur. 151[151]

Fahişe Kelimesinin Mânası

Âyetteki "fahişe" kelimesi, mahzûf bir kelimenin sıfatıdır. takdiri ise, "çirkin bir fiil" şeklindedir. Âlimler, âyetteki "fahişe" (çirkin günah) ile nefse zulmetme arasındaki farkı göstermek için şunları söylemişlerdir:
a) Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: "Fahişe, yapılması tamamen çirkin olan bir şeydir. Nefse zulüm ise, insanın hesaba çekildiği herhangi bir günahtır."
b) "Fahişe", büyük günah, nefse zulüm ise küçük günah manasınadır. Küçük günahlardan istiğfar etmek, Hz. Peygamber (s,a.s)'in, "günahından dolayı istiğfar et" (Muhammed. 19) âyetiyle mağfiret talebinde bulunmakla emrolunmasından dolayı, vaciptir. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s)'in istiğfarı küçük günahlar için değil efdâl olanı bırakmadan (terk-i evlâ) dolayıdır.
c) "Fahişe", zina; nefse zulüm ise, öpme, dokunma ve bakmadır. Bu, âyeti İbn Abbas'dan rivayet ettiğimiz sebeb-i nüzule göre alanların görüşüne göredir. Bir de bunun sebebi şudur: Cenâb-ı Hak zinayı "fahişe" diye adlandırmış ve "Zinaya yaklaşmayın. Şüphesiz o, bfr "fahişe"dir" (isra. 32) buyurmuştur. 152[152]

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/73
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/74
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/74

Günahtan Sonra Allah'ı Hatırlama

HakTeâlâ'nın, "Allah'ı hatırlarlar" buyruğu hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1- Bunun mânası, "Onlar, Allah'ın va'îdini veya ikâbını veyahut da Allah'ı saymayı ve O'ndan utanmayı gerektiren celâlini hatırlarlar" şeklindedir. Buna göre, bu ifâdedeki "Allah" lafzının muzâfı hazf edilmiştir. Buradaki "zikir", "nisyan" (unutma)mn zıddıdır. Bu, Dahhâk, Mukâtil ve Vâkidî'nin görüşünün ifâde ettiği manadır. Çünkü Dahhâk şöyle demiştir: "Onlar, Allah'a karşı en büyük arzedilişi (yani kıyameti) hatırlarlar." Mukâtil ile Vâkidî ise, "Onlar, Allah'ın kendilerini hesaba çekeceğini düşünürler" demişlerdir. Bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Allah, bu kelimenin peşinden, "Hemen günahlarının bağışlanmasını isterler" buyurmuştur ki, bu da, bağışlanma isteyişin, o hatırlamanın bir neticesi ve eseri gibi olduğunu gösterir. İstiğfarı gerektiren hatırlamanın, ancak Allah'ın ikâbını, nehyini ve va'îdini hatırlama olacağı malumdur. Bu âyetin bir benzeri de "Takvaya erenler (yok mü?), işte onlara şeytandan herhangi bir vesvese iliştiği zaman, İyice düşünürler, bir de bakarsın ki onlar (gerçeği) görüp bilmişlerdir" (Arat, 201) âyetidir.

2- Bu âyetteki "zikir"den murad, Allah'ı medh-ü sena edip, zikretmektir. Çünkü Allah'tan bir şey isteyen kimseye, o isteğini ifâde etmeden önce Allah'ı hamd-ü sena etmesi gerekir. Burada da, murad onların günahlarının bağışlanmasını istemeleri olunca, onlar Önce Allah'ı hamd-ü sena edip, sonra da istiğfara yönelmişlerdir.

Daha sonra Allahü Teâlâ, "Hemen günahlarının bağışlanmasını isterler" buyurmuştur. Bundan murad, tevbeyi doğru bir şekilde yapmaktır. Bu da, gelecekte o günahın benzerini yapmamaya kesin kararlı olarak, yaptığı işe pişman olmaktır. İşte tevbentn hakikati budur. Dil ile istiğfar etmeye gelince, bunun günahı silmede bir tesiri yoktur. Fakat töhmeti kaldırmak ve Allah^a yöneldiğini ortaya koymak için, insanın dili ile açıktan istiğfar etmesi vaciptir. lâfzındaki lâm harf-i cerri, "günahlarından dolayı" manasınadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Günahları, Allah'tan başka kim bağışlar" buyurmuştur ki bundan maksat, kulun, bağışlanmayı ancak Allah'tan isteyebileceğidir. Çünkü dünya ve âhirette insanları cezalandırmaya kadir olan Allah'tır. Binâenaleyh o günahın cezasını kaldırmaya kadir olan da O'dur. Öyle ise mağfiret ancak O'ndan talep edilebilir.

Sonra Cenâb-ı Allah: "Bir de onlar, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir" buyurmuştur. Bil ki âyetteki "Günahları, Allah'tan başka kim bağışlar" buyruğu, ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasına girmiş bir mu'tarıza (ara) cümlesidir. Buna göre takdir, "(Onlar) hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler ve işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın, "Bile bile (bildikleri halde)" buyruğu hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu ifâde, fiilinin failinden "hal"dir. Takdiri ise, "Onlar, o günahın mahzurlu ve haram olduğunu bilip dururken, o günahta ısrar etmezler" şeklindedir. Çünkü bir İşin haram olduğunu bilmeyenler bazan mazur sayılabilirler. Fakat haram olduğunu bilenler, bile bile yaptıkları o işten dolayı kesinlikle mazur sayılmazlar.

b) Bu tabirden maksat, akıl, temyiz (iyiyi kötüden ayırma) ve günahlardan kaçınabilme imkânı kastedilmiştir. Binaenaleyh, bu ifâde Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Üç kimseden kalem (mesuliyet) kaldırılmıştır..."[153][153] hadisinde ifâde ettiği şey'gibidir.

Daha sonra Hak Teâlâ, "İşte onların mükâfaatı, Rab Teâlâ dan bit bağışlanma (mağfiret) ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. (Onlar) orada ebedi kalıcıdırlar. (Böyle) yapanların mükâfaatı ne güzeldir!" <âm imren, im) buyurmuştur. Bu, şu mânaya gelir: "Elde edilmek istenen (mutlûb) şey ikidir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın ikâbından emin olmak ki, Allah buna "Rab Taâlâ'dan bir bağışlanma" ifadesiyle işaret etmiştir. İkincisi ise, kullara mükâfaat vermesidir ki, bu da "Altlarından ırmaklar akan cennetler ki (onlar) orada ebedi kabadırlar" buyurmakla göstermiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Böyle) yapanların mükâfaatı negüzeldir!" diyerek, onlar için meydana gelen şeyin bir mağfiret olduğunu ve cennetlerin de onların amellerinin bir mükafaatı ve karşılığı olduğunu beyân etmiştir. Kâdr şöyle demiştir: "Bu ifâde, "mükâfaat, Allah'ın bir lütfudur, insanların amellerine karşı verilmiş bir karşılık değildir" diyenlerin görüşünü iptal eder." 154[154]

---

[153][153] Keşfu'1-Hafâ, 1/434.

"Gerçekten, sizden evvel nice vak'alar, şeriatlar gelip geçti... Onun için Yeryüzünde gezip dolaşın ve (peygamberleri) yalanlayanların akıbetinin nasıl olmuş olduğunu görün. Bu, insanlar için bir beyan, müttaküer için bir hidayet ve öğüttür" (AM Imran. 137-138).
Bil ki Allah Teâlâ, taatta bulunanlara ve günahlarından tevbe edenlere bağışlamayı ve cenneti va'adedince, bunun peşinden, onları, taatlan yapıp günahlardan tevbe etmeye sevkedecek bir hususu zikretmiştir. Bu da, geçmiş ümmetlerden itaat veya isyan edenlerin hallerini düşünmektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Gerçekten, sizden önce nice vak'alar, şeriatlar gelip geçti..." buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 155[155]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir: "Arapça'da masdarının asıl manası "yalnızlık"tır. Meskun olmayan yerlere, "hâlî"
denilir. Bu kelime, geçmiş zaman mânasında da kullanılır. Çünkü geçen şey, varlık âleminden ayrılıp uzaklaşmış olur. Ümem-i haliye (geçmiş ümmetler) de, bu mânadadır. 156[156]

Sünnet Kelimesinin Mânası

"Sünnet", dosdoğru yol ve uyulan örnek demektir. Bu kelimenin iştikakı hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1- Bu kelime, "Suyu peşpeşe dökme" manasında söylenilen (Suyu döktü) fiilinden, "fu'letün" vezninde bir kelimedir. "Suyu devamlı dökmek" manasınadır. Araplar, dosdoğru olan yolu, dökülen ve devamlı olan suya benzetmiştir. Çünkü su devamlı aktığı zaman, tek parça gibi olur. "Sünnet", ism-i mef'ûl manasında ve "fu'let" veznindedir.
2- Bu kelime, mızrağın ve bıçağın ucunu bilediğin zaman söylediğin tabirinden alınmıştır. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilen fiil, "yol kılmış olduğu bir şey" manasında "sünnet" diye adlandırılmıştır.
3) Bu kelimenin, Arapların, deveyi güzel otlattığı zaman söyledikleri ifâdesinden alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in her zaman yaptığı fiit, devamlı yapıp, güzelce riayet ettiği için "sünnet" diye adlandırılmıştır. 157[157]

İkinci Mesele

Bu âyetten maksat şudur: "Sizden önce, geçmiş ümmetler hakkında Allah'ın sünnetleri vardı." Âlimler Allah'ın sünnetleri hususunda ihtilaf etmişlerdir. Müfessirlerin ekseriyeti bundan muradın, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yalanlayanların akıbetinin nasıl olmuş olduğunu görün" ifâdesinin delaletiyle, helak etme ve kökünü kurutma kanunları olduğunu söylerler. Bu böyledir, çünkü onlar, dünyaya ve dünya lezzetlerini arzulamaya çok düşkün olmalarından dolayı nebî ve resullere muhalefet etmişler, sonra da yok olup giderek, onların dünyada herhangi bir izi ve eseri kalmamış; geriye dünyada onlara lanet, âhirette de şiddetli bir ceza kalmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak, ümmet-i Muham-med'i, onları Allah'a ve peygamberlere imana şevketsin ve dünyada riyaset ve makam peşinde koşmaktan da yüz çevirsinler diye, geçmiş ümmetlerin

---

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/74-76
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/77
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/77
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/77

hallerini düşünmeye teşvik etmiştir.
Müeahid ise bundan muradın, "Allah'ın gerek kâfir gerekse mü'minler hakkındaki değişmez kanunlarıdır. Çünkü dünya, ne mü'mine ne de kâfire kalır. Ancak, mü'min için geriye Ölümünden sonra dünyada güzel bir övgü, âhirette de bol mükâfaat; kâfir içinse dünyada lanet, âhirette de şiddetli bir azab kalır" şeklinde olduğunu söylemiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yalanlayanların akibe-tinin nasıl olmuş olduğunu görün" buyurmuştur. Çünkü bu iki kısımdan birinin halini düşünmek, öteki kısmın halini bilme konusunda yeterlidir. Yine bundan maksadın, kâfirleri küfürlerinden men etmek olduğu da söylenebilir. Bu da ancak, yalanlayıctların ve inatçıların hallerini düşünmekle bilinebilir. Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun ki gönderilen kullarımız (resullerimiz) hakkında bizim geçmiş bir (va 'adimiz) vardır: Muhakkak onlar, kesin mansur ve muzafferdirler. Muhakkak ki bizim ordumuz galip olacaktır" (Saffat. 171-173); "(Güzel) sonuç, müttaküerindir" f. 128) ve "Yeryüzüne ancak salih kullarım, mirasçı olur" (Enbiya, 105) âyetleridir. 158[158]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Yeryüzünde gezip dolasın" buyruğundan maksadı, şüphesiz ki bunu emretmek değildir. Bilâkis bundan maksat, onların hallerini anlamak ve bilmektir. Yeryüzünde yürümeksizin bu bilgi meydana geldiği zaman, maksat yine hasıl olmuş olur. Yine, "Daha önce yaşamış olan kavimlerin durumlarını ve hallerini müşahede etmenin, onların hallerini dinlemeden daha fazla ve daha güçlü tesiri vardır" denilmesi de imkânsız değildir. Nitekim şair:
"Bizim eserlerimiz bize delâlet etmektedirler. Binâenaleyh senr bizden sonra bizim geriye bıraktığımız eserlere bakınız..." demiştir. 159[159]

Beyân ve Mev'izanın İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bu, insanlar için bir beyân, müttakîler için bir hidâyet ve öğüttür" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, (bu) ifadesiyle, daha önce geçmiş olan emri, nehyi, va'adi, vaîdi ve zikretmiş olduğu çeşitli delil ve mu'cizeleri kastetmektedir. Burada beyân, hidâyet ve öğüt kelimelerinin aralarındaki farkı belirtmek gerekir. Çünkü atf, başkalığı gerektirir. Buna göre biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) "Beyân", şüphe mevcut iken, onu izâle etmeyi ifâde eden bir delâlettir. Binaenaleyh fark, "beyân"ın, hangi mânada olursa olsun, o mânalar hakkında umûm ifâde etmesidir. "Hidayet", bir kimseye, sapıklık ve azgınlık yoluna uymasın diye, doğruluk yolunu izah etmek demektir. "Öğüt" ise, din hakkında uygun olmayan şeylerden men etmeyi ifâde eden bir sözdür, kelâmdır. Binâenaleyh, netice olarak diyebiliriz ki beyân, altında iki nev'i bulunan bir cinstir: Birincisi, dinî hususlarda uygun olan şeyleri yapmaya teşvik eden bir kelâmdır ki. bu ^-w ifadesidir. İkincisi ise. dinî bakımdan yapılması uygun olmayan şeylerden men eden kelâmdır ki, bu da tiâf-y ifadesidir.
b)Beyân, delâlet etmedir. Hidâyet ise hidayeti kabul etmeye götürme şartını taşıyan bir delâlettir. Bu konu, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara süresindeki Bakara âyetinin tefsirinde geçmişti. 160[160]

Dördüncü Mesele

Âyette, beyân, hidâyet ve mevizenin muttakılere tahsis edilmesinin iki izahı vardır:

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/77-78
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/78
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/78-79

a) Bunlardan istifâde edenler, ancak müttakılerdir. Binâenaleyh bu hususlar, müttakî olmayanlar için yok gibidir. Bunun benzeri olan âyetler de. Cenabı Hakk'ın, "Sen, ancak ondan (kıyametten) korkacak kimselere o tehlikeyi haber verensin" «Nâzıat. 45»; "Sen ancak, o zikre uyanı inzâr edeceksin" (Yasm. m ve Allah'dan, kullan içinde ancak âlimler korkar" (Fanr. 28) ifâdeleridir. Bu hususun zâhı, Cenâb-ı Hakk'ın, (Bakara. 2) âyetinin tefsirinde geçmişti.

b) Hak Teâlâ'nın, "Bu, insanlar için bir beyândır" buyruğu umumî bir sözdür. Müttakiler için bir hidâyet ve öğüttür" buyruğu ise müttakilere tahsis edilmiştir. Çünkü arzu edilene fclaştırıcı olması şartıyla delâlet etmeye denilir. Şüphe yok ki bu mana ancak müttakîler hakkında bulunmaktadır. Allah doğruyu en iyi bilendir.161[161]

İnanıyorsanız Elbette Üstünsünüz

"Gevşemeyin, mahzarı olmayın. Siz, eğer mümin iseniz, en üstün olanlarsınız" (Âl-i imran, 139).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, daha önce geçen "Gerçekten, sizden evvel nice vak'alar, şeriatlar gelip geçti..." (âı-i imran, 137) ifadesiyle, "Bu, insanlar için bir beyândır" (Am imran, 138) buyrukları, O'nun "Gevşemeyin, mahzun olmayın" (ân imran, 139) buyruğu için bir mukaddime gibidirler. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Geçmiş milletlerin durumlarını incelediğinizde, her ne kadar bâtıla müntesib olan kimseler bazan başarı elde etmiş olsalar bile, işlerinin neticesinin güçsüzlük ve gevşekliğe müncer olduğunu; haktan yana olanların devlet ve ihtişamının yüce olup bâtıldan yana olanların başarılarının da silindiğini anlarsınız. Binâenaleyh, Uhud'da kâfirlerin size karşı bir başarı elde etmeleri, sizin kalbinizin zayıflamasına, korkmanıza ve acziyyete düşmenize sebebiyet vermesi yakışık almaz. Bilâkis sizin kalbinizin güçlenip kuvvetlenmesi gerekir. Çünkü üstünlük ve hakimiyet ancak sizin olacak, güç ve kudret ancak size yönelecektir."

Sonra biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, hitabı "Cihada karşı gevşeklik göstermeyin ve zayıflamayın" demektir. Bu fiilin masdarı olan kelimesinin masdarı, zayıflık, güçsüzlük demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Zekeriyya'dan naklen "Gerçekten ben... Benim kemiklerim zayıfladı, gevşedi" (Meryem, 4) buyurmuştur.

"(Sizden ölüp yaralananlar hakkında) mahzun olmayın" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizler, en üstün olanlarsınız" buyruğu hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

a) Öldürülme hususunda sizin durumunuz onlardan daha iyidir. Çünkü siz onları Bedir gününde; onların sizi Uhud gününde uğratmış oldukları musibetten daha şiddetli ve daha elîm bir musibete uğratmıştınız. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Sizer iki katını başlarına getirdiğiniz bir musibet gelip çatmış olduğu için mi, ' JBu, nereden (geldi)'' dediniz" <âı-i imran. 165) âyeti gibidir. Veya, "Sizin savaşınız Allah rızası için; onların savaşı ise şeytan içindir." Veyahut da,"onların savaşları bâtıl din, sizinkisi ise hak dini içindir. Bütün bunlar, sizin onlardan daha iyi olmanızı gerektirir."

b) Bundan maksadın, "Siz hüccet, dine sarılma ve güzel neticelere ulaşma bakımından daha üstünsünüz" şeklinde olmasıdır.

c) Mananın, "Sizler, neticede onlara galip gelmeniz ve onlara üstün olmanız bakımından en üstünsünüz..." şeklinde olmasıdır. Bu izah, kendisinden önceki ifâdeye daha uygundur. Çünkü ashabın, bu gevşeklikten dolayı kalpleri kırılmıştı. Onlar, kalplerinde kuvvet, gönüllerinde inşirah ve ferahlık meydana getirecek şeylere muhtaç idiler. Böylece Allahu Teâlâ onları, işte bu şekilde müjdeledi.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz eğermü'min iseniz" sözü hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

a)"Siz, imanınızda devam ettiğiniz müddetçe, en üstünsünüz.." Bu ifâdenin maksadı ise, Allahu Teâlâ'nın, onların İslâm'a sımsıkı sarılmalarından dolayı derecelerini yükseltmeyi tekeffül ettiğini beyân etmektir.

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/79

b)"Siz, üstünsünüz; o halde, Allah'ın size va'adettiği ve sizi kendisiyle müjdelediği galibiyeti tasdik ediyor iseniz, bu müjdeyi bihakkın tasdik ediniz.."
c) Takdirin, "Gevşemeyin, mahzun olmayın. Siz eğer mü'min iseniz, en üstün olanlarsınız. Çünkü Allahu Teâlâ, bu dine yardım edeceğini, onu muzaffer kılacağını va'adetmiştir. Eğer siz gerçekten mü'min iseniz, bu halin olduğu gibi devam etmeyeceğini; devlet ve üstünlüğün müslümanların eline geçeceğini ve Müslümanların düşmanlara hükümran olacaklarını bilirsiniz" şeklinde olmasıdır. [162][162]

"Eğer siz bir yara almış iseniz, o kavim de o kadar yara almış idi. Biz, o günleri insanların arasında döndürür dururuz. Bu, Allah'ın iman edenleri bilmesi (ortaya çıkarması) ve içinizden şehtdler edinmesi, mü'minleri tertemiz yapıp kâfirleri de helak etmesi içindir. Allah zalimleri sevmez" (Âl-i İmran, 140-141).
Bil ki, bu söz, HakTeâlâ'nın "Gevşemeyin, mahzun olmayın. Siz, eğermü'min iseniz, en üstün olanlarsınız" (Aw imran, 139) âyetini tamamlayan bir sözdür. Böylece Cenâb-ı Hak, onlara isabet eden bu yara-berenin, onların düşmanla cihad etme husussundaki gayret ve çabalarını yok etmemesi gerektiğini beyân buyurmuştur. Çünkü, bu yara ve bereler müslümantara isabet ettiği gibi, bundan önce de, aynısı onların düşmanlarına da isabet etmişti. Onlar, kendi bâtıl inançları ve bunun kötü neticeleri yanında, kendilerine isabet eden yaralanma ve ölümlerden dolayı harb konusunda bir gevşeklik izhâr etmemişlerdi. Binaenaleyh, elde edeceğiniz güzel netice ve hakka sarılmış olmanız sebebiyle böyle bir gevşekliğin size arız olmaması daha evlâdır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [163][163]

Birinci Mesele

Hamza, KisaîveÂsım'ın ravisi Ebu Bekr, kâf harfinin dammesiyle şeklinde okumuşlardır ki, aynı kıraat Cenâb-ı Hakk'tn, "kendilerine yara isabet ettikten sonra" (Âi-iimran, 172)âyeti için de geçerlidir. Diğer kıraat imamları ise, her iki yerde de kâf harfinin fethasıyla şeklinde okumuşlardır. Onlar şu şekilde ihtilâf etmişlerdir:
a) İkisinin manası da bir olup, "Bolluk, zenginlik, vecd..." ve zayıflık kelimeleri iki kullanıştırlar.
b) Fetha ile okumak Tihâme ile Hicaz'ın; damme ile okumak ise, Necid'in okuyuş şeklidir.
c) Fetha ile okunursa masdar, damme ile okunursa isim olur.
d) Bu, Ferrâ'ntn görüşüdür. Buna göre fetha ile okunursa, bizzat yaranın kendisi; damme ile okunursa, yaranın acısı, sızısı anlamına gelir.
e) İbn Mıksem, bunların iki ayrı lügat olduğunu, ama ne var ki fethalı okunma-smm, bu kelimenin, kelimesinin çoğulu olmasını hatıra getirdiğini[164][164]

İkinci Mesele

Âyet hakkında şu iki izah yapılmıştır:
a) Size Uhud günü bir yara-bere, acı dokunduysa, Bedir'de de onlara bunlar isabet etmişti. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Size, iki katını onların başlarına getirdiğiniz bir musibet gelip çatmış olduğu için mi, "Bu nereden (geldi)" dediniz" (Ah imran. i65) âyeti gibidir.
b) Uhud'da sizin başınıza gelen yaralanma ve Öldürülme gibi musibetlerin bir misli de, Bedir'de o kâfirlerin başına gelmişti. Çünkü onlardan yirmi küsur kimseyle sancakdartarı öldürülmüştü. Pekçoğu da yaralanmıştı. Bütün atlarıysa, oklanarak öldürülmüştü. Ve onlar gündüzün evvelinde hezimete uğratılmışlardı.
Buna göre eğer, "Uhud'da müslümanlann yarası müşriklerinki kadar olmadığı halde, niçin

---

[162][162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/80-81
[163][163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/81-82
[164][164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/82

Cenâb-ı Hak, "Onun misli kadar bir yara" buyurmuştur?" denilirse biz deriz ki, buradaki, kelimesinin, ölülerin sayısıyla değil, sırf bozulma ve hezimete uğrama ile tefsir edilmesi gerekir. 165[165]

İlahî Hikmet Gâh Zafer, Gâh Mağlubiyet İster

Cenâb-ı Hak sonra, "diz o günleri insanların arasında döndürür dururuz" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: ktüî kelimesi mübteda, sıfat (müşârun ileyh), ifâdesi ise, mütbedânın haberidir. "O günler.." ifâdesinin, 166[166]

Birinci Mesele

kelimesi mübteda ve haber olduğu da söylenebilir. Bu senin, "Bu günlerdir ki, her yeniyi eskitirler" demen gibidir. Buna göre Hak Teâlâ'nın "o günler" tabiri şaşırtıcı bütün olayların günlerine işarettir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu günlerin dönüp dolaştığını, bazan insan aleyhine, bazan de lehine olduğunu; harbteki muzafferiyetin nöbet nöbet olduğunu beyân etmiştir: 167[167]

İkinci Mesele

Kaffâl şöyle demektedir: kelimesi, bir şeyi bir kimseden başka bir kimseye nakletmektir. Nitekim, bir şey elden ele dolaştığında denilir. HakTeâiâ'nın, (Ha$r. 7) âyeti de böyledir. Yani, "Ta ki sizden sadece zenginler arasında dolaşan bir mal (devlet) olmasın" demektir. Yine denilir ki bu, dünyanın, bir toplumdan başka bir topluma, ondan da daha başka bir topluma... geçmesi demektir. Yine, zaman bir kimsenin lehine çalıştığında denilir. Buna göre, âyetin mânası şudur: Dünyanın günleri insanlar arasında dönüp dolaşır. O'nun ne sevinci, ne de tasası devamlı değildir. Bir gün, kişinin kendisi için sevinç, düşmanı içinse keder meydana gelirken, başka bir gündeyse bunun aksi olur. Dünyanın hiçbir durumu daima aynı kalmaz, hiçbir eseri de daima kalıcı olmaz..
Bil ki bu elden ele dolaşmadan maksad, Altahu Teâlâ'nın bazan mü'minlere, bazan da kâfirlere yardım etmesi değildir. Bu böyledir, çünkü Allah'ın yardımı şerefli bir makam ve büyük bir izzettir. Binaenaleyh, bu kâfire lâyık değildir, Bilâkis bu elden ele dolaştırmadan maksad, Cenâb-ı Hakk'ın, sıkıntı ve meşakkatleri bazan kâfirlere, bazan da mü'minlere çok vermesidir. Bunun faydası şunlardır:
a) Cenâb-ı Hak, şayet, her zaman kâfirlerin sıkıntısını arttırıp, mü'minterin de sıkıntısını gidermiş olsaydı, iman etmenin hak, etmemenin ise bâtıl olduğuna dair zarurî bir ilim meydana gelmiş olurdu. Eğer bu böyle olsaydı, o zaman da teklifin, mükâfaat ve cezanın anlamı kalmazdı. İşte bu sebepten dolayı, şüpheler bulunmaya devam etsin ve mükellef de, İslâm dininin gerçek olduğuna delâlet eden delilleri inceleyerek bu şüpheleri gidersin, böylece de Allah katındaki mükâfaatı büyüsün ve çoğalsın diye, mihnet ve sıkıntıyı bazan iman edenlere, bazan da kâfirlere musallat eder.
b) Mü'min, bazan isyan etmeye yeltenir. Böylece de, Allah'ın o kimseye dünyada şiddetli bir meşakkat ve mihnet vermiş olması, onun için Allah Tââlâ katında bir terbiye etme olmuş olur. Ama kâfirin sıkıntısını arttırması, Allah Teâlâ'nın ona olan gazabı ndand ir.
c) Dünyanın lezzet ve elemleri devamlı değil, onun muhtelif halleri sonlu ve sona ericidir. Devamlı olan saadetler, ancak Ahiret yurdunda tahakkuk eder. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, dirilttikten sonra canlıları öldürür; sıhhat verdikten sonra da hasta eder. Cenâb-ı Hakk'ın bu fiilleri güzel ve uygun olunca, O'nun sevinci sıkıntıya; kudreti acizliğe dönüştürmesi niçin

---

[165][165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/82-83
[166][166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/83
[167][167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/83

güzel olmasın? Rivayet edildiğine göre Ebû Süfyan Uhud gününde hem dağa tırmanıyor, hem de "Nerede İbn Ebî Kebşe (Hz. Peygamber); nerede İbn Ebî Kuhâfe (Hz. Ebu Bekir) ve nerede İbnul-Hattâb (Hz. Ömer)?" diyordu. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Şu, Allah'ın Resulü, şu Ebü Bekir; ben Ömer de işte!" dedi. Buna karşılık Ebû Süfyan, "Gün, güne mukabildir. Günler, insanlar arasında dönüp dolaşır. Harb (de muzafferiyet), nöbetleşedir" dedi. Buna mukabil, Hz. Ömer, "Hayır, bunlar birbirine denk değildir. Bizim ölülerimiz cennette, sizinkiler ise cehennemdedir" dedi. Ebû Süfyan da, "Eğer durum sizin iddia ettiğiniz gibiyse, biz muhakkak ki umduğumuzu bulamadık ve hüsrana uğradık demektir.." dedi.
Hak Teâlâ'nın "Bu, Allah'ın ilmini iman edenlere açıklaması içindir" buyruğu hakkında birkaç mesele vardır: 168[168]

Birinci Mesele

lafzındaki lâm harfi, ya kendisinden önce, ya da kendisinden önce takdir edilen bir fiile mütealliktir. Kendisinden sonra takdir edilmesi halinde, ifâdenin takdiri, "Biz iman edenleri bildirelim, tanıtalım diye bu devlet ve hakimiyetin elden ele dolaşmasını yaptık, yarattık" şeklinde olur. Kendisinden önce takdir edilmesi halinde ifâdenin takdiri, "Biz şu sebeplerden dolayı, o günleri insanların arasında döndürüp durduk:
a) Allah iman edenleri bildirsin diye...
b) Sizden şehitler edinmek için..
c) Mü'minleri tertemiz yapmak..,
d) Kâfirleri helak etmek..
Bütün bunlar, zamanın döndürüp dolaştırılması için bir sebep ve illet gibidirler. 169[169]

"Allah Bilsin Diye Şöyle Yaptı" Tabirinin İzahı

HakTeâlâ'mn, sözünün başındaki vâv harfinin benzerleri Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak
"Kesin time erenlerden olması İçin..." (Enâm,75)ve "Bir de, âhirete inanmayanların gönülleri ona meyletsin... diye" (En'âm, n3) buyurmuştur. Bu kelâmın takdiri ise, "şöyle şöyle olsun... ve bir de Allah bildirsin, tanıtsın diye o günleri biz insanlar arasında dönüp dolaştırıyoruz" şeklindedir. Burada, başlarına gelmiş olan musibetlerden dolayı onları teselli etmek, onlara, bu vakayı ve bu vakadaki durumlarını bildirmek ve bunda, bilmeleri halinde kendilerini mesrur edecek çeşitli faydaların mevcut olduğunu bildirmek ve bu döndürüp dolaştırmada sadece tek bir maslahatın bulunmadığını ihsas etmek için, ma'tufun aleyh hazfedilmiştir. 170[170]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın "Bu, Allah'ın timim iman edenlere açıklaması... içindir" buyruğunun zahiri, Allahu Teâlâ'nın bu döndürüp dolaştırmayı böyle bilgiyi elde etmek için yaptığını ihsas ettirmektedir. Halbuki, Allah hakkında böyle bir şeyin imkânsız olduğu malûmdur. Bir müşkillik arzetme bakımından bu âyetin benzeri ifâdeler, "Yoksa siz -Allah içinizden savaşanları belit etmeden- sebat edenleri belli etmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız?" âm imran, U2), "Andolsun, biz onlardan evvelkileri de imtihan ettik. Allah muhakkak ki dosdoğru olanları da bilir, elbette yalancı olanları da bilir" (Ankebut, 3), "İki zümreden hangisi ne kadar beklediklerini daha iyi hesab edicidir, bilelim diye" (Kem, 12). "Ta ki sizden mücahidleri ve sabredenleri bilelim diye..." (Muhammed, 31), "O peygambere uyanları... bilelim içindir" (Bakara. 143) ve "Hanginizin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için..."

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/83-84
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/84
170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/85

(Müik, 2) âyetleridir. Hişam fbn Hakem, bu âyetlerin zahirine tutunarak, Allahu Teâlâ'nın, sadece meydana gelirken hadiseleri bildiğini iddia etmiş ve bütün bu âyetlerin, Allah Teâlâ'nın, eşya meydana gelirken onların meydana gelişlerini bildiğine delâlet ettiğini söylemiştir.
Kelâmcılar buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Aklî deliller, Allah Teâlâ'nın hadiseleri, vuku bulmadan önce bildiğine delâlet eder. Binâenaleyh Allah'ın ilminde bir değişmenin imkansız olacağı sabit olmuştur. Fakat "İlim" kelimesinin."malum" (bilinen); "kudret" kelimesinin de "makdûr" (güç yetirilen kudrete konu olan şey) mânasına kullanılması meşhur bir mecazdır. Meselâ bir insanın bildiği şeyler kastedilerek, "Bu, falancanın ilmidir"; yine gücünün yettiği şeyler kastedilerek, "Bu, falancanın kudretidir" denilir. Binâenaleyh yukarıda zikredilen her âyetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin teceddüd ettiğini (yenilendiğini ve sanki değiştiğini) hissettirse bile, yenilenen ilmi değil, ilminin taalluk ettiği şeylerdir.
Bunu böylece kavradığın zaman biz deriz ki, bu âyeti tefsir için şu izahlar yapılmıştır:
a) "İhlaslı olanı münafık olandan, mü'mini de kâfirden ayırıp ortaya koymak için...";
b) "Allah (dostları) bilsin diye..." Böylece Cenâb-ı Hak bu işi yüceltmek için kendisine izafe etmiştir.
c) "İmtiyazın (aralarında farklılığın) bulunduğunu göstermek için..." Böylece "ilim" kelimesi, imtiyazı gösterme manasında kullanılmıştır. Çünkü farklılığın olduğuna hükmetme ancak ilimden sonra olur.
d) "Bu vakıanın onlardan sudur edeceğini bildiği gibi, bizzat sudûrunu da bilmek ve görmek için..." Çünkü mücâzât ve rnükâfaat, gerçekleşmemiş bilgiye göre olmayıp, bizzat tahakkuk eden şeye göre olur. 171[171]

Dördüncü Mesele

"İlim" (bilmek) fiili bazan bir mef'ul alır. Meselâ, (Zeyd'i bildim) yani, "Zeyd'in kendisini bildim ve tanıdım" denilmesi gibi. Bu fiil,bazan da iki mef'ul alır. Meselâ, "Zeyd'i, (cömert tanıdım)" denilmesi gibi. Bu âyette murad edilen, bu ikinci şekildir. Fakat âyette ikinci mef'ul hazfedilmiştir ve takdiri şöyledir: "Allah, imân edenleri imanlarıyla başkalarından ayrılmış olduklarını bilsin ve görsün diye..." Yani, günleri insanlar arasında böyle dolaştırmanın hikmeti, iman edenlerin, sabırları ve İslâm'da sebatları ile, imân ettiklerini iddia eden münafıklardan ayrılmalarını temin etmedir." Buradaki "ilim" fiilinin, o insanların kendilerini bilme manasında, tek mef'ul alan (İlk) kısımdan olması da muhtemeldir. Buna göre mâna, "onların düşmanlarına karşı cihadda gösterdikleri sabır sebebiyle, Allah imân edenleri tanısın ve görsün diye..." yani, "onların bizzat kendilerini tanısın diye.." şeklinde olur. Fakat ne var ki, bu ilmin meydana gelmesinin sebebi olan şey, yani "sabrın ortaya çıkması" âyette hazfedilmiştir. 172[172]

Şehadet Mertebesinin Yüksekliği

Hak Teâlâ'nın, "ve içinizden şehtdler edinmesi (içindir)" buyruğundan murad, bu müdâvele (günleri döndürme)nin ikinci hikmetini zikratmektir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 173[173]

Birinci Mesele

Bu tabirin izahı hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1- "Onlardan sâdır olan günah ve itaatsizlikler sebebiyle siz müslümanlardan, insanlara karşı

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/85-86
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/86
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/86

şâhidler edinmek
için..." Çünkü müslümanların, insanlar aleyhine şâhid oluşları yüksek bir makam ve yüce bir derecedir.
2- Bundan maksad. "Allah bir topluluğa, şehidlikle ikramda bulunsun diye..." mânâsıdır. Çünkü müslümanlardan bir kısım, Bedir savaşında bulunamamışlardı. Onlar, düşmanla karşı karşıya gelmeyi ve kendileri için Bedir gibi bir gün gelip de düşmanla savaşıp şehid olmayı istiyorlardı. Hem Kur'ân, şehidlerin yüceliğini gösteren ifâdelerle doludur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar Rab Taâlâ katında diridirler.. (Cennet nimetleriyle) nzıklanıyor-lar" (âh tmran, 169). "Peygamberler ve şühedâ gei..ildi..." (Zümer.69) ve "Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah 'in kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, s iddik tarla, şühedâ ile ve sâlthlerle beraberdirler..." (Nisa, 69» buyurmuştur. Binâenaleyh bu makam, nübüvvetten sonra gelen üçüncü makamdır. Durum böyle olunca bu, bu müdâveleden elde edilmek istenen faydaların birisi de bazı mü'minler için şehidlik makamının elde edilmesi olmuş olur. 174[174]

İkinci Mesele

Âlimlerimiz bu âyeti, bütün hâdiselerin Allah'ın irâdesi ile olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Sizin söylediğinize göre şehâdet makamını, şayet kâfirleri mü'minlere musallat kılmaksızın elde etmek mümkün olsaydı "sizden şehitler çıkarmak için Allah böyle yaptı" ifâdesinde bildirilen sebep mânâsız olurdu. Yok, eğer mümkün olmaz ise, bu durumda, kâfirlerin mü'minleri öldürmesi, o şehâdetin ayrılmaz bir parçası olur. Binâenaleyh o şehâdetin kul için meydana gelmesi murad-ı İlâhî olması halinde, bu öldürüşün de Allah'ın istediği birşey olması gerekir. Yine Hak Teâlâ'nın "ve içinizden şehidler edinmesi (içindir)" buyruğu bu şehâdetin Allah'tan olduğunu gösteren bir nasstır. Bu da kulların fiillerini Allah'ın yarattığına delâlet eder. 175[175]

Şehid Kelimesinin Mânası

"Şühedâ", "Küremâ" (Kerimler) ve "Zürefâ" (zarifler) vezninde olup, "şehid" kelimesinin cem'idir. Müslümanlardan, kâfirlerin silahıyla öldürülenlere "şehid" denilir. Bu
ismin neden verildiği hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
1- Nadr İbn Şümeyl şöyle demiştir: "Şühedâ, "Bilâkis onlar Rableri katında diridirler... (cennet nimetleriyle) rızıklamyorlar" (âm imran, 169) âyetine göre, aslında diridir. Binâenaleyh onların ruhları hayatta olup, selâmet yurdu cennetlerdedirler. Onların dışındaki ölülerin ruhları ise cennette şâhid (hazır) değildirler."
2- İbnü'l-Enbârî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ ve melekler, onların cennetlik olduklarına şahadet ederler. Binâenaleyh "şehîd" kelimesi, fa'îl vezninde olup mef'ul (yani şahadet edilen) manasındadır."
3- Şehitler, Kıyamet gününde peygamberler ve sıddîklarla birlikte bulunacakları için "şühedâ" diye adlandırılmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İnsanlara karşi (gerçeğin) şâhidleri olasınız diye..." buyurmuştur.
4- Onlar, öldürüldükleri anda hemen cennete götürüldükleri için, bu adı almışlardır. Bunun delili, kâfirlerin (ruhlarının) ölür ölmez cehenneme atılmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah, "(Onlar) suda boğuldular ve hemen cehenneme atıldılar" (Nuh. 25) buyurmuştur. Burada da, Allah yolunda öldürülen o kimselerin, ölür ölmez hemen cennete sokulduklarının söylenmesi gerekir.
Sonra Cenâb-t Hak, "Allah zâlimleri sevmez" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), buradaki zalimlerin, "Şüphesiz ki şirk en büyük bir zulümdür" (Lokman. ıs) âyetinden dolayı,

---

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/86-87
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/87

"müşrikler" manasında olduğunu söylemiştir ki bu ifade âyette sebepler arasında zikredilmiş bir cümle-i i'tirâziyye olmuş olur. Bu âyetle ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Allah, imânda sebat etmeyen ve cihâdda sabır göstermeyenleri sevmez.
b) Burada, Allah Teâiâ'nın, mü'minlere karşı, kâfirleri bazan güçlendiriyorsa, bunun az önce sıralanan hikmet ve faydalardan ötürü olup, kâfirleri sevmesinden ileri gelmediğine işaret vardır.
Sonra Cenâb-ı Allah,"Mü'minleri tertemiz yapıp kâfirleri de helak etmesi içindir..." buyurmuştur. Bu, "mü'minleri günahlardan temizleyip, o günahları mü'minlerden gidermesi.." demektir. Arapça'da kelimesi, temizlemek; kelimesi ise, noksanlık demektir. Mufaddal birşeyin tamamen yok olup, geriye bir izinin görünmemesidir. Hak Teâiâ'nın, "Allah ribânm bereketini tamamen giderir" (Bakara, zrg buyruğu da bu mânadadır, yani, "kökünü kazır" demektir. Zeccâc, âyetin, "Allah Teâlâgünleri müslümantarla kâfirler arasında dönüp dolaşan birşey kılmıştır. Binâenaleyh eğer kâfirler galip gelirlerse, maksad-ı ilâhi mü'minlerin günahlarını temizlemektir. Yok eğer mü'minler galip gelirler ise, bu durumda maksad-ı ilâhi, kâfirlerin kökünü kazıyıp onları yok etmektir. Böylece Cenâb-ı Hak, mü'minleri günahlardan temizlemeyi, kâfirleri helak etmeye mukabil .kılmıştır. Çünkü mü'minleri günahlarını yok etmek suretiyle temizlemek, kâfirlerin bizzat kendilerini yok etmenin mukabilidir. Bu, mâna bakımından çok latîf ve güzel bir mukabeledir. Doğruya en yakın otan şudur: Buradaki kâfirlerden maksat, onlardan belli bir kısımdır ki bunlar Uhud günü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı savaşanlardır. Biz, Hak Teâiâ'nın, bütün kâfirleri mahvetmediğini, aksine çoğunun küfrüne devam ettiğini bildiğimiz için, bu mânayı verdik. Allah en iyisini bilendir. 176[176]

Cennet Ucuz Değildir

"Yoksa siz, Allah içinizden savaşanlarda savaşmayanlan) belli etmeden ve sabredenlerde sabretmeyenleri) ayırmadan cennete girivereceğinizi mi sandınız? Andolsun ki siz ölümle karşılaşmadan önce onu arzulamıştımz. İşte şimdi onu, gözlerinizle bakarak görüyorsunuz!"(Al-imran. 142-143).
Bil ki, Cenâb-ı Hak, birinci âyette bu günlerin insanlar arasında döndürülüp dolaştırılmasını icab ettiren gerekçelerden ve sebepterdenbahsedince, bu âyette bunun esas sebebinin ne olduğunu anlatarak, "Yoksa siz, maşakkatlara katlanmadan cennete girivereceğinizi mi sandınız?" buyurmuştur. Âyette birkaç mesele vardır: 177[177]

Birinci Mesele

Âyetin başında bulunan pl munkatıa'dır. Bunun ne manaya geldiği Bakara sûresi 108. âyetin tefsirinde geçmişti. Ebu Müslim, ifâdesinin, kınamak için olan harf-i istifhamla getirilmiş bir nehiy olduğunu söylemiştir ki bunu kısaca şu şekilde anlatabiliriz: "Sizden cihâd vuku bulmadıkça, cennete gireceğinizi sanmayınız!.." Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpta, "Elif, lâm, mim. İnsanlar, inandık demeleriyle bırakıhve-receklerini, kendilerinin imtihana çekilmeyeceklerini mi sandı?" (Ankebut, 1-2) âyeti gibidir. Cenâb-ı Hak, bu söze, Arapların çoğunlukla sözlerinde, bizzat fiilde değil de, fiilin kime vâki olduğu hususunda şüpheye düştüklerinde kullandıkları »' edatıyla başlamıştır. Mesela, Araplar, iki şahıstan birisinin dövüldüğüne kesinlikle inanmamakla beraber, hangisinin dövüldüğünü belirlemek için "Zeyd'i mi, yoksa Amr'ı mı dövdün?" derler. Ebû Müslim, sözüne devamla şöyle demektedir: "Arapların âdeti, istifhamın bu nev'ini tekid için getirmeleridir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Gevşemeyin, mahzun olmayın" (Al-i imran, 139) deyince, O sanki şöyle demek istemiştir: "Bunun, sizin kendisiyle emrolunduğunuz gibi mi olduğunu biliyorsunuz, yoksa cihâd etmeksizin, sabr ü metanet göstermeksizin cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz?" Cenâb-ı Hak bunu pek uzak

---

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/87-88
177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/89

bir ihtimal görmüştür, çünkü Cenâb-ı Hak bu hadiseden (Uhud) önce cihâdı ve onun sıkıntılarına, meşakkatlerine katlanma konusunda sabr göstermeyi farz Kıımış ve cihaddaki, g dinî gerekse dünyevî muhtelif faydaları beyan etmiştir. Durum böyle olunca, insanr bu tâati ihmâl ettiği halde saadet ve cennete naîl olması pek uzak bir ihtimakSr." 178[178]

İkinci mesele

Zeccac şöyle demektedir: Falanca yaptı" dendiğinde, buna "yapmadı" diye cevap verilir Ama. "Muhakkak ki falanca yaptı..." denildiğinde bunun cevabı, "Henüz yapmadı..." şeklindedir. Çünkü, kişi müsbet tarafı edâtıyla tekid edince, hiç şüphesiz cevap veren kimse de olumsuz taraftı ile tekid etmiştir." 179[179]

Üçüncü Mesele

olmasıdır (Burada malum, cihaddtr). Buna göre ifâden takdiri, "Yoksa sizden cihad sadır olmadığı sürece, cennete gireceğinizi m sanıyorsunuz?" şeklinde olur. Bunun izahı şöyledir: Malum hangi durumda bulunuyorsa o haliyle ilim maluma taalluk eder. Binâenaleyh ilimle malum arasında böyle bir mutabakat bulununca, şüphesiz bu iki kelimeden birisinin diğerinin yerine geçmiş olması güzel olmuştur. Bu husustaki sözün tamamı, daha önce geçmiş;
Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve sabredenleri belli etmeden" buyruğuna gelince şunu bil ki: Hasan el-Basri, bu ifâdeyi cezm ile, HakTeâlâ'ntn, lâfzına atfederek şeklinde okumuştur. Bu fiilin nasb ile okunmasına gelince, bu durumda başında bir edatı takdir edilerek okunur. Buradaki vâva "vâvu's-sarf" (men etme vâvı) denilir. Bu senin tıpkı, "Süt içerek balık yeme!" yani, "ikisini bir arada yapma.." demen gibidir. Bunun gibi burada da maksad, cennete girme ile cihada sabredememenin bir arada bulunamayan şeyler cümlesinden olmasıdır. Ebû Amr, bu kelimeyi, başındaki vâvı, hâliyye vâvı addederek ref ile şeklinde okumuştur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sizler, sabırlı bir vaziyette cihad etmemişken..."
Bil ki, sözün neticesi şudur: Dünya sevgisi, âhiret mutluluğu ile birlikte bulunamaz. Bunlardan birisi arttıkça, diğeri de o nisbette azalır. Bu böyledir, çünkü dünya mutluluğu kalbin ancak dünyayı arzu etmesiyle elde edilir. Âhiretteki mutluluk ise, ancak kalbin Allah'tan başka her şeyden uzaklaşması ve Allah sevgisiyle dopdolu olmasıyla elde edilebilir. Bu iki husus ise birarada bulunamayacak şeylerdendir. İşte bu incelik ve sırdan dolayı bu âyette, bu iki hususun bir arada bulunamayacağı konusunda şiddetli bir redd ifâdesi yer almıştır. Yine, Allah ve âhiret sevgisi, iddia etmekle elde edilemez. O halde, Allah'ın dinini ikrar eden herkes sâdıklardan olamaz. Fakat bu konudaki esas ölçü, Allah'ın insanlara hem kötü, hem de sevilen şeyleri musallat kılmasıdır. Çünkü sevgi, cefâ ile noksanlaşmayan, vefa ile de artmayan sevgidir. Çünkü, çeşitli belâlar musallat kılındığında da sevgi devam ediyorsa, işte bu sevginin hakiki bir sevgi olduğu ortaya çıkmış olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Allah sizi dhadla ve çok şiddetli belâ ve sıkıntılarla imtihan etmeden önce, sırf Peygamberi tasdik etmeniz sebebiyle, yoksa cennete gireceğinizi mi sandınız?" buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 180[180]

Uhud Savaşının Zor Anları

"Muhammed sadece bir peygamberdir. O'ndan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür, yahut öldürülürse topuklarınız üstünde (geri mi) döneceksiniz? Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, elbette Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez. Allah şükredenlere mükâfaat verecektir"(Âl-i İmran, 144).

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/89-90
179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/90
180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/90-91

Burada birkaç mesele vardır: [181]

Birinci Mesele

İbn Abbas, Mücâhid ve Oahhâk şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s) Uhud'a varınca, okçulara dağın eteğinde kalmalarını, durum (müslümanların) ister lehine isterse aleyhine olsun, oradan ayrılmamalarını emretti. Okçular orada kalıp, müslümanlar kâfirlere hücum edip, onları hizemete uğratıp Hz. Ali kâfirlerin sancaktarı olan Talha İbn Ebj Talha'yı öldürüp; Zübeyr ve Mikdâd da müşrikler üzerine iyice yüklenip, daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ashabıyla beraber hücuma geçip, Ebu Süfyan'ı yenince, sonra okçulardan bazıları kâfirlerin hezimete uğradıklarını görünce hepsi birden ganimet elde etmek için yerlerini terkederek savaş meydanına koştular. Halid İbn Velid, kâfirlerin ordusunun sağ kanadını teşkil ediyordu. Okçuların yerlerini terkettiklerini görünce müslümanların üzerine hücum ederek onları hezimete uğrattı, birliklerini dağıttı ve müslümanlara ağır zayiatlar verdirdi. [182]

Hz. Peygamberin Öldürüldüğü Şayiası

Abdullah İbn Kumey'e el-Harisî, Allah'ın Resulüne taş atarak, onun mübarek dişini kırıp yüzünü yaraladı. Onu öldürmeye yeltendi. Gerek Bedir'de gerekse Uhud'da sancaktar olan Mus'ab İbn Umeyr (r.a) Hz. Peygamberi savundu. Derken İbn Kumey'e, Mus'ab'ı öldürdü. Allah'ın Resulünü öldürdüğünü sanarak, "Muhammed'i öldürdüm!" dedi. O esnada bir kimse, "iyi bilin ki Muhammed öldürüldü" diye bağırıyordu. Bu, şeytan idi. Bunun üzerine, insanlar arasında Hz. Muhammed'in öldürüldüğü haberi yayıldı. O zaman orada, müslümanlardan birisi, "Keşke Abdullah İbn Ubey, Ebu Süfyan'dan bizim için bir emân alsa.." dedi. Münafıklardan bir kısmı da, "Şayet o peygamber olsaydı, öldürülmezdi. O hatde, kardeşlerinize, dininize dönünüz" dedi. Bunun üzerine Enes İbn Mâlik'in amcası, Enes İbn Nadr (r.a), şöyie dedi: "Ey müslüman topluluğu! Eğer Hz. Muhammed öldürüldü ise, şüphesiz Muhammed'in Rabbi ölmeyen bir Hayy (diri)dir. Allah'ın Resulünden sonra, yaşayıp da ne yapacaksınız? O halde, O'nun savaştığı dava uğrunda savaşınız, ve O'nun öldüğü dava uğrunda ölünüz!" Daha sonra da: "Allah'ım, onların söylediği şeylerden dolayı, sana özür beyân ederim.." dedi, sonra kılıcını çekti, şehid edilinceye kadar savaştı. Derken muhacirlerden birisi, kanlar içinde kıvranıp duran bir ensâriye rastlayarak, "Ey falanca, Hz. Muhammed'in öldürüldüğünü duydun mu?" deyince, o kimse "Eğer o öldürüldüyse, muhakkak ki tebliğini yaptı.. O halde siz, dininiz uğrunda savaşın" dedi.

İbn Kumey'e Hz. Peygamber'in yüzünü yaralayıp, dişini kırınca, O'nu Talha İbn Ubeydullah sırtına aldı. Hz. Ebu Bekr, Hz. Ali ve onlarla beraber olan bir topluluk ise onu müdâfa ettiler. Sonra Hz. Peygamber nida etmeye başlayarak, "Ey Allah'ın kulları, bana geliniz,, banal..." dedi. Bunun üzerine ashabından bir grup, derhal O'nun etrafında toplandı. O da onları, bu kaçışlarından dolayı kınadı.. Bunun üzerine onlar da, "Ya Resûlellah! Babamız annemiz sana feda olsun.. Bize, senin öldürüldüğün haberi geldi. Bunun için korku kalblerimizt istila etti de, biz de korkup gerisin geriye kaçtık" dediler. Buna göre âyetin manası şöyledir: "Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir." Binaenaleyh, o gelip geçen peygamberler gibi, Muhammed de gelip geçecektir. O peygamberlerden sonra onlara tâbi olanlar, nasıl onların dinlerine sarılıp kalmışlarsa, sizin de Hz. Muhammed'in gelip geçmesinden sonra, O'nun dinine sımsıkı sarılmanız gerekir. Çünkü peygamber göndermenin maksadı, risâleti tebliğ ve gerekli olan hücceti getirmektir; yoksa o peygamberlerin, kavimleri arasında ebedî olarak bulunmaları değil.. [183]

---

[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/91

[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/91

[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/92

İkinci Mesele

Ebu Ali şöyle der: "Resul" kelimesi iki manaya gelir:
a) Bu kelimeyle "mürsel" (gönderilen) manasının murad edilmesi;
b) Bununla "risaleî" manasının murad edilmesi.. Burada bu kelimeyle, Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak ki sen, gönderilmişlerdensin" (Bakara. 252) âyetinin de delaletiyle "mürsel" (gönderilen) manası murad edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey resul tebliğ et!" (Mâide. 67) âyetindeki "resul" kelimesi feûl" vezninde olup, bazan bu kaltbla mef'ûl manası kastedilebilir. Meselâ ve kelimelerinin binilen şey ve sağılan süt hakkında kullanılmaları gibi... "Resul" kelimesi, risâlet manasına da gelir. Nitekim şair şöyle demiştir:
"Andolsun ki, dedikoducular yalan söyledi. Çünkü ben, onların yanında ne bir sim ifşa edip söyledim, ne de onlara bir "risale" (mektup) yolladım." Yani demektir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Şimdi o ölür, yahud öldürüiürse topuklarınız üstünde (geri mi) döneceksiniz" buyurmuştur. Bu ifâdede birkaç mesele vardır: 184[184]

Birinci Mesele

İstifham harfi olan hemze, şart cümlesinin başına gelmiştir. Hakikatteyse, ceza cümlesinin başında bulunmaktadır. Buna göre mâna, "Topuklarınız üzere geri mi döneceksiniz eğer Muhammed ölür ya da öldürülürse?" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Arapların "Zeyd ayakta mı?" demesidir. Sen esasında bu ifâdelerle, Zeyd'in ayakta olup olmadığını soruyorsun; ama ne var ki istifham edatı olan kelimesini isminin başına getirirsin.. Allah en iyi bilendir. 185[185]

İkinci Mesele

Allahu Teâlâ pekçok âyette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in katledilmeyeceğini açıklamıştır. Cenâb-ı Allah, "Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler" 186[186] (Zümer.30); "Allah seni insanlardan koruyacaktır" (Mâide,67) ve "... O dini her dine galip kılmak için..." (Tevbe.33)buyurmuştur. Binâenaleyh hiç kimse, çıkıp, "Allah, Hz. Peygamberin öldürülmeyeceğini bildiği halde niçin "yahut öldürülürse.." demiştir?" diyemez. Çünkü buna birkaç şekilde cevap verilir:
a) Şart kaziyyesinin doğru olması, şartın her iki cüzünün de doğruluğunu gerektirmez. Meselâ sen, "Eğer beş sayısı, bir çift sayı olsaydı, iki eşit parçaya ayrılabilirdi" dersin. Burada şart kaziyyesi doğru olmakla birlikte iki cüzü de yalandır. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Eğer (gökle ve yerde) Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, onların ikisi de muhakkak harap olurdu" (Enbiya. 22) buyurmuştur. Göklerde ve yerde tanrılar olmadığı ve bir harab oluş bulunmadığı halde, bu şart cümlesi doğrudur. Burada da böyledir.
b)Bu, ilzam (susturma) üslubuyla gelmiştir. Çünkü Musa (as.) ölmüş, fakat ümmeti O'nun getirdiğinden dönmemiştir. Hristiyanlar İsa (a.s)'nın öldürüldüğünü iddia etmişler, fakat O'nun dininden dönmemişlerdir. Burada da böyledir.
c) Peygamberin ölümü, ümmetin O'nun dininden dönmelerini gerektirmez. Aynen onun gibi peygamberin katledilmesi de ümmetin o dinden dönmelerini icâb ettirmemesi gerekir. Çünkü bu iki durum arasında bir fark yoktur. Bu mânaya dönüldüğünde, bundan makşad, dinin doğruluğu hususunda şüpheye düşen ve irtidad etmeye yeltenen kimseleri reddetmektir. 187[187]

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/93
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/93
186[186] Böylece bu âyet onun vefat edip katledilmek suretiyle ölmeyeceğini bildirmektedir (ç).
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/93-94

Üçüncü Mesele

"Topuklarınız üstünde (geri) mi döneceksiniz" tabiri "İman ettikten sonra kâfir mi olacaksınız" manasındadtr. Daha önce üzerinde bulunduğu halden dönen herkes için (arkasına döndü, geri döndü), (topuğu üstünde geri döndü), ve (topukları üstünde gerisin geri döndü) denilir. Bu şöyle olmuştur: Münafıklar zayıf inançlı müslümanlara, "Muhammed öldürüldüğüne göre siz de eski (Müze ed\\et. Bunvm üzenne er\sai<ian baz\\au da\"' MuUammeü ö\dütü\ae de Muhammed'in Rabbi öldürülmez. Öyleyse haydin, Muhammed (s.a.s)"ın uğrunda çarpıştığı dava uğrunda siz de çarpışın" dediler. Sözün özü şudur: Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in öldürülmesinin, iki delilden dolayı, O'nun dininde bir zayıflığı gerektirmediğini beyan etmiştir: Birincisi, diğer peygamberlerin ölümleri ve öldürülmelerine kıyas ile.. İkincisi ise şudur: Peygambere, dini tebliğ için ihtiyaç vardır. Bunun dışında O'na ihtiyaç yoktur. Bundan dolayı peygamberin öldürülmesinden, dinin bozulup değişmesi gerekmez. En iyi, Allah bilir. 188[188]

Dördüncü Mesele

Hiç kimse, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Oölür, yahutöidürülürse.." sözü şüphe ifâde eder. Bu ise Allah hakkında caiz değildir" diyemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bu ifâdeden murad, "ister şu, ister bu meydana gelsin, her ikisi de birdir. Bundan dolayı dinin zayıflamasında ve dinden dönmeyi gerektirmede bunun hiçbir tesiri yoktur" mânâsıdır.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, elbette Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez" buyurmuştur. Bundan maksad, tehdidi te'kid etmektir. Çünkü aklı başında olan herkes, kâfirlerin küfrünün Allah'a zarar veremeyeceğini bilir. Daha doğrusu bu tabirle anlatılmak istenen, böyle bir kimsenin ancak kendisine zarar vereceğidir. Bu tıpkı, adamın çocuğuna, azarlarken "Bu senin yapttğın ister, ne göklere, ne yere zarar verir" demesine benzer. Bu ifadesiyle o adam, bu işlerin zararının ancak o çocuğun kendisine döneceğini kasteder. İşte burada da durum böyledir.
Hak Teâlâ bu va'îdin peşisıra va'adini (müjdesini) getirerek "Allah, şükredenlere mükafaat verecektir" buyurmuştur. Bundan maksad şudur: Bu hezimet sebebiyle, bazı müslümanların kalplerinde şüpheler meydana geldiği halde âlim ve kuvvetli mü'minlerin kalplerinde şüphe meydana gelmeyip, ontar imanda sebat edip, imana sımsıkı sarılabüdikleri için Allah'a şükredince, Cenâb-ı Mak da onları, "Allah, şükredenlere mükafaat verecektir" diye medhetmiştir. Muhammed İbn Cerîr et-Taberî'nin Hz. Ali (r.a)'den rivayet ettiğine göre, o, "Allah'ın bu âyetinde bahsedilen şükrederlerden murad, Hz. Ebû Bekir ve onun arkadaşlarıdır" demiştir. Hz. Ali'nin, "Ebû Bekir, şükredenlerdendir. O, Allah dostlarındandır" dediği de rivayet edilmiştir. Doğruyu en iyi Allah bilir. 189[189]

Ecel Gelmedikçe İnsan Ölmez

"Allah'ın izni olmadıkça hiç bir kimseye ölmek yoktur. O, va'desiyle yazılmış bir yazıdır. Kim dünya sevabını dilerse, kendisine ondan veririz. Kim de âhiret sevabını isterse, ona da bundan veririz. Biz şükredenleri mükafaatlandıracağız" (Âl-i İmran, 145).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 190[190]

Birinci Mesele

Bu âyetin, önceki âyetlerle irtibatı hususunda birkaç izah vardır:

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/94
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/94-95
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/95

1- Münafıklar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in öldürüldüğü haberini yaymışlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, hiç bir insanın Allah'ın izni, kaza ve kaderi olmaksızın ölmeyeceğini söylemiştir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldürülmesi, ancak Allah'ın takdir ve tayin etmiş olduğu vakitte meydana gelebileceği için, vefat etmesi gibidir. O, nasıl evinde ölmüş olsaydı, bu onun dininin bozukluğuna delâlet etmeyecek idiyse, aynen bunun gibi, öldürülmesinin de dinin fesadını göstermede bir tesiri yoktur. Bundan maksad, münafıkların, zayıf müslümanlara, "Muhammed öldüğüne göre, daha önce benimsemiş olduğunuz dininize geri dönünüz" şeklindeki sözlerini iptal etmiştir.
2- Bu ifâdeden muradın, sakınmanın kaderi savuşturamayacağını, hiç kimsenin eceli dolmadan ölemeyeceğini, ecel geldiği zaman ölümü hiçbirşeyin geri çeviremeyeceğini, binâenaleyh korkunun ve korkaklığın ecele hiçbir faydası olmadığını bildirmek suretiyle müsiümanları cihâda teşvik etmektir.
3-Bu tabirden murad, Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'i koruması ve O'nu bu korkunç savaştan sağ salim kurtarmasıdır. Çünkü bu hadisede, hertürlü helak sebebi var idi. Ancak Cenâb-ı Hak koruyup muhafaza edince O'na hiçbirşey zarar verememiştir. Burada ashabın Hz. Peygamber (s.a.s)'i müdâfaada kusur ettiklerine bir dikkat çekme vardır.
4- Allah'ın izni olmadıkça kimse ölemez. O halde, Hz. Peygamber'in ölümü haberini yayan kimselerin bu asılsız haberlerinde, Hz. Peygamber'in ölümünü gerçekleştiren veyahut küfrün kuvvet bulmasına yardım eden birşey yoktur. Aksine Cenâb-ı Hak O'nu, İslâm dini bütün dinlere galip ve üstün gelinceye kadar, hayatta bırakmıştır.
5- Bu ifâdeden maksat, münafıkların sözlerine cevap vermektir. Çünkü sahabe, içlerinden bazıları öldürülmüş olduğu halde dönünce, münafıklar, "şayet onlar bizim yanımızda yer almış olsalardı, ne ölür ne de öldürülürlerdi" demişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ölümün ve Öldürülmenin ancak Allah'ın izni ve ecelin gelip çalmasıyla olduğunu haber vermiştir. Allah doğruyu en iyi bilendir. 191[191]

Ölüm Allah'ın İzniyle Olur Sözünün Mânası

Âlimler âyette geçen "izin" kelimesinin tefsiri hakkında ihtilâf etmiş ve şu görüşleri belirtmişlerdir:
a) "Buradaki "izin", emir verme manasınadır." Bu, Ebû Müslim'in görüşüdür. Buna göre mâna, "Allah Teâlâ, ölüm meleğine ruhları almasını emreder ve herkes bu emir sebebiyle ölür" şeklindedir.
b) Bu kelimeden maksad, "Bir şeyin (olmasmı) dilediğimiz zaman sözümüz ancak ona "ol" dememizden ibarettir. O da hemen oluverir" (Nam, 40) âyetinde anlatılan husustur. Buna göre, "ol" emrinden maksad, Allah'ın tekvini, yaratması ve var etmesidir. Çünkü Allah'tan başka hiç kimse öldürmeye ve diriltmeye kadir olamaz. O halde bu âyetteki "izin"den maksat, "Herkes ancak Allah'ın öldürmesi ile ölecek" mânâsıdır.
c) Buradaki "izirV'den maksadın, salıverme, kendi haline bırakma, katır ve icbar ile men etmeyi bırakmaktır. (Yani birşeyi yapmaya müsaade etmektir.) Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın izni olmadıkça onunla hiç bir kimseye zarar verici değillerdir" (Bakara, 102) âyeti de böyle tefsir edilmiştir, yani, "Allah'ın salıvermesi olmadıkça..." demektir. Çünkü Allah Teâlâ, onları bundan zorla engellemeye kadirdir. Buna göre âyetin mânası, "Hiç bir nefis, Allah'ın, katil ile maktul arasından çekilerek onlara müsaade etmedikçe, ölmeyecek şeklinde olur. Fakat Cenâb-ı Hak, peygamberini korur ve peygamberi ile gönderdiği dinin tebliği onun elinde tamamlansın diye, peygamberinin önüne ve arkasına koruyucu ve gözetleyici (melekler) kor. Yine Cenâb-ı Hak, insan için takdir ettiği ecel doluncaya kadar, o insan ile ölümü arasından çekilmez. Binâenaleyh bundan sonra savaş ve gazvelerinizde, "Hz. Muhammed öldürüldü" diye asılsız haber yayanların şayiaları ile hayal kırıklığına uğramayınız."
d) Buradaki "izin", ilim manasınadır. Buna göre âyet, "Herkes, ancak Allah'ın öleceğini bildiği

---

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/95-96

zaman ölür. O vakit gelince, ölüm kaçınılmaz" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "(Ümmetlerin) ecelleri geldiği zaman, artık bir saat geri de kalamazlar, öne de geçemezler" (Yunus, 49) buyurmuştur.
e) İbn Abbas(r.a), buradaki "izin" kelimesinin, Allah'ın kaza ve kaderi manasına olduğunu söylemiştir Çünkü hiçbirşey, Allah'ın mesî'eti ve irâdesi olmadan meydana gelemez. Böylece bu, temsîlî olarak, sanki, Allah'ın izni olmadan kimsenin teşebbüs etmesinin uygun olmadığı bir fiil kılınmıştır. 192[192]

Üçüncü Mesele

Ahfeş ve Zeccâc, bu âyetteki lâm harfinin nefiy manasında olduğunu ve takdirinin, "Allah'ın izni olmadan hiç kimse ölmez" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. 193[193]

Öldürülen İnsan da Eceliyle Ölür

Âyet-i kerime, öldürülen insanların da ecelleriyle öldüğüne ve ecellerin değişmesinin imkânsız olduğuna delalet eder, Allahu Teâlâ'nın, "(O) va'desiyle yazılmış bir yazı(dır)" buyruğu hakkında birkaç mesele bulunmaktadır: 194[194]

Birinci Mesele

Bu tabir, makablinin delâlet ettiği (mahzûf) bir fiil ile mansubtur. Çünkü "Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimseye ölmek yoktur" âyeti, (Allah yazdı) sözünün yerine kâim olan bir ifâdedir. Buna! göre kelâmın takdiri, "Allah, vadesiyle yazılmış bir yazı olarak yazdı" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, * Qi "Allah'ın size bir farzı olarak..." (nim^) âyetidir. Çünkü "Analarınız... size haram kıhndı.,." (Nisa, 23)âyetinde, bu haremliği yazıp farz kıldığına bir delâlet vardır. Kur'ân'dakİ (Nemi, 68); (Rûm,6); (Rûm. 30) Ve (Bakara, 136) ifâdeleri de bunlar gibidir. 195[195]

İkinci Mesele

"Kitab-ı müeccel"den murad, ecelleri yazan kttapdır. Bunun Levh-i Mahfuz manasında olduğu da söylenmiştir. Nitekim hadiste, "Allah (kader) kalemine "yaz" dedi de, o da kıyamete kadar olacak herşeyi yazdı" diye bildirilmiştir.
Bil ki, bütün hadiselerin, Allah'ın malûmatı dahilinde olması gerekir. Alemin yaratma, rızık verme, ecel, saadet ve şekavet gibi bütün hâdiselerinin mutlaka Levh-i Mahfûz'da yazılmış olması gerekir. Binâenaleyh hâdiseler eğer Allah'ın ilminin aksine vuku bulacak olursa, ilm-i ilâhi, cehalete, bu kitap da (kader de) yalana dönüşmüş olur ki, bunlar imkânsızdır. Durum böyle olunca, herşeyin, ancak Allah'ın kaza ve kaderi ile meydana geldiği sabit olmuş olur. Âlimlerden birisi, bu manayı, bu ayetin tefsirinde zikrederek, bunu sâdık ve masdûk (doğru ve doğrulanmış) olan Hz. Peygamber'in şu meşhur hadisi ile te'kid etmiştir: "Hz. Adem, Musa'ya hüccet getirerekgâlib geldi."196[196] Kâdî şöyle demiştir: "Ecel ve rızık Allah'a nisbet edilmiştir. Fakat küfür, fasıklık, iman ve taat, bütün bunlar kula nisbet edilmiştir. Allah bu gibi şeyleri takdir ettiğinde, kulun onları tercih edeceğini bildiği için takdir etmiştir. Bu da kulu, yerilmekten veya övülmekten kurtarmaz."
Bil ki, mes'elenin müşkil cihetini gözardı etmesi, burada Kâdî'den beklenir. Çünkü biz, Allah,

---

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/96-97
193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/97
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/97
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/97-98
196[196] Buhârî, Tefsir, sûre 20, 1-3; Müslim, Kader, 13-15 (4/2042-2043).

kulun kâfir olacağını bilip, bunu Levh-i Mahfuz'a yazdığında, kul imân edecek olursa bu, iki zıddı birleştirmek olur. Çünkü onun kâfir olacağını bilmek ve kâfir olmayacağı halde onun kâfir olacağını doğru bir haber diye bildirmek, iki zıddı birleştirmek olur ki bu imkânsızdır. Meselede susturma (ilzam) yeri burası olunca, bu ilzam ile alakası olmayan yabancı kelimelerle meseleyi ifâde etmeye kaçma Kâdî'ye nereden fayda verecek?

Hak Teâlâ, "Kim dünya sevabım dilerse, kendisine ondan veririz. Kim de âhiret sevabını isterse, ona da bundan veririz. Biz şükredenleri mükafaatlandıracağız" buyurmuştur.

Bil ki Uhud'da bulunan müslümanlar iki kısım idiler. Bir kısmı dünya menfaatini, bir kısmı da âhiret sevabını istiyorlardı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede, biraz ileride bahsettiği şekildedir. Dünya için savaşa katılanlar ganimet elde etmek ve şöhret kazanmak için katılmışlardı. Bunların mutlaka hezimete uğraması gerekiyordu. Din için katılanların ise, mutlaka yenilmemeleri gerekiyordu. Sonra Altahu Teâlâ, bu âyette dünyayı isteyenlerin maksadlarının bir kısmına ulaşacaklarını, âhireti isteyenlerin de aynı durumda olacaklarını beyân etmiştir. Bunu.Hz. Peygamber {s.a.s)*|in 'Ameller niyetlere göredir..."197[197] hadis-i şerifi izah eder.

Bil ki bu âyet, bilhassa cihad hakkında ise de, bütün ameller hakkında umumî bir ifâdedir. Çünkü sevâb veya ikâba müstehak olmada müessir olan, amellerin zahiri değil, maksad ve niyetlerdir. Çünkü karşısında güneş varken öğleyin alnını yere koyan kimse, bu secdesi ile Allah'a ibâdet niyetinde olursa, bu İslâm'ın temel ibadetlerinden biri olmuş olur. Fakatbununla güneşe secde etmeyi kastederse, bu da tam bir küfür olur. Ebû Hureyre (r.a), Allahu Teâiâ'nın kıyamet günü, Ailah yolunda savaşan Kimseye, "Niçin savaştın?" diye soracağını, onun da, "Yolunda cihâd etmemizi emrettin, ben de savaştım ve öldürüldüm" diyeceğini, bunun üzerine Hak Teâlâ'nın "Yalan söylüyorsun! Aksine sen, "Falanca iyi savaşçıdır" desinler diye savaştın ve bu da senin için söylendi (artık benden alacağın bir mükâfaat kalmadı)" diyeceğini ve sonra onun cehenneme atılmasını emredeceğini rivayet emiştir. 198[198]

Önceki Peygamberlerle Beraber Mücahede Edenler

"Nice peygamberlerin yanında birçok âlimler muharebe ettiler ve Allah yolunda başlarına gelen (belâlardan) dolayı ne gevşeklik ne zayıflık gösterdiler, ne de düşmana boyun eğdiler. Allah sabredenleri sever" (Âl-i İmran, 146)

Bil ki Allah Teâlâ, müsiümanları terbiye edişinin bir tamamlayıcısı olarak, Uhud günü hezimete uğrayanlara "sizden önce geçmiş olan peygamberler ile onların ümmetlerinde, sizin için güzel bir örnek vardır. Geçmiş peygamberlere iman edenlerin yolu, cihâda sabır ve fîrâr etmeme olduğuna göre, bu ftrâr ve hezimet size nasıl yakışır?" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır: 199[199]

Birinci Mesele

İbn Kesir, âyetin başını '^S vezni üzere, hemzeli, şeddesiz ve medli olarak *J& şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise, şeddeli olarak ve vezninde şeklinde okumuşlardır. Bu, Kureyş lügatine göredir. Cerfr'in şu şiiri, birinci lügata (kıraate) göredir:

"Belâlara mübtelâ olan kendisi bile o/sa, bu engin vadilerde beni görüp gözeten nice dostlar vardır."

Mufaddal da şu şiiri nakletmiştir:

"Mahallede, akrabalık bağları bulunan nice kimse görürsün..." 200[200]

---

[197] [197] Buhârî'nin ilk hadisi.

[198] [198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/98-99

[199] [199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/99-100

[200] [200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/100

İkinci Mesele

İbn Kesir, Nflfîve Ebû Amr, şeklinde, diğer kıraat imamları ise, şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraate göre âyetin manası, "Birçok peygamber öldürülmüş ve fakat onlardan sonra hayatta kalan mü'minler ise dinlerinde gevşeklik göstermemiş, aksine düşmanlara karşı cihâda ve dinlerine yardım etmeye devam etmişlerdir. Binâenaleyh, ey ümmet-i Muhammed, sizin de böyle olmanız gerekir" şeklinde olur. Kaffal (r.h) şöyle demiştir: "Bu açıklamaya göre vakf, Cenâb-ı Hakk'ın, lafzı üzerinde yapılır. O'nun, 'Tanında birçok âlimler..." ifâdesi ise, haldir. Yani, "Yanında âlimler bulunduğu halde öldürüldü" demektir. Veyahut da mâna, takdim ve tedvire göre olur. Yani, "Nice peygamber vardır ki, yanında, öldürülen birçok âlim vardır. Bu denli çok öldürülmelerine rağmen bu âlimler zayıflık göstermemişlerdi" demektir.
Burada yapılacak bir başka izah da şudur: Bu da, mânanın, "nice peygamber vardır ki, kendisiyle birlikte ve de kendi dini üzere olan nice âlimler öldürülmüştür. Ama, geride kalanlar zayıflamamış ve öldürülen kardeşlerinden dolayı da öldürülmeye boyun eğmemiş, aksine cihad etmeye devam etmişlerdir. Binâenaleyh, sizin durumunuzun da böyle olması gerekir" şeklinde olmasıdır. Âyeti bu şekilde okumanın hücceti şudur: Bu âyeti bu şekilde okumanın maksadı, Ümmet-i Muhammed bu hususta kendilerinden öncekilere tâbi olsunlar, onlar gibi olsunlar diye, diğer peygamberlerin başına geleni nakletmektir. Hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, "Şimdi o ölür, yahut öldürülürse topuklarınız üstünde (geri mi) döneceksiniz?" (âh imran, ıw) buyurmuştur. Binâenaleyh burada zikredilen kıtalin, onların savaşması değil, diğer peygamberlerin öldürülmesi olması gerekir. Bu ifâdeyi i** JSti "Onunla beraber savaştı" şeklinde okuyanlara göre manâ, "Nice peygamber vardır ki, onunla birlikti çok sayıda ashabı savaşmtş, düşmanlarından onlara birçok yara-bere isabet etmiş ama onlar hiç gevşememişti. Çünkü onlara isabet edenler, ancak Allah yolunda, O'ru tâat, dinini ayakta tutma ve peygamberine yardım etme uğrunda isabet etmiştir Binâenaleyh, işte ey ümmet-i Muhammed, sizin de aynen böylece davranmanız gerekir" biçimindedir. Bu şekilde okuyanların hücceti de şudur: Bu âyetin maksadı, Hz. Peygamber'le beraber bulunanları, savaşa teşvik etmektir. Binâenaleyh, burada zikredilen şeyin savaşmak olması gerekir. Yine, Saîd İbn Cübeyr'den, "Savaşta bir peygamberin öldürüldüğünü hiç duymadım" dediği rivayet edilmiştir. 201[201]

Kelimesinin İzahı

Vahidî şöyle demektedir: "Âlimler, burada bulunan"nice.." manasında olduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, bu tabirden maksad, sıfatları böyle olan peygamberlerin sayısının ne kadar çok olduğunu anlatmaktır. Bunun benzeri ifâdeler de, "Nice memleket var ki bi/ onları helak ettik" (Hacc, 45) ve "Nice memleket var ki, biz onlara mühlet tanıdık" (Hacc.48)âyetleridir. Bu tabirin başındaki kâf harfi, istifham için kullanılan "hangisi" kelimesinin başına gelen teşbih, benzetme kâfidir. Bu, kelimesindeki kâf harfinin zâ harfine ve Otf deki kâfin da 'nin başına gelmesi gibidir. kelimesinde bir teşbih mânası olmadığı gibi,bu tabirde de bir teşbih manası yoktur. Nitekim sen, dersin ki, bunun mânası, "Benim, falancada şu kadar alacağım var.." demektir. Binâenaleyh, burada teşbih manası yoktur. Ancak ne var ki, bu kâf harfi, hazfedilmesi caiz olmayan, lâzım olan bir ziyâde ve ilâvedir. Şunu bil ki, tenvîn ancak, sadece bu harfte, bu şekilde yazılmıştır. Bu kelimenin kullanılması da böyledir; binâenaleyh bu tabir, çokluk ifâde etmek için vaz olunmuş olan tek bir kelimedir. 202[202]

Rıbbıyyûn Kelimesinin Mânası

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/100-101
202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/101

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: " kelimesi demektir. Bu kelime râ harfinin üç türlü harekesiyle okunmuştur ki, fetha ile okunması kaideye göre okuyuştur. Rânın damme ve kesre ile okunuşu ise, nisbetin değişmesinden dolayıdır." Vahidî, Ferrâ'nın şöyle dediğini nakletmiştir: " kelimesinin mânası, "evvelkiler" demektir." Zeccâc ise, bunların, "kalabalık cemaatlar" manasına geldiğini; kelimenin müfredinin ise olduğunu söylemiştir. İbn Kuteybe, bu kelimenin aslının, cemâat anlamına gelen iîjJ* kelimesi olduğunu söylemiştir. Sanki bu, kelimesine nisbet edilmiş gibi denilmiştir. Ahfeş, "ribbiyyûn"un, Rabbe ibâdet ettikleri çin bu şekilde isimlendirildiklerini söylemiştir. Sa'leb ise bu konuda Ahfeş'i tenkid ederek, kelimesine nisbet edilebilmesi için bunun şeklinde söylenmesi gerektiğini söylemiştir. Ahfeş'in görüşünden yana olanlar buna cevap vererek şöyle demişlerdir: Araplar, bir şeyi bir şeye nisbet ettiklerinde o şeyin harekesini değiştirirler.. Nitekim Basra'ya nisbetle "dehr"e nisbetle denilmektedir. İbn Zeyd şöyle demiştir: "Rabbâniyyûn", imamlar ve önderlerdir. "Ribbuyyûn" ise tebaadır; çünkü onlar "efendiye (Rabbe) mensubturlar."

Bil ki Allahu Teâlâ, "Ribbuyyûn" olanları iki çeşit sıfatla medhetmiştir:

a) Menfî sıfatlarla.

b) Müsbet sıfatlarla. Cenâb-ı Hakk'tn onları olumsuz sıfatlarla medhi, O'nun "Allah yolunda başlarına gelen (belâlardan) dolayı ne gevşeklik, ne zayıflık gösterdiler; ne de düşmana boyun eğdiler' buyruğudur. Muhakkak ki bu üç vasıf arasında bir fark vardır. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Peygamberin öldürülmesi sırasında gevşeklik göstermediler; ondan sonra cihâd etme konusunda zayıflık göstermediler; düşmana da boyun eğmediler.. Bu, münafıkların Hz. Peygamberin öldürüldüğü haberini yaydıkları sırada müslümanların göstermiş olduğu gevşeklik ve güç-kuvvetlerinin kırılması; bu sebeple müşriklerle cihad hususunda zayıflık gösterip, münafık Abdullah İbn Ubey'den yardım isteyip, onun vasıtasıyla Ebû Süfyân'dan emân dileyecek kadar, kâfirler karşısında boyun eğmeleri dolayısıyla onlara bir ta'rizde bulunmadır. Yine, gevşeklik göstermenin, onları korkunun istilâ etmesiyle; zayıflık göstermenin, imanlarının zayıflayıp kalblerine şek ve şüphelerin arız olmasıyla: "boyun eğme" ifâdesinin de kendi dinlerinden düşmanlarının dinlerine geçmekle tefsir edilmesi de muhtemeldir."

Burada üçüncü bir izah şekli daha vardır ki, bu da şudur: Gevşeklik, kalbe arız olan zayıflıktır. Mutlak mânada zayıflık ise, bedendeki kuvvet ve kudretin bozulup za'fa uğramasıdır. "Boyun eğme" ise. bu zayıflık ve acziyyeti izhar etmektir... İşte bütün bu açıklamalar güzel olup muhtemeldir. Vahidî ise, fc&îl/jl kelimesinin boyun eğmek anlamına geldiğini, bunun ise, her dilediğini kendisine yapması için başkasına boyun eğip itaat etmesi anlamına geldiğini söylemiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra,"Allah sabredenleri sever" buyurmuştur. Bunun mânası şudur: Allah yolunda meşakkatları sırtlanmaya kim sabreder, feryad ü figan, acztyyet ve sabırsızlık izhar etmezse, muhakkak ki Allah, böyie olan bir kimseyi sever. Allah'ın kulu sevmesi ise, kula izzet-u ikrâm'da bulunmayı, onu tazim etmeyi murad etmesinden; onun için sevap ve cennete hükmetmesinden ibarettir. Bu ise, arzu edilen şeylerin zirvesi ve en mükemmelidir. 203[203]

Müminlerin Yaptıkları Duâ

Sonra Cenâb-ı Hak, bunun peşinden onları müsbet sıfatlarla medhederek şöyle buyurmuştur: "İşte onların sözü: "Ey Rabb'imiz, bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla. Ayaklarımıza güç ve sebat ver. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et" demelerinden başka bir şey değildi" (Âl-ı imran, 147).

Bu âyette iki mesele vardır: 204[204]

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/101-102

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/103

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ayaklarımıza güç ve sebat ver" duası kulun fiilini Allah'ın yarattığına delâlet eder. Mutezile ise, bunu, lütuf fiillerini îfâ etme, yapma mânasına hamletmişlerdir. 205[205]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, onların bu durumda duâ etmek ve Cenâb-ı Hakk'ın meded ve inayetini talep etmek suretiyle kendilerini sabra sevketmeye ve metanet göstermeye kabiliyetli ve ehil olduklarını beyân etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğundan maksadı ise, Ümmet-i Muhammed'in işte bu yolda, bu hususta onlara tabi olmasını temin etmektir. Çünkü kendi işlerini başarmak isteyen kimse nefsine güvenince, zelil ve hakir olur; Allah'a sığınan ve O'na sarılan kimse ise, gayesine ulaşır. Kadî şöyle demektedir: "Bu âyette bahsedilen kimseler, "Ey Rabb imiz, bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla. Ayaklarımıza güç ve sebat ver..." duasını önce zikretmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak mü'minlere yardım edeceğini kendi uhdesine alıp garanti edince; bu yardım işi de gerçekleşmeyip, aksine düşmanın hükümran olma emareleri ortaya çıkınca, bu mü'minterden bir günahın ve bir kusurun sadır olduğuna açıkça delâlet etmiş olur. İşte bu sebepten dolayı onların, önceden, tevbe ettiklerini ve istiğfarda bulunduklarını; Allah'dan yardtm talebinden önce zikretmeleri gerekmiştir. Böylece Allah Teâlâ, onların işe, her türlü günahtan tevbe etmekle başladıklarını beyan etmiştir ki, bu da onların, "Ey Rabb'imiz, bizim günahlarımızı bağışla..." niyazlarıyla kastedilen husustur. Böylece bu ifâdenin muhtevasına, ister büyük ister küçük olsun, bütün günahlar girmiş olur. Sonra onlar, büyük olmasından ve cezası da büyük olacağından dolayı, daha sonra özellikle büyük günahlarını zikretmişlerdir ki, bu da onların "ve işimizdeki taşkınlığımızı..." sözlerinden kastedilen husustur. Çünkü, herhangi bir şeyde israf etmek, onda aşırı gitmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "De ki: "Ey kendilerinin aleyhinde haddi aşanlar..." (zomer, 53). "O da öldürmede israf etmesin" (isra. 33) ve "Yeyin, için, israf etmeyin" (A-raf. 31) buyurmuştur. Yine bir kimse harcamasında aşırı gidip israf ettiğinde, "Falanca müsriftir" denilir... Sonra bu kimseler, bu tür isteklerini sona erdirdikten sonra Rab Taâlâ'dan, kendilerini sâbit-kadem kılmasını istemişlerdir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, onların kalplerinden korkuyu ye gönüllerinden bozuk düşünceleri kaldırıp yok etmesiyle olur. Daha sonra da, Allah'tan kâfir topluluklara karşı yardım etmesini istemişlerdir. Çünkü Allah'ın bu nevi yardımında, onları sâbit-kadem kılmasından fazla olan bazı şeyler vardır. Bunlar da Cenâb-ı Hakk'ın, o kimselerin kalplerine korku salması, onların, yüzlerine gözlerine toz toprak dolduran rüzgarlar estirmesi ve bulundukları yerlere sel akıtmak gibi onların hezimete uğramalarına sebep olacak semavî veya arzî birtakım hâdiseleri yaratmasıdır. Sonra Kâdî şöyle demiştir: "Bu, ister cihad isterse başka hususlarda olsun, musibet ve sıkıntılar esnasında dualarla nasıl istekte bulunacakları hususunda Allah tarafından yapılan bir terbiyedir. 206[206]

O Müminlere Verilen Mükâfaat

"Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de âhiret sevabının güzelliğini verdi. Allah ihsanda bulunanları sever" (Âl-i imran. 148).
Bil ki Allahu Teâlâ, sabır ve duâ hususunda "ribbiyyün"un yolunun ne olduğunu beyân edince, onlara buna mukabil gerek dünyada gerekse âhirette ne karşılık vereceğini de zikrederek, öj^H vıj* J-**\} V?*!1 *&9 ^ p4^ "Allah da onlara hem dünya nimetini hem de âhiret sevabının güzelliğini verdi" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 207[207]

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/103
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/103-04
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/04

Birinci Mesele

Bu ifâde, Allah'ın onlara iki şey verdiğini gösterir. Bunlar da dünya nimeti (sevâb), Allah'ın yardımı, ganimet, düşmana galebe etme, güzel bir nam, imân nuru ile kalplerin ferahlanması, şüphe karanlıklarının giderilmesi, günah ve isyanlarının affedilmesidir. Âhiret sevabı ise, şüphesiz cennet ile cennetteki faydalar, lezzetler, çeşitli sevinç ve saygılardır. Halbuki bu, şu anda mevcut değildir. Binâenaleyh bundan murad, Allahu Teâlâ'nın âhirette bunların olacağını onlara kesin bildirmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın bunun olacağını bildirmesi, bizzat olması yerine geçmiştir. Bu, Allah'ın va'adinde yalancı, adaletinde de zâlim olmasının imkânsız oluşu gibidir. Veya Cenâb-ı Hakk'ın "Allah... onlara verdi" beyânı, "Allah'ın emri geldi" (Nam, ııyani "gelecek", âyetinde olduğu gibi, "Allah onlara verecek" manasına hamledilir. Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyetin sırf şehidlerle ilgili olması imkânsız değildir. Allah Teâlâ, şehidlerin bazılarının diri olup, Rab'leri yanında rızıklandırılmakta olduklarını haber vermiştir. Binâenaleyh bu "Ribbiyyûn"un durumları da böyle olur. Çünkü Hak Teâlâ, bu âyeti indirirken, gök cennetlerinde onlara âhiret mükâfaatının güzelini vermişti." 208[208]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, onların mükâfaatlarının ne kadar büyük olduğuna dikkat çekmek için, "âhiret sevabının güzelliği"
tabirini kullanmıştır. Çünkü âhiret sevabının hepsi son derece güzeldir. Cenâb-ı Hakk'ın "âhiret sevabının güzelliği" tabiri ile bu nev'in en güzeli diye seçtiği kısmın ne kadar güzel olacağını artık sen düşün! Allah Teâlâ, dünya sevabını (faydasını), azlığından, zararla karışık oluşundan ve sonlu oluşundan ötürü bu şekilde tavsif etmemiştir. Kaffâl (r.h), burada güzelliğin, "İnsanlara güzelliği, yani, güzel söyleyin" (Bakara, 83) âyetindeki "güzellik" kelimesi gibi olması da muhtemeldir. Bundan maksad, sözün güzel olmasını mübalağa ile ifâde etmektir. Sanki güzel şeyler, atabildiğine güzel oldukları için, adetâ "güzellik" olmuşlardır. Nitekim bir kimse cömertlik ve keremin zirvesine çıktığında, "Falanca (sanki) cömertlik ve keremin kendisidir" denilir. Allah en iyi bilendir. 209[209]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, daha önce, "Kim dünya sevabını dilerse, kendisine ondan veririz. Kim de âhiret sevabım isterse,
ona da bundan veririz" buyurmuş ve bu ifâdede "kısmen" oluşu ifâde eden j* (teb'iz) edatını zikretmiştir. Bu âyette de "Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de âhiret sevabının güzelliğini verdi" buyurmuş, fakat bu lâfzı kullanmamıştır. Binâenaleyh bu iki ifâde arasındaki fark şudur: Âhiret sevabını isteyenler, bu sevaba nail olmak için, kullukla meşgul olmuşlar ve bundan dolayı onların kulluktaki dereceleri daha düşük olmuştur. Fakat burada zikredilenler, kendilerinde günah ve kusur bulunduğunu itiraf etmişlerdir ki bu, Hak Teâlâ'nın "Ey Rabb'imiz bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla" {âm Imran. 147) âyetinde anlatılan husustur. Onlar, tedbirin, yardımın ve zaferin sadece RabTaâlâ'dan olabileceğine inanmışlardır ki bu da, "Ayaklarımıza güç ve sebat ver. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et" âyetinde anlatılan husustur. Binâenaleyh bunların kulluktaki makamı kemalin zirvesinde olmuş olur. Bu sebeple, önceki âyette bahsedilenler sevabın bir kısmını, bunlar ise tamamını elde etmişlerdir. Yine onlar Allah'ın mükafaatını istemişler, bunlar ise Allah'ın mükâfaatını değil, mevtalarına hizmet etmeyi istemişlerdir. Bundan dolayı, Allah'tan başka bütün varlıkların, Allah'ın hizmetine yönelen her insana hizmete yöneleceğini bildirmek için,

---

[208] 208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/105
[209] 209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/105

öncekilerin bu sevaptan mahrum edildiği, bunlara ise sevabın tamamının verildiği bildirilmiştir. Sonra Allah Teâlâ, "Allah insanda bulunanları sever" buyurmuştur. Bu ifâdede, bir güzel incelik vardır. Oda, bunların , "Ey Rabb imiz bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla" diyerek, kendilerinin hatalı olduklarını itiraf etmiş olmalarıdır. Onlar bu itirafta bulununca, Allah onları "muhsin" (iyilikte bulunan) diye adlandırmış ve sanki onlara şöyle demek istemiştir: "Sen hatanı ve aczini kabul edip, itiraf edince, kul için Allah'ın huzuruna ulaşmasının ancak zillet, meskenet ve acizliğini ortaya koyması ile mümkün olduğunu bilesin diye, seni ihsan ile tavsif ediyor ve kendime sevgili bir kul kılıyorum." Yine onlar cihâd etmek istediklerinde, Allah'ın dini uğrunda ayaklarını sâbit-kadem kılmasını ve düşmana karşı kendilerine yardım etmesini Allah'tan istedikleri için, Allah onları "muhsin" diye adlandırmıştır. Bu da kulun, bu güzel fiili yapmasının, ancak Allah'ın ona bu güzel fiili nasip edip yardımcı olduğu zaman mümkün olacağını gösterir. Hem sonra Cenâb-ı Allah, "İyiliğin mükâfaah ancak iyiliktir" {Rahman, eo) ve "İyi tş, güzel amel yapanlara, cennet ve bir de ziyâdesi vardır" (Yunus. 26) buyurmuştur. Bütün bunlar, kula o güzel fiili, Allah'ın nasip ettiğine ve bütün bunların Allah'tan ve Allah'ın yardımıyla olduğunu bilsin diye kulu mükâfaatlandırdığına delâlet eder. 210[210]

Kâfirler, Müminleri Dinden Çıkarmak İsterler

"Ey iman çdenler, eğer inkâr edenlere itaat ederseniz, onlar sizi ökçelerinizin üstünde (gerisin geri küfre) çevirirler de büyük zarara uğrayan kimselere dönersiniz. Hayır, sizin mevlânız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır" (Âl-i imran, 149-150).
Bil ki bu âyet, önceki âyetin devamı ve tamamlayıcısıdır. Çünkü kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldürüldüğü haberini asılsız olarak yayıp, münafıklar da zayıf inançlı müslümanları kâfir olmaya çağırınca, Hak Teâ!â,.bu âyetle müslumanları, o münafıkların sözlerine iltifat etmekten men etmiş ve "Ey iman edenler, eğer küftedenlere itaat ederseniz..." buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 211[211]

Birinci Mesele

Bu ifâdede kastedilen kâfirlerin "Ebû Süfyan" olduğu söylenmiştir. Çünkü Ebû Süfyan (r.a), o gün kâfirlerin büyüğü ve reisi idi. Süddî de, bu ifâdeden maksadın, Ebû Süfyan olduğunu, çünkü onun, o zamanda fitne ağacı olduğunu söylemiştir. Başka âlimler ise, buradaki "inkâr edenler" tabirinden maksadın, Abdullah İbn Übey ve onun münafık arkadaşları olduğunu, bunların zayıf inançlı kimselerin kalplerine şüphe sokan ve "şayet Muhammed, Allah'ın peygamberi olsaydı, başına böyle birşey gelmezdi. O, diğer insanlar gibi bir insandır. Bazı günler lehine, bazı günler aleyhine olur. Binâenaleyh daha önceki dininize dönün" diyenler olduğunu söylemişlerdir. Bir ktsım âlimler de bundan muradın yahudiler olduğunu, çünkü Medine'de bir grup yahudinin mevcut olduğunu ve bunların, özellikle Uhud hâdisesinden sonra müslümanlann kalplerine şüphe attıklarını söylemişlerdir. Doğruya en yakın olan, bu ifâdenin bütün kâfirlere şamil olmasıdır. Çünkü âyetin lâfzı umûmidir, sebebin (sebeb-i nüzulün) hususî olması, âyetin umûmî manaya gelmesine mâni değildir. 212[212]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın "eğer İnkâr edenlere itaat ederseniz..." buyruğu, dedikleri her hususta kâfirlere itaat etme mânasına hamledilemez. Aksine bu ifâdeyi tahsîs (sınırlandırmak) gerekir. Bundan dolayı, bunun "Uhud gününde, size İslâm'ı terketmenizi emretmelerinde eğer onlara itaat

---

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/105-106
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/106-107
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/107

ederseniz..."; "Eğer siz, onlara emrettikleri dalâlet hususunda itaat ederseniz..."; müşavere hususunda veyahut da savaşı bırakma hususundaki bu onların "Bizim yanımızda olsalardı ölmez ve öldürülmezlerdt..." (Am imran. 156) şeklinde sözleridir, "eğer onlara itaat ederseniz..." şekillerinde olabileceği söylenmiştir.

Sonra Allah Teâlâ,"Onlar sizi ökçelerinizin üstünde çevirirler" yani, "onlar sizi, imanınızdan sonra küfre döndererler. Çünkü onların küfre davet hususundaki sözlerini kabul etmek küfürdür" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Zarara uğrayan kimselere dönersiniz buyurmuştur.

Bil ki, lâfız umumî olunca, muhtevasına hem dünya hem de âhiret hüsranının girmesi gerekir. Dünya hüsranına gelince, dünyada insanlara en zor gelen şey, düşmana boyun eğip, ona tezellül edip, ona muhtaç duruma düşmektir. Âhiret hüsranına gelince bu, insanın ebedi olan mükâfaattan mahrum olması ve, ebedi ve daimî olan bir cezaya duçar olması demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Hayır, sizin mevtanız, Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır" buyurmuştur. Bunun mânast, "Sizler, gayelerinize ulaşma hususunda onlar size yardım edip desteklesinler diye kâfirlere itaat ediyorsunuz; ama bu bir cehalettir. Çünkü onlar âciz ve şaşkın kimselerdir Akıllı olan, yardımı sadece Allah'tan talep eder. Çünkü o. size, düşmanınıza karşı yardım eden ve sizden düşmanlarınızın hile ve tuzaklarını savuşturan sadece O'dur. Sonra Cenâb-ı Hak kendisinin, "yardım edenlerin en hayırlısı" olduğunu beyân buyurmuştur. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın, "Hayır, sizin mevtanız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır" buyruğu ile O'nun nusreti ve yardımı kastedilmiş olmasaydı, bunun peşinden "yardım edenlerin en hayırlısıdır" sözünü getirmesi uygun olmazdı.

Allah Teâlâ şu sebeplerden dolayı yardım edenlerin en hayırlısı olmuştur:

a) Allah Teâlâ, istediğin her hususta sana yardım etmeye bir kadir; kendisine, senin yalvarıp yakarmanın gizli kalamayacağı bir âlim; cömertlik konusunda cimrilik yapmayan bir kerîm varlıktır. Kulların, birbirlerine yardım etmeleri bütün bu sayılan hususlarda böyle değildir.

b) Allah Teâlâ sana, hem dünya hem de âhirette yardım eder. Halbuki başkaları böyle değildir.

c) O, sana, sen istemeden ve sen ihtiyacını bilmeden önce yardım eder. Nitekim O, "De ki "geceleyin ve gündüzün sizi... kim koruyabilir" (Enbiya, 42) buyurmuştur. Halbuki başkaları böyle değildir.

Bil ki âyetteki "O yardım edenlerin en hayırlısıdır" sözünün zahiri, bundan münezzeh olduğu halde Hak Teâlâ'nın diğer yardım eden varlıklar cinsinden olmasını gerektirir. Fakat burada söz, "Bu. Ona göre pek kolaydır" (Rum. 27) buyruğunda olduğu gibi, insanların örf ve anlayışlarına göre gelmiştir. 213[213]

Kâfirlerin Kalplerine Korku Salmanın Mânası

"Hakkında Allah'ın hiçbir hüccet indirmediği şeyleri Ona eş koştuklarından dolayı inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız. Onların yurtları cehennemdir. Zâlimlerin dönüp varacağı yer ne kötüdür!" (Âl-ı imran. 151).

Bil ki bu âyet, daha önce geçen âyetlerin devamı ve tamamlayıcısıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, cihâda teşvik ve kâfirlere aldırış etmeme hususunda birçok hususlar zikretmiştir. Bunlardan biri de, bu âyette zikredilen, Allah'ın kâfirlerin kalplerine korku atttğı hususudur. Şüphe yok ki bu, müslümanlann kâfirlere üstün geleceğini gösteren hususlardandır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 214[214]

Birinci Mesele

Âlimler, bu ilahi va'adin sadece Uhud günü için mi olduğu. yoksa bütün zamanlar için umumî bir va'ad mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Müfessirlerden pek çoğu, bunun bu güne, yani Uhud gününe has olduğunu, çünkü daha önce geçmiş âyetlerin Uhud savaşı hakkında olduğunu söylemişlerdir. Sonra, bu görüşte olan âlimler, Allah Teâlâ'nın Uhud günü müşriklerin kalbine korku salısının nasıl olduğu hususunda iki izah yapmışlardır:

---

[213] 213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/107-108

[214] 214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/109

a) Kâfirler, müslümanlara (başlangıçta) üstün gelip onları hezimete uğratınca. Hak Teâlâ, kâfirlerin kalplerine bir korku düşürmüş ve onlar müslümanları bırakıp, hiç sebep yokken onlardan kaçmışlardır. Hatta rivayet edildiğine göre, Ebû Süfyan dağa çıktp, "İbn Ebî Kebşe (Hz. Peygamber) nerede! İbn Ebî Kuhâfe (Hz. Ebu Bekir) nerede? İbnu'l-Hattâb nerede?" diye bağırmıştı. Hz. Ömer (r.a)'de ona karşılık vermiş ve aralarında sözler geçmiş, ama Ebû Süfyan dağdan inip onların yanına varmaya cesaret edememişti.

b) Kâfirler, Mekke'ye dönerlerken, yolun yarısında, "Biz, hiçbirşey yapmadık. Onların pekçoğunu öldürdük ve sonra tam galibken onları bıraktık. Haydi dönüp, bunların kökünü tamamen kazıyalım" dediler. Onlar tam bunu kararlaştırırlarken, Allah Teâlâ, kalplerine bir korku attı.

Bu hustaki diğer görüşe göre, bu va'ad sadece Uhud günü ile ilgili olmayıp, umûmîdir. Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Sanki şöyle denilmek istenmektedir: Bu hadise, her nekadar sizin için Uhud gününde vuku bulmuş ise de, Allahu Teâlâ, kâfirleri ezmek ve dininizi diğer dinlere üstün getirmek için, bundan sonra da kâfirlerin kalplerine siz müslümanların korkusunu atacaktır. Allah Teâlâ, bunu yapmıştır. Böylece İslâm dini, bütün din ve milletlere üstün gelmiştir." Bu âyetin bir benzeri de, Mz. Peygamber (s.a.s)'in, "Bir aylık mesafede iken, (Allah'ın, kâfirlere) korkumu vermesiyle yardım o/undum "215[215] hadis-i şerifidir. 216[216]

İkinci Mesele

Bu kelimeyi, Kur'ân'ın her yerinde İbn Âmir ve Kisâî, ayn harfinin zammesiyle, şeklinde; diğer kıraat imamları ise, aynın sükûnu ile, şeklinde okumuşlardır. Vahidî, her iki kıraatin de, kullanılan iki lügat (şekil) olduğunu söylemiştir.Nitekim denilir kelimesinin masdar, kelimesinin de bu masdardan bir isim olması da mümkündür. 217[217]

Üçüncü Mesele

Kalpte meydana gelen korku" manasınadır. Bunun asıl manası, "doldurmak'tır. Sel, vadileri ve nehirleri doldurduğunda denilir. Korkuya da, kalbi korkuyla doldurduğu için, denilmiştir. 218[218]

Dördüncü Mesele

"İnkâr edenlerin kalplerine korku salacağız" tabirinin zahirî, bu korkunun bütün kâfirlerin kalplerine düşmüş olduğunu rtâöe eöei. İşte bundan dcAayı, baza âlimler bu âyeti zahiri manası ile almışlardır. Çünkü İslam'a karşı olan herkesin katbinae, ya savaşırken veya müslümanlarla tartışırlarken, m üsl uman I ara karşı bir tür korku bulunur.

Hak Teâlâ'nın, "İnkâr edenlerin kalplerine korku salacağız" ifâdesi, kâfirlerin kalbine hertürlü korkunun düştüğünü göstermez. Bu ifâde ancak, onların kalbine bazı bakımlardan bu korkunun düşmüş olmasını gerektirir. Müfessirlerden bir grup, bu korkunun o kâfirlere has olduğu kanaatinde-dirler.

HakTeâlâ'nın, "Allah a eş koştuklarından dolayı" buyruğuna gelince, bil ki buradaki U lâfzı, mâ-i masdariyye olup, manası, "Allah'a şirk koşmaları sebebiyle" şeklindedir. Bil ki bunun mâkûl bir şekilde izahı şöyledir: Dua, çaresiz kalma durumda iken kabule daha yakındır.

---

[215] Buhârî, Teyemmüm 1; Müslim, Mesâcid, 3, 5 (1/371).

[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/109-110

[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/110

[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/110

Nitekim Cenâb-ı Hak, "Yoksa çaresiz kalmışa kendisine dua ettiği zaman icabet eden (Allah mı)" {Nemi, 62) buyurmuştur. Allah'ın, bir eşi ve benzeri bulunduğuna inanan kimse için, bir bunalma hali söz konusu değildir. Çünkü o "Eğer bu tanrı bana yardım etmezse, şu diğeri bana yardım eder" der. Eğer onun kalbinde böyle bir bunalma olmazsa, ne duası makbul olur, ne de yardım gerçekleşir. Bu olmayınca, onun kalbinde bir korku ve dehşetin olması gerekir. Binâenaleyh Allah'a ortak koşmanın, bir korkuyu gerektirdiği sabit olmuş olur. 219[219]

Sultan Kelimesinin Mânası

HakTeâlâ'nın, "Hakkında Allah'ın hiç bir hüccet indirmediği şeyleri... ' buyruğu hakkında birkaç mesele vardır: 220[220]

Birinci Mesele

Âyette geçen "sultân" kelimesinin manası, hüccet ve delil demektir. Bu kelimenin izahı hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:
a) Bu kelime, kendisiyle kandilin tutuşturulup yandığı "susam yağı" kelimesinden türemiştir. Kendileri sayesinde insanlar haklarını elde edebildikleri için hükümdarlara ve ümerâya "sultanlar" denilmiştir.
b) Arapçada "sultan" kelimesi hüccet demektir. Hüccet ve burhan sahibi olduğu için hükümdara da "sultân" denilmiştir.
c) Leys şöyle demiştir: "Sultan" kudret demektir. Çünkü bu kelime binası kelimesindendir. Bu izaha göreifâdesinin mânast, "Hükümdarın kuvvet ve kudreti" demektir. Bâtılı defedip savaştırmaya kudreti olduğu için "burhân"a (aklî delile) de "sultân" adı verilmiştir.
d) İbn Dureyd şöyle demektedir: "Her şeyin sultanı, o şeyin keskinliği demektir. Bu kelime "keskin dil, tenkit edici dil" ifadesinden alınmıştır. kelimesi de keskinlik ve hiddet anlamındadır. 221[221]

Tabirinin Tefsiri

Hak Teâlâ'nın, "Hakkında Allah'ın hiç bir hüccet indirmediği şeyleri..." buyruğu, bu hususta bir hüccetin bulunduğunu, ama ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın onu indirip izhâr etmediği zannını uyandırırsa buna şöyle cevap verilir: Eğer bu böyle olsaydı, Allahu Teâlâ onunla ilgili bir hüccet indirirdi. Allah onunla ilgili bir hüccet indirmediğine göre, onun bulunmadığı sabit olur. Bu husustaki netice-i kelâm, kelâmcıların söylemiş olduğu şu sözlerdir: Bu, delili olmayan şeylerdendir. Binâenaleyh isbâtı caiz değildir. Bazı kelâmcılar biraz daha ileri giderek, "Bunun delili yoktur; binâenaleyh yokluğu gerekir" demişlerdir. Bazı kelâmcılar da bu yolla, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine istidlal edip şöyle demişlerdir: "Yaratıcı ancak, "muhdes" varlıkların kendisine muhtaç olmasıyla isbat edilir. Bu ihtiyacın giderilmesi, bir yaratıcının isbâî edilmesi için kâfidir. Binaenaleyh birden fazla olanı isbât etmenin imkânı yoktur; bu sebeple de onu isbâta kalkışmak caiz değildir." 222[222]

Üçüncü Mesele

Bu âyet, taklîd'in bozukluğuna delâlet etmektedir. Bu böyledir, çünkü âyet, şirkin bir hüccet ve delilinin bulunmadığına delâlet eder. Binâenaleyh onun varlığına hükmetmenin bâtıl olması gerekir.

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/110-111
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/111
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/111
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/111-112

Bu, ancak, varlığına dair delil bulunmayan şeyin isbât edilmesinin bâtıl olduğu söylendiği zaman doğru olur. Binâenaleyh taklidin geçerli olduğunu söylemenin fasid olması gerekir.
Sonra Cenâb-ı Hak, 'Onların yurttan cehennemdir" buyurmuştur.
Bil ki Cenâb-ı Hak, müşriklerin dünyadaki hallerini beyân etmiştir; ki bu halleri de onların kalplerine korku düşmesidir. Yine onların âhiretteki hallerini de beyan etmiştir ki bu da, onların varacakları yerin ve meskenlerinin cehennem olduğudur.
Sonra Cenâb-ı Hak, 'Zâlimlerin dönüp varacağı yer ne kötüdür!" buyurmuştur. Mesva kelimesi, insanın karar kılıp varacağı, yerleşeceği yer, mekân demektir. Bu kelime, Arapların tabirlerinden alınmıştır. Mesva kelimesinin çoğulu mesâvî "meskenler, barınaklar" şeklinde gelir. 223[223]

Allah'ın Zafer Vaadinin Bağlı Olduğu Şartlar

"Celâlim hakkı İçin: Allah size olan va'adint, -O'nun izni ile onlan öldüregeldtğtniz, hatta sevmekte olduğunuz (zafer)i de size gösterdiği zamana kadar yerine getirmişti. Sonra siz gevşeklik gösterdiniz, isyan ettiniz, işlerin idaresi hususunda çekiştiniz. İçinizden kimi dünyayı istiyor, içinizden Rtmi de
âhtreti arzuluyordu. Sonra Allah, sizi imtihan etmek İçin sizi onlardan geri çevirdi. Allah sizi muhakkak bağışladı da. Zaten Allah mü'minlere bol lûtfu inayet sahibidir" (Al-i İmran, 152).
Bil ki, bu âyetin daha önceki âyetlerle münasebeti pekçok bakımdandır:
a) Hz. Peygamber ve ashabı, Uhud'da başlarına gelen musibetle Medine'ye dönünce, ashâbtan bazıları, "Bu, bizim başımıza nederen geldi? Halbuki Allah bize yardım edeceğini va'adetmişti..." dediler. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzal etti..
b) Ashâbtan bazıları şöyle demişlerdi: "Hz. Peygamber (s.a.s) rüyasında bir koç kestiğini görmüştü. Cenâb-ı Hak O'nun rüyasını, Uhud gününde müşriklerin sancaktarı olan Talha İbn Osman ile, bundan sonra yine sancaktarlık yapan dokuz kişinin öldürülmesiyle gerçekleştirmişti ki, bü Cenâb-ı Hakk'ın "Andolsunki, Allah'ın size olan vaadi yerine geldi" buyruğunun manasıdır. Cenâb-ı Hak bu ifâdeyle, Resulü Hz. Muhammed (s.a.s)'in rüyasını doğrulayıp gerçekleştirmeyi kastetmiştir.
c) Bu va'adin, Hak Teâlâ'nın, "Evet, siz sabreder, sakınırsanız; onlar da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb iniz size yardım edecektir..." (Ah imran, 125) âyetinde zikretmiş olduğu husus olması da caizdir. Ancak ne var ki bu, sabretmek ve muttaki olmak şartına bağlanmıştır.
d) Bu va'din, Cenâb-ı Hakk'ın, "Dinine yardım edenlere elbet Allah da yardım edecektir" <Hacc.«) âyetinde belirttiği husus olması da caizdir. Ama ne var ki, bu da bir şartla kayıtlanmıştır.
e) Bu va'adin, "Hakkında Allah'ın hiç bir hüccet indirmediği şeyleri O'na eş koştuklarından dolayı, küfre girenlerin kalplerine korku salacağız..." (Aw İmran. 151) âyetinde belirtilen husus olması da caizdir.
f) Buradaki va'adtn, Hz. Peygamber (s.a.s)'tn okçulara, "Buradan ayrılmayın; çünkü biz, siz buradan ayrılmadığınız sürece mutlaka galip geleceğiz" şeklindeki sözleri olduğu da söylenmiştir.
g) Ebû Müslim şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, önceki âyette onlara, kâfirlerin kalplerine korku salacağını va'adedince, bu hususu, Uhud vakasında onlara yardım va'adini gerçekleştirdiğini hatırlatmakta te'kid etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlara, sabredip muttaki olmaları şartıyla yardım edeceğini va'adedip. onlar da bu şarta harfiyyen uyunca, şüphesiz Cenâb-t Hak meşrutu yerine getirmiş, onlara yardımını yapmıştı. Vaktâ ki onlar şartı ihlâl ettiler, meşrut olan (yardım da) ellerinden kaçtı. 224[224]

223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/112
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/112-114

Okçuların Gevşeyip Yerlerini Bırakmaları

Âyetin münasebet vecihlerini iyice kavrayınca şunu deriz ki, bu âyette birkaç mesele vardır: Vahidî (r.h) şöyle demiştir: fiili, iki mef'ûl alır. Meselâ sen, "Ben ona olan vaîdi ve va'adi yerine getirdim" dersin... 225[225]

İkinci Mesele

Uhud vakasında, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Uhud'u arkasına alıp yüzünü Medine'ye doğru çevirdiğini, okçuları
dağın eteğine yerleştirdiğini ve onlara, "Burada kalın; savaş ister bizim lehimize isterse aleyhimize olsun, sakın yerinizden ayrılmayın..." şeklinde emir verdiğini'zikretmiştik. Müşrikler savaşa yöneldiğinde okçular onlara ok atmaya başladılar. Diğer müslümanlar da onlara kılıç darbeleri indiriyordu. Derken, müşrikler yenilgiye uğradılar. Müslümanlar da onların kökünü kazımak (hiss) için, onları takib ediyorlardı...
Leys, buradaki kelimesinin "geniş çaplı bir öldürme" anlamına geldiğini; binâenaleyh buradaki tabirinin mânasının, "Sizler onları çokça öldürüyordunuz" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ebû Ubeyd, Zeccâc ve İbn Kuteybe de şöyle demektedir: kelimesi, öldürerek köklerini kazımak manasına gelir. Nitekim, soğuk kendilerini öldürdüğü zaman, "Ölmüş çekirgeler" denilir. Her şeyi kasıp kavurduğu zaman "kırıp geçiren kıtlık..." denilir. Buna göre tabirinin mânası, "öldürerek onların kökünü kazıyordunuz.." şeklinde olur. İştikak âlimleri, bir kimse birisini öldürdüğünde, bunu ifâde için lâfzının kullanıldığını söylemişlerdir. Çünkü o kimse, öldürmek suretiyle maktulü hissiz ve duyarsız bir hale getirmiştir. Bu, bir kimsenin karnı ağrıdığında *%j; başı ağrıdığında da denilmesi gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, sözünün mânası, "O'nun ilmiyle..." demektir. Buna göre bu tabirin mânası şudur: "Allahu Teâlâ, size muttaki olup tâatına sabrü sebat etmeniz şartıyla yardım edeceğini va'adedip, siz de bu şartı tastamam yerine getirdiğiniz için, O va'adini gerçekleştirdi ve düşmanlarınıza karşı size yardım etti. Ama ne zaman ki şartlara riâyet etmeyip Rabb'inizin emrine isyan ettiniz, hiç şüphesiz o zaman o ilahî yardım ve nusret de yok olup gitti, zail oldu. Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken siz gevşeklik gösterdiniz; sevdiğiniz şeyi size gösterdikten sonra isyan ettintzr emr hususunda çekiştiniz" buyruğu hakkında birkaç mesele vardır: 226[226]

Birinci Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: "Hak Teâlâ'nın, "Derken siz gevşeklik gösterdiniz" ifâdesi, zahirine göre şart cümlesi gibidir. Bunun mutlaka bir cevabı olması gerekir; o halde bunun cevabı nerededir?"
Bil ki, âlimler bu konuda şu iki yolu izlemişlerdir:
Birinci yol: Bu ifade, bir şart cümlesi değildir. Aksine, buyruğunun mânası, "sizden bir gevşeklik ve emir konusunda bir münakaşa sadır oluncaya kadar, muhakkak ki Allah size yardım etmişti" şeklindedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların müttakî olmaları ve tâatlara sabretmeleri şartıyla, onlara yardım edeceğini va'adetmişti. Binâenaleyh, onlar korkup, yılgınlık gösterip ve de isyan edince, Allah'ın yardımı sona erdi. Bu görüşe göre, lafzı, (...caya kadar) manasında olmak üzere, bir "gaye" ifâde eder. Binâenaleyh, âyetteki, terkibinin manası, (caya kadar) veya (yılgınlık gösterdiğiniz zamana, vakte kadar...) şeklinde olur.
İkinci yol: Cenâb-ı Hakk'ın, ,buyruğunun bir şart cümlesi olmaya elverişli olmasıdır. Bu görüşe göre âlimler, bu şartın cevabı hususunda ihtilâf edip şu izahları yapmışlardır:
a) Basralılann görüşü olup, buna göre buradaki şartın cevabı mahzûftur. Buna göre kelâmın

---

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/114
226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/114

takdiri ise, "Derken siz gevşeklik gösterip; Allah sevdiğiniz şeyi size gösterdikten sonra isyan ederek emr hususunda çekişince, Allah sizden yardımını çekti.." şeklinde olur. Hak Teâlâ'nın, "Celâlim hakkı için, Allah size olan va'adini yerine getirmişti" buyruğunun mânası, böyle bir cevabın takdir edileceğine delâlet ettiği için, bu cevabın hazfi güzel ve yerinde olmuştur. Bu nevi âyetler Kur'ân-ı Kerîm'de pekcoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer yeryüzünde bir tünel, veya semâda bir merdiven bulabilir de, onlara bir mucizegetirebflirsen'' (Enam. 35) buyurmuştur ki bunun cevabı, (bunu yap!) emri olup şart, cevabın bu şekilde olacağına delâlet ettiği için hazf edilmiştir. Yine O, "Yoksa o, gecenin saatlerinde kıyam edip (namaz kılan) kimse mi?" (Zümw, 9) buyurmuştur ki, kelâmın takdiri, "Yoksa, kıyam eden kimse, böyle olmayan kimse gibi midir?"şeklindedir.
b) Kürelilerin görüşü, Ferrfi'nın da tercihi olup buna göre, bu ifâdenin cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın, "İsyan ettiniz" sözüdür. Bu ifâdenin başındaki vâv harfi zâiddir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Vakta ki ikisi de Allah'ın emrine teslim oldular, (İbrahim) onu alnı üzere yıktı. Biz ona... nida ettik" (Satfât, 103-104) buyurmuştur. Esasen mâna, vâv harfi olmaksızın "Biz ona... nida ettik." şeklindedir. İşte burada da böyledir. Yılgınlık gösterme ve çekişme isyan etmeye sebep olunca kelâmın takdiri; "Derken siz gevşeklik gösterip emir hususunda çekişince, isyan etmiş oldunuz..." şeklinde olur. Buna göre buradaki vâv harfi zâid olmuştur. Bu görüşü destekleyenlerden bazıları, Hak Teâlâ'nın, "Nihayet oraya vanp,kapılan açılınca..." (Zûmer, 73)âyetinin deliliyle, li sözünün cevabına vâv getirmenin, Arapların usûlü olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre âyetin takdiri, "Nihayet oraya vardıklarında, oranın kapıları açıldı" şeklinde olur. Buna göre eğer, "sizin yılgınlık gösterip çekişmeniz bir mâsiyettir. Bundan dolayı biz yılgınlık göstermeyi ve çekişmeyi mâsiyetin sebebi kabul eder isek, birşeyin yine kendisinin sebebi olması gerekir ki bu fasittir" denilir ise, biz deriz ki: "Buradaki isyandan murad, onların o yerden ayrılmalarıdır. Şüphesiz yılgınlık gösterme ve çekişme de, onların o yerlerinden çıkmalarını gerektiren şeylerdir. Binâenaleyh bunda, birşeyi yine kendisinin sebebi kılma yoktur." Bil ki Basralılar, bu cevabı kabul etmezler. Çünkü onların ekolüne göre, buradaki vâv harfini "zaide" kabul etmek caiz değildir.
c) Âyetin takdiri şöyle olabilir: "(Allah) size sevmekte olduğunuz (zafer)i gösterdikten sonra, siz gevşeklik gösterip isyan edip, emir (işlerin idaresi) hususunda çekişerek iki kısma ayrıldınız: Kiminiz dünyayı, kiminiz de âhireti istiyordu. "Binâenaleyh bu şartın cevabı, "iki kısma ayrıldınız..." ifadesidir. Fakat, âyetteki "içinizden kimi dünyayı istiyor, kimi de âhireti diliyordu" sözü, aynı faydayı sağlayıp, aynı manayı ifâde ettiği için, bu cevap sözde hazf edilmiştir. Çünkü edatı teb'îz (kısmîtik) ifade eder ki bu da böyle bir bölünmeyi gösterir. Bu, hatırıma gelen bir ihtimaldir.
d) Ebû Müslim, "Bu ifâdenin cevabı, âyetteki "Sizi onlardan geri çevirdi" kısmıdır ve bunun takdiri, "Sonra siz yılgınlık gösterdiniz... Allah sizi imtihan etmek için, sizi onlardan geri çevirdi" şeklindedir. Bu sözün başındaki (sonra) kelimesi sanki yok gibidir" demiştir. Ebû Müslim'in bu izahı, son derece uzak ihtimaldir. Allah en iyisini bilir. [227][227]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, bu âyette üç şey zikretmiştir:
Birincisi: Feşel (gevşeklik göstermedir ki bu zayıflık manasına gelir. "Fese!" kelimesinin, korkaklık manasına geldiği de söylenmiştir ki bu Hak Teâlâ'nın, "Çekişmeyin, yoksa zayıflar-sınız" (Enfai. 46» âyetinin delaletiyle bâtıldır. Çünkü burada bu kelimenin, "yoksa korkarsınız" manasına gelmesi uygun düşmez.
İkincisi: Emir (işlerini idaresi) hususunda çekişmedir ki bu konuyla ilgili şu iki bahis vardır:
1- Bu çekişmeden murad, şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, okçulara yerlerinden kesinlikte ayrılmam alarmı emredip, Abdullah İbn Cübeyr (r.a)'i onlara reis tayin edip müşrikler ortaya çıkınca, bunlar da onları bozguna uğrayıncaya kadar ok yağmuruna tutmuşlardı. Sonra bu

---

[227][227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/115-116

okçular, müşriklerin kadınlarının dağa tırmanıp -ayaklarındaki halhallar görünecek şekilde- bacaklarının açıldığını gördüklerinde, "Ganimet, Ganimet!" dediler. Bunun üzerine reisleri Abdullah (r.a), "Allah'ın Resulü bize buradan ayrılmamamızı tembih etti" deyince, onlar onu dinlememiş ve ganimet elde etmek için koşup gitmişlerdi. Geride Abdullah ile birlikte on kişiden daha az bir grup kalmıştı ki onların hepsini de müşrikler öldürmüşlerdi. İşte âyette bahsedilen "çekişme"den maksad budur.

2- Âyetteki "em/r hususunda" tabiri hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Buradaki "emir", durum, hal ve vaziyet manasınadır. Yani, "İçinde olduğunuz durum hakkında..." demektir.

b) Buradaki "emir", nehyin zıddı olan emirdir.|Buna göre mana, "Sizler, Hz. Peygamber'in, yerinizden ayrılmama emri hususunda çekiştiniz" şeklindedir.

Üçüncüsü, Sevmekte olduğunuz (zafer)i size gösterdikten sonra isyan etmenizdir ki bundan maksat, "Bulunduğunuz yerde durmayıp, orayt terketmek suretiyle İsyan ettiniz" manasıdır.

Geriye, bu âyetle ilgili birkaç soru kalır:

1- Allah Teâlâ, feşel, yani "gevşeklik gösterme"yi niçin "çekişme ve isyan etme"den önce zikretmiştir?

Cevap: Okçular, kâfirlerin bozguna uğradığını görüp, ganimet elde etme sevdasına düşünce, bu arzu yüzünden, gönüllerinde orada durma hususunda bir gevşeme meydana geldi. Sonra kendi kendilerine (vicdanlarında), "ganimet elde etmek için gidelim mi, gitmeyelim mi?" diye bir çekişme içine düştüler. Daha sonra da, ganimet elde etmekle meşgul oldular.

2- O yerden ayrılmak suretiyle işlenen bu isyan, onlardan sadece bir kısmına ait iken, hiçin âyetteki itâb (kınama), umûma yöneltilmiştir?

Cevap: Bu (isyan ettiniz) hitabı, hernekadar umûmî ise de, kendisinden sonra onu tahsîs eden (sınırlayan) bir ifâde gelmiştir. Bu da, "İçinizden kimidünyayı istiyor, içinizden kimi de âhireti diliyordu" sözüdür.

3- Âyetteki, "arzu ettiğiniz (zafer)i de size gösterdikten sonra..." ifâdesinin mânası nedir?

Cevap: Bunun maksadı, isyanın büyüklüğüne dikkat çekmektir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın, va'adini gerçekleştirmek suretiyle kendilerine ikram ettiğini müşahede ettiklerinde^ odlara böyle bir isyandan kaçınmak gerekirdi. Onlar, böyle bir günaha cesaret edip, bunu işleyince, Hak Teâlâ bu ikramını onlardan geri çekmiş ve onlara isyanlarının cezasını tattırmıştır.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Sonra (Allah) sizi imtihan etmek içîn, sizi onlardan geri çevirdi" buyurmuştur. Bu âyetin tefsiri hususunda, bizim (Ehl-i sünnet) âlimleri ile Mu'tezile'nin görüşleri farklıdır. Çünkü Allah'ın onları kâfirlerden geri çevirmesi bir günahtır. Binâenaleyh Allah Teâlâ, bu geri çevirme işini kendisine nasıl nisbet etmiştir? Bizim âlimlerimize göre müşkilat yoktur. Çünkü âlimlerimize göre, hayır da şer de Allah'ın yaratması ve irâdesi iledir. Buna göre âlimlerimiz, bu âyetteki "geri çevirme"nin, "Allah Teâlâ müslümanlan kâfirlerden geri çevirdi, kalplerine bozgun fikrini attı ve kâfirleri onlara musallat kıldı" manasında ofduğunu söylemişlerdir. Bu, mtrtessırtefın

, bu mananın caiz olmadığını ve bunun caiz olmayacağına aklî delillerin de delâlet ettiğini söylemiştir. Onlar "Naktî delil, Hakikaten, iki ordu karştiaşüğı gün, içinizden geri dönenler (yok mu), onları, yaptıkları bazı şeylerden dolayı ancak şeytan kaydırmak istedi..." <Aw taran, 155) âyetidir. Allah Teâlâ, bu âyette, onlardan sâdır olan şeyi şeytana nisbet etmiştir. Binâenaleyh bundan sonra bu şeyi artık nasıl olur da kendisine izafe edebilir? Aklî delil ise şudur: Allah Teâlâ, onları bu geri dönmeden dolayı kınamıştır. Allah'ın insanları boylarının uzunluğu veya kısalığmdan,hastalıklı veya sıhhatli olmalarından ötürü kınaması caiz olmadığı gibi, böyle bir filüden ötürü, bu insanları kınaması da caiz değildir" demişlerdir.

Daha sonra onlar, şu açıklamaları yapmışlardır:

a) Cübbaî şöyle der: "Okçular iki kısma ayrıldılar: Bir kısmı, ganimet elde etmek için mevzilerini terketmiş, bir kısmı ise orada kalmıştı. Sonra orada kalanları düşman kuşattı. Eğer yerlerini terkedenler de orada katmış olsalardı, şüphe yok ki, düşman onları da hiç faydasız yere öldürecekti. İşte bundan dolayı onların orayı terkedip, düşmandan korunabilecekleri bir yere çekilmeleri caizdir. Baksana, Hz. Peygamber (s.a.s) ashabından bir grup ile dağa doğru çekilip, sırtlarını dağa verip kendilerini muhafazaya almışlar ve böyle yapmakla âsî olmamışlardı. Böyle bir geri çekilme caiz olunca, "Allah'ın izni ve emriyle oldu" manasında, Hak Teâlâ bu işi kendisine nisbet etmiştir, Daha sonra da Hak Teâlâ, "Sizi imtihan etmek için..." buyurmuştur ki, bundan murad şudur: "Allah Teâiâ onları o yere döndürüp onlar da orada kendilerini muhafaza altına alınca, orada da cihad etmelerini ve geri kalan müslümanlan müdafaa etmelerini emretmiştir. Hezimete uğradıktan ve harb meydanında akrabaları ile dostlarının öldürüldüğünü gördükten sonra, müslümanların yeniden cihâda yönelmeleri, hiç şüphe yok ki en büyük bir imtihan olmuştur."

Şayet, "Bu izaha göre, Allah'ın kâfirlerden geri çevirdiği müslümanlar, günah işlemiş olmazlar. Öyle ise, daha niçin Cenâb-ı Hak, "Allahsizi muhakkak bağışladı.." buyurmuştur?" denilir ise, biz (Mu'tezile) deriz ki: "Âyet, bu geri dönme hususunda mazur olanları da olmayanları da içine almaktadır. Mazur olmayanlar, ilk önce bozgunu başlatıp, devam eden ve emre isyan edenlerdir. Binâenaleyh Allah'ın, "Sizi onlardan geri çevirdi" ifâdesi, mâzûr olanlarla ilgili olmuş olur. Çünkü âyet, iki kısma ve iki hükme şâmil olunca, her hüküm ilgili olduğu kısma âit olmuş olur. Bu âyetin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, "(Resûlullah) ancak o iki (kişinin) ikincisi idi. Hani onlar mağarada idiler. Peygamber o vakit arkadaşı (Ebu Bekir'e), "Tasalanma, Allah hiç şüphe yok ki bizimle beraberdir" diyordu. Bunun üzerine Allah onun üzerine sekînesini indirdi" rrevt», 40) âyetidir. Burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisine "Tasalanma..." dediği, Hz. Ebû Bekir (r.a)'dir. Çünkü Hz. EbÛ Bekir (r.a), bu sözden önce korkuyordu. Bunu duyunca korkusu dindi ve sakinleşti. Cenâb-ı Hak daha sonra, "(Allah) O (peygamberi) görmediğiniz ordularla güçlendirmiştir" (Tevbe, 40) buyurmuştur ki bununla da Hz. Ebu Bekir (r.a)'i değil, Hz. Peygamber (s.a.s)'i kastetmiştir. Çünkü bunların ikisi birlikte zikredilmişlerdir." İşte Cübbâi'nin bu konuda söylediklerinin hepsi budur.

b) Ebû Müslim el-İsfehânî'nin söylediği şu izahtır: "Hak Teâlâ'nın, "Sizi onlardan geri çevirdi" buyruğundan maksad, "Müslümanların isyanlarına ve gevşeklik göstermelerine bir ceza olsun diye, kâfirlerin kalplerindeki müslümanlardan duydukları korkuyu giderdi" manasıdır. Sonra Cenâb-ı Hak, "Sizi imtihan etmek İçin.." buyurmuştur ki bu, "Emrine muhalefet edip, ganimet elde etmeye yönelmeniz hususunda, Allah'a dönüp, O'na yönelerek, O'ndan mağfiret talep edesiniz diye, bu geri çevirmeyi size bir belâ kıldı" manasınadır. Daha sonra Hak Teâlâ onlara, kendilerini affettiğini bildirmiştir."

c) Ka'bî bu ifâdenin, "sonra size birçok nimetler verip, yükünüzü hafifletmek suretiyle sizi imtihan etmek için, Allah Teâlâ hemen yeniden savaşa dönmenizi emretmemek suretiyle, sizi onlardan çevirmiştir" manasında olduğunu söylemiştir. Bu konuda, onların yaptığı izahlar işte bunlardır. Allah en iyisini bilendir.

Sonra Cenâb-ı Allah, "(Allah) sizi muhakkak bağışladı" buyurmuştur ki bu ifâdenin zahiri, onlardan daha önce bir günah sâdır olmasını gerektirir. Kâdî şöyle demiştir: "Eğer bu, küçük günahlardan ise, Cenâb-ı Hakk'ın onu tevbe edilmeden de affedebileceğini söylemek doğru olur. Eğer bu, büyük günahlardan ise, büyük günah sahibi olanların, tevbe etmeden af ve mağfirete uğrayamayacaklarına delil bulunduğu için, onların mutlaka tevbe etmiş olduklarını kabul etmek gerekir."

Bil ki bu günah şüphesiz, bir büyük günahtır. Çünkü o okçular, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nassının (hadisinin) açık manasına muhalefet etmişlerdir. Bu muhalefet, müslümanların bozulmasına ve ileri gelen bir çok müslümanın öldürülmesine sebeb olmuştur. Bütün bunların, günah-ı kebâir cinsinden olduğu herkesin malûmudur. Yine Hak Teâlâ'nın, "Kim böyle bir günde o (kâfirlere) arka çevirirse..." (Enfai, 16) âyetinin zahiri de, bu işin büyük günah olduğuna delâlet eder. Bu son âyetin, Bedir savaşındaki müslümanlara has olduğunu söyleyenlerin görüşü zayıftır. Çünkü âyetin lâfzı umûmîdir ve maksadda da bir farklılık yoktur. Binâenaleyh âyeti tahsis etmek (sınırlandırmak) imkânsızdır. Sonra bu âyetin zahiri, Hak Teâlâ'nın onlart tevbesiz olarak affettiğini gösterir. Çünkü âyette tevbeden bahsedilmemektedir. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın, büyük günah sahiplerini de bazan affedebileceğin e bir delildir. Mu'tezile'nin, bunun imkânsızlığına dair delilinin cevabı, Bakara sûresinin tefsirinde geçmişti.

Sonra Cenâb-ı Allah, "Zaten Allah mü'mInlere bol lütf-u inayet sahibidir" buyurmuştur ki, bu ifâde, daha önce geçen ilâhî yardım, ve günahkârları af ile ilgilidir. Bu âyet, büyük günah sahibinin mü'min olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü biz bu günahın, günah-ı kebâirden olduğunu açıklamıştık. Allah Teâlâ bu buyruğunda onları "mü'minler" diye adlandırmıştır ki bu, Mu'tezile'nin iddiasının aksine, büyük günah sahiplerinin de mü'min olmasını gerektirir. Allah en iyisini bilendir. 228[228]

Uhud Günü Müslüman Ordusunun Dağılması

"O vakit siz, boyuna uzaklaşıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Peygamber İse, arkanızdan sizi çağırıyordu. Bunun üzerine (Allah), sizi keder üstüne kederle cezalandırdı. (Bu), ne elinizden gidene, ne de başınıza gelene esef etmemeniz içindir. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" (Âl-i imran, 153).
Bu âyet hakkında şu iki görüş vardır:
Birinci görüş: Bu âyet de, makabli ite ilgilidir. Bu görüş, göre, şu izahlar yapılabilir:
a) Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Boyuna uzaklaştığınız o zaman, Allah sizi affetti." Çünkü Allah'ın onları affetmesi, mutlaka onların işledikleri bir işten dolayıdır. Bu iş de, "boyuna uzaklaşıyordunuz" ifâdesinin anlattığı iştir ki bundan maksad, onların mevzilerini bırakıp, o vadide hiç kimseye dönüp bakmayacak şekilde bozguna uğramış gibi hareket etmeleridir.
b) "Siz boyuna uzaklaşırken, Allah sizi onlardan geri çevirdi."
c) Bunun takdiri, "Siz boyuna uzaklaşırken, Allah sizi imtihan etmek için, sizi onlardan geri çevirdi" şeklinde de olabilir.
İkinci görüş: Bu, öncesi ile herhangi bir ilgisi olmayan bir âyettir. Buna göre kelâmın takdiri, "Hatırla o vakti ki siz o zaman boyuna uzaklaşıyordunuz..." şeklindedir.
Âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 229[229]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Hasan el-Basri, bu ifâdeyi (hani dağa çıkıyordunuz) şeklinde; Ubey İbn Ka'b (Hani vadide uzaklaşıyordunuz) şeklinde, Ebû Hayve de, te harfinin fethası ve ayn harfinin şeddesi ile, (merdivene tırmandı) fiilinden olarak, (tırmanıyordunuz) şeklinde okumuşlardır.'230[230]

İkinci Mesele

masdarı, yeryüzünde gitmek ve uzaklaşmak manasına gelir. (Dağa tırmandı), (Yüksek bir yere çıktı) ve, "Mekke'den Medine'ye doğru uzaklaştık" denilir. Ebu Muaz en-Nahvî şöyle demiştir: "Vadi, nehir ve boğaz gibi aşağısı ve yukarısı olan herşey hakkında bir kimse onun aşağısından yukarılarına çıktığı zaman (falanca vadinin yukarılarına çıktı) denilir. Merdiven gibi şeylere tırmanma için fiili kullanılır." 231[231]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, Hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz" buyruğuna gelince, yani, "Harbin şiddetinden dolayı hiç kimseye dönüp bakamiyordunuz" demektir. Bu tabirin aslı şudur: "Bir şeye dönüp bakmak isteyen kimse oraya doğru boynunu veyahut da hayvanın yularını meylettirir

---

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/116-120
229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/120-121
230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/121
231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/121

hiçbir şeye meyietmeyip çekip gittiği zaman ise o kimse için "ona dönüp bakmadı" denilir" şeklindeki kullanıştır. Daha sonraysa bu fiil, bir şeye meyletmemek ve iltifat etmemek manasında kullanılmıştır. Meselâ, yani, "falanca o şeye dönüp bakmadı, ona aldırış etmedi" denilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Peygamber ise sizi çağırıyordu" buyurmuştur. Yani, Hz. Peygamber, yani, "Ey Allah'ın kullan, bana, bana geliniz.. Ben, Allah'ın resulüyüm... Kim hücum ederse, muhakkak ki onun için cennet vardır" diyordu. Bu ifâdeden muradın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları kendisine çağırması, böylece de onların Hz. Peygamber'in yanında toplanıp ayrılmamaları olması muhtemel olduğu gibi, bundan muradın Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları düşmanla savaşmaya çağırmış olması da muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak sonra, buyurmuştur ki, "Yani sizin arkanızdan" demektir. "Onların önünde ve başında geidim" denildiği gibi, "İnsanların peşinde geldim.." de denilir. Yine, "Falanca, insanların peşinden, sonunda geldi" denilir. Buna göre mana, "Hz. Peygamber (s.a.s) onların arkalarında durmuş olarak onları çağırıyordu. Çünkü ashâb, bozguna uğramaları sebebiyle, onun önüne geçmişlerdi" şeklinde olur. 232[232]

Ganimet Yerine Gam Elde Edilmesi

Cenâb-ı Hakk'ın, "Bunun üzerine Allah, sizi keder üstüne kederle cezalandırdı" buyruğuna gelince, bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır:233[233]

Birinci mesele

lâfzı, genel olarak hayır hakkında kullanılır. Bu kelimenin şer hakkında kullanılması da caizdir. Çünkü bu lâfız, Arapların yani, "Aklı ona döndü" tabirinden alınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hani biz Beyt'i insanlar İçin bir toplantı yeri yapmıştık" (Bakara. 125) buyurmuştur. Evli kadına da denilmektedir. Çünkü, onunla cinsi münasebette bulunan erkek o kadına varır, ona döner. "Sevap" kelimesinin aslı, ister hayır ister şer olsun, failin fiilinin karşılığının onu yapana (faile) dönmesidir. Ama ne var ki örfte bu kelime hassaten hayır işler hakkında kullanılmaktadır. Binaenaleyh buradaki "sevap" lâfzını, asıl mânasına hamledersek sözümüz doğrudur. Ama bu kelimeyi örfteki manasına hamledersek, bu kelime burada tehekküm ve alay üslûbunda gelmiş olur. Bu, "Adetâ senin selâmın vurmak; azarlaman da kılıçtır" denilmesi gibidir. Yani, âyetteki "gam", onların umdukları sevap ve mükâfaat yerine mükâfaat olarak gam verildiği bildirilmiştir, Bu, Hak Teâlâ'nın, "Onları elîm bir azap ile müjdele" (om. 34) buyruğ undaki ne benzer bir durumdur.234[234]

İkinci Mesele

"Keder üstüne kederle" tabirindeki bâ harf-i cerrinin, "mukabele", (bedel, karşılık) bâ'sı olması muhtemeldir. Bu, "Bu, buna mukabildir" denilmesi gibidir. Yani, "Bu, falancaya bedeldir, mukabildir" demektir. Yine bu bâ harfinin, "ile, beraber" mânasında olması da muhtemeldir. Buna göre âyetin takdiri, "Onları gam üstüne gam İle cezalandırdı" şeklindedir. Ama birinci mânaya göre ise, bu konuda şu izahlar yapılmıştır:

a) Zeccâc'ın görüşü olup buna göre mâna şöyle olur: "Siz, peygamberin emrine isyan etmeniz sebebiyle, Resule bir gam ve keder tattırınca, Allah Teâlâ da size bu gam ve kederi tattırdı." Bu da onların hezimete uğramaları ve dostlarının öldürülmesi sebebiyle ortaya çıkan kederdir, gamdır. Buna göre mâna, "Allah Teâlâ size, o gamdan dolayı bu gammı vermiştir" şeklinde olur.

---

[232] 232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/122

[233] 233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/122

[234] 234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/122-123

b) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bu ifâdeyle, Uhud gününde müslümanlarda meydana gelen gammın, Bedir gününde müşrikler hakkında meydana gelen gamma bedel olduğunu kastetmiştir ki, O'nun bundan maksadı, "sizin kalbinizde dünyaya karşılık herhangi bir meyil ve iltifat bırakmamasıdır..." Binâenaleyh, "Dünyanın size yönelmesiyle sevinmeyin; sırt çevirmesiyle de mahzun ve mükedder olmayın.." demektir ki, bu Hak Teâlâ'nın, "Uhud harbinde, "Elinizden çıkana tasalanmayasmız" (Hadid, 23); Bedir harbinde de, "Elinize geçen ile sevinip şımarmayısınız" (Hadid, 23) buyruğunun mânâsıdır."

Kadı, Hasan el-Basri'nin bu açıklamasını tenkid ederek şöyle demiştir: "Uhud gününde, onların kederleri, kâfirlerin istilası ve üstün gelmesi sebebiyle olmuştu ki, bu bir küfür ve ma'siyettir. O halde daha nasıl, Allah bu gammı kendisine nisbet eder?" Kadî'nin bu tenkidine şu şekilde cevap verilebilir: Allah Teâlâ'nın, kâfirleri müslümanlara musallat kılmasında, müslümanlar için bir çeşit maslahatın bulunduğunu bilmesi sebebiyle böyle yapmış olması uzak bir ihtimal değildir. Bu maslahat da, onların, dünyanın kendilerine gülmesiyle sevinmemeleri; kendilerine sırt dönmesiyle de üzülmemeleri, böylece de kalplerinde Allah'tan başkasıyla meşguliyyet halinin kalmamasıdır.

c) Hak Teâlâ'nın, ifâdesindeki fail olan zamirin, Hz. Peygamber'e râci olması da caizdir. Buna göre mana şöyle olur: "Sahabe (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün yaralandığını, dişinin kırıldığını ve amcasının da öldürüldüğünü görünce kederlenip mahzun olmuşlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) de, onların, ganimet elde etmek için Rab Taâlâya âsi olduklarını; sonra da ganimetten mahrum kaldıklarını ve akrabalarının öldürüldüğünü görünce, işte bütün bunlardan dolayı gamlanıp kederlen misti. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, tabirinden kasdedilen, bu olmuş olur.

İkinci takdire göre, ki bu da bâ harf-i cerrinin manasına olmasıdır, mana şöyle olur: "gam üstüne gam" veya up "gamla beraber gam..." Bu da mümkün olan bir mânadır. Çünkü harf-i çerler birbirlerinin yerine geçebilirler. Meselâ sen, "Yapıncaya kadar, başından ayrılmadım" "Yapıncaya kadar, onun yanından ayrılmadım" BenîFülân'-ın, yanına vardım'veya "Benî Fulan'ın yanına indim, konakladım, vardım" diyebilirsin. 235[235]

Müminlere Gelen Gam Üstüne Gam ne Demektir?

Bil ki buradaki gamlar, çok çeşitli idi:

a) Düşmanlarının, gerek mallarına gerekse canlarına vermiş olduğu zayiattan dolayı meydana gelmiş olan gam.

b) Diğer mü'minlerin başlarına gelmiş olan bu tür şeylerden dolayı gamlanmaları.

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün yaralanıp dişinin kırılmasından dolayı hüzünlenmeleri.

d) Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldürülmüş olduğu şeklinde yayılmış olan asılsız haberin sebebiyet verdiği gam.

e) Kendilerinden sudur eden günah ve o günahın cezasından korkmalarından dolayı meydana gelmiş olan gam.

f) Kendilerine vacip olan tevbenin onlara vermiş olduğu gam...

Bu böyledir, çünkü onlar o isyanlarından tevbe ettiklerinde tevbeleri, ancak hezimeti bırakıp bu yenilgiden sonra tekrar savaşa dönmeleriyle tamam olacaktır. Bu da en zor olan şeyler cümlesindendir. Çünkü insan, mağlup olduktan sonra kalbi zayıflayıp korkak hale getir. Binâenaleyh, tekrar savaşa dönmesi emroiunduğunda, şayet bu emre uyarsa öldürüleceğ:nden korkar; yapmazsa küfre düşmekten veyahut da âhiret cezasından korkar... İşte hiç şüphesiz bu gam, gamların ve hüzünlerin en ağırı ve en büyüğüdür. Sen bu cümleyi iyice kavradığın zaman, bii ki müfessirlerden her biri bu âyeti, bu izahlardan birisiyle tefsir etmiştir.. Biz de bunları aşağıda sayacağız:

1- Birinci gam, gevşeme ve çekişme sırasında kendilerine isabet eden gamdır. İkinci gam ise, bozguna uğradıklarında meydana gelen gamdır.

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/123-124

2- Birinci gam, ganimetler elde edememekten dolayı meydana gelen gam; ikinci gam ise, Ebû Süfyan ile Hafld İbn Velîd'in, müslümanların durumuna muttali olarak onların üzerine hücum edip, onlardan büyük bir topluluğu öldürmeleriyie meydana gelen gamdır.
3- Birinci gam, Ebu Süfyan ile Halîd İbn Velid'in müslümanlara, onları öldürmeye yöneldikleri sırada vermiş oldukları üzüntü ve gam. İkinci gam ise, müşrikler savaş meydanından ayrıldıkları zaman, geride kalan müslümanların, müşriklerin tekrar geriye dönerek hepsini öldürmek istemeleri gibi bir endişeyi taşımalarından doîayt meydana gefen gamdır. İşte bu gam, onlara birinci gammı unutturacak bir hale geldi.
4- Birinci gam, müslümanlara, canlan ve mallan sebebiyle ulaşan gam; ikinci gam ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldürülmesi hakkında yayılmış olan asılsız haberden'dolayı onlara ulaşan, arız olan gamdır.
Bu âyet hakkında bir üçüncü görüş daha vardır ki, Kaffâl (r.h) onu tercih etmiş ve şöyle demiştir: "Bize göre Allah Teâlâ, tabiriyle, iki tür gammı kastetme-miştir. O, bu ifâdeyle ancak gamların birbirine bitişmesini ve geniş ve kapsamlı olmasını murad etmiştir. Yani "Cenâb-ı Hak sizi, pekçok gamlarla cezalandırdı. Meselâ kardeşlerinizin ve akrabalarınızın öldürülmesi; müşriklerin dağın tepesinden üzerinize, ekseriyetinizin imha edilmesinden emin olmayacağınız tarzda hücum etmeleri ve, günah işlemeye yönelmeniz, atılmanız gibi.." Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Sizi günaha yönelmekten men etmesi ve Allah'ın emrine muhalif olan şeylerle meşgul etmekten alıkoyması için, işte bu birbirini izleyen kederlerle cezalandırmıştır." 236[236]

Üçüncü Mesele

Allahu Teâlâ'nın onları, gam üstüne gam ile cezâlandırmasının mânası, O'nun müslümanlarda kederi yaratması
demektir. Mu'tezile'ye geünce, bu açıklama onların prensiplerine uygun düşmemektedir. Onlar bu nisbetin sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:
a) Ka'bî şöyle demiştir: "Münafıklar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in öldürüldüğüne dair asılsız haber yayıp, Allah Teâlâ da yayılan bu haberin yalan olduğunu beyân etmeyince, sanki bu gammı yapanın Allah'ın bizzat kendisi olmuş olur. Bu, -yanında o haberin yalan olduğunu bilen birisi olduğu halde- kendisini gamlandıran bir haber alan bir adamın durumuna benzer. Yanındaki adam o haberin yalan olduğunu bildirmez ve kişiyi bu hususta düşünmeye sevkeder, daha sonra ona bunun asılsız olduğunu haber verir ise, bu adam haber verene, "Beni kederlendirdin, hüznümü uzattın" der. Halbuki bu adam, onu hüzünlendirme ve kederlendirme babında hiçbirşey yapmamış, sadece susup, haberin asılsızlığını daha başta iken söylememiştir İşte burada da böyledir.
b) Gam, hemekadar kulun fiillerinden ise de, onun sebebi Allah'ın fiilidir. Çünkü Allah Teâlâ, kullarını, başlarına gelen musibetlerden dolayı kederlenecek şekilde yaratmıştır. Kullar, bu kederden dotayı ne övülürler, ne de kınanırlar.
c) Allah Teâlâ'nın, kulların maslahatlarını gözetmek için. bazı mükelleflerin kalbinde kederi yaratmış olması da uzak bir ihtimâl değildir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Esef etmemeniz içindir..." buyurmuştur. Bu hususta iki izah şekli vardır:
a) Bu tabir Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun ki Allah sizi atfetmiştir ' (Au imran, ısa) ifadesiyle irtibatlıdır. Allahu Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: "Hüzünlenmeyesiniz diye Allah sizin günahlarınızı bağışladı. Çünkü Allah'ın affında, bütün gam ve hüzünleri gideren hususiyetler vardır,"
b) Bu ifâdenin başındaki lâm harfi, ^ötili (Bunun üzerine sizi cezalandırdı...) ifâdesine mütealliktir. Sonra, âlimler bu görüş hakkında değişik izahlar zikretmişlerdir:
1-Zeccâc şöyle demiştir: "Âyetin mânası, "Sizi, Peygamber'e muhalefet etmenizden dolayı kendisini gamlandırdığınız için, bu gamınız ganimeti kaçırmanızdan ve başınıza hezimet gelip

---

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/124-125

çatmasından dolayı değil de, sadece O'na muhalefet etmenizden dolayı olsun diye, hezimet gamıyla cezalandırmıştır. Bu böyledir, çünkü günaha yönelme sebebiyle meydana gelen gam, dünyevî musibetler sebebiyle meydana gelen gamı unutturur" şeklindedir."

2- Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Allah, sizin kâfirleri Bedir gününde gamlı ve mükedder kılmanıza karşılık, dünya işleri gözünüzde önemsiz olsun, böylece de onları elinizden kaçırmanızdan dolayı hüzünlenmeyip; elde ettiğinizden dolayı sevinip şımarmayasınız diye, Uhud gününde de sizi gamlı ve mükedder yapmıştır." Bu iki izah, bizim, ifâdesindeki bâ harfinin bedel ve karşılık ifâde eden bir harf olduğunu kabul etmemiz halinde yapılmıştır. Fakat bu harfin "ile, birlikte" manasında olduğunu söylersek âyetin manası "Siz,"Eğer bu yerde kalsaydık ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrini tutsaydık, ganimeti elden kaçırma gamına düşerdik" dediniz. Fakat biliniz ki, siz Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrine muhalefet edip, ganimet elde etme sevdasına düşünce, herbiri o gamdan kat kat daha büyük otan şu büyük gamlara düştünüz. Akıllı olanın, iki zarardan birini seçme durumunda kaldığında, daha büyük olan zararı giderme yolunu seçmesi gerekir. Bundan dolayı size gam üzerine gam gelişi, ganimeti elden kaçırmadan dolayı hüzünlenmenize manî olmuş ve sizi bundan menetmiştir" şeklinde olur.

Sonra Cenâb-ı Allah onları, dünyada hâsıl olan böyle bir men etme ile bu günahtan alıkoyduğu gibi, ganimette bulunan engeller sebebiyle, ondan da men etmiş ve "Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" buyurmuştur. Yani, O, sizin bütün amellerinizi, maksadlarınızı ve gayelerinizi bilen, ve onlara eğer hayır ise hayır olarak, yok eğer şer ise şer olarak karşılık vermeye kadir olandır. İşte bu durum, kulu günaha yönelmekten alıkoyacak şeylerin en büyüklerindendir. Allah en iyisini bilir. 237[237]

Hezimetten Sonra Allah'ın Müminlere Güvenlik Verip Rahatlatması

"Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize öyle bir eminlik, öyle bir uyku indirdi ki O, içinizden bir cemaatı örtüp buruyordu. Diğer bir cemaat da canları sevdasına düşmüştü. Allah'a karşı, câbiliyet zannt gibi, hakka aykırı bir zan besliyorlar ve "Bu İşten bize ne?" diyorlardı. De ki: "dütün iş Allah'ındır." Onlar sana açıkça söyleyemeyecekleri şeyi içlerinde saklıyorlar ve "Bu İşte elimizde bir şey olsaydı, burada Öldürülmezdik" diyorlardı. De ki: "Eğer evlerinizde olsaydınız bile, kendilerine öldürülme takdir edilmiş olanlar, yine muhakkak ki yatacakları yerlere çıkıp gidecekti. (Allah bunu), göğüslerinizin içindekini yoklamak, yüreklerinizdekini temizlemek için (yaptı). Allah, sinelerde olan her şeyi hakkıyla bilendir" (Âl-i İrruan, 154)

Bu âyetin, önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1- Allah Teâlâ, kâfirlere karşı mü'minlere yardım va'adeclip, bu yardımdan önce de, mü'minlerin kalplerinden korkuyu gidermesi gerekince, bu âyette, mü'minlere yardım va'adini gerçekleştireceğine bir işaret olsun diye, mü'minlerin kalplerinden korkuyu giderdiğini beyân etmiştir.

2- Hak Teâlâ, önce mü'minlere yardım ettiğini beyân buyurmuş; onlardan bazıları isyan edince, kalplerine bir korku salmış, sonra da onlara bir uyku vererek, bu korkuyu, imânında sâdık ve dininde sebatlı kimselerin kalbinden giderdiğini bildirmiştir.

Bil ki Uhud günü Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte bulunanlar iki kısım idi:

a) Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından gönderilmiş hak bir peygamber olduğuna, onun kendi hevâ ve arzusuna göre değil, ancak vahiy üzere konuştuğuna kesinkes inanan kimseler.., Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Hak Teâlâ'nın bu dine yardım edeceğini ve bu dini diğer dinlere üstün getireceğini işitip inanmış ve bu vak'anın kendilerinin köklerini kazımayacağını kesin olarak bilmişlerdi. Böylece, onlar hiç şüphe yok ki güven hissediyorlardı ve bu güven, rahatça uyuyabilecekleri bir dereceye varmıştı. Çünkü korku varken uyku tutmaz. Uyku tutması, korkunun tamamen kaybolduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/125-127

Cenâb-ı Allah, Uhud kıssasında, bu âyette onlar hakkında, "Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize, öyle bir eminlik, Öyle bir uyku indirdi ki..." buyurmuş ve Bedir kıssasında da "O vakit Allah, kendi tarafından bir enıinlik olmak üzere hatif bir uyku ile sizi buruyordu" (Enfai, m buyurmuştur. Uhud kıssasında Hak Teâlâ eminliği, uykudan önce; Bedir kıssasında da uykuyu, eminlikten önce zikretmiştir.
b) İkinci kısım ise Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti hususunda şüpheye düşen münafıklar idi. Onlar, savaşa, sırf ganimet elde etmek için katılmışlardı. Bunlar, ufak bir sıkıntıda hemen feryadı basan çok korkak kimselerdi. Sonra Cenâb-ı Hak her iki taifenin durumlarını anlatarak, mü'minler hakkında, "Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize, öyle bir emînlik, öyle bir uyku indirdi ki..." buyurmuştur. Bu ifâde hakkında bazı meseleler bulunmaktadır238[238]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir: kelimesi, kelimesi gibi masdardır. Bunun benzeri olan diğer masdarlar da, meselâ, "Azamet, ululuk" ve "galebe, üstünlük" gibi
masdariardır." Cübbâî ise, "(Falanca emin oldu) fiilinin güvenlik manasında olarak emn, emene ve emân masdarlan bulunduğunu söylemiştir. 239[239]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi(şöyle demiştir: kelimesi, mîm harfinin sükûnuyla şeklinde okunur. Çünkü bu siga, kökünden "masdar-ı binâ-i merre" dir. 240[240]

Üçüncü Mesele

Âyetteki kelimesi hakkında şu iki izah söz konusudur:
1- Bu, fciî (bir uyku) keiimesinden bedeldir.
2- Mef'utdür. Buna göre, âyetteki Isü kelimesi hakkında şu ihtimaller vardır:
a) Bu, öne geçmiş bir haldir. Bu, tıpkı senin "Bir adamı binitli olarak gördüm" demen gibidir.
b) Bu kelime, "Emniyet duygusundan dolayı uyudunuz" takdirinde mef'ûlün lehtir.
c) Bu kelime, "emniyet hissedenler" manasında (siz) zamirinden haldir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "İçinizden bir topluluğu örtüp buruyordu' buyurmuştur. Bununla ilgili olarak iki mesele vardır: 241[241]

Müminlerin Uykuya Dalmalarının Sağladığı Faydalar

Bu cemaatin, imânlarında basîret (şuur) üzere olan mü'minler olduğunu söylemiştik. Ebû Talha (r.a) şöyle demiştir: "Biz saf halinde beklerken, üzerimize bir ağırlık geldi. Bundan dolayı meselâ birimizin elindeki kılıç düşüyor, o onu atıyor, derken tekrar düşüyor, tekrar alıyordu."
Hz. Zübeyr (r.a)'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Korku iyice arttığında Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında idim. Derken Allah, bize bir uyku verdi ve ben, uyuklarken Mu'teb İbn Kuşeyr'in, "Eğer bize bu işten bir şey (bir pay) olsaydı, burada öldürülmezdik" dediğini duyuyordum." Abdurrahman İbn Avf (r.a) da, "Uhud günü üstümüze bir uyku atıldı" demiştir. İbn Mes'ud (r.a)'un, "Savaşta uyumak bir emniyet, namazda uyuklama ise şeytandan olan bir iştir" dediği rivayet edilmiştir. Bu böyledir, çünkü savaştaki emniyet, Allah'a son derece güvenmeden ve o nisbette de dünyadan yüz çevirmeden dolayı meydana gelir. Namazdaki

---

[238] 238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/127-128
[239] 239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/128
[240] 240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/129
[241] 241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/129

uyuklama ise, Allah'tan son derece uzaklığı gösterir.
Bil ki bu uyuklamada birçok fayda vardır:
1- Bu hal, alışılmış bir şekilde (bazı insanları) değil, bütün mü'minleri saran bir hal olmuştur. Böylece bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in açık bir mu'cizesi olmuş olur. Hiç şüphe yok ki mü'minler, meydana gelen bu yeni mu'cizeyi müşahede ettiklerinde, imanları kat kat artıyordu. Böyle olunca da, düşmana karşı savaş hususunda istek ve gayretleri ile Allah'ın va'adini gerçekleştireceğine güvenleri artıyordu.
2- Uyku tutmama ve uyuyamama, bıkkınlık ve zayıflığı gerektirir. Uyku ise, kuvvet ve neşenin geri gelmesini ve artmasını temin eder.
3-Kâfirler, müslümanları öldürmekle meşgul olunca, Hak Teâlâ, kıymetli arkadaşlarının öldürülmesini görmesinler, böylece de kalplerindeki korku ve çekingenlik artmasın diye, sağ kalan müslümanlara bir uyku vermiştir.
4-Düşmanlar, müslümanları öldürmeye son derece hırslı ve arzulu idiler. Binâenaleyh müslümaniann, bu uykuya rağmen, harp meydanında sağ salim kalmaları, Allah Teâlâ'nın onları koruyup kolladığına delâlet eden delillerin en büyüklerindendir. Bu da müslümantarın kalplerindeki korkuyu siliyor ve Allah'ın va'adine güvenlerinin artmasını sağlıyordu. Bazı âlimler buradaki "uyku" lafzının, iteri derecede bir emniyet hissini kinaye yollu ifade etmek için getirildiğini söylemişlerdir ki bu görüş zayıftır. Çünkü bir lâfzı, hakîkî mânasını bırakıp mecazi manada kullanmak, ancak hakiki manasını kullanmaya mânı bir delil (durum) bulunduğu zaman söz konusu olur. Mezkûr fayda ve hikmetleri kapsadığı halde bu lâfzın hakikî manası nasıl terkedilebilir? 242[242]

İkinci Mesele

Hamza ve Kisâî, zamiri âyetteki "eminlik" ifâdesine râcî kılabilmek için, fiili ta ile (o bürür) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, zamiri "bir uyku" ifâdesine verebilmek için şeklinde okumuşlardır ki bu ikinci şekli Ebu Hatim, Halef ve Ebu Ubeyd de tercih etmişlerdir.
Bil ki "eminlik" ve "uyku" kelimelerinden her biri diğerine delâlet eder. Bundan dolayı fiildeki zamiri hangisine versen, güzel olur. Bu, "Şüphesiz o zakkum ağacı, günaha düşkün olanın yemeğidir. (O), karınlar içinde, erimiş madenler gibi kaynar" (Duhân, 43-45) âyetinde olduğu gibidir. Buradaki fiil şeklinde de okunabilir. Her iki okunuşun da caiz olduğunu anladığın zaman biz deriz ki: Ta harfi ile olan kıraati güçlendiren, âyette asıl oian lâfzın "eminlik" olması ve nuâsen (bir uyku) kelimesinin ondan bedel oluşudur. Zamiri asıl olana vermek daha yerindedir. Hem "emînlik" maksûd olan şeydir. Maksûd olan "eminlik" bulunduğu zaman, "uyku" da bulunur. Çünkü "eminlik", uykunun sebebidir. Zira korkan kişi, nerede ise hiç uyuyamaz. Bu fiili yâ ile okuyanların detili ise şudur: Burada müslümanları bürüyen uykudur. Çünkü Araplar, "Bizi uyku bürüdü" derler. Nadiren de "Beni, uykudan dolayı bir emniyet bürüdü" derler. Hem bu kelime, (Enfai, njâyetinde fiili ile birlikte zikredilmiş ve fiilin hemen arkasından gelmiştir. Bu, cümle dizilişinde fiile kelimesinden daha yakındır. O halde, fiili müzekker (yani yâ ile) getirmek daha uygundur. 243[243]

Sadece Canlarının Derdine Düşen Güruh

Sonra Cenâb-t Allah, "Bir taife de canlan sevdasına düşmüştü" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 244[244]

Birinci Mesele

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/129-130
243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/130
244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/131

Bu âyette bahsedilenler, Abdullah İbn Übey. Mu'teb İbn Kuşeyr ve taraftarları gibi münafıklardır. Bunların bütün endişeleri, canlarını kurtarmaktı. Nitekim Arapça'da denilir ki bu, "Benim kastım ve gayem şu şeydir" manâsındadır. Ebû Müslim şöyle demektedir: "Arapların korkan kimseye, (O, canı derdine düştü) demeleri âdetlerindendir. Bu münafıklar da, öldürülmekten çok korktukları için, uykuları kaçmıştı." Şöyle de denilmiştir: Mü'minlerin gaye ve düşünceleri, Hz. Peygamber (s.a.s) ile diğer mü'min kardeşleridir. Münafıkların gaye ve düşünceleri ise sadece kendi canlandır. Bu hususta sözün özü şudur: İnsan birşeyle fazlaca meşgul olup, ona iyice daldığında, onun dışındaki herşeyden habersiz kalır. Binâenaleyh insana kendi canı herşeyden daha sevgili olunca, canının tehlikeye girdiğini hissettiğinde, canından başka hiçbirşey düşünemez olur ki işte Cenâb-ı Allah'ın' "(Onlar) canları sevdasına düşmüştü" tabirinden maksad budur. Çünkü korkunun sebeplerinden olan, düşmanın (onların) canlarına kastetmesi mevcut idi. Bu korkuyu defedecek olan, Allah'ın ve Resulünün va'adine güvenme ise, onlarda mevcut değildi. Çünkü onlar, kalben peygambere inanmıyorlardı. İşte bundan dolayı da kalplerindeki korku artıyordu. 245[245]

İkinci Mesele

kelimesi mübtedâdtr ve merfûdur. Bunun haberi, cümlesidir. Bu mübtedanın haberinin, kısmı olduğu da söylenmiştir. Sonra Allahu Teâlâ bu ikinci güruhu, çeşitli sıfatlarla tavsif etmiştir: 246[246]

"Zann"ın Buradaki Mânası

Birinci sıfat: "Allah'a karşı, câhiliyetzannıgibi, hakka aykırı bir zan besliyorlardı" âyetinin ifâde ettiği sıfattır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 247[247]

Birinci Mesele

Burada bahsedilen "zan" hakkında şu iki ihtimal söz konusudur:
a) Bu en açık manadır. Buna göre, bu zan, onların kendi kendileri, "Eğer Muhammed davasında doğru olsaydı, Allah, kâfirleri ona musallat kılmazdı" diye düşünmeleridir. Bu, fâsid bir zandır. Fakat Ehl-i Sünnet'in görüşüne göre Allah Teâlâ dilediğini yapar, istediği gibi hükmeder, hiç kimsenin Allah'a karşı itiraz etmeye hakkı yoktur. Çünkü peygamberlik, Hak Teâlâ'nın, seçkin kullarını şereflendirdiği bir elbisedir. AKlen, efendi kölesine bir elbise hediye ederek ikramda bulunduğu zaman, ona ikinci bir elbise ile İkramda bulunması vacip değildir. Aksine Allah Teâlâ, ulûhiyetinin hikmetine göre, peygamberine istediği gibi emir ve yasaklarda bulunabilir.
Allah'ın fiil ve hükümlerinde, kulların maslahatını gözetmesi gerektiği görüşünde olan (Mu'tezile'ye) göre, Allah Teâlâ'nın müslümanlart ezecek şekilde onlarla kâfirlerin arasından çekilmesinde gizli bir hikmetin ve gözetilen bir | inceliğin mevcut olması da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü dünya bir imtihan yurdudur. İnsanların maslahatlarının ne şekilde olacağı akıllara kapalıdır. Bazan kâfirin mü'mini ezmesine sebebiyet verecek şekilde, kâfirle mü'mini başbaşa bırakmada bir maslahat ve menfaat bulunabilir. Bazan da menfaat, fakirlik ve kötürümlüğün mü'minlere musallat olmasında olur. Kafffll şöyle demiştir: "Eğer mü'minin hak üzere olması, bu gibi şeylerin (belâların) yok olmasını gerektirseydi, hakkı kabul etmeye insanlar mecbur edilmiş olurlardı. Bu ise, "teklif" hikmetine ve "sevâb ile ikâbı haketme" manalarına aykırı bir durumdur. Aksine insan, kendisinin haktan yana olduğunu ancak yanındaki deliller ve belgeler ile bilebilir. Zorlamaya gelince, bazan batıldan yana olan kimse,

---

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/131
246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/131
247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/131

haktan yana olan kimseyi zorlar; bazan da haktan yana olan, bâtıldan yana olan kimseyi zorlar. İşte devleti, gücü ve üstün kuvveti ellerinde bulundurdukları için, o kimselerin hak üzere bulunduklarına istidlal etmenin caiz olamayacağını ortaya koyma hususunda bu açıklamalar kâfidir.
b) Bu zan, onların, hertürlü makdûrâta (güç yetirilebilecek şeye) kadir ve her malûmatı bilen bir ilâh ile peygamberlik ve ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmeleridir. Bundan dolayı onlar, Allahu Teâlâ'nın müslümanları kuvvetlendirip onlara yardım edeceğini söyleyen peygambere güvenmemişlerdir. 248[248]

İkinci Mesele

Âyetteki, (hakka aykırı) tabiri masdar hükmündedir; mânası ise, "Onlar Allah hakkında zannolunması gereken hak ve doğru zandan başka bir zanda bulunuyorlar" şeklindedir. "Cahiliyye kısmı ise bundan bedeldir. İfâdenin bu şekilde tertibindeki İncelik ise şudur: Hak olmayan pek çok din ve inanç vardır. Bunların en kötüsü ise, cahiliyye insanlarının söyledikleri sözlerdir. Bu sebeple Hak Teâlâ önce, onların Allah hakkında gerçek (hak) olmayan bir zanda bulunduklarını zikretmiş, sonra da onların hak olmayan din çeşitlerinden en bozuk ve en batılını seçtiklerini beyan etmiştir. Bu da, cahiliyye insanlarının zannıdır. Nitekim, "Dini, mülhidlerin dinidir" manasında (Falancanın dini hak değildir) denilir. 249[249]

Üçüncü Mesele

"Câhiliyye zannı" tabiri hakkında iki görüş vardır:
1- Bu, tıpkı senin, "Cömert(lik kahramanı) Hatam" ve "Adalet (timsali) Ömer" sözlerin gibidir. Buna göre Hak Teâtâ, cahiliyyet inancına has zannı kastetmektedir.
2- Bundan murad, câhiliyye insanının zannıdır.
Allah Teâlâ'nın, münafıklar hakkında kullandığı ikinci sıfat, "Bu fşfen bize ne?" demeleridir.
Bil ki, "Bu işten bize ne?" ifâdesi, nifak ehlinin tutunduğu şüpheyi nakletmektedir. Bu sözün birkaç manaya gelmesi muhtemeldir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s), Uhud hadisesi öncesinde Abdullah İbn Übey ile müşavere edince, O, Medine'den çıkmama görüşünü beyân etmişti. Daha sonra (genç) sahabe-i kiram, müşrikleri şehrin dışında karşılama hususunda ısrar edince, Abdullah İbn Übey buna kızdı ve, "Benim sözümü dinlemedi de çocuklara uydu" dedi, daha sonra Hazreç kabilesinden çok kişi öldürülüp, Abdullah İbn Übey geri dönünce, ona, "Hazrecoğulları öldürüldü" denildi. O da bunun üzerine, "Bu işten bize ne?" yani, "Muhammed, ben ona Medine'de kalıp oradan çıkmamasını emrettiğim zaman benim sözümü kabul etmedi" dedi. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın münafıklardan nakletmiş olduğu, "Eğer bizi dinleselerdi ölmeyeceklerdi" (Ah imran, 168) sözüdür. Bunun manası, "Bizim itaat edeceğimiz bir iş mi var!" demektir. Bu, inkâr üslubuyla gelmiş olan bir istifhamdır.
b) Devlet ve güç, düşmanlarının elinde olduğu zaman, ji*SH aIIp "iş onun uhdesinde (elinde)" demek, Arapların adetlerindendir. Buna göre, âyetteki, "Bu işten bize ne?" ifâdesinin mânası. "Muhammed'in bize vaadettiği zafer ve kudretten bize ne!" şeklindedir. Bu, inkâr üslûbu ile varid olan bir istifhamdır. Münafıkların bundan maksadı, bununla, bir nusret ve Allah'ın ümmet-i Muhammed'i koruyacağı hususundaki vâ'adinde Hz. Muhammed (s.a.s)'in yalancı olduğuna istidlal etmek istemeleridir. Bu da, inkâr yoluyla varid olmuş bir istifhamdır.
c)Bu ifâdenin takdirinin, "Şunlara karşı galibiyetin bizden taraf olabileceğini umabilir miyiz?" şeklinde olmasıdır. Bundan maksad ise, cihad konusunda ve kâfirlerle savaş hususunda daha sebatlı olmaları için müslümanları sabra teşvik etmektir.
Cenâb-ı Hak sonra bu şüpheye "Deki: "Bütün iş Allah'ındır" sözüyle cevap vermiştir. Bu tabirle

---

248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/131-132
249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/132

ilgili birkaç mesele vardır: 250[250]

Birinci Mesele

Ebu Amr, kelimesini, lâm harfinin ref'i ile şeklinde; diğer kıraat alimleri ise nasb ile şeklinde okumuşlardır.
Ref'i ile okunması halinde bunun izahı şöyle olur: kelimesi mübteda, kelimesi ise onun haberidir. Sonra bu mübteda-haber cümlesi lâfzının haberidir. Nasb ile okunmasına gelince; çünkü lafzı te'kîd içindir. Bu sebeple (hepsi) kelimesi gibi olmuştur. Eğer denilmiş olsaydı, kelimesi sadece mansub olabilirdi. İşte. denildiğinde de böyledir. 251[251]

İkinci Mesele

Bu cevabın izahı, daha önce açıklamış olduğumuz şu husustur: Biz ehl-i sünnetin görüşünü benimsediğimiz zaman, öldürmek, diriltmek, fakir kılmak, zengin etmek, mutluluk verme ve sıkıntı verme gibi fiillerinden hiçbirisi hakkında Allah'a itiraz edilemez. "Kullarının maslahatını gözetmesi gerekir" diyen (Mu'tezile'nin) görüşünü benimsersek, şu söylenebilir: Maslahat şekillen gizli olup, onların hepsini ancak Allah bilebilir. Binâenaleyh bazan sevinç ve lezzet vermede maslahat bulunduğu gibi, bazan da hüzün ve elemleri musallat kılmada maslahat bulunabilir. İşte böylece münafıkların buyönden gelen şüpheleri giderilir. 252[252]

Sonradan Meydana Gelen Bütün İşler Allah’ın Takdiri İledir

Bizim âlimlerimiz, bu âyet ile, sonradan meydana gelen bütün şeylerin, Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğuna istidlal etmişlerdir. Bu böyledir: Çünkü münafıklar, "Eğer Muhammed tam görüşümüzü ve nasihatimiz» kabul etseydi, bu sıkıntılara düşmezdi" demişler ve Attan Teâlâ da onların bu sözüne, "Bütün iş Allah'ındır" diye cevap vermişti. Bu cevap ancak, kulların fiillerinin de Allah'ın kaza, kader ve meşî'eti ile olması halinde uygun oian bir cevaptır. Çünkü bu fiitter eğer Allah'ın meşî'etinin dışında olmuş olsaydı, bu cevap münafıkların şüphesine bir cevap olamazdı. Böylece bu âyetin, söylediğimiz şeye delil olduğu sabit olmuştur.
Yine bu âyetin zahiri, "burhân-ı aklî" (aklî açık delil)e de uygundur. Çünkü mevcut olan şeyler, ya zâtı gereği zaruri (vâcib li-zâtihî), ya da zatı gereği mümkin (mümkin li-zâtiht) bir varlıktır. Zatı gereği mümkin olan şeyin varlığı yokluğuna, ancak zatı gereği vâcib olana dayanıldığı zaman üstün gelir. Binâenaleyh Allah'ın dışındaki bütün varlıkların, O'nun tcâd ve yaratmasına dayandıkları ortaya çıkmaktadır. Bu kaide, sadece bazı muhdes (sonradan olma) veya sadece bazı mümkin varlıklara has değildir. Bu sebeple, kulların fiilleri, hareketleri ve hareketsizlikleri de bu kaideye dahildir. İşte Allah Teâlâ'nın, "Bütün iş Allah'ındır" buyruğu ile kasdettiği budur. Bu, Allah'ın kendisini insaflı olmaya muvaffak kıldığı kimse nazarında son derece açık bir sözdür. Hak Teâlâ daha sonra "Onlar sana açıkça söyleyemeyecekleri şeyi içlerinde saklıyorlardı" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, onların "Bu işten bize ne?" dediklerini nakletmiştir ki bu, iki şeye muhtemeldir: Belki de bu sözü söyleyen gerçek mü'minterden idi ve onun bundan maksadı da, korkusunu ifâde etmek, kurtuluşun ne zaman olacağını ve muzafferiyetin ne zaman gerçekleşeceğini sormak idi. Belki de bunu söyleyen, münafıklardan idi. Bu takdirde o bu sözü, Hz. Muhammed'in nübüvvetini ve İslâm'ı tenkid etmek için söylemişti. İşte Hak Teâlâ bu âyet-i kerîmede, bu kimselerin, bu sözü söylemekten maksadlannın bu ikinci ihtimal olduğunu beyan etmiştir. Bu t?nbihin faydast ise, Hz. Peygamber (sa.s)'in o münafıkların hile ve desiselerine karşı uyanık olmasını temin

---

[250][250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/133
[251][251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/134
[252][252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/134

etmektir. 253[253]

Razî'nin Mutezİli İle Münafık Arasında Bulduğu Benzerlik

Üçüncü sıfat: Allah Teâlâ'nın münafıklardan naklettiği şeylerin üçüncüsü olan, "Bu işte elimizde bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik" sözleridir. Burada bîr müşkil (problem) vardır, o da şudur: Bir kimse, "Bu söz ile, daha önce geçmiş olan, "Bu işten bize ne?" ifâdesi arasında ne fark var?" diyebilir. Buna iki şekilde cevap verilebilir:
1- Allah Teâlâ onların, "Bu işten bize ne?" dediklerini nakledince, buna, "Bütün iş Allah'ındır" sözü ile cevap vermiştir. Münafıklar, "Şayet bu işte bizim elimizde birşey olsaydı, Medine'den çıkmaz ve orada öldürülmezdik." Binâenaleyh, bu da gösteriyor ki, sizin iddia ettiğiniz gibi bütün işler Allah'a ait değildir" diye, bu cevabı tenkid etmişlerdir. Bu ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasında cereyan eden münazaraya benzer. Çünkü ehl-i sünnete mensup olan kimse, "Tâat ve masiyet, iman ve küfür hususunda, bütün iş Allah'ın elindedir" derken, Mu'te2ilî olan şahıs, "Hayır, durum böyle değildir. Çünkü insan irâde sahibi olup, fiillerinde hürdür. Dilerse iman eder. dilerse kâfir olur" der. Bu izaha göre, bu ifâde basit başına bir delîl olmaz. Daha doğrusu bundan maksad, Allah Teâlâ'nın münafıkların birinci şüphelerine verdiği cevabı tenkid etmektir.
2- Hak Teâlâ'nın, "Bu işten bize ne?" tabirinden maksad, "Muhammed'in va'adettiği yardımdan bize birşey var mı, bize ne?"; "Bu işte elimizde birşey olsaydı, burada öldürülmezdik" tabirinden maksad da, Abdullah İbn Übey'in söylemiş olduğu, "Şayet Muhammed benim sözümü tutup. Medine'den çıkmasaydı, burada öldürülmezdik" sözüdür.
Hak Teâlâ bu şüpheye üç yönden cevap vermiştir:
Birinci cevap: "Pe ki: "Eğer evlerinizde olsaydınız bile, kendilerine Öldürülme takdir edilmiş olanlar, yine muhakkak ki yatacakları yerlere çıkıp gidecekti" âyetidir. Bunun manası şudur: Sakınmak, kaderi savuşturamaz. Tedbir takdire karşı koyamaz. Bu sebeple, Allah Teâlâ'nın, öldürülmesini takdir ettiği kimselerin, her halükarda öldürülmeleri' kaçınılmaz. Çünkü Allah Teâlâ, onun öldürüleceğini haber verdiği halde, o öldürülmez ise, Allah'ın ilmi cehalete dönüşmüş olur. Yine biz daha önce, öldürülmenin "mümkin" bir iş olduğunu ve bunun Allah'ın yaratmasına dayanması gerektiğini açıklamıştık. Allah Teâlâ onu yaratmayacak olsaydı, O'nun kudreti acizliğe dönüşmüş olurdu. Bütün bunlar, Allah hakkında düşünülemeyecek şeylerdir. Açıkladığımız gibi, "vâcib" olanın meydana gelmesinin kaçınılmaz olduğuna delâlet eden şeylerden birisi de, Allah Teâlâ'nın, "kendilerine öldürülme takdir edilmiş olanlar" ifadesidir. Buradaki " (Takdir edilmiş) ifâdesi, "vacip" oluşu gösterir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Size oruç farz kılındı" (Bakara. 183) ve "Size kısas tfarzikıhn-dı" (Bakara, us)buyruklarındaki v*r fü'i. bu işin yapılmasının vacip (farz) olduğunu ifâde etmektedir. Burada ise, bu kelimeyi işin vücûbuna hamletmek mümkin değildir. Bu sebeple onu, bu işin meydana gelmesinin "vacip" (zorunlu) olduğu manasına hamletmek gerekir. İşte bu, Allah Teâlâ'nın, tevfiki ile desteklediği kimse nazarında son derece açık bir sözdür.
Sonra deriz ki: Bu sözün izahı hakkında müfessirlerin iki görüşü vardır:
a) "Şayet siz, evlerinizde oturup bekleseydiniz bile, Allah'ın, sizlerden öldürülmesini takdir ettiği kimseler, yatacakları (yani öldürülüp serilecekleri) yerlere çıkarlardı da, Allah'ın meydana geleceğini bildiği şey, yine meydana gelirdi."
b) Münafıklara sanki şöyle denilmiştir: "Şayet siz, evlerinizde oturup cihaddan geri kalmış olsaydınız bile, kâfirlerle savaşmaları takdir edilmiş mü'minler yine öldürülüp yatacakları yerlere çtkarlar ve sizin geri kalmanız yüzünden, onlar bu taattan geri kalmazlardı."
İkinci cevap: "(Allah bunu) göğüslerinizin İçİndekini yoklamak... için (yaptı)" buyruğudur. Bu böyledir. Çünkü münafıklar bu savaşa çıkmanın bir zarar olduğunu iddia etmişlerdi. İş onlara kalsaydı onlar savaşa çıkmayacaklardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: İddianızın aksine bu savaşın iki faydası vardır; Allah'tn emrine uyanları, münafıklardan

---

253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/134-135

ayırdetmek bunlardan birisidir. Meşhur bir darb-ı meselde, "Fitneleri kötü görmeyin, çünkü onlar münafıkları ortaya çıkarır" denilmiştir. "Allah'ın imtihan etmesi"nin izahı daha önce birçok kere geçti. 254[254]

Allah'ın Hikmeti Mü'minleri Sınamak İster

Şayet, "Sonra Allah sizi imtihan etmek için, sizi onlardan geri çevirdi" (Aı-ı imran. 152) âyetinde "imtihan" zikredildiği halde, burada ikinci kez "imtihan" niçin zikredilmiştir?" denilir ise, deriz ki "Söz uzadığı için, Cenâb-ı Allah bu kelimeyi tekrar zikretmiştir. Yine önceki "imtihan"ın mü'minlerin hezimeti, ikincisinin ise diğer haller ve hâdiseler olduğu da söylenmiştir.

Üçüncü cevap: "Ve yüreklerinizdekini temizlemek için (yaptı)" buyruğudur. Bu ifâdenin iki izah şekli vardır:

a) "Bu Uhud hadisesi, sizin kalplerinizi vesvese ve şüphelerden temizler."

b) "Bu hadise, sizin günahlarınızın keffâreti otur, böylece sizi günahların ve kötülüklerin mesuliyetlerinden arındırır." Cenâb-ı Hak "imtihan ve ibtila" kelimelerinin yanısıra "göğüsler (sudur)" kelimesini; "temizlemek ve arındırmak" kelimesi ile birlikte ise "kalpler" (yürekler) kelimesini zikretmiştir ki, bu hususta bir araştırma gerekir. 255[255]

Zâtü's-Sudûr Ne Demektir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah göğüslere sahip olanı hakkıyla bilendir" buyurmuştur. Bil ki göğüslerin sakladığı şeyler, göğüslerde mevcut olan, sırtar ve gizliliklerdir. Zira bunlar, oraya yerleşmiş, ona refakat ve musahabet eden şeylerdir. Bir şeyin sahibi ise, onu elde edendir. Allah Teâlâ bunu sırf imtihan edişinin, göğüslerde bulunan şeylerin veya diğer şeylerin kendisine gizli oluşundan dolayı olmadığını göstermek için zikretmiştir. Çünkü O, bütün herşeyi bilendir. O, kullarını ancak, ya sırf utûhiyyetinden dolayı veyahut da kulların durumlarını iyileştirmek için imtihan etmektedir. 256[256]

Düşman Karşısında Kaçanlar Şeytana Uymaktadırlar

"Gerçekten iki ordu karşılaştığı gün içinizden geri dönenler (yok mu), onları, yaptıkları bazı şeyler yüzünden, ancak şeytan kaydırmak istedi. Andolsun Allah (yine de) onları affetti. Çünkü Allah gâtUr ve halimdir" (Âl-i İmran, 155).

Bil ki bundan murad şudur: "Uhud günü, iki ordu karşılaştığı zaman geri dönen ve yerlerinden ayrılarak uzaklaşan kimseleri Allah TeâJâ atfetmiştir." Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 257[257]

Birinci Mesele

Uhud günü kimlerin sebat edip, kimlerin yüz çevirdiği hususunda değişik haberler vardır. Muhammed İbn İshâk,

o gün insanların üçte birinin yaralandığını, üçte birinin bozularak yerlerini bıraktıklarını, üçte birinin ise sebat ettiklerini zikretmiştir. Âlimler, bozularak yerlerini terkeden kimseler hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan birinin Medine'ye gelip, Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldürüldüğünü haber verdiği söylenmiştir ki bu Sa'd İbn Osman'dır. Bu adamdan sonra yine bazt adamların geldiği, hanımlarının yanına girdiği ve hanımlarının onlara "Allah'ın Resûlü'nün yanından mı

254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/135-136

255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/136-137

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/137

257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/137-138

kaçıyorsunuz?" dedikleri, onların yüzlerine toprak saçtıkları ve "İşte ip bükeceği, al (bari kadınlar gibi) ip bük!" dedikleri söylenmiştir. Âlimlerden bazısı da şöyle demiştir: "Müslümanlar dağı öte geçmemişlerdir, (kaçmamışlardı)."
Kaffâl ise şöyle demiştir: "Genel olarak haberlerin delâlet ettiği husus şudur ki, onlardan bir grup geri dönüp uzaklaşmış; bir kısmı Medine'ye girmiş; bir kısmı da başka taraflara gitmiştir. Ama, müslümanların çoğu, dağın yanında kalmış ve orada toplanmışlardır. Hz. Ömer de bozguna uğrayanlardandı; ama o ilk bozguna uğrayanlardan olmayıp, oradan uzaklaşmamış, aksine Hz. Peygamber dağa tırmanana kadar orada kalmıştı. Hz. Osman da bunlardandı. O, ensardan Sa'd ve Ukbe adındaki iki adamla beraber bozguna uğrayarak kaçmıştı. Çok uzak bir yere varıncaya kadar onlar uzaklaşmışlar; müteakiben üç gün sonra da geri dönmüşlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Andolsun ki çok uzak gittiniz!" buyurmuştu. Hz. Fatıma, Hz. Ali'ye, "Osman ne yaptı?" diye sorunca, o da Hz. Osman'ı tenkid ederek kusurlu görmüştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ya Alî, kızkardeşlerin kocaları, birbirlerini sevmek konusunda beni yordular" buyurdu. Hz. Peygamber'in yanında kalanlar ise, yedisi ensardan yedisi de muhacirlerden olmak üzere ondört kişiydiler. Muhacirden olanlar Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Abdurrahman İbn Avf, Sa'd İbn Ebî Vakkas, Talha İbn U bey d u Hah. Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrah ve Zübeyr İbn el-Avvâm (r.anhüm) idiler. Ensardan olanlar ise, el-Habbâb İbnu'l-Münzir. Ebu Dücâne, Âsim İbn Sabit, el-Hars İbn es-Sımme, Seni İbn Huneyf, Useyd İbn Hudayr ve Sa'd İbn Muâz (r.anhüm) idiler. Rivayete göre bunlardan sekiz tanesi, o gün ölünceye kadar savaşmak üzere sözleşmişlerdi: Bunlardan üçü muhacirden olup, Hz. Ali, Talha ve Zübeyr idiler. Beş tanesi ise ensardan olup bunlar da, Ebu Dücane, el-Hars İbn es-Sımme, Habbâb İbnu'l-Münzir, Âsim İbn Sabit ve Sehl İbn Haneyf idiler. Bunlardan hiçbiri öldürülmedi. İbn Uyeyne, Hz. Peygamber (s.a.s) ile beraber otuz kadar müslümanın yaralandığını, herbirinin gelip Hz. Peygamber'in önünde diz çökerek, "yüzüm yüzüne, canım canına feda olsun; ve, ebedî selam ve esenlik senin üzerine olsun" dediklerini rivayet etmiştir. 258[258]

İkinci Mesele

"Gerçekten iki ordu karşılaştığı gün içinizden geri dönenler (yok mu?)" buyruğu, hassaten mü'minlere, yani Uhud gününde bozguna uğrayıp dağılan mü'minlere hitaptır. "Onları ancak şeytan kaydırmak İstedi" ifâdesinin mânası ise, şeytan onları zelleye, bu günahı işlemeye sevketmiştir" şeklindedir. ve kelimeleri Arapça'da aynı manaya gelir. Allahü Teâlâ, "Derken şeytan onların (ayağım) oradan kaydırdı" (Bakara. 36)buyurmuştur. İbn Kuteybe ise şöyle demiştir: tabirinin manası, "şeytan onların ayağını kaydırmak istedi" şeklindedir. Nitekim, onun acele etmesini istedim mânasında olmak üzere, ve onun iş yapmasını istedim manasında, denilir." 259[259]

Üçüncü Mesele

Ka'bî şöyle demiştir: "Bu âyet, günahların Allah'a nisbet edilmeyeceğine delâlet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, bu
âyette onları şeytana nisbet etmiştir. Bu, Allahu Teâlâ'nın Musa (a.s)'dan naklettiği, "Bu, şeytanın işindendir" (Kasas, 15); Yusuf (a.s)'dan rivayet ettiği, "Şeytan benimle kardeşlerimizin arasım bozduktan sonra da..." (Yusuf. ıoojve, Musa (a.s)'nın arkadaşı Yûşa (a.s)'dan naklettiği, "Bunu baha ancak şeytan unutturdu" (Kem. 63) sözleri gibidir. 260[260]

258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/138-139

259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/139

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/139

Şeytanın Mü'minleri Kandırmasının İzahı

Hak Teâlâ, şeytanın onların ayaklarını hangi hususta kaydırmak istediğini beyân etmedi. Çünkü, affı zikrederken günahın çeşidini belirtmeye gerek yoktur. Ama âlimler bundan muradın, ganimete rağbet ederek, cihaddan gevşeklik göstererek ve de ihlastan saparak, onların mevzilerini terketmesi olabileceğini söylemişlerdir. Bunlardan hangisi olmuş olursa olsun, doğrusu şu ki, Allah Teâlâ onları atfetmiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Osman (r.a), Uhud günü bozulup dağılmasından dolayı azarlandı da, bunun üzerine o "Bu, gerçi bir hata idi, ama ne var ki Allah bunu bağışlamıştır" dedi ve bu âyeti okudu.

Ayetteki, "Yaptıkları bazı şeyler yüzünden" tabiri ile ilgili iki izah bulunmaktadır:

1- Buradaki bâ harfi, "Kalem ile yazdım" ve "Bıçak ile kestim" sözlerinde olduğu gibi, "ilsâk" ifâde etmektedir ve manası da, "onlardan birtakım günahlar sadır olmuştu.. Ve bu günahlar sebebiyle de şeytan, onların ayaklarını kaydırabilmişti" şeklindedir, Bu takdire göre birkaç vecih söz konusudur:

a) Zeccâc şöyle demiştir Onlar ne inatlaşarak, ne de dünyaya rağbetlerinden dolayı ordudan kaçmış değillerdi. Ancak şeytan onlara, daha önceki birtakım günahlarını hatırlatmış, bundan dolayı da onlar, Allah'a ancak onun razı olacağı bir hâl üzere ve ihlaslı bir tevbeden sonra kavuşmayı istemişlerdi. İşte, onların akıllarına gelen buydu ve bunda da yanılıyorlardı.

b) Onlar, bu mevzilerini terketmek suretiyle günah işleyince, şeytan bu günahın bedbahtlığı sebebiyle onların ayağını kaydırmış ve onları hezimete düşürmüştür. Çünkü günah, bir başka günaha götürür; tâat da başka bir tâata sevkeder ve bu tâatta da bir lütuf bulunur.

c) Onlar, yılgınlık göstermeleri ve birbirleriyle çekişmeleri sebebiyle günah işleyince, işte o zaman bu günaha düşmüşlerdi.

2- Bunun manasını, "Şeytan, yaptıkları bütün şeylerde değil, fakat bazı şeylerde onların ayağını kaydırıp günaha düşürmüştü" şeklindedir. Bundan murad, onların kâfir olmayıp dinlerini terketmediklerini; aksine bu ayak kaymasının onların bazı amellerinde vuku bulduğunu beyân etmektir. 261[261]

Şeytanın Kandırdığı Mü minleri Allah Affetmiştir

AllahuTeâlâ sonra, "Andolsun, AHah (yine de) onları affetti" buyurmuştur.

Bil ki bu âyet, o zellenin küfür sebebiyle olmadığına delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki AHah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar" (Nisa. 48i âyetinin delaletiyle, küfrü affetmek caiz değildir. Sonra Mu'tezile şöyle demiştir: Bu günah eğer küçük günahlardan idiyse, tevbesiz olarak affedilmesi caizdir. Ama, büyük günahlardan ise, ancak tevbe ile affedilebilir. Binâenaleyh onların, -her ne kadar âyette zikredilmemişse de,- bu aftan önce tevbe etmiş olmaları gerekir. Kadî şöyle demiştir: "'Doğruya en yakın olan şudur ki, bu günah küçük günahlardan idi. Buna iki husus delâlet etmektedir:

a) Büyük günahlar hakkında neredeyse, "zelle" ifâdesi kullanılmaz. Bu ancak, küçük günahlar için kullanılır.

b) Müslüman okçular, (savaşın başında) müşrikler hezimete uğradıklarında, o mevzilerinde durmalarına artık gerek kalmadığını zannettiler ve oradan inerek ganimet elde etmeye koştular.. Böyle bir şeyin küçük günahlardan olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü böylesi meselelerde içtihada mesağ, cevaz yoktur."

Bizim âlimlerimizin görüşüne göreyse, küçük ve büyük günahların affı caizdir; binâenaleyh bu gibi zorlamalara girmeye gerek yoktur.

Allah Teâlâ sonra, "Çünkü Allah, gafur ve halimdir" yani, "Tevbe eden ve kendisine rücû edeni bağışlar; onu çabucak cezalandırmaz" buyurmuştur. Alimlerimiz bu âyeti, o günahın

---

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/139-140

büyük günahlardan olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü o günah küçük günahlardan olsaydı, Mu'tezileye göre Allah'ın bunu affetmesi gerekirdi. Ve, Allah'ın onu affetmesi vacip olsaydı, Allah'ın bundan dolayı medhü sena edilmesi güzel olmazdı. Çünkü, bir insana zulmeden kimsenin, 'Onu affetti ve onu bağışladı" şeklinde medhedilmesi güzel ve uygun değildir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu medhi zikredince anlıyoruz ki, bu günah büyük günahlardandır. Ve yine, Allah bunu affedince, anlıyoruz ki, büyük günah affedilir. Allah en iyi bilendir. 262[262]

Savaşta Ölenler Hakkında "Sefere Çıkmasaydı Ölmezdi" Demeyin

"Ey iman edenler, siz, o kâfir olup da yeryüzünde seyahat ve seferde, yahut gazada bulundukları zaman ölen kardeşleri hakkında: "Bizim yanımızda olsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi" diyenler gibi olmayın. Allah bunu onların yüreklerinde bir hasret, iç yarası yaptı. Allah hem diriltir, hem öldürür. Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir. Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'dan olan bir bağışlama ve merhamet onların toplayacakları şeylerden muhakkak daha hayırlıdır. Andolsun, ölseniz de, yahut öldürülseniz de, muhakkak ki hepiniz ancak Allah'ın huzuruna toplanacaksınız" (Âl-ı liman, 156-158).
Bil ki münafıklar, mü'minlerin kâfirlere karşı savaşmalarını, "Bizim yanımızda olsalardı ölmezler, öldürülmezierdi" diyerek ayıplıyorlardı. Daha sonra mü'minlerin bir kısmından, cihâd hususunda bir gevşeklik ve yılgınlık zuhur edip, Uhud'da meydana gelen hadiseler meydana gelip, Allah da lütfuyla onları affedince, bu âyette, hiçbir mü'minin münafıkların sözlerine benzer söz söylememesini buyurmuş ve, "Ey iman edenler, cihada çıkmak isteyen kimselere, "Eğer cihada çakmasaydınız, ne ölür ne de öldürülürdünüz" demeyin.. Çünkü, öldüren de, dirilten de Allah'tır. Hayatta kalmasını takdir ettiği kimseler, cihadda öldürülmezler. Ölümünü takdir ettiği kimseler de, savaşmasalar dahi hayatta kalamazlar. İşte bu da Allah Teâlâ'nın, "Allah hem diriltir, hem öldürür" buyruğu ile kastedilendir.
Yine cihadda öldürülecekler, cihada çıkmasalar dahi hiç şüphesiz yine öleceklerdir. Binaenaleyh, ölmek muhakkak ve mukadder olunca, büyük bir sevaba nail olabilmek için cihadda öldürülmeleri, boşuna ve faydasız yere öldürülmelerinden daha hayırlı olur. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür veya Ölürseniz, Allah'dan olan bir bağışlama ve merhamet, onların toplayacaktan şeylerden (dünyalıklardan) muhakkak daha hayırlıdır" âyetiyle kasdedilendir" şeklinde buyurulmuştur. Âyette ilgili birkaç mesele vardır: 263[263]

Birinci Mesele

Âlimler, Hak Teâlâ'nın "O inkâr edenler gibi" buyruğu ile kimlerin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıart, bu ifâdenin mutlak olduğunu, binâenaleyh ister münafık olsun isterse olmasın, bu sözü söyleyen herkesin bu sözün muhtevasına girebileceğini söylemiştir. Diğer bazıları ise, bunun münafıklara has bir ifâde olduğunu, çünkü âyetin başından sonuna kadar onların hallerini açıklamaya tahsis edildiğini söylerlerken, diğer bazıları da bu sözün, Abdullah İbn Ubey İbn Selûl ile Mu'teb İbn Kuşeyr ve diğer arkadaşlarına has olduğunu söylemişlerdir. Bu iki görüşe göre âyet, Kerrâmiyye'nin dediği gibi, imanın lisan ile ikrardan ibaret olmadığına delâlet eder. Çünkü eğer böyle olsaydı, münafık da mü'min sayılırdı. Şayet o mü'min olsaydı, Allah onu kâfir diye adlandırmazdı. 264[264]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın buyruğu "Kardeşlerinden ötürü., diyenler"

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/140-141
263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/141-142
264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/142

manasınadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "O kâfirler, imân edenler hakkında dedi ki:*Eğer (iman) bir hayır olsaydı, bizden evvel ona koşmazlardı" (Ahkât, n) buyruğu gibidir." Bunun izah şekli şöyledir: Onlar, "Bizim yanımızda olsalardı ölmezler, öldürülmezierdi" deyince, bu ifâde, onların bu sözü söyledikleri esnada, kardeşlerinin ölmüş ve öldürülmüş olduklarına delâlet eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundan muradın, onların bu sözü kardeşlerinden ötürü" söylemiş olmaları gerekir. Bundan murad, onların, bu sözü kardeşleriyle birlikte, yani yan yana ve karşı karşıya söylemiş olmaları değildir. 265[265]

Üçüncü Mesele

HakTeâlâ'nın, "kardeşten..." tabirinden muradın, her ne kadar ölenler müslüman olsalar dahi, neseb bakımından bir kardeşlik olması muhtemeldir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Âd'e de kardeşleri Hûd'u gönderdik" (Hûd.so) ve, "Semûd'a da, kardeşleri Salih'i gönderdik..." (Hûd. Eı)ifâdeleri gibidir. Çünkü bu âyetlerdeki kardeşlik, din kardeşliği değil, neseb kardeşliğidir. Belki de müslümanlardan ölmüş olan o kimseler, münafıkların akrabaları idiler. İşte bundan dolayı münafıklar bu sözü söylemişlerdi. Bu kardeşlikten muradın, dindeki müştereklikten dolayı olması da muhtemeldir. Bazı savaşlarda münafıklardan bazısının öldürülmüş olmaları, geri kalan münafıkların da bunu söylemiş olması muhtemeldir. 266[266]

Dördüncü Mesele

Münafıklar kendilerinden ayrılarak uzak bir yolculuğa çıkanlara ki Cenâb-ı Hakk'ın, "yeryüzünde yürüdüklerinde" ifadesiyle kasdettiği bunlardır-, ve savaşa çıkanlara Cenâb-ı Hakk'ın, "yahûdgazada bulunduklarında" kasdettiği kimseler bunlardır-öldükleri veya öldürüldükleri zaman, bunun onlara sırf sefere çıkmaları ve savaşa katılmaları sebebiyle geldiğini zannediyor ve bunu, insanları cihaddan uzaklaştırmak için bir vesile ediniyorlardı. Bu böyledir, çünkü insanların yaratılışında hayatı sevme, ölüm ve öldürülmeden hoşlanmama hisleri hakimdir. Çünkü bir kimseye, "Eğer yolculuktan ve cihaddan kaçınırsan hayatta kalırsın, yaşantın güzel olur; ama eğer bunlardan birini körükörüne seçersen, ölürsün veya öldürülürsün" denildiğinde, genel olarak kişinin yaratılışı bundan nefret eder ve evinden ayrılmamaya arzu ve iştiyak duyar. Bu da, mü'minleri cihaddan uzaklaştırma hususunda münafıkların kurdukları tuzaklardan birisidir.
Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, muhtevasında bulunduğu halde, "yeyüzünde seyahat etmek" ifâdesinden sonra, "gazaya, savaşa katılmak" sözünü niçin zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü yeryüzünde yürümekten, yolculukta uzaklaşmak kastedilir, yakın yolculuk değil; savaşta ise, yolculuğun uzağı ile yakını arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü Medine'den Uhud dağına yola çıkan kimse, gazi olsa dahi, mesafe yakın olduğu için yeryüzünde seyahat etmekle vasfedilemez. İşte savaşın, yeryüzünde yürümekten ayrı olarak zikredilmesinin mânası budur. 267[267]

Bu Âyette Muzari Yerine Mazi Fiil Kullanılmasının İzahı

Âyette bir müşkil vardır ki o da Hak Teâlâ'nın, "Kardeşleri hakkında... dediler" ifâdesinin geçmiş zamana; "Yeryüzünde seyahat ve seferde bulundukları zaman..." ifâdesinin ise gelecek zamana delâlet etmesidir. O halde, bu iki tabir nasıl birleştirilebilir? Aksine Cenâb-ı Hak,"Yürüdükleri zaman..." manasında olmak üzere demiş olsaydı, bir müşkilât olmazdı.
Buna şu şekillerde cevap verebiliriz:
a) Hak Teâlâ'nın, "Dediler..." buyruğunun anlamı, "derler, diyorlar.." şeklindedir. Buna göre

---

265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/142-143
266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/143
267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/143

sanki, "... inkâr edenler ve, o kardeşlen hakkında şöyle şöyle... diyenler gibi olmayın..." denilmiştir. Burada, şu iki faydadan dolayı muzari zaman, mazi, geçmiş zamanla ifâde edilmiştir.

1- Gelecek zamanda olması zarurî olan bir şey, bazan "oldu, oluyor" diye ifâde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'ın emri geldi" (Nam, 1) ve "Sen muhakkak kir ölüsün" (zomer,30)buyurmuştur. Binâenaleyh bu durum, muzari bir sigayla ifade edilmiş olsaydı, bu ifâdede te'kîd ve mübalağa anlamı bulunmazdı. Ama, mazi lafzıyla ifade edilince bu, onların arkadaşlarına o şüpheyi yerleştirme hususunda göstermiş oldukları gayret ve çabaların had noktaya ulaştığına delâlet eder. İşte bu gayretten dolayı, gelecekte olacak olan şey, olmuş ve meydana gelmiş gibi oldu.

2- Cenâb-ı Hak, gelecek olanı mazî zaman sîgası ile bildirince, bundan maksat, bu sözün onlardan sadır olduğunu haber vermek değildir. Aksine bundan maksat, bu şüpheyi yerleştirme hususunda onların gösterdikleri faaliyetlerin ne derece fazla olduğunu haber vermektir. Bana göre, bu hususta itimat edilecek cevap işte budur. Allah en iyisini bilendir.

b) Bu sözün, geçmiş zamanın hikâyesi şeklinde söylenmiş olmasıdır. Buna göre mana, "Onların kardeşleri yeryüzünde seyahat ve sefere çıktıklarında, kâfirler, "Onlar yanımızda kalsalardı ne ölür, ne de öldürülürlerdi" diyorlardı, şeklinde olur. Binâenaleyh onların böyle dediklerini haber veren kimsenin, mutlaka "Dediler.." sığasını kullanması gerekir. İşte bizim, "Bu söz, geçmiş zamanın hikâyesi olarak söylenmiştir" sözümüzden murad budur. 268[268]

Kur'ân'la İstişhad Etme Şiire Tercih Edilir

c) Kutrub şöyle demektedir:" ile edatlarının birbirlerinin yerine kullanılmaları caizdir." Ben derim ki, Kutrub'un bu sözü güzel bir sözdür. Bu böyledir, çünkü biz, bir kelimenin, söyleyeni meçhul bir adamdan nakledilen meçhul hali bilinmeyen bir şiir ile isbat edilmesinin caiz olduğunu söylediğimize göre, bunun Kur'ân-ı Kerim ile isbat edilmesi haydi haydi doğru ve yerinde olur. Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: ül edatı, gelecek zaman için hakiki manada kullanılır. Ancak ne var ki, lil He âl, arasındaki şiddetli benzerlikten dolayı, lal edatının mecaz yoluyla mazi hakkında kullanılması niçin caiz olmasın? Çoğu zaman nahivcileri, Kur'ân'da bulunan lâfızların izahı hususunda şaşakalmış vaziyette görüyorum. Onlar, Kur'ân'ın lâfızlarını izah etme hususunda meçhul bir beyitle istişhad ettiklerinde son derece seviniyorlar. Ben onların bu hallerine çok şaşıyorum. Çünkü onlar, o lâfzın o meçhul beyitte bulunmasını, onun (o lâfzın) sıhhatine delil yaptıklarına göre, herhangibir lâfzın Kur'ân'da yer almasını, o lafzın sıhhatine haydi haydi delil saymaları gerekir. 269[269]

Altıncı Mesele

"kelimesi" "söyleyen", "rüku eden" ve "secde eden" kelimelerinin çoğulu olan ve kelimeleri gibi, kelimesinin çoğuludur. Nakıs fiillerden bunun benzeri olan bir fiil de, fiilidir. Yine bu kelimenin çoğulunun, (atan) ve (kadı) kelimelerinin çoğulu olan ve kelimesi gibi, şeklinde olması da caizdir. Arapça kelimesinin manası, düşmana yönelmek, kastetmektir. Nitekim, kelimesinin manası, maksad ve gayedir. 270[270]

Yedinci Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Âyette, sözün delâlet ettiği bir hazf vardır. Bunun takdiri ise, "Onlar yeryüzünde sefere çıkıp (öldüklerinde, yahud savaşıp da öldürüldüklerinde), şayet bizim yanımızda olsalardı ne ölür ne de öldürülürlerdi" şeklindedir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın,

---

268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/144

269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/144-145

270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/145

"Ölmezler ve öldüriilmezlerdi" ifâdesi, onların öldüklerini ve öldürüldüklerini gösterir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah bunu onların yüreklerinde bir hasret bir iç yarası yaptı" buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır;

1- Kelamın takdiri, "Onlar, Allah bu sözü onların kalplerinde bir hasret kılmak için bu sözü söylemişlerdir" şeklindedir. Bu tıpkı, "Bana eziyyet etsin diye onu terbiye edip büyüttüm ve bana kahredip ezsin diye ona yardım ettim..." denilmesi gibidir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Böylece Firavun'un adamları, onu buldular ve yitik olarak aldılar. Çünkü o, neticede kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı" (Kasas,et âyetidir. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, âlimler bu sözün nasıl, onların kalplerinde hüzün ve hasretin meydana gelmesini takip ettiği, izlediği hususunu beyân etme hakkında şu izahları yapmışlardır:

a)Ölenlerin akrabaları "Onlar bizim yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi" sözünü duyduklarında, kalplerdeki hasret ve hüzün artıyordu. Çünkü onların her biri şöyle inanıyordu: Şayet kendisi, ölen şahsın sefere çıkma ve savaşa katılmasını engelleme hususunda daha fazla çaba gösterseydi, o ölmeyecekti. O şahıs ancak, bu insanın onu men etmek hususunda kusurlu davranması sebebiyle ölmüş veya öldürülmüştür. Böylece bu sözü duyan kimse, kendisi nazarında çok kıymetli olan o şahsın ölmesine ve öldürülmesine bizzat kendisinin sebebiyet verdiğine inanıyordu. Buna bu şekilde inandığı sürece de, hiç şüphesiz hayıflanması ve tehassürü artıyordu. Ama, hayatın ve ölümün ancak Allah'ın takdiri ve kazası ile olduğuna inanan müstüman kimsenin kalbinde ise böyle bir hayıflanma ve tehassür bulunmaz. Böylece, münafıkların zikretmiş olduğu o şüphelerin, onlara hasret ve hayıflanmalarının artmasından başka bir şey sağlamadığı ortaya çıkmış olur.

b) Münafıklar bu şüpheyi kardeşlerinin kalbine attıkları zaman, onlar savaşa ve cihada katılmıyor, bundan geri duruyorlardı. Müslümanlar savaş ve cihad ile meşgul olup, bu sebeple de büyük ganimetler elde edip, düşmanlarına üstün gelerek emniyete ulaşınca, bu sırada savaşa katılmayanlar bir pişmanlık ve tehassür içinde kalakalıyorlardı.

c) Bu hasret (pişmanlık), Allah'ın mücâhidlere alabildiğine ikramda bulunduğunu ve onlara yüksek dereceler verdiğini, kendilerini ise alabildiğine rezil ve rüsvay edip, lanetleyerek cezalandırdığını görünce, kıyamet günü münafıklarda meydana gelecek olan bir pişmanlıktır.

d) Münafıklar bu şüpheyi, inanç bakımından zayıf müslümanlara ilkâ edip, bu hile ve tuzaklarını o zayıf müslümanlar üzerinde tesirli oluşunu ve onların da bunu kabul ettiklerini gördükleri zaman, son derece seviniyorlardı. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, bu şüpheyi ilkâ etmede yanlış yolda olduklarını anladıklarında, yaptıkları bu işin, o münafıkların kalplerinde bir pişmanlığa dönüşeceğini söylemektedir.

e) Onların şüpheleri çoğaltıp, sapıklık telkin etmedeki faaliyetleri, kalplerini körleştirir. Bundan dolayı onlar bir şaşkınlığa, pişmanlığa ve gönül darlığına düşerler ki işte âyetteki "hasref'ten murad budur. Bu, Hak Teâlâ'nın, "(Allah) kimi de sapıklıkta bırakmak dilerse, onun kalbini son derece daraltır, sıkar" (Enam, 125) âyetinde ifâde edildiği gibidir.

f) Onlar, bu şüphelerini müslümanların imanca güçlü olanlarına vermek isteyip, onlar da bu gibi şeylere iltifat etmeyince, münafıkların gayretleri boşa çıkmış ve tuzakları işe yaramamış oluyordu. İşte bundan dolayı o münafıkların kalplerinde bir pişmanlık (hasret) oluyordu.

2- Âyetteki, buyruğunun başındaki lâm harfi, nehyin delâlet ettiği şeye taalluk etmektedir. Bunun takdiri, "Siz onlar gibi olmayınız, ta ki: Sizin kendileri gibi olmayışınızı, Allah onların kalplerinde bir pişmanlık ve nedamet pınarı kılsın" şeklinde olur. Çünkü söyledikleri ve inandıkları şeylerde onlara muhalefet edip, onlara zıd davranmak ian gayza sevkeden şeylerdendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah hem diriltir, hem Öldürür" buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

1- Cenâb-ı Hakk'ın bu sözden maksadı, onların bu şüphelerine karşı verilecek cevabın ne olduğunu beyân etmektir. Bunun izahı şöyledir: Dirilten ve öldüren ancak Allah'tır. Diriltme ve öldürmede, hiçbirşeyin tesiri yoktur. Çünkü Allah'ın ilmi değişmez. Onun hükmü değişmez. O'nun kaza ve kaderi değişmez. O halde, evde oturup kalmak, ölmemeye nasıl çare olabilir?

İmdi eğer, "Allah'ın kaza ve kaderinin değişmeyeceğini söylemek, ölmekten ve öldürülmekten sakınma hususunda çalışıp tedbir almanın bir mana ifâde etmeyeceğini gösterir: Yine Allah'ın kaza ve kaderinin değişmeyeceğini söylemek, âhiret cezasından sakınma hususunda amel etmenin de bir mana ifâde etmeyeceğini gösterir. Bu ise, "teklif" (mükellefiyet)'İn lüzumlu oluşuna mânidir. Halbuki bu âyetten maksad, cihad ve mükellefiyet işini anlatıp iyice zihinlere yerleştirmektir. Böyle bir cevap âhirete yönelik mükellefiyetin düşmesi neticesine götürünce, bu sözün sübûtu da mükellefiyetin olamayacağı neticesine götürür ki bu batıl olur" denilir ise, şöyle cevap verilir: Bize göre teklifin güzeli, bir illet ve maslahatı gözetmeye bağlı olmayan tekliftir. Daha doğrusu, bize göre Allah dilediğini yapar, istediği hükmü verir."

2- Bu sözden maksad, münafıkların ortaya attıkları o şüpheye cevap vermek değildir. Aksine Allah, mü'minleri, münafıkların sözüne benzer bir söz söylemekten nehyedince, Allah'ın, nuru ve furkanı ile, Allah'a ve Allah dostlarına itaat edenlerin kalplerini dirilteceğini, münafıklar gibi Allah düşmanlarının kalplerini de öldüreceğini murad ederek, "Allah hem diriltir, hem öldürür" buyurmuştur.

Sonra Allah Teâlâ, "Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir" buyurmuştur ki bu tabirle ilgili iki mesele vardır: 271[271]

Birinci Mesele

Bu ifâdeden maksad, insanları mü'minlerin yoluna teşvik ve münafıkların yolundan sakındırmaktır. 272[272]

İkinci Mesele

İbn Kesir, Hamza ve Kisâi, gâib sîgasıyla fiili şeklinde okumuşlardır ki bunun manası, "Allah, onlar ne yaparlarsa hakkıyla görür" şeklinde olur. Diğer kıraat imamları, bu cümleden önceki "Kâfir olanlar... gibi olmayınız" ifâdesi ile, bundan sonra gelen, "Andolsun eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz" âyetine uygun düşsün diye, muhatab sîgası ile (tâ'lı olarak) (ne yaparsanız} şeklinde okumuşlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'tan olan bir bağışlama ve merhamet onların toplayacakları şeylerden muhakkak daha hayırlıdır" buyurmuştur.

Bil ki bu ifâde münafıkların şüphelerine karşı verilen ikinci cevaptır ve izahı şöyledir: Ölüm mutlaka olacaktır. Ölümden veya öldürülmeden kurtuluş yoktur. Bu ölüm veya öWürü\me, AttaVı yo\vınüa^a O'nun v\zaswu ialep etme yolunda mevCiana gelmesi, bunun dünya ve ölümden sonra kesinlikle istifâde edilemeyecek dünya lezzetlerini elde etme yolunda olmasından daha hayırlıdır. Çünkü insan cihada yöneldiğinde, gönlü dünyadan sıyrılır ve âhirete yönelir. Binâenaleyh bu insan cihadda öldüğünde, sanki düşmanından kurtulup sevdiğine kavuşmuş gibi olur. Fakat insan, evinde ölümden korkarak ve dünya mah toplamaya arzulu olarak otururken öldüğünde, sanki ma'şukuna ulaşamamış ve yabancı bir memlekete atılmış garip bir kimse gibi olur. Birincisi şüphe yok ki saadetin zirvesinde, ikincisi de şekâvetin (bahtsızlığın) zirvesinde olmuş olur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 273[273]

Birinci Mesele

Nafi', Hamza ve Kisâî, mîm harfinin kesresi ile fa şeklinde; diğer kıraat imamları ise, mîm'in zammesi ile fa şeklinde okumuşlardır. Birnciler bu kelimeyi, ve fiilleri gibi, fiilinden almışlardır. Fiilin bu şeklini Müberred rivayet etmiştir. Bu şekil doğru olunca, bu kıraat da doğrudur. Fakat

---

271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/145-147

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/147

273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/147-148

ekseri kıraat imamlarının okuyuşuna gelince bu ifâde, fiili gibi, şeklinden alınmıştır. 274[274]

İkinci Mesele

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Âyetteki faâ jdj sözünün başındaki lâm harfi, "Allah'a yemin ederim ki, eğer Allah
yolunda öldürülürseniz..." takdirinde olarak, kasem vâvıdır. Hak Teâlâ'nın, buyruğunun başındaki lâm da kasemin cevabı olup, başına geldiği ifâdenin bir ceza ve karşılık olduğuna delâlet eder. Bana göre doğru olan, bu lamın, te'kid lamı olduğunun söylenmesidir." Buna göre mana şöyle otur: "Eğer sizin, seferinizde ve savaşınızda ölmeniz ve öldürülmeniz vacip olmuşsa, aynen bunun gibi, sizin mağfireti de elde etmeniz vacip olur. Binâenaleyh, daha niçin bundan kaçınıyorsunuz?" Sanki şöyle denilmek istenmektedir: "Şüphesiz ölüm ve öldürülme, mutlaka tahakkuk etmesi gerekmez. Sonra, tahakkuk etmesi takdir edildiğinde de bunu, muhakkak olarak mağfiretin tahakkuk etmesi izler. Bu sebeple aklı olanın bundan kaçınması hiç münasip olur mu?" 275[275]

Üçüncü Mesele

Asım'ın ravisi Haîs, gâib sîgasıyla olmak üzere yâ harfiyle "topluyorlar"; diğer kıraat imamları ise muhatab sîgasıyla olmak üzere tâ harfiyle, "topluyorsunuz" şeklinde okumuşlardır. Gâib sîgasıyla okunması halinde mana, "Şüphesiz Allah'ın mağfireti, o münafıkların biriktireceği, toplayacağı fani dünya malından daha hayırlıdır"; muhatab sîgasıyla okunması halinde ise mana, "Allah Teâlâ sanki mü'minlere hitap edip, onlara "Allah'ın mağfiret sizin dünyada bir araya toplayıp yığacağınız mallardan daha hayırlıdır" şeklinde olur. 276[276]

Allah'ın Rahmetinin Dünya Nimetlerinden Daha Hayırlı Olmasının Sebebi

Biz, şu sebeplerden dolayı Allah'ın rahmet ve mağfiretinin dünya nimetlerinden daha hayırlı olacağını söyledik:
a) Mal talep eden kimse, o malı talep etme peşinde yorgunluk içine düşer. Yarından önce öleceği için, belki de
o, o maldan yarın istifâde edemiyecektir. Ama rahmet ve mağfireti talep etmeye gelince, kişinin mutlaka ondan istifâde etmesi söz konusudur. Çünkü Allah Teâlâ va'adinden dönmez. Nitekim Hak Teâlâ, "Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onun (sevabını) görecektir" (Ziizâi, 7) buyurmuştur.
b) Farzedelim ki o kimse yarına çıktı. Fakat belki bu mal yarına çıkamayacak. Çünkü nice insanlar bir hükümdar olarak sabahlamış, ama bir esir olarak akşamlamıştır. Ahiretin hayırları ise, Hak Teâlâ'nın, "Bakî olan iyi (amel ve hareketler), Rabb'întn nezdinde sevabca daha hayırlıdır" (Kehf, 46) ve "Sizin nezdinizdekt tükenir, Allah 'in indindeki ise bakidir" (Nam. 96) âyetlerinin de ifâde ettiği gibi, asla sona ermez.
c) Bu insanın ve o malın yarına çıktığını kabul etsek bile, belki de bir hastalık, bir acı, bir elem veya benzeri bir mani onun bu maldan faydalanmasını engelleyebilir. Halbuki ahiretin faydaları böyle değildir.
d) Yarın insanın o maldan istifade edebileceğini farzetsek bile, dünya lezzetleri elem ve acılarla karışıktır ve dünya menfaatleri sıkıntılarla doludur. Bu, gizli olmayan bir durumdur. Ahiretin menfaatleri ise böyle değildir.
e) Bu faydaların, yarın sıkıntı ve elemlerden uzak olarak meydana geleceğini Kabul etsek bile, ne var ki bunlar devam etmezler ve sürekli olmazlar. Bilâkis sonlu ve fânidirler. Dünya lezzeti

---

[274] [274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/148
[275] [275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/148
[276] [276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/149

ne kadar kuvvetli ve mükemmel olursa, onu yitirdiği zaman insanın duyacağı üzüntü ve tahassür de o derece şiddetli olur. Âhiret menfaatları ise, sona ermekten ve zeval bulmaktan masundurlar.

f) Dünya menfaatleri hissidir. Âhiret menfaatleri ise aklîdir.277[277]Hissî olan değersiz, aklî olan ise şerefli ve üstündür. Sen, eşeğin yemekten ve cinsi münasebetten duyduğu lezzetin, mukarreb meleklerin ilâhî nurlarla aydınlandıklarında duydukları sevince denk olduğunu söyleyebilir misin? İşte bu altı husus, dikkatini Hak Teâlâ'nın, "Allah 'tan olan bir rahmet ve mağfiret onların toplayacakları şeylerden muhakkak daha hayırlıdır" sözünün doğruluğunu gösteren, nihayetsiz izahlara çekmektedir.

Buna göre şayet, "Sizin topladığınız şeyde, herhangibir hayır olmadığı halde, mağfiretin daha nasıl "sizin topladığınız şeylerden" daha hayırlı olduğu söylenebilir?" denirse, biz deriz ki: "Onların bu dünyada toplamış oldukları şeyler bazan "hayır" sayılan helâl mal kabilinden olur. Hem bu onlann, "Mallar hayırlı şeylerdir" demelerine ve böyle inanmalarına karşı söylenen bir ifâdedir. Binâenaleyh onların sözüne karşı, "Mağfiret-i ilâhi, sizin hayır sandığınız o şeylerden daha hayırlıdır" denilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Andolsunölsentz de, yahut öldürülseniz de, muhakkak ki hepiniz ancak Allah'ın huzuruna toplanacaksınız" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, bundan önce mücahitleri Allah'ın mağfiretinde toplanmaya teşvik etmiş; bu âyette ise, derecelerini daha da yükselterek Allah'ın huzuruna toplanmaya teşvik etmiştir. Rivayet olunduğuna göre Hz. İsa (a.s), bedenleri zayıf düşmüş ve yüzleri sararmış bir topluluğa rastladı ve onlarda ibâdet emareleri görerek, "Ne elde etmek istiyorsunuz?" dedi. Onlar, "Biz, Allah'ın azabından korkuyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. İsa, "O, sizi azabından kurtarmamaktan daha kerimdir" (yani, sizi azabından kurtarır) dedi. Daha sonra bir başka cemaata rastladı. Onların üzerinde de aynı emare ve işaretleri görerek aynı şeyi onlara da sorunca, onlar, "Biz cenneti ve Allah'ın rahmetini istiyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s), "O, size rahmetini esirgemekten daha kerimdir, yani, esirgemez" dedi. Daha sonra üçüncü bir topluluğa rastladı. Onların üzerinde daha çok kutluk izleri görerek, onlara da aynı soruyu sordu. Onlar, "Biz, bir korku veya bir arzumuzdan dolayı değil, O, bizim ilâhımız, biz de onun kulları olduğumuz için Allah'a ibâdet ediyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s), "ihlastı olanlar ve gerçek ibâdet edenler sizlersiniz" buyurdu.

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetteki tertibine bir bak! Çünkü O, ilk âyette, "Allah'tan olan bir mağfiret bağışlama..." buyurmuştur ki bu, ikâbından korkarak kendisine ibâdet eden kimselere bir işarettir. Sonra, "ve rahmet" buyurmuştur ki bu, mükâfaatını elde etmek için kendisine ibadet eden kimselere işarettir. Daha sonra da, âyetin sonunda "Muhakkak ki hepiniz ancak Allah'ın huzuruna toplanacaksınız" buyurmuştur ki bu da Allah'a sırf Rab olduğu için ve kulluktan dolayı ibâdet eden kimselere işarettir. İşte bu, kulluktaki derecelerin en yükseği ve makamların en yücesidir. Baksana, Hak Teâlâ melekleri şereflendirince, "Onun huzurundaki (melek)ler, O'na ibâdet etmekten asla kibirlenmezler.." (Enbiya, 19) buyurmuş ve sevap ehlinden mukarrep insanlar için de, "(Onlar), kudret sahibi yüce hükümdar (Allah'ın) yanındadırlar" (Kamer, 55» deniş ve böylece Allah'a taat ve Allah düşmanlarıyla cihad etme yolunda canlarını ve bedenlerini veren o kimselerin, Allah'ın huzurunda toplanacaklarını, Allah'ın keremi ile bir+ Asrine ünsiyet duyacaklarını ve rubûbiyyet nurunun aydınlığından istifade edeceklerini beyân buyurmuştur ki, bu anlatılması çok uzun sürecek bir konudur. Görmek isteyene, bizim söylediğimiz kadarı yol gösterir.

Biz yine tefsire dönelim. Âyette sanki şöyle denilmek istenmiştir: Eğer cihadı bırakır, ölümden ve öldürülmeden korkarsanız, dünyanın bu değersiz lezzetleri ile kısa bir zaman yaşar ve sonra onları bırakmaya mecbur kalırsınız. Böylece onların lezzetleri başkasına, mesuliyet ve hesabı sizin üzerinize kalmış olur. Fakat siz dünya lezzet ve tadlarından yüz çevirir, nefsinizi ve malınızı mevlâmz için harcarsanız haşriniz (toplanışınız,) Allah huzurunda duruşunuz

---

[277][277] Elimizdeki nüshada mevcut ibare böyledir. Bundan, cennette maddî zevklerin olmadığı manası çıkarılmamalıdır, (ç).

Allah'ın rahmetinin eşiğinde ve lezzetiniz de Allah'ı zikretmede olmuş olur. Binâenaleyh bu iki derece ve makamın arası çok uzaktır. [278][278]

---

[278][278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/149-151

Allah'ın Huzuruna Toplanmanın Manası

Bil ki, Hak Teâlâ'nm, "Muhakkak ki hepiniz ancak Allah'ın huzuruna toplanacaksınız " âyetinde bir çok incelik vardır:

a) Allah, Allah'ın huzurunda toplanacaksınız) değil, "Muhakkak ki hepiniz ancak Allah'ın huzurunda toplanacaksınız" buyurmuştur. Ki bunun manası, "Bütün âlemler, başkasının değil ancak Allah'ın huzurunda toplanacaklardır" şeklindedir. Bu da o kıyamet gününde yegane hâkim'in Allah olduğuna ve O'ndan başka hiçbir zarar veren veya fayda veren bulunmadığına delâlet eder. Nitekim AHah Teâlâ, 'Bugün mülk kimindir? Bir olan, kahhar olan Allah'ındır " (Mü'min, 16) ve "Bugün iş Allah'ındır" (infitar, 19) buyurmuştur.

Hak Teâlâ, "Allah" ismini, isimlerinden biri olarak zikretmiştir ki isimlerinin en büyüğüdür ve rahmeti ile kahrının mükemmel olduğunu gösteren bir isimdir. Binâenaleyh bu isim, rahmetinin mükemmelliğine delâlet ettiği için va'ad çeşitlerinin en büyüğünü, kahrinin mükemmelliğine delâlet ettiği için de va'îd çeşitlerinin en şiddetlisini ifâde etmektedir.

c) Cenâb-ı Hak, "Muhakkakki Allah'ın huzuruna..." buyururken, Lafza-ı Celâlin başındaki harf-i cerre te'kîd lamının getirilmiş olması.... bu, senin dikkatini, ilâhlığın bu toplanma ve diriltilmeyi gerektirdiği, iktiza ettiği hususuna çekmektedir.

Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ben onu nemen hemen, herkes neye çalışıyorsa, kendisine onunla mukabele edilsin diye gizliyorum..." (Taha. ı) buyurmuştur.

d) Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, bu haşrin faili Cenâb-ı Hak olduğu halde, faili belirtilmemiş bir fiildir. Burada fail sarahaten açıklanmamıştır; çünkü zâtı yüce ve mukaddes olan yüce Allah öyle ulu bir varlıktır ki, akıllar, yaratan ve sonra insanları iade ederek diriltecek olanın; inşâ ve iade edenin ancak O yüce Allah olduğuna şehâdet etmiştir. Böylesi yerlerde sarahaten bildirmenin terkedilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın azametine daha fazla delâlet etmektedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Denildi ki: "Ey arz, suyunu yut..." (Hûd. 44) ifadesidir.

e) Cenâb-ı Hak onların hasrolunmasını, onların dışındakine nisbet etmiştir. Bu ise.bütün varlıkların kudret kabzasında ve meşîet-i ilahîyenin tesiri hususunda çaresiz ve boyun eğmiş olduklarına; ister ölü isterse hayatta olsunlar, rubûbiyyetin hükümran gücü ve uluhiyyetin de, kibriyâ ve azametinden dışarı çıkamama konusunda hepsinin eşit ve müsavi olduğu hususunda aklın dikkatini çekmektedir.

f) Cenâb-ı Hakk'ın, "toplanacaksınız.." buyruğu, herkese yöneltilen bir hitaptır. Bu da, bütün âlemlerin haşrolunacağına ve kıyamet meydanıyla adalet sergileri üzerinde durdurulacaklarına, binâenaleyh, zâlimle mazlumun, katille maktulün bir araya geleceğine, Cenâb-ı Hakk'ın kulları arasında, cevr ve zulümden uzak olan adaletiyle hükmedeceğine delâlet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz kıyamet gününe mahsus adalet terazileri koyacağız" (Enbiya, 47} buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki hepiniz, ancak Allah'ın huzuruna toplanacaksınız" âyetini düşünen ve kendisine tevfîk-i ilahî yardım eden kimse, zikrettiğimiz bu mânaların bu âyete yerleştirilmiş esrar denizlerinden bir damla gibi olduğunu anlar. Kadî, bu âyeti, maktulün ölü (meyyit) olmadığına delil getirerek, "Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "Andolsun, ölseniz de, yahutöldüriilseniz de..." ifâdesi, maktulün meyyitin üzerine atfedilmiş olmasını gerektirir. Bir şeyin, yine kendisine atfedilmesi imkânsızdır" demiştir.1[1]

Resûlullah'ın Mü'minlere Olan Şefkati

"Sen, Allah'tan bir rahmet sayesindedir ki, onlara yumuşak davrandm. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar muhakkak ki etrafından dağılıp gitmişlerdi. Artık onları bağışla, onların günahlarının affedilmesini dile.. İş hususunda onlarla müşavere et. Bir kerre azmettin m! artık Allah'a güvenip dayan. Çünkü Allah kendisine güvenip dayananları sever" (Âl-i Imran, 159). .

Bil ki, müslümanlar Uhud gününde bozularak Hz. Peygamber'den uzaklaştıklarında, daha sonra geri döndükleri vakit Hz. Peygamber (s.a.s) onlara sert ve şiddetli davranmayıp, onlara

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/151-152

yumuşak bir biçimde hitap etti, konuştu. Sonra Allahu Teâiâ, geçen âyetlerde onları dünyaları ve âhiretleri hususunda kendilerine faydalı olan şeylere irşâd edip onları affetmesi de bu şeyler cümlesinden olunca, Cenâb-ı Hak "Sen, Allah'tan bir rahmet sayesindedir ki, onlara yumuşak davrandm" buyurarak, onları affettiğinden ve onlara karşı sert davranmadığından dolayı Hz. Peygamber (s.a.s)'i övmek ve medhetmek suretiyle, onun fazl-u ihsanını arttırdı. İnsaflı olan kimse, bunun söz dizisinde güzel bir tertip olduğunu bilir. Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır: 2[2]

Birinci mesele

Bil ki, Hz. Peygamber'in müslümanlara karşı otan yumuşaklığı, O'nun müslümanlara karşı takındığı güzel hlâkından ibarettir. Allahu Teâlâ, "Sana tâbi olan mü'minlere kanadını indir" (Şuarâ.zısj; "Sen kolaylık yolunu tut, iyiliği emret Cahillerden yüz çevir" (A'raf, 199); "Hiç şüphesiz sen, büyük bir ahlâk üzerindesin" (Katem, 4) ve "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız Ona çok ağır ve güç gelir; size çok düşkündür. Mü'minlere karşı pek şefkatli, bağışlayıcıdır" (Tevbe, 12a) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de; Allah 'a, bir önderin hilmi ve yumuşaklığından daha sevgili olan başka bir hllm yoktur. Yine, Allah a, bir önderin cehalet ve ahmaklığından daha sevimsiz gelen başka bir cehalet yoktur" buyurmuştur. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) bütün âlemlerin imamı olduğuna göre, onların en halimi ve en güzel ahlâklısı olması gerekir.
Rivayet edildiğine göre Hz. Osman'ın hanımı, Hz. Peygamber ile Hz. Ali, silahlarını temizlerken, Hz. Peygamber'in yanına geldi ve İbn Affân ne yaptı? İyi biliniz, Allah'a yemin olsun ki, siz onu ordunun önünde göremezsiniz..." dedi. Bunun üzerine Hz. Ali ona, "Muhakkak ki Osman, zamanı utandırdı, (rezil etti)" dedi. Hz. Peygamber ise Hz. Ali'ye, "sus!" dedi. Yine rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) o vakit, "Kız kardeşlerin kocaları, sevişmek hususunda beni yordular" demiştir. Hz. Osman iki arkadaşıyla beraber Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde, "Çok uzağa gittiniz!" demekten başka bir şey söylememiştir.
Sahabeden birisinin de, "Allahu Teâlâ bize olanca ihsanını verdi. Biz müşrikler idik.. Eğer Hz. Peygamber bu dini bize toptan getirseydi ve Kur'ân'ı bir defada indirseydi, bu mükellefiyetler bize ağır getir, bundan ötürü de İslâm'a girmezdik.. Fakat O, bizi bir tek kelimeye davet etti. Biz onu kabul edip, imanın tadını anlayınca, O'nun arkasındakileri de, din tamamlanıncaya, şeriat mükemmeileşinceye kadar, nfk yoluyla kelime kelime (yavaş yavaş) kabul ettik" dediği rivayet edilmiştir. Yine rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s):
' Ben size karşı ancak, bir baba gibiyim. Sizden birisi def-i hacet için gittiği zaman, kıbleye yüzünü ve arkasını dönmesin"3[3] buyurmuştur.
Bil ki, güzel ahlâkın sırrı ikidir: Söyleyenin ve yapanın haline bakmak, itibar etmek... Söyleyenin haline bakmaya gelince, bu şundan dolayıdır: Nefislerin cevherleri, mahiyet bakımından farklıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Ruhlar, nefisler silahlandırılmış ordulardır"4[4] "İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibi, maden madendir"5[5] buyurmuştur. Yine insanların ruhları, noksanlık hususunda ahmaklığın, hakirliğin, alçaklığın, kendilerini şehvet ve gazabın istila etmesi, mal ve lezzet sevgisinin kendisini bürümesi halinin zirvesine ulaştığı gibi kemâl cihetinden de, kudret ve celâlin, azametin zirvesine ulaşırlar..
Nazari kuvvet (tefekkür) bakımından olana gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın "Nur üstüne nurdur" (Nur.35)ve "Ve sana bilmediklerini öğretti. Allah'ın senin üzerindeki lüttu, keremi çok büyüktür" (Nisa, 113) buyruklarıyla anlattığı gibidir. Amelt kuvvet bakımından olan kemâle gelince bu da, Allah'ın, "Muhakkak W sen, büyük bir ahlâk üzerindesin" (Katem, 4) beyanıyla anlattığı gibidir. Hz. Peygamber'in ruhu, adeta meleklerin ruhu cinsindendir; bundan dolayı

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/153

3[3] Benzeri hadis: Ebu Davud, Taharet, 4 (1/3); İbn Mâce, Taharet, 16 (1/114).

4[4] Buhari, Enbiya, 2.

5[5] Buharı, Enbiya. 19;

şehvetine uymaz, gazaba çağıran şeylere meyletmez, mal ve makam sevgisinden etkilenmez.. Çünkü herhangi bir şeyden etkilenen, müessir olandan daha zayıf demektir, Binaenaleyh nefis, bu maddi ve hissî olan şeylere meylettiği zaman, nefislerin ruhanî tarafı cismani taraflarından daha zayıf olmuş olur. Ama onlara meyletmeyip iltifat etmediği zaman, ruhanî tarafı cismani tarafına üstün olmuş olur. İşte bu hususiyetler nazarîdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mukaddes ve münezzeh nefsi, bu hususiyetler bakımından son derece mükemmel ve yüce idi.

Failin haline bakma bakımından olan güzel ahlaka gelince, Hz. Peygamber (s.a.s) bu hususta, "Kim, Allah'ın kadersimnt anlarsa, musibettero kimseye kolay gelir " buyurmuştur. Çünkü o kimse, yeryüzünde meydana gelen hadiselerin, ilahî sebeplere dayandığını bilir. Bundan dolayı, sakınmanın kaderi savuşturmayacağını anlar. Artık arzu ettiği şeyi elinden kaçırdığı zaman gazaplanıp kızmaz ve sevdiği bir şeyi elde ettiği zaman da, ona fazla ünsiyet duyup sevinmez. Çünkü o, bu cismanî varlıklardan daha üstün olan ruhanî hakikatlere muttalidir. Binaenaleyh, bu dünyanın lezzet ve hoş şeylerinden herhangi birisini elde etme hususunda, bu dünyadaki hiç bir kimseyle çekişmeye girmez ve dünyanın arzulanan bu şeylerinden herhangi birisini elinden kaçırdığı için de, hiç kimseye kızmaz. İnsan böyle olduğu zaman güzel ahlâklı ve insanlarla güzel geçimli birisi olur. Hz. Peygamber (s.a.s), güzel ahlâkı gerektiren bu sıfatlar konusunda insanların en mükemmeli olunca, güzel ahlâkta da mahlûkatın en mükemmeli olmuştur. 6[6]

Allah’ın Lütfu Hakında

Âlimlerimiz, "Sen, Allah'tan bir rahmet sayesindedir ki onlara yumuşak davrandm" buyruğunu kaza ve kader meselesinde bir hüccet olarak kabul etmişlerdir. Bununla istidlal edilme şekli şöyledir: Allah Teâlâ, Hz. Peygarnber'in insanlara karşı olan güzel ahlâkının, ancak Allah'ın rahmeti sebebiyle olduğunu açıklamıştır. Binaenaleyh biz diyoruz ki, Mutezile'ye göre Allah'ın rahmeti bütün mükellefler hakkında umumîdir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed'e yaptığı hidayet, da'vet, beyân ve irşadın bir benzerini O; İblis, Firavun, Hâmân, Ebû Cehil ve Ebû Leheb'e de yapmıştır. Bu görüşe göre, Allah Teâlâ'nm bu hususta mükelleflere yaptığı şeylerin hepsi, temiz kulların en temizi ile bedbaht kulların en bedbahtı arasında müşterek olunca, güzei ahlâkın ve mükemmel bir gidişatın onların bazılarına tahsis edilmesi, Allah'ın rahmeti sebebiyle olmamış olur.

Bu görüşe göre, Hz. Peygamber'in güzel ahlâkının, Allah'ın rahmeti sebebiyle olduğunu söylemek bâtıl ve asılsız olur. Böyle bir izah ise bâtıl olacağına göre, kulların bütün fiillerinin, Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu anlamış oluruz. Mu'tezile bunu, daha fazla lütufta bulunmak manasına hamletmektedir. Bu, son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü, mümkün olan bütün lûtufları bütün mükellefler hakkında yapmıştır. Mükellefin, tâatından dolayı hak kazanacağı daha fazla lütuf ise, gerçekte Allah'tan değildir; mükellef onu kendisi kesbetmiştir. Çünkü o taat yaptığı zaman, bu fazla lütfü hak etmiş olur. Bu fazlalığın ona verilmesi vacip olur. Tâat yapmadığı zaman ise bu fazlalığın ona verilmesi imkânsız olur. Binaenaleyh bu, kulun kendisinden olup Allah'tan olmamış olur. 7[7]

deki Ma’nın Zaid Olması Meselesi

Âlimlerden çoğu, buyruğundaki lâfzının, zâid bir ism-i mevsul olduğunu düşünürler. Nitekim . Cenâb-ı Hak, "Az sonra..." (Mü'minım, 40) "Bir ordudur ki, işte şurada" (Sâd,n) "Muhalefetleri sebebiyle.." (Nisa, 155) ve "O günahlarmdan ötürü..." (Nün, 25) buyurmuştur. Bu görüşte olan âlimler şöyle demişlerdir: "Araplar bazan tekid için, gerekli olmayan şeyi söze ilâve etmektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Fakat müjdeci gelip de..." (Yusuf, 96) buyurmuş,

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/153-155

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/155-156

bununla "geldiğinde" manasını kastederek, bunu edâtıyla tekid etmiştir. Muhakkik âlimler ise şöyle demişlerdir: "Ahkemu'l-Hâkimin olan Allah'ın kelâmında mânâsız ve zâid bir lafzın bulunması caiz değildir. Buradaki ^ edatının, teaccüb ifade eden bir istifham mâ'sı olması mümkündür. Bunun takdiri, "Allah'tan hangi rahmetle onlara yumuşak davrandm!" şeklindedir. Çünkü, onların suçları çok büyük olup, sonra da Hz. Peygamber (s.a.s), sözünde bir katılık ve sertlik izhar etmeyince, onlar bunun ancak rabbanî bir teyid ve ilahî bir tevfik ile olduğunu anladılar. Binaenaleyh bu, bu teyid ve tevfikin mükemmelliğine hayret etme makamı olmuş ve "Allah'tan hangi rahmetle onlara yumuşak davrandın?" Bence en doğru olanı bu görüştür. 8[8]

Bütün Rahmetler Gerçekte Allah'tandır

Bil ki, bu âyet-i kerime, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetine karşı rahîm olmasında, Allah'ın rahmetinin âmil olduğuna delâlet etmektedir. Bu âyetin hakikatini düşündüğün zaman onun, bütün rahmetlerin, ancak Allah'a ait olduğuna delâlet ettiğini anlarsın.. Bunun izahı birkaç yöndendir:
a) Eğer Allah Teâlâ, kulunun kalbine hayra, rahmete ve lütfa davet eden bir his ve istidâd yerleştirmemiş olsaydı, kul bu hususlarda hiçbir şey yapamazdı. Allah Teâlâ insanın kalbine davet edici bu sebepleri, duyguları atınca, şüphesiz ki kul bu fiilleri yapar. Bu takdire göre, rahmet ancak Allah'tandır.
b) Allah'ın dışındaki bütün merhametli varlıklar, rahmetine mukabil, ya bir cezadan kurtulma şeklinde, veya bir sevabı ve mükâfaatı elde etme şeklinde veyahut da güzel bir isim yapma gayesiyle bir karşılık bekler. Böylesi beklentilerden uzak bir durum farzetsek bile, bu durumda ondaki sebep de, kendi cinsinden olan varlıklara karşı duyulan bir rikkat, acıma ve şefkat duygusu olmuş olur. Binaenaleyh, acı içinde kıvranan bir canlı mahlûku gören kimsenin kalbi rikkate getir, üzülür; onu elem içinde müşahede etmesinden dolayı acı duyar, bundan dolayı da kalbindeki bu rikkati, acıma hissini uzaklaştırmak için, o canlıyı bu elemden kurtarır. Eğer onda, bu maksatlardan herhangi bir şey bulunmamış olsaydı, ona kesin olarak merhamet etmeyecekti. Ama Cenâb-ı Hakk'a gelince, O'nun merhameti hiçbir gayeden ötürü değildir. Binaenaleyh, rahmet ancak Allah'a aittir.
c) Allah'ın dışında merhamet eden her varlık ancak, merhamet ettiği o kimseye ya bir mal vermek suretiyle, veyahut da, belâ ve sıkıntı veren şeylerden herhangi birisini ondan uzaklaştırmak suretiyle merhamet edebilir. Ama ne var ki, merhamet edilen kimse bu maldan, ancak uzuvları salim ve sıhhatli olduğu takdirde istifade edebilir. Uzuvların sıhhatli olması ise, ancak Allah'tandır. Binaenaleyh, gerçekte rahmet ancak Allah'a aittir. Ama görünürde, Allah'ın rahmet etmesine yardım ettiği herkes "rahîm" diye isimlendirilmiştir. Nitekim Hz.Peygamber (s.a.s),'Merhamet edenlere. Rahman olan Allah merhamet eder..." Allahu Teâlâ da, Hz. Peygamber'i vasfederken, "Mü'm'mlere karşı çok şefkatli, çok merhamet edicidir {rahimdir)" (Tevbe. 128) buyurmuştur.
Sonra Cenâb-ı Hak, 'Eğerkaba, kah yürekli olsaydın, onlar muhakkak ki etrafından dağılıp gitmişlerdi" buyurmuştur.
Bil ki Allah'ın Hz. Muhammed hakkındaki rahmetinin kemâli, Hz. Peygamber'e Kabalık ve katılığın kötülüklerini öğretmiş olmasıdır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 9[9]

Birinci Mesele

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Kabalık ve katılık,,kötü ahlakın bir tarafıdır. Arapçada, "Kaba oldun - kaba oluyorsun - kaba olmak, kabalaşmak- Sen, kaba ve katısın" denilir. Bu kelimenin aslı; öJy "korktun" kelimesinden "sakındın" kelimesinden de, (sakınan) ismi gibi iaiai dür.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/156
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/156-157

Fakat bu vezinde olan muzaaf kelime, (inen adam) tabirinde olduğu gibi idğam olunur. Bu kelimenin aslı dür. Dâd harfi ile olan kelimesi, birşeyi ayırmak manasınadır. tabiri de, "Kavim birbirinden ayrıldı" manasınadır. Allah Teâlâ, "Onlar bir ticâret yahut bir oyun gördükleri zaman, ona yönelip dağıldılar.." (Cuma, ıi)buyurmuştur, "Kitabı açtım" ve, "Allah, ağzım (ağzındaki dişleri) dağıtmasın" tabiri de bu köktendir.

Buna göre eğer, "fazz (kaba) ve katı yürekli arasında ne fark var?" denirse, biz deriz ki, fazz, kötü huylu demektir. "Katı yürekli" ise, kalbi hiçbir şeyden müteessir olmayan demektir. İnsan bazan kötü huylu ve hiçbir kimseye eziyet verici olmadığı halde, diğer insanlar için rikkat ve rahmet de duymayabilir. Binaenaleyh bu ikisi arasındaki fark meydandadır. 10[10]

Peygamber İnsanları Toplayıcıdır

Peygamber gönderilmesinden maksad, peygamberin Allah'ın yüklediği mükellefiyetleri insanlara tebliğ etmesidir. Bu maksad ise, ancak insanların kalpleri o peygambere meylettiği ve gönülleri o peygamberin yanında huzur ve sükûnet bulduğu zaman tamam olur. Yine bu maksad ancak o peygamber merhametli ve kerim olup, onların kusurlarını ve hatalarını bağışlayıp affettiği ve onlara herçeşit iyilik, ikram ve şefkati gösterdiği zaman tamam olur. Bu sebeplerden dolayı peygamberin, kötü ahlaktan uzak olması gerekir. Böyle olan kimsenin de katı yürekli olmaması, aksine zayıflara yardıma meyli, fakirlere yardıma yönelişi, insanların kötülüklerini affı ve hatalara karşı müsamahası çok olan bir kimse olması gerekir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, on/ar muhakkak ki etrafından dağılıp gitmişlerdi" buyurmuştur. Eğer onlar etrafından dağılsalardı, bi'set ve risâletten (peygamberlikten) gözetilen maksad elde edilememiş olurdu. KaffaI (r.h) bu âyetin Uhud gazvesi ile ilgili olduğunu ileri sürmüş ve bu âyetin, "Sen, Uhud günü hezimete uğrayıp dağıldıktan sonra sana geri döndükleri zaman, Allah'tan olan bir rahmet sayesinde, o müslümanlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın ve bu bozgundan dolayı onlara ağır konuşsaydın, senden çekinecekleri ve uğradıkları hezimetten dolayı utanacakları için, etrafından dağılıp giderlerdi. Bu ise, düşmanının, senin ve müslümanlar hakkında hiç beklemediği birşey olurdu" manasında olduğunu söylemiştir. 11[11]

Allah’ın Şefkatinden Fazla Şefkat Olmaz

Yumuşaklık ve rıfk ancak, Allah'a ait haklardan bir hakkı ihmâle götürmediği zaman caizdir. Fakat böyle bir ihmâle götürür ise caiz değildir. Cenâb-ı Allah, "Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş, onlara karşı çetin ol" (Tevbe. ?3) buyurmuş ve zina haddini (cezasını) uygulama hususunda mü'minlere, "Allah'ın dini hususunda (o zina eden erkek ve kadına) acıyacağınız tutmasın" (Nur. 2) diye emretmiştir.

Burada bir diğer incelik daha bulunmaktadır, o da şudur Allah Teâlâ, bu âyette Hz. Peygamber (s.a.s)'i sertlikten men ederken, "Onlara karşı çetin ol" (Tevbe, 73) âyetinde ona sertliği emretmiştir. Buradaki âyette mü'minlere karşı sert davranmaktan onu nehyetmiş, diğerinde ise kâfirlere karşı sert olmasını emretmiştir. Bu, "Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin" (Mâide, 54) ve "Kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında ise merhametlidirler" (Fetih, 29) âyetlerinde ifade edildiği gibidir. Bu sözün izahı şöyledir: İfrat da tefrit de (yani aşırılıklar) zemmotunmuştur, fazilet bu ikisi ortasında olandadır. Bundan dolayı sert davranma bazan emredilmiş, bazan nehyedilmiştir. Bu ancak, ifrat ve tefritten uzaklaşmak için olur ve geriye sırat-ı müstakim olan orta yol kalır, İşte bu sıradan dolayı Hak Teâlâ, "Böylece siz (Ümmet-i Muhammed'i) vasat (mutedil) bir ümmet yaptık" (Bakara, 143) buyurarak, orta yolu medhetmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra, "Artık onları bağışla, günahlarının mağfiretini dile... İş hususunda

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/157-158

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/158

onlarla müşavere et" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâtâ, bu âyette üç şeyi emretmiştir:
Birincisi: "Onları bağışla (affet)" emridir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: [12][12]

Birinci Mesele

Kulun halinin kemali, ancak Allah'ın ahlakıyla ahlâklanmasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ın ahlâkı ileahlaklanm" demiştir.Sonra Allah Teâlâ,önceki âyetlerde müslümanları affettiğini bildirince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanma faziletini elde etsin diye, onları affetmesini emretmiştir. [13][13]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi, âyetin manasının "Senin hakkınla ilgili hususlarda onları affet, Allah'ın hakkıyla ilgili hususlarda ise, onların günahlarının mağfiretini dile" şeklinde olduğunu söylemiştir. [14][14]

Üçüncü Mesele

Emrin zahiri vücûb (farz oluşu) ifâde eder, "Artık onları bağışla..." buyruğunun başındaki fâ harfi, ta'kîb (hemen) manasına delâlet eder. Binaenaleyh bu Allah'ın Hz. Peygambere derhal affetmesini vacip kıldığını gösterir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin kemâline delâlet eder. Çünkü O, o müslümanları affetmiş ve sonra peygamberine de onları derhat affetmesini vacip kılmıştır. Bil ki, "Artık onları bağışla" âyeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'e affı vacip kılmaktadır. Bu emir ümmete döndüğünde, bu onlara vacip olmaz, ancak mendub olur. Nitekim Allah Teâlâ, mukarreb (Allah'a çok yakın) insanların günah sayılan işlerinin, ebrâr (iyi insantar)ın hasenatı gibi olduğunu bildirmek için, "İnsanların kusurlarını affedenler..." (Al-i imran, ıw) buyurmuştur.
İkincisi: "(Onların) günahlarının mağfiretini dile" emridir. Bu hususta da birkaç mesele vardır: [15][15]

Bu Âyet Büyük Günahlann Affedilebileceğine Delildir

Bu âyette, Allah'ın, büyük günah sahiplerini de affedebileceği ne kuvvetli bir delâlet vardır. Çünkü muharebe esnasında bozulup kaçmak, "Kim böyle bir günde o (düşmana) arka çevirirse, muhakkak ki Allah 'm gazabına uğramıştır" (Enfai, 16) âyetinden dolayı, bir büyük günahtır. Binâenaleyh Uhud'da müslümahlann hezimete düşmelerinin büyük günahlardan olduğu sabit olmaktadır. Hem sonra Allah Teâiâ geçen âyette onları affettiğini beyân etmiş, bu âyette de Peygamberine onları affetmesini, sonra da onlar için istiğfarda bulunmasını emretmiştir. Bu husus, bizim söylediğimiz şeye delâlet eden delillerin en güçlülerindendir. [16][16]

İkinci Mesele

Âyetteki, "(Onların) günahlarının mağfiretini dile.." emri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, büyük günah sahipleri için mağfiret talep etmesini emretmektedir. Allah Teâlâ, ona mağfiret istemesini emrettiği zaman, onun bu duasıra icabet etmemesi caiz olmaz. Bu böyledir, çünkü,kerîm olana bu yakışmaz. Bundan dolayı bu âyet, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamberi bu dünyada büyük günah sahiplerine şefaatçi kıldığına delâlet etmektedir. Binaenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s)'in onlara kıyamette şefaat etmesi daha evlâdır. 17[17]

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/158-159
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/159
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/159
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/159
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/160

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, "Andolsun Allah onları affetti" (âh imran, 155) âyetinde beyân ettiği gibi, önce onları affetti, sonra da bu âyette, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onlar için ve onlardan dolayı istiğfar etmesini emretti. Sanki ona şöyle denilmekte idi: "Ey Muhammed, onlar için istiğfar et, çünkü ben onları sen onlara istiğfar etmeden önce bağışladım. Onları bağışla, çünkü ben, sen onları bağışlamadan önce, onları bağışladım." Bu Cenâb-ı Allah'ın bu ümmete olan rahmetinin kemâline delâlet etmektedir. 18[18]

Şûra Kelimesi Hakkında

Üçüncüsü, "İş hususunda onlarla müşavere et" emridir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 19[19]

Birinci Mesele

Arapçada, (Onlarla müşavere et, İstişare et), "müşavere", "şivâr" (istişare etmek), "meşvere" denilir. "Meşvere eden topluluk" manasında da denilir. "Şûra" kelimesi masdardırve "Onlar gizli konuşurlarken" (isrâ, 47) âyetinde olduğu gibi, topluluk bu kelime ile tavsif edilmiştir. "Müşavere" kelimesinin, balı yerinden aldığın ve çıkarttığın zaman söylediğin sözünden alındığı veya Arapların, bir hayvanı teşhir ettiklerinde söyledikleri sözlerinden alındığı söylenmiştir. Bundan dolayı hayvanların teşhir edildiği yere de "mişvâr" denir. Sanki teşhir ile onun iyisi kötüsü bilinmektedir. Aynı şekilde müşavere ile de, işlerin hayırları ve serleri bilinmektedir. 20[20]

Şûrânın Faydaları

Allah Teâlâ'mn, Hz. Peygamber (s.a.s)'e müslümanlarla müşavere etmesini emretmesinde birçok faydalar bulun- maktadır:

1- Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlarla müşaveresi,, onlara değer verme ve derecelerini yükseltme mânasına gelir. Bu ise, müslümanların Hz. Peygamberi çok sevmelerini ve ona ihlasla itaat etmeleri neticesini doğurur. Eğer O, bu müşavereyi yapmamış olsaydı, bu onları küçümseme anlamına gelir, böylece kötü ahlak ve kabalık olmuş olurdu.

2- Hz. Peygamber (s.a.s), akılca insanların en mükemmeli o ise de, insanların bilgileri sonsuzdur. Binâenaleyh bilhassa dünyevi meselelerde maslahat (menfaat) yönlerinden Hz. Peygamber'in aklına gelmeyen bir hususun başka bir insanın aklına gelmesi uzak bir ihtimal değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz, ben de dinişlerinizi daha iyi bilirim"21[21] buyurmuştur. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber şöyle demiştir:

3- Hasan el-Basrî ve Süfyan İbn Uyeyne, "Allah Teâlâ bunu ona, sırf başka insanlar müşavere yapma hususunda onun yolunca gitsinler ve ümmet-i Muhammed için bir sünnet olsun diye emretmiştir" dediler.

4- Hz. Peygamber (s.a.s) Uhud hadisesinde onlarla müşavere etti, onlar da Medine'den

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/160
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/160
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/160
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/160-161
21[21] Müslim, Fezâil. 141 (4/1836); İbn Mâce, Rühûn, 15(2/825).

çıkma tarafına işaret ettiler. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) çıkma taraftarı değildi. Çıktıkları zaman olan oldu. Binâenaleyh eğer Hz. Peygamber (s.a.s), bundan sonra onlarla müşavere yapmayı bıraksaydı, bu durum, onun kalbinde onlarla müşavere ettiğinden dolayı bir iz kalmış olduğuna delâlet ederdi. Bu sebeple Hak Teâlâ, onun kalbinde bu hadiseden dolayı bir iz kalmış olduğuna delâlet etsin diye, bundan sonra ona, onlarla müşavere etmesini emretmiştir.

5- Bu, "İş hususunda, onların re'yinden ve ilminden istifâde etmek için değil, fakat akıllarını, anlayışlarını, sana olan sevgilerinin derecesini ve sana itaattaki ihlâslarını aniayasın, böylece daha faziletli olan az faziletli olandan senin yanında ayırdedilsin ve onlara makamlarının kadr-ü kıymeti açıkça görünsün diye, onlarla müşavere et" manasındadır.

6- Bu, "İş hususunda onlarla müşavere et. Fakat bu, sen onlara muhtaç olduğun için değil, aksine iş hususunda onlarla müşavere ettiğin zaman, onlardan herbiri, o hadise ve işteki en uygun yönü bulmaya gayret edeceği ve böylece, temiz ruhların meydana gelmesinde yardımlaştıkları bir şeyde biribirlerine uygun gelişi gibi, onların ruhları da o işteki en uygun şeyin meydana gelmesi hususunda biribirlerine mutabık ve muvafık olacağı içindir. Namazlarda cemaat oluştaki ve cemaatla namazın tek başına kılınan namazdan daha faziletli oluşundaki sır, işte budur.

7- Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ümmeti ile müşavere etmesini emredince, bu, Allah katında ümmet-i Muhammed'in kadr-ü kıymetinin olduğuna delâlet eder. Bu, onların hem Allah katında, hem Hz. Peygamber katında, hem de bütün insanlar katında bir değerleri olduğunu gösterir.

8- Büyük padişah, önemli ve mühim işlerde ancak yanındaki has ve yakın adamları ile istişare eder. İşte bunlar bir günah işledikleri zaman, Allah onları affetti. Bundan dolayı bazan onların aklına, "Her ne kadar Allah bizi fazlı ile affetti ise de, bu günahtan dolayı bizim o büyük derecemiz artık kalmamıştır" fikri gelebilir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, tevbe ettikten sonra o dereceyi noksanlaştırmayıp, aksine daha da artıracağını beyân etmiştir. Bu şöyledir: "Bu hadiseden önce Ben (Allah), Resulüme sizinle müşavere etmesini emretmem iştim. Bu hadiseden sonra ise, kendinizin şimdi öncekinden daha yüce bir makamda olduğunuzu anlayasınız diye, ona sizinle müşavere etmesini emrettim. Bunun sebebi şudur: Siz, bu hadiseden önce amellerinize ve taallarınıza güveniyordunuz. Şimdi ise benim fazlıma ve affıma güveniyorsunuz. Bundan dolayı affımtn, amellerinizden daha büyük; keremimin, taatlarınızdan daha çok olduğunu anlayasmız diye, şu andaki derecenizin ve makamınızın öncekinden daha büyük olması gerekir"Zikredilen ilk üç vecih, daha önce zikredilmiş olan izahlardır. Sonrakiler ise, bu mevzuyu yazarken benim aklıma gelen şeylerdendir. Murâdını ve kitabının sırlarını en iyi bilen Allah Teâlâ'dır. 22[22]

Nass Varid Olmayan Her Hususta Istişare Caiz midir?

Alimler, hakkında Allah'tan bir vahiy nazil olmuş olan herhangi bir mesele hakkında, peygamberin ümmetiyle istişare etmesinin caiz olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü nass varid olduğunda, re'y ve kıyas geçersiz olur. Ama, hakkında nass olmayan bütün şeyler hakkında istişare etmek caiz midir değil midir? meselesine gelince, Kelbî ve pekçok ulemâ, bu emrin, harblerde müşavere etmeye mahsus olduğunu söylemişlerdir. Bunların delili şudur: Âyet-i Kerîme'deki ifâdesindeki elif-lâm istiğrak için değildir. Çünkü hakkında vahiy inmiş olan hususta müşavere etmenin caiz olamayacağını açıklamıştık. Binâenaleyh buradaki elif-lâmı daha önce geçen ve bilinen bir şeye hamletmek gerekir. Bu âyette daha önce geçen ve bilinen iş ise, harp ve düşmanla karşı karşıya kalma hususundaki işlerdir. Bundan dolayı âyetteki, "Onlarla iş hususunda müşavere et" emri bu hususla ilgili olmuş olur.

Sonra bu görüşte olanlar şöyle dediler: "Bedir günü Habbâb İbn el-Münzir, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, orduyu suyun yanında konaklatma hususunda istişare etmiş, Hz. Peygamber

---

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/161-162

{s.a.s) de onun bu re'yini kabul etmişti. Yine iki Sa'd, yani Sa'd İbn Mu'âz (r.a) ile Sa'd İbn Ubâde, Hendek muharebesinde, savaşa katılmamalarına Karşılık Medine'nin meyvelerinin bir kısmını vererek Gatafan Kabilesi ile yapılmak istenen anlaşmayı bırakma görüşünde olduklarını Hz. Peygamber'e arzetmişler, Hz. Peygamber (s.a.s) de onların bu görüşlerini kabul etmiş, anlaşma sahifesini yırtınıştır."

Yine âlimlerden bazıları, bu lâfzın umûmi olduğunu, hakkında vahiy gelmiş hususların bu umûmun dışında kaldığını, vahiy gelmemiş konularda âyetin hüccet olmaya devam ettiğini söylemişlerdir. Sözün özü şudur; Allah Teâlâ, akıl sahiplerine, kıyas yapmalarını emrederek "Ey akıl ve basiret sahipleri ibret alsın"(Haşr, 2) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), akıl sahiplerinin efendisidir. Yine Cenâb-ı Hak, kıyasla hüküm çıkaranları medhederek, "(Onlar), bunu hüküm çıkaranlardan öğrenirlerdi" (Nisa. 83) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), insanların en akıllısı ve en zekisi idi. Bu da, onun kendisine vahiy gelmediği zaman ictihad etmekle emrolunduğuna delâlet eder. İctihad ise, meseleyi tartışmak ve görüşmekle kuvvetlenir. İşte bu sebepten ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) de istişare etmekle emrolunmuştu. O, Bedir günü ashabı ile, esirler hakkında istişare etmiştir ki, bu dinî bir mesele idi. Nassın, kıyas ile tahsis edilemeyeceğinin delili şudur: Nass, Hz. Âdem'e secde etme hususunda, bütün melekleri içine almıştır. Daha sonra iblis, kıyas yaparak tahsîste bulunmuş ve kendisini bunların dışında saymış, "Ben o (Âdem')den hayırlıyım. (Çünkü) beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın" (A"m, 2) demiş ve böylece lânetlenenlerden olmuştur. Eğer nassı kıyas ile tahsis etmek caiz olsaydı, iblis bundan dolayı lanete müstehak olmazdı. 23[23]

Müşavere Emrinden Maksad Farziyyet midir?

Emrin zahiri vücub ifâde eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın "iş hususunda onlarla müşavere et" emri farziyeti gösterir. Şafiî (r.h) bu emri nedb (mendub oluş) manasında alarak, "Bu, tıpkı Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Bakire kız evlendirilirken kendisinin görüşü de alınır"24[24] hadîs-i şerifi gibidir. Fakat babası bakire kızı evlenmeye zorladığında bu da caiz olur. Ancak kızın gönlünü hoş etmek için onunla istişare etmek daha evlâdır. İşte bu âyette de böyledir" demiştir. 25[25]

Beşinci Mesele

Vahidî, "el-Vâsit" adlı tefsirinde Amr İbn Dinar'dan, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu âyette, Hz.

Peygamber (s.a.s)'in, müşavere etmekle emrolunduğu kimseler, Hz. Ebu Bekir (r.a) ile Hz. Ömer (r.a)'dir." Bana göre bu hususta bir müşkil vardır. Çünkü bu âyette Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendileriyle istişare etmesini emrettiği kimseler, kendilerini affedip kendileri için mağfiret istemesini emrettiği kimselerdir ki bunlar da bozguna uğrayan müslümanlardır. Düşün ki Hz. Ömer de bunlardan birisidir. Bu sebeple âyetin muhtevasına girmektedir. Fakat Hz. Ebu Bekir (r.a) onlardan değildir. Öyle ise o, nasıl âyetin muhtevasına girebilir. Allah en iyi bilendir. 26[26]

Şûradan Sonra Karar ve Tevekkül

Sonra Cenâb-ı Allah, "Bir kere azmettin mi artık Allah'a güvenip dayan" buyurmuştur. Bu

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/162-163

24[24] Ebu Davud, Nikah, 25 (2/232); Tirmizî, Nikah, 18 (4/415).

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/163

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/164

ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 27[27]

Birinci Mesele

Bu ifâdenin manası şöyledir: İstişare ile kuvvetlenen bir görüş ortaya çıktığında, buna itimad etmek vacip değildir; aksine Allah'ın yardımına, tevfikine ve korumasına itimad edip dayanmak vacip olur. Bunun maksadı da, kulun bütün işlerinde sadece Allah'a itimad edip güvenmesinin şart olduğunu ortaya koymaktır. 28[28]

İkinci Mesele

Âyet, tevekkülün, bazı cahillerin söylediği gibi, insanın kendisini ihmal etmesi olmadığına delâlet etmektedir. Aksi halde, müşavereyi emretmek, tevekkülü emretmeye zıd olurdu. Bilâkis tevekkül, insanın zahirî sebepleri görüp gözetmesi; ve fakat bununla beraber o sebeplere kalbiyle istinâd etmeyip, aksine Hakk'ın hıfz u emânına, himayesine dayanmasıdır. 29[29]

Üçüncü Mesele

Cabir İbn Zeyd'in, tâ harfinin ötresiyte, "Azmettiğim zaman..." şeklinde okuduğu nakledilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki Resulüne, "Ben azmettim mi, sen tevekkül et!..." demiştir. Bu, şu iki sebepten dolayı zayıftır:
a) Allah'ı "azmetmekle" vasfetmek caiz değildir. Bu azmin, îcâb ve ilzam manasında olduğu söylenebilir. Buna göre mâna, "Onlarla, iş hususunda müşavere et... Ben seni bir şeye mecbur edip, seni ona irşâd ettiğimde bana güven.. Artık, bundan sonra hiç kimseyle müşavere etme" şeklinde olur.
b) Bu kıraati, sahabeden hiç kimse okumamıştır. Dolayısıyla, bu kıraati Kur'ân'a ilhak etmek caiz değildir. Allah en iyi bilendir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü Allah, kendisine güvenip dayananları sever" buyurmuştur. Bu tabirden maksad, mükellefleri Allah'a yönelme ve Allah'ın dışında bulunan bütün şeylerden yüz çevirmeye teşviktir. 30[30]

Allah Size Yardım Ederse Sizi Kimse Yenemez

"Allah size yardım ederse, artık sizi yenecek yoktur. Sizi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size yardım edebilecek kimdir? Mü'minler, ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır" (Âl-i Imran. 160).
Ibn Abbas şöyle demektedir: "Size, Bedir gününde yardım ettiği gibi yardım ederse, size hiç kimse galip gelemez. Uhud gününde sizi yardımsız bıraktığı gibi yardımsız bırakırsa, size hiç kimse yardım edemez..." Bu âyette birkaç mesele vardır: 31[31]

Birinci Mesele

Âyetin maksadının, (insanları) tâate teşvik ve ma'siyetten sakındırmak olduğu ileri sürülmüştür. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, daha önce, Allah'a isyan etmekten kaçınan kimselere yardım edeceğini beyân buyurmuştur ki bu, "Evet, siz sabr-ü sebat eder, sakınırsanız, onlar da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb'fniz size alametti beşbin

---

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/164
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/164
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/164
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/164-165
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/165

melekle imdâd edecektir" (ân imran, 125) âyet-i kerîmesidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu âyette de, kendisine yardım ettiği kimseyi hiç kimsenin yenemiyeceğini beyân buyurmuştur. Binâenaleyh, bu iki mukaddimenin toplamından ortaya şu netice çıkar: Allah'tan ittikâ eden kimse, dünya ve âhiret mutluluğunu elde etmiş olur. Çünkü o, yanında hiçbir bedbahtlığın bulunmadığı bir saadeti ve yanında hiçbir zilletin bulunmadığı bir izzeti elde etmiş, böylece de kendisine hiç kimsenin galip gelemiyeceği bir kimse haline gelmiştir. Ama, isyan eden kimselere gelince, Allah onları yardımsız bırakmıştır. Allah'ın yardımsız bıraktığı kimseler ise muhakkak ki, yanında hiçbir saadetin bulunmadığı bir bedbahtlığa ve yanında hiç bir izzetin bulunmayacağı bir zillete düşmüştür. 32[32]

İkinci Mesele

Alimlerimiz bu âyetle, imanın, ancak Allah'ın yardımı; küfrün de, ancak Allah'ın bu yardımını kesmesiyle tahakkuk edeceği hususuna istidlal etmişlerdir ki, bunun izahı son derece açıktır. Zira bu, bütün işlerin Allah'a ait olduğuna delâlet etmektedir. 33[33]

Üçüncü Mesele

Ubeyd İbn Umeyr, bir kimse bir kimseyi yardımsız ve çaresiz bıraktığında Arapların söylemiş olduğu tabirinden olmak üzere, âyeti şeklinde okumuştur. 34[34]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ondan sonra" tabiri hakkında da iki izah yapılmıştır:
a) Yani, "Yardımını kestikten sonra.."
a) Bu senin "Falancadan sonra sana yardım edecek hiç kimse olmadı" demen gibidir. Cenâb-ı Hak daha sonra, "Mü'minler, ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır" buyurmuştur. Yani, "Bütün işin Allah'ın elinde olduğu, O'nun kazasını geri çevirip hükmünü men edecek hiçbir şeyin bulunmadığı sabit olunca, mü'minin ancak Allah'a tevekkül etmesi gerekir. Cenâb-ı Hakk'm, "Mü'mtnler, ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır" buyruğu hasr ifâde etmektedir. Yani, "Yalnız Allah'a güvenip dayansın mü'minler; başkasına değil!" demektir. 35[35]

Peygamber Hıyanet Etmez

"Bir peygamberin emânete hainlik etmesi? Bu, olur şey değil. Kim, hainlik ederse, kıyamet günü hainlik ettiği şeyi(n vebalini) yüklenerek gelir.. Sonra herkese, kazandığı şey eksiksiz verilir. Onlar haksızlığa uğratılmazlar..." (Âl-i İmran. 161).
Bil ki, Cenâb-t Hak cihada teşvik hususunu mübalağa ile beyân edince, bunun peşinden cihad ile ilgili hükümleri zikretmiştir. Bu hükümlerden bir tanesi de, emânete hainlik etmekten mendir. İşte bu âyeti, bu manada zikretmiştir. Âyet hakkında birkaç mesele vardır: 36[36]

"Gıll" Kelimesinim Lügat Manası

fiilinin masdarı olan kelimesi, hainlik etmek anlamına gelir. Kelimenin aslı, "Bir şeyi gizlice almak.." anlamına gelmektedir. Deride, hainlik yaparak bir miktar setbıraktıkları zaman Arapçada buna, "Hayvanı kesen ve derisini yüzen kimse hainlik yaptı denilmektedir.

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/165-166
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/166
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/166
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/166
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/166-167

Bu kökten gelen, kelimesi ise, insanın sinesinde saklamış olduğu gizli kin anlamına gelir. ise, elbiselerin altına giyilen iç elbiseye verilen isimdir. Yine, ağaçların dibinden akan suya da, denilmektedir; çünkü sbu su, ağaçlar tarafından gizlenmektedir. Yine, dağılıp gizlendiği zaman, bu deyimiyle ifade edilir. Hz. Peygamber (s.a.s) ise şöyle buyurmuştur: "Bir kimseyi bir işe yoüarsak, o kimse de o işte herhangi bir hainlik yaparsa, onu boynunda taşıyarak kıyamet gününe gelir'37[37] Yöneticilere verilen hediyeler de gütül (hainlik)tir"38[38]"Hainlik etmemiş olan emanetçinin tazminat ödemesi gerekmez" "Ne hainlik vardır, ne de çekip almak, çalmak.."39[39] Yine, bir kimsedir kimseyi hain olarak bulduğu zaman denilir. Bu tıpkı senin, veya demen gibidir. Yani "onu siyah, kara, kömür gibi buldum" veya "onu cimri buldum" demektir. 40[40]

İkinci Mesele

İbn Kesîr, Âsim ve Ebû Amr, yâ harfinin fethası, gayn harfinin de dammesiyle, jfc şeklinde okumuşlardır ki,
yani, "Peygamberin hıyanet etmesi yakışık almaz.." demektir; diğer yedi kıraat imamları ise, yâ harfinin dammesi ve gayn harfinin fethasıyla yi seklinde okumuşlardır ki, "Peygambere hainlik edilmesi yakışık almaz" demektir. 41[41]

161. Âyetin Nüzul Sebebi

Âyet-i kerîmenin sebeb-i nüzulü hakkında âlimler İhtilâf etmişlerdir ki, bu sebeplerden bir kısmı birinci kıraate; diğer bir kısmı da ikinci kıraate muvafık düşmektedir.
Birinci nev'e gelince, bu kısımda şu rivayetler bulunmaktadır:
a) Hz. Peygamber (s.a.s) savaşların birisinde birtakım ganimetler elde etmiş, sonra da, elde ettiği bu ganimetleri bir araya toplamış, ama bazı sebeplerden dolayı ganimetlerin taksimi gecikmişti. Bunun üzerine bir topluluk O'na gelerek, "Ganimetlerimizi taksim etmiyor musun?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Şayet sizin Vhuddağı kadar altınınız olsa, ondan tek bir dirhemini bile alıkoymam. Siz, ganimetlerinize hıyanet ettiğimi mi sanıyorsunuz?" buyurmuş ve bunun üzerine HakTeâlâ bu âyeti indirmiştir.
b) Bu âyet, vahyin tebliği hususunda nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), müşriklerin dinlerini kınayan ve ilahlarına hakaret eden ifâdelerin yer aldığı Kur'ân âyetlerini onlara okuyordu. Onlar da, ondan bunu yapmamasını isteyince, işte bu âyet nazil oldu.
c) İkrime ve Sa'id İbn Cübeyr şunu rivayet etmeşlerdir: "Âyet, Bedir günü (ganimet içinden) kaybolan kırmızı bir kadife hakkında nazil olmuştur. Bu kadifeden dolayı bazı câhiller, "Belki de onu peygamber aldı" demişlerdir. Bu âyet, işte bundan dolayı nazil olmuştur."
d) İbn Abbas (r.a)'dan, bir başka yolla şu rivayet edilmiştir: "Ashabın ileri gelenleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ganimet mallarından ilâve birşey vermeyi arzu etmişlerdi de, bundan dolayı bu âyet nazil olmuştur."
e) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), öncü birlikler göndermiş ve onlar bazı ganimetler elde etmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) bu ganimetleri dağıtmış, fakat öncülere pay ayırmamıştı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.
f) Kelbî ve Mukâtil şöyle demişlerdir: "Bu âyet-i kerîme, Uhud günü o okçular, ganimet elde etme arzusu ile mevzîlerini terkedip de, "Biz Allah Resûlü'nün, "Kim bfrşey alırsa o, onundur" demesinden ve Bedir gününde yaptığı gibi, burada da ganimetleri taksim etmemesinden korkuyoruz" dedikleri, bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Siz, bizim hainlik edip size

---

[37][37] Aynı manada hadis: İbn Mâce, Zekât, 14 (1/579); Müsned, 1/414; Buharı, Eymân, 3.
[38][38] Müsned, 5/424'de hadis, "Zekat toplayanların aldığı hediyeler gulüldür" şeklindedir.
[39][39] Darimî, Siyer, 50 (2/231).
[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/167
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/167

ganimetten pay vermeyeceğimizi mi zannettiniz" demesi üzerine nazil olmuştur.

Bil ki birinci rivayete göre âyetten murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kendisi için, ganimetten herhangi birşeyi ashabından gizlemekten nehyetmektir. Daha sonraki üç rivayete göre ise ondan murad, onu, sahabenin bir kısmına verip, bir kısmına vermemek suretiyle ganimette hainlik etmekten nehyetmektir. 42[42]

Ammeye Ait Ganimet Malından Birşey Aşırmanın Tehlikesi

İkinci kıraate uygun olan rivayetlere gelince: Rivayet edildiğine göre Huneyn günü, Hevâzin ganimetleri Hz. Peygamber (s.a.s)'in eline geçince, bir adam ganimet içinden bir iğneyi gizlice alır. İşte âyet, bunun üzerine nazil olmuştur. Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s), hainlik yapma işinin ehemmiyetine dikkat çekmiş ve onun büyük günahlardan olduğunu belirtmiştir. Sevbân'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayetine göre, "Kimin ruhu, şu üç şeyden uzak olarak bedenini terkederse, cennete girer: Kibir, hainlik ve borç"43[43] buyurmuştur.

Abdullah Ibn Amr (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, adı Kerkere olan bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mallarına nezaret ediyordu. Bu şahıs öldü. Hz. Peygamber (s.a.s) "O, cehennemdedir" buyurdu. Sahabe de, bakmaya gittiklerinde adamın üzerinde gizlice almış olduğu bir elbise ve yelek buldular. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "İpliği ve iğneyi bile yerine veriniz. Çünkü onlar kıyamet günü bir utanç, bir ateş ve çok çirkin bir ü olacaktır.44[44]

Ruveyfi b. Sabit el-Ensari'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s):

“Allah a ve âhtret gününe inanan bir kimsenin, müslümanlann ganimetinden olan bir hayvana, zayıf düşürüp de öyle geri verecek şekilde binmesi helâl değildir, yine Allah a ve âhiret gününe inanan bir kimsenin bir elbiseyi eskitip de öyle geri verecek şekilde giymesi helâl değildir"45[45] buyurmuştur.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Selman (r.a)'ı ganimeti korumakla vazifelendirdi: Derken ona bir adam gelerek, "Selman, elbisem yırtık idi. Ganimetten bir iğne iplik alıp onu diktim. Bana günah var mı?" dedi. Selman da, "Herşey, miktarına göredir" dedi. Bunun üzerine adam, elbisesinden o ipliği çekip çıkararak, ganimet malının içine kattı. Yine rivayet edildiğine göre bir adam, ganimet içinden bir veya iki ayakkabı bağı alıp, "Bunları Hayber günü ben ele geçirmiştim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Cehennemde olan bir veya iki ayakkabı' bağı"46[46] buyurmuştur. Yine rivayete göre bir adam Hayber'de ok atıyordu. Bu adam öldüğü zaman ashab, "Ne mutlu, şehid oldu!" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) ise: "Hayır. Muhammed'in canı elinde olan (Allah'a) yemin ederim ki, onun taksim edilmeden Önce ganimetlerden (gizlice) almış olduğu o kadife, özerinde bir ateş gibi yanacaktır"47[47] buyurmuştur.

Bil ki, bu nehiyden şu iki durum müstesnadır:

1- İnsanın ihtiyaç nisbetinde, kendi yiyeceğini ve hayvanın yemini ganimetten alması.. Abdullah İbn Ebî Evfâ (r.a), "Huneyn günü bir yiyecek elde ettik. Bir adam geliyor, ondan kendisine yetecek kadar alıyor ve gidiyordu" demiştir. Yine Selmân (r.a)'ın. Medâin savaşında bir kaç ekmek, biraz peynir ve bir bıçak elde ettiği ve o peynirden keserek, "Haydi besmeleyle yeyintz" dediği rivayet edilmiştir.

2- İnsan o aldığı şeye muhtaç olduğu zaman... Bera İbn Azib (r.a)'in, Yemâme günü müşriklerden bir adamı vurduğu, o adamın da sırt üstü düştüğü, böylece o müşrikin kılıcını

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/168-169

43[43] Tirmizî, Siyer, 21 (4/138); İbn Mace, Sadakat, 12 (2/806).

44[44] Muvatta, Ghâd, 22 (1/304).

45[45] Ebû Davud, Cihâd, 131 (3/67).

46[46] Buharı. Megâzî, 38; Müsüm, İmân, 183 (1/108); Ebu Davud, 3/68.

47[47] Buhâri, Megazî. 38; Müslim, İman, 183 (1/108); Ebu Davud, 3/68.

alarak onu o kılıçla öldürdüğü rivayet edilmiştir. 48[48]

Nübüvvet ile Hainlik ve Hırsızlık Bir Arada Bulunmaz

Âyetteki fiilini, yâ harfinin fethası ve ğaynın zammesi ile, " O peygambere hıyanet etmesi., uygun düşmez" şeklinde okumanın şu iki izahı vardır:
1- Bundan murad, peygamberlik ile hıyanetin bir arada bulunamayacağıdır. Bu böyledir. Çünkü hıyanet, dünyada arın, âhirette de nârın sebebidir. Hıyanete istekli olan nefis, son derece alçak bir nefistir. Peygamberlik, insanî mertebelerin en yücesidir. Binâenaleyh bu, ancak son derece yüce ve şerefli nefislere yakışır. Aynı şahısta bu iki zıt sıfatın bulunması imkansızdır. Binâenaleyh nübüvvet ve hiyânetin birlikte bulunamayacağı sabit olmuş olur. Bu âyetin bir benzeri de, "Allah'ın evlad edinmesi, olacak şey değil" (Meryem, 36) buyruğudur. Yani uluhiyyet ve çocuk edinme bir arada bulunamaz. Âyetteki kelimesindeki lâm'ın, lâm-ı menkûle olduğunu, bunun takdirinin ise, şeklinde olduğu ve bunun "Allah'ın evlâd edinmesi olacak şey değil" (Meryem. 36) âyeti gibi, yani "Allah çocuk edinmez" şeklinde olduğu söylenmiştir.
2- Bu kıraata göre âyetin ikinci izahı şöyledir: Bir grup müslüman, Hz. Peygamber (s.a.s)'den kendilerine ganimetten daha fazla hisse vermesini istemişlerdi. Şüphe yok ki, eğer Hz. Peygamber bunu yapsaydı, bu bir hıyanet olmuş olurdu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, peygamberini bundan iyice uzaklaştırmak için bu âyeti indirmiştir. Bunun bir benzeri de, "Eğer, (faraza Allah'a ortak koşacak olursan, yemin.otsun ki amellerin boşa gider" (Zümer.65) ve "Eğer (Peygamber), bazı sözleri bizim adımıza kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onun sağ elini (kuvvetini) alırdık " (Hakk. 44-45) âyetleridir. Binâenaleyh, buyruğu "Bu ona helâl olmaz, helâl olmayınca da o, bunu yapmaz" demektir. Bunun bir benzeri âyet de, "Onu duyduğunuz zaman, "Bunu söylemek bize yakışmaz" demeniz (lâzım) değil miydi" (Nur. ıs) yani, "Bize bunu söylememiz helâl olmaz" ifadesidir.
Bu kıraata göre âyetin izahını iyice anladığında, biz deriz ki: Bu kıraatin birçok delilleri vardır:
a) Bu âyetin sebeb-i nüzulü olarak rivayet edilen haberlerin çoğuna göre, o kimseler Hz. Peygamber1! hiyânet etmekle suçlamışlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu âyetle bu hususiyetin peygambere yakışmayacağını beyân buyurmuştur.
b) Kur'ân'da bu kabil âyetlerde fiil, failine isnâd edilmiştir. Nitekim "Allah'a her hangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için (doğru) olmaz" (Yusuf, 38), "O, kardeşini tutabilecek değildi" (Yusuf, 76) ve "Allah'ın izniplmadıkça, hiçbir kimseye ölmek yoktur" (âı-i imran, 145); "Allah bir kavmi, onlara hidayet ettikten sonra... saptıracak değildir" (Tevbe, 5) ve "Allah sizi gaybma muttali kılacak değildir" (âl-i imran, 179) âyetlerinde olduğu gibi. "Zeyd'in döğülmesi olacak şey değil" denilmesi nâdirdir. Durum böyle olunca bu âyeti de, Kur'ân-ı Kerim'de çoğunlukla bulunan kısma katmak gerekir. Bunu, Ebu Ubeyde'nin Yunustan rivayet ettiği şu husus da te'kid etmektedir: Yunus, bu kıraati tercih ediyor ve "Arapça'da, tâ harfinin zammesi ile "Senin dövülmen olacak şey değil" gibi bir kullanış yoktur" diyordu.
c) Bu kıraat, Ibn Abbas (r.a)'ın tercih ettiği kıraattir. Ona, "Ibn Mes'ud, şeklinde okuyor" denilince, o, "Onlar, peygamberi öldürmek istiyorlardı. O halde hiç peygamberi hainlikle suçlamaz olurlar mı?" dedi.
İkinci şekildeki kıraate gelince, ki bu yâ harfinin zammesi ve gayın harfinin fethası ile "hıyanet olunması..." şeklinde okunmuştur. Bu kıraatin iki izah şekli vardır:
a) Mana, "Peygambere hiyanet edilmesi olacak şey değildir" şeklindedir. Bil ki herkese karşı yapılan hıyanet haram kılınmıştır. Fakat burada bilhassa Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan hainliğin zikredilmesinde birkaç fayda vardır:
1- Kendisine karşı suç işlenen kimsenin derecesi daha büyük ve yüksek olunca, ona karşı yapılan hâİnJık de o nisbeüe çirkin olur. Hz. Peygamber (s.a.s), insanların en üstünüdür. Binâenaleyh ona karşı yapılacak ihanet, en çirkin bir ihanet olur.

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/169-170

2- Vahiy Hz. Peygamber (s.a.s)'e, peyder pey nazil oluyordu. Bu sebeple ona karşı hainlik eden kimse hakkında vahiy geliyordu. Bundan dolayı o kimse hakkında, ahiret azabının yanı sıra, dünyanın rezil ve rüsvaylığı da söz konusu oluyordu.
3- Müslümanlar o zaman çok fakir İdiler. Bu sebeple, o zamanda yapılan bu hainlik son derece çirkin oluyordu.
b) Kelime kökündendir. Yani, "Hainliğe nisbet edilme" manasında, bu, anlamındadır. Müberred şöyle demiştir: "Araplar, "Onu kâfir sayıp, küfre nisbet ettin" manasında diyorlar." Utbî ise, "Şayet maksad bu olsaydı, tıpkı "fıska nisbet etme" manasında "günaha nisbet etme"manasında ve "küfre nisbet etme" manasında denildiği gibi, burada da denilmesi gerekirdi. Evlâ olan, bu ifâdenin tıpkı, "Onu cimri buldum" ve "Onu çok siyah buldum" mânasında, ve denilmesi gibi, "Onu hâin buldum" manasında olmak üzere islitl fiilinden olduğunu söylemektir" demiştir. Keşşaf sahibi de şöyle demiştir: Bu izah şekline göre, bu kıraatin manası, birinci kıraatin manasına yakındır. Çünkü bu kıraatin bu manasına göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hâin bulunması doğru değildir. Çünkü o, ancak hâin olması halinde, hain olarak bulunur (öyle olmayınca demek ki hain değildir). 49[49]

Dördüncü Mesele

Biz, "gulül" kelimesinin hıyanet manasına olduğunu söyledik. Ancak bu kelime örfte ve kullanılışta ganimet
malında yapılan hıyanetlere has olmuştur. Bununla beraber ganimet dışındaki hıyanetler hakkında da kullanıldığı olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): "Size hıyanetlerin en büyüğünü haber vereyim mi? Aralarında bir ev ve arazi bulunan fkf adamdan biri, arkadaşının hissesinden bir çakıl taşı kadar yeri alsa, onu yedi kat yer olarak boynuna dolamış olur"50[50] buyurmuştur. Bu te'vile göre, âyet "Hz. Peygamber (s.a.s)'in hertürlü hainlikten uzak olduğunu" ifade eder. Kâfirler, peygamberlik iddiasından vazgeçmesi için, bu uğurda büyük mallar harcamaya hazır oldukları halde o mallara dönüp bakmazken, hainin o Hazretten uzak olduğunu söylemeyip ne yapacağız! Bu durumda olan ve kendisine yedi kat gök ötesinden gelen vahiy için Allah'ın emin bir kulu olan kimsenin, insanlara hainlik yapacağı nasıl düşünülebilir? 51[51]

Hıyanet Edip Mal Çalan, Kıyamette Onu Yüklenerek Gelir

Hak Teâlâ sonra, "Kim hainlik ederse, kıyamet günü hainlik ettiği şeyin (vebalini) yüklenerek gelir" buyurmuştur. Bu hususta iki izah şekli vardır:
1- Bu, ekseri müfessirlerin görüşü olup, âyeti zahirine hamletmektir. Bu âyetin bir benzeri de, zekâtı vermeyen kimse hakkında olan şu âyettir: "Ogün, ki bunlar, üzerlerinde (yakılacak) cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da, o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtlan bunlarla dağlanacak. "İşte bu, nefisleriniz için toplayıp sakladıklarınız! Artık tadın (bunların acısını)" (denilecek)" (Tevt», 35). Buna Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi de delâlet etmektedir:
'Kıyamet günü hiçbirinizi boynunda böğüren bir deve veya böğüren bir sığır veya meleyen bir koyun taşır vaziyette gelip ' Ta Muhammedi Ya Muhammedi" diye bana seslendiğini görmeyeyim! Ben (o zaman ona): "Allah'tan gelecek azap hususunda sana asla faydalı olamam. Zaten ben sana (bunu) tebliğ etmiştim'' derim''52[52].
İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O şey cehennemin dibinde o kimseye gösterilir ve ona "Oraya in ve onu al" denir. O da oraya iner cehennemin dibine ulaştığında, onu yüklenir ama, bu kabul edilmez." Muhakkik âlimler, "Bunun manası şudur: "O adam,

---

[49] 49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/170-172

[50] 50[50] Benzeri bit hadis için bkz: Müslim, Müsâkât, 139-142 (3/1231).

[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/172

[52] 52[52] Müslim, Imâre, 24 (3/1461)

boynunda hiyanetle aldığı şeyi taşır vaziyette kıyamet günü geldiğinde, rezil ve rüsvaylığı artar" demişlerdir.

2- "Bu tabirden maksad, onun zahirî manası değildir. Aksine bundan maksad, temsil ve tasvir yolu ile va'idi şiddetlendirmektir. Bunun bir benzeri de, "Evladım, yapılan iyi veya kötü iş, bir hardal tanesi ağırlığında olsa dahi, bir kaya içinde, yahut göklerde veya yerin içinde olsa bile, Allah onu meydana çıkarır" (Lokman, ıe> âyetidir. Bu âyetten maksad, zahirî mananın kendisi değildir. Aksine bundan maksad, Allah Teâlâ'mn ilminden ve muhafazasından, yerdeki ve gökteki bir zerrenin bile hariç kalmayacağını göstermektir. Burada da aynı şekilde bu âyetten maksad, tehdidin şiddetini ifade etmektir." Bu görüşte olanlar iki vecih zikretmişlerdir:

a) Ebu Müslim, "Bundan murad şudur: Allah Teâlâ, bu hainliği onun aleyhine tesbit eder ve kıyamet günü bundan dolayı onu-azarlayıp cezalandırır. Çünkü hiçbir sır, Allah'a gizli kalmaz" demiştir.

b) Ebul-Kâsım el-Ka'bî şöyle demiştir: "Bundan murad o insanın, bu hainliği ile, bu şeyi yüklenen kimsenin meşhur oluşu gibi meşhur olacağını (teşhir edileceğini) ifade etmektir." Bil ki bu, muhtemel bir izahtır. Fakat Kur'ân ilminde itibar edilen asıl prensip, Kur'ân lâfızlarının hakiki manalarına hamledilmesinin gerektiğidir. Ancak buna mani bir delil bulunursa bu müstesna.. Burada âyetin, zahiri manasına göre alınmasına bir manî yoktur. Binâenaleyh zahirî mananın alınması gerekir.

Sonra Cenâb-ı Allah, "Sonra herkese kazandığı şey eksiksiz verilir" buyurmuştur. Bu tabir ile ilgili iki sual bulunmaktadır:

Birinci sual: Bu ifadenin, öncesine uygun düşmesi için "Sonra ona kazandığı tastamam verilir" şeklinde olması gerekmez miydi?

Cevap: Bu şekilde umûmî ifâdenin kullanılmasının faydası şudur: Hainlik yapan, kıyamette herkesi hayır olsun şer olsun, ameline göre cezalandıran bir zâtın olduğunu bilirse, kazandıkları ne kadar çok olursa olsun, onların dışında kalamayacağını anlar.

İkinci sual: Mu'tezile, kulun kendi fiilinin faili (yaratıcısı) olduğu görüşünde ve fasıklar için de va'idin olduğu iddialarında bu âyete tutunmuştur. Birincisine gelince, çünkü Allah Teâlâ bu âyette, kutun kesbine karşılık cezalandırılacağını veya mükafaatlandırılacağtnı ifâde etmektedir. Binâenaleyh eğer kulun kesbi, Allah'ın fiili olsaydı, Allah kulu, o kulda yarattığı şeyden dolayı cezalandırmış olurdu. İkincisine gelince çünkü Hak Teâlâ, kasden adam öldüren hakkında, "Onun cezası cehennemdir" (Nisa, 93) buyurmuştur. Bu âyette de, her fiil sahibinin fiilinin cezasının ona ulaşacağını bildirmiştir. Binâenaleyh her iki âyetin toplamından, fasıklar (günahkarlar) için ilahî tehdidin kesin olduğu neticesi çıkmaktadır.

Cevap: Kulun fiili ile ilgili sualin cevabı şöyledir: Bu, "ilim meselesi" ile tezad teşkil etmektedir. Va'id meselesi ile ilgili suâle gelince, bu umumi ifâde, tevbe etme hali ile tahsis edilmiştir. Tıpkı bunun gibi, aff-ı ilâhiye delâlet eden âyetlerden ötürü, affedilme halinde de bu umûmî ifâdenin tahsis edilmesi (sınırlandırılması) gerekir.

Sonra Hak Teâlâ, "Onlar, haksızlığa uğratılmazlar" buyurmuştur. Kâdî şöyle demiştir: "Bu ifâde, Allah'ın fiillerinde zulmün olabileceğini gösterir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın eksik mükafaat veya fazla ceza vermesiyle olur. Bu ise, Cebriye mezhebinde olanların, "Allah'ın yaptığı herşey adalet ve hikmettir. Çünkü O, herşeyin mâlikidir" şeklindeki inançlarının aksine bir görüş beyân ettiğimiz zaman mümkün olur." Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın zulmetmeyeceğini söylemek, O'nun fiillerinde zâlim olabileceğini göstermez. Nitekim, "Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku" (Bakara, 255) âyeti de, Allah hakkında uyku ve uyuklamanın mümkin olacağını göstermez. 53[53]

"Allah'ın rızasına tâbi olan kimse, Allah'ın hışmına uğrayan gibi midir? Onun durağı cehennemdir. O, ne kötü dönüş yeridir' (Âl-i İmran, 162).

Bil ki Allah Teâlâ, "Sonra herkese kazandığı şey eksiksiz verilir " buyurunca, bunun peşisıra bu cümlenin tafsilatını getirmiş, itaatkâr olanların mükafaatı ile günahkâr olanların cezasını

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/173-174

beyân etmiş ve buyurmuştur. Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır: 54[54]

Birinci Mesele

Müfessirlerin, bu hususta çeşitli izahları vardır:
1-"Ganimette hainlik yapmama hususunda, Allah'ın rızasına tabî olan kimse, hainlik yaparak Allah'ın hışmına uğrayan kimse gibi olur mu?" Bu, Kelbî ve Dehhâk'ın görüşüdür.
2-"İman etmek ve O'na taatla ibâdet etmek suretiyle Allah'ın rızasına tâbi olan kimse, Allah'ı inkâr etmek ve O'na karşı günah işlemek suretiyle O'nun hışmına uğrayan (gazabına uğrayan) kimse gibi olur mu?"
3-"Allah'ın rızasına tabî olan muhacirler, Allah'ın hışmına uğrayan münafıklar gibi olur mu?"
4- Zeccâc şöyle demiştir: "Müşrikler, müslümanlara hücum edince, Hz. Peygamber (s.a.s) de müslümanları, müşriklere hücum etmeye çağırdı. Bazısı bu çağrıya uydu, bazısı uymadı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Allah'ın rızasına tâbi olan kimse ki bunlar, Allah'ın emrine uyan kimselerdir, "Allah'ın hışmına uğrayan gibi olur mu?" ki bunlar da, Cenâb-ı Hakk'ın sözünü kabul etmeyen kimselerdir.
Kadî şöyle demiştir: "Bütün bu izahlar doğrudur. Lâfzı, bunlardan birisine hasretmek caiz değildir. Çünkü lâfız umumî bir lâfızdır; bu sebeple de bütün bunları >çine alması gerekir. Çünkü tâatte bulunan herkes, Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın rızasma tâbi olan kimse" buyruğunun muradına; nefsine ve şehvetine uyan herkes de, O'nun, Allah'ın hışmına uğrayan gibi midir?" sözünün muhtevasına girmektedir. Bu babta söylenebilecek sözün özü şudur: "Âyet, muayyen bir hadise hakkında nazil olmuştur. Ancak ne var ki sen, sebebin hususî olmasının, hükmün umumîliğine mâni olmayacağını biliyorsun." 55[55]

İkinci Mesele

HakTeâlâ'nın, "Allah'ın rızasına tabi olan kimse.." buyruğundaki hemze, inkâr ifâde etmekte olup, fâ harfi de bir mahzûfa atf için getirilmiştir. Kelâmın takdiri ise, "İttikâedİp, böylece de Allah'ın rızâsına tâbi olan.. gibi midir?" (elbette onun gibi değildir) şeklindedir. 56[56]

Üçüncü Mesele

HakTeâlâ'nın, ifâdesi, "Allah'ın gazabına uğradı, onu sırtlandı" anlamındadır. Biz bu hususu, Bakara sûresi 61. âyetin tefsirinde açıklamıştık. 57[57]

Dördüncü Mesele

Âsım'dan rivayet edilen iki rivayetin birinde o, râ harfinin dammesiyle; diğer kıraat imamları ise, râ harfinin kesresiyle şeklinde okumuşlardır ki, bu iki kalıt) da, "hoşnut oldu" fiilindenmasdardırlar. Bu ifâdenin damme ile okunması gibi; kesreyle okunması da "zannetmek" kelimesi gibidir. 58[58]

Beşinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Onun durağı cehennemdir" buyruğu, kendisinden önceki ifâdelerle ilgilidir. Kelâmın takdiri ise, "Allah'ın hışmına uğrayıp da, varacağıyer de cehennem olan kimse gibi

---

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/175
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/175
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/176
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/176
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/176

olur mu?" şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın, "O, ne kötü dönüş yeridir!" buyruğu kendisinden öncesiyle alâkalı olmayıp, yeni başlayan bir sözdür. Cenâb-ı Hak sanki, cehennemi zikrettiği için, bunun peşinden onun vasfını getirmiş gibidir. [59][59]

Altıncı Mesele

Bu âyetin bir benzeri de, "Yoksa kötülükleri kazananlar, kendilerini, iman edip de iyi amel (ve hareketlerde bulunanlar gibi mi yapacağız, dirim ve ölümleri bir mi olacak sandı(lar)?" (Casiye, 21), "Öyle ya, mü'mtn olan kimse, imandan hariç kişi gibi midir? Onlar, müsavi olmazlar" (Secde, ıaj ve "Yoksa biz, iman edip de güzel güzel amel edenleri yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mt tutacağız? Yahud, müttaküeri doğru yoldan sapanlar gibi mt sayacağız?" âyetleridir. (Mutezile) topluluğu bu âyet ile, Allah Teâlâ'nın itaatkârları cehenneme, günahkârları da cennete sokmasının caiz olmadığı hususunda istidlal etmiş ve şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bunu, istib'âd (tuhaf görme, imkansız görme) yoluyla zikretmiştir. Bu şayet, aklen imkânsız olmasaydı, aksi halde bu tuhaf görme hoş ve güzel olmazdı." Kaffâl bunu te'kîd ederek şöyle demiştir: "Hikmet-i ilâhiyyede günahkârın muhsin ile müsavi tutulması caiz değildir. Çünkü böyle bir durumda, günahlara teşvik, onu mubah kılma ve tâatleri de terk söz konusudur. [60][60]

İnsanların Birbirinden Farklı Olmaları

Onlar ise Allah katında derece derecedir. Allah, ne yapıyorlarsa hakkıyla görücüdür" (Âl-i İmran, 163),
Cenâb-ı Hak sonra "Onlar ise Allah katında derece derecedir" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: [61][61]

Birinci Mesele

Kelâmın takdiri, "Onlar için, Allah katında dereceler vardır" şeklindedir. Ama ne var ki bu hazf, yerinde ve güzel olmuştur. Çünkü onların amellerinin farklı oluşu, onları, zatları bakımından da farklı farklı kılmıştır. Böylece bu mecazî ifâde, hakîki ifâdeden daha beliğ olmuştur. Feylezoflar şöyle demiştir: Beşerî nefisler, mahiyyetleri ve hakikatleri itibariyle farklı farklıdırlar. Binaenaleyh bunların bir kısmı zekî, bir kısmı ahmak, bir kısmı nurlarla aydınlanmış, bir kısmı da karanlıklarla bulanmış, bir kısmt hayırlı, bir kısmı ise faydadan uzak ve hayırsızdır. Bu vasıfların farklı farklı oluşu, bedenî mizaçların farklılığından değil, aksine nefislerin mahiyetlerinin farklılığından ileri gelmektedir.
İşte bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.s), "İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibi, maden madendirler"[62][62] ve yine o, "Ruhlar, teçhiz edilmiş ordulardırlar"[63][63] buyurmuştur. Durum böyle olunca, insanların farklı farklı derecelerde bulundukları kesinleşmiş olur; yoksa, 'Onlar için bazı dereceler vardır" demek değil... [64][64]

İkinci Mesele

Âyet-i kerimenin başındaki zamiri,. (âl-ı imran, 162) sözündeki, kelimesine râcidir. Çünkü lâfzı, mana bakımından cemidir. İşte bundan dolayı, bu zamirin lâfzına râci olması doğru olmuştur. Bunun bir benzeri de, "Öyle ya, mümin olan kimse, imandan hariç kişi gibi olur mu? (onlar) müsavi olmazlar" (Secde. 18) âyetidir. Çünkü, Hak Teâlâ'nın, ifâdesi, cemi sîgasında olup, fail olan vâvın mercii lafzıdır. 65[65]

---

[59][59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/176

[60][60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/176

[61][61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/177

[62][62] BuhAri, Enbiya, 19.

[63][63] Buhârî, Enbiya, 2.

[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/177

Derecelerin İyiler Veya Kötüler Hakkında Olduğu

Hak Teâlâ'nın, "Onlar" sözü, daha önce bahsi geçen kimselere râcidir. Daha önce zikri geçenler ise, Allah'ın rızâsına tâbi olanlar ile, Allah'ın hışmına uğramış olanlardır. Binâenaleyh bu zamirin ilk geçene, ikincisine veya her ikisine birden ait olmast muhtemeldir, İşte bu üç ihtimalin dışında başka bir ihtimal yoktur.
a) Bu zamirin, ilk geçen ifâdeye râci olması hali.. Bu ifâdenin takdiri ise, "Allah'ın rızasına tâbi olanların hepsi aynı mıdır. Hayır, aksine onlar, Allah katında, amellerine göre derece derecedirler" şeklindedir. Zamirin ilk geçen ifadeye râci olup, bunun daha evlâ olduğuna şunlar delâlet eder:
1- Örfte çoğunlukla "derece" mükafaat ehli için; "dereke" de ikâb ehli için kullanılır.
2- Hak Teâlâ, kendi hışmına uğrayanları, "Onların durağı cehennemdir. O, ne kötü dönüş yeridir" diyerek tavsif etmiştir. Binâenaleyh O'nun, "Onlar, derece derecedir" sözünün, Allah'ın rızâsına tabî olanlarla ilgili olması gerekir.
3- Kur'ân'ın. genel âdeti, mükafaat ve rahmete dair olan şeyleri, Allah'ın kendisine nisbet etmesi, ikâba dair olan şeyleri ise Allah'ın kendisine nisbet etmemesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rabb'iniz kendi üzerine, rahmeti yazdı" (En'am, 54); "Size kısas yazıldı (farz kılındı)" (Bakara, ıra) ve "Size oruç yazıldı (farz ktlmdı)" (Bakara. 183) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu dereceleri, 'Onlar İse Allah katında derece derecedir" diyerek kendisine izâle edince, bunların sevap ehline âit sıfatlardan olduğunu anlıyoruz.
4- Bu, "Baksana, biz onların kimini kiminden nasıl üstün kıldık. Elbette âhtret derece bakımından daha büyüktür, üstün kûma bakımından da daha büyüktür" (isra, 2i)âyetiyle de te'kid edilmiştir.
b) Bu zamirin, "Allah'ın hışmına uğrayanlar" sözüne âit olması... Bunun delili de, zamirin, kendisine en yakın mercie âit olma kâidesidir. Bu, Hasan el-Basrî'nin görüşüdür. O şöyle demiştir: "Bu ifâdeden maksad, cehennemliklerin azap basamaklarındaki farklılıklarıdır. Bu, Hak Teâlâ'nın "Herkesin, yaptıktan şeylere göre dereceleri vardır" (En-âm) âyetinde olduğu gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de "Muhakkak ki cehennemde, ince ateş tabakaları olduğa gibi, yoğun, kalın ince ateş tabakaları da bulunmaktadır. Ve ben, Ebu Tâlib'in, cehennemin bu ince ateş tabakasında olacağını ümid ediyorum"ye, cehennemliklerden azabı en hafif kimse, kendisine iki ateş ayakkabı giydirilmiş olan ve onların hararetinden beyni kaynayan kimsedir. O, "Ey Rabb 'im, benim çektiğim bü azabı çeken hiç başka kimse var mı?" diye feryad eder"66[66] hadis-i şeriflerinde olduğu gibidir.
c) Bu ifâdenin, her ikisine birden râci olmasıdır. Bu böyledir, çünkü gerek sevap ehlinin, gerekse ikâb ehlinin dereceleri kendi amellerinin farklılığına binaen farklıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onu görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük yaparsa, onu görecektir" (zıizâi, ıs) buyurmuştur. Günah ve tâat fiilleri hususunda insanların mertebeleri farklı farklı olunca, ikâb ve sevabın dereceleri hususunda da mertebelerinin farklı olması gerekir. 67[67]

Dördüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Allah katında" tabiri, "Allah'ın hükmü ve ilminde" demektir. Bu, "Şu mesele, Şafiî nezdinde şöyle, Ebû Hanife nezdindeyse böyledir.." denilmesi gibidir. İşte böylece de,

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/177-178
66[66] Berberi hadis için bkz: Müslim, İmân, 362-364 (1/196).
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/178-179

Müşebbihe'nin, "Onun huzurunda bulunan kimseler İbâdet etmekten asla kibirlenmezler" (Enbiya, ısjve "Kudret sahibi, mülkü çok yüce olanın yanındadırlar" (Kamer, 55) âyetlerini delil getirmelerinin yanlışlığı ortaya çıkar.

Cenâb-ı Hak sonra, "Allah, ne yapıyorlarsa hakkıyla görücüdür" buyurmuştur. Bundan maksad şudur: Allah Teâlâ herkese amelinin miktarına göre karşılık vereceğini belirtip, bu husus da O'nun, kulların bütün fiillerini zandan, şek ve şüpheden halî, uzak ve detaylı bir biçimde bitmesiyle tamam olunca, ounun peşinden, bu manayı te'kîd etmek için her şeyi bildiği açıklamasını getirmiştir. Bu ise O'nun, "Allah, ne yapıyorlarsa hakkıyla görücüdür" ifadesidir. Megazî sahibi olan Muhammed Ibn İshâk, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir peygamberin hainlik etmesi! (Bu) olacak şey değil!" (Aı-ı imran) âyetinin izahı hususunda başka bir vecih zikrederek şöyle demiştir: "Bu ifadenin manası şu şekildedir: Peygamberin, insanlara olan arzusundan veya onlardan korkmasından dolayı, Allah'ın onlara tebliğ edilmesi için gönderdiği şeyi insanlardan gizlemesi olacak şey değil!.. Sonra Allahu Teâlâ, "Allah'ın rızasına tabi olan kimse.." Yani, "Allah'ın rızasını insanların rızasına tercih eden ve insanların gazabı ve hışmı yerine Allah'ın hışmını hesaba katan kimse", "Allah'ın hışmına uğrayıp..." da, "Allah'ın değil de insanların hışmını ve gazabını hesaba katan ve insanların rızâsını Allah'ın rızasına tercih eden kimse gibi midir?" buyurmuştur.

Bu izaha göre, buradaki âyetlerin münasebeti şu şekildedir: "Allah Teâlâ, "Artık onları bağışla, Allah'tan, günahlarının bağışlanmasını iste. İş hususunda onlarla müşavere et.." (Ah imran, 159) buyurunca, bunun, ancak dine uygun olduğu zaman muteber olduğunu, ama dinin hilâfına olduğu zaman caiz olmadığını; binâenaleyh Allah'ın rızâsına tâbi olup Allah'a itaat eden kimseyle, insanların rızâsına tebaiyyet sunan kimse arasında bir müsavat ve eşitliğin mümkün olamıyacağını beyan etmiştir." İbn İshâk'ın zikrettiği bu mâna da muhtemeldir. Çünkü biz, "gulül"ün gizlice hainlik etmek manastndan ibaret olduğunu, ganimet hususunda hainlik etmek manasına tahsis edilmesinin ise, daha sonra ortaya çıkmış bir örf ve kullanış olduğunu beyân etmiştik. 68[68]

"Andolsun ki mü'minler daha evvel apaçık ve katî bir sapıklık içinde bulunuyorlarken, içlerinden ve kendilerinden onlara âyetlerini okuyan, onları tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermiş olduğu için, onlara büyük bir lütufta bulunmuştur" (Âl-i İmran, 164).

Bil ki bu âyet, birkaç yönden öncesiyle münasebet halindedir:

1- Allah Teâlâ, Hz. Peygamber't gulül ve hainlik yapmakla suçlayan kimsenin hatasını beyan edince, bunu bu âyette de tekid etmiştir. Bu böyledir, çünkü bu peygamber onların memleketlerinde ve aralarında büyüyüp gelişti. Ömrü boyunca, O'ndan doğruluk, güvenilirlik, Allah'a davet ve dünyaya itibâr etmemeden başka şey zuhur etmedi. Öyleyse, böyle olan bir zatın hıyanet etmesi nasıl yakışabilir?

2- Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i hainlik ve gulül yapmaya nisbet etme hususunda onların hatalarını beyan edince, bundan sonra (adetâ) şöyle demiştir: Ben o peygamber hakkında, sadece, onun hainlik ve hıyanetten uzak olduğunu açıklamakla iktifa etmeyip yetinmiyor, hatta şöyle diyorum: Onun sizin aranızda bulunması, size olan nimetlerimin en büyüklerindendir. Çünkü O, sîzi bâtıl yoldan uzaklaştırıp temizliyor ve size, dininiz ve dünyanız hususunda faydalı ilimler öğretiyor. Binaenaleyh, böyle bir zatı, hainlik yapmakla itham etmek kimin aklına gelebilir?

3- Cenâb-ı Hak adeta şöyle diyor: "0 sizden, sizin hemşehrilerinizden ve akrabalarınızdan birisidir. Sizler ise, önemsiz ve değersiz kişilersiniz.. Binaenaleyh, Allah Teâlâ onu üstün meziyyet, fazilet ve ihsanlarla şereflendirip, bütün âlemlerden üstün kılınca, sizin aranızda bulunması sebebiyle, bu sizin için de büyük bir şeref olmuştur. Binaenaleyh O'nu kınamanız ve onu çirkin işlerle ilgili göstermeniz, akla uygun bir şey değildir.."

4- Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın kendisi vesilesiyle kullarına ikram ve ihsanda

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/179-180

bulunacak kadar yüce bir mertebe ve makamda bulununca, her akıllı kimsenin gücünün son noktasına kadar ona yardım etmesi gerekir. Binaenaleyh, ey mü'minler, sizin onun düşmanlarıyla savaşmanız; elinizle, dilinizle, kılıç ve mızraklarınızla onun yanında olmanız gerekir. Bu âyetin maksadı, müslümanları, kâfirlerle cihad etmeye yeniden teşvik etmektir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 69[69]

Menn Kelimesinin Mânaları

Vahidî (r.h) şöyle demektedir: Arapça'da, jü' masdarının birçok manası vardır:
a) "Gökten inen şey" manasına ki bu, Hak Teâlâ'nın, Ve size, kudret helvasıyla bıldırcın kuşu indirmiştik" (Bakara, 57) âyetinde belirtilen husustur.
b) "Birisine verdiğin şeyi onun başına kakma, minnet etme..." Bu Hak Teâlâ'nın, "Sadakalarınızı, başa kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyin" (Bakara. 264) âyetinde belirtilen husustur.
c) "Kesmek manası.." Buda, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar için kesiksiz bir mükâfaat vardır" (Tin, 6) ve "Senin için muhakkak ve muhakkak tükenmeyen bir mükâfaat vardır" (Kalem. a) âyetlerinde belirtilen hususlardır.
d) "Kendisinden bir karşılık talep etmeyeceğin kimseye inam ve ihsanda bulunmak.." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu, bizim bağışımızdır.
Artık ister hesapsız ver, ister tut.." (Saa, 39) ve "Az bir şey verip karşılığında çok şey isteme (Müessir,ejâyetlerindeki husustur; Allah'ın sıfatlan arasında bulunan lâfzının manası da "Bir karşılık talep etmeksizin garazsız ve ivazsız ihsan eden, ilk baştan veren" demektir. HakTeâlâ'nın, buyruğunun manası, "Bu peygamberi göndermek suretiyle, onlara lütfetti, ihsanda bulundu" demektir. 70[70]

Hz. Peygamber Yalnız Müslümanlar Değil Bütün İnsanlar için Nimettir

Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilmesi bütün âlemlere bir lütuf ve bir ihsandır. Bu böyledir, çünkü O'nun için peygamber olarak gönderilmesiyle tahakkuk eden lütfün şekli, O'nun, o insanları Allah'ın azabından halas edipkurtaracak ve onları ilahî mükâfaata ulaştıracak şeye davet edici olmasıdır ki, bu bütün âlemleri içine alan bir husustur. Çünkü O, bütün âlemlere peygamber olarak gönderilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz seni ancak bütün insanlara peygamber olarak gönderdik" (Sebe, 28) buyurmuştur. Ama ne var ki, bu lütuftan sadece müslüman olanlar istifade edince, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu lütfü sadece mü'minlere tahsis etmiştir.
Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, herkes için bir hidâyet olduğu halde "Müttakiler için bir hidâyet rehberidir" {Bakara, 2) buyurmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak "İnsanlar için bir hidâyet rehberi" {Bakara, 185) ve "Sen ancak, ondan korkanlar için bir uyarıcı ve korkutucusun" (Naziat, 45) buyurmuştur. 71[71]

Üçüncü Mesele

Bil ki, Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermek, Allah'ın insanlara bir lütfudur. Peygamberden yararlanma ne kadar çok olursa, peygamberlerin peygamber olarak gönderilmesindeki in'âm ve ihsanın nev'i de o nisbette çok olur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesi şu iki hususu ihtiva etmektedir.
a) Bizzat peygamber olarak gönderilmenin kendisinden elde edilen faydalar.
b) Bizzat Hz. Muhammed'de bulunup da, O'ndan başkasında bulunmayan özellikler sebebiyle

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/180-181
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/181
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/182

elde edilen menfaat ve faydalar.
Bizzat peygamber olarak gönderilmenin kendisinden elde edilen faydalar, Cenâb-ı Hakk'ın, "Peygamberleri müjdeciler ve azâb habercileri olarak (gönderdik). Ta ki peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri kalmasın.. (nisb. 165) âyetinde belirtmiş olduğu hususlardır. Ebu Abdillah el Halfmî şöyle demiştir: Peygamberlerin gönderilmesinden istifade sekti, ancak dinî hususlarda olur ki, bunlar da şu hususlar olabilir:

a) İnsanlar eksik, anlayışı az ve dirayetsiz olarak yaratılmışlardır. Halbuki peygamberler, onlara çeşitli deliller getirmişler ve bunları çok güzel bir şekilde izah etmişlerdir. Onların kalbine her ne zaman bir şek ve şüphe gelmiş ise, onlar bunları izâle ederek cevaplandırmışlardır.

b) İnsanlar, her ne kadar Mevlâlarına hizmet etmelerinin vacip olduğunu bilseler dahi, o hizmetin ne şekilde ifa-edileceğin i bilmiyorladı. İşte peygamber olan kimse, insanlar hizmet ederken yanlışa düşmekten ve gerekli olmayan şeyleri yapmaktan emin olsunlar diye, o hizmetin keyfiyyetini açıklayıp şerhetmişlerdir.

c) İnsanlar tembellik, gaflet, gevşeklik ve usanç üzere yaratılmışlardır. Halbuki peygamber onlara, teşvik eden ve sakındıran çeşitli şeyler getirir. Öyle ki, her ne zaman onlara bir tembellik ve gevşeklik arız olsa, O onları tâata teşvik edip bu hususta ısteklendirır.

d) İnsanların akıllarının nurları, gözlerinin nurları yerine geçer. Gözlerin nurundan istifâde etmek, ancak güneşin nurlarının parlamasıyla tam ve mükemmel olur. Peygamberin nuru ise, aklî ve ilahî olup, âdeta güneşin doğuşuna benzer.. Dolayısıyla, insanların akılları, onun aklının nuruyla güç kazanır ve peygamber zuhur etmeden önce kendilerine kapalı olan gayb pırıltıları, bu sefer onlara zuhur eder ki, işte bu, bizzat peygamber olarak gönderilmenin faydalarına hakiki olarak bir işarettir. 72[72]

Hz. Peygamberin Mekke'den Zuhurundaki Faydalar

Hz. Muhammed (s.a.s)'de bulunan sıfatlar sebebiyle elde edilen faydalar pekçok olup, Allah Teâlâ onları işte bu âyette zikretmiştir ki, bunun ilki de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerinden" ifadesidir. Bil ki, Peygamberin onlardan olmasından elde edilen faydalar şunlardır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) onların beldelerinde doğmuş ve onların içinde büyümüştü. Onlar, O'nun bütün hallerini biliyor ve bütün fiil ve sözlerine muttali bulunuyorlardı. Onlar, onun ömrünün başından sonuna kadar O'ndan sadece doğruluk ve iffeti, dünyaya iltifat etmemeyi, yalandan uzak durmayı ve devamlı olarak sıdk ve doğruluğu müşahede edip görmüşlerdi. Ömrünün başından sonuna kadar halleri devamlı doğru söylemek, emânet ehli olmak, hıyanet ve yalandan uzak olmak gibi hususlar olduğu bilinen bir kimse, sonra kalkıp, böylesi bir meselede yalan çeşitlerinin en çirkini olacak olan nübüvvet ve risâlet iddiasında bulunursa, herkes zann-ı galibi ile o şahsın bu iddiada sâdık olduğuna, doğru söylediğine hükmeder.

b)Yine onlar, Hz. Muhammed'in hiç kimsenin talebesi olmadığını, herhangi bir kitap okumadığını, hiçbir alıştırma ve tekrar yapmadığını ve kırk yaşı bitinceye kadar, nübüvvet ve risâletten kesinlikle bahsetmediğini; kırk yaşından sonra risâlet iddiasında bulunduğunu ve lisanında, hiçbir kimsenin lisanında zuhur etmemiş olan bir ilmin zuhur ettiğini; daha sonra, kitaplarında bulunduğu gibi, geçmiş ümmetlerin kıssalarını ve önceki peygamberlerin durumlarını anlattığını biliyorlardı. Binâenaleyh, akl-t selimi olan herkes bunun, ancak semavî bir vahiy ve ilahî bir İlhamla ortaya çıktığını anlar.

c) Hz. Muhammed (s.a.s) nübüvvet meselesini ortaya attıktan sonra, bu davadan vazgeçmesi için onlar O'na pekçok mal sunmuş, keza hanımlar teklif etmişlerdi. Ama, O bunlardan hiçbirine iltifat etmemiş, aksine fakirlikle yetinmiş, sıkıntılara katlanmıştır. Peygamberlik meselesi yoluna girip, O'nun durumu iyileşip, beldeler fethedip, çok çok ganimetler elde edince de, O, dünyadan uzak kalma ve Allah'a davet etme şeklinde yolunu, yaşantısını değiştirmemiştir. Halbuki yalan söyleyen kimse, dünyayı elde etmek için yalan söyler. Onu

---

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/182-183

bulup da bir elde etti mi, ondan iyice istifâde eder, alabildiğine ona dalar.. Binaenaleyh, Hz. Muhammed bu hususlara dair herhangi bir şey yapmayınca, O'nun doğru ve sadık olduğu anlaşılır.

d) O'nun getirdiği Kitapta tevhidin, tenzihin, adaletin, nübüvvetin izahı, âhiret hayatının isbatı, ibâdetlerin açıklanması ve tâatlerin izah ve yorumu bulunmaktadır. İnsanın kemâlinin, hak ve hakikati lizatihi, hayrı ise amel etmek için hayrı bilmede bulunduğu herkesçe malumdur. O'nun kitabı, ancak bu iki hususu anlatmak ve ortaya koymak için gelince, her akıllı insan onun söylemiş olduğu hususlarda doğru, sadık ve sözüne güvenilir olduğunu anlar, bilir.

e) Hz. Peygamber'in bîsetinden önce, Arapların dini, putlara tapmak demek olan dinlerin en rezili; ahlâkları da, çapulculuk, yağmalama, adam öldürme ve bayağı, iğrenç şeyleri yemekten ibaret idi. Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderince, Allah o Arapları peygamberin gönderilmesinin bereketiyle, derecelerin en âdisi olan o derecelerden ilim, zühd, ibâdet ve dünya ve lezzetlerine iltifat etmeme hususunda ümmetlerin en faziletlisi ve üstünü olacakları bir hale nakletmiş, yüceltmiştir. Bunun, nimetlerin en büyüğü olduğu hususunda şüphe yoktur.

Bütün bunları iyice kavradığın zaman biz deriz ki, Hz. Muhammed (s.a.s) onlar arasında doğmuş ve onların içinde büyümüştü. Onlar, bütün bu halleri müşahede etmiş ve bütün bu delillere muttali olmuşlardı. Binaenaleyh, bütün bu halleri müşahede ettikleri için, onların iman etmeleri, bu durumlara muttali olmayan kimselerin iman etmelerinden daha kolay olmuştur. İşte bütün bu manalardan dolayı, Hz. Muhammed'in onlardan bir peygamber olarak gönderilmiş olması sebebiyle , Allah onlara lütfunu bildirmiş ve "İçlerinden (kendilerinden) bir peygamber göndermişti" buyurmuştur. Bunda başka bir minnet ve lütuf şekli daha vardır. Çünkü Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi, Araplar için bir şeref ve övünç vesilesi olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki o, senin için de, kavmin için de bir şereftir" (zuhmf, 44) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Hz. İbrahim (a.s.) ile iftihar etme hususu, Araplar, yahudiler ve hristiyanlar arasında müşterek idi. Sonra yahûdüer ve hristiyanlar, Hz.Musâ ve Hz.İsâ, Tevrat ve İncil ile de iftihar ediyorlardı. Arapların ise bunlara mukabil övünecekleri şeyleri yoktu. İşte Cenâb-t Hak, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i, peygamber olarak gönderip Kur'ân'ı da onlara indirince, Arapların bundan dolayı kazandıkları şeref, diğer bütün ümmetlerin şerefinden üstün olmuş oldu. İşte İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "İçlerinden ve kendilerinden" ifâdesindeki mana ve incelikler bunlardır.

Cenâb-ı Allah, bundan sonra, "Onlara âyetlerini okuyan, onları tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti Öğreten../' buyurmuştur. Bil ki, insanın kâmil bir hale ulaşması şu iki husus ile gerçekleşir: Hakkı sırf hak olduğu için bilmek ve amel etmek için de hayrt bilip tanımak.. Başka bir tabirle bu şu demektir: İnsan nefsinin iki kuvveti vardır: Kuvve-i nazariyye (tefekkür kuvveti, akıl kuvveti..) ve kuvve-i ameliyye (iş yapabilme kuvveti). Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, her iki kuvvet hususunda da insanları kemâle erdirmeye bir sebep olması için, Kur'ân-ı Kerîm'i indirmiştir. Buna göre Allah Teâlâ'nın, "Onlara âyetlerini okuyan..." sözü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu vahyi Allah katından insanlara ulaştırmakla görevli olduğuna; "Onları tertemiz yapan" sözü, ilâhî bilgileri elde etmek suretiyle kuvve-i nazariyyeyi kemâle erdirici olduğuna ve "kitap" sözü de, tefsir etme bilgisine işaret etmektedir. Bir diğer ifâde ile, "kitap" kelimesi şeriatın zahirine, "hikmet" kelimesi de, şeriatın güzelliklerine, sırlarına, hikmetlerine ve faydalarına işarettir. Hak Teâlâ sonra, bu nimeti kemâle erdiren şeyi beyân etmiştir. O da şudur: O Araplar daha önce açık bir sapıklık içindeydiler. Çünkü mihnetten sonra nimet gelince, onun tesiri daha büyük olur. Nimet, ilim ve bildirme şeklinde olunca ve bunlar cehalet ve dinden uzak oluşun hemen peşinden gelince, bu nimetin kıymeti daha büyük olmuş olur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Seni, sapmış olarak bulup da, hidayete erdirmedt mi?" (duha, 7), âyetidir. [73][73]

---

[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/183-185

Size Gelenin İki Misli Düşmanlarınızın Başına Gelmişti

"Size, onların başına iki mislini getirdiğiniz bir musibet gelip çattığı zaman, "Bu, nereden (geldi)?" mi dediniz? De ki, "O, sizin kendinizdendir," Şüphesiz ki Allah herşeye hakkıyla kadirdir" (Âl-ı Imran, 165).
Bil ki, Allahu Teâlâ münafıkların, O'nu hainlik ve hıyanete nisbet etmek suretiyle, Hz. Peygamberi ta'n ve tenkid ettiklerini haber verince, onlardan, bu âyette başka bir şüphe daha nakletmiştir ki, bu da onların, "Şayet O, Allah katından bir elçi ve peygamber olsaydı, O'nun ordusu Uhud gününde kâfirler karşısında hezimete uğramazdı" sözleridir ki onların, "Bu, nereden (geldi)?" sözlerinden maksad bu idi. Allah Teâlâ buna, "De ki "O, sizin kendinizdendir" sözüyle cevap vermiştir. Yani, "Bu hezimet ancak, sizin isyanınızın uğursuzluğu sebebiyle meydana gelmiştir." Âyetin kendisinden öncesiyle münasebet vechinin izahı, işte budur.
Âyette birkaç mesele vardır: 74[74]

Birinci Mesele

"Size.., bir musibet gelip çattığı zaman" âyetinin takriri ve tefsiri. Bundan murad, Uhud hadisesidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların başına iki mislini getirdiniz.." ifâdesi hakkında iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu, ekseri alimlerin görüşü olup, buna göre bunun manası, "Bedir günü, onların başına iki mislini getirdiniz" şeklinde olur. Bu böyledir, çünkü müşrikler Uhud gününde yetmiş müslüman öldürmüş, müslümanlar ise, Bedir gününde onlardan yetmiş kişiyi öldürmüş, bir o kadar da esir almışlardı.
b) Müslümanlar kâfirleri Bedir gününde hezimete uğratmıştı; Uhud savaşının başında da, aynı şekilde onlan hezimete uğratmışlardı. Ama sonraysa, isyan edip emre riâyet etmeyince, müşrikler ontan hezimete uğratmıştı.. Böylece müslümanlar müşrikleri iki kere, müşrikler de müslümanları bir kere hezimete uğratmış oldu. Zeccâc'ın tercihi de budur. Vahidî ise bu izah şeklini tenkid ederek şöyle demiştir: "Nasıl müslümanlar Bedir gününde müşriklere acı tattırmış iseler, aynen bunun gibi müşrikler de Uhud gününde onlara acı tattırmıştı. Ama onlar, müslümanlan kat'î hezimete uğratamamışlardı. Uhud gününe gelince, müslümanlar başlangıçta müşrikleri hezimete uğratmış, sonraysa iş tersine dönmüştür." 75[75]

İkinci Mesele

"Siz, onların başına iki mislini getirdiniz" tabirindeki fayda, dünya işlerinin tek bir nizam üzre kalmayacağı hususunda bir uyarıdır. Yani, "Sizler onları iki kere hezimete uğratınca, onların sizi bir kere hezimete uğratmasını niye tuhaf görüyorsunuz?" demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu, nereden (geldi)? mi dediniz" ifâdesindeyse iki mesele vardır: 76[76]

Bâtıl Yolda Olan Kâfirler Neden Müslümanları Yenerler?

Onların hayrete düşmelerinin sebebi, onların "Biz, Hak din olan İslâm'a yardım ediyoruz ve Allah'ın Resulü de bizimle beraberdir. Halbuki onlarsa, Allah'a şirk koşma ve küfür demek olan bir dine yardım ediyorlar. Binâenaleyh, onlar bize karşı nasıl muzaffer kılınabilirler, galib gelirler" demeleridir.
Bil ki Allah Teâlâ onların bu şüphesine şu iki şekilde cevap vermiştir:

---

[74] 74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/185-186
[75] 75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/186
[76] 76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/186

a) Bu suâli naklederken zikretmiş olduğu, "Siz onların basma iki mislini getirdiniz" ifadesidir. Yani, "Dünyanın hali hep aynı kalmaz. Siz, onların başına bu musibetin iki mislini getirdiğinizde, o halde daha bunu (Uhud'daki geçici hezimeti) nasıl tuhaf görüyor, imkânsız addediyorsunuz?" demektir.
b) Hak Teâlâ'nın, "De ki "O, sizin kendinizdendir" buyruğudur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 77[77]

Birinci Mesele

Bu cevap, iki şekilde izah edilebilir:
a) "Siz bu musibete, isyan etmeniz, emre itaat etmemeniz sebebiyle duçar oldunuz..." Bu böyledir, zira onlar Hz. Peygamber'e pekçok hususta isyan etmişlerdi:
1- Hz. Peygamber (s.a.s), "Bizim yararımıza ve lehimize olan, Medine'nin dışına çıkmayıp, bilâkis burada kalmamızdır" dediği halde, onların Hz. Peygamber'in sözünü dinlemeyip, "İlle de çıkalım!" demişlerdi. Binaenaleyh, kendisine muhalefet ettiklerini görünce O, Uhud'a doğru yöneldi.
2- Allah Teâlâ'nın nakletmiş olduğu gevşeklik ve yılgınlıklarıdır.
3- Aralarında ortaya çıkan niza ve çekişme...
4- Bulundukları mevzileri terkedip, birliklerini dağıtmalarıdır.
5- Onların, ganimet elde etmekle meşgul olarak, düşmanla savaşmak konusunda, Hz. Muhammed'in sözünü tutmamalarıdır. Bütün bunlar ise, günah ve masiyettir. Halbuki Cenâb-ı Hak onlara, isyan ve günah işlememeleri halinde zafer va'adetmişti. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Evet siz sabreder, sakınırsanız, onlar da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb'iniz size alametti beşbin melekle yardım edecektir" (âh imran, 125). Binâenaleyh, şart bulunmayınca, muhakkak ki meşrut da tahakkuk etmez.
b) Hz. Ali (r.a)'nin söylemiş olduğu şu husustur: "Bedir gününde Cibril-i Emin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek şöyle dedi: "Ey Muhammed, hiç şüphe yok ki Cenâb-ı Hak, kavminin (ashabının), esirlerden fidye almak hususunda yapmrş olduğu hareket tarzını hoş görmedi ve ashabını şu iki şey arasında muhayyer bıraktı: Esirleri alıp boyunlarını vuracaklar veyahut esirlerden fidye alacaklar, fakat onların sayısınca kendilerinden şehid alınmasına razı olacaklar. Bunun üzerine Hz. Peygamber bunu kavmine hatırlatınca, onlar şöyle dediler: "Biz kabilelerimizden ve kardeşlerimizden fidye alıyoruz, bununla düşmanla savaş konusunda güç kuvvet kazanıyoruz; bizden, onların sayısınca şehit düşmesine de razıyız." Böylece, Uhud gününde, Bedir'deki esirler sayısınca yetmiş kişi öldürülmüş oldu ki, bu HakTeâlâ'ntn, "Deki "O, sizin kendinizdendir" buyruğunun manasıdır. Yani, "Fidye almanız ve öldürülmeyi seçmeniz sebebiyle..." demektir. 78[78]

Mutezilenin Âyeti Delil Getirmesi ve Onlara Cevap

Mutezile, "De ki "O, sizin kendinizdendir" beyanını delil getirip, kulların fiillerini Allah'ın yaratmadığına şu şekillerde istidlal etmiştir;
a) Bunun, Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğinin ve
bunda kulun kudretinin herhangi bir tesirinin bulunmadığının farzedilmesi halinde, Cenâb-t Hakk'ın, "O, sizin kendinizdendir" ifâdesi yalan olmuş olur.
b) Sahabe, Allah'ın kâfiri mü'mine musallat ve üstün kılması hususunda şaşırmış, bunun üzerine de Atlah Teâlâ da, "Sizin fiilinizin kötülüğü sebebiyle böylesi kötü bir duruma düştünüz" diyerek, onların bu hayret ve şaşkınlıklarını izâle etmiştir. Binâenaleyh, kultann fiillerini Allah yaratmış olsaydı, bu cevap doğru olmazdı.
c) Topluluk, demiştir; yani, "Bu nereden geldi?" diye sormuşlardır. Bu da hadisenin sebebini

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/187
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/187-188

öğrenmek arzusunu gösterir. Eğer, "muhdis" (bu fiilleri meydana getiren) kul olmasaydı, cevap soruya mutabık olmazdı.

Cevap: Mutezile'nin bütün bu görüşlerine, "Bu, kulun fiillerini Allah'ın yarattığına delâlet eden âyetlerle çelişir" diyerek cevap verilir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki Allah, her şeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Yani Allah, emrine muhalefet edip isyan ettiğinizde, sizi düşmanınızla başbaşa bırakmaya kadir olduğu gibi, sebat ve sabretmeniz halinde de, size yardım etmeye de kadir ve muktedirdir" demektir. Alimlerimiz, bu ifâdeyle, kulun fiilini Allah'ın yarattığına istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Şüphesiz kulun fiili de "bir şeydir." Binaenaleyh, o şeyi Allah yaratmış ve ona kadir olmuş demektir. Allah onu yaratmaya kadir olduğunda, kul da onu icad edip yaratsaydı, o zaman Allah Teâlâ'nın onu îcad edip yaratmaya kadir olması imkansız olurdu. Çünkü, kul onu îcad edip yaratınca, o fiilin Allah tarafından yaratılması imkânsız olur. Zira, var olan bir şeyi yeniden icad etmek imkânsızdır. Binâenaleyh, kulun fiilinin halikı olması, böyle bir imkânsızlığa yol açınca, kulun, fiilinin halikı olmaması gerekir. Allah en iyisini bilendir. 79[79]

Allah İmtihan Etmekle Münafıkları Açığa Çıkarır

"İki ordu karşılaştığı gün size gelen musibet Allah'ın izniyle idi. (Bu, Allah'ın) mü'minleri ve münafıkları bilmesi (ayırd etmesi) içindi. Onlara, 'Velin, Allah yolunda muharebe edin, yahut müdafaa yapın" denildi onlar, "Biz muharebeyi bilseydik, elbette arkanızdan gelirdik" dediler. Onlar, o gün imandan ziyâde küfre yakın idiler. Ağızlarıyla, kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Onların gizlediğini, Allah pek iyi bilmektedir" (Âl-i İmran, 166-167).

Bil ki bu âyet, daha önce geçen "Size, onların başına iki mislini getirdiğiniz bir musîbet gelip çattığı zaman..." (An imran. 165) âyetine bağlıdır. Hak Teâlâ önceki âyette, bu musibetin günahları sebebi ile onların başına geldiğini ve bunun onların kendileri yüzünden olduğunu zikretti. Bu âyette de, bu belânın onların başına gelişinin bir başka sebebini belirtmiştir, o da mü'mini münafıktan ayırdetmektir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 80[80]

Birinci Mesele

Âyetteki "İki ordu karşılaştığı gün..." tabirinden murad, Uhud günüdür. İki ordudan birisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabı olan İslâm ordusu; diğeri de Ebû Süfyan komutasındaki müşrik ordusudur. 81[81]

İkinci Mesele

Âyetteki "Allah'ın izniyle idi" hakkında birkaç izah şekli vardır:

1- "Allah'ın izni", mü'minler ile kâfirleri tamamen kendi hallerine bırakıp mü'minlere yardımı terketmekten ibaret olup, buradaki "izin" kelimesi, mecazî olarak, müslümanlarla kâfirleri başbaşa bırakma manasına kullanılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, müslümanları sınamak için, onları kâfirlere karşı korumamıştır. Çünkü birşeye izin vermek, izin verilen kimseyi o şeyi murad etmekten geri çevirmez. Müdafaayı bırakmak, iznin ayrılmaz bir parçası olunca, "izin" lâfzı mecazî olarak müdafaayı ve korumayı bırakma manasında kullanılmıştır.

2- "Allah'ın izniyle idi" buyruğu, "Allah'ın ilmi ile idi, (bilgisi dahilinde idi)" demektir. Bu tıpkı, "Allah'tan bir izin vermedir" yani, "bir bildiridir" (Tevbe)"Sana bildirdik, bizden hiçbir şahit yoktur" (Fussüet, at, ve "O zaman, Allah'a karşı bir harbe (girmiş olduğunuzu) bilin" (Bakara. 279)âyetlerinde olduğu gibidir. Bu âyetlerde geçen "izin" kelimeleri, "bilme" manasınadır. Vahidi, bu görüşü tenkid ederek şöyle demiştir: "Ayet, mü'minleri, başlarına gelen musibetten ötürü teselli etmektedir. Teselli ise, ancak bilmeye dayanır. Çünkü Allah'ın ilmi, "O'nun timi dışında, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz" t, 47) âyetinin de delâlet ettiği gibi, bütün malumat hakkında umûmidir.

---

[79] 79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/188

[80] 80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/189

[81] 81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/189

3- "İzin"den murad, "Sonra Allah, sizi imtihan etmek için, sizi onlardan geri çevirdi" (Al-i imran, 152) âyetinin de delâlet ettiği gibi, "emir" manasıdır. Buna göre ifâdenin manası, "Allah Teâlâ muharebeyi emredip, sonra o muharebe de böyle bir bozguna müncer olunca, mecazî olarak "bu Allah'ın emriyle oldu" denilebilir" şeklindedir.

4- İbn Abbas (r.a)'dan nakledilen şu görüştür: Âyetteki "izirV'den murad, Allah'ın bu husustaki kaza ve kaderi, hükmüdür. Bu görüş daha uygundur. Çünkü âyet, başlarına gelen musibetten dolayı mü'minleri teselli etmektedir. Teselli ise ancak, "Bu, Allah'ın kazası ve kaderi ile olmuştur" denilerek yapılabilir. Böylece onlar da Allah'ın kazasına rıza göstermiş olurlar.

Sonra Allah Teâlâ, "(Bu, Allah'ın) mü'minleri bilmesi ve münafıkları bilmesi içindi" buyurmuştur. Bu, "Mü'minleri münafıklardan ayırdetmesi" manasınadır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 82[82]

Münâfık Kelimesinin Mânâsı

Vahidî şöyle demektedir: "Bir insan iman ettiğini ifâde edip, iman etmemiş oluşunu kalbinde gizlediğinde, "Adam münâfıklık yaptı, o münafıktır" denilir. Buna göre "nifak", İslâm döneminde ortaya çıkmış bir isim olup, hangi kökten türemiş olduğu hususunda ihtilaf edilerek, şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Bu kelime, Arapların "tarta faresi yuvası" mânasına kullandıkları /jfjjl *^*ü tabirinder^ alınmıştır. Çünkü tarla faresi ve köstebeğin yuvasının iki ağzı vardır, birisine tW>AiH; diğerine de îüiÛJt denilir. Tarla faresi, bu kapıların hangisinden yakalan il maya çalışılsa, diğerinden çıkar kaçar. İşte bundan dolayı münafık da böyle isimlendirilmiştir. Çünkü o, kendisi için iki çıkış yolu koymuştur; birisi İslâm olduğunu ifâde etmesi, diğeri de kâfir olduğunu saklamasıdır. Bu ikisinden, hangisi hususunda onu yakalamak istersen, o diğerinden çıkıp kurtulur."

b) İbnu'l-Enbârî ise, "münafık" kelimesinin, "tünel" manasına gelen kelimesinden olduğunu, bunun, "insanın tünelde kendisini gizlediği gibi, münafık da İslâm ile kendisini saklar" manasında olduğunu söylemiştir.

c) Bu ifâde, tarta faresi yuvası anlamına gelen, kelimesinden alınmıştır. Takat bu, Ebû Ubeyde'nin zikrettiği şekilde değil. Bu şu şekildedir: "Nâfika", tarla faresinin toprağın altında kazıp yaptığı bir odadır. Sonra tarla faresi bu odanın toprağın üstüne çıkış yerini ince bir toprakta örter. Böylece bir şüpheye düştüğünde, o ince toprağı başıyla iter ve çıkıp kaçar. İşte bundan ötürü münafığa da "münafık" denmiştir. Çünkü o, içinde küfrünü saklar. Sen onu eşelediğinde, kendisinden o küfrü atar ve İslâm'a sarılmış görünür. 83[83]

İkinci Mesele

Âyetteki "mü'minleri bilmesi" ifadesinin zahiri, Allah Teâlâ'nın, bu hususta bir bilgi edinmek için, o musibete
izin verdiğini ihsas ettirir. Bu da, Allah'ın ilminin durmadan yenilendiğini düşündürür ki, Allah'ın ilmi hakkında böyle birşey düşünülemez. Binâenaleyh âyetteki "bilme"den maksad, zaten Allah tarafından bilinmekte olan şeylerdir. Bu ifâdelerin takdiri, "mü'min münafıktan ayrılıp iyice belli olsun diye, Allah o musîbete izin vermiştir" şeklindedir. Bunun ne manaya geldiği ise, daha önce geçen (benzeri) âyetlerde izah edilmiştir. Allah n iyi bilendir. 84[84]

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/189-190

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/190-191

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/191

Üçüncü Mesele

Âyette bir hazif olup takdiri, "mü'minlerin imanını ve münafıkların nifakını bilmesi (göstermesi) içindir" şeklindedir. Şuna göre eğer, "Allah Teâlâ niçin şeklinde değil de, şeklinde demiştir?" denilirse, biz deriz ki: "İsim, mananın te'kidine; onun yerine kullanılacak fiil ise mananın teceddüdüne (tekrar tekrar o fiilin işlendiğine) delâlet eder. Buna göre âyetteki, "mü'minleri" kelimesi onların imanlarında bir istikrar bulup, devamlı olduklarına delâlet eder; nifak yapanlar.. " ifâdesi ise, onların o anda nifaka uygun şeyler yaptıklarına delâlet eder."
Sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara, "Gelin, Allah yolunda muharebe edin, yahut müdafaa yapm" denildiğinde" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 85[85]

Birinci Mesele

Bu sözü söyleyenin, kim olduğu hususunda şu iki izah vardır:
a) Esamm, onları (böyle söyleyerek) savaşa davet edenin Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunu söylemiştir.
b) Abdullah İbn Übeyy İbn Selûl münafığının, askeriyle Uhud'a doğru hareket ederken, "Biz kendimizi niçin savaşın içine atalım?" deyip, geri döndükleri rivayet edilmiştir. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte savaşa çıkmış olan bin Kişinin İçinde idiler ve üçyüz kişiydiler. Bunun üzerine onlara, Ebû Câbir İbn Abdullah eI-Ensâri künyesiyie anılan Abdullah b. Amr İbn Haram (r.a), "Düşmanın karşısında Peygamberinizi ve milletinizi tek başına bırakıp gittiğiniz için, size Allah'ı hatırlatırım!" demiştir. İşte âyetteki "Onlara., denildi" ifâdesinden murad, Abdullah (r.a)'ın bu sözüdür. 86[86]

Bu Âyetle "Mûdafaa'nın Mânası

"Allah yolunda muharebe edin, yahut müdafaa yapm" emrinden murad, "Eğer kalbinizde din ve İslâm sevgisi bulunuyorsa, din ve İslâm için savaşın; yok eğer böyle değilse kendinizi, ailenizi ve malınızı müdafaa etmek için savaşın" yani "ya dinin adamlarından, yahut dünyanın adamlarından olunuz" manasıdır. Süddî ve İbn Cüreyc, bunun "Bizimle birlikte savaşmıyorsanız bile, karartınızla (sayı çokluğu ile) bizi düşmanlara karşı müdafaa edin. Çünkü sayı çokluğu, heybetli ve azametli görünüşün sebeplerinden biridir. İlk izah, daha uygundur. 87[87]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Allah yolunda muharebe edin, yahut müdafaa yapın" emri, onların dinî yöndeki arzularını, dünyevî arzularından öne aldıklarını açıkça göstermektedir ki bu da, müslümantn, her işinde dinini dünyasına takdim etmesi gerektiğine delâlet eder. 88[88]

Âyetteki Kıtalden Maksad

Sonra Allahu Teâlâ, 'Onlar, ' 'Biz muharebe bilseydik, elbette arkanızdan gelirdik " dediler. Onlar, o gün imândan ziyade küfte yakın idiler" buyurmuştur ki bu münafıkların verdikleri cevabı ifade etmektedir. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

---

[85] 85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/191

[86] 86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/191-192

[87] 87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/192

[88] 88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/192

1- Bundan murad, "Bu iki ordu kesinlikle savaşmayacaklar, işte biz bundan dolayı geri döndük" manasıdır.
2- Bunun manası, "Biz, savaş denebilecek bir işin olduğunu bilseydik, sizin peşinizden gelirdik, yani bunu yapmak isteyenlerin yaptıkları vuruşmaya savaş denmez. Buna, olsa olsa, "insanın kendini tehlikeye atması" denilir" şeklindedir. Çünkü Abdullah münafığı, Medine'de kalıp Uhud'a çıkılmaması görüşünde idi.
Bil ki bu sözden murad, birinci mana olursa, bu söz fasit olur. Çünkü dünya işlerinde "zannetme", bilme manasında kullanılır. Halbuki o günde savaşın olacağı emareleri apaçık ve ortada idi. Bu şekilde cevap veren o münafığa "O zaman, harpte kılıcını çekmiş birisini gördüğünde, onunla vuruşmaya yeltenmemen gerekir. Çünkü sen, onun savaşıp savaşmayacağını kesin bilmiyorsun" denilir. Dünyevî diğer işlerde de hüküm aynıdır. Halbuki aksine hak olan, muharebe emareleri zuhur ettiğinde, cihadın vacip olacağıdır.Müşrüklerin Uhud eteklerine kadar Medine'ye yaklaşmış olmalarından daha kuvvetli bir ernâre olamaz. Binâenaleyh münafığın bu şekildeki cevabı, alabildiğine âdî ve alçak olduğuna, ve bu cevaptan maksatlarının ya işi karıştırıp örtbas etme, ya da istihza etme olduğuna delâlet eder. Münafığın bu cevaptan maksadının, İkinci İzahtaki mana olması da bâtıldır. Çünkü Allah Teâlâ, müslümanlara yardım edip, ilâhî nusretlni göndereceğini va'adedince, onların böyle bir savaşa çıkmaları, kendilerini tehlikeye atma olmaz. 89[89]

Onlar O Gün İmandan Ziyade Küfre Yakın İdiler

Daha sonra Hak Teâlâ, münafıkların bu cevabı verdikleri esnadaki hallerini beyân ederek, "Onlar, o gün imandan ziyâde küfre yakındılar" buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır: 90[90]

Birinci Mesele

Bu ifâde hakkında şu iki mana verilmiştir:
1- "Onlar, bu Uhud hadisesinden önce, kendilerinin mü'min olduklarını izhâr ediyorlardı ve küfürlerini gösteren
bir emare de zuhur etmiyordu. Fakat ne zaman ki, mü'minlerin ordusundan ayrılıp döndüler, işte o zaman, kendilerinin mü'min zannedilmeleri halinden iyice uzaklaştılar. Bil ki onların, müslümanlara destek olmamaları müslüman olmadıklarını göstermez.
Yine onların, "Biz, muharebe bilseydik, elbette arkanızdan gelirdik" demiş olmaları da, müslüman olmadıklarına delâlet eder. Çünkü biz bu sözün, ya müslümanlarla alay etmeye, ya da Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözüne güvensizliğe delâlet ettiğini beyan etmiştik. Bunun her ikisi de küfürdür.
2- Bundan murad, "Onlar, imân ehlinden ziyâde kâfirlere yardım etmeye daha yakın idiler" manasıdır. Çünkü onların, çekip gitmek suretiyle müslümanlann sayısını ve karartısını azaltmaları, müşrikleri destekleme manasına gelir. 91[91]

İkinci Mesele

Âlimlerin pek çoğu, "Bu, Allah tarafından o münafıkların kâfir olduğu hususunda bir nasstır" demişlerdir. Hasan el-Basri, "Allah Teâlâ, "daha yakındır" dediğinde, bu onların müşrik olduklarını yakinen ortaya kor. Bu, HakTeâlâ'nın, "(Yüzbin hatta daha fazla)" (Saftat, w)âyetinde olduğu gibidir. Binâenaleyh bu ziyâde oluşta herhangtbir şüphe yoktur. Yine mükellef ya mü'mindir, ya da kâfirdir. Binâenaleyh âyet, daha yakın oluşu gösterince, bu

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/192-193
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/193
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/193

onlarda küfrün olduğunu gösterir" demiştir. Vahidi, "el-Basît" adlı eserinde şöyle der: "Bu âyet, kelime-i tevhid getiren kimsenin küfre nisbet edilemiyeceğine, ve mutlak olarak onun kâfir olduğunun söylenemeyeceğine delildir. Çünkü Allah Teâlâ, onlar "Lâilâhe illallah, Muhammedur-resûlullah" (Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın resulüdür) dedikleri için, gerçekte kâfir olmalarına rağmen, mutlak olarak kâfir olduklarını söylememiştir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Ağızlarıyla, kalplerinde olmayanı söylüyorlardı" buyurmuştur. Bu ifâde, "Onların dilleri ve sözleri, kalplerinde olana terstir. Onlar, her nekadar dilleriyle iman ettiklerini söyleseler de, kalplerinde küfrü saklamaktadırlar" manasındadır.
Hak Teâlâ sonra da, "Allah, onların gizlediğini pek iyi bilmektedir" buyurmuştur. Buna göre eğer, "Bilinen birşey, iki bilen tarafından bilindiğinde, onlardan biri onu diğerinden daha iyi biliyor olamaz. Binâenaleyh âyetteki, "Allah daha iyi bilendir" ifâdesi ne manaya gelir?" denilir ise, biz deriz ki; Bundan maksad, Allah Teâlâ'nın, o durumların detayını, hiç kimsenin bilemeyeceği bir şekilde bitmesidir. 92[92]

Münafıkların, Müminleri Moral Yönünden Bozguna Sevketmeleri

"Kendileri (evlerinde) oturdukları halde, kardeşlerine, "Eğer bizi dinieselerdi öldürülmezlerdi" diyen o adamlara de ki "Haydi öyle ise, ölümü kendi nefislerinizden geri çevirin, eğer sâdık kimseierseniz..." (Âl-i İmran, 168).
Bil ki Allah Teâlâ, "Biz muharebe bilseydik, elbette arkanızdan gelirdik" dediklerini naklettiği kimselerin, oturup kaldıkları ve geri kalışlarına hüccet getirdikleri gibi, başkalarını da geri koymaya çalışıp, bunun için de delil getirdiklerini anlatmıştır. Binâenaleyh Allah Teâlâ o kimselerin, kardeşlerine, "Harbe katılanlar bizim sözümüzü dinleselerdi, öldürülmezlerdi" dediklerini ve böylece, kâfirlere karşı savaşta Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymak niyetinde olanları ölümle korkuttuklarını nakletmiştir. Çünkü onlar, Uhud'da müslümanların başına gelen ölümleri biliyorlardı. İnsanların hayatı sevmelerinin, tabiatlarının gereği olduğu malumdur. Binâenaleyh böyle bir ölüm şüphesinin, onların kalplerine düşmesi, şeytanın verdiği bir vesvese gibi olur. 8u âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 93[93]

Birinci Mesele

Âyetin başındaki kelimesinin, cümle içindeki mahalli hususunda şu görüşler söylenmiştir:
a) Bu ifâde sözünden bedel olarak mansubtur.
b) ifâdesindeki cemî failden bedel olarak merfûdur.
c) Mahzûf bir mübtedanın haberi olarak merîudur ve takdiri "Onlar şöyle şöyle olanlardır" şeklindedir.
d) Zemm yerinde olarak zemme delâlet eden mahzuf bir fiille mansubdur, 94[94]

İkinci Mesele

Müfessirler, bu âyetteki "diyenler"den muradın, Abdullah İbn Ubeyy ve onun taraftarları olduğunu söylemişlerdir. Esamm, bunun caiz olmayacağını söyleyerek şöyle demiştir: "Abdullah İbn Ubeyy, Uhud günü Hz. Peygamber'le beraber cihada çıkmıştı. Bu söz ise savaşa katılmayanlar hakkındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Kendi (evlerinde) oturdukları halde, kardeşlerine... eğer oturma hususunda bizi dinleselerdi, öldürülmezlerdi" buyurmuştur ki, bu söz savaşa çıkanlar ile, bundan sonra onları cihaddan çevirme konusunda bir şüphe meydana getirmek için, cihada çıkmaya niyetli ve azimli olan kimseler için, cihada katılmayanların cihaddan sonra söylemiş oldukları bir sözdür." [95][95]

---

[92] 92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/193-194
[93] 93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/194-195
[94] 94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/195

Üçüncü Mesele

ifâdesinin manası, "yani, kardeşleri için dediler" demektir. Bu kardeşliğin, neseb bakımından; veyahut da aynı memleketten olma veyahut Hz. Peygamber'e düşman olma, ya da putlara ibâdet etme hususundaki müştereklik sebebiyle meydana gelmiş olan kardeşlik olduğuna dair izah daha önce geçmişti. Allah en iyisini bilendir. [96][96]

Dördüncü Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, "Ve oturdular" ifâdesinin başındaki vâv, haliyye vâvıdır. Bu
oturup kalmanın manası, cihâda katılmama, cihada karşı oturup kalma demektir. Yani, "Uhud'da öldürülenler, bizim oturduğumuz gibi otursalar, bizim yaptığımız gibi de yapsalardı, kurtulurlar ve öldürülmezlerdi." Sonra Cenâb-ı Hak buna, "Deki: "Haydi öyle ise, ölümü kendi nefislerinizden geri çevirin, eğer sâdık kimselerseniz!" diyerek cevap vermiştir. [97][97]

"Ölümü Kendinizden Uzaklaştırın!" Emrinin Mânası

Eğer, "Aradaki fark açık olmasına rağmen, bu şekilde istidlal etmenin manası nedir? Öldürülmekten sakınmak mümkündür, ama ölümden sakınmak kesinlikle mümkün değildir" denilirse, cevaben deriz ki:
Allah Teâlâ'nın zikretmiş olduğu bu delil, ancak biz kaza ve kadere inanıp, onu itiraf ettiğimiz zaman söz konusu olur. Bu böyledir, çünkü biz var olan her şeyin, ancak Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geldiğini söylediğimiz zaman, bir kâfirin bir müslümanı ancak Allah'ın kaza ve kaderiyle öldürebileceğini itiraf etmiş oluruz. Bu durumda da, öldürülme ile ölüm arasında geriye herhangi bir fark kalmaz. İşte bundan dolayı, böyle bir istidlal doğru olur. Ama biz, kulun fiilinin Allah'ın takdiri ve kazasıyla olmadığına hükmettiğimiz zaman, ölümle öldürülme arasındaki fark, sizin bahsetmiş olduğunuz, şekil bakımından açık ve zahir olur. Bu da, Allah Teâlâ'nın bahsetmiş olduğu delilin bozukluğu neticesine götürür. Böyle bir neticeye ulaştıranın ise bâtıl olacağı herkesin ma\ûmuö.uv. Binâenaleyh, bu âyetin bütün her şeyin Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geldiğine delâlet ettiği sabit olmuş olur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer sadık kimselerseniz" buyruğuna gelince, yani "Eğer siz kötülüklerden sakınma, gayelere nail olma ile meşgul olmanız hususunda sadık, doğru kimseler iseniz..." demektir. [98][98]

Allah Yolunda Öldürülenler Ölü Değildir

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma. Bilakis onlar, Bableri katında diridirler, Allah'ın lütf-u inayetinden kendilerine verdiği şeyler ile sevinerek, nzıklanırlar. Arkalarından henüz onlara katılamayanları da: "Onlara hiç korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir" diye müjde vermek isterler" (Al-i imran. 169-170).
Bil ki münafıklar, Uhud gününde cihada çıkanlar hakkında söyledikleri gibi, "Cihad öldürülmeye yol açar, öldürülmek ise hoş bir şey değildir. Binaenaleyh, cihaddan sakınmak gerekir" demek suretiyle, savaşa katılma hususunda arzulu olanları geri bırakınca, Allahu Teâlâ onların, "Cihâd, öldürülmeye yol açar" sözlerinin, ölümün Allah'ın kaza ve kaderiyle

---

[95][95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/195
[96][96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/195
[97][97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/195
[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/195-196

meydana geldiği gibi, öldürülmenin de ancak Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geleceğini bildirerek, bu sözlerinin bâtıl olduğunu beyan buyurmuştur. Binaenaleyh, Allah'ın öldürülmesini takdir ettiği kimsenin, ondan sakınması mümkün değildir. Öldürülmesini takdir etmediği kimselerin de, öldürülme endişeleri olmamalıdır.
Sonra Cenâb-ı Hak onların o şüphesine bu âyette, başka bir cevapla cevap vererek şöyle demiştir: "Biz Allah yolunda öldürülmenin istenmeyen bir şey olduğunu kabul etmiyoruz. Hem bu nasıl söylenebilir ki? Çünkü Allah, yolunda öldürülen kimseyi, ölümünü müteakip diriltir, ona hususî olarak bir yakınlık ve ikram dereceleri ihsan eder, yine ona çeşitli rızıkların en üstününü verip onu sevinç ve sürür derecelerinin en yücesine ulaştırır. Binaenaleyh, hangi akıllı bu şekilde öldürülmenin kötü olduğunu söyleyebilir? Âyetin, kendisinden önceki âyetlerle münasebeti, işte budur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 99[99]

Birinci Mesele

Bu âyet, Bedir ve Uhud şehidleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü bu âyet nazil olduğunda, bu iki meşhur günde öldürülenlerin dışında başka bir şehid yok idi. Münafıklar da, m üs l uman l ardan bu iki günde öldürülenler gibi öldürülmesinler diye, mücahidleri cihaddan uzaklaştırmak, nefret ettirmek istiyorlardı. Halbuki Allahu Teâlâ, müslümanları bu iki günde cihad edip öldürülen kimselere benzemeye, onlar gibi olmaya davet etsin diye, bu iki günde öldürülenlerin fazilet ve mertebelerini beyan etmiştir. Sözün özü şudur: Cihadt terkeden kimse, dünya nimetlerine bazan ulaşır, bazan da ulaşamaz. Ulaştığının farzedilmesi halinde bile, bu dünya nimetleri önemsiz ve geçicidir. Savaşa yönelen kimseler ise, kesinlikle âhiret nimetlerine nail olur. Bu nimet büyük bir nimettir. Büyüklüğünün yanında da, devamlı ve ebedîdir. Durum böyle olunca, cihada katılmanın, onu bırakıp katılmamaktan daha efdal olduğu ortaya çıkmış olur. 100[100]

İkinci Mesele

Bil ki âyetin zahiri, Allah yolunda öldürülenler o kimselerin diri olduklarına delâlet etmektedir. Bu "diri olma" ile, ya hakîki mana veya mecazî mana murad edilmiştir. Bundan hakiki mananın murad edilmesi halinde onlar ya âhirette diri olacaklar, yahut da şu anda diridirler. Şu anda diri olmalarının murad edilmesi halinde, bundan murad ya ruhani, yahut da cismani bir hayatı kabul (isbat) etmektir. İşte bu âyet hakkında zikredilmesi mümkün olan derli toplu mana bunlardır. 101[101]

Mutezileye Göre Şehitlerin Diriliği Ahirettedir

Birinci ihtimal: Âyeti, "Onlar âhirette diri olacaklar" şeklinde tefsir etmektir ki, bu görüşü Mutezile kelâmcılanndan bir grup benimsemiştir. Meselâ, Ebu Kasım el-Kabî bunlardandır. O, şöyle demektedir: "Çünkü Allah'ın kendilerinden bahsetmiş' olduğu o münafıklar, "Muhammed'in arkadaşları, kendilerini ölüme atıyorlar. Böylece de öldürülüyorlar, böylece de hayatlarını tam yaşayamayarak herhangi bir hayra da ulaşamıyorlar" diyorlardı. Onlar bunu, öldükten sonra dirilmeyi ve âhiret hallerini inkâr ettikleri için söylüyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak onları tekzib etmiş, bu âyeti ile de, Allah yolunda öldürülen o kimselerin diriltileceklerini, nzıklandınlacaklarım ve kendilerine çeşitli ferah, neşe ve mutlulukların ulaştırılacağını beyan buyurmuştur. 102[102]

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/196-197
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/197
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/197
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/198

Mutezilenin Bu Fikrinin Yanlışlığının Delilleri

Bil ki, Kabî'nin bu görüşü bize göre yanlıştır. Bunun böyle olduğunun delilleri ise şunlardır:
Birinci hüccet? Hak Teâlâ'nın, "Bilâkis onlar, diridirler" ifâdesinin zahiri onların, bu âyet nazil olduğu zaman diri olduklarını gösterir. Binaenaleyh bundan sonra âyeti, onların "âhirette dirilecekleri" manasına hamletmek, âyetin zahirini terketmek demektir.
İkinci hüccet: Rahmet, fadl ve ihsan tarafının azâb ve ceza tarafından daha müreccah olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Allahu Teâlâ, azâb görecek kimseler hakkında, onlara azâb etmek için kıyametten önce onlart dirilttiğini belirtmiştir. Çünkü O, "Suda boğuldular. Ardından da bir ateşe atıldılar" (Nûh, 25) buyurmuştur ki, ifâdesinin başındaki fâ harfi, takîbiyye harfidir. Onlara azâb etme, hayat şartına bağlanmıştır. Yine Cenâb-ı Hak, "Onlar, sabah aksam ateşe arzolunacaklar (ateşe karşı tutulacaklar)" (Garrr, 45) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak kıyametten önce, kendilerine azâb etmek için, azâb edeceği kimseleri diriltince, O'nun kendilerine ihsanda bulunup mükâfaat vermek için, mükâfaatı haketmlş kimseleri kıyametten önce diriltmesi daha evlâ otur.
Üçüncü hüccet: Şayet Cenâb-ı Hak, "Onları, cennette öldükten sonra dirilteceği zaman diri yapacağını" kastetmiş olsaydı, O, Hz. Peygamber'e, Hz. Peygamber'in bütün mü'minlerin böyle olacağını bilmesine rağmen, "sakın sar.ma" demezdi. Ama biz bunu, kabir mükâfaatı manasına hamlettiğimizde, Cenâb-ı Hakk'ın resulüne "sakın sanma" demesi güzel ve yerinde olur. Çünkü belki de Peygamber, Allahu Teâlâ'nın, kendisine itaat edip ihlaslı olanları böyle bir şerefle teşrif edeceğini bilmiyordu. Halbuki Allahu Teâlâ onları, kendilerine mükâfaatı arı m ulaştırmak için, kıyametten önce diriltir.
Buna göre şayet, "Hz. Peygamber (s.a.s), her ne kadar onların, Öldükten sonra diriltilme sırasında Rableri katında diriltileceklerini bilse bile, ama ne var ki O, onların cennetliklerden olacaklarını bilmeyebilirdi. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ'nın peygamberini, onların dirilecekleri ve mükâfaat ve sürûrlara gark olacaklarını belirtmek suretiyle müjdelemiş olması caizdir" denilirse, biz deriz ki:
Hak Teâiâ'nın, "Sakın saramı" ifâdesi, ölümü içine almaktadır. Çünkü Hak Teâlâ, "Allah yolunda öldürülenleri, sakın ölüler sanma" buyurmuştur. Binaenaleyh, böyle bir zannı ortadan kaldıracak şey, onların şu anda diri olmalarıdır. Çünkü burada, onların kıyamette diri olacakları hususunda bir şüphe yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Sevinerek, rızıklanırlar...' ifâdesi mübtedânın haberidir. Bu, sanma ile uzaktan ve yakından herhangi bir alâkası yoktur. Böylece bu soru kendiliğinden ortadan kalkmış olur.
Dördüncü hüccet: Cenâb-ı Hak, "Arkalarından henüz kendilerine katılmayanları da., diye müjde vermek isterler" buyurmuştur. Onlara katılmayanların, mutlaka dünyada bulunmaları gerekir. Binâenaleyh, onların dünyada bulunan kimseleri müjdelemek istemelerinin, mutlaka kıyametin kopmasından önce olması gerekir. Müjdelemek işi ise, mutlaka bir hayat ve dirilikle mümkün olabilir. Binaenaleyh bu da, onların kıyametten önce diri olduklarına delâlet etmektedir. Bu istidlalimiz hakkında, ileride zikredilecek olan başka bir mesele gelecektir.
Beşinci hüccet: İbn Abbas (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şehidlerin sıfatı hakkında şöyle dediğini söylemiştir: "Şehidlerin ruhları, yeşil kuşların içlerindedir. Bu kuşlar cennet nehirlerinin kenarlarına konar, cennet meyvelerinden yer, istedikleri yerlerde gezer dolaşır ve arşın altında, altından kandillere sığınırlar. Şehidler, meskenlerinin, yiyecek ve içeceklerinin güzelliğini ve hoşluğunu görünce, şöyle derler: "Keşke kavmimiz, cihâd konusunda arzulu ve İstekli olmaları İçin, bizim içinde bulunduğumuz nimetleri ve Allah'ın bize nasıl muamele ettiğini bilseler!" Bunun üzerine Cenâb-ı hak, "Kardeşlerinize, ben sizin namınıza haber verir ve onlara arzunuzu ulaştırırım" deyince, onlar buna son derece sevinirler ve mutlu olurlar. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyeti indirdi."
Abdullah İbn Mesûd (r.a)'a bu âyet hakkında sorulduğunda o şöyle dedi: Onu biz de sorduk, bunun üzerine bize şöyle denildi: "Şehidler, yeşil bir kubbe altında, cennet kapısında bir nehir kenanndadırlar." Başka bir rivayete göre ise, yeşil bir bahçe içindedirler.

Câbir İbn Abdullah'dan Hz. Peygamberin şöyle dediği rivayet edilmiştir: '7yi bil ki, Vhud gününde başına gelenden ötürü, Allah 'm, babanı diriİterek, ' 'Ey Abdullah İbn Amr, sana ne yapmamı istersin?" dediğini, bunun üzerine Abdullah'ın da, "Ya Rabb'i, beni dünyaya göndermeni ve senin uğrunda yeniden öldürüimeyi arzu ediyorum" dediğini sana müjdeliyorum..." Bu konudaki rivayetler, nerdeyse tevatür derecesine varmıştır. Binâenaleyh, bu nasıl inkâr edilebilir?
Kâbı, bu rivayetleri tenkid ederek şöyle demiştir: "Bu caiz değildir; çünkü ruhlar nimetlenmezler. Nimetlenecek olan, kendisinde ruh bulunduğu zaman, ancak bedendir, ruh değildir. Bedene nısbetle ruhun yeri, bedenin kuvveti durumundadır. Yine, rivayet edilen haberin zahiri, bu ruhların kuşların kursaklarında bulunmasın» gerektirir. Yine bu haberin zahiri, o ruhların cennet nehirlerinin kenarında bulunmalarını., cennetin meyvelerinden yemelerini ve istedikleri yerlerde gezip dolaşmalarını gerektirir. Bu ise, onların kuşların kursaklarında bulunması keyfiyyetine ters düşer."
Buna şu şekilde cevap verilir: Birinci tenkidiniz, ruhun cisimle kaim olan bir araz olduğu görüşüne bina edilmiştir. Biz durumun böyle olmadığını beyân edeceğiz. İkinci tenkidinize gelince, bu da kabul edilemez. Çünkü, bu gibi kelimelerden maksad. çeşitti rahatlık ve sürürların bulunmasını; hiçbir korku ve âfetin mevcut olmamasını kinaye yoluyla anlatmaktır. Bu ihtimal hakkında sözün özü budur. 103[103]

Şehidlerin Şimdi Diri Olmaları

İkinci ihtimal, bundan maksat, şehidlerin şu anda diri olmalarıdır. Bu görüşte olanlardan bazıları, bu hayat sahibi olmanın, ruh için olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da bu hayat sahibi olmanın, beden için olduğunu söylemişlerdir. Bu konuya girmeden önce, bir mukaddime yapmak gerekir. Bu mukaddime de şudur: İnsan şu bünyeden ibaret değildir. Bunun böyle olduğunun delili şu iki husustur:
a) Bu bünyenin cüzleri, bir erime, çözülme ve değişime uğrama içindedirler. Halbuki insan denince, ömrünün başından sonuna kadar aynı kalan bir varlık hatıra gelir. Devamlı kalan, değişime uğrayandan başkadır. Bizim bu söylediğimizi şu husus da te'kîd eder: İnsan bazan gürbüz olur, bazan da zayıflar. İşin başında bedeni küçüktür; sonraysa büyür ve gelişir. Şüphe yok ki her insan, ruhunda, kendisinin ömrünün başından sonuna kadar tek bir şey olduğunu hisseder. Böylece de, bizim söylediğimiz şey doğru olur.
b) İnsan, bazan, bütün uzuv ve cüzlerinden gafil, bihaber olduğu halde, kendi varlığını hisseder, bilir. Bilinen bilinmeyenden başkadır. Binaenaleyh, bu iki izahla da, ruhun hissedilen bu bedenden başka bir şey olduğu ortaya çıkar. Daha sonra bunun, ateşin kömüre, yağın susama ve gülsuyunun da güle sirayet etmesi gibi, bu bedene sirayet etmesi gibi hususî bir madde olması da muhtemeldir. Yine ruhun, kendi kendine kaim bir cevher olması, ne cisim, ne de cisime dahil bulunmaması da muhtemeldir. Bu her iki görüşe göre de, beden öldüğü zaman bu şeyin ondan diri olarak ayrılması uzak bir ihtimal olmaz. Biz, onu Allah'ın öldürdüğünü söylesek de Cenâb-ı Hak ona yeniden hayat verir.
Bu izaha göre de, bu âyette olduğu gibi, kabirdeki mükâfaat hakkındaki şüpheler tamamen zail olur. Keza, "Suda boğuldular. Ardından da bir ateşe atıldılar" ınüh, 25) buyruğunda da belirtildiği gibi, kabir azabı ile ilgili bütün şüpheler de ortadan kalkmış olur. Böylece de, bizim anlattıklarımızla, bu meselede bir imkânsızlığın olmadığı ortaya çıkmış oldu. Âyetin zahiri de buna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, bu kanâate varmak gerekir. Bizim söylediğimiz bu hususu Kur'ân, hadis ve akıl da teyid etmektedir. 104[104]

Ölümden Sonra Ruh Hayatının Devamına Dair Âyetler

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/198-200
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/200-201

Kur'ân'dan delillere gelince, bunlar pekçok âyettir;

a) "Ey itminâne ermiş olan ruh! Dön Rabb'ine, sen O'ndan razı, O da senden razı olarak.. Haydi git kullarımın içine, gir cennetime..." (Fecr. 27-30) âyetidir. Cenâb-ı Hakk'ın "Dön Rabb'ine" emrinden maksadın ölüm olduğunda şüphe yoktur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Haydi gir kullarımın içine" buyurmuştur ki, bu kelimenin başındaki fâ harfi, böyle bir hayatın, ölümün akabinde olacağına delâlet etmektedir ki, bu da bizim söylediğimize delâlet eder.

b) "Nihayet herhangi birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz hiçbir şeyi eksik yapmaksızın onun ruhunu alırlar" (Enam. 61) buyurmuştur ki, bu da bedenin ölümüdür. Bu ifâdenin peşinden Cenâb-ı Hak, "Sonra bunlar, Hak olan mevlâlanna, Allah'a döndürülmüşlerdir" (Enam, 62) buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "döndürülmüşlerdir" buyruğundaki vâv harfinin (zamirin) mercii, ruhlardır. Bu, ancak kendine ve zâtına mahsus bir hayat ile olabilir. Böylece bu, onun (ruhun) bedenin ölümünden sonra da devam ettiğine delâlet etmiştir.

c) Hak Teâlâ'nın, "Şimdi, eğer o, mukarreblerden ise, (onun nasibi) artık rahatlık, güzel rızık ve Nâim cennetidir" âyetidir, "Artık rahatlık" kelimesinin başındaki takibiyye fası, rahatlığın, güzel rızkın ve Naîm cennetinin ölümün peşinden tahakkuk edeceğine delâlet eder. 105[105]

Ölümden Sonra Ruh Hayatının Devamına Dair Hadisler

Bu hususun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kim ölürse, onun kıyameti kopmuştur" şeklindeki hadisidir. Bu ifâdenin, başındaki fâ da, takibiyye fası olup, herkesin kıyametinin ölümünden sonra olacağına delâlet etmektedir. Büyük kıyamete gelince bu, Allah'ın katında malum olan bir zamanda vuku bulacaktır. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "Kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe; veyahut da cehennem çukurlarından bir çukurdur"106[106] buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a,s)'in Bedir gününde, şehid edilen kimselere seslenerek, "Siz de Rabb'inizin va'adettiginigerçek olarak buldunuz mu?" (Arat. 44) dediği; bunun üzerine de kendisine, "Ya Resûlallah, onlar ölüdürler. Binâenaleyh sen onlara nasıl seslenebiliyorsun?" denildiğinde O'nun, "Onlar, sizden daha iyi duyarlar" dediği, veyahut da bu anlamda bazı ifâdeler söylediği rivayet edilmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ın velileri Ölmezler; ama onlar, bir evden (dünya) başka bir eve (âhiret) nakledilirler" buyurmuştur. Bütün bunlar, nefislerin (ruhların), bedenlerin ölümünden sonra da devam ettiklerine, yaşadıklarına delâlet eder. 107[107]

Öldükten Sonra Rûh Hayatının Devamına Dair Aklî Deliller

Aklî delillere gelince, bunlar birkaç tanedir:

a) Uyku zamanı beden zayıflar. Bedenin zayıflaması ise ruhun zayıflamasını gerektirmez. Bilâkis uyku esnasında ruh kuvvetlenir ve çeşitli halleri müşahade edip bazt gayblara muttali olur. Bedenin zayıflaması ruhun zayıflamasını gerektirmeyince, bu durum beden öldükten sonra ruhun ölmediği şeklindeki zannımızı kuvvetlendirir.

b) Fikirlerin çokluğu, dimağın kurumasına bir sebeptir. O'nun kuruması ise, ölüme sebebiyet verir. Bu fikirler, nefsin ilâhi bilgilerle kemâle ermesinin sebebidir. Bu, ruhun son derece kemâle ermesidir. Binâenaleyh ruhun kemâle ermesine vesile olan şey, ,ıynı zamanda bedenin noksanlaşmasına bir sebeb teşkil etmektedir. Bu da, ruhun bedenin ölümü ile ölmediği şeklindeki zannımızı kuvvetlendirmektedir.

c) Ruhun halleri, bedenin hallerinden farklıdır. Çünkü ruh, ilâhi marifet ile sevinir ve güzelleşir. Bunun böyle olduğunun delili, "Haberiniz olsun ki kalpier ancak zlkrullah ile yatışır, rahatlar" (Rad, 28) âyetidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ben Rabb'imin yanında geceliyorum.

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/201

106[106] Tirmizî, Kıyame, 26 (4/640).

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/201-202

O, bana yedirip İçirir"108[108] buyurmuştur. Bu yiyip içmenin, marifetullah, muhabbetullah ve gayb âlemlerinin nurları ile nurlanmaktan ibaret olduğunda bir şüphe yoktur. Biz de insanların, bir hükümdara hizmet ettiği, bir makamı ele geçirdiği, veyahut da sevgilisine kavuştuğu için ileri derecede bir sevinç hissettiklerinde, yemeyi içmeyi unutup, yemeye içmeye davet edildiklerinde, kalplerinde ona karşı aşın bir nefret duyduklarını görüyoruz. Marifetutlaha iyice dalmış otan arifler, kendilerinde böyle bir nurun parıldadığını ve böyle bir sırrın kendilerine açıldığını hissettiklerinde, açlık ve susuzluğu kesinlikle duymazlar. Velhasıl ruhanî saadetler, bedenî saadetlere âdeta zıttır. Bütün bu hususlar, ruhun bağımsız olup bedenle bir alakası olmadığına galib bir zan ile hükmetmeyi gerektirir. Bu böyle olunca, bedenin ölümü ite ruhun da ölmemesi gerekir. Bu noktada, ikna edici bu deliller kifayet etsin.

Bil ki bu kaide iyice yerleştiğinde, kabir mükâfaatı ve azabı hakkında Kur'ân'da bulunan âyetlerin delâletine dair şüphe ve müşkilatlar ortadan kalkar. Bu kaideyi böylece kavradığın zaman biz deriz ki: Bazı müfessirler, şehidlerin ruhlarının, kıyamete kadar Arş'ın altında her gece rükû ve secde ederek, diri olarak kalacaklarını söylemişlerdir. Bunun delili, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şu hadis-i şerifidir:

"Kul, şeddede iken uyuyup kaldığı zaman, Allah Jeâlâ onunla meleklerine karşı övünür ve "Şu kuluma bakınız. Onun ruhu benim yanımda, bedeni de benim hizmetimde.. "der.'

Bil ki Hak Teâlâ, ' Bilâkis onlar, Rableri katında diridirler" âyeti de, bu gerçeğe delâlet etmektedir. "katında" lafzı bu âyette zikredildiği gibi, "O'nun katındaki (melekler). Ona ibâdet etmekten asla kibirlenmezler ve yorulmazlar" (Enbiya. 19) âyetinde de meleklerden bahsedilirken zikredilmiştir. Allah katında bulunmalarından dolayı melekler için hasıl olan saadeti anladığın zaman, yine Allah katında bulunmalarından dolayı şehidler için de böyle bir saadetin olacağını anlarsın. İşte bütün bunlar, akla âhiret marifetinin kapılarını açan izahlardır. 109[109]

Şehidlerin Bedenleriyle MükâfaatlandırılmaIarında Mevcut Müşkilat

Üçüncü İhtimal, bu âyetin tefsiri hususundaki bu ihtimal, bu hayatın bedenler için söz konusu olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Bu görüşü benimseyenler de kendi aralarında ihtilaf etmişler ve bazıları şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, şehidlerin bedenlerini göklere, Arş'ın altındaki kandillere doğru yükseltip onlara çeşitli ikram ve saadetler vermiştir." Bazıları da, "Cenâb-ı Hak, bu bedenleri yeryüzünde bırakmış ve onları orada dirilterek bu saadetleri onlara vermiştir" demişlerdir.

Bazı âlimler bu görüşü tenkid ederek şöyle demişlerdir: "Biz bu şehidlerin bedenlerini kurtların kuşların yediğini görüyoruz. Bu durumda, yâ Hak Teâlâ'nın, o bedenleri o yırtıcı hayvanların karınlarında diriltip, onlara oralarda bu mükafaatları ulaştırdığı söylenir; yahut da yırtıcı hayvanların karınlarındaki bu parçaların, oralardan ayrıldıktan sonra Allah Teâlâ'nın onları yeniden biraraya getirip birleştirerek hayat verip mükafaatlarını verdiği söylenebilir ki bütün bunlar uzak ihtimallerdir. Bir de biz, bazan öldürülen bir insanın cesedinin bozulup çürüyünceye ve ondan cerahat ve irin akıncaya kadar günlerce öyle kaldığını görüyoruz. Binâenaleyh biz onun canlı, çeşitli nimetlerden istifade eden, akıllı ve bilgili bir varlık olduğunu mümkin görürsek, saçma sapan konuşmuş oluruz.

Dördüncü İhtimal: Âyetin tefsirinde bir izah da şöyle dememizdir: Onların diri olmalarından maksad, onlarda hayatın bizzat bulunması değildir. Aksine bundan maksad, bazı mecazi manalardır. Bunu şu şekillerde açıklayabiliriz;

1- Esâmm el-Belhî şöyle demiştir: "Ölen, dinî bakımdan çok önemli bir kişi olup, kıyamet günü akıbeti de sevinç, mutluluk ve izzet-u ikram olunca, onun için, "O diridir, ölmemiştir" denilebilir. Nitekim kendisine hiç faydası olmayan ve kendisinden hiç kimsenin istifâde edemediği câhil bir kimse hakkında da, "O ölüdür, diri değildir" denilir. Yine bu, ahmak kimse

---

108[108] Buhâri, Temenni, 9; Müslim, Sıyâm, 57-58 (2/774-775).

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/202-203

için "O bir eşektir"; eziyet veren kimse hakkında da "O bir canavar" denilmesi gibidir. Rivayet olunduğuna göre Abdulmelik İbn Mervan, Zührî ile tanışıp, onun anlayışını ve ilmî seviyesini farkedince ona, "Senin gibilerini halef bırakan kimseler ölmez" demiştir. Özet olarak, insan ölüp geride güzel bir övgü ve güzel bir nam bıraktığı zaman, onun hakkında mecazî olarak, şüphe yok ki "O ölmedi, diridir" denilir."

2- Bazıları, bu mecazi mananın "Onların bedenleri kabirlerinde bozulmadan kalır ve toprağın altında kesinlikle çürümez" şeklinde olduğunu söylemiş ve rivayet olunan şu hadiseyi buna delil getirmişlerdir: Muaviye (r.a), şehidlerin kabirlerinin bulunduğu yerde bir su kaynağı bulmak istedi ve "Kimin bu yerde bir ölüsü varsa, onu buradan çıkarsın" diye ilân edilmesini emretti. Câbir der ki: "Bunun üzerine, biz oraya gidip ölülerimizi, bedenleri hala ter-ü taze olduğu halde çıkardık. Hatta onlardan birinin parmağına toprağı eşeleyen bel takılınca parmaktan kan damladı."

3- Onların diri olmalarından maksad, ölenlerin yıkandığı şekilde onların yıkanılmamalarıdır. Bu âvet hakkında söy\erû\en\erin \amam\ işte buduv. MaNükatm sırlarını en iyi bilen Allah'tır. 110[110]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Âyetteki "Sakın ima" ifâdesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e veya herkese bir hitaptır.

Bu ifâde şeklinde de okunmuştur ki, bu okuyuşa göre şu manalar verilmiştir: **a)** Allah'ın Resulü sanmasın..."; **b)** "Hiçbir sanan sanmasın.."; **c)** "Allah yolunda canlarını verenler, kendilerini ölüler sanmasınlar." Bu kelime sin harfinin fethasıyla okunmuştur. İbn Âmir, şeddeli olarak şeklinde okurken; diğer kıraat imamları, şeddesiz olarak şeklinde okumuşlardır. 111[111]

Dördüncü Mesele

Âyetteki "Bilakis onlar... dirfdjrler buyruğu hakkında Vahidî, "Bu kelâmın takdiri, 'Bilâkis onlar diridirler" şeklindedir" demiştir. Keşşaf sahibi "Aksine onları diriler san" manasında olmak üzere bu kelimenin mansub olarak şeklinde de okunduğunu söylemiştir. Ben derim ki, Zeccâc şöyle diyor: "Eğer bu kelime mansub olarak şeklinde okunacak olsaydı, o zaman, "aksine onları diriler san, zannet!" manasında olması caiz olurdu." Ebû Ali el-Farisî, bu hususu tenkid ederek şöyle der: "Bu caiz değildir, çünkü bu, şüpheye düşmeyi emretmektir. Şüpheyi emretmek ise, Allah için caiz değildir. "Hisbân" masdarını ilim manasına almak, onunla tefsir etmek caiz değildir. Çünkü, dilcilerden hiçbiri bunu söylememiştir." Zeccâc, el-Farisî'ye cevap vererek şöyle diyebilir: "Hîsbân" şekk değil, zan demektir. O halde daha niçin, "Allah'ın zannı emretmesi caiz değildir" demediniz? İçtihad edilen bütün hususlarda Allah'ın mükellef tutması da, ancak zan ile değil midir?"

Ben derim ki, Zeccâc ile Ebû Ali el-Farisî arasında cereyan eden bu münazara, bu ifâdenin nasb ile şeklinde okunmayacağına delâlet eder. Hatta Zeccâc, bunun Arapçada bir izah tarzının bulunduğunu iddia ederken, el-Farisî bu hususta ona karşı gelmektedir. İ'rabda bir izah şekli, bir vechi bulunan her bir tarzda okumak (kıraat etmek) caiz değildir. 112[112]

"Allah İndinde" Tabirinin Manası

Hak Teâtâ'nm, "Rableri katında" buyruğu hakkında da şu izahlar bulunmaktadır:

a) "Onlara, Allah'tan başka hiç kimsenin ne bir fayda, ne de bir zarar veremiyeceği bir

---

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/203-204

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/204

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/205

yerdedir.." demektir.

b) "Onlar, Rableri katında dindirler..." Yani "Onlar, Rablerinin ilmine ve hükmüne göre diridirler." Bu, "Bu mesele Şafiî nezdinde, ona göre böyledir. Ebû Hanife nezdinde, ona göre ise, bunun aksinedir" denilmesi gibidir.

c)kelimesi, yakınlık ve ikramda bulunma manasındadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun katındaki (melekler), O'na ibâdet etmekten asla kibirlenmezler.." (Enbiya,i9)ve "Rabb'in katında olanlar..." (Fussitet,38) âyetlerinde olduğu gibidir. [113][113]

Şehidlerin Rızıklandırılmaları

Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın lütf-u inayetinden kendilerine verdiği şeyler ile sevinerek nzıklamrlar" cümlesine gelince, bil ki kelamcılar şöyle demişlerdir: "Sevap, saygt ile beraber bulunan katıksız ve devamlı olan bir menfaattir. Buna göre âyetteki, "rızıklamrlar" kelimesi, bu menfaata işarettir; "sevinerek" ifâdesi, bu saygı sebebi ile meydana gelen sevince işarettir." Hökemâ (feytosoflar) ise söyle demişlerdir: "Kutsî ruhların cevherleri, ilâhi nurlar ile aydınlandığı zaman iki bakımdan sevinç duyarlar:

a) Bu ruhların zatlarının, kutsî cilalar ve ilâhî marifetler ile parlaması, aydınlanması ve ışık saçar hale gelmesi bakımından;

b) Onların, nur pınarına ve rahmet ile azamet kaynağına bakar hale gelmeleri bakımından..." Onlar şöyle devam etmişlerdir: "Ruhların, bu ikinci bakımdan duydukları neş'e ve sevinç, birincisinden duyduklarından daha ileri ve mükemmeldir. Binâenaleyh âyetteki "rızıklamrlar" kelimesi birinci dereceye, "sevinerek" kelimesi de ikinci dereceye işarettir. İşte Cenâb-ı Hak bundan dolayı, "Allah'ın lütf-u inayetinden kendilerine verdiği şeyler İle sevinerek..." buyurmuştur. Yani onların bu sevinçleri rtzık sebebi ile değil, rızkın kendilerine verilmesi sebebiyledir. Çünkü rızık ile meşgul olan, kendisi ile meşgul olmuş olur. Fakat kendisine nzık verilmesine bakan kimse, rızkı veren ile meşgul olmuş olur. Hakkı, başka bir sebepten ötürü isteyen kimse, Hak'tan mahrum olur." [114][114]

Şehidlerin, Mücahidleri Müjdelemeleri

Sonra Cenâb-ı Allah, "Arkalarından henüz onlara katılmayanlar hakkında da, "Onlara hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir" diye müjde vermek isterler" buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi, O'nun sözünden bedel olmak üzere, mahallen mecrurdur. Kelâmın takdiri ise, "Arkalarından henüz onlara katılmayan kimselere de, bir korku ve bir hüzün olmadığı müjdesini verirler" şeklindedir. Âyette birkaç mesele vardır: [115][115]

Birinci Mesele

İstibşâr, müjdeleme ile tahakkuk eden sürür ve sevinç demektir. "İstif âl" babının aslı, fiili talep etmek ifâde eder. Binâenaleyh, müjde veren kimse, sürürü talep edip de, müjde ve beşaret ile onu bulan kimse demektir. [116][116]

İkinci Mesele

Bil ki şehidlerin kıyamet gününden önce diri olduklarım kabul eden kimseler, bu âyeti başka şekillerde de açıklamışlardır:

a) Şöyle denilmesidir: "Şehidlsr birbirlerine, "Biz falanca falanca kardeşlerimizi kâfirlerle savaşanlar safında bıraktık.. Binaenaleyh, eğer Allah dilerse onlar şehid edilirler, böylece de bizim elde ettiğimiz rızık ve ikramı onlar da*elde etmiş olurlar" derler. İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın 'Arkalarından henüz onlara katılmayanlara da... müjde verme/t isterler" âyetinden kastedilen de budur.

---

[113][113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/205

[114][114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/205-206

[115][115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/206

[116][116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/206

b) Şöyle de denilebilir: "Kıyamet koptuktan sonra şehidler, cennete girdiklerinde, Allah'ın fazlından, kendilerine verdiği şeylerle sevinir, ve rızıklanırlar. Hak Teâlâ'nın, "Arkalarından henüz katılmayanlar" sözüyle kastedilen de, şehidlerin derecesinde olmayan mü'min kardeşleridir. Çünkü, şehidler diğer mü'minlerden önce cennete girerler. Bunun delili ise, "Allah, savaşanlara oturanların üstünde daha büyük bir ecir vermiştir. Kendinden derece/er, mağfiret ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayın ve çok merhametlidir" (Nisa. 95-96) âyetidir. Böylece onlar, mü'minlerin varacakları yeri, onlar için hazırlanmış olan nimetleri görmeleri ve kendileriyle bir araya gelmeyi umdukları için sevinirler ve bu sebeple de gözleri aydın olur, gönülleri hoş olur." Bu, Ebû Müslim el-İsfehanî ile ez-Zeccâc'ın tercihidir.

Bil ki birinci te'vil, ikincisinden daha kuvvetlidir. Çünkü ikincisinin neticesi, cennette bir araya gelmeleri sebebiyle, mü'minlerin birbirleriyle sevinç duymalarına dayanır. Bu ise, bütün mü'minleri içine alan bir husustur. Binaenaleyh, bunu şehidlere tahsis etmenin manası yoktur. Hem yine o şehidler, arkalarından henüz kendilerine katılmamış kimselerle sevinç duyup neşelenecekleri gibi, kendilerinden önce cennete giren kimseler vesilesiyle de, aynı şekilde sevinç duyarlar. Çünkü peygamberlerin ve sıddîklerin dereceleri, şehidlerin derecelerinin üzerindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İşte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıddîklerle, şehidlerle, iyi kullarla beraberdirler" (Nisa, 69) buyurmuştur. Bu takdire göre, tahsis yapmada herhangi bir fayda yoktur. Ama, âyeti birinci anlayışa göre tefsir edersek, bu takdirde, bu özelliği mücahidlere tahsis etmede en büyük fayda elde edilmiş olur. Binaenaleyh, bu daha evlâdır. Allah en iyisini bilendir. 117[117]

Üçüncü Mesele

(korku), gelecekte vaki olabilecek bir kötülüğün beklenmesinden ötürü hissedilir. Hüzün ise, geçmişte mevcut
olan birtakım menfaatların elden kaçırılması sebebiyle hissedilir. Böylece, Hak Subhânehu ve Teâlâ, ilerde kıyametin hallerine dair gelecek şeyler hususunda onlar için bir korkunun söz konusu olmadığını ve dünya nimetlerinden kaçırıp elde edemedikleri şeyler hususunda da onlar için bir hüznün ve kederin söz konusu olmadığını beyan etmiştir. 118[118]

Şehidlerin İlahî Lütuf Sebebiyle Sevinmeleri

"Onlar, Allah'tan olan bir nimetle, (hatta) daha fazlasıyla ve Allah'ın, müminlerin mükâfaatını zayi etmeyeceği müfdeslyle de sevinirler" (Al-i imran, 171).
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 119[119]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ onların, daha önce zikredildiği üzere, kendilerine katılmayan kimselerle sevinç duyduklarını
beyan buyurduğu gibi, onların nimetlerden rızıklanmaları sebebiyle de, kendilerinden, nefislerinden dolayı sevinç duyduklarını beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, "sevinirler" kelimesini tekrar getirmiştir. Çünkü birinci sevinç, arkalarından henüz kendilerine katılmayan kimselerin hallerinden dolayı; ikinci seviç ise, hassaten kendi durumlarından dolayı olmuştur.

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/206-207
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/207
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/208

Buna göre şayet, "Onların, kendi hallerinin durumlarından dolayı sevindikleri zikredilmemiş miydi? Halbuki "ferah", "istibşâr" kelimesinin ifâde ettiği manayı ifâde eder..." denilirse, biz deriz ki:
Bunun cevabı şu iki şekilde verilir:
a) "İstibşâr"ın ifade ettiği ferahlık, en mükemmel seviyededir. Binaenaleyh, burada bir tekrar bulunmuş olmaz.
b) "Ferah" ile murad edilen, o anda meydana gelen şeylerden duyulan sevinçtir. Halbuki, "istibşar"dan murad onların, âhirette kendileri için büyük bir nimetin tahakkuk edeceğini bilmeleriyle duyulan sevinçtir. 120[120]

İkinci Mesele

"Allah'tan olan bir nimetle, (hatta) daha fazlasıyla.." ifâdesine gelince, "nimet", amellerin karşılığında elde edilen mükâfaattır. "FazI" ise, ilâveten yapılan ihsan ve lütuftur. 121[121]

Üçüncü Mesele

Âyet, onların, Kardeşlerinin mutluluğundan duydukları sevincin, kendi saadetlerinden duydukları sevinçten daha mükemmel ve fazla olduğuna delâlet eder. Çünkü, ilk önce zikredilen sevinç, kardeşlerinin durumlarından dolayı hissolunan sevinçtir. Bu da insanın, kardeşlerinin ve kendisine bağlı olanlarının durumlarının iyi olmasından dolayı duyacağı sevincin, kendi durumlarının iyi olmasından ötürü hissedeceği ferahlık ve sevinçten daha mükemmel ve tam olması gerektiğine dair Allah Teâlâ tarafından dikkat çekmedir. 122[122]

Allah Mü'minlerin Ecrini Zayi Etmez

Cenâb-ı Hak sonra, "Ve Allah'ın, mü'minlerin mükâfaatını zayi etmeyeceği..." buyurmuştur ki, bu hususta birkaç mesele vardır: 123[123]

Birinci Mesele

Kisaî, elif harfinin kesresiyle, müste'nef (başlayan) bir cümle olarak "Ve, muhakkak ki Allah.."; diğer kıraat imamları da, elifin fethasıyla, manasında olmak üzere, şeklinde okumuşlardır ki, bu ikinci kıraate göre âyetin takdiri, şeklindedir. Birinci kıraat daha tam ve daha mükemmeldir. Çünkü bu kıraata göre istibşâr, sadece Allah'ın rahmeti ve fazlı ile olmuş otur. İkinci kıraata göreyse, "istibşâr-sevinme", Allah'ın rahmeti, fazlı ve mükâfaat elde etmekten dolayı olmuş olur. Şüphe yok ki, birinci makam daha mükemmeldir. Çünkü kulun, Allah'ın bizzat kendisini, O'nun rızasını elde etmekle meşgul olması, amelinin ücretini istemekle meşgul olmasından daha tam ve mükemmeldir. 124[124]

İkinci Mesele

Bu âyetin maksadı, daha önce geçmiş olan şehidlere sevap ve büyük bir sürürün ulaştırılmasının, sadece onlara
mahsus bir hüküm olmadığını; aksine her mü'minin bir miktar sevap ve ücrete müstehak olacağını beyan etmektir. Çünkü Allah Teâlâ mü'min kimseye, hakettiği mükâfaat ve ücretini

---

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/208
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/208
122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/209
123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/209
124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/209

ulaştırır, onu kesinlikle boşa çıkarmaz. [125][125]

Üçüncü Mesele

Bize göre âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, "eht-i şataftan fasık olan kimseleri affedeceğine delâlet etmektedir. Çünkü o kimse imanı sebebiyle cennete girmeye müstehak olmuştur.Binaenaleyh, eğer o şahıs fasık olması sebebiyle cehennemde ebedî ve muhalled kalmış olsaydı, o kimseye imanının mükâfaatı ulaştırılmamış olurdu ki, bu durumda da Allah mü'min kimselerin iman etme ücretlerini zayi etmiş olurdu. Bu ise, âyetin ifâde ettiğinin aksine olan bir şeydir. [126][126]

Yaralı Durumda Bile, Hz. Peygamberin Savaş Çağrısına Uyanlar

"Kendilerine yara isabet ettikten sonra, yine Allah'ın ve Peygamberin davetine İcabet edenler, (hele) içlerinde iyilik yapanlar ve müttakî olanlar için pek büyük bir mükâfaat vardır" (Âl-i İmran, 172).
Bil ki Allah Teâlâ, biri "Hamrâu'l-Esed", diğeri de "Bedru's-Suğra" diye bilinen iki savaştan dolayı mü'minleri medhetmiştir ki, bunların ikisi de Uhud savaşıyla irtibatlıdır. Hamrâu'l-Esed gazvesine gelince, insaallah anlatacağımız üzere, bu âyette kastedilen işte budur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [127][127]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki kelimesinin terkibdeki yeri hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:
a) Zeccâc'ın görüşü olup, buna göre bu kelime mahallen merfû bir mübteda olup, haberi ise, "(hele) içlerinde iyilik yapanlar ve müttakî olanlar için pek büyük bir mükâfaat vardır" ifadesidir.
b) Bu ifâde, mahallen mecrür olup, Âl-i İmran 171 âyetinin sonundaki kelimesinin sıfatıdır.
c) Bu ifâdenin, medihten dolayı mahallen mansûb olmasıdır. [128][128]

Âl-i İmran 172 Âyetinin Nüzul Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şu iki rivayet ileri sürülmuştur:
a) En doğru olan bu rivayete göre, Ebu Süfyan ve arkadaşları, Uhud'dan dönüp Revhâ denilen yere vardıkları zaman pişman olarak şöyle demişlerdir: "Biz onların pekçoğunu öldürdük. Onlardan geriye pek az kimse kaldı.. O halde ne diye biz onların yakasını bıraktık?... Aksine, bizim yapmamız gereken, geriye dönüp onların kökünü kazımaktır.." Böylece onlar, geri dönmeye niyettendiler. Bu haber Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşınca, kâfirleri korkutmak ve onlara, gerek kendisinin gerekse ashabının son derece güçlü olduğunu göstermek istedi. Bunun üzerine O, ashabını Ebu Süfyan'ı takibe çıkmaya teşvik etti. Ve şöyle dedi: "Ben-şu anda ancak, savaşta benimle beraber olanlarla takibe çıkmayı istiyorum..." Böylece Hz. Resul (s.a.s) ashabından bir toplulukla, Kureyş'i takibe çıktı. Rivayete göre bu topluluğun sayısı yetmiş kişi kadardı. Müslümanlar, Medine'ye üç mil mesafede olan Hamrâu'l-Esed mevkiine varınca, Allah Teâlâ müşriklerin kalbine bir korku saldı da, böylece müşrikler dağıldılar. Rivayet edildiğine göre, ashabın içinde, birbirlerini birer saat süreyle omuzlarında taşıyan kimseler vardı; bütün bunlar, yaralarının çok ve ağır olmasındandı. Yine onların içinde, birer saat süreyle birbirlerine dayanarak yürüyen kimseler de vardı..

---

[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/209
[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/209
[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/210
[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/210

b) Ebu Bekr el-Esamm şöyle demiştir: "Bu âyet, Uhud gününde nazil olmuştur. Ashâb, bozguna uğradıktan sonra, Hz. Peygamber'in yanına dönünce, Hz. Peygamber müslümanları, takib konusunda müşriklere karşı teşvik etti, Zaten Hz. Hamza (r.a)'nın mübarek na'şına müsle (işkence) yapılmış olduğunu gördükten sonra onlar da "müsle" yapmaya niyetliydiler, ama Hz. Peygamber onları bundan men etmişti. Derken Allahu Teâlâ müşriklerin kalbine korku salmış, böylece dağılıp gitmişlerdi. Hz. Peygamber, Uhud'da şehid olanların cenaze namazını kılmış ve onları, kanlarıyla defnetmişti. Alimlerin rivayet ettiğine göre Safiyye, kardeşi Hamza'nın durumunu görmek için geldiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s) Zübeyr'e, "Onu bırakma da, kardeşine yapılmış olan "müsle"den dolayı feryâd ü figan etmesin" demiş, bunun üzerine Safiyye de, "Ona ne yapıldığına dair haber bana geldi. Bu, Allah'a itaat etmenin yanında önemsiz bir şeydir" deyince de, Hz. Peygamber Zübeyr'e, "Ona müsaade et de, kardeşine baksın" demiştir. Safiyye de, "Hayır!" dedi ve Hz. Hamza için Allah'tan mağfiret talebinde bulundu. Yine kocası, babası, kardeşi ve oğlu öldürülmüş bir kadın gelip de, Hz. Peygamber'in hayatta olduğunu görünce, "Artık bundan sonra hiçbir musîbetin önemi yoktur!" dedi.. Âyetin sebeb-i nüzulü hakkında söylenenler, işte bunlardır. Bu rivayetlerin ekserisi, birinci görüş üzeredirler. [129][129]

Üçüncü Mesele

Âyette geçen, "icabet etti.." manasındadır. HakTeâlâ'nın, "Bana icabet etsinler" (Bakara, ise) emri de böyledir, 'nin bizzat İcabet etmek; I fiilinin de "icabet etmeyi istemek" nânasında olduğu söylenmiştir. Çünkü "is-tif'âl" vezninde aslolan, fiili talep etmek mânâsıdır. Buna göre mana, "Kendilerine çok ağır yaraların isabet etmesinden sonra bile, onlar icabet edip, emirleri konusunda Allah'a ve Resulüne itaat etmişlerdir..." şeklinde olur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "(Hele) içlerinde iyilik yapanlar ve muttaki olanlar için pek büyük bir mükâfaat vardır" buyruğu hakkında iki mesele vardır: [130][130]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın bu beyânı hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) Hak Teâlâ'nın, "iyilik yapmak..." ifâdesinin içine, emredilenlerin tamamını tutmak; "muttaki olmak.." sözünün muhtevasına da, bütün menhiyyâttan kaçınmak dahildir. Bu iki husus yerine getirildiği zaman mükellef, büyük bir mükâfaata müstehak olur.
b) "Onlar, o vakitte Allah'ın Resulüne itaat hususunda ihsanda bulunup icabet etmiş; Allah'ın Resulünden geri kalma hususunda Allah'tan ittikâ etmişlerdir." Bu Allah'ın Resulüne icabet etmelerinin vacip olduğunu gösterir.
c) "Onlar, Allah'ın Resulüne göstermiş oldukları tâat konusunda ihsanda bulunup, bundan sonra herhangi bir menhiyyatı irtikâb etmekten de kaçınmış, sakınmışlardır." [131][131]

İkinci Mesele

Keşşaf Sahibi, bu âyetteki harfi cerrinin "tebyîn" için olduğunu söylemiştir. Çünkü ihsanda bulunup ittika ederek Allah ve Resulüne icabet edenler, onların bir kısmı olmayıp hepsidir. [132][132]

"Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine, "insanlar size karşı ordu hazırladılar, o halde onlardan korkun" deyince, bu onların imanını artırdı ve "Allah bize yeter. O, ne güzel vekîldtr"

---

[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/210-211
[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/211
[131][131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/211-212
[132][132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/212

dediler. Bunun üzerine kendilerine hiç bir fenalık dokunmadan Allah'dan bir nimet ve lütuf ile geri geldiler. Ve, Allah'ın rızasına da uymuş bulundular. Allah, çok büyük lütfü inayet sahibidir" (Al-i imren, 173-174).
Âyette birkaç mesele vardır: 133[133]

Uhud'un Ertesi Senesinde iki Taraf Arasında Savaş Vaadi

Bu âyet, Bedr-i Suğra (Küçük Bedir) savaşı hakkında nazil olmuştur. İbn Abbas şunu demiştir: Ebu Süfyân, Medine'- den Mekke'ye dönmeye niyetlenince şöyle nida etti: "Ey Muhammed, buluşma vaktimiz Bedr-i Suğra mevsimi (vaktidir). İstersen o mevsimde savaşırız." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ömer (r.a)'e, "De kf: "İnşallah bu aramızda böyle kararlaştırılmış olsun" dedi. Buluşma zamanı gelince Ebu Süfyan, kavmi ile birlikte harekete geçerek, Merru Zahran denilen yere gelip konakladı. Fakat Cenâb-ı Allah, kalbine bir korku verdi. Böylece geri dönme fikrine düştü. Derken, umreden dönen Nu'aym İbn Mes'ud el-Eşca'i ile karşılaştı ve ona, "Ey Nu'aym, ben Hz. Muhammed ile, Bedr-i Suğra vaktinde savaşma hususunda sözleşmiştim. Fakat bu sene, kıtlık senesidir. Bize, her halükarda ağaçlarda hayvanlarımızı yayacağımız ve süt içeceğimiz bir senede, (savaşmamız) uygun düş jr. Bunun için geri dönmek istiyorum. Fakat Muhammed çıkar da, ben çıkmamış olu s im, bundan dolayı onun cüreti artar. Binâenaleyh sen Medine'ye git ve onları benden sana on deve var" dedi. 134[134]

Hz. Peygamberin ve Mü'mirilerin Şecaatleri

Bunun üzerine Nu'aym gitti ve müslümanları savaşa hazırlanırlarken buldu. Onlara, "Bu, doğru değil. Onlar sizin diyarınıza geldikleri halde, sizden birçoğunu öldürmüşlerdi. Eğer siz onların diyarına savaşmaya giderseniz, hiçbiriniz geri dönemezsiniz" dedi. Onun bu sözleri, bazı müslümanlara tesir etti. Hz. Peygamber (s.a.s), bunu anlayınca, "Muhammed'İn cam elinde olan Allah'a yemin ederim ki tek başıma da olsam onlara karşı gideceğim " buyurdu ve içlerinde İbn Mes'ud (r.a)'un da bulunduğu yetmiş kadar sahabe ile çıktılar. Bedr-i Suğra'ya kadar vardılar. Bu, Kinine kabilesine âit bir su idi. Burası, Arapların her yıl sekiz gün süreyle toplanıp alış-veriş yaptıkları bir pazar yeri idi. Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabı, burada müşriklerden hiç kimseye rastlamadılar. Burada, pazar vaktine rastladılar ve yanlarında nafakaları ile ticaret malları bulunmaktaydı. Katık ve kuru üzüm alıp sattılar ve bir dirheme karşılık iki dirhem kâr ettiler. Sonra salim ve kârlı olarak Medine'ye döndüler. Ebu Süfyan Mekke'ye dönmüştü. Mekkeliler onun ordusuna, "ceyşüş-sevîk" (çorbacılar) adını verdiler ve "Siz, (savaşmaya değil), çorba içmeye çıkmışsınız" dediler. İşte bu âyetin sebeb-i nüzulü ile ilgili söz budur. 135[135]

İkinci Mesele

Âyetin başındaki kelimesinin cümle içindeki yeri hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) (171. âyetin sonundaki) "mü'minîn" lâfzının sıfatı olup, diri mahallen mecrurdur ve takdiri:"insanların kendilerine... dedikleri mü'minlerin ecirlerini Allah zayi etmez" şeklindedir.
b) (172. âyetteki) ifâdesinden bedeldir.
c) Mübteda olup, mahallen merfudur, haberi ise, cümlesidir. 136[136]

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/212
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/213
135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/213
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/213-214

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın ifâdesi ile murad edilenler, daha önce bahsedilmiş olan kimseler olup, bunlar da Allah ve Resulüne icabet edenlerdir. [137][137]

Bu Âyetin Nüzul Sebebi Olarak Öne Sürülen Başka Görüşler

Hak Teâlâ'nın, "İnsanlar, kendilerine... dedi" ifâdesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) Buradaki, "insanlar"dan maksad, sebeb-i nüzulde de bahsettiğimiz gibi, Nu'aym İbn Mes'ud el-Eşca'î'dir. Tek kişiye, "insanlar" denebilir. Çünkü bir kişi bir söz söylediği zaman ve onun aynı sözü söyleyip, o söze razı olan taraftarları olduğu zaman, bu söz ve-fiili hepsine nisbet etmek yerinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hani siz bir kişi öldürmüştünüz ve onun (katili) hakkında birbirinizle atışmtştınız.." (Bakara, 72); ve "Hani siz, "Ey Musa, Allah'ı açıkça görmedikçe sana katiyyen imân etmeyiz" demiştiniz..." (Bakara,55)buyurmuştur. Halbuki bu işi yapanlar, onların kendileri değil, atalarıdır. Fakat, onlar atalarına uyup, bu işlerinde onları tasvib etmek suretiyle uydukları için, bu fiil onlara nisbet edilmiştir. Burada da, bü sözün o tek kişinin sözüne razı olan bir cemaata nisbet edilmiş olması caizdir.
b) İbn Abbas ile Muhammed İbn İshak'ın görüşüdür. Buna göre Abdu'l-Kays kabilesinden bir topluluk Ebu Süfyan'a rastladılar. Ebu Süfyan onları, müslümanları korkutmak için araya soktu ve buna karşılık kendilerine bir ücret vermeye söz verdi" demiştir.
c) Süddî şöyle demiştir; "Bunlar, münafıklardır. Müslümanlar, Ebu Süfyan'a verdikleri sözlerinden dolayı, Bedr-i Suğra'ya hareket etmek için hazırlanırlarken, münafıklar, "Onlar daha önce sizin diyarınıza gelip savaştıkları halde, çoğunuzu öldürdüler. Eğer siz, onların diyarına gidecek olursanız, hiçbiriniz geri dönemezsiniz" demişlerdir. [138][138]

Dördüncü Mesele

Ayetteki,"İnsanlar size karşı ordu hazırladılar" ifâdesindeki, "insanlar "dan murad, Ebu Süfyan, ordusu ve komutanlarıdır. sözü, "size karşı büyük bir topluluk topladılar" demektir. Bu cümlede mef'ul hazfedilmiştir. Çünkü Araplar, orduya (topluluk) derler ve bu kelimeyi şeklinde cemi yaparlar. Âyetteki kelimesi "onlardan korkun" demektir. [139][139]

Kâfirlerin Aleyhteki Sözlerinin Müminlerin Cesaretini Artırması

Daha sonra Cen&b-ı Allah, sözü dinledikleri zaman müslümanların, buna iltifat edip, bir kıymet vermediklerini haber vererek "Bu, onların imanını artırdı" buyurmuştur. Bu ilahî buyrukla ilgili birkaç mesete vardır: [140][140]

"İman Artırma" Tabirinden Maksat

Hak Teâlâ'nın, "Bu onların imânını artırdı" buyruğundaki, "bu" zamirinin, neye râcî olduğu hususunda şu
iki görüş vardır:
a) Bu, onların korkutmalarına râcîdir.
b) Bu, onların söyledikleri sözlerin kendisine râcîdir ve takdiri, "Bu söz, onların imanını artırdı" şeklindedir. İmanın artırma işinin, bunlara nisbet edilmesi yerinde ve güzeldir. Çünkü

---

[137][137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/214
[138][138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/214
[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/214
[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/215

imandaki bu artış, o sözleri dinlerken tahakkuk ettiği için, bu artışın o söze ve o sözü söyleyene nisbet edilmesi güzel olmuştur. Bunun bir benzeri de, "Fakat benim davetim, (imandan) kaçmalarından başka bfrşeyi artırmadı" (nûh, 6) ve "Fakat onlara bir korkutucu (peygamber) gelince bu, ancak onların uzaklaşmalarını artırdı" (FAtır. 42) âyetleridir. 141[141]

İkinci Mesele

İmandaki artıştan maksad şudur: Onlar, korkutmak için söylenen bu sözleri dinlediklerinde buna iltifat etmemiş,
aksine kalplerinde, kâfirlerle savaşma ve ister ağır ister hafif olsun emir ve yasaklarında peygambere itaat hususunda kuvvetli bir azim meydana gelmiştir. Çünkü içlerinde ağır yaralı kimseler vardı ve bunlar tedaviye muhtaçtılar. Onların kalplerinde de, Allah'ın düşmanlara karşı kendilerine yardım edeceğine ve bu savaşta onları destekleyip kuvvetlendireceğine bir güven meydana gelmişti ki "Bu, onların imanını artırdı" ifâdesinin anlattığı budur. 142[142]

Üçüncü Mesele

"İmân, tasdik değil, aksine taatlardan ibarettir. Taatlar ise, artıp eksilmeyi kabul eder" diyenler, bu âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, burada imanda artış olabileceğini açıkça belirtmiştir. Bu görüşte olmayanlar ise, şöyle demişlerdir: "Bahsedilen artış, imanın mertebelerinde ve alâmetlerindeki artıştır. Binâenaleyh mecazî olarak imanda artış olduğunu söylemek doğrudur." 143[143]

Dördüncü Mesele

Bu hâdise, bütün herşeyin, Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğuna apaçık delâlet etmektedir. Çünkü müslümanlar Uhud'da müşrikler tarafından hezimete uğratılmışlardı. Örten, iki düşmandan birisi, diğeri tarafından yenildiğinde, galip olan tarafın kalbinde bir kuvvet ve bir hükümranlık duygusu, mağlup olan tarafın kalbinde ise bir kırıklık ve güçsüzlük duygusu meydana gelir. Halbuki Hak Teâlâ, bu durumu ters çevirmiş ve galip olan müşriklerin kalplerine korku ile endişe, mağlup durumda olan müsIumanların kalbine de, kuvvet, izzet-i nefis ile serttik vermiştir. Bu da, bütün sebep ve tesirlerin Allah'tan olduğunu göstermektedir. Bu sebepler kalplerde meydana geldiğinde, fiiller de onlara uygun şekilde gerçekleşir. 144[144]

(Hasbünallah) Tabirinin Mânası

Sonra Hak Teâlâ, "Ve, "Allah bize yeter. O ne güzel vekildir" dediler" buyurmuştur. Bundan murad şudur: Onların kalplerinde imanları arttıkça, onlar bu artışa uygun olanı ortaya koyarak, "Allah bize yeter, o ne güzel vekildir!" demişlerdir. İbnu'l-Enbâri, "Hasbünallah" tabirinin "Allah bize kâfidir" demek olduğunu söylemiştir. Bunun bir benzeri de İmriu'l-Kays'ın şu şiiridir: "Sana zenginlik olarak yeyip içmek kâfidir." Ayetteki "vekil" kelimesi ile ilgili şu görüşler vardır:
a) Vekîl, "kefîl" demektir. Şâir şöyle demiştir:
"Ebu Ervâ'yı hatırladım ve sanki geçmiş işleri geri çevirmeye vekilmişim gibi geceledim" yani şair, "Sanki ben geçmiş işleri geri çevirmeye kefilmişim gibi..." demek istemiştir.
b) Ferrâ, "vekîl" kelimesinin kâfi (yeten) anlamında olduğunu söylemiştir. Bu sözün doğruluğuna delil, fit, kelimesinin başında bulunduğu cümlenin, kendinden önceki cümleye

---

[141] 141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/215
[142] 142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/215
[143] 143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/215
[144] 144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/215-216

uygun olmasıdır. Meselâ sen, Allah nzıklandırıyor. O, ne güzel bir rızık vericidir" ve "Bizi, Allah yarattı. O, ne güzel yaratıcıdır" dersin. Bu, "Bizi Allah yarattı, O ne güzel bir rızık vericidir" sözünden daha güzeldir. Bu âyette de böyledir. Buna göre âyetin takdiri, "Allah bize kâfidir. O, ne güzel kâfidir" şeklindedir.

c) "Vekîl", fa'îl vezninde olup, ism-i mef'ul manasınadır. Buna göre, buradaki "vekil", "mevkûlun ileyh" (kendisi vekil kılınmış olan) manasınadır. Kâfi ve kefîl olana, "vekîl" denilmesi caizdir. Çünkü kâfi olan da, işe vekil kılınmış olur; kefil olan da..

Sonra Hak Teâlâ, "Allah'tan bir nimet ve lütuf ile geri geldiler" buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü Hz. Peyamber (s.a.s), savaş için çıkmıştı. Buna göre mana, "Onlar çıktılar ve geri döndüler" şeklindedir. Binaenaleyh âyette, "çıkma" hususu hazfedilmiştir. Çünkü "gerigeldiler" sözü ona delâlet etmektedir. Bu tıpkı, "Asanı denize vur" diye vahyettik. Derhal (deniz) yarıldı" (Şu'm,63)âyeti gibidir. Yani, Hz. Musa asasını vurdu, deniz de yarıldı. Hak Teâlâ'nın, "Allah'tan bir nimet ve fazl üe" ifâdesine gelince, Mücahid ve Süddi, buradaki nimetin, afiyet (belasız olarak dönme) ve "fazf'ın da ticaret olduğunu söylemişlerdir. Âyetteki "ntmet"\n dünya menfaatlarınt. "fazi'm da âhiret sevabını ifâde ettiği söylenmiştir.

Hak Teâlâ'nın, buyruğu bütün müfessirlere göre, "Onlara hiçbir, fenalık, yani bir öldürülme ve yaralanma, dokunmamıştır. Onlar, Resûlullah'a itaat hususunda, Allah'ın rızasına da uymuş bulundular. Allah çok büyük lütf-u inayet sahibidir, yaptıkları işlerde, muvaffak kılarak onlara lütufta bulunmuştur" manasındadır. Bu ifâdede, savaşa katılmayanların gönüllerine bir pişmanlık verme ve savaşa gidenlerin elde ettikleri şeylerden kendilerini mahrum ettikleri için hata ettiklerini ortaya koyma vardır. Onların, "Bu, bir savaş mı ki Allah onlara, savaş mükafaatı vermiş ve onlardan razı olmuştur" dedikleri de rivayet edilmiştir.

Bil ki siyer ve İslâm tarihi âlimleri bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Mesela Vâkidî, önceki âyetin Hamrâ-ul-Esed hâdisesine, ikincisinin de Bedr-i Suğra hâdisesi ile ilgili olduğu kanaatindedir. Bu âlimlerden, her iki âyetin de Bedr-i Suğrâ hâdisesi ile ilgili olduğunu söyleyenler de vardır. İlk görüş daha uygundur. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Kendilerine yara isabet ettikten sonra" (Âw imran. itzj buyruğu, bu yaralanmanın sanki yakın bir zamanda olduğuna delâlet etmektedir. Binaenaleyh bundaki medih, yara onlara dokunduğu zaman düşmana karşı çıkmalarına mukabil medihten daha çoktur.

Diğer görüş de muhtemeldir. Bu görüşe göre "yaralanma" (karh), hezimet manasında alınmalıdır. Binaenaleyh sanki, "Bozguna uğrayıp da sonra tevbe ederek amellerini iyileştiren, diğer işlerinde Allah'tan korkan, daha sonra da sevap almaya azmederek ve kendilerine çok sayıda ordularla gelseler bile düşman karşısında ayrılıp yılgınlık göstermeyecek şekilde kendilerini düşmanla karşılaşmaya alıştırarak Allah'a icabet eden ve Allah'a tevekkül edip, bir kâfi ve yardımcı olarak Allah'tan razı olan kimseler için, bu hezimetleri de kendilerini Allah'tan alıkoymaksızın büyük bir ücret vardır. Çünkü onlar tevbe etmişlerdir" denmektedir. Allah en iyi bilendir. 145[145]

Bu Ayette "Şeytan"dan Murad Olan İns Şeytanı

"İşte O, ancak (sizi) kendi dostlarından korkutmakta olan şeytandır. Öyle İse siz, onlardan korkmayın, benden korkun, eğer mii'minlersentz..." (Al-i İmran176).

Bil ki âyetteki "Şeytan" kelimesi, "Sizi geri koymak isteyen ancak o şeytandır' manasında olmak üzere, lâfzının haberidir. kısmı da müste'nef bir cümle olup, şeytanın geri koyusunu açıklamak için getirilmiştir veya "Şeytan" lâfzı, ism-i işaretin sıfatı, cümlesi ise, ism-i işaret olan ^^kelimesinin haberidir. Buradaki şeytandan murad, (Ebu Süfyan'a rastlayan) o topluluktur. Bunun Nu'âym İbn Mes'ud olduğu da söylenmiştir. Nu'aym kâfirlikte ileri gidip azdığı için, "şeytan" diye ifâde edilmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın "İnsan ve cin şeytanları.,." (Enam, 112) âyetinde belirtildiği gibidir. Bunun şeytanın kendisi olup, müslümanları vesveseleriyle

---

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/216-217

korkuttuğu da söylenmiştir. 146[146]

Fiilinin Kullanılışı Hakkında

HakTeâlâ'nın, "Kendidostlarından korkutmakta olan..." ifâdesi ile ilgili şöyle bir soru vardır: Allah'ın kendilerine "şeytan" dediği kimseler, mü'minleri korkutuyorlar. O halde, "Kendi dostlarından korkutmakta olan şeytan..." ne demektir? Müfessirier bu hususta şu üç görüşü belirtmişlerdir:
1-Bu ifâdenin takdiri, "O şeytan sizi, kendi dostlarıyla korkutur" şeklindedir. Bu takdirdeki hem ikinci mef'ul olan "sizi" kelimesi, hem de harf-i cerr hazfedilmiştir. İkinci mef'ûlün hazfine misal, Hak Teâlâ'nın, "Onun için korkarsan, onu denize bırak" (Kasas. /) âyetidir. Yani, "onun hakkında Firavun'dan korkarsan." demektir. Harf-i cerrin hazfine misal ise, "Çetin azabıinzâr edesin diye..." Ke:2)yani "çetin azab ile inzâr edesin diye.." âyeti ile "Okavuşma gününe inzâretmek için, yani, o kavuşma günü ile inzâr etmek için..." (Mümin, 15) âyetidir. Bu, Ferra, Zeccâc ve Ebu Ali'nin görüşü olup, bunlar görüşlerine, Ubey İbn Ka'b (r.a)'ın bu âyeti, şeklindeki kıraatini delil getirmişlerdir.
2) Bu, Zeyd'i Amr'dan korkuttum" diyen kimsenin sözü gibidir. Buna göre âyetin takdiri, "sizi dostlarından korkutan" şeklindedir. Binâenaleyh burada sadece birinci mef'ul hazfedil mistir. Bu, senin "O kavme mallan verdim" demen gibidir. İbnu'l-Enbâri, bu görüşün, delili olmayan bir harf-i cerrin hazfedildiğini söyleyenlerin görüşünden evlâ olduğunu, (Kent, 2) yani ve (Mû'mm. 15) yani takdirinde olduğunu, bu fiilin harf-i cersiz olarak iki mef'ul alabildiğini ve meselâ, "Zeyd savaştan korktu" ve "Onu savaştan korkuttum" denilebildtöini, buna ten Mvt'ud (r.a)'un Ayeti föj*i şeklindeki kıraatinin de delalet ettiğini söylemiştir.
3- Ayetin manası şöyledir: "Şeytan, müşriklere karşı savaştan geri dursunlar diye, münafık dostlarını korkutur." Buna göre bu tabir "Şeytan, kendisine itaat edip emrini tutan dostlarını korkutur. Fakat Allah dostlarına gelince, onlar bunları korkutmak istediklerinde Allah dostları korkmaz, şeytanın muradına boyun eğmezler" manasındadır. Bu, Hasan el-Basrî ile Süddî'nin görüşüdür. Binâenaleyh birinci görüşte iki hazif; ikinci görüşte bir hazif bulunup, üçüncü görüşte ise herhangibir hazif yoktur. Âyette geçen "Şeytan dostlarından" maksad, müşrikler ve kâfirlerdir.
Âyetteki, "Öyle ise siz onlardan korkmayın" ifâdesindeki ^â (onlar) zamirinin mercii, ilk iki görüşe göre şeytanın dostlarına, üçüncü görüşe göre ise, "İnsanlar size karşı ordu hazırladılar" (Âi-iimran i73)âyetindeki "insanlara" râcidir. Buna göre mana, "Onlardan korkup da, savaşa gitmemeztik etmeyin ve çekinmeyin" şeklindedir.
Âyetteki, "Benden korkun" yani, "Peygamberimle birlikte cihada çıkın ve her emrine koşun. "Eğer mü'minlerseniz..." yani, "iman, Allah'ın korkusunu insanların korkusuna tercih edip üstün tutmanızı gerektirir" demektir. 147[147]

İnkâra Koşanlar Seni Üzmesin

"O küfte koşuşanlar sent mahzun etmesin. Çünkü onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler, Allah, onlara âhlrette bir nasib vermemeyi murad eder. Onlar için pek büyük bir azab vardır" (Al-i İmran, 176).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 148[148]

Birinci Mesele

Nâfî, yâ harfinin zammesi, ze harfinin kesresi ile kelimeyi şeklinde okumuştur. Nâfî, (Enbiya,

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/217-218
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/218-219
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/219

103) âyeti dışında, bu kelimeyi Kur'ân'ın her yerinde bu şekilde okur. Enbiya süresindeki âyette ise, yânın fethası ve ze'nin zammesiyle şeklinde okur. Diğer kıraat imamları ise, Kur'ân'ın her yerinde yânın fethası ve ze harfinin zammesiyle okumuşlardır. Ezherî,"fasih olan imamların çoğunun okuduğu şekilde, fiili vezninde okumaktır" demiştir. Nfifl'nin delili, bu fiilin iki şekilde de kullanılabilmesi ve denilebilmesidir. 149[149]

176. Âyetin Nüzul Sebebi

Âlimler, âyetin sebeb-i nüzulü hakkında ihtilaf edip, şu görüşleri beyan etmişlerdir:

1- Bu âyet, Kureyş kâfirleri hakkında nazil olmuştur. Allah, Peygamberi Hz. Muhammed'i onların şerrinden emin kılmıştır. Buna göre mana, "Seninle savaşmak için, ordular toplayarak küfürde yarışanlar, seni mahzun etmesin. Çünkü onlar, bu hareketleriyle Allah'a değil, sadece kendilerine zarar verirler" şeklindedir. Bunu, onların Peygabere ve mü'min ashabına hiçbir şekilde zarar veremeyecekleri manasına anlamak gerekir. Bu ifâde, bu şekilde anlaşıldığında, mutlaka belli bir zarara hamledilmesi gerekir. Çünkü bundan sonra onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e birtakım zararlar verdikleri meşhurdur. Evlâ olan, bunun: ."Kâfirlerin ordular toplamaktan maksatlarının, bu dini yok etmek ve bu şeriatı silmektir. Onların bu maksatları hiçbir zaman tahakkuk etmeyecek, aksine kendi işleri bozulacak, güçleri gidecek, senin işin yücelip, ismin duyulacak" manasına hamledil-mesidir.

2- Bu âyet, münafıklar hakkında nazil olmuştur. Onların küfre koşuşup yarışları da, mü'minleri Uhud hadisesi ile korkutmaları ve ilâhî yardım ile muzafferiyetten ümitsiz bırakmaya gayret etmeleridir. Veyahut da onların, "Muhammed, mülk peşinde koşuyor. Bundan dolayı durum bazan lehine, bazan aleyhine oluyor. Eğer o, Allah'tan bir peygamber olsaydı, hiç mağlup olmazdı" demeleridir. Bu da, müslümanları (nerede ise) İslâm'a karşı soğutuyordu ve Hz. Peygamber (s.a.s) bundan dolayı üzülüyordu.

3- Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Bir kısım kâfirler, müslüman olmuşlar, fakat Kureyş'ten çekindikleri için sonra irtidad etmiş (İslâm'dan geri çıkmışlardı. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gönlüne bir üzüntü düşmüştü. Çünkü O, onların bu irtidadları ile kendisine bir zarar verebileceklerini sanıyordu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, onların mürted olmalarının, O'na bir zarar veremeyeceğini beyan buyurmuştur."

Kâdî şöyle der: "Bu izah, şunlarla da güçlendirilebilir:

a) Küfür üzere devam eden kimse için, "küfre koşuyor" denilemez. Fakat bu ifâde ile, imandan sonra kâfir olan kimse tavsif edilir.

b) Allah Teâlâ'nın, 'Allah, onlara âhtrette bir nasib vermemeyi murad eder" buyruğu ancak daha önce iman etmiş olan kimseler için uygun düşer. Binâenaleyh bu iman bir nasib gerektirmiş ama, sonra irtidad sebebi ile boşa gitmiştir.

c) Hüzün, ancak arzu edilen birşeyi elde edememeden dolayı olur. Hz. Peygamber (s.a.s), onların imân etmelerinden istifade etmeye muktedir olup, sonra onlar kâfir oldukları için, ümmetinin sayısının çoğalmamış olmasından ötürü hüzünlenmiştir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, O'nu bundan emin kılmış ve kendisinin durumunun değişmemesi konusunda onların iman etmeleriyle etmemelerinin müsavi olduğunu bildirmiştir."

4-Bunlardan murad, dünya malı elde etmek için, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Tevrat'ta bahsedilen sıfatlarını saklayan, Ka'b İbn Eşref ve taraftarları gibi yahudi ileri gelenleridir. Kaffal (r.h) şöyle demiştir: "Âyeti, Hak Teâlâ'nın, "Ey Peygamber, kalpleriyle inanmadıklan halde ağızlarıyla "inandık" diyen (münafıklarla yahudüerden o küfür içinde (olabildiğine) koşuşanlar seni mahzun etmesin" (Mâide. 4i) âyetinin de delâleti ile, bütün kâfir sınıfları manasına hamletmek uzak bir ihtimal değildir. Buna göre âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'İn hüznünün, bütün bu kâfirlerden dolayı olduğuna delâlet eder. 150[150]

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/220

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/220-221

Kâfirin Küfründen Üzülmek Neden Yasaklanıyor?

Bu âyetle ilgili şöyle bir soru var: Kâfirin küfründen ve günahkârın günahından dolayı hüzün duymak, bir taattır. Binâenaleyh Allah Teâlâ, taattan nasıl nehyeder? Buna iki şekilde cevap verilir:
1- Hz. Peygamber (s.a.s), kavminin küfründen dolayı,
kendine zarar verecek kadar ileri ve aşırı derecede hüzünleniyordu. Cenâb-ı Allah bundan dolayı O'nu, bu üzüntüde aşırı gitmekten nehyetmiştir. Cenâb-t Hakk'ın, "O halde (Habibtm), nefsin onlara karşı üzüntülerle (tükenip) gitmesin" (Fâtır, s> âyetine baksana.
2- Bunun manası, "Onlar, sana zarar verecekler ve aleyhine çalışacaklar diye, seni üzmesinler" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, "Çünkü onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler" buyruğuna bakmaz mısın? Yani, "onlar, kâfirlikte yarışmakla, kendilerinden başkasına zarar veremezler. Onun vebali, kesinlikle başkasına olmaz" demektir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler" buyurmuştur ki, "Onlar Hz. Muhammed'e ve ashabına hiçbir şekilde zarar veremeyecekler" demektir. Atâ, "Allah Teâlâ bu ifâde ile, "Onlar Allah dostlarına hiçbir yönden zarar veremezler" demek istemektedir" demiştir. 151[151]

Küfür Allah'ın İradesiyle Olup Mu'tezile Yanlış Yoldadır

Sonra Cenâb-ı Allah, "Allah, onlara âhirette bir nasib vermemeyi murad eder" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bazı meseleler vardır: 152[152]

Birinci Mesele

Bu âyet-i kerime, Mu'tezile'nin aleyhine bir âyet olup, hayır ve şerrin Allah'ın iradesi ile olduğu hususunda kat'î bir delildir. Kadî, bu âyetteki Ilmurad etmemden kastın, Allah'ın haber vermesi ve bu şekilde hükmetmesi olduğunu söylemiştir. Bil ki, bu söz şu iki bakımdan zayıftır:
a) Öncelikle bu, âyetin zahirî manasını bırakmadır.
b) İşin Kâdî'nin söylediği gibi olduğu farzedilse bile, Allah'ın haber verip, hükmettiği şeyin aksini yapmak imkansızdır. Binâenaleyh müşkil aynen devam etmektedir. 153[153]

İkinci Mesele

Mu'tezile, "Cenâb-ı Hakk'ın irâdesi ademe (yokluğa) taalluk etmez"; âlimlerimiz ise, "Bu, caizdir" demişlerdir.
Âyet, âlimlerimizin görüşünün doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, "Allah, onlara âhirette bir nasib vermemeyi murad eder" buyurmuş ve kendi irâdesinin ademe (yokluğa) da taalluk ettiğini göstermiştir. Mu'tezile, bu âyetin manasının, "Allah Teâlâ, onu murad etmedi" şeklinde olduğunu ve bunun, "(Allah) sizin için zorluğu dilemez" (Bakara, ıssj âyeti gibi olduğunu söylemişlerdir. Biz deriz ki: "Bu, âyetin zahiri manasından kaçıştır." 154[154]

Üçüncü Mesele

Âyet, nefyde (olumsuz ifâdede) bulunan nekire kelimelerin umûm (genel mana) ifâde ettiğine

---

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/221-222
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/222
153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/222
154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/222

delâlet etmektedir. Çünkü bu kelimeler umûm ifâde etmeseydi, kâfirleri bu ifâde ile tehdid etmek mümkün olmazdı.

Daha sonra da Cenâb-ı Allah, "Onlar için pek büyük bir azab vardır" buyurmuştur. Bu, başlıbaşına bir cümle olup, "Allah Teâlâ, onlar için kesinlikle âhiret faydalarını düşünmediği gibi, onlar için âhiret zararlarından büyük bir hisse bulunduğunu beyân etmektedir" manasınadır. 155[155]

İnkârı Satın Alanlar Allah'a Zarar Veremezler

"İmana karşılık küfrü satın alanlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Onlar için elem veren bir azap vardtr" (Âl-i İmran. 177)

Bil ki, eğer biz bundan önceki âyetin münafıklar ile yahudiler hakkında olduğunu söylersek, bu âyetin de mürtedler hakkında olduğunu söyleriz. Aynı şekilde birinci âyetin mürtedler hakkında, bu âyetin de yahudiler hakkında olduğunu söylemek de uzak bir ihtimal sayılmaz. Yahudilerin imana karşılık küfrü satın almalarının manası şudur: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, henüz peygamber olarak gönderi I mezden önce de biliyor, O'na inanıyor ve düşmanlarına karşı O'na yardım edeceklerini söylüyorlardı. Fakat bizzat peygamber olarak gönderilince, O'nu inkâr edip, önceki hallerini bıraktılar ve böylece sanki imanı verip, karşılığında küfrü satın alan kimseler gibi oldular. Bu, birşey satın alan kimsenin, ona karşılık satana bir bedel vermesi gibidir.

Bu âyeti münafıklara hamletmek de uzak bir ihtimal değildir. Çünkü münafıklar, mü'minlerin yanında iken iman ettiklerini söylüyorlar, şeytan gibi olan reisleri ile başbaşa kaldıklarında, kâfir olup, imanı bırakıyorlardı. Böylece onlar sanki küfrü, imân mukabilinde satın almış oluyorlardı.

Bil ki Cenâb-ı Hak birinci âyette, "O küfre koşuşanlar.. Allah'a hiçbir zarar veremezler''; bu âyette ise, ' İmana karşılık küfrü satın alanlar, Allah a hiçbir zarar veremezler " buyurmuştur. Bu tekrarın şöyle birçok faydası vardır:

a) İmana karşılık küfrü satın alanların, ilk önce kâfir olduklarında şüphe yoktur. Onlar sonra iman etmiş, daha sonra yine kâfir olmuşlardır. Bu durum, onların çok dönek, zayıf görüşlü ve az sebatlı olduklarını gösterir. Bu karakterdeki insanlardan korkulmaz, bunların bir heybeti yoktur ve bunlar kesinlikle kimseye zarar veremezler.

b) Din işi, işlerin en önemli ve en büyüğüdür. Böyle bir şeyde, insan onu yapıp yapmamaya, ancak iyice düşünüp taşındıktan sonra yönelir. Halbuki bu insanlar, böyle mühim bir meselede, en zayıf sebepler ve en tutarsız gerekçelerle, yapmaya veya yapmamaya yöneliyorlar. Bu durum ise, onların kıt akıllı ve ahmak olduklarını gösterir. Bu gibilere, akıllılar iltifat edip değer vermezler.

c) Onların pek çoğu din meselesinde, herhangi bir şüpheden dolayı değil, aksine hasedlerinden ve dünyevî makamlar hususunda mücâdelelerinden dolayı seninle çekişirler. Ufacık dünyevî bir menfaat karşılığında, büyük âhiret mutluluğunu verecek kadar, aklı (az) olan kimse, alabildiğine ahmak demektir. Bu gibi insanlar, başkasına zarar veremezler. Bu iki âyetin tekrarındaki fayda ve manalar, işte bunlardır. Ne murad ettiğini Allah daha iyi bilir. 156[156]

Kâfirlere Verilen Mühlet Onlar İçin Hayırlı Değildir

"O kâfir olanlar, kendilerine mühlet tanımamızı sakın kendileri için hayırlı sanmasınlar. Onlara mühlet tanımamız, ancak günahlarını artırmaları İçindir. Onlara hor ve hakir edici bir azap vardır" (Al-i İmran. 178).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabını savaştan geri bırakmak için Medine'ye

---

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/222

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/223-224

gidenlerden bahsetmişti. Onlar, bazı müslümanları ancak Uhud'da öldürülen rnüslümanlar gibi öldürülmekle korkuttukları için, geri bırakabilmişlerdir. Halbuki Hak Teâlâ, bu şeytanların sözlerini, hiçbir mü'minin kabul edip değer vermeyeceğini ve mü'min'in vazifesinin ancak Allah'ın lütfü ile fazlına itimad etmek olduğunu beyân etmişti. Daha sonra ise bu âyette savaşa katılmayanların geride kalmalarının, Uhud'da şehid edilenlerin öldürülmelerinden daha hayırlı olmadığını açıklamıştır. Çünkü bu geri kalış, dünyada bir hor ve hakir oluşa, kıyamette de devamlı bir azaba sebep olmuştur. Uhud'da şehid edilenlerin Öldürülüşü ise, hem dünyada güzel bir övgüye, hem de âhirette bol mükafaata vesile olmuştur. Binâenaleyh müslümanları savaştan geri bırakmak isteyenlerin, dünya hayatına teşvik edip, şehid olmaktan soğutmalarını, ancak cahil olanlar kabul eder. Âyetin, kendinden önceki âyetlerle irtibatının izahı işte budur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 157[157]

Birinci Mesele

İbn Kesir ve Ebu Amr, Kur'ân'da dört yerde, yani (Al-i İmran.17B); (ÂN İmran,180) (Al-i imran, 188)ve (Al-i imran, ise) âyetlerinde tâ ile (Ah km, ıss) âyetinde ise bâ harfinin zammesi ile kıraat etmişlerdir. Nâfi ve İbn Âmir, son âyet hariç, bu kelimeleri yâ ile, sonuncusunu ise tâ ile okumuşlardır. Hamza ise hepsini tâ ile okumuştur. Kıraat imamlarının bu kelimenin sîn harfini üstün veya kesire okuyuştaki ihtilaflarını, Bakara sûresi'nde belirtmiştik. Bu kelimeyi yâ ile okuyanlar, kelimesini fiil; sözünü ise fail kabul etmişlerdir. Bu fiil, iki mef'ul veyajki mefulün yerini tutan bir mef'ul alır. Mesela, (Zannettim) fiili ve "Zeyd'in gittiğini sandım"; ile "Amr'ın kalktığını sandım" cümlelerinde olduğu gibi.
Buna göre, âyetteki "Kendilerine mühlet tanımamızı kendileri için hayırlı..." buyruğu, fiilin iki mef ulunun yerini tutan bir cümledir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa onların çoğunu, hakikaten (söz) dinlerler mi sanıyorsun?" (Furkân, 44) âyetidir. Bu fiili tâ ile okuyan Hamza'nın kıraatine göre, bu hususta söylenenlerin en güzeli, Zeccâc'ın şu izahıdır: Âyetteki (Kâfir olanlar) kısmı birinci mef'ul (Kendilerine mühlet tanımamız) kısmı ise, birinci mef'ulden,bedel (kendileri için hayırlı) sözü ise ikinci mef'ul olup, âyetin takdiri, "Ey Muhammed, kâfir olanların mühletini kendileri için hayırlı sanma" şeklinde olur. Fiil ile beraber olandı lafzının mef'ulden bedel kılınmasının misali Hani Allah size iki taifeden birinin misali, "Hani Allah size iki taifeden birinin muhakkak sizin olduğunu va'dediyordu" (Enfai, 7)âyetidir, Buradaki fö ip "Sizin olduğunu.,." kısmı, "İki taifeden birini" sözünden bedeldir. 158[158]

İkinci Mesele

Uîi lâfzındaki U kelimesinin şu iki şeyden biri olması muhtemeldir:
a) Âl' manasıdır; Buna göre takdir, mühlet verdiğimiz o şey.." şeklindedir. Fiilin sonundaki zamiri hazfedilmiştir. Çünkü ism-i mevsûle râci olan zamir bazan hazf edilebilir. Bu senin, "Gördüğüm, Zeyd'dir" demen gibidir.
b) kelimesi, kendinden sonraki kısımla birlikte masdar manasındadır. Takdiri, "Onlara mühlet vermemi..." şeklindedir. 159[159]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi, lâfzının, mâ-i masdariyye olduğunu söylemistir. Eğer böyle olsaydı, yazı ilmine göre hakkı ayrı olarak yazılması idi. Fakat Mushaf-ı Osman'da bitişik olarak yazılmıştır. Bütün mushafların, Mushaf-ı Osman'ın hattına uyması vaciptir. Bu âyetteki lâfzının da bitişik olması

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/224
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/225
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/225

gerekir. Çünkü buradaki birinci daki mâ'nın aksine, mâ-i kâffedir. 160[160]

Dördüncü Mesele

uzatıyor ve geri bırakıyoruz" manasınadır. İmlâ, mühlet vermek ve tehir etmek demektir. Vahidi (r.h), Bu kelime, zamanın bir dilimi (müddeti) manasına gelen kelimesinden iştikak etmiştir. Meselâ, "Bir müddet mühlet verdim" denilir. Bu masdarların hepsi aynı manadadır. Esmi'i de, "Meselâ, zaman uzadığında "Zaman ona uzadı" denilir; birisi için mühlet uzatıldığında "O, ona mühlet verdi" denilir" demiştir. Ebu Ubeyde, "Geniş ve uzun yer manasında olan kelimesi ile, gece ve gündüz manasında olan kelimesi de bu köktendir" demiştir. 161[161]

Âyetin Kadere Delâteti

Âlimlerimiz, bu âyeti kaza ve kader meselesinde, pek çok yönden delil getirmişlerdir:
1- Bu mühlet verme, zamanı uzatmadan ibarettir. Şüphe yok ki bu da Hak Teâlâ'nın fiillerindendir. Âyet, bu mühlet verişin, bir hayır olmadığını açıkça beyân etmektedir. Bu da, Allah Teâlâ'nın hayr ile şerrin yaratıcısı olduğuna delâlet etmektedir.
2- Hak Teâlâ, bu mühlet verişten maksadın, onların günahlarını, azgınlıklarını ve haddi aşmalarını artırmaları olduğunu açıkça beyân etmektedir. Bu da, küfrün ve isyanın da Allah'ın irâdesi ile olduğunu gösterir. Cenâb-ı Allah, bu hususu daha sonra, "Onlara hor ve hakir edici bir azab vardır" yani, "Biz onlara, günahlarını artırsınlar ve onlar için hor-hâkir kılıcı bir azap olsun diye mühlet verdik" buyruğu ile te'kid etmiştir.
3-Cenâb-ı Hak, onlar için olan mühlet verişte onlara bir hayır olmadığını bildirmiştir. Çünkü onlar, ancak devamlı isyan ve azgınlıklarını artırırlar. Bu hayrın mevcut olması ile birlikte, Allah'ın haber verdiği şeyin aksini yapmak, iki zıd şeyi bağdaştırmak olur ki, bu imkânsızdır. Onlar, bu mühlet tanımanın yapışıra ve bununla mükellef olmalarının yanısıra, hayra ve taata kadir olmasalardı, mühtet verişin kendisinde, Mu'tezile'nin görüşünün bâtıl olmasının bulunması gerekirdi. 162[162]

Mu'tezile'nin İtirazı

Mu'tezile şöyle demektedir:
Birinci yönden âyetin delil getirilişine gelince, bu âyet "Bu mühlet verme hayırlı değildir" manasına gelmez. Âyetten murad, "Bu mühlet veriş, "Onlann.şehidlerin Uhud günü Ölmeleri gibi, ölmelerinden daha hayırlı değildir" şeklindedir. Çünkü buradaki bu âyetler, daha önceki âyetlerde de izah edildiği gibi, Uhud hâdisesi ve münafıkların mü'minleri cihaddan geri koymaları hakkındadır. Binâenaleyh Cenâb-t Hak, kâfirlerin bu dünyada bir müddet daha yaşatıl maların in ve kendilerine mühlet tanınmasının, şehidler gibi ölmelerinden onlar için daha hayırlı olmadığını beyân etmektir. Bu mühlet tanıyışın, o ölümden daha hayırlı olmadığını söylemek, bu mühlet verişin kendisinin hayırlı olmamasını gerektirmez.
İkinci yönden âyetin delil getirilişine gelince, "Bu âyetten maksad, o mühlet verişin, kâfirlerin küfre ve îâsıklığa daha fazla dalmaları için olduğunu beyân etmek değildir. Bunun delili ise, "Ben, cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler tüye yarattım" (Zâriyat, 56) âyeti iie, "Biz, hiç bir peygamberi, Allah'ın izniyle kendilerine İtaat olunmasından başka bir hikmetle göndermedik" (Nisa, 64) âyetidir. Aksine,âyet birkaç manaya muhtemeldir:
a) Âyetteki lâm harf-i ceninin, âkibet (tâ ki...) manasına alınmasıdır. Bu tıpkı, "Firavun'un adamları, sonunda kendilerine bir düşman ve bir deri olsun diye onu yitik olarak bulup aldılar"

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/225-226
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/226
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/226

(Kasas, e). "Andolsun ki, biz cinler ve insanlardan bir çoğunu cehennem için yaratmışızdır" (Araf, 179) ve "Onlar, işin sonunda, Allah yolundan saptırmak için Allah'a eşler koştular" (İbrahim, ao) âyetlerindeki lâm harf-i çerleri gibidir. Halbuki müşrikler, saptırmak için değil, hidayete erdiklerini zannederek şirk koşmuşlardır. Yine "Benim sana va'z-ü nasihatim, neticesi bu olduğuna göre, sanki ancak fâsıktıkta devamını sağlamak için olmuş" denilir.

b) Bu sözde, bir takdim-tehir vardır. Buna göre takdir, "Kâfirler, bizim kendilerine mühlet verişimizin, günahlarını artırmaları için olduğunu sanmasınlar. Biz onlara ancak kendilerine bir hayır olsun diye mühlet tanıdık" şeklindedir.

c) Allah Teâlâ, onların bu mühlet esnasında ancak isyan ve azgınlıkta devamlarını artıracaklarını bildiği halde, onlara mühlet verince, bu durum, sanki bu maksaddan ötürü mühlet tanıyanın fiiline benzemiş olur. Müşabehet (birşeyi benzediği şey ile fâde etmek), güzel mecazi ifâde sebeplerinden birisidir.

d) O muarızlara (ehl-i sünnete) karşı sorduğumuz şu sorudur: Âyetteki "günahlarını artırmaları için..." ifâdesinin lâm'ı, ümmetin icmâ'ına göre garaz (için) manasına değildir. Fakat ehl-i sünnetin görüşüne gelince, onlar Allah'ın fiillerini birtakım maksadlara (garazlara) bağlamayı tercih ediyorlar. Fakat biz, Allah'ın fiillerinin, yorgunluk ve elem verme gibi maksadlara bağlanamayacağını söylüyoruz. Hatta bize göre Allah Teâlâ, bir fiili, ancak ihsan (iyilik) maksadıyla yapar. Durum böyle olunca, bu lamın bir ta'lil ve garaz (için) manasına hamledilemeyeceğinde bir cmâ bulunmuş olur. Bu durumda da, sizin delil olarak ileri sürdüğünüz hususlar sakıt olur. Bundan sonra, "Ya, bu lamın manası nedir?" diyenin sözüne iltifat edilmez. Çünkü istidlal eden kimse, bu istidlalini lamın, ta'lil (için) manasına oluşuna bina etmiştir. Binâenaleyh lâm'ın ta'lil manasına olduğu bâtıl olunca, onun istidlali de sakıt olur.

Üçüncü yönden delil getirişleri ki bu, Allah'ın bunda bir hayır olmadığını haber vermesi ve bilmesi meselesidir. Bu da, sununla tezâd teşkil eder: Eğer kul bir fiilden men edilmişse, şüphesiz Allah onu men etmiş olur. Bu durumda da, Allah'ın ihtiyar sahibi değil, mûcib olması gerekir ki bu da icmâ ile bâtıldır." 163[163]

Mutezileye Karşı Ehl-i Sünnetin Cevabı

Mu'tezile'nin Birinci iddiasına şöyle cevap verilir: "O kâfir olanlar, kendilerine mühlet tanımamızı, sakm kendileri için hayırlı sanmasınlar" âyeti, bu mühlet tanıyışın kendisinde hayır olmadığı manasınadır, yoksa bunun başka bir şeyden dolayı hayır olmadığı manasında değildir. Çünkü mübalağa sîgası ancak bir râcih (tercih edilen) ve mercûh (tercih edilmeyen) söz konusu olduğu zaman zikredilebilir. Allah Teâlâ burada, bu iki şeyden sadece birini zikrettiğine göre, anlıyoruz ki bu ifâde, o mühlet verişin başka bir şeyden dolayı hayır olmadığını göstermek için değil, hiç bir hayır olmadığını beyân etmek içindir.

Mu'tezile'nin İkinci iddiasına gelince ki bu onların, "Ben, cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" {zârtyat, 56) ve "Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendilerine itaat olunmasından başka bir hikmetle göndermedik" (Nisa. 64) âyetlerine tutunmalarıdır. Bunun cevabı şöyledir: "Bizim delil olarak getirdiğimiz âyet "has" (hususî manalı) bir âyettir, sizin zikrettiğiniz âyet ise "âmm" (umûmî manalı) bir âyettir. Hâs olan âyet, delâleti umumî olan âyetten öncedir."

Mu'tezile'nin Üçüncü iddiasına, yani buradaki lâm harfini "âkibet" manasına almalarına gelince, bu, âyetin zahirini bir tarafa bırakmak demektir. Hem şu aklî delil de onların görüşünü bâtıl kılar: Çünkü Allah Teâlâ, o kâfirlerin azgınlık ve isyan ile mevsûf olduklarını kesin olarak bilince, bu mutlaka böyle olur. Çünkü Allah'ın bildiği şeyin, bildiği şekilde tahakkuk etmesi vacip, etmemesi ise imkânsızdır. İmkânsız olan bir şeyi irâde etmek de imkânsızdır. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın onların imân etmelerini murad etmesi imkansız, azgınlık ve isyanlarının artmasını murad etmesi ise vacip olur. Bu durumda da "artırmaları

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/226-228

için" ifâdesindeki lâm harf-i cerri-nin ta'lil için getirildiği ve bunun lâm-ı âkibet olamayacağı sabit olur.

Mu'tezile'nin âyette bir takdim-tehir olduğu şeklindeki dördüncü iddialarına ise şu üç şekilde cevap verilir:

a) Âyette bir takdim-tehir olduğunu iddia etmek, âyetin zahirini terketmektir.

b) Vahidi (r.h) şöyle der: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesindeki lâfzını kesreti olarak ifâdesindeki lâfzını da fethalı olarak şeklinde okunması halinde ancak yerinde olur. Halbuki böyle bir kıraat yoktur."

c) Biz kesin aklî delil ile, Cenâb-ı Hakk'ın bu mühlet verişten muradının, imanın değil de tuğyanın bulunması olması gerektiğini beyân etmiştik. Bundan dolayı âyette bir takdim-tehir bulunduğunu söylemek, hem âyetin zahirini bırakmak, hem de kesin aklî delilin hilâfına olan bir şeyi gerekli görmek olur.

Mu'tezile'nin, âyetteki lâm harf-i cerrinin ta'lil manasına alınamayacağı şeklindeki beşinci iddialarına da şöyle cevap veririz: Bize göre Allah'ın fiillerini, kullardan sudur edecek bir gaye sebebi ile olduğunu söylemek imkansızdır. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın, bir fiili ondan başka bir şey meydana gelsin diye yapması imkansız değildir. Hem Allah Teâlâ'nın, "Onlara mühlet tanımamız, ancak günahlarım artırmaları içindir" buyruğu, bu mühlet tanıyıştan maksadın, onlara hayrı ulaştırmak ve onlara iyilikte bulunmak olmadığı hususunda açık bir delildir. Halbuki Mu'tezite bunun aksini söylüyor. Binâenaleyh bu âyet, işte bu bakımdan, Mu'tezile aleyhine bir hüccettir.

Mu'tezile'nin, "Bu, Allah'ın fiilleri ile çelişki teşkil eder" şeklindeki altıncı iddialarına da şu şekilde cevap veririz: Sonradan olan varlıkların yaratılışında kudret-i ilâhiyyenin tesiri, Allah'ın o şeyin olmayacağını bilmesinden önce gelir. Binâenaleyh ilm-i İlâhinin, kudret-i ilâhiyyeye manî olması mümkin değildir. Fakat kula gelince, kulun kendi fiilini meydana getirmede kudretinin tesiri, Allah'ın, kulun yapmak istediği o fiilin meydana gelmeyeceğini bilmesinden sonradır. Binâenaleyh Allah'ın bu bilgisi, kulun o fiili yapmasına mâni olur. Bu âyetle ilgili münâkaşanın hepsi bundan ibarettir. 164[164]

Altıncı Mesele

Âlimlerimiz, kâfirler hakkında dinî nimetlerden herhangi birisini vermenin Cenâb-ı Allah için bir mecburiyet olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Allah Teâlâ'nın, kâfirlere dünyevi nimetlerden vermesi gerekli olup olmadığı meselesinde âlimlerimiz farklı görüşlere sahiptirler. Bunun Allah'a gerekli olmadığını söyleyenler, işte bu âyeti delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın bu dünyada kâfirin ömrünü uzatmasını ve onu çeşitli muradlanna ulaştırmasının bir nimet olmadığına delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ, bunlardan hiçbirinin o kâfir için hayır olmadığını açıkça bildirmektedir. Bunun böyle olduğunu akıl da gösterir. Zira birisine zehirli bir hurma tatlısı ikram eden kimsenin, bu ikramı bir nimet verme sayılamaz. Bundan dolayı, Allah'ın kâfire dünyevî nimetler vermesinin maksadı, âhiret cezasını (artırma) olunca, bunlardan hiçbiri gerçekte nimet olamaz. Allah Teâlâ'nın, kâfirlere birçok nimetler verdiğini ifâde eden âyetlere gelince, bütün bu âyetler, o şeylerin zahiren nimet oluşuna hamledilmiştir. Bu âyet ile, o gibi âyetlerin arası ancak, "o nimetler zahiren nimet olup, gerçekte bir belâ ve gazab sebebidirler" denilerek bulunur. Allah en iyi bilendir. 165[165]

Allah İyiyi Kötüyü Ayırd Etmek İçin İmtihan Eder

"Allah mü'mfnleri, sizin üzerinde bulunduğunuz (şu halde) bırakacak değildir. Nihayet pis olanı temiz olandan ayıracaktır. Allah size gaybi bildirecek değildir, fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer. Binâenaleyh siz Allah'a ve peygamberlerine inanın. Eğer

---

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/228-229

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/229-230

inanır ve ittikâ ederseniz, size çok büyük birmükâfaat var" (Al-i imran, 179).
Bil ki bu âyet Uhud hadisesi ile ilgili âyetlerin en son kısmıdır. Allah Teâlâ, o hadisede meydana gelen ölüm, bozgun, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ağır yaralı oldukları halde, ashabını düşmanı takibe davet edişi, daha sonra onları Ebu Süfyan'a verilen sözü yerine getirmek için Bedr-i Suğra'ya gitmeye çağırışı ve bütün bunların mü'min ile münafığın birbirinden ayırdedilmesine bir delil oluşu gibi durumları haber vermiştir. Çünkü münafıklar korkmuşlar, geri dönmüşler ve müslümanlardan çok kişinin ölüşünü dillerine dolamış, daha sonra da savaşa katılmadıkları gibi, mü'minleri tekrar cihada gitmekten alıkoymaya uğraşmışlardır. İste bunun üzerine Allah Teâlâ, sizi münarıklarla birlikte ve onları siz ehl-i imandan olduklarını iddia eder vaziyette bırakmasının, hikmetine uygun düşmeyeceğini, aksine, mü'min ile münafık birbirinden ayırdedilebilsin diye bu hâdiseleri meydana getirmesinin hikmeti gereği olduğunu haber vermiştir ki işte âyetin, önceki âyetlerle irtibatı budur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 166[166]

179. Âyette Kıraat Farkı ve Her Bir Kıraatin Hücceti

Hamza ve Klsflî, şeddeli olarak şeklinde okumuşlardır ki Kur'ân'ın her yerinde bu fiili bu şekilde okumuşlardır.
Diğer kıraat imamları ise, birinci yâ'nın fethası, mîm harfinin kesresi ve ikinci yâ'nın sükûnu ile ve şeddesiz olarak şeklinde okumuşlardır. Vahidi (r.h), fiilin her iki şeklinin de kullanıldığını, meselâ o şeyin, bir kısmını bir kısmından ayirdettim" ve "Ben onu iyice ayırdettim" "Onu temyiz edip, iyice ayırdettim" denildiğini, "Kim, herhangi bir yoldan, eziyet veren bir şeyi giderir ise, bu onun için bir sadakadır"167[167] hadis-i şerifindeki kelimenin de aynı kökten olduğunu söylemiştir.
Bu fiili, şeklinde okuyanların delili, fiilin sülâsisinin hem lâftz bakımından daha hafif olması, hem de sülâsî mezid sığasının manasını ifâde etmesidir. Onlar, "Binâenaleyh bu şekilde okumak daha evladır" demişlerdir. Ebu Zeyd, Ebu Amr'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu fiili şeddeli okumak "kesret (çokluk)" manasından dolayıdır. Fakat birşeyin bir şeyden ayırdedilmesinde, şeddesiz olarak fiili kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak da burada, "Nihayet pis olanı temiz olandan ayıracaktır" buyurmuş ve iki şey zikretmiştir. Bu bazı dilcilerin, "fark" ile "tefrik" kelimeleri hakkında söyledikleri husus gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, "Bugün sfzayn/m"(Yâsin. 59) buyurmuştur ki, bu fiilin mutavaat sîgasıdır." Fiili şeddeli okuyanların delili ise şudur: Şeddeli okuyuş, teksîr (çokluk) ve mübalağa manâsından dolayıdır. Mü'min ve münafıkların sayısı çoktur. Binâenaleyh bu fiili burada şeddeli okumak daha evlâdır. Âyette "tayyib" (temiz) ve habis (pis) lâfızları, her nekadar müfred olarak getirilmiş ise de, bunlardan "cins" manası kastedilmiştir. Bundan dolayı, bu kelimelerden kastedilen bir mü'min ile bir münafık değil, bütün mü'min ve münafıklardır. 168[168]

Mü'minle Münafığın Nasıl Ayırd Edildiği

Biz âyetin manasının, "Ey mü'minler, Allah, pis olan temiz olandan, yani münafık mü'minden ayrılıncaya kadar, sizi, üzerinde olduğunuz halde, yani mü'min ile münafığın birbirine karışık olması ve benzeri haller üzere bırakacak değildir" şeklinde olduğunu söyledik. Âlimler, mü'min ile münafığın nasıl ayırdedildiği hususunda ihtilâf etmiş ve şu görüşleri serdetmişlerdir:
a) Bu, Allah'ın, çeşitli sıkıntı, musibet ve ölümler verip, onları bozguna uğratmasıyla olmuştur. Binâenaleyh mü'min olan, Allah'a imana ve Resûlullah'ı tasdika bunlardan sonra da devam etmiş, münafık ise nifak ve küfrünü ortaya koymuştur.

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/230
167[167] Bu anlamda hadisler için bkz: Buharf, Mezâlim, 24; Ahmed İbn Hanbef. Mysned, İV/422, 423.
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/231

b) Hak Teâlâ, mü'minlere yardım edeceğini ve kâfirleri zelîl kılacağını va'adetmiştir. Binâenaleyh İslâm kuvvet bulunca, İslâm'ın devleti yücelmiş, küfür ve kâfirler ise zelil ve perişan olmuşlar ve böylece de bu ayrılma gerçekleşmiştir.

c) Buna delâlet eden emare ve ipuçlarının bulunmasıdır. Meselâ müslümanlar İslâm'ın güç ve kuvvet bulmasıyla sevinirler, münafıklar ise bundan gam ve keder duyarlar. 169[169]

Bu Ayırd Etme Kat'i Değil de Zanni Kalır

Burada şöyle bir soru vardır: Bu ayırma işi, iyice ortaya çıkarsa, münafıkların küfrü de ortaya çıkmış olur. Münafıkların küfrünün ortaya çıkması ise, onların münafık olarak kalmalarına mânidir. Eğer bu ayırdetme işi, iyice açık olmaz ise, o zaman da Allah'ın bu va'adi gerçekleşmemiş olur? Buna şöyle cevap veririz: Bu, katî bir ayrılışı değil de, zanni bir ayrılışı ifade etmesi bakımından tahakkuk etmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, 'Allah sizegaybı bildirecek değildir" buyurmuştur ki, Subhânehû ve Teâlâ, bu ayırma işini yapacağını bildirmiş ve daha sonra bu buyruğu ile, bu ayırma işinin, Allah'ın sizi gaybına muttali kılıp da "falan münafıktır, falan da mü'mindir; falan cennetlik, falan da cehennemliktir" diyebileceğiniz bir şekilde olmayacağını beyan etmiştir. Çünkü Sünnetullah, Allah'ın cahit insanları gaybına muttali kılmamak üzere cereyan etmektedir. Hatta sizin için bu ayırma işini bilmenin tek yolu, yukarıda zikrettiğimiz, mü'min ile münafığın ayrılmasını sağlayan çeşitli belâ ve musîbetlere uğramak gibi imtihanlardır. Fakat bunu gayba muttali olma yotuyla bilmek, ancak peygamberlerin özelfiklerindendir.

İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, "Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer" buyurmuştur. Bu, "Allah peygamberlerinden dilediğini seçer ve sadece onlara, "şunlar mü'min, şunlar da münafıktır" şeklinde insanları tanıma bilgisini verir" manasındadır. Bu cümlenin şu manada olması da muhtemeldir: "Allah Teâlâ, peygamberlerinden dilediğini seçer ve böylece insanları, ellerindeki şeriatlarla imtihan eder. İmtihan neticesinde de bu iki grup birbirinden ayrılmış olur."

Bu âyet şu manaya da gelebilir: "Allah sizin hepinizi, peygamberin bildiği miktarda, gaybı bilen kimseler kılmamıştır ki sizler peygamberlerden müstağnî olasınız. Aksine O, kullarından dilediğine peygamberliği verir, sonra diğer insanları o peygamberlere itaatla mükellef kılar."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Öyleyse siz Allah'a ve peygamberlerine inanın" demiştir. Bu emirden maksad şudur: Münafıklar, Uhud'da meydana gelen o arzu edilmeyen hâdiseler sebebiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'ın peygamberliğine ta'n etmişlerdi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, bu hâdiselerde habis (pis) olan münafığın, tayyib (temiz) olan mü'minden ayrılması gibi birtakım faydaların bulunduğunu beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, münafıkların ileri sürdükleri şüphelerine bu şekilde cevap verince, "Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine inanın" demiştir. Bu, "Bütün deliller, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet edip, O'nun nübüvvetini ta'n hususunda ileri sürdüğünüz o şüpheye de biz cevap verince, geriye size, sadece Allah'a ve peygamberlerine iman etmek kalmıştır" demektir. Allah Teâlâ, şu incelikten ötürü "peygamberine" değil de, "peygamberlerine" demiştir: Kişiyi, peygamberlerden birisinin peygamberliğini ikrar ve itirafa götüren yol sadece mu'cizedir kî bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'de de vardır. Bundan dolayı, peygamberlerden her birinin peygamberliğini kabul etmek gerekir. İşte bu nükteden ötürü Hak Teâlâ, "Peygamberlerine.," buyurmuştur. Bundan maksad, bütün peygamberlerin nübüvvetini isbât etmenin yolunun tek olduğuna dikkat çekmektir. Binâenaleyh onlardan herhangi birinin peygamber olduğunu kabul eden kimsenin, hepsinin peygamberliğini kabul etmesi gerekir. Cenâb-ı Allah, insanlara bunu emredince, peşisıra mükafaat va'adini getirerek, "Eğer inanır ve ittika ederseniz, size çok büyük bir mükafaat var" buyurmuştur ki bunun ne demek olduğu açıktır. 170[170]

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/231-232

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/232-233

Hakkı Verilmeyen Mallar Ateş Olup Âhirette Sahibinin Boynuna Dolanacak

"Allah'ın fazl-u (kereminden) kendilerine verdiğinde cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için bir hayır olduğunu sanmasınlar, aksine bu onlar için bir serdir. Onların cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" (Âl-i İmran. 180).
Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyetlerde cihad uğrunda canların harcanmasına iyice teşvik edince, bu âyette de cihad uğrunda mal hacamaya teşvik etmeye başlayarak, Allah yotunda malını harcamak istemeyip cimrilik edenler için şiddetli vaTdinin söz konusu olduğunu bildirmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [171]

Birinci Mesele

Hamza bu kelimeyi, tâ ile şeklinde; diğer kıraat imamları ise, yâ harfi ile şeklinde okumuşlardır.
Zeccâc, "Hamza'nın kıraatına göre mana, "Cimrilik edenlerin cimriliklerinin onlar için hayırlı olacağını sanma.." şeklindedir. Buna göre, "Cimrilik edenler.." sözü delâlet ettiği için, "cimrilikleri" ifâdesi hazfedilmiştir. Yâ ile okuyanların kıraatine göre ise şu iki izah yapılabilir:
a) Bu fiilin, faili olan zamirin mercii ya Allah Resulü veya herhangibir kimsedir. Buna göre âyetin manası, "Allah'ın Resulü veya herhangibir kimse, cimrilik edenlerin cimriliğinin onlar için hayır olacağını sanmasın" şeklindedir.
b) Bu fiilin faili, "cimrilik edenler"dir. Buna göre, âyette mef'ûl hazfedilmiş olup, takdiri, "cimrilik edenler cimriliklerinin kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar" şeklindedir. "Cimrilik edenler" ifâdesi kendisine delâlet ettiği için, mef'ûl hazfedile-bitmiştir. Bu, bir insanın "Kim yalan söylerse, o onun için bir şer olur, yani onun yalanı bir şer olur" sözü gibidir. Şu şiirler de bunun gibidir: "Akılsız, bir şeyden nehyolunduğu zaman, ona dogrugider" yani o sefeh'e, akılsızlığa doğru gider. Ferra da şu beyti nakletmiştir:
"Onlar padişahlardır. Pödişahogullan da onlardır. O (mülkü) alanlar ve ilk efendilerdir." Ferrâ bu şiirdeki (onu) lâfzı ile, "mülkü" manasını kastetmiştir. Fakat daha önce melîklerden bahsedildiği için, bunu açıkça söylememiştir. [172]

İkinci Mesele

Bu kendileri için bir hayır..." ifâdesindeki hüve zamirine, Basralılar "zamir-i fasıl", Kûfeliler ise "zamir-iimâd" adını vermişlerdir. Çünkü daha önce, "cimrilik edenler" ifâdesinin zikredilmesi, sanki cimriliğin zikredilmesi gibidir. Buna göre âdeta, "Cimrilik edenler, bu cimriliklerini kendileri için bir hayır sanmasınlar" denilmektedir. Bu hususta sözün özü şudur: Hem mübtedânın hem de haberin bir hakikati vardır. Mübtedanın hakikatinin, haberin hakikati ile tavsif edilmesi, mübtedânın ve haberin hakîkatinden farklı bir şeydir. Binâenaleyh bu tavsif, her iki şeyin kendisinden fazla bir mana olunca o tavsife delâlet eden üçüncü bir sığanın olması gerekir ki bu da "hüve" (o) kelimesidir. [173]

Üçüncü Mesele

Bit ki âyet, herhangibir hayır ve menfaat hususunda cimrilik etmenin kınandığına delâlet etmektedir. Bu hayır mai da olabilir, bir ilim de olabilir.
Birinci görüşe göre, bu va'id malda cimrilik yapmadan ötürüdür. Buna göre âyetin manası, "O

---

[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/233-234
[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/234
[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/234

cimrilik edenler, cimriliklerinin kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Aksine bu onlar için bir serdir. Çünkü onların cimriliğinin cezası, kendi aleyhlerine olacaktır" şeklindedir. Bu da Hak Teâlâ'nın, "Onların cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır" buyruğu İle kasdedilen husustur. Hem bu mallar onların yanında da kalmayacaktır ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır" buyruğu ile kasdedilen husustur.

İkinci görüşe göre bu cimrilikten murad, ilimde yapılan cimriliktir. Çünkü yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Tevrat'taki sıfatlarını gizliyorlardı. Binâenaleyh bu gizleyiş bir cimriliktir. Meselâ, "Falanca ilminde cimrilik yapıyor" denilir. İlmin, Allah'ın bir lütfü olduğunda şüphe yoktur, Cenâb-ı Hak, "(Allah) sana (evvelce) bilmediklerini öğretti. Allah m senin üzerindeki lütf-u inayeti çok büyüktür" (Nisa 113) buyurmuştur. Hem sonra Cenâb-ı Allah, Tevrat ve İncil'de olan şeyleri yahudi ve hristiyanlara öğretip bildirmiştir. Bundan dolayı onlar, bu iki kitapta bulunan Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceği müjdesini gizleyince, bu bir cimrilik olmuş olur.

Bil ki birinci görüş daha uygundur. Bunun evlâ olduğuna şu iki husus da delâlet eder:

a) Allah Teâlâ, "Onların cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır " buyurmuştur. Biz buradaki cimriliği, ilimde yapılan cimrilik olarak alırsak, âyeti tefsir ederken mecazi manayı vermeye mecbur oluruz. Fakat onu malda yapılan cimrilik olarak alırsak, mecazi mana vermeye mecbur olmayız. Bundan dolayı birinci görüş daha evlâ olur.

b) Âyeti, maldaki cimrilik manasında alırsak, bu, malı cihadda harcama hususunda bir teşvik olmuş olur ve böylece de, âyetin kendinden önceki âyetlerle ilgisi güzel bir şekilde kurulmuş olur. Fakat biz onu, yahudilerin Tevrat'taki şeyleri gizlemeleri manasına alırsak, bu ilgi kopmuş olur veya zorlanarak bir ilgi kurulabilir. Binaenaleyh birinci görüş daha evlâ olur. 174[174]

Cimriliğin Tarifi ve Hududu

Âlimlerin ekserisi, cimriliğin, farz ve vacip olan şeyi vermemekten ibaret olduğunu ve nafile olanı vermemenin cimrilik olmadığı kanaatindedirler. Onlar bu görüşlerine delil olarak şunları getirmişlerdir:

1- Bu âyet, cimrilik hakkında çok şiddetti bir tehdld ifâde etmektedir. Böyle şiddetli bir va'id ise ancak vacip olanı yapmamaya uygundur.

2- Allah Teâlâ, cimriliği kınamış ve ayıplamıştır. Halbuki nafile olan birşeyi (sadakayı) vermeyen kimsenin kınanması ve ayıplanması caiz değildir.

3- Allah Teâlâ, dâima lütuf ve ihsanda bulunur. Çünkü onun lütfedebileceği şeylerin sınırı yoktur. Varlık alemine çıkan herşey sonludur. Binâenaleyh, şüphe yok ki Cenâb-ı Hak, her an lütfetmemektedir. Eğer lütfetmemek cimrilik olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın dajcimriMkle tavsif edilmesi gerekirdi ki O, bundan münezzehtir.

4- Hz. Peygamber (s.a.s), "Cimrilikten daha ileri hangi hastalık vardır?"175[175] buyurmuştur. Nafile olan bir şeyi yapmayanın, "cimri" diye tavsif edilemiyeceği malumdur.

5- Lütfü terkeden, şayet cimri sayılsaydı, çok malı olan insanın, ancak bütün malını vermek suretiyle cimri olmaktan kurtulabilmesi gerekirdi.

6- Cenâb-ı Hak, "Kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcarlar" (Bakara, 3>buyurmuştur ki bu âyetteki j». harf-i cerh teb'iz (kısmiyyet) manasınadır. Binâenaleyh bu ifâdeden maksad, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği şeylerden "bir kısmım" infâk eden kimseler otur. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kimselerin sıfatları hakkında, "İşte onlar, Rablerinden (gelen) hidayetin tam üzerindedirler" (Bakara, 5) buyurmuş ve onların hidayete erip, felaha kavuştuklarını bildirmiştir. Eğer nafile olanı yapmayan kimse, kınanmış bir cimri sayılsaydı, böyle denilmezdi. Bundan dolayı bu âyet ile, cimriliğin "vacip olanı yapmamak ve vermemek" manasına olduğu ortaya çıkmaktadır.

---

[174] [174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/235

[175] [175] Buhâri, Humus, 15.

Fakat vacip olan infâklar pek çoktur:

a) İnsanın hem kendisi, hem de bakmakla mükellef olduğu kimseler için yapacağı harcamalar.

b) Zekata giren infâklar.

c) Müslümanların, canlarına ve mallarına kasteden bir düşmanı defetmek mecburiyetinde kaldıklarında, düşmanı savuşturabilecek müslümanlara mallarını infâk etmeleri vacibtir. Çünkü bu, insanın, kendisinden bir zararı savuşturması gibidir.

d) Bir müslüman çok muhtaç olduğunda, diğer müslümanların, ona hayatını sürdürecek kadar mat vermeleri vaciptir. İşte bütün bu infâk çeşitleri, vacip intaklardan olup, onu yerine getirmemek cimrilik babından sayıltr. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, "Onların cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 176[176]

Birinci Mesele

Bu va'id'in tefsiri hususunda bazı vecihler bulunmaktadır:

1- Bu ifâdeyi zahirî manasına hamletmek. O da şu şekilde olur: Allah Teâlâ, onlara azablanna sebep olacak bir tasma takar. Denildi ki, Allah Teâlâ bu mallarını, boyunlarına dolanmış olan tasmalar gibi yılanlar şekline sokacaktır. Bu yılanların, onların bedenlerinin diğer yerlerine de sarılması mümkündür. Bu malların, boyunlarında bir yılan gibi olması, önce zekatı ödemenin lüzumunu kabul edip, sonra da onu ödememelerinden ötürüdür. Yılanların, bedenlerinin diğer yerlerini sarması ise, mallarını sımsıkı tutup ayırmak istememeleri yüzündendir. Böylece bu yılanlar onların mallarının yerine geçmiş olur. Sanki onlar, o yılanları iyice kucaklamışlar ve kendilerine iyice bitiştirmişlerdir. Bunun, onların boyunlarına dolanmış ateşten bir tasma olması da mümkündür. Bunun bir benzeri de, "O gün o mallan, cehennem ateşinin içinde, onların üzerinde kızdırılacak ve bunlarla onların alınları, böğürleri ve sırtlan dağlanacak" (Tevbe. 35) âyetidir. İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Verilmeyen o zekatlar, onların boyunlarında, onları sokan ve onlara "Ben, dünyada iken cimrilik edip vermediğin zekatım" diyen, başında iki siyah benek bulunan, tasma şeklinde bir yılan haline getirilir."

2- "Boyunlanna dolanacaktır" buyruğunun tefsiri hakkında Mücâhid: "Onlar, kıyamet günü, cimrilik ettiği o zekatı vermekle mükellef kılınacaklar" demiştir. Bunun bir misali de İbn Abbas (r.a)'ın, Bakara 184. âyeti, "Mükellef olanlara fidye gerekir" şeklinde okuyuşudur. Müfessirler, bu kıraatin, "mükellef olup da ona güç yetiremeyenler..." manasında olduğunu söylemişlerdir. Buna göre,buyruğu da, "Onlar, vermedikleri zekatı, yapamayacakları bir zamanda vermekle emrolunurlar ki, bu, "Bunu yapabileceğiniz zaman yapmalı değil miydiniz?" manasında bir azarlama olur.

3- Bu tabirin manası, "Onlar, bunun günahını âhtrette kabullenecekler" şeklindedir. Bu, temsilî bir mana olup, aslında bir tasma söz konusu değildir. Meselâ, "Falan, falancanın boynunda bir tasma gibidir" denilir. Araplar, birşeyin birisinin boynunda olduğunu söylemekle, o şeyin gerekliliği manasını te'kid ederler. Meselâ, "Bu işi senin boynuna sardım, bu işi sana gerdanlık yaptım" deyişleri de bu manadadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Herkesin amelini kendi boynuna doladık" (i$ra, 13) buyurmuştur.

4- Âyette geçen cimriliği, ilimde yapılan cimrilik manasına alırsak, "boyunlarına dolanacaktır" tabiri, "Allah Teâlâ, onların boyunlarına ateşten bir tasma takar" manasında olur. NitekimHz. Peygamber (s.a.s) de,"Bir kimseye bildiği birşey sorulur da o da onu gizlerse, Allah, kıyamet günü ona ateşten bir gem vurur"177[177] buyurmuştur ki bunun manası, "Onlar, bu gem ile ağızlarından ve dillerinden azab olunurlar" demektir. Çünkü onlar ağızları ve dilleri ile, hakkı gösteren şeyleri söylememişlerdir.

Bil ki bu cimriliği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin delillerini gizleme manasında almak da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü yahudi ve bristiyanfar, Kur'an'da "cimri" olarak tavsif edilip kınanmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak onlardan bahsederken, "Yoksa onların, mülkten bir hisseleri mi var? Eğer öyle olsaydı. insanlara çekirdek zan kadar birşeyi bile vermezlerdi" (Nisa saı ve "Onlar, hem cimrilik yapar, hvm de insanlara cimriliği emrederler" (Nisa. 37) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak. tefsir ettiğimiz âyetin hemen peşisıra, "Gerçekten Allah fakirdir, biz zenginiz" diyenlerin sözünü yemin olsun ki Allah işitmiştir' ' <Âı-.imran,i8i) buyurmuştur ki bu söz yahudilere aittir. Âyetin, hem ilimde cimrilik, hem de malda cimrilik hakkında olup. bu tehdidin, her ikisi için olması da uzak bir ihtimal değildir. 178[178]

---

[176] [176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/235-237

[177] [177] Ebu Davud. İlm. 9 (111/321)

İkinci Mesele

Mu'tezile, bu âyetin günahkârların ilâhi tehdidin muhatabı olduklarına kesinlikle delâlet ettiğini söylemektedirler.
Çünkü bu vazifeleri (zekatları) yerine getirmekle mükellef
olup da, bunlar uhdesinden düşmemiş olan kimseler, hem Hz. Peygamberi hem de İslâm şeriatını tasdik eden kimselerdir. Hak Teâlâ'nın, "Aksine bu, onlar için bir serdir beyanı, onların sevaptan mahrum edilecekleri ve cehenneme girecekleri neticesine götürür. Onların cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır" buyruğu ise, çok net bir ilâhî va'İddir. Bil ki bu konudaki sözümüz Bakara suresinde geçmişti.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır" buyurmuştur. Bu ifâde şu iki şekilde izah edilmiştir:
a) Yerdeki ve göktekilerin. miras yoluyla sahip oldukları mallar ve diğer şeyler. Allah'a aittir. Binâenaleyh onların, Allah'ın mülkü ile. Allah'a karşı cimrilik edip. onun yolunda infâk etmemeye haklan yoktur Bunun bir benzeri de. "Si/j, kendisinde vekil kıldığımız (maUar)dan (Allah yolunda) infâk edin" (Hadio. 7f âyetidir.
b) Ekseri müfessirlere âit olan görüşe göre bu ifâdeden murad, yerdeki ve göktekilerin helak olup, neticede bütün mülkün Allah'tan başka bir maliki olmayacak tarzda geriye kalacağıdır. Bu "veraset" manasına gelen bir tabirdir. Çünkü insanlar. Mümkün kendilerinin olduğunu iddia etmişlerdi. Hepsi ölüp, geride hiç kimse ayınca. sanki o mülklerin varisi Allah olmuştur. Bu âyetin esas ifâde etmek stediği şudur; Allah'tan başka bütün mâliklerin mülkü bâtıl olur. Böylece bu, bir miras gibi olur. İbnül-Enbâri şöyle demektedir: "Daha evvel onda ortak iken, sonra tek kaldığında, "falan, falancanın ilmine vâris oldu" denilir. Nitekim Allah Teâlâ da. Süleyman Davud'a mirasçı oldu" (Nemi. ıeı buyurmuştur ki bu, daha önce Davud {a.s) mülkte Süleyman (as) ile ortak ve ona âmir iken, daha sonra bu ;ste Hz. Süleyman (a.s)'ın tek kaldığı manasınadır.
Allah Teâlâ daha sonra "Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" buyurmuştur. İbn Kesîr ve Ebu Amr, buradaki fiili, failinin "cimrilik edenler"olması için, gâibsîgasıyla ve yâ harfi ile Onların yaptıklarını..." seklinde okumuşlardır. Bu kıraata göre mana. "Allah, onların zekatlarını vermediklerini ve onları bundan ötürü cezalandırır" şeklinde olur Diğer kıraat imamları ise, itab sîgası ile ve tâ harfi ile okumuşlardır. Çünkü bundan önceki, "Eğer inanır ttikö ederseniz, size çok büyük bir mükat'aat var" buyruğu da muhatab skjasıyladır. Bu kiraata göre mana. "Allah, sizin yaptıklarınızı bilir ve onlara karşılık = z mükafaatlandırır" şeklinde olur. Bu fiilin gâib sîgasıyla okunması, muhatab sigasıyla okunmasından daha evladır. Çünkü Keşşaf sahibi, "iltifat" üslubu ile, yâ'lı b olarak) okumak, va'idi ifâde etmede daha beliğdir. 179[179]

Yahudilerin İleri Sürdüğü Şüphelerden:"Allah Fakir, Biz Zenginiz"

Gerçekten, Allah fakirdir, biz zenginiz" diyenlerin sözünü, yemin olsun ki lah isitmiştir. Söyledikleri (o sözü), peygamberleri haksız yere Öldürmelehyle 'ilikte yazacağız ve Tadın, o

---

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/237-238
179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/238-239

yaktcı azabı" diyeceğiz. Bu, ellerinizin yapıp takdim ettiği şeyin karşılığıdır. Şüphesiz kt Allah, kullarına karşı zulümkâr değildir" (Âl-i İmran, 181-182).

Bil ki âyetin, önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Hak Teâlâ, önceki âyetlerinde Allah yolunda canlarını ve mallarını harcamayı insanlara emredip bunu iyice belirtince, bundan sonra yahudilerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini ta'n etmelerindeki şüphelerini nakletmeye başlamıştır.

Birinci şüphe şudur: Allah Teâlâ, kendi yolunda malların harcanmasını emredince, kâfirler "Allah, istediği şeyi elde etmek için şayet infak etmemizi isterse, fakir ve âciz olmuş olur. Çünkü başkasından mal isteyen kimse fakirdir. Fakirlik Allah hakkında düşünülemeyeceğine göre, O'nun, kutlarından mal talep etmesi de düşünülemez. Bu da, Muhammed'in Allah'a böyle bir talep nisbet etme konusunda yalancı olduğunu gösterir" dediler.

b) Hz. Musa (a.s)'nın ümmeti, mal infak ederek Allah'a yaklaşmak istediklerinde gökten bir ateş inip o malı yakıyordu. Bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.s) de, onlardan Allah yolunda matlarını harcamalarını isteyince, "Sen peygamber olsan bu maksadla mal istemezsin. Çünkü Allah Teâlâ fakir değildir ki, dinini ıslah hususunda bize muhtaç olsun. Hatta sen peygamber olsan, bizim mallarımızı, gökten bir ateşin inip onu yakması için İstersin. Bunu böyle yapmadığına göre, senin peygamber olmadığını anladık" demişlerdi. İşte âyetin bir ilgisi de budur.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 180[180]

Birinci Mesele

Bil ki akıllı olan kimsenin, "Allah fakirdir, biz ise zenginiz" demesi çok uzak bir ihtimaldir. Aksine insan böyle bir sözü ancak ya istihza, ya da itzâm yoluyla söyler. Rivayetlerin pek çoğu bu sözün sadece yahudilerden çıktığını gösterir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Benî Kaynuka yahudilerine, İslâm'a, namaza, zekata ve Allah için güzel bir borç vermeye davet eden bir mektup yazıp, bunu Hz. Ebu Bekir'le gönderince, Yahudi Fenhas, "Demek ki Allah fakir ki bizden borç para istiyor" dedi. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir ona bir tokat atarak, "Eğer aramızda bir anlaşma olmasaydı, boynunu uçururdum" dedi. Binâenaleyh Hz. Ebu Bekir onu, Hz. Peygambere şikayet edip, Fenhas da söylediği sözü inkâr edince, işte bu âyet Hz. Ebu Bekir'i doğrulamak için indi. Bazı âlimler de, "Allah, "Kimdir ki Allah'a güzel bir borç versin de, (Allah) onu kat kat, çok çok artırsın" (Bakara, 245) âyetini indirince, Yahudiler "Biz, Muhammed'in ilâhının bizden borç istediğini görüyoruz, demek ki biz zenginiz O fakir. Bir taraftan faizi (ribayı) bize yasaklarken, öbür taraftan bize faiz veriyor" dediler. Bu sözleriyle âyetini kasdediyorlardı.

Bil ki âyette bu sözü kimin söylediği açıkça belirtilmemiştir. Fakat âlimler, bu sözün yahudilere âit olduğunu söyleyip, bu hususta şu delilleri getirmişlerdir:

a) Hak Teâlâ, onların, kendisinin cimri olduğunu kastederek, "Şüphesiz Allah'ın eli sıkıdır" (Maoe. 64i dediklerini nakletmiştir. Bu cehalet, burada zikredilen cehalete uygundur.

b) Hadiste, Hz. Ebu Bekir hadisesinde de naklettiğimiz gibi, onların bu şekilde konuştukları vârid olmuştur.

c) Teşbih (Allah'ı varlıklara benzetmek), yahudilerin genel karakteridir. Teşbih inancına taraftar olanların, Allah'ın her şeye gücünün yeteceği esasını kabul etmeleri mümkün değildir. Bu kimseler böyle bir esası kabul etmeyince, Allah'ın fakir değil de zengin olduğunu açıklayamazlar.

d) Hz. Musa (a.s), onlardan düşmanlara karşı cihad için kendisine uymalarını isteyince onlar "Sen Babb'inle beraber git ve ikiniz beraber savaşın. Biz burada oturup bekliyoruz" (Mâide, 24) dediler. Bunun üzerine Hz. Musa, onlardan nefisleriyle cihad etmelerini isteyince, "Tanrı herşeye kadir olduğuna göre, O'nun bizim cihadımıza ne ihtiyacı var?" dediler. Burada da böyle olmuştur. Hz. Muhammed {s.a.s), onlardan mallarını infak ederek cihad etmelerini isteyince, onlar, "Allah zengin olduğuna göre, O'nun bizim mallarımıza ne ihtiyacı var?" dediler. Böylece âlimlerin, her nekadar başka cahil kimselerin de bu sözü söylemeleri ihtimali varsa da, bu şüpheyi yahudilere isnâd etmeleri uygun olmuştur. Görünen odur ki, o yahudiler bu sözü. Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini tenkid maksadıyla söylemişlerdir. Yani, "Eğer Hz. Muhammed. Tanrının kullarından mal istediği hususunda doğru olsaydı, şüphesiz o Tanrı fakir olmuş olurdu. Bu imkansız olduğuna göre, Hz. Muhammed'in bu sözünde yalancı olduğu sabit olmuştur" demek istediler. Veyahut da o yahudiler bu sözü, istihza ve alay etme için söylemişlerdir. Aklı olan birisinin bu sözü, inanarak söylemesi gerçekten uzak bir ihtimaldir. [181][181]

---

[180] 180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/239-240

İkinci Mesele

Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün sözleri duyduğunun delilidir. Bunun bir benzeri de, "Zevci hakkında seninle çekişen ve Allah'a şikayet etmekte olan kadının sözünü Allah elbette işitti" (Mücâdele, **1)** âyetidir. [182][182]

Üçüncü Mesele

Âyetin zahiri, bu sözü söyleyenlerin bir topluluk olduğunu gösterir. Çünkü, Allah Teâlâ âyette "... diyenlerin" buyurmuştur ki bunun zahiri, bu sözü bir topluluğun söylediğine delâlet eder. Fakat bu sözü, yahudi Fenhas'ın söylediğini ifâde eden rivayet ise, Fenhas'tan başkasının bu sözü söylemediğini gösterir. Kur'ân, bu sözü bir topluluğun söylediğini ifâde ettiğine göre, bunun bu şekilde olduğuna kesin hükmetmek gerekir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak,"Söyledikleri (o sözü),... yazacağız" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili olarak da birkaç mesele vardır: [183][183]

Birinci Mesele

Hamza bu fiili, meçhul olarak yâ ile "yazılacak" şeklinde ve sözünü de, bunun nâib-i faili olacak şekilde lâm'ın ref'i ile diye okumuştur. Diğer kıraat imamları ise fiili nün ile,bu kelimeyi de lâm'ın fethası ile okumuşlar ve bu yazma işini Allah'a vermişlerdir. Keşşaf sahibi, Hasan el-Basri ile A'reç'in bu fiili yâ ile ve "kati" kelimesini buna nâib-i fail yaparak ve şeklinde de okuduklarını söylemiştir. [184][184]

Söylediklerini Yazacağız" Tabirinin Açıklanması

"Yazılacaktır" manasmdaki ktraata göre, bu ifâde bir va'id olup şu manalara gelir:
a) Bu sözün, onların aleyhine yazılmasından murad, bunu onlara isbat etmek, boşa çıkarmamak ve bir kenara atmamak demektir. Çünkü insanlar bir şeyi zaif olmayacak, unutulmayacak ve değişmeyecek bir biçimde tesbit etmek istediklerinde, onu yazarlar, Allah Teâlâ da, burada yazma işini "böyle bir hükmü onlara verme" manasında mecazi olarak kullanmıştır
b) "Biz, onların dediklerini, kıyamet günü amel defterlerinde bunu okusunlar diye, amellerinin yazıldığı kitaplara yazarız."
c) Bana göre burada şöyle bir diğer ihtimal daha vardır: "İnsanlar, kıyamet gününde, bu yahudilerin işi ne kadar yokuşa sürdüklerini, cahil olduklarını ve ellerinden geldiği kadar Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini ta'n etme hususunda ne kadar çalışıp çabaladıklarım

---

[181][181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/240-241
[182][182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/241
[183][183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/241-242
[184][184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/242

bilsinler diye, Kur'ân'da onların bu cehaletlerini yazacağız" demektir. 185[185]

Yahudilerin Peygamberleri Öldürmeleri

Daha sonra Hak Teâlâ, "Peyşamberleri naksız yere öldürmelerini" buyurmuştur. Bu, "Onların peygamberleri haksız yere öldürmelerini de yazacağız" takdirindedir. Bu ifâde hakkında da iki mesele vardır: 186[186]

Birinci Mesele

Onların peygamberleri öldürmelerinin, Allah'ı fakir olarak tavsif etmeleri ile birlikte zikredilmesinin faydası, onların cahilliklerinin sadece o vakte has olmadığını, aksine eskiden beri cehalet ve ahmaklıkta ısrarlı olduklarını ortaya koymaktır. 187[187]

İkinci Mesele

Peygamberleri öldürme işinin bu yahudilere nisbet edilişinde şu iki vecih vardır:
1- "Biz onların söyledikleri sözü ve alalarının yaptıktan işi yazıyoruz. Böylece her iki grubu da lâyık oldukları şekilde cezalandıracağız." Bu, "Hanisiz birisini öldürmüştünüz..." (Bakara,72)yani, "atalarınız onu öldürmüştü..."; ' 'Hani sizi. Firavun hanedanından kurtarmıştık'' (Bakara. 49) ve ' 'Hani sizin için denizi yarmtştık..." (Bakara,50)âyetlerinde olduğu gibidir. Bütün bu âyetlerde bahsedilenler onlar değil, onların atalarıdır. Buna göre âyet, "Hem onların, hem de atalarının fiil ve sözleri tesbit ediliyor" manasını ifâde etmektedir.
2- Bu, "Onların, kendi kendilerine (içlerinde) söyledikten sözleri, aleyhlerine yazacağız." Yine onların, atalarının peygamberleri öldürmelerine razı olup, bunu tasvip etmelerini de yazacağız" demektir. Şa'bî'den rivayet edildiğine göre bir adam, onun yanında Hz. Osman (r.a)'dan bahsetmiş ve öldürülüşünün yerinde olduğunu söylemiş. Bunun üzerine Şâ'bi, "Sen de onun kanında ortak oldun" demiş, ve "De ki "Size benden evvel de nice peygamberler, apaçık deliller ve mu 'cizelerle beraber, o istediğiniz şeyi de elbette getirmişti. O halde onları niçin öldürdünüz" (Âi-ümran. 183) âyetini okumuştur. Bu öldürme ile kendilerinin arasında yaklaşık yediyüz yıl olmasına rağmen âyet öldürmeyi onlara nisbet etmiştir.
Sonra Cenâb-t Hak, "Tadın, o yakıcı azabı" diyeceğiz" demiştir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 188[188]

Birinci Mesele

Hamza fiili meçhul olarak, kelimesini merfû olarak, fiilini de yâ ile okumuştur. Diğer kıraat imamları ise bu iki fiili nûn harfi ile, ve şeklinde okumuşlardır. 189[189]

İkinci Mesele

Bu tabirden maksad, Allah Teâlâ'nın, bu sözü söyleyene, "Müslümanlara kederi tattırdığın gibi, sen de şu yakıcı cehennemin azabını tat" diyerek, ondan intikam alacağını belirtmektir. "Harik" muhrik (yakıcı) manasınadır. Bu "elim" kelimesinin, mü'lim (elem verici) manasına gelmesi gibidir. 190[190]

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/242
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/242
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/242
188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/243
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/243
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/243

Üçüncü Mesele

Bu sözün, ona ölürken, haşr esnasında veyahut de kitabı okunurken söylenmesi muhtemel olduğu gibi, aslında böyle bir söz söylenmediği halde, bunun ilâhî va'îdin söz konusu oluşundan bir kinaye olması da muhtemeldir. 191[191]

Yahudilerin İddialarının Reddi

Birisi şöyle diyebilir: "Onlar şu soruyu sormuşlardı: Başkasından mal isteyen, fakir ve muhtaçtır. Buna göre şayet Allah, kullarından mal istiyor ise, o fakir demektir ki bu Allah için düşünülemez. Binâenaleyh Allah'ın kullarından mat istemediği söylenmelidir. Bu da, Muhammed'in nübüvvet iddiasında doğru olduğu inancını cerheder (yaralar)." İşte yahudilerin ileri sürdükleri şüphe budur. Bunun cevabı nerededir? Buna cevap vermeksizin, böyle bir şüpheyi ileri sürmeye dair bir ilâhî tehdid getirilmesi ne kadar yerindedir?

Biz deriz ki: Bu mesele, ehl-i sünnet âlimlerine göre ele alırsak şöyle deriz: Allah dilediğini yapar, istediğine hükmeder. Binâenaleyh kendisi zenginlerin en zengini olmasına rağmen, O'nun kullarına mal infak etmelerini emretmesi uzak bir ihtimal sayılmaz.

Meseleyi Mu'tezile'nin, "Allah, kullarının maslahatını gözetir" prensibine göre ele alırsak, bu mükellefiyetle kullara yönelik, şu gibi çeşitli faydaların bulunmuş olması da uzak bir ihtimal değildir.

a) Mal infâk etmek, mat sevgisinin kalbten silinmesine sebep olur ki bu, en büyük menfaatlerden biridir. Çünkü kul öldüğünde, geride mal bıraktığı için kalbinde mal sevgisi kalırsa, ruhunun bu ayrılıktan dolayı elem duymasına sebep olur.

b) Mal infakı sebebi ile ebedî ve kalıcı menfaatlar elde edilir.

c) Bu infak sayesinde kalp, masivallah (Allah dışındaki şeylerin) sevgisinden boşalmış olur. Kalpte, masivallah'ın sevgisi azaldığı oranda Allah sevgisi güçlenir ki işte bu, bütün mutlulukların başıdır. Bütün bu hususları Allah Teâtâ, Kur'ân-ı Kerîm'de tekrar tekrar beyân buyurmuştur. Nitekim O, "Geriye kalacak iyi (amel ve hareketler) ise, Habb'inin nezdinde sevabca daha hayırlıdır..." (Kem, 46); "Halbuki âhiret daha hayırlı, daha süreklidir" (A'ift. 17); "Allah'ın rızası fse daha büyüktür" (Tevbe, 72) ve, "Onlar işte yalnız bununla sevinsinler. Bu onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır" (Yunus, se) buyurmuştur. Bütün bu vecihler, geniş ve güzelce zikredildikten sonra, böyle şüpheler ileri sürmek, sırf işi yokuşa sürme ve hakkı kabul etmemedir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu şüpheyi zikredince, peşisıra tehdidini getirmekte yetinmiştir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, 'Bu, ellerinizin yapıp takdim ettiği şeyin karşılığıdır. Şüphesiz ki Allah, kullarına karşı zulümkâr değildir" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili olarak da birkaç mesele vardır: 192[192]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, o şiddetli va'îdi (tehdidi) zikredince, "Bu, ellerinizin yapıp takdim ettiği şeyin karşılığıdır" diyerek onun sebebini de zikretmiştir. Bu, "O yakıcı azab, sizin yaptıklarınızın cezasıdır. Çünkü siz Allah'ı fakirlikle nitelendirip, peygamberleri öldürme cüretkârlığını gösterdiniz. Binâenaleyh bu ceza bir zulüm değil, sırf adalettir" demektir. 193[193]

İkinci Mesele

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/243

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/244

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/245

Cübbâ'î şöyle demiştir: "Âyet, onlara ceza vermenin, bu günahların onlardan sâdır olmaması halinde bir zulüm olacağına delâlet eder. Âyet Cebriye'nin, "Allah, çocuklara ve mükelleflere suçsuz yere ve günahsız oldukları halde azab edebilir" şeklindeki görüşlerinin bâtıl olduğuna da delâlet eder. Yine bu âyet, kulun, kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu da gösterir. Aksi halde zulüm söz konusu olur." Cübbâi'nin bu görüşlerine, "Sizin bu söyledikleriniz, defalarca ve zaman zaman izah ettiğimiz gibi, "dâive ilim" meselesiyle çelişki teşkil eder" diye cevap veririz. 194[194]

Üçüncü Mesele

Birisi, "Rabb'in, kullarına zulümkâr (çok zulmeden) değildir" (Fussitet. 46) âyeti, Cenâb-ı Hakk'ın, (çok zâlim) olmadığını gösterir. Bir sıfatın olmadığını söylemek, o sıfatın aslının bulunduğu vehmini verir. Bu da zulmün aslının (Allah'ta) bulunduğu manasına gelir" diyebilir. Kâdî buna şu şekilde cevap vermiştir: Cenâb-ı Hakk'ın kullarına yapacağı tehdidinde bulunduğu o azap, eğer bir zulüm otursa, bu zaten büyük olur. Böylece Cenâb-ı Hak, var olması halinde o zulmü, olabilecek büyüklüğü ile nefyetmiştir. Bu da, onların günahsız olmaları halinde onlara ceza vermenin zulüm olacağı şeklindeki görüşümüzü te'kid eder. 195[195]

Dördüncü Mesele

Bil ki bu âyetteki "ellerinizin" kelimesi mecazi manada getirilmiştir. Çünkü aslında fail olan, eller değil, insandır.
Fakat el, iş yapmanın âleti olduğu için, fiilleri mecazi olarak ele isnad etmek yerinde ve güzeldir. Sonra Allah Teâlâ, âyette bu kelimeyi, "Ellerinizin yapıp takdim ettiği şey..." diye cemî olarak getirmiştir. Bir başka âyette de, tesniye olarak, "Bu, iki elinin yapıp takdim ettiği şey sebebiyledir" (Hacc. 10) şeklinde getirmiştir ki bütün bunlar dilde meşhur olan ve güzel karşılanan kullanışlardır. 196[196]

Ateşin Yiyip Yakacağı Kurban

"Hakikaten, Allah, hiçbir peygambere, o (gökten inecek) bir ateşin yiyeceği bir kurban getirinceye kadar, imân etmememizi emretti" diyen (yahudilere) de ki: "Size, benden evvel nice peygamberler apaçık deliller ve mu'cizelerle beraber, o dediğinizi de elbette getirmişti. O halde, sadıklar iseniz, onları niçin öldürdünüz" (Âl-i Imran, 183).
Bil ki bu âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini ta'n etmek üzere kâfirlerin ileri sürdükleri ikinci şüphedir. Bunun izahı şu şekildedir: Onlar, "Allah, (gökten inecek) bir ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere imân etmememizi emretti. Ey Muhammed sen ise, böyle yapmadın. Binâenaleyh senin, peygamberlerden biri olmaman gerekir" demişlerdi. Âyetin, önceki âyetlerle münasebeti işte bu husustur.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 197[197]

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu âyet, Ka'b İbn el-Eşref, Ka'b İbn Esed, Malik İbn es-Sayf, Vehb İbn Yahuza,
Zeyd İbn Tâbûb, Fenhâs İbn Âzûrâ ve benzerleri hakkında nazil olmuştur. Onlar, Hz.

---

[194] 194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/245
[195] 195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/245
[196] 196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/245
[197] 197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/246

Muhammed (s.a.s)'e gelerek "Ey Muhammed, Allah'ın peygamberi olduğunu ve Allah'ın sana bir kitap indirdiğini iddia ediyorsun. Halbuki Allah bize Tevrat'ta, hiçbir peygambere, ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe, imân etmememizi emretti. O ateşin hafif bir sesi olur ve gökten iner. Eğer sen bize bu ateşi getirirsen, seni tasdik ederiz" dedikleri zaman, işte bu âyet-i kerime nazil olmuştur. Atâ şöyle demiştir: "İsrailoğulları Allah için kurban kesiyor, onun iç yağları ile etinin en güzel yerlerini alıp, bunları tavanı açık bir evin ortasına koyuyorlardı. Peygamberleri evin içinde durup, Rabb'isine dua ediyordu. İsrailoğulları da dışarıda, evin etrafında bekteşiyorlardı. Derken gökten hafif bir sesi olan, dumansız beyaz bir ateş iniyor ve o kurbanı yakıp bitiriyordu."

Bil ki âlimlerin, yahudilerin bu iddiaları hakkında şu iki görüşü vardır:

1- Birincisi Süddî'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, böyle bir şart Tevrat'ta vardır. Fakat şartlı olarak vardır. Bu da şudur: Cenâb-ı Hak Tevrat'ta, "Size peygamber olduğunu iddia eden birisi gelince, Mesîh ve Muhammed hâriç, size bir ateşin yiyip bitireceği bir kurban getirmedikçe ona inanmayın. Fakat Mesîh İsa ile Muhammed geldiklerinde, onîan hemen tasdik edin. Çünkü onlar, ateşin yiyip bitireceği bir kurban olmadan gelirler" buyurmuştur. Süddî sözüne devamla, "Bu âdet Hz. İsa (a.s) gönderi I inceye kadar devam etmiştir. Allah Teâlâ, Hz. İsa'yı peygamber olarak gönderince, bu sona ermiştir" demiştir.

2- Böyle bir şart iddiası, Tevrat'a bir iftiradır. Bunun bir iftira olduğunu şunlar da gösterir:

a) Bu gerçek olsaydı, bütün peygamberlerin mu'cizesi, böyle bir kurban olurdu. Halbuki işin böyle olmadığı malumdur. Çünkü Hz. Musa (a.s)'nın Firavuna karşı mu'cizeleri, bu kurbanın dışında birtakım şeylerdi.

b) Böyle bir ateşin gökten inip, kurbanı yemesi bir mu'cizedir. Binâenaleyh gerek bu, gerek diğer mu'cizeler birbirine denktir. Bundan dolayı, bilhassa bu mu'cizenin olmasında ve ille de bunun istenmesinde bir mana yoktur. Aksine, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde çok açık mu'cizeler zuhur edince, bu kurban mu'cizesi bulunsa da bulunmasa da O'nun peygamber olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir.

c) Tevrat'ta ya, "Peygamberliğini iddia eden birisi, hertürlü mu'cizeyi getirse bile, bu kurban mu'cizesini göstermedikçe, ona inanmayın" diye bir hüküm, veyahut da "Peygamberliğini iddia eden kimseden mu'cize istenilir. İster bu mu'cize, gökten ateş getirme mu'cizesi, isterse başka birşey olsun..." şeklinde bîr hüküm vardır denilebilir. Birincisi söylenemez, çünkü ona göre, diğer mu'cizeleri getirmek, o kimsenin peygamberlik iddiasında doğru olduğuna delâlet etmez. Bu mu'cizelere ta'n etmek eğer mümkin ise, o zaman o kurban mu'cizesine ta'n etmek de mümkindir. İkincisine gelince, bu doğruluğun o muayyen kurban mu'cizesinin zuhuruna değil, mutlak olarak (herhangi)bir mu'cizenin zuhuruna bağlanmasını gerektirir. Binâenaleyh, sadece bu kurban mu'cizesini isteyip, ona itibar etmek abes ve lağiv olur. Bizim söylediğimiz bu hususlarla, böyle bir şüphenin sakıt olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir. 198[198]

İkinci Mesele

kelimesinin cümledeki yeri hakkında da şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) Zeccâc, bu kelimenin, kelimesinin sıfatı olup mahallen mecrur olduğunu ve kelâmın "Senin Rabb'in, şöyle şöyle diyen kutlarına karşı zulümkâr değildir" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) Takdirin "Gerçekten Allah fakirdir..." diyenlerin sözünü ve "Hakikaten Allah., iman etmememizi emretti..." diyenlerin sözünü, andolsun ki Allah işitmiştir" şeklinde olması...

c) Bunun, mahzuf bir mübtedânın haberi olması sebebiyle merfu olması. Takdiri, "Onlar, böyle söyleyenlerdir" şeklindedir. 199[199]

Üçüncü Mesele

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/246-247

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/247-248

Vahidî (r.h) şöyle demektedir: "Kurban, kendisi vesilesiyle Allah'a yaklaşılan bir iyiliktir. Bunun aslı (yaklaştı) fiilinden bir masdardır. Bu, "küfran", "rüchân" ve "hüsran" masdarlart gibidir. Daha sonra bu kelime ile, Allah'a yaklaşma vesilesi olan şeyin bizzat kendisi adlandırılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Ka'b İbn Ucre'ye "£y Kâ'ö/ oruç kalkandır, namaz da kurban (Allah yaklaşma vestlesi)dir"200[200] sözü de bu manadadır. Yani, "O namaz ile Allah'a yaklaşılır ve hacetler hususunda Allah'tan yardımı istenir" demektir.
Bil ki,(Allah Teâlâ, yahudilerin bu ikinci şüphesine cevap vererek,"De ki, "Size, benden evvel nice peygamberler apaçık deliller ve mu'cizelerîe beraber, o dediğinizi de elbette getirmişti. O halde sâdık iseniz, onları niçin Öldürdünüz?" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 201[201]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, bu delillerle onların bu mu'cizeyi, hakka ulaşmak maksadıyla değil, aksine işi yokuşa sürmek ve haksız yere diretmek için istediklerini beyân buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü o yahudilerin ataları, Hz. Zekeriyya, Hz. İsa ve Hz. Yahya gibi önceki peygamberlerden de bu mu'cizeyi istemişlerdi, onlar da bunu göstermişlerdi. Fakat sonra onlar, Hz. Zekeriyya ve Hz. Yahya'yı öldürmek için ellerinden gelen gayreti sarfetmişler; Hz. İsa'yı da öldürdüklerini iddia etmişlerdir. Bu da, o yahudilerin, işi sarpa sardırmak ve haksızlıkta diretmek için, o peygamberlerden bu mu'cizeyi istediklerine delâlet eder. Çünkü eğer böyle olmasaydı, onlar, o peygamberleri öldürmeye çalışmazlardı. Daha sonraki yahudiler, atalarının yaptıkları o fiillere razı olmuşlar ve onları her yaptıkları işte tasvib etmişlerdir ki bu da, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'den, böyle bir mu'cizeyi isteme hususunda haksızlıkta diretenler olmalarını gerektirir. Onların bu mu'cizeyi hakka ulaşmak maksadıyla değil de, haksızlıkta diretmek için istemiş oldukları sabit olunca, Allah'ın hikmetinde, onlara bu mu'cizeyi vererek icabet etmesi vacip değildir. Hele bu mu'cizeden başka, Hz. Muhammed (s.a.s)'e birçok mu'cize verilmişken!.. İşte bu, onların ileri sürdükleri o şüpheye yeterli bir cevaptır. 202[202]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, bu âyette şeklinde değil de, buyurmuştur. Çünkü müennesin fiili, kendinden önce geldiğinde müzekker sîgasıyla olabilir. (Cemi otan isim) önce geldiğinde fiili müennes yerine müzekker de getirilebilir. 203[203]

Üçüncü Mesele

Âyetteki, "O dediğinizi..."sözünden maksad, yahudilerin Peygamber (s.a.s)'den istedikleri şeydir ki bu da, ateşin yiyip bitirdiği kurban mu'cizesidir.
Bil ki Allah Teâlâ, "Peygamberlerin benden önce o dediğinizi size getirmişlerdi..." buyurmayıp, "Size, benden evvel nice peygamberler apaçık deliller ve mucizelerle beraber, o dediğinizi de elbette getirmişti" buyurmuştur. Bunun faydası şudur: Yahudiler "Allah Teâlâ, nübüvveti tasdik etmeyi, (gökten inen) bir ateşin yiyip bitirdiği bir kurban'ın zuhuruna bağlamıştır" demişlerdir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) onlara: "Önceki peygamberler, bu kurbanı getirmişlerdir" demiş olsaydt, bu kadar bir İfâde ite, onların peygamberliklerini itiraf etmek gerekmezdi. Çünkü bu kurbanı getirmenin nübüvvetin mucibi değil,. şartı olması ihtimali vardır. Şart ise, bulunmadığında, meşrutun bulunmaması gerektiği, bulunduğunda ise meşrutun bulunmasının gerekmediği şeydir. Binaenaleyh eğer bu kadarla yetinilmiş olsaydı,

---

200[200] Buhârî, Savm. 2.

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/248

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/248-249

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/249

bu ilzamın varid olmayacağı sabit olurdu. Ama Cenâb-ı Hak, "De ki, size, benden evvel nice peygamberler apaçık deliller ve mu cizelerle beraber, o dediğinizi de elbette getirmiştir" buyurunca, bu ilzam (kabule mecbur bırakma) söz konusu olmuş olur. Çünkü o peygamberler, mu'cizeler ve deliller getirince, kendilerini tasdiki gerektiren şeyi de getirmiş olmuşlardır. Onlar bu kurban mucizesini getirince, şartı da getirmiş olmuşlardır. Bu ikisi getirilince de, onların peygamberliğini kabul etmek vacip olur. Binâenaleyh peygamberin "Onlar size mu'cize ve açık deliller getirmişlerdi" şeklindeki ifâdesi olmasaydı, onlara böyle bir ilzam yapılmamış olurdu. Allah en iyi bilendir. 204[204]

Onlar Yalnız Seni Değil Önceki Peygamberleri de Yalanladılar

"Onlar seni yalan sayarlarsa, senden evvel o apaçık mucizeleri, sahîfeleri ve nur verici kitabı getiren peygamberler de yalanlanmalardı. Her can ölümü tadıcıdır. Ücretleriniz kıyamet günü muhakkak tastamam verilecektir. Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulursa artık o, muhakkak kurtuluşa ermiş olur. Dünya hayatı bir aldanma metâmdan başka birşey değildir" (Âl-i İmran, 184-185).
Âyette, "Onlar seni yalan sayarlarsa..." ifâdesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:
1-Eğer onlar seni, "önceki peygamberler, bu yahudtlere (gökten inen) bir ateşin yediği bir kurban getirmişti de, onlar o peygamberleri öldürmüşlerdi" sözünde yalanlarlarsa, bil ki senden önce Nuh, Hûd, Salih, İbrahim, Şuayfb ve benzeri nice peygamberler de yalanlanmalardı.
2- Bu ifâdeden murad şudur: "Eğer onlar, nübüvvetin ve şeriatın aslında (kendisinde) seni tekzib ederlerse, bil ki senden önce nice peygamberler aynı şekilde tekzîb edilmişlerdir." Belki de en münasib olan görüş budur. Çünkü Allah Teâlâ. hangi hususta yalanlandığını belirtmemiştir. Bir de onların, nübüvvetin kendisini yalanlamaları, tekzibin en büyüğüdür. Bir diğer husus da, onların nübüvveti tekzib etmelerine bu delil ve mu'cizeleri tekzib etmeleri de dahildir. Bu âyetin getirilmesinden maksad, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli etmek ve bu tekzibin peygamberler içinde sadece ona has, mahsus olmadığını, aksine o peygamberlerin de, kendilerinde mucize zuhur etmesi ve kendilerine kitap indirilmesi hususlarında onun gibi olmalarına rağmen, bütün kâfirlerin durumunun, her peygamberi tekzib edip ta'n etmek şeklinde olduğunu beyân etmektir. Buna rağmen onlar peygamberliklerini yerine getirmede, o kavimlerinden kendilerine gelen şeylere sabredip, müşriklerin eziyetlerine katlanmışlardır. Binaenaleyh, "Ey Peygamber, böyle olmada onları örnek al ve onların yoluna gir." Bu, Peygamber (s.a.s) için bir tesellidir. Çünkü bir belâ umûmî olduğunda, kolay ve hafif gelir. 205[205]

Zebur Kelimesinin Mânası

Âyette geçen beyyinat, hüccetler ve mu'cizeler demektir. "Zübür" kelimesi ise, kitaplar demek olup, "Zebur" kelimesinin cem'îdir, "Mezbûr" (yazılmış) manasına olan Zebur, mektup (yazılmış) manasına gelen kitap manasınadır. Meselâ, "kitabı yazdım" manasında denilir. Buna göre her kitap, Zebur demektir. Zeccâc, "Zebûr"un, hikmetli kitap manasına geldiğini söylemiştir. Zeccâc'ın bu görüşüne göre, âyete uygun olan, buradaki "zebur" kelimesinin, "menetmek" manasına olan "zebr" kökünden olmasıdır. Meselâ birisini, batı! bir şeyden menettiğin zaman J^rjll &j'j dersin. Kitap da, hakkın hilafına hususlardan meneden şeyler Kendisinde bulunduğu için "Zebur" diye adlandırılmıştır. İşte Davûd (a.s)'a verilen Zebur da, içinde men eden şeyler ve mev'izeler çok bulunduğu için bu adı almıştır. İbn Abbas, te'kid gayesiyle bâ harf-i cerrini tekrarlayarak şeklinde okumuştur. Âyetteki "münîr" kelimesi, "açıkladım, izah ettim" manasındaki (O şeyi aydınlattım) sökünden alınmıştır. Bu âyetle ilgili

---

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/249
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/250-251

iki mesele vardır: [206]

Semavi Kitaplar içinde Yalnız Kur'ân Mucizedir

Âyette yeralan, "beyyinâf'tan murad, mu'cizelerdir. Allah Teâlâ, bunun peşine "zebûr" ve "kitap" kelimelerini de
atfetmiştir ki bu, onların mucizelerinin kitaplarından başka olduğunu söylemeyi gerektirir ki bu da, diğer peygamberlerin getirdikleri kitapların kendileri için bir mu'cize olmadığına delâlet eder. Binâenaleyh, Tevrat, İncil, Zebûr ve diğer peygamberlerin sâhifelerinden hiçbiri mu'cize değildir. Fakat Kur'ân başlıbaşına bir kitap ve bir mu'cizedir ki, bu da Hz. Muhammed (s.a.s)'in hususiyetlerindendir. [207]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, "Nur verici kitap" vasfını.böyle olan her kitap, "Zebur" (kitap) olmasına rağmen, "zübür" (sahifeler,
kitaplar) kelimesi üzerine atfetmiştir. Bu, yerinde ve güzel bir atıftır. Çünkü nur verici kitap (Kitab-u Münir), kitapların en şereflisi ve en güzelidir. Binâenaleyh bu atıf yerindedir. Bu, tıpkı Hak Teâlâ'nın, "Hatırla o zamanı ki biz peygamberlerden mîsaklanm almıştık. Sen-den de, Nuh'dan da.. ."(Ahzab,7)ve "Kfm Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e, Mîkail'e düşman olursa..."(Bakara, 9«) âyetlerinde olduğu gibidir. Kitab-u Münir'in (Kur'ân'ın), daha şerefli oluşu ya bütün şeriatları ihtiva etmesinden veyahut da kıyamete kadar sürecek olmasındandır. Bu âyette geçen Zübûr (kitaplar) ifâdesi ile, diğer peygamberlere verilen sâhifelerin, 'Kitab-u Münîr" İfâdesi ile, Tevrat, Zebur ve İncil'in kastedilmiş olması da muhtemeldir.
Hak Teâlâı Her can ölümü tadındır" buyurmuştur. Bil ki bu âyetten maksad, Peygamber (s.a.s)'i daha fazla teselli edip, kalbindeki hüznü iyice silmektir. Bu, şu iki yönden böyledir:
a) Herşeyin neticesi ölümdür. Bu gam ve kederler de gidecek, onlardan hiçbirşey geriye kalmayacaktır. Hüzünlerin durumu bu olduğuna göre, akıllı olan ona iltifat etmez.
b) Bu dünya yurdundan sonra, iyilerin kötülerden ayrılacağı ve herkese, yaptığının karşılığının tastamam verileceği bir âhiret yurdu vardır. İşte bu iki hakikatten herbiri, insanların kalplerinde, hüzün ve kederleri silebilecek ileri bir kuvvettedir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: [208]

Birinci Mesele

"Her can (nefs) ölümü tadıcıdır" cümlesi ile ilgili şöyle bir soru vardır: Allah Teâlâ, kendisini "Nefs" diye adlandırmış ve "Benim nefsimde olan herşeyfsen bilirsin, ben (İsa) ise senin nefsinde olanı bilmem" (Mâide, 116) buyurmuştur. Hem nefis ile zât aynı şeydir. Buna göre, bütün cansızlara da "nefis" denir. Binâenaleyh ölümün, cansız varlıkları da içine alması gerekir. Yine Cenâb-ı Hak, "Allah'ın diledikleri müstesna, göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölecektir" (Zümer. 68) buyurmuştur ki bu âyet de, müstesna olanların ölmeyeceklerini göstermektedir. Halbuki ölümün umumî oluşu, herkesin, hatta cennet ve cehennemde olanların ölmelerini gerektirir. Çünkü hepsi "her nefis" tabirine dahildir.
Buna şöyle cevap verilir: Bu âyetten maksad, Hak Teâlâ'nın, bunun peşisıra gelen, "Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulursa artık o, muhakkak kurtulmuş olur" ifâdesinin de delil oluşu ile, bu dünyadaki mükellefler (insanlar)dır. Çünkü bu âyette ifâde edilen husus, onlar için söz konusudur. Bir de, umumî bir lâftz, tahsis edildikten (sınırlandırıldıktan) sonra da

---

[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/251
[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/251
[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/251-252

hüccet olur. 209[209]

İkinci Mesele

"Zâikatun" kelimesi "zevk" masdarından ism-i faildir. İsm-i fail, bir isme muzâf olup, kendisi ile mazi manası murad edildiğinde, muzafun ileyhin ancak mecrur olması caiz olur. Bu senin tıpkı, "Zeyd, dün Amr'i dövdü" demen gibidir. Eğer ism-i fail ile şimdiki zaman veya istikbal manası murad edilir ise, muzâfun ileyhin hem mecrur, hem de mansub olması caizdir. Meselâ sen, "O, yarın Zeyd'i dövecek" ve * "O, yarın Zeyd'i dövecek" dersin. Nitekim Allah Teâlâ, 'Onlar, O'nun zararını giderebiliri midirler?" (Zümer, 38) buyurmuştur. Buradaki kelimesi, ""Kâşifât" kelimesi istikbal manasında olduğu için, fethalı ve kesreli olarak iki şekilde okunmuştur. Rivayet edildiğine göre Hasan el-Basri bu âyeti, tenvin ile ve "mevt" kelimesini mansub olarak şeklinde okumuştur ki aslolan budur. A'meş ise, tenvinşiz ve nasb ile şeklinde okumuştur. Bu, onun şu sözü gibidir: "Allah'ı ancak çok az zikreder." Bu hususta, daha uzun izah Nisa süresindeki (Nisa, 97) âyetinin tefsirinde inşaallah gelecek. 210[210]

Ölüm Hakkında Feytosoflann İzahı

Feylesoflar, ölümün, bu cismânî hayatta vacip olduğunu (mutlaka meydana geleceğini) iddia etmişlerdir. Çünkü bu cismânî hayat, ancak tabiî rutubet ve tabiî hararetle olur. Sonra bu tabiî (garîzi) hararet, tabiî rutubetin çözülmesine tesir eder. Bu durum, asıl rutubet yok oluncaya kadar devam eder. Neticede tabiî hararet de söner ve böylece ölüm meydana gelir. İşte bu izaha göre, ölüm, bu cismânî hayatta mecburî olarak bulunur. Onlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, "Her ne/s ölümü tadındır" âyeti, bedenlerin ölmesi ile nefislerin ölmeyeceğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, nefisleri "ölümü tadıcı" kılmıştır. Tadanın, tadma esnasında, mutlaka baki olması gerekir. Buna göre âyetin manası,
Her nefis (ruh), bedeninin ölümünü tadacaktır" şeklinde olur. Bu da, nefsin, bedenden başka birşey olduğuna ve bedenle birlikte ölmeyeceğine delâlet eder. Yine
nefis" kelimesi, bütün cisimler için kullanılan bir tabirdir. Bu ifâdede, ölüm zaruretinin cismâni hayata mahsus olduğuna bir dikkat çekiş vardır. Fakat sırf ruhî olan varlıklar, söyle değillerdir." Rivayetlerde bunun aksi vârid olmuştur. Çünkü İbn Abbas (r.a)'ın, Yeryüzünde bulunan herşey fânidir" {Rahman, 26) âyeti nazil olunca, meleklerin, Yeryüzündekiler öldü" dediklerini; "Her nefis ölümü tadıcıdır" âyeti nazil olunca da, "Biz de öldük" dedikleri" dediği rivayet edilmiştir. 211[211]

Tam Ücret ve Sırf Azap Ancak Âhirettedir

Hak Teâlâ'nın, "Her nefis ölümü tadıcıdır" buyruğu, öldürülen kimseye de "meyyit" denilebileceğine delâlet eder. Fakat besmele ile kesilen hayvana, örfün (ona başka isim) tahsis etmesi sebebi ile, "meyyit" denmez.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Ücretleriniz kıyamet günü mtaüaka tastamam verilecektir" demiştir ve mükellefe tam ecir ve sevabın ancak .amet günü ulaşacağını beyan etmiştir. Çünkü mükellefe dünyada iken ulaşan her -«enfaat ve fayda gamlarla, kederlerle sona erme ve elden çıkma korkuları ile ruianmıştır. Tam ecir ve mükemmel sevap, mükellefe ancak kıyamet günü ulaşır. Zra orada gamsız sevinçler, korkusuz emniyetler, elemsiz lezzetler, sona erme endişesi bulunmayan mutluluklar vardır. Azab için de bu durum aynıdır. Çünkü sCnyada, hiç lezzet tarafı olmayan bir keder yoktur. Aksine azaplar ve kederler, aratlar ve hafiflemelerle içicedir, karışıktır. Katıksız ve devamlı elem ve azab da ancak vamette olacaktır. Biz ondan Allah'a

---

[209] [209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/252

[210] [210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/252-253

[211] [211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/253

sığınırız. 212[212]

Dünya ve Âhiret Mukayesesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Wm ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulursa artık o, muhakkak muradına ermiş olur" buyurmuştur. fiili, uzaklaşmak, bir tarafa çekilmek manasınadır. Bu fiil lâfzının iki kere söylenmesiyle meydana gelmiştir ki, birşeyi süratlice yerinden bir tarafa çekmek demektir. Bu da insanın dünyada olduğu müddetçe, sanki ateş içinde İmiş gibi olduğuna bir dikkat çekmedir. Çünkü dünyanın âfetleri çok, belâları şiddetlidir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "Dünya, mü'minin hapishanesidir"213[213]demiştir. Bil ki insanın, ilâhi azabtan kurtulması ile ilâhi mükafaatı elde etmeden öte hiçbir maksad ve gayesi yoktur. Böylece Cenâb-ı Hak bu iki maksada ulaşan kimsenin, en büyük maksadı ve kendisinden sonra başka bir matlubun söz konusu olmadığı bir gayeyi elde etmiş olacağını beyân etmiştir. Yine Hz. Muhammed (s.a.s)'in, "Cennette bir kırbaçtık yer, dünyâ ve dünyadaki herşeyen daha hayırlıdır"214[214] buyurduğu ve peşine "Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulursa artık o, muhakkak muradına ermiş olur" âyetini okuduğu rivayet edilmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s): "Kim cehennemden uzaklaştırılıp, cennete konulmayı arzu ederse, Allah'a ve âhiret gününe imân etmiş olarak ölüm ona gelsin ve insanların kendisine vermesini arzu ettiği şeyleri insanlara versin"215[215] buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Dünya hayatı bir aldanma metâmdan başka birşey değildir" buyurmuştur. "Gurur" (aldanma) kefimesi, senin "Falancayı iyice aldattım" sözünden masdardır. Allah Teâlâ dünyayı, müşterinin alması için, süslenerek güzel gösterilen, bozukluğu ve adiliği sonradan ortaya çıkan mala benzetmiştir. Aldatan ve garûr olan, şeytandır. Sâ'id İbn Cübeyr'den bu âyetin, dünyayı âhirete tercih edenler hakkında olduğu, fakat bu meta ile âhireti isteyen (onu Allah yolunda sarfeden) kimseler için ise, "Bu ne güzel bir mal" dediği rivayet edilmiştir. Allah en iyisini bilendir. 216[216]

Dünyanın Aldatıcılığı

Bil ki dünyanın aldatıcılığı ve fesadı pek çok yöndendir:

a) İnsanın bütün arzulan yerine gelse bile, ömrü kısa olduğu, dünyaya itimad az olduğu ve ondan istifade edip edemeyeceğini tam bilemediği için, onun keder ve üzüntüleri, sevincinden daha fazladır.

b) İnsan, dünyevî isteklerini ne kadar elde ederse, o nisbette dünyaya olan arzusu artar. Dünyaya olan hırsı ve arzusu çoğaldıkça da, bu hırstan dolayı, kalbinde duyacağı üzüntü ve elemi daha şiddetli olur. Çünkü insan, maksadını elde edince, nefsinin teskin olacağını sanır. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Aksine onun arzu ve hırsı gittikçe artar.

c) İnsan, dünyada elde ettiği mal nisbetinde, mutlulukların ve hayırların en büyüğü olan âhiret mutluluğundan mahrum kalır. Bu üç hususu iyice anladığında dünyanın bir aldanma metâı olduğunu ve mü'minlerin emiri Hz. Ali İbn Ebi Talib (r.a)'in tavsif ettiği gibi olduğunu anlamış olursun. Çünkü O, "Dünyanın dokunması yumuşak, fakat zehiri öldürücüdür" demiştir. Birisi de, "Dünyanın dış görünüşü, sevinçlerin bineği, içi ise serlerin bineğidir" demiştir. 217[217]

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/253

213[213] Müslim, Zühd, 1 (4/2272); Tirmizi, Zühd, 16 (4/562); İbn Mâce, Zühd, 3 (2/1378).

214[214] Buharî, Cihad, 73; Ttrmizi, Fezâilü'l-Cihâd, 17(4/180).

215[215] MüsHm, imâre, 46 (3/1473).

216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/254

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/254-255

Mal ve Can Hususunda İmtihan

"Andolsun ki mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olunacaksınız. Sizden evvel kendilerine kitap verilenlerden ve şirk koşanlardan bir çok eziyet duyacaksınız. Eğer sabreder ve ittika ederseniz, işte bu, azmedtlmest gereken işlerdendir" (Âl-i imran, 186).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, "Her nefis ölümü tadıcıdır" diye teselli edince, bu âyet ile de O'nu daha çok teselli etmiş ve kâfirlerin, Uhud günü kendisine ve ashabına yaptıkları eziyetten sonra, ileride de canlan ve malları hususunda, mümkün olan her türlü yolla eziyet edeceklerini bildirmiştir. Bu bildirmeden maksad, onların gönüllerine sabrı yerleştirip, sabırsızlık göstermelerini engellemektir. Bu böyledir, çünkü insan, başına gelecek belâyı bilemediği zaman, o belâ kendisine geldiğinde, bu onun için daha zor olur. Fakat o böyle bir betanın gelebileceğini bildiğinde, o belâ geldiği zaman, bu ona fazla zor gelmez.
Hak Teâlâ'nın, "Andolsım kî mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olunacaksınız" ifâdesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 218[218]

Birinci Mesele

Vahidi (r.h), bu cümlenin başındaki lam harfinin, kasem lamı olduğunu; fiilin sonundaki "nûn"un ise te'kld için
getirildiğini; hem vâv hem de nün sakin olduğu için, vâv'ın zammelendiğini; kelimenin sonunun ictimâ-i sakineynden ötürü kesrelenmediğini; çünkü bunun cemî vâvı olduğunu, bundan dolayı makablinin harekesi olan zamme ile harekelen meşinin vacip olduğunu ve *J%aii 'jj^' (Banara, ıej âyetinin bunun bir benzeri olduğunu söylemiştir. 219[219]

Allah'ın İmtihan Etmesinin Mânası

Âyetteki kelimesi "imtihan olunacak,deneneçeksiniz" manasınadır. Halbuki Allah hakkında, "dene-
me" fiilinin kullanılamayacağı, herkesin malumudur. Çünkü deneme, İyinin kötüden aytrdedilip bilinmesi için, bilgi edinme gayesiyle yapılır. Fakat bu kelimenin Hak Teâlâ hakkında kullanılışı, "O. kuluna, denenen ve imtihan edilen kimseye yapılan muamele gibi bir muamele yapar" manasındadır. 220[220]

Üçüncü Mesele

Âlimler bu denemenin ne ile olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "Bundan murad, o müsiümanlann
başına gelen zorluk, fakirlik, kâfirler eliyle gelen ölüm, yaralama ve bozgundur. Yine onlar, cihadda sabra yapışmaları emredilme İle de denenmişlerdir" demişlerdir. Hasan el-Basrî işe, bundan maksadın, namaz, zekat ve cihad gibi bedenî ve mâlî olan, meşakkat); ve güç mükellefiyetler olduğunu söylemiştir. Kâdî, "ifâdenin zahiri, her iki hususa da muhtemeldir. Binâenaleyh âyeti her iki manada birden anlamak imkansız değildir" demiştir.
HakTeâlâ'nın, "Sizden evvel kendilerine kitap verilenlerden ve şirk koşanlardan bir çok ezfyet duyacaksınız" buyruğundan murad, yahudi, hristiyan ve müşrîklerce, müslümanlara karşı yapılan her türlü eziyettir. Çünkü ehl-i kitap, "Üzeylr Allah'ın oğludur"; "laâ, Allah'ın oğlu ve üçün üçüncüsüdür" diyor ve ellerinden gelen her şey ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ta'n ediyorlardı. Ka'b İbn Eşref, onu hicvetmiş ve insanları ona muhalefet etmeye teşvik etmiştir.

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/255-256
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/256
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/256

Müşrikler ise, insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'e inanmamaya teşvik etmiş, onunla savaşmak için ordular toplamış ve müslümanları ona yardım etmekten alıkoymaya uğraşmışlardır. Binâenaleyh âyeti, bütün bunlara hamletmek gerekir. Çünkü ifâdeyi bunlardan bir kısmına vermek, diğerlerine vermekten daha evlâ değildir.

Allah Teâlâ, daha sonra bu iki şeye atfen "Eğer sabreder ve ittfkâ ederseniz, işte bu, azmedümesi gereken işlerdendir" buyurmuştur. Bu ifâde hakkında da birkaç mesele vardır: 221[221]

Birinci Mesele

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ebu Bekir'i, yahudi Fenhâs'a yardım istemek için göndermişti. Fenhas da, "Rabb'in, bizim kendisine yardım etmemize muhtaç oldu" deyince, Ebu Bekir (r.a), onu kılıçla vurmak istedi. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) gönderirken ona, "Bana dönüp gelinceye kadar, hiçbir şeyi zorla alma" demişti. Hz. Ebu Bekir bunu hatırlayınca, kendine hâkim olup vurmadı ve bunun üzerine bu âyet nazil oldu." 222[222]

İkinci Mesele

Âyetin iki açıklaması vardır:

a) Bundan murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, caniarı ve mallarına gelen belâlar ile eziyetlere katlanma ve karşı koymama hususlarına sabırla üstün gelmeyi emretmedir. Allah Teâlâ bunu, muhalif olanların dine girmesini daha fazla sağlayacağı için emretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (Allah'tan) korkar" (tim. 44); "İman edenlere söyle, Allah'ın günlerini ümid etmeyenleri bağışlasınlar" yani "onlara karşı sabretsin ve intikamı bıraksınlar" (Casiye, 14); "Onlar, boş ve kötü söze rastladıktan zaman, şerefli olarak geçip giderler" (purkan, 72)"O halde, azim sahibi peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret'' (Ahkai, 35) ve ' 'Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde savuştur. O zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse blle,sanki yakın bir dost gibi olur" (Fussiiet, 34) buyurmuştur.

Vahidi (r.h), bunun Seyf âyeti223[223] inmezden önce böyle olduğunu söylemiştir. Kaffal (r.h) ise şöyle demektedir: "Bana göre bu âyet mensuh değildir. Çünkü âyetin zahiri, Uhud kıssasından sonra nazil olduğunu göstermektedir ve manası "Mü'minler, müşriklerin ve Ehl-i Kitab'ın Resulullah'a eziyet veren sözlerine karşı sabretmek ve onlara mudara yapmakla emredilmişlerdir" şeklindedir. Savaşı emretmek, bütün bu işlere sabırla mukabeleyi emretmeye ters düşmez." Bil ki Vâhidİ'nin sözü zayıftır; kuvvetli görüş, Kaffal'inkidir.

b) Bu sabır ve ittikadan murad, kâfirlerle mücahede ve muharebe etmeye ve onları reddetme hususunda sabretmeleridir. Böylece onlar, cihadın sıkıntılarına karşı sabretmekle ve yahudi Fenhas'ın hareketini reddetmede kâfirlere müdârâ etmekten ve reddini açıklamaytp sükût etmekten kaçınma hususunda Hz. Ebu Bekir (r.a) gibi davranmakla emrolunmuşlardır. 224[224]

Üçüncü Mesele

Sabır, hoş olmayan şeylere tahammül etmekten; takva da gerekmeyen şeylerden sakınmaktan İbarettir. Bundan
dolayı Cenâb-ı Hak önce sabrı zikretti, sonra bunun peşisıra takvayı getirdi. Çünkü insan,

---

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/256-257

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/257

223[223] Seyf âyeti müşriklerin nerede bulunurlarsa İslam'ı kabul etmedikleri takdirde öldürülmelerini emreden Tevbe sûresinin beşinci âyetidir.

224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/257-258

ancak gerekmeyen şeylerden geri durmak için sabra yönelir. Bunun şu şekilde bir diğer izahı daha vardır. Sabırdan murad şudur: Kötülüğe kötülükle karşılık vermek, kötülüklerin artmasına sebebiyet verir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, dünya zararlarını azaltmak için sabrı, âhiret zararlarını azaltmak için de takvayı emretti. Âyet. bu izaha göre, dünya ve âhiret âdabını içinde toplamaktadır. [225][225]

Dördüncü Mesele

Âyetteki, "İşte bu, azmediimesi gereken işlerdendir" buyruğu kendisinde doğruluğun zuhur ettiğinde şüphe olmayan en doğru tedbirlerdendir" demektir. Bu da her akıllının, kendisine azmetmesi ve kesin olarak yapması gereken şeydir. "Azm", sanki hazm (ihtiyatlı ve sebatlı olma) cümlesindendir. Bunun aslı, adamın şeklindeki sözüne dayanır ki bu, "onu, terketmen caiz olmayacak bir şekilde hiç şüphesiz sana mecbur kıldım" manasınadır. Neticesi güzel olan, doğruluğu bilinen her iş, azmediimesi gereken işlerdendir. Çünkü bunlar, insanın terketmesine ruhsat verilmemiş olan şeylerdendir. Bu ifâde, şöyle bir diğer manaya da gelebilir: Bu, size, kendisini alıp yapmanız mecbur edilen şeylerdendir. Yani onu yapmaya mecbursunuz. Allah en iyisini bilendir. [226][226]

Ehl-i Kitaptan Alınan Mîsak

"Hant Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu, mutlaka insanlara açıklayıp anlatacaksınız ve onu gizlemiyeceksiniz" diye misâk (söz) almıştı. Onlar ise onu sırtlarının arkasına attılar ve onunla az bir menfaat satın aldılar. Satın aldıktan o şey ne kötü..." (Âl-i İmran. 187).
Bil ki bu âyetin daha önceki âyetlerle münasebeti hakkında şu iki izah vardır:
1-Allah Teâlâ, yahudilerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine ta'n eden şüphelerini bildirip, onlara gerekli cevabı verdikten sonra, peşisıra bu bu âyeti getirmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, Tevrat ve İncil'de, Hz. Musa ve Hz. İsa {a.s)'nın ümmetlerine, Hz. Muhammed'ın şeriatının, nübüvvetinin ve risâletinin doğruluğuna dair yer alan delilleri açıklayıp anlatmalarını vacip kılmıştı. Bu âyetten murad, onların bu haline taaccüb edip şaşmayı ifade etmektir. Sanki şöyle denilmektedir: "Kitabınız, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ve dininin doğruluğuna detâlet eden delilleri ortaya koymanın size vacip olduğunu gösterdiği ve bunu emrettiği halde, O'nun nübüvvetine ve dinine ta'n etmeniz hiç size yakışır mı?"
2- Allah Teâlâ önceki âyette, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ehl-i kitabın eziyetlerine katlanmasını vacip kılıp onların kendisine eziyetlerinden birisinin de Tevrat ve İncil'de kendisinin nübüvvetine delâlet eden delilleri saklamaları olunca ve onlar bu delilleri tahrif edip, onlara yanlış tefsirler yapınca, Hak Teâlâ bunun da sabredilmesi gereken işlerden olduğunu bildirmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [227][227]

Birinci Mesele

İbn Kesir, Ebu Bekr, Âsim ve Ebû Amr, iki fiilin de fail zamirini ehl-i kitaba râci kılmak için gaib sigasıyla ve şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise bu iki fiili, mîsak vaktindeki hitaba binâen, muhatab sigâsı ile tsflı olarak okumuşlardır. Yani Cenâb-ı Hak onlara "Sizler onu mutlaka insanlara açıklayıp anlatacaksınız ve onugizlemiyeceksiniz" diye hitap etmiştir. Bunun bir benzeri de, (Banara. B3i âyetidir. Bu âyetteki OjX*S V "Allah'tan başkasına ibâdet etmezsiniz" kelimesi, hem bu şekilde hem yâ ile "Allah'tan başkasına ibâdet etmezler" şeklinde okunmuştur. Yine, (isra,4)âyeti de bunun bir benzeridir."Mutlaka fesat çıkaracaksınız" kelimesi, "(Onlar, mutlaka fesat çıkaracaklar)" şeklinde de okunmuştur.) [228]

---

[225][225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/258
[226][226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/258
[227][227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/258-259

İkinci Mesele

Bu misâkın nasıl alınmış olduğu hususundaki izahımız önceki âyetin tefsirinde geçmişti. Bu böyledir, çünkü peygamberler, bütün mükellefiyetler ile ilgili deliller getirmiş ve ümmetlerini o delilleri kabul etmeye mecbur bırakmışlardır. Binaenaleyh Hak Teâlâ, o İsrailoğullanndan, peygamberlerinin lisanında ifâdesini bulan bir ahid almıştı. İşte misak almaktan murad. peygamberlerin yaptığı bu te'kid ve ilzamdır. Sâ'id İbn Cübeyr'den şu rivayet edilmiştir: "İbn Abbas (r.a)'a, "Abdullah İbn Abbas'ın arkadaşları (talebeleri) "Hant Allah, peygamberlerden mîsâk amh..."(ÂiHİmran, si)seklinde okuyorlar" ne dersiniz?" dedim. O da: "Allah bu ahdi peygamberlerden, kavimlerine karşı bir hüccet olsun diye almıştı" dedi. Bil ki, âyette istenen bu açıklama emri, şüphe yok ki ehl-i kitabın ulemasına mahsustur. Zira kitapta bulunanı bilenler onlardır. Vallahu A'lem. [229]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Onu mutlaka insanlara açıklayıp anlatacaksmız ve onu gizlemtyeceksiniz" âyetindeki, "onu"
zamirleri neyi ifâde etmektedir? Bu hususta iki görüş vardır:
a) Sâid İbn Cübeyr ve Süddı bu zamirlerin Hz. Muhammed (s.a.s)'i ifâde ettiğini söylemişlerdir ki buna göre zamirler, daha önce ismen geçmemiş, fakat bilinen birşeye ait olmuş olur.
b) Hasan el-Basrî ve Katâde, bu zamirlerin âyetteki ifadesindeki "kitab"a râcT olduğunu söylemişlerdir. Yani, "Biz onlardan, Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed'ın hak peygamber olduğunu gösteren delilleri insanlara açıklamalarına dair söz aldık" demektir. [230]

Kaseme Delâlet Eden Lâm

kelimesindeki lâm harfi, yeminin cevabına gelen lâm-ı te'kiddir ve bu ifâdenin takdiri, "Allah, onu açıklamaları için onlardan yemin etmelerini istedi" şeklindedir. [231]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak, şeklinde değil de şeklinde söylemiştir. Zira bu ifâdenin başındaki vâv, atıf vâvı değil, vâv-ı haliyyedir. Buna göre manası, "sizler onu gizlemeksizin insanlara açıklayıp anlatırsınız" şeklinde olur.
Binâenaleyh eğer: "Açıklamak zaten gizlemenin zıddıdır. Cenâb-ı Hak açıklamayı emrettiğine göre, bu emretmek aynı zamanda gizlemeyi nehyetmektir. Öyle ise ayrıca gizlemeyi nehyetmenin ne manası var?" denilir ise, biz deriz ki: Açıklamadan murad, Tevrat ve İncil'de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hak nebî olduğuna delâlet eden o âyetleri zikretmektir. Gizlemekten nehyetmenin manası ise, bu âyetlere yanlış manalar verip, arasına onları bozacak şüpheler sokmamalarıdır. [232]

Bildiği Gerçeği Gizlemenin Vebali

---

[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/259
[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/259-260
[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/260
[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/260
[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/260

Bil ki, bu âyet zahiren, her nekadar yahudi ve hristiyanlarla ilgili ise de, müslümanların da bunun muhtevasına girmesi uzak bir ihtimal değildir. Çünkü müslümanlar da Ehl-i Kur'-ân'dır. Kur'ân ise, Allah'ın kitaplarının en şereflisidir. Anlatıldığına göre Haccâc, Hasan el-Basrî'ye haber gönderip, "Senden bana ulaşan şeyler nedir?" dedi. Bunun üzerine Hasan el-Basrî, "Benden sana ulaşan herşeyi ben söylemedim ve söylediğim her şey de sana ulaşmamıştır" dedi. Haccac da, "Sen "Nifak zabt-u rabt altına alınmış idi, fakat umûmîleşti ve kılıcını kuşandı" demişsin" deyince, Hasan el-Basri "evet" cevabını verdi. Haccâc "Bundan hoşlanmadığımızı bildiğin halde, seni bunu söylemeye zorlayan nedir?" dedi. Hasan el-Basri de, "Çünkü Hak Teâlâ, ehl-i kitap'tan, o kitabı insanlara açıklasınlar ve gizlemesinler diye söz almıştı" dedi.
Katâde de, "söylenilip açıklanmayan ilim, harcanmayan hazine gibidir; ifâde edilmeyen hikmet, yeyip içmeyen bir heykel gibidir" demiştir. O şöyle de derdi: "Konuşan âlime ve dikkatli dinleyiciye nu muttu... Şu bir ilim öğrenmiş onu bol bol veriyor, öbürü de hayrı dinleyip, onu ezberliyor." Hz. Peygamber (s.a.s), "Kim bir bilgiyi ona ehil olan kimseden gizlerse, ateşten bir gem ile gemlenir" buyurmuştur. Hz. Ali (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, âlimleri, öğretip öğretmedikleri hususunda muaheze etmeden, cahilleri öğrenip öğrenmedikleri için muaheze etmez."
Sonra Cenâb-ı Hak, Onlar ise onu sırtlarının arkasına attılar ve onunla az bir menfaat satın aldılar. Satın aldıkları o şey ne kötü..." buyurmuştur. Bu ifâdeden murad şudur: "Onlar ona riayet etmediler ve önemsemediler." Bir şeyi sırt arkasına atmak, uzaklaştırmak ve önem verip hesaba katmamak manasınadır. Bunun zıddı ise, onu gözünün önüne dikmek ve iki gözünün arasına koymaktır. "Onunla az bir menfaat satın aldılar" tabiri, "Onlar, dünyevî bir menfaata ulaşmak gayesi ile gerçeği gizlediler" manasındadır. Binâenaleyh, zalimlere müsamaha göstermek ve onların gönüllerini hoş etmek, veya bir menfaat elde etmek, veya bir sakınma ve korkudan dolayı, veyahut da bildiği şey hususunda cimrilik etmek gibi fâsid bir gaye sebebi ile gerçeği insanlara açıklamayan ve ondan herhangi birşeyi gizleyen herkes, bu âyetin ifâde ettiği tehdide dahit olur. 233[233]

"Yaptıkları İle sevinen ve yapmadıkları şeylerle Övülmelerini arzu eden kimselerin, azabtan kurtulacak bir yerde bulunacaklarını sakm sanma, onlara pek acıklı bir azab vardır. Göklerin ve yerin mülkü Allah'a aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir" (Âl-i İmran, 188-189).
Bit ki bu, müşriklerden gelecek olan çok eziyetlere dahil olan şeyler cümlesindendir. Cenâb-ı Allah, o eziyetlerden birisinin de, müşriklerin zayıf müslümanlara karşı yaptıkları her türlü habaset ve karıştırmadan dolayı sevinmeleri ve aynı zamanda da iyifik, takva, doğruluk ve diyanet ehli kimselermiş gibi övülmeyi arzu etmeleri olduğunu beyân etmiştir. Şüphe yok ki insan, bu gibi şeyleri müşahede etmekten dolayı eziyet duyar, rahatsız otur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bunlara sabırla göğüs germeyi emretmiş ve o müşrikler için söz konusu olan şiddetli va'idi bildirmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 234[234]

Birinci Mesele

Hamza, Asım ve Kisâî, baştaki fiili ve fiilim muhatab sîgası ile tâ'lı olarak-, İbn Kesir, Nâfî, Ebu Amr ve İbn Âmir ise gâib sîgası ile yâ'lı olarak okumuşlardır. Birinci kıraate göre iki ihtimal vardır:
a) Her iki fiili de bâ harfinin fethası ile okumak.
b) Her ikisini de bâ harfinin zammesiyle okumak. Bâ harfinin fethası ile okuyana göre, bu iki fiil "Ey Muhammed, veya ey dinleyen! Sanma ki..." manasındadır. Bâ harfinin zammesi ile okuyana göre ise, bunlar "Ey mü'minler! siz sanmayın ki..." şeklinde, hitap.mü'minleredir ve

---

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/261
234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/262

(sevinenleri)kısmı birinci mef'ul, Kurtulacak bir yerde" kısmı da ikinci mef uldür. Âyetteki, sözü, birinci fiilin te'kididir.Söz uzadığı için, fiilin burada tekrar getirilmesi güzel ve yerindedir. Nitekim sen, "Sakın sanma, Zeyd sana gelip, şöyle şöyle dediği zaman doğru olduğunu sakın sanma" dersin.

İkinci kıraata, yani bu iki fiili yâ ile okuma şekline gelince, bunda da iki ihtimal söz konusudur:

1- Her ikisinde de bâ harfinin fethası ve zammesi ile okumak... Bu durumda fail, Hz. Peygamber (s.a.s) olmaktadır. (Yani Resul onların... olacaklarını zannetmesin.) Diğer kısımlar bildiğin gibidir.

2- Birincisinde bâ harfini fetha ile, ikinci fiilde ise zamme ile okumak.. Bu Ebû Amr'ın kıraatidir. Ona göre, "Sevinenler" kısmı faildir ve iki mef'ulden birisi zikredilmem iştir. Sonra Cenâb-ı Allah, bâ'nın zammesi ile fiili "Onlar sanmasınlar" şeklinde tekrar etmiştir. Bunun sonundaki zamiri fiilin faili olarak ref mahallindedirve bunun birinci mef'ûlü hazfedilmiştir. İfâdenin takdiri ise: "Şu sevinenler, kendilerini, azabtan kurtulacak bir yerde olacaklarını sanmasınlar" şeklindedir. 235[235]

Yaptıklarından Hep Hoşlanıp Kendilerine Olmayan Vasıflarla Övülmekten Hoşlananlar

Bil ki Allah Teâlâ o kavmin, yaptıkları şeylere sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi arzu eden kimseler olduğunu bildirmiştir. Müfessirler bu hususta şunları söylemişlerdir:

a) O yahudiler, Tevrat'ın âyetlerini tahrif ediyor, onları yanlış şekillerde tefsir edip, bunu bilmeyenlere hoş göstermeye gayret ediyor ve bu yaptıkları işlerden sevinç duyuyorlardı. Sonra da kendilerinin din, diyanet, iffet, sadakat sahibi, yalandan uzak kimselermiş gibi övülmelerini arzu ediyorlardı. Bu, İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür. Sen insaflıca düşünürsen, çoğu insanların bu durumda olduklarını görürsün. Çünkü onlar, dünyevi menfaatları elde etmek için her hileye başvuruyor ve gayelerine ulaşmaları sebebiyle seviniyorlar. Daha sonra da, iffetli, sadakatli ve dindar kimseler olarak övülmelerini arzuluyorlar.

b) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), yahudilerden Tevrat'ta bulunan bir hususu sormuş, onlar da gerçeği gizlemiş, onun aksini haber verip, ona Kendilerinin doğru söylediklerini ifâde etmişler, bu tersyüz edişleri sebebi ile sevinmişler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bundan dolayı kendilerini medh-ü sena etmesini istemişlerdi. Bu âyetle Cenâb-ı Allah, peygamberini işte bu sırra muttali Kılmıştı. Buna göre mana, "O yahudiler, yaptıkları o tersyüz ediş ile seviniyor ve senin, Kendilerini doğru ve vefalı kimseler diye övmeni bekliyorlar" şeklindedir.

c) Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hak peygamber olduğuna delâlet eden -assları gizlemelerinden dolayı seviniyor ve aslında tabî olmadıkları halde, Hz. İbrahim'in dinine tâbi olmakla övülmelerini arzu ediyorlardı. Çünkü onlar Hz. İbrahim'in yahudi olduğunu ve kendilerinin de O'nun dini üzere olduklarını iddia ediyorlardı.

d) Bu âyet münafıklar hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, müslümanlara karşı iman ettiklerini münafıkça ifâde etmelerinden dolayı seviniyorlardı. Çünkü onlar böylece, dünyevi menfaatlerini elde edebiliyorlardı. Daha sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kalplerinde olmayan imanları ile kendilerini övmesini bekliyorlardı.

e) Ebu Sâ'îd el-Hudrî (r.a) şöyle demiştir: "Bu âyet, bir savaşa Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte çıkmayan ve savaşa katılmadıkları için sevinen bir grup münafık hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) savaştan dönünce, ona mazeret beyân etmişler, O da onların mazeretlerini kabul etmiş, daha sonra da O'nun müslüman mücahidleri müdh-ü sena edişi gibi, kendilerini de medh-ü sena etmesini ummuşlardı."

f) Bundan maksad, yahudilerin, Tevrat'ta Hz. Muhammed (s.a.s)'i kabul etmelerine ve O'nun nübüvvet ile dinine inanmaya dâir kendilerinden alınmış olan mîsâkı (ahdi) gizlemiş

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/262-263

olmalarıdır. Sonra onlar, bu gizlemelerinden ve Allah'ın emirlerinden yüz çevirmelerinden dolayı sevinmişler, hem de Allah'ın evlatları ve. sevgili kullan olduklarını iddia ederek, "Sayılı günler dışında cehennem bize katiyyen dokunmayacak" (Bakara, bo) demişlerdir.

Bil ki evlâ olan, âyeti bu manaların hepsine birden hamletmektir. Çünkü hepsi ortak bir noktada birleşirler ki bu da, insanoğlunun uygunsuz bir fiili yapıp, ondan dolayı sevinmesi, sonra da insanlardan, kendisini gidişatı düzgün, yolu müstakim, zâhid, kendisini Allah'ın yoluna adamış bir kimse gibi tavsif etmelerini beklemesidir. 236[236]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın ijfl W» "Yaptıkları ile.." ifâdesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Ferrâ "Bu ifâde, "Yaptıkları şeyler ile..." manasınadır. Bu, "Sizden bunu getiren, yani yapan o iki kişi..." (Nisa, 16) ve "Andolsun ki sen acâib bir şey getirdin, yani yaptın" (Meryem, 27) âyetlerinde olduğu gibidir” dedi. Keşşaf sahibi, fiillerinin "yapmak" manasına kullanıldığını, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, "Hiç şüphesiz Onun vaadi gelecektir, yani yapılacaktır" (Meryem, eu ve "Andolsun ki sen acâib bir şey getirdin, yani yaptın" (Meryem, 28) buyurduğunu ve Übeyy (r.a)'in de âyeti "Yaptıkları şeylerle sevinenler.." şeklinde kıraatinin de buna delâlet ettiğini söylemiştir.

b) Bu kelime, "verdikleri şeylerle" manasında şeklinde de okunmuştur. Hz. Alî (r.a)'nin, bunu "kendilerine verilen şeylere" manasında şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. 237[237]

Dördüncü Mesele

Âyetteki ifâdesi, "azaptan Kurtulacak bir yerde" manasınadır. Bu, Arapların, birisi bir şeyden kurtulduğunda söyledikleri tabirinden alınmıştır. Ferra, bunun "azaptan uzak" manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü "fevz" masdarı, hoş gelmeyen şeylerden uzak olma manasınadır. 'Cennete sokulursa artık o muradına ermtş olur" (Aı-i imran. tes) âyetinde de bu hususu zikretmiştir.

Cenâb-t Hak daha sonra bu hususu, "Onlara pek acıklı bir azab vardır" buyruğu ile pekiştirmiştir. Şüphe yok ki bu âyet, Allah, Hz. Peygambere eziyetlerine karşı sabretmesini emrettiği kâfir ve münafıklar hakkında nazil olmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Göklerin ve yerin mü/kü Allah'a aittir. Allah herseye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Bu âyet, "gökler ve yer kendisine âit olan zat tarafından, onlar için çok acıklı bir azab vardır. O halde, kendilerine azab edecek olan, herşeye gftlib ve kadir Allah'tan, kurtulabileceklerini nasıl ümid ederler?" demektir. 238[238]

Tefekkürün Önemi

"Gerçekten gökler ile yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün peşpeşe gelişinde, temiz akıl sahipleri için elbette deliller vardır" (Âl-i İmran, 190), 239[239]

Resûlullah'ın Derin Tefekkürü ve İbâdeti

Bil ki Kur'ân-ı Kerim'in maksadı, kalbleri ve ruhları yaratıklarla meşgul olmaktan kurtarıp yaratıcıyı bilme deryasında garkolmaya götürmektir. Hükümleri izah ve bâtıl ehlinin şüphelerine cevap verme hususunda epeyce söz edilince, Kur'ân, tevhid, ulûhiyet, Allah'ın kibriya ve celâlini anlatan âyetleri zikrederek yeniden kalpleri nurtandırmaya yönelerek bu hususu zikretti.

---

[236] 236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/263-264

[237] 237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/264

[238] 238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/265

[239] 239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/265

Ibn Ömer (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Aişe'ye. "Allah'ın Resulünden gördüğün en şaşırtıcı ve hayret verici şeyi bana söyle" dedim de, o hemen ağlamaya başlayıp, epeyce ağladıktan sonra, "O'nun hangi işi hayranlık ve hayret verici değildi ki! Meselâ O, benim sıram olan bir gece bana geldi ve yatağa girdi, hatta bana iyice sokuldu. Sonra bana, "Ey Âfşe, bu gece Rabb'İme ibâdet etmeme izin verir misin?" dedi. Ben de, "Ya Resulallah! senin, Allah'a iyice yaklaşmanı ve isteğinin yerine gelmesini ben de arzu ederim. Sana müsâade ediyorum" dedim. Bunun üzerine o, odadaki su kabına gitti, ondan az bir su ile abdest alıp namaza durdu ve Kur'ân'dan bir parça okudu. Derken ağlamaya başladı. Sonra ellerini kaldırıp yine ağladı. Hatta göz yaşlarının yeri ıslattığım gördüm. Bilâl, sabah namazı vaktinin girdiğini O'na haber vermek için geldiğinde O'nu ağlar buldu ve "Ya Resulallah, Cenâb-ı Hak gelmiş-geçmiş bütün günahlarını affetmiş olduğu halde sen de mi ağlıyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Ey Bilal şükreden bir kul olmayayım mı?" dedi. Daha sonrada: "Allah, bu gece âyetini indirmiş olduğu halde, nasıl ağlamayayım" dedi ve "Bu âyeti okuyup da, bunun üzerinde düşünmeyen kimseye yazıklar olsun" öiye ilâve etti." Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Bu âyeti İki çenesi arasında telaffuz edip de, üzerinde düşünmeyen kimseye yazıklar olsun" dediği rivayet edilmiştir. Hz. Ali (r.a)'nin, "Hz. Peygamber, gece namaza kalktığı zaman dişlerini misvaklar, sonra gökyüzüne bakarak, "Gerçekten gökler ile yerin yaratılışında..," derdi" dediği rivayet edilmiştir.

Hikâye edildiğine göre İsrailoğullarından bir adam, Cenâb-ı Allah'a otuz yıl ibâdet ettiği zaman, bir bulut ona devamlı gölge yapardı. Fakat onlardan bir genç bu kadar müddet Allah'a ibâdet ettiği halde, onu böyle bir bulut gölgelememişti. Bunun üzerine annesi ona, "Belki de, bu müddet içerisinde senden bir ihmal sâdır olmuştur" deyince o genç, "Böyle birşey hatırlamıyorum" dedi. Annesi, "Belki de gökyüzüne bakışlarının birinde bundan ibret almadın" deyince o, "Evet" dedi. Bunun üzerine Kadın: "İşte başına gelen bundandır" dedi. 240[240]

Bakara Süresindeki Benzer Âyetle Mukayese

Bil ki Allahu Teâla, bu âyeti Bakara sûresinde zikrettiği gibi, burada da zikretmiş, Bakara sûresinde "Akleden bir kavim için âyetler vardır" (Bakara. Is) buyruğu ile; bu surede ise "Temiz akıl sahipleri için elbette âyetler vardır" ifâdesi ite bitirmiştir. Hak Teâiâ, Bakara sûresinde bu üç delilin yanısıra toplamı sekize varan beş delil daha zikretmiştir. Burada ise şu üç delili zikretmekle yetinmiştir ki bunlar gökler, yer ve gece ile gündüzdür. Buna göre üç soru vardır:

Birinci soru: İki sûrede aynı âyeti aynı lâfızla tekrar etmenin faydası nedir?

İkinci soru: Allah Teâlâ, niçin bu sûrede üç delili zikretmekle yetinmiş, diğer beş delili getirmemiştir?

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak, niçin orada, "akleden bir kavim İçin.." buyurmuş, burada da "temiz akıl sahipleri için..." buyurmuştur.

Kur'ân-ı Kerim'in sırlarını en iyi bilen Allah'tır. Fakat ben derim ki: Basiret gözünün siyahı, gözün siyahı gibidir. Gözün siyahı, bir anda iki ayrı şeye bakamayıp, gözbebeği ancak tek şeye yöneldiğinde, o esnada onu başka bir şeye doğru da çevirmek imkansız olduğu gibi, insan basiret gözünün gözbebeği olan aklını, akledilecek birşeyi düşünmeye yönelttiğinde, o esnada o kimsenin, basiret gözünün gözbebeği olan aklını akledilebilecek başka bir şeye doğru da çevirmesi imkansızdır. İşte buna göre akıl, akledilebilecek farklı şeylerle ne kadar meşgul olursa, o şeyleri kavramaktan mahrum oluşu o nisbette çok olur. İşte bundan dolayı, Allah yoluna girmiş kimsenin, işin başında mutlaka delilleri çoğaltması gerekir. Fakat kalbi marifetullah nuru ile nurlandığında, o delillerle uğraşması, kalbinin marifetullaha garkolmasına âdeta bir perde olur. Binaenaleyh Allah yoluna giren insan, işin başında delillerin çoğaltılmasını ister. Marifetullah nuru onun kalbine düştüğü zaman, delilleri

---

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/265-266

azaltmadan yana olur. Öyle ki kalbinin Allah'tan başka bir şeyle uğraşmasından ötürü meydana gelen zulmetler (karanlıklar) yok olup gidince, orada marifetullah'ın nurları mükemmel olarak tecelli etmiş olur. İşte Cenâb-ı Hak bu hususa,' Haydi pabuçlarını çıkar. Çünkü sen mukaddes Tuvâ vâdisindesin" <T«hâ, 12) buyruğu ile işaret etmiştir. Buradaki pabuçlar aklın, kendileri sayesinde marifetullaha ulaşabildikleri bir çift mukaddime demektir. Akıl, marifetullaha ulaşınca onları çıkarması emredilir ve sanki ona "Sen, iki ayağını vahdaniyyetin kutsiyyet vadisine basmak istiyorsun. O halde artık delillerle uğraşmayı bırak" denilir.

Sen bu prensibi iyice anladığın zaman, bil ki Cenâb-ı Hak, Bakara suresinde sekiz çeşit delil zikretmiş, bu sûrede ise onlardan sadece üçünü getirmiştir. Bu, şuna dikkat çekmek içindir: Arif, arif olduktan sonra medlulün (delillerin gösterdiği varlığın) bilgisine iyice dalmak için, delillere daha az iltifat etmesi gerekir. Binâenaleyh işte bu sûrede üç delilin zikredilip, diğerlerinin zikredilmemesini maksadı, biraz önce söylediğimiz hususa dikkat çekmektir. Sonra Cenâb-ı Hak bu âyette, semavi delilleri zikretmiş, arzı (yeryüzüne âit) olan diğer beş delili getirmemiştir. Zira semavî dediler daha güçlü, daha açık, onlardaki dikkat çekici durumlar daha çok ve kalbin o delillerden Allah'ın azamet ve kibriyasına geçişi daha kuvvetlidir. Hak Teâlâ, Bakara süresindeki âyetini, 'akleden bir topluluk için,,"; buradaki âyetini ise "temiz akü sahipleri için..." ifâdeleri ile bitirmiştir. Zira aklın bir zahirî, bir de lübbü (özü) vardır. İşin başında ona akıl denir. Hali mükemmelleştiğinde ona "lüb" denir. Bu da söylediğimiz hususu kuvvetlendirir. İşte kalbime doğan ve aklıma gelen manalar bunlardır. Allah, azim, kerîm ve hakîm olan kelâmı Kur'ân'ının sırlarını en iyi bilendir. 241[241]

Kulluğun Kemâli

"Onlar, ayakta iken. otururken, yanlan üstünde (yatar)ken Allah'ı anarlar ve gökler ile yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler. "Ey Rabb'imiz, sen bunları boşuna yaratmadın. Sen (bundan) münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru. Ey Rabb'imiz, gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan şüphesiz onu hor ve hakir edersin. Zâlimlerin hiçbir yardımcıları yoktur" (Âl-i tmran. 191-192).

Bil ki Allah Teâlâ, rubûbiyyetini anlatan utûhtyyet, kudret ve hikmetinin delilleri olan şeyleri zikredince, bunun peşisıra ubudiyyet (kulluk) ile ilgili hususları zikretmiştir. Ubudiyyet üç çeşittir. Kalb ile tasdik, dil ile ikrar, azalarla amel ve ibâdet... Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ı anarlar " buyruğu, dil ile yapılan kulluğa; "ayakta İken, otururken, yanlan üstünde (yatar)ken" sözü azalarla yapılan kulluğa; "gökler İle yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler" buyruğu da kalbin, fikrin ve ruhun kutluğuna bir işarettir. İnsan işte, ancak bunların toplamıdır. Dil, zikre; azalar şükre; kalb de tefekküre daldığında, işte bu şekilde olan kul, her şeyi ile ubudiyyete garkolmuş olur. Bundan dolayı Önceki âyet, rubûbiyyetin kemâline, bu âyet ise ubudiyyetin (kulluğun) kemaline delâlet etmektedir. Bu, ruhları mahlûkattan kurtarıp Halika doğru çekmesi; sırları aldanış yurdu dünyadan alıp, affedici hükümdara doğru nakletmede, ne güzel bir tertiptir. Biz deriz ki: Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 242[242]

Zikrin Çeşitleri

Müfessirlertn bu âyetle ilgili iki görüşten vardır:

1- Bundan murad, insanın devamlı olarak Rabb'ini zikret- mesidir. Çünkü insanın durumları bu üç şekilden ibarettir. Sonra Cenâb-ı Hak. insanları bu üç durum ile tavsif edince, bu onların devamlı zikredip, kesinlikle ondan ayrılmamalarının gerektiğine bir delil olur.

2- Bu âyette bahsedilen zikirden murad, namazdır. Buna göre âyetin manası, "Onlar ayakta

---

241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/266-268

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/268

olarak, eğer buna güçleri yetmiyorsa oturarak, eğer buna da güçleri yetmiyorsa, yanları üstü yatarak namaz kılarlar" şeklindedir. Bu da, onlar hangi halde olurlarsa olsunlar namazı terkedemezler manasına gelir. Âyete birinci görüşe göre mana vermek daha evladır. Çünkü pek çok âyet, Allah'ı zikretmenin, hatırlayıp anmanın faziletini ifâde etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): "Kim cennet bahçelerinde, serbestçe yiyip içmek isterse, Allah'ı çokça zikretsin" buyurmuştur. 243[243]

İkinci Mesele

Bu zikirden murad, dil ile yapılan zikir olabileceği gibi, kalb ile yapılan zikir de olabilir. En mükemmel olan mana, her ikisi ile birlikte yapılan zikrin murad edilmiş olmasıdır. 244[244]

Yatan Hastanın Namazı

Şâfif (r.h) "Hasta, yatarak namaz kıldığı zaman, bir yanına yatarak namaz kılması gerekir" demiş; Ebu Hanffe (r.h) ise, "Aksine o sırtüstü yatarak namaz kılar. O, bir hafiflik hissettiğinde, oturarak kılar" demiştir. İmam Şâf*î(r.h)'nin delili, bu âyetin zahirî manasıdır ki, Allah Teâlâ, yanları üstünde iken zikredenleri medhetmiştir. Binâenaleyh bu şekil daha uygundur.
Bil ki burada tıbbî bir incelik vardır. O da şudur: Tıbbî konularda sabit olduğuna göre insan, sırtüstü yattığında bu, o kimsenin, en mükemmel derecede düşünmesine mânidir. Fakat yan üstü yatış, buna mâni olmaz. İşte bu âyette de düşünme ve tefekkür murad edilmektedir. Bir de yan üstü yatma, uykuya iyice dalmaya manidir. Binâenaleyh bu şekil daha evladır. Çünkü bu uyanık olmaya ve Allah'ı zikretmekle meşgul olmaya daha uygundur. 245[245]

Dördüncü Mesele

Âyetteki, "Yanlan üstünde" tabiri kendinden önceki kelimelere atfedildiği için 'hal" olarak mansubtur. Sanki "ayakta olduğu halde, otur-auğu halde ve yan yattığı halde" denilmektedir. 246[246]

Allah'ın Zatını Değil Mahlukatını Düşünebiliriz

Bil ki Allah Teâlâ, onların zikrettiğini bildirip, zikrinde ancak tefekkürle tamamlanacağı sabit olunca, bundan sonra "Vegöklerle yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler buyurmuştur. Bu ifâde hakkında da birkaç mesele bulunmaktadır; 247[247]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, insanları kendisini zikretmeye teşvik etmiştir. İş tefekküre dayanınca, Allah, zâtını tefekküre değil göklerin ve yerin hallerini tefekküre teşvik etmiştir. Bu âyet doğrultusunda, Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Yaratılmışlar üzerinde tefekkür edin, fakat Yaratan üzerinde tefekkür etmeyin"248[248] buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Yaratılmışlar ile yaratana istidlalin mümâselet vasfı üzere olması mümkin değildir, ancak muhalefet vasfı üzere olması mümkindir. (Yani mahlukların özellikleri tesbit edilip Allah'ın bu sıfatlardan

---

243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/269
244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/269
245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/269
246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/269
247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/269-270
248[248] Keşfu'l-Hafâ, 1/311.

münezzeh olduğu sonucu çıkarılır.) Bundan dolayı biz bu mahsûsat (madde) aleminin hadis (sonradan) otuşu ile, Yaratıcının kıdemine (ebedi ve ezeli oluşuna); madde âleminin kemiyet, keyfiyet ve şekilleri ile de yaratıcının kemiyet, keyfiyet ve şekilden beri olduğuna istidlal ederiz. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kendini tanıyan, Eabb'ini de tanır"249[249] hadisi, "Kendisinin sonradan olduğunu bilen, Rabb'inin kadîm olduğunu; kendisinin "mümkin" bir varlık olduğunu anlayan, Rabb'inin vâcibu'l-vücud olduğunu ve kendisinin muhtaç olduğunu idrâk eden, Rabb'inin herşeyden müstağni olduğunu anlar" manasındadır.

Binâenaleyh, mahlûkât hakkında tefekkürde bulunmak, işte bu bakımdan mümkündür. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın zâtı hakkında tefekkür etmek kesinlikle mümkün değildir. İşte bundan dolayı O'nun hakikati ancak selbî (olumsuz) sıfatlarla düşünülebilir. Bu sebeple "Allah, cevher, araz, mürekkep ve müellef bir varlık değildir. O, bir cihette bulunmaz. O'nun husûsî zâtı bu olumsuz şeylerden başkadır. O'nun husûsi zâtım bilmenin imkânı yoktur. Böylece akıl, bu noktada âdeta şaşar, dehşete ve hayrete düşer" deriz. Bu sebeple Hz. Peygamber {s.a.s), Allah hakkında tefekkür etmemizi yasaklamış, mahlûkât üzerinde tefekkür etmemizi emretmiştir. İşte bu incelikten ötürü, Allah Teâlâ, bu âyetlerde kendisini zikretmemizi emretmiş; tefekkürden bahsedince ise, kendisi hakkında değil, mahlûkâtı hakkında tefekkür etmeyi emretmiştir. 250[250]

İkinci Mesele

Bil ki, husûsî hakikati ile kendisini bilmek mümkin olmayan bir varlığı, ancak eserleri ve fiilleri ile bilmek mümkin olur. Binâenaleyh onun fiilleri şerefli ve yüce olduğu zaman, aklın o failin mükemmelliğini bilişi de o nisbette mükemmel olur. İşte bu sebepten ötürü, câhil bir insanın Kur'ân hakkındaki inancı büyüktür. Fakat onun inancı taklîdî ve icmali bir imandır. Ama, Cenâb-ı Hakk'ın her âyetindeki şaşırtıcı sırlara ve lâtif inceliklere muttali olan muhakkik bir müfessirin Kur'ân'ın büyüklüğü hakkındaki inancı daha mükemmeldir. 251[251]

Tevhidin Afakî ve Enfüsî (Objektif ve Sübjektif) Delilleri

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Tevhidin delilleri iki kısma hasredilmiştir:

a) Âfâkî deliller, (insanın dışındaki deliller).

b) Enfüsî (insanın kendindeki) deliller.,. Âfâkî delillerin, daha yüce ve daha büyük olduğunda şüphe yoktur. Nitekim Allah Teâlâ, "Göklerin ve yerin yaratılışı, insanların yaratılışından elbette daha büyüktür' (Mümin. 57) buyurmuştur. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak bu âyette göklerin ve yerin yaratılması hususunda tefekkürü emretmiştir. Çünkü onlardaki deliller daha dikkate değer ve daha büyüktür. Biz nasıl böyle demiyelim; zira insan, şayet bir ağacın en küçük yaprağına baktığında, o yaprakta ortasında uzanan bir damar görür. Daha sonra o ana damardan, her iki tarafa doğru pek çok damarcıkların ayrıldığını ve onlardan da daha ince nice damarcıkların ayrıldığını görür. Öyle ki bunlardan gözün göremiyeceği incelikte diğer nice damarlar ayrılmaktadır. Bu durumda insan, Yaratıcı'ntn bu yaprağı, böyle yaratmış olmasında yüce hikmetleri ve şaşırtıcı sırları bulunduğunu ve O'nun bu yaprakta, yerin derinliklerinden gıdasını çekebileceği bir kuvvet yarattığını, sonra bu gıdanın parçalarının, o yaprağın her damarında, Âzîz ve Alîm Allah'ın takdiri ile eşit dağıldığını görür, anlar. İnsan, şayet o yaprağın nasıl yaratıldığını ve onun icâdındaki ve ondaki gıda alma ve büyüme kuvvetlerinin ona verilişindeki tedbirin nasıl olduğunu anlamak istese, bundan âciz kalır.

Binâenaleyh insan, aklının o küçük yaprağın nasıl yaratıldığını anlamaktan âciz olduğunu görünce, o yaprağı, içinde güneşin, ayın ve yıldızların yer aldığı göklere; keza içinde denizlerin, dağların, madenlerin, bitkilerin ve canlıların yer aldığı yeryüzüne kıyas ettiğinde, göklere ve yere nisbetle bu yaprağın yok mesabesinde olduğunu anlar. Böylece de aklının bu küçücük şeyi bile anlamaktan âciz kaldığını gördüğünde, göklerin ve yerin yaratılışındaki hayranlık uyandıran ilahî hikmetlere tam manasıyla vakıf olmanın kendisi için mümkün olmadığını anlar. O, bu parlak aklî delil ile, aklının ve anlayışının bunu ihata edemeyeceğini anlayınca, Yaratıcı'nın, vasfedenlerin O'na verdikleri vasıflarının ve bilginlerin bilgilerinin O'nu kuşatmasından çok çok yüce ve büyük olduğunu itiraf eder. Hatta Allah'ın yarattığı her şeyde, O'nu bilmeye bir yol olmasa da, Allah'ın yüce hikmetlerinin ve büyük sırlarının olduğunu kabul eder. İşte bu noktada o insan, "Sübhâneke" "Ya Rabbî sen münezzeh ve yücesin" der. Bundan murad, insanın teşbih (sübhânallah), tehlil (lâilahe illallah), tahmid (elhamdülillah) ve ta'zim ile uğraşmasıdır. 252[252]

---

[249] Keşfu'l-Hafâ, 2/262.

[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/270

[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/270-271

İbadetin En Mükemmeli Tefekkürle Yapılanıdır

Daha sonra kul bu noktada dua ile de iştigal ederek, "Bizi ateşin azabından koru" der. Hz. Peygamber (s.a.ş)'in:
"Adamın birisi yatağında sırtüstü yatarken, başını gökyüzüne çevirip, yıldızlara ve göğe bakarak "şehAdet ederim ki senin bir Rabbin ve bir yaratıcın var. Attanım, bent bağışla" derse, Allah Teâlâ ona (rahmetle) nazar eder ve onu bağışlar" dediği rivayet edilmiştir. O, "Tefekkürgibi ibâdet yoktur" demiştir. "Tefekkür, gafleti giderir ve suyun ekin yetiştirmesi gibi, kalbe Allah korkusunu çeker" denilmiştir. Hz. Peygamber (ş.a.s)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Benim, Hz. Yunus İbn Mettâ'dan üstün olduğumu söylemeyin. Çünkü onun için hergün, bütün yeryüzündeki insanların amelleri kadar (sevap göğe) yükseltilirdi." Âlimler bu âmelin, marifetullah hususundaki tefekkür ameti olduğunu söylemişler, "Çünkü hiçbir kimse azaları ile, bütün yeryüzündektler kadar amel edemez" demişlerdir. 253[253]

İmanda Tahkikin Önemi Taklidin Geçersizliği

Âyet, sıddîkların en yüce mertebesinin, Allah'ın zâtının ve sıfatlarının delilleri üzerinde tefekkür etme mertebesi olduğuna, taklidin geçersiz, nazar-ı dikkate alınmayan ve kıymet verilmeyen bir şey olduğuna delâlet etmektedir.
Bil ki, Allah Teâlâ, zikrullaha ve tefekküre devamlı olan o salih kullarının beş çeşit dua ettiklerini hikaye etmiştir. 254[254]

O Salih Kulların Duaları

Birinci çeşit: "Ey Rabb'lmiz, Sen bunları boşuna yaratmadın. Sen (bundan) münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru" buyruğudur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 255[255]

Birinci Mesele

Âyette bir takdir vardır ve bu hususta iki görüş vardır: Vahidî (r.h) bu takdirin, ... "Onlar "Ey Rabbimiz derler" şeklinde olduğunu; Keşşaf sahibi, ise bu ifâdenin hâl mahallinde olup, "Onlar,"Ey Rabb'imiz "diyerek tefekkür ederler.." şeklinde olduğunu söylemiştir. 256[256]

İkinci Mesele

252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/271
253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/272
254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/272
255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/272
256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/272

Âyetteki "Sen, bunları boşuna yaratmadın" ifadesindeki "bunları" kelimesi, mahlukâta işaret etmektedir ve "Sen, bu hayranlık veren mahlûkatı boşuna yaratmadın" demektir. Bu ifâdedeki iJa "bunlar" kelimesi, bir çeşit saygıyı gösterir. Bu tıpkt "Gerçekten bu Kuran en doğru olana hidayet eder" (brt,9) âyetinde olduğır gibidir. 257[257]

Üçüncü Mesele

Âyetteki, kelimesinin mansub oluşu ile ilgili birkaç ihtimal bulunmaktadır:
a) O, mahzuf bir masdann sıfatıdır ve"bâtıl bir yaratılışla (yaratmadın)" takdirindedir.
b) Başındaki harf-i cerhazfedildiği için mansubtur ve takdiri "bâtıl bir gaye sebebiyle" veya "bâtıl için" şeklindedir.
c) Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bu kelimenin i-ü» kelimesinden "hal" olması mümkündür." 258[258]

Allah Teâla'nın Fiillerinin Hikmeti Olması Şart Mıdır?

Mu'tezıle "Allah Teâlâ her yaptığını, ancak ya kullarına ihsan gayesiyle, veyahut da bir hikmete mebni olarak yapar. Bundan murad, kulların maslahatını gözetmektir" demiştir. Onlar, bu görüşlerine bu âyeti delil getirmişler ve "Çünkü, eğer Allahu Teâlâ gökleri ve yeri bir gaye için yaratmamış olsaydı, bu sefer onları boş yere yaratmış olurdu ki, bu ise âyetin ifâdesine zıddır. Cebriyye'nin "Allahu Teâlâ gökleri ve yeri yaratmak suretiyle, kullarının ekserisinden zulüm ve bâtıl olan şeylerin sadır olmasını ve onların, yerlerin ve göklerin yaratıcısını inkâr etmelerini irâde etmiş, dilemiştir" şeklindeki görüşü ise, bu âyete ters düşmektedir. Halbuki, âyetteki "Sen (bandan) münezzehsin" ifâdesi, Allahu Teâlâ'yı, gökleri ve yeri bâtıl, boş yere yaratmaktan ve çirkin olan bütün şeylerden tenzih etmeyi ifâde etmektedir" demişlerdir.
Vahidi, bu şüpheye cevap olabilecek olan şu sözü söylemiştir: "Bâtıl", kendisinde hiçbir kuvvet, sağlamlık ve beka bulunmayan, yok otucu ve zeval bulacak olan bir şeyden ibarettir. Halbuki, göklerin ve yerin yaratılışı, sağlam ve muhkem bir yaratıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, "O Rahman'm yaratışında hiçbir nizamsızlık görmezsin. İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?" (MOk, 3) ve "Üstünüze sağlam sağlam yedi (gök) bina ettik" (Net», ^âyetlerine bakmaz mısın? İşte, Cenâb-ı Hakk'ın "Ey Babb'imiz, sen bunları boşuna yaratmadın" buyruğundan murad budur; yoksa Mu'tezile'nin zikretmiş olduğu mâna değil... 259[259]

Mu'tezile'nin İddiası

Buna göre eğer, "Bu izah tarzı birçok yönden reddedilmektedir:
a) Eğer "bâtıl"dan murad, gevşek ve yok olucu olan bir şey olsaydı, bu durumda âyetteki "Sen (bundan) münezzehsin" ifâdesi, Allah'ı bu gibi şeyleri yaratmaktan tenzih etme olurdu. Malumdur ki, bu bâtıldır.
b) "Biz bu sözü, söylediğimiz mânaya hamlettiğimiz zaman ancak, "Bizi ateşin azabından koru" sözünü bu ifâdeyle birleştirmek güzel olmuştur. Çünkü âyetin manası şu şekilde olmaktadır: "Sen bunları boş yere ve hikmetsiz olarak yaratmadın.. Aksine, büyük bir hikmet üzere yarattın. Bu da onları, senin tâatınla meşgul olan ve sana karşı günah işlemekten sakınan mükellefler için meskenler, sığınaklar yapmandır. Binaenaleyh, sen bizi ateşin azabından koru. Çünkü ateş, isyan edip itaat etmeyen kimselerin cezasıdır." Böylece sabit oluyor ki biz, "Sen bunlan boşuna yaratmadın" âyetini zikrettiğimiz şekilde tefsir edersek, âyetteki bu nazm ve sıralama güzel olmaktadır. Fakat biz bu âyeti, "Muhakkak ki sen bunları

257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/272
258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/273
259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/273

muhkem (sapasağlam), yapıst ve terkibi sağlam olarak yarattın" şeklinde tefsir edersek, bu takdirde bu sıralama güzel olmaz.

c) Allah Teâlâ, bu hususu başka âyetlerde de zikredip, "Ogöğü, o yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık. Bu, o küfredenlerin zannıdır " (Sad, 27). "Biz göğü de, yeri de, ikisinin arasında bulunan şeyleri de oyuncuların işi) olarak yaratmadık. Biz bunları, ancak hak ile yarattık" (Dunân, 38-39) ve "Va sizi ancak boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız? Mülk, ancak kendi hakkı olan Allah çok yücedir" (MCminun, yani,"Melik ve Hak olan Allah, fiilinin abes ve anlamsız olmasından münezzehtir" buyurmuştur. O'nun fiilinin abes ve anlamsız olması imkânsız olunca, bâtıl ve boş yere olması öncelikle imkânsızdır" denilirse buna şöyle cevap verilir: 260[260]

Ehl-i Sünnetin Mu'tezile'ye Cevabı

Bil ki, aklın bedaheti, varlığın ya zâtı gereği vacip, ya da zâtı gereği mümkin olduğuna; yine, zâtı gereği mümkin olan her varlığın, var edilmesindeki tercih iradesi hususunda, zâtı gereği vacip olan bir varlığa varıp dayanması gerektiğine şehâdet etmektedir. Bu kaziyyede, bu mümkin'in kulların fiillerine mugayir şeylere mahsus olması söz konusu değildir.261[261] Bilâkis bu kaziyye, umûma şamil olarak, aklın sıhhatine şehâdet ettiği bir kaziyyedir. Durum böyle olunca, hayır ve şerrin Allah'ın kaza ve kaderiyle olması gerekir. Hayır ve şer Allah'ın kazasıyla otunca da, bu âyetten muradın, Allah'ın fiillerini, kulların faydalarına bağlamak (böylece ta'lîl etmek) imkânsızdır.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, âyetin manasının, Vahidî'den naklettiğimiz şey olması niçin caiz olmasın! Vahidî'nin, "Şayet böyle olsaydı, âyetteki "Sen (bundan) münezzehsin" ifâdesi, Allah Teâlâ'yi. sağlam ve dayanıklı olmayan bir şeyi yapmaktan bir tenzih olurdu; bu ise, yanlış ve doğru değildir" sözüne gelince, biz deriz ki: "Bu âyetten muradın, "Ey Rabb'imiz, sen bunları gevşek ve terkibi bozuk olarak yaratmadın. Aksine, sağlam ve muhkem olarak yarattın" manası olması ve "Sen (bundan) münezzehsin" ifâdesinin de, "Muhakkak ki sen, her ne kadar gökleri ve yeri sağlam, muhkem ve kalıcı olarak yarattıysan da, bunlara muhtaç olmaktan ve bunlardan istifâde etmekten münezzehsin.." manasında olması niçin caiz olmasın?.. Buna göre, "Sen (bundan) münezzehsin" ifâdesinin mânası budur.

Vahidt'nin İkinci olarak söylemiş olduğu, "Biz bu âyeti söylediğimiz şekilde tefsir edersek, ancak o zaman bu ifâdeyle, "Bizi ateşin azabından koru" ifâdesini bağdaştırmak yerinde olmuş olur" sözüne gelince, biz deriz ki: Bunu kabul etmiyoruz. Aksine âyetteki nazm ve tertip, kul "Sen (bundan) münezzehsin "dediğinde, Allah'ın bütün mâsivallah'tan müstağni olduğunu itiraf etmiş olursa yerinde ve güzel olmuş olur. Buna göre o kul, Allah'ı ganî olarak vasfettiğinde, kendisinin âciz, dünyada ve âhirette Allah'a muhtaç bir kul olduğunu, "Bizi ateşin azabından koru" diyerek itiraf etmiş olur. Âyetin nazmının güzelliğindeki bu izah, sizin söylediğinizden daha güzel değilse bile, ondan aşağı da kalmaz..

Allah Teâlâ'ntn fiillerinin, abes, bâtıl ve oyun olarak vasfedilmekten münezzeh olduğuna delâlet eden zikrettiğimiz diğer âyetlere gelince, onların gerektirdiği manayı biz de kabul ediyoruz. Şüphe yok ki Allah'ın bütün fiilleri hikmetli olup. doğrudur. Çünkü Allah Teâlâ, ancak kendi milkinde ve mülkünde mutasarrıftır. Bu sebeple O'nun bütün hükümleri mutlak olarak doğrudur. Bu münazara hakkında söylenen şeyler işte bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir. 262[262]

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/273-274

261[261] Maksad şu olmalıdır: Kulların fiilleri bu hükümden hariç olup, sadece bunların dışındaki mahlukların Allah'ın iradesiyle yaratıldığı söylenemez. Kulların fiilleride O'nun yaratması olmadıkça var olmaz (ç).

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/274-275

Her Varlıkta Özel Bir Kuvvet Bulunmadığı

İslâm feylosoffarı bu âyeti, Allahu Teâlâ'nın bu felekleri, yıldızları yarattığı; onlardan her birine hususî kuvvetler yerleştirdiği; onları, hareketlerinden ve birbirleriyle irtibat-Buiunup larından bu âlemin maslahat ve bu yeryüzü mıntıkası sakinlerinin menfaatlerinin meydana gelecek bir şekilde yerleştirdiği hususuna delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü onlar şayet böyle olmuş olmasalardı, boş yere yaratılmış olurlardı. Bu ise, âyetin manasını reddeder mahiyettedir. Onlara göre biri çıkıp da şöyle diyemez: "Bunların faydası, onlar vasıtasıyla muhtar olan bir Yaratıcı ve Hâlık'ın varlığına istidlal etmektir. Bu böyledir, çünkü bu hava ve su kürelerinden her biri, bu anlamda, felekler ve yıldızlarla müşterektir. Binâenaleyh, bu durumda, onların özellikle bir felek, bir güneş ve bir ay olmasının herhangi bir manası kalmamış olur. O zaman da bu, bâttl olmuş olur. Bu ise, âyetin hilâfınadır" diyemezi'
Kelâmcılar buna şöyle diyerek cevap vermişlerdir: "Bu manada, onların hakikat yoluyla değil de, âdetin cereyanına göre birer sebep olmaları niçin yeterli olmasın?" 263[263]

Sübhaneke Lâfzının Mânası

Cenâb-ı Hakk'ın, vardır: "Sen (bundan) münezzehsin" ifadesiyle ilgili iki mesele vardır.264[264]

Birinci Mesele

Bu, akılların, göklerin ve yerin yaratılışındaki, Allah'ın hikmetinin eserlerini ihata etmekten âciz olduğunu bir ikrar ve tasdiktir. Yani, insanlar bu büyük büyük cisimler üzerinde düşündükleri zaman, ancak şu kadarını anlayabilirler: Bunları yaratan, bâtıl ve boş yere yaratmamış, aksine, her ne kadar akıllar tam olarak bilgisini ihata edemese de, yüce hikmetler ve büyük, engin sırlardan ötürü yaratmıştır. 265[265]

Buradaki Duaların izahı

Bundan maksat, Allah'ın, kullarına nasıl duâ edeceklerini öğretmesidir. Bu şu şekildedir: Dua etmek isteyen kim senin, âyette de olduğu gibi, önce Allah Teâlâ'ya sena etmesi, daha sonra talebi zikretmesi gerekir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Bizi ateşin azabından koru "duasına gelince, bil ki, Allah Teâlâ bu ihlâs sahibi kullarının lisânlarının Zikrullâh'a; bedenlerinin Allah'a tâate ve kalplerinin de Allah'ın azametinin delillerini tefekküre dalmış olduğunu anlatınca, onların bu tâatlerin yanısıra, Allah Teâlâ'dan kendilerini ateşin azabından kurtarmasını da zikretmiştir. Eğer Allah Teâlâ'nın onlara azâb etmesi yerinde ve uygun olmayacak olsaydı, bu duâ anlamsız olurdu. Binâenaleyh, eğer Mu'tezile önceki âyetin kendileri için bir hüccet olduğunu zannediyorsa bilsinler ki, bu âyet-i kerimenin sonu da, Allah'tan olan hiçbir şeye çirkin denilemeyeceği hususunda bizim lehimize bir hüccet ve delildir. Bu niyaz ve tazarrûnun bir benzeri de, Cenâb-ı Allah'ın Hz. İbrahim'den hikâye ettiği şu yakarıştır: "Ceza gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur" (Şuarft, 82).
İkinci çeşit: Cenâb-ı Allah'ın onlardan naklettiği şu duadır: "Ey Rabb'imfz, gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakir edersin. Zâlimlerin hiçbir yardımcıları yoktur" Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 266[266]

263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/275
264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/276
265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/276
266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/276

Birinci Mesele

Bil ki onlar, Rablerinden, kendilerini cehennem azabından kurtarmasını istedikleri zaman, bunun peşisıra, isteme
makamı çok büyük olsun diye, bu ikâbın büyüklüğüne ve şıadetine delâlet eden şeyi, yani bu azabın hor ve hakîr kılıcı, alçaltıcı bir azap olduğunu zikretmişlerdir. Çünkü, Rabb'inden birşeyi yapmasını veya yapmamasını isteyen kimse, bu istediği şeyin büyüklüğünü ve önemini (kuvvetini) açıkladığı zaman, onu bu duaya sevkeden şey daha mükemmel ve talebindeki ihlâsı daha yoğun olmuş olur. Duâ ise, ancak ihlâs ile yapıldığı zaman n pstecâb olup, kabule mazhar olur. İşte bu, Allah'ın, kullarına nasıl duâ edeceklerini öğretmesidir. 267[267]

İkinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir: kelimesi lügatte, birbirine yakın olan birçok manaya gelmektedir." Zeccâc, i tabirinin manasının, "Allah, düşmanı rahmetinden uzaklaştırsın" şeklinde olduğunu söylerken; başka âlimler bunun, "Allah onu alçaltsın, hor kılsın" anlamında olduğunu söylemişlerarır. Şemir İbn Hamdeveyh, bunun mânası, "Allah onu rezil ve rüsvay etsin" şeklindedir. Kur'ân-ı Kerîm'de "Beni misafirlerim içinde küçük düşürmeyin" iHhö,7S)buyurmuştur" demiştir. Mufaddal, *fo fojrl tabiri, "Allah onu helak etti, etsin" anlamındadır, demiştir. İbnu'l-Enbarî, kelimesi Arapça'da telef olmak, hüccetsiz kalmak, veyahut da bir belâya düşmek suretiyle helak ve yok olmak manasındadır" demiştir. Bütün bunlar birbirine yakın olan manalardır. Sonra Keşşaf sahibi ise şöyle demiştir: "Âyetteki, ifâdesi, "Onu, son derece hor ve hakîr kıldın" anlamındadır. Bu, söylenen şu ifâdeye benzemektedir: "Falancayı geçen, gerçekten iyi geçmiştir" ve "Falancadan öğrenen gerçekten iyi Öğrenmiştir." 268[268]

Büyük Günah Hakkında Mu’tezile’nin İddiası

Mu'tezile, bu âyetin "ehl-i salâf'tan büyük günah işleyenlerin mü'min olmadıklarına delâlet ettiğini, çünkü büyük günah işleyenler cehenneme girdiklerinde, bu âyetin delâletine göre, Allah'ın onları hor ve hakir kılacağını; mü'min kimsenin ise, "O gün Allah peygamberini ve îman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek.." (Tahnm, 8) âyetinin de gösterdiği gibi, hor ve hakîr olmayacağını; binaenaleyh, bu iki âyete göre, büyük günah işleyenin mü'min olmaması gerektiğini söylemiştir.

Mu'tezile'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Hak Teâlâ'nın, "O gıın Allah peygamberini ve iman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek..." (Tahrîm, a) âyeti, hor ve hakîrliğin mutlak manada bulunmamasını gerektirmez. Bu ifâde ancak, hor ve hakîr olmanın, (onların) Hz. Peygamberle birlikte olmaları halinde bulunmamasını iktizâ eder. Bu bulunmayış, başka bir zamanda bulunabilmesi ihtimalinden dolayı, hor ve hakîrliğin bir nebze bulunmasına ters düşmez. Bana göre en doğru cevap işte budur.

Vahidî, Kitâbu'l-Basît inde, bizim söylediğimiz cevaptan başka bu mevzuda üç çeşit cevap daha zikretmiştir:

a)Saîd İbnü'l-Müseyyeb, es-Sevrîve Katâde'den, Allahu Teâlâ'nın "Cerçekteu sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakir edersin" ifâdesinin ebedî olarak cehenneme girecek olan kimseler hakkında olduğu nakledilmiştir. Bana göre bu cevap zayıftır, çünkü Mu'tezüe'ye göre cehenneme girecek olan her fâsık, oraya ebedî kalmak üzere girer. Binâenaleyh, bu açıklama onlara karşı bir cevap olmaz.

b) Cehenneme giren kimse, neticede oradan çıksa bile, oraya girdiği anda (sadece) hor ve

---

267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/276-277

268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/277

hakir kılınmıştır. Bu açıklama da bana göre zayıftır. Çünkü istidlal konusu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ogün Allah, peygamberini ve îman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek.. (Tatırim, e) ifâdesi., mutlak manada mü'minlerin hor ve hakîr olmayacaklarına delâlet etmektedir. Bu âyet ise (Ah imran. 192), cehenneme giren herkes için, bir hor ve hakirliğin bulunacağına delâlet etmektedir. Binaenaleyh, bu iki âyetin hükmüne göre, cehenneme girenlerden mü'min olanla kâfir olan arasında farklı bir durum bulunmaktadır.
c) tabiri şu iki manaya muhtemeldir:
1- Hor ve hakîr kılmak, helak etmek.
2- Utandırmak, küçük düşürmek. Meselâ bir kimse utandığında, bir kimse birisine, onu mahcûb edecek ve utandıracak bir iş yaptığında da, "Başkası onu küçük düşürdü, utandırdı" denilir.
Bil ki, bu cevabın neticesi şudur: Bu lâfız, utandırma ile helak etme manaları arasında müşterek bir lâfızdır. Müşterek lafzı ise, müsbet ve menfî taraflarda, her iki manasına birden hamletmek mümkün değildir. Durum böyle olunca Hak Teâlâ'nın, "O gün Allah peygamberini ve iman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek..." rrahrtm, 8) ifadesiyle nefyedilmiş olanın, O'nun "Gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakîr edersin" (An imrân. 192) ifâdesinde isbât edilmiş olandan başka olması caizdir. Buna göre de, böyle bir istidlal sakıt olur.
Ancak ne var ki böyle bir cevap, "ihzâ" lafzı bu iki mana arasında müşterek olduğu zaman geçerli olur. Ama bu lâfız, aynı manayı ifâde eden bir lâfız olup, Vahidinin de zikretmiş olduğu o iki mana aynı cinsin kapsamı altında bulunan iki tür bulununca böyle bir cevap sakıt olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün Allah peygamberini ve iman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek..." (Tahrim. 8) ifâdesi, cinsi nefyetmekte; "Şüphesiz onu hor ve hakir edersin" (Ah imrân, 1921 ifâdesi de nev'i isbât etmektedir. Bu durumda bu iki ifâde arasında bir aykırılık meydana gelmiş olur. 269[269]

Bûyük Günah İşleyen Hakkında Mürci'enin İddiası

Mürcie bu âyetle, büyük günah işleyenlerin hor ve hakîr edilmeyecekleri hususunda kat'î hüküm vermişlerdir. (Onlara göre) cehenneme giren herkes, hor ve hakîr olur.Binâenaleyh, büyük günah işleyenlerin cehenneme girmeyecekleri hususunda kat'î hüküm vermek gerekir. Biz, büyük günah sahibinin hor ve hakîr kılınmayacağım söyledik, zira büyük günah işleyen kimse mü'mindir; mü'min ise, hor ve hakîr-kılınmaz. Biz, büyük günah işleyenin mü'min olduğunu söyledik, zira Cenâb-ı Hak, "Eğer müminlerden iki zümre birbiriyle döğüşürlerse aralarını (bulup) barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecâvüz ediyorsa, siz, tecâvüz edenle Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın.." (Hucurat, 9) buyurmuş, tecâvüz ve taşkınlık yapan bu kimseyi bu halinde bile mü'min diye adlandırmıştır. Halbuki, tecavüz ve taşkınlık yapma*, icmâ ile büyük günahlardandır. Yine Cenâb-ı Hak, "Ey iman edenler, öldürülen kimseler hakkında kısas yapmanız hükmedildi" (Bakara, 178) buyurmuş, haksız yere kasten adam öldüreni mü'min diye tavsif etmiştir. Böylece, büyük günah işleyenin mü'min olduğu sabit olmuş olur.
Biz mü'min kimsenin, hor ve hakir kılınmayacağım söyledik, zira Allah, "O gün Allah peygamberini ve iman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek..." (âı-i imran, 8) ve "Kıyametgünü bizi utandırma" (Ah imran. im)buyurmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, "Nihayet Rab'teri onlara icabet etti.." (Au imren, 195) buyurmuştur. Bu icabet, Allah Teâlâ'nın, mü'minteri hor ve hakir kılmayacağına delâlet etmektedir. Binâenaleyh, bizim yaptığımız bu açıklamalarla, büyük günah işleyen kimsenin cehennem ateşiyle hor ve hakir kılınmayacağı sabit olmuş olur. Biz, cehenneme giren herkesin, Hak Teâlâ'nın, "Gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakir edersin" (ân imran, 192) âyetine binaen, hor ve hakir olacağını söyledik. Böylece bu iki mukaddimeden, büyük günah sahibinin cehenneme

---

269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/277-278

girmeyeceğine dair kesin bir hüküm ortaya çıkmış olur.
Mürcie'nin bu görüşüne verilecek olan cevap, daha önce geçmiş olan söylediğimiz şu husustur; Hak Teâlâ'nın, "Ogün Allah peygamberini ve iman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek..." rftMm, 8)buyruğu, hor ve hakîr olmanın mutlak manada (hiç) bulunmayacağına delâlet etmez. Aksine bu, onların Hz. Peygamber'le beraber bulunmaları halinde hor ve hakir kanmayacaklarına delâlet eder ki, bu da, bir başka zamanda hor ve hakîr kılınmanın söz konusu olmasına ters düşmez. 270[270]

Beşinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan şüphesiz onu hor ve hakîr edersin" (Ah imran, 192) ifâdesi, birkaç yerde tahsis edilmiş olan umûmî bir ifâdedir.
a) Hak Teâlâ'nın, "Sizden hiçbiriniz müstesna olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır. Bu, Rabb'inİn kati olarak üzerine aldığı bir şeydir. Sonra takvaya erenleri kurtaracağız" (Meryem, 72-73) âyeti, her mü'minin cehenneme bir kere uğrayacağına, sevap ehlinin hor ve hakir kılınmaktan kurtarılacaklarına delâlet etmektedir.
b) Cehennemin bekçileri olan melekler, cehennemdedirler. Onlar da hor ve hakîr edilmekten korunmuşlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "(O ateşin) üzerinde iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardtr" (Tahrim, 6) buyurmuştur. 271[271]

Altıncı Mesele

İslâm feylesofları, bu âyet ile, ruhanî azabın cismanî (bedenî) azaptan daha şiddetli ve kuvvetli olduğuna istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü âyet, cehennem azabından sonra hor ve hakîr edilme ile tehdide delâlet etmektedir. Hor ve hakîr edilme ise, utandırmaktan, küçük düşürmekten ibarettir. Bu utanma ise vicdanî bir azaptır. Binâenaleyh, şayet ruhanî azap cismanî ve maddî azaptan daha güçlü olmasaydı, cehennem ateşiyle azap gören kimseyi, hor ve hakîr kılınma ile utandırılma azajaıyla tehdit etmek yerinde ve uygun olmazdı. 272[272]

Fasıkların Cehennemde Daimi Kalacaklarına Dair Mu’tezile İddiası

Mutezile bu âyet ile, cehenneme giren fasıklann oradan çıkamayacaklarına, aksine orada ebedî olarak bırakılacaklarına dair istidlalde bulunarak şöyle demektedir: "Hızy", helak olmak demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gerçekten sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakir edersin" âyetindeki, "Şüphesiz onu hor ve hakir edersin" buyruğunun manası, "şüphesiz sen onu helak edersin, ettin" demektir. Şayet onlar, cehennemden çıkıp cennete girecek olsalardı, cehennemden çıkan herkesin helak olmaması gerekirdi. Mu'tezile'nin bu görüşüne de şöyle cevap veririz. Biz, hor ve hakîr kılmayı helak etme manasına almıyor, aksine onu hor ve hakir kılıp, utandırma anlamına alıyoruz. Bu durumda da, sizin görüşünüz zail olmuş olur. 273[273]

Âhirette Şefaat Meselesi Hakkında Mutezileye Cevap

Cenâb-ı Hakk'ın, "filmlerin hiç bir yardımcıları yoktur" buyruğuna gelince, bunda iki mesele vardır: 274[274]

270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/278-279
271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/279-280
272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/280
273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/280
274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/280

Birinci Mesele

Mu'tezile, bu âyetle fasıklara şefaat edilmeyeceği hususunda istidlal etmişlerdir. Bu böyledir, çünkü şefaat bir nevi yardım demektir. Cinsi nefyetmek ise, nev'i nefyetmeyi gerektirir. Mu'tezile'nin bu görüşüne birçok yönden cevap verebiliriz:

1- Kur'ân-ı Kerîm, zalimin, mutlak manada kâfir olduğuna delâlet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kâfirler zalimlerin ta kendileridir" (Bakara, 2M) buyurmuştur. Bu manayı Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin şefaat ve yardımcılarının bulunmamasını kendilerine tahsis etmiş olmalarını nakletmesi de tekid etmektedir.

Çünkü kâfirler, "Artık bizim İçin ne bir şefaatçi vardır, ne de candan bir dost!.. 100-101) demişlerdir.

2- Şefaat eden kimsenin de, ancak Allah'ın izni ile şefaat etmesi mümkün olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onun izni olmadıkça, katında şefaat edecek kimmiş?.." Çakara, 255) buyurmuştur. Durum böyle olunca, şefaat eden kimse, ancak kendisine izin verildikten sonra başkasına yardım edebilir. Kendisine izin verildiğinde de, gerçek manada O'nun şefaatinin bir manası kalmaz. Bu durumda da affın, ancak Allah Teâlâ tarafından olabileceği hususu ve o şefaatin hadd-i zâtında bir tesirinin olmadığı ve hükmün ancak Allah'a ait olduğu ortaya çıkmış olur.

İmdi Cenâb-ı Hakk'ın 'Zâlimlerin hiçbir yardımcıları yoktur" âyeti, hükmün ancak Allah'a ait olduğunu ifâde eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gözünüzü açın ki bütün hüküm O'nundur"(Enâm.62)ve "Ogün emir, yalnız Allah 'indir" (infıtar. 19) buyurmuştur. Bu açıklamaya göre, bu hükmü zâlimlere tahsis etmenin herhangi bir anlamı yoktur denilemez; zira biz bunun da bir manasının bulunduğunu söylüyoruz. Çünkü Cenâb-ı Hak bu dünyada mü'min ve muttaki olan kimselere, (âhirette) mükâfaat elde edeceklerini ve cehennem azabından kurtulacaklarını va' adet mistir. Kıyamet gününde mü'minlerin böyle bir delili vardır. Fasıklara gelince, onların böyle bir delili yoktur. Binaenaleyh, "yardımcıların bulunmaması.." hükmünü, mutlak anlamda onlara tahsis etmek doğru ve yerinde olur.

3- Bu âyet, umumî hüküm ifâde etmektedir. Şefaatin bulunduğunu ifâde eden nasslar ise, hususîdir. Hâs ise umûmî olandan önce gelir. Allah en iyi bilendir. 275[275]

İkinci Mesele

Mutezile, fâstk kimselerin cehennemden çıkamıyacaklan hususunda istidlalde bulunarak şöyle demişlerdir: "Şâvet fâsık cehennem ateşinden çıkacak olsaydı, onu oradan çıkaracak kimse, ona yardım etmiş olurdu. Halbuki âyet, cehenneme giren fasıkın asta bir yardımcısının olmadığına delâlet etmektedir."

Cevap: Onların bu açıklamaları, Bakara sûresinde de belirttiğimiz gibi. Cenâb-ı Hakk'ın affedeceğine delâlet eden âyetlerle çelişki teşkil eder. 276[276]

Mü'minlerin Üçüncü Duaları

Üçüncü duaları Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir: "Ey Rabb'fmiz, muhakkak ki biz, "Rabb'inlze iman edin" diye imana çağıran münadiyi İşittik de hemen iman ettik!. Ey Habb'fmiz, artık bizim günahlarımızı bağışla. Kusurlarımızı ört, canımızı da iyilerle beraber al.." (Âl-i imran, 193). 277[277]

275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/280-281

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/281

277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/282

İmana Çağıran Münadî

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bu âyette sözü edilen "münadî"nin ne ve kim olduğu hususunda iki görüş vardır:
a) Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Bu görüş, ekseriyetin görüşüdür. Bunun delili ise, "Rabb'inin yoluna davet ef"(Nahi, 125) "Ve Allah'a, O'nun izniyle bir davetçt." (AhzâB,46)ve "Ben, Allah'a da'vet ediyorum" (yusut. 106) âyetleridir.
b) Kur'â-ı Kerîm'dir. Bu görüşte olanlar şöyle demektedirler: Allahu Teâlâ, insanların mü'minlerinden bunu nakletmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, cinlerin mü'minlerinden de, "Biz, hayranlık veren bîrKur'ân dinledik ki o, Hakk'a ve doğruya götürüyor. Bundan dolayı biz de ona iman ettik" (cin. 1-2) dediklerini nakletmişti. Bu görüşte olanlar, sözlerine devamla şöyle demektedirler: "Âyeti bu şekilde tefsir etmenin daha uygun olduğunun delili şudur: Çünkü herkes, Hz. Muhammed (s.a.s) ile karşılaşamaz. Ama Kur'ân'ı herkes dinlemiş ve anlamıştır. Buradaki "münadT'nin (fail olarak) Kur'ân olması her ne kadar mecazî bir mana ise de, bu meşhur ve maruf bir mecazdır. Çünkü Kur'ân, doğru olanı ihtiva edip, Allah Teâlâ da onu buna muvaffak kıldığında, onu tefekkür eden herkes hidâyete ulaşınca, böylece o Kur'ân-ı Kerîm âdeta insanları kendisine çağırmış ve kendisinde bulunan çeşitli delillerle nida etmiş olur. Nitekim cehennem hakkında da, "Yüz çeviren, arka dönen kimseyi çağırır" (Mearic. i7)denilmiştir. Çünkü o kimselerin varacağı yer, orasıdır. Fasîh ve şair kimseler de, zamanı "çağıran ve nasihat eden bir şey" olarak vasfetmişlerdir ki, onların bundan maksatları, zaman içinde vaki değişen hallere işaret etmektir. Nitekim şair şöyle demiştir:
"Ey ölüyü kabre koyan kimse.. Zaman sana seslendi, ama sen duymadın." 278[278]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "İmana çağırıyor" sözü hakkında birkaç izah bulunmaktadır:
a) Bu kelimenin, başında bulunan lâm, manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sonra, nehyolundukları o şeye dönmekfe/er" (Mûcaöeie, 8); "Sonra dar dediklerine dönenler (yok mu?)" (Mücadele, 3) "Çünkü Rabb'İ kendisine vahyetmişttr" (Ziizâi,5)ve "Bizi buna hidâyet eden Allah'a hamdolsun" (Ârâf. 43) şeklinde buyurmuştur. Yine, "Onu falan şeye çağırdı, davet etti"; "Onu, falan şeye teşvik etti" "Onu falan şeye çağırdı" ve "Onu, yola iletti" denilir. Bu iki harfin birbirlerinin yerine kullanılmalarının sebebi, hem "intihâ-i gaye", hem de ihtisas manasının birlikte bulunması sebebiyledir.
b) Ebu Ubeyde, "Âyette bir takdim ve tehir bulunmaktadır. Yani, "İman ediniz diye nida eden bir iman davetçisi duyduk" şeklindedir. Bu, "Bize, şöyle şöyle nida eden, emîrin nidâcısı geldi..." denilmesi gibidir.
c) Bu lâm, "iHet", "mef'ûlün leh" lamıdır. Buna göre mana, "insanlar iman etsin için, etsin diye nidada bulunan bir münadî duyduk", yani, "O çağıran, bu maksattan dolayı çağırıyor" şeklinde olur. Baksana Cenâb-ı Hak, buyurmuştur, yani, "İnsanlar imân etsin diye" demektir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle ilk" (Nisa, 64) ifâdesi gibidir. 279[279]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Çağıran birdavetçiyi işittik" buyruğunun bir benzeri de, senin "Şöyle diyen bir

---

278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/282-283
279[279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/283

adam işittim" ve "Konuşan Zeyd'i duydum" demen gibidir. Burada kelimeleri fiilin mef'ûlü olmuş, duyulan şey ise hazfedtlmiştir. Çünkü sen onu, duyulan şeyle vasfedip, o duyulan şeyi onun bir hali kılınca, bu durum seni o şeyi zikretmekten müstağni kılmıştır. Bir de, vasfın veya hâlin mutlaka zikredilmesi gerekmez. Yine, "Falancanın sözünü veya kavlini işittim" denilir. 280[280]

Dördüncü Mesele

Burada bir soru bulunmaktadır ki, o da şudur: "Nida eden ile, onun nida etmesini bir arada zikretmenin manası nedir? Cevap: Nidanın önce mutlak olarak zikredilip, daha sonra da iman ile kayıtlanarak zikredilmesi, nida eden kimsenin şanını tazim etmek içindir. Zira, imana davet eden münadîden daha büyük bir davetçi yoktur. Bunun bir benzen de senin, "İslâm'a ileten bir rehbere uğradım" demendir Bu böyledir, çünkü münâdî mutlak olarak zikredildiğinde, hatıra, harbe veya yanan bir şeyi söndürmeye yahut bir belâya duçar olmuş bir kimseye yardım etmeye veyahut da başa gelmiş bazı felâketlere çare olmaya çağıran bir münadî gelebilir. "Hidâyet eden" de böyledir. Bu isim bazen bir yol kılavuzuna, bazan da doğru görüşe sevkedip götüren kimseye ıtlak edilir. Binâenaleyh, sen "İmana çağıran", "İslâm'a hidâyet eden" dediğin zaman, çağıranın ve hidâyet edenin şanını yüceltmiş, onu tazim etmiş olursun. 281[281]

Beşinci Mesele

Ayetteki (ifâdesinde bir hazif veya bir takdir vardır. Mahzuf olanın takdiri "imân ediniz" şeklinde; mukadder olanın takdiri ise "imân ediniz diye" şeklindedir. 282[282]

Müminlerin Dördüncü Duaları

AllahuTeâtâ bundan sonra onların, "Ey Rabb'imfz, artık bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört, canımızı da iyilerle beraber ai.." diye dua ettiklerini nakletmiştir. Bu ifâde ile itgili birkaç mesele vardır: 283[283]

Birinci Mesele

Bil ki onlar, böyle dua etmek suretiyle Hak Teâlâ'dan şu üç şeyi istemişlerdir:
a) Günahlarının bağışlanması.
b) Kusurlarının örtülmesi.
c) Canlarının iyilerle beraber alınması... "Gufran", örtmek ve üstünü kapamak demektir. "Tekfir" de üstünü kapamak manasınadır. Nitekim yani, "silahla örtünmüş, kaplanmış (tam teçhizatlı) bir adam" denilir. "Küfür" de bu manadadır. Nitekim Lebîd, "Karanlığı yıldızlan örtmüş olan bir gecede..." demiştir.
Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: "Mağfiret","tekfir" lügat bakımından aynı manaya gelirler. Fakat ve müfessirler bu hususta şunları söylemişlerdir:
a) Bu iki kelime ile aynı mana kastedilmiş olup, ikincisi te'kid için getirilmiştir. Çünkü duada ısrarlı olup, iyice dua etmek menduptur.
b) Birincisi ile daha önce yapılmış olan günahların, ikincisi ile ise bundan sonre işlenecek günahların affı kastedilmiştir.
c) "Gufran" (günahların bağışlanması) ile, tevbe ile affolunacak günahlar; "tekfir" (kusurların

---

[280] 280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/283
[281] 281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/284
[282] 282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/284
[283] 283[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/284

örtülmesi) ile de büyük taatların silip götüreceği günahlar kastedilmiştir.

d) Birincisi ile insanın, bir masiyet ve günah olduğunu bile bile yaptığı şeyler; ikincisi ile de, bir günah olduğunu bilmeden yaptığı şeyler kastedilmiştir. 284[284]

Ebrar (İyilerle) Beraber Vefat Etmenin Mânası

Cenâb-ı Hakk'ın, "Canimiz/ da iyilerle (ebrâr Üe) birlikte al" âyeti ile ilgili şu iki izah vardır:

a) Ebrâr, "berr" veyahut da "bârr" (iyi, itaatkâr) kelimelerinin cem'idir. Bu, tıpkı rab-erbâb ve sâhib-ashâb kelimeleri gibidir.

b) Kaffal, bu "birlikte" olmanın tefsiri hususunda şu iki izahı zikretmiştir:

1- Onların canlarının ebrâr ile birlikte alınması, kıyamet günü o ebrârın mertebesinde olabilmeleri için, aynı amelleri yapmış olarak ölmeleridir. Nitekim insan bazan, "Bu meselede ben Şafiî ite beraberim" der ve bununla, o inançta onun gibi olduğunu kasteder.

2-"Falanca, bağış hususunda, binlerce lira verenlerle birliktedir" denilir. Bu, "O, bin lira vermede, onlarla beraberdir" demektir. Bir üçüncü mana da, bundan muradın, onların, ebrârın (iyi kimselerin) taraftarları ve peşinden gidenler içinde yer almaları olmasıdır. Hak Teâlâ'nın, "İşte onlar Allah'ın nimet verdiği peygamberlerle, sıddîklarla, şehidlerle ve iyi insanlarla beraberdirler" (Nisa, 69)âyeti de bu manadadır. 285[285]

Allah Dilerse Tevbe Etmeyen Kulu da Affeder

Âlimlerimiz bu âyeti, yani "Ey Rabb'imiz artık bizim günahlarımızı bağışla.." buyruğunu, tevbe edilmeksizin de Allah Teâlâ'nın günahları affedebileceğine delil getirmişlerdir. Bu âyet şu iki bakımdan delil olarak getirilmiştir:

a) Onlar, günahlarının bağışlanmasını istemişlerdir. Bu ifâdede, onların tevbe ettiklerini gösteren herhangi birşey bulunmamaktadır. Binâenaleyh, bu, onların mutlak olarak bağışlanmayı istediklerine delâlet eder. Hem sonra Hak Teâlâ, onların bu dualarını kabu etmiştir. Zira O, âyetin devamında, "Nihayet Rab'leri, onların dualarına icabet etti.." (Ân imran, 195) buyurmuştur. İşte bu ifâde, Allah Teâlâ*nın, bazan tevbe edilmeden de günahları affedeceği hususunda açık bir nasstır.

b) Allah Teâlâ, onların, imân ettiklerini haber verip, "Ey Rabb'imtz artık bizim günahlarımızı bağışla...' dediklerini nakletmiştir. Buradaki lâfzının başındaki fâ harfi, fâ-i cezâiyyedir İşte bu da, sırf imanın Allah'tan bağış talep etmeye bir sebep teşkil ettiğinin delilidir. Sonra Allah Teâlâ, "Nihayet Rab'lerİ, onların dualarına icabet etti" (Aı-ı imrar,, 195) buyruğu ile, onların bu dualarını kabul eniğini belirtmiştir. Binâenaleyh bu âyet, mücerred imânın bağışlanma Vesilesi olabileceğine delâlet eder. Bu, onları affedip hiç cehenneme sokmamaK sureti ile taa baştan olabileceği gibi, onları cehenneme sokup bir müddet azab ettikten sonra bağışlayıp oradan çıkarma suretiyle de olabilir. İşte âyetin, bu iki bakımdan da affın söz konusu oluşuna delâleti böylece sabit olur. 286[286]

Hz. Peygamberin Günahkârlar Hakkında Şefaati

Âlimlerimiz bu âyet ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in büyük günah sahipleri hakkındaki şefaatinin kıyamet günü kabul edileceğine istidlal etmişlerdir. Çünkü bu âyet, o mü'min-lerin Allah'tan, tevbe kaytt ve şartına bağlamaksızın mutlak olarak, günahlarının bağışlanmasını talep ettiklerini göstermektedir. Hak Teâlâ da onların isteklerini kabul etmiş ve onlara taleplerini vermiştir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, günahların bağışlanması hususunda mü'minlerin şefaatini

---

284[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/284-285

285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/285

286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/285-286

kabul ettiğine göre, bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefaatini öncelikle kabul eder. 287[287]

Mü'minlerin Dördüncü Duaları

Dördüncü çeşit duaları, Hak Teâlâ'nın onlardan naklettiği şu ifâdedir: "Ey Rabb'imiz, peygamberlerine bizim için va'adettiğin şeyleri bize ver. Kıyamet günü bizi rüsvay etme. Şüphe yok ki sen asla sözünden caymazsm" (Âl-i Imran, 194).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 288[288]

Birinci Mesele

Âyetteki, buyruğunda, mahzuf bir muzaf vardır. Bu mahzufun ne olduğunda şu iki izah yapılmıştır:
a) İfâdenin takdiri, "Peygamberlerinin dilleri üzere, bize va'adettiğin şeyleri bize ver" şeklindedir.
b) "Peygamberlerini tasdik etmemizden dolayı, bize va'adettiğin şeyleri ver" şeklindedir. Hazfedilen muzafın bunlar olduğunun delili, âyetin, imâna davet eden münâdinin yani resulün veyahut da tasdik etme manasına olan ifâdesinin peşisıra getirilmiş olmasıdır. 289[289]

Kesin Olan Şeyi Dua ile İstemenin Manası

Burada şöyle bir soru söz konusudur: "Allah'ın, va'adinden dönmesi imkânsızdır. O halde imkansız olduğunu bildikleri birşeyi, daha niçin duaları ile istemişlerdir? Buna birkaç yönden cevap verilir:
1- Onların bu duadan maksadları, bir şeyin yapılmasını istemek olmayıp, kendilerinin Allah'a karşı huzû, zillet ve ubûdiyyetlerini ortaya koymaktır. Biz, olacağını kesin bildiğimiz birçok şey için de dua etmekle emrolunduk. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O (peygamber), 'Ya Râb, sen hak ile hükmet" dedi" (Enbiya, 112) ve "O halde tevbe edenleri ve yoluna tâbi olanlan bağışla" (Mümin, 7) buyurmuştur.
2- Allah'ın va'adi, bizatihi ümmetin bütün fertlerini İçine almaz, aksine onları vasıflarına göre içine alır. Çünkü Cenâb-ı Allah, müttakîlere mükafaat, fâsıklara da ikâb va'adetmiştir. Böylece O'nun "Bizim için va'adettiğin şeyleri bize ver" ifâdesi, "Bizi, va'adettiğin mükâfaata layık kılacak amellere muvaffak kıl, ikâbına ve hızyine müstahak olacağımız amellerden koru" manasına gelir. Buna göre âyetten maksad, Allah'tan taatine muvaffak kılmasını ve günahlardan korumasını istemektir.
3- Allah Teâlâ mü'minlere bu dünyada yardım edip, düşmanlarını kahredeceğini va'adetm iştir. İşte bundan ötürü onlar, bu va'adin hemen verilmesini talep etmişlerdir. Bu manaya göre bir müşkil kalmaz.290[290]

Uhrevî Mükafaat İstihkakla Değil Allah'ın Va'adiyle Olur

Âyet, onların âhiret menfaatlerini, müstehak oldukları iddiasıyla değil, Allah va'adetmiş olduğu için talep ettiklerine de- lâlet etmektedir. Çünkü Onlar, "Ey Rabb'imiz, peygamberlerine bizim için vâ adettiğin şeyleri bize ver" diye dua etmişler ve sözlerinin sonunda "Şüphe yok ki sen, asla va'adinden caymazsın" demişlerdir. Bu da, âhiret menfaat ve sevaplarının verilmesini gerektiren şeyin, bir hak etme değil de vâ'ad-i ilâhi olduğuna delâlet etmektedir. 291[291]

287[287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/286
288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/286
289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/287
290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/287
291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/287

Dördüncü Mesele

Burada, bir başka soru da şudur: Sevap bulunduğunda, hiç şüphe yok ki ikâbın söz konusu olmaması gerekir. Buna göre, "Peygamberlerine bizim için va'adettiğtn şeyleri bize ver" ifâdesi, sevabı talep etmedir. Sevap talep edildikten sonra, ikâb olunmama nasıl istenir? Halbuki onlar, mükâfaat istediklerinden sonra "Kıyamet günü rüsvay etme" demişlerdir. Aksine eğer onlar önce Allah'tan İkâb etmemesini, sonra da kendilerine sevap vermesini isteselerdi, söz daha doğru ve yerinde olmuş olurdu.
Buna da şu iki şekilde cevap verilir:
1- Sevabın şartı, saygı ve surûr ile birlikte bulunan bir menfaat olmasıdır. Buna göre, âyetteki "Peygamberlerine bizim için va'adettiğin şeyleri bize ver" dileğinden murad, menfaatler; "bizi rüsvay etme" dileğinden murad da ta'zim (saygı)dır.
2- Biz, bu âyetten maksadın, Cenâb-ı Allah'tan taatına muvaffak kılıp, günahlardan korumasını istemek olduğunu beyân etmiştik. İşte bu manaya göre, âyetin münasebeti ve nazmı yerinde ve güzeldir. Sanki şöyle denilmektedir: "Bizi taatlanna muvaffak kıl. Onlara muvaffak kıldığın zaman da, onları boşa çıkaracak ve bizi rüsvaylık ile helake düşürecek şeylerden koru." Netice-i kelâm şu denilmek isteniyor: "Bizi, taatına muvaffak kıl. Çünkü biz, senin taatlarına ancak tevfikin ve yardımınla muvaffak olabiliriz. Sen, bizi onları yapmaya muvaffak kılıp, biz de onları sürdürmeye muvaffak olursak, buna ancak senin tevfîkinie kadir olmuşuzdur." Bu, kulun herhangi bir ameli, herhangi bir fiili, herhangi bir işi ve hareketi ancak Allah'ın yardım ve tevfiki ile yapabileceğine işarettir. 292[292]

Âhirette Rüsvaylık

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kıyamet günü bizi rüsvay etme" niyazı, "Allah'tan onlara, hiç hesaba katmadıkları şeyler zuhur edecek" (zumer, 47) âyetine benzer. Çünkü insan, çoğu kez kendisinin doğru bir inanç ve Sâlih bir amel üzere olduğunu zanneder; kıyamet günü ise, itikadının bir sapıklık, amelinin de bir günah olduğu ortaya çıkar. İşte o zaman, büyük bir utanç, tam bir pişmanlık ve alabildiğine şiddetli bir üzüntü meydana gelir. Hem sonra İslâm feylosofları: "İşte bu, rûhâni azabın taa kendisidir ve bu azap cismânî azaptan daha şiddetlidir. Buna delâlet eden hususlardan birisi, Hak Teâlâ'nın, bu mü'min kullarından, bu duaları ile birçok şey talep ettiklerini nakletmesidir. Onların ilk isteği, cismânî azaptan kurtulmaktır ki bu, "Bizi ateşin azabından koru" duasıdır; son isteği de ruhanî azaptan kurtulmaktır ki bu da, "Kıyametgünü bizi rüsvay etme" duasıdır. Bu durum, rûhâni azabın, cismânî azaptan daha şiddetli olduğuna delâlet etmektedir" demişlerdir. 293[293]

Duaların Kabul Edildiği Müjdesi

"Nihayet Rab'leri onlara şöyle icabet etti: "İçinizden gerek erkek, gerek kadın ki birbirinizden gelmestnizdir- (hayırlı) bir iş yapanın amelini ben muhakkak ki boşa çıkarmayacağım. İşte hicret edenlerin,yurtlanndan çıkarılanların, benim yolumda işkenceye, hakarete, ziyana uğrayanların, muharebe edenlerin ve öldürülenlerin de andolsun günahlarını örteceğim ve andolsun, Allah katından bir mükâfaat olmak üzere, onları altından ırmaklar akan cennetlere de sokacağım. Güzel mükâfaat ise, Allah'ın katındadır" (Âl-i imran, 195).
Bil ki Cenâb-ı Hak onlar hakkında, onların, Cenâb-ı Hakk'ın "Gerçekte, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, temiz akıl sahipleri İçin elbette ibret verici deliller vardır" (âm imran, 190) âyeti olan deiil ile Allah'ı tanıdıklarını nakledip, yine onların, "Onlar ayakta iken, otururken ve yanlan üstünde iken Allah'ı hatırlayıp anarlar" (âh

---

[292] 292[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/288
[293] 293[293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/288

imran. gayetinin ifâde ettiği zikrullaha ve "Gökler ile yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler" (âh imran, i9i) âyetinin beyân ettiği tefekküre devam ettiklerini anlatıp, sonra onların, "Ey Kabb'imiz, sen bunları boşuna yaratmadın" (Ahimran, indiye Allah'ı sena ettiklerini açıklayarak, bu hamd-ü senadan sonra "Bizi ateşin azabından koru... Şüphe yok ki sen asla sözünden caymazsm" (âihimran. 191-194)diye dua ettiklerini beyân edince, bu âyet-i kerîmede de onların dualarına icabet ettiğini bildirerek, "Nihayet Rableri onlara icabet etti.." demiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 294[294]

İcabete Vesileler

Bu âyette, duaya icabet etmenin bu şeylere bağlı olduğuna bir tenbih ve işaret bulunmaktadır. Bu şartların meydana gelmesi pek güç olduğu için, duasına icabet edilenler de pek az ve nâdirdir. 295[295]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Arapçada, aynı manada (Ona icabet etti) denilir. Nitekim şâir şöyle demiştir: "Bir kimse "Ey çağrılara icabet eden kişi" diye duâ etti, fakat bu esnada hiçbir kimse ona icabet etmedi cevap vermedi." Cenâb-ı Hak da, "Ey iman edenler, Allah'a ve Peygambere icabet ediniz" {Enfaı, 24) buyurmuştur. 296[296]

Üçüncü Mesele

Âyetteki ifâdesi, fethalı olarak şeklinde de okunmuştur ki bunun takdiri, (boşa çıkarmayayım diye..J şeklindedir. Yine bu ifâde, başına bir (dedi) fiili takdir edilerek kesre ile şeklinde okunmuştur. Buradaki fiil, şeddeli olarak şeklinde de okunmuştur. 297[297]

Dördüncü Mesele

Âyetteki ifâdesindeki harf-i cerrin, "O halde murdardan, yani putlardan kaçının" 30)âyetinde de olduğu gibi min-i beyâniyye olduğu veya, "İster erkek, ister kadın olsun, hayırlı bir iş yapan hiçbirinizin amelini boşa çıkarmam" manasında, olumsuzluğu te'kid için otduğu söylenmiştir. 298[298]

Beşinci Mesele

Bil ki bu âyetten murad, amelin bizzat kendisini zayi etmek değildir. Çünkü ameller, meydana geldikleri zaman yok olur, fanı olurlar.. Bilâkis bundan murad Allah'ın, amellerin mükâfaatını zayi etmemesidir. Zayi etmek ise, mükâfaat vermemeden ibarettir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi, olumsuzu nefyetmek için olur ki, bu netice olarak müsbet bir mana ifâde eder. Böylece âyetin manası, "Bütün amellerinizin mükâfaatını size ulaştıracağım" demektir. Bizim bu söylediğimiz sübut bulunca, âyet, mü'minlerden hiç kimsenin cehennemde ebedî olarak kalmayacaklarına delâlet etmiş olur. Bunun delili ise şudur: Mü'min olan kimse, imanı sebebiyle bir sevaba; isyan etmiş olması sebebiyle de bir ikâba müstehak olur. Binâenaleyh, bu âyetin hükmüne göre sevap ve ikabın mü'mine ulaşması gerekir. İkisinin bir arada bulunması ise imkânsızdır. Bundan dolayı, o kimseye ya önce sevap verilir, daha sonra da ikâba duçar olur, ki bunun böyle olması icmâ ile bâtıl ve geçersizdir; veyahut da önce ikâba duçar edilir, sonra da mükâfaatı kendisine verilir, ki işte elde edilmek istenen netice de budur.. 299[299]

---

[294] 294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/289
[295] 295[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/289
[296] 296[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/290
[297] 297[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/290
[298] 298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/290

Altıncı Mesele

Müfessirlerin çoğunluğu, âyeti, "Allahu Teâlâ onların dualarını kabul etmiş; çünkü onları, amellerine ve tâatla-rına göre mükâfaatlandırmış ve amellerinin mükâfaatım onlara ulaştırmıştır" şeklinde tefsir etmiştir.
Buna göre eğer, "Mü'minler Cenâb-ı Hak'tan, önce günahlarının bağışlanmasını, ikinci olarak da kendilerine mükâfaat verilmesini talep etmişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben muhakkak ki, iş yapanın amelini boşa çıkarmayacağım" buyruğu Cenâb-ı Hak tarafından, sevap verme konusunda mü'minlere icabet ederek, dualarını kabul ettiğini gösterir. İmdi, günahlarının bağışlanmasını kabul ettiğini nereden anlayabiliriz?" denilirse biz deriz ki:
Azâb etmemekten, sevabın bulunması gerekmez. Ancak, mükâfaatın bulunmasından, cezanın düşmesi gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben muhakkak ki, iş yapanın amelini boşa çıkarmayacağım" sözü, O'nun, her iki konuda da onların dualarını kabul ettiğini göstermektedir.
Bana göre âyet hakkında bir başka açıklama da şu olabilir: Hak Teâlâ'nın, "Ben muhakkak ki, iş yapanın amelini boşa çıkarmayacağım" vâ'adi, "Ben dualarınızı zayi etmem!" demektir. Duaları zayi etmemek, onları kabul etmekten ibarettir. Binâenaleyh bu ifâdeden murad, "Sizin isteyip arzu ettiğiniz her hususta, dualarınıza bir icabet bulunur" şeklinde olur. 300[300]

Üstünlük Erkeklik Veya Kadınlık İle Değil, İyi İşle Olur

Cenâb-ı Hakk'ın, "Gerek erkekgerek kadın olsun" buyruğunun manası, "Her iki tür de eşit olarak, Allah'a itâata sımsıkı sarıldıklarında, dualarının kabul edilerek kendilerine mükâfaat vermek hususunda, erkekle kadın arasında bir fark yoktur" şeklindedir. Bu da, çalışanların diğer sıfatlarına bakılmaksızın, din konusunda üstünlük ve faziletin iyi amellere göre olacağını gösterir. Çünkü, onların bir kısmının erkek bir kısmının dişi veya soylu ya da soylu olmayan bir nesepten olmalarının din konusunda herhangi bir tesiri bulunamaz. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'tn, "İş ne sizin kuruntularınızla, ne de ehl-i kitabın kuruntulanyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalanır..." (Nisa, 123)âyetidir. Rivayet olunduğuna göre Ümmü Seleme, "Ey Allah'ın Resulü! Ben, hicret konusunda Allah'ın sadece erkeklerden bahsedip kadınlardan bahsetmediğini duyuyorum" dediği zaman, işte yukardaki âyet nazil olmuştur. 301[301]

Tabirinin Mânası

ifâdesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır ki, en güzeli bu ifâdenin başındaki harf-t cerrinin kef manasına olduğunun söylen-mesidir. Yani, "Tâatlerinize mukabil mükâfaat; günahlarınıza mukabil de bir cezanın verilmesi hususunda, birbirinize benzersiniz" demektir. Kaffâl (r.h) bu ifâdenin. Arapların, "Benim huyum ve gidişatım üzeredir" manasında olmak üzere, "Falanca bendendir" tabirinden alındığını söylemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İşte kim ondan içerse benden değil kim onu tutmazsa artık o bendendir" (Bakara. 249} buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Bizi aldatan, bizden değildir"302[302] ve "Bize karsı silah çeken bizden değildir" buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, tabirinin manası, "Tâate mukabil sevaba, isyana mukabil ikâba müs-tehak olma hususunda sizin bir kısmınız bir kısmına benzer, birbirinize benzersiniz. Binâenaleyh, bu hususta bir farklılığın bulunması nasıl mümkün olabilir?" şeklinde olur. 303[303]

---

[299] 299[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/290

[300] 300[300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/291

[301] 301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/291

[302] 302[302] Müslim, İmân, 164 (1/99).

Hicret Edip Allah Yolunda Çile Çekenlerin Mükafaatı

Sonra Cenab-ı Hak,"İşte hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda işkenceye, hakarete, ziyana uğrayanların, muharebe edenlerin ve öldürülenlerin de, andolsun günahlarını örteceğim ve andolsun, Allah katından bir mükâfaat olmak üzere, onları altından ırmaklar akan cennetlere de sokacağım"304[304] buyurmuştur.
Allahu Teâlâ'nın, buyruğundan murad, "Allah'ın Resulüne hizmet uğrunda, vatanlarından göç etmeyi seçenler" demektir. buyruğundan murad da, kâfirlerin zorla çıkardıkları mü'minlerdir. Şüphe yok ki, öncekilerin dereceleri daha üstündür. Çünkü onlar Hz. Peygamber'e hizmet etmeyi tercih etmiş, o hizmete de gönülden bir bağlılıkla devam etmişlerdir. Binâenaleyh onlar daha üstündürler. Hak Teâlâ'mn, ifâdesinin manası ise, "Benim için, benim uğruma işkenceye... uğrayanlar" demektir.
"Muharebe ettiler ve öldürüldüler" buy'urulmuştur; çünkü muharebe, öldürülmeden önce bulunur. Nafl; Âsim ve Ebu Âmr, önce elifle olmak üzere tjAtâj peşinden de, şeddesiz olarak şeklinde okumuşlardır ki bunun manası, "Onlar o peygamberle, öldürülünceye kadar savaşmışlardı" şeklinde olur. İbn Kesîr ve İbn Âmir, önce sjtiüj sonra da şeddeli olarak şeklinde okumuşlardır, Şeddeli olarak okumanın, mübalağa ve çokça öldürüldüklerini ifâde için olduğu söylenmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın "Onlar için bütün kapılar tastamam açılmıştır" (Sad, M) âyetinde olduğu gibidir. Hasan el-Basrî'den de, şeddeli olarak okumanın "...ve kesip doğrandılar" anlamında olduğu rivayet edilmiştir. Hamza ve Kisaî, önce elifsiz olarak sonra da elifle 'jtfü şeklinde okumuşlardır ki, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
a) Buradaki vâv harfi, "Secde et rükûya var" (âı-i imran. 43) âyetinde de olduğu gibi, tertip ifâde etmez.
b) Bu, Arapların, öldürülme emareleri belli olduğunda veya kişinin kavmi ve kabileleri öldürüldüğünde söylemiş oldukları "Ka'be'nin Rabb'ine andolsun ki, öldürüldük! (biçildik)" demeleri gibidir.
c) edatı takdir edilir. Yani "Muharebe ederek, savaşarak öldürüldüler" demektir. Allah Teâlâ sonra, bunu yapana şu üç şeyi va'adetmiştir:
a) Kusurları silip, günahları bağışlamak.. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun günahlarını örteceğim" âyetinin ifadesidir ki, bu mü'minlerin "Ey Rabb'imiz, artık bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört..." (Ah imran, 193) diyerek istemiş oldukları şeydir.
b) Onlara büyük mükâfaat vermektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve onları, altından ırmaklar akan cennetlere de sokacağım" âyetinin ifadesidir. Bu, mü'minlerin "Ey Rabb'imiz, peygamberlerine bizim için va'adettiğin şeyleri bize ver" (âm imrân, 194» diyerek istemiş oldukları şeydir.
c) Bu sevabın ta'zîm ve ululamaya mazhar olmuş büyük bir sevap olmasıdır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah katından" ifadesidir ki, bu da o mü'minlerin "Kıyamet günü bizi rüsvay etme" fo\imran,i94)diyerek istemiş oldukları şeydir. Çünkü Cenâb-ı Hak, azameti sonsuz olan azîm bir varlıktır. Büyük hükümdar hizmetkârına, "Sana, katımdan bir elbise giydireceğim" dediği zaman bu ifâde, o elbisenin son derece kıymetli ve değerli olduğunu gösterir. Hak Teâlâ'nın "mükâfaat olmak üzere" ifâdesi, te'kîd için getirilmiş olan mefül-ü mutlaktır. Buna göre kelamın takdiri ise, şeklindedir. Bu da, "Muhakkak ki ben onları, Allah katından bir sevap verme veya bir mükâfaatlandırma olarak mükâfaatlandıracağım" demektir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, ifâdeleri, manasındadır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Güzel mükâfaat ise, Allah'ın katındadır" buyurmuştur ki bu, bu sevabın çok kıymetli bir sevap olduğunu te'kîd etmek için getirilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, güç

303[303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/291-292
304[304] Buharî, Fiten, 7; Müslim, İman, 161 (1/98).

yetirilen her şeye kadir, her şeyi bilen, bir şeye muhtaç olmaktan müstağni olunca, O, hiç şüphesiz, cömertliğin ve ihsanın doruk noktasında bulunmuş olur. Böylece güzel mükâfaat da, O'nun katında olmuş olur. Cafer es-Sadık'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kime bir şey güç gelir de, o kimse beş defa (Ey Rabb'imiz) derse, Allah o kimseyi korkuttuğu şeyden kurtarır ve ona istediği şeyi verir.." Daha sonra da o bu âyeti okuyarak şöyle demiştir: "Çünkü Allah Teâlâ, o mü'minlerin beş kere (Ey Rabb'imiz) dediklerini nakletmiş, daha sonra da onların dualarını kabul ettiğini haber vermiştir." 305[305]

Kâfirlerin Refah İçinde Yaşaması Sizi Üzmesin

"İnkâr edenlerin diyar diyar dönüp dolaşması, sakm seni aldatmasın. Bur azıcık bir metadır. Sonunda varıp sığınacakları yer cehennemdir. O, ne kötü yataktır!" (ÂI-i imran, 196-197)
Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minlere büyük bir mükâfaat vaadedip, onlar da dünyada son derece fakr-u zaruret içinde kalıp kâfirler de nimetler içinde yüzünce Allah Teâlâ bu âyette onları teselli edecek ve onlara bu sıkıntıya karşı sabretme gücü verecek şeyleri zikrederek "sakın seni aldatmasın" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:. 306[306]

Birinci Mesele

Biz, kelimesinin, senin, birisinin bir şeyi zahirde güzel bulup da daha sonra o şeyi araştırıp tetkik ettiğinde onu, arzuladığının aksine bir durumda bulunca söylemiş olduğun "Adamı aldattım" tabirindeki fiilin masdarı olduğunu söylemiştik. O zaman aldanan adam, "O işin zahiri beni aldattı" der. Yani, "Ben o işi denemeden, tecrübe etmeden kabul ettim" demektir. Araplar, kumaş topu dağılıp, daha sonra tekrar kazanıldığında, "Onu, ilk haline getirdim" derler. 307[307]

İkinci Mesele

"Sakın seni aldatmasın" tabirindeki muhatabın kim olduğu hakkında iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Ama murad, O'nun ümmetidir. Katâde şöyle demiştir: "Allah'a andolsun ki kâfirler, Allah Hz. Peygamber'tn canını alıncaya kadar, Hz. Peygamber'i aldatamadılar." Buna göre hitap her ne kadar Hz. Peygamber'e ise de, bundan murad O'ndan başkasıdır. Şöyle denilmesi de mümkündür: Hz. Peygamber'in buna aldanmayışının sebebi, bu âyetlerin ona peşipeşine gelmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer sana sebat vermiş olmasaydık, andolsun ki, sen onlara (belki) biraz meyledecektin" (isra, 74) buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, "Sakın kâfirlerle beraber olma.." (Hûd.42): "Sakın müşriklerden olma" (Yunus. 105) ve "Artık o yalanlayanları tanıma" (Kalem. 8).
b) Bu. bunu işiten bütün mükelleflere bir hitabtır. Sanki şöyle denilmiştir: "Ey dinleyen kimse, (bu durum) seni aldatmasın!" 308[308]

Üçüncü Mesele

"İnkâr edenlerin diyar diyar dönüp dolaşması..." ifâdesinin izaht hususunda iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu âyet, ticâret edip o ticaretten istifâde eden müşrikler hakkında nazil olmuştur. Bazı mü'minler, "Gördüğümüz kadarıyla Allah düşmanları mal mülk içindeler. Bizler ise açlıktan ve sıkıntıdan helak oluyoruz" deyince, bu âyet nazil olmuştur.

305[305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/292-294
306[306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/294
307[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/294
308[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/294-295

b) Ferrâ şöyle demektedir: "Yahudiler, yeryüzünde ticaret için dolaşıyor mal kazanıyorlardı. Âyet, bundan dolayı nazil oldu. Buna göre, "İnkâr edenlerin diyar diyar dönüp dolaşması..." ifâdesi ile kastedilen, onların ticaret ve kâr için yaptıkları çeşitti faaliyetleridir. Yani, "Ey mü'minter topluluğu, sizter korku içinde ve mahsurken, onların kendilerini emniyette hissedip, beldelerde istedikleri gibi dolaşmaları sizi aldatmasın. Çünkü bu az bir zaman devam edecek, sonra onlar en şiddetli azaba gireceklerdir" denilmektedir."

Daha sonra Hak Teâlâ, "(Bu) azıcık bir metadır" buyurmuştur. 8u ifâdenin takdirinin, "Onların diyar diyar dönüp dolaşmaları, azıcık bir metadır" şeklinde :-duqu söylenmiştir. Ferrâ ise bu takdirin, "Bu, azıcık birfaidedir" şeklinde olduğunu söylemiştir. Zeccâc da bu takdirin, kazanç ve o ticaret, az bir faidedir" şeklinde olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ ru faydalanmayı, az olarak vasfetmiştir, çünkü dünya nimetleri âfetler ve samanlıklarla karışıktır. Sonra bu dünya metâı, netice olarak, sona erici ve fanidir. meta ezelden şu ana kadar yok iken, ve de yine ezelden ebede kadar yok olacak ton, daha nasıl az olmaz ki! O'nun, (metanın) meydana geldiği zamanı, ezel ve ebed aemek olan geçmiş ve gelecekle karşılaştırdığın zaman, bu meta az olarak telendirilmekten dahi az olur.

Cenâb-ı Hak sonra, "Sonunda varıp sığınacakları yer cehennem buyurmuştur. Yani, "Bu dünya metâı azlığına rağmen, ebedî olarak cehenneme düşmeye sebebiyet vermektedir" demektir. Az nimet büyük bir zarara sebebiyyet verince, bu bir nimet sayılmaz. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Onlara fırsat verişimiz, ancak günahlarını artırmaları içindir" (Ah imran. Itb) ve "Ben onlara mühlet veririm. Benim kahrım çetindir" (Araf. 183)âyetlerinde olduğu gibidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "O ne kötü yataktır" buyurmuştur. kelimesi, "yatak" anlamına gelmektedir. Bunun çok kötü bir yatak olduğuna delil ise, Hak Teâlâ'nın "Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında (ateşten) tabakalar vardır" (Zümer. ıe) âyetidir. Binâenaleyh onlar, ateş tabakaları arasındadırlar. Üstlerinde ise, kılıflar olup, ateş yerler ve ateş içerler. 309[309]

Müttakilere Mahsus Ziyafet

'Fakat Rab'lerinden ittikâ edenler (yok mu), onlar için kendileri orada ebedî kalmak, Rab'leri katından verilecek nice ziyafetlere konmak üzere, altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah'ın nezdinde olan şeyler, iyiler için daha hayırlıdır" (Âl-i İmran. 198).

Bil ki Allah Teâlâ, vâ'îd ifâde eden âyeti zikredince peşisıra ikramını va'adettiği âyetini getirmiştir. Bu âyette geçen "nüzul" kelimesi, misafir için hazırlanan şey (ziyafet ve ikram) demektir. Hak Teâlâ'nın "Fakat Rab'lerinden ittikâ edenler" buyruğu, bütün taatları yapmayı içine alır. Çünkü "takva" mefhumuna, nehyeditenlerden ve emredilenleri yapmamaktan kaçınma girer. Bazı âlimlerimiz bu âyetle, ru'yetuilah'ın (âhirette Cenâb-ı Allah'ın görülmesinin) olabileceğine istidlal etmişlerdir. Çünkü bütün cennet bir ziyafet ve ikram olduğuna göre, ikramın en büyüğü olsun diye, ru'yetuflah'ın da bulunması gerekir. Bunun bir benzeri de. "Hakîkaten, imân edip sâlih amellerde bulunanların konakları rlrdevs cennetleridir" (KeM. 107) âyetidir.

Âyetteki "NüzÜIen" kelimesi, "cennûtün" kelimesinden hâl otarak mansubtur. Çünkü "cennâtün" lâfzı sıfat ite tahsis edilmiştir. Bunun âmili ise, lâfzındaki lâm harf-i cemdir (yani zarf-ı müstekardır). "Nüzülen" kelimesinin, te'kid manasına geten mef'ulü mutlak olması da caizdir. Çünkü onların cennetlerde ebedî kalışları, onların orada konaklamaları veya ağırlanmaları manasınadır. Ferrâ bu kelimenin, bir tefsi-riyye (temyiz) olarak mansub olduğunu söylemiştir. Nitekim sen, O bir hibe, bir satış ve bir sadaka olarak senindir" dersin.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah nezdindeki" devamlı ve çok nimetler, günahkârların alıp sattıkları o yok olucu az mallardan "İyiler (ebrâr) için daha hayırlıdır" buyurmuştur. Mesleme İbn Muhârib ile Â'meş, zâ harfinin sükûnu ile kelimeyi M ji şeklinde; Yezid İbn Ka'ka'a

---

309[309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/295-296

da,âyetin başını şeddeli olarak seklinde okumuşlardır. 310[310]

Ehl-i Kitaptan Olup İmân Edenler

"Gerçekten ehl-i kitap içinde Allah'a, size indirilen (kitaba) ve kendilerine indirilmiş olan kitaba, Allah'a büyük saygı gösteren (kimse)ler olarak inananlar var Onlar Allah'ın âyetlerini az bir pahaya satmazlar. İşte onlar için, Rablert katında ecirleri var. Muhakkak ki Allah hesabını pek çabuk görendir. Ey imân edenler, sabredin, sabır yarışı yapın, nöbet beklesin ve Allah 'tan tttika edin (korkun). Umulur ki felah bulursunuz" (Âl-i İmran. 199-200).
Bil ki Allah Teâlâ, daha önce kâfirlerin halinin, sonunda cehenneme varmak olduğunu belirtmesinin yanısıra, mü'minterin hâlini de bildirince bu âyette, ehl-i kitap'tan, muttakiler sınıfına girenlerin bulunduğunu beyân buyurarak, "Gerçekten etıl-i kitap içinde... inananlar var" buyurmuştur.
Âlimler bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında ihtilaf etmişlerdir. Meselâ İbn Abbas, Câbir ve Katâde "Bu âyet Habeş Necâşî'sı hakkında nazil olmuştur. O ölüp, Hz. Peygamber (s.a.s) (gıyabında) canâze namazını kıldığı zaman, münafıklar: "Muhammed, hiç görmediği bir hristiyan için cenaze namazı kılıyor" demişlerdi.
İbn Cüreyc ve İbn Zeyd ise, bu âyetin Abdullah İbn Selâm (r.a) ve arkadaşları hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Âyetin, Necranlılardan kırk, Habeşlilerden otuziki ve Rumlardan (Bizanslılardan) hıristiyanken müslüman olan sekiz kişi hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Mücâhid bu âyet-i kerîmenin bütün ehl-i kitap hakkında nazil olduğunu söylemiştir ki en uygun görüş budur. Zira Cenâb-ı Hak, kâfirlerin varacakları yerlerinin cehennem olduğunu bildirince, ehl-i kitaptan imân edenlerin varacakları yerlerinin cennet olduğunu beyân buyurmuştur.
Bil ki Allah Teâlâ, ehl-i kitaptan imân edenleri bazı sıfatlarla tavsif etmiştir:
Birincisi, Allah'a iman;
İkincisi, Cenâb-ı Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirdiği (kitaba) iman;
Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önceki peygamberlere indirdiği kitaplara imân;
Dördüncüsü, Allah'a büyük saygı göstermeleri -ki bunu ifade eden lâfzı, fiilinin failinden haldir. Çünkü bu fiil, cemî makamındadır.
Beşincisi, Hz. Peygamberin peygamber oluşunu ve peygamberliğinin doğruluğunu gizleyen ehl-i kitabın yaptığı gibi, Allah'ın âyetlerini az bir pahaya satmamalarıdır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak onları, İşte onlar için Rab leri katında ecirleri vardır. Muhakkak ki Allah, hesabını pek çabuk görendir" diye anlatmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Serİ'ul-hisab" oluşu, O'nun herşeyi bilmesi ve böylece herkes için sevap ve cezanın ne kadar olduğunu bilmesi manasınadır. 311[311]

Sabır ve Müsabere

Cenâb-ı Hak, "Ey imân edenler sabredin, sabır yansı yapın, nöbet beklesin ve Allah'tan İttikâ edin. Umulur ki felah bulursunuz" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, bu surede, gerek usûl (inanç), gerekse fürû (ahkam)a dâir pek çok hakikatten bahsedince, ki usûl, tevhid, adalet, nübüvvet ve âhiret meselelerinin izahı ile ilgili olan konular; fürü da hacc, cihâd ve benzeri mükellefiyet ve ahkâmla ilgili şeylerdir-, bütün âdabı içine alan bu âyetle bitirmiştir. Bu böyledir, çünkü insanın iki hali vardır:
a) Sırf kendini ilgilendiren;
b) Kendisi ile başkaları arasında müşterek olan şeyler. Birincisinde sabrın bulunması, ikincisinde de müsabere (karşılıklı sabır ve tahammül gösterme)'nin bulunması gerekir. Sabrın

---

310[310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/296-297
311[311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/297-298

birkaç çeşidi vardır:
1- Tevhid, adalet, nübüvvet ve âhiretle ilgili bilgileri elde etmek için, istidlal ve tefekkür meşakkati ile muhaliflerin şüphelerine cevap vermek için istinbatta bulunma meşakkatine sabretmek.
2- Farz ve nafile ibadetleri edâ etmenin sıkıntı ve zorluklarına sabretmek.
3- Yasaklardan (haramlardan) kaçınmanın sıkıntılarına sabretmek.
4- Hastalık, fakirlik, kıtlık ve korku gibi, dünyevî musîbet ve âfetlere karşı sabretmek.. Âyetteki, "sabredin" emrinin muhtevasına işte bütün bu kısımlar girer. Bu ilk üç kısmın da muhtevasına sayısız çeşitler girer.
"Müsabere" ise, kişinin kendisi ile başkası arasında müşterek olan sıkıntılara katlanmaktan ibarettir. Bunun içine aile, komşular ve akrabalardan kötü ahlaklı olanlara tahammül etme ile, sana kötülük yapanlardan intikam almaya yeltenmeme hususu girer. Nitekim Cenâb-f Hak, "Cahillerden yüz çevir" (Arat. 199) ve "Onlar boş ve kötü lakırdıya rastladıkları vakit, şerefli olarak (yüz çevirip) geçerler" (Furkan, m buyurmuştur. Yine "Müsâbere"nin içine, insanın başkasını kendi nefsine tercih etmesi de girer. Nitekim Cenâb-ı Hak, "(Onlar) kendilerinde fakr-u ihtiyaç olsa bile, o (din kardeşlerini) öz canlarından daha üstün tutarlar" (Haşr, 9) buyurmuştur. Yine ona, sana zulmedip haksızlık edenleri affetmen de girer. Nitekim Hak Teâlâ,
Atfetmeniz, takvaya daha yakın (ve uygun)dur" (Bakara. 237) buyurmuştur. Yine ona, mârufu (iyi şeyi) emir ve tavsiye edip, münkeri (kötülüğü) nehyetmek de girer. Çünkü emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yapana çoğu kez, zararlar gelir. Yine buna, cihad da dahildir. Çünkü cihad, canı tehlikeye atmaktır. Yine bu müsâbereye, bâtıl ehline karşı sabredip, onların şüphelerini giderme ve cevap vermeye gayret etmek ve bu bâtıl şeyleri onların kalplerinden silme çabası da girer. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, "Sabredin" emrinin, insanın sırf kendisini ilgilendiren hususlara sabrı; Sabır yansı yap)n" buyruğunun ise, insan ile diğer insanlar arasındaki müşterek her şeye sabrı içine aldığı sabit olur. 312[312]

Murabete ne Demektir?

Bil ki insan, her nekadar sabr ve müsâbere ile mükellef tutulmuş olsa da, insanı bunların zıddını yapmaya sevkedecek olan kötü huylar da vardır. Bunlar şehvet, gazab ve ihtirasdır. İnsan, ömrü boyu bunlarla mücâdele edip, bunları zapt-ı rapt altına almakla meşgul olmadığı sürece, sabretmesi ve müsâberede bulunması mümkün olmaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, 'jtyjj "nöbet beklesin" buyurmuştur. Bu gayret, fiillerden bir fiil olup, insanın her fiilinin de mutlaka bir sebebi ve maksadı olduğu için, insanın bu gayretinde de bir maksadının ve sebebinin olması gerekir ki, bu felahı ve kurtuluşu elde etmek için, Allah'tan ittikâ etmek (korkmaktır.) Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "ve Allah'tan ttttkâ edin, umulur ki felah bulursunuz" buyurmuştur. Bu hususta sözün Özü şudur: Fiillerin kaynağı kuvvelerdir Cenâb-ı Hak, bundan dolayı sabrı ve müsâbereyi (sabır yansını) emretmiştir ki bu güzel fiilleri yapıp, kötü fiilleri işlemekten kaçınmadan ibarettir. Fiiller, kuvvelerde*-sâdtr olduğu için, Cenâb-ı Hak bundan sonra, kötü fiillerin kaynağt o kuvveler-e savaşmayı emretmiştir ki nöbet bekleşmekten (murabata)dan murad budur. Date sonra Cenâb-ı Hak bu kuvveleri, kabîh ve kötü şeyleri yapmaktan alıkoyan şeyi de zikretmiştir ki bu Allah'tan ittikâ etmek (korkmak)tır. Sonra da, Allah'tan ittikâ etme. diğer kuvvet ve ahlâklara tercih edilmesini gerektiren şeyi zikretmiştir ki bu da felâ<-(kurtuluş)tur. Böylece sûrenin sonundaki bu âyetin, ruhanî birtakım sırların ve hükümlerin hazinelerini içine aldığı; kısa olmasına rağmen, surede daha önce zikredilen usûl ve fürû ilimlerinin âdeta bir tamamlayıcısı olduğu ortaya çıkmaktadr Benim söyleyebileceklerim bundan ibarettir.
Şimdi, müfessirlerin söylediklerini zikredelim: Hasan el-Basrî şöyle demişti-"Dininizden ötürü sabredin. Fakirlik ve açlık sebebi ile onu bırakmayı Düşmanlarınıza karşı sabır göstermede

---

312[312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/298-299

yarışın ve Uhud'da meydana gele' bozgundan ötürü yılgınlık göstermeyin." Ferra, "Peygamberinizle birlikte sabredin Düşmanlarınıza karşı sabır yarışında bulunun. Sizden daha sabırlı kimseler -bulunması uygun düşmez" demiştir Esam ise, "Bu sûrede Allah'ın mükellefiyetle çok olduğu için, Allah Teala onlara, bu mükellefiyetlere karşı sabırlı olmalanr emretmiştir. Yine bu sûrede cihada çokça teşvik ettiği için de, düşmanlarına karş sabırla dayanıp diretmeyi emretmiştir" demiştir.

Hak Teâlâ'nın "nöbet beklesin" emri ile ilgili iki görüş vardır:

1- Bu, o kimselerin atlarını hudutlardaki nöbet yerlerine, karakollara bağlamalarından ibarettir. Onlar atlarını, hasım tarafların her biri, diğeriyle savaşa hazır olacak bir şekilde atlannı bağlarlar ve beklerler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "ve (dhad için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla, Allah'ın düşmanlarını ve sizin düşmanlarınızı korkutasımz" (Enfâi. oo) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'den: "Allah yolunda kim bir gün bir gece hudut nöbeti tutarsa, bir ay ihtiyacı dışında devamlı namaz kılan ve bozmadan oruç tutan kimsenin (İbâdeti) gibi ibâdet etmiş olur"[313][313] dediği rivayet edilmiştir.

2- Murâbata, bir namazdan sonra diğer namazı beklemek manasına gelir. Bunun böyle olduğuna şu iki husus da delâlet etmektedir:

a) Ebu Seleme İbn Abdurrahman'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, murâbata yapılan (hudut nöbeti beklenen ve kendisi için hususî atlar hazırlanan) bir savaş yoktu. Binâenaleyh bu âyet ancak, bir namazı kıldıktan sonra diğer namazı bekleme hakkında nazil olmuştur."

b) Ebu Hureyre (r.a)'nin, namazdan sonra diğer namazı beklemeden bahsedip, sonra üç kere, "Dikkat edin, ribât işte budur!" dediği rivayet edilmiştir.

Bil ki bu lâfzı, zikredilen bu manaların hepsine birden hamletmek mümkündür. "Ribâfın kökü bağlamak manasına olan "rabt" etmektendir. Nitekim bir şeye sabreden kimseye, <û* Ui JaJj "Kalbini ona bağladı" denilir. Başkaları, bu kelimenin "devam ve sebat etme" demek olduğunu söylemişlerdir ki bu mana, bizim söylediğimiz sabretme ve kalbi bir şeye bağlama manası ile alakalıdır. Sonra bu sebat ve devam, cihâd için olabileceği gibi, namaz için de olabilir. Allah en iyi bilendir.

[Allah kendisinden razı olsun, İmâm Fahruddln Râzî şöyle demiştir:] "Bu sûrenin tefsiri, Allah'ın fazlı ve ihsanı ile Hicrî 595 senesi Rebîu'l-âhir ayının ilk perşembesinde tamamlandı." [314][314]

---

[313][313] Nesâi, Cihâd. 39 (6/39); Tirmizi. Fezâifü'l-Ghftd, 26 (4/188): İbn Mâce. Cihâd, 7(2/924); Müsned, 5/440.

[314][314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/299-301

NİSA SURESİ

Nisa Sûresinin Hedefi Hakkında

"Ey İnsanlar, sizi bir tek kişiden yaratan Rabb'inizden ittikâ edin (çekinin)...” (Nisa. 1).
Bil ki bu sûre, pekçok çeşit mükellefiyeti ihtiva etmektedir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, bu sürenin başında insanlara, kadınlara, çocuklara ve yetimlere şefkat etmelerini, onlara acımalarını, onların haklarını kendilerine vermelerini ve onlar için mallarını muhafaza etmelerini emretmiştir. İşte bu mânayla da sûre son bulmuştur ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Senden fetva isterier. De ki: "Allah, kelalenin (babası ve çocuğu olmayanın) mirası hakkındaki hükmü şöylece açıklar..." (Nisa, ı?6) âyetinin belirttiği husustur. Cenâb-ı Hak bu sûrede, başka mükellefiyetlerden de bahsetmiştir ki bunlar temizliği, namaz kılmayı ve müşriklerle savaşmayı emretmesidir. Bu mükellefiyetler insanlara zor ve ağır geldiği için onlara meşakkatli olunca, hiç şüphesiz, bu zor mükellefiyetleri yüklenmenin gerekçesini zikrederek bu sûreye başlamıştır ki, bu da bizi yaratan Rabb'imizden ve bizi var eden ilahımızdan ittikâ etmektir. İşte bunun için Cenâb-ı Hak, "Eyİnsanlar, sizi yaratan Babb'inizden ittikâ edin (çekinin)..." buyurmuştur. Âyette birkaç mesele vardır:1[1]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey insanlar..." buyruğu hakkında Vahidî, İbn Abbas'tan şunu rivayet etmiştir: "Bu hitap, Mekkelileredir." Müfessir usulcüler; bu hitabın bütün mükelleflere olduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, bu şu sebeplerden dolayı en doğru olan görüştür:
a) Bu âyette geçen "insanlar" kelimesi, başına eliflâm gelmiş olan bir çoğul lâfızdır. Binaenaleyh bu lâfız istiğrak (şümul ve umûm) ifâde eder.
b) Allah Teâlâ "ittika ediniz" emrini, O'nun, insanları tek bir nefisten yaratmış olmasına bağlamıştır ki bu illet, bütün mükelleflerin Hz. Adem'den yaratılmış olmaları sebebiyle, o mükellefleri de içine alır. İllet âmm olunca, hüküm de âmm olur.
c) İttikâ etmekle mükellef tutulma, sadece Mekkelilere ait değildir, Aksine, bütün insanlar hakkında umumî bir hüküm ifâde eder. lâfzı herkesi içine aldığına, "ittika etmek" emri yine herkes için âmm olduğuna ve bu mükellefiyet illeti de, ki bu onların tek bir nefisten yaratılmış olmasıdır, herkes hakkında umûmî olduğuna göre, bu hitabın Mekkelilere tahsis edildiğini söylemek, son derece uzak bir ihtimaldir. İbn Abbas'ın delili, Hak Teâlâ'nın "Kendisiyle birbirinize dileklerde bulunduğunuz Aliah'dan ve akrabalık (bağlânnı kırmak)dan sakının" (Nisa. –ı) buyruğunun Araplara mahsus olmasıdır. Çünkü "Allah aşkına" ve "akrabalık hakkı için" birşey istemek, Araplara mahsus bir Örftür ki, meselâ onlar, "Senden, Allah ve akrabalık hakkı içün istiyorum.." ve "Senden Allah ve akrabalık hakkı içün talep ve rica ediyorum" derlerdi. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın "Kendisiyle birbirinize dileklerde bulunduğunuz Aliah'dan ve akrabalık (bağlarını kırmak)dan sakının..." âyeti, Araplara mahsus otmuş olur. Bu sebeple de, âyetin baş kısmı olan "Ey insanlar..." hitabı, Araplara tahsis edilmiş olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, âyetin evvelinde, "Rabb'inizden ittikâ ediniz" ve bundan sonraki, "Kendisiyle birbirinize dileklerde bulunduğunuz Aliah'dan ve akrabalık (bağlarım kırmakfdan sakının" ifâdesi, aynı muhataba müteveccih olarak gelmişlerdir. İbn Abbas'ın bu görüşüne de şu şekilde cevap vermek mümkündür: Usûl-ü fıkıhta, âyetin sonunun hususi olması, baş kısmının umumî olmasına mani olmaz şeklinde bir kaide bulunmaktadır. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "Ey insanlar..." hitabı, bütün insanları içine alan âmm bir lâfız; O'nun, "Kendisiyle birbirinize dileklerde bulunduğunuz Aliah'dan ve akrabalık (bağlarını kırmak)dan sakının" buyruğu da Araplara mahsus olmuş olabilir. 2[2]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/305
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/306

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de iki sûreye, "Ey insanlar, Rabb'inizden ittikâ ediniz" hitabı ile başlamıştır. Bunlardan birisi bu sûredir ki, iş bu sûre, Kur'ân'in ilk yarısının dördüncü süresidir. İkincisi ise Hacc süresidir ki, bu sûre de, Kur'ân'ın ikinci yansının dördünce süresidir. Sonra Cenâb-ı Hak, bu sûrede "ittikâ ediniz" emrini, mebde'in, yaratılışın başlangıcını bilmeye delâlet eden hususa bağlamıştır ki bu, kendisinin insanları tek bir nefisten yaratmış olmasıdır. Bu da Yaratıcı'nın kudretinin, ilminin, hikmet ve celâlinin mükemmel olduğunu gösterir. Hacc süresindeki "ittikâ ediniz" emrini de, meâd, âhiret bilgisinin kemâline delâlet eden şeye bağlamıştır ki, bu da Hak Teâlâ'nın "Çünkü o saatin (kıyametin) zelzelesi müthiş bir şeydir" (Hacc 1) ifadesidir. Böylece Cenâb-t Hak, bu iki sûrenin evvelini "mebde"' ve "meâd" bilgilerine bir delil yapmıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, "Mebde'e delâlet eden sûreyi "meâd"a delâlet eden sûreden önce getirmiştir. Bu konu pekçok sırları ihtiva etmektedir. 3[3]

Takva (Allah'ı Sayma) İle İnsanların Bir Babadan Yaratılmalarının İlgisi

Bil ki Allah Teâlâ bize ittikâ etmemizi emretmiş, bunun peşinden de , bizi tek bir kişiden yarattığını zikretmiştir ki bu, ittikâ ediniz emrinin, O'nun bizi tek bir nefisten yaratmış olmasına bağlandığını hissettirmektedir. Binâenaleyh, bu hüküm ile o vasıf arasındaki münasebeti izah etmek gerekir. Buna göre biz deriz ki, "Allah Teâlâ bizi tek bir nefisten yarattı "şeklindeki sözümüz, şu iki kaydı ihtiva etmektedir:
a) Allah Teâlâ'nın bizi yaratmış olması.
b) Bu yaratmanın keyfiyyeti ki, bu keyfiyyet de, Allah Teâlâ'nın bizi sadece tek bir insandan yaratmış olmasıdır. Bu iki kayıttan herbirinin, takvâ'nın vacip oluşunda tesiri söz konusudur.
Birinci kayıt, ki bu, Allah Teâlâ'nın bizi yaratmasıdır. Şüphe yok ki Allah Teâlâ'nın bizi yaratması, O'nun mükellefiyetlerine bağlanmamızın ve emir ve nehiylerine boyun eğmemizin farz olmasının gerekçesi ve sebebidir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz:
a) Allah Teâlâ, bizim yaratıcımız ve zât ve sıfatlarımızın var edicisi olunca, biz O'nun kulu, O da bizim Mevtamız olur. O'nun bizim Rabb'imiz olması ise, emirlerinin kullan tarafından yerine getirilmesini; bizim O'nun kulu olmamız da, Rabb'e, Mûcid ve Hâlık'a inkıyâd ve boyun eğmemizi gerektirir.
b) Cenâb-ı Hakk'ın bizi yaratması, en büyük nimet ve nihayetsiz bir lütuftur. Çünkü sen yoktun, O seni var etti; sen ölüydün, O seni hayata kavuşturdu; sen acizdin, O sana güç ve kudret verdi ve sen câhildin, O sana öğretti... Nitekim Hz. İbrahim, "Ki O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir" (Şuara, 78) demiştir. Nimetlerin hepsi Cenâb-ı Hak katından olunca, kuluna, huşu ve inkiyâdını izhâr edip, inâd ve isyanı terkederek, o nimetlere mukabelede bulunması gerekir ki, işte bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın "Nasıl oluyor da, Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz ölü idiniz de, O sizi diriltti..." (Bakara, 28) âyetinde kastedilen husustur.
c) Cenâb-ı Hakk'ın bizim yaratıcımız, Halikımız, İlâh ve Rabb'imiz olduğu sabit ve kat'î olunca, bizim de O'na kullukla meşgul olmamız ve nehyettiği bütün şeylerden ittikâ ederek kaçınmamız gerekir. Yine, yaptığımız bu fiillerden hiçbirisinin, bir sevabı îcâb ettirmemesi gerekir. Çünkü bu tâatlerin, geçmiş nimetlerin mukabilinde yapılmış olması vacip olunca, bunların bir mükâfaatt gerektirmesi imkânsız olur. Çünkü, hak edene hak ettiğini vermek, başka bir şeyi gerektirmez. Bu, kutun tâatleri doğrudan, kendiliğinden yapmış olduğunu kabul etmemiz halinde böyledir.4[4] Bu nasıl olur, bu imkânsızdır. Çünkü tâatleri yapmak, ancak

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/306-307
4[4] Yani, kulun yaptığı taatlerin bir sevabı îcab ettirmesi, ancak Allah Teâiâ'mn bir dahli bulunmaksızın, kulun o tâatleri başardığını kabul etmemiz takdirindedir. Halbuki O muvaffak

Allahu Teâlâ onları yapmaya kudret verdiği ve o tâatleri yapmaya götüren sebepleri yarattığı zaman mümkün olabilir. Bu kudret ve sebepler bulunduğu zaman bunların hepsi birden, kuldan tâatlerin sadır olmasına vesile olur. Durum böyle olunca da, kulun yapmış olduğu o tâatler de, Allah Teâlâ'nın kuluna lütfetmiş olduğu bir in'âm olur. Mevlâ, kuluna nimetler tahsis edince, bu nimetler, kula başka bir in'âmda bulunmasını (yani kulun yaptığı bu tâatlere mukabil yeniden mükâfaatlar vermesini) gerektirmez. Bu da, Allah Teâlâ'nın bizim yaratıcımız olmasının O'nun kulu olmamızı ve yasakladığı bütün şeylerden kaçınmamızı gerektirdiğini izah etmeye bir işarettir.

İkinci kayıt, ki bu, Allah Teâlâ'nın bizi tek bir kişiden yaratmasının, kendisine tâatlerde bulunup, günahlardan sakınmamızı gerektirmesidir. Bunun izahı da şu şekilde yapılabilir:

a) Bütün insan tiplerini, tek bir insandan yaratmak, kudretin ne kadar mükemmel olduğuna en ileri derecede bir delildir. Çünkü bu yaratma işi, tabiat ve özelliğe göre olmuş olsaydı, tek bir insandan meydana gelen ancak sıfatlarda aynı ve, yaratılış ve karakter bakımından birbirine benzer şeyler olurdu. Biz ise insan tipleri arasında beyaz, siyah, kızılderili, esmer, güzel, çirkin, uzun veya kısa tipler görünce, bu durum onları yaratıp var edenin mûcib bir illet (sebep) ve müessir bir tabiat değil, hür ve irâde sahibi bir Fâil-i Muhtar olduğunu gösterir. İşte bu incelik, âlemin müdebbirinin her türlü mümkinata kadir, her türlü malûmatı bilen; âlim bir Fâil-i Muhtar (irade ve ihtiyarı olan bir fail) olduğuna delâlet edince, bu durumda O'nun tekliflerine, emir ve yasaklarına inkıyâd etmemiz gerekir. Böylece, Hak Teâlâ'nın "Rabb'inizden ittikâ ediniz.." emrinin "Sİzİ bir tek nefisten yarattı" buyruğuyla olan irtibatı son derece güzel ve yerinde olur. 5[5]

Akrabalığın Önemi

b) Allah Teâlâ "ittikâ ediniz" emrini zikredince, bunun peşinden yetimlere. kadınlara ve güçsüzlere iyilikte bulunmak emrini getirmiştir. Bütün insanların tek bir nefisten yaratılmış olmasının, bu ihsanda ve lütufta bulunma emrinde bir payı bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü akrabalar arasında mutlaka, muhabbet ve sevgiyi artıracak olan bir nevi münasebet ve bir arada bulunma söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı insan, akraba ve ecdadının medhedilmesinden sevinir, onların kınanmasından ise kederlenir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Fatıma benim bir parçamdır. Ona eziyet veren şey, bana eziyyet verir"6[6] buyurmuştur. Durum böyle olunca, bu iyilikte bulunma emrinin manası, bunun, insanların birbirlerine karşı şefkatlerinin artmasına vesile olmasıdır.

c) İnsanlar, herkesin aynı atadan gelme olduğunu bildiklerinde, birbirlerine karşı öğünüp kibirlenmeyi bırakıp, tevazu ve güzel bir davranış gösterirler.

d) Bu, âhiret alemine delâlet eder. Çünkü Allah Teâiâ, tek bir şahsın sulbünden farklı sıfatları olan insanlar meydana getirmeye ve tek bir damla nutfeden, terkibi harika ve sureti de son derece güzel olan bir insanı var etmeye muktedir olunca, O'nun ölüleri diriltmesi, ba's-ü neşr etmesi ve hesaba çekmesi nasıl imkânsız bir ihtimal sayılabilir? İşte bu bakımdan âyet, âhiret hayatına da delâlet etmektedir. Nitekim Cenâb-t Hak, "Kötülük edenleri, yaptıklarına mukabil cezalandırması, güze! hareket edenleri de daha güzeliyle mükâfaatlandırması için.." (N«m.si)buyurmuştur.

e) Esamm: "Bunun manası şudur: İnsanların tek bir nefisten yaratılmış olmalarının gerektiği hususunda, aklî bir delil bulunmamaktadır. Aksine bu husus, ancak naklî delillerle bilinebilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) herhangi bir kitabı okumamış ve herhangi bir hocadan da ders almamış olan bir ümmî idi. Binaenaleyh Hz. Peygamber, bu hususun böyle olduğunu haber verince bu, gaybden bir haber vermek olur ki, böylece de bu bir mucize olmuş olur. Netice olarak, Hak Teâlâ'mn "Sizi yarattı" buyruğu, Allah Teâlâ'mn birliğini bilmemize; O'nun "Tek

---

kılmasa kulluk edemeyiz (ç).

[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/307-308

[6] Buhârî, Fezailü'l-Ashâb, 12; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 93-94 (4/1902-1903).

bir nefisten.." sözü de, nübüvveti bilip tanımamıza bir delildir" demiştir.
Buna göre eğer, "Bu kadar çok insanın hepsinin, o küçücük tek bir nefisten yaratılması nasıl mümkün olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ bununla neyi murad ettiğini beyân etmiştir. Çünkü Hz. Adem'in zevcesi, O'nun bir parçasından yaratılmış, sonra onların çocukları onların her ikisinin nutfesinden meydana gelmiş, daha sonra da bu iş daima böyle olduğu için, insanların hepsinin yaratılmasını Hz. Âdem'e nisbet etmek caiz olmuştur. 7[7]

Dördüncü Mesele

Müslümanlar, buradaki tek bir nefisten muradın, Hz. Adem olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ne var ki, kelimesinden dolayı (yani semâNnüennes olduğundan) onun sıfatı da müennes kılınmıştır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Tertemiz bir canı, bir can karşılığı olmaksızın öldürdün ha!.." , 74) âyetidir. Şair de, Baban halife.. Onu, bir başka halife doğurmuştu. Sen de bu kemale halefsin" demiştir. Dilciler, buradaki müennesliğin kelimesinin lâfzının nazar-ı itibara alınmasından ileri geldiğini söylemişlerdir. 8[8]

Hz. Âdem'in Eşinin Yaratılması

"Ondan da onun zevcesini yarattı" (Nis. 1).
Bu hususta birkaç mesele vardır: 9[9]

Birinci Mesele

Buradaki kelimesinden murad, Havva (aleyhimesselâm)'dır. Hz. Havva'nın Hz. Âdem'den yaratıldığı hususunda iki görüş bulunmaktadır:
Birinci görüş: Bu, ekseri âlimlerin kabul ettiği görüştür. Buna göre, Allah Teâlâ Hz. Adem'i yaratınca, O'nu bir sure uyuttu. Sonra da, O'nun sol kaburgalarının birinden Hz. Havva'yı yarattı. Hz. Adem uyandığında onu gördü, ona meyledip, onunla ünsiyyet kurdu. Çünkü o, Hz. Adem'in bedeninin bir parçasından yarattlmıştı.^Âlirnler bu görüşlerine Hz. Peyçamber'in, "Kadın eğri bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Eğer onu düzeltmeye kalkışırsan onu kırarsın. Onu eğri olarak bırakırsan ondan istifâde edersin. "10[10]
İkinci görüş: Bu, Ebu Müslim el-İsfehânî'nin görüşüdür. Buna göre Hak Teâlâ'-nın, buyruğundan murad, "Onun çişinden, ani insan cinsinden, onun zevcesini yarattı" manasıdır. Bu, HakTeâtâ'nın "Allah sizin için, kendinizden zevceler yaptı" (Nah. 72), "Allah, onlara kendilerinden bir peygamber gönderdiği için.." (Âw imran, 164) ve "Andolsun, sfze kendinizden Öyle bir peygamber gelmiştir ki..." (Tevbe, 128) âyetlerinde olduğu gibidir. Kâdi birinci görüşün daha kuvvetli olduğunu söylemiştir. Çünkü ancak bu durumda, âyetteki "Sizi bir tek candan yarattı" ifâdesi, yerinde olmuş olur. Zira, şayet Hz. Havva da yoktan yaratılmış olsaydı, o zaman insan soyu bir candan değil iki candan (nefisten) yaratılmış olurlardı.
Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verilir. "Âyetteki "bir kişiden" sözünün başındaki "mîn", ibtidâ-i gaye içindir. Yaratmanın ve yoktan varetmenin başlangıcı, bu tek can olan Hz. Adem olunca, "sizi bir tek candan yarattı" denilmesi yerinde olur. Yine Cenâb-t Hakk'ın, Hz. Adem'i topraktan yaratmaya kadir olduğu sabit olduğuna göre, Hz. Havva'yı da topraktan yaratmaya kadirdir. Durum böyle olunca, Hz. Havva'yı, Hz. Adem'in bir kaburgasından yaratmasının manası nedir?" 11[11]

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/308-309
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/309-310
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/310
10[10] Buhârî, Enbiya, 1; Müslim, Redâ', 60 (2/1091).
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/310-311

Hz. Adem (a.s)'ın Yaratılması

İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: Hz. Adem'e, "Adem" ismi verilmiştir. Zira Allah Teâlâ onu, yeryüzünün kızıl, siyah güzel ve çirkin topraklarından yaratmıştır. İşte bu sebepten ötürü, onun çocukları arasında kızıl derili, siyah derili, güzel ve çirkin olanlar vardır. Onun hanımı da "Havva" diye adlandırılmıştır. Çünkü o Hz. Adem'in kaburgalarının birinden yaratılmıştır. Demek ki o, canlı (hayy) olan bir şeyden yaratılmış ve ona nisbetle de "Havva" diye adlandırılmıştır. 12[12]

Yoktan Yaratma Meselesi

Bir grup tabiatct, bu âyetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nin "Sizi bir tek candan yarattı.." buyruğu bütün insanların tek bir nefisten yaratıldığın) gösterir. O'nun, "Ondan da onun zevcesini yarattı" sözü de, eşinin o nefisten yaratıldığına delâlet eder. Cenâb-ı Allah, daha sonra Hz. Adem hakkında, "Onu topraktan yarattı" (Am İmran, 59) buyurmuştur. Binâenaleyh bu, Hz. Adem'in de topraktan yaratıldığına delâlet eder. Allah Teâlâ, insanlar hakkında ise, "sizi ondan (topraktan) yarattık" çv&h&, ss) demiştir. Bütün bu âyetler, sonradan olan bir şeyin, önceden olan bir maddeden yaratıldığına ve herhangi birşeyin sırf ademden (yokluktan) yaratılmasının imkânsız olduğuna delâlet etmektedir."
Kelâmcılar, onlara şöyle diyerek cevap vermişlerdir: "Birşeyi birşeyden yaratmak (halketmek) aklen imkânsızdır. Çünkü yaratılmış olan bu şey, eğer kendinden önce mevcut olan o şeyin aynt olursa, bu bir yaratma olmaz. Bu bir yaratma olmayınca da, başka birşeyden yaratılmış olması da imkânsız olur. Şayet biz, bu yaratılan şeyin kendinden önce mevcut olan o şeyden başka bir varlık olduğunu söylersek, bu durumda yaratılan ve sonradan meydana gelen bu şey, sırf yokluktan meydana gelmiş ve bulunmuş olur. Böylece, birşeyin başka birşeyden yaratılmasının aklen imkansız olduğu sabit olur. Bu âyetteki harf-i cerri, ibtidâ-i gaye manasınadır. Bu, şu demektir: Bu şeylerin, şeylerden meydana gelişinin başlangıcı, bir zaruretten ötürü değil, sadece öyle vâki olduğu içindir." 13[13]

Dördüncü Mesele

Keşşaf, sahibi, ism-i fail lâfzı ile, âyetin şeklinde de okunduğunu söylemiştir. Bu, mahzuf bir mübtedânın haberi olup, takdiri, "O, yaratandır.." şeklindedir. 14[14]

"... Ve o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türetip yayan (Rabb'iniz'den ittikâ edin). Kendisi adına birbirinize dileklerde bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarım kesmekten) sakının. Çünkü Allah sizin üzerinizde tam bir gözeticidir" (Nisa. 1).
Cenâb-ı Allah'ın, "İkisinden birçok erkekler ve kadınlar türetip yayan (Allah)" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 15[15]

İnsanların Bir Ana-Babadan Çoğalmaları

Vahidî, Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu ile dağıtıp, yayma manasını murad ettiğini söylemiştir. İbnul-Muzaffer Bir ise şöyle dernektedir: (bess) senin eşyayı dağıtmandır. Mesela, "Atları.hücum içindağıtıp yaydı" "Avcı, köpeklerini salıp dağıttı" "Allah, mahlûkatı yarattı ve onları yeryüzüne dağıttı" ve birisi halıları yaydığında, Ja^Ji cJS "halıları yaydım" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/311
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/311-312
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/312
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/312

da, "Vayilıp serilmiş saçaklı halılar..." (Gâşiye, 16) buyurmuştur." Ferrâ ve Zeccâc, bazı Arapların, fiili"Allah mahlûkatı dağıttı" şeklinde kullandıklarını söylemişlerdir. 16[16]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, İkisinden erkekleri ve kadınları türetip yaydı" buyurmamıştır. Çünkü bu ifâde, bütün erkek ve kadınların bizzat o ikisinden yaratılmış olmalarını gerektirir ki bu imkânsızdır. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ bu ifâde şeklini bırakıp, "İkisinden birçok erkekler ve kadınlar türetip yaydı" buyurmuştur. İmdi, "Cenâb-ı Hak niçin, "ikisinden birçok erkekler ve birçok kadınlar.." dememiş ve niçin çokluğu kadınlara değil de erkeklere tahsis etmiştir?" denilir ise. biz deriz ki: Allah bilir ya, bunun sebebi şudur: Erkeklerin şöhretli oluşları daha fazladır. Binâenaleyh onların çoklukları daha çok görülür. İşte bundan ötürü, çok oluş bilhassa onlara tahsis edilmiştir. İşte bu durum âdeta, erkeklere yakışanın şöhret, ortaya çıkma ve görünme olduğuna; kadınlara yakışanın da gizlenmek ve sesini çıkarmayıp adının sanının anıimaması olduğuna bir dikkat çekmedir. 17[17]

Üçüncü Mesele

Bütün beşeriyyetin zerreler halinde olduğunu ve Hz. Adem'in sulbünde bulunduğunu söyleyenler, âyetteki, "İkisinden birçok erkekler ve kadınlar türetip yaydı" buyruğunu zahiri manasına hamletmişler; böyle söylemeyenter ise, bu ifâdeden maksadın, "Onların çocuklarının onlardan türeyip çoğalması ve onların çocuklarından da yeni nesil ve toplulukların türeyip meydana gelmesi olduğunu söylemişlerdir ki, bu durumda bütün insanların, Hz. Adem ve Havva'nın evlatları oluşları mecazen olmuş olur.
Cenâb-ı Hakkın, "Kendisi adına birbirinize dilekierde bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kesmekten) sakının, çünkü Allah sizin üzerinizde tam bir gözeticidir" buyruğu ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 18[18]

Birinci Mesele

Asım, Hamza ve Kisaî, şeddesiz olarak diğer kıraat imamları ise, şeddeli olarak şeklinde okumuşlardır. Şeddeli okuyanlar, fiilin aslının olduğunu düşünmüşlerdir. Böyle tâ harfi, her ikisi de dil harflerinden olduğu, ön dişlerin dibinden çıktığı ve "hems" sıfatında müşrek oldukları için, sın harfine idğâm edilmiştir. Şeddesiz olarak okuyanlar, mahreçleri ve sıfatları aynı olan iki harf yanyana geldiği için, OjJftl~îî kelimesindeki tâ harflerinden birini hazfetmişler, böylece, birinciler idğam yoluyla kelimede i'lâl yaptıkları gibi, bunlar da hazf ederek i'lâl yapmışlardır. Bu böyledir, çünkü mahreç ve sıfatları aynı olan harfler bir kelimede bulunduklar) zaman bazan hazf, bazan da idğam ile hafifletilirler. 19[19]

Kelimesinde Hamza'nın Kıraatini Tenkide Cür'et Edenler

Sadece Hamza, mim harfinin cerriyle olmak üzere şeklinde okumuştur. Kaffâl (r.h) bu kıraatin, yedi kıraat imamının dışında Mücâhid ve başkalarından da rivayet edildiğini söylemiştir. Diğer kıraat imamlarının hepsi bu kelimeyi mîm harfinin nasbıyta şeklinde okumuşlardır. Keşşaf sahibi: "Bu kelime üç harekeyle ve şeklinde okunmuştur Pekçok nahivci, Hamza'nın kıraatinin yanlış olduğu görüşünde birleşerek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu okuyuş, zahir bir ismin mecrûr bir zamire atfedilmesin) iktiza eder ki, bu caiz değildir. Onlar

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/312
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/312-313
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/313
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/313

bunun caiz olmadığına delil olarak şunlarla istidlal etmişlerdir:

a)Ebu Ali el-Farisî şöyle demektedir: Mecrûr zamir, harf demektir. Binaenaleyh, zahir bir ismin ona atfedilmemesi gerekir. Biz, mecrûr zamirin şu sebeplerden dolayı harf gibi olduğunu söyledik:

1-Bu zamir, tenvînin kelimeden ayrılmayışı gibi, kelimeden ayrılmaz. Bu böyledir, çünkü ** ve lk kelimelerindeki hâ ve kâf harflerinin, harf-i çerden kesinlikle ayrılmadığını görürsün. Böylece bu, âdeta bir tenvîn gibi olmuş olur.

2- Nahivciler, tercih edilen görüşe göre muzâf olan münâdadan, müfred olan münâdadan tenvîni hazfetmeleri gibi, nida edatı olan yâ harfini hazfederler. Müfrea münâdadan tenvîni hazfetmeleri, meselâ onların, j»^ U demeleri gibidir. Böylece mecrûr zamir, işte bu bakımdan tenvîne benzemiş olur. Bu sebeple de, mecrûr zamirin tenvîn harfi gibi olduğu sabit olmuş olur. Netice itibariyle de, zahir ismin mecrûr zamire atfedilmemesi gerekir. Çünkü matuf ile matufun aleyh'in arasında bir benzerliğin bulunması, atfın şartlarındandır. Binaenaleyh burada bir benzerlik bulunmadığına göre, atfın caiz olmaması gerekir.

b) Ali İbn İsâ şöyle demektedir: Nahivciler, zahir ismin merfû zamir üzerine atfedilmesin! de uygun görmemişlerdir. Binâenaleyh, "Sen ve Zeyd git!" ve "Ben ve Zeyd gittim" denilmesi caiz değildir. Bilâkis nahivciler, demektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, Artık sen Rabb inle beraber git! Böylece ikiniz harbedin" (Maıde. 24) buyurmuştur. Halbuki merfû zamir, bazan ayrılabilir. Binaenaleyh, zahir ismin, bazan ayrılabilmesi-sebebiyle mecrûr zamirden daha kuvvetli olan merfû zamire atfedilmesi caiz olmadığına göre, asla ayrılmayan mecrûr zamire atfedilmesi haydi haydi caiz olmaz.

c) Ebu Osman el-Mazinî de şöyle demektedir: "Matuf ile matufun aleyh müşterektirler. Birincisini, ikincisini birincisine atfetmenin caiz olması halinde, ancak ikincisine atfetmek caiz olur. Halbuki burada böyle bir mâna mevcut değildir. Çünkü senin, şeklinde söylemen caiz olmadığı gibi, demen de caiz değildir." 20[20]

Hamza'nın Kıraatinin Sabit Olduğu

Bil ki bu izahlar, kelimelerin kullanışlarında lisanda gelmiş olan rivayetleri reddetme hususunda pek kuvvetli görüşler değillerdir. Bu böyledir, çünkü Hamza, yedi kıraat imamından birisidir. Herhalde o, bu kıraati kendiliğinden bu şekilde okumamıştır. Aksine o bunu Allah'ın Resulünden rivayet etmiştir ki, bu da bu okuyuş şeklinin doğru olduğuna kesinkes hüküm vermeyi gerektirir. Kıyas, nakle karşı koyamaz, onun karşısında duramaz. Hele hele, örümceğin yuvasından daha zayıf olan bu gibi kıyaslar.. Hem bu kıraatin, şu iki türlü izahı da yapılabilir:

a) Bu, harf-i cerrin tekrar edilmesinin takdir edilmesi itibariyle böyie okunmuştur. Sanki, denilmek istenmiştir.

b) Bu kullanış, şiirde de gelmektedir. Nitekim Sîbeveyh bu manada olmaK üzere şunu söylemiştir:

"Bugün sen, muhakkak ki bizi hicvederek ve kınayarak sabahladın. Artık çek git! Sana ve günlere artık hayret etmiyoruz..."

Yine Sîbeveyh, 'Biz, bilezik takar, gibi kılıçlarımızı kuşanırız; onlarla topuk arasında iser geniş vadiler, derin uçurumlar vardır" demiştir. 21[21]

Kuranın Kullanmasına Bakmayıp Şiir Şevahidi Arayan Nahivcilerin Tenkidi

Şu nahivcilere şaşarım; zira onlar bu kullanış şekillerinin, bilinmeyen şu iki beyitle isbat edilmesini güzel görürler de, Kur'ân ilminde selef ulemâsının büyüklerinden otan Hamza ve Mücâhid'in kıraati ile isbât edilmesini uygun bulmazlar. Zeccfic da, Hamza'nın bu kıraatinin

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/313-314

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/314-315

mâna bakımından bozuk olduğuna, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Atalarınızın adını anarak yemin etmeyiniz"22[22] hadisiyle istidlal etmiştir. Binâenaleyh âyetteki lâfzını, ifâdesindeki zamire atfettiğin zaman bu atf, "akrabalar adiyle" de yemin edilebileceğini gösterir. Zeccâc'ın bu görüşüne de şu şekilde cevap verilebilir: "Bu, onların câhiliyye döneminde yapmış oldukları bir fiili nakletmektir. Halbuki, geçmişte onların bu fiili yaptıklarını nakletmek, gelecekte onu yasaklamaya ters düşmez. Yine Hz. Peygamber'in hadisi, yalnız ecdad adına yemin etmeyi yasaklamaktadır. Halbuki burada durum böyle değildir. Aksine o kimse önce Allah'a yemin etmiş, daha sonra da bu yeminine, akrabalara yemini eklemiştir ki, bu durum bu hadisin manasına da ters düşmez. Mecrûr olarak şeklinde okunan kıraate göre söylenecek sözün özü, işte budur23[23]

Diğer Kıraatlerin İzahı

Bu kelimeyi nasb ile okuma hususunda da şu iki izah söz konusudur:
a) Ebu Ali el-Farisî ile Ali İbn İsa'nın tercih ettiği görüşe göre bu ifâdesinin mahalline atfedil m iştir. (Çünkü .ifâdesi, gayri sarih mef'ûl olduğu için mahallen mansûbtur). Nitekim şâir de, "Binâenaleyh, biz dağ değiliz, demir de değiliz!..." demiştir.
b) Ekseri müfessirierin görüşüne göre âyetin takdiri, "Akrabalardan, yani onlarla münasebeti kesmekten sakının..." şeklindedir. Bu Mücâhid, Katâde, Süddî, Dahhâk, İbn Zeyd, Ferrâ ve Zeccâc'ın görüşüdür. Bu izaha göre bu lâfız, âl' lâfzına atfedilmesi sebebiyle mansûbtur. Yani, "Allah'dan ve akrabalardan sakının" demektir. Bu da, akrabaların haklarından sakının, onları ziyaret ediniz ve onlardan kopmaymız, demektir. Vahidî (r.h), bu kelimenin "iğrâ" (teşvik ve tahrik) sebebiyle mansüb olabileceğini söylemiştir. Yani, "Akrabaları koruyun gözetin ve onları ziyaret edin" demektir. Bu, senin tıpkı "Aslandan sakın, aslandan sakın!..." demen gibidir. Vahidî'nin bu açıklaması, sıta-i rahimde bulunmamanın haram, onları ziyaret etmenin vacip olduğuna delâlet etmektedir. Merfû olarak okumaya gelince, Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Merfû olarak okunmasına göre kelimesi mübtedâ olup, haberi de mahzûftur. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Akrabalar da sakınılması gereken şeyler cümlesindendir" veya "Akrabalar da,.kendileriyle istekte bulunulan şeyler cümlesindendir" manasında olmak üzere, "Akrabalar da böyledir..." 24[24]

Allah ve Rab Vasıflarının Delâleten Hakkında Güzel Bir İzah

Allahu Teâlâ önce, "Rabb'inizden sakının" demiş, sonrada "Allah'tan sakının" buyurmuştur. Bu tekrar hakkında
da şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, emri tekid ederek, ona teşvik etmektir. Bu, senin bir kimseye "Acele et, acele et!" demen gibidir. Buna göre senin bu ifâden, "Acele et!" ifâdesinden daha belîğ olur.
b) Cenâb-ı Hak ilk hitabında insanları yaratması ve diğer şeylerle onlara in'âm ve ihsanda bulunduğu için; ikincisinde ise, kendisi adıyla karşılıklı olarak istenildiği için, insanların birbirlerinden istedikleri şeyler tıusussunda takvayı emretmiştir.
c) Cenâb-ı Hak birinci hitapta, "Rabb'inizden"; ikincisinde ise, "Allah'tan ittikâ ediniz" buyurmuştur. "Rabb" terbiye ve ihsana delâlet eden bir lâfızdır. "İlah" ise, O'nun hakimiyetine ve heybetine delâlet eden bir lâfızdır. Binaenaleyh, birincisinde terğib ve teşvike,ikincisinde de terhîb ve sakındırmaya binaen, insanlara sakınmalarını emretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Korku ve ümid ile Rab'lerine duâ ederler" <secde, i6) ve "Umarak ve korkarak bize duâ ederler" (Enbiya. 90) buyurmuştur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: O, seni büyütmüş, sana ihsanda bulunmuştur. Binaenaleyh, O'na muhalefet etmekten sakın; çünkü

22[22] Buhârî, Eymân, 4; Müslim, Eyman, 1-2 (3/1266).
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/315
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/315-316

O, ikâbı şiddetli, azamet ve heybeti yüce olandır. 25[25]

Dördüncü Mesele

Bil ki Allah ve akrabalar adına istemenin şu şekilde olduğu söylenmiştir: Kişinin kendisiyle, başkasından bir şey istemekle söz konusu olan muradını te'kîd ve takviye ettiği; ondan hakkını alacağını veya onun yardımını ve desteğini talep ederken onun şefkatli ve_ merhametli olmasını temin etmek istediği ifâdeler kabilinden olmak üzere "Allah aşkına senden istiyorum" "Allah aşkına, sana halimi arzediyorum" "Allah'ın adına sana yemin ediyorum" denilmektedir. Hamza'nın kıraati mana bakımından açık olup, âyetin takdiri, "Kendisi ve akrabalar adına birbirinizden bir şeyler istediğiniz Allah'dan korkun..." şeklindedir. Çünkü, Arapların âdeti ve örfü, akrabayı zikrederek başkasının şefkatli olmasını talep etmektir. Meselâ onlar, "Allah ve akraba aşkına senden istiyorum" demektedirler. Çoğu kez onlar yalnız akrabayı zikrederek, "Akraban aşkına senden istiyorum" derlerdi. Yine müşrikler Hz. Peygamber'e mektup yazarak, "Allah ve akraban aşkına, bize falan ve falancaları elçi olarak göndermemeni istiyoruz..." demişlerdir. Bu kelimeyi mansûb okumanın anlamı da bu manaya gelir ki takdiri, "Allah'tan ve akrabalardan sakının, ittikâ edin" şeklindedir.
Kâdî şöyle demektedir: "İşte bu durum, bazan aynı lâfızla pekçok farklı mânanın kastedilebileceğine delâlet eden şeylerden birisidir. Çünkü Allah'tan sakınmanın manası, akrabalardan ittikâ etmenin manasından başkadır. Allah'tan ittikâ etmek, O'nun tâatine yaptşıp, günahlardan kaçınma ile olur. Akrabalardan ittikâ etmek ise, onları ziyaret etmek, onlara iyilikte bulunup, ihsan ve ikramda bulunmakla olur." Kadî'nin bu görüşüne şöyle cevap verilebilir: Cenâb-ı Hak belki de bu lafzı iki kere tekrar etmiştir. Bu takdire göre de, bu problem ortadan kalkmış olur. 26[26]

Rahim (Akrabakk) Kelimesinin Mânası

Bazı âlimler, (i^"jJı kelimesinin, nimet manasına olan kelimesinden geldiğini söylemişler, bu görüşlerine de Hz. Peygamberin şu hadisini delîl olarak getirmişlerdir: O şöyle buyurmuştur: "Allahu Teâlâ şöyle buyurur: "Ben, Rahmanım; o ise "Rahim" dir. Onun ismini kendi ismimden çıkarttım, türettim."27[27] Bu teşbihin münasebet noktası, bu halin bulunmasından dolayı, insanların birbirlerine karşı merhametli olmasıdır. Bazıları da bu ismin bulunmasıyla in'âmda bulunmanın tahakkuk ettiği kelimesinden müştak olduğunu ve bunun asıl olduğunu söylemişlerdir. Diğer bazıları da, bu iki kelimenin her biri başlıbaşına bir asıldır; bu gibi şeylerde tartışmak *se, birbirine yakın neticeler verir. 28[28]

Altıncı Mesele

Âyet, Allah aşkına bir şey istemenin caiz olduğuna delâlet etmektedir. Mücahid, İbn Ömer'den Hz. Peygamber
(s.a.s)'in "Kim sizden Allah hakkı için bir şey isterse, ona veriniz"29[29]dediğini rivayet etmiştir. Berâ İbn Azıb'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ın Resulü bize yedi şeyi emretmiştir ki, bunlardan bir tanesi de "vemini yerine getirmek"tir. 30[30]

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/316
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/317
27[27] Müsned, 1/194.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/317
29[29] Ebu Davud. Zekat, 38 (2/128); Nesâî, Zekat, 72 (5/82).
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/318

Sıla-i Rahm'in Önemi

HakTeâlâ'mn, "akrabalar" sözü, akrabanın hakkının büyük ve saygıya değer olduğuna ve sıtâ-i rahmi kesmemeyi tekîd ettiğine delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Demek, idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız hem yeryüzünde fesad çıkaracak, akrabalık münasebetlerinizi bile parçalayıp keseceksiniz, öyle mi?" (Muhammed, 22): "Onlar bir mü'min hakkında ne bir yemin (buradaki kelimesinin akrabalık bağı olduğu söylenmiştir) ne de bir vecibe, hak hukuk gözetmezler" (Tevbe, ıojî "Rabb'in, "Kendisinden başkasına kulluk etmeyin ve ana ve babaya da iyi muamele edin" diye hükmetti" (isrâ,23)ve "Allah'a ibâdet edin, O'na hiçbir şeyi eş koşmayın. Anaya babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara... iyilik edin" (Nisa, 36) buyurmuştur. Abdurrahman İbn Avf'tan Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allahu Teâlâ şöyle buyurur: "Ben, Bamânım; o ise "Rahim"dir. O'nun ismini kendi ismimden çıkardım. Kim o ilgiyi devam ettirirse, ben de ona olan ihtimamımı devam ettiririm. Kim akrabasıyla münasebetini keserse, ben de onunla olan münasebetimi keserim'.31[31]

Ebu Hureyre'den Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Kendisiyle Allah'a itaat edilip de, sevabı akrabayı ziyaret etmenin sevabından daha çabuk verilen hiçbir şey yoktur. Yine, kendisiyle Allah'a isyan edilip de, ikâbı haddi aşma ve yalan yemin etmenin ikâbmdan daha çabuk verilen hiçbir amel de yoktur."32[32]

Enes'den de, Hz. Peyagamber (s.a.s)'in, şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Muhakkak ki, sadaka ve süa-i rahim sebebiyle Allah, ömrü uzatır; yine onlar sebebiyle Allah sû-i hatimeden korur, ve onlar vesilesiyle sakınılan ve istenmeyen şeyleri defeder."33[33]

YineHz. Peygamber(s.a.s): "Sadakanmen üstünü, kâşth olan akrabana verdiğindir"34[34] buyurmuştur. Buradaki, kelimesinin, düşman manasına geldiği söylenmiştir. Böylece kitap ve sünnetin delaletiyle sıla-i rahmin vacip olduğu ve onun vesilesiyle mükâfaata nail olunacağı sabit olmuş olur. 35[35]

Kölelerin Hürriyete Kavuşma Sebebi Olarak Akrabalık

Sonra, Ebu Hanife (r.h)'nin mezhebinde olanlar, bu kaideye şu iki meseleyi de dayandırmışlardır:

a) Bir kimse kardeşi, kızkardeşi; amcası teyzesi gibi akrabalarına köle ve cariye olarak mâlik olursa, onlar hemen âzâd edilir. Çünkü mülkiyyet devam edecek olsa, icmâ sebebiyle, onların kendisine hizmet etmesini istemek helâldir. Ancak ne var ki, onların kendisine hizmet etmesini istemek, sıla-i rahmi inkıtaya uğratacak bir vahşettir. Bu ise, bu asla binâen, haramdır. Binâenaleyh, mülkiyyetin devam etmemesi gerekir.

b) Yakın akrabaya (nikâhı yakın olan akrabaya) yapılan bağıştan rücû olunmaz. Çünkü bu hibeden rücû, sıla-i rahmi inkıtaya uğratmaya sebebiyet veren bir vahşettir. Binaenaleyh, bunun caiz olmaması gerekir. Bu iki mesele hakkındaki söz, hilâfiyyat kitaplarında geçmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak bu âyeti, bir vâ'ad bir vaîd; bir terğîb ve bir terhîb olacak bir cümle ile bitirerek "Çünkü Allah sizin üzerinizde tam bir gözeticidir" buyurmuştur, kelimesi, "Senin bütün fiillerini gözetleyen, muhafaza eden" anlamına gelmektedir. Sıfatı ve vasfı böyle olan kimseden sakınılması ve ondan bir şeyler umulması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hak, kendisinin sırları ve en gizli olan şeyleri bildiğini beyân etmiş olmaktadır. O, böyle olunca da kişinin,

---

31[31] Benzeri hadis: Buhârî, Edeb, 13; Tirmizi, Birr ve Sıla, 16 (4/324).

32[32] Tirmizi, Kıyame, 57 (İV/665).

33[33] Tirmizî, Zekât, 28 (IH/52).

34[34] Dârimî. Zekât, 38 (1/397); Müsned, 3/402.

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/318-319

yaptığı ve yapamadığı her şey hususunda (O'ndan) sakınması ve korkması gerekir. 36[36]

Bu Sürede Farz Kılınan Bazı Mükellefiyetler

"Yetimlere mallarını verin. Temizi murdara değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza (katarak) yemeyin. Çünkü bu, muhakkak ki büyük bir günahtır" (Nisa, 2).
Bil ki, Cenâb-ı Hak bu sûreye, kuluna, Allahu Teâlâ'nın emir ve tekliflerine boyun eğmesinin, O'nun gazabına sebebiyet verecek şeylerden de sakınmasının farz olduğuna delâlet eden hususları zikrederek başlayınca, bundan sonra da kısım kısım mükellefiyetleri açıklamaya başlamıştır. 37[37]

Yetimin Hakkını Gözetmek

Birinci çeşit teklif: Bu, yetimlerin mallarıyla ilgili olan tekliftir ki, işte bu âyetin konusu da budur. Allah Teâlâ, önceki âyette sıia-i rahmi tavsiye buyurduğu gibi, bu âyette de yetimlerin haklarına riâyeti tavsiye etmiştir. Çünkü yetimler, kendilerinin işlerini görecek bir kefil ve üzerlerine titreyecek bir hâmî bulunmayan bir hale düşmüşlerdir. Böylece onların durumları, ya anne ve babası veyahut da yakın akrabası olması sebebiyle, kendilerinin başını okşayan ve onlara şefkat edecek birileri bulunan kimselerin hallerinden ayrılmıştır. Böylece de Cenâb-ı Hak, "Yetimlere mallarını verin" buyurmuştur. Âyette birkaç mesele vardır: 38[38]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Yetim, babaları ölmüş, böylece de babalarından ayrı kalmış kimselerdir. Binâenaleyh, yetimliğin manası, tek kalmak demektir." Nitekim, "(tek kalmış kum tanesi(?) ve "Eşsiz İnci" denilmektedir. İnsanlarda yetimliğin baba tarafından; hayvanlarda yetimliğin ise, ana tarafından olduğu söylenmiştir." Keşşaf sahibi sözüne devamla şöyle demektedir: "Esasen bu isim, babalardan ayrılık devam ettiği için, büyüğe de küçüğe de verilir. Ancak ne var ki örfde bu isim, henüz buluğa ermemiş kimselere tahsis edilmiştir. Böyle bir kimse, işlerini görme hususunda, kendisine kefalet eden bir kefile ve işlerini yerine getiren bir kayyime muhtaç olmayacak bir duruma gelince, o kimseye artık yetim denilmez. Kureyş, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ebu Talib in yetimi" diyorlardı. Onların bu sözü, ya kıyastan ötürü, veyahut da Hz. Peygamber'in kadr-ü kıymetini düşürmek için, O'nun amcasının evinde büyüyen bir çocuk iken üzerinde bulunduğu hali anlatmak içindir. Hz. Peygamber'in, "Bulûğa erdikten sonra yetimlik yoktur"39[39] ifadesi, kelimenin kullanılışını değil, şer'î durumu öğretmektedir. Yani, kişi bulûğa erdiği zaman, ona küçük çocuğun hükümleri tatbik edilmez.
Ebu Bekr er-Razî, "Ahkâmu'l-Kur'ân"ında, dedesinin İbn Abbas'a, "yetim ne demektir? Yetimlik ne zaman sona erer?" diye bir mektup yazdığını, İbn Abbas'ın da ona, "Onun rüşdü ve rüşde erdiği görüldüğü zaman, onun yetimliği sona erer" şeklinde cevap verdiğini nakletmiştir. Rivayetlerin birinde de şu yer almaktadır: "Bir kimse, sakalını tutsa dahi, henüz onun yetimliği sona ermez." Böylece İbn Abbas, o kimsenin rüşdü görülmediği zaman, buluğa erdikten sonra bile o kimseye yetim sıfatının verilebileceğini haber vermiştir. Ebu Bekr şöyle demektedir: "Kocasından ayrılan kadına "yetim" denebilir." Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), buyurmuştur. Yani, "Kocasız kalan yetim kadın İle nikahı hususunda müşaverede bulunulur.."40[40] Buradaki kadından, baliğa olduğu halde izin istenmiştir (Yani, bâliğa olduğu

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/319
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/320
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/320
39[39] Ebu Dâvud, Vesâyâ, 9 (3/115).
40[40] Ebu Davud, Nikâh, 23 (2/231); Maksad: "evleneceği zaman onun görüşü alınır" demektir Tirmizî, Nikah, 19 (3/417).

halde yetim vasfı ona verilebilmiştir). Nitekim şâir:
"Muhakkak ki kabirler, bekârları, yetim ve dul olan kadınlarla nikahlıyor."
Şu söylediklerimizden çıkan netice; "yetim" vasfının, lügat bakımından hem küçük hem de büyük yaşta kimseler için, örfte ise sadece küçük yaştakiler için kullanıldığıdır. 41[41]

Yetim Kelimesinin Cemi Hakkında

Burada şöyle bir soru vardır: "Yetim" kelimesi, nasıl "yetâmâ" şeklinde cemi yapılmıştır. Halbuki yetîm, fan
veznindedir ve fail vezninde olan kelimeler, ve (hasta, hastalar; ölü ölüler; yaralı yaralılar) kelimelerinde olduğu gibi, vezni üzere cemîlenir. Keşşaf sahibi, bu hususta şu iki izahın yapıldığını söylemiştir:
a) Şöyle denilebilir: "Yetim" önce şeklinde; daha sonra da vezninde şeklinde cemilenmiştir. Nitekim "esîr", "esrâ" (esirler) ve "esârâ" "üsârâ" (esirler) kelimesinde olduğu gibi...
b) Şöyle de denilebilir: "Yetîm" kelimesinin çoğulu "yetâim"dir. Çünkü "yetim", sahip ve fâris (atlj) gibi isimlerdendir. Sonra "yetâim" kelimesi, "yetâmâ" şekline dönüşmüştür.Kaffâl (r.h), bu kelimenin "nedîm", "nedâmâ" (pişman olanlar) kelimesi gibi, "yetîm" "yetâmâ" şeklinde; "şerîf", "eşraf" kelimesi gibi de, "yefîm" - "eytâm" şeklinde cemîlenebileceğini söylemiştir. 42[42]

Yetimin Mâlı Kaç Yaşında Verilir?

Burada ikinci bir soru da şudur: Biz, "yetîm" isminin, küçük yaşta olanlara verilebileceğini söyledik. Binaenaleyh ona, yetîm sayıldığı müddetçe malını kendisine teslim etmek caiz olmaz. O, malı kendisine verilecek kadar büyüyünce de ona yetîm denmez. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, 'yetimlere mallarını verin" buyurmuştur? Bu soruya şu iki şekilde cevap verilir:
1- "Buradaki yetimden murad, buluğa ermiş ve büyümüş kimselerdir" deriz. Sonra verdiğimiz bu manayı şu iki bakımdan izah ederiz:
a) Hak Teâlâ, onları bu kelimenin lügat manasına göre "yetim" diye adlandırmıştır.
b) Allah, her nekadar o anda yetim olmasalar bile, yetimlik çağını henüz geçmiş oldukları için onları "yetim" diye adlandırmıştır. Bu, Allah Teâlâ'nın "Büyücüler, derhal secde ediciler olarak yere kapandılar" (Şuara, 46) âyetinde olduğu gibidir. Yani, "Secde etmezden önce büyücü olan o kimseler..." demektir. Yine Cenâb-ı Hak, "İddetlerini bitirdiler m/, artık onları ya tutun..." (Bakara.231)âyetinde, iddetin bitimine yaklaşma halini, "iddetin bitimi" diye ifâde etmiştir. Bu âyetteki yetimlerden muradın, buluğa ermiş kimseler olduğuna, "Artık onlara mallarını teslim ettiğiniz zaman, karşılarında şahid bulundurun" (Nisa, 6) âyeti de delâlet etmektedir. Bulûğdan önce şahid bulundurmak yerinde olmayıp, ancak bulûğdan sonra doğru olur.
2- Buradaki "yetim" kelimesi ile küçüklerin kastedilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu manaya göre de âyeti şu iki şekilde izah ederiz:
a) Âyetteki "verin" kelimesi, bir emirdir. Emirler, geleceği de içine alırlar. Binâenaleyh bunun manası, "şu anda yetim olan o çocuklara, bu sıfatları gittikten sonra onlara mallarını verin" şeklinde olur. Bu izaha göre bir çelişki söz konusu olmaz.
b) Bu, "Yetimlere, yetimlikleri döneminde nafaka ve giyimlerini karşılayacak nisbette ihtiyaçları kadar şeyi verin" demektir. Bu mananın sağladığı fayda şudur: Onlar küçük iken, onlara mallardan harcamanın caiz olmayacağı sanılabilir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bu emirle bunun mübahlığım beyan etmiş olur. Fakat bu manaya göre de şu problem ortaya çıkar: Eğer bu ifâdeden maksad bu olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, "mallarından" (bir kısmını) verin" derdi. Allah, onlara bütün mallarını vermeyi emrettiğine göre, bu mana düşer. 43[43]

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/320-321
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/321-322
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/322

Yetimin Malı Hakkındaki Âyetin Nüzul Sebebi

Ebu Bekir er-Râzi, Ahkâmu'l-Kur'ân'ında, Hasan el-Basrînin şöyle dediğini nakletmiştir: "Yetimlerin malları hakkında bu âyet nazil olunca, ashâb, onların mallarını kendi mallarıyla birlikte tutmayı uygun görmemiş ve onları kendi mallarından ayırmışlardı. Onlar bu hususu Hz. Peygamber (s.a.s)'e şikayet ve arzedince Cenâb-ı Hak, "Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onları yararlı ve iyi bir hale getirmek hayırlıdır. Şayet kendileri İle bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerimizdir..." (Bakara. 220) âyetini indirmiştir. Ebu Bekir er-Râzi şöyle demiştir: "Ben, bunun râvinin bir hatası olduğunu sanıyorum. Çünkü bu âyetten maksad, yetimlere bulûğa erdikten sonra matlarını vermektir. Râvi bunu başka bir âyetle karıştırmıştır."
Sa'id İbn Cübeyr, İbn Abbas (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir:'Cenâb-ı Hak, "Yetim, erginlik çağına erinceye kadar malına yaklaşmayın, ancak bunun en iyi bir suretle olanı müstesna..." (Isra.34)ve "Gerçekten, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler.." (Nisa, 10)âyetlerini indirince, uhdesinde yetim bulunan herkes varıp yetimin yiyeceğini kendi yiyeceğinden, içeceğini de kendi içeceğinden ayırmışlardı. Ama bu durum, yetimlere çok güç ve zor gelmişti. Böylece yetimler bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlatınca, Hak Teâlâ, "Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onları yararlı ve iyi bir hale getirmek hayırlıdır. Şayet kendileri ile bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerimizdir.." (Bakara. 220) âyetini indirdi. Böylece de ashâb, bu durumda onların yiyeceklerini kendi yiyeceklerine, içeceklerini de kendi içeceklerine karıştırdılar."
Müfessirier bu hususta doğru olanın şu olduğunu söylemişlerdir: Bu âyet, yanında yetim ve zengin bir yeğeni olan Gatafan kabilesinden bir kimse hakkında nazil olmuştur. Çocuk bulûğa erince malını istemiş, amcası ise malını vermemişti. Bunun üzerine her ikisi de Hz. Peygamber'e müracaat etmişlerdi. İşte bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil oldu. Amcası bu âyeti işitince, "Allah'a ve peygambere itaat ettik. Büyük günah işlemekten Allah'a sığınırız" demiş ve malını ona teslim etmiş; Hz. Peygamberde: "Kim, nefsinin cim-liğiriden korunur ve bu şekilde Rabb isine itaat ederse, o yurduna (yani cennetine) konar" buyurur. Çocuk malını teslim alınca, onu Allah yolunda infak etmiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Mükâfaatsabitoldur günah ise kaldı" buyurmuştur. Bunun üzerine orada bulunanlar, "Ya Resûlallah, andolsun ki mükafaatın sabit olduğunu anladık, fakat şu çocuk malını Allah yolunda infâk ettiği halde, geriye günah ve mesuliyet nasıl kalır?" deyince O, "çocuğun mükafaatı sabit oldu, fakat babasmdaki mesuliyet ve günah devam ediyor" buyurmuştur. 44[44]

Beşinci Mesele

Ebu Bekir er-Râzî bu âyeti, yirmibeş yaşından sonra sefih (aklı kıt) olanın "hacr" altına alınamayacağına hüccet getirmiş ve şöyle demiştir: Çünkü, âyetteki "yetimlere mallarını verin " emri, mutlak bir emir olup, sefih olanı da içine alır. İster rüşdü görülsün, isterse görülmesin, âlimler bu yaştan önce rüşdün görülmesinin, malın ona verilmesinin vacip olmasında şart olduğuna ittifak ettikleri için, yirmibeş yaşından öncesi için bu âyetle amel edilmemiştir. Bu ittifak, yirmibeş yaşından sonrası için yoktur. Binâenaleyh âyetin emrini, bu yaştan sonrası için zahirî manasına göre almak gerekir.
Âlimlerimiz (Şafiî fakihleri), ona şu şekilde cevap vermişlerdir: Bu âyet, âmmdır. Çünkü Allah Teâlâ bu âyette yetimlerden genel olarak bahsetmiştir. Daha sonra yetimler, "Yetimleri deneyin" (Nisa, e> ve "Mallarınızı sefihlere (akılsızlara) vermeyin.." (Nisa. 5) âyetleri ile daha iyi anlatılmışlardır. Allah Teâlâ bu iki âyetle yetimler aklı kıt olduklarında, onlara mallarını vermeyi haram kılmış (ve böylece umûmi hükmü, tahsis etmiştir). Hâs olan âyetin âmm olan âyetten önce geleceğinde şüphe yoktur.

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/323

Sonra Cenâb-ı Hak, "Temizi, murdara değişmeyin" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 45[45]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, âyetteki "değişmeyin" sözünün "değiştirmeyi istemeyin" manasında olduğunu; "tebebddül" masdarının, "istibdat" manasına kullanılmasının pek nâdir olmadığını, nitekim isti'cal (acele etmesini istemek) manasına, "ta'accül" kelimesinin ve isti'hâr (gecikmesini istemek) manasına, "te'ahhur" kelimesinin kullanıldığını söylemiştir. Vahidi (r.h) de, birisi birşeyi birşeyin yerine aldığı zaman, denildiğini söylemiştir. 46[46]

"Kötüyü İyiye Değişmeyin" Buyruğu Ne Demettir?

Âyette bahsedilen değişmenin nasıl olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
Birinci izah: Ferrâ ve Zeccâc şöyle demektedir: "Size haram olan yetim mallarını, helâl kazançlarınız ve Allah'ın
yeryüzüne saçılmış rızıklarından sizin için mubah kılınmış helâl mallarınızla değiştirip de, o haramı helâl yerine yemeyiniz."
İkinci izah: "Kötü, murdar olan işi, yani yetimlerin mallarını (kendi mallarından) ayırma işini, onları koruyup muhafaza etmek demek olan güzel ve temiz işle değiştirmeyin." Bu, ekseri âlimlerin görüşüdür. Çünkü yetimlere velayet eden kimseler, onun malının iyisini alıp, yerine kendisinin daha kötü mallarını koyuyor, kendi kötü malını, yetimin iyi malı ile; kendi zayıf malını, yetimin semiz malı ile değiştiriyorlardı. Keşşaf sahibi bu açıklamayı tenkid ederek, "Bu şekilde yapma, bir tebeddül (değişme) değil, tebati (değiştirmedir. Ancak o kimsenin kendi arkadaşlarından birine cemile olsun diye, yetimin parasıyla onun zayıf malını, semîz mal yerine alması (değiştirmesi) müstesna" demiştir.
Üçüncü izah: Bu tebeddülün manası şudur: Onlar, daha sonra yerine koymak üzere yetimin malını yiyorlardı. Bunda da iyiyi kötü ile değiştirme oluyordu.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Onların mallarım kendi matta-larmıza (katarak) yemeyin" buyurmuştur. Bu ifadenin iki izah şekli vardır:
a) Bunun manası, "infâk ederken onların mallarını kendi mallarınıza katmayınız; sonra, kendisinden faydalanmanın helalliği hususunda kendi mallarınızla onların mallarını birbirinden ayıramazsınız.." şeklindedir.
b) Âyetteki edatının (harfi ceninin), (ile) manasında olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kim?" (âı-i imran, 52) buyurmuştur; yani Allah'la beraber" demektir. Ancak birinci görüş daha doğrudur.
Şunu bil ki, Allahu Teâlâ burada her ne kadar "yemek" işini zikretmişse de, bundan murad çalıştırmak, tasarrufta bulunmaktır. Çünkü, yetimin malını yemek nasıl haram ise, bunun gibi bu mallan yok edecek olan diğer tasarruflar da haram kılınmıştır. Bunun delili ise, malda yenilmesi uygun olmayan şeylerin bulunmasıdır. Böylece, yemek fiilinden muradın, tasarrufta bulunmak olduğu sübut bulmuş olur. Cenâb-ı Hak burada yemek fiilini zikretmiştir, çünkü tasarrufun büyük bir kısmı yemek için yapılır.
Eğer, "Cenâb-ı Hak önceki ifâdede haksız yere yetimlerin mallarını yemeyi haram kılınca, buna o malların tek başına ve başka mallarla beraber yenilmesinin haramlığı da dahil olmuştur. O halde, o malların, kendi mallarıyla yenilmesinin tekrar yasaklanmasının manası nedir?" denilirse, deriz ki:
Çünkü veliler, Allah'ın kendilerini nzıklandırmış olduğu helâl malları sebebiyle, yetimlerin mallarına muhtaç olmadıkları halde, bununla beraber yine de onlar yetimlerin mallarına göz dikiyorlardı. Bu sebeple de bu kabahat daha çirkin.oluyor ve daha fazla kınama

---

[45] 45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/324
[46] 46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/324

gerekiyordu. 47[47]

Hûb Kelimesinin İzahı

Allah Teâlâ bundan sonra, yetimlerin mallarını, hangi haram cihetten olursa olsun, yemenin büyük bir günah olduğunu bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: "Çünkü bu, muhakkak ki büyük bir günahtır." Vahidî (r.h.) şöyle demiştir: Buradaki kinayeli ifâde, yemek fiiline râcidir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "yemeyin" buyruğu, yemeye; "günâh" kelimesi de, büyük günaha delâlet etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Eyyûb'un annesini boşaman günahtır (Ey Ebu Eyyûb)."48[48] "Bunun gibi, ve ifâdeleri de, isim ve masdarda üç okuyuş şeklidirler. Ferra şöyle demiştir: şeklindeki okuyuş Hicazlıların, şeklindeki okuyuş da Temimtilerindir. Her ikisinin manası da, (günah)tır." Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Rabbim, tevbemi kabul buyur;günahımı ise yıka, ant'.' 49[49]Keşşaf sahibi, kelimeleri tıpkı (söz, ifâde, görüş) kelimeleri gibidir" demiştir. Kaffâl ise, "kelimenin aslı, acı ve eziyyet duymak anlamına gelen kelimesinden gelmektedir. Binâenaleyh, kelimesi, irtikâb edenin, kendisinden bir acı duyacağı şeyi irtikâb edip yapmasına denilir" demiştir. Basralılar ise şunu söylemiştir: "Hâ harfinin fethasıyla olmak üzsere kelimesi masdar, hâ harfinin ötresiyle kelimesi de isimdir. kelimesi ise, "binâ-i merre" dir. Sonra bu kullanışlar, ras)' (kelâm, söz, ifâde) kelimesinde olduğu gibi birbirine karışmıştır. Çünkü, kelimesi bir isim iken, sonra, as "Muhakkak ki ona öyle bir söz söyledim ki..." denildiğinde aynı kelime bu sefer masdar olmuştur." Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Hasan el-Basrî bu kelimeyi şeklinde okumuştur. Yine bu kelime, şeklinde de okunmuştur. 50[50]

Kist, İksat Kelimelerinin İzahı

"Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsamz..." (Nisa, 3).
Şunu bil ki bu, Cenâb-t Hakk'ın bu sûrenin başında zikretmiş olduğu hükümlerin ikinci nev'idir: Bu da, nikâhlar hakkındaki hükümdür. Bu âyette birkaç mesele bulunmaktadır: 51[51]

Birinci Mesele

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: kelimesi, adaleti yerine getirmek manasındadır. Bir kimse âdil olduğu zaman, denilir. Cenâb-t Hak da şöyle buyurmuştur: olun, Allah âdil olanları sever" (Hucurât, 9). Aynı kökten gelen kelimesi ise, âdil ve insaflı olmak demektir. Bununla ilgili olarak da Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olunuz.." (nis, 135). Zeccâc şunu söylemiştir: "Gerek kelimesinin, gerekse kelimesinin aslı, pay ve nasîb anlamına gelen kelimesinden gelmektedir. Araplar, "zulmetti ve haksızlık yaptı" anlamında dedikleri zaman, bununla şunu demek isterler:* Arkadaşına düşen pay ve nasîb hususunda, ona zulmetti." Görmez misin ki Araplar, payına ve hissesine mukabil onu yendim, ait ettim anlamında olmak üzere demektedirler. İşte böylece kelimesi, "zulmetti, haksızlık yaptı, yendi galip geldi" gibi manalarda kullanılmaya başlamıştır. Yine Araplar dedikleri zaman, onların bundan muradı, o kimsenin adalet ve hakkaniyet sahibi olduğudur. Böylece kelimesi bir kimse, sözünde, fiilinde ve yemininde insaflı davranıp hakkını verdi, âdil oldu anlamlarında kullanılan fiili gibi kullanılmaya başlanmıştır. 52[52]

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/324-325
48[48] Itırı Esîr, Nihâye, 1/455.
49[49] İbn Mâce, Ouâ, 2 (2/1259); Tirmizî, Deavât, 103 (5/554).
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/325-326
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/326
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/327

Ayetinin Nûzül Sebebi

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Adâlet gerine getirememekten korkarsanız.." buyruğu bir şart; "Sizin için helâl olan kadınlardan., nikâh edin" sözü de şartın cezası ve karşılığıdır. Bu ceza ve karşılığın bu şarta nasıl taalluk ettiğinin mutlaka açıklanması gerekmektedir. Müfessirlerin bu konuda birkaç izah şekli bulunmaktadır:
a) Urve'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Aişe (r.anha)'ye, "Eğer yetimler hakkında adaleti yerinegetiremfyeceğinizden korkarsanız.." âyetinin manası nedir? diye sorunca, o şöyle dedi: "Yeğenim! bu yetim kızdır.. O, velîsinin evinde bulunur, velisi onun malına ve güzelliğine kapılır. Ancak ne var ki, en düşük bir mehirle onu kendine nikahlamak ister. Sonra onu kendine nikahlayınca, onu kendisine karşı müdafaa edecek ve kötülüğünü ondan savuşturacak bir kimsenin bulunmadığını bildiği için, ona adî bir şekilde davranır. İşte bunun için Cenâb-ı Hak, "Eğer, nikahladığınız zaman yetimlere zulmetmekten korkarsanız, onların dışında size helâl olan kadınlardan nikahlayınız" buyurmuştur. Hz. Aişe sözüne devamla şöyle demiştir: Sonra insanlar, bu âyetin peşinden, yetimler hakkında Hz. Peygamber'den fetva istediler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki: "Onlara dair fetvayı Allah veriyor: Kitapta yetim kadınlar hakkında size okunan..." (Nisa, 127) âyetini inzal buyurmuştur. Buradaki, "kitapta, yetim kadınlar hakkında size okunan..." ifâdesinden murad, bu âyetteki "Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız" <Aı-» imran, 3) ifadesidir."
b) Yetimler hakkında olan ve onların malını yemenin büyük günah olduğunu ifâde eden önceki âyet nâzit olunca, yetimlerin velileri, yetimlerin haklarında adaleti terk-etmeleri sebebiyle kendilerine bir günahın isabet etmesinden korktular, bu sebeple de onları velayetlerine almaktan kaçındılar. Bazan onlardan bir kimsenin nikâhı altında on veya daha fazla kadın bulunuyor, onlarsa oniartn haklarını yerine getiremiyor, aralarında adaleti yerine gevremiyorlardı. Bundan dolayı onlara, "Eğer yetimlerin haklarında adaleti yerine getirememekten korkup, onlara velî olmaktan çekmiyorsanız, aynı şekilde bütün kadınlara da âdil davranmamaktan korkun ve hanımların sayısını azaltın. Çünkü, onun bir benzerini işlerken, bir günahtan sakınan veya ondan tevbe eden kimse, hiç sakınmamış gibidir" denilmiştir.
c) Onlar, yetimleri velayetlerine almaktan sakınıyorlardı. İşte bundan dolayı onlara şöyle denilmiştir: "Yetimler hakkında korkuyorsanız, zinadan da sakının. Öyleyse, kadınlardan size helâl olanları nikahlayın ve haram olan kadınların etrafında dolaşmayın."
d) İkrime'den rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Bir adamın yanında hem hanımları, hem de yetimler bulunurdu. Kendi malını hanımlarına harcayıp, hiç malt kalmayarak muhtaç duruma düşünce, bu sefer hanımlarına yetimlerin mallarını harcamaya başlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Zevceler çok olduğu zaman, eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkars&nız, biliniz ki bu korkunun yok olması için, dörtten fazla kadın nikahlamanız size haram kılınmıştır. Dört kadının hukukuna riâyet edememekten de korkarsanızr o zaman bir kadın katidir" buyurmuştur. Allahu Teâlâ burada fazla tarafı, yani dördü; eksik tarafı, yani biri zikretmiştir. Böylece de, bu iki sayı arasındaki sayılara dikkati çekmiş ve adeta, "Eğer dörtten korkarsanız üç; üçten korkarsanız iki; ikiden korkarsanız bir hanım size yeter" demiştir. Bu, en uygun görüştür. Buna göre Allah Teâlâ, çok kadınla evlenmesi halinde daha fazla harcamada bulunmak zorunda kalacağından, bu sebeple de yetimin malına el uzatması muhtemel olacağından, veliyi çok kadınla evlenmekten sakındırmıştır. 53[53]

"Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâh edin. Şayet adalet yapamıyacagıntzdan korkarsanız, o zaman bir (tane ile) yahut mâlik olduğunuz câriye

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/327-328

(ile yetinin). Bu, sizin için eğrilip sapmamanıza daha yakındır" (Nisa, 3).
Bu âyetle ilgili birçok mesele vardır: 54[54]

Evlenmenin Hükmü: Farz Veya Mendub Olup Olmadığı

Ashâb-ı Zahir (âyet-i kerimenin zahirine tutunanlar), nikâhın vacip olduğunu söylemişler ve bu âyete tutunmuşlardır. Onlara göre bu böyledir, çünkü "nikâh edin" sözü bir emirdir. Emrin zahiri ise vücûb ifâde eder. İmam-ı Şafiî ise, nikâhın vacip olmadığının beyân edilmesi hususunda Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yeüremezse, o halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min cariyelerinizden (alsın). Allah sizin imanınızı çok iyi bilendir. Birbirinizden meydana gelmişsinizdir. O halde, fuhuşta bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere, onları sahiplerinin izniyle, kendinize nikahlayın. Mehirlerini de, güzellikle onlara verin. Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtikâb etti mi, o zaman onlara hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı (verilir). Bu, içinizden sıkıntıya düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır" (Nisâ..25) âyetine tutunmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, bu durumda evlenmeyi terketmenin, onu yapmaktan daha hayırlı olduğuna hükmetmiştir. Bu, nikâhın vacip ve farz olması bir tarafa, rrtendûb bile olmadığına delâlet eder. 55[55]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, "Size helâl olan şey..." buyurmuş, "Size helâl olan kimse..." buyurmamıştır. Bunun birçok sebebi vardır:
a) Allah Teâlâ, bununla cinsi kastetmiştir. Meselâ sen, "Yanında ne var?" dediğin zaman, muhatabın "Bir adam veya bir kadın" der. Bu sorunun manası, "Yanında olan şey, yanında bulunan hakikat nedir?" demektir.
b) kelimesiyle onun sılası, masdar takdirinde olup, buna göre ifâdenin takdiri, "Kadınlardan helâl olanları nikahlayın" şeklindedir.
c) ve kelimeleri, çoğu kez birbirlerinin yerine kullanılırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Semâya ve onu bina edene yemin olsun" (şems, s) ve "Ve siz de, benim taptığıma tapıcılar değilsiniz" (Kmîm, s> buyurmuştur. Ebu Amr İbnu'l-Ala şunu söylemiştir: "Gök gürültüsünün kendisini teşbih ettiği o varlığı (Allah'ı) tenzih ederim.." Cenâb-ı Allah da. "Onlardan, karnı üzere yürüyen vardır" {Nûr,) buyurmuştur.
d) Allah Teâlâ, kadınları gayr-i âkiller mertebesine indirmek için yi zikretmiştir Cenâb-ı Hakk'ın, "Ancak ne var ki zevcelerine yahut sağ ellerinin sahip olduğu (cariyelerine) karşı (olan durumları) müstesna... (Mümınun, 6) âyeti de bu kabildendir. 56[56]

Üçüncü Mesele

Vahidî ve Keşşaf sahibi şöyle demişlerdir: "Âyetteki "Sizin için hoş olanlar.." ifâdesinin manası "Size helâl olan kadınlardan" şeklindedir. Çünkü kadınlardan, nikahı haram ofanlar vardır. Onlar da, "Size anneleriniz, kızlarınız.... hararr. kılındı" (Nisa, 23) âyetinde zikredilen kadınlardır. Bence bu görüşü bir tetkik edip düşünmek lâzım. Çünkü biz, âyetteki "Nikâh edin" ifâdesinin, mübahhk ifâde eden bir emir olduğunu açıklamıştık. Binaenaleyh, eğer ifâdesinden murad. "Sizin için helâl olan kadınlar" manası olsaydı, âyet "Nikâhı size mubah olanlar nikâh etmenizi size mubah kıldım" cümlesi yerinde olurdu. Bu ise, âyeti bir mana ifâde etmekten çıkarır. Aynı şekilde, onların söylediği manaya hamletmemiz durumunda âyet mücmel olur. Çünkü, âyette helâllik ve mübahlığın sebepler zikredilmeyince âyet mücmel olmuş olur. Ama biz âyetteki *->Ü? U ifâdesini, nefsir hoşlandığı ve kalbin meylettiği kadınlar manasına alırsak, bu durumda âyet umum' olup, tahsis edilebilir. Usûlü fıkıhta sabit olan bir kaideye göre, icmal ile tahsis durumu arasında bir tearuz meydana gelirse, mücmelliği kaldırmak evlâdır. Çünkü tahsis edilmiş olan âmm ifâde, tahsis edildiği yerin dışında da hüccettir. Mücmel ifâde ise kesinlikle hüccet olamaz. 57[57]

---

[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/329
[55] 55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/329
[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/329-330

Sayı Sıfatlarının Gayr-ı Munsarif Olması

Dördüncü kaide: "İkişer, üçer, dörder" ifâdesine gelince, bunun manası, "iki iki, üç üç, dört dört" demektir. Bu kelimeler gayr-i munsariftirler Bunların gayr-i munsarif olmalarının izahı ise iki şekildedir:

a) Bunlarda iki husus bir araya gelmiştir ki bunlar da "idi" ile "vasf'tır. İdi (muadil olma), senin bir kelimeyi zikredip onunla başka bir kelimeyi murad etmendir. Nitekim sen, dersin, bununla ve kastedersin. Burada da böyledir; sen de (ikişer) sözünle "iki iki" mânasını kastedersin; böylece de kelimesi, ma'dûl bir kelime olmuş olur. Bu kelimenin sıfat olmasına gelince; bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "ikişer, üçer, dörder kanatlı.. ."(Fatır. ^âyetidir. Bu âyette geçen kelimesinin bir vasıf olduğunda şüphe yoktur.

b) Bu kelimelerde iki udûl söz konusudur. Çünkü, yukarda beyan ettiğimiz gibi bunlar asıllarından değiştirilmiş (ma'dûl)tir; aynı zamanda da tekrardan udûl edilmiş, tekrar yapılmamıştır. Çünkü sen meselâ kelimesiyle, sadece "iki" veya "iki iki" manasını kastedersin. Sen, "Bana iki veya üç kişi geldi" dediğin zaman, bundan maksadın, sadece bu sayıdaki kimsenin geldiğini söylemektir. Ama, "Bana topluluk ikişer ikişer geldi" dediğin zaman, onların geliş şekillerinin iki iki olduğunu ifâde etmiş olursun. Binaenaleyh, bu lâfızlarda, iki çeşit sayının meydana geldiği sabit olmaktadır. Öyleyse bu lâfızların gayr-i munsarıf olmaları gerekir. Çünkü bir isimde, iki sebep beraber bulunduğunda, bu durum o ismin gayr-i munsarif olmasını gerektirir. Zira bu kelime, bu sebeple her iki tarafın da yerine geçer, böylece de fiile benzediği için gayr-i munsarif olur. Aynı şekilde onda iki yönden bir udûl meydana gelirse, yine gayr-i munsarif olması gerekir. Allah en iyi bilendir. 58[58]

Evlenmede Kölelerin Durumu

Muhakkik âlimler, "Hoşunuza giden kadınlar1ı size helâl olan kadınları nikahlayın" ifâdesinin kölelere şâmil olmadığını söylemişlerdir. Çünkü, buradaki hitap ancak bir kadın hoşuna gittiği zaman, onu nikâhlayabilen bir insanadır. Köle ise böyle değildir, çünkü o, efendisinin izni olmadan evlenemez. Buna Kur'ân-ı Kerim ve hadisler delâlet etmektedir.jKur'ân'dan delil Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah şöyle bir mesel îrad etti: "Hiçbir şeye gücü yermeyen memlûk bir kul..." (Nahi, 75) âyetidir. Bu âyetteki "Hiçbir şeye gücü yetmeyen" ifâdesi kölenin evlenme hususunda bağımsız olmasını nefyeder. Hadisten delile gelince, bu Hz. Peygamber'in şu sözüdür: "Hangi köle, efendisinin izni olmaksızın evlenirse, o zina etmiş olur'.'59[59] Binâenaleyh zikrettiğimiz bu delillerle, bu âyetteki hitaba kölelerin dahil olmadığı sabit olmaktadır.

Bu mukaddimeyi anladığın zaman biz deriz ki: Fakîhlerin çoğu, dört kadınla evlenmenin, köleler için değil, hür erkekler için meşru olduğu görüşüne varmışlardır. İmam Mâlik âyetin zahirî manasına tutunarak, "köle için de, dört kadınla evlenmesi helâldir" demiştir. Bu görüşe karşı, itimada şayan cevap şudur: İmam Şafiî, zikrettiğimiz hususun dışında diğer iki yönden daha, bu âyetin hür erkeklerle ilgili olduğuna delil getirmiştir:

1- Allah Teâlâ bu ifâdeden sonra, "Şayet adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz, o zaman bir (tane ile)r yahut mâlik olduğunuz (cariyeler) ile yetinin" buyurmuştur ki, bu ancak

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/330

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/330-331

59[59] Darimî, Nikah, 40 (2/152).

hür erkekler için söz konusudur.
2- Allah Teâlâ, "E£er (kadın mihrinden) birazını gönül hoşluğu İle size bağışlamış olursa, onu da afiyetle yiyin" (nm, 4) buyurmuştur. Halbuki köle, hanımının mihrinden gönül hoşluğu ile bağışladığı şeyi yiyemez, çünkü o bağışlanan, efendisine âit olur. İmam Malik, "İki müstakil umûm? ifâde (peşpeşe) geldiğinde ve bunlardan ikincisine bir kayıt-şart dahil olduğunda bu, şartın önceki umûmî ifâdeye de dâhil olmasını gerektirmez" demiştir. İmam Şaflf buna, "Bu âyetlerdeki hitaplar, bir sıra üzere gelmiştir. Binaenaleyh bazılarının hür erkeklere hâs olduğu anlaşılınca, hepsinin hür erkeklere âit olduğu da anlaşılmış olur" diyerek cevap vermiştir.
Bazı fakihler, âyetin zahirî manasının köleleri de içine aldığını söylemişler, fakat bu umumî manayı kıyas ile (hür erkeklere) tahsis etmişler ve şöyle demişlerdir: "Köle oluşun, talak ve iddet bekleme meselelerinde olduğu gibi, nikahın haklarını eksik yapmada da bir tesiri bulunduğunda ittifak ettik. Evlenilecek kadınların sayısı meselesi de, nikah hukukundan olduğuna göre, köle için, hür erkeklere meşru olan sayının yansının söz konusu olması gerekir." Birinci cevap daha uygun ve daha güçlü... Allah en iyisini bitir. 60[60]

Sayısı Mahdut Olmayacak Miktarda Kadınla Evlenmeyi Mubah iddia Edenler

Başıboş bir güruh, istenildiği kadar sayıda kadınla evlenmenin caiz olduğu görüşüne varmışlar ve Kur'ân ile Hadis'ten buna delil getirmişlerdir. Onlar, Kur'ân'dan delil olarak, şu üç bakımdan bu âyete tutunmuşlardır:
1- "Sizin için helâl olan kadınlardan... nikah edin" emri mutlak olarak bütün sayıları içine alır. Çünkü içinden istisna yapılamayacak hiçbir sayı yoktur. İstisnanın hükmü ise, eğer istisna olmamış olsaydı ifâdenin hükmüne dahil olacak olanı hükmün dışında bırakmaktır.
2- Âyetteki "ikişer, üçer, dörder olmak üzere" ifâdesi, bu umumî manayı tahsîs edip (sınırlandıramaz). Çünkü bazı sayıları bilhassa zikretmek, o hükmün diğer sayılarda da bulunmasını nefyetmez. Aksine biz şöyle deriz: Bu sayıların zikredilmesi, günah ve yasağın mutlak olarak kaldırıldığına delâlet eder. Meselâ insan, çocuğuna "Dilediğini yap, ister çarşıya, ister şehre, ister bahçeye git" dediğinde, bu, serbestliği tamamen o çocuğun kendisine verdiğinin ve ondan mes'uliyet ile yasağı tamamen kaldırdığının mutlak ifâdesi olur, yoksa bu, sadece saydığı o yerler için izin verdiği manasına gelmez. Aksine saydığı ve saymadığı herşeye bir izin manasına gelir. Bu âyette de böyledir. Bir de, bütün sayıları saymak güçtür. Bundan dolayı, Sizin için helâl olan kadınlardan nikah edin" sözünden sonra, Allah Teâlâ sadece bazı sayıları zikredince, bu bütün sayılar için iznin bulunduğuna bir işaret olmuştur.
3- Atıf vâvı, mutlak cem' (toplama, bir arada bulunma) manasım ifâde eder. Binaenaleyh âyetteki "ikişerveüçervedörder"tabiri, bütün bunların toplamının helâl olduğunu ifâde eder. Bu da toplam olarak dokuz eder. Hatta doğrusu toplam onsekiz eder. Çünkü "ikişer" lâfzı, sadece ikiden ibaret değil, aynı zamanda iki iki demektir. "Üçer" ve lâfızlarında da durum aynıdır."
Bu iddiada olanların, hadisten delilleri iki bakımdandır:
1- Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dokuz hanımla evli iken vefat ettiği tevatürle sabittir. Hem sonra Cenâb-ı Hak, "Ona uyun" (Araf, 15e) diye bize, peygambere uymamızı emretmiştir. Emrin en hafifi de mübahlığı ifâde etmesidir.
2- İnsanın sünneti, yolu ve gidişatıdır. Dörtten fazla hanımla evlenmek Hz. Peygamberin yolu olduğuna göre, bu aynı zamanda O'nun bir sünnetidir. Sonra O, "Benim sünnetimden yüz çeviren, benden (ümmetimden) değildir"61[61] buyurmuştur. Bu hadisin zahiri, dörtten fazla kadınla evlenmeyi terkeden kimseyi kınamayı, en azından bunun caiz olduğunu söylemeyi gerektirir. 62[62]

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/331-332
61[61] Buhâri, Nikah, 1; Müslim, Nikah, 5 (2/1020).
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/332-333

Mezkur İddianın Reddedilmesi

Bil ki, fakîhler hasrı isbât ederlerken iki şeye dayanmaktadırlar:
a) Haber.. Rivayet edildiğine göre, Gıylân müsiüman olduğu zaman, uhdesinde on tane hanımı bulunuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, "Hanımlarından dördünü nikâhında tut geriye kalanları da ayır, boşa" buyurdu. Yine rivayet edildiğine göre, Nevfel İbn Muâviye müsiüman olduğu zaman, uhdesinde beş tane hanım bulunuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, "Dördünü nikâhında tut birisini boşa" buyurdular.
Şunu bil ki, bu usûl şu iki bakımdan zayıftır:
1- Kur'ân-ı Kerim, bu haber ile hasrın tahakkuk etmediğine delâlet edince, bu, Kur'ân-ı Kerim'i haber-i vâhid ile neshetmek olur ki, bu ise caiz değildir.
2- Bu haber, bir durum hakkındadır. Belki de Hz. Peygamber (s.a.s) o kimseye, dört hanımı nikâhında tutmasını, diğerlerinden ise ayrılmasını emretmiştir; çünkü dört hanımla diğerlerini bir arada tutmak, neseb veya emzirme sebebiyle caiz değildir. Özetle, bu haber hakkında bu ihtimal daima söz konusudur; binaenaleyh, böylesi haberlerle Kur'ân'ı neshetmek mümkün değildir.
b) Bu, belli başlı merkezlerdeki fakihlerin dörtten fazla kadın almanın caiz olmadığı hususunda icmâ etmiş olmalarıdır ki kendisine itimad edilen görüş de budur. Burada iki sual söz konusudur:
1- İcmâ ne nesheder, ne de nesholunur. O halde nasıl olur da bu âyeti icmâ neshetmiştir denilebilir?
2- Ümmet içinde nâdir de olsa dörtten fazla kadınla evlenmenin haram olmadığını söyleyenler bulunmaktadır. Binâenaleyh icmâ, az sayıda da olsa bazı kimselerin muhalefet etmesi ile vakî olmamış olur?
Birinci soruya şöyle cevap verilir: İcmâ, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, bunu nesheden bir hükmün bulunduğunu ortaya koymaktadır. İkinci soruya da şöyle cevap verilir: Bu icmâ'ya, ehl-i bid'at'ın muhalefetine itibar edilmez.
Eğer, "Hal sizin dediğiniz gibi olsaydı, o zaman en uygun olan "ikişer veya üçer veya dörder" denilmesi olurdu. O halde niçin, âyette atıf harfi olarak jl (veya) değil de "ve" getirilmiştir?" denilir ise deriz ki: Şayet Cenâb-ı Hak, j' lâfzını kullansaydı bu, bunun ancak bu kısımlardan sadece biri hakkında caiz olmasını ve, "onlardan bir kısmı iki kadınla, diğer bir kısmı üç kadınla evlenir, bir diğer kısmı da dört kadınla evlenir" manasında olmak üzere, müslümanlara bu kısımları beraberce yapmanın caiz olmamasını gerektirirdi. Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyi vâv harfi ile birbirine atfedince, bu durum herkesin bu hallerden herhangi birini tercih edebilmesinin caiz olduğunu ifâde etmiştir. Bunun bir benzeri de, bir kimsenin bir topluluğa, "Bin dirhem olan şu parayı ikişer ikişer ve üçer üçer ve dörder dörder bölüşün" demesidir. Onun, bu sözünden maksadı, o gruptakilerden bir kısmının ikişer dirhem almalarının, diğer bir kısmının üçer dirhem almalarının ve üçüncü bir kısmın da dörder dirhem almalarının caiz olduğunu anlatmaktır. İşte bu âyette de edatının zikredilmeyip "vâv" harf-i atfının zikredilmesinin faydası, söylediğimiz bu husustur. Allah en iyi bilendir. 63[63]

Yedinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, kelimeleri, "hoş olan, helâl olan "ifâdesinden "hal" olarak mahallen mansubtur. Buna göre mana, "sizler bu sayılarca, yani ikişer ikişer, üçer üçer ve dörder dörder olmak üzere size helâl olan (hoşunuza giden) kadınlardan nikahlayınız" şeklindedir.
Hak Teâlâ'nın, "Şayet adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz, o zaman bir (tane ile), yahut mâlik olduğunuz (cariyeler) ile (yetinin)" emriyle ilgili olarak birkaç mesele vardır: 64[64]

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/333-334
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/334

Adalet Yapılamazsa Erkek Bir Tek Kadınla Evlenir

Bunun manası şöyledir: "Eğer bu sayıdan fazlasında adalet edememekten korktuğunuz gibi, bu sayıdaki hanımlar arasında da adaletli davranamamaktan endişe ederseniz, tek bir hanımla veya cariyelerle yetininiz." Böylece Cenâb-ı Hak, suhulet ve kolaylık bakımından, tek hanım ile, sayısını tahdid etmediği cariyelerin birbirine denk olduğunu beyân etmiştir. Ömrüme yemin ederim ki, cariyelerin sorumlulukları daha az ve yükleri de mehirli (hür) hanımların yüklerinden daha azdır. Onlara ister az, ister çok ver; aralarındaki taksimatta (onlarla yatmada) ister eşit davran, ister davranma; onlara ister azil yap, ister yapma, sana bundan dolayı bir sorumluluk ve günah gerekmez. 65[65]

İkinci Mesele

Ayetteki lâfzı, tâ harfinin fethası ile şeklinde okunmuştur. Buna göre mana şöyle olur: "O zaman bir tane ile yetinin, veya bir kadını seçin, birden çok kadınla evlenmeyi terkedin. Çünkü bütün işler adaletle dönüp, dolaşır. Adaleti hangisinde bulursanız, onu yapın." Yine bu ketime, merfu olarak 5^ j» şeklinde de okunmuştur. Buna göre manası, "O takdirde bir tanesi yeter, veya, size bir hür kadın yahut sahip olduğunuz cariyeler kâfidir" şeklinde olur. 66[66]

Şafiî'ye Göre Nafile İbadetle Meşguliyet Evlenmekten Efdaldir

İmam Şafiî (r.h), nafile ibâdetlerle meşgul olmanın, evlenmekten daha faziletli olduğu görüşünü açıklarken bu âyeti delil getirmiştir. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, bu âyet-i kerimede, insanları tek kadınla evlenme ile câriye edinme arasında muhayyer bırakmıştır. İki şey arasında muhayyer bırakma, o işte arzu edilen hikmet bakımından o ikisinin eşit olduğunu hissettirmektir. Bu tıpkı, bir doktorun "Elma veya nâr ye" demesine benzer. Bu ifâde, maksadın tam yerine gelmesi hususunda, bu iki meyveden herbirinin diğerinin yerini alabileceğini bildirmektedir.

Nasıl Âyet-i kerime'nin bu eşit oluşa delâlet ettiği gibi akıl da aynı şekilde buna delâlet etmektedir. Çünkü evlilikten maksad sükunet bulmak, birlikte yaşamak, dini ve evin işlerini koruma altına almaktır. Bütün bunlar, her iki şekilde de hâsıl olur. Yine bir kadının câriye olup, sonra efendisinin onu azâd ederek onunla evlendiğini farzedersek, bu durumda evlenme ile câriye edinmenin birbirine eşit olduğu apaçık ortaya çıkar. Bu âyet-i kerime ile evlenme ve câriye edinmenin birbirine eşit olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Nafile ibâdetlerle meşgul olmanın, câriye edinmekten daha faziletli olduğunda icmâ etmiştik. Binaenaleyh nafile ibâdetlerle meşgul olmanın, nikahlan maktan da faziletli olması gerekir. Çünkü eşit iki şeyden birisinden üstün olanın, diğerinden de üstün olması gerekir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Bu, sizin için eğilip sapmamanıza daha yakındır" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 67[67]

Birinci Mesele

Âyetteki kelimesi en yakın (akrab) manasınadır ve ifâde "Bu, sapmamanıza daha yakındır, daha uygundur" takdirindedir. Söz kendisine delâlet ettiği için, bu ifâdedeki harf-i cerrinin hazfedilmesi güzel olmuştur. 68[68]

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/334
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/335
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/335
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/335

Tabirinin Tefsiri Hakkında

Âyetteki tabirinin tefsirinde birkaç vecih bulunmaktadır:
a) Bu, "zulmetmemenize ve (haktan) sapmamanıza.." manasındadır. Müfessirlerin ekserisince tercih edilen görüş de budur. Bu mâna merfû bir hadis olarak rivayet edilmiştir. Çünkü Hz. Aişe (r. anha), Hz. Peygamber (s.a.s)'i Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu, sizin için eğilip sapmamanıza daha yakındır" ifâdesi hakkında, "zulmetmemenize..."; başka bir rivayette de "sapmamanıza daha yakındır" dediğini rivayet etmiştir. Vahidî (r.h), bu iki lâfzın da rivayet edildiğini söylemiştir. kelimesinin aslı, meyletmektir. Nitekim, terazinin kefesi meylettiğinde zulmettiğinde "Hakim hükmünde zulmetti" denilir. Çünkü hakim zulmettiği zaman, haktan meyletmiş, sapmış olur. Nitekim, Ebu Talib hakkında şâirler şöyle demişlerdir:
"Bir taneyi dahi eksiltmeyen bir adalet terazisi ve doğruluk tarttsıyla, haksızlık etmeksizin, onu tarttı..."
Rivayet olunduğuna göre bir hakim bir bedevinin aleyhine hükmetmiş de, bunun üzerine bedevî,hakime "Bana zulüm mü ediyorsun?" demiştir. Yine pay arttığında yine ben, hissede bir arttırma yaptığımda, denilir. Pay arttığı zaman, (terazinin) dengesinin bozulacağı herkesçe malumdur. Böylece kelimenin iştikakı hakkındaki bu açıklamalar, bu lâfzın aslının meyletmek manası olduğuna delâlet etmiştir. Sonra örf gereği bu kelime, haksızlık yapmak ve zulmetmeye meyletme manasında kullanılmıştır. Ekseri âlimin taraftar olduğu bu görüşün izahı hakkındaki sözümüz bundan ibarettir.
b) Bazı âlimler, bu tabirin manasının, "muhtaç olmamanıza daha ^yakındır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Nitekim, fakir kimse mânasında Jîte J*-j denilmektedir. Bu böyledir, çünkü bir kimsenin çoluk çocuğu az olduğu zaman, harcaması da az olur. Harcaması az olduğu zaman da, başkasına muhtaç olmaz.
c) Şafiî (r.h)'den, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu sizin için eğilip sapmamanıza daha yakındır" tabirinin manasının, "Bu, çoluk çocuğunuzun çoğalmamasına daha yakındır" şeklinde olduğunu söylediği nakledilmiştir. Ebu Bekr er-Razî, Ahkâmu'l-Kur'ân'ında şöyle demektedir: "Âlimler, Şafiî'nin bu hususta şu üç yönden yanıldığını söylemişlerdir:
1- Selef ile, bu âyetin tefsirini rivayet eden herkes arasında, bu âyetin manasının, "Meyletmemenize ve zulmetmemenize daha yakındır" şeklinde olduğu hususunda bir ihtilâf yoktur.
2- Bu, lügat bakımından da yanlıştır. Çünkü âyetin metni, "Bu, çoğalmamanıza daha yakındır" şeklinde olsaydı, o zaman Şafiî'nin söylediği doğru olabilirdi. Ama âyetteki, lâfzını, manasına almak, lügat bakımından bir hatadır.
d) Allah Teâlâ tek bir hanımı, veya mülk-i yemîn ile cariyeyi, aile içinde kadınlar mesabesinde zikretmiştir. Bir kimsenin, istediği sayıda mülk-i yemini ve cariyesi olacağı hususunda bir ihtilâf yoktur. Böylece biz, bu tabirden maksadın, çoluk çocuğun çokluğu olmadığını anlamış olduk. Bu meseleyi eleştirme hususunda Nazm sahibi el-Cürcani dördüncü bir görüş daha zikretmiştir ki, bu da şudur; Allah Teâlâ âyetin evvelinde, ' 'Şayet, adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir (tane ile yetinin)" buyurmuş, ama, "fakir olmaktan korkarsanız.." dememiştir. Binaenaleyh, cevabın da bu şarta atfedilmesi, (ona göre olması) gerekir. Bu şartın cevabı ise, ancak adaletin zıddı olan bir şey ile olur ki, bu da çoluk çocuğun çokluğu değil, "zulüm" ve "cevr" dir.
Ben derim ki: Birinci soru, son derece tutuK ve bozuktur. Çünkü Şafiî (r.h)'den, müfessirlerin, âyetin manasının "zulmetmemenize, cevretmemenize.." şeklinde olduğu görüşleri hakkında bir tenkid nakledilmemiştir. Ancak ne var ki o, bu hususta başka bir izahta bulunmuştur. Usulü fıkıhta şöyle bir kaide yer almaktadır: Önceki âlimler, âyetin tefsiri hususunda bir izahta bulundukları zaman, onların bu izahları daha sonra gelen âlimleri, o ayetin tefsiri hususunda başka bir izahta bulunmalarına mani değildir.. Eğer bu caiz olmasaydı, o zaman, daha sonra gelen âlimlerin, Allah'ın kelâmını tefsir hususunda istinbât ettikleri, ortaya koydukları o ince manalar, merdûd ve bâtıl olmuş olurdu. Bunun böyle olduğunu ise, ancak aciz bir mukallidin

söyleyebileceği malumdur. Ebu Bekr er-Razî'ye, Şafiî'nin ileri sürmüş olduğu bu manayı, sahabe ve tabiûndan hiç kimsenin söylememiş olduğunu kim haber vermiştir? Biz bunu nasıl^ söylemiyelim ki? Çünkü Tavus İbn Keysân'ın, Hak Teâlâ'nın bu âyetini, "Bu çoğalmamanıza daha yakındır" şeklinde okuduğu meşhurdur. Önceki âlimlerin bunu bir kıraat kabul ettikleri sabit olunca, kıraati bir tefsir addetmeleri, haydi haydi uygun olur. İşte yapılan bu izahla, bu tenkîd hususunda Ebu Bekr er-Razî'nin ne kadar bilgisiz olduğu ortaya çıkmıştır.
İkinci soruya gelince, biz deriz ki: Sen bu lâfzın iştikakını Müberred'den naklettin. Fakat sen, müçtehid ve önde gelen âlimlerin başlarını tenkid etme hırsından, cehaletinden ve bilgisizliğinin şiddetinden ötürü, Müberred'in zikretmiş olduğu bu tenkidin yerinde oımadığını bilemedin. Bunun yanlışlığı pekçok yönden izah edilebilir:
1- Hisse artıp çoğaldığında, denilir. Bu mana, meyletmek manasına yakın bir manadır. Çünkü o şey fazlalaştığında onu arzu etme cihetleri ve isteme gerekçeleri çoğalmış olur. Durum böyle olunca da âyetin manası, "Bu, çoğalmamanıza daha yakındır" şeklinde olur. Çünkü sizler çoğalmadığınız zaman, insan zulüm ve haksızlığa düşmez. Çünkü zulüm, çoğalıp insanların birbirine karışmasıyla olur. İşte bu şekildeki açıklamayla, bu tefsir cumhurun tercih etmiş olduğu ilk tefsire yakın bir tefsir olmuş olur.
2- Bir kimse, dediği zaman, ona, "Bunun manası ne demektir?" denildiğinde onun, "Bunun manası, boyu uzun, izzet ve ikramı çok" demesi yerinde ve güzel olur. Bundan murad, ifâdesinin tefsirinin, onun boyunun uzun olması değildir. Bilâkis o kimsenin bu sözünden maksadı, sadece bu manadır. Bu şekildeki ifâde şeklini, beyân alimleri bir şeyi kinaye ve ta'rîz yoluyla açıklama diye isimlendirmektedir. Bunun neticesi tek bir metoda varıp dayanır ki bu da, bir şeye, onun ayrılmaz unsurlarını (levazımını) zikrederek işaret etmektir. Burada, ailenin kalabalık olması, haktan meyletmeyi ve çevri gerektirir. Binaenaleyh, Şafii (r.h) ailenin kalabalık olmasını, haktan meyletme ve cevr'den kinaye kabul etmiştir. Zira ailenin kalabalık olması, her halükârda zulüm ve haktan meyletmeden ayrılmaz. Böylece Şafiî bu manayı mutabakat yoluyla değil, aksine kinaye ve istilzam suretiyle tefsir kabul etmiştir. Bu ise Allah'ın kitabında meşhur ve bilinen bir usûldür. Şafiî, Arapça'nın bütün söz üslûplarını iyice kavramış olduğu için, bu sözü bu şekilde zikretmesi yerinde ve güzeldir. Ebu Bekr er-Razi'ye gelince, o bilgisi yetersiz ve Arapçanm ifâde özelliklerini bilmekten uzak olunca, muhakkak ki bu sebeple bu husustaki en güzel ifâde tarzını bilememiştir.
3- Keşşaf sahibi'nin zikretmiş olduğu şu husustur: "Bu tefsir, senin föyi "Adam, çoluk çocuğunu baktı, onları bakıyor, bakımını üstleniyor" tabirinden alınmadır. Bu, bir kimse çoluk çocuğuna harcamada bulunduğu zaman demeleri gibidir. Çünkü çoluk çocuğu çok olan kimsenin, onlara bakması lâzımdır. Bunda da, takva, helâl kazanç ve temiz rızık sınırlarına riâyet etmeyi güçleştiren durumlar söz konusudur." Böylece bu yapılan izahlarla, müslümanların imamlarından Şafiî (r.h)'nin zikrettiği şeyin son derece güzel ve yerinde olduğu; bu konudaki tenkidin ise ancak bilgisizlik ve cehaletten kaynaklandığı sabit olmuş olur.
Üçüncü soruya gelince ki, buda "Ailenin kalabalık olması, kadın hür ya da Köle olması bakımından bir farklılık arzetmez" şeklindeydi, buna da şu iki yönden cevap verebiliriz:
a) Kaffal (r.h)'in ileri sürmüş olduğu şu husustur: Cariyeler çok olduğu zaman, efendilerinin onlara kazanç sağlamak için çalışmayı teklif etme hakkı vardır. Cariyeler kazanç temin edince de, hem kendilerine hem de efendilerine harcamada bulunurlar. Böylece de aile, yani çoluk çocuk yükü azalmış olur. Ama hanımlar hür olduğunda, durum böyle olmaz.
b) Evin kadını cariye olduğunda, efendisi de onlara harcamada bulunamadığında, onları satarak onların sıkıntısından kurtulur. Ama, kadınlar hür olduğu zaman, onlara mutlaka harcamada bulunması gerekir. Örf, koca hanımını nikâhında tuttuğu müddetçe, hanımın ondan mihrini isteyemeyeceğine delâlet etmektedir. Ama, kadını boşamaya uğraştığında, hanımı ondan mihrini ister, böylece de koca bir sıkıntıya düşmüş olur.
Dördüncü soruya gelince, ki bu Nazm sahibi el-Cürcanî'nin zikretmiş otduğu husustur; buna da şu iki bakımdan cevap verebiliriz:
a) Kâdî'nin söylemiş olduğu şu husustur: "Şafiî'nin öne sürdüğü mana, daha tercihe şayandır.

Çünkü, tabiri zulüm ve cevr manasına hamledilirse, bu bir tekrar otur. Çünkü bu mâna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız" ifâdesinden anlaşılmaktadır. Ama biz bu kelimeyi, Şafiî'nin ileri sürdüğü mânaya hamledersek, burada herhangi bir tekrar söz konusu olmaz. Binâenaleyh, bu mâna daha yerindedir."

b) Şöyle de diyebiliriz: Farzedelim ki durum sizin söylediğiniz gibi olsun.. Ancak biz, Şafiî'nin zikretmiş olduğu mananın, incelendiği zaman ilk tefsire râci olduğunu da beyân etmiştik. Ancak ne var ki bu, kinaye ve tâ'riz yoluyla anlatılmıştır. Durum böyle olunca, böyle bir soru ortadan kalkmış oiur. İşte bu mevzûdaki konunun tamamı bundan ibarettir. Muvaffakiyet ancak Allah'tandır.

İkinci Hüküm: "Kadınlara Mehir Veriniz"69[69]

"(Aldığınız) kadınların mehirlehni yürekten isteyerek ve (Allah'ın) bir atiyyesiolarak verin. Bununla beraber ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa, onu da içinize sine sine yeyin" (Nisa, 4)

Âyette birkaç mesele vardır: 70[70]

Kadınlara Mehirlerini Veriniz

Cenâb-ı Hakk'ın, 'Kadınlara., veriniz" emrinin kime hitap olduğu hususunda iki görüş vardır:

a) Bu, hilab kadınların velilerinedir. Bu böyledir, çünkü cahiliyye döneminde Araplar, kadınlara mehirlerinden hiçbirşey vermiyorlardı. İşte bundan dolayı, kızı olan kimseye derlerdi ki, bunun manası şudur: "Sen, onun mihri olarak bir deve alır; onu develerine katarsın, böylece de malın çoğalır, büyür" İbnu'l-A'râbî ise, bu ifâdede geçen (nafice) kelimesinin manasının, "Bir kimse kızını kocaya verdiği zaman almış olduğu ücret, (başlık parası, olduğunu söylemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bunu yasaklamış, onu sahibine vermeyi emretmiştir. Bu, Kelbî ve Ebu Salih'in görüşü olup, Ferrâ ile İbn Kuteybe'nin tercihidir.

b) Bu hitap, kocalaradır. Onlar, kadınlara mehirlerini vermekle emrolunmuşlardır. Bu da Alkame, Nehaî, Katâde'nin görüşü olup, Zeccâc'm da tercihidir. Zeccac şöyte demiştir: "Burada velilerden bahsedilmemiştir. Bu ifâdeden önceki ifâdeler de, nikâh eden, evlenen kocalara bir hitaptır." 71[71]

İkinci Mesele

Kaffâl(r.h) şöyle demektedir: "Bu ifâdedeki iyi "veriniz" ifâdesinden maksat, vermektir. Bundan muradın, "üstlenmek, iltizam etmek, emri kabul etmek" olması da muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar..." (Tevbe, 29) buyurmuştur. Bunun manası, "O cizyeyi tazmin edip, üstlenecekleri zamana kadar"dır. Binaenaleyh, birinci izaha göre bu ifâdeden maksat, sanki "onlar hanımları için belirledikleri o mehirleri vermekle emrolunmuşlardır" şeklindedir. İkinci takdire göre ise murad, "İster belirlenmiş olsun, isterse belirlenmemiş olsun, kadınların tereleri ancak bir bedel mukabilinde mubah olur" demektir. Ancak, Hz. Peygamber'e has bir hüküm olan, kendisini O'na hibe etmiş olan kadınların durumu müstesna..." Kaffal (r.h) sözünü şöyle sürdürür: "Bu sözün her iki manayı da ihtiva etmesi caizdir." Allah en iyi bilendir. 72[72]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi, tabirinin manasının, "onların mehirleri" şeklinde olduğunu söylemiştir. Şureyh hadisine göreyse, İbn Abbas kadınlara mehir verilmesine hükmetmiş, bu kelimeyi, tabirinin tahfifli şekli olarak şadın fethâsı, dalın da sükûr kelimesinin çoğulu olarak da, şadın ötresi, dalınca sükunuyla şeklinde kumuştur. Yine bu kelime, kelimesinin, şeklinde de söylenmesi gibi, kelimesinin müsakkal (dâl harfinin ötreli olarak okunması) şekliyle olmak üzere, sâd ve dâl harflerinin dammesiyle müfred olarak şeklinde de okunmuştur. Vahidî, harflerinin bu tertip üzere dizilmiş olmasının, kemâl ve sıhhat manalarına delâlet için olduğunu; işte bu sebeple de, nikâh kendisiyle tam ve mükemmel olduğu için, mihrin de ve diye isimlendirildiğini söylemiştir. 73[73]

---

[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/335-339

[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/339

[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/339-340

[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/340

Nihle'nin Mânası

Âyetteki, kelimesinin ne olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
a) İbn Abbas, Katâde, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd bunun manasının, "'arz kılınmış bir hak olarak.." "Cat olduğunu
söylemişlerdir. Onlar, kelimesini kelimesiyle tefsir etmişlerdir, çünkü Arapça'da, kelimesi din, inanç, şeriat, yol ve mezhep anlamlarına gelmektedir. Meselâ, bir kimse bir şeyi din olarak kabul ettiğinde,; yine "dini, mezhebi11 manasında "onun mezhebi şudur" denilir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, yani "Onlara mehillerini verin. Çünkü bu, bir nihledir, yani bir din, bir şeriat ve bir mezheptir. Din ve mezhep olan şeyler ise, farz olan şeylerdir" demektir.
b) Kelbî, bu kelimenin manasının, "bîr bağış ve hibe olarak..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim, "Falancaya bir şey hibe ettim, bağışladım, bağışlıyorum, bağışlamak ve hibe etmek" denilir. Kaffâf (r.h) da şöyle demektedir: "Bu kelimenin aslı, bir şeyi kendisine ait olmayan bir kimseye nisbet etmektir. Nitekim, denilir. Yani, "Bu, gerçek söyleyenine nisbet edilmeyen bir şiirdir" demektir. O yine sen bir şeyi iddia ederek onu kendine nisbet ettiğin zaman, "Onu kendime mal ettim" dersin. Bu görüşe göre, mehir kimin tarafından yapılmış bir bağıştır? Bu hususta iki ihtimaf bulunmaktadır:
Bu, kocanın yaptığı bir bağıştır. Bu böyledir, çünkü koca mehre karşılık hiçbiı şey elde edemez. Çünkü nikahtan sonra kadına malik olma hususunda kadının ferci, nikâhtan önceki gibidir. Binaenaleyh koca ona mihrini vermiş, fakat ondan, o mihre karşılık, elde edeceği bir bedel alamamıştır. Buna göre bu mihir, karşılığında herhangibir bedel olmayan bir bağış, hibe manasında olmuş olur. Kocanın, nikâh akdiyle o kadından hak ettiği, elde ettiği şey mülkiyyet değil, onun mübahlığını elde etmek, te'min etmektir. Başka âlimler ise şöyle demektedirler: "Allah, şehveti giderme ve çocuk doğurma gibi nikâhın temin ettiği menfaatleri, karı-koca arasında müşterek bir husus kabul etmiş, daha sonra da kocaya hanımına mihir vermesini emretmiştir ki, böylece bu, doğrudan doğruya Allah'tan bir bağış olmuş olur."
c) Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Âyetteki ib*j tabiri, "gönül hoşluğu ile.." demektir. Çünkü Arapça'da bu kelime, bir karşılık almaksızın bağışta bulunma manasına gelir. Nitekim, bir adamın oğluna malından birşeyler vermesi de bu kelimeyle ifâde edilir. Bir karşılık beklemeksizin verilen şey, ancak gönül hoşluğu ile verilir. Binaenaleyh Allah Teâlâ, kadınlardan birşey istemeksizin ve onlarla çekişmeksizin mihirlerini vermeyi emretmektedir. Çünkü davalaşma yoluyla alınan şeye, bağış (nihle) denilemez." 74[74]

Beşinci Mesele

Biz, "nihle" kelimesini "din" manasına alırsak, âyetteki bu kelimenin mansub olmasının iki izah şekli vardır:
a) Kelime mef'ûlün lehtir. Buna göre âyetin manası, "O kadınlara mihirlerini, dinin bir hükmü olarak veriniz" şeklinde olur.
b) Kelime, "mehirler" lâfzından haldir. Yani, "şer'î ve farz bir hüküm olması Allah'tan bir din

---

[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/340
[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/341

olarak.." demektir. "Nihle" kelimesini bağış manasına alırsak, kelimenin mansub olmasını izah hususunda yine iki izah şekli söz konusudur:

a) Kelime, masdar (mefûl-ü mutlak) olduğu için mansubtur. Çünkü "nihle" kelimesi de, "îtâ" kelimesi de vermek manasınadır. Buna göre sanki, "kadınlara, mehirlerini gönül hoşluğu ile veriniz" denmektedir.

b) Kelime, hat olduğu için mansubtur. Kelimenin, hal sayılmasına göre de şu iki ihtimal bulunmaktadır:

1- Bu, âyetle kendilerine hitab olunan muhataplardan haldir. Yani, "Onlara mehirlerini, bağışlayan ve gönül hoşluğu ile veren kimseler olarak veriniz" demektir.

2- Bu, âyetteki ifâdesinden haldir. Yani, "gönül hoşluğu ile verilmiş bir bağış olarak mehirleri..." demektir. 75[75]

Halvet-i Sahiha Mehri Vacip Kılar mı?

Ebu Hanife (r.h), halvet-i sahîhanın mehrin verilmesini vacip kıldığını söylemiştir. Şafiî (r.h) ise, bunun aksi görüştedir. Ebu Hanife, görüşünün doğruluğuna bu âyeti delil getirmiştir. Bu böyledir, çünkü bu âyet mutlak olarak (bir şarta bağlı olmaksızın) mihrin tastamam verilmesini gerektiriyor. Bir dokunma (cinsî münasebet) ve halvet-i sahiha bulunmadığı durumlarda, bu âyetle amel edilmemiştir. Fakat bu ikisinden biri bulunduğunda, âyetin muktezasına göre amel etmek (mehri vermek) gerekir.

Bizim (Şafiî) âlimlerimiz, âyetin umûmî olduğunu, "Eğer, onlara bir mehtr belirlemiş olduğunuz baldef kendileriyle cinsi münasebette bulunmadan o kadınları boşarsanız..." (Bakara, 237) âyetinin ise, bu durumdaki kadınlara sadece mihrin yarısının verileceğine delâlet ettiğini ve binâenaleyh hususi olduğunu; husûsî âyetin, umumî âyetten önce nazar-ı itibara alınacağını söylemişlerdir. 76[76]

Kadın Mehrinden Vazgeçip Kocasına Bağışlayabilir

Cenâb-ı Allah'ın, "Bununla beraber ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa, onu da içinize sine sine yeytn" buyruğuna gelince, bil ki Allahu Teâlâ erkeklere, kadınların mıhırterin'ı vermeyi emredince, bunun peşinden kadının mehirden vazgeçip onu kocasına bağışlamasının caiz olduğunu da zikretmiştir. Bundan maksat, kadının gönül hoşluğu ile mehri terketmesi halinde dahi, erkeğin onun mehrini vermesi gerektiği zannına kapılmamasıdır. Âyette ilgili birkaç mesele vardır: 77[77]

Birinci Mesele

kelimesi, temyiz olması cihetiyle mansûbtur. Buna göre mâna ve takdir, "Eğer onların nefisleri, gönül hoşluğu ile sizin için mehrin bir kısmından vazgeçerse..." şeklinde olur. Ama âyet-i kerimede fiilin faili "nefisler..." kelimesi, bizzat fiilindeki nûn harfi olmuş, böylece de "nefs" kelimesi temyiz olarak getirilmiştir. Nitekim Araplar,"Sen, yüz cihetinden güzelsin" derler. Aslında güzel olmak fiilinin faiti yüz kelimesidir. Ama, güzel olmak işi yüzün sahibine nibet edilince kelimesi, fiilden dolayı temyiz olarak ifâde edilmiştir. Bunun bir benzeri de, "Onunla gözüm aydın oldu" ve "Onun yüzünden göğsüm daraldı" denilmesidir. (Aslında bu cümleler-deki failler, ve kelimeleridir.) 78[78]

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/342

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/342

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/342-343

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/343

İkinci Mesele

Âyet-i kerimede kelimesi müfred olarak getirilmiştir. Çünkü bundan maksad, fiilin konumunu beyân etmektir.
Bu beyân ise, müfred kelimeyle de elde edilir. Bunun bir misâli de, "yirmi dirhem" ifadesidir (yani, denilmemiştir). Ferrâ, "Şayet kelimeler çoğul getirilmiş olsaydı daha doğru olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak, : "(Yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları size haber vereyim mi?" (Kehf. 103) buyurmuştur. 79[79]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ondan" ifâdesindeki teb'îz için değil, tam aksine beyân içindir. Buna göre mana, "Mihir olan o cinsten herhangi bir şeyden..." demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O halde murdardan, putlardan kaçının" (Hacc. 30) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü kadın mihrin hepsini gönül hoşluğu ile bağışlasa, kocasının o mihri tamamen alması helâldir. 80[80]

Dördüncü Mesele

Bu ifâdenin zamirinin mercii, mihirter veya o şeydir. Bu tıpkı, 'Ve ki: "Size bundan, yani arzu ettiğiniz o şeylerden daha hayırlısını haber vereyim mi?" (Aı-i İmran, 15) âyetinde olduğu gibidir. Rivayet olunduğuna göre Ru'be, cildi beyaz lekeler kaplamışcasına, onda beyaz, beyaz siyah karışımı taktadır" dediğinde ona, bu şiirdeki ifâdesindeki zamir eğer "hutût" lâfzına râci ise, yok"sevâd' ve "belak" kelimelerine râcî ise, demeliydin" denilince o, "Ben bu şekil ile, "Sanki şunun gibi..." demek istedim" demiştir. Burada yapılabilecek bir başka izah da şudur: Âyetteki "sadakat" kelimesi "sadak" (mihir) manasınadır. Çünkü sen "kadınlara, mihrini veriniz" desen, bununla da maksad ifâde edilmiş olur. Üçüncü bir izah da şudur: Zamirin müzekker olarak getirilmesinin faydast, zamiri o mihrin bir kısmına râci kılmaktır. Bunun gayesi ise, kadınları mihrin bir kısmını bağışlamaya teşviktir. 81[81]

Beşinci Mesele

Âyetin manası şu şekildedir: "Eğer onlar, onlarla geçimsizliğiniz veya huysuzluk yapmanız bunun sebebi olmaksızın, mihirlerinden bir kısmını gönül hoşluğu ile size bağışlarlarsa, onu yeyin ve harcayın." Âyette bu konuda bu yolun darlığına ve ihtiyatlı davranmanın gerektiğine dâir bir delil (işaret) vardır. Çünkü uenâb-ı Allah, şartı gönül hoşluğunun olmasına bağlayarak, "gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa.." buyurmuş, fakat "eğer size hibe eder ve cömert davranırlarsa.." dememiştir. Bu, burada o kadının bizzat kendisinin o bağışladığı şeyden gönül hoşluğu ile ayrıldığını bildirmedir. 82[82]

Tabirinin İzahı

ve kelimeleri, "Yemek hoşuna gitti ve afiyetle yendi" tabirinden alınmış iki sıfattır. Bu, yemek boğazdan yağ gibi akıp, külfetsiz yendiğinde denilir. yiyenin hoşuna giden şey; kelimesinin de, neticesinden memnun kalınan manasına olduğu söylenmiştir. Yine bunun, boğazdan kolayca akıp giden şey ve boğazdan midenin girişinekadar olan kısma (yemek borusuna), yemekler içinde kolayca akıp gittiği için, denildiği de söylenmiştir. Vahidî, dilcilerin bazısından

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/343
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/343
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/343-344
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/344

kelimesinin, uyuzu katran sürerek tedavi etmek manasına olan masdarına dayandığı görüşünü nakletmiştir ki buna göre bu kelime, uyuzdan şifâ bulma manasınadır. Müfessirler, âyetin manasının "Onlar, mihirlerini kocalarına gönül hoşluğu içerisinde hibe edip bağışladıklarında, kocalarına bundan dolayı, dünyada da âhirette de bir soruşturma ve kovuşturma (mesuliyet) yoktur" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Özet olarak diyebiliriz ki bu ifâde, helâl kılmak, mubah oluşu ve o hususta herhangi bir mesuliyetin olmadığını iyice belirtmekten ibarettir. 83[83]

Yedinci Mesele

Âyetteki kelimeleri mahzuf bir mef'ûl-ü mutlakın sıfatıdırlar. Yani bu, "O bağışlananı kemâl-i afiyetle yiyin" takdirindedir. Yahut da bunlar, "Onu yeyiniz" ifâdesindeki "onu" zamirinden haldir ve takdiri, "O, afiyet olduğu halde, onu yeyiniz" şeklindedir. Bazan âyetteki kelimesinin sonunda vakıf yapılıp (durulup), daha sonra ifadeleriyle, bir duâ veya sanki denilmiş gibi, mefûlü mutlak yerine geçen iki sıfat olarak başlanılır.84[84]

Nisa 4 Âyetinin İhtiva Etliği Fıkhi Ahkâm

Bu âyet pek çok hükme delâlet eder:
a) Mihır, kadının hakkıdır. Kadının velisinin bunda bir hakkı yoktur.
b) Kadın, mihrini bocasına bağışlayabilir, kocası da bunu kabul edebilir. Çünkü âyetteki "Onu da içinize sine sine yeyin" ifâdesi, her iki manaya da delâlet etmektedir.
c) Kadın, mihrini eline almadan ("kabz"dan) önce de bağışlayabilir. Çünkü Allah Teâlâ, iki durumu birbirinden ayırdetmemiştir
Burada şöyle bir mesele vardır: Hak Teâlâ'nın, "Onu da içinize sine sine yeyin" emri, mihrin bir mal (ayn) olması durumunu içine alır. Ama mihrin bir borç olması haline şamil değildir. Çünkü zimmette (uhdesinde borcu) olan şey için "Onu da içinize sine sine yeyin" denilemez.
Bu meseleye karşı biz deriz ki: Âyetteki "Onu da içinize sine sine yeyin" buyruğundan maksad, bizzat yemek değil, aksine bu hususta tasarrufta bulunmanın mubah oluşudur. Âyette bizzat "yeyin" lafzı zikredilmiştir. Çünkü mal elde etmenin en büyük gayesi, yeyip içmektir. Bunun bir benzeri de, "Gerçekten yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler..." (Nisa, ıo)ve "Aranızda mallarınızı haksız yollarla yemeyin" {Bakara, 188) âyetleridir. 85[85]

Mihrînî Hibe Eden Kadın Hibesinden Rûcû Edebilir

Âlimlerden bazıları, "Kadın mihrini önce bağışlar, sonra da onu geri isterse, onun bunu gönül hoşluğu ile bağışlamadığı anlaşılmış olur" demişlerdir. Şâ'bî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Bir kadın, kocasılle beraber, kocasına bağışlamış olduğu şeyi geriye istediği için Kadı Şureyh'e başvurmuşlar. Kadı Şureyh kocaya "Onu kadına geri ver" hükmünü verince, adam "Allah Teâla, "Birazımgönü! hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa..." buyurmamış mıdır?" dedi. Bunun üzerine Kadı, "Eğer kadın bunu gönül hoşluğu ile bağışlamış olsaydı, bundan caymazdı" demiştir. Yine Kâdı'nın "Ben, kadının hîbe edişini bozuyorum, erkeklerin hîbe edişini bozmuyorum. Çünkü kadınlar aldatılırlar" dediği de rivayet edilmiştir.
Anlatıldığına göre, Ebu Mu'ayt soyundan bir adama hanımı, mihri olan bir dinarı bağışlar. Bir ay sonra adam, onu boşar. Bunun üzerine kadın onu Halife Abdulmelik İbn Mervân'a şikayet eder. Adam da, "O, bana bu mihri gönül rızasıyla bağışlamıştı" der. Abdulmelik, "Âyette bu ifâdeden daha sonra, "Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz,

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/344
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/344
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/345

öbürüne yüklerle (mehir) vermiş olsanız biler içinden hiçbirşey almayın" (Nisa, 20) âyeti gelmektedir, ona mihrini geri ver" der.
Hz. Ömer (r.a)'in, kadılarına (hâkimlerine) şu şekilde mektup yazdığı rivayet edilmiştir: "Kadınlar bir arzu ve bir korkusundan dolayı mihirlerini bağışlarlar. Hangi kadın mihrini bağışlar, sonra da bundan vazgeçmek isterse, bu onun hakkıdır." Allah en iyisini bilir. 86[86]

Üçüncü Hüküm: Sefihlere Mallarında Tasarruf Yetkisi Vermeyin

"Allah'ın sizi başına diktiği mallarınızı beyinsizlere vermeyin. Kendilerine, bunlardan yedirin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin" (Nisa, 5).
Bil ki bu, bu sûrede zikredilen hükümlerin üçüncü çeşididir.
Bil ki bu âyetin, önceki âyetlerle ilgisi şu şekildedir: Sanki Cenâb-ı Mak şöyle demektedir: "Ben, yetimlere mallarını, kadınlara da mihirlerini vermenizi emrettim. Bunu, onlar âkil baliğ, ve mallarını koruyabilecek bir halde oldukları zaman size emrediyorum. Fakat onlar akıllı veya bâtiğ olmazlarsa, veyahut da âkil-baliğ olduktan halde, müsrif bir sefih olurlarsa, onlara bu halleri zail oluncaya kadar mallarını vermeyip, elinizde tutunuz. Bütün bunlardan maksad ise, zayıf ve âciz kimselerin mallarını koruma hususundaki ihtiyattır." Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 87[87]

Birinci Mesele

Âyetin izahı hakkında iki görüş vardır: Birinci görüş: Bu âyet, velilere bir hitaptır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey veliler, velayetiniz altında bulunan ve sefîh olan kimselere mallarını vermeyiniz" demiştir. Bunun velilere bir hitap olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın "Kendilerine, bunlardan yedirin, giydirin" ifadesidir. Yine bu görüşe göre, bizim de izah ettiğimiz gibi, âyetin kendisinden öncesiyle ilgisi yerinde ve güzel olur.
Buna göre şayet, "Bu izaha göre, "sefihlere mallarını vermeyiniz" denilmesi gerekirdi. O halde ne diye "mallarınızı vermeyiniz" denilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
Bunun cevabı konusunda şu iki açıktama yapılmıştır:
a) Allahu Teâlâ. malı onlara (velilere), mâlik oldukları için değil, sadece onda tasarrufta bulunabilmeleri itibariyle nisbet etmiştir. Nisbetin yerinde ve güzel olabilmesi için, en ufak bir sebebin bulunması kâfidir.
b) Böyle bir nisbet, nev' birliği, şahıs birliği yerine konulmak suretiyle yerinde ve güzel olmuştur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun, size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki..." (Tevbe, 128): "O halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'mtn cariyelerinizden..." (Nisa. 25);".... Nefislerinizi öldürün.." (Bakara, 54) ve "Sonra sizler, yine onlarsınız ki kendilerinizi öldürüyorsunuz..." (Bakara, 85) ifâdeleridir. Onlardan hiç kimsenin kendini öldürmediği malumdur; onlar ancak birbirlerini öldürmüşlerdir. Binâenaleyh hepsi aynı türden olmuşlardır. İşte burada da böyledir; çünkü mal, insan türünün kendisinden faydalanıp kendisine muhtaç olduğu bir şeydir. İşte bu tür birliğinden dolayı, sefihlerin mallarının, velîlerine nisbet edilmesi yerinde ve uygundur.
İkinci görüş: Bu âyet, babalara hitaptır. Böylece Cenâb-ı Hak o babaları, çocukları sef?h olup, kendi başlarına mallarını koruyamayarak onu ıslâh edemeyince, mallarının tamamını veya bir kısmını onlara vermeyi nehyetmiştir. Çünkü böylesi durumda malları onlara vermede tfsâd söz konusudur. Bu izaha göre, malların onlara (babalara) nisbet edilmesi, mecazî manada değil, hakîki manada olmuş olur. Bu görüşe göre âyetten kastedilen, zayi etmeme ve tüketmeme hususunda, matı korumaya ve çalışıp çabalamaya teşvik etmektir. Bu da, onların bütün mallarını yememeleri ve tüketmemeleri gerektiğine delâlet etmektedir. Kişi ölümün yaklaştığını hissedince, vereseleri için, malını muhafaza edecek bir güvenilir, emîn kişiye

---

[86] 86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/345-346
[87] 87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/346

malını vasiyyet etmesi gerekir.
Biz, iki sebepten dolayı birinci görüşün daha müreccah olduğunu söylüyoruz:
a) Nehyin zahirinin "tahrim" ifâde etmesi, bu tercihin delillerinden birisidir. Ümmet-i Muhammed, bir kimsenin malından istediği kadarını küçük çocukları ile kadınlarına hibe etmesinin haram olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Yine ümmet-i Muhammed, velînin, sefihlere mallarını vermesinin haram olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Durum böyle olunca, âyeti ikinci görüşe değit, birinci görüşe hamletmek vacip olur. Allah en iyi bilendir.
b) Allahu Teâlâ âyetin sonunda, "Ve onlara güzel söz söyleyin" buyurmuştur. Böyle bir vasiyyetin yetimlere yapılmasının daha uygun Hüçeceğinde şüphe yoktur. Çünkü kişi, tabiatının muktezası olarak, çocuklarına haliyle müşfiktir. Bınaenaıeyn, onlara ancak maruf ve güzel olan şeyleri söyler. Böyle bir vasiyyete ancak, yabancı yetimler için gerek duyulur. Ayeti her iki görüşe hamletmek de imkânsız değildir. Kadî, buna hamletmenin uzak bir ihtimal olduğunu, çünkü bunun (Uû'j*' "Mallarınız" ifâdesini aynı anda hem hakîkî, hem de mecazî manaya hamletmeyi gerektireceğini söylemiştir. Kadî'nin bu görüşüne, "Hak Teâlâ'nın "mallarınızı..." sözü, o malların onlara, tasarrufu mümkin kılacak bir tahsisle tahsis olmasını ifâde etmektedir. Sonra bu tahsis, hem kendisinin mülkü olan mallarda, hem de yetim çocuğun mülkü olan malda söz konusudur. Ancak ne var ki velînin, çocuğun malında tasarruf etmesi gerekir. İşte böyte bir farklılık, Cenâb-t Hakk'ın "mallarınızı..." sözünden anlaşılan mefhumun dışına çıkan bir mefhûmda bulunmaktadır. Durum böyfe olunca, bu lâfzı, -lâfzın her ikisi arasında müşterek bir manayı ifâde etmiş olması bakımından- hem hakîkî, hem de mecazî manaya hamletmenin uzak bir ihtimal olmadığım" söyleyerek cevap vermek mümkündür. 88[88]

Sefihlerden Maksad Kimlerdir?

Âlimler, âyet-i kerimedeki süfeha (beyinsizler) tabiriyle neyin murad edildiği hakkında şu görüşleri zikretmişlerdir:
a) Mücahid ile Ceveybir'in Dahhak'tan rivayetine göre, buradaki "süfehâ" kelimesinin ister karılar, ister anneler,
isterse kızlar olsun, kadınlardır. Bu, İbn Ömer'in mezhebidir. Bunun böyle olduğuna Ebu Umâme'nin Hz. Peygamber'den rivayet etmiij oldutju şu hadis de delâlet etmektedir:
"İyi biliniz ki, ateş ancak sefihler için yaratılmıştır." Hz. Peygamber bunu üç kere söyleyip (O, sonra şöyle devam etti): 'İyi biliniz ki sefihler, kocasına itaat eden kadın hariç kadınlardır."
Buna göre eğer, "Sefîhlerden murad kadınlar olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, (garib, yabancı, el) kelimesinin çoğulu ve geldiği gibi; kelimesinin çoğulu olarak da veya demesi gerekirdi" denilirse, Zeccâc bu soruya, (fakir kadın) kelimesinin çoğulunun (fakirler) şeklinde gelmesi caiz olduğu gibi, kelimesinin çoğulunun da şeklinde gelmesi caizdir" diyerek cevap vermiştir.
b) Zührî ve İbn Zeyd, buradaki sûfehâ kelimesiyle, çocukların sefîh olanlarının, kastedildiğini ve "Senin geçimini temin eden malını sefih çocuğuna verme. Zira o o malı ifsâd eder" dendiğini söylemişlerdir.
c) İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Katâde ve Said İbn Cübeyr'in görüşüne göre, âyette geçen süfehâ lafzından, hem kadınlar hem de çocuklar kastedilmiştir. Bunlar şöyle demektedirler: "Bir kimse hem hanımının, hem de çocuğunun sefîh ve ifsadçı olduğunu anlarsa, onlardan hiçbirini malına hükümran kılması uygun düşmez. Çünkü onlar, bu malı ifsâd ederler, yok ederler."
d)Âyetteki süfehâ kelimesinden murad,malı muhafaza edecek kadar aklı ve izanı olmayan herkestir. Böylece bu lâfzın muhtevasına kadınlar, çocuklar, yetimler ve böyle olan herkes dahil olmaktadır. Bu görüş daha uygundur; çünkü delil olmaksızın tahsis etmek caiz olmaz. Biz Bakara sûresinde sefîhliğin, akıl yetmezliği olduğunu söylemiştik. İşte bundan dolayı fâsık

---

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/346-348

kimseye de sefih denilmiştir, çünkü onun ilim ehli ve dindar kimseler nezdinde bir ağırlığı ve saygınlığı yoktur. Aklı noksan olan kimse de, aklının yetmezliğinden dolayı işte sefih diye adlandırılmıştır. 89[89]

Üçüncü Mesele

Bu kimseler hakkında kullanılan sefîhlik, zem ve kınama ifâde eden bir sıfat değildir. Bu, Altahu Teâtâ'ya isyan manasını ifâde etmez. Onlar, sadece akıllarının azlığı, malı muhafaza etme hususunda temyiz kabiliyetlerinin yetersizliğinden dolayı "sefih" diye adlandırılmışlardır. 90[90]

Malın Ehemmiyeti Neden İleri Gelir?

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'in pekçok yerinde mükelleflere, mallarını muhafaza etmelerini emretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İsraf ile saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleri olmuşlardır" (isrâ. 26-27)r "Elini boynuna bağlı olarak asma. Onu, tamamiyleaçma.. (Ne çok eli açık, ne de eli sıkı olma). Sonra kınanmış ve pişman bir halde oturup katırsın" (isra.29) ve "Onlar ki harcadıktan zaman ne israf, ne de eti sıkılık yapmazlar.." (Furkan, 67) buyurmuştur. CenâtH Hak, müdâyene âyetinde de (Bakara. 282-263) malı muhafaza etmeye teşvik etmiştir. Çünkü bu âyetlerde borcu yazmayı, akde şahidler tutmayı, (sefer esnasında da) rehin almayı emretmiştir. Akıl da bunu teyid etmektedir. Çünkü insanın, gönlü müsterih ve hoş olmadığı sürece, dünya ve âhiret menfaatlerini elde etmesi mümkün değildir. İnsanın gönlü de ancak mal vasıtasıyla hoş ve müsterih olabilir. Çünkü menfaatleri temin, zararları savuşturmak ancak mal sayesinde mümkün olabilir. Binaenaleyh, kim bu maksatla dünyayı talep ederse, dünya o kimse hakkında, âhiret saadetini kazanmaya yardım eden vesilelerin en büyüğü olmuş olur. Ama kim de o dünyanın bizzat kendisini, onu isterse, o zaman dünya, âhiret mutluluğunu elde etmekten uzaklaştıran sebeplerin en büyüklerinden olur. 91[91]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, İ "Sizi başına diktigi..." tabirinin manası, "sizin geçiminiz ve hayatınızı sürdürmeniz, ancak bu mal ile mümkün olabilir" şeklindedir.
Binaenaleyh mal, ayakta durabilmenin ve müstakil olarak yaşayabilmenin sebebi olunca, Cenâb-ı Hak onu, mübalağa yoluyla, "müsebbeb" (netice)'in ismini "sebeb"e ıtlak ederek diye adlandırmıştır. Yani "Bu mal, sizin ayakta durabilmenizin ve hayatınızı sürdürebilmenizin bizzat kendisidir" demektir. Nafi ve İbn Amir, bu ifâdeyi şeklinde okumuşlardır. Bazan denilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Dimdik ayakta duran birdtne, İbrahim'in dinine./' (En-am.ıei) buyurmuştur. Abdullah İbn Ömer ise, vâv ile olmak üzere şeklinde okumuştur. ifâdesinin anlamı ise, "Kendisiyle ayakta durulan şey" demektir. Bu, senin kendisiyle mâlik olunulan şeye, demen gibidir. 92[92]

İsraf Edenin Hacrolunup Olunmayacağı

Şafii (r-h), bulûğa eren bir kimse, malını saçıp savurup onu. ıfsad ettiğinde, o kimsenin hacr altına alınabileceğini; Ebu Hanife (r.h) ise, bu kimsenin hacr" altına alınamayacağını" söylemişlerdir. Şafiî'nin delili şudur: Bu kimse sefihtir. Sefihin de hacr altına alınması gerekir.

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/348-349
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/349
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/349
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/349-350

Biz onun sefih olduğunu söyledik; çünkü Arapçada sefih, "ağırlığı az olan kimse" demektir. Malını gereksiz yere saçıp savurarak onu telef eden kimsenin, insanların kalbinde bir ağırlığı.yeri ve saygınlığı yoktur. Böylece o kimse, insanlara göre ağırlığı olmayan bir kimse olmuştur. Binâenaleyh, o kimsenin sefih diye adlandırılması gerekir. Bu sabit olunca böyle bir kimsenin Cenâb-ı Hakk'ın, "Mallarınızı beyinsizlere (sefihlere) vermeyin..." âyetinin muhtevasına girmesi gerekir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Kendilerine bunlardan yedilin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, sefihe mal vermeyi yasaklayınca, bundan sonra şu üç şeyi anlatmıştır:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, emridir. Bunun manası, "Onlara harcayın, infâk edin" demektir. Kulların rızık vermesinin manası, vazîjelikimsenin, vakti gelince rızık ile alâkalı vazifede bulunmasıdır. Nitekim, denilir. Yani, bu fiili onlara icra etti, uyguladı demektir. Cenâb-ı Hak, âyet-i kerimede velilere sefihlerin mallarının "bir kısmım" onlara rızık olarak vermelerini buyurmamış, yani demeyip buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak onlara, sefihlerin mallarında ticaret yapmak ve onları verimli hale getirmek; böylece de onların rızıklarını asıl maldan, sermayeden değil, kârdan temin etmeleri suretiyle, mallarını geçimlerine vesile kılmalarını mretmiştir.

b)Cenâb-ı Hakk'ın, Onlarıgiydirin..."buyruğudur. Bundan maksad açıktır

c) Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve onlara güzel söz söyleyin ' buyruğudur. Allahu Teâlâ bunu emretmiştir, çünkü güzel söz kalplere tesir eder, böylece de sefîhliğin (manevi ezikliğini) izâle etmiştir. Ama güzel olmayan söz ise, sefihin bu halini ve eksikliğini fazlalaştırır. 93[93]

Kavl-i Maruf Ne Demektir?

Müfessirler, buradaki "güzel söz"ün ne demek olduğu hususunda, şu açıklamaları yapmışlardır:

a) Ibn Cüreyc ve Mücahid, bunun iyilik yapmak ve ziyarette bulunmak gibi, güzel va'ad olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbas da, bunun, bir kimsenin "Şu ticaret yolculuğunda kar elde edersem, lâyık olduğun her şeyi sana yaparım; eğer savaşlarda ganimet elde edersen, sana (da) veririm..." demesi gibi olduğunu söylemiştir.

b) İbn Zeyd, bunun duâ olduğunu söylemiştir. Meselâ bir kimsenin, "Allah bize ve sana afiyet versin! Allah, senin hakkında bunu mübarek kılsın.." demesi gibi... Netice olarak, söz ve amele dair, gönüllerin kendisinde huzur bulup sevdiği, muhabbet duyduğu her şey "iyi"; gönüllerin hoşlanmadığı, yadırgadığı ve nefret ettiği her şey de, "münker- kötü, çirkin"dir.

c) Zeccac şöyle demektedir: "Bu tabirin manası, "Onları yedirmeniz ve giydirmenizin yanısıra onlara ilim ve amele taalluk eden dinî hususları da öğretin" şeklindedir."

d) Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "İyi söz, kendisine velayet edilen çocuk olursa, velînin ona, malın onun kendi malı olduğunu, kendisinin o malın sadece bekçiliğini yaptığını, yetimin çocukluk devresi bitince malını ona vereceğini o yetime anlatmasıdır. Bunun bir benzeri de, "O halde yetime gelince, (onu sakın) hırpalama" (Duhâ, 9) âyetidir. Bu, "Köleye yaptığın gibi, o yetime de ezici muamelede bulunma" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Şayet Rabb'İnden umduğun rahmeti arayarak onlardan sarf-ı nazar edersen, kendilerine yumuşak söz söyle!" (isrâ. 28) âyeti de böyledir. Eğer kendisine velayet edilen kimse sefih olursa, veli ona va'z-ü nasihatta bulunup, onu namaza teşvik eder; malını saçıp savurmadan israftan men eder, ve ona malt saçıp savurmanın neticesinin fakirlik ve halktan dilenme olduğunu anlatır, ve benzeri şeyler söyler. İşte bu izah, naklettiğimiz diğer izahlardan daha güzeldir. 94[94]

Yetimlere Mallarının Teslim Edileceği Çağ

"Yetimleri, nikah (çağma) erdikleri zamana kadar, (gözetip) deneyin. O vakit kendilerinde bir

---

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/350

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/351

akü ve salah gördünüz mü mallarım onlara teslim edin. Büyüyecekler diye bunları israf ile tez elden yemeyin. Kim zengin iser kaçınsın (o mala tenezzül etmesin). Kim de fakir ise, örfe göre (ondan biraz) yesin. Artık onlara mallarını teslim ettiğiniz vakit karşılarında şâhid bulundurun. Hesap sorvcü olarak Allah yeter" (Nisa, 6).

Bil ki Allah Teâlâ daha önce, "Yetimlere mallarını veriniz" diye, yetimlere mallarını vermeyi emredince, bu âyetle de, onlara mallarının ne zaman verileceğini beyân buyurmuş, bu âyeti zikretmiş ve bu âyette, onlara mallarını vermeyi şu iki şarta bağlamıştır:

a) Nikah çağına ermeleri...

b) Kendilerinde bir akıt ve salah (iyi hal) görülmesi... Yetimlerde, mallarının kendilerine verilebilmesi için mutlaka bu iki sıfatın bulunması gerekir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 95[95]

Birinci Mesele

Ebu Hanife (r.h) şöyle demiştir: "Akıllı ve temyiz (iyiyi kötüden ayırma) gücü bulunan çocuğun, velisinin izni ile yapacağı tasarrufları sahihtir." İmam Şafiî {r.h), bunun sahîh olmadığını söylemiştir. Ebu Hanife, görüşüne bu âyeti delil getirmiştir. Çünkü, "Yetimleri, nikah (çağına) erdikleri zamana kadar, (gözetip) deneyin" âyeti, bu denemenin ancak buluğ çağından önce olmasını gerektirir. Bu deneme ve imtihandan murad, o yetimin alış-verişe uygun bir tasarruf halinin olup olmadığını denemektir. Bu deneme ise ona, alış-veriş hususunda müsaade edildiği zaman mümkün olur. Bu şey, bizzat bir deneme olmasa bile, içinden istisna yapılabilmesinin de delâlet ettiği gibi, denemenin içindedir. Mesela "Alış-veriş müstesna, yetimleri deneyiniz" denilebilir. İstisnanın hükmü ise, istisna bulunmadığı zaman, müstesnanın hükmüne girecek şeyleri, hükmün dışında bırakmaktır. Binâenaleyh âyetteki "Yetimleri., deneyin" ifâdesinin, velilere, buluğ çağına gelmeden önce o yetimlere alış-veriş hususunda müsâade etmelerine dair bir emir olur ki, bu da onların tasarruflarının (alış-verişlerinin) sahih sayılmasını gerektirir.

Şafiî (r.h), Ebu Hanife (r.h)'nin görüşüne şöyle diyerek cevap vermiştir: "Hak Teâlâ'nın, "Yetimleri., deneyin" emrinden murad, yetimlere, küçük iken alış-veriş (tasarruf) izninin verilmesi değildir. Bunun delili, bu ifâdeden sonra, "O vakit kendilerinde bir akıl ve salah (iyi hal) gördünüz mü, mallarını kendilerine teslim edin" buyurulmuş olmasıdır. Cenâb-ı Allah, onlara mallarını, ancak bulûğa ermelerinden ve kendilerinde bir rüşd görülmesinden sonra verilmesini emretmiştir. Bu âyetin gereği olarak, yetimlere küçükken mallarını vermenin caiz olmadığı sabit olunca, küçük iken tasarruflarının da caiz olmaması gerekir. Çünkü bu iki durum arasında bir fark bulunduğunu hiç kimse söylememektedir. Binaenaleyh, anlattığımız gibi, bu âyetin Şafiî'nin görüşüne delil olduğu sabit olmuş olur. Hanefilerin delil olarak ileri sürdükleri şeyin cevabı şudur: Âyette bahsedilen denemeden maksad, o yetimin, iyiyi kötüyü birbirinden ayırdetmede bir anlayışının ve gücünün olup olmadığı hususunda aklını denemek ve durumunu iyice ortaya çıkarmaktır. Bu da velinin, çocuğun yanında alıp-satması, sonra da çocuktan bu alış-verişin durumunu, kârlı mı zararlı mı olduğunu açıklamasını istemesidir. Şüphe yok ki, bu kadarcık birşeyle de deneme ve imtihan gerçekleşmiş olur. Yine farzet ki biz o velinin, alıp-satması için o yetime birşeyler verebileceğini kabul ediyoruz. Fakat niçin bu kadar bir şeyin de onun alış-verişin in doğruluğuna delâlet ettiğini söylüyorsun? Aksine o kimse alış-veriş yapıp, bununla aklı denendiğinde, veli onun alış-verişini tamamlar. İşte bu da muhtemeldir. Allah en iyisini bilendir. 96[96]

Mükellefiyet Buluğla Başlar, Buluğun Alametleri

"Nikah çağına ermek"ten maksad, "Sizden olan çocuklar bulûğ çağına ulaştığı zaman..." (Nûr.

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/352

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/352-353

59» âyetinde zikredilen ihtilâm çağıdır ki, bu bütün fakîhlere göre, mevcut olduğunda sahibine sorumluluk terettüb eden, hadlerin (cezaların) ve hükümlerin gerekli olduğu erkeklik çağına ulaşmaktan ibarettir. Âyette "ihtilâm", "nikah çağına ermek" diye ifâde edilmiştir. Çünkü "ihtilâm", cinsî münasebette atma suretiyle çıkan suyun (meninin) inmesidir.

Bil ki bulûğa ermiş olmanın beş alameti vardır. Bunların üçü, kadın ve erkek arasında müşterektir. Bu üçü ihtilâm, belli bir yaşa gelme ve kasıklarda sert kılların bitmesidir. Bunların ikisi ise sadece kadınlara ait olup, hayız ve hâmile olabilmedir. 97[97]

Rüşd (Aklın Emesi) Ne Demektir?

buyruğundaki "înâs" ile "rüşd"ün ne demek olduğunu mutlaka açıklamak gerekir. Buradaki kelimesi "anladınız" demektir. Bunun, "gördünüz" manasında olduğu da söylenmiştir. Arapça'da "înâs" kelimesinin asıl manası, "gözle görmek"tir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Tur dağı tarafında bir ateş gördü" (Kasas. 29) âyeti de böyledir. "Rüşd" kelimesine gelince, bunun, onun malının salaht (iyiliği) ile ilgili olmayan bir rüşd olmadığı malumdur. Aksine bununla şunun murad edilmiş olması gerekir: O da, o yetimin malının kıymetini bildiğinin, kendisinden bir israfın sâdır olmayacağının ve başkasının onu aldatamayacağının bilinmesidir. Sonra âlimler, buna dinî bakımdan olan iyi hâlin (salâhın) ilâve edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. İmam Şafiî (r.h)'ye göre, bu da gerekir. Ebu Hanife (r.h)'ye göre ise, dini bakımdan salah'a, bunda itibar edilmez.

Birinci görüş daha evladır ve ona bir çok şey delâlet etmektedir:

a) Lügatciler, "Rüşd, hayrı elde etmek, (bulmaktır)" demişlerdir. Dinî bakımdan müfsid olan ise, hayrı bulmuş olmaz.

b) "Rüşd" kelimesi, "ğayy" kelimesinin zıddıdır. Cenâb-ı Hak, "Hakikat rüşd ile gayy apaçık meydana çıkmıştır" (Bakara, 256) buyurmuştur. Gayy, dalâlet ve fesâd manasınadır. Hak Teâlâ, "Adem, Rabbine karşı geldi ve şaşıp kaldı (saptı)." (Tâ-m, 121) buyurmuş, âsî olanı "ğavî" (sapan) diye ifâde etmiştir. Bu, rüşdün ancak dinde sâtih (iyi) olma ile gerçekleşeceğine delâlet eder.

c) Cenâb-ı Allah, "Firavun'un işi reşid değildi" (MM, 97) demiş ve Firavun'un rüşd sahibi olmadığını göstermiştir. Çünkü o, dinî bakımdan iyi olan şeyleri gözetmezdi. En iyisini Allah bilir.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Bu ihtilâfın özü şudur: İmam Şafiî (r.h), fasıka (günahkâra) "hacr" uygulanacağı görüşündedir, Ebu Hanife (r.h) ise bu görüşte değildir. 98[98]

Dördüncü Mesele

Âlimler, kişi reşîd olmadan bulûğa erdiğinde, kendisine malının verilemiyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra Ebu Hanife'ye göre, o yirmibeş yaşına varıncaya kadar malı kendisine verilmez. Bu yaşa gelince, o ne olursa olsun ona malı verilir. Ebu Hanife şundan dolayı bu yaşı nazar-ı itibara almıştır: Ona göre erkeğin bulûğ çağı onsekiz yaşıdır. Bu yaşa Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Yedi yaşma geldiklerinde çocuklara, namaz kılmalarını emredin"99[99] hadis-i şerifinden ötürü, insanın hallerinin değişmesinde {dönüm noktası) olan bu yedi yaş da, bu onsekize ilâve edilince, yirmibeş yaşında insanın hallerinin değişebilene çağı tamamlanmış olur. Bu durumda da, ister rüşdü görülsün ister görülmesin malı o yetime teslim edilir. Şafiî (r.h) ise, rüşdü görülmediği müddetçe o kimseye kesinlikle malının verilmeyeceği görüşündedir. Bu aynı zamanda İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed (r.h)'in de görüşüdür.

Ebu Bekir er-Râzi, bu âyeti Ebu Hanife'nin tahine delil getirerek şöyle demektedir: "Rüşd, mücmel olarak akıl manasına gelir. Allah bu lafzı nekire olarak getirip, bir miktar da olsa bir rüşdü varsa, aklı bir miktar eriyorsa onunla yetinmiş, rüşdün diğer şartlarını aramamıştır. Binaenaleyh âyetin zahiri, akıl ouıununca, âyetteki rüşd şartının da bulunacağını gösterir. Böytece de malının ona verilebilmesi gerekir. Fakat yirmibeş yaşın altında olanlar için, âyet-i kerime ile amel olunmamıştır. Yirmibeş yaşın üstündekiler hakkında, âyetin ifâde ettiği hükme göre amel etmek gerekir."

---

[97] 97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/353

[98] 98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/354

[99] 99[99] Benzeri bir hadis için bkz: Tirmizî, Salât, 299 (2/259).

Ebu Bekir er-Râzî'nin (el-Cessâs'ın) bu görüşüne şu şekilde cevap verilir: Hak Teâlâ, "Verim/eri., deneyin" buyurmuştur. Bundan muradın, onları mallarını korumadaki faydalarla ilgili hususlarda deneme olduğunda şüphe yoktur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O vakit kendilerine, bir rüşd (bir akü ve iyi hal) gördünüz mü, mallarını onlara teslim edin" buyurmuştur. Bu emirden muradın, "Eğer siz onlarda, mallarını koruma ve faydalarını anlama hususunda bir rüşd görürseniz" şeklinde olması gerekir. Çünkü âyetten bu mana kastedilmemiş olursa, nazım (sıra) bozulur ve âyetin parçalarının birbiriyle ilgisi kalmaz. Bu sabit olunca, âyette muteber olan şartın malın faydalarını gözetme hususundaki rüşdün mevcudiyeti olduğunu anlamış oluruz. Böylece de, Ebu Bekir er-Râzî'nİn istidlali düşer. Hatta bu âyet onun aleyhine bir delil olur. Çünkü o, malın faydalarını gözetmeyi, o malın yetime verebilmesinin bir şartı saymıştır. Yirmibeş yaşından sonra da bu şart bulunmayınca, malın ona verilmesinin caiz olmaması gerekir. Kıyâs-ı celî de, bu nass (âyet) ile istidlali kuvvetlendirir. Çünkü çocuk, malın nasıl korunacağına ve ondan nasıl istifâde edileceğine götüren bir akildan mahrum olduğundan, malı ona verilmemiştir. Bu hal, genç ve ihtiyar kimsede de bulununca, o da bir çocuk hükmünde olmuş olur. Böylece de, "Böylesi bir insan yirmibeş yaşına geldiğinde rüşdü (aklı ve salâhı) görülmese bile, malı kendisine verilir" diyenlerin görüşlerinin bir izah yolunun olmadığı sabit olmuş olur. 100[100]

Beşinci Mesele

Kişi reşîd olarak bulûğa erer, sonra durumu değişir sefîh olursa, Şafiî'ye göre bu kimseye "hacr" konulur (tasarruf yetkisi elinden alınır); Ebu Hanife'ye göre ise "hacr" konulmaz. Bu mesele, (Nisa. 5) âyetinin tefsirinde geçmiştir. Kıyas-ı celî de buna delâlet eder. Çünkü bu âyet, kişi reşîd olmadan bulûğa erdiğinde, malının kendisine veriiemiyeceğine delâlet etmektedir. O kimseye malı, ancak mal zayi olmasın, ihtiyaç duyacağı bir gün için korunmuş olarak kalsın diye verilmemiştir. Bu durum, sonradan olan sefîhlikte de mevcuttur. Binâenaleyh ona da itibar edilmesi gerekir. Allah en iyisini bilendir. 101[101]

Altıncı Mesele

Keşşaf sahibi, âyetteki "rüşd" kelimesinin nekire olarak getirilmesinin faydasının, nazar-ı dikkate alınan şeyin, tasarruf ve ticaretteki rüşd olduğuna veyahut da tam bir rüşd hali gözetilmesin diye, bir tür rüşdün bulunup, onun izlerinin görünmesine İtibar edileceğine dikkat çekmektir. 102[102]

Yedinci Mesele

Keşşaf sahibi, İbn Mes'ud (r.a)'un, "hissettiniz' manasında, kelimeyi şeklinde okuduğunu ve bir şâirin de "Kadınlar onu farkettiler; ancak ona, büyüklenerek ve kibirlenerek, gözlerinin ucuyla bakıyorlar" dediğini söylemiştir. Rüşd kelimesi iki fetha ile ve iki zamme ile ve şekillerinde de okunmuştur.

Sonra Cenâb-ı Allah, "Mallarını onlara teslim edin" demiştir. Bundan murad, bulûğ ve rüşde

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/354-355

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/355-356

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/356

ermenin görülmesi demek olan o iki şart tahakkuk ettiğinde onlara mallarının verilmesinin gerektiğidir. Allah Teâlâ, bu iki şartın yanısıra aklın kemâlini (tam olmasını) zikretmem iştir. Çünkü rüşde ermenin anlaşılması ancak akıllı olduğunu görmekle olur. Zira rüşd, akıldan daha fazla olan bir haldir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Büyüyecekler diye, bunlanisrafüe tez elden yemeyin" buyurmuştur. Bu, "Onlar büyüyecekler diye, müsrifler ve tez elden yiyenler olarak..." veyahut da "büyüyecekler diye, israf etmeniz ve tez elden yemeniz için..." manasınadır. Yani sizler, o mallan harcama hususunda ifrata varıyor ve "Biz, yetimler büyüyüp de o malları elimizden çekip almazdan önce, istediğimiz gibi onu harcarız" dersiniz.

Sonra Allah Teâlâ, durumu yetimlere vasî (veli) olanın zengin ve fakir oluşuna göre ayırarak, "Kim zengin ise, kaçınsın (o mala tenezzül) etmesin" buyurmuştur. Vahidî (r.h): "Birisi birşeyden kaçınıp onu bıraktığında, denilir" demiştir. Keşşaf sahibi, fiili, fiilinden daha beliğdir. Sanki Cenâb-ı Hak, bunu kullanmakla daha ileri derecede bir kaçınmayı emretmiştir" demiştir. 103[103]

Fakir Olan Vasî, Yetim Malından Makul Bir Tarzda Faydalanabilir

Sonra Cenâb-ı Hak, j "Kim de fakir olursa, örfe göre (ondan biraz) yesin" buyurmuştur. Âlimler vasî'nin, yetimin malından istifâde edip edemeyeceği] konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu hususta şu görüşler vardır:

1- "Vasî, yetimin malından ihtiyacı ntsbetinde ve onun için yaptığı işin ücreti kadar alabilir." 8u görüşte olanlar görüşlerine birçok delil getirmişlerdir:

a) Ayetteki "Bunları israf ile tez elden yemeyin" cümlesi, yetimin vasisinin ihtiyacı nisbetinde o maldan yiyebileceğini ihs&s ettirmektedir.

b) Allah Teâlâ, "Kim zengin ise, kaçınsın, (o mala tenezzül etmesin). Kim de fakir ise, örfe göre (ondan biraz) yesin" buyurmuştur. Binâenaleyh âyetteki "Kim zengin İse, kaçınsın, (o mala tenezzül etmesin)" cülmesinden maksad, zengin olan vasîyi kendine âit maldan nehyetmek olmayıp, aksine onu yetimin malından faydalanmaktan nehyetmedir. Durum böyle olunca, âyetteki "K/m de fakir isef örfe göre (ondan biraz) yesin" ifâdesinin, ihtiyacı nisbetinde yetimin malından istifâde etmesi hususunda, vasî için bir müsaade olması gerekir.

c) Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak ki yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler./' (Nisa. 10) ifâdesi, yetimin malının bazen zulüm yoluyla, bazen de zulüm olmaksızın yenildiğine bir delildir. Eğer bu böyle olmasaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın "Muhakkak ki, yetimlerin mallarım haksız olarak yiyenler.." (Nisa, 10) ifâdesinin bir manası olmazdı. Bu da, muhtaç durumda olan vasinin ma'ruf ve makul bir şekilde yetimin malından yiyebileceğini gösterir.

d) Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu husustur: Bir adam, Hz. Peygamber'e gelerek, "Himayem altında bir yetim bulunmaktadır. Onun malından yiyebilir miyim?" deyince, Hz. Peygamber, "Bir mal yıgmaksızın ve kendi malını da onun malıyla (onun malını ileri sürmeksizin himaye etmeksizin, mâruf ölçüler içinde yiyebilirsin" buyurdu. Bunun üzerine adam, "Onu dövebilir miyim?" deyince de, Hz. Peygamber, "Çocuğunu dövdüğün şeyler yüzünden dövebilirsin" buyurdu.

e) Ömer İbnu'l-Hattâb (r.a)'ın, Ammâr, İbn Mes'ûd ve Osman İbn Hanîf'e
yazmış olduğu şu husustur: "Allah'ın selâmı üzerinize olsun. İmdi bundan sonra size her gün olmak üzere bir koyun ayırdım ki, bunun yarısı Ammar'ın, dörtte biri Abdullah İbn MesÛd'un ve dörtte biri de Osman İbn Hanîf'indir. İyi biliniz ki ben, hem kendimi hem de sizi Allah'ın malı karşısında yetimin malına velayet eden kimsenin yerine ve mertebesine koydum. Zengin olan iffetli olsun (tenezzül etmesin); fakir olan ise, maruf ölçüler içinde yesin içsin." İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, bir yetimin velisi İbn Abbas'a "Onun (yetimin) devesinin sütünden içebilir miyim?" dediğinde, İbn Abbas şöyle der: "Eğer yittiği zaman onu arıyorsan; su içme gölünü (su sızdırmasın diye) onarır sıvarsan; uyuz olduğu zaman tedavi edersen ve

---

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/356

susadığında da ona su verirsen, nesline zarar vermeden ve sağmak konusunda aşırı gitmeksizin onun sütünden iç..."

Yine İbn Abbas'tan "Velînin eli, yetimlerin eliyle beraberdir; binâenaleyh vasi maruf ölçüler içinde yesin içsin; ama bir sarık ya da daha ufak bir şeye gelince, onu giymesin!..." dediği rivayet edilmiştir.

1) Vasî, sabinin (yetim çocuğun) işlerini ıslâh etmeyi, ifa etmeyi tekeffül edince, zekâtı alıp onu biriktiren zekât memuruna kıyasla, yaptığı işe oranla yetimin malından yiyebilir. Zira zekât memuruna, bu zekâttan muayyen bir hisse ayrılmıştır. İşte b rada da böyledir. 8u görüşün izahı budur.

2- Vasî, ihtiyacı nisbetinde yetimin malından borç alabilir. Sonra eli bolluğa vardığında, aldığı borcu öder. Eğer ölür de ödeyemezse, kendisine herhangi bir şey terettüb etmez. Bu, Sâid İbn Cübeyr, Mücâhid ve Ebu'l-Aliye'nin görüşüdür. İbn Abbas'tan yapılan rivayetlerin ekserisi de böyledir. İlim ehlinden bazıları, bu borcu altın, gümüş vb. temel ve ana mallara tahsis etmişlerdir. Ama hayvanların sütlerinden istifade etmek, kölelerini istihdam etmek ve hayvanlara binmek gibi hususlara gelince, mala zarar vermediği müddetçe, vasinin bunlardan istifade etmesi mubahtır. Bu, Ebul-Altye ve bazılarının görüşüdür. Bunlar şöyle istidlal etmişlerdir: "Altahu Teâlâ, "Artık onlara mallarım teslim ettiğiniz vakit." buyurmuş, yetimlerin malları hakkında, o malların yetimlere verilmesine hükmetmiştir."

3- Ebu Bekr er-Razî şöyle demektedir: "(Hanefî) âlimlerimizin mezhebinden bildiğimiz husus şudur: Vasî, ister zengin olsun isterse fakir, ne borç alabilir, ne de doğrudan doğruya onların mallarından istifâde edebilir. er-Razî bu görüşü hususunda birçok âyetle istidlal etmiştir:

a) "Yetimlere mallarını verin. Temizi murdarla değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza (katarak) yemeyin. Çünkü bu, muhakkak ki büyük bir günahtır" (Nisa, 2).

b) "Muhakkak ki, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir" (Nisa, ıo».

c) ".... bir de yetimlere karşı adaleti ayakta tutmanız..." (Nisa, 127).

d) "Aranızda mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin.." (Bakara, ise). er-Razî sözüne devamla şöyle der: "Bu âyetler muhkem olup, vasî ister zengin ister fakir olsun, yetimin malının ona memnu ve yasak olduğunu göstermektedir. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın "Kim de fakir olursa, örfe göre (ondan biraz) yesin" ifâdesi müteşabih bir ifade olup, çeşitli manalara muhtemeldir. Binâenaleyh bu ifâde müteşabih olduğu için, muhkem âyetlere havale edilmesi gerekir."

Bana göre, bu âyetler er-Razî (el-Cessâs)'nin benimsediği görüşün delili değillerdir. Delil olarak getirmiş olduğu, "Yetimlere mallarını verin..." ifâdesi "âmm" bir ifâdedir. Bizim ele aldığımız bu âyet ise hâsdır. Hâs ise, âmm'dan önce gelir. Yine onun delil olarak ileri sürdüğü, "muhakkak ki, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler..." (Nisa, ıo)âyeti, vasinin, yetimin malından maruf ölçüler içinde yemesinin zulüm olmasının sabit olması halinde, bu meseleyi içine alır. Münakaşa ise, zaten bu husustadır. Bu cevap, onun delil olarak ileri sürmüş olduğu "Aranızda mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin..." (Bakara, ise) deliline de bir cevaptır. Cenâb-ı Hakk'ın "... bir de yetimlere karşı adaleti ayakta tutun" (Nisa. 127) buyruğuna gelince bu, ancak yemenin "adalet" ile olmamasının sabit olması durumunda münakaşa konusu olan şeye şamildir. Münakaşa ise zaten bu husustadır. Böylece Cessâs'ın bu konudaki sözünün yerinde olmadığı ve bozuk olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir. 104[104]

Yetime Malı Teslim Edilirken Şahit Tutun

Sonra Cenâb-ı Hak, "Artık onlara mallarını teslim ettiğiniz vakit, karşılarında şahid bulundurun" buyurmuştur. Bil ki ümmet, vasînin, yetim bulûğa erince, malını ona teslim ettiği zaman, şu sebeplerden dolayı, evlâ ve ihtiyatlı olanın, malını ona verdiğine dair şahid tutması olduğu hususunda ittifak etmişlerdir:

a) Yetimin aleyhine, malını aldığı hususunda bir delil ve şahid bulununca, kendisine ait olmayan şeyin kendisine ait olduğunu iddia etmekten son derece uzak otur.

---

[104] 104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/356-359

b) Yetim, yalan bir iddiaya yöneldiğinde, vasî, malını ona verdiği hususunda ikâme etmiş olduğu delilini getirir.

c) Şahid bulundurma hususu, vasînin emânete riâyet eden tertemiz, dürüst olduğunu ortaya koyar. Bunun bir benzeri de, Hz. Peygamber'in 'Kim bir yitik bulursa, adil iki şahid bulundursun; onu sakın inkâr etmesin, saklamasın"105[105] şeklindeki hadisidir. O, kişinin emânet ehli olduğunu göstermesi ve kendisinden töhmeti gidermesi için, şahidler bulundurmasını emretmiştir. Böylece zikretmiş olduğumuz icmâ ve aklî deliller ile, ihtiyatlı olanın şahid getirmek olduğu sabit olmuş olur. Âlimler, yetim bulûğa erdikten sonra o yetime malını verdiğini iddia etmesi durumunda, vasînin bu sözünün tasdik edilip edilmeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Vasînin, "Yetim küçük iken ona harcamada bulundum" demesinin tasdik edilip edilmeyeceği de ihtilaflıdır. İmam-ı Mâlik ve İmam-ı Şafiî "Bu söz tasdik edilmez" demişlerdir. Ebu Hanife ve arkadaşları ise, "Vasinin bu sözü doğru kabul edilir" demişlerdir. Şafiî bu âyetle istidlal etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Karşılarında şahid bulundurun" ifadesi, bir emirdir. Emrin zahiri ise, vücub ifâde etmektedir, 106[106]

Vasi Yetim Münasebetlerinde İmamların Anlayışları

Şafiî şöyle demektedir: "Yetimin malına velayet ve gözcülük eden kimse, yetim cihetinden mûtemed, emin kimse değildir. Bu kimse, ancak şeriat cihetinden emin kabul edilmiştir." Ebu Bekr er-Razî ise, bu görüşü akılsızca tenkid etmiş ve şöyle demiştir: "Eğer onun söylemiş olduğu şey tasdik edilmemenin sebebi ve illeti olsaydı, o zaman, kâdînin (hakimin) yetime "sana verdim..." dediğinde tasdik edilmemesi gerekirdi; çünkü yetim cihetinden onun da mutemed olmaması gerekir. Yine ona, babası için, çocuğu bulûğa erdikten sonra "Malını sana verdim" demesi halinde tasdik edilmeyeceğini söylemesi gerekir; çünkü çocuk onu da mutemed yapmamıştır. Yine Şafii'ye, yetimler bulûğa erdikten sonra vasiler birbirlerini tasdik ederek, yetimin malının telef olduğunu söylediklerinde, "vasilere malı tazmin etmelerinin gerektiğini söylemesi gerekir. Çünkü o vasî, yetim kendisini mutemed yapmaksızın onun malını alıkoymuştur" demiştir.

er-Razî'ye (el-Cessas'a) şöyle denilir: "Senin bu sözün, gerçekten fıkhı manalardan çok uzaktır. Şafiî'nin görüşünü, getirmiş olduğun kâdî meselesiyle nakzetmen, akıldan uzak bir iştir. Zira kâdî hakimdir, hüküm verendir; binâenaleyh, hükmünün geçerli olabilmesi için töhmetten berî olması gerekir. Eğer böyle olmasaydı, kâdî'nin, aleyhine hükmetmiş olduğu herkes, o kâdînin yalan söylediğini, haktan meylettiğini veya birilerine yaranmaya çalıştığını ileri sürebilirdi. Bu durumda da kâdî, başka bir kadıya muhtaç olurdu, böylece de teselsül gerekirdi. Böyle bir mananın, yetimin vasîsi için söz konusu olmadığı herkesin malûmudur.

Verdiğin baba misâline gelince, şu iki sebepten dolayı aradaki fark açık ve zahirdir:

1- Babanın şefkat ve merhameti, yabancı birinin şefkatinden daha tam ve mükemmeldir. Baba hakkındaki töhmetin azlığından, yabancı birisi hakkında da töhmetin az olması gerekmez.

2- Yetimler bulûğa erdikten sonra vasilerin, malın zayi olduğu hususunda birbirlerini teyid etmeleri durumuna gelince, biz deriz ki: Eğer velî, kusurundan dolayı malın yok olduğunu ikrar ederse, bu durumda (haliyle) malı tazmin etmesi gerekir. Ama o malın kendi kusuru olmaksızın helak olduğunu bildirirse, bu durumda sözünün kabul olunması gerekir. Aksi halde bu, insanların vesayeti kabul etmelerine mani olur. Böylece de, son derece mühim olan bu iş hususunda büyük bir eksiklik ve halel meydana gelmiş olur.

Ama, bulûğa erdikten sonra yetimin malını kendisine verdiği hususunda şahid tutmasına gelince, işte bu durum böyle bir kötü neticeye müncer olmaz, sebebiyet vermez. Binaenaleyh, iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur. Şu husus da böyle bir farkın mevcudiyetini

---

105[105] Ebu Davud, Lukâta, 9 (2/136); İbn Mace, LuKata, 2 (2/837)

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/359-360

kuvvetlendirmektedir: Allah Tealâ, bu âyetten önce, yetimde, vasî hakkında bir töhmeti gerektiren şeye delâlet eden hususu da zikretmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Büyüyecekler diye bunları israf ile tez elden yemeyin" buyruğudur. İşte bu ifâde, âdetin, velîlerin yetim ve çocuklara zulme meyletme şeklinde cereyan ettiğine delâlet etmektedir. Bu durumda âyet, yetim velîsi hakkında töhmeti gerektiren şeylerin bulunduğuna delâlet etmektedir. 107[107]

Vasî, Yetime Malını Teslim Ettiğinde Şahit Çağırır

Bundan sonra Cenâb-ı Hak, "Artık on/ara mallarını teslim ettiğiniz vakit karsılarında şahid bulundurun" buyurmuştur. Bu da, bundan maksadın, çocuk tarafını gözetmek olduğunu hissettirir. Zira, malı yetime verme iddiası ancak şahid huzurunda mümkün olunca, bu durum o kimsenin zulmüne, cimriliğine, hasisliğine ve malı noksan olarak vermesine mani olur. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın "Şahid bulundurun" emrinin, zahiren vücûb ifâde ettiği gibi, aynı şekilde karine ve durumların da vücûbu gerektirdiğini anlamış oluruz.

Sonra bu Razî (el-Cessas) şöyle demektedir: "Vasinin bu konuda, şahidsiz olarak kabul edileceğine, vasinin, hak ettiği zamanda onu yetime teslim edinceye kadar o malı korumakla ve emânet biçiminde o malı elinde tutmakla emrolunmuş olduğu hususunda bütün âlimlerin ittifak etmiş olmaları da delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu mesele, bırakılmış olan emânetler veya yapılmış ortaklıklar mesabesindedir. İşte bundan dolayı, emaneti geri verenin, bunu vermesinin tasdik edilip doğrulanması gibi, o vasinin sözünün de tasdik edilmesi gerekir." Bu durumda el-Cessas'a şöyle denilir: "Bu meseleyle bırakılan emanetler meselesi arasındaki farkı, Şafif (r.h) zikretmişti. Senin bu farka yaptığın itirazın yanlış olduğu daha önce geçmişti. Hem senin âdet ve tutumun, tasavvur etmiş olduğun yanlış kıyastan dolayı, Allah'ın kitabına İltifat etmemektir; böyle bir anlayış, senin hakkında müsellem ve kabul edilmiş bir hal olsa da bu hususta sana katılmak gerekmez. Muvaffakiyyet ancak Allah'tandır. 108[108]

Esma-yi Hüsnadan el-Hasîbin Mânası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hesap sorucu olarak Allah yeter" buyurmuştur. İbnü'l-Enbari ve el-Ezherî şöyle demektedirler: "Âyetteki "hasîb" lâfzının "muhâsib" manasına gelmesi muhtemel olduğu gibi, kâfî (yeter) manasına olması da muhtemeldir. Arapların, bir insana tehdid için demeleri birinciye misaldir ki bunun manası, "Allah o kimseyi, işlediği zulümden ötürü muhasebe eder" şeklindedir. Bizim, buradaki "hasîb" kelimesinin, "muhâsib" manasına olduğunu söylememizin bir benzeri de, kelimesinin, (içme arkadaşı) manasına geldiğini söylememizdir. Arapların, yani "Allah sana yeter" şeklindeki sözleri de ikincinin misalidir.

Bil ki bu ifâde, yetimlere velayet eden kimseler için uır tehaid ve yetimin malı hususunda helâl olmayan şeylere niyetlenmesinler veya yapmasınlar ve malt yetime verinceye kadar, emâneti tam olarak yerine getirsinler diye, Atlan Teâlâ'nın işin zahirine olduğu gibi bâtınına da vakıf olduğunu bildirme manasına gelir. "Hasîb" kelimesini ister "muhâsib", ister "kâfî" (yeter) manasına alalım, bu incelik mevcuttur. Bil ki, "Allah yeter" "Rabbin yeter" âyetlerindeki bâ harf-i cerri, Kur'ân'ın her yerinde zâiddir.109[109] Vahidî de Zeccâc'ın bu görüşte olduğunu nakletmiştir. Ayetteki "hasîben" kelimesi hal olarak mansubtur, yani "Allah,

---

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/360-361

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/361

109[109] Zaid demekten maksad: "Bu harf olmasa da mananın aslı mevcuttur" demektir. Yoksa bu kelimenin tamamen manasız, fazladan olduğu manasına gelmez. Nitekim, zaid denilen kelimelerin tâli derecedeki manaları, diğer alimlerce de kabul.edilir. Bunların mutlaka ihtiva ettikleri belagat incelikleri vardır. Onun içindir ki bazı bilginler "zaid" yerine "tezyin gayesiyle getirilmiştir" demeyi tercih ederler. Yanlış anlaşılmaya yol açabileceği düşüncesiyle bazı âlimler de Kur'ân-ı Kerim'deki herhangi bir kelime hakkında "zaid" demeyi mahzurlu sayarlar (ç).

muhasîb olarak kâfi olarak yeter" demektir. [110][110]

Dördüncü Hüküm: Miras Payları

"Ana ve baba ile yakın akrabaların bıraktıklarından erkeklere ve yine ana ve baba ile yakın akrabaların bıraktıklarından kadınlara, -azından da, çoğundan da farz kılınmış birer nasib olarak, hisseler vardır" (Nisa, 7).
Bil ki bu sûrede bahsedilen hükümlerin dördüncü çeşidi, miras ve ferâizle ilgilidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [111][111]

Miras Hakkındaki Âyetlerin Nûzul Sebebi

İbn Abbas (r.a), âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şöyle demiştir: "Evs İbn Sabit el-Ensârî, geriye üç kız ve bir hanım bırakarak ölmüştü. Vasileri olan amcaoğullarından Süveyd ve Ailece isminde iki adam gelip, Evs'in malına el koymuşlardı. Bunun üzerine Evs'in hanımı Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, durumu ona arzederek, vast olan bu iki kişinin, ne kendisine ne de kızlarına hiçbir mal vermediklerini söylemişti. Hz. Peygamber (s.a.s) de ona, "Haydi evine git, ben Allah'ın senin bu işin hususunda ne buyuracağına bakayım" demişti. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber'e bu âyet nazil oldu ve erkeklerin de, kadınların da mirastan paylan olduğunu bildirdi. Fakat Hak Teâlâ, bu âyette payların ne kadar olduğunu beyân etmedi. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) o iki vasiye haber göndererek, "Evs'in malından hiçbir şeye dokunmayınız" dedi. Daha sonra Allah Teâlâ'nın, "Allah size, evlatlarınız hakkında (...) emreder" (Nisa. 11-12) âyetleri nazil oldu ve böylece kocanın ve kadının hisselerinin miktart belirtildi. Bunun üzerine Allah'ın Resulü, o iki vasî'ye Evs'in hanımına mirastan sekizde bir hisse verip, kızların hisselerini ellerinde tutmalarını emretti. Daha sonra da Hz, Peygamber (s.a.s) onlara, kızların hisselerini de kızlara vermelerini bildirdi. O iki vasî de, onların hisselerini kendilerine verdi." İşte âyetin sebeb-i nüzulü ile ilgili söz bundan ibarettir. [112][112]

Miras Ahkamına Alıştırmada Tedric

Cahiliyye insanları, kadınlara ve çocuklara miras vermezler ve "Mızraklanyla vuruşmayan, yurdunu müdafâa edemeyen ve ganimet elde edemeyen kimseler.vâris olamazlar" derlerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, vâris olmanın erkeklere has olmayıp, erkeklerle kadınlar arasında ortak bir husus olduğunu beyân buyurmuş, bu âyette sadece bu kadarını zikredip, bundan sonra tafsilatını bildirmiştir. Cahiliyye insanının, çocukları ve kadınları değil de, yetişkin erkekleri vâris sayma şeklinde bir örfleri olduğu için, Cenâb-ı Hakk'ın, onları tedricen bu örflerinden, başka bir şeye geçirmesi imkânsız değildir. Çünkü örf ve âdetlerden vazgeçmek, insan tabiatına ağır ve güç gelir. Binâenaleyh bu geçirme bir defada olursa, bunun güçlüğü kalpte artar. Ama bu tedricen olursa, kolaylaşır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, hükmü önce mücmel olarak (kısaca) zikretmiş, peşinden tafsilatını getirmiştir. [113][113]

Zevi’l-erham Kısmından Olan Akrabaların Mirastaki Durumu

Ebu Bekir er-Râzî, bu âyeti zevi'l-erham'ıh[114][114] da vâris olacağına delil getirerek şöyle demiştir: "Çünkü halalar, teyzeler, dayılar ve kızların çocukları akrabalardandır. Binâenaleyh bunların da "Ana ve baba ile yakın akrabaların bıraktıklarından erkeklere ve yine ana ve baba İle yakut arkabalann bıraktıklarından kadınlara, -azından da, çoğundan da-, farz kılınmış birer nasib olarak, hisseler vardır" âyetinin hükmüne dâhil olmaları gerekir. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bahsedilen "hisse"nin miktarı bu âyette belirtilmemiştir. Fakat biz, bunların da herhangibir hisseye müstehak olduklarını bu âyetle isbat ediyoruz. Bunların hisselerinin miktarını ise, diğer delillerden çıkartıyoruz."

---

[110][110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/361-362

[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/362-363

[112][112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/363

[113][113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/363

[114][114] Zevi'l-Erhâm: Mirastan belli bir serimi olmayan ve mirası asabeden olmak sıfatıyla da alamayan, hala. davı. tevze aibi diâer akrabalardır (ç)

Âlimlerimiz (Şafiîler), Ebu Bekir er-Râzî el-Cessâs'ın bu görüşüne, şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

1- Allah Teâlâ, âyetin sonunda, "Farz kılınmış birer nasîb olarak" buyurmuştur ki bu, "takdir edilmiş, belirlenmiş bir hisse..." demektir. Zevi'l-erhâm'ın, belirlenmiş bir hisseleri olmadığı icmâ ile sabittir. Binâenaleyh bu yakın akrabaların, âyetin hükmüne dahil olmadıkları sabit olmuş olur.

2-Bu âyet, yakın akrabalara aittir. Binâenaleyh siz niçin zevi'l-erham'ın, yakın akrabalardan olduğunu söylüyorsunuz? Sözün özü şudur: Ayetteki "Yakın akrabalardan" murad, ya başka her bir şeyden daha yakın olanlardır, yahut da herşeyden daha yakın olanlardır. Birincisi bâtıldır. Çünkü bu, insanların pek çoğunun, âyetin hükmüne dâhil olmasını gerektirir. Çünkü her insanın, başkasına, ya yakın veya uzak bir sebepten ötürü neseb birliği (hısımlığı) vardır ki uzak sebep, Hz. Adem'in soyundan olmaktır. Binâenaleyh insanın, ölen kimseye, çocuğundan daha yakın olması gerekir ki bu durumda, bütün insanların bu âyetin hükmüne girmeleri gerekir. Bu ise bâtıldır.

Bu ihtimal bâtıl olunca, nassı (âyet-i kerimeyi) ikinci ihtimâle hamletmek gerekir ki, bu ikinci ihtimal, âyetteki en yakın akrabadan muradın ölen kimseye, insanların en yakın olanının olmasıdır. Bu da ancak, ebeveyn ile ölenin çocuklarıdır. Böylece bu nassın muhtevasına zevi'l-erhâm'ın giremeyeceği sabit olmuş olur. Âyetteki "en yakın akraba" ifâdesini ebeveyn mânasına hamledersek, "burada tekrar yapılmış olduğu söylenmiş olur" şeklinde bir şey de söylenemez. Zira biz, "en yakın akraba" tabirinin altında iki türü bulunan bir cins olduğunu söylüyoruz. Bu iki tür ise, ebeveyn ile çocuklardır. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, önce ebeveyni, daha sonra da en yakın akrabayı zikretmiş olduğu sabit olmuş olur. Buna göre de mâna, O'nun, önce türü sonra da cinsi zikretmesi şeklinde olur. Böylece de herhangi bir tekrarın yapılmış olması gerekmez. 115[115]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "nasîb, hisse" lâfzının mansûb olması hususunda şu görüşler beyân edilmiştir:

a) Bu kelime, "ihtisâs"tan dolayı mansûbtur. Yani "Ben farz kılınmış, katî ve vacip olan bir payı kastediyorum" demektir.

b) Bu kelimenin, mef'ûlü mutlak olmaktan dolayı nasbedilmiş olması da caizdir. Çünkü C-ai (nasîb, hisse, pay) kelimesi masdar manasında bir isimdir. Buna göre sanki (vacip bir taksimat olarak..) denilmek istenmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Allah'tan birer farizadır" (Nisa, nıyani, "farz kılınmış bir paydır" âyeti gibidir. 116[116]

Farz İle Vacip Tabirlerinin Manası

"Farz" kelimesinin asıl manası, (ağaç üzerindeki) çentiktir. Bundan dolayı, yayın tam ortasındaki çentiğe de "farz" denir. Fal okları üzerindeki çentiklere de "farz" denir. Bunun kendisini başkalarından ayıran bir alameti vardır. Su taksim kabındaki işaretlere de denilir. Bu işaretler sayesinde, her hak sahibi, su hakkının miktarını bilir. İşte, "farz" kelimesinin Arapça'daki asıl manası budur. Ebu Hanlfe'nin talebeleri "farz" kelimesini, vacip oluşu kat'î

---

[115] 115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/364

[116] 116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/365

delil ile bilinen şeye; "vacip" kelimesini de, vacip oluşu zannî delil ile bilinen şeye tahsis ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü farz, kesmek ve çentik atmaktan ibarettir. Vacip ise, düşmekten ibarettir. Meselâ güneş düştüğünde (battığında) yine duvar yıkıldığında ve birşeyin düşüşü duyulduğunda "(Bir düşme duydum") denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Van/an üstü düşüp (öldükleri) vakit..." (Hacc. 36) buyurmuştur. Binâenaleyh "farz" kelimesinin, kesmek ve çentik atmaktan, "vücûb'un ise sükûttan (düşmekten) ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır. Çentik atmanın ve kesmenin tesiri, düşmenin tesirinden şüphesiz daha kuvvetli ve daha ileridir. İşte bu sebeple, Ebu Hanife'nin talebeleri "farz" kelimesini, vacip oluşu kat'î delil ile bilinen; "vacip" kelimesini ise vücûbiyyeti zannî delil ile bilinen şeye tahsis etmişlerdir.
Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Hanefilerin yaptıkları bu izah, kendilerinin aleyhine olmak üzere, âyetin zevi'l-erhâmı mirasçı kılmak, icmâ-ı ümmet ile, kat'î delille bilinen şeylerden değildir. Binâenaleyh zevi'l-erhamı mirasçı kılmak farz olmaz. Halbuki âyet, ancak farz kılınmış mirası içine alır. Binâenaleyh bu âyetin zevi'l-erhâmı içine almadığına kesinkes hükmetmek gerekir. Allah en iyi bilendir. [117][117]

"Miras taksim olunurken, akraba, yetimler ve yoksullar hazır bulunursa, kendilerini ondan (bir şey vererek) rızıklandmn ve onlara güzel sözler söyleyin" (Nisa, 8).
Âyette birkaç mesele vardır: [118][118]

Taksim Sırasında Orada Bulunan Akrabalara da Birşeyler Verin

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Miras taksim olunurken, hazır bulunursa" ifâdesinde, bu taksimatın ne olduğunun izahı bulunmamaktadır. İşte bu sebepten dolayı müfessirler bu âyet hakkında pekçok görüş beyân etmişlerdir:
Birinci görüş: Allah Teâlâ bundan önceki âyette, mirastaki payları hususunda kadınların da erkekler gibi olduğunu zikredip, akraba arasından varis olan ve olmayanlar ile, taksimat zamanında orada hazır bulunup da varis olmayan kimseleri ve bu kimseler mirastan tamamen mahrum edildiklerinde, bu durumun onlara ağır geleceğini bildirince, hiç şüphesiz güzel bir edeb ve güzel bir muamele gerçekleşsin diye, taksimat esnasında bu kimselere de bir şeyler verilmesini emretmiştir. Sonra, bu görüşü ileri sürenler de kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir. Meselâ bunlardan bazıları bu verme işinin vacip olduğunu ileri sürerlerken, bazıları da bunun mendub olduğunu söylemişlerdir. [119][119]

Akrabaya Birşeyler Vermenin Vacip Olduğunu Söyleyenler

Vacip olduğuna taraftar olanlar da birçok şekilde ihtilâf etmişlerdir:
a) Onlardan bir kısmı şöyle demektedir: "Mirasa konan kimsenin, eğer bulûğa ermiş ise, vereceği kimseyi memnun edecek kadar orada hazır bulunanlara birşeyler vermesi gerekir. Eğer bu kimse bulûğa ermemiş ise, onun velîsinin o maldan orada hazır bulunanlara'birşeyler vermesi vacip olur." Bazıları da şöyle demişlerdir: "Eğer mirasa konan kimse bulûğa ermişse, o maldan birşeyler vermesi ona vaciptir. Bulûğa ermemiş ise, velisinin, onlara özür beyân ederek şöyle demesi gerekir: "Ben bu malın sahibi değilim. Bu mal, kendilerine terettüb eden şeyleri akledemiyecek kadar küçük olan şu aciz kimselerindir. Bülûğa erdiklerinde onlar sizin haklarınızı bilirler..." İşte âyette bahsi geçen "güzel söz" ifâdesinden murad budur.
b)Hasan el-Basri ve en-Nehaî şöyle demektedirler: "Bu birazcık verme işi, eşyanın taksimatıyla ilgili bir husustur. Ama arazî, köle, vb. şeylerin taksimatına gelince, mirasa konan kimse, meselâ onlara, "Varın gidin; Allah hakkınızda hayırlar ihsan etsin" demesi gibi, güzel sözler söyler."

---

[117][117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/365
[118][118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/366
[119][119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/366

c) Alimler şöyle demişlerdir: "Verilmesi vacip olan miktar, az bir şeydir. 8unun miktarının tayin edilmediği icmâ ile sabittir."

d) Bu verme işinin vacip olmasının kabul edilmesi halinde, bu âyet mensûh olur. Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas şöyle demektedir: "8u âyet, miras âyetiyle mensûhtur." Bu, Saîd İbnu'l-Müseyyeb ve Dahhâk'ın da görüşüdür. İkrime'nin rivayetine göreyse İbn Abbas, âyetin mensûh değil muhkem olduğunu söylemiştir ki bu da, Ebu Musa el-Eş'ârî. İbrahim en-Nehaî, Şa'bî, Zührî, Mücahid, Hasan el-Basri ve Saîd İbn Cübeyr'in görüşüdür. Bu zatlar, taksimat esnasında orada bulunan kimselere miras malından bir şeyler verilmesi taraftarıdırlar. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Aişe hayatta iken, Abdullah İbn Abdurrahman İbn Ebî Bekr es-Sıddîk, babasının mirasını taksim etti ve orada bulunan hiç kimseyi miras dışı bırakmaksızın herkese bir şeyler verdi, sonra da bu âyeti okudu. İşte bütün bunların hepsi, bu hükmün vacip olduğunu söyleyenlerin görüşünün tafsilatıdır. [120][120]

Bir Şeyler Vermenin Mendub Olduğunu Söyleyenler

Bazıları da bu hükmün farz ve vacip olmadığını, mendûb ve müstehâb olarak sübût bulduğunu söylemişlerdir. Bu mendûb oluş da ancak, mirasa konan kimselerin bulûğa ermeleri halinde tahakkuk eder. Onlar baliğ olmamışlarsa, güzel söz söylemeden başka bir hüküm söz konusu değildir. İşte bu görüş, cumhur-u fukahânın benimsediği görüştür. Bunlar şu şekilde istidlal etmişlerdir: "Eğer bu kimseler için muayyen bir hak olmuş olsaydı, diğer haklarda olduğu gibi, muhakkak ki Cenâb-ı Hak, bu payın miktarını beyân ederdi. Böyle bir beyânda bulunmadığına göre, biz bu hükmün vacip olmadığını anlamış oluruz. Bir de şayet bu hüküm vacip olmuş olsaydı, fakir ve yoksul kimseler, bunun miktarının ne kadar olduğu hususunda aşırı özen gösterecekleri için, bu miktarın ne kadar olduğunun anlatılıp nakledilmesini gerektiren sebepler de o kadar çok olmuş olurdu. Böyle olunca da, muhakkak ki bu, tevatür yoluyla nakledilmiş olurdu. Durum böyle olmayınca, biz bu hükmün vacip olmadığını anlamış oluyoruz. [121][121]

Bu Taksimattan Maksad Vasiyyettir

İkinci görüş: Âyette bahsedilen taksimattan murad, vasiyyettir. Akrabadan varis olmayan kimseler ile, yetimler ve yoksul kimseler orada hazır bulunduklarında, Allah Teâlâ, ölen kimsenin onlar için bir pay ayırmasını ve bununla beraber, onlara o zaman güzel söz de söylemesini emretmiştir. Böylece bu durum, o kimselere o anda ve gelecekte bir neşe ve sevincin gelmesine vesile olmuştur.

Birinci görüş daha uygundur. Çünkü, mirastan bahsedilmiş, ama vasiyyet mevzu-bahis olmamıştır. Bu görüşün daha uygun olduğunun söylenmesi de mümkündür. Çünkü önce geçen âyet, vasiyyet hakkındadır.

Üçüncü görüş: Bu âyette geçen, "akraba" kelimesinden maksat, varis olan kimseler; 'yetimler ve yoksullar' kelimesinden maksat ise, varis olmayan kimselerdir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, 'Kendilerini ondan (birşey vererek) rtzıklandmn ve onlara güzel sözler söyleyin" buyurmuştur. Buna göre O'nun "Kendilerini nztklandmn" buyruğu, vâris olan akrabalar ile; "... ve onlara güzel sözler söyleyin" buyruğu ise, varis olmayan yetim ve yoksul kimselerle ilgilidir. Bu görüş, Sâîd İbn Cübeyr'den nakledilmiştir. [122][122]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın emrindeki zamiri, ebeveyn ve en yakın akrabanın miras olarak bıraktığı şeylere racidir." Vahidî ise bu zamirin, mirasa ait olduğunu söylemektedir. Bu izaha göreyse zamir, âyette geçen (taksimat) kelimesinin lafzına, manasına raci olmuş olur. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "Nihayet onu kardeşinin kabından çıkardı" (Yusut 76) ifâdesi gibidir. Âyette geçmekte olan (su tası) kelimesi müzekker bir kelimedir. ateşindeki zamiri, bu kelimeye raci olamaz. Ancak ne var ki, kelimesi ile (maşraba, su içme kabı) manası kastedilmiştir. Böylece de müen-nes zamir lâfza değil, manaya raci olmuş olur. Bu izaha göre, âyette geçen (taksimat) lâfzı ile, (taksim edilen şey) manası kastedilmiştir. Çünkü rızık, taksimatın bizzat kendisinden değil, ancak taksim edilen şeylerden olur. 123[123]

---

[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/366-367

[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/367

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/367-368

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak âyet-i kerimede yetimleri yoksullardan önce zikretmiştir. Çünkü yetimlerin acziyyeti daha fazla ve ihtiyaçları daha çoktur. Bu sebeple sadakaları onlara vermek, ecir ve sevap bakımından daha faziletli ve üstün olmuş olur. 124[124]

Dördüncü Mesele

En uygun olan, âyette geçen "güzel sözler" ifâdesinden muradın, verdiği hediyyeye sözlü bir başa kakma ve eziyyetin eklenmemesi olduğunun söylenmesidir. Veyahut da bundan muradın, (verdiği kimselere) daha fazlasını va'adetmek; bir şey vermediği kimselere ise, özür beyân etmesidir... 125[125]

"Arkalarında aciz ve küçük evlatlar bıraktıkları takdirde onlara karşı endişe edenler, saygı İle korksunlar, Allah'tan sakınsınlar, sözü dosdoğru söylesinler" (Nisa. 9).
Âyette birkaç mesele vardır: 126[126]

Peşlerinden Zayıf ve Güçsüz Zürriyet Bırakacak Olanlar

Cenâb-ı Hakk'ın, bir şart cümlesi olan "Arkalarında âciz ve küçük evlatlar bıraktıkları takdirde onlara karşı endişe edenler" ifâdesi, O'nun "o kimseler ki." Sözünün sılası ve sıfatıdır. Buna göre mâna,"Nitelikleri, aciz ve küçük evlâtlar bırakmaları halinde onlar hakkında endişe etmek olan kimseler, korksunlar..." şeklinde olur. Haklarında korku duyulan kimseler ise burada zikredilmemiştir. Müfessirlerin bu husustaki görüşlerini ilerde zikredeceğiz. 127[127]

İkinci Mesele

Muhakkak ki, Cenâb-ı Hakk'm "Arkalarında âciz ve küçük evlâtlar bıraktıkları takdirde onlara karşı endişe edenler.." ifâdesi, aciz ve küçük kimseler için daima ihtiyatlı olmayı gerektirir. Müfessirlerin bu husustaki görüşleri de şunlardır:
Birinci görüş: Bu, hasta olan kimsenin yanında oturup da, ona şöyle diyen kimselere bir hitaptır: "Senin evlâtların, yarın âhirette Allah'dan sana gelecek herhangi bir şeyi (ukubeti) defedemezler. O halde gel malını, falanca falanca kimselere vasiyyet et." Bu kimseler, malından vereselerine hiçbir şey kalmayıncaya kadar, ölmek üzere olan o kimseye, kendisine varis olmayan kimselere vasiyyette bulunmasını devamlı olarak telkin ederler. İşte bu sebeple onlara şöyle denilir: "Evlâtlarınızın, malsız olarak acziyyet ve açlık içinde kalmalarını arzulamadığınız gibi, Allah'tan korkunuz da, hastayı, aciz ve zayıf olan çocuklarını onun

---

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/368
124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/368
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/368
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/369
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/369

malından mahrum etmeye sevketmeyin.." Sözün neticesi şudur: "Sen, böyle bir şeyin sana yapılmasına razı olmazsın. Binâenaleyh, müslüman kardeşine de böyle bir şeyin yapılmasına razı olma!.." Enes (r.a)'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Kul, kendisi için arzuladığı şeyi, kardeşi için de sevip arzulamadıkça gerçek mü 'mfn
olamaz"128[128] dediği rivayet edilmiştir.
İkinci görüş: Hubeyb İbn Ebî Sabit şöyle demektedir: "Miksem'e bu âyet hakkında sordum da, o da şöyle dedi: "Burda bahsedilen, ölmek üzere olan ve akrabası olmayan kimseler lehine mal vasiyyet etmek isteyen kimsedir." İşte bunun üzerine yanındakiler ölmek üzere olan kimse vasiyyet etmeyi arzu etmekle beraber, ona "Allah'tan kork, malını çocuklarına bırak!." derler. Birinci görüşe göre âyet, ölmek üzere olanın yanında bulunan kimseleri, o şahsı vasiyyet etmeye teşvik etmekten sakındırma anlamına hamledil mistir. İkinci görüşe göreyse âyet, orada bulunan kimseleri vasiyyete mani olmaktan nehyetme anlamına alınmıştır. Birinci görüş daha uygundur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "Arkalarında aciz ve küçük evlâtlar bıraktıktan takdirde onlar hakkında endişe edenler.." buyruğu, birinci tefsire daha müsait ve ona daha yakındır.
Üçüncü görüş: Bu âyetin, ölmek üzere olan kimselere bir hitap olması ve maksadının ise, kendisine varis olan kimselerin, ölmek üzere olan kimsenin ölümünden sonra aç-susuz kalmamaları için çokça vasiyyet etmekten nehyetmek olması da muhtemeldir. Sonra bu âyet, şayet vasiyyet üçde bir oranında takdir edilmezden önce nazil olmuşsa, bundan maksad, geriye kalan malın vasiyyete boğulmamasıdır. Eğer bu âyet, vasiyyetin üçde bir azamî nisbetinde takdir edilmesinden sonra nazil olmuş ise, o zaman bundan maksad, yine üçde bir nisbetinde vasiyyet edilmesi, hatta çocukları hakkında endişe duyarsa daha azını vasiyyet etmesi olur. Pekçok sahabeden, işte bu sebepten dolayı, üçde birden azı vasiyyet ettikleri rivayet edilmiştir. Onlar şöyle diyorlardı: Beşte bir, dörtte birden; dörtte bir, üçte birden daha azdır. Sa'd'dan gelen haber de bunu göstermektedir, ki bu da Hz. Peygamber'in şu hadisidir:"(Vasiyyet) üçde birdir. Üçde bir de çoktur. Sana varis olanları zengin olarak bırakman, onları insanlara el-avuç açacak şekilde fakir ve muhtaç olarak bırakmandan daha hayırlıdır. "129[129]
Dördüncü görüş: Bu, yetimin velilerine bir emirdir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Ölümünden sonra çocukları için endişelenen kimse, himayesinde olan ve başkasının çocuğu olan âciz ve yetim kimselerin malını zayi etmekten korksun..." Bu izaha göre, âyetten maksat, Hak Subhânehu ve Teâlâ'nın insanları mallarını muhafaza etmeye teşvik etmesi ve o kimsenin, kendisini malını korumaya adamasını istemesidir. Bu hususta ihtiyatlı olmak, geriye çocuklar ve mal bırakması halinde, başkalarının, çocuklarına ve onlara bırakmış olduğu mallara iyi davranmalarını istemesi gibidir. Kfldî, bu mananın yetimler hakkında varid olan âyetlerden daha önce ve sonra geçen âyetlerden anlaşılan manaya daha uygun olduğunu söylemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, insanları yetimlerin malını korumaya davet ederken, son olarak onların dikkatlerini kendilerine ve ölümünden sonra hallerini düşündüğü zürriyetlerinin durumunu düşünmeye yöneltmektedir. Hiç şüphesiz bu, bu gayenin yerine getirilmesindeki sebep ve illetlerin en güçlülerindendir. 130[130]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Ayetteki kelimesi, (sarhoşlar) kelimesi gibi ve şeklinde okunmuştur." Vahidî, Hamza'nın bu kelimeyi, her iki kelimede de, imâle ile okuduğunu söylemiştir, paha sonra kelimesinin imâle ile okunmasının sebebini açıklarken şöyle der: vezninde olan ve kelimelerinde olduğu gibi, başında kesreli istila harflerinden birisi bulunan kelimede imâle yerinde ve güzel olur. Bu böyledir, çünkü okuyuş esnasında dil istîla harfiyle

---

[128] [128]Buharı, İman, 7; Müslim. İman, 71 (1/67).

[129] [129] Buhârî, Vesâya, 2.

[130] [130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/369-371

yükselir, sonra kesre ile iner. Binaenaleyh, ses aynı tonda çıksın diye, kesreden sonra tefhim (kalın okuyarak) dilin yükseltilmemesi müstehâb olur. kelimesinde yapılan imâle de güzeldir. Zira sen böylece, *İÂ* ifâdesindeki afacstm.
Hak daha sonra, "Allah'tan sakınsınlar, söylesinler" buyurmuştur. Bu cümleler önceki ifâdelerin bir takriri r. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki şöyle demek İstemiştir: "Daha önce geçen şeyler hususunda Allah'tan korkun. Bu hususta ihtiyatlı olan onlar başkalarını bir İşe, bir fiile sevketmek istediklerinde, onların sözü dosdoğru söylemeleridir." den maksat, sözün âdil ve doğru olanıdır.
Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Vasilerin kavl-i sedîdi, yetimlere eziyyet etmemek ve kendi çocuklarıyla müsamaha ve hoşgörü ile konuştukları gibi, onlarla da aynen öyle konuşmalarıdır; onlara hitap ettikleri zaman, "Evladım, oğlum" demeleridir. Yanında oturanların, hastaya karşı güzel sözleri ise şudur: "Eğer vasiyyet etmek istiyorsan, vasiyyetinde aşırı gitme, çoluk çocuğunu mağdur etme..." Bu tıpkı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Sa'd'a söylediği söz gibidir. Varislerin, miras taksimatı sırasında orada bulunan ve varis olmayan kimselere karşı güzel sözleri ise, onlara nazik söz söylemeleri ve onlara ikram ve izzette bulunmalarıdır. 131[131]

"Muhakkak ki yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir" (Nisa, 10). 132[132]

Yetim Malı Yemek, Ateş Yemek Gibidir

Bil ki, Allahu Teâlâ haksız olarak yetim malını yeme konusundaki tehdit ve vaîdini tekid etmiştir. Bu âyetlerde, böyle yapan kimseye karşı yapılmış olan tehditler peşpeşe sıralanmıştır. Meselâ bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "Temizi murdarla değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza (katarak) yemeyin. Çünkü bu, muhakkak ki büyük bir günahtır" {Nisa, 2); "Arkalarında âciz ve küçük evlatlar bıraktıktan takdirde, onlara karşı endişe edenler.." (nh», 9) âyetleridir. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, bu âyeti yetimlerin mallarını yiyen kimseleri tehdid için, müstakil olarak zikretmiştir ki bütün bunlar, Allah'ın yetimlere olan rahmetidir. Çünkü yetimler, son derece âciz ve güçsüz olduklarından ötürü, Allah tarafından bu denli yardım ve ikrama müstehak olmuşlardır. Bu tehdid, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin genişliğine ve afvı ile fazlının çokluğuna ne kadar fazla delâlet etmektedir! Zira yetimler, güçsüzlükte had noktaya ulaşınca, Allah'ın onlara inayeti de had noktaya varmıştır.
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 133[133]

Birinci Mesele

Bu âyet, yetim malının bazan haksız yere olmaksızın yenilebileceğine delâlet etmektedir. Eğer böyle olmasaydı,
âyetin "zulüm (haksız olarak)" ifadesi ile tahsis edilmesinin bir manası olmazdı. Bu ise, daha önce de söylediğimiz gibi, muhtaç olan veli ve vasîlerin maruf bir şekilde yetimin malından yiyebilmeleridir. 134[134]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın "karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar" buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:
Birinci görüş: Bu ifâde, zahiri (hakiki) manasına göre alınır. Süddî şöyle demiştir: "Bir insan,

---

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/371

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/372

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/372

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/372

yetimin malını haksız olarak yediği zaman, kıyamet günü ağzından, kulaklarından ve gözlerinden cehennem ateşinin alevleri çıktığı halde diriltilir. Onu gören herkes, onun yetim malı yediğini anlar." Ebu Sa'îd el-Hudrî (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Miraca götürüldüğüm gece, dudakları deve dudakları gibi olan bir grup insan gördüm. Onlar için, dudaklarından tutan, sonra a'j ağızlarına ateşten bir kaya koyan kimseler vazifelendtrilmiştf. Bu kayalar, onların altlarından çıkıyordu. Bunun üzerine, "Ey Cebrail, bunlar kimler?" dediğimde, O: "Bunlar, yetimlerin mallarını baksız olarak yiyen kimselerdir" dedi"

İkinci görüş: Bu, mecazî bir ifâdedir. Bundan murad şudur: Yetim malı yemek, cehenneme götürmesi ve cehennemi gerektirmesi bakımından sanki ateşi yeme gibidir. Bazan biribirinin mülazımı (gereği) olan iki şeyden birinin ismi, diğerine verilebilir. Bu tıpkı, Allah Teâlâ'nın, "Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür" (Şûra, 40) âyetinde olduğu gibidir. Kâdî, bu görüşün, birinciden daha evla olduğunu söylemiştir. Zira âyetteki, "Muhakkak ki yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar" ifâdesinde, bunların herbirine işaret vardır. Binâenaleyh bunu zikredilen mecazi manaya hamletmek daha evladır. 135[135]

Âyetteki Te'kîd Üslubu

Birisi şöyle diyebilir: "Yeme, ancak karna olur. O halde, âyette, "karınlarına" denilmesinin faydası nedir?" Buna
şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, Allah Teâlâ'nın, "Onlar ağızlan ile, kalplerinde olmayan şeyleri söylüyorlardı" (Âi-ilmran. 167) âyetinde olduğu gibidir. Halbuki söz, ancak ağızla söylenir. Yine Cenâb-ı Allah, "Fakat sinelerin içindeki kalpler kör olur" (Hacc, 46) buyurmuştur. Halbuki kalp, zaten sinede olu)'. Yine Cenâb-ı Hak, "İki kanadıyla uçan hiçbir kuş yok ki..." (Enam. 38) buyurmuştur. Halbuki uçma, zaten kanat ile olur. Bütün bunlardan maksat te'kîd ve kuvvetlice ifâde etmedir. 136[136]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ, âyette her nekadar yemeyi zikretmiş ise de, bundan maksat hertürlü yiyip bitirme ve harcamadır. Zira yetimin zararı, malının yenilmesi veya başka bir yolla bitirilmesi ile değişmez. Cenâb-ı Hak, âyette sadece yemeyi zikretmiş ve bununla, şu sebeplerden ötürü hertürlü bitirme yollarını kastetmiştir.

a) O zamanlar, yetimlerin malları genel olarak etleri yenilen ve sütleri içilen hayvanlardı. Binaenaleyh âyet, onların âdetine göre ifâde edilmiştir.

b) Malını, ister hayır ister şer olsun, her türlü yönde israf eden kimseler hakkında, "O, malını yedi" denilmesi âdettir.

c) Yeme, yapılan işlerde gözetilen en büyük gayedir. 137[137]

Beşinci Mesele

Mu'tezile şöyle demektedir: "Âyet, ister müslüman olsun ister olmasın, bu işi yapan herkesin, tehdid edildiğini gösterir, zira Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak ki yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler..." sözü, herkese şamil olan umûmî bir ifâdedir. Bu da, iiâhî tehdidin kesin olduğuna delâlet etmektedir. Âyette, "Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir" buyruğu, onların tevbesiz olarak ölmeleri halinde, kesin olarak bu çılgın ateşe gireceklerini gösterir.

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/372-373

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/373

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/373-374

Bunun cevabını, Bakara sûresinde enine boyuna zikretmiştik. Sonra biz, "Bu ilâhî tehdidin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kâfirler zulmedenlerin taa kendileridir" (Bakara, 254) âyetinden dolayı, kâfirlere mahsus olduğu niçin söylenemesin?" diyoruz.

Sonra Mu'tezile şöyle der: "Bu tehdide, yetimin malından az bir şey yemenin dâhil olması caiz değildir. Çünkü ilâhî tehdid, bu yeme ile birlikte tevbenin, olmaması şartına bağlanmıştır Halbuki bu günahtan, daha büyük olacak bir taat yoktur. Durum böyle olunca, bu tehdîde dâhil olduğu kesin söylenen kimsenin, kendisinin büyük bir günah işleyip, buna tevbe etmeyen kimse olması gerekir. Bu sebeple hiç şüphesiz, yetimin malından ne kadar yenilirse, ona çok denileceğinin araştırılması gerekir. Buna göre Ebu Ali el-Cübbaî bu miktarın beş dirhem olduğunu söylemiştir. Zira bu miktar, zekâtı vermeyen kimseler hakkındaki "kenz âyeti" (Tevt», 3*35) âyetlerinde kendisine ilahî tehdidin terettüp ettiği miktardır." Kâdî'nin zikrettiği görüşün tamamı işte budur.

Kadî'ye şöyle denilebilir: "Sen şu iki sebepten dolayı âyetin umûmî ifâdesinin zahirine muhalefette bulundun:

a) Buraya tevbe etmeme şartını ilâve ettin.

b) Yine sen buraya, bu kimsenin bütûğa ermemesi kaydını ekledin. Bu ilâveler caiz olunca, bizim bu konuya affetmeme şartını ilâve etmemiz niye caiz olmasın?" Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Biz, affın bulunduğuna delâlet eden bir delil bulamadık.. Ancak, ne var ki bunu da şu iki yönden cevaplayabiliriz:

1- Biz, affın delillerinin bulunmadığını kabul etmiyoruz; bilâkis Bakara sûresinde de açıkladığımız gibi, bu deliller pek çoktur.

2- Farzedelim ki siz bu delilleri bulamadınız. Fakat delilleri bulamamak, cnların olmadığı hususunda kesinlik ifâde etmez, bilâkis, bulunma ihtimali söz konusu olur. O takdirde de bu âyete tutunma, kesinlik ve katiyyet ifâde etme dâiresinden çıkar. Allah en iyi bilendir. 138[138]

Altıncı Mesele

Allah Teâlâ, zekâtını vermeyenler hakkında, bedenlerinin dağlanacağı tehdidini zikrederek, 'Ogün bunlar, üzerlerinde (yakılacak) cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak" (Tevbe, 35) buyurmuştur. Allahu Teâlâ, yetim malını yiyen kimse için de, karnının ateşle doldurulacağı tehdidinde bulunmuştur. Şüphe yok ki bu tehdid daha şiddetlidir. Bunun sebebi şudur: Zekat mevzuunda, fakir kimse nisab miktarı rrı«la mâlik değildir. Aksine mâlik ve zengin olanın, malından belli bir miktara o fakiri mâlik kılması gerekmektedir. Yetimin malını yeme meselesine gelince, yetim bu mala sahip ve mâliktir. Bundan dolayı velînin, yetime malını vermemesi daha çirkin bir fiildir. Binâenaleyh bu husustaki tehdid, daha şiddetli olmuştur. Bir de fakir bazan büyük olur ve bu sebeple de mal kazanabilir. Yetim ise, küçüklüğü ve güçsüzlüğünden dolayı âcizdir. Bundan dolayı yetimin malını telef edip bitirme hususundaki va'îd daha şiddetli olmuştur.

Sonra Hak Teâlâ, "Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir" buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 139[139]

Birinci Mesele

Âsım'ın râvisi Ebu Bekir ile İbn Âmir, âyeti meçhul sîgasında, yâ harfinin zammesi ile şekünde okumuşlardır ki bu:"Onlar, cehenneme girdirileceklerdir" manasındadır. Diğer kıraat imamları ise yâ harfinin fethasıyla okumuşlardır. Ebu Zeyd, bu kelimenin "Adam ateşe girdi, giriyor, girmek " "O, ateşe giricidir"; "Giren kavim" şeklinde kullanıldığını söylemiştir. Hak Teâlâ da, "Cehenneme girecek olan kimse müstesna" (sâffat, 163); "Ona girip (yanmaya) daha lâyık olanlar" (Meryem, 70) ve "Cehenneme onlar girecekler" (Sâd, 56) buyurmuştur. Ferrâ şöyle demiştir: yakacağın ismidir. Buna da denir. Bu kelimeyi sâd harfinin kesresi ile okuduğunda şeklinde uzatırsın; fetha ile okuduğunda ise uzatmadan şekhnde okursun. Fiildeki yâ harfini zamme ile okuyanlar, onu Arapların "Allah onu, ateşin sıcağına iyice soktu" tabirinden almışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz, onu ateşe sokacağız" (Nisa, 30) ve "Onu cehenneme sokacağım" (Müdaessir. 26) buyurmuştur. Keşşaf sahibi, bu fiilin, yâ harfinin zammesi ile ve İâmı şeddesiz okuyarak, şeklinde ve yine yânın zammesi, lâm'ın şeddesi ile şeklinde okunduğunu söylemiştir. 140[140]

---

[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/374

[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/375

İkinci Mesele

yanan ateş demektir. Nitekim bu manada, "Ateşi yaktım, onu iyice tutuşturdum " "O iyice tutuşmuştur ve iyice yanandır" denilir. kelimesi kelimesinden dönmedir. Nitekim "kınalı el" Nitekim tabiri de ifâdesinden dönmedir. Cenâb-ı Hak, bu kelimeyi şeklinde nekire olarak getirmiştir. Zira bundan murad, şiddetinin derecesini Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği bir ateş olduğunu göstermektir. 141[141]

Üçüncü Mesele

Rivayet olunduğuna göre bu âyet nazil olunca, ifâde etliği hüküm insanlara ağır geldi ve bundan dolayı Müslümanlar yetimlerle birlikte yaşamaktan tamamen uzaklaştılar. Bu durum yetimlere zor geldi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, "Şayet kendileriyle birarada yaşarsanız, onlar sizin kardeşinizdif..." (Bakara, 220) âyeti nazil oldu. Bazı cahiller, bu âyetin o âyetle mensûh olduğunu söylemişlerdir ki bu, gerçekten uzak bir görüştür. Çünkü bu âyet, insanları yetimlere zulmetmekten men etme konusundadır. Binâenaleyh bu mensûh olamaz. Aksine bundan maksat, yetimlerin mallarını (kendi mallarına katmak) eğer zulüm yoluyla olur ise, bunun en büyük günahlardan biri olduğunu bildirmektir. Nitekim bu âyette de böyledir. Eğer bu katma işi, terbiye etme ve iyilikte bulunma yoluyla olursa, bu da en büyük iyiliklerden biri olmuş olur. Nitekim bu hususta, "Şayet kendileriyle btrarada yaşarsanız, onlar sizin kardeşintzdir..." (Bakara, 220) âyetinde ifâde edilmiştir. Allah en iyi bilendir. 142[142]

Varislerin Miras Payları

"Allah size, evlatlarınız hakkında tavsiye eder ki: Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır. Fakat onlar, ikiden fazla kadınlar ise, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. (Dişi evlat) tek ise, o zaman bunun yansı onundur. (Ölenin) çocuğu varsa, ana ve babadan herbirine terikenin altıda biri (verilir). Çocuğu bulunmayıp da kendisine ana ve babası mirasçı olduysa, (malın) üçte biri arasınındır. (Erkek, dişi) kardeşleri varsa, o vakit altıda biri anasınmdır. (Fakat bütün bunlar, ölenin) yapacağı vasiyyetten veya borçtan sonradır. Siz,babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin, size fâidece daha yakın olduğunu bilmezsiniz. (Bunlar), Allah'tan birer farizadır. Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilicidir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" (Nisa, 11). 143[143]

Cahiliye Döneminde Miras

Bu âyetle ilgili birçok mesele bulunmaktadır:

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/375
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/375-376
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/376
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/376-377

Birinci Mesele

Bil ki cahiliyye halkı, şu iki şey sebebiyle birbirlerine varis oluyorlardı :
a) Neseb,
b) Muahede, sözleşme...
Neseb cihetinden birbirlerine varis olmalarına gelince onlar, ne küçük çocuklara, ne de kadınlara miras vermiyorlardı. Onlar ancak, at üzerinde savaşan ve ganimet elde eden erkek akrabaları mirasa mâlik kılıyorlardı. Sözleşme cihetinden birbirlerine varis olmalarına gelince, bu da şu iki şekilde tahakkuk ediyordu:
1- Anlaşma: Cahiliyyede bir kimse, bir başkasına "Kanım, kanın; canım, senin canın.. Sen bana, ben de sana varis olurum... Sen beni kollarsın, ben de seni.." derdi. Onlar bu şekilde bir akid yaptıklarında, onlardan hangisi diğerinden önce ölürse, sağ kalan için, ölünün malından daha önce şart koşulmuş olan şey tahakkuk ederdi..
2- Evlat edinme... Araplardan herhangi bir kimse, başkasının oğlunu evlat ediniyordu. Böylece bu çocuk babasına değil de, o kimseye nisbet ediliyor ve o kimseye varis oluyordu. Bu evlat edinme de anlaşma çeşitlerinden birisiydi.
Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderince O, ilk başlarda Arapları cahiliyyedeki adetleri üzere bırakarak, onlara dokunmadı. Alimlerden şöyle diyenler de vardır: Aksine, Cenâb-ı Hak onları bu âdetleri üzere bıraktı da, 'Her biri için baba ve ananın, yakın hısımların terikelerinden de varisler yaptık" (Nisa, 33) buyurdu ki, bundan maksat da neseb cihetinden birbirlerine varis olmalarıdır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere de hisselerini verin" (Nisa. 33) buyurmuştur ki bundan murad da, anlaşma sebebiyle birbirlerine varis olmalarıdır. Birinci görüşte olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere de hisselerini verin" (Nisa, 33) tabirinden muradın, maldan hisse, pay olmadığını, aksine bundan muradın "onlara yardım, nasihat ve güzel muameleye dair hisselerini, paylarını verin" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Cahiliyye dönemindeki Arapların birbirlerine varis olma sebeplerinin izahı işte budur. 144[144]

İslâm'da Veraset Sebepleri

İslâm'daki, insanların birbirlerine varis olma sebeplerine gelince: Biz, İslâm'ın ilk yıllarında, anlaşma ve evlat edinme yoluyla insanların birbirlerine varis otma yolunu benimsediğini zikretmiştik.. Ayrıca buna şu iki hususu da ilâve etmiştik:
a) Hicret. Buna göre hicret eden kimse, her ne kadar (neseb cihetinden) yabancı olsa dahi, diğer muhacir ile çok sıkı münasebet ve ilişki içine girdiği için ona varis oluyor, akrabası olsa dahi, muhacirden başkası ona varis olamıyordu.
b) Kardeşlik (muâhât..) Hz. Peygamber (s.a.s), ashâbdan her iki kişi arasında bir kardeşlik tesis etmişti. Böylece bu da, onların birbirlerine varis olmalarına sebep teşkil etmişti. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hısımlar, Allah'ın kitabınca birbirine daha yakındırlar..." (En, zsâyetiyle, bütün bu varis olma sebeplerini neshetmiştir. İslâm dininin üzerine bina edildiği veraset sebepleri ise, üçtür: **a)** Neseb, **b)** Nikâh, **c)** Velâ... 145[145]

İkinci Mesele

Ata şunu rivayet etmiştir: "Sa'd İbn Rebî şehit edildi ve geriye iki kızını, hanımını ve kardeşini bıraktı. Kardeşi
malın tamamını alınca, Sa'd'ın hanımı Hz. Peygamber'e gelerek, "Ya Resûlallah, şu iki kız Sa'd'ın kızlarıdır. Sa'd şehit edildi; kızların amcası ise, onların mallarını aldı" dedi. Bunun

---

[144] 144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/377-378
[145] 145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/378

üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Dön, umulur ki Allah bu hususta hükmedecektir" dedi. Bir müddet sonra kadın geldi ve ağlamaya başladı. İşte böylece bu âyet-i kerime nazil oldu. Bunun üzerine de Allah'ın Resulü, o iki ki2m amcasını çağırdı ve "Sa'd'tn iki kızına üçte iki, annelerine ise sekizde bir mal ver, geriye katan ise senindir" buyurdu. İşte İslâm'da taksim edilen ilk miras budur. 146[146]

Üçüncü Mesele

Bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti konusunda şu iki açıklama yapılmıştır:
1- Allah Teâlâ yetimlerin malları hakkındaki hükmünü ve bu hususta velilere terettüp eden mükellefiyetleri beyân edince, bu yetimin veraset yoluyla mala nasıl mâlik ve sahip olacağını da beyân buyurmuştur. Bu ise ancak, miras hükümlerinin tamamının izah edilmesiyle mümkün olmuştur.
2- Allah Teâlâ miras hükümlerini, "Ana ve baba ile yakın akrabaların bıraktıklarından erkeklere farz kılınmış bir nasîb, hisse vardır" (Nisa. 7) ifâdesinde kısaca beyân edince, bu mücmel ifâdenin peşinden de şu tafsilata yer vererek, "Allah size, evlatlarınız hakkında tavsiye eder ki:..." (Nisa, 11) buyurmuştur'147[147]

Dördüncü Mesele

Kaffâl şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu şu demektir: "Allahu Teâlâ size, ölümünüzden sonra, sizi evlâtlarınızın haklarını tastamam yerine getirmeye vesile olan bir söz söylüyor..." Buradaki (tavsiye etmek) kelimesinin astı, ulaştırmak anlamındadır. Bir kimse bir şeye ulaştığı zaman, yine bir kimse bir kimseyi bir şeye ulaştırdığında, denilir. Meselâ, denildiğinde bunun manası "O, beni kendisini bilmem gereken şeyi bilmeye ve anlamaya iletti, götürdü" şeklinde olur. kelimesi de böyledir; ancak ne var ki, mübalağa ifade etmek için kullanılır." Zeccâc, buradaki "size tavsiye eder.." cümlesinin manasının, "Allah size farz kılıyor" şeklinde olduğunu; zira Cenâb-ı Hakk'ın yapmış olduğu tavsiyenin farz anlamına geleceğini; bunun delilinin ise, "(Kısas ve zina gibi şeylerden dolayı meşru) bir hak olmadıkça, Allah 'm haram ettiği cana kıymayın. İşte Allah size. aklınızı başınıza alasınız diye bunları emretti" (Enam. ısı> buyruğu olduğunu; bunun ise bize farz olduğunda herhangi bir şüphe bulunmadığını söylemiştir.
Buna göre şayet, ""Arapça'da, "Seni şu şeye tavsiye ediyorum" şeklinde bir kullanış yoktur. O halde nasıl olup da Cenâb-ı Hak burada, buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki:
Vasiyyet, bir söz olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, '/Allah size tavsiye eder.." ifâdesinden sonra müste'nef bir haber zikretmiş ve "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "İman edip de iyi amelde bulunan o kimselere Allah hem mağfiret, hem büyük mükafaat va'adetmiştir" (Fetih, 29)âyetidir. Yani, "Allah şöyle demiştir: "Onlar için bir mağfiret vardır..." demektir. Çünkü va'ad, söylemek anlamına gelir. 148[148]

Çocukların Miras Payları

Bil ki, Allah Teâlâ önce çocukların mirastaki payını zikretmiştir. Allah, insanın çocuğuna olan ilgi ve alâkası, beşerî ilgi ve alâkaların en kuvvetlisi olduğu için, böyle yapmıştır. İşte bu sebepten dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "Fatıma benden bir parçadır" buyurmuştur. İşte bu sebeple Allah Teâlâ çocukların mirastaki paylarını önce zikretmiştir.
Bil ki, çocukların bir yalnız başlarına bulunma durumları; bir de ebeveynleriyle birlikte

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/378
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/378
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/379

bulunma durumları söz konusudur. Yalnız başlarına bulunma durumları üçtür. Bu böyledir, zira ölen kimse, geride ya hem erkek hem dişi; ya sadece dişi, veyahut da sadece erkek evlat bırakır. 149[149]

Erkek ve Kız Evladın Beraber Bulunma Hali

Birinci kısım: Ölen kimsenin geride, hem erkek hem de dişi evlat bırakması halidir. Altah Teâlâ bu husustaki hükmünü, hiç şüphesiz "Erkeğe, İki dişinin payı miktarı vardır" cümtesiyle beyan buyurmuştur.
Bil ki bu ifâde, pekçok hükmü ortaya koymaktadır:
a) Ölen kimse, geride bir erkek ve bir kız çocuğu bıraktığı zaman, erkeğin mirastaki payı 2 (iki), dişininki ise 1 (bir)'dir.
b) Varis olacak kimseler, üç (3) ve daha fazla sayıdaki erkek ile üç (3) ve daha fazla sayıdaki dişi ise, her erkeğin hissesi iki, her dişinin hissesi ise birdir.
c) Çocuklarla beraber, ana-baba ve zevceler gibi başka varisler de bulunursa, bunlar kendi hisselerini alırlar, paylar alındıktan sonra geriye kalan mal, erkeğin payı 2 (iki) olmak üzere, evlatlar arasında taksim edilir. Böylece Cenâb-ı Hakk'tn "Erkeğe. iki dişinin payı miktarı vardır" âyetinin bu pekçok hükmü ifâde ettiği sabit olmuş olur150[150]

Yalnız Kız Evlatların Bulunması Durumu

İkinci kısım: Ölen kimsenin geride sadece dişi evlat bırakması hali.. Allah Teâlâ dişi evlâdın, ikiden fazla olması halinde, hisselerinin üçte iki olduğunu; tek olmas halinde ise, bu hissenin yarım olduğunu beyân buyurmuştur. Ancak ne var ki Cenâb-Hak, iki kızın hükmünü, sarih bir ifâde ile beyân buyurmamıştır. Âlimler, İki kızın paylarının ne olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Üç kız ve daha fazlasının hissesi, üçte ikidir. İki kızın hissesi ise, yarıdır.' İbn Abbas, bu hükmüne Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğunu delil getirmiştir: "Fakat onlar, ikiden fazla dişiler ise, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır" (Nisa, n) Arapça'da kelimesi, şart koşmayı ifâde etmektedir. Bu da, üçte iki hissenin alınabilmesinin. dişilerin sayısının üç ve daha fazla olması sayısına bağlandığını gösterir ki, bu da iki kıza üçte iki pay verilmesine manidir."
Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:
Birinci şekil: Bu söz, İbn Abbas'ın aleyhinedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "(Dişi evlat) tek ise, o zaman bunun yansı onundur" (nis. N) buyurmuş, yarım hissenin tahakkukunu, dişi evladın bir olması şartına bağlamıştır. Bu ise, iki dişi için, pay olarak yarım hissenin tahakkuk etmesini engeller. Binaenaleyh, bu sözün doğru olması halinde bu, İbn Abbas'ın görüşünü iptal eder.
İkinci şekil: Biz, kelimesinin vasıf, nitelik yok olduğunda hükmün yokluğuna delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Bunun böyle olduğuna şu da delâlet eder: Eğer durum böyle olsaydı, bu iki âyet arasında bir tenakuzun bulunması gerekirdi. Zira "icmâ", iki kızın hissesinin ya yarım, veyahut da üçte iki olduğuna delâlet etmektedir. kelimesinin şart koşmayı ifâde ettiğini kabul etmemiz halinde, bu iki hükmün de yanlış olduğunu söylemek gerekir. Böylece, bu kelimenin şart mânasını ifâde ettiği şeklinde hüküm vermenin yanlış ve bâtıl bir neticeye götürdüğü sabit olmuş olur. Binaenaleyh, böyle bir hüküm asılsız olmuş olur. Bir de Cenâb-ı Hak, "... ve eğer bir yazıcı da bulamadınızsa, o vakit (borçludan) alınmış rehinler (yeter)..." (Bakara. 283) ve 'Eğer kâfirlerin size fenalık yapacağından endişe ederseniz, namazdan kısaltmanızda size bir vebal yoktur" (Nisa, 101) buyurmuştur. Halbuki bu kelimenin, bu âyetlerde şart koşma manasını ifâde etmesi imkânsızdır.
Üçüncü şekil: Âyette, bir takdimve tehir söz konusudur. Kelâmın takdiri ise şöyledir: "Eğer dişiler iki ve daha fazla olurlarsa, onlar için (mirastan) üçte iki pay vardır." İşte, İbn Abbas'ın

---

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/379
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/380

deliline karşı vereceğimiz cevap budur. Ümmetin diğer âlimleri ise, iki dişinin hissesinin üçte iki olduğunda ittifak ederek şöyle demişlerdir: "Biz bu hükmün böyle olduğunu, birçok şeyden ötürü anlıyoruz:

1- Ebu Müslim el-İsfehanî şöyle demektedir: "Biz bunu Hak Teâlâ'nın "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" buyruğundan anlamaktayız. Bu böyledir zira, bir kimse ölse ve geride bir oğul ve bir ktz bıraksa, bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" hükmünden dolayı, oğulun mirastaki hissesinin üçte iki olması gerekir. Erkeğin payı iki dişinin payı olduğuna ve burada erkeğin payının üçte iki olduğuna göre hiç şüphe yok ki, iki dişinin mirastaki payının da üçte iki olması gerekir."

2- Ebu Bekr er-Razî şöyle demektedir: "Bir kimse ölür, geride de bir oğul ve bir kız bırakırsa, bu durumda kızın mirastaki hissesi, Hak Teâlâ'nın "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" buyruğunun delaletiyle üçte birdir. Bir kızın hissesi, bir erkekle beraber bulunduğunda üçte bir olduğuna göre, bu kızın mirastaki payının başka bir dişiyle beraber üçte bir olması daha evlâ olur. Çünkü erkek, dişiden daha güçlüdür.

3- Cenâb-ı Hakk'ın "Erkeğe, İki dişinin payı miktarı vardır" âyeti, iki dişinin mirastaki payının, bir dişinin mirastaki payından daha fazla olduğunu ifâde etmektedir. Aksi halde, erkeğin payının bir dişinin payı kadar olması gerekir ki, bu da âyetin hilâfına bir durumdur. İki dişinin payının, bir dişinin payından daha fazla olduğu sabit olunca, biz deriz ki, bunun da üçte iki olması gerekir. Çünkü arada herhangi bir fark bulunduğunu söyleyen yoktur.

4- Biz, bu âyetin nüzul sebebinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Sa'd İbn Rebî'in iki kızına, üçte iki verdiğini zikretmiştik. Bu da, bizim söylediğimiz görüşe delâlet etmektedir.

5- Allah Teâlâ bu âyette, bir kız ile üç ve üçün üzerinde otan kızların mirastaki paytarını beyân buyurmuş, iki kıza dair hükmü ise beyân etmemiştir. Yine Altah Teâlâ kız kardeşlerin mirastaki paylarının ne olduğunu belirtmek için de, "Eğer evladı (ve babası) olmayan bir erkek ölür, onun (ana baba bir veya sadece baba bir) bir tek kız kardeşi kalırsa, terikesinin yansı onundur.(...) Eğer kız kardeş iki İse, oğlar kardeşinin bıraktığının üçte ikisini alırlar" (Nisa. 176) buyurmuştur. Burada Cenâb-Hak, bir ve iki kız kardeşin mirastaki hükmünü belirtmiş, ikiden fazla kız kardeşin mirastaki hükmünü zikretmemiştir. Böylece bu iki âyetten her biri, bir yönden mücmeı bir yönden de mübeyyen olmuş olur. Buna göre biz deriz ki, iki kız kardeşin hisses: üçte iki olunca, iki kız evladın hissesinin bu olması daha uygundur. Çünkü bu iki kız evlat, ölen kimseye iki kız kardeşten daha yakındır. Üç ve üçten fazla kızlarır hissesi üçte ikiden fazla olmadığına göre, üç ve üçten fazla kız kardeşlerin mirastak-paylarının da bundan fazla olmaması gerekir. Zira kız evladı, ölen kimseye daha yakır olunca, daha zayıfı daha güçlü olana üstün kabul etmek imkânsız olur. Bu konuda zikredilmiş görüşlerin tamamı işte budur. Bunlardan ilk üçü, âyetten istinbât edilmiş, dördüncüsü sünnetten, beşincisi ise "kıyas-ı celî[151][151] den alınmıştır. [152][152]

Varislerin Yalnız Erkek Evlatlar Olması Durumu

Üçüncü kısım: Ölen kimsenin, geride sadece erkek evlat bırakması hali. Buna göre biz deriz ki, tek bir oğul mirasta yalnız başına bulunduğunda, malın tamamım alır. Bunun izahı pekçok bakımdandır:

1-Cenâb-ı Hakk'ın "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" buyruğunun delâleti itibariyle. Zira bu ifâde, erkeğin mirastaki payının, iki dişinin mirastaki payı miktarı olduğuna delâlet etmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak kızlar hakkında da, "(Dişi evlât) tek İse, o zaman bunun yansı onundur" buyurmuştur. Böylece bu iki âyetin toplamından, mirasta yalnız başına kalan bir oğulun hissesinin malın tamamı olması neticesi ortaya çıkar.

---

[151][151] Kıyas-ı Celi: Açık, anlaşılır "kıyas" demektir. Bu, hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü aralarında ortak illet bulunması sebebiyle, hakkında nass bulunan bir meselenin hükmüne bağlamaktır

[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/380-382

2- Biz bunun böyle olduğunu sünnetten de anlıyoruz. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Paylar dağıtıldıktan sonra geriye kalan miktar, en yakın erkek asabeye verilir."[153] Oğulun, erkek asabe olduğunda bir münakaşa yoktur. Oğul, hisselerden sonra geriye kalan malın tamamını alınca, hisse bulunmaması halinde de malın tamamını alması gerekir.

3- Ölüye en yakın asabe, oğuldur. Oğulun mirastaki payının muayyen ve mahdut olmadığı icmâ ile sabittir. Bu yalnız oğulla beraber, mirastaki hissesi âyette belirlenmiş bir kimse (sahib-i farz) bulunmayınca, onun muayyen bir miktar alması, geriye kalanı almasından daha evlâ değildir. Binaenaleyh, bu oğulun malın tamamını alması gerekir.

İmdi şayet, "İki dişinin hissesi üçte ikidir; binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "Erkeğe, tki dişinin payı miktarı vardır" buyruğu, erkeğin mirastaki payının mutlak olarak üçte bir olmasını gerektirir. Bu ise onun, malın tamamını almasına mani olur.." denilirse, biz deriz ki:

Bundan maksat, erkek evladın diğer mirasçılarla beraber bulunması halidir; yoksa yalnız başına kalması hali değildir. Buna, şu iki husus da delâlet etmektedir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah size, evlatlarınız hakkında şöyle tavsiye (emr) eder..." buyruğu çocukların mevcut olmasını gerektirir. O'nun, "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" buyruğu da, miras taksimi durumunda erkek ve dişi evlatların bulunmasını gerektirir.

b) Allah Teâlâ bunun peşinden, çocuğun yalnız olma halini de zikretmiştir. Bütün bu anlatılanlar bir kimse ölüp, geride tek bir oğul bırakması durumunda söz konusudur. Ama, bir knmse ölüp geride, mala hak kazanma cihetinden müşterek olan pek çok oğullar bıraktığında, aralarında herhangi rüçhaniyyet durumu söz konusu değildir. Binaealeyh miras malının onlar arasında eşit olarak taksim edilmesi gerekir. Allah en iyi bilendir.

Âyetle ilgili olarak geriye iki soru kalmıştır: [154]

Mirasta Kadının Hissesinin Daha Az Olmasının Hikmeti

Birinci soru: "Hiç şüphesiz, şu sebeplerden dolayı kadın erkekten daha âcizdir:

a) Kadın dışarı çıkmaktan ve ortada gözükmekten âcizdir. Zira onun kocası ve atabaları, bunu ona yasaklar.

b) Aklı kıt, aldanması ve yanılması çoktur.

c) Erkeklerle karıştığında, töhmet altına girer. Kadının acziyyetinin daha fazla olduğu sabit olduğuna göre, mirastaki hissesinin de daha çok olması gerekir. Daha çok olmasa bile, en azından erkeğinkine eşit olması gerekir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, kadına mirastan erkeğin payının yarısını vermesindeki hikmet nedir?"

Bu soruya şu şekillerde cevap verilir:

1- Kadının harcaması daha azdır. Çünkü kocası, onun için harcar. Erkeğin harcaması ise daha çoktur. Çünkü erkek, hanımı için de harcar. Harcaması ve masrafı daha çok olan, mala daha muhtaçtır.

2- Erkek, yaratılış, akıl ve meselâ kadılık (hakimlikjjmamet (devlet başkanlığı) yetkisinin kendisine verilmesi gibi dinî mertebeler bakımından kadından daha üstün durumdadır. Keza kadının şahitliği, erkeğin şahitliğinin yarısı kadardır. Bu durumda olan Kimseye, daha tazla verilmesi gerekir.

3- Kadının aklı az, (arzuları) çoktur. Kadınaçok mal verildiğinde, fesat büyür. Nitekim Şâir: "Boş zaman, gençlik ve bolluk içinde olmak, kişiye çok zararlıdır" demiştir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Çünkü insan muhakkak kendini ihtiyaçtan vareste gördü diye azar' âk, 6-7) buyurmuştur. Erkeğin durumu ise böyle değildir.

4- Erkek, aklının tam oluşu sebebi ile, malını hanlar yaptırma, çaresizlerin güze1 övgüyü, âhirette de bol sevabı kazandıracak şeylere harcar. Bunu ancak erkek yapabilir. Çünkü erkek, insanlara daha fazta karışıp içli-dışlı olur. Kadının, insanlara ihtilatı ise azdır. Binaenaleyh kadın buna muktedir olamaz.

---

[153] Buhâri, Ferâiz. 5; Müslim, Ferâiz, 1.

[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/382-383

5- Rivayet olunduğuna göre Cafer-i Sadık'a bu mesele sorulunca o şöyle demiştir: "Hz. Havva bir avuç buğday alıp onu yedi. Sonra bir avuç daha atıp onu gizledi. Daha sonra bir başka avuç aldı ve onu Hz. Adem'e verdi. Hz. Havva, kendi payını erkeğin payının iki katı kılınca, Allah Teâlâ durumu aleyhine çevirdi de, kadının (mirastan) hissesini, erkeğin hissesinin yarısı kıldı." 155[155]

Buyurulup Başka Şekilde Bildirilmeyişinin Hikmeti

İkinci soru: Cenâb-ı Allah niçin "iki dişi için bir erkeğin payı miktarı vardır" veya "Bir dişi için, erkeğin payının yarısı miktarı vardır" demedi?
Buna birkaç yönden cevap verilir:
a) Erkek, kadından daha üstün olduğu için, Cenâb-ı Hak erkeği kadından önce zikretmiştir. Nitekim erkeğin payını da, kadının payının iki katı kılmıştır.
b) Hak Teâlâ'nın, 'Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" buyruğu, erkeğin üstünlüğüne mutabakat156[156]; dişinin noksanlığına ise iltizâm suretiyle delâlet etmektedir. Eğer Allah, sizin dediğiniz gibi demiş olsaydı, o zaman o ifâde dişinin noksanlığına mutabıkı olarak, erkeğin üstünlüğüne ise iltizâm? olarak delâlet etmiş olurdu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, faziletleri teşhir etmedeki sa'y-ü gayretin, rezillikleri teşhir etmedeki sa'y-ü gayrete tercih edildiğine dikkat çekmek için birinci yolu tercih etmiştir. Nitekim O, "Eğer iyilik ederseniz, kendinize tyilfk etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz, (yine) kendinize etmiş olursunuz" (isra, i)buyurmuş ve iyilik etmeyi iki kere, kötülük etmeyi ise bir kere zikretmiştir.
c) Cahiliyye Arapları kadınları değil de sadece erkekleri mirasçı kılıyorlardı. İşte bu âyetin sebeb-i nüzulü budur. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: "Erkeğin mirastaki payının, kadının payının iki katı olması ona yeter. Binaenaleyh erkeğin kadını mirastan tamamen mahrum etmeyi arzulaması uygun değildir." Allah en iyi bilendir. 157[157]

Veled (Çocuk) Kelimesinin Manası

Veled (çocuk) kelimesinin, hakikî manada adamın sulbünden olan çocuğa isim olarak verildiğinde şüphe
yoktur. Yine bu kelimenin oğulun çocuğu (torun) hakkında da kullanıldığında şüphe yoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Yâ Beni Âdeme" buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki yahudilere de "Ey Benî İsrail (İsrâiloğullan)" demiştir. Fakat konumuz, "veled" lafzının, oğulun çocuğuna (toruna) mecazi olarak mı hakîkî olarak mı verildiği hususundadır.
Buna göre, eğer biz bunun mecazî olduğunu söylersek, şöyle deriz: Usûl-u fıkıhta "tek bir lâfzın aynı anda hem hakîkî, hem de mecazî manada kullanılmasının caiz olmadığı" kaidesi vardır. Bu durumda Allah Teâlâ'nın, "Allah size, evlatlarınız hakkında şöyle tavsiye (emr) eder..." buyruğu ile, hem sulbten olan çocuğu, hem de oğulun çocuğunu (torunu) murad etmiş olması imkansızdır.
Bil ki bu müşkili gidermenin yolu şöyle demektir: "Biz, oğulun çocuğunun hükmünü bu âyetten değil, aksine sünnet (hadis) ve kıyastan elde ediyoruz. Fakat bu hükmü bu âyetten almak istersek şöyle deriz: Hem sulbten olan çocuk, hem de oğulun çocuğu bu âyetle aynı anda murad edilmemiştir. Bu böyledir, Zira oğulun çocukları (torunlar), mirasa ancak şu iki durumun birinde müstehak olurlar:
a) Sulbten olan çocuk hiç mevcut olmaz ise...

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/383-384
156[156] Mutabakat: Bir kelimenin, vaz' olunduğu (başlangıçta konulduğu) manaya delâlet etmesidir İltizâmı delâlet: Bir kelimenin vaz' olunduğu mananın lazımı (neticesi, gereği) olan manaya delâlet etmesidir Meselâ, "insan" kelimesinin "bilebilen ve yazabilen bir varlığa"delâlet etmesi gibi..
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/384-385

b) Sulbten olan çocuk mirasın tamamını alamıyorsa... Bu durumda onlar (torunlar), kalan mirası paylaşırlar. Fakat oğulun çocuğunun, sulbten olan çocukların birlikte hak sahibi olmaları gibi, sulbten olan çocuklarla birlikte ortak olarak hak sahibi olmalarına gelince, iş böyle olmaz. Buna göre de bu âyetin, sulbten olan çocuk ile oğlun çocuklarına (torunlara) delâlet etmesinden, tek bir lâfız ile, o lâfzın aynı anda hem hakikî hem de mecazi manasının murad edilmiş olması gerekmez. Zira bu tek lâfız ile sulbten olan çocuk murad edildiğinde oğulun çocuğu; oğulun çocuğu murad edildiğinde ise sulbten olan çocuk murad edilmiş olmaz.

Velhasıl diyebiliriz ki, bu âyet, bazan sülbten otan çocuğa, bazan da oğulun çocuğuna hitap olmuş olur. Bu iki durumun her birinde de tek bir şey murad edilmiş olur. Fakat biz "veled" isminin, hem sülbten olan çocuğa, hem de oğulun çocuğuna verilmesinin, hakiki manada olduğunu söylersek, bu durumda kelimeyi bu iki mana arasında müşterek kabul edersek, yine aynı müşkilat ortaya çıkmış olur. Zira müşterek bir lâfzın, aynı anda iki manasını ifâde etmek için kullanılamayıp, aksine onu bu iki manaya uygun (mütevatı) kılmanın gerektiği sabit olmuştur. Mesela insan ve ata nisbetle "hayvan" (canlı) kelimesinin kullanılışı gibi... Bunun doğruluğuna "Kendi sulbünüzden (gelmiş) oğullarınızın hanımları..." (Nisa,23)âyeti de delâlet etmektedir. Âlimler, bu ifâdeye sülbten olan oğul ile oğulun oğlunun (torunların) girdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece biz "ibn (oğul)" kelimesinin hem sülbten olan çocuğa hem de toruna nisbetle uygun bir manaya geldiğini anlamış olduk. İşte bu izaha göre müşkilat giderilmiş olur.

Bil ki "ibn" (oğul) kelimesinin oğulun oğlunu (torunu) içine alıp almadığı hususundaki bu bahis, "eb" (baba) ve "ümm" (anne) kelimelerinin dedeleri ve nineleri içine alıp almadığı hususunda da aynen söz konusudur. Şüphesiz ki bu kelimeler de Hak Teâlâ'nın, "Senin tanrına ve babaların İbrahim'in, İsmail'in, İshâk'ın bir tek tanrısı olan Allah'a İbadet edeceğiz" (Bakara, 133)âyetinin delâlet ettiği gibi, onları kapsamaktadır. Bu içine alma işinin hakiki manada olmadığı daha zahirdir. Zira sahabe, dede ile ilgili Kur'ân'da zikredilen bir hükmün bulunmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Eğer "eb" (baba) kelimesi, hakîkî manada olarak dedeyi ifâde etmiş olsaydı, sahabenin bu şekilde ittifakı doğru olmazdı. Allah en iyi bilendir. 158[158]

Mirasa Mani Haller

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah size, evlatlarınız hakkında şöyle tavsiye (emr) eder: "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır-' buyruğunun umûmî manasının, şu dört durum ile tahsis edilmiş olduğu söylenmiştir:

a) Hür ve köle birbirine varis olamaz.

b) Kasten katil olan kimse vâris olamaz.

c) İki ayrı dine mensup olanlar birbirine vâris olamazlar. Bu, ümmetin kabul ettiği ve meşhur derecesine ulaşan bir haberdir. Bu haberden şu iki fer'î hüküm de çıkar: 159[159]

Mirasta Din Ayrılığı

Birinci hüküm: Âlimlerimiz, kâfirin müslümana vâris olamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Müslümanın kâfire vâris olması meselesine gelince, çoğu âlimlerimiz bunun da kâfire vâris olamayacağı kanaatindedirler. Bazı âlimler ise vâris olabileceğini söylemişlerdir. Meselâ Şâ'bî şöyle der: "Mu'aviye bu şekilde hüküm verdi ve bunu (valisi) Ziyad'a yazdı. Bunun üzerine Ziyad, bunu Kâdî Şüreyh'e gönderdi ve bu şekilde hükmetmesini emretti. Daha önce Kadî Şüreyh müslüman kâfire vâris olamaz diye hüküm veriyordu. Ziyad, Şüreyh'e bunu emredince, Şüreyh buna uygun hüküm verip, "mü'minlerin emiri (devlet başkanı) da bu

---

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/385-386

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/386

şekilde hükmediyor1 dedi.

Birinci görüşte olanların delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, jjU Ja! ifjljaj ^ "İki ayrı dinden olanlar, birbirine vâris olamazlar"160[160] hadiâ-i şerifinin umumî manada oluşudur. İkinci görüşte olanların delili ise, rivayet edilen şu husustur: Mu'âz (r.a) Yemen'de iken kendisine bir yahudinin ölüp, geride müslüman bir kardeşinin kaldığını söylediler. Bunun üzerine Mu'âz (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'den, *">G*^ ^aîü ^j ^ijt "İslâm arttım, eksiltmez"161[161] dediğini duydum" dedi. Sonra bu görüşte olanlar bunu şöyle diyerek kuvvetlendirmişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, "Allah size, evlatlarınız hakkında tavsiye eder ki: "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" âyetinin zahirî manası, kâfirin müslümana, müslümanın da kâfire vâris olmasını gerektirir. Fakat biz bu âyetin zahirini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "İki ayrı dinden olanlar, birbirine vâris olamazlar" hadis-i şerifi ile tahsîs eder (sınırlarız). Çünkü bu hadis, âyetten daha hususidir. Husûsî (hâs) olan delil, umumî olan delilden önce nazar-ı itibara alınır. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'irı "İslâm arttırır, eksiltmez" ifâdesi, "İki ayrı dinden olanlar, birbirine vâris olamazlar" hadisinden daha husûsidir. Binâenaleyh bu hadisin, ona takdim edilmesi gerekir. Hatta bu tahsîs daha evladır. Zira bu hadisin zahiri, âyetin umûmî manası ile kuvvet kazanmaktadır. Birinci hadis ise böyle değildir. Buna cevap olarak söylenecek son söz şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'in "İslâm arttırır, eksiltmez" hadisi, mirasta bir nass sayılmaz. Binaenaleyh bunu başka durumlara hamletmek gerekir." 162[162]

Mürted Olanın Durumu

İkinci hüküm: Müslüman, irtidâd edip sonra ölür ya da öldürülürse, irtidad süresince kazandığı mala vâris olunamayacağı, bilâkis bu malın Beytü'l-male (devlet hazinesine) verileceği hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Onun müslüman iken kazandığı mala gelince, bu hususta iki görüş vardır: Şafiî, "O mala vâris olunamaz, aksine Beytü'l-male kalır" demiştir. Ebu Hanife ise, "Ona, müslüman olan varisleri varis olabilir" demiştir. Şafiî'nin delili şudur: "Biz Hz. Peygamber (s.a.s)'in "İki ayrı dinden olanlar birbirine vâris olamazlar" sözünü, Cenâb-ı Hakk'ın "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" âyetinin umûmî manasına tercih etme hususunda ittifak ettik. Mürted ve onun müslüman vârisi, iki ayrı dinden olmuş olur. Binâenaleyh bunların birbirine varis olmamaları gerekir.

Buna göre şayet, "mürtedin mala mâlik oluşu, müslümanlığmın sona erişi ita zail olmuş ve bu mülkiyet kendisine vâris olan kimselere intikal etmiştir. Bu durumda da, müslüman kâfire değil müslümana vâris olmuş olur" denilir ise biz deriz ki Müslüman şayet mürtede varis olmuş olsaydı, ona ya mürted hayatta iken, yahut da öldükten sonra varis olmuş olurdu. Birincisi bâtıldır ve müslümanın bu durumda o mallarda tasarrufta bulunması helâl olmazdı. Çünkü Cenâb-ı Allah, "Ancak zevceleri veya sağ ellerinin mâlik olduğu (cariyeleri) müstesna... "{Müminun, 6) buyurmuştur. Bu. icmâ ile de bâtıldır. İkincisi de bâtıldır. Çünkü mürted, ölürken kâfir olarak ölmüştür. Binaenaleyh bu durum, iki ayrı dinden olan kimselerin birbirine vâris olması neticesine götürür ki bu da hadisin aksine bir şey olur.

Burada geriye ancak şöyle demek kalır: "O müslüman, o mürtede, mürtedin müslüman olduğu son âna dayanarak, ölümünden sonra ona varis olmuştur. Fakat buna dayanmaya hükmetmek de bâtıldır. Zira mürted hayatta iken, mülkiyet bulunmadığına göre, eğer bu mülkiyet o kimsenin ölümünden sonra, hayatta iken bulunduğu şekilde mevcut olmuş olsaydı, o zaman geçmiş zamanda tasarruf yapılmış olurdu ki bu da aklın bedaheti ile bâtıldır. Eğer bu istinad, tebyin ile tefsir edilecek olsa, söz yine vârisin, mürted hayatta iken mürtede vâris olması neticesine varır ki biz bunun bâtıl olduğunu bildirmiştik. Allah en iyi bilendir. 163[163]

160[160] Ebu Davûd, Ferâiz, 10 (8/126); Tirmizî, Feraiz, 16 (4/424).

161[161] Ebu Davud. Feraiz, 10 (3/126).

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/386-387

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/387-388

Peygamber Miras Bırakmış mıdır?

d) Âyetin tahsis edilmiş olduğu şekillerden birisi de, müçtehidlerin ekserisinin görüşü olan, peygamberlere vâris olunamayacağıdır. Şiî'ler bunu kabui etmemişlerdir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Fatıma (r.anha) miras isteyip, ashab ona o mirası vermeyince, ashab Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Biz peygamberler topluluğuna vâris olunmaz (ölümümüzden sonra) geriye ne bırakırsak, o, (ümmet için) sadakadır" 164[164] hadisine tutunmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Fatıma (r.anha) da Hak Teâlâ'nın "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" âyetinin umûmî manasına tutunmuş ve sanki Kur'ân'ın umûmî manasının, haber-t vâhid ile tahsis edilemiyeceğine işaret etmiştir.
Sonra Şi'îler şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın umumiliğinin haber-i vâhid ile tahsis edilmesi caiz olsa bile burada böyle bir tahsis caiz değildir. Bunu şu üç şekilde izah ederiz:
1- Bu hüküm, Atlah Teâlâ'nın Hz. Zekeriyyâ'dan naklen: "Ki o bana mirasçı olsun. Ya'kub hanedanına da mirasçı olsun" {Meryem, 7)âyeti ile, "Süleyman Davud'a mirasçı oldu" (Nemi, 16) âyetinin hilâfınadır. Bunu, onların ilim ve dinine vâris olma manasına hamletmek mümkün değildir. Zira bu hakikî manada bir veraset olmayıp, yeni bir kesb (kazanç elde ediş) olur. Hakiki manada vâris olmak, ancak malda olur.
2- Bu meseleleri bilmeye muhtaç olan, ancak Hz. Fatıma, Hz. AH ve Hz. Abbas (r.anhüm)'dır. Bunlar ise zâhid, âlim ve dindar kimselerin en önde gelenlerindendir Hz. Ebu Bekir (r.a)'in bu meseleyi bilmeye hiç ihtiyacı yoktu. Zira o, Hz. Peygamber'e vâris olacağını düşünen kimselerden değildi. O halde bu meseleyi bilmeye ihtiyacı olmayan kimseye bunu tebliğ edip, bu meseleyi bilmesi daha fazla gerekenlere tebliğ etmemesi Hz. Peygambere nasıl yakışır?
3- Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "(Ölümümüzden sonra) geriye ne bırakırsak" ifâdesi "Vâris olunmayız" ifâdesinin sılası da olabilir. Buna göre ifâdenin takdiri, "Geride sadaka olarak bıraktığımız şeye, işte buna vâris olunmaz" şeklindedir. Buna göre eğer, "Böyle bir takdir yapılması halinde, bu hükümde peygamber için bir hususiyet kalmaz" (Zira diğer insanların da sadaka olarak bıraktıktan şeyler paylaşılmaz) denilirse, biz deriz ki: "Aksine peygamberlerin bir şeyi tasadduk etmeye niyetlenmeleri halinde, sırf niyetleri sebebiyle, o şeyin onların mülkiyetlerinden çıkması ve o şeye, onlardan hiç kimsenin vâris olamayacağı ihtimalinden ötürü, bu hususiyet mevcuttur. İşte böyle bir mana, peygamberlerden başkası için söz konusu değildir."
Şiilerin bu görüşüne şöyle cevap verilir: Hz. Fatıma (r.anha), bu münazaradan sonra Hz. Ebu Bekr'in hükmüne razı olmuş ve Hz. Ebu Bekr'in kail olduğu hükmün doğruluğu hususunda icmâ meydana gelmiştir. Binaenaleyh böyle bir soru ortadan kalkar. Allah en iyi bilendir. 165[165]

Sekizinci Mesele

Bu âyetle ilgili meselelerden birisi de, âyetteki "Erkece, iki dişinin payı mtktan vardır" ifâdesi, "Onlardan erkeğe..." manasındadır. Âyet-i kerimeden (Onlardan) ifâdesi, anlaşıldığı için hazf edilmiştir. Bu tıpkı senin Yağın iki ölçeği, bir dirhemedir" sözün gibidir. Allah en iyisini bilendir. 166[166]

Varisler Arasında Kadınların İkiden Fazla Olmaları

Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat onlar ikiden fozla kadınlar ise, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır" buyruğunun manası, "Eğer , kızlar veya kız çocuklar, hepsi kadın olur, içlerinde oğlan

---

164[164] Buhârî. Humus, 1, Ferâiz, 3; Müslim, Cihad, 49-56 (3/1377-1383).
165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/388-389
166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/389

bulunmaz ise..." şeklindedir. Hak Teâlâ'nın "İkiden fazla" lâfzının, fiilinin ikinci haberi veya (kadınlar) lâfzının sıfatı olması caizdir. Bu, "Kadınlar ikiden fazla olurlarsa.." demektir. Burada birkaç soru vardır:

Birinci Soru: Âyetteki, "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" buyruğu çocuklardan iki kızın hissesini beyân etmek için değil de, erkeğin hissesini beyân etmek için söylenmiş bir sözdür. O halde, Hak Teâiâ'nın 'Fakat onlar ikiden fazla kadınlar ise..." ifâdesi, kadınların hissesini beyân etmek için getirilmiş olduğu halde, bununla erkeğin hissesini murad etmiş olması, nasıl güzel ve yerinde olur?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1- Biz, "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" beyanının iki dişinin hissesinin üçte iki nisbetinde olduğuna delâlet ettiğini açıklamıştık. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, iki dişinin mirastaki payının ne kadar olduğunu gösteren şeyi beyân edince, daha sonra, "Onlar, sayıları üçten fazla olan bir kadınlar topluluğu olurlarsa, bunların mirastaki payları, İki dişinin payı olan üçte iki nisbetindedir" manasında olmak üzere, "Fakat onlar ikiden fazla kadınlar iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır" buyurmuş ve böylece üç veya üçten daha fazla kadının (kızın) mirastaki hükmünün, herhangibir fark olmaksızın iki dişinin (kızın) hükmü gibi olduğunu bildirmiştir. Binaenaleyh bu atfın yerinde olduğu sabit olur.

2- İki dişinin hükmü daha önce geçmişti. Bundan dolayı, atfın yerinde yapılmış olduğu hususunda bu kadar söz yeter.

İkinci toru: Âyette geçen fiilinin, tam bir fiil sayılarak ve ifâde-lerindeki zamirlerin birer müphem zamir; vekelimelerinin ise, o zamirleri açıklayan birer ifâde olmaları doğru olur mu?

Cevap: Keşşaf sahibi bunun uzak bir ihtimal olmadığını söylemiştir.

Üçüncü soru: Âyette geçen kelimesi cemidir. Cemî'nin (çoğulun) en azı ise üçtür. Binaenaleyh "nisa" kelimesinin, ikiden fazla kadının bulunması manasına olması gerekir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın bu kelimeyi "ikiden fazla" diye kayıtlamasının manası nedir?

Cevap: Cemî'nin en aztnın iki olduğunu söyleyenlerin delilleri, bu âyettir. Cemî'nin üç ve daha fazlasını ifâde ettiğini söyleyenler ise, "ikiden fazla" ifâdesinin te'kîd için olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı, "karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar" (Nisa. ıo) ve "İki Tanrı edinmeyin. O, ancak bir Tanrıdır" (Nam, sı) âyetlerinde olduğu gibi.

Hak Teâiâ'nın, "(Dişi evlat) tek iser o zaman bunun yarısı onundur" buyruğuna gelince biz deriz ki: Nâfî, kelimesini merfû (ötreli) olarak; diğer kıraat imamları ise mansûb (fethalı) olarak okumuşlardır. Merfû okuyanlar buradaki fiilini tam fiil saymışlardır. Tercih edilen okuyuş mansûb olarak okumaktır. Çünkü bu ifâdeden önce geçen ibaresindeki fiilinin mansûb bir haberi vardır. Âyetin takdiri, "Eğer vâris olanlar, sadece kadınlar olurlarsa..." şeklindedir. İşte bu ibarede de aynıdır ve bunun takdiri, "Eğer geride bırakılan tek bir kadın olursa" şeklindedir. Zeyd İbn Ali, "nısf" kelimesini, nûn harfinin zammesi ile, şeklinde okumuştur. 167[167]

Mirasta Ana-Babanın Herbirinin Hissesi Altıda Birdir

HakTeâlâ, Ölenin varsa, ana ve babadan herbfrfne terikenin altıda biri (verilir)" buyurmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ çocukların miras paylarının nasıl olduğunu zikredince, bunun peşisıra ana-babanın mirastaki hissesini zikretmiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 168[168]

Birinci Mesele

Hasan el-Basr! ile Nu'âym İbn Ebû Meyser, kelimeyi sükûn ile şeklinde okumuşlardır. Bunlar ve kelimelerini de böyle okumuşlardır. 169[169]

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/389-391

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/391

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/391

İkinci Mesele

Bil ki ana-babanın üç hali vardır: Birinci hal: Ana-baba ile birlikte, ölenin bir çocuğunun da bulunması ki bu âyette anlatılan bu haldir; oğlan ve kız için, "çocuk" (veled) kelimesinin kullanıldığı hususunda bir münakaşa yoktur. Binaenaleyh bu birinci halin, şu üç şekilde olması mümkündür:
a) Ana-baba ile birlikte, ölenin bir veya daha fazla erkek çocuğunun geriye kalmış olması... İşte bu durumda ana-babadan herbirinin payı altıda birdir.
b) Ana-baba ile birlikte, ölenin iki veya daha fazla kız çocuğunun geriye kalmış olması... Bu durumda hüküm yine aynıdır.
c) Ana-baba ile birlikte, ölenin geriye tek kızının kalmış olması hali... Bu durumda, kızın mirastaki payı, malın yarısı, bu âyete göre de, ananın payı altıda bir, babanın payı altıda birdir. Geriye kalan altıda bir ise, asabe olması sebebi ile yine babaya aittir. Burada birkaç soru vardır:
Birinci soru: Ebeveynin insan üzerindeki hakkının, çocuğunun hakkından daha büyük olduğu hususunda şüphe yoktur. Ana-babanın hakkı o dereceye ulaşmıştır ki. Cenâb-ı Hak, onlara itaati kendine boyun eğme ile birlikte zikrederek, "Rabb'in, Kendinden başkasına kulluk etmeyin, ana ve babaya iyi muamele edin" diye hükmetti ' (fora, 23) buyurmuştur. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ'nın, çocuklara mirasta ana-babadan daha fazla pay vermesindeki sebep nedir? Buna şöyle cevap MriHr: Bu son derece güzel ve hikmetlidir. Zira ana-babanın geriye pek az ömrü çalmıştır. Binaenaleyh bunların mala ihtiyaçları azdır. Fakat çocuklar, daha küçük loştadırlar ve mala ihtiyaçları daha fazladır. Binâenaleyh aradaki fark açıktır.
İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, "Onun ana-babasma.." sözündeki "O" zamiri, kime râcidir?
Cevap: Bu, merci'i zikredilmeyen bir zamirdir. Bu, "ölenin ana-babas manasınadır.
Üçüncü soru: Âyette geçen "ebeveyn" ile kim'murad edilmiştir?
Cevap: Bunlar ana ile babadır. Anne için, aslında kelimesinin kullanılması gerekir. Binaenaleyh "ebeveyn" kelimesi, (baba) ve (anne) kelimelerinin tesnyesdıv.
Dördüncü soru: Bu âyetin tahlili (iğrabı) nasıldır?
Cevap: Âyetteki "onlardan herbiri" ifâdesi, âmil olan lâm harf-* cerrinin tekrarı ile, "ana-babadan" ifâdesinden bedeldir. Böyle bir bede yapmanın faydası şudur: Eğer, "Ana-babası için altıda bir pay var" denilmiş olsayd.. bunun zahirinden her ikisinin müşterek olarak altıda bir alacakları anlaşılırdı. Buna göre şayet,"denilmeli değil miydi?" denilir ise, biz deriz ki: "Çünkü mücmel bir ifâdeden sonra, bedel yapıp o ifâdeyi iyice açmada bir te'kîd ve kuvvetle ifâde etme vardır." Âyetteki kelimesi mübtedâ, ifâdesi ise, onun haberidir. Bedel de, izah için mübtedâ ile haber arasına girmiştir. 170[170]

Yalnız Ana-Babanın Varis Olması Hâli

Allah Teâlâ, "Çocuğu bulunmayıp da kendisine ana ve babası mirasa olduysa, (malın) üçte biri anasmmdır" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 171[171]

Birinci Mesele

Bil ki bu, ana-babanın ikinci halidir ki bu da, ana-baba ile birlikte, ölenin hiç çocuğunun bulunmaması ve ebeveynden başka hiçbir varisin olmamasıdır. Âyetteki, "Kendisine ana ve babası varis olduysa" ifâdesinden kastedilen bu haldir. Bu durumda ananın mirastaki payı üçte bir olup, nass (ayet) ile açıkça belirlenmiş hissesidir. Geriye kalan mal ise babaya aittir. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Kendisine ana ve babası varis olduysa..." ifâdesinin zahiri,

---

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/391-392
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/392

ölenin ana ve babasından başka varisinin olmadığını ihsas ettirmektedir. Durum böyle olunca, malın tamamı ana-babaya kalır. Binâenaleyh ananın mirastaki hissesi üçte bir olunca, geriye kalan üçte ikinin de babaya kalmış olması gerekir. İşte bu durumda, ana-baba arasında taksim edilen mal, evlatlar arasında taksim edildiği şekilde, erkeğe, dişinin hissesinin iki misli düşmüş olur.

Bu söylediğimiz husustan, şu iki fer'î mesele kaynaklanır:

a) Daha önceki âyet, babanın ayetle belirlenen payının altıda bir olduğuna delâlet etmektedir. Bu halde ise baba üçte iki almıştır. Fakat baba, o önceki durumda altıda biri ashab-ı ferâizden[172][172] olması sebebi ile, malın yarısını da asabe[173][173] olması sebebiyle almaktadır.

b) Babanın bu halde, asabe olması sebebi ile malın yansını alacağı sabit olunca, tek başına olduğu zaman (annenin hayatta olmaması durumunda) da malın tamamını alması gerekir. Zira asabenin özelliği, tek başına kalmış olduğu zaman, bütün mala varis olmasıdır. Bütün bunlar, ölenin ebeveynin dışında bir varisi bulunmadığı zaman söz konusudur. Fakat ölen kimseye, ebeveyni, eşlerden birisi ile birlikte mirasçı olduğunda, bu durumda, sahabenin ekserisi, (meselâ) kocanın kendi hissesini alıp, sonra kalan malın üçte birini kadının annesine, geri katan malı da kadının babasına vereceği görüşünü benimsemişlerdir. İbn Abbas (r.a) da şöyle demektedir: "Eşe, mirastaki (belirlenen) payı, ölenin annesine malın üçte biri, kalanı da ölenin babasına verilir." İbn Abbas (r.a) sözüne devamla, "Geriye kalan malın üçte birinin kime verileceği hususunu Kur'ân'da bulamadım" demiştir. İbn Sîrîn'in, ölenin karısı ve ana-babası arasındaki miras taksimatı hususunda İbn Abbas (r.a)'a muvafakat ettiği, ve fakat karı ölüp geriye kocası kalmışsa onunla ana-babası arasındaki miras taksimatı hususunda ona muhalefet ettiği rivayet edilmiştir. Zira bu durum, iki erkeğin hissesinin, bir dişi (kadın) için olması neticesine götürür. Fakat ölenin karısı ile ilgili taksimat, bu neticeye götürmez.

(Sahabenin) cumhurunun delilleri şunlardır:

1- Mirastaki kaide şudur: "Her ne zaman ana-baba bir erkek ve kız evlatlar birlikte mevcut olursa, erkek için iki dişinin (kıztn) hissesi kadar pay vardır. Baksana kız ile birlikte bulunan erkek evladın durumu da böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah size, evlatlarınız hakkında şunu tavsiye (emr) eder ki: "Erkeğe, Ski dişinin payı miktarı vardır" buyurmuştur. Yine kızkardeşle birlikte bulunan erkek kardeşin durumu da böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer (yine aynı şartlarla varis olanlar) erkek ve dişi kardeşler ise, o zaman erkek için, dişinin iki hissesi vardır" (Nisa, 176) buyurmuştur. Baba ile birlikte (sağ olarak) bulunan ananın durumu da böyledir. Çünkü biz, ana-babanın dışında mirasçı olmadığı zaman annenin payının üçte bir, babanın ise üçte iki olduğunu beyân etmiştik. Bu sabit olunca biz deriz ki, eş (kan veya koca) mirastaki hissesini alınca, geriye kalan malın ebeveyn arasında erkeğe, kadının iki misli olarak, (ikili birli) kalması vacip olur.

2- Ebeveyn, aralarında mal bulunan iki ortağa benzerler, Binaenaleyh, o maldan bir şey alındı mı, geriye kalan mal ebeveyn arasında ilk hak edilişe göre devam eder.

3- Eş, hissesini, yakınlık itibariyle değil, nikâh akdine göre alır. Bu yönüyle de bu mesele, geriye kalanın taksimatı hususunda vasiyyete benzemiş olur.

4- Kadın (ölüp), geriye kocasını ve ana-babasını bıraktığında, bu durumda kocanın mirastaki payı, maltn yarısıdır. Binaenaleyh, şayet biz üçte biri anaya, altıda biri de babaya verirsek, bu durumda kadının payı, iki erkeğin payı kadar olmuş olur. Ki bu da, "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" âyetinin aksinedir.

Bil ki ilk üç delilin neticesi, âyetin umumiliğini kıyas ile tahsis etmeye müncer olur. Dördüncü delile gelince, bu da iki umûmdan birisini diğeriyle tahsis etmektir. [174][174]

---

[172][172]Ashâb-ı Ferâiz: Mirastaki payları, âyetle belirlenmiş olan vârisler.

[173][173] Asabe: Ashab-ı ferdiz ite beraber bulundukları halde, onların sehimlerinden artakalan mirasa müstehak
olan ve ashab-ı ferâiz bulunmadığı takdirde mirasın tamamını alan yakın akrabalardır (ç).

[174][174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/392-394

İkinci Mesele

Hamza ve Kisaî, hemzenin ve mîm harfinin kesresiyle şeklinde okumuşlar ve bunun kesre okunabilmesi için kendisinden önce meksûr bir harfin veya yâ harfinin bulun masını şart koşmuşlardır.
Birinci duruma gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın,"Annelerinizin karınlarında" (Zümer.6): ikinci duruma gelince, bu da "Ana merkezle lerine... bir peygamber" (Kasas, 59) âyetlerinde olduğu gibidir. Bu şartlar bulunmadığı zaman, pi kelimesi sadece damme okunur. Meselâ, Cenâb-ı Hakk'tn. "Meryem'in oğlunu da, anasını da bir âyet kıldık" (Mü'minun. so>âyetinde olduğu gibi. Diğer kıraat imamları ise, hemzeyi her durumda damme ile okumuşlardır. Meksûr okuyanların yapmış oldukları izah şudur: Zeccâc şöyle demektedir. "Araplar, Cenâb-ı Hakk'ın *ifü ifâdesinde, kesreden sonra damme ile okumayı ağır ve zor bulmuşlardır. Bu böyledir, zira lâm harfi i1 lâfzına iyice bitiştiği için, bunların hepsi sanki tek bir kelime gibi olmuştur. Arapçada, fâel-fülinin kesre, ayne'l-fiilinin dammesiyle şeklinde bir kelime yoktur. İşte bundan dolayı muhakkak ki, ayne'l-fiilinin dammesı kesreye dönüştürülmüştür." Hemzeyi damme ile okuyanların izahı ise, şöyledir: Bu, hemzeyi asit üzere kullanmaktır. Bundan, şeklinde bir kullanış ortaya çıkmaz. Zira, *i&» kelimesindeki lâm harfi, ayrı bir harf hükmündedir. Allah en iyisini bilendir. [175][175]

Varislerin Anne İle Kardeşler Olması

Cenâb-ı Hakk'ın, "(Ölenin erkek dişi) kardeşleri varsa, o vakit altıda biri ananındır" buyruğuna gelince, bil ki bu ebeveynin hallerinden üçüncü haldir ki, ebeveyn ile beraber erkek ve kız kardeşlerin bulunması durumudur. Âyetle ilgili birkaç.mesele vardır: [176][176]

Birinci Mesele

Âlimler, tek bir kız kardeşin, anneyi üçte birden alttda bire "hacb"[177][177] edemiyeceği, (indiremiyeceği) hususunda ittifak etmişlerdir. Yine âlimler, üç kız kardeşin (anneyi) üçte birden hacbedeceği hususunda ittifak etmişler, ama iki kız kardeşin hacbedip edemiyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Sahabenin ekserisi, üç kız kardeş bulunması halinde olduğu gibi, iki kız kardeşin de hacbedeceği kanaatindedirler. İbn Abbas ise, bir kız kardeşte olduğu gibi, bu iki kız kardeşin de hacbedemiyeceği görüşündedir. İbn Abbas in delili şudur: Bu âyet bu hacbin, kardeşlerin bulunması şartına bağlanmış olduğuna delâlet etmektedir. îj^-v lâfzı cemî bir lâfızdır. Usûlü fıkıhta sabit olduğuna göre, cem'in en azı üçtür. Binaenaleyh üç kardeş bulunmadığı zaman, hacbin şartı da bulunmamış olur. Binaenaleyh bu durumda hacbin bulunmaması gerekir. Rivayet olunduğuna göre İbn Abbas Hz. Osman'a şöyle demiştir: "İki kardeş neye göre anneyi üçte birden altıda bire indirger, hacbeder? Halbuki Cenâb-ı Hak, "(Ölenin erkek, dişi) kardeşlen varsa..." buyurmuştur. Halbuki, Arapça'da iki kardeş, (cemi olarak) kardeşler değillerdir." Bunun üzerine Hz. Osman, "Ben, benden önce verilmiş ve ülkenin bütün beldelerine yayılmış bir hükmü geri çeviremem" demiştir.
Bil ki bu anlatılan durumda, cem'in en az sayısının üç olduğuna delâlet bulunmaktadır. Zira İbn Abbas, meseleyi Hz. Osman'la beraber müzakere etmiş; Hz. Osman ise, İbn Abbas'ın vardığı hükmü yadırgamamıştır. Oysa ki her ikisi de halis Arap, ve din alimlerindendir. Binaenaleyh onların ittifakları bu hususta bir delil olmuştur. [178][178]

---

[175][175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/394

[176][176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/394

[177][177] Hacb, Muayyen bir şahsın mirastan sehmini, diğer bir şahsın varlığından dolayı, tamamen veya kısmen men etmek (vermemek)tir (ç).

[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/395

Cem'in En Az Miktarı "İki" Adedi midir?

Bil ki, cem'in en az sayıst hakkında âlimler şu iki görüşü beyân etmişlerdir:
a) Cem'in en az sayısı ikidir. Bu, Kadî Ebu Bekr el-Bakıllanî (r.h)'nin görüşüdür. Bu görüşte olanların delilleri şunlardjr;
1- Cenâb-ı Hak, "Hakikaten sizin kalpleriniz kaymıştır" 4) buyurmuştur. Halbuki, bir insanın birden fazla kalbi olmaz.
2-HakTeâlâ, "Fakat onlar, ikiden fazla kadınlar ise..." (Nisa, n) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, burada "ikiden fazla..'1 lafzıyla kayıtlaması, ancak, tL-J kelimesinin iki sayısına elverişli, onu içine alması halinde güzel olur.
3- Arapların, "iki ve ikinin üzerinde sayı, cemâattir (cemâat hükmündedir)" sözüdür.
Bu görüşü benimseyenler, âyetin zahirinin, iki kardeş ile de ananın hacbedilmesini gerektirdiğini iddia etmişlerdir. Ancak, usûlü fıkıhta benimsediğimiz husus, cem'in en az sayısının üç olduğudur. Bu takdire göre âyetin zahiri, anantn iki kardeş bulunduğunda hacbedilmesini gerektirmez. Bunu gerektiren ise, ancak ve ancak kıyastır. Bunu izah ederken şunu deriz: İki kız kardeş, hacbetmeyi gerektirirler. Durum böyle olduğuna göre, iki erkek kardeşin de hacbetmeleri vacip olur. Biz iki kız kardeşin hacbettiklerini söyledik, zira Cenâb-ı Hakk'm, miras mevzuunda iki kadını üç kadın yerine koyduğunu görmekteyiz.. Baksana, iki kız ile üç kızın mirastaki paylan, üçte ikidir. Yine, ana bir iki kız kardeş ile, üç kız kardeşin hissesi üçte birdir. İşte bu inceleme, hacbin üç kız kardeşin varlığı ile tahakkuk ettiğ gibi, iki kız kardeş ile de tahakkuk etmesini gerektirir. Böylece, iki kız kardeşin de hacbettikleri sabit olmuş olur.
Bu durum, iki kız kardeş hakkında söz konusu olunca, aynı durumun iki erkek kardeş hakkında da bulunması gerekir. Hiç kimse, bunlar arasında bir fark bulunduğunu söylememektedir. Binaenaleyh işte bu, bu mevzuda söylenmesi mümkün olan görüşlerin en güzelidir. Yalnız burada bir müşkil ortaya çıkmaktadır: Payların oranını tayin etmede kıyası tatbik etmek güç bir şeydir. Çünkü bu pay oranlarının manası ve niçin böyle olduğu akılla anlaşılamaz. Binaenaleyh bu, cihet-i camia (müşterek bir nokta) olmaksızın, sırf bir teşbih olmuş olur. Şöyle de denilebilir: Bu hususta kıyasa değil de, aksine "istikra" (inceleme ve araştırma) metoduna temessük edilir. Zira çokluk, umumî oluşun alâmeti ve belirtisidir. Ancak ne var ki. bu metod da son derece zayıftır. Allah en iyisini bilendir. Bil ki bu husus, tabiînin, İbn Abbas'tn görüşünün sakıt olduğu hususunda ittifak etmiş olmaları İle de güç kazanmıştır. Usulü fıkıhta en sahih görüş, ihtilâfın hemen peşinden meydana gelen icmâ'nın bir hüccet ve delil olduğudur. Allah en iyi bilendir. 179[179]

İkinci Mesele

Kardeşler, anneyi üçte birden altıda bire hacbettiklerinde, onlar mirasta kesinlikle herhangi bir varis olamazlar; aksine geriye kalan malın tamamını baba alır ki, bu da beş tane altıda birdir. Baba altıda birini ashâb-ı farz olarak; geriye kalanını ise, asabe olması sebebiyle alır. İbn Abbas ise, kardeşlerin, anneyi hacbettikleri altıda bir miktarı alacaklarını, geriye kalanın ise babaya ait olacağını söylemiştir. İbn Abbas'ın delili şudur: "İstikra (araştırma, tetkik) varis olamayan kimselerin hacbedemiyeceklerine delâlet etmektedir. Bu kardeşler hacbettiklerine göre, vâris olmaları gerekir." Cumhurun delili ise şudur: "Kardeşler bulunmadığı zaman, mal ebeveynin mülkü olur; bulundukları zaman ise, Allah Teâlâ onların vasfının, anneyi üçte birden altıda
bire hacbetmek olduğunu zikretmiştir. Kardeşlerin hacbedici olmalarından, onların varis olmaları neticesi çıkmaz. Binaenaleyh, bu hacb işi tahakkuk ettikten sonra malın, hacb'den

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/395-396

önce de olduğu gibi, ebeveynin mülkü olarak kalması gerekir." Allah en iyisini bilendir. 180[180]

Mirasın Taksimi Vasiyyet İle Borçlar Verildikten Sonradır

Cenâb-ı Hak, "(Fakat bütün bunlar, Ölenin) yapacağı vasiyyetten veya borçtan sonradır" buyurmuştur.
Vasiyyet meseleleri, bu âyetin son kısmında ele alınmıştır. Burada birkaç mesele vardır: 181[181]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ çocukların ve ebeveynin mirastaki paylarını ele alınca, "(Fakat bütün bunlar, ölenin) yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır" buyurmuştur. Yani "Bu hisseler, hak sahiplerine, geriye bırakılan mal, ölenin yaptığı vasiyyet ve borçlardan fazla olduğu zaman ancak hak sahiplerine verilir. Bu böyledir, zira ölünün geriye bıraktığı maldan ilk ödenecek şey onun borcudur. Öyle ki borç, ölen kimsenin bütün malını kuşatırsa, o malda varislerin hiçbir hakkı olmaz. Ama ölen kimsenin borcu olmaz, veya olur da bu borç ödenir, bundan sonra geriye de bir miktar mal kalırsa, bu durumda bakılır: Eğer ölen kimse bir vasiyyette bulunmuşsa, vasiyyeti de geriye kalan malın üçte birinden yerine getirilir, en sonunda kalan mal, Allah'ın belirttiği şekilde taksim edilir. 182[182]

İkinci Mesele

Ali İbn Ebî Talib (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizler (Kur'ân-ı Kerim'de) vasiyyeti borç ifâdesinden önceokuyorsunuz. Halbuki, Hz. Peygamber (s.a.s) borcu vasiyyetten önce yerine getirirdi." Hz. Ali (r.a)'nin bu sözünden maksadı, takdimin sadece lâfızda ve okumada olduğudur. O'nun maksadı, âyet-i kerimenin, hüküm bakımından vasiyyetin borca takdim edilmesini gerektirdiği şeklinde değildir. Çünkü j1 edatı, kesinlikle "tertîp" ifâde etmez. 183[183]

Âyette Vasiyyetin Borçtan Önce Zikredilmesinin Hikmeti

Vasiyyetin lâfız bakımından, borçtan önce zikredilmesinin hikmetini şu iki şekilde açıklayabiliriz:
a) Vasiyyet, karşılıksız olarak alınan bir maldır. Binaenaleyh, bunun verine getirilmesi, varis olan kimselere çok güç gelir. Bu sebeple de onun edası ihmâl edilebilir. Borç ise böyle değildir; çünkü varislerin gönülleri onu yerine getirmekle tatmin olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, vasiyyeti yerine getirme hususuna teşvik ve onu edâ etmeye sevketmek için, vasiyyeti borçtan önce zikretmiştir. Daha sonra bu teşvikini, ödenmesinin vacip olması konusunda vasiyyetle borcun ödenmesinin aynı, yani birbirine eşit olduğu hususuna dikkat çekmek için, "vasiyyet" kelimesinin başına edatını getirerek, bu teşviki te'kîd etmiştir.
b) Varis olan kimselerin payları borçtan sonraya bırakıldığı gibi, vasiyyet sonraya da bırakılabilir. Baksana, ölen kimse malının üçte birini vasiyyet ettiği zaman, vereselerin hisseleri, bu üçte birin kendisine vasiyyet edilen şahsa tesliminden sonra muteber olur. Böylece Cenâb-ı Hak, bize, vereselerin hisselerinin borçtan sonra muteber olacağı gibi, vasiyyetten sonra da muteber olacağını bildirmek için, borç ile vasiyyeti birlikte zikretmiştir.
Cenâb-ı Hak, borç ile vasiyyet arasında, başka bir cihetten daha ayrım yapmıştır ki, o da şudur: Malın bir kısmı telef olduğunda, gerek kendisine vasiyyet edilenlerin, gerekse ölüye varis otan kimselerin hisselerinde bir eksilme meydana gelir. Halbuki borç böyle değildir. Zira

---

[180] [180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/396-397
[181] [181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/397
[182] [182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/397
[183] [183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/397

malın bir kısmı heiâk olsa dahi, geriye kalan maldan borç tastamam ödenir. Eğer borç, geriye kalan bütün malı kaplarsa, hem kendisine vasiyyet edilenin, hem de varislerin bütün hakları yok olur. Binaenaleyh vasiyyet, bir yönden verasete, diğer bir yönden de borca benzemiş olur. Vasiyyetin verasete benzemesi yönüne gelince, bu biraz önce bizim, "Miras malından herhangibir şey helak olduğunda, gerek kendisine vasiyyet edilenlerin, gerekse varislerin hisselerinde bir eksilme meydana gelir" şeklinde zikretmiş olduğumuz husustur.

Vasiyyetin borca benzemesi ise, "Varis olan kimselerin hisselerinin, ölen kimsenin borcunun ödenmesinden sonra muteber olması gibi, vasiyyetten sonra da muteber olduğu" hususudur. Allah en iyisini bilendir. 184[184]

Bu Âyette "Ve" Değil de "Veya" Edâtının Kullanılışının Sebebi

Bir kimse şöyle diyebilir: "Buradaki (veya..) edatının manası nedir" "veya" yerine "ve" kullanılarak (fakat bütün bunlar, ölenin) yapacağı vasiyyetten ve borçtan sonra- dır denilmeli değil miydi?" Buna şu iki yönden cevap verebiliriz:

a) edatı mübahhk (ibaha) ifâde eder. Bu birisinin "İster Hasan'la isterse İbn Şîrîn ile görüş" demesi gibidir ki bunun manası, bunlardan her birinin sohbetlerinde bulunmaya layık kimseler olmasıdır. Bu sebeple, sen Hasan'la da oturmuş olursan isabet etmiş olursun, İbnSîrln ile de oturmuş olursan isabet etmiş olursun, her ikisiyle beraber oturursan da isabet etmiş olursun... Ama bir kimse, "Şu iki adamla beraber otur" dese, sen onlardan biriyle beraber oturup diğeriyle oturmasan, emre uymuş olmazsın. İşte burada da böyledir. Şayet Cenâb-ı Hak, "Vasiyyetten ve borçtan sonra" demiş olsaydı, o zaman her Ölen kimsenin malında, bu iki durumun mutlaka bulunması gerekirdi. Halbuki, bunun böyle olmadığı herkesçe malûmdur. Ama Cenâb-ı Hak bunu, j* (veya) edâtıyla zikredince, mâna "Eğer bunlardan birisi (vasiyyet veya borç) bulunursa, miras taksimatı bundan sonra yapılır. İkisinin bulunması hali de böyledir" şeklinde olur.

b) edatı, olumsuzluk ifâde eden bir kelimenin başına geldiğinde, (ve) edatının mânasını ifâde eder. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Onlardan hiçbir günahkâra ve hiçbir nanköre boyun eğme..." (insan,24) ve"Onlara, sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kıldık. Bunların sırtlarına ve bağırsaklarına yapışan ve kemiğe karışanlar müstesna.." (En'âm, 146) âyetlerinde olduğu gibidir. Böylece edatı, bu âyetlerde (ve) manasına gelmiş olur. Hak Teâlâ'nın, "Yapacağı vasiyyetten veya borçtan sonradır" buyruğu istisna manasında olunca, O sanki, "O zaman bir vasiyyet ve bir borcun bulunması durumu müstesna..." demek istemiştir. Böylece de maksat, "Bu ikisinin tastamam ifasından sonra..." şeklinde olmuş olur. 185[185]

Dördüncü Mesele

Âsım'ın ravisi Ebu Bekr ile İbn Kesîr ve İbn Âmir, bu fiili, meçhul sîgasıyla olmak üzere, sâd harfinin fethasıyla,
ıfejt ; Nâfi, EbÛ Amr, Hamza ve Kisâî de vasiyyet eden kimseye nisbetle (malûm sîgasıyla olmak üzere) sâd harfinin kesresiyle şeklinde okumuşlardır ki, bu ikinci okunuş Cenâb-ı Hakk'ın, "Çocuğu varsa, terikeden..." buyruğunun delaletiyle, tercih edilen okuyuştur.

Hak Teâlâ,"Siz, babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin, size faidece daha yakın olduğunu bilmezsiniz. (Bunlar), Allah tan birer farizadır. Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" buyurmuştur. 186[186]

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/397-398
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/398-399
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/399

Babalarınızla Oğullarınızdan Hangisinin Size Yakın Olduğunu Bilemezsiniz

Bil ki, "Siz, babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin, size faidece daha yakın olduğunu bilmezsiniz" buyruğu varisler ve onların hisselerinin anlatıldığı ifâde ile, "(Bunlar), Allah'tan birer farizadır" buyruğu arasına girmiş bir muteriza, (ara) cümlesidir. İtirâziyye cümlesinin vazifesi, arasına girmiş olduğu iki cümleyi te'kîd etmektir. İmdi biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, çocukların ve ebeveynin mirastaki paylarını belirtip; bu hisseler farklı olup, akıl bu takdir edilen hisselerin ne kadar olacağını bilemeyip, insanın hatırına, "bu taksimat başka bir şekilde olsaydı, daha faydalı ve daha uygun olurdu..." şeklinde düşünceler gelip; özellikle Arapların mirastaki taksimleri bu şekilde olup, onlar güçlü kuvvetli erkeklere mirastan pay verdikleri halde çocukları, kadınları ve zayıf kimseleri mirastan mahrum bırakınca, Cenâb-ı Hak şöyle diyerek bu şüpheleri ortadan kaldırmıştır: "Sizler, akıllarınizin, (hangi şeylerin) sizin menfaatinize olduğunu ihata edemez, tam anlayamaz; binaenaleyh, çoğu kez sır zarar olduğu halde, bir şeyin sizin menfaatinize olduğunu; sırf menfaatinize olan şeyi de mahzâ zarar zannedersiniz. Ama, Hakîm ve Rahîm otan Allah, bütün gaiblen ve neticelerini bilen Zât'tır." Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Ey insanlar, miras paylarını, akıllarınızın güzel gördüğü miktarlarla takdir etmeyi bırakın da Allah'ın sizin için takdir etmiş olduğu şu paylar hususunda O'nun emrine itaat ediniz."

İmdi Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz, babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin, size faidece daha yakın olduğunu bilmezsiniz" buyruğu, insan tabiatının, mirasın varislere taksimatı hususunda temayül ettiği şeyleri terketmeye; O'nun, "(Bunlar) Allah'tan birer farizadır" buyruğu ise, şeriatın takdir edip hükmettiği bu taksimatı kabul etmenin farz olduğuna bir işarettir. Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın "Onlardan hangisinin, size faidece daha yakın olduğu..." ifâdesinden ne murad edildiğini izah hususunda şu görüşleri belirtmişlerdir:

1-Bundan maksat, "Onlardan hangisinin, âhirette size faidece daha yakın olduğu..." şeklindedir. İbn Abbas şöyle demektedir: "Allah sizi birbirinize şefaatçi kılar. Binaenaleyh, ey oğullar ve babalar! Sizin hanginiz Allah'a daha çok itaat ediyorsa, cennette en yüksek derece onun olur. Eğer cennette, babanın derecesi çocuğunun derecesinden daha yüksek olursa, gözü aydın olsun diye, babasının isteği üzerine Allah, onun çocuğunu babasının yanına yükseltir. Ama, çocuğun derecesi babasınınkinden daha yüksek olursa, Allah o çocuğun anne-babasını onun yanma yükseltir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Siz, babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin size faidece daha yakın olduğunu bilmezsiniz" buyurmuştur. Çünkü, baba ve evlâddan biri, kendisinin cennetteki istifâdesinin, babasıyla mı veyahut da evladıyla mı daha fazla olacağını bilemez.

2- Bu ifâdeden maksat, "Birbirlerine harcamada bulunmak, birbirlerini eğitmek ve birbirlerini kötülüklerden korumak ve müdafaa etmek gibi yapılması gerekli olan hususlarda, onların dünyada iken, birbirlerinden nasıl istifâde edeceklerini" bilememeleridir.

3- Bu ifâdeden maksat, oğulun babadan, babanın oğuldan önce ölerek böylece de hangisinin diğerine varis olacağının bilinmemesidir.

Hak Teâlâ'nın "(Bunlar), Allah'tan birer farizadır" buyruğu, te'kîd için gelmiş olan bir mef'ûlü mutlaktır. Yani, "Allah bunu bir farz olarak takdir etmiştir. Muhakkak ki Allah hakkıyla bilen, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" demektir. Buna göre mana, "Allah'ın mirası bu şekilde taksim etmesi, sizin gönüllerinizin meylettiği taksimattan daha evlâ ve hayırlıdır. Çünkü O, bütün malûmatı bilendir. Böylece de O, miras taksimatındaki sizin lehinize ve aleyhinize olan hususları en iyi bilendir. Yine O Hakimdir; bu sebeple de ancak, en güzel ve en yararlı şeyleri emreder. İşte durum böyle olunca, O'nun mirası bu şekilde taksimatı, sizin murad edip gönlünüzden geçirdiğiniz taksimat şeklinden daha hayırlı ve evlâdır..." şeklinde olur. Bu ifâde, O'nun meleklere "Ben, sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim..." (Bakara, 30) demesi gibidir.

Buna göre şayet, "Allah şu anda da böyle olduğu halde, niçin "Muhakkak ki Allah hakkıyla bilen yegâne hüküm ve hikmet sahibi idi" demiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Halil şöyle demiştir: "Bu lâfızlarla, Allah hakkında bir haber vermek, O'nun hakkında hâl ve istikbal ifâde eden lâfızlarla haber vermek gibidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, zaman mefhumunun içinde bulunmaktan münezzehtir." Sîbeveyh ise, "Bir topluluk bir ilim, bir hikmet, bir fazilet ve bir ihsan görüp müşahede edince, taaccüb ederler de, bunun üzerine onlara, "Şüphesiz Allah daha önce böyle olduğu gibi O, daima da bu sıfatlarla muttasıfttr..." denilir" demiştir. 187[187]

Varislerin Sıralanmasındaki Hikmet

"Zevcelerinizin çocuğu yoksa, terikeslnin yansı sizindir. Eğer onların çocuğu varsa, size terikesinden (düşecek hisse) dörtte birdir. (Fakat bu da) onların edecekleri vastyyet ve borçtan sonradır. Eğer çocuğunuz yoksa bıraktığınızdan dörtte biri onlarındır. Şayet çocuğunuz varsa, terikenizden sekizde biriedeceğiniz vasiyyet ve borçtan sonra- yine onlarındır" (Nisa, 12).
Bil ki, Allahu Teâlâ bu âyetlerde, veresenin taksimatını en güzel biçimde zikretmiştir. Bu böyledir, zira varis olan, ölen kimse ile ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olur. Eğer, varis olan kimsenin ölen kimse ile ilgisi doğrudan olursa, bu ilginin sebebi ya neseb olur, veya zevciyyet (evlilik) hali olmuş olur. Böylece bu durumda şu üç kısım meydana gelmiş olur:
a) Bu ilgilerin en üstünü, neseb cihetinden doğrudan meydana gelmiş olan ilgidir ki, bu da birbirinden meydana gelme, doğma yakınlığıdır. Bu yakınlığa, çocuklar ve ebeveyn dahildir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu kısma ait hükmü en önce zikretmiştir.
b) Evlilik cihetinden doğrudan meydana gelen münasebet ve ilgi. Bu kısım, üstünlük bakımından, birincisinden sonra gelmektedir. Birinci kısım ilgi, zatî; ikincisi ise arızîdir. Zatî olan, arızî olandan daha üstündür. İşte bu ikinci kısım, şu anda tefsirini yapmakta olduğumuz âyette kastedilen kısımdır.
c) Dolaylı olarak meydana gelen ilgi ve münasebet ki, bu ilgi ve münasebete "kelâle" denilmiştir.
İşte bu üçüncü kısım, şu sebeplerden dolayı, ilk iki kısımdan sonra gelmiştir:
1- Çocuklar, ebeveyn, karı ve koca için, mirastan tamamiyle düşmek söz konusu değildir. Ama "kelâle"ye gelince onlar için bazan, tamamiyle mirastan düşmek söz konusu olabilir.
2- İlk iki kısımdan her birinin ölen kimseyle olan nisbet ve ilgisi, doğrudan (zati)dir. Kelâlenin nisbeti ise dolaylıdır. Doğrudan sabit olan (zatî) şey, dolaylı sabit olandan (arızî) daha üstündür.
3- İnsanın ebeveyn, çocuklar, karı veya koca ile olan ilişkileri, "kelâle" ife olan ilişkilerinden daha tam ve mükemmeldir. İçli-dışlılığın çok olduğu yerde, ülfet ve şefkatin mevcudiyyeti hissedilmektedir. Bu ise, onlarla ilgili hallere gerekli alâka ve ihtimamı göstermeyi icap ettirir.
İşte bu üç sebep ve benzeri sebeplerden dolayı Cenâb-ı Hak, "kelâle"nin mirasını, ilk iki kısmın miras hükümlerinden sonra zikretmiştir. Bu ne güzel bir tertib ve aklın kanunlarıyla ne güzel bir uyumdur! Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 188[188]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, neseb yönünden olan ilgide erkeğin mirastaki payını, iki dişinin payı kadar kılınca; tıpkı bunun gibi, sebebî yönden olan ilgide de, erkeğin payının iki dişinin payı kadar olduğuna hükmetmiştir. Bil ki bir ve birden fazla kişi, dörtte bir ve sekizde birde eşit olup, bu eşten veya başkasından olan çocuk da, bunları yarımdan dertte bire veya dörtte birden sekizde bire indirmede eşittir. Bil ki çocuğun erkek ve kız olmasında fark olmadığı gibi, oğulun, oğulun oğlunun, kızın ve oğulun kızının arasında da herhangi bir fark yoktur. 189[189]

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/399-401
188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/401-402
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/402-403

Ölümden Sonra Karı-Kocalık Münasebeti Hakkında

Şafiî (r.h), kocanın (öldükten sonra) karısını yıkamasının caiz olduğunu; Ebu Hanife (r.h) ise, caiz olmadığını söylemistir. Şafiî'nin delili şudur: "Bu kadın, ölümünden sonra da onun karışıdır. Dolayısı ile onun, o kadının cenazesini yıkaması helaldir. Bu kadının, hâlâ onun hanımı olduğunun delili, Hak Teâlâ'nın, "Zevcelerinizin çocuğu yoksa, terikesinin yansı sizindir" buyruğudur. Cenâb-ı Hak o kadını, ölürken malının yarısının kocasına ait olduğunu söylerken "zevce" diye ifâde etmiştir. Kadın öldüğünde malının yarısı kocasmadır. Binaenaleyh öldükten sonra da o kadının, onun zevcesi sayılması gerekir. Bu sabit olunca, kocanın o kadınını yıkamasının helâl olması gerekir. Zira evlilik olmazdan önce erkeğin o kadını yıkaması helâl değildir. Fakat evlilik tahakkuk edince, erkeğin kadını yıkaması helâl olur. Deveran,[190][190] apaçık illiyyetin (sebep oluşun) delilidir."
Ebu Hanife'nin delili ise şudur: "O kadın, (ölünce) artık onun hanımı sayılmaz. Dolayısf ile onun onu yıkaması helâl olmaz." Ebu Hanife, "O kadın, onun hanımı sayılmaz" hükmünü şu şekilde açıklamıştır: "Eğer o, o adamın hanımt sayılsaydı, onun ölümünden sonra o kocanın, "ancak zevceleri müstesna.," (MO'minûn, 6) âyetinden dolayı, o kadınla cinsî münasebette bulunması helâl olurdu. Helal olmadığı sabit olduğuna göre, onu yıkayamaması da gerekir. Zira bu yıkama helâl olsaydı, ya o kadına bakmasının helâl olmasıyla sabit olurdu ki bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Zevcenden başka diğer kadınlardan gözünü yum" hadisinden dolayı bâtıldır. Yahut da bakma helâl olmaksızın (bakmaksızın) yıkamasının helâl olması sabit olur ki bu da icma ile bâtıldır."
Ebu Hanife'nin görüşüne şöyle cevap verilir: Arada zevciyyetin bulunup bulunmadığı hususunda iki delil çatışınca, bir tercih yapmak gerekir. Buna göre biz deriz ki: "Eğer o, onun hanımı sayılmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın "Zevcelerinizin, çocuğu yoksa, terikesinin yarısı sizindir" buyruğu mecaz olurdu. Eğer o kocanın, o (ölmüş olan) hanımı ile cinsi münasebette bulunması helâl olmadığı halde, karısı sayılır ise, o zaman bir tahsîs (sınırlama) gerekir. Usûl-ü fıkıhta, tahsis yapmanın daha evlâ olduğunu zikretmiştik. Binaenaleyh, tercih bizden yanadır. Hem nasıl olmasın ki biz birçok şekil ve misalde, cinsî münasebette bulunmak helâl olmadığı halde, arada kan-kocalık halinin bulunduğunu biliyoruz. Meselâ kadının hayız ve nifaslı olduğu zamanlar, ramazan ayı gündüzleri, farz olan hac ve namazı eda ederken, şüphe ile cinsî münasebette bulunmadan ötürü iddet zamanlarında olduğu gibi. Hem biz, hilâfiyyât kitaplarında, birçok menfaat ihtiva etmesinden dolayı, cinsi münasebette bulunmanın helal oluşunun, delillerin aksine sabit olduğunu beyân etmiştik. Ölüm olduktan sonra, bu menfaatlerden geriye kalan yoktur. Binaenaleyh iş, aslolan haramlığa dönüşmüş olur. Yıkamanın helalliğine gelince, kadının ölümünden sonra, kocasının onu yıkayabileceğini söylemek, birçok menfaatin kaynağıdır. Bundan dolayı bu helalliğin devam ettiğine hükmetmek gerekir. Allah en iyisini bilir. [191][191]

Üçüncü Mesele

Âyette, erkeklerin kadınlardan üstün olduğuna delil olan hususlar vardır. Çünkü Allah Teâlâ, bu âyette erkeklerden bahsederken, onlara hitap ederek; kadınlardan bahsederken ise onları gaib sîgalar ile zikrederek bahsetmiştir. Yine Hak Teâlâ bu âyette yedi kez erkeklere hitap etmiş, kadınları isa gâib sîgalar ile bundan daha az zikretmiştir. Bu durum, erkeklerin kadınlardan üstün sayılmasına delâlet eder. Bu inceliğe riayet eden Allah ne güzeldir. Çünkü o, mirastaki paylar bakımından erkekleri kadınlara üstün kılmış ve bu incelikle de onların kadınlardan üstün olduğuna dikkat çekmiştir. [192][192]

---

[190][190] Deveran. Mantıkta bir şeyin illet (sebep) olabilecek başka bir şeye dayanmasıdır (ç).
[191][191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/403-404
[192][192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/404

Cenâb-ı Hak: "Eğer (öten) erkek veya kadının mirasçısı evladı ve ana-babası olmayıp başka yakınları ise o zaman bir erkek veya bir kız kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer. Eğer onlar bundan çok iseler, o zaman onlar (ölünün) etmiş olduğu vasiyet ve borçtan sonra kalan üçte birde ortaktırlar. Zarar verici olmamalıdır. (Bunlar), Allah 'tan birer vasiyyetttr. Allah alîm ve halimdir" (Nisa. 12) buyurmuştur.
Bil ki bu âyet, varislerden üçüncü kısmın varis oluş şeklini açıklamaktadır. Bunlar "kelâle" olup, ölen kimseye dolaylı olarak nisbet edilen kimselerdir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 193[193]

Mirasta Kelâlenin Manası Hakkında Görüşler

Ashab, "kelâle"nin ne olduğunu ortaya koyma hususunda pek çok söz söylemiştir. Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a), "kelâle"nin, ötenin ebeveyni ile çocukları dışındaki akrabalarından ibaret olduğu görüşünü tercih etmiştir ki muhtar ve doğru görüş budur. Hz. Ömer (r.a) ise "kelâle"nin, ölenin çocukları dışındaki akrabaları olduğunu söylemiştir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in görüşünü tenkit ederek şöyle dermiş: "3en, "kelâle"nin çocuğu olmayan kimse olduğu görüşündeyim. Kelâle"nin, Ölenin babası ile çocukları dışında kalanlar olduğunu söyleyen Ebu Bekr'e muhalefet etmiş olmaktan utanıyorum." Bu hususta Hz. Ömer'den gelen bir başka rivayete göre, o bu meselede tevakkuf etmiş (fikir bildirmemiş) ve şöyle demiştir: "Üç şey var ki Hz, Peygamber (s.a.s)'in onları açıklaması, bizim için dünya ve dünyadaki herşeyden daha sevimli idi. Bunlar kelâle, hilâfet ve ribâ (faiz) konularıdır. (Fakat açıklamadı.)" 194[194]

Hz. Ebu Bekir'in Görüşünün Delilleri

Hz. Ebu Bekr Sıddîk (r.a)'in görüşünün doğruluğuna şunlar delâlet eder: Birinci delil: "Kelâlâ" lâfzının iştikakına tutunmak. Bu hususta şu izahlar vardır:
a) Aralarındaki akrabalık uzak olduğu zaman, "Falanca ile falanca arasındaki akrabalık uzaktır"; yine bir kimse, diğer bir kimseden uzaklaştığında "Falanca falancaya nisbet edildi, sonra o ondan
uzaklaştı" denilir. Binâenaleyh uzak akrabalık, işte bu yönden "kelâle" kelimesiyle ifâde edilmiştir.
b) Yine bir kimse aciz kalıp güç ve kuvveti gittiğinde denilir. Daha sonra bu kelimeyi Araplar, neseb bakımından olmayan akrabalığı ifâde etmek için, istiare (mecaz) olarak kullanmışlardır. Bu böyledir, çünkü bu nevi akrabalığın dolaylı olarak meydana gelmiş olduğunu beyân etmiştik. Bu sebeple bu çeşit akrabalıkta bir nevi zayıflık bulunmaktadır. Binâenaleyh bu izahla, ebeveynin "kelâle" mefhumuna girmesinin uzak bir ihtimal olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü ebeveynin ölene akrabalığı doğrudan doğruyadır.
c) "Kelâle" lâfzı, asıl lügatta "ihata etmek (kuşatmak) manasına gelir. Başın etrafını sardığı için taca da "iklîl" denilmiştir. İçine dahil olan herşeyi kuşattığı için "küll" kelimesi de böyledir. Bulutlar her tarafı sardığında denilir. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Ölenin babası ve çocukları dışındaki akrabaları "kelâle" diye adlandırılmışlardır. Çünkü onlar insanın etrafını kuşatan bir dârie ve başını kuşatan bir tâç gibidirler. Halbuki doğumdan dolayı olan (neseb) yakınlığı böyle değildir. Çünkü bunda, insanlar birbirinden dallanır budaklanır ve birbirinden türemiş olur. Bu, tek bir kökten çoğalan bir tek şey gibidir. İşte bundan dolayı şâir:
'Ebâ an ceddin birbirini takip ederek fasılasız gelen bir sülâle, İç içe borulardan (kamışlardan) meydana gelmiş olan bir mızrak gibidir, (çok sağlamdır)" demiştir.
Fakat doğumdan dolayı olan akrabalığın dışındaki kız kardeşlik, erkek kardeşlik, amcalık ve

---

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/404
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/405

halalık gibi diğer akrabalıklara gelince, bunların nesebierinin, kendisine nisbet edildikleri kimse ile bir ilgisi ve ihatası vardır. Binaenaleyh bütün bu iştikakla (türemeyle) ilgili izahlar sayesinde, "kelâle"nin, ölenin ebeveyni ile çocukları dışındaki akrabalarından ibaret olduğu sabit olur.

İkinci delil: Allah Teâtâ "kelâle" lafzını, Kur'ân'ın hiçbir yerinde zikretmeyip ancak bu sûrede iki defa zikretmiştir: Birincisi bu âyette, ikincisi ise bu sûrenin sonundaki: "Deki "Allah "kelâle" hakkındaki hükmü (şöyle) açıklar: Eğer evladı olmayan bir erkek ölür ve bir tek kız kardeşi kalırsa, terikesinin yarısı onundur" (Nisa 176) âyetinde.. Hz. Ömer (r.a) bu âyeti "kelâle"nin, sadece çocuğu bulunmayan kimse olduğuna delil getirerek şöyle demiştir: "Burada "kelâle"nin tefsiri olarak zikredilen, onun çocuğunun bulunmayışıdır." Biz de diyoruz ki: Bu âyet "kelâle"nin, geride babası ve çocuğu olmayan kimse olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ ölenin kelâle olması halinde, erkek ve kız kardeşlerinin ona varis olmasına hükmetmiştir. Erkek ve kız kardeşlerin, ölenin ebeveyninin sağ olması hafinde vâris olamayacaklarında şüphe yoktur. Binaenaleyh öten kimsenin ebeveyninin sağ olması halinde, kelâle sayılmaması gerekir.

Üçüncü delil: Allah Teâlâ, geçen âyetlerde ölenin çocuğunun ve ebeveyninin mirastaki hükmünü zikretti. Daha sonra bunun peşisıra "kelâle"nin hükmünü getirmiştir ki, işte bu sıralama, "kelâle"nin ölenin ebeveyni ve çocukları dışındaki akrabaları olmasını gerektirir.

Dördüncü delil: Ferezdak'ın şu beytidir:

"Sizler, mülkün ambar ve depolarına "kelâle" olarak değil. Menâfin iki oğlundan: Abd-i şems ve Haşim'den varis oldunuz."

Bu beyit, Arapların mülke, kelâle olarak vâris olmadıklarına, aksine bu mülkü babalarından aldıklarına delâlet etmektedir. Bu ise babanın "kelâle" ifâdesine dahil olmamasını gerektirir. Allah en iyi bilendir. 195[195]

İkinci Mesele

"Kelâle", bazan vâris olanların, bazan da vâris olunanların vasfı kılınır. Binâenaleyh biz bu kelimeyi vâris olanların vasfı kabul edersek, bununla ölenin çocukları ve ebeveyni dışında kalan akrabalar murad edilmiş olur. Biz bu kelimeyi, kendisine vâris otunan kimsenin vasfı kabul edersek, yine ölenin ebeveyni ve çocukları dışında kalan vârisler kastedilmiş olur. Bu kelimenin vârisler hakkında kullanılmasının delili, Hz, Cabfr (r.a)'in rivayet ettiği şu hadistir: O şöyle demiştir: "Ölümden döndüğüm bir hastalığa tutuldum. Hz. Peygamber (s.a.s) bana geldi. Ben de "Ya ResûlaUah, ben ancak kendisine "kelâle"nin varis olacağı bir adamım" dedim..." Câbir (r.a) bu sözü ile babasının ve çocuğunun mevcut olmadığını ifâde etmek istemiştir. Fakat bu kelimenin kendisine vâris olunanlar hakkında kullanılışının delili, Ferezdak'tan naklettiğimiz beyittir. Bu beytin manası, "Siz bu mülkü, amcalarınızdan değil aksine babalarınızdan aldınız" şeklindedir. Böylece Ferezdak burada, "amcalar") "kelâle" diye ifâde etmiştir. Amcalar ise bu beyitte vâris olan değil, vâris olunan durumundadır. Buna göre biz deriz ki: Bu âyetteki "kelâle"den murad, geride ebeveyni ve çocuğu kalmayan ölüdür. Çünkü bu vasıf, kendisinin çocuğu veya babası bulunup bulunmaması sebebi ile hali değişmeyen vâris hakkında olmayıp, ancak vâris olunan ölü hakkında söz konusudur. 196[196]

Üçüncü Mesele

Arapça'da,, (kelâle adam), kadın) ve (kelâle topluluk) denilir. Bu kelime ve (delâlet, vekâlet) lâfızları gibi bir masdar olduğu için, tesniye ve cemisi yoktur (ve aynı zamanda müzekker ve müennesi müsavidir).

Bu nu iyice anladığın zaman biz deriz ki, biz bu kelimeyi ister varis olanın, isterse kendisine

---

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/405-406

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/407

varis olunanın sıfatı kabul edelim, bu kelime (kelâle sahibi, kelâleli) anlamına gelir. Nitekim bir kimse (yakınlık sahibi) manasını kastederek, (falanca bana yakınlığı olanlardandır) der. Keşşaf sahibi, bu "kelâle" lâfzının, ahmak hakkında kullanılan (ne yaptığını bilmeyen) ve (ne konuştuğunu bilmeyen) kelimeleri gibi, bir sıfat olmasının da caiz olduğunu söylemiştir. 197[197]

Bu Âyetteki İ'rab Farklarına Göre Muhtemel Manalar

Hak Teâlâ'nın, ifâdesinde şu iki ihtimal bulunmaktadır:
a) Bu kelimenin, (Adam ona varis oldu, ona varis oluyor) tabirinden alınmış olması.. Bu takdirde âyette geçen, (erkek) kelimesi, kendisine varis olunan olmuş olur. "Kelâle" lâfzının mansub olması hakkında da şu izahlar yapılmıştır:
1- Hal olduğu için, kelime mansubtur. Buna göre kelamın takdiri, "O adam, "kelâle" olarak kendisine varis olunursa..." şeklinde olur. Bu durumda "kelâle" kelimesi, hâl mevkiinde bulunan masdar (mef'ûlü mutlak) olmuş olur ki, takdiri "kendisine nesebi uzak olanların varis oJduğu bir adam olursa.,," şeklinde olur.
2- ifâdesinin lâfzının sıfatı olup; lâfzının ise, fiilinin haberi olması durumu.. Buna göre kelamın takdiri, "Eğer kendisine varis olunan adam kelâle olursa..." şeklinde olur.
3- lâfzının mef'ûlün leh olması. Buna göre kelâmın takdiri, "kelâle olduğu için kendisine varis olunan bir adam olursa.." şeklinde olur.
b) ifâdesinin, (miras bıraktı, miras bırakıyor) tabirinden alınmış olmasıdır. Bu durumda adam mirası bırakanın bizzat kendisi olmuş olur. Buna göre de lâfzının mansub oiuşu, yukardaki izahlara göre olmuş olur. 198[198]

Beşinci Mesele

Hasan el-Basrî ile Ebû Recâ el-Utâridî, bu fiili ma'ûm sîgasıyla olmak üzere ve babtarından öjjî (miras bırakıyor, bırakır) ve (miras bırakıyor, bırakır) şeklinde okumuşlardır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "... ve onun erkek veya kız kardeşi bulunursa, bu kardeşlerden her birinin (hakkı) altıda birdir" buyruğuna gelince, bu hususta iki mesele vardır: 199[199]

Birinci Mesele

Burada hatıra bir soru gelmektedir ki, o da şudur: "Allah Teâlâ, "Eğer mirası alman erkek veya kadın kelâle olur.." buyurmuş, daha sonra da, "ve onun erkek kardeşi bulunursa" buyurarak, erkeğe racî olan bir zamir iJj getirmiş, fakat kadına raci bir zamir zikretmemiştir. Bunun sebebi ne olabilir?"
Cevap: Ferrâ şöyle demiştir: "Bu caizdir. Zira, aynı manada birbirine denk iki şey edâtıyla getirildiği zaman bu tefsirin (zamirin), bunlardan istenilen herhangi birisine isnâd edilmesi ile, her ikisine birden isnâd edilmesi caizdir. Meselâ sen, "Kimin bir erkek veya bir kız kardeşi varsa, onu ziyaret etsin" dediğin i.aman. buradaki zamir âiyrl erkek kardeşe, aynı zamanda kız kardeşe veya ^1/tli dediğin zaman kız kardeşe; aynt zamanda erkek kardeşe; dediğin zaman da her ikisine birden raci olur (yani zamir müzekker tesniye olduğu halde, kız kardeşe de şamil olur). 200[200]

İkinci Mesele

Müfessirler burada geçen (erkek kardeş) ve (kız kardeş) kelimelerinden kastedilenin, ana bir erkek ve kız kardeş olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sa'd İbn Ebî Vakkas da, bu âyeti, "Ve onun, ana bir erkek veya kız kardeşi bulunursa" şeklinde okurdu. Âlimler bu mananın kastedildiğine hükmetmişlerdir, Zira Cenâb-ı Hak bu sûrenin sonunda, "De kt, Allah, babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkındaki hükmü (şöylece) açıklar..." (Nisa. 176) buyurmuş, iki kız kardeşin mirastaki payının üçte iki; kardeşlerin payının ise malın tamamı olduğunu; burada ise, erkek ve kız kardeşlerin mirastaki paylarının üçte bir olduğunu açıklamıştır. Binâenaleyh, burada kastedilen erkek ve kız kardeşlerin, (Nisa. 176) âyetinde kastedilen erkek ve kız kardeşlerden başka olması gerekir. Bu sebeple buradakiler sadece ana bir erkek ve kız kardeşler; (Nisa, 176) âyetindekiler ise, ana-baba bir veya baba bir erkek ve kız kardeşlerdir.

---

[197] 197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/407
[198] 198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/407-408
[199] 199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/408
[200] 200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/408

Sonra Cenâb-ı Hak, Eser onlar bundan çok iseler, o zaman onlar,... üçte birde ortaktırlar" buyurmuş, böylece, her ne şekilde olurlarsa olsunlar, onların mirastaki paylarının üçte birden fazla olamıyacağtnı beyân buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Ölünün) etmiş olduğu vasiyyet ve borçtan sonra..." buyurmuştur. Bu âyetle ilgili olarak da birkaç mesele vardır: 201[201]

Vasiyyetin Hükmü

Bu âyetin zahiri, malın tamamıyla, arzu edilen bir kısmının vasiyyet edilmesinin cevazını gerektirir. Nafi'İn İbn Ömer den rivayet ettiği şu hadis de, bu âyete uygun düşen hadislerden birisidir. İbn Ömer'e göre Hz. Peygamber (s.a.s), "Vasiyyet edecek malı bulunan müslüman kişiye, vasiyyeti yanında yazılı bulunmadıkça, iki gece yatması muhakkak surette caiz değildir.202[202] buyurmuştur. İşte bu hadis de, vasiyyetin istenildiği bir biçimde, mutlak manada yapılabileceğine delâlet etmektedir. Ancak biz deriz ki, bu umumî ifâdeler şu iki yönden tahsis edilmiştir:

1-Vasiyyetin miktarının belirli olmasından dolayı... Zira, malın tamamını vasiyyet etmek, Kur'ân ve sünnetin delaletiyle caiz değildir. Kur'ân'dan olan delâlete gelince, bunlar, mücmel ve mufassal olarak mirasa delâlet eden âyetler. Mücmel olan âyete gelince, bu Cenâb-t Hakk'tn, "Ana ve baba ile yakm akrabaların bıraktıklarından, erkeklere hisseler vardır" (Nisa, 7) âyetidir. Malın tamamını vasiyyet etmenin, bu nassın neshedilmesini iktizâ edeceği malumdur. Mufassal olanına gelince, bunlar miras âyetleridir. Meselâ bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah size, evlatlarınız hakkında erkeğe, iki dişinin payı miktarı olduğunu... tavsiye eder" (Nisa, n) âyeti bunlardandır. Yine buna Hak Teâlâ'nın, "Arkalarında âciz ve küçük evlatlar bıraktıkları takdirde onlar hakkında endişe edenler, saygı İle korksunlar.." (Nisa, 9) âyeti de delâlet etmektedir. Sünnetten olan delâlete gelince bu, bu konuda meşhur olan Hz. Peygamjpr'in su hadisidir "(Haim) Üçte btrlnf (vasiyet edebilirsin). Hatta üçtebir bile çok. Çünkü zengin olarak bırakman, hiç şüphesiz onları insanlara el avuç açar vaziyette muhtaç bırakmandan daha hayırlıdır, "203[203]

Bil ki bu hadis pekçok hükme delâlet etmektedir:

a) Malın üçtebirinden çoğunda vasiyyet etmek caiz değildir.

b) Evlâ olan, vasiyyetin, Hz. Peygamberin "üçte bir de çoktur" buyurmasından ötürü, üçte birden noksan olmasıdır.

c) Ölen kimse geride az miktarda mal bırakır, kendisine varis olan kimseler de fakir olurlarsa, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Vârislerini zengin olarak bırakman, hiç şüphesiz onları insanlara el avuç açar vaziyyette muhtaç bırakmandan daha hayırlıdır"204[204] ifâdesinden dolayı, herhangi bir şey vasiyyet etmemesi daha efdâl ve uygundur.

d) Bu ifâdede, ölen kimsenin varisleri olmadığı zaman, malın tamamının vasiyyet

---

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/408-409

202[202] Buharî, Vesâyâ. 1.

203[203] Buhârî, Nafakât, 1.

204[204] Buhârî, Nafakât, 1.

edilebileceğine bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü, malın tamamının vasiyyet edilmesinin men edilmesi, varislerden ötürüdür. Binaenaleyh varisler olmadığı zaman, malın tamamının vasiyyet edilebilmesi gerekir.

2- Bu, âyetin umumîliğinin, kendisine vasiyyet edilen kimse hakkında tahsis edilmiş olmasıdır. Bu böyledir, zira ölen kimsenin kendisine varis olan kimselere vasiyyet etmesi caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)"İyi biliniz ki, varis olana vasiyyet edilmez!" buyurmuştur. 205[205]

Hacc ve Zekât Borcu Olarak Ölenin Terikesinden Bunlar Ayrılır

Şafiî (r.h) şöyle demektedir: Bir kimse, zekâtını ve haccınt tehir edip, böylece de ölse, zekât ve hacc bedelinin bıraktığı maldan yerine getirilmesi vacip olur. Ebu Hanife {r.h) ise, "vacip değildir" demiştir. Şafiî'nin delili şudur: "Farz olan zekât ile farz olan hacc, bir borçtur. Binânealeyh işte bu âyetten dolayı o borcun terikeden ödenmesi vacip olur. Biz, zekât ve haccın bir borç olduğunu söyledik, çünkü (borç) kelimesinin lügavî manası buna delâlet etmektedir. Şeriat da bunu gösterir, jî's kelimesinin lügavî manası, inkıyâd edilmeyi gerektiren durumdan ibarettir. Meşhur duâfarda da, "Ey (insanların) boyunlarının kendisine inkıyad edip boyun eğdiği zât.." denilmektedir.

Şeriatın da buna delâlet etmesine gelince, Has'amiyye, Hz. Peygamber (s.a.s)'e babasının üzerinde bulunan (hayattayken yapamadığı) haccın durumunu sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "Söyle bakalım ne dersin? Babamn bir borcu olsa da, sen onu ödeşen, bu kifayet eder mi?" Bunun üzerine o, "evet" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ın borcu, ödenmeye daha lâyıktır" buyurdu. Bunların bir borç olduğu sabit olunca Cenâb-ı Hakk'ın, "(ölünün) etmiş olduğu vasiyyet ve borçtan sonra..." buyurmasından dolayı, miras taksimatından önce ele alınmaları gerekir. Ebu Bekr er-Razî: "Âyette zikredilen borç herhangi (mutlak) bir borçtur. Hz. Peygamber (s.a.s) ise haccı, "Allah İçin bir borç" diye tavsif etmiştir; mutlak olan şey ise mukayyede şamil olmaz" demiştir.

Biz deriz ki, bu son derece zayıf bir sözdür. Bunun bir borç olduğu sabit olup, âyetin hükmüne göre de borçların, miras taksiminden önce ele alınacağı sabit olunca, hiç şüphesiz maksadın hasıl olması gerekir. Mutlak ve mukayyet sözü manasız bir kelâm olup, bu neticeye bir zarar vermez. Allah en iyisini bilendir. 206[206]

Vasiyyette Zarara Yol Açma Şekilleri

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "Zarar verici olmaksızın' kaydı hal olmak üzere mansubtur. Yani, "(Vasiyyet eden) vereselerine zarar vermeksizin, vasiyyet olunan bir vasiyyetten sonra..." demektir.

Bil ki, vasiyyette zarar verme işi şu şekilde olabilir:

a) Vasiyyet eden kimsenin, malının üçte birinden fazlasını vasiyyet etmesidir.

b) Malının hepsini veya bir kısmını bir yabancıya vermesi.

c) Miras malını vereselere vermemek için, kendisinin, gerçekte olmayan bir borcunun olduğunu ikrar etmesi..

d) Başkasında olan alacağını tastamam aldığını ve o alacağın kendisine ulaştığını söylemesi.

e) Malını ucuz bir değere satması, veyahut da pahalı olarak bir şey alması. İşte bütün bunlar, malın vereselerin eline geçmemesi için ileri sürülmüş, yapılmıştır.

f) Malının üçte birini Allah rızası için değil, vereselerin mirastaki haklarını noksanlaştırma maksadıyla noksanlaştırmasıdır. Vasiyyette zarar verme şeklinin izahı işte budur.

Şunu bil ki âlimler, evlâ olanın, kişinin malının üçte birinden daha azını vasiyyet etmesi olduğunu söylemişlerdir. Ali şöyle demiştir: "Ölenin, malının beşte birini vasiyyet etmesi, dörtte birinden; dörtte birini vasiyyet etmesi de, üçte birini vasiyyet etmesinden bence daha

---

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/409-410

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/410-411

makbuldür." Nehâî de şöyle demektedir: "Allah'ın Resulü, vasiyyet etmeden irtihâl etmiştir. Hz. Ebu Bekir ise vasiyyet ederek vefat etmişti Buna göre, bir kimse vasiyyet ederse, bu güzel ve yerinde olur. Eğer vasiyye: etmezse, bu da güzel ve yerinde olur.

Bil ki insana yakışan, geride bıraktığı malın miktarı ile, kendisine varis olan kimseleri nazar-ı dikkate alıp, sonra da vasiyyetini buna göre yapmasıdır. Buna göre eğer malı az, kendisine varis olan kimseler de çok ise, vasiyyet etmez. Eğer malı çok ise, malına ve ölümünden sonra, kendisine varis olan kimselerin sayısının az veya çok olmasına göre vasiyyet etmesidir. Allah en iyi bilendir. 207[207]

Vasiyyette Varislere Zarar Vermek Günahtır

İkrime, İbn Abbas'ın vasiyyette zarar vermenin büyük günahlardan olduğunu söylediğini nakletmiştir. Bil ki bunun böyle olduğuna Kur'ân-ı Kerim, sünnet ve aklî deliller de delâlet etmektedir. Kur'ân'dan delile gelince bu

Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte bunlar Allah'ın sınırlandır. Kim Allah'a ve peygamberine itaa: ederse..." (Nisa. 19) âyetidir. İbn Abbas, "Kim, vasiyyet konusunda Allah'a ve peygamberine itaat ederse; kim de vasiyyet hususunda Allah'a ve peygamberine isyan ederse..." (Nisa, 14) demiştir. Sünnetten delile gelince, bu İkrime'nin İbn Abbas tan rivayet ettiği şu hadistir: Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), "Vasiyyette zarar vermek büyük günahlardandır" demiştir. Şehr İbn Havşeb'den rivayet edildiğine göre Ebu Hüreyre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Muhakkak ki bir kimse, yetmiş sene cennetliklerin ameliyle amel eder de, vasiyyetinde zulmeder (haddi aşar)sa, yapmış olduğu amellerin en şerlisiyle işine son verilir. Böylece cehenneme girer. Yine bir (başka) kimse de, yetmiş sene cehennemliklerin ameliyle amel eder de, vasiyyetinde âdil olur (haddi aşmaz)sa, yapmış olduğu amellerin en hayırlısıyla işine nihayet verilir de böylece cennete girmiş olur. "208[208]

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), Kim, Allah 'm farz kılmış olduğu bir mirası kesmek, engellemek isterse, Allahu Teâlâ da, o kimsenin cennetten olan (cennetten elde edeceği) mirası keser, men eder' buyurmuştur. Vasiyyette (belirlenen miktardan) fazla yapılmasının, mirastan kesme ve engelleme olduğu malumdur. Bu meselenin aklî delili de, ölüme yaklaşıldığı bir sırada, Allah'ın emrine muhalefet etmenin, Allah'a karşı çok fazla cüretkâr olduğuna ve O'nun tekliflerine inkıyâd edip boyun eğmekten kaçınma ve buna karşı koyma olduğuna delâlet eder ki, bu da büyük günahların en büyüklerindendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Bunlar), Allah'tan birer vasiyyetnr" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili olarak şu iki soru söz konusudur:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, sözü niçin mansûbtur? Cevap: Buna birkaç yönden cevap verilir:

a) Bu kelime, te'kîd için gelmiş olan bir mefûlün mutlak olup, takdiri "Allah bunu size iyice vasiyyet ediyor" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "Allah'tan kesin birer farizadır" ifâdesi gibidir.

b) Bu ifâdenin, O'nun "Zarar vermeksizin" ifadesiyle nasbedilmiş olmasıdır. Yani "Allah'ın vasiyyeti, vasiyyetin üçte birden fazla olmaması hususunda zarar vermeksizin.." demektir.

c) Takdirin şöyle olmasıdır: "Bu, çocuklara ve ölen kimsenin, vasiyyetinde Heri gitmek suretiyle çocuklarını başkalarına el-avuç açacak bir şekilde muhtaç ve yoksul bırakmaması hususunda Allah tarafından bir vasiyyet olmak üzere.." Bu izahı Hasan el-Basrî'nin izafetle şeklinde okuması da destekler.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin önceki âyetin sonunu "Allah'tan bir fariza olarak" (Nisa, ti) buyurarak; bu âyetin sonuna ise, "Allah'tan bir vasiyyet olmak üzere" diye bitirmiştir?

Cevap: "Farz" lâfzı, "vasiyyet" lâfzından daha güçlü ve daha kuvvetlidir. Bu sebeple Cenâb-ı

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/411-412

208[208] Ebu Davud, Vasâya, 2 (3/113) (kısmen).

Hak, evlatların miraslarının izahını, kelimesiyle; "kelâle"nin mirasını ise, "vasiyyet" sözüyle bitirmiştir. Bu, bütün bunlar her ne kadar riâyet edilmesi gereken bir husus ise de, ancak ne var ki, çocukların hallerine riâyet etmeyi ifâde eden birinci kısmı gözetmenin daha münasip olduğuna delâlet etmek için, ifâde bu şekilde geçmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani "Allah, vasiyyetinde zâlim veya âdil olanları bihakkın bilir, zâlim olanların cezasını derhal verme konusunda aceleci olmayıp, haiîmdir" demektir ki, bu bir tehdit anlamındadır. Allah en iyi bilendir. 209[209]

"İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, (Allah) onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar ki onlar orada ebedi kalıcıdırlar. Bu, en büyük bir kurtuluş (ve saadettir). Kim de Allah'a ve peygamberine isyan ederse ve Allah m sınırlarını çiğneyip geçerse (Allah) onu da içinde dâimi kalıcı olmak üzere cehenneme sokar. Onun için hor ve hakir edici bir azab vardır" (Nisa, 13-14).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 210[210]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, miras paylarını açıkladıktan sonra, insanları kendisine itaata teşvik ve kendisine isyandan korkutmak için, va'ad ve va'îdini zikrederek "İşte bunlar Allah'ın sınırlandır..." buyurmuştur. Bu ifâde hakkında iki bahis vardır:
Birinci bahis: Âyetteki dili (İşte bunlar) lâfzı neye işaret etmektedir? Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1- "Mirastaki "hallere" işarettir."
2- "Yetimlerin malları, nikâhın hükümleri ve mirasın halleri gibi sûrenin başından buraya kadar zikredilen bütün hükümlere işarettir." Bu görüş, Esamm'ındır. Birinci görüşün delili, zamirlerin, zikredilen şeyler arasında kendisine en yakın olana râcî olması kâidesidir. İkinci görüşün delili şudur: Zamîrin en yakına râcî olması kaidesi, daha uzaktakine râcî olmasına bir manî bulunmadığı zaman geçerlidir. Mani yoksa, zamir hepsine râcî olabilir. 211[211]

Allah'ın Hudutları Ne Demektir?

İkinci bahis: "Allah'ın sınırlan"ndan murad, Allah'ın zikredip açıkladığı ölçü ve miktarlardır. Birşeyin hududu (sınırı), kendisi ile başka şeylerden ayrıldığı taraftır. 212[212]

"Hudûdu'd-dâr" (evin sınırları) ifâdesi de bu manadadır. Birşeyin hakikatine delâlet eden söz de, "o şeyin haddi (sınırı)" diye adlandırılır. Çünkü o söz, ifâde ettiği hükmün içine başkasının girmesine mâni olur. "Başkası" ise, o sözün dışında kalan herşeydir.213[213]

İkinci Mesele

Bazı âlimler, Hak Teâlâ'nın *'Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse.."* sözü ile, *"Kim de Allah'a ve Peygamberine
isyan ederse..."* ifâdesinin, bu sûrede bahsedilen mükellefiyetlerde Allah'a itaat veya isyan eden kimseler hakkında olduğunu söylemişlerdir. Muhakkik âlimler ise, bu tabirlerin, hem bu mükellefiyetler, hem de diğer mükellefiyetlerde Allah'a itaat veya isyan eden kimselere şamil olan, umûmî ifâdeler olduğunu söylemişlerdir. Bu böyledir, çünkü âyetteki "kim" lâfzı

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/412-413
210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/414
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/414
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/414
213[213] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/414-415.

umûmîdir. Binaenaleyh bunların, herkesi içine alması gerekir. Bu mevzuda söylenecek son söz şudur: Bu umûmî ifâdeler, her nekadar belli birtakım mükellefiyetlerden sonra getirilmişler ise de, bu kadarcık şey bu umûmî ifâdelerin tahsîs edilip (sınırlandırılmasını) gerektirmez. Baksana, baba, bazan çocuğuna yönetip, onu belli bir iş hususunda azarlar, sonra da "Bana karşı gelip âsî olmaktan sakın!", der. Babanın bu sözünden maksadı, çocuğunu bütün işlerde kendisine karşı gelmekten men etmektir. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir. 214[214]

Üçüncü Mesele

Nafî ve İbn Âmir, âyette aynı olan iki yerde de, kelimeyi nûn ile, "Biz onu, cennetlere sokarız" ye "Biz onu, cehenneme sokarız" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, yâ harfi ile şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraat, "iltifat" üslûbuna göredir. Bu, tıpkı Hak Teâlâ'nın önce, *"Hayır, sizin yârınız, yardımcınız Allah'tır"* (Âl-İ imran, 150) buyurup, sonra da *"Biz, korku salacağız..." (Al-i İmran 150)* buyurması gibidir. İkinci okuyuşun sebebi ise açıktır. 215[215]

Dördüncü Mesele

Burada hatıra şöyle bir soru gelmektedir: Hak Teâlâ'nın, *"(Allah) onu ... cennetlere, sokar"* buyruğundaki zamir müfred olup bir şahsa uygundur. Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra gelen, *"Onlar orada ebedî kalıcıdırlar"* sözü ise, birden fazla sayıda kimse için uygun olan bir ifâdedir. Binaenaleyh bu iki ifâdenin arası nasıl bulunur?
Cevap: Âyetteki, *"kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse.."* kısmındaki *"kim"* (men) lâfzı, lâfız olarak müfred, mana olarak cemidir. İşte bu sebepten ötürü, bu iki şekil doğru ve yerinde olmuştur. 216[216]

Beşinci Mesele

Âyette geçen ve . kelimeleri, fiillerindeki hüve zamirinden "hal" olarak mansûbtur. Bunun manası "içinde daimî kaltct olacakları bir şekilde Allah onu cehenneme sokar" şeklindedir. 217[217]

Altıncı Mesele

Mutezile şöyle demektedir:" Bu âyet, eht-i salâttan (namaz kılanlardan) fasık (günahkâr) olanların cehennemde ebedî bırakılacaklarına delâlet etmektedir. Zira âyetteki "Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan ederse ve Allah'ın sınırlarını çiğneyip geçerse ..." sözü ya daha önce zikredilen mîrâsla ilgili hükümleri çiğneyen kimseler hakkındadır veyahut da bu ifâdeye hem miras, hem de başka hükümler dâhildir. Her iki takdire göre de, bu tehdide miras hükümlerini çiğneyen kimselerin girmesi gerekir. Bu ise, ister ehl-i salat (namazlı), ister namazsız olsun, haddi aşan (Allah'ın hükümlerini çiğneyen) herkes hakkında umûmî bir ifâdedir. Binâenaleyh bu âyet, ilâhî tehdidin kesin olduğuna ve bunun da cehennemde ebedî kalma olduğuna delâlet etmektedir. Bu va'îdin, AJlah'ın sınırlarını (hükümlerini) aşan kimselere mahsus olduğu ve bunun ise ancak kâfir hakkında söz konusu olabileceği, zira kâfirin, Allah'ın bütün sınırlarını çiğneyip aşan kimse olduğu söylenemez. Çünkü biz diyoruz ki : Bu, şu iki yönden kabul edilemez:
a) Biz, bu âyeti şayet Allah'ın bütün hududlarını (ahkamını) çiğneyip geçme manasında

---

214[214] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/415.
215[215] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/415.
216[216] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/415.
217[217] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/415.

alırsak, âyet bir mana ifâde etmemiş olur. Zira Allah Teâlâ, Yahudilik, Hristiyanfık ve Mecusilikten insanları nehyetmiştir. Binâenaleyh Allah'ın bütün sınırlarını çiğneyip geçmek, bu nehyedilen şeylerin hepsini bırakmaktır. Bunların hepsini bırakmak ise, ancak Yahudilik, Hristiyanlık ve Mecusiliği aynı anda yapmış olmakla olur. Bu ise imkansızdır. Binâenaleyh Allah'ın bütün hudutlarını çiğnemenin imkânsız olduğu sabit olur. Bu sebeple, eğer âyetten kastedilen mana bu olmuş olsaydı, âyet bir mana ifâde etmemiş olurdu. Böylece buradaki Allah'ın sınırlarını çiğnemeden murad edilenin, O'ntın hududlarından (hükümlerinden) herhangibirini çiğneyip aşma olduğunu anlıyoruz.

b) Bu âyet mirasın taksimatı ile ilgili âyetlerin peşisıra gelmiştir. Bundan dolayı âyetteki "ve Allah'ın sınırlarını çiğneyip geçerse ..." sözünden kastedilen, bu âyetlerdeki hudûdullahı çiğneyip geçmedir. İşte bu takdire göre de böyle bir söz söylenemez." Mu'tezile'nin sözünün sonu budur.

Biz bu meseleyi, Bakara sûresinde iyice ele aldık. Burada o meselenin bir kısmını tekrar etmekte zarar olmaz. Biz diyoruz ki: Âyetteki va'îdin, tevbe edilmeme hali ile ilgili olduğu hususunda ittifak ettik. Zira (şer'î) deliller, tevbe edilmesi halinde, geriye bu tehdidden birşey kalmayacağına delâlet etmektedir. Yine bunun, Allah tarafından affedilmeme şartına bağlı olması da mümkündür. Çünkü affın olduğuna dâir bir delilin bulunması durumunda, geriye böyle bir azabın kalması imkansız olur. Halbuki biz, Allah'ın affedeceğine dâir nice deliller zikrettik. Hem sonra biz, bu umûmî hükmün kâfirlere mahsus olduğunu söylüyoruz. Şu iki şey de bunun böyle olduğuna delâlet etmektedir:

a) Biz, size " (kim) kelimesinin, "şart cümlesi içinde, umûmî mana ifâde ettiğine dâir deliliniz nedir?" desek, siz " Bunun delili, bu kelimeden istisna yapılabilmesidir. İstisna, istisna yapılmaması halinde kendisine dâhil olabilecek hükümleri o sözden (kelimeden) çıkarmadır" dersiniz. Binâenaleyh biz deriz ki: "Eğer deliliniz doğru ise bu Hak Teâlâ'nın, " Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan ederse..." sözünün, sadece kâfirler hakkında olduğunu gösterir. Çünkü bütün isyan (ve günahların) bu ifâdeden istisna edilmesi ve (mesela) "Küfür ve fasıkhk (günah) müstesna, kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse..." denilmesi doğru otur. İstisnanın hükmü, istisna yapılmaması halinde, içine dahil olabilecek şeyleri o sözün dışında bırakmaktır. Binâenaleyh işte bu durum, Hak Teâlâ'nın "Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan ederse ..." ifâdesinin, bütün isyan ve kötülük çeşitleri hakkında olmasını gerektirir. Bu ise, ancak kâfir için söz konusudur.

Hasmımızın, "İsyanların hepsini birden yapmak imkansızdır. Zira (mesela) hem Yahudiliği, hem de Hristiyanlığı aynı anda yapmak imkansızdır" şeklindeki görüşüne karşı biz deriz ki: Aklî veya şer'î bir tahsis edici (sınırlayıcı) delilin bulunması durumu hariç, lafızların zahiri umûmî mana ifâde eder. Yapılan bu izaha göre, onların ileri sürdükleri şeyler sakıt olur, bizim söylediklerimiz kuvvet bulur.

b) Bu âyetin kâfirlere has olduğunun izahının ikinci şekli şudur: Hak Teâlâ'nın "Kim de,Allah'a ve Resulüne isyan ederse ..." buyruğu, bu kimsenin günahın faili olduğunu gösterir. O'nun, "ve Allah'ın sınırlarını çiğneyip geçerse..." buyruğundan da şayet, önceki ifâdenin anlattığı şey kastedilmiş olursa, o zaman (lüzumsuz) bir tekrar olur ki bu aslolanın hilafına birşeydir. Binâenaleyh bu ikinci sözü, "küfür" manasına almak gerekir.

Hasmımızın, "Biz bu âyeti, miras hususundaki ahkâmı (hudûdullahı) çiğneme manasına hamlediyoruz " şeklindeki iddiasına gelince, biz deriz ki: Farzet ki bu böyledir. Fakat ne var ki, bizim zikrettiğimiz soru bu sözle sakıt olur. Çünkü miras hududunu (ahkâmını) çiğneyip geçmek, bazan bu mükellefiyet ve hükümlerin hak ve kabulü vacip olduğuna inanmak, fakat onları yerine getirmemek, bazan da bunların hikmetli ve doğru olmadığına inanmak suretiyle olur ki işte bu ikinci şekil, Allah'ın hududunu (ahkâmını) çiğnemede zirvedir. Birinci şekle gelince, o kimseler için de, "Allah'ın hududunu çiğneyip geçti" denilebilir. Fakat bu durumda, bahsettiğimiz gibi, âyette bir tekrar söz konusu olmuş olur. Bundan dolayı bu tehdidin (va'îdin), Allah Teâlâ'nın buradaki âyetlerde zikrettiği miras hükümlerine razı olmayan kâfire mahsus olduğunu anlamış oluruz. Bu âyete has bahisler, işte bunlardan ibarettir. Geriye kalan suallerin izahı Bakara sûresinde geçmişti. Allah en iyi bilendir. 218[218]

Fuhuş Yapan Kadınların Cezası

"Kadınlarınızdan tiıhşu irtikab edenlere karşı içinizden dört şahid getirin. Eğer şehâdet ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye kadar, yahut Allah onlara bir yol açmcaya kadar, kendilerini evlerde alıkoyun" (Nisa. 15).
Bit ki Allah Teâlâ, geçen âyetlerde kadınlara iyilik etmeyi, onlara güzel davranmayı ve bu hususlarla ilgili şeyleri emredince, bunun peşisıra onların fuhuşta bulunmalarına karşı sert hükmünü getirmiştir. Gerçekte bu hüküm, onlara bir ihsan ve ahiretleri ile ilgili olarak onları bir görüp gözetmedir. Yine bunda şöyle diğer bir fayda daha bulunmaktadır: Allah'ın erkeklere, kadınlara ihsanda bulunmalarını emretmesini, onlara şer'î cezaların tatbik edilmemesine bir sebep kılınmamalıdır. (Onlar için cezaların terkedilmesi), onların çeşitli bela ve kötülüklere düşmesine bir sebep olur. Bu hükümde üçüncü bir fayda daha vardır. O da, Allah Teâlâ'nın, mahlukatından hakkını tastamam alması gibi, o erkeklerden de hakkını taslamam alacağını; O'nun hükümlerinde bir müsamahanın bulunmadığını, kendisiyle herhangi bir fert arasında herhangi bir yakınlık ve karabet bulunmadığını, şeriatının medar ve dayanağının adalet ve her konuda ifrat ve tefritten sakınma olduğunu beyândır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı.." buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 219[219]

Birinci Mesele

Âyet-i kerimedeki kelimesi, kelimesinin cem'îdir. Arapların, bu lâfzın cemisinde çok çeşitli kullanışları vardır: ve EbuBekrİbnel-Enbârî şöyle demektedir: "Araplar cansız varlıkların cem'i hakkında, canlıların çem'i hakkında ise ^"^J1 kelimesini kullanırlar. Bu, meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın sizi basma diktiği mallarınızı..." (Nisa.5)âyetinde olduğu gibidir." Yine Cenâb-ı Hak, âyetlerinde ve buyurmuştur. Aradaki fark şudur: Cansızların cemisi, müfred bir şey gibidir. Ama, canlıların cemisi böyle değildir, aksine onlardan her biri, kendisinin dışında kalanlardan birtakım özellik ve niteliklerle ayrılmamışlardır. İşte fark budur. Araplardan, bu iki husus arasında bir fark görmeyip de bunları şu şekilde kullananlar vardır: "Durumları şöyle şöyle olan Hinde'fer ne yaptı?" ve "Durumları şöyte şöyle olan elbiseleri ne yaptın?" Birinci görüş, tercih edilen görüştür. 220[220]

Fahişe (Hayasızlık) Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin manası, "Onlar o fuhşu işlerler" demektir. Meselâ, "Sen onu yaptın" manastnda "Sen çirkin bir iş yaptın" denilir.
Nitekim Cenâb-ı Hak, "Andolsun sen, acaib bir şey yapmışsın" (Meryem, 27) Andolsun siz pek Çİrkin bir yaptiniZ.." (Meryem, 89) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, fuhuş işlemeyi bu şekilde ifâde etmesinde bir incelik vardır ki o da şudur: Cenâb-ı Hak, mükellefi bu günahı işlemekten nehyedince O, o mükellefe bunu yapma konusunda yardımcı olmaz, aksine mükellef, sanki o işe kendiliğinden gitmiş ve onu, sırf karakteri gereği seçip tercih etmiştir. İşte bu incelikten dolayı "Muhakkak ki o, o fuhuşa geldi ve ona yöneldi, gitti.." denilir. Ancak ne var ki bu incelik, Mu'tezile'nin görüşü benimsendiğinde tamam olur. İbn Mesûd bu ifâdeyi, şeklinde okumuştur. kelimesi çirkin fiil manasına gelip, dilcilere göre, (akıbet) lâfzı gibi masdardır. Meselâ bir kimse, çirkin bir söz söyleyip veya çirkin bir fiil yaptığında, ve ifâdesi kullanılır. Âlimler, âyette geçen "fahişe" kelimesinin, zina olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Birçok

---

[218] 218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/416-417

[219] 219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/418

[220] 220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/418-419

çirkin fiilden daha fazla çirkin ve kabîh olduğu için, zinaya "fahişe" ismi ıtlak edilmiştir.

Buna göre şayet, "Küfür (kâfir olmak) ve adam öldürmek, zinadan dal* çirkin ve kabahatli bir fiildir. Halbuki, bu fiiller "fahişe" ismiyle adlandırılmamışlardır " denilirse, biz deriz ki:

Bunun sebebi şudur: İnsanın bedenini idare eden kuvvetler üçtür: Kuvve-i natıka, kuvve-i gadabiyye ve kuvve-i şeheviyye... Kuvve-i natıkanın (düşünme kuvvetinin) bozulması, küfür, bidat ve bu ikisine benzeyen şeylerdir. Kuvve-i gadabiyyenin bozulması ise, adam öldürmek, kızmak ve benzeri şeylerdir, Kuvye-i şeheviyyenin bozulması ise, zina, livata, sürtüklük, zamparalık ve bunlara benzeyen şeylerdir. Bu üç kuvvetin en âdisi ve alçak olanı, şehevî kuvvetin fesada uğramasıdır.

Binâenaleyh, onun fesada uğraması, hiç şüphesiz en adî bir fesat nev'i olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı bu işe, hassaten "fahişe" ismi ıtlak edilmiştir. Allah ne murad ettiğini en iyi bilendir. 221[221]

Zina işleyenlerin Cezası

Hak Teâlâ'nın, "Kadınlarınızdan ûıhşu irtikâb edenlere karşı" sözüyle neyin murad edildiği hususunda şu iki görüş beyân edilmiştir:

Birinci görüş: Bundan, zina murad edilmiştir. Bu böyledir.

Çünkü bir kadın zinaya nisbet edildiğinde, zina işlediğine dair müslüman dört erkeği şahid olarak getirmediği müddetçe, hiç kimse o kadına dokunamaz. Şahidler, o kadının aleyhine şehâdet ettikleri zaman, o kadın herhangi bir yerde ölünceye, veyahut da Allah onlara bir yol açıncaya kadar tutulur. Bu görüş, cumhûr-ı müfessirinin görüşüdür. 222[222]

Zina Cezası Hakkında Ebu Müslim'in İzahı

İkinci görüş ki bu Ebu Müslim el-İsfehanî'nin tercih ettiği görüştür. Buna göre, Cenâb-ı Hakkın, "Kadınlarınızdan fuhşa trttkâb edenlere karşı..." sözüyle sürtük ve ahlâksız, ki bunların cezası ölünceye dek bir yerde hapsol un malarıdır; O'nun "Sizlerden fuhşu irtikâb edenlerden her ikisini de ..." {Nisa, 16) sözüyle de livata yapanlar kastedilmişlerdir ki, bunların cezası da, söz ve fiil ile eziyyet edilmeleridir. Nur suresinde zikredilen âyet ile (Âyet 2) kastedilen ise, erkek ile kadın arasında meydana gelen zina fiilidir ki, bunun cezası da, bakire olanlar için sopa; evli olanlar için ise, recm'dir. Ebu Müslim bu konuda şu delilleri ileri sürmüştür:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı..." sözü, kadınlara; "sizlerden fuhşu irtikâb edenlerden her ikisini de ..." (nis*. i6) ifâdesi ise. erkeklere tahsis edilmiş olup, onlarla ilgilidir. Zira, Hak Teâlâ'nın, "O İki erkek' ifâdesi, tesniye müzekker bir ifadedir.

Buna göre şayet, ifadesiyle (Nisa, ıej hem erkek, hem de kadının kastedilmiş olması; ama ne var ki, tağlîb'den dolayı müzekker lâfzın kullanılması niçin caiz değildir?" denilirse, biz deriz ki, eğer bu böyle olsaydı, Cenâb-ı Hak bu ifadeden önce kadınlarla ilgili olan ifâdeyi müstakil olarak zikretmezdi. Binâenaleyh O, kadınları başlı başına ele alıp, bundan sonra da, "Sizlerden fuhşu irtikâb edenlerden her ikisini de ..." (Nisa. 16) buyurunca, bu ihtimal artık söz konusu olmaz.

b) Böyle bir izah ve takdir yapıldığında, ilgili âyetlerden herhangi birisinde "nesh"in cereyan ettiğini söylemeye de gerek kalmaz. Aksine, bu âyetlerden herbirinin hükmü cari ve yürürlükte olmuş olur. Ama sizin belirttiğiniz açıklamaya göre, bu âyetlerde "nesh" in cereyan ettiğini kabul etmek gerekir. Böylece, bu görüş daha evlâ olur.

c) Sizin zikretmiş olduğunuz açıklamaya göre, Cenâb-ı Hakk'ın "Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı..." ifâdesi, zina ile ilgili olmuş olur. O'nun, "Sizlerden fuhşu irtikâb edenlerden

---

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/419

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/419-420

her ikisini de ..." (nm. 16)sözü de zina hakkında olmuş olur. Böylece bu. durum, aynı mevzuda aynı şeyin tekrar edilmesi neticesine götürür ki, bu da hoş bir şey değildir. Ama bizim yaptığımız izaha göre, böyle bir netice ortaya çıkmaz. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha uygun ve evlâ olur.

d) Bu âyetin zina hakkında nazil olduğunu söyleyenler, Hak Teâlâ'nın "yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar" ifâdesini, recm, sopa atma ve sürgün etmek ile tefsir etmişlerdir ki, bu doğru değildir. Çünkü bütün bunlar kadınların lehine değil, aleyhine olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kazandığı kendi faidestne, yaptığı (şer) kendi zarannadır" (Bakara, 286) buyurmuştur. Ama biz, Cenâb-ı Hakk'ın "yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar" sözünü, Allah'ın, o kadınlara şehvetlerini nikâh yoluyla evlenmek suretiyle gidermelerini kolaylaştırme:! diye tefsir ediyoruz. Sonra Ebu Müslim sözüne devamla şöyle demektedir: "Bizim söylediğimiz görüşlerin doğruluğuna delâlet eden hususlardan birisi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Erkek erkek ile (cinsî) münasebet kurduğunda, onların her ikisi de zinakârdırlar. Kadın da kadın ile münasebet kurarsa, onların da her ikisi zinakârdırlar" hadisidir. 223[223]

Diğer Alimlerin Ebu Müslim'in İddiasını Tenkitleri

Alimler, Ebu Müslim'in görüşünü iptal etme hususunda şunlarla ihticâc etmişlerdir:

a) Bu, önceki müfessirlerden hiç kimsenin söylemediği bir görüştür; binâenaleyh, bu görüş bâtıldır.

b) Hadis-i Şerifte, Hz.Peygamber (s.a.s)'in "İşte Allah onlara bir yol gösterdi: Evli veya dul olanlar recm edilir; bakireler iser sopalanır"224[224] dediği rivayet edilmiştir. Bu da bu âyetin, zina eden kadınlar hakkında nazil olduğunu gösterir.

c) Sahabe, "Livata"nın hükümleri hususunda ihtilâf etmişler ve onlardan hiçbiri bu âyete de tutunmam ıslardır. Onların, bu hükme delâlet eden bir nassa çok şiddetli ihtiyaçları olmasına rağmen, bu âyete temessük etmemeleri, bu âyetin, "livata" hakkında olmadığına delâlet eden delillerin en kuvvettilerindendir.

Birinciye şöyle cevap verilir: Böyle bir icmâ kabul edilmez. Çünkü, andolsun ki, bu görüşü büyük müfessirlerden olan Mücahid beyan etmiştir. Bir de biz usûlü fıkıhta, âyetten, öncekilerin zikretmemiş olduğu yeni bir görüş çıkarmanın caiz olduğunu beyan etmiştik.

İkinciye cevap: Bu, Kur'ân'ın haber-i vahid İle neshedilmesini gerektirir ki, bu caiz değildir.

Üçüncüye cevap: Sahabenin gayesi "lûtî" olan kimseye ceza tatbik edilip edilmeyeceğini tetkik ve tahkik idi. Halbuki bu âyette menfî ve veya müsbet yönae bir delâlet bulunmamaktadır. İşte bundan dolayı sahabe, bu âyete başvurmamıştır225[225]

Cumhura Göre Bu Âyetin Hükmü Mensûhtur

Cumhur-u müfessirîn, bu âyetin mensûh olduğunu iddia etmişlerdir. Ebu Müslim ise, bu âyetin mensûh olmadığın söylemiştir. Müfessirler bu görüşlerini kendilerinin şu kaidelerine dayandırmışlardır: Bu âyet, zinanın hükmünü beyân hakkındadır. Bu âyetin hükmünün devam etmediği malûmdur. Binaenaleyh âyet mensûhtur. Sonra bu fikri benimseyenler de, kendi aralarında şu iki şekilde ihtilâf etmişlerdir:

1- Bu âyet, şu hadis ile neshedilmiştir Ubade İbn es-Sâmît, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "(Hükümlerinizi) benden alm, benden alın. Muhakkak ki Allah onlara bir yol açtı: "Bekâr bekâr iler dul veya evli de dul veya evli ile zina yaptığında, bekar sopalanıp sürgün edilir; dul veya evli de sopalanır ve recmedllfr."226[226] Sonra bu hadis de, Hak Teâlâ'nın "Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun" (Nur, z)

223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/420-421

224[224] Müslim, Hudûd, 13 (3/1316).

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/421-422

226[226] Müslim. Hudûd, 13 (111/1316).

âyeti ile neshedilmiş olur. Bu izaha göre, bazan Kur'ân'ın sünnet ile, bazan da sünnetin Kur'ân ile neshedildiği sabit olmuş olur. Şafiî'nin görüşü böyle değildir. Şafiî'ye göre, bunlar birbiriyle nesholunmazlar.

2- Bu âyet, celde âyeti (Nur, 2) ile neshedilmiştir.

Bil ki Ebu Bekir er-Râzî (el-Cessâs), İmâm Şafiî'yi tenkide çok istekli olduğu için şöyle demiştir: "Birinci görüş daha evlâdır. Zira celde âyeti, Hz. Peygamber'in "(Hükümlerinizi) benden alm, benden alın..." ifâdesinden önce inmiş olsaydı, Resûluliah'ın böyle söylemesinin bir manası olmazdı. Binâenaleyh Hz. Peygamber'in "(Hükümlerinizi) benden alm..." ifâdesinin, celde âyetinden (NOr, 2) önce olması gerekir. Bu takdire göre de habs âyeti (Nisa. ibj bu hadisle; bu hadis de celde âyeti ile neshedilmiş olur. Böylece Kur'ân ve sünnetin herbirinin diğeri ile bazan neshedilebildiği sabit olmuş olur."

Bil ki, Râzî el-Cessâs'm görüşü şu İki bakımdan zayıftır:

a) Ebû Süleyman el-Hattabî'nin, "Meâlimü's-Sünen" adlı eserinde zikrettiği şu husustur: "Ne bu âyette, ne de bu hadiste nesh kesinlikle söz konusu değildir. Zira Hak Teâlâ'nın, "O kadınları Ölüm alıp götürünceye kadar, yahut Allah onlara bir yolgösterinceye kadar, kendilerini evlerde alıkoyun" ifâdesi, o kadınların evlerde tutulmalarının, Allah'ın onlara bir yol açmasına kadar süreceğine delâlet etmektedir.

Binâenaleyh âyette geçen "yol" kelimesi, mücmel (net olmayan) bir ifâdedir. Hz. Peygamber (s.a.s), "(Hükümlerinizi) benden aim.. Dul veya ev/f recmedüir, bekâr ise sopalanıp sürgün edilir" buyurunca, bu hadis, o âyeti neshetmemiş aksine tefsir etmiş olur. Ve yine bu hadis, Cenâb-ı Allah'ın, "Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun" (Nûr, 2) âyetinin umûmî manasını tahsis etmiş (sınırlandırmış) olur. Bu hadis-i şerifin, şu iki âyetten biri için beyân, diğeri için de muhassis (tahsis edici) olduğunu kabul etmedin, zincirleme neshin olduğunu söylemekten daha evlâ olduğu malumdur. Hem nasıl olur ki habs âyeti (Nisa, 15) kesinlikle mücmel bir âyettir. Bu âyette geçen "yol"un nasıl olduğuna delâlet eden herhangibir şey yoktur. Binâenaleyh bu âyetin bir mübeyyininin (açıklayıcısının) bulunması gerekir. Celde âyeti (Nûr, 2) ise tahsis edilmiştir. Mutlaka onun da bir tahsis edicisinin olması gerekir. Bu sebeple biz bu hadisi, habs âyetinin mübeyyini, celde âyetinin de muhassisi kabul ediyoruz." Fakat Ebu Hanife taraftarlarına göre, bunda üç cihetten nesh bulunmuştur. Birisi şudur: Habs âyeti, recmin delilleri ile neshedilmiştir. Böylece söylediğimiz şeyin, şüphe götürmez bir gerçek olduğu ortaya çıkmış olur. 227[227]

Ebu Bekr er-Razî'nin Sözünü Red Hususunun İkinci Yönü Şudur

b) Sen celde âyetinin, Hz. Peygamber'in "(Hükümlerinizi) benden alın..." hadisinden önce nazil olmuş olmasının mümkün olmadığını söylüyorsun. Niçin bu âyetin o hadisten sonra olması gerektiğini söylüyorsun Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu âyet nazil olunca böyle demiş olduğunu söylemek niçin caiz olmasın? Bunun izahı şöyledir: "Cenâb-ı Hakkın, "Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun" (Nûr, 2) âyeti, müslüman dul hakkında, icmâ ile tahsis edilmiş olur. Halbuki tahsis eden delilin, tahsis gören umûmî ifâdeden sonra gelmesi bir karışıklığa sebebiyet vereceği için, sana ve Mu'tezile'nin ekserisine göre caiz değildir. Durum böyle olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü, Hak Teâlâ'nın "Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun" (Nûr. 2) âyeti indiği zaman söylemiş olduğu sabit olmuş olur. Bu izaha göre de senin, "Hadis, celde âyetinden önce söylenmiştir" şeklindeki sözün düşmüş olur. Bütün bunlar habs âyetinin, zina eden kadınlar hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin görüşüne dayanan izahlardır. Binaenaleyh bu görüşe göre, bu âyetin mensuh oluşunun delil ile sabit olmadığı ortaya çıkmış olur. Ebu Müslim el-Isfehânî'nin görüşüne göre, âyetin zahirî manası neshedilmemiştir. Allah en iyi bilendir. 228[228]

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/422-423

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/423

Beşinci Mesele

Bu âyetin zina hakkında nazil olduğunu söyleyenlere şu sorular yöneltilir:
Birinci soru: Âyetteki "kadınlarınızdan" ifâdesi ile ne mu-rad edilmiştir?
Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılır:
a) Bundan murad, "zevcelerinizden" manasıdır. Bu tıpkı, "Kadınlarından, zıhâr yaparak ayrılmak İsteyenler..." (Mucide, 3) ve "Kendileri ile (zifafa) girdiğiniz kadınlarınızdan olan..." (Nisa, 23} âyetlerinde olduğu gibidir.
b)Bundan murad, hür olan kadınlardır. Bu tıpkı, "Erkeklerinizden iki de şâhid tutan.." (Sakara. 282) buyruğundaki (erkekler) kelimesinde olduğu gibidir. Bunda-maksad, cariyeler İçin (zinadan dolayı) bir cezanın olmadığını beyân etmektir.
c) Bu, mü'min kadınlar manasınadır.
d) Bu "bekâr değil dul olan kadınlar" demektir.
İkinci soru: Âyetteki, "Kendilerini evlerde alıkoyun" emrinin manası nedir?
Cevap: Bu, "Onları, evlerinizde devamlı hapsediniz" demektir. Bunun hikmeti şudur: Kadın, zinaya ancak dışarı çıkıp orada burada dolaştığı zaman düşer. Fakat onlar evlerde tutulduklarında zinaya imkân bulamazlar. O kadın bu hal üzere tutulduğu sürece, iffeti yeniden kendisine dönüp, zinadan o nisbette uzaklaşmış olur.
Üçüncü soru: Âyetteki, "Ölüm (onları) alıp götürünceye kadar.." tabirinin manası nedir? Halbuki mevt (ölüm) ve teveffî (öldürmek) aynı manadadır. Binaenaleyh bu ifâde, "Onları ölüm öldürünceye kadar..." manasına gelmiş olur.
Cevap: Bu tabirle, "Ölüm meleği, onların canını alıncaya kadar..." manası kastedilmiş olabilir. Bu tıpkı, "Meleklerin canlarını aldığı kimseler.." (Naw.28)ve "Deki: "Size müvekkel (vazifeli) ötem ölüm meleği canınızı alacak" (Secde, n) âyetlerinde ifâde edildiği gibidir. Veyahut da bunun manası, "ölüm onları yakalayıp, canlarını tastamam alıncaya kadar..." şeklindedir.
Dördüncü soru: Siz, Allah Teâlâ'nın "Yahut Allah onlara bir yolgösterinceye kadar..." ifâdesini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "işte Allah onlara bir yol gösterdi.. Bekâr sopalanır. Evli ve dul ise recmolunur" hadis-i şerifi ile tefsir ediyorsunuz ki bu uzak bir izahtır. Çünkü bu yol, onların lehjne değil aleyhinedir. Zira recm, hiç şüphe yok ki, onları hapsetmekten daha sert ve katı bir cezadır?
Cevap: Hz. Peygamber (s.a.s), âyette geçen "bir yol" ifâdesini böyle tefsir ederek, "(Hükümlerinizi) benden alın. İşte Allah o (kadınlara) bir yol gösterdi: Dul veya evlinin, dul veya evli ile zinasının cezası, yüz değnek ve taşla recmolunmalandır. Bekârın bekâr ile zinasının cezası ise yüz değnek ve bir yıl sürgündür" buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), "bir yol"u bu şekilde açıklayınca, bunun doğruluğuna kesin inanmak gerekir. Hem sonra bunun, dil bakımından da şöyle bir izahı yapılabilir: İster ağır ister hafif olsun, birşeyden kurtulan kimse için, o şey bir yoldur. 229[229]

"Sizlerden fuhşu frtfkâb edenlerin her fkfsfne de eziyet edin. Eğer tevbe edip, (hallerini) düzeltirlerse, artık onlardan elinizi çekin. Çünkü Allah tevvâb ve rahîmdir" (Nisa, 16).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 230[230]

Birinci Mesele

İbn Kesir, bu kelimeyi nûn harfinin şeddesi ile, ve şeklinde; diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak okumuşlardır. Ebu Amr, İbn Kesir'e dJulîî (Kasas, 32) şeklindeki okuyuşunda muvafakat etmiştir. Şeddeli okuyuşun izahı hususunda İbn Miksem şöyle demiştir: İbn Kesîr, bu nûnları şu iki sebepten ötürü şeddeli okumuştur:
a) Mebnî isimler ile mu'reb isimlerin tesniyelerini birbirinden ayırmak için..

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/423-425
230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/425

b) ve kelimeleri zal harfine dayanmaktadır. Bundan dolayı, Araplar bu kelimelerin tesniyelerinin nûnuna, aynı cinsten bir başka nûn daha ekleyerek, bu kelimeleri güçlendirmek istemişlerdir. Başkaları da şöyle demiştir: Bu kelimeleri şeddeli okuyuşun sebebi şudur: Bunların sonundaki nûn, tesniye nûnu değildir. Dolayısı ile İbn Kesir, bu nûn ile tesniye nûnu birleştirmek istemiştir. Arapların, bunun başına elif-lâm ziyâde ettikleri gibi, te'kîd için sonuna da nûn getirdikleri söylenmiştir. Ebu Amr'in, ta'viz işini i s m-i mevsullere değil de, ism-i işaretlere tahsis etmesi, öyle anlaşılıyor ki, hazfin ism-i işaretler için elzem olduğunu düşünmekten ileri gelmiş olmalıdır. Binaenaleyh ism-i işaretlerin, bedele (ivaz'a) hak kazanma derecesi daha ileridir.. 231[231]

Bu Âyetin Zina Hakkında Olduğunu Söyleyenler

Önceki âyetin zina edenler hakkında olduğunu söyleyenler, bu âyetin de zina edenler hakkında olduğunu söylemişlerdir. Böylece onlar, bu tekrarın sebebi ve faydasının ne olduğu nususunda ihtilâf ederek, şu görüşleri söylemişlerdir:

1- Allah Teâlâ'nın, "kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenler.." (Nisa, 15) âyeti, zinâkâr kadınlar; "Sizlerden fuhşu irtikâb edenler.." (Nisa,ıe)âyeti ise zinâkâr erkekler hakkındadır. Sonra Cenâb-ı Hak, evlerde alıkonma hükmünü kadınlara, eziyet edilme hükmünü de erkeklere tahsis etmiştir ki bunun sebebi şudur: Kadın zinaya, ancak dışarı çıkıp orada burada dolaştığı zaman düşer. Fakat evde alıkonulduğunda, bu günahı kesilir. Erkeğe gelince, onu evde alıkoymak mümkün değildir. Çünkü erkeğin, geçimini temin etme, işlerini düzeltme ve çoluk çocuğunun rızkını temin için dışarı çıkması gerekir. Bundan dolayı zina eden kadına evde alıkonulma, zina eden erkeğe de eziyet olunma cezası verilmiştir. Erkek tevbe edip döndüğünde, artık ona eziyet edilmez. Şöyle de denebilir: Eziyet, erkek ve kadına uygulanan müşterek bir cezadır. Hapsotunma ise, kadınlara has bir cezadır. Binâenaleyh zinâkar kadın ve erkekten ikisi de pişman olup tevbe ettiğinde, onlardan "eziyet olunma" cezası kaldırılır. Fakat kadının hapsolunma cezası devam eder. İşte bu, söylenen görüşlerin en güzelidir

2- Süddî şöylu demiştir: "Bu âyetle kastedilen, kadın ve erkeklerden bekâr olanlar; önceki âyetle kastedilen ise evli veya dul olanlardır. Buna göre iki âyet arasındaki fark ortaya çıkmaktadır." 8u görüştekiler, "bu izaha şunlar delâlet eder" demişlerdir:

a) Allah Teâlâ, 'Kadınlarınızdan fıhşu İrtikab edenler.." (Nisa. ıs> buyuru kadınları kocalara ntsbet etmiştir.

b) Cenâb-ı Hak onları "Nisa" (kadınlar) diye tavsif etmiştir ki bu, evli ve kadınlara daha uygun düşer.

c) Eziyet etmek, evde hapsolunmaktan daha hafif bir cezadır. En hafif ceza ise. zina eden dul ve evliye değil, zina eden bekaradır.

d) Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "Bu âyet, önceki âyetten daha önce nâzi1 olmuştur ve bunun takdiri şu şekildedir: "Kadın ve erkeklerinizden fuhşu irtikâb edenlere eziyet edin. Eğer onlar tevbe eder ve hallerini düzeltirlerse, artık onlardan elinizi çekin." Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerini evlerde alıkoyun" (Nisa, s.) âyeti nazil olmuştur. Bu, "Eğer onlar tevbe etmez ve bu çirkin fiilde ısrar ederlerse, onların gerçek durumlarını anlayıncaya kadar, onları evlerde alıkoyun" demektir. Bu görüş, bana göre son derece uzak bir ihtimaldir. Zira bu, bu âyetlerdeki tertibin bozulmasın» gerektirir.

e) Ebu Müslim'den, önceki âyetin sürtük kadınlar hakkında nazil olduğunu; berikinin ise, lûtîler hakkında nazil olduğunu izah etmiştik ki, bunun izahı daha önce geçmişti.

f) Bundan murad şudur: Allah Teâlâ, önceki âyette zina hadisesineşehâdeteden kimselerin mutlaka dört tane olması gerektiğini beyan buyurmuştur. Böylece bu âyette ise, "Onların iki şahit olmaları halinde, onlara öziyyet edin, onları devlet başkanının ve hâkimin huzuruna götürülme ve kendilerine ceza tatbik edilme ile korkutun" şeklinde bir hüküm beyân

---

231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/425

etmiştir. 232[232]

Söz Konusu Eziyet Etmenin Nasıl Olacağı

Âlimler, bu eziyyetin mutlaka dil ile sıkıntı vermek şeklindeki bu da azarlama ve ayıplamadır gerçekleştirileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Meselâ şöyle denilir: "Yaptığınız bu iş, ne kadar kötüdür. Siz, kendinizi Allah'ın ceza ve gazabına duçar kıldınız. Ve yine siz kendinizden adalet, liyâkat ve ehliyetini uzaklaştırıp, şehâdet etme hakkını yitirdiniz..." Âlimler, bu eziyyete, dövmenin de dahil olup olmayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbas'tan, onların pabuçlarla dövüleceği rivayet edilmiştir. Birinci görüş daha uygundur, çünkü passın medlulü (manası) onlara sadece eziyyet etmedir. Bu ise, sadece dil ile yapılan eziyyet ile tahakkuk etmektedir. Âyet-i Kerime'de, dövmeye delâlet eden bir husus da yoktur. Bundan dolayı, bu görüşe varmak doğru değildir.
Hak Teâlâ daha sonra, 'Eğer tevbe edip, (hallerini) düzeltirlerse, artık onlardan elinizi çekin" buyurmuştur. Bu, "onlara eziyyet etmeyi bırakın" manasındadır. Cenâb-ı Hak daha sonra da, "Çünkü Allah tevvâb ve rahimdir" (Nisa. 16) buyurmuştur. "Tevvâb" kelimesi, "kulu, günahı sebebiyle kendisine tevbe ettiği zaman, kuluna ihsan ve mağfiret ile muamele eden" demektir. ifâdesinin izahı daha önce geçmişti. 233[233]

"Allah katında (makbul olan) tevbe, kötülüğü ancak cahillik sebebiyle yapacakların, sonra da çarçabuk (vazgeçip) tevbe edecek olanların (tevbesi)dir. İşte Allah'ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır. Allah hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir" (Nisa. 17). 234[234]

Tevbe Hakkındaki Bu Âyetin Daha Öncesi İle Münasebeti

Bil ki, Allah Teâlâ Önceki âyette, fuhuş irtikâb edenler, tevbe edip hallerini iyileştirdiklerinde, onlardan eziyyetin kalkacağını zikredip, mutlak manada da kendisinin Tevvâb ve Rahîm olduğunu haber verince, bundan sonra tevbenin ne zaman yapılacağını, şartını zikretmiş, insanları, günahda ısrar ettikleri bir sırada kendilerine ölüm gelmeden önce, onları hemencecik tevbe etmeye teşvik etmiştir; zira ölüm esnasında yapacaktan tevbe onlara fayda vermeyecektir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 235[235]

Birinci Mesele

Tevbenin mana ve mahiyyetini Bakara sûresinde, Cenâb-ı Hakk'ın "(Allah da) tevbelertnizi kabul etmişti. Çünkü Or tevbeleri çok kabul edenin, çok merhamet edenin ta kendisidir" (Bakara, m) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.
Kâdî, bu âyetle Cenâb-ı Hakk'ın tevbeleri kabul etmesinin vacip olduğuna şu iki bakımdan aklen istidL. ol m iştir;
a) Âyet-i kerimede geçen , kelimesi, vücûb ifâde eder. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, 'Allah katında (makbul olan) tevbe... "tabiri, Cenâb-ı Hakk'ın tevbeleri kabul etmesinin aklen vacip olduğuna delâlet etmektedir.
b) Şayet biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah katında (makbul olan) tevbe..." buyruğunu sırf O'nun tevbeleri kabul etmesi manasına hamledersek, o zaman bu sözle 'İşte Allah'ın tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır" kısmı arasında herhangi bir fark kalmaz. Zira bu da, Cenâb-ı Hakk'ın tevheleri bilfiil kabul ettiğini haber vermektedir. Ama biz önceki ifâdeyi, tevbeleri

---

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/425-427
233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/427
234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/427
235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/428

kabul etmesinin vacip olmasına; bu ifâdeyi de, tevbeleri bilfiil kabul ettiği manasına alırsak, böylece bu iki âyet arasındaki fark ortaya çıkar ve herhangi bir tekrar da meydana gelmemiş olur. [236][236]

Allah Teâlâ Hakkında Vacip Olan Şey Yoktur

Bil ki, "Vücûb alâ'llah" (Bir şeyin Allah'a vacip olduğuna) hükmetmek bâtıldır. Bunun böyle olduğunun birçok delili vardır:
Birinci delil: Vacip olarak üstlenilmiş olan şey yapılmadığı, yerine getirilmediğinde, zemmedilmeyi ve kınanmayı gerektirir. Bu lâzım olma keyfiyetinin Cenâb-ı Allah hakkındaki sübûtu ya imkânsız olur veyahut da olmaz.. Birincisi bâtıldır. Zira, vacip olanı terketmek, bu zemmi gerektirip, bu zemmin ve kınanmanın da Allah hakkında sübûtu, varlığı imkânsız olunca, vacibi yerine getirmeyisin Allah hakkında sübûtunun, varlığının imkânsız olması gerekir. Bu yerine getirmeyisin Allah hakkında sübûtu aklen imkânsız olunca, .lilin (vücûbiyyetin) sübûtu vacip olmuş olur. Bu durumda da Allah Teâlâ, fâil-i muhtar değil de, zâtı gereği mûcib (mûcib-i bizzat) olmuş oiur. Bu ise bâtıldır. Ama, zemme müstehak olmanın Allah hakkında imkânsız olmayışına gelince, mümkün olan her şeyin meydana geleceğini farzetmekten, onun imkânsız olması gerekmez. Bu durumda da, ilâhın, ilâh olmasıyla birlikte, zemme müstehak olmakla vasfedilebileceği sonucu çıkar ki bu, hiçbir akıllının söylemeyeceği 'bir muhaldir. Bu iki kısım bâtıl olunca, "vücûb alâ'llah" (bir şeyin Allah'a vacip olduğu)na hükmetmenin bâtıl olduğu sabit olur.
İkinci delil: Tevbe'yi yapıp yapmamaya nisbetle kulun kadir olması, ya eşit olur, veya eşit olmaz. Eğer bu kudret eşit olursa, tevbe'yi yapmak yapmamaya, ancak bir müreccih sebebiyle üstün gelebilir. Sonra bu müreccih, bir ihdas ve icad eden tarafından meydana gelmezse, o zaman Yaratıcı'nın yokluğu gerekir. Eğer bu müreccih kul tarafından meydana gelirse, taksîm tekrar döner {ülmüş olur). Eğer bu müreccih Allah tarafından meydana gelmişse, bu durumda kul tevbe etmeye, ancak Allah'ın yardımı ve güç-kuwet vermesiyle yönelebilmiştir. Bu sebeple kulun tevbesi, Allah tarafından kuluna bir in'âm olmuş olur. Allah'ın kuluna in'âmda bulunması, ona yeniden in'âm ve ihsanda bulunmasını gerektirmez. İşte bu sebeple, kuldan tevbenin sudur etmesi, Allah'a o tevbeyi kabul etmesinin vacip olmasını gerektirmez. Ama, kulun kadir olması, bir şeyi (tevbeyi) yapıp yapmamaya elverişli olmazsa, işte bu durumda da "cebr" kaçınılmaz olur. Böyle olunca da, "vücûb alâ'llah"a hükmetmek, apaçık bâtıl ve fasit olmuş olur.
Üçüncü delil: Tevbe, geçmişe (yapılan işe) pişman olup, gelecekte onu bir daha yapmamaya kesinkes karar vermekten ibarettir. Pişman olmak ve karar vermek ise, istemek ve istememek kabilindendir. İsteyip istememek ise, kulun ihtiyarı ile meydana geimez. Aksi halde kul, bunları meydana getirme hususunda başka bir "irade"ye muhtaç olur; böylece de "teselsül" gerekmiş olur. Durum böyle olunca da, bu pişmanlığın ve karar vermenin meydana gelip vücûd bulması, sırf Allah'ın yaratmasıyla olur. Allah'ın bir şeyi yapması, kendisine başka bir şeyi meydana getirmesini vacip kılmaz. İşte böylece de "vücûb alâ'llah"a hükmetmenin bâtıl ve yanlış olduğu sabit olmuş olur.
Dördüncü delil: Mu'tezile'nin görüşüne göre tevbe, kulun ihtiyarıyla meydana gelen bir fiildir. Binaenaleyh, eğer bu, "vücûb alâ'llarTm illeti sayılırsa, o zaman kulun fiili Allah'ın zat ve sıfatlarında müessir olmuş olur ki, bu hiçbir akıllı kimsenin söyleyeceği bir şey değildir.
Mu'tezile'nin istidlal ettikleri hususa vereceğimiz cevap da şudur: Allah Teâtâ mü'minlerin tevbesini kabul edeceğini vaadetmiştir. Allah bir şeyi va'adedip, vaadinden cayması da muhal olunca, işte bu bir nevi "vücûb"a benzemiş olur. İşte bu açıklamaya göre, lafza-i Celâle'nin başına ^ kelimesinin getirilmesi doğru ve yerinde olmuş olur. Bu sebepte de, Hak Teâlâ'nın "Allah katında (makbul olan) tevbe..." buyruğu ile O'nun, "İşte Allah'ın, tevbelerint kabul edeceği kimseler bunlardır" buyruğu arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

---

[236][236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/428

Eğer, "Allah Teâlâ ievbenin kabulünden haber verip, Allahu Teâlâ'nın vukuundan haber verdiği her şeyin meydana gelmesi de vacip olunca, o zaman sizin, Allah'ın fâil-i muhtar olmadığını kabul etmeniz gerekir" denilirse, biz deriz ki:
Bir şeyin meydana geldiğini haber vermek, o şeyin hasıl olmasına bağlıdır. Meydana gelme de, onu meydana getirene tâbidir. Tâbi olan (ikinci derecede bulunan), "asi" olanı değiştiremez. Bu sebeple O, bu meydana getirme hususunda Fail-i Muhtar otmuş olur. Ama siz ise, tevbenin tevbe olması bakımından meydana gelişinin, o tevbeyi kabul etmenin Allah'a vacip olması hususunda müessir olduğuna hükmediyorsunuz. Bunu ise, hiç kimse söylemez. Böylece fark, ortaya çıkmış olur. 237[237]

Bilmeyerek Günah İşleyenlerin Tevbesi Makbuldur

Allahu Teâlâ bu tevbenln kabulünü iki şarta bağlamıştır: Bunlardan biri, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kötülüğü ancak cahillik sebebiyle yapacakların. buyruğudur. Bu ifâde hakkında da şu iki soru vardır:
a) Günah olduğunu bilmeden bir kimse bir günah işlerse, o kimse herhangi bir cezaya müstehak olmaz. Çünkü bilmeden işlenen şeylerin günahı ve cezası, bu ümmetten kaldırılmıştır. İşte bundan dolayı, bilmeden günah işleyen kimselerin, tevbe etmelerine ihtiyaç yoktur.
b) Âyette geçen kelimesi, hasr içindir. Binâenaleyh, âyetin zahiri günah olduğunu bilerek bir kötülüğü yapmaya yeltenen kimselerin, tevbelerinin kabut edilmemesini gerektirir. Halbuki bu ise, icmâ ile bâtıl ve geçersizdir. 238[238]

Bilmeyerek Yapılan Günah, Sorumluluğa Yol Açar mı?

Birinci soruya cevap: Yahudi, yahudiliği, onun bir günah olduğunu bilmediği halde seçmiş, tercih etmiştir. Ama ne var ki o, bundan dolayı bir cezaya müstehaktır. 239[239]

Bilerek Günah İşleyenlerin Tevbesi Makbul Olmaz mı?

İkinci soruya cevap: Günah olduğunu bilmemekle beraber, bir günah işleyen kimsenin durumu, günah olduğunu bilerek onu işleyen kimsenin durumundan daha hafiftir. Hal böyle olunca vücûb olma hali, bir va'ad ve kerem vücûbu olmak üzere, hiç şüphesiz birinci kısımdaki kimselerin tevbelerinin kabulüne tahsis edilmiştir. İkinci kısımdakilerin günahları daha ağır olunca, hiç şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, tevbelerinin kabul edilmesi hususunda böyle bir te'kîde yer vermemiştir. Böylece bu âyet, işte bu yönden de tevbeleri kabul etmenin Allah'a vacip olmadığına delâlet etmiş olur. 240[240]

Tevbenin Kabulünün İlk Şartı Cehalet

Bu iki soruya verdiğimiz cevapları iyice anladıysan, şimdi biz, bu ifâdede yer alan "cahillik" kelimesinin tefsiri hususunda müfessirlerin zikretmiş olduğu görüşlere geçebiliriz.
Birinci görüş: Müfessirler şöyle demektedirler: Allah'a isyan eden herkes, câhil; yaptığı o fiil ise, cehalet diye adlandırılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Yusuf'tan bahsederken, "... Onlara meyleder, câhillerden olurum" (Yusuf, 33» buyurmuştur. Yine O, Hz. Yusuf (a.s)'tan naklederek, Yusuf'un, kardeşlerine "Siz (henüz) cahil kimseler iken Yusuf a ve kardeşine neler yapağınızı biliyor musunuz?" dedi" (Yusuf, 89) dediğini buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak,

---

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/428-430
238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/430
239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/430
240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/430

"(Allah da şöyle) buyurdu: "Ey Nuh, o katiyyen senin âüenden değildir. Çünkü o(nun işlediği) salth olmayan bir iştir. O halde bilgin olmadığı btrşeyi benden isteme. Seni câhillerden olmaktan bihakkın men ederim" (Hûd, 46) ve "Allah size muhakkak bir inek boğazlamanızı emrediyor" demişti de, onlar, "Bizi eğlence mi ediniyorsun?" demişti. Musa da, "Ben cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" demişti" (Bakara, 67) buyurmuştur. Bazan, efendi kölesine, kölesinin yaptığı bir işten dolayı onu kınarken, "Ey câhil, niye şöyle şöyle yaptın?" der. Rabb'ine isyan eden kimseye câhil denilmesinin sebebi şudur: Şayet bu kimse, kendisinde mükâfaat ve cezanın ne olduğu hususundaki bilgisini kullanmış olsaydı, bu günahı işlemez, ona yeltenemezdi. Binâenaleyh, o bu ilmini kullanmayınca, sanki hiç ilmi yokmuş gibi olur. İşte bu sebepten dolayı da, Rabb'ine isyan eden kimseye câhil denilir. Bu izaha göre, insanın yaptığı şeyin, günah olduğunu bilerek veya bilmeyerek işlediği her masiyyet ve günah cehalet mefhumuna dahildir.

İkinci görüş: İnsanın, yaptığı şeyin günah olduğunu bildiği halde, onun cezasının miktarının ne kadar olacağını bilmeyerek işlemiş olduğu günahlardır. Nitekim biz insanın, neticesinde meydana gelecek olan belâ ve musîbetterin miktarını bilmediği halde, yaptjğt şeyin, yapılmaması gereken bir şey olduğunu bilerek o günahı yapmaya yellenip, onu yaptığında bu kimseye, mecazî olarak, "O, ne yaptığını bilmiyor" denildiğini biliyoruz.

Üçüncü görüş: Bundan murad, insanın, günah olduğunu bilmeyerek ve fakat onun bir günah olduğunu bilmesinin mümkün olması şartıyla bir günah işlemesidir. Buna göre o kimse de, cezaya müstehak olur. İşte bu sebepten dolayı biz, yahudinin, yahudiliğin bir günah olduğunu bilmemekle beraber, onun bir günah ve masiyyet olduğunu bilebilmesinin mümkün olması sebebiyle, bir cezaya müstehak olacağı hususunda ittifak ettik. İşte bu, bir cezaya müstehak olmanın sübûtu hususunda yeterli derecede bir izahtır. Uyuyan ve yanılan kimse, bizim bu söylediğimizin dışında kalır. Çünkü bunlardan her biri de, (yapmaları halinde) çirkin bir fiil yapmışlardır, ancak bunların onun çirkin (kabîh) olduğunu bilmeleri mümkün değildir. Bu görüş, cehalet lâfzının ilk iki görüşte mecazî; bu görüşte ise hakikî manaya hamledilmiş olması bakımından, diğerlerine râcih ve üstün bir görüştür. Ama ne var ki bu görüşe göre, âyetin ifâde ettiği hükme ancak, yaptığının kötü ve günah olduğunu bilmeyerek onu irtikâb eden kimseler dahil olur. Bu kabîh fiili kasten işleyenler İse, âyetin ifâde ettiği hükme dahil olmayıp, bu kimselerin durumu, ancak kıyas yoluyla bilinir ki, bu kıyas * da şudur: Yaptığının ne olduğunu bilmeden yapan bu câhile tevbe etmek vacip olunca, kasten bir kabahatte bulunan bir kimsenin tevbe etmesi, haydi haydi vacip olur. Tevbenin şartlarından birinci şart hakkında söyleyeceklerimiz bundan ibarettir. 241[241]

Tevbenin Kabulünün İkinci Şartı: Çabucak Dönüş Yapma

Tevbenin ikinci şartına gelince ki, bu Cenâb-ı Hakk'tn, "Sonra da çarçabuk (vazgeçip) tevbe edecek" buyruğudur. Alimler bu yakınlıktan maksadın, ölüm zamanının gelip çatması ile, ölüm korkularının bizzat müşahede ve aynelyakîn görülmesi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Allah Teâlâ bu müddeti. şu sebeplerden dolayı yakın olarak adlandırmıştır:

a) Ecel, gelmekte olandır. Her gelmekte olan ise, yakındır.

b) İnsanın ömür müddetinin, her ne kadar insana uzun gelse dahi, kısa ve yakın olduğuna dikkat çekmek.. Çünkü, İnsanın ömür müddeti, ezel ve ebed tarafından kuşatılmıştır. Buna göre senin ömrün, bu iki tarafa nisbetle taksim edilip bölündüğünde, adeta yok gibi olur.

c) İnsan her an ölüm olayının başına gelmesini bekler. Durumu bu olan bir şey de, muhakkak ki yakın olarak vasfedilir.

Buna göre "Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesindeki kelimesi hangi manayı ifâde ediyor?" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Bu, "ibtidâ-i gaye" manasını ifâde etmektedir. Yan?, "Onun tevbeye başlaması günahta ısrar edenler zümresine dahil olmaması için, hemen günahın peşinde başlar" demektir. Günah işledikten hemen sonra ve de ölüm gelmeden önce değil de, günah işlemesinden çok zaman sonra tevbe eden kimselere gelince bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah katında (makbul olan) tevbe.. ve "İşte Allah'ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır" buyruklarıyla, tevbelerini kabul etmeyi zatına bir lütuf vücûbu kabul etmekle mükerrem kıldığı kulların dışında kalmış olur. Tevbeleri yukardaki şekilde meydana gelmeyen kimselerin ise Cenâb-ı Hakk'ın, Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder" Tevbe, 102) buyruğundaki (olur ki. umulur ki, belki..) kelimesiyle tevbelerinin kabulü va'adedilen kimselerden olması. kendisine kâfidir. Şüphe yok ki, bu iki derece arasındaki fark apaçık olup herkesçe bilinir.

---

[241] 241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/431-432

ifâdesindeki edatının "teb'îz" için olduğu da söylenmiştir. Yani, "Onlar yakın bir zaman içinde tevbe ederler" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, isyanın meydana geldiği zaman ile, ölümün gelip çattığı zaman arasındaki müddeti, "yakın zaman" olarak adlandırmıştır. Bu sebeple insan, bu arada kalan zaman dilimlerinin herhangi bir diliminde tevbe ederse, bu yakın bir zamanda tevbe etmiş olur. Aksi halde o, uzak bir zamanda tevbe eden olmuş olur.

Bil ki Allah Teâlâ, bu iki şartı zikredince, "İşte Allah'ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır" buyurmuştur.

İmdi eğer "Cenâb-ı Hakk'ın "Allah kahnda (makbul olan) tevbe..." buyurduktan sonra, "İşte Allah'ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır" sözünün faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki bu hususta iki açıklama yapılmaktadır:

a) Hak Teâlâ'nın, "Allah katında (makbulolan) tevbe...." sözü, tevbeleri kabul etmenin Allah'a, "mecbursun, yapacaksın" anlamında bir vücûb değil de, O'nun keremi, ihsanı ve fazlı gereği bir vücûb olduğunu bildirmektir. O'nun "İşte Allah'ın, tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır" buyruğu ise, O'nun tevbeyi kabul edeceğini haber vermektir.

b) Cenâb-ı Hakk'tn, ifâdesi, "Bilmeyerek bir günah işleyip de, sonra da hemencecik ondan tevbe edip, o günahta ısrar etmeyi terkederek, istiğfarda bulunan kimseler hakkında, tevbe etmeye iletmek, ona irşâd etmek ve bu tevbe hususunda tevbe edenlere yardım etmek, ancak Allah'adır..." anlamındadır. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Durumu böyle olan bu kul, tevbe ettiğinde, Allah onun tevbesini kabul eder" demektir. Buna göre birinci ifadeyle, tevbeye muvaffak kılması; ikinci ifâdeyle de, yapılan tevbeyi kabul etmesi kastedilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir" buyurmuştur. Yani, "Allah kulun şehveti, gazabı ve cehaleti kendisini istîla edip bürüdüğü için bu masiyeti irtikâb etmiş olduğunu bilir; kulun vasfı bu olup, sonra da en yakın zamanda bu günahından tevbe ettiğinde, keremi ve lütfü gereği, o kimsenin tevbesini kabul etmesi hususunda hakîm'dir" demektir. 242[242]

"(Yoksa makbul olan o tevbe), kötülükleri yapıp yapıp da, onlardan (yan! Böyle yapanlardan) her hangi birine ta Ölüm gelince: "Ben şimdi hakikaten tevbe ettim" diyenlerin tevbesi değil... Kendileri kâfir olarak öleceklerin (tevbesi) de değil. Onlar (öyle işte), biz onlar için pek acıklı bir azâb hazırîamışızdır" (Nisa, 18).

Bil ki Cenâb-ı Hak, makbul olan tevbenin şartlarını zikredince, bunun peşinden makbul olmayan tevbenin izahını yapmıştır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 243[243]

Ölüm Gelip Çatınca Yapılan Tevbe Makbul Değildir

Âyet-i Kerime, kendisine ölüm gelip çatan ve ölümün dehşetini müşahede eden kimselerin tevbelerinin makbul olmayacağına delâlet etmektedir. Bu mesele şu iki konuyu ihtiva etmektedir:

Birinci konu: Durumunu belirttiğimiz kimselerin tevbelerii-nin makbul olmadığına şunlar delâlet etmektedir:

---

[242][242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/432-433

[243][243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/434

a) Bu âyet ki bu, bu neticeyi verme hususunda açık ve sarihtir.
b) Cenâb-ı Makk'ın, "Ama hışmımızı gördükleri zaman, imanları fayda verecek değildi." (Mû'mm, 85) buyruğudur.
c) Cenâb-ı Hak, Firavun'un sıfatı hakkında "Nihayet su onu boğmaya başlayınca (şöyle) dedi: "İnandım. Hakikat İsrâiloğullannın iman ettiğinden başka Tanrı yokmuş. Ben de müsîümanlardanım." Şimdi mi (iman ediyorsun)? Halbuki sen bundan evvel (ömrün boyunca) isyan etmiştin..." (Yufcus, 90-91) buyurmuş, Cenâb-ı Hakk'ın azabını müşahede ettiği sırada yapmış olduğu tevbeyi kabul etmemiştir. Şayet Firavun bu imanı, o andan bir lahza önce yapmış olsaydı, muhakkak ki makbul olurdu.
d) Hak Teâlâ'nın, "Nihayet onlardan her birine ölüm gelip çatınca, (tekrar tekrar şöye) diyecektir: "Rabb'im, bent (dünyaya) geri gönder. Ta ki ben, zayi ettiğim (ömrüm) mukabilinde, iyi amelde bulunayım." Hayır, onun söylediği bu söz, boş lâftan ibarettir" çm'mmn, 99-100) âyetidir.
e) Cenâb-ı Hak, "Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey Rabb'im, beni yakın bir müddete kadargeciktirseydin de, sadaka verip dursaydım, iyi kimselerden olsaydım" demesinden evvel size nzık olarak verdiğimizden harcayın. Halbuki Allah, hiçbir kimseyi, eceli gelince, asla geri bırakmaz..." (Münafikûn, 10-11) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak bu âyetlerde, Ölüm gelip çattığı zaman yapılmış olan tevbenin kabul edilmeyeceğini beyân buyurmuştur.
f) Ebu Eyyûb, Hz. Peygamber, (s.a.s)'den "Muhakkak ki Cenâb-ı Hak, canı boğazına dayanmadıkça, kulunun tevbesini kabul eder"244[244] dediğini rivayet etmiştir. Atâ'dan Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Ölümden iki deve sağımlığı bir zaman önce tevbe etmiş bile olsa.." dediği rivayet edilmiştir. Hasan el-Basrî'den de şu rivayet edilmiştir: "İblis yeryüzüne indirildiğinde, "Senin izzetine yemin ederim ki âdemoğlunun ruhu bedeninde olduğu müddetçe onun peşini bırakmam" deyince, Cenâb-ı Hak, "Ben de İzzetime yemin ederim ki, âdemoğlunun canı boğazına dayanmadığı müddetçe tevbe kapısını ona kapamayacağım" buyurdu.
Bil ki Hak Teâlâ'nın, "Herhangi birine ta ölüm ge-lince..." ifâdesi, "ölümün inmesinin ve yaklaşmasının alâmetleri gelince" demektir. Bu tıpkı, "Sizden birine ölüm gelip çattığı zaman, vasiyette bulun(manız) farz kılındı..." (Bakara, 180)âyeti gibidir. 245[245]

Ölümün Yaklaşması Tevbenin Kabulünü önlemez

İkinci konu: Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Ölümün yaklaşması, tevbenin kabulüne manî değildir. Aksine tevbenin kabulüne manı olan, meydana geldiklerinde, zarurî olarak Allah'ın bilinmesinin tahakkuk ettiği hallerin bizzat görülmesidir. Biz ölümün yaklaşmasının, tevbenin kabulüne manî olmadığını şu sebeplerden ötürü söyledik:
a) Meselâ, İsrâiloğulları ve Hz. Eyyûb (a.s)'un çocukları gibi toplulukları Hak Teâlâ öldürüp sonra diriltmiş; bu diriltmeden sonra da onları mükellef tutmuştur. Bu durum, Ölümü müşahede etmenin, mükellef kılmaya zarar vermediğine delâlet etmektedir.
b) Ölmek üzere olan kimsenin karşılaştığı sıkıntılar, "kulunç" girdiğinde meydana gelen zorluklar ile kadınların doğum sırasında çektiği sancılar esnasında çekilen sıkıntılar gibidir veya bundan biraz daha ileridir. Binâenaleyh bu sıkıntılar, mükellefiyetin devamına manî olmadığına göre, ölüm esnasındaki sıkıntılar da aynı hükümde olur.
c) Ölmek üzere olan kimsenin ızdırabf arttığında, kulun bunalması çok şiddetli olur ki bu, Hak Teâlâ'nın, "Darda kalana kendisine duâ ettiği zaman icabet eden mi...?" (nemi, 62)âyetinde beyân ettiği husustur. Binâenaleyh o esnada elemlerin artmasının tevbenin kabulüne bir sebep olması, kabul edilmemesine bir sebep olmasından daha evladır.
Böylece bu izahlar ile, ölümün yaklaşmasının ve ölümün elemleri ile sıkıntılarının artmasının, tevbenin kabulüne manî olamayacağı sabit olmaktadır. Biz deriz ki: Tevbenin kabulüne mâni

---

244[244] Tirmizi, Da'avât. 99 (5/548); İbn Mâce, Zühd, 30 (2/1420).
245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/434-435

olan şudur: ölmek üzere olan insan, birtakım haller ve dehşetler müşahede ettiğinde, bunları müşahede ederken, zarurî (kesin) olarak Allah'ı tanıyıp inanır. Her nezaman insan zarurî olarak Allah'ı tanırsa, ondan mükellefiyet sakıt olur. Baksana, âhirettekilerin bilgileri zarurî olduğu için, her nekadar orada bir ölüm ve bir ceza olmasa da, onlardan teklif sakıt olmuştur. Çünkü haşr ve hesâb esnasında ve cehenneme girmezden önce onların yaptıkları tevbeter makbul olmaz.

Bil ki burada derin bir usûl meselesi vardır: Çünkü kıyamettekiler, kendilerinin ölümlerinden sonra diri olduklarını görürler. Yine onlar, büyük bir ateşi (cehennemi) ve çeşitli dehşetengiz şeyleri müşahede ederler. Bütün bunlar, Allah'ı bilmenin, zarurî bir ilim olmasını gerektirmez. Çünkü yokluktan sonra hayatın meydana geldiğini bilmek ve bunun bir faile muhtaç olduğuna inanmak, çoğu Mu'tezilî âlime göre nazarî (teorik) bir ilimdir. Bu ilmin, zarurî bir ilim sayılmasına göre, bu diriltmenin Allah'tan başkası tarafından olmadığını bilmek, hiç şüphesiz nazarî bir ilimdir. O büyük ateşi yaratanın ancak Allah Teâlâ olduğunu bilme ise istidlali bir ilimdir. Binâenaleyh âhirettekilerin, âhiretin dehşetli hallerini görmelerinden dolayı, Allah'ı ilm-i zarurî ile tanıdıkları nasıl iddia edilebilir? Sonra farzet ki durum böyledir. Binâenaleyh daha niçin, "Allah'ı bilme zarurî olduğu zaman bu, mükellefiyetin sıhhatine manî olur" dediniz? Zira kul, mükâfaat veren ve cezalandıran bir tanrının varlığını zarurî olarak bilmesine rağmen, O tanrının kerîm olduğunu ve insanların taatının O'na bir faydası, günahlarının da bir zararı olmayacağını bildiği için, bazan günaha yönelebilir. Durum böyle olunca, siz niçin "Bu, teklîfin sakıt olmasını gerektirir" dediniz? Hem sonra şu Mu'tezile'nin dediği, "Teklif (mükellefiyet) yurdu dünyada Allah'ı bilmenin nazarî bir bilgi olması gerekir. Eğer bu ilim zarurî olursa, mükellefiyet sakıt olur" şeklindeki sözleri, zayıf bir sözdür. Çünkü kalbinde Allah'ı bilme hususunda bir bilgi bulunan kimsenin, kalbinde bu bilginin zıddı başka birşeyi de bulundurabileceği söylenir ise, bu bir ilim değil "zan" olur. Eğer o kimsenin kalbinde, bunun zıddını bulundurması mümkün görülmez ise, başka bir ilmin bundan daha güçlü ve kuvvetli olması imkânsız olur. Bu takdire göre, geriye ilm-i zarurî ile ilm-i nazarî arasında hiçbir fark kalmaz. Böylece, Mu'tezile'nin söylediği bütün bu görüşlerin zayıf ve güçsüz ifâdeler olduğu, Hak Teâlâ'nın istediğini yaptığı ve istediği şeye hükmettiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, bazan fazlı İle tevbeleri kabul edeceğini va'adetmiş, bazan ise adaleti ile tevbeleri kabul etmeyeceğini haber vermiştir. İşleri yönetme O'nun hakkıdır. Bundan dolayı O, makbul olanı merdûd, merdûd olanı da makbul kılar. Zira O, "Yapacağından mesul olmaz, fakat onlar (insanlar) mes'ûl olurlar" (Enbiya, 23) buyurmuştur. 246[246]

Tevbesi Kabul Veya Reddedildiği Bildirilmeyen Kısım

Allah Teâlâ, iki kısım tevbeden bahsetmiştir. Birinci kısım hakkında "Allah katında (makbul olan) tevbe, kötülüğü ancak cehalet sebebiyle yapacakların tevbesidir..." (Nisa, 17) buyurmuştur. Bu ifâde, bunların tevbelerinin kabulünün gerekli olduğunu iş'âr etmektedir. Hak Teâlâ ikinci kısım tevbe hakkında ise, "(Yoksa makbul olan o tevbe), kötülükleri yapanların (tevbesi) değildir..." (Nisa, ıs) buyurmuştur ki bu ifâde de, Allah'ın böylesi kimselerin tevbesini kabul etmeyeceğini kesin olarak göstermektedir. Binâenaleyh geriye, aklî taksimata göre, bu iki kısım arasında üçüncü bir kısmın daha bulunması kalmaktadır ki bu üçüncü kısım, Allah Teâlâ'nın, tevbelerini ne kabul edeceğini, ne de reddedeceğini kesin olarak belirtmediği kimselerdir. Bu sebeple birinci kısım, bilmeden bir kötülük (günah) işleyenler; ikinci kısım da, ancak dehşetengiz şeyleri müşahede ettiklerinde tevbe edenler olunca, bu iki kısım arasında kalan, ortadaki kısmın, bir günahı bilerek işleyip, ama sonra tevbe eden kimseler olmbŞ! gerekir. Allah Teâlâ, işte bu kimselerin tevbelerini kabul veya reddedeceğini bildirmemiş, aksine onları meşîetine (dilemesine) bırakmıştır. Nitekim O. bunları bağışlamayı da meşîet-i ilâhîyesine bırakarak, "(Allah), (şirkten) başka günahı dilediği

---

246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/435-437

kimseler için bağışlar" (Nisa, 48) buyurmuştur. 247[247]

Üçüncü Mesele

Allahu Teâlâ, ölüm emare ve alâmetlerinin göründüğü sırada tevbe edenlerin tevbesinin makbul olmayacağını beyân buyurunca, "Kendileri kâfir olarak Öleceklerin (tevbesi) de değil..." demiştir. Bu hususta şu iki izah vardır:

a) Bu, "ölümleri yaklaşan kımsefer..." manasrrra'tfr ki bu da, işlenilen günahlardan dolayı ölüm esnasında yapılan tevbelerin kabul edilemiyeceği gibi, aynı esnadaki imanın da makbul olmayacağı manasına gelir.

b) Bundan murad şudur: Kâfirler küfürleri üzere öldüklerinde, âhirette tevbe ederlerse, tevbeleri kabul olunmaz. 248[248]

Vaidiyye249[249] Fırkasının İddiası Ve Onlara Verilen Cevap

Va'Miyye fırkası, kendi inançlarının doğruluğuna, bu âyeti şu iki bakımdan delil getirmişlerdir:

1- Onlar şöyle derler: "Allah Teâlâ, "(Yoksa makbul olan tevbe), kötülükleri yapıp yapıp da, onlardan (yani böyle yapanlardan) herhangi birine tâ ölüm gelince: "Ben şimdi hakîkaten tevbe ettim" diyenlerin tevbest değil. Kendisi kâfir olarak öleceklerin (tevbesi de) değil" buyurup, "kötülük yapanlar"ı, "kâfir olarak ölenler"e atfetmiştir. Ma'tuf (atfedilen), ma'tufun aleyhten (üzerine atfedilenden) başkadır. Binaenaleyh birinci grubun kâfir olmadıkları sabit olmuş olur. Hak Teâlâ, daha sonra bunların hepsi hakkında, "Biz onlar İçin pek acıklı bir azab hazırlamışızdır" buyurmuştur. Bu da, bu va'tdin hem kâfirleri hem de fâsıklart (günahkâr mü'minleri) içine almasını gerektirir.

2- Allah Teâlâ, âhiretin korkunç halleri müşahede edildiği zaman, onların yapacağı tövbelerin kabul edilmeyeceğini haber vermiştir. Bundan dolayı tevbenin hiç yapılmaması durumunda onları bağışlar ise, bu haber verişin bir manası kalmaz."

Bunlara şöyle cevap verilir: Biz, Bakara sûresinde "kim bir kötülük (günah) kazanır da suçu kendisini çepeçevre kuşatırsa, onlar cehennemliktirler..." (Bakara, sı> âyetini tefsir ederken, Va'îdiyye'nin bütün umûmî inançlarını birlikte zikretmiş ve tutundukları bu şeylere birçok yönden cevap vermiştik. Bu umûmî inançları ile ilgili cevaplan yeniden zikretmeye gerek yok.

Hem sonra biz diyoruz ki: Zamirin, daha önce zikredilen şeylerden, kendisine en yakın olanına râcî olması gerekir. Hak Teâlâ'nın, "Onlar ifin.. İşte biz onlar için pek acıklı btrazâb hazırlamışızdır" buyruğuna en yakın olan, "Kendileri kâfir olarak ölenler..." buyruğudur. Binâenaleyh, âyetteki "Biz onlar için pek acıklı bir azab hazırlamışızdır" ifâdesinin, sırf kâfirler hakkında olması niçin caiz olmasın?

Bu hususta sözün özü şudur: Allah Teâlâ, ancak âhiretin dehşetengiz hallerini müşahede ettiklerinde, tevbeye yönelenlerin tevbelerinin kabul edilmeyeceğini haber verip, daha sonra kâfirlerden bahsetmiştir. Binâenaleyh bu gibi kimselerin ölürken iman edişlerinin de makbul olmadığını beyân buyurmuştur. Hiç şüphesiz kâfir, Allah katında, fiil bakımından daha kabîh (çirkin) ve derece bakımından daha düşüktür. Bundan dolayı en fazla hor ve hakir kılınışın, kâfire has kılınması gerekir. Binâenaleyh âyetteki, "Biz onlar için pek acıktı bir azap hazırlamışadır" buyruğunun, onlara kâfir oluşları sebebi ile daha fazla ceza ve zilletin verildiğini beyân etmek için, kâfirlerle ilgili bir ifâde olması caizdir.

Va'îdiyye'nin dayandığı ikinci yöne gelince bunun cevabı şöyledir: Allah Teâlâ, kıyametin korkunç halleri göründüğünde tevbelerin kabul olmayacağını haber vermiştir. Tevbe olmayınca, orada hem cezalandırma, hem de affetme söz konusu olabilir. Bu ise, bir çeşit korkutmadır. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz ki Allah, kendisine eş tanınmasını affetmez. Ondan başkasını dileyeceği kimseler için bağışlar" (Nisa, 48}âyetinde olduğu gibidir. Bu "hitap deliline" tutunmadır. Mu'tezile ise bunu kabul etmemektedir. Allah en iyi bilendir. 250[250]

---

[247] [247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/437

[248] [248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/437

[249] [249] Bkz. Bakara, 81. âyetin tefsin.

Beşinci Mesele

Allah Teâlâ, ölüm esnasında görülen dehşetli hallere binâen "tevbe edenler"e, "kâfirler"! atfetmiştir. Ma'tuf, ma'tûfun aleyhten başkadır. Bu da ehl-i salattan olan fâsıkların (günahkârların) kâfir olmamalarını gerektirir. Yine bununla, Haricîlerin "Fâsık, kâfirdir" şeklindeki sözleri bâtıl olmuş olur. Bununla münafıkların murad edilmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira doğru olan görüş, münafığın kâfir saytlmasidır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah şehâdet eder ki münafıklar hiç şüphesiz yalancıdırlar" (MMNcfln, i) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 251[251]

Altıncı Mesele

Âyetteki kelimesi, "biz hazırladık ve âmâde kıldık" manasına gelir. Bunun bir benzeri de, cehennem ateşi
hakkındaki, "O (ateş) kâfirler için hazırlanmıştır" <Bakara.24) âyetidir. Alimlerimiz bu âyeti, cehennemin şu anda yaratılmış bulunduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü "acıkh (elim) bir azab", ancak cehennemin ateşi ve soğuğudur. Âyetteki "Hazırlamışızdır" ifâdesi, geçmişten haber vermektedir. Bu da cehennemin yaratılmış olduğuna, bu bakımdan da delâlet eder. Allah en iyi bilendir. 252[252]

Kadınlara Zorla Mirasçı Olmayınız

"Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız ve onları kendilerine verdiğiniz (mehir)den birazını giderip (ele geçirmek) için, zorlamanız size helâl olamaz. Ancak arayı açacak bir fuhşu irtikab etmiş olmaları müstesna... Onlarla iyi geçinin. Eğer kendilerinden hoşlanmıyorsanız, olabilir ki birşey sizin
hoşunuza gitmez de Allah onda birçok hayır takdir etmiş bulunur" (Nisa, 19)
Bil ki, Cenâb-ı Hak tevbe'yi vasfettikten sonra, tekrar kadınlarla itgili hükümleri beyan etmeye başladı. Yine şunu da bit ki cahitiyye Arapları kadınlara çok çeşitli eziyetler ediyor ve onlara çok çeşitli zulümler yapıyorlardı. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak onları yaptıkları bu işlerden, bu âyetlerde nehyetmiştir.
Kadınlara yapılan zulüm ve eziyyetin birinci nev'i, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl olmaz.." buyruğudur.
Bu hususta iki mesele vardır: 253[253]

Mezkûr Hükme Dair Âyetin Nûzûl Sebebi

Âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak şu iki görüş beyân edilmistir: Birinci görüş: Cahitiyye döneminde bir adam ölüp, geride hanımı da kaldığı zaman, o adamın o kadından olmayan oğlu veya adamın akrabalarından bazıları gelir, kadının üzerine elbisesini atar ve şöyle derdi: "O adamın malına varis olduğum gibi, karısına da varis oldum." Böylece bu sözü söyleyen kimse, o kadın üzerinde, hem kadının kendisinden hem de diğer insanlardan daha fazla hak sahibi olmuş olurdu. Bu sebeple de isterse o kadınla, ölen kimsenin vermiş olduğu ilk mihif hariç, herhangi bir mihir vermeden evlenir; isterse o kadını, başka birisiyle evlendirir, kadının

---

250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/437-438
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/439
252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/439
253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/439-440

mihrini alır, o mihirden de kadına hiçbir şey vermezdi. İşte bunun üzerine Ailah Teâlâ bu âyeti indirip, bunun ve herhangi bir kimsenin ölen kişinin hanımına bu yolla varis olmasının haram olduğunu beyân buyurmuştur. Bu görüşe göre Cenâb-ı Hakk'ın, "kadınlara mirasçı olmanız.." ifadesiyle kastedilen, kadınların bizzat kendileri ve kocalarının ölümünden ötürü onların kendilerine varis olunamayacağı hususudur.
İkinci görüş: Bu verasetin, kadının malıyla ilgili olmasıdır. Bu böyledir, zira ölünün varislerinin, kadın ölünceye ve onlar onun malına varis oluncaya kadar, o kadını evlenmekten men etme hakları vardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onlar istemedikleri halde, sizin onların mallarına varis olmanız helâl olmaz" buyurdu. 254[254]

İkinci Mesele

Hamza ve Kisâî, kâf harfinin dammesiyle olmak üzere. gerek bu âyette gerekse (Tevt», 53) ve (Ahkât, 15) âyetlerinde Asım ile İbn Amir (Ahkâf, 15) âyetinde zamme ile; diğer yerlerde fetha ile ve Nafi, İbn Kesir ve Ebu Amr bütün yerlerde fetha ile olmak üzere la '/ şeklinde okumuşlardır. Kisâî, bu iki kullanılışın da aynı manaya geldiğini; Ferrâ ise, fetha ile okunduğunda ikrah (zorlama), damme ile okunduğunda ise, meşakkat manasına geldiğini söylemişlerdir. Yine Ferra, yapılmaya zorlanılan şeyi ifâde için, fetha ile kişinin kendisinden olan şeyi ifâde için de damme ile lâfzının kullanıldığını söylemiştir.
İkinci nev': HakTeâlâ'nın, "Ve onları, kendilerine verdiğimiz (mehir)den birazını giderip (ele geçirmek) için..." sözüdür. Bu hususta da birkaç mesele vardır: 255[255]

Birinci Mesele

buyruğunun i'râbtaki yeri hususunda şu iki görüş vardır:
a) Kendinden önce başında ûl bulunan lâfza atfedildiği için, mahallen mansûbtur. Kelamın takdiri ise, "Kadınlara zorla mirasçı olmanız ve onları zorlamanız size helâl olmaz" şeklindedir. Abdullah İbn Mesûd da bu şekilde okumuştur.
b) Bu, daha önce geçen söze atfen, meczûmdur. Takdiri de, "Onlara (bu şekilde) varis olmayın ve (onları) kocadan men etmeyin" şeklinde olur. 256[256]

İkinci Mesele

kelimesinin manası, "men etmek'tir. Nitekim karşı konulamayan hastalığa da denilir. Bu hus-taki inceleme, Hak Teâtâ'nın, "Kadınların, artık kendilerini kocalarına nikâh etmelerine mani olmayın" (Bakara. 232) âyetinin tefsirinde geçmişti. 257[257]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "onlarızorlamayınız.." ifadesiyle kimlere hitap etmiştir? Bu hususta üç görüş vardır:
a) Cahiliyyede bir kimse hanımından hoşlanmıyor ve ondan
ayrılmayı istiyor; bu sebeple ona kötü muamele yapıyor, kadın mihrini fidye olarak verip de canını kurtarıncaya kadar ona baskı yapıyordu.. Bu görüş, ekseri müfessir-lerin tercih ettiği görüştür. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Sizin onlarla zorlama yoluyla evlenmeniz helâl olmaz. Ve yine, onlarla evlendikten sonra, onlara mihir olarak verdiğiniz şeylerin bir kısmını geri versinler diye, onları engellemeniz ve hapsetmeniz helâl olmaz" buyurmuştur.

---

[254] 254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/440
[255] 255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/440-441
[256] 256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/441
[257] 257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/441

b) Bu, cahiliyye insanlarının yaptığı gibi, kadını istediği ve dilediği kimselerle evlenmekten men etmeyi terketmeleri için, varis olan kimselere hitaptır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine verdiğiniz (mihir)den birazını giderip (ele geçirmek) için..." sözünün manası ise şudur: Onlar, ölen kimsenin kadınını engelliyor ve hapsediyorlardı. Maksatları ise, kadının, Ölen kimsenin mirasından almış olduğu şeyi geri vermesini temin etmektir.
c) Bu, velîlere bir hitap olup, onları kadınları engellemekten bir nehiydir.
d) Bu, kocalara bir hitaptır. Çünkü onlar cahiliyye döneminde kadını boşuyor ve kendisinden bir şeyler koparmak amacıyla, onun başkasıyla evlenmesine manî oluyor, onları zorluyorlardı.
e) Bu, umumî olarak herkese bir hitaptır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Ancak arayı açacak bir fuhşu trtikâb etmfş olmaları müstesna.." istisnasıyla ilgili birkaç mesele vardır: 258[258]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "arayı açacak bir fuhuş" ifadesiyle ilgili şu iki açıklama vardır:
a) Bu, "Kadının geçimsizliği, insanlara karşı kötü huyluluğu, kocasına ve yakınlarına eziyyet etmesidir." Buna göre mana, "Kadınlardan bir kötü muamelenin olması durumu müstesna.. Bu durumda ey erkekler, sizler kadınlardan "hull" (fidye karşılığı boşanma) istemekte mazursunuz.." şeklinde olur. Bunun böyle olduğuna, Ubey Ibn Ka'b'ın "Size karşı, haddi aşmış olmaları müstesna.." şeklindeki kıraati de delâlet eder.
b) Bu ifâde ile, onların zina yapmaları kastedilmiştir. Bu, Hasan el-Basri ve Ebû Kılibe ve Süddf'nin görüşüdür. 259[259]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, yi istisnası hangi şeyden istisna edilmiştir? Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
1- Bu, ahz-i emval (mal alma)dan yapılmış bir istisnadır. Yani, "Erkeğin, fidye versin diye hanımını zarara sokmak için engellemesi helâl değildir. Ancak o kadının zina etmesi durumu hariç (o zaman helâl olur)" demektir. Bu görüşte olanların bir kısmı bu hükmün devam edip nesholunmadığını, bir kısmı da bunun celde âyetiyle (Nûr, 2) mensûh olduğunu söylemişlerdir.
2- Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "kendilerini evlerde alıkoyun" (Nisâ. 15) âyetinde geçen engelleme ve tutmadan istisnadır. Bu Ebû Müslim'in görüşü olup, o bu âyetin mensûh olmadığını iddia etmiştir.
3- Bu istisnanın, HakTeâlâ'nın, "onları zoriamayınız" buyruğundan bir istisna olması da mümkündür. Çünkü kelimesi, hapsetmek anlamındadır. Binâenaleyh, bu kelimenin manasına, o kadınları evlerde hapsetme hususu da dahildir. Böylece velîler ve kocalar, o kadınları evlerde hapsetmekten nehyedilmiş olurlar. O kadınların, arayı açacak bir fuhuş irtikâb etmiş olmaları durumu müstesna... Bu durumda, hem velîlerin hem de kocaların, onlan evlerinde hapsetmeleri helâl olur. 260[260]

Üçüncü Mesele

Nâfi ve Ebu Amr, bu âyeti şeklinde; Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde yâ harfinin fethasıyla şeklinde okumuşlardır. Onlar şöyle demişlerdir: ifâdesinde, o âyetlerin ortaya konulup beyân edilme gayesi bulunmaktadır.ifâdesinde ise, bu fuhşun ortaya çıkarılma maksadı yoktur." İbn Kesir ve Âsım'ın ravisi Ebû Bekr, her iki ifâdeyi de fetha ile; diğerleri ise, kesre ile

---

[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/441-442
[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/442
[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/442

okumuşlardır. Fethâ ile okuyanlar, bunu iki şekilde izah etmişlerdir:
a) "Fahişe" ve "âyât" kelimeleri, hakikatte fail durumunda değillerdir. Onları ortaya koyup beyân eden, ancak Allah Teâlâ'dır.
b) Fuhuş ortaya çıkar; eğer dört şahit o fuhşun yapıldığına şahitlik ederse, o zaman o fuhuş, ortaya konulmuş ve beyân olunmuş olur. Âyetlere gelince, her halükârda Cenâb-ı Hak, onları beyân ettiği için "mübeyyen" (beyan olunmuş) olurlar. Bu kelimeleri kesre ile okuyanların izahı ise şudur: Âyetler, ortaya çıkıp zuhur ettiklerinde, beyân etme ve açıklamanın birer sebebi olurlar. Âyetler açıklama ve beyânın birer sebebi olunca da, açıklamanın onlara isnâd edilmesi (bu kelimelerin fail durumuna geçmeleri) caiz olur. Nitekim putlar, sapıklığın bir sebebi oldukları için, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabb'im, çünkü onlar insaflardan birçoğunu baştan çıkardılar" (ibrahim, 36! buyruğunda saptırmanın onlara isnâd edilmesi yerinde ve güzel olmuştur. 261[261]

Kadınlarla İlgili Hükümlerin Üçüncü Nev'i

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlarla iyi geç inin "buyruğudur. Cahiliy-yedekiler, kadınlara kötü muamele yapıyorlardı. İşte bunun üzerine onlara, "Onlarla iyi geçinin" denilmiştir. Zeccâc, bunun, geceleme (hanımlara ayrı ayrı gece tahsisatı) ile onlara yapılan harcama konusunda âdil olmak ve güzel söz söylemek olduğunu söylemiştir. 262[262]

Hoşlanmadığınız Bir Evlilikte Allah Çok Hayır Yaratabilir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer kendilerinden hoşlanmıyorsanız, olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de, Allah onda birçok hayır takdir etmiş bulunur" buyurmuştur. Yani, "Onlarla iyi geçinmeyi ve onların kocası olmayı istemez de, onlardan ayrılmayı tercih ederseniz, biliniz ki, olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de, Allah onda birçok hayır takdir etmiş olabilir. Bu âyette bulunan *i "onda" kelimesindeki zamirin neye râci olduğu hususunda şu İki izah yapılmıştır:
a) Bu, "Eğer onlarla beraber yaşamayı istemezseniz, onları güzel bir şekilde tutun, alıkoyun. Olabilir ki, onlarla beraber yaşamanızda birçok hayır bulunabilir" demektir. Bu görüşte olanlar, buradaki. ^J-SST \'jj- ifâdesini bazan dünyaya gelecek bir çocuk ile tefsir etmişlerdir. Böylece o istememezlik (kerahet) muhabbete, nefret de arzuya dönüşmüş olur. Onlar bazan da bu ifâdeyi şu şekilde tefsir etmişlerdir: "Erkek onunla birlikte yaşamayı istemediği halde, sonra o buna rağmen, Allah'ın mükâfaatını elde etmek için bu sıkıntıya katlanır, o kadına harcamada bulunur, istemediği halde ona iyilikte bulunursa, âhirette bol sevaba, dünyada ise güzel bir övgüye müstehak olmuş olur.
b) Mananın şöyle olmasıdır: "Eğer siz onlarla beraber yaşamayı istemez, onlardan ayrılma hususunda arzulu olursanız, Cenâb-ı Hak bg ayrılıkta o kadınlar için birçok hayırlar meydana getirir. Bu da, o kadının kocasından kurtulup, ondan daha hayırlı olan bir koca bulması ile tahakkuk eder. Bu âyetin bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer (kan-koca) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah her birini fazlû keremiyle ihtiyaçtan müstağni kılar.." {Nisa, 130) âyetidir. Bu görüş, Ebu Bekr el-Esamm'ın görüşüdür. Kadı ise şöyle demektedir: "Bu görüş, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, söyledikleriyle (kocayı) hammıyla sürekli yaşamaya teşvik etmiştir. Binâenaleyh, daha nasıl O, bununla onların ayrılmasını murâd etmiş olabilir?" 263[263]

Kadınlarla İlgili Hükümlerin Dördüncü Nevi

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/442-443
262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/443
263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/443-444

"Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz, öbürüne yüklerle vermiş olsanız bile, içinden bir şey almayın. Bir iftira ve açık bir günah olarak alır mısınız onu? Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız? Onlar sizden kuvvetli bir teminat da aldılar..." (N'sâ, 20-21).
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 264[264]

Âyetin Nüzul Sebebi

Allahu Teâlâ, önceki âyette, kadınların arayı açacak bir fuhuş işlemeleri halinde onlara zarar verme hususunda müsaade edince, bu âyette de fuhuş işleme halinin dışında onlara zarar vermenin haram olduğunu beyân buyurarak, "Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz" buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre, câhiliyyede bir kimse başka bir kadınla evlenmeyi arzu ettiğinde, bizzat kendi hanımına fuhuş iftirası atardı. Böylece kocası o kadını, yeni evlenmek istediği kadınla evlenme masrafını karşılamak için, ona daha önce mihir olarak verdiği şeyi fidye olarak geri vermeye {kadını "hull" yapmaya) zorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz... "buyurmuştur. Bu âyette geçen "kıntar" kelimesinden maksat, çok miktarda mal olup, bu kelimenin tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın "yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş..." (Al-i imrân 14) âyetinin izahında geçmiştir. 265[265]

İkinci Mesele

Âlimler, bu âyetin "mihr"deki fiatların (mihr'in miktarının) artabileceğine delâlet ettiğini söylemişlerdir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Ömer (r.a) minberde iken, "Dikkat ediniz. Kadınların mihirlerini yüksek tutmayın" demiş, bunun üzerine bir kadın ayağa kalkarak, "Ey İbnu I-Hattâb, Allah bize veriyor, sen ise mani oluyorsun.." diyerek bu âyeti okumuş. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Herkes Ömer'den daha fakîh!" demiş ve mihrin ftatlarının artırılmasının uygun olmayacağı görüşünden vazgeçmiştir. Bana göre âyette, "mihr"in fiatlarının artabileceğine dair bir delâlet buİt.Tnarrıaktadır. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın "Öbürüne yüklerle vermiş olsanız bile" tabiri, O'nun, "Eğer oralarda (gökte ve yerde) Allah 'tan başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti" (Enbiya, 22) buyruğunun, Allah'dan başka ilâhların bulunduğuna delâlet etmediği gibi, kadınlara mihr olarak çok mal verilebileceğine delâlet etmez. Netice ofarak diyebiliriz ki, bir şeyi başka bir şeyin şartı yapmaktan, o şartın haddi zatında tahakkuk etmiş olması gerekmez. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Kimin bir yakını öldürülürsef öldürülenin ailesi, iki şeyi (diyet veya kısas) tercih etme arasında muhayyerdirler"266[266] buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu hadis-i şerifinden öldürmenin caiz olduğu neticesi çıkmaz. Bazan bir kimse, "şayet ilâh cisim olsaydı, muhdes olurdu" der. Bu, doğru bir sözdür. Ama bundan "İlâh gerçek bir cisimdir" şeklinde bir hüküm çıkarmamız gerekmez. 267[267]

Üçüncü Mesele

Bu âyete, erkeğin kadına mihir vermesi durumu da, vermemesi durumu da dahildir. Bu böyledir, çünkü erkek
nikâh akdini, Allah'ın belirttiği şekilde, bu "mihr"e karşılık yapmıştır. Binâenaleyh, o erkeğin bu "mihr"i bizzat vermesiyle vermemesi durumu arasında bir fark yoktur. 268[268]

264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/444
265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/444-445
266[266] Ebu Davud, Diyât, 4 (4/172); Müsned. 6/365.
267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/445
268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/445

Halvet-i Sahiha Mihir Vermeyi Gerektirir

Ebu Bekr er-Razî el-Cessâs, bu âyetle "halvet-i sahîha"nm mihrj gerektirdiğine istidlal ederek şöyle demektedir: "Çünkü Allah Teâlâ, kocayı kadının mihrinden her hangi bir şeyi almaktan men etmiştir. Bu men' mutlaktır. "Halvet-i sahîha" olmadan önce, âyetle amel edilmemiştir Binâenaleyh, halvet-i sahîhadan sonra bu âyetle amel edilmesi gerekir." O, sözüne devamla şöyle demektedir: "Bunun, Hak Teâlâ'ntn "Eğer siz onları kendilerine temas etmeden önce bosar, (fakat daha evvelden) onlara bir mihir tayin etmiş bulunursanız, o halde tayin ettiğiniz mthrin yansı onlarındır" (Bakara, 237) âyetiyle tahsis edilmiş olduğunun söylenmesi de caiz değildir. Zira, Sahabe dokunmanın tefsiri hususunda ihtilâf etmişlerdir. Meselâ Hz. AH ve Hz. Ömer, bundan muradın "halvet-i sahîha" olduğunu söylerlerken, Abdullah İbn Mesûd, bunun cima olduğunu söylemiştir. Bu, hakkında ihtilâf edilnn bir husus olunca; bunun, bu âyetin umumîliğinden ötürü tahsis edilmiş olduğunu kabul etmek de imkânsız olur."
Cevap: Burada zikredilen âyet, Cenâb-ı Hakk'ın "Birbirinize karılıp katılmış iken, onu nasıl alırsınız ki?" buyruğunun delaletiyle, cimâ'dan sonraki durumla tahsis edilmiştir. Çükü "onların birbirlerine karılıp katılmaları", müfessirlerin ekserisine göre, "cimâ"dır. Bunun doğru olduğuna dair, ileride deliller getireceğiz. 269[269]

Kötü Muamele Eden Koca, Ayrılırken Karısının Mihrini Eksiltemez

Kötü muamele, ya koca yahut da kan tarafından yapılır. Buna göre, eğer bu kötü muamele kocadan ise; o kocanın, karısının mihrinden herhangibir şey alması mekruh olur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz, öbürüne yüklerle (mihir) vermiş olsanız bile, içinden birşey almayın" hitabı, geçimsizliğin kocadan olması durumunda, o kocanın karısının mihrinden herhangi bir şey almaktan nehyedilmiş oiduğu hususunda sarih bir âyettir. Sonra, eğer karıyla koca arasında "hûll" (fidye karşılığında kocanın kadını boşaması) akdi meydana gelmişse, tıpkı cuma namazı çin ezan vaktinde alış-veriş yapmanın yasaklanmış olması; yapılması halinde bu alışverişin geçerli olup bir mülkiyyet ifâde etmesi gibi, koca "hulf'un bedelini alabilir. Ama geçimsizlik kadından olursa, bu durumda kocanın, "hull" bedelini alması helâl olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, ".. ve onları kendilerine verdiğiniz (mihir)den birazını giderip (elegeçirmek) için, zorlamanız helâl olmaz..." (Nisa. 19) buyurmuştur.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Nasıl olur da bir iftira ve açık bir günah olarak onu alırsınız!" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 270[270]

Birinci Mesele

Arapça'da "bühtan" kelimesi, bir kimsenin büyüklenerek, arkadaşının yüzüne söylemiş olduğu yalandır. Kelimenin asıl manası, bir kimse şaşakaldığında Arapların söylemiş olduğu tabirine dayanmaktadır. Buna göre "bühtan", cesametinden dolayı insanın şaşakaldığı bir yalandır. Sonra, butlanından dolayı şaşakalınan her bâtıl, bühtan diye isimlendirilmiştir. "Onda olmayan bir şeyi kardeşinin yüzüne karşı söylediğinde ona bühtanda bulunmuş olursun." hadisi de bu köktendir. 271[271]

İkinci Mesele

Âyetteki "bühtan" kelimesi niçin mansub kılınmıştır? Bu hususta şu ihtimaller vardır:

269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/445-446
270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/446
271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/446

a) Zeccâc, bu kelimenin "hal" makamında kullanılmış bir mefûl-ü mutlak olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, "siz o malı, bühtan edici ve günaha girici olarak mı alırsınız?" şeklinde olur.
b) Keşşaf sahibi ise şöyle demektedir: "Bu kelimenin her nekadar hakîkatta bir sebep olmasa da, mefûl-ü leh olduğu için mansub olmuş olması da muhtemeldir. Bu, tıpkı senin "korktuğu için savaştan geri durdu" sözünde olduğu gibidir.
c) Bu kelime, başındaki harf-i cerr hazfedilmiş olduğu için mansub kılınmıştır ve bu, (bühtan ile) takdirindedir.
d) Burada bir hazif vardır ve takdiri, "O malı bir bühtan ve bir günah olarak alıyorsunuz" şeklindedir. 272[272]

Mihirden Bir Şey Almanın "Bühtan" Diye Tavsif Edilmesinin Sebebi

Bu malın alınışına, "bühtan" denilmesi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
1-Allah Teâla, bu mihrin verilmesini farz kılmıştır. Binaenaleyh kim onun geri verilmesini isterse, sanki "Bu farz değildir" demiş olur ve bundan dolayı bu bir bühtan olmuş olur.
2- Koca, nikah akdi yapılırken, o mihri o kadına teslim edip, ondan geriye birşey almayacağına garanti vermiştir. Binâenaleyh koca o malı geri alınca, ilk verdiği söz bir bühtan olmuş olur.
3- Biz, "câhiliyye Araplarıntn, hanımlarını boşamak istediklerinde, onlara iftira etmeleri adetlerindendi. Bundan dolayı kadın, kocasının böyle birşey yapmasından Korkup, kocasının verdiği mihri geri verme karşılığında, kendisini (nikahını) kocasından almak (hull1 yapmak) istiyordu" dedik. İş genel olarak bu şekilde cereyan ettiği için, sanki karı kocadan herbiri, diğeri gibi sayılmıştır.
4- Allah Teâlâ, önceki âyette "Onları, kendilerine verdiğiniz (mehir)den birazını giderip (ele geçirmek) için zorlamaymız. Ancak arayı açacak bir fuhşu irtikâb etmiş malan müstesna" (Nisa, i9) buyurmuştur. Müslümanın zahirî hali, onun Allah'ın *rrine muhalefet etmeyeceğini gösterir, Binâenaleyh böyle bir koca, hanımının - Tinden bir kısmını geri aldığında, onun bu alışı, hanımının apaçık bir fuhuş işlemiş buğunu ihsas ettirir. Gerçekte böyle bir şey olmadığı ve kocanın bu hareketinin 3e aslında böyle birşey olmadığı halde kadının fuhuş yaptığı manasına gelmesi ift«ımından, kocanın bu mal alışını bir bühtan (iftira) olarak isimlendirmek doğru olur.
Bu hususta bir başka izah da şöyledir: Kocanın bu malı alışı, kadının zatını bir tenkid ve onun malını haksız bir alıştır. Bundan dolayı bu hareket, bir yönden bir bühtan, bir yönden de bir zulümdür. Binaenaleyh büyük günahlardan biri olmuş otur.
5- Bühtan ve açık bir günahın ilahî cezası onlarca bilinmektedir. Buna göre Hak Teâlâ'nın, "Nasıl olur da bir iftira olarak onu alırsınız!" buyruğunun manası, "Bühtanın (iftiranın) cezasını alır mısınız?" şeklindedir. Bu tıpkı, "Gerçekten, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar" (Nisa, ıo) âyetinde olduğu gibidir. 273[273]

Dördüncü Mesele

HakTeâlâ'nın, "Nasıl olur da onu alırsınız!" buyruğunun başındaki istifham, "Böyle şey olmaz" manasında istifham-ı inkârî olup, "Şer'an ve aklen kabîh (kötü ve çirkin) olduğu ortada iken, siz böyle bir şeyi nasıl o|ur da yaparsınız!" demektir. 274[274]

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/447
273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/447-448
274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/448

Koca, Verdiği Mehri Kısmen de Olsa Geri Alamaz

Cenâb-ı Hak daha sonra, Onu nasıl alarsmız ki, birbirinize :arılıp katıldınız? Onlar sizden kuvvetli bir teminat da aldılar" buyurmuştur.
Bil ki Allah Teâlâ bu men edişin sebebi olarak şunları zikretmiştir:
1- Bu malı (mihri) geri alma, zımnen kadının açık bir fuhşa nisbet edilmesi manasını taşır. Binaenaleyh bu bir bühtan olmuş olur. Bühtan ise, büyük günahların belli başlılanndandır.
2- Bu, apaçık bir günahtır. Zira bu mal, o kadının hakkıdır. Binâenaleyh kim, bu zorlama ve şiddet gösterme yoluyla -ki bu bir zulümdür- kadının malını almaya uğraşırsa -ki bu da ikinci bir zulümdür - ve kadını güç durumda bırakırsa, hiç şüphesiz böylece bir zulümle diğer bir zulme yot arayan bu kimsenin bu hareketi apaçık bir günah olmuş olur.
3- Hak Teâlâ'nın, "Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız" âyetiyle beyân ettiği husus... 275[275]

İfdâ Tabirinin İzahı

Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

Birinci Mesele

Burada geçen "genişlik" manasına gelen masdarındandır. Nitekim Araplar, bir yer geniş olduğu zaman, fiilini söylerler. Leys de, "Birisi birisine ulaştığında, denilir ki, bu "O, onun bosluğunda ve sahasında oldu" manasınadır" demiştir. Müfessirler, bu âyetteki "ifdâ"nın ne manaya geldiği hususunda şu iki görüşü zikrederler:
a) Buradaki "ifdâ", cima (cinsî münasebetken kinayedir. Bu, İbni Abbas, Mücâhid ve Süddî'nin görüşü olup, Zeccâc ve İbn Kuteybe'nin de tercihidir. Bu, aynı zamanda İmam Şafiî'nin görüşüdür, Çünkü Şafiî'ye göre, koca, hanımıyla hiç cinsi münasebette bulunmazdan önce onu boşarsa, aralarında bir halvet-i sahîha (tam bir başbaşa kalma) olsa dahi, koca mihrtn yansını alabilir.
b) "İfdâ", hanımıyla cinsî münasebette bulunmasa bile, kocanın onunla halvet-i sahihada kalması manasınadır. Kelbî, "ifdâ, ister cinsi münasebette bulunsun, ister bulunmasın, kocanın hanımıyla birlikte bir örtü (yorgan-yatak) içinde bulunmalarıdır" der. Bu, Ferrâ'nın tercihi olup, Ebu Hanîfe(r.h)'nin de görüşüdür. Çünkü halvet-i sahîha, mehrin verilmesini gerektirir.
Bil ki birinci görüş daha evlâdır. Buna şunlar da delâlet eder:
1- Leys, tabirinin, falanca adam, "falanca kadının boşluğunda ve sahasında oldu" manasına geldiğini söylemiştir. Bunun, hakikî manada ancak cima esnasında bulunacağı herkesin malumudur. Fakat cinsî münasebet (cima) bulunmadığı zaman, bu mana bulunmaz.
2-Allah Teâla, bunu taaccüb sadedinde zikredip, "Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız!" buyurmuştur. Taaccüb ise, ancak bu ifdâ (karılıp katılma) ülfet ve muhabbetin meydana gelmesinde kuvvetli bir sebep olduğu zaman, tam ve yerinde olur. Bu kuvvetli sebep, sırf başbaşa kalmak değil, aksine cimâdır. Binaenaleyh "ifdâ" kelimesini, cima manasına almak gerekir.
3- Okadına "ifdâ" yapmanın, mutlaka kendisinde son bulacağı bir iş ile tefsir edilmesi gerekir. Çünkü harf-i cerri, intihâ-i gaye manasınadır. Fakat karı-koca arasındaki halvet-i sahîha böyle değildir. Zira sırf halvette, koca ile karıdan birinin fiili diğerine ulaşmış olmaz. Binâenaleyh âyetteki "Birbirinize karılıp katıldınız" ifâdesini, sırf halvet manasına almak imkânsızdır. Buna göre şayet, "Onlar bir örtü altında birbirleriyle sarmaş dolaş olduklarında, hiç şüphe yok ki aralarında bir ifdâ (karılıp katılma) meydana gelmiş olur. Binâenaleyh bunun yetmesi gerekir.

275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/448

Halbuki siz böyle demiyorsunuz" denilir ise, biz deriz ki: Burada hüküm veren olan iki kişidir. Birisi, mihrin ancak cima ile; diğeri ise sırf halvet ile olacağını söylüyor. Halbuki ümmet arasında, sarmaş dolaş olma sebebi ile mihrin gerekeceğini söyleyen hiç kimse yoktur.

Binaenaleyh bu görüş icmâ ile bâtıf olmuş olur. Bu durumda, âyetteki ifdâ (karılıp katılma) kelimesinin tefsiri hususunda geriye şu ikisinden birini söylemek kalır: Bu, ya cimâ veya halvet-i sahîha manasınadır. Açıkladığımız sebeplerden dolayı, bunun, "halvet" manasına olduğunu söylemek bâtıldır. Geriye, bundan muradın "cimâ" (cinsî münasebet) olması kalır.

4- Halvet olmadan, mehir kesinleşmez. Halbuki şeriat, mehrin kesinleşmesini karı ile kocanın birbirine "ifdâ"sına bağlamıştır. Âyetteki "ifdâ" ile, halvet mi cimâ mı murad edildiği meselesi karışıktır (net ve açık değildir). Bir meselede bir şüphe meydana geldiğinde, onu evvelki hali üzere bırakmak gerekir ki bu da, mehrin kesinleşmemesidir. İşte bütün bu izahlar ile Şafiî'nin mezhebinin daha tercihe şayan olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir. [276][276]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Onu nasıl alırsınız ki birbirinize karılıp katıldınız" buyruğu bir taaccüb (hayret) ifadesidir. Yani,

"Hangi sebep ve şeyden dolayı böyle yapıyorsunuz!" Çünkü o kadın, kendisini sana adamış, kendisini senin için ve istifâden için sunmuş ve aranızda tam bir ülfet (yakınlık) ve sevgi meydana gelmiştir. Aklı olan kimseye, o hanımına gönül hoşluğu ite verdiği mihirden, kendisine birşeyleri geri vermesini istemesi nasıl uygun düşer? Bu, hiç şüphe yok ki fıtratı bozulmamış ve dürüst kimselere kesinlikle uygun değildir" demektir.

Allah Teâlâ'nın, bu mehri geri istemeyi men edişinin sebebi olarak zikrettiği şeylerden dördüncüsü, "Onlar sizden kuvvetli bir teminat da aldılar" âyetiyle beyân ettiği husustur. Bu âyetteki "kuvvetli bir teminat" hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Süddî, İkrime ve Ferrâ söyle demişlerdir: "Bu, insanların "Bu kadını seninle, Allah'ın erkeklerden kadınlar için aldığı, ya o kadını maruf (iyi) bir şekilde tutma veya güzel bir şekilde salıverme şeklindeki ahdi üzere evlendiriyorum" demelerindeki (teminattır). Halbuki erkek, hanımını mehri geri vermeye mecbur ettiğinde, hanımını güzel bir şekilde değil, ona kötülük ederek salıvermiş olacağı herkesçe malumdur.

b) İbn Abbas (r.a) ve Mücahid, kuvvetli teminatın, mihre dayandırılmış nikah akdi olduğunu ve bunun kendisi ile, kadınların ferçlerinin helâlliğinin teminine çalışıldığı bir kelime jsöz) olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): "Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Çünkü siz onları Allah'ın birer emâneti olarak aldınız ve Allah 'm kelimesi (sözü) ile onların ferçlerini kendinize helâl kıldınız"[277][277] demiştir.

c) Hak Teâlâ'nın "Onlar sizden kuvvetli bir teminat da aldılar" buyruğu, "Onlar sizden, birbirinize karılıp katılmanız sebebi ile, kuvvetli bir teminat aldılar" demektir. Cenâb-ı Hak bu ahdi (teminatı), çok kıymetli ve önemli olduğu için, "kuvvetli" diye tavsif etmiştir. Âlimler şöyle derler: "Yirmi günlük beraberlik, akrabalık sayılır. Artık karı koca arasında meydana gelen birlik ve imtizaçtaki yakınlık derecesini varın düşünün." [278][278]

* * *

---

[276][276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/448-450

[277][277] Müslim, Hacc, 147 (2/889) (Veda Haccı hutbesinden,..)

[278][278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/450-451

Nisa Suresi 2.Bölüm

Kadınlarla İlgili Beşinci Hüküm

'Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin. Ancak daha önce geçenler müstesna... Şüphe yok ki o bir hayasızlık, (Allah'ın) hışmına (bir sebep) ve kötü bir yoldur " (Nisa, 22).
Bu âyetle ilgili meseleler vardır:1[1]

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a) ve müfessirlerin ekserisi şöyle demişlerdir: "Câhiliyye devri insanları, babalarının hanımları ile evlenirlerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyetle onları bu işten nehyetti." 2[2]

Nikahın Cinsi Münasebet Olduğu Şeklindeki İzah

Ebu Hanife (r.h) "Bir kimsenin, babasının zina ettiği bir kadınla evlenmesi haramdır" derken, Şafiî (r.h) ise, "haram değildir" demiştir. Ebu Hanife bu âyetle istidlal ederek şöyle demektedir: "Çünkü Allah Teâlâ insanı, babasının nikahladığı bir kadını nikâhlamaktan nehyetmiştir. Nikâh, cinsî münasebetten ibarettir. Binâenaleyh bu âyet, insanı, babasının cinsî münasebette bulunduğu kadını nikâhlamaktan nehyetmiştir. Biz, şu sebeplerden dolayı nikâhın cinsi münasebette bulunmaktan ibaret olduğunu söyledik:
1- Cenâb-ı Hak, "Yine erkek, zevcesini (üçüncü defa olarak) boşarsa ondan sonra kadın, kendinden başka bir kocayı nikâhlamadıkça ona helâl olmaz" (Bakara, 230) buyurmuş, böylece bu nikâhı karıya nisbet etmiştir. Halbuki karıya nisbet edilen nikâh akid değil cinsî münasebette bulunmaktır. Çünkü insanın, bizzat kendi zevcesiyle evlenmesi mümkün değildir. Çünkü hâsıt-ı tahsil imkânsızdır. Bir de, bu âyette nikâr ile kastedilen nikah akdi olsaydı, o zaman sırf akid ile (üç talâk ile boşanan kadın ilk kocasına) helâl olması gerekirdi. Böyle olmadığına göre, biz bu âyette nikâhlar kastedilenin, nikâh akdi olmadığını anlamış oluruz. Böylece de bunun, "cins* münasebef'te bulunmak olduğu açık bir biçimde ortaya çıkar. Çünkü, aralarında br fark bulunduğunu hiç kimse söylememektedir.
2- Hak Teâlâ, yetimleri nikâha erdikleri zamana kadar deneyin..." (nm. e buyurmuştur. Burada "nikâh" sözünden kastedilen, nikâh akdi değif cinsî münasebettir. Zira, "akîd" yapma ehliyeti devamlı olarak mevcuttur.
3- Cenâb-ı Hak, "zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan kadından başkasını nikahlamaz.." (Nûr,3)buyurmuştur. Binaenaleyh, eğer buradaki "nikâh" sözünden maksad nikah akdî olsaydı, o zaman yalan söylenmiş olması gerekirdi.
4-Hz. Peygamber (s.a.s) "Elininikahlayan (eliyle kendini tatmin eden) melundur"3[3] buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu hadisindeki "nikâh" sözüyle, nikâh akdi değil, aksine cinsî münasebette bulunma, yani elle tatmin olma kastedilmiştir.
Bütün bu anlatılanlarla, "nikâh"ın cinsî münasebette bulunmaktan ibaret olduğu sabit olmuş olur. O zaman da Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manasının, "Babalarınızın cinsî münasebette bulunduğu o kadınları nikahlamayın" şeklinde olması gerekir ki, bu durumda bu ifâdeye hem nikahladığı hem de zinada bulunduğu kadınlar dahil olmuş olur." Nikâh lâfzı, cinsî münasebette bulunmak manasına geldiği gibi, akid yapmak manasına da gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İçinizden bekarları evlendiriniz.." (Nûr,32), "Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan nikâh edin" (Nisa,3) ve "Mü'min kadm-ları nikahlayıp da..." Hz. Peygamberde, "Ben nikâhtan dünyaya geldim; zinadan doğmadım" buyurmuşlardır. O halde, artık niçin

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/451
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/451
3[3] Keşfu'l-Hafâ, 1/325.

nikâh lâfzını cinsî münasebette bulunmaya hamletmek, nikâh akdi yapmaya hamletmekten daha evlâ olur" denilebilsin?

Hanefîler, bu soruya şu üç şekilde cevap vermişlerdir:

a) Kerhî'nin şu görüşü: "Nikâh lâfzı, "cinsî münasebette bulunma" anlamında hakikat; "akid yapma" manasında ise mecaz ifâde eder. Zira, Arapça'da nikâh lafzı, "eklemek, ilâve etmekten ibarettir. Bu mâna ise akidde değil, cinsî münasebette söz konusudur. Böylece "nikâh" lâfzı, cinsî münasebette bulunmak manasında hakikat ifâde etmiş olur. Daha sonra akid yapmak, bu isimle, nikâh kelimesiyle adlandırılmıştır. Çünkü nikâh akdi, cinsî münasebette bulunmanın bir sebebi olunca, böylece müsebbebin ismi sebebe verilmiş olur. Bu tıpkı şuna benzer: "Akîka", doğarken çocuğun başında bulunan saçlara verilen bir isimdir. Daha sonra, bu saçlar tıraş edilirken, kesilen koyun da "akîka" diye isimlendirilmiştir. İşte burada da böyledir." Bil ki, Kerhî'nin görüşüne göre tek bir lâfzı, aynı mana kastedilerek, hem hakîkî hem de mecazî manada kullanmak caiz değildir. Binaenaleyh, hiç şüphesiz Kerhî, bu âyetten anlaşılanın "cinsi münasebette bulunma"nın hükmü olduğunu, akdin hükmünün ise bu âyetten anlaşılmadığını; aksine başka bir yoldan ve başka bir delilden elde edildiğini söylüyordu.

b) Bazı alimler, müşterek bir lâfzın, iki mâna hakkında birden kullanılabileceğini söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar şöyle demektedirler: Zikredilen âyetler, nikâh lâfzının, hem cinsî münasebette bulunmak, hem de nikâh akdi yapmak manasında beraberce kullanıldığına delâlet etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin" buyruğu nikâh lâfzını, ifâde ettiği her iki manaya da hamledebilmek için, hem cinsî münasebette bulunmaktan, hem de nikâh akdi yapmaktan bir nehy olmuş olur,

c) Bu, "Müşterek lâfzın, ifâde ettiği her iki mâna hakkında da kullanılması caiz değildir" diyenlerin görüşüdür. Onlar sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: Zikredilen deliller ile nikâh lâfzının, Kur'ân-ı Kerim'de bazan "cinsî münasebette bulunmak", bazan da "nikâh akdi yapmak" manasında kullanılmış olduğu ortaya çıkar. Bu lâfzın hem müşterek bir lâfız, hem de mecaz olduğunu söylemek ise, aslolanın hilâfınadır. Binaenaleyh bu kelimeyi, müştereklik ve mecaz manası bertaraf olsun diye, müştereklikle mecaz arasında ortak olan bir noktada hakikat kabul etmek gerekir ki, işte bu nokta da eklemek, katmak, ilâve etmek manasıdır. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, "Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin" buyruğu, bu iki kısım arasında müşterek olan bu "eklemek, katmak" manasından bir neyh olmuş olur. İki kısım arasında müşterek bir manadan nehyetmek ise, hiç şüphesiz, o iki kısmın her birinden bir nehy olmuş olur. Zira evlendirmekten nehyetmek, hem nikâh akdinden, hem de cinsî münasebette bulunmaktan beraberce nehyetmek olur. Bu sorunun açıklanması hususunda söylenilmesi mümkün olanların tamamı bundan ibarettir. 4[4]

"Nikâh Cinsî Münasebet Değil, Yapılan Akiddir" İzahı

Hanefîlerin bu görüşüne şu şekillerde cevap verilebilir:

1- Biz, nikâh kelimesinin, cinsî münasebette bulunmak anlamına geldiğini kabul etmiyoruz. Hanefilerin, bu konuda tutunmuş oldukları bütün deliller şu şeylerle çelişmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), "Nikâh benim sünnetimdir"5[5] buyurmuştur. Şüphe yok ki, cinsî münasebette bulunmak, cinsî münasebette bulunmak itibariyle, O'nun bir sünneti değildir. Aksi halde, zina yoluyia cinsî münasebette bulunmanın da Hz. Peygamberin bir sünneti olması gerekirdi. Nikâhın bir sünnet olduğu, cinsî münasebette bulunmanın ise bir sünnet olmadığı sabit olunca, nikâhın cinsî münasebette bulunmaktan ibaret olmadığı sabit olmuş olur. Hz. Peyamber'in, "Evleniniz, çoğahnız.."6[6] emrine temessük etmek de böyledir. Eğer, cinsî münasebette bulunmak "nikâh" lafzıyla isimlendirilmiş olsaydı, bu mutlak manada cinsî münasebette bulunmak hususunda bir müsaade olmuş olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, "İçinizden bekârları evlendirin" (Nur, 32) ve "Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan nikâh edin" (Nisa, 3) ifadeleriyle ihticâc etmek de böyledir.

---

[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/451-453

[5][5] İbn Mace, Nikah, 1 (1/592).

[6][6] Keşfu'1-Hafâ, 1/318.

"Deliller arasında bir çelişki meydana geldiğinde, tercih bizimledir" denilemez. Zira biz, cinsî münasebette bulunmanın hakîkî manada "nikâh" lafzıyla adlandırılmış olduğunu söylemiş olsaydık, o zaman delillerimize mecazın da girmiş olması gerekirdi. Mecaz ile tahsis etmek arasında her ne zaman bir tearuz meydana gelirse, tahsîsi tercih ve iltizâm etmek evlâ olur.

Çünkü biz şöyle diyoruz: "Nikâh lâfzının akid manasında kullanılabileceği görüşüne siz de yardımcı oluyorsunuz. Zira şayet biz, "nikâh lâfzı cinsî münasebette bulunmak manasında hakikat ifâde eder" dersek, o zaman zikretmiş olduğumuz âyetlerde tahsisin bulunması gerekir. Yine, içinde nikâh lâfzının geçmiş olduğu âyetlerde bu lâfzın akid manasında mecazî olarak kullanılmış olduğuna hükmetmek gerekir. Ama, bu âyetlerdeki nikâh lafzının cinsî münasebette bulunmak manasına geldiğini söylersek, o zaman tahsis etmiş olmamız gerekmez. Binâenaleyh, sizin hükmünüz, hem mecazın hem de tahsisin aynı anda bulunmasını; bizim hükmümüz ise sadece mecazı gerektirir. Bundan dolayı bizim görüşümüz daha evlâdır.

b) Nikâh lâfzının cinsî münasebette bulunmak manasında hakikat olmadığına delâlet eden delillerden birisi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Ben nikâhtan dünyaya geldim, zinadan doğmadım" şeklindeki sözüdür. Böylece Hz. Peygamber, kendisinin zinadan değil de, nikâhtan dünyaya geldiğini beyân etmiştir. Bu ise, zinanın bir nikâh olmadığını; aksine onun sadece cinsi münasebette bulunmak olmasını gerektirir. Bu ise, cinsî münasebette bulunmanın bir nikah olmamasını iktizâ eder.

c) Bir kimse zinadan olan çocuklar hakkında, Onlar nikâh yoluyla meydana gelen çocuklar değillerdir" diye yemin etse, yemininde "hânis" olmaz (yemini doğru olmuş olurdu). Eğer cinsi münasebette bulunmak bir nikâh olmuş olsaydı, o zaman o kimsenin yemini yerinde olmuş olmazdı. İşte bu da, cinsî münasebette bulunmanın hakikî mânada olmak üzere "nikâh" lafzıyla isimlendirilmeyeceğine apaçık bir delildir.

2- Biz, cinsî münasebette bulunmanın "nikâh" lafzıyla adlandırılmış olduğunu kabul ediyoruz. Ama ne var ki, nikâh akdi yapmak da bu lâfızla adlandırılmıştır. O zaman daha niçin âyeti, sizin ileri sürmüş olduğunuz şeylere hamletmek, bizimkilere hamletmekten daha evlâ oluyor?

Kerhî'nin zikretmiş olduğu şeye gelince, bu son derece zayıf ve yetersizdir. Bunu iki şekilde izah edebiliriz:

Birinci şekil: Cinsî münasebette bulunmak, nikâh akdi yapmanın bir neticesi (müsebbebi)dir. Müsebbebin isminin, mecazî olarak sebep yerinde kullanılması uygun ve güzel olduğu gibi; sebebin isminin de, mecazî olarak, müsebbebe verilmesi yerinde ve güzeldir. Nikâh lâfzının, cinsî münasebette bulunmanın bir ismi; sonra da bu ismin, cinsî münasebette bulunmanın sebebi olduğu için, nikâh akdi yapmaya ıtlak edilmiş olduğunun söylenmesi muhtemel olduğu gibi, aynı şekilde nikâh lafzının, nikâh akdi yapmanın bir ismi, sonra da bu ismin, -cinsî münasebette bulunmak nikâh akdinin bir neticesi olduğu için- cinsî münasebette bulunmaya ıtlak edilmiş olduğunun söylenmesi de muhtemeldir. O halde daha niçin, onlardan biri diğerinden evlâ olsun? (Böyle bir evleviyyetten bahsedilecekse), bizim zikretmiş olduğumuz ihtimal daha evlâdır. Zira sebebin müsebbebi gerektirmesi; müsebbebin muayyen sebebini istilzam etmesinden daha evlâdır. Çünkü bir hakikatin meydana gelebilmesi için, birçok sebebin bulunması imkânsız değildir. Meselâ bu, "mülk" lâfzı gibidir.. Zira bu mülkiyyet alışveriş, hibe, vasiyyet ve veraset yoluyla meydana gelmiş olabilir. Bir mülâzemetin bulunmasının, mecazın meydana gelebilmesinin şartı olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Böylece "nikâh" lâfzının, nikâh akdi yapmada hakikat; "cinsî münasebette bulunmak" manasında mecaz olduğuna hükmetmenin, aksini söylemekten daha evlâ olduğu ortaya çıkmış olur.

İkinci şekil: "Nikâh" lâfzı, şayet cinsî münasebette bulunmada hakikat; nikâh akdi yapmada mecaz olsaydı, -ki usûlü fıkıhta, bir lâfzın aynı anda hem hakîki hem de mecazî mânada kul lanı lamıyacağı hükmü yer almıştır- bu durumda âyetin, nikâh akdi yapma hükmüne delâlet etmemesi gerekir. Bunu her ne kadar Kerhî benimseyip ileri sürmüşse de, ancak ne var ki bu. kat'î delil ile bertaraf edilmiştir. Bu böyledir, çünkü müfessirler, bu âyetin nüzul sebebinin, cahiliyyedekilerin babalarının hanımlarıyla evlenmeleri olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Müslümanlar da, bu âyetin nüzul sebebinin bu âyetin hükmüne dahil olması gerektiği hususunda icmâ etmişler; daha doğrusu, bu sebeb-i nüzul dışındaki durumların bu âyetin hükmü altına girip girmeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Sebeb-i nüzulün bu âyetin hükmüne dahil olmasına gelince, bu, ümmet arasında üzerinde icmâ edilen bir husustur. Müfessirlerin tcmâıyla, bu âyetin nüzul sebebinin, cima değil de akd-i nikâh olduğu; müslümanların icmâıyla da mutlaka sebeb-i nüzulün murad edilmesi gerektiği sabit olunca, böylece icmâ yoluyla, bu âyette nikâh akdinden nehyin murad edilmiş olduğu sabit olmuş olur. Buna göre Kerhî'nin görüşü bu kat'îdelilin zıddına ve hilâfına varid olmuş olur ki, bundan dolayı da kesin olarak bozuk olup, merdûddur.

Onların, "Biz nikâh lâfzını, her iki manasına da hamlederiz" şeklinde zikrettikleri hususa gelince, biz diyoruz ki: Bu da yanlış ve temelsizdir. Biz, fıkıh usûlünde bunun niçin yanlış olduğunu beyân etmiştik.

Üçüncü şekil: Bu konuda zikredilmiş görüşlerin en güzeli olmakla beraber o da zayıftır. Çünkü, cima esnasında söz konusu olan birleşme, bedenlerin birleşmesinden ve birbirine yapışmasından ibarettir. Nikâh akdinde meydana gelen birleşme ise, böyle değildir. Zira nikâh akdinde söz konusu olan îcâb ve kabul, kalıcı olmayan sözlerdirler. Binâenaleyh birleşme, karşılaşma ve birbirine yapışma mânaları bu sesler hakkında imkânsız olur. Hal böyle olunca da, cima ile akîd arasında bir mâna ortaklığı bulunmamaktadır ki, nikâh lâfzı onda hakikat ifâde eder denilsin. Bu bâtıl olunca geriye ancak "nikâh lâfzı, cima ile akîd arasında müşterektir; yine nikâh lâfzı, onlardan birinde hakikat ifâde etmektedir, diğerinde de mecaz..." denilmesi kalır ki, o zaman da söz daha önce zikredilmiş olan iki veçhe intikâl etmiş olur. İşte bu konuda söylenebilecek özet söz bundan ibarettir.

3- "Nikâh" kelimesinin "cima" manasına geldiğini kabul ettik.. Müfessirler lâfzının akıllı olmayan varlıklar hakkında hakikat ifâde ettiği hususunda icmâ ettikleri halde, siz niçin Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinden muradın, "nikahlanan" olduğunu söylediniz? Şayet bundan burada murad, "nikahlanan" (kadın) olmuş olsaydı, mecaz gerekirdi. Bu ise, aslın hilâfınadır. Daha doğrusu Arapça konuşanlar, ism-i mevsûlünün, kendisinden sonra gelen cümle ile birlikte, bir masdar takdirinde olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre âyetin takdiri, şeklinde olur. Buna göre bu ifâdeden murad, "Babalarınızın nikahı gibi bir nikâh yapmayınız. Çünkü atalarınızın nikahları velisiz ve şahidsiz, muvakkat (zamanla sınırlı) ve zorlama yoluyla idi" şeklinde bir nehiy olmuş olur. Binaenaleyh Hak Teâlâ, bu âyet ile onları bu şekilde nikâh yapmaktan nehyetmiş oldu. Bu görüş, âyetin tefsiri sadedinde Muhammed İbn Cerîr et-Taberî'den nakledilmiştir.

4- Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundan muradın, "Nikahlanan (kadın)" olduğunu kabul ettik. Buna göre kelâmın takdiri, şeklinde olur. Fakat, "babalarınızın nikahladığı kimseler" İfâdesi, başına "küllü" (bütün) ve "ba'zı" lâfızlarının gelmesi sahih olması ve binâenaleyh "sizler, babalarınızın nikahladığı kimselerin bütününü nikahlamayın" ve "Sizler, babalarınızın nikahladığı kimselerin bir kısmını (bazısını) nikahlamayın" denilebilmesinin sahih ve uygun olmasının da delâlet ettiği gibi, umûm ifâde etmesi bakımından sarih ve net değildir. Şayet bu umûmî hüküm ifâde etme bakımından sarih olsaydı, bunun başına "küllü" (bütün, hepsi) kelimesinin getirilmesi bir tekrar, bazı (bir kısmı) kelimesinin getirilmesi de bir noksanlık olurdu. Bunun böyle olmadığı ise malumdur. Böylece Hak Teâlâ'nın, "Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin" buyruğunun, umûmî bir hüküm ifâde etmediği sabit olmuş olur. Bu umûmî bir hüküm ifâde etmeyince, tartışma mevzuumuzu da ilgilendirmez.

"Bu, umûmî bir hüküm ifâde etmiyor ise, onu kısımlardan birisine hamletmek, diğer kısımlara hamletmekten daha evlâ olmaz. Çünkü o zaman bu ifâde, birşey anlaşılmayan mücmel bir söz olmuş olur. Aslolan ise, bunun böyle olmamasıdır" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bunun umûmî bir hüküm ifâde etmemesi halinde, bir kısma hamledifmesinin diğer kısımlara hamledilmesinden daha evla olmayacağını kabul etmiyoruz. Bu böyledir. Zira müfessirler, bu âyetin sebeb-i nüzulünün, babaların hanımları ile evlenme olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Bundan dolayı âyetin hükmünü, bu kısma hamletmek daha evlâ olmuştur. Bu değerlendirmeye göre, âyetin mücmel olması ve tartışma mevzuu olan meseleyi ilgilendirmesi gerekmez.

5- Kabul edelim ki bu nehiy, tartışma mevzuu olan meseleyi içine alıyor. Fakat siz niçin "Bu âyet, haram oluşu ifâde ediyor" dediniz? Nehyin kısımlarından pek çoğu haramlığı değil aksine tenzîhi (mekruhu, sakındırmayı) ifâde etmiyor mu! O halde siz niçin, "muhakkak ki durum böyle değildir" dediniz? Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu, aslın hilâfına olan bir durumdur. Fakat bir delil, kendisine delâlet ettiği zaman, ona başvurmak gerekir. Biz inşaaltah bu nikahın ne manaya geldiğinin delillerini zikredeceğiz.

6- Farzet ki sizin zikrettiğiniz şeyler, bu nikahın fesadına (bozukluğuna) delalet etsin. Fakat burada bu nikahın doğruluğuna da delâlet eden deliller bulunmaktadır. Bunlar da birkaç tanedir:

Birinci delil: Bu nikâh, akdolunmuştur (kıyılmıştır), binaenaleyh sahih olması gerekir. Bunun akdolunmuş bir nikah oluşunun açıklaması, onun, Ebu Hanife (r.h)'ye göre, bu âyetle nehyolunmuş olmasıdır. Onun mezhebine göre, birşeyden nehyetmek, haddizatında o şeyin mün'akid (akdolunmuş, önceden geçerli) olduğuna delâlet eder. Fâsid alış-veriş ve Kurban bayramının ifk günü tutulan oruç meselesinde, Ebu Hanlfe'nin mezhebinin benimsediği esas görüş budur. Binâenaleyh bu iki mukaddimenin toplamından, bu nikah'ın Ebu Hanife'nin benimsediği bu kaideye göre, mün'akid olması gerekir. Bu durumda böyle bir nikahın mün'akid olduğunu söylemek sabit olunca, onun sahih olduğunu da söylemek gerekmektedir. Çünkü bu iki durum arasında bir fark olduğunu söyleyen kimse yoktur. İşte bu açıklama, bu nikâhın sıhhati konusunda, onlara ilzam (kendi delilini onlara karşı kullanma) yoluyla yöneltilmiş güzel bir izahtır.

İkinci delil: Hak Teâlâ'nın, "İman etmedikçe müşrik kadınları nikahlamayınız..." (Bakara, 221) âyetinin ifâde ettiği umûmî hüküm, müşrik kadınları nikahlamaktan nehyetmekte ve nehyi bir gayeye (bir zamana) kadar uzatmaktadır ki bu da o kadınların iman etmeleridir. Bir gayeye (müddete) kadar uzatılan hüküm, o gaye tahakkuk ettiği zaman sona erer. Bu sebeple onları nikahlamayı men eden hükmün, onlar iman edince sona ermesi gerekir. Bu yasaklama sona erince, onları nikahlamanın caiz olacağı hükmü ortaya çıkar. İşte bu da, mutlak manada o kadınları nikahlamanın caiz olmasını gerektirir. Şüphe yok ki bu umumîliğe, babanın zina yoluyla cinsî münasebette bulunduğu kadınlar ile diğer kadınlar dahildir. Bu konuda söylenecek son söz şudur:

Âyetin bu umûmî hükmünün bazı kısımlarına bir tahsis (sınırlama) girmiş olup tahsise maruz kalmayan sahada bu genel hüküm geçerli olmakta devam eder. Biz, aynı şekilde nikahla ilgili şu umûmî hükümlerin hepsi ile istidlal ederiz:

"İçinizden bekarları evlendirin" (Nur,32), ve "Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan nikâh edin" (Nisa, 3) âyetleri gibi.

Aynı şekilde "Onların dışındakiler ise size helâl kılındı' (Nisa. 24) âyetine de tutunuruz.

Bir kimse şöyle diyemez: "Bu âyetteki "Onların dışındakiler" ifâ-desindeki zamir, (ism-i mevsul, yani ilgi zamiri), daha önce anılan kadınlara râcîdir. "Babalarınızla evlenmiş olan kadınlar.." da, daha önce zikredilmiş olanlar cümlesindendir." Bu böyledir. Çünkü zamirin, daha önce zikredilenlerden kendisine en yakın olana râcî olması gerekir. Burada zamire en yakın olan da "Analarınız, kızlarınız... size haram edildi" (Nisa, 23) ifadesidir. Binâenaleyh "Onların dışındakiler ise size helâl kılındı" (nm, 24) buyruğu bununla alakalıdır ve buna "Babalarınızla evlenmiş olan kadınlar.." dahil değildir. Biz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Sfee, dinî hayatını beğendiğiniz kimseler gelirse, onu evlendiriniz"7[7] ve "Kızlarınızı, kütüvleri (denkleri) ile evlendiriniz"8[8] hadislerinin ifâde ettikleri umûmî hükümlere de delîl olarak tutunuyoruz.

7[7] Tirmizi, Nikah, 3 (3/394); İbn Mâce, Nikah, 46 (1/633).

8[8] Keşfu'l-Hafâ. 1/442; Câmiü's-Sağir. 2/28.

Bütün bu umûmî ifâdeler, tartışma konusu olan meseleyi içine alırlar.

Bil ki biz, "Usûl-ü'l-Fıkth"ta delillerin çokluğu sebebi ile tercih yapmanın caiz olduğunu beyân etmiştik. Durum böyle olunca diyoruz ki: Onların görüşüne uygun olarak "nikâh kelimesinin "cima" manasında hakîkat, nikah akdi manasında mecaz olmasının kabul edilmesi halinde, şayet âyeti "akid" anlamına hamledersek, tek bir mecaza başvurmuş oluruz. Âyeti nikahın haramlığı manasına hamletmemiz halinde de, bu birçok tahisi yapmış olmamız gerekir. Böy'ece tarafımızdan yapılan tercih, bu husustaki delillerin çokluğu sebebi ile olmuş olur.

Üçüncü delil, bu mesele hakkındaki Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu meşhur hadisidir. "Haram, helâli haram kılmaz'9[9] Bu konuda (muhalifle-rimizce) söylenebilecek son söz şudur: "Bir damla içki, bir bardak suya düşse, o zaman haram (içki) helâl olan o suyu haram kılmış olur. Yahut evli bir kadın (kocasının nikâhı altında olmayan) öteki kadınlarla karışıp da ayırdedilemezse, bu durumda da onların haramhğı, onu da haram hale getirir." Ancak biz şunu diyoruz: Bazı durumlarda bu (umumî) hükme tahsisin girmiş olması, onunla istidlal edilmesine mâni değildir.

Dördüncü delil, kıyas yoluyla şöyle dememizdir: Nikahın caiz oluşunu gerektiren illet mevcuttur. İcmâ'ya konu olan şey ile tartışmaya konu olan şey arasındaki fark açıktır. Binaenaleyh nikahın caiz olduğunu söylemek gerekir. Nikahın caiz olmasını gerektiren şey, bu kadının nikâhını üzerinde ittifak edilen şartlar bulunduğu zaman, diğer kadınların nikahına kıyas etmektir. Diğer kadınların evlenmelerinde faydalar varsa, bu kadının evlenmesinde de vardır. Aradaki fark ise şudur: Şeriat, nikah sebebiyle meydana gelmiş olan bağı devam ettirmek amacı ile bu haramlığı (yani babanın karısının oğula haram olduğuna) hükmetmiştir. Malumdur ki zina böyle bir mahremiyet meydana getirmeye lâyık değildir.

Birinci makamın açıklaması: Bir kimse bir kadın ile evlense, eğer o gelinin yanına kayın pederi veya üvey oğlu, kocanın yanına da kayınvalidesi ve karısından taraf üvey kızı girmezse bu durumda kadın, evde hapsedilmiş bir insan durumunda olur ve kan ile koca evlilikteki birçok menfaattan istifâde edemezler. Eğer biz bu girişe izin verir de onun haramlığına hükmetmez isek, bazan olur ki onların gözü birbirlerine kayar da, aralarında bir meyil ve istek meydana gelebilir. Şayet koca kayınvalidesi veya üvey kızı ile evlenirse, karısı ile annesi veya karısı ile kızı arasında şiddetli bir nefret meydana gelir. Çünkü akrabalardan gelecek olan eziyyet, tesir bakımından daha kuvvetli, elem ve acılar bakımından daha şiddetlidir. Aralarında şiddetli bir nefretin hasıl olması sebebi ile de talak ve ayrılık meydana gelir. Fakat kayınvalide ve üvey kızla evlenme yasaklanırsa, mahremiyet hükmü verilirse, bütün arzu ve ümitler kesilir, şehvet zabt-u rabt altına alınmış olur. Böylece de bu zararlar meydana gelmez. Binâenaleyh karı ile koca arasındaki nikah, böylesi bozukluklardan uzak ve salim olmuş olur. Bu anlattıklarımız ile, şeriatın bu mahremiyete hükmetmesindeki maksadın, karı-koca arasında meydana gelen bağı sağlamlaştırmaya çalışmak olduğu ortaya çıkar. Şeriatın bunun haramlığına hükmetmesindeki maksad, bu bağı devam ettirmek olup, nikah sırasında meydana gelen bu münasebetin devamının matlub olduğu da malum olunca, şeriatın, bu mahremiyetin mevcudiyetine hükmetmesinin de münasib ve yerinde olduğu anlaşılır. Buna karşılık zina sırasında meydana gelen alaka ve bağın devamı arzulanmaz. Bundan dolayı da şeriatin, bu durumda böyle bir mahremiyeti kabul etmesi münasip olmamıştır.

Bu, iki durum arasındaki farkı son derece münasip ve makbul bir şekilde gösteren bir izahtır. Bu izah şekli, mesele hakkında İmam Muhammed İbn Hasan ile yaptığı münazara sırasında İmam Şafiî (r.h)'nin söylediği şu sözden (mülhemdir): "Bir cima var ki, sen onunla medholunursun. Bir cima da var ki, onun sebebi ile recm olunursun. Bu ikisi nasıl birbirine benzeyebilir?" Biz mesele hakkında şimdilik bu kadar sözle yetinelim.

Bil ki meseleyi böyle derinlemesine ele almamızın sebebi şudur: Ebu Bekir er-Razî (el Cessas), bu meseleyi eserlerinde uzun uzun sözkonusu yapmıştır. Fakat işi bu kadar uzatması, ancak dolaşık cümleler ve bozuk açıklamalarla sözü uzatması ile olmuştur. Sonra, iş İmam Şafiî hakkında konuşmaya gelince, edebte kusur etmiş, haddi aşmış, düşüncesizliğe dalmış,

---

9[9] İbn Mâce, Nikah, 63 (1/649).

delillerini ortaya koyamamış ve hüccetlerini gösterememiştir. Üstelik kendi görüşünü destekleyecek hiçbir fayda ve hasımlarına hiçbir zarar veremeyecek olan saçma sapan sözlerle dolu birçok eserini yazdıktan sonra, kendi mezhebinde olanların ilimlerinin çok, onlara muhalefet edenlerin ilimlerinin ise az olduğunu ileri sürmek gibi şiddetli bir tenkid ve büyük bir böbürlenme ortaya koymuştur. Ener o ilim ehli olsaydı, kendi gürüşünü desteklemeye çalışmak için sarfettiği sözlerden dolayı pişman olup haline ağlar ve marifet ehlinden (bilenlerden), delilleri öğrenirdi. Her kim bizim ve onun kitabına bakar da insaflı davranırsa, şunu anlar ki: Biz ondan bir boncuk aldık, sonra bu boncuğu iyice netleştirip berrak hale koyarak bir inci haline getirdik. Sonra ona usûl kaidelerine dayanan ve fıkhın kurallarına uygun olan güzel cevaplar verdik. Biz, Allah Teâlâ'dan hüsn-ü hatime (güzel son) ve tevfiki ile yardımının devamını niyaz ederiz. 10[10]

Üvey Anneleriyle Daha Önce Nikahlanmış Olanlar Nikahlarını Bozmazlar

Müfessirter, ayetteki "Ancak daha önce geçenler müstesna.. ' istisnası hakkında birkaç izah şekli zikretmişlerdir: **1-** En güzel izah şekli, "Hallül-Akd" kitabının müellifi es-Seyyîd'in şu izahıdır: "Bu, mana yoluyla yapılmış bir istisnadır. Çünkü "Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin. Ancak daha önce geçenler müstesna..'' âyeti, tahrîm âyetinden (Nisa, 23) 'den önce nazil olmuştur. Binâenaleyh daha önce olanlar affolunmuştur."
2-Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Buradaki istisna, şâirin Onların, kılıçlarının... olmasından başka bir ayıpları yoktur" sözündeki "kılıçlarının., olmasından başka..." kısmının istisna edilişine benzer. Yani, "Daha önce geçenleri nikahlamanız mümkün olursa onları nikahlayınız. Çünkü size, ondan başkası helât olmaz" demektir. Bu mana mümkün değildir. Çünkü âyetten maksad, bu tür nikahı haram kılıp, onun mübahlığına götürecek bütün yolları kapama hususunda bir te'kîd ve mübalağadır. Nitekim, {bir şeyin imkansızlığını göstermek için)"Zift, beyaz oluncaya kadar" "Deve, iğne deliğinden geçinceye kadar.." gibi tabirler kullanılır.
3- Bu, bir istisnâ-i munkatî'dır. Çünkü maziyi muzâriden müstesna kılmak caiz değildir. Buna göre mana şöyle olur: "Fakat daha önce geçen yok mu, muhakkak ki Allah onu atfetmiştir."
4- Bu âyetteki kelimesi, "sonra" manasınadır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın (Duhan, 56) âyetinde olduğu gibidir. Bu, "Onlar âhirette, birinci ölümden sonra (başka) ölüm tatmayacaklardır" manasındadır.
5- Âlimlerden biri şöyle demiştir: Bunun manası, "Ancak daha önce geçenler müstesna. Çünkü siz bunu sürdürüyorsunuz" şeklindedir. Bunlar şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), bu durumda olanları nikahlan üzere tutmuş, daha sonra onlardan boşanmalarını emretmiştir. Hz. Peygamber bunu, onları bu kötü adetten tedricen kurtarmak için yapmıştır. Bunun yanlış olduğu da söylendi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bu durumdaki hiç kimseyi, câhiliyye döneminden kalmış olsa bile, babasının hanımı ile nikahlı bırakmamıştır. Berâ (r.a)'nm rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), Ebu Bürde (r.a)'yi, babasının hanımı ile evlenmiş bir adamı öldürüp malını alması için yollamıştı. 11[11]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın iî| ifâdesindeki zamir neye râcidir? Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, nehyedilmeden önceki nikâh mefhumuna râcidir. Allahu Teâlâ, onlara haram kılmış olduğu bu şeyin, onların gönüllerinde çirkin kabul edilip, onlarca da bu işin gazabı gerektirecek bir şey olduğunu bildirmiştir. Araplar, bir kimsenin, babasının hanımından olan çocuğuna Js& {gazaba uğramış) diyorlardı. Bu böyledir, zira babanın hanımı, anneye benzer. Anneleri nikahlamak ise, Araplarca en çirkin fiillerdendir. Binâenaleyh bu nikah, böyle olan bir şeye benzeyince, Araplarca da çirkin görülen bir husus olmuştur. İşte bu sebepten dolayı

---

[10] 10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/453-460
[11] 11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/460-461

Cenâb-ı Hak, bu nikâhın devamlı olarak çirkin ve de daima gazab sebebi olduğunu beyân etmiştir.
b) Bu zamir, nehyedildikten sonra yapılmış olan nikâh mefhumuna râcidir. Böylece Allahu Teâlâ bu nikâhın, İslâmî dönemde bir hayasızlık ve Allah'ın hışmına bir sebep olduğunu beyân buyurmuştur. Hak Teâlâ, bu işin kendi hükmünde ve ilminde böyle vasfedilmiş olduğunu beyân etmek için de buyurmuştur. 12[12]

Beşinci Mesele

Allah Teâlâ bu nikâh hadisesini şu üç şeyle tavsif ederek nitelemiştir:
a) Bu, bir hayasızlıktır. Cenâb-ı Hak bu nikâhı bir "hayasızlık" diye vasfetmiştir, zira biz babanın hanımının anne demek olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh, onunla cima yapmak en büyük hayasızlık olmuş olur.
b) Bunun, Allah'ın hışmına bir sebep olmasıdır. Bu ise, sahibinin irtikâb etmiş olduğu çirkin bir fiil sebebiyle meydana gelen bir ilgisizliğe ve aldırışsızlığa mukabil yapılan bir buğzdan ibarettir. Kul hakkındaki bu buğzun Allah'tan olması, o kulun son derece rezîl rüsvay edildiğine, hüsrana uğratıldığına delâlet eder.
c) Hak Teâlâ'nm, "Ve, ne kötü bir yoldur!" ifadesidir. Leys, şöyle demektedir: fiili, lâzım bir fiil olup, faili ise, gizli zamirdir. kelimesi ise, failin bir tefsiri ve temyizi olmak üzere mansubtur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ontetr ne güze! arkadaştırlar!" (Nisa, 69) buyurmuştur.
Bil ki "kubh" (çirkinlik)un mertebeleri üçtür:
1- Aklen kabîh olan,
2- Şer'an kabîh olan,
3- Örf cihetiyle kabîh olan..
Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphe yok ki o, bir hayasızlıktır" buyruğu, bu nikâh türünün aklen kabîh, O'nun "(Allah'ın) hışmına (birsebep)" ifâdesi, bunun şer'an kabîh ve Onun "Ne kötü bir yoldur!" buyruğu da bunun örf ve adetçe kabîh olduğuna işarettir. Bir şey hakkında her ne zaman bütün bu nitelikler bir araya gelirse, muhakkak ki o şey kabîhliğin son haddine varmış demektir. Allah en iyi bilendir. 13[13]

Kadınlarla İlgili Altıncı Hüküm

"Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, birader kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren (süt) analarınız, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anaları, kendileriyle (zifafa) girdiğiniz karılarınızdan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız (la evlenmeniz) size haram edildi. Eğer onlarla (üvey kızlarınızın analarıyla) zifafa girmemişseniz, (onlarla evlenmenizde) size bir günah yoktur. Yine, kendi sulbünüzden olan oğullarınızın kanlarıyla (evlenmeniz) ve iki kız kardeşi birlikte almanız da (aynı şekilde haram edildi). Ancak, daha önce geçen geçmiştir. Çünkü Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir" (Nisa, 23). 14[14]

Nikâh Kıyılması Haram Olan Ondört Sınıf İnsan

Bil ki Allahu Teâlâ ondört sınıf kadının haram olduğunu, bu âyet-i kerimeyle beyân etmiştir:
Bunlardan yedisi neseb cihetinden haram olup şunlardır: Anneler, kızlar, kız kardeşler, halalar, teyzeler, erkek kardeşin kızları ve kız kardeşin kızları..
Diğer yedisi ise, neseb cihetinden değildir. Bunlar süt anneler, süt kız kardeşler, karıların anaları, zifafa girmiş oldukları karılarının başka kocadan olan kızları, oğulların ve babaların hanımları -Ancak ne var ki, oğulların hanımlarının haram oluşu burada, babaların hanımlarının

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/461-462
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/462
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/463

haram oluşu bir önceki âyette zikredilmiştir- ve iki kız kardeşi aynı anda nikâhı altında bulundurmak.. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [15][15]

Birinci Mesele

Kerhî, bu âyetin mücmel olduğu kanaatine vararak şöyle demektedir: "Bu âyette, haram kılma işi annelere, kızlara.. nisbet edilmiştir. Hararnlığın zâtlara nisbet edilmesisızdır. Bunun ancak fiillere nisbet edilmesi mümkündür.Bu fiil ise, zikredil m e m iştir. Binâenaleyh bu haramltğın anneler, kızlar., hakkında düşünülemeyen bazı fiillere nisbet edilmesi, bazılarına nisbet edilmemesinden evlâ değildir. Binâenaleyh âyet işte bu bakımdan mücmeldir."
Kerhî'nin bu görüşüne şu iki bakımdan cevap verebiliriz:
a) Hak Teâlâ'nm "Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin" (Nisa.22 ifâdesinin daha önce zikredilmiş olması, O'nun "Size analarınız... haram kilindi (Nisa. 23) ifâdesinden kastedilenin, onların nikâhlarının haram kılınmış olduğuna delâlet eder.
b) Bundan muradın, onları nikahlamanın haram olduğu, Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu dinden zarurî olarak bilinen bir husustur.
Bu hususta temel kaide şudur: Haramlık ve helâllik, zâtlara nisbet edildiklerinde bundan örfte onlardan matlub olan fiillerin haramtığı kastedilir. Buna göre meselâ. "Size leş ve kan haram kılındı.." (Maide, 3) denildiğinde herkes bundan muradın onları yemenin haram kılınmış olduğunu anlar. Yine, "Analarına, kızlarınız., size haram kılındı" denildiğinde de, herkes bundan murad onlarla evlenmenin haram olduğudur. (Zira örfe göre o hayvanların etlerini yemek, kadınları ise nikahlamak fiilleri sözkonusudur.) Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "Müslüman bir kimsenin kanı, ancak üç sebepten biri için helâl olur"[16][16] buyurunca, herkes bundan müslüman bir kimsenin kanım akıtmanın haram olduğunu anlar. Bu şeyler zarurî olarak bilinen birer husus olunca. bu hususta birtakım şüpheler izhâr etmek, bedihî olan şeyleri ta'n etme yerine geçer ve böylece bu sofistliğe benzer bir hâl olur. Bu sebeple de son derece yanlış ve bozuk bir durum ortaya çıkar. Allah en iyi bilendir.
Evet, bana göre bu hususta daha başka bazı yönlerden de işi ele almak gerekir
1- Hak Teâlâ'nm, buyruğu faili zikredilmeyen (meçhul) bir fiildir. Binâenaleyh burada, bu nikâhı haram kılanın Allah olduğu hususunda açık bir izah bulunmamaktadır. Bu belli olmayınca, âyet başka bir şey ifâde etmez. Bu, ancak icmâ ile bilinebilir. Binâenaleyh bu âyet tek başına herhangi bir hüküm ifâde etmeyip, bununla beraber bunun böyle olduğu hususunda icmâ edilmiş olması gerekir.
2- Hak Teâlâ'nın "Size... haram kılındı" buyruğu, bu haramhğın ebedi olduğu hususunda bir nass değildir. Zira, âyette bahsedilen bu miktar haramhğın, hem ebedî haramlığa hem d.e geçici olarak haramlığa taksim edilmesi mümkündür. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki bazan, "Anneleriniz, kızlarınız... size sadece falan vakte kadar haram kılınmıştır"; bazan da "Anneleriniz, kızlarınız., size ebedî olarak haram kılınmıştır1' demiş olur. Âyette zikredilen miktar haramlık bu İki kısma taksim edilmeye elverişli olunca, bu miktar bu haramlığın ebedî olduğu hususunda bir nass olmaz. Binâenaleyh, ebedî haram kılınış, âyetin zahirinden değil, aksine ayrı bir delilden elde edilmiş ve anlaşılmış olur.
3-Hak Teâlâ'nın, "Analarınız... size haram edildi" buyruğu şifahî bir hitaptır. Binâenaleyh bu, orada bulunan kimselere tahsis edilmiş olur. Böylece bu haram kılınışın herkes hakkında olması, ancak ayrı bir delilden anlaşılabilir.
4- Cenâb-ı Hakk'ın, bu haram kılınışın, geçmiş zamanda olduğunu haber veren bir ifâdedir. Binâenaleyh bu ifâdenin zahiri, şimdiki ve gelecek zamanlan içine almaz. Bu da, ancak ayrı bir delil ile bilinebilir.
5- HakTeâlâ'nın, buyruğunun zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın, herkese bütün anne ve kızları haram kılmış olmasını gerektirir. Halbuki, bunun böyle olmadığı malumdur. Bilâkis bundan maksad,

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/463
[16][16] Buhârî, Diyât, 6; Müslim, Kasâme. 25, 26 (3/1302).

Allah Teâlâ'nın "cem'i cem' ile mukabele etmesi"dir. Binâenaleyh bu da, ferdin ferd ile mukabeie edilmesini gerektirir. İşte bu da Allah Teâlâ'nın, herkese kendi annesiyle kendi kızını haram kılmış olmasını iktizâ eder. Bu açıklamada da, âyetin zahirinden bir nevi ayrılma söz konusudur.

6- Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun zahiri, bu haramlıktan önce bir helâlliğin bulunmasını gerektirir. Çünkü, eğer bu devamlı olarak haram diye vasfedilmiş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın "haram kılındı" ifâdesi, zâten haram olan bir şeyi haram kılmış olurdu. Böylece bu, mevcut olan bir şeyi icâd etme olurdu ki, bu da imkânsızdır..Binâenaleyh, Hak Teâlâ'ntn "haram kılındı" ifâdesinden maksadın, bu haramlığı yeniden haram kılma olmadığı kesinleşmiş olur; böylece zikredilmiş olan müşkil ortaya çıkmaz.. Bilakis bu ifâdeden maksat, bu haram kılmanın meydana geldiğini bildirmektir. İşte bütün bu yaptığımız izahlar ite, âyetin zahirinin tek başına, gayenin elde edilmesi hususunda yeterli olmadığı ortaya çıkmış olur. Allah en iyisini bilendir. [17][17]

Ana ve Kızla Evlenmenin Mahzuru

Bil ki, annelerin ve kızların haram oluşu, Hz. Adem devrinden bu zamana kadar var olan bir şeydir. İlâhi din- (erin hiçbirinde, bunlarla evlenmenin helâl olduğu hükmü bulunmamaktadır. Sadece, Mecusîlerin peygamberi olan Zerdüşt, bunların nikâhının helâl olduğuna hükmetmiştir. Ancak ne var ki müslümanların ekserisi, onun yalancı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Kız kardeşlerle evlenmeye gelince; bunun Hz. Adem zamanında mubah olduğu nakledilmiştir. Allah Teâlâ, zaruret sebebiyle bu evliliği mubah kılmıştı.

Bazı âlimlerin bunu kabul etmeyerek şöyle dediklerini de biliyorum: "Allah Teâlâ, Hz. Adem'in oğulları evlensinler diye cennetten huriler gönderiyordu." Bu görüş akıldan uzaktır. Çünkü Hz. Adem'in oğullarının hanımları ile kızlarının kocaları cennetliklerden olursa, bu durumda bu nesil sadece Hz. Adem'in çocuklarının nesli olmaz. Halbuki bu, icmâ ile bâtıldır.

Âlimler, bu haram otusun sebebini şu şekilde açıklamışlardır: Cinsî münasebette bulunmak kadını zelil kılıp, onu hakîr bur duruma düşürmektir. Çünkü insan, bunu söylemekten bile haya öder. Bu işi ancak, hiç kimsenin bulunmadığı uygun yerlerde yapar. Sövmenin pekçok çeşidi de ancak, bu fiili ifâde eden kelimelerin söylenmesiyle olur. Durum böyle olunca, annelerin bundan korunması gerekir. Çünkü annenin çocuğuna olan lütuf ve in'âmı, in'âm ve ihsan çeşitlerinin en büyüğüdür. Binâenaleyh annenin, bu tür bir zelil kılmadan korunmuş ve mâsun olması gerekir. Kız da, insanın bir parçası ve kısmı mesabesindedir. Nitekim Mz. Peygamber (s.a.s), "Fatıma, benden bir parçadır"[18][18] buyurmuştur. Binaenaleyh, onun da böyle bir zelîl kılmadan korunmuş olması gerekir. Çünkü, insanın kendi kızıyla cinsî münasebette bulunması da onu zelîl, hor-hakîr kılması yerine geçer. Geriye kalanlar hakkındaki hüküm de böyledir. Allah en iyi bilendir. Biz şimdi konunun tafsilatına geçiyor ve şöyle diyoruz: [19][19]

Haram Kılınanların Nevileri

1- Anneler

Haram kılınanların birinci nev'i annelerdir. Bu hususta birkaç mesele vardır: [20][20]

Birinci Mesele

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/464-465

[18][18] Buhâri, Fezâllü's-Sahâbe, 12, 16; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 93, 94 (4/1902-1903).

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/465-466

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/466

Vahidî (r.h) şöyle demektedir: (anneler) kelimesi, kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise aslında şeklindedir. Bu şekilde müfredinde bulunan hâ harfi düşürülmüştür. Nitekim şair: "Annem Handef, babam da İlyas'tır" demiştir. Bu kelime bazan, hâ harfi olmaksızın şeklinde cem' edilir. Bu kelime genel olarak, insanların dışındaki canlılar hakkında kullanılır. Nitekim (çoban) Ra'î şöyle demiştir: ve Muharrik kabilelerinin en asil dişi develeri, o yavruların analarıdır." (Veya, "O yavnılann anaları, Münzir ve Muharrik kabilelerinin en asil dişi develeridir); onları dötleyen erkek develer ise, erkek ve damızlık develerin en kuvvetli olanlarıdır." 21[21]

İkinci Mesele

İster kadın ister erkek vasıtalarla, gerek baban gerek anan tarafından -bir veya daha fazla batınla- doğurmak suretiyle nesebinin ulaştığı her kadın senin annendir.22[22] Sonra burada incelenecek bir husus bulunmaktadır ki, o da şudur: Ümm lâfzı, muhakkak ki aslî anneyi ifâde etme bakımından hakikattir. Ama bu kelime, nineleri ifâde etme hususunda ya hakikat olur veya mecaz olur. Eğer bu lâfız, aslî anneler ile nineler hakkında hakikat olursa, bu durumda bu lâfız, ya ilk vaz'olunduğu anda her ikisine mutabık olan bir lâfız olmuş olur veya müşterek olur. Eğer bu lâfız her ikisine de uygun bir lâfız olursa, -ki ben bununla ümm lâfzının, aslî anne ile diğer nineler arasında müşterek olan bir nokta(mukabilinde vaz' edilmiş olduğunu kastediyorumT bu takdirde Cenâb-ı Hakk'ın, föty fiŞ* cUJA "Analarınız., size haram kılındı" buyruğu, aslî anne ile, bütün ninelerin haram kılınması hususunda bir nass olur. Ama, ümm lâfzı aslî anne ile nineler hakkında müşterek olursa bu, iki şey arasında müşterek olan lâfzın, o ikisi hakkında aynı anda kullanılıp kullanılamlyacağı meselesine dayanır. Buna göre, bunu uygun gören kimse, burada bu lâfzı her iki manaya da hamleder. Bu durumda da, ninelerin nikâhının haram kılınışı nassa, âyete dayanmış olur.
Bunun caiz olmadığını söyleyenlerin ise, bunu izah hususunda şu iki izah şekli bulunmaktadır:
a) Şüphe yok ki ümm lafzıyla burada, aslî anneler kastedilmiştir. Binaenaleyh, aslî annelerin nikâhının haram oluşu, işte bu vecihten, bu âyetten anlaşılmış olur. Ama ninelerin nikâhının haram oluşu ise, bu husus bu âyetten anlaşılmayıp, aksine icmâ'dan elde edilmiştir.
b) Allah Teâlâ bu âyeti, her seferinde bir başka manayı kastederek, iki defa irad etmiştir. Ama biz ümm lâfzının aslî anneyi ifâde etmede hakikat, nineleri ifâde etmede ise mecaz olduğunu söylersek, bu durumda tek bir lafzın aynı anda hem hakiki hem de mecazi manada kul lanı lam lyacağı sabit olur. O zaman da ümm lâfzının, aslî anne ile nineleri ifâdede hakikat olması halinde zikretmiş olduğumuz o iki izah şekli tekrar ortaya çıkar. 23[23]

Üçüncü Mesele

Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse annesiyle evlenip, onunla cinsî münasebette bulunduğunda, bu kimseye zina cezası tatbik edilir." Ebu Hanife (r.h) ise, "Gerekmez.." demiştir. Şafiî'nin delili şudur: "Burada bir nikâhın bulunup bulunmaması aynıdır.Binaenaleyh, bu cinsî münasebet sırf zina olur. Böylece de bu kimseye Hak Teâlâ'r -"Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun" iuc* z âyetinden dolayı zina cezasının uygulanması gerekir. Biz, bu nikâhın olmasının veya olmamasının bir farkı olmadığını söyledik. Zira Allah Teâlâ, "Analarınız., size harar kılındı" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetten maksadının, anneler ile nikâh n haram kılınmış olduğu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği dinden zarurî olara< anlaşılan bir husustur. Bu sabit olunca biz deriz ki: Mevcut olan, ancak "îcab" ve "kabul" sîgalandır. Binâenaleyh eğer bu nikah akdi meydana gelmiş olursa,

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/466-467

22[22] Demek ki insanın kendisini doğuran annesi gibi babasının annesi, onun da büyükanneleri, keza annesinin annesi ve büyük anneleri hep anne sayılır (ç).

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/467

bu durumda bunun ya hakîkaten meydana gelmiş olduğu veya şeriatın hükmüne göre meydana gelmiş olduğu söylenebilir. Birincisi batıldır. Çünkü "îcab" ve "kabul sığaları, birer sözdürler. Söz ise, devam etmeyen bir arazdır. Kabul ancak icabtar sonra bulunur. Halbuki mevcut (bulunan) ile ma'dûm (olmayan) arasında bir akdir bulunması imkansızdır. İkincisi de batıldır. Çünkü şeriat, bu âyette bu akdin kesir olarak bâtıl olduğunu beyân etmiştir. Bu akdin, şeriata göre kesin olarak bâtıl olması ile birlikte, daha nasıl bunun şer'ân meydana geldiğini söylemek mümkün olur? İşte böylece bu akdin bulunup bulunmamasının farksız olduğu sabit olmuş olur. Bu sabit olunca, diğer teferruat ve açıklamalar, geçen şekilde olur. 24[24]

2- Kızlar

Haram kılınanların ikinci nevi kızlardır. Bu hususta da iki mesele vardır: 25[25]

Kişinin Kızı İle Evlenmesinin Haramlığı

Erkekler veya kadınlar yoluyla, bir veya birkaç derece. doğum sebebi ile nesebi sana ulaşan her dişi senin kızındır. Oğulun kızı, kızın kızı, hakîkî olarak mı, mecazî olarak mı onun kızı sayılır? Bu hustaki söz, anneler için söylediğimiz sözün aynısıdır. 26[26]

İkinci Mesele

Şafiî (r.h) zina yoluyla doğan kız çocuğun, zina eden erkeğe haram olmayacağını söylerken, İmam Ebu Hanife, bunun haram olduğunu söylemiştir. Şafiî'nin delili şudur: Bu kız, onun kızı sayılmaz. Binâenaleyh bunun haram kılınmaması gerekir. Biz, şu sebeplerden ötürü bu kızın, onun kızı sayılamayacağına hükmettik:
a) Ebu Hanife, bu kızın ya hakîkî manada onun kızı olduğunu söylemiş olması gerekir ki bu, o kızın o erkeğin menisinden (tohumundan) meydana gelmiş olmasıdır. veyahut da şeriatın bu nesebin sabit olduğuna hükmetmesine dayandırarak bunu söylemiş olması gerekir. Birincisi, Ebû Hanife'nin mezhebine göre hem "tarc" cihetinden, hem de "aks" cihetinden bâtıldır. Tard cihetinden bâtıl oluşu şöyledir; Bir kimse, bakire bir câriye satın alıp onunla münasebette bulunup, onu evinde tutarken, câriye bir çocuk doğursa, bu çocuğun o adamın menisinden olmuş olacağı malumdur. Fakat Ebu Hanife der ki: "Bu çocuğun nesebi ondan sabit olmaz, meğer ki kendisi onu ilhak edip nesebine katsın." Eğer sebep, o çocuğun adamın menisinden meydana gelmiş olması ise, bu sebep nesebin sabit olması hususunda o adamın "Bu, bendendir" deyip dememesine dayanmaz.
Bunun "aks" yönünden bâtıl oluşu ise şöyledir: "Doğudan bir adam, batıdan bir kadınla evlenseler ve bir çocuk olsa, bu durumda Ebu Hanife, o çocuğun o adamın suyundan yaratılmış olmadığını kesin bildiği halde, çocuğun o adamın nesebinden olduğunu kabul eder. Böylece Ebu Hanife'nin görüşüne göre, bir çocuğun bir adamın menisinden yaratılmış olmasının, nesebin tesbitine bir sebep kılınmasının hem "tard", hem de "aks" yönünden bâtıl olduğu sabit olur.
Fakat biz nesebin, ancak şeriatın hükmüne göre sabit olacağını söylersek, bu durumda bütün müslümanlar, zinadan doğan çocuğun bir nesebi olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Eğer bu çocuk, zina eden kimseye nisbet edilir (onun nesebinden sayılır) ise, kâdı'mn bu nisbet edişe mâni olması gerekir, Böylece o çocuğun nesebinin, zina eden erkeğe ne hakîkî manada ne de şer'î hükme binâen nisbet edilmesinin mümkün olmadığı sabit olmuş olur.
b)Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Çocuk, (doğduğu) yatağa aittir. Zina edenin ise hiçbir hakkı

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/467-468
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/468
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/468

yoktur, (Neseb iddia edemez) "[27][27] hadis-i şerifi delil getirilir. Binâenaleyh "Çocuk (doğduğu) yatağa aittir" ifâdesi, nesebin çocuğun doğduğu yatağa hasredilmesini gerektirir.

c) Eğer o veled-i zina, onun kızı sayılsaydı miras alırdı. Çünkü Hak Teâlâ, "Erkeğe, iki dişinin payı miktarı vardır" (Nisa, 11) buyurmuştur. Ayrıca "icbar hakkı" doğardı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Kızlarınızı denkleriyîe evlendiriniz"[28][28] buyurmuştur. Yine bu adam üzerine, o kızın nafakası ve büyütülmesi vacip olurdu. Yine o kız ile başbaşa kalabilmesi gerekirdi. Bunlardan hiç biri söz konusu olmadığına göre biz bunun, o adamın kızı sayılmayacağını anlamış oluruz. Bunun, o adamın kızı olmadığı sabit olunca, onun o kızla evlenmesinin helâl olması gerekir. Çünkü onunla evlenememesi, ya onun kendi kızı sayılması, veyahut de zinanın hurmet-i müsaharayı (evlilikten doğan haramtığt) gerektirmiş olması sebebiyledir. Bu hasr (sınırlama), icmâ ile sabittir. Onun, o adamın kızı sayılması, zikrettiğimiz yönlerden dolayı bâtıldır. Zina sebebiyle meydana gelen hurmet-i musâhara da bâtıldır, nitekim bunun izahı daha önce geçmişti. Binâenaleyh o kızın, zina eden o adama haram olmaması sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir. [29][29]

3- Kız Kardeşler

Kız Kardeşle Evlenmenin Haramlığı

Haram kılınanların üçüncü nev'i de, kız kardeşlerdir. Buna, ana-baba bir kız kardeşler, baba bir kız kardeşler ve ana bir kız kardeşler girmektedir. [30][30]

4-5- Halalar ve Teyzeler

Haram kılınanların dördüncü ve beşinci nev'ileri ise, halalar ve teyzelerdir. Vahidi (r.h) şöyle demiştir: "Senin nesebinin, kendisine varıp dayandığı her erkeğin kız kardeşi senin halandır. Bazan hala, anne cihetinden de olur ki bu, annenin babasın -kız kardeşidir. Senin nesebinin doğum yoluyla kendisine vardığı her dişinin kız kardeşi de senin teyzendir. Bazan teyze, baba cihetinden de olur ki bu, babanın annesinin kız kardeşidir. [31][31]

6-7- Yeğenler

Yeğenlerle Evlenmenin Haramlığı

Haram kılınanların altıncı ve yedinci nev'ileri, erkek kardeş ile kız kardeşin kızlarıdır (yeğenlerdir). Erkek ve kız kardeşlerin kızları ile ilgili hüküm, insanın kendi sulbünden gelen (öz) kızları hakkındaki hüküm gibidir.

İşte bu yedi kısım, neseb ve rahimler bakımından, âyetle haram kılınmışlardır Müfessirler şöyle derler: "Allah'ın, neseb ve rahim (sülb) bakımından nikahını haram kıldığı her kadının haramlığı ebedî olup, hiçbir şekilde helâl olmaz. Nikahları hela1 olup da, sonra ârizî bir sebeple haram olan kadınlar, âyetin devamında zikredilenlerdir[32][32]

8-9- Süt Ana ve Süt Kız Kardeş

---

[27][27] Müslim, Rıdâ, 36 (2/1080).

[28][28] Keşfu'l-Hafâ, 1/442; CâmiıTs-Sağir. 2/28.

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/468-469

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/470

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/470

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/470

Süt Emmeden Dolayı Olan Mahremiyet

Haram kılınanların sekizinci ve dokuzuncu nevileri, Hak Teâlâ'nın "Sizi emziren (süt) analarınız ve süt kız kardeşleriniz..." âyeti ile ifâde ettikleridir.
Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 33[33]

Birinci Mesele

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, süt analarını da. nikahları haram olduğu için "analar" diye adlandırmıştır Nitekim O, yine aynı haramlıktan dolayı, "(Peygamberin} hanımları da, mü'minlerin analarıdır" {Ahzab. 6) âyetinde, ezvâc-ı tâhiratı "mü'minlerin anneleri" diye tavsif etmiştir." 34[34]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, bu âyette süt analarının ve süt kız kardeşlerinin nikah lan masının haram olduğunu açıkça belirtmiştir. Fakat bu haramlık sırf bunlara has değildir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), "Neseb bakımından haram olanlar, süt cihetinden de haram olurlar"35[35] buyurmuştur. Biz bu âyetlerin delaletiyle durumun böyle olduğunu biliyoruz. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak emzireni anne, emeni de kız kardeş diye adlandırmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak bununla, kendisinin süt emmeyi de "neseb" yerine koyduğuna dikkat çekmiştir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, neseb sebebiyle yedi kimsenin nikahlanmasın! haram kılmıştır. Bunlardan ikisi, doğum sebebiyle haram kılınanlardır ki anneler ile kızlardır. Bunlardan beşi de kardeşlik münasebetiyle haram kılınanlardır ki kız kardeşler, halalar, teyzeler, erkek kardeşin kızları ve kız kardeşin kızlarıdır.
Sonra Cenâb-ı Hak, süt emzirmenin durumunu izaha başlayınca, geri kalanlara dikkat çekmek için, bu iki kısımdan tek bir şekil zikretmiştir. Böylece, doğum sebebiyle meydana gelen akrabalıktan anneleri (süt anneleri); kardeşlik yoluyla meydana gelen akrabalık kısmından da kardeşleri (süt kız kardeşleri) zikretmiş oldu. Böylece de O, şu İki kısımdan iki misali zikrederek, süt emmenin durumunun "neseb"deki durum gibi olduğuna tenbihte bulunmuştur. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın bu beyânını, "Neseb bakımından haram olanlar, süt cihetinden de haram olurlar"36[36] sözüyle te'kîd etmiştir. İşte böylece hadisin sarîh ifâdesinin, âyetin mefhumuna mutabık ve uygun olduğu anlaşılır ki, bu da çok ince bir açıklamadır. 37[37]

Süt Emme Sebebiyle Haram Olanlar

"İnsanın süt anası, onu emziren kadındır. Aynı şekilde bu süt emzirene, ister neseb cihetinden olsun, ister süt emme cihetinden olsun, "anne" olarak nisbet edilen her kadın da yine o insanın süt anası sayılır." Babanın durumu da anne gibidir. Sen, annenin ve babanın durumunu anladığın zaman, aynı yolla kızla ilgili durumu da anlarsın.
Süt kız kardeşlere gelince, bunlar üç çeşittir: Birincisi, ana-baba bir süt kız kardeşindir. Bu, senin babanın nikahında iken, ister seninle birlikte, isterse senden önce veya sonraki kardeşinle emzirmiş olsun, annenin emzirmiş olduğu yabancı küçük çocuktur. İkincisi, baba bir süt kızkardeşindir. Bu da, senin babanın nikahında iken, babanın (annen olmayan) hanımının emzirmiş olduğu kız kardeştir. Üçüncüsü, ana bir kız kardeşindir. Bu ise, başka bir

---

[33] 33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/470
[34] 34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/470
[35] 35[35] Buhârî, Nikâh. 20, 27; Müslim, Radâ', 1, 2 (271068).
[36] 36[36] Buharı, Nikah, 20, 27; Müslim, Radâ', 1, 2 (2/1068).
[37] 37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/471

adamın nikahında iken, annenin emzirmiş olduğu kız kardeştir. Bunu iyice kavradığında, süt teyzelerini, süt halalarını, süt kızkardeşinin kızlarını ve süt kardeşlerinin kızlarını tanıman kolaylaşır. 38[38]

Dördüncü Mesele

Şafiî (r.h) şöyle demektedir: "Süt (Redâ'a) sebebi ile nikahin haramlığı, emmenin beş defa olması şadına bağlıdır.

Ebu Hanife (r.h) ise, bu haramlığın meydana gelmesi için tek bir emmenin yeterli olduğunu söylemiştir. Bu mesele, Bakara sûresinde (233. âyette) geçmişti.

Ebu Bekr er-Râzî el-Cessâs, bu âyeti delil getirerek şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, süt anneliği ve süt kızkardeşliğini, emme (redâ'a) işine bağlamıştır. Bu fiil meydana geldiğinde, süt ite ilgili hükmün terettüb etmesi gerekir." Cessâs, daha sonra, Hak Teâlâ'nın "Sizi emziren (süt) analarınız., "buyruğu, "sizeveren vesizi giydiren, analarınız" sözü gibidir. İşte bu, süt annelik ve süt kızkardeşlik sıfatının, süt emme fiilinden önce olmasını gerektirir. Aksine Cenâb-ı Hak, şayet "sizi emziren kadınlar sizin annelerinizdir" buyurmuş olsaydı senin maksadın hasıl olmuş olurdu?" diyerek kendi kendine sorar ve yine kendisi şöyle cevap verir: "Redâ'a (süt emzirme), o kadına "annelik" ismini kazandıran şeydir. Binaenaleyh bu isim, süt emmenin bulunmasına dayanınca, hüküm de ona dayanır. "Sizi giydiren, analarıntzdır" sözü ise böyle değildir. Çünkü "annelik" ismi, giydirme ile elde edilemez." Cessâs sözüne devamla, "Âyetten bunun anlaşıldığına, rivayet edilen şu husus da delâlet eder: "Bir adam İbn Ömer (r.a)'e gelerek, İbn Zübeyr bir defa ve iki defa emmenin bir mahzuru olmadığını söyledi", der. Bunun üzerine İbn Ömer (r.a), "Allah'ın hükmü, İbn Zübeyr'ın hükmünden daha hayırlıdır. Çünkü Allah, "Süt kız kardeşleriniz.." buyurmuştur" demiştir. İbn Ömer, "âyetin zahirinden az bir emme ile de bu haramlığın meydana geleceğini anlamıştır" demiştir. Bil ki bu cevap son derece bozuktur.

Onun, "Annelik ismi, süt emme (emzirme)'den dolayı meydana gelmiştir" görüşüne gelince, biz deriz ki: Münakaşa konusu zaten budur. Çünkü bana göre. süt annesi olma işi, ancak beş kere emme ile gerçekleşir. Sana göre ise bu, sırf emme ile olur. Sen, bu kaideni isbat için bu âyete futundun. Sen bu âyeti, o kaidene delil olarak getirdiğinde, delili medlul (delâlet ettiği şeyle) isbat etmiş olursun ki bu devr-i fasittir ve geçersizdir. İbn Ömer'in, sırf bir emme ile süt haramlığının meydana geleceğini âyetten anlamış olması, İbn Zübeyr'in anladığı mana ile çelişir. Halbuki bunların ikisi de fakîh sahabelerden ve Arapçayı iyi bilenlerdendir. O halde daha nasıl, onlardan birisinin anlayışı delil kabul ediliyor, diğerininki ise hasmının görüşüne delil kabul edilmiyor. Kalbleri kör eden şu taassub olmasaydı, bu cevabın zayıflığı kapalı kalmazdı. Sonra Cessâs, mezhebini isbat için, hadislere ve kıyasa da tutunmuştur. Ahkamu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Hükümleri) konusunda konuşan kimselerin, ancak âyetten çıkardığı şeyleri zikretmesi gerekir. Bunun dışındaki delillerin yeri ise ancak fıkıh kitaplarıdır. 39[39]

10- Kayınvalideler

Kayınvalidelerle Evlenmenin Haramlığı

Haram kılınanların onuncu nev'î, "Karılarınızın anaları... 'âyeti ile ifâde edilenlerdir. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır: 40[40]

Birinci Mesele

---

[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/471

[39] 39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/472

[40] 40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/473

Bu ifâdeye, benzerini neseb anneliği hususunda zikrettiğimiz gibi, hanımların öz anneleri ile birlikte, annesi ve babası cihetinden olan bütün büyük anneleri (nineleri) de girer. 41[41]

İkinci Mesele

Sahabe ve Tabiînden ekserisinin görüşü şudur: "Bir kadıla evlenen bir kimseye, evlendiği kadınla ister zifafa girsin ister girmesin, o kadının annesi haram otur." Sahabeden bir topluluk da şunu belirtmiştir: Üvey kızın annesi, üvey kız ile cinsî münasebette bulunulduğunda o kimseye nasıl haram oluyorsa, kızıyla cinsî münasebette bulunulduğunda o kızın annesi de o kimseye haram otur. Bu Hz. Ali, Zeyd, İbn Ömer, İbnu'z-Zübeyr ve Cablr'in görüşü olup, İbn Abbas'tan rivayet edilen görüşlerin de en açık ve belirgin olanıdır. Bunla/ın delilleri şudur: Allah Teâlâ önce iki hüküm zikretmiştir ki bu, O'nun "kankınnızm anaları ve himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız.. " ifâdeleridir. Daha sonra bir şart ileri sürmüştür ki, o da O'nun, "Kendileriyle (zifafa)girdiğiniz karınızdan olup.." ifadesidir. Binaenaleyh bu şartın her iki hükümde de muteber bir şart olması gerekir.
Birincilerin delili ise şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, "Kanlarınızın anaları" sözü, başlı başına müstakil bir cümledir. Bu şartın onunla ilgili olduğuna bir delil yoktur. Binâenaleyh bu hükmün, umumîliği üzerine bırakılması gerekir.
Biz, şu sebeplerden dolayı bu şartın onunla ilgili olmadığını söyledik:
a) Şartın, mutlaka kendinden önce geçen bir şeye talîk edilmesi, bağlanması gerekir. Binâenaleyh bu şartı iki cümlenin birisine bağlayıp talîk ettik mi, onu diğer cümleye de talîk etmeye gerek kalmaz. Binâenaleyh, o şartı diğer cümleye talîk etmek, delil bulunmaksızın zahiri terketmek olur ki, bu caiz değildir.
b) Bu cümlenin umumîliği malumdur, Şartın onunla ilgili olması ise, ihtimâl dahilindedir. Zira, şartın sadece son cümleye tahsis edilmiş olması caiz olduğu gibi, aynı şekilde her iki cümleye birden ait olması da caizdir. Bu şartın iki cümleye birden ait olduğuna hükmetmek şüpheli bir tahsis ediciden dolayı, umumî olan bir ifâdenin zahirini terketmek olur ki, bu da caiz değildir.
c) Bu şartın ilk cümleye ait olması halinde, ya o cümleye hasredilmiş olur veyahut da hem ona, hem de ikinci cümleye talîk edilmiş olur. Birinci ihtimal geçersizdir, çünkü bu takdirde mutlak olarak üvey kızların haram olduğuna hükmetmek gerekir ki, bu ise icmâ ile bâtıldır. İkinci ihtimal de geçersizdir, çünkü bu takdirde de âyetin nazmı. "Hanımlarınızın, yan! kendileriyle zifafa girdiğiniz kadınlarınızın anneleri..." şeklinde olur. Bu durumda sözündeki harf-i cerriyle beyâniyye manası murad edilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ve, kendileriyle (zifafa) girdiğiniz kanlarınızdan olup da himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız.." buyurmuş olur ki, bu durumda buradaki harf-i cem, "ibtidâ-ı gaye" için olmuş olur. Bu tıpkı, "Hz. Peygamber'in kızları. Hatice'dendir" denilmesi gibi olur. İşte bu durumda da müşterek bir İâfzı her iki manasında kullanmak gerekir ki, bu da caiz değildir. Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: "Âyetteki edatı, ittisal (birleşme) ifâde eder. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı "Münafik erkekler de, münafık kadınlar da birbirinin parçasıdırlar" (re,67) buyruğu gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Benim oyun ve eğlence ile hiçbir ilgim yoktur. Oyun ve eğlencenin de benimle hiçbir ilgisi yoktur"42[42] buyurmuştur. Mutlak mânada ittisal ise, hem kadınlarda, hem de üvey kızlarda bulunmaktadır.
d) Amr İbn Şuayb'ın, babasından, onun da dedesinden, dedesinin de Hz. Peygamber'den rivayet ettiğine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:
'Bir adam bir kadınla evlendiğinde, o adamın, evlendiği karttım annesini, kızıyla zifafa girsin ya da girmesin, nikahlaması helâl olmaz. Ama bir adam bir kadının annesiyle evlenir de, onunla zifafa girmeden onu boşarsa, bu adam tsterse kadının kızıyla evlenebilir.43[43] Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, bu hadisin sıhhatine ta'n etmiştir. Abdullah İbn Mesüd

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/473
42[42] Nihâye fî Garibi'I-Hadis, 2/109.
43[43] Benzeri bir hadis: Tirmtzî, Nikah, 26 (3/425-426).

Kûfe'de iken, kendisine dokunmadan önce kızını boşadığı zaman bu kimsenin, o kızın annesiyle evlenebileceğine dair fetva veriyordu. Derken, Medine'ye gitti ve Medine'deki ulemânın, kendisinin vermiş olduğu fetvanın aksi olan bir fetva üzerinde ittifak etmiş olduklarını gördü. Küfeye dönünce, evine girmeden, daha önce hakkında fetva vermiş olduğu adama gitti, kapısını çalarak ona, o kadını boşamasını söyledi.
Katâde, Said İbnul-Müseyyeb'ten Zeyd İbn Sabitin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam, cinsî temastan Önce hanımını boşar ve onun annesiyle evlenmek isterse, bu durumda bakılır: Eğer o adam hanımını cinsî temastan önce boşamışsa, o kadının annesiyle evlenir. Eğer o kadın ölmüşse, annesiyle evlenemez. Bil ki Zeyd ibn Sabit, haram olma hususunda ölümle boşama arasında fark görmüştür. Çünkü duhûlden önce boşamaya, duhûle dair şer'î hükümlerden hiçbiri taalluk etmez. Baksana, böylesi kadına iddet bile gerekmez. Ölüm ise, iddetin vacip olması meselesinde duhûl hükmünde olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak bu ölümü, haram kılmanın bir sebebi kabul etmiştir. 44[44]

11-Üvey Kızlar

Himayenizdeki Üvey Kızlarınızın Haremliği

Haram kılınanların onbirinci nevisi, Cenâb-ı Hakk'ın şu ifadesidir: "Kendileriyle (zifafa) girdiğiniz karılarınızdan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlannız(la evlenmeniz) size haram edildi. Eğer onlarla (üvey kızlarınızın analanyla) zifafa girmemişseniz, (onlarla evlenmenizde) size bir günah yoktur" (Nisa, 23).
Bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır: 45[45]

Rebaib Kelimesinin İzahı

kelimesi, kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise, bir kimsenin hanımının başkasından olan kızı anlamına gelip, kelime manası "terbiye edilmiş" demektir. Çünkü bu kızı terbiye eden o adamdtr. Meselâ, "Falancayı terbiye ettim-onu terbiye ediyorum" tabiri ile tabiri aynı mana-dadır,' kelimesi de, (himaye, koruma) kelimesinin çoğuludur. Bu kelime iki şekilde kullanılmaktadır: İbnus-Sikkît bu kelimenin, fetha ve kesre ile olmak üzere, ve "Bir kimsenin himâyesi" şeklinde kullanıldığını söylemektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, tabirinden maksat, "Sizin terbiye ve himayenizde olan" demektir. Birisi bir kimsenin terbiye ve himayesinde olduğu zaman, "Falanca, falancanın terbiye ve himâyesindedir" denilir. Burada söz konusu olan istiarenin sebebi şudur: Bir çocuğu terbiye eden kimse, onu kucağına oturtur. Böylece bu kucağına oturma işi, bir bakıma onu terbiye etmeden ibaret olmuş olur. Nitekim Arapça'da, "Falanca, falancanın terbiye ve himâ-yesindendir" denilmektedir. Buradaki kelimesinin aslı, "bağır, yan" anlamına gelmiş olan kelimesine dayanmaktadır. Ebu Ubeyde, tabirinin anlamının, "evlerinizde.." şeklinde olduğunu söylemiştir. 46[46]

Evde Bulunmayan Üvey Kızla Evlenmenin Hükmü

Malik İbn Evs İbn el-Hidsân, Hz. Ali (r.a)'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Üvey kız kocanın himayesinde olmaz, başka bir beldede bulunur, sonra bu koca da, annesiyle cinsî temasta bulunduktan sonra ayrılırsa. o adamın o üvey kızla evlenmesi caiz olur." Hz. Ali (r.a)'nin bu görüşüne şu şekilde delil getirdiği nakledilmiştir: "Cenâb-ı Hak, "Himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız..." buyurmuş, o kızın onun "rabîbe" (üvey kızı) olmasını, onun himayesinde olması şartına bağlamıştır. Binâenaleyh, mevzûbahs bu kız onun himaye ve terbiyesinde

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/473-475
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/475
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/475-476

olmadığına göre, şart tahakkuk etmemiştir. Bu sebeple haramlılığın söz konusu olmaması gerekir." Bu, güzel bir istidlal şeklidir.

Diğer âlimlere gelince, onlar da şöyle demektedirler: "Bir kimse bir kadınla cinsî münasebette bulunduğu zaman, ister o erkeğin himayesinde olsun isterse olmasın, o kadının kızı o erkeğe haram olur. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer onlarla (üvey kızların analanyla) zifafa girmemişseniz, (onlarla evlenmenizde) size bir günah yoktur" buyruğudur. O, bu ifâdede, günahın olmamasını, sadece duhûlün bulunmaması şartına bağlamıştır. Bu da, günahın olabilmesini gerektiren şeyin, sadece duhûl olduğu sonucunu verir.

Birinci görüşün deliline şöyle cevap verilir: "Genel ve daha gâlıb olan durum şudur: Bir adamın hanımının, başka kocadan olan kızı, genellikle o adamtn himayesinde olur. İşte âyetteki ifâde de, bu şekilde umûmî bir mana ifâde etmektedir. Yoksa, âyetteki "himayelerinizde bulunan" kaydı, bu haramlığın meydana gelebilmesinin şartı değildir. 47[47]

Hurmet-i Musahere

Ebu Bekr er-Razî el-Cessâs, zinanın "hurmet-i müsâhere"yi gerektirdiğini isbât etmek için, Cenâb-ı Hakk'ın "Kendileriyle (zifafa) girdiğiniz karınızdan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız..." buyruğuyla istidlalde bulunarak şöyle demektedir: "Duhûl bihâ, -"O kadınla cinsî münasebette bulunmak"- mutlak anlamda cimâ'ya verilen bir addır. Bu cinsî münasebette bulunmanın nikâh yoluyla ya da zina vasıtasıyla olması farketmez. Böylece bu, annesi ile yapılan zinanın, bu zinayı yapana kızının nikahının haram olmasını gerektirdiğine delâlet etmiş olur.

Bu istidlal son derece zayıftır. Zira bu âyet, şu iki delilden ötürü, nikahlı olan hanımlar hakkındadır:

1- Bu âyet, sadece adamın kendisiyle henüz cinsî temasta bulunmadığı hanımı hakkındadır. Halbuki onun zina ettiği kadın böyle değildir. Binaenaleyh, adamın zina ettiği kadının, âyetin hükmüne girmesi imkânsızdır. Birinci cümlemizi şu iki şekilde izah edebiliriz:

a) Hak Teâtâ'nın "Kendileriyle (zifafa) girdiğiniz kanlarınızdan..." buyruğu, onun adamın hanımlarından sayılmasının, kendisi ile cinsî münasebette bulunmasından önce olmasını gerektirir.

b) Allah Teâlâ, onların hanımlarını, "kendileri ile zifafa girilmiş" ve "girilmemiş" diye ikiye ayırmıştır. Bunun delili, "Eğer onlarla zifafa girmemişseniz" âyetidir. Onların hanımları, bu iki kısma taksim edilince, kadının onun hanımlarından biri olmasının, onunla cinsî temasta bulunması ile alakalı olmadığını anlarız. Zina edilen kadının böyle olmamasının izahı ise şöyledir: İster kendisi ile zifafa girilmiş ister girilmemiş olsun kadın, nikah sebebi ile o adamın hanımlarından olmuş olur. Zinada ise, kendisi ile cinsî temasta bulunmadan önce o kadıntn, o erkeğin hanımlarından (kadınlarından) olmasını gerektiren herhangi birşey mevcut değildir. Binaenaleyh adamın zina ettiği kadının, âyetin hükmüne dâhil olmadığı ortaya çıkmaktadır.

2- Bir insan, "Falancanın kadınlarına..." diye vasiyyette bulunsa, o falancanın zina ettiği kadın, vasiyyete dâhil olmaz. Yine birisi, "Falancanın kadınları üzerine..." diye yemin etse, bu zâniye kadın sebebi ile ne yeminini sürdürmüş ne de yeminini bozmuş olur. Böylece bu istidlalin zaytf olduğu ortaya çıkmış olur. 48[48]

12- Gelinler

Gelinlerle Evlenmenin Haramlığt

Haram kılınanlarınonikinci nev'i, HakTeâlâ'nın, "Yine kendi sulbünüzden olan oğullarınızın

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/476

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/476-477

kanlarıyla..." âyeti ile ifâde ettiği kimselerdir. Bu hususta birkaç mesele vardır: 49[49]

Birinci Mesele

Şafiî (r.h), bir kimsenin oğlunun câriyesiyle evlenmesinin caiz olmayacağını söylerken, Ebu Hanife (r.h) bunun caiz olduğunu belirtmiştir. Şafiî bu hususta şöyle istidlal eder: "Oğulun cariyesi karısı sayılır. Oğulun karısı ise babaya haramdır." Birinci mukaddimeyi, "halîle" kelimesinin manasını izah ederek ortaya koyuyor ve şöyle diyoruz: "Halîle", fa'île veznindedir. Bu sebeple kelime ya ism-i fail ya da ism-i mef'ul manasındadır. Mef'ul manasına oluşunun şu iki izahı yapılır:
a) Bu kelime, "mubah" manasına lâfzından alınmıştır. Buna göre "harfle", helal kılınmış, mubah manasınadır. Cariyenin böyle olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh cariyenin, oğulun nafilesi sayılması gerekir.
b) Bu kelime, "hulul" lâfzından alınmıştır. Buna göre "halîfe", bir şeyin hulul etme (girme) mahalli manasına gelir. Şüphe yok ki câriye de, sahibinin kendisine hulul ettiği yerdir. Binâenaleyh câriye, o oğulun halîlesi olmuş olur.
Bu kelimeyi ism-i fail manasına aldığımızda da şu iki izah yapılabilir:
a) Her birinin diğerine aşırı ilgisinden dolayı, sanki bunlar (karı ile koca) bir elbiseye, bir çarşafa ve bir yere hulul etmişlerdir. Şüphe yok ki, câriye de böyledir.
b) Karı ile kocadan herbiri, aralarındaki muhabbet ve ülfetin şiddetinden ötürü, adetâ diğerinin kalbine ve ruhuna hulul etmiş(girmiş)lerdir. Böylece bu zikrettiklerimizin tamamı ile, oğulun cariyesinin, onun nafilelerinden sayılması ortaya çıkar. İkinci mukaddimeye gelince bu da, oğulun hanımının, "Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın kanlan..." âyetinden dolayı, babaya haram olmasıdır. "Dilciler, "Bir kimsenin "halîlesi", onun hanımıdır" diyorlar" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, şu
beyân ettik. Sizin naklettiğiniz söze iltifat olunmaz. Hem nasıl iltifat olunsun ki bu olumsuz bir şehâdettir. Zira biz, "nafile" lâfzının, adamın hanımını içine aldığını kabul ediyoruz. Fakat bunu, hem zevceyi hem de cariyeyi içine a\an bir \âta kabvrt ediyoruz. Buna göre, "Bu ifâde cariyeye şamil değildir" diyenlerin görüşü, menfiliğe bir şehâdettir ki buna iltifat olunmaz. 50[50]

Evladın Sulbden Olup Evlatlık Kurumunun Bulunmayışı

Hak Teâlâ'nın "Kendi sulbünüzden olan" ifâdesi, evlat edinmeyi dışta bırakmak için getirilmiştir. İslâm'ın ilk yıllarında, evlatlık, oğul mesabesinde idi. Bir kimseye, kendi sulbünden olmadığı müddetçe, evlatlığının hanımı haram olmaz. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) Zeyneb binti Cahş el-Esedî'yi nikahlamıştır. Bu da, Abudulmuttalib'in kızı Ümeyye'nin kızıdır. Zeyneb, Hz. Peygamber (s.a.s)'in halasının kızı idi. Hz. Peygamber (s.a.s), Zeyneb'i Zeyd İbn Harise (r.a)'nin karısı olup onun onu boşamasından sonra nikahlayınca, müşrikler, "O, oğlunun karısı ile evlendi" demişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Evlatlıklarınızı da (öz) ogullannız (gibi) tanımadı" (Ahzab. a) âyetini indirdi ve "Tâkf oğulluklarının kendilerinden ilişkilerini kestikleri zevcelerini (atmada), mü'minier üzerine günah olmasın" (Ahzab, 37) buyurdu. 51[51]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Kendi sulbünüzden olan oğllanmzın kanlan..." ifâdesinin zahiri, süt oğullarının hanımlarını içine almaz. Fakat Cenâb-ı Hak, haram kılınanların sayıldığı âyetlerin sonunda, "Onların dışındakiler size helâl kılındı" (Nisa, 24) buyurunca, bu iki ifâdenin zahirinden, süt oğullarının hanımları ile evlenmenin helâl olduğu çıkar. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s), "Neseb yönünden haram olanlar, süt emme (rada'a) yoluyla da haram olurlar" buyurmuştur. Binaenaleyh bu hadis, süt oğulların hanımları ile de evlenmenin haram olduğunu ifâde etmektedir. Zira, "Onların dışındakiler size helâl kılındı" (Nisa, 24>âyeti hem süt emme, hem de emmeme halini içine alır. Bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Neseb yönünden haram olanlar, süt emme (r&da'a) yoluyla da haram olurlar" ifâdesi, âyetten daha husûsî bir ifadedir. Böylece âlimler, âyetin umûmî manasını haber-t vâhid ile tahsis etmiş (sınırlandırmış)lardır. Allah en iyi bilendir. 52[52]

---

[49] 49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/477
[50] 50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/477-478
[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/478

Dördüncü Mesele

Âlimler, babanın hanımı ile evlenmenin haramlığı sırf nikah akdi ile olduğu gibi, oğulun hanımı ile evlenmenin de sırf nikah akdi ile olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu böyledir, zira âyetin umûmî ifâdesi, ister kendileriyle zifafa girilmiş olsun, ister olmasın, oğulun hanımlarını içine alır. Fakat "İbni Abbas'a, "Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın hanımları.." âyeti hakkında "Allah Teâlâ, bu hükmün, oğulun, kendisi ile cinsî münasebette bulunduğu hanımlarına has olup olmadığını beyân buyurmamıştır" diye sorulduğunda, o şöyle demiştir: Allah'ın müphem bıraktığı şeyi siz de müphem bırakın" şeklindeki rivayete gelince, İbn Abbas m söylediği müphemlikten maksadı, âyetin mücmel ve müteşabih olması değildir. Aksine bu müphemlikten maksadı, ebediyyen haram oluşu göstermesidir. Görmüyor musun ki İbn Abbas, neseb cihetinden haram olan yedi kısım kadın hakkında da, "Onlar da müphemlerdendir. Yani, "nikahları ebediyyen haram olan kadınlardandır" demiştir. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir. 53[53]

Torunlarla Evlenmenin Haramlığı

Âlimler, bu âyetin, torunun hanımının da dedeye haram olmasını gerektirdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da, toruna "O, dedenin sulbündendir" deneceğine delâlet eder. Bunda da, torunun doğum yoluyla dedeye nisbet edilmiş olduğuna bir delâlet vardır. 54[54]

13- İki Kız Kardeşi Bir Nikah Altında Bulundurma

İki Kız Kardeşle Aynı Anda Evli Bulunma

Haram kılınanlardan onüçüncü nev'i, Hak Teâlâ'nın, "Ve iki kız kardeşi birlikte almanız da (aynı şekilde haram edildi). Ancak daha önce geçen geçmiştir. Çünkü Aüah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir" âyeti ile ifâde ettiğidir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 55[55]

Birinci Mesele

Âyetteki, "İki kız kardeşi birlikte almanız' cümlesi ref' mahallindedir. Çünkü âyetin takdiri, "Size analarınız, kızlarınız... ve iki kız kardeşi birlikte almanız haram kılındı" şeklindedir.
İki kız kardeşi birlikte almak, şu üç şekilde olabilir:
a) Her ikisini birden nikahlamak.
b) Cariye olarak, her ikisine birden sahip olmak.
c) Birisine nikahlı olarak, diğerine cariye olarak sahip olmak. 56[56]

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/478-479
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/479
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/479
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/479
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/480

İkinci Mesele

İki kız kardeşi aynı anda nikahlı olarak almak ise şu iki şekilde olabilir:
1- İkisine aynı anda nikah kıymak. Bu durumda hüküm şöyle olabilir: Ya cem' (ikisini birlikte) tutma, veya ta'yin (birini belirleme), yahut muhayyerlik (birini seçmece serbest olma), yahut da bu nikahlan iptal... Cem' bu âyetin hükmüne göre bâtıld -Âlimler de böyle demişlerdir. Fakat bu, Ebu Hanife'nin prensibine göre bir müşkül arzeder. Çünkü hürmet (haram oluş), Ebu Hanife'nin görüşüne göre nikahın iptalim gerektirmez. Baksana, Ebu Hanife'ye göre, üç talakı bir defada vermek haramdr. Fakat yapılırsa geçerlidir. Bir dirhemi, iki dirheme satmayı nehyetmek, böyle bi alışverişin geçerli olmasına manî değildir. Bütün fâsid alışverişlerde hüküm aynıdır. Böylece nehy (yasaklama ve haram kılma) sebebi ile, bir şeyin fesadına istidlal etmenin, Ebu Hanife'ye göre doğru olmayacağı sabit olur.
İmdi şayet Hanefiler, "Aynı şey sizin için de söylenebilir. Zira hayız esnasında* boşama ve cima yapılabilen temizlik esnasında boşama yasak kılınmıştır. Fakat boy e bir boşama olursa geçerli olur" derlerse, deriz ki: Bu iki misal arasında, çok ince bir fark vardır. Biz onu, "Hilafiyyât" adlı kitabımızda zikrettik. Öğrenmek isteyen oraya baksın. Binâenaleyh cem'in (iki kız kardeşi aynı anda nikahtı bulundurmanın) bâtıl olduğu ortaya çıkmıştır. "Ta'yîn" de bâtıldır. Çünkü tercih eden olmadan, tercih (müreccihsiz tercih) bâtıldır. Muhayyerlik de böyledir, zira tahytre hükmetmek, nikâh akdinin bulunmasını ve tayîn edecek zamana kadar onun bekâsını gerektirir. Biz bunun bâttl olduğunu daha önce izah etmiştik. Geriye iki akdin de birlikte fasit olduğuna hükmetmek kalır.
2- Bir kimsenin, onlardan biriyle daha önce, diğeriyle de daha sonra evlenmesi halidir. Bu durumda, ikincisinin nikâhının bâtıl olduğuna hükmedilir. Zira "def etmek (ikinci evliliğe mâni olmak), ref etmekten (yani birinci kız kardeşin nikâhını ibtal etmekten) daha kolaydır."
Cariye edinmek veya birisini nikahlayıp diğerini satın almak suretiyle iki kız kardeşin arasını cem etmeye gelince, bu hususta sahabe ihtilâf etmiştir. Buna göre Hz. Ali, Hz. Ömer, İbn Mesûd, Zeyd İbn Sabit ve İbn Ömer, aralarını cem etmenin caiz olmayacağını söylerlerken, diğerleri ise bunu caiz görmüşlerdir. Birinci görüştekiler, kendi görüşlerine şu şekilde delil getirmişlerdir: Âyetin zahiri, iki kız kardeşin mutlak manada cem edilememesini gerektirir. Binâenaleyh, bu ikisinin arasını cem etmenin bütün durumlarda haram olması gerekir.
Hz. Osman'ın ise şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunu, bir âyet helâl, bir âyet de haram kabul etmiştir. Helâl kılmak daha evlâdır. Helâlliği gerektiren âyet, Hak Teâlâ'nın, "Sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar (cariyeler) müstesna, diğer bütün kocalı kadınlar (da size haram kilindi) (Nisa, 24) ve "Zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduğu (cariyelerine) karşı (olan durumları) müstesna../'(Muminun.6)âyetleridir.
Biz buna iki yönden cevap veririz:
1- Bu âyetler, iki kız kardeşi nikahta birleştirmenin haram olduğuna da delâlet etmektedir. Çünkü müslümanlar, cimânın helâl olması durumunda dahi, iki kız kardeşi aynı anda nikahlamanın caiz olmadığında icmâ etmişlerdir. Bu sebeple biz diyoruz ki, "Şayet iki kız kardeşi, cariye olarak cem'etmek caiz olsaydı, Hak Teâlâ'nın, "Onlar (öyle mü minlerdir ki), ırzlarını koruyanlardır. Zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduğu (cariyelerine) karşı (olan durumları) müstesna.."(Mümmun,&«)âyetinden ötürü, cima hususunda da aralarını cem'etmek caiz olurdu. Fakat mülk edinilmeleri hususunda iki kız kardeşi cem'etmek caiz değildir. Böylece bu âyet-i kerimenin, iki kız kardeşi câriye olarak birlikte almanın haram olduğuna delâlet edişinin, bunun caiz oluşuna delâlet edişinden daha uygun olduğu ortaya çıkmış otur.
2- Biz, bu âyetin cem'e delâlet ettiğini kabul etsek bile, tercihin bunun haram sayılması tarafında olacağını söylüyoruz. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet etmektedir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s), "Haram ile helal bir arada bulunduklarında, mutlaka haram helâla

ağır basar"57[57] buyurmuştur.

b) İhtiyattı olanın, bu işi yapmamak olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh bunu yapmamak gerekir. Zira Hz. Peygamber {s.a.s): "Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene geç"58[58] buyurmuştur.

c) Aslında kadınların ırzları haramlık üzere bina edilmiştir. Bunun delili şudur: Nikah akdinin şartlarına uygun olup olmadığında emareler denk olduğunda, akdin bulunmadığına (haramlığa) hükmetmek gerekir. Bir de nikah, büyük menfaatleri ihtiva eder. Eğer bu nikah zelil kılma ve zarar verme cihetlerinden büsbütün uzak olsaydı, o zaman bu nikahın anneler hakkında da meşru olması gerekirdi. Zira onlara menfaat ulaştırmak, "Ana ve babaya iyi muamele edin" {fare, 23) âyetinden dolayı, menduptur. Bu haram olduğuna göre, biz bu nikahın zarar verme ve zelil kılmayı da ihtiva ettiğini anlamış oluyoruz. Durum böyle olunca da nikahta aslolan, haramlık olur. Helallik ise, arızî (sonradan olan) sebeplerle sabit olmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, tercihin haramlık tarafında olduğu ortaya çıkar. Bu, bu konuda Hz. Ali (r.a)'nin görüşünün izahıdır. Fakat biz fukaha arasında meşhur olan görüşü ele aldığımızda -ki bu, iki kız kardeşe cariye olarak birlikte sahip olmak caizdir görüşüdür;- bu durumda insan bunlardan birisi ile cinsî münasebette bulunduğunda, diğeri haram olur. Bu haramlık, birincisinin satma, bağışlama, azad etme, mükatebe kılma veya başkası ile evlendirme gibi bir sebeple mülkiyeti zail oluncaya kadar devam eder. 59[59]

Üçüncü Mesele

İmam Şafiî (r.h) şöyle demektedir: "Bâ'in talak ile (üç talakla) boşanan kızkardeşin iddeti bitmeden, diğer kız caiz olmayacağını söylemiştir. Şafiî'nin delili şudur: "Bu durumda cem' söz konusu olmadığına göre, buna bir engelin bulunmaması gerekir. Biz, bu durumda cem' yapılmış olmayacağını söyledik. Çünkü boşanan kadının, kendisi ile cinsi münasebette bulunmak caiz olmayacağı ve cinsi münasebette bulunulması halinde o kimseye zina haddinin uygulanacağı delili i!e, nikahı yoktur. Biz "cem' olmadığına göre, herhangibir engelin bulunmaması gerekir" dedik, zira Cenâb-ı Hak, haram kılınan kadınları saydıktan sonra, "Onların dışındakiler size helâl kılındı" (Nisa. 24) buyurmuştur. İki kızkardeşin arasını cem' etme durumu müstesna, bütün bu engellerin bulunmadığında herhangibir şüphe yoktur. Binaenaleyh delil ile cem'in olmadığı sabit olunca, bu nikahın caiz olduğunu söylemek gerekir.

İmdi şayet, "İddetin vacip olması ve nafakanın gerekmesi gibi hususların da delâleti ile, bazı yönlerden nikah devam etmektedir" denilir ise, biz deriz ki: "Nikahın tek bir hakikati vardır. Bu tek hakîkat da onun aynı anda hem mevcut olmasına, hem de yok olmasına engeldir. Şayet bu hakikat ikiye bölünebilse ve birisi mevcut, birisi gayr-ı mevcut olabilseydi, o zaman bu doğru olurdu. Fakat bu tek hakikat, bölünmeyi kabul etmeyince, böyle bir görüş fasit olmuş olur.

İddetin vacip olması ve nafakanın gerekmesi meselesine gelince bil ki, eğer nikah olmuş olsaydı, o kadın hapsedilebilir (tutulabilirdi). Bu da onu nikahtan dolayı engellemeye erkeğin hakkı olduğu neticesini vermez. Çünkü ikinci mukaddimenin, kendisini istisna etmek netice vermez. Buna göre nikah zail olduktan sonra, hapsetme hakkını başka bir yolla isbat etmek, bir nebze makul bir harekettir. Ama nikahın olmadığına hükmedilmesi halinde, nikahın devam ettiğine hükmetmek, aklın kabul edemeyeceği şeylerdendir. Şer'î hükümleri, akla uygun olarak çıkarmak, onları aklın bedaheti ile bâtıl olduğu bilinen şeylere hamletmekten daha evladır. 60[60]

57[57] Keşfu'l-Hafâ. 2/181.

58[58] Buhârî, Buyu'. 3; Tirmizi. Kıyamet. 60 (4/668).

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/480-482

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/482-483

Dördüncü Mesele

Şafiî (r.h), "nikahında iki kız kardeş bulunan bir kafir, müslüman olduğunda, bunlardan dilediğini tercih edip, diğerini bırakır" der. Ebu Hanffe (r.h) ise şöyle demektedir: "Eğer bu kimse, o iki kız kardeş ile aynı anda evlenmiş ise, o adamla o kız kardeşlerin arası ayrılır (nikahları iptal edilir). Eğer onlardan biri ile daha önce, diğeri ile ise daha sonra evlenmiş ise, birincisini tercih eder, ikincisinden ayrılır." Ebu Bekir er-Râzi, Ebu Hanffe'nin bu görüşüne, Hak Teâlâ'nın "İki kız kardeşi birlikte almanız da (aynı şekilde haram kılınmıştır)" ifâdesini delil getirerek şöyle der: "Bu umûmî olan bir hitaptır. Binaenaleyh hem mü'mini, hem de kâfiri içine alır. Bunun kâfiri içine aldığı sabit olunca nikâhın fasit olması gerekir. Çünkü nehy, fesada delâlet etmektedir." Buna göre Ebu Bekr er-Râzî'ye şöyle denebilir: "Sen bu istidlalini, kâfirlerin, şeriatın fürûu ile muhatab oldukları esâsı ile, nehyin fesada delâlet ettiği esasına dayadın. Halbuki Ebu Hanife bu iki esastan hiçbirine kail değildir.
İmdi eğer Ebu Bekr er-Razî, "Bu sizin görüşünüze göre de doğrudur; binaenaleyh, böyle bir istidlal size de gerekir" derse, biz deriz ki: "Bizim, "kâfirler şeriatın fürûuna muhatabtırlar" sözümüzle, onların dünya hükümleri hususunda sorumlu olduklarını kabul etmiyoruz. Çünkü bir kimse, devamlı kâfir olduğu müddetçe, onu İslâm'ın fürûu ile mükellef tutmak mümkün olmaz. Ama müslüman olunca, ondan geçmişe dair ne kadar İslamî ahkâm varsa, hepsi icmâ ile sakıt olur. Bizim bu sözden maksadımız, âhiret ile ilgili hükümlerdir. Kâfir bir kimse İslâm'a girmediği için ceza göreceği gibi, İslâm'ın fürûunu yapmaması sebebiyle de ceza görür. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki; biz, kâfir velîsiz ve şahidsiz evlense veya bir kadınla cebren evlense, müslüman olduktan sonra o nikâhın o kişi hakkında devam ettiğine dair icmâ ettik. Böylece, şeriatın fürûu ile muhatab olmanın, dünyevî hükümler bakımından, kâfir hakkında herhangi bir tesirinin bulunmadığı ortaya çıkmış ve sabit olmuş olur. Şafiî'nin delili şudur: Feyrûz ed-Deylemî, sekiz kadınla evliyken müslüman oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Dördünü tercih et, diğerlerini bırak"61[61] buyurarak, Feyruz'u o kadınlar hakkında muhayyer bıraktı. Bu ise, sizin zikretmiş olduğunuz tertîbe aykırı değildir. Allah en iyisini bilendir. 62[62]

Beşinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Ancak, daha önce geçen geçmiştir" buyruğu hakkında meşhur olan bir müşkilât bulunmaktadır. Bu da âyetin takdirinin "Size anneleriniz, ve şu, şu., ve şu, (şu anda) haram kılındı. Ancak daha önce geçen geçmiştir" şeklinde olmasıdır. Bu ise, mazi olan bir ifâdenin, gelecek zamana ait bir ifâdeden istisna edilmesini gerektirir ki, bu caiz değildir. Bu müşkilâtın cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın. 'Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin. Ancak, daha önce geçen geçmiştir" (nim, 22) ifâdesi hakkında zikredilmiş olan açıklamalarla verilmişti. Manası ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir delaletiyle, "Daha önce geçmiş olanlar bağışlanmıştır" şeklindedir. 63[63]

Haram kılınanların beşinci nev'i, Cenâb-ı Hakk'ın:
"(Harb esiri olarak) sağ etlerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna olmak üzre. diğer kocalı kadınlarda evlenmeniz de size haram edildi). (Bu haram kılmalar), üzerinize Allah'ın farzı olarak (yazılmıştır). Onlardan başkası tsef namuslu ve zinaya sapmayarak, mallarınızla ara(yıp nikâhla)manız üzere size helâl edildi. O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekil üzere verin. O mehrin mikdannı tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey hakkında size bir günah yoktur. Şüphesiz kt Allah, hakkıyla

---

[61] Ebu Davud. Talak, 25 (2/272) (Benzeri bir hadis).

[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/483

[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/483-484

bilendir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir" (Nisa. 24) âyetidir. 64[64]
Bu hususta birkaç mesele vardır:

"Muhsan" Kelimesinin Mânası

kelimesi Arapça'da, muhafaza etmek, korumak, engel olmak anlamlarına gelir. kelimesi de böyledir. Nitekim "muhafazalı, muhkem; içindekileri koruyan şehir" ve "Sağlam, iyi koruyan zırh" yani, "sahibini yaralanmaktan, yara-bereden koruyan, engel olan zırh" tabirleri kullanılmaktadır. Cenâb-ı Hak da, "Biz ona, sizin için, sizi savaşınızın şiddetinden korumak için giyecek (zırh) sanatını öğrettik" (Enbiya, so) buyurmuştur ki, mânası "sizi koruması ve muhafaza etmesi için..." demektir. kelimesi ise, kendisine, içindekilere kötülük yapmayı isteyenleri men edip engellediği için, muhkem, sağlam ve koruyan yer, mekân (kale) anlamına getir. Hâ harfinin kesresiyle olmak üzere kelimesi, sahibi yok olmaktan koruduğu için, erkek at anlamına gelir. Hâ harfinin fethasıyla olmak üzere kelimesi, tercini haramdan koruyup men ettiği için, iffetli ve namuslu kadınlar hakkında kullanılmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Namusunu muhkem bir kale gibi muhafaza eden İmrân kızı Meryem'i de..." rrahrım, 12) buyurmuştur.
Bil ki, kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de birkaç anlamda kullanılmıştır:
a)Hürriyet.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Namuslu ve hür kadınlara iftira atan..."(Nûr,4) buyurmuştur. Baksana bir kimse, hür olmayan birisine iftira atsa, ona (had cezası olan) seksen değnek vurulmaz. Hak Teâlâ'nın, 'O vakit (cariyelerin) üzerlerine, hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı vardır" ve "Sizden kim hür ve miislüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiremezse.." (Nisa. 25) âyetleri de böyledir.
b) İffet ve namusluluk.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Fuhuşta bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere.." (Nisa, 25); "Namuslu olup, zinaya sapmamış ve gizli dostlar da edinmemiş (insanlar) halinde.." (Mawe, 5) ve "İrzını (bir kale gibi) koruyan o iffetli kızı da..(Enbiya. 91) buyurmuştur.
c) İslâm, müslüman olmak.. HakTeâlâ'nın, "Onlarevlendiklerinde..." 25) buyruğu da bu manadadır. Çünkü bu ifâdenin manalarından birisinin de, Onlar müslüman olduklarında..." şeklinde olduğu söylenmiştir.
d) Kadının evlenmesi.. Nitekim bir kadının kocası olduğu zaman, denilir. Hak Teâlâ'nın, "(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin malik olduğu kadınlar müstesna olmak üzere, diğer kocalı kadınlarca evlenmeniz de size haram edildi)" buyruğundaki muhsanat kelimesi, "evli ve kocalı kadınlar" demektir. Bu tabirden, evli kadınların murad edildiğinin delili ise şudur: Allah Teâlâ bu sözü bir önceki âyette haram kılınanlarla ilgili söze atfetmiştir. Binâenaleyh, bu ifâdede geçen muhsanat lâfzının, bir haram oluşa sebep olması gerekir. Bu kelimenin mânalarından olan "hürriyet", "iffet" ve "müslüman olma"nın, haramlık konusunda bir tesir ve payının olmadığı herkesçe malûmdur. Binaenaleyh, bundan muradın, "evli kadınlar" olması gerekir. Çünkü, kadının kocasının bulunması, o kadının başkasına haram olmasında müessirdir.
Bil ki, şu dört vecih, kelimenin dildeki aslî manasında müşterektirler ki, bu mâna da, "men etmek, korumak, engellemek"dir. Bu böyledir, zira biz ihsan kelimesinin manasının, men etmekten ibaret olduğunu zikretmiştik. Buna göre meselâ hürriyet. İnsanı, başkasının hükmünün kendisine nüfuz etmesine karşı koruyan bir sebeptir İffet, insanın, uygun olmayan şeyleri yapmasına mani olan bir sebeptir. İslâm da. nefsin ve şehvetin davet etmiş olduğu pekçok şeye karşı koruyan bir hususiyyettir. Koca da, karısını pek çok şeye karşı korur. Karı da, kocasını zinaya düşmekten korur, muhafaza eder. İşte bu sebepten dolayı Hz. Peygamber "Her kim evlenirse o, dininin üçte ikisini muhafaza altına almış olur" buyurmuştur. İşte böylece bütün bu vecihlerin hepsi, lügat manasına varıp dayanmıştır. Allah en iyi bilendir. 65[65]

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/484
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/484-486

İkinci Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Kıraat âlimleri, lâfzının okunuşu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre onlar bu âyetteki hariç, Kur'ân'ın tamamında bu kelimeyi sâd harfinin hem kesresi, hem de fethasıyia okumuşlardır. Çünkü onlar bu âyette; bu harfin fethâ ile "muhsenat" şeklinde okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir Binâenaleyh, kim bu kelimeyi kesre ile okumuş ise, fiili kadınlara hamletmişlerdir. Yani, "İşte şu işler sebebiyle onlar müslüman oldular; iffetli olmayı tercih ettiler; evlenip kendilerini korudular" demektir. Bunu fetha ile okuyanlar fiili başkasına hamletmişlerdir. Yani, "Onları kocaları korudu.." demektir. Allah en iyi bilendir, 66[66]

Zinakâr Zımmînin Cezası

Şafiî (r.h), dul veya evli olan zimmînin, zina etmesi halinde recm edileceğini söylerken, Ebu Hanife (r.h) ise recmolunmayacağını beyân etmiştir. Şafiî'nin delili şudur: Zina hadisesi, ihsan (evlilik) ile beraber bulunmuştur. Bu ise, zina edenin canının mubah olmasının illetidir. Binâenaleyh, onun kanını akıtmanın mubah olması gerekir. Bu sabit olunca, "kanının mubah olması" işinin, recm yoluyla gerçekleştirilmesi gerekir. Bizim "Zina hadisesi evlilik ile beraber gerçekleşmiştir" şeklindeki sözümüze gelince, bu şu iki hususun isbât edilmesine dayanmaktadır:
a) Zina hadisesinin meydana gelmiş olması ve bu hususta hiç bir şüphenin bulunmaması..
b) Evliliğin meydana gelmiş olması ve bulunması. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu, muhsanat kelimesinden kastedilenin evli kaoıolar olduğuna delâlet eder. Bu kadın da evlidir, o halde o da "muhsana"dır. Böylece bu zinanın "ihsân-(evlilik)" ile birlikte meydana gelmiş olduğu sabit olmuş olur. Biz, ihsan ile birlikte yapılan zinanın, bu fiili yapan kimsenin kanının mubah oluşunun illeti olduğunu söyledik. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), "Müslüman bir kimsenin kanı, ancak şu üç şeyden birisi sebebiyle helâl olur. Bunlardan birisi, ihsân'dan sonra zina tapmaktır" buyurmuş, ihsan (evlilik)dan sonra yapılan zinayı, müslüman kimse lakkında, onun kanını akıtmanın mubah olmasının illeti kılmıştır. Buna göre, bu lükmün mahalli (tatbik alanı) müslümandır. İllet ise, evlilikten sonra sırf zina yapmış olmaktır. Bunun delili ise, sadece illet manasını ifâde etmek için getirilmiş olan lâm harfidir. Bu konuda söylenecek en son söz şudur: Bu, müslüman hakkındaki hükümdür. Zira, ihsân'dan sonra zina yapmak, kanın akıtılmasının mubah oluşunun illetidir. Ancak ne var ki, onun müstüfrtan olması hükmün mahallidir. Hükmün mahallinin hususî oluşu, bu hükmün, mahallinin dışına taşmasına mani değildir. Aksi halde kıyas, tamamen bâtıl ve geçersiz olur. İtlet ise, illet ifâde eden lamın başına gelmiş olduğu husustur. Bu da, ihsân'dan sonra zinanın mahiyetidir. Bu mahiyet, evli zımmî hakkında tahakkuk edince, onun hakkında kanının mubah oluşunun da tahakkuk etmesi gerekir. Böylece evli zımmînin kanının mubah olduğu sabit olmuş olur.
Sonra bu noktaya getirilen meselede şu iki yol söz konusudur: İstersek du kadar açıklamayla yetiniriz. Çünkü biz, zımmînin kanının mubah olduğunu iddia ediyoruz. Karşı taraf ise, bunu kabul etmiyor; binaenaleyh, (yaptığımız izahlarla) bu kimsenin Kanının mubah olduğu del i İlendirilmiş oldu. Veyahut da şöyle deriz: Zımmînin kanının müoah olduğu sabit olunca, bunun recm yoluyla olması gerekir. Çünkü, bu ikisi arasında bir fark olduğunu söyleyen yoktur.
İmdi şayet, "Sizin söyledikleriniz, eğer zımmînin "muhsan" olduğuna delâlet ediyorsa, burada onun "muhsan" olmadığına delâlet eden bir husus vardır ki o da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Allah'a şirk koşan kimse "muhsan" değildir" sözüdür" denilirse, biz de deriz ki:
Bizim zikretmiş olduğumuz delillerle zımmî'nin muhsan; sizin zikretmiş olduğunuz şu haberle de, onun "muhsan" olmadığı sabit olmuştur. Biz deriz ki o, "evli kadın" manasında "muhsan", kendisine iftirada bulunan kimseye iftira cezası tatbik edilmez manasında "muhsan" değildir.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/486

Buna göre Hz. Peygamber'in "Allah'a şirk koşan kimse, "muhsan" değildir" hadisini, "yaptığı zinadan dolayı kendisine had cefası tatbik edilmez" manasına değil, "ona iftira atan kimseye iftira cezası, haddi uygulanmaz" anlamına hamletmek gerekir. Çünkü Hz. Peygamber bu kimseyi şirk ile vasfetmiştir ki, şirk bir cinayettir. Cinayetin peşinden zikredilenin ise, mutlaka bir ceza denilebilecek bir şey olması gerekir. Bizim, "Ona iftira atan kimseye, iftira cezâst uygulanmaz" şeklindeki hükmümüz, bir ceza olmaya elverişli ve müsaittir. Ama, "Ona zina cezası uygulanmaz" şeklindeki hükmümüz, o kimse için bir ceza olmaya elverişli bir hüküm değildir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber'in, "Allah'a şirk koşan kimse, 'muhsan" değildir" buyurmasından maksat, bizim zikretmiş olduğumuz husustur. Allah en iyi bilendir. 67[67]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Diğer kocalı kadmlar.." buyruğu hakkında şu iki görüş vardır:
Birinci görüş: Bundan murad, "evli kadınlaradır. Böyle olması halinde'Cenâb-ı Hakk'ın, "(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna..." sözü hakkında şu iki izah yapılır:
a) Kadın evli olduğunda, kocasından başkasına haram olur. Ancak, o kadın bir kimsenin mülkü (cariyesi) olursa, bu durumda o kadın, kendisine mâlik olan kimseye helâl olur.
b) Bu âyette zikredilen "milk-i yemin"den murad, nikâh mülkiyetidir. Buna göre mana, "kocası olan kadınlar size haramdır. Ancak, kocaları ile kendileri arasında, boşanmak suretiyle "beynûnet-i kübrâ" meydana geldiğinde, siz onlara yeni bir nikahla mâlik olabilirsiniz" şeklinde olmuş olur. Bu âyetin maksadı, insanları zinadan men etmek ve yeni bir nikah bulunmaksızın veya eğer kadın memlûke ise, milk-i yemin olmaksızın, onlarla cinsî temasta bulunmaktan men etmektir. Cenâb-ı Hak bunu "milk-i yemin" ile ifâde etmiştir, çünkü milk-i yeminlik, hem nikâh ile evlenilen kadınlar, hem de mülk olarak sahip olunan kadınlar hakkında söz konusudur.
İkinci görüş: Âyetteki kelimesiyle kastedilenler, hür kadınlardır. Bunun delili ise, bu âyetten sonra gelen, Cenâb-ı Hakk'ın "Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetişttremezse, o halde sağ ellerinizin malik olduğu mü'min cariyelerinizden (alsın)" (m 25) buyruğudur. Cenâb-ı Hak burada, "muhsanâf'dan bahsetmiş, daha sonra df "Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yettştiremezse" (Nisa, 25) buyurmuştur. Böylece buradaki "muhsanat" ile kastedilen şey, orada kastedilenin aynısı olmuş olur. Orada "muhsanat" ile kastedilen hür kadınlar olduğuna göre, burada da bunlar kastedilmiştir.
Bu manaya alınması halinde, Hak Teâlâ'nin,"(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin malik olduğu kadınlar müstesna..." istisnası hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Bu ifâdeden maksat, "Allah'ın sizin için mülk kılmış olduğu sayı müstesna ki, bu sayı da dörttür" şeklinde olur. Buna göre de mana, "Allah'ın size mülk kılmış olduğu şu hür dört kadın hariç, bütün hür kadınlar size haram kılınmış olur" şeklindedir.
b) Hür kadınlar size haram kılınmıştır. Ancak Allah'ın, sizin kendilerine malik olduğunuzu belirttikleri hariç. Bu mâlik olma işi de, velî. şahitler ve dinde muteber olan diğer şartlar bulunduğunda tahakkuk eder. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin malik olduğu kadınlar müstesna..." İfâdesinin tefsiri hususunda söylenen birinci görüş, tercih edilen görüştür. Bunun böyle olduğuna O'nun, "Ki onlar ırzlarını koruyanlardır. Şu var ki zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduklarına karşı müstesna" (Mü'minun, s-6) âyeti de delâlet etmektedir. Allah milk-i yemini, zevceler ve cariyeler hakkında bulunan, sabit olan mülkten ibaret kılmıştır. Binâenaleyh, burada da bu manaya alınması gerekir. Zna Allah'ın kelâmını, yine O'nun ketâmıyla tefsir etmek doğruluk ve isabet derecesi en fazla olan tefsir şeklidir. Allah en iyi bilendir. 68[68]

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/486-487
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/488-489

Esir Edilen Gayr-i Müslimlerin Nikahlarının Durumu

Âlimler, eşlerden birinin diğerinden önce esir alınıp, Dâr-ı İslâm'a getirildiğinde bu eşler arasında bir ayrılığın meydana geleceği husuf ada ittifak etmişlerdir. Ama ikisinin aynı anda beraberce esir alınmaları durumuna gelince, Şafiî (r.h), "Orada evlilikleri sona erer; eğer kocasından hamile ise çocuğunu doğurmak veya hayız olmak suretiyle "istibrâ"da bulunarak, kendisine mâlik olan kimseye helâl olur" demektedir. Ebu Hanife (r.h) ise, karı-kocalığın orada ortadan kalkmayacağını söyler.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: Hak Teâlâ'nın, "Diğer kocalı kadınlar.,." tabiri, kocası olan kadınların haram olmasını gerektirmektedir. Daha sonra Cenâbs Hakk'ın, "(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin malik olduğu kadınlar müstesna.." ifâdesi ise, mülkiyyetin meydana gelmesi sebebiyle haramlığın kalkıp, bunun yerini helâlliğin almasını gerektirir. Ebu Bekr er-Razî şöyle demektedir: "Eğer bu ayrılık, sırf mülkiyetin meydana gelmesiyle olmuş olsaydı, o zaman bu ayrılığın, cariyenin satın alınması, hibe olarak kabul edilmesi ve miras olunmasıyıa da meydana gelmiş olması gerekirdi. Halbuki bunun böyle olmadığı malumdur." er-Razî el-Cessâs'a şöyle denebilir: "Sanki sen, tahsis edildikten sonra âmm olan ifâdenin, geriye kalanlar hakkında bir hüccet olduğunu duymadın öyle mı!" Hem yine, esir alınırken meydana gelen husus, onlar hakkında mülkiyet hakkının ihdas edilmesidir. Halbuki alışverişte ise, mülkiyyetin bir şahıstan başka bir şahısa intikâli söz konusudur. Binâenaleyh, birincisi daha kuvvetlidir. Böylece fark ortaya çıkmış olur. 69[69]

Nikahlanmış Cariye Satılabilir mi?

Hz. Ali, Hz. ömer ve Abdurrahman İbn Avf'ın görüşüne göre, nikahlanmış bir cariye satıldığı zaman, o boşanmış olmaz. Bugün, fukahanın icmâı da bu şekildedir. Ubey İbn İbn Ka'b, İbn Mesûd, İbn Abbas, Cabir ve Enes (r.a) ise, nikahlı cariye satıldığında onun boş olacağı görüşündedirler. Cumhurun delili şudur: Âişe (r.anha), Berîre'yi satın alıp onu azad ettiğinde, evli olan bu Berire'yi Hz. Peygamber (s.a.s) muhayyer bırakmıştır. Eğer alışveriş ile talâk vaki olmuş olsaydı, bu muhayyer bırakmanın bir anlamı olmazdı. Âlimlerden Berire hadisesi hakkında, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Cariyenin satılması, onun talâkıdır" buyurduğunu da söyleyenler vardır. Ubeyy fbn Ka'b ile İbn Mesûd'un delili ise Hak Teâlâ'nın, "(Harb esiri olarak) sağ ellerinizin mâlik olduğu kadınlar müstesna olmak üzere.." buyruğundaki istisnanın umûm olmasıdır. Bunun cevabının neticesi de, Kur'ân'ın umûm ifâdesinin haber-i vahidle tahsis edilmesi meselesine dayanır. Allah en iyisini bilendir.

Sonra Allah Teâlâ, bu haram kılınan kadınlar bahsini "Üzerinize Allah'ın farzı olarak (yazılmıştır)" diyerek bitirmiştir. Bu hususta şu iki izah vardır:

a) Bu, fiilinin lâfzından olmayan te'kîdî bir mef'ul-ü mutlaktır. Zira Allah Teâlâ'nın "Size haram kılındı./' (Nisa, 23) ifâdesi, yazma manasına da delâlet eder. Buna göre, bu kelamın takdiri "Daha önce zikredilmiş olan nikaht haram kadınların haramlığı, Allah'ın bir farzı (yazısı) olarak farz kılındı (yazıldı)" şeklindedir. Mef'ul-ü mutlakın, fiilinin lâfzından başka bir lâfız üzere gelişinin misalleri çoktur. Bunun bir misali, "Sen dağlan görür, yerlerinde durur sanırsın. Halbuki onlar, bulutların geçip gidişi gibi geçer giderler. (Bu), Allah'ın sanatıdır" (Nemi, 88) âyetindeki gibidir.

b) Zeccâc şöyle demiştir: "Bu (kitab) kelimesinin, (mahzuf) emrin mef'ûlü olarak mansub olması caizdir. Bu durumda ifâdedeki (üzerinize) kısmı, o emrin açıklayıcısı otur ve mana "Allah'ın kitabına yapışın" şeklinde olur.

Sonra Hak Teâlâ, "Onlardan başkası ise size helâl edildi " buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 70[70]

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/489

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/489-490

Birinci Mesele

Hamza, KlsâÎ veÂsım'ın râvisi Hafs, bu fiili daha önceki "Size haram kılındı" (Nisa, 23) âyetine atfetmek için, meçhul olarak şeklinde; diğer kıraat imamları ise, sözüne atfetmek için, malum sîga ile (Allah helâf kıldı) şeklinde okumuşlardır. Bu ikinci okuyuşun takdiri şu şekilde olur: "Allah, size bu şeylerin haramlığını yazdı ve bunların dışındakileri size helâl kıldı." 71[71]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Onlardan başkası ise size helâl edildi" buyruğunun zahiri, burada zikredilen kadınların dışında
kalan kadınların nikâhının helâl olduğunu gösterir. Fakat deliller, bunların dışında kalan bazı kadınların da nikahının haram olduğuna delâlet etmektedir. Şimdi biz onları zikredeceğiz: 72[72]

Kuranın Genel Hükmünün Haber-i Vahidle Tahsis Edilmesine İtiraz

Birinci kısım: Bir kadın, halası ve teyzesi ile aynı anda bir adamın nikâhında bulundurulamaz. Nitekim Hz.Peygamber (s.a.s), "Kadın teyzesi ve halasının üzerine nikah edilemez (alınamaz)"73[73] buyurmuştur. Bu "meşhur" ve "müstefiz" bir hadistir. Bu hadisin, tevatür derecesine ulaştığı da çok kez söylenmiştir.
Haricîler "Bu, bir haber-i vahiddir. Kur'ân'ın umumî manadaki âyetini, haber-i vahid ite tahsis etmek caiz değildir" diye iddia etmişler ve görüşlerine şöyle deliller getirmişlerdir:
a) Âyetin umumî manası, metni kesin ve delâleti (manası) zahir (açık) olandır. Haber-i vahidin ise metni zannî ve delâleti zahirdir. Binaenaleyh haber-i vâhid, Kur'ân'ın (ayetin) umûmî manasından daha zayıf olmuş olur. Bu sebeple haber-i vahidi, Kur'ân'ın umumîliğine tercih etmek, daha zayıf olanı daha güçlü olana takdim etmek olur ki bu caiz değildir.
b) Meşhur hadislerden biri de Muâz (r.a)'ın hadisidir. O, haber-i vahidin şu iki bakımdan Kur'ân'ın umûmî manasına takdim edilmesini engellemiştir:
Birincisi: Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Ne ile hüküm verirsin?" dediğinde O, "Allah'tn kitabı ile..." cevabını vermiştir. Resûlullah, "Ya onda bulamazsan..?" dediğinde, Muaz (r.a) "Allah'ın Resulünün sünneti ile..." cevabını vermiş ve Allah'ın kitabına sarılmayı, Resulullah'ın sünnetine sarılmadan önce zikretmiştir. İşte bu da, sünnetin Kurân'a takdim edilmesine manîdir.
İkincisi: Hz. Peygamber (s.a.s), ona "Ya onda bulamazsan?." dediğinde. O, "Allah'ın Resulünün sünneti ile..." cevabını vermiş ve sünnete sarılmayı, şart manasına olan J1 (Eğer bulamazsan) kelimesi ile, o şeyin Kur'ân'da bulunmaması şartına bağlamıştır. Şarta bağlı olan şey, şart bulunmadığı zaman söz konusu olmaz.
c)Bir meşhur hadis de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Size benden bir hadis rivayet edildiğinde, onu Allah'ın kitabına arzedip (ölçün). Eğer ona uygun düşerse, o hadisi kabul edin. Aksi halde reddedin"74[74] hadis-i şerifidir. Bu hadis de, haber-i vahidin ancak Allah'ın kitabına uygun düştüğü zaman kabul edilebileceğini gösterir. Binâenaleyh halalar ve teyzelerle ilgili hadis, Kur'ân âyetinin zahirine muhalif olduğuna göre, kabul edilmemelidir.
d) Hak Teâlâ'nın, "On/ardan başkası ise, size helâl kıtındı" buyruğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kadın, teyzesi ve halasının üzerine nfkah edilemez, (alınamaz)" hadisi ite mukayese edildiğinde, şu üç şeyden biri söz konusu olur:
Birincisi, âyetin bu hadisten sonra nazil olduğunun söylenmesidir. Bu durumda âyet, hadisi

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/490
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/490
73[73] Buhârî, Nikâh, 27; Müslim, Nikâh, 37, 39. (H/1029, H/1030).
74[74] Tenzîhu's-Şeria, 1/264.

neshetmiş olur. Çünkü hâs bir ifâdeden sonra gelen umûmî bir ifâdenin, hâs (hususî manadaki) ifâdeyi neshedeceği sabittir.

İkincisi, bu hadisin âyetten sonra söylenmiş olmasıdır. Bu da, Kur'ân'ın haber-i vâhid ile neshedilmiş olmasını gerektirir ki caiz değildir.

Üçüncüsü, her ikisinin de aynı anda söylenmiş olmasıdır ki bu durumda âyet, tek başına müteşabih olmuş olur. Böylece de hüccet getirilecek yer, hem âyet hem de hadis olur. Masum olan bir peygamberin, hücceti iyice ortaya koymaya gayret etmeyip de, şüpheyi ortaya koymaya gayret etmesi uygun düşmez. Binâenaleyh Allah'ın Resulüne, bu âyeti, ancak bu hadisle birlikte duyurması ve ümmetine bu âyeti ancak bu hadisle birlikte tebliğ etmelerini vacip kılması gerekirdi. Durum şayet böyle olsaydı, o zaman bu hadisin âyet kadar meşhur olması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, bu kısmın da bozuk olduğunu anlarız.

e) Bu hadisin sahîh olduğu kesin olarak tesbit edilse bile, âyeti delil getirmek, hadisi delil getirmekten daha tercihe şayandır. Bunu da şu iki şekilde izah edebiliriz:

Birincisi: Hak Teâlâ'nın, "Size haram kılındı" {Nisa, 23) buyruğu haram oluşu gösteren açık bir nass (âyet) olduğu gibi, "Onlardan başkası ise, size helâl kılındı" (Nisa. 24) âyeti de, helâl oluşu göstermede sarîh bir nastır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kadm, teyzesi ve halasının üzerine nikahlanmaz (alınmaz)" sözü ise, açık bir nass (delil) değildir. Çünkü bu sözün zahiri, bir haber cümlesidir. Haber cümlesini, emir ve nehiy manasında almak mecazidir. Hem sonra bu durumda, nehiy lâfzının haramlığa delâlet etmesi, "Helâl kılındı" ifadesinin, mübahlığa delâlet etmesinden daha zayıftır.

İkincisi, Hak Teâlâ'nın, "Onlardan başkası ise, size helâl kılındı" sözü, bu âyetlerde sayılan kadınların dışında kalanların nikahının helâlliğini ifâde etmede sarîh bir sözdür. Hz. Peygamber'in "Kadın, teyzesi ve halasının üzerine nikahlanmaz (alınmaz)" buyurması herkes hakkında sarih değildir. Aksine bunun daha önce geçmiş olan "mahud" (bilinen) şeylerle ilgili olması daha açıktır.

f) Allah Teâlâ bu âyetlerde, haram olan kadınların nevilerini açıklamış ve onları onbeş nevi olarak zikretmiş, sonra da bu eksiksiz izah ve tam açıklamadan sonra, "Onlardan başkası ise, size helâl edildi" buyurmuştur. Eğer bu helâllik daha önce zikredilenlerin dışında kalanlar hakkında olmasaydı, bu mükemmel izah bir abesle iştigal ve boş söz olurdu ki, bu da hakimler hakimi olan Allah kelâmına yakışmazdı. Bu konudaki çeşitli sorular işte bundan ibarettir. 75[75]

Mezkûr İtirazın Çürütülmesi

Bunlara şu şekillerde cevap verilir:

Birincisi: Hasan et-Basrî ve Ebu Berter el-Esamm'ın söylemiş olduğu şu husustur; "Allah Teâlâ'ntn, "Onlardan başkası ise, size helâl edildi" buyruğu, devamlı bir helâlliğin bulunduğunu ifâde etmez." Bu görüş, bu konuda bana göre en doğru olan görüştür. Bunun delili ise şudur; Hak Teâlâ'nın, "Onlardan başkası İse, size helâl edildi" sözü, yukarda zikredilenlerden hariç olanların helâl olduklarını haber veren bir ifâdedir. Bu ifâdede, yukarda zikredilenlerin dışında kalanların helâlıklarının devamlı olup olmadığı hususu açıklanmamıştır. Bunun devamlılık ifâde etmediğinin delili ise şudur: Bu mefhumun, hem ebediliğe (devamlı oluşa) hem de ebedî olmamaya taksim edilebilmesidir. Bu sebeple bazan "Onlardan başkası ise, size ebedî olarak helâl kılındı" denilirken; bazan da, "Onlardan başkası ise, size falanca vakte kadar helâl kılındı" denilir. Şayet Hak Teâlâ'nın, "Onlardan başkası ise, size helâl kılındı" buyruğu, açıkça bunun ebedî olarak helâl olduğuna delâlet etseydi, böyle bir taksim mümkün olmazdı. Bir de, Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü ancak daha önce zikredilen kadınların dışındakilerin helâl kılındığını ifade etmektedir. Akıl açıkça, "helâl kılmanın", "ebedî olarak helâl kılma" ve "belli bir zaman için helâl kılma"dan daha umûmi olduğuna şehâdet etmektedir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu ancak, daha önce

---

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/491-493

zikredilenlerin dışındaki kadınların bu vakitte helâl olduklarını gösterir. Onların diğer vakitlerde helâllıklarının sabit oluşuna gelince, âyetin lâfzı ne müsbet ne de menfi manada bundan bahsetmemektedir. Daha önce zikredilenlerin dışındaki kadınların şu anda helâl oldukları sabit ve bilinen bir husustur. Bundan sonra, onlardan bir kısmı hakkında haramlık hükmünün söz konusu olması ise, bu nassı ne tahsis ne de nesheder. İşte bu son derece ma'kul ye yerinde olan güzel bir izahtır.

İşte bu yolla biz yine diyoruz ki, Hak Teâlâ'nın "Size analarınız... haram kılındı" (Nisa,23)âyeti, devamlı olarak haramlığı gösteren bir nass değildir. Çünkü biz bu devamlılığı, âyetin bu lâfzından değil, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dininden tevatür yoluyla öğrendik. Bu konuda itimâda şayan cevap işte budur.

İkincisi: Biz, bir kadın ile, halası ve teyzesinin aynı nikah altında bulundurulmasının haram oluşunun âyette zikredilmemiş olduğu görüşünü kabul etmiyoruz. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:

a) Allah Teâlâ. iki kız kardeşin birlikte alınmasını haram kılmıştır. Bunların iki kız kardeş oluşları, bu haramlığı gerektiren bir husustur. Çünkü kız kardeşlik, yakın olan bir akrabalıktır. Yakın akrabalığa fazla ilgi, şefkat ve ikram uygun düşer. Kız kardeşlerden birinin, diğerinin kuması olması çok büyük bir nefret ve soğukluğu gerektirir. Bu iki durum arasında, büyük bir nefret vardır. Böylece, kumalardan birinin diğerinin kız kardeşi olmasının, aynı anda bir nikah altında bulundurulmalarının haram oluşu hükmüne münasib ve uygun olduğu sabit olur. Usûl-ü Fıkıh'ta şu husus yer almıştır: Bir hükmün, kendisine uygun bir vasıfla zikredilmesi, lâfız bakımından o hükmün, o vasfa bağlanmış olduğuna delâlet eder. Bu sebeple Allah Teâtâ'nıh, "Ve iki kız kardeşi birlikte almanız (da haram kilindi)" (Nisa, 23) buyruğu, yakın akrabalığın, (yakın akraba olan kadınları) bir nikah altında bulundurmaya manî olduğuna delâlet eder. Bu yakın akrabalık, kadın ile halaları ve teyzeleri arasında da vardır. Binâenaleyh iki kız kardeş hakkındaki bu hüküm, delâlet yoluyla, hala ve teyzeler hakkında da söz konusudur. Hatta bu hükmün, halalar ve teyzeler hakkında olması daha evlâdır. Zira hala ve teyze, erkek ve kız kardeşlerin kızlarının (yeğenlerinin) anneleri mesâbesindedirler. Bu kızlar ise, hala ve teyzelerin çocukları mesâbesindedirler. Bu akrabalığın zarar vermemeyi gerektirmesi, kız kardeşlikten dolayı olan akrabalığın, zarar vermemeyi gerektirmesinden daha kuvvetlidir. Bundan dolayı, Hak Teâlâ'nın "Ve İki kız kardeşi birlikte almanız (da haram kılındı)" (Nisa. 23) âyeti, hala ve teyzelerin, yeğenleri ile aynı nikah altında bulundurulmalarına öncelikle mâni olur.

b) Cenâb-ı Hak, hanımların anneleri ile evlenmenin haram olduğunu açıkça belirterek, "Ve karılarınızın anaları da (size haram kılındı)" (Nisa, 23) buyurmuştur. "Anne" (Ümm) lâfzı, bazan hala ve teyze için de kullanılır. Halaya, "anne" denilebildiğinin delili şudur: Allah Teâlâ, Hz. Ya'kub (a.s)'un çocuklarını anlatırken "(Onlar), "Senin Tanrına ve babaların İbrahim'in, İsmail'in ve İshâk'ın bir tek Tanrısı olan Allah'a ibadet edeceğizr> (dediler)" (Bakara. 133) buyurmuş ve amca olduğu halde Hz. İsmail hakkında "baba" kelimesini kullanmıştır. Amcaya "baba" denilince, halaya da "anne" denilebilmesi gerekir. Teyzeye "anne" denilmesine gelince, buna da Hak Teâlâ'nın, "O, ebeveynini tahtının üstüne çıkarıp oturttu" (Yusuf. 100) âyetidir. Buradaki ebeveynden murad, Hz. Yusuf'un babası ile teyzesidir. Çünkü o esnada onun annesi ölmüş idi. Binaenaleyh söylediğimiz bu şeylerle, halaya ve teyzeye de bazan "anne" denilebildiği sabit olur. Bundan dolayı âyetteki, £*JU«j ölfilj "Ve kanlarınızın anaları.." tabiri, bazı bakımlardan kadının halasına ve teyzesine şamil olur.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın "Onlardan başkası ise, size helâl edildi" buyruğu ile ister açıkça, isterse celî veya kapalı bir delâletle zikredilmiş olsunlar, bu ifâdeyle, nikâhlarının haram olduğu zikredilmiş olan kadınlar kastedilmiştir. Durum böyle olunca halalar ve teyzeler, zikredilmiş kadınların dışında kalmazlar.

Üçüncüsü: Haricîlerin üçüncü şüphelerine cevap olarak deriz ki: Hak Teâlâ'nın, 'Onlardan başkası İse, size helâl edildi" buyruğu 'âmm (genel) bir ifâdedir. Hz. Peygamber'in "Kadın, teyzesi ve halasının üzerine nikahlanmaz" hadisi ise, hâs (özel) bir ifâdedir. Hâs olan ise, 'âmm olandan önce gelir. Sonra, burada iki yol bulunmaktadır: Bazen biz, "Bu hadis, şöhret

bakımından tevatür derecesine ulaşmıştır. Kur'ân'ın umumî hükümlerini mütevâtir hadisle tahsis etmek caizdir" diyoruz. Bana göre bu izah, hak olan bir hususta inatlaşma ve diretme gibidir. Çünkü bu hadis, zamanımızda meşhur derecesine varmışsa da, ancak ne var ki aslında ahâd rivayetlere dayanınca, ahâd hadisler babında ve kısmında olmaktan çıkmamıştır. Biz bazen de söyle deriz: Kur'ân'ın umumî hükmünün, haber-i vahidle tahsis edilmesi caizdir. Bunun izahı, usûl kitaplarında zikredilmiştir. Bu konuda söylenebilecek sözün tamamı işte budur. Bize göre cevap konusunda kendisine İtimad edilecek olan birinci görüştür.
İkinci kısım: Bu genel hükme dahil olan tahsisli hususlardan biri şudur: Üç talakla boşanmış olan kadın helâl değildir. Ancak ne var ki bu tahsis, Cenab-ı Hakk'ın, Tne erkek, zevcesini (üçüncü deta olarak) boşarsa, ondan sonra kadın kendinden başka bir erkeğe nikahlanıp varıncaya kadar ona (o birinci kocasına) helâl olmaz" (Bakara, 230) âyetiyle sabit olmuştur.
Üçüncü kısım: İddet bekleyenleri nikahlamak da haramdır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın "Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız (ve temizlenme) müddeti beklerler" (Bakara, 228) âyetidir.
Dördüncü kısım: Hür bir kadınla evli olan kimsenin, câriye ile evlenmesi caiz değildir. 8u, ittifakla böyledir. Şafiî'ye göreyse, hür kadın ile evlenmeye maddi gücü olan kimsenin, cariyeyi nikahlaması caiz değildir. Bu tahsisin delili de Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse, o halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min cariyelerden (alsın)" (Nisa, 25) âyetidir. Bu âyetin bu neticeye delâlet ettiğinin izahı ilerde gelecektir.
Beşinci kısım: Dört kadınla evli olan bir kimsenin, beşincisini alması haramdır.
Bunun delili ise Cenâb-ı Hakk'ın, "... İkişer, üçer, dörder olmak üzere..." (Nisa. 3) âyetidir.
Altıncı kısım: Kendisiyle liân (karşılıklı lânetleşme) yapılan kadındır. Bunun delili de Hz. Peyamber(s.a.s)'in, "Birbirleriyle lanetleşmlş olan kan ve kocalar, ebedî olarak bir araya gelemezler"76[76] hadisidir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Namuslu ve zinaya sapmayarak, mallarınızla arafyıp nikâhla)manız..." buyruğu hakkında birkaç mesele vardır: 77[77]

Birinci Mesele

HakTeâlâ'nın, kelimesinin i'rabtaki yeri hakkında şu iki görüş vardır:
a) Bu kelime ifâdesindeki lâfzını mahallinden bedel olmak üzere, merfudur. Buna göre ibarenin takdiri, "Onlardan başkası size helâl kılındı ve... aramanız size helâl kılındı" şeklindedir. Bu, bu fiili elifin dammesiyle meçhul sîgasıyla şeklinde okuyanlara göredir. Bu fiili elifin fethasıyla malûm sîgasıyla okuyanlara göreyse, kelimesinin mahalli mansubtur.
b) Bu ifâdenin mahalli, her iki kıraate göre de, kendisinden harfi cerrin hazfedilmiş olması sebebiyle, mansubtur. Buna göre sanki, "aramanız için, aramanız konusunda" denilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "(Mallarınız ile evlenmeyi talep etmek istediğiniz için, bunların dışında kalanlar, işte size,helâl kılındı)" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, lâfızları birer hal olup, "zinaya sapmaksızın namuskâr davranarak" şeklindedir. Buna göre O'nun, j.;.fl^J» ifâdesi, "zinadan sakınarak" ifâdesi de, "zina etmeyerek." anlamlarını ifâde eder. Binaenaleyh bu, te'kîd için yapılmış bir tekrardır. Leys şöyle demektedir: kelimeleri, fücur ve günaha dalmak manalarını ifâde eder. Kelimenin Arapca'daki aslı, "dökmek" anlamını ihtiva eden, kelimesidir. Meselâ, "Akan, dökülen gözyaşları" denilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "veya dökülen kan" (Enam. 145) buyurmaktadır. Yine, "Falanca, çokça kan dökendir (zalimdir)" denilir, yani, (Çok kan akıtıcı, zalim) demektir. Zina da, "sifâh" diye adlandırılmıştır, çünkü zina yapan kimsenin maksadı, sadece menisini akıtmaktır.
Buna göre şayet, " fiilinin mefûlü nerededir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun takdiri şeklinde olup, "size, bunların dışında-kileri aramanız helâl kılındı" anlamındadır. Kendinden önceki

---

[76] 76[76] Darimî, Ferâiz, 24 (d/364).
[77] 77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/493-496

ifadeler buna delâlet ettiği için mef'ûl hazfedilmiştir. Allah en iyi bilendir. 78[78]

Mehrin En Az Miktarı

Ebu Hanife (r.h), "Mehir on dirhemden daha az olamaz" derken, Şafiî {r.h) bunun herhangi biı ölçüsünün
bulunmadığım, az veya çok olabileceğini söyler. Ebu Hanife bu âyetle istidlal ederek şöyle der: "Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ bu helâlliği bir kayda bağlamıştır ki bu kayıt da, erkeklerin o kadınları, kendi malları vasıtasıyla talep etmeleri, elde etmeye çalışmalarıdır. Halbuki bir-iki dirhem, "mallar" olarak adlandırılamaz. Binaenaleyh, bu bir-iki dirhemin mehir olmaması gerekir, Buna göre şayet, "Yanında on dirhem bulunan bir kimse hakkında, "Onun yanında mallar vardır" denilemez. Halbuki, bu on dirhemin mehir olabileceğini tecviz ediyorsunuz.." denilirse biz deriz ki:
"Bu âyetin zahiri, on dirhemin mehir olmaya yetmemesini gerektirir. Ancak ne var ki biz, bu işin olabileceğine icmâ delâlet ettiği için, verdiğimiz bu hükümde âyetin zahiriyle amel etmeyi bıraktık." Böylece Ebu Hanife, on dirhemden daha az olan miktar hakkında, âyetin zahirine tutunmuştur.
Bil ki bu istidlal tutarsızdır. Çünkü âyet, (o kadınları) mallarla talep etmenin, arayıp bulmanın caiz olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki âyette, (o kadınları) mal olmayan şeylerle talep etmenin caiz olmayacağına dair ancak "mefhumu muhalefet" yoluyla bir delâlet vardır. Halbuki siz, "mefhumu muhalefet"! kabul etmiyorsunuz. Sonra biz deriz ki: MİhrIn az veya çok herhangi bir ölçüsü bulunmadığına şu deliller de delâlet etmektedir:
Birinci hüccet, bu âyetle istidlal etmektir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın "mallarınızla..." tabiri cem'e cem' ile mukabele etmektir. Cem'in cemi ile mukabelesi ise, ferdin ferde taksim edilmesini, dağıtılmasını gerektirir. Bu da, kadınlarla evlenmeyi arzulayan, talep eden herkesin, mal denebilecek bir şeyler bulabileceğini gerektirmektedir. Azlık ve çokluk, hem bu hakikatte hem de bu isimde eşittir. Binaenaleyh bu âyetten, bir ölçüye bağlı olmaksızın mal denebilecek herhangi bir şey vasıtasıyla kadınlarla evlenmeyi talep edebilme hükmünün çıkması gerekir..
İkinci hüccet: HakTeâlâ'nın, "Eğer siz onları kendilerine temas etmeden önce boşar, (fakat daha evvelden) onlara bir mehir tayin etmiş bulunursanız, o halde tayin ettiğiniz mehrin yansı onlarındır" (Bakara, 237} âyetine tutunmaktır. Bu âyet, mehrin yarısının, konuşulandan yani mehr-i müsammâ'dan düşmesini gerektirir. Bu da şunu ifâde eder: Bu nikâh akdi, tâ baştan bir dirhem mehre göre yapılmış olsaydı, (kadının boşanması halinde) o erkeğin ancak bir dirhemin yarısını vermesi gerekirdi. Halbuki siz, böyle demiyorsunuz..
Üçüncü hüccet, ilgili hadislerdir.
a) Rivayet edildiğine göre, mehir olarak iki pabuç karşılığında evlenen bir kadın Hz. Peygamber'in yanına getirildiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in (ona), "Sen, mehirolarak buiki pabuca razı oldun (mu?)" deyince kadın "evet" dedi, Hz. Peygamber de bu evliliği onayladı.79[79] Bu olayın zahiri, bu iki pabucun kıymetinin on dirhemden daha az olabileceğini ifâde etmektedir. Zira, ancak iki pabuç karşılığı evienebilen bu erkek ve kadının fakir olmaları gerekir. Böylesi insanların pabuçlarının kıymeti de, son derece azdır..
b) Cabir (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)^den şöyle elediğini rivayet etmiştir: "Her kim evlenmek için, bir kadına bir avuç un veya kavut veyahut da yiyecek verirse, muhakkak ki o erkek helâl olarak onu almış o/ur."80[80]
c) Vâhibe ile ilgili olarak rivayet edilen şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s) onunla evlenmek isteyen kimseye, "Bir demir yüzük dahi olsa, ara bul, (kadını bırakma)"81[81] buyurmuştur.

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/496
79[79] Tirmizî, Nikâh. 22 (IH/420).
80[80] Ebu Dâvûd, Nikâh, 30 (il/235).
81[81] Buharı, Nikâh, 14; Müslim, Nikâh, 76 (2/1041).

Halbuki demir yüzük ise on dirhem değerinde değildir. 82[82]

Mehir Mal Yerine Menfaat Sağlama Şeklinde Olabilir mi?

Ebu Hanife (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse bir kadınla, (ona) Kur'ân'dan bir sûreyi öğretme mukabilinde evlense, bu öğretme mehir sayılmayıp, evlendiği kadın için "mehr-i misil" gerekir." Ebu Hanife daha sonra şöyle der: "Bir kimse, kendisine bir sene hizmet etme mukabilinde bir kadınla evlenirse, bu durumda bakılır: Evlenecek erkek hür ise, o kadın için "mehr-i misil" vermesi gerekir. Eğer köle ise, o zaman o kadına bir yıl hizmet eder." Şafiî (r.h) ise, bunun mehir olmasını caiz görür. Ebu Hanife bu görüşüne delil olarak şunları ileri sürmüştür:
a) Mevzubahs âyet.. Çünkü Cenâb-ı Hak, helâlliğin olabilmesi hususunda, (onları) mal vasıtasıyla talep etme, arama şartını koşmuştur. Mal ise, menfaatlere değil, âyâna (ayni şeylere) verilen bir isimdir.
b) Cenâb-ı Hak, 'Bununla beraber eğer ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlamış olurlarsa, onu da içinize sine sine yeyin" (Nisa. i)buyurmuştur. Bu durum ise, âyân'a ait bir sıfattır.
Şafiî, Ebu Hanife'nin birinci istidlaline şu şekilde cevap vermiştir: Âyet, kadınlarla evlenmeyi mal vasıtasıyla talep etmenin caiz olduğuna delâlet eder. Burada, kadınlarla evlenmeyi maldan başka bir şeyle aramanın caiz olup olmadığı hususunda bir beyan yoktur. İkinciye de şöyle cevap vermiştir: "Vermek" lâfzı, âyânı (eşya) içine aldığı gibi, üstlenilen menfeâtleri de içine alır." Üçüncüye de şöyle cevap vermiştir: "Bu hitap, genel duruma göre yapılmıştır." Daha sonra Şafiî (r.h), menfaatin de mehir olabileceğine şu bakımlardan istidlalde bulunmuştur:
Birinci hüccet: Cenâb-ı Hak, Hz. Şuayb kıssasında, "(O zat Musa'ya) dedi ki: "Ben iki kızımdan birini -sen bana sekiz yıl işçilik etmek üzere- sana nîkâhlamayı arzu ediyorum..." (Kasas, 27) buyurmuş ve böylece menfaatlerin de mehir olabileceğini beyan buyurmuştur. Bizden önceki ümmetlerin şeriatlarında aslolan. o hükmü nesh eden bir nasih bulununcaya kadar o hükmün devam etmesidir.
İkinci hüccet: Bir kadın kendisini hibe ettiğinde, onunla evlenmek isteyen erkek (mehir olarak vermeye) bir şey bulamazsa, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:
"Kuran dan Bir şeyler biliyor musun?" Adam, "Falanca sûreyi biliyorum." deyince, Hz. Peygamber "o kadını, Kur'ân'dan bttdfğtn o sûreye mukabil seninle evlendirdim."83[83] Allah en iyi bilendir. 84[84]

Dördüncü Mesele

Ebu Bekr er-Razî şöyle demiştir: "Ayet, cariyenin azâd edilmesinin onun mehri sayılamıyacağına delâlet etmektedir. Çünkü âyet, mehrin mal olmasını gerektirir. Hz. Peygamber'in Safiyye'yi azâd edip, bu azâd etmeyi onun mehri sayması hadisesine gelince, bu Allah'ın Resulüne has olan fiiller cümlesindendir. 85[85]

Beşinci Mesele

Hak Teâlâ'mn, tabiri hakkında da şu iki izah yapılmıştır:
a) Bundan murad, onların nikah akdi yapmış olmaları sebebiyle, böyle namuslu olmalarıdır.
b) Buradaki bu namusluluğun, Hak Teâlâ'nın, "Onlardan başkası ise, size helâl edildi..."

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/496-498
83[83] Müslim, Nikâh, 76 (2/1041).
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/498-499
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/499

buyruğunda zikredilen helâllik hususunda bir şart olmasıdır. Birinci mana daha uygundur. Çünkü birinci manaya göre, âyetin hem umumîliği devam etmiş otur, hem de mânası malûm olmuş olur. İkinci manaya göreyse âyet mücmel olur. Çünkü burada zikredilen lâfzı, mübeyyen değildir. Mücmele talîk edilen şey ise mücmel olur. Binaenaleyh âyeti malum ve mübeyyen olan bir manaya hamletmek, mücmel olan bir manaya hamletmekten daha evladır. Hak Teâlâ'nın,"O halde onlardan hangisiyle faydalandtysanız, ücretlerini takdir edildiği şekilde verin" buyruğuna gelince, bunda birkaç mesele vardır: 86[86]

Birinci Mesele

Arapça'da, "istimta", faydalanmak manasındadtr. Kendisinden faydalanılan herşeye de meta' denir. Mesela, "Adam, çocuğundan faydalandı" denilir. Yine gençken ölenler hakkında, "Gençliğinden faydalanamadı" denilir.
Cenâb-ı Hak da, "Ey Rabb'imiz, kimimiz kimimizden fayda gördük" (Enam. 128), "Siz bütün zevklernizi dünya hayatınızda bitirdiniz ve bunlardan istifâde ettiniz" (Ahkâf, 20) yani, onlardan peşin olarak faydalandınız ve "Siz de kısmetinizce faydalanmak istediniz.." (Tevbe, 69) buyurmuştur. Buna göre âyetteki, "O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız..." tabiri hakkında şu iki açıktama yapılmıştır:
a) "Nikahlı hanımlarınızdan, cinsî münasebet veya yaptığınız akit gibi hususlarda kendilerinden istifade ettiklerinize, bundan ötürü ücretlerini ver-tntz." Sonra Cenâb-ı Hak bir karışıklık olmadığı için, I* lâfzına râcî olacak zamiri (<u£ lafzını) getirmemiştir. Bu, tıpkı "İşte bu, şüphesiz ki azmolunacak işlerdendir" âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak bu âyette de lâfzını düşürmüştür.
b) (Onların dışındakiler) (Nisa, 24) âyetindeki lâfzı, "kadınlar" manasınadır. Bu âyetteki j& (onlardan) ifâdesindeki j^ harf-i cerri de teb'îz (bir kısmı) manasınadır. Binâenaleyh yine bu âyetteki lâfzındaki zamir ism-i mevsûlüne râcidir. Çünkü o, lâfız olarak müfred sayılır. Âyetteki, "ücretlerini verin" buyruğundaki zamirler de, bu U ism-i mevsûlünün manasına râcîdirler. Çünkü o, mana bakımından da cemî'dir. Âyetteki "ücretlerini" tabiri, "mehirlerini" manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizden kim hür ve müsiüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiremezse, o halde mü'mtn cariyelerinizden alsın., ücretlerini de güzellikle onlara versin" (Nisa, 25» buyurmuştur. Bu âyetteki "ücretler" de, mehirler manasınadır. Tefsir ettiğimiz âyetteki "ücretler" de aynı manadadır. Cenâb-ı Allah bir diğer âyette de, "sizin onları nikahla almanızda, ücretlerini verdiğiniz takdirde, üzerinize bir günah yoktur" (Mumtehine, ıo) buyurmuştur. Hak Teâlâ mehri, "ücret" diye ifâde etmiştir. Çünkü bu, nikahtan elde edilen menfaatlerin bedelidir. Bu, maddî şeylerin bedeli değildir. Nitekim evin ve hayvanın sağladığı menfaatlerin bedeli de, "ücret" diye adlandırılır. 87[87]

İkinci Mesele

Şafiî, "Halvet-i sahîha, mehri gerektirmez" derken, Ebu Hanife bunun mehri gerektireceğini söylemiştir. Şafiî
görüşüne bu âyeti delil getirmiştir. Zira "O halde onlardan hangisiyle faydaiandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekil üzere verin" âyeti, o kadınlara mehirlerini vermenin vacip oluşunun, onlardan faydalanma sebebiyle olduğunu ihsas ettirmektedir. Eğer halvet-i sahîha, mehrin verilmesini gerektirseydi, o zaman zahiri durum, halvet-i sahîhamn o kadınlardan faydalanmadan önce bulunmasını gerektirirdi. Bu durumda da mehir, onlardan istifâde etmeden önce gerekmiş olurdu. Mehrin, onlardan istifâde etmeden önce gerekmesi ise, o mehrin onlardan faydalanması şartına bağlı olmasına engeldir. Halbuki âyet, mehrin vacip olmasının onlardan faydalanma şartına bağlı olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh halvet-i

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/499
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/499-500

sahîhamn mehri gerektirmeyeceği sabit olmuştur. [88][88]

Bu Ayetten Mut’a Nikahına Cevaz Arayanlar

Bu âyetin tefsiri hakkında iki görüş vardır: Birinci görüş: Ümmet-i Muhammed'in âlimlerinin ekserisinin görüşüdür. Buna göre âyetteki, "mallarınızla arayıp (nikahlamanız) için..." ifâdesinden maksad, "o kadınları nikah yoluyla ve mal (mehir) vererek talebetmeniz için..." manasıdır. Hak Teâlâ'nın, "O halde onlardan hangisiyle faydalandtysanız, ücretlerini takdir edildiği şekilde verin" buyruğu ise şu manayadır: Bir kimse, o kadınlarla cinsî münasebette bulunarak, onlardan istifade ederse, onlara mehirlerini eksiksiz verir. Onlardan sırf nikah akdi yaparak istifade etmiş olur (onlarla cinsî münasebette bulunmazsa), mehrin yarısını verir.
İkinci görüş: Bu âyet ile Mut'a hükmü kastedilmiştir. Mut'a, bir kimsenin bir kadını belli bir mal (ve para) ile belirti bir zamana kadar kiralayıp onunla cinsî münasebette bulunabilmesinden ibarettir. Âlimlerimiz mut'a nikahının İslâm'ın ilk yıllarında mubah olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), umre yaparken Mekke'ye geldiğinde, Mekke'nin kadınları süslenip püslendiler. Bunun üzerine Ashab, bakire kızların mehillerinin (yüksekliğinden) şikayet edince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu kadınlardan istifade ediniz (muta yapınız)"[89][89] dedi.
Âlimler, bu hükmün neshedilmiş olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ümmetin büyük bir çoğunluğu, bu hükmün mensuh olduğu görüşündedirler. Ümmet-i Muhammed'den bir topluluk ise, mut'a'nın eskiden olduğu gibi mübahlığınm devam ettiğini, mensuh olmadığını söylemişlerdir. Bu ikinci görüş, İbn Abbas (r.a) ve İmran İbn el-Husayn (r.a)'dan rivayet edilmiştir.
Bu hususta İbn Abbas (r.a)'dan üç rivayet bulunmaktadır:
Birincisi, bunun mutlak olarak mübahltğını ifâde etmektedir. Amâre şöyle demiştir: "İbn Abbas'a, "o zina mıdır, nikah mıdır?" diye mut'a'yı sorduğumda o, "mut'a ne zinadır, ne de nikahtır" deyince, ben: "Ya nedir?" dedim. Bunun üzerine bana "Bu, Hak Teâlâ'nın da buyurduğu gibi mut'a'dır (Bir faydalanmadır)" dedi. Ben, "mut'a'nın iddeti var mıdır?" diye sordum o, "Evet onun iddeti bir hayızdır" dedi. Ben, "mut'a nikahı ile evlenenler, birbirlerine mirasçı olabilirler mi?" dedim, "hayır" cevabını verdi:
İkincisi: İnsanlar İbn Abbas'ın mut'a hakkındaki fetvası hakkında şiirler söylemeye başlayınca, İbn Abbas (r.a) şöyle dedi: "Hay Allah kahredesiceler! Ben, mut'a'nın mutlak olarak (kayıtsız-şartsız) mubah olduğuna fetva vermedim. Fakat ben dedim ki: "Nasıl muzdar (çaresiz) olana domuz eti ve akan kan helâl oluyor ise. aynı şekilde çaresiz kalana mut'a da helâldir."
Üçüncüsü: İbn Abbas, mut'a ile ilgili bu âyetin mensuh olduğunu söylemiştir. Atâ el-Horasâni, İbn Abbas'tan bu ifâde hakkında şu sözü rivayet etmiştir. Bu âyet, "Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit, iddetlerine doğru boşayınız.." <Taiak. i) âyeti ile neshedilmiştir. Yine İbn Abbas m ölürken, "Allah'ım, mut'a ve sarf hakkındaki görüşümden ötürü sana tevbe ediyorum" dediği rivayet edilmiştir.
İmrân İbn Husayn ise şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında mut'a hakkındaki âyet nazil oldu. Fakat ondan sonra onu nesheden herhangibir âyet nazil olmadı. Hz. Peygamber (s.a,s) de mut'a'yı bize emretti ve biz ondan istifade ettik, ölünceye kadar da bizi bundan menetmedi. Daha sonra adamın birisi, kafasına göre dilediğini söyledi (yani bunun haram olduğunu ileri sürdü)."
Mü'minlerin emiri Hz. Ali'ye gelince, şiîler, ondan mut'a'yı mubah gördüğü görüşünü rivayet etmektedirler. Muhammed İbn Cerîr et-Taberî de tefsirinde Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Eğer Ömer insanları mut'a'dan nehyetmeseydi, şakîler (azgın insanlar) müstesna, kimse zina etmezdi." Muhammed İbn el-Hanefiyye adı ile meşhur olan Muhammed İbn Ali'nin rivayet ettiğine göre Hz. Ali (r.a), mut'a'nın caiz olduğuna fetva vermekte olan İbn Abbas'a

---

[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/500
[89][89] İbn Mâce, Nikâh, 44 (1İ631); Darimî. Nikâh, 16,(2/140).

rastlar ve "muhakkak ki Hz. Peygamber (s.a.s), mut'a nikahından ve ehlî eşşek eti yemekten nehyetti" der. İşte rivayetlere taalluk eden şeyler bunlardan ibarettir. Âlimlerin çoğu mut'a'nın haram olduğuna bir çok delil ile istidlal etmişlerdir: 90[90]

Mut'a'nın Haram Olduğunu Söyleyen Cumhurun Delilleri

Birinci delil: Hak Teâlâ'nın, "(Öyle mü'minler) ki onlar ırzlarım koruyanlardır. Şu var ki zevcelerine, yahut sağ ellerinin malik olduğu (cariyelerine) karşı (olan durumları) müstesna..." (Mümmûn, 5-6) âyetinden dolayı, cinsî münasebetin ancak zevce veya cariye ile yapılması helâldir. Mut'a ile nikahlanan bu kadının ne bir cariye ne de zevce olmadığı hususunda hiçbir şüphe yoktur. Bunun böyte olduğuna şunlar da delâlet eder:
a) Şayet bu kadın zevce sayılmış olsaydı, Hak Teâlâ'nın, "Zevcelerinizin terike-sinin yansı sizindir" (Nisa, i2>âyetinden dolayı, adam ile onun birbirine vâris ol.naları söz konusu olurdu. Bu ikisi arasında bir tevarüsün bulunmadığına ise ittifak edilmiştir.
b) Yine o kadın bir zevce sayılsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Çocuk, (doğduğu) yatağa aittir" hadisinden ötürü, ondan doğacak çocuğun nesebinin sabit olması gerekirdi. Üzerinde ittifak edilen görüş ise, bu çocuğun nesebinin sübût bulmadığıdır.
c) Yine Cenâb-ı Hakk'ın, "İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler" (Bakara, 234) âyetinden ötürü, mut'a ile alınan o kadının da iddet beklemesi gerekirdi. Bil ki bu delil güzel ve yerindedir.
İkinci delil: Hz. Ömer (r.a), rivayet edildiğine göre hutbesinde şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında iki türlü mut'a vardı. Ben bunları yasaklıyorum. Bunlara karşılık ceza vereceğim." O, bu sözü sahabenin toplu olduğu bir yerde söylemiş ve hiç kimse onu yadırgamamış, karşı çıkmamıştır. Bu hâdisede durum şöyledir. Ya "onlar mut'a'nın haram olduğunu bildikleri halde seslerini çıkarmadılar. Ya da onlar, mut'a'nın mubah olduğunu bildikleri halde, Hz. Ömer'e yaranmak için seslerini çıkartmadılar" den ilebilir.'Veyahut da "o sahabeler, onlar mut'a'nın ne haram olduğunu, ne de mubah olduğunu biliyorlardı. Bundan dolayı, bu hususta herhangi bir görüşe sahip olmadıkları için seslerini çıkarmadılar" denilebilir. Tercihe şayan olan, birinci ihtimaldir. İkinci ihtimal ise hem Hz. Ömer'in hem de sahabenin tekfirini gerektirir. Çünkü her kim, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mut'a'yı mubah kıldığını bile bile, onu nesheden bir hüküm bulunmadığı halde, "Bu haramdır ve yasaktır" derse, o Allah'ı inkâr etmiş olur. Yine her kim, hatalı ve kâfir olduğunu bildiği halde, bir kimsenin o sözünü tasdik ederse kâfir olur. Bu ise, ümmetin tekfirini gerektirir ve Du da Hak Teâlâ'nın, "Siz en hayırlı bir ümmetsiniz.." (an imren, 110) âyetinin 2iddınadır.
Üçüncü ihtimale gelince ki, sahabenin, mut'a'nm ne mubah ne de haram olduğunu bilmedikleri için seslerini çıkarmamış olmaları ihtimalidir, bu da asılsızdır. Çünkü mut'a, mubah sayılması halinde nikah gibi olur. İnsanların, nikah ve mut'a'dan herbirinin durumunu bilmeye olan ihtiyacı, herkesi içine ajan bir ihtiyaçtır. Bu durumda olan bir meselenin ise gizli kalması imkânsızdır. Aksine bu konudaki bilginin meşhur olması gerekir. Nasıl herkes nikahın mubah olduğunu ve bu mübahlığın neshedilmemiş olduğunu biliyor idiyse, mut'a meselesi hakkında da durumun aynt olması gerekir. Bu iki kısım bâtıl olunca, sahabenin ancak, mut'anın İslâm'da mensuh olduğunu bildikleri için, Hz. Ömer'e karşı çıkmamış oldukları sabit olur.
Buna göre eğer, "sizin söylediğiniz bu şey, rivayet edilen şu haber ile bâtıl olur: Hz. Ömer, "Bir kadın ile belli bir zaman için evlenen (mut'a yapan) bir adam getirilirse, onu mutlaka recmederim" demiştir. Şüphe yok ki, her nekadar sahabe, o bunu söylediği zaman karşı çıkmamışlarsa da, mut'a yapanı recmetmek (taşlayarak Öldürmek) caiz değildir. Binâenaleyh bu, sahabenin bâtıl bir sözü duydukları zaman ses çıkarmadıklarına delâlet eder" denirse, biz deriz ki: Belki de Hz. Ömer bunu, bir tehdid, zecr ve bir siyaset olsun diye söylemiştir. Faydalı olacağı zaman, bu gibi siyasetler halife için caizdir. Baksana, Hz. Peygamber (s.a.s): "Kim

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/501-502

bizden zekâtını esirgerse, biz ondan hem zekâtını hem de malının yansını alırız"91[91] buyurmuştur. Fakat zekâtını vermeyen kimseden, malının yarısını atmak caiz değildir. Hz. Peygamber, bu işi iyice yasaklamak için böyle söylemiştir. Hz. Ömer'in sözü de böyledir. Allah en iyi bilendir.

Üçüncü delil: İmam Malik, Zührî'den; Zühıi'de Muhammed İbn Ali'nin iki oğlu olan Abdullah ve Hasan'dan; bunlar da babalarından; babaları da Hz. Ali'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), kadınları mut'a nikahı ile almaktan ve ehli eşeklerin etini yemekten nehyetmiştir. Rebî' İbn Sebüre el-Cühenf, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Erken vakitte Hz. Peygamber (s.a.s)'e rastladım. O, makam-ı İbrahim ile rükn arasında, ayakta ve sırtını Ka'be'ye dayamış olarak şöyle diyordu:

"Ey insanlar, size bu kadınlardan istifade etmenizi (mut'a yapmanızı) söylemiştim. Dikkat edin, Allah Teâlâ mut'ayı, kıyamete kadar size haram kılmıştır. Binâenaleyh kimin yanında onlardan (mut'a ile aldığı) birisi varsa, onu salıversin. Onlara verdiğiniz şeyden hiçblrseyi de geri almayınız. "92[92] Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "Kadınları mut'a nikahıyla almak haramdır"93[93]dediği rivayet edilmiştir. Bu üç hadisi Vahidî, el-Bâsit adlı eserinde zikretmiştir. Nikah'ın "istimta"' (faydalanma) diye ifâde edilemeyeceği açıktır. Zira biz, "istimta"'nın, lezzet alma manasına geldiğini beyân etmiştik. Halbuki sırf nikahta bu mana yoktur. 94[94]

Mut'anın Mubah Olduğunu İleri Sürenler

Mut'a nikahının mubah olduğunu söyleyenler ise, şu delilleri getirmişlerdir:

Birinci delil: Onların, Cenâb-ı Hakk'ın "Namuslu ve zinaya sapmayarak, mallarınızla arayıp (nikahlamanız) size helâl edildi. O halde onlardan hangisiyle faydalandıysanız, ücretlerini takdir edildiği şekil üzere verin" ayetine tutunmalarıdır. Bu âyetle istidlal etmenin iki yolu vardır:

Birincisi, şöyle dememizdir: Mut'a nikahı bu âyetin hükmüne dâhildir. Zira âyetteki mallarınızla arayıp (nikahlamanız)" buyruğu, mal ile hem devamlı olarak bir kadından istifâde etmek isteyen kimseyi, hem de geçici olarak belirli bir müddet için istifade etmek isteyen kimseyi içine alır. Bu iki kısımdan herbiri bu ifâdeye dahil olduğuna göre, Hak Teâlâ'nın "Onlardan başkası ise, mallarınızla arayıp (nikahlamanız) size helâl edildi" buyruğu, her iki kısmın da helâl olmasını gerektirir. Bu da, mut'a nikahının helâlliğini gösterir.

İkincisi ise şöyle dememizdir: Bu âyet, mut'a nikahının açıklamasına hastır. Bunu birkaç yönden izah ederiz:

a) Rivayet olunduğuna göre, Ubeyy İbn Ka'b bu âyeti, "O halde onlardan hangisiyle belit bir vakte kadar t&ydalandıysaniz ücretlerini verin' şeklinde okumuştur. İbn Abbas (r.a)'ın kıraati de böyledir. Ümmet-i Muhammed, bu iki şahabının kıraatlerini yadırgamamıştır. Binâenaleyh bu, bu kıraatin doğruluğu hususunda ümmetin bir icmâsıdır. Bunun izahı, tıpkı sizin Hz. Ömer (r.a) hakkında yaptığınız izah gibidir. Hz. Ömer, mut'ayı yasaklayınca, sahabe sesini çıkarmamıştır. Binaenaleyh bu, bizim söylediğimiz görüş hususunda bir icmâ olmuştur. İşte burada da böyledir. Bu kıraatin sıhhati icmâ ile sabit olduğuna göre, elde edilmek istenen netice sabit olur.

b) Âyette zikredilen, sırf mal ile talep etmek, araştırmaktır. Daha sonra Cenâb-ı Hak o kadınlara, kendilerinden istifâde edildikten sonra, ücretlerinin verilmesini emretmiştir. Bu da, sırf mal ile talep etmenin, onlarla cinsî münasebette bulunmayı tecviz ettiğine delâlet eder. Sırf mal ile talep etmek ise, ancak mut'a nikâhında olur. Mutlak nikâha gelince, buradaki helallik ancak akid, velî ve şahidlerle meydana gelir. Sırf mal ile talepte bulunmak, helalliği ifâde etmez. Böylece bu durum da, bu âyetin sırf mut'a nikahına tahsis edildiğine delâlet

---

91[91] Müsned, 1/377.

92[92] Müslim, Nikâh, 21 (2/1025).

93[93] Müslim, Nikâh. 24-32 (2/1026-1028).

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/502-504

eder.

c) Cenâb-ı Hak bu âyette, sırf faydalanmadan dolayı ücret vermeyi vacip kılmıştır. Faydalanma ise, lezzet almaktan ve istifade etmekten ibarettir. Nikâhta ise, ücretleri vermek, kesinlikle faydalanmadan ötürü vacip olmamıştır. Aksine, yapılan nikâhtan ötürü vacip olur. Baksana, sırf nikâh akdi yapmaktan dolayı mehrin yarısı gerekmektedir. Böylece nikâhın, bir faydalanma diye adlandınlamayacağı açıktır. Çünkü biz, faydalanmanın lezzet alma olduğunu beyân etmiştik. Halbuki sırf nikâh böyle değildir.

d) Şayet biz bu âyeti nikâh hükmüne hamledersek. aynı sûrede nikâh hükmünün izahı tekrarlanmış olur. Çünkü Cenâb-ı Hak bu sûrenin başlarında, "Sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikah edin..." (Nisa, 3) buyurmuş, daha sonra da, "kadınların mehirlerini yürekten isteyerek verin" (Nisa. 4) demiştir. Ama biz bu âyeti, mut'a nikâhının izahına hamledersek, bu yeni bir hüküm olmuş olur. Binaenaleyh, âyeti buna hamletmek daha evlâdır. Allah en İyisini bilendir.

Mut'a nikahının caiz olduğuna dair İkinci delil: Ümmet-i Muhammed, mut'a nikâhının İslâm'ın ilk yıllarında caiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hususta ümmet arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. İhtilâf sadece, bunu nesheden bir şeyin vâki olup olmadığı husussundadır. Bu sebeple biz diyoruz ki, eğer bu hükmü nesheden bir şey mevcut olsaydı, bu nesheden şey ya tevatür yoluyla veyahut da ahâd haberlerle bilinmiş oturdu. Eğer tevatür yoluyla bilinmiş olsaydı o zaman Ali İbn Ebî Talib, Abdullah İbn Abbas ve İmrân İbn Husayn, Hz. Muhammed'in dininde tevatürle sabit olan bir şeyi kabul etmemiş olurlardı ki, bu da onların (haşa) kâfir sayılmalarını gerektirir. Bu ise kesinlikle bâtıldır. Neshin ahâd haberlerle sabit olması hali de bâtıldır. Çünkü mut'a nikahının mubah olduğu icmâ ve tevatür yoluyla bilinince, bu nikâhın sübutu kesinlikle malûm olmuş olur; binâenaleyh biz bu hükmü haber-i vahidle neshedersek, o zaman zannî olan bir şeyi, kesinleşmiş olan bir şeyin hükmünü neshedici kılmış oluruz ki, bu da bâtıldır.

Mut'a nikahının caiz olduğunu söyleyenler, sözlerine devamla şöyle derler: "Pekçok rivayet, böyle bir nâsihin bulunduğuna hükmetmenin yanlış olduğuna delâlet eder. Meselâ bu rivayetlerden birisi şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), Hayber gününde ehlî eşeklerin etini yemekten ve mut'a nikahından insanları nehyetmiştir. Yine rivayetlerden pekçoğu O'nun, Veda haccında ve Mekke'nin fethi gününde, mut'a nikahını mubah kıldığım göstermektedir. Halbuki bu iki gün de, Hayber gününden sonradır. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hayber gününde mut'a nikahını neshettiğine delâlet eden rivayetlerin bozukluğunu gösterir. Çünkü nâsih olan nassın, mensûhtan önce bulunması imkânsızdır. Birkaç defa helâl kılma ve neshetme olmuştur diyenlerin görüşü de zayıftır. Çünkü, rivayetler arasındaki çelişkiyi kaldırmak isteyenler hariç, meseleyi ele alıp değerlendiren âlimlerden hiç kimse bunu söylememiştir."

Üçüncü delil: Rivayet olunduğuna göre Hz. Ömer (r.a), minberdeyken şöyle demiştir: "İki mut'a, Allah'ın Resulü zamanında meşru idi. Ama ben onları yasaklıyorum. Bunlar, hacc mut'ası ile nikâh mut'asıdır." İşte bu rivayet, Hz. Ömer tarafından, Allah'ın Resulü zamanında mut'a nikâhının bulunduğuna dair kesin bir delildir. Hz. Ömer'in "Ben onları yasaklıyorum" ifâdesi, Hz. Peygamber'in onu neshetmeyip, bunu neshedenin sadece Hz. Ömer olduğuna delâlet eder. Bu sabit olunca biz deriz ki, işte bu söz, Hz. Resul zamanında mut'anın helâl olduğuna; Resûlullah'ın onu neshetmediğine; bunu neshedenin ise sadece Hz. Ömer olduğuna delâlet eder. Bu da sabit olunca, mut'a nikâhının mensûh olmaması gerekir. Çünkü. Allah'ın Resulü zamanında bulunup da O'nun neshetmediği bir şeyin, Hz. Ömer'in neshetmesiyle mensûh olması imkânsız olur. İşte bu, İmrân İbn el-Husaynın şöyle diyerek istidlal ettiği hüccettir: "Allahu Teâlâ, mut'a hakkında bir âyet indirmiş ve o âyeti başka bir âyetle de neshetmemiştir. Allah'ın Resulü de bize mut'a nikâhı yapmamızı meşru kılmış ve onu bize yasaklamamıştır. -Hz. Ömer'in yasaklamasını kastederek- sonra bir adam kalkmış, istediği biçimde hüküm vermiş!" İşte, mut'a nikahının caiz olduğunu söyleyenlerin delillerinin tamamı budur. 95[95]

Mut'anın Mubah Olduğunu Söyleyenlere Cevap

Onlann birinci deliline şöyle diyerek cevap verebiliriz: Bu âyetin, mut'a nikâhına da şamil olduğunu şü üç yönden açıklayabiliriz:
a) Cenâb-ı Hak, "Analarınız., size haram edüdi..." (Nisa, 23) buyruğunda, ilkönce nikahı haram olanlardan bahsetmiş, müteakip âyette de "Onlardan başkası ise, size helâl edildi" (Nisa. 24) buyurmuştur. Böylece, buradaki bu helâl kılma ile oradaki o haram kılmadan murad edilenin aynısı kastedilmiş olur. Ancak ne var ki, oradaki haram kılma ile murad edilen, (haram kılınanların) nikâhıdır. Binaenaleyh, buradaki helâl kılma ile murad edilenin de nikâh olması gerekir.
b) Allah Teâlâ, "namuskâr bir biçimde" buyurmuştur. "Namuskâr davranmak" ise, ancak sahih bir nikâhta söz konusu olur.
c) O "Zinaya sapmamış olarak..." buyurmuş, zinayı sifâh (dökmek) diye adlandırmıştır. Zira, zina edenin bu zinadaki maksadı, sırf menisini akıtmaktır. O, bu zina hadisesinde, çocuk ve nikâhın temin ettiği diğer fayda ve maslahatları istememektedir. Mut'a'dan ise, sadece meniyi akıtmak kastedilir. Böylece bu da bir sifâh (dökmek, zina yapmak) olmuş olur.
Bu, EbuBekrer-Razî'nin yapmış olduğu izahlardır. Ebu Bekrer-Razî'nin("a" şıkkında) zikrettiği şey şudur: Buna göre Allah Teâlâ sanki, insanlara cinsî münasebette bulunmaları haram olan kadın gruplarını zikretmiş, daha sonra da, "onlardan başkası ise, size helâl edildi" (Nisa, 24) buyurmuştur ki bu, "nikâhın haram olduğu belirtilenlerin dışında kalanlarla cinsî münasebette bulunmak size helâl kılınmıştır" demektir. Binâenaleyh bu sözün neresi yanlıştır? O'nun ("b" maddesinde) söylediği söz ise "Namuskâr davranmak", ancak sahîh bir nikâhta olur..." şeklindedir. Ama o, bunun delilini zikretmem iştir. Onun ("c" maddesinde) zikrettiği, "Zina, "sifâh" diye adlandırılmıştır. Çünkü bundan, sadece menîyi akıtmak kastedilmiştir. Halbuki mut'a böyle değildir. Çünkü mut'a'dan maksat, Allah tarafından müsaade edilmek ve izin verilmek suretiyle menîyi akıtmaktır..." şeklindedir. Eğer siz, "mut'a nikahı haram kılınmıştır" derseniz, biz deriz ki, bu, konunun başına dönmedir. O halde daha niçin siz "durum bu şekildedir" dediniz? Böylece Ebu Bekr er-Razî'nin sözünün gevşek bir söz olduğu ortaya çıkmış olur.
Bu konuda itimâda şayan olan cevap, şöyle dememizdir: "Biz, mut'a nikâhının (başlangıçta) mubah olduğunu inkâr etmiyoruz. Bizim söylediğimiz sadece, o nikâhın mensûh olduğudur." Bu takdire göre, şayet âyet mut'a nikâhının meşru olduğuna delâlet ederse, bu bizim maksadımıza zarar vermez. Bu, aynı zamanda onların (mut'a nikahtnın caiz olduğunu söyleyenlerin) Ubeyy İbn Ka'b ve İbn Abbas'ın kıraatine sarılmalarına bir cevaptır. Zira, sahîh olmaları halinde bu kıraatler, sadece mut'a nikahının meşru olduğuna delâlet ederler. Halbuki biz, bu konuda münakaşa etmiyoruz. Bizim söylediğimiz şey, bu hükmün mensûh olduğudur. Sizin getirmiş olduğunuz deliller, bizim verdiğimiz hükmü savuşturamaz. .
Onların, "Nasih, ya mütevâtir ya da ahâd yolla olurdu..." şeklindeki görüşlerine de şöyle cevap veririz: Belki de ashabın bir kısmı onu duymuş da daha sonra unutmuştur... Daha sonra Hz. Ömer (r.a) büyük bir kalabalığın içinde bunu hatırlatınca, ashâb onu hatırlamış, Hz. Ömer'in bu konudaki sıdkını anlamış ve O'nun bu husustaki sözüne karşı çıkmamışlardır.
Mut'a nikâhının caiz olduğunu söyleyenlerin, "Ömer, mut'a nikâhının nehyini kendisine nisbet etmiştir" şeklindeki sözlerine de şu şekilde cevap veririz: "Biz daha önce şu açıklamada bulunmuştuk: Şayet, Ömer'in bu sözünden maksadı, "Mut'a Hz. Muhammed'in şeriatında mubahtır, ama buna rağmen ben onu yasaklıyorum" şeklinde olsaydı, o zaman hem Hz. Ömer'in, hem de O'nunla muharebe etmeyen ve bu hususta O'nunla tartışmayan herkesin kâfir sayılması gerekirdi. Bu da, Hz. Ömer'le muharebe etmediği ve onun sözünü reddetmediği için Emîru'l-mü'mininin (Hz. Ali'nin) kâfir sayılması neticesine götürür ki bütün

---

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/04-506

bunlar bâtıl ve geçersizdir.

Binaenaleyh geriye sadece şöyle denilmesi kalmaktadır: Hz. Ömer'in bu sözünden maksadı, "Mut'a nikahı Hz. Peygamber zamanında mubah idi. Ancak ne var ki Resûlullah'ın onu neshettiğini bildiğim için ben onu yasaklıyorum" şeklindedir. Bu takdire göre bu söz, elde etmek istediğimiz netice hususunda bizim delilimiz olur. Atlah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ücretlerini takdir edildiği şekil üzre verin" buyurmuştur ki bu, "onlara ücret ve mehirierini vermek bir farz, yerine getirilmesi gereken bir iş ve vecibedir" demektir.

Keşşaf sahibi, Cenâb-ı Hakk'ın "takdir edildiği şekil üzre" ifâdesi hakkında şu üç izahı yapmıştır:

a) (farz kılınmış) manasında olmak üzere, "ücretlerini, mehirierini..." kelimesinden haldir.

b) Bu kelime, "vermek" yerinde kullanılmış bir kelimedir. Çünkü (onlara ücretlerini) vermek farz kılınmıştır.

c) Bu kelime, te'kîd için gelmiş olan bir mef'ûl-i mutlaktır. Yani, "Bu size, öylesine farz kılındı ki.." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Omehrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey hakkında size bir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla bilicidir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir" buyurmuştur.

Bu hususta birkaç mesele vardır: 96[96]

Birinci Mesele

Bir önceki âyeti, nikâh hükmü ile İlgili düşünenler şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğundan maksadı şudur: Mehir, belirli bir miktar olarak tayin edilince, kadının o mehirden bir kısmını indirmesi veya mehrin tamamından vazgeçmesi hususunda bir güçlük yoktur... Buna göre, âyette bahsedilen "aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey..." ifâdesinden maksat, mehrin miktarında bir indirim yapmak veya o mehrin tamamından vazgeçmek olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Bununla beraber eğer ondan birazım gönül hoşluğu İle size bağışlamış olurlarsa, onu da içinize sine sine yeyin" (Nisa, 4) ve "Kendileri vazgeçmiş olurlarsa, yahud nikâh düğümü elinde bulunan kimse bağışlarsa müstesna..." (Bakara, 237) âyetlerinin ifâde ettiği hüküm gibidir. Zeccac bu tabirin manasının, "kadının, kocasına mehrini bağışlamasında veya kocasının, cinsî münasebette bulunmadan karısını boşaması halinde, mehrin tamamını kadına bağışlamasında size bir günah yoktur.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

Bir önceki âyeti mut'a'nın beyânına hamledenlere gelince, onlar da şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetten maksadı şudur: Mut'a'nın müddeti sona erince, erkeğin kesinlikle kadınla hiçbir münasebeti kalmaz. Bu durumda erkek kadına, "Günleri arttır, ücretini artırayım" derse, kadın bu hususta muhayyerdir. Bunu isterse yapar, isterse yapmaz. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "O mehrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey hakkında size bir günah yoktur" buyruğundan maksat budur. Yani, "Daha önce belirlenmiş olan ücret ve müddet sona erdikten sonra.." demektir. 97[97]

İkinci Mesele

Ebu Hanife (r.h) şöyle demektedir: "Mehre ilâvede bulunmak caizdir. Bu ilâve, erkek evlendiği kadınla cinsî münasebette bulunur veya erkek ölürse söz konusudur.. Ama erkek kadını, cinsî münasebette bulunmadan boşarsa, bu ilâve bâtıl olur ve o kadına, akid anında belirlenmiş olan mehrin yansını vermek gerekir." Şafiî (r.h) ise şöyle demektedir: "Mehre ziyade yapmak,

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/507-509

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/509

hibede bulunmak gibidir. Eğer erkek içinden gelerek, o hibeyi kadına verirse, kadın kabz yoluyla o hibeye mâlik olur; eğer hibeyi vermezse hibe bâtıl olur, geçersiz olur." Ebu Bekr er-Razî, Ebu Hanife'nin bu görüşünü isbat için bu âyetle istidlal ederek şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "O mehrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey hakkında size bir günah yoktur" buyruğu ilâve ve noksanlık taraflarında kendisiyle karşılıklı rızâ ve gönül hoşluğunun meydana geldiği şeyi içine alır. Böylece bu, umumî olması sebebiyle, mehre ilâvede bulunmanın caiz olduğuna delâlet etmektedir. Hatta bu âyet, noksanlaştırmadan daha ziyâde, ilâvede bulunma hükmüne hastır. Zira Cenâb-ı Hak bunu, her ikisinin karşılıklı rızalarına bağlamıştır. Halbuki, mihrin tamamından vazgeçmek ya da biraz indirimde bulunmak, (bunlar kadının hakkı olduğu için) kocanın rızasının olmasına ihtiyaç kalmaz. Halbuki mehre ilâvede bulunmak ise, kocanın onu kabul etmesi halinde ancak doğru olur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak bu hükmü, karşılıklı olarak her ikisinin birden rızalarına talîk edip bağlayınca, bu, bundan muradın ilâvede bulunmak olduğuna delâlet eder."

Ebu Bekr er-Razî el-Cessas'ın bu izahına şu şekilde cevap verilebilir: Bu ilâvenin, Zeccâc'ın zikretmiş olduğu şu hükümden ibaret olması niçin caiz olmasın? Zeccâc'ın hükmü şudur: Koca, hanımını cinsî münasebette bulunmadan boşarsa, bu durumda kadın, isterse hakkı olan "mehr-i müsemmâ"nın yarısından vazgeçer; isterse koca da mehrin tamamını ona verebilir. Bu duruma göre koca, kadına, vermesi gerekli olan miktardan fazlasını vermiş olur. Hem bize göre, onun bir hibe olma durumu müstesna, bu ilâvede bir günah bulunmamaktadır. Bu ilâvenin bâtıl olduğuna dair katî delil şudur: Bu ilave, eğer asl'a iltihak, katılmış olursa, o zaman bu ilâve, ya ilk akdin devam etmesiyle birlikte bir ilâve olmuş olur, veyahut da ilk akid sona erdikten sonra bu ilâve yapılmış olur. Birincisi bâtıldır, çünkü nikah akdi ilk miktara göre tahakkuk edince, bu durumda şayet o nikah akdi, ikinci miktara göre yeniden tahakkuk ederse bu, akid sübût bulduktan sonra onu yeniden meydana getirme olur ki bu "hâsılı tahsil" etmeyi gerektirir ki, bu da imkânsızdır. İkincisi de bâtıldır, zira ilâvede bulunulduğu sırada birinci akdin hükmünün kalkmadığı hususunda İcmâ edilmiştir. Böylece onların söyledikleri görüşün bozuk olduğu sabit olmuş olur. Sonra Allahu Teâlâ, bu âyetlerde pekçok mükellefiyetlerden, haram ve helâl kılmalardan bahsedince, kendisinin, bütün malûmatı bilen.hiçbir şey asla ve katiyyetle kendisine gizli kalmayan bir alîm olduğunu; hükümlerini, hikmete uygun bir biçimde vaz eden bir hakîm olduğunu beyân buyurmuştur ki, bu da O'nun emirlerine teslim olmayı, hükümlerine inkîyâd edip boyun eğmeyi gerektirir. Allah en iyisini bilendir. 98[98]

Meşru Kılınan Yedinci Husus: Câriye İle Evlenme

"Sizden kim hür ve müslümân kadınları nikâhta alacak bir bolluğa güç yetiremezse, o halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mü'min cariyelerinizden (alsın). Allah sizin imanınızı çok iyi bilendir. Kiminiz kiminizden (hasıl olmuşsunuzdur. O halde fuhuşta bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyennamuslu kadınlar olmak üzere- onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikahlayın. Ücretlerini de güzellikle onlara verin. Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtikâb ettiler mi, o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı (verilir. Cariyeleri almak husussundaki) bu (müsaade) içinizden sıkmaya düşmekten (zinaya sapmaktan) korkanlar içindir. Sabretmeniz İset sizin için daha hayırlıdır. Allah hakkıyla bağışlayıcıdır, çok merhametlidir" (Nisa, 25).

Bil ki Cenâb-ı Hak, kimlerin nikâhının helâl oiup, kimlerin nikahının helâl olmadığını beyân buyurunca, bu nikâhın kimler hakkında ne zaman ve ne şekilde helâl olacağını da beyan ederek, "Sizden kim hür ve müslümân kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiremezse..." buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 99[99]

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/509-510

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/511

Birinci Mesele

Kisaî, bu âyette geçen lâfızlarını, sâd harfinin kesresiyle şeklinde; diğer imamlar ise, sâdın fethasıyla şeklinde okumuşlardır. Fetha okuyanlara göre manası, "kocalı kadınlar"; kesre okuyanlara göre manası, "iffetli ve hür kadınlar" demektir. Allah en iyi bilendir. 100[100]

"Tavl" Kelimesinin Manası

TavI kelimesi, fadl "fazlalık, bolluk, zenginlik, nimet, iyilik" anlamlarına gelir. İyilikte bulunmak, faziletli olmak anlarr- larına gelen Jjîull kelimesi de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Zİ't-tâvI "fazl sahibi.. " {Mü'min, 3j buyurmuştur. Yine bir şeyi elde etti manasında, denilir. Bu tıpkı, "Falancanın eli açıktır" denilmesi gibidir. TavI kelimesinin aslı, kısanın aksi olan tûl kelimesinden gelmektedir. Zira bir şey uzun oldu mu, tıpkı kısa olması halinde kendisinde bir kusur ve noksanlığın bulunması gibi, onda bir mükemmellik ve fazlalık bulunduğunu gösterir. Aynı şekilde zenginlik de tavi diye adlandırılmıştır, çünkü zenginlik sebebiyle insan, tıpkı uzun böyle olan kimsenin, kısa boylu olanın alamıyacağı şeyleri alması gibi, fakirin elde edemiyeceği şeyleri elde edebilmektedir.
Sen bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Âyette geçen tav! kelimesinin manası "kudref'tir. Bu kelimenin mansûb olması ise, kelimesinin mef'ûlü olması sebebiyledir. kelimesi de "kudrefin, kelimesinin mef'ûlü olduğu için, mahallen mansûbtur.
İmdi şayet, "İstitâet, kudret demektir. Âyette geçen tavi kelimesi de kudret manasınadır. Buna göre âyetin takdiri,""Sizden kim hür ve müslüman kadınlan nikahlama kudretine kadir olamazsa..." şeklinde olur. O halde kudretin tekrâr edilmesinin mânası ve faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:
Durum senin söylediğin gibidir. Ancak ne var ki evlâ olan, manânın "Sizden kim, hür ve müslüman kadınlarla evlenmeye tam manasıyla güç yetlremezse.." şeklinde (mefûl-i mutlak durumunda) olmasıdır İşte bu izaha göre, söz konusu olan müşkil zail olmuş olur. Lügatle ilgili açıklamalar işte bundan ibarettir. 101[101]

Âyet Hakkında Yapılan Tefsirler

Müfessirlerin yapmış olduğu izahlar şunlardır:
a) "Kim hür kadınlarla evlenmesine imkân veren bir mal varlığına ve zenginliğine muktedir olmazsa, bir cariye ile evlensin."
b) Âyetteki "nikah" sözü, "cinsî münasebette bulunma" manasına tefsir edilir Buna göre mana, "sizden kim, hür kadınlarla cinsi münasebette bulunmaya mân bakımdan kadir değilse, bir cariye ile evlensin" şeklinde olur. Mananın böyle olmas halinde, nikahı altında hür kadın bulunmayan herkesin, cariye ile evlenmesi caizdir Bu açıklama, Ebu Hanife'nin mezhebine uygundur. Çünkü onun mezhebine göre nikahı altında hür kadın bulunan kimsenin, ister hür kadınla evlenmeye muktedir olsur ister olmasın, câriye ile evlenmesi caiz değildir.
c) Bunun manası, hür kadınla yetinmektir. Bu durumda erkeğin, ister nikahı artında hür kadın bulunsun, isterse bulunmasın, cariye ile evlenebilir. Bütün bu izahlar yapılabilir. Zira, âyette geçen "istita'a" (güç yetirme) bütün bu izahlara muhtemildir. 102[102]

Üçüncü Mesele

Âyetteki "Sizden kim muhsenâti nikahla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse..." buyruğunda

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/511
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/512
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/512-513

geçen "muhsenat"
lâfzından murad, hür kadınlardır. Bunun böyle olduğuna, Allahu Teâlâ'nın "muhsenat" ile evlenmek imkansız olduğunda, câriye ile evlen ilebileceğini bildirmesi de delâlet eder. Binâenaleyh buradaki "muhsenat" lâfzı ile kastedilenin, cariyenin zıddı gibi olanlar olması gerekir. Bu kelimeyi sâd harfinin fethası ile "muhsenat" şeklinde okuyanlara göre, hür kadınların muhsenat olarak adlandırılmalarının sebebi, onların, hür olmaları sayesinde cariyelerin teşebbüs edecekleri hallerden korunmuş olmalarıdır. Çünkü zahir olan odur ki cariyeler dışarıya çokça çıkar, şuraya buraya girip çıkar, önemsenmez, değer verilmez. Hür kadın ise, bütün bu noksanlardan korunmuştur. Fakat kelimeyi sâd harfinin kesresi ile "muhsinât" şeklinde okuyanlara göre mana şöyledir: Onlar, kendilerini hür olmaları sebebi ile koruyanlardır. 103[103]

İmam Şafi'nin Tefsirine Göre Cariye İle Evlenmenin Şartları

Şafiî (r.h)'nin görüşü şudur: Allah Teâlâ, cariyelerle evlenme hususunda üç şart belirtmiştir. Bunlardan ikisi evlenen erkek, üçüncüsü ise evlenilen kadın hakkındadır. Evlenende bulunması gereken şartlardan birincisi,onun hür kadınla evlenebileceği mehri bulamamasıdır ki bu,Hak Teâlâ'nın, "Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiremezse..." âyetiyle beyan ettiği husustur. Bir bolluğa güç yetirememenin manası ise, hür kadını nikahlayabileceği bir malın (mehrin) olmamasıdır. İmdi şayet, "Bir kimse cariye ile evlenebiliyorsa, fakir bir hür kadınla da evlenebilir. Binaenaleyh aradaki fark nereden geliyor?" denilirse, biz deriz ki: Cariyeler hakkındaki örf, onlar efendilerinin hizmeti ile meşgul oldukları için, mehir ve nafakalarının az olması şeklindedir. Binaenaleyh aradaki fark zahirdir.
Evlenende bulunması gereken şartlardan ikincisi, bu âyetin sonlarına doğru gelen, "(Cariyelerialma hususundaki) bu (müsâade), içinizden sıkıntıya düşmekten (zinaya sapmaktan) korkanlar içindir" ifadesidir. Bu, "Bekârlık canına tak eden kimse içindir" manasınadır.
Evlenilecek kadında bulunması gereken üçüncü şart ise, bu cariyenin kâfir değil mü'min olmasıdır. Zira cariye kâfir olduğu zaman şu iki bakımdan yani kölelik ve küfür bakımından eksik olmuş olur. Şüphe yok ki doğacak çocuk, hür olma veya köle olma bakımından annesine tâbidir. Bu durumda çocuk, bir köle olarak kâfir annesinin mülküne bağlanmış olur ve böylece o çocukta hem köle hem de kâfirin mülkü olma gibi iki noksanlık bulunmuş olur. İşte bu üç şart, câriye ile evlenilebilmede Şafii'ce itibâr edilen şartlardır. 104[104]

İmam Ebû Hanlfe'ye Göre Cariye İle Evlenmenin Şartları

Ebu Hanife (r.h)'ye gelince, o şöyle der: "Nikahı altında hür kadın bulunan kimsenin, cariye ile evlenmesi caiz değildir. Fakat nikahı altında bir hür kadın bulunmayan kimsenin, hür kadınla evlenmeye ister gücü olsun ister olmasın, cariye ile evlenmesi caizdir."
Şafiî, görüşüne bu âyeti delil getirmiştir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:
a) Allah Teâlâ, önce hür kadınlarla evlenmeye mali gücün bulunmaması şartını zikretmiş, peşisıra cariye ile evlenilebileceği hükmünü getirmiştir. Bu vasıf (şart), bu hükme uygundur. Çünkü insan, bazan cima etmeye muhtaçtır. Hür kadının geçiminin ve mehrinin çok olması yüzünden, insan hür kadınla (nikahlanıp) cima edemediği zaman, cariye ile evlenmesine müsaade edilmesi gerekir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Hüküm, kendisine münasip bir vasfın (şartın) peşisıra zikredildiğinde, bu durum, o hükmün o vasfa bağlı olduğuna delâlet eder. Bu sabit olunca da biz deriz ki: Şayet cariye ile evlenme, hür kadının mehrine sahip olma veya olmama durumlarında caiz olsaydı, mehre güç yetirememenin kesinlikle bu hüküm üzerinde bir tesiri olmaması gerekirdi. Fakat biz, âyetin delâlet ettiği şeyin, bu hükümde bir tesiri

---

[103] 103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/513
[104] 104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/513-514

olduğunu beyân etmiştik. Binaenaleyh insanın, hür kadınla evlenebilecek mali kudretinin bulunması halinde, cariye ile evlenemeyeceği sabit olur.

b) Biz, bu âyetle mefhum-u muhalifi yoluyla şu şekilde de istidlal edebiliriz: Bir şeyin özellikle zikredilmesi, hükmün, onun dışında kalanlardan nefyedildiğine delâlet eder. Bunun delili şudur: Bir kimse, "şu ölü yahudi, hiçbirşey göremez" dediğinde, bu söze herkes güler ve "Yahudi olmasa da görmez. O halde, bunu "ölü yahudi" diye kayıtlamanın ne manası var" der. Bundan dolayı, örfü bilen kimselerin, bu sözü kabîh görüp, kabîhliği (manasızlığı) bu illete bağladıklarını görünce, dili iyi bilenlerin, bir hükmü bir sıfatla kayıtlamanın, o hükmün kayıtlanan (şart koşulan) şey dışında bulunmamasını gerektireceğinde ittifak ettiklerini anlamış oluruz.

Ebu Bekr er-Râzî el-Cessâs şöyle demektedir: "Bu durumun, mübahlığa tahsis edilmesi, o şeyin dışında kalanların yasak olduğunu göstermez. Bu, Cenâb-ı Allah'ın, "Evladlannızı fakirlik korkusuyla öldürmeyin" (isrâ, 3i) âyetinde ifade edilen husus gibidir. Bu âyette, bu korkunun zail olması durumunda, evladların öldürülebileceğine bir delâlet yoktur. Yine bu, "Bibâyı (faizi), Öyle kat kat artırılmış olarak yemeyin" <am imran, i») âyetinde ifâde edilen hususa benzer. Bu âyette, "kat kat olmaması halinde" faizin yenebileceğini gösteren birşey yoktur."

er-Razî el-Cessâs'a şöyle cevap verilir: "Lâfzın zahirî manası bunu gerektirmektedir. Ancak detil-i munfasıla (başka bir delile) dayanılarak, bu âyetlerin zahirî manalarına göre amel edilmemiştir. Bu tıpkı, sana göre emrirr zahirinin vücûb (farziyyet) ifâde edip, delil-i munfasıldan Ötürü, pek çok yerde emrin zahirine göre amel edilmemesi gibidir.

Âyete delil olarak tutunma hususunda güzel bir soru da, söylediğimiz şu sözdür: Âyette geçen "nikah"tan maksadın, "cinsî münasebette bulunma" manası olması niçin caiz olmasın? Binaenaleyh âyetin manası, "sizden kim hür kadınlarla cinsî münasebette bulunmaya (mali bakımdan) muktedir olamazsa..." şeklinde olur. Buna göre de, nikahı altında hür bir kadın olmayan kimselerin, cariyelerle evlenmeleri caiz olur. Böyle olması halinde de, âyet Ebu Hanife lehine bir hüccet olur.

Bu suale şöyle cevap verilir: "Müfessirlerin çoğu, âyetteki "tavlen" (bolluk-güç) kelimesini, "zenginlik" diye tefsir etmişlerdir. Zengin olmamanın ise, cinsî münasebete kadir olmamada değil, nikah akdi yapamamada tesiri vardır."

Ebu Bekir er-Râzî, görüşünün doğruluğuna umumî manadaki şu gibi âyetlerle
istidlal etmiştir: "Hak Teâlâ, "Sizin için helâl olan kadınlardan... nikah edin" (nim,3)j. "İçinizden bekârları evlendirin.."Nur.32); "Onlardan başkası size helal kılmdı" (Nisa, 24) ve "Kendilerine sizden evvel kitab verilenlerden yine hür ve iffetli kadınlar da (size helâldir)" (Maide. 5) buyurmuştur. Bu son âyet, ehl-i kitaptan olan cariyeleri de içine alır. Bunda geçen "muhsenâf'tan maksad, iffetli kadınlardır."

Cessâs'ın bu görüşüne şöyle cevap verilir: "Bizim delil getirdiğimiz âyet "hâss"tır. Hâs oian âyet, âmm (genel) manalı olan âyete tercih edilir. Bir de bu âyet, nikahı altında hür kadın bulunanlara hastır. Bu tahsîs daraltma, çocuğu kölelikten korumak için yapılmıştır ki bu husus münakaşa konusunda da söz konusudur. 105[105]

Beşinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikâhla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse..." buyruğunun zahiri, iman etmenin hür kadınlar hakkında muteber olmasını gerektirir. Buna göre bir kimse, ehl-i kitaptan hür bir kadınla evlenmeye kadir olup, ama müslüman hür bir kadınla evlenmeye malî yönden muktedir olamazsa, bu kimsenin cariye ile evlenmesi caiz olur. Alimlerin ekserisinin görüşü, hür kadınlar hakkında îman mefhumunun zikredilmesi mendûb ve müstehâb olan bir husustur. Çünkü, rızkın ve geçim vasıtalarının azlığı ve çokluğu hususunda, ehl-i kitaptan olan hür kadınla, mü'min hür kadın arasında herhangi bir fark yoktur. 106[106]

---

[105] 105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/514-515

Ehl-i Kitap Kadınla Evlenmenin Hükmü

Bazı alimler şöyle demektedirler: Ehl-i kitaptan olan kadınlarla evlenmek, kesinlikle caiz değildir. Onlar bu
âyetlerle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, müslüman hür kadınla evlenmek inkânsız hale geldiğinde, bu kimsenin müslüman bir cariyeyle evlenebilmesinin taayyün ettiğini beyân buyurmuştur. Eğer kitabî olan hür kadınla evlenmek caiz olsaydı, o zaman hür müslüman kadınla evlenilemediğinde, müslüman cariye ile evlenmek taayyün etmemiş olurdu. Bu ise, âyetin delâletini ortadan kaldırmaktadır. Sonra bu görüşte olanlar, âyetin bu delâletini, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a eş tanıyan kadınlarla, onlar imana gelinceye kadar evlenmeyin" (Bakara. 221) buyruğu ile de te'kîd etmişlerdir. Biz de bu âyeti (Bakara, 221) tefsir ederken, pekçok delile dayanarak ehl-i kitabın kadınlarının müşrik olduğunu beyân etmiştik. 107[107]

Âyet, Zaruret Olmadıkça Cariye İle Evlenmeden Sakındırır

Âyet-i kertme, cariyelerle evlenmekten sakınmaya ve zaruret olmadıkça, böyle bir nikâh yapmanın caiz olmaya- cağına delâlet etmektedir. Bunun sebebi şunlardır:
a) Çocuk, kölelik ve hürlük bakımından anneye tâbidir. Binâenaleyh anne köle olunca, çocuk da köle olarak ona bağlanmış olur. Bu ise hem o insana, hem de çocuğuna bir nakısa getirir.
b) Cariye, dışarıya çıkmayı, ötede beride gezmeyi ve erkeklerle içli-dtşlı olmayı kimi kez adet edinmiştir. Böylece de, son derece utanmaz ve arsız olur. Çoğu kez günaha dalmayı, azmayı adet edinir. Bütün bunlar ise, kocalar hakkında bir zarardır.
c) Cariye üzerinde efendinin hakkı, kocanın hakkından daha büyüktür. Bu gibi zevceler, hür kadının sırf kocasına ait olması gibi, kocalarına ait olamazlar. Çoğu kez kocası kendisine ciddî olarak ihtiyaç hisseder, ama buna bir imkân bulamaz. Çünkü karısının efendisi, köle olmast hasebiyle onu engelleyerek mani olur.
d) Efendi, o cariyeyi bazan başkasından satın alır. Binaenaleyh, "cariyenin satılması onun talakıdır" görüşünü savunanlara göre, bu câriye, ister kocası istesin isterse istemesin, boş olmuş olur. Bu görüşte olmayanlara göre de, ikinci efendisi onunla ve çocuğuyla yolculuğa çıkabilir. Bu ise, (kocaya) zarar veren en büyük şeylerdendir.
e) Cariyenin mehri, efendisinin mülküdür. Binaenaleyh o cariye, hür kadının aksine, ne kocasına mehrini bağışlayabilir, ne de o mehrinden tamamiyle vazgeçebilir. İşte bu sebeplerden dolayı Cenâb-ı Hak, bir ruhsat olması durumu müstesna, cariyelerle evlenmeye müsaade etmemiştir. Allah en iyisini bilendir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde sağ ellerinizin mâlik olduğu mümin cariyelerinizden (alsm..)" buyruğuyla ilgili birkaç mesele vardır: 108[108]

Birinci Mesele

HakTeâlâ'nın, "O halde sağ ellerinizin mâlik olduğu..." tabiri şu demektir: "Yani o kimse, sağ ellerinin mâlik olduğu cariyeyle evlensin.." İbn Abbas, "Cenâb-ı Hakk bu tabirle, kişinin kızkardeşinin cariyesini kastetmiştir. Çünkü bir kimsenin kendi cariyesiyle evlenmesi caiz değildir" demiştir. 109[109]

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/ 515
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/516
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/516
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/517

İkinci Mesele

kelimesi, kelimesinin çoğulu olup; memlûke "mülk edinilmiş cariyeler" demektir. Köle için de, kelimesi kullanılır. Hz. Peygmber (s.a.s)'den de, "Sizden hiç biriniz, benim kölem, kulam demesin; ama, benim yiğidim, gencecik kızım desşn"110[110] dediği rivayet edilmiştir. Yine, yeni yetişen cariyeye çocuğa da ismi verilir. Cariye de, ister genç olsun isterse ihtiyar olsun, diye isimlendirilir. Çünkü cariye de, büyüklere gösterilen saygı gibi bir saygı görmeme hususunda, genç gibidir. 111[111]

Evlenecek Cariyenin Müslüman Olmasının Şart Olup Olmadığı

Hak Teâlâ'mn, "mü'min cariyelerinizden (alsın)" tabiri cariye ile evlenmenin, onun mü'min bir kadın olmasıyla kayıtlandığına delâlet eder. Binaenaleyh, koca ister hür ister köle olsun, onun kitabî bir cariye ile evlenmesi caiz
olmaz. Bu Mücâhid, Saîd, Hasan cfl-Basrî, İmam-ı Mâlik ve İmâm-ı Şafiî'nin görüşüdür. Ebu Hanife ise, kitabî bir cariye ile evlenmenin caiz olduğunu söylemiştir.
Şafiî (r.h)'nin delili şudur: Hak Teâlâ'nın, "mü'min cariyelerinizden (alsın)" ifadesi, cariye ile evlenebilmenin onun mü'min olmasıyla kayıtlanmış olduğunu gösterir. Bu da, hür kadınla malî yönden evlenebilme meselesinde zikretmiş olduğumuz o iki sebepten dolayı, mü'min olmayan cariyelerle evlenilemiyeceğini gösterir. Hem yine Cenâb-ı Hak, "Allah'a eş tanıyan kadınlarla, onlar imana gelinceye kadar evlenmeyin" (Bakara, 221) buyurmuştur.
Ebu Hanife (r.h)'niri delili ise, nass ve kıyas iledir. Nasstan deliline gelince bu, hür kadınla, malî yönden evlenilebilmesi hususunda, tutunduğumuzu söylediğimiz umumî ifâdelerdir ki, bunların en kuvvetlisi, Hak Teâlâ'nın, "Kendilerine sizden evvel kitap verilenlerden yine hür ve iffetli kadınlar dahi..." (Maide. 5) âyetidir. Kıyastan delili ise şudur: Biz, hür olan ehl-i kitap kadınları ile nikâhlanmanın mubah olduğu hususunda ittifak ettik. Kitabî olan cariyeler de mubahtır. Binaenaleyh, bir kimse kitabî olan cariyelerle evlenirse, bunun caiz olması gerekir.
Ebu Hanife'nin gene! ifâdelere tutunmasına şu şekilde cevap veririz: Bizim delillerimiz hâstır. Bmaenaleyh, hâs (özel) olan deliller 'âmm olan ifâdelerden önce gelir, tercih edilir.
Kıyastan deliline de şu şekilde cevap veririz: Şafiî şöyle der: Bir kimse kitabî hür kadınla evlenirse, bu durumda tek bir noksanlık meydana gelir. Ama, kitabî cariyeyle evlenirse, bu durumda da köle olma ve küfür gibi iki çeşit noksanlık meydana gelmiş olur. Böylece bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah sizin imanınızı çok iyi bilendir" buyurmuştur. Zeccâc bunun manasının, "(ey insanlar) iman hususunda-zâhire göre amel edin. Zira, sizler işlerin zahîrleri ile mükellefsiniz. Sırları ve hakikatları bilmeyi, Allah üstlenmiştir" şeklinde olduğunu söylemiştir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Kiminiz kiminizden (hasıl olmuşsunuzdur•" buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:
a) Hepiniz Adem'in çocuklarısınız. Binaenaleyh, zaruret esnasında cariyelerle evlenmeye karşı olan taassub ve kibiriniz, size mani olmasın.
b) İman konusunda hepiniz müştereksiniz. İman, faziletlerin en büyüğüdür. En büyük fazilette ortaklık tahakkuk edince, bunun dışında kalan farklılıklara iltifat edilmez. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirinin velileridir" (Tevbe. 7t) ve "Şüphesiz ki sizin Allah nezdinde en şerefliniz takvaca en ileride olamnızdır" (Hucurat. ta) âyetleridir. Zeccâc, bu ikinci şıkkın daha münasip olduğunu söylemiştir. Çünkü mü'min kadınlar daha önce zikredilmişti. Veya, "İslâm şerefiyle şereflenmek, diğer sıfatlardan daha üstündür." Bu, Şafiî (r,h)'nin "iman, cariyelerle evlenebilmenin şartıdır" sözünü

110[110] Buhârî, Itk, 71.
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/517

kuvvetlendirir.
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu kelimeleri zikretmesinin hikmeti şudur: Araplar, kendi soy soplarıyla iftihar ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak bu kefimeleri zikrederek, kendisinin bu şeylere bakmadığını ve kıymet vermediğini bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de,"Üç şey vardır ki, bunlar câhiliyye tutumundandırlar: İnsanlann nesebleri hakkında ta nda bulunup ileri geri konuşmak; soy sop ile iftihar etmek ve yağmurun yağmasını yıldızlara bağlamak.. İnsanlar bu üç şeyi, İslâmiyet döneminde de terketmemişlerdir"112[112] dediği rivayet edilmiştir. Câhiliyyedekiler, İbnu'l-Hecîn'İ ta'n ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak, onları câhiliyye huyundan men etmek için böyle buyurmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu nikahın nasıl olacağını buyurarak, "O halde, onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikahlayın" demiştir. Bu hususta iki mesele vardır: 113[113]

Birinci Mesele

Âlimler, efendisinin izni olmadan cariye ile evlenmenin gecorsiz olacağı hususunda ittifak etmişlerdir: Bu hükmün böyle olduğuna hem Kur'ân-ı Kerim, hem de kıyas delâlet etmektedir. Kur'ân'dan olan delil işte bu âyettir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde, onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikahlayın" buyruğu, nikâh vacip olmasa darn müsaadenin, nikâhın caiz olmasının bir şartı olmasını iktiza etmektedir. Bu, tıpkı Hz. Peygamber'in "Her kim selem114[114] yaparsa, bunu malûm bir ölçek, malum bir tartı ile malum bir zamana kadar yapsın"115[115]ifadesi gibidir. Selem yapmak vacip değildir. Ancak ne var ki, bir kimse selem akdi yapmak isterse, bu şartları tastamam yerine getirmesi gerekir. Nikah da, her ne kadar vacip değilse de, bir kimse cariye ile evlenmek istediğinde, onunla ancak efendisinin müsaadesiyle evlenmesi gerekir.
Kıyastan delil ise şudur: Câriye, efendisinin mülküdür. Cariye evlendikten sonra, onun daha önce sağlamış olduğu menfaatlerin pek çoğunu, artık efendisine temin edemez. Binaenaleyh bu evliliğin, ancak efendisinin izniyle olması gerekir. Bil ki, Kur'ân'ın ifâdesi cariyelere hastır. Kölelere gelince, onlar hakkında bu hüküm hadis ile sabittir. Cabir'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Efendisinin izni olmadan evlenen köle zinakardır”116[116] buyurmuştur. 117[117]

Evlenmede Velinin İzninin Şart Olup Olmaması

Şafiî (r.h), "Buluğa ermiş akıllı bir kadının nikâhı, velîsinin izni olmaksızın sahîh olmaz" derken, Ebu Hanife (r.h) "Bu, sahih olur" der. Şafiî bu âyetle istidlal etmiştir ki, buistidlalin izahı şudur: Hak Teâlâ'nın, buyruğundaki zamirleri, cariyelere aittir. Cariye, kölelik vasfıyla tavsif edilmiş bir kişidir. Kölelik vasfı, (şartlara bağlı olarak) zail olan bir sıfattır. Halbuki, zail olan sıfatlarla tavsif edilmiş olan zâta işaret etmek, o sıfatlara işaret etmeyi kapsamaz. Baksana bir kimse, "şu genç ile konuşmayacağım.." diye yemin etse de, o genç ihtiyarlasa, sonra da onunla konuşsa, o kimse yeminini bozmuş olur. Binaenaleyh, yok olup giden arızî bir sıfatla tavsif edilmiş bir zâta işaret etmenin, o arızî sıfatlar zail olduktan sonra da devam ettiği sabit olmuş olur. Bu sabit olunca biz deriz ki,
Hak Teâlâ'nın, "O halde onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikahlayın" ifâdesi, cariyelere bir işarettir.,Binaenaleyh bu işaretin, kölelik vasfının onlardan zail olup, hürriyetlerini kazanmaları

112[112] Buhârî, Menâkıbû'l-Ensâr, 27; Müsned, 2/362.
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/517-519
114[114] Malı sonra almak üzere, parası peşin verilerek yapılan alış-veriş şeklidir (ç).
115[115] İbn Mâce, Ticârat, 59 (2/765).
116[116] Ebü Davûd, Nikâh. 16 (2/228); Tîrmizî, Nikâh, 21 (3/419); İbn Mâce, Nikâh, 43 (1/630).
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/519

durumunda da devam etmesi gerekir. Durum böyle olunca, biz deriz ki: Misâlimizdeki akıl-baliğ hür kadının nikâhının caiz olması, velîsinin iznine dayanır. Bu, bu misâlde sabit olunca, bu hükmün, bunlar arasında herhangi bir farkın bulunduğunu söyleyenin bulunmayacağı zaruretine binâen, diğer durumlarda da sabit olması gerekir.

Ebu Bekr er Razî, bu âyetle, bu meselede Şafiî'nin görüşünün fasid olduğuna istidlal ederek şöyle demektedir: Şafiî'nin mezhebine göre, nikâh akdinde kadının söz hakkı yoktur. Buna göre de, kadının, cariyesini evlendirmesi caiz değildir, Bilakis, onun mezhebine göre bu kadının cariyesini evlendirme hususunda başkasını vekîl tayin etmesi gerekir. Halbuki bu âyet, bu görüşü iptal etmektedir. Çünkü bu âyetin zahiri, efendisinin jzninln bulunmasıyla yetinilebileceğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh kim "bu kâfi değildir" derse, âyetin zahirini terketmiş olur.

Cessâs'ın bu görüşüne, şu bakımlardan cevap veririz:

a) Âyette geçen "izin" ifâdesinden maksat, rızadır. Bize göre, efendinin rızâsının mutlaka alınması gerekir. Ama bunun yeterli olduğu hususunda âyette herhangi bir delil yoktur.

b) Âyette geçen ehlihinne, yani "onların sahipleri" tabiri, onları evlendirmeye kadir olan kimselerden ibarettir. Bu da, eğer o cariyenin efendisi (sahibi) erkek ise, mevlâdır (yani adamın kendisidir); veyahut da o cariyenin efendisi kadın ise,, kadın olan efendinin tayin ettiği velidir.

c) Farzet ki "ehl" kelimesi "mevlâ"dan ibarettir. Ancak ne var ki, bu ifâde hem erkekleri hem de dişileri içine alan umumî bir ifâdedir. Kadının kendi kendini evlendiremiyeceğine delâlet eden deliller ise hâstır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Kendi kendini evlendiren kadın, (âhirdir) zinakârdır" demiştir. Böylece bu hadis ile, kadının, kendi kendini evlendirme hususunda bir söz hakkının olmadığı ortaya çıkmış olur. Binaenaleyh, arada herhangi bir farkın bulunduğunu söyleyen birisinin olmaması sebebiyle, kadının, cariyesini evlendirme hususunda da bir söz hakkının bulunmaması gerekir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ücretlerini de, Örfe göre onlara verin" buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır: 118[118]

Cariyenin Mehirleri

Âyetin tefsiri hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Âyette geçen "ücretler" sözünden mjjrad, onların me- hirleridir. Bu izaha göre âyet, onlarla evlenildiğinde, mehir ister belirtilsin isterse belirtilmesin, mehrin vacip olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, mehri vacip kılma hususunda, onu belirleyenle belirlemeyen arasında bir fark gözetmemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "mehr-j misl"i murad ettiğine, O'nun "örfe göre" tabiri de delâlet etmektedir. Bu husus içtihada, keza örfteki ve gelenekteki zann-ı galibe dayandırılan şeyler hakkında mutlak bir ifâdedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Onların maruf bir şekilde yiyeceği, giyeceği; çocuk kendisinin olan (babaya) aittir" (Bakara, 233) tabiri gibidir.

b) Kâdî şöyle demektedir: "Onların ücretleri" tabirinden murad, onların nafakalarıdır." Bu sözü söyleyen, bunun birincisinden daha münasip olduğunu, çünkü mehrin belirlenmiş bir şey olduğunu, bu konuda marufun (örfün) şart koşulmasının bir manasının bulunmadığını söyleyerek şöyle devam etmiştir: Cenâb-ı Hak sanki, onun câriye olmasının, tıpkı hür kadın hakkında olduğu gibi, örfe göre mevlâsı ile cariye ayrıldığında, onun nafakasının vacip olması ve o nafakanın yeterli olmasında bir zararı olmayacağını beyân buyurmuştur. Sonra, Kâdî sözüne devamla şunu da belirtmiştir: "Lâfız, her ne kadar bizim zikrettiğimiz şeye muhtemel ise de, müfessir-lerin ekserisi bu (ücretleri) tabirini, "onların mehirleri"; örfe göre tabirini de "istendiği zaman geciktirmeksizin ve tam olarak, güzel bir şekilde mehirlerini cariyelere verme, ulaştırma" manasına hamletmişlerdir. 119[119]

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/519-520

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/521

İkinci Mesele

Ebu Bekr er-Razî (el-Cessâs). Ahkâmu'l-Kur'ân'ında, bazı Mâlik? âlimlerinin evlenmede mehri alma hakkının
cariyeye ait olup,"cariyeyi ücret mukabilinde başkasının işinde çalıştırma durumunda, bu ücrete cariyenin değil de efendisinin hak sahibi olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Bunlar, mehir hususunda bu âyetle istidlal etmişlerdir ki, o da "ücretlerini onlara verin" buyruğudur. Cumhûr-u ulemaya gelince bunlar, cariyenin mehrinin efendisine ait olduğu hususunda, hem nass hem de kıyasla istidlalde bulunmuşlardır. Nassdan delil, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah şöyle bir mesel irâd etti: "Hiçbir şeye gücü yetmeyen memlûk bir kul..." <nbh, 75) tabiridir ki, bu ifâde "memlûkün" bir şeye mâlik olmasını kesintikle nefyetmektedir. Kıyastan delil ise şudur: Mehir, fercten temin edilen menfaatlerin karşılığı olarak vacip kılınmıştır. Bu menfaatler, efendinin mülküdür. Nikah kaydıyla o cariyeyi kocasına helâl kılan, efendisidir. Binâenaleyh, kocanın istifade edeceği o menfaatların bedeline hak kazanan, efendinin bizzat kendisi olması gerekir.
Mâlikîlerin bu âyetle istidlal etmelerine şu şekilde cevap verebiliriz:
a) Âyette geçen "ücretleri" lâfzını, "nafakaları" manasına alırsak, soru tamamiyle ortadan kalkar.
b) Allah Teâlâ, onlardan istifâdenin karşılığı olduğu için, mehri onlara nisbet ederek, "onların mehirteri" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlara., verin" emrinde, mehrin onların mülkü olmasını gerektiren herhangi bir açıklama yoktur. Ancak ne var ki, Hz. Peygamber (s.a.s), "Köle ve kölenin elindeki her şey, onan efendisinlndlr"120[120] buyurmuştur. Böylece, onların mehri de efendilerinin mülkü olmuş olur. Allah en iyi bilendir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Fuhuşta bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere..." buyurmuştur.
Bu hususta iki mesele vardır: 121[121]

Fahişe ve Metresle Yaşamak Haramdır

İbn Abbas, âyette geçen lâfzının, "iffetli kadın- lar" olarak manasına geldiğini söylemiştir ki bu, Hak Teâlâ- nın, "O halde onları, sahiplerinin izniyle, kendinize nikahlayın" sözünden hâldir. Binaenaleyh, bu ifâdenin zahiri, zinâkar cariyelerin nikahının haram olmasını gerektirir. Âlimler, zinakâr cariyelerin nikahının caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir ki, biz bu hususu, "Zina eden erkek; zina eden veya müşrik olan kadından başkasını nikahlamaz.."(uw.z)âyetini tefsir ederken açıklayacağız. Ekseri âlimler, bu nikahın caiz olacağı kanaatindedirler. Buna göre bu âyet, mendûb ve müstehab olma anlamına hamledilmiş olur. Hak Teâlâ'nın, oUJL^ Jş> buyruğunun manası. "zinaetmeyenler.." anlamındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, OlJbM CJİİJtüi *ij buyruğundaki JÜs^ kelimesi, tıpkı 'nün, O/" (yaşıt, aynı yaşta) kelimesinin çoğulu olması gibi, Oİ»J' kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise, seninle bir ve beraber olan kimse anlamına gelmektedir. Böyle bir kimse ise, gizli ve aşikâr her durumda, seninle beraber olandır. Müfessirlerin ekserisi ise, "müsafih - zinakâr" olan kadının, kendisim istediği erkeğe kiralayan; dost edinen kadının ise, muayyen birisini dost edinen kadın olduğunu söylemişlerdir. Câhiliyyedekiler, bu iki kısım arasında bir fark görüyor, dostu olan kadınlara, zinakâr hükmünü vermiyorlardı. İkisi arasında gözetilen bu fark. onlarca muteber addolununca, muhakkak ki Cenâb-ı Hak bu iki kısımdan her birin ayrı ayrı zikretmiş, böylece ikisinin de haram olduğunu nass ile belirtmiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: "Rabbfm ancak hayasızlıkları,, onların açığını da gizlisini de... haram etmiştir" (Araf, 33) âyetidir. 122[122]

---

[120][120] Sünenu'l-Beyhdkî, 5/327

[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/521-522

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/522

İkinci Mesele

Kâdî şöyle demektedir: "Bu âyet, cariyelerin nikâhı hususunda iman mefhumunu şart koşmayan kimselerin
istidlal ettiği delillerden birisidir. Çünkü bu şart olmuş olsaydı, onların namuskâr, iffetli olmaları da şart olurdu. Halbuki bu, bir şart değildir." Kadî'nin bu görüşüne şöyle cevap verilir: Bu ifâde, ifâdesine değil de, Cenâb-t Hakk'ın ifâdesine matuftur, onunla ilgilidir. Şüphesiz ki bütün bunlar vacibtir. Böylece biz şu hususta vacibin bulunmamasından, kendinden önceki şeylerde de vacibin olmamasının gerekmediğini anlamış oluruz. Allah en iyi bilendir. 123[123]

Cariyenin Cezası, Hürlerin Yarısı Nisbelindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtîkâb ettiler mi, o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yansı (verilir)" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 124[124]

Birinci Mesele

Hamza, Kisaî ve Asımın ravisi Ebu Bekr elifin fethasıyla diğer kıraat imamları ise, elifin dammesiyle şeklinde okumuşlardır. Meftuh okuyanlara göre bu kelimenin manası, "Onlar müslüman olurlarsa..." şeklindedir. Hz. Ömer, İbn Mesûd, Şa'bî ve en-Nehaî ve Süddî de böyle demişlerdir. Damme ile okuyanlara göreyse bu kelimenin manası, "onlar kocaları vesilesiyle korunduklarında.." şeklindedir. İbn Abbas, Saîd İbn Cübeyr, Hasan el-Basrî ve Mücahid de böyle söylemektedir. Âlimlerden birinci açıklamayı tenkid edip de şöyle diyenler vardır: Allah Teâlâ, "mümin cariyelerinizden..." tabirinde, cariyeleri iman ile vasfetmiştir. Önce "mü'min cariyeleriniz.." denilip de, daha sonra da, "onlar iman ettiklerinde onların halleri şöyle şöyledir..." denilmiş olması uzak bir ihtimaldir.
Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: Allah Teâlâ şu iki hükmü zikretmiştir:
a) Cariyelerle evlenilmesi halinde, Cenâb-ı Hak bu hususta onlar hakkında, "mü'min cariyelerinizden..." tabiriyle, imana itibar etmiştir.
b) Cenâb-ı Hak, o cariyelerin fuhş yapmaları halinde, onlara terettüb eden hükmü belirtmiş ve onların iman etmeleri halini de yine bu hükümde zikretmiştir ki bu da, (fetha okuyanlara göre) "iman ettiklerinde..." ifadesidir. 125[125]

İkinci Mesele

Âyette büyük bir müşkil vardır. O da şudur: Hak Teâlâ'nın "O vakit, üzerlerine, muhsenât üzerindeki cezanın yarısı (düşer)" buyruğundaki "muhsenât" lâfzı ile kastedilen ya evli hür kadınlardır, ya da bekâr hür kadınlardır. Bu kadınlara "muhsenât" denilmesinin sebebi, hür oluşlarıdır. Bu lâfızla birincilerin murad edilmiş olması müşkildir. Çünkü evli ve hür kadınlar zina ettiği zaman, recmolunmaları gerekir. Binaenaleyh bu durum, cariyelerin zina etmeleri halinde cezalarının recmin yarısı olmasını gerektirir. Bunun bâtıl olacağı herkesin malumudur. İkincilerin yani hür ve bekar kadınların murad edilmiş olmasına gelince, onların cezasının yansı elli değnektir. Bu kadar ceza, ister evli olsun ister evli olmasın zina eden cariyeler hakkında zaten vacibtir. Binaenaleyh bu hüküm, cariyelerden sadece zinanın sadır olmasına bağlanmış olur. Halbuki âyetin zahiri bu cezanın, muhsan (evli) olma ve zina etmiş olma

---

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/523
124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/523
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/523

şartına bağlı olmasını gerektirir. Çünkü, 'Onlar evlendfkten (muhsan olduktan) sonra bir fuhuş İrtikab ederlerse..." âyeti, bir şartın bulunmasından sonra ikinci bir şartın daha bulunmasını ifade eder. Binaenaleyh bu da, hükmün bu iki şarta açıkça bağlanmış olmasını gerektirir. İşte âyetteki büyük müşkil budur.
Buna şöyle cevap verilir: Biz "muhsenât" ile ikincilerin kastedilmiş olmasını tercih ediyoruz. Çünkü âyetteki, "Onlar evlendikten (muhsan olduktan) sonra..." sözünden murad, cariyelerin zina ettiklerinde cezalarının elli değnek olabilmesi için, bu muhsan oluşun şart kılınması değildir. Aksine bunun manası, "evli iken yapılması halinde zinanın cezası sertleşir. Mesela şu câriye, evli iken zina ederse bunun cezası elli değnektir, daha fazla değildir. Eğer o, evlenmeden önce zina yaparsa, bu ceza (elli değnek) onun için daha uygundur" şeklindedir. Bu mana, âyetten anlaşılan şeyin yerini tutar. Zira, kölelikten ötürü bu cezanın hafifletilmesi gerektiği için, cezanın artırılmasına sebep olan şey mevcut olduğunda, bu kadar cezanın o şiddetlendirme sebebi bulunmadığı zaman olması daha uygun olur. Allah en iyi bilendir. 126[126]

Haricilerin Recm Cezasının İnkarlarına Cevap

Haricîler, recmin olmadığı hususunda ittifak etmiş ve bu âyetle şu şekilde istidlal etmişlerdir: "Allah Teâlâ cariyelere hür ve evli kadınlar için söz konusu olan zina cezasının yarısını gerekli (vacip) kılmıştır. Binaenaleyh şayet hür ve evli kadınlara recm cezası gerekseydi, cariyelere vacip olan ceza recmin yansı olurdu ki bu bâtıldır. Böylece evli ve hür kadınlara gereken zina cezasının sadece celde (değnek) olduğu sabit olur." Hâricilerin bu görüşüne cevabımız, bir önceki meselede verdiğimiz cevabın aynısıdır. Bu hususta geniş açıklama, Nür sûresinde "Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun" (Nur.2)âyetinin tefsirinde zikredilecektir. 127[127]

Dördüncü Mesele

Bil kj fakîhler, bu âyeti, her nekadar kendisinde bu ceza vacip olmayan işler mevcud ise de, had cezası dışında,
kölenin hükmünün hür insanın hükmünden noksan olduğu hususunda bir temel kabul etmişlerdir. Allah en iyi bilendir. 128[128]

Anet (Meşakkat) Kelimesinin Manası

Sonra Cenâb-t Hak, "(Cariyeleri alma hususundaki) bu (müsaade), içinizden sıkıntıya düşmekten (zinaya sapmaktan) korkanlar içindir" buyurmuştur. Âlimler, bu ifâdenin cariyelerle evlenme hususunda olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "sağ ellerinizin sahip olduğu mü'min kızlar (cariyeler) ile evlenme işi, sizden zinaya düşmekten korkanlar içindir" demiştir. Âyette geçen, "Anet" kelimesi, çok şiddetli ve büyüK bir zarar demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, yetimlerle karışıp kaynaşmaya ruhsat verdiği âyette,"Allah (yetimlerin) salâhına çalışanlarla, fesad ve fenalık yapanları bilir. Eğer Allah düeseydi, sizi muhakkak zahmete (zarara) sokardı" (Bakara. 220) yani "işi zorlaştırır, böylece de yemeğinizi yetimlerin yemeğinden ayırmanızı vacip kılardı ve size bundan dolayı büyük zararlar dokunurdu" buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Allah,"(O kâfirler) size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler. Gerçekten onların kin ve buğzlan ağızlarından (taşıp) meydana vurmuştur" (Aı-iimran, ıı)yani, "onlar sizin çetin bir zarara düşmenizi arzularlar" buyurmuştur. Müfessirlerin bu hususta şu iki görüşleri vardır:
1- Çok şiddetli şehvet hissi ve cinsî münasebette bulunma arzusu, çoğu kez insanı zinaya

---

[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/523-524
[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/524
[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/524

sevkeder. Böylece insan, dünyada zina cezasına, âhirette de büyük bir azaba müstehak olur ki işte "anet" budur.
2- Bu şiddetli şehvet hissi ve cinsî münasebette bulunma arzusu, insanı bazan şiddetli hastalıklara götürür. Meselâ, kadınlarda bu duygu, rahmin boğulup daralmasına, erkeklerde de kasık ve sırt ağrılarına sebebiyet verir. Alimlerin çoğu, 'anet kelimesine birinci manay vermişlerdir. Çünkü Kur'ân'm beyanına bu daha uygundur.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır" buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır: 129[129]

Birinci Mesele

Bundan murad şudur: Cariyelerle evlenmek, şu üç şartın, yani hür kadınlarla evlenmeye gücü olmama, ileri derecede şehevî arzunun bulunması ve cariyenin mü'min olmasışartlarının bulunmasına bağlıdır. Cariyelerle evlenilmesi halinde meydana gelebilecek zararlardan ötürü, bunlarla evlenilmemesi daha evlâdır. 130[130]

İkinci Mesele

Ebu Hanife (r.h)'nin mezhebine göre, nikahla meşgul olup (evlenmek), nafile namazlarla meşgul olmaktan efdaldir. Eğer Hanefilerin mezhebi, "İster hür kadınla evlenme olsun, ister cariye ile evlenme olsun, mutlak evlenme ile meşgul olmak nafile namazla meşgul olmaktan daha efdaldir" şeklinde olsaydı, bu âyet onların görüşlerinin batılhğı hakkında sarih bir nass olurdu. Eğer onlar, "Biz cariye ile evlenmeyi nafile namazla meşgul olmaya tercih etmiyoruz" derlerse, bu istidlalleri düşer. Fakat bu tafsilâtı (ayrıntı), onların hiç bir kitabında görmedim. Allah en iyi bilendir.
Sonra Hak Teâlâ âyeti "Allah gafur ve rahimdir" ifadesiyle bitirmiştir. Bu ifâde, Cenâb-ı Allah'ın "evlâ olan cariyelerle evlenilmemesidir" hükmünü te'kid gibidir. Yani, her nekadar önceki sözden bir yasak oluş manası çıkıyorsa da, Allah Teâlâ, sizin bu tür evliliğe ihtiyacınızdan dolayı bunu mubah kılmıştır. Binaenaleyh bu mubah kılış, Allah'ın rahmeti ve mağfireti babındandır. Allah en iyi bilendir. 131[131]

"Allah size, açıkça bildirmek, sizi sizden evvelkilerin yollarına hidayet etmek ve sizin tevbelerihizi kabul etmek ister. Allah alîm ve hakimdir" (Nisa, 26).
Bu âyetle ilgili meseleler bulunmaktadır: 132[132]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Size, açıkça bildirmek..." buyruğundaki lam hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Alimler, «iöjl (istedim) ve (emrettim) fiilleriyle beraber kullanıldığında, bu lamın bazan" " yerine geçebileceğini ve meselâ, "Gitmeni istedim" "Gitmeni irâde ettim, istedim" "Sana, kalkmanı emrettim" ve "Sana, kalkmanı, (dikilmeni) emrettim" denildiğini; Cenâb-ı Hakk'ın da, "Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar" (Tevbe, 32) buyurduğunu; bunun da, anlamında olduğunu ve "...ve biz (kendimizi) kainahnRabb'ine teslim etmemizle emrolunmuşuzdur" (En'âm, 71) şeklinde buyurduğunu söylemişlerdir.
b) Âyette, bir hazf bulunduğunu söylememizdir. Buna göre takdir, "Allah Teâlâ, size dininizi

---

[129] 129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/525
[130] 130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/525
[131] 131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/525-526
[132] 132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/526

ve şeriatınızı iyice beyân edip açıklamak için bu âyetleri indirmek ister, murad eder" şeklindedir. Alimlerin misâl olarak getirmiş oldukları diğer âyetlerde de hüküm aynıdır. Meselâ buna göre,(Tevbe, 32)âyetinin takdiri,"Allah'ın nurunu söndürmek için, hileler yapmak ve inatlaşmak isterler, irâde ederler..." (Enam,7i)âyetinin takdiri ise, "ve biz, (kendimizi) alemlerin Rabb'ine teslim etmemiz için, emrolunduğumuzla emrolunmu-şuzdur..." şeklindedir. 133[133]

İkinci Mesele

Bazı müfesstrler, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah size, açıkça bildirmek, siztstzden evvelkilerin yollarına hidâyet etmek...ister" âyetinde geçen iki ifâdenin manasının da aynı şey olduğunu; tekrarın, te'kîd için yapıldığını söylemişlerdir ki, bu zayıftır. Gerçek olan, Hak Teâlâ'nın, "size, açıkça bildirmek..." ifâdesinden şunun kastedilmiş olmasıdır: Allah Teâlâ bize bu tekliflerin) beyân etmiş ve o tekliflerde helâli haramdan; güzeli çirkinden ayırmıştır. 134[134]

"Eski Ümmetlerin Yollarına Götürmek" Ne Demektir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sizi sizden evvelkilerin yollarına hidayet etmek... "buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu, Allah Teâlâ'nın önceki âyetlerde bize haram ve helâl olduğunu beyân ettiği bütün kadınlarla ilgili hükmün, bütün şeriat ve dinlerde aynı olduğuna bir delildir.
b) Allah Teâlâ'nın maksadı bu değildir. Aksine O'nun muradı, "Evvelkilere beyân buyurduğu gibi sizi, faydanıza olan şeyleri size açıklama hususunda sizi sizden öncekilerin yollarına iletmektir..." şeklindedir. Çünkü şeriatlar ve mükellefiyetler aslında farklı iseler de, maslahat ve menfaat konusunda müttefiktirler.
Bu tabirle ilgili bir üçüncü görüş de şudur: Bunun manası, "Batıldan kaçınıp hakka ittiba edesiniz diye Cenâb-ı Hak sizi, sizden önceki hak ehlinden olan kimselerin yoluna iletir..." şeklindedir. 135[135]

Kulda Tövbe Etmeyi Kim Yaratır?

Sonra Cenâb-ı Hak, p&Şi- *Jjk) "vesizin tevbelerinizi kabul etmek..." buyurmuştur. Kâdî şöyle demektedir: Bunun manası şudur: Allahu Teâlâ bizden, bizzat tâat olan şeyleri isteyerek, şüphesiz onları iyice beyân edip, bütün şüpheleri onlardan giderdiği gibi, aynı şekilde bizim kusur ve eksikliklerimiz olduğu için, tevbelerimizi kabul etmeyi istemiştir. Çünkü mükellef, bazan itaat edip böylece sevaba hak kazanır; bazan da günah işler, böylece de günah ve isyanları tevbe ile telâfi etmeye ihtiyaç duyar.
Bil ki bu âyette müşkillik arzeden bir husus vardır ki o da şudur: Hak gerçek, ya ehl-İ sünnetin dediği gibi "kulun fiilini Allah yaratmıştır" şeklinde olur veya Mu'tezile'nin dediği gibi, "kulun fiilini Allah yaratmamıştır" şeklinde olur. Âyet, her iki görüşe göre de bir müşkillik arzeder. Birinci görüşe göre müşkillik arzetmesi şöyledir: Bu görüşe göre, Allah'ın irade ettiği her şey tahakkuk eder, meydana gelir. Binaenaleyh Cenâb-ı Mak bizim tövbelerimizi kabul etmek istedimi, bunun hepimiz için gerçekleşmesi gerekir. Halbuki bunun böyle olmadığ malumdur. İkinci görüşe göre de müşkillik arzetmesi şöyledir: Allah Teâlâ, bizim kendi ihtiyacımız ve fiilimizle tevbe etmemizi dilemektedir. Halbuki O'nun, "vesizin tevbelerinizi kabul etmek.." sözünün zahiri, tevbe fiilini bizde yaratanın Allah Teâlâ olduğunu ve bu tevbemizin işte böylece meydana geldiğini ihsas ettirmektedir. Binaenaleyh bu âyet her iki görüşe göre de bir müşkillik arzetmektedir.

---

[133] [133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/526-527
[134] [134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/527
[135] [135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/527

Bu müşkilliğe şu şekilde cevap verebiliriz: Allah Teâlâ'nın, "ve sizin tevbeierinizi kabul etmek,./' buyruğu tevbeyi bizde yaratanın Allahu Teâlâ olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Akıl da bunu teyit etmektedir. Çünkü tevbe, geçmişte yapılmış olan bir fiile duyulan nedametten, gelecekte aynı fiili bir daha yapmama şeklindeki azm ve karardan ibarettir. Pişmanlık ve azmetmek iradî şeylerdendir. İradî olan şeylerin ise yeniden irâde edilmesi mümkün değildir. Aksi halde teselsül gerekir. O halde irâdenin, insanın kendi fiili olması mümkün değildir. Böylece bu pişmanlık ve azmetme işinin, ancak Allah'ın yaratmasıyla tahakkuk edebileceklerini anlarız. Bu sebeple bu aklî delil de, Kur'ân'ın zahirinin ihsas ettiği şeyin doğru olduğuna delâlet etmektedir ki, bu ihsas edilen şey, bizim tevbelerimizi kabul edenin Allah Teâlâ olduğudur.
O'nun, "Eğer Allah bizim tevbelerimizi kabul ederse, bu tevbe zâten tahakkuk eder..." şeklindeki sözüne mukabil biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "ve sizin tevbelerinizi kabul etmek.." sözü, ümmete bir hitaptır. Allahu Teâlâ, önceki âyetlerde zikredilen annelerin, kızların nikah edilmesi ve yasaklanan diğer şeyler hakkında ümmetin tevbesini kabul etmiştir. Böylece bu tevbe, onlar için hasıl olmuş, meydana gelmiştir. Yaptığımız bu izah ile söz konusu olan müşkil bertaraf edilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuş olup bunun manası "Allah sizin durumlarınızı iyice bilen, sizin hakkınızda yaptığı bütün işlerde hikmet sahibi olan ve size hükümler verendir.." demektir. 136[136]

Şehvet ve Hırslarına Uyanlar Müslümanları Saptırmak İsterler

Daha sonra Cenâb-ı Hak:
"(Evet), Allah sizin tevbelerinizi kabul etmek ister. Şehvetlerine uyanlar İser sizin büyük bir meyi ile sapmanızı dilerler" (Nisa, 27).
Âyetle ilgili iki mesele vardır: 137[137]

Birinci Mesele

Denildiğine göre mecûsîler, kız kardeş ve erkek kardeşle, yeğenlerle (kızkardeşin kızlarıyla) evlenmeyi helât görüyorlardı. Cenâb-ı Hak bunların nikâhlanmasınt haram kılınca, onlar şöyle dediler: "Sizler, hala ve teyze kızlarının nikahını helâl kabul ediyorsunuz. Hala ve teyzelerin nikahı ise size haramdır. Binaenaleyh, yeğenleri (erkek ve kız kardeşlerin kızlarını) da nikahlayın..." İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. 138[138]

İkinci Mesele

Mu'tezile şöyle demektedir: Allah Teâlâ'nın "Allah sizin tevbelerinizi kabul etmek ister" buyruğu, Allah Teâlâ'nın,herkesin tevbesini ve itâatta bulunmasını irade ettiğine delâlet etmektedir. Alimlerimiz bunun imkânsız olduğunu söylemektedirler. Çünkü Allah Teâlâ, fasıkın tevbe etmeyeceğini bilmektedir. Halbuki fâsıkın tevbe etmesiyle, Allah'ın onun tevbe etmeyeceğini bilmesi, birbirine zıt iki husustur. Allah Teâlâ'nın ilminin zeval bulması imkânsızdır. İki zıddan birinin vacip olmasıyla beraber, diğer zıddın murad edilmiş olması, muhal olduğu bilinen bir şeyi irâde etmektir ki, bu da muhaldir. Hem Cenâb-ı Hak herkesin tevbe etmesini isterken, şeytan da sizin büyük bir meyi ile sapmanızı isteyip, sonra Allah'ın murad ettiği değil de, şeytanın murad ettiği tahakkuk edince, bu durumda Allah'ın mülkünde şeytanın nüfuzu, Allah'ın kendi mülkündeki nüfuzundan daha geçerli ve daha tam olmuş olur ki, bu imkânsızdır. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, sizin tevbelerinizi kabul etmek ister"

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/527-528
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/529
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/529

buyruğunun, bu tevbenin kendileri için tahakkuk etmiş olduğu belirli bir topluma bir hitap olduğu sabit olmuş olur. [139][139]

Allah, Mü'minlerin Yükünü Hafifletmek İster

Sonra Cenâb-ı Hak,
"Allah, sizden hafifletmek ister, insan da zayıf olarak yaratılmıştır" (Nisa, 28).buyurmuştur.
Bu âyet-i kerimede birkaç mesele vardır: [140][140]

Birinci Mesele

Bu âyette geçen "hafifletme" ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:
a) Bundan murad, zaruret esnasında, cariyelerle evlenmenin mubah kılınmış olmasıdır. Bu, Mücahid ve Mukâtil'in görüşüdür:
b) Diğer alimler de şöyle demişlerdir: Bu, şeriatın bütün hükümleri ile kendisinden bize bir lütuf olmak üzere, bize müyesser kılıp kolaylaştırdığı ve İsrailoğullarına ağırlaştırdığı gibi, bize ağırlaştırmamış olduğu bütün teklifleri hakkında umûm ifâde eden bir tabirdir.
Bunun benzeri olan âyetler ise şunlardır:
1- "Onların ağır yüklerini, sırtlarında olan zincirleri indiriyor O..." (Araf, 157).
2- "Allah size kolaylık diler, size güçlük istemez" (Bakara, -ıss).
3- "Din hususunda üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi" (Hacc. 78). Hz. Peygamber (s.a.s) de,"Ben size, kolaylaştırıcı ve müsamahakâr olan Hanîflik (tevhîd) dinini getirdim" buyurmuştur. [141][141]

İkinci Mesele

Kadî şöyle demektedir: Bu âyet, kulun fiilini Allah'ın yaratmadığına delâlet eder. Çünkü eğer böyle olsaydı, mesela Cenâb-ı Hak kâfir bir kimsede hem küfrü yaratacak, sonrada ona, "küfretme (kafir olma)" diyecek!... Böyle bir şey, hükümleri ağırlaştırma şekillerinin en büyüğüdür. Yine onda imanı yaratmayacak, kulun da o imanı yaratmaya kudreti olmayacak, sonra da o kula "iman et!" diyecek!... Bu da, hükümleri ağırlaştırma şekillerinin en büyüğüdür. Yine bu ifâde, "teklîf-i mâla yutak"ın da olmayacağına delâlet etmektedir. Çünkü bu da, ağırlaştırma şekillerinin en büyüğüdür. [142][142]

İlim ve Dâî

Cevap: Kâdî'nin bu açıklaması, ilim ve dâî, keza bizim zikretmiş olduğumuz delillerin[143][143]

---

[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/529
[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/530
[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/530
[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/530
[143][143] Mutezililer, Cenâb-ı Allah'ın şerri irade etmekten münezzeh olduğunu söyler ve Ehl-i Sünneti bu delil ile susturup, kulun ihtiyarî fiillerini Allah Teâlâ'nın değil, kendisinin yarattığını iddia ederler. Ehl-ı Sünnet buna mukabil, onların da kabul ettiği ilm-i ilahî meselesini öne sürerler. "Siz de Cenâb-ı Hakk'ın, her şeyi bildiği gibi, dalalete düşecek birinin bu halini de ezelde bildiğini kabul ediyor, fakat bunun o şahsın dalalete düşmesinin sebebi olmadığını ifâde ediyorsunuz. Doğru amma, Cenâb-n Allah'ın ilmi taalluk ettiği gibi, iradesi de kula taalluk eder. Her iki sıfatın taalluk etmesi ayrı durumdadır.
Diğer taraftan Mu'tezile. kulun ihtiyari fiillerinin kendisi tarafından yaratıldığını ileri sürmekle beraber kulun Öyle değil de böyle yapmasının bir sebebi olması gerektiği üzerinde ister istemez dururlar. Ehl-i Sünnete göre müreccih Allah Teâlâ olup, bu Mu'tezilîler, kulun fiillerini

ekserisiyle reddolunup çürüttür.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Zaten insan zayıf olarak yaratümıştir" buyurmuştur. Bu sözün manası şudur:. "Allah Teâlâ, insanın zayıf olması sebebiyle, tekliflerini hafifletmiş, ağırlaştırmamıştır...." Doğruya en yakın olanı ise, bu âyette bahsedilen zayıflığın, beden zayıflığına değil, aksine şehvet ve lezzetlere meyletmeye çağıran sebeplerin, âmillerin çokluğu... anlamına hamledilmesidir. Böylece bu açıklama insanın bunun aksine katlanabilme hususunda zayıf olduğunu bir izah gibi olmuştur. Biz bu izahın daha uygun olduğunu söyledik, zira yaratılış ve kuvvet bakımından zayıf olan kimsenin, Allah Teâlâ, tâata götüren sebeplerini kuvvetlendirdiğinde, bu kimse kuvvetli bir kimse, yaratılış, alet ve edavat bakımından kuvvetli olan kimsenin, tâata davet eden sebeplen zayıf olduğunda, bu kimse de zayıf bir kimse hükmünde olur. Binaenaleyh, bu konuda tesir, sebeplerin zaytf ve kuvvetli olmasındadır, yoksa bedenin zayıf ve kuvvetti olmasında değil... Bütün bu açıklamalar Kadi'nin sözleridir ki, bunlar güzel sözlerdir. Ancak ne var ki o, kendi ana kuratını da ihlâl etmiştir. Zira Kâdi, fiilin meydana gelip gelmemesi hususunda müessir olanın, sebebin kuvvetli veya zayıf olması olduğunu kabul edip ve şöyle bir düşündüğünde, bu sebebin kuvvetli veya zayıf oluşunun da mutlaka bir sebebi olması gerektiğini anlar. Binaenaleyh eğer bu, kuldan olan, başka bir sebepten dolayı olmuşsa bu, teselsülü gerektirir. Eğer, bütün bunlar Allah tarafından ise -ki bu ister istemez kabul edilecek bir gerçektir- hak ortaya çıkar ve Mu'tezile'nin iddiası tamamiyle geçersiz olur. Allah en iyi bilendir. 144[144]

Üçüncü Mesele

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Nisa sûresinde sekiz âyet vardır ki, bunlar, bu ümmet için, üzerine güneş doğup batan her şeyden daha hayırlıdır. Bu âyetler şunlardır: ' 'Allah size, açıkça bildirmek ister.. Allah tevbelerinizi kabul etmek ister... Allah sizden hafifletmek ister... Eğer yasak edildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin öbür günahlarınızı örter" (Nisa. 31); "Şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez" (Nisa,); "Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, fakat bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar" (Nisa. ab): "Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de, sonra Allah'tan mağfiret isterse, Allah 'm tevvab ve rahim olduğunu görür" (Nisa. No) ve "Eğer şükreder, iman ederseniz, Allah sizi niye azaba uğratsın..." (Nisa, 147).
Bu kitabın müellifi olan Muhammed er-Razi (kendisine, Allah hüsn-i hatimeler ihsan etsin) şöyle der: "Allah'ım! yâ ekreme'l-ekremîn, yâ erhame'r-râhimîn.. Sen lütfunla, rahmetinle bizleri o âyetlerin müjdesine dahil olan kullardan eyle.. (Amîn). 145[145]

Sekizinci Mükellefiyet: Gayr-ı Meşru Yollarla Mal Yemeyin

Bu sûrede zikredilen mükellefiyetlerin Sekizinci nev'i de, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir: "Ey iman edenler, birbirinizin mallarını haram sebeplerle yemeyin. Sizden karşılıklı bir rızâdan (doğan) bir ticâret olması müstesna.. Kendilerinizi öldürmeyin. Şüphe yok ki, Allah size çok merhamet edicidir. Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa, biz onu ateşe sokacağız. Bu da, Allah'a göre pek kolaydır" (Nisa. 29-30).
Bu âyetlerin daha önceki âyetlerle münasebeti hakkında şu iki izah yapılabilir;
a) Allah Teâlâ, evlenme sebebiyle nefisler hakkında nasıl tasarrufta bulunulacağını beyan edince, bundan sonra mallar hakkında nasıl tasarrufta bulunulacağını zikretmiştir.

---

etkileyen unsura "dâî" derler. Bu da kulun tam serbest olmadığının bir ifâdesi olup, "alemde olan her şey ancak Allah'ın iradesinin taalluk etmesiyle meydana gelebilir." O'nun dilemediği olmaz" diyen Ehl-i Sünnet'in fikrinin doğruluğu oriaya çıkar. Razî ilim ve dâî meselesiyle böylece onların fikrindeki tutarsızlığı göstermek istiyor (ç).

[144] 144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/531

[145] 145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/531-532

b) Kâdî şöyle demektedir: Allah Teâlâ mallar ile evlenmeyi talep etmeden bahsederek, mehir ve nafakaların tastamam verilmesini emredince, bundan sonra da, mallarda nasıl tasarruf edileceğini beyan buyurarak, (illiyi "Ey iman edenler, birbirinizi*-mallarını haram sebeplerle yemeyin" buyurmuştur. Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır: 146[146]

Birinci Mesele

Mal kazanmaktan en büyük maksat onları yemek olduğu için, her ne kadar batıl bir şekilde meydana gelen diğer tasarruflar da haram kılınmış ise de, Allah Teâlâ burada özellikle yemeden bahsetmiştir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "Muhakkak ki yetimlerin mallarım haksız olarak yiyenler, sırf ateş yerler" (Nisa, 10) âyetidir. 147[147]

İkinci Mesele

Alimler, "bâtıl" kelimesinin tefsiri konusunda şu iki açıklamayı yapmışlardır:
a) Bu, ribâ, gasb, hırsızlık, hainlik, yalancı şahitlik, yalan yere yemin ederek mal elde etmek ve hak olan şeyi inkâr etmek gibi şeriatta helâl olmayan her şeye verilmiş olan bir isimdir. Bana göre âyeti bu manaya hamletmek, onun mücmel olmasını iktizâ eder. Çünkü bu durumda âyetin takdiri, "Aranızda bulundurduğunuz malları meşru olmayan bir yolla yemeyiniz" şeklinde olur. Burada meşru olan yollar genişçe izah edilmediği için, muhakkak ki âyet mücmel olmuş olur.
b) İbn Abbas ve Hasan el-Basrı (r.a)'den rivayet edilen şu husustur: "Bâttl, bir kimsenin malından karşılıksız olarak alınan her şeydir." Bu izaha göreyse âyet mücmel olmaz. Ancak ne var ki bazı âlimler şöyle diyerek âyetin mensûh olduğunu söylemişlerdir: "Bu âyet nazil olunca, insanlar başkasının yanında herhangi bir şey yemekten kaçındılar, böyle bir şey onlara zor geldi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti, Nur süresindeki, "Kendi evlerinizden ... yemenizde size bir günah yoktur" (Nur, ei) âyetiyle neshetmiştir.
Öte yandan âyetin zahiri, "bâtıl" kelimesini zikrettiğimiz şekilde açıkladığımızda, sadaka ve hibeleri de haram kılmış olur.
Bunun bir nesh değil, sadece bir tahsis olduğu da söylenebilir. İşte bu sebepten dolayı Şa'bî, Alkame'den; o da İbn Mesûd'dan rivayet ettiğine göre İbn Mesûd, "Bu âyet muhkem olup neshedilmemtştir. Kıyamete kadar da nesholunmayacaktır" demiştir. 148[148]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'mn, "Birbirinizin matlarını haram sebeplerle yemeyin" buyruğunun muhtevasına, hem başkasının malını, hem de kendi malını bâtıl yolla yemehin hükmü girmektedir. Çünkü O'nun, "mallarınızı.." tabirine bu iki kısım da dahil olmaktadır. Bu tabir Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Kendilerinizi öldürmeyin" hitabı gibidir. Bu ifâde de, hem başkasını hem de insanın kendisini bâtıl ve haksız bir yere öldürmeyi yasaklamış olduğunu gösterir. Kişinin kendi malını bâtıl bir yolla yemesi, o malını Allah'a isyan etmenin söz konusu olduğu yerlerde yemesi, bitirmesidir. Başkasının malını bâtıl ve haksız bir yolla yemesini ise, daha önce zikretmiştik.. 149[149]

Ticaret Gibi Karşılıklı Rıza Olmaksızın Mallarınızı Yemeyin

Sonra Cenâb-ı Hak "Sizden karşılıklı bir rızadan (doğan) bir ticaret olması müstesna..

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/532-533
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/533
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/533
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/534

buyurmuştur. Bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır: 150[150]

Birinci Mesele

Asım, Hamza ve Kisâî, nasb ile olmak üzere diğer kıraat imamları ise ref ile olmak üzere, şeklinde okumuşlardır. Bu kelimeyi mansûb okuyanlar, nakıs kabul ederek böyle okumuşlardır. Buna göre âyetin takdiri, şeklinde olur. Merfû okuyanlar ise, fiilini tam kabul ederek okumuşlardır ki, bu durumda kelamın takdiri şeklinde olur. Vahidî, tercihe şayan olanın ref olduğunu söylemiştir. Zira mansûb okuyanlar, kelimesine râci bir zamir takdir ederek, bu kelamın takdirinin, şeklinde olduğunu söylerler. Halbuki, "ızmâr kable'z-zikr" (mercii zikredilmeyen bir zamir takdir etmek) her ne kadar caiz ise de, kuvvetli bir kullanış değildir. 151[151]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın buradaki ifâdesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, istisnâ-i munkatı'dır. Çünkü "Sizden karşılıklı bir rızadan (doğan; ticaret" mefhûmu, "malı bâtıl bir yolla yeme" cinsinden bir şey değildir. Buna göre buradaki edatı, "fakat..." manasındadır. Buna göre mana, "Lâkin o malı, karşılıklı bir rızâdan doğan ticâret ile yemek helâldir" şeklindedir.
b) Bazı alimler, buradaki istisnanın istisnâ-t muttasıl olduğunu ve bir şey takdir ederek, bu ifâdenin takdirinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Ribâ vesaire gibi karşılıklı rızânız dahi bulunsa, aranızda mallarınızı bâtıl yollarla yemeyiniz. Ancak bunun, karşılıklı bir rızaya dayanan bir ticaret olması hali müstesna..."
Bil ki, ticaretten elde edilen mallar nasıl helâl ise, hibe, vasiyyet, veraset, sadaka, mehir ve cinayetlerin "erş"lerini (uzuvların diyeti) almak gibi yollarla elde edilen mallar da helâl olur. Zira ticaretin dışında, mülk edinmenin pekçok sebebi vardır.
Buna göre şayet, "buradaki istisna, istisnâ-i munkatı'dir" dersek, ortada herhangi bir müşkitat kalmaz. Çünkü Allahu Teâlâ bu âyette mülk edinmenin tek bir sebebini zikretmiş, ne menfî ne de müsbet olarak diğer sebepleri zikretmemiştir.
Ama buradaki istisnanın istisnâ-i muttasıl oMuğunu söylersek, bu, ticaretin dışında kalan kazanç yollarının helâllik ifade etmeyeceği hususunda bir hüküm olmuş olur. Böyle olması halinde de mutlaka ya nesh, ya da tahsis bulunması gerekir. 152[152]

Üçüncü Mesele

Şafiî (r.h), "Muamelât hususundaki nehyler "butlana" (o muamelenin bâtıl olduğuna delâlet eder" derken, Ebû Hanife {r.h) ise "buna delâlet etmez" demektedir. Şafiî, kendi görüşünün doğruluğuna şunları delil getirmiştir:
a) Bütün mallar, Allah'ın mülküdür. Binaenaleyh O, kullarının bazısına, bazı tasarruflarda bulunma müsaadesi verdiğinde, bu müsaade tıpkı şunun gibi olur: Bir kimse, bazı tasarruflarda bulunmak üzere birisini vekil tayin etse, sonra bu vekil, müvekkilinin sözünün aksine tasarruflarda bulunsa, bunlar icma ile geçersiz sayılır. Mecazî manada mâlik olan bir kimsenin sözünün aksine yapılan tasarruflar geçersiz sayıldığına göre, hakîki manada mâlik olan Cenâb-ı Hakk'ın sözünün aksine yapılan tasarrufların haydi haydi geçersiz sayılması gerekir.
b) Bu fasit tasarruflar, yasaklanan ve haram ktlınan şeylerin varlık âlemine girmelerini ya gerektirmiş olurlar ya da olmazlar. Eğer gerektiriri erse, o zaman fâsıt tasarruflara kıyas ile bu

---

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/534
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/534
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/534-535

tasarrufların bâtıl olduğuna hükmetmek gerekir. Burada cihet-i câmi'a (müşterek nokta), nehyin menşe'inin varlık âlemine girmemesi hususunda sa'yu gayret göstermektir. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, geçerli ve sahih tasarruflara kıyas ile onun sıhhatine hükmetmek gerekir. Buradaki cihet-i câmi'a ise, bu tasarrufun, ifsaddan hâlî bir tasarruf olmasıdır. Binâenaleyh her iki durumda da, tasarrufun tahakkuk etmiş olmasının gerektiği sabit olur. Sahîh olmayan ve bâtıl olmayan bir tasarrufun olduğunu söylemek imkansızdır,
c) "Bir dirhemi iki dirheme satmayın" hadisi, "Hür insanı köle karşılığında satmayın (değiştirmeyin)" hadisi gibidir. Bu lâfzî bir nehiy olmakla beraber şeriatı neshettiği gibi, birincisi de böyledir. Bu, şeriatı nesh olunca, bir hüküm ifâde etmiş olması bâtıl olur. Allah en iyi bilendir. 153[153]

Alışverişte Görme Muhayyerliği ve Meclis Muhayyerliği

Ebu Hanife (r.h) şöyle demiştir: "Sırf bedele dayalı akitlerde, meclis muhayyerliği sabit değildir." Şafiî (r.h) ise, bunun sabit olduğunu söyler. Ebu Hanife görüşüne nasslarla delil getirmiştir:
a) Delillerden biri, bu âyettir. Zira Hak Teâlâ'nın, "Sizden karşılıklı bir rızâdan (doğan) bir ticaret olması müstesna..." buyruğunun zahirî manası, karşılıklı rıza bulunması halinde, bu ticaretin helâl olduğunu gösterir; isterse o (ticaretin yapıldığı) meclisten (yerden) ayrılma olsun, isterse olmasın..
b) Hak Teâlâ'nın, "Ahidleri(nizl) yerine getiriniz" (Maide, i) âyeti... Cenâb-ı Hak bu emri ile her ahid yapana, yaptığı ahde bağlı kalmayı gerekli kılmıştır.
c) Hz. Peygamber (s.a.s), "Gönül ması olmadan, müslüman bir kişinin malı (diğerine) helal olmaz"154[154] demiştir. Bey' (alış-veriş) akdi yapılmak sureti ile ticarette gönül rızası temin edilmiştir. Binaenaleyh ticarette helalliğin bulunması gerekir.
d) Hz. Peygamber (s.a.s), "Kim bir yiyecek satın alırsa, onu eline almadan (teslim almadan) satmasın"155[155] buyurmuş ve o yiyeceğin ancak teslim alındıktan sonra satılabileceğini bildirmiştir.
e) Hz. Peygamber (s.a.s)'in ortada ölçek bulunmadığı müddetçe, yiyeceklerin alınıp satılmasını yasakladığı, ortada bir ölçek bulunduğu zaman onların alınıp satılmasını mubah kıldığı ve bunun için o meclisten (alıntp-satılma yapılan o yerden) ayrılmayı şart koşmadığı rivayet edilmiştir."156[156]
f) Hz. Peygamber (s.a.s) "Bir çocuk, babasının hakkını ancak, onu köle olarak bulur, onu satın alır ve azâd ederse ödemiş olur" buyurmuştur. Alimler, çocuk babasını köle olarak satın alır almaz, o babanın hürriyetine kavuşmuş olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da malik oluşun, sırf alış-veriş akdi ile tahakkuk edeceğini gösterir.
Bil ki Şafiî bu nassların umûmî manalarını kabul etmekte, fakat şöyle demektedir: "Siz, muhaddislerin,zayıf olduğu hususunda ittifak ettikleri bir hadise dayanarak, müşterinin görmeden satın aldığı .şeylerde görme muhayyerliğinin olduğunu söylediniz. Biz ise, hadis âlimlerinin ittifakla kabul ettiği bir hadise dayanarak, meclis muhayyerliğinin olduğunu söylüyoruz. Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Alan da satan da, (o alışveriş yaptıkları meclisten, yerden) ayrılmadıkça muhayyerdirler (vazgeçebilirler)" 157[157] hadisidir.
Ebu Hanife'nin arkadaşlarının bu hadisi te'vil edişleri ve o te'villere karşı verilen cevaplar hilâfiyyât kitaplarında zikredilmiştir. Allah en iyi bitendir. 158[158]

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/535
154[154] Keşfu'l-Hafâ, 2/371.
155[155] Buhârî, Büyü, 54; Müslim, Büyü, 29 (111/1159)
156[156] İbn Mâce, Ticaret, 37 (2/750)
157[157] Buhârî, Büyü, 43; Müslim, Büyü, 45 (111/1164).
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/536-537

İntihar Haramdır

Allah Teâlâ, "Kendilerinizi öldürmeyin. Şüphe yok ki Allah size çok merhamet edicidir" buyurmuştur.

Alimler, bu buyruğun insanların biribirini öldürmesini yasakladığı hususunda ittifak etmişlerdir. Cenâb-ı Hak "kendilerinizi" demiştir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Mü'mİnler, tek bir can gibidir" demiştir. Bir de Araplar, içlerinden bazıları öldürüldüğünde "Ka'be'nin Rabb'ine yemin olsun ki öldürüldük" derler. Çünkü bazılarının Öldürülmesi, diğerlerinin de öldürülmesi gibidir.

Alimler âyetteki hitabın, insanların kendi kendilerini öldürmeleri hususunda bir nehiy olup olmadığında ihtilaf etmişler ve bazıları bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Mü'min bir kimsenin, imanı olduğu halde intihar etmesinin yasaklanması caiz değildir. Çünkü mü'min kimse,-kendini öldürmemeye mecburdur. Zira onu dünyada iken bu işi yapmaktan caydıracak şeyler mevcuttur ki bunlar, şiddetli bir acı ve büyük bir kınamadır. Onu uhrevî bakımdan da bu işten caydıracak şeyler mevcuttur ki, bu da büyük bir azaba müstehak olmadır. Caydırıcı sebepler açıkça bulununca, o mü'minin bu işi yapması imkansız olur. Durum böyle olunca da, ona intiharı yasaklamanın bir manası olmazdı. 8u nehyin, Hinduların inandığı gibi, ancak kendi kendini öldürmeyi din edinen kimseler hakkında olması mümkündür. Böyle bir şey ise mü'minden sâdır olmaz."

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Mü'min bir kimseye, Allah ve âhirete inandığı halde, kendisini öldürmenin daha kolay geleceği keder ve eziyetler gelebilir. İşte bu sebepten ötürü, pek çok müslümanın intihar ettiğini görüyoruz. Durum böyle olunca, bu nehyin bir faydası olur.

Yine burada şöyle diğer bir ihtimal daha vardır: "Adam öldürmek, irtidâd etmek ve evli iken zina etmek gibi sebeplerden dolayı öldürülmeye müstehak olacağınız işler yapmayın" denilmek istenmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak, kendisinin kullarına acıyıp merhamet ettiği için, onlara, meşakkat ve sıkıntıları gerektirecek şeyleri yasakladığını beyân etmiştir. Şu da denilmiştir: Allah Teâlâ, İsrai loğ utlarına, onlar için bir tevbe ve hatalarından bir kurtuluş vesilesi olsun diye, kendilerini öldürmelerini emretmiştir.

Ey ümmet-i Muhammed, Hak Teâlâ size merhamet ettiği için, sizi bu çetin mükellefiyetlerle sorumlu tutmamıştır.

Daha sona Cenâb-ı Allah, "Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa, biz onu ateşe sokacağız. Bu da Allah'a göre pek kolaydır" buyurmuştur. Bil ki bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: [159][159]

Birinci Mesele

Alimler, HakTeâlâ'nın "Kim.... bunu yaparsa" sözünde, "bunu" kelimesi ile neye işaret edilmiş olduğu hususunda şu şekilde ihtilaf etmişlerdir:

a) Atâ, "Bu, haram olan cana kıyma hususunda hâs bir ifâdedir. Çünkü zamirin, daha önce zikredilen şeylerden kendisine en yakın olana râcî olması gerekir" demiştir.

b) Zeccâc, "Bu ifâde, hem öldürmeye hem de bâtıl (gayr-ı meşru) yol ile başkasının malını yemeye işaret etmektedir. Çünkü bu iki husus aynı âyette zikrolunmuştur" demiştir.

c) İbn Abbas (r.a), "Bu ifâde, Tâ sûrenin başından buraya kadar Cenâb-ı Hakkin yasaklamış olduğu herşeye işarettir" demiştir. [160][160]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Allah'ın, "Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa..." buyurmasının sebebi

---

[159][159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/537-538

[160][160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/538

önceki ifâdede,
insanların birbirini öldürmesinin söz konusu edilmiş olmasıdır. Bazan bu öldürme, mesela kısasta olduğu gibi, hak (meşru) olur. Burada önce geçen kısımda mal olmaktan bahsotunmuştur. Bazan bu da, meselâ diyet ve benzeri şeylerde olduğu gibi hak (meşru) olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu va'îdde haksız ve haddi aşmış olmayı şart koşmuştur. 161[161]

Kebire İşleyenlerin Ebedi Azab Görmeyecekleri

Mu'tezile "Bu âyet ehl-i salat hakkında kesin bir ilâhî tehdidin bulunduğuna delâlet etmektedir" der ve şöyle devam eder: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz onu ateşe sokacağız" ifâdesi, her ne kadar cehennemde ebedî olarak bırakmaya delâlet etmese dahi, fasıklar hakkında ilahî bir tehdidin bulunduğunu kesinlikle söyleyen herkes, onların cehennemde ebedî bırakılacaklarına hükmetmiştir. Binaenaleyh bu iki hususun birisinin bulunmasından, diğerinin de bulunması gerekir. Çünkü, bu iki durum arasında bir fark bulunduğunu söyleyen hiç kimse yoktur."
Mu tezile'nin bu görüşüyle ilgili olarak, birçok yerde tafsilatlı cevaplar vermiştik. Ancak ne var ki burada da şunu söylemek isteriz: Bu ifâde kâfirlere tahsis edilmiştir. Zira Cenâb-ı Hak, "Kim haddi aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa..." buyurmuştur. Tekrardan kurtulmak için, haddi aşmakla haksızlık etmek arasında mutlaka bir farkın bulunduğunu söylemek gerekir. Binaenaleyh zulüm, Allah'ın tekliflerini tecavüze niyetlenen herkesin yaptığına ad olarak verilen şeydir. Şüphe yok ki, böyle olan bir kimse de kâfir olur. Şu da söylenemez: /Ulah Teâlâ onları imanla vasfederek, "Ey İman edenler..." demedi mi? O halde, daha nasıl bunlarla kâfirler kastedildi demek mümkün olur? Çünkü biz şöyle diyoruz: Sizin mezhebinize göre bu flahî tehdidin muhtevasına giren herkes, kesinlikle mü'min değildir. Binaenaleyh bu görüşünüze göre sizin şöyle demeniz gerekir: "Onlar mü'mindiler... sonra bu fiilleri irtikâb edince, iman vasfı üzere devam edemediler." Sizin bu sözü söylemeniz mutlaka gerekince, dediğinizi söylediğinizi izah sadedinde, bizim söylediğimiz niçin doğru olmasın? Allah en iyi bilendir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak âyeti sona erdirerek, Bu da, Allah'a göre pek kolaydır" buyurmuştur. Bil ki mümkin olan her şey, Allah'ın kudretine nisbetle müsavidir. Bu durumda, bazı fiillerin O'na bazılarından daha kolay olduğunu söylemek imkânsız olur. Aksine âyetteki bu hitab, aramızda bilinen üslûb üzere nazil olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, 'Bu, (yani diriltme ilk yaratmadan) Ona göre daha kolaydır" (Hûm, 27) buyruğunda olduğu gibidir. Ya da bunun manası, iyice tehdit etmektir ki, bu da şu demektir: Hiç kimse bundan kaçıp kurtulamaz ve hiç kimse de O'na karşı gelemez. 162[162]

"Eğer nehyedüdiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin (öbür) kabahatlerinizi örteriz ve sizi şerefli bir mevkie sokarız" (Nisa, 81).
Bil ki, Cenâb-ı Hak önce bu tehdidini zikredince, bunun peşinden de, bununla ilgili tafsilatı getirerek bu âyeti zikretmiştir. Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır: 163[163]

Kebairden Olan Günahlar

Alimlerden bazıları şöyle demiştir: Bütün günahlar ve isyanlar, kebâirdir. Saîd İbn Cübeyr, İbn Abbas'ın şöyle
dediğini rivayet etmiştir: "Kendisiyle Altah'a İsyan edilen her şey, büyük günahtır. Her kim bunlardan bir şey yaparsa Allah'a istiğfar etsin. Çünkü Allah Teâlâ, İslâm'dan dönüp mürted

---

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/538
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/538-539
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/539

olan, O'nun bir farzını inkâr eden veya kadere inanmayan kimseler hariç, bu ümmetten hiç kimseyi ebedî olarak ateşte bırakmayacaktır." Bil ki bü söz, birkaç bakımdan zayıftır:

Birinci hüccet, bu âyettir. Çünkü, bütün günahlar kebâir olsaydı, kebairden uzaklaşmakla örtülen diğer günahlar ile, kebâir olan günahlar arasında ayırım yapmak doğru olmazdı.

İkinci hüccet: Hak Teâlâ'nın, "Küçük, büyük her şey yazılıdır" (Kamer, 53) ve "Küçük büyük hiç bir şey bırakmayıp onları saymış..." (Kehf, 49) âyetleridir.

Üçüncü hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s), büyük günahların hangileri olduğunu tam manasıyla açıklamıştır. Meselâ, "Şunlar büyük günahtır: Allah'a şirk koşmak, yemîn-I gamûs, (yalan yere yemin), anne-babaya isyan etmek ve cana kıymak..."164[164] demesi gibi. Hz. Peygamber'in bu ifâdesi de, kebâir olmayan günahların bulunduğuna delâlet etmektedir.

Dördüncü hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın, "Küfrü, fasıklığı, İsyanı size çirkin gösterdi" (Hucurat, 7) âyetidir. Bu, menhiyyatın üç kısım olduğu hususunda açık ve sarih bir ifâdedir:

a) Küfür,
b) Fısk,
c) İsyan...

Atfın sahîh olabilmesi için, mutlaka fısk ile isyan arasında bir farkın bulunması gerekir. Bu ise ancak, küçük günahlar ile büyük günahlar arasında zikretmiş olduğumuz farktır. Buna göre kebâir olan günahlar, fısk; küçük günahlar ise isyandır. 165[165]

Kebâir Hakkında İbn Abbas'ın İzahının Değerlendirilmesi

İbn Abbas, şu iki şekilde görüşüne delil getirmiştir:
1- Kendisine isyan edilen zât'ın nimetleri çoktur.
2- Kendisine isyan edilen zâtın tebcil edilmesi gerekir. Buna göre birincisini ele aldığımızda, hiç şüphesiz Allah'ın nimetlerinin sonsuz olduğunu görürüz. Nitekim O, "Allah 'm nimetini birer birer saysanız (bu, ne mümkin? Onu) icmal suretiyle bile sayamazsınız..." (Nahi, ıbj buyurmuştur.

İkincisini ele aldığımızda, Cenâb-ı Hakk'ın mevcudatın en yücesi ve en büyüğü olduğunu görürüz. Bu iki takdire göre de, O'na isyan etmenin son derece büyük olması gerekir. Böylece her günahın büyük günah olduğu sabit olur. İbn Abbas'ın bu görüşüne şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) O'nun, mevcudatın en yücesi ve en şereflisi olması gibi, bunun yanında yine O, Erhamu'r-râhimîn (merhamet edenlerin en merhametlisi), ekremu'l-ekremîn (ikram edenlerin en cömerdi) ve itaat edenlerin taatlerinden, günah işleyenlerin günahlarından müstağni olanların en müstağnisidir. Bütün bunlar, günahın hafif olmasını gerektirir.

b) Farzet ki günah olarak, her günah büyüktür. Fakat bazısı bazısından daha büyüktür. Bu da aralarında bir farkın olmasını gerektirir. 166[166]

Kebâir Ayırımı Yapanlar, Onları Tayin Etmede İhtilafları

Günahların, büyük ve küçük diye iki kısma ayrıldığı sabit olunca, bunun böyle olduğunu söyleyenler de iki kısma ayrılmışlardır: Bir kısmı "Büyük günah, nefsi ve zatı bakımından küçük günahtan ayrılır" derken, diğer kısmı, bu ayrılışın günahların zatları (asılları) bakımından olmayıp, günahı işleyenlerin durumları bakımından siduğunu söyler. Biz bu iki görüşün herbirini biraz açıklamaya çalışalım:

Birinci görüş: Bu görüşü benimseyenler de kendi içlerinde çok ihtilaf etmişlerdir. Biz, o ihtilafların bir kısmına işaret edelim:

1- İbn Ab bas (r.a) şöyle demektedir: "Haram olan bir canı öldürme, muhsan (namuslu) bir kadına iftira atma, zina, faiz, yetim malı yeme ve İslâm ordusundan kaçma gibi Kur'ân'da ilahî tehdidle zikredilen herşey büyük günahtır."

---

[164] 164[164] Buhârî, Edeb, 6; Nesâî, Tahrîm, 3 (VII/89).

[165] 165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/540

[166] 166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/540-541

2- İbn Mes'ud (r.a) "Nisa sûresini açın, Allah'ın orada otuzüç âyette nehyettiği herşey büyük günahtır" demiş ve şöyle ilave etmiştir: "Bunun delili, 'Eğer yasak edildiğiniz büyük günahkardan kaçınırsanız..." (Nisa, 3i) âyetidir.

3- Bir kısım alimler de: "Kasden yapılan herşey büyük günahtır" demişlerdir. 167[167]

Kebâir Hakkında Görüşlerin Eleştirilmesi

Bütün bu görüşler zayıftır. Birincisinin zayıflığı şudur: Her günahın mutlaka dünyada zemme, âhirette de ikâba konu olması gerekir. Binaenaleyh "Kur'ân'da ilâhî tehdid (va'îd) ile gelen herşey büyük günahtır" görüşü, her günahın, büyük günah olmasını gerektirir ki biz bunun batıl olduğunu göstermiştik.

İkinci görüşün zayıflığı şudur: Zira Allah Teâlâ, Nisa sûresinin dışındaki sûrelerde de pek çok büyük günahtan bahsetmiştir. Binaenaleyh büyük günahları bu surede zikredilenlere tahsis etmenin manası yoktur.

Üçüncü görüş de zayıftır. Çünkü eğer bu görüşte olanlar "kast? yapılan" sözü ile, "yaptığından haberdar olarak" manasını kastetmişlerse, bunun durumu Cenâb-ı Hakk'ın nehyettiği şeyin durumu gibi olmaz. Bundan dolayı bu görüşe göre de her günahın büyük günah olması gerekir ki biz bunun batıl olduğunu belirtmiştik. Eğer bunlar "kast?" sözü ile, "yaptığının bir günah olduğunu bile bile günah işleme" manasını kastediyorlarsa, yahudi ve hristiyanların Hz. Peygamber (s.a.s)'i inkâr ettikleri malumdur. Halbuki onlar bunun bir masiyet olduğunu bilmezler. Fakat bu büyük bir inkâr ve günahtır. Binaenaleyh bu üç görüş de bâtıldır. Allame el-Gazalî (r.h) "İhyû-u'l-Ulum" kitabının "Müntehebât" bölümünde büyük ve küçük günahların farkı konusunda uzun bir kısım ayırarak şöyle demiştir: "Bütün bunfar, büyük günahların küçük günahlardan zatı ve mahiyeti bakımından ayrıldığını söyleyenlerin görüşüdür." 168[168]

Kebâir Hakkında Mutezile Görüşünün Tenkidi

İkinci görüş ki bu, "büyük günahlar, günahı işleyenlerin durumları bakımından, küçük günahlardan ayrılır" diyenlerin görüşüdür. Bunlar şöyle derler: "Her taatin bir mükafaat karşılığı vardır. Aynı şekilde her günahın da bir ceza karşılığı vardır. Mesela insan bir taatta bulunup taatı sebebiyle bir mükafaata müstehak olur; daha sonra da bir günah işleyip bu günahı sebebiyle bir cezayı hakeder ise, taatin mükafaatı ile günahın cezası arasındaki durum, aklî taksimata göre üç şekilde olabilir:

a) İkisi birbirine eşit olur. Bu, her nekadar aklen ihtimal dahilinde ise de, nakli delil böyle bir durumun olmayacağına delâlet etmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, "(Onlardan) bir takım cennette, bir takım da cehennemdedir" (Şûra. 7) buyurmuştur. Faraza sevabı ve günahı tam denk bir mükellef bulunsaydı, onun ne cennette ne de cehennemde olmaması gerekirdi.

b) Bu kimsenin taatının mükafaatımn, günahının cezasından daha fazla olması durumu... Bu durumda onun mükafaatından cezası kadar kısım düşer ve geriye bir parça mükafaatı kalmış olur. İşte bu günah, küçük günah olup, bunun mükafaattan düşülmesine de "tekfir" (günahın örtülmesi) denilir.

c) Bu insanın günahının cezasının, taatinin mükafaatından daha fazla olması durumu... Bu durumda da günahın cezasından, mükafaat kadar kısım düşülür ve geriye cezanın bir kısmı kalır. İşte bu günah da kebire (büyük günah) olup, bu düşme ihbât (amelin boşa gitmesi) diye adlandırılmıştır. İşte bu izah ile, büyük ve küçük günahın farkı ortaya çıkmış olur. Bu, Mu'tezile'nin ekserisinin görüşüdür.

Bil ki bu görüş, bizce hepsi batıl olan birtakım usullere (prensiplere) dayanmıştır:

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/541

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/541-542

a) Bu, "Taatın bir mükafaatı, günahın da bir cezayı mutlaka gerektirdiği" prensibine dayınır ki bu prensip bâtıldır. Çünkü biz tefsir'in pek çok yerinde fiilin kuldan sâdır olmasının, ancak Cenâb-ı Hakk'ın o kulda, bu fiili gerektiren bir sebep yarattığında olabileceğini beyân etmiştik. Her nezaman böyle olursa taatın, mükafaatı; mâsiyetin de cezayı gerektirmesi imkansız olur.
b) Farzedelim ki durum böyle. Fakat biz aklın açıkça gösterdiği gibi, bir kimse yetmiş yıl Allah'ı birlemek, takdis ve tenzîh etmek ve Allah'a hizmet ve taatts bulunmakla meşgul olsa, hiç şüphesiz bu kulun, bu uzun müddet içinde, buncf taatlardan elde edeceği mükafaatların toplamının, bir damla içki içen kimsenin cezasından daha çok olduğunu anlarız. Ancak ne var ki ümmet-i Muhammed bir damla da olsa içki içmenin büyük günahlardan olduğu hususunda ittifak etmiştir. Eğer Mu'tezile bu görüşlerinde diretip "Hayır, bu bir damla içkinin cezası yetmiş yıllık tevhid ve ibadetlerin mükafaatından daha fazladır" derlerse, kendi kaide ve düsturlarını geçersiz kılmış olurlar. Çünkü onlar, bu gibi meseleleri "hüsün ve kubuhun (iyilik ve kötülüğün) akla göre olduğu" prensibine dayandırırlar. Bu kadarcık günahın cezasını, o kadar çok taatın mükafaatından daha fazla sayan kimsenin zalim olduğu akıllarda yer eden gerçeklerdendir. Binaenaleyh eğer onlar, bu konuda aklın vereceği hükmü defetmeye çalışırlarsa, hiç şüphesiz kendi aleyhlerine olarak, "Birşeyin hasen (iyi-hayır) ve kabîh (kötü-şer) olduğuna akıl karar verir" şeklindeki prensiplerini iptal etmiş olurlar. Bu durumda da, kendi aleyhlerine olarak bütün prensipleri geçersiz olur.
c) Allah'ın nimetleri sayısız olup, bunlar kulun taatlarından önce de mevcuttur. Bu önce olan nimetler, o taatları gerektirmektedir. Binaenaleyh taat olan şeyleri edâ etmek, önceden gelmiş olan nimetlere karşılık vacip olan şeyleri edâ olmuş olur. Bu gibi taatlar, artık istikbalde başka bir şey (mükafaatı) gerektiremezler. Durum böyle olunca, hiçbir taatin bir mükafaat gerektirmemesi icap eder. Böyle olunca da işlenen her günahın cezası, işleyen kimsenin mükafaatından fazla olmuş olur. Bu durumda da her günahın, büyük günah olması gerekir ki bu da bâtıldır.
d) Bu görüş, "ihbât" prensibine dayanır. Biz, bu görüşün iptali hususunda Bakara sûresinde pek çok izahlar yaptık. Binaenaleyh Mu'tezite'nin, büyük ve küçük günah arasındaki fark konusunda ileri sürdüğü bütün bu şeylerin bâtıl olduğu sabit olur. Muvaffakiyyet Allah'tanır. 169[169]

Kebairin Mûbhem Bırakılmasının Dayandığı Hikmet

Alimler, Allah Teâlâ'nın büyük günahları küçük günahlardan tek tek ayırıp ayırmadığı hususunda ihtilaf etmişler ve ekserisi şöyte demişlerdir: "Allah Teâlâ büyük günahları küçük günahlardan tek tek ayırmamıştır. Zira O, bu âyette büyük günahlardan kaçınmanın küçük günahların affınt gerektireceğini beyan etmiştir. Binaenaleyh kul, muyayyen olan falan falan günahların büyük olduğunu bildiğinde, onlardan sakındığı takdirde küçük günahlarının bağışlanacağını anlamış olur. Böylece bu da, onu bir nevi küçük günahları işlemeye teşvik olmuş olur. Halbuki kabîh (kötü) şeylere teşvik, genel olarak uygun düşmez. Fakat Cenâb-ı Allah büyük günahları küçük günahlardan ayırmayıp; kul da günahlar içinde küçük günah tanımayıp, yapacağı her günahın büyük olabileceği kanaatinde olursa, bu durum onun küçük günahları işlemesine de engel teşkil etmiş olur." Bu görüşteki alimler sözlerine devamla şöyle derler; "Namazlar içerisinde "orta namazın", Ramazan geceleri içerisinde "Kadir gecesinin", Cuma gününün saatleri içerisinde "icabet (duaların kabul) saatinin" ve bütün ömür içerisinde "ölüm vaktinin" gizlenmesi de, İslâm şeriatinde bunun benzeri olan misallerdir. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu kaide, Allah Teâlâ'nın hiçbir günahın küçük olduğunu ve büyük günahların neler olduğunu beyan etmemesini gerektirir. Çünkü büyük günahları beyan etmesi halinde, diğerleri küçük günah olmuş olur. Bu durumda da küçük günahlar bilinmiş olur.
Fakat Cenâb-ı Hakk, bazı günahların büyük olduğunu belirtebilir.
Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) "Neleri büyük günah sayıyorsunuz?"

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/542-543

dediğinde, ashabı "Allah ve Resûlullah daha iyi bilir" dediler. Bunun üzerine O: "Allah'a şirk koşmak, öldürülmesi haram elan inşam öldürmek, ana-babaya isyan etmek, ordudan kaçmak, büyü yapmak, yetim malı yemek, yalan söylemek, faiz yemek, iffetli ve namuslu kadınlara iftira atmaktır"170[170] buyurmuştur.

Abdullah İbn Ömer (r.a)'in bu hadisi zikrederken, "Beytu'l-Haram'a (Mescid-i rlaram'a) sığınan kimsenin kantnı (öldürülmesini) helâl görme ve içki içmeyi de bunlara ilave ettiği; İbn Mes'ud (r.a)'un da, bunlara, Allah'ın rahmetini ummayı, Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyi ve Allah'ın ikâbından emin olmayı eklediği rivayet edilmiştir. Yine İbn Abbas (r.a)'dan, büyük günahların yedi tane olduğu rivayetinin yanısıra bunların sayısını yetmişe veya yediyüze ulaştırdığına dair rivayetler de vardır. Allah en iyi bilendir. 171[171]

Mu'tezile'den Kabi'nin Kebair Hakkındaki İddiasına Cevap

Ebu'l-Kâsım el-Kabî bu âyete dayanarak, büyük günah işleyenler hakkında va'îd-i ilahinin bulunduğuna kesin hükmedip şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu âyetle, va'îdi hakkındaki şüpheleri gidermiştir. Çünkü o büyük günahları zikrettikten sonra, onlardan kaçınanların küçük günahlarını bağışlayacağını bildirmiştir. Bu da insanların büyük günahlardan kaçınmadıkları zaman, küçük günahlarının affedilmeyeceğine delâlet etmektedir. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın, tevbesiz olarak onların büyük ve küçük günahlarını bağışlaması caiz olsaydı, bu âyet doğru olmazdı.

Bizim (Ehl-i Sünnet) âlimlerimiz Kâbî'ye şöyle cevaplar vermişlerdir:

Birincisi: Sizin, ey Mutezilîler bu âyetle istidlaliniz, ister istemez şu iki şekilden biri ile olacaktır: Ya diyeceksiniz ki "Cenâb-ı Allah büyük günahlardan kaçınılması halinde öteki günahları affedeceğini bildirdiğine göre, büyük günahlardan kaçınıtmaması halinde öteki günahları affetmemesi vacip olmuştur. Zira bir şeyi zikretmek, onun dışında kalanların o hükmün dışında tutulduğu manasına gelir." Böyle demeniz batıldır; zira Mu'tezile'ye göre bu prensip geçersizdir, bize göre ise, sadece zayıf zannî bir delâlet taşır. Yahut ey Mu'tezilîter şöyle diyeceksiniz: "İn" şart edatı ile bir şeyin şart koşulması halinde, o şeyin yokluğu halinde koşulan şart da yok olur." Amma bu da zayıf bir görüştür. Nitekim şu âyet-i kerimeler de onun zayıflığını gösterir.

a) Ona kulluk ediyorsanız, Allah'a şükredin" (Bakara, 172). Şükür, ister insan Allah'a kulluk (ibadet) etsin ister etmesin vâcibtir.

b) "Eğer (İi\) birbirinize emin olmuş-sanız (güvenmtşseniz), kendisine inanılan (borçlu), emâmentini tastamam ödesin" (Banara. 283) Halbuki emâneti ödemek, ister emâneti veren ona güvensin ister güvenmesin, vaciptir.

c) "Eğer iki erkek bulunmazsa, bir erkekle iki kadım (sahid tutun}" (Bakara. 282). Halbuki iki erkek bulunsun bulunmasın, bir erkek ve iki kadını şahid tutmak caizdir.

d) bir yazıct butamadıysanız, o zaman (borçludan) alınmış rehineler (yeter)" (Bakara,283). Halbuki borç veren, bunu yazacak -bir katip bulsa da bulmasa da, rehin alması meşrudur.

e) "Eğer kendileri iffetli olmak isterlerse, cariyelerinizi ftıhşa zorlamayın" (Nûr, 33). Halbuki fuhşa zorlamak, onlar iffetli olmayı isteseler de istemeseler de haramdır.

f) 'Eğer yetim kızlar hakkında, adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız, sizin için hela! olan kadınlardan nikah edin..." (Nisa, 3). Halbuki nikah, böyle bir korku bulunsa da bulunmasa da caizdir.

g) "Eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz, (seferde) namazı kısaltmanızda bir vebal yoktur" (Nisa, 101). Halbuki bu korku olsun olmasın, seferde namaz kısaltabilir.

h) "Eğer (o evladlar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün terikesinin üçte ikisi onlarındır" (Nisa. m Halbuki üçte iki, üç kızın hakkı olduğu gibi, iki kızın da hakkıdır.

i) "Eğer kan ile koca aralarının açılmasından endişeye düşerlerse, o vakit erkeğin ailesinden

---

[170] [170] Buhârî, Şehâdât. 10; Müsned, 5/413).

[171] [171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/544

bir hakem gönderin..." (Nisa, 35). Halbuki bu, ister böyle bir korku olsun ister olmasın, caizdir.
k) "Eğer (o hakemler) bunları barıştırmak isterlerse, Allah onları muvaffak öuyurur" (Nisa, 35). Halbuki onlar istemeseler de, Allah onları buna muvaffak kılabilir.
l) "Eğer (kan-koca) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah her birini fazi-u keremiyle ihtiyaçtan vareste kılar" (Nisa, 130). Halbuki bu ayrılık olmadan da, Allah onları zenginleştirebilir. Bu konuda, bu gibi âyetler çoktur. Böylece şart edatıyla, şarta bağlanan bir hükmün, o şart olmadığı zaman yokluğunun gerekmiyeceği sabit olmuş olur. Şaşılacak şey: Kadî Abdulcebbâr, Usul-u Fıkıh'ta, "Birşeye ö\ edatıyla şart koşulduğunda o şeyin olmaması ötekinin de bulunmayacağı manasına gelmez" dediği halde sonra o kalkıp "Tefsir"de Ka'bî'nin bu âyetle bu şekilde istidlal etmesini güzel görmüştür. Bu da gösteriyor ki bir kimsenin kendi mezhebini (görüşünü) aşırı sevmesi, bazan onu uygun olmayan durumlara düşürüyor.
2- Ebu Müslim el-İsfehânî şöyle demiştir: "Bu âyet, nikâhı haram olanlarla evlenmeyi, kadınların evlenmelerine mani olmayı, yetim malını almayı ve benzeri şeyleri nehyeden âyetlerin peşisıra gelmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Size yasakladığımız o büyük günahlardan kaçınırsanız, daha önce bu hususlarda işlemiş olduğunuz günahları bağışlarız" demek istemiştir. Bu mana da muhtemel olduğuna göre, âyette Mu'tezİle'nin verdiği manayı vermek kesinlik ifade etmez." Kâdî, bu izahı şu iki bakımdan tenkid etmiştir:
a) Âyetteki, "Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız..."sözü umûmîbrr ifâdedir. Binaenaleyh bu ifadeyi, önceden zikredilmiş şeylere hasretmek caiz değildir.
b) el-İsfehâni'nin, "İnsanların istikbalde bu gibi haramlardan kaçınmaları sebebi ile, geçmişteki günahlarının bağışlanması" görüşü de, uzak bir ihtimaldir. Çünkü insanların durumu ancak şu iki şeyden biri olur:
a) Ya onlar geçmiş bütün günahlarından tevbe etmişlerdir ve binaenaleyh tevbeleri, büyük günah işlemelerinden dolayı olan cezaları silip süpürmüştür.
b)Ya da onlar geçmiş günahlarına tevbe etmemişlerdir. Öyle ise büyük günahlardan kaçınmak, o geçmiş günahların affını nasıl gerektirir." Kâdî'nin tefsirindeki sözü budur.
Kâdî'nin birinci itirazına şu şekilde cevap verilir: Biz, Cenâb-ı Allah'ın "Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız..." buyruğunun önceki günahların affedileceği manasına kesin olarak hamletmeyip bunun da muhtemel olduğunu söylüyoruz. Ortada böyle bir ihtimal söz konusu iken, âyeti Mu'tezile'nin zikrettiği manaya hamletmek kesinlik ifâde etmez.
Kâdî'nin ikinci itirazına da şu şekilde cevap verilir: Senin, "Büyük günahlardan kaçınmak, o geçmiş günahların affını nasıl gerektirir?" şeklindeki sözün, bu kısmın bozukluğuna istidlal edilemeyen bir sualdir. Bu kadar sözle, bizim söylediğimiz ihtimal bâtıl olmaz. Binaenaleyh böyle bir ihtimal mevcut iken ise, sizin istidlaliniz bâtıl olur. Allah en iyi bilendir.
3- Biz, onlara bütün istediklerini versek bile, âyet hakkında şundan fazlasını söyleyemeyiz: Büyük günahlardan kaçınmayan kimsenin, küçük günahları affedilmez. Bu durumda bu, va'id-i ilahiyi ifâde etme hususunda umumî bir âyet olur. Umumî olarak va'îdi ifade eden âyetler az değildir. Binaenaleyh diğer umumî âyetlerle ilgili olarak verdiğimiz cevap, Mutezilenin bu âyetle istidlal edişine de bir cevaptır. Bundan dolayı âyetin, bu konuda fazladan hususi bir mana ifade ettiğini bilmiyorum. Hal böyle olunca, Ka'bî'nin, "Allah bu âyetle bu meseledeki şüpheleri gidermiştir" şeklindeki sözünün bir manası kalmaz.
4- Bu büyük günahların içinde, bazan birine nisbetle daha büyük, bir diğerine nisbetle ise daha küçük olanlar vardır. Küçük günahlar arasındaki durum da böyledir. Fakat mutlak olarak büyük olduğuna hükmedilen günah, sadece küfürdür. Bu sabit olduğuna göre, Hak Teâlâ'nın, "Eğer nehyedildiğiniz büyük günahlardan kaçınırsanız... âyeti ile küfrün murad edilmiş olması niçin caiz olmasın? Çünkü küfrün pek çok çeşidi vardır: Allah'ı, peygamberlerini, âhiret gününü ve Allah'ın kanunlarını inkâr ve küfür gibi. Binaenaleyh bu âyetin maksadı, "küfürden sakınan herkesin, küfür dışındaki günahları affedilir" şeklinde olur. İşte bu ihtimal, ' 'Şüphesiz ki Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez. Ondan başkasını ise, dileyeceği kimseler için affedebilir" (Nisa, (âyetinin açık manasına da tıpattp uyan bir manadır. Bu mana muhtemel

hatta açık olunca, onların istidlalleri tamamen düşer. Muvaffakiyyet Allah'tandır. [172][172]

Cenab-ı Allah'a Hiç Birşey Vacip Değildir

Mutezile, büyük günahlardan sakınıtdığında, küçük günahların bağışlanmasının vacip olacağını söylerken, biz "Allah'a hiçbirşey vacip değildir. Aksine O'nun yaptığı bir lütuf ve ihsandır" diyoruz. Bu meselenin delilleri daha önce geçmişti.
Cenâb-ı Allah daha sonra "ve sizi şerefli bir mevkie dahil ederiz" demiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu ile ilgili iki mesele vardır: [173][173]

Birinci Mesele

Âsım'ın râvisi Mufaddal, her iki fiili de gaib sîgasıyla yâ ile, (örter ve sizi sokar) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, va'ad-i ilahiyi ifâde eden bu cümleyi yeni bir cümle sayarak, nün ile (örteriz ve sizi sokarız) şeklinde okumuşlardır. İmam Nâfî, mim harfinin fethası ile şeklinde okumuştur. O, Hacc sûresi (59. âyetteki) kelimeyi de aynı şekilde okurken, diğer kıraat imamları bu kelimeleri, mîm'in ötresi ile şeklinde okumuşlar. Ama hepsi de, İsra 82. âyetteki aynı kelimeyi, mîm harfinin zammesi ile okumuşlardır. Bu kelimeyi mîm'in fethasıyla okuyanlar, girme yeri (yani ism-i mekan manasını) almışlar; zamme ile okuyanlar ise, 'sokmak" manasında masdar olarak almışlardır. Masdar sayılısına göre bu, "Allah sizi şerefli bir yerleştirme ile yerleştirir" takdirindedir. Bu girdirişi "şerefli" olarak tavsif etmek şu manadadır: Bu yerleştirme, haklarında Allah Teâlâ'nın, "O, yüzleri üstü cehenneme (sürülüp) toplanacaklar (yok mu?)" (Furkan, 34) buyurduğu kimselerin aksine, ikram ile beraber olacaktır. [174][174]

İkinci Mesele

Sırf büyük günahlardan kaçınmak, cennete girmeyi icap ettirmez. Aksine bunun yanısıra, mutlaka taatta da bulunulması gerekir. Binaenaleyh âyetin takdiri, "Bütün farzları yerine getirir ve bütün büyük günahlardan sakınırsanız, sizin diğer bütün küçük günahlarınızı bağışlar ve sizi cennete sokarız" şeklinde olur. İşte bu, cennete girmeyi gerektiren sebeplerden birisidir. Bir tek sebebin bulunmayışı, neticenin (müsebbebin) de olmamasını gerektirmeyeceği herkesin malumudur. Burada bir başka sebep daha vardır ki işte asıl ve kuvvetli olan odur. O da, Allah Teâlâ'nın fazlı, keremi ve rahmetidir. Nitekim O, "De ki: "Ancak Allah m tazl(-u keremi) ve rahmetiyle, işte yalnız bunlarla sevinsinler..." (Yunus, 58) buyurmuştur. Allah en iyisini bilir. [175][175]

---

[172][172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/545-548
[173][173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/548
[174][174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/548
[175][175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 7/548

Nisa Suresi 3.Bölüm

"Allah'ın, kiminizi kiminizden üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri temenni etmeyin. Erkeklerin, kendi kazandıklarından bir payı vardır. Kadınların da, kendi kazandıklarından bir payı vardır. Allah'tan, lütftınu isteyiniz. Şüphesiz ki Allah herşeyi hakkıyla bilendir"(Nisa, 32).1[1]

Bil ki, bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmaktadır:
a) Katta I (r.h) şöyle demektedir: "Allah Teâlâ önceki âyette insanları, bâtıl yollarla hem kendi hem de başkasının malını yemekten ve adam öldürmekten nehyedince, bu âyette de onlara, bu menhiyyatt terketmeyi onlara kolaylaştıracak şeyi emretmiştir ki, bu da herkesin, Allah'ın kendisine ayırdığı nasibe rıza gösterip, razı olmasıdır. Çünkü insan buna rıza göstermezse, hasede düşer; hasede düştü mü, muhakkak ki başkasının malını haram yolla alma ve adam öldürme gibi gayr-i meşru yollara sapar. Ama Allah'ın takdir ettiğine razı olursa, onun, canlar ve mallar hususunda zulme sapması mümkün olabilir "
b) Bâtıl yollarla mal edinmek ve adam öldürmek, uzuvların yapmış olduğu fiillerdir. İnsanın dışı kötü fiillerden temizlensin diye, önce bunları bırakmakla emrolunmuştur ki, bu şeriattır. Bundan sonra, bâtını yaşantısı da kötü huylardan temiz olsun diye, hasedden dolayı, kalbiyle başkalarının canlarına ve mallarına saldırmayı bırakması emredilmiştir ki, işte bu da tarikattır Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 2[2]

Temeninin Mahiyeti

Bize göre "temenni", olmayacağı bilinen veya zannedilen bir şeyi istemekten ibarettir. İşte bundan dolayı biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak şayet, iman etmeyeceğini bile bile. Kâfirin iman etmesini istemiş olsaydı, temennide bulunmuş olurdu. Mutezile de, "Temenni, bir kimsenin, "keşke şu şey şu şekilde bulunsa, tahakkuk etse; keşke şu şey, şu şekilde meydana gelmese..." demektir. Âyet insanı "keşke şöyle olsaydı, keşke böyle olmayaydı!" demekten uzak tutmak ister" der. Fakat bu uzak bir ihtimaldir. Zira, mücerret lafzın bir manası olmadığı zaman, artık temenni olmaz. Aksine, mutlaka bu lafzın manasının araştırılması gerekir. Halbuki, temenninin manası bizim de belirttiğimiz gibi olmayacağı bilinen veya zannedilen şeyi talep etmekten ibarettir. 3[3]

Mutluluk Dereceleri

Bil ki mutluluk dereceleri, ya ruhî, ya bedeni veyahut da haricî olurlar. Ruhî mutluluklara gelince, bunlar iki çeşittir:
Ruhanî Mutluluklar Herşeyin Örnek Şekli Olan Sıfat İledir
Birincisi: Nazarî kuvvetle ilgili olandır ki, bu tam bir zekamükemmel bir anlayış, kemmiyyet ve keyfıyyet bakımından, başkasının bilgilerinden fazla olan bilgidir.
İkincisi**,** amelî kuvvetle ilgili olandır ki, bu da hareketsiz olma ile yolunu şaşırıp taşkınlık arasında olan iffet ile, hiddet ile korkaklık arasında olan şecaat ve aptallık ile bozgunculuk arasında orta bir yer olan amelî hikmeti kullanmaktır, İşte bütün bu hallerin hepsinin toplamı, adaleti meydana getirir.
Bedenî mutluluklara gelince, bunlar sıhhat, güzellik, zevk ve güzellik içinde uzun bir ömür yaşamaktır
Haricî mutluluklar ise, bir kimsenin sâlih evladlarının, akrabalarının, dostlarının ve yardımcılarının çok olması: eksiksiz bir yetki sahibi olması; sözünün nafiz, insanlar tarafından sevilen, onlar arasında güzel bir şekilde yâd edilen ve sözü tutulan bir kişi olmasıdır. İşte bu, bütün mutluluklara bir işarettir ki, bunların bir kısmı fıtrî olup, kesbin bunlarda bir tesiri söz konusu değildir; bir kısmı ise kesbîdir, sonradan kazanılır. Bu kesbî olan yok mu, insan bunu

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/5
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/5-6
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/6

iyice düşündüğünde, bunu da sırf Allah'ın bir bağışı ve atiyyesi olarak görür. Çünkü sebeplerde, engelleri ortadan kaldırmada ve gerektirici sebepleri meydana getirmede bir tercih bulunmamaktadır. Aksi halde, say ve gayretin sebebi müşterek olmuş olur. Mutlulukları elde etmek ve matluba ulaşmak ise ortak olmamış olurdu. İşte Cenâb-ı Hakkın, kendileriyle insanların bir kısmını diğer bir kısmını üstün kıldığı mutlulukların çeşitleri bunlardır. 4[4]

Üçüncü Mesele

İnsan, çeşitti faziletlerin diğer bir insanda bulunduğunu müşahede edip, kendisini bu faziletlerin hepsinden ya da büyük bir kısmından mahrum görünce, bu durumda kalben kederlenir, zihni karışır, sonra da kendisinde şu iki hal meydana gelir:

a) Bu kimse, o mutlulukların o insandan zail olmasını temenni eder.

b) Ya da, bunu temennî etmez de, onunki kadar bir mutluluğun kendisi için de bulunmasını temennî eder. Bunlardan birinci hal, mezmûm ve kötü olan bir haseddir. Zira, âlemin müdebbiri ve yaratıcısı olan Allah'ın ilk gayesi, kullarına ihsanda bulunup onlara cömert davranarak, adeta sağanak halindeki yağmurlar gibi, onlaraikram ve ihsanlarını dökmesidir. Binaenaleyh, kim bunun zail olmasını isterse, o kimse sanki Cenâb-ı Hakk'ın âlemi yaratıp mükellef varlıkları halketmesindeki ilk maksadı hususunda Allah'a itiraz etmiş olur. Yine çoğu kez o kimse, kendisinin bu nimetlere o insandan daha lâyık olduğuna inanır. Ki bu da, Allah'a bir itiraz ve O'nun hikmetini bir ta'n olur. Bütün
bunlar ise insanı küfre ve bid'at karanlıklarına düşüren, kalbinden iman nurunu silip süpüren şeylerdendir. Hased, dinî bakımdan bir fesada sebep olduğu gibi, dünyevi bakımdan da fesadın sebebidir. Çünkü bu durum sevgiyi, muhabbeti, dostluğu sona erdirir ve bütün bu halleri, onların zıddına dönüştürür. İşte bu sebeplerden dolayı, Cenâb-ı Hak kullarını bundan nehyederek, "Allah'ın, kiminizi kiminizden üstün kılmaya vesile yaphğı şeyleri temenni etmeyin" buyurmuştur.

Bil ki bu hasedi nehyetmenin sebebi, dinlerin temel kaidelerinin farklılığına göre farklılık arzetmektedir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaât mezhebine göre Cenâb-ı Hak, "Ne dilerse, hakkıyla yapandır" (Burûc, 16); "O, yapacağından mesul tutulmaz, takat insanlar mesul olurlar" (Enbiya. 23) Binaenaleyh, O'nun yaptıklarına itiraz edilemez, O'nunla münakaşa etmeye hiçkimsenin takati yetmez, her şey O'nun yaratmasıdır; yapmasının nedeni-niçini yoktur. Neden, niçin diye sorulam Bu böyle olunca, bütün kîlukâl kapıları tıkanmış ve itiraz yollan merdûddur

Mutezile mezhebine göre, itiraz yollan da kapanmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allâmu'l-guyûb" (gaybleri hakkıyla bilen)dir. Binaenaleyh O, mahlukatının yararına otan bütün faydalı şeyleri ve hükümlerdeki incelikleri eksiksiz bilendir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, ' Eğer Allah (bütün) kullarına (aynı seviyede) bol rızık verseydi, yeryüzünde muhakkak ki taşkınlık ederler, azarlardı' ıSûrâ, 27» buyurmuştu. Bu her iki izaha göre de. mutlaka her insanın Allah'ın kaza ve kaderine razı olması gerekir İşte bundan ötürü, bir hadis-ı kudsîde şöyle buyurulmuştur: "Kim benim kaza ve kaderime teslim olur, belâlarıma sabreder ve nimetlerime de şükrederse, onu sıddik olarak kaydederim. Kıyamet gününde onu, sıddîklerle beraber hasrederim. Kim de benim kaza ve kaderime rıza göstermez, belâlarıma sabretmez ve nimetlerime de şükretmezse, o kimse benden başka bir Rab arasın.." İşte, o nimetlerin o kimseden zail olmasını temenni eden kimse hakkında söylenebilecek söz bundan ibarettir. İbn Sîrin'in Ebu Hureyre (r.a)'den rivayet etmiş olduğu şu hadis de bunu teyid etmektedir. Ebu Hureyre1 nin rivayetine göre Hz. Peygamber; "Birkimse, (din) kardeşinin talip olduğu kıza talip olmaz (olmasın); kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmaz (yapmasın); bir kadın da, yerine geçmek için, kız kardeşinin boşanmasını istemez. Çünkü ona rızık veren Allah'tır" buyurmuştur.

Bütün bunlardan maksat, hasedden iyice sakındırmaktır. Ama bu nimetlerin kardeşinden zail olmasını istemez, aksine bir o kadar da kendisinin olmasını isteyen bir kimse olursa, bunu

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/6

caiz gören âlimler bulunmaktadır. Ancak, muhakkik âlimler bunun da caiz olmadığını söylemişlerdir. Çünkü o nimet, çoğu kez dinî bakımdan o kimse hakkında bir mefsedet, dünyevî bakımdan da bir zarar olur.

işte bu sebepten dolayı muhakkik âlimler, "Bir kimsenin: "Allah'ım, bana falancanın evi gibi bir ev; falancanın karısı gibi bir karı nasib et" demesi caiz olmaz, aksine "Allah'ım, bana dinim, dünyâm, âhiretim ve maişetim konusunda hakkımda uygun olan şeyleri ver" demesi gerekir" demişlerdir.

İnsan çoğu kez düşündüğünde, kullarına bir öğretme olsun diye, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de zikretmiş olduğu, "Ey Habbimız, bize dünyada da iyi hal ver, âhirette de iyi hal ver ve bizi o ateş azabından koru" ıBaKara, 201) şeklindeki duadan daha güzelini bulamaz.

Katâde, Hasan el-Basrî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hiç kimse, mal temennisinde bulunmasın.. Sa'lebe hakkında olduğu gibi, belki de onun helaki o maldandır..." İşte Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette "Allah'tan fazlını isteyin" ifadesinden kastedilen de budur. 5[5]

Ayetinin Nüzul Sebebi

Âlimler, bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şunları zikretmislerdir:

a) Mücahîd'in rivayetine göre Ümmü Seleme "Ya Resûl-allah, erkekler savaşa katılıp savaşıyor, biz ise savaşmıyoruz. Onların mirastaki paylarıysa bizimkinin iki katı. Keşke biz de erkek olsaydık!" deyince, bu âyet-i kerime nazil olmuştur.

b) Süddî sovle demektedir: Mirasla ilgili âyetler nazil olunca, erkekler: "Cenâb-ı
Hakk'm, miras hususunda bizi üstün kıldığı gibi âhirette de bizi kadınlardan üstün kılmasını umuyoruz"; kadınlar ise, "Biz de, miras hususunda olduğu gibi, bizim günahımızın da erkeklerin günahının yarısı kadarı olmasını arzularız" deyince, bu âyet nazil oldu.

c) Allah Teâlâ, erkeklerin mirastaki payını iki dişinin payı kadar yapınca, kadınlar: "Biz daha muhtacız, çünkü biz zayıf bünyeli varlıklarız. Erkeklerse, geçimlerini elde etme hususunda daha güçlüler" dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazîl oldu.

d) Bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek, "Erkeklerin ve kadınların Aliah'ı birdir. Sen. hem bize hem de onlara gönderilmiş bir peygambersin. Babamız Adem, annemiz ise Havva'dır. O halde Allah Teâlâ'nın erkeklerden bahsedip, bizden bahsetmemesinin sebebi nedir?" deyince, o zaman işte bu âyet-i kerime nazil oldu. Yine bu kadın, "Erkekler, cihad etmekle bizi geçtiler. Binâenaleyh bizim ne yapmamız gerekir?" deyince, Hz. Peygamber
"Sizden, hamile olan bir kadına, oruç tutan ve namaz kılan kimsenin mükâfaatı kadar bir mükâfaat vardır. Doğum sancıları ona ac\ verdiği zaman, Cenâb-ı Hakk 'm o kadına vereceği ecri ve mükâfaatı hiç kimse bilemez.. Bu kadın çocuğunu emzirdiği zaman, çocuğunun memesinden her emmesine mukabil, o kadına bir cam diriltmenin mükâfaatı kadar mükâfaat vardır buyurmuştur. 6[6]

Erkek ve Kadının Birbirine Karşı Durumu

Daha sonra Hak Teâlâ, Erkeklerin, kendi kazandıklarından bir payı vardır. Kadınların da, kendi kazandıklarından bir payı vardır" buyurmuştur.

Bil ki bu âyetle hem dünya, hem âhiret, hem de her ikisiyle ilgili olan hususların kastedilmiş olması mümkündür.

Birinci ihtimal hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bundan murad, "Her fırkaya, kazanmış olduğu dünya nimetlerinden bir pay vardır. Binaenaleyh, Allah'ın kendisine ayırıp verdiği şeye razı olması gerekir" şeklindedir.

b) "Mirastan tayin edilen her pay, Allah'ın hükmüne göredir. Binaenaleyh, kişinin buna razı olması ve itiraz etmemesi gerekir." Bu görüşe göre burada geçen tabiri, elde etme ve sahip

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/7-8

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/8-9

olmak manasındadır.

c) Cahiliyye çağındaki insanlar, kadınlara ve çocuklara mirastan pay vermiyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak bu âyet ile, bunun geçersiz olduğunu belirterek, erkek olsun dışı olsun, küçük olsun büyük olsun herkesin muayyen bir payı olduğunu beyân etmiştir.

İkinci ihtimalle ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bundan murad şudur: Herkesin elde edeceği muayyen bir sevap miktarı vardır ki, buna Allah'ın keremi ve lütfuyta müstehak olur. Binâenaleyh, bunun aksini temenni etmeyiniz..."

b) Herkesin, yapmış olduğu tâatlara mukabil bir mükafaatı vardır. Binaenaleyh onu, kötü olan hased sebebiyle zayi etmemesi gerekir. Ki bu, "Sana ait olanı muhafaza et, zayi etme; başkasına ait olanı da temenni etme!" demektir.

c) Erkeklerin kazandıklarından bir hisseleri bulunmaktadır ki bu, onların kadınların nafakalarını temin etmelerine vesiledir. Cenâb-ı Hak, kadınların namus ve ferçlerini muhafaza etmeyi, kocalarına itaat etmeyi ve aş-ekmek pişirme, giyecekleri muhafaza etme ve geçimi kolaylaştırma gibi evle ilgili işleri yapmalarını murad ederek, "Kadınlar için de, kazandıkları şeyden bir hisse vardır" buyurmuştur. Bu manaya göre "nasîb", sevap ve mükâfaat anlamındadır.

Üçüncü ihtimale gelince, âyetten bu manaların tamamı kastedilmiştir. Çünkü âyetin lafızları bu manaları kapsamakta olup, bu manalar arasında herhangi bir tezat bulunmamaktadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'tan, fazlını isteyiniz" buyurmuştur. Bu hususla ilgili olarak da birkaç mesele vardır: 7[7]

Birinci Mesele

İbn Kesir ve Kisaî, bu kelimenin istemek fiilinden bir emir ve kendisinden önce vâv veya fâ harfinin bulunması şartıyla, hemzesiz olarak şeklinde; diğer kıraat imamları ise, Kur'ân'ın her yerinde olmak üzere şeklinde okumuşlardır.

Birinci okuyuşa göre, hemzenin harekesi sin harfine verilmiş, vasi elifine lüzum görülmeyerek hazfedilmiştir. İkinci okuyuşa göre bu kelime, aslı üzere okunmuştur. Kıraat imamları, kelimesi emr-i gâib olduğu için, bunun hemzeli okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. 8[8]

İkinci Mesele

Ebu Ali el-Farisî, "Ebu'l-Hasen'e göre, Cenâb-ı Hakk'ın aJuss 'ja kelimesi ikinci mef'ût yerinde; Sîbeveyh'in görüşüne göreyse, hazfedilmiş olan ikinci mef'ûlün sıfatı yerine gelmiş bir ifâdedir. Buna göre sanki. "Allah'tan, O'nun fazlından olan nimetini isteyiniz" denilmiştir" demiştir 9[9]

Allah'tan Belli Bir Şey Yerine Lutfunu İstemeli

Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'tan, fazlını isteyiniz" buyruğu, insanın talep ve dualarında muayyen bir biçimde bir şey

Mah'tan Beiır Şey Yeme Lutfunu istemeıi istemesinin caiz olmayacağına; ancak, Allah'ın lütfundan,

mutlak bir biçimde dini ve dünyası hakkında, kendi salahına vesile olacak şeyleri isteyebileceğine bir tenbihte bulunma ve dikkat çekmedir.

Sonra Cenâb-ı Hak. "Şüphesiz ki Allah, herşeyi hakkıyla bilendir" buyurmuştur ki, bu şu demektir: Allahu Teâlâ, isteyenlerin menfaatine olan şeyleri bilmektedir. Binaenaleyh, bir talepte bulunan, isteğini kısaca belirtsin, dua ederken, istediğini tayin ederek istemekten sakınsın.. Çünkü bu çoğu kez, sırt bir mefsedet ve sırf bir zarar olur. Allah en iyi bilendir. 10[10]

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/9-10

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/10

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/10

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/11

"(Erkek ve dişiden) her biri için, baba ve ananın, en yakın akrabaların tehkelerinden de varisler yaptık. (Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere dahi hisselerini verin. Allah, her şeyin üstünde şahiddir" (Nisfi . 33)
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 11[11]

Birinci Mesele

Bil ki âyeti, bu âyette yer alan "ana-baba" ve "en yakın akraba" tabirlerini, "varis olanlar" diye tefsir etmek mümkün olduğu gibi. yine bu tabirleri, "kendilerine varis olunanlar" diye tefsir etmek de mümkündür.

Birincisine göre, Cenâb-ı Hakk'ın. ' (Erkek ve dişiden) her biri için baba ve anamı: en yakın akrabaların tenkelehnden de yaptık" buyruğunu, "bunlardan her irini onun terikesinde varis kıldık" şeklinde toîsır edebiliriz. Buna göre sanki, "O varis olanlar kimdir?" denildiğinde, "Onlar, ana-baba ne er vakın akrabalardır." denilmek istenmiştir. Bu izaha göre. mutlaka Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinde vakf yapmak, durmak lâzımdır.

İkincisine göreyse, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifadede bir takdim-tehirin bulunduğunu söytemek.. Buna göre ifâdenin takdiri, "Ana-baba ve en yakın
akrabaların geride bırakmış olduğu her şey için biz, mevâli yani varisler yalattık" şeklinde olur.

Bu iki izaha göre de fiili, .iki mef'ul almaz, çünkü kermesi, (yarattık) manasına gelmektedir.

b) Kelamın takdirinin, "Varisler olarak yarattığımız her kavmin, ana-babasının ve en yakın akrabaların bırakmış oldukları terikeden bir hissesi vardır" şeklindedir. Buna göre tabiri mevsûfu hazfedilmiş bir sıfat, kelimesine râci olacak olan zamir ise hazfedilmiş olur. Yapılan takdire göre haber durumunda olan kelimesi de âyette hazfedilmiş olur. Bu izaha göre de, fiili iki mef'ul almış olur. Bu izahta fazla takdir yapıldığı için, ilk iki İzah bundan daha uygun ve evlâdır. 12[12]

Mevla Kelimesinden Manaları

kelimesi, pekçok manaya gelen müşterek bir lâfız- dır:

a) Azâd eden.. Çünkü bu şahıs, o köleyi azâd etme nimetinin velîsidir. İşte bu sebepten dolayı o şahsa, "Nimetin mevtası, efendisi" adı verilmiştir.

b) Azâd edilmiş köle.. Çünkü, mevlâsının ona olan velayeti, ona olan in'âmına Mtişmiş, beraber bulunmuştur. Bu tıpkı, alacaklı olan bir kimsenin, hakkının peşine düşmesi v* onu tak etmesi kendisine vazife olduğu için 'pif- (garım); borcu ödemesi kendisine gerekli olduğu için borçluya da yine (garım) denilmesi gibidir.

c) Bu kelime, (müttefik, anlaşmalı) anlamındadır. Çünkü, anlaşma yapan bir kimse, işini yapılmış olan yemin akdine göre takip eder.

d) Amcaoğlu.. Çünkü aralarında bulunan akrabalık sebebiyle o onu, yardım isteğiyle takip eder, izler..

e) Mevla, velî mânasına gelir. Çünkü o onu, yardım etmek isteğiyle takip eder, izler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki Allah iman edenlerin velîsidir. Kâfitlere gelince, onların velîsi yoktur" (Muhammed, buyurmuştur.

f) Asabe.. İşte bu âyette murad edilen mâna budur. Çünkü bu âyete, bu manadan başkası uygun düşmez. Bunu, Ebû Salih'in Ebu Hureyre'den rivayet ettiği şu hadis de te'kid etmektedir: Hz. Peygamber (s.a.s), Ben mü'mintere, (kendilerinden) daha yakınım. Onlardan kim ölür ve geriye mal bırakır ise, bıraktığı mal vârislerinedfr. Kim (de) öldükten sonra bir borç bırakır İse, o borcunun kefili benim."

Yine, Hz. Peygamber, "Bu malı taksim edin. Geriye kalan paylar, erkek "asabe"lerin birincisi

---

[11] 11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/11

[12] 12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/11-12

içindir. buyurmuştur.
Sonra Cenâb-ı Hak, "(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere dahi hisselerini verin" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 13[13]

Birinci Mesele

Asım, Hamza ve Kisâî, bu fiili elifsiz ve şeddesiz olarak şeklinde; diğer kıraat imamları ise elifli ve şeddesiz
olarak şeklinde okumuşlardır. (akdetti) şeklindeki kıraata göre, akit fiili tek bir kişiye nisbet edilmiştir. Tercihe şayan mâna ise wûiIp (akitleşti) şeklidir. Çünkü "mufâ'ale" babı, iki tarafın da yemin akdi yapmış olduğuna delâlet eder. 14[14]

İkinci Mesele

Âyetteki "eymân" kelimesi, "yemîn"in çoğuludur. "Yemin" kelimesi "sağ el" manasına olabileceği gibi,
"kasem (yemin etmek)" manasına da olabilir. Eğer bu kelimeden maksad sağ el manası olursa, burada şu üç mecazi mana kastedilmiş olabilir:
a) Akitleşme işi, âyetin zahirine göre, ellere nisbet edilmiştir. Aslında ise akıtteşme, anlaşan ve yeminleşen iki tarafa nisbet edilir. Bu mecazî kullanışın sebebi şudur: İki taraf, satış esnasında satışın kesinleştiğini belirtmek için karşılıklı olarak ellerini birbirlerine vururlar ve ahidlerine sarılıp vefa göstereceklerine dair biribirinin elini tutarlar.
b) Kelamın takdiri, "Yeminleri sebebi ile ellerinizin akitleştiği, bağlandığı kimselere.." şeklindedir. Bu takdire göre muzaf hazfedilmiş ve muzâfun ileyh onun yerine kâim olmuştur. Sözden anlaşıldığı için, bu hazif yerinde ve güzeldir.
c) Âyetin takdiri "Yeminlerinizin kendileri ile akidleştiği kimseler.." şeklindedir. Fakat bu takdire göre de, sıla cümlesinde ism-i mevsûle râci olacak zamir hazfedil-miştir.
Bütün bu takdirler, "yemin" kelimesini "el" manasına aldığımız zaman söz konusudur. Fakat bu kelimeyi 'yemin etmek" manasına alırsak, bu durumda akidleşme, âyetin zahirine göre "yeminleşme" manasına olur. Bu mana da yerinde ve güzeldir. Çünkü akidleşme, yemin etme sebebiyle (yoluyla) olunca, böylece bu nisbet yerinde ve güzel olur. Diğer mecazlar hakkında söylenecek söz de, geçenler gibidir. 15[15]

Akide Varisi Olma Hükmünün Mahsus Olması

Âlimlerden bazıları, bu âyetin mensûh olduğunu söylerken, bazıları da mensûh olmadığını söylemişlerdir. Bunun mensuh olduğunu söyleyenler, âyeti şu manalardan biri ile tefsir etmişlerdir:
a) Âyetteki, "(Akd üe) yeminlerinizin bağladığı kimselere" tabirinden murad, cahi-liyye döneminde anlaşma yapılmış kimselerdir. Zira cahiliyye döneminde birisi birisi ile anlaşma yapar ve "Benim kanım senin kanın; barışım, senin barışın; savaşım, senin savaşındır. Sen bana varissin, ben de sana; sen benim diyetimi öde, ben de senin" derlerdi. Bu şekilde anlaşma yapanların, biribirlerinin mirasından altıda bir hakları olurdu. İşte bu husus Hak Teâlâ'nın "hısımlar, Allah'ın kitabmca, birbirine daha yakındırlar•" "Allah size tavsiye ve emreder ki.." (Nisa, 11) âyetleriyle neshedilmiştir.
b) Cahiliyye insanlarından biri, yabancı birisini evlâd edinirdi. Bunlara (evlatlıklar) denilir ve onlar, bu sebeple varis olurlardı. Daha sonra bu husus neshedilmiştir.
c) Hz. Peygamber (s.a.s), ashabından iki kişi arasında "kardeşlik" akdi yapıyordu. İşte böyle kardeş olma da, birbirlerine varis olma sebebi idi. Bil ki her üç izaha göre de, yapılan anlaşma, "hisselerini verin" ifadesinden dolayı, bunların biribirlerine varis olmalarına sebep

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/12-13
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/13
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/13-14

oluyordu. Cenâb-t Allah, daha sonra şu yukarıda yazdığımız âyetlerle bunu neshetmiştir.
Bu âyetin mensuh olmadığını söyleyenler ise, âyetin tefsiri hususunda şu görüşleri zikretmişlerdir:

a) Âyetin takdiri şu şekildedir: "Ana-baba ve akrabaların bıraktığı ve kendilerini yeminlerinizin bağladığı kimselerin bıraktığı her şey için vârisler vardır, O vârislere hisselerini verin." Yani "Mevâlî ve vereselere hisselerini verin." Bu manaya göre, "'(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere., "tabiri, "ana ve babanın ve en yakın akrabaların..." tabirine atfedilmiştir. Binâenaleyh mana, "yeminlerinizin bağladığı kimselerin bıraktığı şeyler için, vâris vardır. O vâris buna daha lâyıktır" şeklinde olur. Allah Teâlâ buna göre vârisi, "mevlâ" diye ifâde etmiştir ki bu da "malı, anlaştığınız kimseye vermeyin; aksine mevâlî ve vârislere verin" demektir. Bu izaha göre âyet mensuh değildir. Bu, Ebu Ali el-Cübbâî'nin yaptığı te'vildir.

b) Bu ifadeden maksad, kan ile kocadır. Zira nikah da "akid" diye adlandırılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah, "(İddet sona erinceye kadar) nikah akdi yapmaya azmetmeyin" (Bakara. 235) buyurmuştur. Binaenaleyh Allah Teâlâ ebeveyni ve akrabaları zikretmiş, onların yanısıra karı-kocayı zikretmiştir. Bunun bir benzeri de miras âyetidir. Zira Hak Teâlâ, çocuğun ve ana-babanın mirasını açıklarken, karı ile kocanın mirasını da zikretmiştir. Buna göre âyette nesh söz konusu değildir. Bu da, Ebû Müslim el-İsfehânî'nin görüşüdür.

c) Bu tabirden maksad, "velâ"16[16] sebebi ile meydana gelen mirastır. Buna göre de, nesh söz konusu değildir.

d) Bu tabirden murad, adamın müttefikleri olup, "(onlara) hisselerini verin" âyeöndeki hisseden maksat da, akrabalar arasındaki yardımlaşma, nasihat etme, dayanışma ve samimiyetle biribiriyle içli-dışlı olmaktır. Binaenaleyh bunlardan maksad, biribirine varis olma değildir. Bu takdire göre de, nesh söz konusu değildir.

e) Bu âyet, Hz. Ebu Bekir (r.a) ile oğlu Abdurrahman (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Ebu Bekir (f.a), oğluna infak etmemeye ve malından ona hiçbir şey vermemeye yemin etmişti. Abdurrahman (r.a) müslüman olunca, Cenâb-ı Allah, Hz. Ebu Bekr'e ona payı kadar miras bırakmayı emretmiştir. Buna göre de, âyette nesh yoktur.

f) Esamin şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, ölenin yanı başında bulunanlara, daha önce de zikredildiği gibi, bir pay ayrılmasını emrettiği gibi, bir bağış ve hediye olarak az bir şey ayrılmasını da emretmiştir." Bütün bunlar muhtemel ve güzel izahlardır. Ne murad etmiş olduğunu en iyi Allah bilir. 17[17]

Dördüncü Mmesele

Hak Teâlâ'nın, "(Akd ile) yeminleri- nizin bağladığı kimseler" sözünün mübtedâ, "... onlara dahi hisselerini verin" kısmının da haber olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: "Bu sözün başındaki kelimesi şart manasını tazammun ettiği için, muhakkak ki haberinin başına fâ harfi gelmiştir. Onun haberi de, "Onlara dahi hisselerini verin... "ifadesidir, kelimesinin, tıpkı senin "Zeyd yok mu, ona vur!" sözünde olduğu gibi, mansûb olması caizdir. 18[18]

Beşinci Mesele

Cumhûr-u fukahâ, daha aşağı olan "mevlâ"mn, daha yukarda olana varis olamıyacağını söylerlerken,Tahavî, **Hasan** İbn Ziyâd'ın, varis olabileceğini söylediğini nakletmiştir.Zira İbn Abbas'ın rivayetine göre, bir kimse kölesini azâd etmiş ve azâd eden bu adam sonra ölmüş, geride de, bu azâdlısından başka hiç kimse kalmamıştı. Bunun üzerine Allah'ın Resulü, ölen o efendinin mirasını, azâdlısı olan o adama vermişti. Bir de, bu Hak Teâlâ'ntn, "(Akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere dahi hisselerini verin" buyruğunun muhtevasına dahildir.

16[16] Vela: Yakınlık; sahiplik.Efendisinin, köle ve cariyesi ile olan münasebeti ve onlar üzerindeki hakkı.

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/14-15

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/15-16

Hasan İbn Ziyad'ın bu hadîse tutunmasına şöyle cevap verebiliriz: Belki de, mal beytu'l-mâle olduğu için; Hz. Peygamber (s.a.s) onu, ihtiyacı ve fakirliğinden dolayı o delikanlıya vermiştir. Çünkü bu mal, vârisi olmayan bir maldır. Bu malın hükmü, fakirlere sarfedilmesidir. 19[19]

Altıncı Mesele

Şafiî ve Mâlik (r.h), "Bir kimse bir adamın elinde müslüman olup, o adam da ona velayet edip onunla akid yapsa; sonra da ölse, ölen bu kimsenin de, müslüman olan bu kimseden başka varisi olmasa, bu kimse ona varis olamaz; bilakis onun mirası müslümanlara aittir" derlerken, Ebu Hanife(r.h) ise, bu adamın ona varis olacağını söyler. Şafiî'nin delili şudur: Biz, âyetin manasının, "Ebeveyn, yakın akraba ve yeminlerinizin akid He bağladığı kimselerin bırakmış o\öuğu teriketor için menafiler aûsler) yapt\k bunlar da asabeterdir" şeklinde olduğunu beyân etmiştik. Sonra bu asabeter, ya hâs olurlar ki, bunlar vereselerdir; veya 'âmm olurlar ki, bunlar da müslüman cemaatidir. Binaenaleyh, bu malın hâs asabeler bulunmadığı zaman 'âmm asabelere sarfedilmesi gerekir.
Ebu Bekir er-Râzî, kendi görüşüne şu şekilde delil getirmiştir: "Âyet, insanın velayet ettiği ve anlaşma yaptığı kimselere miras verilebileceğini ifâde etmektedir. Daha sonra Allah Teâlâ bunu, "Hısımlar, Allah'ın kitabmca, birbirine daha yakındır " (Enfai. 75) âyetleriyle neshetmiştir. bu nesh, akrabalar bulunduğu zaman söz konusudur. Ölenin akrabası yok ise, bu hüküm olduğu gibi kalır." Onun bu görüşüne şöyle cevap veririz, "biz, âyette anlaşma yapılmış kimsenin varis olacağını gösteren bir şey olmadığını, aksine âyetin bu kimselerin vâris olmayacaklarına delâlet ettiğini ve böyle bir neshin bulunduğunu söylemenin yanlışlığını beyân etmiştik."
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Allah, her şeyin üs-nlnde şahiddir" buyurmuştur ki bu ifade, itaatkârlar hakkında bir vaad, isyankârlar hakkında İse bir va'îddir. Âyetteki "şehîd" lâfzı şâhid ve müşâhid demektir. Bunun getirilmesinden maksad ise, ya Allah'ın bütün cüz'tyyatı ve külliyatı bildiğini ifâde etmektir; ya da O'nun kıyamet günü, bütün mahlukata, dünyada iken yapmış oldukları şeyler hususunda şahidlik edeceğini ifâde etmektir. Birinci manaya göre "şehid", bilen; ikinci manaya göre ise "haber veren" manasındadır. 20[20]

Koca Ailenin Reisidir

"Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler. Çünkü Allah onlardan bazısın (erkekleri), bazısından (kadınlardan) üstün kılmıştır. Çünkü onlar (erkekler) mallarından fnfak ederler. İyi kadınlar itaatli olanlardır. Allah kendilerini nası koruduysa onlar da öylece mahremiyeti koruyanlardır. Şerlerinden, serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince, onlara (önce) öğüt verin. (Vazgeçmezlerse) kendilerini yataklarında yalnız bırakın. (Yine kâr etmezse) dövün. Size İtaat ederlerse aleyhlerinde bir yol aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür" (Nisa, 34). 21[21]

Erkeğin Mirastaki Üstünlüğü, Kadının İnfak ve Mehir Üstünlüğü İle Dengelenmiştir

Bil ki Allah Teâlâ, "Allah'ın, kiminizi kiminizden üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri temenni etmeyin" (Nisa, 32) buyurup, biz de bu âyetin sebeb-i nüzulünün, kadınların, Hak Teâlâ'mn erkekleri kendilerine miras hususunda üstün kılması konusunda ilerkjeri konuşmaları olduğundan bahsedince, bundan dolayı Allah Teâtâ bu âyette, her nekadar birbirlerinden

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/16
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/16
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/17

istifade hususunda kadın-erkek müsâvî olsalar da, erkekler kadınlara hakim oldukları için, erkekleri mirasta kadınlara üstün kıldığını, bundan dolayı erkeklere, kadınların mihirlerini vermelerini ve onların geçimlerini temin etmelerini emrettiğini bu âyette zikretmiştir. Böylece iki taraftan birinde olan üstünlük, diğer tarafın üstünlüğü ile denk olmuş olur. Binaenaleyh sanki arada herhangi bir üstünlük yok gibidir. İşte âyetin, kendinden öncekilerle münasebetinin izahı budur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 22[22]

Erkeğin Hekimliğine Dair Hükmün Nüzul Sebebi

"Kavvâm", işi bi-hakkın yapan kimse demektir. Kadının işlerini hakkıyla yerine şetirip, onu korumaya itinâ gösteren kimse için de, denilir. İbn Abbas (r.a), bu âyetin Muhammed İbn Seleme'nin kızı ile ensârın ileri
gelenlerinden biri olan kocası Sa'd b. Rebi' hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Zira Sa'd ona bir tokat atmış, o-da kocasının yatağını hemen terkederek, kocasının tokadının izi yüzünde olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'e getip, kocasının kendisini tokatladığını şikayet etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Ondan kısas iste" dedi, so/ıra da, "sabret, (vahiy) bekliyorum" dedi. İşte bunun üzerine, "Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler..." âyeti nazil olmuştur. Bu, "Erkekler kadınları terbiye etme ve onlara müdahale etme hususunda hakimdirler" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki erkeği, karısı üzerinde bir reis ve hükmü geçen birisi kabul etmiştir. Bu âyet nazil olunca Hz. Peygamber (s.a.s), "Biz birşey istedik, Allah da birşey istedi. Allah'ın istediği daha hayırlıdır" buyurdu. Böylece Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'tn söylediği kısas hükmünü kaldırmış oldu. Daha sonra o, erkeklerin kadınlara hakim olduğunu ve erkeklerin emrinin onlar yanında geçerli olması gerektiğini belirtince, bunun şu iki sebepten dolayı olduğunu beyân buyurmuştur: 23[23]

Erkeği Kadından İleri Kılan Sebepler

Birinci Sebep: Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü Allah onlardan bazısını (erkekleri), bazısından (kadınlardan) üstün kılmıştır" buyruğu ile belirttiği husustur. Bil ki erkekler pekçok yönden kadınlardan üstündür. Bunların bir kısmı hakiki sıfatlar, bir kısmı ise şer'i hükümlerdir. Hakikî sıfatlara gelince, bil ki hakikî üstünlüğün neticesi şu iki şeye dayanır:
a) Bilgi (ilim),
b) Kudret (güç-kuvvet)..
Erkeklerin akıllarının ve bilgilerinin daha çok olduğu hususunda şüphe yoktur. Yine erkeklerin güç ve meşakkatli işlere karşi kuvvetlerinin daha fazla olduğu hususunda da şüphe yoktur. İşte bu iki sebepten ötürü akıl, sebat, kuvvet, genel manada yazı yazma, binicilik ile atıcılık, peygamberler ile alimlerin erkeklerden oluşu, gerek büyük gerek küçük imametin (namaz imamlığı ve devlet başkanlığının) erkeklere verilmiş olması; cihad, ezan, hutbe, itikaf, had ile kısas hususlarındaki şahadet -ki bu sayılanlar alimlerce ittifakla kabul edilmiştir-, Şafiî (r.h)'ye göre evlilik, mirastaki hissenin fazlalığı, mirrista asabe oluş, gerek kasten gerekse hataen adam öldürmede diyeti yüklenme, kasame, nikahta velayet, talak, ric'at (talaktan dönüş), birden çok kadınla evlenebifme ve doğan çocukların erkeklere nisbet edilmesi hususlarında, erkeklerin kadınlardan üstünlüğü söz konusudur. Bütün bunlar, erkeklerin kadınlardan üstün olduğuna delâlet eder.
İkinci sebep: Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve çünkü onlar (erkekler) mallarından İnfâk ederler" buyruğu ile belirttiği husustur. Bu, "Erkekler, kadınlara mehir verip, onların nafakalarını (geçimlerini) temin ettikleri için daha üstündürler" demektir.
Sonra Allah Teâlâ kadınları iki kısma ayırıp, sâlih olanları İyi kadınlar itaatli olanlardır. Allah kendilerini nasıl koruduysa onlarda öylece mahremiyeti koruyanlardır" diye tavsif etmiştir. Bu

---

[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/17
[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/18

ifâde ile ilgili bazı meseleler var: 24[24]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "İbn Mesud (r.a) âyeti şeklinde okumuştur." 25[25]

Kadının Kocasına İtaatı ve Onun Nasıl Koruyacağı

Âyetteki, ifâdesi ile ilgili iki izah şekli vardır!
a) "Kânitâtün", Allah'a itaat edenler; "hâfizâtün" ise, kocalarının haklarını yerli yerince yerine getirenler demektir.
Allah kendi hakkının ifâsını önce zikretmiş, sonra da buna Kocanın hakkının yerine getirilmesini eklemiştir.
b) Kadının durumu, ya kocası bulunduğu zaman, veyahut da kocasının yanında olmadığı zaman nazar-ı dikkate alınır. Kocası yanında iken kadının durumunu "kânitât" (itaatkâr)" diye tavsif etmiştir. "Kunût" kelimesinin asıl manası, devamlı itaattir. Buna göre mana, "Onlar, kocalarının hakkını hakkıyla yerine getirirler"şeklinde olur. Her nekadar bu ifâde zahiren bir haber ise de, bundan kadınların kocalarına itaat etmelerinin ztmnen emredildtği anlaşılır.
Bil ki kadın, ancak kocasına itaat ettiği zaman "sâliha" olabilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Salih (iyi) kadınlar, itaatli olanlardır" buyurmuştur ki cemî kelimenin başında elif-lâm, "istiğrak" ifâde eder. Bu da her sâliha kadının, kocasına itaat etmesi gerektiğini gösterir.
Vahidî (r.h) ise: "Kunût, taat manasınadır. Bu kelime, hem Allah'a itaate, hem de kocalara itaate şamil olan umûmî bir ifâdedir."
Kocast yanında değilken kadının durumunu da Cenâb-ı Hak, "(Onlar), göze görünmeyeni koruyanlardır" diye anlatmıştır. Bil ki "gayb", şahadetin (görünenin)
zıddıdır. Bundan o kadınların, kocaları yok iken de kendilerini saklayıp korudukları mânası çıkar. Bu koruma şu manalara gelir:
a) Kadın, zina etmesi sebebi ite kocasına bir utanç ve çocuğuna da başkasının nutfesinden (menisinden) meydana gelme (veled-i zina olma) gibi bir ar bulaşmasın diye, kendisini zinadan korur.
b) Kadın kocasının malını, zayi olmaktan korur.
c) Kadın, kocasının evini uygun olmayan şeylerden ve kimselerden korur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kadınların en hayırlısı kendisine baktığında seni mesrur eden, emrettiğinde sana itaat eden, yanında bulunmadığın zaman, malını ve kendisine emanet ettiğin namusunu koruyandır"26[26] buyurup, bu âyeti okuduğu rivayet edilmiştir. 27[27]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, ifâdesindeki hakkında şu İki izah yapılmıştır:
1- Bu kelime, (ki o) manasına ism-i mevsul olup, kendisine râcî olacak zamir hazfedilmiştir. Bunun takdiri, "Allah'ın onlar için koruduğu şey sebebi ile..." şeklindedir. Buna göre mana, "Allah'ın, erkeklere kadınlar hakkında âdil olmalarını, onları iyi bir şekilde tutmalarını ve onlara mehirlerini vermelerini emrederek, kocaları üzerindeki haklarını muhafaza etmesine karşılık, kadınların da kocalarının haklarını muhafaza etmeleri gerekir" şeklindedir. Binâenaleyh âyetteki tabiri, sanki "Bu, şuna karşılıktır" yani "Bu, şunun mukabilindedir" denilmesi gibidir.
2- Bu U lafzı, mâ-i masdariyyedir ve takdiri, "Allah'ın muhafazası sebebi İle..." şeklindedir. Böyle olması halinde de şu iki izah söz konusudur:

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/18-19
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/19
26[26] Aynı manada bir hadis için bkz. İbn Mace, Nikah, 5 (1/596).
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/19-20

a) "Onlar, Allah'ın kendilerini muhafaza etmesi sebebi ite, gaybta da kendilerini korurlar." Yani, "Allah'ın yardım ve muvaffakiyyeti olmadan, onların kendilerini korumaları kolay olmaz." Bu, masdarın failine izafesi babındandır.
b) "Kadın, Allah'ın hudûdlarını (hükümlerini) ve emirlerini muhafaza edip riayet etmesi sebebi ile, Allah da kendisini korur. Allah onu koruduğu için de, kadın kendisini gaybta da muhafaza edebilir. Zira kadın, Allah'ın mükellef tuttuğu şeylere gayret etmese ve Allah'ın emirlerini muhafaza edip tutma hususunda say-u gayret göstermeseydi, kocasına itaat edemezdi." Bu izaha göre de bu, masdarın mefûlüne muzaaf olması babından olmuş olur. 28[28]

"İtaatsiz Serkeş Kadınlar"

Bil ki Allah Teâlâ "sâliha kadınlardan" bahsettikten sonra, sâliha olmayanları söz konusu ederek, "Şerlerinden, serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince...' buyurmuştur.
Bil ki ^"havf" (korkma), istikbalde kötü bir şeyin olaeağı zannedildiği zaman, kalpte meydana gelen bir halden ibarettir. Şafiî (r.h), "serkeşlik (geçimsizlik), bazan söz ile. bazan da fiil ile olur. Meselâ söz ile olması, (daha önce) kendisini çağırdığında E'endim, buyur" diyen; kendisine seslendiğinde sözünü dinleyen bir tavırda iken, sonradan değişmesidir. Fiil ile olan ise, daha önce yanına girdiğinde ayağa kalkıp, enirine koşarken ve kendisini istediğinde güler yüzle yatağına gelirken, sonra birdenbire değişivermesidir. İşte bunlar, o kadının geçimsizliğinin (nüşûzunun) ve syâr ettiğinin emareleridir. Bu durumda onun geçimsizliği anlaşılır. Bu gibi şeylerin anaya çıkışı, geçimsizlik (serkeşlik) endişesi duyurur" der. Nüşûz, kocaya isyan ve ona baş kaldırmadır. Bu kelimenin aslı, birşey yükseldiğinde Arapların şey yükseldi) demelerine dayanır. Yüksek yer için (yüksek oldu) fiftnin kullanılması da bu manadadır. 29[29]

İtaatsiz Kadına Yapılacak Muamele

Sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara (önce) ögut verin. (Vazgeçmezlerse) kendilerini yataklarında yalnız bırakın. (Yine kâr zset dövün" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 30[30]

Birinci Mesele

Şafiî (r.h) şöyle der: "Onlara öğüt, "Allah'tan kork, benim sende hakkım var. Bu tutumundan vazgeç. Bana itaat etmenin farz olduğunu bil" ve benzen sözlerle olur. Bu öğütlerin yeterli olması umulduğu için, erkek kadını bu noktada dövmez. Eğer kadın serkeşliğinde ısrar ederse, o zaman onu yatağında terkeder. Buna. onunla konuşmama da dahildir. Erkek onunla konuşmamayı üç günden daha fazla sürdürmez. Erkek onu yatağında yalnız bıraktığı zaman, eğer kadın kocasını seviyorsa, bu durum ona güç gelir ve böylece geçimsizliği bırakır. Yok eğer kocasına kızıyor ve buğzediyor ise, bu yalnız bırakma kadının işine gelir. Bu da kadının nüşûzunun (serkeşliğinin) had noktada olduğunun bir delilidir."
Alimler arasında, kadını yatağında terketmeyi, "Onunla cinsî münasebette bulunmama" manasında alanlar vardır. Çünkü terketmenin, "yataklarında" yalnız bırakma şeklinde ifade edilişi bunu gösterir. Yatakta yalnız bırakılma noktasında kadın hâlâ geçimsizlik-ederse, kocası onu dövebilir. Şafiî (r.h), dövmenin mubah olduğunu. ancak dövmemenin daha efdal olduğunu söylemiştir.
Hz. Ömer (r.a)'in, "Ey Kureyşliler, erkeklerimiz kadınlarına hâkimdi- Medine'ye geldiğimizde, onların kadınlarının erkeklerine hâkim olduğunu gördük. Kadınlarımız onların kadınları ile içli-dışlı oldular. Bundan dolayı da kocalarınaJ^arşı serkeşlik edip baş kaldırdılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, "Kadınlar, kocalarına baş kaldırıyorlar" dedim. O da, kadınları

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/20
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/21
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/21

dövmeye müsaade etti. Derken Hz. Peygamber'in hanımlarının odalarının etrafında, kocalarından şikayet eden birçok kadın görünmeye başladı. Bunun üzerine Hz.(Peygamber (s.a.s), "Yemin olsun ki bütün gece Muhammed ailesinin etrafında, herbiri kocasını şikayet eden, yetmiş kadın dönüp dolaştı. Halbuki sizler, o kadınlarını dövenlerin, hayırlılarınız olduğunu
göremezsiniz" <6> buyurdu ki bu, "Hanımlarını dövenler, dövmeyenlerden daha hayırlı değillerdir" demektir.

Şafii (r.h) şöyle der: "Bu hadis, kadınları dövmemenin daha evlâ olduğuna delâlet eder. Fakat kocası kadını dövdüğünde, bu dövmenin, kadının bedeninin ayrı ayrı yerlerine vurulmak, peşpeşe aynı yere vurmak ve güzellik mahalli olan yüze vurmaktan sakınmak şeklinde olup, ölümüne sebebiyet verecek şekilde olmaması ve kırk vuruştan az olması gerekir." Bazı alimlerimiz bu dövmenin, köle hakkında tam bir ceza olacağı için yirmi vuruştan az olması gerektiğini; bazıları da, bu dövmenin, bükülmüş bir bez veya el île olacağını, kamçı ve sopa ile olmaması gerektiğini söylemişlerdir.

Netice olarak bu konuda, işi alabildiğine hafif tutmak gerekir. Ben de derim ki: Allah Teâlâ, önce öğüt, sonra yatakta yalnız bırakma, daha sonra da dövmeyi zikretti. Bu da bunların en hafifi ile maksad yerine geldiği zaman, onunla yetinmenin vacip olup, en zor yola baş vurmamak gerektiği hususunda açık bir dikkat çekmedir. Allah en iyi bilendir. 31[31]

Ayette Zikredilen Sıraya Uymanın Matlup Olup Olmadığı

Alimlerimiz ihtilaf edip bazıları, "Bu âyetin hükmü, (zikredilen şeylerin) tertibine göredir. Zira ifâdenin zahiri her nekadar üçünün de birlikte yapılacağını gösterse bile, âyetten anlaşılan bunlar arasında bir sıraya riayet etmeyi göstermektedir. Mü'mİnlerin emiri Hz. Ali (r.a) şöyle demektedir: "Adam, hanımına önce sözle nasihat eder. Eğer vazgeçerse, erkeğin daha ileri gitmesine yol yoktur. Eğer kadın huysuzluğunda diretirse, erkek onu yatağında yalnız bırakır. Eğer yine diretirse onu döver. Dövme de kâr etmez ise, iki taraf hakemlerini gönderir" demişlerdir.

Diğer bazı alimlerimiz de, "Bu tertip, geçimsizlikten endişe duyulduğu zaman gözetilir. Fakat geçimsizlik iyice su yüzüne çıkınca, bu üç şeyi birlikte yapmada bir beis yoktur" demişlerdir. Mezhepte muhtar olan kavle göre erkeğin, geçimsizlikten endişe duyduğunda, kadına öğüt verme hakkı vardır. Fakat bu durumda erkek onu yatağında yalnız bırakabilir mi? Bu kesin değildir. Amma geçimsizlik başgösterdiğinde koca kadına nasihat edebildiği gibi, isterse onu yatağında yalnız bırakıp dövebilir de. 32[32]

Âyetin İlahî Vasıflarıyla Bitmesindeki Hikmet

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yani onlar bu terbiye etme esnasında geçimsizliklerinden vazgeçip, itaat ederterse, işi yokuşa sürmek ve eziyet etmek maksadıyla onlan dövmeye ve onları yataklarında yalnız bırakmaya bir yol aramayınız. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür" buyurmuştur. Allah'ın yüceliği, cihet bakımından değil ve büyüklüğü cüsse bakımından değildir. Aksine O, bütün mümkinât hakkında kudretinin mükemmel ve meşîetinin geçerli olması bakımından yüce ve büyüktür.Allah Teâlâ'nın âyetin sonunda bu iki sıfatını getirmesi, son derece yerindedir. Bu, şu bakımlardan yerinde ve güzeldir:

a) Bu ifâdenin maksadı, kocaları hanımlarına zulmetmeleri konusunda tehdid etmektir. Bunun manası, "Her nekadar kadınlar sizin zulmünüzü defetme hususunda zayıf, haklarını alma hususunda âciz iseler de, Allah Teâlâ yüce, kahir, büyük ve kadirdir. Onların haklarını sizden alır ve onlar için adaletini icra eder. Binaenaleyh onlardan daha güçlü kuvvetli ve derece bakımından daha yüksek olmanız sebebi ile aldanmayınız" şeklindedir.

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/21-22

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/22-23

b) Onlar size itaat ettiklerinde, daha güçtü ve kuvvetli olduğunuz için, onlara zulmetmeyiniz. Çünkü Allah da sizden yüce ve herşeyden büyüktür. O, hak olmayan şeylerle mükellef tutmaktan münezzeh ve bendir.

c) Allah Teâlâ yüce ve büyük olmasına rağmen, sizi ancak gücünüzün yeteceği şeylerle mükellef tutuyor. İşte siz de aynı şekilde, o kadınları, sizi sevmekle mükellef tutmayınız. Çünkü onlar buna güç yetiremezler.

d) Allah, yüce ve büyük olmasına rağmen, isyankâr kimseyi, tevbe ettiği zaman, sorumlu tutmuyor ve hatta onu bağışlıyor. Binaenaleyh kadın geçimsizliğine pişman olup bu huyundan vazgeçtiğinde, sizler onun tevbesini kabul edip onu cezalandırmamaya daha lâyıksınız.

e) Allah Teâlâ, yüce ve büyük olmasına rağmen, kulların zahirî halleri ile yetiniyor ve onların içlerindekini ortaya dökmüyor. Binâenaleyh kadınların zahirî halleri ile yetinip, onların kalplerindeki sevgi ve buğzu araştırmamanız sizin için daha uygun bir davranıştır. 33[33]

Geçinemeyen Eşler İçin Birer Hakem Tayin Edilmesi

"Eğer karı-kocanm arasının açılmasından endişeye düşerseniz, o zaman erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmayı isterlerse, Allah onları aralarında (uyuşmaya) muvaffak buyurur. Şüphesiz Allah alîm ve habîrdir" (Nisa, 35). 34[34]

Allah Teâlâ, kadının geçimsizliği karşısında kocanın önce ona öğüt verip, sonra onu yatağında yalnız bırakacağını, daha sonra ise onu dövebileceğin! zikredince, bu dövmeden sonra ancak mazlumun hakkını zalimden alabilecek kimselerin hakemliğine başvurulacağını beyan ederek "Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişeye düşerseniz..." buyurmuştur. 35[35]

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a), bu âyette geçen (korkarsanız) keli- meşinin, "bilirseniz" manasına olduğunu; bir önceki âyette geçen "Şerlerinden, serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlar..." buyruğundaki (korktuğunuz) kelimesinin ise "zannettiğiniz" manasına olduğunu söylemiştir. Bu iki ifâde arasındaki fark şudur: "Başlangıçta koca, geçimsizlik emareleri sezer. İşte o zaman bir korku (zan) hâsıl olur. Fakat öğüt verip , kadını yatağında yalnız bıraktıktan ve onu dövdükten sonra, o yine geçimsizliğinde ısrar ettiği zaman, artık onun geçimsiz olduğu kesin bir bilgi olmuş olur. Bundan dolayı, sonraki âyetteki "korkuyu", "bilme" manasına hamletmek gerekir.

Zeccâc, bu görüşü şöyle diyerek tenkid etmiştir: "Buradaki "korkarsanız" tabiri "(ortada) bir hatanın olduğunu iyice anlarsanız" manasınadır.

Çünkü biz, gerçek manada bir şikâkın (aralarının açılmasının) olduğunu anlarsak, iki hakem göndermeye ihtiyaç hissetmeyiz."

Diğer müfessirler Zeccâc'ın bu görüşüne cevap vererek şöyle demişlerdir: Şikakın bulunması her nekadar malum ise de, bu şikâkın şundan veya bundan olduğu bilinemez. Binaenaleyh bu hususu anlamak için hakeme ihtiyaç vardır. Şöyle de denebilir: O esnada bir şikakın (ayrılığın) olduğu malumdur. Bundan korkulmaz. Fakat endişe, bu ayrılığın devam edip etmeyeceği hususundadır. Binaenaleyh hakem göndermenin faydası, o anda mevcut olan ayrılığı gidermek değildir. Çünkü bu imkânsızdır. Aksine bunun faydası, o ayrılığın istikbalde sürmesine mani olmaktır. 36[36]

---

[33] 33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/23-24

[34] 34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/24

[35] 35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/24

[36] 36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/24-25

İkinci Mesele

Âyette geçen "şikâk" kelimesinin iki manası vardır:
a) Kari ile kocadan herbiri diğerinin zoruna gidecek, ağırına gidecek şeyler yapar.
b) Eşlerden herbiri düşmanlık ve ayrılık sebebi ile ayrı taraflarda olmuşlardır. 37[37]

Üçüncü Mesele

Âyetteki, "aralarınınaçılması" ifâdesi, takdirindedir. Fakat masçlar zarfa muzaaf olmuştur. Mas-darların zarfa muzaaf oluşu, masdarın ifade ettiği şey, zarfın ifâde ettiği zamanda meydana geldiği için caizdir. Nitekim gününün orucu, çok hoşuma gider" denilmesi gibi. Cenâb-ı Allah da, "Hayır, (işiniz) gece ve gündüz hilekarlığıdır" (Sebe\ 33) demiştir. 38[38]

Ayetteki "Hakem Tayin Edin" Emrinin Muatabı

Âyetteki "Bir hakem gönderin" buyruğu ile kime hitap edilmektedir? Bu hususta ihtilaf vardır: Bazıları, bu hitabın devlet başkanı (imam) veya onun tarafından yetkili kılman birisine olduğunu, zira şer'î hükümlerin yürütülmesinin "imânV'a âit olduğunu söylerlerken; diğer bazıları da, bu hitabın, ümmet-i Muhammed'in bütün salihlerine olduğunu söylemişlerdir. Zira âyetteki "Eğer... endişeye düşerseniz'" ifâdesi, bütün topluma hitaptır. Bunu cemiyetin bir kısmına hamledip, diğerlerine hamletmemek uygun değildir. Binaenaleyh hitabı herkese hamletmek gerekir. Buna göre, "Eğer., endişeye düşerseniz..." ifâdesinin, bütün mü'miniere bir hitap olması gerekir. Allah Teâlâ, bundan sonra "... bir hakem gönderin" buyurduğuna göre, bunun da aynı şekilde, ümmetin her ferdi için bir emir olması gerekir. Böylece ister bir imam (devlet başkanı, halife) bulunsun, ister bulunmasın, ümmetin sâlih (iyi) fertlerinin, hem kocanın hem de kadınının ailesinden sulh için birer hakem göndermeleri gerekir. Hem bu, zararı defetme kabilinden birşeydir. Binaenaleyh bu vazife herkese düşer. 39[39]

Hakemlerin Davranışı

Kan ile koca arasına bir ayrılık girdi mi, bu ayrılık ya her ikisi tarafından, ya sadece koca tarafından, ya sadece kadın tarafından olur veya kim tarafından olduğu bilinemez. Eğer kadın tarafından olmuşsa, buna "nüşûz" denir ki bunun hükmü demin geçmişti. Erkek tarafından olur ise, bu durumda bakılır, eğer erkek, ba$ka bir kadınla evlenme veya cariye edinme gibi meşru olan (helal) bir iş yaptığı {için oluyorsa), kadına bunun meşru bir iş olduğu ve bu ihtilaftan vazgeçmesi gerektiği anlatılır. Kadın bunu kabul ederse ne âla; aksi halde bu da "nüşûz" (serkeşlik) sayılır. Yok eğer bu ayrılığın sebebi, koca tarafından yapılan bir zulüm (haksızlık) olur ise, hakemler gereken şeyi emrederler. Eğer ayrılık her ikisi tarafından otur veya kim tarafından olduğu belirsiz olursa, yine dediğimiz gibi, (hakim gerekeni yapar). 40[40]

Altıncı Mesele

Şafiî (r.h), şöyle demektedir: Müstehab olan, hakimin, iki âdil kimseyi gönderip onları hakem tayin etmesidir. Evlâ olan da, bu iki hakemden birisinin erkek, diğerinin de kadının tarafından olmasıdır. Çünkü onların akrabaları, onların durumlarını yabancı olanlardan daha iyi bilir ve sulh olmayı daha fazla isterler. Bu hakemlerin yabancılardan olması da caizdir. Hakemlerin temin ettiği fayda, erkeğin nikahı devam ettirme veya ayrılmak arzusunda olup olmadığını

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/25
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/25
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/25
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/26

anlamak için, bu iki hakemin bir araya .gelerek durumu gözden geçirmeleridir ki onlar daha sonra, talâk ya da hul' yapma konusunda en hayırlı olanı yaparlar [41][41]

Yedinci Mesele

Erkeğin hakeminin boşama; kadının hakeminin de kadının malından fidye karşılığı o kadını boşatması hususlarında, tarafların, karı-kocanın izni olmadan onlar namına herhangi birşey yapmaları caiz midir?
Şafiî'nin bu hususta iki görüşü vardır:
a) Caizdir. İmam Mâlik ve İshâk da bu hükmü vermişlerdir.
b) Caiz değildir. Bu da, aynı zamanda Ebu Hanife'nin görüşüdür. Bu görüşe göre bu, diğer vekaletler gibi bir vekâlettir {Müvekkilin izni olmadan vekîl bir şey yapamaz). Şafiî (r.h). Hz. Ali'nin*hadisini zikretmiştir. Bu hadis de, İbn Sîrîn'in Ubeyde'den rivayet etmiş olduğu şu hadistir: Her birinin yanında bazı kimseler bulunduğu halde, bir erkek ve bir kadın Hz. Ali'nin yanına gelmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ali onlara, biri erkeğin bin de kadının akrabasından olmak üzere, birer hakem göndermelerini emretti. Sonra da hakemlere, "Vazifenizin ne olduğunu biliyorsunuz, değil mi?" dedi ve sözünü şöyle sürdürdü: "Eğer, birlikte yaşayabilecekleri kanaatine varırsanız, o zaman onları birleştiriri- Ama sizde ayrılacakları kanaati haşıl olursa, o takdirde onları ayırın!.." Bunun üzerine kadın, "lehime ve aleyhime olan şeyler hususunda, Allah'ın Kitabına razıyım" dedi. Erkek de, "Ayrılmaya gelince, hayır" deyince, Hz. Ali "Allah'a yemin ederim ki, kadının ikrar ettiği şeyi ikrar etmedikçe yatan söyledin.." dedi.
Şafiî (r.h) şöyle dedi: "Bu hadiste her iki görüş için de delil vardır.
Birinci görüşün delili şudur: Hz. Ali, hakemleri karı-kocanın rızası olmadan gönderip onlara, "Eğer onları birleştirmeyi uygun görürseniz, birleştirmeniz gerekir" dedi. "Gerekir.." sözü en aşağı, bunun hakemler için caiz olduğunu gösterir...
İkinci görüşün delili ae şudur: Koca razı olmayınca, Hz. Ali durmuştur. Hz. Ali'nin "Yalan söyledin.." sözünün manası, "kadının yaptığını yapmadığın için davanda âdü olmadın" demektir. Bazı âlimler, birinci görüş için şu şekilde de istidlal etmişlerdir: "Allah, onları "hakem" diye adlandırdı. Hakem ise hâkim demektir. Cenâb-ı Hak, onları hâkim kabul edince, muhakkak ki onlara hüküm verme yetkisi vermiştir." Yine âlimlerden ikinci görüş için şu şekilde istidlal edenler de vardır: "Allah Teâlâ iki hakemi zikredince, onlara sadece "ıslâh etmek", "düzeltmek" işini nisbet etmiştir. İşte bu, ıstâh etmenin dışında kalan şeylerin, onlara ntsbet edilmemesini gerektirir. [42][42]

Sekizinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer onların arasının açılmasından endişeye düşerseniz... "ifâdesi, "Eğer karı-kocanın arasının
açılmasından endişeye düşerseniz" demektir. Her ne kadar âyet-i kerime'de karı-kocadan bahsedilmemişse de, onlara delâlet edecek husus zikredilmiştir ki, o da "erkekler ve kadınlar"dan bahsedilmesidir. [43][43]

Onlar İsterlerse Allah Onları Uzlaştınr

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bunlar barıştırmak isterlerse, Allah onları aralarında (uyuşmaya) muvaffak buyurur" buyurmuştur.

---

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/26
[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/26-27
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/27

Bu hususta iki mesele vardır: 44[44]

Birinci Mesele

"Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer isterlerse.." ifadesiyle kimlerin murad edildiği hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) "O iki hakem, aralarını bulmayı ve ıslâh etmeyi isterlerse, Allah o iki hakemi, aralarında uyuşmaya muvaffak kılar. Böylece de onlar, en hayırlı kararda ittifak etmiş olurlar..." demektir.
b) "O iki hakem ıslah etmeyi isterlerse, Allah karı ile kocayı aralarında uyuşmaya muvaffak kılar."
c) "Eğer karı-koca ıslahı isterlerse, Allah karı-koca arasını uzlaştınr.." demektir
d) "Eğer karı-koca ıslâhı, anlaşmayı İsterlerse, Allah o iki hakemin arasını, bir hükme varma hususunda uzlaştırır da, böylece onlar en uygun olanı yaparlar." Lâfzın bütün mânalara muhtemel olduğu hususunda bir şüphe yoktur. 45[45]

İkinci Mesele

"Tevfîk" kelimesinin aslı, muvafakattir. Muvafakat da, herhangi bir iş hakkında müsâvaat ve dengeyi gözetmektir. O halde, "tevfîk" tahakkuk ettiği zaman, tâat olan bir fiilin o vesileyle meydana geldiği bir lütuftur. Binaenaleyh âyet, bütün maksat ve gayelerin, ancak Atlah'jn tevfîkt ile olabileceğine delâlet etmektedir. Buna göre mana, "Eğer iki hakemin niyeti, onların aralarını bulmak ise, Allah karı ile kocayı, aralarında uzlaşmaya muvaffak kılar" şeklinde olur.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Şüphesiz Allah, alim ve habîr-dir" buyurmuştur. Bundan maksat, hak olana muhalif bir yola girmek konusunda, hem karı-koca, hem de hakemler için bir tehdittir. 46[46]

Dokuzuncu Mükellefiyet: Şirk Koşmayıp Halka İyilik Etmek

Bu sûrede zikredilen mükellefiyetlerin dokuzuncu nev'i, Hak Teâlâ'nın şu âyetidir:
"Allah'a ibâdet edin, ona hiç bir şeyi şirk koşmayın. Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakm komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolda kalmışa, sağ ellerinizin mâlik olduğu kimselere iyilik edin. Allah, kendini beğenen ve daima böbürlenen kimseyi sevmez" (Nisa. 36)
Bil ki Allahu Teâlâ, karı-kocadan herbirini, birbirleriyle güzel geçinmeye ve aralarındaki düşmanlık ve sertliği gidermeye teşvik edip buna irşad edince, bu âyette de diğer güzel huylara irşâd etmiş ve on çeşit güzel huydan bahsetmiştir. 47[47]

Allah'a Kulluk

Birinci çeşit güzel huy: Hak Teâlâ'nın, emridir. İbn Abbas, "Bunun manası, "Onu birleyiniz, tevhîd ediniz"dir" demiştir.
Bil ki ibâdet, sırf Allah onu emrettiği için, bir şeyi yapma ya da yapmamadan ibarettir. İşte bu tarifin içine, kalbin ve azaların bütün amelleri dahil olmaktadır. Binaenaleyh, bunu tevhîd anlamına tahsis etmenin gereği yoktur. İbâdet hakkındaki esas sözümüz. Cenâb-ı Hakk'ın Bakara 21. âyetinin tefsirinde geçmişti. 48[48]

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/27
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/27-28
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/28
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/28-29
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/29

Şirkten Sakınma

ikinci çeşit güzel huy: Cenâb-ı Hakk'ın, "Ona hiç bir şeyi şirk koşmayın buyruğudur. Bu böyledir, çünkü Cenâb Hak,'.'Allah'a ibâdet edin" ifadesiyle ibâdeti emredince, "Ona hiç bir şeyi şirk koşmayın" nehyi ile de, ibâdetlerde ihlâslı olmayı emretmiştir. Çünkü. Allah'tan başkasına ibâdet eden kimse, ıhiâslı olmak şöyle dursun, müşrik olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak. "Halbuki onlar ancak, O nun dininde ihlâs erbabı ve nuıvahhidler olarak ibadet etmelerinden.. başka bir şeyle emrolıınmamışlardi" (eyyme s) buyurmuştur. 49[49]

Ana-Babaya Güzel Muamele

Üçüncü çeşit güzel huy: Cenâb-ı Hakk'ın, "Anaya, babaya iyilik edin.." emridir. Alimler, burada bir mahzufun bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, bunun takdiri, "Anaya-babaya gayet güzel bir şekilde davranınız" şeklindedir. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı buyruğu gibidir. Yani "Boyunlarını vurun" demektir. Bu fiil, duruma göre hem ila, hem de bâ harfi cerri ile kutlanılır. Nitekim "Falancaya, ona iyilik ettim" denilir. Şair Kuseyyir de,
"Bize ister kötü davran, isterse iyi davran. (O sevgili) bizim nazarımızda kınanmış ve bize kızıp hiddetlenmiş olsa da, kendisine kızılmış değildir" demiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de pekçok yerde ana-babaya itaat etme mecburiyyetini, kendisine itaat ve tevhid etme (birleme) ile birlikte zikretmektedir:
a) Bu âyette,
b) "Rabb'in, Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya iyi muamele edin" diye hükmetti" <isra. 23).
c) "... Bana ve ana-babana şükret. Dönüşün ancak banadır.." (Lokman, uj Ana-babanın haklarının çok büyük olduğuna, onlara iyilikte bulunup itaat etmenin vacip olduğuna delil olarak bu yeter.. '"Onlara "öf" bile deme. Onları azarlama. Onlara çok güzel (ve tatlı) söz söyle" (isra.23)ve "Biz insana, ana ve babasına iyilik etmesini tavsiye ettik.." (Ahkâi. ts) âyetleri de, onlara itaat etmenin vacip olduğuna delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hak, kâfir olan ana-baba hakkında da, "Eğer onlar, sence ilimde (yeri) olmadık (mevcut olmayan) herhangi bir şeyi bana eş tutman üzerinde sem zorletriarsâ kendilerine itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin" (lokman, ısj buyur-muştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, Büyük günahların en büyüğü, Allah a şirk koşmak, ana-babaya asi olmak ve yemin-i ganuts (yolan olduğunu bile bile yemin) etmektir"50[50] dediği rivayet edilmiştir Ebu Saîd el-Hudrî (r.a)'den de şu rivayet edilmiştir: Bir adam, Yemen'den kalkıp Hz. Peygamber'e gelerek cihada katılmak için müsaade istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s). "Yemende kimsen var mı?" deyince, adam. "Anam-babam var' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Anan ve baban sana müsaade ettiler mi? diye sorunca, adam "hayfr" dedi. Hz. Peygamber bu cevap üzerine, "o halde dön, onlardan izin iste. Müsaade ederlerse savaşa katıl, cihad et. Aksi halde, onların sözüne itaat et.-" buyurdu.
Ana-babaya iyilikte, ihsanda bulunmak; onlara hizmet etmek, onlara bağırıp çağırmamak, onlara sert konuşmamak, onların istek ve arzularını tahakkuk ettirmek için, say ü gayret etmek, kudreti nisbetinde onların nafakalarını temin etmek, onlara silâh çekmemek ve öldürmemektir.
Ebu Bekr er-Razi el-Cessâs şöyle demektedir: "Onu öldürmemesi halinde, babasının kendisini öldüreceğinden korkar da buna mecbur kalırsa, bu durumda onun babasını öldürmesi caizdir. Çünkü o bunu yapmazsa, başkasına kendisini öldürme imkânı vermiş olur ki, bu caiz değildir, Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, Hanzata İbn Ebu Amir er-Rahib i. müşrik olan

---

[49] 49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/29
[50] 50[50] Buhari, Edep, 6 (benzeri hadis)

babasını öldürmekten nehyetmiştir. 51[51]

Akrabaya İyilik

Dördüncü çeşit güzel huy, Cenab-ı Hakk'ın "ve akrabaya. iyilik edin" ifadesidir. Bu ifâde de, Cenâb-ı Hakkın bu sûrenin başında, "... akrabalık (bağlarını kirmak)tan sakının..." (Nisa, i)buyruğu ile de belirttiği gibi, sıla-i rahimde bulunmayı emirdir.
Ancak ne var ki doğum akrabalığı, en yakın akrabalığı ifade edip, başkasında bulunmayan bazı özellikleri de taşıyınca, hiç şüphesiz ki Cenâb-ı Hak bu akrabalığı, diğer akrabalık çeşitlerini zikrederken onlardan ayırmış, böylece bu âyette önce doğum akrabalığını zikretmiş, peşinden de sıla-i rahim akrabalığını getirmiştir. 52[52]

Yetimlere İyi Davranma

Beşinci çeşit güzel huy, Cenâb-ı ve yetimlere.. iyilik edin" emridir.
Bil ki, yetimde şu iki çeşit acziyyet bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, onun küçük dbnası,ikincisi ise, infak edeninin bulunmaması.. Durumu böyle olan bir kimsenin son derece âciz ve acınmaya müstehak olduğu hususunda hiç bir şüphe yoktur. İbn "Kişi onlara nfk ile muamele edip acır, onları güzelce terbiye eder ve onların okşar.. Eğer onların vasisi ise, onların malını iyice korusun..."demektedir. 53[53]

Yoksullara İyilik

Artına çeşit güzel huy, Cenâb-ı Hakk'ın ve yoksullara iyilik edin" emridir.
Bil ki miskîn, her ne kadar malı yok ise de, ne de olsa yaşının büyük olması Mhntıiylı. durumunu başkasına arzedebilir, böylece de faydasına olanı temin, zararına da savuşturabilir. Halbuki yetimin böyle bir gücü bulunmamaktadır. İşte bu dolayı Cenâb-ı Hak, yetimi miskinden önce zikretmiştir. Miskine, yoksula etmek ise, ihtiyacını karşılayacak biçimde ona bir şeyler vermek veyahut da onu güzel bir biçimde geri çevirmek şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İsteyeni sakın azarlayıp kovma" (Duha, 10) buyurmuştur. 54[54]

Yakın Komşuya İyilik

Yedinci çeşit güzel huy, Hak Teâlâ'nınve yakın komşuya iyilik edin..." emridir. Bu tabirin, "yakın komşu"; tabirinin ise, "uzak komşu" manalarına geldiği söylenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Komşusunun kötülüklerinden emin olmadığı kimse, cennete giremez. İyi biliniz ki, yakm komşular kırk evdir.."55[55] buyurmuştur. Zührî de şöyle demektedir: "Bu, kırk ev sağa, kırk ev sola, kırk ev öne, kırk ev de arkaya göredir."
Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'e, "Ya Resulellah, falanca kadın gündüz oruç tutuyor, gece namaz kılıyor. Ama, diliyle komşusuna eziyet ediyor, onlara musallat oluyor" denilince, Hz. Peyamber (s.a.s), "Onda hiçbir hayır yoktur; o, cehennemliktir"56[56]buyurmuştur.
Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:
"Muhammed'In canını kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, komşunun hakkını ancak Allah'ın lûtfuna mazhar olan kimseler yerine getirebilir. Böylesi kimseler İse pek azdır. Komşu

---

[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/29-30
[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/30-31
[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/31
[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/31
[55] 55[55] Buhari, Edep, 69
[56] 56[56] Müstedrek, 4/126

hakkı ne demektir bitir misiniz? Sen, (komşun) fakir düştüğünde, onun ihtiyacını giderirsin, borç istediğinde, sen ona borç verirsin; kendisine bir hayır isabet edince, onu tebrik edersin; şer isabet ettiğindeyse taziye eder (ve teselli edersin); hasta otursa onu ziyaret eder, Ölürse cenazesini kaldırırsın.."

Diğer bazı alimler tabiriyle nesebi yakın olan akrabalar; 3 ifadesiyle de, akraba olmayan komşular kastedilmiştir" demişlerdir. Bu kelime, ihtisastan dolayı mansûb olarak, "Komşuya, yani yakın olan komşuya iyilik edin" şeklinde okunmuştur. Bu, hakkının büyük olduğuna dikkat çekmek için, "(Beş vakit) namaza, hele hele orta namaza (ikindiye) devam ediniz" (Bakara, 238) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü, burada iki gerekçe, komşuluk ve akrabalık gerekçesi bir arada bulunmaktadır. 57[57]

Uzak Komşuya da İyilik; Cünub Kelimesinin Mânası

Sekizinci çeşit güzel huy, Hak Teâlâ'nın ".. ve uzak komşuya.. İyilik edin" emridir.(Bunun tefsirini yukarda zikretmiştik. Vahidî şöyle demektedir: "kelimesi, vezninde bir sıfat olup, kelimenin aslı, yakınlığın zıddı olan uzaklığı ifade eden kelimesidir. Meselâ, çoluk-cocuğundan uzak olan kimse için, yakınlık bakımından sana uzak olan kimse içinse, denilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. "Beni ve çoluk çocuğumu (putlara tapmaktan) uzaklaştır" (ibrahim, 35) buyurmuştur. Birbirlerinden uzak olduğu için, iki tarafa denilmektedir. Yıkanmadığı sürece, taharet ve mescidlerde bulunmaktan uzak olduğu için, cimâdan dolayı meydana gelen büyük abdestsizliğe de cünüplük denilmesi de bundandır. Yine, birbirlerinden uzak olduğu için iki yana, böğüre de denilmektedir. Mufaddal, Asım'dan, cîmin fethası ve nün harfinin sükunuyla olmak üzere, kıraatini rivayet etmiştir. Ki, bu şu iki manaya gelebilir:

a) Bu kelimeyle taraf, manası murad edilmiştir ki, buna göre takdir, şeklindedir; buna göre, mana anlaşıldığı için, muzâf olan kelimesi hazfedilmiştir.

b) Bunun, mübalağa ifade eden bir sıfat olmasıdır. Nitekim, "Falanca, serâpâ kerem, serâpâ cömertliktir" denilir. 58[58]

Yanınızdaki Arkadaşa İyilik

Dokuzuncu çeşit güzel huy, Cenâb-ı Hakk'ın, ve yanınızdaki arkadaşa... iyilik edin" emridir. Bu, ya yolculukta bir arkadaş, ya kapı komşu, ya öğrenim ve meslek arkadaşı, veyahut da bir mecliste, bir mescidde veya başka br yerde kendisi ile en az müddet beraber oturduğunuz kimsedir. Bu durumda sana düsen, bu arkadaşlık hakkını gözetip onu unutmaman ve bunu, o arkadaşına iyilik akımı için bir vesile saymandır. Bu ifadenin, "insanın hanımı" manasına geldiği de söylenmiştir. Çünkü sen hanımınla birlikte olur ve onunla yanyana yatarsın. 59[59]

Yolcuya İyilik

Onuncu çeşit güzel huy, âyetteki "Yolda kalmış" ifâdesinin anlat-fefr husustur. "Yolda kalmış", memleketinden ayrılmış olan yolcu demektir. Bunun misafir, manasına olduğu da söylenmiştir. 60[60]

Köle ve Hizmetçilere İyilik

Onbirinci çeşit güzel huy, âyetteki, "Sağ ellerinizin mâlik olduğu kimselere (câriye ve kölelere)" ifâdesinin anlattığı husustur. Bil ki kölelere iyi davranmak, büyük bir taattır. Hz.

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/31-32

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/32-33

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/33

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/33

Ömer (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, tüm bir hizmetçi (köle) satın alır da huyu huyuna uymaz iser onu satsın ve huyu huyuna uyan birisini alsın. Çünkü insanların (değişik) huylan vardır. Allah'ın kullanna azab etmeyiniz" 0°) buyurduğunu rivayet etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu sözünün sonunda "Namaz ve sağ ellerinizin sahib olduğu kimseler (köleler) hakkında sizi uyarınm" dediği rivayet edilmiştir.

Yine rivayet olunduğuna göre, Medine'de bir adam kölesini dövüyor, köle de "Allah'a sığınıyorum" diyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu duyuyordu. Adam kölesini çokça dövünce, bu köle Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına vardı ve: "Allah'ın Resulüne sığınıyorum" dedi. Bunun üzerine sahibi onu dövmeyi bıraktı. Hz. Peygamber (s.a.s)de: "Allah a sığınan kurtarılmaya daha lâyıktır" dedi. Bunun üzerine adam, "Ya ResuîeJlah, bu köle Allah rızası için artık hürdür" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Muhammed'in cam kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer böyle söylemeseydin, yüzünü cehennemin alevi alazlardı (yakardı)" demiştir.

Bil ki kölelere şu şekillerde iyilik yapılır:

a) Onlara, güçlerinin yetmeyeceği işleri yüklememek suretiyle..

b) Onlara, kırıcı sözlerle eziyet etmeyip, güzel davranmakla..

c) Onlara, ihtiyaçları olan yiyecek ve giyeceği vermekle.. Cahiliyye insanları, köle ve cariyelerine kötü davranıyorlar ve meselâ, cariyelerine zina yapmalarını teklif ediyorlardı. Bu, onların zina yoluyla, bedenleri ile para kazanmaları idi. Bazı alimler, âyetteki bu ifadeden maksadın, insanın elinin altındaki bütün canlılar olduğunu söylemişlerdir. Bunların hepsine, uygun şekilde iyi davranmak büyük bir taattir. Bil ki buradaki "eymân" (sağ eller) kelimesi, te'kid için zikredilmiştir. Bu, "Ayağın yürüdü, elin tuttu" denilmesi gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Aldığı şeyin sorumluluğu ele düşer"61[61] demiştir. Cenâb-ı Hak da, "Ellerinizin işleyip yaptıklarından" buyurmuştur.

Allah Teâlâ, bu çeşit huyları sayınca, "Allah kendini beğenen ve daima böbürlenen kimseyi sevmez" buyurmuştur. "Muhtâl", kendini beğenen ve kibirlenen demektir. İbn Abbas (r.a): "Cenâb-ı Hak, muhtâl sözü ile, hiç kimsenin hakkını vermeyen ve kendini beğenen kimseleri kastetmiştir" der. Zeccâc da, *'Cenâb-ı Hak burada, "muhtardan bahsetmiştir. Zira muhtâl, fakir olan akrabalarına burun büküp onlara kötü davranır, düşkün komşularına tenezzül etmeyip onlara iyi davranmaz" demiştir. Biz, bu kelimenin iştikakını, Al-i İmran, 14. âyetin tefsirinde zikretmiştik. "Fahr" kelimesi, büyüklenmek manasınadır. Fahur ise, büyüklenmek ve övünmek için menkıbelerini (iyiliklerini) sayıp döken kimse demektir. İbn Abbas (r.a), bu kelimenin "Allah'ın kendisine verdiği çeşitli nimetler ile, diğer insanlara karşı övünen kimse" manasına olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ, bu âyette bu iki vasfı bilhassa zemm için kullanmıştır. Çünkü muhtâl, kibirlenen demektir. Kibirlenen de, haklara çok az riâyet eder. Sonra bunun peşisıra, gösteriş ve kahramanlık duygusu ile değil sırf Allah rızası için haklara riayet edilsin diye fahur olanları zemmetmiştir. 62[62]

Cimri Olup, Cimriliği Tavsiye Edenlerin Âkibeti

Onlar, hem cimrilik yapan, hem de insanlara cimriliği emreden ve Allah'ın tûtf-u İnayetinden kendilerine verdiği şeyleri gizleyenlerdir. Biz o kâfirlere hor ve hakîr edici bir azab hazırladık" (Nisa. 37).

Bu âyette ilgili birkaç mesele vardır: 63[63]

Buhl Kelimesinin Kıraati ve Manaları

Hamza ve Kisâî, gerek bu âyette, gerekse Hadîd sûre- sinde, kelimeyi bâ ve hâ harflerinin fethası ile, şek- rı mı ilmin tinde okumuşlardır ki bu, Ensâr'ın kullanışıdır. Diğer kıraat imamları ise, kelimeyi bâ ve hâ harfinin zammesi ile okumuşlardır ki bu da güzel bir kullanıştır. 64[64]

---

[61] [61] Keşfu'l-Hafa, 2/69

[62] [62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/33-34

[63] [63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/35

İkinci Mesele

"Onlar, hem cimrilik yapan.." sözü, "Kendini beğenen ve daima böbürlenen kimse.. " sözünden bedeldir. Buna göre mana, "Allah, kendini öeğenen ve daima böbürlenen kimseyi ve cimrilik edenleri sevmez" şeklindedir. Veya bu ifâde, "zemm" manasından ötürü mahallen mansubtur. Keza bunun yine " zemm"den ötürü merfû olması veya haberi mahzuf olan bir mübtedâ olması da caizdir. Buna göre sanki şöyle denilmektedir "Cimrilik edenler ve şöyle şöyle yapanlar, her türlü kınamaya müstehak-srtar." 65[65]

Üçüncü Mesele

Vahidî, bu kelimenin şu dört şekilde kullanıldığını söylemiştir: "Kufi" vezninde "buhl" şeklinde; "kerem" vezninde "behal" şeklinde; "fakr" vezninde "bani" ve 'buhl" şeklinde..
Müberred, bu kelimenin Arapça'da, "İyi davranmamak", şeri'atta ise "Yapması gereken şeyi yapmamak" manasına olduğunu söylemiştir. 66[66]

Dördüncü Mesele

İbn Abbas (r.a), "Bu âyette bahsedilenler, yahudilerclir. Çünkü onlar, Tevrat'ta Hz. Muhammed ve sıfatları hakkında bulunan şeyleri itiraf etme hususunda cimrilik edip, milletlerine de bunları gizli tutmayı emretmişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın lütt'-ıı inayetinden kendilerine verdiği şeyleri gizleyenlerdir" ifâdesi, "Kitaplarında, Hz. Muhammed'in sıfatlan hakkındaki bilgiyi gizleyenler" manasına; "Biz, o kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırladık" buyruğu da, "Biz âhirette, o yahudiler için hor ve hakîr kılıcı bir azab hazırladık" manasınadır" demiştir. Bu görüşü destekleyenler. I "Âyetin sonunda "Kâfirler"in zikredilişi, âyetin baş tarafı ile de kâfirlerin kastedilmiş olduğunu göstermektedir" diyerek istidlal etmişlerdir.
Diğer alimler ise; "Bundan murad, malda yapılan cimriliktir. Çünkü Allah Teâlâ 'bu tabiri, mal hususunda insanların haklarına riayet etmeyi vacip kıldığı âyetin peşisıra zikretmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, "Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolda kalmışa ve sağ ellerinizin mâlik olduğu kimselere iyilik edin..-" (Nisa, 36) buyurmuştur. Bu kimselere, ancak mal ile iyilik yapılacağı herkesin malumudur.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, bu iyiliği yapmaktan kaçınanları kınayarak, "Allah, kendisini beğenen ve dâima böbürlenen kimseyi sevmez" buyurup, bu ifadeye, "Onlar, hem cimrilik yapan, hem de insanlara cimriliği emredenlerdir..." ifadesini atfedip bağlamıştır. Binâenaleyh söz konusu olan cimriliğin, âyetin yukarısı ile ilgili bir cimrilik olması gerekir ki bu da, ancak mal konusundaki cimriliktir.
Bu hususta şöyle üçüncü bir görüş daha vardır: Bu, hem ilim ve din hususunda, hem de mal hususundaki cimriliği içine alan umûmî bir ifâdedir. Çünkü buradaki lafız âmm olup, bütün bu çeşit cimrilikler kınanmıştır. Binaenaleyh buradaki "cimrilik etme" lafzının, bunların hepsini içine alması gerekir. 67[67]

Beşinci Mesele

Allahu Teâlâ bu âyette, kınanmış hallerden üç tanesini zikretmiştir ki bunlardan birincisi, insanın cimri olması olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın"c/mr/Hfc edenler..."ifadesiyle kastedilendir.

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/35
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/35
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/35
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/36

İkincisi, onların bu cimriliği başkalarına da emretmeleridir ki bu durum, cimriliği sevmenin en uç noktasını gösterir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Hem de insanlara cimriliği emrederler" ifadesiyle kastedilendir. Üçüncüsü de Cenâb-ıHakk'ın, "ve Allah'ın lütf-u kereminden kendilerine verdiği şeyleri gizlerler" buyruğudur ki, bu da onların, zengin olmalarına rağmen fakir olduklarını, bolluk içinde olmalarına rağmen sıkıntı içinde bulunduklarını ve yapabilme kudretleri bulunmasına rağmen acz içinde bulundukları zannını uyandırmalarıdır. Sonra bu gizleme işi, mesela Allah'tan şikayet etmeyi, O'nun ka2a ve kaderine razı olmamayı izhar etmesi gibi, bazan küfrü gerektirecek bir tarzda tahakkuk eder. İşte bu da, küfür noktasına varıp dayanır. Bu sebepten dolayı Cenâb-ıHak, "Biz o kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırladık" buyurmuştur. Âyetin yahudilere tahsis edimiş olduğunu söyleyenlere göre, onların bu konudaki sözleri açıktır. Çünkü İslâm dinini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini ketm eden herkes kâfirdir. Yine, burada geçen kâfirden maksadtn dini ve şeriatı inkâr eden değil, nimetleri inkâr eden kimse olması aa mümkündür. 68[68]

Gösteriş İçin İnfak Edenleri, Allah Sevmez

'Allah a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mallarını insanlara gösteriş için kanayanları (da Allah sevmez). Şeytan kime arkadaş olursa, o ne kötü bir arkadaştır!" (Nisa, 38).
Bu âyet hakkında bazı meseleler bulunmaktadır: 69[69]

Birinci Mesele

Sen eğer istersen, bu âyetteki ism-i mevsûlünü, bir önceki âyetteki üzerine atfedersin; istersen ' O kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırladık" sözündeki "kâfirlere" atfederek mahallen mecrur kabul edersin. 70[70]

İkinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, münafıklar hakkında nazil olmuştur." Burada "riya (gösteriş)" kelimesi geçtiği için, bu, kabule şayan olan bir izahtır. Çünkü riya, bir çeşit nifaktır. Bu âyetin. Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlık yolunda maf harcayan Mekke müşrikleri hakkında nazil olduğu da söylenmiştir.

Şöyle demek daha uygundur: Cenâb-ı Allah, müslümanlara, muhtaçlara ihsanda bulunmayı emredince, bunu yapmayanların iki kısma ayrıldığını beyan etmiştir: Birinci kıçım mal infak olmoıro hir unnplmpupn rİmrilorHir Rınlar "Onlar hfm rimrilik yapan, hem de insanlara cimriliği emredenlerdir" âyetinde kınanan kimselerdir. İkinci kısım ise, matlarını ibadet maksadıyla değil de riya ve gösteriş olsun diye infak edenlerdir. İşte bunlar da kınanmıştır. Bu iki kısmın yaptığı iş bâtıl olunca, geriye sadece birinci kısım kalır ki o da, malı iyilik (ihsan) niyetiyle infâk etmektir.

Sonra Cenâb-ı Allah, "Şeytan kime arkadaş olursa o ne kötü bir arkadaştır" buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Demek ki şeytan, bu fiilleri yapan kimselerin arkadaşıdır.." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Kim, o Rahmanı hatırlamaktan yüz çevirirse, biz ona şeytanı musallat ederiz. O zaman o, onun bir arkadaşı olur" (zuhrut, 36) âyeti gibidir. Ayrıca Allah Teâlâ, onun çok kötü bir arkadaş olduğunu beyan etmiştir. Çünkü şeytan onu naîm, (cennet) evinden saptırmakta, cehennemin çılgın ateşine sürüklemektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "İnsanlardan kimi Allah hakkında bir bilgisi olmaksızın münakaşa eder durur ve her azgın şeytanın ardına düşer. (Öyle şeytan ki) aleyhinde şu hüküm yazılmıştır: "Kim bunu dost edinirse şüphesiz bu, onu saptırır ve onu alevli ateşin azabına götürür" {Hacc, w) âyetinde beyan buyurduğu gibidir. Sonra Hak Teâlâ, onları kınamış ve imanı terketme husufundaki kötü seçimlerini açıklamak üzere şöyle buyurmuştur:

---

[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/36-37
[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/37
[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/37

"Allah'a ve âhiretgününe iman edip de, Allah'ın kendilerine verdiğinden harcamış olsalardı, onlara ne zararı olacakh ki? Allah onları çok iyi bilendir" (Nisa, 39).
Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır: 71[71]

Birinci Mesele

HakTeâlâ'nın, "Onlara ne zararı olacaktı ki?" buyruğu inkâr manasında istifham ifadesidir, sözünün tek bir isim olması da caizdir. Buna göre mana
"Onların aleyhlerine hangi şey var?" şeklinde olur. Yine 'i 'nın.." anlamında; li 'nın da tek başına isim olması da caizdir. Buna göre de mana "Şayet iman etselerdi, aleyhlerine terettüp eden şey neydi ki?" şeklinde olur. 72[72]

Taklidi İman Hakkında

İmanın taklîd yoluyla sahîh olacağını öne sürenler bu âyet ile istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın,
"şayet iman etmiş olsalardı, onlara ne zararı olacaktı ki?" buyruğu iman getirmenin son derece kolay olduğunu ihsas etmektedir. Şayet (iman etme konusunda) istidlalde bulunmak muteber olsaydı, o zaman iman getirmek çok zor olurdu. Çünkü bfz, istidlal yolunu tutanların, ömürlerini bu işe harcadıkları halde, bu istidlallerini tamamlayamadıklarını görmekteyiz. İşte bu da, iman mevzuunda taklidin kâfi olduğuna delâlet etmektedir."
Kelamctlar buna şu şekilde cevap vermiştir: "Zorluk tafsilattadır; icmalî ve genel bir şekilde delillere gelince, bu delillere ulaşmak kolaydır.." Şunu bil ki, bu mevzu çok derin bir konudur. 73[73]

Üçüncü Mesele

Mu'tezile'nin önde gelen alimleri bu âyetle istidlal etmişler ve onu, kendi görüşlerine misal olarak getirmişlerdir.
Meselâ Cübbaî şöyle demiştir: "Eğer onlar iman etmeye olmasalardı, Allah Teâlâ'nın bunu söylemesi caiz olmazdı. Nitekim, ateşte azab gören kimseye, "Oradan çıksalar da cennete gitselerdi, onlara ne zararı olacaktı ki?" denilir. Yine aynı şekilde, yemeye gücü yetmeyen bir kimse için de "Yese ne zararı olurdu ki?" denilmez.."
Ka'bî şöyle demiştir: "Allah'ın, onda küfrü ihdas edip de, sonra "Şayet iman etseydi, bunun ona ne zararı olacaktı?" demesi caiz olmaz. Yine aynı şekilde, hasta ettiği bir kimseye, "hasta olmasaydı ne olurdu?"; bir kadına, "erkek olsaydı ne olurdu?", çirkin olan bir şey içinde, "güzel olsaydı ne olurdu?" denilmesi caiz olmaz. Nasıl böyle sözleri aklı başında bir kimsenin söylemesi uygun değilse, aynı şekilde Allah'ın söylemesi de uygun ve yerinde değildir. Böylece, "Bu iş, başkası hakkında çirkin ise de, Allah tarafından güzeldir; çünkü mülk O'nundur, O'nun mülküdür" şeklindeki söz de bâtıl ve geçersiz olmuş olur." Kâdî Abdu'l-Cebbâr ise şöyle demiştir: "Aklı başında olan bir kimse vekiline ticâret metâında tasarrufta bulunmasını emredip, sonra da onu, kurtulmaya imkân bulamayacak bir biçimde engelleyip hapsetse, peşinden de ona: "Ticaret mallarında tasarrufta bulunup iş yapsaydın, sana bunun ne zararı olurdu ki?" dese, böyle bir şey uygun ve doğru olmazdı. Böyle bir sözü söyleyen kimse kıt akıllı ve sefih olunca, bu durum böyle bir şeyin Allah hakkında da caiz olmadığına delâlet etmiştir." İşte, zikrettikleri misâllerin tamamı budur.
Bil ki medh ve zemm, sevab ve ikâb usûlüne tutunmak, Mu'tezile'nin en çok kullandığı bir

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/37-38
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/38
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/39

yoldur. Onların, ilim ve din [74]meseleleriyle çelişmeleri de, aynı şekilde çoktur. Binâenaleyh, tekrarlamaya gerek yoktur.

Sonra Cenâb-ı Hak "Allah onları çok iyi bitendir" buyurmaktadır. Bunun manası şudur: "Riyaya yönelmek, ancak gizli olup, açık olmaz. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kendisinin, işlerin zahirini bildiği gibi, bâtınlarını da bildiğini beyan etti. Binaenaleyh insan buna inandığında, bu inancı onu nifak, riyakârlık ve gösteriş sebepleri gibi kalbin kötü fiillerinden reddeden ve alıkoyan bir husus olur. [75]

Allah Zerre Kadar Zulmetmez

"Şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez. (O zerre miktarı şey) bir iyilik olursa, onu(n sevabını) kat kat artırır. Kendi katından pek büyük bir mükâfat verir" (Nisa, 40).

Bil ki bu âyetin, "Allah'a ve âhfretgününe iman edip de, Allah'ın kendilerine verdiğinden harcamış olsalardı, onlara ne zararı olacaktı ki?" <Nisa,39)âyetiyle irtibatı şu şekildedir: Allah Teâtâ sanki, "Cenâb-ı Hak, bu durumda olan kimseye, zerre miktarı zulmetmez. (Zerre miktarı) bir iyilik olursa, onu kat kat arttırır" buyurmuş ve bununla insanları, iman ve tâate teşvik etmiştir.

Bil ki bu âyet, üç şeyin va'adini ihtiva etmektedir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez" sözünün ifâde ettiği şeydir. Bu ifâdeyle ilgili bazı meseleler vardır: [76]

Birinci Mesele

Arapça alimlerine göre zerre, küçük kırmızı karınca demektir. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre o, elini
toprağa sokup çıkarttı, sonra da eline üfleyip şöyle dedi:

"İşte şu uçuşan tozların her biri zerredir." kelimesi (ağırlık) kelimesinden gelip vezninde bir isimdir. "Şunun ölçüsü, miktarı şudur" manasında olmak üzere, tabiri, "mikdarı zerre mikdarınca olan şey" anlamına gelir.

Bit ki, bu âyetten murad şudur: "Allah Teâlâ, az ya da çok, kesinlikle zulmetmez." Fakat burada söz, insanların, en küçüğü ve en azı ifade ederken kullanmış oldukları üslub üzere gelmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki Allah, insanlara hiç bir şekilde zulmetmez" (Yunus, 44) buyruğu da buna delâlet etmektedir. [77]

İkinci Mesele

Mutezile şöyle demiştir: Bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü, kultartn birbirlerine zulmetmeleri de, bu ameller cümlesin- dendir. Şayet bu zulmün mucidi Allah olsaydı, o takdirde zâlim Allah olmuş olurdu. Yine, şayet Allah zâlimde zulmü yaratıp, bu zâlimin de, zulmü, olmadığı zaman elde etmeye; meydana geldikten sonra da onu savuşturmaya bir gücü ve kudreti yoksa, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, durumu ve vasfı böyle olan bir kimseye, "Niye zulmettin?" deyip onu cezalanciırsa, işte bu, zulmün ta kendisi olurdu. Âyet-i kerime ise, Allah eâlâ'nın zulümden münezzeh olduğuna delâlet etmektedir.

Buna cevap: Bu, daha önce de çokça geçtiği üzere, "ilim" ve "sebepler" meselesiyle çelişmektedir. Biz daha önce, her ne kadar çok ve büyük olsa da, Mutezile mezhebinin istidlallerinin, neticede tek bir şeye râci olduğunu söyledik. Bu da, medih ve zemm, sevab ve ikâb meselesine tutunmaktır. Bu meseleye yöneltilecek sual muayyen ve bellidir. Bu da, onun ilim ve "dâî [78][78] meseleleriyle çelişmesidir. Onlar ne zaman bu istidlali tekrarlarsa, biz de bu suâli tekrarlarız. [79][79]

---

[74] Bu ıstılahların açıklaması için Nisa, 28 ayetin tefsirine bkz.(ç)

[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/39-40

[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/40

[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/40-41

Cenabı-ı Allah Zulmetmeye Kadir midir

Mu'tezile şöyle demektedir: Âyet-i kerime, o kulun, zulme kâdir olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü o, onu terk ettiği için medholunmaktadır. Çirkin bir fiili terketmekle medh- olunan bir kimsenin, ancak onu yapmaya muktedir olması halinde, bunu terketmekle rnedholunması doğru ve yerinde olur. Görmüyor musun? Yatalak olan bir kimsenin, geceleri hırsızlık yapmamakla medhedilmesi doğru ve yerinde değildir.
Buna cevap: Cenâb-ı Hak, kendisini hiçbir uyuklama ve uykunun tutmaması sebebiyle zatını methetmiştir. Bundan, Allah Teâlâ'yi uyuklama ve uyku tutmasının doğru olması gerekmez. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak kendisini, bakışların idrâk edememesi ile de Zatını medhetmiştir.Mu'tezile'ye göre bu, bakışların Cenâb-t Hakk'ı idrak edebileceğine, görebileceğine delâlet etmemektedir. [80][80]

Dördüncü Mesele

Mu'tezile şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime, tâatından dolayı, kulun sevaba müstehak olduğuna ve şayet Allah
Teâlâ onun sevabını vermezse, o zaman O'nun zâlim olacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ bu âyette, amellerine mukabil kula sevab vermemiş olsaydı, onlara zulmetmiş olacağını beyan etmiştir ki, bu ise ancak onlar amellerine mukabil sevaba müstehak olmaları halinde doğru ve yerinde olur.
Buna cevap: Allah Teâlâ, insanlara, bu amellere mukabil sevap va'adetmiştir. Binaenaleyh, eğer Allah Teâlâ insanlara, bu amellerine karşılık bir sevap vermeyecek olsaydı, bu bir zulüm şeklinde meydana gelmiş olurdu. İşte, bundan dolayı da buna zulüm ismi ıtlak edilmiştir. Allah Teâlâ'dan zulmürvsadır olmasının imkânsız olmasına şu da delâlet etmektedir; Zulüm, sizin anlayışınıza göre, cehaletten ve muhtaç olmaktan ileri gelir. Halbuki bu iki şey, Allah hakkında muhaldir. Muhal olanın gerektirdiği şeyler de muhaldir. Muhal ise, gayr-ı makdurdur (yani kudret muhale taalluk etmez). Keza zulüm, başkasının malında tasarrufta bulunmaktan ibarettir. Halbuki Cenâb-ı Hak, ancak kendi mülkünde tasarrufta bulunmaktadır. Binaenaleyh, O'nun zâlim olması imkânsızdır. Ve yine zâlim olan, ilâh olamaz. Bir şey ancak, onun ayrılmaz ve gerekli unsurları sahîh ve tam olduğu zaman tam ve sahih olabilir. Bundan dolayı, eğer zulmün Cenâb-ı Hak'tan sadır olması sahîh ve yerinde olsaydı, O'nun Hanlığının zeval bulması da doğru olurdu. Ve eğer durum böyle olsaydı, O'nun ilâhlığı, zevali caiz olan bir ilâhlık olurdu. Bu durumda da, kendisinde ilâhlık sıfatının meydana gelebilmesi için, bir tahsîs ediciye ve bir faite muhtaç olurdu ki, böyle bir şey Allah hakkında imkânsızdır. [81][81]

Beşinci Mesele

Mu'tezile "Bir damla içkinin cezası, yüz senelik iman ve ibâdetin sevabını giderir" demiştir. Bizim âlimlerimiz ise, "Bu, bâtıldır. Çünkü biz zarurî olarak biliyoruz ki, bu uzun seneler müddetince yapılan bütün bu büyük tâatlerin sevabı, şu bir damla içkinin cezasından daha fazladır. Binaenaleyh bu büyük sevabı, bu kadarcık günahın cezasıyla düşürmek bir zulümdür. Ve bu da bu âyet-i kertme ile nefyedilmiş, böyle bir zulmün bulunmadığı açıklanmıştır" demişlerdir. [82]

---

[78][78] Bunun izahı için Nisa, 28 ayetinin tefsirinie bkz (ç).
[79][79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/41
[80][80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/41
[81][81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/41-42

İhbat (Günahların Sevapların Silmesi) İddasını Reddi

Cübbaî, "Büyük günahın cezası, bütün tâatlerin sevabını geçersiz kılar (ihbât). Öte yandan ise, bu tâatler sebebiyle, bu cezadan hiçbir şey eksilmez" derken; oğtu Ebu Haşim, Bilakis, bu tâatler sebebiyle, bu ceza da eksilir, düşer" demiştir. Onların bu görüş ve sözleri, ihbâtın bâtıl olduğunu ortaya koyma hususunda, ehl-i sünnet âlimlerimiz için kuvvetli bir delil olmuştur. Çünkü biz diyoruz ki: Eğer bu sevap boşa çıkmış olsaydı, kendisi kadar bir cezayı da ya geçersiz kılmış olur veya geçersiz kılmamış olurdu. Her iki ihtimal de bâtıldır. Öyleyse ihbât nazariyyesi de bâtıldır. Bizim "Sevab ile günahtan herbirinin diğeriyle geçersiz kılınamıyacağını" söylememizin sebebi şudur: Çünkü, bunlardan birinin bulunmayışının sebebi diğerinin bulunması olsaydı ve eğer iki yokluk da birlikte bulunmuş olsaydı, iki varlık da birlikte bulunmuş olurdu. Çünkü zarureten biz biliyoruz
ki, illet zarurî olarak malûl ile birlikte bulunur. Bu ise, muhaldir. Biz dedik ki. "Ma'siyetin tâat ile geçersiz olması caiz olmamakla beraber, tâatin de ma'siyet ile geçersiz olması caiz değildir." Çünkü kul, ne bir sevap elde etme hususunda, ne de bir ikâbı def etme hususunda, bu tâatlerden yararlanamaz; bu ise bir zulümdür. Bu da Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez" âyetine ters düşer. Bu iki kısım bâtıl olunca Mutezilenin iddia ettiği "ihbât" görüşünün bâtıl olduğu sabit olur. [83]

Günahkar Mü’min Sonrasında Cennete Gider

Alimlerimiz bu âyete tutunarak, günahkâr mü'minlerin, cehennemden çıkıp cennete gireceklerine istidlal etmiş ve şöyle demişlerdir: "Yüz sene kulluk toprağına alnını koymaya devam edip, Cenâb-ı Hakk'ın celâl ve ikram sıfatlan ile mevsûf olduğunu ikrar ederek, O'nun birliği ile tevhidine imana devam eden kimsenin, hiç şüphe yok ki sevabı, bir yudum içkinin cezasından, mükafaat olarak daha büyüktür. Kıyamet günü, içki içen getirilip, bu günahın cezası o büyük mükafaatından düşürüldüğünde, yine bu kimse için büyük mükafaat kalır. Binaenaleyh, bu kadarcık bir ceza sebebiyle insan cehenneme atıldığında, eğer orada ebedî kalacak olsa, bir zulüm olur ki bu bâtıldır. Bundan dolayı böyle bir kimsenin sonunda cehennemden çıkarılıp cennete gönderileceğine kesin hükmetmek gerekir.
Âyetin ihtiva ettiği va'adlerden ikincisi Cenâb-ı Allah'ın, ' (Zerre miktarı şey), bir iyilik olursa, onun sevabım (Allah) kat kat artırır" sözünün ifâde ettiği şeydir. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır; [84]

Birinci Mesele

Nâfi ve İbn Kesir, kıraati buradaki fiilini tam bir fiil kabul ederek, "hasene" kelimesini merfû olarak şeklinde okumuştur ki bunun manası, "Eğer bir hasene olur, meydana gelirse.." şeklinde olur. Diğer kıraatler ise, bu fiili bir nakıs fiil kabul ederek, "hasene"kelimesini mansüb olarak, şeklinde okumuşlardır ki buna göre mana, "Eğer o zerre miktarı şey bir iyilik otursa.." şeklindedir. İbn Kesîr ve İbn Âmir, elifstz ve şeddeli olarak tef'îl babı üzere.;ai şeklinde; diğer imamlar ise elifli ve şeddesiz olarak, müfâ'ale babı üzere, şeklinde okumuşlardır. [85]

---

[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/42
[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/42-43
[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/43
[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/43

Ayetteki Tek'ü Kelimesinin Sonunda Nuh'un Düşmesi

Âyetteki İAî fiili, fiilindendir. Aslı olup, cezmden ötürü sondaki ötüre düşmüştür. Hem nûn, hem de vav harfleri sakin olduğu için, (içtimâ-i sakineynden dolayı) vâv düşmüş ve kelime şeklinde kalmıştır. Daha sonra, sakin olduğu için, nûn harfi de düşmüş ve kelime olmuştur. Nûn, harf-i ünlere benzer. Harf-i lînler kelime sonunda bulundukları zaman, cezmden dolayı düşerler. Bu tıpkı senin, demen gibidir. Bu, (bilmiyorum) demektir. Kur'ân'da bu kelime, hem nûnun hazfi ile, hem de nûnu hazfedilmemiş olarak gelmiştir. Hazfi, bu âyette olduğu gibidir. Nûnun hazfedilmemiş olarak gelişine misal İse, Cenâb-ı Hakk'ın, 'Eğerzengin veya fakir olursa" (Nisa, 135) âyetidir. 86[86]

Amellerin Mükafatının Kat Kat Artırılması

Cenâb-ı Allah, "Ştçumu tu zerre kadar haksızlık (zulüm) etmez" buyruğu ile, kendisinin, insanlara kesinlikle haksızlık etmeyeceğini beyân ettiği gibi, yine aynı âyetle onlara hak etliklerinden fazla mükâfaat vereceğini de beyân buyurmuştur. Bil ki âyette bahsedilen kat kat artırarak vermeden maksad, müddet ve zaman bakımından artırma değildir. Çünkü mükâfaatın zamanı sonsuzdur. Sonsuz olanı, kat kat artırmış olarak vermek ise imkânsızdır. Aksine Cenâb-ı Allah'ın 6u buyruk ile muradı, o mükâfaatı miktar bakımından kat kat artırmaktır. Meselâ kişi, taatı sebebi ile on dereceleik mükâfaata hak kazanır ama, Allah onu yirmi, otuz ve daha ileri derecelere çıkarabilir. İbn Mes'ud (r.a)'un şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Kıyamet günü bir kul getirilir ve bir münâdi, gelmiş geçmiş bütün insanların huzurunda şöyle nida eder: "Bu, falan oğlu falandır. Bunda hakkı olan gelsin hakkını alsın." Sonra o kula, "Şu insanlara, haklarını ver" denir. Bunun üzerine o adam, "Ya Rabbi, dünya hayatı gitmişken, nasıl vereyim?" der. Cenâb-ı Hak da meleklerine 'Onun sâlih (tyi'hayırlı) amellerine bakın ve o insanlara haklarını onlardan verin" der. Eğer amellerinden geriye zerre kadar bir mükâfaat kalırsa, Allah Teâlâ, o kulu için, o mükâfaatı kat kat artırır ve onu fazlı ile cennete sokar. Bunun Allah'ın kitabındaki şahidi ise, "(O zerre miktarı şey), bir iyilik olursa, (Allah) onun sevabını kat kat artırır" âyetidir.
Hasan Basrf de şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "(O zerre miktarı şey) bir iyilik olursa, (Allah) onun sevabını kat kat artırır" şeklindeki ifâdesi, "Bir iyiliğe mukabil, yüzbin iyilik (sevab) vardır" demesinden, âlimlere göre daha sevimlidir. Çünkü bu ikinci sözde miktar bellidir. Birincisinde ise, o kat kat vermenin miktarını ancak Allah bilir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'ntn, Kadir gecesi hakkındaki, "O, bin aydan daha hayırlıdır" (Kadr, 3) âyeti gibidir."
Ebu Osman en-Nehdî, "Ebu Hureyre'nin "Allah Teâlâ, mü'min kulunun bir hasenesine (iyiliğine) karşılık, bir milyon iyilik sevabı verir" dediği bana ulaştı. Derken Cenâb-ı Allah hacc (veya umre) için Mekke'ye gitmeyi bana nasib etti ve orada onunla karşılaşıp, "Bana, mü'min kulunun bir iyiliğine karşılık, Allah'ın bir milyon iyilik sevabı vereceğini söylediğini duydum" dedim. Ebu Hureyre de, "Ben böyle söylemedim, ancak "iyilikler, iki milyona kadar katlanır" dedim" dedi ve sonra da bu âyeti okuyarak, "Allah Teâlâ, burada "pek büyük bir mükâfaat" buyurduğuna göre, onun miktarını kim bilebilir" dedi" demiştir.
Bu âyetin ihtiva ettiği va'adlerden üçüncüsü, "Kendi katından pek büyük bir mükâfaat verir" sözünün ifade ettiği husustur. Bu beyan ile ilgili iki mesele vardır: 87[87]

Birinci Mesele

kelimesi, "indinde, yanında" manasınadır. Fakat "indinde" kelimesinden daha geniş manalıdır. Mesela adam bir başka beldede malı olduğu zaman,
"Yanımda bir mal var" der. Fakat yanında olmayan mal için "Elimde, yanımda bir mal var"

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/43-44
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/44-45

denmez. 88[88]

İkinci Mesele

Bil ki bu ifâde ile Hak Teâlâ'nın, "(O zerre miktarı şey), iyilik olursa, onun sevabını kat kat artırır" ifadesi arasında mutlaka bir fark vardır. Bu husustaki hakîkî bilgi Allah'a aittir. Fakat benim hatırıma şu geliyor: Bu kat kat artırma, o iyiliğin cinsinden olur. Cenâb-ı Hakk'ın vereceği o pek büyük mükâfaat ise, o iyiliğin cinsinden olmaz.

Görünen odur ki, bu kat kat verme işi, cennette verileceği va'adedilen lezzetler ve nimetlerden olur. Fakat Cenâbı Hakk'ın kendi katından vereceği o pek büyük mükâfaat ise, Allah'ı görme ve muhabbetullah ile marifetullaha gark olma esnasında duyulacak olan lezzettir. Allahu Teâlâ, bu çeşit lezzeti kendi katına ayırmıştır. Çünkü bu çeşit gıbta edilecek lezzet, mutluluk, güzellik ve kemal çeşitleri, bedenî amellerle elde edilemeyip, bilakis Allah Teâlâ'nın, kutsî nefis cevherine yerleştirmiş olduğu işrâk, safa ve nur gibi şeylerle elde edilir. Kısaca işte bu kat kat artırma cismânî-bedenî saadete; "pek büyük mükâfaat" ise ruhanî saadete işarettir. 89[89]

Hz. Peygamberin Ümmeti Hakkında Şahitlik Etmesi

"Her ümmetten birer şahit ve onların üzerine de (Habibim) seni bir şâhid olarak getirdiğimiz zaman, halleri nice olur? İnkâr edenler ve Peygambere âsi olanlar, o gün, "yerle bir edilselerdi de keşke Allah'dan gelen bir sözü gizlememiş olsalardı" temennisinde bulunurlar" (Nisa, 41-42).

Bu âyetlerin, Önceki âyetlerle irtibatı şöyledir: Allah Teâlâ, âhirette hiç kimseye zulmedilmeyeceğim ve iyi kimseyi, iyiliklerine karşılık mükâfatlandırıp, ona hakettiğin-den fazlasını vereceğini beyan edince bu âyetlerde de, günahkâra karşı olan hücceti daha müessir, günahkârı azarlayışı daha büyük ve o günahkârın pişmanlığı daha fazla olsun; Allah'ın Peygamberinin getirdiğini kabul edip, ona itaat eden kimsenin sevinci de daha büyük olsun diye, bütün bunların, Allah Teâlâ"nın insanlara bir hüccet (delil) olarak gönderdiği peygamberlerin şahadeti ile yapılacağını beyan etmiştir. Böylece bu ifâde Allah Teâlâ'ntn, haklarında "Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez" (Nisa. 40) buyurduğu kâfirler için bir tehdit ve haklarında, "(O zerre miktarı şey), bir iyilik olursa, onun (sevabını) kat kat artırır" (Nisa,) buyurmuş olduğu itaatkâr kullar için de bir va'ad olmuş olur. Bu âyet hakkında iki mesele vardır: 90[90]

Birinci Mesele

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Abdullah İbn Mes'ûd (r.a)'a, "Bana Kur an oku" der. O şöyle anlatır: " YaResulallah, Kur'an'ı bana öğreten sana mı?" dedim, Bunun üzerine "O Kur'an'ı başkasından dinlemeyi (daha çok) seviyorum" 91[91]dedi." İbn Mes'ud, anlatmaya şöyle devam eder: "Bunun üzerine Nisa sûresinin başından itibaren okumaya başladım. Bu âyete gelince, Resûlultah ağladı. Ben de okumayı kestim."

Süddî'nin anlattığına göre, "Kıyamet günü, Ümmet-i Muhammed, peygamberler için, tebliğde bulunduklarına dâir; Hz.Peygamber de, Ümmet-i Muhammed için, kendisini tasdik ettiklerine dâir şahitlik yapacaklardır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, Böylece (Ey ümmet-i Muhammed),insanlara karşı şâhidler olasınız, bu peygamber de size tam bir şâhid olsun diye, sizi vasat (mutedil âdil) bir ümmet yaptık" (Bakara, 143) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, Hz. İsa'nın "Ben içlerinde bulunduğum müddetçe (ümmetim) üzerinde bir sahid idim" (Mâide, ı7) dediğini nakletmiştir[92][92]

---

[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/45
[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/45
[90][90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/45-46
[91][91] Bahari, Tefsir Süre:4,9; Müslim, Müsafirin, 247-248 (1/551)

İkinci Mesele

Endişe ile beklenen bir şey hakkında "şöyle şöyle olduğu zaman; falanca şunu yaptığı zaman; şu vakit geldiği zaman senin halin nice olacak?" demeleri Arapların âdetidir. Buna göre âyetin manası şöyledir: "Allah Teâlâ her ümmete, kendi peygamberlerini şâhid tuttuğunda ve seni (Hz. Muhammed'i) de, bu ümmete şâhid olarak getirdiğinde, sizler kıyamet günü hakkında ne dersiniz? " Cenâb-ı Hak, burada Hz. Peygamberin kendilerini müşahede ettiği, hallerini iyice bildiği ve Kur'an'a muhatap olan kavmini kastetmiştir. Hem sonra her asrın insanları, hallerini müşahede etmiş oldukları diğer insanlara şahadette bulunacaklardır. İşte Hz. İsa, bu itibarla, "Ben içlerinde bulunduğum müddetçe, (ümmetim) üzerine bir şâhid idim" (Mâide. 117) demiştir. Sonra Cenâb-ı Hak o günü anlatarak, "İnkâr edenler ve peygambere âsi olanlar, o gün. "yerle bir edilselerdl de keşke Allah'tan gelen bir sözü gizlememiş olsalardı" temennisinde bulunurlar" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [93][93]

Kafirlerin Şeriatın Fer'i Ahkamı ile Mükellefiyetleri

Âyetteki "İnkâr edenler ve peygambere âsi olanlar" ifâdesi, Hz. Peygambere âsî ofup karşı gelmenin, küfürden farklı olmasını gerektirmektedir. Çünkü bir şeyin, yine kendisi atfedilmesi caiz değildir. Binâenaleyh Hz.Peygambere isyântn, küfrün dışındaki diğer günahlar manasına hamle- dilmesi gerekir. Bu sabit olunca biz deriz ki, "Bu âyet, kâfirlerin İslâm'ın ahkâmından sorumlu tutulacaklarına ve kıyamet günü, küfürlerinin yantsıra bu günahlarından ötürü de cezalandırılacaklarına delâlet etmektedir. Çünkü bu günahlarının bunda bir tesiri olmamış olsaydı, onların masiyetlerinin (isyanlarının) burada zikredilmesinin bir manası olmazdı. [94][94]

İkinci Mesele

İbn Kesir, Âsim ve Ebu Amr. kelimeyi meçhul sîgâ üzere, tâ harfinin ötresi ve sin harfinin fethası ile şeklinde okumuşlardır. Nâfî ve İbn Âmir ise, bunu (dümdüz oldu) manasında olmak üzere, tâ harfinin fethası ve sin harfinin şeddesi ile şeklinde okumuşlardır. Bunda ikinci tâ harfi, kendisine yakın olan sin harfine idgâm edilmiştir. Bu kıraatte iki şeddenin yan yana bulunması kötü karşılanmaz. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de bunun pek çok benzeri vardır. Mesela (Nemi. 47); (Yunus, 24) ve (enam, 126) âyetlerinde olduğu gibi. Bu kıraatta bir mecaz söz konusudur. Bu da "dümdüz etme" fiilinin, yeryüzüne isnâd edilmesidir. Hamza ve Kisâî ise bu kelimeyi, İmâm-ı Nâfî'nin idğâm ettiği tâ harfini hazfederek, birinci tâ'nın ve şeddesiz sin'in fethası ile şeklinde okumuştur. Çünkü bunun sebebi idğam olduğu gibi hazf de olabilir. [95][95]

"Yerle Bir Edilme"nin Manası

"Yerle bir edilselerdi..." tabirinin tefsiri hakkında âlimler üç izah yapmışlardır: "

a) Bu, "Keşke onlar yere gömülseler de, ölülerin yerle dümdüz edilmeleri gibi, kendileri de yerle bir edilselerdi" manasındadır.

b) Bu, "Onlar, ölümden sonra yeniden diriltilmemiş olmayı ve yerle bir edilmiş olmayı temennî edecekler" manasındadır.

c) Kıyamet günü hayvanlar toprak olurlar. Bunun üzerine bu kâfirler de, "Ah, ae olurdu ben de toprak olaydım!" (Nebe,«) âyetinde ifâde edildiği gibi, o hayvanların durumunda olmayı arzu ederler. [96][96]

---

[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/47

[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/46-47

[94][94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/47

[95][95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/47

[96][96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/47

Dördüncü Mesele

Âyetteki, "Allah'tan gelen bir sözü gizlememiş olsalardı..." ifâdesinin tefsiri hakkında müfessirlerin iki görüşü vardır:
1- Bu, kendinden önceki cümle ile irtibatlıdır.
2- Bu, müstakil yeni bir cümledir. Bu ifâdeyi, kendinden önceki cümle ile irtibatlı sayarsak, şu iki manaya gelir:
a) İbn Abbas (r.a)'ın söylediği mana:"Onlar arzu ederler ki, keşke yeryüzü (toprak) onların üzerine kapansa da, Hz.Muhammed'in peygamberliğini gizlemeyip, onu inkâr etmeyerek münafıklık yapmasalardı." Bu manaya göre, âyette bahsedilen "gizleme", onların (yahudilerin), (Tevrat'ta bahsedildiği halde), Hz.Muhammed'in peygamberliğini gizlemeleri manasınadır.
b) Müşrikler Kıyamet günü, Allah Teâlâ'nın müslümanları bağışlayıp, şirki bağışlamadığını gördükleri zaman, 'Geliniz, dünyada iken yaptığımızı inkâr edelim" derler ve Allah Teâlâ kendilerini bağışlar ümidi ile, "Rabbimiz Allah adına yemin ederiz ki biz müşrik değildik" diye yemin ederler. O zaman onların ağızları mühürlenir, elleri konuşur ve ayaklar* işledikleri günahlar hususunda şâhidlik eder. İşte o vakit onlar, toprak olmayı ve Allah'tan hiçbir sözü gizlememiş olmayı dilerler.
3- Bu söz, müstakil yeni bir cümledir. Çünkü onların yaptıkları şeyler, Allah katında malûmdur. Binâenaleyh onu nasıl gizleyebilirler? 97[97]

Kafirler ahrette Yalanla Kurtulurlar mı?

Buna göre eğer, "Bu âyet ile,Cenâb-ı Hakk'ın "Rabbimiz olan Allah'a and ederiz ki, biz eş tutanlardan değiliz" (Enam, 23)âyeti nasıl telif edilebilir?" denilirse, buna şu yönlerden cevâp verilebilir:
a) Kıyametin toplantı yerleri ve durakları pek çoktur. Bir yer var ki, onlar orada asla konuşamazlar. İşte bu yeri, Cenâb-ı Hakk'ın 'Artık bir fısıltıdan başka bir şey işitmezsin" rrâhâ, ıoe) âyeti ifâde etmektedir. Bir yer de var ki onlar orada konuşabilirler. Bu yer de, Hak Teâlâ'nın "Biz hiçbir yaramazlık yapmazdık" (Nani, 28) ve "Rabbimiz olan Allah'a and ederiz ki, biz eş tutanlardan değiliz" (En'âm, 23» âyetlerinin bildirdiği husustur. Böylece onlar, bazı yerlerde yalan söylerler, bazı yerlerde de, küfre saptıklarını itiraf ederek, dünyaya dönme isteğinde bulunurlar ki bu da onların "Ah bize ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Rabbimiztn âyetlerini yalan saymasaydık" (Enam, 27) şeklindeki sözleridir. Bu durakların en sonuncusunda ise, onların ağızlan mühürlenir de böylece onların elleri, ayaklan ve derileri konuşmaya başlar. Biz, bu günün rüsvaylığından Allah'a sığınırız.
b) Bu gizleme işi bilfiil tahakkuk etmeyip, yukarda da izah ettiğimiz gibi, onların temennîleri kapsamındadır.
c) Onlar, bizzat gizlemeye niyetlenmediler. Bunu ancak, vehmettikleri biçimde haber verdiler. Buna göre ifâdenin takdiri şu olur: "Allah'a yemin olsun ki, şu anda durum bize zahir oluncaya kadar, biz kendi kanaatimizce müşrik değil, bilakis zannımızca hak üzere idik." Bu mesele hakkındaki bizim esas açıklamalarımız, Atlah müsaade ederse, En'âm sûresinde gelecektir. 98[98]

Nisa Süresindeki Onuncu Mükellefiyet: Sarhoş İken Namaz Kılınmaz

Bu sûrede zikredilen mükellefiyetlerin onuncu nevi, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir:
"Ey iman edenler, siz sarhoşken, ne söylediğinizi biilnceye ve cünüb iken de yolcu olmanız

---

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/48
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/48-49

müstesna, gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir sefer üzerinde bulunursanız, yahud sizden birisi ayak yolundan (tuvaletten) gelirse, yahud da kadınlara dokunup da bir su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır" (Nısâ, 43).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 99[99]

Nisa, 43, Ayetteki Nüzul Sebebi

Alimler, âyetin nüzul sebebi hakkında şu iki açıklamayı yapmışlardır:
1) İçki henüz mubah iken, Abdurrahman İbn Avf, sahabenin ileri gelenlerinden bir cemaata bir ziyafet verdi. Bu vesileyle onlar yeyip içtiler. Onlar bu işi bıraktıklarında, akşam namazının vakti gelmişti. Bunun üzerine onlar, içlerinden birisini, kendilerine namaz kıldırması için öne sürüp imam yaptılar. İmam da, zammı sûre olarak Kâfirûn sûresini okurken, "...Sizin taptıklarınıza ben taparım, sizlerde benim taptıklarıma tapıcılarsmız" şeklinde okudu. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil oldu. Artık onlar, bu âyet nazil olduktan sonra namaz vakitlerinde içki içmiyorlardı. Yatsı namazını kıldıkları zaman içki içiyorlardı. Böylece de, sabah vaktine girmeden, sarhoşluk halleri zail oluyor, neticede de ne söylediklerini bilir hale geliyorlardı. Daha sonra da, her halükârda içkinin kesin olarak haramlığını ifâde eden Mâide süresindeki âyet-i kerime (Âyet, 90) naziJ oldu. Hz. Ömer (r.a)'den rivayet olunduğuna göre, (Nisa 43) âyetinin nazil olduğu kendisine ulaştığı zaman O, "Ey Allah'ım, içki akıllara ve mallara zarar veriyor. Bu sebeple, bu husustaki kesin emrini indir" demişti. İşte sabahleyin ashaba, içkinin kesin olarak haramlığını ifâde eden (Mâioe 90) âyetinin nazil olduğu haberi ulaşır.
2) İbn Abbas, bu âyet-i kerimenin, içki haram kılınmazdan önce içki içip, sonra da peygamberle birlikte namaz kılmak için mescide gelen sahabenin önde gelenlerinden bir cemaat hakkında nazil olduğunu ve böylece, bu âyet ile Allah Teâlâ'nın onları içki içmekten nehyettiğini söylemiştir. 100[100]

Bu Ayette Namaz (Salat) Hakkında Mevcut Olan Ahkam

Âyet-i kerimede geçen (namaz) kelimesinden ne murad edildiği hususunda da şu iki görüş beyan edilmiştir:
a) Buna göre, bu kelimeyle "mescid" kastedilmiştir. Bu, İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve Hasan el-Basrî'nin görüşüdür
ki, Şafiî de bu görüşü benimsemiştir.
Bil ki (namaz) lafzının mescid hakkında kullanılması, ihtimâl dahilindedir. Bunun böyle olduğuna, şu iki husus da delâlet eder:
1) Bu, muzâfın hazfedilmesi kabilindendir. Buna göre ifadenin takdiri, "namaz yerine yaklaşmayın" şeklinde olur. Muzâfın hazfedilmesi ise, yaygın ve bilinen bir mecazdır.
2)HakTeâlâ'nın, "...manastırlar, kiliseler, havralar" (Hacc, 40» âyetinde geçen lafzıyla, namaz kılınan yerler, mescidler kastedilmiştir. Böylece, kendisiyle mescid manası murad edilerek. kelimesinin kullanılmasının caiz olduğu ortaya çıkmış olur.
b) Ekseri ulemânın görüşü de şudur: Buna göre, bu âyette geçen kelimesiyle, bizzat namazın kendisi kastedilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Sarhoş olduğunuz halde namaz kılmayınız..." şeklinde olur.
Bu ihtilâfın yararı, şer'î bir hükümde ortaya çıkar ki, o da şudur: "a" şıkkının kabul edilmesi halinde mâna, "Mescidden geçme mecburiyetinde olanlar müstesna, sarhoşken, cünübken mescidden geçmeyin" şeklinde olur. Bu manaya göre, yapılan bu istisna, cünüb kimsenin mescidden geçmesinin caiz olabileceğine delâlet etmiş

---

[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/49
[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/49-50

olur ki, bu Şafiî'nin görüşüdür, "b" şıkkının kabul edilmesine göre manâ, "Sarhoşken namaza yaklaşmayın ve yolcu olmanız müstesna, cünüb iken de namaza yaklaşmayın" şeklinde olur. Buna göre, tabirinden yolcu murad edilmiştir. Böylece bu istisna da, cünüb kimsenin su bulamadığı zaman, o haliyle namaz kılabileceğine delâlet etmiş olur. Şaftî âlimleri, birinci ihtimalin tercihe daha şayan olduğunu söylemişlerdir. Bunun böyle olduğuna şu hususlar da delâlet etmektedir:

a) Cenâb-ı Hak, "... namaza yaklaşmayın " buyurmuştur. "Yaklaşmak" ve "uzaklaşmak" manaları, hakikat yoluyfa, bizzat namaz hakkında doğru olmazlar. Bu manalar ancak "mescid" hakkında doğru olabilirler.

b) Biz, eğer bu kelimeyi söylediğimiz manaya hamledersek, bu takdirde istisna sahih olur. Ama biz onu sizin söylediğiniz manaya hamledersek, bu takdirde istisna sahih olmaz. Çünkü, müsafir olmadığı halde, şiddetli bir hastalık sebebiyle su bulamayan bir kimsenin, teyemmüm ile namaz kılması caizdir. Durum böyle olunca, âyeti bizim dediğimiz manaya hamletmek daha evlâ olur.

c) Biz, kelimesini, "cünüb olan yolcu" manasına hamledersek, eğer bu kimse su bulursa, onun namaza yaklaşması kesin olarak caiz olmaz. O takdirde de, âyet-i kerimedeki istisnayı hazfetmek gerekecektir. Su bulamaması durumundaysa, namaza, ancak teyemmüm ile yaklaşması caiz olur. Bu durumda da, âyetteki bu şartı izmâr etmek gerekecektir. Ama bizim söylediğimizi benimsememiz durumunda, biz âyetteki herhangi bir şeyi hazfetmek zorunda kalmayız. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha uygundur.

d) Allah Teâlâ, yolculuğun ve suyun bulunmaması halinin hükmünü, bundan sonra da teyemmümü zikretmiştir. Binâenaleyh, bunu, bu âyetten sonraki bir âyette zikredilen bir hükme hamletmek caiz olmaz. Bunu teyid eden bir başka husus da şudur; Kıraat âlimleri ifâdesinde vakfedip, sonra da, ifadesiyle başlamayı müstehab saymışlardır. Çünkü, bu ikincisi başka bir hükümdür. Ama, âyeti bizim zikretmiş olduğumuz manaya hamledersek, bu takdirde bu ek açıklamalara gerek duymayız. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha evlâdır.

İkinci görüşü dektekleyenler şöyle diyebilirler: Hak Teâlâ'nın, "... söylediğinizi büinceye kadar" buyruğu, O'nun "namaza yaklaşmayın" ifâdesinden bizzat namazın <endisinin kastedildiğine delâlet etmektedir. Çünkü mescid hakkında, sarhoşluğu sndan men edecek meşru bir söz bulunmamaktadır. Ama namazda, sarhoşluğu Dndan men edecek hususi sözler bulunmaktadır. Binâenaleyh, âyeti bu manaya lamletmek daha evlâdır.

Birinci görüşte olanlar, şu şekilde cevap verebilirler: Zahirî duruma göre insan, nescide ancak namaz için gider. Binâenaleyh namaza halel getiren şeyler, mescide gitmeye manî olan şeyler gibidir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ bunu zikretmiştir. 101[101]

“Sekr” ve “Sükara” Kelimesinin Manası

Vahidi (r.h) şöyle der:" kelimesi, (sarhoş) kelimesinin çoğuludur. Fa'lâne vezninde olan her sıfatın "Sekt" ve "Sükârâ" Kaimesinin Manası cem'i, "küsâtâ" ve "kesâlâ" (tembeller) gibi, fu'âlâ ve fa'âlâ vezninde getir. Arapça'da "sekr" kelimesinin asıl manası, yolu tıkamaktır. "Su bendini tıkadı" tabiri de, bu manadadır. Göz şaşırıp kaldığında, ' "Onun gözü iyi şaştı ' denilir. Cenâb-ı Hakk in, "Gözlerimiz (bir sarhoş gözü gibi) döndürülmüş..." (Hicr, ısıyani "örtüldü de, onun görme nuru nüfuz etmez oldu ve eşyayı olduğu gibi göremez oldu" âyetindeki kelime de aynı manadadır. "Sekrü'l-mâi" ifadesi de böyledir. Bu, suyu tekrar akış yönüne döndürmektir. İçkiden dolayı sarhoş olmak ise, insanın sarhoşluktan önceki ayık hâlinden kesilmesidir. Dolayısıyla onun görüşü, ayık hâlindeki görüşünün geçerli oluşu gibi olmaz. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Âyette geçen "sükârâ" lafzı hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Şundan murad, içkiden dolayı olan sarhoşluktur ki bu, ayık olmanın zıddıdır. Bu, Sahabe ve Tabiîn'in cumhurunun görüşüdür.

b) Bu, Dahhâk'ın görüşü olup; buna göre bu ifadeden maksad, içki sarhoşluğu değil uyku

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/50-52

sarhoşluğu (sersemliği)dir. "Sarhoşluk" kelimesi, uyku hakkında da kullanılır. Binâenaleyh âyetteki kelime, bu manaya da muhtemeldir. Deliller de bunu gösterir. Dolayısıyla bu manayı tercih etmek gerekir. Lafzın, bu manaya da muhtemel olduğunu şu iki bakımdan da izah edebiliriz:

1) Daha önce de söylediğimiz gibi, Arapça'da "sekr" lafzı, yolu tıkamak manasındadır. Hiç şüphe yok ki insan, uyku esnasında, insanın nefes alıp verdiği yollar, yoğun buharlarla dolar. Böylece de o yollar, bunlarla tıkanmış olur da, onun gören ve işiten kuvveti bedeninin dıştna çıkamaz.

2) Ferezdak şöyle demiştir:

" Gece boyunca yürümesinden anlaşılıyor ki konakladığın her menzilde uyku, ona (adeta) bir içki takdim etmiştir." Lafzın bu manaya da gelebileceği sabit olunca, biz deriz ki: Deliller de bunu göstermektedir. Bunun izahı şu yönlerdendir:

a) Hak Teâlâ'nm, "Siz sekr halinde iken, ne dediğinizi büinceye kadar namaza yaklaşmayın" âyetinin zahiri, Allah'ın, bu kimselerin ne dediklerini bilmedikleri zaman namaza yaklaşmalarını men etmiş olduğunu gösterir. Böyle bir insanı, mükellef tutmak akten ve naklen imkansızdır. Bunun aklen imkansızlığı şu bakımdandır: Bu insanı mükellef tutmak, teklif-i mâla yutak (güç yetirilemeyecek şeyle mükellef tutmak) manasına oelir. Bunun naklen imkansızlığı ise şu bakımdandır: Hz. Peygamber (s.a.s):

"Kalem üç kişiden kaldırılmıştır (yani bunların lehine ve aleyhine birşey yazılmaz): Bulûğa erinceye kadar çocuktan; İyileşinceye kadar deliden ve uyanmcaya kadar uyuyandan "[102][102]buyurmuştur. Şüphe yok ki sarhoş, deli gibidir. Binâenaleyh o anda mükellefiyetin ondan da kalkmış olması gerekir.

b)Hz. Peygamber(s.a.s): "Sizden birisini namazda İken uyku bastırdığında, uykusu geçinceye kadar uyusun. Çünkü o, uyuklaya uyuklaya namaz kılarsa, belki istiğfar ediyorum diye, kendi kendine söver" [103][103] buyurmuştur. İşte Dahhâk in görüşünün izahı böyledir. Bil ki doğru olan birinci görüştür. Bunun böyle olduğuna şu iki şey de delâlet eder:

a) "Sekr" (sarhoşluk) lafzı, içkiden dolayı olan sarhoşluğu mecaz değil, hakikat olarak ifâde eder. Kelimelerde aslolan "hakikat" manasıdır. Fakat bu lafzı aşk, gazab, korku veya uykudan dolayı meydana gelen sarhoşluğa hamletmek mecaz olup bu da ancak kayıtlı olarak (yanineden dolayı olduğu belirtilerek) kullanılır. Mesela Cenâb-ı Hak, "Ölüm sarhoşluğu, gerçek olarak geldi" (Kat, 19) ve "İnsanları sarhoş görürsün. Halbuki onlar sarhoş değildirler" (Hacc. 2) buyurmuştur.

b) Bütün müfessirler bu âyetin içki içme hakkında olduğunda ittifak etmişlerdir. Usûl-ü fıkıhta, "Bir âyet, muayyen bir hâdise hakkında ve belli bir sebepten ötürü nazil olmuş ise, o sebeb-i nüzulün o âyet ile murad edilmemiş olması imkânsızdır" kaidesi yer almıştır. Dahhâk'ın, "Bu âyetteki nehiy, içkiden olan sarhoşluğa nasıl şamil olabilir?" şeklindeki görüşüne gelince, biz deriz ki: "Çünkü o adam uyurken ve hiçbir şey anlamazken, bu nehiy onu nasıl içine alır?" denilir. Sonra buna şu şekilde cevap verilir: Bu âyetten maksad, namaz kendilerine vacip iken, anlayışı ihlal eden, sarhoşluğa götüren içki içmekten insanları men etmektir. Böylece bu lafız, sarhoşluk halinde namaz kılmayı men etmeden uzaklaşmıştır. Halbuki ondan maksad, namaz vaktinde sarhoşluğa yol açacak şekilde içmekten nehyetmektir. Dahhâk'ın tutunduğu hadise gelince, bu da, âyette zikredilen sarhoşluğun uyku olduğuna delâlet etmez." [104][104]

Bu Ayetin Mensuh Olduğunu Söyleyenler

Bazı âlimler, bu âyetin Mâide süresindeki 90. âyetle neshe- dildiğini söylemişlerdir. Ben derim ki: Ancak şöyle denilmesi Bu ÂyrinMereuh Olduğunu Söyleyeni halinde, burada neshin cereyan ettiği söylenebilir: "Sarhoşluk halinde namaza yaklaşmama ile ilgili nehiy, kişinin ne dediğini bilir hâle gelmesine kadar uzatılmıştır. Bir noktaya kadar uzatılan hükmün ise, o noktaya varıldığı zaman sona ermesi gerekir. Binâenaleyh bu, kişi ne dediğini bilir hale geldiğinde, sarhoş olmakla beraber, namaza yaklaşmasının caiz olmasını iktizâ eder. Halbuki Allahu Teâlâ, Mâide süresindeki âyetiyle içkiyi haram kılınca, bu olabilirlik hükmünü kaldırmıştır. Böylece Madie süresindeki âyetin, bu âyetin delâlet ettiği şeylerin bir kısmını neshetmiş olduğu sabit olur. 1şte, burada söz konusu edilen neshin izahı komusunda hatırıma gelen budur."

---

[102][102] İbn Mace, Talak, 15(1/658); Tirmizi, Hudad, 1(4/32)

[103][103] Müslim, Müsafiri, 222(1/543)

[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/52-53

Buna da şu şekilde cevap verilebilir: Biz, bu nehyin neticesinin, namaza yaklaşıldığında sarhoşluğu gerektiren içki içmeye varıp dayandığını beyân etmiştik. Bir şeyin husûsen zikredilmesi, zayıf bir zan yoluyla olması durumu hariç, onun dışında kalanlardan hükmün nefyedilmiş olduğuna delâlet etmez. İşte böyle olan bir durum da nesh sayılmaz. 105[105]

Beşinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Bu kelime, sîn harfinin fetha- sıyla (helak olanlar) ve {aç kimse-ler) kelimelerinde olduğu gibi, cemi bir kelime olmak üzere, şeklinde de okunmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, ve cünüb iken de yolcu olmanız müstesna" buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın ifâdesi, O'nun i"sizlersarhoşken.." ifâdesine atıfır. ifâdesinin başındaki vâv ise, hâl vâvıdır. Buna göre bu ifâdelerin takdiri, "Sarhoş ve cünüb olduğunuz hâlde, namaza yaklaşmayın" şeklinde olur. Ç-âr kelimesi, müfredi ve cem'i, müzekkeri ve rnüennesi müsavi olan bir kelimedir. Çünkü bu kelime, masdar olan "uzaklaşmak, cünüb olmak" masdannın yerine geçen bir isimdir. Halbuki biz, "cenabet" kelimesinin asit mânasının "uzaklaşmak, uzaklık" olduğunu; yine temizleninceye kadar namazdan, mescidlerden ve Kur'an okumaktan uzaklaştığı için, kendisinin gusletmesi gereken, vâcib olan kimseye de cünüb denildiğini sfrylemiştik. Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki, biz bu ifâdeyle ilgili olarak şu iki görüşün bulunduğunu beyan etmiştik:

a) Buradaki kelimeleriyle mescidlerden geçmek, mescidlerden geçen manası kastedilmiştir.

b) Bu tabirle müsafirler, yolcular kastedilmiştir. Ve biz yine, bu ikisinden birisinin diğerine nasıl tercih edildiğini de açıklamıştık. 106[106]

Abdest İmkânı Olmayınca Teyemmüm

Cenâb-ı Hak,

"Eğer hasta olur veya bir sefer üzerinde bulunursanız, yahud sizden birisi ayak yolundan (tuvaletten) gelirse, yahud kadınlara dokunup da bir su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır" (Nisa, 43} buyurmuştur.

Bil ki, Cenâb-ı Hak bu buyruğunda şu dört çeşit insandan bahsetmiştir:

a) Hastalar,

b) Yolcular,

c) Tuvaletten gelenler,

d) Kadınlara dokunanlar...

İlk iki kısım olan hastalık ve yolculuk, insanı teyemmüm etmeye zorlar. Son iki kısım ise, su bulunduğu zaman su ile temizlenmeyi, su olmadığı zaman ise teyemmüm etmeyi iktizâ eder. Biz bu kısımlardan herbirine ait hükmü ele alacağız. 107[107]

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/53-54

106[106] Yani "namaz vakti içmeyin" diye nehyetmek diğer vakitlere içkinin selbest bırakıldığı manasına gelmez, demek istiyor (ç).

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/55

Hastalık Sebebiyle Teyemmüm

Birinci Sebep, ki bu hastalık halidir. Bil ki, hastalık üç şekilde olur:
1) Çiçek hastalığı ve çok büyük çıbanlarda olduğu gibi, su kullanması halinde, kişinin kesinlikle ölmesi durumunda olması.
2) Su kullanmakla ölmezse de çok fazla elem ve ızdırap duyması hali.
3) Kişinin ölümden ve şiddetli acı duymaktan bir endişesi olmaksızın suyu kullanması halinde bedeninde bir kusur ve ayba sebebiyet verecek bir şeyin, bir izin kalmasından endişelenmesi hali. İşte bu sebeple fukahâ, ilk iki kısım söz konusu olduğunda teyemmüm etmeyi caiz görmüşler, üçüncüsünde ise, bunu caiz görmemişlerdir. Hasan elBasrî, suyun bulunmaması durumu müstesna, bunların hiçbirinde teyemmümün caiz olmadığını iddia etmiş ve şunları buna delil getirmiştir: Âyetin sonunda, "... bir su bulamazsanız" buyurulmuş olmasının da gösterdiği gibi, hastanın teyemmüm etmesinin cevazını, suyun bulunmaması haline bağlamıştır. Teyemmümün muteber olmasının şartı bu olunca, bu şart bulunmadığı zaman teyemmümün de caiz olması gerekir. Bu, aynı zamanda İbn Abbas'ın görüşüdür. O, şöyle derdi: "Allah Teâlâ eğer diieseydi, hastayı bundan daha şiddetli ve zor bir şeyle imtihan ederdi."
Fukâhanın delili ise şudur: Allah Teâlâ, su bulamadığı zaman hastanın teyemmüm etmesine müsaade etmiştir. Bunda, su bulunduğu zaman, teyemmüm etmenin yasaklanmış olduğuna dair bir delil yoktur. Hem sünnet, bunun caiz olduğuna delâlet etmektedir. Sahabenin birisi hakkında rivayet edilen şu haber de, bunu teyid etmektedir: O sahabe cünüb olmuştu; bedenindeyse büyük bir yarası vardı. Birilerine bu durumu sorunca onlar gusletmesi gerektiğini söylediler. O da gusledince oluverdi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu duyunca "Allah onların canım alsın, onu öldürdüler" dedi. İşte bu da bizim söylediğimiz şeyin caiz olduğuna delâlet etmektedir. 108[108]

Yolculuk Sebebiyle Teyemmüm

İkinci Sebep, yolculuktur. Âyet, yoicu olan kimsenin, yolculuğu ister uzun ister kısa olsun, su .bulamadığı zaman teyemmüm edeceğini gösterir. 109[109]

Tabiî İhtiyaçtan Sonra...

Üçüncü Sebep, insanın tuvaletten (def-i hacetten) gelmesidir. Âyette geçen, insanın def-i hacet (tuvalet ihtiyacı) için rahatça oturabileceği çukur bir yerdir ki, bu kelimenin cem'i, şeklindedir. İnsan tuvalet ihtiyacı olduğunda, kendisini başkasının göremeyeceği bir yer arar. Sonra def-i hacet, bir şeyin, bulunduğu yerine nisbetle isimlendirilmesi gibi, bu isimle adlandırılmıştır. 110[110]

Cinsel Temastan Sonra Teyemmüm

Dördüncü Sebep, kadınlara dokunmaktır. Bu hususta birkaç mesele vardtr: 111[111]

Birinci Mesele

Hamza ve Kisâî, kelimeyi "lems" masdarından olmak üzere, elifsiz olarak ,(dokundunuz) şeklinde; diğer

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/55-56
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/56
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/56
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/56

kıraat imamları ise, müfâ'ale babından olarak, şeklinde okumuşlardır. 112[112]

İkinci Mesele

Müfessirler, bu âyette geçen "dokunma"dan ne kastedildiği hususunda ihtilâf edip, şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:
a) Bundan murad, cima (cinsî münâsebettir. Bu, İbn Abbas (r.a), Hasan el-Basrî, Mücâhid, Katâde ve Ebu Hanîfe (r.h)'nin görüşüdür. Çünkü kadına el ile dokunmak abdesti bozmaz.
b) Bundan maksad, ister cinsî münasebet esnasında, ister başka bir şekilde olsun, kadın ile erkeğin derilerinin biribirine dokunmasıdır. Bu İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Şa'bî, Nehâ'î ve ŞâfİÎ (r.h)'nin görüşüdür.
Bil ki bu, birinci görüşten daha tercihe şayandır. Çünkü bu âyetin iki kıraatinden biri "yahud da kadınlara dokunduğunuz zaman"şeklindedir. "Lems" (dokunma) kelimesinin, hakiki manası el ile dokunmaktır. Bu kelimeyi, cima manasına almak mecazdır. Halbuki sözlerde asloian, sözü hakîkî manasına almaktır. İkinci kıraat ise, "lems" kelimesinin mufâ'ale babtndan gelen, (karşılıklı birbirinize dokunduğunuz zaman) şeklindedir. Bu stga da, hakîkat olarak cima manasına gelmez. İki mütevâtir kıraatten anlaşılan manalar arasında bir çelişki (tezad) meydana gelmesin diye, bunu da hakîki manasına hamletmek gerekir. Bu kelime ile, cima (cinsî münâsebet) manasının kastedildiğini söyleyenler, şu şekilde delil getirmişlerdir: Gerek "tems", gerekse "mess" kelimeleri, Kur'an-ı Kerim'de cima manasında kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak "Eğer siz onları kendilerine dokunmadan önceöoşarsaniz..."{Bakara,237)vezthar âyetinde, ' '(Onların) birbiriyle temas etmezden önce, bir köle azâd etmeleri (lâzımdır)" (Mücâdele. 3} buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), Allah hayy, kerîm, nezîh olduğu için kinayeli olarak (nezîh bir şekilde) cinsî münasebeti, "lems" (dokunma) diye ifâde etmiştir. Yine hades (abdestsizlik haH) de iki çeşittir: Küçük olan, ki bu âyetteki "Sizden birisi ayak yolundan (tuvaletten)gelirse" ifadesi ile anlatılan husustur. Binaenaleyh şayet, Hak Teâlâ'nın "Yahut da kadınlara dokunursanız" tabirini de, küçük hades manasına alırsak, âyette büyük hades (cünüblük hali) zikredilmemiş olur. Bundan dolayı bu ikinci ifadeyi, büyük hadese (cünüblük haline, cinsî münasebete) hamletmek gerekir.
Bil ki bu görüştekilerin yaptıkları bütün bu izahlar, bir delil olmaksızın lafzın zahirî manasını bırakmaktan ileri geçemezler. Bundan ötürü bunun caiz olmaması gerekir. Hem, cünüblükle ilgili hüküm "ve cünüb iken de..." ifadesinde geçmişti. Bundan dolayı eğer biz bu sonraki ifadeyi de cünüblük manasına alırsak, bir tekrar olmuş olur. 113[113]

Üçüncü Mesele

Ehl-i Zahir (Zahirîler) âyetteki "Yahut da kadınlara dokunur- sanız" ifâdesinin zahirine dayanarak, sadece dokunan (erkeğin) abdestinin bozulacağını, dokunulan kadının abdestinin ise bozulmayacağını söylemişlerdir. Şafiî (r.h) de hem dokunanın, hem dokunulanın abdestinin bozulacağını söylemiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, bu dört sebebi zikretmesini müteakip birsu bulamazsanız" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 114[114]

Teyemmüm, Ancak Su Arayıp Bulamadıktan Sonra Yapılır

Şafiî (r.h), "Bir kimse, namaz vakti girdiğinde su arasa ve fakat bulamayıp teyemmüm ederek namaz kılsa, daha sonra bir sonraki namazın vakti girse, suyu yeniden araması gerekir" derken; Ebu Hanife (r.h), bunun gerekmediğini söylemiştir. Şafiî'nin delili, Hak Teâlâ'nın, "bir su bulamazsanız" ifadesidir. "Su bulamama" tabiri suyun daha önce aranmış olduğunu ihsas

---

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/56
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/57
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/57-58

ettirmektedir. Binaenaleyh her teyemmümden (namazdan) Önce su aramak gerekir. İmdi şayet "bulma" tabirimiz, önceden bir araştırmanın olduğunu ihsas ettirmez. Nitekim Cenâbı Hak, "(O), seni (çocukluğunda) kaybolmuş bulup da, yolunu doğrultmadı mı? Seni bir fakir olarak bulup da, zengin kılmadı mı?" (Duhâ, 7-8); "Biz onların çoğunda ahde (vefa) bulamadık" (Arat, 102) ve "Biz, onda bir azim bulamadık" crahâ. 115) buyurmuştur. Zira araştırma, talep etme, Allah hakkında düşünülemez denirse, biz de deriz ki: Her nekadar Allah'ın talep edip araştırması düşünülemez ise de, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, kavmine uygun olmayacak bir şekilde, onların arasından çekip çıkarınca, sanki onu aramış gibi olur. Yine O, mükelleflere itaat etmelerini emredip sonra o mükellefler bu hususta kusur edince, sanki Allah onlardan birşey istemiş ve istediğini bulamamış gibi olmuş olur. Binaenaleyh "bulma" lafzı işte bu âyetlerde, söylediğimiz manada kullanılmıştır. 115[115]

Su Az Olduğundan Abdest İle Teyemmüm Birlikte Yapılır mı?

Alimler, bir kimsenin su bulduğu halde, kendisi veya öldürülmemesi gereken bir hayvanın susuzluğundan ötürü,
o suya ihtiyacı olursa, bu kimsenin teyemmüm edebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat o, abdeste yetmeyecek bir su bulduğunda, o suyu kullanmayı ve teyemmümü birleştirip birleştiremiyeceği hususunda İmam Şafiî, âyetin zahirine tutunarak, ikisini birlikte yapmasının vacip olduğunu söylemiştir.
Daha sonra Allah Teâlâ, "O zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin" demiştir. Bu hususta da birkaç mesele vardır: 116[116]

Birinci Mesele

Arapça'da teyemmüm, "kastetmek, niyetlenmek" manasındadır. Nitekim, "Ona niyetlendim" manasında,
denilir. "Sa'îd" lâfzı ise, ism-i fail manasına gelen, "fa'îl" vezninde bir kelimedir. Zeccâc, "İster toprak, ister başka birşey olsun, sa'îd, yeryüzü demektir" der. 117[117]

İlinci Mesele

Ebu Hanife (r.h) şöyle demektedir: "Biz, üzerinde toprak bulunmayan bir kaya düşünelim. Teyemmüm eden kimse, elini o kayaya vurup teyemmüm etse, bu yeterli olur" derken; İmam Şafiî (r.h), "Mutlaka teyemmüm edenin eline toprağın (tozun) bulaşması gerekir" demiştir. Ebu Hanife, bu âyetin zahirî manasını delil getirerek
şöyle der: "Teyemmüm kastetmek, niyetlenmek demektir. "Sa'îd" ise, yeryüzünde olan şey demektir. Buna göre Hak Teâlâ'nın bu buyruğunun manası, "Bir yeryüzü parçasına niyetlenin, yönelin" şeklindedir. Binaenaleyh o kayaya eli vurmanın yeterli olması gerekir."
Şafiî ise, görüşüne şu iki şekilde delil getirmiştir:
a) Buradaki âyet, mutlaktır. Maide süresindeki âyet ise mukayyed olup, o da Cenâb-ı Hakk'ın, "Binaenaleyh, ondan yüzlerinize ve etlerinize sürün" (Matde, e) âyetidir. Buradaki edatı, ba'zıyyet ifâde eder ki, (bu mana), üzennde toprak olmayan kaya parçasında söz konusu olmaz. Buna göre şayet jf edatı, ıbtidâ-i gaye içindir" denilirse, buna karşılık Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bic kimsenin, "Falancanın başına yağdan, sudan ve topraktan sürdüm" şeklindeki sözünden, Araplardan hiç kimse başka bir mana anlamayıp, sadece ba'ziyyet manası anlar. Hakkı kabul etmek, münakaşa edip diretmekten daha yeğdir."
b) Vahidî (r.h)'nin zikretmiş olduğu şu husustur: "Allah Teâlâ, bu âyette toprağın temiz olmasını gerekli kılmıştır. Temiz olan toprak ise Cenâb-ı Hakk'tn, "Güzel memleketin nebatı ise, Rabb'İnin izniyle (bol ve güzel) çıkar"(atw, 58) âyetinin delaletiyle münbit (bitiren),

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/58
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/58
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/58

nebatın çıkmasına elverişli olan topraktır. Binaenaleyh, bitirmeyen toprağın (temiz, güzel) olmaması gerekir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın,
O zaman temiz bir toprağa teyemmüm edin" buyruğu sadece toprak ile teyemmüm etmeyi emretmek olur. Emrin zahiri ise, vücub ifâde eder.
c) Cenâb-ı Hakk'ın "Temiz bir toprağa "ifâdesi, teyemmümün temiz bir toprakla yapılmasını ifade eden bir emirdir. Temiz toprak ise, kendisinde tuz bulunmayan, (çorak olmayan) yer, toprak demektir. Halbuki böyle bir toprak ile de teyemmüm etmek, icmâ ile caizdir. Binaenaleyh, (ihtiyatlı olana sarılmak) kaidesinden dolayı, "temiz toprak" tabirini buna hamletmek gerekir. Bahusus, Hz.^ Peygamber (s.a.s), temizlik sıfatını toprağa tahsis ederek, ""Yeryüzü bana mescid; toprağı da temiz kılınmıştır"118[118]ve "toprak, su bulamadığı zaman, müşlümanm temizleyicisidir" 119[119]buyurmuştur. 120[120]

Üçüncü Mesele
'yüzlerinize ve ellerinize sürün" emri, pek çok müfessire göre, yüz ve bileklere kadar iki ele hamledilmiştir. Halbuki fakîhlerin ekserisine göre, elleri dirseklere kadar meshetmiştir. Fukahanın delili şudur: ÂJl kelimesi, bu uzvun, koltuk altlarına kadar olan kısmını içine alır. Ancak ne var ki biz, icmânın delaletiyle, bundan, kolun dirseklere kadar olan kısmını anladık ve aldık. Binaenaleyh, lafız, bu uzvun geri kalan kısmını da içine almaya devam etmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, âyet-i kerimeyi Ot "Şüphesiz ki Allah, çok affedici, çok bağışlayıcıdır" buyurarak sonuçlandırmıştır ki bu, O'nun, ruhsat verip kolaylaştırmasından kinaye olan bir ifâdedir. Zira âdeti, günahkârları affetmek olan bir kimsenin, âciz kimselere .ruhsatlar tanıması daha evlâdır. 121[121]

"Ehl-i Kitap Sizi Saptırmak İster"

"Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlara bakmadın mı? Onlar sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar. Allah, sizin düşmanlarınızı çok iyi bilendir. Gerçek bir.dost olarak Allah kâfidir, hakikî bir yardımcı olarak da Allah kâfidir" {Nisa, 44-45).
Bil ki Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başından buraya kadar pek çok çeşitli mükellefiyetler ve şer'î hükümlerden bahsedince, burada, bu hükümlerin izahını keserek, din düşmanlarının hallerini ve daha önceki ümmetlerin kıssalarını anlatmaya geçmiştir. Çünkü ilmin bir çeşidini sürdürmek, insanın ruhuna yorgunluk ve usanç veren, zihni bulandıran hususlardandır. Ama, ilmin bir dalından diğer bir dalına geçmek ise, zihni gayrete getirir ve zekayı-düşünceyi güçlendirir.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 122[122]

Birinci Mesele
Hak Teâlâ'nın tabirinin manası, "Senin ilmin, onları tanımaya ulaşmadı mı?" şeklindedir. Biz, bu hususta söylenmesi gereken şeyleri, Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara, 25e) âyetini tefsir ederken söylemiştik. Netice olarak diyebiliriz ki ilm-i yakîn, rü'yete (görmeye) benzemektedir. Binaenaleyh "ğörme"yi, bu çeşit İlimden (ilm-i yakînden) bir istiare kılmak caiz ve yerindedir. 123[123]

Kitaptan Nasip Verilenleri Yahudilerdir

118[118] Buhari, Teyemmüm, 1;
119[119] Ebu Davud, Taharet, 137 (1/92) (Benzer hadis)
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/59
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/60
122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/60
123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/61

"Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlara. " tabirinden kastedilen, Yahudiler .Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet etmektedir:
a) Hak Teâlâ'nın bu âyetten sonra zikrettiği "Yahudi olanlardan kimileri de..." (Nisa, 46) ifâdesi, işte bu âyetle ilgilidir.
b) İbn Abbas bu âyetin, münafıkların reisi Abdullah İbn Ubey ile onun kavminin yanına gelerek, onların İslâm'a girmelerine engel olan iki yahudi âlimi hakkında nazil olduğunu rivayet etmiştir.
c) Yahudilerin düşmanlığı, Kur'ân'ın âyetinin de gösterdiği gibi, hristiyanların düşmanlığından daha şiddetli ve fazladır. Binaenaleyh bu manayı, yahudilere hamletmek daha uygundur. 124[124]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak onlara, "kendilerine, kitabın ilmi verilenler..." dememiş; aksine, "kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlar" buyurmuştur. Zira onlar Tevrat'tan Hz. Musa'nın nübüvvetini öğrenmişler, ama Hz. Muhammed'in nübüvvetini bilip, tanıyıp kabul etmemişlerdir. Ama, Abdullah İbn Selâm gibi müslüman olup her ikisinin nübüvvetini de bilip itiraf eden, tanıyan kimseleri Cenâb-ı Hak, yanlarında kitabın ilmi bulunmakla vasfederek, "De ki: "Benimle sizin aranızda şahid olarak Allah yeter ve (bunu) yanlarında kitap timi bulunanlar dahi (bilirler)" (Rad, 43) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 125[125]

Dördüncü Mesele

Bil ki, Cenâb-ı Hak o yahudileri hem sapmak, hem de saptırmak ile vasfetmiştir. "Sapmak" ile vasfetmesine gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Sapıklığı satın alıyorlar" buyruğunun beyan ettiği husustur. Bu hususta, şu izahlar yapılmıştır:
a) Zeccâc şöyle demektedir: "Yahudiler, buna karşılık rüşvet almak ve reisliği ele geçirmek İçin, Hz. Peygamberi tekzîb etmeyi tercih etmişlerdir ki işte bu tercih, âyette "satın atryorlar" tabiriyle beyân edilmiştir. Zira, bir şeyi satın alan kimse, onu tercih ediyor demektir."
b) Âyette bir takdir söz konusudur ki, buna göre kelamın takdiri, "Onlar, hidayet mukabilinde dalâleti satın alıyorlar" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı "Onlar o kimselerdir ki, hidayeti bırakıp sapıklığı satın almışlardır" (Bakara, ıe> âyeti gibidir. Yani "Onlar, hidayet mukabilinde dalâleti satın alıyorlar" demektir. Halbuki Zeccâc'ın görüşüne göre âyette bir takdir bulunmamaktadır.
c) Bu âyet ile, yahudilerin avam tabakası kastedilmiştir. Çünkü onlar, âlimlerine mal veriyor, onlardan yahudiliği desteklemelerini ve körü körüne ona bağlanıp kalmalarını istiyorlardı. Böylece de onlar, mallarıyla şüphe ve dalâleti sattn almış kimseler durumuna geçiyorlardı. Bu durumda da bir takdir yapılmaz. Ancak, evlâ olanı, bu âyetin onların âlimleri hakkında nazil olmuş olmasıdır.
Cenâb-ı Hak onları "sapmak" ile vasfedince, bundan sonra da onları "saptırmak" ile tavsif ederek, sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar" buyurmuştur. Yani, "Onlar, müslümanlıktan çıksın, ayrılsınlar diye, mü'mınleri saptırmaya ve onları şüpheler içinde bırakmaya yol arıyorlardı" demektir. Bu iki şeyi, yani sapmak ve saptırmayı beraberce yapan kimseden daha kötü ve âdi bir kimseyi de bulamazsın..
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah sizin düşmanlarınızı çok iyi bilendir" buyurmuştur. Yani, "Hak Teâlâ (subhânehu), onların kalblerinde ve sinelerinde olan düşmanlığın ve öfkenin iç yüzünü ve künhünü en iyi bilendir" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Gerçek bir dost olarak Allah kâfidir, hakîkî bir yardımcı olarak da Allah kâfidir" buyurmuştur. Bu, şu demektir: "Allah Teâlâ yahudilerin müslümanlara olan

---

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/61
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/61

düşmanlığının şiddetini beyân edince, kendisinin, müslümanların velîsi ve yardımcısı olduğunu da bildirmiştir. Velîsi ve yardımcısı Allah olan kimseye ise, insanların düşmanlığı asla zarar veremez. Bu ifâdeyle ilgili birkaç sual bulunmaktadır:
Birinci sual: "Allah'ın kuluna olan velayeti, kuluna yardım etmesinden ibarettir. Binaenaleyh, velayetinin zikredilmesinden sonra, yardımcı olduğunu da, ayrıca zikretmek bir tekrar olur."
Cevap: Velî, bir şeyde tasarruf eden demektir. Bir şeyde tasarruf edenin ise, o şeyin yardımcısı olması gerekmez. Böylece, bir tekrar durumu ortadan kalkmış olur.
İkinci sual: "Cenâb-ı Hak niçin, dememiştir? Hak Teâlâ'-nın... buyruğunu yeniden zikretmesinin manası nedir?"
Cevap: Bu gibi yerlerde tekrar, kalbe son derece tesir eder ve çok etkili olur.
Üçüncü sual: Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesindeki bâ harfinin getirilmesinin faydası nedir?
Cevap: Alimler bu husuta şu izahları yapmışlardır:
a) denilmiş olsaydı, fiil failine bitişmiş oturdu. Sonra buraya bâ harf-i cerri, Allah'ın kâfi gelmesi ve yetmesinin, derece ve makam itibariyle başkalarının kâfi gelmesi ve yetmesi gibi olmadığını bildirmek için getirilmiştir.
b)İbnu's-Sirâc kelamın takdirinin, "Senin, Allah'ın veliliği de yetinmen kâfidir, yeter" şeklinde olduğunu; kelimesi zikredildiği için bunun, (yetinmek) delâlet ettiğini, zira bu ikinci kelimenin de 'nın lafzından olduğunu ve bunun, "Kim yalan söylerse, (bu yalanı) onun için bir şer olur" ifâden gibi olduğunu, yani "Bu yalanı onun için bir şer olur.." demek olduğunu; fiil kendisine delâlet ettiği için senin bu kelimeyi takdir edebileceğini" söylemiştir.
c) Benim hatırıma gelen şu husustur: "Bâ harf-i cerri aslında "ilsâk" içindir. Bu manadaki bâ harfi de ancak, kendisiyle tesiri arasında herhangi bir bağ, münasebet bulunmayan müessir hakkında güzel ve yerinde olur. Eğer, denilmiş olsaydı bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu yetmenin faili olduğuna delâlet ederdi. Ancak ne var ki bu, Ateh Teâlâ'nın bunu vasıtalı ya da vasıtasız olarak yaptığına delâlet etmezdi. aenaleyh, bâ harf-i cerri zikredilince bu, Allahu Teâlâ'nın bunu, vasıtasız olarak yaptığına delâlet eder. Öyle ki O, böylesi bir gaye ve neticeyi meydana getirmeyi, taçfcimsenin aracılığı olmaksızın, doğrudan doğruya ve re'sen tekeffül eder. Bu, Hakk'ın tıpkı "Biz ona, şah damarından daha yakınız" {Kât. 16) buyruğu126[126]

Kitabı Tahrif Eden Yahudiler

'Yahudi olanlardan kimileri, kelimeleri, konuldukları yerlerinden değiştirirler, dillerini eğip bükerek, dine de saldırarak derler ki: "(Sözünü zahiren) dinledik.
(Takat kalbimizle) isyan ettik. İşit, işitmez olası, Hâînâ!" Eğer onlar: "Dinledik, taat ettik, İşit ve bizi gözet" deselerdi, kendileri İçin elbet daha hayırlı ve daha oğru olurdu. Fakat Allah, kendi küfiirleri yüzünden onlan rahmetinden ovmuştur. Artık onlar, birazı müstesna olmak üzere, iman etmezler" Nisa, 46).

Bil ki, Allahu Teâlâ onların dalâleti satın aldıklarını nakledince, daha sonra bu dalâletin, sapıklığın nasıl olduğunu açıklamıştır. Buna göre dalâlet, şu hususlardır:
1) Onlar kelimeleri, "konuldukları yerlerinden değiştirirler..." Bu tabir hakkında birkaç mesele vardır: 127[127]

Birinci Mesele

kelimesinin müteallakı hakkında birkaç izah şekli bulunmaktadır:
a) "Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlar"ın beyânı, açıklaması olmasıdır. Buna göre takdir: "Yahudi olanlardan kendilerine kitaptan bir nasib verilenlere bakmadın mı?" şeklindedir.
b)Bu ifâdenin, HakTeâlâ'nın "yardımcı olarak.." sözüne taalluk etmesidir. Buna göre takdir,

---

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/61-63
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/63-64

"Allah, yahudilere karşı yardımcı olarak yeteri" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Âyetlerimizi yalanlayan kavmine karşı biz ona yardım ettik" {Enbiya, 77) âyeti gibidir.

c) Bunun, mahzûf bir mübtedanın haberi; (değiştirirler) kelimesinin ise, o mübtedânın sıfatı olmasıdır. Buna göre takdir, "Yahudilerden kelimeleri tahrif eden bir topluluk bulunmaktadır" şeklindedir. Böylece, mevsûf hazfedilmiş, sıfatı da onun yerine kaim olmuştur.

d) Cenâb-ı Hak, "Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlara bakmadın mı? Onlar sapıklığı satın alıyorlar./' (Nisa. 43) buyurunca, bu ifâde şu iki yönden mücmel kalmıştır. Buna göre sanki, "Kendilerine kitaptan bir nasib verilmiş olanlar kimlerdendir?" denilmiş; buna cevap verilerek, "yahudilerden..." denilmiştir; sonra da, "Onlar sapıklığı nasıl satın alıyorlar?" diye sorulmuş; bu soruya da cevap verilerek, "kelimeleri tahrif ederek..." denilmiştir." 128[128]

İkinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Çoğul sîgalar, (cemaat teviliyle) müennestir. Binaenaleyh denilmesi gerekirdi."

Cevap: Vahidî şöyle demektedir: "Bu lâfız, harf sayısı, müfredinin harflerinden daha az olan bir cemidir. Böyle olan her ceminin müzekker kabul edilmesi de caizdir." Şöyle de denilebilir: "Cemilerin, (cemâat teviliyle) müennes olmaları hakikî değil, lafzî bir durumdur. Binaenaleyh, bu gibi tcem ilerde müzekkerlik ve müenneslik müsavi olup, ikisi de caizdir. Yine bu ifade şeklinde de okunmuştur. 129[129]

Terrat'ın Tahrifinin Ne Şekilde Olduğu?

Âyette bahsedilen tahrifatın nasıl yapıldığı hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Onlar, meselâ Tevrat'taki (orta boylu) kelimesini kaldırıp, bunun yerine (uzun boylu Adem) ifâdesini; (recmetmek) kelimesini kaldırıp, bunun yerine de, (ceza, hadd) kelimesini koymaları gibi, bir lafzı diğer bir lafızla değiştiriyorlardı. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık, elleriyle kitabı (Tevrat'ı yalan yanlış) yazıp da, sonra.. "Bu, Allah katındandır" diyenlerin vay haline!.." (Bakara, 79) buyruğudur.

Buna göre şayet, "Harfleri ve kelimeleri, doğuda ve batıda, meşhur ve tevatür derecesine ulaşmış bir kitapta bu tahrif yapılabilir mi?" denilirse, biz deriz ki:

Belki de şöyle denilmek istenmiştir: "O zaman yahudiler az idiler. Kitabı bilip tanıyan ulemâ da son derece az idi. İşte bu sebepten dolayı onlar, böyle bir tahrifi yapabilmişlerdir."

b) Bu tahriften maksat, tıpkı zamanımızda ehl-i bid'atin, kendi mezheplerine uymayan âyetler hakkında yaptıkları gibi, ortaya birtakım şüpheler atmak, yanlış ve sapık yorumlar yapmak ve lafzı, kelime oyunlarıyla, hak ve gerçek olan manasından bâtıl manaya çevirmektir. İşte bu en doğru olan görüştür.

c) Onlar, Hz. Peygamberin yanına varıyor, O'na bir şey soruyorlar, O da, kendisiyle amel edip alsınlar diye sorularına cevap veriyor; ama, O'nun yanından çıkar çıkmaz O'nun sözünü değiştiriyorlardı. 130[130]

Dördüncü Mesele

Aliah Teâlâ burada "yerlerinden"; Maide sûresindeyse, "Yerlerine konulduktan sonra" (Maide.41) buyurmuştur. Bu iki ifâde arasındaki fark şudur: Biz âyette geçen "tahrif etmek, değiştirmek" tabirini, bâtıl olan(yorum ve tefsirler diye açıklarsak, bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın, "kelimeleri, konuldukları yerlerinden değiştirirler" buyruğunun manası, "onlar, o nasslar hakkında fasit ve bozuk teviller zikrediyorlar" şeklinde olur ki, âyetin bu ifâdesinde, onların bu lafızları, kitaptan çıkardıkları beyân edilmemiş olur, Ama, Mâide sûresinde

---

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/64

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/64-65

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/65

zikredilen âyete gelince bu, onların bu iki işi birlikte yaptıklarına, böylece de onların, hem o fasit tevilleri yaptıklarına, hem de lâfızları kitaptan çıkardıklarına delâlet eder. Buna göre, HakTeâlâ'nın "Kelimeleri tahrif ederler" beyanı, bu batıl tevile; "konuldukları yerlerinden" buyruğu da, o lafızları kitaptan çıkardıklarına bir işaret olmuş olur.

2) Onların sapıklıklarının ikinci çeşidini de Cenâb-ı Hak, "dinledik, isyan ettik" diyerek beyân etmiştir ki, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), onlara birşey emredince, onlar zahiren "dinledik" diyorlar, kendi kendilerine kaldıklarında ise, "..isyan ettik" diyorlardı.

b) Onlar, Hz. Peygambere muhalefetlerini açıktan yapmak ve onun emirlerini küçümsemek için, "işittik ve isyan ettik" şeklindeki sözlerini açıktan söylüyorlardı.

3) Onların sapıklıklarının üçüncü çeşidini de Cenâb-ı Hak, onların "işit İşitmez olası" sözünü nakletmekte bildirmiştir.

Bil ki bu, iki manaya gelen bir ifade olup, hem medih manasına, hem de horlama ve kınama manasına muhtemeldir. Bunun medih manasında oluşu, bundan "Dinle, ey nahoş bir söz dinletilmeyecek İnsan.." manasının kastedilmesinden dolayıdır. Bunun kınama ve zemm manasında oluşu da şu yönlerden olur:

a) Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "dinle" diyorlar, içlerinden ise "dinlemez olasıca!" diyorlar. Buna göre, âyetteki tabirinin manası, "işitmeyen" şeklinde olur. Çünkü dinleyen, dinletilen; dinletilen de dinleyen demektir.

b) Bu ifâdenin manası, "Ey sözü dinlenmez olan ve çağırdığı şeye icabet edilmeyen" şeklindedir ki, bu "Ey kendisine muvafık bir cevap dinletilmeyen ve sanki hiçbirşey duyurmamış olan" demektir.

c) "Dinle, ey razı olduğu bir söz dinletilmeyecek adam!" Her ne zaman böyle olursa, insan karşısındakini dinlemekten nefret ettiği için, onu dinlemez. Bu söylediklerimiz ile, bu ifâdenin hem zemm, hem de medih manasına gelebileceği sabit olur. Fakat o yahudiler, bunu sırf kınama ve zemmetme maksadıyla söylüyorlardı.

4) Onların sapıklıklarının dördüncü çeşidini AllahuTeâfâ, "(Onlar), dillerini eğerek, bükerek ve dine de saldırarak, "Râinâ"(derler)" ifâdesi ile anlatmıştır. "Râinâ" kelimesinin tefsirini, Bakara 104 âyetini tefsir ederken zikretmiştik. Bununla ilgili şu vecihler vardır:

a) Bu, yahudilerin kendi aralarında, alay ve istihza için çokça kullandıkları bir kelimedir. İşte bundan ötürü müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e o kelime ile hitab etmekten nehyolundular.

b) Bu kelime, "Sözümüze kulak ver, bizi dinle ve anla" manasınadır. Bu ise, kendileri ile peygamberlere hitab ederken kullanılmaması gereken cümlelerdendir. Aksine peygamberlere, ta'zim ve saygı ifade eden cümlelerle hitab olunur.

c) Onlar bu kelimeyi kullanıyor ve zahiren Hz. Peygamberin, sözlerine kulak vermesini istiyorlarmış zannını uyandırıyor ama bununla kendi dillerindeki bir sövme ifâdesini kastediyorlardı.

d) Onlar, dillerini eğip büküyorlar ve böylece "Râinâ" (Bize bak) ifâdesi, "râinâ" (bizim çobanımız) şekline dönüşüyordu. Onlar, bununla "Sen bizim koyunlarımızı güden bir çobansın" demek istiyorlardı. Cenâb-ı Hakk'ın, "dillerini, eğip bükerek" tabiri hakkında Vahidî şöyle demiştir: "Buradaki "Leyyen" kelimesinin asit dîr. Çünkü bu kelime (Eğdim) fiilindendir. Fakat kendisinden önce sakin bir harf bulunduğu için, buradaki vâv harfi yâ'ya idğam edilmiştir.

"Tayy" kelimesi de böyledir. Bu kelimenin şu şekilde birkaç izahı vardır;

Birincisi: Ferrâ, "O yahudiler "râinâ" kelimesini kullanıyor ve bununla kınama manasını kastediyorlardı ki, dili eğip bükmek işte budur. Yine onlar "gayra musma" deyip, bununla da, "Ey işitmez olası!" manasını kastediyorlardı ki bu da "leyy" (dili eğip bükmek)dir" demiştir.

İkincisi: Onlar, içlerinde sakladıkları o kınamayı, dilleri ile, münafıkça gösterdikleri ta'zim ve saygı ile karıştırıyorlardı.

Üçüncüsü: Belki de onlar, böyle davranmakla bir başkası ile alay eden kimselerin âdeti gibi, bu sözü istihza ederek söylerken avurtlarını ve dillerini eğip büküyorlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların, dine saldırıp onu tenkid etmek için bu gibi şeyleri yaptıklarını beyân buyurmuştur. Çünkü onlar, arkadaşlarına, "Biz ona sövüyoruz, ama anlamıyor. Eğer o bir peygamber olsaydı bunu mutlaka anlardı" diyorlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, onların bu durumunu ortaya çıkarmış ve peygamberine, onların kalblerinde yatan o pisliği haber vermiştir. İşte bu sebeple de onların Hz. Peygamber'in nübüvvetine karşı tenkid ve saldırıları, O'nun peygamberliğine kesin delâlet eden bir delil haline geldi. Çünkü gaybtan haber vermek bir mucizedir.

Buna göre şayet, "yahudilerin o tahriflerinden ve "Dinledik ve isyan ettik" demelerinden sonra, iki manaya da gelen o sözü nasıl söylemişlerdir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Biz, müfessirlerin bazılarının şöyle dediğini naklettik: "O yahudiler, "isyan ettik" şeklindeki sözlerini açıktan söylemiyor, fakat kendi kendilerine söylüyorlardı."

2) Farzet ki onlar bu sözü de açıktan söylüyorlardı. Fakat bütün kâfirler, Hz. Peygambere olan inkâr ve isyanlarını açıktan söylüyor, fakat sövüp saymalarını yüzüne karşı yapamıyorlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer onlar, "Dinledik, itaat ettik. İşit ve btzigözet" deselerdi kendileri için elbette daha hayırlı ve daha doğru olurdu" demiştir. Bu, şu manayadır: "Eğer onlar, "Dinledik ve isyan ettik" yerine, senin doğru söylediğini bildikleri ve deliller ite beyyineleri tekrar tekrar ortaya koyduğunu gördükleri için "Dinledik, itaat ettik" deselerdi; "İşit ey işitmez olası.." yerine, "işit" deselerdi; ve "râinâ" yerine, "bizi gözet" yani, "Dediğimizi dinle ve senden istifade edip anlamamız için bizi gözet" deselerdi, işte bu, Allah katında onlar için daha hayırlı, daha doğru ve daha âdil olurdu kelimesi, "daha âdil ve daha doğru" demektir. "Dosdoğru mızrak" manasınaü "O şeyin eğriliğini giderdim, o da dosdoğru oldu" manasına denilir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Fakat Allah, kendi küfürleri yüzünden onları rahmetinden kovmuştur" buyurmuştur ki bundan maksad, Allah'ın onlara, inkârları sebebi ile lanet etmiş olmasıdır. 131[131]

Yahudilerden İslâm'a Gireceklerin Pek Az Olduğu

Daha sonra Allah Teâlâ, "Artık onlar, birazı müstesna olmak üzere, imân etmezler" buyurmuştur ki bu ifâde ile ilgili şu İki açıklama yapılmıştır:

Birinci görüş**:** Bu ifâdedeki, (birazı) lâfzı, kavmin sıfatı olup, takdiri, "Onlardan ancak az sayıda kimseler iman eder" şeklindedir. Sonra bu takdiri yapanlardan bazıları, bu pek az kimse ile, Abdullah İbn Selâm ve arkadaşları (gibi müslüman olanların) kastedilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu sayısı az topluluğun, Cenâb-ı Allah'ın ileride imân edeceklerini bildiği kimseler olduğu da söylenmiştir.

İkinci görüş: Âyetteki "kalîl" (biraz, az) kelimesi imânın sıfatı olup, ifâdenin takdiri "Onlar, ancak pek az imân ederler" şeklindedir. Zira

"Onlar, ancak pek az imân ederler" şeklindedir. Zira onlar Allah'a, Tevrat'a ve Hz. Musa'ya iman etmişler, ama diğer peygamberleri inkâr etmişlerdir. Ebu Ali el-Fârisi, şöyle diyerek bu görüşü birinciye tercih etmiştir: "Kafîl" lafzı, müfrettir. Eğer bununla bir çok insan (kavim) kastedilmiş olsaydı, tıpkı Hak Teâtâ'nın, "Şüphesiz ki bunlar azar azar bir cemaattir" 54) âyetinde olduğu gibi, cemî gelirdi.

Ebu Ali'ye şu şekilde cevap vermek mümkündür: "Fa'îl siğası bazan kendisi ile cemî manası kastedildiği halde müfret gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar ne iyi arkadaştır" (Nisa, 69) ve "(O gün) hiçbir dost, hiçbir dostu sormayacak. Onlar birbirine gösterilir" (Mearic, 10-11) buyurmuştur. Bu âyette, bu ikisinin "Onlar..." diye cemî olarak tekrar zikredilmiş olmaları, her biri ile çok kimsenin murad edilmiş olduğuna delâlet etmektedir.

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/65-68

"Ey kendilerine kftap verilenler, yanınızdaki (kitapları) tasdik edici (doğrulayıcı) olmak üzere indirdiğimiz (Kur'ân'a), biz bir takım yüzleri silip belirsiz ederek enselerine çevirmezden, yahut ashab-ı sebte (cumartesi yaranma) ettiğimiz lanet gibi kendilerini lânetlemezden Önce imân edin. Allah'ın emri yerine gelecektir" (Nisa, 47).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 132[132]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, yahudilerin çeşitli hile ve eziyetlerini naklettikten sonra, onlara iman etmelerini emretmiş ve
bu emrinin peşisıra, imân etmemeleri halinde vaki olacak olan şiddetli bir azabı bildirmiştir. Birisi şöyle diyebilir: "Onların imanlarının, istidlal? (delillere dayanan) bir iman olabilmesi için,Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğuna delâlet eden deliller üzerinde düşünüp tefekkür etmelerini emretmesi gerekirdi. Allah Teâlâ onlara, direkt iman etmeyi emredince, sanki taklidî olarak imân etmelerini emretmiş gibi oldu?"
Buna şöyle cevap veririz: Âyetteki hitab, ehl-i kitaba hastır. Bu ise, bütün Tevrat'ı bilen kimselerin sıfatıdır. Baksana Allah Teâlâ, daha önce geçen 44. âyette, "Kendilerine kitaptan birnasib verilmiş olanlara baksana!.." buyurmuş, "kendilerine kitap verilenlere bakmadın mı?" dememiştir. Çünkü onlar, Tevrat'taki herşeyi bilmiyorlardı. Fakat bu âyette, "Ey kendilerine kitap verilenler..." dediğine göre, bu hitabın Tevrat'ı bilen kimselere âıt olduğunu anlarız. Böyle otan herkes, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin delillerini bilir. Zira Tevrat, o delilleri ihtiva etmektedir. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, "Yanınızdaki (kitapları) tasdik edici (doğrulayıcı) olmak üzere.." yani "Tevrat'ta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden âyetleri tasdik edici olarak.." demiştir. Bu bilgi onlarda bulunduğuna göre, onlarınki sırf inadına bir inkâr olmuş olur. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hakk'ın, onlara Hz. Peygamber (s.a.s)'e imân etmelerini kesin kes emretmiş olması ve bunun peşisıra bununla ilgili o şiddetli azabı zikretmesi şüphesiz yerinde ve güzel olmuştur. 133[133]

“Tams” Tabirinin Manası

kelimesinin manası silmek, götürmek, izini imha etmek demektir. Araplar sahrayı nitelerken, "O, izleri, alâmetleri yok edip silendir" derler. Yine yoldan bir iz, emare kalmadığı zaman, denilir. Allah yok edip, silip götürdüğünde de, "Muhakkak ki Allah, onun gözünü silip götürdü, kör etti" denilir. Yine rüzgâr, izi silip götürdüğünde de,; yine, kitabın (yazılarını) sildiğim zaman denilir. Âlimler, âyette zikredilen silmenin keyfiyyeti hakkında şu iki görüşü zikretmişlerdir:
a) Lafzı, hakîkî manastna hamletmek ki, bu, gerçek anlamda, yüzleri silip dümdüz etmektir.
b) Lâfzı, mecazî manasına hamletmektir.
Birinci görüş: Yüzleri silmeden maksat, onun hatlarını silip, dümdüz etmektir. Çünkü yüz, kendisinde yer alan duyu organları sebebiyle, diğer uzuvlardan ayrılır. Binaenaleyh, bu duyu organları silinip dümdüz edildiğinde, işte bu "tams" olur. Hak Teâlâ'nın, "enselerine çevirmezden" tabirinin manası, yüzleri ense tarafına çevirmedir. İşte Cenâb-ı Hak bunu, onda yaratılışı çirkinleştirme, acı ve işkence verme ve rezil-rüsvay etmek gibi hususiyetler bulunduğu için, bir ceza kılmıştır. Çünkü böyle olunca, insanın keder ve hasreti çoğalır. Muhakkak ki bu tehdit, ileride delillerini de zikredeceğimiz gibi Kıyamet gününe mahsustur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ama kitabı arkasından verilen kimse..." (inşikâk, 10) tabiri de bunu ortaya koymaktadır. Çünkü yüzler ense tarafına döndürüldüğünde, onlara kitapları arka tarafından verilir. Çünkü kitabı anlayacak ve onu diliyle okuyacak uzuvlar yani gözler ve ağızlar o taraftadır.

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/68
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/68

İkinci görüş: Buradaki, (silmek) kelimesinden mecazî mananın murad edilmesidir. Alimler bu hususta şu görüşleri zikretmişlerdir:

a) Hasan el-Basrî ye göre bu tabirden murad, "Biz o yüzleri hidayetten çevirip, böylece onları gerisin geriye, yani dalâletlerine döndürürüz" demektir ki, bundan maksat, o yüzlerin çok çeşitli mahrumiyyet, terkedilmişlik ve dalâlet karanlıklarına atılacağını beyan etmektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey iman edenler, sizi size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman, Allah 'a ve Resulüne icabet ed*n. Bilin ki, şüphesiz Allah kist ile kalbi arasına girer.." (Entaı, 24) âyetidir. Bu husustaki sözün hakikati şudur: İnsan, yaratılışının başlangıcında bu duyular (mahsûsat) âlemine alışır. Sonra, tefekkür ve kulluk esnasında, o, adetâ mahsûsat âleminden düşünme (ma'kûlât) âlemine yolculuk eder. Derken o, mâkûlât alemini, arkasından da mahsûsat âlemini unutur. Buna göre terkedilmiş olan kimse, önünden arkasına döndürülmüş kimsedir. Nitekim Cenâb-ı Hak onları vasfederken, "başlan eğik olarak" (Secde, 32) buyurmuştur.

b) "Silmek" ifadesiyle, çevirmek ve değiştirmek; "yüzler" *yr$ ifadesiyle de, onların reislerinin ve önderlerinin kastedilmesi de muhtemeldir. Buna göre mana, "Biz onların şan ve şerefli durumlarını değiştirmezden, onlardan şanı şerefi, ikbâli çekip almazdan ve onlara zilleti, aşağılanmayı ve gerisin geriye döndürülmeyi bir elbise gibi giydirmezden önce.." şeklindedir.

c) Abdurrahman İbn Zeyd: "Bu ilahî tehdit yahudilerin başına gelmiş ve bu olay olmuş bitmiştir" der ve bunu da, Kurayza ve Nadîr kabilelerinin Şam'a sürülmeleriyle te'vii eder. Buna göre, İlk başlangıçta oradan geldikleri gibi, Şam topraklarındaki Ezriât ve Erîha'ya döndüklerinde, Allah onların yüzlerini arkalarına çevirmiştir. Bu te'vile göre yüzlerin "tams"ı, silinmesi şu iki manaya gelir:

1) Onların suretlerini çirkinleştirmek. Nitekim, "Allah onun yüzünü çirkinleştirdi.çirkinleştirsin!" tabiri gibi "Allah onun suratını çirkinleş-tirsin" denilir.

2) Arapların beldelerinden onların izlerini silip süpürmek ve hallerinden bir iz bırakmamak, mahvetmek..

Eğer, "Allah Teâlâ onları, ikinci görüşe göre, yüzleri silmekle tehdit etmiştir. Binaenaleyh, bu durumda bir müşkil söz konusu değildir. Ama biz bunu, birinci görüşe göre tefsir edersek, -ki bu, bu tabiri zahirine hamletmektir- bunun cevabı olarak da şunlar söylenebilir:

1) Allah Teâlâ, bu tehdidi bizzat "tams"den ibaret kılmamıştır. Bilakis O bu tehdidi tams veya lanet etmeden birisi olarak belirtmiştir. Çünkü O, "yahut ashab-ı sebt'e ettiğimiz lanet gibi kendilerini lanetlemezden önce..." buyurmuştur. Şüphesiz ki Allah, bu iki tehditten birisini tahakkuk ettirmiştir ki, bu da lanetlemektir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, "yahut kendilerini lanetlemezden önce.." ifâdesinin zahiri, "mesh" (çevimek, şeklini değiştirmek) değildir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "iman edin" buyruğu bütün ömürleri müddetince onlara yöneltilmiş bir mükellefiyettir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "biz bir takım yüzleri silip belirsiz ederek..," âyetinin ifâde ettiği hususun, âhirette tahakkuk etmesi gerekir. Buna göre kelamın takdiri, "Yüzlerinizi, kendisinde dümdüz edeceğimiz zaman gelmeden önce iman ediniz, ki bu zaman ölümden sonraki zamandır.." şeklindedir.

3) Biz Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey kendilerine kitap verilenler.." buyruğunun, onların bütün âlimlerine bir hitab olduğunu beyan etmiştik. Binaenaleyh, bu "tams" tehdidi, âlimlerden hiçbirinin iman etmemesi şartına bağlanmıştır. Halbuki, bu şart bulunmamıştır; çünkü Abdullah İbn Selâm ve onun ashabından büyük bir kalabalık iman etmişlerdir. Binaenaleyh, şart bulunmadığı için, meşrut da bulunmamıştır. Rivayete göre bu âyet nazil olunca, Abdullah İbn Selam, kendi adamları ve akrabaları gelmezden önce, Hz. Peygamber'e gelerek müslüman olmuş ve şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resulü, yüzüm enseme çevrilmeden önce sana yetişebileceğimi sanmıyordum."

4) Allah Teâlâ, "yüzlerinizi çevirmezden önce" dememiş, bilakis "birtakım yüzleri silip belirsiz ederek..." buyurmuştur. Halbuki bize göre Kıyamet kopmazdan önce, yahudilerle ilgili bir "tams" veya "mesh"in olması gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirinden muradın, bizzat o günkü yahudilerin yüzlerinin silinip belirsiz hale getirilmesi değil, aksine onların soyundan gelen nesillerden olan kimselerin yüzlerinin silinip belirsiz hale getirileceğine, Cenâb-ı Hakk'ın "yahut kendilerini lanetiemezden önce.." buyruğu da delâlet etmektedir. Böylece, Cenâb-ı Hak onları gâib zamiriyle zikretmiştir. Eğer, bizzat o günkü muhataplar kastedilmiş olsaydı, onları muhatap zamiriyle (faul jî "ya da sizi ianetlemezden önce şeklinde") zikrederdi. Âyeti, "iltifat" üslûbuna hamletmek caiz ise de, ancak bizim zikrettiğimiz husus daha açıktır. 134[134]

İnatçı Yahudilerin Lanetlenmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yahut ashâb-ı sebt'e ettiğimiz lanet gibi kendilerini de ianetlemezden önce.." buyurmuştur. Mukâtil ve bazıları, bu âyete, "Atalarına da yaptığımız gibi, onları maymun haline getirmeden önce..." manasını vermişlerdir. Muhakkik alimlerin ekserisi ise, âyeti, bilinen lanet anlamına hamletmenin daha kuvvetli olacağını belirtip şöyle demişlerdir: Görmüyor musun? Cenâb-ı Hak, "De ki: "Allah katında bfr ceza olmak bakımından bundan daha kötüsünü size haber vereyim mi? Allah'ın lanet edip gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar, domuzlar yaptığı kimselerle..." (Maide,) buyurmuş; işte bu âyetinde lanet ile, onları domuz ve maymun haline getirmeyi birbirinden ayırmıştır. Burada birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-t Hakk'tn, "Yahut onlan ianetlemezden önce" ifâdesindeki zamir, kime râcidir?

Cevap: Eğer efendileri, reisleri kastedilirse, o efendilere; (eğer bu kastedilmez^) bu yuzienn sahiplerine" râcidir. Çünkü takdir, "Rir kavmin yücuhunu silip belirsiz hale getirmezden önce.." seklindedir. Veyfbu zamir iltifat yoluyla "kendilerine kitap verilenlere râcidir. dolay(tahakkuk edecek "ah tehdıdden (va ıdden) önce olmuştur. Binaenaleyh, her ikisinin ayn, şey olmas, gerekir.

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın bu va'îdden sonra onlara lanet etmesi, onları hor ve hakir kılmada daha tesirlidir. Binaenaleyh bu, bu hususta doğru olabilir.

Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın, "Ey kendilerine kitap verilenler.." İfâdesi, şifahî bir hitabtır. Halbuki, "Yahut kendilerini lanetlemezden önce.." ifâdesi ise, gıyabî bir hitabtır. Binaenaleyh bu iki ifâde birbiri ile nasıl birleştirilebilir?

Cevap: Bazı alimler^bunun "iltifat" sanatı olduğunu söylemişlerdir Bu tıpkı, "Siz de gemilerde bulunduğunuz ve o (gemi)ler onlan (yani sizi) güzel bir hava ile, akar gibi götürdükleri zaman.." (Yum 22) âyetinde olduğu gibidir. Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Bu, onların soyundan gelen tekzîb edenler (peygamberi yalanlayanlar) hakkında da bir va'îd olduğuna dikkat çekmedir." Bana göre, burada diğer bir ihtimal de şudur: Lanet, kovmak ve uzaklaştırmaktır. Uzak ofan da ancak gâib sîgasıyla anlatılır. Cenâb-ı Hak onlara lanet edince, onları gâib ifâdelerle zikretmiştir.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Allah'ın emri yerine gelecektir" buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır: 135[135]

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın yapmak istediği şeyi yapması imkânsız değildir" manasında olmak üzere, "O'nun hükmünü geriye çevirebilecek ve O'nun emrini bozan hiç bir varlık yoktur" manasını murad etmiştir. Bu senin olmasında hiç şüphe etmediğinşey hakkında, her nekadar o şey henüz yapılmamış ise de, "Bu iş tamam, oldu bitti" demen gibidir. Allah Teâlâ geçmiş peygamberler için olan "Her nezaman onlara, kavimlerine bir azabın indirileceğini haber vermiş ise, hiç şüphesiz o azab olmuştur" şeklindeki sünnetullahı haber vermek için de, (oldu) tabirini kullanmıştır. Öuna göre oniara sanki şöyle denilmektedir: "Sizler, Allah'ın geçmiş ümmetler hakkındaki va'îdlerinin kesin olarak tahakkuk ettiğini biliyorsunuz. Öyle ise şimdi siz de sakının ve bu va'îd hususunda uyanık olun." Allah

---

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/70-72

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/72-73

en iyi bilendir. 136[136]

İkinci Mesele

Cübbâî bu âyete dayanarak, Allah'ın kelâmının muhdes (mahlûk) olduğunu iddia edip şöyle demiştir: "Ayetteki, 'Allah'ın emri yerine gelecektir, (gelmiştir)" ifâdesi, emrinin yerine gelmiş olduğunu gösterir. "Yaratılmış", "yapılmış" ve "yerine gelmiş (işlenmiş)" aynı şeydir. Binaenaleyh bu ifade, Allah'ın emrinin yaratılmış olduğunu gösterir." Bu, son derece düşük bir iddiadır. Çünkü Arapça'da "emir", durum, yol ve fiil manalarına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Firavun'un emri (İşi), hiç de düzgün değildi" (Hûd. 97) buyurmuştur. Bu âyette de aynt manayadır. 137[137]

"Şüphesiz ki Allah, (insanın), kendisine eş tanımasını bağışlamaz. O (günah)tan başkasını, dileyeceği kimseler için yarlığar. Kim Allah'a şirk koşarsa, muhakkak pek büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur" (Nisa. 48). 138[138]

Bil ki Allah Teâlâ, yahudileri inkârlarından dolayı tehdid ve bu tehdidin mutlaka vuku bulacağını beyan edince, aynı tehdidin küfre has olan şeylerden olduğunu da bildirmiştir. Küfrün (inkârın) dışındaki diğer günahlara gelince, bunların durumu böyle olmayıp, Cenâb-ı Hak onları bazan affedebilir İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah "Şüphesiz ki Allah, (insanın), kendisine şirk koşmasını bağışlamaz. O (günah)tan başkasını, dileyeceği kimseler için affeder" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 139[139]

Yahudiler Müşrik Denilebilir

Bu âyet şeriata göre yahudilerin "müşrik" diye adlandırılabile- çeklerine delâlet etmektedir. Şu iki husus da buna delildir:
a) Âyet, şirkin dışında kalan günahların bağışlanacağını göstermektedir. Binaenaleyh yahudilik, şayet şirkten başka birşey olsaydı, o zaman yahudilerin de, bu âyetin ifade ettiği hükme göre, bağışlanması gerekirdi. Halbuki yahudilerin bağışlanmayacağı icma ile sabittir. Binaenaleyh bu da, yahudiliğin şirke dahil olduğuna delalet etmektedir.
b) Bu âyetin, kendinden önceki âyetle ilgisi, ancak o âyetin yahudilere karşı bir va'îdi ihtiva etmiş olması bakımındandır. Eğer yahudilik, "şirk" isminin altına girmemiş olsaydı, durum böyle olmazdı. İmdi eğer, "Allah "o İmân edenler ve yahudilerr ve sâbttler ve hristiyanlar ve mecûsller ve Allah'a şirk koşanlar (yok mu?).." (Hacc, 17) buyurmuş ve "müşrikleri, "yahudiler" üzerine atfetmiştir. Bu da onların birbirinden farklı olmalarını gerektirir?" denilir ise, biz de deriz ki: "Bu farklı oluş, lügat manası bakımındandır. Bunların aynı oluşu ise, şer'î mana bakırnındandır. Aradaki tenakuzu gidermek için, bizim söylediğimiz manayı almak gerekir. Bu mukaddime, böylece sabit olunca, biz deriz ki: Şafiî(r.h) bir müslümanın, zımmiye mukabil kısas edilemeyeceğini söylerken, Ebu Hanife, kısas edilebileceğini söylemiştir. Şafiî'nin delili şudur: Zımmî, söylediğimiz sebeplerden ötürü müşriktir. Müşrik olanın ise kanı helâldir (öldürülebilir). Çünkü Cenâb-ı Hak, "Müşrikleri öldürünüz" (Tevbe, 5) buyurmuştur. Bundan dolayı, zikrettiğimiz sebeplerden ötürü, zımminin kanı helâldir. Kanı helâl olanı öldürene kısas gerekmez. Binaenaleyh onu öldürmenin yasaklanması, menhî (yasaklanan kişi) hakkında bu delile İstinaden ameli terketmeyi gerektirmez. Dolayısıyla zımmiyi öldüren müslümandan kısasın düşmesi hususunda, bu delil ile amel etmek gerekir. 140[140]

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/73
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/73
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/74
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/74
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/74-75

Allah Şirk Dışında Bütün Günahları Affeder

Âyet, Allah Teâlâ'nm, büyük günah sahibini affedeceğine dair, biz ehl-i sünnetin en kuvvetli delillerinden biridir. Bil ki Allah Şirk Dışjnda Bütün Günahları bu âyetten, birkaç bakımdan delil çıkarılmıştır:
a) Âyetteki, "şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını
bağışlamaz" buyruğu, "Allah, şirki bir lütuf yoluyla bağışlamaz" manasındadır. Çünkü müşrik, şirkinden tevbe ettiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın onu vücub yoluyla "mecburî olarak) affetmesinin söz konusu olmadığı icmâ ile sabittir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın "Allah şirki bağışlamaz" sözü, "şirki, lütuf yoluyla bağışlamaz" manasında olursa, Allah'ın "O (günah)tan başkasını., affeder" sözünün de, şirkin dışında kalan günahları, lütuf yoluyla bağışlayacağı manasına gelmesi gerekir. İşte böylece olumlu ve olumsuz hükümler, aynı manada gelmiş olurlar. Baksana, bir kimse şayet, "Falanca, hiç kimseye lütfederek vermez, fazla fazla verir" dese, bu sözden, o kimsenin lütfederek verdiği anlaşılır. Hatta o kimse bu sözü biraz daha açık olarak "O, hiç kimseye, lütuf suretinde hiçbirşey vermez. Ancak vücub suretiyle (mecburi olarak) daha fazlasını verir" dese, her akıllı insan, bu sözün bozukluğuna hükmeder. İşte böylece Cenâb-ı Hakkin, şirk dışındaki günahları, dilediği kimseler için bir lütuf olarak bağışlayacağı sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da biz deriz ki: O zaman bu âyetten kastedilenlerin, tevbe etmemiş olan büyük günah sahipleri olması gerekir. Zira Mu'tezİle'ye göre, tevbe edildikten sonra hem küçük, hem büyük günahların bağışlanması aklen vacibtir. Binaenaleyh âyeti bu manaya hamletmek mümkün değildir. Bu da sabit olunca, geriye âyeti, ancak tevbe edilmemiş büyük günahların bağışlanması manasına hamletme yolu kalmıştır ki zaten elde etmek istediğimiz netice de budur.
b) Allah, nehyedîlen şeyleri "şirk" ve "şirkin dışındakiler" diye iki kısma ayırmıştır. Şirk dışındaki günahlara, tevbe edilmemiş büyük günahlar, tevbesi yapılmamış büyük günah ve bütün küçük günahlar dâhildir. Cenâb-ı Hak, şirkin bağışlanmayacağını, onun dışındakilerin ise affed ilebileceğin i kesin olarak bildirmiştir. Fakat bağışlama hususundaki bu kesin hüküm, dilediği kimseler hakkında söz konusudur. Binaenaleyh âyetin takdiri, "Allah şirkin dışında kalan günahları, ancak dilediği kimseler için affeder" şeklinde olur. Âyet, şirk dışındaki günahların bağlanabileceğine delalet edince, tevbe edilmemiş büyük günahların da bağışlanabileceği anlaşılır.
c) Hak Teâlâ, "dileyeceği kimseler için" buyurup, bu bağışlamayı, kendi meşîet ve iradesine bağlamıştır. Halbuki tevbesi yapılan büyük günahlar ile bütün küçük günahların bağışlanacağı kesin olup, Allah'ın meşîetine bağlanmamıştır. Binaenaleyh bu âyette bahsedilen bağışlanmanın, tevbesi yapılmamış olan büyük günahların bağışlanması olması gerekir ki zaten elde etmek istediğimiz netice de budur. Mu'tezile, bu son izaha şu şekilde itiraz etmiştir: "Bağışlama işinin, Allah'ın meşî'etine bağlanması, onun vacip (mutlaka yapılması gereken bir şey) olmasına ters düşmez. Baksana, Cenâb-ı Hak bu âyetten sonra, "Öyle değil. Allah kimi di/erse, onu temize çıkarır.." (Nisa, 49) buyurmuştur. Sonra biz, Allah Teâlâ'nın, ancak temize çıkartılmaya (tezkiyeye) ehil olan kimseleri, tezkiye edeceğini biliyoruz. Aksi halde bu âyet yalan olur. Yalan ise Altah hakkında muhaldir. İşte mevzubahis âyette de böyiedir."
Bil ki Mu'tezile'nin, bu delillere, va'îdi ifâde eden umûmî âyetler ile karşı çıkmadan başka, nazar-ı dikkate alınacak bir sözleri yoktur. Biz de, onların karşısına vaad ifâde eden umumî âyetlerle çıkarız. Bu husustaki izahlarımız, Bakara sûresinde (81 âyetin) tefsirinde, enine boyuna ele alınmış ve ortaya konulmuştu. Bunları, burada tekrar etmenin oir faydası yok. Vahidî, "Kitabu'l-Basîf'inde, senedli olarak, İbn Ömer (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Biz, Resûlullah zamanında, içimizden birisi, büyük günah işlemiş olarak öldüğünde, onun cehennemliklerden olduğuna şehadet ediyor (inanıyor)duk. Bu âyet nazil olunca, bundan kaçındık." îbn Abbas (r.a)da: "Ben, müşrik olarak yapılan hiçbir amelin fayda vermediği gibi, tevhid ile birlikte, hiçbir günahın zarar vermeyeceğini umuyorum" demiştir. İbn Abbas (r.a),

bu sözü Hz. Ömer (r.a)'in yanında söylemiş, o da buna karşı çıkmamıştır. Yine merfu olarak, Hz. Peygamber (s.a.sj'in şöyle dediği rivayet edildi: damgası ile damgalanın ve o imanı ikrar edin. 141[141]

İkinci Mesele

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Uhud günü, Hz. Vahşî (r.a) Hz. Hamza'yı öldürmüştü. Müşrikler Hz. Hamza'yı öldürürse, kendisini azâd edeceklerine söz vermişlerdi. Fakat onlar sözlerinde durmadılar. İşte bundan ötürü Hz. Vahşî ve arkadaşları yaptıklarına pişman olup, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, günahlarını ve İslâm'a girmelerine ancak Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, Allah'ın yanında başka bir tanrıya tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana, haksız yere kıymazlar..." (Furkan, 68) âyetine mâni olduğunu yazarak, biz bu âyette bahsedilen herşeyi irtikab ettik demişlerdir. İşte bunun üzerine, "Ancak tevbe ve iman edip, salih ameller işleyenler müstesna..." (Furkan, 70) âyeti nazil oldu, Onlar bunun üzerine de, "Bu, yerine getiremeyeceğimizden korktuğumuz ağır bir şarttır" dediler. O zaman da, "Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. O (günah)tan başkasını. dlleyecekkimseler için affeder" (Nisa, 48) âyeti nazil oldu. Onlar bu defa da, "Biz, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kimselerden olmamaktan krkuyoruz" deyince de, "De ki: "Ey kendi aleyhlerine (günahada) haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları affeder. Şüphesiz ki O, gafur ve rahimdir" r. 53) âyeti nazil oldu. İşte böylece onlar, o zaman İslâm'a girdiler."

Kâdî Abdülcebbâr, bu rivayeti tenkid ederek şöyle demiştir: "İman etmek isteyen kimsenin, bu kadar bahane ileri sürmesi caiz değildir. Bir de, Hak Teâlâ'nın, "Çünkü Allah, bütün günahları affeder" (Zümer. 53) buyruğu mutlak manada anlaşılacak olsa bu, insanları, işlemekte oldukları (günahta) sebata ve devama bir teşvik olur."

Buna şöyle cevap verilir: Şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: "Onlar Hz. Hamza'yı öldürmenin ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu derece eziyet etmenin, son derece büyük bir günah olduğunu gördüler de, kalblerine, bu günahlarının affedilip affedilemeyeceği korkusu düştü. İşte bundan dolayı da tekrar tekrar bahane ileri sürdüler. Kâdî'nin, "Bu, çirkin ve kötü fiili teşvik manasına gelir" şeklindeki görüşüne gelince, bu ancak onun kendi mezhebine (Mu'tezile'ye) göre doğru olur. Fakat bizim, "Hak Teâlâ, dilediğini yapar" şeklindeki inancımıza göre ise, bu sual düşer. Allah en iyi bilendir.

Sonra Hak Teâlâ, "Kfrn Allah'a şirk koşarsa, muhakkak pek büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur" buyurmuştur. Bu, "Affedilmeyecek bir günah uydurmuş" demektir. Arapça'da, birisi bir yalan uydurduğu zaman, denilir. "İftira" kelimesi "kesmek" manasına olan. masdarındandır. 142[142]

İnsanın Değil, Allah'ın Tezkiyesi Önemlidir

"Kendilerini tezkiye eden (temize çıkaranlara bakmadın mı? Öyle değil, Allah kimi dilerse onu temize çıkarır. Onlar hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar bile
haksızlık görmezler. Bak, Allah'a karşı nasıl olmadık yalan düzüyorlar? Bu, apaçık bir günah olarak yeter"
(Nisa, 49-50).

Bil ki Cenâb-t Hak, yahudileri "Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz..." (nim, 48) sözüyle tehdit edince, o zaman onlar şöyle dediler: "Biz müşrik değiliz, bilâkis biz, Allah'ın en hâs kullarıyız." Nitekim Cenâb-ı Hak onların, "Biz, Allah'ın oğullan ve sevgileriyiz" (Maiöe,)"Bize cehennem, sayılı (mahdud) günlerden fazla katiyyen dokunmayacak" (Bakar», eo) ve "Yahudi veya hristiyan olanlardan başkası asla cennete girmeyecek" (Bakara. ııj dediklerini nakletrniştir. Onlardan bazıları da, "muhakkak ki bizim atalarımız peygamber idiler, binaenaleyh bize şefaat ederler" diyorlardı.

---

[141] [141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/75-76

[142] [142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/76-77

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, yahudilerden bir topluluk, çocukların» Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirirler ve şöyle derler: "Ey Muhammed, bunların boyunlarında bir günah var mı?" Hz. Peygamber, "Hayır" deyince de, "Vallahi, biz de bu çocuklar gibi (günahsızız). Gece işlediğimiz günahlar, gündüz; gündüz işlediğimiz günahlar da gece b'tzöen silinir" dediler. Velhasıl bu topluluk, kendilerini tezkiye etmede çok ileri gitmişlerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah bu âyette, \nsawn kendi kendini tezkiye etmesine (temize çıkarmasına) değil, ancak Allah'ın onu tezkiye etmesine itibar edileceğini beyan etmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 143[143]

Hz Peygamberi Kendisini Tezkiyesi

Buradaki "tezkiye", insanın kendi kendisini medhetmesin- den ibarettir. "Adil bir kimsenin şahidi tezkiye etmesi..." manasında tabiri de bu köktendir. Nitekim Allah Teâlâ da, "Binaenaleyh kendinizi temize çıkarmayın. O (Allah), fttika eden kimseyi çok iyi bilir" (Necm, 32) buyurmuştur. Çünkü tezkiye, takva ile bir husustur. Takva ise, insanın batınında bulunan bir sıfattır ve onun gerçekten olup olmadığını ancak Allah bilir. Binaenaleyh hiç şüphe yok k\ ancak Allah'ın tezkiye etmesi doğru olur. Bundan dolayı da Allah Teâlâ, "öyle değil, Allah kimi dilerse, onu temize çıkanr" demiştir.

Eğer, "Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'a yemin olsun ki, ben gökte de emin (olarak), yerde de emîn (olarak bilinir)im" 144[144]dememiş midir?" denirse, biz deriz ki: "Hz. Peygamber (s.a.s) bu sözü, münafıklar ona, "Ganimet taksiminde adaletli ol" dedikleri zaman söylemiştir. Bir de Hak Teâlâ, Hz. Peygamberi, mucizelerin delâleti ile tezkiye edince, onun kendi kendini tezkiye etmesi, başkalarının aksine caiz olmuştur. 145[145]

Kuldaki İmanı Yaratan Allah'dır

Âyetteki "öyle değil, Allah kimi dilerse onu temize çıkarır" buyruğu, imanın, Allah'ın yaratmasıile meydana geldiğine defâiet eder. Çünkü tezkiye ve temizliğin en şereflisi imanın kendisidir. Allah Teâlâ, dilediğini tezkiye edenin kendisi olduğunu zikredince bu. mü'minlerin imanının ancak Allah'ın yaratması ile meydana geldiğini gösterir. 146[146]

İnsana Azıcık da Olsa Zulmedilmez

Âyetteki, "Onlar, hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar bile haksızlık görmezler" ifadesi, "şüphesiz ki
Allah, zerre kadar haksızlık etmez" (Nisa, 40) âyeti gibidir. Bunun manası ya, "kendilerini tezkiye edenler, bu tezkiyelerine mukabil hiçbir zulme uğramaksızın hak ettikleri ceza ile cezalandırılırlar" şeklinde; ya da, "Allah'ın kendilerini tezkiye ettiği kimseler yok mu, işte onlara Allah taatlanna karşılık sevap verir ve sevaplarını hiç eksiltmez" şeklindedir. Buradaki "fetîl" kelimesi, senin iki parmak arasında yuvarlamış olduğun kire verilen isim olup, ism-i mef'ûl manasında olmak üzere, faîl vezninde gelmiştir. İbnu's-Sikkft'ten şu rivayet edilmiştir: "Fetîl, çekirdeğin yangındaki iplikçiktir. "Nakîr" kelimesi ise, çekirdeğin üstündeki noktadır. "Kıtmîr" kelimesi de, çekirdeğin üzerindeki ince zardır. İşte taunların hepsi, önemsiz ve değersiz şeyleri ifade etmek için kullanılan birer mesel olmuşlardır." Binaenaleyh bu âyetin manası, "Onlar, az ya da çok, hiçbir şekilde zulme uğratılmazlar" şeklindedir.

---

[143] [143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/77-78

[144] [144] Bahari, Megazi, 61; Müslim, Zekat, 144 (2/742)

[145] [145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/78

[146] [146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/79

Sonra Hak Teâlâ, "Bak, Allah'a karşı nasıl olmadık yalan düzüyorlar" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 147[147]

Birinci Mesele

Bu, onların Allah hakkındaki iftiralarından dolayı, Hz. Peygamberi hayrete sevketmek için getirilmiş bir ifadedir.

Bu iftira ise, o yahudilerin kendilerini tezkiye edip, bu hususta Allah'a karşı iftirada bulunmalarıdır ki, bu da "onların, "Biz, Allah m oğullan ve sevgilileriyiz" (Maîde, "Yahudi veya hrish'yan olanlardan başkası asla cennete girmeyecek" (Bakara, n i) ve "Gündüz işlediğimiz günahlar, gece affolunur" şeklindeki sözleridir. 148[148]

İkinci Mesele

Bizim görüşümüz şudur: Bir şey hakkında verilen haber, o şeyin hilafına ise, yalan olur. Bunu söyleyen kimse,
bunun böyle olduğunu bilsin, ya da bilmesin, değişmez.

Câhız ise, "Onun yalan olmasının şartı, onun işin hakikatinin tersine olduğunun bilinmesidir" demiştir. Bu âyet, bizim için bir delildir, çünkü onlar, kendilerinin temiz olduklarına inanıyor ve kendilerini tezkiye ediyorlardı. Daha sonra, onlar kendilerinin temiz olduğunu söyleyip kendilerini tezkiye edince, bu hususta Allah onları yalanlamıştır ki, bu da bizim söylediğimiz şeye delâlet etmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Bu apaçık bir günah olarak yeter" buyurmuştur. Arapça'da, medh ya da zemm cihetinden tazim ifade etmek için "ona yetti" denilir. Medh cihetinden kullanışa gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gerçek bir dost olarak Allah yeter; hakiki bir yardıma olarak da Allah kâfidir" (Nisa, 45} buyruğunda olduğu gibidir. Zemm hususundaki kullanılışa gelince, bu da, bu âyetteki kullanılıştır. ifadesi ise, temyiz olduğu için man-subtur. 149[149]

Yahudilerin, Müşrikleri Mü'minlere Tercih Etmeleri

"Bakmadın mı şu kendilerine kitaptan biraz nasib verilenlere? Kendileri ve taguta inanıyorlar, diğer küfredenler için de: "Bunlar iman edenlerden daha doğru bir yoldadır" diyorlar. Bunlarf Allah'ın kendilerine lanet ettiği kimselerdir. Allah kime lanet ederse, artık ona, hakîkî hiçbir yardımcı bulamazsın" (Nisa, 51-52).

Bil ki Cenâb-ı Hak, yahudilerin başka bir tuzak ve hilekârlıklarını nakletmiştir ki, o da şudur: Yahudiler, puta tapanları mü'minlere tercih ediyorlardı. Halbuki onların, bunun batıl olduğunu bildiklerinde hiçbir şüphe yoktur. Binaenaleyh, onların bu sözü söylemeye cür'et etmeleri, sırf inat ve taassuptan dolayıdır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 150[150]

Birinci Mesele

Rivayet olunduğuna göre yahudi olan Huyey İbn Ahtab ile, Ka'b İbnu'l-Eşref, bir grup yahudi ile Hz. Muhammed (s.a.s)'e karşı savaşmak için Kureyş ile anlaşma yapmak üzere çıkıp Mekke'ye gelmişlerdi. Bunun üzerine Kureyş, "Siz ehl-i kitapsınız. Siz, Muhammed'e bizden daha yakınsınız; binaenaleyh, biz sizin hilenizden emin olamayız. Bu sebeple, kalblerimizin mutmain olması için, ilahlarımıza (putlarımıza) secde edin" demişlerdi. Onlar da bu isteği yerine getirmişlerdi ki, işte yahudilerin "cibt"e ve "tağuf'a iman etmeleri budur. Çünkü onlar, putlara secde etmişlerdi. Bunun üzerine Ebu Süfyan, "biz mi daha doğru yoldayız, yoksa Muhammed mi?" deyince, Kâ'b, "Muhammed ne söylüyor?" dedi. Bunun üzerine Kureyş, "Bir

---

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/79

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/79

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/79-80

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/80

olan Allah'a ibadet etmeyi emrediyor, putlara tapmaktan nehyediyor ve ecdadının dinini bırakarak, araya ayrılık ve ikilik"sokuyor" dedi. Bu cevaba karşılık Kâ'b, "Sizin dininiz nedir, (anlatırmısınız?)" deyince Kureyş, Biz, Beytullah'ın sahibiyiz; hanlara su verir, müsafire ikram eder ve esirleri azâd ederiz" deyip benzeri şeyleri sayıp döktüler. Bunun üzerine Kâ'b: "Siz daha doğru yoldasınız" demiştir ki, işte yahudilerin, kâfir olanlara (Kureyş'e), "bunlar iman edenlerden daha doğru yoldadır" demelerinden murad edilen budur. 151[151]

Cibt Ve Tağutlu Manası

Alimler, "Clbt" ve "TâğuV'un ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler ve bu hususta şu görüşleri nakletmişlerdir

1) Dilciler, "Allah'tan başka, kendisine tapılan her şey "cibt" ve "tâğuV'tur" demişler, sonra bunların ekserisi,

"cibf'in, kendi lafzından iştikak etmemiş olduğunu iddia etmişlerdir. Kaffâl, dilcilerin bir kısmından, "cibt" kelimesinin olduğunu, daha sonra sîn harfinin tâ harfine tebdil edildiğini nakletmiştir. kelimesinin lügat anlamı ise, "adî, değersiz ve pis olan şey" demektir.

"Tâğût**"** kelimesine gelince, bu kelime "tuğyan" masdarından alınmıştır. "Tuğyan" ise, günah ve isyanda çok ileri giderek haddi aşmaktır. Binaenaleyh, büyük günah işlemeye davet eden herkese, bu isim, yani "tağut" ismi verilmiştir. Daha sonra dilciler, bu ismin kullanılışı hakkında sahayı biraz daha genişleterek, bu kelimeyi cansızlara (cemâdâta) da ıtlak etmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Beni de, ogulianmı da putlara tapmaktan uzak fut. Rabb'im, çünkü onlar insanlardan bir çoğuna baştan çıkardılar" (ibrahim, 35-36) buyurmuş, böylece , cemâdât olmalarına rağmen, saptırma işini putlara nisbet etmiştir.

2) Keşşaf sahibi: "Cibt, putlar ile, Allah'ın dışında kendisine ibadet edilen her şey; "tâğut" ise, şeytandır" demiştir.

3) Cibt, putlar; tâğût ise, putların tercümanlarıdır. Bu tercümanlar, insanlara o putlar hakkında yalanlar nakleder ve böylece o insanları o yalanlar ile saptırır, idtâl ederler. Bu görüş, İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

4) Ali İbn Ebi Talha; İbn Abbas'ın cibt'in kâhin; tâğût'un ise sihirbazlar olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

5) Kelbî, bu âyette geçen "cibt"in, Huyey İbn Ahtab; tâğût'un ise, Kâ'b İbnu'l-Eşref olduğunu; yahudilerin bu iki kimseye müracaat ettiklerini belirtip "işte bu sebeple bunlar insanları saptırma ve azdırma hususunda çaba sarfettikleri için, bu isimle adlandırılmışlardır" demiştir.

6) Cibt ve tâğut, Kureyş'in iki putunun ismidir. Bunlar, Kureyş'i hoşnut etmek için yahudilerin kendilerine secde etmiş oldukları iki puttur.

Netice olarak diyebiliriz ki, bu husustaki görüşler pek çoktur. Ama, bu iki kelime şer ve fesad hususunda doruk noktaya ulaşmış herkese alem, özel ad olarak konulmuş lâfızlardır.

Sonra Cenâb-ı Hak "İşte onlar, Allah 'm kendilerine lanet ettiği kimselerdir. Allah kime lanet ederse, artık ona, hakikî hiçbir yardıma bulamazsın" (Nisa. 52) buyurmuş, kendisi tarafından onlara lanet edildiğini beyan buyurmuştur. Lanet ise, Allah'ın yardımı keserek rahmetinden uzaklaştırması demektir kî, bu da Allah'ın mü'minlere olan yakınlığının zıddıdır. Bundan sonra da Cenâb-t Hak, Allah'ın lanet ettiği bir kimseye, hiçbir kimsenin yardım edemiyeceğini beyan buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "... Hepside, Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak... Nerede ele geçirilirlerse yakalanır ve öldürülürler de öldürülürler..." (Ahzfib, ei) âyetinde olduğu gibidir. İşte bu lanet, mevcut ve tahakkuk eden lanettir. Ahiretteki lanete gelince, bu daha büyüktür. Bu da, "o günde hiç kimsenin hiç kimseye fayda verememesi ve emrin yalnız Allah'a mahsus olması" ile tahakkuk edecek olan bir lanettir. Bu ifadede, "Zıddın, zıd üzerine hamledilmesi kabilinden", Allah'ın Resulüne yardım, mü'minlere de takviye ve teyîd va'adi bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde de, "Gerçek bir dost olarak Allah yeter; hakîki bir yardımcı olarak da Allah kâüdir.." (Nisa. 45) buyurmuştur.

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/80-81

Bil ki bu yahudi topluluğu, bu denli şiddetli olan bir laneti hak etmişlerdi. Çünkü onların, puta tapanları, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman edenlere tercih etme ve onları üstün tutma hususundaki sözleri bir büyüklenme (mükabere), hakka karşı bilerek diretme yerine geçmiştir. Çünkü, Allah'tan başkasına ibâdet eden kimsenin durumu, Allah'tan başkasına tapmaya razı olmayan kimsenin durumundan nasıl üstün olabilir? Dini, tamamiyle Yaratan'a hizmete yönelmek, dünyadan yüz çevirip ahirete teveccüh etmek olan bir kimsenin durumu, bütün bu hususlarda, tamamiyle aksini yapan kimsenin durumundan artık nasıl olur da daha aşağı ve düşük olabilir? Allah en İyi bilendir. 152[152]

Cimrilik ve Hasedin Kötülüğü

'ToJtea onların, mülkten bir hissesi mi var? Fakat öyle olsaydı, insanlara çekirdek kadar blrşey bile vermezlerdi"
(Nisa, 53).
Bil ki, Cenâb-ı Hak önceki âyette yahudileri şiddetli bir cehaletle vasfetmiştir ki, bu da onları "Puta tapanların, Allah'a ibadet edenlerden daha üstün olduğuna inanmalarıdır." Bu âyette de onları, cimrilik ve haset etmekle vasfetmiştir. Cimrilik, bir kimsenin, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlerden hiç kimseye hiçbir şey vermemesidir. Hased ise, insanın, Allah'ın başka kimselere hiçbir nimet vermemesini temenni etmesidir. Binaenaleyh, cimrilik ile hased kendisinde bulunduğu kimselerde, Allah'ın başkalarına nimet vermemesini isteme hususunda müşterektirler. Buna göre cimri olan kimse, kendinde olan nimeti başkalarına vermez; hased eden kimse de, Allah'ın, başka kullarına hiçbir nimet vermemesini ister. Cenâb-ı Hak o âyeti bu âyetten önce getirmiştir; çünkü insanın, "kuwet-i âlime" (bilme kuvveti) ve "kuwet-i âmile" (yapma kuvveti) diye iki kuvveti vardır. Kuvvet-i âlime'nin kemâli, ilim; noksanlığı ise, cehalettir. Kuvvet-i âmile'nin kemâli, güzel ahlâk; noksanlığı ise, kötü ahlâktır. Noksanlık itibariyle kötü ahlâkın en şiddetlisi de, cimrilik ile haseddir. Çünkü bunlar, Allah'ın kullarına birçok zararın dönüp gelmesinin menseldirler.
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Cenâb-ı Hak şu iki sebepten dolayı yahudileri, cimrilik ve hased ile nitelendirmeden önce, cehaletle vasfetmiştir:
a) Kuvvet-i nazariyye, şeref ve derece bakımından, kuvvet-i ameliyye'den önce gelip, amelî kuvvetin temelidir. Bu sebeple, kuvvet-i nazariyyenin açıklanmasının, kuvvet-i ameliyyenin durumunun açıklanmasından önce gelmesi gerekmiştir.
b) Cimriliğin ve hasedin sebebi, cehalettir. Sebep, müsebbebten (neticeden) önce olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, cimrilik ve hasedden önce cehaleti zikretmiştir. Biz, cehaleti cimrilik ve hased sebebi olarak zikrettik.
Cimriliğe gelince, bu şundan dolayı böyledir: Malı harcamak, nefsin tezkiyesinin (temizlenmesinin) ve âhirette mutluluğu elde etmenin sebebidir. Malı harcamamak ise, dünya malının insanın elinde birikmesinin sebebidir. Binaenaleyh cimrilik, seni dünyaya bağlayıp, âhiretten alıkor. Cömertlik ise, seni âhirete davet edip, dünyadan
aıikor. Dünyayı âhlrete tercih etmek ise, sırf cehaletten dolayı olur. Hasede gelince, bu şundan dolayı böyledir: Hanlık, nimet ve lütuîları kullara ulaştırıp, onlara ihsanda bulunmaktan ibarettir. Binaenaleyh bunu hoş görmeyen, sanki Allah'ı, hanlıktan azletmek istemiştir. Bu ise, sırf cehaletten neş'et eder. Binaenaleyh cimrilik ve hasedin asıl sebebinin, cehalet olduğu sabit olmuş olur. Cenâb-t Hak önce cehaleti zikredince, peşinden müsebbeb (netice) de sebebin peşine zikredilmiş olsun diye, cimrilik ve hasedi zikretmiştir. İşte bu âyetin önceki âyetlerle irtibatının izahı budur. Bu âyetle ilgili birtakım meseleler bulunmaktadır: 153[153]

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/81-82
153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/83-84

Edatı Hakkında İzahat

Buradaki, fi (yoksa) lafzı hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Bazı kimseler bundaki mîm'in "sıla" olup, (Onlar için mi) takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Çünkü edatından önce bir istifham (soru) geçmediği zaman, bundaki mim harfi "sıla" olur.

b) Bu, em-i muttasıladır. Bu âyette daha önce mana bakımından bir istifham geçmişti. Zira Allah Teâlâ, o mel'un yâhudilerin, Kureyş müşriklerine "sizler, mü'minlerden daha doğru yoldasınız" dediklerini nakledince, bu ifâde üzerine, "Yoksa onların mülkten bir hissesi mi var?" ifâdesini atfetmiştir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Buna mı şaşılır, yoksa kendileri için bir mülk bulunması ve son derece cimri olmaları durumunda, o yâhudilerin o müşriklere "Onların mülkten bir hissesi var" demelerine mi şaşılır?" demek istemiştir.

c) Bu, em-i munkatı'a olup kendisinden önceki ifâdelerle ilgisi yoktur. Buna göre sanki, kendisinden önceki söz tamamlanınca, "Belki de onların, mülkten bir hissesi vardır" buyurmuştur. Buna göre fi lafzının başındaki istifham hemzesi, istifhâm-ı inkârı olup, "Onlar için mülkten hiçbir hisse yoktur" demektir. Bu izah, en doğru izahtır. 154[154]

Yahudilerin Mülk Hırsı

Alimler bu ifadede geçen "mülk" hakkında da şu izahları yapmışlardır:

1) Yahudiler, "Biz, mülke (hükmetmeye) ve nübüvvete dahajâyıkız. Binaenaleyh biz, Araplara nasıl tâbi oluruz?" diyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu âyetle, onların bu görüşlerini iptal etmiştir.

2) Yahudiler, hükümranlığın (mülkün), kıyamete doğru yeniden ellerine geçeceğini iddia ediyorlardı. İddialarına göre içlerinden bir yahudi çıkacak, mülklerini ve devletlerini yeniden kuracak ve insanları kendi dinlerine davet edecekti- Böylece Allah Teâlâ onları bu âyetle yalanlamıştır.

3) Buradaki mülkten maksad, temlik (mal sahibi etme)dir. Yani, "Eğer mâlik kılmak onların elinde olsaydı, onlar muhakkak o nübüvveti sana vermezlerdi. Yine eğer mal mülk sahibi etme gücü onların elinde olsaydı, onlar bu hususta son derece cimri olurlardı. Binaenaleyh onlar yapmaya ve yapmamaya nasıl kadir olabilirler?" Ebu Bekir el-Esamm şöyle demiştir: "Onların bağlan, bahçeleri ve birçok malları vardı. Son derece güçlü ve karşı konulamaz bir durumda idiler. Daha sonra fakirlere karşı son derece cimri oldular. İşte bundan dolayı bu âyet nazil oldu." 155[155]

Mülkün Manası

Allah Teâlâ, onlarır cimriliklerini, onlar için mülkün meydana gelmesine bir mani olarak kabul etmiştir. Bu da, mülkün ve cimriliğin bir arada bulunamıyacağına delâlet etmektedir. Bunun aklî yönden izahı da şöyle yapılabilir: Başkasına boyun eğmek, İizâtihî hoş karşılanmayan bir durumdur. Halbuki insan, karşılığında istediği ve arzuladığı bir şeyi elde etmediği sürece sıkıntılara katlanmaz. İhtiyaçlar, insanları çepeçevre kuşatmıştır. Binaenaleyh bir kimse, bir başkasına iyilik yaptığında, kendisine iyilik yapılan kimsenin o mal hususundaki isteği, iyilik edilen kimsenin, kendisine iyilik edene boyun eğip, ona itaatkâr davranmasına sebep olur. İşte bundan dolayı, "yapılan iyilik, hür kimseleri kul-köle eder" denilmiştir. Binaenaleyh, böyle bir iyilik bulunmadığı zaman, insanın yaratılışında bulunan başkasına itaat etmeme, nefret duygusu, o vakit engellenmemiş, karşt konulmamış, bastırılmamış olur. Böylece de, kesin olarak bir inkıyâd meydana gelmez. Bu sebeple de, mülk ile cimriliğin bir arada bulunamıyacağı sabit olmuş olur.

Ayrıca, mülk üç kısımdır:

a) Sadece, zahire malik ve hükümran olmak. Bu, meliklerin (padişahların) mülküdür.

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/84

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/84-85

b) Sadece bâtına mâlik ve hükümran olmak. Bu da, âlimlerin mülküdür.

c) Hem zahire, hem de bâtına hükümran olmak. Bu ise, peygamberler (a.s)'in mülküdür. Cömertlik, mülkün ayrılmaz bir parçası olunca, şu huyların herbirinin, insanların kendilerine uymalarının ve emirlerine sımsıkı sarılabitmelerinin sebebi olması için peygamoerlerin son derece cömert, keremli, merhametli ve şefkatli olmalan gerekir. Bütün bu sıfatların en mükemmeli, Hz. Muhammed (s.a.s)'de bulunmaktadır. 156[156]

Edatı Hakkında

Sîbeveyh şöyle demektedir: "Fiillerde amel etmesi bakımından üto edatı, isimlerde amel eden (zannedi yorum, zannederim) yerindedir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: "Zannetmek" fiili, kelâmın başında bulunursa, nasb- eder; başka birşey olmaz. Bu meselâ senin, "Zeyd'in ayakta olduğunu zannediyorum" demen gibidir. Eğer bu fiil, kelâmın ortasında bulunursa, onu amel ettirmek ya da ettirmemek caizdir. Bu da, senin "Öyle sanıyorum ki, Zeyd ayaktadır" demen gibidir. İstersen, (Zeyd'in ayakta olduğunu zannedi-yorumjda diyebilirsin. Eğer, fiil kelâmın sonunda bulunursa, en güzel olanı onu amel ettirmemektir. Meselâ, "Zannediyorum Zeyd gidicidir" demen gibi. Bu anlattıklarımızın sebebi şudur: ve (bildi) (zannetti, sandı) vb. fiiller, amel bakımından zayıftırlar. Çünkü bu fiiller, mamullerinde müessir olamazlar. Binaenaleyh, bu fiiller mamullerinden önce zikredildiğinde, bu onların özellikle ve hassaten kastedildiklerine delâlet eder. Böylece de, mamullerine tesir etme bakımından kuvvetli olmuş olurlar. Bu filler mamullerinden sonra getirildiklerinde, bu durum onların bizzat kastedilmediklehne delâlet eder; bundan dolayı da amel edemezler. Bu fiil mamullerinin ortasında bulunduğunda, bu durumda, ne her yönden bizatihi kastedilmiş olurlar, ne de her yönden ihmâl edilmiş olurlar. Bilakis, bu iki durum arasında orta bir durumda bulunmuş olurlar. Binaenaleyh, hiç şüphesiz (bu durumda) bu fiilleri hem amel ettirmek, hem de amel ettirmemek caiz olmuş olur.

Mamullerinin ortasında bulunduğunda amel ettirmek, mamullerinden sonra geldiğindeyse, amel ettirmemek daha güzeldir.

İşte sen bunu iyice anladığında biz deriz ki, öâl kelimesi de aynı tertib üzeredir. Eğer öne geçerse, fiili nasbeder. Mesela sen, ait "O halde, sana ikram ederim.." dersin. Eğer ortada bulunur veya en sonda bulunursa, o zaman amel ettirilmemesi caizdir. Mesela sen, dersin, böylece de bu edatı, bu iki halde amel ettirmemiş olursun. Sen bu mukaddimeyi iyice anladığında, bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat Öyle olsaydı, insanlara çekirdeğin arkasındaki minik bir tomurcuğu bile vermezlerdi" ifâdesinde kelimesi fiilden önce gelmiş, ama (amel etmesi gerekirken) amel etmemiştir. İşte âlimler, bu amel etmeme hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Bu ifadede bir takdim-tehir vardır. Buna göre kelâmın takdiri, şeklindedir.

b) Bu edatın, fâ ile fiilin arasında bulunduğu için, ortada bulunmuş olması ve böylece de, tıpkı ortada bulunması ya da sonda bulunması durumunda olduğu gibi, amel ettirilmemiş olmasının takdir edilmesi caiz olmuş olur. Bu edatın_ vâv île kullanılması halinde de durum böyledir: Meselâ Hak Teâlâ'nın, "O takdirde, kendileri de senin arkandan pek az kalacaklardır" [fan, 76) ifâdesinde olduğu gibidir.

c) Ibn Mes'ûd, amet ettirerek, yani mansub olarak şeklinde okumuştur. 157[157]

Beşinci Mesele

Dilciler, kelimesinin, çekirdeğin üstünde bulunan bir nokta olduğunu ve hurma filizinin de o noktadan yarılıp çıktığını söylemişlerdir. 8u kelimenin aslı nakr kelimesinden olup, faîl veznindedir. Kendisinde bir oyuk bulunan oduna da, oyulduğu içinadı verilir. "Nakr" kelimesi ise, taşa ve başka şeylere "minkar" ile vurmaktır. Minkar balta gibi, kendisiyle taşların

---

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/85-86

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/85-86

parçalanıp varıldığı bir demir (keski, murç vb. şeyler)'dir. Gagasıyla vurup besinini yardığı için, kuşun gagasına minkar isminin verilmesi de bundandır. Burada nakîr kelimesinin zikredilmesi bir temsil olup, maksad onların son derece cimri olduklarını anlatmaktır. [158][158]

"Yoksa, onlar Allah'ın fazl-u kereminden insanlara verdiği şeylere karşı hasedmi ediyorlar? Biz, gerçekten İbrahim hanedanına da kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir mülk de bahşettik. İşte onlardan kimi O'na iman etti, kimi de ondan yüz çevirdi. (Onlara) çılgın bir ateş olarak cehennem yeter" (Nisa. 54-56).
Bu âyetlerle ilgili olarak birkaç mesele vardır: [159][159]

Birinci Mesele

Kelâmın başında bulunan edatı, munkatı'a olup, bu ifâdenin takdiri, "daha doğrusu insanlara hased ediyorlar" şeklindedir. [160][160]

İkinci Mesele

Burada geçen kelimesiyle kimlerin murad edildiği hususunda da şu iki görüş vardır:
Birinci görüş: Bu, İbn Abbas ile ekseri ulemânın görüşü olup, bu görüşe göre bu kelimeyle Hz. Muhammed (s.a.s) kastedilmiştir. Çünkü Hz. Muhammed'de, büyük bir kalabalıkta ancak ayrı ayrı bulunabilen pekçok hayır hasletleri bulunduğu halde, kendisi tek ferd olduğu için, cemi olan nâs (insanlar) kelimesi, onun hakkında kullanılmıştır. "Falanca, tek başına bir ümmettir" denilmesi de bu anlamdadır ki, yani "O, bir ümmetin yerini tutar" demektir.
Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Muhakkak ki ibrahim, bir ümmetti; Allah'a İtaatkârdı..." (Nam. 120) buyurmuştur.
İkinci görüş: Burada bu kelimeden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s) ve O'nun yanında bulunan mü'minlerdir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Nâs lafzı çoğuldur. Binaenaleyh, bu kelimeyi cemi manaya hamletmek, müfred manaya hamletmekten daha evlâdır.
Bil ki, burada belli bir kısım insanı kastederek, nâs lafzını zikretmek muhakkak ki güzel olmuştur. Çünkü yaratılmaktan maksat, kulluğu yerine getirmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ben, cinleri de İnsanları da, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zartyât, 56) buyurmuştur. Binaenaleyh, bu gayeyi yerine getirenler ancak Hz. Muhammed (s.a.s) ve O'nun dinindeki kimseler olunca, sanki O ve O'nun ashabı, bütün insanların tamamı gibi olmuş olur. İşte bundan dolayı nâs lafzını mutlak olarak kullanıp, alettayîn, yani bu kelimeyle onları kastetmek yerinde ve uygun olmuştur. [161][161]

Kıskanılan İlahi Lutuf

Alimler, kendisi sebebiyle insanlara hased edilen "fazl-u keremin tefsiri hususunda, iki görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:
Birinci görüş: Bu, gerek dinî, gerekse dünyevî hususlarda, kendisi sebebi ile nübüvvetin ve ikramın meydana geldiği fazl-ı ilâhidir.
İkinci görüş: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dokuz tane hanımı oluşuna hased etmişlerdir.
Bil ki hased, ancak bir fazilet (üstünlük ve fazlalık) bulunduğu zaman söz konusu olur. Binaenaleyh her nezaman insan daha tam ve daha mükemmel bir fazilete ve üstünlüğe sahip olursa, ona hased edenlerin hasedi de o nisbette fazla olur. Dinî bakımdan en büyük makamın, nübüvvet makamı olduğu malumdur. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e verip, bu nübüvvete hergün gittikçe artan daha güçlü bir devlet, daha büyük bir şevket ve daha çok yardımcı nasîb etmiş olduğu da malumdur. Bütün bunlar da, büyük bir

---

[158][158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/87
[159][159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/87
[160][160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/87
[161][161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/87-88

hasedi icab ettiren şeylerdendir. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarının çokluğu sebebi ile hased edilmesine gelince, bu önce zikrettiğimiz şeylere nisbetle, önemsiz bir şey gibidir. Binaenaleyh âyette geçen fazl-ı ilahî'yi bu manaya almak mümkün değildir. Aksine burada geçen "fazI", "Allah'ın kuluna in'âm ettiği her şey" manasında alınır ise, bunun içine bu ikinci mana da girer. Fakat bu kelimeyi, sırf bu ikinci manaya almak, gerçekten uzak bir ihtimal olur.

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e çok nimetler vermiş olmasının, yahudi-lerin hasedine sebep olduğunu beyan edince, bu hasedi giderecek olan hususu da beyan ederek: "Nitekim biz, İbrahim hanedanına da kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir mülk de bahşettik" buyurmuştur ki bunun manası şudur: "İbrahim'in soyunda da hem peygamberliği, hem de mülkü (hükümranlığa devleti) kendinde birleştiren pekçok kimseler vardı. Halbuki siz ey yahudiler, buna ne şaşmış, ne de haset etmiştiniz. Öyle ise niçin Hz. Muhammed'in durumuna şaşıyor ve haset ediyorsunuz?"

Bil ki bu ifâdedeki "kitap", şeriatın zahirî hükümlerine; "hikmet" ise, hakikatin sırlarına bir işarettir ki işte ilmin kemâli, bu ikisiyledir. Âyette bahsedilen "mülk-ü azîm" de, kudretteki mükemmelliği ifade eder. Böylece hakîkî kemâlatın, ancak ilim ve kudretle olacağı sabit olmuş olur. Binaenaleyh bu âyet, Cenâb-ı Allah'ın, o peygamberlere, insanlara uygun olan en mükemmel kemâli nasib etmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Bu, o peygamberler hakkında uzak görüleö-bir ihtimal olmadığına göre, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında da tuhaf görülecek birşey olamaz.

Şu izah da yapılmıştır: O yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s) sayısını fazla görünce, onlara, "Hz. Davûd (a.s)'un, yüz; Hz. Süleyman (a.s)'ın ise üçyüzü mehirli (nikahlı), yediyüzü de cariye olmak üzere, bin hanımı varken, niçin Hz. Muhammed'e dokuz hanımı çok görüyorsunuz?" denilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "İşte onlardan kimtona imân etti, kimi de ondan yüz çevirdi" buyurmuştur. Alimler buradaki (Ona) zamirinin kimi ifâde ettiği hususunda ihtilaf edip, bazıları bunun, Hz. Muhammed (s.a.s)'e râcî olduğunu söylemiştir ki o zaman bunun manası, "Kendilerine kitaptan bir nasîb verilen o yahudilerden bir kısmı Hz. Muhammed'e iman etti, bir kısmı da küfrüne ve inkârına devam etti" şeklinde olur. Bazı âlimler de bu zamirin, daha önceki peygamberlere râcî otduğunu söylemişlerdir ki buna göre de mana: "O peygamberlere nübüvvet ve hükümranlık nasib edilmesinin yanısıra, ümmetlerin onlara karşı adeti, bir kısmının o peygamberlere iman etmesi, bir kısmının da küfründe ısrar etmesi şeklinde cereyan etmiştir. Binaenaleyh Ya Muhammed, bu topluluğun, üzerinde bulunduğu şu hale şaşma. Çünkü bütün peygamberlere karşı, ümmetlerinin durumu da böyle idi" şeklinde otur. Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, o kavimden gelen kötülüklere karşı daha sabırlı olsun diye, Allah'tan olan bir teselli olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Onlara) çılgın bir ateş olarak cehennem yeter" demiştir. Bu, "Gelmiş geçmiş o kâfirlere, azâb olarak cehennem yeter" demektir. "Sair", "iyice alevlendirilmiş ateş" demektir ki bu manada, ve (Ateşi tutuşturdum) denilir. 162[162]

Kâfirlerin Derilerinin, Yandıkça Değiştirilmesi

"Âyetlerimizi inkâr edenleri muhakkak bir ateşe atacağız. Derileri piştikçe, azabı tadıp durmaları İçin, o derileri başka derilerle değiştireceğiz. Şüphesiz ki Allah aziz ve hakimdir" (Nisa. 56| bil ki Allah Teâlâ, ehl-i kitapdan bu belli grup (yahudiler) hakkındaki va'îdini zikret-tikten sonra, bütün kâfirleri içine alan va'îdini beyan ederek, "Âyetlerimizi inkâr edenleri muhakkak bir ateşe atacağız" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgiti birkaç mesele bulunmaktadır: 163[163]

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/88-89

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/90

Birinci Mesele

Buradaki "âyetlerimiz" ifâdesine, Allah'ın varlığına, fiillerine, sıfatlarına, isimlerine, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine delâlet eden (delil olan) herşey girer.

Onların âyetler hususunda kâfir oluşları, sadece âyetleri inkâr etme şeklinde değil, aksine şu gibi pek çok yönden olmuştur:

a) Onlar, o âyetlerin, âyet olduğunu inkâr etmişlerdir.

b) Onlar, o âyetlere kulak asmamış ve onlar üzerinde düşünmemişlerdir.

c) Onlar, âyetler hakkında birtakım şek ve şüpheler ortaya atmışlardır.

d) Onları iyice bilmelerine rağmen, onları inat ve hasedteri yüzünden inkâr etmişlerdir. Fakat küfrün tarifi ve hakikatine gelince, biz bu konuyu, Bakara sûresinin (6. âyetinin) tefsirinde zikretmiştik. 164[164]

İkinci Mesele

Sibeveyh şöyle demektedir: tehdid ve va'îd için kulla- nılan bir kelimedir. Meselâ, "Yapacağım", denilir. Sîn harfi de bunun yerine kullanılır. Mesela,

"Onu, cehenneme sokacağım" (Müddessir, 2e) âyetinde olduğu gibi." Bu kelime, bazan va'ad için de kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rabbin sana (bol lûtuflar) yerecek, sen de razı (ve hoşnud) olacaksın" (Duna, 5) ve "Sizin için Rabb'İmden mağfiret talebinde bulunacağım" (Yusuf,98)buyurmuştur. Hz. Yakub (a.s)'un, bu son âyette bahsedilen mağfiret talebinde, duanın kabulünü sağlamak için, bunu seher vaktine ertelediği söylenmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki: "Sîn ve sevfe kelimeleri, gelecek zamanı ifâde için (fiili muzarînin başında) kullanılan edatlardır. 165[165]

Üçüncü Mesele

Âyetteki, ifâdesi, "onları cehenneme sokarız" ma- nastndadır. Fakat bu kelimede, girdirmenin ötesinde fazladan bir mana vardır. Çünkü bu ifade, "Onları ateşte kebâb ederim" deme gibidir. Nitekim "kızarmış koyun eti" manasında denilir.

Allah Teâlâ daha sonra,

"Derileri piştikçe, azabı tadıp durmaları için, o derileri başka derilerle değiştireceğiz" buyurmuştur. Bu hususta şu iki soru söz konusudur:

Birinci soru: Allah Teâlâ, onları ebedî olarak cehennemde canlı tutmaya kadir olmasına rağmen, niçin onları, kendilerine cehennemde çok şiddetli elem ve acılar ulaştığı halde, pişmeyen ve yanmayan bedenler kılmamıştır. O zaman onların derilerini, başka derilerle değiştirmeye gerek kalmazdı?

Cevap: Allah Teâlâ, yaptıklarından dolayı hesaba çekilmez. Hatta biz şunu da diyebiliiz: Allah Teâlâ, onları cehenneme sokmadan da, onların bedenlerine bu büyük elem ve acıları ulaştırmaya da kadirdir. Ne var ki onları, cehenneme sokacaktır. 166[166]

Günah İşlemeyen Derileri Azaplandırma Meselesi

İkinci soru: İsyan eden (insanların) derileri, yanıp kül olduğunda, eğer Cenâb-ı Allah, onların yerine başka deriler yaratıp, onlara azab ediyorsa, bu, isyan etmemiş varlığa azab etme olur ki, bu da caiz değildir?

Cevap: Buna da pek çok yönden cevap verilir:

1) Pişmenin, pişen şeyden başka kabul edilmesidir. Bu durumda zât aynı kalır, değişen ise sıfatı olmuş olur. Zât aynı olunca, azab da, ancak isyan eden kimseye ulaşmış olur. Bu takdire göre, âyette bahsedilen başkalık (başka derilerden maksat, sıfattaki başkalık olmuş olur.

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/90

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/90-91

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/91

2) Azab gören, insanın kendisidir. Derisi ise, kendisinin mahiyyetinden bir cüz olmayıp, aksine o insana yapışmış bulunan ve onun zâtına ilâve olan bir şey gibidir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, derileri yenileyip, bu yeni deriler de azabın insana ulaşmasına bir sebep ve vesile olunca, işte bu da ancak, isyan edeni azaplandırma olur.

3) Âyet-i kerimede bahsedilen derilerden maksat, onların elbiseleridir. Nitekim
Cenâb-ı Hak, "Elbiseleri katrandandır" {ibrahim, 50) buyurmuştur. Binaenaleyh, derileri yenilemek, onların (bu katrandan olan) elbiselerini yenileme demektir. Kâdî, bu son görüşü tenkid ederek şöyle demiştir: "Bu, âyet-i kerimenin zahirini terketmektir. Hem katrandan olan elbiseler, pişme ile tavsif edilemezler. Bunlar ancak, yanma ile vasf edilebilirler."

4) Şöyle denilmesi de mümkündür: Bu, o azabın sürekli olacağından ve hiç kesilmeyeceğinden bir kinayedir. Nitekim, kendisi devamlılıkla vasf edilmek istenen kimseye, "Her ne zaman bir işin sonuna vardığında, o yeniden başlamış; ve her ne zaman o işin sonuna ulaşmışsa, mutlaka yeni baştan başlamış demektir" denilmektedir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "derileri piştikçe, o derileri başka derilerle değiştireceğiz" ifâdesi de böyledir. Yani, "Onlar her ne zaman piştiklerini, yandıklarını ve yok olma noktasına vardıklarını zannettiklerinde, o vakit şu anda meydana geldiklerini ve var olduklarını zannedecekleri bir biçimde, onlara yeni bir hayat kuvveti veririz" demektir. Böylece de, âyet-i kerimenin maksadı, onların göreceği azabın devamlı olduğunu ve sona ermeyeceğini beyan etmek olmuş olur.

5) Süddî de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, kâfirin derisini onun etiyle değiştirir, böylece de onun etinden başka bir deri meydana getirir." Süddî'nin bu görüşü uzak bir ihtimaldir. Çünkü, kâfirin eti sınırlı ve sonludur, binaenaleyh mutlaka bitip tükenmesi gerekir. Onun eti bitip tükendiğinde, deriyi değiştirmek konusunda başka bir yola ihtiyaç hasıl otur. Halbuki bu yol, her şeyden önce, âyette zikredilmemiştir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Azabı tadıp durmaları için" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da şu iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru**:** Hak Teâlâ'nın, 'Azabı tadtp durmaları için" sözü, "Bu azabı tatmanın, onlar için devamlı olması ve sona ermesi için..." anlamındadır. Bu, senin tıpkı kuvvetli ve şerefli olan bir kimseye demen gibidir. Yani, "Allah senin izzetini devam ettirsin ve onu artırsın" demektir. Ve yine bu sözden murad, "Onlar bu yeni durum ile de (yeni deriyle de) azabı tatmaları için.." şeklindedir; çünkü zaten onlar o azabı tadıyor ve o azâb onlar için devam ediyor.

İkinci soru**:** İnsan bir azâbtan cüz'î bir şey taddığında. "Falanca azabı taddı" denilir. Halbuki Cenâb-ı Hak onları, azabın en şiddetlisi içinde bulunmakla vasfetmiştir. Binaenaleyh, bu ifâdelerden sonra, daha nasıl "Onlar bu azabı tadıyorlar" denilebilmiştir?

Cevap: Âyet-i kerimede, "tadma" tabirinin zikredilmesinden maksat, kendisine herhangi bir noksanlığın arız olmaması ve bu yanma sebebinin yok olmaması bakımından, tadan kimsenin taddığı şeyi hissetmesi gibi, onların da her halükârda, o azabı hissedeceklerini haber vermedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki Allah, aziz ve hakimdir" buyurmuştur ki, buradaki "azız" vasfından maksat, "kadir ve gâlib olan"; "hakîm" vasfından maksad da, "ancak doğruyu yapan..." zât kastedilmiştir. Bu iki kelimenin burada zikredilmiş olması, son derece güzeldir. Zira insanın kalbine, "İnsanın bu ateş içinde ebedî olarak kalabilmesi nasıl mümkün olabiiir?" şeklinde hayreti mûcib bir sual gelebilir.. İşte bu durumda o kimseye sanki, "Allah Teâlâ'nın böyle bir şey yapması şaşılacak bir şey değildir. Çünkü O, bütün mümkinâta kadir ve gâlib olandır. Binaenaleyh, ateşin tabiatını izâle etmeye kadirdir.." denilmiştir.

Yine insanın hatırına "O, kerîm ve rahîm'dir; binaenaleyh, O'nun rahmetine, bu zayıf kula bu denli azâb etmek nasıl uygun düşer?" sorusu gelebilir. İşte bu durumda da o kimseye, "O, rahîm olduğu gibi, hakîm'dir de. Hikmeti, bunu gerektirir" denilir. Zira âlemin nizamı, ancak âsî ve günhkârları tehdit etmekle devam edebilir. Binaenaleyh, O'nun sözünün yalan olmadığının ortaya çıkması için, O'ndan sâdır olan bu tehdidin mutlaka tahakkuk etmesi gerekir. Böylece, bu iki kelimenin burada zikredilmiş olmasının, son derece güzel ve yerinde bulunduğu sabit olmuş olur. [167][167]

"İman edip de güzel amel işleyenleri ise, içinde ebedî kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada, temizlenmiş zevceler onlarındır. Onları, koyu bir gölgeye sokacağız" (Nisa, 57). [168][168]

Bil ki, Kur'ân-ı Kerim'de âdetullah, genel olarak, va'ad ile va'îdin peşpeşe zikredilmesi şeklinde cereyan etmektedir. Bu âyetle ilgili olarak da iki mesele bulunmaktadır; [169][169]

Birinci Mesele

Bu âyet, îmanın amelden başka olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, ameli imana atfetmiştir.

Ma'tuf, ma'tûfun aieyh'den başkadır. Kâdî: "Her nezaman "iman" lafzı tek başına zikreditirse, bu ifâdeye amel de dahil olur. Yine her nezaman, iman ile birlikte amel de zikredilirse iman, "tasdik" anlamına gelir.." demiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira aslolan, müşterek olma ile başkalığın olmamasıdır. Eğer durum böyle olmuş olsaydı, Kur1 ân, mana ifâde etmekten çıkardı. Belki de, Kur'ân-ı Kerim'de dinlediğimiz bu lâfızlardan her birinin, bizim bildiğimizin dışında başka bir manası vardır. İşte Cenâb-ı Hakk'ın muradı, bizim anlayabildiğimiz mana olmayıp öteki manadır. Bu, müşterek olma ile tek başına olmanın eşit olması ihtimali görüşüne göredir. Ama, mananın aslı üzerine devam etmesi ile değişmesi ihtimalinin eşit olması görüşüne göre ise; hayır!.. Çünkü bu durumda şöyle denilmesi muhtemeldir; "Bu lafızlar, Hz. Peygamber zamanında, şu anda anladığımız manadan başka olan bir mana için kullanılmaktaydılar. Ama sonra, bu lafızlar şu anda anladığımız manalarda kullanılır oldular." Böylece, bu iki takdire göre de Kur'ân-ı Kerim'in, bir hüccet olmaktan çıkacağı sabit olmuş olur. Müşterekliğin ve mana değişmesinin aslın hilafına olduğu sabit olunca, Kâdî'nin görüşü bertaraf olmuş olur. [170][170]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, kendisine itaatta bulunanların mükâfaatını beyan etme hususunda şunları zikretmiştir:

a) Onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağını belirtmiştir. Zeccâc, "Altlarından., akar" ifâdesinden maksat, "Altlarından nehirlerin suları akar" şeklindedir" demiştir. Bil ki, eğer "nehir" kelimesi, suyun aktığı yerin ismi kabul edilirse, o zaman durum, Zeccâc'ın dediği gibi olur. Ama biz bunu örfe göre, o akan suyun ismi kabul edersek, böyle bir takdire gerek kalmaz.

b) Allah Teâlâ bu mükâfaatı, ebedîlik ve devamlılıkla vasfetmiştir. Bu şekildeki tavsifte, Cehm İbn Safvan'ın görüşünün reddi bulunmaktadır. Çünkü Cehm, cennet nimetleriyle cehennem azabının sonlu olduğunu, sona ereceklerini söylemektedir. Hem, sonra Allah Teâlâ, "hulûd" (uzun süre kalma) ilâdesinin yanında, "ebedîlik" kel i meşin i de zikretmiştir. "Hulûd" (süresizlik, daimîlik), ebedîlikten ibaret olsaydı, o zaman bir tekrar yapılmış olurdu ki, bu da caiz değildir. Böylece bu, "hulûd"un, "ebedîlik"ten ibaret olmadığına, bilakis onun sonlu olup olmadığını beyan etmeksizin, uzun bir müddet beklemekten ibaret olduğuna delâlet etmektedir. Bu temel kaide sabit olunca, bu durumda Mu'tezile'nin, Hak Teâlâ'nın, "Kim bir mü'minl kasden öldürürse cezası, içinde ebedî kalıcı olmak üzere, cehennemdir.." (Nisa. 93) buyruğu ile, büyük günah sahibinin cehennemde ebedî olarak kalacağı hususunda istidlalde bulunmaları geçersiz ve bâtıl olur. Çünkü biz bu âyetin delaletiyle, "hulûd"un, devamlılık değil, uzun süre kalmak manasını ifâde ettiğini bildirmiştik.

---

[167][167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/91-93

[168][168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/93

[169][169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/93

[170][170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/94

c) "Orada, onlara tertemiz eşler vardır." Bundan murad, o zevcelerin hayızdan, nifasdan ve her türlü dünyevî pislikten temizlenmiş olmalarıdır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara süresindeki 25. âyetidir. Bu konuyla ilgili nükte ve incelikleri, o âyetin tefsirinde zikretmiştik.

d)HakTeâlâ, "Onları koyu bir gölgeye sokacağız" buyurmuş-tur.

Vahidî, bu ifâdenin sonunda gelen Jife kelimesinin, bir iş, oluş ifâde etmediğini, böylece öe bu kelimenin fail veya mef'ul mânasına geldiğinin söylenemiyeceğini, aksine Jfe kelimesini niteleme hususunda bir mübalağa ifade edeceğini söylemiştir. Bu, Arapların, "simsiyah karanlık bir gece" demeleri gibidir.

Bil ki Arap ülkeleri, son derece sıcaktır. Binaenaleyh gölge, onlara göre, rahatlık vesile ve sebeplerinin en büyüklerindendir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, rahatlıktan bir kinaye kılmıştır. Nitekim, Hz. Peygamber {s.a.s), Hükümdar Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir" 171[171]buyurmuştur. Gölge, rahatlıktan ibaret olunca, jik kelimesi de, iyice rahat olmayı ifade eden bir kinaye olmuş olur. Gönlümün kendisine meylettiği şey budur.

İşte bu açıklama ile, şöyle diyen kimsenin sorusu bertaraf edilmiş olur:-Cennette, sıcaklığı ile eziyyet veren bir güneş yoktur. Binaenaleyh, o cenneti "koyu gölge" ile tavsif etmenin faydası nedir? Hem yine biz dünyada, kendisinde devamlı gölge bulunan ve güneşin ışınlarının kendisine ulaşamadığı, nüfuz edemediği yerlerin havasının bozuk, kokmuş ve eziyyet verici olduğunu görüyoruz. Binaenaleyh, cenneti bu şekilde vasfetmenin manası nedir?" Bizim özetle vermiş olduğumuz bu izahat ile bu tür şüpheler bertaraf olur. 172[172]

Emanetleri Ehline Verme Borcu

"Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah bununla size, gerçekten ne güzel Öğüt veriyor! Şüphe yok kî Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür" (Nisa. 58).

Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirlerin bazı hallerini şerhedip, onun vaîdini ve cezasını açıklayınca, tekrar teklifleri zikretmeye yöneldi; ve yine Cenâb-ı Hak, ehl-i kitabın (yahudiierin), kâfir olan Kureyş'e "Sizler, iman edenlerden daha doğru yoldasınız" diyerek, hakkı gizlediklerini nakledince, bu âyette mü'minlere, bütün işlerde yani ister mezhep ve din işlerinde, isterse dünya ve muamelat hususlarında oisun, emanetlerine riayet edip bihakkın eda etmelerini emretmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, bir önceki âyette, iman edip sâlih amel işleyenler için büyük bir mükâfaattn bulunduğunu zikredip emânete riayet de salih amellerin en başta gelenlerinden biri olunca, işte muhakkak ki Cenâb-ı Hak bu âyette onu emretmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır 173[173]

Ka’be’nin Anahtarları Kimde Olduğu?

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke'nin fethi günü Mekke'ye girince, Osman İbn Talha İbn Abdüddâr, Mekke'nin kapısını kilitledi. Ka'be'nin hizmetçisi ise, Ka'be'nin kapısında bulunuyordu. Derken,

Osman İbn Talha, Ka'be'nin damına çıktı've anahtarı hizmetçiye vermekten kaçınarak: "O'nun Allah'ın Resulü olduğunu bilsem, O'nu Ka'be'ye girmekten men etmem" dedi. Bunun üzerine Ali İbn Ebî Talib (r.a), onun bileğini bükerek, ondan anahtarı aldı ve kapıyı açtı. Böylece de Allah'ın Resulü içeri girerek iki rekât namaz kıldı. Ka'be'nin içinden çıkınca, Hz. Abbas, Hz. Peygamber'den Ka'be'nin anahtarını kendisine vermesini ve böylece de, hem hacılara su dağıtma, hem de Ka'be'nin hizmetçiliğini bir arada yapmayı istedi. İşte bunun üzerine de, buâyet-i kerime nâzit oldu. Böylece Allah'ın Resulü, Hz. Ali'ye, anahtarı Osman'a vermesini ve

---

171[171] Keşfu’I-Hafa, 1/456

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/94-95

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/95-96

özür beyan etmesini emretti. Bunun üzerine Osman, Hz. Ali'ye: "Zorladın, eziyyet ettin; şimdi de yumuşak davranarak yanfma geldin!..." deyince, Hz. Ali, "Andolsun ki Allah senin hakkında âyet indirdi" dedi ve ona, bu âyeti okudu. Bunun üzerine de Osman, "Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehâdet ederim" diyerek kelime-i şehâdet getirdi. Derken, tam o esnada Cibril gelerek, Allah'ın Resulüne, "Ka'be hizmetçiliğinin, devamlı olarak Osman'ın neslinde kalacağını" bildirdi. Bu, Saîd İbn Müseyyeb ile Muhammed İbn İshâk'ın görüşüdür.

Ebu Revk de şöyle demektedir: "Allah'ın Resulü, Osman İbn Talha İbn Abdüddâr'a "Ka'be'nin anahtarını bana ver!" deyince Osman, "Allah'ın emânetini al, tut!" dedi. Hz. Peygamber onu almak isteyince, Osman elini yumdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), ikinci kez: "Allah'a ve abiretgününe iman ediyorsan, Ka'be'nin anahtarım bana ver!" dedi. Bunun üzerine Osman, "Allah'ın emanetini tut, al" dedi. Hz. Peygamber onu almak isteyince, bu sefer elini yine kapadı. Hz. Peygamber, isteğini üçüncü kez söyleyince, Osman üçüncüsünde "Allah'ın emanetini tut, al" dedi ve anahtarı Hz. Peygamber (s.a.s)'e verdi. Bunun üzerine Hz. peygamber (s.a.s), yanında Kâ'be'nin anahtarı olarak tavaf etmeye başladı ve anahtarı Hz. Abbas'a vermek istedi. Sonra da, "Ey Osman, Abbas'ın da, seninle birlikte bunda bir pay olmak üzere, anahtarı tut al!" deyince, Allah'u Teâlâ bu âyeti nazil etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Osman'a "Bu anahtar, ebedî ve devamlı olarak sende kalsın, al! Onu, zâlim olanların dışında, hiç kimse senden zorla çekip alamaz" dedi. Daha sonra Osman hicret etti, anahtarı da kardeşi Şeybe'ye verdi. Ve bu anahtar bugün, Şeybe'nin neslinden gelenlerin elindedir. 174[174]

Emanete Riayetin Şümülü

Bil ki bu âyetin, böyle bir hadise sırasında nazil olması, âyetin bu hadiseye tahsis edilmesini gerektirmez. Aksine
âyetin ifade ettiği hükme, her türlü emanet çeşidi dahildir. Bil ki, insanın muamelesi, ya Rabbiyle, ya diğer kullar ile, veyahut da kendisiyledir. Bu üç kısmın tamamında da, emanete riayet etmek gerekir.

İnsanın, Rabbine karşı olan emanete riayet etmesine getince bu, emredilenleri yapmada ve nehyedilenleri de bırakmada söz konusu olur ki, işte bu, sahili olmayan bir deryadır. İbn Mes'ûd, "Her şeyde emanete riayet etmek lazımdır. Abdestte, cünüblükte, namazda, zekâtta, oruçta vb. şeylerde..." demiştir. İbn Ömer (r.a) de şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, insanın avret mahallini yarattı ve, "Bu, yanında gizlediğin bir emanettir. Binâenaleyh, meşru olan hakkı müstesna, onu koru!" dedi. Bi ki bu, çok geniş bir mevzudur. Binâenaleyh dilin emaneti, onu yalan, gıybet, dedfcodu, küfür, bid'at, çirkin söz vb. şeylerde kullanmamaktır. Gözün emaneti, onu harama bakmakta kulllanmamaktır. Kulağın emaneti, onu boş ve yasak, çirkin, yalan, vb. şeyleri dinlemekte kullanmamaktır. Diğer uzuvlar hakkındaki hüküm de böyledir.

İkinci kısma gelince bu, diğer insanlara karşı olan emanete riayet etmedir ki, bu kısma, emanet bırakılan şeyleri geri verme; ölçü ve tartıda eksiltmeyi terketme; insanların ayıplarını yüzlerine vurmama; yöneticilerin, halkına karşı; âlimlerin de, onları bâtıl taassublara seyketmeme, aksine onları, hem dünya hem de ahiretleri hususunda, kendilerine faydası dokunacak birtakım amel ve itikatlara irşad edip sevketmeleri suretiyle, avama karşı adil olmaları; yahudileri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini gizlemekten nehyetme ve onları, kâfir olan Kureyş'e, " Sizin, üzerinde bulunduğunuz inanç, Muhammed'in dininden daha efdaldir" demelerini yasaklama; Hz. Peygamber'in Osman İbn Talha'ya anahtarı kendisine vermesini emretmesi; kadının, fercini ve namusunu muhafaza etmek suretiyle, kocasının emanetine riayet etmesi; başkasından olan bir çocuğu, kocasına nisbet etmemesi ve iddetinin sonra erdiğini haber vermesi gibi hususlar da dahildir.

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/96-97

Üçüncü kısma gelince; bu insanın, kendisine karşı olan emanete riayet etmesi
olup, insanın kendisi için, ancak gerek dini gerekse dünyevî hususlarda daha faydalı ve daha uygun olanı tercih etmesi; şehveti ve öfkesi sebebiyle, âhiretine zarar verecek şeylere yeftenmemesidir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s): "Hepiniz çobansınız; Ve hepfniz, güttüklerinizden sorumlusunuz" 175[175] buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphesiz (Allah, emanetleri ehline vermenfzf... emreder" buyruğuna bütün bunlar dahildir. 176[176]

Emanetin Ehemmiyeti

Allah Teâlâ, hiç şüphe yok ki, emanete riayet etme işini, Kur'an-ı Kerim'in pek çok yerinde yüceltерek, "Biz emanet! göklere, yere ve dağlara arz (ve teklif} ettik de, onlar bunu yüklenmekten çekindiler, bundan endişeye düştüler, insan bunu sırtına yüklendi" (Ahzâb, 721) "Ki onlar, emanetlerine ve ahidlerine riayetkardırlar" (Müminun, 8) ve "...Siz, bile bile, kendi emânetlerinize hainlik etmeyiniz" (Enfai. 27) buyurmuştur.
Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Emanete riayet etmeyenin imanı yoktur" 177[177]buyurmuştur.
Meyrnûn İbn Mehran da şöyle demiştir: "Üç şey vardır ki, iyi kimseye karşı da kötü kimseye karşı da eda edilir, yerine getirilir: Emanet, verilen söz (ahd) ve sıla-i rahim..."
Kâdî ise şöyle demiştir: "Emanet" kelimesi, her ne kadar bütün emanetleri içine atırsa da, ancak ne var ki Altahu Telâlâ bu âyette, "Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi... emreder" buyurmuştur. Binâenaleyh, bu "emanef'ten muradın, mal cinsinden olan şeyler olması gerekir; çünkü, başkasına verilmesi mümkün olan şey budur. 178[178]

Üçüncü Mesele
kelimesi, ism-i mef'ûl (emanet edilen şey) manasında bir masdardır. İşte bundan dolayt çoğul yapılmıştır. Çünkü bodurumda halis bir isim kılınmıştır. Keşşaf sahibi, "Bu kelime, müfred oîarak sökünde de okunmuştur" demiştir. 179[179]

Dördüncü Mesele

Ebu Bekr er-Razî şöyle demiştir: "Emanet bırakılan şeyler de, âyetin ifade ettiği emanetlere dahildir ve bunlar, sahibi istediği zaman geri iade edilmeleri gerekir."
Ekserî âlimler, emanetlerin (bir zarar ve ziyana uğradıklarında), tazmîn edilmeyeceği görüşündedirler. Seleften bazılarından ise, bunların tazmin edilmesi gerektiği görüşünde oldukları rivayeti gelmiştir. Şa'bî, Hz. Enes (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam benden, bir ticaret eşyasını götürmemi rica etti. Derken o eşya, elbiselerimin arasında kaybolup gitti. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), bunu bana tazmîn ettirdi (ödetti)." Hz. Enes (r.a)'in şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Yanımda bir adamın alttbin dirhem emaneti vardı. Derken bunlar kaybolup gitti. Bunun üzerine, Hz. Ömer "O para ile birlikte, senin de birşeytn kaybolup gitti mi?" deyince, ben "Hayır" dedim. Hz. Ömer de, o parayı bana tazmîn ettirdi (ödetti)."
Meşhur olan, (ekseri alimlerin) görüşünün delili şudur: Amr İbn Şu'ayb, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) "Ne çobana (zayi ettiği hayvanlardan dolayı), ne de em&net edilen kimseye (zayi ettiği emanetten dolayı), tazmin etme (ödetme) yoktur" 180[180] buyurmuştur.
Hz. Ömer'in tatbikatına gelince bu, kendisine emanet bırakılan kimsenin, tazmini gerektirecek

---

175[175] Buhari, Cum'a,1;
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/97-98
177[177] Keşfu'I-Hafa, 2/349
178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/98
179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/98
180[180] İbn Mace, Sadaka 6 (2/802) (Aynı manada)

bir işi, itiraf edip kabullenmesine hamledilmiştir. 181[181]

Beşinci Mesele

Şafiî (r.h), "Ariyetler (iğreti ve geçici olarak emanet alınan şeyler), eğer helak olursa, tazmin edilir" derken; Ebu Hanife (r.h), "Bunlar tazmin edilmez" demiştir.

Şafiî'nin delili, "Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi ... emreder" âyetidir. Emrin, zahiri vücûb {farz oluşu) ifade eder. Ariyetler, kaybolup zayi olursa, onları aynısı ile geri vermek imkânsızdır. Onların tazminatını vermek ise, mana itibariyle vermek demektir. Böylece âyet, tazminin gerektiğine delalet etmektedir.

Bu âyetin hüküm bakımından bir benzeri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: "Aldığı şeyi, yerine geri verinceye kadar (muhafaza etmesi) el üzerinde bir haktır." 182[182]

Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu âyet, emanet bırakılan şeyler hakkındadır. Fakat umûmî ifadeler, tahsis edildikten sonra da delildirler. Hem sonra biz, "Müstâm"ın yani satılması için emanet bırakılan malın, (zayi olması halinde) onun tazmini (ödenmesi) gerektiği; emanet bırakılan malın ise, tazmini gerekmediği hususunda ittifak ettik. Ariyet (iğreti ve emanet alınan şeyler) ise, bu ikisi arası bir yerdedir. Binâenaleyh biz deriz ki: Ariyet olan ile müstâm arasında daha çok benzerlik vardır. Çünkü ariyetin hilâfına olarak, bunlardan herbirini, yabancı olan biri, kendi menfaati için almıştır. Emanet edilen şahıs ise emanet sahibinin menfaati için almıştır. Binâenaleyh, ariyet olarak altnan mal ile, müstâm (satılmak üzere alınan) mal arasındaki benzerlik, daha tamdır. Böylece ariyet olarak alınan mal ile emanet bırakılan mal arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Ebu Hanife'nin delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Emanet edilen kimseye (zayi ettiği emanetten dolayı) tazmin etme yoktur" 183[183]hadîs-i şerifidir.

Biz diyoruz ki: "Bu hadis, müstâm ve ariyet hakkındadır. Bizim delilimiz, Kur'an'ın zahiri (açık âyeti)dir ve o daha güçlü bir delildir." 184[184]

Adaletle Hükmetmenin Farziyyeti

Cenâb-ı Hak, "İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi (emreder). Allah bununla size, ne güzel Öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 185[185]

Birinci Mesele

Bil ki emanet, başkasının sende bir hakkt bulunup, senin de o hakkı sahibine vermenden ibarettir. İşte emanet budur. Adaletle hükmetmek ise, bir insanın başkası üzerinde bir hakkı olup, senin de, üzerinde hak bulunan kimseye, o hakkı sahibine vermesine hükmetmenden ibarettir. Menfaatlan ceib, zararları defetme hususunda doğru olan sıralama, önce insanın kendisinden başlaması, sonra başkası ile meşgul olması şeklinde olunca, bundan dolayı Cenâb-ı Hak Önce emanetle ilgili işi zikretmiş, daha sonra da adaletle hükmetmeyi getirmiştir. Bu ne güzel bir tertib! Çünkü Kur'an'ın inceliklerinin çoğu, bağ ve sıralamalar içine yerleştirilmiştir. 186[186]

İkinci Mesele

Alimler, hakim olan kimsenin, adaletle hükmetmesi gerektiği hususunda icma etmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi... "

---

[181] 181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/98-99

[182] 182[182] Keşfu'I-Hafa, 2/69; Ebu Davud, İcare 54 (3/296)

[183] 183[183] Ebu Davud, İcane, 54 (3/296) (Aynı manada bir hadis)

[184] 184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/99-10

[185] 185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/100

[186] 186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/100

buyurmuştur. Yani "Allah size, insanlar arasında hükmettiğinizde, adaletle hükmetmenizi emreder" demektir. Niketim Cenâb-ı Allah, "Şüphesiz ki Allah, adaleti ve iyiliği emreder" (Nam, 90); "Söz söylediğiniz zaman, (leh veya aleyhine söyleyeceğiniz kimse) akrabanız dahi olsa, adaleti gözetin" (Enam, 152)ve "Ey Dâvud, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ve adaletle hükmet" (Sâd, 26) buyurmuştur.

Enes (r.a), Hz. Peygamber {s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Bu ümmet, söylediğinde doğru söylediği, hükmettiğinde adaletle hükmettiği ve merhamet istendiğinde merhamet ettiği müddetçe, hayırlı olmaya devam eder."

Riyavet edildiğine göre, Hasan el-Basrî: "Allah, hakimleri üç yönden, yani hevâ-vü heveslerine uymama, kendisini hesaba katıp insanları hesaba katmama ve âyetlerini para ile satmama yönlerinden hesaba çeker" demiş, sonra da "Ey Davud, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. O halde insanlar arasında hak (ve adaletle) hükmet hevâ-vü hevesine tabi olma... "(Sadi 26) ve "Şüphesiz Tevrat'ı biz indirdik. Onda bir hidayet ve bir nur vardır. Peygamberler onunla hükmederler. Benim âyetlerimi az bir pahaya satmayın"(Mâide. 44) âyetlerini okumuştur.

Zulmün kötü olduğunu ifade eden âyetler de, adaletin vacip olduğunu gösteren delillerdendir. Allah Teâlâ, ' O zulmedenleri ve eşlerini bir araya toplayın ve cehennem yoluna götürün" (Sâffat, 22) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s) de "Kıyamet günü bir münâdi, "zalimler nerede, zalimlerin yardımcıları nerede?" diye nida eder. Bunun üzerine onların hepsi bir araya toplanır. Hatta o zalimler için bir kalem açan veya onlar için bir hokka hazırlayanlar bile toplanır. Böylece onlar bir araya getirilir ve ateşe atılırlar" demiştir. Yine Cenâb-t Hak, "O zalimlerin yapacaklarından Allah'ı gafil zannetme sakın" (ibrahim, 42) ve "İşte zulümleri yüzünden çökmüş, ıpıssız kalmış evleri!" (Nemi. 52) buyurmuştur.

Eğer, "Zulümden maksad, dünyevî bir menfaat elde etmektir" denilir ise, buna Cenâb-ı Hak, "Biz, (bol) geçimi ile şımarmış nice memleketi helak ettik! İşte kendilerinden sonra ancak pek az kimselerin konabildiği (harab) meskenleri (bütün onlara) biz varis olmuşuzdur" (Kasas. 58) diyerek cevap vermiştir. [187][187]

Hakimin Tarafsızlığının Alametleri

Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Hâkimin, beş hususta taraflar arasında eşit davranması gerekir: Hakimin TarafsfzfeğmınMamederi"

a) Yanlarına gitmede,
b) Beraber oturmada.
c) Onlara yönelme ve dönme hususunda.
d) Onları dinlemede.
e) Onlar hakkında hüküm vermede..."

Şafiî daha sonra şöyle devam eder: "Hakim, kalbî temayülü bakımından değil de, fiil ve davranışları hususunda taraflar arasında eşit davranmaktan sorumludur. Binâenaleyh şayet hakim kalben, iki taraftan birine meyleder ve onun delilinin, diğerininkine üstün gelmesini arzu ederse, bundan dolayı hesaba çekilmez. Çünkü bundan sakınması mümkün değildir. Hakimin, taraftardan birine delil telkin edip anlatması ve şahide nasıl şehadet edeceğini telkin etmesi uygun düşmez. Zira bu, diğer tarafa zarar verebilir. Yine hakimin, iddia edene, nasıl iddia ve yemin edeceğini; aleyhine dava açılmış olana ise, neleri inkâr ve neleri ikrar etmesi gerektiğini; şahidlere şehadet etmelerini veya etmemelerini telkin etmesi de uygun düşmez. Yine hakimin, taraflardan birini misafir edip, diğerini etmemesi de yakışık almaz. Çünkü bu, diğerinin kalbini kırar. Yine hakimin, biribiri ile davacı oldukları sürece taraflardan birisinin veya her ikisinin davetine icabet etmesi de uygun düşmez. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), diğeri olmadan, taraflardan birine ikramda bulunmazdı."

Bu husustaki sözün tamamı fıkıh kitaplarında ele alınmıştır. Bu hususta sözün özü şudur:

---

[187][187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/100-101

Hakimin, verdiği hükümden maksadı hakkı hak sahibine ulaştırıp, buna başka bir maksadı karıştırmamasıdır ki, işte Hak Teâlâ'nın "O, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi (emreder)" âyetinden murad budur. 188[188]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmehnenizt emreder" buyruğu, bütün insanların hüküm koyma yetkisi bulunmadığı, aksine bunun bazı insanlara ait bir hususiyet olduğu konusunda âdeta sarih bir ifade gibidir. Sonra âyet, insanın hangi yolla hükmetme mevkiinde olacağı hususunda mücmel bırakılmıştır. Diğer deliller, ümmet için büyük bir imamın (halife, devlet reisi) olması gerektiğine ve bunun beldelere, şehirlere kadî tayin edecek yetkili kimse olduğuna delalet edince, bu deliller, bu âyette mücmel bırakılan hususun adeta bir izahı olmuşlardır.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah bununla size, ne güzel öğüt veriyor!" buyurmuştur. Yani, "Cenâb-ı Hakk'ın size, kendisiyle va'z u nasihatia bulunduğu şey ne güzeldir!" veya, "Cenâb-ı Hakk'ın, kendisiyle size va'z u nasihatta bulunduğu o şey ne güzeldir!" demektir. Medhe tahsis edilip övülen şey (mahsûs bi'l-medh) hazfedilmiştir. Yani, "Kendisiyle size va'z u nasihat ettiği şey ne güzeldir.. ki o da şudur:" demektir. Bu da, emanetleri eda etme ve adaletle hükmetme emridir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki Allah, hakkıyla tşitici, hakkıyla görücüdür" buyurmuştur. Yani, "Allah'ın emri ve va'z u nasihatıyla amel ediniz. Çünkü Allah, duyulan ve görülen şeyleri en iyi bilip, sizden sudur eden şeye göre sizin karşılığınızı verecek olandır" demektir. Bu ifadedeki bir başka incelik de şudur: Allah Teâlâ bu âyette, adaletle hükmetmeyi ve emanetleri yerine getirmeyi emredince, "Şüphe yok ki Allah, hakkıyla işitid, hakkıyla görücüdür" buyurmuştur. Yani, bu "Adaletle hükmettiğin zaman O, duyulabilen her şeyi duyandır. Senin bu hükmünü de duyar; emaneti yerine getirdiğinde de O, görülebilen her şeyi görendir; bunu da görür!" demektir. Hiç şüphesiz bu da, itaat eden kimse için vaad sebeplerinin; isyan eden kimse için vaîd ve tehdit sebeplerinin en büyüğüdür ki, işte bu hususa Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'a, onu sanki görüyormuşçasına ibadet et. Eğer sen O'nu göremiyorsan da, şüphe yok ki O seni mutlaka görmektedir 189[189] ifadesiyle işaret etmiştir.
Buradaki bir başka incelik de şudur: Kulun, her ne zaman ihtiyacı fazla ve şiddetli olursa, Allah'ın inayet ve yardımı da o nisbette tam ve mükemmel otur. Allah, kullarının faydasına olan şeyleri, kâdî ve valilerin hükümlerine havale etmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların hükmetmelerine ve yargılamalarına, son derece ihtimam göstermiştir. Çünkü O, gafil olmaktan, yanılmadan ve görülen ve işitilen şeyleri farklı görüp farklı işitmekten münezzehtir. Ancak ne var ki biz, bu farklılığın bulunduğunu bir an için farzetsek, o zaman gaflet ve unutmadan sakınılması gereken en ilk yer ve zaman, vali ve kâdîlerin hüküm verdikleri zaman olur. Binâenaleyh bu hükmetme zamanına son derece fazla İlgi ve İhtimam gösterilince, şüphe yok ki Cenâb-ı Hak bu âyetin sonunda "Şüphe yok ki Allah, hakkıyla tşltici, hakkıyla görücüdür" buyurmuştur.
Bunlar baş kısmına uygun düşen ne güzel ifadelerdir. 190[190]

Allah'a, Resulüne ve Ulü'l-emr'e İtaat

"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Şayet bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve peygambere götürün, eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız... Bu, hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir" (Nisa. 59).

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/101-102

189[189] Buhari, İman 37; Müslim, İman, 1(1/37-38)

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/102-103

Bil ki Allahu Teâlâ, idarecilere ve valilere, idare ettikleri kimseler hakkında adil olmalarını emredince, idare edilenlere de idare eden kimselere itaat etmelerini emrederek, "Ey iman edenler, Allah'a İtaat edin" buyurmuştur. İşte bundan dolayı Hz. Ali (r.a), "İmamın, Allah'ın indirdiği ile hükmetmesi ve emanetleri yerine getirmesi vacibtir. O, bunu yaptı mı, halkın da onu dinleyip, itaat etmesi vacip olur" demiştir. 191[191]
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

Emin ve İradesinin Farkı Olması

Mu'tezile, "Taat, Allah'ın iradesine uymaktır" derken; bizim âlimlerimiz, "Taat, Allah'ın iradesine değil, emrine
uymaktır" demişlerdir. Bizim delilimiz şudur; Allah'ın emrine uymanın taat olduğu hususunda bir münakaşa
yoktur. Münakaşa sadece, emredilen şeyin Cenâb-ı Hakk'ın muradı olup olmamasının vacib olduğu hususundadır. Binâenaleyh biz, emredilen şeyin, bazan Cenâb-ı Hakk'ın muradı olmayacağı hususunda delil getirdiğimizde, işte o zaman taatın, O'nun iradesine uymaktan ibaret olmadığı sabit olmuş olur. Biz, "Allah, bazan irade etmediği şeyi de emreder" diyoruz. Zira, Allah'ın ilmi ve haberi, Ebu Leheb'in kesinlikle iman etmeyeceğine ta'alluk etmişlerdi. Bu ilim ve haberin, sona erip cehalete dönüşmesi imkânsızdır. Halbuki (Ebu Leheb gibilerden) imanın sâdır olması, bu ilim ve habere ters düşer. İki zıddın bir arada bulunması ise imkânsızdır. Böylece, Ebu Leheb'ten imanın sudur etmesi imkânsız olmuş olur. Allah Teâlâ, bütün halleri bilendir. Binâenaleyh, bunun imkânsız olduğunu da bilir. Bir şeyin imkânsız olduğunu bilen, o şeyi irade etmiş olamaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın,Ebu Leheb'iniman etmesini murad etmemiş olduğu sabit olur. Halbuki ona, iman etmesini de emretmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın irade etmeksizin, bir şeyi emretmesi sabit olmuş olur. Bu sabit olunca, Allah Teâlâ'ya itaat etmenin, Allah'ın iradesine muvafakat etmekten değil, O'nun emrine muvafakat etmekten ibaret olduğu hususunda katî hüküm vermek gerekir. Mu'tezile ise, Cenâb-ı Hakk'ın iradesine uymaya taat adı verildiği hususuna şairin şu beytini delil getirmişlerdir:
"Göğsü kin ve gayzla dolup taşmış olan birçok kimse vardır ki benim için ölümü temenni etmiş, ama bunu yerine getirememiştir."
Şair bu beytinde taat) temenniye bağlamıştır ki, temenni de irade cinsindendir.
Buna şu şekilde cevap verilebilir: Azıcık aklı olan bir kimse, bizim zikrettiğimiz bu katî delile böyle bir bozuk hüccet ile karşı çıkılmasının uygun ve yerinde olmayacağını bilir. 192[192]

Bu Ayetin Başlıca Şer'i delilleri Bildirmesi

Bil ki bu âyet, usûl-ü fıkıh ilminin ekseri kaidesini ihtiva eden çok yüce bir âyettir. Bu böyledir, zira fukaha, şeriatın aslının dört olduğunu; bunların da Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olduğunu söylemişlerdir. Bu âyet de, aynı sıraya göre bu dört aslın varlığının izahını ihtiva etmektedir. Kitap ve sünnete, Cenâb-t Hak "Ey iman edenler, Allah'a itaat edin,Peygambere... itaat edin" sözüyle işaret etmiştir.
Buna göre, "Resule itaat, Allah'a itaat değil midir? O halde bu atfın manası nedir?" denilirse, biz deriz ki:
Kâdî şöyle demiştir: "Bu iki delili beyan etmenin faydası şudur: Buna göre Kitap, Allah'ın emrine delalet etmektedir; sonra biz bundan, Allah'ın Resulünün emrini de anlarız... Sünnet ise, Allah'ın Resulünün emrine delalet eder. Sonra biz bundan, Allah'ın emrini de anlarız... Binâenaleyh, şu zikrettiklerimizle, Hak Teâlâ'nın "Allah'a itaat edin. Peygambere... itaat edin"

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/103-104
192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/104

buyruğunun kitap ve sünnete tâbi olmanın vücubuna delalet ettiği sabit olmuş olur." 193[193]

Ulu’l-emre İtaat Emirinin İcmanın Delili Olması

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "ve sizden olan emir sahiplerine de..." ifadesi, bize göre, icmâ-i ümmetin hüccet olduğuna delalet etmektedir. Bunun delili ise şudur: Allah Teâlâ, bu âyette "emir sahiplerine" itaat etmeyi kesin kes emretmiştir. Allah'ın, kendisine itaat etmeyi kesin ve katî olarak emrettiği kimsenin, hatadan mâsun (korunmuş) olması gerekir. Çünkü, o kimsenin hatadan masun olmaması ve hata edebileceğinin takdir ve farz edilmesi durumunda, Allah ona tabi olmayı emretmiş olur. Bu durumda ise bu, o hatayı işlemeyi emretmek olur. Halbuki hata, hata olduğu için yasaklanmıştır. Bu ise, aynı işte emir ve nehyin aynı değerlendirme ile birleşmesi neticesine götürür ki bu, imkânsızdır. Böylece Allah Teâlâ'nın, "emir sahipleri"ne kesin olarak itaat etmeyi emrettiği ve Allah'ın kendisine katî olarak itaat etmeyi emrettiği kimsenin de hatadan uzak olması gerektiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh, bu âyette zikredilen "emir sahipleri"nin mutlaka masum olmaları gerektiği, katî olarak sabit olmuş olur.
Sonra biz şöyle deriz: Bu masum kimse, ya ümmetin hepsidir veya bir kısmıdır. Bir kısmı olması caiz değildir. Çünkü biz, Allah Teâlâ'nın bu âyette "emir sahipleri"ne itaat etmeyi vacib kıldığını beyan etmiştik. Halbuki, onlara itaat etmeyi kesin olarak vacib kılmak, bizim onları tanımamız, yanlarına girip çıkabilmemiz ve onlardan istifade edebilmemiz şartına bağlanmıştır. Halbuki biz, zorunlu olarak, zamanımızda masum imamı tanımaktan, onun yanma girip çıkmaktan ve onlardan din ve ilim hususunda istifade etmekten aciz olduğumuzu biliyoruz. Durum böyle olunca biz, Allah'ın, mü'min kimselere, itaat etmeyi emrettiği o masum kimsenin bu ümmetin bir kısmı ve bu ümmetin kısımlarından bir kısım olmadığını anlamış olduk. Bu ihtimal geçersiz olunca, Cenâb-ı Hakk'ın "Ve emir sahiplerine" ifadesiyle kastetmiş olduğu o masum (korunmuş) kimsenin bu ümmetten "ehlü'l hal ve'I-akd" (ehl-i icmâ) olan kimseler olması gerekir ki, bu da icmâ-i ümmetin bir hüccet olduğuna kesin olarak hükmetmeyi gerektirir. 194[194]

Ulü'l-emrin Alimler Değil de İdareciler Olduğu İtirazı

Buna göre şayet denilirse ki: "Müfessirler, "emir sahipleri" ifadesi hakkında, sizin söylediğiniz açıklamaların dışında şu açıklamaları da yapmışlardır:
a) "Emir sahiplerinden maksad, hulefâ-i râşiclîndir.
b) Seriyye komutanlarıdır... Saîd İbn Cübeyr, b'u âyetin Abdullah İbn Huzflfe es-Sehmî hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber onu, komutan olarak bir seriyyenin başında yollamıştı.
İbn Abbas'tan bu âyetin, Halid İbn Velîd hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onu, içinde Ammar İbn Yâsir'in de bulunduğu bir seriyyenin komutanı olarak sefere yollamıştı.Derken bu sefer sırasında, Ammar ile Halid İbn Velîd arasında, bir hususta bir ihtilâf meydana gelmişti. İşte bunun üzerine bu âyet nazil olarak, "emir sahiplerine" itaat etmeyi emretmiştir.
c) Bundan murad, şer'î hükümler konusunda fetva veren ve insanlara dinlerini Dğreten âlimlerdir. Bu, Sa'lebî'nin İbn Abbas'tan yapmış olduğu bir rivayet olup aynı samanda Hasan el-Basrî, Mücahid ve Dahhâk'ın da görüşüdür.
d) Rafızîlerden, bundan muradın "masum imamlar" olduğu da nakledilmiştir.
Bu âyetin tefsiri hususunda ümmetin âlimlerinin görüşleri, bu izahlara hasredilmiş Mup, sizin desteklediğiniz görüş de bunların dışında kalınca, bu görüşünüz ümmetin cmâiyle bâtıl olur.
İkinci Soru: Diyoruz ki, bu âyette bahsedilen "emir sahipleri" ifadesini, idareciler sultanlar manasına hamletmek, sizin zikrettiğinizden daha evladır. Bunun evla oluşunun delilleri ise

---

[193] 193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/104-105
[194] 194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/105

şunlardır:

a) Emir ve sultanlar veya onların emirleri halk üzerinde etkilidir. Binâenaleyh, işte hakikatte "emir sahipleri" olanlar bunlardır. Ama icmâ ehline gelince, onların, halk üzerinde etkili olan emir ve yetkileri bulunmamaktadır. Binâenaleyh, "emir sahipleri" lafzını, idareciler ve sultanlar manasına hamletmek evla olur.

b) Âyetin başı ve sonu, bizim söylediğimiz hususa daha uygun düşmektedir. Âyetin başında Allah Teâlâ, hakimlere emaneti yerine getirmelerini ve adaleti gözetmelerini emretmiştir. Âyetin sonunda da müşkil ve problem arzeden meseleleri, Kitab ve Sünnet'e vurmayı emretmiştir. Böyle yapmak ise, icmâ ehline değil, yöneticilere yakışır.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), yöneticilere itaat etmeye alabildiğine teşvik ederek,

"Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur. Emİrime (kumandanıma) itaat eden c/e, bana itaat etmiş olur. Bana isyan eden, Allah'a isyan etmiş olur. Emîrİme isyan eden de, bana isyan etmiş olur" 195[195] buyurmuştur. Zikrettiğimiz istidlale karşı, zikredilmesi mümkün olan sorular işte bunlardır. 196[196]

Râzî'nin Bu İtiraza Karşı Cevabı

Bu sorulara şu şekilde cevap verilir: Sahabe ve Tabiînden bir cemaatin, Hak Teâlâ'ntn, 'Ve sizden olan emir sahiplerine de... "sözünü, "alimler" anlamına hamletmiş olduklarında hiçbir şüphe yoktur. Binâenaleyh biz, bundan murad, "Ehl-i hail ve'l-akd" kimselerden olan alimlerdir." dediğimizde, bu görüş, ümmetin görüşlerinin dışında olan bir görüş olmaz. Aksine bu, onların görüşlerinden birisini tercih ve o görüşü kesin bir delille tashih olmuş olur. İşte böylece, birinci sual bertaraf edilmiş olur.

Onların ikinci soruları da bertaraf edilmiştir, zira onların ileri sürdüğü izahlar, zayıf ve tutarsız izahlardır. Halbuki, bizim zikrettiğimiz ise, kesin bir aklî delildir. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha evlâdır. Hem biz, o görüşlere, onlardan daha kuvvetli olan diğer şu görüşlerle de karşı çıkabiliriz:

1) Ümmet, idare edilenlerin, delîl ile hak ve doğru olduğu bilinen hususlarda, idareci ve sultanlarına itaat etmelerinin vâcib olduğu hususunda icmâ etmiştir. Bu delil ise, kitap ve sünnetten başka bir şey değildir. Binâenaleyh bu, kitap ve sünnete, Allah ve Resûlullah'a itaat etmenin dışında, onlardan ayrı bir kısım değildir. Bilakis, onun içinde olan bir şeydir. Nitekim, karının kocasına; çocuğun, ebeveynine; talebenin hocasına itaat etmelerinin vâcib oiuşu da, Allah'a ve Resûlullah'a itaat etmenin içinde bulunmaktadır. Ama biz bunu, icmâ manasına hamlettiğimizde, bu kısım onun içine girmiş olmaz. Çünkü, icmâ bazan, kitap ve sünnette kendisine delalet bulunmayan bir hükme delalet eder. Binâenaleyh, bu durumda bu kısmın ilk iki kısımdan ayrı bir kısım olarak kabul edilmesi mümkündür ki, evlâ olan da budur.

2) Âyeti, "yöneticilere itaat..." manasına hamletmek, âyete bir şart ilave etmeyi iktizâ eder. Çünkü yöneticilere itaat, ancak, onlar haklı ve hakkın yanında bulundukları zaman vâcib olur. Ama biz bu ifadeyi, "icmâ" manasına hamlettiğimizde, âyete herhangi bir şart girdirilmemiş olur. Binâenaleyh, bu evlâ olur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın daha sonra, "Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a götürün" buyurmuş olması, hükmü bu çekişmenin hükmüne muhalif olan, daha önce yapılmış olan bir icmânın bulunmasını ihsas eder.

4) Allah'a ve ResûluHah'a itaat etmek, kesinlikle vâcibtir. Bize göre, icmâ ehline itaat etmek de, kesin olarak vâcibtir. Ama, yönetici ve sultanlara itaat etmek, kesin olarak vâcib değildir. Hatta, onların çoğu hükümleri haramdır. Çünkü onlar, zulüm ile emrederler. Sadece az olan durumlarda onların hükümlerine boyun eğmek, zayıf bir zanna göre vâcib olur. Binâenaleyh, âyetteki "emir sahipleri" ifadesini "icmâ (ehli)" manasına hamletmek daha uygun ve yerinde olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, Resulü ve "emir sahipleri"ni tek bir ifade bütünlüğü içinde zikretmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'a İtaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin" buyruğudur. Binâenaleyh, burada Resulün hemen peşinden zikredilen, "emir sahipleri" ifadesini, "hatadan masum kimse" manasına hamletmek, onu facir ve fasık kimseler anlamına hamletmekten daha evlâdır.

---

[195] 195[195] Buhari, Ahkam, 1; Cihad, 109

[196] 196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/106-107

5) Yöneticilerin ve sultanların işleri, alimlerin fetvalarına dayanmaktadır. Bu sebeple alimler, gerçekte yöneticilerin amirleri olmuş olur. Binâenaleyh, "emir sahipleri" lafzını (ictihad ehli) ulemâya hamletmek daha uygun ve evlâ olmuş olur. 197[197]

Ulü'l-emr, "Masum İmamlar" Değildir

Bu âyeti, Rafızîlerin ileri sürdüğü gibi, "masum imamlar" manasına hamletmek, şu sebeplerden dolayı son derece geçersiz bir iddiadır:

a) Biz daha önce, "onlara itaat etmenin, onları tanıma ve onların yanına girip çıkabilme şartına bağlı olduğunu" zikretmiştik. Binâenaleyh, şayet Allah onları tanımadan önce onlara itaat etmemizi bize vâcib kılmış olsaydı, bu "teklîf-i mâla yutak" oturdu. Yine Cenâb-ı Hak, onları ve onların görüşlerini tanıdığımız zaman onlara itaat etmeyi bize vâcib kılmış olsaydı, bu vâcib kılma, bir şarta bağlanmış olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahipleri'ne de itaat edin ... buyruğunun zahiri, bir şarta bağlılığı değil, mutlaklığı gerektirmektedir. Hem bu âyette, bu ihtimali bertaraf eden bir husus da bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, tek bir ifade bütünlüğü içinde, Resule ve emir sahiplerine itaat etmeyi emretmiştir ki bu da, "Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin" sözüdür. Halbuki tek bir sözün aynı anda hem mutlak, hem de meşrut olması caiz değildir. Binâenaleyh bu ifade, Resul hakkında mutlak olunca, bunun "emir sahipleri" hakkında da mutlak olması gerekir.

b) Aliah Teâlâ. ulü'l-emre yani "emir sahipleri" ne itaat etmeyi emretmiştir. "Emir sahipleri" tabiri çoğul bir ifadedir. Halbuki Rafızîlere göre, bir zamanda sadece bir imam bulunur. Cemi bir kelimeyi müfred manasına hamletmek ise, zahirin aksine bir harekettir.

c) Allah Teâlâ, "Eğerbfrşey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygambere götürün" buyurmuştur. Eğer "emir sahipleri"nöer\ murad, imam-ı masum olmuş olsaydı, "Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu "imama götürün" denilmesi gerekirdi. Binâenaleyh doğru olanın, âyeti bizim söylediğimiz şekilde tefsir etmek olduğu sabit olur. 198[198]

Bu Ayetin Kıyasın Delili Olması

Bil ki âyetteki "Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve peygambere götürün... "emri, bizegöre kıyasın bir hüccet olduğuna delalet eder. Bunun delili şudur: Hak Teâlâ'nın, " Eğer bir şey hakkında çekişirseniz" ifadesinden murad, ya "Eğer hükmü kitap veya sünnet veya icmâda belirtilmiş birşey hakkında ihtilâf ederseniz..." şeklindedir; ya da, "Eğer hükmü bu üç şeyde belirtilmemiş birşey hakkında ihtilâf ederseniz..." şeklindedir. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü bu takdirde insanın, o hükme uyması vâcibtir. Binâenaleyh o, Hak Teâlâ'nın "Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin" buyruğunun şumû1 ine dahil olmuş olur ki, bu durumda da, "Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve peygambere götürün" emri, kendinden önceki ifadenin aynen tekrarı olur. Bu ise caiz değildir.

Bu ihtimal bâtıl olunca, geriye sadece ikinci ihtimal kalır ki, bu da, "Eğer hükmü kitap, sünnet ve icmâda bulunmayan bir şey hakkında çekişirseniz..." manasının kastedilmiş olmasıdır. Durum böyle olunca Hak Teâlâ'nın, "Onu, Allah'a ve peygambere götürün" emrinden murad, o şeyin hükmünü, kitap ve sünnetin nasslarından taleb edip araştırma olmaz. Binâenaleyh bundan muradın, onun hükmünü, kendisine benzeyen hadiseler hakkında belirlenmiş hükümlere vurmak olur ki, bu da kıyastır. Binâenaleyh âyetin, ktyas yapmayı da emre delalet ettiği sabit olur. [199][199]

---

[197] 197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/107-108

[198] 198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/108-109

Âyeti Yanlış Anlayanlara Cevap

Eğer, "Âyetteki, "Onu Allah'a ve peygambere götürün" emri ile, "onun bilgisini (ilmini) Allah'a bırakın ve o hususta susup, ona değinmeyin" manasının kastedilmiş olması niçin caiz olmasın?" ve yine, bundan muradın, "Hakkında ancak nass ile hüküm verilebilecek şeylerden hakkında nass bulunmayanları, hakkında nass bulunanlara vurarak hüküm çıkarın" manası olması niçin caiz olmasın?" Yine bundan muradın, "O hükümleri, berâet-i asliyyeye vurun "t29) manası olması niçin caiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: Birinci mana kabul edilmez. Çünkü bu âyet, Allah Teâlâ'nın vakıa ve hadiseleri iki kısma ayırdığını göstermektedir:[200][200]

a) Hükmü hakkında nass olanlar...

b) Hükmü hakkında nass olmayanlar...

Sonra Cenâb-ı Hak, birinci kısım hakkında, o nasslara itaati ve boyun eğmeyi, ikinci kısım hakkında da, onları Allah ve Resulüne götürmeyi emretmiştir. Halbuki bu "götürme" ite, "susma ve onun bilgisini Allah'a bırakma" manasının kastedilmiş olması caiz değildir. Çünkü hadise, çoğu kez buna tahammül etmez, aksine mutlaka o hususta, olumlu veya olumsuz, kavga ve çekişmeyi sona erdirmek gerekir. Bu böyle olunca, "Allah'a götürme" ifadesini, o hadise hakkında hiç birşey söylememe manasında anlamak imkansız olur. İşte bu cevap ile, üçüncü sorunun (mananın) yanlışlığı da ortaya çıkar.

İkinci soruya (manaya) gelince, buna da şöyle cevap verilir: Berâet-i asliyye, aklın hükmüne göre, malumdur. Binâenaleyh hadiseyi, berâet-i asliyyeye götürmek, hiçbir yönden, "Allah'a götürme" olmaz. Fakat hadisenin hükmünü, hakkında nass bulunan hükümlere vurup kıyas ettiğimizde, bu, hadiseyi Allah'ın hükümlerine vurma olur. Binâenaleyh âyeti, bu manada anlamak daha evlâdır. [201][201]

Beşinci Mesele

Âyet, Kitap ve Sünnetin, mutlaka kıyastan önce olacaklarına delalet etmektedir. Bundan dolayı kıyastan
ötürü, kitap ve sünnetle amel etmeyi bırakmak caiz olmadığı gibi, kıyas ister celî (açık), ister haft (kapalı) olsun, nass ister bu kıyastan önce tahsis edilmiş ister edilmemiş olsun, kitap ve sünnetin kıyas ile tahsis edilmesi de kesinlikle caiz değildir. Bunun delili şudur: Biz, Hak Teâlâ'nın, "Allah'a itaat edin, peygambere de..." ifadesinin, kitap ve sünnete itaati emir manasında olduğunu beyan etmiştik. Bu, mutlak bir emirdir. Bundan dolayı ister bu ikisine muaraza eden veya onları tahsis eden bir kıyas bulunsun, ister bulunmasın, Kitap ve sünnete uymanın vâcib olduğu sabit olmuştur. Bunu, şu hususlar da te'kid eder:

1) Crf (Eğer) kelimesi, pek çok kimseye göre, şart manasındadır. Bunu şart manasında kabul edenlere göre, Hak Teâlâ'nın "Eğer (İH) bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve Peygambere götürün" âyeti, kıyasa ancak asıllar (yani kitap, sünnet ve icmâ) bulunmadığı zaman vurulacağı hususunda, açık bir ifadedir.

2) Allah Teâlâ, kıyası, üç şer'î asıldan sonra zikretmiştir ki bu, kıyas İle amel etmenin, bu üç asıldan sonra geleceğini ihsas ettirmektedir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) de, Muaz hadisesinde, bu sıralamaya riayet ederek, içtihad etmeyi kitaptan sonraya bırakmış ve içtihadı, "Ya bulamazsan ?" ifadesi ile, kitap ve sünnette hadisenin hükmünü bulamama şartına bağlamıştır.

4) Allah Teâlâ, meleklere, Hz. Adem'e secde etmeyi emretmiştir. Çünkü O, "Hâni meleklere,

---

[199][199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/109

[200][200] Berâet-i Asliyye: Aksine bir delil bulunmadıkça, kişinin suçsuz oluşu veya yine aksine hüküm bulunmadıkça, eşyanın helâl oluşudur (ç).

[201][201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/109-110

"Adem'e secde edin" demiştik de, iblisten başkası hemen secde etmişlerdi" (Bakara. 34) buyurmuştur. Sonra iblis, bu nassı (emri) tamamen reddetmemiş, aksine kıyas yaparak kendisini bu umûmî emir dışında kabul etmiştir. Onun kıyası da, "(Çünkü) bent ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın" (Araf, 12) şeklindeki sözüdür. Sonra alimler, iblisin böylece, kıyasını nassa takdim ettiği ve bundan dolayı lanetlenmiş olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. 8u da, nassı kıyas ile tahsis etmenin, kıyası nassa takdim etme manasına gelir ki caiz değildir.

5) Kur'ân'ın metni kesindir. Çünkü o tevatürle rivayet edilmiştir. Halbuki kıyas böyle olmayıp, her yönden zannîdir. Kesin olan, zannî olana tercih edilir.

6) Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'ın indirdiği (ahkâm) ile hükmetmezse, onlar zalimlerin tâ kendileridir" (Maide,45) buyurmuştur. Binâenaleyh biz, Kur'ân'ın âyetinin umumî manasının, o hadiseyi içine aldığını görüp, sonra da ona göre hükmetmeyip, kıyasla hükmedersek, o zaman bu âyetin ifade ettiği umûmî hükmün (zalim olma hükmünün) içine dahil olunmuş olur.

7) Cenâb-ı Hak, "Ey iman edenler, Allah'ın ve Resulünün huzurunda öne geçmeyin" (Hucurat. i) buyurmuştur. Kur'an'ın bu umûmî ifadesine rağmen, biz âyetin hükmünü tahsis eden bir kıyası öne alırsak, o zaman Allah'ın ve Resulünün önüne geçmiş oluruz.

8) Allah Teâlâ, "Müşrikler diyecekler ki: "Eğer Allah dileseydi ne biz, ne atalarımız (Allah'a) eş koşmazdık.19 De ki: "...Siz (kuru) bir zandan başka (birşeye) uymuyorsunuz "(Enam, 148) buyurmuş ve zanna uymayı, kâfirlerin sıfatlarından ve onları kınamayı gerektiren kuvvetli sebeplerden biri saymıştır. Binâenaleyh bu âyet, kıyas ile amel etmenin kesinlikle caiz olmamasını gerektirir. Bu âyet ile amel edilmemiştir. Zira biz, (tefsir etmekte olduğumuz) âyetin, kıyas ile amel edilebileceğini gösterdiğini açıklamıştık. Fakat bu âyet, bunun üç şer'T asıl'da o hususta bir hüküm bulunmadığı zaman olacağına delalet etmektedir. Binâenaleyh o hususta bir nass bulunduğunda, aslı üzere kalması (nassta olduğu şekilde) kalması gerekir.

9) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir

"Benden bir hadis rivayet edildiği zaman, onu Allah'ın kitabına vurun (kıyas edin). Eğer ona uygun olursa, kabul edin. Aksi takdirde onu atın." Şüphe yok ki hadis, kıyastan daha kuvvetlidir. Binâenaleyh Kur'ân'a uymayan hadis kabul edilmediğine göre, Kur'ân'a uymayan kıyas haydi laydi kabul edilmez.

10) Kur'ân, ne önünden ne ardından, bâtıl gelip yaklaşamayan Allah kelamı ve Hakîm, Hamîd Allah'ın bir tenzilidir. Kıyas ise, zayıf olan insanın aklını karıştırır. 202[202]

Altıncı Mesele

Halbuki akl-ı selim olan herkes, birincisinin uymaya ve tâbi olmaya daha lâyık ve daha kuvvetli olduğunu anlar.

Bu âyet, şu dört şer'î aslın, yani Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas'ın dışında kalan şeylerin bâtıı ve merdûd olduğuna delalet etmektedir. Bu böyledir. Zira Cenâb-ı Hak, hadiseleri ikiye ayırmıştır:

a) Hükümleri hakkında nass bulunanlar olup O, bu naslara uymayı emretmiştir. Bu da O'nun, "Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin" emridir.

b) Haklarında nass bulunmayıp, onlar için içtihad edilmesini emrettiği hadiseler.. Bu içtihad emri de, "Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve peygambere götürün" emridir. Binâenaleyh bu iki kısım dışında bir şey olmadığına ve Allah Teâlâ da, bunların her biri ile ilgili belli emirler verdiğine göre, bu, mükellefin dört şer'î aslın dışında hiçbir şeye sarılmaması gerektiğine delalet etmektedir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Ebu Hanife (r.h)'nin ileri sürdüğü "istihsan" 203[203] ve keza Mâlik (r.h)'in ileri sürdüğü "istislah" 204[204] tabirleri ile, eğer bu dört

---

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/110-112

203[203] İstisan: Kitap sünnet ve icmadaki kuvvetli bir delil sebebi ile kıyası celıyi (açık kıyası) bırakıp, kıyası-ı hafiye geçmektir şeyden biri kastediliyorsa, bu, sözü ters yüz etmektir ki bunun bir faydası yoktur. Yok eğer bunlarla, dört şer'î esasdan başka birşey kasteditiyorsa, söylediğimiz gibi, âyetin bunların bâtıl olduğuna delalet etmesi sebebiyle, böyle şeyleri söylemek kesinlikle bâtıl olur. 205[205]

Emir sigasının Vücup İfade Edip Etmemesi

Fakîhlerden ekserisi, âyetteki "Allah'a itaatedin. Peygambere de..." ifadesinin, emrin zahirî manasının delâlet ettiğini gösterdiğini iddia etmişlerdir. Kelâmcılar buna karşı çıkarak şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın,
"Allah'a itaat edin" buyruğu vâcib kılmaya, ancak emir vücûb için olursa delalet eder." Bu, delilin medlule muhtaç olmasını gerektirir ki bu da bâtıldır. Fakîhler buna şu iki şekilde cevap verebilirler:
1) Belli hadiseler hakkında gelen emirler, mendûb oluşu gösterir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "itaat edin" buyruğunun manası, şayet, "emredilenleri yerine getirmek mendubtur" şeklinde olsaydı, bu durumda bu âyetin herhangi bir mana ve faydası olmazdı. Çünkü sırf mendub oluş, o emirlerden de anlaşılmıştır. Binâenaleyh, bu âyeti "vücub" u, farziyyeti ifade etme manasına hamletmek gerekir. Hatta şöyle de denebilir: O emirler, o emredilen şeylerin yapılmasının, yapamamasından daha evlâ olduğuna delalet etmektedirler. Bu âyet ise, o emredilen
30) İstihsân: Kitap, sünnet ve icmâdaki kuvvetli bir ctelil sebebi ile kıyası celîyi (açık kıyası) bırakıp, kıyas-ı hafiye geçmektir.
31) İstislah: İslamın maksadlarına uygun olup, hakkında muteber veya ilga edilmiş Özel bir delil bulun-mavan maslahatları göz önünde bulundurmaya denilip Malikî mezhebine ait bir tabirdir (ç).
şeyleri bırakmamaya delalet etmektedir. Binâenaleyh, böylece geriye bu âyetin de bir mana ve faydası kalmış olur.
2) Allah Teâtâ bu âyeti, "Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız" buyurarak bitirmiştir ki, bu kısım bir tehdit ifade etmektedir. Bu sebeple, bu sözün Cenâb-ı Hakk'ın ""onu Allah'a götürün" emrine tahsis edilme ihtimali mevcut olduğu gibi, bunun Cenâb-ı Hakk'ın her iki buyruğu, yani hem "Allah'a itaat edin" hem de "onu Allah'a götürün" emirleriyle ilgili olma ihtimali mevcuttur. Şüphe yok ki, ihtiyat da bundadır. Biz tehdit ifade eden bu buyruğun her iki cümle ile de alâkalı olduğuna hükmedersek, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'a ftaatedin" emri, vücûbu gerektirmiş olur. Böylece bu âyetin, emrin zahirinin vücub ifade ettiğine delâlet ettiği sabit olmuş olur. Bunun, şeriatta nazar-ı dikkate alınan bir temel kaide olduğu hususunda bir şüphe yoktur206[206]

Hz. Peygambere Tabi Olması Hakkında

Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nakledilen, ya O'nun sözü veya O'nun fiilidir. Nakledilenin, O'nun sözü olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'a itaat edin. Peygambere de İtaat edin" buyruğundan dolayı, O'nun sözüne itaat etmek vacib olur. Bunun fiil olmasına gelince, delilin tahsis etmiş olduğu durumlar müstesna, O'nun fiiline uymak, ümmete vacibtir. Zira biz, Hak Teâlâ'nm "itaat edin" sözü vesilesiyle Allah'ın emirlerinin vücub ifade ettiğini açıklamıştık. Sonra Cenâb-ı Hak, bir başka âyette Hz. Muhammed'i tavsif edip "o halde ona uyun" {Enam, 153) buyurmuştur ki, bu bir emirdir. Binâenaleyh, bunun da vücub ifade etmesi gerekir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'e ittiba etmenin de vacib olduğu sabit olmuş olur. Uymak ise,

---

204[204] İstislah: İslamın maksatlarına uygun olup hakkında muteber veya ilga edilmiş özel bir delil bulunmaya masalatları göz önünde bulundurmaya denilip Maliki Mezepine ait bir tabirdir (ç)

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/112

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/112-113

başkası o fiili işlediği için, o başkasının yaptığı fiilin benzerini yapmaktan ibarettir. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'tn "Allah'a itaat etin" sözünün, bütün fiilleri hususunda Hz. Peygamber'e uymayı gerektirdiği ve "Peygambere de itaat edin" sözünün de, bütün sözlerinde Hz. Peygamber'e uymayı gerektirdiği sabit olmuş olur. Bu iki hususun da, şeriatta nazar-ı dikkate alınan iki asıl, iki temel olduğunda hiç bir şüphe yoktur. 207[207]

Dokuzuncu Mesele

Bil ki, emrin zahiri, her ne kadar vaad olunuşunda bir tekrarı ve fevriliği, (hemen yapmayı) ifade etmese bile, şeri'at örfünde, bu manalara delalet etmektedir. Bunun delilleri şunlardır:
a) Hak Teâla'nın "Allah'a itaat edin" emrinden, hangi vakit olursa olsun, bir istisna yapmak doğru olur. İstisnanın hükmü ise, yapılmaması halinde, hükmüne dahit olacak olan şeyleri dışta bırakmak, istisna etmektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'a itaat edin" buyruğunun bütün vakitleri içine alması gerekir ki, bu bir tekrarı, tekrar da hemen yapmayı gerektirir.
b) Eğer, âyet bunu ifade etmeseydi, mücmel olurdu. Çünkü, hususî vakit ve hususî durumlar âyette zikredilmemiştir. Ama biz bu ifadeyi "umûm" manaya hamlettiğimizde, o vakit âyet mübeyyen olur. Allah'ın kelamını mübeyyen olacağı bir manaya hamletmek, onu mücmel ve meçhul olacağı bir manaya hamletmekten evlâ ve daha uygundur. Bu konuda söylenecek son söz şudur: 8u ifade, tahsis edilmiştir; tahsis ise, ifadeyi mücmel bırakmaktan daha hayırlıdır.
c) Hak Teâlâ, "Allah'a itaat edin" buyurmuş, taat lafzını da kendisine nisbet etmiştir ki, bu bizim O'na, bizim O'nun kulu, O'nun da bizim ilahımız olması halinde ancak itaat etmemizin vacib olmasını gerektirir. İşte bu izahla da, itaat etmenin vacib olmasının kaynağının, "ubudiyyet" ve "rubûbiyyet" olduğu sabit olmuş olur ki, bu da kıyamete kadar, bütün mükelleflerin itaat etmelerinin vücubunun devamlı olmasını gerektirir. İşte bu da, şeriatta muteber olan bir asıl ve temel bir kaidedir. 208[208]

Onuncu Mesele

Cenâb-ı Hak, "Allah'a itaat edin" buyurmuş, bu emri müstakil olarak zikretmiştir. Daha sonra da, "Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin" buyurmuştur.
İşte bu, Allah tarafından, şu terbiye ve edebi bir öğretmedir. İnsanlar, Cenâb-ı Hakk'ın ismiyle, başkasının ismini bir arada zikretmemelidirler. Ama, durum insanlarla ilgili olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, "Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin" buyruğunun da delalet ettiği gibi, bu caizdir. İşte bu da, böyle bir terbiyeyi talim etmek, öğretmektir. İşte bundan ötürü, rivayet olunduğuna göre bir kimse, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında konuşup, "Kim, Allah'a ve Resule itaat ederse, doğruya ulaşmış olur; kim de ikisine isyan ederse, azmış ve sapıtmış olur" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) "Sen ne kötü hatipsin. "Kim Allah'a isyan eder ve Resulüne asî olursa.." demeli değil miydim?" 209[209]veya, bu manaya gelen bir söz söyledi. Bu konuda sözün özü şudur: Cenâbı Hakk'ı, aynı lâfız içinde başkasıyla birlikte zikretmek, aralarında bir tür ilgi ve benzerliğin bulunduğu zannını uyandırır ki, Cenâb-ı Hak böylesi şeylerden münezzehtir. 210[210]

Ulü'l-emr Kaydının İcma'a ve Ondan Dallanan Meselelere Delaleti

Biz, Hak Teâlâ'nın "Sizden olan emir sahiplerine de" ifadesinin, icmâ'ın bir deli) olduğuna delalet ettiğini söylemistik. Binâenaleyh, yine biz diyoruz ki, bu ifade bu asla delalet ettiği gibi, icmâ'dan doğan

---

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/113
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/113-114
209[209] Buhari, Cihad, 109 (Benzeri hadis); Müslim, Cum'a 48(2/594)
210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/114

birçok fer'î meselelere de delalet etmektedir. Bunların bir kısmını zikredelim: 211[211]

İcma Ehli Sadece Fakihler Olup, Diğer Alimler Değildir

Birinci Fer': Bize göre icmâ ancak, kitap ve sünnetin nasslarından Allah'ın hükümlerini istinbat edebilecek (çıkarabilecek) ulemânın görüşüyle tahakkuk eder ki, işte bunlar usul-ü fıkıh kitaplarında "ehlü'l-hal ve'l-akd" diye adlandırılan kimselerdir. Biz deriz ki, âyet de buna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "emir sahipleri"ne itaat etmeyi vacib kılmıştır. Şeriatta, emretme ve nehyetme yetkisi, ancak bu sınıf ulemâ için söz konusudur. Zira, nasslardan nasıl hüküm istinbat edileceğini bilmeyen kelamcının emrine veya nehyine itibar edilmez. Kur'an ve hadisten hüküm istinbat edebilecek güçte bulunan müfessir ve muhaddis de böyledir. Böylece bu da, bizim söylediğimiz bu hususa delâlet etmiştir. Binâenaleyh, âyet-i kerime, "emir sahipleri"nin icmâ'sının bir hüccet olduğuna delalet edince, âyetin, icma'ın sırf bu sınıf ulemânın sözüyle tahakkuk edip mün'akid olacağına delalet ettiğini anladık. Âyetin, avamdan olan kimsenin bu hükme dahil olmadığına delalet etmesi ise zahirdir. Zira, avamın "emir sahipleri" olmadıkları, belli bir husustur. 212[212]

İhtilaftan Hemen Sonra Hastl Olan İcma

İkinci Fer': Alimler, ihtilâfın hemen peşinden meydana gelen icmâ'nın bir hüccet olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. En doğru görüş, bunun bir hüccet olduğudur. Bunun delili ise, işte bu âyettir. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin" emrinin, bu ümmetin "ehlü'l-hal ve'l-akd" olanlarına itaat etmenin vacip olmasını gerektirdiğini beyan etmiştik. Buna, hem ihtilâftan sonra tahakkuk eden icmâ, hem de böyle olmayan icmâ dahildir. Binâenaleyh, hepsinin bir hüccet ve delil olması gerekir. 213[213]

İcmada Asrın Sona Ermesi Şart Değildir

Üçüncü Fer': Alimler, icmâ yapılabilmesi için, bir asırdaki alimlerin son bulmalarının şart olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. En doğru olan görüş, bunun şart olmadığıdır. Bunun delili ise, işte bu âyettir. Zira bu âyet, icmâ eden kimselere itaat etmenin vacib olduğuna delalet etmektedir. İşte buna, asrın sona ermesi ve ermemesi de dahildir. 214[214]

Muteber İcma, Mü'minlerin İcma'ıdır

Dördüncü Fer': Âyet, nazar-ı dikkate alınan icmâ'nın, mü'min kimselerin icmâ'ı olacağına delalet etmektedir. Zira, Cenâb-ı Hak âyetin başında, "Ey iman edenler" buyurmuş, sonra da, "ve sizden olan emir sahiplerine de" demiştir. Böylece bu, nazar-ı dikkate alınan icmâ'ın, mü'min kimselerin yaptığı icmâ olduğuna delalet etmiş olur. İmanlarında şüphe ©dilen diğer fırkaların yapmış olduğu icmâ'ya ise itibar edilmez 215[215]

Bu Ayetin Kıyastan Dallanan Meselelere Delalet Etmesi

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın 'Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu Allah'a ve peygamberine götürün" ifadesinin, kıyas ile amel etmenin sahih olduğuna delalet ettiğini söylemiştik. Binâenaleyh, şimdi de diyoruz ki; Bu âyet, bu temel deliledelalet ettiği gibi, kıyasdan elde

---

211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/114
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/115
213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/115
214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/115
215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/115-116

edilen birçok fürû meselelerine de delâlet etmektedir. Şimdi biz bunlardan bazılarını zikredelim:

Birinci fer'**:** Biz, Cenâb-ı Hakk'ın "onu Allah'a götürün" emrinin manasının, "onu Allah'ın, hükmünü beyan ettiği bir hadiseye kıyaslayın, vurun" şeklinde olduğunu söylemiştik. Bundan muradın da mutlaka, "onu, kendisine benzeyen bir hadiseye kıyaslayın, vurun" şeklinde olması gerekir. Çünkü, "onu götürmek"ten murad, "onu, kendisine, hem şekil hem de sıfat bakımından muhalif olan bir hadîse kıyaslayın, vurun" şeklinde olsaydı, bu durumda onu, bazı hadiselere kıyas etmek, geriye .kalan diğer bazı hadiselere kıyas etmekten daha evlâ olmazdı. İşte bu durumda da kıyas imkansız olurdu. Böylece bundan muradın, mutlaka onu, hem şekil hem de sıfat bakımından kendisine benzeyen bir hadiseye kıyas etmek olduğunu anlamış olduk. Bizim söylediğimiz bu manayı haber ve rivayetler de teyid etmektedir. Bu konudaki habere gelince bu şudur: Ashab, Hz. Peygambere, oruçlu kimsenin öpmesinin durumu hakkında soru sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "Söyle bakalım mazmaza" yapsaydın ne olurdu?" dedi. Yani, Hz. Peygamber, "mazmaza, yeme içmenin başlangıcıdır" demek istemiştir. Bunun gibi öpme de, cimâ'nm bir mukaddimesidir. Mazmaza orucu bozmadığı gibi, öpme de orucu bozmaz.

Yine, el-Husa'miye, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hacc hakkında sorunca, O "söyle bakalım, babanın bir borcu olsaydı, sen de onu ödeseydln, bu kifayet eder miydi?" dedi. Bunun üzerine kadın, "Evet" deyince, Hz. Peygamber "Allah'ın dini yerine getirilmeye daha lâyıktır" buyurdular.

Bu konudaki rivayete gelince: Hz. Ömer (r.a)'in, "Birbirine benzer şeyleri tanı ve kendi re'yinle durumları birbirine kıyasla" dediği rivayet edilmiştir. Böylece bu âyet, haber ve bu rivayetin delaletlerine dair zikrettiğimiz şeylerin tamamı, Cenâb-ı Hakk'ın, âjSjî emrinin, bir şeyi benzerine kıyas etmeyi emretmek olduğuna delalet etmiş olur. Bu sabit olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, hem şekil hem de- sıfat bakımından birbirine benzemeyi, nass bulunmayan yerdeki hükmün, nass bulunan yerdeki hükme benzer olduğuna bir delil kdbul etmiştir ki, buna Şafiî (r.h), "kıyasu'l-eşbah" (birbirine benzeyenleri kıyaslamak); fukahanın ekserisi ise, "kıyasu't-tard" (teşmil etmek suretiyle kıyas) adını vermişlerdir. İşte bu âyet, bunun doğruluğuna delalet etmektedir. Çünkü, Hak Teâlâ'nın,"Onu irca edin, götürün" emrinden maksadın, "onu benzerine kıyas edin" şeklinde olduğu delil ile sabit olunca, kıyas mevzuunda kendisine itimat edilen temel kaidenin, "sırf benzeme" olduğunu anlamış oluruz. Bu, uzun bir mevzudur. Bizim amacımız ise, âyetlerden meselelerin nasıl istinbat edileceğini beyan etmektir. Ama, bu husustaki uzun açıklamalar, diğer kitaplarda zikredilmiştir. 216[216]

Kıyas Yapmak İçin Kuran ve Sünnette Hüküm Bulunmamalıdır

İkinci Fer': Bu âyet, bir mesele hakkında kıyas ile istidlalde bulunabilmenin şartının, o mesele hakkında kitap ve sünnette herhangi bir nassın bulunmaması olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer bir şey hakkında çekişirseniz, onu ... götürün" ifadesi, böyle bir şartı ihsas ettirmektedir. 217[217]

Kitap, Sünnet ve İcmada Hüküm Bulunmazsa Kıyas Yapılır

Üçüncü Fer1: Âyet, bir mesele hakkında kitap, sünnet ve icmâ'da bir nass bulunmadığı zaman, orada, her ne şekilde olursa olsun, kıyasın kullanılabileceğine delâlet etmektedir. İşte bununla, keffaretler, hadler ve bunların dışında kalan diğer hususlar hakkında kıyasın isti'mal edilmeyeceğini söyleyenlerin görüşü bâtıl olmuş olur. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer bt şey hakkında çekişirseniz..." buyruğu, hakkında herhangi bir nass bulunmayan her hadiseyi içine

---

216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/116-117

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/117

almaktadır. [218]

Kıyas Nassa Bina Edilir, Kıyasla Sabit Olan Hükme Dayanmaz

Dördüncü Fer': Âyet, bir mesele hakkında kıyas ile hüküm vermek isteyen kimsenin, mutlaka o hükmü, hakkında nass ile hüküm sabit olmuş olan bir meseleye kıyas etmesi gerektiğine delâlet eder. Yoksa meseleyi, hakkındaki hükmün kıyas ile sabit olduğu bir meseleye kıyaslaması caiz değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "onu Allah'a ve peygambere götürün" emrinin zahiri, o meseleyi, Allah'ın ve Resûlullah 'in nassıyla sabit olan bir hükme kıyaslamanın vacib olduğunu ihsas etmektedir. [219]

Kıyas Yapmakta Önce Âyet, Sonra Hadîse Bakılır

Beşinci Fer': Âyet, hükmü, Kur'ân âyetiyle sabit olan bir asia kıyas etme ile, hükmü, sünnet ile sabit olan bir asla kıyas etmek birbiriyle çeliştiğinde Kur'an'a kıyas etmenin, habere kıyas etmekten önce geleceğine delâlet etmektedir. Zira, Cenab-ı Hak, "Allah'a itaat edin. Ve .Peygambere itaat edin" buyruğu ile "onu, Allah'a ve peygamberine götürün" emrinde de, kitabı sünnetten, Allah'ı da peygamberinden önce zikretmiştir. Muaz hadisinde de böyledir/
Altıncı Fer': Âyet, biri, Allah'ın kitabındaki bir işaret ve îma ile, diğeri ise Allah'ın Resulünün haberlerinden bir haberin îma ve işaretiyle desteklenen iki kıyas birbiriyle taaruz ettiğinde, birincinin ikincisine takdim edileceğine delâlet etmektedir. Yani bu da, beşinci fer'de zikrettiğimiz gibidir. İşte usûle dair bütün bu meseleleri, iki saatten az bir zaman içinde bu âyetten istinbat ettim, çıkardım. Belki de insan, fikrini iyice kullandığında, usul-i fıkıh meselelerinin ekserisini bu âyetten istinbat etmesi mümkün olacaktır. [220]

Onüçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, kaydı demektir. kelimesi, çoğul bir kelimedir. Bu kelimenin müfredi ise, kaide dışı olarak ji kelimesidir. Bu, tıpkı (kadınlar), (develer) ve (atlar) kelimeleri gibidir. Bütün bunlar, kendi lafzından müfredi olmayan cemi isimlerdir. [221]

Ondördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer çekişirseniz..." ifadesi- nin manası hakkında. Zeccac, "İhtilâf edip, her grup, "Söz, benim sözümdür" derseniz" demiştir. Âyette geçen ifâdesi, cezbetmek, çekip almak manasında olan £j£lt kelimesinden türemiştir. Buna göre "çekişmek", taraflardan herbirinin, kendi görüşünü doğrulayan bir hüccete doğru cezbolunmalarından veyahut da, kendi görüşünü, onu ifsat eden şeylerden çekip alma çaba ve gayretinden ibarettir.
Daha sonra Cenâb-t Hak, "eğer Allah'a veahiretgününe inanıyorsanız" buyurmuştur. Bu hususta da iki mesele vardır. [222]

Birinci Mesele

Bu tehdidin, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'a İtaat edin. Peygambere itaat edin "emriyle, kezaO'nun "onu Allah'a ve peygambere götürün" emriyle alakalı olması muhtemeldir. Allah en iyi bilendir. [223]

---

[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/117
[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/117
[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/117-118
[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/118
[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/118
[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/118

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız..." ifadesinin zahiri, Allah ve Resulüne itaat
etmeyen kimselerin mü'min olmamasını gerektirir. Bu da, günahkâr kimsenin imandan çıkmış olmasını gerektirir; ancak ne var ki bu ifade tehdide hamledilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bu, hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir" buyurmuştur. Yani, "Bu âyette size emretmiş olduğum o şey, sizin için daha hayırlı ve netice bakımından da daha güzeldir" demektir. Çünkü "te'vîl", "bir şeyin kendisine döndüğü yer, onun mercii" ve "neticesi" manasından ibarettir. 224[224]

"Sana indirilene de, senden önce İndirilmiş olanlara da iman etmiş olduklarını yalan yere iddia edenlere bakmadın mı? Onlar, onu inkar etmekle emrolunduklan halde, yine "tâğûf'un huzurunda muhakeme olunmalarını
İsterler. Şeytan da onları, uzak bir sapıklıkla iyice saptırmak ister. Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin" denilince, münafıkların, senden çekindikçe çekindiklerini görürsün" (Nisd, 60-61). 225[225]

Bil ki, Cenâb-ı Hak bundan önceki âyette bütün mükelleflere, Allah'a itaat etmelerini, Resulüne itaat etmelerini vacib kılınca, bu âyette de, münafıklar ile kalblerinde "hastalık" bulunan kimselerin Allah'ın Resulüne itaat etmediklerini, O'nun hükmüne razı olmadıklarını; O'ndan başkasının hükmünü istediklerini zikretmiştir. Bu âyette birkaç mesele vardır: 226[226]

"Za'm" Kelimesi Hakkında

şekilleri, iki kullanıştır. Bu iki kullanış da çoğunlukla, ancak gerçekleşmemiş söz hakkında kullanıl-"Za'm" Ktaesi Httndı maktadır. Leys "Araplar, birşey hakkında şüphelenip, doğru mu yanlış mı olduğunu bilemedikleri zaman "Falanca iddia ediyor ki.." derler. Hak Teâlâ'nın, "Kendi boş zu'mlarınca, "şu Allah'ın" dediler" (En'am, 136) âyetinde de böyledir. Bu, "Yalan sözleri ile.." demektir" demiştir. Esma'?, "Araplar, yağlı olup olmadığını bilmedikleri koyuna derler" demiştir. İbnü'l-Arabî ise, bu kelimenin, doğru olduğu bilinen şey için de kullanılabileceğini söylemiş ve Ümeyye İbn Sait'in şu beytini söylemiştir:
' 'Ben sizin için kefilim ki, Habb 'iniz, size yapmış olduğu va 'adini mutlaka yerine -getirecektir..."
Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Bu âyetteki "za'm" kelimesi ile, yalan söz manası murad edilmiştir. Çünkü münafıklar hakkında nazil olmuştur. 227[227]

Nisa 60-61.Ayetlerinde Nüzul Sebebi:
Hz.Peygamberin Hükmüne Razı Olmayan Münafığı Hz. Ömer Tarafından Öldürülmesi

Alimler, bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şu rivayetleri zikretmişlerdir::
Birinci Rivayet: Pek çok müfessir şöyle der: Münafıkiardan birisi, yahudilerden birisi ile münakaşa edip çekişti.
Bunun üzerine yahudi, "Aramızda Ebu'l-Kasım Muhammed hakem olsun" demiş; münafık ise, "Hayır, Ka'b İbn Eşref olsun " demiş. Bunun sebebi şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), hakka göre hüküm verir, rüşvete iltifat etmezdi. Ka'b İbn Eşref ise, son derece rüşvet düşkünü birisi idi

---

224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/118
225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/119
226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/119
227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/119-120

ve bu davada yahudi haklı, münafık haksız idi. İşte bundan dolayı yahudi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in; münafık ise Ka'b İbn Eşrefin huzurunda muhakeme olunmayı istedi. Yahudi kendi teklifinde ısrar edince, ikisi birden Allah'ın Resulünün yanına gittiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, yahudinin lehine, münafığın aleyhine karar verdi. Bunun üzerine münafık, "Bu hükme razı olmuyorum. Ebu Bekr'e gidelim" dedi. Hz. Ebu Bekir de yahudinin lehine hükmedince, münafık yine bu hükme razı olmayarak, "Aramızda Ömer karar versin" dedi. Böylece Hz. Ömer'e vardılar. Yahudi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ve Hz. Ebu Bekir (r.a)'in münafığın aleyhine karar verdiklerini, ama münafığın onların hükmüne razı olmadığını söyleyince, Hz. Ömer (r.a) münafığa, "Durum böyle mi?" diye sordu. Münafık, "Evet" deyince, Hz. Ömer {r.a), "Hele durun, bir ihtiyacım var. İçeri gireyim ve o ihtiyacımı göreyim, yanınıza geleceğim" dedi. Evine girip, kılıcını alarak yanlarına çıktı. Çıkar çıkmaz da münafığın boynunu vurdu, münafık da öldü. Yahudtye gelince o kaçtı. Münafığın akrabaları gidip Hz. Ömer (r.a)'i, Hz.Peygamber (s.a.s)'e şikayet ettiler. Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ömer (r.a)'e hadiseyi sorunca, o, "Ya Resûlallah, o senin verdiğin hükmü kabul etmemişti" dedi. O anda Cebrail (a.s) gelerek, "Ömer, föruktur. Zira o, hak fle bâtılı birbirinden ayırmıştır" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ömer'e "Sen, föruksun" dedi. İşte bu rivayete göre, âyet-i kerimede bahsedilen "tâğut", Ka'b İbn Eşref yahud isidir. 228[228]

Nadir ve Kurayza Yahudileri Arasındaki Eşitsizlik

İkinci Rivayet: Yahudilerden bir grup müslüman olmuştu. Fakat onlardan bazısı münafık idi. Cahilıye çağında Kureyza ve Nadir Kabilelerinin hareket tarzı şöyle idi: Kureyzadan birisi Nadirli birisini öldürdüğü zaman, öldüren hem kısas ediliyor, hem de onun akrabalarından yüz "vesak"(ölçek) hurma alınıyordu. Fakat Nadirii birisi Kureyzadan birisini öldürdüğünde, ona kısas uygulanmıyor, sadece altmış vesak hurma veriliyordu. Çünkü Nadiroğulları daha şerefli kabul ediliyordu. Bunlar Evs Kabilesinin müttefikleri, Kureyza ise Hazreç Kabilesinin müttefikleri idiler. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edince, Nadir Kabilesinden birisi, bir Kureyzalıyı öldürdü. Derken taraflar bu hususta hasımlaştılar ve Nadiroğutlart "Bize ktsas uygulanamaz. Bize düşen daha önce de anlaştığımız gibi altmış ölçek hurmayı diyet olarak vermektir" dediler. HazreçMIer "Fakat bu, cahiliyye hükmüdür. Biz-siz bugün kardeşiz. Dinimiz bir, aramızda bir üstünlük yok" dediler. Nadiroğulları bunu kabul etmediler. İçlerindeki münafıklar, "Kâhin Ebu Burde et-Eslemî'ye gidelim" dediler. Müslüman (yahudiler de), "Hayır, Allah'ın Resulüne gidelim" dediler. Münafıklar diretince, aralarında hüküm vermesi için, Kâhin el-Eslemİ'ye gittiler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Allah bu âyeti indirdi. Hz. Peygamber (s.a.s), Kâhin Ebu Burde'yi İslâm'a davet etti. O da, bunu kabul edip müslüman oldu. Bu, Süddi'nin sözüdür. Buna göre, âyette geçen "tâğut" kâhin olan el-Eslemî'dir.

Üçüncü Rivayet: Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Bir müslümanın, münafıkların birinde bir alacağı vardı. Fakat münafık, o müslümanı daha önce cahiliyye döneminde hükmüne başvurdukları bir putun huzuruna gitmeye davet etti. O putun yanında, puttan geldiğini iddia ettiği birtakım asılsız şeyleri nakleden bir adam vardı." Bu rivayete göre, âyette geçen "tâğut"tan maksad, işte, asılsız şeyleri söyleyen bu adamdır.

Dördüncü Rivayet: Cahiliyye insanları, putların hükümlerine başvururlardı. Onların bu husustaki usulleri şöyle idi: Putun huzurunda fal oklarını çekiyorlar ve çektikleri okun üzerinde ne yazıyorsa onu yapıyorlardı. Buna göre de, âyette geçen tağut, o puttur.

Bil ki müfessirler bu âyetin, münafıklardan birisi hakkında nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra Ebu Müslim şöyle demiştir: "Bu âyetin zahiri, daha önce yahudi iken, münafıkça müslüman olan bir ehl-i kitap hakkında olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, "Sana indirilene de, senden önce indirilmiş olanlara da iman etmiş olduklarını yalan yere iddia edenler..." ifadesi ancak bu durumda olan bir münafığa uyar." 229[229]

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/120

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/120-121

Hz. Peygamberin Hükmünden Kaçıp Tağula Başvuranların kafirliği

Bu ifadeden murad şudur: Bazı kimseler, ehl-i tuğyandan (azgın kimselerden) bazısı huzurunda muhakeme olmayı istemiş, Hz, Muhammed (s.a.s)'in huzurunda muhakeme olmayı istememişlerdir. Kâdî şöyle demiştir: "Tâğutlann huzurunda muhakeme olmanın bir küfür gibi; Hz. Muhammed (s.a.s)'in hükmüne razı olmamanın ise bir küfü* olması gerekir. Buna şunlar delalet eder:

a) Allah Teâtâ, 'Onlar onu inkâr etmekle emrolunduklan halde, yine de tâgutun huzurunda muhakeme olunmalarını İsterler" buyurmuş ve tâğutun huzurunda
muhakeme olunmayı, ona iman saymıştır. Halbuki nasıl tâğutu inkâr etme Allah'a iman manasına geliyorsa, tâğuta iman etmenin de Allah'ı inkâr manasına geleceğinde şüphe yoktur.

b) Hak Teâlâ, "Öyle değil Habbtne andolsun ki onlar, aralarında kimi oraya, kimi buraya çektikleri şeylerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiç bir sıkmtı duymadan, tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar" (nis4,65) buyurmuştur. Bu, Allah'ın Resûlü'nün hükmüne razı olmayanların kâfir sayılacakları hususunda bir nasstır.

c) Cenâb-ı Hak, "Artık Onun emrinden uzaklaşıp gidenler, kendilerini bir fitne (belâ) çarpmasından, yahut (ankette) onlara pek acıklı bir azab çatmasından çekinsinîer" (Nûr, 63) buyurmuştur. Bu âyet, Hz. Peygambere muhalefet etmenin, büyük bir günah olduğuna delalet ediyor. Bütün bu âyetlerde, Allah'ın ve peygamberin herhangi bir emrini reddeden kimsenin, bu reddi ister şüphesi yönünden, isterse inadı yönünden olsun, İslâm'dan çıkmış olacağı hususunda deliller vardır ki bu durum da, sahabe-i kiramın, zekatını vermeyenlerin mürted olduklarına, öldürülmeleri gerektiğine ve çocuklarının esir edileceklerine dair verdikleri hükmün doğru olduğunu gösterir. 230[230]

Dördüncü Mesele

Mu'tezi le şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın "Şeytan da on/an, uzak bir sapıklıkla iyice saptırmak ister" buyruğu, kâfirin küfrünün, ne Allah'ın yaratması, ne de irade-i ilahiyyesi ile olmadığına delalet eder. Bunu şu bakımlardan açıklarız:

a) Allah Teâlâ, şayet kâfirde küfrü yaratmış ve irade etmiş olsaydı, şeytanın bu hususta daha ne tesiri olurdu? Şeytanın bu hususta bir tesiri yoksa, ya niçin onu kınamış ve zemmetmiştir?

b) Hak Teâlâ, bu sapıklığı irade etmesi sebebi ile şeytanı zemmetmiştir. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, bu sapıklığı murat etmiş olsaydı, zemmedilmeye kendisi daha lâyık olmuş olurdu. Çünkü bir şeyi ayıplayıp, sonra da onu kendisi yapan herkes, kınanmaya daha lâyıktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında çok büyük bir buğza sebep olur" (saf, 3) buyurmuştur.

c) Cenâtn Allah'ın, (tefsir ettiğimiz) âyetin başındaki ifadesi, o münafıkların, inkâr etmeleri emrolundukları tâğutun huzurunda muhakeme olunmayı istemelerinden Ötürü duyulması gereken hayreti ifade hususunda sarih bir sözdür. Eğer bu muhakemeleşme, Allah'ın yaratmasıyla olmuş olsaydı, bu hayret olmazdı. Çünkü bu durumda. O'na "Onlar bunu, senin onlarda bu fiili yaratmandan ve onlar için murad etmenden dolayı yapmışlardır" denilirdi. Hatta o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın bu hayretine hayret etmek daha uygun olurdu. Çünkü kim, onlarda bunu yaratıp, sonra da kalkıp onların bunu yapmış olmalarına şaşarsa, bu şaşmaya hayret etmek daha uygun olur.

Bil ki Mu'tezile'nin bu istidlalinin özü, "medh veya zemm metoduna" tutunmaya dayanır ki sen bizim, bu metodu ilim ve dâî prensipleri ile çeliştiğini ortaya koyarak reddettiğimizi daha önce

---

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/121-122

öğrenmiş idin. 231[231]

Münafıkların, Resûkıllah'ın Hükmünden Kaçmaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin" denilince, münaûklann, senden çekindikçe çekindiklerini görürsün" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 232[232]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ önceki âyette, münafıkları "tağuf'un huzurunda mahkemeleşmeye olan eyi ve isteklerini beyan buyurmuş, bu âyetle de onların, Allah'ın Resulünün huzurunda davalaşmadan nefret ettiklerini beyan etmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: O münafıklar ancak, zalim oldukları, peygamberin rüşvet almayacağını ve acı da olsa kesin hüküm vereceğini bildikleri için, Hz. Peygamber'in hükmünden yüz çevirmişlerdir. Bu yüz çevirmenin, o münafıkların din hususunda düşman olmalarından ötürü olduğu da ileri sürülmüştür. 233[233]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin manası, "onlar senden yüz çevirirler" demektir. Bu ifadede mef'ûl-ü mutlak olan kelime, tekîd ve mübalağa için getirilmiştir. Sanki, "... hem de nasıl yüz çevirişle yüz çevirirler! ..." denmek istenmiştir.

Daha önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman (halleri) nice olur? Sonra onlar, 'Biz iyilikten ve ara bulmaktan başka bir şey arzu etmedik" diye, Allah'a andederek, sana geleceklerdir. İşte bunlar...

Allah öyle kimselerin kalblerinde olanı bilir. Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında çok etkili söz söyle" (Nlsâ, 62-63).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 234[234]

Nisa 62 Ayetinin Makabil İle Münasebeti

Bil ki, bu âyetin kendisinden öncesiyle alâkası hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

Birinci Açıklama: HakTeâlâ'nın 'Vaha Önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur?" kısmı, araya girmiş bir ifadedir. Bu ifadeden önceki âyetin, bundan sonraki kısım ile münasebeti şu şekildedir: "Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin" denilince, münafıkların, senden çekindikçe çekindiklerini görürsün" sonra onlar, "Biz tyilikten ve ara bulmaktan başka bir şey arzu etmedik" diye, Allah'a andederek, sana geleceklerdir" (Nisa, 62) .Yani, "O münafıklar işin başında senden iyice yüz çevirir, sonra da sana gelerek, "Bu yüz çevirmekle ancak iyilik ve ara bulmayı murad ettiklerine dair, yalan yere Allah'a yemin ederler" demektir. İşte bu izaha göre, ifadeler arasında münasebet kurulmaktadır. "Daha önce yapmış olduktan (günahlar) yüzünden' ifadesi ise, araya girmiş başka bir söz gibidir ki buna, "cümle-i ttiraziyye" adı verilir. Bu, şairin tıpkı:

"Kendisine ulaşmış olduğum seksen yaş (seksen ki, ben ona ulaştım), kulağımı bir tercümana muhtaç hale getirdi" demesi gibidir. Şairin ifadesi, araya girmiş bir cümle-i İtiraziyyedir. Ancak ne var ki, bu cümle-i itiraziyyenin şartı, bu beytte de olduğu gibi, bazı yönlerden esas ifade ile alakalı olmasıdır. Çünkü If&t (ki ben ona ulaştım) sözü, muhataba bir dua ve onunla konuşurken ona bir taltiftir. Âyet de böyledir. Çünkü âyetin başı ve sonu, münafıkların kötülüklerini, rüsvaylıklarını, her türlü hile ve tuzaklarını açıklamaktadır. Çünkü âyet, Allah Teâlâ'nın, âyetin başjnda kendisine küfretmeleri emrolunmuşken "tâğuf'un huzurunda

---

231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/122-123

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/123

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/123

234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/123-124

muhakeme olmayı istediklerini; kendisine itaat etmeleri emrolunmuşken, Allah'ın Resulünden yüz çevirdiklerini anlattığını haber vermektedir. Bundan sonra da, bu kötü amelleri sebebiyle, gerek dünya gerekse ahiret hususunda başlarına gelecek hallerin şiddetine delâlet eden şeyi zikrederek, "Daha Önce yapmış oldukları (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur?" buyurmuştur. Yani, "Başlarına gelen o sıkıntı ve musibetin hali ve durumu.nice olur?" demektir. İşte; bu görüşün izahı budur ki, bu Hasan el-Basıi'nin görüşü olup, müleahhirûn ulemâsından da el-Vahidî'nin tercih ettiği görüştür.

İkinci Açıklama**:** Bu ifade, kendinden önceki ifadeyle alâkalı olup (cümle-i itiraziyye değildir). Bu görüş şöyle izah edilebilir: Allah Teâlâ önceki âyette, o münafıkların "tâğuf'un huzurunda muhakeme edilmeyi isteyip, Hz. Peygamber (s.a.s)'den iyice kaçtıklarını nakledince, işte bu, o münafıkların, Resûlullah'ın huzurunda olmaktan ve O'na yaklaşmaktan ne denli nefret ettiklerine delalet etmiştir. İşte binâenaleyh, Cenâb-t Hak bu hususu zikredince, "Daha önce yapmış olduktan (günahlar) yüzünden onlara bir belâ gelip çattığı zaman, (halleri) nice olur?" buyurmuştur. Yani, "Emin oldukları zaman, o münafıkların Hz. Peygamberin huzurunda bulunmaktan nefret etmeleri bu şekilde olunca, onlar kendisi sebebiyle senden çekinip korkacakları bir suç işleyip, sonra da, ister istemez sana gelerek, "Biz bu kabahatimizle, ancak bir hayır ve bir maslahatı kastetmiştik" deyip, yalan yere Allah'a and ettikleri zaman, o gam ve kederin doruğuna ulaştıkları andaki halleri ya nice olur?" demektir. Bu ifadenin maksadı ise, "oniar ister yüzyüze ister gıyabında, ister uzak ister yakın olsunlar, Hz. Peygamber'e karşı kaiblerindeki nefretin had noktaya vardığını" beyan etmektir. Sonra Cenâb-ı Hak bu manayı, "İşte bunlar... Allah öyle kimselerin kalplerinde olanı bilir" buyruğuyla da te'kid etmiştir. Bu şu demektir: Bir kimse, bir şey hususunda mübalağa etmek istediğinde, "Bu, ancak Allah'ın bilebileceği bir şeydir. Yani, o şey çok ve güçlü olduğu için, onu ancak Allah bilir" der.

Sonra Cenâb-ı Hak, Resulüne, o münafıkların ne denli bir buğzu olduğunu ve kendisine karşı da sınırsız bir düşmanlık ve nefretlerinin bulunduğunu bildirince, O'na, o münafıklara karşı nasıl davranacağını öğreterek, "Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında çok etkileyici söz söyle" buyurmuştur. İşte bu ifade, bizim açıkladığımız gibi, kendinden önceki ifadeyle, bu hususta herhangi bir hazf ve takdire ihtiyaç olmaksızın, güze! bir münasebet içinde bulunmuş olur. Tefsir kitaplarını mütâlâa eden herkes, gerek öncekilerin gerekse sonrakilerin, bu münasebeti kurabilmek için nasıl çırpındıklarını görür ve anlar. Allah en iyi bilendir. 235[235]

İkinci Mesele

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın "Onlara bir belâ gelip çattığında" buyruğunun tefsiri hususunda şunları zikretmişlerdir:

a) Bundan murad, Hz. Ömer (r.aj'in, onların, Resulün hükmüne razı olmadığını söyleyen arkadaşlarını öldürmesidir. İşte bunun üzerine o münafığın arkadaşları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, Hz. Ömer'den onun kanını talep etmişler ve Hz. Peygamber'den başkasının hükmüne müracaat etmekle ancak iyilik ve maslahat diledikleri hususunda yemin etmişlerdir. Bu, Zeccac'ın tercih ettiği görüştür.

b) Ebu Ali el-Cübbaî ise şöyle demektedir: Burada bahsedilen bu "musibet, belâ"dan maksat, Allah Teâiâ'nın, Hz. Peygamber'e o münafıkları savaşlarda yanına almamasını ve onları elinden geldiğince zelîl kılarak huzurundan kovmasını emretmesidir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun, egermünaâklarvekâlblerindebir hastalık bulunanlar, şehirde kötü haber yayanlar vazgeçmezlerse, mutlaka seni onlara musallat ederiz. Sonra orada senfnle ancak az bir zaman komşuluk edebilirler. Hepsi de Allah 'm rahmetinden kovulmuş olarak... nerede ele geçtrütrlerse yakalanırlar; onlar ve öldürüldükçe Öldürülürler" (Ahzab, e&6i) ve "...de ki, "Bundan sonra benimle birlikte kat'iyyen ve ebedi olarak çıkamazsınız" rrevt». 83) âyetlerinin ifade etmiş olduğu husustur.

Özet olarak diyebiliriz ki bu gibi âyetler, onlar için çok büyük bir zillet ve tahkiri gerektirir. Bu

---

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/124-125

sebeple de âyetlerde zikredilen hususlar, onların başına gelen musibetler arasında sayılmıştır. Bu musibetler onlara, münafık oldukları için gelip çatmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra sana geldiler (gelecekler)" buyruğu ile de, "O musibet gelip çattığında, onlar yemin eder ve "Kâfirlerle dönüp dolaşmakla ancak bir iyilik ve maslahat kastetmiştik" diyerek mazerette bulunurlar. Halbuki onlar, bu konuda yalan söylüyorlardı... Zira onlar, içlerinde, açıkladıktannın aksini gizliyorlardı... Onlar bununla, bir salah olan ihsan ve iyiliği kastetmernişlerdi...

c) Ebu Müslim el-isfehanî de şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, o münafıkların "tâğuf'un hükmüne rağbet edip, Resûl'ün hükmünden hoşlanmadıklarını haber verince, başlarına pek yakında, onları O'na sığınmaya, O'na iman ettiklerini açıklamaya ve maksatlarının sadece iyilik edip ara bulmak olduğuna yemin etmeye zorlayacak birtakım musibetlerin gelip çatacağı haberini, Peygamberine müjdelemiştir." Ebu Müslim sözüne öevamte şöy\e dw. "B« kimseyi bir şey ile korkutup ya da müjdelediklerinde, "şu şu şu olduğunda, ya senin halin nasıl olur?" demek, Arapların Örflerinden birisidir." Bunun misali, Çenâb-ı Hakk'ın, "Her ünimetten birer şahid getirdiğimiz zaman (onların halleri) nice olur?" (Nisa, 41) ve "Onları hiçbir şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman, artık halleri nice olur?" (âh imran, 25) âyetleridir.

Sonra Cenâb-ı Hak, Resulüne, o münafıklardan böyle şeyler sâdır olduğunda, onlardan yüz çevirip onlara vaa'z u nasihat etmesini emretmiştir. 236[236]

Ayette Geçen İhsan ve Tevfik'in Tevsiri

Âyet-i kerimedeki "ihsan (iyilik)" ve tevfîk (ara bulma)nın tefsiri hususunda da şu açıklamalar yapılmıştır:

a) Bu tabirlerin manası, "Biz, Peygamberden başkasının hükmüne başvurmakla ancak, hasımlarımıza iyilik ve aramızdaki uyum ve ittifakın devam etmesini dilemiştik. Peygamberden başkasının hükmüne müracaat etmemiz, hasımlarımız için bir iyilik olmuştur. Zira, onlar Hz. Peygamber'in huzurunda olsalardı, meramlarını anlatabilmek için seslerini yükseltmeye ve O'nun hükmüne karşı diretmeye güç yetiremezlerdi. İşte, binâen-
aleyh, Peygamber'den başka birinin hükmüne .başvurmamız, hasımlarımız için bir İyilik olmuştur" şeklindedir.

b) Bunun manası şöyledir: "Biz, Hz. Ömer'in hükmüne müracaat ederken, onun ancak adaletle hükmedip, onunla hasmının arasını bularak, arkadaşımıza iyilikte bulunacağını düşünmüştük. Aklımıza, O'nun da Resûlullah'ın hükmettiği gibi hükmedeceği gelmemişti."

c) Mana şöyledir: "Ey Allah'ın Resulü, biz senden başkasının hükmüne ancak şunun için müracaat ettik: Sen, acı da olsa, kesin ve gerçek hükmü verirsin. Halbuki senden başkaları, hasımların aralarını bulmaya çalışır; aralarında bir uyuşma ve uzlaşma meydana gelinceye kadar, taraflardan her birine, diğerine iyilik etmesini ve isteklerini, asgarî müşterek bir noktada birleştirmelerini emreder..." .

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Bunun manası, "Onların kalblerindeki ntfâkı, kfn ve gayzı, düşmanlığı ancak Allah bilir" şeklindedir.

Sonra Cenâb-ı Hak. "Artık onlardan yüz çevir, onlara Öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında çok etkili söz söyle" buyurmuştur. Bil ki Cenâb-ı Hak, Resulüne (s.'a.s), onlara şu üç şekilde muamele etmesini emretmiştir:

a) Hak Teâlâ'nın, "Artık onlardan yüz çevir" buyruğudur ki, bu da şu İki şeyi anlatmaktadır:

1) Hz. Peygamber'in, onların mazeretlerini kabul etmeyip onların bu özür beyan etmelerine aldanmamasıdır. Çünkü, başkasının özrünü kabul etmeyerek, ona kızmaya devam eden bir kimse, "O, ondan yüz çevirdi, ona iltifat etmedi" şeklinde vasfedilir.

2) Bu söz, Hz. Peygamber'e şöyle denilmiş olması yerine geçmektedir: "Onlardan yüz çevirmekle yetin, onların gizliliklerini ortaya dökme. Onların içlerinde bulunan şeylerin künhünü bildiğini onlara gösterme. Çünkü bir kimse, düşmanının sırlarını ortaya koyup, ona, kalbinde bulunan her şeyi bildiğini izhar ederse, bu durum çoğu kez o kimseyi, onun

---

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/125-126

düşmanlığını izhar etmesine aldırmamaya teşvik eder ve cesaretlendirir; böylece de o kimsenin şerri artar. Ancak ne var ki o kimseyi bulunduğu hal üzere bırakırsa, o kimse bir korku ve endişe içinde kalakalır, böylece de şerri ve kötülüğü azalır.

b) Hak Teâlâ "onlara ö'güf ver" buyurmuştur. Bu ifadeden maksat, Hz. Peygamber'in onları nifak, hile, tuzak, hased, yalan vb. şeylerden men etmesi ve onlan ahiret cezasıyla korkutmasıdır. Nitekim Cenâb-t Hak, "Rabbintn yoluna hikmetle, güzel Öğütle davet et..."(Nahi, 125) buyurmuştur.

c) Hak Teâlâ, "ve onlara, kendileri hakkında çok etkili söz söyle" buyurmuştur. Bu İfadeyle-ilgili olarak da iki mesele vardır: 237[237]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, ifâdesi hakkındu şu izahlar yapıl- m ıştır:

1) Âyette bir takdim-tehir bulunmaktadır. Bunun takdiri ise, "onlara, nefislerinde etkili olan, kaiblerinde de müessir olan, kendisi sebebiyle devamlı gamlanıp kederlenecekleri ve kendisinden alabildiğine korku duyup hissedecekleri bir söz söyle" şeklindedir.

2) Takdirin şöyle olmasıdır: "Onların kötü nefisleri ve nifaka bürünmüş kalplerinin vasfı ve sıfatı hususunda, beliğ ve etkili bir söz söyle ve şöyle de: "Allah, kalplerinizdekini bilir. Onu gizlemeye çalışmanız size hiçbir fayda vermez. Binaenaleyh, kalbinizi nifaktan temizleyiniz. Aksi halde Cenâb-ı Hak, açıktan açığa müşrik olanların başına getirmiş olduğu belâ ve musibetlerin daha katı ve daha ağırını sizin başınıza getirir.."

3) "Onlara, onlarla başbaşa kaldığında, yanlarında başka kimse yok iken nasihat et. Çünkü, herkesin yanında yapılan nasihat bir ta'n ve ayıplama olup, gizlice yapılan nasihat ise mahzâ nasihat olur. 238[238]

İkinci Mesele

Bu âyet hakkında iki görüş bululnmaktadır:

a) Öğüt vermeden murad, ahiret cezasıyla korkutmaktır. Beliğ sözden murad ise, dünya cezasıyla korkutarak, onlara şöyle denümesidir: Kalblerinizdekİ nifak ve hilekârlıklar, Allah katında malumdur. Sizinle diğer kâfirler arasında herhangi bir fark yoktur; Allah, imanı izhar ettiğiniz için, kılıcı (öldürülme hükmünü) sizden kaldırmıştır. Binâenaleyh, bu kötü fiillerinize devam ederseniz, hepinizin küfürde devam ettiği ortaya çıkmış olur. Bu durumda da size kılıç gerekir.

b) Buradaki "belîğ söz", "öğüf'ün sıfatıdır. Böylece Cenâb-ı Hak önce öğüt vermeyi, sonra da bu öğüdün beliğ bir söz ile olmasını emretmiştir. Beliğ söz ise, sözün beliğ, uzun, lafızları ve manaları güzel; terğîb, terhîb, sakındırıp korkutma, mükâfaat ve ceza...'yi ihtiva eden bir söz olmasıdır. Söz, böyle olduğu zaman kalbe oturur; ama kısa, lafızları bozuk, manaları da az olursa, kalbe asla tesir etmez. 239[239]

Biz htç bir Peygamberi Allah'ın İzniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik. Onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelip de Allah'dan mağfiret dileselerdi ve onlar için Peygamber de mağfiret isteseydi, elbette Allah'ı tevvâb ve rahîm bulacaklardı" (Nisa. 64). 240[240]

Bil ki Allah Teâlâ, Peygamberine itaat etmeyi "Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin" (Nisa, 59) diyerek emredip, sonra da bazı münafıkların Peygamberin değil de tağutun hükmüne başvurduklarını nakledince ve bu yot iie bu metodun çirkinliğini ve bozukluğunu beyan edince, bu âyet ite yeniden insanları peygambere ttaata teşvik ederek, "Biz hiçbir Peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 241[241]

---

[237][237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/126-128

[238][238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/128

[239][239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/128

[240][240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/129

Birinci Mesele

Zeccâc**,** buradaki harf-i cerrinin zâid olduğunu ve bunun takdirinin "Biz hiçbir peygamber göndermedik şeklinde olduğunu söylemiştir. Bunun takdirinin: "Bu cins peygamberlerden ancak şunu şunu gönderdim..." şeklinde olması da mümkündür. Bu takdire göre, mübalağa manası daha tam olur. 242[242]

Peygamberleren İtaat Konusunda el-Cübbai'ye Red

Ebu Ali el-Cübba'î âyetin, "Ben gönderdiğim her peygamberin itaat olunmasını ve tasdik edilmesini murad ettim. Yoksa onu, kendisine isyan edilsin diye göndermedim" manasında olduğunu söyleyerek, sonra şunu ilave
eder: "Bu, Cebriyye'nin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir. Çünkü onlar "Allah Teâlâ, peygamberleri, kendilerine isyan edilsin, karşı çıkıtsın diye göndermiştir" derler. Peygambere isyan eden kimselerin, küfür üzere devam edeceği malumdur. Allah Teâlâ, Cebriyye'nin yalan söylediğini bu âyette açıkça göstermiştir. Binâenaleyh onların görüşlerinin batıl olduğuna 1 Kur'ân'da başka birşey bulunmasaydı bile, sadece bu âyet yeterdi. Onların görüşüne göre, peygamberlerin hem itaat hem de isyan olunmaları için gönderilmiş olmaları gerekir. Böylece bu ifade, insanların peygamberlere isyan etmelerinin Allah'ın muradı olmadığına, O'nun, peygamberler hakkında sadece itaat olunmalarını murad ettiğine delalet etmektedir."
Bil ki bu istidlal son derece zayıftır. Bu, şu şekillerde açıklanır:
a) Hak Teâlâ'nın, "kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle (değtl)" buyruğunun manasının gerçekleşmesi hususunda, onlara tek bir vakit, tek bir kişinin itaat etmiş olması yeter. Bütün insanların, her zaman o peygamberlere itaat etmeleri, bu ifadenin manasının doğru olmasının şartı değildir. Binâenaleyh biz bunun neticesine göre şöyle deriz: Allah Teâlâ'nın peygamber olarak gönderdiği herkese, bazı insanlar bazı zamanlarda itaat etmişlerdir; meğer ki şöyle denilsin: "Bir şey hakkındaki hükmün bildirilmiş olması, başka şeylerin o hükme dahil olmadığı manasına gelir." Fakat Cübbaî bunu kabul etmez. Binâenaleyh bu problem, her türlü takdire göre sakıt oiur.
b) Bu ifadeden muradın, "Her kâfir mutlaka ölürken, o peygamberi tasdik eder" şeklinde olması niçin caiz olmasın? Bu, tıpkı "Ehl-i kitaptan hiç biri müstesna olmaksızın, ölümlerinden evvel mutlaka, o (İsa'ya) iman edecekler" (Nisa, 159) âyetinde anlatıldığı gibidir. Yahut da bu, kıyamet günü herkesin peygamberlere iman edecekleri manasına hamledilir. Müsbet tarafta zikredilen bir vasfın gerçekleşmesi için, onun bazı durumlarda ve bazı şekillerde gerçekleşmesinin kifayet edeceği herkesin malumudur 243[243]
c) Taat mevcut iken, taatın mevcut olmadığı bilgisine sahip olmak, biribirine zıt şeylerdir. İki zıt bir arada bulunamaz. Bu bilginin yokluğu imkânsızdır. Binâenaleyh taatın varlığı da imkânsız olur. Allah bütün malumatı bilir. Bundan dolayı O, taatın olup olmayacağını da bilir. Bir şeyin meydana gelmesinin imkânsız olduğunu bilen, onu murad etmiş olamaz. Binâenaleyh bu kesin aklî delil ile, Allah Telâla'nın, kâfirin İtaatini dilemiş olması imkânsız olur. Bu sebeple, bu âyeti şu şekilde te'vil etmek gerekir: "Bu ifadeden maksad, Cenâb-ı

---

[241] 241 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/129

[242] 242 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/129

[243] 243 33) Maksad şudur: Bir şeyin varlığını ispat kolay, yokluğunu ispat son derece zordur. Mesela: "Dünyada hurma vardır" diyen kimse, bir hurma ağacı veya birkaç hurma meyvesini göstermekle iddiasını ispatlar. Fakat "yoktur" diyen, karış karış dünyayı dolaştıktan sonra söyleyebilir (ç)

Hakk'ın iradesi değil, emridir. Buna göre âyetin takdiri, "Biz hiç bir peygamber göndermedik ki, insanlara ona itaat etmeleri emri verilmiş olmasın" şeklinde olur ki, buna göre de problem kalmaz. [244]

Kulları İtaat ve İsyanı Allah'ın İradesi İledir

Alimlerimiz, "Âyet, hayır ile şerrin, küfür ile imanın ve taat ile isyanın ancak Allah'ın iradesi ile olabileceğine delalet etmektedir" demişlerdir. Bunun deliji, âyetteki "Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesi" ifadesidir. Buradaki "izin" ile, emir ve teklif manalarının murad edilmiş olması mümkün değildir. Çünkü bir kimsenin'peygamber olması demek, Allah'ın kendisine itaat olunmasını emrettiği kimse olması demektir. Eğer âyetteki "izin"den murad, emir ve teklif olmuş olsaydı, o zaman âyetin takdiri, "Kendisini peygamber olarak gönderdiğimiz kimselere itaata, bizim iznimiz olmadan izin vermedik" şeklinde olurdu ki, bu, çirkin bir tekrardır. Binâenaleyh âyetteki "izin" kelimesini, muvaffak kılmak ve yardım etmek manalarına' hamletmek gerekir. Bu izaha göre ise âyetin takdiri: "Biz her peygamberi, ancak bizim yardım ve muvaffak kılmamızla kendisine itaat olunsun diye gönderdik" şeklinde olur ki, bu da Hak Teâlâ'nın, herkesin peygambere itaatini istemediği, aksine bunu, muvaffak kılıp yardım ettiği kimselerden istediği hususunda açık bir ifadedir. O kimseler de mü'minlerdir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın tevfik ve yardımından mahrum kalanlara gelince, Allah onlardan bunu istememiştir. Binâenaleyh bu âyetin, bizim görüşümüzün doğruluğunu gösteren en güçlü delillerden biri olduğu sabit olur. [245]

Dördüncü Mesele

Bu âyet, her resulün mutlaka, uyulacak ve tâbi olunacak bir şeriatının bulunduğuna delalet etmektedir. Zira o. kendinden öncekilerin şeriatına davet eden birisi olsaydı, gerçekte itaat olunan kendisi değil, aksine o şeriatı getirmiş olan peygamber olurdu. Halbuki Allah Teâlâ, her "resûl"ün itaat olunacağını belirtmiştir. [246]

Peygamberlerin Günahtan Masum Olmaları

Âyet, bütün peygamberlerin günah ve isyandan masum olduklarına delalet etmektedir. Çünkü âyet, onlara mutlak olarak itaat edilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Binâenaleyh eğer peygamberler bir günah işleyecek olsalardı, o hususta da onlara uymamız gerekirdi. Böylece de, o günahı işlemek bize
de vacib olurdu. Halbuki o işin bir günah oluşu, yapmamızın haram olmasını gerektirir. Bu durumda aynı şeyin hem vacib hem de haram olduğunu söyleme gerekir ki bu, imkânsızdır.
İmdi eğer, "Siz Cübbaİ'nin sözüne itiraz ederken, Hak Teâlâ'nın "Kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle (değil)" ifadesinin, umumi manada olmadığını söylediniz. Öyle ise daha nasıl, bu meselede bunun umumi manada oluşuna tutunuyorsunuz? Zira sizin istidlaliniz, ancak bu ifadenin umumi manada olduğunu söylemekle mümkün olur" denilirse, biz deriz ki: Lafzın zahiri, umumi manada olduğu zannını uyandırır. Ancak biz o meselede, bu umumiliği, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirin imanını irade etmesinin imkânsız olduğu hususunda zikrettiğimiz kesin aklî delilden ötürü terkettik. İşte âyetin umumi manasına ters olan bu kesin aklî delilden ötürü, âyetin zahirini, umumi manasından çıkardık. Bu meselede ise, peygamberlerin ismetini zedelemeye götürecek kesin aklî bir delil yoktur. İşte bu ikisi arasındaki fark böylece ortaya çıkmış olur. [247]

---

[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/129-130
[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/130-131
[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/131
[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/131

Peygamberin Mü'minler İçin İstiğfarı

Hak, "Onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelip de Allah'dan mağfiret dileselerdi ve on/ar /fin peygamber de mağfiret isteseydi, elbette Allah'ı tevvâb ve rahim bulacaklardı" buyurmuştur. Bu âyette ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: [248][248]

Nisa 65 Ayetinin Nuzul Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzûtü hakkında şu iki izah zikredilmiştir:
1) Bundan murad, daha önce bahsedilmiş olan münâfıklardır. Buna göre âyet, "şayet o münafıklar, tâğutun hükmüne başvurup, peygamberin hükmünden kaçmak suretiyle kendilerine zulmettiklerinde, peygambere gelerek yaptıklarından pişman olduklarını izhâr ve tevbe edip, peygamberin kendileri için mağfiret talep etmesini isteselerdi ve onlar tevbe ettiklerinde peygamber de Allah'tan onlar için af dtleseydi, onlar hiç şüphesiz Allah Teâlâ'yt, tevbeieri çok bağışlayan ve pek merhametli bulurlardı" manasındadtr.
2) Ebu Bekir el-Esamm şöyle demiştir: "Bir grup münafık, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tuzak kurmak için anlaşmışlar, sonra da bu maksadlartnı gerçekleştirmek için yanına varmışlardı. O anda Cebrail (a.s) gelerek, durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber vermişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hiç şüphesiz bir topluluk, yapamayacakları bir işe niyetlenerek buraya gelmişlerdir. Onlar kalkıp, Allah'tan bağışlanmalarım talep etsfnlerve ben de onların bağışlanmasını taleb edeyim" dedi. O da, "kalkmıyor musunuz?" dedi, ama hiç kimse kalkmadı. Bunun üzerine o, "Ey falan kalk" diyerek, oniki kişinin adını saydı. Onlarda kalkarak, "Biz, söylediğin şeye niyetlenmiştik. Böylece kendimize zulmettiğimiz için Allah'a tevbe ediyoruz. Sen de bizim için mağfiret talep et" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Derhal çıkınız. İşin başında ben mağfiret dilemeye daha yakın idim. Allah Teâlâ da tevbenizi kabul etmeye daha yakın idi. Yanımdan çıkınız" dedi. [249][249]

Resulullah'ın, O Günahkara İçin İstiğfarının Önemi

Birisi şöyle diyebilir: "Eğer onlar Allah'tan mağfiret isteyip, dürüst bir şekilde tevbe etselerdi onların tevbeieri makbul olmaz mıydı? Binaenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in mağfiret talep etmesini, onların istiğfar etmeleri şartına bağlamanın faydası nedir?" Biz, buna şu şekillerde cevap veririz:
a) Tağûtun huzurunda muhakeme olmayı istemek, hem Allah'ın hükmüne karşı çıkmak, hem de Resûlullah'a edebsizlik ve O'nun kalbine bir keder sokmaktır. Günahı bu şekilde olan herkesin, ondan dolayı başkasına özür beyan etmesi gerekir. İşte
bu sebepten ötürü, Cenâb-ı Hak, o münafıklara, Hz. Peygamber'den kendileri için mağfiret istemesini talep etmelerini vâcib kılmıştır.
b) Münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne razı olmayınca, onların inadları ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh onlar tevbe ettikterinde, bu inadlarını giderecek şeyi yapmaları gerekir. Bu da, onların ancak Allah'ın Resulüne giderek, O'ndan, bağışlanmaları için Allah'tan mağfiret taleb etmesini istemeleri ile mümkün olur.
c) Belki de onlar, tevbe ettikleri zaman, eksik tevbe ederler. Ama onların tevbelerine, Allah'ın Resulünün istiğfarı da eklenince, o zaman o, kabule müstehak olur. Allah en iyi bilendir. [250][250]

---

[248][248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/132
[249][249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/132
[250][250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/132-133

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Allah, peygamberini yüceltmek için, "Onlar için peygamber de mağfiret isteseydi" demiş, ama "sen, onlar
için mağfiret isteseydin" dememiştir. Çünkü onlar, o peygambere geldiklerinde, Allah'ın, kendisine peygamberliğini verdiği, vahyi ile ikramda bulunduğu ve O'nu, kendisi ile mahlûkatı arasında bir elçi kıldığı kimseye gelmişlerdir. Bu vasıfta olan kimsenin şefaatini Allah geri çevirmez. Binaenaleyh muhatab lâfızdan, gâib lâfza geçmenin faydası (hikmeti) budur. 251[251]

Tevbe Edenin Tevbesi Kabul Edilir

Âyet, Allah Teâlâ'nın tevbe edenin tevbesini kabul edeceğine kesin olarak delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, önce istiğfardan bahsedip, sonrada, "Elbette Allah'ı tevvâb ve rahim bulacaklardı" buyurmuştur. Bu cevap, söze uygun düşmüştür. "Tevvâb" ve "Rahîm"den murad, "onların tevbelerini kabul eden ve yakarışlarına merhamet eden" ise, onların istiğfarları reddolunmaz. 252[252]

Resulullahın Hakemliğini Kabul Etmeyen, Mü'min Olamaz

"Öyle değil, Rabb'ine yemin osun ki, onlar aralarında çıkan meselelerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça, imân etmiş olmazlar" (Nisa, 65)
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 253[253]

Bu Ayetin (Nisa 65) Nüzül Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şu iki görüş vardır:
a) Bu, Atâ, Mücâhid ve Şa'bî'nin görüşü olup, buna göre âyet, daha önce bahsedilmiş olan, yahudi ile münafık arasında geçen hâdise hakkında nazil olmuştur. Binaenaleyh bu, makabli ile ilgisi bulunan bir âyettir. Bence *de tercihe şayan görüş budur.
b) Bu âyet, yeni bir söz başlangıcı olup, başka bir hâdise hakkında nazil olmuştur ki o da şudur: Urve b. Zübeyr (r.a)'den rivayet edildiğine göre, Ensâr'dan bir adam kendisi ile, hurmalığını suladığı bir su hususunda nizalaşmıştj. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), Zübeyr'e, "Kendi toprağını sula. Sonra suyu, komşunun toprağına sal" demiştir. Bunun üzerine ensârdan olan adam, "O, halanın oğlu olduğu için böyle hükmettin" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün rengi değişti ve sonra Zübeyr'e, "(Bahçeni) sula. Sonra da ağaçların köklerine (veya bahçenin duvarlarına) varıncaya kadar da suyu salma" dedi254[254]
Bil ki bu hususta hüküm şudur: Kimin arazisi, vadiye (suya) daha yakın olursa, suyu çevirmede onun önceliği olup, tarlasını tamamen sulamak hakkıdır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), Zübeyr (r.a)'e müsamahalı bir şekilde sulamasını söylemişti. Zübeyr'in hasmı su-i edebde bulunup, Hz. Peygamber (s.a.s)'in müsamahalı emrini lâyıkt ile değerlendiremedi. İşte bu sebeple de, Hz. Peygamber (s.a.s), Zübeyr'e, suiama hakkını tastamam kullanmasını emretti. Hasmı ise bunu bir kayırma zannetti255[255]

Buyruğundaki ʿnın İzahı
Hak Teâlâ'nın, "Öyle değil Rabb'ine yemin olsun ki.." ifâdesindeki, (V) hakkında iki görüş

251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/133
252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/133
253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/133
254[254] Buhari Sulh, 12 Ebu Davud, Akdiye, 31 (3/316);Müslim, Fezail, 129 (4/1830).
255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/134

vardır: Su Buyruğunda) 11 'im izah
a) Bu, "Rabb'ine yemin olsun ki.." man ası nd ad ir. Bu, tıpkı "İşte Rabb'ine andolsun ki, onların topuna soracağız..."(Mcr, 92)âyetinde olduğu gibidir. Buna göre, zaide olup, yemin manasım te'kid için gelmiştir. Bu tıpkı, Sil (Hadid.29) âyetindeki, nın, bilmeleri gerektiğini te'kid için getirilmiş olması gibidir. Âyetteki "iman etmiş olmazlar" ifâdesi ise, kasemin cevabıdır.
b) Buradaki, V zaide olmayıp, bir manası vardır. Buna göre Vahidî şunları söylemiştir:
1) Bu kelime, daha önce bahsedilmiş olan bir şeyin nefyini ve reddini ifâde eder.
Bunun takdiri, "onlar senin hükmüne muhalefet edip dururlarken, iş, iman ettiklerini iddia ettikleri gibi değildir" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, bunun peşine, kasem ile yeni bir söze başlayarak, "Rabb'ine yemin olsun ki, onlar seni hakem yapmadıkça, iman etmiş olmazlar" demiştir.
2) Bu daha sonra gelecek nefyi te'kid etmek için getirilmiştir. Zira bu nefiy, hem sözün başında, hem de sonunda getirildiğinde, son derece güzel ve te'kidü olur. 256[256]

Şicar ve Teslim Kelimelerinin İzahı

Bir şey dallanıp budaklanıp, birbirine karıştığında, denilir. Bir kimse, birisi ile münakaşa ettiğinde,o esnadaki sözler birbirine karıştığı için, (onunla münakaşa atti) denilir. Yine birbirine girdiği için "hevdeç"in tahtalarına ve çıtalarına da denilir. Ebu Müslim el-İsfehânî şöyle demiştir: "Bana göre bu kelime, ağacın dallarının birbirine girmesi (iltifâfi'ş-şecer1) manasından alınmıştır. Çünkü ağacın dallan birbirine girer."
Âyette geçen "harec" kelimesi, darlık (sıkıntı) manastndadır. Vahidî şöyle demiştir: "Nerede ise yanına varılamayacak kadar dalları birbirine karışmış ağaca, "harec" denir. Bunun cem'i, dır."
Âyette geçen "teslim" kelimesi, tef'îl babından masdardır. Birisi bağışlanıp, başına bir musibet gelmediğinde, (filanca salim oldu); yine birşey münakaşasız olarak bir kimsenin hakkı olduğunda "Bu şey, falancaya aittir" denilir. Bu kelimeyi şeddeleyip, dediğinde, bu "O, onu ona teslim etti, ona has kıldı" manasında olur. İşte kelimenin Arapça'daki asıl manası bunlardır. "TesünTin bütün değişik manaları, bu asıl mana ile irtibatlıdır. Buna göre Arapların sözleri, "Ona sulh-u selâmette olması için duâ etti. (Selâm verdi)" "O, ona emâneti teslim etti" sözleri, "Ona emâneti hiç itiraz etmeden verdi"; "Ona teslim oldu sözleri, "Onun hükmüne razı oldu", "O, Falancaya, şu hususta teslim oldu" sözleri, "O, ona o hususta itiraz etmedi";"İşini Allah'a havale etti" sözlerij'O hususta kendisinin bir katkısı ve tesiri olmadığını, tesir eden ve yaratıcı olanın, eşi ve benzeri olmayan tek Allah olduğunu bildi" manasında "işini Allah'a havale etti" manasındadır. 257[257]

Peygamberin Hükmüne Razı Olmayan Mü'min Olamaz

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, o münafıkların ancak şu şartlar bulunursa iman sıfatını kazanabilecekleri hususunda, Allah tarafından bir yemindir:
Birinci şart: "Onlaratalarında çıkan meselelerde seni hakem yapmadıkça" âyetinin ifade ettiği şarttır. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne razı olmayan kimsenin mü'min olamayacağına delâlet etmektedir.
Bit ki, "Allah'ı, ancak ma'sûm bir peygamberin irşadı ile bilmek mümkün olur" görüşünü izah etmek için, bu âyete sarılanlar şöyle derler: "Çünkü "Onlar aralarında çıkan meselelerde seni hakem yapmadıkça., iman etmiş olmazlar" ifâdesi ancak, ihtilaf ettikleri her hususta Hz. Peygamberin hükmünden medet ummaları halinde imanın onlar için tahakkuk edeceği hususunda açık bir sözdür. Halbuki biz, ehl-i ilmin, Allah'ın sıfatlan konusunda ihtilaf ettiklerini

---

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/134-135
257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/135

görüyoruz. Mesela kimi Mu'attıla, kimi Müşebbihe, kimi Kaderiyye, kimi Cebriyye. Binaenaleyh bu âyetin hükmüne göre, iman, ancak peygamberin hükmü, irşadı ve hidayeti ile meydana gelir. Alimler bunu şöyle açıklamışlardır: İnsanların çoğu nakıs olup, gerçekleri tam olarak anlayamazlar. Halbuki ma'sum (ismet sahibi) peygamberlerin aklı, tam ve aydınlatıcıdır. Bundan dolayı peygamberin nurunun aydınlığı, ümmetinin akıllan ile birleşince, ümmetinin aklı güçlenir, noksan iken tam, zayıf iken kuvvetli olmuş olur. Böylece de onlar, ilâhi sırlara vâkıf olabilirler. Bunu şu husus da te'kid eder: Resulullah zamanında yaşayanlar, kesin olarak inanıyorlardı ve imanları ile marifetleri tamdı. Zaman bakımından ondan uzak düşenler ise, ihtilafa düşmüşlerdir. Bütün bu bâtıl mezhebier, sahabe ve tabiîn devirlerinden sonra ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, durumun bizim söylediğimiz gibi olduğu sabit olur. Bu âyetin nasıl delil getirildiğini, Muhammed İbn Abdulkerim eş-Şehristânî'nin kitaplarında şu şekilde gördüm: Ona, "Senin, zikrettiğin bu istidlali sen aklından çıkardın. İnsanların çoğunun aktı noksan olduğuna göre, belki de senin bu istidlalin, aklının noksanlığındandır. Bu ihtimal her zaman mevcut olunca, hem görüşünün, hem de bu istidlalinin doğruluğu hususunda şüphe etmek gerekir. Birde, nübüvvet bilgisi, marifetullahadayanır. Binaenaleyh marifetul-lah da nübüvvet bilgisine dayanmış olsaydı devr-i fasit olmuş olurdu ki bu.imkânsızdır.

İkinci şart: "Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadıkça..." âyetinin ifâde ettiği husustur. Zeccâc, "Bu "Onların kalbleri, senin hükümlerinden darlık (sıkıntı) duymadıkça..." manasındadır" demiştir.

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne razı olan kimse, bazan kalben samimî olarak değil de, zahiren razı olmuş olur. Cenâb-ı Hak, bu âyette, Peygamberin hükmüne kalben ve samimî olarak razı olunması gerektiğini beyan buyurmuştur. Bil ki kalbin bir şeye temayülü veya ondan nefret etmesi, insanın elinde olmayan bir şeydir. Binaenaleyh âyetten bu mana kastedilmem iştir. Aksine bundan maksed, insanın kalbinde, Peygamberin verdiği hükmün hak ve doğru olduğu hususunda kesin ve yakînî bir inancın bulunmasıdır.

Üçüncü şart: "Tam bir teslimiyetle testim olmadıkça.." âyetinin ifade ettiği husustur. Bil ki kalbi ile, peygamberin hükmünün hak ve doğru olduğunu bilen kimse, bazan onu kabul etmemede inâd eder veyahut da onu kabul etmek için bir müddet bekleyebilir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, böyle yakînî bir imanın kalbte bulunması gerektiği gibi, zahiri tam bir teslimiyetin de bulunması gerektiğini bildirmiştir. Buna göre, Hak Teâlâ'nın "Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan..." sözü ile bâtınî ve kalbî bir inkiyad, "tam bir teslimiyetle tesiim olmadıkça,.." sözü ile de zahirî bir inkiyâd kastedilmiştir. Altah en iyi bilendir. 258[258]

Peygamberler Hüküm ve Fetfalarında Hata Yapmazlar

Âyet, peygamberlerin, gerek fetva, gerek hükümlerinde hatâdan ma'sûm olduklarına delâlet etmektedir. Çünkü

Allah Teâlâ, onların hükümlerine boyun eğmeyi vacib kılmış ve bunu pekiştirerek, onlara hem zahiren, hem de bâtınen inkiyad edilmesi gerektiğini bildirmiştir. İşte bu durum, onlardan herhangidir hatanın sudur etmeyeceğini gösterir. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Hay Allah afiyetini versin, neden izin verdin onlara.." (Teybe^ 43) âyetinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Bedir esirleri ile ilgili fetvasının; "Ey Peygamber, Allah'ın sana hela! kıldığı şeyi niçin haram ediyorsun?" (Tahrim. i) âyetinin ve "(Peygamber) yüzünü ekşitip, çevirdi" (Abese, i» âyetinin, bu kitabda özetlediğimiz manalara geldiğine delâlet eder. 259[259]

Altıncı Mesele

Fakihlerden bazıları, âyetteki, "Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan..." buyruğuna tutunarak, emrin zahirinin vücûbu (farziyyeti) gösterdiğine istidlal etmişlerdir ki bu şekildeki bir istidlal zayıftır. Çünkü hüküm, ilzam etmek (gerekli ve mecbur

---

258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/135-137

259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/137

kılmak) demektir. Bunun zaten vücûb ifâde ettiğinde bir münakaşa yoktur. 260[260]

Nass, Kıyas İle Tehsis Edilemez

Âyetin zahiri, nassın kıyas ile tahsis edilem iveceği ne delâlet etmektedir. Çünkü bu, insanın, mutlak olarak Allah'ın ve Resulünün hükmüne tabî olması ve'onların hükmünden başkasına başvurmaması gerektiğine delâlet eder. Bu âyette zikredilen böyle bir te'kid, mükellefiyetlerin pek azında zikredilir. Bu da, Kur'ân ve Hadis'in umumiliğinin, kıyasın hükmüne takdim edilmesini gerektirir. Hak Teâlâ'nın, "Sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan..." ifadesi de bunu ihsas ettirmektedir. Çünkü hatıra nassın manasının aksine bir kıyas geldiğinde, insanın yüreğinde bir darlık (harec) hissedilir. Böylece Cenâb-ı Hak, insanın imanının, o harece itibar etmemesi ve nassa tam olarak teslim olmasından sonra, kâmil olacağını beyân buyurmuştur. İşte bu söz insaflı kimselere göre, çok kuvvetli ve güzel bir sözdür. 261[261]

Sekizinci Mesele

Mutezile şöyle demiştir: "Eğer taat ve isyan (iman ve küfür), Allah'ın kaza ve kaderi ile olmuş olsaydı, bir tenakuz söz konusu olurdu. Çünkü Hz. Peygamber, birisine "falan ca, falan işi yapamaz" diye hükmettiğinde, bütün mükelleflerin o hükme razı olmaları gerekir. Çünkü O, peygamberin hükmüdür. Peygamberin hükmüne razı olmak da, bu âyetin delâleti ite vâcibtir. Sonra o adam kalkıp o işi Hz, Peygamber'in hükmünün aksine olarak yapsa, bütün isyanların Allah'ın kaza ve kaderi ile olması takdirinde, o fiil de Allah'ın kaza ve kaderi ile olmuş olurdu. Allah'ın kaza ve kaderine razı olmak vâcibtir. Binaenaleyh mükellefin, o fiile razı olması gecekir. Çünkü o, Allah'ın takdir ettiği bir fiildir. Bundan dolayı bu, insanların birşeyi aynı anda hem yapmaya, hem de yapmamaya razı olmalarını gerektirir ki böyle birşey imkansızdır."
Buna şöyle cevap verilir: Peygamberin hükmünden maksad, şer'î fetvalarıdır. Allah'ın kaza ve kaderinden maksad ise, onun yaratması ve var etmesidir ki bu ikisi birbirinden farklı şeylerdir. Binaenaleyh ikisini bir arada bulundurmak, tenakuza götürmez. 262[262]

"Hakîkaten biz onlara, "kendinizi öldürün, yahud yurtlannzdan çıkın" dtye hükmetseydik içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı. Onlar Öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı, bu, kendileri için elbet hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha kökleştirid olurdu. O zaman biz de onlara taradmızdan pek büyük bir mükâfaat verirdik. Ve onları elbet doğru yola iletirdik" (Nisa. 66-68). 263[263]

Bil ki bu âyet, daha önce geçen, münafıklarla ilgili ve onları samimiyete, münafıklığı bırakmaya teşvik eden âyetlerle irtibatlıdır. Buna göre mana, "şayet onlara, biribirlerini Öldürmeleri ve yurtlarından çıkmaları gibi çok ağır mükellefiyetler teklif etseydik, bu onlara zor gelir ve pek azı müstesna, onlar bunu yapmazlardı. O zaman da, onların küfür ve inadlan ortaya çıkardı. Binaenaleyh, tarafımızdan kullarımıza bir rahmet olarak bunu yapmayıp, aksine onlara kolay işleri yüklemekle yetindiğimize göre, ontar o kolay işleri samimiyetle kabul edip, her iki dünyanın da hayrını elde edebilmeleri için, inad ve isyanı terketmeleri gerekir" şeklinde otur Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 264[264]

---

[260] [260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/137
[261] [261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/137
[262] [262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/137-138
[263] [263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/138
[264] [264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/138-139

Birinci Mesele

İbn Kesir, Nâfi, İbn Amir ve Kisaî, deki nûnun ve j deki vâvın zammesiyle, şeklinde okumuşlardır ki, bunun sebebi, kelimelerindeki zammeyi vâv ile nûna vermektir. Âsim ile Hamza, ictimâ-i sâkineynden dolayı, gerek nûn harfini, gerekse vâv harfini kesre ile okurlarken; Ebu Amr, nûn harfini kesre ile, vâv harfini zamme ile okumuştur. Zeccâc, "Ebu Amr'ın, bir rivayet varsa müstesna, böyle okumak suretiyle, özellikle bu iki harfi birbirinden niçin ayırdığını bilemiyorum.." demiştir. Zeccâc'ın dışındakiler ise "Nûnu kesre okumasına gelince, ictimâ-i sâkineynden dolayı kesre okumak asıl olduğu için, bunu böyle okumuştur; vâvı zamme ile okuması ise, vâv harfi, zamir olan vâva benzediği için, yerinde ve güzel olmuştur" demişlerdir. Kıraat âlimlerinin ekserisi "Delâletisatın a/dı/ar" (Bakara, 16)ve "..üstünlüğü unufmayın.." (Bakara. 237) âyetlerin-deki zamir olan vâvın, zamme ile okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. 265[265]

Menfi (Olumsuz) Cümlede İstisna Hakkında

"Bunu yapmazlardı" ifâdesindeki mef'ûl zamiri, hem öldürmeye, hem de çıkmaya râcidir. Bu böyledir,) çünkü çeşitleri her ne kadar farklı farklı olsa da, fiiller aynı cinstir. Kıraat âlimleri Cenâb-ı Hakk'ın"pek azı müstesna" ifadesini farklı şekillerde okumuşlardır. Meselâ, İbn Amir nasb ile şeklinde okumuştur ki, bu şekilde okuma hem Şamlıların hem de Enes İbn Malik' m mushafında bulunmaktadır. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi şeklinde okumuşlardır. Mansûb okuyanlar, nefyi (kelâm-ı gayr-i mûcebi) isbâta, kelâm-ı mûcebe kıyaslayarak okumuşlardır. Mesela senin, "Bana hiçbir kimse gelmedi" ifâden, tıpkı "kavim bana geldi" ifadende olduğu gibi, tam bir ifadedir. Binaenaleyh, "müstesna, kelâm-ı mûcebte mansub olduğuna göre, nefiy de de böyledir. Bu iki hususun müşterek noktası ise, müstesnanın, söz tamamlandıktan sonra gelmiş olan bir fazlalık, bir ifade olmasıdır.
Merfû okuyanlara gelince, bunun sebebi de müstesnanın, "Bunu yapmazlardı" ifâdesindeki vâv'dan bedel olmasıdır. Olumsuzdan (gayri mûcebten) yapılan her müstesnada böyledir. Meselâ senin, Zeyd'i (bir kimse) lafzından bedel yaparak, "Bana, Zeyd'den başka hiç kimse gelmedi" ifâdesinde kelimesini merfû okuman gibi. Böylece.. dan sonra gelen kelimenin i'rabı, dan önce bulunan kelimenin i'rabı gibi olur. Nasb ve cer halleri de böyledir. Bu, senin mesela, i "Zeyd'den başka hiç kimseyi görmedim" ve "Zeyd hariç hiç kimseye uğramadım" demen gibidir. Ebu Ali el-Farisî, merfû okuyuşun, kaideye daha çok uyduğunu söylemiştir. Zira "Zeyd hariç, hiç kimse gelmedi" ve "Bana Zeyd hariç hiç kimse gelmedi" ifâdelerinin manası aynıdır. Nahivciter, şeklindeki sözlerinin merfû okunacağı hususunda ittifak -ettiklerine göre, onların," sözlerinin de, bir önceki ifâdeleri gibi olması gerekir. 266[266]

Mü'minlerin Fedakarlık Gerektiğine Tutumları

* Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundaki (onlar) zamirinin kimleri ifade ettiği hususunda iki görüş bulunmalıdır.
1) Bu, İbn Abbas ve Mücâhid'in görüşüdür. Buna göre zamir, münafıklara işaret^der. Çünkü Allahu Teâfâ, İsrail-, oğullarına kendi nefislerini öldürmelerini; muhacirlere de yurtlarından çıkmalarını farz kılmıştı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak,. "Eğer biz bu münafıklara, kendilerini öldürmeyi ve yurtlarından çıkmayı tarz kılmış olsaydık, bunu ancak onlardan pek azı, oda riya ve süm'a (desinler) için yapardı. Ve o zaman, bu iş onlara ağır gelir, böylece de küfürleri meydana çıkardı. Biz bunları yapmayıp, aksine onları kolay şeylerden sorumlu tutunca, artık onlar nifakı terkedip, ihlâslı bir biçimde imam kabul etsinler..." demiştir. Bu aynı zamanda Ebu Bekr el-Esamm ve Ebu Bekr el-Kaffâl'ın da tercih ettiği görüştür.

265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/139
266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/139-140

2) Bundan murad şudur: "Allah Teâlâ, eğer o insanlara, yukarda bahsolunan şeyleri farz kılmış olsaydı, onlardan pek azı bunu yaparlardı." Bu takdire göre, bu sözün muhtevasına mü'min de münafık da dahil olmaktadır.
Cenâbn Hakk'ın, "Onlar Öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı" ifadesindeki, fiilinin zamiri (fail vâvi) ise, münafıklara râcidir. Âyetin başının umûmî, sonunun ise hususî olması uzak bir ihtimal değildir. Bu izaha göre, âyette geçen "pek azı..." kelimesiyle, mü'minlerin kastedilmiş olması gerekir. Rivayet olunduğuna göre Sabit İbn Kays İbn Şemmas, bir yahudi ile münazara ederken, yahudi şöyle der: "Musa, bize kendimizi öldürmemizi emretti, biz de bunu kabul ettik... Muhammed size savaşmayı emretse, siz bundan hoşlanmazsınız..." Bunun üzerine Sabit İbn Kays, "Hadi canım sende! Şayet Hz. Muhammed bana, kendimi Öldürmemi emretse, ben bunu yaparım..." deyince, bunun üzerine bu âyet nazil olur. Rivayet olunduğuna göre İbn Meşud da aynı sözü söyje-yince bu âyet nazil oldu; bunun üzerine Hz. Peygamber "Canım kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, ümmetimden öyle yiğitler vardır ki, iman onların kalblerinde, kazıklar gibi çakılmış olan dağlardan daha sağlamdır" buyurur. Ömer İbnu'l-Hattab (r.a)'ın da, "Allah'a yemin olsun ki, şayet Rabb'imtz, kendimizi öldürmemizi bize emratseydi, muhakkak ki biz bunu yapardık. Bize bunu emretmeyen Allah'a hamd-ü senalar olsun" dediği rivayet edilmiştir. 267[267]

Allah’ın Emri İradesinden Farklıdır

Ebu Ali el-Cübâî şöyle demekledir Âyet, Allah Teâlâ'nın, insanlara, kendilerine güç ve ağır gelecek şeyleri teklif etmeyeceğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh, onları tâkat- ları yetmeyecek şeylerle mükellef tutmaması daha evlâ olur." Ebu Ali el-Cübbaıye. "Bu söz, senin aleyhine olmak üzere de söylenebilecek bir sözdür. Zira âyetin zahiri, Allah Teâlâ'hın, insanları zor şeylerle mükellef tutmayacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allah, onları böylesi şeylerle mükellef tutmuş olsaydı, o insanlar bunları yapamazlardı. Yapamayınca da azaba duçar olurlardı. Ama Allah Teâlâ, Ebu Cehil ve Ebu Leheb'in iman etmeyeceklerini ve onların böyle bir tekliften,, devamlı bir azabtan başka hiçbir şey elde edemiyeceklerini de biliyordu. Ama buna rağmen O,"onları mükellef tutmuştur. Binaenaleyh, senin buna mukabil cevap olarak kabul ettiğin her şey, senin zikrettiğin şeylere karşj bizim cevabımızı teşkil etmektedir
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı, bu, kendileri için elbet hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha kökleştirici olurdu. O zaman biz de onlara tarafımızdan pek büyük bir mükâfaat verirdik ve onları elbet doğru yola iletirdik" buyurmuştur.
Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar öğüt verildikleri şeyleri hakkıyla yapsalardı..." ifadesi, "şayet onlar mükellef tutulup emrolundukları şeyi yapsalardı..." demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, mükellef tutup emretmesi, âyette bir va'z olarak isimlendirilmiştir. Çünkü Allah'ın tekliflerinde hem vaad hem va'îd, hem teşvik hem korkutma, hem de hem mükâfaat hem ukübat bulunmaktadır. Böyle olan her şey ise, bir va'z olarak isimlendirmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, o insanların bu mükellefiyetleri üstlenmeleri halinde, kendileri için çok çeşitli faydaların tahakkuk edeceğini beyan buyurmuştur: 268[268]

Allah'ın Emrini Tutmalarındaki Faydalar

Birinci çeşit fayda: Hak Teâlâ'ntn, "kendileri için elbet daha hayırlı olurdu" âyetinin ifade ettiği husustur. Bu sözün manasının, "Onlar için, hem âhiret hem de dünya hayrı tahakkuk ederdi..." şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, bu ifadede yer alan kelimesinden, bir mübalağa ve tercih etme manasının kastedilmesi de muhtemeldir. Bu da, "bu onlar için, başkasından daha çok menfaatli ve daha çok üstün olurdu.." demektir. Çünkü "hayr" lafzı,

---

267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/140-141
268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/141

her iki manaya da gelebilir. 269[269]

Amelin îmanı Kökleştirmesi

İkinci çeşit fayda: Hak Teâlâ'nın, "hem de (imanlarını) daha kökieştirid olurda" âyetinin ifade ettiği manadır. Bunun izahı hususunda da şunlar söylenebilir:
a) Bundan murad, "Bu, onların imanlarında sebat ve devam etmelerini daha fazla temin eder" şeklindedir. Çünkü tâat, bu gibi şeylere götürür. Bir vakitte yapılan taatin temin ettiği manevî fayda, kişiyi, o iman üzere devam etmeye sevkeder.
b) "Bu, daha sağlam ve daha kalıcıdır... Çünkü bu haktır, gerçektir, hak, sabit ve bakî olan; bâtıl ise, yok olup, zail olandır" demektir.
c) İnsan, önce hayrı elde etmek ister. Bunu elde ettiği zaman, insan, bu elde edilen şeyin devamlı ve kalıcı olmasını arzular. İşte bu izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu, kendileri için elbet hem daha hayırlı.." ifâdesi, birinci duruma; O'nun, "hem de (imanlarını) daha kökleşttrki olurdu" ifadesi ise, ikinci duruma bir işaret olmuş olur.
Üçüncü çeşit fayd**a**: Cenâb-ı Hakk'ın, "O zaman biz de onlara tarafımızdan
pek büyük bir mükâfaat verirdik.." âyetinin ifade ettiği husustur. Bil ki Allah Teâlâ, imandaki İhlasın, münafıkların arzuladıkları nifaktan daha hayırlı ve daha çok sebat ve bekası bulunduğunu beyan edince, bunun bizatihi bir hayır olduğu gibi, peşinden pek büyük hayırların da meydana geleceğini beyan buyurmuştur ki, bu hayırlar da, pek büyük ücretler ve pek büyük mükâfaatlardır.
Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Âyette geçen lafzı, bir mukadder suâlin cevabıdır. Buna göre sanki "O hayır ve sağlamlaştırmadan neler meydana gelmektedir?" diye sorulmuş da, cevab olarak da, "onlara, katımızdan büyük mükâfaatlar veririz" denilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendi kahndan pek büyük bir mükâfaat verir" (Nisa. 40) âyeti gibidir." 270[270]

Buradaki Mükâfaatın Büyüklüğüne Dair Unsurlar

Diyorum ki: Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerimede, her biri bu mükâfaatın büyüklüğüne delâlet eden pekçok karineyi bir arada zikretmiştir:
1) Cenâb-ı Hak, kendisini azamet ve yücelik ifade eden sığalarla zikretmiştir ki, bunlar (ona verirdik) ve (tarafımızdan) ifadeleridir. Bu mükâfaatlan veren hikmet sahibi yüce Allah, kendisini, bir bağış ve lütuf va'adettiğinde azamete delâlet eden bir lâfızla zikredildiğinde, bu durum, bu atıyye ve mükâfaatın da büyüklüğüne delâlet etmektedir.
2) Cenâb-ı Hakk'ın, "tarafımızdan" ifadesi.. Tahsis ifade eden bu terkîb, mübalağaya delâlet etmektedir. Hak Teâlâ'nın, "ve kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik" (Kehf, 65) ifadesinde de olduğu gibi...
3) Cenâb-ı Hak, bu mükâfaatı "büyük" olarak vasfetmiştir. Büyüklerin en büyüğü olan (Cenab-ı Hakk'ın) büyüklükle tavsif etmiş olduğu bir şeyin, mutlaka büyüklüğün zirvesinde bulunması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Orada (cennette), hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin hatırına dahi gelmeyen şeyler (nimetler) bulunmakta-dir" 271[271] buyurmuşken, bu mükafaat daha nastl büyük olmasın?"
4) Cenâb-ı Hakk'ın, "ve onlan elbet doğru yola iletirdik" buyruğudur. Bu ifadenin tefsiri hakkında iki görüş bulunmaktadır:
a) Burada geçen "sırât-ı müstakîm"den murad, "hak din"dir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphesiz, muhakkak ki sen, doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun..." (Şûra. 52) âyetidir.
b) Buradaki "sırât-ı müstakîm", kıyamet meydanından (cennete giden) yoldur. Bu böyledir,

---

[269] 269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/141
[270] 270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/142
[271] 271[271] Uhari, Bed'u'l-halk, 8; Müslim, İman, 312 (1/176).

çünkü Allahu Teâlâ bu ifadeyi, sevab ve mükâfaattan sonra zikretmiştir. Gerçek din ise, sevab ve mükâfaattan önce gelir. Kıyamet meydanından cennete giden yol olan sırât'a ise, ancak mükafaat hak edildikten sonra ihtiyaç duyulur. Binaenaleyh, buradaki "sırât-ı müstakîm" ifadesini bu manaya hamletmek daha uygun ve evlâdır. 272[272]

Allah'ın, Nimetine Erdirdiği Kimseler

"Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler vermiş olduğu peygamberlerle, sıddîklerle, şehidlerle ve iyi kullarla beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaşhrlar! Bu, Allah'tan bir lütuftur. Hakkıyla bilici olarak Allah katidir" (Nisa, 69-70).
Bil ki Cenâb-ıHak, "Ey İman edenler, Allah'a itaat edin.. Peygambere... de itaat edin..." (Nisa.59)ifadesiyle, Allah'a ve Hz. Peygambere itaat etmeyi emredip: sonra, Tağut'un yanında davalaşıp Hz. Peygamber'den yüz çevirenlerin yolunun yalan ve sahtekârlık olduğunu gösterip; daha sonra da, bir kez daha Hz, Peygamber e itaat etmeyi emrederek, "Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmeUe göndermedik" (Nisa. 63) buyurup, "..bu kendileri için muhakkak hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha kökieştirid olurdu" (Nisa. 66} ifadesiyle de bu itâat'ı tergîb ve teşvik edince, Allah'a itaat, Resulüne itaat emrini, bu âyette bir kez daha te'kîd etmiş ve "kim Allah'a ve peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah m kendilerine nimetler vermiş olduğu peygamberlerle, sıddîklerle. şehtdlerle ve iyi kullarla beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştırlar..." buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır: 273[273]

Nisa, 70 Ayetinin Nüzül Sebebi

Alimler bu âyet-i kerime'nin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç açıktama zikretmişlerdir:
a) Bir grup müfessirin riyayet ettiğine göre, Hz. Peygamberin kölesi (mevlâ) olan Sevban, Hz. Peygamber'! çok seviyor ve O'ndan ayrılmaya hiç dayanamıyordu. Bir gün, yüzü değişmiş, bedeni incelmiş, zayıflamış ve yüzünü hüzün bürümüş olduğu halde Hz. Peygamberin yanına gelir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona halini sorunca, o şöyle der: "Ey Allah'ın Resulü, benim şundan başka hiçbir derdim yok: Seni görmediğim zaman özlüyor, seninle karşılaşıncaya kadar büyük bir yalnızlık duyuyorum... Derken âhireti hatırlıyor, bu sefer de seni orada görememekten korkuyorum... Çünkü ben, cennete girdirilsem bile, sen peygamberlerin derece ve makamlarında olacaksın, bense kulların derece ve makamlarında; binaenaleyh, seni göremiyeceğim. Eğer cennete girdirilmezsim, o zaman da seni asla göremiyeceğim...11 Bunun üzerine, bu âyet-i kerime nazil oldu.
b) Süddî şöyle demiştir: "Ensardan bir grup insan, "Ya Resûlellah, sen cennetin en üst (makamında) oturursun; biz ise seni özleriz... Ne yaparız o zaman?.." deyince, bu âyet-i kerime nazil olur.
c) Mukâti**l** şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, Hz. Peygamber'e "Ya Resûlellah, biz senin yanından ayrılıp çoluk-çocuğumuzun yanına varınca, seni özlüyoruz. Yanına dönünceye kadar hiçbir şey bize fayda vermiyor. Sonra, senin cennetteki derece ve makamını düşündük, binaenaleyh, şayet cennete girersek, biz seni nasıl görebileceğiz?" diyen Ensâr'dan bir kimse hakktnda nazil olmuştur. Onun bu sorusu üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyeti indirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) vefat edince, O'nun, kendisine ait bir bahçede bulunduğu sırada, Ensar gelip Hz. Peygamberin vefat ettiğini ona haber verdi. Bunun üzerine o "Allah'ım, O'nunla tekrar karşılaşıncaya kadar ondan başka hiçbir şey görmemem için gözlerimi kör et!.." dedi ve olduğu
yerde hemen kör oldu. Hz. Peygamber'i şiddetti bir sevgiyle sevdiği için, Cenâb-ı Hak onu, cennette Hz. Peygamberin yanma koyar."
d) Hasan el-Basrî şöyle der: "Mü'minler, Hz. Peygamber'e şöyle dediler "Biz, seninle ancak

---

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/142-143
273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/143-144

dünyada müşerref oluyoruz. Âhiret hayatı başladığındaysa, sen ilk dereceye yükseltileceksin..." Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s) hüzünlendi; mü'minler de hüzünlendiler... Bundan dolayı bu âyeİ-i kerime nazil oldu.
Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Bu rivayetlerin sahih olduğunu inkâr etmiyoruz. Fakat, âyetin sebeb-i nüzulünün, bundan daha büyük bir şey olması gerekir: Bu da, tâata teşvik ve ona isteklendirmedir. Çünkü sen biliyorsun ki, sebebin hususîliği, lafzın umumîliğini zedelemez. Binaenaleyh, bu âyet, bütün mükellefler hakkında şu umumî hükmü ifade eder: Allah'a itaat, Resulüne itaat eden herkes, hiç şüphesiz, Allah katında üstün dereceler ve çok şerefli mertebeler elde eder. 274[274]

Allah ve Resulüne İtaatın Sırrı

Âyetteki, "kim Allah'a ve Peygam- bere İtaat ederse.." buyruğunun zahiri, tek bir itaat ile yetinmeyi gerektirir. Zira sübutî meselelerde, sıfata delâlet eden lâfızla amel etme hususunda, söz konusu şeyin sadece bir defa meydana gelmesi yeterlidir. Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyetin, zahirinin dışında bir manaya hamledilmesi, yani buradaki taatin, emredilen şeyleri yapıp, yasaklanmış bütün şeyleri terketmek manasına alınması ve o mânaya hamledilmesi gerekir. Çünkü biz bunun manasını tek bir tâat anlamına hamledersek, bu hükmün içine fâsıklar ve kâfirler de dahil olur. Çünkü onlar da tek bir taat İşlemiş olurlar." Bu hususta bence, bir diğer vecih daha bulunup o da şudur: Usûl-ü fıkıhta sabittir ki: Bir sıfatın peşisıra zikredilen hüküm, bu hükmün o sıfat sebebiyle meydana geldiğini iş'âr eder. Bu sabit olunca, biz deriz ki: Âyetteki "Kim Allah a ve peygambere itaat ederse..." ifâdesi, "Kim, Allah'a ilah olduğu için itaat ederse..." demektir. Allah'a, ilah olduğu İçin itaat, Allah'ı bilmek ve O'nun celalini, izzetini, kibriyasını ve samediyyetini ikrar etmek demektir. Binaenaleyh bu âyet, iki büyük ve önemli âhiret haline işaret etmektedir:
1) Kıyamet günü, bütün saadetlerin kaynağı, ruhun, marifetullah nurları ile parlamasıdır. Kimin kalbinde bu nurlar daha çok, ve daha duru İse, cisimler aleminin sevgisi ile bulanmaktan uzak oluşu daha tam ise, saadete ve kurtuluşa ermeye daha yakındır.
2) Allah Teâlâ, bir önceki âyette, itaatkâr kullara büyük ecir, bol sevab ve sırat-ı müstakime hidayet va'adinde bulundu. Sonra bu âyette, onların, Allah'ın kendilerine in'amda bulunmuş olduğu peygamberler, sıddikler, şehidler ve salihlerle birlikte olacaklarını va'adetti. Bu, sonra gelen ve işi mühürleyen va'addir. Bunun öncekinden daha şerefli ve yüce olması gerekir. Malumdur ki bu kimselerin, o kimselerle birlikte olması, onlarla aynı derecede olmaları manasında değildir. Çünkü bu imkansızdır. Binaenaleyh bunun şu manada olması gerekir; Nakıs ruhlar, dünyada iken, kâmil ruhlarla olan alakalarını, şiddetli sevgi vasıtası iie artırdıklarında ve tam yaptıklarında, bu âlemden ayrılıp âhiret alemine ulaştıkları zaman, orada bu ruhanî alakalar devam eder. Sonra o sâf ve duru ruhlar, onların karşısında cilalı aynalar gibi olurlar. Adeta ışıklar bu aynaların birinden diğerine akseder ve aksedişler sebebiyle de onların nurları son derece güçlü olur. Bu ruhlar hakkında söylenecek söz de aynıdır. Çünkü bunlar, Allah'tan başka varlıkların sevgi tozlarından, mücahede cilası ile temizlenir ve parlatılır ki Allah'a ve peygambere itaat ile kastedilen budur, ve sonra bedenin perdesi kalkar ise, onlar üzerine Allah'ın celâl nurları doğar. Sonra bu nurlar birinden diğerine akseder ve bu ruhanî alakalar sebebi ile eksik (nakıs) ruhlar, kâmil olur (olgunlaşır). İşte aklıma gelen ihtimal, budur. Kur'ân'ın sırlarını Allah daha iyi bilir. 275[275]

Dereceleri Farklı Olanların Cennette Beraberliği

Allah'a ve peygambere itaat eden kimselerin, peygamberfer ve sıddîkler ile beraber olmalarından murad, hepsinin bir derecede bulunmaları değildir. Çünkü bu, fâzıl (üstün) olan

---

274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/144-145
275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/145-146

ile mefdûl (daha az üstün olan) arasında, derece bakımından eşitliği gerektirir; bu da mümkün değildir. Aksine bundan murad onların, cennette yerleri uzak olsa da, birbirlerini görebilecekleri şekilde bulunmalarıdır. Çünkü perde kalktığı zaman, onlar birbirlerini görürler ve ziyaret veya karşılaşmayı istedikleri zaman, buna kadir olurlar. İşte bu beraberlikten murad, budur. 276[276]

Makbul Olan Dört Zümre

Bil ki Allah Teâlâ önce peygamberleri, sonra üç vasfın sahiplerini zikretti: Stddîkler, şehidler ve sâlihler. Alimler, peygamberlerin stddîkler, şehidler ve sâlihlerden başka olduğu hususunda ittifak etmişler, ama bu üç sıfat hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "bu sıfatların hepsi, tek bir mevsufa (ihsana) âid olur. Bunlar, birbirine girmiş (beraber bulunan) sıfatlardır. Bundan dolayı bir insanın hem sıddîk (tam tasdîk eden), hem şehîd, hem de sâlih olması imkansız değildir" demişler; diğer alimler ise, "Bu vasıflardan herbiri ile, bir kısım insan kastedilmiştir" demişlerdir. Bu ikinci görüş, -doğruya daha yakındır. Çünkü ma'tûfun (atfedilenin), ma'tufun aleyhten ayrı bir şey oması gerekir. Nasıl "Peygamberler", ondan sonra zikredilenlerden başka ise, aynı şekilde "sıddîkler"in de, ondan sonra zikredilenlerden başka ve ayrı olması gerekir. Diğer sıfatlar (şehidler - salihler) hakkında söylenecek söz de aynıdır. Biz şimdi bu üç sıfatın manasını araştıralım: 277[277]

Sıddîkler

Birinci sıfat: Sıddîk, sıdkı (doğruluğu) âdet edinmiş olan kimsenin ismidir. Bir fiil bir insanın âdeti olur ve o insan bu fiili ifade eden kelimeyle tavsif edilir ise, o vasıf fiîl vezni üzere gelir. Mesela sikkîr (çok içen, sarhoş); şirrîb (çok içen); himmîr (çok şarap içen) denilir. Sıdk, mü'minin şerefli ve üstün sıfatlarından birisidir. Sıdk, (doğruluk) fazilet olarak yeter. Çünkü iman tasdikten (doğrulamaktan) ibarettir. Kizb (yalan) da, zemm (kötülenme) sebebi olarak yeter. Çünkü küfür de tekzîbten (yalanlamadan) başka birşey değildir.
Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Müfessirlerin, "Stddîk" hakkında çeşitli tarifleri vardır:
1) Her kim, şekke düşmeksizin herhangibir dini tasdik eder (doğrular) ise, o sıddîktir. Bunun delili, "Allah'a ve peyamberlerine iman edenler (yok muT)r onlar sıddîklerdir" (Hadîd, 19) âyetidir.
2) Bir topluluk şöyle demiştir: "Sıddîkler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabının efdal olanlarıdır."
3) Sıddîk, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ilk önce tasdik etmiş ve böylece, bu hususta diğer insanlara öncü olmuş kimsenin ismidir. 278[278]

Hz. Ebu Bekrin Sıddîkiyyeti

Durum böyle olunca, Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a), insanlar içinde bu vasfa en layık kimse olur. Bunun izahı şöyledir: Oj Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdikte öncüdür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "İslâm'ı her kime arzettiysem, mutlaka o duraklamıştır; Ebu Bekir müstesna, çünkü o, hiçtereddüt etmedi" dediği meşhurdur. Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ebu Bekir'i İslam'ı davet ettiği zaman, onun hiç duraklamaksızın bunu kabul ettiğine delâlet etmektedir. Biz, onun müslüman oluşunun, başkalarından sonra olduğunu düşünür isek, "Hz. Peygamber, ona İslâm'ı arzetmekte gecikmek suretiyle, hata etmiştir" dememiz gerekir. Bu ise, Hz. Ebu Bekir için değil, aksine Hz. Peygamber (s.a.s) için bir zemm sebebi olur. Bunu söylemek ise küfürdür. Bu kusuru Hz. Peygambere nisbet etmek yanlış olduğuna

---

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/146
277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/146
278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/146-147

göre anlıyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Ebu Bekir'e İslâm'ı arzetmede kusurlu davranmamıştır ve hadis-i şerif de, Hz. Ebu Bekir (r.a)'in hiç duraksamadan İslâm'ı kabul ettiğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu iki durumun toplamından, Hz. Ebu Bekr'in, ilk müslüman olan kimse olduğu neticesi ortaya çıkar.

Onun, bu hususta diğer insanlara öncü ve örnek oluşunun izahı da şöyledir: Çünkü, Hz. AH (r.a)'nin, Hz. Ebu Bekir'den daha önce müslüman olduğunu söylesek bile, hiçbir akıllı insan, Hz. Ali'nin müstüman olduğu yaşta, bir örnek teşkil etmeyeceği konusunda şüphe etmez. Çünkü Hz. Ali o zaman, henüz küçük bir çocuk idi ve Hz.

Peygamber (s.a.s)'in terbiyesi altında idi. Öte yandan o, Hz. Peygamber'in son derece yakın akrabası idi. Hz. Ebu Bekir (r.a) ise, akrabalık bakımından, Hz. Peygambere fazla yakın değildi. Böyle olan bir kimsenin imanı, başka insanların İslâm'a yönelmelerine bir sebep olur. Çünkü alimlerimiz, Hz. Ebu Bekir (r.a)'in iman etmesinden kısa bir zaman sonra, Hz. Osman (r.a), Talha, Zübeyr, Sa'd İbn Ebî Vakkas ve Osman İbn Maz'ûn (r.anhüm)'u da İslâm'a getirdiği ve onların böylece müslüman oldukları hususunda ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh, Hz. Ebu Bekir'in müslüman olması, bu büyük zatların ona uymasına vesile olmuştur. Böylece, bütün bu anlattığımız şeylerle, Hz. Ebu Bekir'in İslâm'a ilk giren kimse olduğu sabit olmuştur. Yine, O'nun İslâm'a girişinin, sahabenin en önde gelen simalarının İslâm'a girme konusunda O'na tâbi olmalarına vesile ve sebep olduğu ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh, ümmet içinde bu sıfata en lâyık kimsenin, Hz. Ebu Bekir olduğu sübut bulmuş olur. 279[279]

Hz. Ebu Bekir'in Ümmetin Efdalİ Olması

Sen bunları iyice anladığın zaman biz deriz ki: Zikrettiğimiz bu açıklamalar, Hz. Ebu Bekir'in, Mz. Peygamber'den sonra ümmetin en faziletlisi ve üstünü olmasını gerektirir. Bu iki yönden izah edilebilir:

a) Hiç şüphesiz O'nun müslüman oluşu, başkasından daha önce olunca, sevabının da daha ileri olması gerekir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), "Her kim güzel bir adet ihdas ederse, o kimseye onun eçriyle, kıyamete kadar onunla amel edecek kimselerin mükâfaatı da vardır" 280[280] buyurmuştur.

O müslüman olduktan sonra, Allah yolunda cihad etmiştir. Onun bu cihadı, Hz. Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd İbn Ebî Vakkas, Osman İbn Maz'un ve Hz. Ali (r.a) gibi büyük sahabenin müslüman olmalarına vesile olmuştur.

Hz. Ali ise, Uhud ve Hendek savaşlarında kâfirleri öldürmek için cihad etmişti; ama Hz. Ebu Bekr'in cihadı, sahabelerin gözdeleri olan böylesi kimselerin müslüman olmasına vesile olurken, Hz. Ali'nin cihadı kâfirleri öldürmeye sebep olmuştur. Şüphesiz birincisi daha faziletlidir.

Ve yine Hz. Ebu Bekir, İslâm'ın başlangıcında, Hz. Peygamber'in son derece zayıf olduğu bir sırada cihad etmiştir. Hz. Ali ise, ancak Uhud ve Hendek savaşlarında cihada katılabilmiştir. Oysa ki İslâmiyet, bu günlerde güçlü idi. Malûmdur ki, zayıf olunan zamanda yapılan cihad, güçlü olunan zamanda yapılan cihaddan daha efdaldir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, 'İçinizde fetihten evvel harcayan ve muharebe eden kimseler, (diğerleriyle) bir olmaz. Onlar derece itibariyle (o fetihten) sonra harcayan ve muharebe edenlerden daha yüksektirler.." (Hadid, 10) buyurmuş, böylece de, zayıf olduğu sırada İslâm'a yapılan yardımın sevabının, güçlü olduğu sırada yapılan yardımın sevabından daha büyük olduğunu açıklamıştır.

Böylece zikrettiğimiz şeylerin hepsinden, bu sıddîk vasfına en lâyık kimsenin Hz. Ebu Bekir olduğu ortaya çıkar. İşte bundan dolayı müslümanlar, bu lakabı Hz. Ebu Bekir'e verme konusunda icmâ etmişlerdir; ancak bu (lâkaba) itibar etmeyip onu kabul etmeyenler müstesna.. "Sıddîk" kelimesini, zikretmiş olduğumuz şeylerle tefsir etmek de, fazilet ve ilim bakımından nübüvvetten sonra, bu vasıftan, yani insanın sıddîk olmasından başka bir mertebenin olmadığına delâlet eder. Delil buna delâlet ettiği gibi, Kur'ân'ın lafzı da buna delâlet eder. Çünkü hangi âyette, sıddîk ismiyle "nebî" kelimesi beraber zikredilse, bu iki isim arasına herhangibir şey girmemiştir. Meselâ Cenâb-ı Hak, İsmail (a.s)'i vasfederken, "Çünkü or va'a-dinde sadıktı" (Meryem, 54); İdris (a.s)'i tavsif ederken, "Çünkü o, sıdkı bütün bir peygamberdi" (Meryem,4nve bu âyette de,. "..peygamberlerle, sıddiklerie.." buyurmuştur. Yani, "Sen, siddîkiyyet mertebesinden terakkî eder, yükselirsen nübüvvet mertebesine yükselirsin; nübüvvet mertebesinden inersen, sıddîkiyyeî mertebesine varırsın... Bu iki mertebe arasında başka bir mertebe bulunmamaktadır" demektir.

---

[279] 279[279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/147-148

[280] 280[280] Müslim, İlim, 15 (IV/2059).

Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerimede, "Sıdkıgetirene ve onu tasdik edenlere..." (zümer, 33) buyurmuş, bu iki vasfı birbirinden ayırmamıştır. Deliller, bu ikisi arasında başka bir kimsenin bulunmadığına delâlet ettiği gibi, Allah Teâlâ da en hayırlı ümmet olarak vasfedilmiş olan bu ümmeti, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebu Bekir'i icmâ ile halife seçmeye; O (r.a) vefat ettiği zaman, onu Hz. Peygamber'in hemen yanına defnetmeye muvaffak kılmıştır. Bu ancak şundandır: Allah Teâlâ bu âyette, peygamberler ile sıddîkler arasında hiçbir şeyi zikretmemiştir. Şüphesiz ki, bu ikisi arasındaki vasıta, daha önce zikretmiş olduğumuz hususlarda kaldırılmıştır. 281[281]

Şehîdler ve Şehidliğin Mahiyeti

İkinci sıfat: Şehâdet... Şehidler hakkında söylenebilecek söz, bu kitabın muhtelif yerinde geçmiştir. Bu izahın bir kısmını burada tekrarlamamızda da bir mahzur yoktur. İşte bundan dolayı diyoruz ki: Şehâdetin, insanın kâfir bir kimse tarafından öldürülmesi şeklinde tarif edilmesi caiz değildir. Buna birçok şey delâlet etmektedir:

1) Bu âyet, şehâdet mertebesinin, dinde büyük bir mertebe olduğunu gösterir. Halbuki, insanın kâfir tarafından öldürülmesinde, öyfe pek fazla bir şeref bulunmamaktadır. Çünkü böyie bir öldürülme, bazan günahkâr ve Allah katında bir mertebesi olmayan bir kimse için de söz konusu olabilir.

2) Mü'minler bazan, "Allah'ım, bize şehâcleti nasib et!" diye dua ederler. Eğer şehâdet, sadece kâfir tarafından öldürülmekten ibaret olsaydı, onlar, Allah'tan bu öldürülmeyi istemiş olurlardı. Oysa ki bu caiz değildir. Çünkü, kâfirin onu öldürmesini istemek küfürdür.,

3) Allah'dan, küfür olan bir şeyi taleb etmek nasıl caiz olabilir? Rivayet edildiğine göreHz. Peygamber, "Karm ağrısından ölen şehiddir; boğularak Ölen şehiddir" 282[282] buyurmuştur. Binaenaleyh, şehâdetin öldürülmekten ibaret olmadığını anlamış oluyoruz. Daha doğrusu biz, şöyle diyoruz: "Şehîd kelimesi, ism-i fail mânasında, "fail" vezninde bir kelimedir. "Şehîd", Allah'ın dininin doğruluğuna bazan hüccet ve beyân, bazan da kılıç ve mızrak ile şehâdet eden kimsedir. Binaenaleyh şehidler, adaletle kaim olup hükmedenlerdir. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah şu hakikati kendinden başka hiçbir Tanrı olmadığını, adaleti ayakta tutarak açıkladı. Melekler ve ilim sahipleri de~ " (ah imran. inayetinde zikretmiş olduğu kimselerdir. Canını, Allah'ın dinine yardım, O'nun dininin hak, onun dışındakilerin ise bâtıl olduğuna şehâdet etmek uğruna feda ettiği için, Allah yolunda öidürütenlere "şehtd" denilir. Bir kimse, bu mânada Allah'ın şehidlerinden olursa, âhirette de Allah'ın şehidlerinden (şahitlerinden) olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Böylece, insanlara karşı (hakikatin)şahidleri olasınız diyet sizi örnek bir ümmet yaptık' (BaKara, 143) buyurmuştur. 283[283]

Sâlihler

Üçüncü sıfat: Salih, itikadında ve amelinde iyi, dürüst ofan kimsedir. Çünkü, cehalet itikadda bir bozukluk, günah ise amelde bir bozukluktur. Sen sıddîk, şehîd ve salih kelimelerinin tefsirini iyice anladığında, bu sıfatlar arasındaki fark anlaşılır. Bu böyledir, çünkü itikadı doğru, işi de mâsiyet değil taat olan herkes sâlihtir. Sonra salih bazan, Allah'ın dininin hak, onun dışındaki dinlerin bâtıl olduğuna şehâdet ettiği için sâlih olur. Bu şehâdet bazan hüccet ve delil iie bazan da kıtıç ile olur. Bazan salih, bu şehadeti yerine getirmiş olma sıfatı ile vasfedilmiş olmaz. Böylece şehid olan herkesin sâlih olduğu, ama her salihin şehid olmadığı sabit olmuş olur. Buna göre şehid, satih insanların en şereflisidir.

---

[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/148-149

[282] Müslim, İmare, 164, 165 (III/1521)

[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/149-150

Hem sonra şehîd, bazan sıddîk olur, bazan olmaz. Sıddîk'in manası, iman etmede başkalarından daha önce olan ve imanı başkalarına bir örnek olan kimse demektir. Binaenaleyh her sıddîk olanın şehid de olacağı, ama her şehidin sıddîk olamayacağı sabit olur. Böylece mahlukatın en efdallerinin peygamberler, onlardan sonra sıddîklar, onlardan sonra sadece şehâdet derecesine sahip bulunanlar, onlardan sonra sadece salah derecesine sahip bulunanlar olduğu sabit olur.

Velhasıl meleklerin büyükleri, hak dini Allah'tan alırlar, peygamberler de meleklerden alırlar. Nitekim Allah Teâlâ, "O (Allah), kendi emri ile, kullarından kimi dilerse ona vahy ile melekleri indirir" (Nahi, 2) buyurmuştur. Sıddîklar dini, peygamberlerden; şehidler de sıddîklardan alır, öğrenirler. Çünkü biz, sıddîklartn başlangıçta dini, peygamberlerden aldığını ve kendinden sonraki kimseler için bir örnek olduğunu beyan etmiştik. Salihler de hak dini şehidlerden alır, öğrenirler. İşte bu sıralamanın izahı böyledir. Bunu kavradığın zaman, cennete girecek her insanın, mutlaka bu sıfat ye vasıflardan birine dâhil olduğunu görürsün. 1[1]

Refik Kelimesinin Mânası

Sonra Allah Teâlâ, "Onlar ne iyi arkadaştırlar! "buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bazı meseleler bulunmaktadır; 2[2]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, "Bu ifadede bir hayret ettirme manast var- dır. Sanki, "Bunlar ne güzel arkadaş!" denilmektedir" demiştir. 3[3]

İkinci Mesele

"Rıfk" Arapça'da yumuşak huylutuk ve lütufkâr davranış manasmdadır. Böyle davranan kimseye "refîk" denilir. İşte kelimenin dildeki manası budur. Daha sonra biribirle-rine dayanıp destek oldukları için, arkadaşa "refîk" denilmiştir. 4[4]

Üçüncü Mesele

Vahidî şöyle der: "Refîk kelimesi âyette, çoğul bir kelime- nin sıfatı olduğu halde müfred getirilmiştir. Çünkü Araplar (peygamber), (postacı) ve (arkadaş) kelimeferini, hem müfred, hem de çoğul manada kullanıyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ, "Biz, Alemlerin Rabb'inin Resulüyüz" (Şu'ara, ıejbuyurmuştur. Bu sebeple, bu âyette, "Bunlar ne güzel adam!" denilemez. Kısaca bu, ancak bir sıfat olan isim hakkında caiz olur. Fakat bu, - 3ly! (erkek-kadın) gibi sarih bir isim olursa caiz olmaz. Zeccâc bunu sarih isimde de caiz görmüş ve bunun Sîbeveyh'in görüşü olduğunu iddia etmiştir. Yine Hak Teâlâ'nm bu beyanının manasının, "Sizi bir çocuk olarak çıkarır" (Mü'mm. 67) âyetinde olduğu gibi, "Onların her biri, ne güzel bir arkadaştır!" şeklinde olduğu da söylenmiştir. 5[5]

Dördüncü Mesele

Âyetteki "refîk" kelimesi, temyiz olduğu için mansubtur. Bunun, hal olmak üzere mansub olduğu da söylenmiştir. Yani "Arkadaş olarak, onlardan herbiri tyıdir" demektir. 6[6]

Beşinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hak, Allah'a ve Resulüne itaat eden kimsenin peygamberler, sıddîklar, şehidler ve salihlerle beraber olduğunu açıklamış, sonra bunlardan hangisi olduğuna pek önem vermeyip, sadece onlarla beraber refîk bir arkadaş olmanın kâfi geldiğini bildirmiştir, Biz daha önce, "refik" kelimesinin, hazarda ve seferde kendisinden istifade edilen kimse manasına

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/150-151
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/151
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/151
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/151
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/151
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/151

olduğunu zikretmiştik. Böylece Cenâb-ı Hak, bu itaatkâr kullardan fayda sağlanacağını açıklamıştır. Muhakkak ki bunlar onlara, ancak onlardan bir şefkat ve hayır gördükleri zaman yaslanır ve güvenirler. Biz defalarca bu arkadaşlığın nasıl olacağını açıklamıştık. Fakat meselenin zahirî izahı şöyledir: İnsan bazan başkası ile beraber bulunabilir ama onun refîki olmaz. Fakat birisi, yanındaki insana büyük bir şefkat ve ilgi gösterirse, o zaman onun refîki olur. Bu izaha göre Cenâb-ı Hak peygamberlerin, sıddîklartn, şehidlerin ve salihlerin, o itaatkâr insana olan şiddetli şefkatleri ve onu görmeden dolayı duyacakları sevinçten dolayı, onun refikleri ve dostları gibi olduklarını beyan etmiştir. 7[7]

Allah Teâlâ daha sonra, "Bu, Allah'tan bit lütuftur" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili meseleleler vardır:

Taat Allahın Lütfu Olup Cenneti Vecip Kılmaz

Şüphe yok ki âyetteki (bu) kelimesi, daha önce zikre- dilmiş olan, sevab vesilesi sıfatlara işarettir. O vasıfların her birinin, Allah'tan bir İütuf olduğuna hükmedilince, bu, sevab vermenin Allah'a vacib olmadığına delâlet eder. Birçok şey, aklî bakımdan da buna delâlet eder:

a) Taata yapmaya kudret, eğer ancak taatı yapmaya elverişli ise, bu durumda kudretin yaratıcısı, taati yerine getirenin kendisidir. Binaenaleyh kendisinin yaptığı fiil, kendisi için bir sevabt gerektirmez. Yine eğer o kudret, günah işlemeye de elverişli ise, taat cihetinin günah cihetine üstün gelmesi, ancak, taata götüren bir sebebin yaratılması ile olur. Böylece kudret ve o sebebin toplamı, fiilin (taatın) meydana gelmesini sağlar. Böylece de bu ikisinin yaratıcısı, bu taatı aslında yerine getiren kimse olur. Binaenaleyh onun bu fiili, kendisi için bir sevabı gerektirmez.

b) Allah'ın, kullarına olan nimeti sayılamayacak kadar çoktur. Bu nimet ise, Allah'a itaat edip şükretmeyi gerektirir. Allah rızası için yapılan taatlar, önceden geçmiş olan nimetler karşılığında olunca, o taatların gelecekte herhangi bir sevabı gerektirmeleri imkânsız olur.

c) Vücub, terkedildiği zaman günah işlemiş olmayı, onu istihkakı gerektirir. Bu günaha hak kazanma işi ise, Allah'ın ulûhiyyetine aykırı bir durumdur. Binaenaleyh bu vücubun Allah hakkında düşünülmesi imkânsız olur. Böylece, âyetin zahirinin, bütün mükâfaattarın Allah'ın bir fazlı, lütfü olduğuna delâlet ettiği gibi, kesin aklî delillerin de buna delâlet ettiği sabit olmuş olur.

Mu'tezile şöyle demektedir: Allah'ın mükâfaat vermesi gerçi vaciptir. Fakat buna "fazI" vasfını vermek imkânsız değildir. Zira kulun bu mükâfaata hak kazanması da Allah Teâlâ'nın onu yükümlü kılması sebebiyledir. Mükellef kılmak ise, başlıbaşma bir lütuftur. Bir de Cenâb-ı Hak, mükellefin tâat olan fiilleri yapabilmesi için, o mükellefe akıl ve kudret veren; bütün engel ve manialları ortadan kaldıran, götüren Zât'tır. Böylece bu durum, kendisiyle faydalansın diye, başkasına bir elbise hibe eden bir kimsenin durumuna benzer. Bu kimse, o elbiseyi satıp, onun parasından faydalandığında, o paranın, "hibe eden kimsenin bir lütfü, bir ihsanı" diye nitelendirilmesi caizdir. İşte burada da böyledir. 8[8]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Bu, Allah'tan birlütuttur" ifâdesi hakkında şu iki ihtimal vardır:

a) Kelamın takdirinin, "Bu mükâfat yok mu, o Allah'ın bir lütfudur" şeklinde olmasıdır. Buna göre âyet-i kerimenin manası, "Bu mükâfaat, son derece mükemmel olduğu için, âdeta Allah'ın bir lütfü olup, bunun dışında kalanların hiçbir değeri yoktur" şeklinde olur.

b) İfâdenin takdirinin, "Bu lütuf, sadece Allah'tandır" olmasıdır. Yani, "Şu âyet-i kerimede bahsedilen lütuf ile mükâfaat, sadece Allah'tan olup, başkasından değildir" demektir. Birinci ihtimalin daha belîğ olduğunda herhangi bir şüphe yoktur.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/151-152

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/152-153

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hakkıyla bilici olarak Allah kafidir" buyurmuştur. Bu ifâdenin, Allah'a taat hususunda daha önce geçmiş olan açıklamaları te'kîd etme hususunda, son derece müessir bir yeri vardır, zira Cenâb-ı Hak bu sözüyle kendisine, insanların nasıl tâatta bulunduklarını ve mükâfaat ve lütfün ne şekilde olacağını bildiğine dikkat çekmiştir ki, bu da, mükellefi, en mükemmel şekilde itaatta bulunup bu hususta kusur etmekten kaçınmaya teşvik eden şeyler cümlesindendir. 9[9]

Düşmana Karşı Tedbir Emri

'Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın da, küçük kıtalar halinde harbe çıkın, yahut toptan seferber olun"
(Nisa, 71).
Bil ki Cenâb-ı Hak, hem kendisine hem de Resulüne tâatte bulunmaya teşvik ettikten sonra, tâatların en zoru ve kendileriyle dini takviye etmenin gerçekleştiği şeylerin enbüyügü olduğu için, daha önce zikredilmiş olan cihaddan tekrar bahsederek "Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın da.." buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 10[10]

Birinci Mesele
Âyette geçen kelimeleri, tıpkı "iz, eser, alâmet", "misil, denk " kelimelerinde olduğu gibi, aynı manaya gelirler. Nitekim, bir kimse korkutan bir şeye karşı uyanık olup, ondan sakındığı zaman, denilir. Böylece bu kimse, korunma tedbirini, kendisiyle canını koruyup muhafaza ettiği bir aleti saymıştır. Buna göre âyet-i kerimenin manası, "Düşmandan sakının, onlara karşı tedbirinizi alın, onların size zarar vermesine imkân vermeyin" şeklinde olur. Bu açıklamayı, Keşşaf sahibi yapmıştır. Vahidî (r.h), bu hususta şu iki görüşün bulunduğunu söylemiştir:
a) Buradaki, (korunma tedbiri..) kelimesinden maksat, silahtır. Buna göre mana, "silahlarınızı alınız.." şeklinde olmuş olur, Silah burada, kelimesiyle ifade edilmiştir. Yani, "Silahınızı alınız ve korunuhgz, sakınınız..." demektir.
b) ifadesinin manası, "düşmanınızdan sakınınız..." demektir. Çünkü, sakınmayı emretmek, "silâhı ele alma" emrini ihtiva eder. Çünkü silâhı ele almak, düşmandan sakınmak demektir. Bu yorum da birincisi ile aynı kapıya çıkar. Binaenaleyh, birinci görüşe göre, silahı ele alma emri sarih ve açık; ikinci görüşe göre ise sözürv fehvasından anlaşılmaktadır. 11[11]

İkinci Mesele
Bir kimse şöyle diyebilir: Cenâb-t Hakk'ın, kendisinden sakınılmasını emrettiği o şey, eğer olacaksa, bu sakınma bir fayda vermez; yok eğer olmayacaksa, sakınmaya hiç gerek yok... Binaenaleyh, her iki takdire göre de sakınmayı emretmek abestir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, "Takdir edilen şey, mutlaka olur; binaenaleyh, onu endişe etmek gereksizdir"12[12] dediği rivayet edilmiştir. Yine, "Tedbir, kaderin önüne geçemez" de denilmiştir. Buna göre biz deriz ki, eğer bu söz doğru olursa, şer'î hükümlerle amel etmenin gerektiğini söylemek bâtıl ve yanlış olur. Çünkü bu durumda şu söylenebilir: Eğer insan, Allah'ın kaza ve kaderinde saîd (cennetlik) olan kullardan ise, o takdirde iman etmesine lüzum kalmaz. Yok eğer, o şakî olan (cehennemlik) kimselerden ise, kendisine, iman edip itâatta bulunması herhangi bir fayda vermez. Bu ise, teklifin hiç olmayacağı neticesine götürür. Bu soruya gerçek anlamda şöyle cevap verilebilir: Her şey, kadere göre tahakkuk edince, sakınmayı emretme işi de kaderin içine dahil olmuş otur. Binaenaleyh, "sakınmada, tedbir almada ne fayda bulunmaktadır?"

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/153
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/153-154
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/154
12[12] Bu manadaki bir hadis için bkz. Keşfu'I-hafa, II/374.

diyen bir kimsenin sözü de, çelişki teşkil eden bir söz olmuş olur. Zira, tedbir alıp sakınmak da kaderin bir parçası olunca, o zaman sakınmayı, tedbir almayı eleştiren bu sorunun ne faydast olur? 13[13]

Nafir ve Sübat Kelimenin İzahı, Seferberlik Emri

Hak Teâlâ'nın, "Harbe çikm" ifadesidir. İnsanlar, düşmanla savaşmak için harekete jgeçip, savaşmak için devlet reisi de. Seferberlik Emri . insanları savaşa çıkmaya çağırıp, onları savaşmaya davet ettiğinde, (seferberlik ilan ettiğinde), "Devlet reisi, düşmanla savaşmaları için insanları savaşmaya çağırdı, onlar da davete icabet edip sefere çıktılar, sefere çıkıyorlar" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Sizden savaşa katılmanız istendiğinde, savaşa katılın, sefere çıkın" şeklindeki hadisi de bu anlamdadır Savaşa katılan topluluğa denilir. "Falanca, ne kervanda, ne de savaşa katılanlar arasında bulunmaz.." darb-ı meselinde de bu anlamdadır. Arap dilcileri şöyle demişlerdir: Bu kelimenin aslı, korkmak, feryâd ü figan edip sığınmak anlamına gelen kelimelerinden gelmektedir. Bir kimse bir şeye sığındığı zaman, ve yine bir kimse bir şeyden korkup ondan hoşlanmadığında,. Buna göre âyetin manası, "düşmanınızla savaşmaya yönetip, bu yola başvurunuz" şeklinde olur. 14[14]

Dördüncü Mesele

Bütün dil alimleri, burada geçen, ouJl kelimesinin, "ayrı ayrı cemaatler" manasına geldiğini söylemişlerdir ki, bunun müfredi kelimesidir.Bu kelimenin aslı ise, "Onu topladım" anlamında olan ifâdesinden gelmektedir. Yine, bir kimse bir kimseyi medh-ü sena ettiğinde, "Falancayı övdüm" denilir. Bunun te'vîli şöyle yapılır: Bu, "Onun iyiliklerini bir araya toplayıp, sayıp dökdü" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, sizler düşmanla savaşa, ya ayrı ayrı birlikler, peşpeşe giden seriyyeler halinde veyahut da topluca, yani tek bir alay halinde gidiniz..." şeklinde olur. Şairin şu sözünde murad ettiği mana da budur:
"Topluluklar ve tek tek olarak ona doğru uçtular..." Hak Teâlâ'nın "Fakat korkarsamz, o halde, yürüyerek, yahut binekli olarak küm..." (Bakara, 239) ifâdesi de böyledir. Yani "Sizler, bu iki halden hangisinde bulunursanız, yine namazınızı kılın..." demektir. 15[15]

Ağır Davranıp Seferberlikten Geri Duranlar

"İçinizden (öylesi vardır kî), muhakkak ağır davranacaktır. Eğer size bir musibet gelip çatarsa, diyecek ki: "Allah bana hakikaten lütfetti. Çünkü onlarla beraber bulunmadım!" Eğer size, Allah'tan bir lütf-u inayet gelirse, sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıktık olmamış gibi, muhakkak şöyle diyecektir: "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım dar büyük bir murada (ganimete) ereydim)" (Nisa, 72-73).
Bu âyette ilgili birkaç mesele vardır: 16[16]

Birinci Mesele

Bitki bu âyette geçen "içinizden (öylesi vardır ki..)" ifâdesinin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın" (Nisa, n) ifadesiyle zikretmiş olduğu mü'minlere râci olması gerekir. Âlimler, ağır davranan kimseler hakkında iki görüş beyan ederek, ihtilâf etmişlerdir. 17[17]

---

[13] [13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/154-155
[14] [14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/155
[15] [15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/155
[16] [16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/156
[17] [17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/156

Ağır Davrananların Münafıklar Olduğu

Birinci görüş: Bunlardan murad, münafıklardır. Çünkü onlar, insanları Hz. Peygamber'te bulunmaktan alıkoymaya çalışıyorlardı. Eğer, "Âyetteki, "içinizden (öylesi vardır ki) muhakkak ağır davranacaktır" ifadesi,"Ey iman edenler, içinizden (öylesi vardır ki), muhakkak ağır davranacaktır" takdirindedir. Binaenaleyh bu ağır davranan münafık ise, münafık nasıl olur da, ""içinizden" ifadesi ile anlatılan mü'minlerden bir kısım sayılır?" denirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Allah Teâlâ cins, neseb ve içli-dışlı olma (beraber yaşama) bakımlarından münafığı, mü'minlerden saymıştır.

2) Allah Teâlâ onları, zâhîri halleri bakımından mü'minlerden saymıştır. Çünkü onlar zahiren iman ehline benzeyenlerdir.

3) Sanki, "Ey kendisine kitap indirilen.." (Htor.6)âyetinde de olduğu gibi, "Ey, (iddialarına ve zanlarına göre) iman etmiş olanlar..." denilmiştir. 18[18]

Ağır Davrananların Zayıf Müminler Olma İhtimali

İkinci görüş: Bu ağır davrananlar, mü'minlerin zayıfları idi. Bu, bir kısım müfesstrin görüşüdür. Onlar şöyle demişlerdir: idsu tabiri, (gecikti, ağır davrandı) anlamına da gelir. "Buna göre buradaki tef'îl vezninin anlamı, bu fiilin tekrar tekrar meydana geldiğini ifâde etmektir. Dit alimleri, Arapların, "Ey falanca, seni bizden alıkoyan nedir?" dediklerini nakletmişlerdir. Arapların, bu fiili bâ harf-i cerriyle kullanmaları da, bu fiilin hadd-i zatında müteaddî olmadığına delalet eder. Buna göre âyetin manası, "Onlar içinde, bu gayeye karşt ağır davranan ve cihad hususunda gevşek davranıp ağırdan alan kimseler vardır. Bunlar, müslümanlar zafere ulaştıkları zaman, ganimete nail olmak için, onlarla olmuş olmayı temenni ederler. Ama, müslümanların başına nahoş bir iş geldiğinde de, oniarla birlikte bulunmamış olmalarından dolayı sevinirler" şeklindedir. Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey iman edenler, ne oldunuz ki size: "Allah yolunda eibirlikgazaya çıkın" denildiği zaman yere (mıhlanıp) kaldınız!" (Tevbe, 38) âyetiyle kastettiği kimselerdir.

Âyetteki,! ifadesinden muradın, onların ağır davranması olup, başkalarını geri durdurma olmadığına delâlet eden hususlardan birisi de, Cenâb-ı Hakk'ın, ganimet elde edildiği zaman onların söylediğini naklettiği "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da..." sözleridir. Eğer, bu tabirden maksad, başkalarını geri durdurmak olsaydı, bu sözün bir anlamı olmazdı." Kadî bu görüşü tenkid etmiş ve şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu ağır davranan veya başkasını alıkoyan kimselerin, mü'minlerin başına bir musibet geldiğinde, "Allah bana hakikaten lütfetti. Çünkü onlarla beraber bulunmadım" dediklerini ve cihaddan geri duruşlarını Allah'ın bir nimeti saydıklarını nakletmiştir. Böyle bir söz, mü'minlere değil, ancak münafıklara yakışır. Ve yine mü'minler hakkında, "sanki sizinle kendisi, yani peygamber arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi..." denilmesi de uygun değildir. Böylece bu ifâdenin mü'minlere hamledilmesinin uygun olmadığı, bunun ancak münafıklara hamledilebileceği sabit olmuş olur."

Kâdî, sonra şöyle demiştir: "Eğer bu ağır davranmak, yere çakılmak manasına hamledtlirse münafıklara uygun düşer. Çünkü onlar, cihaddan geri durur, cihad hususunda ağır davranır ve cihada katılma hususunda acele etmezler. Eğer bu kelimeyi "başkasını geri durdurmak" manasına hamledersek, bu mana yine Tiünaftklara uygun düşer. Çünkü onlar mü'minlertn çoğunu, kafalarında uyandırdıkları çeşitli şüpheler ile, cihaddan alıkoymaya çalışıyorlardı. Binaenaleyh, her iki vasıf da münafıklarda mevcuttur."

Müfessirlerin çoğu ise, bu kelimeyi "başkasını geri durdurma, alıkoyma" manasına hamletmişlerdir. Müfessirlet böylece, lk? fiillerini birbirinden farklı kabul edip, birincisini lâzım, ikincisini ise müteaaddi addetmişlerdir; (sevimli oldu) (sevdi) fiillerinde olduğu gibi. Çünkü

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/156-157

birinci fiil lazım, ikincisi ise müte-addidir. 19[19]

İkinci Mesele

Zeccâc'a göre ifadesindeki kasememey- sûldür. Öyle ki bu sözü sen söyleyecek olsaydın (Sizden elbette, savaştan alıkoysun diye andetmiş olanlar vardır) derdin.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer size bir musibet gelip çatarsa" buyurmuştur. Yani, "Size, öldürülme, hezimet ve geçim darlığı gibi bir musibet gelip çatarsa.." demektir. Yani, "Ben onlarla beraber olmadığım için, onların başına gelip çatmış olan belâ ve musibet bana gelmedi... "Eğer size, Allah'dan bir Jütf-u inayet yani bir zafer ve ganimet gelirse, "Sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi muhakkak şöyle diyecektir: "Keşke ben de onlarla beraber olaydım da, büyük bir murada ereydim!" derler,.." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesete vardır: 20[20]

Birinci Mesele

İbn Kesir ile Asım'ın ravisl Hafs**,** zamirin mercii, âyette geçen (tanışıklık) olmak üzere, ifadeyi, tâ harfiyle olmak üzere; diğer kıraat alimleri ise, fiil daha önce geçtiği için, yâ harfiyle tâ şeklinde okumuşlardır. Vahidî, Kur'ân-ı Kerim'de, bu her iki kıraatin de mevcut olduğunu, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, bir âyetinde "Ey insanlar, size Rabblnizden bir öğüd gelmiştir" (Yunus, 57); başka bir âyetinde de, k Kime Habbinden bir öğüt gelip de..." (Bakara, 275) buyurduğunu söylemiştir. Buna göre fiili müennes getirmek aslolup, fail müennes-i gayr-i hakiki olduğu zaman, özellikle fail ile fiil arasına bir fasıla girdiğinde fiili müzekker getirmek de güzel ve yerinde olur. 21[21]

İkinci Mesele

Hasan el-Basri, lâm harfinin zammesiyle "derler" şeklinde okumuş, böylece zamiri kelimesinin manasına
râci kılmıştır. Çünkü, ifâdesi, cemi manasındadır. Ancak ne var ki, bu kıraat zayıftır. Çünkü, kelimesi, her ne kadar cemi manası ifade ediyorsa da, lâfız olarak müfreddir. Bu kelimenin lafız bakımından müfredlik tarafı, "diyecek kir "Allah bana hakikaten lütfetti..." ve "Keşke ben de onlarla beraber olaydım da, büyük bir murada ereydim!" tercih edilmiştir. 22[22]

Burada İtirazi Cümlesinin Girmesinin Güzelliği

Bir kimse şöyle diyebilir: "Eğer bu âyet, "Eğer size, Allah'tan bir tütf-u inayet gelirse, muhakkak şöyle diyecek-
Burada itiraz! Keşke ben de onlarla beraber olaydım da, büyük bir murada ereydim!" şeklinde olsaydı, âyetin nazmı daha ve daha doğru olurdu; binaenaleyh araya niçin, "Sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi!" ifâdesi gelmiştir?"
Buna şöyle cevap verilir: Bu, araya giren bir itiraziyye cümlesi olup, son derece güzel ve yerindedir. Bunu şu şekilde açıklarız: Cenâb-ı Hak, münafıkların, müslümanlara bir belâ geldiğinde onlardan geri kalmış olmaları sebebi ile, son derece sevindiklerini; o müslümanlar bir ganimet ve üstünlük elde ettiklerinde ise, bu ganimete ortak olamadıkları için son derece üzüldüklerini nakletmiştir. Böyle bir işi, insan ancak yabancı ve düşman hakkında yapar. Çünkü birisini seven kimse, onun sevinci ile sevinir, kederi ile kederlenir. Fakat insan böyle yapmayıp tersini yaptığında, işte bu düşmanlığı ortaya koyma olur.

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/157-158
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/158
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/158
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/158

Bü mukaddimeyi kavradığında, biz deriz ki: Allah Teâlâ münafıkların, müslümanların başına bir belâ geldiği zaman sevindiklerini nakledince, sonra müslümanların eline bir nimet ve güç geldiği zaman, onu kaçırmış oldukları için üzüldüklerini de nakletmek istedi ve bunu tamamen söylemeden önce, araya " Sanki sizinle kendisi arasında hiçbir tanışıklık olmamış gibi-" sözünü koydu. Bundan murad, bir hayret ifadesidir. Sanki Allah Teâlâ, "Ey mü'minler, sanki sizinle kendi arasında hiçbir tanışıklık, hiçbir ülfet olmamış gibi, şu münafığın söylediği söze bakın!" diyor. İşte bu sözden murad, budur. Bu, her nekadar i'tiraziyye cümlesi olarak arada bulunan bir söz ise de, son derece güzel ve yerindedir. 23[23]

Şehid ve Gazilerin Mükâfatları

"Artık âhirete karşılık dünya hayatını satacak olanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolanda savaşıp da öldürülür veyahut galip gelirse, ona pek büyük bir ecir vereceğiz" (Nisa, 74).

Bil ki Allah Teâlâ, cihaddan geri duranları zemmedince, cihâda teşvike yönelerek, ".,. Allah yolunda savaşsınlar" buyurdu. Müfessirler, bu âyetteki, "Dünya hayatını satacak olanlar...." tabiri hakkında şu iki izahı yapmışlardır:

1) Âyetteki, kelimesi, satarlar manasınadır. Nitekim İbnu Müferrağ:

"Bfr köle sattım. Keşke o köle gittikten sonra ben, başımı alıp gitmiş olsaydım. (Çöüere düşseydim)" demiş ve kelimesini köle manasına kelimesini "sattım" manasına almıştır. O köleyi sattıktan sonra, pişman olup ölümü temennî ettiğini ifade etmiştir. Buna göre âyetin manası, "Dünyayı, âhireti almak için satan kimseler, Allah yolunda savaşsınlar" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki Allah, hak yolunda savaşmakta ve öldürülmekte olan mü'minlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cenneti vererek satın almıştır... O halde (ey mü'mtnler), yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin" (Tevt», m) âyetinde olduğu gibidir.

2) Âyetteki, kelimesi, "satın alırlar" manasınadır. Bu görüşte olanlar şöyle derler: Bu âyetin muhatapları, Uhud savaşından geri durup katılmayan münafıklardır. Buna göre âyetin manası; "Dünya hayatını âhirete tercih eden o kimseler savaşsınlar..." şeklinde olur. Bu manaya göre, âyette şöyle takdir edilmesi gereken bir hazif vardır: "İslâm ve iman gerçekleşmeden önce, İslâm ahkâmının gerektirdiği şeylerin meydana gelmesi imkansız olduğu için, (ey münafıklar) önce iman edin, sonra da savaşın."

Bana göre bu âyetle ilgili başka muhtemel manalar da vardır:

a) İnsan, bu dünya hayatını Allah yolunda harcamak istediğinde, nefsi bu hususta cimrilik eder. Dolayısı ile insan, dünya hayatını gönül hoşluğu ile Allah yolunda harcayabilmesi için, o insan.dünya hayatını, ahiret saadetine mukabil, kendi nefsinden satın alarak (yani onu böylece ikna ederek) harcar.

b) Allah Teâlâ, insana, savaşmadığı için meydana gelecek zararları bildirerek, savaşı emretmiştir. Zira savaşmayan kimse, savaşı, dünya hayatına olan arzusundan dolayı terketmiştir. Bu ise âhiret saadetini elden kaçırmaya sebep olur. Buna göre sanki o insana, "Savaşla meşgul ol. Fani olan dünyayı, ebedî âhiret saadetine tercih etmekten vazgeç" denilmektedir.

c) Sanki bu ifade ile şöyle deniliyor: "Âhirete bedel dünya hayatını satın alan kimseler, âhirette gerçek saadet, imrenilecek nimet ve şeref olduğu halde, dünyayı âhirete tercih etmişlerdir. Durum böyle olunca onlar savaşsınlar. Zira onlar, dünyada iken de imrenilecek şeyleri ve şerefi ancak savaşarak elde edebilirler. Çünkü onlar savaşarak düşmanlarına galib gelip, matlarını ele geçirebilirler." İşte benim aklıma gelen manalar bunlardır. Ne murad ettiğini, en iyi Allah bilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Allah yolunda savaşıp da öldürülür veyahut galib gelirse, ona pek büyük bir ecir vereceğiz" buyurmuştur ki bu, "Allah yolunda savaşan herkese, İster düşman

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/159

tarafından öldürülmüş olsun, isterse düşmana galib gelip (gazı) olsun, büyük mükâfaat vereceğiz" manasındadır. Bu büyük mükâfaat, şerefli ve devamlı olan yüce, halis bir menfaattir. Bu iki ihtimalin dışında, bir üçüncüsünün olmayacağı herkesçe malumdur. Her iki ihtimalde de mükâfaat tahakkuk edeceğine göre, cihaddan daha şerefli bir şey yoktur. Bu da, mücahidin, kafasına mutlaka şu iki hususu, yani ya şehid edileceğini, yahut da düşmana galip gelip onu ezeceğini iyice yerleştirmesi gerektiğine delâlet eder. Çünkü mücahid buna iyice azmettiğinde, düşmandan kaçmaz ve savaştan geri durmaz. Fakat bu azim olmadan savaşa katılırsa, çabukça firar eder. İşte Cenâbn Hakk'ın, "öldürülür veyahut galib gelirse,." buyruğu ile, iki ihtimali de belirtmesinin manası budur[24][24]

Allah'ın Dinini Yüceltme Ve Müslümanları Kurtarmak İçin Cihad

"Size ne oluyor ki Allah yolunda ve erkeK kadm ve çocuklardan "Ey Rabbfmiz, bizi ahalisi zalim olan şu memleketten (kurtarıp) çıkar. Bize, tarafından bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı yolla" diyen müstad'aflar uğrunda (düşmanla) savaşmıyorsunuz" (Nisa. 75).
Bil ki bu ifadeden maksad, insanların savaşı terketmelerini bir yadırgamayı ifade etmektir. Binâenaleyh bu âyet de, daha önce geçen cihad emrinin bir te'kididir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [25][25]

Birinci Mesele

HakTeâlâ'nın "Size ne oluyor ki savaş- mıyorsunuz?" ifadesi, cihadın farz olduğunu gösterir. Bu, "erkek, kadın ve çocuk, müstad'af müslümanların durumu, çaresizlikte son dereceye varmış iken, savaşmamanızın bir mazereti olamaz" demektir. Bu, hem alabildiğine savaşa teşviki ifade etmekte, hem de savaşın farz oluş sebebini beyan etmektedir. Savaşın farz oluşunun sebebi, o zayıf mü'minleri kâfirlerin ellerinden kurtarmaktır. Çünkü cihad için toplanmak, (kâfirin etinde esir kalanları) kurtarmak demektir. [26][26]

İkinci Mesele

Mutezile, "Âyetteki "Size ne oluyor ki Allah yolunda savaşmıyorsunuz?" buyruğu, insanların savaşı bırakmasına karşı bir yadırgama ve onu bırakmaları halinde, bir
mazeret olamayacağını bir açıklamadır. Binâenaleyh kulların fiillerinin yaratıcısı eğer Cenâb-ı Allah olsaydı, bu lüzumsuz bir söz olurdu. Çünkü Allah'ın o fiili yaratmaması, onu irade ve hükmetmemiş olması, en büyük bir mazeret olurdu" demiştir. Bu iddiaya daha önce cevap verilmişti. [27][27]

Üçüncü Mesele

Alimler, "Kadın, erkek ve çocuklardan., müstad'aflar" ifadesinin, kendinden önceki bir ifade ile ilgili olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hususta şu iki görüş vardır:
a) Bu, kendinden önceki, "yolunda" ifadesi üzerine atfedilmiştir. Buna göre manası "Size ne oluyor ki Allah yolunda ve müstad'aflar için savaşmıyorsunuz" şeklindedir.
b) Bu, "Allah" lâfzı üzerine atfedilmiştir ve "Allah yolunda ve müstad'aflar yolunda..." manasındadır. [28][28]

Dördüncü Mesele

"Kadın, erkek ve çocuklar gibi, müstad'af olanlar"dan maksad, Mekke'de kalıp, Medine'ye

---

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/159-161
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/161
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/161-162
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/162
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/162

hicret edemeyen müs-
lümanlardır. Bunlar, Mekke kâfirlerinden şiddetli eziyetler görüyorlardı. İbn Abbas (r.a), "Ben ve annem, kadın ve çocuk müstad'aflardan idik" demiştir. 29[29]

Beşinci Mesele

"Vildan" kelimesi "veled"in cem'idir. kelimeleri gibi, vezni üzere gelen benzerikelimelerdir. Keşşaf sahibi, "Âyette geçen "erkek, kadın" ifadesi ile, hür erkek ve kadınlar; "çocuklar" ifadesi ile de köle ve cariyeler kastedilmiş olabilir. Çünkü köle ve cariyeye "velîd", "velîde" denilir ki, bu iki kelimenin cem'i "vildân" ve "velâid" şeklinde gelir. Fakat burada "vildân" kelimesi, müzekkerleri (erkekleri, köleleri) müenneslere (kadınlara, cariyelere) tağlib etme yoluyla, her ikisini de ifade etmek için getirilmiştir. Bu, hem nineleri hem de dedeleri ifade etmek için, "âbâ" (dedeler) denilmesi; kız ve erkek kardeşleri hakkında "ıhve" (erkek kardeşler) denilmesi gibidir" demiştir. Allah en iyi bilendir. 30[30]

Burada Çocukların Zikredilmesinin Hikmeti

ALlah Teâlâ, çocukların babalarını ve annelerini sıkıştırıp zorlamak ve çocukların bulundukları durumdan ötürü müşriklere buğz ettirmek için, mükellef olmayan çocukların bile müşriklerin zulmünden kurtulamadıklarını bildirip, zulümlerini iyice ortaya koymak ve m üstad'afların, günahsız küçük çocukların duaları ile Allah'ın rahmetinin inmesini temin etmek gayesi ile, dualarına çocuklarını da iştirak ettirdiklerini belirtmek için, âyette "çocukları" da zikretmiştir. Nitekim hadiste, yağmur duasına çıkıldığında, çocukların da beraber çıkarılması gerektiği ifade edilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, o m üstad'afi arın (acz ve çaresizlik içinde olan müsiü-manların)
"Ey Rabbimiz, bizi ahalisi zalim olan şu memleketten (kurtarıp) çıkar. Bize, tarafindan bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı yolla" dediklerim nakletmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 31[31]

Ahalisi Zalim Şehir

Alimler, âyette bahsedilen "ahalisi zalim olan memleket" ile, Mekke'nin murad edildiği hususunda ittifak etmişlerdir. (O zamanki) Mekke halkının, "zalim" diye tavsif edilmelerinin sebebi şu iki şey olabilir:
a) Onlar müşrik oldukları için... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki şirk, en büyük bir zulümdür" (Lokman. 13) buyurmuştur.
b) Onlar, müslümanlara eziyet edip, her türlü kötülüğü onlara yaptıkları için.. 32[32].

Terkibi Hakkında

Birisi "Âyette geçen "karye" kelimesi müennestir ve (ahalisi zalim) ifadesi, "karye"nin sıfatıdır. Bundan dolayı, "zalim" kelimesi mecrurdur. Binaenaleyh şeklinde söylenmeli idi?" diyebilir. Buna şöyle
cevap verilir: Nahivciler, bu gibi sıfatlan, ism-i faile benzeyen sıfatlar diye adlandırırlar. Bu konuda temel kaide şudur: Sen ikinci cüz'e elif-lâmı getirdiğinde, o faili müzekkerlik ve müenneslik bakımından birinci cüz'e göre getirirsin. Mesela senin, "Ben, kocası iyi, babası da çok kerim olan bir kadına rastladım" ve "Ben, cariyesi güzel olan bir adama rastladım" demen gibi. Ama sen etif-lamı son cüz'e getirmezsen, faili müenneslik müzekkerlik bakımından ikinci

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/162
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/162
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/163
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/163

cüz'e göre getirirsin. Bu da, senin Uy "Ben, babası kerim olan bir kadına rastladım" demen gibidir. Hak Teâlâ'nın, "Ey Rabb'tmiz, bizi ahalisi zalim olan şu memleketten (kurtarıp) çıkar" ifâdesi de bu ikinci şekle göredir. Şayet sen, elif-lâmı, âyette geçen kelimesinin başına getirmiş olsaydın, o zaman sen, derdin. Âyette geçen kelimesi, mana bakımından ehlin sıfatı olduğu için, terkib itibariyle kelimesinin sıfatı olabilmiştir. Çünkü ahalî, o beldeye, karye'ye mensub olanlar demektir. İşte böyle oluş, bu vasfın sahîh olabilmesi için kâfi ve yeterli gelmiştir. Bu senin tıpkı, "Ben, babası ayakta olan bir adama uğradım" demen gibidir. Bu misalde, ayakta olmak vasfı babaya aittir, ama sen bunu, terkîb itibariyle"adama..." kelimesinin vasfı yaptın... Bu vasfın sahîh olabilmesi için bu kadar bir münasebet kâfirdir. Çünkü bir şeye sıfat getirmenin maksadı, o şeyi tahsis ve temyiz etmektir. İşte bu maksad da, böyle bir vasıftan elde edilebilir. Allah en iyi bilendir. 33[33]

Beklenenin Hami

Cenâb-ı Hakk'ın, "Bi ze, tarafından bir sahip gönder; bize katından bir yardıma yolla " ifadesi hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

a) İbn Abbas, "Onlar, mü'minlerden işlerimizi yürütecek, faydamıza olan şeyleri yerine getirecek ve bizim için, dinimizi ve şeriatımızı muhafaza edecek bir kimseyi bize yönetici yap, idareci yap" manasını kastediyorlar" demiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, onların dualarına icabet etmiştir; çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'yi fethedince, Attab İbn Esîd'i onlara emir tayin etmişti. Buna göre, âyet-i kerimede bahsedilen, "velî, hâmî"den maksat, Hz. Peygamber (s.a.s); "yardımcı"dan maksat ise Attab İbn Esîd olmuşolur. Attab, zayıfları güçlülere, düşkün olanları da kudretli olanlara karşı korur, böylece adaleti temin ederdi.

b) Bu ifadenin maksadı, "Bizim için, katından bir velayet (dostluk) ve nusret (yardtm, tevfîk-i ilahî) ver, yolla11 demektir Ki, bunun neticesi de, "Sen, bizim için velî ve bir yardımcı ol" demektir. 34[34]

Mü'minler Allah, Kâfirler Tâğut Uğrunda Savaşırlar

"İman edenler Allah yolunda harbederlerr inkar edenler ise "tâgüt" yolunda savaşırlar. Öyleyse, o şeytanın dostlarıyla dövüşün. Şüphesiz ki, şeytanın hilekârlığı zayıftır" (Nisa, 7B).

Bil ki Allah Teâlâ, cihadın farz olduğunu beyan edince, nazar-ı dikkate alınacak olan şeyrn, cihadın sekti değil, bilakis niyet ve maksat olduğunu bildirmiştir. İmd? müminler, Allah'ın dinini kuvvetlendirmek ve O'nun kelimesini yüceltmek maksadıyla savaşırlar. Kâfirler ise, "tağuf'un yolunda savaşırlar. İşte bu âyet, yaptığı her işte Allah'ın rızasını gözetmeyen herkesin, "tağuf'un yolunda olduğuna adeta delalet eder gibidir. Çünkü Allah, bu taksimatı zikredince -ki bu taksimata göre savaş ya AMah, veyahut da tâğutun yolunda olur- olur. Allah'dan başka her şeyin, "tağut" olması gerekir. Cenâb-ı Hak sonra, Allah yolunda savaşan kimselere, şeytanın dostlarıyla savaşmalarını emretmiş, şeytanın hilekârlığının çok zayıf olduğunu açıklamıştır. Çünkü Allah, kendi dostlarına; şeytan da kendi dostlarına yardım eder. Hiç şüphe yok ki, şeytanın kendi dostlarına yardımı, Allah'ın kendi dostlarına yardımından daha zayıftır. Baksana, hayır sahibi ve dindar kimselerin güzel adları, onlar bu dünyada son derece fakir ve düşkün olsalar bile, yıllar yılı devamlı bir biçimde anılmaya devam eder. Halbuki krallar ve zalim kimselerin adları ve şanları, onlar ölünce sona erer. Onların adları da, zulümleri de devam etmez. -l&! kelimesi ise, hite ve düzenbazlıkla bir durumu, bir işi bozmaya çalışmak, gayret etmek demektir. Nitekim bir kimse bir kimseyi, düzenbazlık yaparak zarara sokmak istediğinde denilir. HakTeâlâ'nın, "Zayıftır..." ifadesine "nin getirilmesinin faydası, o şeytanın hile ve tuzağının zayıf olduğunu te'kîd etmek içindir. Yani,

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/163-164

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/164

şeytanın hilesi böyle olunca, zayıflık ve zillet ile vasfedilmiş olur. [35]

Kâfirlerle Savaşmaktan Allah'dan Çekinircesine Korkanlar

"Kendilerine, "Ellerinizi çekin, dosdoğru namaz kılın, zekatı verin" denilen kimselere bakmaz mısm? Şİmdt onların üzerine muharebe yazılınca, içlerinden bir zümre, İnsanlardan, Allah'dan korkar gibi, hatta daha şiddetli bir korku ile korkuyorlar. Onlar, "Ey Rabbtmtz, üzerimize muharebeyi niye farz kıldın? Bize, yakm bir zamana kadar mühlet vermeli değil miydin?" dediler. De ki: [36]

"Dünyanın faldesi pek azdır; ahtret ise, sakınanlar için elbet daha hayırlıdır. Siz hurma çekirdeğinin ince İpliği kadar (en ufak bir) haksızliğa bileuğratılmayacaksınız" (Nisa,
Bu hususta birkaç mesele vardır: [37]

Birinci Mesele

Bu âyetin, müminleri mi münafıktan mı tavsif ettiği hususunda şu iki görüş vardır:

Çekinenlerin Müminler Olması İhtimali

Birinci görüş: Âyet, mü'minler hakkında nazil olmuştur. Kelbî, bu âyetin Abdurrahman İbn Avf, Mikdad, Kudâme İbn Maz'ûn ve Sa'd İbn. Ebî Vakkas hakkında nazil olduğunu söylemiştir ki bunlar, Medine'ye hicret etmeden önce, Hz. Peygamber'le beraber idiler... Müşriklerden çok şiddetli eziyyetler görüyorlardı. Bunu, Allah'ın Resulüne şikâyet ederek, "Onlarla savaşmak için bize müsaade et" dediler.

Bunun üzerine de Allah'ın Resulü onlara, "Ellerinizi (savaştan) çekin! Zita, onlarla savaşmak için henüz bana emir verilmedi. Siz şimdi namaz, zekat gibi dinî görevlerinizi- yerine getirmekle meşgul olun" buyurdu. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edip, onlar da Bedir'de savaşmakla emrolununca, bazıları savaşmak istemedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyeti İnzal buyurdu.

Bu görüşte olanlar şu şekilde istidlal etmişlerdir: Resûlullah'ın, kendilerine "savaştan geri durun" deme ihtiyacını hissettiği kimseler, savaşma konusunda istekli ve arzulu olan kimselerdir. Savaşa istekli olan kimseler ise, ancak mü'minlerdir. Böylece bu, bu âyetin mü'minler hakkında nazil olduğunu gösterir. Bu görüşe şu şekilde cevap vermek mümkündür: Münafıklar, "Biz mü'miniz; biz kâfirlerle muharebe etmek, savaşmak istiyoruz" diyerek, kendilerinin bu konuda arzulu olduklarını ortaya koymuşlardır. Allah onlara, kâfirlerle savaşmalarını emredince de, onlar savaşmaktan imtina etmişlerdir. Böylece onlardan, söylediklerinin aksi sudur etmiştir. [38]

Çekinenlerin Münafıklar Olması İhtimali

İkinci Görüş: Âyet, münafıklar hakkında nazil olmuştur. Bu görüşü savunanıar ise şöyle istidlal etmişlerdir: Âyet, kendisinin münafıklar hakkında olduğuna delalet etmekte ve o münafıklara özgü birtakım şeyleri kapsamaktadır:

1) Allah Teâlâ, münafıkları vasfetme hususunda "insanlardan, Allah'dan korkar gibi hatta daha şiddetli bir korku İle korkuyorlar" buyurmuştur. Böyle bir vasfın, ancak- münafıklara uygun düşeceği malum olan bir husustur. Çünkü, mü'minin insanlardan korkmasının, Allah'dan olan korkmasından daha fazla olması caiz değildir.

---

[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/164-165

[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/165

[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/166

[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/166

2) Allah Teâlâ, münafıkların "Ey Habbimiz, üzerimize muharebeyi niye farz kıldın?" dediklerini nakletmiştir. Allah'a itirazda bulunmak ise, ancak kâfir ve münafıkların sıfatıdır.
3) Allah Teâlâ, Resulüne, "Dünyam/ı faidest pek azdır; anket ise, sakınanlar için elbet daha hayırlıdır" demesini emretmiştir. Bu söz ise, dünya hususundaki arzusu ahiret hususundaki arzusundan daha çok olan kimseler için söylenebilir. Böyle olmak ise, ancak münafıkların vasfıdır. 39[39]

Mezkûr İki İhtimalin Karşılaştırılması

Birinci görüşte olanlar, ikinci görüşün bu istidlallerine tek bir şeyle cevap vermişlerdir: Dünyayı sevmek ve savaşmaktan nefret etmek, insan tabiatının ayrılmaz bir vasfıdır. Binâenaleyh, âyette geçen bu haşyet ve korku, bu manaya; onların "Ey Rabbimiz, üzerimize muharebeyi niye farz kıldın?" şeklindeki sözleri de, Allah'ın farz kılmasını yadırgama manasına değil, teklifini hafifletmesini temennî etme manasına hamledilmiştir. Cenâb-ı Hakk'm, "De ki: "Dünyanın faidesi pek azdır" ifadesi, onlar bunu yadırgayıp inkâr ettikleri için değil, aksine Allah Teâla, bu dünya işini onların kalbinde değersiz gösterecek sözü işittirmek için zikredilmiştir. İşte böylece, onların kalblerinden savaşa karşı olan nefret ve dünyaya yönelik olan sevgi zail olmuş, güçlü bir kalb ile savaşa yönelmişlerdir. İşte bu iki görüşün izahı hususunda söylenenler bundan ibarettir. Allah, en iyi bilendir. Âyetin münafıklar hakkında olduğunu söylemek daha münasiptir. Çünkü Allah Teâlâ, bu âyetten sonra, "Eğer onlara bir iyilik dokunursa: "Bu, Allah katindandır" derler. Şayer onlara bir fenalık dokunursa, "Bu, senin yüzündendir" derler" (Nisa, 78) buyurmuştur. Bunun, münafıkların sözlerinden olduğunda hiç bir şüphe yoktur. Yazdığımız bu âyet, tefsirini yaptığımız âyete (Nisa, 77) atfedilip, ma'tûf olan âyet de münafıklar hakkında olunca, ma'tûfun aleyh durumunda olan âyetin (Nisa, 77) münafıklar hakkında olması gerekir. 40[40]

Teşride Namaz, Zekat, Cihad Sıralamasının Hikmeti

Âyet, namaz ve zekâtın, cihadın farz kılınışından daha Önce farz kılındıklarına delalet etmektedir ki, akla uygun gelen sırada budur. Çünkü namaz, Allah'ın emrini ta'zim etmekten; zekât ise, Allah'ın halkına, insanlara karşı duyulan şefkatten ibarettir. Şüphe yok ki, namaz ile zekat, cihad- dan önce gelmektedirler. 41[41]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'tan korkar gibi., "tabiri mef'ûlüne muzâf olan bir masdardır. 42[42]

Deki “Vey,” llah’ın Kelamında Şüpe Zannı Uyandırıyor

O'nun "Hatta daha şiddetli bir korku ile.., ifadesinin zahiri, bir şek ve şüphe zannı uyandırır ki bu, "Allâmu'l-guyûb" (gayblern âlimi) olan Allah için imkânsızdır. Bunun izahı şu şekillerde yapılmıştır:
a) Bundan maksat, onların, "Eşitlik veya şiddet sıfatlarından biri üzerinde bulundukları" manasında olmak üzere, bu hususu muhataplara müphem bırakmaktır. Bu böyledir, çünkü iki korkudan her biri diğerine nisbetle, ya daha eksik veya daha fazla, veyahut da onunla müsavî olurlar. Böylece Cenâb-ı Hak, bu âyetiyle, onların insanlardan duydukları korkunun, Allah'tan duydukları korkudan daha noksan olmadığını; aksine bunun, o korkuya ya eşit veyahut da o korkudan daha fazla olduğunu beyan buyurmuştur ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, bu hususta bir

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/166-167
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/167
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/167
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/167168

şüphesinin bulunmasını gerektirmeyip aksine bu her iki kısımda da, bu kimselerin durumunu, muhatablara müphem bırakmış olmasını gerektirir.

b) Buradaki edatı j (vâv) manasında olup ifadenin takdiri, "onlar, insanlardan Allah'tan korkar gibi ve daha da fazla bir korkuyla korkarlar" şeklinde olur. Böylece bu iki kısım arasında herhangi bir aykırılık bulunmaz. Çünkü, (insanlardan daha fazla korkan kimsede, Allah'a karşı olan korku ve bu korkunun fazlası bulunmaktadır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu yüzbin (kimsey)e, hatta daha fazlasına peygamber gönderdik" (Saftat. 147} âyetidir. Yani, "Onları gören kimse, işte bu sözü söyler" demektir. Burada da böyledir. Allah en iyisini bilendir. 43[43]

Dünya Hayatını Tatlı Görüp Cihaddan Kaçanlar Aldanıyorlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ey Rabbimİz, niçin savaşmayı bize farz kıldın?' dediklerini bildirmiştir.

Bil ki, böyle diyenler eğer mü'minler ise, onlar bunu Allah'a itiraz olsun diye değil, bilakis ölümden korkup, dünyayı sevdiklerinden dolayı söylemişlerdir. Eğer bunu söyleyenler münafık iseler, onların, savaşı Allah Teâlâ'nın değil de Hz. Peygamber'in kendi iddia ve zu'müne göre farz kıldığını söyledikleri malumdur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, "Bize, yakın bir zamana kadar mühlet vermeli değil miydin?" dediklerini nakletmiştir ki bu, onların, kendilerine savaşın farz kılınmasını istememelerinin bir illeti gibidir. Yani, "Keşke bizi bıraksaydın da, kendi ecelimizle ölseydik" demek istemişlerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerine cevap vererek şöyle buyurmuştur: ' Ve ki: ' 'Dünyanın faidesi pek azdır; ahiret ise, sakınanlar için elbet daha hayırlıdır."

Biz, ahiretin daha hayırlı olduğunu şu şekillerde açıklayabiliriz: a\ nnnva nimetleri az. ahiret nimetleri ise çoktur.

b) Dünya nimetleri sonlu, ahiret nimetleri ise devamlıdır.

c) Dünya nimetleri, keder, üzüntü ve kötülüklere bulaşmıştır; ahiret nimetleri ise, her türlü bulanıklıkdan arınmış olup, tertemizdir.

d) Dünya nimetlerinin (devam edip etmeyeceği) şüphelidir. Çünkü, kendisine çok fazla nimet verilmiş olan kimse bile, yarın bunun neticesinin ne olacağını bilemez. Hatbuki, ahiret nimetlerinin (devamlı olduğu) katidir. Bütün bu izahlar, ahiretin dünyadan üstün olmasını gerektirir. Ancak ne var ki bu daha hayırlı oluş, mümin ve muttaki olan kimseler için söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Muttaki olanlar için" şartını zikretmiştir ki, bu da O'nun buyruğudur. İşte Hz. Peygamber'in "Dünya mü'mtnin hapishanesi kâfi-
\rin İse cennetidir" şeklindeki ifadesinden kastedilen de budur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Siz hurma çekirdeğinin İnce ipliği kadar (en ufak) haksızlığa bile uğratılmazsınız" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 44[44]

Birinci Mesele

İbn Kesir, Hamza ve Kisaî. zamir, Hak Teâlâ'nın "Kendilerine. denilen kimselere bakmaz mısın?" ifadesindeki (kimseler) lafzına râci olmak üzere, ya ile "haksızlığa uğratılmazlar"; diğer kıraat imamları ise, muhatab sîgasıyla olmak üzere tâ harfiyle "haksızlığa uğratılmazsınız" şeklinde okumuşlardır ki, bu okuyuşu, Cenâb-ı Hakk'ın "De ki: "Dünyanın faidesi pek azdır" buyruğu te'yid eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "De ki... sözü bir hitabı ifade etmektedir. 45[45]

İkinci Mesele

Mutezile şöyle demektedir: "Âyet, insanların, yapmış oldukları taatlerine karşılık bir mükâfaata

---

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/168-169

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/169

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/169

hak kazanmış olduklarına delalet eder. Aksi halde, zulmedilmeme tahakkuk etmemiş olur. Her ne kadar Allah Teâlâ'nın zulmetmeyeceğine dair kesin bir hüküm versek bile, Allah'u Teâlâ'dan zulmün sadır olabileceğine delalet eder. Aksi halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "zulmetmemekle" övünmesi doğru olmazdı. 46[46]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar, hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar (en ufak bir) haksızlığa bile uğramayacaklar" ifadesi, "onların amellerinin mükafaatı, hurma çekirdeğinin ipliği kadar bile eksiltilmez" demektir. Âyette geçen kelimesi ise, iki parmağın arasında ovalayıp, sonra da attığın şey demektir. Bu husustaki açıklamalar daha Önce
yapılmıştı. 47[47]

Ecelin Elinden Kimse Kurtulamaz

"Nerede olursanız olun, tahkim edilmiş yüksek kalelerde bile bulunsanız, ölüm size gelip yetişir. "Eğer onlara bir iyilik dokunursa, "Bu, Allah karındandır" derler. Şayet onlara bir fenalık dokunursa, "3u, senin yüzündendir" derler. De ki; "Hepsi Allah taraûndandır." Böyle iken o kavme ne oluyor da hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?" (Nisa, 78).

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetinden maksadı, savaşmak farz kılındığında, kendilerinden "İnsanlardan Allah'dan korkar gibi, hatta daha şiddetli bir korku ile korkuyorlar. Onlar, "Ey Rabbimiz, üzerimize muharebeyi neye yazdın?" dediler" (Nisâ,^ diye bahsettiği kimseleri susturmaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Nerede olursanız olun, ölüm size gelip yetişir" buyurmuş, böylece insanların ölümden asla kurtulamıyacaklannı beyan buyurmuştur. Cihad, peşinden ahiret mutluluğu gelen bir ölümdür. Binâenaleyh, herkes mutlaka öteceğine göre, peşinden ebedî mutluluk gelen bir tarzda ölmesi, böyle olmayan ölümden daha evlâ olur.

Bu âyetin bir benzeri de, "De kt: "Eğer Ölmekten, yahut öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçışınız size asla fayda vermez. O takdirde bile, ancak çok az faidelendtrilirsiniz" (Ahz 16) âyetidir. Arapça'da, kelimesi, köşkler ve kaleler anlamına gelmekte olup, asıl anlamında, "zuhur etme, görünme" anlamı mevcuttur. Nitekim kadın, güzelliklerini ortaya döküp sergilediğinde denilir. Müşey-yede kelimesi ise, "yüksek, yükseltilmiş" anlamındadır. Bu kelime, meşîde şeklinde de okunmuştur. Keşşaf sahibi bu ifadenin, bir kimse binasını, köşkünü yükselttiğinde veya onu kireç ile sıvadığında, deyiminden geldiğini söylemiştir. Nu'aym İbn Meysere, bu tabiri kendisini mecazi manada yapabileceği bir fiil ile yasfederek, yâ harfinin kesresiyle müşeyyide şeklinde okumuştur. Bu, Arapların tıpkı "Şair bir kaside" demeleri gibidir. Halbuki şair olan kaside değil, ama onu söyleyendir. 48[48]

Hayır da Şer de Allah'tandır

Cenâb-ı Hakk'ın: "Eğer onlara bir iyilik dokunursa, "Bu, Allah katındandır" derler. Şayet onlara bir fenalık dokunursa, "bu, senin yüzündendir" derler. De ki: "Hepsi Allah taranndandır." Böyle iken o kavme ne oluyor da, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?" ifadesine gelince...

Bil ki Cenâb-t Hak, münafıkların cihad hususunda ağır davrandıklarını, ölümden korkarak, ahtret mutluluğu hususunda istekli olmadıklarını nakledince, bu âyette onların birincisinden daha beter olan bir başka çirkin hasletlerinden bahsetmiştir.

Âyetin, öncesi ile irtibatı hususunda şu şekilde bir başka izah daha vardır: Bu ölümden korkan ve cihada gitmekte ağır davranan kimselerin bir adetleri de, cihad edip savaştıkları ve kendilerine bir ganimet ve rahatlık isabet ettiği zaman, "Bu, Allah katındandır" demeleri; hoşlanmadıkları birşey isabet, ettiği zaman ise, "Bu, Muhammed ile arkadaşlık etmenin

---

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/169

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/169

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/170

uğursuzluğundandir" demeleridir. Bu, onların son derece ahmak, cahit ve inat olduklarına delalet eder. 49[49]
Bu âyetle ilgili birkaç mesefe bulunmaktadır:

Hasene ve Seyyienin Tevsiri

Alimler, bu âyette geçen "hasene" ve "seyyie" hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Müfessirler şöyle demişlerdir: "Medine, Hz. Peygamber (s.a.s) oraya geldiğinde nimetlerle dopdolu idi. Yahudilerin inadı ve münafıkların nifakı ortaya çıkınca, Allah Teâlâ, bütün önceki ümmetler hakkındaki sünnetullahtnı yürüterek, rızıklarınt biraz kıstı. Nitekim O, bunu "Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdi isek onun halkını, yalvarıp yakarsmlar diye, mutlaka fakirlikle, şiddetle, hastalıkla (sıkıp) yakaladık" (Arâf. 94) buyurarak ifade etmiştir. İşte bunun üzerine yahudi ve münafıklar, "Bu adamdan daha uğursuz birisini görmedik. O geldiğinden beri ürünlerimiz noksanlaştt, fiyatlar yükseldi" dediler. Buna göre, âyetteki "Eğer onlara bir hasene (iyilik) dokunursa... "tabiri, "Bolluk olur, fiyatlar uygun olur ve çok yağmur yağarsa, "...Bu, Allah katındandır" derler" manasına; "Eğer onlara bir seyyie (fenalık) dokunursa..." tabiri de, "Kıtlık olur ve fiatlar yükselirse, bu da Muhammed'in uğursuzluğundandır" derler" manasınadır. Bu tıpkı, "Fakat onlara hasene gelince, "Bu, bizim hakkımızdır" dediler. Eğer kendilerine bir fenalık gelirse, Musa ile beraberindekilere uğursuzluk yüklerlerdi" ve Hz. kimseler yüzünden uğursuzluğa uğradık" dediler" (Nemi, 47) âyetlerinde ifade edildiği gibidir,
2) Âyette geçen "hasene"den murad, düşmana galip gelip, ganimet elde etmek; "seyyie "den murad ise savaşta öldürülme ve bozguna uğratılmadın Kâdî, "Birinci görüş, tercihe daha şayandır. Zira bolluk ve pahalılık ile nimetlerin çok ve az oluşunun Allah'a nisbet edilmesi caizdir. Fakat galibiyet ve bozguna uğrama gibi şeylerin, Allah'a nisbet edilmesi caiz değildir. Çünkü "seyyie" (fenalık), öldürülme ve bozguna uğratılma manasına alındığında, Allah'a nisbet edilemez" demiştir. Ben de derim ki: "Bu söz onun mezhebine göre doğrudur. Ama bizim mezhebimize göre, bütün bunların hepsi Allah'ın kaza ve kaderine dahildirler." 50[50]

İkinci Mesele

Bil ki, bela ve günaha, "seyyie"; nimet ve taata da "hasene" denebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onları hem
hasenelerle, hem de seyyielerle imtihana çektik ki dönsünler" (A'râf, 168) ve "çünkü güzellikler (hasenat), kötülükleri (seyyiatı) giderir" (Hud, ıu) buyurmuştur.
Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Âyetteki "Eğer onlara bir hasene dokunursa... "tabiri her türlü haseneye şamil olan umumi bir ifade olduğu gibi, "Eğer onlara bir seyyie dokunursa..." tabiri de her türlü seyyieyi (kötü ve fena şeyi) içine alan umumi bir ifadedir. Cenâb-ı Hak, bunun hemen peşisıra, "De ki: "Hepsi Allah taraûndandır" buyurmuştur ki işte bu da, bütün iyilik ve kötülüklerin Allah'tan olduğu hususunda açık bir sözdür. Bütün taat ve isyanların, bu hasene ve seyyie kelimelerinin manasına girdikleri yaptığımız bu izahla sabit olunca, âyet, bütün taat ve isyanların Allah'tan (Allah'ın yaratması ile) olduğuna delalet eder; zaten elde etmek istediğimiz netice de işte budur.
Eğer denilirse ki: "Buradaki "hasene" ve "seyyie"den murad, taat ve isyan (günah) değildir; nitekim şunlar da bunu gösterir:
1) Herkes, bu âyetin bolluk ve kıtlık hususunda nazil olduğunda ittifak etmiştir. Binâenaleyh âyet, bu iki şeye mahsustur.
2) Hayır ve taat manası murad edilen "hasene" hakkında (O, bana isabet etti) denilmeyipBen, onu elde ettim" denir. Arapça'da, "Hayır işledi" manasında "günah işledi" manasında da ifadeleri kullanılmaz. Bundan dolayı, eğer maksad sizin dediğiniz gibi olsaydı,

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/171
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/171-172

Cenâb-ı Hakk'ın, demesi gerekirdi.
3) "Hasene" lafzı, hem "taat", hem de 'menfaat" manasında kullanılabilen müşterek bir lafızdır. Halbuki müfessirler, bu âyette bu kelime ile "menfaat"
manasının kastedilmiş olduğunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh müşterek bir lafzın, aynı anda her iki manasına da gelmesi zaruri olarak caiz olmayacağına göre, bununla "taat" manasının murad edilmiş olması imkansızdır."
Evet, eğer böyle denirse, şöyle cevap verebiliriz: Birinci iddiaya, "Sizler de sebebin hususi olmasının, lafzın umumiliğine zara/ vermeyeceğini kabul edersiniz" diye cevap veririz. İkinci iddiaya "Arapça'da "Bana, Allah'tan bir tevfik ve bir yardım isabet etti" ve "Ona, Allah'tan bir mahrumiyet isabet etti" denilebilir. Buradaki tevfik ve yardımdan maksad, yapılan taat; mahrumiyetten maksad ise işlenen masiyettir " diyerek cevap veririz.
Üçüncü iddiaya ise şöyle cevap veririz: Kendisinden istifade edilen herşey, hasenedir. Eğer o şeyden, ahirette istifade ediliyorsa, o taattir. Eğer ondan dünyada istifade ediliyorsa, o da şu anda bulunan bir saadettir. Binâenaleyh her iki kısma nisbetle, müşterek olarak "hasene" kelimesi uygundur. Böylece bu iddia da düşer. Binâenaleyh âyetin zahirinin, bizim verdiğimiz manaya delalet ettiği sabit olmuş olur. 51[51]

Mümkin İle Vacib Arasındaki Fark

Âyetin bu manaya geldiğine, aklın açıkça gösterdiği şu husus da delalet etmektedir: Her mevcut, ya vacib li-zatihi, ya da mümkin li-zatihidir. Li-zatihi vacib olan bir tek olup, o da Cenâb-ı Allah'tır. Li-zatihi mümkin ise, Allah'dan başka erseydin Binâenaleyh mümkin li-zatihi eğer (kendisini meydana getirecek) bir -nüessire muhtaç olmaz ise, bu durumda bir yaratıcının varlığına, âlem ve âlemin nâdis (sonradan) oluşu ile istidlal edilemez. Böyle bir istidlal mümkün olmayınca da, Dtr yaratıcının bulunmadığı neticesi çıkar. Eğer mümkin li-zatihi varlık, bir müessire muhtaç ise, bu durumda, Allah'dan başka herşey mümkin li-zatihi olduğu için, herşeyin varlığı Allah'a dayandırılır. Bu hüküm, mümkin li-zatihinin mülk veya cansız varlık veya bir canlının fiili veyahut da bir bitkinin sıfatı olması ile değişmez. Çünkü Ttümkin fi-zatlhi varlığın, vacib li-zatihi'ye dayandığı hükmü, mümkin oluşlarını beyan ettiğimize göre, bu hususta hepsi eşit olur. İşte bu, gerçeğin, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği şey olduğu hususunda, güneş yuvarlağından daha açık ve daha net bir delildir. Cenâb-ı Hakk'ın söylediği gerçek şudur: "De ki: "Hepsi Allah taraûndandır."
Sonra Allah Teâlâ, "Böyle tken, o kavme neoluyorda, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili : arak da birkaç mesele vardır: 52[52]

Birinci Mesele

Son derece net ve açık olarak özetlediğimiz gibi, aklî delil, , Allah'tan başka her şeyin, Allah'a dayandığına delalet ettiği için, Cenâb-ı Hak, "Böyle iken o kavme ne oluyor da, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?" buyurmuştur. Bu, adeta onların bu kadar net ve açık olmasına rağmen, bu sözün doğruluğunu anlayamamalarına taaccüb etme yerine geçer. Mu'tezile, "Hayır, aksine bu âyet bizim görüşümüzün doğruluğunu gösterir. Çünkü şayet, anlama ve marifet Allah'ın yaratması ile olsaydı, böyle bir taaccübün bir manası kalmazdı. Çünkü o zaman, onların bunu anlamamalarının sebebi, Allah'ın o anlayışı yaratmaması ve icad etmemesi olurdu ki bu da böyle bir taaccübün bâtıl olması neticesine götürür. Böyle bir taaccübün mevcut olması, bunun Allah'ın yaratması ile değil, kulun icadı ile olduğuna delalet eder" demiştir.
Bil ki bu söz, "medh ve zemm" metoduna tutunmaktan başka birşey değildir. Biz bunun "ilim

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/172-173
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/173

meselesi" ile tenakuz (çelişki) teşkil ettiğini daha önce söylemiştik. 53[53]

İkinci Mesele

Mu'tezile, "Müfessirler, Hak Teâlâ'nın, "Hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar" buyruğundan muradın "Onlar
burada zikredilen bu âyeti anlamıyorlar" şeklinde olduğu ^ hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da Kur'an'ın muhdes {sonradan olma) diye tavsif edilmesini gerektirir. Çünkü âyetteki "hadis" (söz) kelimesi, fa'ît vezninde olup, ism-i mef'ul manasındadır. Binâenaleyh bu, Kur'an'ın muhdes olduğunu gösterir" demiştir. Mu'tezile'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: "Sizin, "Kur'an" kelimesi ile kastettiğiniz, ancak şu elimizde bulunan kitaptır. Şu elimizdeki kitabın muhdes olduğunda münakaşa etmiyoruz." 54[54]

Üçüncü Mesele

Fıkıh" anlamak demektir. Nitekim, "falancaya fıkıh (anlayış) verilmiş" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in İbn Abbas (r.a) için "(Ey Rabbim), onu Kur 'ân 'ı tefsir etmede fakih (anlayışlı) 55[55]Yanî "Ona, bunu anlama kabiliyetini ver" diye dua etmesi de bu manadadır. 56[56]

İyiliğin Allah'dan, Kötülüğün Nefisten Olması Meselesi

'Sana isabet eden her iyilik, Allah dandır. Sana isabet eden her fenalık da kendindendir. Sent insanlara bir peygamber olarak gönderdik. (Buna) hakkıyla şahld olarak Allah yeter" (Nisa, 79). 57[57]

Cübbaî'nin Bu Mesele Hakkında İddiası

Ebu Ali El-Cübbaî şöyle der: "Seyyie" lafzının, bazan belâ ve sıkıntı manasına, bazan da günah ve masiyet manasına geldiği sabittir. Sonra Cenâb-ı Hak, bir önceki âyette, "Deki: "HepsiAllah'dandır" buyruğu ile, seyyie'yi (fenalığı) kendisine nisbet etmiş; bu âyette ise, "Sana isabet eden her fenalık da kendindendir" beyant ile, onu kutun kendisine nisbet etmiştir. Binâenaleyh bu iki âyetin arasını tevfik edip (bulup), var gibi görülen tenakuzu gidermek lazımdır. Belâ ve sıkıntı manasına olan seyyie, Allah'a nisbet edilince, peşpeşe gelen bu iki âyet arasındaki zahirî tenakuzun ortadan kalkması için, masiyet manasına olan seyyienin de kula nisbet edilmesi gerekir. Muhaliflerimizin bizzat kendileri, Kur'ân'ı değiştirmeye girişmiş ve "kendindendir" ifâdesini (fe min ta'sike) "senin uğursuzluğun sebebiyledir" şeklinde okumuşlar. Böylece Kur'ân'ı değiştirmişler ve Râfizîlerin Kur'ânJda tağyir olduğunu iddia etmeleri gibi bir yola girmişlerdir.
İmdi eğer, "Allah Teâlâ, bu âyette hasene ite seyyieyi ayırınca, seyyieyi değil de taat manasında olan haseneyi kendisine nisbet etmiştir. Halbuki bunların her ikisi de size göre kulun fiilidir?" denilir ise, biz deriz kr'Çünkü hasene, her ne kadar kulun fiillerinden ise de, kul o fiile, ancak Allah'ın kolaylaştırması ve lütfetmesi ile ulaşabilir. Binâenaleyh bu fiilin, Allah'a nisbet edilmesi doğru olur. Kulun fiillerinden olan seyyieye gelince, o, Allah'a izafe edilemez. Çünkü Allah Teâlâ onu ne yapmış, ne irade etmiş, ne de emretmiş ve ne de teşvik etmiştir. Bundan dolayı şüphe yok ki bu seyyienin, her bakından Allah'a nisbeti kesilmiştir." İşte bu

---

[53] [53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/173-174
[54] [54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/174
[55] [55] Buhari, Vucu' 10; Müslim, Fedailu's-Sahabe, 138 (IV/1927).
[56] [56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/174
[57] [57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/174-175

şahsın (Cübbaî'nin) bu konuda bütün söylediği bundan ibarettir. 58[58]

Râzî'nin Cübbaî'ye Cevabı

Biz de diyoruz ki: Bu âyet, imanın Allah'ın yaratması ile meydana geldiğine delalet etmektedir. Mu'tezile bunu söylemiyor ve binâenaleyh bu âyet onların aleyhinde bir hüccet olur. Biz, bu âyetin buna delalet ettiğini söyledik. Çünkü, iman da bir hasenedir ve bütün haseneler Allah'dandır.

Biz, imanın da bir hasene olduğunu söyledik. Çünkü hasene, bütün kabihlik (çirkinlik, kötülüklerden uzak bir iyi hal (imrenilecek durum) demektir. Hiç şüphesiz ki iman böyledir. Binâenaleyh imanın da hasene sayılması gerekir. Çünkü alimler "Allah'a davet edenden, daha güzel sözlü kimdir?" (Fussiiet. 33) âyetindeki davetten

muradın, kelime-i şehadet olduğu hususunda İttifak etmişlerdir ve "Hiç şüphesiz Allah adaleti ve ihsanı emreder" Natı!.90)âyetindeki ihsandan muradın "La ilahe illallah" sözü olduğu söylenmiştir. Böylece imanın bir hasene olduğu sabit olur. Biz, bütün hasenelerin Allah'tan olduğunu söyledik. Çünkü Cenâb-t Hak, "Sana isabet eden her iyilik (hesene), Allah'dandır" buyurmuştur. "Sana isabet eden her hasene" sözü, bütün haseneleri içine alan umumi bir ifadedir. Sonra Allah Teâlâ, bunların her birinin Allah'tan olduğu hükmünü vermiştir. Bu iki mukaddime, yani "iman da bir hasenedır" ve "bütün haseneler Allah'dandır" mukaddimeleri (öncülleri), kat'î olarak imanın Allah'tan olduğunu gösterir. 59[59]

İmanın Allah'dan Olduğunun İzahı

İmdi eğer, "İmanın Allah'tan olmasından murad, niçin "Allah Teâlâ'nın, kulu imana muktedir kılması, imanın bir hasene; zıddı olan küfrün ise kötü olduğunu bilmeye muvaffak etmesi..." manası olamasın?" denilir ise, biz deriz ki: Size göre, iman ve küfre nisbetle bütün şeriatlar müşterektir. Sonra kul, kendi ihtiyarı ite imanı icad eder {var eder) ve bizatihi bu imanda, Allah'ın kudretinin ve yardımının bir katkısı yoktur. Buna göre iman, bütün yönlerden Allah'tan kesilmiştir (Allah ile bir alakası yoktur). Bu ise, Cenâb-ı Allah'ın "Sana isabet eden her iyilik, Allah'dandır" buyruğuna zıddır. Binâenaleyh bu âyetin delaleti ite, imanın da Allah'tan olduğu sabit olur. Halbuki hasımlarımız (olan Mu'tezile), bunu söylemiyorlar. Böylece bu meselede, âyet onlar aleyhine delil olur. 60[60]

İnkârı Yaratanın da Allah Olduğunun İzahı

Sonra biz, küfrün de Allah'tan olduğunu açıklamak istediğimizde deriz ki: Bunun birkaç izahı var:

1) "İman Allah'dandır" diyen herkes, "küfür Allah'tandır" der. Binâenaleyh diğerinin değil de sadece birinin Allah'dan olduğunu söylemek, ümmetin icmaına terstir.

2) Kul, eğer küfrü elde etmeye kadir ise, küfrü elde etmeye uygun olan bu kudret imanı meydana getirmeye de ya uygundur veya değildir. Eğer bu kudretin, imanı meydana getirmeye uygun olduğu söylenirse, o zaman söz, "kulun imanı, kendisindendir" neticesine varır. Eğer kudret, imanı meydana getirmeye elverişli değil ise, o zaman bir şeye kadir olan, onun zıddına kadir olamamış olur. Bu ise onlara (Mu'tezile'ye) göre imkânsızdır. Bir de, bu takdirde kudret, makdûrun (güç yetirilen şeyin, yani neticenin) mutlaka meydana gelmesini gerektirir. Bu da, kulun o şeye kadir olmuş olmasına manidir. Böylece iman kulun kendisinden olmayınca, küfrün de ondan olmaması gerekir.

3) Kul, imanının var edicisi olmayınca, küfrünü meydana getirmiş olmaması öncelikle evlâdır.

---

[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/175

[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/175-176

[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/176

Çünkü birşeyi meydana getirme hususunda bağımsız olan kimse, murad ettiği şeyi elde edebilecek kimsedir. Biz, dünyada gördüğümüz her akıllı kimsenin, kalbinde meydana gelen şeyin ancak iman, marifet ve hak olmasını arzu ettiğini görmekteyiz. Hiçbir akıl sahibi, kalbinde cehalet, sapıklık ve yanlış itikadın meydana gelmesini istemez. Kul, ancak gerçek ve gerçeğe uygun bilgiyi elde etmek istediği halde, kendi fiillerinin mucidi olunca, kalbinde de ancak hakkın (gerçeğin) meydana gelmesi gerekir. Kulun maksadı, matlubu ve gayesi olan imanı, o kesin olarak var edip meydana getiremeyince, istemediği, elde etmeyi asla kastetmediği, son derece nefret ettiği ve ondan nefret edişi, kendi icad ve tekvini ile olmayan cehalet ise, haydi haydi böyledir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: İmanın, kulun kudreti ile meydana gelmesindeki şüphe, küfrün yine kulun kudreti ile meydana gelmesindeki şüpheden daha fazladır. İşte Cenâb-ı Allah, imanın Allah'tan olduğunu beyan edince, zikrettiğimiz izahlardan ötürü, küfrü zikretmemiştir. Bu âyetin, bizim imamımızın görüşüne delalet ettiğini açıklama hususunda söylenebilecek sözün tamamı budur.

Cübbaî'nin, bu âyetteki "Sana isabet eden her fenalık da kendindendir" buyruğunu,görüşüne delil getirmesine karşı, iki yönden cevap verilir:

1) Allah Teâlâ, İbrahim (a.s)'den naklederek, "Hastalandığım zaman bana şifa veren Odur" (Şuarâ.eo) buyurmuştur. Burada İbrahim (a.s), hastalanmayı kendisine, şifa vermeyi Hak Teâlâ'ya nisbet etmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nm hem hastalığın, hem de şifanın yaratıcısı olmasını zedelemez. Aksine Hz. İbrahim {a.s), edebe riayet için bu ikisini birbirinden ayırmıştır. İşte burada da böyledir. Binâenaleyh AHah Teâlâ hakkında, "Ey göklerin ve yerin müdebbiri" denilirde, "Ey kenelerin, bitlerin ve bok böceklerinin müdebbiri..." denilmez. İşte burada da böyledir.

2) Müfessirlerin ekserisi, Hz. İbrahim'in, "Bubenim Rabbim"(Enam,77) sözünü, istifham-ı inkârî olarak söylediğini, yani âdeta "Bu muymuş benim Rabb'im!" demek istediğini söylemişlerdir. İşte burada da böyledir. Sanki burada şöyle denilmektedir: Kulun maksadına uygun olarak meydana gelen imanın, ondan değil, Allah'dan olduğunu beyan ettik. Kulun, kendisini istemediği, murad etmediği ve asla razı olmadığı küfre gelince, onun kuldan olduğunu söylemek akla sığar mı? Çünkü biz, bu âyette geçen "hasene"ye, imanın; "seyyie"ye de küfrün dahil olduğunu açıklamıştık.

Âyetteki "kendindendir" ifadesini, {senin uğursuzluğun sebebiyledir) şeklinde okuyan kimsenin kıraati hakkında da deriz ki: Eğer bu âyeti, sahabe ve tabiinden bir kimsenin bu şekilde okuduğu doğru ise, bu tenkid edilemez.

Yok eğer böyle değilse bu takdirde bundan murad şudur: Âyetin istifham-ı inkârı olarak geldiğini söyleyen kimse, bu istifhamın inkârı olduğunu açıklamak için böyle bir açıklama yapmıştır. Çünkü kötülüğü onlara, bir istifham-ı inkârı üslubuyla nisbet edince, bundan maksad kötülüğün onlara nisbet edilemiyeceği olur. Binâenaleyh "Bu senin uğursuzluğun sebebiyledir" şeklinde karaateden kimse, bunun Kur'ân'ın bir kıraati olduğuna inanarak değil, tam aksine, "Bu bir istifham-ı inkârîdir" sözümüzü te'yid eden bir tefsir kabilinden olarak böyle ifade etmiştir. Bu âyetlerin bütün işlerin Allah'a dayandığına açıkça delâlet ettiğinin delillerinden birisi de, Hak Teâlâ'nın bu ifadeden sonra getirdiği, "Seni, insanlara bir peygamber olarak gönderdik" buyruğudur. Bu,"Senin görevin, sadece peygamberlik vazifesini yapıp tebliğ etmendir ki, sen bunu hakkıyla eksiksiz olarak yerine getirdin" demektir. Senin, peygamberliği hakkıyla yerine getirip, vahyi insanlara tebtiğ hususunda kusur etmeyip, canla başta çalıştığına, "sahid olarak Allah yeter." Hidayetin gerçekleşmesine gelince, bu sana değil Allah'a ait bir husustur. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın "(Kulların) işinden hiç bir şey sana aid değildir" (âm imran, 128) "Hakikaten sen, her sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin. Fakat Allah, dilediği kimseye hidayet eder" (Kasas, 56) âyetleridir. Bu âyetle ilgili olarak aklıma gelen şeylerin hepsi bundan ibarettir. Kur'an'ın esrarını en iyi bilen Allah'dır. 61[61]

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/176-178

Peygambere İtaat, Allah'a İtaat Demektir

Sonra Allah Teâlâ, bu söylediğimiz şeyi te'kid ederek şöyle buyurmuştur:
"Kim peygambere itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir. Kim de yüz çevirirse... Zaten seni onların başına bekçi göndermedik" (Nisa, 80).
Bu, "Kim, o bir peygamber olduğu ve insanlara Allah'ın hükümlerini tebliğ ettiği için, Resûlullah'a itaat ederse, aslında ancak Allah'a itaat etmiş otur. Bu da gerçekte, ancak Allah'ın muvaffak kılmasıyla olur. Kim de yüz çevirirse, zaten biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik" demektir. Çünkü Allah Teâlâ, kimi hak ve hakikati görmez hale getirir ve hak yoldan saptırırsa, hiç kimse onu doğruya irşad edemez.
Bil ki Allah'ın, kalbini hidayet nuru ile doldurduğu herkes, işin bizim söylediğimiz şekilde olduğuna kesinkes hükmeder, inanır. Zira sen, aynı delili, aynı mecliste iki ayrı şahsa sunduğun zaman, görürsün ki bu delil, onu dinlediğinde onlardan birinin imanına iman katar, diğerinin de küfrüne küfür katabilir. Delili seven ve kabul eden kimse, ona olan sevgisini ve doğruluğuna olan inancını kalbinden atamayacağı gibi; o delili beğenmeyen kimse de, kalbinde o delile karşı olan buğzunu ve onun yanlış olduğu hususundaki inancını, kalbinden söküp atmak istese de, buna güç yetiremez. Aradan günfer geçtikten sonra bazan, delili seven kimsenin ona buğzeder hale; buğzeden kimsenin de onu sever hale geldiğini görürsün.
Binâenaleyh, mümkinattan olan her şeyin, mutlaka vacibu'l-vücud olan zata varıp dayandığı hususunda, zikretmiş olduğumuz o kesin aklî delili iyice düşünür, sonra kendi kendine zikretmiş olduğumuz bu "istikra" (etraflıca inceleme) metodunu nazar-ı itibara alır da daha sonra da herşeyin, Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğuna katî olarak hükmedemezse, işte bu kendi durumunu, hidayetin ancak Allah'ın yaratması ile meydana geldiğine delalet eden en kuvvetli bir delil kabul etsin... Zira bu delili bilmesine rağmen, böyle bir etraflı araştırma (istikra) yapmasına rağmen, kalbinde böyle bir itikad hasıl olmuyorsa, anlar ki kendisini bu işten alıkoyan sadece Allah Teâlâ'dır. Geriye, âyetle ilgili birkaç mesele daha kalmıştır: 62[62]

Peygamber Hakkında Korunmuştur

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim peygambere itaat ederse, muhakkak Allah 'a itaat etmiştir" buyruğu o resulün bütün emir ve nehiylerde, Allah'tan tebliğ ettiği bütün hususlardamasum olduğuna delalet eden en güçlü delillerden birisidir.
Zira Hz. Peygamber (s.a.s) bunlardan herhangi birinde hata etmiş olsaydı, O'na itaat, Allah'a itaat etmek kabilinden olmazdı. Yine, Hz. Peygamber'in bütün fiilleri hususunda da masum olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, "Ona uyunuz..." (Enam. ısalâyetiyle, O'na ittiba etmeyi emretmiştir. O'na uymak, ittiba etmek ise, başkası yaptığı için, başkasının yapmış olduğu o fiilin bir mislini yapmaktan ibarettir. Binâenaleyh, o fiilin bir mislini yapan kimse, Allah'a "O'na uyunuz" emrinden itaat etmiş olur. Binâenaleyh, bütün söz ve fiillerinde, delilin tahsis ettiği durum hariç, peygambere inkîyad etmenin Allah'a itaat ve O'nun hükümlerine inkîyad etmek olduğu sabit olur. 63[63]

İkinci Mesele

Şafiî (r.h), "er-Risale" adlı kitabının "Hz. Peygamber'e itaat farzdır" babında şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim peygambere İtaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir" ifadesi, abdest, namaz, zekat, oruç, hacc ve diğer konularda, Hak Teâlâ'nın kullarını mükellef tuttuğu her teklifin (emrin) Kur'an'da bulunduğuna delalet eder. Halbuki bu gibi mükellefiyetler Kur'an'da bütün yönleriyle açıklanmamıştır. İşte o zaman, bu mükellefiyetleri ancak Hz. Peygamber'in beyan etmesiyle yerine getirebiliriz. Durum böyle olunca, Hz. Peygamber'e

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/178-179
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/179

yapılan itaatin, Allah'a yapılan itaatin aynısı olduğuna hükmetmek gerekir." İşte Şafiî'nin sözünün manası budur. 64[64]

Üçüncü Mesele

Âyetteki**,** "Kim peygambere itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir" ifadesi, itaatin ancak Allah için
olacağına delalet eder. Çünkü, Hz. Peygamber'e, peygamber olduğu için gönderilmiş olduğu hususlarda itaat etmek, ancak Allah'a itaat etmek olur. Binâenaleyh âyet, Atlah'dan başka hiç kimseye itaat edilmeyeceğine delalet etmiş olur.
Mukatil, bu âyet hakkında şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s) "Her kim beni severse, muhakkak ki Allah'ı sevmiş olur. Her kim bana itaat ederse, muhakkak ki Allah'a İtaat etmiş olur" derdi" 65[65]Hz. Peygamber'in bu sözü üzerine münafıklar şöyle demişlerdir: "O, bizi Allah'tan başkasına tapmaktan nehyettiği halde, andolsun ki kendisi şirke yaklaşmış ve hnstiyanların İsa'yı rab edinmeleri gibi, bizim de kendisini bir rab edinmemizi istemiştir (ister)..." Bunun üzerine Hak Teâlâ bu âyeti indirmiştir.
Bil ki biz bu âyetin, peygambere mutlak surette kayıtsız şartsız itaat gerektiğine delil olmayıp, mutlak itaatin sadece Allah'a yapılacağına delil teşkil ettiğini beyan etmiştik. Ama Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim de yüz çevirirse ... Zaten seni, onların başına bekçi göndermedik..." ifadesine gelince, bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır:
1) Âyette bahsedilen "yüz çevirme"den maksad, kalb ile yapılan yüz çevirmedir. Yani, "Ey Muhammed; senin hükümlerin zahire göredir. Ama, bâtına gelince, sen onlara temas etme" demektir.
2) Bu yüz çevirmeden murad, zahirî manada yapılan bir yüz çevirmedir. Mananın bu olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim de yüz çevirirse ... Zaten seni, onların basma bekçi göndermedik..." ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, "Bu yüz çevirmeden dolayı gamlanman ve mahzun olman gerekmez. Zira biz seni, insanları günahlardan koruman için göndermedik..." demektir. Bunun sebebi ise, Hz.Peygamber (s.a.s)'in insanların küfürleri ve İslam'ı kabul etmeyişleri sebebiyle çok fazla üzülmesidir. İşte Cenâb-ı Hak, O'nu bu üzüntüye karşı teselli etmek için böyle buyurmuştur.
b) "Biz seni, o insanları, bu yüz çevirmelerinden men etmekle meşgul olasın diye göndermedik. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Dinde zorlama yoktur" (Bakara, 256) buyruğu gibidir Sonra bu ayet.Cıhad âyeftyle neşredilmiştir. 66[66]

"Başüstüne" Deyip Aleyhte Komplolar Hazırlayan Münafıklar

"hayhayl" derler. Fakat sentn yanından ayrıldıkları zaman da onlardan bir güruh geceleyin senin söyleyegeldiginden başkasını kurarlar. Allah onların gizlice ne planlar kurduklarım yazıyor. Onun için sen, onlardan yüz çevir. Allah'a güvenip dayan, Allah, vekil olarak yeter" (Nisa, 81).
Bu, "Sen onlara birşey emrettiğinde onlar yani, "Bizim işimiz gücümüz, taattir" derler" manasrndadır. Bu kelimeyi, "Sana tam itaat ettik" manasında otmak üzere sekimde mansub okumak da caizdir.Bu, itaatkâr ve söz tutan adamın, birinci manada; ikinci manada da demesi gibidir. Sibeveyh, "Fesahat ve belagatine güvenilen bazı Araplara "Nasıl sabahladın?" diye sorulduğunda, onların aiIp dediklerini duydum. Sanki o Arap, tSJA "işim gücüm, Allah'a hamdetmektir" demek istemiştir" der.
Bil ki bu kelimeyi mansub okumak, sadece o fiilin yapıldığını gösterir. Fakat onu merfu okumak, taat'ın devamlı ve sürekli olduğuna delalet eder.

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/179-180

65[65] Hadisin ikinci kısmı için BuharCihad, 109.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/180

Cenâb-ı Allah, "Fakat senin yanından ayrûdıkian, yani çıktıkları zaman da, onlar bir güruh geceleyin senin söyleye-geldiğinden başkasını kurarlar" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili bir kaç mesete vardır: 67[67]

Mübbeyet Tabirinin İzahı

Zeccac şöyle der: "Üzerinde çokça tefekkür edip, faydalı mı zararlı mı diye iyice düşündükleri her şey hakkında
Araplar, derler. Nitekim Cenâb-ı Allah, 'Hani onlar, (Allah'ın) razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup
düzerler"(nisa, ıoe> buyurmuştur. Bu kelimenin iştikakı hususunda şu iki izah vardır:
a) Bu kelime, "beytutet" (gecelemek) kelimesinden müştaktır. Zira tefekküre en elverişli zaman, insanın gece evinde geçirdiği zamandır. İşte o zaman, zihinler her türlü şeyden uzak ve daha az meşgul olur. Genel olarak insan, geceleyin evinde olur. Yine genel olarak geceleyin daha iyi düşünülür. İşte bundan dolayı, üzerinde iyice düşünülen şey (gecelenilen şey) diye ifade edilmiştir.
b) Bu kelime, "şiirin beyti" ifadesinden iştikak etmiştir. Ahfeş şöyle der: "Araplar, şiir söylemek istediklerinde, önce iyice düşünürlerdi. Böylece o şiirin kısımları arasında dengeyi kurmak ve manalarını yerleştirmek için iyice düşünülmüş olması bakımından, şiirin beytlertne benzeterek, üzerinde iyice düşünülen şeye Araplar mübeyyet demişlerdir." 68[68]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, bu geceleyin birşeyler kurma işini, münafıklardan bir zümreye tahsis etmiştir. Bu şöyle izah edilebilir:
a) Cenâb-ı Hak. bu kimselerin küfür ve nifaklarında devam edeceklerini bildiği için, bunu onlara tahsis etmiştir. Ama nifaktan döneceğini bildiği kimseleri buna katmamıştır.
b)Bu grup münafık, geceleyin bir şeyler kurmak için başkalarını uyandırmaya çalışıyorlar, o başkaları ise onları duyuyor, fakat seslerini çıkartmıyor ve uykularına devam ediyorlardı. İşte bundan dolayı diğerleri zikredilmem iştir. 69[69]

Ayetteki Bir Kıraat Meselesi

Ebu Amr ve Hamza, tâ harfini "ti" harfine idğam ederek, şeklinde; diğer kıraat imamları ise idgamsız oku-
muşlardır. İdgam ile okuyanlar için şu iki izah yapılabilir:
a) Ferra, "Kıraat imamları, harekelerin çokluğu sebebi ile,tâ harfini cezmetmişlerdir. Tâ sakin olunca da tâ, (-k) harfine idgam edilmiştir" demiştir.
b) Tâ (-t) dal ve tâ harfleri, ağızın aynı bölgesinden çıkarlar. Aralarındaki mahreç yakınlığı bakımından, birbirine idgam edilme hususunda bunlar aynı cins harf gibi olurlar. Tı'nın "ıtbak" bakımından, tâ harfinden daha İleri olması, bu idgamı güzelleştiren bir husustur. Binâenaleyh ses bakımından daha noksan olanın, ses bakımından daha fazla olana idgam edilmesi yerinde ve güzel olur. Bu iki harfi birbirine idgam etmeden okuyanların, idgamı yapmayışlarının sebebi, bu iki harfin, iki ayrı kelimede bulunmaları ve iki ayrı mahreçten çıkmış olmalarıdır. Binâenaleyh her ikisini de, olduğu hal üzere bırakmak gerekir. 70[70]

Dördüncü Mesele

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/181
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/181-182
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/182
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/182

Cenâb-ı Hak, fiili müennes getirerek dememiş, aksine müzekker getirerek demiştir. Çünkü, "taife" kelimesinin müennesliği hakiki değildir ve bu kelime, ferik (topluluk) ve fevc (bölük) manasınadır. Keşşaf Sahibi: "Bu ifadenin manası, "senin söylediğin ve emrettiğin şeyin aksine, veyahut da kendisinin dediği ve taatin İhtiva
ettiği şeyin aksini süsleyip hoş gösterdiler. Çünkü onlar, gönüllerinde kahulü değil reddetmeyi, taatı değil isyanı saklamışlardı" şeklindedir" demiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Allah onların gizlice ne plânlar kurduklarını yazıyor" buyurmuştur.
Zeccâc bu hususta şu iki izahı zikretmiştir:
a) Bunun manası, "Allah, onların gizlice ne planlar kurduklarını, kitabında sana indirir (haber verir)" şeklindedir.
b) "Allah, karşılığını bulmaları için, bunu onların amellerinin y1azıldığı sahifelere yazar."
Sonra Cenâb-ı Hak"Onun için, sen onlardan yüz çevir" buyurmuştur. Bunun manası, "onların gizli tuttukları şeyin perdesini yırtma, onları rezil ve rüsvay etme ve onları isimleriyle anma" demektir. Allah, İslam'ın güç ve kuvvet bulmasına kadar, Hz. Peygamber'e münafıkların durumunu saklı tutmasını emretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onların tutumları hususunda, Allah'a güvenip dayan.. Zira, Allah Teâlâ, onların serlerine karşı sana yeter ve onlardan intikam alır..." buyurmuştur. "Allah, kendisine güvenip dayanan kimseler için vekil olarak yeter." Müfessirler, münafıklardan yüz çevirip onların tutumlarına aldırmama emrinin, İslâm'ın ilk yıllarında verildiğini, daha sonraysa bunun, "Ey peygamber, kâfirler ve münafıklarla savaş" rrevt 73) âyetiyle neshedildiğini söylemişlerdir ki, bu söz, üzerinde düşünülmesi gereken bir sözdür. Çünkü münafıkların tutum ve davranışlarına aldırmama emri, mutlak bir emirdir. Binâenaleyh bu, bir defaya mahsus olmayı gerektirir. Bu sebeple, bundan sonra cihad emrinin verilmesi, onu neshetmiş olmaz. 71[71]

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Nübüvvetine Kur'ân'ın Delil Olması

"Onlar hâlâ Kur'an'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'dan başkası tarafından olsaydı, elbet içinde birbirini tutmayan bir çok şey bulurlardı" (Nisa, 82).
Allah Teâlâ, münafıkların, çeşitli hile ve tuzaklarını ve bütün bunları, Hz. Muhammed'tn peygamberlik iddiasında hak/ı ve doğru olduğuna inanmadıklarını; bilakis O'nun, yalancı bir müfteri olduğuna inandıkları için yapmış olduklarını nakledince, onlara, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin sıhhatine delalet eden deliller hakkında düşünmelerini ve tefekkür etmelerini emrederek, "Onlar hâlâ Kur'ân'ıgereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah 'tan başkası tavaûndan olsaydı, elbet içinde birbirini tatmayan birçok şey bulurlardı" buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, Kur'an'ı, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delil getirmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 72[72]

Birinci Mesele

"Tedbir" ve "tedebbür", işlerin netice ve akibetleri hakkında düşünmekten, tefekkür etmekten ibarettir. Yine, fasih ifadede, denir. Bunun manası "şayet işin başında, sonunun böyle olduğunu bilseydim..." demektir. 73[73]

Kur'an İ'caz Vecihleri

Bil ki, âyetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğuna Kur'an-ı Kerim'i delil getirdiğini göstermektedir. Çünkü, şayet âyet bu manaya hamle ditmezse, âyetin kendinden önceki ifadelerle kesinlikle bir İlgisi kalmaz. Alimler şöyle demektedirler: Kur'an-ı Kerim, şu üç yönden Hz.

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/182-183
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/183-184
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/184

Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delalet etmektedir:
a) Kur'an'ın fesahati.
b) Gayba ait haberleri ihtiva etmesi.
c) Tutarsızlıklardan uzak olması... İşte bu üçüncü husus, bu âyette zikredilmiştir. 74[74]

Kur'ân'da İhtilaf (Tutarsızlık) Bulunmamasının Manası

Bu görüşte olanlar, Kur'ân-ı Kerim'in tutarsızlıktan uzak ve berî olduğunu açıklamak için de şu üç şeyi zikretmişlerdir:
1) Ebu Beker el- Esamin şöyle demektedir: "Bu âyet-i kerimenin manası şudur: O münafıklar, gizlice ve Hz. Peygamber'in haberi olmaksızın, pek çok hile ve tuzaklar kurma hususunda ittifak edip anlaşıyorlardı. Allah Teâlâ ise, Resulünü zaman zaman o durumlara muttali kılıp, bunları O'na tafsilatlı bir şekilde haber veriyordu. Onlar da bütün bu hususlarda, Peygamber'in doğru söylediğini görüyorlardı. İşte bunun üzerine o münafıklara, "Hiç şüphesiz bütün bunlar, Allah'ın haber vermesiyle tahakkuk etmeseydi, peygamberin bu hususlardaki doğruluğu, sıdkı devam edip gitmez, Hz. Muhammed'in sözünde çok çeşitli tutarsızlıklar ve farklılıklar ortaya
çıkmış olurdu. Böyle bir şey zuhur etmediğine göre, biz bunun, ancak Allah'ın bildirmesiyle olduğunu anlamış oluruz."
2) Bu, kelamcıların ekserisinin benimsediği görüştür. Bu görüşe göre bu ifadeden murad şudur: Kur'an, büyük bir kitap olup, pekçok ilim çeşidini ihtiva etmektedir. Binâenaleyh şayet bu, Allah'tan başkası tarafından meydana getirilmiş bir kitap olsaydı, hiç şüphesiz bunda, birbiriyle çelişen pek çok kelime bulunurdu. Çünkü, büyük ve çok kalın bir kitap, böyle olmaktan hâlî kalamaz. Binâenaleyh, biz bu Kur'ân'da böyle bir şey bulamadığımıza göre, onun, Allah'dan başkasının katından olmadığını anlamış oluruz.
Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın "Bazı yüzler o gün ter ü tazedir; Bablerine bakacaktır" (Kıyam*, 22-23) âyetleri, O'nun "Ona gözler erişemez" {Enam. 103) âyetine; cebr ile ilgili âyetleri O'nun kader ile ilgili âyetlerine ve, "İşte Rabbtne andoisun ki onlara elbette soracağız" (Hicr. 92) âyeti, "İşte o gün ne insanlara ne de cinlere günahları sorulmayacak" (Rahman, 39) âyetine sanki ters gibi değil midir?" denilirse biz deriz ki, biz bu tefsir kitabımızda, bunların arasında herhangi bir tenakuz (çelişki) ve zıddiyetin katiyyetle bulunmadığını açıkladık.
3) Kur'ân-ı Kerim'in tutarsızlık ve tenakuzlardan uzak olduğu hususunda ileri sürülen görüşlerden üçüncüsü de, Ebu Müslim el-İsfehanî'nin zikrettiği şu husustur: Buna göre de, bundan murad fesahat mertebesi bakımından bir tutarsızlığın olmamasıdır. Öyle ki bütün Kur'ân'da rekîk (kusurlu) sayılabilecek hiçbir söz bulunmamakta, bilakis ondaki fesahat baştan sona aynı minval üzere devam etmektedir. Malumdur ki bir insan son derece beliğ ve fasih olsa bile, birçok manaları ihtiva eden uzun bir kitap yazdığı zaman, bir kısmının, bir kısmından daha kuvvetli, bir kısmının ise daha zayıf ve düşük olacağı için, sözünde birçok farklılıkların bulunması kaçınılmaz olur. İşte Kur'an-ı Kerim böyle olmayınca biz, onun Allah katından bir mucize olduğunu anlamış oluruz. Kâtff bu hususta bir benzetme yaparak şöyle demiştir: İçimizden birisinin, hiçbir harfinde bir eksiklik ve bozukluk meydana gelmeyecek bir şekilde tomar tomar yazılar yazması mümkün değildir. Öyle ki eğer biz, böyle tomar tomar yazılmış şeylerin, bu gibi eksiklik ve bozukluklardan uzak olduğunu görürsek, işte bu bir i'caz sayılır. Bunun gibi, burada da böyledir. 75[75]

Kur'an'ın Anlaşılamayacağını Söyleyenlerin Hatası

Bu âyet-i kerime, onun manasını ancak peygamber ve masum imam bilir diyenlerin

---

[74] 74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/184
[75] 75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/184-185

iddialarının aksine, Kur'ân'ın
manasının bilinir ve anlaşılır olduğuna delalet etmektedir. Çünkü şayet onların dediği gibi olmuş olsaydı, münafıkların Kur'ân'ı düşünerek anlamaları mümkün olmaz, Allah Teâlâ'nın bunu onlara emretmesi, Kur'an-ı Kerim'i, Hz. Peygamber'in doğruluğu hususunda bir hüccet kılması ve onların Kur'ân'da tutarsızlık bulmaktan aciz kalmalarını aleyhlerine hüccet sayması mümkün olmazdı. Arapça bilmeyen zenci kâfirlere Arapça olan kitabı ileri sürüp bunu anlamalarını onlardan istemek nasıl caiz değilse, aynı şekilde bu da mümkün değildir. 76[76]

Taklidin Batıl, Takikin Gerekli Olduğu

Âyet-i Kerime, inceleme ve istidlalde bulunmanın vacib, taklidin ise kötü olduğuna delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ, münafıklara bu delil ile, peygamberinin nübüvvetinin doğruluğuna istidlalde bulunmalarını emretmiştir. Binâenaleyh peygamberinin doğruluğunu tesbit için istidlalde bulunma zaruri olunca, Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatlarını bilme hususunda istidlalde bulunma ihtiyacı haydi haydi zaruri olur. 77[77]

Beşinci Mesele

Ebu Ali el- Cübbâî şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığına delalet
eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer o, Allah'dan başkası tarafından olsaydı, elbet içinde birbirini tutmayan bir çok şeyler bulurlardı" ifadesi, kulun Fiillerinin ihtilaf ve tutarsızlıklardan hâlî olamayacağını gösterir. Tutarsızlık ve farklılık aynı şeydir. Kulun fiilleri tutarsızlık ve farklılıklardan uzak olmayıp, Hak Teâlâ'nın fiillerinde, "O Rahman'ın yaratışında hiçbir kusur (uyumsuzluk) göremezsin" ımüık. 3) âyetinde de ifade edildiği gibi, bir eksiklik ve kusur bulunmayınca, kulun fiillerinin Allah'ın yaratması ile olmamış olması gerekir.
Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın "O Rahmanın yaratışında hiçblrkusur göremezsin" buyruğunun maksadı, başkalarının aksine, yaratmasının iradesine uygun olarak meydana gelmesi hususunda bir noksanlık ve kusurun olmadığını bildirmektir. Çünkü başkalarının fiilleri, her zaman isteğine uygun olarak vâkî olmaz. 78[78]

Duyduğu Her Haberi Yayma, Münafık Sıfatıdır

"Onlara emlnllk veya korku haberi geldiği zaman, onu her tarafa yayıverirler. Halbuki bunu, peygambere veya onlardan emir sahiplerine dönderlp (iletmiş) olsalardı bunu onlardan "isttnbat" edebilecek olanlar elbette bilirlerdi. Allah'ın üzerinizdeki faztt ve rahmeti olmasaydı birazınız müstesna, muhakkak şeytana uymuş gitmiştiniz" (Nisa. 83).
Bil ki Allah Teâlâ bu âyette, münafıkların bir diğer kötü işlerini anlatmıştır. O da şudur: Münafıklara ister emniyeti, ister korkuyu gösteren herhangi bir şey ulaştığı zaman, onlar bunu yayıyor, ifşa ediyorlardı. Bu ise, şu yönlerden zarara sebebiyet veriyordu:
1) Böyle kargaşa uyandıran asılsız haberler, çok yalandan hâlî olmaz.
2) Gelen haber emniyetle ilgili olduğu zaman, onlar buna pek çok ilavelerde bulunuyorlardı. Bu ilaveler bulunmadığı zaman o haber, Hz. Peygamber'in doğruluğu hususunda, zayıf mü'minierin kalplerinde bir şüphe uyandırıyordu. Çünkü münafıklar bu asılsız haberleri, Hz. Peygamber söyledi diye rivayet ediyorlardı. Bu haber korku ile alakalı olunca, bu sebeble zayıf mü'minierin kalbinde karışıklıklar meydana geliyor, onlar o zaman şaşkınlık ve endişeye düşüyorlardı. Böylece bu asılsız haberler, bu bakımlardan karışıklıklara sebeb oluyordu.
3) Asılsız haberler vermek, iyi bir araştırma ve tam bir incelemeyi gerektiren durumların çoğalmasına sebebiyet veriyordu. Bu da birçok sırların ortaya dökülmesine yol açıyordu.

---

[76] 76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/185-186
[77] 77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/186
[78] 78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/186

Böyle bir hal ise, o zaman için Medine'nin yararına uygun olmayan bir şey idi.

4) Müslümanlar ile kâfirler arasında şiddetli bir düşmanlık bulunmakta idi. İki taraftan herbiri harb araç gereçleri hazırlıyor ve birbiri aleyhinde fırsat kolluyordu. İki taraftan birisi için emniyet vesilesi olan şey, diğer taraf için bir korku vesilesi idi. Müslümanlar için emniyet bulunduğu, ordusunun ve savaş teçhizatının yeterli bir şekilde bulunduğu haberi gelince, münafıklar bunu hemen yayıyor ve bu haber böylece kısa zamanda kâfirlere ulaşıyor. Onlar da, müslümaniara ve onların kendilerini istilâ tehlikesine karşı gerekli tedbirleri alıyorlardı. Eğer müsiümanlar için korkuyu ifade eden bir haber söz konusu olunca, bu haberi abartıyorlar, ona birçok asılsız ilavelerde bulunarak zayıf ve yoksul müslümanların kalblerine korku düşürüyorlardı. İşte bu anlatılanlardan, bu haber yayma işinin, birçok bakımdan fitne ve belâların menşei ve kaynağı olduğu ortaya çıkmış olur. Durum böyle olduğu için de, Allah Teâlâ, bu gibi haberleri yaymayı ve onları ifşa etmeyi kınamış ve onları bundan men etmiştir. 79[79]

Bil ki, "Onu yaydı" manasında ifadeleri iki değişik kullanıştır.

Ulü'l-emr'den Maksad

Sonra Cenâb-ı Allah,

"Halbuki bunu, peygambere veya onlardan emir sahiplerine döndürüp (İletmiş) olsalardı, bunu onlardan "istinbat" edebilecek olanlar elbette bilirlerdi" buyurmuştur, Bu ifade ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 80[80]

Birinci Mesele

"Emir sahipleri" (ulü'l-emr) hakkında iki görüş vardır:

a) İlim ve görüş sahiplen manasındadır.

b) Ordu komutanları demektir.

İkinci görüşte olanlar, kendi görüşlerini birinciye tercih edip şöyle demişlerdir: "Çünkü emir sahipleri, insanlara emretme yftkisi olanlardır. İlim ehli ise, böyle değildir. Binâenaleyh insanlara emretme yetkisi bulunanlar ise ancak komutanlardır."

Bu görüşe şöyle cevap verilir: Alimler, Allah'ın emir ve yasaklarını bildikleri ve başkalarının da onların görüşlerini kabul etmeleri gerektiği için, bu bakımdan, "ulü'l-emr" diye isimlendirilmeleri garip karşılanmamalıdır. Buna delâlet eden bir başka şey de, Hak Teâlâ'nın "Mü'mtnlerin hepsinin (topyekün) savaşa çıkmaları uygun değildir. O halde (mü'mfnlerden) kimi, din ve şeriat ilimlerini iyice öğrenmeleri ve kavmleri savaştan dönüp kendilerine geldikleri zaman, sakınsınlar diye onları Allah'ın azabıyla korkutmaları için, (savaşa gitmeyip kalmalıdırlar)" âyetidir. Böylece Cenâb-ı Hak, onların korkutmaları ile sakınmayı gerekli kılmış ve uyarılan kimselerin, o alimlerin sözlerini kabul etmelerini vacib kılmıştır. İşte bundan dolayı "emir sahipleri" (ulü'l-emr) tabirinin, alimler hakkında kullanılması caizdir. 81[81]

İstinbatın Manası

Arapça'da "istinbat", çıkarıp elde etmek demektir. Nitekim bir fakîh, kendi içtihad ve anlayışı ile, ifadede kapalı olan bir manayı ortaya çıkardığında, denilir. Bunun aslı, eşildiğinde ilk defa kuyudan çıkan su demek olan

kelimesine dayanır. Nabatlılar da, yeryüzünden su çıkaran bir millet oldukları için, böyle isimlendirilmişlerdir. 82[82]

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/186-187

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/187-188

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/188

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/188

Üçüncü Mesele

Âyetteki, "Onlardan istinbat edebilecek olanlar" ifadesi ile ilgili iki görüş vardır

1) Bunlar, haber yayan o münafıklardır. Buna göre âyetin takdiri şu şekildedir: "Şayet, asılsız haber yayan bu münafıklar, emniyyet ve korkuya dair hususu, peygambere ve emir sahiplerine havale edip, bu husustaki bilgiyi onlardan almak istemiş olsalardı, elbette bu asılsız haberi yayan münafıklar, onu peygamber ve emir sahiplerinden öğrenmiş olurlardı."

2) Bunlar, "emir sahipleri"nden bir gruptur. Buna göre kelamın takdiri, "şayet münafıklar bu işi Resül'e ve emir sahiplerine bırakmış olsalardı, hiç şüphesiz bunu, emir sahiplerinden istinbatta bulunabilecek olan kimseler bilirlerdi" şeklinde olur.

Bu böyledir, zira emir sahipleri de iki kısımdır: Bunlardan bir kısmı istinbatta bulunma gücüne sahiptir, bir kısmıysa böyle değildir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın fö* (onlardan) sözü, "emir sahiplerinden, gizli, kapalı husustan bilip ortaya çıkaran kimselerden onu öğrenmiş olurdu" anlamını ihtiva etmiş olur.

İmdi şayet, "Allah'ın, haberleri Hz. Peygamber'e ve emir sahiplerine bırakmalarını emrettiği o kimseler, münafıklardır. O halde Cenâb-ı Hak, buyruğunda nasıl olmuş da o münafıkları "emir sahipleri" saymıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Cenâb-ı Hak,emir sahiplerini, zahire göre o münafıklardan saymıştır. Çünkü münafıklar, kendilerinin iman ettiklerini söylüyorlardı. Bunun benzeri olan bir başka ifade de, Cenâb-ı Hakk'ın "(Zahiren) sizden öylesi vardır ki, muhakkak ağır davranacaktır" (Nisa, 72) ve "(Zahiren) onlardan birazı müstesna olmak üzere, bunu yapmazlardı" (Nisa. 66) âyetleridir. Allah en iyi bilendir. 83[83]

Bu Ayet Kıyası'ın Şer'i Delil Olduğu Gösterir

Âyet, kıyasın şer'î bir hüccet olduğunu göstermektedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın "...bunu onlardan "istinbat"... elbette bilirlerdi" ifadesi, emir sahiplerinin sıfatıdır. Allah Teâlâ, emniyyet ve korku hususunda

kendilerine bir haber ulaşan kimselere, onun gerçek mahiyetini öğrenmeleri hususunda, emir sahiplerine müracaat etmelerini vacip kılmıştır. Müracaat eden bu kimseler, ya o hadise hakkında bir nass bulunduğu veyahut da böyle bir nass bulunmadığı halde, onu öğrenmek için emir sahiplerine başvururlar. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü bu durumda istinbata mahal kalmaz. Çünkü, bir hadise hakkında nass gören bir kimse için, "O, o hükmü istinbat etti, çıkardı" denilmez. Böylece, Allah Teâlâ'nın mükellef kimseye, bir hadiseyi, o hadise hakkında.hüküm çıkarabilecek kimselere havale etmesini emretmiş olduğu sabit olmuş olur. "İstinbat" etmek bir hüccet olmasaydı, Cenâb-ı Hak, mükellef kimseye bunu emretmezdi. Binâenaleyh, istinbatın bir hüccet ve delil olduğu sabit olmuş olur. Kıyas da, ya bir istinbattır veya ona dahil olan bir şeydir. Binâenaleyh, kıyasın da bir hüccet olması gerekir.

Bu sabit olunca biz deriz ki, âyet şu hususlara delalet etmektedir:

a) Hadiselerle ilgili hükümlerde, nass ile değil de istinbat ile bilinebilecek olan hususlar bulunmaktadır.

b) İstinbat bir hüccettir.

c) Avamın, hâdiselerin hükümleri hususunda alimleri izlemeleri vaciptir.

d) Hz. Peygamber (s.a.s), istinbat etmekle yani hüküm çıkarmakla mükellefdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, hükümlerin Resul ve emir sahiplerine bırakılmasını emretmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı-Hak, "bunu onlardan "istinbat" edebilecek olanlar elbette bilirlerdi" buyurmuş, böylece istinbat işini, Hz. Peygamber'i hariç tutarak, emir sahiplerine mahsus kılmamıştır. Bu da, hem Hz. Peygamber'in hem de emir sahiplerinin istinbat ile mükellef kılınmış olmalarını gerektirir. 84[84]

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/188-189

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/189-190

Kıyasa Delil Olmadığını Söyleyenler

Eğer, "Biz, Cenâb-t Hakk'ın "onlardan istinbat edebilecek olanlar" tabirinden kastedilenlerin, "emir sahiplen" olduğunu kabul etmiyoruz; bilakis bundan murad, âyetin tefsirinde de rivayet ettiğimiz görüş üzere, haber yayan münafıklardır. "Onlardan istinbat edebilecek olanlar" ile kastedilenin "emir sahipleri" olduğunu kabul etsek bile, ne var ki bu âyet-i kerime, harb ve cihad ile ilgili hâdiseler hakkında nazil olmuştur. Farzet ki, bu hususta "istinbaf'a müracaat etmek caiz olsun. O halde, siz niçin, "istinbata müracaat etmenin şer'î meselelerde de caiz olması gerekir" diyorsunuz? Eğer, iki konudan birisi diğerine kıyas edilmişse, bu, şer'İ bir kıyası yine şer'î bir kıyasla İsbat etmek olur ki, böyle bir şey caiz değildir. Şer'î hükümlerde istinbatın, bu âyetin hükmüne dahil olduğunu kabul etsek bile, sen niçin, "kıyasın hüccet olması gerekir" cjiyorsun? Bunun izahı şöyledir: "İstinbaf'dan muradın, manası kapalı nasslardan veya nasslar topluluğundan hüküm çıkarma olması veyahut da bundan muradın, beraet-i asliyye veya çoğu alimin dediği gibi, "Menfaatlarda aslolan mübahlık, zararlı şeylerde aslolan ise haramlıktır" şeklindeki aklî hükümlerle sabit olan kaidelerden hüküm çıkarma olması mümkündür. 85[85]

Kıyas Zan İfade Ettiğinden, Delil Olmaz Diyenler

Biz şer'î kıyasın, âyetin hükmüne dahil olduğunu kabul etsek bile, ne var ki bu kıyasın, Allah Teâlâ'nın "Bunu, onlardan istinbat edebilecek olanlar bilirdi" âyetinin de delalet ettiği gibi, kesin ilim ifade etmesi şarttır. Bundan dolayı Cenab-ı Hak bu âyette, bu istinbattan ilim elde edileceğini haber vermiştir. Böyle bir kıyas hususunda münakaşa yoktur' Münakaşa, zan ifade eden kıyasın şeriatta bir hüccet sayılıp sayılmayacağı hususundadır denilir ise bunlara şu şekilde cevap veririz: 86[86]

Kıyas Hakkındaki Bazı Suallere Cevaplar

Birinci sorunuz, kabul edilemez. Çünkü âyetteki, "İstinbat edebilecek olanlar" tabirinden murad, münafıklar olsaydı, şöyle denilmesi daha uygun olurdu: "Şayet o münafıklar, o şeyi, Allah'ın Resulüne ve onlardan emir sahiplerine havale etselerdi, elbette onu bilirlerdi." Çünkü bu takdirde ifadesinde sarih ismin zamire atfedildiği kabul edilmiş olur ki bu da nahoş ve çirkin bir şeydir.
İkinci sorunuz da, şu iki bakımdan kabul edilemez:
a) Hak Teâlâ'nm, "Onlara eminlik veya korku haberi geldiği zaman..." buyruğu hem harblerle, hem de diğer şer'î hadiselerle ilgili umumi bir ifadedir. Çünkü emniyet ve korku, mükellef olunan her hususla söz konusudur. Binâenaleyh âyette, emniyet ve korkuyu harb işlerine tahsis etmeyi gerektiren herhangi bir şeyin bulunmadığı sabit olur.
b) Farzet ki iş sizin dediğiniz gibidir. Fakat harb iie ilgili hükümler de şer'î kıyasla bilinebilir. Bu caiz olunca, diğer hadiseler hakkında da şer'î kıyasa sarılmanın caiz olması gerekir. Zira bu ikisinin arasında bir fark olduğunu söyleyen hiç kimse yoktur. Baksana, bir kimse, "Kıyas, alış-veriş meselelerinde bir hüccet olup, nikahta bir hüccet değildir" dese, onun bu sözüne itibar edilmez. İşte burada da böyledir.
Âyetteki istinbatı, manası kapalı nasslara veya nass terkiblerine mahsus kılan üçüncü suale ise şöyle cevap verilir: Bütün bunlar birer nasstır. Nassa sarılmaya ise, istinbat denilemez. Bu soruyu soranın, "Âyetteki istinbatı, beraat-i asliyye'den hüküm çıkarma manasına hamletmek niçin caiz olmasın?" şeklindeki sorusuna cevaben deriz ki: Bu, bir istinbat değil, birşeyi olduğu hal üzere bırakmak demektir. Buna kesinlikle "istinbat" denilemez.

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/190
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/190

"İstinbat ancak kendisi ile kesin ilim elde edilir ise caiz olur. Halbuki şer'î kıyas kesin ilim ifade etmez?" şeklindeki dördüncü sorunuza da şu iki bakımdan cevap veririz:

a) Bize göre, şer'î kıyas ilim ifade eder. Çünkü kıyasın bir hüccet olduğu sabit olduktan sonra, biz kesinlikle şu hükmü veririz: Her ne zaman, Allah'ın hükmünün asıl olan şeyde illetinin ne olduğu bizce zann-ı galib ile bilinir, sonra yine zann-ı galib ile aynı illetin fer' olan şeyde (kıyas edilecek meselede) de bulunduğu bilinir ise, bu durumda, Allah'ın o fer'î meseledeki hükmünün, aslolan meseledeki hükmü ile aynı olduğu zannı hasıl olur. İşte böyle bir zan meydana gelince de, biz mükellefin bu zannına uygun olarak amel edebileceğine kesin karar veririz. Netice olarak diyebiliriz ki: Buradaki zan, hükmün elde edildiği metoddadır, fakat hükmün kendisi kesindir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın "herhangi bir hadisede, bu şekilde hasıl olan galib zanntn ne olursa, bil ki o iş hakkında benim hükmüm odur" demesi yerine geçer. Zann-ı galib meydana geldiğinde, biz o hükmün o hadisede de var olduğuna kesin olarak karar veririz.

b) Bazan ilim sözü zikredilir, fakat kendisi ile "zan" manası kastedilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Bir şeyi güneş gibi (aşikâr) bildiğin zaman, o hususta şahidlik et" buyurmuş, şahadetin yapılabilmesi için bilmeyi şart koşmuştur. Halbuki biz, ilim değil zann söz konusu olduğu zaman da, o hususta şahidlik yapılabileceğinde ittifak ettik. Böylece zanna da bazan "ilim" denebileceği sabit olur. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'ın üzerinizdeki lütuf ve merhameti olmasaydı, birazınız müstesna, muhakkak şeytana uymuş gitmiştiniz" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 87[87]

Şeytana Uymayan Azınlık Hakkında İhtimaller

Âyetteki istisnanın zahiri, bu azlığın ne Allah'ın fazlı, ne de rahmeti ile meydana gelmediği zannını uyandırmaktadır. Halbuki bunun imkansız olduğu malumdur. İşte bundan dolayı müfessirler ihtilaf ederek şu görüşleri ileri sürmüşlerdir: Onlardan bir kısmı bu istisnanın, Allah Teâlâ'nın, "Onu her tarafa yayıverirler" sözünden; bir kısmı, "Bunu onlardan istinbat edebilecek olanlar elbette bilirlerdi" ifadesinden; bir kısmı da, "Allah'ın üzerinizdeki lütuf ve merhameti olmasaydı..." ifadesinden olduğunu söylemişlerdir.

Bil ki bu hususta, bu üçünün dışında başka bir izah yoktur. Çünkü âyet, bu üç hükmün haberini ihtiva etmektedir. Binâenaleyh istisnayı bunlardan herhangi birinden yapmak doğru olur. Böylece bu görüşlerden herbirinin ihtimal dahilinde olduğu sabit olur.

Birinci görüşe göre kelamın takdiri, "Onlara eminlik veya korku haberi geldiğinde, onların pek azı müstesna onlar bunu her tarafa yayıverirler" şeklinde olur. Böylece Cenâb-ı Hak, "Onlardan bir güruh, geceleyin senin söylediğinden başkasını kurariar" (Nisa, ai) ifadesinde de, bir kısım münafıkları istisna edip, bunun dışında tuttuğu gibi, bu âyette de haber yayma işinden, bazı münafıkların müstesna olduğunu bildirmiştir.

İkinci görüşe göre istisna, "Bunu onlardan istinbat edebilecek olanlar elbette bilirlerdi" ifadesindendir. Yani, "Onlardan pek azı müstesna, bunu istinbat edebilecek olanlardan öğrenirlerdi" demektir. Ferra ve Müberred, "Birinci görüş daha evlâdır. Zira istinbat yolu ile bilinebilecek şeyi, onlardan ancak pek azı bilebilir. Onların çoğu bunu bilemez. Halbuki istisnayı bu ikinci görüşe göre vermek, bunun tersini gerektirir" demişlerdir.

Zeccâc ise, "Bu, bir yanlıştır. Çünkü buradaki istisnadan murad, ince bir tefekkür ve derin bir anlayışla çıkarılan bir şey değildir. Bu, bir haber istinbat etmektir. Durum böyle olunca, onların pek çoğu da bunu bilebilir. Ancak, son derece ahmak ve cahil olan kimselerdir ki, bunu bilemez" demiştir. Zeccâc'ın bu görüşüne şu şekilde cevap vermek mümkündür: "Biz, âyetteki istinbat meselesini, sırf, haberleri ve asılsız şeyleri öğrenmek manasına hamlettiğimiz zaman Zeccâc'ın bu sözü doğru olur. Ama biz bunu, delillerle de ortaya koyduğumuz gibi, bütün hükümler konusunda istinbat manasına hamledersek, hak ve gerçek olan şey, Ferrâ ve Müberred'in zikrettiği husus olur.

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/190-192

Üçüncü görüşe göre bunun, Allah'ın "Allah'ın üzerinizdeki lütuf ve merhameti olmasaydı ...flh." buyruğu ile ilgili olmasıdır. İstisnayı, hemen kendisini takib eden ve ona bitişen şeye vermek, onu ondan uzak olan şeylere vermekten daha evlâ olduğu, bilinen bir husustur.

Bil ki bu görüş, biz ancak lütuf ve rahmeti, hususi bir mana ile tefsir ettiğimiz zaman mümkün ve uygun olur. Bu hususta şu iki izah bulunmaktadır:

a) Bu, bir grup müfessirin görüşüdür. Buna göre, âyetteki "Allah'ın fazlı ve rahmeti" mefhumundan murad, Kur'ân'ı indirip Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermektir. Buna göre kelamın takdiri, "Şayet, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmeyip, Kur'an da inzal buyurulmasaydı, sizden pek azınız müstesna şeytana uyar ve Allah'ı inkâr ederdiniz..." şeklinde olur. Çünkü Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmemiş olması, Kur'ân'ın da tndirilmediğinin farzedilmesi halinde bile, bu az olan kimseler ne şeytana uyar,- ne de Allah'ı inkâr ederlerdi. Bunlar, mesela Kus İbn Saide, Varaka İbn Nevfel ve Zeyd İbn Amr, İbn Nufeyl gibi kimselerdir ki, bunlar Hz. Muhammed peygamber olarak görevlendirilmeden önce Allah'a inanmışlardı .

b) Ebu Müslim'in zikretmiş olduğu şu husustur: "Buna göre bu âyetteki, Allah'ın lütuf ve merhametiyle,rahmetiyle kastedilen, münafıkların 'büyük bir murada (ganimete) ereydim" (Nisa. 73» sözleriyle kastetmiş oldukları Allah'ın nus-reti ve yardımıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, peşipeşine zafer ve yardım tahakkuk etmemiş olsaydı, sizden pek azı müstesna, bu durumda şeytana tabi olup dininizi terkedeceğinizi beyan etmiştir. Bu kimseler, bunun hak olabilmesi için dünyada devletin teessüs etmesinin şart olmadığını biten, mü'min kimselerin faziletlilerinden ileri görüş sahibi, kuvvetli niyyet ve sağlam iradeye sahip olan kimselerdir. Ard arda fetih ve zafer gerçekleştiği için bu onun hak olduğuna; ard arda yenilgi ve hezimetler geldiği için de, onun bâtıl olduğuna inanmayıp, aksine işin hak veya bâtıl olmasının bir delile dayanmış olduğuna inanan kimselerdir. İşte bu, izahların en sahihi ve hakikata da en yakın olanıdır. 88[88]

İkinci Mesele

Âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, şeytana tabi olan kimselerden fazlını ve rahmetini esirgediğine delâlet etmektedir. Eğer böyle olmasaydı, o şeytana tâbi olunmazdı. Bu "Cenâb-ı Hakk'ın din hususunda aslah (yani kulların menfaatlarına en uygun) olana uyması vaciptir" diyen Mu'tezile'nin yanlışlığına delâlet eder. Ka'bî buna şöyle cevap vermiştir: "Allah'ın fazlı ve rahmeti,herkesi içine alan umumi bir ifadedir.Ancak ne var ki bundan mü'minler istifade etmiş, kâfirler edememiştir. Böylece "Dinî meselelerde Allah tarafından kâfirler için bir fazl ve rahmet tahakkuk etmemiştir" denemesi, saöece mecazi olarak doğrudur." Buna, "Sözü, mecazî manaya hamletmek, aslolanın hilafına bir harekettir" diyerek cevap veririz. 89[89]

Cihad Emrinin Şümulü

"Artık Allah yolunda savaş. Sen, kendinden başkasıyla mükellef tutulmayacaksın. İman edenleri de teşvik et Olur kt Allah o kâfirlerin savletini defeder. Allah satvetce çok çetin, cezalandırma bakımından çok şiddetlidir"
(Nisa, 84).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyetlerde cihadı emredip, buna iyice teşvik edince ve münafıkların cihada karşı isteksiz olduklarını, hatta müslümanları cihaddan alıkoymak için ellerinden gelen say-ü gayreti gösterdiklerini belirtince, bu âyette cihad emrini tekrar ederek, "Artık Allah yolunda savaş" buyurmuştur. Bu buyruk ile ilgili birkaç mesele vardır: 90[90]

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/192-193
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/193-194
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/194

Birinci Mesele

Âyetteki (Artık savaş) ifadesinin başındaki "fâ", ne ile ilgilidir? Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, "Kim Allah yolunda vuruşup da öldürülür ise" (Nisa, 74) âyetinin, mana bakımından bir cevabıdır. Çünkü bu, "Eğer kurtuluşa ermek istiyorsan, savaş" manasına gelir.

b) Bu "Size ne oluyor ki Allah yolunda düşmanla savaşmıyorsunuz?" (N«sa, 75) âyetine râcidir ki, "Binaenaleyh Allah yolunda savaşın" manasına getir.

Bu, münafıklar hakkında bu âyetlerde zikredilmiş olan kıssalarla ilgilidir. Buna göre manası şöyle olur: "O münafıkların huyu, şöyle şöyledir... Öyle ise sen onlara değer verme ve onların yaptıklarına aldırış etmeyip, Allah yolunda savaş." 91[91]

Müslümanların Uhud'un Rövanşı İçin Hacc Mevsiminde Medine'deki Faaliyetleri

Âyet, Allah Teâiâ'nm, Hz. Peygambere insanları Bedr-i Sugra'da savaşa çağırmazdan önce tek başına da olsacihad etmesini emrettiğini göstermektedir. Ebu Süfyan, Hz. Peygamber (s.a.s) ile Bedr-i Suğra denen yerde tekrar karşılaşmak ve savaşmak üzere vaidleşmişti. Bazı kimseler bu savaşa gitmeyi kerih görmüşlerdi. İşte bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), hiç kimsenin sözüne itibar etmeden, beraberinde yetmiş kişi olduğu halde, va'adini yerine getirmek üzere çıktı. Şayet bu yetmiş kişi de peygambere tabî olmasalardı, o tek başına da olsa çıkacaktı. 92[92]

Üçüncü Mesele

Âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanların en cesuru ve nasıl savaşılacağını en iyi bilen olduğunu göstermektedir.

Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'de bu sıfatlar bulunduğu için ancak, bunu O'na emretmiştir. Zekat vermeyenlerle tek baştna da otsa savaşacağını söylediği için, Hz. Ebu Bekir (r.a) bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymuştur. Herşeyin Allah'ın kudretinde olduğunu ve bütün işlerin ancak O'nun kaza ve kaderi ile meydana gelip tahakkuk ettiğini bilen herkese, bu şekilde hareket etmek kolay gelir. 93[93]

Mükellefiyet Ferdîdir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sen, kendinden başkasıyla mükellef tutulmayacaksın" buyurmuştur. Bu buyrukla ilgili birkaç mesele vardır: 94[94]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi "Bu ifade nehy sîgasında meczûm olarak (kendinden başkasını mükellef tutma) şeklinde veya nûnlu olarak ve lamın kesresiyle (Biz, senden başkasını mükellef tutmayız) şeklinde okunmuştur" demiştir. 95[95]

İkinci Mesele

Vahidî (r.h), ifadesi, meçhul fiilin mef'ûlü olarak mansub kılınmıştır" demiştir. 96[96]

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/194

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/195

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/195

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/195

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/195

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/195

Cihad Her Yaştan Mü'mine Bir Vecibedir

Âyet, savaşmasına başkası tarafından müsaade edilmeyen kimselerin de, cihaddan geri davramayacaklarına delalet etmektedir. Buna göre mana, "Sen, başkalarının fiillerinden değil, ancak kendi fiilinden muaheze edilirsin. Sen, kendi işini yaptığında, başkasına farz olan şeylerden mükellef tutulmazsın" şeklinde olur.
Bil ki cihad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dışındaki müslümanlar hakkında farz-ı kifâyedir. Binaenaleyh insan, o cihadın farz-ı kifaye olduğunu zann-ı galib ile bilmezse, ona cihad farz olmaz. Ama peygamber böyle değildir. Çünkü peygamber, Allahu Teâlâ'nın, "Allah seni İnsanlardan koruyacaktır" (Maide, 67) âyeti ile, buradaki "Olur
W Allah o kâfirlerin savletini defeder" ifadesinin de delâlet ettiği gibi, yardım ve muzafferiyet hususunda ilâhî bir teminat içindedir. Allah Teâlâ hakkında Kur'ân'da kullanılan (olur ki, belki) kelimesi, kesinlik ifade eder. Binaenaleyh Hz. Peygambere, tek başına da kalsa cihad farzdır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "İman edenleri de teşvik et" buyurmuştur. Bu, "Peygambere vacib olan hem cihad etmek, hem de insanları cihada teşvik etmektir. O, bu iki şeyi yerine getirince, mükellefiyetini yerine getirmiş olur. Başka insanların cihad etmemelerinden dolayı, ona bir mes'ûliyet yoktur" manasındadır.
Sonra Hak Teâlâ, i "Olur ki Allah o kâfirlerin savletini defeder" buyurmuştur. Bu ifade ite ilgili de birkaç mesele vardır: 97[97]

Allah Hakkında Tabirinin Kullanılmasının İzahı

mukarebe fiillerinden biridir ki "ummak, ümid etmek, öyle olmasını istemek" manalarına gelir. Bu manalar, hakkında düşünülemez. Buna şöyle cevap verilir: kelimesi, arzulandırmak manasındadır. Halbuki arzu ettirmede ne bir şekk ne bir yakîn manası yoktur. Bazı alimler, Allah'ın (ümit vermesinin), kesinlik ifade edeceğini söylemişlerdir. 98[98]

İkinci Mesele

men etmek manasınadır kelimesinin asıl manası ise, kötü olan şey demektir.. Nitekim "Sana, bu işten bir
kötülük gelmez" manasında; yine bir şey kötü olarak nitelendiğinde (Bu, ne kötü birşeydir!) denilir. Allah Teâlâ da, "Kötü, yani hoş olmayan blrazab İle" (A'raf, 165) buyurmuştur. Azab, hoş karşılanmayan bir şey olduğu içinbazan, "be's" diye ifade edilir. Nitekim Cenâb-I Hak,, a!) "Allah'ın azabına karşı bize kim yardım eder?" <Mü;min, 29); "Onlar, bizim azabımızı hissettikleri zaman" (Enbiya, 12) ve "Onlar bizim azabımızı gördükleri zaman!" (Mü'min, 84) buyurmuştur. Müfessirler, "Olur ki Allah o kâfirlerin savletini defeder" buyruğunu tefsir ederken, Allah'ın onların savletini, güç ve kudretlerini kesin defettiğini söylemişlerdir.
Bu durum, (henüz rriüslüman olmamışken) Ebu Sütyan'ın taifesine karşı gerçekleşmişti. Bunun üzerine Ebu Süfyan, "Bu sene kıtlık senesidir" demişti. Onların yanında erzak olarak sadece "kavut" vardı. Bundan dolayı Ebu Süfyan, Hz. Peygamber (s.a.s) ile savaşmak için (Bedr-i Sugrâ'ya) gitmemiştir. 99[99]

Nekâl ve Tenkilin İzahı Hakkında

"Allah satvetce çok çetin, cezalan- dırma bakımından çok şiddetlidir" buyurmuştur. Birisini cezalandırıp, yaptığı şeyi tekrar yapmaktan vazgeçirdiğinde dersin. Yine birisi, birşeyden korkup çekindiğinde denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Binaenaleyh onu hem önündekilere, hem ardmdakiîere ibret verici ceza yaptık" (Bakara,66). Yine Allah Teâlâ, hırsızlığın cezası

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/195-196
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/196
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/196

hakkında "Allah'tan İbret verici bir ceza olmak üzere.." (Maide, 38) buyurmuştur. Bir kimse çekinip yemin etmediği zaman denilir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âyet, Allah'ın azabının ve cezasının, başkasının azab ve cezasından daha şiddetli olduğuna delâlet etmektedir. Bu farklılığı izah hususunda, en makbul görüş şudur: Allah'ın dışındakilerin azabı devamlı olamaz. Halbuki Allah'ın âhiretteki azabı devamlıdır. Allah'tan başkasının azabından Cenâb-ı Hak insanı kurtarabilir. Allah'ın azabından kurtarmaya ise, hiç kimsenin gücü yetmez. Allah'tan başkasının azabı, ancak tek yönden olabilir.Allah'ın azabı ise, insanın her parçasını, her noktasını, bütün ruhunu ve bedenini sarar.

"Kim güzel bir şefaatle şefaatte bulunursa, ondan kendisine bir hisse vardır. Kim de kötü bir şefaatle şefaatte bulunursa ondan kendisine bir pay (günah) vardır. Allah, her şeye hakkıyla kadir ve nazırdır"(Nisa. 85). 100[100]

(Nisa, 85) Âyetinin Mâkabliyle Münasebeti

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 101[101]

Birinci Mesele

Bu âyetin, kendinden önceki âyetle münasebeti hakkında şunlar söylenebilir:

1) AHah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, ümmetini cihada teşvik etmesini emretmiştir. Cİhad, güzel ve değerli ibadetlerdendir. Binaenaleyh O'nun, ümmetini cihada teşvik etmesi, onları güzel fiil ve taatlara teşvik etme manasına gelir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyette, güzel şefaatte bulunan kimseye, o şefaatinden
bir hisse (sevab) verileceğini beyan etmiştir. Bundan maksad ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'irv o insanları cihada teşvik ettiği zaman, bundan dolayı onun büyük bir mükâfaata müstehak olacağını beyan etmektir.

2) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, insanları cihada teşvik etmesini emredince, O'nun emrini kabul etmemeleri halinde insanların isyan ve diretmelerinden dolayı kendisi için herhangi bir kusur ve ayıbın söz konusu olmayacağını bildirmiştir. Sonra bu âyette de, eğer insanlar itaat edip O'nun teklifini kabul ederlerse, onlara, bu taatlarından ötürü, pek çok sevabın verileceğini beyan etmiştir. Buna göre sanki Cenâb-t Hak, resulüne, "O insanları cihada teşvik et. Eğer sözünü kabul etmezlerse, onların isyanından dolayı sen kınanmazsın. Yok eğer onlar sana itaat ederler ise, onların taatlarından dolayı en büyük mükâfaatı elde edersin" demiştir. Böylece peygamberini, ümmet-i Muhammed'i cihada sevketmesi için gayret göstermesi hususunda Allah tarafından bir teşvik olur. Bunun sebebi şudur: Onlar, Hz. Peygamaber'e itaat ettiklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s) büyük mükâfaat elde ediyor; fakat onların isyanlarından dolayı kendisine bir günah terettüb etmiyor. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onları taata teşvik hususunda olanca gayretini sarfetmiş, günaha hiç teşvik etmemiştir. İşte bundan dolayı o, onların taatı sebebi ile mükâfaat elde etmiş ama isyanları sebebi ile kendisine bir günah terettüb etmemiştir.

3) Şöyle de denebilir: Hz. Peygamber (s.a.s), insanları savaşa teşvik edip, bu hususta bütün gayretini gösterince, bazı münafıklar, diğer bazı münafıkların savaşa katılmamaları için, Hz. Peygamber'e gelip şefaatçi oluyorlardı. İşte bunun üzerine, Hak Teâlâ, böyle şefaatleri yasaklamış ve şefaatin, ancak Allah'a itaati yerine getirmeye bir vesile olduğu zaman güzel ve yerinde olacağını; ama bir günaha sebeb olacağı zaman ise bunun haram ve nahoş olacağını beyan etmiştir.

4) Şu da olabilir: Bazı mü'minler cihada istekli olmakta beraber hazırlıklı değil idiler. Bundan dolayı, bunların dışında kalan mü'minler, cihada gitmesi için o mü'minlere yardımcı olsun diye, onun nâmına başka bir mü'min nezdinde şefaatçi oluyorlardı. Böylece bu şefaat, taatı

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/196-197

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/197

ifâ hususunda bir gayret olur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, insanları bu şekilde şefaatçi olmaya teşvik etmiştir. Yaptığımız bütün bu izahlara göre, âyetin kendinden öncekilerle son derece güzel bir münasebeti vardır. 102[102]

Şafaatin Manası

Şefaat, (çift) kelimesinden alınmıştır."Şef", insanın kendisini, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını giderme hususunda, onunla ortak olacak şekilde, adetâ onun bir yansı kılmasıdır.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Bu âyette zikredilen "şefaat" hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bundan murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mü'minleri cihada teşvik etmesidir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), mü'minlere savaşmalarını emrediyor ve böylece kendisini, cihadla elde edilmek istenen maksadların elde edilmesi hususunda onların bir parçası kılıyordu. Bir şeye teşvik etmek ise, tehdid yoluyla değil de, yumuşaklık ve nezaketle onu emretmekten ibarettir. Bu da bir nevi şefaattir.

2) Bundan maksad, daha önce de bahsettiğimiz gibi, bazı münafıkların cihada katılmasınlar diye diğer bazı münafıklar için, Hz. Peygamber (s.a.s)'den müsaade isteyerek şefaatçi olmaları veyahut da bazı mü'minlerin, cihad için ihtiyaçları olan teçhizatı elde etme hususunda, (fakir) mü'minler için (zengin) mü'minler nezdinde şefaatçi olmalarıdır.

3) Vahidi, İbn Abbas (r.a)'dan özeti şu olan bir söz nakletmiştir: "Güzel şefaat kişinin Allah'a imânına, kâfirlerle savaş sevabını ilave etmesidir. Kötü şefaat ise, kişinin inkârına, kâfirleri sevme ve onlara sıkıntı vermeyi bırakma günahını ilave etmesidir."

4) Mukâtil "Allah nezdinde şefaat ancak dua ile olur" der. O, bu görüşüne, Ebu'd-Derdâ (r.a)'nın rivayet ettiği şu hadisi delil getirir: Hz. Peygamber (s.a.s): müs-tuman kardeşi için, gıyabında duada bulunursa, bu mutlaka kabul edilir ve melek o kimseye, "Aynısı senin için de olsun" diye (dua eder)" 103[103]buyurmuştur ki işte âyette bahsedilen nasîb (hisse) budur. Kötü şefaata gelince, bu da şudur: Rivayete göre yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girdiklerinde, "ölüm" manasına gelen "ölüm sizlere olsun" derlerdi. Derken Hz. Aişe (r.anhâ), (selama benzetilerek söylenen) bu sözü duydu ve "Ölüm ve lanet size otsun. Demek siz, peygambere böyle diyorsunuz!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Onların ne dediklerini anladım ve hemen peşinden de ' ve aleyküm" (size de olsun) dedim" buyurdu ve peşinden bu âyet nazil oldu.

5) Hasan el-Basri, Mücahid, Kelbî ve İbn Zeyd şöyle demişlerdir: "Âyette geçen şefaattan maksad, insanların kendi aralarında, biribirleri için yapmış oldukları şefaattir. Binaenaleyh dînen şefaat edilebilecek şey için yapılan, güzel şefaat; caiz olmayacak şey için yapılan şefaat ise, kötü şefaattir." Sonra Hasan el-Basri şöyle devam etmiştir: "Kim güzel bir şefaattsfbulunmaya niyetlenirse, o şefaatta bulunamasa bile, onun bundan bir mükâfaatı olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Kim güzel bir şefaatle şefaatte bulunursa.." buyurmuş, "Her kimin şefaati (aracılığı) kabul edilirse..." dememiştir. Bu görüş Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Şefaatçi olun, ecir kazanın" 104[104]

Ben derim ki: Bu şefaatin muttaka cihadla ilgili olması gerekir. Aksi halde âyetin, kendinden öncekilerle irtibatı kalmaz. Bu irtibat, ilk iki görüşe göre kurulabilir. Fakat son üç tefsire gelince, eğer bunlardan maksad âyetin sadece bu manalarda olduğunu söylemek ise, bu bâttldır. Eğer bunun bâtıl olduğu kabul edilmez ise, âyetin kendinden önceki âyetlerle irtibatı kesilir. Eğer bundan maksad, son üç görüşü, ilk iki görüş meyanında âyetin lafzına dahil etmek ise, bu caizdir. Çünkü sebebin hususî oluşu, lâfzın umumiliğine mani olmaz. 105[105]

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/197-198

103[103] Ebu Davud Vitr, 29 (2/89).

104[104] Buhari, Zekat, 21; Müslim,Birr, 145 (4/2026)

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/198-200

Kifl Kelimesinin İzahı

Dilciler, "kifl pay ve nasib manasınadır" demişlerdir. Hak Teâlâ'nın, "Size, rahmetinden iki m (kat) nasib versin" (Hadid, 28) âyetinde de kelime bu mana- dadır. Bu kelime, Araçların, devenin hörgücü üzerine bir çul dolayıp üzerine bindiğinde söylediği, sözlerinden alınmıştır. Çünkü Araplar, devenin sırtının hepsini değil, sadece bir kısmını kullandıkları için böyle demişlerdir. İbnü'l-Muzaffer şöyle der: "Aynısı başkası için hazırlanmadıkça "Bu, falancanın hissesidir" denilemez. "Nasib" kelimesi de aynıdır. Eğer bu tek olur ise, sen ona "kifl" veya "nasib" diyemezsin." 106[106]

Nasib İle Kifl Arasındaki Fark

Eğer, "Cenâb-ı Hak, güzel şefaat için, "ondan kendisineblrnasib vardır", kötü şefaat için ise, "Ondan kendisine bir kifl vardır" buyurmuştur. Farklı olarak bu iki lafzın kullanılmasında bir incelik var mıdır?" denilirse, biz deriz ki: "Kifl", insanın kendisine itimad edip güvendiği hissenin adıdır. Devenin sırtı, o çul vesilesiyle, gelebilecek zararlardan korunduğu; binen kimse de o çul ile, kendi bedenini hayvanın sırtının vurmasından, böylece de bir eziyyet ve sıkıntı duymaktan koruduğu için, denilmiştir. Yine bir şeyi üstlenmiş, onu uhdesine almış olan kimseye denilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) öl "Ben ve yetime kefil olan kimse, şunlar, yani (şu iki parmak gibi yanyanayizdir)." 107[107]
Böylece, "kifl" kelimesinin, insanın menfaatine olan şeyleri elde etmek, zararına olan şeyteri de savuşturmak hususunda kendisine dayandığı bir pay, hisse manasına geldiği sabit olur. Bu sabit olunca, biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, "K/m de kötü bir şefaatle şefaatte bulunursa, o kimse için bu şefaatinden, hem dünyevi hem de uhrevî hususta, kendisine azık olacak bir hisse, bir pay olur.." şeklinde olur ki, bundan maksat, bunun zıddının meydanagalmesvcbr. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onları pek acıklı biratab ile müjdele" . 21) buyurmuştur. Bundan maksad, hakkın zayi olmasına; bâtılın da kuvvet
bulmasına müncer olan şefaatin, Allah katında büyük bir ikab ve cezaya sebebiyet vereceğine dikkatleri çekmektir. 108[108]

el-Mukît İsm-i Şerifinin Manası

Cenâb-ı Hak sonra, Is-â-"Allah her şeye hakkıyla kadir ve nazırdır" buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır: 109[109]

Birinci Mesele
kelimesiyle ilgili iki görüş vardır:
1) Bu kelime, "her şeye kadir" anlamına gelmektedir. Bu görüşte olanlar, ez-Zübeyr İbn Abdilmuttalib'in şu beytini söylemişlerdir:
"Kendisine kötülük yapmaya muktedir olduğum halde, bana karşı kin besleyen o kimseden nefsimi uzak tuttum, alıkoydum..."
Bir başkası ise, şu beyitleri söylemiştir:
"Ah keşke hileydim! Ve, o (amel defteri) açık olarak (bana) yaklaştırılıp; ben de çağrılarak hesaba çekildiğimde, ben, (o vakit) fazl-ü keremin lehime mi yoksa aleyhime mi olduğunu muhakkak bileceğim.. Çünkü ben, muhakkak hesaba kadirim" veya, "Rabbim, hesabı görmeye muktedirdir" (Lisânu'l-Arab, II / 75).
Nadr İbn Şumeyl de şunu nakletmiştir:

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/200
107[107] Keşfu 'l-Hafa, 1/206
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/200-201
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/201

"Cesur ol, sabırsız ve korkak olma; azimli ol! Muhakkak ki ben, onlara kötü gelen şeylere karsı güçlü ve muktedirim."

2) Mukît kelimesi, "azık" anlamına gelen kelimesinden müştaktır. Arap-çada, bir kimse kendisiyle beslenip gıdalanacağı şeyi muhafaza edip koruduğu zaman denilir. O şeye, gıdaya ise, kût denilir. Bu da, muhafaza edilen mikdardan fazla olmayan (kıt kanaat kâfi gelen) şey demektir. Bu manaya göre mukît kelimesi, ihtiyacı kadar veren, gözeten bekçi demektir. Sonra Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Bu iki manadan hangisi olursa olsun, yapılan te'vîl ve tefsir doğrudur. Zira Allah Teâlâ, kendisi için şefaat edilene verdiği kadar hisse ve payı; şefaat eden kimseye de verir. Eğer bu şefaat iyi ise, onun mükâfaatı iyi; eğer kötü ise, onun karşılığı da kötüdür. Şefaat edene de verilmesi sebebiyle, şefaat edilenin mükâfaatında herhangi bir eksilme meydana gelmez. İkinci manaya göre, Altah Teâlâ her şeyin muhafızı olup, onların şahidi ve gözcüsüdür. Bizim hiçbir halimiz O'na gizli kalmaz. Binaenaleyh O, şefaat eden kimsenin, hak ya da bâtıl meselede şefaat ettiğini bilir. Bütün bunları muhafaza ve kaydedip, herkese bu bilgisine göre bir karşılık verir..." 110[110]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, kendisinin bütün makdûrat ve mümkinata kadir oluşunun, kendisi için muhdes bir sıfat değil de ezelî bir sıfat olduğuna dikkat çekmek için, As-âi "Allah, herşeye hakkıyla kadir ve nazırdır" (Nisa, 85) buyurmuştur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, Oü tabiri, şu veya bu zaman ve vakitle kayıtlanmaksızın, o şeyin, o vasfın, ezelden ebede kadar olacağına delâlet eder.

"Bir selam ile selamtandığımz vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın.. Şüphesiz ki Allah, her şeyin hesabını hakkıyla alandır" (Nisa, 86).

Âyetin, kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak, mü'minlere cîhad etmelerini emredince, onlara, düşmanlarının razı olmaları halinde barış yapmalarını emretmiş ve âdeta "Siz de, o sulh ve barışa razı olun" demiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir selam ile selamlandığımz vakit siz ondan daha güzeli ile selamı alm veya onu ayniyle karşılayın" buyruğu O'nun, "Eğer onlar barışa meylederlerse sen de ona (sulha) yanaş" (Eniai.ei) ifadesi gibidir.

b) Cihad esnasında, dâru'l-harbte ya da dâru'l-harbe yakın bir yerde, bir kimse birisine rastlar, ona selam verirdi. Ama o kimse, onun verdiği selama iltifat etmezse onu öldürürdü... Ve bazan öldürülen kimsenin müslüman olduğu ortaya çıkardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bunu mü'minlere yasak etti ve onlara, kendilerine selam verip izzet ve ikramda bulunan kimselere, aynısıyla ya da daha fazlasıyla mukabelede bulunmalarını emretti. Zira o kimse kâfir olursa, ona bir çeşit izzet ve ikramda bulunması, o müslümana herhangi bir zarar vermez. Ama o kimse müslüman olur da, o da onu öldürürse, işte bu, en büyük zarar ve en büyük bozgunculuğa sebebiyyet vermiş olur. 111[111]

Tahiyye Kelimesinin Açıklaması

kelimesi (selamladı) fiilinin, "tef'iletun" vezninde masdarı olup, aslı, is jalı (tavsiye etmek) ve lendirmek) kelimeleri gibi,- dür. Araplar, Hak Teâlâ'-nın, cehennemeı bir atılış" (vakıa, 94) âyetinde de olduğu gibi, dört harfli fiillerde veznini, veznine tercih ederler. Böylece, kelimesinin aslının, olduğu, daha sonra da, ya harflerini birbirine idgam ettikleri sabit olmuş olur. 112[112]

İkinci Mesele

Bil ki Arapların İslâm'dan önceki âdetleri, birbirleriyle karşılaştıklarında, "Allah seni yaşatsın,

---

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/201-202

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/202

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/203

uzun ömürler versin" şeklindeydi. Bu tabir (hayat, ömür)
kelimesinden türemiştir. Buna göre biri diğerine, yaşaması, hayatta kalması dileğiyle dua etmek için böyle söylemektedir. Binaenaleyh, Araplara göre "tahiyye" birbirlerine "Allah seni yaşatsın, uzun'ömürler versin" demelerinden ibaret olmuş olur. İslâm döneminde ise, bu tabir "selâm" ifadesiyle değiştirildi. Böylece Araplar "tahiyye"yi selâm'in ismi kabul ettiler. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Kendisine kavuşacakları gün onlara edeceği tahiyye (sağlık dileği) selâmdır" (Ahzab, 44) buyurmuştur. Namaz kılan kimsenin, "Selamlar, Allah'adır" demesi de bu manadadır. Yani, "Belalardan emin olmak, esenlikte olmak Allah'a aittir..." demektir. Şairler de bunu söylemektedir. Nitekim Antere,
"Çok eskilerden kalma bir ev harabesi tarafından selamlandın"; bir başkası da,
"Selma, bizler seni selamlıyoruz!.. Öyleyse sen de bizi selamla!" demiştir. 113[113]

Selam, Herhangi Bir Temenniden Daha Mükemmeldir

Bil ki, bir başkasına "Sana selam olsun" demesi onun "Allah seni yaşatsın..." demesinden daha tam ve mükemmeldir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:
a) Diri olan kimse; her türlü âfetten salim olduğunda, muhakkak ki diri ve hayat sahibidir. Ama diri olan kimse, daima salim olamaz. Bazan onun hayatı ve yaşantısı, âfet ve belâlarla iç içe olur. Binaenaleyh, kişinin "Sana setam olsun..." ifadesi, onun "Allah seni yaşatsın" demesinden daha mükemmeldir.
b) "Selam", Allah'ın isimlerinden birisidir. Binaenaleyh, söze Alalh'ın zikriyle
veya kullarının esenliğinin devamını istediğine delâlet eden O'nun sıfatlarından birisiyle başlamak, o kimsenin, "Allah seni yaşatsın..." demesinden daha mükemmel olur.
c) Bir kimsenin bir başkasına, "Sana selam olsun" demesinde, onu esenlikle müjdeleme bulunur... Ama o kimsenin, "Allah seni yaşatsın..." demesi, böyle bir mana ifade etmez. Binaenaleyh, birincisi daha mükemmel olur. Kur'ân, hadis ve aklî deliller de, "selam" lafzının daha faziletli olduğuna delâlet etmektedir.
Kur'ân'ın delâlet etmesine gelince, bu birkaç yöndendir:
1) Bil ki Allah Teâlâ, mü'minlere oniki yerde selam vermiş, esenlik dilemiştir.
Birincisi: Allah Teâlâ, sana sanki ezelde selam vermiş gibidir... Zira, görmez misin ki, o kendi zatını vasfederken, "Mülk-ü melekûtun yegâne sahibi. Noksanı mûcib her şeyden pâk ve münezzeh. Selam ve selâmetin tâ kendisi..." (Haşr, 23) buyurmuştur.
İkincisi: O, Nuh (a.s)'a selâm vermiş, bundan sana da bir pay ayırarak, "Denildi ki: "Ey Nuh, sana ve maiyyetinde bulunanlardan (gelecek mü'min) ümmetlere bizden bir selâm ve bereketlerle in (gemiden)..." (Hûd. 48) buyurmuştur.
Üçüncüsü: Cenâb-ı Hak, Cibril'in lisanıyla selâm vererek, "Onda melekler ve ruh, Rablerinin izniyle, her bir iş için iner de iner. O, tan yeri ağanncaya kadar bir selâmdır" (Kadr. 4-5) buyurmuştur. Müfessirler şöyle demektedirler: "Hz. Peygamber (s.a.s), ümmetinin, Hz. İsa ve ve Hz. Musa (a.s)'nın ümmetleri gibi olmasından endişelenince, Cenâb-ı Hak, "Sundan dolayı üzülme, çünkü ben seni dünyadan çıkarsam bile, Cibril'i senin halifen kılacağım. O, her Kadir gecesinde ümmetine inecek ve onlara benim selamımı tebliğ edecek" buyurmuştur.
Dördüncüsü: Cenâb-ı Hak, Musa (a.s)'nın lisanı ile sana (ve ümmetine) selam vermiştir. Çünkü O, "Selam, doğruya tâbi olanlara.." rrâhâ, 47)buyurmuştur. Sen, hidayete tâbi olduğun zaman, sana Musa'nın selamı ulaşmtş olur.
Beşincisi: Hz. Muhammed (s.a.s)'jn lisanıyla sana selam vermiştir. Nitekim, "riamdolsun Allah'a, selam olsun O'nun beğenip seçtiği kullarına..." (Nemi. 59) buyurmuştur. Allah, imana hidayet edip sevkettiği herkesi, muhakkak ki beğenip seçmiştir, Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sonra biz o kitabı, kullarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık" (Fat.r, 32) buyurmuştur.
Altıncısı: Hz. Muhammed (s.a.s)'e bizzat kendi lisanıyla selâm vermesini emrederek, "Ayetlerimize iman edenler sana geldiği zaman de ki: "Selam sizler.." (Enam, 54)

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/203

buyurmuştur.

Yedincisi; Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetine, sana selam vermelerini emrederek, "Bir selâm ile selamlandtğınız vakit siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın" (Nisa, 86) buyurmuştur.

Sekizincisi: Ölüm meleğinin lisanıyla sana selam vererek, ",. ki bunlar, meleklerin pak ve âsûde olarak canlarını alacakları kimselerdir... selam sizlere..." (Nahi, 32) buyurmuştur. Bu hususta şöyle bir rivayet bulunmaktadır: "Ölüm meleği, müslümanın kulağına, "Cenâb-ı Hak sana selam yolladı ve "Bana icabet etsin, çünkü gerek benr gerek cennetler ve gerekse güzel huriler (hûr-i 'ıynler) sana müştaktırlar" dedi" der. Bu müjdeyi duyan mü'min kimse, ölüm meleğine, "Bu müjdeyi verene, tarafımdan bir hediyye vardır. Canımdan daha aziz ve daha değerli bir hediyye yoktur... O halde, sana bir hediyye olmak üzere al canımı!.." der.

Dokuzuncusu: Temiz ve temizlenmiş ruhlar tarafından sana selam verilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer ashab-ı yeminden ise, artık ashab-ı yeminden selam sana.." (vakıa, 90-91) buyurmuştur.

Onuncusu: Cennet bekçilerinin seçkinlerinin lisanıyla selam vererek, "Hablerini sayanlar ise, bölük bölük cennete sevk edildi. Nihayet oraya varıp kapılan açılınca, bekçiler şöyle dediler: "Selam size! Tertemiz geldiniz! Artık ebedi kalmak üzere girin buraya" (Zümer! 73) buyurmuştur.

Onbirîncİsi: Ümmet-i Muhammed cennete girdiğinde, melekler onları ziyaret ederek selam verirler. Cenâb-ı Hak, "Melekler de herbir kapıdan onların yanma girecekler ve, "sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selam.. Dünya hayatının ne güzel sonucudur bu!" (Rau 23-24) buyurmuştur.

Onikincisi: Vasıtasız olarak doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'ın selamıdır. Ki bu O'nun, "Kendisine kavuşacaktan gün, onlara edeceği sağlık dileği selamdır.." (Ahzâb, 44) ve "Çok merhametli Hab'den bir de selam vardır" (Yâsm. 58) âyetleriyte beyan ettiği husustur. İşte bu esnada, herkesin selamı yok'olur. Zira, Hâlık'ın nurunun tecellisi karşısında, mahlûkat baki kalamaz.

2) Selamın faziletine delâlet eden Kur'ânî delillerden birisi de şudur: Esenlik ve ikrama en fazla ihtiyaç duyulan vakitler üçtür. Başlangıç (doğum), ölüm ve öldükten sonra dirilme vakitleridir. Allahu Teâlâ Yahya (a.s)'ya ikram edince, ona, bu üç vakitte esenlik va'adederek ikramda bulunmuş ve, "Dünyaya getirildiği gün de, öleceği gün de, diri olarak kaldırılacağı gün de ona selam olsun" (Meryem. tq buyurmuştur. İsa (a.s) da aynısını söyleyerek, "Doğduğum gün de, öleceğim gün de, diri olarak kaldırılacağım gün de selam benim üzerimedir" (Meryem, 33) buyurmuştur.

3) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.â.s)'e yapıfan ta'zim ve saygıyı belirterek, "Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o peygambere çok salât (ve ta'zîm) ederler..." (Ahzab. 56) buyurmuştur. Bu âyetin tefsiri hususunda şu rivayet edilmiştir: "Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girdiklerinde, "Ölüm sana!" derlerdi... İşte bundan dolayı da, Hz. Peygamber çok üzüiürdü. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Cebrail (a.s)'i göndererek, "Eğer yahudiler, "ölüm sana!" diyorlarsa, ben de, herşeyi kuşatıcı olan celâl sıfatımla "Benden selam olsun sana!" diyorum..' buyurdu. İşte bunun üzerine, "Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o peygambere çok salât (ve tazîm) ederler" (Ahzab. 56) âyetini indirdi. Selamtn faziletine delâlet eden hadise gelince, bu, Abdullah İbn Selâm m rivayet etmiş olduğu şu hadistir: "Allah Resulünün geldiğini duyduğumda, insanların oluşturmuş olduğu kalabalığa karıştım. Allah Resulünden duyduğum İnsanlar, aranızda selamı yayın... Yemek yedirin, sıla-i rahimde bulunun ve insanlar uyurken, siz geceleyin namaz kılın. (Eğer bunları yaparsanız), selam ve esenlikle cennete girersiniz" 114[114]demesi olmuştur. 115[115]

114[114] Buhari, İman, 20; Tirmizi, Et’ime, 45 (4/286-287).

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/203-206

Selamın Faziletine Dair Aklî Deliller

Akli cihetten selamın faziletine delâlet eden hususlar ise pek çoktur:

a) Ulemâ şöyle demektedir: "Hristiyanların selam şekli, ellerini ağızlarına kapamaları; yahudilerinki, birbirlerine parmaklarıyla işaret etmeleri; Mecusilerinki, başlarını eğmeleri; Araplannki, birbirlerine, "Allah sana ömürler versin..."; hükümdarlara ise "İyi sabahlar..." demeleri; müslümanlartnki ise, birbirlerine "Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun" demeleri şeklindedir. Müslümanların" bu selam şeklinin, selam çeşitlerinin en şereflisi ve en iyisi olduğunda şüphe yoktur.

b) Selam, her türlü afet ve belalardan emin olmayı ihsas ettirir. Hiç şüphesiz, zarardan korunmayı temin etmeye çalışmak, bir menfaat temin etmeye çalışmaktan daha evlâdır.

c) Bir fayda temin etmeyi vaadeden bir kimse, bazan onu hakkıyla yerine getirirken, bazan ifa edemez. Ama, zarar vermeyeceğine söz veren bir kimse, muhakkak ki sözünü yerine getirir... Selam, işle buna delâlet etmektedir. Böylece müslümanların selamının, bütün selam çeşitlerinin en üstünü olduğu sabit olmuş olur. 116[116]

Üçüncü Mesele

Bazı şahıslar şöyle demişlerdir: "Herhangi bir eve giren Kimsenin, orada bulunanlara selam vermesi vacibtir."

Onlar, bu görüşlerine delil olarak da şunları zikretmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hak, "Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, oradakilerden izin alıp onlara selam vermeden girmeyin..." (Nür, 27) buyurmuştur. Hz. Peygamber(s.a.s)de, "...aranızdaselamı yayın..." buyurmuştur ki, emir vücub ifade eder.

b) Bir kimsenin yanına giren kimse, adeta onu arıyor demektir. Yanma girilen kimse ise, onun hayır veya şer bir maksatla aradığını bilemez. Onun yanına giren kimse, ona "Allah'ın selamı üzerine olsun..." dediğinde, onu esenlik ve emniyetle müjdelemiş, böylece onu korkularından emin kılmıştır. Müslümanlardan zararı giderip onlara zarar vermemek vacibtir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Müslüman, elfnden ve dilinden müslümanlann bir kötülük görmediği kimsedir 117[117] buyurmuştur. Binâenaleyh, sefam vermenin vacib olması gerekir.

c) Selam, müslümanlann bir şiarıdır. İslam'ın şeairini (şiarlarını) izhar etmek ise vacibtir.

Meşhur olan görüş ise, selam vermenin vacib değil bir sünnet olduğudur. Bu, İbn Abbas ve en-Nehaî'nin görüşüdür.

Alimler, selamı almanın vacib olduğu hususunda ittifak etmişlerdir ki, onların delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir selam ile selamtandıgınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın..." (Nisa, 86) âyetidir.

2) Selamı almamak, bir ihanet (karşıdakini hor ve hakir görmek)tir. Bu ise bir zarardır; zarar vermek ise haramdır. 118[118]

Selam Vermenin En Güzel Tarzı

Selamda, en fazla söylenebilecek sözler, teşehhüdde bu kadarının varld olmuş olmasının delaletiyle, "Allah m selamı rahmeti ve bereketleri üzerinize ölsün!" denilmesidir.

Bil ki Cenâb-ı Hak, "Siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın" buyurmuştur.

Alimler, selamın en güzelinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: Müslüman bir kimse, "Allah'ın selamı üzerinize olsun!" dediğinde, bu selam alınırken, "rahmet" sözü de ilave edilerek,

---

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/206

117[117] Keşfu'İ-Hafa, 2/210 (Müslim'den – izahı için bkz.); Buhari, İman, 3.

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/207

"Allah'ın selamı ve rahmeti, sizin de üzerinize olsun..." denilmek suretiyle alınır. Eğer, selam veren kimse, ta başta Allah'ın hem selamını hem de rahmetini ifade etmişse, bu selamı alan kimse buna "bereket" lafzını ekler. Eğer selam veren kimse, başta bu üç şeyi de zikrederse, bu selamı alan kimse de, o üç şeyi aynen tekrar eder.

Rivayet olunduğuna göre bir kimse Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Resulü, Allah'ın selamı üzerinize olsun!" dediği zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi senin iştir Bir başkası O'na de üzerine olsun "diye karşılık vermiştir. Bir başkası O'na, Allah'ın selamı ve rahmeti üzerine olsun!" dediğinde, Hz. Peygamber yine Allah 'm selamı rahmeti ve bereketi senin üzerine de olsun!" cevabını vermiştir. Bir üçüncü şahıs gelerek Hz. Peygamber'e "Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun!" deyince, Hz. Peygamber de "Allah'ın selamı rahmeti ve bereketi senin üzerine de olsun!" karşılığını vermişti. Bunun üzerine adam, "Ya Resûlellah, benim için noksan söyledin!" Hani Allah, "Siz ondan daha güzeli ile selamı alm..." buyurmuştu, nerede!" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Sen bana, söyleyeceğim bir fazlalık bırakmadın; bu sebeple, senin söylediklerini sana aynen tekrarladım" buyurmuştur. 119[119]

Beşinci Mesele

Selam veren kimse "selam, üzerine (üzerinize) olsun"; selamı alan da, "selam sizin üzerinize de olsun" der. İşte selamda güzel olan tertib budur.

Bu konuda hatırıma gelen şudur: Selam veren kimse, "Allah'ın selamı üzerinize olsun" (selamün aleyküm) dediğinde, Allah'ın ismiyle başlanmış olur. Selamı alan da, "Ve aleykümü's-selam" (selam sizin üzerinize de olsun) dediğinde, Allah'ın ismi ile sözünü bitirmiş olur. Bu, Hak Teâlâ'nın "O, hem evveldir, hem ahirdir" (Hadîd, 3) âyetine de uygun düşmüş olur. Hem başlangıç, hem de sonuç Allah'ın ismi ile olunca, bu ikisi, arasında kalan şeyin, O'nun isminin bereketiyle, makbul olması beklenir. Bu tıpkı, "Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakm saatlerinde güzelce namaz kıl. Çünkü güzellikler kötülükleri giderir"(hm, ıi4) âyetinde ifade edildiği gibidir. Binâenaleyh ilkin selam veren kimse bu sıraya uymayıp "ve aleykümü's selam" dese, sünnete muhalefet etmiş olur. Bu durumda, selam alan kimsenin de, yine "ve aleykümü's-selam" demesi uygun düşer. Çünkü selam veren birinci şahıs Allah'ın adını başta söylemeyi terkedince, ötekisi yani selamı alan, işin sonunda Allah'ı zikirle bitirmeyi terk edemez. 120[120]

Selamun Veya es-Selamu Demenin Caiz Olduğu

Selam veren kimse isterse "selamün aleyküm" der, isterse "es-selamü aleyküm" der. Nitekim, Cenâb-ı Hak, Hz. Nuh 'Ya Nuh, bizden bir selam ile, İn" (hû<j, 48) dedi; Hz. İbrahim (a.s)'den naklen, "selam
sana olsun. Senin için Rabbime istiğfar edecegtm" 48); Hz. Lût (as)'un kıssasında, "(o melekler) "selam"'demişlerdi, (Hz. İbrahim de) "selam" dedi." (Zanyat, 25); Yahya (a.s)'ya "Ona selam olsun" (Meryem. 16) ; Hz. Muharnmed (s.a.s)'den naklen de, "De ki: "Hamdolsun Allah'a, selam olsun Onun beğenip seçtiği kullarına" (Nemi. 59); meleklerden naklen, "Melekler her bir kapıdan onların yanına sokulacak (ve) "sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selam olsun" (Rad, 23-24); kendisinden "Çok merhametli Rablerinden bir se/âm..."{Yâsin.58)ve "Deki: "Selam sizlere..." {Ertam,54)buyurmuştur. Bu kelimeyi elif-lamlı olarak es-selamü şeklinde de şu âyetlerde getirmiştir: Hz. Musa (a.s)'dan naklen, Artık İsrailoğullarını bizimle gönder. Onlara işkence etme. Biz, sana Rabbinden hakiki bir âyet getirdik. Selam doğruya tabî "olanlaradır" (Tih&, 47) ve Hz. İsa (a.s)'dan naklen "Doğduğum gün de, öteceğim gün de, diri olarak kaldırılacağım gün de selam benim üzerimedir" (Meryem, 33) buyurmuştur. Böylece her iki şekilde kullanmanın da caiz olduğu sabit olur.

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/207-208

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/208

Fakat namazdan çıkmak için mutlaka "es-selamu aleyküm" şeklinde elif-lamlı getirilmesi hususunda alimler ittifak edip, bunun dışında kalan yerlerde, "elif-lamlı m; elif lamsız mı getirmek efdaldir?" konusunda ihtilaf etmişlerdir. [121][121]

Selâmün Diye Nekire Olarak Söylemeyi Efdal Bulanlar

Bazıları elif-lâmsız (nekire) olarak kullanmanın efdal olduğunu söylemişlerdir. Bunların delilleri şunlardır:
1) Bu kelime, Kur'an'da daha çok nekire olarak kullanılmıştır. Binâenaleyh nekire olarak kullanılması daha efdaldir.
2) Yukarıda yazdığımız âyetlerde de olduğu gibi, gerek Allah, gerek melekler, gerekse mü'minlerce, bu kelime nekire olarak kullanılmıştır. Fakat marife (elif-lamlı) Olarak kullanılışı, insanın kendi kendisine selamı için kullanılmıştır. Nitekim Hz. Musa (as) "es-selam, doğruya tâbi olanlaradır" (Tâhâ. 47) ve Hz. İsa (a.s), "es-selam benim üzerimedir..." ,Meryem. 33) demiştir.
3) Akla uygun olan şudur: Elif-lamlı olan selam kelimesi, ifade ettiği şeyin aslına, nekire olan ise ifade ettiği şeye, kemal vasfı ile beraber delalet eder. Binâenaleyh nekire oluşu daha evladır. [122][122]

Önce Selam Verme Sırası

Hz. Peygamber (s.a.s): "Sünnet o/an, binitimin yayaya; ata binenin, eşeğe binene; küçüğün, büyüğe; az sayıda olanların çok sayıda olanlara, ayakta olanm oturana selam vermesidir" [123][123]buyurmuştur.
Ben derim ki: Birincisinin, şu iki sebebi olabilir:
a) Binitti olan daha heybetlidir. Binâenaleyh onun selamı, kendisinden korkulmasını gidermeyi ifade eder.
b) Onun tekebbür etme ihtimali daha fazladır. Binâenaleyh bu tekebbürü kırmak için, önce onun selam vermesi emredilmiştir. Ayakta olanın oturana selam vermesi hususuna gelince, bunun sebebi şudur: Çünkü ayakta olan, oturanın yanma gelmektedir. Binâenaleyh gelenin, hayır ile {iyi niyetle) gelmesi gerekir. [124][124]

Selam Verme Adabı Hakkında

Selamda sünnet olan, onu sesli olarak vermektir. Çünkü bu, sevinci ve sevgiyi daha fazla kalbe sokar. [125][125]

Dokuzuncu Mesele

Selamda sünnet olan, onu yaymak ve her mü'mine vermektir. Çünkü selamı belli kimselere tahsis etme, nefret
doğurur. [126][126]

Onuncu Mesele

Selam esnasında musafaha etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in adetidir. Hz. Peygamber (s.a.s):

---

[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/209
[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/209
[123][123] Müslim, Selam, 1 (4/1703).
[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/210
[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/210
[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/210

"İki Müslüman musafaha yaptığında, ağacın yapraklarının döküldüğü gibi, günahtan dökülür" 127[127]
buyurmuştur. 128[128]

Onbirinci Mesele

Ebu Yusuf, "Bir kimse, bir başkasına "Falancaya benden selam söyle" dediğinde, o kimsenin bu selamı iletmesi vacib olur" demiştir. 129[129]

Onikinci Mesele

Bir adamla karşılaştığında, hem o adama, hem de o adama müvekkel olan iki meleğe setam vermeyi kastederek,
"selamün aleyküm" (selam üzerinize olsun) de. Çünkü sen
onlara selam verdiğinde, o iki melek de senin selamını alırlar. Selamı melek tarafından alınan kimse, Allah'ın azabından kurtulur. 130[130]

Onüçüncü Mesele

İçinde kimse bulunmayan bir yere ve eve girdiğinde selam ver. Zira,
a) Sen, bu durumda, kendi kendine Allah'ın selamını vermiş olursun.
b) Orada bulunan mü'min cinlere selam vermiş olursun.
c) Orada bulunan şeytanlardan ve her türlü eziyet verecek şeyden, verdiğin selamın bereketi ile, selamette olmayı istemiş olursun. 131[131]

Ondördüncü Mesele

Sünnet olan, gerek selamı verenin, gerekse alanın, temiz ööldukları halde selamlaşmalarıdır. Rivayet olduğuna göre birisi, Hz. Peygamber {s.a.s) def-i hacette bulunurken Ona selam vermişti. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s) def-i hacetten kalkmış, teyemmüm etmiş ve sonra onun selamını almıştır. 132[132]

Onbeşinci Mesele

İki müslüman birbiri ile karşılaştığında, herbiri kendisinin daha mütevazı olduğunu göstermek için, önce selam verme gayretine girmeleri sünnettir. 133[133]

Selam Vermenin Caiz Olmadığı Durumlar

Biz şimdi de, selam verilmesi caiz olmayan, şu sekiz yeri sayalım: Selam Vemenîn Caiz Olmadı Durumlar
a) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), yahudilerle karşılaştığında ilk selam veren kendisi olmazdı.
Ebu Hanife (r.h)'nin, ne mektup yazmada ne de başka bir durumda onlara selam ile

---

127[127] Ebu Davud 142 (4/354); İbn Mace 15(2/1220) (Aynı manada bir hadis).
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/210
129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/210
130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/210
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/211
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/211
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/211

başlanamıyacağını söylediği rivayet edilmiştir. Ebu Yusuf'tan da, yahudilere selam verilmeyeceği ve onlarla musafaha yapılmayacağı görüşü nakledilmiştir. Sen yahudi-lerin yanına varırsan, "selam, hidayete tâbi olanlara olsun" de. Bazı alimler gerekirse yahudilere ilk önce sefam verilebileceğine ruhsat vermişlerdir.

Fakat yahudiler bize selam verdikleri zaman, ekseri âlimler, sadece "ve aleyke" "senin de üzerine olsun" denilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunun aslı şudur: Onlar, Hz. Peygamber'in yanına girerken "es-sâmu aleyke" (ölüm sana) diyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "ve aleyküm" (sizin de üzerinize...) diyordu. İşte sünnet buna göre cereyan etmiştir.

Sonra burada fer'î bir mesele vardır ki o da şudur: Biz onlara "ve aleykümüs-selam" (selam sizin de üzerinize olsun) diye karşılık verdiğimizde, "ve rahmetullahi" (ve Allah'ın rahmeti...) ifadesini kullanmamız caiz midir? Hasan el-Basrî. kâfire, "ve aleykümü's-selam" denilebileceğini, ancak bir mağfiret taleb etme manasına gelen, "ve rahmetullahi" ifadesinin söylenemiyeceğini belirtmiştir. Şa'bi'ye, bir hristiyana

"Allah'ın selamı ve ranmeti üzerinize olsun" (ve aleykümüs selamu ve rah m etüt I ahi) dediğinde, bu husus hatırtatılınca, "o hristiyan zaten Allah'ın rahmeti içinde yaşamıyor mu?" dediği rivayet edilmiştir.

b) İmam cum'a hutbesini okurken, cemaata gelen kimsenin, insanlar toplanma ile meşgul oldukları için, selam vermesi uygun olmaz. Fakat eğer o selam verir ve cemaattan bazıları selamını alırsa, bunun da bir mahzuru yoktur. Eğer onlar selam işareti yapmakla iktifa etseler, daha iyi olur.

c) İnsan hamama girip, insanları peştemal sarınmış olarak görür ise, onlara selam verir. Eğer içerideki insanlar peştamalsız (çıplak) iseler, onlara selam vermez.

d) Kur'an okuyan kimseye, selam vermemek daha evlâdır. Çünkü o selamı alırsa, kıraatini kesmiş olur. Hadis rivayeti ve ilim müzakeresi ile meşgul olanlar hakkındaki hüküm de aynıdır.

e) Zikrettiğimiz sebebten ötürü, ezan okuyan ve kamet getiren kimseye de selam verilmez.

F)Ebu Yusuf, tavla oynayan, şarkı söyleyen ve güvercin (kuş) uçuran kimselere selam verilmeyeceğini söylemiştir. Herhangi bir günah ile meşgul olan herkese de selam verilmemesi aynı hükme tabidir.

g) Def-i hacetteki kimseye de selam verilmez. Zira bir müslüman, Hz. Peygamber (s.a.s) def-i hacette iken, ona rastlar ve selam verir. Hz. Peygamber (s.a.s), duvarın arkasından kalkar, teyemmüm eder ve sonra adamın selamını alıp,

"Eğer, "Ona selam verdim de, selamımı almadı" demenden çekinmeseydtm şimdi senin selamını almazdım. (Bundan sonra) bent bu halde gördüğünde, bana selam verme. Eğer selam verirsen, selamını almam" buyurur.

Bir insan, evine girdiğinde hanımına selam verir. Eğer evinde, yabancı bir kadın bulunursa selam vermez. [134][134]

Selam Almanın Sekiz Hükmü

Selamı almanın hükümleri, sekizdir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın "Bir selam ile selamlandığmiz vakit siz ondan daha güzeli ile selamı alın" âyetinden dolayı,

selamı almak farzdır. Bir de selamı almamak, bir hor ve hakir kılma (küçümsemedir. Küçümseme ise bir zarardır ve zarar vermek haramdır. İbn Abbas (r.a)'dan, "Bir müslüman topluluğa uğrayan ve onlara selam veren

kimsenin selamını onlar almazlar ise, Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) onlardan ayrılır ve o kimsenin selamını melekler alır" dediği rivayet edilmiştir.

2) Selam almak, farz-ı kifayedir. Selam verilen topluluktan bir kısım insanlar selamı aldıklarında, bu farziyet diğerlerinden düşer. Selam verene karşı bir değer verme ve İkramı göstermek için, hepsinin bu selamı alması daha evlâdır.

---

[134][134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/211-212

3) Selamı hemen almak farzdır. Binâenaleyh bir kimse selam almayı geciktirir ve zamanı geçerse, zamant geçtikten sonra selamı alsa bile bu, selam alma değil, sanki yeni selam verme gibi olur.

4) Bir kimseye mektupta bir selam geldiğinde, ona da mektupla karşılık vermek farzdır. Çünkü Allah tealâ, "Bir selam ile selamlandığınız vakit siz ondan daha güzeli Ues selamı alın.." buyurmuştur.

5) Bir kimse selam verdiğinde, selamı alan kimsenin, "ve aleykümüs-selam" demesi farzdır. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın "Dahagüzeli ile selamı alın" emrine girebilmesi için, buna "ve rahmetullahi ve berekâtuhu" ifadesini eklemek sünnettir. Ama selam veren kimse eğer, "es-selâmu aleykum ve rahmetullahi ve berekâtuhu" derse, âyetin zahiri, bu selamı alacak kimsenin, "ve aleykümü's-selam" demekle iktifa etmesinin caiz olmadığını gösterir.

6) Ebu Hanife (r.h)'nin, "selamı alan kimsenin, sesini çok yükselterek selamı alması doğru değildir" dediği rivayet edilmiştir.

7) Yabancı bir kadın insana selam verse, selam verilen kimse de onun selamını almada bir fitne ve töhmet olmasından korksa, selamı alması vacib değildir. Aksine evla olan erkeğin de selam vermemesidir.

8) Biz, erkeğin de yabancı kadına selam vermeyeceğini söyledik. Zira kadının selamı alması vacib değildir. Çünkü erkek zaten yasak olan bir iş yapmıştır. Binâenaleyh o işin varlığı yokluğu birdir. 135[135]

Yapılan Hibaden Şahsın Vazgeçmesi Mümkün Müdür?

Daha Önce de açıkladığımız gibi, selam, ikramda bulunmak- tan bir kinayedir. Binâenaleyh her türlü ikram, bu "selam" kelimesinin muhtevasına girer. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Ebu Hanife (r.h), "Bir
kimse, mahremi olmayan kimseye bağışta bulunsa, o bağışa karşılık bir bağış almadıkça, ondan vazgeçebilir. Fakat ona bir karşılık aldığında, ondan dönemez" demiştir. Şafiî (r.h) ise, o kimsenin çocuğuna verdiği bağıştan (hibeden) dönebileceğini, fakat akrabası olmayan birisine yaptığı bağıştan dönemeyeceğini söylemiştir.

Ebu Bekir er-Razi (el-Cessas), Ebu Hanife'nin doğruluğuna, bu âyeti detil getirerek şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın, "Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın" âyetinin manasına, birşeyi teslim edip verme de girer. Dolayısı İle "birşey teslim edip verme" İfadesine, hibe de girer. Âyetin
muktezasına göre, daha iyisi ile karşılık verilmediğinde hibeden vazgeçilmesi gerekir. Bu gerekli sayılmasa bile, en azından caizdir." İmam Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Âyetteki emir, mendub oluşu gösterir. Zira hibeye, daha azı ile karşılık verildiğinde, her ne kadar âyetin zahiri daha iyisi ile karşılık verilmesi gerektiğini ifade ediyor ise de, icmaya göre, ondan vazgeçmek mümkün değildir." Şafiî böyle deyip sonra buna, Ibrr Abbas ile İbn Ömer'in, Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri şu hadisi delil getirmişlerdir: O, şöyleb uyur m ustur: "Babanın çocuğuna verdiği şeyler hariç, hiç kimsenin yapnğ, bağıştan veya hediye ettiği hibeden dönmesi hela! olmaz," 136[136] İşte bu hadis, yabancı kimseye yapılan hibeden dönmenin haram, babanın evladına yaptığı hibeden dönmesinin ise caiz olduğu hususunda bir nasstır. 137[137]

Cenâb-ı Hakk'ın "EI-HasFb" İsminin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, itil "Şüphesiz ki Allah, her şeyin hesabını hakkıyla alandır"

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/212-213

136[136] Buhari, Hibe, 30; Nasaı, Hibe, 2 (6/265).

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/213-214

buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 138[138]

Birinci Mesele

Bu ifadede yer alan ifadesi hakkında iki görüş bu- lunmaktadır:

a) Bu, tıpkı yiyen, içen ve oturan manasında olmak üzere, kelimeleri gibi, (insanı) yaptıklarından dolayı hesaba çeken, muhasebe eden manasındadır.

b) Arapların "Bana kâfidir, yeter!" manasında söyledikleri, tabirinde olduğu gibi, "yeten, kâfi gelen.." manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, Bana Allah yeter" (Tevt. 129) ifâdesi de böyledir. 139[139]

İkinci Mesele

Bu ifadeden maksad, va'id (tehdid)dir. Biz daha önce bir müstümanın, yine müslüman bir adama selam verdiğini; sonra bu müslümanın, selam veren o adamın halini iyice araştırmayıp, malını almak arzusu ile, (kâfir diye) onu öldürdüğünü; Allah Teâlâ'nın da bunu men ederek, "Bir selam ile selamlanûığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın" yani "onu öldürmeye yeltenmekten kaçınınız" buyurduğunu açıklamıştık.

Sonra Hak Teâlâ, buyurmuştur: Bu, "O, amellerinize mukabil sizi hesaba çeker ve amellerinizin karşılığını size vermede katidir. Binâenaleyh bu mükellefiyete muhalefet etmekten kaçınınız" demektir. Bu ifade kanın (hayatın) muhafazasına ve kan dökmekten men etme hususunda, büyük bir itina gösterildiğine delalet eder. 140[140]

"Allah, kendisinden başka hiçbir tanrı olmayandır. Hakkında hiçbir şüphe olmayan kıyamet gününe, elbette hepinizi toplayacaktır. Allah'dan daha doğru sözlü kimdir?" (Nisa. 87).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardtr: 141[141]

Nisa 87 Ayetinin, Daha Önceki Ayetlerle İrtibatı

Bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti hususunda iki izah şekli vardır:

1) Biz, HakTeâlâ'nın "Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı ata..." âyetinden maksadın,

müslüman bir kimsenin (kâfir diye) öldürülmemesini temin etmek olduğunu; sonra Cenâb-ı Hakk'ın bunu, "Şüphesiz ki Allah herşeyin hesabını hakkıyla alandır" buyruğundaki va'id ile te'kid etmiş olduğunu açıklamıştık. Sonra Allah Teâlâ bu va'idi de, bu âyet ile iyice te'kid ederek, burada tevhid ile adaletin birbirinden ayrılmayan iki şey olduğunu beyan etmiştir. Buna göre âyetteki, "Kendinden başka hiçbir tanrı yoktur" sözü tevhide; "Kıyamet günü, elbette hepinizi toplayacaktır" sözü ise adalete işarettir. Bu, "Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığını, adaleti ayakta tutarak açıkladı. Melekler ve ilim sahipleri de..." (Ah imran. ıq ve "Şüphe yok ki ben, (evet) ben Allah'ım; benden başka hiç bir tanrı yoktur. Öyleyse bana ibadet et. Beni hatırlamak ve anmak için namaz kıl" (jahâ. inayetleri gibidir. Bu ifadeler, tevhide işaret etmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü kıyamet şüphesiz gelecektir. Onun vaktini, herkes yaptığının karşılığını görsün diye, gizliyorum" (Tâhâ, 15) buyurmuştur. Bu, adalete işarettir. İşte aynt şekilde bu âyette de, Hak Teâla, kendi hükmüne ve hikmetine uygun düşenin, gelmiş geçmiş herkesi Kıyamet meydanında toplamak ve böylece mazlumun hakkını zalimden almak olduğunu beyan etmiştir. Şüphe yok ki bu, şiddetli bir tehdiddir.

2) Allah Teâlâ, burada sanki şöyle demektedir: "Kim size selam verir ve uzun ömürler dilerse, siz onun selamını kabul edin, ikramda bulunun ve ona zahire göre muamele edin. Çünkü batmda olan şeyleri, ancak kendisinden başka tanrı olmayan Allah bilebilir. Muhakkak ki insanların gönüllerinde, biribirlerine karşı taşıdıkları gerçek niyetler, Kıyamet günü ortaya çıkacaktır. [142][142]

---

[138] 138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/214

[139] 139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/214

[140] 140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/214

[141] 141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/215

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir, sözü, ya mübte- danın haberidir, yahut da bir i'tirâziyye cümlesi olup, müb-tedâolan "Allah" lafzının haberi , ifadesidir. Bunun başındaki, lâm-ı kasem olup, takdiri, ' "Allah'a yemin olsun ki elbette hepinizi toplayacaktır" şeklindedir. [143][143]

Üçüncü Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir "Hak Teâlâ niçin, "Kıyamet gününde)" dememiştir? Buna iki şekilde cevap verilir:

1) Bundan murad, "O sizi, ölümde veya kabirlerinizde Kıyamet gününe kadar toplar" demektir.

2) "O sizi, Kıyamet gününe ulaştırıp toplayacak, sizi o günde bir araya getirmek suretiyle, sizinle o günü birbirinize kavuşturacaktır." [144][144]

"Kıyamet"in Kelime Manası

Zeccâc. "Kıyametin, insanların kabirlerinden kalkmaların- dan dolayı "kıyamet" diye adlandınldığı söylenebileceği gibi, insanların hesap vermek için kalkmış olmalarından ötürü, yine bu isimle adlandırılmış olabileceğinin caiz olduğunu" söylemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Alemlerin Habbi (huzurunda hesap vermek) ipin insanların kalkacağı günde..." (Tam. 6) buyurmuştur. Keşşaf sahibi, lafızlarının, ' (matlub, maksut) lafızları gibi aynı manada olduğunu söylemiştir. [145][145]

Beşinci Mesele

Bil ki, âyetin zahiri, Allah Teâlâ'nın, kıyametin mutlaka olacağına, bunun başlıca delilinin ise kendisinin bunu bildirmesi olup onun hak olduğuna delâlet etmektedir. Bu böyledir, çünkü usule dair meseleler iki kısımdır:

a) Nübüvvetin gerçekliğinin anlaşılması, kendisinin gerçekliğinin bilinmesine muhtaç olan kısım.

b) Böyle olmayan bilgi...

Birincisi, mesela bizim, âlemin, bütün malumatı bilen ve bütün mümkinata kadir olan bir yaratıcıya muhtaç olduğunu bilmemiz gibi. Zira biz bunu bilemediğimiz müddetçe, bizim, peygamberlerin doğruluğunu bilmemiz mümkün olmaz. Binâenaleyh, durumu böyle olan her meselenin, Kur'an ve peygamberlerin haberleriyle isbat edilmesi imkânsız olur. Aksi halde "devir" gerekir.

İkinci kısım ki bu, nübüvvetin sıhhatini bilmenin, kendisinin sıhhatini bilmeye dayanmadığı diğer bütün meselelerdir. Binâenaleyh, bütün bunlar Allah'ın kelamı
ve haberleriyle isbat edilmesi mümkün olan hususlardandır. Kıyametin kopmasının bu ikinci kısımdan olduğu malumdur. Binâenaleyh hiç şüphesiz, kıyametin vukûunun Kur'an ve kelamullah ile isbat edilmesi mümkündür. Böylece, kıyametin vukuuna dair Allah'ın haberleriyle istidlal etmenin, sahih bir istidlal olduğu sabit olmuş olur. [146][146]

---

[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/215
[143][143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/216
[144][144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/216
[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/216
[146][146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/216-217

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'tan daha doğru sözlü kimdir?" buyruğu, bir istifham-ı inkârî olup, bu ifadeden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın doğru sözlü olmasının ve O'nun sözlerinde bir yalan ile sözden dönmenin bulunmasının imkânsızlığını beyandır. Mu'tezile bunu, kendi usûl ve kaidelerine bina ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, yalanın çirkin olduğunu ve kendisinin de bundan müstağni olduğunu bilen bir zattır. Böyle olan kimsenin yalan söylemesi imkânsızdır. Biz, "Allah Teâlâ'nın, yalanın çirkinliğini ve kendisinin bundan müstağni olduğunu bildiğini" söyledik... Çünkü yalan, yalan olduğu için kabihtir. Ve, Allah Teâlâ kesinlikle herhangi bir şeye muhtaç değildir. Allah Teâlâ'nın bütün malumatı bildiği ise sabittir. Binâenaleyh, O'nun bu iki şeyi de bildiğine kesin olarak hükmetmek gerekir. "Böyle olan herkesin yalan söylemesi imkansız olur..." hususuna gelince, bu da gayet aşikârdır. Çünkü yalan, bir men etme (sarf) ciheti olup, bir çağrı (0ua) ciheti değildir. Binâenaleyh bu yalan, bir ihtiyacı karşılamaktan uzak olursa, sırf zarar olarak kalır. [147][147]Bu sebeple, bunun böyle olduğunu bilen herkesten yalanın sadır olması imkânsız olur."

Bizim alimlerimizin delili de şudur: "Allah eğer yalancı olsaydı, O'nun yalanı da kadim olurdu. Eğer O'nun yalanı kadim olsaydı, kadim için yokluk söz konusu olmadığından, O'nun yalanının zeval bulması imkansız olurdu. Eğer O'nun yalanının kadim olmasının zevali imkansız olsaydı, o zaman O'nun sadık olması imkansız oturdu. Zira, iki zıt şeyden birinin bulunması, diğerinin bulunmasına mani olur. Binâenaleyh, eğer Cenâb-ı Hak yalancı olsaydı, o takdirde O'nun doğru olması imkansız olurdu. Ancak ne var ki, O, yalancı olsaydı, doğru söylemesi imkansız olurdu, lakin doğru söylemesi mümteni değildir. Çünkü biz, bir şeyi bilen kimsenin, o şey hakkında ona uygun bir hüküm vermesinin imkanksız olmadığını zaruri olarak bilmekteyiz.*») Halbuki bu şeyin doğruluğu hakkındaki bilgi, zaruri bir bilgidir. Binâenaleyh, doğru olmak daima mümkün olunca, hiç şüphesiz yalanın imkansız olduğu meydana çıkmış olur. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın doğru olduğuna kesinlikle hükmetmenin gerekliliği sabit olmuş olur." [148][148]

[149][149]

Yedinci Mesele

Mu tezile bu âyet ile, Allah'ın kelamının muhdes olduğuna istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah'u Teâlâ kendi sözünü, hem bu âyette hem de "Allah, kelamının en güzelini indirmiştir ki..." (Zümer, 23) âyetinde, olmakla vasfetmiştir. -ise, ya hadis (sonradan olan) veya "muhdes" (sonradan meydana gelen) anlamındadır." Buna mukabil bizim cevabımız şudur: "Sizler, ancak, harfler ve sesten müteşekkil olan kelamın hadis olduğunu söylüyorsunuz. Bunun hadis olduğunda bizim de bir ihtilafımız yok. Bizim kadim olduğunu iddia ettiğimiz, bu harfler ve seslerin dışında olan bir şeydir. Âyet, hem bizim hem de sizin tarafınızdan meydana gelmiş olan bir ittifak ile, işte bu şeyin (böyle olan kelamın), hadis olduğuna kat'î olarak delalet etmez. Bunun böyle olduğu, bizce açık ve zahirdir. Ama size gelince, sizler harfler ve seslerin dışında kalan bir kelamın varlığını kabul etmiyorsunuz. O halde, daha nasıl bu âyetin, Cenâb-ı Hakk'ın kelamının hadis olduğuna delalet ettiğini söyleyebiliyorsunuz?" [150][150]

"Siz hâlâ niçin münafıklar hakkında Allah onları kazandıktan yüzünden tepesi aşağı getirdiği halde iki hizbe bölünüyorsunuz? Allah'ın saptırdığını siz mi doğru yola getirmek istiyorsunuz? Allah kimi saptınrsa, artık onun için hiçbir yol bulamazsın" (Nisa, 88). [151][151]

---

[147][147] (49) Metni böyle tercüme etmekle beraber, mana biraz mubhem kaldığından iki ayrı neşirde aynen bulunan aslını iktibas ediyoruz:

[148][148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/217

[149][149] Mananın bize biraz muğlak geldiği bu kısmın ibaresi şöyledir: (Tefsir-t Râzî 10/217).

[150][150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/218

[151][151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/218

Bil ki bu, münafıkların durumlarına dair Cenâb-ı Hakk'ın zikretmiş olduğu bir başka husustur. Burada birkaç mesele vardır: [152]

Münafıklardan Ötürü Mü'minlerin Muarız Guruplara Bölünmeleri

Alimler, bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şunları söyle- mislerdir:
a) Bu âyet, müslüman olarak Hz. Peygamber'e gelmiş olan bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Onlar Medine'de Allah'ın dilediği bir süre kadar kaldılar. Sonra da "Ya Resûlellah, biz çöle gitmek, (yerleşmek) istiyoruz; binâenaleyh, bize bu konuda izinver!" dediler. Allah'ın Resulü de onlara müsaade etti. Onlar yola çıktıklarında, konaklaya konaklaya gidiyorlardı... Derken, müşriklere yetiştiler... Böylece de mü'minler o münafıklar hakkında konuşmaya başladı. Bunun üzerine bir grup mü'min, "şayet onlar da bizim gibi müslüman olsaydı, bizimle beraber kalır, bizim sabrettiğimiz gibi sabrederlerdi" dediler. Bir grup müslüman ise, "onlar müslümandırlar; durumları ortaya çıkıncaya kadar, onların hakkında kâfir diyemeyiz" der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimede, onların münafık olduklarını beyan eder.
b) Bu âyet-i kerime, Mekke'de, müslüman olduklarını izhar eden ve müslümanlar aleyhinde müşriklere yardım eden bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Müslümanlar bunlar hakkında ihtilaf etmiş ve aralarında çekişmişler, nizalaşmışlardı. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil olmuştu. Bu, İbn Abbas ve Katâde'nin görüşüdür.
c) Âyet-i kerime, Uhud günü Hz. Peygamber (s.a.s)'den geri kalan, ayrılan ve "eğer biz yaptığınız işi savaş bilseydik, seninle beraber gelirdik" diyen kimseler hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı, bu kimseler hakkında ihtilaf etmiş, bir kısmı "Onlar kâfir oldular", diğer grup ise, "onlar kâfir olmadılar" demişti. İşte, bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil olmuştu. Bu, Zeyd İbn Sabit'in görüşüdür.
Alimlerden bazıları bu izahı tenkid ederek, şöyle demiştir: "Âyetin nazmı, buna uygun değildir (bu durumu zedelemektedir). Üstelik onlar Mekkeli idiler. Cenâb-ı Allah da şöyte buyurmaktadır: "O halde, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dostlar edinmeyin" (Nisa. 89).
d) Âyet-i kerime, irtidad eden ve müslümanların malını alarak Yemameye kaçıran bir grup insan hakkında nazil olmuştur. Müslümanlar bunlar hakkında ihtilafa düşünce, bu âyet-i kerime nazil olmuştur. Bu, İkrimenin görüşüdür.
e) Bunlar, gece baskın yapıp, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kölesi Yesar'ı öldüren Urneliler dir.
f)İbn Zeyd, "Âyet, Hz. Aişe'ye iftira edenler hakkında nazil olmuştur" demiştir. [153]

İkinci Mesele

Âyetin manası hakkında iki izah bulunmaktadır:
a) (iki grup) kelimesi, hal olmak üzere mansub kılınmıştır. Bu senin, demen gibidir. Yani, "Senin ayağa kalkmanın sebebi nedir? (Ayağa kalkma halinde senin için ne vardır?)" demektir. Bu, Sibeveyh'in görüşüdür.
b) Bu kelime, fiilinin haberi olarak mansubtur. Bu ifadenin takdiri, "Size ne oldu da, siz münafıklar hakkında iki grup oldunuz?" şeklindedir. Bu, inkâr gayesiyle gelmiş bir istifhamdır ve "Onların küfür ve nifaklarının delilleri apaçık ortada iken, bu hususta ihtilâf etmeyip, aksine onların Küfürlerine kat'î olarak hükmetmeniz gerekirken, siz rtçm onların kütrü hususunda ihtilâf ediyorsunuz?" anlamındadır. [154]

Üçüncü Mesele

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Onlar küfür izhar etseler de, Allah onları münafık diye isimlendirmiştir, çünkü onlar, daha önce üzerinde bulundukları sıfat İle vasfedilmişlerdir. Âyetteki "iki grup" tabirinden murad, daha önce beyan etmiş olduğumuz şu husustur: Bir grup müslüman, o münafıklara meylediyor, onları savunuyor ve onları dost biliyor; bir diğer grup ise, onlardan uzaklaşıyor ve onlara düşmanca davranıyorlardı. Bundan dolayı müslümanların bu hususta bölünmeleri yasaklanıp ondan uzaklaşmak, teberri etmek ve onların kâfir olduklarını söylemek suretiyle tek görüş üzere bulunmaları emredilmiştir. Allah en iyi bilendir.

---

[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/218
[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/218-219
[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/219-220

Sonra Cenâb-ı Hak, onların kâfir olduklarını haber vererek, "Allah onları kazandıkları yüzünden tepesi aşağı getirdiği halde..." buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 155[155]

İrkas Tabirinin İzahı

kelimesi, bir şeyin altını üstüne çevirme anlamına gelir (ters çevirilmiş) kelimeleri aynı manaya gelmektedir. Tırnaklı hayvanların terslerine de, reks denilir. Çünkü o, (yiyeceğin) kötü bir hâle, yani necaset haline dönmüş şeklidir. Yine, bu anlamından dolayı hayvanın pisliğine da denilir. Bu fiilin iki türlü kullanılış şekli vardır: Mesela "Onlan altüst çevirdi, onlar da altüst oldular" denilir. Yani, "tersyüz oldular, gerisin geriye çevrildiler" demektir.

Şair Umeyye şöyle demiştir:

"Tepetaklak kızgın ateşe atıldılar. Çünkü onlar günahkâr idiler ve iftira edip yalan söylüyorlardı." 156[156]

İkinci Mesele

Âyetin manası şudur: "Allahu Teâlâ onları, kazanmış oldukları, nifak üzerinde iken, ortaya koymuş oldukları,

irtidâdlarından dolayı, hor ve hakîr olmak, esir alınmak ve öldürülmek gibi, kâfirlere tatbik edilen hükümlere döndermiş, havale etmiştir... Çünkü münafık, zahiren şehadeteyne tutunduğu yani Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ettiği müddetçe onu öldüremeyiz. Ama küfrünü açıkça ortaya koyduğu zaman, Allah Teâlâ ona, kâfirlere tatbik etmiş olduğu hükümleri tatbik eder. 157[157]

Üçüncü Mesele

Ubeyy İbn Ka'b ve Abdullah İbn Mesûd, bu ifadeyi şeklinde okumuştur ki, biz daha önce fiillerinin aynı manada iki kullanış olduğunu zikretmiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'ın saptırdığım siz mi doğru yola getirmek İstiyorsunuz? Allah kimi saptmrsa, artık onun için hiçbir yol bulamazsın" buyurmuştur. 158[158]

İdlal Hakkında Mu'tezile İddiası ve Cevabı

Mutezile şöyle demektedir: "Allah'ın saptırması"ndan murad. meşhur izahlardan dolayı, Allah'ın o kulda sapıklığı yaratması değildir. Bir de, Cenâb-ı Hak bu âyetten önce, "Allah onları kazandıktan yüzünden tepesi aşağı getirmiş ..." buyurmuş ve onları, kesb ve fiilleri sebebiyle küfre dönderip imandan uzaklaştırdığını beyan etmiştir. Bu durum, onların dalâletlerinin Allah'ın yaratmasıyla olduğunu söylemeye manidir."

İşte buna göre Mu'tezile, ifadesini şu manalara hamletmiştir:

1) Bundan murad "Allah Teâlâ, onların delâletlerine ve küfürlerine hükmetti" demektir. "O,

---

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/220

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/220

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/220

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/221

onun delâletine ve küfrüne hükmetti ve bunu bildirdi" manasında, denilir.

2) Bunun manası, "Allah'ın cennet yolundan saptırdığı kimseyi, cennete hidayet etmek, götürmek mi istiyorsunuz?" şeklindedir. Çünkü Allah Teâlâ, kıyamet günü kâfirlere cennetin yolunu buldurmaz, onları saptırır.

3) Bu saptırma, Allah'ın onların lütuf ve ikramlarını vermemesi şeklinde tefsir edilebilir.

Bil ki biz, bu kitabın birçok yerinde bu manaların zayıflığını zikrettik. Sonra şöyle diyoruz: "Farzet ki, bu manalar doğru olsun. Fakat Allah Teâlâ, onların küfür ve dalâletlerini, cennete de giremiyeceklerini haber verdiğine göre, aynı müşkil yine söz konusu olur. Çünkü, Allah Teâlâ'nın ilminin cehalete dönüşmesi imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de imkânsızdır.

Bu âyetten muradın, Allah Teâlâ'nın onları dinden saptırması manası olduğuna delâlet eden hususlardan birisi de, "Allah kimi saptırırsa, artık onun için hiçbir yol bulamazsın" buyruğudur. Mü'minler dünyada, münafıkların iman etmelerini arzuluyorlar ve onları imana girdirmek için çareler arıyorlardı.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah kimi saptınrsar artık onun için hiçbir yol bulamazsın" buyurmuştur. Binâenaleyh, bunun manasının, "Allah
Teâlâ onları imandan saptırınca, insanların onları imana girdirmek için bir yol bulabilmeleri imkânsızdır" şeklinde olması gerekir. Bu mana açıktır. 159[159]

Kâfirler Müminleri Gevşetmek İsterler

"Onlar, kendileri kâfir oldukları gibi sizin de kâfir olup onlarla beraber olmanızı arzu ettiler. O halde, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar, İçlerinden dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse, onları nerede bulursanız yakalayıp, tutun ve onları öldürün. Onlardan ne bir dost, ne de bir yardıma edinmeyin" (Nisa. 89).

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır: 160[160]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ bu âyetten önce, "Allah'ın saptırdığını siz mi doğru yola getirmek istiyorsunuz?" buyurup, bu da bir
inkârı istifham olunca, "Onlar, ey müslümanlar, sizin de kâfir olmanızı temenni edecek kadar küfürde ileri gitmişlerdir. Onlar, küfürterindeki taassubda böyle bir noktaya geldiklerine göre, o halde siz onların iman etmelerini nasıl umabilirsiniz?" demek suretiyle, onların imandan bu derece uzak oluşlarını iyice anlatmıştır. 161[161]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizin de kendileriyle be- raber olmanızı.." sözü, O'nun zaman eşit olurlar" manasına göre, bunu murad etmiş olsaydı, o zaman bu ifade mansub olurdu. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, ' Onlar arzu ettiler ki, sen yumuşak davranasm da onlar da sana yumuşak davransm (Kaiem. 9) âyeti gibidir. Eğe temenninin cevabı olmak üzere denilmiş olsaydı, i'rab bakımından bu da caiz olurdu. HakTeâlâ'nın, "O küfredenler arza eder ki, siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olasınız da üstünüze anîden bir baskın yapsalar" (Nisa, 102) âyeti de böyledir.

Buna göre âyetteki, "Kendileriyle beraber olmanızı.." ifâdesi, '.'küfürde kendileriyle beraber olmanızı arzu ederler" demektir. Bundan maksad, "sizler ve onlar eşit olasınız" demektir. Ancak ne var ki daha önce bahsolundukları için, mana anlaşıldığından dolayı, burada sadece muhatapları zikretmekle yetiniimiştir.

Bil ki Allah Teâlâ mü'minlere, onların ne derece kâfir olup, küfürde had noktaya vardıklarını açıklayınca ve bundan sonra da onların mü'minlerle nasıl karışıp içli dışlı olduklarını beyan

---

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/221-222

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/222

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/222

edince, halde, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar, içlerinden dostlar edinmeyin" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 162[162]

Kafirler Dost Olmaz

Âyet, müşrikler, münafıklar ve dinsizlik ile küfürde meşhur kimselerin, mün'minierce dost edin ilemeyeceğine delâlet etmektedir. Bu, "Ey iman edenler, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları, dostlar edinmeyin" (Mümtetune, âyetinin umumi manası ile de te'kid edilmiştir. Bunun sebebi şudur: Bütün insanlara göre en kıymetli ve en büyük şey dindir. Çünkü din, kendisi vasıtası ile Allah'a yaklaşılan ve âhiret saadetinin elde edilmesi istenen şeydir. Durum böyle olunca, din sebebi ile meydana gelen düşmanlık da, en büyük düşmanlık olur. Bu da böyle olunca, en büyük düşmanlığı gerektiren şeyin mevcud olduğu yerde, muhabbet ve dostluğu istemek imkânsız olur. Allah en iyi bilendir. 163[163]

Asr-ı Saadet'te Hicretmek Önemi

Ebu Bekir er-Razî el-Cessâs: Âyetteki "içlerinden dostlar edinmeyin" ifadesinin takdiri, "Onlar müslüman olup, hicret edene kadar, onları dost edinmeyin" şeklindedir. Çünkü Allah yolunda hicret etmek, ancak müslüman olduktan sonra olur. Binaenaleyh âyet, müstüman olduktan sonra, hicretin farz olduğuna ve müslüman olsalar bile, hicret etmedikçe o kimseler ile bizim aramızda dostluğun söz konusu olamayacağına delâlet etmektedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir velayetiniz yoktur" (Enfai, 72) âyetidir.
Bil ki bu teklif hicret farz kılındığı zaman gerekli idi. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): "Ben, müşrikler arasında yaşayan her müslümandan beriyim (uzağım); Yine ben, müşrik İle beraber olan her müslümandan da beriyim" buyurmuştur. Binaenaleyh hicret, Mekke fetholununcaya kadar farzdı. Hicretin farziyyeti daha sonra nesholunmuştur.
Tâvus'un rivayetine göre İbn Abbas (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Mekke fethedil-diği gün"Mekke'nin fethinden sonra artık hicret yoktur, Fakat cthad ve niyet vardır"*51) buyurduğunu söylemiştir.
Hasan el-Basri'clen, âyetin hükmünün dar-ı harbte ikamet edip, dar-ı İslam'a hicretin ve orada yerleşmenin farz olduğuna inanan her mü'min için yürürlükte olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. 164[164]

Üçüncü Mesele

Bil ki hicret bazan küfür diyarından imân diyarına, bazan da kâfirlere yakışan amellerden, müslümaha yakışan amellere geçmek suretiyle olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s),
"Gerçek muhacir, Allah'ın nehyettiği işleri bırakan kimsedir" buyurmuştur. Muhakkik alimler, "Allah yolunda hicret, O'nun emirlerini bırakmamaktan ve nehyettiği şeyleri bırakmaktan ibarettir" demişlerdir. Bütün bu manalar muteber olduğuna göre, Cenâb-ı Allah bunların hepsini kapsayacak umûmî bir ifade kullanarak, "Allah yolunda hicret edinceye kadar" buyurmuştur. Zira Allah Teâlâ, burada, "küfürden hicret edinceye kadar" dememiş, aksine "Allah yolunda hicret edinceye kadar" buyurmuştur ki bu ifadeye, hem küfür diyarından hicret etme, hem de küfrün alameti sayılan şeyleri bırakma girer. Sonra Cenâb-ı Hak, sadece hicret etmeyi zikretmemiş, onun Allah yolunda olması kaydını koymuştur. Çünkü çoğu zaman gerek küfür diyarından İslâm diyarına, gerekse küfür şiarından İslâm şiarına geçmek, dünyevi maksatlar ile olur. Halbuki hicret nazar-ı dikkate alınan şey , onun Allah'ın emri olduğu için yapılmış olmasıdır.

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/222-223

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/223

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/223-224

Daha sonra Cenâb-t Hak, "Eğer yüz çevirirlerse, onları nerede bulursanız yakalayın, tutun. Öldürün. Onlardan ne bir dost, ne de bir yardıma edinmeyin..." buyurmuştur. Bu, "Eğer onlar hicret etmekten yüz çevirir ve Medine'nin dışında kalan beldelerine yapışıp kalırlarsa, gücünüz yeterse onları yakalayın, ister Hill, ister Harem bölgesi olsun, nerede bulursanız öldürün ve onlardan hiçbir zaman işlerinizi deruhte edecek bir veli, düşmanlara karşı size yardım edecek bir nasîr edinmeyin" demektir. 165[165]

Anlaşma Yapılmış Gayr-i Müslimler

"Ancak sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme iltica edenler, yahud ne sizinle ne de kendi kavimleri ile savaşmak (istediklerimden göğüsleri daralıp, size gelenler müstesna... Allah düeseydi elbette onları sizin başınıza musallat eder de sizinle mutlaka savaşırlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler, sizinle vuruşmazlar ve size b4nş teklifinde bulunurlarsa, Allah onların aleyhine sizin için (tecavüze) bir yol bırakmamıştır" (Nisa. 90).
Bil ki Allah Teâlâ, feu kâfirlerin öldürülmelerini emredince bundan iki kısım insanı istisna etmiştir.
Birinci grup, "Sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme iltica edenler" buyruğu ile belirtil mistir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 166[166]

Birinci Mesele

Âyetteki, tabiri hakkında iki görüş belirtilmiştir:
1) Bu, "Onlara varıp katılanlar müstesna" demektir. Buna göre âyetin manası, "Aranızda anlaşma bulunan kavimlere varıp sığınanlar da, aynı şekilde sizinle anlaşma yapmış ve size sığınmış olurlar" şeklindedir. Kaffal (r.h), "Âyetin manasına, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda bulunmaya niyetli olduğu halde, bunu gerçekleştiremeyen ve bundan dolayı da buna bir yol buluncaya kadar, müslümanlar ile aralarında bir anlaşma bulunan bir kavme iltica edenler de girer" demiştir.
2) Bu, "Onlara İntisab eden, bağlananlar" demektir. Bu görüş zayıftır. Çünkü Mekkelilerin pek çoğunun neseb (akrabalık) bakımından, Hz. Peygamber ile bağları vardı. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s), onlardan kâfir olanların öldürülmelerinin helal olduğunu beyan etmiştir. 167[167]

İkinci Mesele

Alimler, müslümanlar ile aralarında anlaşma bulunan kavmin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı
alimler, bunların Eşlem Kabilesi mensupları olduğunu
söylemişlerdir. Çünkü bu kabile ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında bir anlaşma vardı. Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke fethi için çıktığında, kendisine isyan etmemeleri, müslümanlara karşı başkalarına yardım etmeme ve Hilâl İbn Uveymir el-Eslemî'ye gelip sığınan herkese, Hilâle tanınan hakların tanınacağı hususlarında. Hilâl İle bir anlaşma yapmıştır. İbn Abbas (r.a), müslümanlar ile anlaşmalı olan kavmin, Benû Bekir kabilesi olduğunu, Mukâtil ise, Huza'a ve Huzeyme kabileleri olduğunu söylemiştir.
Bil ki bu âyet, ehl-i iman için çok büyük bir müjde taşımaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, kılıç (öldürülme) hükmünü, müslümanlara iltica eden kâfirlerden kaldırdığına göre, muhabbetullah ve muhabbet-i Resûlillah sevgisine sığınan kimseden azabı haydi haydi kaldırır. Allah en iyi bilendir.
İkinci grup, ' yahut ne sizinle ne de kendi kavimleri ile savaşmaktan göğüsleri daraltp sîze

---

[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/224
[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/225
[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/225

gelenler müstesna..." ifadesi ile belirtilmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 168[168]

Anlaşmalı Olan Bir Ülkeye Sığınan Suçlar

Âyetteki, "Yahut size gelenler..." ifâdesinin nin sılası üzerine bir atıf olması mümkündür ve bunun
takdiri "Anlaşmalı olanlara iltica edenler veyahut göğüsleri daralıp da sizinler savaşmayanlar müstesna.....(onlarla savaşmayın)" şeklinde olur. Yine bu ifâdenin, "kavm"in sıfatı üzerine bir atıf olması da mümkündür ve bunun takdiri "Ancak sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme, yahut göğüsleri daralan bir kavme iltica edip de sizinle savaşmayanlar müstesna" şeklinde olur. Birinci izah, şu iki sebepten dolayı daha uygundur:
1) Allah Teâlâ, "Onları nerede bulursanız yakalayıp tutun ve onları öldürün" (Nisa. 89) buyurduktan sonra ancak, "Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler, sizinle vuruşmazlar ve size barış teklifinde bulunurlarsa, Allah onların aleyhine sizin için (tecâvüze) bir yol bırakmamışhr" buyurmuştur. Bu, onlara taarruz etmemeyi gerektiren şeyin, onların savaşı bırakmaları olduğuna delâlet eder. Bu da ancak, birinci manaya göre uygun olur.
İkinci manaya göre ise, onlara taarruz etmemeyi gerektiren şey, onların müslümanlar ile savaşmayı bırakmış olan bir kavme iltica etmeleridir.
2) Savaşı bırakmış olmalarını, onlara karşı taarruz etmemeyi gerektiren sebep kılmak; müslümanlara karşı savaşı terkeden bir kavme iltica etmeyi taarruz etmemeye esas sebep kılmaktan daha evlâdır. Çünkü birinci manaya göre, onların müslumanlara karşı savaşmamaları, kendilerine taarruz edilmemesine yakın (esas) sebep; İkinci manaya göre ise, uzak sebep olur. 169[169]

Burada “Göğüsleri Daralanlar” Kimlerdir?

Âyetteki, ifadesi, "gönülleri, savaşmaktan daralmış ve binaenaleyh ne sizinle savaşmayı çünkü siz müslümansınız-, ne de o kâfirlerle savaşmayı istiyorlar, çünkü onlar da kendi akrabaları..." manastndadır.
Alimler, bu ifadenin i'rab bakımından yeri hususunda İhtilaf etmişler ve birkaç görüş zikretmişlerdir:
1) Bu, başında mahzuf bir -ii (Muhakkak ki) lafzı takdiri ile, hal mevkiindedir. Çünkü lafzı, mazî fiili "hal"e yaklaştırır. Baksana onlar, "Muhakkak kjnamaz başlamıştır, başlıyor" diyorlar. Yine, *AâP Çdenilir ki bu, Âlâ"Bana, muhakkak ki aklı gitmiş (akılsız) olan bir kimse geldi" demektir. Buna göre âyetin takdiri "Veya onlar size, muhakkak ki göğüsleri daralmış olarak gelmişlerdir" şeklinde olur.
2) Bu ifade, ikinci haberdir. Cenâb-ı Hak sanki, "veya onlar size gelir"
demiş, sonrada, buyurarak, onların göğüslerinin daraldığını beyan etmiştir. Bu takdire göre Cenâb-ı Hakk'tn, "göğüsleri daraldı" tabiri, O'nun "... size gelenler" tabirinden bedeldir.
3) Âyetin takdirinin,
"Onlar size, göğüsleri daralmış bir kavim olarak geldiler; veya onlar size, göğüsleri daralmış kimseler olarak geldiler" şeklinde olmasıdır. Bu takdire göre Cenâb-ı Hakk'ın, "göğüsleridaralmtş olarak" tabirinin mahalli, mansub otur. Zira bu ifâde, hâl olduğu için mansub olan bir mevsûfun sıfatıdır. Ne var ki, hâl olduğundan ötürü mansub olan meysuf hazfedilmiş, onun yerine sıfatı kaim olmuştur. Hak Teâlâ'nın, buyruğunun manası, "Onların göğüsleri, hem size karşı, hem de kavimlerine karşı savaşmak hususunda daralmıştır, sıkışmıştır. Binaenaleyh onlar, ne sizin aleyhinize ne de sizin lehinizedirler..." demektir. 170[170]

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/226
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/226-227
170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/227

Üçüncü Mesele

Alimler, Allah Teâlâ'nın bu âyette istisna ettiği kimselerin, kâfir mi yoksa mü'min mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhur-u ulemâ, bunların kâfirlerden olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyetin manası şöyle otur: "Allah Teâlâ, kâfirleri öldürmeyi vâcib kılmıştır. Ancak onlardan, sizinle anlaşması olanlar veya size karşı savaşmayanlar müstesna, zira böyle olan kâfirleri öldürmek caiz değildir." Bu takdire göre, bir neshin bulunduğuna hükmetmek gerekir. Çünkü kâfir, savaşı terketse de öldürülmesi caizdir. Ebu Müslim el-İsfehanî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, müslüman olan herkese hicret etmeyi vacib kılınca, bir mazereti bulunan kimseleri bu hükümden istisna ederek, "...iltica edenler., müstesna" buyurmuştur ki bu kimseler, hicret ve yardım etmek için, Hz. Peygamber'e gitmeye niyetlenen bir grup mü'mindir. Ancak ne var ki, onların yollan üzerinde kâfirler bulunduğu için, onlar bu gayelerini gerçekleştirememişlerdir. Zira onlardan korkuyorlardı. Böylece bu mü'minler, müslümanlarla anlaşması bulunan bir kavme sığındılar da, böylece o kâfirlerden kurtulup (hicret edinceye kadar), müslümanlarla anlaşması bulunan kavmin yanında kaldılar. Daha sonra da, Hz. Peygamber'e iltihak edip, ne Hz. Peygamber, ne de O'nun ashabı ile savaşmayan kimseleri de istisna etti. Çünkü bunlar, onlarla savaşma hususunda Allah'tan korkuyorlardı. Keza bunlar, kâfirlerle de savaşmıyorlardı. Zira o kâfirler, bunların yakınları ve akrabası idi. Veyahut da bu kimseler, çoluk çocuklarını o kâfirler arasında bıraktıkları için, onlarla savaşmaları halinde, onların kendi çoluk çocuklarını öldürmelerinden korkuyorlardı. İşte bu iki kıstm müslümanla, -her ne kadar kendilerinden hicret ve kâfirlerle savaşmak gibi bir fiil sâdır olmamışsa da- savaşmak helâl olmaz. 171[171]

Allah Diierse Kafiri Mü'mine Musaalat Eder

Cenâb-ı Hak, -'Allah dfleseydi, elbette onları sizin başınıza musallat ederdi" buyurmuştur. kelimesi Arapça'da galebe, hakimiyet, hiddet manasına gelen kelimesinden alınmıştır. Buna göre bu ifadeden maksat, Allah Teâlâ'nın, kendisiyle anlaşma yapılmış olan kimselerin belâ ve sıkıntısını engellemek suretiyle, onlara bir minnet ve ikramda bulunmuş olmasıdır. Bunun manası da şudur: "Onların sizinle savaşmaktan kaçınmaları, ancak Allah Teâlâ'nın, onların kalplerine korku salmasından dolayıdır. Ve şayet Cenâb-ı Hak, müslümanlarla savaşma konusunda onların kalblerine güç ve cesaret vermiş olsalardı, muhakkak ki onlar müslümanlara belâ kesilirlerdi."

Alimlerimiz, "Bu tabir, Altah Teâlâ'nın, kâfirleri mü'minlere musallat kılıp, o kâfirlerin kalblerine mü'minlere karşı cesaret vermesinin, O'nun hakkında bir kubh, çirkin bir fiil sayılamayacağına delâlet etmektedir" demişlerdir. Mu'tezile bu görüşe şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

a) Cübbaî şöyle demektedir: "Biz, Allah Teâlâ'nın istisna ettiği o topluluğun, kâfir değil, mü'min bir topluluk olduğunu beyan etmiştik. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Eğer Allah dileseydi, zulmederek kendileriyle savaşmaya yeltenmemiz durumunda kendilerini müdafaa etmek için, onların kalblerini takviye etmek suretiyle onları size musallat ederdi."

b) Kelbî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, dilemesi halinde, {o şeyi) mutlaka yapacağını haber vermiştir. Bu da ancak, Allah Teâlâ'nın zulme kadir ofabildiğini gösterir; ki bizim mezhebimiz de budur. Ancak ne var ki biz, Allah Teâtâ'nın zulmetmeyeceğini söylüyoruz. Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın bunu dilediğine dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır," 172[172]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın,"...sizinle mutlaka savaşırlardı" "Eğer Allah dileseydi, onları size musallat ederdi ve eğer Allah dileseydi, onlar sizinle mutlaka savaşırlardı" takdirinde olmak üzere, ya tekrar

---

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/227-228
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/228-229

edilmek veyahut da bedel yapılmak üzere, şart edatının cevabıdır. Keşşaf sahibi bu ifâdenin, şeddesiz olarak (Muhakkak ki sizi öldürürlerdi); ve şeddeli olarak da "muhakkak ki sizi parça parça ederlerdi" şeklinde okunduğunu söylemiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, illi- "Artık on/ar, sizi bırakıp bir tarata çekilirler, sizinle vuruşmazlar ve size barış teklin~nde bulunurlarsa, Allah onların aleyhine sizin için (tecâvüze) bh yol bırakmamıştır" buyurmuştur ki bu, "Eğer onlar size sataşmaz ve boyun eğip teslim olduklarını bildirirlerse, Cenâb-ı Hak onları yakalayıp öldürme hususunda, size müsaade etmez..." demektir. ifâdesi, lâm harfinin sükûnu ve sîn harfinin fetha-sıyla şeklinde de okunmuştur. Müfessirler bu âyetin hükmü hususunda ihtilaf etmiş, bazıları bu âyetin kılıç ve cihad âyeti olan, "müşrikleri öldürün..." çtevbe, 5) âyetiyle mensûh olduğunu; bazıları ise, bunun mensûh olmadığını söylemiştir. Âyette istisna edilen kimselerin rnüslümanlar olduğunu söyleyenlere göre, bu ifâde gayet açıktır. Ama, istisna edilen kimselerin kâfir olduğunu söyleyenlere gelince, meselâ Esamm: "Âyeti, anlaşma yapan kimseler" anlamına alırsak, bunun mensûh olduğu nasıl söylenebilir?" demiştir. 173[173]

Hem Müslümanlar Hem de Kâfirlerle İyi Olmak İsteyen Münafıklar

"Diğer bir kısmını da şu halde bulacaksınız: Onlar, hem sizden emin olmak, hem kendi kavimlerinden emin olmak isterler. Ne zaman fitneye döndürülürlerse, onun İçine baş aşağı atılırlar. Öyle ise onlar sizi bırakıp bir
tarafa çekilmezler, barışı size bırakmazlar, ellerini çekmezlerse, onları nerede bulursanız yakalayıp tutun. Öldürün. İşte sizer onlar hakkında apaçık bir hüccet verdik" (Nisa, 91).
Müfessirler, burada zikredilen kimselerin, Esed ve Gatafan kabilelerinden bir topluluk olduğunu söylemişlerdir ki bunlar, Medine'ye geldiklerinde müslüman olurlar ve anlaşma yaparlardı. Maksatları ise, müslümanlardan emin olmak idi. Kendi kavimlerinin yanına döndükleri ndeyse,, inkâra saparak ahidlerint bozarlardı. 3una göre Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu, "Herne zaman kavimleri onları, müslümanlaria savaşmaya çağırırsa"' "onlar bu fitne hususunda mağlub ve başaşağı gelmiş olarak onun içine düşerler" demek olup, bu da onların hem küfürlerinde, hem de müslümanlara ne denli düşman oldukları hususunu beyan için yapılmış bir istiaredir. Çünkü, bir şeye tepe üstü düşen kimsenin, o şeyden çıkması imkânsız olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Bu, "Onlar sizinle savaşmaya devam eder, anlaşmaya yanaşmazlar ve ellerini üzerinizden çekmezlerse, onları nerede bulursanız tutup öldürün" demektir. Alimlerin çoğu, "Bu ifade, onlar bizimle savaşmaz, anlaşma yapmak isterler ve bize eziyet etmekten ellerini çekerlerse, bizim onlarla ne savaşmamızın, ne de onları öldürmemizin caiz olmayacağına delalet eder" dermşlevdu. Bu âyelin bir benzeri de, "Allah sizi, sizinle din hususunda savaşmamış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara İyilik etmekten men etmez" (Mumtehine, s> âyetiyle, "Size harb açanlarla, Allah yolunda, siz de dövüşün" (Bakara. 190)âyetleridir. Böylece savaş emri, bizimle savaşmayan I ara değil, savaşanlara tahsis edilmiş olur. Bil ki bu hüküm, i)\ kelimesiyle şarta bağlanan şeyin, şart bulunmadığı zaman, yok olacağı (bulunmayacağı) esasına bina edilmiştir. Biz bu hususu, Hak Teâlâ'nın "Eğer size yasaklanan büyük (günahkardan kaçınırsanız" (Nisa. 31) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte size, onlar hakkında apaçık bir hüccet verdik" buyurmuştur. Bu âyette geçen "apaçık bir hüccet" tabirinin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) "O kimselerin öldürülebileceğine dair, açık ve vazıh bir hüccet, delil ortaya çıkmıştır ki, bu da onların düşmanlıklarının apaçık ortaya çıkması, küfür ve zulüm
hususundaki hallerinin ayan beyan belli olması ve müslümanlara zarar vermeleridir."
b) "Allah'u Teâlâ'nın, o kâfirleri öldürme hususunda, müsfümanlara müsaade etmesi"

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/229

anlamındadır. [174][174]

Yanlışlıkla Mü'mini Öldürmenin Hükmü

"Bir mü'mfnin diğer bir mü'mini, yanlışlık eseri olmayarak, öldürmesi yakışmaz. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köleyi azad etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi lazımdır. Sadaka olarak bağışlamaları müstesna. Eğer (öldürülen), mü'min olmakla beraber, size düşman bir kavimden İse, o zaman (öldürenin) mü'min bir köle azad etmesi lazımdır. Şayet kendileriyle aranızda andlaşma olan bir kavimden ise, o vakit mirasçılarına bir diyet vermek ve bir de mü'min bir köle azad etmek gerekir. oruç tutması icab eder. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, gerçek hüküm ve hikmet sahibidir" (Nisa, 92).
Bil ki Cenâb-ı Hak, mü'minlerde kâfirlerle savaşma arzusunu uyandırıp, onları buna teşvik edince, daha sonra bu savaşı alakadar eden bazı hususlar zikretmiştir. Mesela bunlardan birisi şudur: Allah Teâlâ, kâfirlerle savaşma konusunda izin verince, bazen şu kabilden hâdiseler de meydana gelebiliyordu: Bir adam birisini kâfir ve harbî zannediyor ve onu öldürüyor; daha sonra da onun müslüman olduğu ortaya çıkıyordu.
İşte Cenâb-ı Hak, bu âyette böyle bir hâdisenin hükmünün ne olacağını zikretmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [175][175]

Buna Dair Ayetin Nüzul Sebebi

Alimler, âyetin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç rivayet nak- letmişlerdir:
Birinci Rivayet: Urve İbnü'z-Zübeyr, şunu nakletmiştin
Huzeyfe İbnu'l-Yeman (r.a), Uhud Savaşında Hz. Peygamber ile beraberdi. Derken müslümanlar bir hata yaparak, Huzeyfe'nin babası Yeman'ı, bir kâfir zannederek yakalamış ve kılıçla boynunu uçurmuşlardı. Oysa ki Huzeyfe tam o esnada, "O, benim babamdır!" demişti, ama onlar Huzeyfe'nin sözünü, ancak babasını öldürdükten sonra anlayabilmişlerdi. Bunun üzerine Huzeyfe, "Allah sizi bağışlasın, çünkü Erhamurrahimin'dir" demişti. Hz. Peygamber bu sözü duyunca, Huzeyfe'nin kıymeti O'nun nezdinde daha da artmıştı. İşte bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil olmuştu.
İkinci Rivayet: Bu âyet, Ebu'd-Derda hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki: Ebu'd-Derda (r.a) bir seriyyede bulunuyordu. Derken, ihtiyacın! gidermek için bir yere sapmıştı. Tam o zaman koyunları bulunan bir adama rastladı. Kılıcıyla adama saldırdığında, adam "La ilahe illallah!" dedi, ama o adamı öldürdü, koyunlarını da sürüp götürdü. Derken içinde (bu hadiseden dolayı) bir rahatsızlık duymaya başladı. Bunun üzerine hadiseyi Hz.Peygamber'e anlatınca, Hz. Peygamber *Ai "Onun kalbini yarsaydm ya [176][176] (onun kalbini mi yardın!)" dedi. Bu söz üzerine Ebu'd-Derda, son derece pişman oldu; derken bu âyet nazil oldu.
Üçüncü Rivayet: Ayyaş İbn Ebî Rebîa, Ebu Cehil'in anne bir kardeşi idi, müslüman olup, kavminden korktuğu için Medine'ye hicret etmişti. Bu hadise, Hz. Peygamber'in hicretinden önce vuku bulmuştu. Derken Ayyaş'ın annesi, dininden dönünceye kadar yeyip içmeye ve herhangi bir çatı altında oturmayıp (güneş altında kalmaya) yemin etti. Bunun üzerine Ebu Cehil, beraberinde Hars İbn Zeyd İbn Ebî Uneyse olduğu halde Mekke'den çıktı. Ayyaş'ın yanına geldiler ve uzun uzun konuştular. Bunun üzerine Ebu Cehil) Hz. Muhammed, sana annene iyi davranmanı emretmiyor mu? O halde, üzerinde bulunduğun dini taşıyarak dön ve annene iyilik yap!" -dedi. Ayyaş bu teklifi kabul ederek, Mekke'ye geri döndü. Mekke'ye yaklaştıklarında, bunlar Ayyaş'ın ellerini ve ayaklarını bağladılar. Ebu Cehil, Ayyaş'a yüz sopa vurdu; yüz sopa da Hars vurdu. Bunun üzerine Ayyaş, Hars'a "Şu, Ebu Cehil benim kardeşim.. Ya sen kimsin ey Hars! Allah'a yemin ederim ki, seni ıssız bir yerde yakalarsam

---

[174][174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/229-231
[175][175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/231-232
[176][176] Müslim, İman, 158(1/96).

öldüreceğim!" dedi. Rivayet olunduğuna göre Hars, Ayyaş'a, Mekke'ye döndüğünde, "Eğer senin tâbi olduğun ilk din hidayet ise, sen onu bırakmış durumdasın. Yok eğer sapıklık idiyse, sen şu anda ona girdin.." dedi. Bu söz, Ayyaş'a çok tesir etti ve Hars'ı öldüreceğine yemin etti. Ayyaş, annesinin yanına vardığında, annesi Ayyaş ilk dinine dönmediği sürece, elinin ayağının çözülmeyeceği hususunda yemin etti. O da bunu yaptı (yani döndü). Bundan sonra Medine'ye hicret etti... Hars da müslüman olup hicret etmişti... Derken, Ayyaş, Hars ile ıssız bir yerde karşılaştı; Mars'ın müslüman olduğunu da bilmiyordu. Derken onu öldürdü. Hars'ın müslüman olduğu haberini alınca, yaptığına bin pişman olarak Allah'ın Resulüne geldi ve "Müslüman olduğunu bilemeden onu öldürdüm!" dedi. İşte bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil oldu. 177[177]

Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesiyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "O mü'min için, kendisine Rabb'inden gelen ve kendi- sinden ahid alan hususlar arasında., yoktur" demektir.

b) "Onun için, hiçbir zaman böyle birşey olamaz, yoktur" demektir. Bundan maksad (haksız yere) adam öldürmenin haramlığımn, mükellefiyetin başladığı ilk zamandan beri bulunduğunu, sabit olduğunu beyân etmektir. 178[178]

Bu Ayetteki İstisnanın İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi hakkında da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu istisna, istisnây-ı muttasıl (bitişik istisnadır. Bu görüşü benimseyenler, şu izahları yapmışlardır:

1) Bu istisna, manaya göre yapılmış olan bir istisnadır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, "O, Öldürmelerinden dolayı insanları muaheze eder.Bu öldürmenin hatâ eseri olması müstesna..Çünkü Cenâb-ı Hak, bundan dolayı kimseyi sorgulamaz" şeklindedir.

2) Bu istisna, lafzın zahirine göre de doğrudur. Zira mâna, "Hiçbir mü'min hiçbir mü'mini, hatâ eseri öldürmesi hariç, kesinlikle öldürmez" şeklindedir.

Hatâya sebebiyet veren şeyler şunlar olabilir: Öldürdüğü adam üzerinde, kâfirlere ait bir alâmet görmesi; veya, onu kâfirlerin ordusu içinde görüp müşrik zannetmesi... İşte bu durumda onu hatâen öldürmesi mümkündür. Bunun bir hatâ olduğu hususunda bir şüphe yoktur. Çünkü o, kâfir olmadığı halde onu kâfir zannetmiştir.

3) Kelamda bir takdim-tehir bulunmaktadır. Buna göre âyetin takdiri, "Hiçbir mü'min, hatâ olması hâli müstesna, bir mü'mini öldürmez" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın evlat edinmesi (hiçbir zaman) olmuş değildir" (Meryem, 36) âyetidir. Ki bu, "Allah herhangi bir çocuk edinir olmadı, edinmedi" demektir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'a hiçbir şey haram olmaz. Ancak o, kendisinden, kendisine yakışmayan şeyleri nefyetmektedir. Yine Cenâb-ı Hak, "Ağaçlama bitirici olmadınız, bitiremediğiniz.." (Nemi, eo) buyurmuştur ki, bunun manası, "Siz, onları bitirici olmadınız, yetiştirici değildiniz" demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanlara ağaç bitirmeyi haram kılmamış; onlardan ancak onu bitirme imkân ve kudretini nefyetmiştir. Çünkü, o ağacı bitirmeye kadir olan, ancak Allah Teâlâ'dır.

4) Bu istisnayı, istisnay-ı muttasıl mânasına hamletme durumunda ortaya çıkan müşkil, şu şekildedir: Nefyden (olumsuz bir şeyden) yapılan istisna, olumlu olur. Bu da, bazı durumlarda mü'min kimselerin öldürülmesinin, (mukayyet değil) mutlak anlamda olmasını gerektirir; bu ise imkânsızdır. Ancak ne var ki bu müşkillik, nefiyden, olumsuz bir şeyden yapılan istisnanın müsbet (olumlu) olduğunu kabut etmemiz durumunda söz konusu olur. Halbuki bu husus, usûl âlimleri arasında ihtilâf edilen bir meseledir. Doğru olan, bunu gerektirmemesidir. Zira

---

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/232-233

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/233

istisna, müstesnadan, mahkûmun bih (kendisiyle hüküm verilen)'in değil de, hükmün sarledilmesini, yani istisna edilmesini, ayrı tutulmasını gerektirir. İstisnanın tesiri, sadece hükmü sarfedlp ayrı tutmada olunca, müstesna, ne menfi ne de müsbet mânada, hakkında herhangi bir hüküm verilmemiş vaziyette kalır. Böylece de bu müşkil bertaraf edilmiş olur. Nefiyden yapılan istisnanın, müsbet bir mana ifâde etmeyeceğine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Temizlik olmadan namaz; veli olmadan da nikâh yoktur, olmaz" 179[179]sözü de delâlet etmektedir. Yine, "Erkekler olmadan mülk olmaz; mal olmadan da erkekler, adamlar olmaz" denilir. Bütün bu misallerdeki istisna, olumsuz ifadeden yapılan istisnanın hükmünün müsbet olmadığını ifade etmez. Allah en iyisini bilendir.

5) Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden birisi olan Ebu Haşim şöyle demektedir: "Âyetin takdiri şöyledir: "Hiçbir mü'min, bir mü'mini öldürüp de, mü'min olarak kalamaz. Ancak, onu hatâ ile öldürmesi durumu müstesna; işte o zaman o, mü'min olma vasfını sürdürür." Bundan maksat şudur: Mü'minin mü'mini öldürmesi, öldüren kimseyi mü'min olmaktan çıkarır. Bu öldürmenin hata ile olması müstesna. Çünkü bu, öldüren kimseyi mü'min olmaktan çıkarmaz. Bil ki, Ebu Haşim'in bu sözü (izahı), "fâsıkın mü'min olmadığı" esasına dayanır ki, bu bâtıl ve yanlış olan bir esastır. Allah en iyi bilendir.

6) Bu istisna, (fakat, lâkin) manasında olmak üzere, istisnay-ı münkatı'dır. Bunun Kur'ân-ı Kerim'de pekçok benzeri vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Birbirinizin mallarını, naram yollarla yemeyin^ Bîr ticaret malı olması müstesna " (Hi&a, 29) "Ufak ufek suçlar hariç, günahın büyüklerinden ve fuhuşlardan kaçının" (Neon, 32) ve

"Onlar orada ne boş bir lâf, ne de günaha sokacak bir şey işitmezler. Yalnız bir söz: "Selâm, selâm!.." (Vakıa, 25-26) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 180[180]

Dördüncü Mesele

kelimesinin niçin mansûb olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, rnef'ûlûn leh'tir. Buna göre ifâdenin takdiri, "Bir mü'minin bir mü'mini, bir hata olduğu için olması durumu müstesna, hiçbir sebeple öldürmesi uygun düşmez" şeklindedir.

2) Bu, haldir; ifadenin takdiri, "Onun bir hata olması hali müstesna, o onu kesinlikle öldürmez" şeklindedir.

3) Bu, mahzûf bir masdartn (mef'ûlün mutlak) sıfatıdır. Buna göre kelamın takdiri, "Hatâen öldürme olması müstesna" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak.j "Kim b/r mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mümin bir köleyi azâd etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi lazımdır. Sadaka olarak bağışlamaları müstesna.." buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 181[181]

Öldürme Çeşitleri: Amd, Hata, Şibh-i Amd

Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Öldürme üç türlü olur: Kasden, hatâen ve kasde benzer bir şekilde (şibh-i amd)... "Kasten öldürme" bir insanın, öldüreceği kimseye ister yaralayıcı cinsten olsun isterse olmasın, onu öldüreceğini bildiği bir şey ile öldürmeye kasdetmesidir." Bu, Şafiî'nin görüşüdür.

Hatâen öldürme de iki kısımdır:

a) Öldüren kimsenin, bir kuşa veya bir kâfire niyetlenerek ve nişan alarak attığı şeyin, bir müslümana isabet ederek onu öldürmesidir.

b) Üzerinde bir kâfir alameti görüp, onu müşrik zannederek bir müslümanı öldürmektir. Birincisi fiilde hata, ikincisi ise niyette hatadır.

179[179] (iki ayrı hadisten) Müslim, Taharet, 2(1/204); Ebu Davud, Nikah, 19 (2/229); İbn Mace, Nikah, 15 (1/605).

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/233-235

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/235

"Şibh-i amd"e gelince bu, insanın, Öldürdüğü şahsa genelde öldürebileceği düşünülmeyen hafif bir sopa ile vurup, bundan dolayı onun ölmesidir. Şafiî (r.h), "Bu, her nekadar vurma da kasıtlı ve bilerek olsa bile, öldürme hususunda hatadır" demiştir. 182[182]

İkinci Mesele

Ebu Hanife, "Ağır birşey vurarak insanı öldürmek, sırf bir kasıt değil, hem hata hem de şibh-i amddir. Bu şekilde ö|dürme âyetin manasına dahil olup, bunda hem diyet hem de keffaret vâcibtir, fakat kısas vâcib değildir" demiştir. Şafiî (r.h) bunun, kendisinden , dolayı kısas gereken sırf kastî bir öldürme olduğunu söylemiştir. Bunun bir kasden öldürme olduğuna hem Kur'ân, hem de hadis delâlet eder. Bunun Kur'ân'dan delili, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa (a.s)'nın kıptî'yi bir yumrukta öldürdüğünü nakletmesidir Sonra bu yumruk vurma, ikinci gün diğer bir kıptinin, "Dün bir canı öldürdüğün gibi, (şimdi de) beni mi öldürmek istiyorsun?" (Kaaas, 19) demiş olmasının da delâlet ettiği gibi, "öldürme" olarak ifade edilmiştir. Halbuki bir önceki gün, Hz. Musa (a.s) sadece bir yumruk vurmuştu. Binaenaleyh kıptinin yumruk vurmayı, öldürme olarak ifade ettiği sabit olur. Yine Hz. Musa (a.s), "Ya Rabbi, ben onlardan bir cam öldürdüm" (Kasas. 33) diyerek, yumruk vuruşunu, bir öldürme olarak adlandırmıştır. Müfessirler onun bu sözünden maksadının, o yumruğu vurup kıptiyi öldürmesi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hem Cenâb-ı Hak da bunu, "Sen bir de adam öldürmüştün de, biz seni o gamdan kurtarmıştık ve sent türlü türlü belalarla imtihan etmiştik" (Tâha,40)diye beyan etmiştir. Böylece yumruk vurmanın, hem diğer kıptinin, hem Hz. Musa'nın, hem de Cenâb-ı Hakk'ın ifâdeleri ile, bir öldürme olduğu sabit olur. 183[183]

Şibh-i Amd Öldürmenin Cezası

Bunun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Dikkat edin! Kaste benzer bir hata ile Öldürülen, kamçı ve sopa İle öldürülendir. Bu çeşit öldürmede, yüz deve (diyet) vardır" 184[184]hadis-i şerifidir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu şekilde öldürmeyi de, bir kati (öldürme) olarak ifade etmiştir. Binaenaleyh bu iki delil ile, bunun da bir öldürme (kati) olduğu sabit olur.

Bunun, kastî bir öldürme olduğunda şüphe eden, mantıksızlık etmiş olur. Çünkü bir insanın başına değirmen taşı ile vurarak veya onu çarmıha gererek veya onun boğazına ip geçirerek boğup öldürse, sonra da, "Onu öldürmek istememiştim" dese, ya yalan söylemiş olur veyahut da deli olduğu için böyle demiş olur. Bunun kasden düşmanca bir Öldürme olduğunda, hiçbir müslüman münakaşa etmez. Böylece bunun kasden ve düşmanca bir öldürme olduğu sabit olur. Bu sebeble de, hem nakit hem de aklî delil ite böyle bir öldürmeye kısas gerektiği anlaşılır. Bunun naklî delili, kısasın farz olduğunu gösteren bütün âyetlerdir. Mesela şu âyetler gibi: "Öldürülenler hakkında size kısas farz kilindi..." {Bakara, 178»; "Biz o (Tevrat'ta), onlar üzerine (şunu) yazdık: Cana can..." (Maka, 45); "Kim mazlum olarak Öldürülür ise, biz onun velisine bir selûhiyetlvermişizdir" (isra.33); "Kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür" şura, 40 ve "Him size saldırır, haddi aşarsa, siz de, aynen onların saldırmaları gibi onlara (Bakara, 194).

Bunun aklî delili ise şudur: Kısası farz kılmanın gayesi, insanları öldürülmekten korumaktır. Allah Teâlâ, "Sizin için kısasta hayat vardır" (Sakara. 179) buyurmuştur. Kısası farz kılmaktan maksad insanları öldürülmekten korumak olunca, ağır birşey vurularak öldürme de keskin birşey ile öldürme gibi olunca, bu iki şekilden biri için caydırıcı bir şeyin meşru kılınmasına duyulan ihtiyaç, aynen diğeri için duyulan ihtiyaç gibidir. İnsanın öldürülmesi hususunda, bu iki şekil arasında bir fark yoktur. Fark ancak öldürmede kullanılan alettedir. Bu aletin nazar-ı dikkate alınmayacağı zaruri ve açık olarak bilinir. Fıkhiyyat'ta şu söz söylenir: Bir kimse şöyle

---

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/235

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/235-236

184[184] Ebu Davud, Diyat, 18 (4/185).

bir dereceye ulaştığında, "Taklidi terkeden kimselere göre, tahkikte en ileri noktaya ulaşmış" denilir.

Hanefiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Dikkat edin! Kaste benzer bir hata ile öldürülen, kamçı ve sopa ile öldürülendir. Bu çeşit öldürmede yüz deve (diyet) vardır" 185[185]hadisini delil getirmişler ve "Bu ister kamçı ile, ister sopa ile, ister büyük birşey ile, ister küçük bir şeyle olsun, her türlü öldürmeyi içine alan umumi bir ifadedir" demişlerdir.

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in "birhata ile öldürülen" ifadesi, bu öldürmede bir hatanın olduğunu göstermektedir. Halbuki biz, bir İnsanı boğarak veya başına değirmen taşı vurarak öldürüp, sonra da "Ben onu öldürmek istememiştim" diyen kimsenin, bu sözünde yalancı olduğunu her akıllının açıkça anlayacağını beyan etmiştik. Binâenaleyh buradaki vurmayı, kendisinde hata vasfının olabilmesi için, küçük bir sopa ile vurma manasına almak gerekir. Allah en iyi bilendir. 186[186]

Kasden Öldürmede Keffare Cezası

Ebu Hanife, "Kasten öldürme keffareti gerektirmez" demiştir. İmam Şafiî ise, "Bunu gerektirir" demiştir. Ebu
Hanife, bu âyet ile istidlal ederek, "Âyetteki Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse..." ifadesi, keffaretin vacib
olmasının şartıdır. Şart bulunmadığı zaman, meşrut (ceza) da bulunmaz" demiştir. Ebu Hanife'ye şöyle denir: Allah Teâlâ, "Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yettremezse, o halde sağ ellerinizin malik olduğu mü'min cariyelerden (alsın)" (Nisa,25)buyurmuştur. Size göre ise, buradaki "kimgüç yeüremezse" ifadesi, cariye ile evlenebilmenin bir şartı değildir. İşte buradaki âyette de böyledir.

Sonra biz şöyle deriz: "Kasden öldürmede kefaretin vacib olduğuna hem hadis hem de kıyas delâlet eder. Bunun hadisden delili, Vâsıla İbn El-Eska nın rivayet ettiği şu husustur: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir mü'mini kasden Öldürmesi sebebi ile cehe nemi haketmiş bir arkadaşımız için vardığımızda o şöyle dedi:

"Onun için bir köle azâd edin. Allah da o kölenin her uzvuna karşılık, onun bir uzvunu cehennemden azâd etsin."

Bunun kıyastan delili ise şudur: Köle azad etmekten maksad, Allah'ın o kimseyi cehennemden azad etmesidir. Kasten öldürmede, buna daha çok ihtiyaç duyulur. Binâenaleyh kasten öldürmede, ketfareti vacib kılmaya daha çok ihtiyaç var demektir. Allah en iyi bilendir.

Şâfİt(r.h), buna benzer bir kıyas yaparak şöyle ikinci bir delil getirmiştir: "Cenâb-ı Hak, ihramlı iken av hayvanı öldürene keffareti vacib ktlınca, biz o hayvanı kasten veya hataen öldüren kimseleri, günah işlemiş olma bakımından eşit saydık. Mü'min bir insanı öldürmede de durum aynıdır." Bu söz, şöyle denilerek de te'kid edilir: Allah Teâlâ orada, kasten öldürenin durumunu açıkça belirtmişti. Biz aynı şeyin hataen öldürene de vacib olduğunu söyledik. Allah Teâlâ burada da bir mü'mini hataen öldüreni açıkça zikretmiştir. Binâenaleyh bizim bu keffareti, cehennemden kurtulabilmesi için, köle azad etmeye daha fazla ihtiyacı olduğu için, kasden adam öldürene vacib olduğunu söylememiz daha evladır. 187[187]

Kaffaret Olarak Azap Edilecek Kölenin Evsabı

İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Şa'bî ve Nehaî, "Ancak namaz kılıp oruç tutabilecek yaşta (mükellefiyet çağında) olan bir mü'min köle, keffaret olarak kifayet eder" demişlerdir. Şafiî, İmam Malik, Evzâî ve Ebu Hanife (r.hümullah) de, "Ebeveyninden birisi müslüman olan çocuk köle de kifayet eder" demişlerdir. İbn Abbas (r.a)'ın delili bu âyettir. Çünkü Cenâb-ı Hak,

---

185[185] Ebu Davud, Diyat, 18 (4/185).
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/236-237
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/237-238

mü'min bir köle azad etmeyi vacib kılmıştır. Mü'min ise, ancak iman vasfı ile nitelenebilecek kimsedir. İman ya tasdik, ya amel veya her ikisidir. Her üç durum da çocukta bulunmaz. Dolayısı ile çocuk "mü'min" olmaz. Bu sebeble de, çocuk olan kölenin keffaret olarak kifayet etmemesi gerekir. Müçtehid imamların delili ise şudur: Hak Teâlâ'nın, "Kim bir mü'mini yan/iş/ık/a öldürürse" ifadesine küçük çocuklar da girer. Binâenaleyh âyetteki "mü'min bir köleyi azad etmesi lazımdır" buyruğu da aynıdır.Bu sebeble, çocuk kölenin de bu ifadeye dahil olması gerekir. 188[188]

Diyet Olarak Ödenecek Develerin Evsafı

Şafii (r.h).gerek kasten, gerekse kasde benzer {şibh-i amd) ölümlerde diyet, daha büyük ve daha ağır olup, üçe bölünmüştür: Otuz tanesi dört yaşına girmiş dişi deve, otuz tanesi beş yaşına girmiş dişi deve, kırkı da hamile olan deve... Sırf hataen öldürmelerde ise diyet hafif tutulmuştur. Bunun diyeti, yirmi tane iki yaşında, yirmi tane üç yaşında dişi deve, yirmi tane üç yaşında erkek deve, yirmi tane dört yaşında dişi deve, yirmi tane de beş yaşında dişi devedir. Ebu Hanife de, hepsinde diyetin, bu sonraki gibi olduğunu, ancak üç yaşındaki dişi develerin yerine, iki yaşında erkek deve verilmesi gerektiğini söylemiştir.
İmam Şafiî'nin delili şudur: Allah Teâlâ Kur'an'da diyeti vacib kılmış, fakat nasıl olacağını açıklamamıştır. Binâenaleyh diyetin nasıl olacağını bilme hususunda sünnete ve kıyasa başvurduk. Ama sünnette bu hususta bir açıklama bulamadık. Kıyasa gelince, bunun sebepleri ve sayılan belirlemede, aklın kurduğu münasebetlerin ve yaptığı taklitlerin bir gücü yoktur. Binâenaleyh burada, konuyu benzerine kıyas etmeden başka bir çare kalmaz. Biz, diyetin zekatı gerektiren sebeblerden daha güçlü bir sebeb ile vacib okluğunu görmekteyiz. Yine biz, şeriatın iki yaşındaki erkek develeri zekatın nisabına dahil etmediğini görüyoruz. Binâenaleyh bunların diyete de dahil olmamaları gerekir.
Ebu Hanlfe'nin delili şudur: "Beraat" sabittir. Sabit olan birşeyde aslolan ise, onun devam etmesidir. Binâenaleyh beraat-i asliyye devam etmektedir. Beraat-i aslryye delilinden, ancak kendisinden daha güçlü bir delil bulunduğu zaman dönülür. Bu sebeble biz diyoruz ki, "Birincisi, herkesin ittifak ettiği bir şeydir. Fakat buna ilave otan şeye gelince, onun da aslî olumsuzluğu üzere devam etmesi gerekir." Ebu Hantfe'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Zimmette, diyeti ödeme mükellefiyeti vardır. Var olan birşeyde aslolan, onun devam etmesidir. Biz, bu hususta söylenilenlerin çoğunun eda edilmeyeceği hususunda bir ittifakın meydana geldiğini gördük. Binâenaleyh bu hususta en az miktarın ödenmesi durumunda, bundan daha fazla düşürülmemesi gerekir. Allah en iyi bilendir. 189[189]

Diyetin Para Olarak Miktarı

Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Diyet olarak verilmek üzere deve bulunmadığı zaman, ya bin dinar, ya da onikibin dirhem ödenmesi vacib (farz)dır." Ebu Hanife ise, onbin dirhem verilmesinin farz olduğunu söylemiştir. Şafiî'nin delili şudur: Amr İbn Şu'ayb, babasından, o da dedesinden naklen şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında diyetin kıymeti, sekizyüz dinar veya sekizbin dirhem idi. Hz.Ömer (r.a) halife olunca, bir hutbe okuyarak "Develerin fiatları arttı" dedi ve bu diyetin, altını olanlar için bin dinar, gümüşü olanlar için de onikibin dirhem olarak ödenmesini gerekli gördü. Bizim bu istidlalden çıkaracağımız netice şudur: Hz. Ömer bunu bütün ashabın önünde söylemiş ve hiçbir sahabî bunu yadırgamamıştır. Binâenaleyh bu bir icma olmuştur. Ebu Hanife'nin delili ise, "Cezanın en azını almak daha evladır" şeklindedir. Bunun cevabı daha önce geçti. 190[190]

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/238
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/238-239
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/239

Diyet Hakkında Havariç’in İddası

Ebu Bekr el-Esamm ile Haricîlerin çoğu, demişler ve şu delilleri ileri sürmüşlerdir:
Farz kılınan bir şeyde de mutlaka bu fiilin farz kılındığı bir şahsın mevcud olması gerekir. Bu ifadeden önce zikri geçen şahıs ise, katil olan kimsedir. Bu şahsı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse buyruğu ortaya koymaktadır. Binâenaleyh bu sıra, köle azad etmeyi Cenâb-ı Hakk'ın, başkasına değil, ancak katile vacib kıldığını söylemeyi gerektirir.
2) Bu cinayeti katil işlemiştir. Binâenaleyh makul olan, tazminatın mutlaka telef eden kimseye vacib olmasıdır. Netice olarak bu fiil katilden hataen sadır olmuştur. Fakat yanlışlıkla işlenen bir fiil, telef edilen şeylerin kıymetleri ve uzuvların diyetleri mesabesindedir. Ancak ne var ki bu tazminatlar sadece telef eden kimseye vacibtir. İşte bu konuda da böyledir.
3) Allah Teâlâ bu âyette iki şeyi vacib kılmıştır: Birisi, mü'min bir köle azad etmek; diğeri, tam bir diyet vermektir. Köle azad etmenin, cinayeti işleyen kimseye vacib olduğu hususunda icma hasıl olmuştur. Âyetin iki yerinde de aynı lafzın kullanılmış olmasından dolayı, diyetin de katile vacib olması gerekir.
4)Âkileden ne bir cinayet, ne de cinayete benzer bir fiil sadır olmuştur. Binâenaleyh gerek Kur'an, gerekse hadisler açısından, âkileye herhangi bir şey ödemenin vacib olmaması gerekir.
Bunun Kur'an'dan delilleri şunlardır: Allah Teâlâ, "Hiçbir günahkâr, başkasının günahını çekmez" <isra, 15>; "Herkes ancak kendi aleyhine olarak (günah) kazanır" (Enam, 164);"(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faidesine, yaptığı (şer de) kendizaran-nadır" (Bakara, 286) buyurmuştur. Bunun hadisten delili şudur: Rivayet olunduğuna göre Ebu Ramse, oğluyla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelir. Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu kim?" diye sorunca o, "oğlum" der. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ne o senin aleyhine olarak cinayet işleyebilir, ne de sen onun aleyhine olarak cinayet işleyebilirsin" buyurmuştur. Bu sözden maksat, cinayetin bizzat kendisini anlatmak olmayıp, aksine ^nun işleyeceği cinayetin çocuğuna, çocuğunun işlediği cinayetin de ona tesir etmeyeceğini beyan etmektir. Bütün bunlar, diyeti cinayeti işleyen kimseye vacib kılmanın, başkasına vacib kılmaktan daha evlâ olduğuna delâlet etmektedir.
5) Nasslar, insanın malının masum (yani mukaddes, korunmuş) olduğuna ve hiçkimsenin onu alma hakkının olmadığına delalet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Birbirinizin malların] bâtıl (haram) yollarla yemeyin. Ancak bir ticaret olması müstesna" (Nisa, 29) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Her insan, kendi kazanana (başkalarından) daha müstehaktır[191][191] "Müslümamn malının haramlığı kanmm haramlığı gibidir" [192][192]' Müsiümanm malı (başkasına) ancak gönül hoşluğu ile (verilirse) helâl olur" [193][193]buyurmuştur. Biz, zekatlar ve tazminatları almada da söylediğimiz gibi, Kur'an'ın âyetleri ile alınmasının caiz olduğunu öğrendiğimiz o şeyter hakkında, bu umumi manadaki nasslarla amel etmedik. Ama âkıleye diyeti vacib kılmanın dayanağı haber-i vahiddir. Halbuki Kur'an'ın umumi manadaki hükümlerini haber-i vahid ile tahsis etmek caiz değildir. Çünkü Kur'an ma'lum ve kesindir. Haber-i vahid ise zannîdir. Zannî olanı, kesin ve malum olan delile takdim etmek caiz değildir. Bir de bu, "umumi belva" olan şeyler hakkında varid otmuş bir haber-i vahiddir. Binâenaleyh kabul edilmez. Yine bu, şeriatın bütün usul ve kaideleri hilafına varid olan bir haber-i vahiddir. Binâenaleyh kabul edilmemesi gerekir."
Fukaha bu hususta haber, eser ve âyet ile istidlal etmişlerdir. Haberden delil şudur: Muğire'nin rivayetine göre bir kadın, başka bir kadının karnına vurmuş ve o kadın çocuğunu Ölü olarak düşürmüştü. Hz. Peygamber (s.a.s) de vuran kadının âkilesinin, o Ölü olarak düşen çocuğun diyetini ödemesi hükmünü vermişti. Bunun üzerine Hami İbn Malik ayağa kalkarak, "Biz, yiyip içmeyen, bağtrmayan ve doğarken ses çıkarmayan bir kimse için nasıl

---

[191][191] Müsned, 2/334.

[192][192] Müsned, 1/446.

[193][193] Keşfu'I-Hafa, 2/371.

diyet veririz. Bu gibi şeyler bâtıldır" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu sözler, cahlllye sözlerine benziyor" demiştir. Bunun "eser"den delili ise şudur Hz. Ömer (r.a), Safiye İbn Abdulmuttalib'in yeğeni olan Hz. Ali'ye, Saflyye'nin kölesi cinayet işlediği zaman o kölenin namına diyetini vermesi, Zübeyr (r.a)'e de Safiye'nin mirasına varis olması hükmünü verdi. İşte bu, diyetin sadece âkıleye vacib olduğuna delalet etmektedir. Allah en iyisini bilendir. 194[194]

Kadının Diyeti Hakkında Farklı İçtihadlar

Fukahanın ekserisi, kadının diyetinin, erkeğin diyetinin yarısı kadar olduğunu söylemiştir. Esamm ile İbn Atıyye, kadının diyetinin de erkeğin diyeti kadar olduğunu söylemişlerdir. Fukahanın delili şudur: Hz. Ali, Hz. Ömer ve İbnMes'ud (r.a) böyle hüküm vermişlerdir. Bir de kadınlar miras ve şahidlik hususunda, erkeğin yarısı kadar kabul edilmişlerdir. Binâenaleyh diyette de böyledir. Esamm'ın delili, Hak Teâlâ'nın "Kim birmü'mini yanlışlıkla Öldürürse, mü'mfn bir köleyi azad etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi lazımdır" âyetidir. Alimler, bu âyetin hükmüne hem kadın, hem de erkeğin girdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh bunların diyetleri hususunda hükmün de aynı olması gerekir. Allah en iyi bilendir. 195[195]

Diyet Ödenmesi Üç Seneye Yayılan Taksitlerle Olur

Alimler, hataen öldürmenin diyetinin hafiflet ildiği ve üç seneye taksim edildiği hususunda ittifak etmişlerdir: Üçte biri bir sene; üçte ikisi iki sene; hepsi ise üç sene içinde ödenir. Hz. Ömer'in böyle yaptığı meşhur olmuş ve bu hususta, seleften hiçkimse ona muhalefet etmemiş, böylece de icma hasıl olmuştur. 196[196]

Onuncu Mesele

Bu diyetten borç ödenmesi, vasiyyetin yerine getirilmesi; geriye kalanın da, Allah'ın belirtmiş olduğu paylara göre, varisler arasında taksim edilmesi hususunda (diyet ile mai arasında) fark yoktur. Rivayet edildiğine göre, bir kadın, kocasının diyetinden payını istemek üzere gelmişti. Hz. Ömer ona, "Bundan sana bir şey düştüğünü sanmıyorum. Çünkü diyet ancak, onun " olan asabesine verilir. Bunun üzerine sahabeden birisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kocasının diyetinden miras olarak hanımına pay vermesini kendisine emrettiği hususunda şehadette bulundu. Bunun üzerine de Hz. Ömer, aynı şekilde hükmetti. Biz, bu kadar meseleyi zikrettikten sonra, şimdi âyetin tefsirine dönüyor ve şöyle diyoruz: 197[197]

Kölelik ve Hürriyet Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın, "mü'm/n bit köleyi azâd etmesi" ifadesi Ona bir köle azâd etmesi gerekir"(takdirindedir. köleyi "hür" kılmaktır. Hür ise, kurtulmuş ve azad olmuş demektir. İnsan, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Yerde ne varsa hepstrüsiztn için yarattı..." (Bakara29)buyurduğu gibi, yaratılış itibariyle birşeylere malik ve sahip olsun diye yaratılmış olunca, bir insan olan (köle)nin, köle olarak kalması insan olma vasfını bulandıran ve bu vasfı karıştıran bir sıfat olmuş olur. Binâenaleyh, işte bu köleliğin izale edilip kaldırılması, bundan dolayı "tahrîr" (hürriyete kavuşturma) diye adlandırılmıştır. Yani o insanı, insaniyetini bulandıran o olumsuz vasıftan kurtarmak demektir. Arapların, "Falanca işte, bir baş köleye maliktir" şeklindeki

---

194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/239-241
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/241
196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/241
197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/241

sözlerinde "baş" kelimesi, kölenin ruh ve bedeninden ibaret kılınmış olduğu gibi, bu ifadedeki kelimesi de, onun rûh ve bedeninden ibarettir. Âyette bahsedilen mü'min bir köleden maksat, fakîhler nezdinde, İslâm'ın hükmü üzere olan her köledir. İbn Abbas'a göreyse, keffâret olarak, ancak namaz kılıp oruç tutan bir köle kifayet edebilir. Biz bu meseleyi daha evvel açıklamıştık. Hak Teâlâ "ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir dtyet vermesi..." buyurmuştur. Vahidî şöyle demiştir: kelimesi, ÎîsJl (söz götürmek) kelimesinin "söz götürdü, jurnalledi" fiilinden olması gibi, bu da (diyet ödedi)Ündendir Kelimenin aslı ise, olup, buradaki vâv harfi hazfolmuştur. Arapça'da
denilir. Yani, "velisine Ölünün diyetini Ödedi" demektir." Sonra şeriat bu lafzı, telef edilen şeyler ile, organ ve uzuvların bedelini ödeme manasına değil de, bizzat canın bedelini ödeme manasına tahsis etmiştir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Sadaka olarak bağışlamaları müstesna..." buyurmuştur. Bunun aslı, -Cai şeklindedir. Böylece tâ harfi, sâd harfine idğam edilmiştir. kelimesinin manası ise vermektir, bağışlamaktır. Nitekim Allah Teâlâ, "Hakkımızda ayrıca lütufkârlık da et Zira Allah, lütufkâdan mükâfaatlandmr" (Yusuf, se) buyurmuştur ki mana, "Onların diyeti bağışlamaları ve affedip vazgeçmeleri müstesna.." şeklindedir.
Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Âyetin takdiri, "Onlar, o diyeti tasadduk edinceye kadar, ölünün "âkıle"sine diyeti ödemek ve teslim etmek vacibtir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, zarf olmak üzere mahallen mansubtur. Bunun, anlamında olmak üzere, kelimesinden hâl olması da caizdir.
Cenâb-ı Hak daha sonra,
"Eğer (öldürülen) mü'min olmakla beraber, size düşman bir kavimden ise, o zaman (öldürenin) mü'mtn bir köle azad etmesi lazımdır" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, birinci âyette mü'min bir kimseyi yanlışlıkla öldürenin, bir köle azad edip, diyetini de teslim etmesi gerektiğini belirtmiş; bu âyette ise, bize (müslümanlara) düşman olan bir kavimden olan mü'min bir kimseyi yanlışlıkla öldürenin bir köle azad etmesi gerektiğini bildirip diyetten bahsetmemiştir. Daha sonra da, bu öldürülen kimsenin, müslümanlarla kendileri arasında bir anlaşma bulunan bir kavimden olması halinde de, yine diyetin vacib olduğunu beyan buyurmuştur. Gerek önceki ifadede, gerekse sonraki ifadede diyetten bahsedip, bu ifadede diyetten bahsetmemiş olması, böyle olması durumunda, diyetin vacib olmadığını gösterir.
Bu sabit olunca, biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın kelimesinden, öldürülen kimsenin, ya daru'l-harbte oturanlardan olduğu, veyahut da, neseb bakımından o düşman kavimden olduğu manası kastedilmiştir. İkinci mananın murad edilmesi, bâtıldır; çünkü, bütün akrabalan kâfir olduğu halde, "Daru'l-İslanTda oturan bir müslüman yanlışlıkla öldürüldüğünde, onun katlinden dolayı diyetin vacib olduğu hususunda bir icma bulunmaktadır. Bu ikinci kısım bâtıl olunca, bu âyetten kastedilenin, birinci izah olduğu ortaya çıkmış olur.
Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: Eğer, yanlışlıkla öldürülen kimse mü'min olup daru'l-harbde oturanlardan birisi ise, bu durumda yanlışlıkla öldürülmesi sebebiyle vacib olan, sadece köle azad etmektir. Bu durumda diyet vacib olmaz.
Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Bu âyet, bu manaya delalet ettiği gibi, kıyas da bunu takviye eder. Diyetin vacib olmayacağı hususunu şu şekilde İzah edebiliriz: "Şayet biz, daru'l-harbte oturan bir müstümanın öldürülmesinden Ötürü diyetin vacib olduğu hükmünü verirsek, o zaman daru'l-harbtekilerle savaşmak isteyen herkes, oradakilerin müslüman olup olmadıklarını araştırmak zorunda kalır... Bu ise, zor ve güç olan şeylerden olup, insanları savaştan kaçınmaya sevkeder. Binâenaleyh evlâ olan, katilinden diyetin düştüğüne hükmetmektir. Çünkü o kimse, daru'l-harbte oturmayı tercih etmek suretiyle kendi kanını heder etmiştir, zay' etmiştir.
Keffarete gelince bu, Allah'ın hakkıdır. Çünkü, bu insan öldürülünce, Allah'a ibadete devam eden bir insan öldürülmüş demektir. Halbuki kölenin, (köle olduğu halde) Allah'a ibadete devam etmesi adeta mümkün değildir. Binâenaleyh, bu kimse bir köle azad ettiğinde, bu köleyi, Allah'a ibadete devam etmek hususunda öldürülmüş olan o kimsenin yerine getirmiş, yerine dikmiş olur. Böylece kıyasın da, diyetin düşmesini, ama keffaretin verilmesini

gerektirdiği ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir." 198[198]

Maktulün Anlaşmalı Bir Ülkeden Olması Durumu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şayet, kendileriyle aranızda andlaşma olan bir kavimden ise, o vaktt mirasçılarına bir dfyet vermek ve bir de mü'min bir köle azad etmek gerekir" buyurmuştur. Bu âyette ilgili birkaç mesele vardır: 199[199]

Birinci Mesele

HakTeâlâ'nın, "Şayet, kendileriyle aranızda andlaşma olan bir kavimden ise..." buyruğu ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:
Birinci görüş: Bundan (yani fiilinin tahtında bulunan zamirinden) murad, müslümanlardır. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak önce yanlışlıkla Öldüren bir müslümanın durumunu; sonra da, harbîler arasında mukim olup da yanlışlıkla öldürülen bir müslümanın durumunu; daha sonra da, müslümanlarla aralarında bir andlaşma bulunan kimseler ile, zımmîler arasında yaşayıp da yanlışlıkla öldürülen bir müslümanın durumunu zikretmiştir. Bu tertibin güzel olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Binâenaleyh, bu zamirin merciinin müslüman bir kimse kabul edilmesi caiz olmuş olur. Şu söz de bunu tekid etmektedir: Hak Teâlâ'nın, ifadesinin, mutlaka daha önce bahsedilmiş olan bir şeye isnâd edilmesi gerekir. Daha önce bahsedilen ise, yanlışlıkla öldürülen mü'min kimsedir. Binâenaleyh zamiri, mü'min kimseye hamletmek gerekir.
İkinci görüş: Bundan murad, zımmî'dir. Buna göre ifadenin takdiri, "Eğer o öldürülen kimse, sizinle kendileri arasında bir andlaşma bulunan kimselerden olursa..." şeklindedir. "Öldürülenin onlardan olması" ise, o kimsenin onların dininde ve inançlarında bulunması demektir. Bu görüşte olanlar, birinci görüşü aşağıdaki yönlerden tenkid etmişlerdir:
a) İster daru'l-harbdekilerden, İsterse zımmîlerden olsun, yanlışlıkla öldürülen bir müslüman, Hak Teâlâ'nın, "Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köle azad etmesi ve (ölenin) ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi lazımdır" buyruğunun hükmüne dahildir... Binâenaleyh, şayet bu sözden mü'min bir kimse kastedilmiş olsaydı bu, bir şeyi yine kendisine atfetmek olurdu ki, böyle bir şey caiz değildir. Yanlışlıkla öldürülen mü'minin, daru'l-harbte oturanlardan olması böyle değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, böylesi bir kimsenin öldürülmesi halinde, diyetin vacib olmadığını beyan etmek için, bunu tekrar etmiştir. Ama bu âyette ise hem diyeti, hem de keffareti vacib kılmıştır. Binâenaleyh, bundan murad mü'min bir kimse olmuş olsaydı, şüphesiz bu, faydasız bir tekrar olmuş olurdu ki, bu da caiz değildir.
b) Şayet bundan maksat, sizin söylemiş olduğunuz şey olsaydı, o zaman diyet, ehline ödenmemiş olurdu. Çünkü onun ailesi kâfir olduğu için, onlar ona varis olamazlar.
c) Hak Teâlâ'nın, "Şayet kendileriyle aranızda andlaşma olan bir kavimden ise..." buyruğu onların, hakkında açıklama ve nass bulunmuş olan vasıf hususunda o kavimden olmalarını gerektirir. Bu vasıf ise, aralarında bir andlaşma bulunmasıdır. 25ın. "onun onlardan olması" tabiri mücmel bir ifade olup, hangi hususlarda onlardan olduğu bilinmez... Ama biz bu ifadeyi, "Onun bu vasıf hususunda onlardan olması..." manasına hamledersek, buradaki mücmellik kalkar... Binâenaleyh bu, daha evla olmuş olur. Âyet, onun andlaşma yapmış birisi olması bakımından onlardan olduğuna delalet edince, bu kimsenin bir zımmî veyahut da onlar gibi andlaşma yapmış olan birisi olması gerekir. Bu görüşlere şu şekilde cevap vermek mümkündür: 200[200]

Maktulün Muahid Veya Zımmî Olmasına Göre Hüküm

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/241-244
199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/244
200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/244-245

Birinciye Cevap: Allah Teâlâ, önce yanlışlıkla öldürülen mü'min kimsenin hükmünü beyan etmiş, daha sonra da, iki kısımdan birisini, yani "daru'l-harbte" oturan kimseyi zikretmiştir. Böylece de bunun öldürülmesinde, diyetin vacib olmadığını beyan etmiştir. Sonra da ikinci kısmı, yani zımmîlerin oturduğu yerde mukim olan, yanlışlıkla öldürülen mü'mini zikretmiş; bunun öldürülmesi halinde ise, hem diyetin, hem de keffaretin vacib olduğunu beyan etmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı da, bu kısım ile kendisinden önceki kısım arasındaki farkı ortaya koymaktır.

İkinciye Cevap: Bunun cevabı şudur: Onun ailesi, kendilerine diyeti verilen müslüman lard ir.

Üçüncüye cevap**:** kelimesi, önceki âyette kelimesiyle tefsir edilmiştir.

Yani, (Size düşman olan bir kavimde) demektir. İşte burada da böyle olup, mananın, başkası değil de bu olması vacibtir. 201[201]

Zımmî'nin Diyeti Hakkında Farklı İçtıhadlar

Bil ki bu incelemenin faydası, şu şer'î meselede ortaya çıkar: Ebu Hanife'nin mezhebine göre zımminin diyeti, müslümanın diyeti gibidir. Şâfif (r.h) ise, yahudi ve hristiyanlann diyetinin, mecusinin diyetinin üçte biri kadar; mecusinin diyetinin ise, müslümanın diyetinin onda birinin üçte ikisi kadar olduğunu söylemiştir.

Ebu Hanife, görüşüne bu âyeti delil getirerek şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'mn, "Şayet (o öldürülen), kendileri Üe aranızda andlaşma olan bir kavimden ise..." buyruğundan, zımmî murad edilmiştir.

Cenâb-t Hak daha sonra da, "O vakit (onun) mirasçılarına bir diyet vermek (gerekir)" buyurup, onlar hakkında tam bir diyet verilmesi gerektiğini beyan etmiştir." Biz ise şöyle diyoruz: "Bu âyetin zımmiler hakkında değil, mü'minler hakkında olduğunu beyan etmiştik. Böylece Ebu Hanife'nin istidlali düşer. Hem, bunun zımmiler hakkında olduğunu kabul etsek bite, âyet onların kastettikleri manaya delalet etmez. Çünkü Hak Teâlâ bu âyette, müslüman için diyet vermeyi vacib kılmıştır ki bu da, diyet denen şeylerden birinin vacib kılma manasınadır. O halde artık Cenâb-ı Hakk'ın zımmiler hakkında vacib kıldığı diyetin, müslümanlar hakkında vacib kıldığı diyetin aynısı olduğunu niçin söylediniz? Müslümanın diyetinin belli bir miktar, zımminin diyetinin ise başka bir miktar olması niçin caiz olmasın? Çünkü diyet, bir can karşılığında ödenen mal manasınadır. Binâenaleyh sizin müslüman ve zımmi hakkındaki diyet miktarının aynı olduğunu iddia etmeniz, kabul edilemez. Halbuki münakaşa da işte bu husustadır. Binâenaleyh böyle bir ihticac düşer. Allah en iyi bilendir. 202[202]

İkinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: Niçin Cenâb-ı Hak, önceki âyette köle azad etmeyi diyetten önce zikretmiş, burada ise bu sıray bozmuştur. Çünkü eğer onu aynı sıra ile beyan etseydi, iki âyetten birisi hakkında biMenkid söz konusu olurdu. Binâenaleyh bu, Hak Teâlâ'mn, "Kapısından secde ederek şirin ve hıtta deyin..." (Bakara, 58) âyeti ile bir başka suredeki "Hıtta" deyin, kapısından hepiniz secde ederek girin..." (Araf, ıeı) âyeti gibidir. Allah en iyi bilendir. 203[203]

Müslümanlarla Anlaşma Yapmış Kimselerin Kim Olduğu?

Bizim ile kendileri arasında anlaşma bulunan kimselerin kim olduğu hakkında şu iki görüş vardır:

a) İbn Abbas (r.a), bunların ehl-i kitaptan olan zımmiler

b)Hasan el-Basrî ise, kâfirlerden müslümanlarla anlaşma yapmış olan kimseler olduğunu

---

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/245-246

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/246

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/246

söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kim bulamazsa, Aîlah'dan tevbesinin (kabulü) için, bir biri ardınca İki ay oruç tutması icab eder" buyurmuştur. Yani, "Fakir olduğu zaman, köle azad etmek yerine, o kimsenin bunu yapması gerekir..." demektir. Mesruk, bunun hem keffaret, hem de diyetin karşılığı olduğunu söylemiştir. Bu orucu peşipeşine tutmak vacibtir. Hatta bir kimse, orucu bozduran şeylerin hayız veya nifas gibi şeyler olması durumu hariç, tek bir dahi orucunu bozmuş olsa, yeni baştan tutması vacib olur. Cenâb-ı Hakk'ın My ifadesi, "Geçen şeyden (vebalden) dolayı oruç tutmak üzere..." manasına geldiği için, mansub kılınmıştır. Buna göre sanki, "Allah'ın tevbelerinizi kabul etmesi için, O'nun size vacib kılmış olduğu şeyleri yerine getirin..." denilmek istenmiştir. Yani, "Allah'ın, tevbelerinizi kabul etmesi için.." demektir. Bu tıpkı "Ben, serden kaçınmak amacıyla böyle yaptım" denilmesi gibidir. 204[204]

Yanlışlıkla Adam Öldürmedeki Kusur Ve Mes'uliyet

Buna göre şayet, "Yanlışlıkla adam öldürmek bir günah değildir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'tan tevbesinin (kabulü) için..." demesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir.

1) Burada iki çeşit kusur bulunmaktadır: Çünkü zahirî duruma göre şayet o kimse, daha fazla ihtiyatlı davranıp tedbirli olsaydı, bu fiil ondan sadır olmayacaktı. Baksana, harbî olan bir kâfir zannıyla bir müslümanı öldüren kimse, şayet iyice tedbirli olup, durumun gerçek yüzünü anlamak için yeterince gayret sarfetmiş olsaydı, zahirî duruma göre o kimse bu hataya düşmeyecekti. Yine, bir av hayvanını hedef alıp da, hata ederek, böylece de bir insana (ok vb. şeyi) isabet ettiren kimse, şayet ihtiyatlı olmuş olsaydı, o zaman o hedefini ancak hiç kimsenin bulunmadığı tarafa doğru çevirecek, böylece de o hataya düşmeyecekti... Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'tan tevbesinin (kabulü) için" ifadesi, o kimsenin ihtiyatlı davranma konusunda kusurlu olduğu hususuna bir dikkat çekmek olur.

2) Hak Teâlâ'nın "Allah'tan tevbesinin (kabulü) için..." İfadesi, O'nun, katil olan kimseye' köle azad edemediği zaman, oruç tutmasının köle azad etmesi yerine geçeceği hususunda izin verip, ona müsaade etmesiyle ilgilidir. Bu böyledir, çünkü Allah'u Teâlâ, günahkârı tevbe etmeye muvaffak kıldığı zaman, muhakkak ki onun manevi ağırlığını, yani günahını hafifletmiş olur. Binâenaleyh hafifletmek, tevbenin ayrılmaz bir vasfı olunca, "melzum"un "lâzım" yerinde kullanılması kabilinden, hafifletmeyi murad etmek için, tevbe lafzını zikretmiştir.

3) Mü'min, tesadüfen böyle bir hataya düştüğünde, o pişman olur ve bunun, hiç olmamış olmasını temenni eder... İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu nedamet ve temenniyi "tevbe" olarak adlandırmıştır. 205[205]

Allah Hakkında "Alîmen Hakîmâ" Tavsifinin Açıklanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah herşeyi hakkıyla bilendir, gerçek hüküm ve hikmet sahibidir" buyurmuştur ki bu, "Allah Teâlâ bu kimsenin, bu işi kasten yapmadığını bilir ve yanlışlıkla yapmış olduğu bu fiil sebebiyle onu muaheze etmeme hususunda da "hakîm"dir. Çünkü hikmet, insanın ancak seçip, âmmden yapmış olduğu şeyler sebebiyle sorgulanmasını gerektirir."

Bil ki ehl-i sünnet, Allah Teâlâ'nın, işlerinde kulların faydalarını gözetmesi gerektiğine inanmadıkları için Allah Teâlâ'nın hakîm olmasını, O'nun, işlerin neticesini bilen bir Zat-ı Kibriya olması manasına almışlardır. Mu'tezile, bu âyetin ehl-i sünnetin bu görüşünü geçersiz kıldığını söyler. Onlara göre, çünkü Cenâb-ı Hak burada, "Hakîm" lafzını "Alîm" lâfzına atfetmiştir. Binaenaleyh, "Hakîm", "Alîm" demek olsaydı, o zaman bu bir şeyi kendi üzerine atfetme olurdu ki, bu imkânsızdır.

---

[204] 204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/247

[205] 205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/247-248

Buna şöyle cevap verilebilir: Kur'an'ın "Hakîm" lafzının "Alîm" lafzına atfedilmiş olarak geldiği bütün yerlerde, Hakîm lafzından murad, Cenâb-ı Hakk'ın fiillerini muhkem yapmış olduğu anlamıdır. Binâenaleyh hükümler ve bilgiler, fiilin keyfiyyetine ait hususlardır. Allah en iyi bilendir.

"Kim bir mü'mtni kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalıcı olmak üzere, cehennemdir. Allah ona gazab etmiştir, ona lanet etmiştir ve ona çok büyük bir azab hazırlamıştır" {Nisa. 93).

Bil ki, Allah Teâlâ, yanlışlıkla adam öldürmenin hükmünü zikredince, bundan sonra kasten adam Öldürmenin hükmünü beyan etmiştir. Kasten adam öldürmenin, kısas ve diyetin vacib olması gibi, pekçok hükümleri vardır. Cenâb-ı Hak, bunu Bakara Suresinde "Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas yazıldı (farz kılındı)..." (Bakara, t78) şeklinde zikretmiş, muhakkak ki burada da bundaki günah ve tehdidi beyan etmekle yetinmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 206[206]

Birinci Mesele

Vaîdiyye 207[207]bu âyette, şu iki şeye istidlalde bulunmuştur:

a) Fâsık kimseler ilahi tehdide mutlak surette duçar olacaklardır.

b) Onlar, ebedi olarak cehennemde kalacaklardır. Bu istidlalin yapılış şekli şöyledir: Şart sadedinde getirilen kelimesi, "istiğrak" (kapsamlılık) ifade eder. Biz bunu, onların Bakara süresindeki, Hayır, öyle değil, kim bir kötülük kazanır da, suçu kendisini çepçevre kuşatırsa, onlar cehennemliktir. Onlar orada, bir daha çıkmamak üzere kalıcıdırlar" (Bakara,ei) âyetini tefsrr ederken iyiden iyiye ele alarak, buna tafsilâtlı şekilde cevap vermiştik. Vahidî, sünnî alimlerin (ashabımızın) bu âyet ileri sürülerek yapılan iddiaya cevap verme hususunda birçok yollara başvurduklarını iddia etmiş ve şöyle demiştir: "Ben, o cevapların hiçbirini kabul etmiyorum. Çünkü onların söyledikleri cevaplar ya bir tahsis, ya bir mu'araza, ya bir "izmar"dır. Halbuki âyetin lafzı, bunlardan hiçbirine delalet etmemektedir." O, dayanağı olan iki şeyi şöyle ifade etmiştir:

1) Müfessirler, âyetin bir mü'min öldüren kâfir hakkında nazil olduğunda icma etmişlerdir. Sonra Vahidî, bu kıssayı zikretmiştir.

2) Âyetteki "Cezası cehennemdir" ifadesi, gelecek zaman manasmdadır ve "O, cehennem ile cezalandırılacaktır" demektir. Bu bir va'id ve tehdiddir. Vahidî daha sonra şöyle der: "Va'id ve tehdidden dönmek bir kerem ve lütuftur. Bizce, Allah Teâlâ'nm mü'minlere karşı olan va'idinden dönmesi caizdir." İşte Vahidî'nin, başkalarının söylediği cevaplardan daha İyi olduğunu iddia ettiği sözünün neticesi budur.

Ben derim ki: Birinci izah şekli zayıftır. Çünkü fıkıh usulünde, sebebin hususiliğine değil, lafzın umumiliğine itibar edildiği şeklinde bir kaide vardır. İstiğraka (umumiliğe) delalet eden lafzın bulunduğu sabit olunca, o âyetin kâfirler hakkında nazil olmuş olması, bu umumiliğe zarar vermez. Böylece bu söz tamamen sakıt olur. Sonra biz deriz ki: Lafzın umumi olması, onun zikredilen sıfat ile nitelenmiş bütün katiller hakkında umumi olmasını gerektirdiği gibi, aynı şekilde burada âyetin kâfirlere tahsis

59) Büyük günah işleyen kimse hakkında, cennetlik mi cehennemlik mi olduğu konusunda dünyada bir hüküm vermeyen Mürcie fızkasının tam zıddı olan fırkaya vaîdiyye denir (Şehristanî, el-Milel, 1/139).

edilmesine mani olan bir başka husus daha bulunmaktadır. Bu husus, birkaç yönden izah edilebilir:

1) Allah Teâlâ, mü'miniere kâfirlerle cihad etmelerini emretmiş, sonra onlara cihad.ile meşgul oldukları zaman muhtaç oldukları hükmü öğreterek, "Bir mü'minfn diğer bir mü'mini yanlışlık eseri olmaksızın öldürmesi yakışmaz" (Nisa. 92) buyruğu ile söze başlamıştır.

---

[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/248-249

[207] Büyük günah işleyen kimse hakkında cennetlikmi cehennemlikmi olduğu konusunda dünyada bir hüküm vermeye Mürcie fızkasının tam zıddı olan fırkaya vaidiye denir (Şehristani, el-Milel, 1/139).

Cenâb-ı Hak o âyette, üç keffaret şekli zikretmiştir: Daru'l-İslâm'da oturmakta olan bir müslümanın öldürülmesinin keffareti, daru'l-harbte oturmakta olan bir müslümanın öldürülmesinin keffareti ve zımminin veya müslümanlann andlaşma yapmış olduğu kimselerle birlikte bulunan müslümanın öldürülmesinin keffareti...

Sonra Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden, kasten öldürmenin hükmünü de va'idi ile birlikte zikretmiştir. Hataen öldürmenin hükmünün beyanı, müsiümanlara mahsus olan bir hükmün beyanı olduğu için, o hataen öldürmenin adeta zıddı olan kasden öldürmenin hükmünü beyan etmenin de, yine mü'minlerle ilgili olması gerekir. Bu hüküm onlara has olmasa bile, en azından mü'minler bu hükme dahildirler.

2) Allah Teâlâ bu âyetten sonra, "Ey iman edenler, Allah yolunda harbe çıkhğmız zaman, (meselelerin iç yüzünü) iyice araştırın. Size (müslümanca) selam verene, dünya hayatının menfaatini arayarak, "sen mü'min değilsin" demeyin" (niba, 94} buyurmuştur. Müfessirler bu âyetlerin, bir müşrik topluluğa rastlayan bir kısım müslümanlar hakkında nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre, bu müslümanlar. o topluluğa rastladılar, o toplulukta bulunanlar müslüman oldular, fakat müslümanlar onları öldürdüler ve onların korktukları İçin müslüman olduklarını iddia ettiler. Bu rivayete göre âyet-i kerime, mü'minleri, imanlarını .izhar eden kimseleri öldürmekten nehyetmek için gelmiştir. Yine bu. âyetler arasında bir uyum ve tenasübün bulunabilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim bir mü'mini kasden Öldürürse" âyetinin, mü'minlerin mü'minleri öldürmesini nehyetme hususunda olmasını gerektirir. Zikretmiş olduğumuz bu izahlar ile, bu âyetten önceki ve sonraki ifadelerin, bu âyeti kâfirlere tahsis etmeye mani olduğu ortaya çıkar.

3) Fıkıh usulünde şöyle bir kaide bulunmaktadır: Hükmün, kendisine uygun ve münasip bir vasfa dayanması, o vasfın, bu hükmün illeti (sebebi) olduğunu gösterir. İşte bu yo! ile biz, "Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesin" (Mawe, 38)âyetinden, el kesmeyi gerektiren şeyin hırsızlık olduğunu ve "Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun" (Nûr, 2) âyetinden de bu değnek vurmanın sebebinin, zina etmek olduğunu anlarız. İşte aynı şekilde burada da, bu va'idi gerektiren şeyin, o kasıttı öldürme işi olması gerekir. Çünkü bu vasıf, bu hükme uygundur. Binâenaleyh bu hüküm, bu vasfın (işin) bir neticesidir. Durum böyle olunca aynı şekilde, "Bu mana (vasıf) ne zaman mevcut olursa, o hükmün de bulunması gerekir" denilmelidir. Yaptığımız bu açıklama ile, muarızımızın, "Bu âyet-i kerime, kâfirler hakkındadır" sözünün bir kıymeti kalmaz.

4) Bu va'idi haketmenin sebebi ve kaynağı, bunun ya küfür, ya da bu belli şekildeki öldürme olmasıdır. Eğer bu va'îdin sebebi ve kaynağı küfür ise, "küfür bu öldürmeden önce mevcut idi" demektir. O zaman da bu öldürmenin, bu va'îd ve tehdidde bir tesiri yok demektir. Binâenaleyh âyet-i kerime, "K/m bir İnsanı öldürmeye kasteder (ve öldürürse), onun cezası, içinde ebedi olarak kalıcı olmak üzere, cehennemdir ve Allah ona gazab etmiştir" manasına gelmiş olur. Çünkü bu va'idde bir tesiri olmayınca, kasden öldürme, va'idde bir tesiri olmayan "bir nefsi öldürme" ve benzeri şeyler yerine geçmiş olur. Bunun yanlış olduğu malumdur. Eğer bu va'idin menşe'i bu öldürmenin kasten oluşu ise, o zaman, "Her ne zaman böyle bir öldürme olursa, bu va'idin söz konusu olması gerekir" denilmelidir ki bu durumda böyle bir sual sakıt olur. Binâenaleyh zikretmiş olduğumuz bu açıklamalarla, Vahidinin beğendiği izahın önemli bir şey olmadığı ortaya çıkmış olur. 208[208]

Vaîdden (Azabdan) Dönmek Faziletin Gereğidir

Vahİdî'nin seçmiş olduğu ikiizah şeklinden ikincisine gelince, bu da son derece yanlıştır. Çünkü va'id, bir haber çeşididir. Allah Teâlâ'nın vaadinden dönmesini caiz görmek, O'nun yalan söylemesini caiz görmek gibidir ve bu büyük, hatta küfre yakın bir hatadır. Çünkü akıllı

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/249-251

ve alim insanlar, Cenâb-ı Hakk'ın yalan söylemekten münezzeh olduğu hususunda icma etmişlerdir. Bir de Vahîdî'nin, "Allah'ın (mü'minlere karşı olan) va'idinden dönmesi, bir ikram ve lütuftur" demiş olduğu için, Allah'ın va'îdi hususunda yalan söylemiş olduğu caiz görülür ise, aynı şekilde Allah'ın kâfirler hakkındaki valdinden de dönmesi niçin caiz (mümkin) olmasın? Yine ikramda bulunmuş olmak için va'îdden de dönmek caiz olunca, bir maslahata (faydaya) binaen, kıssa ve haberlerden de, hulf (önceki şekilden dönmek) niçin caiz olmasın? Malumdur ki bu kapıyı açmak, Kur'an-ı Kerim'i ve şeriatın tamamını tenkit ve ta'n etmeye sebebiyet verir. Böylece Vahİdî'nin yaptığı her iki izahın da muteber olmadığı sabit olur.
Kaffaf, tefsirinde cevap olmak üzere bir başka izah daha zikretmiş ve şöyle demiştir: "Âyet-i kerime, kasıtlı olarak öldürmenin cezasının, âyette zikredilen şey olduğuna delâlet eder. Fakat âyet-i kerimede Allah Teâlâ'nın bu cezayı, o kimseye ulaştırıp ulaştırmayacağı hususunda bir açıklama bulunmamaktadır. Bir kimse kölesine bazan, "Senin cezan, sana şunu şunu yapmamdır. Fakat ben bunları yapmıyorum" diyebilir." Kaffâl'ın bu cevabı da zayıftır. Çünkü bu âyet-i kerime ile, kasıtlı olarak öldürmenin cezasının âyette zikredilen ceza olduğu sabit olmuştur. Diğer âyetler ile de, Hak Teâlâ'nın hakedenlere cezasını ulaştıracağı sabit olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır" (Nisa, 123); "Bugün herkes ne kazandıysa onun karşılığını görecek" (Mümin, 17) ve "İşte kfm zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa onu(n sevabını) görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yaparsa, onun (cezasını)görecek" (Ziizai,7-a) buyurmuştur. Hatta Hak Teâlâ bu âyette, onlara bu cezayı mutlaka vereceğini gösteren hususu da zikretmiş ve "(Allah) ona çok büyük bir azab hazırlamıştır" buyurmuştur. Çünkü bu cezanın, o fiilin cezası oluşunun beyanı, "Cezası, içinde ebedi kalıcı olmak üzere, cehennemdir" ifadesi ile yapılmıştır. Şayet Allah Teâlâ'nın, "(Allah) ona çok büyük bir azab hazırlamıştır" sözü, bu cezanın hakedilmiş olmasından haber verme olsaydı, bir tekrar olmuş olurdu. Fakat biz bu ifadeyi, Allah Teâlâ'nın, bu azabı vereceğini haber vermesi manasında alırsak, böyle bir tekrar söz konusu olmaz ve bu daha evlâ olur.
Bil ki biz şunu diyoruz: Bu âyet, iki hususta tahsîs edilmiştir: Bunlardan birincisi, kasten öldürmenin, kısasta olduğu gibi, bir düşmanlık eseri ile olmamasıdır. Çünkü bu durumda âyetteki va'îd söz konusu olmaz. İkincisi, düşmanlık eseri olan kasıtlı öldürmenin failinin, bundan tevbe etmesidir. Bu takdirde de bu va'îd, onun için söz konusu olmaz. Bu hükmün iki yerde tahsis edilmiş olduğu sabit olunca, biz de bu umumî ifadeyi, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Allah) o (şirkten) başkasını, dileyeceği kimseler için, bağışlar" (Nisa, 46) âyetinin delili ile, affın söz konusu olması ihtimali ile tahsis ederiz. Yine bu âyet, va'îdin mutlaka yerini bulacağı hususundaki umumî manalı delillerden birisidir. Va'adin mutlaka tahakkuk edeceğini gösteren umûmî deliller, va'îdin mutlaka tahakkuk edeceğini gösteren umûmî delillerden daha çoktur. Onun, va'îdin mutlaka olacağını gösteren umûmî delilleri tercih edişi ile ilgili açıklamalarına daha önce cevap vermiş ve va'adin mutlaka tahakkuk edeceğine dair umumî delillerin daha tercihe şayan ve üstün olduğunu beyan etmiştik. Biz bütün bu açıklamaları, Bakara suresi, (Bakara, eı) ayetinin tefsirinde zikretmiştik. 209[209]

Kasden Öldürenin Tevbesinin Makbul Olup Olmadığı

İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Düşmanlıkla kasten öldüren kimsenin tevbesi kabul edilmez." Alimlerin çoğu ise, bu kimsenin de tevbesinin kabul edilebileceğini söylemişlerdir. Buna birçok şey delâlet eder:
Birinci delil: Küfür, bu öldürmeden (katillikten) daha büyük
bir günahtır. Küfrün tevbesi kabul edildiğine göre, katilliğin tevbesi haydi haydi kabul edilir.
İkinci delil, Allahu Teâlâ'nın, Furkân sûresi sonundaki şu âyetidir: "Onlar ki Allah'ın yanısıra başka bir tanrıya tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Kim bunlardan (birini) yaparsa cezaya çarpar, kıyamet günü, onun azabı katmerîeşir ve o azabın içinde hor ve hakîr olarak ebedi bırakılır.

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/251-252

Ancak (şirkten) tevbe edip, İmana gelen ve iyi amellerde bulunanlar müstesna.." (Furkan, 68-70). Bu âyette zikredilen büyük günahlarla beraber, kasten öldürme hususunda yapılan tevbe makbul sayıldığına göre, katillik hususundaki tek başına tevbenin makbul olması daha evlâ olur.

Üçüncü delil, Hak Teâlâ'nın, "(Allah) o (şirkten) başkasını dileyeceği kimseler için bağışlar" (Nisa, 48) âyetidir. Allah Teâlâ bu âyette, küfrün dışındaki bütün günahları bağışlayacağını va' adet m iştir. Binaenaleyh o günahları, tevbeden sonra bağışlaması ihtimali daha kuvvetlidir. Allah en iyi bilendir. 210[210]

"Ey imân edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman (meselelerin iç yüzünü) iyice araştırın. Size (müslümanca) selam verene, dünya hayatının menfaatini arayarak, "sen mümin değilsin" demeyin. İşte Allah'ın katında birçok ganimetler vardır. Evvelce siz de böyle tkenr Allah size lütfetti. O hâlde (meselelerin iç yüzünü) iyice araştırın. Şüphesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" (Niss, 94).

Bil ki bu âyetin maksadı, mü'minleri öldürmenin haramlığını iyice ortaya koymak ve mücahidlert, zayıf bir yorum (düşünce) ile haram olan kanı dökmemeleri için, bu hususta tedbirli davranmalarını sıkı sıkı emretmektir. Âyetteki bu etkili anlatım bir önceki âyetin, mü'minlere yönelik bir hitap olduğuna delâlet eder. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 211[211]

Birinci Mesele

Hamza ve KisAî, burada ve Hucurat sûresinde kelimeyi, "sebat" masdarından şeklinde; diğer kıraat imamları ise, "beyân" masdarından, şeklinde okumuş- fardır. Her iki kıraatin manası birbirine yakındır. Çünkü birinci şekli tercih eden, bunun, ikdam etmenin (hemen acele İle yönelmenin) zıddı bir manaya olduğunu, âyetin teenni iie hareket edip, acele etmemeyi ifade ettiğini söylemiş olur; kelimenin "beyân" masdarından okunan kıraatini tercih eden de, ihtiyatlı hareket etmekten muradın, "iyice araştırmak olduğunu", binaenaleyh bu mananın daha beliğ ve etkili olduğunu söyler. 212[212]

İkinci Mesele

Âyette geçen kelimesinden murad, Allah yolunda ticaret için veya cihad için sefere çıkmaktır. Bu kelimenin asıl
manası, el ile vurmaktır. Bunun sefere çıkma (yolculuk) manasında kullanılışı, seferdeki hızlı gidişten kinayedir. Çünkü eliyle bir insana vuran kimsenin elinin hareketi, bu vuruş esnasında çok hızlıdır. Bundan dolayı, "darb" kelimesi, yolculuktaki hızlı gidişten kinaye kılınmıştır. Zeccâc şöyle der: "Âyetteki,tabiri "gazaya çıktığınızda ve cihada gittiğinizde..." manasındadır. 213[213]

Selam Veren Kimse Hakkında "Mümin Değilsin" Demeyin

Sonra Allah Teâlâ, "Sfze (müstümanca) selam verene, "sen, mü'min değilsin" demeyin" buyurmuştur. Allah Teâlâ bununla, müslümaniara boyun eğen ve teslim olmak isteyen kimseleri kastetmiştir. Hak Teâtâ'nın, "Ogün (zalimler) Allah'a teslimiyetlerini, yani O'nun emrine teslim olmak İstediklerini arzetmişlerdir" (Naw, 87) âyeti de bu manadadır. Âyetteki "selâm" kelimesi elif ile okunur ise, iki manaya gefir:

1) "Selâm"dan murad, müslümanların biribirlerini selamladıkları şeydir. Yani, "Sizi, bu selam ile selamlayan kimse hakkında "O, bu selamı ancak kendisini korumak maksadıyla söylemiştir" deyip de, malını (ganimet olarak) almak için hemen kılıcınızla ona saldırmayın, fakat kendinizi tutup onun izhâr etmiş olduğu şeyi, yani selamını kabul edin" demektir.

---

[210] 210 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/252-253

[211] 211 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/253

[212] 212 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/253-254

[213] 213 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/254

2)bu, "sizden ayrılan ve size karşı savaşmayan kimseye, "Sen, mü'min (emniyette) değilsin" demeyin" manasındadır. Kelimenin bu manası "selâmef'den gelir. Çünkü ayrılıp bir kenara çekilen kimse, selamet istiyor demektir.

Keşşaf sahibi: "Mü'min kelimesi, mîm| harfinin Ifethasıyla "mü'men"şeklinde de okunmuştur. Bu, "ona emân verdi" manasına gelen tabirindendir. Buna göre âyetin manası, "sana emân vermiyoruz" demeyin" şeklinde olur" demiştir214[214]

Bu Ayetin (Nisa94) Nüzül Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç rivayet vardır: Usame'nin Bir Yahudiyi Öldürmesi

Birinci rivayet: Fedek'li Mlrdâs İbn Nehîyk, müslüman olmuş ve kavminden, ondan başka kimse müslüman olmamıştı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ûâüb İbn Fudâle komutasında gönderdiği bir seriyye, Mirdâs'ın kavmine gitmişti. Bütün kavim kaçmış, ama o, müslüman oluşuna güvenerek yerinde kalmıştı. Atlıları görünce, koyunlarını dağın bir oyuğuna çekti. Müslüman atlılar oraya ulaşıp tekbir getirince, o da tekbir alıp onların yanına indi ve "Lâilâhe illallah Muhammedur'Resûlullah. es-Selâmu aleykum" dedi. Fakat Usâme İbn Zeyd (r.a) onu öldürdü ve koyunlarını sürüp götürdü. Bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdikleri zaman O, çok kızdı ve "Siz onu, yanındaki mala göz diktiğiniz için öldürdünüz" dedi. Sonra bu âyeti Usame'ye okudu. Usame de, "Ya Resulellah benim için Ailah'a istiğfar et" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "O, "lâilahe illallah" demişken, bu nasıl olur?" dedi. Hz. Usame (r.a): "Hz. Peygamber bu sözü tekrar edip durdu. Hatta keşke, daha önce müslüman olmamış olsaydım da o gün müslüman olmuş olsaydım" diye arzu ettim. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) benim için istiğfar etti ve "Bir köle azâd et" buyurdu" demiştir. 215[215]

Bir Mü'mini Öldüren Muhallem'in Durumu

İkinci rivayet: Katil Muhaüem İbn Cüsame'ye (yolda). Âmir İbn el-Azbat rastladı. Âmir onu, İslâm selamı ile selamladı. Muhallem ile Âmir arasında, cahiliyye döneminden bir kin vardı. Bundan dolayı Muhallem bir ok atıp onu öldürdü. Hz. Peygamber (s.a.s) (bu hadiseye) çok kızdı ve "Allah sana mağfiret etmesin" dedi. Bunun üzerinden yedi gün geçmeden Muhallem öldü. Müslümanlar onu gömdüler, fakat toprak onu üç kere dışarı attı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Hiç şüphesiz toprak, ondan daha şerlileri kabul eder. Fakat Cenâb-ı Allah (böyle yaparak) size, bu günahın kendi katında ne kadar büyük olduğunu göstermek istedi" buyurup onun üzerine taş konulmasını emretti.

Üçüncü rivayet: Usame'nin başına gelen hadisenin bir benzeri de Mikdâd Ibnu't-Esved'in başına gelmiştir. O, şöyle demişti: "Ya Resulellah, ne buyurursun: Ben kâfirlerden birisiyle karşılaşsam, bunun üzerine o benimle vuruşsa ve benim iki elimden birisini kılıçla kesse; sonra da bir ağacı kendisine siper edinerek, "Allah için müslüman oldum" dese., bundan sonra ben onu öldürebilir miyim?.." Hz. Peygamber (s.a.s), "Onu öldürme!" deyince ben,' 'Ey Allah'ın Resulü o benim elimi kesti!" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Onu öldürme; eğersen onu öldürürsen, muhakkak ki o, senin onu katletmenden sonraki menzilinde, yerinde; sen de, dediği kelimeyi söylemezden önceki menzilesinde yerinde otursun' buyurdular.

Ebî Ubeydeden rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Allah'ın Resulü şöyle buyurdular: "Sizden bifisi mızrağım adama (kâfire) yöneltip, mızrağın keskin demir ucu da adamın boğazının çukuruna dayansa, bunun üzerine de adam, "lâ ilahe illallah.." derse, o kîşt mızrağı ondan çeksin,."

---

[214][214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/254-255

[215][215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/254-255

Kaffâl (r.h) ise şöyle demiştir: "Bu rivayetler arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Belki de bu âyet, hâdiselerin hepsi meydana geldiği zaman nazil olmuş, böylece de her bir grup, âyetin kendisiye alâkalı olay hakkında nazil olduğunu zannetmiş olabilir." Allah en iyi bilendir. 216[216]

Zındıkın Tevbesinin Makbul Olması

Alimler, zındığın tevbesinin kabul edilip edilmeyeceği husu- sunda ihtilaf etmişlerdir. Fukaha, tevbesinin kabul oluna cağı görüşünü benimsemiş, bu görüşüne de birkaç yönden hüccet getirmiştir:
a) Bu âyet-i kerimede Allahu Teâlâ, zındık ile zındık olmayanı ayırdetmemiş, aksine bunu herkese vacip kılmıştır.
b) Cenâb-ı Hak, "(Habibim) kafirlere söyle ki, eğer vazgeçerlerse, geçmiş (günahları) bağışlanacaktır" (Entâi. 38) buyurmuştur. Bu, bütün kâfir sınıflarırıı içine alan umûmi bir ifadedir.
c) Hiç şüphe yok ki zındığa da tevbe etmesi emrolunmuştur ve tevbe şartsız olarak kabul edilir. Çünkü Allah Teâlâ, "O, kullarının tevbesini kabul edendir" buyurmuştur. Bu, bütün günahları ve bütün mahlûkatı içine alan umûmî bir ifadedir. 217[217]

Çocuğun İslam'a Girmesi

Çocuğun müslüman olması, Ebu Hanife'ye göre kabule şayandır. İmam Şafiî ise, "Bu, sahîh olmaz" demiştir. Ebu Hanife^Bu âyet, çocuğun müslümanlığının sahîh olduğuna delâlet eder. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Size (müslü-
manca) selam verene, "sen mti'min değlisin" demeyin" buyruğu hem çocuk hakkında, hem de âkil baliğ kimse hakkında umûmi bir ifadedir" demiştir.
İmam Şafiî ise: "Eğer çocuğun müslüman olması sahîh kabul edilseydi, onun mükellef kabul edilmesi gerekirdi. Çünkü şayet bu gerekmeseydi, o zaman bu, o çocuğun küfre girmesine bir izin olurdu ki bu caiz değildir. Fakat bu ona vacib de değildir.
Çünkü Hz. Peygamber (s:a.s), kalem (mesuîiyyet) kaldırılmıştır: Baliğ oluncaya kadar çocuktan(...)" 218[218]buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 219[219]

Yahudi ve Hristiyan İslam'a Girme Şekli

Fakîhlerin çoğu şöyle demişlerdir: "Eğer bir yahudi veya bir hristiyan, "Ben mü'minim" veya "Ben müsiümanım" dese bu kadarcık bîr ifade iie, onun müslüman olduğuna hükmedilmez. Çünkü o kendisinin üzerinde bulunduğu şeyin İslâm; onun da iman olduğuna inanır. Şayet o kimse, "Lâ ilahe illallah, Muhammedun Resûlullah" dese, bazılarına göre bunu söyleyenin müslüman olduğuna hükmedilmez; çünkü onların içinde, "Muhammed, bütün insanlara değil de, Araplara Allah'ın elçisidir" diyenler olduğu gibi, aynı şekilde onlardan, "muhakkak ki Muhammed bir hak peygamberdir, fakat bundan sonra da peygamber gelecektir" diyenler de bulunmaktadır. Bilakis o kimsenin, kendisinin üzerinde bulunduğu dinin bâtıl; müslümaniar arasında mevcut olan dinin ise hak din olduğunu itiraf etmesi gerekir. Allah en iyisini bilendir.
Sonra Cenâb-ı Hak, ".. dünya men-faatini arayarak.. İşte Allah'ın katında birçok ganimetler vardır" buyurmuştur. Ebu Ubeyde şöyîe demiştir: "Dünya metâının tamamı arazdır, geçpdir." Arapça'da mesela, râ harfinin fethasıyta olmak üzere şöyle denilir: "Dünya (metâı), kendisinden itaatkârın da günahkârın da istifade edebildiği, elimiz altındaki geçici bir şeydir.". Râ harfinin sükûnuyla olmak üzere * kelimesi ise, dirhem ve dinarın dışındaki şeyler hakkında

---

[216][216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/255-256
[217][217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/256
[218][218] Tirmizi, Huddad, 1(4/32).
[219][219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/256

kullanılır. Dünya metâı, "araz.." olarak isimlendirilmiştir. Çünkü dünya metâı arızî olarak ortaya çıkar, sonra da zeval bulur ve baki kalmaz... İşte kelamcılartn, beka müddeti az olduğu için, "cevher'e muhalif olan "hadis" leri "araz" diye isimlendirmeleri de bundandır. Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, "Allah katında çok sevab bulunmaktadır" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, dünya metâını "araz" olarak isimlendirmek suretiyle, onun hızlı bir biçimde yok olduğuna ve sona ermesinin daima yakın olduğuna dikkat çekmiştir. "işte Allah m katında birçok ganimetler vardır" ifadesiyle de, "Bakî olacak iyi ameller İse, Rabbinin nezdinde sevabca da daha hayırlıdır; umutça da daha hayırlı" (Kent, 46) âyetinde de olduğu gibi, Allah Teâlâ'nın mükâfaatının daimîlik ve beka vasfıyla nitelenmiş olduğuna dikkat çekmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Evvelce siz de böyle idiniz..." buyurmuştur. Bu ifade, muhatapların, bu selâm veren kimselere teşbîh edilmiş olmalarını gerektirir. Ancak ifadede, bu benzerliğin hangi hususta meydana geldiği hususunda bir açıklama bulunmamaktadır. Bundan dolayı müfessirler, bu konuda birçok açıklama zikretmişlerdir:

1) Bundan murad şudur: "Siz İslâm'a ilk girdiğiniz zaman, ağzınızdan kelime-i şehadet işitildiği gibi, kalbinizin söylediğiniz bu şeye uygun olup olmadığı hususunda bir ilim elde etmeye bakılmaksızın, kanlarınız ve mallannız korunmuştu. Binâenaleyh, sizin de, İslâm'a girenlere size davranıldığı gibi davranmanız, sözün zahirine itibar etmeniz ve, "O, öldürüleceği korkusuyla, ketime-i şehâdeti söyledi.." dememeniz gerekir." Bu, ekseri müîessirin tercih ettiği görüştür ki, bunda bir müşkillik bulunmamaktadır. Çünkü onların, "Bizim imanımız, onların imanı gibi değildir; çünkü biz, kendi isteğimizle ve emre uyarak iman ettik. Onfarsa kılıç zoruyla iman ettiklerini söylediler. Daha nası\ bu 'teremden birisinin diğerine teşbih edilmesi mümkün oiur" deme hakları bulunmaktadır?

2) Saîd İbn Cübeyr şöyle demektedir:^ "Bundan murad, "Bu davet edenin, imanını kavminden saklayıp gizlediği gibi, siz de imanınızı kavminizden saklıyorsunuz. Sonra Allah sizi azîz kılmak suretiyle size lütfetti de, böylece siz dininizi izhâr ettiniz.. İşte siz de onlara, bu şekilde muamele ediniz.." demektir." Bu ifadede bir müşkil bulunmaktadır. Çünkü imanı gizlemek, onlar hakkında umumî değildi.

3) Mukatil: "Bundan murad şudur: "Siz de hicretten önce kâfirler arasında bulunduğunuz zaman, Allah'ın Resulünün ashabından, "Lâ ilahe illallah!" kelimesiyle emân dilediğimiz gibi, siz de onlardan aynısını kabul ediniz..."

Birinci görüş hakkında söz konusu olan müşkillik, bu görüş hakkında da variddir. Bana göre, şöyle denilmesi doğruya daha yakındır: "Bir dinden başka bir dine geçen kimsede, işin başında, zayıf bir sebepten dolayı, az bir temayül bulunur. Sonraysa bu temayül, mükemmelleşip muhkemleşinceye kadar gittikçe kuvvet kazanır. Buna göre onlara sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Siz, daha işin başındayken, muhakkak ki sizde, birtakım zayıf sebeplerden dolayı İslâm'a olan temayülünüz zayıf idi. Sonra Cenâb-ı Hak, bu temayülünüzü kuvvetlendirip, küfre karşı olan nefretinizi arttırmak suretiyle size ihsanda bulundu. İşte onlar da böyledir; onlarda böyle bir korkudan dolayı İslâm'a karşı zayıf bir temayül meydana gelmiştir. Binaenaleyh, onların bu imanını kabul ediniz. Zira Allah Teâlâ, onların kalblerinde iman halâvetini kuvvetlendirip, göğüslerindeki o arzuyu arttıracaktır." İşte bana göre, bu konuda söylenmesi gereken söz budur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah size lütfetti" buyurmuştur. Bu hususta şu iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Evvelce siz de böyle iken.." tabiriyle ilgilidir. Yani, "Onların imanının, kalblerinde olan ile değil de, sırf dilleriyle söylediklerinden anlaşılması,veyahut da işin başında o iman,zayıf bir sebepten ötürü meydana gelmiş olup, daha sonra da, Allah'ın kalblerinizde iman nurunu güçlendirmek ve o iman vesilesiyle o imanla amel etme ve o îmanı sevme hususunda size yardım etmek suretiyle size ihsanda bulunmuş olması hususunda, bu safhalardan geçmede sizin imanınız onların imanı gibidir" demektir.

b) Bu ifadenin, kendinden sonrasıyla bir alâkası olmayıp, kendinden öncekilerle ilgili olmasıdır. Bu böyledir, zira seriyyeye katılanlar, "Lâilâhe illallah!" diyen kimseyi öldürüp, sonra da Cenâb-ı Hak, onları böylesi davranıştan nehyedip, bunun günah olduğunu da beyân edince, "Allah size lütfetti" buyurmuştur. Yani, "Bu kötü fiilden ötürü yapmış olduğunuz tevbeyi kabul etmek suretiyle, size lütuf ve ihsanda bulunmuştur" demektir. Cenâb-ı Hak, işin aslını araştırmayla ilgi emrini tekrarlayarak "O halde iyice araştırın" buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın araştırmayla ilgili emri tekrarlaması, böylesi bir fiilden iyice kaçınmanın gerekli olduğuna delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" buyurmuştur ki, bundan murad, kalbde bulunanın aksini izhar eoMp, (başkalarını aldatmaktan) men etmek ve bu hususta tehditte bulunmaktır.

"Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın, (evlerinde) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla clhad edenler bir olamaz. Allah, mallarıyla, canlarıyla savaşanlan, derece bakımından oturanlardan çok üstün kılmıştır. (Gerçi) Allah hepsine de cenneti va'adetmiştir. (Fakat) Allah, mücahidlere oturanların üstünde daha büyük bir mükâfaat va'adetmiştir. Kendinden dereceler, mağfiret ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir" (Nisa, 95-96). 220[220]

Bu Âyetin (Nisa, 95) Mâkabliyle Münasebeti

Bil ki, bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Daha önce de beyân ettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hak, insanları cihada teşvik edince, bunun peşinden cihada dair hükümleri beyân buyurmuştur. Buna göre cihadın hükümlerinin ilk çeşidi, müslümanlann müslümanları öldürmekten sakındırmak, yanlışlıkla, kasıtlı olarak veya "şibh-i amd" suretiyle öldürme hallerinde, durumun nasıl olacağını da beyan etmektir. İşte Allah Teâlâ bu hükümlerini bildirince, bunun peşinden başka bir hükmünü getirmiştir ki, bu da cihad eden kimsenin cihad etmeyene olan üstünlüğünü açıklamaya dair olup, o da bu âyettir.

b) Allah Teâlâ, keiime-i şehâdeti söyleyen kimseleri (inanarak söylemedikleri iddiasıyla) öldürmek gibi bir fiilin onlardan sadır olmasından dolayı onları azarlayınca, muhtemelen onların kalplerine söyle bir fikir gelecekti: "Böylesi bir harama düşmemek için, iyisi mi cihada gitmemeli." İşte bu fikri gidermek için Allah, bu âyette mücahidin üstünlüğünü bildirerek bu şüpheyi izale etmiştir.

c) Allah Teâlâ, kelime-i şehâdet getiren bir kimseyi öldürmek gibi bir fiilin onlardan sadır olmasından dolayı onları azarlayıp kınayınca, bunun peşinden cihadın faziletini zikretmiştir. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Cihad yapan herkes, Allah'ın katında büyük bir derece elde etmiş olur. Binaenaleyh, dinde büyük bir mevki olan cihad makamına, böylesi yanılmalarla zarar vermemek için, bu dereceye nail olan kimseler bu gibi hatalardan sakınsınlar. Allah, en iyi bilendir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 221[221]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "özürsahibi olmaksızın" tabirindeki kelimesi, her üç harekeyle de okunmuştur. Mesela, kelimesinin sıfatı olduğu için, merfû okunur. Buna göre mana, "Özür sahibi olmayıp oturan kimselerle^ cihad edenler bir olmaz.." şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, ".. ihtiyacı olmayan hizmetçiler.." (nar, 31) ifadesidir. Biz, "gazaba ugrayaniannkine değil." (Fatiha, t, tabirinin tefsirindekelimesinin marife bir kelimeye sıfat olabileceğini anlatmıştık.

Zeccâc şöyle demektedir: "Bu tabirdeki kelimesinin, istisna cihetiyle de merfû olması caizdir. Buna göre mana, "Oturanlarla cihâd edenler bir olmaz. Ancak, özrü bulunanlara gelince bunlar, cihâd edenlerle bir olabilirler" şeklinde olur. Yani, "Özürleri, kendilerinin cihada çıkmalarına mâni olan kimseler müstesna..." demektir."

Nefyden sonra müstesnanın merfû olması hakkındaki sözümüz, O'nun ayü "İçlerinden birazı

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/257-259

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/259-260

müstesna olmak üzere..." (Nisa,66)âyetinin tefsirinde geçmişti.

Nasb ile okunması hususunda da iki izah bulunmaktadır:

a) Bunun, "oturanlar" kelimesinden müstesna olmasıdır. Buna göre mana, "özrü bulunmayanlar hariç, oturanlar., denk olmaz..." şeklindedir. Bu, Ahfeş'in tercihidir.

b) Bu kelimenin, hal olduğu için, mansûb olmasıdır. Buna göre mana, "sıhhatli iken oturanlarla cihad edenler bir olmaz.." şeklinde olur. Nitekim sen, jaış dersin. Bu, "Zeyd bana, sıhhatli olduğu halde geldi" demektir. Bu ise, Zeccâc ve Ferrâ'nın görüşüdür. Bu, Hak Teâlâ'nın "Siz îhramh olduğunuz halde avlanmayı helâl saymamak, size okunacak olanlar hariç olmak şartıyla, davarlar size helâl edildi" (Maide. 1) âyeti gibidir. Bu kelimenin mecrûr okunmasına gelince bu, âyette geçen "mü'minler.." kelimesinin sıfatı olması münasebetiyledir. İşte bu kıraattartn vecihlerinin beyânı budur.

Sonra buradaki başka bir konu da şudur: Ahfeş istisna yaparak, bu kelimeyi mansub okumanın daha uygun olduğunu; zira bundan maksadın, savaşa gidemeyen bir topluluğun istisna edilmesi olduğunu söylemiştir. Bu âyet-i kerimenin tefsirinde şu rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ cihad edenlerin özürsüz olarak cihada katılmayanlardan üstün olduğunu beyân buyurunca, özürlü olan bir kısım, Hz. Peygamber'e gelerek, "Bizim halimizi görüyorsun.. Biz de cihada katılmayı çok arzuluyoruz. Acaba bizim için bir çare var mı?" dedi. Bunun üzerine, "...özür sahibi olmaksızın..." âyeti nazil oldu. Böylece Cenâb-ı Hak onları, savaşa özürsüz olarak katılmayanlardan istisna etti. Diğer âlimler de, merfû okunmanın daha uygun olduğunu, zira gayr kelimesinde aslolanın, onun sıfat olduğu; sıfat olması halinde de istisnadan elde edifmek istenen şeyin, bu durumda da elde edileceğini, çünkü her iki halde de, özür sahiplerinin, üstün kılındıkları kimselerden mücahidlerin istisna edildiklerini söylemişler, her İki takdirde de maksat hasıl olup, gayr kelimesinde aslolan da sıfat olmak olunca, merfû okumanın evlâ olacağını belirtmişlerdir. 222[222]

Özürlü Olarak Cihada Katılamayanlar Cihad Sevabı Alırlar

Darar kelimesi ister körlük, ister kötürümlük, isterse hastalık veyahut da hazırlıksız olmak sebebiyle olsun, noksanlık anlamına gelir. 223[223]

Üçüncü Mesele

Âyetin ifade ettiği nihai mana şudur: "Sağlam olduğu halde oturarak savaşa katılmayanlarla, Allah yolunda cihad edenler bir olmaz..."

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın "Özür sahibi olmaksızın.." ifadesinin, özürlü olarak oturup geride kalan mü'minierin, cihad edenlerle müsavî olduklarına delâlet edip etmediği hususunda İhtilâf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu, buna delâlet etmez. Zira biz, gayr kelimesini sıfat manasına hamleder ve sıfatla yapılan tahsisin de, hükmü kendisinin dışında kalanlardan nefyettiğine delâlet etmediğini söylersek, böyle bir şey gerekmez. Yine biz, gayr kelimesini istisna mânasına alır, nefiyden yapılan istisnanın "isbât" ifade etmediğini söylersek, bu yine gerekmez. Ama, biz gayr lafzını istisna manasına alır, nefiyden yapılan istisnanın da isbât ifade ettiğini
söylersek, o zaman eşitliğin bulunduğuna hükmetmek gerekir. Bil ki, özürlü kimseler hakkındaki bu eşitlik, bunun başka bir şarta bağlı olduğunu söyleyenlere göredir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu Tevbe suresinde zikretmiştir ki, bu da O'nun "Allah ve Resulü için nasihat etmek şartıyla ne zayıflara, ne hastalara, ne de harcayacak bir şey bulamayanlara bir günah yoktur" (Tovt, 9i) buyruğudur.

Bil ki böyle bir eşitliğin bulunduğunu söylemek, uzak bir ihtimal değildir. Hem nakli, hem de aklî delil bunun böyle olduğuna delâlet eder. Buna delâlet eden naklî deliller şunlardır: Hz. Peygamber (s.a.s) savaşlarının birinden dönerken:

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/260-261

223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/261

"Andolsun ki siz Medine'de, arkanızda bir topluluk bıraktınız. Yürüdüğünüz her yerde, kat ettiğiniz her vadide, onlar mutlaka sizinle beraberdi. İşte onlar, özürleri kendilerini engellemiş olan bir topluluktur" <61> buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "Kul hastalandığı zaman, Allah azze ve celle (meleklerine) şöyle der: "iyileşinceye kadarr o kuluma sıhhatli iken yapmakta olduğu şeyleri (aynen) yazınız"®® buyurmuştur. Bazı müfessırler, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Ancak iman edip güzel güzel amellerde bulunanlar müstesna.. Çünkü onlar İçin (bitmez) kesilmez mükâfaat vardır" nm, âyetinin tefsirinde şunu zikretmişlerdir: "İhtiyarlayan bir kimse hakkında, Allah Teâlâ onun için, İhtiyarlığından önce yapriuç olduğu iyilikleri, eksiksiz olarak aynen yazar."

Yine bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Mü'mlntn niyeti, amelinden hayırlıdır"^ hadisini açıklarlarken, "Ebedî yaşaması hâlinde mü'minin, iman ve salih amele devam etmeye niyetli olması, onun için, hayatında yaptığı amellerinden daha hayırlı olur" demişlerdir. Bu husustaki aklî delil şudur: Bütün taat ve ibadetlerden maksad. marifetullah nuru ile kalbleri nurlandırmaktır. Binaenaleyh bu hususta cihad edenler ile oturup kalanlar arasında bir eşitlik söz konusu olursa, elde edilecek mükâfaatta da eşitlik söz konusu olur. Eğer cihada katılmayan kimse, bu nurdan daha fazla istifade edecek olursa, daha büyük mükâfaat elde etmiş olur. 224[224]

Bazen Malın Candan Önce Anılmasının Bazen da Aksinin Sebebi

Birisi şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ, "Şüphesiz ki Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, kendilerine cenneti vererek satın almıştırbuyurmuş ve canları mallar- dan önce zikretmiştir. Tefsir etmekte olduğumuz âyette ise,

"Mallarıyla, canlarıyla savaşanlar.." ifadesi ile, mallan canlardan önce zikretmiştir. Bunun sebebi nedir?"

Cevap: Nefis (can), maldan daha kıymetlidir. Binaenaleyh satın alan, canı satın almaya daha istekli olduğuna dikkat çekmek için, onu önce zikreder. Satan kimse ise, canı satma hususunda daha fazla sıkıntıya duçar olduğunu göstermek için, onu sonra zikreder ve onun satılıp harcanmasına ancak en son noktada razı olur.

Bil ki Allah Teâlâ mücahidler ile savaştan geri duranların eşit olamayacaklarını beyan buyurup, sonra da, bu eşitsizlik fazla veyr noksan olma ihtimali taşıdığı için, bunu açıkça belirterek, "Allah mallarıyla, canlarıyla savaşanları, derece bakımından oturanlardan çok üstün kılmıştır" buyurmuştur. Âyetteki "derece" kelimesinin mansûb oluşu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) O, başındaki harf-i cer hazfedildiği için mansubtur ve (bir derece ile) takdirindedir. Harf-i cer hazfedilince, fiil kendisine taalluk etmiş ve (mef'ûlü olarak) onu nasbetmiştir.

b) Buradaki "derece" kelimesi, "fazilet" manasına olup, bunun takdiri "Allah mücahidleri iyice üstün kılmıştır" şeklindedir. Bu

Zeyd, Amr'a çok çok ikram etti" denilmesi gibidir. Bu kelimenin nekire olarak getirilmesinin faydası ise, o derecenin büyüklüğünü ve önemini belirtmek içindir.

c) Bu kelime, temyiz olduğu için mansubtur.

Sonra Allah Teâlâ, "(Gerçi) Allah hepsine de cenneti vaadetmlşttr.." buyurmuştur. Bu, "savaşa katılmayanlar ile mücahidlerden herbirine Allah hüsnâ'yı (cenneti) va'adetmiştir". demektir. Fakihler şöyle demişlerdir: "Bu ifadede, cihadın farz-ı ayn değil, farz-ı kifâye olduğunu gösteren bir delil vardır. Zira Cenâb-ı Hak, cenneti mücahidlere va'adettiği gibi, savaştan geri duran müslümantara da va'adetmiştir. Şayet cihad farz-ı ayn olsaydı, cihaddan geri duranlar, Allah Teâlâ'nın cenneti va'adettiği kimselerden olamazlardı. 225[225]

224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/261-262

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/262-263

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "(Fakat) Allah, savaşanlara oturanların üstünde daha büyük bir mükafaat va'adetmiştir. Kendinden dereceler, mağfiret ve rahmet (vermiştir). Allah gafur ve rahimdir" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [226]

Birinci Mesele

Âyetteki kelimesinin mansub oluşu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu kelime, âyetteki fiili ile mansubtur. Çünkü bu, Arapların "Onlara tam tamına ücret verdi" tabirinde olduğu gibi
mef'ûl-ü mutlaktır. Âyetteki "derecat", "mağfiret" ve "rahmet" kelimeleri, sjr* kelimesinden bedeldir.

b) Bu kelime, temyiz olduğu için mansubtur. "Derecât" ifadesi, atf-ı beyân; "mağfiret" ve "rahmet" kelimeleri ise, "derecât" kelimesi üzerine ma'tuftur. [227]

Derece Kelimesinin Önce Müfred, Sonra Cemi Olmasının Sebebi

.Birisi şöyle diyebilir; "Allah Teâlâ, "derece" kelimesini önceki ifadede müfred, burada ise cemî olarak zikretmiştir? Buna şu şekillerde cevap verilir:

a) Önceki ifadede geçen "derece" kelimesi ile, sayı bakımından "tek bir derece" manası kastedilmeyip, derece cinsi kastedilmiştir. Cins isim olan müfred kelimelerin içine, o cinsin pek çok nev'i girer. İşte bu "ecr-i azîm'\ cennetteki yüksek makamlar," mağfiret ve rahmettir.

b) "Mücahid, mazeretinden dolayı savaştan geri kalandan bir derece; sağlam olduğu halde savaşa gitmeyenden ise derecelerle üstündür." Bu cevap, "Hak Teâlâ'nın, "Özür sahibi olmaksızın.." tabirinin, mücahidlerle, özürlü oldukları için savaşa katılmayanlar arasında bir eşitliğin olmasını gerektirmez" dediğimiz zaman, ancak o zaman geçerli olabilir.

c) Allah, mücâhidieri bu dünyada bir derece üstün kılmıştır. Bu da onların ganimet elde etmiş olmalarıdır. Ahirette ise onlar cennetin pek çok dereceleri ile, fazl-ı ilahî, rahmet-i tlahiyye ve mağfiret-i ilahiyye ile üstün kılınacaklardır.

d) Cenâb-ı Hak bu ifâdenin başında, "Allah, savaşanlara, oturanların üstünde daha büyük bir mükâfaat va'adetmişttr" buyurmuştur. Buradaki "mücahidler" kelimesi ile kastedilenlerin, sadece malı ve canı ite cihad edenler olması mümkün değildir. Aksi halde bu, önceki ifadenin aynen tekrarı olmuş olur. Binaenaleyh bununla kastedilenlerin, kayıtsız şartsız her hususta cihad eden kimseler olması gerekir ki bu her husus ile, nefisle, mal ile, kalb ile yapılan cihadlar gibi zahirî amelleri kastediyorum. Bu cihad, en şerefli cihad çeşididir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Küçük cihaddan büyük cihada (nefs ile mücahedeye) döndük" [228]buyurmuştur. Bu cihadın neticesi, kalbi Allah'dan başka birşeye iltifat etmekten, Allah'a itaata iyice dalmaya çevirmedir. İşte bu makam, önceki makamdan daha büyük olduğu için, Cenâb-ı Hak birincinin faziletini bir derece, ikincinin faziletini ise pek çok derece kılmıştır. [229]

Hz. Ebu Bekir Aleyhinde Bir Şia İddası

Şi'a şöyle demiştir: "Bu âyet, Hz. Ali İbn Ebu Taiib'in, Ebu Bekir'den daha faziletli olduğuna delâlet eder Çünkü Hz. Ati daha fazla cihad yapmıştır. Binaenaleyh fazilet bakımından farklılığı meydana getiren şey, Hz. Ebu Bekir'in, savaşa katılmayanlardan; Hz. Ali'nin katılanlardan olmasıdır. Durum böyle olunca, Cenâb-i Hakk'ın, "(Fakat) Allah, savaşanlara, oturanların üstünde daha büyük bir mükâfaatva'adetmiştir" ifâdesinden ötürü, Hz. Ali'nin daha faziletli olması gerekir."

Onlara şöyle cevap verilir: Hz. Ali'nin kâfirlere karşı bizzat savaşması, Hz. Peygamber

---

[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/263-264

[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/264

[228] Kuşfu'I-Hafa, 1/424.

[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/264

(s.a.s)'in bizzat savaşmasından daha fazladır. Binaenaleyh bu âyetin hükmüne göre sizin, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den üstün olduğunu söylemeniz gerekir. Bunu ise hiçbir akıllı söylemez. Eğer siz, Mz. Peygamber (s.a.sj'in kâfirlere karşı cihadının, Hz. AH'ninkinden daha büyük (fazla) olduğunu, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâfirlere karşı, delliler ve açıklamaları ortaya koymak ve onların şüpheleri ile dalâletlerini gidermek için cihâd ettiğini, bu cihadın ise, Hz. Ali'nin cihadından daha mükemmel olduğunu söylerseniz, o zaman biz deriz ki, o zaman aynı şeyin, tarafımızdan Hz. Ebu Bekir hakkında da söyleneceğini kabul ediniz. Bu böyledir, çünkü Hz. Ebu Bekir (r.a), daha işin başında hemen müslüman olunca, diğer insanların da müslüman olmaları hususunda sa'y ü gayret göstermiştir. Hatta Osman İbn Aftan, Talha, Zübeyr, Sa'd İbn Ebt Vakkas ve Osman İbn Maz'un gibi zevat, onun vasıtasıyla müslüman olmuşlardır. O, canı ve malıyla, insanları iman etmeye ve Hz. Muhammed'i müdafaa etmeye bütün gücünü sarfederek çalışıyordu. Halbuki Hz. Ali o zaman henüz çocuktu; hiç kimse onun sözüyle müslüman olmamış ve Hz. Muhammed (s.a.s)'i müdafaa edememişti. 230[230]

Hz. Ebu Bekrin Cihadının Hz. AH'ninkinden Üstünlüğü

Binâenaleyh Hz. Ebu Bekir'in cihadı, Hz. AH'ninkinden şu iki yönden daha üstün olmuş olur:
a) Hz. Ebu Bekir'in cihadı, işin başında İslâmiyet son derece zayıf iken tahakkuk etmiştir. Hz. Ali'nin cihadı ise, Medine'de, savaşlarda zuhur etmiştir ki, İslam ise o zaman güçlü ve kuvvetli idi...
b)Hz.Ebu Bekir'in cihadı, dine davet hususunda olmuştur. Aşere-i Mübeşşere'nin önde gelenlerinin ekserisi ise, onun vasıtasıyla müslüman olmuşlardır. Cihadın bu türü ise, Hz. Muhammed'in yoludur, metodudur. Ama, Hz. Ali'nin cihadı ise, savaşmak ile tahakkuk etmiştir. Birinci çeşit cihadın ise daha fazla olacağında şüphe yoktur. 231[231]

Cennete Amel İle Girilmesi Hakkında Mu’tezile İddası

Mu'tezlle şöyle demiştir: "Âyet, cennet nimetlerinin ancak amel ile elde edileceklerini göstermektedir. Çünkü amel bakımından farklılık, sevab ve fazilet bakımından farklılığı gerektirince işte bu sevabın amel olduğuna delâlet etmiş olur. Hem amel, bir sevabı gerektirmeseydi, o zaman bu sevab (hak edilmiş) bir ecir değil, bir hibe, bağış olmuş oturdu. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak bu mükafaatt, "ecir" olarak adlandırmıştır. Binâenaleyh, bu şekilde hükmetmek bâtıl olur.
Mu'tezile'ye şöyle denebilir: "Amel, lizatihi değil de, Şâri-i Hakîm'in o ameli, o mükâfaatı gerekli kılmış olması sebebiyle mükâfaatın sebebidir. Evet, böyle demek niçin caiz olmasın?" 232[232]

Nafile İbadetle Meşgul Olma, Evlenmekten Efdaldir

Şâfiîler söyle demiştir: "Bu âyet, nafile (ibadetlerle) meşgul olmanın, evlenmekten, evlilikle meşgul olmaktan daha olduğuna delalet etmektedir. Çünkü biz, Hak Teâlâ', "(Gerçi) Allah hepsine de cenneti va'adetmiştir" buyruğuna dayanarak cihadın farz-ı kifaye olduğnu açıklamıştık. Şayet cihad farz-t ayn olsaydı, o zaman, Allah tarafından cihada katılmayanlara da cennet va'adedilmezdi.
Bu sabit olunca, biz deriz ki, bir grup insan cihadı ifa ettiğinde, cihadın farziyyeti diğerlerinden düşer. Binâenaleyh buna rağmen, o diğerleri de bu cihada iştirak ederlerse, bu hiç şüphesiz nafile ibadetlerden olmuş olur. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, "(fakat) Allah, savaşanlara, oturanların üstünde daha büyük bir mükâfaat va'adetmiştir" buyruğu, yaptığı cihad ister farz, isterse

---

[230][230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/265
[231][231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/265
[232][232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/206

mendub olsun, bütün mücahidlere şamildir. Halbuki nikâhla meşgul olan kimse, cihaddan geri kalmaktadır. Böylece, mendub olan cihadla iştigal etmenin, nikahla iştigal etmeden, evlenmeden daha efdal olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 233[233]

Mü'min Cemaata katılmayıp, Küfür Diyarında kalanların Cezası

"Öz nefislerinin zalimleri olarak canlarını alacağı kimselere melekler derler ki,
"Ne işte idiniz?" Onlar: "Biz, yeryüzünde aciz idik" derler. Melekler de: *Allah'ın arzı geniş değil miydi? Siz de orada hicvet edeydiniz ya" derler. İşte onlar yok mu, onların barınakları cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir!
Erkeklerden, kadınlardan, çocuklardan za'fve acz içinde bırakılıp da, hiçbir çareye gücü yetmeyen ve bir yol bulamayanlar müstesna... İşte onlar... Allah'ın kendilerini atfedeceğini umabilirler. Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır" -(NisA, 97-99).
Allah Teâlâ cihad yapanların mükafaatlarından bahsedince, bunun peşinden cihada katılmayanlar ite, küfür diyarında kalmaya razı olanların cezasını zikretmiştir.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 234[234]

Birinci Mesele

Ferrâ şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesini, istersen, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "çünkü bizce birçok inekler birbirine benziyor" (Baka™, 70) sözünde olduğu gibi mâzî kabul eder, böylece başına (muzari kabul edip de) bir tâ (O> harfi getirmezsin... Bu durumda âyet, daha önce gelmiş geçmiş ve nesilleri tükenmiş muayyen bazı kavimlerin durumlarını haber vermiş olur. jstersen de bu kelimeyi, muzari kabul edersin. Buna göre kelamın takdiri, şeklinde olur. Böyle olması halinde, âyet bu sıfatı taşıyan herkes hakkında umûmî bir ifade olmuş olur. 235[235]

Can Alan Allah mıdır Ölüm Meleği midir?

Bu âyette bahsedilen can alma hususunda İki görüş bulun- maktadır:
Birinci görüş: Bu, cumhurun görüşü olup, buna göre bu ifadenin manası, "Melekler, Ölüm esnasında insanların ruhlarını alırlar" şeklinde olur.
Buna göre eğer, "Cumhurun bu görüşüne göre, bu ifadeyle, O'nun "Allah (Ölenin) ölümü zamanında, ...ruhlarını alır" (Zümer, 42); "...ölümü de dirimi de yaratandır" (Müik,2)ve "Allah'ı nasü olup da tnkâr ediyorsunuz? Halbuki siz Ölü İken, o sizi diriltti. Sonra sizi yine o öldürecek, tekrar sizi O diriltecek..." {Bakara, 28) buyrukianyla, Cenâb-t Hakk'ın: "De ki: "Size müvekkel olan ölüm meleği canınızı alacak..."nasıl birleştirilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Ölümü yaratan, Allah; bu işi yapmakla görevlendirilmiş olan reis, ölüm meleği, (Azrail'dir). Diğer melekler ise, Azrail'in yardımcılarıdır.
İkinci görüş: Bu ifadenin manası, "Onlar, o insanları cehennemde toplarlar" demektir. Bu, Hasan el-Basrî'nin görüşüdür. 236[236]

Ayette Bazı İ'rab Meseleleri

Bu cum'enin başındaki i edatının haberinin ne olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Haber, Cenâb-ı Hakk'ı ("Onlar onlara, "ne işte idiniz?" dediler") ifadesidir. Söz buna delâlet ettiği, (karîne bulunduğu) için, (onlara) ifadesi hazfedil m iştir.

---

[233] 233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/206
[234] 234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/267
[235] 235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/267
[236] 236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/268

b) Haber, O'nun, "İşte onlar yok mu, onların barınaktan cehennemdir" buyruğudur. Bu takdire göre "onlara., dediler" ifadesi, "Öz nefislerinin zâlimleri olarak.." ifâdesinin (i'rab bakımından) işgal ettiği yeri işgal eder; çünkü bu ifade de nekiredtr...
c) Haber, hazfedii mistir ki bu da, "helak oldular,, "cümlesidir. Daha sonra Cenâb-t Hak bu ifadeyi, "Ne işte idiniz?" dediler" sözüyle açıklamıştır...
HakTeâlâ'nın, "Öz nefislerinin zalimleri olarak.." sözü hakkında da şu iki mesele vardır: 237[237]

Birinci Mesele

Bu ifade, hat olduğu için, nasb mahallinde otup, mana "Onlar nefislerine zulmedenlerken melekler onların
canlarını alırlar" şeklinde olur. Bu kelime, her ne kadar ma'rife bir kelimeye muzaf olsa dahi, hakikatte (mahfe) değil, nekiredir. Çünkü mana izafet olmaması haline göredir. Buna göre sanki, denilmek istenmiştir. Ancak ne var ki Araplar bu gibi durumlarda, bir kolaylık olsun diye, nun harfini hazfederler. İsm-i fail, onunla ister hal, isterse istikbal manası murad edilsin, her ne
kadar lafız bakımından muzaf olsa bile, mana bakımından Dazan ayn olabilir, ayrı düşünülebilir (izafet manası olmayabilir). Bu, Cenâb-i. Hakk'ın "Bu, bize yağmur verici bir buluttur" (Ahk&ı 24), "Ka'be'ye ulaşmış bir kurbanlık otmak üzere.." {Mmde. 95) 'yanını eğip bükerek.." (Hacc, 9) tabirleri gibidir. Buralardaki bütün izafetler lafzı olup, manevî değildir. 238[238]

İslam Diyarına Hicret Etmeyen Mü'minlerin Vebali

kelimesiyle, bazan küfür murad edilir. Nitekim Cenâb-» Hak, "Evladım, Allah'a şirk koşma. Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur. Bazan bu kelimeyle günah kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak,
"Onlardan kimi, nefsine zulmedendir" (Fatır, 32) buyurmuştur. Bu âyetteki öz nefislerine zulmedenler ifadesinden ne murad edildiği hususunda ise şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bununla, küfür diyarında müsfüman otup, orada oturmaya devam ederek, İslâm diyarına hicret etmeyen kimseler Kastedilmiştir.
b) Bu âyet, korktuktan için mü'minlere iman ettiklerini söyleyip, kendi kavimlerinin yanına geldiklerinde de kâfir olduklarını ortaya koyan ve Medine'ye hicret etmeyen bir grup münafık hakkında nazil olmuştur. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyet ite bu gibi kimselerin, münafıkları, küfürleri ve hicret etmeyişleri sebebi ile, kendi kendilerine zulmetmiş olduklarını beyan etmiştir. 239[239]

Meleklerin Onları Sorguya Çekmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, "Derler ki: "Ne işte idiniz?" buyruğu ile ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, "Dininizle ilgili meselelerde nerede idiniz?" demektir.
b) Bu, "Muhammed ile mi, yoksa onun düşmanları ile mi savaşıyordunuz?" demektir.
c) Bu, "Niçin cihadı bırakıp, kâfirlerin diyarında oturmaya razı oldunuz?" demektir.
Daha sonra Allah Teâlâ, meleklerin, "Ne işte idiniz?" sorusuna cevap olarak münafıkların, yeryüzünde acizler (müstaz'aflar) idik" dediklerini beyan etmiştir. Aslında cevap olarak onların, "Biz şunda idik veya şunda değildik" demeleri gerekirdi" (denilir ise), buna karşı şöyle cevap verilir: "Âyetteki "Ne işte idiniz?" ifadesi, hicret edebilecek güçte oldukları halde hicret etmedikleri için, onları dinî herhangi bir iyi işte olmamadan dolayı bir tevbih ve azarlamadır. Binâenaleyh onlar azarlandıkları hususta özür beyan ederek ve hicret etmeye kadir

---

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/268
238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/268-269
239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/269

olamadıklarını belirterek, "Biz, yeryüzünde acizler idik" demişlerdi. Melekler ise onların ileri sürdükleri mazereti kabul etmeyip, aksine bunu onlarır yüzüne vurarak, "Allah'ın yeryüzü geniş değilmiydi? Siz de orada hicret edeydiniz ya!" demişlerdir. Melekler bununla, şunu kastetmişlerdir: "Sizler, Mekke'den çıkıp dininizi açıkça yerine getireceğiniz beldelere hicret edebilirdiniz. Ama hicret edemediğinizden değil, aksine buna kadir olduğunuz halde, kâfirler içinde oturup kaldınız." İşte bundan dolayı Çenâb-ı Hak, onlara karşı tehdidini (va'îdini) göstererek "İşte onlar yok mu. onların barınakları cehennemdir. O, ne kötü bir yerdir!" buyurmuştur. Daha sonra o, bu va'îdin hükmüne girenlerden bir istisna yaparak,
"Ancak erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan, za'afve acz içinde bırakılıp da (müstaz'af olup da), hiçbir çareye gücü yetmeyenler müstesna.." buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, şâirin şu beytidir: "Yemin olsun ki bana söven bir alçağa rastlarım." Âyetteki "güçleri yetmez" ifâdesinin "hal" mahallinde olmast mümkündür. Buna göre âyetin manası, "onların, bir çareye ve bir geçime kadir olamayışları, ya hastalanmaları, ya da hicretlerine mani bir zorbanın sultası altında bulunmalarından dolayt olmuştur." 240[240]

Bu Âyet Üzerine, Cündüb'ün Yola Çıkıp Yolda Vefatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki bu, "Onlar yolu bilmezler ve onlara yol gösterecek birisini de bulamazlar" demektir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyeti Mekke müslümanlarına gönderdiğinde, Cündeb İbn Damre (r.a), oğullarına "Beni Medine'ye götürün. Çünkü ben müstaz'aflardan değilim ve ben yolu bilmeyen birisi de değilim. Allah'a yemin olsun ki artık bu gece Mekke'de gecelemem" dedi. Bunun üzerine oğulları onu bir sedyeye koyup, Medine'ye doğru yola çıktılar. Bu zat, çok ihtiyar idi ve yolda öldü.
Eğer, "Allah Teâlâ niçin, çocukları va'îdin hükmüne girenlerden müstesna olanların içinde saymıştır? Çünkü bunları istisna etmek, ancak bunların bazı bakımlardan, va'îde müstehak olmaları halinde yerinde olur?" denilir ise, biz deriz ki: Bu va'îd, acizliğin bulunması halinde sakıt olur. Acizlik ise bazan, (insanın hicrete) hazırlığı olmaması, bazan da henüz çocuk olması yüzünden olur. Binâenaleyh bu sebeple, buradaki "vildan" kelimesi ile çocuklar murad edilmiş olursa, bu istisna güzel ve yerinde olmuş olur "Vildan" kelimesi ile, Allah ile kendileri arasındaki işlerde, kendilerine yükümlülük bindiği için akılları kemale ermiş "mürahik"lerin kastedilmiş olmaları caiz değildir. Yok eğer bu kelime ile, baliğ olmuş köle ve cariyeler kastedilmiş ise, o zaman bu soruya gerek kalmaz. 241[241]

Allah in Tevbe Edenleri Affetmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, -'İşte onlar, Allah'ın kendilerini affedeceğini umabilirler" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şöyle bir soru var: Bu insanlar, hicretten aciz olduklarına, bir şeyden aciz olan, onunla mükellef olmayacağına ve onunla mükellef olmayanın, onu yapmadığı zaman bir cezayı haketmeyeceğine göre, Cenâb-ı Hak niçin "Allah'ın kendilerini affedeceğini umabilirler" buyurmuştur? Halbuki af, ancak günah bulunduğu zaman söz konusudur. Hem kelimesi de "ummak", "arzu etmek" manasına gelir. İşte bu kelime, onların affedilmelerinin kesin olmadığını gösterir? 242[242]

Bu Affın İzahı, Bu Affı Yanlış Yorumlayanlar

Bunun birinci şıkkına şöyle cevap verilir: "Müstaz'af (aciz), bir çeşit zorluk olsa da, o şeyi yapmaya bazan kadir olabilir. Halbuki bulunması halinde ruhsatın söz konusu olduğu acizliğin, böyle olmayan acizlikten ayırmak zor ve karışık bir meseledir, însan çoğu kez kendisinin hicret

---

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/269-270
241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/270
242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/271

etmekten aciz olduğunu zanneder. Halbuki aslında böyle değildir. Özellikle vatanını terketme hususunda, bu daha belirgin bir şekilde görülür. Çünkü vatanını terketmek, insana güç gelir. İnsanın vatanını bırakmaktan fazlasıyla hoşlanmaması, bundan nefret etmesi sebebi ile insan bazan öyle olmadığı halde, kendisinin hicret etmekten aciz olduğunu zanneder. İşte bu sebepten ötürü, bu noktada affedilmeye daha çok ihtiyaç hissedilir.

Bunun ikinci şıkkına da şöyle cevap verilir: Bu soru şöyfe idi: Âyette kelimesinin kullanılmasının faydası nedir? Biz deriz ki: Bunun burada getirilmesinin faydası, hicret etmemenin, asla caiz olmayan ve taviz verilmemesi gereken bir iş olduğunu göstermektir. Hatta öyle ki acizliği apaçık ortada olan kimsenin bile, "Umulur ki Allah beni affeder" dediği bu işte, ya böyle olmayanların hali nice olur?" demektir. Bu izahı, bu soruya cevap olarak Keşşaf sahibi yapmıştır. Fakat evla olan, daha önce söylediğimiz şu izahtır: Vatanını terketme hususunda aşırı nefreti olduğu için insan, çoğu kez aslında böyle olmadığı halde, vatanını terketmekten aciz olduğunu zanneder, jşte bu sebepten ötürü, burada af, katiyyet ifade eden kelimelerle değil, (umulur ki) kelimesi ile anlatılmıştır. 243[243]

Kâne Fiilinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah çok affedici ve çvk bağışlayıcıdır" buyurmuştur. Zeccâc, Jls (idi, oldu) fiili ile ilgili şu üç manayı vermiştir:

1) Cenâb-ı Allah, mahlûkatı yaratmazdan önce de, bu sıfatlarla mevsuf idi.

2) Allah, bütün insanlarda bu sıfatın bulunmasının yanında, kendisinin de böyle olduğunu beyan etmektedir. 8u tabirden maksad, bunun, Cenâb-ı Hakk'ın bütün mahlûkat hakkında icra ettiği bir âdetutlahı olduğunu beyan etmektir.

3) Şayet Allah Teâlâ, "O, çok affedicice çok yargılayıcıdır" demiş olsaydı, bu sadece, kendisinin böyte olduğunu haber verme olurdu. Ama, âyetteki gibi söyleyince, bu ifade, bu sıfatların, haber verdiği şekilde gerçekleşeceğini haber verme olur. Binâenaleyh bu ifade, Allah'ın doğru olduğuna, sözünün hak olduğuna ve yalandan uzak olduğuna daha fazla delalet etmiş olur, Alimlerimiz bu âyeti, Cenâb-ı Allah'ın, günahları, tevbe edMmese de bağlayabileceğine delil getirerek şöyle demişlerdir: "Şayet burada bir günah söz konusu olmasaydı, o zaman bu konuda af ve mağfiretin bulunması imkânsız olurdu. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, affedip bağışlayacağını haber verdiğine göre bu, ortada bir günahın olduğunu gösterir. Sonra Allah Teâlâ, affedeceğine dair va'adini mutlak (şartsız) olarak zikredip, kişinin tevbe etmesi şartına bağlamamıştır. Binâenaleyh bu ifade, O'nun, günahları bazan tevbe edilmese de affedeceğine delalet eder. 244[244]

Allah Yolunda Hicret Eden, Bolluk Bulur

"Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek, barınacak birçok yerler ve genişlik bulur. Kim evinden, Allah'a ve O'nun peygamberine muhacir olarak çıkar da, sonta kendisine ölüm yetişirse, muhakkak ki ona mükâfaatmı vermek Allah üzerine düşmüştür. Allah gafur ve rahimdir" (Nisa. 100).

Bil ki hicretin bu engeli iki türlüdür:

a) İnsanın kendi vatanında, bir çeşit rahat ve refahının bulunması... Bundan dolayı hicret edecek kimse, "Eğer vatanımı terkedersem sıkıntıya, güçlüğe ve geçim darlığına düşerim" der. İşte Cenâb-ı Hak, böyte düşünen kimseye "Kim Allah yolunda Meret ederse, yeryüzünde gidecek, barınacak birçok yerler ve genişlik bulur" demiştir. İnsana, hoşuna gitmeyen bir şeyi yaptığı zaman, dersin. Bu fiilden olan "murağam" kelimesi, "toprak" manasına olan, kelimesinden iştikak etmiştir. Zira Araplar, (Burnu sürtüldü) diyorlar ve bununla, hoşuna gitmeyen bir şeyin, kişinin başına geldiğini kastediyorlar. Zira burun, son derece kibri

---

243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/271

244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/271-272

gösteren bir uzuvdur. Toprak ise, son derece zelil oluşu ifade eden bir şeydir. Binâenaleyh Araplar bu tabiri zelil olmaktan kinaye kılmışlardır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Meşhur olan âyetteki "murağam"ın, onların vatanlarından ayrılıp, yurtlarından çıkmaları sebebi ile meydana gelmiş olmasıdır.

Bana göre bu hususta diğer bir izah şekli de şöyledir: Kim Allah yolunda, Allah rızası için bir başka beldeye hicret ederse, o beldede, vatanında kendileriyle birlikte yaşadığı düşmanlarının burnunun sürtünmesine sebep olacak hayır ve nimetler bulur. Çünkü vatanından ayrılıp, yabancı bir memlekete giden ve orada işleri yolunda olan bir kimsenin, bu durumu asıl vatanındaki insanlara ulaştığı zaman, onlar, ona karşı kötü davranmış olmalarından dolayı pişman olur ve binâenaleyh burunları sürtülmüş olur. "Murağam" kelimesini bu manaya hamletmek, yukarıda söylenen manaya hamletmekten doğruya daha yakındır. Allah en iyi bilendir.

Netice olarak sanki şöyle denilmektedir: "Ey insan, sen, "Hicret edersem sıkıntıya ve meşakkete düşerim" korkusu ile vatanından ayrılmaktan hiç hoşlanmıyordun. Korkma, çünkü bu hicretinde, düşmanlarının burunlarının sürtülmesine ve bol geçinmene sebep olacak yüce nimetleri ve büyük makamları Cenâb-ı Hak sana verecektir." Cenâb-t Allah âyette, düşmanların burunlarının sürtüleceğim gösteren ifadeyi, güzel ve geniş geçimden önce zikretmiştir. Çünkü kendi kendine aşırı zulmetmiş olmaları sebebi ile, ailesini ve yurdunu bırakıp kaçan kimsenin düşmanlarının burunlarının sürtülmesine sebep olması bakımından (kaçtığı yerdeki elde ettiği) malı mülkü ile sevinmesi, bu mülkün daha iyi geçimine sebep olmasından ötürü duyacağı sevinçten daha şiddetlidir.

b) İnsanın hicret etmesine mani olan ikinci sebep, şöyle demesidir: "Eğer ben, şu maksadı elde etmek için yurdumdan çıkarsam, onu ya elde edebilirim, ya da edemem. Binâenaleyh evlâ olan, elde edip etmeyeceğim şüpheli olan bir şey yüzünden, şu mevcut refahımı zayi etmememdir." İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu endişeye de, "Kim evinden, Allah 'a ve O nun peygamberine muhacir olarak çıkar da, sonra kendisine ölüm yetişirse, muhakkak ki ona mükâCaahm vermek Allah'a aittir" diye cevap vermiştir ki bunun manası açıktır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 245[245]

Birinci Mesele

Bazı alimler şöyie demişlerdir; Bundan maksad şudur: "Kim, Allah'a itaata niyetlenir, ama sonra onu tamamlayamazsa, Allah, o taatin tamamının mükâfaatını takdir edip ona yazar. Bu tıpkı, sıhhatli iken yaptığı taati yapamayan, böylece de kendisi için o amelin tamamının mükâfaatı takdir edilip yazılan hastanın durumuna benzer. Resûlullah'dan işte bu şekilde rivayet edilmiştir.

Diğer bazı alimler ise şöyle demişlerdir; O kimse için, hem niyyetinin mükâfaatı, hem de o amelden yapabildiği kadarının mükâfaatı verilir... Ama amelin tamamının mükafaatının verilmesi hususuna gelince, bu imkânsızdır.

Bil ki, birinci görüş daha evladır. Zira Cenâb-ı Hak bu âyeti burada, cihada teşvik etme sadedinde zikretmiştir. Bu böyledir, zira hicret arzusuyla sefere çıkan kimse, hicretinin mükâfaatım mutlaka elde eder. Teşvikin de, ancak böylesi bir manayla yapılacağı herkesin malumudur. Ama, âyetin manasının "O kimseye, yaptığı amelin miktarı kadar mükâfaat verilir..." şeklinde olduğunu söylemeye gelince, bu mana teşvike uygun bir mana değildir. Çünkü o kişi "herhangi bir iş yapan herkesin, yapmış olduğu o miktar amele terettüp eden mükâfaatı elde edeceğini" bilir. Bunun böyle olduğuna, Hz.Peygamber (s.a.s)'in, "Herkese, ancak niyet ettiği vardır " 246[246] hadisi de delalet etmektedir. Yine Cündeb İbn Damre, onunla ilgili hâdisede de rivayet edildiğine göre, ölümünün yaklaştığını hissettiğinde sağ elini sol eline vurmaya başlayarak, "Allah'ım, bu senin için; bu. Resulün için... sana Resûlü'nün biat ettiği her hususta ben de biat ediyorum" dediği ve daha sonra öldüğü rivayet edilmiştir. Cündeb'in bu haberi ashaba ulaşınca, onlar "Medine'de ölseydi, daha hayırlı olurdu" dediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. 247[247]

---

[245] 245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/272-273

[246] 246[246] Buhar inin ilk Hadisinden

Amel İle Cennete Girmek Konusunda Mu'tezile İddası

Mutezile şöyle der: "Bu âyeı, ibadetin, Allah'ın mükâfaat vermesini gerektirdiğine delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ,"Muhakkak ki ona mükâfaatım vermek Allah üzerine düşmüştür" buyurmuştur. Bu tabir,üç bakımdan bizim görüşümüze delalet eder;
1) Allah âyette, ğj "düştü" kelimesini kullanmıştır. "Vücub"un hakiki manası da, düşmek ve sakıt olmaktır. Nitekim Allah Teâlâ, "(O kurbanlar) yanlan üstü düşüp öldükleri vakit..." (Hacc, 36) buyurmuştur.
2) Allah burada "ecr" (ücret) kelimesini kullanmıştır. "Ecr" ise, hak edilmiş olan bir menfaatten ibarettir. Müstahak olunmadan alınan şey için "ücret" denilemez, aksine "hibe" denilir.
3) Âyetteki "Allah'ın üzerine" tabiri vacib oluşu gösterir. Nitekim Hak Teâlâ, "Beytuliah'a haccetmeleri Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" buyurmuştur." 248[248]

Mezkur İddianın Reddi

Mutezileye şöyle cevap verilir: Biz, bunun Allah'a gerekli (vacib) olduğu hususunda ihtilâf etmiyoruz. Fakat bu vacib oluşun, Allah'ın va'adi, ilmi, fazlı ve ikramı olması sebebi ile olup, ama bunu yapmaması halinde mâbudiyetten çıkacağı bir haketme sebebi ile olmadığını söylüyoruz. Biz bunun delillerini daha önce zikretmiştik. 249[249]

Üçüncü Mesele

Bir grup alim bu âyete dayanarak, savaşa giderken ölen gazinin, cihad mükâfaatı vacib olduğu gibi, ganimetten
hissesinin de (ehline) verilmesi gerektiğini söylemişlerdir ki
bu görüş zayıftır. Çünkü âyetin lafzı, "ücret" ile ilgilidir. Bir de ganimetten paya düşeni almak, ancak ganimeti elde etmekle mümkün olur. Çünkü bîr şey, ancak elde edildikten sonra ganimet olur. Nitekim Allah Teâlâ, "Bilin ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz şeylerin beşte biri Allah'a ve Resulüne, akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir" (Enw, 41) buyurmuştur. Altah en iyi bilendir.
Sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Bu, "Allah, savaşa çıkmayıp oturup kalanların günahını bağışlar ve cihadın ücretini tam olarak vererek mücahidiere rahmet eder" demektir. 250[250]

Seferde Namazı Kısaltma Ruhsatı

"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, eğer kâfirierin size fenalık yapmasındanendişe ederseniz, namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur. Şüphesiz ki kâfirier, sizin apaçık düşmanınızdır"(Nisa101)
Bil ki mücahidin muhtaç olduğu şeylerden birisi de, korku esnasında ve düşmanla savaşırken namazını nasıl eda edeceğini bilmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyette bu hususu zikretmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 251[251]

247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/274
248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/274-275
249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/275
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/275
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/275-276

Birinci Mesele

Vahidî, bu kelimenin ve lijiail ve (Falanca namazını kısalttı) şeklinde kullanıldığını, hepsinin geçerli olduğunu, İbn Abbas (r.a)'ın bu kelimeyi if'âl babından '; Zühri'nin ise, tef'il babından şeklinde okuduğunu ve bu kıraatlerin, kelimenin her üç şekilde de kullanılabileceğine delil olduğunu söylemiştir. 252[252]

Namaz Kasr Etmenin (Kısaltmanın) Keyfiyeti

Bilki ayette geçen “kısalmamızda” tabiri bir hafifletmenin olduğunu ihsas ettirmektedir. Çünkü bu, kısaltmanın rekatın sayılarında ve adedinde mi, yoksa eda edilmesi keyfiyetinde mi olduğu hususunda sarih bir ifade değildir. Bu sebeple, âyet hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür: 253[253]

Rekat Sayısı Bakımından Kısaltma Olması

Birinci görüş: Bu, cumhurun görüşü olup, bundan maksat, '"Namazın rekatlarının adetleri hususunda bir kısaltmadır" şeklindedir. Sonra bu görüşü benimseyenler de aralarında ihtilaf ederek şu iki görüşü öne sürmüşlerdir:
a) Bundan murad, müsafirin namazıdır. Zira, mukim iken dört rekat olarak kılınan her namaz, seferde iki rekat olarak kılınır. Buna göre bu kısaltma, öğle, ikindi ve yatsı namazları hakkında söz konusudur; ama, akşam ve sabah namazları kısaltılamazIar.
b) Bu âyetle, müsafirin namazı değil, korku namazı kastedilmiştir. Bu, İbn Abbas, Ca'bir İbn Abdillah ve bir kısım (sahabenin) görüşüdür. İbn Abbas şöyle demektedir: "Allah, Peygamberimiz Muhammed (s.a.s)'in lisanı üzre mukimin namazını dört, müsafirin (yolcunun) namazını iki, korku namazını da bir rekat olarak farz kıldı." Bu iki görüş de bizim dediğimiz gibi, âyette bahsedilen kısaltmadan maksadın, rekat sayılarını azaltma olduğu görüşüne dayanmaktadır. 254[254]

Rek'atların Eda Keyfiyetinde Kısaltma

İkinci görüş: Bu, kısaltmanın rekatların eda edilmesi hususunda olduğudur. Buna göre namazda, rüku ve sücud yerine ima ve işaretle yetinilir; namazda yürümek ve elbiseler kana bulaşmış olduğu zaman da namaz kılmak caiz olur. Bu, savaşın şiddetlendiği vakit kılınan namazdır. Bu görüş, İbn Abbas ve Tavûs'tan rivayet edilmiştir. Bunlar kendi görüşlerinin doğruluğuna şu şekilde istidlal etmişlerdir: Düşmanın fitnesinden korkmak, iki rekatın bütün vasıfları tamamlanarak kılındığı zaman da devam eder. Bu ancak, harb iyice şiddetlendiği zaman, korku da iyice arttığında olabilir... Bu görüş zayıftır, çünkü şöyle de denilebilir: Müsafirin namazının rekatları az olduğu zaman, o yolcu, düşmanının onun namaz kıldığını anlayamayacağı bir tarzda eda etmesi de mümkün olur. Ama, rekat sayıları çoğalıp süre uzayınca, o kimsenin bu namazını, düşmandan habersiz olarak kılması mümkün olmaz.
Bil ki, bu tabirin muhtemel olduğu manayı izah tarzı, bizim söylediğimiz gibi olup şöyledir: Âyette bahsedilen kasr (kısaltma), bir hafifletmeyi ihsas ettirmektedir.Hafifletme, rekatların bir kısmını kaldırmak suretiyle olabileceği gibi, ima ve işaretin, rüku ve sücud yerine geçmesiyle de mümkün olur.
Bil ki "kısaltmak" lafzını, rekatların bir kısmını eda etmemek manasına almak daha uygundur. Bunun delilleri ise şunlardır:
a) Ya'la İbn Ümeyye'den rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: Ömer İbnu'l-Hattab'a, "Biz kendimizi emniyette hissettiğimiz halde namazda nasıl kısaltma yaparız? Oysa ki Cenâb-ı

252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/276
253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/276
254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/276

Hak, endişe ederseniz, namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur" buyurmuştur!" dedim de, o "Senin şaşırdığın şeye ben de şaştım. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e sordum da O"Bu, Allah'ın size bağışladığı bir.sadakadır. Binâenaleyh, O'nun bağışını kabul edintz" [255]buyurdu" dedi. İşte bu, âyette bahsedilen kısaltmanın rekat sayıları hakkında bir kısaltma olduğuna ve âyetin onlar tarafından da böyle anlaşıldığına delalet eder.

b) Kısaltma, bir şeyin bir kısmını yapıp, onunla yetinmekten ibarettir. Ama başka bir şeyi yapmak, "kasr" (kısaltma) ve iktisar etme diye adlandırılamaz. Halbuki, imayı rüku ve sücud yerine ikame etmek; namazda yürümeyi ve kanlara boyanmış olduğu halde kanlı elbiselerle namaz kılmayı tecviz etmenin hiç biri, bir kısaltma olmayıp, aksine bunların hepsi yeni bazı hükümleri isbat etmek ve bir şeyi başka bir şeyin yerine geçirmek, ikame etmektir. Binâenaleyh, âyette bahsedilen kısaltmayı, bizim tefsir ettiğimiz şekilde anlamak daha uygun ve evla olur.

c) Hak Teâlâ'nın, ijfcatt ja "namazları.." tabirindeki harf-i cerri ba'zıyyet ifade eder. Bu ise, namazın bir kısmıyla yetinmenin caiz olmasını gerektirir. Binâenaleyh, bu izahlarla âyette bahsedilen "kısaltma" işini, "rekatların bir kısmını kılmama" anlamına tefsir etmenin, onların zikretmiş olduğu "ima ve işaret" manasına hamletmekten daha evlâ olduğu sabit olmuş olur.

d) "Kısaltma" onların örfüne göre, rekatların sayılarını noksanlaştırma anlamına tahsis edilmiştir. İşte bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s) öğle namazını iki rekat olarak kıldırınca, Zülyedeyn, "Namaz mı kısaltıldı, yoksa sen mi unuttun?" demişti.

e) "Namazı değiştirme" manasındaki kısaltma, bu âyetten sonra zikredilen âyette geçmektedir. Binâenaleyh, bu âyetten maksadın, bir tekrar olmaması için namazın rekatlarını eksiltme anlamında bir kısaltma olması gerekir. Allah en iyi bilendir. [256]

Namazı Kısaltma Şafii'ye Göre Ruhsat, Hanefi'ye Göre Azimettir

Şafiî (r.h), "kısaltma bir ruhsattır. Binâenaleyh, mükellef isterse namazı tam kılar, isterse kısaltır" derken, Ebu, "Kısaltma farzdır. Binâenaleyh, yolcu olan bir kimse, namazını dört rekat olarak kılar, ikinci rekatın başında tahiyyata oturmazsa, namazı fasid olur. Eğer ikisi arasında teşehhüd miktarı oturursa namazı tam olur. demiştir. Şafiî (r.h) görüşüne delil olarak şunları zikretmiştir: [257]

Şafiî'nin Delilleri

Birinci delil: Hak Teâtâ'nın, "namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur" buyruğunun zahiri, farz olmamayı ihsas ettirmektedir. Zira, farz olan namazları edada "size bir vebal yoktur..." denilemez. Aksine bu lafız ancak, o şeyle mükellef olmayı kaldırmak için kullanılır. Ama o şeyi, alettayin farz kılmak durumuna gelince, o vakit bu lafız bu hususta kullanılmaz. Ebu Bekr er-Razî el-Cessas, Şafiî'nin bu görüşüne, "Bu âyette bahsedilen kısaltmadan maksat, "Rekatları azaltmak değil, aksine yapılması gereken şeyleri hafifletmektir" diyerek cevap vermiştir. Bil ki biz, delile dayanarak, âyeti el-Cessas'ın zikrettiği şeye hamletmenin caiz olmadığını beyan etmiştik. Böylece Ebu Bekr er-Razî'nin bu şekildeki cevabı sakıt olur.

Keşşaf sahibi, bu hususta bir başka cevap olarak da şunu zikreder: "İnsanlar namazlarını tam olarak kılmaya alışınca, çoğu kez onların gönüllerine, kısaltmada sanki bir noksanlığın bulunacağı düşüncesi gelir.,. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların gönüllerini ferahlatmak için, kısaltmada bir günah bulunmadığını beyan etmiştir..." Keşşafa şöyle cevap verilebilir: "Böyle bir ihtimal onların gönüllerine ancak Şâri-ı Hakîm'in onlara, "Bu kısaltma konusunda size ruhsat verdim" demesi durumunda gelebilir. Ama o, "Bu kısaltmayı size farz kıldım. Onu tamamlamayı size haram kıldım... Ve bunu, namazınızı bozan bir şey kabul ettim..." dediğinde, aklı olan hiç kimsenin gönlüne bu ihtimal asla gelmez. Binâenaleyh, sizin söylediğiniz bu söz, buraya hiç uygun düşmez.

---

[255] Müslüm, Müüsafirin, 4 (1/478);Ebu Davud, Sefer, 1 (2/3).

[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/276-278

[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/278

İkinci delil: Rivayet olunduğuna göre Hz. Aişe (r.anha) şöyle demiştir: "Allah'ın Resûlüyle beraber Medine'den Mekke'ye yönelmiştim. Mekke'ye geldiğimde, "Ya Resûlullah babam annem sana kurban olsun! Sen kısalttın ben tamamladım; ben oruç tuttum, sen ise tutmadın..." dedim. Bunun üzerine Allah'ın Resulü (s.a.s), "Güzel
yaptın eyAişe..." dedi ve beni kusurlu bulmadı." Hz. Osman (r.a) da hem tam kılıyoT, hem de kısaltıyordu; sahabeden hiç kimse de onun bu hareketini yad ırgamam ıstı.

Üçüncü delil: Seferdeki bütün ruhsatlar, kesin ve kati olmak üzere değil, "yapılabilirlik" anlamında meşru kılınmıştır. İşte burada da böyledir. 258[258]

Hanefilerin Delilleri

Manefiler ise, birçok hadisle istidlal etmişlerdir. Bunlardan bir tanesi Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiş olmasıdır: "Bu, Allah'ın size bağışladığı bir sadakadır. Binâenaleyh, O'nun bağışını kabul ediniz..." Emrin zahiri, vücub ifade eder...

Yine İbn Abbas'tan, "Hz. Peygamber (s.a.s) sefere çıktığı zaman namazlarını iki rekat olarak kılardı..." dediği rivayet edilmiştir.

Hanefilerin bu görüşlerine de şu şekilde cevap verebiliriz: "8u hadisler, namazları kısaltmanın meşru ve caiz olduğuna delalet eder. Ancak ne var ki söz, "Bundan başkası caiz olur mu?" konusundadır. Kur'an'ın lafzı, başkasının da caiz olacağına delâlet edince, buna hükmetmek daha evlâ olur. Allah en iyi bilendir." 259[259]

Dördüncü Mesele

Bazıları, "Yolcunun namazı iki rekattır; bu tam bir namaz olup, kısaltma yapılmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)
Medine'ye geldiğinde sefer namazı iki rekat olarak öylece devam ettirildi, ikamet halindeki namaza ise ilave yapılıp (dört rekat kılındı)" demişlerdir.

Bil ki, âyetin lafzı bu görüşün yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu böyledir, çünkü âyette bahsedilen "kısaltma"dan maksad, rekatların sayısını hafifletmek, azaltmaktır. Eğer iş onların dediği gibi olsaydı, bu kısaltma, seferî namazda olmaz, aksine bu mukîmin namazına yapılmış bir ziyade olmuş olurdu. 260[260]

Zehirlere Göre Seferde Mesafe Anlayışı

Davud ez-Zahirî ve Zahirîler seferin azının da çoğunun da, bu ruhsatın caiz olması hususunda aynı durumda olduğunu iddia etmişlerdir. Cumhur-u fukaha ise, seferin mesafesi belli bir mikdara ulaşmadıkça, onun hakkında bu ruhsatın hasıl olmayacağını söylemişlerdir. Zahiriler bu âyeti delil getirip ve şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur" beyanı, şart ve cezadan mürekkep bir cümledir. Şart, yeryüzünde yürümek; şartın cevabı ve cezası da, namazın kısaltılmasının caiz olmasıdır. Şart bulununca, bu şart ister uzun bir sefere çıkmak, isterse kısa bir sefere çıkmak olsun, cezanın da buna terettüp etmesi gerekir."

Bu konuda söylenebilecek son söz şudur: Bu âyet, insan bir mahalleden bir mahalleye, bir evden bir eve geçtiği zaman, söz konusu ruhsatın bulunmasını gerektirir. Ancak biz buna şu iki şekilde cevap verilebileceğini söyleriz:

a)Bir mahalleden bir mahalleye geçmek hakkında eğer yeryüzünde sefer etmek tabiri kullanılmıyorsa, bu problem ortadan kalkar. Ama, böyle ifade ediliyorsa, bu durumda biz şöyle deriz: "Müslümanlar, bunun itibara alınmayacağı hususunda icma etmişlerdir. Binâenaleyh bu icmanın delaletiyle bu âyete gelmiş olan bir tahsistir. Umumi ifade, tahsis edildikten sonra da bir hüccettir. Binâenaleyh âyetin, ister uzun ister kısa olsun, sefer hususunda muteber ve geçerli olmaya devam etmesi gerekir*

---

[258] 258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/278-279

[259] 259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/279

[260] 260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/279

b) Âyetteki, "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman..." tabiri, bu ruhsatın hasıl olması için Cenâb-ı Allah'ın yeryüzünde seferi şart kıldığına delalet eder. Eğer yeryüzünde yürümek, mutlak manada bir yerden bir yere geçmenin adı olsaydı, bu intikal işi, daima mevcut olmuş olurdu. Çünkü insan, ömrü boyunca daima evden camiye, camiden çarşıya vb. intikal halindedir... Böyle bir şey daima bulunduğuna göre, bunun, o hükmün meydana gelebilmesi için bir şart kılınmış olması imkansız olurdu. Allah Teâlâ o hükmün bulunması için, yeryüzünde sefere çıkmayı şart kıldığına göre, anlıyoruz ki bu, mutlak manada bir yerden bir yere geçmekten farklı bir şey olup, "sefer", "yolculuk" diye isimlendirilen şeydir. Malumdur ki "yolculuk" yakın olan için de, uzak olan için de kullanılmaktadır. Binâenaleyh biz âyet-i kerime'nin, bu ruhsatın söz konusu olabilmesi için mutlak olarak sefere, yolculuğa delalet ettiğini anlıyoruz." 261[261]

Cumhur-u Fukaha'ya Göre Seferde Asgari Mesafe

Fukahaya gelince onlar şöyle demiştir: Selef, seferin en azının muayyen bir mikdar olduğunda icma etmiştir. Bu meselede birçok rivayetin bulunması da buna delalet etmektedir:

1) Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: "Namaz, bir tam günlük yolculukta kısaltılır..." Zührî ve Evzâî de bu görüşü belirtmişlerdir.

2) İbn Abbas (r.a), "Sefer, bir gün bir geceyi aşarsa, namaz kısaltılır" demiştir.

3) Enes İbn Malik, "Seferde mu'teber olan mesafe beş fersahtır" demiştir.

4) Hasan el-Basrî, bunun iki gecelik bir mesafe olduğunu söylemiştir.

5) Şa'bî, Nehâî ve Said İbn Cübeyr, bunun Kûfe'den Medain'e kadar olan mesafe olup bunun da üç günlük yol olduğunu söylemişlerdir. Bu, aynı zamanda, Ebu Hanife'nin de görüşüdür. Hasan İbn Ziyad, Ebu Hanife'nin, bir kimse iki tam gün ile, üçüncü günün ekserisini içine alan bir yere yolculuk yaparsa, onun namazı kısaltmasının caiz olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. İbn Sumâ'a, Ebu Yusuf ve İmam-ı Muhammed'den de aynı şeyi rivayet etmiştir.

6) İmam Malik ve İmam Şafiî**,** bunun her biri dört fersah olan dört "berid"lik mesafe olduğunu söylemiştir. Her fersah ise, Hz. Peygamber'in dedesi olan Haşim'in ölçü birimi olan mil ile, üç mildir. Bu mil de, onikibin ayaktan ibaret olan, Badiye milinin miktarı kadar olup, dörtbin adım eder. Çünkü üç ayak bir adım eder.

Fukaha şöyle demişlerdir: İnsanların, bu değişik görüşlerde ihtilâf etmeleri, bu hükmün mutlak manada sefere bağlı olmadığı hususunda bir icma'nın bulunmasına delâlet eder. Zahirîler ise, "Fukahanın, böyle değişik görüşler beyan ederek ihtilaf etmeleri, bu meselede, sefer müddetini belirlemek için kuvvetli bir delil bulamadıklarını gösterir. Çünkü, eğer bu meselede, delaleti açık olan bir delil bulunmuş olsaydı, bu ihtilaf meydana gelmezdi. Diğer sahabenin bu meselenin hükmü hususunda susmaları, belki de ancak onlar bu âyetin, hükmün, mutlak manada sefere bağlanmış olduğuna delalet ettiğine inanmış oldukları içindir. Binâenaleyh bu hüküm, mutlak sefer hakkında, bu âyetin hükmüyle sabit olmuş olur. Hüküm Kur'an'ın âyetinde zikredilince, onların bu hususta içtihad ve istinbatta bulunmaya ihtiyaçları kalmaz... İşte bundan dolayı, bu meşalede susmuşlardır. 262[262]

Hanefi ve Şâfiîlere Göre Mesafe

Bil ki Ebu HanJfe'nin taraftarları, sefer müddetini üç gün olarak belirleme hususunda, Hz.

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/279-280

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/280-281

Peygamber'in "Müsafir (yolcu) üç gün mesh-eder"263[263] hadisine dayanmışlardır. Bu ise, üç gün mesh bulunmadığı zaman, o kimsenin müsafir olmamasını gerektirir; müsafir olmayınca da, sefer hususunda meşru olan ruhsat bulunmaz.

İmam Şafiî'nin ashabı (r.a) ise, Mücahid ve Atâ İbn Ebî Rabah'ın. İbn Abbas'tan rivayet ettikleri şu hadise dayanmışlardır: Hz. Peygamber (s.a.s) "Ey Mekkeliler, dört "beriâ"Ük mesafeden daha az, (mesela) Mekke den Astan 'a kadar olan mesafeden daha az olan bir yolculuk esnasında namazlarınızı kısaltmayınız" buyurmuştur. 264[264]

Zahirilerin Cumhura Karşı Cevapları

Zahirîler ise şöyle demişlerdir: "Buna mukabil olarak söylenecek söz, birkaç yöndendir:

a) Bu, Kur'an'ın umumi ifadesini haber-i vahid ile tahsis etme durumuna göredir. Bizce bu, iki sebepten dolayı caiz değildir:

1) Kur'an ve haber-i vahid, her birinin lafzının hükme delalet etmesi bakımından müşterektirler. Kur'an'ın metni kesin ve katidir; haber-i vahidin metni ise, zannîdir. Binâenaleyh Kur'an'ın delaleti, haber-i vahidin delaletinden daha kuvvetlidir. Zayıf olan delili, kuvvetli olan delile tercih etmek ise caiz değildir.

2) Hadis-i şerifte rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Benden bir hadis rivayet edildiğinde, onu Yüce Allah'ın kitabına vurun. Eğer ona muvafakat ederse, onu kabul edin. Eğer ona muhalefet ederse, onu reddedin." Bu, Allah'ın kitabına muhalif olarak gelen her hadisin reddolunacağınt gösterir. Binâenaleyh seferle ilgili olan hadis, Kur'an'ın umumi ifadesine muhalif olarak geldiğine göre, kabul edilmemesi gerekir.

b) Bu gibi haberler kabul edilmez, çünkü bunlar, herkesin hükmünü bilmeye muhtaç olduğu bir hâdise hakkında gelmiş olan haber-i vahidlerdir. Binâenaleyh, bunların kabul edilmemesi gerekir. Biz, bunların hükmünü herkesin bilmeye muhtaç olduğunu söyledik, çünkü sahabenin çoğu, çoğu zaman, yolculukta ya da savaşta
idiler., seferde namazı kısaltma ruhsatı belli miktardaki bir yolculuğa mahsus olsaydı, ruhsat ifade eden bu sefer miktarını bilme hususundaki ihtiyaç, bütün mükelleflere şamil olan umumi bir ihtiyaç olurdu. Eğer durum böyle olsaydı, sahabe onu bilir, bilhassa Kur'an'ın zahirinin hilâfına olduğu vakit, onu mütevatir olarak naklederdi. Durum böyle olmadığına göre, anlıyoruz ki bu haberler zayıf ve merdudduiar. İş böyle olduğu zaman, bunlar sebebiyle Kur'an'ın zahirini terketmek nasıl caiz olabilir?

c) Şâfiîlerin ve Hanefilerin delilleri, birbirine karşı ve zıddırlar. Deliller taaruz ettiklerinde sakıt olurlar. Binâenaleyh, Kur'ân'm zahirine rücu etmek gerekir. İşte bu konudaki sözün tamamı budur."

Bence, bu konuda söylenecek şey şudur: Öt ve edatları, sadece normal durumda, şartın peşinden ceza ve cevap geleceğine delâlet ederler. Ama, bu şartın peşinden, bütün vakitlerde ceza ve cevabın gelmesi gerekmez. Bunun delili şudur: Bir kimse hanımına "Eğer eve girersen, sen boşsun" veya "Eve girdiğinde, sen boşsun" derse ve, kadın da bir kez eve girerse, talâk vâki olur. Fakat ikinci kez girdiğinde talâk vâki olmaz. Bu, kelimelerinin, kesinlikle umûm ifâde etmediklerini gösterir. Bu sabit olunca, Zahirilerin bu âyetle istidlal etmeleri de düşer... Çünkü âyet, yeryüzünde yolculuk etmenin peşinden sadece bir kere bu ruhsatın bulunacağını ifade eder. Bizce, sefer uzun olduğu zaman durum böyledir. Ama sefer ktsa olduğu zaman, lil kelimesinin ancak
umum ifade ettiğini söylememiz halinde bu kısa olan sefer de âyetin hükmüne dahil olur. Durumun böyle olmadığı sabit olduğuna göre bu istidlal düşer. 8u sabit olunca da, müçtehidlerin, sefer hususunda muayyen bir miktarın bulunması gerektiğine dair söyledikleri delillerin, Kur'an'ın zahirine aykırı olmadığı ortaya çıkar; binâenaleyh bu deliller makbul ve

---

263[263] İbn Mace, Taharet, 86 (1/183-184).

264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/281

sahihtiıier. Allah en iyisini bilendir. [265]

Edatının Müsbet Ve Menfi Cümlelerde Farklı Manaya Gelmesi

Davud ez-Zahirî ve Zahirîler, namazın kısaltılmasının caiz oluşunun, korku haline has olduğunu iddia edip, şu şekilde istidlal etmişlerdir: Allah Teâlâ, bu hükmün, korkunun bulunması şartına bağlamış ve "Eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz, namazları kısaltmanızda size bir vebal yoktur" buyurmuştur. Bir şarta bağlanan şey, o şart blunmadığı zaman bulunmaz. Binâenaleyh emniyet hali bulunduğunda, namazı kısaltmanın caiz olmaması gerekir. Zahiriler daha sonra şöyle demişlerdir: "Bir haber-i vahidle bu şartı gözardı etmek caiz değildir. Çünkü bu, Kur'an'ın haber-i vahid ile neshedilmesi demektir ki bu caiz değildir." Bu itiraz, bir ktsım kimselere kuvvetli görünmüş, âyet hakkında zorlamalı ifadeler kullanmak suretiyle, bu tenkidden kurtulmaya çalışmışlardır. Bence bunda bir kapalılık yoktur. Çünkü biz, Hak Teâlâ'nın, "Eğer yasak edildiğiniz büyük (günahkardan kaçınırsanız..." (N*sâ,3i)âyetini tefsir ederken, (Eğer).ve t4l (olduğu zaman) kelimelerinin, şart bulunduğu zaman, meşrutun <şart koşulan şeyin) da bulunacağını gösterdiklerini, fakat şart olmadığı zaman, meşrutun olmayacağına delalet etmediklerini anlatmış ve bunun doğruluğuna pek çok âyet ile istidlal etmiştik.

Bu sabit olunca biz deriz ki: Âyette ki, "endişe ederseniz... "ifadesi, endişe ve korku bulunduğu zaman namazı kısaltma ruhsatının da bulunacağını gerektirir, ama korku bulunmadığı zaman bu ruhsatın bulunmayacağını göstermez. Durum böyle olunca âyet, emniyet halinin bulunması hususunda menfi veya müsbet bir hüküm oelirtmemektedir. Binâenaleyh emniyet halinde bu ruhsatın bulunduğunu söylemek, Kur'an'ın bahsetmediği bir hükmü, haber-i vahid ile ortaya koymak olur ki bu imkânsız değildir. İmkânsız olan, ancak Kur'an'ın delalet ettiği şeyin aksine bir hükmü, haber-t vahide dayanarak söylemektir ki biz bunu söylemiyoruz. [266]

Yolculukta Korku Olmasa Da Namaz Kısaltıldığına Göre ii\ Kaydının Manası

Buna göre şayet, "Hem emniyet hali, hem de korku halinde söz konusu olduğuna göre, bu hükmü korku ve endişe hali ile kayıtlamanın faydası nedir? " denilir ise, biz deriz ki: "Âyet, genel olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'in seferleri (yolculukları) hakkında nazil olmuştur. Bu seferlerin çoğu .düşman korkusundan uzak ve halî değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, genel bir durum olması hasebi ile bu şartı zikretmiştir." [267]

Namazı Kasretmeden Maksadın îmâ İle Kılma Olduğunu Söyleyenler

Alimlerden bazıları buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Âyette bahsedilen "kısaltmadan" maksad, namazda rüku ve secde yerine, îmâ ve işaret ile yetinmektir ki bu, korku çok şiddetli olduğu zaman kılınan namaz (salat-ı havf)dır. 8u namazın, korku zamanına has olduğunda bir şüphe yoktur. Çünkü emniyet zamanında bu şekilde namaz kılınamaz. Ama kılınması halinde haram da değildir, sahih de değildir." Allah en iyi bilendir.

Sonra Zahirilere şu da söylenebilir: Âyetin zahirî, namazı kısaltmanın ancak kâfirlerin fenalık yapmasından korkulduğu zaman caiz olmasını gerektirir. Fakat başka bir sebepten dolayı bir korku bulunduğunda, namazı kısaltmanın caiz olmaması gerekir. Eğer Zahiriler bunu kabul ederlerse, tenkidden kurtulurlar. Ama bunu kabul etmeleri uzak bir ihtimaldir. Eğer kabul etmezler ise, görüşlerinde bir çelişkiye düşmüş olurlar. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz..." buyurmuştur. Bu ifade, hükmün şartının, bu

---

[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/281-283

[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/283

[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/283

belli korku olmasını gerektirir.
Onlar şöyle diyebilirler: "Mutlak korkunun bu hüküm için yeterli olduğuna sahabe ve ümmetin, ya icmâı vardır, ya da yoktur." Eğer böyle bir icma varsa, o zaman biz deriz ki: İcmaın delaleti ile Kur'an'ın zahiri manasına muhalefet ettik. Bu icma da, kat'î bir delil olup, zannî bir delil ile, ona muhalefet etmek caiz değildir. Eğer bu hususta bir icma hasıl olmamış ise, bu soru düşer. Çünkü biz, namazın ancak, bu belli korku esnasında kısaltılabileceğini kabul ediyoruz. Allah en iyi bilendir. 268[268]

Kâfirlerin Fitnesinin Manası

Cenâb-ı Hak, "Eğer kâfirlerin size fenalık yapmasından endişe ederseniz..." buyurmuştur. Buradaki "fitne" (fenalık) hususunda iki görüş vardır:
1) Siz, kâfirlerin, bütün namazda rükû ve secdelerinizi tamamlamanız hususunda size fırsat vermeyeceklerinden korkarsanız...
2) Eğer siz, kâfirlerin size düşmanlıkları sebebi ile, fenalık yapmasından korkarsanız... Netice olarak her türlü belâ, sıkıntı ve meşakkat bir fitnedir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki kafirler, sizin apaçık düşmamnızdır" buyurmuştur. Bu, "kâfirler ite sizin arasında meydana gelen bu düşmanlık, eskiden beri bulunan bir düşmanlıktır. Şu anda sizler, din hususunda onlara muhalif olduğunuzu ortaya koyduğunuz İçin, onların düşmanlığı arttı. Düşmanlıkları arttığı için de, sizinle savaşmaya, hatta güçleri yeterse sizi yok etmeye niyetlenmiş ve yönelmişlerdir. Binâenaleyh eğer namazlarınız uzarsa, çoğu kez onlar sizi öldürmeye fırsat bulmuş olurlar. İşte bundan dolayı, namazlarınızı kısaltmanıza ruhsat verdim" demektir. Allah Teâlâ, demeyip buyurdu. Çünkü "adüvv" kelimesinin müfredi de, cem'i de birdir. Nitekim Allah Teâlâ, "İşte onlar benim muhakkak adüvvümdür. Fakat alemlerin Rabbi böyle değil" (Şuam. 77) buyurmuştur. 269[269]

Korku Halinde Namaz (Salat-i Havf)

"Sen de içlerinde bulunup da kendilerine namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir kısmı seninle birlikte (namaza) dursun ve silahlarını (yanlarına) alsınlar. Bu suretle secde ettikleri zaman da arka tarafınızda bulunup (düşmana karşı dursunlar). (Bundan sonra) henüz namazını kılmamış olan diğer kısmı gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar, onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gâül olsanız da üzerinize ani bir baskın yapsalar. Eğer size yağmurdan dolayı bir eziyet
(zorluk) olursa veya hasta olursanız silahlarınızı bırakmanızda, size bir vebal yoktur. (Fakat) bütün ihtiyat tedbirlerini alın. Şüphe yok ki Allah, kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırlamıştır. Artık namazı bitirdiğiniz vakit, ayakta, otururken veya yanlarınız üzerinde iken Allah'ı anın. Sükun ve emniyet haline geldiğiniz vakit ise, namazı dosdoğru kılın. Çünkü namaz mü'minler üzerine, vakitleri belli bir farz olmuştur" (Nisa. 102-103).
Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyette namazın adet ve kemmiyet bakımından kısaltılması durumunu beyan edince, bu âyette de bu namazın keyfiyyet bakımından durumunu beyan buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır: 270[270]

Bu Namazın Mansuh Veya Peygamberimize Mahsus Olduğu Görüşü

Ebu Yusuf ile Hasan İbn Ziyad, korku namazının Hz. Peygamber'e has bir fiil olduğunu, başkası için caiz olma- yacağını söylerken; Müzenî bunun, daha evvel bir hüküm olarak sabit olduğunu, sonradan neshedildiğini söylemiştir.

268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/284
269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/284-285
270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/265-266

Ebu Yusuf, görüşüne delil olarak şu iki hususu ileri sürmüştür;
a) Hak Teâlâ'nın, "Sen de içlerinde bulunup da kendilerine namaz kıldırdığın vakit..." buyruğunun zahiri, bu namazı kılmanın, içlerinde Hz. Peygamber'in bulunması şartına bağlanmış olmasını gerektirir. Çünkü Ürt kelimesi şart manasını ifâde eder.
b) Namazın şeklini değiştirmek, delilin hilâfına bir hareket tarzıdır. Ancak ne var ki biz bunu, insanların Hz. Peygamber'in arkasında kılınan namazın faziletini elde etmeleri için Hz. Peygamber hakkında caiz gördük. Ama Hz. Peygamber'in dışında kalanlar hakkında ise böyle bir mana söz konusu değildir. Çünkü, ikincisinin peşinde kılınan namazın fazileti, tıpkı birincisinin peşinde kılınan namazın fazileti gibidir. Binâenaleyh, böyle bir durumda namazın şeklini değiştirmeye gerek kalmaz.
Ama, diğer fakihler ise şöyle demişlerdir: Bu hüküm, bu âyetin hükmüne göre Hz. Peygamber hakkında sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın "O halde ona uyun..." (En'am, 153) emrinden dolayı onun Peygamberin dışında kalanlar hakkında da sabit olması gerekir. Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların mallarından sadaka al ki, bununla kendilerini temizlemiş olasın..." (Tevt». 103) buyruğu, ifade ettiği hükmün, kendisinden sonra ümmetinden hiç kimseye değil de, sadece Peygambere tahsis edilmiş olmasını gerektirmez.
Ebu Yusuf'un lafzına tutunmasına da şu şekilde cevap verebiliriz: Bu ttl mn ifade ettiği mana, şart bulunduğu zaman, meşrutun da bulunmasıdır. Ama şart bulunmadığı zaman, meşrutun bulunmayacağı hususu kabul edilemez. .
Ebu Yusuf'un, Peygamberin arkasında kılınan namazın faziletini elde etme gerekçesine tutunmasına gelince, bunun, namazın değiştirilmesinin mubah olması irin bir illet olması caiz değildir. Çünkü fazileti talep etmenin, farzın terkini gerektirmesi caiz değildir. Böylece Ebu Yusuf'un bu sözü de cevaplandırılmış olur. Allah en iyi bilendir. 271[271]

Korku Halinde Namazın Eda Edilişi Şekli

Korku namazın kılınış şekilleri şöylece izah edilmiştir. İmam, cemaat ikiye ayırır ikiye ayırmış olduğu bu kısımlardan birisinebir rekat namaz kıldırır. Sonra bir rekat namaz kılan kimselerin ne yapacakları hususunda şu görüşler bulunmaktadır:
a) bu kısım, bir rekatın sonunda selam verir ve düşmanın karşısına geçerler. Diğer kısım gelir, imam onlara ikinci rekat kıldırır ve selam verir. Bu, korku namazın imam için iki rekat , cemaat için ise bir rekat olduğunu ileri sürenler göredir. Bu görüş İbn Abbas,Cabir İbn Abdullah ve Mücahid'den rivayet edilmiştir.
b)imam, o kısma iki rekat namaz kıldırır ve selam verir. Daha sonra, bu kısım düşmanın karşısına geçen; diğer gurup gelir, imam onlara da son iki rekatı kıldırır… bu da Hasan el-Basri nin görüşüdür.
c) imam, ilk kısımla birlikte bir rekat namaz kılar; sonra imam bu kısım diğer rekatı kılarak teşehhüde oturup selam verinceye kadar ikinci rekata ayakta bekler. Sonra selam veren bu kısım düşmanın karşısına geçer. Daha sonra ikinci kısım gelir,ikinci rekatta ayakta bekleyen imamla beraber, bir rekat namaz kılar. Sonra imam ikinci kısım ikinci rekatı kılıncaya kadar teşehhüde bekler. Daha sonraysa imam onlara selam verdirir. Bu, Sehi İbn Ebi Husme'nin görüşü olur İmam Şafii'nin de mezhebidir.
d) imam, birinci kısma bir rekat namaz kıldırır böylece bu kısımdaki düşmanın karşısına geçerler ikinci kısım gelir, imam onlara geriye kalan namazı kıldırır, böylece bunlarda düşmanların karşısına geçip giderler. Daha sonra ilk kısım geri gelerek, namazlarından geriye kalanı kıraat ile ifa ederek, düşmanın karşısına geçerler. Sonra da ikinci kısım geri gelerek geriye kalan namazların kıraatle ifa ederek aradaki fark şudur: ilk kısım namazın başına yetişmiştir dolayısıyla bunlar imamın arkasında namaz kılanlar hükmündedir. İkinci kısım ise namazın başına yetişmemiştir. Mesbuk kaza etti rekatlar hususunda yalnız başına namaz kılan gibidir. Bu Abdullah İbn Mesud'un görüşü olur, Ebu Hanife nin de mezhebidir.

271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/286-287

Bil ki, korku namazıyla ilgili pek çokrivayet bulunmaktadır. Bekli de Hz. Peygamber (s.a.s) bu namazı maslahata göre farklı zamanlarda onlara bu şekilde kıldırmıştır. Fukaha arasındaki ihtilaf ise, bu namaz şekillerinde hangisinin daha eftal ve ayetin zehirine daha fazla muafık olduğu hususundadır. 272[272]

Bu konuda Vahidi'nin Hanefilerle Münakaşası

Vahidî (r.h), "Âyet, Ebu Hanife'nin aldığı rivayetlere aykırıdır" demiş ve bu hususu şu iki yönden izah etmiştir:
1) Allah Teâlâ,' (Bundan sonra) henüz namazım kılmamış olan diğer kısmı gelip, seninle beraber namazlarını kılsınlar..." buyurmuştur. Bu ifade, ilk kısmın, ikincisi geldiği zaman, namazını kılmış olduğuna delalet eder. Halbuki, Ebu Hanife'ye göre durum böyle değildir. O'na göre ikinci kısım, birinci kısım henüz namazda ve namazlarını bitirmemiş iken geliyor...
2) Hak Teâlâ'nın, "seninle beraber namazlarını kılsınlar" buyruğunun zahiri, ikinci kısmın namazının tamamının, imam ile beraber kılındığına delalet etmektedir. Çünkü senin mutlak olarak, "imamla birlikte namaz kıldım" şeklindeki sözün, senin imama, namazın tamamında yetişip, namazı onunla kıldığına delalet eder. Halbuki, Ebu Hanife'nin görüşüne göre durum böyle değildir.
Ebu Hanife'nin ashabı ise şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, "Bu suretle secde ettikleri zamanda arka tarafınızda bulunsunlar..." buyurmuştur. İşte bu ifade, ilk grubun namazı bitirmediklerine delalet etmektedir. Ne var ki onlar, bir rekat namaz kılıyor, sonra gözetlemede olanikinci grubun arkasına geçiyorlar..."
Vahidî buna şu şekilde cevap vermiştir: "Bu söz, biz hem "secde etme", hem de "arkalarınızda olma" ifadelerini aynı kısım için kabul ettiğimizde söz konusudur. Halbuki, durum böyte değildir. Âyetin ifade ettiği manalar, her iki kısım hakkındadır. Secde, birinci grup için; gözetlemeyi ifade eden, "arkalarında olma" ifadesi de ikinci kısma aittir."Allah en iyi bilendir.
Şimdi biz, âyetin tefsirine dönüyor ve şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hak "Sen de içlerinde bulunup da, kendilerine namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir kısmı seninle birlikte (namaza) dursun" buyurmuştur. Yani, "Ey Peygamber, hem savaşlarda hem de korktuklarında mü'min-lerle beraber olur, onlara namaz da kıldırırsan onları iki kısma ayır. Onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da alsınlar... Böylece sen onlara namazlarını kıldır..." demektir. "alsınlar" ifadesindeki vav zamiri, ya namaz kılan, veyahut da bekleyen gruba racidir. Eğer bu zamirin, namaz kılanlara raci olduğu kabul edilirse, bu hususta ulemâ, "Onlar, kılıç ve hançer gibi, kendilerini namazdan alıkoymayacak silahlarını alırlar..." demiştir. Bu böyledir, zira böyle davranmak hem İhtiyatlı olmaya daha elverişli hem de düşmanın kendilerine saldırmasını daha fazla önleyici ve caydırıcıdır. Bu zamirin, namaz kılmayanlara raci olması halindeyse, söyleyecek herhangi bir şey yoktur. Bunun, her iki kısma verilen silah taşıma emri Ha mümkündür. Çünkü bu, ihtiyatlı olmayı daha çok sağlar.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bu suretle secde ettikleri zaman da, arka tarafınızda bulunsunlar..." buyurmuştur. Yani, "Namaz kılmayanlar, sizi gözetlemek için, arkanızda bulunsunlar" demektir. Biz, korku namazında imamla beraber kıtınan ilk rekatın emniyyet halinde kılınan namaz gibi olduğunu, farklılığın ise, sadece ikinci rekatta olabileceğini ve alimlerin bu husustaki görüş ve mezheplerini zikretmiştik.
Daha sonra Allah Teâlâ, "(Bundan sonra) henüz namazım kılmamış olan diğer kısım gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar..." buyurmuştur. Biz, bu âyetin de Şafiî'nin sözünün doğruluğuna delalet ettiğini beyan etmiştik.
Daha sonra Cenâb-t Hak, "Onlar da İhtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar..." buyurmuştur. Allah Teâlâ uyanık olmayı, tedbirli olmayt savaşçının kullanabileceği bir alet gibi addetmiş, böylece de, o tedbir ile silahtarını, "almak" fiilinde birleştirmiş, böylece her ikisini de alınabilen

---

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/287

bir şey kabul etmiştir. Vahidî (r.h), "Bu tabirde namaz kılarken korkan kimsenin, fikrinin bir kısmını, namazın dışındaki şeylerle meşgul edebileceği hususunda bir ruhsat bulunmaktadır" demiştir. 273[273]

Namazda Tedbir ve Silah Alma Emri

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak, niçin ilk âyette, sadece "silahlarını" ; burada da, "ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını" kelimelerini zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki; Namazın başında, düşman müslümanların namazda olduklarını pek nadir olarak sezebilir; aksine, müslümanlann savaşmak için kıyama durduklarını zanneder. Ama ikinci rekatta ise, kâfirler, müslümanların namazda olduklarını, daha fazla sezer ve hissederler. İşte bu durumda, onlara saldırmak için fırsat kollarlar. Bu sebeple de Cenâb-ı Hak, bu durumda daha fazla tedbir alınması gerektiğini belirterek, "onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar..." buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, "O kâfirler arzu ederler kt, siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olasınız da, saldırarak üzerinize ani bir baskın yapsalar..." buyurmuştur.

İbn Abbas ve Cabir'den şu rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), ashabına öğlen namazını kıldırmıştı. Müşrikler bunu gördüklerinde, hemen "Biz bunlara saldırmadığımız için, ne kadar yanlış bir iş yaptık!" demişler ve müslümanlar başka bir namazı eda ederlerken, artık saldırmaya karar vermişlerdi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, nebisini, bu âyet ile onların sırtarına muttali kılmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer size yağmurdan dolayı bir eztyyet (zorluk) olursa veya hasta olursanız, silahlarınızı koymanızda, size bir vebal yoktur" buyurmuştur. Bu, "Kendisine ya yağmur isabet edip paslanıp körleneceği için; yahut kimi silahlar bez veya benzeri şeylerle kaplı olup, su ile ıslandığında onu taşıyana ağır geleceğinden; veyahut da, kişi hasta olup, silahını taşımak ona zor geleceğinden dolayı, silahı taşıması mümkün olmazsa, işte bu gibi hallerde o kimse silahını yere koyabilir" demektir. -

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Fakat) bütün ihtiyat tedbirlerini alın" buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hak, mü'minlere, yağmur yağması veya hasta olmaları halinde, silahlarını yere bırakmalarına müsaade edince, düşmanlar, müslümanlann silahlarını yere bırakmalarını ganimet bilip, onlara saldırma hususunda bir imkân ele geçirdikleri için, saldırmaya cür'et edemesinler diye, o müslümanlara ikinci kez uyanık olmalarını, korunmalarını ve iyice tedbirli olup sakınmalarını emretmiştir" demektir. Bu ifadeyle İlgili birkaç mesele vardır: 274[274]

Silah Almanın Vecip Olup Olmadığı

Cenâb-ı Hakk'ın, âyetin başındaki "silahlarını (yanlarına) alsınlar" sözü bir emirdir. Emrin zahiri vücub ifade eder. Binâenaleyh bu, silahlarını yanlarına almalarının vacib olmasını gerektirir. Sonra bu husus, bir başka delil ile de güç kazanmıştır ki, bu delil Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer size yağmurdan dolayı bir eziyyet (zorluk) olursa veya hasta olursanız, silahlarınızı koymanızda, size birvebal yoktur" buyruğudur. Cenâb-ı Hak bu buyruğunda, silahları taşımamanın günah olmaması halini, bu aynı ayette belirtilen iki duruma tahsis etmiştir ki, işte bu, bu iki durumun dışında kalan hallerde silahı taşımama sebebiyle bir mes'uliyyet ve günahın bulunmasını gerektirir.

Bazı alimler, bunların silahlarını almalarının bir sünnet-i müekkede olduğunu söylemiştir, ama daha doğru olan, bizim beyan ettiğimiz gibi, bunun vacib olduğudur. Sonra bu hususta şart olan, kişinin, mümkün mertebe pis ve necis olan bir silahı taşımaması ve mızrağını da safın bir tarafına bırakmasıdır; netice olarak silahını, hiçkimsenin bir zarar görmeyeceği biçimde taşıması gerekir. 275[275]

273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/288-289

274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/289-290

275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/290

İkinci Mesele

"Nazm" sahibi olan Ebu Ali el-Cürcanî şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın "(Fakat) bütün ihtiyat tedbirlerini alın"
buyruğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in korku namazını, tedbirli ve düşmanın tuzağından gafil olmaksızın kılmasının caiz olduğuna delalet etmektedir. Kur'an'ın, esasen burada te'kid etmek istediği husus, "İhtiyatlı ve tedbirli olmak" keyfiyetidir. Çünkü o günde düşman, Zatu'r-rika denilen yerde bulunup, kıbleye yönelik idi. Müslümanlar ise, kıbleyi arkalarına altmışlardı. Onlar, kıbleye her döndüklerinde, düşmanlarını arkalarında bırakmış oluyorlardı. İşte bu sebeple müslümanların iki kısma ayrılmaları emredilmişti. Bir kısım düşmanla yüz yüze iken, diğer kısım peygamberle beraber kıbleye yönelmişlerdi. Ama Hz. Peygamber, Asefan ve Batn-ı Nahl'de bulunduğu zaman, ashabını İki kısma ayırmamıştı. Çünkü burada, düşmanın sırtı kıbleye doğru, müslümanların yüzü ise kıbleye dönük idi. Bu sebeple müslümanlar, namaz kıldıklarında da, düşmanı görüyorlardı. Bu sebeple de, sadece secde ederken, gözetlenmeye ve korunmaya ihtiyaç hissediyorlardı. Binâenaleyh, hiç şüphesiz birinci saf secde ederken, ikinci saf onları bekliyordu. Birinci saf secdeyi yapıp ayağa kalktığında geriye çekiliyor, ikinci saf ise öne geçerek secde ediyordu. Böylece de, birinci saf ayakta olarak, ikinci saffı gözetliyordu. İşte bu sebeple, bizim de bahsettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın "(Fakat) bütün ihtiyat tedbirlerini alın" emri bütün bu vecihlerin caiz olacağına delalet etmektedir. Âyetten muradın, bizim bahsetmiş olduğumuz şey olduğunun delili ise şudur: Şayet biz âyeti bu manaya almazsak, hem faydasız bir tekrar olacak, hem de Hz. Peygamber (s.a.s)'in Asefan ve Batn-ı Nahl'deki tatbikatı, Kur'an nassının hilafına olacak ki, bu caiz değildir. Allah en iyi bilendir." 276[276]

Üçüncü Mesele

Mu'tezile şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, tedbir almayı emret- mistir. İşte bu, kulun bir şeyi yapmaya, yapmamaya ve her
çeşit tedbir almaya kadir olduğuna delalet eder. Ki bu da,
kulun fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığını gösterir. Mu'tezile'nin bu görüşüne. de, "sizin bu görüşünüz, ilim ve sebep (dâî) meselesiyle çelişki teşkil eder" diyerek cevap veririz. Allah en iyi bilendir. 277[277]

Gelmesi Kuvvetle Muhtemel Olan Tehlikelerden kaçınmanın Farziyeti

Âyet, düşmandan sakınmanın vacib olduğuna delalet eder.
Binâenaleyh bu da, olması zann-ı galib ile beklenen her türlü zarardan sakınmanın vacib olduğuna delâlet eder. İşte bu metodla, hastalıklara ilaç ve el ile müdahale etmenin; vebadan ve yıkılmaya yüz tutmuş duvarın altında oturmaktan kaçınmanın vacib olduğu ortaya çıkar. Allah, en iyi bilendir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki Allah, kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırlamıştır" buyurmuştur. Bu ifade hakkında şöyle bir soru yöneitilebilir: Allah Teâlâ'nın tedbir almakla ilgili emri, O'nun "şüphe yok ki Allah, kâfirlere hor ve hakir edici bfrazab hazırlamıştır" buyruğuna nasıl uygun düşer?
Cevap: Allah Teâlâ, düşmana karşı tedbir almayı emredince, bu, düşmanın çok güçlü kuvvetli olduğu vehmini vermiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, müslümanlann kalbleri güç kazansın; tedbir almakla ilgili emrin düşmanın güçlü ve heybetli olmasından ötürü değil, mü'minlerin kalblerine düşen korkudan dolayı olduğunu bilsinler de, böylece kendilerine yardım etmesi ve muvaffak kılması hususunda Altah'a yalvarıp yakarsınlar diye, kâfirleri hor hakir kılacağını, onları yardımsız bırakacağını ve kesinlikle onlara yardım etmeyeceğini haber vererek, bu

---

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/290-291
277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/291

vehmi izale etmiştir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "Ey iman edenler, bir düşman topluluğuna rastladığınız vakit sebat edin ve Allah'ı çok anın. Ta ki, umduğunuza kavuşasınız" âyetidir. 278[278]

Ayakta, Oturarak ve Yanüstü Zikretmenin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak,
"Artık namazı bitirdiğiniz vakit ayakta, otururken veya yanlarınız üzerinde iken, Allah'ı anın..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da şu iki açıklama yapılmıştır:
a) "Korku namazını ifa ettiğinizde, bütün hallerde Allah'ı zikretmeye devam ediniz... Çünkü, korku ve düşmana karşı tedbir almak gibi içinde bulunduğunuz böyle haller, Allah'ı zikre devam etmeye ve O'na yalvarıp yakarmaya uygun hallerdir."
b) Burada bahsedilen "zikir"den murad, namazdır. Yani, "At koşturup kılıç sallamakla meşgul iken ayakta olarak; ok atmakla meşgul iken oturarak; çokça yaralanıp, böylece de yere düştüğünüzde, yan üstü yatarak namazlarınızı kılınız. Siz, harb sona erdiğinde, sükun ve emniyet içinde bulunduğunuzda ise, "namazlarınızı dosdoğru kılın ve koşar vaziyette kılmış olduğunuz namazları kaza ediniz..." demektir. Bu mana, namaz vakti girdiğinde, koşar vaziyette iken savaşan kimseye, namazın farz kılınmış olması; savaşan kimseler emniyet ve sükun haline ulaştıklarında da daha önce kılmış oldukları namazı kaza etmelerinin gerekli olduğu şeklindeki Şafiî'nin görüşüne delaleti açıktır.
Ancak ne var ki, bu görüşün benimsenmesi halinde bir müşkil ortaya çıkar ki, bu da âyetin takdininin, "Namazı bitirdiğinizde, namaz kılın..." şeklinde olmasıdır. Halbuki böyle bir şey uzak bir ihtimaldir. Zira, "zikir" lafzını namaz manasına almak mecazi bir ifade olup, zaruret olmadıkça da mecaza başvurulmaz.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Sükun ve emniyet haiine geldiğiniz vakit İse, namazı dosdoğru küm" buyurmuştur. Bil ki, bu âyetten önce iki hüküm geçmiştir:
a) Namazın nasıl kısaltılacağı hükmü ki, bu yolcunun namazıdır.
b) Korku namazı...
Sonra Cenâb-ı Hakk'ın "Sükun ve emniyet haline geldiğiniz vakit" ifadesi, bu iki halin zıddı olan manaya muhtemeldir. Binâenaleyh, bu itminandan muradın,
insanın yolculuğunun sona ererek mukim olması ve bu manaya göre de takdirin, "Mukim olduğunuzda, namazı kısaltmaksızın tam olarak kılın!" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi; bu itminandan maksadın, insanın kalbinin sürekti endişe içinde kalmayıp, aksine korkunun zail olması sebebiyle gönlün sükuna ermesi gibi, kalbin de sükuna ereceği şeklinde olması da muhtemeldir. Bu takdire göre mana, "korkunuz gittiği zaman, namazınızı bildiğiniz hale göre dosdoğru kılın ve onun hal ve şeklinden hiçbir şeyi değiştirmeyin..." şeklinde olur.
Sonra Cenâb-ı Hak, namazın kısımlarını iyice açıklayıp, önce yolcunun namazını, peşine korku namazını zikredince, bu âyeti "Çünkü namaz, müminler üzerine, vakitleri belli bir farz olmuştur" buyruğuyla bitirmiştir. Bu ifadedeki "kitap" kelimesi ile "yazılmış şey" manası kasdedilmiştir. Buna göre sanki, için bir vakit tayin etti) denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, (Mürseiat, njâyeti, *Hî şeklinde şeddesiz olarak da okunmuştur. 279[279]

Namaz Vakitlerinin Bildirildiği Âyetler

Bil ki Allah Teâlâ, bu âyette namazların belli vakitler için farz kılındığını beyan etmiş, ancak bu vakitleri burada mücmel zikredip başka âyetlerde açıklamıştır. Bu âyetlerin sayısı beştir:
Birincisi: Altah Teâlâ, "Namazlara ve orta namaza devam edin" (Bakara. 238) buyurmuştur. Bu ifadedeki "namazlar" kelimesi, (en azından) üç namazın farz olduğuna delalet eder; "Ve orta namaza..." ifadesi ise, orta namazın o üç namazdan biri olmasına manidir. Aksi takdirde

---

278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/291-292
279[279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/292-293

bu, (lüzumsuz) bir tekrar olmuş olurdu. Binâenaleyh namazların sayısının üçten fazla olması gerekir. Farz namazların dört tane olması caiz değildir. Aksi halde, namazlar içinde "orta" sayılacak bir namaz bulunmaz. Binâenaleyh "orta namaz "in bulunabilmesi için, bunların sayısının beş tane olması gerekir. Âyet farz namazların beş tane olduğuna delalet ettiği gibi vitir namazının farz olmadığına da delalet eder. Aksi halde farz namazların sayısı, altıya çıkmış olur ki, bu durumda da "orta namaz" bulunamaz. Binâenaleyh âyet, farz namazların beş tane olduğuna delalet edip, bunların vakitlerine delalet etmemektedir.

İkincisi: Hak Teâlâ, "Güneşin (zeval vaktinde) kayması anından, gecenin kararmasına kadar güzelce namaz kıl. Sabah namazını da (Öylece eda et)" buyurmuştur. Binâenaleyh güneşin zeval vaktinde kaymasından, gecenin karanlığının basmasına kadar olan zamanda kılınması gereken farz namaz, öğle ve ikindi namazlarıdır. Karanlığın basmasından fecr-i sadığa kadar olan zamanda kılınması gereken farz namaz, akşam ile yatsı ve fecir vaktinde kılınacak farz namaz ise sabah namazıdır. Bu âyet, öğle ile ikindi namazlarının, tek bir vakti; akşam ile yatsı namazlarının da tek bir vakti olduğu zannını vermektedir. .

Üçüncüsü: Hak Teâlâ,' Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah 'ı tenzih edin (namaz kılın)" (Rum, 17)buyurmuştur. Bundan murad, gündüzün iki ucunda olan sabah ve akşam namazıdır. Sonra Cenâb-ı Hak, "Göklerde ve yerde hamd o (Allah'a) aiddir. Gündüzün nihayetinde de, öğle vaktine vardığınız zaman da (Allah'ı tenzih et namaz kıl)" {Rûm, ıe> buyurmuştur. Bu âyetteki ifadesi ile, tamamen geceleyin kılınan yatsı namazı kastedilmiştir; "Öğle vaktine vardığınız zaman" ifadesi ile de, tamamen gündüzün kılman öğle namazı kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "akşama girerken, sabaha ererken..." diyerek, gece kılınan namazı gündüz kılınan namazdan önce zikrettiği gibi, "Gündüzün nihayetinde de. Öğle vaktine vardığınız zaman da (namaz küm)" diyerek gece kılınan namazı gündüz kılınan namazdan önce zikretmiştir. Binâenaleyh böylece bu âyette zikredilen namazların sayısı dört olmuştur. İkindi namazına gelince, Cenâb-ı Hak onu, şeref ve kıymetini göstermek için, "Asr'a yemin olsun ki..." (Asr, i) diye tek olarak zikretmiştir.

Dördüncüsü: Allah Teâlâ, "Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıt" (hûö, ıu) buyurmuştur. Âyetteki, "Gündüzün iki tarafı" tabiri, sabah namazı ile ikindi namazının farziyyettni gösterir. Çünkü her ne kadar sabah namazı gündüzün birinci (başlangıç) tarafı henüz meydana gelmeden ve ikindi namazı da gündüzün ikinci (son) tarafı henüz meydana gelmeden önce bulunuyor ise de, bu iki namaz, gündüzün iki ucunda yer almış gibidir. Âyetteki "gecenin de yakın saatlerinde..." tabiri, akşam ve yatsı namazlarının farziyetini gösterir. Bazı alimler bu âyeti, Vitir namazının vacib olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Âyette geçen "zülefen" (yakın saatler)kelimesi, azından üç sayısını ifade eder. Binâenaleyh âyetteki "gecenin yakın saatlerinde..." ifadesi ile tam amel etmiş olmak için, gece kılınan namazların sayısının üç olması gerekir.

Beşincisi: Allah Teâlâ, "Güneş/n doğmasından evvel ve batmasından evvel Rabb/n/ hâmd ne teşbih et. Gecenin bir kısım saatlerinde de teşbih et" buyurmuştur. Âyetteki "Güneş/n doğmasından evvel ve batmasından evvel" tabiri sabah ve ikindi namazlarına işarettir. Bu tıpkı, "Gündüzün İki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl" (Hûd. ıu) âyeti gibidir. Bir önceki âyetteki "Gecen/n bîr kısım saatlerinde..." ifadesi de, akşam ve yatsı namazlarına işarettir ki bu, "Gecenin de yakın saatlerinde" tabiri gibidir. Vitir namazının vacib olduğunu söyleyenler, âyetteki "gecenin de yakın saatlerinde" tabirini delil getirdikleri gibi, aynı hususta, "gecenin bir kısım saatlerinde" ifadesini de delil getirmişlerdir. Çünkü "gecenin bir kısım saatleri" tabiri, çoğul bir lafızdır ve bunun ifade ettiği en az sayı da üçtür. İşte, beş vakit namazın vakitlerini gösteren âyetler bunlardan ibarettir. [280][280]

Namaz Vakitlerinde Bulunan Hikmetler

Bil ki farz namazların bu beş vakit ile belirlenmesi aklî bakımdan da son derece güzeldir.

---

[280][280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/293-295

Bunun izahı şöyledir: Âlemde bulunan herşeyin beş mertebesi vardır:
a) Meydana gelme ve varlık âlemine girme mertebesi... Bu tıpkı, insanın doğup, belli bir zamana kadar büyümesidir. İşte bu müddet, neşv-ü nema (büyüyüp gelişme) çağı diye ifade edilir.
b) Bekleme (durma) safhası... Bu da, o şeyin artıp eksilmeden kemal üzere devam ettiği zamandır. İşte buna da gençtik çağı denir.
c) Olgunluk mertebesi.... Bu ise, insanda birtakım gizli noksanlıkların belirmeye başlamasıdır. İşte bu merhaleye de "olgunluk (kühûlet) çağı" denir.
d) İhtiyarlık mertebesi... Bu da, ölüp yok oluncaya kadar, insanda çok belirgin bir şekilde bazı noksanlıkların meydana çıkmasıdır. Bu merhale de "ihtiyarlık çağı" diye ifade edilir.
e) İnsanın, ölümünden sonra, bir müddet eser ve izlerinin devam edip, Kıyamet ile onların da tamamen yok olup kaybolması ve dünyada hiçbir eser ve haberinin kalmaması mertebesi...
İşte bu beş mertebe, ister insan, ister insan dışındaki canlt ve bitki olsun, bu alemde meydana gelen her varlık için söz konusudur. Mesela güneş için de, doğup batması sebebi ile, bu beş merhale meydana gelir. Çünkü güneş doğarken, hali, yeni doğan bir çocuğun hali gibidir. Sonra o, gitgide yükselir, ışıkları güçlenir ve gökyüzünün ortasına varıncaya kadar sıcaklığı iyece hissedilir. Böylece o, işte bu noktada bir saat kadar yürür ve ufka doğru inmeye başlar. İkindiye kadar, hemen hissedileni iyen noksanlıklar belirir. İkindiden itibaren ise, bu noksanlıkları iyice belirmeye başlar, hatta hem ışığı hem de ısısı iyice zayıflar. Sonra tamamen batana kadar, bu noksanlıklar artar. Battıktan sonra da bir müddet, batı ufkunda izleri sürer ki buna "şafak" (gurub) denir. Daha sonra bu izler tamamen kaybolur ve güneş, bu alemde hiç bulunmamış gibi olur. Güneş için bu beş merhale söz konusu olup, bunlar da sadece Allah'ın yapabileceği harikulade şeyler olunca, Cenâb-ı Hak, bu beş halin her birinde ve herbiri için bir namaz farz kılmıştır.
Binâenaleyh güneşin doğmaya başlarken, gecenin o karanlığının zail olup, ışığın meydana gelmesi;1 adeta bir ölüm demek olan uykunun gidip, bir yeniden doğuş demek olan uyanıklığın meydana gelmesi sebebi ile, gerçekleşen büyük nimete bir şükür olsun diye, sabah namazını; güneş gökte iyice yükselip, artık inmeye yüz tutunca, Yaratana ve ulvî ve süflî kütlelerin hallerini, birbirine zıt hallerin birinden diğerine çevirmeye kadir olana ta'zim için de öğle namazını farz kılmıştır. Böylece güneş iyice yükselip en yüksek noktasına vardıktan sonra, aşağı doğru inmeye başlayıp, olgunluk çağına, yani kendisinde birtakım gizli noksanlıkların belirmeye başlaması merhalesine gelip, sonra da bu olgunluk çağı sona erip, ihtiyarlık çağı başlayınca, Allah ikindi namazını farz kılmıştır. İmam Şafiî'nin, "İkindi namazının ilk vakti, herşeyin gölgesinin iki misli olduğu zamandır" demesi, ne kadar güzel ve isabetlidir. Çünkü artık bu vakitten itibaren, güneşte apaçık zayıflamalar belirmeye başlar. Baksana, öğle namazının ilk vaktinden, ikindi vaktine kadar olan zaman içinde, Şafiî'nin görüşüne göre, herşeyin gölgesi ancak, kendisinin boyu kadar olur. Daha sonra az bir zamanda, gölgeler iki misli olur. Bu da, birşeyin gölgesinin kendisinin boyu kadar olduğu zamandan itibaren, güneşin, kendisinde apaçık birtakım noksanlıkların belireceği merhaleye girdiğini gösterir. Sonra güneş batınca, onun bu hali, insanın ölümüne benzer. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu durumda da akşam namazını farz kılmıştır. Daha sonra güneşin battığı yerdeki gurub kaybolup, güneşin izleri iyice silinip, dünyada hiçbir izi ve eseri kalmadığı zaman ise, Allah Teâiâ yatsı namazının kılınmasını farz kılmıştır. Binâenaleyh bu beş vakit içerisinde beş vakit namazın farz kılınmasının, aklî kanunlara ve hikmet düsturlarına da uygun olduğu sabit olur. Allah, kendi fiillerinin sırlarını en iyi bilendir. 281[281]

Düşmanı Takipde Gevşeklik Doğru Değildir

"(Düşmanınız olan) kavmi aramakta (takip etmekte) gevşek davranmayın. Siz acı duyuyorsan^ şüphesiz ki onlar da sizin duyduğunuz o acı gibi acı duyuyorlar. Halbuki siz

---

281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/295-296

Allah'dan, onların ümid edemeyecekleri şeyleri
umuyorsunuz. Allah alîm ve hakimdir" (Nisa, 104).
Bil ki Allah Teâlâ, mücahidlerin bilmeye muhtaç olduktan bazt hükümleri zikredince, bir kere daha cihada teşvike dönmüş ve "savaşmak için kâfirleri arama hususunda gevşek davranmayın ve acizlik göstermeyin" buyurmuştur. Sonra müslümantarın aleyhine bu hususta bir hüccet getirerek, "Siz acı duyuyorsanız, şüphesiz ki onlar da sizin duyduğunuz o aa gibi acı duyuyorlar" buyurmuştur. Bu tabir "Acı, sizinle onlar arasında ortak bir şeydir. Acı duyma korkusu, onların sizinle savaşmalarına mani olmadığına göre, nasıl olur da sizin onlara karşı savaşmanıza mani olur!" demektir.
Cenâb-ı Hak, bu hüccetini iyice ortaya koyma cihetine yönelerek, mü'minlerin savaşta müşriklerden daha fazla sabır göstermelerini ve sabır göstermede onlardan üstün gelmeleri gerektiğini beyan etmiştir. Çünkü mü'minler, ilahi mükâfaat ve cezayı, hasrı ve neşri (yeniden dirilişi) kabul ederler. Müşrikler ise, bunlara inanmazlar. Binâenaleyh hasrı ve neşri inkar ettikleri halde, müşrikler savaşta gayret gösterip, ciddiyet ortaya koyduklarına göre, ey savaşta kendileri için büyük bir mükâfaatm olduğunu, savaşmamaları halinde ise büyük bir cezanın söz konusu olduğunu kabul eden miTminler, cihad hususunda daha fazla gayret ve ciddiyet göstermeye sizler daha lâyıksınız. İşte Hak Teâlâ'nın "Halbuki siz AHah'dan, onların umid edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz" buyruğundan maksad budur. Âyette bahsedilen bu ümidden muradın, Allah'ın "Çünkü Allah bu (dini), diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır" ve "Ey Peygamber sana dar senin izinde giden mü'minlere de Allah yeter" (Entai. 64) âyetlerinde va'adettiği şeylerin olması da muhtemeldir.
Bu hususta bir üçüncü mana da şöyle olabilir: "Ey mü'minler, sizler âlim, kadir, semî ve basîr olan bir ilaha tapıyorsunuz. Binaenaleyh O'ndan sevap ümidi etmeniz yerinde ve güzel birşeydir. Müşriklere gelince, onlar cansız putlara tapıyorlar. Binaenaleyh onların, putlarından mükâfaat beklemeleri veya putların cezasından korkmaJarı doğru olmaz." A'reç, âyeti, hemzenin fethası ile "aElem duyduğunuz için gevşek davranmayın" manasında olmak üzere, ül şeklinde okumuştur. Buna göre âyetteki, "Çünkü onlar da sizin duyduğunuz o acı gibi acı duyuyorlar" ifadesi, ta'lili (sebebi) göstermiş olur.
Sonra Allah Teâlâ, "Allah alim ve hakimdir" buyurmuştur. Btf, "Allah size mükellef tuttuğu* size emrettiği ve nehyettiği herşeyi, sırf gerek dininiz ve gerek dünyanız hususunda sizin faydanıza sebep olacağım bildiği için, mükellef tutmuş, emretmiş ve nehyetmiştir" manasına gelir. 282[282]

Hainlere Destek Olmayınız

*Hakîkaten biz, sana kitabı, Allah'ın sana gösterdiği şey ile insanlar arasında hükmetmen için, hak olarak indirdik. Hainlere bir müdafaacı olma ve Allah'dan mağfiret iste. Çünkü Allah gatür ve rahimdir" (Nisa. 105-106).
Âyetin, önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Allah Teâlâ, münafıkların durumunu iyice anlatıp, sonra da bunun peşine cihad işini ve meselâ kâfir zannederek yanlışlıkla bir mü'mini öldürme, yolcu namazı ve korku namazı gibi, savaş ile ilgili bazı şer'î hükümleri getirince, sözü tekrar münafıklar konusuna döndürerek,- onların(Hz. Peygamber (s.a.s)'i, hak hükmü bırakıp, bâttl bir hükme sevketme çabasında olduklarını bildirmiş, böylece de Resûlü'nü bu işe muttali kılıp, onlara iltifat etmemesini ve bu konuda onların sözlerini reddetmesini emretmiştir.
2) Allah Teâlâ, bu sûrede pek çok hüküm beyan edince, bilinen herşeyin, Allah'ın indirdiği vahiy ile bilinebildiğim ve milletinin rızasını elde etmek maksadı ile, peygamberinin bu hükümlerin hiçbirinden sapam ayacağını beyân etmiştir.
3) Cenâb-ı Hak, kâfirlerle cihad etmeyi emredince, her nekadar emir böyle ise de, onlara hainlik etmenin caiz olmayacağını, yapmadıkları bir işin onlara isnâd edilemeyeceği ve kâfirin

---

282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/296-297

küfrünün, o kâfire müsamahayı mubah kılmayacağını, aksine insanın lehine.olsun, aleyhine olsun, Allah'ın indirdiği hüküm ile hükmetmenin dinen vâcib olduğunu ve münafık hoşnûd olsun diye, kâfire zulmetmenin uygun olamayacağını beyân buyurmuştur. 283[283]

Ayetin (Nisa 105-106) Nuzul Sebebi

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:
Müfessirler, bu âyetlerin çoğunun, Tu'me İbn Ubeyrık hakkında nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra bu sebeb-i nüzul hâdisesinin nasıl cereyan ettiği hususunda değişik rivayetler vardır:
1) Tu'me bir zırh çalmıştı. Bu zırh kendisinden istendiği zaman, bu hırsızlığı yanudileraen birinin üzerine attı. Onun ile o yahudinin kavmi arasında davalaşma iyice kızışınca, Münafık Tu'me'nin sülalesi Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, bu dava hususunda kendilerine yardım etmesini ve bu hırsızlık işini yahudinin yaptığına hükmetmesini istediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, (onların sözüne güvenerek) bunu yapmak isteyince, işte bu âyet nazil oldu.
2) Birisi, Tu'me'ye bir zırh emânet etti, fakat o anda buna bir şahid yoktu. O adam, Tu'me'den zırhı isteyince, Tu'me inkâr etti.
3) Zırht emanet eden bunu isteyince, Tu'me onu falan yahudinin çaldığını iddia etti.
Bil ki âlimler, "Bu âyet, Tu'me ve sülalesinin münafık olduklarına delâlet eder. Böyle olmasaydı onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den asılsız bir şeye yardım etmesini ve bu hırsızlığı, bir yalan ve iftira olarak o yahudiye isnad etmesini isteyemezlerdi" demişlerdir. Bunu, "Onlar kendilerinden başkasını saptıvamazlar ve sana hiçbir şekilde zarar veremezler" (Nisa, m) âyeti de te'kid eder. Rivayet edildiğine göre, Tu'me daha sonra Mekke'ye kaçıp, irtidâd etmiş ve orada hırsızlık yapmak için bir duvarı delmiş ve derken o duvar üzerine göçmüş, böylece orada ölmüştür. 284[284]

İkinci Mesele

Ebu Afi el-Fârist, şöyle demiştir: "Âyetteki, (Sana gösterdi) kelimesi, ya "Göz ile görmek" manasına gelen
fiilinden veya, iki mef'ûl alan fiilinden, veyahut da"inad" manasına gelen filinden başına bir hemze getirilerek yapılmıştır. Birincisindenolması bâtıldır. Çünkü bir hadisenin hükmü, göz ile görülen bir şey değildir. İkincisi
de olmaz. Çünkü bu durumda, bu âyette fiil iki değil, üç mef'ûl alması gerekirdi. Halbuki burada bu fiiliin iki mef'ûl aldığı biliniyor. Bu mef'ûllerden birisi sana"manasındaki kâf harfidir. Diğeri ise, mukadder mef'ûldür. Bunun takdiri,
"Onu, sana Allah gösterdi" şeklindedir. İlk ikisi bâtıl olunca, geriye sadece üçüncüsü kalır. Binaenaleyh bu kelime "inandı" manasına gelen fiilinden elde edilmiştir." 285[285]

Üçüncü Mesele

Bil ki bu bahsettiğimiz şeyler ile, âyetteki tabi- rinin "Allah m sana bildirdiği şeylerle.." manasına geldiği
sabit olur. Cenâb-ı Hak bu bildirmeyi, "gösterme" ile ifade etmiştir. Çünkü hertürlü şek ve şüpheden uzak yaklnî bir bilgi, kuvvet ve açıklık bakımından, görme gibidir. Hz. Ömer (r.a), "Hiç kimse, "Allah'ın bana gösterdiği ile hükmettim" demesin. Çünkü Allah Teâlâ, bu vasfı sadece Peygamberine vermiştir. Fakat bizden birisini görmesi (görüşü), ilim değil zan ifade eder" demiştir. 286[286]

283[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/298
284[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/298-299
285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/299
286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/299

Peygamberimizin İçtihad ve Kıyas .Yapması Hakkında

Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Muhakkik âlimler, "Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, ancak vahye ve nassa dayanarak hüküm verdiğine delâlet eder" demişlerdir. Bunu da iyice kavradığında biz diyoruz ki: Buna şu iki mesele dayanmaktadır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ancak nass ile hükmettiği sabit olunca, onun içtihad yapmasının caiz olmayacağı sabit olmuş olur.

2) Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sadece nassa (vahye) dayanarak hüküm verdiğini göstermektedir. Allah'ın, "O (Peygambere) uyun)" (Enm, 153) âyetinden ötürü de, ümmetinin hâlinin de böyle olması gerekir. Böyle olunca da, kıyas ile amel etmenin haram olması gerekir.

Buna şu şekilde cevap verilir: Kıyasın bir hüccet olduğuna delil bulunduğuna göre, kıyas ile amel etmek, gerçekte nass ile amel etmek gibi olur. Çünkü bunun takdiri şöyle olur: Sanki Cenâb-ı Hak, "Her ne zaman zann-ı gâlib ile bu iki şey arasında bulunan müşterek bir sebepten ötürü, hakkında söz edilmeyen meselenin hükmünün, hakkında nass bulunan meselenin hükmü gibi olduğuna karar verirsen, bil ki sana yüklediğim mükellefiyet, o zann-ı galibine göre amel etmendir" demektedir. Durum böyle olunca, kıyas ile amel etmek, bizzat nass ile amel etmek gibi olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Hâinlerebirmiidafaacı olma" buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: [287][287]

---

[287][287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/299-300

Birinci Mesele

Bu,"hainlerden ötürü, günahsız kimselere davacı olma, yani münafıktan Ötürü, yahudiye hasım olma"demektir. 1[1]

İkinciMesele

Vahidî (r.h), "Senin hasmın, seninle davalaşandır. Bu kelimenin cem'i, "husemâ" şeklinde gelir. Bunun aslı, bir-
şeyin ucu, köşesi, tarafı manasına olan kelimesidir.
"Hasm", açının bir tarafı, uçlardan birisi demektir. Davadaki iki tarafa da "hasm" denilmiştir. Çünkü bunlardan herbiri, hüccet ve dava bakımından iki uçtadırlar, ifadesi de, bir bulutun kenarları demektir. 2[2]

Hz. Peygamber Günahtan Masup (Korunmuş)tur.

Peygamberlerin ismet sıfatına sahip olduklarını kabul etmeyenler, "Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'den birgünahın sudur ettiğini gösteriyor. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), hâin münafıktan ötürü, yahudiye hasım olup o münafığı müdâfaa etmeyi istememiş olsaydı, bundan nehyedilmezdi" demişlerdir. Bunlara şöyle cevap verilir: Bir şeyi nehyetmek, nehye muhatab olan kimsenin, yasaklanan o şeyi yapmış olması manasına gelmez. Hatta
bir rivayete göre Tu'me'nin sülâlesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, onu müdafaa etmesini ve o hırsızlık suçunu yahudinin yaptığına hükmetmesini isteyince, Hz Peygamber (s.a.s) hüküm vermek için vahyi beklemiş ve bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Âyette geçen bu nehyin maksadı ise, Tu'me'nin yalan söylediğine ve yahudinin o hırsızlık suçundan uzak olduğuna^ peygamberin dikkatini çekmektir. 3[3]

Mağfiret Emri, Günah İşlediğine Delil Olmaz

Buna göre eğer, "Böyte bir hatanın Hz. Peygamber (s.a.s)'den sâdır olduğuna, bu âyetten sonra gelen, "Allah'tan mağfiret iste" buyruğu delildir. Cenâb-ı Hak, Peygamberine mağfiret istemesini emrettiğine göre, bu emir ondan böyte bir hatanın sâdır olduğuna delâlet etmektedir?" denirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Belki de, zahiren müslüman göründüğü için, o münafık Tu'me'ye yardım etmeye, Hz. Peygamberin gönlü meyletmiştir. İşte bu kadarcık birşeyden dolayı, mağfiret istemesi emredilmiştir. Çünkü ebrânn hasenatı (iyilikleri), mukarreblerin seyyiatı (kötülükleri) mesabesindedir.

2) Belki de münafık Tu'me'nin sülalesi, bu hırsızlığı o yahudinin yaptığına ve Tu'me'nin bu suçtan berî olduğuna şahidük edip, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların şehadetlerinden şüphelenmesini gerektiren birşey görülmeyince, Hz. Peygamber bunu yahudinin yaptığına hükmetmeye yönelmişti. Sonra Cenâb-ı Hak, Peygamberini, o şahidlerin yalancı olduklarına muttali kılınca, O, böyle bir hükmün verilmesi halinde, bir hata olacağını anlamış, böylece de her ne kadar Allah katında mâzûr olsa da böyle bir hüküm vermesi halinde, hiç şüphesiz bir hata işlemiş olacağı için, buna niyetlenmiş olmasından dolayı Allah'tan mağfiret istemiştir.

3) "Allah'tan mağfiret iste" emrinden murad, "Tu'me'yi müdafaa eden ve onun hırsızlık suçundan uzak olduğunu ortaya koymak isteyen, o kimseler için, Allah'tan mağfiret iste" şeklinde olabilir. 4[4]

Hıyanet Edenlere Yardımcı Olunmaz

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/300

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/300

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/300-301

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/301

"Kendilerine hainlik etmiş kimselerden yana mücâdele etme. Çünkü Allah hainlikte İleri gitmiş günahkârları sevmez" (Nisa. 107).

Bu âyette geçen, "Kendilerine hainlik etmiş kimseler"öen maksad, Tu'me ile, Tume'nin hırsızlık yaptığını bildiği halde ona yardım eden akrabalarıdır. hiyanet etti manasınadır. Nitekim, hainlik etti manasına, denilir. Biz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın, (Bakara, 187) âyetini tefsir ederken açıklamıştık. Allah gerek Tu'me, gerekse onu müdafaa edenler hakkında, "kendilerine hainlik etmiş kimseler" tabirini kutlanmıştır. Çünkü, günah işlemeye yeltenen herkes, kendisim ilahî mükâfaata haram kılmış ve kendisini ilâhî cezaya duçar kılmış demektir. Bu sebeple, işte bu, kişinin kendisine bir hiyaneti olmuş olur. Bu mânadan dolayı, başkasına zulmeden kimse hakkında, "O, kendisine zulmetmiştir..." denilir.

Bil ki âyette çok şiddetli bir tehdit vardır. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber'in gönlü, bir nebze dahi olsa Tu'me'nin tarafına meyledip, Tu'me de Allah'ın ilm-i ezelîsinde fasık olunca, Allah Teâlâ, işte günahkâra bu kadarcık yardım etmeden dolayı, peygamberini azarlamıştır. Binaenaleyh, zâlimin zulmünü bilip de, sonra bu zulmünde ona yardımcı olan, üstelik bir de onu buna sevk edip, bu hususta onu iyice teşvik edenin hali kimbilir nice olur?

Sonra Cenâb-ı Hak"Çünkü Allah, hainlikte ileri gitmiş günahkârları sevmez" buyurmuştur. Müfessirler, "Tu'me, zırhı çalmakla hiyânette bulunup, bu hırsızlığı yahudiye mal ederek bir günaha girince, Cenâb-ı Hakk'm, "Çünkü Allah, hainlikte ileri gitmiş günahkârları sevmez" buyurduğunu" söylemişlerdir.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak, Tu'me'den tek bir hiyânet ve tek bir günah sâdır olduğu halde, niçin "hainlikte ileri gitmiş şünahkâr" demiştir?" denilirse, biz deriz ki;

Allah Teâlâ, bu adamın yapısında, birçok günaha ve hıyanete temayülü olduğunu biliyordu. Bundan dolayı, o insanın tabiatında bu meylin bulunması sebebiyle, mübalağaya delâlet eden bu sığaları kullanmıştır. Nitekim bize nakledilen şu husus da buna delâlet eder; "Tu'me, bu hadiseden sonra Mekke'ye kaçarak irtidad etmiş ve hırsızlık amacıyla birisinin duvarını delerken, duvar üstüne uçmuş ve ölmüştür. Sonu böyle olan bir kimsenin, hain olduğu hususunda şüphe duyulmaz. Bir de Tu'me, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, bu hırsızlık suçunu kendisinden uzaklaştırıp bunu yahudiye yüklemesini istemiştir. Böyle bir şey, Hz. Peygamber'in peygamberliğini iptal eder. Hz. Peygamber'in peygamberliğini iptal etmeye çalışan ve Onun, yalan ortaya koymasını, söylemesini isteyen kimse muhakkak ki kâfir olmuştur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, onu, hainlikte ileri gitmiş günahkâr olarak nitelömiştir." .

Yine şöyle denilmiştir: Bir adamın bir günah işlediğine muttali olduğun zaman, bil ki o günahın başka kardeşleri de vardır. Hz. Ömer (r.a)'den şu rivayet edilmiştir: O, bir hırsızın elinin kesilmesini emredince, o hırsızın annesi ağlayarak gelir ve, "Bu, onun ilk defa yapmış olduğu bir hırsızlıktır; binaenaleyh onu bağışla!" der. Bunun üzerine Hz, Ömer, "Yalan söylüyorsun; Allah, kulunu ilk suçuyla muaheze etmez" der. Bil ki, Allah Teâlâ bu tehdidini çokça hain ve çok günahkâr olan kimselere tahsis edince, bu, hıyaneti ve günahı az olan kimselerin bu tehdidin dışında kaldıklarına delâlet etmiş olur. 5[5]

Yapılan İşler İnsanlardan Gizlense de, Allaha Karşı Gizlenmez

"İnsanlardan gizlerler de. Alfandan gizleyemezler. Halbuki onlar, O'nun razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzdükleri zaman da O, onlarla beraberdi. Allah, yapacakları her şeyi kuşatıcıdır" (Nisa. 108).

kelimesi Arapça'da "gizlenmek" manasına gelir. Nitekim, "Ondan saklandım, gizlendim" manasına olmak üzere, denilir. Ve mesela Cenâb-ı Hak da, gece (karanlığında)gizlenen..." (Rad. 10)buyurmuştur. Yani (gizlenen...) demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, tabirinin manası, "insanlardan gizlenip saklanıyor, Allah'tan ise gizlenmiyorlar.." şeklinde olur. İbn Abbas ise bu âyete, "İnsanlardan haya ediyorlar; Allah'tan ise haya etmiyorlar.." şeklinde

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/301-303

mana vermiştir. Vahidî, "Bu, bir mana olup, tefsir değildir" demiştir. "Zira, insanlardan haya etmek, onlardan saklanmayı ve gizlenmeyi icâb ettirir. Ama, haya etmenin, gizlenmenin bizzat kendisi olduğunu söylemeye gelince, bu böyle değildir." Cenâb-t Hak, "O, onlarla beraberdi" buyurmuştur ki, bu ifadeyle, ilim, kudret ve görme bakımından onlarla beraber olduğu murad edilmiştir. İnsanları günahtan alıkoymak için, işte bu ifade yeter. O'nun, "O'nun razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzdükleri zaman da.." buyruğuna gelince bu, "onlar bu sözü kalelerinde gizliyor ve zihinlerinde ölçüp biçiyor, takdir ediyorlardı.." anlamındadır. Biz, kelimesinin ne demek olduğunu, O'nun ".. onlardan bir güruh geceleyin., kurarlar, düzerler.." (Nisa, si) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. Allah'ın hoşnut olmadığı söz ise, Tu'me'nin,

"Yahudiye, "zırhı o çaldı diye iftira atar ve, benim çalmadığıma dair yemin ederim. Böylece de Peygamber, kendi dininde olduğum için benim yeminimi kabul eder, yahudinin yeminini kabul etmez" şeklindeki sözüdür.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak, aslında kişinin kalbinde ve içinde bulunan bir mana olduğu halde, buradaki, "geceleyin akıldan geçirilen, içten kurulan" şeyi niçin "söz" olarak adlandırmıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Bize göre hakîkî manada söz, kişinin içinde bulunan mana demektir.İşte bu görüşe göre, herhangi bir müşkil söz konusu olmaz. Ama, kelam-t nefsî'yi kabul etmeyenlere gelince, onların bu müşkile şu şekilde cevap vermeleri mümkündür: Tu'me ve onun sülâlesi, geceleyin betki de bir araya gelmiş, nasıl bir tuzak ve çare bulacaklarını düşünüp- taşınıp, tertib etmişlerdi.. İşte bu sebepten dolayı da Cenâb-ı Hak, onların bu sözlerini, "razı olunmayan ve gezeleyin planlanmış bir söz" diye isimlendirmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, onların yapacakları her şeyi kuşatıcıdır" buyruğuna gelince, bundan maksad, "onlar bu tuzak ve hilenin keyfiyyetini, her ne kadar insanlardan gizleselerde bu durum, Allah'ın ilminde apaçık olması itibariyle, onun ilahî bir tehdit olmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, butürrrnalûmatı çepeçevre kuşatmıştır; o malumattan hiçbir şey O'na saklı ve gizli değildir. 6[6]

Haksızların Kıyamette Avukatı Olabilir misiniz?

öyle kimselersiniz ki dünya hayatı uğrunda, onlardan yana mücadele ettiniz. Ya Ktyamet günü onlar hesabına Allah ile kim savaşacak, yahut onlara kim vekil olacak" (Nisa. 109).

Âyetin başındaki U edatı tenbih; "Siz öyle kimselersiniz" ifadesiise mübteda ve haberdir, pil (mücadele ettiniz) tabiri dekelimesinin haber olduğunu gösteren ,bir cümledir.!Nitekim[sen cömert birisine, "Sen Hatem-i Tâî'sin, malınla cömertlik ediyor ve herkesi kendine tercih ediyorsun" dersin, kelimesinin, manasına gelen bir ism-i mevsûl, tabirinin de bir sıla cümlesi olması mümkündür. Arapça'da "cidal", iyice davalaşmaktan ibarettir, jp iyice, tam eğrildiğirrpe,; sanki bükülerek kuvvetlendirilmiş olduğu içip, kuvvetli adama kuşiarın en kuvvetlisi olduğu için de "doğan"a denilir. Bu, Zeccâc'ın görüşüdür. Onun dışındakiler şöyle demişlerdir: "Cedelleşmeye ve çekişmeye, iki taraftan herbiri hasmını, görüşünden caydırmayı ve üzerinde olduğu halden kaydırmayı istediği için, "cidal" denilmiştir."

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Bu âyet, zahiren müslüman göründükleri için, Tu'me ve akrabalarını müdafaa eden bir grup mü'mine hitabdır. Binaenaleyh âyetin manası şöyledir. "Farzedin ki siz, bu dünyada Tu'me'yi ve akrabalarını müdafaa edip (kurtardınız). Peki ya âhirette Cenâb-ı Hak, onları azabı ile hesaba çektiğinde onları kim savunacak?" Abdullah İbn Mes'ud {r.a) âyeti,"İşte siz öyle kimselersiniz ki, ..ondan yana, yani Tu'me'den yana mücadele ettiniz" şeklinde okumuştur. Âyetteki, "Ya kıyamet günü onlar hesabına Allah ile kim savaşacak?" tabiri, azarlama ve bunu iyice kafalara yerleştirme manasında bir sorudur.

Sonra Allah Teâlâ, "Yahut onlara kim vekil olacak?" buyurmuştur. Bu ifade, bir önceki istifham üzerine ma'tuftur. Vekîl, bir şeyi muhafaza ve himaye işi kendisine verilmiş olan

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/303-304

kimsedir. Binaenaleyh bu âyetin manası şöyle olur: "Onlar Allah'ın azabından koruyacak ve himaye edecek kimdir?"
Bil ki Allah Teâlâ bu husustaki va'îdini zikredince, bunun peşisıra onları tevbeye davet etmiş ve tevbe için üç çeşit teşvikte bulunmuştur: 7[7]

Tevbe Eden Bağışlanır

Bunlardan birincisi şudur:
"Kim bir kötülük yapar, yahut neGsine zulmeder ve sonro Allah'tan mağfiret isterse o, Allah'ı gafur ve rahîtn bulacakta-"(Ntea, 110).
Âyette geçen "kötülükten" murad, başkasını üzen birşeydir. Tu'me'nin zırhı çalıp, bu suçu yahudi üzerine atması gibi.. "Nefse zulmetmekken murad ise, yalan yere yemin etmek gibi, (zararı) insanın kendisine has olan şeylerdir. Allah Teâlâ, zaran başkasına dokunan günahı, "kötülük" kelimesi ile ifade etmiştir. Çünkü bu çoğu zaman, zararı başkasına bulaştırmak olur. "Zarar" da, peşin (hazır) olan kötülük demektir. Fakat insanın kendisini alâkadar eden günaha gelince, bu çoğu zaman peşin (hazır) bir zarar olmaz. Çünkü insan, kendisine zarar vermek istemez.
Bil ki bu âyet, şu iki hükmü göstermektedir:
a) Tevbe, ister küfür, ister kasten adam Öldürme, isterse mal gasbetme nev'incien bir günahtan dolayı olsun, hertürlü günahtan ötürü yapılabilir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Kim bir kötülük yapar, yahud ne&ine (kendisine) zulmederse.." ifadesi bütün günahları içine alır.
b) Âyetin zahiri, sadece istiğfarda bulunmanın yettiğini göstermektedir. Bazı alimler, bu mağfiret talebinin, tevbe etme şartına bağlı olduğunu, zira günahta ısrar edildiği halde, yapılan istiğfarın fayda vermeyeceğini söylemişlerdir.
Âyetteki, buyruğunun .manası, "O kimse Allah'ı, kendisi için mağfiret edici ve rahmet edici bulur" şeklindedir. Âyetten anlaşıldığından ötürü, "kendisi için" (*1) kısmı hazfedilmistir. Çünkü istiğfara teşvik, ancak bu mana ve kayıd murad edildiği zaman söz konusu olur. 8[8]

Günah, Allah'a Zarar Vermez

Tevbeye ikinci çeşit teşvik şudur:
"Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine Kazanmış olur. Allah herşeyi büert, tam bir hüküm ve hikmet sahibi olandır"
Kesb, bir menfaati celbetma veya Dır zararı gidermekten ibarettir. İşte bu sebepten ötürü, Cenâb-ı Hakk'ı "kesb" sıfatıyla vasfetmek caiz değildir. Bu âyetten maksat, günahkâr kimseleri mağfiret talep etmeye teşvik etmektir. Buna göre, Allah Teâlâ, sanki şöyle demek istemiştir: "Yapmış olduğun bu günahın zarart, asla bana dönmez.. Çünkü ben, fayda ve zarardan münezzehim. Tevbe ve istiğfarının kabul olunması hususunda ümitsizliğe düşme." Allah, kişi tevbeye yöneldiğinde, onun kalbinde olanı bihakkın bilen, alîm ve hikmet sahibidir. Yani, "O'nun hikmeti ve rahmeti, tevbe edeni affetmesini iktizâ eder" dernektir. 9[9]

İslediği Suçu Başkasına Mal Edenin Vebali

Tevbeye üçüncü çeşit teşvik, şu âyettir:
"Kim bir hata veya bir günah İşler de sonra onu bir suçsuzun (üstüne) atarsa, muhakkak ki o, bir iftirayı ve apaçık bir günahı da sırtına yüklenmiştir" (Nisa, 112).
Alimler, bu âyette geçen "hatîe" ve "ism" kelimelerinin ne mana ifade ettiği hususunda şu açıklamaları yapmıştır

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/304-305
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/305-306
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/306-307

a) "Hata", küçük günah; "İsm" kelimesi ise, büyük günahtır.

b) Hata, başkasını ilgilendirmeyen, sadece yapanı alâkadar eden günahtır. "İsm" ise, zulmetmek ve adam öldürmek gibi, başkasını da alâkadar eden günahtır.

c) Hatâ, ister kasten isterse hatâen olsun, yapılması uygun olmayan şeydir. "İsm" ise, kasten yapılan şeydir. Bunun kasden yapılan şey olmasının delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetten önceki "Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur" (Nisa, m) buyruğudur. Böylece Allah, bir cezaya müstehak olmaya sebep olan bir şey olduğunu beyan buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra onu bir suçsuzun (üstüne) atarsa.." ifadesine gelince, buradaki *> lafzındaki zamirin neye raci olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu zamir, âyette bahsedilen hatâ, günah kelimelerinden birine raci olup, mana, "Sonra zikredilen bu iki şeyden birini, bunlardan berî olan bir kimseye atarsa..." şekilnde olur.

2) Bu zamir, sadece "günah"a racidir. Çünkü bu ifade, zamire daha yakındır. Bu tıpkı zamirin, Hak Teâlâ'nın, "Onlar bir ticaret yahut bir oyunr bir eğlence gördükleri zaman ona yönetip dağıldılar" (Cuma, n) âyetinde, "ticaret" kelimesine raci olması gibi.

3) Bu zamir, kesbetmeye racidir. Buna göre kelamın takdiri, "Sonra kesbini bir suçsuzun (üstüne) atarsa" şeklinde olur. Böylece, âyette geçen masdarı olan "kesb"e delâlet etmiş olur.

4) Zamir, hata lafzının manasına racidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kim bir günah işler, sonra da o günahı, onu işlememiş olan birisi üzerine atarsa" şeklinde olur. Allah Teâlâ, "Muhakkak ki o, bir iftirayı ve apaçık bir günahı da sırtına yüklenmiştir" buyurmuştur. "Bühtan" kardeşinin yapmamış olduğu kötü bir işi yapmakla onu ittiham etmendir. Bil ki, iftira ve bühtanda bulunan kimse, hem dünyada iyice kınanır, hem de âhirette çetin bir azaba duçar olur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki o, bir İftirayı yüklenmiştir" buyruğu, bu kimsenin bu dünyada ne kadar büyük bir zemme duçar olduğuna; "ve apaçık bir günah" tabiri de âhirette büyük bir cezaya duçar olacağına bir işaret olur. 10[10]

Saptırmak İsteyenler Yalnız Kendilerine Zarar Verirler

"Üzerinde Allattın lütf-u inayeti ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir güruh muhakkak seni dahi şaşırtmayı düşünüp kurmuştu. Aslında onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar ve sana hiç bir şekilde zarar da veremezler. (Nasıl yapabilirler ki) Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi ve bilmediklerini sana öğretil. Allah'ın senin üzerindeki tütf-u inayeti çok büyüktür" (Nisa, 113).

Sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki, bunun manası, "şayet Allah Teâlâ, nübüvvet demek olan fazlı ilâ, ismet demek olan rahmetini sana tahsis etmemiş olsaydı... onlardan bir güruh, muhakkak seni dahi şaşırtmayı düşünüp kurmuştu. demektir. Çünkü, Tu'me'nin sülâlesi, hırsızın Tu'me olduğunu biliyorlardı. Ama buna rağmen onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den onu savunmasını, onun lehine mücadele vermesini, hırsızlık fiilinden onun uzak olduğunu söyleyerek, bu hırsızlık hadisesini yahudiye isnâd etmesini istemişlerdi. Buna göre lafzının manası, "Onlar, seni yanlış ve bâtıl olan bir hükme düşürmeye yeltenirler.." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki bu, "Onlar, günah,
haksızlık, yalan ve iftira ile şehadette bulunma hususunda birbirleriyle yardımlaşmaları sebebiyle, onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar. Onlar bu gibi amelleri yapmaya yeltenince, sapıtanlann ameli gibi iş ve amelde bulunan kimseler olmuş olurlar " demektir.

Yüce Allah'ın, "Ve sana hiçbir şekilde zarar da vermezler" buyruğuyla ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

a) Kaffâl (r.h): "Onlar, gelecekte sana hiçbir zarar verem ivecekler" şeklindedir" demiştir. Böylece Cenâb-ı Hak peygamberine, bu âyetinde, onların O'nu bâtıla düşürmek istemelerine mukabil, ismet sıfatını devam ettireceğini ve O'nu koruyacağını va'adetmiştir.

b) "Onlar, her ne kadar seni bâtıla düşürme hususunda sa'y ü gayret gösterseler bile, sen

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/307-308

bâtıla düşmedin. Zira sen hükmetme işini, durumun zahirine bina ettin. Zaten sen, hükümleri zahire göre vermekle emrolundun" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nasıl yapabilirler ki Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi" buyurmuştur.

Bil ki, şayet biz Cenâb-ı Hakk'in, "Ve sana hiçbir şekilde zarar veremezler" buyruğunu, "Allah Teâlâ gelecekte de O'nu korumayı va'adetmiştir" şeklinde tefsir edersek, o zaman O'nun, "(Nasıl yapabilirler ki) Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi" ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın bu va'adini pekiştirmiş olur. Yani "O, sana kitap ve hikmeti indirip, sana, şeriatını insanlara tebliğ etmeni emredince, şüphelere ve sapıklığa düşmekten seni korumaması, hikmetine nasıl uygun düşer?" demektir.

Yok eğer biz bu âyeti, "Hz. Peygamber, hükümleri zahire göre verme hususunda mazurdur" şeklinde tefsir edersek, o zaman mâna, "O, sana kitabı ve hikmeti indirip, o kitapta, şeriatın hükümlerini zahire bina etmeni vacib kılmıştır... Binaenaleyh, işleri zahire bina etmen sana nasıl zarar verebilir?" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'ın senin üzerindeki lütf-u: inayeti çok büyüktür" buyurmuştur. Kaffâl (r.h) bu ifâdenin, şu iki manaya gelebileceğini söylemiştir.

1) Bundan maksad, dinle ilgili olan şeylerdir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Halbuki kitap nedir, iman nedirr sen bilmezdin" (Sûra,52)buyurmuş olduğu gibidir. Bu izaha göre âyetin takdiri, "Allah daha Önce sen onlar hakkında hiç bir şey bilmezken, sana kitabı ve hikmeti indirmiş, seni bunların sırlarına muttali kılmış ve hakikatlarına vâkıf kılmıştır. Binaenaleyh, sana bunları yaptığı gibi, sonraki günlerinde de, hiçbir münafık, seni saptırmaya ve ayağını kaydırmaya muktedir olamıyacaktır" şeklinde olur.

2) Bundan maksad, "Allah Teâlâ sana, evvelki ümmetlerin haberleri hususunda bilemiyeceğin şeyleri öğretti" demektir. Bunun gibi sana, kendisiyle münafıkların çeşitli hile ve tuzaklarından sakınabileceğin onların çok çeşitli hile ve tuzaklarını öğretmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'ın senin üzerindeki lütf-u inayeti çok büyüktür" buyurmuştur ki, işte bu ifade, ilmin, üstünlük ve faziletlerin en şereflisi olduğuna delâlet eden delillerin en büyüklerindendir. Çünkü Allahu Teâlâ, insanlara pek az ilim vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Size az bir ilimden başkası verilmemiştir" (iwa, 85) buyurmuştur. Bir şahsın, bütün mahlûkatın ilimlerinden olan payı, azdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Size az bir ilimden başkası verilmemiştir" (isra, 85) buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu azı büyük; dünyanın tamamını ise, az diye adlandırmıştır: Çünkü Cenâb-ı Hak, "dünyanın faidesi pek azdır" (Nisa, 77) buyurmuştur. İşte bu da, ilmin çok şerefli olduğuna delâlet eder. 11[11]

Hayr Gayesiyle olmaksızın Kulis (Fısıldaşma) Doğru Değildir

"Onların ftsıldaşmalannm bir çoğunda hayır yoktur. Bir sadaka vermeyi, ya bir İyilik yapmayı veya insanların arasını düzeltmeyi emredenler müstesna. Kim Allah'ın rızasını arayarak böyle yaparsa. Biz ona çok büyük bir mükâfat vereceğiz" (Nisa, 114).

Bil ki bu, Allah'ın razı olmayacağı sözü "eceleyin Konuşup düzdükleri zaman, hakkında fısıidaştıkları şeye bir işarettir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 12[12]

Birinci Mesele

Vahidî (r.h) şöyle demektedir: kelimesi, Arapça'da, iki kimse arasındaki sır anlamına gelir. Nitekim,

"Adam ile fısıldaştım-fısıldaşmakgizli konuşmak" denilmektedir. Yine, (Onunla fısıldaştım, gizli konuştum) manasında denilir. kelimesi bazan münacaat yerinde olmak üzere masdar olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Herhangi üç kişi arasında bir nsıldaşma vaki olduğunda, muhakkak ki O (Allah), bunların dördüncüsüdür" (Mücadele. 7) buyurmuştur; bazan da, karşılıklı fısıldaşan

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/308-310

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/310-311

topluluk ve kavim anlamına gelir. Nitekim Allah Teâlâ, "...Onlar gizli konuşurlarken buyurmuştur. 13[13]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundaki kelimesinin terkibteki yeri hususunda, nahivciler birtakım fikirler beyan etmişlerdir ki, bu görüşler, âyetteki kelimesinin manasına bina edilmiştir. Binaenaleyh, eğer biz, âyette geçen kelimesini sır manasına alırsak, o zaman kelimesinin mahallinin mansub olması caizdir. Çünkü bu, bir şeyi, cinsinden olmayan şeyden istisna etmektir (İstisnâ-i munkatî). Binaenaleyh, bu istisna mansub olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı ".. ancak eziyyet." imran, ni) ifâdesinde olduğu gibidir. Cinsinden yapılmayan istisnaları merfu okuyanlara göre de, bu kelimenin mahallen merfu olması da caizdir. Bu da, şairin tıpkı, "Ceylanlar hariç ve kır develer müstesna..." ifadelerinde olduğu gibidir.
Ebu Ubeyde, bu tabiri muzâfı hazfedilenler kabilinden kabul ederek şöyle demiştir: "Âyetin takdiri, "Sadaka vermeyi emreden kimsenin fısıldaşması müstesna olup, bunda hayır vardır.." şeklindedir. Daha sonra buradaki muzaf hazfedil m iştir. Bu takdire göre yerini tuttuğu için, takdir edilen ifâdedeki (fısıltı) kelimesinin yerinde olmuş olur.
Bu kelime hakkında şu iki vecih de caizdir:
a) Bu, âyette geçen "fısıltılarından..." kelimesinden bedel olmak üzere, mahallen mecrûrdur. Bu, senin tıpkı "Ben Zeyd hariç hiç kimseye rastlamadım" demen gibidir.
b) Bu kelimenin, istisna olmak üzere, mahallen mansub olması da caizdir. Böyle olması da, tıpkı senin, "Bana Zeyd hariç hiç kimse gelmedi" demene benzer ki, bu da bir cinsi aynı cinsten istisna etmektir (İstisnâ-i muttasıl).
Ama biz âyette geçen necvâ kelimesini karşılıklı fısıldaşan topluluk manasına alırsak, o zaman bu ifade, müstesna olduğu için mansûb olur. Çünkü bu da, aynı cinsin aynı cinsten istisnası olmuş olur (İstisnâ-i muttasıl).
edatının, şu iki sebepten dolayı, mahallen mecrûr olması da caizdir.
1) Bu lâfzı, "çoğunda.." kelimesine tabi kılmandır. Buna göre mana, "Onların fısıldaşmaiarımn birçoğunda hayır bulunmamaktadır; sadakayı emredenlerin fısıldaşmalan müstesna, {bunda bulunurfşeklinde olur. Bu, senin, "Onlardan bir kişi hariç, toplumda hiçbir hayır yoktur" demen gibidir.
2) Bu kelimeyi, âyette geçen kelimesine tâbi kılmandır. Bu da senin, "Zeyd hariç, kavmin hiçbir cemaatinde bir hayır yoktur" demen gibidir. (Bu durumda), Zeyd kelimesini istersen kelimesine; istersen, kelimesine tabi kılarsın.. Allah en iyi bilendir. 14[14]

Üçüncü Mesele

Bu âyet, her ne kadar, o hırsızın (Tu'me) kavminin bir birleriyle fısıldaşmalan hakkında nazil olmuş ise de, bu âyetmana bakımından umûm ifâde eden bir âyettir. Buna göre mana, "İnsanların, hakkında fisüdaşıp sohbete daldıkları sözlerden, sadece hayır işlerine dair olanlar makbuldür" şeklinde olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, hayır işlerinin üç çeşit olduğunu belirtmiştir:
a) Sadakayı emretmek.
b) Maruf olan şeyi emretmek.
c) İnsanların arasını ıslâh etmek... Cenâb-ı Allah sadece bu üç kısmı zikretmiştir; zira hayır işi, ya bir menfaat ulaştırmak veya bir zararı gidermek şeklinde olur. Hayrı ulaştırmak da, ya maddi hayırlardan olur ki, bu meselâ mal vermektir; işte bu hususa Cenâb-ıHak, "Bir sadaka vermeyi emredenler müstesna..." ifadesiyle işaret etmiştir. Yahut manevî hayırlardan olur ki bu da, nazarî kuvveti ilimlerle; amelî kuvveti de, güzel fiillerle mükemmelleştirmekten ibaret

---

[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/311
[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/311-312

olup, her ikisi de mârufu emretmekten ibarettir. İşte buna, Cenâb-ı Hak, "...ya da bir iyilik yapmayı.." ifadesiyle işaret etmiştir. Zararı gidermeye gelince, bu hususa da, Cenâb-ı Allah, veya insanların arasını düzeltmeyi..." ifadesiyle işaret etmiştir. Böylece, bütün hayırların bu âyette zikredilmiş olduğu sabit olmuş olur. Söylediğimizin doğruluğuna,

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, emretme veya münkerden sakındırma veyahuf da Allah'ı zikretmek gibi hususlar hariç, insanoğlunun bütün sözleri lehine değil aleyhinedir" 15[15] şeklindeki hadisi de delâlet eder. Süfyan es-Sevrî'ye, "Bu ne acaip hadis!" denildiğinde o, "Allahu Teâlâ'yı dinlemedin mi! Bak O, "Onların ûsıldaşma-lannın birçoğunda hayır yoktur" buyurmaktadır. İşte bu hadis, bu âyetin söylediğinin aynısını söylemektedir. Allah'ı dinlemedin mi? Zira O, "Asra andolsun ki, muhakkak insan ziyandadır. Ancak iman edenlerle güzel amellerde bulunanlar, bir de birbirine hakkı ve sabri tavsiye edenler müstesna..." (Ast, 1-3) buyurmaktadır. İşte bu hadis, bu âyetin ifade ettiğinin aynısını bildirmektedir" dedi.

Sonra Cenâb-t Hak, "Kim Allah'ın rızâsını arayarak böyle yaparsa, biz ona çok büyük bir mükâfaat vereceğiz" buyurmuştur ki, bu "Bu üç çeşit tâat, her ne kadar şerefli ve son derece yüce ise de, insan bunları, sırf Allah rızasını talep etmek ve O'nun rtzasınt kazanmak için yaptığı zaman bunlardan istifade edebilir. Ama, bunları gösteriş ve kahramanlık olsun diye yaparsa, bu durumda hüküm tersine döner, bütün bu tâatler en büyük kötülüklerden olmuş olur" demektir.

İşte bu âyet, zahirî amellerden elde edilmek istenen şeyin, niyetin ihtaslı olup olmadığı hususunda kalbin hallerini gözetmek ve sebepleri, Allah rızasının dışında kalan maksadlara yönelmekten arındırmak olduğuna delâlet eden delillerin en kuvvetlilerindendir. Bu âyetin benzerleri ise, "Halbuki onlar, Allah'a, Onun dininde ihlas erbabı olarak., ibadet etmelerinden başka bir şeyle emrolunmamışlardı..." (Beyyine, s) ve "Hakikaten insan için, kendi çalıştığından başkası yoktur" {Necm, 39) âyetleriyle; Hz. Peygamber (sas)'in, "Muhakkak ki ameller, niyetlere göredir. (Onlara göre değerlendirilir)" hadisidir. 16[16] Burada, şu iki soru hatıra gelmektedir:

Birinci soru: Allah Teâlâ'nın, ifadesindeki itt£ kelimesi niçin mansub getirilmiştir?

Cevap: Çünkü bu kelime, mef'ûlün leh'dir. Buna göre mana, "Allah'ın rızasını aramak için..." şeklindedir.

İkinci soru: Cenâb-t Hak niçin, (önce) emreden kimseler müstesna..."; daha sonra da, "Kim böyle yaparsa.." buyurmuştur?

Cevap: Allah, hayrı emretmeyi zikretmiştir ki onu failine delil kılsın. Çünkü hayrıemr(eden kimse), hayırlılar sınıfına dahil olunca, hayrı bizzat yapan kimselerin bu hayırlılar sınıfına girmeleri daha uygun ve evlâ olur. İşte bu tabiriyle "Her kim bunu emrederse.." manasının kastedilmiş olması da caizdir. Böylece "emr" yerine, "yaprnak" sözü kullanılmıştır. Çünkü emretmek de, fiillerden bir fiildir. 17[17]

Resulullah'a Muhalefetin Vebali

"Kim, kendisine doğru yol besbelli olduktan sonra Peygambere muhalefet eder, mü'minlerin yolundan başkasına uyup giderse, onu döndüğü o yolda bırakırız. (Ahirette de) kendisini cehenneme koyarız. O, ne kötü bir yerdir!"

(Nisa. 115)'.

Bil ki bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti şudur: Rivayet olunduğuna göre Tu'me İbn Ubeyrık, Cenâb-ı Hakk'ın kendi sır perdesini yırttığını (meselenin içyüzünü ortaya koyduğunu) ve yahudiyi de hırsızlık töhmetinden arındırdığını görünce, dinden döndü; Mekke'ye gitti ve hırsızlık gayesiyle birisinin duvarını deldi... Derken duvar üzerine yıkıldı ve öldü. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

15[15] İbn Mace, Fiteh, 12 (2/1315).

16[16] Buhari'nin ilk hadisi.

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/312-314

"Şikâk" ve "müşâkaka" kelimelerinin "iki şeyden herbirinin, işin bir şıkkında (tarafında) olması" veya "iki şeyden herbirinin, diğerine meşakkat ulaşmasına sebep olan bir işin faili olması" manasına geldiklerini, Bakara sûresinde zikretmiştik.

Âyetteki, "Kendisine, doğru yol besbelli olduktan sonra.." tabiri "İslâm dininin doğru olduğu, delil ile o kimseye besbelli olduktan sonra.-" demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Çünkü Allah'ın vahyettiği emir ile, ve hırsızlığını ortaya koyması ile, bu Tu'me nezdinde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğu aşikar olmuştu. Fakat buna rağmen o, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşman kesildi, muhalefetini açıkladı ve İslâm'dan döndü. Bu sebeple, Tu'me'nin bu hareketi, hidayet kendisine açıklandıktan sonra, muhalefetini ortaya koyması oldu. .

Allah'ın, buyruğu, "Muvahhidlerin dininden başka bir dine tabi olursa.." demektir. Zira Tu'me, İslâm'ı bırakıp, putperestliğe tabî olmuştur.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Onu döndüğü o yoloe. bırakırız" buyurmuştur. Yani, "Onu kendisi için tercih ettiği şey (yo!) ile başbaşa bırakır ve tevekkül ettiği şeye, onu havale ederiz" demektir. Bazı âlimler bu âyetin, önlükle de mürtedfer hakkında, "Seyf" âyeti [18][18]ile mensûh olduğunu söylemişlerdi!

Sonra Hak Teâlâ, "Yani, "onu cehenneme soka%i\£ buyurmuştur. Bu ifadenin aslı, masdarına dayanır ki, "İyice kızışmış " demektir. Âyetteki) ifadesindeki "masîr" kelimesi, muşak mansubtur. Busenin, "Falanca tab'itibari it pir .falancadan ter boşandı" sözün gibidir. [19][19]

Bu Ayet İcmaın Delillerinden Biridir

Rivayet olunduğuna göre İmam "icmâ"nın delil olduğunu gösteren o, Kur'ân'ı üçyüz defa okumuş, niha-Şafiî'nin bunu delil getirişi şöyle ı- yolunun dışında bir yola uymak haramdır. Binaenaleyh mü'rr vacib olması gerekir. Birinci mukaddimenin izahı şudur: Alte -muhalefet edip, mü'minlerin yolundan başkasına tabî olanlr söz konusu olduğunu" belirtmiştir. Halbuki sadece peyga de, böyle bir va'îdi gerektirir. Binaenaleyh eğer mü'minle* uymak, böyle bir ilâhî tehdidi gerektirmemiş olsaydı, o za herhangi bir tesiri olmayan şeyi, bu va'îdi tek başına ki, böyle birşey caiz değildir. Bundan dolayı, mü'minl ittiba etmenin haram olduğu sabit olur. Bu sabit oIl uymanın vacib olması gerekir. Çünkü "mü'minlerin "mü'minlerin yolundan başkasına uyma" manasını gör yolundan başkasına uymak haram olunca, mü'minlerir olması gerekir. Mü'minlerin yoluna uymamak hararr vacib demektir. Çünkü bu iki zıt tarafın (ihtimalin) ;ye, Kurân'da, bulduğunda, bulmuştur. 'minlerin uymanın gam bere
ilâhi'nin lefet etmek aşka bir yola jidde(va'îdde) ve katma olurdu başka bir yola minlerin yoluna namak" ifadesi,, mü'minlerin amanın da haram m yoluna uymak az.

İmdi şayet, "Biz, mü'rninlerin|yolunauymamar uyma manasına olduğunu kabul etmiyoruz. Zir? yolundan başkasına ittiba etmemek imkânsız verilir: "Uymak, başkasının yaptığının ' yolundan başkasına rin yoluna, ne de onların ise, buna şöyle cevap yapmak" demektir. Mü'min olmayanların işi, mü'minlerin yoluna mü'minlerin yoluna uymayan herkes, mü'min olmayanların yaptığını yapmış olur. Binaenaleyh bu insanın, onlara uymuş olması gerekir."

Birisi şöyle diyebilir: "Uymak, başkasının yaptığının benzerini yapmak" değildir. Aksi halde şöyle o inilmesi gerekir: "Peygamberler ve melekler, ümmetin her ferdi Allah'ın birliğine i andığı gibi, Allah'ın birliğini kabul etmiş olmaları bakımından, insanların bazıla a uymuşlardır. Halbuki böyle söylenilemeyeceği herkesin malumudur. Aksiı r 'İttiba" (uyma), başkası, o fiili yaptığı için, onun fiilinin benzerini yapmaktan iba Durum| böyle olunca, kim, mü'minlere uymanın gerektiği hususunda bir 'alamadığı için, mü'minlerin yoluna uymayı bırakırsa, mü'minlere uymuş olmaz, böylece bu şahıs, mü'minlerden başkasının yoluna tabî olmuş olmaz." İşte in aleyhine getirilen güçlü bir sorudur. Bu konuda, " adlı eserimizde bahsettiğimiz, birtakım başka incelikler de iyi bilendir. [20][20]

---

[18][18] Bu ayet, müşriklerle savaşa dair olan Tevbe 5 ayetidir (ç)

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/314-315

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/315-315

İkinci Mesele

Bu âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün günahlardan masum (ismet sahibi, korunmuş) olduğunu göstermektedir. Bunun izahı şöyledir:
Eğer Peygamberden herhangi bir günah sudur etmiş olsaydı, O'nun, bundan men edilmesi caiz olurdu. Başkasını, yaptığı .^Einsan, o başkasına muhalefet etmiş olur. Çünkü bunlardan ğu tarafın aksi bir tarafta yer almıştır. Binaenaleyh şayet bir günah sâdır olmuş olsaydı, O'na mutlaka muhalefet „ olurdu. Halbuki O'na muhalefet etmek bu âyetle haram Süyö Q'ndan bir günahın sâdır olmamış olması gerekir.
bir işten herbıri, Hz. Peygar etmek kılınmıştır. 21[21]

Ayet Sünnete Tabi Olanın Gereğini Gösterir

Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bütün fiilleri hususunda uyulmasının vacib olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü ümmetin fiili, Peygamberin fiilinden başka olsaydı, o zaman iki taraftan herbirinin, fiil bakımından ayrı taraflarda olmaları gerekirdi. Böyle olması halinde de, arada bir muhalefet bulunmuş olurdu Halbuki Hz. Peygamber'e muhalefet etmek haram kılınmıştır. Binaenaleyh, Hz Peygamber (s.a.s)'e her fiilinde uymanın vacip olduğu ortaya çıkmış olur. 22[22]

Mefhum-u Mualif Zanni Degildir

Mütekaddimîn (Önceki) âlimlerden bazıları "Her müçtehid. kendi usûlü (prensipleri) hususunda isabet etmiştir. herbirinin inancının, inanılan şeye uygun olması manasınolmayıp, hata edenin günah işlemiş olmaması manasınadır" demişlerdir. Bu alimler, bu âyeti görüşlerine delil getirerek, şöyle demişlerdt Allah Teâlâ, va'îdinin gerçekleşmesini, hidayetin apaçık belli olması şartt olmadıÖı zaman so7 konusu olmaBu, hidayet belli olmadığı zaman va'îd-i ilâhinin bulunmamasını gerektirir?" Onlara şöyle cevap verilir: "Bu, mefhum(-u muhalife) sarılmadır. Mefhum-u muhalifi delil sayanlara göre, bu zannî bir delildir. Halbuki kâfirler için bir va'îdin söz konusu olduğuna delâlet eden delil, kâfidir. Zira Cenâb-ı Hak, bu âyetten sonra, "Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz,.." (Nisa, ne) buyurmuştur. Halbuki zannî delil kât'î delile karşı koyamaz23[23].

Dinde Takkik ve İsbatın Önemi

Âyet, dinin ancak delil, tefekkür ve istidlal ile doğruluğunun ortaya konulabileceğine delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, va'îdini, hidayetin besbelli olmuş olması şartına bağlamıştır. Eğer hidayetin belli oluşu, dinin doğruluğu hususunda muteber bir şart olmasaydı, böyle bir şartın faydası olmazdı. 24[24]

Altıncı Mesele

Âyet, "hüdâ" (hidayet)'in, ilmin değil delilin ismi olduğunu göstermektedir. Çünkü eğer, "hüdâ" (hidayet), ilmin (bilmenin) ismi olsaydı, "hidayetin (doğru yolun) besbelli olması" ifadesi, birşeyin, yine kendisine nisbet edilmesi kabilinden olurdu ki bu yanlıştır.
"Şüphesiz kt Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimse için bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa, muhakkak ki uzak bir sapıklıkla sapmıştır. Onlar O (Allah'ı) bırakırlar da yalnız dişilere taparlar, (böylece) o çok inadcı bir şeytandan başkasına

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/316
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/316
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/316-317
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/317

tapmış olmazlar. Allah onu rahmetinden kovdu. O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasib edineceğim, onları behemehal saptıracağım, onları mutlaka olmayacak kurunhjlara boğacağım, onlara kat'iyyen emredeceğim de davarların kulaklarını yaracaklar, onlara muhakkak emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler." Kim Allah'ı bırakarak şeytanı dost edinirse, şüphesiz açıktan açığa büyük bir ziyana düşmüştür. (Şeytan) onlara va'ad eder, onları olmayacak kuruntulara düşürür. Şeytanın kendilerine va'ad ettiği şeyler ise aldatmadan başka birşey değildir. İşte onlar (böyle). Onların varacakları yer cehennemdir. Oradan kaçacak bir yer de bulamayacaklardır. İman edip de sâlih ameller yapanlara (gelince), biz onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere, içlerinde Mebedi kalıcı olarak sokacağız. İşte Allah'ın dosdoğru bir va'adi... Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir" (Nisa, 116-122). 25[25]

Âyetinin Tekrarındaki Faydalar

Bit ki bunlardan ilk âyet, bu surede bir kere daha geçmişti. Bu tekrarda şu iki fayda vardır:
Birinci fayda: Kur'ân-ı Kerim'de gerek va'ad, gerekse va'îd âyetleri, umûmî durum itibariyle birbirinden farklıdır. Allah Teâlâ, hiçbir va'id âyetini aynı lafız ile iki kere tekrar etmemiştir. Fakat bu âyeti, affına ve mağfiretine delâlet etsin diye aynı surede aynı lafız ile iki kere zikretmiştir. Âlimler tekrarın, manayı te'kidden başka hiçbir faydası olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. İşte bu da Allah Teâlâ'nın va'ad ve rahmet tarafını iyice te'kîd ettiğini gösterir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın va'adini, va'îdin-den üstün tutmuş olduğunun ifadesidir.
İkinci fayda: Daha önce geçen âyetler, o zırh çalan kimse hakkında nazil olmuştur. "Kim, peygambere muhalefet ederse.." (Nisa, «sj âyeti de, bu hırsızın mürted olduğu hususunda nazil olmuştur. Binaenaleyh bu âyetin, geçen âyetlerle ilgisi ancak şu manada olması halinde güzel olur: "Şayet o hırsız mürted olmasaydı, rahmetimden mahrum olmazdı"Ancak ne var ki, o irtidâd edip Allah'a şirk koşunca, Allah'ın rahmetinden uzak kalan mahrum bir kişi olmuş olur. Allah Teâlâ işte bu hususu, şirkin kendi katında çok büyük bir günah olduğunu açıklayarak te'kîd etmiş ve, "Kim Allah'a şirk koşarsa, muhakkak ki uzak bir sapıklıkla sapmıştır" buyurmuştur. Bu, "Kim Allah'a şirk koşmaz ise, onun sapıklığı uzak bir sapıklık olmaz.
Binaenaleyh böylece de, rahmetimden mahrum olmaz" demektir. İşte bu münasebetler, ister tevbe yapılsın, ister yapılmasın, âyetin gösterdiğine göre, şirk dışındaki günahların kesinlikle atfedilebileceğine kat'î olacak delalet etmektedir.
Sonra Hak Teâlâ, şirkin pek büyük boyutlu bir sapıklık olduğunu bildirdikten sonra, "Onlar, yalnız dişilere taparlar, (böylece) o çok inada bir şeytandan başkasına tapmış olmazlar. Allah o şeytanı rahmetinden kovdu (lanetledi)" buyurmuştur. Bu âyette yer alanc 01 lafızları, olumsuz mana ifade ederler. Bunun bir benzeri de, "Andolsun ki eht-t kitaptan herbiri, ölümünden evvel, ona mutlaka iman edecektir" (Nisa. 159) âyetidir. Âyette yer atan, (çağırırlar, dua ederler) kelimesi, "ibadet ederler" manasınadır. Çünkü bir şeye tapan kimse, ona muhtaç olduğu zaman, ona dua eder. Bu âyetteki "Yalnız dişilere" tabiri hakkında şu izahlar yapılmıştır. 26[26]

"Dişilere Tapma"nın Manası

â) Bundan murad, onların putlarıdır. O müşrikler putlarını, dişi isimleri ile adlandırırlardı. Bu, tıpkı onların Lât, Uzza ve bir üçüncüsü olan Menat putları gibidir. Lât, "Allah" kelimesinin müennesi, Uzzâ, "Aziz" kelimesinin müennesidir. Hasan el-Basrî, "Araplardan her kabilenin, kendisine taptığı bir putu vardı. Onlar o putlarına, "Falancaoğuliannın dişisi" derlerdi" demiştir. Bu izahın doğruluğuna, Hz. Aişe (r.anhâ)'nin, bu ifadeyi "yalnız putlara taparlar"

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/317-318
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/318-319

şeklindeki kıraati ile, İbn Abbas (r.aj'ın, "Yalnız putlara" şeklindeki kıraati de delâlet etmektedir. İbn Abbas'ın bu kıraatindekikelimesi, tıpkı (aslan) kelimesinin (aslanlar) şeklinde cemî oluşu gibi kelimesinin çoğuludur. Aslı olan bu çoğul kelimedeki zammeli vâv harfi, elife çevrilmiştir. Bu tıpkı, aslı c- olan fiilin, âyet-i kerimede şeklinde gelmesi gibidir. Zeccâc, kelimesinin aslının, olması, birinci zammenin peşisıra bir zamme getirilmiş olmasının caiz olduğunu söylemiştir.

b) Bu tabir, "Yalnız ölülere taparlar" manasındadır. Ölülerin, "dişiler" diye ifade edilmesinin şu iki şekilde izahı yapılabilir:

1) Ölü, (cansız) şeylerden haber vermek, dişilerden haber verme gibi olur. Bu, senin "Şu kadın benim hoşuma gidiyor" dediğin gibi, aynı sîga ile "Şu taşlar benim hoşuma gidiyor" demen gibidir.

2) Dişi, erkekten; ölü, diriden daha az değerdedir. İşte bundan dolayı cansız varlıklara "dişi" isimler vermişlerdir.

c) Müşriklerin bir kısmı meleklere tapıyor ve onların Allah'ın kızları olduklarını söylüyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Ahirete iman etmeyen o insanlar, meleklere dişi adı takarlar" (Necm. 27) buyurmuştur ki bu, "yerin, göğün ve bu ikisi arasında bulunan herşeyin yaratıcısına, dişi isimler verdikleri cansızları ortak koşandan, daha cahil kim olabilir?" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Halbuki o çok inada şeytandan başkasına tapmış olmazlar" buyurmuştur. Müfessirler, bu putların herbirinin içinde, kendilerine hizmet (ibadet) eden insanları görüp, onlara konuşan bir şeytan bulunduğunu söylerlerken; Zeccâc bu âyetten sonraki, "O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasib edineceğim" âyetinin delâleti ile, burada geçen şeytanın iblis olduğunu, hiç şüphesiz bu sözü iblisin söylediğini ve o putları tapanları görüp konuşanın da yine iblis olması ihtimalinin uzak olmadığını söylemiştir.

Âyette geçen "merîd" kelimesi, "taattan iyice uzak olma" manasında, "isyanda (azgınlıkta) ileri giden" demektir. Nitekim böylesi kimselere, "marid" ve "merîd" denilir.

Yine Zeccâc, üzerinde birşey olmayan dümdüz duvar manasında yaprakları tamamen dökülmüş olan ağaç manasında sakal mahalli dümdüz ve parlak olduğu için, sakalı çıkmayan kimseye de iy1 denildiğini; binaenaleyh taatten iyice uzak olan kimseye de, taattan iyice soyunmuş ve taatten kendisine birşey bulaşmamış olduğu için "merîd" ve "marîd" denildiğini söylemiştir. 27[27]

Şeytanın Kullardan Nasib Edinmesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak Allah onu rahmetinden kovdu. O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasib edineceğim" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki mesele vardır: 28[28]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, bu âyetteki ifadeterinin, Allah'ın laneti İle bu kötü söz arasını birleştiren, "inadcı (merîd) şeytan" manasında olmak üzere, birer sıfat olduğunu söylemiştir. Bil ki burada şeytan, birtakım şeyleri iddia etmiştir. Bunlardan birincisi, şeytanın "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen (mefrûd) bir nasib edineceğim" sözüdür. Arapça'da fard, kesmek manasınadır. Nehrin bir kenarında olan koya da, denilir. Yine yay üzerinde, kirişin bağlandığı çentiğe IAllah'ın mazeret yollarını kesmek için, kullarına farz ve mecbur kıldığı şeylere de İiajjİ denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlara bir fariza (mehir) belirlemiş olursanız.." (Bakara. 237)âyeti de böyledir. Bu, "malınızdan onlar için bir parça kesip ayırırsanız.." demektir.

Bunu iyice anladığına göre biz deriz ki, bu âyetin manası şöyledir: "Allah'ın laneti üzerine olasıca şeytan, bu durumda, "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir miktar, bir pay

---

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/319-320

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/320

edineceğim" dedi. İşte şeytanın kendisine pay edindiği o muayyen miktar, onun izinde gidip, vesveselerine uyan kimselerdir.

Bu âyetin tefsiri hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Herbtn kişiden biri Allah'ın, diğerleri de insanların ve İblisin (hissesidir)."

Buna göre eğer, "Gerek naklî gerekse aklî delil, şeytanın ordusunun, sayıca Allah'ın taraftarlarından daha çok olduğunu göstermektedir. Bu hususta naklî delil, Allah Teâlâ'nın, "birazınız müstesna, muhakkak şeytana uyup gittiniz" {Nisa, 83); yine Allah Teâlâ'nın, şeytandan hikâye ederek buyurmuş olduğu, "...Onun züniyetinl birazı müstesna olmak üzere, behemehal kendime bendederim" {isra, 62) ve "Dedi: "Senin izzetine andederim ki ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım. İçlerinden ihlâsa erdirilmiş kulların müstesna..." (Sâd,82-83)âyetleridir. Hiç şüphe yok ki, ihlâslı olanlar azdırlar.

Aklî delil ise şudur: Fâsıklar ve kâfirler, ihlâslı mü'minlerden sayıca daha fazladırlar. Fâsık ve kâfirlerin, iblisin ordusu olduğunda şüphe yoktur.

Bu böyle olunca biz deriz ki, "Nasîb kelimesi, ekseriyeti teşkil eden kısmı içine almayıp, aksine daha azını içine aldığı halde, daha niçin şeytan, "O da (şöyle) dedi: "Celâlin hakkı için, kullarından muayyen bir nasîb edineceğim" demiştir?"

Cevap: Bu farklılık ancak, beşer türüne göredir. Son derece çok oldukları halde melekler zümresi mü'minlere eklendiğinde, çoğunluk, ihlâslı mü'minler için söz konusu olur. Hem yine mü'minler, sayıca her ne kadar az iseler de, onlannİAllah katındaki makam ve mevkileri son derece büyüktür. Halbuki kâfirler ve fâsıklar, her ne kadar sayıca çok iseler de, onlar yok gibidirler, bir hiçtirler. İşte bu sebepten dolayı, iblisin taraftarlarına "nasîb" ismi ıtlak edilmiştir. 29[29]

Saptırma Konusunda Mu'tezile İddiasına Cevap

İkincisi, şeytanın "onları behemehal haktan saptıracağım" sözüdür. Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, bizim usûl ve kaidelerimizden iki büyük esasa delâlet etmektedir:

Birinci esas: "Saptıran, şeytan olup, Allah değildir..." Sözlerine devamla şöyle derler: "Biz, âyetin, "saptıranın şeytân olduğuna" delâlet ettiğini söyledik." Çünkü şeytan bunu iddia etmiş, Allah Teâlâ da, onu bu hususta tekzîb etmemiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların hepsini muhakkak azdıracağım..."(Sad,82), "...onun zürrtyetini, birazı müstesna olmak üzere behemehal kendime bendederim" (bra,62)ve "...andolsun ki, onlar (ı saptırmak) İçin senin doğru yolunda oturacağım"

(Araf, 16) âyetleridir. Hem Cenâb-ı Hak, o şeytanı, onu zemmetme sadedinde, "insanları saptıran" diye tavsif etmiştir. İşte bu da, Allah'ın bu saptırma işiyle tavsif edilmiş olmasına mânidir.

İkinci esas: "Ehl-t sünnet, "saptırmak, küfrü ve sapıklığı yaratmaktan ibarettir" dedikleri halde, biz saptırmanın, küfür ve sapıklığı yaratmaktan ibaret olmadığını söylüyoruz. Bunun delili ise, İblisin, sapıklığı yaratmaya kadir olamıyacağı hususunda icma'nın bulunmasının yanında, kendisini "saptırıcı" olarak vasfetmiş olmasıdır."

Mu'tez 'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verilir: Bu, İblisin sözüdür. Binaenaleyh bir delii olamaz. Hem bu meselede iblisin sözü, cidden kararsızdır. Bazen sırf kaderciliğe meyleder. Bu onun, "ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım" (Sâd. 82) ifadesinden anlaşılmaktadır. Bazan mutlak cebre temayü! etmektedir. Bu da onun, "Ey Rabbtm, beni azdırmış olduğun için..." (Htcr. 39) sözünden anlaşılmaktadır. Bazan da bu hususta mütereddit olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü o, "Ey Rabbİmiz, İşte bunlar bizim azdırdığıma kimselerdir. Kendimiz nasıl azmışsak, onları da öylece azdırdık" (Kasas, 63) demiştir Yani, "o kâfirler, bizim (biz şeytanların) onları azdırdığımızı söylemektedirler... O halde, bizi dinden kim uzaklaştırdı?" Binaenaleyh, bütün bunların âhirette, Allah'da son

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/320-321

bulması gerekir. 30[30]

Şeytanın Kuruntularla Oyalaması

Üçüncüsü: Onun, "Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım.." sözüdür. Bil ki, o, insanları saptıracağını iddia edince, "Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım" demiştir. Bu da, saptırması hususunda, insanların kalblerine kuruntular atmaktan daha kuvvetli bir çaresinin bulunmadığını ihsas etmektedir. Kuruntuları arzulamak ise, şu iki şeyi meydana getirir:

a) Hırs,

b) Tûl-i emel...

Hırs ve emel ise, birçok kötü ahlakı gerektirirler. Bunlar, insanın özünden aynlma-yan iki şeydirler. Hz. Peygamber (s.a.s), "İnsanoğlu ihttyarladıkça, onda şu iki şey gençleşir: Hırs ve emeller. 31[31]..buyurmuştur.

Hırs, dünya ve dinin korkularına binmeyi, onları sırtlanmayı gerektirir. Binaenaleyh, insanın bir şeye karşı olan hırsı şiddetlendiğinde, o şeyi bazan, ancak Allah'a isyan, insanlara da eziyyet etmek suretiyle elde edebilir.

Yine, kişi tûl-i emel peşinde koştuğunda, âhireti unutup, neredeyse tevbe edemeyip, kendisine de va'zü nasihatin hiçbir tesir edemeyeceği bir biçimde dünyaya batmış ve gömülmüş olur. Böylece onun kalbi bir taş gibi, hatta taştan daha katı bir hale gelir. 32[32]

Davarların Kulaklarını Yarma Âdeti

Dördüncüsü: Şeytanın, "Onlara kattyyen emredeceğim de, davarların kulaklarını yaracaklar" sözüdür. "Betk" kelimesi "kesmek" anlamına gelir. Nitekim, "kesen kılıç" manasında denilir. kelimesi ise, "parçalamak" demektir. Vahidî (r.h): "Burada bahsedilen "tebtîk"in manası, müfessirlerin ittifakıyla "Behîra" adını verdikleri develerin kulaklarını kesmektir. Bu böyledir, zira onlar, deve beş batın doğurup, beşincisinde erkek yavru doğurduğunda, o devenin kulağını diliyor ve ondan istifade etmeyi kendilerine haram kılıyorlardı" demiştir. Diğer âlimlere göre ise, bundan maksat şudur: "Onlar, putlara ibâdette dinî bir uygulama olsun diye, "en'am" (deve, sığır, ve davar)'ın kulaklarını diliyor; aslında bir küfür ve fısk olmasına rağmen, bunu bir ibadet sayıyorlardı. 33[33]

Allah'ın Yarattığını Değiştirme

Beşincisi: Şeytanın, "Onlara muhakkak emredeceğim de, Allah'ın yarattığını değiştirecekler" sözüdür. Müfessirler, bu hususta şu iki görüşü öne sürmüşlerdir:

1) "Allah'ın yarattığını değiştirmekken murad, O'nun dinini değiştirmektir. Bu, Saîd İbn Cübeyr, Saîd İbnu'l-Müseyyeb, Hasan el-Basrî, Dehhâk, Mücâhid, Süddî, Nehaî ve Katâde'nin görüşüdür. Bu görüşün izahı için şu iki şey söylenebilir:

a) Allah Teâlâ insanları, Adem'in sulbünden (sırtından) zerreler halinde çıkarıp, onlan, "kendisinin onların Rabbi olup; onların da kendisine iman ettikleri hususunda, kendilerine" şahit tuttuğu gün, onları İslâm dini üzerine yaratmıştır. Binaenaleyh, kim (bundan sonra) küfre saparsa, böylece Allah'ın, insanları üzerine yarattığı^fıtratı değiştirmiş olur. İşte bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Her doğan çocuk (İslâm) Ûtratı üzerine doğar, ama onu ebeveyni, ya yahudi yapar, ya hristiyan yapar veyahut da mecusi yapar..."34[34] şeklindeki hadisinin ifade

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/321-322

31[31] Müslim, Zekat, 115 (II/724); Tirmizi Zühd, 28 (IV/570).

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/322-323

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/323

34[34] Buhari, Cenaiz, 80,93...; Ahmed İbn Hanbel, II/233; 393:

ettiği manadır.

b) Allah'ın dinini değiştirmekten murad, helali harama, veyahut da haramı helâla çevirmektir.

2) Buradaki "değiştirme", zahire taalluk eden bütün halleri değiştirme anlamına alınır. Bu görüşte olanlar, birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

a) Hasan el-Basrî şöyle demiştin'Bundan murad, Abdullah İbn Mesûd (r.a)'un, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadistir: "Peruk takan ve taktıran; döğme yapan ve yaptıran kadınlara Allah lanet etmiştir." 35[35] Bu böyledir; çünkü kadın, bu gibi şeyleri yapmak suretiyle, zinaya yol arar" demiştir.

b) Enes, Şehr İbn Havşeb, İkrime ve Ebu Salih'ten rivayet edildiğine göre, burada, Allah'ın yarattığını değiştirmenin manası hayvanı burmak, kulaklarını kesmek ve gözlerini çıkarmak demektir, jşte bundan ötürü Enes, koçları burmayı hoş karşılamıyordu. Araplar, içlerinden bir kimsenin deve sayısı bine ulaştığında,,tohumluk olan devenin gözünü şaşı yapıyorlardı.

c) İbn Zeyd, bu değiştirmenin, erkeklerin kadın gibi davranmaları olduğunu söylemiştir. Ben derim ki, bu görüşe göre âyetin manasına sürtük kadınları da sokmak gerekir. Çünkü "tahannüs" (hünsâlık), kadına benzemeye çalışan erkek; ise, erkeğe benzemeye çalışan kadın manastndadır.

d) Zeccâc, bazı kimselerin şöyle dediğini nakletmiştir; "Allah Teâlâ, en'âmı (deve, sığır ve davarları), bir kısmına binsinler, bir kısmının da etini-sütünü yesin içsinler diye, insanlar için yaratmıştır. İnsanlar ise onları, "bahîre", "şaibe" ve "vasile" diye, kendilerine haram kılmışlardır. Yine Cenâb-ı Hak, güneşi, ayı ve yıldızları, insanların yararına olarak ve onlardan istifade etsinler diye yaratmış, ama müşrikler bu varlıklara taparak, Allah'ın yarattığı şeyleri değiştirmiş (gayelerinden saptırmışlardır.) İşte bu konuda müfessirlerin söylediği sözler bunlardan ibarettir.

Bu noktada, âyetten bir mana çıkarma hususunda, aklıma şu şekilde bir başka izah daha gelmektedir. Şöyle ki: Bir şeye zarar ve hastalık şu üç şekilde gelir; karışma, noksanlaşma ve bâtıl olma (bozulma)... İşte bu nedenle şeytan (Allah ona lanet etsin), insanların çoğunuj dinî hastalık ve zararlara düşüreceğini iddia etmiştir ki bu,onun "Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım" sözünden anlaşılmaktadır. Sonra bu hastalığın mutlaka, zikrettiğimiz karışma, noksanlaşma ve bozulma gibi bir şekilde olması gerekir. Karışma şekline gelince, şeytan buna, "Onları mutlaka olmayacak kuruntulara boğacağım" sözü ile işaret etmiştir. Bu böyledir, çünkü kuruntulu kimselerin akl-ı fikri, birtakım şehevî ve gazabı istekleri elde etmek için, birçok ince manalar, hileler ve çok hassas yollar aramakla meşguldür. İşte bu, birşeyin karışması ile meydana gelen ruhî bir hastalıktır.

Noksanlaşma ife meydana gelen hastalığa, şeytan, "Onları katiyyen emredeceğim de davarların kulaklarını yaracaklar" sözü ile işaret etmiştir. Bu böyledir, zira havanların kulaklarını dilmek, bir çeşit noksanlaştırmadır. Çünkü insanın aklı-fikri dünyayı elde etme peşinde olunca, âhireti istemedeki azmi zayıf ve isteği gevşek olur.

Bozulma ile meydana gelen hastalığa ise, şeytan, "onlara muhakkak emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler" sözü ile işaret etmiştir. Çünkü değiştirme, uzun müddet mevcut olan bir sıfatı bozup yok etme demektir. Halbuki dünyevî lezzetler peşinde devamlı koşan ve ruhî mutluluklardan yüz çeviren kimsenin kalbinde, dünyaya karşı bir istek, âhirete karşı ise bir nefret gittikçe artar ve çoğalır. Bu durum, o insanın kalbi tamamen değişinceye kadar devam eder. Böylece insan öyle bir noktaya gelir ki artık kalbinde âhiret duygusu kesinlikle yer atmaz ve aklından dünya sevgisi hiç çıkmaz. Böylece de bütün hareketleri, duruşları, sözleri ve fiilleri hep dünya için olur. İşte bu da Allah'ın yarattığı şeyin değiştirilmesini gerektiren bir şeydir. Çünkü insanlar, bu maddî aleme bir yolculuk için gelmişlerdir. Aslında onlar ahiret alemine yöneliktirler. Fakat ahiret alemini unutup, mutlaka yok olup son bulacak olan, şu hissedilen (maddî) alem ile iyice ünsiyet (sevgi) kesbedince, işte bu da, gerçek manada bir yaratılışı değiştirme olmuş olur. Bu tıpkı, "Hem kendisi Allah'ı unutmuş, hem (Allah) kendilerini kendilerine unutturmuş olanlar gibi olmayın" (Haşr, 19) ve "Şüphesiz gözler

---

35[35] Buhari, Büyü’ 25; Müslim, Libas, 119 (III/677).

kör olmaz, fakat (asıl) sinelerin içindeki kalbler kör olur" (Hacc, 46) âyetlerinde, ifade edilen husus gibidir. [36][36]

Şeytan Tarafında Yer Almanın Tehlikeleri

Bil ki Cenâb-ı Hak, insanları şeytana uymaktan sakındırmak için, şeytanın azdırıp saptırma yollarını, bizzat onun ağzından nakledince, , Allah'ı bırakarak şeytanı bir yâr edinirse, şüphesiz açıktan açığa büyük bir ziyana düşmüştür" buyurmuştur. Bil ki hiç kimse, Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinmek istemez. Fakat insan, şeytanın emirlerini yerine getirip, rahman olan Allah'ın emirlerini yapmayınca, sanki şeytanı kendisine dost edinip, Allah'ın himayesini ve dostluğunu bırakmış gibi olur. Allah Telâlâ, "Şüphesiz açıktan açığa büyük bir ziyana düşmüştür" buyurmuştur; zira Allah'a itaat etmek, zarar ihtimallerinden uzak, devamlı ve çok büyük menfaatlar ihtiva eder. Şeytana itaat ise, kederlerle, üzüntülerle ve ezici elemlerle karışık ve sonlu olan üç menfaati ihtiva eder. Bu iki itaatin aynı olduğunu söylemek, aklen imkansızdır. Binâenaleyh kim şeytanın dostluğuna gönül verirse, şeytanın vereceği makam ve mevkilerin çok adi ve değersiz oluşları sebebi ile, en şerefli yüce makam ve mevkileri elden kaçırmış olur. Hiç şüphe yok ki bu, kesin ve apaçık bir ziyandır.

Dah? sonra Cenâbn Hak, "(Şeytan) onlara vaad eder, onları olmayacak kuruntulara düşürür. Şeytanın kendilerine va adettlği şeyler ise aldatmadan başka birşey değildir" buyurmuştur. Bi! ki önceki âyette, şeytanın emrinin esasının, insanın kalbine olmayacak kuruntular atmak olduğunu açıklamıştık. Hayvanların kulaklarını dilmek ve Allah'ın yarattığı şeyi değiştirmek ise, kalbe atılan bu kuruntuların netice ve eserlerindendir. İşte bundan dolayı Hak Teâtâ, o kuruntuların bertaraf edilmesindeki esasa dikkat çekmiştir. Bu esas, o kuruntuların bir aldatmadan başka bir şey olmadıklarıdır. Aldanma, insanın bir şeyi faydalı ve lezzetli sanıp, sonra o şeyin en büyük elem ve zararları taşıdığının anlaşılmastdır. Dünyanın her hali böyledir. Binâenaleyh her akıllının, dünyanın hiçbir şeyine iltifat etmemesi gerekir. Bunun misali şudur: Şeytan, insanın kalbine ömrünün uzun olacağını, dünyadan elde etmek istediği herşeyi elde edeceğini ve düşmanlarına hükümran olacağı düşüncelerini atar. Böylece o insanın kalbine, dünyanın bir devr-i daim olduğu ve binâenaleyh bugün başkasına müyesser olan şeyin ileride kendisine de müyesser olacağı fikri düşer. Fakat bütün bunlar bir aldanmadır. Zira insanın ömrü çoğu kez buna yetmez. Yetse bile, gayesine ulaşamaz. Ömrü yetip, en güzel bir şekilde gayesine ulaşsa bile, mutlaka o kimse ölürken en büyük keder ve pişmanlık içine düşer, Çünkü elde edilmek istenen şey ne kadar leziz ve hoş olur ve onunla ülfet ne kadar çok ve uzun süre olursa, onların insanı bırakıp ayrılması da o nisbette elemli ve gam ile pişmanlığın meydana gelmesinde de o nisbette tesirli olur. İşte böylece âyetin, bu konuda temel ve esas olan hususa dikkat çekmiş olduğu ortaya çıkmış olur.

Âyetle ilgili bir başka izah da şudur: Şeytan, insanlara kıyametin ve mesuliyetin olmadığını, binâenaleyh dünyevi lezzetleri tastamam tadmak için ellerinden geldiğince çalışmaları gerektiğini telkin etmektedir.

Sonra Allah Teâlâ, "İşte onlar (böyle). Onların varacaktan
yer cehennemdir" buyurmuştur. Bil ki aldanmanın, insanın zahiren güzel bulduğu bir şeyin insan için gerçekleşip, fakat onun iç yüzü ortaya çıkınca büyük elem duyacağı bir halden ibaret olduğunu açıklamıştık. Halbuki dünyevi lezzetlere iyice gark otup, Allah Teâlâ'ya isyana iyice batmak, her ne kadar o an için hoş ve güzel gelse bile, neticesi cehennem azabıdır, gazab-ı ilahîdir ve rahmet-i ilahiyyeden uzaklaşmadır. Binâenaleyh işte bu durum da, şeytanın va'adlerinin bir aldatma olduğuna dair, daha önce geçen delillere bir takviyedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'Oradan kaçacak bir yer de bulamayacaklardır" buyurmuştur. Âyette geçen "mahîs", "kaçış ve kurtuluş yeri" demektir. Vahidî (r.h), bu tabirin şu İki manaya gelebileceğini söylemiştir:

1) "Onlar, mutlaka cehenneme gireceklerdir.

---

[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/323-325

2) Kâfirlerin payı olan, cehennemde ebedi kalmayı ifade eder. Bu, uzak bir mana değildir. Çünkü âyetteki, "bulamayacaklar" fiili, daha önce bahsi geçen insanlarla ilgilidir ve bunlar haklarında, şeytanın, "Celalin hakkı için, kullarından muayyen bir nasib edineceğim" demiş olduğu kimselerdir. Zahir olan şudur ki, şeytanın hissesine (nasibine) düşenler, kâfirlerdir: 37[37]

Mü'minleri Bekleyen Mükâfat

Hak Teâlâ, vaîdini zikredince, bunun peşisıra va'dini getirerekman ed/p de salth ameller yapanlara (gelince), biz onları altlarından ırmaklar akan cennetlere, içlerinde ebedi kalıcı olarak sokacağız. İşte Allah 'm dosdoğru bir vaadi... Allah'dan daha doğru sözlü kim olabilir?" buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ va'adini ifade eden âyetlerin çoğunda, "İçlerinde ebedi kalıcı olarak" tabirine yer vermiştir. Eğer "hulûd", ebedi ve devamlı kalma manasında olsaydı, bu ifade de gereksiz bir tekrar olmuş olurdu. Halbuki tekrar aslın hilafıdır, yani asıl olan, tekrar yapılmamasıdır. Böylece biz, "hulûcT'un devamlı kalma manasına değil, uzun bir süre kalma manasına geldiğini anlarız. Fakat Allah Teâlâ, va'îd ile ilgili âyetlerinde "hulûd"u zikretmiş, ebedî kalışı ise, sadece kâfirler hakkında kullanmıştır. İşte bu da, günahkâr mü'minlerin cezasının sona ereceğine bir delildir.

Sonra Cenâb-ı Atlan, "İşte Allah'ın dosdoğru bir va'adi" buyurmuştur. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Âyetteki iki kelime de mefut-i mutlaktır. Birincisi, "müekkid li-nefsihi" olan mef'uH mutlaktır. Sanki lifrj ipj "mutlaka va'ad-etti" denilmiştir. "Hak" kelimesi ise, "müekkid li-gayrihi" olan mef'ul-i mutlaktır ve " Bu, kesin olarak bir hak oldu" demektir.

Sonra Allah Teâlâ, "Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?" demiştir. Bu üçüncüsü, beliğ bir te'kiddir. Bu te'kidlerin gayesi, şeytanın kendisine uyanlara, yalan va'adler ve asılsız kuruntulara dair söylemiş olduğu şeylere bir karşı koymadır. Bir de, kendisinden daha yalancı birisi bulunmayan şeytanın sözünden, Allah'ın va'adinin, kabul edilmeye daha lâyık ve tasdik edilmeye daha müstehak olduğuna dikkat çekmektir.

Hamza ve Kisaî, ifadesindeki sâd harfini zâ, harfine işmâm ederek okumuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de, kendisinden sonra bir dal bulunan bütün sakin şadların durumu da böyledir. Mesela, "doğru yol.." (Nam, 9) ve

"Şimdi sen ne ile emrolunuyorsan apaçık bildir" (Hicr. 94) âyetlerinde olduğu gibi... Âyette geçen kelimesi, (dedi) fiilinin masdarıdır. Nitekim, denilir. İbnu's-Sikkît kelimelerinin masdar değil, isim olduğunu söylemiştir. 38[38]

Felah Temenni İle Değil, Yapılan İşlerle Olur

"Ne sizin kuruntularınızla, ne de ehl-i kitabın kuruntulanyla (iş olup bitmiş) değildir. Kim bir kötülük yaparsa, ondan ötürü cezalandırılır ve o, kendisine Allah'tan başka ne bir yâr, ne de bir yardımcı bulamaz" (Nİsâ. 123).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 39[39]

Birinci Mesele

kelimesi. (arzu, istek, talep) kelimesinden olmak üzere vezninde bir kelimedir. Bu lâfızla alâkalı açıklamaların tamamı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şeytan onun dileği hakkında file (bir fitne) meydana) atmış olmasın... " (Hacc. 52) âyetinin tefsirinde zikredilecektir. 40[40]

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/325-327

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/327-328

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/328

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/328

İkinci Mesele

bir fiildir ve mutlaka ona isnad edilecek olan bir ismin bulunmasını gerektirir. Bu isimle ilgili birkaç vecih vardır: 1) "Yukarıda zikredilmiş olan sevab, ve "Biz onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağız" (u\a&. 122) âyetindeki va'ad, ne sizin kuruntularınızla ne de ehl-i kitabın kuruntulanyla değildir." Yani, "Onlar, kuruntularla gerçekleşmez, ancak iman ve amel-i salih ile gerçekleşir, kazanılır" demektir.

2) Dinin vaz'ı, sizin kuruntularınıza göre değildir.

3) Sevab ve ikab, sizin kuruntularınıza göre değildir.

Birinci mana daha uygundur. Çünkü, wr4î fiilinin, daha önce zikredilmiş olan bir şeye isnadı (dayandırılması), zikredilmemiş olan birşeye dayandırılmasından daha münasiptir. 41[41]

Ayetin Muatabı

ifadesindeki hitab, kimleredir? Bu hususta iki görüş vardır:

1) Bu, putperestlere hitabtır. Onların kuruntuları da, ahırette bir haşr ve neşrin (yeniden dirilmenin) ve bir sevab ve ikabın olmayacağıdır. Onlar bunların olacağını kabul etseler bile, putlarının, Allah yanında kendilerine şefaatçi olacağını söylüyorlardı. Ehl-i kitabın kuruntuları ise, "Yahudi veya Hıristiyan olanlardan başkası asla cennete girmeyecek" (Bakara, nıj; "Biz Allah'ın oğullan ve sevgilileriyiz" (Maide, 18) bize azab etmez ve "Sayılı günlerden (fazla), bize kat'iyyen cehennem dokunmayacak" (Bakara, so) demeleridir.

2) Bu hitab, müslümanlaradır. Onların kuruntuları ise, büyük günah isteseler bile, affolunacaklarını zannetmeleridir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ, "(Allah) ondan (şirkten) başka günahları, dileyeceği kimseler için bağışlar" (Nisa, âyetinde de buyurduğu gibi, dilediğine af ve mağfiret eder.

Rivayet edildiğine göre müslümanlar ile ehl-i kitap birbirlerine karşı övündüler. Ehl-İ kitap dedi ki: "Bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden; bizim kitabımız sizin kitabınızdan öncedir ve biz Allah'a sizden daha yakınız"; müslümanlar da, "Bizim peygamberimiz, hatemü'l-enbiya (peygamberlerin sonuncusu), kitabımız da bütün kitapların nasihi" dediler. Bunun üzerine Alfah Teâlâ, bu âyeti indirdi.

Hak Teâlâ sonra, "Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalanır" buyurmuştur. Bu ifade hakkında birkaç mesele bulunmaktadır: 42[42]

Birinci Mesele

Mutezile şöyle demiştir: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın hiçbir günahı affetmediğine delalet etmektedir. Hiç kimse "Bu, küçük günahlar konusunda bir problem çıkarır. Zira onların affedildiği malumdur" diyemez. Böyle bir suale Mutezile şu iki şekilde cevap verir:

a) "Umumi lafız, tahsisten sonra hüccettir.

b) Küçük günah işleyen kimsenin, taatlarının sevabından, o günahın cezası miktarınca düşer. Böylece bu günahın cezası ona ulaşmış olur."

Bizim alimlerimiz ise "bu konudaki cevaplar, bellibaşlı yönleriyle daha önce Hak Teâlâ'nın, (Bakara, si) âyetinin tefsirinde geçmiştir" diyerek cevap vermişlerdir. Ancak ne var ki bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak burada şu vecihleri ilave etmek istiyoruz:

1) Bu cezadan muradın, insana bu dünyada ulaşan gamlar, kederler, hüzünler, elemler ve hastalıklar olması niçin caiz olmasın? Bu hususa hem Kur'an, hem dehadisler delalet etmektedir. Kur'an'dan delit, şu âyettir: "Erkek hırsızla, kadın hırsızın irtikab ettikleri şeye bir ceza olarak, ellerini kesin" (Maide, 38). Bu âyette, elleri kesme, ceza olarak belirtilmiştir. Hadisden bunun delili de şudur: Rivayet olunduğuna göre, bu âyet nazil olunca, Hz. Ebu Bekir Sıddık (r.a), "Artık bu âyetten sonra kurtuluş nasıl umulur?" demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey Ebu Bekir, Allah sana mağfiret etsin. Sen hiç hastalanmadın mı, sana

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/328-329

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/329

hiç sıkıntı isabet etmedi mi? İste cezalandırılmanız budur" buyurmuştur.

Hz. Aişe (r.anhâ)'den rivayet edildiğine göre, bîr adam bu âyeti okumuş ve "Yaptığımız herşey sebebiyle cezalandırılacak olursak mahvolduk gitti..." demişti. Onun bu sözü Hz. Peygamber'e ulaşınca, Hz. Peygamber (s.a.s) "Mümin dünyada, bedenine isabet eden (hastalıklar) ve kendisine sıkıntı veren şeyler ile cezalandırılır" der.

Ebu Hureyre (r.a)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet nazil olduğu zaman ağladık, hüzünlendik ve dedik ki: "Ya Resûlallah, bu âyet-i kerime, bize (ümit ışığı) bırakmadı.'1 Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a,.s): "Sevinin, müjdeler olsun size. Çünkü bu dünyada sizden birinin başına gelen her musibeti, Cenâb-ı Hak o kimsenin günahlarına bir keffaret yapar. Hatta ayağına batmış olan bir dikeni bile" 43[43]buyurdu.

2) Farzedelim ki bu ceza onlara Kıyamet günü ulaşsın. Fakat bu cezanın, kulun imanının ve taatlarının sevabının eksilmesi şeklinde meydana gelmesi niçin caiz olmasın? Kur'an, hadis ve akıl da buna delalet etmektedir. Kur'an'dan buna delil, "çünkü iyilikler (hasenat), günahları (seyyiah) giderir" (hüö, n4) âyetidir.

Hadisten bunun delili de şudur: Kelbî'nin Ebu Salih'den, onun da İbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir:" Bu âyet nazil olunca, mü'minlere çok zor geldi. Bunun üzerine dediler ki: "Ya Resûlallah, hangimiz kötülük yapmadı ki? Bunun cezası nasıl olur, (buna nasıl dayanırız)?" Hz. Peygamber (s.a.s) de,

"Allah Teâlâ taata, on iyilik (sevabı); bir günaha karşılık ise tek bir ceza va'adetmiştiv. Binâenaleyh kim yaptığı bir kötülükten dolayı cezalandmhrsa, (taatına) karşılık verilen) on sevabından biri eksiltilir ve kendisine geriye dokuz sevab kalır. Birleri, onlarına baskın çıkana yazıklar olsun!" buyurmuştur.

Aklî delile gelince bu du şudur: İmanın ve bütün taatlerin sevabı, mutlaka tek bir büyük günahın cezasından daha büyüktür. Adalet, çok olandan, az olanın miktarınca çıkarılmasını gerektirir. O zaman çok olandan geriye, mutlaka bir fazlalık kalır. Böylece de mü'min, bu fazlalık sebebi ile cennete girer.

3) Bu âyet-i kerime, sadece kâfirler hakkında nazil olmuştur. Söylediğimiz bu hususa delalet eden şey, Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetten sonra, "Erkek veya kadın, kim mü'mtn olduğu halde, sallh amellerden (birşey) yaparsa, işte onlar cennete girerler" (Nisa. 124» buyurmuş olmasıdır. Yetmiş yıl Allah'a itaat edip de, sonra bir damla içki içen mü'min, salih ameller işlemiş olan bir mü'mindir. Bu âyetin hükmüne göre, onun mutlaka cennete gireceğini söylemek gerekir. Mu'tezile'nin, "O, (böyle yapmakla) mü'min olmaktan çıkmıştır" sözü ise, büyük günah işleyen kimselerin de mü'min olabileceklerini gösteren delillerden dolayı, bâtıl ve yanlıştır. Nitekim şu âyetler buna delalet etmektedir: "Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse aralarını bulup, barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecavüz ediyorsa..." (Hucurat,9). Bu âyette, diğer mü'minlere saldıran kimse, bu durumuna rağmen mü'min olarak isimlendirilmiştir. "Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas yazıldı (farz kılındı)" (Bakara, 178). Bu âyette kasden ve düşmanlıkla başka bir mü'mini öldüren kimse, mü'min olarak ifade edilmiştir. "Ey iman edenler, tam birsıdk-u hulusa malik bir tevbe ile Allah'a dönün" (Tahrim, 8). Cenâb-ı Hak, bu kimseye tevbe etmesini emrederken de, o kimseyi mü'min olarak isimlendirmiştir. Böylece büyük günah sahibinin mü'min olduğu sabit olmuş olur. Büyük günah sahibi mü'min olunca, o zaman yüce Allah'ın, "Her kim güzel ameller yaparsa..." (Nisa, 124) ifadesi, büyük günah sahibi olan mü'minin cennetliklerden olduğuna bir delil olmuş olur. Bu sebeple de Allah'ın "K/m bir kötülük yaparsa, onunla cezalanır" buyruğunun, kâfirlere tahsis edilmiş olması gerekir.

4) Farzedelim ki bu âyet-i kerime, hem mü'minlere hem de kâfirlere şamil olmuş olsun... Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın-"Ondan başkasını dileyeceği kimse için bağışlar" (Nisa, ne) âyeti bundan daha hususidir. Halbuki hâs ise, âmm'dan öncedir. Bir de, tefsiri tehdit ifade eden âyetlerin genel durumuna göre yapmak, va'ad ifade eden âyetlerin genel durumuna göre yapmaktan daha uygundur.Çünkü vaade vefa göstermek, bir kerem ve ihsandır. Amma

---

43[43] Buhari, Merda, 2,3

vaîdi (cezayı) ihmal edip, onu tarize hamletmek de bir cömertlik ve bir ihsandır. 44[44]

İkinci Mesele

Âyet, kâfirlerin şeriatın fer'î hükümlerinden de sorumluolduklarına delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın,
"Kim bir kötülük yaparsa..." buyruğu, bütün muharrematı içine almaktadır. Binâenaleyh, bu ifadenin hükmüne, kâfirlerden sudur eden ve İslam dininde haram kılınmış olan her şey dahildir. Sonra Allah'ın "ondan ö'fürü
cezalandırılır" buyruğu, bütün bunların cezasının o kâfirlere ulaşacağına delalet etmektedir.
İmdi eğer, "Bu âyette bahsedilen cezanın, o kâfirlere bu dünyada ulaşan keder ve üzüntülerden ibaret olması niçin caiz olmasın?" denilirse biz deriz ki: Onlara, bu dünyada iken yapmış oldukları iyiliklerin karşılıkları mutlaka ulaşır. Çünkü, bu iyiliklerin karşılığını onlara ahirette ulaştırmak imkansızdır. Durum böyle olunca, işte bu, o kâfirlerin bu dünyadaki nimetlenmelerinin daha çok ve buradaki lezzetlerinin de daha tam olmasını gerektirir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s),"Dünya mü'minin hapishanesi kâfirin İse cennetidir' 45[45] buyurmuştur. Hal böyle olunca, "Onların yasaklanmış fiillerinin cezasının, bu dünyada onlara ulaşmış olmasını söylemek" imkansız olur. Binâenaleyh, bu cezanın onlara ahirette vasıl olacağına hükmetmek gerekir. 46[46]

Kulların Filleri Hakkında Mutelize İdası ve Reddi

Mutezile şöyle demektedir: "Âyet, kulun kendi fiillerinin faili olduğuna delalet etmektedir. Yine âyet, kulun kötü amelleriyle, bir cezaya müstehak olduğunu ifade eder. Âyet, bu iki şeyin ikisine birden delalet edince, aynı zamanda Allah Teâlâ'nın, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığına da delalet etmiş olur. Bu, şu iki sebepten ötürü böyledir:
a) Bu amel, kula ait bir iş olunca, o işin Allah'ın fiili olması imkansız olur. Zira, yapılan tek bir şeyin (aynı anda) iki kudret sahibinin fiili olması imkansızdır.
b) Şayet o amel, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, o zaman o kul bu işten dolayı, kesinlikle herhangi bir cezaya müstehak olamazdı. Halbuki, böyle olması bâtıldır. Zira âyet, kulun, kendi amelinden ötürü bir cezaya müstehak olacağına delalet etmektedir."
Bil kijbu tür görüşlere karşı yapmış olduğumuz istidlâller.bu kitabımızda defalarca geçmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "ve o, kendisine Allah'tan başka ne bir yâr, ne de bir yardımcı bulamaz" buyurmuştur. Mu'tezîle, "Bu âyet, şefaatin bulunmadığına delalet etmektedir" der. Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:
a) Biz, bu âyetin kâfirler hakkında olduğunu söylüyoruz.
b) Peygamberlerin ve meleklerin, isyankâr kimseler hakkındaki şefaatleri, ancak Allah'ın izni ve müsaadesine bağlıdır. Durum böyle olunca, hiç kimsenin Allah Subhanehu ve Teâlâ'dan başka, ne bir velisi ve ne de bir yardımcısı olamaz. 47[47]

Erkek Veya Kadın Mü'minler Cennete Girerler

"Erkek veya kadın, salih amellerden (birşey) yaparsa, işte onlar cennete girerler. Bir çekirdeğin çukurcuğu kadar bile haksızlığa uğratılmazlar"(Nisa, 124).
Mesruk: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim bir kötülük yaparsa, ondan ötürü onunla cezalandırılır" (Nisa. 123) âyeti nazil olunca ehl-i kitap, müslümanlara "Biz ve siz aynıyız" dediler. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime, Cenâb-t Hakk'ın "İyilik yapan (bir insan) olarak, kendisini Allah 'a

---

[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/329-331
[45] 45[45] Müslim, Zuhd, 1 (IV/2272).
[46] 46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/331-332
[47] 47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/332

teslim eden, İbrahim 'in Allah 'ı bir tanıyıcı dinine tâbi olan kimseden daha güzel dinli kimdir..." (Nisâ.125) ifadesine kadar nazil oldu" demiştir.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [48][48]

Birinci Mesele

İbn Kesir ve Âsimin ravisi Ebu Bekr, yâ harfinin dammesi ve hâ harfinin fethasıyla olmak üzere, meçhul
sîgasında "Cennete girdirilirler" şeklinde okurlar. Yine aynı imamlar, Meryem (eo.âyet) ile Mü'min <4o.âyet) âyetlerini de böyle okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, bu suredeki bütün bu gibi yerleri, cennete girme fiilini insanlara nisbet ederek, yâ harfinin fethası ve hâ harfinin zammesi ile i (girerler) şeklinde okumuşlardır.
Her iki kıraat de güzeldir. Birincisi güzeldir, çünkü daha vecizdir ve "Onları cennete sokarım" şeklindeki sözün doğruluğuna delalet eder ve "Haksızlığa uğratılmazlar" tabirine de uygun düşer. İkinci kıraat ise, Hak Teâlâ'nın "Siz ve zevceleriniz cennete girin" <zuhruf, 70) ve "Selametle girin oraya" (Kâf,34> âyetlerine uygun düşer. Allah en iyi bilendir. [49][49]

İkinci Mesele

Alimler şöyle derler: "Âyetteki iki arasındaki fark şudur: Birincisi, min-i teb'îziyye (bazı manasına)dir. Buna göre mana, "Kim salih amellerden bazısını (birşey) yaparsa" şeklinde olur. Çünkü hiçbir insan, salih amellerin hepsini yapamaz. Hatta bundan murad, salih amellerden bir kısmını mü'min olarak yapan kimsenin, mükâfaata müstehak olacağıdır."Bil ki bu âyet büyük günah sahibinin cehennemde ebedî olarak kalmaycağmı, sonunda cennete geçeceğini gösteren delililerin başında yer alır. Bu böyledir, çünkü biz, büyük günah sahiplerinin de mü'min olduğunu izah etmiştik. Bu sabit olunca deriz ki: Büyük günah sahibi namaz kılar, oruç tutar, haccını yapar ve zekatını verirse, bu âyetin hükmüne göre cennete girmesi; günahkârlarla ilgili va'îdi ilâhileri gösteren âyetlerin hükmüne göre ise, cehenneme girmesi gerekir. Bu durumda ya o, önce cennete girer, sonra cehenneme geçer ki bu ihtimal icmaen bâtıldır, ya da önce cehenneme girer, sonra cennete geçer ki, işte mecburen kabul edilecek olan doğru görüş budur. Allah en iyi bilendir. [50][50]

Nakir’in Manası Nedir?

“Nakir”, hurma çekirdeğinin çukurundaki, hurmanın kendisinden çıkıp bittiği noktadır. Buna göre mana, "Onlar, çekirdeğin o noktası kadar bile, amelleri hususunda haksızlığa uğratmayacaklardır" şeklinde olur.
Buna göre şayet, "Başkaları da aynı durumda olduğu halde, Cenâb-t Hak sadece, salih kimselerin zulme uğratılmayacağım söylemiştir? Nitekim Cenâb-t Hak, (umumi bir hüküm olarak):
"Rabbin, kullarına zulümkar değildir" (Fussiiet,«) ve "Allah, alemlere hiçbir zulüm etmek istemez" (Aı-ı imran. ıoe) buyurmuştur" denilir ise, buna şu iki şekifde cevap verebiliriz:
a) Hak Teâlâ'nın, "Haksızlığa uğratılmazlar" ifadesinde bahsedilenler hem günah, hem de saiih amel işlemiş olan kimseler olabilir.
b) Sevabı noksan olarak verilmeyen herkes, cezasının artırılmamasına daha lâyık olur. İşte, insanlar arasındaki hüküm budur. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu hükmü, insanlar arasında örf haline gelmiş olan şeye uygun olarak anlatmıştır. [51][51]

---

[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/333
[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/333
[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/333-334
[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/334

Hz. İbrahim'in Yüce Dinine Girmek

'İyilik yapan (bir insan) olarak, kendini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in hantf milletine tâbi olan kimseden daha güzel dinli kimdir? Allah İbrahim'i bir dost edinmiştir. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah her şeyiö kuşatıcıdır"(Nisa, 125-126).

Bil ki Allah Teâfâ, kurtuluşun ve cenneti elde edişin gerçekleşmesini, insanın mü'min olmasına bağlayınca, imanı iyice izah etmiş ve onun şu iki bakımdan faziletini beyan buyurmuştur:

a) İman, Allah'a tam olarak ubudiyyeti, itaati ve inkıyadı ortaya koymayı ifade eden bir dindir.

b) İman, Hz. İbrahim (a.s)'in de, üzerinde olduğu bir dindir. İşte bu iki faziletten her biri, İslâm dinine teşvik hususunda, başlıbaşma birer sebeptir.

Birincisine gelince, bil ki İslâm şu iki şey üzerine bina edilmiştir:

a) İtikad (inanç),

b) Amel (ibadet).. Cenâb-ı Hak, itikada bu âyette, "KendiniAllah'a teslim eden..." ifadesi ile işaret etmiştir. Bu böyledir. Çünkü İslâm, inkıyad ve teslimiyyettir. "Vech" (yüz), insanın en güzel uzvudur. Bundan dolayı insan, kalbi ile Rabbini tanır, O'nun rububiyyetini, kendisinin de ubudiyyetini (kulluğunu) ikrar ederse, kendisini Allah'a teslim etmiş olur. Cenâb-ı Hak, ibadeti de bu âyette, "İyilik yapan (bir insan) ibadete de kasdederek" ile işaret etmiştir ki, bu ifadenin içine, iyilik olan her fiili (ibadeti) yapıp, günahları terketme girer. Binâenaleyh sen, gerek bu veciz ifade ve gerekse bu ifadenin bütün maksad ve gayeleri ihtiva etmiş olduğunu iyice düşün.

Hem Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendisini Allah'a teslim eden..." sözü, 'hasr" (sadece) manasını ifade eder. Buna göre, "kendisini sadece Allah'a teslim eden, Allah'tan başkasına teslim etmeyen..." demektir. Bu durum da, mükemmel bir imanın, bütün işlerin yaratıcıya havale edilmesi ve insanın kendi gücü ile kuvvetinin bir rolü olmadığını bilmesi halinde tahakkuk edeceğine bir dikkat çekmedir.

Yine bu ifadede, Allah'tan başkasından yardım isteyenlerin yanlış yolda olduklarına bir dikkat çekme vardır. Çünkü müşrikler putlardan yardım umuyor ve: "Bunlar, Allah yanında bize şefaatçi olacaklardır" diyorlardı. Dehriyyun ve Tabiatcılar ise feleklerden, yıldızlardan, tabiattan ve benzeri şeylerden medet umarlar. Yahudiler, ahirette kendilerinden azabı defetme hususunda, peygamber soyu olduklarını; hristiyanlar ise, Hz. İsa'nın üç itahdan üçüncüsü olduğunu söylüyorlardı. Binâenaleyh bütün dinler, Allah'tan başkasından medet ummuşlardır.

Mu'tezile'ye gelince, gerçekte bunlar da özlerini Allah'a teslim etmemişlerdir. Çünkü bunlar, mükâfaati gerektiren taatı ve cezayı gerektiren masiyeti, insanın kendisinden bilirler. Binâenaleyh onlar, gerçekte sadece kendilerinden ummuşlar ve sadece kendilerinden korkmuşlardır.

Fakat tedbiri, tekvini, icadı ve yaratmayı Hak Subhanehu ve Teâlâ'ya havale eden ve O'ndan başka bir varedici ve müessirin olmadığına inanan ehl-i sünnete gelince, özlerini Allah'a teslim eden, tamamen Allah'ın fazl-u ikramına güvenen ve gözlerini O'ndan başka herşeyden çeviren kimseler, işte bunlardır.

İkincisine gelince, Hz. Peygamber (s.a.s), insanları Hz. İbrahim (a.s)'in dinine çağırmıştır. Binâenaleyh hiç şüphe yok ki, bütün insanlar nezdinde, Hz. İbrahim (a.s)'in sadece Allah'a davet ettiği meşhurdur. Nitekim O, "Ben, sizin Allah'a şirk koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım" (En'am, 78) demiştir. Yine o, hiçbir feleğe ibadet etmeye, hiçbir yıldıza itaatta bulunmaya, hiçbir puta secde etmeye ve tabiattan medet ummaya davet etmemiştir. Aksine O'nun dini, Allah'a davet etmek ve Allah'tan başka hiçbir şeye iltifat etmemektir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in daveti de, sünnet olmak ve Ka'be'ye doğru namaz kılmak, onu tavaf etmek, sa'yda bulunmak, şeytan taşlamak, Arafat'ta vakfe yapmak (ihramdan çıkmak için) tıraş olmak gibi işlerde ve "Hant Babbİ, İbrahim'i birtakım kelimelerle (emirlerle) imtihan etmişti" (Bakara. 124)âyetinde işaret edilen on kelime (emir) hususunda, Hz. İbrahim'in

dinine yakındır (aynıdır). Hz. Peygamber (s.a.s)'in şeriatının, Hz. İbrahim'in şeriatına yakın olduğu sabit olupi Hz. İbrahim'in şeriatının herkesçe makbul olduğu bilinince,çünkü Araplar, Hz. İbrahim'in soyundan oldukları ile öğündükleri gibi hiçbir şeyle oğünmezler-, yahudi ve hristiyanlar da Hz. İbrahim ile iftihar ederler, bütün bunlar nezdinde, Hz. Muhammed'tn şeriatının da makbul sayılması gerekir.
Âyetteki "Hanlf kelimesi ile ilgili iki husus vardır:
1) Bunun, "Tâbi olunan şey"in hali olması caiz olduğu gibi "tabiolan kimse"n'm "ha)"i olması da caizdir. Nitekim sen "Onu binitti iken gördüm" dediğin zaman, bu ifadede "binitli olanın, "hem görenin, hem de görülenin "hal"! olması mümkündür.
2) Hanif, "meyleden, sapan" demektir. Buna göre mana, "(İslam'ın dışındaki) bütün dinlerden meyleden, sapan" şeklinde olur. Çünkü Hak dinin dışında kalan, her din bâtıldır. Doğru olan, bu kelimenin, zahir ve batın herşeyden dönen manasına olmasıdır. Bu hususta sözün özü şudur: Bâtıl, her nekadar kendine zıd olan başka bir bâtıldan uzak ise de, bazan kendine denk olan diğer bir bâtıla yakın olur. Fakat hak, tekdir. Dolayısıyla hak, kendi dışındaki herşeyden meyletmiş, uzaklaşmış olur. Bu, tıpkı dairenin bütün yaylarından (noktalarından), eşit derece uzak olan merkez gibidir:
Buna göre şayet: "Bu âyetin zahiri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatının, Hz. İbrahim'in şeriatının aynısı olduğunu ifade eder. Böyle olması halinde de, Hz. Muhammed (s.a.s), müstakil bir şeriat sahibi olmamış olur. Halbuki sizler bunu söylemiyorsunuz" denilir ise, deriz ki: Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği dinin, birtakım ilave güzellik ve yeni faydaları ihtiva etmekle birlikte, Hz. İbrahim'in dinini de içine almış olması caizdir. 52[52]

Allah'ın Hz. İbrahim'i Dost Edinmesi

Sonra Cenâb-i Hak, "Allah, İbrahim'i bir dost edinmiştir" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:
Âyet-i kerimenin, kendinden öncesi (makabli) ile münasebeti hususunda iki izah şekli vardır: 53[53]

BirinciMesele

1) Hz. İbrahim (a.s), din bakımından Allah'ın, kendisini birdost edineceği kadar yüksek bir dereceye ulaşınca, O'nun ahlâk ve gidişatının örnek atanması münasip olmuştur.
2) Allah Teâlâ, İbrahim (a.s)'in milletini (dinini) zikredip, onu bir hanif (tevhid) dini olarak vasfedince, bunun peşinden "Allah, İbrahim'i bir dost edindi" demiştir. Bu, bu şeriatı bilip, bu mükellefiyetleri yerine getirmiş olduğu için, Allah'ın onu bir oost edindiğini iş'ar etmektedir. Bunu te'kid eden bir başka şey de, "Hani Rabbi, Jîra/ı/m 7 birtakım kelimelerle (emirlerle) imtihan edip de, o bunları tamamen yerine getirince, "Sent insanlara önder (imam) yapacağım" buyurmuş" (Bakara, 124) âyetidir, şte bu da, Allah'ın, Hz. İbrahim'i insanlara önder kıldığına delalet eder... Çünkü Hz. İbrahim, bu emirleri eksiksiz yerine getirmiştir.
Bu sabit olunca biz deriz ki: Âyet, Hz. İbrahim (a.s)'in, o şeriat ile amel etmiş r-ması sebebiyle Allah'ın bir dostu olmak gibi yüce bir mevkide bulunduğuna delalet edince, bu, bu şeriatla amel eden kimsenin, mutlaka dinî bakımdan en büyük birmakamı elde edeceğine bir dikkat çekmek olur ki, bu da bu dine büyük bir teşvikin ifadesidir.
İmdi eğer: 'Allah Teâlâ'nın, "Allah, İbrahim'i bir dost edinmiştir" buyruğunun âyet içindeki yeri nedir?" denilirse, biz deriz ki:
Bu, i'rabta mahalli olmayan bir cümle-i itiraziyyedjr. Bunun bir benzeri de, şairin şiirinde söylemiş olduğu şu ifadedir: "Hâdiseler ise pekçoktur.."
Cümle-i itiraziyyenin vazifesi ise, sözü tekid etmektir. Buradaki durum da, beyan etmiş

---

[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/335-337
[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/337

olduğumuz gibi, aynı şekildedir. [54]

Halil Kelimesinin Manası

Alimler, "Halil" kelimesinin iştikakı hususunda şu izahları yapmışlardır:
a) İnsanın dostu, isterinin ve sırlarının içine karışan ve evgisi, sevdiği kimsenin kalbinin cüzlerine giren kimsedir... Hiç şüphesiz bu, sevginin doruk noktasıdır...
Denildiğine göre, nâb-ı Allah, Hz. İbrahim'i en yüce elekût ile en aşağı melekûta muttali ktlıp, o da tekrar tekrar kavmini Allah'ı birlemeye davet edip onları yıldızlara, aya, güneşe ve putlara tapmaktan men ederek, kendisini ateşe; çocuğunu kurban olmaya, malını da misafirlere teslim edince, Allah O'nu insanlara imam ver onlara gönderilen bir resul kılmış; O'na, hem hükümdarlığın hem de peygamberliğin kendi soyundan olacağı müjdesini vermiştir. İşte bütün bu özelliklerden dolayı, Allah onu "Halil" (dost) diye nitelemiştir. Çünkü, Allah'ın kulunu sevmesi, ona her türlü fayda ve menfaatleri ulaştırmayı istemesinden ibarettir.
b) "Halil" dostluğunda sana muvafakat eden, uyandır. Ben de derim ki: Hz. Peygamber'in,"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklarımız" dediği rivayet edilmiştir. Binâenaleyh Hz. İbrahim bu konuda, kendinden öncekilerden hiçbir kimsenin ulaşamadığı bir makama ulaşınca, hiç şüphesiz Allah Teâlâ bu şerefi sadece ona tahsis etmiş gibt pörünmektedir.
c) Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Halil senin yolunda seninle birlikte hareket eden demektir. Bu, kumun üzerindeki yol manasına gelen, kelimesinden gelmektedir." Keşşaf ı bu izahı, doğruya, (b) şıkkından daha yakındır. Veyahut da bu dosttuk, Hz. İbrahim'in Allah'a son derece itaatkâr olup, bütün içi ve dışıyla Allah'ın hükmünden temerrüd etmeyip O'na isyan etmemesi manasına da hamledilebilir. Nitekim Cenâb-ı Allah bunu, "RabbiO'na, "Teslim ol" dediği zaman O, "Alemlerin Habbine teslim oldum" demişti" (Bakara. 131) âyetiyle haber vermiştir.
d) "Hain" kendisinin kusur ve eksiğini kapattığını giderdiğin gibi, o da senin kusur ve eksiğini örten, giderendir. Bu görüş zayıftır, çünkü İbrahim (a.s) Allah ile dostolunca, "O kusuru, eksiği kapatır, örter" denilmesi imkansız olur. İşte bundan da anlıyoruz ki, "Halil" kelimesini bu şekilde tefsir etmek mümkün değildir. [55]

Hz. İbrahim'e "Halil" Denilmesinin Sebebi

Müfessirlere gelince onlar, bu lakabın nüzulü, verilmesi hakkında birkaç izah şekli zikretmişlerdir:
1) Uşaklarının kendisine getirdiği kum un olunca, hanımı "Bu, senin Mısırlı dostundandır" der. Bunun üzerine İbrahim (a.s) de, "Hayır, bilakis o, dostum olan Allah'tandır" demişti.
2) Şehr İbn Havşeb şöyle demiştir: Bir melek bir İnsan suretinde yeryüzüne inmişti. Yumuşak ve hüzünlü bir ses ile Allah'ın ismini zikredince, İbrahim {a.s): "Onu bir kere daha zikret" dedi. Bunun üzerine o melek, "Onu bedava zikretmem" dedi. Hz. İbrahim de, "Bütün malım senin olsun…" deyince, bunun üzerine melek, birincisinden daha hazin bir sesle Allah'ın ismini andı, zikretti. Hz. İbrahim {a.s): "Allah'ın adını üçüncü kez zikret, çocuklarım senin olsun..." deyince, melek, "Sana müjdeler olsun, ben bir meleğim; senin malına ve çocuklarına ihtiyacım yok... Maksadım sırf seni imtihan etmek idi. Allah'ın zikrini duyabilmek için malını ve çocuklarını gözden çıkarınca,-şüphesiz Altah seni bir "Halîl" edindi" dedi.
3) Tavus'un İbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiğine göre, Cebrail (a.s) ve melekler, Hz. İbrahim'in yanına, güzel yüzlü delikanlılar olarak girdikleri zaman, Halilurrahman Hz. İbrahim onları misafir zannederek, onlara besili bir buzağı keserek, bunu onlara sundu. "Başında, Allah'ın ismini anmak, sonunda da Allah'a hamdetmek şartıyla, buyurun yeyin!" dedi. Bunun üzerine Cebrail (a.s), "Sen Allah'ın dostusun, Haliluflah'sın" dedi. Böylece bu vasıf, O'nun

---

[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/337-338
[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/338-339

hakkında indirilmiş oldu...
Ben derim ki: Bu hususta, şöyle olan bir başka izah şekli daha vardır: Ruhun cevheri aydınlık, ışıklı ve yüce olup, cismanî lezzetler ve bedenî haller ile de irtibatı az olur; sonra böyle mukaddes ve yüce, şerefli cevhere, onun cismani bulanıklıklardan temizlenmesini ve parlaklığını artıracak ameller ve kudsî marifetler ve ilahî cilalar ile aydınlanmasını ve ışımasını artıracak fikirler de eklenirse, işte böyle bir insan kudsiyyet ve temizlik alemine dalar, cismî ve hissî bağlardan azade oiur. Sonra bu insanın bu şerefli halleri, Allah'tan başka hiçbir şey görmeyecek, Allah'tan başka hiçbir şey duymayacak, ancak Allah için hareket edecek, ancak Allah için duracak ve ancak Allah için yürüyecek bir hale gelecek kadar artar... İşte o zaman, Allah'ın celal nuru, O'nun bütün bedenî kuvvetlerine sirayet edip girer ve bu kuvvetlerin cevherlerinin arasına girer, kaybolur ve onların mahiyetlerine nüfuz eder... İşte böyleir insan, Muhabbetullah, onun bütün kuvvetlerine nüfuz edip girdiği için, gerçekte,n "Halfl" diye vasfedilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in duasındaki, Allah'ım, kalbime bir nur ver; kulağıma bir nur ver, gözlerime bir nur ver ve sinirlerime bir nur ver" 56[56]sözüyle de buna işaret edilmiştir.
Hristiyanlardan birisi şöyle demiştir: 57[57]

Üçüncü Mesele

"Halîl isminin beili bir nsana, onu yüceltmek ve teşrif etmek için verilmesi caiz olunca, onu yüceltmek ve
şereflendirmek gayesiyle, aynı şekilde İsa için de ibn (oğul) isminin kullanılması niçin caiz olmasın?"
Buna söyle cevap verilir: Bu ikisi arasındaki fark şudur: İbrahim (a.s)'in Halilutlah oluşu, ileri derecede bir sevgiden ibarettir. Ve bu da, cins birliğini gerektirmez. Oğul kelimesine gelince, bu bir cins birliğini gösterir, iş'ar eder. Cenâb-t Allah, mümkin varlıklarla aynı cinsten olmaktan ve sonradan meydana gelmiş olan varlıklara benzemekten yücedir.
Sonra Allahu Teâlâ, "Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatıcıdır" buyurmuştur.
Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır: 58[58]

Birinci Mesele

Âyetin, önceki âyetlerle irtibatı hakkında birkaç izah yapıl mıştır:
1) Mananın şu şekilde olmasıdır: Cenâb-ı Allah, Hz. İbrahim'i, insanların birbirleriyle olan dostukiannda olduğu gibi, herhangi bir hususta ona muhtaç olduğu için dost edinmemiştir. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ın iken, bu O'nun hakkında nasıl düşünülebilir? Ve yine böyle bir zatın, zayıf bir beşere muhtaç olması nasıl düşünülebilir? O, Hz. İbrahim'i, ancak sırf lütfü, ihsanı ve keremi sebebiyle dost edinmiştir.
Bir de Hz. İbrahim, kulluk ve ubudiyette tam bir ihlâsa sahip olunca, muhakkak ki Allah TeâJâ bu şerefi O'na has kılmıştır. Sözün neticesi, Hz. İbrahim'in Halilullah olması, arada sanki bir cins birliği olduğu zannını uyandırır. İşte bundan dolayı Allah, bu cins birliği ve benzerlik zannını, bu âyet ile izale etmiştir.
2) Allah Teâlâ, surenin başından buraya kadar birçok emir, nehiy, vaad ve vaîd zikretmiştir. İşte burada da, kendisinin sonradan meydana gelen varlıkların ilahı, mevcudat ve mümkinatın var edicisi olduğunu beyan etmiştir. İşte böyle olan bir zatda, itaat olunan bir hükümdar olur. Binâenaleyh, akıllı olan herkesin o Hükümdar'ın buyruklarına boyun eğmesi ve emirleriyle nehiylerine inkıyad etmesi gerekir.
3) Allah Teâlâ, aad ve vaîdini zikredip, bunları yerine getirmesi de, bütün kâinat ile

---

56[56] Buhari, Deavat, 10; Müslim, Müsafirin, 181 (1/526).
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/339-340
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/340-

mümkinata taalluk eden tam bir kudret ve itaatkâr ile isyankâr, iyi (muhsin) ile de kötü (musî) nazarında birbirine karışmayacak şekilde, bütün cüz'iyyat ve külliyata taalluk eden tam bir ilim olarak iki şeyin bulunmasıyla mümkün olunca, kudretinin kemalini, "Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır" sözüyle; ilminin kemalini "Allah her şeyi kuşatıcıdır ' sözüyle göstermiştir.

4) Allah Teâlâ Hz. İbrahim'i dostu olarak vasfedince, bu halinin yanısıra O'nun, kendisinin kulu olduğunu da beyan etmiştir. Bu böyledir, çünkü göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır.

Bu âyet, Allah Teâlâ'nın şu âyetleri kabilindendir: ."Göklerde ve yerde olan herkes, hiçbiri müstesna olmamak üzere, o Rahmana mutlaka kul olarak gelecektir ' (Maryan. 94) ve "Ne Mesih, ne en yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan asla çekinmezler..." (Nisa. 172). Yani, kudret sıfatındaki kemallerine, ilim ve hikmet sıfatındaki kuvvetlerine rağmen, melkler Allah'a ibadet etmekten geri durmayınca, insan olarak zayıflığına rağmen Hz. İsa (a.s)'nın Allah'a ibadet etmekten kaçınması nasıl mümkün olabilir? Burada da böyledir. Yani, göklerde ve yerde olan her şey, O'nun teshiri (emri) ve uluhiyyetinin nüfuzu altında, O'nun mülkü olunca, "Allah'ın Hz. İbrahim'i dost edinmesi, O'nu Allah'a ibadet etmekten kurtarmıştır" denilmesi nasıl makul olabilir? İşte bütün bu izahların hepsi güzel ve yerindedir. 59[59]

Kullanılmasının İzahı

Cenâb-ı Hak, "Göklerde ne var, yerde ne varsa..." buyurdu "Göklerde kim var, yerde kim varsa.." buyurmamıştır. Çünkü burada, tüm varlık cinsini ifade etmek yoluna gitmiştir. Akla uygun olan,bir şey zikredilip, onunla da cins murad edildiği zaman,bunun ile zikredilmesidir. 60[60]

Allah ın Her Şeyi İhata Etmesinin Manası

"Allah her şeyi kuşatıcıdır" buyruğunun iki izahı vardır:

1) Bundan murad, ilim ile ihata etmek, kuşatmaktır.

2) Bundan murad, kudret ile kuşatmaktır. Nitekim Allah Teâlâ, "Size, henüz güç yetiremediğiniz daha diğer (ganimetler de..." (Fetih,21)buyurmuştur. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Bir kimse, "AJlah Teâlâ'nın, "Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır" buyruğu, O'nun kudretinin kemaline delalet edince, eğer biz, "Allah her şeyi kuşatıcıdır" tabirini de, Allah'ın kudretinin kemali manasına hamledersek, burada lüzumsuz bir tekrar yapılmış olur" diyemez. Çünkü biz diyoruz ki, âyetteki "Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ındır" buyruğu ancak, Allah Teâlâ'ntn kadir ve göklerdeki ve yerdeki şeylerin maliki olduğunu ifade eder; ama göklerde ve yerdeki şeylerin dışında kalan ve bunlardan farklı olan hususlarda da Kadir olduğunu ifade etmez. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, "Allah her şeyi kuşatıcıdır ' buyurunca, bu ifade, bu gökler ve yer dışındaki nihayetsiz makdurata (güç yetirilebilecek şeylere) kadir olduğunu ve bütün kainat ve mümkinattaki kaza ve kader zincirinin ancak, O'nun icadı, tekvini ve ibdaı ile inkitaya erdiğini gösterir... İşte bu sözün açıklaması budur.

Fakat birinci görüş daha güzeldir: Çünkü biz, uluhiyyetin ve vaad ile vaîdi yerine getirmenin, ancak kudret ve ilmin birlikte bulunması ve kamil, mükemmel manada mevcut olmasıyla tahakkuk edeceğini, binâenaleyh bu ikisinin beraber zikredilmesi gerektiğini açıklamıştık... Kudret ilimden önce zikredilmiştir, çünkü usul ilminde de sabit olduğu gibi, Allah'ı bilmek, O'nun kadir olduğunu bilmektir. Sonra, Allah Teâlâ'nın kadir olduğunun bilinmesinin peşinden, O'nun atîm olduğu da bilinir. Çünkü bir fiil, meydana gelişiyle bir kudrete delalet

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/340-341

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/341

eder ve kendisinde bulunan sağlamlık ve muhkemlik ite de, ilme delalet eder. Şüphe yok ki, birincisi ikincisinden önce gelir[61]

Kur'ân Üslûbunun Mühim Bir Özelliği

"Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki: "Allah onlara dair hükmünü ize açıklıyor: Kitapda mallarını vermediğiniz ve kendileriyle evlenmek istediğiniz öksüz kadınlar ve zavallı çocuklar hakkında ve öksüzlere karşı adaleti yerine getirmeniz hususunda size okunan âyetler, Allah'ın hükmünü açıklamaktadır"
(Nisa. 127):
Bil ki, bu kerim kitabın tertibinde Allah Teâlâ'nın âdeti, en güzel bir biçimde vaki olmuştur. Bu daşudur: O, herhangi bir hüküm zikrettikten sonra, bunun peşinden vaad -vaîd, tergib- terhib hususunda birçok âyet zikreder, bunları Allah'ın azametine, kudretinin celal ve ululuğuna ve uluhiyyetinin yüceliğine delalet eden âyetlerle karıştırır. Daha sonra da, tekrar hükümleri beyan etmeye döner. Bu, tertip çeşitlerinin en güzeli ve kalblerde tesir uyandırmaya en elverişli olanıdır. Çünkü, meşakkatli şeyleri yapmayı teklif etmek ancak, vaad ve vaîd ile birlikte bulunduğu zaman kabul edilebilir, kabul mevkiinde bulunur. Vaad ve vaîd ise kalbe ancak, kendisinden vaad ve vaîd sadır olan zatın kemalinin nihayetsizliğinin kati olarak bilinmesiyle tesir eder. Binâenaleyh bu tertibin, hak dine davete uygun olan tertiblerin en güzeli olduğu ortaya çıkar.
Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Allah Teâlâ bu surenin başında birçok şer'î hüküm ve mükellefiyet zikretmiş, bunların peşisıra kâfirlerin ve münafıkların hallerinin izahını getirip, bu hususu iyice ortaya koymuştur. Sonra, Allah'ın celalinin azametine ve kibriyasının kemaline delalet eden bu âyetleri getirmiştir. Bundan sonra yine hükümlerini açıklamaya dönerek, "Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De kf: "Allah, onlara dair hükmünü size açıklıyor.." buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: [62]

Fetva Kelimesi Hakkında

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "İstifta, fetva istemek manasındadır. Mesela Arapça'da "Adamdan, mesele hakkında fetva sordum, oda bana tam olarak,fetva,verdi" denilir. Bufiilin masdarı ifta olup fetva ve fütya kelimeleri de ifta manasınajujllanrlan iki isimdir. Arapça'da, "Rüyasını tabir ettim" manasında (falancaya, gördüğü bir rüya hakkında fetva verdim) denilir. Hak Teâlâ da, "Yusuf, ey çok doğru sözlü! Yedi besili inek hakkında bize bir fetva ver. (Yusuf,46)buyurmuştur. "İfta" kelimesi, müşkil olan bir şeyi açıklığa kavuşturmak manasmdadır. Kelimenin aslı, kuvvetlenen ve kemale eren genç manasındaki, ^sü' ve kelimesidir. Buna göre kelimenin manası şöyledir:'iSanki fetva veren kimsenin açıklaması ile, müşkil olan mesele kuvvet bufür ve güçlü kuvvetli olur." [63]

(Nisa,27) Ayetinin Nüzul Sebebi

Alimler, âyetin sebeb-i nüzulü hakkında iki şey zikretmişlerdir:
1) Araplar, bu surenin baş kısmında da açıkladığımız gibi,
kadınlara ve çocuklara mirastan hiçbir pay vermiyorlardı. İşte bu âyet-i kerime, onların da varis kılınması için nazil olmuştur.
2) Âyet-i kerime, kadınlara mehirlerini tam olarak verme hususunda nazil olmuştur. Yetim kız, bir adamın himayesinde bulunur, güzel ve zengin de olursa,
o adam onunla evlenir ve malını yerdi. Ama yetim kız çirkin ise, adam onunla evlenmek isteyen başkalarına mani olur ve kız ölünce de onun malına konardı. İşte bundan dolayı Allah

---

[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/341-342
[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/342-343
[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/343

Teâlâ bu âyeti indirmiştir. [64][64]

Hakında Muhtemel Tefasirler

Bil ki fetva isteme, kadınların kendileri hakkında değil,ancak onların bir halleri ve bir sıfatları hakkında olmuştur.Bu halin hangi hal olduğu âyette zikredilmemiş, bundan olayı âyet mücmel olmuş ve hakkında fetva istenenhususu göstermemiştir.
Allah Teâlâ'nın, "Size kitapta okunup duran âyetler..." ifadesi hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:
1) Buradaki U jsm-i mevsulü, mübteda olduğu için mahallen merfudur. Buna göre ifadenin takdiri şöyledir: "De ki: "O kadınlara dair fetvayı Allah size veriyor ve kitapta okunan şeyler de size onlar hakkında fetva veriyor. Kitapta okunan bu şey şu âyettir:) 'Eğer yetim kızlar hakkında, adaleti yerine
getiremeyeceğinizden korkarsamz..." (Nisa, 3).
Sözün özü şudur: Müslümanlar, kadınların pek çok halleri hakkında soru sormuşlardı. Bu hallerden, hükmü açıklanmamış olanlar hakkında Allah Teâlâ'nın, onlara fetva vereceği zikredilmiş; daha önceki âyetlerde hükmü açıklanmış olanlarla ilgili olarak da okunmakta olan o âyetlerin müslumanlara fetva verdiği belirtilmiştir. Böylece Kur'an'ın o hükme delalet etmesi, kitap tarafından bir fetva verme kabul edilmiştir. Görmüyor musun ki meşhur mecazî ifadede, "Bize bu hükmü Allah'ın kitabı açıkladı" denilir. Bu denilebildiği gibi, "Allah'ın kitabı bize bu fetvayı verdi" de denilebilir.
2) Âyetteki "Size okunup duran" ifadesi mübteda, "kitaptır" ifâdesi haberdir ve cümle, bir cümle-i mu'tarızadır. Buradaki "Kitap"dan maksad, Levh-i Mahfuz'dur. Bu ifadenin gayesi, onlara okunan âyetlerin durumunun yüceliğini belirtmek; yetimlerin hakları hususunda adaletli ve insaflı davranmanın, Allah katında riayet edilmesi ve gözetilmesi gereken büyük işler cümlesinden olacağına ve bunları ihlat edenlerin, Allah'ın yüceltip önemli kıldığı şeyi küçük görerek zulmetmiş kimse olacağına dikkat çekmektir. Kur'an'ın yüceltilmesi ne dair benzeri bir âyet de şudur: "Şüphesiz o (Kuran), nezdimizdeki ana kitapda (olan), çok yüce ve çok kıymetli bir kitaptır" (Zuhruf, 4).
3) Bu ifade, kasem olduğu için mahallen mecrurdur. Sanki şöyle denilmektedir: "De ki: "Allah, o kadınlar hakkında fetva veriyor. Size Kitapta okunup duran (âyetlere) yemin olsun ki..." Kasem de, bir ta'zim (yücelik gösteren) ifadedir.
4) Bu tabir âyetteki, kelimesindeki mecrur zamir üzerine atfedilmiştir. Buna göre mana şöyle olur: "De ki: "Allah, o kadınlar ve kitapta, yetim kadınlar (kızlar) hakkında okunan şeyler hususunda size fetva veriyor..."
Zeccâc şöyle demiştir: "Bu izah şekli, lafza ve manaya bakıldığında son derece uzak bir ihtimaldir. Lafza nazaran böyledir. Çünkü bu durumda açıkisim, zamir üzerine atfedilmiş olur ki bu caiz değildir." Nitekim biz bu hususu (Nisa. i) âyetinin tefsirini yaparken açıklamıştık. Manaya nazaran bunun uzak oluşuna gelince,çünkü bu görüş, Allah Teâlâ'nın bu meseleler hakkında fetva verdiğini ve kitapta okunup duran şeyler hususunda da fetva vermesini gerektirir. Malumdur ki burada kastedilen bu değildir. Maksad ancak, Allah Teâlâ'nın, onların sorduğu meselelerde fetva vermiş olduğu hususudur. Burada geriye iki soru kalmaktadır:
Birinci soru: Âyetteki, sözü neye taalluk etmektedir?
Cevap: Biz deriz ki: Bu ifade, birinci izah şekline göre, fiilinin sılasıdır. "O yetim kızlar hakkında size okunup duran" demektir. Diğer izah şekillerine göre ise, bu söz, kelimesinden bedeldir.
İkinci soru: sözündeki izafet, ne çeşit bir izafettir?
Cevap: Kufeliler şöyle demişlerdir: "Bu, "Yetim kadınlar" mana-sındadır. Buna göre sıfat, mevsufuna izafe edilmiştir. Nitekim sen "yevmu'l-cum'a" (cuma günü) ve "hakke'l-yakin" (kat'îgerçek) dersin." Basralılar ise şöyle demişlerdir: "Sıfatın, mevsufuna izafe edilmesi caiz

---

[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/343-344

değildir. Binâenaleyh, denilmez. Çünkü sıfat ile mevsuf, tek bir şeydir. Bir şeyin kendisine izafe edilmesi imkansızdır." Bu izah zayıftır. Çünkü mevsuf bazan, sıfat olmaksızın bulunabilir. Bu da mevsuf'un, sıfattan başka bir şey olduğuna delâlet eder.

Sonra Basralılar, bu görüşlerine bazı hükümler bina edip şöyle demişlerdir: "Âyette geçen kadınlar, yetimler değillerdir, yetimlerden başkalarıdır. Bu "kadınlardan murad "yetimlerin anneleri" olup, yetim evlatları da kendilerine izafe edilmiştir. Âyet-i kerime'nin Ümmü Kuhha hakında inmiş olması da buna delalet eder. Çünkü bu hanımın yetimleri vardı."

Sonra Cenâb-ı Hak, * "Kendileri için yazılmış olanı, kendilerine vermediğiniz (kadınlar)..." buyurmuştur.

İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Hak Teâlâ bununla, o kadınlar için âyette belirlenmiş mirası murad etmektedir." Bu izah, âyet-i kerimenin, yetimlerin ve çocukların miraslarının verilmesi hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin görüşüne göredir. Diğer alimlerin görüşüne göre ise, bundan maksad mehirdir.

Sonra Hak Teâlâ, "ve nikahlamalarını beğenip istemediğiniz (yetimler)" buyurmuştur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Bu tabir, hem istemek, hem de istememek manasına gelebilir. Eğer sen bunu isteme manasında alırsan, o takdirde mana "ve kendilerini nikahlamayı istediğiniz.." şeklinde olur. Fakat bunu "istememe" manasına hamledersen, o takdirde mana, 've çirkin oldukları için nikahlamayı istemediğiniz..." şeklinde olur.

Ebu Hanife (r.h)'nin ashabı bu âyeti, baba ve dede durumunda olmayan kimselerin (akrabaların), yetim kızı evlendirmelerinin oaiz olduğuna detil getirmişlerdir. Hanefilerin bu hususta, bu âyetten muradın, "Buluğa erdiklerinde, kendilerini (başkalarına) nikahlamayı arzu ettiğiniz..." şeklinde olabileceğine dair bir delilleri yoktur. Bizim görüşümüzün doğruluğuna delil ise şu rivayettir:*Kudame Ibn Maz'un, kardeşi Osman İbn Maz'un'un kızını Abdullah İbn Ömer (r.a) ile evlendirdi. Kıza Muğire İbn Şube de talib olmuştu. Kızın annesi de, (Muğire'nin) malının çokluğuna rağbet etmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldiler. Kudame, "Ben, onun amcası ve babası tarafından tayin edilmiş vasisiyim" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "O henüz küçüktür ve ancak annesinin izniyle evlenebilir" dedi ve o kız ile Abdullah İbn Ömer'in arasını ayırdı (nikahlarını iptal etti)." Bir de âyet-i kerimede, velilerin, yetim kızları nikahlama arzularını zikirden Öte birşey bulunmamaktadır. Bu durum ise bunun caiz olduğuna delalet etmez.

Hak Teâlâ daha sonra "ve aciz küçük çocuklar hakkında" demiştir. Bu kelime mecrur olup, kelimesi üzerine atfedil m iştir. Araplar cahiliyye döneminde çocukları ve kadınları mirasçı saymıyorlardı. Onlar, çocukları ve kadınları değil de, sadece ağır ve güç işleri yapabilecek yaşa gelmiş olanları varis sayıyorlardı.

Cenâb-ı Hak sonra, "Bir de yetimlere karşı adaleti ayakta tutmanızı..." buyurmuştur. Bu kelime de (mahallen) mecrur olup, "el-mustaz'afin"-in üzerine ma'tuftur ve bunun takdiri şöyledir: "Kitapta size okunup duran (âyetler), yetim kadınlar, aciz küçük çocuklar ve yetimler için adaleti ayakta tutmanız hususunda size fetva vermektedir. Her ne hayır yaparsanız, muhakkak ki Allah onu hakkıyla bilicidir." Yani, ona karşı sizin mükâfaatınızı verir ve O'nun katında, yaptığınız hiçbirşey boşa gitmez. 65[65]

"Eğer bir kadın, kocasının nüşûzundan, yahut kendisinden yüz çevirmesindenendişe ederse, sulh edip, aralarını düzeltmelerinde ikisine de vebal yoktur. Sulh daha hayırlıdır. Zaten nefislere aşın mal sevgisi verilmiştir. Eğer iyi geçinir ve ittika ederseniz, şüphesiz ki Allah, yapacağınız her şeyden haberdardır" (Nisa, 128). 66[66]

Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın, kadınlar hakkında daha önce bu surede geçmemiş olan hususlarda, vereceğini bildirdiği hükümler cümlesin dendir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 67[67]

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/344-346

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/347

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/347

Birinci Mesele

Alimlerden-bazısı bu âyetin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer müşriklerden biri senden
aman dilerse, ona aman ver.." rrevt». 6) âyetiyle, "Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse, aralarını (bulup) barıştırınız" (Hucurat, 9> âyeti gibidir demiştir. Burada, lafzı, kendisini, citf- fiilinin tefsir etmiş olduğu bir fiil ile merfudur. Biraz önce yazdığımız âyetlerde de durum aynıdır. Allah en iyi bilendir. 68[68]

Nüşsuz (Serkeşlik)Yapan Eşler Karşıasında Tutum

Alimlerden bir kısmı, buradaki, cil^ fiilinin, "bildi"; bir kısmı ise, "zannetti" manalarına geldiğini söylemişlerdir
ki, bütün bunlar gereksiz yere âyetin zahirini bırakmaktır. Aksine bu ifâdeden maksat, korkunun bizzat kendisidir. Ancak ne var ki bu korku, korkunun bulunduğuna delalet eden emareler ortaya çıktığı zaman tahakkuk eder. Buradaki o emareler ise, erkeğin hanımına, "sen çirkinsin" veya "sen yaşlısın"; "genç ve güzel birisiyle evlenmek istiyorum" şeklinde sözler söylemesidir.kelimesi, "koca" anlamına gelmektedir. Bu kelimenin esas anlamı, "efendi, seyyid" demektir. Koca da, hanımı için, adeta bir seyyid ve efendi gibi olunca,
bu isimle İsimlendirilmiştir. Bu kelimenin cem'i dür. Bu kelimeyle ilgili izah Cenâb-ı Hakk'ın, Bakara süresindeki "Kocaları, onları geri a/maya daha/ayjköriar..."(Bakara,228)âyetinin tefsirinde geçmişti. (geçimsizlik) her İki taraftan da olabilir ki bu, taraftardan herbirinin birbirlerinden hoştanmamatandtr. 8u kelime, yeryüzünde yükselmiş olan, yükselen anlamına gelen jİ3l kelimesinden iştikak etmiştir. Kadın hakkında erkeğin geçimsizliği, ondan yüz çevirmesi, yüzünü ekşitip dökmesi, cinsî münasebette bulunmaması ve âdab-ı muaşerete riayet etmemesidir. 69[69]

Nüşüz Hakkındaki Ayettin Nüzul Sebebi

Müfessirier, âyetin nüzul sebebi hakkında şunlan söylemiş terdir:
Nüşûz Hattrtakı Âyetin Nüzul Sebebi
1) Said İbn Cübeyr, İbn Abbas tan bu âyetin Ibn Ebi's-Saib hakkında nazil olduğunu rivayet etmiştir ki, bu zatın bir hanımı ve bu hanımından da çocukları var idi. Hanımı ihtiyar olduğu için, onu boşamak istedi... Bunun üzerine hanımı, "Beni boşama, bırak çocuklarımın işleriyle meşgul olayım ve her ay pek az bir geceyi bana ayır..." der. Bunun üzerine koca, "Eğer iş bu şekilde olacaksa, bu benim için daha faydalı ve uygun olur" der.
2) Bu âyet, Şevde bint-i Zem'a kıssası hakkında nazil olmuştur. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) onu boşamak isteyinceC77), Şevde, Hz. Peygamber'den kendisini boşamamasını, sırasını da Hz. Aişe'ye tahsis etmesini istedi. Hz. Peygamber bunu uygun buldu da, onu boşamadı.
3) Hz. Aişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet, bir erkeğin yanında bulunup, erkeğinin de kendisi yerine başkasını almak istediği bir kadın hakkında nazil olmuştur. Bunun üzerine kadın, "Beni tut (boşama) ve başkasıyla evlen, nafakam ve sıramdan da vazgeçiyorum, sana helal olsun" der. 70[70]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Nüşûzundan, yahut kendisinden yüz çevirmesinden" ifadesindeki "nüşûz"

---

[68] 68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/347

[69] 69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/347-348

[70] 70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/348

kelimesinden
murad, söz veya fiil bakımından sert davranmak, veyahut da her ikisini birden yapmaktır. 'Traz"dan maksat ise, "Hayır, şer, cedelleşme ve eziyyet vermek gibi" hususlardan hiçbirini yapmayıp, sükut içinde bulunmaktır. Çünkü böylesi yüz çevirmeler, nefret ve hoşnutsuzluğun bulunduğuna daha fazla delalet etmektedir. 71[71]

Âyetteki Farklı Kıraatlere Göre Manalar

Sonra Cenâb-ı Hak, "Sulh edtp aralarını Bu husustaki rivayet İbn Kesirde de yer alır.O eseri tahkik edenler, konu ile ilgili olarak şöyle diyorlar; "Hz. Resûluilah'ın Hz. Sevde'yi boşamaya kalkması, son derece uzak bir ihtimaldir. Nitekim İbn Ke-sir'in serdettiği rivayetlerden, Hz. Peygamber'in böyle bir karar vermiş olduğu anlaşılmamaktadır. Sadece İbn Ebî Bizze hadisi vardır ki İbn Kesir'in de belirttiği üzere bu rivayet "gartb mürsel"dir (zayıftır)" Îİbn Kesîr, bu ayetin tefsirinde).zeltmelerinde İkisine de vebal yoktur" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 72[72]

Birinci Mesele

Asım, Hamza ve Klsaî, bu babından olmak üzere yâ harfinin dammesi, lamın kesresi ve elifin de hazfiyle
kıraat imamları ise, bu fiili "tefâul" babından olmak üzere yâ ve sâd harflerinin fethası, sâd ile lâm arasına bir elif getirip sâd harfini de şeddeleyerek, şeklinde okumuşlardır. ifadesinin aslı, şeklinde olup, tâ harfi sakin kılınarak, sâd harfine idğam edilmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "nihayet hepsi birbiri ardınca oraya girip toplandılar.." (Artf. 38} âyetidir ki, bunun aslıda, dur. Tâ harfi sakin kılınmış, sonra da, mahreç yaKinlığından ötürü dâl'a çevrilmiş, dal harfi de, diğer dâl harfine idğam edilmiştir. Fiili okumak mümkün olsun diye, başına kesre olan bir vasi hemzesi getirilmiş, böylece kelime olmuştur.
Bu açıklamaları iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu kelimeyi şeklinde okuyanların izahı şudur: Çekişme ye muhalefet hakkında, "ıslâh" fiili kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kim vasiyyet edenin haksızlığa meylinden yatıud günaha gtrece&nden endişe edip de aralarını bulursa.." (Bakara, 182) vearasını düzeltmeyi.."(Nisa, m)buyurmuştur. Bu fiili, şeklinde,-ki bu, ekseri kıraat alimlerine göre tercih edilen kıraattir,- okuyanlara gelince, onlar şöyle demişlerdir: kelimesinin manası, "uyuşmaları" şeklindedir ki, bu mana buraya daha uygundur..
Abdullah İbn Mes'ûd ise, "Eğer anlaşırlarsa, kendilerine bir günah yoktur" şeklinde okumuştur. Bu kıraatte, kelimesi, mef'ûl-i mutlak olarak mansub kılınmıştır. Her ne kadar aslolan, şeklinde gelmesi ise de, bu şekilde varid olmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Allah sizi yerden ot gibi bitirdi" (Nuh, i7)ve "ve yalnız O'na yöne/" (Müzzemmii.)âyetlerinde olduğu gibidir. Nitekim şair de, "Senin, semiz ve etli yüz hayvan bağışlamandan sonra..." demiştir. 73[73]

Eşlerin Sulh Olmasları Daha Hayırlıdır

Sulh, koca için bir hak olan şey hususunda olur. Kadının kocası üzerindeki hakkı ise, ya mihri, ya nafakası veyahut da sırasıdır. İşte bu üçünü, kocası ister kabul etsin, isterse etmesin, kadın kocasından talep edebilir. Ama cinsî münasebet böyle değildir. Çünkü koca, cinsî münasebette bulunmaya zorlanamaz...
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Bu sulh, kadını, mehrinin tamamını veya bir kısmını

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/348
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/348-349
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/349

kocasına vermesinden) veyahut ondan nafaka ve sıra külfetini düşürmesinaen ibarettir ki, kadının böyle yapmasından maksadı, kocasının kendisini boşamamasını temine çalışmaktır. Binâenaleyh, bu hususta anlaşma yapılırsa caizdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sulh daha hayırlıdır" buyurmuştur. Bu ifadeyle itgiti olarak da birkaç mesele vardır: 74[74]

Elif-Namlı Müfret İsimler Umumiyet İfade Eder mi?

Sulh kelimesi, başına harf-i tarif gelmiş olan müfred bir kelimedir. Başında harf-i tarif bulunan müfred kelimelerin umum ifade edip etmeyecekjeri hususunda ihtilaf edilmiştir. Bizim, usul-i fıkıhta tercih ettiğimiz görüş, bu gibi kelime- lerin umum ifade etmedikleridir. Biz bu hususta birçok delil zikrettik.

Ama böylesi kelimelerin umum ifade ettiğini söylersek, işte o zaman bu kelimeyi incelemek gerekir: Burada, daha önce geçmiş olan belli bir hadise vardır. Binâenaleyh bu kelimeyi, umumi manaya mı, yoksa o belli bir hadiseye mi hamletmek evlâdır? Doğru olan görüş, bunu daha önce geçmiş olan belli bir şeye hamletmenin daha evla olduğudur. Zira biz bu kelimeyi, eğer biz bunu söylemezsek ifadenin mücmel olacağı ve herhangi bir mana ifade etmeyeceği zaruretine binaen ancak o takdirde istiğrak manasına hamlederiz. Ama burada, daha önce geçmiş olan belli birşey bulununca, böyle bir mahzur, sakınca ortadan kalkmış demektir. Binâenaleyh bu kelimeyi, mahud olana hamletmek gerekir.

Sen bu mukaddimeyi de iyice anladığın zaman biz deriz ki: Kimi alimler "Sulh daha hayırlıdır" buyruğunu, istiğraka (umum manaya); kimi alimler ise bu ifadeyi, daha önce geçmiş olan belli ve bilinen şeye hamletmtşlerdir. Yani, "Karı-koca arasını sulh etmek, onları birbirlerinden ayırmaktan daha hayırlıdır" demektir. Birinci görüşü benimseyenler, bu görüşlerine Ebu Hanife (r.h)'nin da dediği gibi, "Yadırganma ve istenmeme karşısında sulhun caiz olması..." meselesinde tutunmuşlardır. Ama biz ise, bu lafzın, daha önce geçmiş olan belli bir hadiseye hamledilmesinin daha uygun olduğunu beyan ettik. Böylece, onların bu şekildeki istidlalleri sakıt olur. Allah en iyi bilendir. 75[75]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi, du cümlenin cümle-i itiraziyye olduğunu söylemiştir. Hak Teâlâ'nın, "Zaten nefislerinde aşın (mal)sevgisi haz irdir (veri I m iştir)" ifadesi de böyledir. Ancak ne var ki bu İfade, elde edilmek istenen neticeyi te'kid eden bir itiraziyye cümlesidir. Binâenaleyh maksat meydana gelmiş olur. 76[76]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak önce, "sulh edip, aralarını düzeltmelerinde ikisine de vebal yoktur" buyruğuna yer vermiştir. Binâenaleyh, O'nun (vebal yok) sözü, bu sulhun bir ruhsat olduğu zannını uyandırır. Bundaki gaye ise, günahın olmadığını beyan etmektir.

Böylece Allah Teâlâ, bu sulhte bir günah v bir vebal olmadığını beyan ettiği gibi,bunda büyük hayır ve menfaatlerin bulunduğunu da göstermiştir. Çünkü kan ile koca, btrşey üzerinde anlaştıklarında, bu anlaşma, onların ayrılmalarından veya geçimsizlik iie yüz çevirmeyi sürdürmelerinden daha hayırlıdır.

Allah Teâlâ, "Zaten nefislere aşın mal sevgfst verilmiştir" buyurmuştur. Bil ki, kelimesi, cimrilik demek olup, bu âyetin manası, "cimrilik, nefislerin ayrılmaz parçası (vasfı) kılınmıştır" yani "nefislere cimrilik damgası vurulmuştur" şeklindedir. Sonra bu ifadenin, kadının kendi

---

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/349-350

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/350

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/350

hissesi ve hakkını verme hususunda cimrilik etmesi manasına olabileceği gibi, yüzünün çirkinliği, yaşının büyüklüğü ve beraber yaşamaktan bir tad alamama sebeblerine rağmen erkeğin, ömrünü o kadınla geçirmek için cimri davranmış olması manasına da olabilir. 77[77]

Kadınlara İyi Davranma, Daha İleri Bir İyiliktir

Daha sonra Allah Teâlâ, "Eğer fyi geçinir ve itttka ederseniz, şüphesiz ki Allah, yapacağınız her şeyden haberdardır" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç izah vardır;

1)Bu, kocalara hitaptır. Yani, "Eğer siz, her ne kadar kendilerinden hoşlanmasanız ve mutlaka bir geçimsizliğin, yüz çevirmenin ve eziyet ile düşmanlığa götürecek bazı şeylerin olabileceğine inansanız bile, hanımlarınızla evliliğinizi sürdürmek sureti ile iyilikte bulunursanız, bilin ki Allah Teâlâ, yaptığınız bu iyilik ve mikadan haberdardır ve bundan dolayı sizi mükâfaatlandıracaktır" demektir.

2) Bu, hem kocaya, hem karıya bir hitaptır. Yani, "ikinizden herbiri, diğerine yitikte bulunur ve zulümden sakınırsa..." demektir.

3) Bu, karı ile koca dışındaki insanlara bir hitaptır. Yani, "Onların arasını sulh etme hususunda iyi davranır ve onlardan birine daha fazla meyletme (taraf tutma) hususunda Allah'dan ittika ederseniz..." demektir.

Sabır ve Şükür Hakkında Bir Lâtife

Keşşaf sahibi şunu nakletmiştir: "İmran İbn Hattan el-Haricî, insanoğlunun en çirkinlerinden idi, hanımı ise en güzel insanlardan biri idi. Hanımı bir gün ona baktı ve "Elhamdülillah" dedi. Bunun üzerine kocası, "Ne oldu?" deyince de, "Hem Den, hem de sen cennetliklerden olduğumuz için, Allah'a hamdettim. Çünkü sana, senim gibi bir kadın nasib oldu ve şükrettin. Bana da senin gibi bir adam nasib oldu ve sabrettim. Hiç şüphe yok ki Allah hem şükreden kullarına, hem de sabreden <utlanna cennetini vaadetmiştir" demiştir." 78[78]

Kadınlar Arasında Adaleti Sağlamak

"Kadınlar arasında adil olmaya hırs gösterseniz de, asla güç yetiremezsiniz. Binâenaleyh (birine) büsbütün meyletmeyin. Yoksa ötekini askıda gibi bırakmış olursunuz. Eğer (nefsinizi) ıslah eder, ittika ederseniz, İyice bilin ki Allah da gafur ve rahimdir. Eğer (koca ile karı) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah her birini kendi genişliğinden (rahmetinden), ihtiyaçtan vareste kılar. Allah'ın (lûttu) geniştir ve O hakimdir" (Nisa, 129-130).

Bil ki, 'Kadınlar arasında adil olmaya hırs gösterseniz de, asla yetiremezsiniz" buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:

1)Bu,"Siz gönlünüzün meyli hususunda, hanımlarınız arasında eşit davranamazsınız. Bunu yapamayacağınıza göre, bununla mükellef olmazsınız" demektir. Mu'tezile: "Bu âyet, "tek!if-i mâla yutak"ın olmadığına, olmasının caiz olmayacağına delalet eder" demiştir.

Biz bu müşkilin, "ilim ve sebepler" konusunda, onların aleyhine olduğunu zikretmiştik.

2) Bu, "Sizler, sözleriniz ve fiilleriniz bakımından, hanımlarınız arasında eşit davranamazsınız. Çünkü sevgi bakımından farklılık,.sevginin neticesi olan şeylerde de farklılığa sebep olur. Zira sebepsiz olarak veya engelleyici bir sebebin bulunması durumunda bir fiilin meydana gelmesi imkansızdır" demektir. 79[79]

Hanımlara Davranışta Hz. Peygamberin Örnek Tutumu

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Binâenaleyh (hanımlarınızdan birine) büsbütün meyletmeyin" buyurmuştur. Bu, "Siz, kalbinizdeki temayülde meydana gelen farklılıktan nehyedilmediniz.

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/350-351

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/351

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/352

Çünkü bu sizin elinizde değildir. Ancak söz ve fiilleriniz bakımından, farklı davranmaktan nehyolundunuz" demektir. Şafiî (r.h) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, hanımları arasında taksimatta bulunduğunu (nöbete riayet ettiğini) ve şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu, gücümün yettiği hususta yaptığım taksimattır. (Ey Rabbim) sen, gücümün yetmediği şeyi çok iyi biifrstn." 80[80]Sonra Cenâb-ı Allah, i 'Yoksa ötekini askıda gibi bırakmış olursunuz" buyurmuştur. Yani o öteki hanım, tıpkı askıda olan bir şey ne tam yerde, ne de tam havada olmadığı gibi, ne tam kocalı, ne de tam kocasız olmuş olur. Ubeyy İbn Ka'b (r.a), bu âyeti "Yoksa ötekini, hapsedilmiş gibi bırakmış olursunuz" şeklinde okumuştur. Bir hadis-i şerifte de, "Kimin iki hanımı olur da, onlardan birisine daha fazla meylederse, o. Kıyamet günü bir tarafı mey! etmiş (felçli) olarak gelir' 81[81]buyurmuştur.

Rivayete göre Hz. Ömer (r.a), Hz. Peygamber'in hanımlarına bir miktar mal gönderdi. Bunun üzerine Hz. Aişe (r.anha), "Ömer, bunu Resûluilah'ın bütün zevcelerine mi gönderdi?" diye sorunca, onu getirenler, "Hayır, bunu Hz. Peygamber'in Kureyşli hanımlarına gönderdi. Diğerlerine başka şey gönderdi" dediler. Hz. Âişe de, malı getirene, "Başını kaldır ve Ömer'e şöyle de: "Allah'ın Resulü, gerek mâlı gerek kendisi hususundaki taksimatta, aramızda adil davranırdı" dedi. O adam gidip bunu Hz. Ömer'e söyledi. Hz. Ömer de, Peygamberin bütün hanımlarına aynı şeyi verdi.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer taksimat hususunda adaletli davranmak sureti İle (nefsinizi) ıslah eder ve zulümden sakınırsanız, bilin ki Allah, kalbinizde hanımlarınızdan bazısına değil de, diğer bazılarına karşı meydana gelen meyili atfedip mağfiret eder" buyurmuştur. Bu ifadenin manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: "Kalbinizdeki meyilleri düzeltir ve onları tevbe ile onarır (ıslah eder) ve gelecekte aynısını yapmaktan çekinir, ittika ederseniz, Allah bundan önce meydana gelen bu gibi meyillerden dolayı doğacak günahtan bağışlar." Bu mana, doğruya daha yakındır. Çünkü kalbteki meyil ve sevgi bakımından olan farklılık, insanın elinde olmayan birşey olunca, bu hususta mağfiret istemeye ihtiyaç olmaz. 82[82]

Ayrılmanın Cevazı

Daha sonra Allahu Teâlâ, "Eğer (karı İle koca) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah herbirini, kendi rahmetinden, ihtiyaçtan vareste kılar" buyurmuştur. Bil ki Aflah Teâlâ, karı ile kocanın istemeleri halinde, aralarında
anlaşabileceklerini bildirdiği gibi; ayrılmayı isterlerse, bu âyetle bunun da caiz olduğunu beyan buyurmuş ve boşandıktan sonra, herbirini diğerinden müstağni kılacağını vaadetmiştir. Veyahut da bunun manası şudur: "Allah Teâlâ, onlardan herbirini, ilk eşinden daha hayırlı bir eş ile ve önceki hayatından daha iyi bir hayat ile, birbirinden müstağni kılar." 83[83]

Allah'ın "El-Vâsi" İsminin Tefsiri

Sonra Hak Teâlâ, "Allah'ın (lütfü) geniştir ve O, hakimdir" buyurmuştur ki bunun manası şudur: "Allah Teâlâ, karı ile kocadan herbirini, rahmetinin genişliğinden ötürü birbirlerinden müstağni kılacağını vaadedince, kendisini "Vâsî" (geniş) diye tavsif etmiştir. Allah'ın, bu kelime ile tavsif edilmesi caizdir. Çünkü Allah Teâlâ rızkı geniş, fazlı geniş, rahmeti geniş, kudreti geniş ve ilmi geniş olandır. Binâenaleyh eğer O, kendisini bir hususta geniş (vâsi') olduğunu söylemiş olsaydı, bu genişlik, zikredilen o hususa has olurdu. Fakat Allah, kendi genişliğinden bahsedip, bunu belirli bir hususa nisbet etmeyince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın her türlü kemalâtta vâsî oluşunu gösterir.

Bu konunun aklen izahı da şöyledir: Varlıklar, ya vacib li-zatihî, yahut mümkin li-zatîhidirler.

80[80] Ebu Davud, Nikah, 38 (2/242); Darimi, Nikah, 25 (2/144).

81[81] Nesai, Nisa, 2 (7/63).

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/352-353

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/353-354

Li-zatihî vacib (vacibu'l-vücud) olan tek bir tane olup Allah'u Teâlâ'dır. O'nun dışındaki herşey ise, li-zatihi mümkin olup, ancak vacib li-zatihi Allah'ın var etmesi ile varolmuşlardır.Durum böyle olunca, O'nun dışındaki herşey, ancak O'nun var etmesi ve yaratması İle var olmuşlardır. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Allah'ın ilmi, kudreti, hikmeti, rahmeti, fazlı, cömertliği ve keremi geniş olan zat olması gerekir. Âyetteki "hakîm" kelimesini fbn Abbas (r.a), "O, hükmünde ve vaz'u nasihatında hakîmdir" şeklinde; Kelbî ise, "O, kocaya, hanımını iyilikle tutması veyahut da güzellikle salıvermesi şeklindeki hükmünde hakîmdir" diye tefsir etmiştir.

"Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır. Yemin olsun ki biz, sizden evvel kendilerine kitap verilenlere de, size de, "Allah'a saygılı olun" diye tavsiyede bulunduk. Eğer kâfir olursanız, şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır. Allah gani ve hamîddtr. Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır; vekil olarak Allah yeter. Eğer o dilerse, ey insanlar, sizi giderir de (yerinize) başkalarını getirir. Allah buna hakkıyla kadirdir. Kim dünya mükâfaatını isterse, (bilsin ki) dünyanın da âhiretin de mükâfaatı Allah yanındadır. Allah semî ve haşirdir"84[84]
(Nisa. 131-134). 85[85]

Bu âyetlerin önceki âyetlerle münasebeti hususunda iki görüş vardır:
1) Cenâb-ı Allah, kendisinin, kan ile kocadan herbirini kendi genişliğinden zengin edeceğini ve kendisinin vâsî olduğunu beyan edince, kendisinin vâsi oluşunun bir fiibi "Gökldtefsiri gibi olan şeye işaret buyurarak, "Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır" buyurmuştur. Yani, böyle olan herkesin, mutlaka kudretinin, ilminin, cömertliğinin, fazlının ve rahmetinin geniş olması gerekir.
2) Allah Teâlâ, yetimlere ve yoksullara adaletle davranmayı ve onlara ihsanda bulunmayı emredince, bu şeyleri, kulların amellerine ihtiyacı olduğu için emretmediğini, çünkü semâvat ve arzın mâliki olan yüce zâtın, son derece zayıf ve kusurlu olan insanın ameline muhtaç olmasının düşünülemiyeceğini; aksine bunu, insanların hem dünya hem de âhiretlerinde kendileri için en güzel olan şeyi görüp gözetmeleri gayesiyle emretmiş olduğunu beyan buyurmuştur. 86[86]

Takva Emri Bütün Ümmetlere Verilmiştir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bi, sizden evvel kendilerine kitap verilenlere de, size de, "Allah'a saygılı olun" diye tavsiyede bulunduk" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 87[87]

Birinci Mesele

Bu âyetten maksat şudur: Allah'tan ittikâ etme emri, bütün ümmetler için umûm bir yasa olup, kendisine herhangi nesh ve tebdil arız olmamıştır. Hatta bu, gerek evvelkiler, gerekse sonrakiler hakkında, Cenâb-ı Hakk'ın bir vasiyyeti, (emridir). 88[88]

İkinci Mesele

Yüce Allah'ın "sizden evvel" tabiriyle ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu ifadenin başındaki, daha önce geçen "tavsiyedet bulunduk" fiiline taalluk etmektedir.

---

[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/354
[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/355
[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/355
[87][87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/356
[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/356

Buna göre kelamın takdiri, "Yemin olsun ki biz, kendilerine kitap verilenlere sizden önce tavsiye etmiştik" şeklinde olur.
b) Bu y fiiline taalluk etmektedir. Yani, "Sizden önce kendilerine kitap verilenlere bunu tavsiye ettik" demektir.
Âyetteki, size de.." sözü, "kendilerine kitap verilenler" sözü üzerine
atfedilmiştir. Âyetteki "Kitap" kelimesi, cins isim olup, bütün semavî kitapları ifade etmektedir. Kitap verilenlerden maksad, yahudi ve hristiyanlardır. 89[89]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu, tıpkı senin "Sana hayrı emrediyorum" sözün ibidir.
Kisâl şöyle der: "Arapça'da "Sana şöyle yap diye veya şöyle yapmant tavsiye ettim" denilir. Yine "Sana Zeyd'e git diye veya Zeyd'e gitmeni emretmedim mi?" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Müslümanların ilki olmam emro/undu"{En*mi4)ve "Ben ancak bu şehrin Rabb ine ibadet etmekle emrolundum" (Nemi. 9i) buyurmuştur. 90[90]

Allah'ın "Ganî" ve "Hamîd" İsimlerinin İzahı

Sonra Cenâb-ı Allah, "Eğer kâfir olursanız, şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır. Allah ganî ve hamîddtr" buyurmuştur. Âyetteki, olursanız" sözü "Allah'dan ittika edin..." sözü üzerine atf edilmiştir. Buna göre mana, "Hem onlara, hem size takvayı emrettik. Hem onlara hem de size, "eğer kâfir olursanız, şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'a aittir" dedik" şeklindedir.
Bu âyetle ilgili şu iki izah yapılmıştır:
a) Allah Teâlâ, onların yaratıcısı, maliki ve onlara her türtü nimeti verendir. Binaenaleyh her akıllının, sevabını umarak ve azabından korkarak, O'nun emir ve yasaklarına boyun eğmesi gerekir.
b) Eğer sizler küfrederseniz, göklerde ve yerde kendisine ibadet edip, O'ndan korkan bütün mahlûkat Allah'ındır. Bununla beraber O, hem mahlukâtından, hem de onların yapacakları ibadetlerden müstağnidir. Nimetlerinin çokluğundan ötürü hamdotunmaya müstehaktır. Eğer hiç bir rriahtukâtı O'na hamdetmezse, bilesiniz ki onlar hamdetseler de, hamdetmeseler de, O, zâtı gereği (aslında) mahmûd {hamde lâyık yegâne) varlıktır. 91[91]

Burada Sözünün Tekrarının Faydası

Daha sonra Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Göklerde ve yerde oian şeyler Allah'ındır; vekîl olarak Allah yeter."
Eğer "Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır" sözünün tekrar edilişindeki fayda nedir?" denilir ise, biz de deriz ki: "Cenâb-ı Mevlâ, bu âyetlerde şu üç hususu iyice izah edip ortaya koymak için, bu sözü üç kere tekrar etmiştir:
Birinci husus: Allah Teâlâ, "Eğer (kan ile koca) birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah herbirini, kendi genişliğinden, ihtiyaçtan vareste kılar" (Nisa, 130) buyurmuştur. Bundan murad, Allah'ın çok cömert ve lûtf-u ikram sahibi olmasıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun peşisıra "Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır" demiştir. Bundan maksad, Allah'ın cömertlik ve kereminin geniş olduğunu iyice ortaya koymaktır.
İkinci husus: Hak Teâlâ, "Eğer kâfir olursanız, şüphesiz kt göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır" buyurmuştur. Bundan murad, "Allah Teâlâ itaat edenlerin taatından ve günahkârların günahından münezzehtir. O'nun celâli, ne taatlarla artar, ne de isyan ve

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/356
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/356
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/356-357

günahlarla noksanlaşır" manasıdır. İşte bundan dolayı, bu âyetin sonunda, "Şüphesiz ki göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır" buyurmuştur. Bundan maksad ise, Allah'ın zâtı gereği her şeyden müstağni olduğunu (hiçbir şeye muhtaç olmadığını) ortaya koymaktır.

Üçüncü husus: Allah Teâlâ, "Göklerde ve yerde olan şeyler Allah'ındır; vekil olarak Allah yeter. Eğer O dilerse, ey insanlar, sizi giderir de (yerinize) başkalarını getirir. Allah buna hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Bu, şu manayadır: "Allah hem yoketmeye, hem de varetmeye kadirdir. Dolayısıyla, eğer O'na isyan ederseniz, bilin ki, sizi tamamen yokedip, ortadan kaldırmaya ve kendisine ibâdet ve ta'zim ile meşgul olacak başka bir topluluğu getirmeye kadirdir." Binaenaleyh bu sözün, bu âyette yer almasından maksad, Hak Teâlâ'nın herşeye gücünün yettiğini iyice ortaya koymaktır. Bu tek bir delil, birçok manaya delâlet edince, kendisi ile, o manalardan herbirine istidlal olunsun diye, bunu burada zikretmek güzel ve yerinde olmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, bu delili, ikinci manaya istidlal edilsin diye, ikinci kez; üçüncü bir manaya istidlal edilsin diye de üçüncü kez zikretmiştir. İşte bu tekrar, delili bir defa söylemekten daha güzel ve daha uygundur. Çünkü delil zikredilince, hatıra medlulü bilmeyi gerektiren şeyler gelir. Binaenaleyh bu medlul ile elde edilen ilim, daha kuvvetli ve daha açık olmuş olur. Böylece bu tekrarın» son derece güzel ve mükemmel olduğu ortaya çıkmış olur. Hem, sen bu delili üç kez tekrar edip, her defasında da Allah'ın bir başka celâl sıfatının isbatını O'na dayandırdığın zaman, zihin Allah'ın gökleri ve yeri yaratmasının, çok yüce birtakım esrara ve gayelere delâlet ettiği hususunda gafletten uyanır. İşte o zaman da insan, göklerin ve yerin yaratılışında tefekkür edip, onların halleri ve sıfatları ile yaratıcının sıfatlarına istidlal etme gayretine girer. Bu kerîm olan Kur'ân'ın genel ve esas maksadt, akılları ve fehimleri, Allah'dan başkası ile meşgul olmaktan kurtarıp, marifetullah'a gark olmaya sevketmek olup, bu tekrar da bu gayenin tahakkukunu ifade edip, onu kuvvetlendirince, hiç şüphesiz ki bu tekrar son derece güzel ve yerinde olmuştur.

Cenâb-ı Hak, "Allah buna hakkıyla kadirdir" demiştir. Bu, "Allah Teâlâ, her an ve her zaman herşeye kadirdir. Zira O'nun herşeye kadir oluşu, eğer sonradan olan birşey olsaydı, sonradan olan bu kudret başka bir kudrete muhtaç olurdu. O takdirde de teselsül gerekirdi.

Sonra Hak Teâlâ, "kim dünyâ mükâfaatını isterse, (bilsin ki) dünyanın da, anketin de mükâfaati Allah yanındadır" buyurmuştur. Bu, "Yaptıkları cihad ile, sadece ganimet elde etmek isteyenler hatalıdırlar. Çünkü Allah katında, hem dünya, hem âhiret mükâfaatı vardır. Bundan dolayı niçin o insan, âhiret mükâfaatına oranla, sanki bir hiç gibi olan dünyevî mükâfaatı istemekle yetinir? Eğer o, akıllı bir kimse olsaydı, âhiret mükâfaatını isterdi ve kendisine hem bu mükâfaat, hem de ona bağlı olarak, dünya mükâfaatı verilirdi" demektir.

Eğer, "Allah katında, insanın ister böyle bir isteği olsun, ister olmasın, hem dünya hem âhiret mükâfaatı olduğu halde, niçin şartın cevabının başına "fâ" gelmiştir?" denilir ise, biz deriz ki: Kelâmın takdiri şöyledir: "Eğer Allah isterse, o kimse için, hem dünyanın hem de âhtretin mükâfaatı Allah katındadır." Bu takdire göre, cevap (ceza), "Allah'ın irade etmesi" şartına bağlanmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah, semi ve basirdir" buyurmuştur. Yani, Allah onlartn sözlerini duyar. Çünkü onlar, cihad yapmakla, ganimet elde etmekten başka bir gaye gütmezler. Yine Cenâb-ı Hak onların sadece ganimet elde etmek için yaptıkları savaşlarda say'u gayret gösterdiklerini görüp bilir. Bu ifâde, adetâ Allah'dan onları, bu gibi işlerden bir men etme manasındadır. 92[92]

Âdil Hakim Olma Vazifesi

"Ey iman edenler, adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şahidlik edenler olun. İsterse kendinizin veya ebeveyninizin ve yakın hısımlarınız aleyhine olsun. (İsterse onlar) zengin veya fakir bulunsun. Çünkü Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Artık siz, (hakdan) dönerek, hevânıza uymayın. Eğer dilinizi eğip

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/357-259

büker veya (şahidlikten tamamen) yüz çevirirseniz, şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" (Nisa, 135). 93[93]
Bu âyetle ilgili meseleler bulunmaktadır:

Birinci Mesele

Âyetin makabli ile münasebeti hakkında şu izahlar yapılmtştır:
1) Daha önce kadınlardan, onların geçimsizliklerinden ve onlarla kocaları arasındaki sulhten bahsedilince, Cenâb-ı Hak bunların peşinden, hukûkullâhı ihya için, Allah'ın haklarını bihakkın edâ etme ve şahitlik yapmayla alâkalı emrini getirmiştir. Netice olarak sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Eğer nefsinin arzularını gerçekleştirmekle meşgul olursan, sen Allah'a değil, nefsine kul-köle olmuş olursun... Eğer Allah'ın emirlerini tahakkuk ettirmekle meşgul olursan, bu durumda sen, nefsinin değil Allah'ın bir kulu olmuş olursun..." Bu ikincisinin daha yüce ve daha şerefti bir makam olduğunda hiç şüphe yoktur. Böylece bu âyet, daha önce geçen mükellefiyetleri bir te'kîd olmuş otur.
2) Allah Teâlâ, insanları dünya mükâfaatını isteme hususunda kusurlu davranmaktan men edip, onlara âhiret mükâfaatını istemeleri gerektiğini emredince, işte bunun peşinden bu âyeti zikretmiş ve insanın mutluluğunun mükemmelliğinin, onun sözünün Allah için, fiilinin Allah için, hareketinin Allah için ve sükûnunun da Allah için olmasında olduğunu beyân etmiştir. Böylece, bu şekilde davranan insan, insanlık mertebelerinin en üst noktasıyla meleklerin mertebelerinin ilk noktasına varmış kimselerden olur. Ama bu hüküm ters çevrildiğindeyse, o kimse, en son gayesi yiyecek bulmak olan hayvanlarla, yine en son gayesi canlılara eziyyet vermek olan vahşî hayvanlar gibi olur.
3) Bu surede, insanlara adaletle davranılması emri, daha önce geçmişti. Nitekim Allah, "Eğer yetim kızlar hakkında adaleti yerine getiremiyeceğintzden korkarsanız.." (Nisa, 3) buyurmuştu... Yine Cenâb-ı Hak o insanlara, yetimlere mallarını verirken şahit tutmalarını da emretmiştir. Bundan sonra da onlara, danlarını ve mallarını Altah yolunda harcamalarını teklif etmiştir. Yine bu sûrede Tu'me İbn Ubeyrik hadisesiyle, sülalesinin yalan söyleyerek kendisini müdafaa etme ve haksızlıkla yahudinin aleyhinde şahitlik etme hususunda birleştiklerine yer vermiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, biraz önce tefsirini yaptığımız âyetlerde de, karı-koca arasında sulhun ikâmesini emretmiştir. Bütöfn bunların, Allah tarafından kullarına adaleti buhakkın yerine getirip, herkese, hatta-kendi aleyhlerine dahi olsa, Allah için şahidler olmalarıyla ilgili bir emir olduğu malumdur. Binaenaleyh bu âyet, bu sûrede geçen her çeşit mükellefiyetin bir te'kîdi gibi olmuş olur. 94[94]

İkinci Mesele

kelimesi lafzının mübalağa sîgasıdır. kelimesi ise, adalet demektir. Binaenaleyh bu tabir, Allah Teâlâ tarafından bütün mükelleflere, gerek adaleti tercih etme, gerekse zulümden sakınıp ona meyletme hususunda çok dikkatli davranma-larıyla ilgili bir emirdir. Cenâb "Allah için şahidlik edenler" buyurmuştur. Yani, "Şehâdeti yerine getirmeyle emrolunduğunuz gibi, şehâdetiniz, kendinizin veya ecdadınızın veya akrabanızın aleyhine dahi olsa, onu Altah rızası için bihakkın yerine getirirsiniz" -demektir. İnsanın kendi aleyhine şehâdette bulunması, şu iki şekilde izah edilmiştir:
a) Kendisi aleyhine ikrarda bulunması... Çünkü ikrar, bir hakkı yüklenmeyi icab ettirmiş olması bakımından, tıpkı şehâdet gibidir.
b) Bundan murad, "Şehâdet hem kendinizin, hem de akrabanızın aleyhine bir ağırlık, yük, vebal olsa bile.." şeklindedir. Bu böyledir; zira kişi, zalim bir sultan veya benzeri kişiler gibi

---

[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/359
[94][94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/359-360

kendisine zarar vermeleri beklenen kimselerin aleyhine şehadette bulunmuştur. 95[95]

Üçüncü Mesele

Âyette geçen "şahidler" kelimesinin niçin mansub kılındığı hususunda şu üç görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu kelime, kelimesinden hal olduğu için...
b) emrinin ikinci haberi olduğu için...
c) lafzının sıfatı olduğu için... 96[96]

Adalet Emrinin Şahitlikten Önce Verilmesinin İzahı

Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı, adaleti bihakkın yerine getirmeyle ilgili emrini, şehâdeti yerine getirmeyle ilgili rinden önce zikretmiştir:
a) İnsanların pek çoğunun âdeti, başkalarına marufu emr- etmektir. Ama iş kendilerine varıp dayandığında, marufu kendilerine de emretmeyi bırakırlar. Hatta kendilerinden en çirkin bir şey sudur etmiş olsa dahi müsamaha görüp, çok güzel bir şeymiş gibi kabul görür. Ama aynı fiil başkalarından sudur ettiğinde bu, münakaşa mevzuu olur. Binaenaleyh, Allah Teâlâ bu ayette, bu yolun kötü olduğuna dikkat çekmiştir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, insanlara ilk önce adaleti yerine getirmelerini emretmiş ve güzel yolun, insanın kendisini sıkıştırıp muaheze etmesinin, başkalarını sıkıştırıp muaheze etmesinden daha üstün olması olduğuna dikkat çekmek için, ikinci kez başkalarının aleyhine şehadette bulunmayı emretmiştir.
b) Adaleti bihakkın yerine getirmek, başkalarından, yani üzerinde hak bulunan kimselerden zararı gidermekten ibarettir. Halbuki, kişinin kendi nefsinden zararı defetmesi, başkasından defetmesinden önce gelir.
c) Adaleti bihakkın yerine getirmek bir fiildir. Şehâdet ise, sözdür. Halbuki fiil, sözden daha kuvvetlidir.
İmdi şayet "Allah Teâlâ, "Allah şu hakikati, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığım, adaleti ayakta tutarak açıkladı.." <aw imran, ıs) buyurmuş, böylece bu âyette şehâdeti, adaleti yerine getirmekten önce zikretmiştir. Halbuki, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyette ise, adaleti yerine getirmeyi daha önce zikretmiştir. Binaenaleyh, aralanndaki fark nedir?" denilirse, biz deriz ki:
Allah'ın şehâdeti, kendisinin mahlûkatın yaratıcısı olmasından; O'nun adaleti yerine getirmesi ise, o mahlûkat hakkında adaleti îfa edenleri görüp gözetmesinden İbarettir. Binaenaleyh, orada <am imran, ıs> şehâdetin, adaleti îfa etmeden önce zikredilmiş olması gerekir. Ama kullar hakkında kullanılan, "adaleti bihakkın yerine
getirmek" buyruğu ise, kulun adaleti görüp gözetmesi ve zulme karşı koymasından ibarettir. İnsanın, böyle olmaması halinde, başkası hakkındaki şahadetinin makbul olmayacağı malumdur. Binaenaleyh, (aı-ı imran.18) ifâdesinde vacib olan, şe-hâdetin adaleti yerine getirmekten önce zikredilmiş olması; burada vacib olanın ise, şehadetin, adaleti bihakkın yerine getirmekten sonra olması olduğu sabit olmuş olur. Kim bu hususları iyice düşünür, tefekkür ederse, bu sırların, ancak bir ilahîteyid ile ulaşılması mümkün olan şeylerden olduğunu anlamış olur. Allah en iyi bilendir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(İsterse onlar) zengin veya fakir bulunsun... Çünkü Allah, ikisine de (sizden) daha yakındır" buyurmuştur. Yani, "Aleyhine şehâdet edilen kimse, ister zengin ister fakir olsun, zenginin rızasını elde etmek veya fakire acıma duyguları içinde, sakın şehâdeti gizlemeyin. Zira Allah, onların işlerine ve faydalarına olan işlere daha yakındır" demektir. İfadenin aslının "Muhakkak ki Allah, ona (onlardan her birine) daha yakındır" şeklinde olmasıdır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, tabiri, "eğer bu iki şeyden birisi olursa.."

---

[95] 95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/361-362
[96] 96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/361

manasmdadır. Ancak ne var ki, (âyette) zamir lafza değil, manaya ract olmak üzere getirilmiştir. Yani "Allah, fakire de zengine de daha yakındır" demektir.
Ubeyy İbn Kâ'b ise, "Allah, onlara daha yakındır" şeklinde okumuştur ki, bu durumda zamir (ana-babalar) ile (akrabalar) kelimelerine racidir.
Abdullah İbn Mesûd, fiilini tam bir fiil kabul ederek, "Eğer bir zengin veya bir fakir bulunursa, olursa..." şeklinde okumuştur.
Daha sonra Allah Teâlâ, için, hevânıza tâbi olmayı terkediniz" şeklindedir. Bu husustaki sözün özü şudur: Adalet, hevâ'ya uymayı bırakmaktan ibarettir. Kim, iki zıd şeyden birisini bırakırsa, muhakkak ki diğerini elde etmiş olur. Buna göre âyetin takdiri, "Adil olabilmeniz için, hevânıza uymayın. Yani, âdil olabilmeniz için, hevânıza uymayı bırakınız" şeklinde olur. 97[97]

Kelimesinin izahı

Daha sonra Cenâb- Hak, "Eğer dilinizi eğip büker veya (şahidlikten tamamen) yüz çevirirseniz, şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" buyurmuştur.
Âyette iki kıraat bulunmaktadır: Cumhur, iki vâv ile olmak üzere, Amir ve Hamza ise, şeklinde okumuşlardır.
Bu ifadeyi, şeklinde okumanın şu iki izahı yapılabilir:
a) Bu kelimenin, def etmek ve yüz çevirmek manasına alınmasıdır. Ki bu Arapların, birisi bir kimsenin hakkını vermeyip onu oyaladığı zaman, şeklindeki sözlerinden alınmıştır.
b) Bu, kelimenin tahrif edip değiştirmek manasına alınmasıdır ki, bu da Arapların, bir kimse bir şeyi büktüğü zaman söylemiş oldukları, Sy tabirinden alınmıştır. Bükülen bir şeye benzeterek, bir şey zorlaşıp çıkmaza girdiğinde denilmiş olması da bu manadadır.
Bu ifadeyi şeklinde okumanın da şu iki izahı yapılabilir:
a) Bir şeye velayet etmek, o şeye yönelip onunla meşgul olmak demektir. Buna göre mana, "Eğer ona yönelir, böylece onu tamamlarsanız; veyahut da ondan yüz çevirirseniz, şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" şeklinde olur. Böylece Cenâb-ı Hak, iyilikle yönelen iyi kimseye, insanıyla; yüz çeviren kötü kimseye de, kötüiüğüyle karşılık verendir. Netice olarak diyebiliriz ki: "Eğer o şehadeti yerine getirir veya onu yerine getirmekten yüz çevirseniz.." anlamındadır.
b) Ferrâ ve Zeccâc kelimesinin aslının, şeklinde olduğunu, sonra vâvın hemzeye çevrildiğini, sonra da hemze de hazfedilip, harekesi kendinden önceki sakine verilerek şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, bu mezkûr iki izah şeklinin en zayıfıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" buyruğuna gelince, bu günahkârlar için bir tehdit ve va'îd; mü'minler ve itaatkârlar için ise va'addir. 98[98]

İmanda Devam ve Sebat Emri

"Ey iman edenler, Allah'a, O'nun peygamberine ve gerek o peygamberine âyet âyet indirdiği kitaba, gerek daha evvel İndirdiği kitaba iman(da sebat) edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini, âhiret gününü inkâr ederek kâfir olursa muhakkak ki o, uzak bir sapıklıkla sapıp gitmiştir"
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 99[99]

Birinci Mesele

8u âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti hususunda iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu ifâde, bir önceki âyetteki, "... adaleti titizlikle ayakta tutanlar olun..." ifadesiyle ilgilidir.

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/361-362
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/362-363
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/363

Çünkü insan, ancak bu âyette zikredilen şeylere imanda sabit kadem olduğu zaman adaleti titizlikle ayakta tutabilir.
b) Allah Teâlâ bu sûrede birçok hüküm beyân edince, bunun peşisıra, imanı emreden bu âyeti zikretmiştir: [100]

İkinci Mesele

Bil ki Allah'ın, "Ey iman edenler, Allah'a, O'nun peygamberine... iman edin" emrinin zahiri, zaten mevcut olana sahip olma emrini vermektedir. Bil ki bu da imkansızdır. İşte bu sebepten dolayı müfessirler bu hususta birçok izahlar yapmışlardır. Bunların hepsi, iki esas görüşte toplanır:
1) Âyetteki, "Ey iman edenler..." ifadesinden murad, müslümanlardır. Sonra âyetin tefsirinde, bu görüş üzerine şöyle birçok görüşler bina edilmiştir:
a) Âyetin manası, "Ey iman edenler, imanda devam ve sebat ediniz" şeklindedir. Bu mananın neticesi ise şuna vartr: "Ey geçmişte ve şu anda iman edenler! Gelecekte deimariedin..." Bunun bir benzeri de, , "Allah'tan başka hiçbirtann yoktur.." , 19) âyetidir. Halbuki Hz, Peygamber, bunu zâten biliyordu.
b) "Ey taklîd yoluyla iman edenler, istidlal ve tahkik yoluyla iman edin..."
c) "Ey mücmel istidlallerle iman edenler, tafsilattı istidlallerle de iman edin..."
d) "Ey tafsilî delillerle Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman edenler, Allah'ın azametinin künhüne aklınızın ulaşamayacağına iman ediniz.. Meleklerin halleri, kitapların sırları ve peygamberlerin sıfatları da böyle olup, akıllarımız, tafsilatlı bir biçimde onların künhüne ulaşamaz..."
e) Rivayet edildiğine göre, yahudi âlimlerinden bir grup Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip Ey Allah'ın Resulü, biz sana, senin kitabına, Musa'ya. Tevrat'a ve Uzeyr'e iman ediyor, bunların dışındaki kitap ve peygamberi inkâr ediyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Bilakis, Allah'a, peygamberlerine, Muhammed'e, Allah'ın kitabı Kur'an'a ve Ondan Önceki bütün kitaplara iman ediniz..." deyince, onlar: "Bunu yapmayız" dediler. Bunun üzerine, bu âyet-i kerime nazil oldu ve onların hepsi iman ettiler.
2) Âyetteki, "Ey iman edenler" hitabının muhatabı, müslümanlar değildir. Âyetin tefsirinde, bu görüş üzerine birkaç görüş bina edilmiştir:
a) Hitap, yahudi ve hristiyanlaradır. Buna göre âyetin manası, "Ey Musa'ya ve Tevrat'a; İsa'ya ve İncil'e iman edenler. Muhammed'e veKur'an'adaimanedin..." şeklindedir.
b) Hitap, münafıklaradır. Buna göre âyetin manası, "Ey dili ile iman edenler, kalbinizle de iman edin..." şeklindedir. Bu görüş, Cenâb-t Hakk'ın "Kalbleriyle inanmadıktan halde, ağızlarıyla "inandık" diyenler..." (Maitte,4i) âyeti ile te'yid edilir.
c) Bu ifade, gündüzün başlangıcında iman edip, sonunda kâfir olan kimselere hitaptır ve manası "Ey gündüzün başlangıcında iman edenler, gündüzün sonunda da iman edin" şeklindedir.
d) Bu âyet, müşriklere hitap olup manası, "Ey Lâfa ve Uzza'ya (putlara) iman edenler, Allah'a iman ediniz" şeklindedir. Alimlerin çoğu, birinci görüşü tercih etmişlerdir. Çünkü "mü'min" kelimesi, mutlak (kayıtsız) olarak kullanıldığında, ancak "müslümanlar" manasına gelir. [101]

Üçüncü Mesele

İbn Kesîr, İbn Amir ve Ebu Amr, âyetteki fiillerini meçhul olarak, ' (indirildi) şeklinde;
diğer kıraat imamları ise, fetha ile ve ma'lum olarak, ve (Allah indirdi) şeklinde okumuşlardır. Bunu zammeli olarak okuyanların delili, İnsanlara, kendilerine indirilen şeyi beyan edesin" (Nahi. 44) âyetidir.

---

[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/364
[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/364-365

Cenâb-ı Hak, bir başka âyette, "Kendilerine kitap vermiş olduğumuz kimseler, O (Kur'ân'ın), Rabb'tnden indirilmiş (bir kltap)tolduğunu bilirler" buyurmuştur. Bunu fethalı olarak okuyanların delili, "Zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik" Hicr. 9) ve Biz sana, zikri (Kur'ân'ı) indirdik" (Nahi. 44) âyetleridir.
Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Her iki kıraat da güzel olmakla beraber, zammeli (meçhul) okunuş daha akıcı ve beliğdir. Nitekim Allah Teâlâ, "Denildi ki "Ey yeryüzü, suyunu yut (içine çek)" (Hûd. 44) buyurmuş (ve meçhuf sîga kullanmıştır.) 102[102]

Dördüncü Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, bu âyette dört şeye iman etmeyi emretmistir. Birincisi, Allah'a; ikincisi, peygamberine; üçüncüsü, bu peygamberine indirdiği kitaba; dördüncüsü de daha önce indirilmiş olan kitaplara iman...
Hak Teâlâ beş çeşit de küfür zikretmiştir. Birincisi, Allah'ı inkar; ikincisi, meleklerini inkâr; üçüncüsü, kitaplarını; dördüncüsü, peygamberlerini; beşincisi de, ahireti inkâr...
Hak Teâlâ daha sonra, "Muhakkak ki, uzak bir sapıklıkla sapıp gitmiştir" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:
Birinci Soru: İmanın mertebelerinde, niçin peygamber kitaptan önce zikredilmiş, küfür hususunda da tersi olarak, kitap peygamberlerden önce gelmiş?
Cevap: Çünkü Yaratıcının bilgisinden, mutlaka nüzul mertebesinde, kitap, peygamberden öncedir; mahlûkattan yaratıcıya yükselme mertebesinde ise, peygamber kitapdan önce gelir.
İkinci Soru: Niçin imanın mertebelerinde, Allah'a, Peygamber'e ve kitaplarına olmak üzere üç husus; küfrün mertebelerinde de Allah'ı, melekleri, kitapları, peygamberleri ve ahireti inkâr olmak üzere beş husus zikredilmiştir?
Cevap: Allah'a, peygamberlerine ve kitaplarına iman bulununca, hiç şüphe yok ki bunlarla birlikte, meleklere ve ahirete iman da bulunmuş olur. Çünkü Allah'a, peygamberlerine ve kitaplarına iman ettiğini iddia eden bir kimsenin, melekleri ve ahiret gününü inkâr edip, melekler ve ahiret günü ile ilgili âyetleri te'vil ederek, başka bir manaya hamlettiğini ileri sürmesi pek nadirdir. İşte böyle bir ihtimal söz konusu olduğu için, Cenâb-t Hak, melekleri ve kıyameti inkâr edenin, Allah'ı da inkâr etmiş olacağını açıkça belirtmiştir.
Üçüncü Soru: Onlar, Tevrat'ı ve İncil'i inkâr etmeyip, iman etmiş oldukları halde, ehl-i kitaba, nasıl "Gerekse daha evvel indirdiği kitaba iman edin" denilebilir?
Buna iki şekilde cevap verilir:
1) Onlar sadece, bu iki kitaba iman ediyorlar ama daha önce indirilmiş olan bütün kitaplara iman etmiyorlardt. İşte bundan ötürü, daha önce indirilmiş bütün kitaplara iman etmeleri emrolunmuştur.
2) Onların, önceki kitapların bir kısmını bırakıp, bir kısmına iman etmeleri doğru değildir. Çünkü iman yolu,-mucizedir. Mucize, bütün semavî kitaplar için söz konusu olunca, onlardan bir kısmına iman etmemek, mucizeyi ta'n etmek olur. Mucizeyi ta'n etmek söz konusu olunca, bu mucizeden herhangi birşeyi tasdik etmek de imkânsız olur. Cenâb-ı Allah'ın şu âyetinde kastedilen mana da budur: "(Onlar), "Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" diyen ve böylece (küfür İle iman) arasında bir yol tutmayı isteyenlerdir. İşte onlar, gerçek kâfirlerin taa kendileridir" (nis*. ıso-isi).
Dördüncü Soru: Allahu Teâlâ niçin "Gerek o peygamberine âyet âyet indirdiği kitabargerek daha evvel indir-diği kitaba (iman edin)" buyurmuş ve niçin (birinde Jy diğerinde Jjîl fiilini kullanmıştır)?
Cevap: Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Kur'an, yirmi sene gibi bir zaman içinde, parça parça inmiştir. Halbuki, kendisinden önceki kitapların durumu böyle değildir."
Ben de derim ki, bu husustaki sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın "O, sana Kitabı hak (ve) kendinden evvelkileri (de) tasdik edici olarak (tedricen) indirdi. Bundan evvel de, Tevrat ile İncil'i

---

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/365

indirmişti..." (Ah imran, 3-4) âyetinin tefsirinde geçmişti.
Beşinci Soru:1 Hak Teâlâ'nın, "gerek daha evvel indirdiği kitaba iman edin" ifadesindeki "kitap" sözü, müfred bir lafızdır. Binâenaleyh, bundan hangi kitaplar kastedilmiştir?
Cevap: Bu lafız, ism-i cinstir. Dolayısıyla, genel olarak bütün fertlere şamil olabilir.
Umumi manaya da uygundur. 103[103]

İmanın Kıymetini Bilmeyip İnkâra Dönenlerin Durumu

"Muhakkak ki, İman edip de sonra küfre sapanlar, sonra yine iman ederek küfre dönenler, sonra da küfürlerinde ileri gidenler (yok mu?) Allah onlara mağfiret edecek değildir. Onlara hidayet edecek de değildir. Münafıklara müjdele ki, onlara pek acıklı bir azab vardır" (Nisa, 137-138).
Bu âyetle ilgili meseleler bulunmaktadır: 104[104]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, imanı emredip, ona teşvik edince, iman ettikten sonra yeniden küfre dönen kimsenin yolunun yanlışlığını beyan edip, böyle buyurmuştur. Bil ki bu âyet ile ilgili çeşitli izahlar yapılmıştır:
1) Bu âyette bahsedilenler, iman ettikten sonra, tekrar tekrar ve defalarca kâfir olanlardır. Bu durum, bu gibi insanların kalelerinde imanın yer etmemiş olduğunu gösterir. Çünkü eğer onların kalblerinde imanın bir ağırlığı, kıymeti olsaydı, onu en ufacık bir sebeple bırakmazlardı. İmanında böyle bir ağırlık bulunmayan herkesin zahirî hali, Allah'a geçerli ve sahih bir şekilde iman etmemiş olduğunu gösterir ki işte Cenâb-ı Hakk'ın,"A//ah on/ara mağfiret edecek değildir" sözünden murad budur.
Bu âyet, "Eğer o kimse, sahih bir şekilde iman ederse, bu muteber olmaz" manasında değildir. Aksine bundan murad, söylediğimiz şekilde, onların iman etmelerinin çok uzak ve şaşılacak bir şey olduğunu ifade etmektir. Tevbe eden, sonra tövbesinden dönen, sonra yeniden tevbe eden ve yine tevbesinden dönen fâsığın (günahkârın) da aynı şekilde, sebat etmesinin nerede ise umulmadığını görüyoruz. Çünkü çoğunlukla o, fâsıklığı üzere ölür. Burada da böyledir.
2) Bazı alimler şöyle demiştir: "Yahudiler Tevrat'a ve Musa (a.s)'ya iman ettiler. Sonra Üzeyir (a.s)'e inanmadılar. Daha sonra Oavud (a.s)'a iman edip, İsa (a.s)'yı inkâr ettiler ve daha sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'in gelişi ite küfürlerini daha da artırdılar." 105[105]

Âyet, Böyle Yapan Yahudiler Hakkındadır

3) Diğer bazı alimler ise şöyle demişlerdir: "Bunlardan murad münafıklardır. Buna göre, âyette bahsedilen birinci iman, onların müslüman olduklarını izhar etmeleridir. Bundan sonraki küfürleri İse, münafıklıkları ve kalblerinin sözlerine uymamasidır. İkinci imanları ise, müslümantardan bir grupla karşılaştıkları her zaman, "biz inandık" demeleridir. İkinci küfürleri ise, liderlerinin yanına vardıklarında, "biz sizinle beraberiz. Biz o müslümanlarla sadece alay ediyoruz" demeleridir.
Küfürde ileri gitmelerinden maksad ise, müslümanlar hakkında her türlü hile ve tuzağı kurma hususundaki say-ü gayretleridir. "İman izhar etmek" (imanlı gibi görünmek) bazan, "iman" olarak adlandırılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Müşrik kadınları iman etmedikçe nikahlamayın" (Bakara. 221» buyurmuştur.
Kaffal (r.h): "Bu âyetten murad, (iman ve küfrün) kaç kere olduğunu anlatmak değildir.

---

[103] [103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/365-367
[104] [104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/367
[105] [105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/367-368

Aksine bundan murad, onların mütereddid oluşlarını göstermektir. Nitekim Allah Teâlâ "Onlar (iman ile küfUr) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır. Ne onlara, ne de bunlara (tam olarak katılırlar)" (Ws*. 113) buyurmuştur.
Cenâb-ı Hakk'ın, müteakiben, "Münafıklara müjdele Ki onlara pek acıklı birazab vardır" buyurmuş olması da mananın böyle olduğuna delalet"eder.
4) Alimlerin bir kısmı da şöyle demiştir: Burada kastedilenler, müslümanları şüpheye düşürmek isteyen böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın "(Onlar), "iman edenlere indirilen (Kur'an'a), günün başında iman edinr sonunda da onu inkâr edin. Olur ki (müminler dinlerinden) dönerler" (dediler)" (Ah imran, 72) diye beyan ettiği üzere,
bazan iman etmiş gibi görünen ve bazan İnkârlarını açıkça söyleyen bir grup ehl-i kitaptır.
Âyetteki, ifadesi, "Onlar, İslâm ile istihza ve alay edecek kadar küfürde ileri gittiler" demektir. 106[106]

İkinci Mesele

Âyet, imandan sonra bazan küfrün olabileceğine delalet etmektedir ki, bu da, herşeyi insanın ölümü anındaki durumuna bağlayanların (muvâfât ehlinin) mezheblehnin yanlışlığını ortaya kor. Bunların görüşüne göre, kişinin müslümanlığının sahih olmasının şartı, ölürken müslüman olarak ötmesidir. Bunlar, âyetten çıkartılan bu manaya, "Biz bu âyetteki imanı, "iman izhar etme (mü'min olarak görünme)" manasına alıyoruz" diyerek cevap vermişlerdir. 107[107]

Küfür ve İmanın Artıp Eksilmesi

Âyet, küfrün artıp eksilebileceğine delalet etmektedir. Binâenaleyh imanın da aynı şekilde artıp eksilebilmesi
gerekir. Çünkü bu ikisi, birbirinin zıddıdır. Binâenaleyh birisi farklılığı kabul ettiğine göre, diğeri de kabul eder. Bu görüşte olanlar, âyette geçen "küfrün artması" hususunu tefsir sadedinde, şu izahları yapmışlardır:
a) Onlar, küfürleri üzere ölürler.
b) "Onlar, kâfir iken yaptıkları günahlar sebebi ile, küfürde iyice ileri gittiler." Âyetin, bu manaya alınması halinde, kâfir iken işlenen günah, küfürde bir ziyadelik olunca, imanlı iken işlenen taatların da imanda bir ziyade olması gerekir.
c) Küfürde ileri gitmeleri, onların "Biz, mü'minlerle sadece alay ediyoruz" demelerinden dolayıdır. İşte bu, din ile alay etmenin, küfrün en ileri, en koyu derecesi olduğunu gösterir. 108[108]

Bu Âyetteki Affedilmeyisin Açıklanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah, onlara mağfiret edec değildir" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki soru vardır:
1) Bu âyette zikredilen hüküm ya tövbeden önceki hale, veyahut da sonraki hale bağlanmıştır. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü tevbeden önceki küfür, mutlak manada zikredilmemiştir. Bu durumda bu âyette zikredilen şartlar zayi olmuş olur. İkinci ihtimal de bâtıldır; küfür, tevbeden sonra bağışlanır; velev ki bu küfür bin kere dahi olmuş olsa... Binâenaleyh, her iki duruma göre de böyle bir soru gerekli ve yerinde olmuş olur.
Bu suale şu şekillerde cevap verebiliriz:
a) Biz, âyette geçen jt$ lafzını istiğraka (umum mana ifade etmeye) değil, aksine daha önce geçmiş olan malum kimselere hamlediyoruz. Binâenaleyh bu ifade ile, Allah'ın, küfürleri üzere

---

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/368-369
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/369
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/369

öleceklerini ve kesinlikle o küfürden tevbe etmeyeceklerini bildiği birtakım muayyen kimseler kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, onlara mağfiret edecek değildir" buyruğu, bu kimselerin küfürleri üzere öleceklerini haber veren bir ifade olmuş olur. Mananın bu şekilde verilmesi halinde, böyle bir soru ortadan kalkmış olur.

b) Bu ifade, genel duruma göre söylenmiş bir ifadedir. Çünkü, sık sık İslam'dan küfre geçen herkesin kalbinde, İslam'ın ağırlığı ve azameti yer etmemiş, tesir etmemiş demektir. Böyle bir insanın zahirî durumu, onun, izah ettiğimiz şekilde küfrü üzere öleceğinin emaresidir.

c) Bu ifadede zikredilen hüküm, küfürden tevbe etmeme haline bağlıdır. Bu takdire göre, âyette bahsedilen sıfatlar zayi olur diyenin sorusuna da, biz şöyle cevap veririz: Onların özellikle zikredilmiş olmaları, o kâfirlerin küfürlerinin çok fahiş, hıyanetlerinin çok büyük ve Kıyamet günündeki cezalarının da çok şiddetli olduğuna delalet eder. Binâenaleyh bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın "Hant biz, peygamberlerden tutsaklarını almıştık: Senden de, Nuh'tan da.." , 7) buyruğu gibi olmuş olur. Cenâb-ı Hak bu âyette, Hz. Muhammed ile Hz. Nuh'u, makamlarının yüceliğini belirtmek için özellikle ve ayrıca zikretmiştir. Bunun bir benzeri de, "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e, Mikail'e düşman olursa ..." (Bakara. 98) âyetidir.

2) Hak Teâlâ'nm, ^ jtfj ifadesindeki lam, te'kid için getirilmiş bir lamdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, onları mağfiret edecek değildir" sözü, te'kidin nefyini ifade eder. Halbuki, böyle bir nefiy bu makama uygun düşmez. Buraya uygun düşen, ancak nefyin te'kidtdir. Binâenaleyh, bu konudaki izah nasıl olabilir?

Cevap: Te'kidin nefyi, "tehekküm" (küçümseme) yoluyla zikredildiğinde, bundan maksat, nefyi iyice te'kid etmek olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara hidayet edecek de değildir" buyurmuştur. Alimlerimiz bu ifadenin, "Cenâb-ı Hakk'ın kâfirleri imana hidayet etmediğine" delalet ettiğini söylemişlerdir. Mu'tezile ise aynı kanaatte değildir. Mutezile, alimlerimizin bu görüşüne, "Bu âyetin ifade ettiği mana, Cenâb-ı Hakk'ın "lütuf fiillerini artırmayacağı" veyahut da O, onları ahirette "cennete sevketmeyeceği, kılavuzlamıyacağı" manalarına hamledilmiştir" diyerek cevap vermişlerdir.

80) Ta'rizin dokunaklı olanına istihza, acı ve ağır istihzayı hâvi olanına ise tehekküm denir <ç).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Münafıklara müjdele ki, onlara pek acıklı bir azab vardır" buyurmuştur.

Bil ki, bir önceki âyetin münafıklar hakkında olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, o münafıkların küfürlerini bağışlamıyacağını ve onları cennete Mavuzlamıyacağını beyan buyurmuştur. Allah, o münafıkları mükâfaat yurdu (cennete) iletmiyeceği gibi, onları ceza çeşitlerinin en büyüğüne duçar edeceğini de belirtmiştir ki, işte O'nun "Münafıklara müjdele ki onlara pek acıklı bir azab vardır" buyruğundan murad edilen de budur. Hak Teâlâ'nın "Müjdele,.." tabiri, tehekküm içindir. Nitekim Araplar, "Senin selamın dayak, senin kınaman (itabın) da kılıçtır" demektedirler. 109[109]

Müminler Yerine Kâfirleri Dost Edinenler

"Onlar, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinenlerdir. İzzeti onların yanında mı arıyorlar? Muhakkak ki, bütün izzet ve kudret Allah'ındır"
(Nisa, 139).

Bu ifadenin başındaki kelimesi "şöyle şöyle olanları kastediyorum, murad ediyorum" manasında olmak üzere, zemm ve kınamadan dolayı mansub; veya "onlar, şunlardır" manasında olmak üzere, merfudur. Müfessirier, bu âyette geçen "edinenler" ifadesinden muradın münafıklar, "kâfirleri.." ifadesinden muradın da yahudiler olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü münafıklar, kâfirleri dost ediniyor ve birbirlerine, "Muhammed'in işi henüz

---

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/369-371

tamamlanmadı, ne olup olmayacağı belli değil" diyorlar, müteakiben yahudiler de, bütün güç ve kudretin kendilerinde olduğunu söylüyorlardı. [110]

İzzet Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İzzeti insanların yanında mı arıyorlar?" buyurmuştur.
Vahidî şöyle der: "Arapça'da "izzet", şiddet ve güç demektir. Sert ve kuvvetli toprağa denilmiş olması da, bu manadan dolayıdır. Yine, bir kimsenin hastalığı ilerleyip şiddetlendiğinde ve nerdeyse helak olacak dereceye geldiğinde yine keder ve hüzün şiddetlendiğinde fflj? denilir. Yine, şiddetlendi manasında olmak üzere,' "Onun şöyle olması, bana zor geldi, şiddetlendi..." denilir. Yine bir şey, o hiç bulunmayacak kadar azaldığı zaman denilir; çünkü onu elde etmek arzusu^şiddetlenmiştir... Yine, bir kimsenin gücü kuvveti, bir başkası ile arttığında, denilir. Sağılması güç olan koyuna da, ismi verilmektedir. Manaları birbirine yakın olduğu için kelimesi, şiddet manasından nakledilerek kuvvet manasına alınmıştır. Aziz, zelîlin aksine kuvvetli, karşı koyan, güçlü demektir.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki münafıklar, yahudilerle birleşmek suretiyle güç ve kuvvet arıyorlardı.
Sonra Cenâb-t Hak, "Muhakkak ki bütün izzet ve kudret Allah'ındır" buyurmuştur. Buna göre eğer, "Bu itade Cenâb-ı Hakk'ın, "Halbuki şeref, kuvvet ve galibiyet Allah 'indir, peygamberinindir, mü"mirilerindir" (Münafikûn, e) buyruğuna ztt gibi görünmektedir" denilirse, biz deriz ki:
Kâmil ve mükemmel kudret, Allah'a aittir. O'nun dışında kalan herkes ise, O'nun kudret vermesiyle kadir, O'nun azîz kılmasıyla azîz, izzet sahibi olurlar. Binaenaleyh, gerek peygamber gerekse mü'minler için söz konusu olan izzet, ancak Allah'ın vermesiyle olmuştur. Bu sebeple durum iyice incelendiğinde, bütün izzetin, kudretin Allah'a ait olduğu ortaya çıkmış olur. [111]

"O, size kitapta, "Allah'ın âyetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dahncaya kadar yanlarında oturmayın. Çünkü o zaman siz de, muhakkak ki onlar gibi (olursunuz)" diyexc (bir âyet) indirmiştir. Allah muhakkak ki münafikları da, kâfirleri de cehennemde toptan bir araya getirecek olandır"(Nisa, 1401.) [112]

Müfessirler şöyle demişlerdir: Müşrikler meclislerinde, Kur'an'ı dillerine doluyor ve onunla alay ediyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Âyetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman, onlar Kur'an'dan başka bir sözle meşgul oluncaya kadarr kendilerinden yüzfev/r"(Enpam,68)âyetinİ indirmiştir. Bu âyet Mekke'de nazil olmuştur. Medine'deki yahudi alimleri de tıpkı müşriklerin yaptığı gibi yapıyorlardı. O yahudi alimleriyie oturanlar ve bu sözde, onlara muvafakat edenler ise,^münafıklar idi... İste bunun üzerine Allah Teâlâ münafıklara hitap ederek, , size kitapta, "Allah'ın âyetlerine küfrediidfğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman..." buyurmuştur. Ki bu ifadenin manası "Siz, onların, Allah'ın âyetlerine küfrettiklerini ve onunla istihzada bulunduklarını duyduğunuz zaman" şeklindedir. Ancak ne var ki âyette, ifadesi "mef'ulün bih sarih" olmuştur; bundan maksat ise, istihzayı işitmektir... Kisaî: "Bu tıpkı, "Abdullah'ı kınanır olduğu halde duydum" denilmesi gibidir" demiştir.
Bana göre bu husustaki bir başka izah da şudur: "Siz, Allah'ın âyetlerine küfredilip onlarla alay edildiği bir halde, Allah'ın âyetlerini duyduğunuzda..." şeklindedir. Bu takdire göre, Klsaî'nin söylediğine ihtiyaç kalmaz. "İşte o zaman siz, onlar küfür ve istihzadan başka bir

---

[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/371
[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/371-372
[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/372

söze geçinceye kadar, onlarla beraber oturup kalkmayınız..." demektir.
Cenâb-ı Hak sonra, "Çünkü o zaman siz de, muhakkak ki onlar gibi (olursunuz)" buyurmuştur.
Buna göre mana, "Ey münafıklar, sizler küfür hususunda, tıpkı o yahudi alimleri gibisiniz..." şeklinde olur. 113[113]

Küfre Rıza Küfür, Günaha Rıza Günahtır

İlim erbabı şöyle demiştir: Bu, küfre razı olan kimsenin kâfir olacağına ve yine, dinî yönden hoş olmayan bir münkeri görüp de ona razı olan ve o münkeratı yapanların arasına karışan, bilfiil o münkeri yapmasa bile, günah bakımından yapanlardan bir farkı olmadığına delalet eder. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğunda, kelimesini zikretmiş olmasıdır. Bu, oturan kimsenin orada oturmaya razı olması halinde böyledir. Ama, onların sözlerine (içten) kızıp da, korkarak ve takiyye yaparak oturması halinde ise, durum böyle değildir. İşte bu incelikten dolayı biz diyoruz ki, yahudilerle oturup kalkan ve Kur'ân'ı ve Resûlullah'ı ta'n edip eleştiren o münafıklarda, tıpkı o yahudiler gibi kâfirdirler. Ama Medine'de bulunup da daha önce Mekke'de iken Kur'ân'ı ta'n eden kâfirlerle oturup kalkmış olan müslümanlar ise, imanları üzere devam etmişlerdir... Bu iki mesele arasındaki fark şudur: Münafıklar yahudilerle, kendi irade ve arzularıyla oturup kalkıyorlardı... Ama müslümanlar ise, zarurete binaen kâfirlerle birlikte bulunuyor, oturup kalkıyorlardı...
Sonra Cenâb-ı Hak, münafıkların, küfür bakımından kâfirler gibi olduklarını tahkik ifâde eden edatla belirterek, "Allah muhakkak kt münaûklan da, kâfirleri âe cehennemde toptan bir araya getirecek olandır" buyurmuştur.
O, "Onlar, bu dünyada Allah'ın âyetleriyle istihza etmek hususunda bir araya geldikleri gibi, kıyamet gününde de, cehennemin azabında bir araya toplanacaklar, bir araya geleceklerdir" manasını kastetmiştir.
Cenâb-ı Hak, bu ifadede, esasen tenvinle olmak üzere, demek istemiştir. Çünkü bu cem işi, Allah'ın onları bir araya getirip cem etmesinden sonra olacaktır. Ancak ne var ki tenvin, lafızda bir hafiflik olsun diye hazfedil m iştir. Ama hakikatte (mana bakımından) bu kelimede tenvin murad edilmiştir ve vardır. 114[114]

Münafıkların Mü'minleri Gözetleyip Ona Göre Tavır Almaları

"Onlar, hep sizi gözetleyip duranlardır. Onun için eğer Allah'dan size bir feth nasib olursa: "Biz sizinle beraber değil miydik?" derler. Şayet kâfirlere bir hisse düşerse, (o zaman da onlara), "Biz size (yardım ederek) galib gelmenizi temin etmedik mi? Sizi mü'mtnlerden korumadık mı?" derler. Artık Allah, kıyamet günü aranızda hükmünü verecektir. Allah, kâfirlere, müminlerin aleyhinde olacak bir yol (ve imkanı) asla bahşetmez"
(Nısâ, 141).
Bit ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, hep sizi gözetleyip duranlardır" buyruğu, ya (Nisa, 139) sözünden bedeldir, yahud, (Nisa. uo) kelimesinin sıfatıdır, veyahut da zemmolmak üzere mansubtur. Hak Teâlâ'nın sözü ise, "Onlar, meydana gelebilecek hayır ve şerri gözetirler... Bu durumda, eğer sizin yahudilere bir üstünlüğünüz söz konusu olursa, onlar size (mü'miniere), "Biz sizinle beraber değil miydik?" derler. Yani, "Bize, ganimetten payımıza düşeni veriniz." Eğer yahudiler, müslümanlara karşı guiib gelirlerse, onlar, "Biz size (yardım ederek) galip gelmenizi temin etmedik mi?" derler" demektir. 115[115]

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/173
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/173-174
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/174-175

Tabirinin Tefsiri

Bir kimse bir kimseye üstün gelip, onu yendiğinde, denilir. Bu tabirin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu tabirin, "Biz size galip gelmedik mi ve sizi öldürmek ve esir etmek imkanına sahip olmadık mı? Ama buna rağmen, işte bunlardan hiçbirisini yapmadık... Onları sizden uzaklaştırmak, onların kalblerini zayıflatacak (morallerini bozacak) şeyleri, onlara varmış gibi göstererek ve onların sizlere galib gelmelerine önem vermeyerek, sizi müslümanlara karşı korumadık mı? Binâenaleyh, elde ettiğiniz şeylerden, ganimetlerden bize düşen payı verin!" anlamında olmasıdır.
b) Bu ifadenin manası şöye olabilir: "Muhakkakk ki bu kâfirler ve yahudiler, İslam'a girmeye yeltenmiş, sonra münafıklar, kâfirleri ve yahudileri bundan caydırmışlar, onları İslam'dan alabildiğine nefret ettirmişler ve onlara, "Hz. Muhammed'in davası gittikçe zayıflayacak, sizinki ise kuvvetlenecektir" hissini vermişlerdir. Tesadüfen, o kâfir ve yahudilerin, müslümanlar üzerinde bir hükümranlığı söz konusu olduğunda münafıklar, "Biz, İslam'a girmeniz hususundaki görüşünüze galip gelip baskın çıkıp da, sizi o İslam'a girmekten men etmedik mi? Size, O'nun davası zayıflayacak, sizin davanız ise güç ve kuvvet bulacak demedik mi? Binâenaleyh siz, bizim sözümüzün doğruluğunu şu anda müşahede ettiğinize göre, elde ettiğiniz ganimetlerden bizim hissemizi veriniz..." Netice olarak diyebiliriz ki münafıklar, "Bu faydalı şeylere sizi iletip götüren biziz... Binâenaleyh, elde ettiğiniz şeylerden bizim hissemizi de verin!.." diyerek, yaptıklarını kâfirlerin başına kakıyorlardı.
İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak niçin, müsiümanların zaferini "feth"; kâfirlerin başarısını ise, "hisse, nasib" diye adlandırmıştır?" denilirse, biz deriz ki:
Bu, mü'minlerin şanını yüceltmek, kâfirlerin hisselerini hakir görüp önemsememektir. Çünkü mü'minlerin zaferi, öylesine büyük bir iştir ki, bundan Ötürü göklerin kapıları açılmış ve böylece de melekler, Allah'ın dostlarına fethi indirmişlerdir.
Kâfirlerin başarısı ise, değersiz, sona erici ve dünyada zemm, ahirette de cezadan başka bir izi ve eseri kalmayan bir nasibtir, hissedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Artık Allah, kıyamet günü, mü'mirüer üe münafiklar arasında hükmünü verecektir" buyurmuştur. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, bu dünyada münafıkların öldürülmesini emretmemiş, aksine onların cezalarını ahirete ertelemiştir. 116[116]

Allah'ın, Mü'minlere Karşı Kâfirlere Fırsat Vermemesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ailah, kâfirlere, mü'minlerin aleyhinde olacak bir yol (ve İmkanı) asla bahşetmez" buyurmuştur. Bu ifadenin izahı hakkında iki görüş vardır:
a) Bu, Hz. Ali ve İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür. Buna göre bu ifadeden murad, bunun, lyamet gününde böyle olmasıdır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyi, "Artık Allah, kıyamet günü, aranızda hükmünü verecektir" ifadesine atfetmiş olmasıdır.
b) Bundan muradın, bunun dünyada böyle olmasıdır. Ancak ne var ki bu, "delil bakımından" olma manasına tahsis edilmiştir. Buna göre mana, "Müslümanların delili herkesin deliline galibtir, üstündür... Hiç kimse, hüccet ve delil bakımından müslümanları mağlub edemez" şeklindedir.
c) Bu, delilin tahsis ettiği durumlar hariç, her şey hakkında genel bir hükümdür. Şafiî (r.h) bu âyete dayanarak birkaç mesele irad etmiştir:
1) Kâfir, müslümanın malına el koyup, o malı da daru'l-harbte koruduğu zaman, o, bu âyetin delaletiyle o malın maliki ve sahibi olamaz.
2) Kâfir kimse, bu âyetin delaletiyle, müslüman bir köleyi satın alamaz.

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/375-376

3) Bu âyetin delaletine göre, müslüman, (kısas yoluyla) zımmiye mukabil öldürülemez. 117[117]

Münafıklar Aldattıklarını Sanırken Asıl Kendileri Aldanırlar

"Münadkîar,' (akıllarınca) Allah'ı aldatmak isterler. Halbuki O, kendi oyunlarını
başlarına geçirendir. Onlar namaza kalktıkları vakit üşene üşene kalkarlar,
insanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı ancak birazcık anarlar. Onlar, (küft üe iman)
arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır. Ne onlara, ne bunlara (mal olurlar).
Allah kimi şaşırtırsa, artık ona yol bulamazsın"
(Nisa, 142-143).
Cenâb-ı Hakk'ın, "Münafiklar, (akıllarınca) Allah'ı aldatmak İsterler. Halbuki O, kendi oyunlarını başlarına geçirendir" buyruğun-daki "hudVnın tefsiri, Bakara süresindeki (Bakara. e> âyetinin tefsirinde geçmişti.
Zeccâc bu âyetin tefsiri hususunda şöyle demiştir: "Onlar Allah'ı, yani Allah'ın Resulünü aldatmak isterler. Yani, Allah'ın Resulünün yüzüne karşı iman ettiklerini söyler, ama içlerinde küfürlerini muhafaza ederler. Bu ifade şekli, şu âyette olduğu gibidir: "Gerçekte sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar" (Fetih, 10).
Allah'ın "O da onlara hud'a yapar" buyruğu, "Onları, yaptıkları tuzaklarına karşılık cezalandırır" demektir. İbn Abbas (r.a), "Allah, onlara ahirette hud'a yapar. Çünkü orada, mü'minlere verdiği gibi, o münafıklara da bir nur verir. Derken onlar sırat köprüsüne geldiklerinde, nurları sönüverir ve karanlık içinde kalıverirler. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların hail bir ateş yakanın hali gibidir ki o (ateş), çevresindekileri aydınlatınca Allah ışıklarını giderip, kendilerini karanlıklar içinde, görmez kimseler halinde bırakıvermiştir" (Bakara, 17) âyetidir" demiştir. 118[118]

Münafık Üşenerek Namaz Kılar

Sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar namaza kalktıktan vakit, üşene üşene kalkarlar ' buyurmuştur. Yani onlar müslümanlarta birlikte namaza
kalktıklarında, ağırdan alarak yavaş yavaş kalkarlar. İşte Arapça'da ' kelimesinin manası budur. Bu tembelliğin ve üşenmenin sebebi şudur: Onlar namaza, o esnada yavaş yavaş kalkıp giderler, kıldıkları namazdan bir sevap ummaz, kılmadıkları namazlardan bir ceza beklemezler. İşte bu bakımlardan, onları namaz kılmamaya götürecek olan sebep daha kuvvetlidir. Namaz kılmaya götüren sebep ise, sadece insanlardan çekinmeleridir. Onları namaz kılmaya götüren sebep, her ne zaman böyle olursa, onlardan çıkacak fiil, işte bu şekilde üşenme ve gevşeklikle yapılmış olur.
Keşşaf sahibi, buradaki kelimesinin cem'i olarak,
kef'in zammesi veya fethasıyla okunduğunu ve bunun tıpkı, (sarhoş) kelimesinn cem'inin, sîn'in fethası ve zammesi ile şeklinde olması gibi olduğunu söylemiştir. 119[119]

Münafık Gösteriş Düşkünüdür

Daha sonra Cenâb-ı Hak,"İnsanlara, gösteriş yaparlar. Allah'ı ancak birazcık anarlar" buyurmuştur. Bu, "onlar namaza, dinin emri olduğu için değil, gösteriş ve desinler için kalkıp giderler" demektir.
Eğer, "ru'yet (görmek) masdannın, mufa'ale babındaki "mura'at" şekli ne demektir?" denilir ise, biz deriz ki: "Müra'i, insanlara yaptığı işin güzelliğini göstermeye çalışır, insanlar da onu

---

[117] 117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/376
[118] 118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/377
[119] 119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/377-378

görürler." [120][120]

Münafık, Allah'ı Çok Az Hatırlar

Bu ifadedeki, "Allah'ı ancak birazcık anarlar" sözü hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) Burada bahsedilen "Allah'ı anma"dan murad, namazdır. Buna göre ifade, "Onlar, çok az namaz kılarlar" demektir. Çünkü her ne zaman, yanlarında yabancı birisi (yani bir mü'min) bulunmazsa, namazı kılmazlar. Ama mü'minlerin yanında oldukları ve namaz vakti girdiği zaman, namaz kılmamak için zorlanırlar ve böylece de müminlerin gözlerinden kaybolurlar.
b) Bahsedilen, "Allah'ı anma "dan murad şudur: Onlar kıldıkları namazlar esnasında, Allah'ı çok az anarlar. İşte bu az olan anmaları da, mesela namazın tekbirleri gibi açıktan söylenmesi gereken hususlardır. Fakat namazdaki kıraat ve teşbih gibi, gizli (sessiz) okunan şeylere gelince, onlar bunları hiç söylemezler.
c) Bundan murad şudur: "Onlar ister namaz vakitleri olsun, ister olmasın, bütün zamanlarında, Allah'ı nadiren anarlar."
Keşşaf sahibi, "İşte bu şekilde, müslümanlıktan dem vuran bir çok insanla,
günler ve geceler boyu arkadaşlık yapıp beraber buıunsan, kendisinden ne bir tehtil (lâilahe illallah sözü), ne de bir teşbih duyamazsın. Ancak dünyevi işlerden bahsetmek bütün günlerini ve gecelerini alır ve bu sözlerden hiç ayrılmaz. Bunlardan birçoğunu işte böyle görürüz" demiştir.
d) Katâde,"Bu âyette "Ancak birazcık" buyrulmuştur. Çünkü Allah onlann anmalarını kabul etmemiştir. Allah'ın kabul etmediği şey, ne kadar çok olursa olsun, az; kabul ettiği şey de ne kadar az olursa olsun, çok sayılır." [121][121]

Münafık İki Sürü Arasında Bocalayan Şaşkın Koyundur

Sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar, (kütür ile iman) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır. Ne onlara, ne bunlara (mal olurlar). Allah kimi şaşırtırsa, artık ona yol bulamazsın" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: [122][122]

Birinci Mesele

Buradaki kelimesi, ya (gösteriş yaparlar) tinden veya "Allah'ı ancak birazcık anarlar" ifadesinden hâldir. Bunun "zemm"den ötürü mansub olması da muhtemeldir. [123][123]

Münafıktaki Kararasızlığın Tahili

"Müzebzebîn", "şaşkın olarak" demektir. Hakiki manada "müzebzeb", her iki tarafa da gidip gelen ve bir tarafta karar kılmayan demektir. Ancak fiilinde, wö fiilinde bulunan "bu işi tekrar tekrar yapma" manası yoktur. Binâenaleyh manası, "O, her ne zaman bir tarafı tutsa ve yönelse, onu müdafaa eder.
Bil ki bunun sebebi şudur: Fiil, bir sebebe dayanır. Binâenaleyh fiile götüren sebep, dünyevî bir maksad olunca, hareket ve gidip gelme çoğalır. Çünkü bu dünyanın menfaatleri ve sebepleri değişkendir ve süratli bir şekilde değişir. Fiil, sebebine; sebep de maksada bağlı olup, maksad da çabuk çabuk değişince, insanın meyil ve isteğinde de değişikliklerin meydana gelmesi gerekir. Çoğu kez sebepler ve maniler birbiriyle çatışır. Bundan dolayı insan, şaşkınlığa ve tereddüde düşer. Ama yaptığı işteki gayesi, kalıcı hayır işleri yapmak ve

---

[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/378
[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/378-379
[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/379
[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/379

manevi saadetleri kazanmak olan bu gayelerin, kalıcı ve değişikliklerden uzak şeyler olduğunu bilen kimseye gelince, şüphesiz böylesi insan, daha kararlı ve sebatlı olur. İşte bu manadan dolayı, Cenâb-ı Allah mü'minleri. "sebatlı" olarak tavsif etmiş ve "Allah, iman edenlere daima sebat ihsan eder" (ibrahim, 27); "Haberiniz olsun kt kalbier ancak zikrullah üe mutma'In o/ur"(Rad, 28» ve "Ey mutmain nefis..." (Fecr, 27) buyurmuştur124[124]

Üçüncü Mesele

İbn Abbas bu kelimeyi, ikinci "zal"ın kesresi ile şeklinde okumuştur ki, "onlar, kalblerini, dinlerini veya
görüşlerini (iman ile küfür arasında) bocatatanlardır" manasına gelir. Bu, (dalgalı ses çıkardı) kelimelerinin aynı manaya gelmeleri gibi, bu da, ile aynı manayadır. Abdullah İbn Mes'üd (r.a)'un mushafında bu kelime, şeklinde yer almıştır. Ebu Cafer'in.-bu kelimeyi dâl ile, şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki, bu sanki şu manada olur: "Onlar, kâh şu yolda, kâh öteki yolda olurlar ve tek bir yolda durmazlar yol manasında olup, hayvanların yürüdüğü yer demektir. 125[125]

Dördüncü Mesele

Âyetteki l' İfadesi, "küfür ile iman arasında" veya "kâfirlerle mü'minler arasında" manasındadır.
işareti ile, bir topluluğa işaret edilebilir. Bunun izahı, {Bakara, 68) âyetinin tefsirinde geçmişti. Kâfirler ve mü'minlerden, "Onlar mü'mtnlerî bırakıp, kâfirleri dost edinenlerdir" (Nisa, 139) âyetinde bahsedilmiştir. Bu iki grup insanın bahsi yukarıda geçince, küfür ve imandan da bahsedilmiş gibi oldu.
Katâde âyetin, "Onlar, ne ihlâslı mü'min, ne de şirklerini açıkça ifade eden müşrik olmuşlardır" manasında olduğunu söylemiştir. 126[126]

Beşinci Mesele

Alimlerimiz bu âyeti, dindeki şaşkınlığın da, Allah'ın yaratması ile olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir:
"Âyetteki, "müzebzebin" ifadesi, onları bocalatan ve onları hayret ile şaşkınlıkta bırakan bir varlığın olmasını gerektirir. Bu, kulun iradesi ile olmaz. Çünkü tereddüd ve şaşkınlık verecek, birbirine zıd sebepler insanın kalbine geldiğinde, insan bu tereddüdü gidermeye çalışsa da, buna gücü yetmez. Ama kendine dönse ve kendi durumunu iyice düşünse, halinin, bizim söylediğimiz şekilde olduğunu anlar. Bu şaşkınlığa düşmesinin mutlaka bir sebebi (faili) olması gerektiği ve bunun da kendisi olmadığı sabit olduğuna göre, bunun yaratıcısının Allah Teâlâ olduğu sabit olur. Böylece de herşeyin Allah'dan olduğu ortaya çıkar.
Eğer, "Âyetteki, "Ne onlara, ne bunlara (mal olurlar)" ifadesi, o münafıkları, hem mü'minterin hem de tam kâfirlerin yolunu bırakmış olmalarından dolayı zemmedilmeleri manasına gelir. Bu ise Allah Teâlâ'nın, onları, kâfirlerin yolunda olurlarsa, kınamayacağı manasına gelir ki caiz değildir?" denilir ise, biz deriz ki: "Kâfirlerin yolu, her ne kadar kötü ise de, münafıkların yolu daha kötüdür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Bakara suresinin başında kâfirleri iki âyette, münafıkları ise on küsur âyette kınamıştır. Bu da ancak, münafıkların yolunun kâfirlerin kinden daha kötü ve adi olmasından ileri gelmiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ münafıkları, küfrü bıraktıkları için değil, fakat küfürden daha adi ve kötü bir yola dönmüş oldukları için kınamıştır. Sonra Cenâb-ı Hak,

---

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/379
[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/380
[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/380

"Allah kimi şaşırtırsa, attık ona yol
bulamazsın" buyurmuştur. Alimlerimiz, bu âyeti kendi görüşlerine şu iki şekilde delil getirmişlerdir:

1) Allah Teâtâ'nın, bu ifadeyi "Onlar (kütür üe îman) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır" sözünün peşinden getirmesi, bu bocalatmanın Allah tarafından olduğunu gösterir. Aksi halde, bu ifadenin kendinden öncesi ile bir ilgi ve bağı kalmaz.

2) Bu, Allah Teâlâ'nın onları dinden saptırmış olduğu hususunda açık bir ifadedir. Mutezile ise şöyle der: "Bu âyette bahsedilen saptırma, Allah'ın, lütuf fiillerini o kuldan çekip alması veya o kulun sapıtmış olduğuna hükmetmesi, veyahut da o kulu, Kıyamet günü cennetin yolundan saptırması manalarına gelir." Mutezilenin bu izahlarına defalarca cevap vermiştik. 127[127]

Kâfirleri Dost Edinmeyin

"Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmeyin. Kendi aleyhinizde, Allah'a apaçık bir hüccet vermek ister misiniz?"
(Nisa, 144).
Bil ki Allah Teâlâ, münafıkları, bu iki gruptan hiçbirinde tam karar kılmayıp, kâh kâfirlere, kâh müslümaniara katılmakla ta'n edip kınayınca, bu âyette de müslümantara, münafıklar gibi davranmayı yasaklamış ve "Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmeyin" buyurmuştur. Bunun sebebi şudur:

1) Medine'deki Ensar'ın yahudi Kureyzaoğulları içinde süt kardeşleri vardı, onlarla anlaşmalı idiler ve onlara karşı sevgi duyuyorlardı. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Kimi dost edinelim" diye sorunca, O da, "Muhacirleri" cevabını verdi. Bu sebeple bu âyet nazil oldu.

2) Kaffâl(r.h) şöyle demiştir: "Bu, mü'minleri, münafıkları dost edinmekten bir yasaklamadır. Sanki Cenâb-ı Hak, "Münafıkların huylarını ve yollarını size açıkça anlattım. Binâenaleyh onları dost edinmeyin" demektedir.

Sonra Allah Teâlâ, "Kendi aleyhinizde Allah'a apaçık bir hüccet vermek ister misiniz?" buyurmuştur. Eğer biz bir önceki ifadeyi, Allah Teâlâ'nın, mü'minleri kâfirleri dost edinmekten nehyetmesi manasına hamledersek. bu ifade de, "Sizler, münafık olduğunuza dair, Allah'a apaçtk bir hüccet vermek mi istiyorsunuz?" manasına gelir ki bu da, "Siz, Allah'ın dininin ehli olan Hz. Peygamber ve ümmeti için, böyle bir hüccet mi vermek istiyorsunuz?" demektir. Yok eğer, ilk âyeti, münafıkları dost edinmekle ilgili kabul edersek, o zaman bu ifadenin manası, "münafıkları dost edinmeniz sebebiyle, cezalandırılmanız İçin, Allah'a, kendi aleyhinize bir hüccet mi vermek istiyorsunuz" şeklinde olur. 128[128]

Münafıklar Cehennemin En Alt Tabakasındadırlar

"Şüphesiz münafıklar cehennemin en aşağı tabakasmdadırlar. Onlar için kesinlikle bir yardımcı bulamazsın"
(Nisa, 145).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 129[129]

Birinci Mesele

Leys: "Derk, deniz ve benzeri bir şeyin en dip noktası manasınadır" demiştir. Buna göre, "derk-i esfel"den
maksad, cehennemin en dip noktasıdır. Bu kelime aslında,

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/380-381

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/381-382

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/382

"lâhîk olma, yetişip kavuşma" manasına gelen, "idrak" kelimesinden türemiştir. Yemeğin pişmesi, çocuğun büyümesi manasına gelen, "idraku't-taam" ve "İdraku'l-gulam" ifadeleri de bu köktendir. Binâenaleyh "derk", kendisine bir başka tabakanın ve katın eklendiği kısımdır. Bu kelimenin zahirî manası, cehennemin tabaka tabaka (kat-kat) olduğunu gösterir. Bu da, cehennemin en şiddetli tabakasının, en alttaki tabakası olduğunu gösterir.

Dahhâk, "Birşey üst üste yığıldığında, onun her katına "derece" denir. Birşey alt alta (aşağıya doğru) sıralanırsa, onun her katına da "dereke" denilir" demiştir. 130[130]

İkinci Mesele

Hamza, Kisâî ve Asımın ravisî Hafs. râ harfinin sükunu ile, bu kelimeyi ^jîll şeklinde; diğer kıraat imamları ise,
râ'nın fethası ile şeklinde okumuşlardır. Zeccâc,
kelimenin bu iki okunuşunun da. (mum) kelimesi gibi, kullanılan iki şekil olduğunu, fakat râ'nın fethası ile olan okunuşun, daha çok kullanıldığı için, daha tercihe şayan olduğunu söylemiştir. Ebu Hatim ise, şeklindeki kullanılışın cem'-inin ii'ji' olduğunu ve bunun, Arapların (At, atlar ve deve, develer) kelimeleri gibi olduğunu; kelimesinin cem'injn ise, Sîjâi şeklinde olduğunu ve bunun da, (fulus, fuluslar), ^ (köpek, köpekler) kelimeleri gibi cemîlendiğini söylemiştir. 131[131]

Üçüncü Mesele

İbnu'l-Enbârî: "Allah Teâlâ, münafıkların cehennemin en şağı tabakasında olduklarını bildirmiş, Firavun hanedanı hakkında ise, "Firavun hanedanını, azabın en çetinine sokun" (Mü'min, 46) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ikisinden hangisi daha çetin bir azab içindedirler? Münafıklar mı, yoksa Firavun'un hanedanı mı?" der ve kendi kendine şu cevabı verir: "Muhtemelen cehennem azabının en şiddetlisi, "derk-i esfel" (en alt tabakasında) olandır. İşte bu iki grup, orada birleşeceklerdir." 132[132]

Dördüncü Mesele

Münafık, kâfirden daha çetin bir azab içinde olacaktır. Çünkü münafık, küfür açısından kâfir gibidir ve üstelik bu
küfrüne, bir küfür çeşidi daha katmıştır. Bu da, İslam ile ve müslümanlar ile istihza etmesidir. Bir de onlar, kendilerini müslüman gösterdikleri için, müslümanların strlarına muttali olabilmiş ve bunları kâfirlere haber vermişlerdir. İşte böylece münafıkların ahirette çekecekleri mihnet ve meşakkatler kat kat olmuştur. İşte bütün bu sebeplerden ötürü, Atlah Teâlâ onlara, kâfirlerden daha fazla azab verecektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar için kesinlikle bir yardımcı bulamazsın" buyurmuştur. Bu, münafıklar için bir tehdiddir.'Alimlerimiz bu âyeti ehl-i salât'ın günahkârlarına şefaat edileceğine delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu tehdidi münafıklara has kılmıştır. Şayet aynı tehdid, münafık olmayanlar hakkında da söz konusu olsaydı, bu, nifaktan -sırf bir nifak olduğu için- bir men manasına gelmezdi. Bu, "hitap delili" ile yapılan bir istidlal değildir. Aksine buradaki istidlalin şekli şudur: Allah Teâtâ bu ifadeyi nifaktan men etme sadedinde zikretmiştir. Binâenaleyh eğer bu men nifak bulunmadığı halde olsaydı, o zaman bu, nifak sırf nifak olduğu için ondan men1 manasında olmazdı." 133[133]

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/382
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/383
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/383
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/383

Münafıkların Kurtulmaları İçin Yapmaları Gereken İşler

"Ancak tevbe eden: (hallerini) ıslah eden, Allah'a sımsıkı sarılan ve dinlerinde, Allah İçin halis olanlar müstesna. İşte (ancak) bunlar mü'minlerle beraberdirler ve Allah mü'minlere büyük bir mükâfaat verecektir"{Nisa, 146).
Bil ki bu âyette münafıklar için çok sert tehdidler bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü Allah Teâiâ, onlardan azabı kaldırmak için şu dört şeyi şart koşmuştur:
a) Tevbe etmeleri...
b) Hallerini düzeltmeleri... Kötülüklerden vazgeçip hallerini düzeltmek, iyi işlere yönelip, onları yapmaktan ibarettir.
c) Allah'a sımsıkı sarılmak... Bu da, yaptığı tevbe ile halini ıslah etmedeki maksadının, günü gün etme gayesi değil, Allah'ın rızasını talep olmasıdır. Çünkü onun maksadı, eğer menfaat elde edip, zararı gidermek olur ise, tevbesini ve halini ıslahını çabucak bozmuş olur. Fakat onun gayesi, Allah'ın rızasını ve ahiret mutluluğunu elde edip, Allah'ın dinine sımsıkı sarılma olduğunda, bu yolda sebat eder ve artık yolunu değiştirmez.
d) İhlas... Bunun sebebi şudur: Allah Teâlâ, onlara önce kötü şeyleri bırakmalarını; ikinci olarak da güzel şeyleri (hasenatı) yapmayı; üçüncü olarak bu bırakma ve yapmadaki gayelerinin Allah'ın rızasını talep olmasını; dördüncü olarak, bu rızayı talep edişlerinin halis olmasını ve bu gayeye, başka bir gayenin karışmamasını emretmiştir. Bu dört şart hasıl olunca, Cenâb-ı Hak, "İşte (ancak) bunlar mü'minlerle beraberdirler" buyurmuş, ama "İşte (ancak) bunlar mü'minlerdir" dememiştir. Daha sonra Hak Teâlâ münafıkların, mü'minlere katılmalarını sağlamak için, şeref ve kıymetini göstererek, mü'minlere verdiği mükâfaatı zikretmiş ve "Allah müminlere büyük bir mükâfaat verecektir" buyurmuştur. İşte bütün bu karineler, münafığın Allah katındaki durumunun çok zor ve çetin olduğuna delalet etmektedir. 134[134]

İnanıp Şükredene Allah Azab Etmez

"Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niçin azab etsin ki... Allah şâkir ve alimdir" (Nisa, 147)
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 135[135]

Birinci Mesele

Bu ifade, "Allah Teâlâ size, ne iç soğutup ferahlamak, ne fayda elde etmek ve ne de bir zararı defetmek için azab etmez? Bütün bunlar, O'nun hakkında düşünülemez. Çünkü O, zatı itibarı ile ihtiyaçlardan uzak, faydalan temin ve zararları defetme gibi birşeyden münezzehtir" demektir. Bundan kastedilen, mükellefleri iyi ameller işlemeye ve kötü amelleri terketmeye teşviktir. Binâenaleyh şimdi siz, eğer güzel işler yaptp, kötü işleri terkederseniz, Allah'ın, kerîm oluşuna rağmen size azab etmesi nasıl uygun düşer. 136[136]

İkinci Mesele

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, bizim mezhebimize delalet etmektedir. Çünkü âyet, Allah Teâlâ'nın, mahlukatı onlara azab etmek ve cezalandırmak için yaratmadığına delalet etmektedir. Çünkü âyetteki, "Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niçin azab etsin ki..." buyruğu, Allah'ın hiç kimseyi, azab etmek için yaratmadığı hususunda açık bir hükümdür. Yine âyet-i kerime, şükrün ve imanın failinin kul olduğuna, bunların Allah'ın yaratması ile olmadığına delalet etmektedir. Aksi halde kelamın takdiri, "Sizde şükrü ve imanı yarattığı zaman, Allah niçin size azab etsin ki..." şeklinde olurdu. Malumdur ki bu mana, âyetin nazmına uygun değildir." Mu'tezile'nin bu sözlerine verilmiş olan cevabımız daha önce geçmişti. 137[137]

---

[134] 134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/384
[135] 135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/385
[136] 136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/385

Büyük Günahın Affedilmesinin Delili

Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu âyet-i kerime, Allah Teâlâ'ntn, büyük günah sahibi olan kimseye azab etmeye (bile)ceğine delalet etmektedir. Çünkü biz bu âyetin, şükreden ve iman eden, sonra da içki içmeye ve zinaya yönelen kimse hakkında olduğunu farzediyoruz. Bundan ise, "Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niçin azab etsin ki..." ifadesinin delaleti ile, büyük günah sahibinin azaba uğratılmaması gerekir. Mutezile eğer, "Biz, büyük günah sahibinin mü'min olduğunu kabul etmiyoruz" derlerse, biz de deriz ki: "Tefsirimizde, büyük günah sahibinin de mü'min olduğuna dair birçok izahlar zikrettik." 138[138]

Bu Ayette Şürkün İmandan Önce Getirilmesinin Hikmeti

Âyette, şükrün imandan önce gelmesi hususunda üç izah şekli vardır:
1) Bu ifadede, bir takdim-te'hir bulunmaktadır. Bu, "Eğer iman eder ve şükrederseniz.." demektir. Çünkü iman, diğer bütün taatlardan önce gelir.
2) Biz, buradaki atıf vavının, tertib (sıra) ifade etmediğini söylersek, böyle bir sual ortadan kalkar.
3) Bunun bir üçüncü izahı da şöyledir: İnsan kendisine baktığında, yaratılışında ve düzenlenişinde büyük bir nimetin yatmakta olduğunu görür. Böylece de icmalî (genel) bir şükür ite Allah'a şükreder. Sonra kendisine nimet vereni tanıma hususundaki araştırmasını tamamlayınca, O'na iman eder ve tafsilatlı bir şekilde şükreder. Buna göre o genel şükür, imandan önce bulunmuş olur. Bundan dolayı Mak Teâiâ, şükrü imandan önce zikretmiştir.
Sonra Cenâb-ı Hak,"Allah, şâktr ve alimdir" buyurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, onlara şükrü emredince, o şükrün mükafaatını da, istiare yoluyla "şükür" diye ifade etmiştir. "Şâkir"(şükredici) kelimesi Allah Teâlâ hakkında "şükrün mükafaatını veren" manasına; "alîm" olması da, "O bütün cüz'iyyatı (teferruatı, detayları) bilir. Binâenaleyh O'ndan, kesin olarak bir hata sâdır" olmaz manasına gelir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, şükredene mükâfaat verir, yüz çevireni de cezalandırır. 139[139]

Zulme Uğramayan, Alenen Kötü Söz Söylememen

'Allah kötü sözün alenen söylenmesini sevmez. Ancak zulme uğrayan müstesna. Allah semi ve alimdir"
(Nİsâ. 148).
Âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 140[140]

Birinci Mesele

Âyetin, daha önceki âyetlerle ilgi ve münasebeti hususunda iki izah şekli vardır:
1) Allah Teâlâ, münafıkların örtüsünü (sırrını) açıp ifşa
ederek, onları rezil ve rüsvay edince ve rezil-rüsvay etmek rahîm ve kerîm olan bir zata

---

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/385
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/385-386
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/386
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/386

uygun düşmeyince, HakTeâlâ, bu konuda^ mazeretin yerini tutacak olan ifadeyi zikrederek, "Allah kötü sözün alenen söylenmesini sevmez. Ancak zulme uğrayan müstesna..." buyurmuştur. Yani, "Allah Teâlâ rezil-rüsvaylık ve çirkinlikleri açığa vurmayı sevmez. Ancak verdiği zarar büyük, hile ve tuzağı fazla olan kimseye karşı olursa, bu müstesna... İşte o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın, o kimsenin rezillik ve adiliklerini ortaya dökmesi caiz olur. Bundan dolayı Hz. Peygamber {s.a.s), "İnsanlar kendisinden sakınsınlar diye, fasığın kötü hasletlerini (herkese) söyleyiniz" 141[141]buyurmuştur. O münafıklar, müslümanlar hakkında çok büyük hile ve tuzak kurmuş, müslümanlara çok zulmetmiş ve onların vermiş oldukları zarar çok büyük olmuştur. İşte bu manadan ötürü, Allah Teâlâ, onların rezil ve rüsvaylıklarını zikretmiş, sırlarını ortaya dökmüştür.

2) Allah Teâlâ, önceki bir âyette (146.âyette), münafıkların, eğer tevbe eder ve ihlaslı olurlarsa, mü'min olacaklarını zikretmiştir. Binâenaleyh muhtemelen onlardan bazıları, nifaklarından tevbe etmiş ve tevbelerinde ihlaslı olmuştur. Ancak daha sonra bunlar, geçmişteki nifaklarından dolayı, bazı müslümanlar tarafmdan kınanmaktan kurtulamamışlardır. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, bu âyette, bu yoldan hoşlanmadığını, kötü sözün alenen söylenmesinden razı olmadığını, ancak kendisine zulmedip, nifakı üzere devam eden kimse (bu gibi sözlerin söylenmesinin) müstesna olduğunu, çünkü o kimsenin bundan rahatsızlık duymadığını beyan etmiştir. 142[142]

Allah,Kötü Söz Söyleyeni Murad Etmez

Mu tezile şöyle der: "Bu âyet, Hak Teâlâ'nın, kullarının çirkin fiilleri işlemelerini murad etmediğine ve kulların bu fiillerini yaratmadığına delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, "sevmesi", "murad etmesi ve istemesi" manasından ibarettir. Allah Teâlâ, "Allah kötü sözün alenen söylenmesini sevmez" buyruğuna göre, anlıyoruz ki Alfah, bunu murad etmemektedir. Yine aynı şekilde eğer Allah, kulların fiillerinin yaratıcısı olmuş olsaydı, onları murad etmiş olurdu. Eğer onları murad etmiş olsaydı, sözün kötüsünü alenen söyleme fiilini yaratmayı da sevmiş olurdu. Bu ise âyetin ifade ettiğinin aksine bir durumdur." Buna şöyle cçvap verilir: "Bizce, "Allah'ın bir şeyi sevmesi", kulun o fiiline mukabil sevap vermesi mariasındadır. Bu izaha göre, "Allah Teâlâ o fiili murad etti, fakat sevmedi" demek doğru olur. Allah en iyi bilendir. 143[143]

Üçüncü Mesele

İlim erbabı şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, kötü sözü ister açıkça söylensin, ister söylenmesin, sevmez. Fakat bu âyette, "alenen söylenmesi" şartını zikretmiştir. Çünkü bu sözün meydana gelmiş olan keyfiyeti, bunu gerektirmiştir. Bu tıpkı, "Ey iman edenler, Allah yolunda harbe çıktığınız zaman, (işleri) iyiden iyiye araştırınız" (Nteâ, m) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü hem yolculuk halinde,-hem de mukîmlik halinde (meseleleri) iyiden iyiye araştırma vacibtir. İşte burada da böyledir. 144[144]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "Ancak zulme uğrayan müstesna.." ifadesi ile ilgili olarak iki görüş vardır: Çünkü buradaki müstesna, ya istisna-i munkatî, ya da istisna-i muttasıldır.
Birinci Görüş: Bu, istisna-î muttasıldır. Bu takdirde, bu ifade iki şekilde izah edilir:
a) Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Bu, muzaf olan kelimenin hazfedilmiş olması çeşidinden bir

---

141[141] Keşfu'I-Hafa, 1/106.
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/387
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/387
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/388

ifadedir. İfadenin takdiri, , "Ancak zulme uğrayan kimsenin alenen söylemesi müstesna..." şeklindedir. Buradaki muzaf olan "cehr" kelimesi düşürülmüş, muzafun ileyh olan jâ onun yerine geçirilmiştir."

b) Zeccâc şöyle demiştir: "Burada, "cehr" masdarı, ism-i fail manasında kullanılmıştır. Buna göre âyetin takdiri, "Allah, kötü sözü alenen söyleyeni (mücahiri) sevmez. Ancak zulme uğrayan müstesna" şeklindedir."

İkinci Görüş: Bu, istisna-i munkatîdır. Buna göre âyetin manası, "Allah Teâlâ, kötü sözün alenen söylenmesini sevmez. Fakat zulme uğrayan kimse, kendisine yapılan zulmü alenen söyleyebilir" şeklindedir. 145[145]

Beşinci Mesele

Zulme uğrayan kimse ne yapar? Bu konuda birkaç izah vardır:

1) Katâde ve İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, başkasının hoşlanmadığı şeylerm yüksek sesle söylenmesini sevmez. Ancak zulme uğrayan kimsenin böyle yapması müstesna... Çünkü o, kendisine zulmeden kimseye yüksek sesle beddua edebilir.

2) Mücahid: "Ancak mazlumun, kendisine zulmedenin zulmünü açıkça söylemesi müstesna..." demiştir.

3) Gizli ve saklı hallerin açıkça söylenmesi caiz değildir. Çünkü bu, insanların gıybete ve şüpheye düşmelerine sebep olabilir. Ama, zalim olan kimse hariç. Binâenaleyh, onun hırsızlık yaptığını, gasbettiğini söylemek suretiyle zulmünü izhar etmek caizdir. Bu, Esamm'ın görüşüdür.

4) Hasan el-Basrî de, "Kendisine zulmedenden intikam alması müstesna..." şeklinde tefsir etmiştir. 146[146]

Hz. Ebu Bekr Ve Âyetin Onun Hakkında İnmesi

Bu âyetin Hz. Ebu Bekir (r.a) hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Çünkü bir kimse, O'nu defalarca kınamış, tenkid etmiş; buna rağmen O ise, hep susmuştu... En sonunda, Hz. Ebu Bekir o adama karşılık verince, Hz. Peygamber kalkar. Bunun üzerine, Ebu Bekir: "O, beni tenkid ederken sen oturuyordum Ona karşılık verdiği m deyse, sen kalktın" deyince, Hz. Peygamber şu cevabı verir: "Muhakkak ki bir melek, senin namına ona cevap veriyordu. Sen ona karşılık verdiğin zaman, o melek gitti, onun yerine şeytan geldi... İşte şeytan geldiği zaman, artık ben oturmadım, kalktım." İşte bu hadiseden ötürü bu âyet nazil otdu. 147[147]

Altıncı Mesele

Dahhâk, Zeyd İbn Eşlem ve Said İbn Cübeyr gibi bir grup büyük sahabi, zı harfinin fethasıyia şeklinde okumuşlardır ki bu okuyuşa göre bu ifadenin şu iki izahı yapılabilir:

a) Hak Teâlâ'nın, "Allah, kötü sözün alenen söylenmesini sevmez" buyruğu müstakil bir cümledir. O'nun, "Ancak, zulmeden müstesna..." sözü ise, yukardaki ifadeyle alâkası olmayan bir sözdür. Buna göre kelamın takdiri, "zulmedenler hariç; binâenaleyh onları bırakın, söylesinler" şeklindedir. Ferra ve Zeccac: "Kendisine zulmeden müstesna... Çünkü o, kendine zulmederek ve haddi aşarak alenen kötü söz söylemektedir" demişlerdir.

b) Buradaki istisnanın, istisna-i muttasıl olmasıdır ve takdiri, "Zulmeden kimse müstesna.-. Çünkü onun, kendisinin kötülüğünü açıkça söylemesi caizdir" şeklinde olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah semi ve alimdir" buyurmuştur. Bu, müsaade edilen "alenî kötü söz söyleme" hususunda, sınırı aşmadan sakındırmadın Yani "o kimse Allah'dan korksun, doğru olandan başkasını söylemesin, kimseye iftira etmesin. Çünkü o zaman, Allah'a isyan etmiş olur. Halbuki Allah, onun söylediklerini tamamen duyan ve gönlünde sakladıkları şeyleri hakkıyla bilendir" demektir. 148[148]

---

[145] [145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/388

[146] [146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/388-389

[147] [147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/389

Hayır Kavramı

"Eğer bir hayrı açıklar veya onu gizlerseniz, yahut fenalığı affederseniz, şüphe yok ki Allah çok bağışlayladır,, herşeye hakkıyla kadirdir" (Nisa, 149).
Bil ki, sayısı çok olmasına rağmen hayırlar, bilhassa şu iki noktada toplanırı
1) Hakka karşı doğru olmak;
2) Halka karşı güzel ahlâklı olmak...
Halkı karşı olan hayırlar da bilhassa şu iki noktada toplanmıştır:
a) Halka faydalı olmak.
b) Onlardan zararı gidermek... Buna göre âyetteki, "Eğer bir hayrı açıklar veya onu gizlerseniz" (yani açıktan veya gizli olarak yaparsanız) buyruğu halka faydalı olma hususuna; "yahut fenalığı affederseniz" ifadesi de, onlardan zararı giderme hususuna işarettir. Binâenaleyh bütün hayırlar ve iyi işler bu iki ifadenin içine girmektedir. 149[149]

Kul, Allah'ın Af Vasfı İle Muttasıf Olmalıdır

Sonra Cenâb-ı Hak, lft "Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcıdır, her şeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
1) İntikam almaya kadir olduğu halde, Allah her iki tarafı da affeder. Binâenaleyh sünnetullaha uymanız (ve sizin de affetmeniz) gerekir. Bu, Hasan el-Baarî'nin görüşüdür.
2) Allah Teâlâ, affeden kimseyi affeder ve ona mükâfaat vermeye kadirdir.
3) Kelbî şöyle der: "Allah Teâlâ, senin günahlarını affetmeye, senin arkadaşını affetmenden daha kadirdir." 150[150]

Allah İle Resulünün Arasını Ayırmaya Çalışanlar

"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr eden ve Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isteyen, "(Bunlardan) kimine inanırız, ktmini inkâr ederiz" diyen ve böylece (kütür ile İman) arasında bir yol tutmayı murad eden kimseler (yok
mu?) işte onlar gerçek kâfirlerin tâ kendileridir. Biz o kâfirlere hor ve hakir edici bir azab hazırladık"
{Nisa, 150-151).
Bil ki Allah Teâlâ, münafıkların yollarından ve metodlarından bahsedince, sözü yahudi ve hıristiyanların yollarına ve onların biribirleriyle olan muhalefetlerine getirerek, bu surenin sonunda, bu hususlarda birçok şeyden bahsetmiştir.
Onların bâtıl yollarından birincisi, peygamberlerin bir kısmına inanıp, bir kısmına inanmamalarıdır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler..." buyurmuştur. Çünkü yahudiler, Hz. Musa ile Tevrat'a inanır, Hz. İsa ile İncil'i inkâr ederler. Hristiyanlar ise, Hz. İsa ile İncil'e inanır, Hz. Muhammed ile Kur'an'ı inkâr ederler ve "Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isterler..." Yani onlar, Allah'a iman ile peygamberlerine imanı biribirinden ayırmak isterler "ve böylece (kütür ile iman) arasında bir yol tutmayı murad ederler." Yani, hepsine birden iman ile hepsini birden inkâr arası orta bir yol tutmayı isterler. O yol da, peygamberlerin bir kısmına iman edip, bir kısmını inkâr etmektir.

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/389
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/390
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/390

Sonra Allah Teâlâ, "İşte onlar gerçek kâfirlerin taa kendileridir" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: [151]

Birinci Mesele

Âyetin başındaki haberi hususunda iki görüş vardır:
a) Onun haberi mahzufdur. Sanki, "İşte böyle olanlar, bütün horluk ve hakirliği kendilerinde toplamışlardır" denilmektedir.
b) Onun haberi, "İşte onlar gerçek kâfirlerin taa kendileridir" ifadesidir.
Şu iki sebepten ötürü, birinci ihtimal daha güzel ve yerindedir:
1) Bu, daha beliğdir. Çünkü cevap (haber) hazfedilince, insanın zihnine, (böylesi insanlar hakkında) hertürlü kusur, hortuk ve hakirlik gelir. Ama bu açıkça belirtilmiş olsaydı, zihin o zaman sadece belirtilen kusurla yetinirdi.
2) "İşte onlar gerçek kâfirlerin taa kendileridir1" ifadesi, bir âyet başıdır. Binâenaleyh daha güzel olan, haber ite mübtedanın ayrı âyetlerde bulunmamasıdır.
Onlar iki sebepten dolayı gerçekten kâfirler idiler: [152]

Peygamberlerden Birini İnkar Etmek ,Küfre Götürür

1) Bir insanın peygamber olduğunu gösteren delil, ancakmucizedir. Peygamberlik hususunda bir delil olduğu zaman o delil nerede varsa, orada peygamberliğin de olduğuna kesin inanmak gerekir. Eğer biz, bazt yerlerde bir sıdk (peygamberlik iddiasında doğruluk) olmaksızın mucizenin bulunabileceğini söylersek, mucize ile bir peygamberin doğruluğuna İstidlal etmek güçleşir ve o zaman bütün peygamberleri inkâr etmek gerekir. Binâenaleyh peygamberlerden birinin nübüvvetini kabul etmeyen kimsenin, hepsini inkâr etmiş olacağı sabit olmaktadır.
İmdi eğer, "Farzet ki bu, onların bütün peygamberleri inkâr etmiş olmalarını gerektirsin. Fakat bazı ilzamlar, bir insana yöneldiği zaman, bu insanın onu benimsemesi (kabul ediyor olması) gerekmez. Birisinin kâfir olduğunu söylemek başka, küfrü kabul etmek başka birşeydir. Bu insanlar bu küfrü kendileri için iltizam etmedikleri (kabul etmedikleri) zaman, binâenaleyh onların kâfir oldukları nasıl söylenebilir?" denilirse, biz deriz ki: "Birisini küfür ile suçlamak (ilzam etmek), tefekküre ve düşijnmeye ihtiyaç duyulacak kadar gizli olduğu zaman, bu husustaki durum, sizin zikrettiğiniz gibidir. Ama ilzam, açık ve vazıh olunca, ilzam ile iltizam (küfür ile suçlama ve küfrü itiraf).arasında bir fark kalmaz."
2) Peygamberlerden birini kabul, eğer Allah'a tâat ve hükmüne İnkıyad için ise, bütün peygamberleri kabulü gerektirir. Fakat bu, riyaset elde etmek arzusu ile ise, o takdirde bütün peygamberleri inkâr manasına gelir.
Âyetteki ifadesi hakkında iki izah şekli vardır: [153]

Üçüncü Mesele

1) Bu "Zeyd senin gerçekten kardeşindir" sözündeki gibi, mansubtur. Buna göre takdir: "Ben sana bunu gerçek bir haber olarak haber verdim" şeklinde olur.
2) İfâdenin takdiri, "İşte bunlar, gerçekten inkâr etmiş olan kâfirlerin taa kendileridir" şeklindedir. Vahidî bu görüşü tenkid ederek,
"küfür hiçbir surette "hak" (gerçekten) olamaz" demiştir. Buna şöyle cevap verilir: "Buradaki "hak" kelimesi ile, "kâmil, eksiksiz, tam" manası murad edilmiştir. Buna göre bu ifade, "İşte bu kimseler, kâmil, tam, kesin ve gerçekten küfre girmiş olan kâfirlerin taa kendileridir"

---

[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/391
[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/391-392
[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/392

manasındadır. [154]

İnanıp Amel Edenler, Kurtuluşa Ererler

Bil ki Hak Teâlâ vaîdinin (tehdidinin) peşinden vaadini zikrederek şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve peygamberlerine iman edip, onlardan birini diğerinden ayırmayanlara (gelince), Allah onların mükâfaatını kendilerine verecektir. Allah gafur ve rahimdir"
(Nisa, 152)
Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır: [155]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ burada, tefrik etmek (arasını ayırmak), iki veya daha fazla şey arasında olacağı halde, "onlardan hiçbirinin arasını ayırmayanlar" buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: kelimesi hem müfred, hem cemî, hem müennes, hem müzekker olabilen bir lafızdır. Ayrıca şu iki husus da buna delalet etmektedir:
a) Burada, istisnanın yapılabilir olması.
b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey peygamber hanımları, siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsinizt"{Ahzab.32) âyeti...Bunu anladığına göre, âyetin takdiri, "Onlardan ikisinin veya onların arasını ayırmayanlar" şeklinde olur. [156]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, affın bulunduğu ve ihbatın da olmadığı hususunda bu âyete tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir:
Allah Teâlâ, Allah ve resullerine iman eden kimselere, ecirlerini vereceğini vaadetmiştir. Bundan anlaşılan ise, Cenâb-ı Hakk'ın o kimselere, imandan ötürü ecirlerini vermiş olduğudur. Aksi halde bu âyet, iman etmeye teşvik etmez, buna elverişli olmazdı. Bu ise, ihbatın olmayacağına, keza affın ve cehenneme sokulduktan sonra oradan çıkarılmaya dair kesinkes hüküm vermeyi gerektirir. [157]

Üçüncü Mesele

Hafs'ın rivayetine göre, Asım, zamir Allah'a raci olmak üzere, fiili yâ harfiyle, diğerleri ise nûn harfiyle okumuşlardır. Nun ile okumak, şu iki bakımdan daha evlâdır:
a) Bu okuyuş, azamet ifade eder.
b) Böyle okumak, Cenâb-ı Hakk'ın, Hazırladık..." ifadesine de uygun düşmektedir. [158]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Allah, onların mükâfa iıı kendilerine verecektir" ifadesinin manası, "Her ne kadar geri bırakılmış ise de, Allah'ın vermesi mutlaka tahakkuk edecektir" şeklindedir. Bundan maksat, vaadi te'kid edip, onun muhakkak olacağını bildirmektir; yoksa onun sonraya kalacağı hususu değildir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah gafur ve rahimdir" buyurmuştur. Bundan murad şudur: Allah'u Teâlâ onlara, mükâfaat vere vaadetmiş, bundan sonra da onlara, günahlarından

---

[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/392-393
[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/393
[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/393
[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/394
[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/394

vazgeçip, onları affederek bağışlayacağını
haber vermiştir. 159[159]

Yahudilerin Bozuk Gaye İle Mucizeler İstemeleri

"Ehl'i kitap, senin, üzerlerine gökten bir kitap indirmeni isterler. Nitekim onlar Musa'dan, daha büyüğünü istemişler ve "Allah'ı açıktan bize göster" demişlerdi. İşte zulümleri yüzünden onları yıldırım çarpmıştı. Bilahare
kendilerine bunca açık âyetler ve deliller geldikten sonra da, buzağıyı (Tanrı) edinmişlerdi. Nihayet biz, bunları atfetmiştik, diz Musa'ya apaçık bir hüccet verdik. Misaka bağlanmaları için: "Tûr"u üzerlerine kaldırmış, onlara: "O kapıdan, hepiniz secdeye kapanır halde girin" demiş, cumartesi günü hakkında da "(Av yaparak) haddi aşmayın (diye) söylemiş, kendilerinden (bu hususlarda) ağır teminat almıştık"
(Nisa, 153-154) 160[160].

Gökten Yazılmış Kitap Getirmesini İstemeleri

Bil ki, yahudiierin cehaletlerinin ikinci çeşididir. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: "Eğer sen, Allah katından gönderilen bir peygamber isen, tıpkı Musa'nın, levhaları getirdiği gibi, sen de bize gökten bir kitap getir..." Onların şöyle talepte bulundukları da rivayet edilmiştir: Onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendilerine, gökten falancaya ve filancaya, kendisinin Allah'ın resulü olduğuna dair bir kitap indirmesini istemişlerdir. Yine, "İnerken, kendisini bizzat görebileceğimiz bir kitap indir" şeklinde talepte bulundukları da rivayet edilmiştir. Onlar bu tür mucizeleri, Hz. Peygamber'! zor durumda bırakmak için istemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber'in mucizeleri daha önce tahakkuk etmiş ve gerçekleşmişti. Binâenaleyh fazlasını istemek, işi yokuşa sürmek manasına gelirdi. 161[161]

Vaktiyle Mz. Musa'yı Yahudilerin Üzmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nitekim onlar Musa'dan daha büyüğünü istemişler..." buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, her ne kadar bu istek Hz. Musa zamanında onların ecdadlarından sâdır olmuşsa da (ki bu talepte bulunanlar yetmiş kişiden meydana gelen temsilciler (nakibler) idiler), bu istekte bulunmayı Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında bulunan yahudilere nisbet etmiştir. Çünkü bunlar da onların yolundan gidiyor, onların bu tür isteklerini kabulleniyor ve Hz. Muhammed'i güç durumda bırakma hususunda, onların adeta aynı tutumunu takınıyorlardı.
Bil ki bu âyetten maksat, onların huy edinmiş oldukları, peygamberleri zora sokma, sıkıntıya duçar etme ve hakkı kabul etmeme gibi huylarını ortaya koymaktır. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: Hz. Musa'ya gökten bir kitap inince, onlar bu kadarıyla yetinmemiş, aksine Hz. Musa'dan, bizzat o kitabın inişini görmeyi -istemişlerdi. Bu da, onların kendilerine kitap indirilmesini istemelerinin, doğruya ulaşıp hakkı bulmak maksadıyla değil, aksine sırf inadları yüzünden olduğunu gösterir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Allah'ı açıktan bize göster" demişlerdi. İste zulümleri yüzünden onları yıldırım çarpmıştı" buyurmuştur. Biz bu kıssayı, Bakara suresinde anlatmış, tefsir etmiştik. Mutezilenin bu âyet ile ru'yetin olmayacağı hususunda istidlal etmesine biz yine orada cevap vermiştik. 162[162]

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/394
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/394-395
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/395
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/395-396

Yahudilerin Buzağıya Tapmaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bilahare kendilerine bunca açık âyetler ve deliller geldikten sonra da, buzağıyı (Tanrı) edinmişlerdi" buyurmuştur. Bunun manası onların alabildiğine cahil olduklarını ve küfürde diretip ısrar ettiklerini beyan etmektir. Çünkü onlar, kendilerine Tevrat indirildikten sonra, Allah'ı açıkça görme talebiyle yetinmemiş, bilakis buna buzağıya tapma cürmünü de katmışlardır ki, işte bu onların, hakkı ve dini talep etmekten son derece uzak olduklarına delalet eder. 163[163]

Beyyinât (Belgeler)den Maksad

O'nun, "Bilahare kendilerine, bunca açık âyetler geldikten sonra..." ifadesindeki ifadesiyle birçok şey kastedilmiştir:
Birincisi: Allah Teâlâ, onlara gösterdiği yıldırımı, beyyinât, yani açık deliller kılmıştır. Çünkü "saika" her ne kadar tek bir şey olsa dahi, o, Allah'ın kudretine, ilmine, kadîm olduğuna, cisim ve arazlara benzemediğine ve nübüvvet konusunda Hz. Musa (a.s)'nın sıdkına delalet etmiştir.
İkincisi: "Sâika"yı indirip böylece onları öldürdükten sonra, onları tekrar diriltmesidir.
Üçüncüsü: Onlar, Hz. Musa'nın, Firavun zamanında ortaya koyduğu mucizeleri müşahede ettikten sonra da buzağıya tapınışlardır. Bu mucizeler, Hz. Musa'nın asası, yed-i beyza, denizin yarılması ve diğer aşikâr mucizelerdir. Buna göre âyetin maksadı şudur: "Ey Muhammed! Onlar senden, kendilerine gökyüzünden bir kitap indirmeni istiyorlar. Bil ki onlar senden bunu sırf bir inad ve karşı koymak olsun diye istemişlerdir. Çünkü Hz. Musa onlara böyle bir kitabı ve diğer ezici ve kahir mucizeleri indirmiş; ama sonra onlar inadlaşarak, O'ndan, Allah'ı açıkça kendilerine göstermesini istemiş, böylece de buzağıya tapmaya yönelmişlerdi. İşte bütün bunlar onların cibilliyetlerinin karşı koyma, inadlaşma ve haktan uzaklaşma şeklinde olduğuna delâlet etmektedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'Biz onların, buzağıya tapmalarından dolayı köklerini kazımayıp, bilakis onları affettik ve Musa 'ya da apaçık bir hüccet verdik" buyurmuştur. Yani, "Hz. Musa'nın kavmi, her ne kadar karşı koymuş ve inadlaşmada ileri gitmişlerse de, biz o Musa'ya yardım ettik ve O'nu kuvvetlendirdik. Böylece Musa'nın işi, nübüvvet davası büyüyüp gelişti, hasmı ise gücünü ve kuvvetini kaybetti" demektir. İşte bu ifadede, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, o kâfirlerin, her ne kadar kendisine karşı inad edip direnseler bile, sonunda O'nun onlara hükümran olup, onları ezeceğine bir dikkat çekme ve işaret etme yoluyla bir müjde vardır, 164[164]

Yahudilerin Diğer Saçmalıkları

Sonra Cenâb-ı Hak, onların diğer cahilliklerini ve bâtıl fikirlerindeki ısrarlarını nakletmiştir. Bunların birincisi şudur: Allah Teâlâ, onlardan almış olduğu "ahd" sebebiyle, Tûr'u (dağı) onların üzerine kaldırmıştır. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
a) Onlar, dinden dönmeyeceklerine dair söz vermişlerdi. Sonra da, bu misaklarmdan vazgeçerek dinden dönmeye niyetlenmişlerdi... İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, korksunlar da, böylece ahidlerini bozmasınlar diye, onların üzerine dağı yükseltti.
b) Onlar Tevrat'ın hükümlerini kabulden kaçındılar da, onu kabullensinler diye, Cenâb-ı Hak, onların üzerine dağı kaldırdı. Buna göre âyetin manası, "Dini kabul edeceklerine dair söz versinler diye, onların üzerine dağı kaldırdık" şeklinde olur.

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/396
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/396-397

c) Onlar, dinden rücû etmeleri halinde, Allah Teâlâ, dilediği herhangi bir azab ile kendilerine azab etmesine dair söz vermişler, ahidde bulunmuşlardı. Binâenaleyh onlar, dinlerini terk etmeye yeltenince, Allah Teâlâ Tûr'u onların üzerine gölgeledi, yükseltti. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Misaka bağlanmaları İçin, "Tûr"u üzerlerine kaldırdık" buyruğundan maksad budur. 165[165]

Kapıdan Girişte Emre Aykırı Davranmaları

Bunlartn ikincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, ,onlara, "o kapıdan, hepiniz secdeye kapanır halde girin" dedik" ifadesidir. Bunun izahı Bakara suresinde geçmişti. 166[166]

Cumartesi Hükmüne Muhalefetleri

Üçüncüsü ise, O'nun ikû "Cumartesi günü hakkında da, "(Av yaparak) haddi aşmayın" (diye) söylemiş, kendilerinden (bu hususlarda) ağır teminat almıştık" ifadesidir.
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 167[167]

Birinci Mesele

O'nun, "Cumartesigünü hakkında da "(Avyaparak) haddi aşmayın" buyruğu ile alâkalı şu iki izah yapılmıştır:
a) O günde, balık avlamak suretiyle haddi aşmayınız. Vahidî şöyle demektedir: "Ona zulmetti ve haddi aştı" manasında olarak denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra onlar da, haddi aşarak Allah'a söverler" (Enam, 108)âyeti de böyledir.
b) "Cumartesi günü sağa sola koşmayın, hareket etmeyin..." Buna göre kelimesi, sıçramak, seyirtmek ve koşmak manasında olan kelimesinden iştikak etmiş olur ki, bundan maksat, onları cumartesi gününde çalışmaktan, iş yapmaktan men etmektir. Buna göre sanki onlara Cenâb-ı Hak, "Bu günde yerinizden kıpırdamayınız, evlerinizde oturup kalınız... Çünkü ben Rezzak'ım..." demek istemiştir. 168[168]

İkinci Mesele

Nâfi, aynın sükûnu, dal harfinin de şeddesiyle şeklinde okumuş, manasını murad etmiştir. Bu kıraatin delili ise Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun, içinizden cumartesi günü hadditaşanları, muhakkak bil-mişsizdir..." (Bakara, 65) âyetidir. Bu âyette bizzat bu fiilin "ifteale" babı kullanılmıştır. Sonra mahreçleri yakın olduğu ve bir de dal harfinde cehr sıfatı ta harfinden daha fazla olduğu için, ta harfi dal harfine idğam edilmiştir. Nahivcilerin pek çoğu, ikincisi idğam edilip, birincisi de harf-i lîn olmadığı zaman, iki sakin harfi aynı anda bir kelimede kullanmayı hoş karşılanmamışlardır. Mesela ttâ ve ÎjIi (canlı hayvan; genç) kelimeleri gibi... Bu nahivcilere, "kıraatçiler, med, harekeden bedel olur, diyorlar" denilir.
Verş, Nftft'nin ayn harfinin fethası, dal harfinin de şeddesi ile şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Bu böyledir, zira ta harfi dal harfine idğam edildiğinde, tâ harfinin harekesi ayn harfine verilir. Diğer kıraat imamları ise, aslı üzere, dal harfinin dammesi, ayn'ın da sükunu ile, şeklinde okumuşlardır. 169[169]

Üçüncü Mesele

---

[165] 165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/397
[166] 166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/397
[167] 167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/397
[168] 168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/398
[169] 169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/398

Kaffâl (r.h): "Misak-ı galiz, son derece kuvvetli ahd, misak demektir" demiştir. Bu da Tevrat olduğunu iddia ettikleri kitaplarında açıkça yer almaktadır. 170[170]

Muhtelif Suçları Sebebiyle Yahudilerin Lanetlenmeleri

"(Fakat) onların o sağlam sözleri bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr ederek kâfir olmaları, peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve, "kalblerimiz perdelidir" demeleri sebebtyle(dir ki biz kendilerine lanet ettik). Hayır, Allah
onların katbleri üzerine, küfürleri yüzünden mühür basmıştır. Artık onlar, birazı müstesna olmak üzere, İman etmezler. Bir de onların inkâr ile kâfir olmaları, Meryem'in aleyhinde büyük iftira ahp söylemeleri ve "Biz, Allah'ın peygamberi, Meryem oğlu Mesîh İsa'yı öldürdük" demeleri sebebiyledir. Halbuki onlar onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine (öldürülen ve asılan adam, İsa) gibi gösterildi. Hakikaten O'nun hakkında ihtilâfa düşenler de, bu hususta bir şekk İçindedirler. Onların buna ait hiçbir bilgileri yoktur, ancak zanna uymaktadırlar. Onu yakînen öldürmemişlerdir. Bilakis Allah, O'nu, kendisine yükseltmiştir. Allah azız ve hakimdir"(Nlsfl, 155-158).
Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 171[171]

Sözüyle İlgili Ahidlerin Bozma Suçu

O'nun, "(Fakat) onlann o sağlam sözleri bozmaları sebebiyle.." ifadesindeki "bâ" harf-i ceninin mütealtakının ne olduğu hususunda şu iki görüş eleri sürülmüştür.
a) Bunun müteallak, mahzuf olup, takdiri, "Onların, ahidlerini bozmaları, şunu ve yapmaları sebebiyle onlara lanet ettik, onlara gazabta bulunduk" şeklindedir. Müteallakının hazfedilmiş olması, daha manalıdır. Çünkü hazfedilmesi durumunda zihin, hertürlû manayı düşünebilir. Hazfedilen müteallakın bu çeşit kelimeler olduğunun delili ise, "Âyette bahsedilenlerin, zemm sıfatlarından" olmasıdır. Böylece bunlar, lanete ve gazaba delalet etmiş olurlar.
b) Bâ harfinin müteallakı, "Yahudilerden bir zulüm sebebiyle, biz, (evvelce) kendileri için helal kılınmış olan temiz ve güzel şeyleri, üzerlerine haram ettik" (Nisa, 160)âyetidir. Bu, Zeccâc'ın görüşüdür. Zeccâc Cenâb-ı Hakk'ın, "Yahudilerden bir zulüm sebebiyle..." âyetinin, "...bozmaları sebebiyle" (Niaâ, 155) ifadesinden bedel olduğunu iddia etmiştir.
Bil ki, birinci görüş daha münasiptir. Buna şu iki husus da delâlet etmektedir:
a)HakTeâlâ'nm, (Fakat) onlann o sağlam sözleri bozmaları sebebiyle.." buyruğu ile, ioj "Birzulüm sebebiyle.." (n\sa,-\60)tiaüesı, birbirinden çok uzaktır. Binâenaleyh, onları birbirinden bedel kılmak uzak bir ihtimaldir.
b) Zikredilen o suçlar, hakikaten son derece büyüktür. Çünkü onların Allah'ı inkâr edip peygamberleri öldürmeleri ve "kalblerimiz perdelidir" diyerek, mükellefiyeti inkar etmeleri son derece büyük günahlardır. Büyük günahlara, büyük cezaların verilmesi gayet uygun düşer. Halbuki yenilen bazı şeyleri haram kılmak, hafif bir cezadır. Binâenaleyh, bunun o büyük suçlarla alâkalı kılınması, yerinde ve uygun değildir. 172[172]

İkinci Mesele

Alimler Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundaki zaid, yani tezyin için olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.Buna göre kelamın takdiri, şeklinde olur. Biz bu meseleyi, O'nun i (AMimran. 159) âyetinin tefsirinde iyice incelemiştik. 173[173]

---

[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/398
[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/399
[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/399-400
[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/400

Peygamberleri Öldürüp Benliklerine Güvenmeleri

Allah Teâlâ bâ harfini, birkaç şeyin başına getirmiştir:
a) Ahdi bozmak...
b) Allah'ın âyetlerini inkâr etmek. Kİ bundan maksat, onların mucizeleri inkâr etmeleridir... Biz daha önce, "Herhangi bir resulün herhangi bir mucizesini inkâr eden bir kimsenin, bütün peygamberlerin bütün mucizelerini inkâr etmiş olacağını" izah etmiştik. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, o yahudiler hakkında, "Allah'ın âyetlerini (mucizelerini) inkâr ediyorlar" hükmünü vermiştir.
c) Haksız yere (zulmen) peygamberleri Öldürmek... Biz bu hususu da Bakara sûresinde (Âyet, 61) izah etmiştik.
d) Onların, "Bizim kalblerimiz perdelidir" demeleridir... Kaffal bu hususta şu iki açıklamayı yapmıştır:
1) «.Alili kelimesi (çerde, örtü, gılaf) kelimesinin çoğuludur. Kelimenin aslı ise, !âm harfinin harekesiyle dür. Böylece lâm sakin kılınarak, kelimenin telâfuzu kolaylaştırılmıştır. Bu tıpkı tâ ve sin harflerinin sükûnuyla (kitaplar) ve (peygamberler) denilmesi gibidir. Buna göre mana, "Onlar, bizim kalblerimiz gılaflıdır" demişlerdir. Yani, "Bizim kalblerimiz ilim ile dolu olup, binâenaleyh bizim, bizde bulunanın dışındaki ilme ihtiyacımız yoktur" demektir. İşte böylece onlar, bu-sözleriyle peygamberleri yalanlamışlardır.
2) wiit kelimesi, t kelimesinin çoğuludur. Bu kelime de, örtüyle örtülüp kapanmış demektir. Buna göre mana, "Onlar, "Bizim kalblerimiz örtüler içindedir. Binâenaleyh, sizin dediklerinizi anlamaz " demişlerdir" şeklinde olur. Bunun benzeri bir ifade de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, "Bizi kendisine da'vet edegeldiğin şeyden kalblerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, bizimle senin aranda bir perde vardır" dediler" (Fussiiet, 5) âyetinde naklettiği husustur. 174[174]

İnkarcılıkları Sebebiyle Kalblerinin Mühürlenmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'Hayır, Allah onların kaibleri üzerine, küfürleri yüzünden, mühür basmıştır" buyurmuştur.
Eğer biz, geçen âyeti birinci manaya hamledersek, o zaman bu ifadenin manası, "Allah Teâlâ, onların, kalplerinin ilim kapları olduğu iddiasını yalanlamış ve kalblehni mühürleyip tıpaladığını; binâenaleyh, tebliğ ile beyânın tesirinin bu kalblere ulaşmayacağını beyân etmiştir" şeklinde olur. Bu mana, bizim mezhebimize uygun düşer. Ama, geçen âyeti ikinci manaya hamledersek, bu âyetin manası, "Allah Teâlâ onların kaiblerinin örtüler ve kılıflar içinde bulunduğu iddialarının yalan olduğunu beyan etmiştir" şeklinde olur ki, bu da Mutezile nin mezhebine uygun düşmektedir. Ancak ne var ki birinci izah şekli daha uygun ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Hayır, Allah onların kaibleri üzerine, küfürleri yüzünden, mühür basmıştır" beyânına da mutabıktır.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Artık onlar, birazı müstesna olmak üzere, iman etmezler" yani "onlar, sadece Hz. Musa'ya ve Tevrat'a inanırlar" buyurmuştur. Bu, onların kendi iddia ve zanlarına göre, onlardan verilen bir haberdir. Yoksa herhangi bir peygamberin tek bir mucizesini bile inkâr edenin, hiçbir peygambere iman etmiş olamayacağını daha önce beyân etmiştik. 175[175]

İnkârları ve Hz. Meryem'e İftira Atmaları

e) Cenâb-ı Hakk'ın,"Bir de onların inkâr üe kâfir olmaları, Meryem'tn aleyhine büyük iftira atıp söylemeleri (sebebi ile)..." ifadesi... Bil ki onlar, Allah'ın babasız bir çocuk yaratmaya kadir olduğunu inkâr ettikleri için, Meryem'e zina iftirasında bulunmuşlardı. Halbuki Allah'ın, buna

---

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/400-401
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/401

kadir olduğunu inkâr eden, kâfir olur. Çünkü bununla şöyle demiş olur: "Her doğan çocuk, hiç yoktan değil, bir babadan meydana gelmiştir." Bu söz ise, âlemin ve zamanın kadîm olduğuna inanmayı ve irade sahibi hür bir Tanrı'ntn varlığına dit uzatmayı gerektirir. Bu yahudiler, hiç şüphe yok ki önce Allah'ın, babasız bir çocuk yaratmaya kadir olduğunu inkâr etmişler, ikinci olarak da Hz. Meryem'e zina fiili nisbet etmişlerdir. Buna göre, Allah'ın, "İnkârları ile kâfir olmaları (sebebi ile)" sözüyle, onların kudret-i ilâhiyi inkârları; "Meryem'in aleyhine büyük iftira atıp söylemeleri..." ifadesiyle de, Hz. Meryem'e zina nisbet edişleri kastedilmiştir. İki şey birbirinden başka olunca, bunarın birbiri üzerine atfedilmesi güzel ve yerinde olmuştur.
Yahudilerin, Hz. Meryem hakkındaki bu iddiaları, büyük bir iftira kabul edilmiştir. Zira Hz. İsa (a.s) doğarken, Hz. Meryem'in her türlü kusur ve günahtan uzak olduğuna delâlet eden birçok keramet ve mucize zuhur etmiştir. Meselâ, "Hurma ağacını kendine doğru silk, üstüne derilip toplanmış taze hurma dökülecektir" (Meryem, 26) âyetinde anlatılan husus ve Hz. İsa (a.s)'nın. henüz annesinden yeni doğmuş bir çocuk iken konuşması gibi... Binâenaleyh bu delillerin her biri, Hz. Meryem'in her türlü şüpheden uzak olduğunu kati olarak gösterir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, yahudilerin O'nun hakkındaki ta'nlarını "büyük bir iftira" olarak ifade etmiştir. Allah, aynı şekilde münafıkların Hz. Aişe (r.anha) hakkındaki ta'nlarını da "Hâşâ, bu, büyük bir iftiradır" (Nur, i6)diyerek, "büyük bir iftira" olarak tavsif etmiştir. İşte bu da, Hz. Aişe (r.anha)'yi ta'n eden Rafızîlerin, Hz. Meryem'e ta'n eden yahudiler gibi olduklarını gösterir. 176[176]

Hz. İsa'yı Öldürdüklerini İddia Etmeleri

f) HakTeâlâ'nın ve, "Biz, Allah'ın peygamberi, Meryem oğlu Mesih İsa'yı öldürdük" demeleri sebebiyledir" ifadesidir. İşte bu da, onların inkârlarının çok büyük olduğuna delâlet eder. Çünkü onlar, "Biz, bunu yaptık" demişlerdir. İşte bu söz, onların Hz. İsa'yı öldürmeye istekli olup, bu hususta çalışıp çabaladıklarına delâlet eder. Hiç şüphe yok ki bu kadarı bile, büyük bir küfürdür.
Eğer, "Yahudiler, Hz. İsa'ya inanmıyorlar, O'na düşmandırlar. O'nu bile bile öldürmek istemişler ve O'na, "sihirbaz kadının oğlu olan sihirbaz", "zinâkarın oğlu" demişlerdir. Binâenaleyh onlar niçin, "Biz, Allah'ın peygamberi Meryem oğlu Mesih İsa'yı öldürdük" desinler?" denirse, buna iki şekilde cevap veririz:
1) Onlar, bunu istihza yollu söylemişlerdir. Nitekim Firavun, Hz. Musa hakkında "Size gönderilen (bu) peygamberiniz mutlak delidir" ışuara, 27); Kureyş kâfirleri de
Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında, "Ey kendisine zikir (Kur'ân) indirilen, hiç şüphesiz ki sen bir delisin" (Hicr, 6) demişlerdir.
2) Allah Teâlâ'nın, Hz. İsa (a.s)'nın şanının, onların söylediklerinden yüce olduğunu belirtmek için, onların sözünü naklederken, kullandıktan kötü ifadeler (vasıflar) yerine, güzel vasıflan koymuş olması caizdir. 177[177]

Hz. İsa'yı Öldürmüş Değildirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Halbuki onlar, onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine, (öldürülen ve asılan adam İsa) gibi gösterildi" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, yahudilerin, Hz. İsa'yı öldürdükleri iddialarını nakledince, bu iddialarında yalanlamış ve "Halbuki onlar, O'nu öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine, (öldürülen ve asılan adam, İsa) glbt gösterildi" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki sual bulunmaktadır:
Birinci SuahJÂyetteki, ili (gibi gösterildi) ifadesinin nâib-i faili nedir? Eğer sen bunun, "Mesîh" olduğunu söylersen, bil ki o, "müşebbeh" (benzetilen) değil, "müşebbehün bin" (kendisine benzetileredir. Yok eğer sen, bunun nâib-i failinin, öldürülen adam olduğunu söyleyecek

---

[176] 176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/401-402

[177] 177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/402-403

olursan, bu nasıl olabilir ki, daha önce ondan hiç bahsedilmemiştir?
Buna şu iki şekilde cevap verilir:
1) Bunun nâib-i faili, ^ câr-mecrurudur. Bu tıpkı, "Ona öyle gösterildi"
sözünde olduğu gibidir. Buna göre sanki, "Fakat onlara, bir şüphe geldi" denilmiştir.
2) Bunun nâib-i faili, öldürülen adama râcî olan mahzuf y> zamiridir. Çünkü âyetteki "Onlar onu öldürmediler" buyruğu, bir başkasının öldürüldüğünü göstermektedir. Binâenaleyh öldürülen o başka adam, bu yolla adeta zikredilmiş gibidir. Bu sebeple de onun, ili (gibi gösterildi) fiilinin nâib-i faili olması, güzel ve yerinde olmuş olur. 178[178]

"Birinin Benzerinin Yapılması Safsataya Yol Açar" İtirazı

İkinci Sual: Eğer, "Allah, bir insanın şeklini, bir başkasına verebilir" denilmesi caiz olursa, bu safsata (şüphe ve karışıklık) kapısını açar. Çünkü o zaman, biz Zeydl gördüğümüzde, "Bel ki de o Zeyd değildir. O, kendisine Zeyd'in şekli verilmiş birisidir" denilir. Bu durumda da ne nikâh, ne talâk ve ne de mülkiyet, güvenilir bir şey olmaz. Yine bu mütevatir rivayetin de tenkid edilmesi neticesine götürür. Çünkü tevatür derecesine ulaşan haberler, en sonunda, elle tutulan gözle görülen bir şeye dayanmış olması şartıyla, kesin ilim ifade eder. Binâenaleyh bu tür şüphelerin (yanılmaların), gözle görülen şeylerde ele olabileceğini söylediğimizde, mütevatir habere de tenkid yönelmiş olur ki, bu bütün şeriatı cerhetme kapısını açar. Hiç kimse, "Bu, peygamberlerin zamanına mahsustur" diye, buna cevap veremez. Çünkü o zaman deriz ki, "Eğer bu söylediğiniz şey doğru olsaydı, hem aklî, hem de nakîî delil ile bilinirdi. Binaenaleyh o aklî ve naklî delili bilmeyen herkesin, hissedilen şeylerin (maddî şeylerin) kat'î olduğunu söylememesi ve hiçbir mütevatir habere itimad etmemesi gerekir. Yine hem zamanımızda, mucize kapısı kapanmış ise de, keramet yolları açıkttr." İşte bu durumda, zikredilen ihtimal bütün zamanlar için söz konusu olur. Velhasıl bu kapıyı açmak, mütevatir rivayeti kabul etmemeyi gerektirir. Bu ise, bütün peygamberlerin, peygamberliğini kabul etmemeye yol açar. Binâenaleyh işte bu, usulü (temeli) kabul etmemeye götüren, fer'î bir meseledir. Bundan dolayı kabul edilmez?
Buna şöyle cevap verilir: Bu hususta alimlerin şu gibi değişik izahları vardır:
Birinci İzah: Kelamcılann çoğu şöyle demişlerdir: "Yahudiler, Hz. İsa (a.s)'yı öldürmek istediklerinde, Cenâb-ı Hak, O'nu göğe kaldırdı. Bunun üzerine yahudiierin başkanları, halk arasında bir karışıklık çıkmasından korktular ve bir adamı yakalayıp öldürdüler, sonra da çarmıha gerdiler. Sonra halka O'nun Mesih İsa (a.s) olduğu-imajını verdiler. Halk İsa (a.s)'nın ancak, adını biliyordu. Çünkü O, insanların içine fazla karışmazdı. İşte bu izaha göre, o soru zail olmaktadır. Buna karşı, "Hristiyanlar, atalarından Hz. İsa'yı ölmüş olarak gördüklerini rivayet ettiklerini nakietmişlerdir" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: "Hristiyanlara göre tevatür, yalan üzerinde ittifak etme ihtimali de bulunan, az sayıda insandan meydana gelen bir topluluğa dayanır." 179[179]

Hz. İsa'yı Öldürmek İsteyenin, Ona Benzetilerek Öldürülmesi

İkinci İzah: "Allah Teâlâ, Hz. İsa (a.s)'nın şeklini, başka bir insana vermiştir." Bu izaha göre de değişik açıklamalar yapılmıştır:
a) Yahudiler, Hz. İsa (a.s)'nın, arkadaşları (havarileri) ile birlikte falancanın evinde olduğunu öğrenince, yahudiierin reisi olan Yahûza, avânesinden Taytâyus isminde bir adama, O'nun yanına girip, öldürmek için O'nu o evden çıkarmasını emretmişti. Bu adam, Hz. İsa'nın yanına girince, Cenâb-ı Allah Hz. İsa (a.s)'yı, evin tavanından göğe yükseltmiş ve Taytfiyus'a, Hz. İsa'nın şeklini vermiş. Binâenaleyh yahudiler, onu Hz. İsa zannederek, çarmıha germiş ve öldürmüşlerdir.

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/403
179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/403-404

b) Yahudiler, Hz. İsa (a.s)'yı takip için bir adam görevlendirdiler. Hz. İsa (a.s) dağa çıktı ve oradan göğe yükseltildi. Hak Teâlâ, o gözetleyici adama Hz. İsa'nın şeklini verdi ve yahudiler onu, "Ben, İsa değilim" dediği halde, öldürdüler.
c) Yahudiler, Hz. İsa'yı yakalamayı kafalarına koymuşlardı. Hz. İsa'nın yanında on havarisi vardı. Hz. İsa (a.s) onlara, "Kim, kendisine benim suretim verilmesi karşılığında, cenneti satın almak ister" dedi. İçlerinden birisi, "Ben..." dedi. İşte bunun üzerine, Allah Teâlâ, ona Hz. İsa (a.s)'nın şeklini verdi. O, evden çıkarılıp öldürüldü. Hz. İsa (a.s) göğe kaldırıldı.
d) Hz. İsa 'nın havarilerinden olduğunu iddia eden bir münafık vardı. Bu münafık, yahudilere gidip Hz. İsa (a.s)'nın yerini onlara haber verdi. Bu adam, yahudilerle birlikte, Hz. İsa'yı yakalamak için içeri girdiklerinde, Altah Teâlâ, Hz. İsa'nın şeklini o adama verdi. Böylece bu adam öldürüldü ve çarmıha gerildi. İşte bütün bunlar, birbirine zıt olan ve birbirini nakzeden açıklamalardır. İşlerin hakikatini en iyi Allah bilir. 180[180]

Hristiyanlar Hz. İsa'nın Akibeti Hakkında Kesin Bilgiye Sahip Değildirler

Sonra Cenâb-ı Allah, "Hakikaten onun hakkında ihtilafa düşenler de, bu hususta bir şekk içindedirler. Onların buna alt hiçbir bilgileri yoktur, ancak zanna uymaktadırlar" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili İki mesele vardır: 181[181]

Birinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, 'Hakikaten onun hakkında ihtilafa düşenlerde..." buyruğunda, bu ihtilafa düşenlerin kimler olduğu hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Bunlar, hristiyanlardır. Bu böyledir, çünkü onların hepsi, yahudilerin Hz. İsa'yı öldürdükleri hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ne var ki hristiyan grupların en büyükleri üçtür: Nestûriyye, Melkâniyye ve Ya'kûbiyye... 182[182]

Nestûriyye Mezhebinin İnancı

Nestûriyye, Hz. İsa'nın, manevi yönden (lâhût) değil, maddî (nâsût) bakımjndan çarmıha gerildiğini iddia etmiştir. Feylesofların ekserisi de, bu görüşe yakın görüşler rivayet ederek şöyle demişlerdir: Çünkü insanın, sadece beden heykelinden ibaret olmayıp, aksine onun bu bedene nisbet edilmiş ya şerefli bir cisim veyahut da onun zatında, mücerred ve ruhanî bir cevher olup, bu bedende faaliyette bulunduğu sabit olmuştur. Binâenaleyh, öldürülme hadisesi sadece bu beden heykeli üzerinde tahakkuk etmiştir. Ama hakikatte Hz. İsa (a.s} demek olan nefs üzerinde ise, öldürülme hadisesi cereyan etmemiştir.
"Her insan böyledir, o halde bunu Hz. İsa'ya tahsis etmenin manası nedir?" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: O'nun nefsi, kudsî, ulvî, semavî, ilahî nurlarla alabildiğine aydınlanmış ve meleklerin ruhuna iyice yaklaşmıştır. Nefs, her ne zaman böyle olursa O'nun, öldürülme ve bedeninin harab edilmesi sebebiyle, büyük acılar duyması düşünülemez. Çünkü böylesi bir nefs, bedenin zulmetlerinden ayrılıp, göklerin enginliklerine ve celal aleminin nurlarına doğru yöneldiğinde, işte orada onun sevinci ve mutluluğu alabildiğine büyür, muazzam olur. Bütün bu hallerin her insan için tahakkuk etmediği, hatta Hz. Adem'in yaratılışından, Kıyametin zamanına kadar çok az sayıdaki şahıslar için tahakkuk ettiği malum olan bir keyfiyettir. İşte bu halin Hz. İsa'ya tahsis edilmesinin anlamı budur. 183[183]

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/404-405
181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/405
182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/405
183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/405-406

Melkâniyye Mezhebinin İnancı

"Öldürme ve haça germe işi, onun lâhûtuna ulaşmıştır. Fakat bu, doğrudan doğruya olmayıp ihsas ve şuur (hissetme) suretiyle gerçekleşmiştir" denmiştir. [184][184]

Ya'kûbiyye Mezhebinin İnancı

Ya'kûbiyye ise, "öldürme ve çarmıha germe işi, iki cevherden meydana gelmiş tek bir cevher olan Mesih'te meydana gelmiş, vuku bulmuşlardır" demişlerdir. İşte bu konuda hristiyan mezheplerinin izahı bundan ibarettir ki, Hak Teâlâ'mn, "Hakikaten onun hakkında ihtilafa düşenler de, bu hususta bir şet içindedir" buyruğundan da bu kastedilmiştir. [185][185]

İhtilafa Düşenlerin Yahudiler Olması

İkinct Görüş: İhtilafa düşen bu kimseler yahudilerdir. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:
a) Yahudiler, Hz. İsa'ya benzeyen şahsı öldürünce, bu benzerlik öldürülen şahsın sadece yüzünde tahakkuk etmiş, Hz. İsa'nın bedeninin sureti, öldürülen bu şahsın bedeninde tahakkuk etmemiştir. Onlar bu şahsı öldürüp onun bedenine baktıklarında, "Yüzü, İsa'nın yüzü; ama beden, onun bedeni değil!" dediler.
b) Süddî şöyle demektedir: Yahudiler Hz. İsa'yı, on tane havarisiyle beraber bir evde hapsetmişlerdi... Derken yahudilerden bir adam Hz. İsa'yı çıkarıp öldürmek için içeri girdi... İşte tam o sırada Allah, Hz. İsa'nın suretini, giren bu şahsın üzerine attı. Hz. İsa ise göğe kaldırıldı. Derken onlar o adamı yakalayıp Hz. İsa diye öldürdüler. Daha sonra da, "Eğer bu İsa ise, bizim İçeri giren arkadaşımız nerede? Eğer bu arkadaşımız ise, İsa nerede?" demişlerdir ki, işte onların ihtilafı da bu şekilde cereyan etmiştir. [186][186]

Kıyasla Amel Etmeyi Caiz Saymayanlar Bu Ayeti Delil Sayarlar

Kıyası delil olarak kabul etmeyenler, bu âyetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Kıyas ile amel etmek, zanna
Zikretmiş olmasının delaletiyle, Allah'ın kitabında kınanmıştır, zemmedilmiştir. Baksana, Allah Teâlâ burada, gerek yahudi gerekse hristiyanlan zemmetme sadedinde, bununla, zanna tâbi olmakla vasfederek, "Onların buna ait hiç bir bilgileri yoktur, ancak zanna uymaktadırlar" buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, En'âm sûresinde kâfirleri kınarken, "Onlar zandan başka bir şeye uymazlar, onlar ancak yalan söyleyen kimselerdirler" (En'âm. 116) buyurmuştur. Aynı şekilde başka bir âyette de, "Zan ise, muhakkak ki, zan, gerçek karşısmda hiç bir şey ifade etmez" (Necm, 28) buyurmuştur. Bütün bunlar, zanna tâN olmanın kötü ve mezmum bir şey olduğuna delâlet eder.
Biz buna şöyle cevap veririz: Biz, kıyas ite amel etmenin, "zanna ittiba etmek olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü kat'î delil, kıyas ile amel edilebileceğini gösterince kıyastan çıkarılıp elde edilen hüküm zannî değil, malûm ve bilinen bir hüküm olur. Bu kıyas mevzuunu anlatmak çok derin bir mevzu olup, ayrı bir inceleme konusudur[187][187].

Hz. İsa Öldürülmedi, Allah O'nu Göğe Kaldırdı

Cenâb-ı Hak daha sonra,"Onu yakinen öldürmemişlerdir. Bilakis Allah, O'nu, kendisine

---

[184][184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/406
[185][185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/406
[186][186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/406
[187][187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/406-407

yükseltmiştir" buyurmuştur. Bil ki bu tabir, şu iki manaya muhtemeldir:
a) Yakînî olan, öldürmemedir.
b) Yakînî olan, fiilin tahakkuk etmediğidir. Binâenaleyh, birinci ihtimale göre mana şöyle olur: Allah Teâlâ, onların, O'nu öldürüp öldürmedikleri hususunda şüpheye düştüklerini haber vermiş, daha sonra da Hz. Muharnmed'e, yakînî olanın, onların O'nu öldüremedikleri haberini vermiştir.
İkinci takdire göre ise mana, "onlar, O'nu öldürdükleri hususunda şüphe etmişlerdir" şeklinde olur. Sonra Cenâb-ı Hak bunu, "Onlar öldürdükleri o şahsı, onun Hz. İsa olduğundan emin olmayarak; aksine onu öldürdüklerinde, onun Hz. İsa mı değil mi olduğu hususunda şüpheye düşerek öldürmüş olduklarını" haber vererek te'kid etmiştir. Birinci ihtimal daha uygundur; çünkü Cenâb-ı Hak bu ifadeden sonra, "Bilakis Allah, onu kendisine yükseltmiştir" buyurmuştur ki, böyle bir söz ancak, öldürmeme kesîn ve yakînî bir durum arzettiği zaman doğru olur. 188[188]

Allah'ın O'nu Göğe Yükseltmesi

Hak Teâlâ'nın, "Bilakis Allah, onu, kendisine yükseltmiştir" buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 189[189]

Birinci Mesele

Ebû Amr ve Kisâî, lam harfini ra harfine idğam ederek; diğerleri ise idğamsız olarak okumuşlardır. Ebû Amr ile
Kisâî kıraatinin delili, lamın mahrecinin râ harfine yakın olması ve râ'da bulunan tekrir sıfatının, lâmdakinden daha kuvvetli olmasıdır. İşte bundan dolayı, râ harfinin lâm harfine idğamı caiz değildir. Çünkü daha noksan olan, kendisinden daha fazla ve güçlü olana idğam edilemez... Diğerlerinin delili İse, gerek lâm, gerekse râ harfinin ayrı ayrı iki kelimede bulunmasıdır... İşte bu sebeple evlâ olan, idğam etmemektir. 190[190]

Allah Teala Cihette Olmaktan Münezzehtir

Müşebbihe, Allah Teâlâ'ya bir cihet nisbet etme hususunda O'nun bu, "Bilakis Allah, onu, kendisine yükseltmiştir" âyetini delil getirmişlerdir.
Buna şöyle cevap veririz: "Buradaki yükseltme ile, kendisinde, Allah'ın hükmünün dışındaki hükümlerin peçerli olmadığı bir yere yükseltme murad edilmiştir. Bu Cenâb-t Hakk'ın tıpkı, "Halbuki (bütün) işler ancak Allah'a döndürülür" (Bakara. 210) âyeti gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, "Kim evinden, Allah'a ve O'nun peygamberine muhacir olarak çıkıp da..." (Nisa, 100) buyurmuştur. Ki hicret ise, Medine'ye yapılıyordu. Hz. İbrahim de, "Ben, dedi, doğrusu Rabbime gidiciyim" (Saftat. 99)demiştir. 191[191]

Üçüncü Mesele

Hz. İsa'nın semaya yükseltildiği bu âyetle sabittir. Bu âyetin bir benzeri de, Allah'ın, Âl-i İmrân süresindeki, "Şüphesiz ki seni öldürecek olan benim, seni kendime yükseltip kaldıracak, seni küfredenlerin içinden tertemiz çıkaracak..." (âmimrân,55)âyetidir. Bil ki Allah Teâlâ, bu izah ettiği şeylerin hemen peşinden, Hz. İsa'ya pekçok belâ ve sıkıntıların ulaştığını, O'nun da Hz. İsa'yı kendisine yükselttiğini zikredince, bu beyân, Hz. İsa'nın kendisine

---

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/407
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/407
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/408
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/408

yükseltilmesinin mükâfaat bakımından cennetten ve o cennetteki maddi lezzetlerden daha büyük olduğuna delalet etmiştir. İşte bu âyet sana, manevi mutluluklar bilgisinin kapısını açmaktadır.

Sonra Cenâb-ı Hak,"Allah, aziz ve hakimdir" buyurmuştur. Buradaki izzetten maksat, kudretinin; hikmetten maksat da ilminin kemali ve mükemmelliğidir. İşte böylece Cenâb-ı Hak bu buyruğu ile Hz. İsa'nın dünyadan göklere doğru yükseltilmesinin, her ne kadar bir beşere imkansız gelse dahi, bunun, kendi kudretine ve hikmetine nisbetle imkansız olamayacağına dikkat çekmiştir. Bunun bir benzeri de O'nun, "Kulunu, bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren (Zât-ı eceli ve a'lâ) münezzehtir..." (isrâ, 1) âyetidir. Çünkü İsrâ, her nekadar Hz. Muhammed'in kudretine nisbetle imkansız ise de, Hak Subhanehu'nun kudretine nisbetle çok kolay ve basittir. 192[192]

Ehl-i Kitab'ın Ölmeden Önce Hz. İsa'ya İnanmaları

"Ehl-İ kitaptan hiçbiri hariç olmamak üzere, ölümünden evvel andolsun, O na mutlaka iman edecek, O da kıyamet günü kendileri aleyhine bir şahid olacaktır"{Nisa, 159).

Bil ki Cenâb-ı Hak, yahudilerin rezaletlerini, hal ve hareketlerinin çirkinliğini zikredip, onların Hz. İsa'yı öldürmeyi kafalarına koyduklarını belirtip bu maksatlarını elde edemediklerini; Hz. İsa'nın en büyük mertebe ve makamı elde etmiş olduğunu açıklayınca, Hz. İsa'ya son derece düşman olan o yahudilerden her birinin, ancak O'na iman ettikten sonra dünyadan göçeceklerini beyân ederek, "Ehl-İ kitaptan hiçbiri hariç olmamak üzere, ölümünden evvel, andolsun, Ona mutlaka iman edecek..." buyurmuştur.

Bil ki, bu ifadenin başındaki o\ nefy (olumsuzluk) yani,manasındadtr. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Sizden hiçbiriniz müstesna

olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır" (Meryem, 71) âyeti gibidir. Buna göre kelamın takdiri, "Ehl-i kitaptan herkes.

Ona mutlaka iman eder" şeklinde olur. Sonra biz, yahudilerin ekserisinin, ölürken Hz. İsa'ya iman etmediklerini müşahede ediyoruz.

İşte biz, buna şu İki şekilde cevap verebiliriz:

a) Şehr İbn Havşeb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Haccac, "Ben bu âyeti okuduğumda, bu âyetten ötürü gönlümde bir şey, (bir istifham) kalmıştı. Çünkü ben, yahudilerin boynunu vuruyor, ama onlardan böyle bir şey duyamıyordum" demişti. Bunun üzerine, ben de, "Yahudiye ölüm gelip çattığında, melekler onun yüzüne ve dübürüne vurarak şöyle derler:' 'Ey Allah'ın düşmanı, Hz. İsa sana peygamber olarak geldi de, sen onu tekzib ettin." Bunun üzerine ölen o yahudi de, "Ben, O'nun Allah'ın kulu olduğuna iman ettim" der. Yine melekler ölmek üzere olan hristiyana, "Hz. İsa, sana peygamber olarak geldi, ama sen onun, "Allah ve Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettin" derler. O hristiyan da, "O'nun, Allah'ın kulu olduğuna (şimdi) iman ettim" der. Böylece ehl-i kitap, Hz. İsa'ya iman etmiş olurlar, ama onlara bu imanları fayda vermez" dedim. Bunun üzerine Haccac doğrulup oturdu ve "Bunu kimden naklettin?" deyince, "Bana, bunu Muhammed İbn Ali İbn el-Hanefiyye anlattı" dedim. Haccac da, bir dal ile toprağı çizmeye başlayarak, "Yemin olsun ki sen bunu, saf ve temiz bir kaynaktan almışsın" dedi.

İbn Abbas (r.a)'ın, bu âyeti bu şekilde tefsir ettiği ve İkrime'nin ona şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer ehl-i kitap, damdan düşse veya yansa veyahut da yırtıcı bir hayvan tarafından yenilse de mi, böyle olur?" İbn Abbas (r.a), "O, bunları düşerken, havada iken söyler ve canı çıkmadan ona iman eder" demiştir. Übeyy İbn Ka'b'ın 'Onlardan herbiri, ölümlerinden önce İsa'ya iman edecekler" manasında olmak üzere şeklindeki kıraati de buna delâlet eder. Çünkü "herbiri" kelimesinde de "çoğul" manası vardır.

Keşşaf sahibi de şöyle der: "Allah'ın, ölümden önce ehl-i kitabın Hz. İsa'ya iman edeceklerini haber vermesinde ki mana şudur: "Onlar her ne zaman Hz. İsa'ya mutlaka iman etmeleri

---

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/408

gerektiğini bilirlerse, Hz. isa'ya imanlarının kendilerine fayda vereceği bir zamanda O'na iman etmeleri, kendilerine fayda vermeyeceği bir zamanda iman etmelerinden daha evlâdır."

b) Âyetteki,ifadesi "Hz. İsa'nın ölümünden önce" manasındadır. Buna göre bu âyetten murad, "Hz. İsa (ahir zamanda) inerken, mevcut olan bütün ehl-i kitap, mutlaka O'na iman ederler" manasıdır.

Bazt kelamcılar şöyle demişlerdir: "Bu, Hz. İsa'nın gökten yere inmesine manî değildir. Ancak ne var ki O, mükellefiyetler dönemi artık bittiği zaman veyahut da bilinmiyecek bir şekilde iner. Çünkü, mükellefiyetin devam ettiği zaman ve kendisinin Hz. İsa olduğu bilinecek bir şekilde inerse, bir peygamber olarak inmiş olur. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s)'den sonra, başka peygamber yoktur. Yahut O, bir peygamber olarak inmez ki bu, peygamberler hakkında caiz olmayan bir şeydir." İşte böyle bir müşkil bence zayıftır. Çünkü peygamberlerin sonu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderilmesiyle noktalanmıştır. Dolayısıyla Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildiğinde, peygamberlik müessesesi sona ermiş olur. Hz. İsa'nın, dünyaya indikten sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinine tâbi olması uzak bir ihtimal sayılmaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O da Kıyamet günü kendileri aleyhine birşahid olacaktır" buyurmuştur. Denildi ki, Hz. İsa(a.s), yahudilerin kendisini yalanlayıp, kendisine ta'n ettiklerine; hristiyanların ise kendisini Allah'a şirk koştuklarına şahidlik eder. Aynı şekilde her peygamber, ümmetine karşı şahiddir[193][193]

Zulümleri Sebebiyle Yahudilere Bazı Helallerin Haram Kılınması

"Yahudilerden olan bir zulüm sebebt ile, biz (evvelce) kendileri için helal kılınan temiz ve güzel şeyleri onlara haram ettik ve bir de onların bir çok İnsanı Allah yolundan alıkoymaları, nehyolunduklan halde ribâ (faiz) almaları ve halkın mallarını bâtıl yolla yemeleri sebebi ile (haram kıldık). Onlardan kâfir olanlara, pek acı veren bir azab hazırladık"(Nisa, 160-161).

Bil ki Allah Teâlâ, yahudüerin rezil işlerini ve kâfirlerin çirkin fiillerini açıklayınca, bunun peşisıra, onlara hem dünyada hem ahirette, ne kadar şiddetli davrandığını anlatmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın onlara bu dünyada şiddetli davranması şöyle olmuştur: Mak Teâlâ, daha önce kendilerine helal olan leziz ve helal şeyleri haram kılmıştır. Nitekim O, bir başka âyette, "Biz yahudüere bütün tırnaklı (hayvanları) haram ettik. Sığır ve koyunun iç yağlarını da üzerlerine haram kıldık. Bunların sırtlarına veya bağırsaklarına yapışan, yahud kemiğe kansan yağlar müstesna... Bunu, onlara zulümlerinden dolayı ceza olarak yaptık. Biz elbette sâdıklarız" (En'âm, 146> buyurmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, onlara bu kadar şiddetli davranmasını gerektiren ve adeta bunun sebebi olan hususu beyân etmiştir. Şöyle ki:

Bil ki bütün günahlar, şu iki kısımda toplanır:

a) İnsanlara haksızlık (zulüm) etmek...

b) Hak dinden yüz çevirmek... Cenâb-ı Hak, mahlukata zulmetmeye, "Birçok insanı, Allah yolundan alıkoymaları (sebebi ile)..." ifadesi ile işaret etmiştir. Sonra onlar, bununla beraber, mal kazanmaya son derece hırslıdırlar. Bundan dolayı bazan, kendilerine yasak olduğu halde faiz ile, bazan da rüşvet yoluyla mal elde ederler. Cenâb-ı Hak buna da "Halkın mallarını bâtıl yolla yemeleri sebebi ile..." ifadesi ile işaret etmiştir. Bunun bir benzeri de, "(onlar) alabildiğine yalanı dinleyenlerve haram yiyenlerdir" (mhöb, 42) âyetidir. İşte bu dört şey, Allah'ın onlara hem dünyada hem de ahirette şiddet göstermesine sebep olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, dünyada şiddetli davranması, daha önce de bahsedildiği gibi, leziz ve helal şeyleri onlara haram kılmasıdır. Âhirette şiddetli davranması ise, ' Onlardan kâfir olanlara, pek acı veren bir azab hazırladık" âyeti ile anlatılan husustur. [194][194]

---

[193][193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/409-410

[194][194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/411-412

İslam'a İman Eden Yahudiler

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirler ile cahil yahudilerin yolunu anlatınca, mü'min yahudilerin yolunu da anlatarak şöyle buyurmuştur:
"Fakat onlardan, ilimde râslh olanlar ve müminler, hem sana İndirilen (Kûr'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) iman ederler. (Onlar), namazı dosdoğru kılanlar, zekatı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlardır. İşte onlara biz, çok büyük bir ecir vereceğiz"
(Ntsâ, 162).
Bu âyetle ilgili, meseleler bulunmaktadır: 195[195]

Birinci Mesele

Bil ki burada bahsedilen kimselerden murad, ilimde iyice derinleşmiş ve ilmi kökleşmiş olan Abdullah İbn Selâmfrile onun arkadaşlarıdır. Bunlar gerçekte şu şekilde istidlal eden kimselerdir: Mukallid, şüpheye düşürülmek istendiğinde şüpneye düşer. Ama istidlal ederek birşeye inanan, kesinlikle şüpheye düşürülemez. Binaenaleyh âyette bahsedilen "ilimde râsih olanlar" dan maksad, istidlal edenler; "mö'm/nier... 'den maksat ise istidlal edenlerden iman edenler veyahut da mü'min, muhacir ve ensardtr. Âyette, "Rasİhûn" kelimesi mübteda, "İman edenler" kısmı ise haberdir.
Âyetteki, "namazı dosdoğru kılanlar, zekatı verenler" ifadeleri hakkında şu üç görüş söylenmiştir:
Birinci Görüş: Hz. Osman (r.a) ile Hz. Aişe (r.anha)'nin, "Mushafta, (imla bakımından)bir lahn (hata) vardır Aranlar onu dillerivle düzeltecekler (doğru okuyacaklardır)" dedikleri rivayet edilmiştir. Bil ki bu görüş, son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu mushaf, Resûluliah (s.a.s)'dan tevatür yolu ile nakledilip gelmiştir. Binâenaleyh, onda nasıl bir hata bulunabilir.
İkinci Görüş: Bu görüş Basralılara ait olup, buna göre, "Namazı dosdoğru kılanlar.." ifadesi, namazın faziletini göstermek için, medh üzere mansubtur. Basralılar şöyle derler: Mesela sen, "Kerîm olan Zeyd'e uğradım" dediğin zaman, buradaki "kerîm" lâfzını Zeyd'in sıfatı olarak mecrûr okursun. Bu lafzı, "kastediyorum" kelimesini, takdir ederek (var sayarak ve onun mef'ûlü olarak) der, mansûb kılarsın. İstersen kerîmdir" takdirinde düşünerek, merfu da okuyabilirsin. Buna göre, meselâ, denilir ki, bunun takdiri,
"bana senin kavmin (akrabaların geldi). Yani, yurtlarında yedirip içirenleri kastediyorum. Onlar, sıkıntılar gelince de yardımcı olanlardır" şeklindedir. İşte âyetin takdiri de, "Yani namazı dosdoğru kılanları kastediyorum. Hem onlar zekatlarını da verirler..." şeklindedir."
Kisâî bunu tenkid eder ve şöyle der: "Herhangi bir ifadeyi medh üzere mansub okumak, ancak söz tamamlandıktan sonra mümkün olur. Halbuki burada söz henüz tamamlanmamıştır. Çünkü âyetteki "Fakat onlardan, ilimde râsîh olanlar.. " ifadesinin haberi henüz gelmemiştir ve1 o ifadenin haberi, İşte onlara biz, çok büyük bir ecir vereceğiz1' kısmıdır."
Kisâî'ye şöyle cevap verilir: Bu ifadenin, "İşte onlara biz, çok büyük bir ecir verceğtz" kısmında tamamlandığını kabul etmiyoruz. Çünkü buradaki haberin "iman ederler..." kısmı olduğunu açıklamıştık. Hem, mübteda (isim) ile haber arasına "medh" sokarak, cümle-i i'tiraziyye yapmak niçin mümkün olmasın ki? Bunun imkânsız oluşunun delili nedir? Binaenaleyh Basralıların bu âyet hakkındaki görüşü itimada şayandır.
Üçüncü Görüş: Bu, Kisâî'nin görüşüdür ve buna göre âyetteki "(mukî-mîn)" kelimesi âyette geçen "Sana indirilen (Kur'ân'a)" ifadesindeki U ism-i mevsûlü üzerine atfedilmiştir. Buna göre mana şöyle olur: "Onlar, hem sana indirilen (Kur'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) ve namazlarını dosdoğru kılanlara iman ederler." Sonra "zekatı verenler.." ifadesi de, (mü'minun) üzerine atfedilmiştir. Namazlarını dosdoğru kılanlardan murad,

---

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/412

peygamberlerdir. Çünkü onlardan herbirinin şeriaîtnda namaz mevcuttur. Çünkü Cenâb-ı Hak, Enbiya sûresinde, bazı peygamberleri zikrettikten sonra, "Kendilerine, hayırlı İşler yapmayı ve namaz kılmayı vahyettik..." (Enbiya. 72) buyurmuştur.

"Namazlarım dosdoğru kılanlardan muradın, Cenâb-ı Hakk'ın "saf sof' diye tavsif ettiği melekler olduğu da rivayet edilmiştir. Saf saf otan melekler, Allah'ı tesbîh edenlerdir. Onlar, hiç bıkmadan, gece gündüz Allah'ı teşbih ederler. Binaenaleyh âyetteki, "Hem sana indirilen (Kur'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) inanırlar" ifadesi ile, meleklerin kitaplara iman etmiş oldukları; "namazı dosdoğru kılanlara" (inanırlar)" ifadesi ile de, peygamberlere inandıkları anlatılmıştır.

Dördüncü Görüş: Abdullah İbn Mes'ûd'un mushafında, bu kelime vavlı olarak,"Namazı kılanlar" şeklinde yer almıştır. Bu, aynı zamanda Malik İbn Dinar el-Cühderî ve İsa es-Sakafi'nin de kıraatidir. 196[196]

İkinci Mesele

Bil kt âlimler üç kısımdır:

1) Allah'ın sadece hükümlerini bilenler.

2) Allah'ın hem zatını, hem de sıfatlarını bilenler...

3) Hem Allah'ı, hem de O'nun hükümlerini bilenler.. Birinci kısım, Allah'ın hükümlerini, tekliflerini ve kanunlarını bilen alimlerdir. İkinci kısım, Allah'ın zâtı ile O'nun hakkında vacip, caiz ve mümtenî olan sıfatları bilenlerdir. Üçüncü kısım ise, "ilmi ile âmil olanlar" diye anlatılan âlimlerdir ki, alimlerin en büyükleri bunlardır. İşte bu üç kısma, Hz. Peygamber (s.a.s), "Alimlerle otur. Hikmetli kimselere karış ve büyüklerle arkadaş ol" 197[197] hadisi ile işaret etmiştir.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: "Allah Teâlâ onları "ilimde kök salan kimseler (rasihûn)" olarak tavsif etmiş ve bunu izah ederek, öncelikle onların, Allah'ın hükümlerini bilip, onlara göre amel ettiklerini beyan etmiştir. Onların, Allah'ın hükümlerini bilmeleri, "(Onlar) hem sana indirilen (Kur'ân'a), hem senden evvel indirilen (kitaplara) iman ederler" ifadesi ile; bildikleri hükümlerle amel etmeleri ise, "namazı dosdoğru kılanlar, zekatı verenlerdir" tabiri ile anlatılmıştır. Allah Teâlâ, en şerefli tâat oldukları için, burada özellikle namazı kılma ve zekatı vermeden bahsetmiştir. Çünkü namaz, bedenî ibadetlerin en şereflisi, zekat da mal ile yapılan ibadetlerin en şereflisidir. Hak Teâlâ onların, Allah'ın hükümlerini bilip, onlarla amel ettiklerini anlattıktan sonra, onların Allah'ı bildiklerini de beyan etmiştir. En kıymetli bilgi, mebde' ve meâd, (ilk yaratılış ve âhiret) bilgisidir. Bundan dolayı mebde' bilgisi âyette, "Allah'a inanırlar" sözü ile, meâd (âhiret) bilgisi de, "ve âhiret gününe İnanırlar" sözü ile anlatılmıştır. Cenâb-ı Hak, bu üç kısmı izah edince, âyette bahsedilenlerin, Allah'ın hükümlerini bilip, onunla amel eden kimseler oldukları ve Allah ile âhireti bilip inandıkları ortaya çıkmış olur. Bu ilim ve bilgiler bulununca da, onların ilimde kök salmış (rasihûn) oldukları anlaşılmış olur. Çünkü insanın kemal ve mertebe bakımından, bundan daha yüksek olması mümkün değildir.Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu kimselerden, "İşte onlara biz, çok büyük bfr ecir vereceğiz" diye bahsetmiştir. 198[198]

Nübüvvet İle Mu'cizenin Münâsebeti

"Nûh'â ve ondan sonraki peygamberlere vahyetttğfmiz ve İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Ya'kub'a, Onun evladlanna, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettiğtmtz ve Davud'a Zebur'u verdiğimiz gibi, sana da şüphesiz vahyettik. Öyle peygamberler (gönderdik ki), kıssalarını sana anlattık. Yine öyle peygamberler (yolladık ki), sana onların

---

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/412-414

197[197] Muvatta, İlim, 1; Keşfu'I-Hafa, 1/329.

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/414-415

kıssalarını haber vermedik. Allah Musa'ya da konuştu. (Biz), peygamberleri, müjdeciler ve inzar ediciler olarak (gönderdik). Tâ ki peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın. Allah aziz ve hakimdir"
(Nisa, 163-165).
Bu âyetle ilgili, birkaç mesele bulunmaktadır: 199[199]

Birinci Mesele

Bil ki, Allah Teâlâ yahudilerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den,kendilerine gökyüzünden (toptan) bir kitap indirmesini istediklerini nakledip, bundan sonra da onların bunu, yol göstermesini, hidâyet etmesini istedikleri için değil de, inad ve bâtılda ısrar için talep ettiklerini anlatarak, onların birçok rezalet ve çirkin fiillerini de nakledip, söz de bu hususa gelip dayanınca, şu anda o şüpheye cevap vermeye başlayarak:'Musa ve ondan sonraki peygamberlere vahyetilgimiz gfbt.. Sana da şüphesiz vahyettik" buyurmuştur ki, bu ifadenin anlamı şudur: "Sizinle biz: Nuh, İbrahim, İsmail ve bu âyette zikredilenlerin tamamının nübüvveti ile, Allah Teâlâ'nın onlara vahyettiği hususunda ittifak'ettik. Onların, Allah'ın pebîleri ve resulleri olduğunu bilmenin yolu, ancak, onların ellerinden mû'cizeferin meydana gelmesi, zuhur etmesidir. Onlardan her birinin belirli mu'cizeleri vardır. Allah Teâlâ onlardan herbirine, Hz. Musa'ya indirdiği gibi, toptan bir kitap da indirmemiştir. Binaenaleyh, onlara tek bir kerede kitap indirilmemiş olması, onların nübüvvetlerine zarar vermeyip, aksine nübüvvetlerinin isbatı hususunda, ellerinde ve üzerlerinde tek bir çeşit mu'cizenin zuhuru kâfi gelince, biz, böyle bir şüphenin yok olduğunu ve yahudilerin bu mu'cizeyi istemede ısrar etmelerinin bâtıl olduğunu anlamış oluruz. Bu konuda sözün özü şudur; Medlulün isbâtı, delilin sübutuna dayanır. Delil tam olup tahakkuk da edince, başka bir delil istemek, fazlasını istemek olup, bu konuda inad izhar etmek, işi yokuşa sürmek, faydasız münakaşa olur... Halbuki Hak Subhanehü ve Teâlâ, istediğini yapar, dilediği hükmü verir. Binaenaleyh, hiç kimsenin O'na, "Niye şu resule şu mu'cizeyi, ötekine de başka bir mu'cizeyi verdin?" diye itiraz etme hakkı yoktur. Burada zikredilen cevap, Hak Teâlâ'nın, "Biz, dediler, sana kattyyen inanmayız. Ta ki, bizim için su yerden bir pınar akıtasın (...)" De ki: "Fe sübhanetlah! Ben (Allah'ın) resulü btr beşerden başkası mıyım ki?" {Isra, 90-93) âyetlerinde verilmiş olan cevabın aynısı olur. Yani, "Sen peygamberlik iddiasında bulundun. Resulün, mutlaka sıdkına delâlet eden bir mu'cizesinin bulunması gerekir. Ki, bu da tahakkuk etmiştir. Ama, senden istenen her şeyi gerçekleştirmen, peygamberliğin şartlarından değildir." İşte bu, yahudilerin izhar etmiş oldukları şüpheler hususunda itimada şayan bir cevap olup, bu âyetten asıl maksad da işte budur. 200[200]

Vahy Bazen “İlham” Manasında Kullanılır

Zeccâc, "Vahyetmek, gizlice bildirmek demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, mescidinden kavminin karşısına çıkıp, onlara: "Sabah-ak-şam teşbihte bulunun" diye işaret verdi" (Meryem. 11) buyurmuştur. Yani onlara îma ile işaret etmiştir., ve yine, Allah Teâlâ, "Hani havarilere: "Bana ve resulüme İman edin" diye Ühâm etmiştim..." "Rabb'İn balansına... diye vahyetti (ilham etti)" (Nam. ee);"Musa'nın annesine, "onu emzir..." diye vahyettik" <Kasas,7)bu-yurmuştur. Bu üç âyette geçen vahy kelimesiyle, ilham etmek manası kastedilmiştir" demiştir. 201[201]

Üçüncü Mesele

Alimler şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, bu âyette söze, önce Hz. Nuh'tan bahsederek

---

[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/415
[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/415-416
[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/416

başlamıştır. Çünkü Hz. NÛh, Allah'ın hükümlerini, helâl ve haramlarını kendisi vasıtasıyla ilan ettiği ilk peygamberdir. Daha sonra Hak Teâlâ, "... ondan sonraki peygamberlere.." buyurmuştur. Daha sonra ise, "... meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e, Mİkail'e..." (Bakara, 98) ifadesinde olduğu gibi, daha üstün oldukları için, bazı peygamberleri hassaten zikretmiştir.
Bil ki, bu âyette zikredilen peygamberler, Musa (a.s) hariç, oniki tanedir; Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'yı bu peygamberlerle beraber zikretmemiştir. Bunun sebebi şudur: Çünkü yahudiler, şöyle demişlerdir: "Ey Muhammed, eğer sen peygamber (nebi) isen, Musa'nın Tevrat'ı tek bir defada getirmesi gibi, sen de bize semadan tek bir seferde bir kitap getir!" Bunun üzerine Aliahu Teâlâ, onların bu şüphesine şu şekilde cevap vermiştir: Burada zikredilen oniki peygamberin hepsi, nebî ve resuldürler. Ancak ne var ki, onlardan hiçbirine, Tevrat gibi, toptan olarak bir kitap verilmemiştir. Âyette, bu peygamberlerin tâdâd edilmesinden murad bu olunca, Hz. Musa onlarla beraber zikredilmemiştir. Daha sonra Cenâb-t Hak, âyette zikredilen peygamberler bahsini, "ve Davud'a da Zebur'u verdik..." ifadesiyle bitirmiştir. Yani, "Sizler, Zebur'un Allah katından olduğunu tasdik ediyorsunuz. Sonra Zebur, Tevrat'ın Hz. Musa'ya levhalar içinde bir defada indirilmesi gibi, Davud'a levhalar içinde ve bir defada indirilmemiştir" demektir. Böylece bu kitabın, Tevrat'ın indirilmiş olduğu şeklin dışında başka bir biçimde indirilmiş olmasının, o kitabın Allah'ın katından olduğu gerçeğini zedelemeyeceğine delâlet etmiş olur. İşte bu, çok güzel ve güçlü bir İlzamdır. 202[202]

Zebur'un Manası

Dilciler şöyle demektedirler: "Zebur, kitap demektir. O halde her kitap bir zebûrdur. Zebur, "feûl" kalıbında olup, tıpkı "resul", "rekûb" (binmek, binilen); "halûb" {bol sütlü ,sütü bol; sağılan .) kelimeleri gibi, mef'ûl manasındadır. Kelimenin aslı, yazdım manasına gelen (yazdım) kelimesidir. Biz, bu husustaki açıklamaları, "Ve o apaçık mucizeleri, sahifeleri... getirenler. lAuimran, ıs4) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. 203[203]

Beşinci Hanım

Hamza. Kur'ân'm her yerinde, zâ harfinin zammesi ile; diğer karaat imamları ise, fethayla şeklinde okumuşlardır. Hamza'nın delili şudur: Zubûr, aslında masdar olup, sonra ism-i mef'ûl manasında kullanılmıştır. Bu, Arapların tıpkı, (emîrin dövdüğü kimse) ve (falancanın dokuduğu şey) sözleri gibidir. Böylece bu "zubûr" kelimesi, isim olmuştur. Sonra da bu kelime, tıpkı kelimesinin (şehid, şahid) şeklinde cemilenmesi gibi, zübur şeklinde cemilenmiştir. Masdar mef'ûl yerine getirilince, kitap kelimesinin şeklinde cemilenmesi, çoğul olması gibi, cemi yapılması caiz olur. Bu manaya göre zobûr kitap, zubur kelimesi de kitaplar manasınadır. Diğer imamların kıraatine gelince bu daha evladır. Çünkü bu daha meşhur olup, bu şekilde kıraat daha fazladır.
Sonra Allahu Teâlâ, "Öy/e peygamberler (gönderdik ki), kıssalarını sana anlattık. Ytne öyle peygamberler (yolladık ki), sana onların kıssalarım haber vermedik" buyurmuştur.
Bil ki, burada geçen "Aİ«j kelimesinin mansub oluşu, "Kıssalarını sana anlattık" ifadesinin tefsir ettiği mahzûf bir fiilden ötürüdür. Buna göre mana şöyledir: "Allahu Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de, bazı peygamberlerin hallerini anlatmış, çoğu peygamber ise, tafsilatlı bir şekilde anlatılmamıştır."
Allahu Teâlâ sonra, "Allah, Musa'ya da konuştu" buyurmuştur. Bundan murad ise şudur: Allah, bütün nebî ve resulleri göndermiştir... Ve, sadece de, Hz. Musa ile konuşmuştur. Bu şerefin sadece Hz. Musa (a.s)'ya tahsis edilmesinden, diğer peygamberlerin nübüvvetini ta'n etmek gerekmez. Aynı şekilde, sadece Musa (a.s)'ya Tevrat'ın bir defada indirilmiş olması,

---

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/416-417
203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/417

Allah Teâlâ'nın kendilerine bu şekilde kitap indirmemiş olduğu peygamberlerin ta'n ve tenkîd edilmesini de gerektirmez.
İbrahim ve Yahya İbn Vessâb'ın bu ifadeyi, "Musa, Allah ile
konuştu" şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. Bazıları da, ifadesinin anlamı: "Allah, Musa'yı mihnet tırnaklan ve fitne pençeleriyle yaraladı.." şeklindedir" demişlerdir ki, bu tefsir bâtıldır.
Sonra Allah Teâlâ, "(Biz), peygamberleri, müjdeciler ve İnzâr ediciler olarak (gönderdik). Ta ki peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın. Allah, aziz ve hakimdir" buyurmuştur.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 204[204]

Birinci Mesele

Âyetteki kelimesinin mansûb olmasıyla ilgili birkaç izah şekli bulunmaktadır:
1) Keşşaf sahibi, "En uygun olan vecih, onun medh üzere mansub olmasıdır" demiştir.
2) Bu kelime, daha önce geçmiş olan kelimesinden bedel olmak üzere mansûb kılınmıştır..
3) Bu ifâdenin takdiri, "Biz onlara, onları peygamber olarak vahyettik..." şeklinde olabilir. Bu durumda kelime, hâl olmak üzere mansûbtur. Allah, en iyisini bilendir. 205[205]

Peygamberlerin Vazifesi Hakkında Yahudilere Cevap

Bil ki, bu söz de, yahudilerin şüphesine bir cevaptır. Bu şöyle izah edilir; Peygamber göndermekten maksat, insanları, Allah'a kulluk ite meşgul olmaları mukabilinde müjdeleyip kulluktan yüz çevirmeleri halinde de, onları uyarmaktır. İşte peygamber göndermenin esas maksadı budur. Bumaksat hasıl olunca, gaye kemâle ermiş, amaç tamamlanmış olur. Bu esas maksat, bu matlûb ve gayenin izahını ihtiva eden kitabın indirilmesiyle (inzal) hasıl olur. 206[206]

Kitabın Parça Parça İndirilmesinin Faydası

Malumdur ki, bu gayenin durumu, o kitabın levhalar üzerinde yazılı olup olmamasıyla, bir defada veyahut da parça parça nazil olmasıyla değişmez. Hatta, "Kitabın parça parça, (müneccemen) indirilmesi, insanların menfaatine daha elverişlidir" denilirse, bu daha evlâdır. Çünkü kitap bir defada indirilirse, mükellefiyetler (bir anda) çoğalmış olur, hep birden mükellefe yöneltilmiş olur ki, bu durumda onu kabul edip yapmak insanlara zor ve ağır gelir. İşte bu sebepten dolayı, Musa (a.s)'nın kavmi, inadda tsrâr etti ve bu mükellefiyetleri kabul etmedi. Ama kitap, peyderpey ve parça parça indirildiği zaman böyle olmaz. Aksine, mükellefiyetler azar azar, kısım kısım iner ve o zaman, topluluk (daha kolay) inkıyâd ve itaat eder. Bu cevabın özü şudur: Peygamberler göndermekten ve kitaplar indirmekten maksat, ı'zâr (özür kapısını kapatmak) ve inzâr etmek, korkutmak, sakındırmaktır. Bu maksat, kitap bir defada indirilse de indirilmese de tahakkuk eder. Binaenaleyh yahudilerin, kitabın bir defada indirilmesini teklif edip istemeleri, yanlış bir tekliftir, Bu, aynı zamanda bu şüpheye verilmiş son derece güzel bir cevaptır.
Sonra Cenâb-ı Hak âyet-i kerimeyi, "Allah, aziz ve hakimdir" sözüyle tamamlamıştır. Bu, "O yahudilerin, peygamberden istedikleri şey, Allah'ın kudreti için çok kolay bir şeydir. Ama siz ey yahudiler, bunu inadınızdan, inâd ederek istediniz. AllahuTeâlâ azizdir... VeO'nun izzeti, işi yokuşa sürenin talebine icabet edilmemesini gerektirir. Aynı şekilde O'nun hikmeti, Allah bunu yapsa bile, onların bu inadlarında devam edecekferini bildiği için, bunu yapmamasını, icabet etmemesini gerektirir. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya bu şerefi vermiş, buna

---

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/417-418
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/418
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/419

rağmen kavmi, ona karşı kibir, inâd ve ısrarlarını sürdürmüşlerdir. Allah en iyi bilendir. [207][207]

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz bu âyeti, Allah Teâlâ'yı bilmenin vacip olmasının, ancak nakil yoluyla sabit olduğu hususuna delil getirmişlerve şöyle demişlerdir: Çünkü Allah Teâlâ'nın, "ta ki, Peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah 'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın.." buyruğu, peygamber gönderilmeden önce, tâat ve ibâdetleri terk hususunda, insanların lehine bir hüccet ve bir bahane bulunduğuna delâlet etmektedir. Bunun bir benzeri de, "Biz btr resul göndermedikçe, (hiçbir kimseye ve kavme) azâb edici değiliz" <isra. 15) ve "Eğer biz onları daha evvel azab iie helak etmiş olsaydık, muhakkak diyeceklerdi ki: "Ey Babb'imiz, bize bir peygambergönderseydin de, şu zillete ve rüsvaylığa uğramadan evvel âyetlerine tâbi olsaydık ya!" (Taha, 134) âyetleridir. [208][208]

Kulun Mazereti Konusunda Mu’telize İddiasına Cevap

Mutezile şöyle der: "Bu âyet, kulun, Rabb'ine karşı bazen hüccet getirdiğine delâlet eder. Ehl-ı sünnetin, "Allah'a
hiçbir surette itiraz edilmez! O, dilediğini, dilediği şekilde yapar..." şeklinde beyan etmiş olduğu görüşü, bir şey
olmayıp, kıymet ifade etmez. Çünkü, "Ta ki, peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri btr bahaneleri olmasın." ifadesi, peygamberlerden önce, insanların Allah'a karşı bir hüccet ve delillerinin (mazeret kapılarının) olmasını gerektirir ve bu da, ehl-i sünnetin görüşünün yanlışlığını ortaya koyar..."
Buna şöyle cevap verilir: Âyetteki, "Tâ ki, peygamberler (geldikten) sonra, insanların Allah 'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri (hüccetleri) bulunmasın" ifadesinden murad, "Allah'a karşı insanlar için, sizin "kendi aranızdaki hüccete benzeyen bir hüccet ve delil olmasın..." demektir.
Mu'tezile, bir de şöyle demiştir: Bu ayet, aynı zamanda "teklif-i mâla yutâk"ın caiz olmadığına delâlet eder. Çünkü, peygamberler göndermemek, bir mazeret olmaya elverişli ve uygun olunca, kudret ve imkânın olmaması bir mazeret olmaya haydi haydi elverişli olur..." Bunun cevabı, ilim ile muârazadır. Allah en iyi bilendir. [209][209]

Vahyin Asıl Şahidi Allah Teâlâ'dır

"Lâkin Allah, sana indirdiğine şahidlik eder, onu bilerek indirmiştir. Melekler de şahidlik ederler. Zaten şahid olarak, Allah yeter"
(Nisa. 166). [210][210]

Birinci Mesele

Bu âyette iki mesele vardır:
Bil ki,kelimesiyle söze başlanmaz. Çünkü o, daha önce geçmiş olan sözle ilgili bir "istidrâk" için olup, (muayyen bir hususu açıklamak için getirilmiştir). Hakkında istidrak yapılan hususla ilgili olarak iki görüş bulunmaktadır:
a) Bütün bu âyetler, "Ehl-i kitap, senin, üzerlerine gökten bir kitap indirmeni isterler.." {Nisa, 153) âyetindeki hususa bir cevaptır. Onların bu sözü, bu Kur'ân'ın, onlara gökten indirilmiş bir

---

[207][207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/419
[208][208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/419-420
[209][209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/420
[210][210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/420

kitap olmadığı manasını ihtiva etmektedir. Sanki şöyle denilmiştir: "Onlar her ne kadar Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Muharnmed (s.a.s)'e gökten indirilmiş bir kitap olmadığını iddia ediyorlarsa da, Allah Teâlâ, onun, Hz. Muhammed'e semâdan indirilmiş bir kitap olduğuna şehadet eder.."

b) Cenâb-ı Allah, "Sana da şüphesiz vahyettik" buyurunca, yahudiler, "Biz senin için buna şehadet etmiyoruz" dediler. Bunun üzerine de O, "lakin Allah sana indirdiğine şahidlik eder..." âyetini göndermiştir. 211[211]

İkinci Mesele

Allah'ın bu şahitliği, O'na Kur'ân'ı indirmesi sebebiyle bilinip anlaşılmaktadır. Zira Kur'ân lâfız yönünden fesahatta, şeref yönünden manada öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, gerek öncekiler gerek sonrakiler onun benzerini getirmekten âciz kalmışlardır. Böylece bu, bir mucize olmuştur. Mucize izhar etmek ise, (peygamberlik) iddiasında bulunanın sâdık ve doğru sözlü olduğu konusunda bir şehadet olmuş olur. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın şehâdeti ancak, O'nun Kur'ân'ı indirmiş olması vasıtasıyla bilinince, O, "Fakat, Allah sana indirdiği ile şahidlik eder." buyurmuştur. Yani, "Sana indirmiş olduğu bu Kur'ân vasıtasıyla, peygamberlik hususunda senin lehine şehadet eder.." demektir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunu kendi ilmiyle indirmiştir" buyurmuştur. Bunda iki mesele bulunmaktadır: 212[212]

(Kendi İlmiyle) İndirmenin Taşıdığı Nükte

Allahu Teâlâ, 'sana indirdiği ile şahidlik eder ki" buyurunca, o bu indirmenin sıfatını beyan etmiştir. Bu da,

Allah'ın onu, tam bir ilim ve bir hikmet-i bâliğa ile indirmiş

olmasıdır. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, "O, bunu bilerek (kendi ilmiyle) indirmiştir" sözü, şöyle diyen kimsenin sözü yerine geçmiştir: "Kalemle yazdım, bıçak ile kestim..." Buna göre buradaki "O, bunu kendi ilmiyle indirmiştir" buyruğundan murad, Kur'ân'ı güzelliğin zirvesi ve kemalin de en son derecesiyle vasfetmektir. Bu, fazlın ve İlmin mükemmelliği ile meşhur bir adam hakkında, o bir kitap tasnif edip, onu yazarken de iyiden iyiye incelemede bulunduğu zaman söylenilen, "O bu kitabı ancak, ilminin ve fazlının kemaliyle tasnif edip yazmıştır" sözü gibidir. Yani "O adam, bütün ilimlerini, bu kitabın tasnifinde bir vasıta edinmiştir" demektir. Bu, bu tasnifin son derece asil ve güzellikle vasfedildiğine delalet eder ki, bu âyette de böyledir. Altah en iyi bilendir. 213[213]

Allah'ın İlim Sıfatı

Alimlerimiz şöyle demişlerdir: Bu âyet, Allah Teâlâ'nın bir ilminin olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü bu âyet, ilmi Allah'a izafe ederek, ilmillah demektedir. Eğer Allah'ın ilmi Allah'ın zâtının kendisi olmuş olsaydı, o zaman bir şeyin kendi nefsine izafe edilmiş olması gerekirdi. Bu ise muhaldir. 214[214]

Meleklerin Nübüvvete Şahitliklerinin Manası

Sonra Cenâb-ı Hak,"Melekler de şahitlik ederler" buyurmuştur. Hz. Muhammed'in peygamber olduğu, meleklerin de onun lehinde şehadet etmesiyle de bilinir. Çünkü Hz. Muhammed'in elinden mu'cizenin zuhur etmesi, Allahu Teâlâ'nın O'nun nübüvvetine şehadet ettiğine delâlet eder. Allah O'na bu şekilde şehadette bulununca, hiç şüphesiz melekler de aynı şekilde buna şehadette bulunmuş olurlar. Çünkü Kur'ân-ı Kertm'de meleklerin, söz bakımından Allah'ın önüne geçemiyecekleri sabit olmuştur (Enbiya. 37% Buna göre maksat şudur: Sanki şöyle denilmiştir: "Ya Muhammed, eğer o yahudiler seni tekzib ediyorlarsa, sen onların bu hareketine aldırma.. Çünkü bu hususta, seni hem âlemlerin ilahı olan Allah, hem de yedi kat göğün melekleri tasdik ediyorlar. Kendisini hem âlemlerin Rabb'inin, hem de arş, kürsî ve yedi kat göğün tüm meleklerinin tasdik ettiği bir kimse, o en adi insanların -ki bunlar yahudilerdir- tekzîbine iltifat etmez.

---

[211] 211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/421

[212] 212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/421

[213] 213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/421-422

[214] 214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/422

Sonra Cenâb-ı Hak, "Hakiki şahid olarak Allah yeter" buyurmuştur ki bu, takdirindedir (yani buradaki bâ harfi zâiddir). Benzeri hususta izah, daha önce geçmişti.

'Gerçekten o inkâr eden ve (insanları) Allah yolundan alıkoyanlar, şüphesiz uzak bir sapıklıkla sapmışlardır. Gerçekten o inkâr eden ve zulmedenleri Allah asla affedecek değildir ve onlan ancak ebedî kalıcı olduktan cehennemin yolum hidayet eder. Bu, Allah'a pek kolaydır"

(Nisa, 167-169).

Bil ki bu âyette bahsedilen hususlar, daha önce bahsi geçmiş olan yahudilerin sıfatlarından bazılarıdır. Bundan maksad, onların hem Hz. Muhammed(s.a.s)'i, hem de Kur'ân'ı inkâr ettikleri ve başka insanları Allah'ın yolundan alıkoyduklarını ifade etmektir. İnsanları Allah yolundan alıkoymaları da, "Eğer Muhammed bir peygamber olsaydı Tevrat'ın Hz. Musa'ya toptan indirilmiş olması gibi, kitabını (Kuranı) gökten bir defada getirirdi"; "Allah Teâlâ, Tevrat'ta, Hz. Musa'nın şeriatının kıyamete kadar değişmeyeceğini ve neshedilmeyeceğini bildirmiştir" ve "peygamberler, ancak Hz. Harun ve Hz Davud'un soyundan gelir" gibi sözleri ile insanların kalplerine attıkları şüphelerle olmuştur.

Cenâb-ı Hak,"Şüphesiz derin bir sapıklığa batmışlardır" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü en iteri derecedeki sapık, kendisinin hakkı (doğruyu) bulduğuna inanmış olarak sapıtan kimsedir. Sonra bu insan, sapıklığını mal ve makam elde etme vesilesi yapar ve bütün gayretini, başkalarını da aynı sapıklığa sokmak için harcar. İste şüphesiz bu insan, sapıklığın son sınırına dayanmıştır. Cenâb-ı Allah bundan dolayı, bu gibi kimseler hakkında, "Şüphesiz (onlar), derin bir sapıklığa batmışlardır" buyurmuştur. Allah, onların nasıl sapıtmış olduklarını anlatınca, bunun peşisıra onlara yönelik valdini, "Hz. Muhammed'in peygamberliği ile ilgili (Tevrat'taki haberleri) gizlemek sureti ile Hz. Muhammed'e ve kalplerine şüphe atmak suretiyle cahil halka, "zulmeden ve inkâr eden o insanları Allah asla affedecek değildir" diye beyan etmiştir.

Bil ki biz, eğer âyetteki, "Gerçekten o inkâr eden ve zulmedenler.." ifadesini, daha önce zikri geçmiş olan belirli kimseler manasına hamledersek, buradaki tehdîd için herhangi bir şart takdir etmeye ihtiyaç hissetmeyiz. Çünkü âyetteki tehdid ve valdin, Allah'ın küfür üzere öleceğini bildiği birtakım topluluklarla ilgili olduğunu söylüyoruz. Yok eğer biz bu ifadenin, bütün umumî kâfirler hakkında olduğunu söyler isek, o zaman bu va'îd için, tevbe etmemiş olma şartını takdir ederiz.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Onları ancak cehennem yoluna hidayet eder (sevkeder)" buyurmuş ve daha sonra onlar orada ebedîkalıcı olarak" buyurmuştur ki bu, "Allah onları kıyamet günü, cennete değil, aksine cehenneme iletir" demektir."Bu, Allah'a pek kolaydır." Âyetteki "hâlidîn" kelimesi, hal olduğu için mansubtur ve bunun âmili ^J "Onları hidayet edecek değildir" ifadesidir. Çünkü bu, "onları ebedî olarak cezalandıracağım" demektir. Âyetteki "ebeden" kelimesi ise, zarf olduğu için mansub kılınmıştır. "Bu Allah'a pek kolaydır" ifadesi, "O'nun için hiçbir şey imkansız değildir, Binaenaleyh sonsuza kadar o kâfirlere azabları ve elemleri o kâfirlere bir bir vermeye kadirdir. Fakat bu, başkası için imkansızdır. [215][215]

Mü'minlere Gelen Hak Peygamber

---

[215][215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/422-424

"Ey insanlar, hiç şüphesiz, Rabb'İnizden size hak ile bir peygamber gelmiştir. O hâlde, kendi hayrınıza olarak (O'na) iman edin. Eğer inkâr edip kâfir olursanız, (biliniz ki) göklerde ve yerde olan herşey Allah'ındır. Allah alim ve hakimdir"
(Nisa, 170).
Bil ki Allah Teâlâ, yahudilerin (ortaya attıkları) şüpheye birçok bakımdan cevap verip, yollarının yanlışlığını açıkladıktan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinine davet eden, o yahudiler ile diğer insanları da içine alan umûmî bir tarzda hitap buyurarak, "Ey insanlar hiç şüphesiz, Habb'inizden size hak ile bir peygamber gelmiştir" buyurmuştur.
Burada bahsedilen "hak" konusunda iki görüş vardır:
1) "O, hak ile yani Kur'ân ile geldi" demektir. Kur'ân.birmu'cizedir. Binaenaleyh Hz. Peygamber'in Rabb'inden hak ile gelmiş olması gerekir.
2) "O, Allah'a ibâdete ve Allah'dan başkasından yüz çevirmeye davet ile gelmiştir (yani bunu yapmıştır)." Akıl, bunun hak (davet) olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh bu, Hz. Muhammed'in, Rabb'inden hak ile gelmiş olmasını gerektirir.
Sonra Hak Teâlâ, "O halde kendi hayrınıza olarak, (Ona) imân edin" buyurmuştur. Yani, "O halde imân ediniz. Bu imanınız sizin için, içinde bulunduğunuz (küfür) halinden elbette hayırlı olur. Yani, "Kâfirlikten daha güzel bir sondur" demektir. Yok eğer inkâr eder kâfir olursanız, hiç şüphesiz Allah'ın sizin imanlarınıza ihtiyacı yoktur. Çünkü O, göklerin ve yerin mâliki ve halikıdır. Böyle olan bir varlık, hiçbirşeye muhtaç olmaz. Bundan murad, şu mana da olabilir: "Çünkü göklerde ve yerde olan herşey Allah'ındır. Böyle olan zat, eğer inkâr ederseniz, size şiddetli azab indirmeye kadir olur." Yine bu ifadenin, "Eğer siz Allah'ı inkâr ederseniz, bilin ki göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur, emrine ve hükmüne boyun eğen ve ibâdet eden nice kulları vardır" manasında olması da muhtemeldir.
Sonra Allah Teâlâ, "Allah alîm ve hakimdir" buyurmuştur. Yani Altah alîmdir;'mü'min ve kâfir kullarının amellerinden hiçbiri O'na gizli kalmaz; hakimdir; onlardan hiçbirinin amelini boşa çıkarmaz ve mü'min ile kâfiri, günahkâr ile iyi kulu birbirine denk tutmaz. Bu, şu âyette ifade edildiği gibidir: "Yoksa biz, Sman edip de saiih ameller yapanları yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi sayacağız? Yahut müttakîleri tacirlerle bir mi tutacağız?" (sm. 28). 216[216]

Hristiyanları, Aşırılıktan İstikamete Davet

"Ey ehl-i kitap! Dininiz hususunda haddi aşmayın. Allah'a karşı, ancak hak (doğru) olan şeyi söyleyin. Meryem oğlu Mesih İsa, Allah'ın sadece peygamberi ve kelimesidir. O kelimeyi Meryem'e bırakmıştır. O, Allah taraûndan (gelen) bir ruhtur. Artık Allah'a ve peygamberlerine tman edin ve "Allah üçtür" demeyin. Kendinizin hayrına olarak (bu sözden) vazgeçin. Allah, ancak bir tek tanrıdır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde olan herşey O'nundur. Hakikî vekil olarak Allah yeter. Ne Mesîh ne de mukarreb melekler, Allah'a ibadet
etmekten asla kaçınmazlar. Kim Ona kulluk etmekten kaçınır ve kibirlenmek isterse, (bilsin kt) Allah onların hepsini huzurunda toplayacaktır. Fakat İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Allah onlara hem mükâfaatlannı eksiksiz ödeyecek, hem de fazl-ı ilahisinden (hakettiklerinin) fazlasını verecektir. Ama büyüklenerek ibadetten kaçınan o kimseleri, pek acıklı bir azaba uğratacak, onlar Allah'tan başka, kendileri için ne bir dost ne bir yardımcı bulamayacakla rdır"
(Nisa, 171-173).
Bil ki Allah Teâlâ, yahudilerin şüphelerini cevaplayınca, bundan sonra bu âyette, hristiyanlarla konuşmuştur. Buna göre kelamın takdiri şöyledir: "Ey hristiyanlardan olan ehl-i kitap! Dininizde haddi aşmayın; yani, Mesih'e tazimde ileri gitmeyin!" Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Allah yahudilerin, Mesih'i ta'n etme hususunda ileri gittiklerini nakletmişti. İşte hristiyanlar da, O'na ta'zim ve saygı hususunda ileri gidiyorlar. Her iki tarafın maksatları da kınanmış ve mezmumdur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, hristiyanlara, "dininiz hususunda haddi

---

216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/424-425

aşmayın" demiştir.
O'nun, "Allah'a karşı ancak hak (doğru) olan şeyi söyleyin' buyruğu ise, "Allah'ı, insanın bedenine veya ruhuna girip, onlarla birleşmekle vasfetmeyin ve O'nu böyle durumlardan tenzih ediniz" demektir. Allah Teâlâ hristiyanları aşırı gitmekten men edince, onları hak yola iletmek istemiştir ki, bu da, Meryem'in oğlu İsa Mesih'in, Allah'ın resulü ve O'nun kulu olduğu hakikatidir. 217[217]

Hz. İsa'nın "Allah'ın Kelimesi" Olmasının İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, O'nun kelimesidir. O kelimeyi, Meryem 'e bırakmıştır. O, Allah tarafndan (gelen) bir ruhtur'' ifadesine gelince, bil ki biz, bü âyette,ifadesini, O'nun ''Ey Meryem, Allah, kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor. Adı İsa, (lakabı) Mesîh..." (Aı-i imran, 45) âyetini tefsir ederken açıklamıştık. Bu ifadenin manası, "Hz. Isa, vasıtasız ve nutfe bulunmadan, Allah'ın emri ve kelimesi ile vücud bulmuştur" demektir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Gerçekten Allah katında İsa'nın durumu Adem'in haligibtdir. Allah Onu (Adem'i) topraktan yarattı. Sonra Ona, "ol" dedi, O da oluverdi" (Ah İmran, 59) âyetinde bahsettiği husus gibidir. 218[218]

Ruh Kelimesinin Manaları

O'nun, "O, Aüah taraflndan (gelen) bir ruhtur" buyruğuna gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
a) Bir şeyi, son derece temiz ve nezih olmakta vasfettikleri zaman, insanların adeti, "O, bir ruhtur" demek şeklinde cereyan etmektedir. Binâenaleyh Hz. İsa, babanın nutfesinden tekevvün etmeyip, Cebrail (a.s)'in üflemesinden meydana gelince, haliyle O, "Ruh" olarak vasfedilmiştir.
"Allah tarafından"sözünden maksat ise, ona bir şeref ve üstünlük kazandırmaktır. Bu tıpkı, "Bu, Allah tarafından gönderilen bir nimettir" denilmesi gibidir ki, bundan maksat da, o nimetin tam ve kusursuz .şerefli olduğunu beyan etmektir.
b) Hz. İsa, dinî hayatları bakımından, insanların hayat bulmalarının sebebidir. Böyle olan herkes, ''Ruh'' diye vasfedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak'da Kur'ân'ı tavsif ederken'İşte biz, sana da böylece emrimizden bir ruh bahşettik" (Şûrâ, 52) buyurmuştur.
c) "O, Allah tarafından (gelen) bir ruhtur" ifadesinin manası, "O, O'ndan bir rahmettir" demektir. Hak Teâlâ'nıp, "bunları kendinden bir ruh ile desteklemiştir" (Mücadiie, 22) âyetinin tefsirinde; burada geçen "ruh" kelimesi de, "Alto/ı'ton olan bir rahmet" şeklinde açıklanmıştı. Hz. Peygamber (s.a.s) de,"Ben, ancak (âlemlere) hediye edilmiş bir rahmetim" 219[219]buyurmuştur. Hz. İsa da, dinleri ve dünyaları hususunda faydalarına olan şeylere iletip götürmesi cihetiyle, Allah tarafından insanlara gönderilmiş bir rahmet olunca, gayet tabiî olarak, "O'ndan bir ruh" olarak isimlendirilmiştir.
d) Arapça'da "ruh" kelimesi, üftemek manasına gelir. Çünkü ruh ile rîh (rüzgâr), birbirlerine yakın olan iki kelimedir. Buna göre "ruh", Hz. Cebrail'in üflemesinden ibaret olup, (o'ndan) sözü de, "Cebraîİ tarafından yapılan bu üflemenin, Allah'ın emri ve müsaadesiyle olduğunu gösterir. Binâenaleyh, bu üfleme sanki, Allah'tan olmuş olur" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Biz bundan dolayı ona ruhumuzdan üfledik" (Tahrim. 13 âyeti gibidir.
e) Ruh kelimesi, tenvinli (nekire) olup buradaki tenvin ta'zim ifade eder. Buna göre mana, "Kudsî, yüce ve şerefli ruhlardan bir ruh" şeklinde olur. O'nun il* sözü ise, onu teşrif ve tazîm için, o ruhu kendisine izafe etmeyi ifade etmektedir. 220[220]

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/425-426
218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/426
219[219] Darimi, Mukaddime, 3 (1/9).
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/427

Allah'a ve Resullerine İnanıp Teslisten Vazgeçin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin" buyurmuştur ki bu, "İsa, Allah'ın peygamberlerinden birisidir. Binâenaleyh, diğer peygamberleri tasdik edip onlara İman ettiğiniz gibi, O'na da iman edin; O'nu tannlaştırmayın" demektir.
Sonra Allah Teâlâ, ve, "Allah üçtür" demeyin. Kendinizin hayrına olarak (bu sözden) vazgeçin" buyurmuştur.
Bu ifadeyle ilgili de, iki mesele vardır: 221[221]

Birinci Mesele

Bu ifadenin manası, "Allah (c.c), cevheriyle tek, asılları itibariyle (ekânîm) de üçtür, demeyiniz" şeklindedir.
Bil ki, hristiyanların bu husustaki tutum ve görüşleri, cidden meçhul ve kapalıdır. Bundan anlaşılan şudur: Onlar, üç sıfatla tavsif edilmiş bir zatın varlığını kabul ediyorlar. Ancak ne var ki onlar, bu üç şeye "sıfat" deseler bile, bunlar hakikatte birer zâttırlar. Bunun delili şudur: Onlar bu sıfatların bizatihi, hem İsa hem de Meryem ile birleşmesini (onlara hulul etmesini) tecviz ediyorlar. Eğer bu, bu manaya gelmeseydi, onlar bu sıfatların başka bir varlığa hulul etmesini ve başka bir seferde de o varlıktan ayrılmasını caiz görmezlerdi. Binâenaleyh, onlar her ne kadar bunları sıfat diye adlandırsalar bile, ancak ne var ki onlar gerçekte, bizatihî kendi kendine kaim olan müteaddid zâtlar kabul etmişlerdir ki, bu katıksız bir küfürdür. İşte bu manadan dolayı Cenâb-ı Hak, "ve, "Allah üçtür" demeyin... Vazgeçin" buyurmuştur. Ama biz "üç" lafzını, "onlar üç sıfat kabul ediyorlar" manasına alırsak, bunun kabul edilmemesi mümkün değildir. Biz nasıl böyle demiyelim ki! Zira biz, "O kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan, Melik, Kuddûs, Selâm, Alîm, Hayy, Kadîr, Murîd vd. olan bir Allah'dır" diyor, bu lafızların herbirinden ayrı ayrı manalar anlıyoruz. "Sıfatların teaddüdü"nün bundan başka bir manası yoktur. Binâenaleyh, sıfatların teaddüd ettiğini söylemek bir küfür olsaydı, o zaman bütün Kur'ân'ın reddi ile, aklın da reddedilmesi gerekirdi. Çünkü Allah'u Teâlâ'nm "âlim olmasından anlaşılan mananın, O'nun kadir veya hayy olmasından anlaşılan manadan başka olduğunu zarurî olarak biliyoruz. 222[222]

İkinci Mesele

O'nun (üçtür) ifadesi, mahzuf bir mübtedânın haberidir. Sonra alimler, bu mübtedânın ne olduğu hususunda, şu şekilde ihtilafa düşmüşlerdir:
1) Bu, bizim zikrettiğimiz husustur ki, Asıllar (ekânîm) üçtür", demeyiniz" şeklindedir.
2) Zeccâc şöyle demektedir: "İlahlarımız üçtür" demeyiniz. Bu böyledir, çünkü
Kur'ân-ı Kerim, hristiyanların, "Allah, Mesîh ve Meryem üç ilahtırlar" dediklerine delâlet etmektedir.223[223] Bunun delili ise, "Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara "Allah'ı bırakıp da bent ve anamı iki tanrı edininiz" diyen sen misin?" (Mâide, ne> âyetidir.
3) Ferrâ, "Onlar üçtür, demeyiniz" demiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "üçdür", diyecekler" (Kehf,22)sözü gibidir. Bu böyledir, çünkü Hz. İsa ve Meryem'in, bu ibarede, Allah ile beraber

---

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/428
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/428
223[223] Hristiyan mesheplerinin bazıları tarihte Hz.Meryem'i açıkça tanrılaştırmıştır. Katolik ise ona verdiği sıfatlarla Kur'an nazarındaMeryem tanrılaştırmıştır (Tanrının annesi sıfatı ona duaedip yalvarmaları ona göre yükselip hayatta olduğunu kabullenmelidir buna gösterir) fakat meryemin tanrılaştırılması başka onun üç unsurundan biri sayılır daha başka bir şeydir Kur'an meryemin teslisin bir unsuru saydığı kesinlikle varid degildişrr Maide 116 ayetin buna delalet etmez (Bu hususta geniş bilgi niçin bkz. Kur'an da Ulühiyet, 1987,S.350-353).

zikredilmesi, o ikisinin de iki ilah olduğu zannını uyandırır. Özet olarak diyebiliriz ki dünyada, hristiyanların mezhebi kadar, akıldan daha uzak ve daha bozuk başka bir mezhep görmemekteyiz.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Kendinizin hayrına olarak, (bu sözden) vazgeçin" buyurmuştur. Biz, bu ifadedeki kelimesinin niçin mansub kılınmış olduğunu "o halde, kendi hayrınıza olarak (O'na) İman edin" (Nisa, 170) âyetinin tefsirinde anlatmıştık. 224[224]

Allah'ın Çocuğu Olamaz

Daha sonra Allah Teâlâ "tevhîd" i, "Allah, ancak bir tek tanrıdır" buyruğu ile te'kîd etmiş, sonra kendisini, çocuğu olmak keyfiyetinden de, "O, herhangi bir çocuğu bulunmaktan münezzehtir" diyerek tenzih etmiştir. Biz, Allah Teâlâ'nın, bir çocuk edinmekten münezzeh olduğunun delillerini hem Âl-i İmran, hem de Meryem sûrelerinde iyice anlatmış ve izah etmiştik.

Hasan ei-Basrî, hemzenin kesresi, nûnun da ref'i ile şeklinde okumuştur ki, manası, "O'nu, çocuğu olmaktan tenzih ederiz" demektir. Bu takdire göre söz, iki cümleden meydana gelmiş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur" buyurmuştur. Bil ki Allah (c.c), kendisini, çocuğu olmaktan tenzih ettiği her yerde, kendisinin, göklerde ve yerde bulunan şeylerin Melik'i ve Mâlik'i olduğundan bahsetmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Meryem sûresinde de, "Göklerde ve yerde olan herkes, müstesna olmamak üzere, o Rahmana (Allah'a) mutlaka kul olarak gelecektir" {Meryem, 93) buyurmuştur ki, buna göre bu ifadenin manası, "Göklerin ve yerin ve bu ikisinde bulunan şeylerin mâliki olan bir kimse,

64) Hristiyan mezheplerinden bazıları, tarihte Hz. Meryem'i açıkça tannlaştırmışlardır. Katoliklik ise ona verdiği sıfatlarla, Kur'ân nazarında Meryem'i tanrılaştınrlar ("Tanrının annesi" sıfatı, ona dua edip yalvarmaları, onun göğe yükselip hayana olduğunu kabullenmeleri gibi sıfatlar bunu gösterir). Fakat Meryem'in tanrılaştırılması başka, onun tesitsin üç unsurundan biri sayılması daha başka bir şeydir. Kur'ân'ın, Meryem'i testisin bir unsuru saydığı kesinlikle varid değildir. Mâide, 116 âyeti buna delâlet etmez (Bu hususta geniş bilgi için bkz.S.Yıldırım, Kur'ân'da Ufûhİyyet, ist., 1987, S.350-353).

İsa ve Meryem'in de mâlikidir. Çünkü, İsa ile Meryem de, göklerde ve yerde bulunanlar cümlestndendir. İsa ve Meryem, gerek zât ve gerekse sıfatlan bakımından, kendileri dışında kalanlardan daha büyük değillerdir. Binâenaleyh O, İsa ve Meryem'den daha büyük olanların Mâliki olunca, İsa ve Meryem'in de haydi haydi mâliki olur. İsa ve Meryem, O'nun mülkü, memlûkü olunca, daha nasıl İsa ve Meryem'in Allah'ın oğlu ve zevcesi oldukları düşünülebilir?" şeklindedir. 225[225]

Vekil Olarak Allah Yeter

Sonra Cenâb-ı Allah,"Hakikî vekü olarak Allah yeter" buyurmuştur. Bunun manası, "Allah Teâlâ, mahlûkatın işlerini deruhte ve sonradan meydana gelmiş varlıkları muhafaza etme hususunda kâfî ve yeterlidir. Binâenaleyh, O'nun yanında başka bir ilahın bulunduğunu söylemeye ihtiyaç ve gerek yoktur" demektir. İşte bu ifade, kelamcıların, "Hak Teâlâ, bütün malûmatı bildiğine ve bütün makdûrata kadir olduğuna göre, O, ilâh olmak bakımından yeter... Biz, O'nunla beraber başka bir ilahın bulunduğunu kabul edersek, bu (ikinci) ilâh, kendisinde hiçbir fonksiyonun bulunmadığı muattal bir ilâh olmuş olur ki, böyle olmak bir noksanlıktır. Nakıs ve eksik olan ise ilâh olamaz?" şeklindeki sözlerine bir işaret olmuş olur. 226[226]

224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/428-429

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/429-430

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/430

İsa Allah'a Kul Olmaktan Geri Kalmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ne Mesüı ne de mukarreb melekler, Allah'a ibadet etmekten asla kaçınmazlar" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır: 227[227]

İstinkaf Kelimesinin Manası

Zeccâc, tabiri, (büyüklenmeyecek,burun kıvırmayacak..) anlamına gelir. Arapça'da bu, parma-İstinkâfğınla yanağındaki göz yaşını silip kuruttuğun vakit söylemiş olduğun tabirine dayanmaktadır. Buna göre, lafzının manası, "Asla kederlenmeyecek, asla imtina edip kaçınmayacak..." şeklindedir" demiştir.
Ezherî ise şöyle demektedir: "Münzlri'nin şöyle dediğini duydum: Ebu'j-Abbas'a, "istin-kâfin ne demek olduğu sorulduğunda, onun şöyle dediğini duydum: Bu,(ennekefu) kelimesinden gelmektedir. Nitekim, "Bu hususta, ona bir sorumluluk ve mesûliyyet terettüp etmez" denilir. Buna göre kelimesi, bir kimseye kötü bir sözün söylenmesi;kelimesi de, o kimsenin o kötü sözü, kendisinden def etmesi, savması, onu kabul etmemesi, anlamlarına gelir. 228[228]

Hz. İsa Hakkında Necran Hıristyanlarının İddası

Rivayet olunduğuna göre Necrân'dan gelen heyet Allah'ın Resulüne şöyle demiştir: "Niçin bizim arkadaşımızı... ayıp" Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Arkadaşınız kimdir?" deyince, onlar, "İsa'dır" dediler. Hz. Peygamber,
"Ne dedim kî?" deyince de, onlar "Sen O'nun Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu söylüyorsun" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "O'nun, Allah'ın kulu olması, Wrar ve noksanlık değildir" deyince, işte o zaman bu âyet-i kerime nazil oldu. Ben de diyorum ki: Cenâb-ı Hak, Hz. İsa (a.s)'nın Allah'ın kulu olduğuna kesin delil getirip, onun Allah'ın oğlu olması caiz olmayınca, işte bundan sonra Cenâb-ı Hak, onların şüphelerini hem nakletmeye, hem de bu şüpheleri cevaplamaya işaret etmiştir. Bu böyledir, çünkü onların, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu isbat hususunda ileri sürdükleri delilleri onun gaybden haber vermiş olması, ölüleri diriltmesi, hastaları iyileştirmesi gibi harikulade şeyler yapmış olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki: "Mesîh, bu kadar ilim ve bu kadar kudret ile, Allah'ın kulu olmaktan katiyyetle istinkâf edip kaçınmaz. Çünkü mukarreb melekler, gerek gaybî bilme ve gerekse kudret bakımından, İsa'dan daha üstündürler. Çünkü onlar, Levh-i Mahfuz'a muttalidirler. Ve yine onlardan sekiz tanesi, o muazzam büyüklükteki arşı taşımaktadırlar. Sonra melekler, gerek ilimleri, gerekse kudretleri bakımından bu kadar mükemmel olmalarına rağmen, kesinlikle Allah'a kulluktan kaçınmamış, istinkâf etmemişlerdir. Binâenaleyh, daha nasıl olur da Mesîh, bu kadar az ilmi ve kudretiyle, Allah'a kulluk arzetmekten istinkâf edebilir?" demek istemiştir. Âyeti, bizim zikrettiğimiz bu hususa hamlettiğimiz zaman, işte bu âyetler, birbirleriyle son derece mükemmel bir tenasüb, bir uyum ve bir benzerlik içinde bulunurlar. Binâenaleyh, âyeti bu manaya hamletmek daha uygun olur. 229[229]

Melaikelerin İnsanlardan Üstün Olup Olmadığı

Mu'tezile bu âyetle, meleğin beşerden daha üstün olduğu hususunda istidlalde bulunmuştur. Biz, onların bu âyetle istidlalde bulunmalarını, Cenâb-ı Hakk'ın "Hani meleklere:
"Ademe secde edin" demiştik..." (Bakara, 34)âyetinin tefsirinde zikretmiş ve onların bu istidlallerine pekçok yönden cevap vermiştik. Biz, burada da şunu diyoruz: Biz, meleklerin,

---

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/430
228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/4730
229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/431

beşerden daha fazla gayba muttali oldukları hususu ile, meleklerin, bu âlemde tasarrufta bulunma kudretlerinin beşerinkinden daha fazla olduğunu kabul ediyoruz... Hem nasıl böyle olmasın ki? Çünkü Cebrail'in, Lût Kavmi'nin şehirlerini tek bir kanadının tek bir tüyü ile kökünden söküp attığı söylenmektedir.

Bizim tartışmamız ancak, meleklerin taatlerinin mükâfaatının mı, beşerin faallerinin sevabının mı daha çok olacağı hususundadır. Bu âyet ise, kesinlikle buna delâlet etmemektedir. Çünkü hristiyanlar, gaybden haber verip harikulade şeyleri yapmış olması sebebiyle Hz. İsa'nın uluhiyyetini isbata kalkışmışlardır. Binâenaleyh, bu âyette, bu şüpheyi iptal etmek için meleklerin zikredilmiş olması, meleklerin, ancak gerek ilim gerekse kudret bakımından beşerden daha üstün olmaları halinde doğru olur. Biz de, bunun böylelolduğunu|söylüyoruz. Ama, bu âyetten maksadın, taatlere verilecek mükâfaatın çokluğu bakımından meleklerin Mesih'ten üstün olduğu manasının kasdolunduğunun söylenmesine gelince, bu, burayla bir münasebet arzetmeyip, buraya uygun düşmez. Böylece bu istidlalin ancak, insanlar niza ve tartışmaktan uzaklaşamadıkları için, zihinlerde kuvvet kazanmış olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir. 230[230]

Dördüncü Mesele

Âyetle ilgili bir soru vardır ki, o da şudur: Bu âyette geçen "melekler" sözü, Mesih sözüne atfedil mistir. Buna göre âyetin takdiri öâyetin takdiri, "Allah'ın kulları olmaları hususunda, mukerreb melekler de..." şeklinde olur. Bu ise caiz değildir.

Buna, şu iki şekilde cevap verilir:

a) Bundan murad, "Mukarreb meleklerden hiçbirisi de..." şeklindedir.

b) Bu ifadeden maksadın, "Kul olmaktan mukarreb melekler de istinkâf etmezler" şeklinde olmasıdır. Böylece îcâz üslubuyla ve de, "Allah'ın kulu..."ifadesi de delâlet ettiği için (Allah'ın kullan olmaktan) sözü hazfedil-m iştir. 231[231]

Berşinci Mesele

Ali İbn Ebî Tâlib (r.a), ism-i tasgir sîgasıyla, şeklinde okumuştur. 232[232]

Altıncı Mesele

Hak Teâtâ'nın, "Mukarreb melekler de.." ifadesi, meleklerin tabakalarının, derece ve fazilet bakımından birbirinden farklı olduğuna delâlet eder. Buna göre meleklerin en büyükleri, meselâ Cebrail, Mîkaîl, İsrafil, Azrail ve Hamele-i Arş'tır. Biz, bunların tabakalarını, Bakara sûresinde, Hak Teâlâ'nın (Bakara. 30) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kim O'na kulluk etmekten kaçınır ve kibirlenmek isterse, (bilsin ki) Allah, onların hepsini huzurunda toplayacaktır" buyurmuştur. Bu, "Kim Allah'a ibadet etmekten istinkâf edip, bu hususta tekebbür ederse, bilsin ki Allah onları kendi huzurunda hasredecektir", yani "Allah, Kıyamet gününde onları, kendileri için hiçbir şey yapamaz bir vaziyette huzurunda toplayacaktır" demektir.

Bil ki Allah-u Teâlâ, o istinkâf edip büyüklenenleri hasredeceğini söyleyip, ama onlara ne yapacağını söylemeyerek, aksine ilk önce itaatkâr mü'minlerin mükâfaatın-
dan bahsedip, 'Fakat iman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, Allah onlara hem mükâfaatlarmı eksiksiz ödeyecek, hem de fazl-ı ilahisinden (hak ettiklerinin) fazlasını verecektir" buyurmuş, sonunda da istinkâf edip tekebbür edenlerin cezasına yer vermiş ve,
"Ama büyüklenerek ibadetten kaçman o kimseleri, pek acıklı bir azaba uğratacak, onlar

---

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/431-432

231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/432

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/432

Allah'tan başka, kendileri için ne himaye eden bir dost, ne de bir yardımcı bulamayacaklardır" buyurmuştur. Bu ifadenin manası açık otup, hiçbir zorluk yoktur.
Cenâb-ı Hak, mü'minlerin mükâfaatını, istinkâf edip büyüklenenlerin cezasından önce zikretmiştir. Çünkü onlar, önce Allah'a itaat edenlerin mükâfaatını görüp, bundan sonra da, kendilerinin ikab ve cezalarını görünce, bu oniar için son derece şiddetti bir act ve hasret sebebi olmuştur. 233[233]

Size Rabbinizden Bir Burhan ve Nur Gelmiştir

"Ey insanlar, gerçekten size Rabbinizden bir burhan gelmiştir. Size, apaçık bir nûr göndermişizdir. İşte Allah'a iman edip de. Ona sarılanlar (yok mu?) Onları, kendisinden bir rahmetin ve lûtf-u inayetin içine sokacak ve onları, kendisine (giden) dosdoğru bir yola götürecektir"
(Nisa. 174-175),
Bil ki Allah Teâlâ, bütün münafık, kâfir, yahudi ve hristiyanların aleyhine deliller getirip, onların hertürlü şüphesini cevaplayınca, hitabı umumîleştirerek, bütün insanları, Hz. Muhammed (ş.a.s)'in peygamberliğini kabul etmeye davet etmiş ve "Ey insanlar, gerçekten size Rabbinizden bir burhan gelmiştir ' buyurmuştur. Burhan, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Allah, bu âyette O'nu, "Burhan" diye nitelendirmiştir, çünkü hakkın hak, bâtılın bâtıl olduğunu göstermek üzere burhan (delil) ortaya koymak O'nun sanatıdır. Âyette geçen, "Nur-u Mübin" (apaçık bir nûr) de Kur'ân-ı Kerim'dir. Allah Teâlâ, Kur'ân'ı, kalbe iman nurunun düşmesine sebep olduğu için "Nûr" diye isimlendirmiştir.
Cenâb-ı Hak, bütün âlemlerce, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bir peygamber, Kur'ân-ı Kerim'in de hak bir kitap olduğu iyice anlaşılınca, bundan sonra insanlara, Hz. Muhammed'in şeriatına sarılmalarını emredip, buna karşılık onlara mükafaat vaadede-rek,"İşte Allah'a iman edip de, O'na sarılanlar yok mu..." buyurmuştur. Allah'a imandan maksad, Allah'ın varlığına (zatına), sıfatlarına, fiillerine, hükümlerine ve isimlerine imandır. "O 'na sarılmak "tan murad, "imanda kendilerini sebat ettirmesi, şeytanın yoldan çıkarmasına karşı kendilerini koruması, kendilerini ilahî rahmet ve fazlına girdirmesi ve sırat-ı müstakime iletmesi hususlarında Allah'a sarılmaları, güvenmeleridir. Böylece Cenâb-ı Hak, onlara şu üç şeyi, yani rahmet, fazi ve hidayetini vaadetmiştir.
İbn Abbas, buradaki "rahmef'in, cennet; "fazl"ın, Allah'ın onlara, hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kulağın duymadığı lütuflarda bulunması; "sırat-ı müstakime hidayet etmesi"nin de dosdoğru dine hidayet manasına olduğunu söylemiştir.
Ben derim ki: Rahmet ve fazi, cennette verilecek olan mükafaat ve saygı manalarına hamledilmiştir. Fakat bu âyetteki hidayet ile beşer ruhlarında, kudsiyet ve kibriyâ âleminin nurlarının tecelli etmesi sayesinde meydana gelen saadetler kasdedilmiştir. İşte bu, ruhî bir mutluluktur. Cenâb-ı Hak bunu, ruhî mutlulukların, cismânî lezzetlerden daha kıymetli olduğuna dikkat çekmek için, ilk ikisinden sonra
zikretmiştir. 234[234]

Kelâlenin Mirası

"(Habibim) senden fetva isterler. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkındaki hükmü (şöyle) açıklar: Eğer, çocuğu olmayan bir erkek ölür,geride onun bir tek kızkardeşi kalırsa terikesinin yansı o (kızkardeşfndir). Eğer(geride kalan) , erkek kardeş ise, o, çocuksuz ölen kızkardeştnin terikesine vâris olur. Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), iki kızkardeş ise, erkek kardeşin tertkesinin üçte ikisini alırlar. Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), erkek ve kız kardeşler ise, o zaman erkek için dişinin hissesinin iki kah vardır. Allah size

---

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/432-433
234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/433-434

şaşırırsınız diye, (hükümlerini) açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir"
(NisA, 178).

Bil ki Allah Teâlâ, sûrenin sonu başına uygun düşsün diye, bu sûrenin evvelinde mallarla ilgili hükümlerden bahsetmiş ve sonunu aynı mevzu ile bitirmiştir. Sûrenin ortası ise, hak dine ters düşmüş olan fırkalarla tartışmayı ihtiva etmektedir.

Ehl-i ilim şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, "Kelâle" hakkında iki âyet indirmiştir. Birincisi, kış mevsiminde inmiştir ve bu sûrenin baş kısmında yer alır. Diğeri ise, yazın inmiştir ve bu âyettir. Bundan dolayı, bu âyete "sayf (yaz) âyeti" denir. "Kelâle"-nin, hem vâris olan, hem de vâris olunan için kullanıldığını daha önce anlatmıştık. Binâenaleyh eğer bu kelime, vâris olan için kullanılır ise, "Kelâle", ölenin babası ile çocuğu dışındaki mirasçılarıdır. Eğer bu kelime vâris olunan için kullanılır ise, "Kelâle", ebeveyninden biri ile hiçbir çocuğu kendisine vâris olmayan ölen kimse demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer çocuğu olmayan bir erkek ölür, geride onun bir tek kızkardeşi kalırsa, terikesinin yarısı o kızkardeşindir" buyurmuştur. Bu âyetteki kelimesi, hemen sonra geten fiilin açıkladığı, aynı kök ve manadaki (mahzuf) bir fiilin faili olarak merfû kılınmıştır. Âyetteki ,çocuğu olmayan" ifadesi sıfat olduğu için mahallen merfudur. Bunun takdiri, "çocuğu olmayan bir erkek ölürse" şeklindedir.

Bil ki âyetin zahirinde üç kayıt ve şart bulunmaktadır:

1) Âyetin zahiri' ölenin çocuğu olmaması şartıyla, kızkardeşin, mirasın yarısını almasını, ama çocuk bulunduğu zaman, mirasın yarısını almamasını gerektiriyor. Halbuki durum böyle değildir. Aksine kızkardeşin, mirasın yansını alabilmesinin şartı, ölenin erkek çocuğunun olmamasıdır. Eğer ölen erkeğin kız çocuğu bulunursa, o zaman kızkardeş, yine malın yarısını alır.

2) Âyetin zahiri, ölen kimsenin çocuğu olmaması şartı ile, kızkardeşin, mirasın yarısını alacağını gösterir. Halbuki durum böyle değildir. Aksine bunun şartı, ölenin ne bir çocuğunun ne de babasının geride kalmamış olmasıdır. Çünkü kızkardeş, baba varken, icmâya göre vâris olamaz.

3) Âyetteki 'Ceride o erkeğin bir kızkardeşi olursa" ifadesinden maksad, ana-baba bir veya baba bir kızkardeşîir. Çünkü ana bir kız ve erkek kardeşin, mirastaki hükmünü Cenâb-ı Allah, bütün alimlerin ittifak ettikleri gibi, bu sûrenin başiarında yer alan kelâte âyetinde bildirmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer (geride kalan) erkek kardeş ise, o, çocuksuz ölen kızkardeşinln terikesine vâris olur" buyurmuştur. Yani "Erkek kardeş, ölen kızkardeşin çocuğu mevcut olmadığı zaman, bütün terikesine vâris olur. Bu, ana-baba bir veya baba bir erkek kardeş olur ise böyledir. Ama, ana bir erkek kardeş olursa, mirasın tamamını alamaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Slr;"Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), iki kızkardeş ise, erkek kardeşin terikesinin üçte ikisini alırlar. Eğer (aynı şekilde geride kalanlar), erkek ve kızkardeşler ise, o zaman erkek için, dişinin hissesinin iki kah vardır" buyurmuştur. İşte bu ifade, zikredilen kızkardeşin, ana bir kızkardeş olmadığına delâlet eder.

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a), bir hutbesinde şöyle demiştir: "Dikkat ediniz, Allah Teâlâ'nın, Nisa süresindeki ferâiz ile ilgili âyetlerin ilki, çocuk ve baba hakkındadır. İkincisi ise, zevç, zevce ve ana bir kızkardeşler hakkındadır. Cenâb-ı Hakk'ın Nisa sûresi'nin sonunda getirdiği âyet ise, ana-baba bir kız ve erkek kardeşler hakkındadır. Enfâl sûresinin sonundaki mirasla ilgili âyet ise, ulül-erhâm hakkındadır.

Sonra Cenâb-ı Hak,"Allah size, şaşırırsınız diye, (hükümlerini) açıklıyor" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

1) Basralılar, burada bir muzafın mahzûf olduğunu ve bunun takdirinin ise "Allah size (hükümlerini) sapmanızı hoş görmediği için, açıklıyor" şeklinde ^olduğunu, ama muzaf olan "kerahet" kelimesinin hazfedildiğini ve bunun tıpkı "Köye, yani ahalisine sor" (Yusgi. 82) âyetindeki gibi olduğunu söylemişlerdir.

2) Kûfeliler, bu ifadede nefy harfinin hazfedilmiş olduğunu ve bunun takdirinin"şaşırmayasınız, sapıtmayasmızdiye.^ Allah size (hükümlerini)
açıklıyor" şeklinde olduğunu ve bunun tıpkı "Allah gökleri ve yerleri, yıkılırlar diye, yani

yıkılmasınlar diye, tutmaktadır" (Fat.r. 4i) âyetindeki gibi olduğunu söylemişlerdir.

"Nazm" adlı eserin sahibi el-Cürcânî ise, âyetin, "Allah size, sapıklığı, onun sapıklık olduğunu bilesiniz ve ondan kaçmasınız diye açıklıyor" manasında olduğunu söylemiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak,"Allah her şeyi hakkıyla bilendir" buyurmuştur. Binâenaleyh O'nun açıklamaları gerçek, bildirdikleri doğrudur.

Bil ki bu sûrede, çok dikkate değer bir incelik vardır. O da şudur: Sûrenin başı, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmelliğini anlatmaktadır. Çünkü Allah bu sûreye, "Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan Rabbinize saygılı olun" (Nisa. 1) diye başlamıştır. İşte bu ifade, O'nun kudretinin sonsı zluğuna delâlet eder. Sûrenin sonu ise, Allah'ın ilminin mükemmelliğini anlatmaktadır. Bu da O'nun, "Allah her şeyi hakkıyla bilendir" âyetidir. Rubûbiyyet, ulûhiyyet, celâl ve izzet işte bu iki sıfat ile kâimdir. Bu iki sıfattan dolayı, insanların, Allah'ın emir ve yasaklarını tutup, bütün mükellefiyetleri kabul etmeleri gerekir.

Musannif F. Râzî der ki :'*Bu sûrenin tefsirini, 595 (hicrî) senesinin Cumade'l-âhire ayının 12. Çarşamba günü tamamladım." 235[235]

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/434-437

MÂİDE SÛRESİ

Bu sûre yüzyirmi Ayettir ve Medine'de nazil olmuştur. "Ey iman edenler, akidlerinizi (sözlerinizi) yerine getirin. Siz ihramlı olduğunuz halde, avlanmayı helal saymamak şartıyla ve size (aşağıda) okunacak olanlar müstesna hayvanların (etleri) helal kılındı. Şüphesiz Allah, dilediğine hükmeder" (Mâide, 1).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 1[1]

Akdi Yerine Getirmenin Manası ve Önemi

Arapça'da (aynı manada olmak üzere)o (Ahdinde durdu) denilir."Âhidlerini yerine Akd Yerine Getirmenin Manası ve Öremi getirenler" (Bakara, 177) âyeti de böyledir.
"Akd", birşeyi birşeye çok sıkıca ve sağlamca bağlamak demektir. Buna göre "ahd" , ilzam (mecbur kılma); "akd" ise iltizam, yani o mecburiyeti çok sağlam bir şekilde kabul etmek demektir. İman, Allah'ın zâtını, sıfatlarını, hükümlerini ve fiillerini bilip tanımaktan ibaret olup, bütün mükellefiyet, emir ve yasakları hususunda Allah'a inkıyadın bütün mahlûkâta vacib oluşu da O'nun hükümlerinden birisi olunca, âyette geçen akid, imanın kendisinin gerçekleşmesinde nazar-ı itibara alınan şeylerden birisi olmuş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Ey iman edenler, akidlerinizi yerine getirin" demiştir. Bu "Ey Allah'a inkıyâd ve itaati göstermede, çeşitli akid ve ahidlere iman etmeyi kabul etmiş kimseler, o akidlerinizi yerine getiriniz" demektir. Allah Teâlâ, bu âyette de olduğu gibi, kullarına olan buyruklarını, "akidler" diye ifade etmiştir. Çünkü O, bu akidleri, tıpkı birşeyin birşeye sağlam bir iple bağlanması gibi, kullarına bağlamıştır.
Bil ki Cenâb-ı Allah, bu tekliflerini, hem bu âyette, hem de "Fakat (Allah), kalblerinizin akdettiği (azmettiği) yeminler yüzünden sizi hesaba çeker" (Mâide. 89) âyetinde olduğu gibi, bazan "akidler" diye; bazan da, "Siz bana karşı olan ahdinizi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yerine getireyim" (Bakara, 40) ve ' 'Karşılıklı anlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve yeminlerinizi bozmayın" (Naw, 9i) âyetlerinde olduğu gibi, "ahidler" diye adlandırmıştır. Netice olarak diyebiliriz ki Cenâb-ı Hak bu âyette, hem yapmak hem de yapmamak açısından mükellef tuttuğu şeylerin yerine getirilmesini emretmiştir. 2[2]

Bir Nezir Meselesinde Hanefi İle Şafili Arasındaki Fark

Şafiî (r,h) şöyle der: "Bir kimse, bayram günlerinde oruç tutmayı veya çocuğunu kesmeyi nezretse, bu nezir hükümsüz olur." Ebû Hanife (r.h) ise, tam aksine bu nezrin sahih bir nezir olduğunu söylemiştir, Ebû Hanife'nin delili şudur: Bu kimse, oruç tutmaya ve çocuğunu kesmeye nezr etmiştir. Binâenaleyh bu kimsenin oruç tutması ve kesmesi gerekir. Bu iki cümleden birincisinin izahı şöyledir: Bu kimse bayram gününde oruç tutmaya ve çocuğunu kesmeye nezretmiştir. Halbuki bayram günü oruç tutmak, hem oruç tutma, hem de o orucun bayram gününde olmasından meydana gelmiş bir mahiyettir. Çocuğu kesme de, hem kesme fiilinden, hem de o kesmenin çocuk üzerinde olmasından meydana gelmiş bir iştir. Mürekkeb bir işi yapan kimse, o mürekkeb (birleşik şeyi) meydana getiren parçalardan her birini yapmış demektir. Binâenaleyh bayram günü oruç tutmayı veya çocuğunu kesmeyi kendisine gerekli kılan kimse, hiç şüphesiz oruç tutmayı ve kesme işini iltizâm etmiş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: "Akidlerinizi yerine getirin" (Mâide. i); "Niçin yapmayacağınız şeyleri söylersiniz" (Sat. 2) ve "(onlar), nezirlerini yerine getirirler" (inşân, ?) âyetleri ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Adağını yerine getir" haöıs-i şerifinden dolayı, o kimsenin oruç tutması ve kesme işini yerine getirmesi gerekir. Velhasıl o kimse, orucunun bayram günü olması ve kesme işinin çocuk üzerinde tahakkuk etmesi bakımından, bu nezrini lağv etmiş, hükümsüz

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/441-442
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/442

kılmıştır. Fakat umumî lafız, tahsisten sonra hüccettir. (Binâenaleyh o, bayram günleri dışında orucunu tutar ve kesme işini de, kurban olabilecek bir hayvan üzerinde ifa eder.) Şafiî (r.h)'nin delili şudur: "Bu, günah olan bir işi nezretmektir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Allah'a karşı mâsiyet olan bir hususta nezir yapılamaz" 3[3]hadis-i şerifinden ötürü, bu bir lağv (hükümsüz) nezir olur." 4[4]

Alış-verişte Meclis Myhayyerliği Meselesinde Farklı İçtihatlar

Ebû Hanife (r.h), alış-verişte meclis muhayyerliğinin olmadığını ileri sürerken, İmam Şafiî (r.h), bunun olduğunu
söylemiştir. Ebû Hanife'nin defili şudur: "Alış-veriş yapılıpkesinleşince, âyetteki "akidlerinizi yerine getirin" emrinden ötürü, artık onu bozmanın haram olması gerekir." Şafiî'nin delili ise şudur: O, âyetin bu umûmi hükmünü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Alış-veriş yapan iki kişiden her biri, bulunduktan o yerden (meclisten) ayrılmadıkları müddetçe, muhayyerdirler (isterlerse, bu altş-verişi feshedip bozabilirler)" hadisi ile tahsis etmiştir. 5[5]

Üç Talakı Birden Verme Konusunda Farklılık

Ebû Hanife (r.h), üç talak hakkının hepsini birden kullan- manın haram olduğunu söylerken; Şafiî (r.h), bunun haram olmadığını söylemiştir. Ebû Hanife'nin delili şudur: "Hak Teâlâ'nın "(Farz olan iddet) son buluncaya kadar, nikah akdini bağlamaya azmetmeyin..." (Bakara. 235) âyetinden ötürü, nikah da bir akiddir. Binâenaleyh, "akidlerinizi yerine getirin" âyetinden ötürü de, o akdi bozmanın haram olması gerekir. Bu ifade ile, icmâya dayanılarak, bir talak verme (yani üç talaktan birini kullanma) hakkında amel edilmemiştir. Binâenaleyh âyetin hükmünün, birden fazla talakta, devam etmesi gerekir. Şafiî (r.h), âyetin bu umumî hükmünü şu kıyas ile tahsis etmiştir (sınırlamıştır): "Eğer cem (yani üç talakı birden vermek) haram olmuş olsaydı, (verilmesi halinde) geçerli olmazdı. Halbuki bu geçerlidir. Binâenaleyh, bu haram değildir." 6[6]

Yiyecekler Konusunda İnsanların Mükellefiyetleri

Allah Teâlâ, "Hayvanların (etleri) size helal kılındı" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ önceki ifade ile, bütün mükelleflere, tekliflerinin hepsini kabul etmelerinin gerektiğini iyice beyân edince, külli ve esas kaide mesabesinde olan bu hükümden sonra mufassal olarak tekliflerini saymaya başlamış ve önce yiyeceklerin helal ile haram olanlarını zikredip, "Hayvanların (etleri) size helsl kılındı" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 7[7]

"Behimetu'l-En'am" Tabrinin İzahı

Alimler şöyle demişlerdir: "Aklı olmayan her canlı, "behîme"dir. Bu, Arapların, birisine bir şey güç geldiğinde söyledikleri ve "yolu kapalı" manasında söyledikleri ,sözlerinden alınmıştır. Daha sonra bu isim, karada ve denizde yaşayan her dört ayaklı hayvan hakkında kullanılmıştır. Âyette geçen "en'âm", deve, sığır ve davar demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "En 'âm 'ı da (Allah sizin için) yaratmıştır. Bunlarda sizin için ısıtıcı ve koruyucu maddeler ve nice nice faydalar vardır... Atları katırları ve merkebleri de (sizin için) yarattı" (Naw, 5-8) buyurmuş ve böylece "en'âm" ile "at, katır ve eşeğin" farklı olduğunu belirtmiştir. Yine

---

[3] Nesai, Eyman, 41 (7/26); Müsned, 4/433

[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/443

[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/443

[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/443

[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/443

Cenâb-ı Allah, "Ellerimizin yaptıklarından, kendileri için onca enamı yarattığımızı, bu sayede onlara mâlik olmuş bulunduklarını görmüyorlar mı? Biz onları, kendilerine itaatkâr kıldık. İşte binecekleri bunlardan ve yiyecekleri bunlardandır" (Yasin,71-721 ve "En'âm'dan, yük taşıyacak, (tüyünden) döşek yapılacak olanları yaratan da O'dur. Allah'ın size rızık yaptığı şeylerden yiyiniz... (Allah) sekiz çift (yarattı): Koyundan bir çift, keçiden bir çift, deveden bir çift, sığırdan bir çift" (Enam, 142-144) buyurmuştur.

Vahidî (r.h); "En'âm" sözüne, tırnaklı hayvanlar girmez. Çünkü bu kelime, "yumuşak basma" manasına gelen, tabirinden alınmıştır" demiştir.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: hakkında, şu sorular sorulmuştur:

1) "Behîme", bir cins; "en'âm" ise "tür"dür. Buna göre, bu tabir tıpkı "Hayvanü'l-insan" (insan olan canlı) denilmesi gibidir ki, bu sonra getirilmesi gerekenin, önce getirilmesi demektir?

2) Eğer Allah Teâlâ. "Sizin için en'âm helal kılındı" demiş olsaydı, bu da aynı manayı ifade ederdi. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bir başka âyetteki föy "Karşınızda okunan (hayvanlar) müstesna, en'âm size helal kılındı" <Hacc, mj buyruğudur. Binâenaleyh bu âyette, "behîme" kelimesinin ilaveten getirilmesinde ne fayda vardır?

3) Allah Teâlâ, "behîme" lafzını müfred, "en'âm" lafzını ise cemî olarak getirmiştir. Öyle ise bunun faydası nedir?

Birinci soruya, şu iki şekilde cevap veririz:

1) Bu ifadede, gerek "behîme", gerek "en'âm" kelimeleri ile aynı şey murad edilmiştir. Binâenaleyh behîme"nin, "en'âm"a izafesi, beyân içindir. Bu tür izafet (den, dan) manasındadır. Meselâ (gümüş'den olan yüzük, gümüş yüzük) gibi. Binâenaleyh âyetteki bu izafet, "En'âm'dan olan behîme* demektir. Veyahut da bu izafet, te'kid içindir. Tıpkı bizim O şeyin kendisi, bizzat aynısı" dememiz gibi...

2) "Behîme" ile birşey, "en'âm" ile de başka birşey murad edilmiştir. Bu takdirde şu iki izah yapılabilir:

a) "Behîmetü'l-en'âm" tabirinden maksad, ceylan, vahşi sığır ve benzeri hayvanlardır. Sanki Araplar, geviş getirme ve köpek dişleri olmama bakımından, "en'âm'a benzeyen behâim cinsi hayvanları kastetmişlerdir. Böylece "behîme" kelimesi, aradaki bu benzerlikten ötürü, "en'ân"a muzaf kılınmıştır.

b) Buradaki "behîme"den maksad, "en'âm"ın karnındaki yavrularıdır. Nitekim rivayet olunduğuna göre, İbn Abbas (r.a), bir sığır kesilip, karnından bir cenin çıkınca, onun kuyruğundan tutarak, "Bu, en'âm'ın behîmesidir" demiştir. İbn Ömer (r.a)'in de, "Bu, en'âm'ın ceninleridir. En'âm'ın kesilmesi bunun da kesilmesi yerine geçer" dediği rivayet edilmiştir. Bil ki bu izah, İmam Şafiî (r.h)'nin, "Cenin, annesinin kesilmesi ile kesilmiş sayılır" şeklindeki görüşünün doğruluğuna delâlet eder. 8[8]

Mecuselerin Hayvan Kesmeye İtirazlarına Cevap

Seneviyye şöyle demişlerdir: "Hayvanları kesmek, onlara eziyet etmek demektir. Eziyet verme ise, kabîh (kötü) biriştir. Kabîh olan işe, Rahîm ve Hakîm olan ilah razı olmaz. Binâenaleyh hayvanları kesmenin, Tanrının hükmü ile helal ve. mubah olması imkânsızdır. Bunun doğruluğunu gösteren birşey de şudur: Bu hayvanlar, kendilerini müdafaa edemezler. Onlar kendilerine eziyet edene karşı, sözle müdafaa da yapamazlar. Eziyet vermek kabîhtir. Fakat böylesine âciz ve çaresiz varlıklara eziyet etmek daha kabîhtir."

Bil ki bütün müslüman fırkalar (mezhepler), bu şüphe yüzünden birçok değişik gruplara ayrılmışlardır. Bu cümleden olarak Mükremiyye (S7)t şöyle demiştir: "Biz, hayvanların kesilirken acı duyduğunu kabul etmiyoruz. Cenâb-ı Hak onlardan, kesilmenin acısını kaldırmıştır. Bu, zaruri ve mecburi olan şeylerdeki diretip sabretme gibidir"

Mu'tezile ise, "Biz, eziyetin ve acı vermenin, mutlak olarak (kayıtsız-şartsız) kabîh olduğunu kabul etmiyoruz. Bu ancak daha önce işlenmiş bir cinayete ve bir bedele karşılık olmadığı

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/443-445

zaman kabîh olur. İşte burada Allah Teâlâ, bu hayvanlara, âhirette kıymetli karşılıklar verecektir. Binâenaleyh bu kesme, zulüm olmaktan çıkar. Sözümüzün doğruluğuna, güzel olduğu akıllarımızca da anlaşılan şu husus da delâlet eder: "Sıhhatli olmak için, kan aldırma sıkıntısına katlanmak güzeldir. Bundan dolayı, büyük bir menfaat için, bu azıcık sıkıntıya katlanmak güzel olunca, kesme ile ilgili durum da aynı olur."
Ehl-i sünnet de şöyle demiştir: "Hayvanların kesilmesi hususundaki müsaade, Allah tarafından, kendi mülkünde yapılmış bir tasarruftur. Bir mal sahibi, kendi malında 87) Mükremiyye, Haricîlerden bir Koldur. Mükrem İbn Abdullah el-Iclî tarafından kurulmuştur. Namazı ter-kedenleri kâfir sayarlar (ç). asarrufâtta bulunduğu zaman ona itiraz edilmez." Bu konu çok uzundur ve usûl ilminde anlatılmıştır. Allah en iyi bilendir. 9[9]

Üçüncü Mesele

Bazı kimseler, "Hayvanların (etleri) size helal kılındı" âyetinin mücmel olduğunu söylemişlerdir. Çünkü helal
kılma, ancak fiillere nisbet edilir. Burada ise, zatlara (bizzat layvanlara) nisbet edilmiştir. Bundan dolayı bunu zahirine göre almak imkânsızdır. Bu sebeple, burada bir fiil takdir etmek gerekir. Halbuki takdir edilecek olan herhangi bir fiil, takdir edilmeyecek olanlardan daha tercihe şayan değildir. Binâenaleyh bu "helal kılma"dan muradın, o hayvanların derileri veya kemikleri veya yünleri veyahut da etlerinden istifade etmek olabileceği gibi, onları yemek suretiyle onlardan istifade etmek de olabilir. Şüphesiz ki âyetin lafzı, bütün bunlara muhtemeldir. Binâenaleyh âyet bu bakımdan mücmeldir. Ancak Hak Teâlâ'nın, "Enamı da o yaratmıştır ki bunlarda sîzin için ısıtıcı ve koruyucu maddeler ve nice nice menfaatlar vardır. Onlardan yersiniz de..." (Nam,5)âyeti, "Hayvanlarsize helal kılındı" buyruğu ile, bu hayvanlardan bütün sayılan bakımlardan, istifade edilebileceğine delâlet eder.
8İI ki Allah Teâlâ, "Hayvanların (etleri) size helal kılındı' buyurunca, bunun peşisıra şu iki istisnayı yapmıştır:
1)"Size (aşağıda) okunacak olanlar müstesna..." Bil ki bu istisnanın zahirî manası mücmel(biraz kapalı)dır. Halbuki mücmel bir ifadeyi, mufassal bir ifadeden istisna etmek, istisna edilmeyen kısmı da mücmel hale getirir. Fakat müfessirler bu istisnadan muradın, bu âyetten sonra gelecek olan, "Ölü, kan, domuz eti, Allah dan başkası adına kesilen hayvan, (henüz canı çıkmadan yetişip kestikleriniz dışındaki) boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan aşağı yuvarlanmış, s,üsülmüş (boynuzla veya tosla vurulmuş), vahşi hayvanlarca yaralanmış olup da Ölen hayvanlar ve dikili taşlar (putlar) adına kesilen hayvanlar size haram kılınmıştır" (Maide, 3) âyetinde sayılan şeyler olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun izahı şöyledir; Hak Teâlâ'nın "Hayvanlar size helal kılındı" buyruğu, bu hayvanların bütün bakımlardan insanlara helat olmasını gerektirir. İşte bundan dolayı bunu Cenâb-ı Hak, "Bu hayvanlar, eğer ölü, boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan aşağı yuvarlanmış, susulmuş veya yırtıcı hayvanlarca parçalanmış, yahut da Allah'dan başka birisinin adına kesilmiş olurlar ise, işte o zaman haramdırlar" diye açıklamıştır. 10[10]

İhramlı Olana, Karada Avlanma Yasağı

2) Hak Teâlâ, "İhramlı olduğunuz halde, avlanmayı helal saymamak şartı ile" diye, ikinci istisnayı yapmıştır. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 11[11]

Birinci Mesele

---

[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/445-446
[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/446
[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/446

Allah Teâlâ, "en'âm'ın behîmesini" helal kılınca, o hayvanların av olanları ile olmayanları arasındaki farkı
zikretmiştir. Böylece biz, ontardan av olanların ihramsız olduğumuz zaman helal olduğunu, onlardan av olmayan diğer hayvanların ise, ihramlı iken de ihramsız iken de helal olduklarını anlamış olduk. 12[12]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "İhramlı olduğunuz durumda... "ifadesi, "hacc ile umreniz veyahut da ikisinden birisi sebebi ile
ihrama girmiş iseniz..." demektir. Tıpkı, "Cünüp oldu ve o cünüptür" denilmesi gibi, (Hacc ve Umre için ihrama girdi); ihramlıdır" denilir. kelimesi, hem müfred, hem cemidir. Nitekim, denildiği gibi, "İhramlı kavim" de denilir. Cenâb-ı Hak da "Eğercünüb olduysanız, temizlenin (gusledin)" . 6) buyurmuştur.
Bil ki biz,dediğimiz zaman, bu, iki manaya gelir: Birincisi, şu yukarıda verdiğimiz (ihrama girme) manasıdır. İkincisi ise, "O adam Harem bölgesine girdi" manasıdır. Buna göre, âyetteki pj£ föj ifadesi, her iki manaya da gelir. Bu sebeple, hacc veya umre sebebiyle ihrama giren kimsenin avlanması haram olduğu gibi, Harem bölgesine girenin de avlanması haramdır. İşte fukahânın görüşü budur. 13[13]

Üçüncü Mesele

Bil ki âyetin zahiri, avlanmanın, ihrama giren kimse İçin haram olduğunu gösterir. Bu âyetin bir benzeri de, "İhramdan çıktığınız zaman (isterseniz) avlanın" (Mâide, 2) âyetidir. Çünkü,(zaman) kelimesi şart manası ifade eder. Bir şeye şart ile bağlı olan, o şart bulunmadığı zaman mevcut olmaz. Fakat Cenâb-ı Hak, bir başka âyetinde, ihramlı olana haram kılınanın deniz avı değil, sadece kara avı olduğunu beyân ederek, 'Deniz avı yapmak ve onu yemek size ve yolcu olana bir fayda olmak üzere hela! kılındı. Kara avı ise, ihramlı olduğunuz müddetçe haram kılındı" (Mâide, 96) buyurmuştur. Binâenaleyh bu âyet, o mutlak manadaki âyetleri açıklar. 14[14]

Dördüncü Mesele

Âyetteki kelimesi, "Sizin için helal kılındı" ifadesinden "hâl" olarak, mansub kılınmıştır. Bu tıpkı senin,"Bu yemek, aşırı gitmeyerek (yemeniz) halinde size helaldir" sözün gibidir Ferrâ,"bu ifadenin "Aşırı gitmemek ve haddi aşmamak şartıyla bu şey sana helal kılındı" sözün gibi olduğunu" söylemiştir. Buna göre âyetin manası, "İhramlı iken, avlanmayı helal görmeniz müstesna, size hayvanlar helal kılındı. Çünkü bu size, ihramlı iken helal değildir" şeklinde otur. 15[15]

Hüsnün Kaynağı Allah'ın Emridir

Sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah, dilediğine hükmeder" buyurmuştur ve bu, "Allah Teâlâ, bütün hallerde en'âm'ı mubah kılmış, ama avlanılmalannt bazı hallerde mubah kılmıştır. Binâenaleyh birisi, hükmü önce tafsil edip, sonra tahsis etmenin sebebi nedir? der ise, ona cevaben, "Allah, herşeyin maliki ve yaratıcısıdır. Bundan dolayı O'nun hükmüne hiç itiraz edilemez" denir." manasındadır. İşte alimlerimizin, "Altah'ın mükellef kılmasının güzet (hasen) oluşunun sebebi, rububiyyet ve ubüdiyyetttr" şeklindeki sözlerinin manası budur. Yoksa bunun sebebi, Mu'tezile'nin dediği gibi, kulların maslahatına riayet değildir. 16[16]

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/447
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/447
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/447
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/447

Allah'ın Şeâirine Hürmet Ediniz

"Ey iman edenler, Allah'ın şeâirine, haram olan aya, kurbanlık hediyelere,(onlardaki) gerdanlıklara ve Rablerinden hem bir ticaret, hem de bir rıza arayarak Beyt-i Haram'a ziyaret niyet edip gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin. İhramdan çıktığınız vakit (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir kavme karşı beslediğiniz kin, sakın sizi haddi aşmaya sevketmesin. Birr ve takva hususunda birbirinizîe yardımlasın, günah işlemek ve haddi aşmak hususunda yardımtaşmaym. Allah'a saygılı olun. Şüphesiz ki Allah, cezalandırması şiddetli olandır"
(Mâide. 2).
Bil ki Allah Teâlâ, birinci âyette ihramlı olana, avlanmayı haram kılınca, bu âyette de, Allah'ın tekliflerine ^emirlerine) muhalefet etmeyi yasaklayarak, aynı şeyi te'ktd etmiştir ve "Ey İman edenler, Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyin (onları helal saymayın)" buyurmuştur. 17[17]

Şeâir Kelimesinin Manası

Bil ki "Şe'âir", cemî bir kelimedir. Çoğu alimler onun, "Şaire" kelimesinin cem'i olduğunu söylemişlerdir. İbn Fâris ise bunun müfredinin "şî'are" olduğunu söylemiştir. Şaîre, müş'ire manasınadır. Müş'ire, "bildiren"; iş'âr ise "bildirmek" manasınadır. Binaenaleyh bi-ldiren herşey, iş'ar etmiştir. Birşeye alem kılınan veya btrşeyle aiametlendirilen her şeye şaîre denilebilir. Mekke'ye gönderilen kurbanlık hayvanlar da "şe'âir" diye adlandırılırlar. Çünkü bu hayvanlar, kendilerinin kurbanlık olduklarını gösteren alametlerle süslenmişlerdir.
Müfessirler, âyetteki "şe'âir"den ne kasd edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta iki açıklama yapılmıştır:
a) Âyetteki, "Allah'ın şe'âirine hürmetsizlik etmeyin (onları helal saymayın)" emri, "Allah'ın, kullarına farz ve vacib kıldığı şeylerden ve şe'âirden herhangibirini ihlâl etmeyin" demektir. Buna göre, "Allah'ın şe'âiri", bütün mükeltefiyetteri içine alan umûmi bir tabir olup, muayyen bir şeye tahsis edilmemiştir. Hasan el-Basrî'nin, "Allah'ın şe'âiri, O'nun dini demektir" şeklindeki sözü de, bu görüşe yakın bir sözdür.
b) "Bundan maksad belli bazı mükellefiyetlerdir." Bu görüşe göre de, şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu "İhramlı iken size haram kılınan avı, kendinize helal saymayınız" demöKtir.
2) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Müşrikler, Kâ'be'yi ziyaret ediyor, oraya kurbanlıklar götürüyor, hacc mekânlarına saygılı davranıyor ve kurban kesiyorlardı. Müslümanlar, bu işleri değişik yapmak isteyince, Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir."
3) Ferrâ: "Bütün Araplar Safa ile Merve'yi hacctn şe'âirinden (mukaddes mekânlarından) kabul etmiyor ve oraların arasında sa'y etmiyorlardı. İşte Allah Teâlâ bunun üzerine, "Haccın herhangibir menasikini bırakmayı helal saymayın. Bütün menâsiki tastamam ve eksiksiz yapın" demiştir" der.
4) Bazı alimter de, şe'âirin, kurbanlık olduğu bilinsin diye hörgücüne (keserek) işaret yapılmış olan kurbanlık develer olduğunu söylemişlerdir. Bu, Ebû Ubeyde'nin de görüşüdür. Ebû Ubeyde: "Bunun delili, "Biz, kurbanlık develeri, sizin için Allah'ın şe'âirinden kıldık" (Hacc. 36) âyetidir" demiştir. Bence bu görüş zayıftır. Çünkü Hak Teâlâ, "Allah'ın şe'âiri"zikrettikten sonra bunun üzerine (ve kurbanlık hediyelere) tabirini atfetmiştir. Halbuki matufun, matufun aleyhden başka birşey olması gerekir.
Sonra Cenâb-ı Allah, "Haram olan aya da... "buyurmuştur. Bu, "Haram olan ayda savaşmak sureti ile, o haram aylan helal saymış olmayın" demektir.

---

[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/448
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/448

Bil ki âyette geçen "haram ay", Arapların mukaddes kabul edip, savaşmadıkları ay demektir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Gerçekten ayların sayısı, Allah katında Allah'ın kitabında onikidir ve bunlardan dördü, haram aylardır" (Tevbe. 36) buyurmuştur. İşte bu sebeple haram ayların, zi'l-kade, zi'l-hicce, muharrem ve recep olduğu söylenmiştir. Buna göre âyette "haram ay" tabirinin müfred kelime cins ifade etmek için kullanılabildiğine göre, bütün bu dört aya bir işaret olması caizdir. Yine bununla, sadece recep ayının kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü recep ayının haramlığı diğerlerine göre daha fazladır. 18[18]

Hedy Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'Kurbanlık hedylere de..." buyurmuştur Vahidî: "Hedy, Beytullah'a (orada kesilmek üzere) gönderilen deve veya sığır veyahut da davardır. Bu kelimenin müfredi, lafzıdır. Bu müfredin şeklinde olduğu söylenmiştir. Her ikisinin cem'i de şeklindedir" demiştir.

Nitekim Şair "Mekke'nin, orada namaz kılanın Rabb'ine ve gerdanlık takılmış kurbanlıkların boyunlarına yemin ettim..." demiştir. Bu âyetin bir benzeri de. "Ka'be"ye ulaşmış bir hedy (kurbanlık) olarak..." (Maide.95)ve ... "(Onlar) hedy-lerin, mahalline ulaşmasına mâni olanlardır" (Fetın, 25) âyetleridir. 19[19]

Kelaid Kelimesinin Tefsiri

Sonra Allah Teâlâ, "(Onlardaki)gerdanlıklara da..." buyurmuştur. Kalâid, "kilâde" kelimesinin cem'idir ve kılâde, deve ve onun dışındaki kurbanlıkların boynuna bağlanan şeydir ki bu meşhurdur. Bu kelimenin tefsiri hususunda şunlar söylenmiştir:

1) Bundan murad, boynuna gerdanlık (alâmet) takılmış kurbanlıklardır. Bu kelime, o hayvanlar kurbanlıkların en kıymetlisi oldukları için, iyice itina gösterilmesi içm,(kurbanlıklar) kelimesine atfedilmiştir. Bu tıpkı, "Meleklerine... ve Cibrile ve Mîkâfle..." (Bakara, 98)denilmesi gibidir. Buna göre sanki, "o kurbanlıklardan, özellikle gerdanlık takılmış olanlarına hürmetsizlik etmeyin" denilmektedir.

2) Bu, hedyin (kurbanların) kendisine hürmetsizlik etmekten iyice sakındırmak için, hedy şöyle dursun, onların kalâidine (gerdanlıklarına) bile hürmetsizliği yasaklama manasınadır. Bu tıpkı, (O mü'min kadınlar), zînetlerini göstennesinler" im, Bu âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak burada, kadınlara zînet yerlerini göstermeyi iyice nehyetmek için, zînetini göstermeyi bile nehyetmiştir.

3) Bazı alimler şöyle demişlerdir: Araplar, cahiliye döneminde haram ayların dışında, her zaman savaşırlardı. Bu ayların dışında, kime tesadüf edilse, hemen tepelenirdi. Fakat eğer o kimse, devesini veya sığırını, Harem-i Şerifin ağaçlarının kabuğu ile alâmetlendirmiş ise veya Kâ'be'yi ziyaret için ihrama girmiş ise, bu müstesna. İşte o zaman ona kimse sataşmazdı. Bu sebeple Allah müslümanların bunu pekiştirmelerini emretmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, demiştir. Yani, "Mescid-iHaram'ı ziyaret niyeti ile gelen topluluklara da hürmetsizlik etmeyin" demektir. Abdullah İbn Mes'ûd (r.a), bunu izafet ile, şaklinde okumuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Rablerinden hem bir ticaret (fazl), hem de bir rızâ arayarak..." buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:20[20]

Birinci Mesele

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/449-450

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/450

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/450-451

Humeyd İbn Kays el-A'rec, âyetteki fiili, mü'minlere hitap olmak üzere "tâ" ile öye (ararsınız) şeklinde okumuştur. [21[21]]

İkinci Mesele

Âyetteki "fazl" ve "rıdvan" (rıza) hakkında iki izah şekli vardır:
1) Bu, "Hacc yaparken, kendileri için mubah bir ticaret yapmak suretiyle Rablerinden bir fazl arayarak..." demektir. Şu âyet de bunun gibidir: "Rabbİnİzden bir fazl aramanızda size bir veba! (günah) yoktur" (Bakara, 198). Alimler bu âyetin, müslümanların hacc mevsimi günlerinde yaptıkları ticaret hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bu, "Onları ticaret yapmaktan men etmeyin. Onlar ancak dünya ve ahiretlerini yoluna koymak için Beytullah'a yönelmişlerdir. Onların fazt-ı ilâhiyi istemeleri dünyaları için, rıdvan-ı ilâhiyi taleb etmeleri de âhiretleri içindir" demektir.
İlim ehli şöyle demiştir: Müşrikler, yapmış oldukları hacdan ile, her ne kadar nail olamasalar da rıdvan-ı ilâhiyi elde etmeyi kastediyorlardı. Yine onlar hakkında, bu yöneliş sebebi ile bir nevi hürmetin meydana gelmesi de uzak ihtimal değildir.
2) Fazl-ı ilahîden murad, sevap; rıdvan-ı ilahîden maksad ise, Allah'ın onlardan razı olmasıdır. Bu böyledir, çünkü cahiliye müşrikleri her nekadar fazl-ı ilahi ve rıdvana nail olamasalar da, bu fiilleri ile her ikisini istemiş olduklarını zannediyorlardı. Binâenaleyh onların zanlarına göre, bu şekilde anlatılması caizdir. Nitekim Hak Teâlâ, Hz. Musa'nın Samiri'ye şöyle dediğini nakletmiştir: "Üstüne düşüp taptığın tanrına bakr biz onu yakacağız" (Tâtıâ, 97) ve "Tat o azabı, çünkü sen, çok ulu ve çok şerefli idin" (Duhan,49)buyurmuştur. (Burada maksad "Senin ilah zannettiğin şeye bak" ve "sen kendi iddiana göre çok ulu ve çok şerefli idin" demektir.) [22[22]]

Bu Ayetteki Hükmün Mensuh Olup Olmadığı

Alimler ihtilaf etmişler ve bir kısmı şöyle demiştir: "Bu âyet mensuhtur. Çünkü âyetteki, "Allah'ın şeâtrine ve haram olan aya hürmetsizlik etmeyin" ifadesi, haram aylardasavaşın haramlığını gerektirir. Bu ise, "Müşrikleri, nerede bulursanız öldürün" rrevbe, 5) âyeti ile neshediimiştir. Âyetteki, "Beyt-i Harama ziyaret niyet edip gelenlere hürmetsizlik etmeyin " ifadesi de, müşrikleri Beytullah'dan men etmenin haramlığını gerektirir. Bu da, Hak Teâlâ'nın, "Bu yıllarından sonra onlar Mesctd-i Harama yaklaşmasınlar" âyeti ile neshediimiştir. Bu, fbn Abbas, Mücahid, Hasan Basrî ve Katâde gibi pek çok müfessirin tercih ettiği görüştür. Şâ'bî "Mâide sûresinde, sadece bu âyet neshediimiştir" demiştir.
Diğer bir grup müfessir ise "Bu âyet mensuh değildir" demişlerdir. Bunların iki izah şekli bulunmaktadır:
a) Allah Teâlâ, bu âyette bize Kâ'be'yi ziyaret niyetiyle gelen müslümanlan korkutmamamızı emretmiş ve bize, kurbanlık develeri sevkeden kimselerin develerine, eğer o kimseler müslüman iseler, el koymamamızı emretmiştir. Bunun delili ise, âyetin baş ve son kısmıdır. Âyetin baş kısmı, "Allah'ın şe'âirine hürmetsizlik etmeyin" buyruğudur. "Allah'ın şe'âiri" deyimi ancak, müslümanların yaptıkları ibadet ve taatlara uygun düşer, kâfiri erin kine değil... Âyetin son kısmı, "Rablerinden hem btrfazl, hem de bir rıza arayarak..." ifadesidir. Bu da ancak kâfirlere değil, müslü-mantara uygundur.
b) Ebu Müslim el-İsfehânî şöyle demiştir: "Bu âyet ile kastedilenler, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki kâfirlerdir. Tevbe sûresinin nüzulü ile, müşriklerle olan ahtd (anlaşma) sona erince, bu yasak da sona ermiş ve "Bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Harama yaklaşmasınlar" frevt». 28) âyetinin ifade ettiği hükme (yani Kâ'be'den onları men etme

---

[21[21]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/451
[22[22]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/451

hükmüne) bağlanmak gerekmiştir. [23]

İhramdan Çıkınca Avlanma Mubahtır

Sonra Allah Teâlâ, "İhramdan çıktığınız vakit, (isterseniz) avlanın" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: [24]

Birinci Mesele

Bu ifade şeklinde de okumuştur. Nitekim Arapça'da ihramdan çıkan bir kimse için denilir .Yine buradaki kelimesi, fâ harfinin kesresi ile,şeklinde de okunmuştur. Bunun, cümlenin başında olması halinde hemzenin kesresinden bedel olduğu söylenmiştir. [25]

İkinci Mesele

Bu ifade "Siz ihramh olduğunuz halde, avlanmayı helal saymamak şartı ile...ifadesine bağlıdır. Yani, "Avlanmanın helallığına mani olan şey, ihramıı olmak olunca, işte ihram hali ortadan Kalkınca, bu yasağın da kalkması gerekir. [26]

Üçüncü Mesele

Buradaki "avlanın" emri, zahiren, her ne kadar vacip otuşu gösteriyor ise de sadece mubah oluşu ifade etmektedir. HakTeâlâ'nın "Artıko (cuma) namazı kılınınca, yeryüzüne dağdın, Allah'ın fazlından arayın" <cuma. iojâyeti de (aynı şekilde) mübahlığı gösterir. Bunun bir benzeri de, bir insanın, "Fiatını ödemediğin sürece bu eve girme. Fiatını ödersen oraya gir" demesidir. Bu söz, "Onun fiatını ödediğin zaman, o eve girmen mubah olur" demektir. Sözün özü şudur: Biz, bu âyetteki emrin, başka bir delil sayesinde, vacib oluşu ifade etmediğini öğrendik. Allah en iyi bilendir. [27]

Bir Kavme Olan Kininiz Sizi Haksızlığa Sevketmesin

Sonra Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sizi Mesdd-i Haramdan alıkoydular diye bir kavme beslediğiniz kin, sakın stzi haddi aşmaya sevketmesin, Bhrve takva hususunda blrbiiinizle yardımlasın, günah işlemek ve haddi aşmak hususunda yardımtaşmayın."
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [28]

Birinci Mesele

Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Bu ifade, "Allah'ın şeâirine, haram olan aya, kurbanlık hedylere, (onlardaki) gerdan lıklara ve Rablerinden hem bir ticaret, hem de bir rıza arayarak Beyt-i Harama niyet edip gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin..." buyruğu üzerine atfedilmiştir. Yani, "Sizi Mescid-i Haram'dan men ettikleri için, bir kavme olan düşmanlığınız, sizi haddi aşmaya ve böylece de onları Mescid-i Haram'dan men etmeye sevketmesin. Çünkü bâtıldan ötürü haddi aşmak caiz değildir. Buna göre insanların, düşmanlık ve haddi aşma hususunda birbirlerine yardım ederek, bir insan diğerine karşı haddi aştığında, onun da misliyle mukabele yaparak haddi aşması doğru değildir. Fakat yapılması gereken, iyilik ve takva hususlarında yardımlaşmadır. İşte bu âyetten kastedilen budur." 29[29]

---

[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/452
[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/452
[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/452
[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/453
[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/453
[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/453

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: fiili, bazan bir mef'ul bazan da iki mef'ul alması bakımından, (kazandı) fiili gibidir. Nitekim sen, (Onu kazandı) manasında, (Bir günah işledi); ve Sadece onu kazandım)" manasında, Çi (Onu bir günah olarak işledim) dersin. Yine Arapça da fitlin, müteaddi olan fiilin başına hemze getirilip babına nakledilmesi) ile, iki mef'ui alır hale getirilir. Mesela "Ona bir günah işlettirdim" denilir. Bu, (Ona bir günah kazan dı/dım) sözü gibidir. Nitekim Abdullah İbn Mes'ud (r.a)'un, yâ harfinin zammesi ile, şekilindeki kıraatt da buna göredir. Her jki*kıraate göre de, fiilin birinci mef'ulü muhatab zamiri, ikinci mef'ûl ise ifadesidir. Binaenaleyh âyetin manası, "Sizi Mescid-i Haram'dan men ettiler diye bir topluluğa olan kininiz, size haddi aşma günahını istetmesin ve sizi buna sevketmesin" şeklinde olur. 30[30]

“Şenan” Kelimesinin İzahı

kelimesi, buğz, kin manasınadır. Arapça'da lafızları kut-n" lanılarak kin^duygusu ifade edilir. Yine, munsarif olarak, "Buğzeden erkek" ve "Buğzeden kadın" denilmektedir; gayr-i munsarif olarak da, denilir. Çünkü vezni bazan sıfat, bazan da masdar olarak kullanılır. 31[31]

Dördüncü Mesele

İbn Amir, Âsım'ın ravisi Ebu Bekr ve Nâfi'in ravîsi İsmail birinci nûnun cezmiyle ; diğerleri ise, fethasıyla şeklinde okumuşlardır. Fetha ile okumanın masdar olarak bu kelimenin benzerlerinin çokça kullanılmasından dolayı daha güzel olduğu söylenebilir. Meselâ, (vurmak), (akmak), {kaynamak, kızgınlık) ve (örtmek) kelimeleri gibi. Bu kelime nûnun sûkûnuyla okunduğundaysa, genel olarak vasıf, sıfat olarak kullanılmıştır. Vahidî şöyle der: Bu kelimenin masdar olarak kullanıldığı yerlerden birisi de, onların, "Onun hakkını inkâr ettim, yadırgadım" demeleridir. Ebu Ubeyde'nin görüşüne göreyse, kelime ö£s şeklindedir. Nitekim Ebu Ubeyde, Ehvas'a ait şu mısrayı nakletmiştir: "kin sahibi olan kimse, onu ayıpiayıp, yaianiasada.." Buna göre, tabiri hemzesiz olarak, tahfifle okunmuştur. Arapların tıpkı hemzeyi hazfedip harekesini kendinden önceki harfe vererek, (Ben susamışım), (falanca susamıştır) demeleri gibi. 32[32]

Beşinci Mesele

İbn Kesir ve Ebu Amr, şart ve ceza olmak üzere, elifin kesresiyle eğersizi men ederlerse"; diğerleri ise elifin fethasıyla, (sizi men etmeleri) şeklindeokumuşlardır ki, bu "Sizi, men ettiler diye" demektir. Muhammed İbn Cerir et-Taberi, bu ikinci okuyuşun tercih edilen kıraat olduğunu, çünkü onların, o müslümanları Mescid-i Haram'dan alıkoymalarının, Mekkelilerin Hudeybiye günü Allah'ın Resulü ile ashabını umreden men etmeleri hadisesi olduğunu; bu sûrenin ise, Hudeybiye'den sonra nazil olduğunu, binâenaleyh bu alıkoymanın, hiç şüphesiz bu âyetin nüzulünden önce olması gerektiğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'a saygılı olun. Şüphesiz ki Allah cezalandırması şiddetli olandır" buyurmuştur. Bu ifadeden maksad, tehdit ve vaîddir. Yani, "Allah'a saygılı olun da, O'nun haramlarından herhangi birisini helal saymayın; çünkü Allah, hiç kimsenin, cezai and ırma'sına tahammül edemeyeceği derecede cezalandırması şiddetli olandır" demektir. 33[33]

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/453

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/453-454

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/454

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/454

Yenilmesi Haram Olan Başlıca Onbfr Çeşit Et

"Ölü, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan -(henüz canı üstünde İken yetişip) kestikleriniz müstesna ofmak üzere - boğulmuş, vurulmuş, yukardan yuvarlanmış, susulmuş, canavar parçalamış olup da Ölenler, dikili taşlar üzerinde boğazlananlar ve fal oklanyla kısmet aramanız size haram edilmiştir. Bunlar yoldan çıkıştır. Bugün kâfirler dininizden unıudlarını kestiler. Artık onlardan korkmayın, Benden korkun. Bugün sizin dininizi kemal erdlrdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı (verip ondan) hoşnud oldum. Kim son derece açlık halinde çaresiz kalırsa, günah meyil maksadı olmaksızın (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah gafur ve rahimdir" (Mâide. 3).
Bil ki, Cenâb-ı Hak, sûrenin baş kısmında, "... davarların etleri) size helal edildi"buyurmuş, sonra da siz müzminlere okunmakta olan, bazı şeylerin istisna tutulduğunu zikretmiştir. İşte burada ise Hak Teâlâ, bu umûmi hükümde müstesna tutulan şekilleri zikretmiştir ki, bunlar onbir nevidir. 34[34]

Leş Eti

Birincisi: "Meyte"dir. Müşrikler mü'minlere: "sizler, kendi öldürdüğünüzü yiyor, ama Allah'ın öldürdüğünü yemiyorsunuz" diyorlardı. Bil ki "meyte"nin haramlığı akla da uygundur. Çünkü kan pek latif bir cevherdir. Binâenaleyh hayvan kendi kendine öldüğünde, damarlarındaki kan tıkanır kalır ve kokuşup bozulur. Bundan dolayı onu yemek, büyük zararlara sebebiyet verir. 35[35]

Akan Kan

İkincisi, "kan"dır. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Onlar bağırsakları kan ile dolduruyor ve onu kızartarak misafirlerine ikram ediyorlardı. İşte Allah Teâlâ, bunu onlara haram kıldı." 36[36]

Domuz Eti

Üçüncüsü, domuz etidir. Ehl-i ilim şöyle der: "Gıda, onu yiyen kişinin özünden bir parça haline gelir. Binâenaleyh gıdayı alan kimse için gıdalandığı şeyde bulunan özelliklerden birtakım huy ve srtatların meydana gelmiş olması ger-ekir. Domuz, şehevî şeylere karşı son derece istekli ve arzulu olarak yaratılmıştır. Bundan dolayt, aynı özelliklen almasın diye, insana domuz etini yemek haram kılınmıştır. Koyun ise, son derece selim bir hayvandır. İşte bundan dolayı, sanki koyun bütün kötü huylardan uzak bir varlıktır. Binâenaleyh onun etini yeme sebebi ile insanda, insanî hallere uymayan yabancı bir özellik teşekkül etmez." 37[37]

Allah Adı İle Kesilmeyen Hayvan Etleri

Dördüncüsü, Allah'dan başkası adına kesilen hayvanlardır. Âyette geçen "sesi yükselti" manasınadır. İnsan haccda telbiye yaptığında (Lebbeyk... dediğinde), denilişi de bu manadadır. Yine çocuk, doğarken ağladığı zaman,tabiri de bu köktendir. Müşrik araplar, bir hayvan keserken, "Lât ve Uzza'nın adı ile..." deyip, kesiyorlardı. Cenâb^ Allah bunu haram kıldı. 38[38]

---

[33] 33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/454-455
[34] 34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/455-456
[35] 35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/456
[36] 36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/456
[37] 37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/456

Boğularak Ölen Hayvan

Beşincisi, boğularak ölen hayvandır. Nitekim (O, onu boğdu, o da boğuldu) denilir. Binâenaleyh boğazı sıkmaktır. Bil ki hayvanın boğulması birkaç şekilde olur:
a)Cahiliyye Arapları, koyunu boğup öldürüyor ve etini yiyorlardı.
b) Hayvanın, avcının tuzağına düşüp boğulması...
c) Hayvanın, bir ağacın iki dalı arasına başını sokup, orada boğularak ölmesidir. Velhasıl her ne şekilde boğulursa boğulsun, o hayvanı yemek haramdır. Bil ki boğulan hayvan, meyte sayılır. Çünkü hayvan Ölüp, kanı akmaz ise, kendi kendine ölmüş meyte (İaşe) olmuş olur. 39[39]

Darbe İle Vurulup Öldürülen Hayvan Eti

Altıncısı, birşey vurularak öldürülen hayvandır. Bu, ölünceye kadar dövülen hayvan demektir. Nitekim birisi, hayvana ölünceye kadar vurduğunda, (Onu vurup öldürdü) denilir. Bunduk ve benzeri birşeyle vurulup hemen ölen hayvan da, bu hükümdedir. Çünkü bu, meyte ve boğulan hayvan mesabesindedir. Zira bu da ölmüş ve kanı akmamış bir hayvandır. 40[40]

Yukarıdan Yuvarlanıp Ölen Hayvanın Eti

Yedincisi, yukarıdan aşağı yuvarlanarak ölmüş hayvandır. "Mütereddi", neticesi ölüm olan bir yere düşmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O düştüğü, yani cehenneme yuvarlandığı zaman, malı ona fayda vermez" (Leyi, 11) buyurmuştur. Arapça'da da Ai "Falanca tepeden (çatıdan) düştü" denilir. Binâenaleyh "mütereddî", dağ ve benzeri yüksek bir yerden düşüp ölen demektir. Bu hayvanlar da meyte sayılır, çünkü bundan da ölürken kanı akmamıştır. Bu ifadenin hükmüne, ok isabet edip de dağdan yuvarlanıp ölen hayvanlar da dahildir. Onların eti de haramdır. Çünkü onun, ok sebebi ile mi, yoksa yuvarlanma sebebi ile mi öldüğü bilinemez. 41[41]

Süsülerek ölen Hayvan Eti

Sekizincisi, süsülerek ölen hayvanlardır. Bu, ölünceye kadar susulmuş hayvan demektir. Bu, mesela iki davarın, ikisi de veyahut da sadece birisi ölünceye kadar boynuzlaşması ve toslaşmasıdır. Böyle ölen hayvanlar da meyte hükmündedir. Çünkü bunlar da kanları akmadan ölmüşlerdir.
Bil ki bu dört kelimeye, yani "munhanika", "mevkûze", "mütereddiye" ve "natîha" kelimelerine, (mahzûf) müennes bir meysûtun sıfatı olmalarından dolayı, tâ-i te'ms dahil olmuştur. O müennes ise,(5UJt (koyun) kelimesidir. Sanki bu âyette şöyle denilmektedir: "Size, boğulmuş, vurulmuş davar haram kılındı." Davar, insanların çoğunun yediği hayvan olduğu için, özellikte Koyun zikredilmiştir. Çünkü sözteT, gertet durumam« eV&enyete göre söylem ve bununla umum'(bütün) kastedilir. 42[42]

Faîle Veznindeki Sıfatların Özelliği Hakkında

---

[38] 38 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/456
[39] 39 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/456-457
[40] 40 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/457
[41] 41 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/457
[42] 42 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/457-458

Buna göre şayet, "Aslı "mentûha" olduğu halde, niçin "natîha" şeklinde söylenmiş ve sonuna tâ getirilmiştir? Halbuki bu gibi yerlerde, tâ-i te'nis hazfedilir. Bu tıpkı Arapların, Ç jrrt Jf (Kınalanmış el), (Yağlanmış, kokulanmış sakal) ve (sürmelenmiş göz) sözleri gibidir?" denilir ise biz deriz ki: "Fa'ile" vezninde olan kelimelerden, tâ-i te'nis, kelime kendinden önce geçen bir mevsûfa sıfat olduğu zaman hazfedilir. Binâenaleyh eğer mevsuf zikredümeksizin sıfat zikredilir ise, o zaman tâ-i te'nis, mevsufun yerine geçmek üzere getirilir. Mesela sen, tâ-i te'nis ile, "Falanca oğullarının katilesini gördüm" dersin. Çünkü sen, eğer "katile" kelimesine tâ-i te'nis getirmez isen, o katilin erkek mi, kadın mı olduğu bilinmez. İşte bu sebepten ötürü, "natiha" kelimesinin sonuna tâ-i te'nis getirilmiştir. Çünkü bu kelime, mahzuf olan müennes bir kelimenin, yani "eş-şâtü" kelimesinin sıfatıdır. 43[43]

Canavarın Parçaladığı Hayvanın Eti

Dokuzuncusu :Âyetteki, "canavarparçalamış olup daölenler... (henüz cam üstünde iken yetişip) kestikleriniz müstesna..." ifadesi ile anlatılanlardır. 8u ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 44[44]

Birinci Mesele

kelimesi, azı dişi bulunan, insana ve hayvanlara saldırarak, onları parçalayan hayvanlara verilen addır. Meselâ aslan ve onun benzeri hayvanlar gibi... Âyetteki bu kelimeyi, sükun ile okumak da caizdir. Nitekim bu, ve şeklinde de kullanılır. Ebû Amr'dan gelen bir rivayette, bu kelime bâ harfinin sükûnu İle okunmuştur. İbn Abbas (r.a), âyeti "Canavarların yediği (parçaladığı)" şeklinde okumuştur. 45[45]

İkinci Mesele

Katâde şöyle demiştir: "Cahilivye Arapları, yırtıcı hayvanlar birşeyi yaralayıp öldürüp, bir kısmını yediğinde, geriye kalanı yerlerdi. İşte Cenâb-ı Hak, bunu yasaklamıştır. Âyette bir hazif vardır ve takdiri şöyledir:"Yırtıcı hayvanın bir kısmını yediği hayvan..." Çünkü "yırtıcının yediği" tamamen bitmiş olur. Dolayısı ile o şeye bir hüküm taalluk etmez. Hüküm ancak, onun yemeyip geriye bıraktığı kısım için gereklidir. 46[46]

Tezkiye Kelimesinin Manası

Arapça'da "zeka", birşeyi "tamamlamak" demektir. Anlayış manasında olan "zekâ" da, anlayışı tam olan demektir. (Yaştaki zeka) da böyledir yan i yaşın tamam olması manasındadır). Yine, "Yaşlı atların koşması, birbirinin ileri geçmesini istemek şeklinde olur" denilir. Yaşın tamam olmasının manası, gençliğin bitmesi (tamamlanması)"*demektir. Yaş bundan az veya çok olduğu zaman, "O, yaşta kemale (zekaya) ermiştir" denilmez. Yine, ateşi iyice alevlendirdiğin zaman denilir. 47[47]

İstisnasının İzahı

Sen bu temel kaideyi iyice kavradığın zaman biz deriz ki: ifadesindeki istisna hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür.

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/458
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/458
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/458
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/458
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/459

Birinci görüş: Bu, Hak Teâlâ'nın, "boğulmuş" sözünden "canavar parçalamış olan" sözüne kadar geçen ifadelerin tamamından istisnadır. Bu, Hz. Ali, İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve Katade nın görüşüdür. Buna göre, sen o hayvanda hareket eden bir göz, veya hareket eden bir kuyruk veyahutta yere vuran bir ayak görür de onu kesmek için yetişebiürsen, kes onu. Çünkü o helaldir. Zira, onda hayattan bir nişane ve alâmet olmasaydı, bu haller meydana gelmezdi. Binâenaleyh, sen, o hayvanı bu haller üzere bulduğuna göre, bu onda hayatiyyetin tamamen bulunduğuna delâlet eder.
İkinci görüş: Bu istisna, Cenâb-ı Hakk'ın sadece 'canavar parçalamış olan..." sözüne hastır.
Üçüncü görüş: Bu istisna, istisnâ-İ munkatı'dır. Buna göre sanki, "Fakat bu sayılanların dışında kestiklerinize gelince, onların etleri helaldir" denilmek istenmiştir.
Dördüncü görüş: Bu, haram kılınan şeylerden değil, haram kılmaktan istisnadır. Yani, "Yukarıda sayılanlar size haram kılınmıştır. Ancak, sizin kesmeniz haram değildir. Zira bu, size helaldir" demektir. Bu taktire göre de İstisna, istisnâ-i munkatı' olur. 48[48]

Putlara Kesilen Hayvanların Etleri

Bu âyette zikredilen, haramlardan onuncusu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "...ve, dikiti taşlar üzerinde boğazlananlar" ifadesidir. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 49[49]

Birinci Mesele

Ayette yer alan t.Vttn kelimesi hem cemi hem de müfred olmaya muhtemeldir. Eğer biz bunun cemi olduğunu söylersek, o takdirde bu kelimenin müfredi hakkında şu üç görüş zikredilebilir:
a) Bu kelimenin müfredi, kelimesidir. Buna göre, bizim şeklindeki sözümüz, (eşek, eşekler) sözümüz gibi olur.
b) Bunun müfredi, kelimesidir. Buna göre bizim dememiz, ve câa* (tavan, tavanlar) j (rehin, rehinler) sözümüz gibidir. Bu, İbnu'l-Enbarî'nin görüşüdür.
c) Bu kelimenin müfredi, (alâmet, işaret) kelimesidir. Nitekim Leys, kelimesi, kelimesinin cem'idir ki, kelimesi de, bir topluluk, bir kavm için dikilen alâmet demektir" demiştir. Ama, biz kelimesinin müfred, cemisinin ise
kelimesi olduğunu söylersek, bu durumda bizim şeklindeki
sözümüz (çadır ipi, çadır ipleri...) dememiz gibi olur. Ezherî, "A'şâ, w-aı kelimesini müfred kabul ederek, "sakın, sonrasında elde edeceğin bir menfaatten dolayı, dikili taşa perestiş etme!.." Ancak, Rabb'in olan Allah'a İbâdet et..." demiştir" demektedir. 50[50]

“Nüsub” Tabirinden Maksad Putlar Değildir

Bazı âlimler, bu âyette geçen kelimesinin putlar olduğunu söylemişlerdir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ifade, "Allah'tan başkası adına boğazlanan..." ifadesine atfedilmiştir ki, bu, putların adına kesmek demektir. Ma'tûf'un, matufun aleyhten başka olması gerekir. Ibn Cüreyc de şöyle demektedir:kelimesi, putlar demek değildir. Çünkü asnâm (putlar), şekillendirilmiş ve nakışlanmış taşlardır. Âyette bahsedilen cahiliyye çağı Araplarının, Kâ'be'nin etrafına dik/niş oldukları taşlardır. Araplar, o taşların yanında puttan için kurbanlar keser, kestikleri o hayvanın kanını o taşlara sürer ve o hayvanın etini o taşların üzerine koyarlardı. Bunun üzerine müslümanlar, "Ya Resûlallah, cahiliyyedekiler, Beyt'e, kan ile tazimde bulunuyorlardı. Binaenaleyh, o Beyt'e saygı göstermeye biz daha layık ve müstehakız" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s)bunu yadırgamadı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onların

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/459
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/459
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/460

ne etleri, ne kanlan hiçbir zaman Allah'a erişmez" (Hacc, 37) âyetini indirmiştir.
Bil ki, gerek ifadesinin başındaki edatı, (gerekse, ifadesinin başındaki, U edatı), ref mahalfindedirler. Çünkü bunlar, "Ölü., size haram edilmiştir" cümlesindeki kelimesine atfedilmişlerdir.
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "dikili taşlar üzerinde boğazlanan-lar..." tabiri hakkında şu iki İzah yapılmıştır:
a) "Dikili taşlara" ta'zim inancıyla, ibadet hissiyle kesilenler..."
b) "Dikili taşlardan ötürü kesilenler..." Çünkü lam ile ala harf-i çerleri (birbirleri yerine kullanılabilirler). Nitekim Cenâb-ı Hak, Ui 'Artık sağcılardan selam saha.. " (Vak«, 91)buyurmuştur. Yani, "Ondan senin üzerine selam.." demektir. Yine o, "Eğer kötülük ederseniz, kendinize kötülük (etmiş olursunuz)" (isrâ. 7) buyurmuştur. Yani, demektir. 51[51]

Fal Okları Çekip Şans Oyunu Oynamak

Onbirinclsl, Cenâb-ı Hakk'ın, ..ve foloklanyla kısmetara-manız..." ifadesidir. Kaffâl (r.h) şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu işi de, yenilen şeyler arasında zikretmiştir. Çünkü bu, cahiliyyedekilerin icad ettiği ve yenilen şeyler hakkında yaptıkları şeye uygun düşen şeylerdendir. Bu böyledir, zira dikili taşlar için kesilen kurbanlar, kurbanlıklar, Beyt'in yanında kesiliyordu. Fal oklanyla kısmet talep etme işini de, Beyt'in yanında yapıyorlardı. Çünkü onlar da, Beyt'in yanında bulunuyorlardı. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 52[52]

Birinci Mesele

Bu âyet hakkında iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Onlardan birisi yolculuğa çıkmak veya savaşmak yahut ticaret yapmak, ya da evlenmek veyahut da önemli herhangi bir iş yapmak istediklerinde, kısmet ve fal oku çekiyorlardı. Onlar, bu okların bir kısmına, "Bana, Rabbim emretti"; bazısına, "Beni, Rabbim nehyetti" diye yazmışlar, bir kısmını da boş bırakmışlardı. Emir yazılı ok çıkarsa, o kişi o işi yapar; nehiy yazılı ok çıkarsa yapmazdı... Eğer, boş ok çıkarsa, yeniden ok çekerdi... Fal okları çekmek suretiyle kısmet talep etmenin manası ise, o okları çekerek, o işin hayır mı şer mi olduğunu öğrenmeyi talep etmektir.
b) Müerric ve dilcilerin çoğu şöyle demişlerdir: "Buradaki "kısmet arama", nehyedilmiş olan bir kumardır."Ezlam" da, kumar okları (fal okları) demektir." Birinci görüş, alimlerin çoğunun tercih ettiği görüştür. 53[53]

Ezlam Kelimesinin Anlamı

"Ezlam", fal okları manasına gelir ve müfredi "zelem"dir. Bu, Ahfeş'in görüşüdür. Fal okları böyle isimlendirilmiştir. Çünkü bunlar birbiriyle denkleştirilmişlerdir. Yine zayıf ve az ilgili olduğu zaman, birisi için denilir. İnce ve yapılışı ile boyu çok güzel olduğu zaman, fal oku için denilir. Yine birisi oklarını birbirine denk yaptığı zaman, "Oklarını ne güzel düzentemiş!" denilir. Sığırın ayaklarına da, güzellik ve incelik bakımından fal oklarına benzediği için, "ezlam" denilmiştir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Bunlar fisktir" buyurmuştur. Bu tabir hakkında şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, sadece "fal okları ile kısmet arama"ya işarettir.
b) Bu, daha önce geçen, müşriklerin helat ve haram kılışlarının hepsine işarettir. "Binaenaleyh kim bu hususta, Allah'a karşı gelerek muhalefette bulunursa kâfir olur"

---

[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/460-461
[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/461
[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/461

demektir. [54]

Tefe'ülün Hükmü

Eğer, "Birinci görüşe göre, niçin fal okları ile kısmet arama, fısk kabul edilmiştir? Hz. Peygamber (s.a.s), tefe'ülü sevmez miydi? Bu da, bir çeşit tefe'ül (bir çeşit uğur sayma)dır. Binâenaleyh bu, niçin fasıklık sayılmıştır?" denilir ise, biz deriz ki: Vahidî: "Bu, gaybı öğrenmeyi istemek manasına geldiği için haram kılınmıştır. Bu ise, Hak Teâlâ'nın, "Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez" (Lokman. 34) ve "Göklerde ve yerdegaybı, Allah'dan başka kimse bilmez" (Nemi,^âyetlerinden dolayı haramdır" demiştir.
Ebu'd-Derdâ (r.a) da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:"Kim kehanette bulunur veya fal okları ile kısmet arar veya birşeyi kendisini yolculuktan alıkoyacak bir uğursuzluk sayarsa. Kıyamet günü cennetteki yüksek dereceleri göremez, "(bb)
Birisi şöyle diyebilir: "Eğer, bilinen emare ve ipuçlarına dayanarak, zann-ı galibe göre hareket etmek, gaybı bilmeyi isteme manasına gelseydi, rüyaları tabir etme ilmi de, gayb bilme isteği veyahut küfür sayılırdı. Çünkü bu da, gaybı bilmeyi istemek demektir. Yine tefe'üle tutunmak (iyi ve güzel bir şeyi uğurlu saymak) da, bir küfür olurdu. Çünkü bu da, gaybı bilmeyi istemek demektir. Yine kendisine ilham geldiğini iddia eden ehl-i kerametin de kâfir sayılmaları gerekirdi." Malumdur ki bunların böyle olduğunu söylemek yanlıştır. Yine geçen iki âyet (Lokman, 34) ve (nemi. 65), ilim (bilme) hakandadırlar. Halbuki fal okları İle kısmet arayanların bunu yapmakla kesin bir bilgi değil, zayıf bir zan elde ettiklerini kabul ediyoruz. Binâenaleyh fal okları ile kısmet arayanlar, bu iki âyetin hükmüne girmezler.
Birkısım diğer alimler de şöyle demişlerdir: "Onlar o fal oklarını, putlarının yanında bulunduruyorlar ve çektikleri okların üzerinde çıkan "yap" veya "yapma" emrinin, putlarının irşadı ve yardımı ile olduğuna inanıyorlardı. İşte bundan dolayı, fal oku çekmek bir küfür ve fâstklık sayılmıştır." Bence bu, daha evlâ ve doğruya daha yakın olan görüştür.
Cenâb-ı Hak, "Bugün kâfirler dininizden umudlannı kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun" buyurmuştur.
Bil ki Allah Teâlâ, geçen kısımda helal ve haram kıldığı hayvanlar) sayınca, o sözü "Bunlar, yoldan çıkıştır" diyerek bitirmiştir ki bundan maksad, mükellefleri böyle amellerden sakındırmaktır. Sonra Allah Teâlâ, mü'minleri koyduğu hükümlere sımsıkı ve mümkün olduğu kadar tam bir şekilde sarılmaya teşvik etmiş ve "Bugün kâfirler dininizden umudlannı kestiler. Artık onlardan korkmayın" buyurmuştur. Bu, "Müşriklerin, şeriat ve dininiz hususunda size muhalefet etmelerinden korkmayınız. Çünkü ben size kahir bir devlet ve büyük bir kuvvet nasip ettim. Binâenaleyh onlar, sizin yanınızda zelil ve mağlupturlar. Onlar, sizi ezme ve size hükümran olma hususunda ümitsizliğe düşmüşlerdir. Durum böyle olunca onlara iltifat etmeyip, Allah'a itaata yönelmeniz ve O'nun kanunları ile amel etmeniz gerekir" demektir.
Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: [55]

Birinci Mesele

Âyetteki, "Bugün kâfirler dininizden umudlannı kestiler" ifadesi hakkında şu iki görüş vardır:
1) Bundan maksad, (bu âyetin nazil olduğu) o aynı gün
değildir. Binâenaleyh "Onlar o günden bir-iki gün önce ümidsiz değillerdir" denilemez. Bu, dilcilerin örfüne göre söylenmiş bir sözdür. Bunun manası şöyledir: "Şu anda sizin, artık kâfirlerin yağcılığına ihtiyacınız yoktur. Çünkü artık siz, hiçbir düşmanınızın, işinizi zayıflatacak bir ümid ve arzuya düşemeyeceği bir durumdasınız. Bunun bir benzeri de insanın, "Ben dün genç idim, ama bugün ihtiyarım" demesi gibidir. Bunu söyleyen kimse, "dün" ifadesi İle, içinde bulunduğu günden Jbir önceki günü; "bugün" ifadesi ile de içinde bulunduğu günü

---

[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/461--462
[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/462-463

kastetmem iştir.
2) Bundan maksad, âyetin nazil olduğu gündür. Âyet-bir cum'a günü nazil olmuştur. Âyet hicrî onuncu yıl, Veda haccının arefe günü ikindi sonrasında nazil olmuştu. O esnada Hz. Peygamber (s.a.s), kulağı yarık devesi üzerinde Arafat'da vakfe yapıyordu.
Hak Teâlâ'nın "kâfirler dininizden umudlannı kestUer" buyruğu ile ilgili olarak da iki görüş vardır:
1) Onlar, Cenâb-ı Hak bu şeyleri haram kıldıktan sonra, artık bu habis ve pis şeyleri helal kılmanızdan ümidlerini kesmişlerdir.
2) Onlar, dininizde size galip gelme hususunda ümidsizliğe düşmüşlerdir. 8u böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu dini diğer dinlere üstün getireceğini vaadetmiştir. Bu da Cenâb-ı Allah'ın, 'Çünkü o, bunu diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır" ssaı,9) âyeti ile beyan ettiği husustur. Böylece Allah o vaad ve yardımını gerçekleştirmiş, korkuyu tamamen gidermiş ve kâfirleri, daha Önce galip iken mağlup, kahir iken makhûr duruma sokmuştur. İşte evlâ olan bu görüştür. 56[56]

Takiyye Yapmak Gerekir mi?

Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Bu âyet, korku duyulduğunda "takiyye" yapılabileceğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu dinin kanunlarını ve onunla açıkça amel etmeyi emretmiş, ama bunu kâfirlere karşı bir korkunun bulunmaması şartına bağlamıştır ki, bu korku bulunduğu zaman, açıktan amel edilmeyeceğini gösterir." 57[57]

Şûra ve Meşveret Üzerinde İzahlar

Sonra Cenâb-ı Hak 'Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı (verip ondan) tıoşnud oldum" buyurmuştur.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 58[58]

Dinin Bugün Tamamlanması, Öncekine Zarar Verir mi?

Bu âyetle ilgili bir soru vardır. O da şudur: Âyetteki, "Bugün sizin dininizi kemale erdirdim" ifadesi, dinin bundan önce, noksan olması manasına gelir ki bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ömrünün çoğunu üzerinde geçirdiği dinin, nakıs bir din olduğunu ve mükemmel dini ancak ömrünün sonunda kısa bir zaman için yaşadığı manasına gelir.
Bil ki müfessirler, böyle bir müşkilden kurtulmak için âyeti şu şekillerde izah etmişlerdir:
a) "Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizin dininizi kemale erdirdim" buyruğundan maksat, müslümanlardan korkularını izale etmek ve onların düşmanlarına kadir olduğunu göstermektir. Bu tıpkı bir padişahın, düşmanını iyice yenip kahrettiği zaman, "işte bugün mülkümüz (devletimiz) mükemmel hale geldi" demesi gibidir." Bu izah zaytftır. Çünkü o padişahın mülkü, zaten düşmanını yenmeden önce eksik idi.
b) "Bugün, helal ve haramı öğrenme hususunda mükellef olduğunuz şeylerden, ihtiyaç hissettiklerinizi size tamamladım." Bu izah da zayıftır. Çünkü Hak Teâlâ, o günden önce, müstümanların muhtaç oldukları şer'î kanunları onlara tamamen vermemiş ise, bu açıklamanın, ona ihtiyaç duyulduğu zamandan sonra yapılması demektir ki caiz olmaz.
c) Bu, Kartal'ın söylediği ve tercihe şayan olan şu görüştür: "Din, kesinlikle nakıs (eksik) olmaz. Aksine o, her zaman kâmil (tam)dır. Yani Allah katından inen kanunlar her zaman, o vakit İçin yeterlidir. Fakat Cenâb-ı Hak, dini göndermeye başladığı ilk vakitlerde, o gün için mükemmel olan şeyin, sonrası için mükemmel olmayacağını ve onda bir uygunluğun

---

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/463-464
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/464
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/464

kalmayacağını biliyordu. İşte bu sebeple, bir hüküm geldikten sonra neshedilmiş veya yok iken gelip dine ilave edilmiş. Ama peygamberliğin son zamanlarında Allah Teâlâ şeriatı tam ve kâmil hale getirmiş ve onun kıyamete kadar devam etmesine hükmetmiştir. Binâenaleyh şeriat-ı İslam, her zaman kâmil olmuş demektir. Ancak başlangıçtaki mükemmellik, belli bir zamana kadar olan mükemmelliktir, son zamanındaki ise Kıyamete kadar sürecek bir mükemmelliktir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, "Bugün stztn dininizi kemâle erdirdtm" buyurmuştur. 59[59]

Kıyası Kabul Etmeyenler ve Edenler

Kıyası kabul etmeyenler, "Âyet, kıyas yapmanın bâtıl olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü âyet, Allah'ın, bütün hâdiseler hakkında hüküm vermek için nass koymuş olduğunu gösterir. Zira eğer, bazı şevlerin hükmü açıklanmamış olsaydı, din kemâle ermemiş olurdu. Herşey hakkında nass bulunduğuna göre, kıyas eğer o nassa uygun bir şekilde yapılacak ise, bu abes ve manasız bir iş olurdu. Eğer nassın hilâfına kıyas yapılacak olursa, bu da bâtıl olur" demişlerdir.

Kıyası kabul edenler buna şöyle cevap vermişlerdir: "Âyette bahsedilen, dinin kemâle erdirilmesinin manası şudur: Allah Teâlâ, herşeyin hükmünü beyan etmiştir. Fakat bunların bir kısmını nass ile, bir kısmını da, hükmünün bilinmesinin yolunun kıyas yapmak olduğunu belirterek beyan etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, hadiseleri iki kısma ayırmıştır: Birincisi, hükümlerini nass ile belirttiği hadiseler; ikincisi ise, hükümleri, birinci kısma kıyas edilerek elde edilebilecek hadiselerdir. Hak Teâlâ, kıyas yapmayı ve mükelleflerin kıyasa göre amel etmelerini emredince, bu bir nevi bütün hükümleri açıklamak gibi olmuştur. Durum böyle olunca, işte bu dini kemale erdirme almuş olur."

Kıyası kabul etmeyenler, buna karşı şöyle demişlerdir: "Hakkında nass olmayan bir hadisenin hükmünü, hakkında nass bulunan bir hadisenin hükmüne benzetmeyi gerektiren yol, ya kesin delillere dayanır, ya da dayanmaz. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, onun doğruluğunda münakaşa edilmez. Çünkü biz, yakîni (kesin) mukaddimelere (öncüllere) dayandırılan kıyasın, bir hüccet olduğunu kabul ediyoruz. Ancak ne var ki böylesi kıyasta isabet eden, bir kişi olur, isabet edemeyen ise, ikâba müstehak olur ve kâdînin o husustaki hükmünü nakzetmiş olur. Siz ise bunu söylemiyorsunuz. Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, bu herkesi, onun Allah'ın dini olup olmadığını tam bilmeksizin, zann-ı galibe göre birşeye hükmetmeye muktedir ve yetkili kılmak olur. Malumdur ki böyle birşey, dini kemale erdirmek olmaz. Aksine bu insanları, zanlar ve bilgisizlikler tehlikesine atmak otur."

Kıyası kabul edenler de şöyle demişlerdir: "Her müçtehid, zann-ı (galibine) göre amel etmekle mükellef kılınınca ve her mükellef de, kendisinin kat'î olarak Allah'ın hükmü ile amel ettiğine inanınca, işte o zaman, böyle bir soru ortadan kalkar." 60[60]

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz şöyie demişlerdir: "Bu âyet, Râfizîlerin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Mak,kâfirlerin, dini değiştirmekten artık ümid kestiklerini açıklamış ve bunu da, "Artık onlardan korkmayın, benden korkun" beyanı ile te'kid etmiştir. Binâenaleyh Hz. Ali İbn Ebû Talib (r.a)'in imamlığı (halifeliği) hususunda, itaat edilmesi vacip olacak şekilde gerek Allah'dan, gerek Resûlullah tarafından kesin bir nass bulunsaydı, bu nassı gizlemek veya değiştirmek isteyen, bu âyete göre, artık bu işten ümidini kesmiş olurdu. O zaman da sahabeden hiçbirinin, öyle bir nassı inkâra, değiştirmeye veya gizlemeye güç yet irememesi gerekirdi. Ama durum böyle olmayıp, aksine böyle bir nassın zikri dahi geçmediğine ve kendisinden ne bir eser, ne bir. haber olmadığına göre, biz böyle bir nassın mevcudiyetini iddia etmenin bir yalan olduğunu ve de Hz. Ali'nin hilafetine dair bir nassın bulunmadığını anlamış oluruz." 61[61]

---

[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/464-465

[60] 60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/465-466

Dördüncü Mesele

Ashab-ı Âsâr (hadisciler) şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyetin nüzulünden sonra, ancak seksenbir
veya sekseniki gün yaşadı ve İslâm dininin ahkâmında bu âyetten sonra kesinlikle ne bir ziyade, ne bir nesih, ne de bir değişiklik vaki olmamıştır. Böylece bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, adetâ vefatının yaklaştığını haber verme gibi olmuştur ve bu bir gayptan haber vermedir. Bu da, bir mucizedir. Bunu te'kid eden bir husus da rivayet edilen şu husustur! Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyeti ashaba okuduğu zaman, onlar, Hz. Ebû Bekir (r.a) hariç, son derece sevinmiş ve büyük bir sevinç göstermişlerdir. Hz. Ebû Bekir (r.a) ise ağlamış. Ona, niçin ağladığı sorutunca, "Bu âyet, Resûlullah'ın vefatının yakın olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü kemâlden sonra zeval bulunur" demiştir. Binâenaleyh bu hâdise, bu âyet vesilesi ite, kendisinden başkasının vâkıf olmadığı bir sırra (manaya) vâkıf olduğu için, Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a)'in ilminin mükemmelliğine bir delil olur. 62[62]

Dinin Mahiyeti

Alimlerimiz şöyle derler: "Bu âyet, dinin ancak Allah'ın yaratması ve var etmesi ile olduğunu göstermektedir.Bunun delili Allah'ın, dinin kemale erdirilmesi işini kendisine nisbet ederek, "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim" Duyurmasıdır. Dinin Allah tarafından kemâle erdirilmesi ancak, dinin aslı (kendisi)
de Allah'dan olursa, söz konusudur."

Bil ki biz, "Din, amel etmekten ibarettir" veya, "Din, ma'rifetten (Allah'ı tanımaktan) ibarettir" veyahut da, "Din, inanç, ikrar ve amelin toplamından ibarettir" dediğimizde, bunların hepsi aynı manaya getir. Binâenaleyh, bu konudaki istidlal açık ve zahirdir.

Mu'tezileye gelince, onlar bunu, dinin beyan edilmesinin ve hükümlerinin açıklanmasının kemale erdirilmesi (iyice yapılması) manasına hamletmişlerdir. Şüphe yok ki onların bu manaları, hakikatten mecaza sapmadır.

Sonra Hak Teâlâ, "Üzerinizdeki nimetimi tamamladım" buyurmuştur ki bu, "Din ve şeriatı kemale erdirmek suretiyle, size olan nimetimi tamamladım" demektir. Sanki o, şöyle buyurmaktadır: "Bugün sizin dininizi kemale erdirdim ve bu kemale erdirme vesilesi ile de size olan nimetimi tamamladım. Çünkü İslam nimetinden daha tam ve mükemmel başka bir nimet daha yoktur."

Bil ki bu âyet-i kerime, imanın yaratıcısının da Allah olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü biz, İslâm dininin bir nimet olduğunu söylüyoruz. Her nimet, ancak Allah'dandır. Binâenaleyh, İslâm dininin de Allah'dan olması gerekir. Biz ancak, şu iki sebepten ötürü İslam'ın bir nimet olduğunu söyledik:

a) Ümmet-i Muhammed'in dilinde meşhur olan şu sözleridir: "İslam nimetinden dolayı Allah'a hamdolsun."

b) Allah Teâlâ bu âyette, "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım" buyurmuş, böylece buradaki nimeti müphem olarak zikretmiştir (hangi nimet olduğunu belirtmemiştir). Bu nimet ile, daha önce zikredilen dinin kastedilmiş olduğu açıktır.

Eğer, "Nimeti tamamlama" ifadesi ile, müslümanlan, düşmanlarına üstün ve kahir bir duruma getirmiş olma, ya da bu şeriatı kendisine hiçbir neshin yol bulamayacağı bir hale getirmiş olmanın murad edilmiş olması niçin caiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: "Bunlardan birinci ihtimal, zaten Cenâb-ı Hakk'ın, 'Bugün kâfirler dininizden umudlannı kestiler" ifadesi ile anlaşılmaktadır. Âyetteki bu ifadeyi, aynı manaya hamletmek bir tekrar olmuş olur. İkinci

---

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/466
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/466

ihtimale gelince, İslam dinini ayakta tutma, bir nevi nimetin tamamlanması olunca, dinin aslının da muhakkak olarak bir nimet olması gerekir. Binâenaleyh İslam dininin bir nimet olduğu sabit olmaktadır.

Bu sabit olunca biz deriz ki: "Her nimet Allah'dandır. Bunun delili, "Size ulaşan her nimet Allah'dandır" (Na», 53} âyetidir. Bu iki mukaddime sabit olunca, İslam dininin de Allah'ın yaratması ve var etmesi ile meydana geldiğine kesin olarak hükmetmek gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Stze din olarak islâm'ı (verip ondan) hoşnud oldum" buyurmuştur ki bu, "İslam dini, Allah katında beğenilen ve râzî olunan dindir" demektir. Bunun böyle olduğunu, "Kim İslam'dan başka bir din ararsa, (bu dîn) ondan asla kabul edilmeyecektir" (Aı-ı Imran, 85) âyeti de desteklemektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Kim son derece açlık halinde çaresiz kalırsa, günaha meyil maksadı olmaksızın (haram olan etlerden yiyebilir). Çünkü Allah, çok bağışlayla ve çok esirgeyicidir" buyurmuştur.

Bu ifadeler, daha önce zikredilmiş bulunan, Allah'ın haram kıldığı yiyeceklerle ilgili ifadelerdendir. Yani, "Bu sayılan şeyler, her ne kadar haram kılınmışlarsa da, zaruret halinde helal olurlar" demektir. Cenâb-ı Allah'ın "Bunlar yoldan çıkıştır" sözünden buraya kadar geçen sözler ise, bu arada bulunmuş olan itiraziyye ifadeleridir. Bundan maksat ise, zikredilmiş olan haram kılmanın manasını te'kid etmektir. Çünkü, bu pis şeyleri (habâis) haram kılmak, kâmil olan dinin, tam olan nimetin ve Allah katında razı olunan İslam'ın cümlesindendir.

Âyette geçen kelimesinin manası, "Kendisi bulunduğunda leş yemekten kaçınılması mümkün olmayan bir zarar, sıkıntı isabet ettiği zaman" demektir. kelimesi ise, "açlık" anlamındadır.

Dilciler şöyle demişlerdir: ve kelimeleri, açlık esnasında karında hiçbir yemeğin bulunmamasıdır. Kelimenin aslı, karnın çekilip büzülmesi anlamına gelen, kelimesidir. Bu manada olmak üzere "Aç, karnı içeri çekilmiş adam" ve "Aç, karnı içeri çekilmiş karı" denilmektedir. Bu kelimelerin çoğulu (karnı aç erkekler ve karnı aç kadınlar) şeklinde gelir. 63[63]

Mütecanlf Kelimesinin İzahı

Âyette geçen tabiri, 'günaha kastetmeksizin, âmden günah işlemeyi ^istemeksizin" demektir. kelimesinin aslı ise meyletmek anlamına gelen kelimesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sunun/a beraber, kim vasiyyet ienin haksızlığa meylinden, yahudgünaha gireceğinden endişe edip de.." (Bakara, 1S2) uyurmuştur. Buradaki kelimesi, işte (meylederek) anlamındadır. Buna göre ifadesi, "günaha meyietmeksizin, "ona sapmaksızın.." demektir. Buradaki kelimesinin, "Ve de, meyietmeksizin (o haram kılınmış şeylerden) alırsa.." manasında olmak üzere, mahzuf mukadder bir fiilden hâl olarak nasbedilmesi caiz olabileceği gibi, buradaki je& fiili ile de nasbedilmiş olması da

caizdir. Bu durumda, yukarıda takdir edilmiş olan fiil, "Her kim, bir günaha meyletmeksizin çaresiz kalır da (haram kılınmış o şeylerden) alırsa..." şeklinde sonraya bırakılmış olur.

Burada geçen, (günah) kelimesinin manası, Iraklılara göre, o kimsenin açlığını gidermenin üzerinde olarak, haz ve lezzet duymak için o şeylerden yemesi; Hicazlılara göreyse, o kimsenin, o yolculuğuyla âsî ve günahkâr olmasıdır. Biz, bu husustaki izahı Bakara sûresinde Alt İ(Bakara. 173) âyetinin tefsirinde iyiden iyiye yapmıştık.

Cenâb-ı Hakk'ın "Muhakkak ki Allah çok affeden ve ihsanı bol olandır" ifadesi, "Muhakkak ki Allah onlan, onların, çaresiz kalıp yemeleri halinde, haram olanı yemelerinden dolayı hasıl olan günahlarını bağışlar ve yemeye ihtiyaç duydukları bir sırada bu haram kılınmış olan şeyleri, onlara helal kılmış olması bakımından da kullarına karşı çok merhametlidir" demektir. 64[64]

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/466-468

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/468-469

Temiz Yiyecekler Helal Kılındı

"Kendilerine neyin helal edildiğini sana sorarlar. De ki: "Bütün iyi ve temiz şeyler size helal edilmiştir." Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tuhiverdtklerinden de yeyin ve üzerine besmele çekin. Allah'tan korkun. Çünkü Allah, hesabı pek çabuk görendir"
(Mâide. 4).
Âyetteki, "Kendilerine neyin helal edildiğini sana sorarlar. De ki: "Bütün iyi ve temiz şeyler size helal edilmiştir" cümlesi de, yukarıda zikredilmiş olan yemek ve yiyecek şeylerle ilgilidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 65[65]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Buradaki sözü "Sana diyorlar, söylüyorlar' manasındadır. İşte bundan dolayı
"kendilerine neyin helal edildiğini..." ifadesi gelmiştir. Sanki şöyle denilmektedir: "Onlar sana, "Bizim için ne helal kıtındı?" diyoriar." Ancak ne var ki âyette, onların sözü aynen nakledilerek, "Bize ne helâl edildi..." denilmemiştir." Bil ki bu görüş zayıftı/. Çünkü, eğer bu, onların sözünü aynen nakletmek üslûbunda olsaydı, onlar "onrara ne helâl edildi?" demiş olurlardı- Malumdur ki, bu yanlış ve asılsızdır. Çünkü onlar böyle demezler; bilâkis ancak, "Bize ne helal edildi?" derler. Doğrusu bu, onlartn sözlerim aynen aktarmak olmayıp, bilakis "hâdisenin keyfiyyetini beyân etmektir. 66[66]

İkinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir: Eğer sen V*İ* ifadesini bir isim kabul edersen, o takdirde o, mübtedâ olarak mahallen
merfûdur. Haberi de ... "helâl kılındı" cümlesidir.
Ama sen arzu edersen, U edatını tek başına isim kabul edersin ki, haberi de 'i olur. cümlesi ise, 'i edatının sıla cümlesi otur. Çünkü bu ifâde, "kendilerine helal kılman şey... nedir?" takdirindedir. 67[67]

Üçüncü Mesele

Cahiliyye dönemindeki Araplar, "Bahîra", "Sâibe", "Vasile" ve "Hâm..." adını verdikleri etleri temiz ve helal
olan hayvanları, kendilerine haram kılıyorlardı. Onlar, aslında bu hayvanların temiz olduklarına hükmediyorlar, ancak ne var ki, birtakım zayıf şüphelerden dolayı onları yemenin haram olduğunu söylüyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, temiz ve leziz olan her şeyin helal olduğunu zikretmiş ve bu âyetini "De ki: "Allah'ın kullan için çıkarmış olduğu nimeti, temiz ve hoş rızıklan kim haram etmiş?" (A'râf. 32) ve "onlara temiz şeyleri helal, murdar şeyleri de haram kılıyor" (Arat. i57)âyetleriyle te'kid etmiştir.
Bil ki, kelimesi, Arapça'da, lezzetli ve hoş olan anlamına gelmektedir. Kendisine müsaade edilen helâl de leziz ve hoş olan şeye teşbih edilerek, "tayyib" olarak adlandırılmıştır. Çünkü bu iki şey, zarar vermeme hususunda müşterektirler. Binaenaleyh, âyette geçen kelimesiyle, helâl kılınmış olan şeylerin murad edilmiş olması mümkün değildir. Aksi halde âyetin takdiri, "De ki: "Size, helal kılınmış olan şeyler helal kılındı..." şeklinde olur ki, bunun bozuk ve zayıf, tutuk bir ifade olduğu malumdur. Binâenaleyh, âyette geçen olalı kelimesini, leziz olan ve arzu edilen şeyler manasına hamletmek gerekir. Böylece âyetin takdiri, "Size, leziz ve arzu edilen, iştah uyandıran her yiyecek helal kılınmıştır" şeklinde olur.

---

[65] [65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/469
[66] [66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/469-470
[67] [67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/470

Bil ki, lezzet ve hoşa gitme hususunda ölçü, fıtratı selim ve ahlâkı da güzel olan kimselerdir. Çünkü bedevî Araplar, bütün canlıları yemeyi hoş buluyorlardı. Bu âyetlerin manası, 'Terde ne varsa hepsini sizin İçin yaratan O'dur" (Bakara, 29) âyetiyle de güçlenir. Zira bu âyet, yeryüzünde bulunan her şeyden faydalanmanın mümkün olmasını gerektirir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak bu umumu tahsis ederek, "murdar
şeyleri de haram kılıyor" (A'râf. 157) buyurmuştur. Allah, pek çok âyetinde, leziz ve temiz olan şeylerin mubah olduğu hususunu açıkça belirtmiştir.
Binâenaleyh bu husus, haram ve helal olan yiyeceklerin bilinmesi konusunda kendisine müracaat edilen bir temel olmuş olur.
Bu yiyeceklerden birisi, at etinin, Şâflî(r.h)'ye göre.mübah olmasıdır. Ebû Hanife (r.h) ise, at etinin mubah olmadığını söylemiştir. Şafiî (r.h)'nin delili şudur: "At eti, leziz ve güzeldir. Bunun böyle olduğu zaruri olarak bilinmektedir. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın, "Bütün iyi ve temiz şeyler size helal edilmiştir" buyruğundan dolayı at etinin helal olması gerekir..." 68[68]

Besmelesiz Boğazlamanın Hükmü

Bunlardan birisi de şudur: Şafiî (r.h)'ye göre besmelesiz kesilen hayvanın eti mubahtır. Ebû Hanife'ye göre ise haramdır. Şâflî (r.h)'nin delili şudur: Bu, leziz ve hoş şeydir... Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "Bütün iyi ve temiz şeyler size helâl edilmiştir" âyetinden ötürü helal olması gerekir, şâftî (r.h)'nin bu iki meselede de görüşünün doğruluğuna, bir önceki âyette geçen "tezkiye ettikleriniz müstesna olmak üzere" (Mâide, 3) istisnası da delâlet etmektedir. Çünkü Allah,"müzekkâ" olma halini istisna etmiştir. Tezkiye (zeka = slTijnin ise gerdanlık ile göğüs arasında kalan kısımda olacağı açıklanmıştır. Bu kısım, atta da mevcuttur. Bu sebeple, atın da kesilebilenler arasına girmesi ve Hak Teâlâ'nın "kestikleriniz müstesna olmak üzere" ifadesinin umumi olmasından dolayı, helal olması gerekir.
Besmelesiz kesilen hayvana gelince, o hayvanda da zekâ (tezkiye) işi tahakkuk etmiştir. Çünkü biz, besmelenin unutularak terkedilmesi halinde de, hayvanın müzekkâ olduğu hususunda ittifak ettik. İşte bu durum da, Allah'ın bizzat lisan ile zikredilmesinin, zekâ işinin mahiyetinden bir cüz olmadığına delâlet eder. Durum böyle olunca, besmelesiz tezkiye işi de mümkün olmuş olur. Binâenaleyh, tezkiye olduğu durumda biz de sizinle aynı^ hükmü paylaşıyoruz. Tezkiye işi tahakkuk ettiğinde o hayvan, Hak Teâlâ'nın "... tezkiye ettikleriniz müstesna olmak üzere" ifadesinin hükmüne girmiş olur.
Bunlardan birisi de, ehlî eşeklerin etinin, İmam-ı Mâlik ile Blşr el-Müreysî ye göre mubah olmasıdır. Onlar, işte bu iki âyetle istidlal etmişlerdir. Ancak ne var ki biz, bunun haram kılındığı hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'den Hayber gününde O'nun ehlî eşeklerin etini haram kıldığına dair habere dayanmaktayız.
Daha sonra Allah, illi "Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdikîerinden de yeyin" buyurmuştur. Bu ifade hakkında birkaç mesele vardır: 69[69]

Birinci Besmele

Bu âyet hakkında iki görüş bulunmaktadır:
a) Burada bir hazf bulunmakta olup, takdiri şöyledir:Bütün İyi ve temiz şeyler ile, Allah'ın size öğrettiğinden öğretip de yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdikleri avlar size helal kılınmıştır." Buna göre takdir edilmiş olan (av) kelimesi hazfedil m iştir ki, sonraki kelamın kendisine delâlet etmesiyle, sözde murad edilen mana da budur. Sonraki kelam ise, "Onların size tutu-verdiklerinden yeyin" ifadesidir.
b)HakTeâlâ'nın, . "Allah'ın size öğrettiğinden Öğretip yetiştirdiğiniz..." ifadesi mübteda,

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/470-471
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/471

haberinin ise "Size tutüver-diklerinden de yeyin" ifadesi olduğu söylenebilir. Bu takdire göre söz, bir hazf ve takdim yapmadan da doğru olabilir. 70[70]

Cevarih (Avcı Hayvanlar)Tabirinin İzahı

Âyette geçen "avcı hayvanlar" kelimesi hakkında da şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bunlar, parçalayıcı'kuşlar ve hayvanlardır. Bu kelimenin müfredi lafzıdır. Bu hayvanlara "cevârih" adı verilmiştir. Zira bunlar, "bir iş yapıcıdırlar" (kevâsib); çünkü bu kelime, bir iş yapılıp kesbedildiği zaman, Arapların söylemiş olduğu "yaptı, işledi..." kelimelerinden alınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, olup"kötülükleri işleyenler..." (Câsiye. 21), yani "kesbedip kazananlar" ve "Gündüzün de ne elde ettiğinizi bilir" {En1 &m, eo) buyurmuştur. Yani, "nekes-bettiğinizi..." demektir.
b) "Cevârih", yaralayan hayvan demektir. Bu görüşte olanlar, bir av hayvanının avını yakalayıp da ondan kan akıtmazsa, o hayvanı yemenin helal olmayacağını söylemişlerdir (mutlaka yaralayıp kan akıtması gerekir). 71[71]

Av Hayvanının Köpek Olması Şart Değildir

İbn Ömer, Dahhâk ve Süddî'nin şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Köpeklerin dışında kalan diğer hayvanların
avladığı av, yetişilerek kesilmezse, o hayvanı yemek caiz olmaz." Bu zatlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "öğretip yetiştirerek (baktığınız köpekler)" ifadesine tutunarak, "Tahsis, bu hükmün o şeye mahsus olduğuna delâlet eder" demişlerdir.
Cumhurun iddiası ise şudur: Hak Teâlâ'nın "Öğretip yetiştirdiğiniz ava hayvanların..." ifadesine pars, yırtıcı kuşlardan doğan, atmaca ve kartal gibi hayvanların avladığı her şey dahildir.
Leys ise şöyle demektedir: "Mücahide, doğan, şahin, kartal ve pars gibi hayvanlar ile, avcı olan diğer yırtıcı kuşlardan sorulduğunda, o "Bütün bunlar "cevâ-rih"tir" cevabını vermiştir."
Cumhur birinci görüşte olanların, Allah'ın "öğretip yetiştirerek (baktığınız köpekler)" ifadesine tutunmalarına şu şekilde cevap vermişlerdir:
1) Âyette geçen (mükellip), avı sahibine yakalayıp tutması için, "cevârih"i öğretip yetiştiren kimse demektir. Bu kelimenin "kelb" (köpek) kelimesinden iştikak etmesi ise, terbiye etme işinin genelde köpekler üzerinde tahakkuk etmesinden ibarettir. Binâenaleyh bu lafız, cinsindeki çokluk ve kesretten dolayı, "kelb" kelimesinden iştikak etmiştir.
2) Her yırtıcı hayvan, "kelb" diye isimlendirilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in 'Allah'ım, sen ona köpeklerinden bir köpek musallat et! Bunun üzerine de onu arslan yedi" 72[72]hadisi de buna delâlet eder.
3) Bu kelime, alışkanlık manasında olan, "kelb" kelimesinden iştikak etmiştir. Nitekim Arapça'da, bir kimse bir şeye çok düşkün olduğu zaman "Aklı ona takılıp kaldı" denilir.
4) Farzet ki, âyette bahsedilen, köpeğin avladığı avın mubah olduğu hususu olsun. Ancak ne var ki, özellikle bu hususun zikredilmiş olması bunun dışında kalan durumların mübahlığını nefyetmez. Ok atma veya ağ ve tuzak kurmanın caizliği de bunu gösterir. Halbuki bunlar da âyette zikredilmiş değillerdir. Allah en iyi bilendir. 73[73]

Avcı Hayvanını Eğitilmesi

Âyet, "cevârih"le, avcı hayvanlarla avlanmanın, bu hayvanların bu hususta terbiye edilmiş

---

[70] 70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/472
[71] 71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/472
[72] 72[72] Sünenü'l-Beyhaki, 5/211.
[73] 73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/472-473

olmaları halinde helal olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdtkletinden de yeyin..." buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Adiyy İbn Hatime. "Terbiye edilmiş ve öğretilmiş köpeğini ava salıverip de, Allah'ın ismini anarsan, (onun tuttuğu hayvandan) ye!" demiştir.
Şafiî (r.h), köpeğin ancak şu hususlar tahakkuk ettiği zaman öğretilmiş olacağını söylemiştir: Onu ava saldığında, giderse; avını yakaladığında, onu tutmakla beraber ondan yemezse; onu çağırdığında sahibine icabet ederse; onu isteyip yanına çağırdığında, sahibinden kaçmazsa... Binâenaleyh, hayvan bunları defalarca yaparsa, o zaman o öğretilmiş, terbiye edilmiş sayılır.
Şafiî (r.h) bu hususta belirli bir sınır çizmemiş, aksine, "sahibi, zann-ı galibince "bu öğrendi" dediği zaman, onun öğretilmiş ve terbiye edilmiş olduğuna hükmedilir" demiştir. Çünkü bir şey (isim), nass ve tcmâ ile bitinemeyirıce, o hususta örfe başvurmak gerekir. Bu, rivayetlerin en zahirinde (azharu'r-rivâyât) de, Ebû Hanİfe'nin görüşüdür. Hasan el-Basri (r.h), köpeğin tek bir defada da muallem, öğretilmiş olacağını söylemiştir. Ebû Hanife'den gelen bir başka rivayette de, köpeğin bu işi iki defa tekrar etmesiyle öğretilmiş olacağının anlaşılmış olacağı hususu varid olmuştur ki bu aynı zamanda, Ahmed İbn Hanbel (r.h)'in görüşüdür. İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed (r.h)'den, köpeğin öğretilmiş olup olmadığının, üç defa denenmesiyle anlaşılacağı rivayeti varid olmuştur. 74[74]

Beşinci Mesele

Köpeklere av öğreten kimselere, "kellab" ve "mükellib" denilir. Buna göre "mükellib", "av avlamayı öğreten"
demektir. Bu tıpkı, talim ve terbiyede bulunan kimselere. muallim ve müeddib denilmesi gibidir. Keşşaf sahibi, bu kelimenin, şeddesiz olarak ve kâf harfinin de sükûnuyla (müklibîn) şeklinde okunduğunu, zira, if'âl kalıbı ile tef'îl kalıbının, müştereklik arzettiklerini söylemiştir. 75[75]

Altıncı Mesele

kelimesi, "öğrettiniz" kelimesinden hal olarak mansubtur. İmdi şayet, ifadesi sebebiyle kendisine ihtiyaç duyulmadığı halde, bu hal cümlesinin getirilmesi nedendir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun faydası, bu hayvanları terbiye eden kimsenin, bu hususta çok derin bilgiye sahip olduğunu; bu hususta tecrübeli olduğunu ve öğretme işiyle vasfedilmiş olduğunu belirtmek içindir. "Öğretip yetiştirdiğiniz" ifadesi, ikinci hal veya müste'nef (yeni) bir cümledir ki bundan maksad, o hayvanları terbiye etmenin şart olduğunu iyice göstermektir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Size tutuverdiklerinden de yeyin" buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır: 76[76]

Avcı Hayvanın Avı Yaralaması Veya Ondan Yemesi

Ava giden köpek, terbiye edilmiş olup, avı yakalayıp yaralar ve öldürürse avcı da o hayvana yetiştiğinde av ölmüş olur ise, onun eti helaldir. Çünkü o köpeğin yaralayışı. o av hayvanını kesme gibidir. Diğer terbiye edilmiş avcı hayvanlar ile ok ve mızrak hakkındaki hüküm de böyledir. Fakat
o köpek, avı yakalayıp, ona çullanarak, yaralamaksızın ağzı ile öldürür ise, bazı alimler, o bir mevte (leş) olduğu için yenilemiyeceğini; diğer bazı alimler ise, bu durumun âyetteki "size tutuverdiklerinden de yeyin" ifadesinin muhtevasına gireceğini söylemişlerdir. Bütün bunlar, o köpek, yakaladığı avdan yememiş olduğu zaman söz konusudur.

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/473474
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/474
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/474

Eğer avcı hayvan, yakaladığı avdan yerse, işte alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas (r.a), Tâvûs, Şa'bî, Atâ ve Süddi'ye göre, bunun yenilmesi helâl değildir. Bu, İmam-ı Şafii'nin, konu ile ilgili görüşlerinin en açığıdır. 8u görüştekiler şöyle demişlerdir: "Çünkü bu durumda o hayvan, avı kendisi için yakalamıştır. Halbuki âyet, avın, hayvan onu sahibi için tuttuğu zaman helâl olacağını göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Adiyy İbn Hatime söylediği şu sözü de, buna delâlet eder:

"Köpeğini ava saldığın zaman, besmele oku. Eğer yakaladığı ava, onu Öldürmeden yetişirsen, onu besmele okuyarak kes. Eğer o ava, köpeğin onu öldürüp, henüz onu yememiş olduğu halde yetişir isen, onun etini ye. Çünkü o, o avı senin için tutmuştur. Yok eğer o köpek, avladığı şeyden yemiş olduğu halde bulur isen, ondan yeme. Çünkü o, o avı kendisi için tutmuştur." 77[77]

Selmân el-Fârisi, Sa'd İbn Ebu Vakkâs. İbn Ömer ve Ebû Hureyre (r.anhüm),
o köpek avladığından yemiş olsa bile, o etin helal olduğunu söylemişlerdir. Bu, İmam-ı Şafiî'nin ikinci görüşüdür.

Alimler, şahinin tuttuğu avdan yemesi halinde, o avın hükmünün ne olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre bazıları, şahin ile köpek arasında bu bakımdan bir fark olmadığını söylemişlerdir. Binâenaleyh eğer şahin, avladığı hayvandan birşey yer ise, o yenilmez. Bu görüş, Hz. Ali (r.a)'den rivayet edilmiştir.

Sa'id İbn Cübeyr, Ebû Hanife ve Müzenî ise, kuşlardan olan avcı hayvanların, tuttukları avdan yeyip geriye bıraktıklarının yenilebileceğini, köpeğin yediği avından geriye kalanın ise yenilemiyeceğini söylemişlerdir. Onlara göre bu ikisi arasındaki fark şudur: Avdan yememe konusunda, döverek terbiye etmek mümkündür. Fakat şahini aynı yolla terbiye mümkün değildir. 78[78]

Avdan Yeme Meselesi

Âyetteki, "tutuverdiklerinden" ifadesindeki harf-i cerrinin, hangi manaya geldiği hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, min-i zaidedir (asıl mana yönünden etkisi yoktur) ve
tıpkı, "Mahsul verdiği zaman, onun mahsulünü yeyfn" (En-am, i4i) âyetindeki j^ gibidir.

b) Bu, min-i teb'iziyye (ondan bir kısmı) manasınadır. Buna göre de şu iki izah yapılmıştır:

1) Avın tamamı yenilmez. Çünkü eti yenilir, kemikleri, kanı ve tüyü yenilmez.

2) Bu ifade, "Avcı hayvanların, kendisinden bir parça yedikten sonra, geriye sizin için bıraktıkları avlardan yeyiniz" demektir. Çünkü âyet, köpeğin, yakaladığı avdan yemiş olması halinde de, arta kalanın helalliğini göstermektedir. Zira o köpeğin, avdan yemesi, o avı sahibi için tutmuş olmasına mani değildir. Çünkü tutma, "köpeğin avını tutup, sahibi yanma gelinceye kadar, onu bırakmaması" demektir. İşte bu hal, köpek ondan yemiş olsa da, yemese de mevcuttur. 79[79]

Av Hayvanı Üzerine Besmele Çekme Gereği

Sonra Cenâb-ı Hak ' "ve üzerine besmele çekin" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu görüşler vardır:

1) Bu, "Köpeğini av üzerine salıverdiğinde besmele çek" demektir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), -"Köpeğini, besmele çekerek av üzerine saldığında yakaladığından ye" 80[80]buyurmuştur. Buna göre âyetteki, "üzere" kelimesi, "yetiştirdiğiniz avcı hayvanlar" ifadesi ile alâkalıdır. Yani, "Bu hayvanları ava salarken, besmele çekin" demektir.

77[77] Müslim, Sayd, 1-3 (3/1530).

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/474-475

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/475-476

80[80] Müslim, Sayd, 1.3 (3/1529-1530).

2) Bu O* kelimesi "tutuverdiklerf" ifadesi ile alakalıdır. Yani, o avcı hayvanların tuttukları avları, ölmeden kesmeye yetişebilirseniz, onların üzerine besmele çekerek oniarı kesin" demektir.
3) Bu ifade, o avları yeme işi ile ilgilidir. Yani, "o avları yerken, besmele çekin" demektir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Ömer İbn Ebû Seleme'ye "Besmele çek ve (yemeğin) önünde olan kısmından ye" demiştir.
Bil ki Şafiî (r.h)'ye göre, besmele kasten (bile bile) çekilmeksizin kesilen hayvanın etini yemek helâldir. Binâenaleyh biz bu ifadeyi, üçüncü manaya hamledersek, söylenecek söz yoktur. Fakat âyeti birinci ve ikinci manalara hamleder isek, bu âyet ile besmelenin kasten terkedilmemesini ifade eden nassları birleştirmek için, âyetteki emrin mendubluk manasına olduğu anlaşılır. Biz bu meseleyi, inşaallah (En'âm. 12i) âyetinin tefsirinde açıklayacağız.Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'tan tttika edin. Çünkü Allah hesabı pek çabuk görendir" buyurmuştur. Bu, "Helal ve haram kıldığı şeyler hususunda, Allah'ın emrine ters düşmekten sakının" demektir. 81[81]

Din Hususunda Olduğu Gibi Dünya Hususunda da Temiz Olan Her Şey Mubahtır

"Bugün size (bütün) İyi ve temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kita verilenlerin yemeği size helaldir ve sizin yemeğiniz de onlara helaldir. Mü'mlnlerfn hür ve iffetli kadınları ile, sizden önce kendilerine kitap verilenlerin
hür ve iffetli kadınları, namuskâr, zinaya sapmamış ve metresler edinmemiş olmanız şartıyla, onların mehirlerini verirseniz, size helaldir. Kim imanı inkâr eder ise, mutlaka ameli boşa gitmiş olur ve o âhfrette hüsrana uğrayanlardan olur"(Mâide. 5).
Bil ki Allah Teâfâ, geçen âyette iyi ve temiz şeyleri helal kıldığını haber vermiştir. Allah'ın, böyle buyurmasının gayesi, bu hükmü haber vermektir. Hak Teâlâ daha sonra, bu âyette tayyibatı helal kıldığını tekrar beyan etmiştir. Bunu söylemesinin gayesi şudur: O, "Bugün, sizin dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım" (Mâide. 3» buyurmuş ve dini kemale erdirdiği gibi, din ile ilgili bütün hususlarda ve aynı şekilde dünya ile ilgili bütün hususlarda da nimetini tamamladığını beyan etmiştir. Tayyibatı (iyi, temiz ve hoş şeyleri) helal kılma, bu nimetlerdendir. Eşte bu tekrarın gayesi bu inceliği göstermektir. 82[82]

Ehl-i Kitabın Kestiği Hayvanın Eti Helaldir

Sonra Allah Teâlâ, "Kendilerine kitap verilenlerin yemeği, sizin için helaldir" buyurmuştur. Âyetteki "yemek"ten maksad, şu üç şeydir:
1) Bu, ehl-i kitabın kestikleri hayvanlardır. Yani ehl-i kitabın kestikleri (helal) hayvanların etlerini yememiz helaldir. Kendilerinden cizye kabul edilme hususunda Mecûsilere de ehl-i kitap muamelesi yapılırsa da kestikleri hayvanın etinin yenilmesi ve kadınları ile evlenme konusunda, onlara böyle davranılmaz.i92)
Hz. AH (r.a)'nin, Benî Tağleb kabilesinin hristiyanlannı bu âyetin hükmünden istisna tuttuğu ve "Onlar aslında hristiyan değiller. Onlar, hristiyanlıktan sadece, içki içmeyi almışlardır" dediği rivayet edilmiştir. İmam-ı Şafiî de bu görüşü benimsemiştir.
İbn Abbas (r.a)'ın, Arap hristiyanlarının kestikleri hayvanların hükmü sorulduğunda, "Bunda bir beis yoktur (yenilebilir)" dediği rivayet edilmiştir ki, Ebû Hanife (r.h)'de bu görüşü benimsemiştir.
2) Maksad ekmek, meyve ve yenilmesi için kesilmesi gerekmeyen yiyeceklerdir. Bu görüş, Zeydiyye imamlarının bazısından nakledilmiştir.
3) Bundan murad, ehl-i kitabın bütün yiyecekleridir.
Alimlerin çoğu, birinci görüştedir. Onlar bu görüşü şunlardan dolayı tercih etmişlerdir:

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/476-477
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/477

a) "Kesilen hayvanlar", kesenin fiili ile yiyecek haline dönüşen şeylerdir. Binâenaleyh âyetteki, "kendilerine kitap verilenlerin yemeği" tabirini, "kestikleri hayvanlar" manasına hamletmek daha münasiptir.
b) Kesilen hayvanların dışında kalan yiyecekler, ehi-i kitabın olmazdan önce de, olduktan sonra da zaten helaldirler. Binâenaleyh, bunları ehl-i kitabın yiyeceği olarak ifade etmenin bir manası yoktur.
c) Bu âyetten Önceki âyet, av hayvanları ile kesilen hayvanların hükmünü açıklıyordu. Binâenaleyh bu âyeti de, kesilen hayvanlarla ilgili kabul etmek daha uygun olur.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Sizin yemeğiniz de onlara helaldir" buyurmuştur. Yani, "Ehl-i kitaba, yemeğinizden yedirmeniz helaldir." Çünkü kestiklerimizden, onlara yedirmemizi Cenâb-ı Hakk'ın haram kılması da imkansız değildir. Yine, bu hususun zikredilmesindeki diğer fayda da şudur: Onlarla kız alıp
92) Bunun hikmeti şudur: Mecusiler boğazlayıp kan akıtmıyorlardı. Evlenme konusunda ise, kızkardeş gibi birinci derecede mahrem akrabalarla evleniyorlardı. Ehl-i Kitap ise mahremi haram bilmektedir (ç).
vermemizin mubah olması, her iki tarafta da söz konusu değildir. Halbuki kesilen şeylerin mubah olması, her iki tarafta da mevcuttur. İşte bundan dolayı pek yerinde olarak Allah bu iki nev'i birbirinden ayırmaya dikkat çekmek için, bu ifadeyi zikretmiştir. 83[83]

Namuslu Mümin Kadınlarla Evlenmek Mubahtır

Daha sonra CenâtH Hak, "Müminlerin hür ve " buyurmuştur. Âyette geçen'nın kim olduğu hususunda da, şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bunlar, hür kadınlardır.
b) Bunlar, iffetli kadınlardır. İkinci manantn alınması halinde, cariyelerle evlenmek de bu tabirin hükmüne dahil olur.
Birinci mana şu sebeplerden dolayı daha uygundur:
1) Cenâb-ı Hak, bundan sonra, "onların metihlerini verirseniz" buyurmuştur. Halbuki, cariyenin mihri, kendisine değil, bilakis efendisine verilir.
Biz, (Nisa, 25) âyetinin tefsirinde, cariyelerle evlenmenin, ancak şu iki şart tahakkuk eniğinde helal olacağını beyan etmiştik:
a) Hür kadınla evlenebilecek mali güce sahip olamama...
b) Zinaya ('anet) düşme korkusu...
3) Helalliğin iffetlilere tahsis edilmesi, (daha Önce) zina yapmış olan kadınlarla evlenmenin haram olduğuna açıkça delâlet etmektedir. Halbuki, bunlarla evlenmenin haram olmadığı sabittir. Ama, biz âyette bahsedilen "Muhsanât" lafzını hür kadınlar manasına alırsak, o zaman cariyelerle evlenmenin haram kılınmış olması gerekir ki, işte biz de, bazı şart ve kayıtlar koyarak bunu söylüyoruz.
4) Biz,kelimesinin, jmj kelimesinden tünediğini, "korunmak, namuslu olmak" sıfatının hür kadın hakkında, cariye hakkında kulanıldığından daha çok olduğunu; çünkü cariyenin, iffetli olsa bile, hür kadının aksine, her halükârda dışarı çıkmaktan, ötede beride dolaşmaktan ve insanlarla bir arada bulunmaktan hâli olamayacağını beyan etmiştik. Binâenaleyh, "muhsanât" kelimesini, hür kadınlar diye tefsir etmenin, başka bir mana ile tefsir etmekten daha münasip olduğu sabit olur. 84[84]

Ehl-i Kitap Kadınla da Evlenmek Mubahtır

Hak Teâlâ sonra, "Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları"

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/478-479
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/479

buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 85[85]

Birinci Mesele

Fukahânın çoğu, zımmîolan yahudi ve hristiyan kızlarıyla evlenmenin helal olduğu görüşünü benimsemişler ve bu hususta bu âyeti delil getirmişlerdir. 86[86]

Bu Evliliği Caiz Görmeyenler

Ama İbn Ömer(r.h) bunu helal saymamış, "Allah'a eş tanıyan kadınlarla, onlar iman edinceye kadar evlenmeyin.." (Bakara, 221) âyetini buna delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Ben, ehl-i kitap kızın, "Benim Rabbim İsa'dır" demesinden daha büyük bir şirk bilmiyorum."
Bu görüşte olanlar, onların, "Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları (da size helal kılındı)" ifadesini delil getirmelerine karşı, şu cevaplan vermişlerdir:
1) Bundan murad, onlardan iman eden kadınlardır. Zira bazı kimselerin aklına, yahudi bir kadın, iman ettiğinde onunla bir mü'minin evlenip evlenemeyeceği sorusu gelmiş olabilir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyetle bunun caiz olduğunu beyan etmiştir.
2) Atâ'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, o esnada müslüman kadınların sayısı az olduğu için, ehl-i kitabın kadınları ile evlenilmesine müsaade etmiştir. Fakat şimdi, mü'min kadınların sayısı artmış olduğu için, buna ihtiyaç kalmamış ve bundan dolayı da o müsaade kalkmıştır.
3) Allah Teâlâ'nın "Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin" (Mümtehîne, ıjve "Ey iman edenler, kendi (dindaşlarınızdan) başkasını sırdaş edinmeyin" (Aı-ümran, ne) âyetleri gibi, kâfirlerden uzak durmanın gerektiğini gösteren âyetler (vardır). Bir de böyle bir evlilik olduğunda, çoğu zaman aradaki sevgi ve muhabbet gittikçe kuvvetlenir ve bu hal kocanın, hanımının dinine meyletmesine sebep olabilir. Çoğu zaman bunların çocuğu olduğunda da, o çocuk anasının dinine meyleder. Bütün bunlar, hiç gerek yok iken, insanın kendisini tehlike ve zarara atması demektir.
4) Cenâb-ı Hak, bu âyetin sonunda "K/m imanı inkar ederse, mutlaka ameli boşa gitmiş otur" buyurmaktadır. İşte bu ifade, kâfir kadınlarla evlenmekten müslümanlan nefret ettiren en önemli ifadelerden biridir. Binâenaleyh şayet âyetteki,Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları (da size helal kılındı)" buyruğundan maksad, ehl-i kitap kadınları ite evlenmenin helalliği manası olsaydı, bunun peşisıra "Kim imam inkâr ederse..." ifadesinin gelmesi bir tenakuz gibi olurdu ki bu caiz değildir. 87[87]

Ehl-i Kitapları Olan Cariye İle Evlenmenin Hükmü

Eğer biz bu âyetteki, "Muhsanat" kelimesi ile, hür kadınların kastedilmiş olduğunu söyler isek, o takdirde ehl-ikitaptan olan cariyeler âyetin hükmüne girmez. Yok eğer biz, bu kelime ile iffetli kadınların kastedildiğini söylersek, o zaman ehl-i kitaptan olan (iffetli) cariyeler de, âyetinhükmüne dahil olmuş olur. İşte bundan dolayı, bu meselede İmam-ı Şafiî ite EbûHanife arasında ihtilaf vardır. Şafiî'ye göre, ehl-i kitaptan olan cariyelerle evlenmek caiz değildir. Çünkü bu cariyelerde, hem küfür hem de kölelik gibi iki büyük eksiklik mevcuttur. Ebû Hanife (r.h)'ye göre ise, ehl-i kitaptan olan cariyelerle evlenilebilir. O, âyette geçen "muhsanat" kelimesi ile, iffetli kadınların kasdedilmeşine göre, bu âyetle istidlal etmiştir ki bu husustaki açıklamamız daha önce geçmişti. 88[88]

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/480
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/480
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/480-481
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/481

Kitabiye Kadının Zımmi Veya Harbi Olması

Sa'id İbnü'I-Müseyyeb ile Hasan el-Basrî, 'Sizdenönce kendilerine kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınlar!.." tabrine hem zımmî, hem de harbî ehl-i kitap kadınlarının girdiğini binâenaleyh hepsi ile evlenmenin caiz olduğunu söylemişlerdir. Fukâhanın ekserisi ise, bu hükmün sadece, zımmî olan ehl-i kitap kadınlarına has olduğu kanaatindedirler. Bu, İbn Abbasın görüşüdür. Çünkü o, "Ehl-i kitabın kadınlarından bize helal olanlar olduğu gibi, haram olanlar da var" der ve "Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a inanmayanlar İlef kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" cevap. 29) âyetini okur. "Binâenaleyh cizye verenlerin (ztmmîlerin) nikahı helâl, vermeyenlerinki ise haramdır" der. 89[89]

Zaruri Durumda Mecusinin Kestiğini Yemenin Hükmü

Alimler, mecûsiierin, cizye kabulü hususunda ehl-i kitap muamelesine tabi tutulurken, kestiklerini yeme ve kadınları ile evlenme konusunda, bu statüde sayılmamaları hususunda ittifak etmişlerdir. Ibnü'l-Müseyyeb'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir müslüman hasta olur da, bir mecûsiye, Allah'ın adını anarak bir hayvanı kesmesini emrederse, (o hayvanın etini yemesinde) bir beis yoktur." Ebu Sevr ise: "Eğer o müslüman bunu sıhhatli iken emretmiş olsa, yine de (bunun etini yemede) bir beis yoktur" demiştir. 90[90]

Ehl-i Kitap Vasfının Devam Edip Etmemesi

Fakîhlerin bir çoğu şöyle der: "Kur'ân nâzif olmadan önce, Tevrat ve İncil'e göre amel eden ehl-i kitabın kadınlarının nikahı helâldir. Bunun delili, "Sizden önce kendilerine kitap verilenlerin hür ve İffetti kadınları..." âyetidir. Bu âyetteki "Sizden önce" ifadesi, Kur'ân nazil olduktan sonra, önceki kitaplarına göre amel etmeye devam edenlerin, kitabın hükmünden çıkmış olacaklarına delâlet eder.
Daha sonra "Onların mehirlerini verirseniz.." buyrulmuştur. Ehl-i kitab'ın kadınlarının helâl olmasının, mehirlerinin verilmesi şartına bağlanması, mehrin çok Önemli bir vecibe olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh mehrini vermemeye niyetlenerek bir kadınla evlenen kimse, sanki zina yapmış olur. Mehire, âyette "ücret" denilmesi de, mehrin herhangi belirli bir miktar ile sınırlandırılmayacağım gösterir. Bu, icarlarda (kiralamalarda), asgari ücretin belirlenememesi gibidir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "namuskâr, zinaya sapmamış ve metresler edinmemiş olmanız şartıyla... " buyurmuştur.
Şa'bt şöyle demiştir: "İki türlü zina vardır:
a) Sifâh, alenî (açıktan açığa) zina etmek,
b) Metres tutmak... Bu da, gizlice zina etmek demektir. Allah Teâlâ bu âyette her ikisini de haram kılmış ve kadınlardan, "ihsan" (evlenme) yoluyla istifade etmeyi mubah kılmıştır.
Daha sonra Cenâb-ı Allah "Kim imanı inkâr eder ise, mutlaka ameli boşa gitmiş olur" buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır91[91]

Ehl-i Kitap İle Müşrik Farkı Dünyaya Hastır

Bu cümlenin daha Önceki kısımla münasebeti hakkında iki görüş vardır:
1) Bundan maksad, daha önce zikredilen mükellefiyet ve hükümler hususunda bir teşviktir. Yani, "Her kim Allah'ın hükümlerini ve mükellefiyetlerini inkâr ederse, muhakkak ki hem dünyada, hem âhirette hüsrana uğrar ve eli boş çıkar" demektir.

---

[89] [89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/481
[90] [90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/481
[91] [91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/482

2) Kaffâl şöyle demiştir: "Bu ifade, "Ehl-i kitap için, her nekadar dünyada kadınlarıyla evlenme ve kestiklerinin mubah olması gibi bir meziyetleri var ise de bu durum, âhiret halleri ile oradaki mükâfaat ve ceza hususunda, müşriklerle onları birbirinden ayırmamaktadır. Bilakis Allah'ı inkâr eden herkesin dünyada yaptığı amelleri boşa çıkar ve o kimse âhirette kesinlikle hiçbir mutluluk ve saadete ulaşamaz" manasındadır." 92[92]

İkinci Mesele

Âyetteki, "Kim imam inkâr eder ise, mutlaka ameii boşa gitmiş olur" buyruğunda bir müşkil bulunmaktadır ve bu da şudur: Küfür (inkâr) ancak, Allah'ı ve peygamberi inkâr olarak düşünülür. İmanı inkar etmek imkânsızdır. İşte bu sebepten dolayı, müîessirler ihtilaf ederek, bu ifadeyi şu şekillerde tefsir etmişlerdir:
a) Ibn Abbas (r.a) ve Mücahid: "Kim imam inkâr eder ise...", "Kim Allah'ı inkâr ederse..." manasındadır. Böyle bir mecaz, güzel ve yerindedir. Çünkü Allah Teâlâ, imanın da Rabb'idir. Birşeyin Rabbi olan, bazan mecazen o şey ile ifade edilebilir" demişlerdir.
b) Kelbf, "Kim imâm İnkâr ederse..." ifadesi, "Kim Allah'tan başka ilah olmadığına şehadeti inkâr ederse" demektir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, kelime-i tevhid'i "iman" kabul etmiştir. Çünkü kelime-i tevhide iman vacip olunca, onun ayrılmaz gereklerine iman etmek de, şeriatın emri olmuş olur. Birşeyin isminin, o şeyin lâzımına (gereği olan şeye) verilmesi, meşhur bir mecaz şeklindedir" demiştir.
c) Katâde şöyle der: "Bir grup müslüman, "Onlar bizim dinimizde olmadıkları halde, ehl-i kitabın kadınları ile nasıl evleniriz?" demişlerdi. İşte bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi. Buna göre bu, "kim, Kur'ân'da inenleri inkâr ederse, ameli boşa gider.." demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı, "imân" diye adlandırmıştır. Çünkü Kur'ân, mutlaka iman edilmesi gereken herşeyin açıklamasını ihtiva eder." 93[93]

Mürtedin Amelenin Boşa Gidip Gitmemesi

Amellerin boşa gideceğini kabul edenler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim imânı inkâr ederse, mutlaka ameli boşa gider" âyeti ile, "O kimsenin inkârının cezası, daha önce iman etmiş olmasından doğan mükâfaatı siler götürür" manası kastedilmiştir. İhbâtı (amellerin boşa gideceğini) kabul etmeyenler ise, "o inkâr ettiği imandan sonra insanın yaptığı ameller, işbu inkârı sebebi ile bâtıl ve zayidir. Çünkü o kimse, imandan vazgeçtikten sonra yaptığı işleri, imandan daha iyi işler olduklarına inanarak yapmıştı. Halbuki durum böyle olmayıp, aksine onlar zâyî ve bâtıl otunca, o yaptığı ameller aslında bâtıt olmuş olur. İşte, "Mutlaka ameli boşa gider" buyruğundan maksad budur" demişlerdir. 94[94]

Dördüncü Mesele

Âyetteki, "ve o, ahretter hüsrana uğrayanlardandır" ifadesi, bahsedilmeyen bir şarta bağlıdır. Bu da, o kimsenin, inkârı üzere ölmesidir. Çünkü eğer o insan inkârından tevbe eder ve imana döner ise, âhirette hüsrana (ziyana) uğrayanlardan olmaz. Bu ifadede zımnen böyle bir şartın oluşunun delili, Hak Teâlâ'ntn, "İçinizden kim dininden döner (Irtidad eder) ve kâfir olarak ölürse bu (gibilerin) yaptığı (iyi) işler dünyada da âhtrette de boşa gitmiştir..." (Bakara, 217) buyruğudur. 95[95]

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/482
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/483
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/483
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/483-484

Rubûbiyyet ve Kulluk Ahdi

"Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın ve başlarınıza meshedtp, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayınız. Eğer cünüp olduysanız, gusledin. Eğer hasta iseniz veya bir yolculukta iseniz veya btriniz tuvaletten gelmiş ise, yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin. Binâenaleyh (niyet ile), ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün. Allah size bir güçlük vermeyi istemez. Fakat sizi iyice temizlenme^ ve size olan nimetini tamamlamayı diler. Umulur ki şükredersiniz"(MâkJe, 6).
Bil ki Allah Teâlâ, Mâkte sûresine, "Ey iman edenler, akidlerinizi yerine getirin..." diye başlamıştır. Çünkü Rab ile kul arasında, rubûbiyyet ve ubudiyyet ahdi vardır. Bundan dolayı, "Akidlerinizi (sözlerinizi) yerine getirin" buyruğu ile, Allah Teâlâ, kullarından ubudiyyet (kulluk) ahdini yerine getirmelerini istemiştir. Sanki şöyle denilmektedir:
"Ya Rabbena, ahd iki çeşittir: Senden yana olan rubûbiyyet ahdi; bizim tarafımızdan da ubudiyyet ahdi. Binâenaleyh sen, rububiyyet ve ihsan ahdini önceden yapmaya daha layıksın..." İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Evet ben ilk önce rubûbiyyet ve ikram ahdimi yetine getiriyorum" demiştir. Dünyevî faydaların, münhasıran şu iki şeyde toplanıp, onlara varıp dayandığı herkesçe malumdur:
a) Yeme-içme lezzeti...
b) Evlilik lezzeti...
Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak subhanehû, yeme-içme ve evlilikle ilgili helal ve haram olan şeyleri iyice beyan ederek ortaya koymuştur. Yenilen şeylere duyulan ihtiyaç, evliliğe duyulan ihtiyacın üzerinde olduğu için, haliyle Allah Teâlâ, yenilen şeyleri, nikah edilenlerden önce zikretmiştir. Allah tarafından yapılan bu açıklama tamamlanınca O, sanki şöyle demek istemiştir: "Dünyada iken elde edilmek istenilen fayda ve lezzetlerle ilgili şeyler konusunda rubûbiyyet ahdimi bihakkın yerine getirdim... Binâenaleyh, ey kulum sen de, dünyada iken kulluk ahdini yerine getirmekle meşgul ol!" 96[96]

Abdest

İmandan sonra en büyük taat namaz olup, namazı kılmak da ancak temizlikte mümkün olunca _ pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, önce abdestin şartlarıyla işe başlayarak, "Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın" buyurmuştur.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 97[97]

Namazdan Önce Abdest Alma

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, kalkacağınız zaman..." ifadesiyle bizzat kıyâmm kendisi murad edilmemiştir. Şu iki şey bunun delilidir:
a) Eğer bu ifadeden maksat bu olsaydı, o zaman abdestin namazdan sonra alınması gerekirdi ki, bunun böyle olması ise, icmâen bâtıldır.
b) Alimler, bir kimsenin namaza kalkmadan önce abdestte yıkaması gereken uzuvları oturarak veya yan üstü yatarak yıkaması halinde, o kimsenin abdest alma görevini yerine getirdiği hususunda ittifak etmişlerdir.
Aksine bu ifadeden maksat, "namaza kalkmak için kollarınızı sıvayıp, namaz kılmayı murad ettiğinizde..." demektir. Bu ifade, her ne kadar mecaz olsa da, ancak ne varki bu, herkes tarafından bilinen meşhur bir mecazdır. Şu iki şey de bunun delilidir:

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/484-485
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/485

1) Kesin bir irade, fiilin meydana gelmesinin sebebidir. Sebebin ismini müsebbebe (neticeye, sonuca) vermek ise, meşhur olan bir mecazdır.
2)HakTeâlâ'nın, "Erkekler kadınlar üzerine hakimdir-ier..." (Nisa.34)âyetidir. Buradaki "kıyarrTdan maksad, "ayakta dikilmek" manasına olan kıyam değildir. Nitekim, "Falanca, bu işi hakkıyla yerine getirmektedir" denilir ve yine Cenâb-ı Hak da, "...adaleti ayakta tutarak... " (ân imran, 18) buyurmuştur. Yine bundan murad da, kesinlikle ayakta dikilip durmak değildir. Aksine bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın, o fiili irade etmesi, onu hazır hale getirmesi ve onu varlık âlemine girmeye elverişli bir duruma getirmesi demektir. İşte Allah'ın, buyruğu da böyledir. Ki buna göre lafzın manası, "Namazı edâ etmek ve onu ifa etmekle meşgut olmak istediğinizde..." demektir. 98[98]

İkinci Mesele

Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Abdest almayı ifade eden emir, namaz ile ilgili emre tâbidir. Abdest almak, kendi başına müstakil bir mükellefiyet değildir."
Bu görüşte olanlar, şu şekilde istidlal etmişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın, "namaza kalkacağınız zaman,... yıkayınız" ifadesi şart ve ceza cümlesidir. Bu cümlede şart olan, "namaza kalkmak"; ceza ise "yıkama" emridir. Şart edatıyla bir şarta bağlanan husus, o şartın bulunmaması, o şart halinde vücud bulamaz. İşte bu da, abdestle ilgili emrin namazla ilgili olan emre tâbi olmasını gerektirir...
Diğer bazı alimler de şöyle demişlerdir: Abdest almaktan maksat, temizliktir. Temizlik ise, gerek Kur'ân, gerekse hadisin delaletiyle, bizatihî maksûd olan bir şeydir. Bu hususun Kur'ân'dan delili, Allah'ın, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetin sonundaki "Fakat sizi iyice temizlemeyi... diler" buyruğudur.
Bu hususun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Din, temizlik üzerine kurulmuştur" 99[99]"Kıyamet gününde ümmetimin abdest azalan (elleri, alınları ve ayaklan), almış oldukları abdestten dolayı pırıl pmldır" 100[100]hadisleridir. Bir de abdest almanın, günahların bağışlanmasına vesile olduğu hususunda varid olmuş olan pekçok haber vardır. Allah en iyi bilendir101[101]

Her Namaz İçin Ayrı Abdest Gerekir Diyen Zahiriler

Davud-er Zahiri her namaz için abdest almak reciptir. Derken,fukahanının ekserisi,bunun recip olmadığını söylemiştir.Davud bu ayetle şu iki yönden istilal etmiştir:
a)Ayetin lafsızın zehir,buna delalet etmektedir.Çünkü cenab-ı Hak'ın namaza kalkacağınız zaman ifadesinden, ya tek bir kıyam ve tek bir namaz murad edilmiştir. Böyle olması halinde ise bundan murad, bu hususun ya hususi,ya da umumi olduğudud…
Birinci ihtilal şu sebeplerden dolayı batıldır.
1)Böyle olması halde ayet mücbel olur.Çünkü o bir kereyi tain etme hususu,ayette yer almaktadır.Binaenaleyh ayeti,onu mücber kılacak bir manaya hamletmek, onu adeta faydasız bir hale getirmek demektir. Bu ise aslolan şeyin hilafına bir durmdur.
2)Bu ifadeden isnisna yapılması doğru olan istisna ise, yapılmaması halinde,o hükmen dahil olacak olan şeylerin dışda bırakmak için yapılır.Böyle olması ise,ifadeni umumi olmasını gerektirir.
3)Ümmet-i Muhammet abdestle ilgili emrim bu ayette ne tek bir şansa nede tek bir detaya hasredilmediği hususunda itifak etmiştir.Bu ihtimal batıl oldukça ayet "her namaza kalktığında …" şeklinde umumi bir manaya hamletmek gerekir.Çünkü ayet ,şayet bu manaya

---

[98] [98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/485-486
[99] [99] Keşfu I-Hafa, 1/288
[100] [100]. Vudü, 3; Müslim, Taharet 34-35 (1/216)-
[101] [101] Fahruddin Er-Râzi, TefsirBuhari, i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/486

hamledilmezse, o zaman bu ayet, Allah'ın ne murad ettiğine delalet etme hususunda diğer başka delillere muhtaç olur ki, bu durumda ayet tek başına mücber olur.Halbuki biz bunun aslı olanı hilafına bir durum olduğunu beyan etmiştir.Binaenalh yaptığımız bütün bu izahlarla,ayetin zehrinin,namaza her kalkışta abdest almanın farz olduğuna delalet ettiği sabit etmiş olur.

b)Biz umumi manayı lafsız işaretinden elde etmekteyiz.Bu böyledir, namaz Mabüt'ahizmetle meşkuliyettir.Hizmetle meşkul olmanın kulun güç yetirebileceği ileri derecedeki saygıyla yapılmış olması gerekir.Kulun bu hizmeti son derece temiz olması halde yapmış olması, Allah'a karşı ta'zim ve saygının şeklerinden birisidir.Her namaza kalkışta abdest yenilemenin son derecede mükemmel bir temizlik olduğunda şüphe yoktur.Bu vasfın peşinden hükmen zikredilmiş olmasının, o hükmün,kendisine uygun bir vsfa bağlanmış olduğuna delalet ettiği mağlumdur.Bu ise ,vasfın umumi olmasından dolayı,hükmün de umumi olmasını gerektirir.Binaenalh ,her namaza kalkışta abdest almanın farz olaması gerekir.

Davud ez- Zahiri sözüne devamla şöyle der: "Şaz kıraatlerde"abdestsiz iken namaza kalktığınızda...şeklinde bir okuyuş almıştır.Denilmeyeceği gibi,hükmen aksine,haber –i vahit bulunduğu için, ayetin zehriniterkediyoruz" şeklinde bir söz de söylenemez. Çünkü şaz kıraatler, kesinlikle merduddur. Zira biz,tevatürle nakledilmeyen bir Kur'ân'ın varlığını kabul edersek,o zaman Kur'ân'tn tamamına ta'n edilir ve adeta şöyle denilir; "Kur'ân, şu andakinden daha fazlaydı. Ancak ne var ki, bu fazlalıklar nakledilmemiştir!" Bir de, abdestin hallerini bilmek, "umûm-u belvâ'nın en büyüklerinden ve kendisini, herkesin bilmeye muhtaç olduğu şeylerin en önemlilerindendir. Binâenaleyh, eğer bu şaz kıraat Kur'ân olmuş olsaydı, onun şazlar İçinde kalması imkansız olurdu."

Haber-i vahide temessük etmek hususunda da, Davud ez-Zahirî, "Bu, Kur'ân'ın haberle neshedilmesini gerektirir ki, bu caiz değildir" demiştir. 102[102]

Abdest Bozulmadıkça Yenilemek Gerekmez Diyen Cumhurun Delilleri

Fukahânın ekserisinin delilleri ise şunlardır: lafzı, umûm ifâde etmez. Bunun delili şudur: Bir kimse hanımına, "Eve girdiğinde, sen boşsun" dese, hanımı da bir kere eve girse, boş olmuş olur. Daha sonra hanımı ikinci kez eve girse, hanımı ikinci kez boş olmaz. İşte bu misal, kelimesinin umûm ifâde etmediğine delâlet eder. Yine, efendi kölesine, "Çarşıya girdiğinde, falancanın yanına var ve ona şöyle şöyle de!" dediğinde, bu ifade, kölenin bu işi tek bir defada yapmasını anlatmaktadır.

Bil ki, talak meselesinde Davud'un mezhebi iyice bilinmemektedir. Belki de o, umumîliğe tutunup onu iltizam etmiştir. Yine Davud şöyle diyebilir: "Biz, bu âyetteki & kelimesinin umûm ifade ettiğine işaret ettik. Çünkü, Kur'ân'da varid olan mükellefiyetlerin temeli, tekrara dayanır. Halbuki, sizin zikretmiş olduğunuz misallerde durum böyle değildir. Çünkü zahiri ipuçları, bu misallerdeki emrin temelinin tekrara dayanmadığına delâlet etmektedir."

Ekseri fukahâ, kendi görüşlerinin doğruluğuna, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında rivayet edilen şu haberle istidlal etmişlerdir: "O, her namaz için abdest alıyordu... Fetih günündeyse böyle yapmadı... O günde O, bütün namazları tek bir abdestle kılmıştı..." Ömer (r.a) de, "Bu hususta kendisine "niçin böyle yaptın? " dediğinde o, "Yâ Ömer, bunu bilerek yaptım..." dediğini" söylemiştir,

Davud buna şöyle cevap vermiştir: Biz, haber-i vahidin, Kur'ân'ı neshetmediğini söylemiştik.Bir de, bu haber Hz. Peygamber (s.a.s)'in her namaz için yeniden abuest aldığına delâlet eder. Bu, bunun bize de vacip olmasını gerektirir. Çünkü Allah Teâlâ, "Resule uyun..." (Enam, 153) buyurmuştur. Geriye ise şöyle denilmesi kalır: Bu haberde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Fetih günü bunu terkettiği hususu varid olmuştur. Binâenaleyh biz diyoruz ki, deliller arasında bir tearuz vâki olunca, tercih şu birkaç bakımdan bizden yanadır:

1) Farzet ki, her namaz için abdest yenilemek vacip değil, ama mendup olsun... Görünen o ki, Hz. Peygamber (s.a.s), Fetih günü taatleri arttırmış, eksiltmemişti. Çünkü bu gün, üzerine nimetin tamamlanmış olduğu gün idi. Allah tarafından nimetin arttırılmasına, taatlerin de arttırılması uygun düşer, eksiltilmesi değil...

---

[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/487-488

2) Hiç şüphe yok ki, bizim görüşümüz daha ihtiyatlıdır. Binâenaleyh bizim görüşümüz, Hz. Peygamber'in "Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyene geç" 103[103] hadisinden dolayı, daha çok tercihe şayandır.

3) Kur'ân'ın zahiri, haber-i vâhidden evtâdır.

4) Kur'ân'ın, bizim görüşümüze delâleti, lafzîdir. Rivayet ettiğiniz haber-i vahidin sizin görüşünüze delâleti ise, fiilîdir. Lafzî delâlet fiilî delâletten daha güçlüdür. Çünkü lafzî delâletin fiilî delâlete ihtiyacı yoktur. Oysa ki bunun aksi söz konusu değildir. İşte bu meselede söylenebilecek şeyler bunlardır. Allah en iyi bilendir.

Meşhur olan görüşü isbat hususunda en güçlü delil, şöyle deniimesidir: Eğer her namaz için yeni bir abdest almak vacip olsaydı, abdesti vacip kılan şey, namaza kıyam etmek, kalkmak olur ve bundan başka bir şeyin, abdestin vacip oluşunda bir tesiri olmamış olurdu. Fakat bu yanlıştır. Çünkü Allah Teâlâ bu âyetin sonunda, "...veya birfnfz tuvaletten gelmiş ise yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız o zaman tertemiz bir topraktan teyemmüm edin" buyurmuş ve def-i hacet yapan ile cima yapana, su bulamamaları halinde, teyemmümü vacip kılmıştır. 8u, bunlardan herbirinin su bulunduğu zaman su ile temizlenmenin vacip oluşunun bir sebebi olduğuna delâlet eder. Bu da, abdestin vacip oluşunun, bazan namaza kalkmanın dışındaki başka bir sebeple olmasını gerektirir. İşte bu, bizim söylediğimiz şeye delâlet etmektedir. 104[104]

Abdestli Olmak Namazın Şartıdır

Alimler bu âyetin, abdestin, namazın sıhhatinin bir şartı olan görüşe göre âyet iki bakımdan buna delâlet etmektedir:

1) Allah Teâlâ, namaz kılma işini, su ile temizlenmeye bağlamış, sonra su bulunmadığı zaman, namazın ancak teyemmüm ile sahih olabileceğini beyan etmiştir. Eğer bu bir şart olmasaydı, böyle bir şey doğru olmazdı.

2) Allah Teâlâ, namazı ancak abdest ile beraber emretmiştir. Binâenaleyh, abdestsiz olarak namaza gelen kimse, emrolunduğu şeyi terketmiş olur. Emrolunduğu şeyi terkeden de, ikâba müstehak olur. Mükellefiyet içinde bulunmanın manası da ancak budur. Bu sabit olunca, bu âyetin muktezasınca, abdestin, namazın sıhhatinin bir şartı olduğu ortaya çıkar. 105[105]

Abdest Alırken Niyetin Hükmü

Şafiî (r.h), "Niyet, abdest ve gustün sıhhatli olmasının bir şartıdır" demiştir. Ebu Hanlfe (r.h) ise, bunun böyle olma-tatest dığını söylemiştir. Bil ki bunlardan her biri, bu âyetin zahirî manasıyla istidlal etmişlerdir.

İmam-ı Şafiî (r.h)'y© gelince o şöyle demiştir: "Abdest, emrolunan bir şeydir. Emrolunan her işe, niyet edilmesi gerekir. Binâenaleyh, abdestte de niyet edilmesi gerekir. Bu sabit olunca, niyetin abdestin bir şartı olması gerekir. Çünkü bu ikisi arasında bir fark bulunduğunu söyleyen yoktur. Biz ancak, "namaza kalkacağınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın ve başlarınıza meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın" buyruğundan ötürü, abdestin emrolunduğunu söyledik. Hiç şüphe yok ki, âyette ki, "yıkayın, ...mesnedin..." sözleri birer emirdir; ve biz, Allah Teâlâ'nın "Onlar ancak, Allah'a O'nun dininde ihlas erbabı... olarak ibadet etmekle... emrolunmuşlardı" {Beyyme. s» âyetinden dolayı, emrolunan bir şeyi yaparken niyet etmek gerektiğini söyledik... Bu âyetteki (Beyyine, ifâdesinin başındaki lam, açık bir biçimde talîl ve sebep göstermektedir. Fakat Allah'ın hükümlerini bir illete bağlamak imkansızdır. Bundan dolayı bu lamı, bâ harfi anlamına hamletmek gerekir. Çünkü harf-i çerlerin birbirleri yerine kullanıldığı bilinmektedir. Buna göre bu âyetin takdiri (Beyyine. 5) "Onlar ancak, dini Maşla sadece Ona tahsis ederek, Allah'a ibadet etmekle emrolundular" şeklindedir. İhlas ise, halis ve katıksız niyetten ibarettir. Hâlis niyet muteber olunca, niyetin aslı, gayesi de muteber olur. Biz bu delil ite ilgili sözümüzü, Beyyine 5 âyetinin tefsirinde iyiden iyiye anlattık. Bu hususta daha fazla ikna olunmak isteyen kimse oraya müracaat etsin. Binâenaleyh, zikrettiğimiz bu açıklamalarla, her abdestin emrolunan bir iş olduğu ve her emrolunan işin de niyet ile olması gerektiği sabit olmuş otur. Böylece her abdeste niyet edilmesinin vacib olduğu katiyyet kazanmış olur. Bu konuda söyleyebileceğimiz en son söz şudur: Bizim, "Emrolunan her şeyin niyet ile olması vacibtir" sözümüz bazı durumlara mahsustur. Fakat biz, bu mukaddimeyi, nassın umûmî manasıyla tesbit ettik. Umûmî delil ise, tahsis edilen hususun dışında hüccettir...

---

[103] 103[103] Keşfu I-Hafa, 1/406 (Ebu Davud, Nesai, Tirmizi, Darimi ve Müsned'den)

[104] 104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/488-489

[105] 105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/489-490

Ebû Hanife (r.h)'ye gelince o da bu âyeti, niyyetin, abdestin sıhhati için şart olmadığı hususuna delil getirmiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah bu âyette, dört uzvun yıkanmasını vacib kılmıştır, niyet etmeyi vacib kılmamıştır. Halbuki, abdest için niyetin vacib olduğunu söylemek, nassa bir ilave yapmadır. Nassa bir ilave yapmak ise bir neshtir; Kur'ân'ın da haber-i vâhid veya kıyas ile neshedilmesi ise caiz değildir.

Biz buna şöyle cevap veririz: "Biz, "Abdest alırken niyet etmeyi, Kur'ân'ın delâleti ile vacib saydığımızı" beyân etmiştik. 106[106]

Abdestte Tertibin Hükmü

İmam-ı Şafiî (r.h): "Abdestin sahih olabilmesi için, tertib (uzuvların sıraya göre yıkanması) şarttır" demiştir. İmam Mâlik ve Ebû Hanife (r.h) ise, bunun böyle olmadığını söylemişlerdir. İmam Şafiî (r.h) kendi görüşüne şu birkaç bakımdan, bu âyetle istidlal etmiştir:

1) Âyetteki, "Namaza kalkacağınız zaman, yüzlerinizi... yıkayınız" emri abdeste yüzü yıkamakla başlamanın vacib olmasını gerektirir. Çünkü "yıkayınız" ifadesindeki fâ harfi, takibiyye fâ'sıdır. Yüzü yıkamada tertib vacib olunca, diğer uzuvları yıkamada da tertib vacib olur. Çünkü bunlar arasında bir fark bulunduğunu söyleyen yoktur.

Eğer bu görüşte olmayanlar, "Takibiyye fâ'sı, bu amellerin hepsinin başına birden gelmiştir; binâenaleyh bu söz, şöyle denilmesi yerine geçmiş olur: "Namaza kalktığınızda, bu rşlerin tamamını yapın!" derlerse, biz deriz ki:

Takibiyye fâ'sı sadece kelimesinde, yani yüzü yıkama işinin başında gelmiştir. Çünkü bu harfi, yüzün yıkanması ifadesinin hemen başına gelmiştir. Sonra bu, yüzü yıkama ifadesinin başına gelmesi vasıtasıyla, diğer amellerin de başına gelmiştir. Buna göre harfinin, yüzün yıkanması ifadesinin başına gelmesi asıldır. O amellerin hepsinin başına gelmesi ise, yüzün yıkanması ifadesinin başına gelmesine tâbi ve bağlıdır. Yüzün öncelikle yıkanmasının vacib oluşu ile, bütün amellerin vacib oluşu arasında bir aykırılık bulunmamaktadır. Bundan dolayı biz buradaki fâ harfinin, hem asıldaki, hem de ona tâbi olandaki manasını nazar-ı itibare aldık... Siz ise bu manayı, asılda ilga edip, asla tâbi olanda nazar-ı itibare aldınız. Binâenaleyh bizim görüşümüz daha evlâdır.

2) Biz şöyle deriz: Âyette, önce yüz zikredilmiştir. Binâenaleyh, "dosdoğru hareket et" (Hûd. 112) âyetinden ve Hz. Peygamber'in Allah'ın başladığından başlayınız" hadisinden dolayı, onunla, yüzle başlamak gerekir. Bu hadis, her ne kadar Safa ile Merve arasında sa'y etmek vecibesi hakkında varid olmuş ise de, itibar, lafzın umumiliğinedir, sebebin hususiliğine değildir.

Bu konuda söylenecek en son söz şudur: "Bu, her ne kadar bazı durumlara tahsis edilmiş ise de, malumdur ki, umumî olan delil, tahsis edilen hususun dışında hüccettir."

3) Allah Teâlâ bu uzuvları, ne his ve duyu İtibariyle muteber oian bir tertibe göre, ne de

---

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/490-491

şeriatta muteber olan bir tertibe göre zikretmiş değildir... Bu da, âyetteki tertibin vacıb olduğunu gösterir.

Birinci mukaddimenin izahı şöyledir: Hisse göre muteber olan tertibte, başta başlanıp ayaklara doğru İnilir veya ayaktan başlanıp başa doğru çıkılır. Âyetteki tertip ise böyle değildir.

Şeriatta muteber olan tertibe gelince bu, yıkanacak iki uzvu beraberce zikredip, bunlardan meshedilecek olanı ise tek başına zikretmektir. Âyet ise böyle değildir. Çünkü Hak Teâlâ, neshediten uzvu, yıkanılan uzuvların arasına dere etmiştir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Bu da, tertibin vacib olduğuna delâlet eder. Bunun delili şudur: Sözdeki tertibe riayet etmemek hoş karşılanmaz... Binâenaleyh, Allah'ın kelâmını böyle birşeyden tenzih etmek gerekir. Muhtemel olduğu durumda, bununla amel edilmemesi bu tertibin vacib olduğuna dikkat çekmek içindir. Binâenaleyh amel, bu durumun dışında asla uygun olarak kalır...

4) Abdestin vacib kılınışının manası, aklen anlaşılamaz. Bu, abdestin alınmasının, nassta varid olduğu şekilde vacib olmasını İktiza eder.

Birinci hususun izaht birkaç yöndendir:

a) Hades (abdesti bozan şey) bedenin bir yerinden çıkar, ama abdestte bedenin başka yerlerini yıkamak gerekir. Bu, makul bir şey değildir.

b) Allah Teâlâ'mn, ""müşrikler ancak bir nectstir" (Tevbe, 28) âyetinden dolayı, abdest bozan kimsenin uzuvları temizdir. Çünkü edatı, hasr ifâdeeder. Ayrıca Hz, Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: "Mü'mtn, diri iken de ölü İken de pis olmaz... Zaten temiz olanı temizlemek imkânsızdır.

c) Şeriat, teyemmümü abdestin yerine koymuştur. Şüphe yok ki teyemmüm, (suyla) temizlenme ve abdest almanın zıddıdır.

d) Şeriat, yıkama yerine, mestler üzerine mesh etmeyi koymuştur. Malumdur ki mesh kesinlikle, o uzvu temizleme manasını ifade etmez.

e) Bulanık ve kokuşmuş su, temizliği etmektedir. Gül suyu ise, temizlik ifade etmez. Böylece bununla, abdestin manasının aklen anlaşılmayacağı sabit olur. Bu sabit olunca da, bu hususta nassa itimat etmek vacib olur. Çünkü zikredilen bu tertibin ya sırf teabbüd sebebiyle, ya da bizim bilmediğimiz gizli hikmetten dolayı muteber olması muhtemeldir. İşte bu sebepten dolayı, biz namazın rükünleri ile ilgili olarak zikredilen muteber tertibe riayeti vacib kabul ettik. Öyle ise tertibe riayet, abdestte daha evlâdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kitabı Kur'ân'da, namazın rükünlerim tertipli (sıralı) bir şekilde zikredip, bu âyette de abdest uzuvlarını bir sıra ile zikredince ve namazın rükünlerinde tertip (sıraya riayet) vacib olunca, abdestte tertibe riayet daha evla otur."

Ebû Hanife (r.h) ise, bu âyeti, kendi görüşüne şöyle diyerek delil getirmiştir: "Âyetteki atıf vavı, tertibi (sıralamayı) ifade etmez. Binâenaleyh âyet, tertibin vacib olduğunu göstermemiş olur. Eğer biz, tertibin vacib olduğunu söyler isek, bu âyete bir ilave yaptiması demek olur ki, bu bir nesihtir. Böyle (kıyas ile) nesih yapmak caiz değildir."

Ebû Hanifeye cevabımız şudur: Biz, âyetin, abdestte tertibe riayetin vacib oluşuna delâletinin ondaki vavın tertibi ifade etmesi bakımından değil, başka cihetlerden olduğunu açıklamıştık. Allah en iyisini bitendir. 107[107]

Abdeste Uzuvları Peşpeşe Yıkamanın Hükmü

Şafiî (r.h) kavl-i cedidine (daha sonraki görüşüne) göre, abdest uzuvları kurumayacak şekilde, uzuvları peşpeşe
yıkamak, abdestin sahih olmasının şartı değildir. Bu aynı zamanda, Ebû Hanife (r.h)'nin de görüşüdür. İmam Mâlik (r.h) ise, bunun şart olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ, bu uzuvları yıkamayt bize farz kılmıştır. Şüphe yok ki bunların farz oluşu, peşpeşe yapılmasının vacib oluşu ile, aralıklı ve bekteye bekleye yıkanmasının vacib oluşu arasında

---

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/491-493

müşterektir. Cenâb-ı Mak âyetin sonunda, bu kadar bir işin, tahareti tahakkuk ettirdiğine hükmederek, 'Fakat (Allah) sizi iyice temizlemeyi diler" buyurmuştur. Binâenaleyh, uzuvların peşpeşe yıkanması suretinde alınmamış olan abdestin de, temizliği gerçekleştirdiği ortaya çıkmış olur. İşte bu sebepten dolayı, böylesi bir abdest ile kılınan namazın caiz olduğunu söylüyoruz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Namazın anahtarı, taharettir" ' buyurmuştur. 108[108]

Abdestin Sona Ermesi

Ebû Hanife (r.h), (def-i hacetin) iki yolu dışında kalan yerlerden çıkan herhangi bir şeyin abdesti bozacağını
söyler. İmam Şâflî (r.h), bunların abdesti bozmayacağını söylemiştir. Ebû Hanife (r.h) bu âyeti görüşüne delil
getirerek, "Âyetin zahiri, daha önce de belirttiğimiz gibi, her namaz için yeni bir abdest almayı gerektirir. Fakat bedenden pis birşey çıkmadığı müddetçe, âyetin zahirine göre amel edilmez. Binâenaleyh, bedenden pis bir şey çıktığında, âyetin zahirine göre amef edilmesi gerekir" demiştir. Şafiî (r.h) ise, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kan aldırdığı va kan alınan yeri yıkama işinden başka birşey yapmaksızın namaz kıldığı" rivayetine dayanmıştır. 109[109]

İstihaze Kanının Abdesti Bozup Bozmaması

İmam Mâlik (r.h), devamlı alışkan olmaması şartıyla (def-i hacetin) iki yolunun dışında, bedenden çıkan şeylerin abdesti bozacağını söylemiş ve buna istihaze kanını misal vermiştir. Rebi'a ise şöyle demiştir: "İstihaze (özür) kanı da abdesti bozar. Bizim delilimiz, âyetin umumî oluşudur." 110[110]

Namazda Sesli Gülmenin Abdesti Bozup Bozmaması

Ebû Hanife (r.h), rükû ve secdesi olan namazlarda sesli olarak gülmenin abdesti bozacağını söylerken, diğer
namazda imamlar, bunun abdesti bozmayacağını söylemişlerdir. Ebû Hanife (r.h), açıkladığımız gibi, bu hususta âyetin umumî oluşunu delil getirmiştir. 111[111]

Kadınlara Dokunmanın Bozup Bozmaması

Şafiî (r.h), kadınlara dokunmanın abdesti bozduğunu söylerken; Ebû Hanife, bunun abdesti bozmayacağını söylemiştir. İmam ŞâfİÎ, bu hususta âyetin umumî manasına dayanmış ve bu umumî mananın, âyetteki "yahut da kadınlara dokunmuşsanız" ifadesinin zahiri ile te'kid edildiğini söylemiştir. Ebû Hanife'nin delili ise, haber-i vâhid ve kıyastır. Binâenaleyh haber-i vâhid ve kıyas, âyete zıt olarak gelemez. 112[112]

Avret Mahalline Dokunma

Şafiî (r.h), insanın avret mahalline dokunmasının, abdesti bozacağını söylerken; Ebû Hanife (r.h), bunun abdesti bozmayacağını söylemiştir. İmam Şafiî'nin delili, âyetin umumî olan manasıdır. Bu umumî mana, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kim, avret mahalline dokunur ise, abdest alsın" hadis-i şerifi ile te'kid edilmiştir. Ebû Hanife'nin bu hususta delil getirdiği hadis ise, âyetin umumî manasının aksinedir. 113[113]

---

[108] 108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/493
[109] 109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/493-494
[110] 110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/494
[111] 111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/494
[112] 112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/494

(Bedenindeki Necaseti Gidermek İçin Abdest)Böylece Tercih Bizim Lehimizdedir.

Bir kimsenin bedeninde veya yüzünde bir pislik bulunur da, onu (ve diğer uzuvları) yıkarsa ve bu yıkaması ile de, abdestsizlikten kurtulmaya niyet ederse, onun aldığı abdest sahih olur mu? Bu meselenin, alimlerimizin kitaplarında söz konusu edildiğini görmedim. Ben diyorum ki: Bu, abdest için yeterlidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, âyetteki "yıkayınız" emri ile, yıkamayı emretmiştir. Bu adam da, bunu yerine getirmiştir. Binâenaleyh abdest
alma mükellefiyetinin ondan sakıt olması gerekir. Çünkü bu insan, serinlenme ve temizlenme ihtiyacı duyduğu zaman, eğer bunu yerine getirirken abdeste de niyet ederse, abdesti sahih olur. Bu olayda da durum aynıdır. Hem, Hz. Peygamber (s.a.s), "Herkese, niyet ettiği şey vardır" 114[114](yani niyetine göre mükâfaat verilir) buyurmuştur. Bu insan da abdeste niyet etmiştir. Öyle ise, niyet ettiği işin, gerçekleşmiş olmast gerekir. Allah en iyi bilendir. 115[115]

Oluktan Gelen Su İle Abdest Niyetin Yıkanma

Bir kimse, bir oluğun altında dursa, oluktan üzerine su aksa ve böylece abdest almaya niyet etmiş olsa, abdest almış olur mu olmaz mı? Bu hususta şöyle denilebilir: Bu sahih olmaz. Çünkü o, abdest uzuvlarını yıkamakla emrolunmuştur. Yıkamak ise bir fiildir ve o adam bunu yapmamıştır.
Şöyle de denilebilir: "Onun abdesti sahihtir. Çünkü yıkamak, neticesi yıkanmış olmaya varan bir işten ibarettir. Binâenaleyh oluğun altında durmak, neticesi yıkanmış oimaya varan bir iştir. Öyle ise bu durma, bir nevi yıkamadır. 116[116]

Abdesten Sonra Derinin Soyulması

Birisi, abdest uzuvlarını yıkayıp sonra derisi soyulsa, şüphe yok ki o derinin altında kalan kısım yıkanmamıştır. Yı-kanmrş olan, sadece o soyulmuş olan deridir. 117[117]

Abdeste Islatma Değil,Suyu Akıtma Gerekir

"Yıkamak", suyu uzuv üzerinde akıtmaktan ibarettir. Bundan dolayı bir kimse, abdest uzuvlarını ıslatsa, fakat
suyu üzerinden akıtmasa bu abdest için yeterli olmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak, suyun uzuvlar üzerinde akıtılmasını
emretmiştir. Ama cünüplükten dolayı gusülde, bunun yeterli olma ihtimali vardır. Bu ikisi arasındaki fark şudur: Abdestte emredilen şey yıkama işidir ve bu ancak suyu abdest azalan üzerinde akıtma ile meydana gelir. Cünüplükte emredilen ise temizliktir ve, "Fakat (Allah) sizi iyice temizlemeyi diler" âyeti ile ifâde edilmektedir. Bu temizlik de, bedeni sadece ıslatma ile hasıl olmaktadır. 118[118]

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/494
114[114] Buhar inin ilk hadisi
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/494-495
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/495
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/495
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/495

Karla Abdestin Durumu

Eğer insan kar alıp bunu yüzüne sürse, eğer hava sıcak ise ve karı eritiyor ve böylece karın suyu akıyor ise, buşekilde alınan abdest caiz olur. Yok eğer hava böyle sıcak değil ise, caiz olmaz. İmam Malik ve Evza'î, bunun caiz olacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz, âyetteki "yıkayınız" ifâdesinin, yıkama işinin emredilmiş olmasını gerektirmektedir. Halbuki bu şekilde (erimeyen) karı sürmek, "yıkama" diye isimlendirilmez. Binâenaleyh bunun caiz olmaması gerekir. Buhârî'nin ilk hadisi. [119][119]

Uzuvların Üç Kere Yıkanmasının Hükmü

Abdest uzuvlarını üç defa yıkamak farz değil, sünnettir.yıkamayı emrederek, ' yüzlerinizi ve ... ellerinizi yıkayın" buyurmuştur. Yıkamak ise, tek bir defa yıkanmakla hasıl olur. Daha sonra Cenâb-i Hak, bu kadar yıkamaya, temizliğin meydana gelişini ve tahakkuk edişini dayandırarak, "Fakat sizi iyice temizlemeyi... diler" buyurmuştur. Böylece, tek bir defa yıkamanın da abdestin sahih olması hususunda yeterfi olduğu sabit olmuştur. Sonra bu husus, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu rivayet edilen şu hususla da güç kazanır: O, abdest uzuvlarını birer kere yıkayarak abdest almış, sonra da, "Bu, Cenâb-ı Hakkın, namazı, ancak kendisiyle kabul edeceği (asgari) bir abdesttir" buyurmuştur. [120][120]

Misvak Kullanma

Misvak kutlanmak sünnettir. Dâvud ez-Zahirî, bunun vacip olduğunu ve fakat yapılmaması halinde namaza zarar vurmeyeceğini belirtmiştir. Bizim delilimiz şudur: Âyet-i kerimede misvaktan bahsedilmemiştir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, "Fakat sizi iyice temizlemeyi., diler" buyurarak, temizliğin teşekkül ettiğine ve bulunduğuna hükmetmiştir. Temizlik tahakkuk edince, namaz da kılınabilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Namazın anahtarı,[121][121] temizliktir' buyurmuştur. [122][122]

Abdeste Beslenme İle Başlama

Abdeste başlarken besmele çekmek sünnettir. Ahmed İbn Hanbel ile İshak, bunun vacip olduğunu, kişinin kasten terketmesi halinde, abdest temizliğinin bâtıl olacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Abdeste başlarken besmele çekme hususu, âyet-i kerimede belirtilmemiştir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, taharetin tahakkuk ettiğine dair hüküm vermiştir. Bu delilin izahı biraz önce geçmişti. Sonra bu husus, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu haberle de kuvvet kazanır:"Kim abdest alır ve besmele çekerse, bu abdest onun bütün bedenini temizlemiş o/ur. Kim de besmele çekmeksiztn abdest alırsa, bu onun (sadece) abdest uzuvlarını temizlemiş olur." [123][123]

Abdesten Önce El Yıkama

Fakîhlerin bir kısmı, abdest almadan önce ellerin yıkanmasının farz olduğunu söylemişlerdir. Bize göreyse, bunu yapmak farz olmayıp sünnettir. Bu hususta âyet-i kerimeden yapacağımız istidlal, misvak ve besmele çekme hususunda yapmış olduğumuz istidlal gibidir. 124[124]

---

[119][119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/495
[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/496
[121][121] Tirmizi, Taharet, 3 (1/9).
[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/496
[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/496

Yüzün Sınırı

Uzunluk olarak yüz, alnın alanının başlangıcından, çenenin sona erdiği yer ile; en olarak da, kulaktan kulağa kadar olan kısım arasında kalan yüzeydir. "Vech" (yüz) lafzı, muvacehe (yüzleşmek, yüzyüze gelmek) iafzından alınmadır. Binâenaleyh, bu kısımların tamamının yıkanması vaciptir. 125[125]

Gözlerin Yüzde Sayılıp Sayılmaması

İbn Abbas (r.a), gözlerin içinin yıkanmasının farz olduğunu söylerken, onun dışında kalan alimler, bunun farz olmadığını belirtmişlerdir. İbn Abbas'ın delili şöyledir: Mak Teâlâ'nın, "yüzlerinizi yıkayın" ifâdesinden ötürü, yüzün tamamını yıkamak farzdır. Göz, yüzün bir cüz'üdür. Binâenaleyh, onu da yıkamak farzdır. Fukahânın delili ise şöyledir: Allah Teâlâ, bu âyetin sonunda, "Allah size bir güçlük vermeyi istemez" buyurmuştur. Gözlerin içine suyu girdirmedeyse, bir zorluğun bulunduğu hususunda asla şüphe yoktur. Allah en iyi bilendir. 126[126]

Ağız Ve Burnun Yıkamanın Hükmü

Şafiî (r.h)'ye göre, hem abdest hem de gusülde, ağza ve burna su vermek farz değildir. Ahmed İbn Hanbel ile İshâk (r.h)'a göreyse, bu her ikisinde de farzdır. Ebû Hanife (r.h)'ye göreyse, bu gusülde farz, abdestte ise farz değildir.Bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ, yüzü yıkamayı farz kılmıştır. "Yüz" ise, insanın görebildiği kısımdır. Halbuki, burnun ve ağzın içi, (ilk bakışta) görülmez. Dolayısıyla, bu kısımlar yüzden sayılmaz.
Bu sabit olunca biz deriz ki, suyu âyet-i kerimede bahsedilen dört uzva ulaştırıp onları yıkamak, Hak Teâlâ'nın "Fakat sizi iyice temizlemeyi... diter" buyruğundan dolayı, temizliğin tahakkuk ettiğini ifâde eder. Temizliğin bulunması da, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, namazın kılınabileceğini ifâde etmektedir. 127[127]

Kulakla Sakalbaşı Arasındaki Kısım

Ebû Hanife, İmam Muhammed ve Şaft? (r.h)'ye göre, sakal başıyla kulak arasında kalan beyaz (kılsız, kıl bulunmayan)kısmı yıkamak farzdır. Ebû Yusuf (r.h) ise, bunun farz olmadığını söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Bu kısım, yüze aittir. Yüzün ise, âyet-i kerimeye göre yıkanması farzdır. Bir de, yüzde kıllar bitmeden (sakal gürleşmeden) önce, o kısmın yıkanmasının farz olduğunda ittifak etmiştik... Binâenaleyh, kılların onunla yüzün arasına geçmesi, tıpkı alında olduğu gibi, oranın yıkanmasının farz olmasını düşürmez. Zira, kaşlar bitmeden önce, alnın da yıkanması vacip idi. Binâenaleyh, kaşlar bitince de o kısmı yıkamak yine farzdır. 128[128]

Sakal Altını Yıkama

Şafiî (r.h), seyrek sakalın altına suyu ulaştırmanın farz olduğunu; Ebü Hanlfe ise farz olmadığını söylemişlerdir.Bizim delilimiz şudur: Hak Teâlâ'nm, "yüzlerinizi.yıkayın" emri,

---

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/496
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/497
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/497
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/497
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/497

yüzün yıkanmasını gerektirir. Yüz, alın cephesinden çeneye kadar uzanan derinin, sathın adıdır. Hak Teâlâ'nm "Allah size bir güçlük vermeyi istemez" buyruğuyla amel edilerek, sakalın sık ve gür olması halinde, "yüzünüzü yıkayın" ifadesiyle amel edilmemiştir. Ama, sakal seyrek olunca, böyle bir zorluk söz konusu olmaz. Böylece de âyet, seyrek sakalın altını yıkamanın farz olduğuna delâlet etmiş olur. 129[129]

Yirmi yedinci Mesele

Sakalın, gerek uzunluk bakımından gerekse en bakımından, yüzün sınırlarını aşan kısmını yıkamak farz
mıdtr?
Bu hususta Şafiî (r.h)'nin iki görüşü bulunmaktadır:
a) Bu kısmı yıkamak farzdır.
b) Farz değildir... Bu ikinci görüşü, aynı zamanda İmam Mâlik, Ebû Hanlfe ve Müzenî'nin de görüşüdür. Şafiî (r.h)'nin delili şudur: Biz, sık ve gür sakalın altındaki deriye suyun ulaştırılmasının farz olmadığı hususunda anlaştık... Biz, bu teklifi böylece düşürdük; çünkü biz, sakalın görünen kısmını, yüz olması hususunda, yüzün derisinin yerine koyduk. Sakalın dışı, yüz olarak adlandırılınca ve yüzün de, Hak Teâlâ'nm "yüzlerinizi... yıkayın" emrinin delaletiyle, tamamının yıkanması farz olunca, bu delilin hükmü gereği sakalın görünen bütün kısmına suyu ulaştırmak, yıkamak gerekir. 130[130]

Kadında Biten Sakal

Kadının sakalı bitse, velevki bu sakal çok sık ve gür dahi olsa, yüzünün derisine suyu ulaştırması farzdır. Bu böyledir, zira âyetin zahiri, yüzün yıkanmasının farz olduğuna delâlet etmektedir. Yüz, alnın başlangıcından çenenin nihayetine kadar uzayan deriden ibarettir. Biz, zorluğu kaldırmak için, bu hükümle erkekler hakkında amel etmeyi terkettik. Halbuki, kadının sakalının bitmesi nadirattandır. Binâenaleyh, kadın hakkında bu hükmün olduğu gibi kalması gerekir. Bil ki beş yerde sık ve gür kılların dibine suyu ulaştırmak farzdır. Buralar, alt dudak ile çenenin arasında kalan kısım; kaşlar, bıyıklar, sakal başları ve uzun kirpikler... Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "yüzlerinizi... yıkayın" emri, yüzün derisinin tamamını yıkamanın farz olduğuna delâlet etmektedir. Zorluğu gidermek için, sık ve gür sakal hususunda, bu ifâdenin hükmüne göre amel edilmemiştir. Halbuki, sayılan bu yerlerdeki kıllar seyrektir. Binâenaleyh, suyu deriye ulaştırma hususunda bir zorluk bulunmamaktadır. Bu sebeple hükmün, aslı üzere kalması gerekir. 131[131]

Kulakları Yıkama

Şa'bî şöyle der: "Kulakların ön kısmı, yüzden sayılır. Binâenaleyh, yüz ile beraber o kısmın da yıkanması farz; kulakların arka kısmı ise baştan sayılır; binâenaleyh, bu kısmın da mesnedi I mesi gerekir. Bize göre kulak, kesinlikle yüzden değildir. Çünkü yüz, kendisiyle karşı karşıya gelinen kısımdır. Kulak ise böyle değildir." 132[132]

Dirsekleri Yıkama

Cumhûr-u ulemâ şöyle der: Elleri dirseklerle beraber yıkamak farzdır. İmâm Mâlik ve Züfer (r.h)'e göreyse, dirsekleri yıkamak farz değildir. Bu ihtilâf, Cenâb-ı Hak 'in, "Her iki topuğa

---

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/498
130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/498
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/498
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/499

kadar ayaklarınızı yıkayınız" ifâdesi hakkında da aynısıyla söz konusudur. İmam Züfer'in delili şudur: (-e, -a kadar) kelimesi, intihâ-i gaye içindir. Bir hükme gaye kılınan şey ise, o hükmün dışında kaltr. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra geceye kadar orucu tamamlayın" (Bakara. 187) âyetinde de durum aynıdır. Binâenaleyh, dirseklerin yıkanmasının farz olmaması gerekir. 8u görüşe şu iki bakımdan cevap verilmiştir:
a) Bir şeyin sının, sınırlanan şeyden bazan hissedilen (görülen) bir sınırla ayrılır: İşte burada sınır, sınırlanandan hariç kalmış olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "Sonra geceye kadar orucu tamamlayınız" (Bakara. 187) âyetinde de böyledir. Çünkü gündüz, geceden gözle görülür bir biçimde ayrılır. Zira, aydınlığın karanlıktan ayrılması hissedilir, görülür. Bazan ise bu, bu şekilde olmayabilir. Bu senin tıpkı, "şu elbiseyi (kumaşı) şu uçtan şu uca kadar sattım" demen gibidir. Çünkü elbise (kumaşın) ucu, tarafı, kumaştan hissî bir çizgiyle ayrılmaz...
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, dirseğin, dirsekten bileğe kadar olan kısımdan ayrılması için muayyen bir mafsal yoktur. Durum böyle olunca, (bu iki nokta arasında kalan kısımlardan) bir cüz'ün yıkanmasının farz kılınması, diğer cüz'ün yıkanmasından daha evlâ değildir. Binâenaleyh, dirseklerin tamamının yıkanmasının farz olduğuna hükmetmek gerekir.
b) Biz, dirseklerin yıkanmasının farz olmadığını kabul edelim, ancak ne var ki dirsek, kemiğin en ucundaki kısmın adıdır. Çünkü bu kısım, kendisine dayanılan kısımdır. Kemiğin ucunu öte geçen kısmın yıkanmasının farz olmadığı hususunda bir münakaşa yoktur. Zeccâc bu cevabı tercih etmiştir. Allah en iyi bilendir. 133[133]

Kolu Kesik Olanın Abdesti

Adamın kolları kesik olursa, bu durumda eğer, kesilen kısım dirseklerden (bileklere doğru) aşağı olursa, dirseklerden kalan kısmı yıkamak farzdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın" emri,ellerin dirsekleıle beraber yıkanmasının farz olmasını gerektirir. Binâenaleyh, kesilmek suretiyle dirseklerin bir kısmı sakıt olunca, bu âyetin hükmüne göre, geriye kalan kısmı yıkamak farz olur. Ama, dirseklerin üstünden kesilmişse, o kimseye bu uzvunu yıkaması farz değildir. Çünkü, teklifin mahalli mevcut değildir. Şayet, kollar tam dirsekten kesilmiş olursa, Şafiî (r.h), "Kemiğin ucuna suyu dokundurmanın farz olduğunu" söylemiştir. Bu böyledir zira, dirsekleri yıkamak farz olup, dirsek de iki kemiğin karşı karşıya gelmesinden ibaret olunca ve de suyu iki kemiğin birbirine rastlaştığı yere dokundurmak farz olunca, suyu İkinci kemiğtrvucuna değdirmek, (orayı yıkamak) da muhakkak ki farz olur. 134[134]

Sağ Uzuvdan Başlak

Sağı sola takdim etmek, farz değil mendûptur. Ahmed İbn Hanbel, bunun farz olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ, ellerden ve ayaklardan bahsetmiş, fakat burada sağın sola takdim edileceğinden bahsetmemiştir. İşte bu da, farz olanın, elleri onlarla beraber kolları) her ne şekilde olursa olsun yıkamak olduğuna delâlet eder. Allah en iyi bilendir. 135[135]

Abdesten Avuçtan Dirseğe Doğru Su Verilir

Sünnet olan, suyun avuç içinden dirseklere doğru akacak bir biçimde avuç içine dökülmesidir. Binâenaleyh, şayet su, dirsekler üzerine dökülse ve böylece de avuçlara doğru akıverse, işte bu durumda bazı alimler bunun caiz olmayacağını söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "ve dirseklere kadar ellerinizi../' buyurmuş, böylece dirsekleri.yıkamanın son noktası, "gâye"si

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/499
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/499-500
135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/500

kılmıştır. Bu sebeple dirsekleri, yıkamanın başlangıcı kabul etmek, âyetteki durumun aksine bir hareket olur. Binâenaleyh, caiz olmaması gerekir. Cumhûr-u fukâhâ ise, "Bu hareketin, abdestin sıhhatine zarar vermeyeceğini, ama ne var ki bunun sünneti terketmek olduğunu" söylemişlerdir. 136[136]

Otuz Dördüncü Mesele

Şayet her dirsekten efe, iki kof ve iki et çıksa, Hak Tealâ'nm "ve dirseklere kadar ellerinizi..." ifâdesinin umûmî olmasından dolayı, her iki el ve kolu yıkamak farz olur. Bu tıpkı, bir elde beş parmaktan fazla parmağın bulunması haline benzer. Bu durumda da, bu âyetin hükmüne göre, o ilâve parmakları da yıkamak farzdır. 137[137]

Otuz Beşinci Mesele

HakTeâlâ'nın, "dirseklerekadar..." ifâdesi, emredilenin değil, emrin sınırlanmasını gerektirir. Yani, Hak Teâlâ'nın, "yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın" buyruğu, her iki eli, dirseklerle birlikte yıkamayı emretmektedir. Binâenaleyh, yıkamanın farz oluşu, bu sınırla sınırlanmıştır. Bu sebeple farz olan sadece bu kadarı yıkamaktır. Ama, bizzat yıkama işi, bu sınırla sınırlandırılmamış . Çünkü, {Kıyamet gününde abdest uzuvlarının daha parlak olması için), uzuvların daha fazla yıkanması sünnet-i müekkede olduğu, haberlerle sabit olmuştur. 138[138]

Başın Meshedilmesi

Şafii (r.h) başa meshetme hususunda farz oian miktarın, "başına meshetti" denilecek kadar az bir miktar olduğunu söylerken, başın tamamının; Ebû Hanife (r.h) ise, başın dörtte birinin meshedilmesinin farz olduğunu
söylemişlerdir. Şafiî'nin delili şudur: Bir kimse şayet "Mendile şilindim" dediğinde, bu kimsenin bu sözü, o kimse ancak mendilin tamamıyla silindiği zaman doğru olur. Ama bu kimse şayet, "Ellerimi mendille sildim" derse, onun bu ifâdesinin doğruluğu için, onun iki elini, bu mendilin cüzlerinden herhangi birisiyle silmiş olması kâfidir.
Bu sabit olunca, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın "ve başlarınıza meshedin..." emriyle amel etmiş olmak için, eli başın cüzlerinden bir cüze dokundurmak yeterlidir. Sonra bu cüz, bu miktar, âyette belirlenmemiştir. Binâenaleyh, şayet biz bunu, muayyen bir miktarla takdir edilmesini vacip kılarsak, bu miktarın tayin edilmesi, ancak bu âyete mugayir olan başka bir delil ile mümkün olur. Böyle yapılması halindeyse âyet mücmel oimaya doğru yönelmiş olur ki, bu aslolanın hilâfına bir haldir. Şayet biz, meshetme konusunda, meshin, başın cüzlerinden herhangi birisine yapılması kâfidir dersek, o zaman âyet mübeyyen ve açık, müfîd olmuş olur. Âyeti, kendisiyle beraber bir mâna ifâde eden ve mübeyyen olan bir anlama hamletmenin, âyeti mücmel hale getirecek mânaya hamletmekten daha evlâ olduğu malumdur. Binâenaleyh, bizim söylediğimiz görüşü benimsemek daha uygun olur. İşte bu, âyetten elde edilmiş olan güzel bir tstinbattır. 139[139]

Sarık Üzerine Meshetme

Sarık üzerine meshetmekle yetinmek caiz değildir. Evzaî, Sevrî ve Ahmed İbn Hanbel ise, bunun caiz olacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Âyet, başa methetmenin farz

---

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/500
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/500
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/500-501
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/501

olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki sarığa
meshetmek, başa meshetmek demek değildir. Bunlar, Hz. Peygamber'in, sangına meshettiği rivayetine dayanmışlardır.

Bunların bu deliline karşı bizim cevabımız da, "Belki de, Hz. Peygamber, farz olan miktarı başına, geriye kalan kısmı ise sarığına meshetmiştir" şeklinde olur. 140[140]

Ayakların Yıkanması Ve Meshedilmesi

Alimler, ayakların meshedileceği "veya yıkanacağı hususun- da ihtilâf etmişlerdir: Kaffâl, bu âyetin tefsiri hususunda İbn Abbas, Enes İbn Mâlik, İkrime, Şa'bî ve Ebû Cafer Muhammed İbn Ali el-Bakır'dan ayakları meshetmenin farz olduğu hükmünü nakletmiştir ki bu, Şia'nın İmâmiyye kolunun mezhebidir. Fukahâ ve müfessirlerin cumhuru ayakların yıkanmasının farz olduğunu söylemişlerdir. Dâvûd el-İsfehani, hem yıkamanın hem de meshetmenin farz olduğunu söylemiştir ki bu görüş, Zeydiyye imamlarından en-Nasır Lilhakk in görüşüdür.

Hasan el-Basrî ve Muhammed İbn Cerîr et-Taberî ise, mükellefin (kulun), yıkama ile meshetme arasında muhayyer bırakıldığını söylemişlerdir.

Ayaklara meshetmenin farz olduğunu söyleyenlerin delili, Hak Teâlâ'nın, p ifadesiyle ilgili şu iki meşhur kıraata dayanmaktadır. Binâenaleyh İbn Kesir, Hamza, Ebû Amr ve Ebû Bekrin ravisi Asım, cer ile olmak üzere şeklinde; Nâfi, İbn Âmir ve Hafs rivayetine göre Asım ise nasb ile şeklinde okumuşlardır. Buna göre biz deriz ki, bu kelimeyi cer ile okumak, bunun kelimesine matuf olmasını gerektirir. Binâenaleyh, başa meshetmek farz olduğuna göre, ayaklara da meshetmek farzdır.

Buna göre şayet, "Bu şairin, "Kelerin bozulmuş deliği" ve "İnsanların büyüğü, nakışlı elbiseler içindedir; (ona bürünmüştür)" ifâdelerinde olduğu gibi, civardan, yakınlıktan ötürü meksûr kılınmıştır, denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Bu şu bakımlardan bâtıldır:

a) Civara göre meksûr kılmak, bazan şiir zaruretinden dolayı mecbur kalınarak yapılan hatalardan sayılmıştır. Halbuki, Allah'ın kelâmını bundan tenzih etmek gerekir.

b) Civardan dolayı kesreye, şairin tıpkı ifâdesinde olduğu gibi,
iltibastan (karşılıktan) emin otunulduğu zaman ancak başvurulur... Zira, bu ifâdedeki kelimesinin, kelimesinin değil, kelimesinin sıfatı olduğu, zarurî olarak bilinen bir husustur. Halbuki bu âyette, iltibastan emin olmak söz konusu değildir.

c) Civardan dolayı kelimeyi meksûr kılmak, ancak atıf harfi olmadığı zaman söz konusudur. Ama atıf harfi bulunduğu zaman, Araplar böyle demez.

Nasb ile okuyanlar da, bunun, ayakları meshetmeyi gerektirdiğini söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "...ve başlarınıza mesnedin..." ifâdesindeki "başlarınıza" ifâdesi, mahallen mansûptur. Ancak ne var kikelimenin baş)nda (harf-i cer bulunduğu için kelime mecrûr kılınmıştır. Binâenaleyh, kelimesini, kelimesine atfettiğinde, kelimesinde,. kelimesinin mahalline atfedilmesi halinde nasb; zahirine atfedilmesi halinde ise, cer caizdir, Bu, nahivcilerce çok iyi bilinen meşhur bir yoldur.

Bu sabit olduğu zaman biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın "ayaklarınızı" ifâdesinde, nasbin âmilinin "meshediniz" emri olabileceği gibi, bu âmilin "yıkayınız" emri de olabileceği ortaya çıkmıştır. Ancak ne var ki, bir mamul üzerinde iki âmil amel etmeye kalkışınca, o mamule daha yakın olanı amel ettirmek evlâ olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, sözündeki nasbin âmilinin, "meshediniz" emri olması gerekir. Binâenaleyh, lamın nasbıyla ryj şeklinde okumanın da ayaklar üzerine meshetmeyi gerektirdiği sabit olmuş olur. İşte bu, ayaklan meshetmenin farz olduğu hususunda âyetle yapılan istidlalin izah şeklidir. Sonra, bu görüşte olanlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: Hadislere dayanarak, bu hususu savuşturmak da caiz değildir. Çünkü bu haberlerin tamamı, âhad haberlerdir. Halbuki âhad haberlerle Kur'ân'ın neshi caiz değildir.

Bil ki buna ancak şu iki bakımdan cevap vermek mümkündür:

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/501

a) Pek çok hadis, ayakları yıkamanın farz olduğunu ifâde etmektedir. Yıkama, meshe de şamildir, ama meshetme, yıkamaya şamil olmaz. Binâenaleyh abdestte ayakları yıkama, daha ihtiyatlı davranıştır. Bu sebeple bunu yapmak gerekir. Bu izaha göre, abdestte ayakları yıkamanın, ayakları meshetme yerini tuttuğunu kesin olarak söylemek gerekir.
b) Ayakları yıkamadaki farz oluş, topuklara kadar yıkama ile sınırlıdır. Böyle bir sınırlama meshde değil, ancak yıkamada söz konusudur. 141[141]

Ayakların Meshedilmesini Benimseyenler

Ayaklan meshetmenin farz olduğunu söyleyenler, bu cevaplara karşı şu iki şekilde cevap vermişlerdir:
1) "Topuk", ayak mafsalının altında kalan kemikten ibarettir. Buna göre, ayakların üst kısmına mesh vaciptir,
2) Bu görüştekiler, topukların, bacağın iki yanından çıkan iki kemik çıkıntısından ibaret olduğunu kabul etmişlerdir. Fakat onlar ayakların bu topuğa kadar olan dış kısmına meshetmenin farz olduğunu söylemişlerdir. İşte bu durumda, geriye bir soru kalmaz. 142[142]

Otuzdokuzuncu Mesele

Fakîhlerin çoğunun görüşü şudur: "Kâ'beyn (topuk), ayağın iki tarafındaki iki çıkıntı kemikten (aşık kemiklerinden) ibarettir." İmamiyye ve ayakların meshinin farz olduğunu söyleyen herkes şöyle demişlerdir: "Topuk, sığır ve davarın topuğu (inciği) gibi, bacak ile ayağın mafsalı (ayrılma yeri) olacak şekilde, bacak kemiğinin alt ucuna yerleştirilmiş yuvarlak bir kemiktir." Bu, Muhammed İbn Hüseyin'in de görüşüdür. Esmaî de, bu görüşü tercih eder ve "Ayağın iki tarafındaki bu iki çıkıntıya "mincem" denilir" der. Bunu, Kaffal tefsirinde, bu şekilde rivayet etmiştir. 143[143]

Yıkamak Gerekir Diyen Cumhurun Delilleri

Cumhurun bir çok delili vardır:
1) Eğer topuk, İmâmiyye'nin söylediği mânada olsaydı, o zaman her ayakta tek bir topuk olması ve âyette "ve topuklara kadar ayaklarınızı..." denilmesi gerekirdi. Nitekim her elde sadece bir dirsek bulunduğu için, âyette Cenâb-ı Hak, ,"dirseklere kadar ellerinizi yıkayın" buyurmuştur.
2) Bacak ile ayağın mafsalındaki (içerdeki) yuvarlak kemik, ancak cerrah doktorların bilebileceği, görünmeyen bir şeydir. Halbuki ayağın iki tarafındaki o iki kemik çıkıntısı, (aşık kemikleri) herkesçe bilinen ve görünen bir şeydir. Bütün herkesin mükellef olduğu şeylerin dayanağının, gizli ve saklı bir şey değil, açık olması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "(Ey cemaat, saf yaparken) topukları topuklara iyice yapıştırın" dediği rivayet edilmiştir. Şüphe yok ki bundan murad, bizim söylediğimiz husustur.
3) "Ka'b", yükselme ve çıkıntı mânalarından alınmıştır. Memeleri tomurcuklanan kız çocuğuna denilmesi de bu mânadan dolayıdır. Çıkıntılı olan herşeye "ka'b" denilmesi de bundan dolayıdır. İmâmiyye'nin delili ise şudur: "Ka'b", bütün hayvanların ayaklarında bulunan belli bir kemiğin adıdır. Binâenaleyh insanlar hakkında da, bunun aynı kemik olması gerekir. Yine ayak ile bacak arasındaki yere (mafsala) da ka'b denir. Mızrağın boğum yerlerine de, bu mânada ku'ûb denilir. Ayağın ortasında da mafsal vardır. Binâenaleyh buna da ka'b denmesi gerekir."
İmâmiyye'nin iddiasına: "Zahirî tekliflerin dayanağının, zahirî-(görünen) bir şey olması

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/501-503
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/503
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/503-504

gerekir. Bizim söylediğimiz topuk da, daha görünürdedir. Binâenaleyh ka'bın (topuğun), bu olması gerekir" diye cevap veririz. 144[144]

Mestler Üzerine Meshetmeyi Kabul Etmeyenler

Müçtehidlerin çoğu, mest üzerine meshetmenin caiz olduğunu söylerken, Şia ve Hariciîler bunu kabul etmemede ittifak etmişler ve şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: "Hak Teâla'nın "Başlarınızı mesnedin ve aşık kemiklerine kadar ayaklarınızı..." ifâdesi, ayakları ya yıkamayı, ya da meshetmeyi gerektirir. Halbuki mest üzerine mesh, ayakları ne yıkamak ne de meshetmektir. Binâenaleyh âyetin ifâdesinin hükmüne göre, bunun caiz olmaması gerekir. Sonra mest üzerine meshetmenin caiz olduğunu söyleyenler, o husustaki hadislere dayanıyorlar. Fakat, Kur'an'a dayanmak, hadise dayanmaktan daha uygundur.
Bunun delili şunlardır:
a) Kur'ân-ı Kerim'in, haber-i vâhid ite neshedilmesi caiz değildir.
b) Bu âyet, Mâide sûresindedir. Halbuki müfessirter, "Ey iman edenler, Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyin, (helal saymayın)... " (Mâıde, 2) âyeti dışında bu sûrede, neshedilen başka bir âyet olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bazı müfessirler, bu âyetin mensûh olduğunu söylemişlerdir. Durum böyte olunca, ayakları yıkamanın farz oluşunun, (mest üzerine mesh hükmü ile) mensûh olduğu söylenemez.
c) Mest üzerine mesh edilebileceğine dair hadisler, eğer bu âyetin inmesinden önce söylenmiş iseler, o zaman bu haber-i vâhidler, Kur'ân ile neshedilmîş olurlar. Eğer aksi söz konusu olur ise, o zaman haber-i vâhid Kur'ân'ı neshetmiş olur. Hiç şüphesiz ki birinci ihtimal, şunlardan dolayı daha uygundur:
1) Mütevatir olan Kur'ân'ı, haber-i vahide tercih etmek, bunun tersini yapmaktan daha evlâdır.
2) Âyete göre amel etmek, daha ihtiyatlıdır.
3) Rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir Size, benden bir hadis rivayet edildiğinde, onu Allah m kitabına arzedin (onun ışığında inceleyin), eğer ona uyarsa atın, aksi halde onu reddedin." İşte bu hadis-i şerif de, Kur'ân'ın haber-i vahidin önüne geçirilmesini gerektirir.
4) Muaz İbn Cebel (r.a) hadisi de, Kur'ân'ın, hadisden önce nazar-t itibara alınmasını gerektirir.
d) Alimler, bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Mesela Hz. Aişe (r.anhâ)'den şu rivayet edilmiştir: "İki ayağımın kesilmesi, mest üzerine mesh vermemden bana daha sevimlidir." İbn Abbas (r.a)'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eşek derisine meshetmem, mest üzerine meshetmemden daha evlâdır." İmam Mâlik ise, kendisinden gelen iki rivayetten birine göre, mest üzerine mesh vermeyi caiz görmemiştir. Halbuki İmam Mâlikin ilm-i hadis'de, âdeta doğan bir güneş gibi olduğunda bir münakaşa yoktur. Binâenaleyh eğer o, bu husustaki hadislerin zayıf olduğunu bilmeseydi, hiç böyle birşey söylemezdi. İmam Mâllk'ten gelen ikinci rivayete göre ise, o, mukîm (yolcu olmayan) kimsenin, mest üzerine mesh vermesini mubah saymamış, yolcunun ise, bir sınırı olmaksızın, dilediği kadar mest üzerine mesh verebileceğini söylemiştir.
İmam Şafiî, İmam Ebû Hanife ve fukâhântn çoğu, mestlerini giydikten sonra, abdesti bozulduğu andan itibaren, misafirin (yolcunun), üç gün üç gece mest üzerine mesh verebileceğini söylemişlerdir.
Hasan el-Basrî, bu müddeti, yolcunun mestlerini giyindiği andan itibaren başlatır. Evzâİ ve Ahmed İbn Hanbel ise, yofcunun ayaklarına meshetme müddetini abdestin bozulduğu andan İtibaren başlatmışlardır. İşte fukâhâ arasında mevcud olan böylesine bir ihtilaf da, mest üzerine meshetme ile ilgili hadislerin, "meşhur" ve "mütevatir" derecesine ulaşmadığını gösterir. Durum böyle olunca, bu hadisler, birbiri ile çeliştikleri için, düşmelerine hükmetmek

---

[144] 144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/504

gerekir. İşte bu durumda da, Allah'tn kitabının zahirine göre amel etmek gerekir.
e) Mest üzerine meshetmenin caiz olduğunu bilmeye olan ihtiyaç, herkes için söz konusu olan umûmî bir ihtiyaçtır. Binâenaleyh şayet bu, meşru bir hüküm olsaydı, bunu herkes bilir ve bu "mütevatir" derecesine çıkardı. Böyle olmadığına göre, bu hadislerin zayıflığı ortaya çıkar. İşte mest üzerine meshi caiz görmeyenlerin görüşleri bunlardan ibarettir. 145[145]

Mest Üzerine Meshi Kabul Eden Fakîhlerin Delilleri

Fakihler ise şöyle demişlerdir: Mestler üzerine meshin caiz olduğu görüşü bazı sahabe tarafından ileri atılmış, diğer sahabelerin ise bunu yadırgamadıkları görülmüştür. Binâenaleyh bu, sahabenin bir icmâı olmuş olur. Bu sebeple bu, bu hususta söylenilen en kuvvetli görüştür. Hasan el-Basrî, "Ashab-t Resûlullah'dan yetmiş kadarı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mestleri üzerine meshettiğini rivayet ettiler" demiştir. İbn Abbas (r.a)'m, mest üzerine meshi kabul etmediğini ise İkrime rivayet etmiştir. İbn Abbas (r.a)'ın kendisine İkrîme'nin sözü sorulunca, "O, bana iftira etmiş" demiştir. Atâ şöyle der: "İbn Ömer, mest üzerine mesh konusunda, diğer sahabîlerin görüşüne muhalefet ediyordu. Fakat ölmeden önce, onların görüşüne gelmiştir."
Hz. Aişe (r.anhâ)'ye gelince, rivayet edildiğine göre Şureyh İbn Hâni', "Hz. Aişe'ye mest üzerine mesh meselesini sorduğumda o, "Git ve Hz. Ali'ye sor. Çünkü o, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün yolculuklarında, Hz. Peygamber ile birlikte idi" dedi. Ben de gidip bunu Hz. Ali'ye sorduğumda o, "meshet" dedi" demiştir. İşte bu da, Hz. Âişe'nin, yukarıda bahsedilen görüşünden döndüğüne delâlet eder. 146[146]

Kolları ve Bacakları Kesik Olanların Abdesti

İki kolu ve iki ayağı kesik olan bir adamdan, abdestte bunları yıkama farziyyeti düşer. Böyle bir insanın vazifesi, abdest alırken sadece yüzünü yıkaması ve başını meshetmesidir. Eğer bu adamın yanında, kendisine abdest aldıracak veya teyemmüm etmesine yardım edecek birisi bulunmaz ise, bu adamdan abdest alma farziyeti tamamen düşer. Çünkü âyetteki, "Başlarınızı meshedfp, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın" emri, hiç şüphesiz bunları yapabilme şartına bağlıdır. Böyle bir kudret bulunmadığı zaman, abdest alma mükellefiyeti düşer. İşte abdest âyeti ile ilgili meselelerin tamamı bundan ibarettir. 147[147]

Cünüp Olanlar Gusletsinler

Cenâb-ı Hak "Eğer cünüp olduysanız, gusledin" buyurmuştur. Zeccfic, bu âyetteki ifadesinin aslının, şeklinde olduğunu, fakat hem tâ, hem tî harfleri aynı mahreçden çıktığı için, "tâ"nın "tî"ye idgam edildiğini, bu idgamdan sonra kelimenin başının sakin kaldığını, okunabilmesi için başa bir hemze-i vasim getirildiğini ve böylece ,şeklini aldığını söylemiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, küçük temizliğin (abdestin) nasıl yapılacağını bildirince, bundan sonra da büyük temizliğin nasıl olduğunu zikretmiştir. Bu büyük temizlik de, cünüplükten dolayı gusletmektir: Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır; 148[148]

Birinci Mesele

Cünüplüğün iki sebebi vardır:
1) Menînin akmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s), "Su (gusül), ancak sudan (meninin

---

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/504-506
146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/506
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/506-507
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/507

akmasından) dolayı gerekir" 149[149]demiştir.

2) İki iltikay-ı hıtaneyn (sünnet mahallerinin) birleşmesi... Zeyd İbn Sabit, Mu'az lbn Cebel ve Ebû Sa'İdi I-Hudri (r.anhüm), guslün ancak meni aktığı zaman farz olduğunu söylemişlerdir. Bizim (buna karşı) delilimiz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "(Erkek ile kadının) sünnet mahalleri birleştiği zaman, gusül gerekir hadis-i şerifidir.

Bil ki erkeğin sünnet mahalli (hitâm), sünnet olurken kesilen derinin altında katan yerdir. Kadının sünnet mahalline (hitanına) gelince bil ki, onun sünnet mahallinin İd tarafı, şu üç şeyle çevrilidir: 150[150]

a) Fercin en iç kısmındaki, erkeğin cinsel organının girdiği, hayz kanının çıktığı ve çocuğun doğduğu deliktir.

b) Tıpkı erkeğin cinsel organındaki delik gibi, bu deliğin üzerinde bulunan ve sadece idrarın çıktığı delik.

c) İdrarın çıktığı deliğin üstünde, kadının sünnet mahalli vardır. İşte burada, tıpkı horozun ibiği gibi, dimdik duran ince bir deri vardır. Kadının sünneti, bu derinin kesilmesidir. Binâenaleyh "haşefe" (erkeğin sünnet mahalli), kadının cinsel organı içine girip görünmediğinde; erkeğin sünnet mahalli ile kadının sünnet mahalli birleşmiş olurlar. 151[151]

Gusl Bütün Bedeni Yıkanmasıdır

Âyetteki (gusledin, temizlenin) emri, herhangi bir uzva has olmaksızın, genel olarak temizlenmeyi emirdir. Binâenaleyh bu, bütün bedeni temizleme hususunda bir emir olmuş olur. Bir de taharet-i suğra (küçük taharet, abdest), sadece bazı uzuvlara ait olunca, Cenâb-ı Hak, âyette bu uzuvları belirleyerek zikretmiştir. Bundan dolayı, gusül hususunda her hangi bir uzuv belirlemediğine göre, bunun, bütün bedeni temizleme hususunda bir emir olduğu anlaşılır.

Bil ki bu temizleme, gusüldür. Nitekim Cenâb-ı Allah bir başka yerde, "Cünüp iken de, yolcu olmanız müstesna, gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın" {Nisa, 43) buyurmuştur. 152[152]

Üçüncü Mesele

Gusülde delk, yani ovmak farz değildir. Mâlik (r.h) ise, bunun farz olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz, âyetteki "gusledin (temizlenin)" emrinin, sadece bedeni temizleme hususunda bir emir oluşudur. Bedeni temizleme hususunda ise, ovalama nazar-ı dikkate alınmaz. Bunun delili ise şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)1^ cünüplükten nasıl temizlendiği sorulduğunda O, "Bana gelince, ben başıma hafif üç avuç su dökerim. Bakarım ki temizlenmiş... "(104)buyurmuş ve böylece ovalamaksızın da temizliğin olacağını göstermiştir. Binâenaleyh bu da temizlenmenin ovmaya bağlı olmadığına delâlet eder. 153[153]

154[154]

Cünüp Kur’an Dokunamaz

Cünübün Mushaf'a (Kur'ân'a) dokunması caiz değildir. Davûd ez-Zâhiri ise, bunun caiz olduğunu söylemiştir.

Bizim delilimiz, âyetteki "gusledin (temizlenin)" İfadesidir. Bu ifâde, cünübün temiz olmadığına delâlet eder. Aksi halde bu, temiz olana temizlenmeyi emretme olur ki, caiz

---

149[149] Müslim, Hayz. 80(1/269).

150[150] Tirmizî, Taharet, 80 (1/180).

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/507-508

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/508

153[153]) İbn Mâce, Taharet, 95 (1/190-191) (Benzeri bir hadis

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/508

değildir. Bundan dolayı cünüp temiz olmadığına göre, "O (Kur'ân'a), ancak temiz olanlar dokunabilir" (Vaka, 79) âyetinden dolayı, Kur'ân'a dokunması caiz değildir. [155][155]

Gusükien Önce Abdesin Hükmü

Guslederken, önce bir abdesî almak farz değildir. Ebû Sevr ve Dâvud ez-Zâhiri bunun farz olduğunu söylemişlerdir Bizim delifimiz şudur: Âyetteki, "gusledin (temizlenin)" sözü, bir temizlenme emridir. Temizlenme ise, yıkanmakla meydana gelir, abdest almaya bağlı değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), 'Bana gelince, ben başıma üç avuç su dökerim. Bakarım ki temizlenmişim..." buyurmuştur. [156][156]

Gusûlde Ağzı ve Burnu Yıkama

İmam Şafiî (r.h), guslederken ağza ve burna su vermenin farz olmadığını söylerken, Ebû Hanife (r.h), bunun farz
olduğu görüşündedir. Şafiî'nin delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Bana gelince, ben başıma üç avuç su dökerim.
Bakanm ki temizlenmişim..." hadis-i şerifidir. Ebû Hanife'nin ise hem âyetten, hem de hadisten delili vardır. Âyetten delili, Cenâb-i Hakk'ın "gusledin (temizlenin)" emridir. Bu ifâde, cünüp kimselerin kendilerini temizlemeleri hususunda bir emirdir. İnsanın kendisini temizlemesi ise, ancak her tarafını temizlemesi ile olur. Bu ifâde ile, temizlenmesi mümkün olmayan iç organlar hakkında amel edilmemiştir. Ama ağız iie burun içinin temizlenmesi mümkündür. Öyte ise, bu iki yerin, âyetin hükmüne cjirmiş olması gerekir. Onun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kıllarınızı iyice ıslatın ve cildinizi iyice temizle- yiniz. Zira, her kılın dibinde cünüblük vardır" sözüdür. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kıllannızı iyice ıslatın" emrine burnu yıkama da girer. Çünkü burnun içinde kıllar vardır. Yine Hz. Peygamber'in, "cildinizi iyice temizleyiniz" emrine, ağzın içinin derisi de girer. [157][157]

Saçların Dibine Yıkama

İnsanın başındaki saçlar, eğer örülmüş ve birbirine bağtan- mış ise, duruma bakılır. Eğer bu, suyun başın derisine
ulaşmasına mâni ise, o örgülerin açılması gerekir. İmam Mâlik, "Bu örgüleri açmak farz değildir" demiştir. Eğer bu örgüler, suyun başın derisine ulaşmasına mâni olmaz ise, onları açmak farz değildir. Nehât ise, bu durumda da bunun farz olduğunu söylemiştir.[158][158]
Bizim delilimiz şudur: Hak Teâlâ'nın, "gusledin (temizlenin)" ifâdesi, suyu bedenin her parçasına ulaştırmaktan ibarettir. Binâenaleyh baştaki saçların, birbiri ile örgütü ve bağlı olması, eğer suyun geçmesine mâni olacak şekilde ise, bu mâninin ortadan kalkması için, onları çözmek gerekir. Eğer mâni değil ise, onları çözüp açmaya gerek yoktur. Çünkü maksad hasıl olur. Bu sebeple de, onları çözmeye ihtiyaç yoktur. [159][159]

Gusülde Azaları Sıra İle Yıkama

Alimlerin ekserisi, gusülde bir tertibin (sıranın) olmadığı görüşündedirler. İshâk ise, gusle bedenin en üstünden başlamanın farz olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Hak Teâlâ'nın "gusledin (temizlenin)" emri, mutlak mânada bir temizlenme emridir. Bu ise, suyun bütün bedene ulaştırılması ile gerçekleşmiş olur. Binâenaleyh temizlenme gerçekleşince, bunun, insanın sorumluluktan kurtulabilmesi hususunda yeterli ve kâfi olması gerekir. 160[160]

---

[155][155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/509
[156][156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/509
[157][157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/509
[158][158] Ibn Mace, Taharet, 106 (1/196); Tirmizî, Taharet, 78 (1/178) (Benzeri bir hadis).
[159][159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/509-510

Teyemmüm

Cenâb-ı Hak, "Eğer hastaiseniz veya bir yolculukta İseniz, veya biriniz tuvaletten gelmiş ise, yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bufamamışsanız, o zaman temiz bir toprak ile teyemmüm edin" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 161[161]

Hasta, Teyemmüm Ederim

Hasta da teyemmüm edebilir, Çünkü Cenâb-ı Hak âyette, "Eğerhasta İseniz veya bir yolculukta iseniz..." demiştir. Şöyle denilemez: "Teyemmümün caiz olması için, suyun bulunmaması şarttır. Çünkü teyemmümü, suyun bulunama- yışı mubah kılar." Çünkü bu şartın, hastayı da içine almasının bir mânası yoktur. Âyetteki, "Su da bulamamışsanu" ifâdesi, sadece yolcu ile ilgilidir. 162[162]

Teyemmüm Bakımından Hastalık Nevileri

Üç çeşit hastalık vardır:
1) (Su kullanılması halinde) büyük zarar vermesinden ve öldürmesinden korkulan hastalık... İşte böyle bir hastalıkta, hastanın teyümmüm etmesi, bütün imamlara göre caizdir.
2) (Su kullanılması halinde) zarar vermesinden ve öldürmesinden korkulmayan hastalık... İşte böylesi hastanın teyemmüm etmesinin caiz olmayacağını Şafiî söylemiştir. İmam Mâlik ve Dâvûd ez-Zâhiri ise, bu hastanın da teyemmüm edebileceğini söylemişlerdir. Bunların delili, âyetteki "eğer hasta iseniz" ifadesinin, her türlü hastalığa şamil olmasıdır.
3) (Su kullanılması halinde) artmasından ve iyileşmesinin gecikmesinden korkulan hastalık... İmam Şafiî'nin, bu husustaki iki görüşünden daha sahihine göre, böylesi hasta da (su bulduğu halde) teyemmüm edebilir. İmam Mâlik ve EbÛ Hanîfe de aynı görüştedirler. Bunun delili, âyetteki "eğerhasta iseniz..." ifadesinin umûmî oluşudur.
Bir dördüncü çeşit de (su kullanılması halinde), organlarda herhangi kötü bir iz bırakmasından korkulan hastalıktır. İşte böylesi bir hastalığa tutulanın, İmam Şafiî, kavi-i teyemmüm edemeyeceğini, kavl-i kadîminde (önceki görüşünde) ise, teyemmüm edebileceğini söylemiştir ki "teyemmüm edebilir" görüşü daha sahihtir. Çünkü âyete daha uygundur. 163[163]

Teyemmümle Abdes Birlikte Olabilir mi?

Suyun kullanılmasına mâni olan hastalık, bedenin birkısmında bulunur, diğer kısımlarında bulunmaz ise, bu
durumda Şafiî (r.h): "O kimse, suyun zarar vermeyeceği kısımlarda suyu kullanır, sonra da teyemmüm eder" derken; Ebû Hanife (r.h): "Eğer bedenin çoğu yeri sağlam (hastalıksız) ise, o hasta sağlam yerleri yıkar. Teyemmüm de etmez. Eğer onun bedeninin çoğu yeri yara olur ise, teyemmüm etmesi kifayet eder" demiştir. Şafiî (r.h)'nin delili, ihtiyata sarılmaktır. Ebû Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: "Allah Teâlâ, hastalığı teyemmüm etme sebeplerinden biri saymıştır. Binâenaleyh hastalık kişinin organlarından birinde görüldüğünde o, hasta sayılır. Öyle ise bu kimse, âyetin hükmüne girer. 164[164]

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/510
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/510
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/510
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/510-511
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/511

Teyemmüm Uzvunun Sargılı Olmasını Hükmü

Bir kimse teyemmüm edilecek yerlere, suyun oraya işlemesine mani olacak biçimde bir sargı sarsa. bu sargının açılması halinde kişinin ölmesinden de endişe edilmezse, Şafiî (r.h) şöyle der: "Toprak o uzva ulaşsın diye, teyemmüm ederken, o sargı bezini açması gerekir." Alimlerin ekserisi ise, bunun farz olmadığını söylemiştir. Şafiî'nin delili, ihtiyata riayettir. Cumhurun delili ise, teyemmümde, hükmün kolaylık ve meşakkati giderme (ref ul-harec) üzerine bina edilmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedl" (Hacc, 78) buyurmuştur. Binâenaleyh, sargı bezinin açılmasını gerekli görmek, bir zorluk ve güçlüktür. Bu sebeple farz olmaması gerekir. 165[165]

Kısa Yolculukta Teyemmüm

Kısa yolculukta da teyemmüm caizdir. Şafiî alimlerinden bazı müteahhirûna göreyse, bu caiz değildir. Alimlerimizin delili şudur: HakTeâlâ'nın, "veya yoluculukta iseniz" sözü mutlak bir ifade olup, burada yolculuğun uzun veya kısa oluşu hususunda bir tafsilat yoktur. Bir kimse şöyle diyebilir: Biz, "Âyet-i kerimede "sefer" kelimesi mutlak olduğu için, hem uzun hem de kısa yolculuk166[166] ruhsatın sebebidir" dediğimizde, o zaman bizim, âyet-i kerimede hastalık lafzı mutlak olarak geçtiği için, "Hafif veya ağır hastalığın da ruhsat sebebi olduğunu" söylememiz gerekir.

Kısa yolculuğun teyemmümü mubah kıldığına başka bir delil de, Ibn Ömer (r.a)'den rivayet edilen şu husustur: "İbn Ömer, cemaatinden ayrıldı. Ve derken Medine'ye yakın bir yere geldi. Bu sırada ikindi vakti girmişti. Bunun üzerine abdest almak için su aradı. Bulamayınca da teyemmüm etmeye başladı. Bunun üzerine kölesi ona: "Medine'nin duvarları sana bakıp duruyorken, sen teyemmüm mü ediyorsun?" deyince, Ibn Ömer: "Oraya kavuşuncaya kadar yaşayabileceğimi biliyor muyum?" dedi. Böylece teyemmüm edip namazını kıldı. Güneş, henüz dipdiri ve bembeyaz iken Medine'ye girdi, fakat namazını iade etmedi. 167[167]

İhtiyaç Miktarı Su Varsa Teyemmüm Caizdir

Yanında su olmakla beraber susuz kalacağından endişelenen yolcunun, Hak Teâlâ'nın, âyetin sonundaki "Allah
size bir güçlük vermeyi İstemez" buyruğundan dolayı teyemmüm etmesi caizdir.

Bir de, malına zarar verdiği zaman, abdestin farziyyeti sakıt olur. Bunun delili şudur: Bu kimse, çok bir para mukabilinde su bulduğu zaman, onun o suyu satın alarak abdest alması farz değildir. (Malına zarar verdiği zaman teyemmüm etmesi caiz olduğuna göre), kendisine zarar verdiği zaman, teyemmüm etmesi haydi haydi caiz olur. 168[168]

Mahdut Suyun Hayvanlara Venip TeyemmümEdilmesi

Yanında su bulunan yolcuyla, ölümle yüzyüze gelmiş olan susuz başka canlılar, hayvanlar bulunsa, bu kimsenin
teyemmüm etmesi caizdir. Çünkü o suyu o canlılara harca- ması farzdır. Çünkü canlıların hakkı, namazdan önce gelir. Baksana, bir çocuk veya bir kör, boğulma veya yanma

---

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/511

166[166] imam Şafiî'nin Bağdad'da ikamet ederken yaptığı ictihadlara mezheb-i kadîm, 199 yılında Mıstra hicret edip oradaki şartlara göre gözden geçirip sahibolduğu ictihadlara da mezheb-i cdîd denir. O 204'de vefat etmiştir, (ç).

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/511-512

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/512

tehlikesiyle yüzyüze geldiğinde, namazın kesilerek yarım bırakılması caizdir. Bu böyle olunca, bu su, adeta yokmuş gibi kabul edilir. Böylece de yanında su bulunan bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın "su da bulamamışsanız..." ifâdesinin hükmüne dahil olmuş olur. 169[169]

Su Satın alma Külfeti Halinde Teyemmüm

Kişinin kendi yanında su bulunmasa, bu su başkasında olsa ve o suyu da ancak aşırı bir fiatla satın alması mümkün olsa, bu durumda bu kimsenin teyemmüm etmesi caizdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedt" {Hacc. 78) buyruğu, o kimseden, aşırı ve pahalı bir biçimde su satın alma külfetini kaldırır. Bu durumda da o, suyu bulamayan kimse hükmünde olmuş olur da, böylece de, Allah'ın "su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin" emrinin hükmüne girmiş o\ur. Su, öengi bu parayla satritp, ancak ne var , bu bulamadığı veya bu suyu alabilecek parası olup da, o paraya fazla ihtiyacı olduğu zaman da durum aynıdır. Ama, dengi bir parayı bulup ve o paraya da, zarurî ofacak derecede bir ihtiyacı olmazsa, bu durumda o kimsenin suyu satın atması farz olur. 170[170]

Hediye Edilen Su İle Teyemmüm Gerekmez

Bir kimseye su hibe edildiğinde teyemmüm etmesi caizmidir? Alimlerimiz, "Bu kimsenin teyemmüm etmesi caiz olup, onun, o suyu kabul etmesi farz değildir." Çünkü hibeden dolayı yapılmış olan minnet, başa kakma daha zor ve maşakkatlidir" demişlerdir. Ben bunlara şaşıyorum. Bunlar bu kadar zorluğu, teyemmüm edebilmenin sebebi kabul ediyorlar da, hastalıkta acının artma korkusunu ve endişesini niçin teyemmüm sebebi saymıyorlar? 171[171]

Onuncu Mesele

Bir kimseye kova ve ip emanet olarak verildiğinde, işte bu durumda, ekseri alimler şöyle demişlerdir: Bu kimsenin teyemmüm etmesi caiz değildir. Çünkü bu emanetten dolayı söz konusu olan başa kakma azdır, cüz'îdir. Böylesi bir kimse, güçlüğe düşmeden suyu bulmuş demektir. Binâenaleyh, bu kimsenin teyemmüm etmesi caiz değildir. Zira Yüce Allah'ın "su da bulamamışsamz..." ifadesi, teyemmümün caiz olabilmesi için, suyu bulamamanın şart koşulmuş olduğunun delilidir.

Onbirinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "veya bitiniz tuvaletten gelmiş ise..." ifâdesi, kaza-i hacetten kinayedir. Ulemânın ekserisi, hadisler de kendisine delâlet ettiği için, ister devamlı olsun, isterse arasıra olsun, bedenin iki yolundan (uzvundan) çıkan her şeyi de, bu ifâdenin içinde görmüşlerdir. 172[172]

İstincanın Hükmü

Şafiî (r.h), ister su ile, isterse taşla olsun istinca yapmanın farz olduğunu söylerken; Ebû Hanife (r.h) bunun farz
olmadığını söylemiştir. Şafiî'nin delili, Hz. Peygamberin "üf taş ile istincâ etsin" ifadesidir. Ebû Hanİfe'nin delili
ise şöyledir: Allah Teâfâ, "veya biriniz tuvaletten gelmiş ise, yahut da kadınlara dokunmuş ve

---

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/512
170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/512-513
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/513
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/513

bu durumda su da bulamamışsamzf o zaman tertemiz bir toprak üe teyemmüm edin" buyurarak, tuvaletten gelindiğinde, abdest almayı veya teyemmüm etmeyi farz kılmış, ama "hades" yerini, mahallini yıkamayı farz kılmamıştır. Bu da, istincanm farz olmadığına delâlet eder. [173]

Erkeğin Kadına Dokunması Abdeste Zarar Verirmi

Şafiî (r.h)'ye göre, kadına dokunmak abdesti bozduğu halde, Ebû Hanife (r.h)'ye göre [174]

Ondördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "yahut da kadınlara dokunmuşsanız..." ifâdesinin zahiri, dokunan kimsenin abdestinin bozulduğuna delâlet eder. Ama, dokunulanın abdestinin bozulmas ise, âyetten çıkarılmayıp, aksine hadisten ya da kıyas-t celîden çıkarılmıştır. [175]

Abdest Suyunun özelliği

Hak Teâlâ'nın, "...ve bu durumda su da bulamamışsamz, o zaman tertemiz btr toprak tle teyemmüm edin" ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır ki bu meseleler de şu iki kısımda toplanmıştır:
a) Temizleyen suyun ne olduğu hususundaki söz;
b) Teyemmümün nasıl olacağı hususundaki sözümüzdür. [176]

Kaynatılmış Su İle Abdest

Birinci nev' ile ilgili birkaç mesele vardır: [177]

Birinci Mesele

Kaynatılmış su ile abdest almak caiz olup, mekruh değildir. Mücahid ise, bunun mekruh olduğunu söyler. Bizim delilimiz şu iki husustur:
1) Allah Teâlâ'nın, "yüzlerinizi yıkayınız" emridir. Yıkamak, suyu uzuv üzerinde akıtmaktan ibarettir. Bu kimse de bunu yapmıştır; binâenaleyh, abdest alma mükellefiyetini yerine getirmiş sayılır.
2) Allah, "... bu durumda su da bulamamışsamz" buyurmuş, teyemmümün yapılabilmesini, suyu bulamama şartına bağlamıştır. Burada ise, su bulunmaktadır. Binâenaleyh, teyemmüm edilmemesi gerekir. [178]

Güneşte Isıtılmış Su İle Abdest

Alimlerimiz şöyle der: Bir kabın içinde su ısıtılmak istenip de o su ısıtıldığında, onunla abdest almak mekruhtur. Ebû Hanife ve Ahmed İbn Hanbel ise, bunun mekruh olmadığını söylemişlerdir. Alimlerimizin delili, İbn Abbas (r.a)'tan rivayet edilen şu haberdir: Hz. Peygamber (s.a.s), "Bir kimse güneşte ısıtılmış suyla yıkanırda, böylece ona btr aiaca hastalığı

---

[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/513
[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/513
[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/514
[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/514
[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/514
[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/514

isabet ederse, o kimse suçu ancak kendisinde bulsun" buyurmuştur. Bazı alimlerimiz ise, "Bu, şeriat açısından değil, ama tıp açısından mahzurludur" demişlerdir.
Ebû Hanife (r.h)'nin delili şudur: Cenâb-ı Hak, "yüzlerinizi yıkayın" emriyle yıkamayı istemiştir. Bu da bir yıkamadır; bu sebeple o da kâfidir. Bir de, suyu bulan kimsenin teyemmüm etmesi yeterli değildir. 179[179]

Müşriklerin Suyunu Kullanmak

Müşriğin kullandığı suyun artamyla abdest almak mekruh olmadığı gibi, müşriklerin kaplarında bulunan su ile abdest almak da mekruh değildir. Ahmed ve İshâk, bunun caiz olmadığını söylemişlerdir. Bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ, yıkanmayı emretmiştir. O insan da, bunu yerine getirmiştir ve o kimse suyu bulmuş olduğu için, teyemmüm edemez. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir müşrik kadının su kabından abdest aldığı ve yine Hz. Ömer (r.a)'in, bir hristiyanın kırbasındaki sudan abdest aldığı rivayet edilmiştir. 180[180]

Deniz Suyu İle Abdest

Deniz suyu ile abdest almak caizdir. Abdullah İbn Amr İbn As (r.a) ise bunun caiz olmadığını söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: "Allah Teâlâ yıkanmayı emretmiştir. Denizin suyu ile yıkanan da, bunu yapmıştır ve teyemmüm edilebilmesinin şartı, suyun bulunamamasıdır. Deniz suyunu bütan da, su bulmuş demektir. 181[181]

Meyve Suyu ile Abdest

İmftm Şafiî (r.h): "Hurma (meyve) suyu ile abdest almak caiz değildir" derken; Ebû Hanife (r.h), bunun yolculukta caiz olacağını söylemiştir. Şafiî'nin delili şudur: "Allah Teâ- lâ, "su da bulamamışsanız, teyemmüm edin..." buyurmuş ve böylece su bulunmadığı zaman, teyemmüm etmeyi farz kılmıştır. Ebû Hanife ise: "(Meyve suyu) bulan kimsenin, teyemmümü terketmesi caizdir, hatta vaciptir. Bu kimse hurma (meyve) suyu ile abdestini aJır" demiştir. Halbuki bu, âyetin aksinedir. Eğer onlar (Hanefîler), cinlerle ilgili kıssaya (hadiseye) tutunmuşlar ise, biz deriz ki, (bahsedilen) bu şeyin çoraklığını gidermek için içine hurma sıkılan bir su olduğu söylenmiştir. Bir de cinlerle ilgili bu hâdise, Mekke'de geçmiştir. Halbuki Mâide Sûresi, Kur'ân'ın en son nazil olan süresidir. Binâenaleyh bu sûredeki âyetin, o hâdise(nin ifâde ettiği hükmü) neshetmiş olması daha uygundur. 182[182]

Altıncı Mesele

Evzfiî ve Esamm, temiz olan her türlü sıvı ile, abdest alınıp gusledilebileceğini söylemişlerdir. Alimlerin çoğu ise, bunun caiz olmayacağı görüşündedirler. Ekseriyetin delili şudur: "Allah, su bulunmadığı zaman, teyemmüm edilmesi gerekliğini bildirmiştir. Halbuki diğer sıvılarla abdest almanın caiz olduğunu söylemek, bu hükmü iptal eder."
Evzâî ve Esamm ise şöyle istidlal etmişlerdir: "Âyetteki, "yüzlerinizi yıkayın.." emri, mutlak mânada bir yıkama emridir. Uzuvlar üzerinde sıvı bir şeyi akıtmak da yıkama sayılır. Nitekim şâir: "Gözyaşı, sürmesini yıkadığı zaman, ey o (sevgilinin) güzelliği" (sen onun güzelliğini ah, göz yaşı onun sürmesini yıkadığı zaman görsen)" demiştir. "Yıkama", su ve diğer sıvılar arasında müşterek bir mânanın (şeyin) ismi olduğuna göre, âyetteki "yıkayınız" buyruğu, her türlü sıvı ile abdest alınabileceğini göstermiş olur." Biz, buna karşı deriz ki, bu mutlak

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/514
180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/515
181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/515
182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/515

(kayıtsız-şartsız) bir emirdir. Bizim, zikrettiğimiz delil ise mukayyeddir. Mutlakı, rnukayyed üzerine hamletmek vaciptir. 183[183]

Rengi Değişmiş Olan Su

İmam Şafiî (r.h): "Zağferânjle iyice rengi değişmiş olan suyla abdest almak caiz değildir" derken, Ebû Hanife (r.h), bunun caiz olduğunu söylemiştir. Şafiî'nin delili şudur: "Böyle sular, mutlak mânada "su" diye adlandırılamaz. Binâenaleyh böyle bir su bulan, sanki su bulmamış gibidir. Bu sebeple, onun teyemmüm etmesi gerekir." Ebû Hanife (r.h)'nin delili ise şöyledir: "Bu şekildeki bir suyu bulan da, su bulmuş sayılır. Çünkü içindeki zağferan yüzünden, rengi değişmiş olan su, belli bir sıfatı olan sudur. Binâenaleyh onda, suyun kendisi hiç şüphesiz mevcuttur. Bu sebeple, böylesi suyu bulan da, su bulmuş olur. Binâenaleyh teyemmüm etmesinin caiz olmaması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "su da bulamamışsanız, teyemmüm edin" buyurarak, teyemmümün caiz oluşunu, suyun bulunmaması şartına bağlamıştır. 184[184]

Kokmuş Su

Uzun süre beklediği için, Özelliği bozulan ve kokuşan su, şer'an hem temiz, hem de temizleyicidir. Bunun delili, âyetteki, "su da buiamamışsanız, teyemmüm edin" ifadesidir. Cenâb-ı Allah, bu buyruğu ile, teyemmüm edilebilmesini, suyun bulunmaması şartına bağlamıştır. Bu kokuşmuş olan su da, bir sudur. Bundan dolayı böyle bir su var iken, teyemmümün caiz olmaması gerekir. 185[185]

Abdestte Kullanılmış Suyun Durumu

İmam Mâlik ve Dâvûd ez-Zâhirî, abdestte kullanılmış olan su, hem temiz, hem de temizleyici olarak kalır. İmâm Şafiî de, kavl-i kadîminde bu görüştedir. O, kavl-i cedidinde ise, bu suyun temiz ama temizleyici olmadığını söylemiştir ki İmam Muhammed de bu görüştedir.

Ebû Hanife (r.h)'den nakledilen rivayetlerin çoğuna göre, o, bu suyun necis (pis) hükmünde olduğunu söylemiştir. İmâm Mâlik'in delili şudur: Teyemmüm, su bulamamaya bağlanmıştır. Bu da, "su da bulamamişsantz, teyemmüm edin" âyetinin hükmüdür. Müsta'mel (abdestte kullanılmış) suyu bulan da, su bulmuş sayılır. Binâenaleyh, bu kimsenin teyemmüm etmesinin caiz olmaması gerekir. Teyemmümü caiz olmayınca da, o kimsenin, o su ile abdest alması caizdir. Çünkü bu ikisinin birbirinden farklı olduğunu söyleyen yoktur. Yine Cenâb-ı Hak, "Bizgökten temizleyici bir su indirdik" (Furkân, 48) buyurmuştur. Bu âyette seçen "tahûr" (çok temizleyici) kelimesi, (çok içen) kelimeleri gibi, (temizleme) fiili kendisinde tekrar tekrar meydana gelen şey demektir. Tekrar ise, ancak kullanılmış su, temizlikte tekrar kullanılabildiği takdirde söz konusu olur. 186[186]

Suyun,İçine Düşen Pislikte Necis Olması

İmam Mâlik şöyle demiştir: "Suyun içine bir pislik düşse ve su o pislik yüzünden değişmese (bozulmasa), az da olsa, çok da olsa o su hem temiz, hem temizleyicidir." Bu, Sahabe ve Tâbiî'nin çoğunun görüşüdür.

İmam Şafiî (r.h) ise, "Eğer o su, iki "kulle"iki büyük küp)den daha az olur ise, bu necasetin düşmesi ile pis olur" demiştir.

Ebû Hanİfe (r.h) de: "O suyun: kabının yüzeyi, on zira eninde ve on zira boyunda bir alandan

---

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/515-516

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/516

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/516

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/516-517

daha az olur ise, bununla pis olur" demiştir.
İmam Mâlikin delili şudur: "Allah Teâlâ bu âyette teyemmümü, suyun bulunamamasma bağlamıştır. Hakkında ihtilaf ettiğimiz şu suyu bulan kimse de, su bulmuş sayılır. Binâenaleyh o kimsenin teyemmüm etmesinin caiz olmaması gerekir."
Bu konuda söylenecek son söz şudur: "Suyu bulmuş olma" mânası, özelliği değişmiş az bir su bulunduğu zaman da söz konusudur. Fakat biz deriz ki: "Âmm (genel mefhum), tahsis edilen hususların dışında delildir." Keza Allah Teâlâ'nın "yüzlerinizi yıkayın" sözü, mutlak mânada bir yıkama emridir. Gerek su dışındaki diğer sıvılarla gerekse içine düşen pislik yüzünden özellikleri değişmiş az miktardaki sular hakkında bu emirle amel edilmemiştir. Bu, bunların dışındaki sular hakkında, delil olarak kalır."
İmam Mâlik de şöyle der: "Bu âyet ile yaptığımız istidlal, Mz. Peygamber (s.a-s)'in "bu, temizleyici olarak yaratılmıştır, onu hiçbir şey kirletemez (pisletemez). Ancak tadı, kokusu veya rengi değişmiş olanlar müstesna... hadîs-i şerîfi ile de kuvvet bulur. Bu hadis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Su, iki külle miktarına ulaştığı zaman, pisliği taşımaz (yani pislenmez)" hadis-i şerifi ile de tezad teşkil etmez. Çünkü Kur'ân, haber-i vâhidden, sözün mantûku (söylenen hali) mefhumundan (ondan zımnen anlaşılan mânadan) daha evlâdır."
187[187] 188[188] 189[189]

Onbirinci Mesele

Cünüp kimsenin yıkandığı sudan artakalan kısımla, abdest almak caizdir. Ahmed ve İshâk, onunla tek başına kalırsa, kadının yıkandığı sudan arta kalanla abdest almanın caiz olmayacağını söylemişlerdir. Bu, Hasan el-Basrî ve Saîd İbnu'l-Müseyyeb'in görüşüdür. Bizim delilimiz, Cenâb-ı Hakk'ın "su da bulamamışsanız, teyemmüm edin" emridir." Bu suyu bulan kimse, su bulmuş demektir. Binâenaleyh, teyemmüm etmesi caiz değildir. Ona bu caiz olmayınca, o suyla abdest alması caizdir. Çünkü bu ikisi arasında bir fark olduğunu söyleyen yoktur. 190[190]

Vahşi Hayvanların Artığı

Vahşi hayvanların artığı olan sular, temiz ve temizleyicidir Eşeğin artığı da böyledir. Ebû Hantfe (r.h) ise bunun necis, pis olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: Bu artık suyu bulan kimse, su bulmuş demektir. Binâenaleyh, teyemmüm etmesi caiz değildir. Çünkü, âyetteki "yıkaymiz" emri yukarıda da bu iki veçhin izahı geçtiği üzere bütün sulara şamildir. 191[191]

Onüçüncü Mesele

Su, iki "külle" miktarına ulaştığında ve de ona, onunözel- İklerini bozmayan bir pislik düştüğünde, İmam Şafiî (r.h)'ye göre, bu su temiz ve temizleyici olarak kalır. Ebû Hanife (r.h)'ye göre İse, o su pis olur. Bizim (Şâfiîlerin) delilimiz şudur: Böyle bir suyu bulan da su bulmuştur. Bundan dolayı teyemmüm etmesi caiz olmaz. Çünkü kişi, yıkamayla emrolunmuştur. Bu emri de yerine getirmiştir. Binâenaleyh, mükellefiyetten çıkmış olur. 192[192]

187[187] Külte, 250 ntıl (ntıl, 460.8 gr.) ve daha fazla su alabilen küp demektir (ç).
188[188] Zîrâ yaklaşık 64 cm'lik bir ölçü birimidir (ç).
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/517
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/518
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/518
192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/518

Ondördüncü Mesele

İçinde yaprakların parçalanmış olduğu su ile ilgili olarak, alimlerin pekçok açıklamaları vardır. Fakat bu âyet, o suda mutlak mânada su adı devam ettikçe, onun temiz ve temizleyici olduğuna delâlet eder. Özet olarak, bu âyet-i kerime kendisinde mutlak anlamda su ismi sürdükçe, her suyun temiz ve temizleyici olduğuna delâlet eder. 193[193]

Teyemmümle İlgili Meseleler

İkinci Nev': Bu âyetten çıkarılan meselelerin ikinci nev'i de, teyemmümle ilgili meselelerdir:
Vahşi Hayvanların Artığı 194[194]

Teyemmümde Niyet Şarttır

İmam Şafiî, Ebû Hanife ve müctehidlerin çoğu (r.h), "Teyemmümde niyet etmek lâzımdır" demişlerdir. İmam
Züfer (r.h) ise, bunun vacip olmadığını söylemiştir. Bizim delilimiz Cenâb-ı Hakk'ın, "...teyemmüm edin" emridir. Çünkü teyemmüm, "kastetmek, niyetlenmek" anlamından ibarettir. Binâenaleyh bu ifâde, niyetin gerekli olduğuna delâlet etmektedir. 195[195]

Teyemmümde Kolların Sınırı

İmam Şafiî ve Ebû Hanife: "Ellerin dirseklere kadar teyemmüm edilmesi farzdır" demişlerdir. Hz. Ali ve İbn
Abbas (r.a)'dan, ellerin bileklere kadar teyemmüm edileceği rivayet edilmiştir. İmam Mâlik'den de, iki bileğe kadar teyemmüm edileceği; Zühri'den de koltuk altlarına kadar teyemmüm yapılacağı rivayet edilmiştir. Bizim delilimiz şudur: El, şu uzvun koltuğa kadar otan adıdır. Binâenaleyh, âyetteki "...yüzlerinize ve ellerinize sürün" emri, etleri koltuklara kadar meshetmeyi gerektirir. Biz, pazuların bulunduğu kısım hakkında bu nass ile amel etmedik, çünkü biliyoruz ki teyemmüm abdestten bedeldir. Teyemmümün dayanağı ise, hükmü hafifletmektir. Bunun delili ise, abdestte dört uzvu temizlemenin, teyemmümde ise, iki uzvu temizlemenin vacip olmasıdır. Bu mâna, teyemmüm âyetinin sonundaki, "Allah size bir güçlük vermeyi istemez" ifadesiyle de kuvvet kazanır. Binâenaleyh, kollarda pazuların bulunduğu yerlere, abdest alırken itibar edilmediğine göre, bunlara teyemmümde itibar edilmemesi daha evlâdır. Bu delil ile, iki pazuları nassın zahir hükmünün dtşına çıkınca, geriye dirseklere kadar iki el kalmaktadır. Velhasıl Allah Teâlâ, teyemmümle ilgili olarak elleri, iki dirsek ile kayıtlamam ıştır. Çünkü teyemmüm abdestten bedeldir ve iki elin de abdestte dirseklerle sınırlandırılması, bu sınırlamanın teyemmümde de yapılmasına gerek bırakmamıştır. 196[196]

Teyemmüm Edilecek Kısımlar

Teyemmümde, o iki uzvu (elleri ve yüzleri) tamamen kaplamak farzdır. Hasan İbn Ziyâd, Ebû Hanife'den,
"Uzuvların ekseri kısmı teyemmüm edilirse, bu caiz olur" görüşünü nakletmtştir. Biz (Şâfiîlerin) delili şudur: "ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün..." Yüz ve el, bu iki uzvun

---

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/518
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/518
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/518
196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/519

tamamının adıdır. Bu emir ancak, bu ikisi kaplama mesh edilirse yerini bulur.
Bir kimse şöyle diyebilir: "Siz, Cenâb-ı Hakk'ın emrindeki bâ harfinin teb'îz için olduğunu söylemiştiniz. Bu âyette de böyledir..." [197]

Dördüncü Mesele

İmam Şafiî (r.h)'ye "Teyemmüm yapan kimse elini yere koyupıeline|hiçbir toz bulaşmadığı zaman.bu kâfi gelmez" demiştir. Bu, Ebû Yusuf (r.h)'un da görüşüdür. İmam Mâlik ve Mâlik (r.h) ise, bunun kâfi geleceğini söylemişlerdir. Bizim delilimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğudur. Buradaki (ondan) bu topraktan herhangi bir miktar sürünmeye delâlet eder. Nitekim, "Falanca, yağdan sürünmektedir" diyen kimse bu mânayı murad etmektedir. Biz bu hususu, Nisa süresindeki (Âyet, 43) teyemmümle ilgili âyetin tefsirinde iyice izah ettik. Allah en iyi bilendir. [198]

Teyemmümde Kullanılacak Maddeler

Şafiî (r.h): "Teyemmüm, ancak halis ve katıksız toprak ile caiz olur" demiştir. Bu, Ebû Yusuf (r.h)'un da görüşüdür. Teyemmüm* Ebû Hanlfe (r.h) "Toprak, ufatılmış tuğla, kireç, alçı ve [199]"zırnîh"ile teyemmüm yapılırsa caizdir" demiştir.
Biz ŞMiîlerin delili, şu rivayettir: İbn Abbas, âyette geçen kelimesi, "toprak" anlamına getir. Yine, teyemmüm de, mânası aklen anlaşılmayan bir temizliktir. Binâenaleyh, bu hususta gelmiş olan nass ile yetinmek, ona göre amel etmek gerekir. Açıklayıcı nass, toprak hakkında'varid olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), "Toprak, on yıl su bulamasa dahi müslümam temizleyicidir" ve "yeryüzü bana mescid ve toprağı da temizleyici kûmdı' [200]buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. [201]

Altıncı Mesele

Şayet bir kimse rüzgârın önüne dursa, rüzgâr da onun üzerine toz-toprak savursa; o adam eliyle teyemmüm
uzuvlarını ister sıvazlasın isterse sıvazlamasın, Şafiî (r.h)1-nin mezhebinin zahirine göre, bu teyemmüm için kâfi değildir... Bazı muhakkik âlimler, "Bu kâfidir, çünkü toz o adamın uzuvlarına ulaşıp, sonra o adam da eliyle uzuvları üzerindeki tozları sıvazlayınca, bu kimse böylece uzuvları üzerindeki temiz toprağı kullanmaya niyet etmiş olur. Bu da, teyemmüm için kâfi olur..." demişlerdir. [202]

Başkasının Teyemmüm Ettirmesi

Kabule şayan görüş şudur: Eğer insana, bir başkası teyemmüm yaptırırsa, bu sahihtir. "Bu sahih olmaz, çünkü
âyetteki "teyemmüm ediniz" ifadesi, bu işi insanın kendisine emirdir. Halbuki böyle yapıldığı zaman bu emir
yerine getirilmemiştir" diyenler de olmuştur. [203]

---

[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/519

[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/519

[199] Zimih: Şeffaf, kolay ufalanır bir madde olup kireçle karıştırıldığında tüyleri giderir. Bileşikleri zehirlidir

[200] Müsned, 1/98, 158.

[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/520

[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/520

[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/520

Teyemmüm Vakti

İmam Şafiî (r.h): "Teyemmüm ancak, namaz vakti girdikten sonra caiz olabilir" derken, Ebû Hanlfe (r.h): "Namaz vaktinden önce de caiz olur" demiştir. Biz Şâfiîlerin delili şudur: Allah Teâlâ, "Namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız, teyemmüm edin" buyurmuştur. Namaza kalkmak ise, ancak vaktin girmesinden sonra olur. 204[204]

Dokuuncu Mesele

Adam ayağını toz kaldıracak kadar yere vursa, Ebû Hanlfe (r.h): "Bu adamın, kalkan toz ile teyemmüm etmesi caizdir" demiştir. Ebû Yusuf (r.h) ise, bunun caiz olmadığını söylemiştir. Ebû Yusuf'un delili şudur: Allah Teâlâ, "temiz bir toprak İle teyemmüm
edin" buyurmuştur. Yerden ayrılan, yükselen toz için, "temiz toprak" tabiri kullanılmaz. Binâenaleyh, bunun yeterli olmaması gerekir. 205[205]

Onuncu Mesele

Âyetteki, ' 'temiz bir toprak ile teyemmüm edin" ifâdesinden dolayı, pis bir toprak ile teyemmüm etmek caiz değildir. Çünkü pis olan, temiz olmaz... 206[206]

Su Aranmadan Teyemmüm Edilmez

İmam Şafiî (r.h), şöyle demiştir: "Yolcu, yakınında su bulamadığı zaman, sağdan soldan su aramadıkça, teyemmüm etmesi caiz olmaz. Eğer oralarda bir vadi var ise, vadiye iner; bir dağ bulunuyorsa, dağa çıkar." Ebû Hanİfe
(r.h) de, "O yolcu, zann-ı gâlibince su bulunmadığını hissederse, onun su araması gerekmez" demiştir.
Biz Şâfiîlerin delili şudur: Allah Teâlâ, "su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin" buyurmuş ve teyemmümün yapılabilmesi için, kişinin suyu bulamamış olmasını şart kılmıştır. Suyu bulamamak ise, daha önce onu aramış olmaya bağlıdır. Binâenaleyh bu ifade, teyemmümden önce, suyu aramanın gerekli olduğuna delâlet eder. 207[207]

Onikinci Mesele

Suyu aramak, ancak namaz vakti girdikten sonra sahihtir. Eğer insan, namaz vaktinden önce suyu aramış ise, namaz vakti girdikten sonra da tekrar suyu araması gerekir. Fakat o kimse, durumun değişmediği ve daha önceki gibi su bulamayacağı hususunda kesin bir bilgi sahibi olmuşsa, o zaman müstesna...
Bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ, "...namaza kalkacağınız zaman, ...su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin" buyurmuştur. "Namaza kalkacağınız zaman..." ifâdesi, namazın vaktinin girmesinden ibarettir. Binâenaleyh, "...su da bulamamışsanız" ifâdesinin, namaz vakti girdikten sonra su bulamamak mânasında olması gerekir. Namaz vakti girdikten sonra su bulamamak ise, namaz vakti girdikten sonra su arama işinin yapılmasına bağlıdır. Binâenaleyh, su aramanın namaz vakti girdikten sonra yapılması gerektiğini anlıyoruz. 208[208]

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/520
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/520-521
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/521
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/521
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/521

Teyemmüm Hem abdest Hem De Gusul Yerine Geçebilir

Teyemmümün, abdeste bedel olarak caiz olduğu hususunda bir ihtilâf bulunmamaktadır. Fakat, cünüp kimse hakkında, gusle bedel olarak teyemmümün caiz olmasın gelince, Hz. Ali ve İbn Abbas (r.h)'tan, bunun da caiz
olduğu rivayeti gelmiştir. Fakîhlerin çoğunun görüşü de böyledir. Hz. Ömer ve İbn Mesudun ise, bujıu caiz görmedikleri rivayet edilmiştir. Bizim delilimiz şudur: Bu hüküm, ya sadece cimâdan dolayı olan cünüplüğe hastır, veyahut da daha umûmî bir cünüplük söz konusu olup, cimâdan dolayı olan cünüptük de buna dâhildir. Şu halde âyetteki, "yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin" ifâdesinden dolayı, teyemmümün gusie bedel olarak caiz olması gerekir. 209[209]

Aynı Teyemmümle Birden Fazla Farzın İfası

İmam Şafiî (r.h): "Teyemmüm eden kimse abdesti bozacak bir şey yapmamışsa, abdestli iken yaptığı gibi bir teyem- mümle iki vakit farz namaz kılamaz"; Ahmed İbn Hanbel ise: "Bir teyemmümle, istediği kadar kaza namazını kılar, fakat iki vakit farz namazt kılamaz" demişlerdir.
Şafiî'nin delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Namaza kalkacağınız zamanr ...eğer cünüp olduysanız, gusledin. Eğer hasta iseniz veya bir yolculukta iseniz veya biriniz tuvaletten gelmiş ise yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu durumda su da bulamamışsanız o zaman teyemmüm edin" âyetidir. Bu âyetle şu şekilde İstidlal edilmiştir: Bu ifâdenin zahiri, su bulunduğu zaman, her namaz kılındığında yeniden abdest almayı; su bulunmadığı zaman ise, yeniden teyemmüm etmeyi gerektirir. Hz. Peygamber'in fiiliyatından, tatbikatından dolayı, abdest hakkında, bu ifâdenin zahirine göre amel edilmemiştir. Binâenaleyh bu hükmün, teyemmüm hakkında âyetin zahirine göre kalması gerekir. 210[210]

Onbeşinci Mesele

Şafiî (r.h): "Vaktin evvelinde su bulamayan, fakat vaktin sonunda su bulacağı ümidini taşıyan kimsenin, vaktin
evvelinde teyemmüm etmesinin caiz olduğunu söylerken, Ebû Hanife (r.h), aksine bu kimsenin namazını, vaktin sonuna kadar tehir edebileceğini belirtmiştir. Şafiî'nin delili şöyledir: Allah 'namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız..." buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Namaza kalkacağınız zaman" ifâdesinden, namaza kalkma mânası murad edilmeyip, aksine bundan, namaz vaktinin girmesi mânası murad edilmiştir. İşte bu da, namaz vakti girdiğinde su bulamayan kimsenin, teyemmüm etmesinin caiz olduğuna delâlet etmektedir. 211[211]

Su Bulununca Teyemmüm Bozulur

Teyemmüm ettikten sonra ve namaza başlamadan önce su bulan kimsenin, teyemmümü geçersiz olur. Ebû Musa
el-Eşarî ve Şa'bî, teyemmümün bâtıl olmayacağını söylemişlerdir. Bizim delilimiz, "Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız... teyemmüm edin" âyetidir. Cenâb-ı Hak bu âyette, teyemmümle namaz kılmanın caiz olabilmesini, suyun bulunmaması

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/521-522
210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/522
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/522

şartına bağlamıştır. Teyemmüm ettikten sonra ve namaza başlamadan önce su bulan kimse hakkında, bu şart ortadan kalkar. Binâenaleyh, o teyemmüm ile namaza başlamasının caiz olmaması gerekir. [212][212]

Onyedinci Mesele

Bir kimse namazını bitirdikten sonra su bulsa, bu kimsenin namazını iade etmesi gerekmez. Tâvûs, namazı iade etmenin gerekli olduğunu söylemiştir. Bizim delilimiz şudur: HakTeâlâ, "Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman... su da bulamamışsanız... teyemmüm edin" buyurmuş, teyemmümle namaz kılabilmeyi, suyun bulunmaması şartına bağlamıştır. Nitekim böyle de olmuştur. Binâenaleyh bu teyemmümün o kişiden, o mükellefiyetin sakıt olmasına sebep olması gerekir. Çünkü emredilen şeyi yerine getirmek makbuliyet için yeterlidir. [213][213]

Namazda iksn Su Görenin Yapması Gereken

Namaz kılarken su gören kimsenin, namazı bozması gerek mez. Bu görüş, İmâm Mâlik ve Ahmed İbn Hanbel'in görüşüdür. Ebû Hanlfe ve Sevrî ise bunun aksini söylemişlerdir ki, bu da Müzeni ve İbn Şüreyh'in tercih ettiği
görüştür. Bizim delilimiz şudur: Suyu bulamama, âyetin de kendisine delâlet ettiği gibi, teyemmümle namaz kılmanın caiz olmasını gerektirir. Binâenaleyh, bu kimsenin namazı, bu hükme göre tahakkuk etmiş, yapılmıştır. Bu sebeple, namaz kılarken su bulan kimse hakkında biz şöyle deriz: Bu kimse, namazı bâtıl olmadığı sürece, suyu kullanmaya kadir değildir. Suyu kullanamayan kimsenin ise, namazı bâtıl olmaz. Binâenaleyh, bunlardan her biri diğerine dayanır. Böylece bu, bir "devr" (devr-i fasit) olur; bu ise bâtıldır. Allah en iyi bilendir. [214][214]

Yanında Su Olduğunu Unutup Teyemmüm Edenin Durumu

Yükünde suyun bulunduğunu unutup da, teyemmüm ederek namaz kılan, sonra da suyun bulunduğunu hatır- layan kimseye, Şafiî (r.h)'nin iki görüşünden birine göre, Teyemmüm Etlenin Durunu namazı iade etmek gerekir. Bu, Ahmed İbn Hanbel ile Ebû Yusuf'un görüşüdür. Diğer görüşüne göreyse, bu kimsenin, namazını iade etmesi gerekmez. Bu da, İmam Mâlik ve Ebû Hanife'nin görüşüdür. Şafiî'nin ikinci görüşünün delili şudur: Bu kimse, suyu kullanmaktan âcizdir. Nitekim suyu bulamama, suyu kullanmaktan âciz olmanın sebebi olduğu gibi, unutmak da, suyu kullanmaktan âciz olmanın sebebidir. Binâenaleyh, bu kimsenin de, suyun bulunduğunu unuttuğu için, suyu kullanmaktan âciz olduğu sabit olur. Böylece de bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, "...su da bulamamışsanız, o zaman teyemmüm edin" ifâdesinin hükmüne dâhil olmuş olur. Şafiî'nin ilk görüşünün delili de, "O kimse, unutmaktan dolayı mazur değildir" şeklindedir. [215][215]

Yirminci Mesele

Denkler arasında dengi kaybolan kimse hakkında da aynı ihtilâf söz konusudur. Evlâ olanı, namazını iade etmemesidir. [216][216]

Yirmibirinci Mesele

---

[212][212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/522-523
[213][213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/523
[214][214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/523
[215][215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/523
[216][216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/523

Yükünde su bulunduğunu unutup, sonca da su arayarak, onu da bulamadığı için, teyemmüm edip böylece de namaz kılan; daha sonra da o suyu bulan kimse hakkında âlimlerin ekserisi, namazını iade etmesinin farz olduğu görüşünü beyân etmişlerdir. Çünkü bu kimsenin mazereti zayıftır. Bazıları da, iade etmesi farz değildir demişlerdir. Çünkü bu kimse suyu iyice araştırıp da bulamadığında, suyu kullanmaktan âciz olmuş demektir. Binâenaleyh Cenâb-t Hakk'ın, "...su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin" ifâdesinin hükmüne dâhil olur. 217[217]

Yirmiikinci Mesele

Bir kimse, teyemmümle namaz kılıp, sonra da yanıbaşında, suyunu kullanabilmesi mümkün olan bir kuyuda su bulsa, bu durumda bakılır. Eğer o kimse namazı kılmadan önce orada su olduğunu bildiği halde unutmuşsa, bu kimse, adeta yükünde su bulunduğunu unutan kimse gibi olur. Eğer orada su olduğunu kesinlikle bilmiyor idiyse, bu durumda yine bakılır: Eğer o kuyu üzerinde, oranın kuyu olduğuna dair açık bir işaret var ise, bu kimsenin namazını yeniden kılması gerekir. Eğer böyle bir işaret yok ise, namazını iade etmez. Çünkü o bu durumda, suyu kullanmaktan aciz kimse durumundadır. Böylece bu kimse Cenâb-ı Hakk'ın, "...su da bulamamışsanız, o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin" buyruğunun hükmüne girmiş olur.

İşte bu âyetten çıkarılan fıkhî meseleler hakkındaki sözün tamamı budur. Bunların tamamı yüz mesele olup, bunları, yanımızda muteber fıkıh kitaplarından hiçbirinin bulunmadığı ve kalbimin de, kâfirlerin müslüman ülkeleri istilâ etmiş olmaları sebebiyle, karmakarışık olduğu bir dönemde yazdım. Kâfirlerin serlerini def etme hususunda bize yetmesini ve O'nun nasslarından O'nun hükümlerini çıkarmamız hususunda çekmiş olduğumuz bu sıkıntıyı, hasenatımızın seyyiâtımıza üstün gelmesine sebep kılmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ederim... Çünkü Allah, kendisinden bir şeyler arzu olunan en aziz ve kendisinden bıı şeyler istenilen en kerîm varlıktır.

Teâlâ "Allah size bir güçlük vermeyi istemez. Fakat sizi iyice temizlemeyi ve size olan nimetini tamamlamayı diler. Umulur ki şükredersiniz" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 218[218]

Allah'ın İrade Sıfatı Hattında Çeşitli Anlayışlar

Âyet, Allah Teâlâ'n m, irâde sahibi olduğunu göstermektedir. Bu âlimlerin üzerinde ittifak ettikleri bir husustur. Fakat onlar, Allah'ın irâde sahibi oluşunun izahı üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Hasan en-Neccâr. "Allah, "mağfup ecrtfemez ve öırşeyı' yapmaya zorlanamaz" mânasmda, irâde saftibidii ' demiştir. Bu izaha göre, Allah'ın irâde sahibi oluşu, selbî bir sıfattır. Bazı âlimler, "İrâde, Allah'ın subûtî bir sıfatıdır" demişler ve kendi aralarında değişik görüşlerle ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan bazıları, "Allah'ın kendi fiillerini irâde etmesi Allah'ı o fiilleri yapmaya sebep olması mânasına; başkalarının fiillerini irâde etmesi ise, Allah'ın o fiilleri emretmeye sebep olması mânasına gelir" demişlerdir. Bu görüş, Mu'tezile'den Câhiz, EbÛ Kasım el-Ka'bî ve Ebu'l-Huseyn el-Basrî'nin görüşüdür.

Diğerleri ise, Allah'ın irade sıfatının, ilim sıfatına zâid bir sıfat olduğunu ifade edip "biz buna "dâî" (sebep) diyoruz" demişlerdir. Sonra bunlardan bir kısmı da, Allah'ın, zâtı gereği irâde sahibi olduğunu söylemişlerdir ki, bu, Hasan en-Neccâr'dan rivayet edilen ikinci görüştür.

Diğer bazı âlimler de, Cenâb-ı Hakk'ın bir irâde ile irade ettiğini söylemişlerdir. Bizim âlimlerimiz, Allah'ın kadîm bir irâde sıfatı ile irade ettiğini söylemişlerdir. Basralı Mu'teziffler, Cenâb-ı Hakk'ın muhdes (sonradan olan) bir irâde ile irâde ettiğini; Kerrâmiyye ise, zâtı ile

---

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/524

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/524

kâim (birlikte bulunan), muhdes (sonradan olma) bir irâde ile irade ettiğini söylemişlerdir. Allah en iyi bilendir. 219[219]

Tüm Haricinde Mükellef Tutma Hakkında

Mu'tezile şöyle der: "Âyet, "teklîf-i mâla yutâk"ın (güç yetirilemeyecek şeyle mükellef tutmanın) olamayacağına
delâlet etmektedir. Çünkü Allah-u Teâlâ, "AllahsÎze, dinde hiçbir güçlük yüklemedt" (Hacc, 78) diye haber vermiştir. "Teklîf-i mâla yutâk"ın, güçlüklerin en çetini olduğu malumdur."
Alimlerimiz ise şöyle demişlerdir: "Malum olan şeyin hilafı imkansız olduğuna göre, bizi ilzam ettiğiniz şey sizi de ilzam eder." 220[220]

Zarar İzale Olunur

Bil ki bu âyet, şeriatta çok önemli bir asıldır. Bu asıl kaide şudur: "Zararlı şeylerde aslolan, onun meşru (helal) olmamaşıdır." Bunun böyle olduğuna, şu âyet de delâlet eder: "Allah size, dinde hiçbir güçlük yüklemedi" (Hacc, 76). Hak Teâlâ'nın "Allah size kolaylık diler, güçlük dilemez" (Bakara, ıss)âyeti de buna delâlet eder. Keza şu hadisler de bunu gösterir: "İslam da zarar verme ve zarara zararla karşılık verme yoktur "221[221] Akleri de, zararların uzaklaştırılmasının güzel ve yerinde kabul edilmesi, buna delâlet eder. Binâenaleyh şeriatta da durumun aynı olması gerekir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) "Müslümanların güzel ve hoş saydıkları şey, Allah katında da güzel ve 222[222]"Faydalı olan şeylerde, aslolan mübahlıktır" kaidesini şu şekilde izah ederiz:
.**a)** Cenâb-ı Hak, "Allah, yeryüzünde olan herşeyi sizin için yarattı" (Bakara. 29) buyurmuştur.
b) Allah, "Bugün size bütün tayyibât (iyi ve temiz nimetler) helâl kılındı" 5) buyurmuştur. Biz, daha önce, "tayyibâf'tan muradın, lezîz ve kendisinden istifâde edilen şeyler olduğunu açıklamıştık. Bu iki temel kaide, böyle sabit olunca, kıyâsı kabul etmeyenler şöyle demişlerdir: "Şeriatta kıyâs yapmaya kesinlikle ihtiyaç yoktur. Çünkü meydana çıkan her hadisenin hükmü geniş olarak, eğer kitap ve sünnette zikredilmiş ise, hüküm işte odur. Eğer böyle olmaz ise bu durumda bakarız, hükmedeceğimiz şey, zararlı bir şey ise, "zararlı şeylerde aslolan haramlıktır" delilinden hareket ederek, onun haram olduğunu; yok o faydalı ve menfaatli bir şey ise, faydalı şeylerin mubah olduğuna delâlet eden delillerden hareket ederek, onun mubah olduğunu söyleriz. Hiç kimse, hiçbir kıyâs ile, bu iki temel kaideyi zedeleyemez. Çünkü bu iki temel düstura ters olarak yapılacak kıyâs, aslında nassa karşı yapılmış bir kıyâs olur ki kabul edilmez. Binâenaleyh yapılacak kıyâs geçersiz olur. 223[223]

Burada, “Temizlemek” den Maksad

Âyetteki, "Fakat (Allah) sizi iyice temizlemeyi diler" buyruğundaki, "temizleme"nin ne olduğu hususunda âlimler Burada " ihtilaf etmişlerdir:
1) Ebu Hanife'nin talebelerinden rey taraftarı olanların çoğu
"İnsandan, abdesti bozan birşey çıktığında, uzuvlar hükmî bir necaset ile pislenmiş olurlar. Binâenaleyh âyette bahsedilen "temizleme", işte bu hükmî necaseti gidermektir'1 demişlerdir. Bizce bu, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Bunun uzak olduğuna şunlar delâlet eder:
a) Cenâb-ı Hak, "Müşrikler ancak bir pisliktir" oevt, 28) buyurmuştur. Âyette geçen (ancak) kelimesi, hasr (sadece) mânası ifâde eder. Bu da mü'minin hiçbir uzvunun pis olmadığını

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/524-525
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/525
221[221] Keşfu'l-Hafa, 2/365
222[222] Keşfu'l-Hafa, 2/188.
223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/525-526

gösterir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), "Mü'min, ölü iken de, diri iken de pis değildir" [224][224]buyurmuştur. İşte bu hadis, geçen o âyetle birlikte, sanki onların sözlerinin yanlış olduğunu gösteren bir nassdır.

c) Ümmet, abdestsiz kimsenin bedeninin ıslak olması ve elbisesinin vücuduna yapışması halinde, o elbisenin pis olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Hatta birisi, o ıslak elbiseyi alıp giyse ve onunla namaz kılsa, namazı bozulmaz. İşte bu da, abdestsiz mü'minin bedeninin pis olmadığına delâlet eder.

d) Eğer abdestsizlik. abdest azalarından o dört uzvun pis olmasını gerektirseydi ve o dört uzvu temizlemek, bütün uzuvları temizlemiş olmayı gerektirseydi, o zaman abdestin, şeriatların değişmesine göre, değişmemesi gerekirdi. Malumdur ki durum böyle değildir.

e) Bir yerden pisliğin çıkması, nasıl bedenin başka yerlerinin pis olmasını gerektirir?

0 Cenâb-ı Allah'ın, "...Fakat (O) sizi iyice temizlemeyi diler" buyruğu teyemmümün peşisıra zikredilmiştir. Halbuki teyemmümün kirlenmeyi artırdığı, temizliğe ve nezâfete ters olduğu ve hiçbir pisliği gidermediği açıkça bilinen birşeydir.

g) Mest üzerine meshetmek, ayakları yıkamanın yerini tutar. Halbuki meshin, ayaktaki kirlerden hiçbir şeyi gidermediği malumdur.

h) Giderilmesi istenen, eğer maddi bir şey (pislik) ise, zaten duyularımız, onun bâtıl olduğu neticesine varır. Eğer arazî (görülmeyen) bir şey ise, bunu gidermek imkânsızdır. Çünkü arazların (sıfatların), bir yerden başka bir yere geçmesi imkânsızdır. İşte yaptığımız bütün bu izahlar ile, o fakîhterin söyledikleri bu sözün gerçekten uzak bir söz olduğu sabit olur.

2) Âyette geçen "temizlememden maksad, kalbin, Allah'a itaat hususunda başkaldırma, diretme ve isyan sıfatından temizlenmesidir. Çünkü inkâr ve günah, ruh (kalp) için birer pisliktir. Zira pislik, giderilmesi, yok edilmesi ve uzaklaştırılması istenen birşey olduğu için "necaset" diye isimlendirilmiştir. İnkâr ve günah da böyledir. Binâenaleyh inkâr ve günah da, ruhdaki bir takım pislikler olmuş olurlar. Maddi pislikleri gidermek, "taharet" diye ifâde edildiği gibi, bozuk inanç ve kötü huylan gidermek de "taharet" diye ifâde edilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Müşrikler, ancak bir pisliktir" (Tevt 28) buyurmuş ve onların inançlarını da "pistte" saymıştır.

Ve yine Cenâb-ı Hak, "£y ehl-i Beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve iyice temizlemek ister" (Ahzftb, 33) buyurmuş, böylece ehl-i beyt'in günahlardan uzak kalmasını, onlar için bir "temizleme" kabul etmiştir. Yine O, Hz. İsa (a.s) hakkında. "şüphesiz ki seni öldürecek ve nezdime yükseltip, kâfirlerden (kurtarıp) temizleyecek olan benim" (Ah imrân, 55) buyurmuş ve böylece Hz. İsa'yı, kâfirlerin tenkidlerindan ve tasarruflarından kurtarışını, onun için bir "temizleme" saymıştır.

Bunu iyice kavradığın zaman, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, kullarına o belli uzuvlara o uzuvlar temiz olmalarına rağmen su ulaştırıp yıkamalarını emredince, kul bu mükellefiyette aklı ile anlayabileceği bir faydanın bulunduğunu bilemez. Binâenaleyh kul, bu mükellefiyetleri kabul edip, onlara uyunca, bu inkiyadı, sırf kulluğunu ortaya koymak ve Allah'ın rubûbiyyetine boyun eğmek için olur. Böylece de bu inkıyâd, kulun kalbinden isyan izlerini tamamen siler ve bu bir nevî (manevî) bir temizlik olmuş olur. Bu sebeple, bu amellerin "temizlik" diye adlandırılması hususundaki en doğru izah budur. İşte bu husus, mü'minin abdest alırken, yüzünü, ellerini ve ayaklarını yıkayıp baştna meshettiğinde, bu uzuvlarının günahlarının döküldüğünü ifâde eden pek çok hadis ile de kuvvet kazanır.

Bil ki anlattığımız bu kaide, Şafiî (r.h)'nin mezhebinde muteber bir kaide olup, temizlik konusundaki hilafiyyat meselelerinin çoğu buna dayanır. Allah en iyi bilendir. [225][225]

---

[224][224] Buhari, Gusül, 23, 24; Müslim,Hayz, 115 (1/282).

[225][225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/526-528

Nimetleri Tamamlamak Ne Demektir?

Cenâb-ı Allah"ve size plan nimetini tamamlamayı diler" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu söz, sûrenin başından buraya kadar bahsedilen şeylerin tamamı ile ilgilidir. Zira Allah Teâlâ, sûrenin başında yiyeceklerden lezîz ve hoş olanlar (tayyibât) ile kadınları mubah kılarak kullarına in'am ettiğini belirtmiş, bundan sonra da abdestin farz oluş keyfiyetinden bahsetmiştir. Binâenaleyh sanki o, bu ifâdede şöyle demek istemiştir: "Ben, önce dünya nimetlerinden, ikinci olarak da din nimetlerinden bahsederek, nimetlerimi (saymayı) tamamladım.

b) Bundan murad, "Yolculuk ve hastalık halinde teyemmüme ve mükellefiyetlerinizi hafifletmeye müsaade ederek, size olan nimetlerimi tamamladım. Binâenaleyh sizler bununla, Kıyamet gününde de, günahlarınızı affedip, kötülüklerinizi bağışlamak suretiyle cezanızı hafifleteceğime istidlal edin" mânâsıdır.

Daha sonrasCenâb-ı Hak "Umulur ki şükredersiniz" buyurmuştur. Burada geçen (belki, umulur ki) kelimesi ile ilgili izahımız, (Bakara, 21) âyetinin tefsirinde geçti. Allah en iyi bilendir. 226[226]

Allah'ın Üzerinizdeki Nimetini ve Ahdini Hatırlayın

"Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve "Dinledik, itaat ettik" dediğiniz zaman, onun sizden aldığı o ahdini hatırlayın. Allah'a saygılı olun. Şüphe yok ki Allah, . göğüslerin sahip olduğu (sırlan) bilir"
(Mâide, 7).

Bil ki Allah Teâla, geçen mükellefiyetlerden bahsedince, bunun peşinden, çultarının kabul etmeleri ve boyun eğmeleri gereken misâkı zikretmiştir.

Bunun iki sebebi vardır: 227[227]

Allah'ın Nimeti

Birinci Sebep: Allah'ın, kullarına olan nrmetlerinin çokluğudur... İşte bu, 'Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın" emrinden anlaşılmaktadır. Malumdur ki 'nimetin çokluğu", kendisine nimet verilenlerin nimet verene hizmet etmekle meşgut İmalarını, O'nun emir ve yasaklarına uymalarını gerektirir. Bu hususta iki mesele -ardır: 228[228]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Allah, "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın" buyurmuş, "Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırlayın" diye kelimeyi çoğul getirmemiştir. Çünkü bundan maksad, Ulah'ın nimetlerinin sayısının ne kadar olduğunu düşünme değil, aksine O'nun »metlerini bir "cins" olarak düşünmektir. Çünkü bu cins nimet, Ailah'dan başkasını eremeyeceği bir nimettir. Binâenaleyh kim hayat, sıhhat, akıl, hidayet, belâlardan coruma ve hem dünyevî, hem de uhrevî her türlü hayrı nasîp etme gibi nimetleri /ermeye kadir olabilir? İşte bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın nimetinin cinsi, O'ndan Daşkasının veremeyeceği bir cins nimettir. Buna göre âyetteki, "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın..." emrinden maksad, O'nun nimetinin, başkasının nimetinden farklılığını düşünmeyi sağlamaktır. Zira bu, mümtaz bir nimettir. Bu farklılık da, başkasının

---

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/528

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/528-529

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/529

böyle bir nimet vermeye kadir olamayışıdır. Malumdur ki, nimet her ne zaman bu şekilde olursa, ona karşı şükrü edâ etmenin gerekliliği, o nisbette tam ve mükemmel olur. 229[229]

Allah'ın Nimetlerinin Unutulmasının Sebebi

Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın" emri, verilmiş olan nimetlerin unutulmuş olduğunu ihsas ettirmektedir. Binâenaleyh o nimetlerin bu kadar çok olmasına ve her zaman, her an bize peşpeşe verilmesine rağmen, unutulmuş olması nasıl düşünülebilir? Buna şu şekilde cevap verilir: O nimetler çok ve peşpeşe olmaları sebebi ile, alışılmış bir hal alırlar. Bundan dolayı da çokça verilmesi ve görülmesi, bir nevî unutulma sebebi olur. İşte bundan ötürü, muhakkik
âlimler, "Allah çok zahir olduğu için, bâtındır" demişlerdir. Bu onların, "Çok zahir elması sebebi ile akıllardan perdelenen ve nurunun mükemmelliği sebebi ile akıllara görünmeyen O yüce zâtı tenzih ve takdis ederiz" sözlerinin ifâde ettiği mânadır. 230[230]

Allah'ın Ahdi

İkinci Sebep: İnsanların, Cenâb-ı Hakk'ın yüklediği mükellefiyetlere boyun eğmelerini gerekli kılan sebeplerden birisi de, Allah'ın onları bağladığı (onlardan almış olduğu) ahdidir. "Muvftsaka", kişinin akid yaparak, sağlam bir şekilde bağlandığı anlaşma demektir. İşte bu âyet, sûrenin başındaki "Ey iman edenler, bağlandığınız ahidleri yerine getirin...") âyetine benzer. Müfessirler bu âyette bahsedilen "Mîsâk" hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Bundan maksad, Allah'ın Resulü (s.a.s) ile iyi ve kötü anlarda O'nu dmleyip itaat edeceklerine dâir O'nunla sababe arasında geçen anlaşmadır. Bu mesele Hz. Peygamber (s.a.s)'in, başlangıçta (hicretten az önce) ensar ile; daha sonra Şecere-i Rıdvan oıo> altında genel olarak bütün mü'minlerle ve bu ikisi dışında muhtelif zamanlarda mü'minler ile bîatlaşmasıdır. Cenâb-ı Hak, işte peygamberinin aldığı bu mîsakı kendisine izafe etmiştir. Bu tıpkı, "Gerçekten sana biat edenler, ancak Allah a bîat etmiş olurlar" (Fetih, 10) ve "Kim Peygambere itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiştir" {wa&,ao)âyetlerinde buyurulduğu gibidir. Allah, daha sonra o insanların, bu mîsakı kabul edip, o müketlefiyetteri üstlenerek "Dinledik ve itaat ettik" dediklerini belirterek, bu hususu te'kid etmiştir. Sonra da o insanları, o ahid ve mîsaklarım bozmamaları için korkutup sakındırarak: "Allah'a saygılı ölün. Şüphe yok kf Allah, göğüslerin sahip olduğu (sırlan) bilir" buyurmuştur. Bu, "Ahidlerinizi bozmayın ve içinizden onu bozmaya niyetlenmeyin. Çünkü böyle bir niyet kalbinize ve aklınıza gelirse, Allah onu bilir ve cezasını verme bakımından O yeter" demektir.
2) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu, İsrâiloğullarının, "Tevrat'a ve Tevrat'ta bulunan herşeye inandık" dedikleri zaman, Allah'ın onlardan almış olduğu mîsâktır (sözdür). Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderileceği müjdesi, Tevrat'ta yer alan hususlardan biri olduğuna göre, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i kabul etmeleri gerekirdi."
3) Mücâhîd, Kelbî ve Mukâtil de, bu mîsâk'ın, Cenâb-ı Hakk'ın insanları Hz. Adem'in sulbünden çıkarıp, kendilerini yine kendilerine şâhid tutarak, "Ben sizin Rabbtniz değil miyim?", 172) dediği zaman almış olduğu mîsaktır. Eğer, "Bu görüşe göre olan ahd ve mîsakı insanlar hatırlamıyorlar. Öyle ise, onlardan bu mîsakı
.116} Şecere-i Rıdvan, Hudeybiye'de Hz. Peygamber (s.a.sj'in sarwoeden altında biat aldığı ağaç.
muhafaza etmeleri nasıl istenebilir?" denirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ bunun böyle olduğunu haber verdiğine göre, bunun olmuş olduğunu kesinkes söylemek ve inanmak gerekir. İşte bu durumda da Allah'ın insanlara, bu ahde vefa göstermelerini emretmesi güzel ve yerinde

---

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/529
230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/529-530

olmuş olur.
4) Süddî, "Bu ahidden maksad, Atlan Teâlâ'nın-birliğini ve dinî ahkâmının mâkuliyetini gösteren aklî ve nakfi delillerdir" demiştir. Kelamcıların çoğunun tercih ettiği görüş de budur. 231[231]

Allah İçin Adaleti Gerçekleştiriri ve Doğru Şahitlik Yapın

"Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adaletle şâhtdlik edenler olun. Bir kavme olan kininiz, sizi adalet yapmamaya sevk etmesin. Adaleti uygulayın bu takvaya en yakın olan şeydir. Allah'a saygılı olun. Şüphesiz Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdârdır" (Mâide. 6).
Bu ilahî buyruk da önceki âyetlere bağlı bir ifâde olup, bundan maksad. mükellef oldukları şeylere boyun eğip, onları yerine getirmeye teşviktir
Bil ki mükellefiyetler ne kadar çok olsa da, şu iki ana grupta toptan*
a) Allah'ın emirlerine saygı duymak...
b) Mahlûkâta (insanlara) karşı şefkatli olmak... Buna göre âyetteki, ' hakkı ayakta tutanlar (olun)" emri, birinci kısma, yani Allah'ın emrine sayg işarettir. Allah için "kavvâmûn" (ayakta olmak, ayakta tutmak) olmanm kulluğu ortaya koyup, RubÛbiyyete saygı duyma gibi, yerine getirilmesi heryerde hakkı Allah için ayakta tutmak demektir. Âyetteki, "adaletle şâhidlik edenler olun" buyruğu da insanlara şefkatli olmaya işarettir.
Bu ifâde ile ilgili iki görüş vardır:
a) Atâ, "Şahitlik ederken sevdiklerinin ve akrabalarının tarafını tutma, düşmanların ve muhaliflerinin lehine olacak şahadetini de onlardan esirgeme" demiştir.
b) Zeccac, "Bunun mânası, "Allah'ın dinini açıklamak suretiyle adaletle şâhidlik edenler olun" demektir. Çünkü şâhid, şâhidlik ettiği hususu açıklayan kimsedir" demiştir. 232[232]

Bir Tarafa Duyduğunuz Kin Sizi Adaletten Uzaklaştırmasın

Cenâb-ı Hakk'ın "Bir kavme olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevketmesln" demektir. Bu ifadenin takdiri, İ"Onlar hakkında adalet yapmamanıza sebep olmasın" demektir. Fakat sözden anlaşıldığı için, faj (onlar hakkında) lafzı hazfedilmiştir. Bu âyetle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Bu emir, herkes için olup, manası "Herhangi bir kavme olan kininiz, sizi, onlara zulmetmeye ve onlara karşı haddi aşmaya götürmesin, aksine size kötülük etseler ve sizi korkutsalar da veya size iyilik etseler de, onlar hakkında âdil olunuz" demektir. İşte bu umûmi bir hitap olup, Allah Teâlâ'nın, herkese adalet ve insafla hükmetmelerini, haksızlık, zulüm ve eziyeti bırakmalarını emretmesi mânasına gelir.
b) Bu emir, kâfirlere karşı davranışla ilgilidir. Çünkü bu âyet, Kureyş kâfirleri, müslümanların Mescid-i Harama girmelerine mâni oldukları zaman nazil olmuştur. Eğer, "Bu müslümanların müşriklere zulmetmeleri nasıl anlaşılacak? Zaten müslümanlara onları öldürüp, çoluk çocuklarını esir ve cariye etme, mallarını alma emri verilmiştir?" denirse, biz deriz ki: Müslümanların, müşriklere pek çok yönden zulmetmeleri mümkündür. Meselâ:
a) Kâfirler müslüman olduklarını açıkça söyledikleri halde, müslümanlar bunu kabul etmeyerek (zulmedebilirler).
b) Babalarını üzmek için, henüz mükellef olmayan küçük çocuklarını öldürerek (zulmedebilirler).
c) Onlara "müsle" (çeşitli organlarını keserek işkence) yapmak suretiyle (zulmedebilirler).
d) Onlara, verdikleri sözü ve anlaşmayı bozarak (zulmedebilirler). Birinci açıklama daha uygundur.
Sonra Allah Teâlâ, "Adaleti uygulayın bu takvaya en yakındır" buyurmuştur. O, mü'minleri

---

231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/530-531
232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/531-532

önce, bir topluluğa olan kinlerinin kendilerini adaletsizliğe sevketmesinden nehyetmiş, sonra da yeni bir cümle ile, bu hususu te'kid etmek için, adaletle davranmalarını açıkça emretmiş, daha sonra da adaletti olmalarının sebebini, "Bu, takvaya en yakın olan şeydir" diye belirtmiştir. Bunun bir benzeri de, "Affetmeniz, takvaya daha yakındır" (Bakara, 237) âyetidir. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah vardır:

a) "Allah'a âsî olmaktan (sakınmaya), daha yakın ve uygundur" demektir.

b) "Allah'ın azabından ittikaya (korunmaya) daha uygun ve yakındır." Bu ifâdede, Allah düşmanı kâfirlere karşı, adaletle davranmanın vacip olduğu hususunda, önemli bir uyarı vardır. Binâenaleyh Allah dostu ve sevgilisi mü'minlere karşı adaletle davranmanın vacip oluşunun derecesi artık buna kıyas edilmelidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, itaatkâr kullarına bir vaad, günahkâr kullarına bir va'îd olarak "Allah'a saygılı olun, şüphesiz ki Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır" buyurmuştur. Bu, "Allah herşeyi bilendir. Binâenaleyh hiçbir haliniz O'na saklı kalmaz" demektir. 233[233]

İman Edip İyi İşler Yapanların Mükâfatı

"Allah, iman eden ve salih ameller işleyenlere, "Onlar için bir mağfiret ve çok büyük bir mükâfaat var" diye vaadetti. İnkâr edip, âyetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar da alevli ateşe arkadaş olacaklardır" (Mâide, »-10).

Cenâb-ı Hak, mü'minlere olan vaadini "İman eden ve salih ameller işleyenlere, "Onlar için bir mağfiret ve çok büyük bir mükâfaat var" diye beyan etmiştir. Mağfiret, günahları affedip, cezasını düşürmektir. Nitekim Allah, "İşte Allah, bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir" (Furkan, 70) buyurmuştur. "Çok büyük bir mükâfaat" ifâdesi ise, onları ecirlendirmektir. Hak Teâlâ'nın bu buyruğu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ önce, "Allah, iman eden ve salih ameller işleyenlere vaadetti" buyurmuştur. Buna karşı sanki, "Ontara neyi vaadetti?" denilmiş de Cenâb-ı Hak "On/ar için bir mağfiret ve çok büyük bir mükâfaat var" cevabını vermiştir.

b) Bu ifâdenin takdiri, "Allah iman edip salih ameller işleyenlere vaadde bulundu ve onlara, "Sizin için mağfiret ve büyük bir mükâfaat vardır" dedi" şeklindedir.

c) Âyetin başındaki (vaadetti) (dedi) manasındadır. Buna göre âyetin mânası, "Allah, iman eden ve salih amel işleyenler hakkında, "Onlar için mağfiret ve ecr-i azîm vardır" dedi" şeklindedir.

d) "Onlar için bir mağfiret ve ecr-i azîm vardır" sözü, fiilinin mef'ul-ü bihidir. Yani, "Allah, onlara bunları vaadetti" demektir.

Eğer, "Cenâb-ı Hak, önce vaadedilen şeyi haber vermiş olsaydı, bu daha kuvvetli .olurdu. Niçin o, önce vaadettiğini haber vermiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun, Allah'ın vaadi olduğunu haber vermek daha güçlüdür. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu vaadi, kendisine nisbet ederek, "Allah vaadetti" buyurmuştur. İlah, herşeye kadir olan, herşeyi bilen ve hiçbir şeye muhtaç olmayandır. Gerçek ilahın böyle oluşu, vaadinden dönmesini imkânsız kılar. Çünkü vaadden dönmek, ya vaad unutulduğu için bilmemeden ötürü olur, ya vaadini yerine getiremediği için acizlikten ötürü olur, yahut o şahsın sözünü tutmasının cimriliği mani olduğundan ötürü veyahut da vaadedenin kendisinin o şeye muhtaç olmasından ötürü olur. Binâenaleyh gerçek tanrı (ilah), bütün bunlardan münezzeh ve beri olduğuna göre, vaadinden cayması İmkânsız olur. Böylece de, O'nun vaadettiğini bildirmek, bizzat va'dattiği şeyi haber vermekten daha güçlü ve kuvvetli olur. Hem sonra bu vaad haberi, insana ölümünden önce ulaştığı için, ölüm sekerâtı esnasında onun için bir sürür ve sevinç kaynağı otur da, böylece ölümün şiddeti ona hafif gelir. Öldükten sonra ise, bu vaad sebebi ile, kabir karanlığında kalışı ve kıyametin dehşeti ile karşılaştığı Arasat meydanında bekleyişi, ona kolay gelir.

Aflah Teâlâ bundan sonra kâfirlere karşı olan vaîdini beyan ederek, "İnkâr edip, âyetlerimizi

---

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/532-533

yalanlayanlara gelince), onlar da alevli ateşe arkadaştırlar" buyurmuştur. Bu âyet, cehennemde ebedî kalışın, sadece kâfirler için olduğunu kesin olarak ifâde eden bir nasstır. Çünkü, "Onlar da alevli ateşe arkadaş olacaklardır" sözü, hasr (sadece) mânası ifâde eder. Arkadaşlık (dostluk), ayrılmamayı gerektirir. Nitekim, "Devamlı çölde bulunan, oradan hiç ayrılmayanlar" mânasında, "ashâb-ı sahra" denilir. 234[234]

Hz. Peygamber'e Suikast Tertipleyenler

"Ey İman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani bir güruh size elierini uzatmaya yeltenmişti de, O (Allah), bunların ellerini sizden çekmişti. Allah'dan ittikâ edin. Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler"
(Mâide, 11). 235[235]

Âyetir (Maide 11) Nüzul Sebebi

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:
Bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şu iki rivayet vardır:
1) İslâm'ın ilk yıllarında müşrikler galip, müslümanlar ise mağlup idiler. Andolsun ki müşrikler devamlı müslüman-lara zarar vermeyi, onları öldürmeyi ve mallarını mülklerini yağmalamayı istiyorlardı. Allah Teâlâ ise, İslamiyyet kuvvet kazanıp, müslümanların şevketi ve gücü artıncaya kadar, müşriklerin bu isteklerine manî olmuştur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani müşrik olan bir güruh, sizi öldürmek, mallarınızı yağmalamak ve yurtlarınızdan sürmek için, elierini size uzatmışlardı da, Allah, Hitfu ve rahmeti gereği, onların ellerini, sizin üzerinizden çekmişti. İşte böylesi büyük nimetler, Allah'a isyan etme ve O'na karşı gelmeden geri durmanızı gerektirir. O halde Allah'dan korkun ve mü'minler sadece Allah'a güvenip dayansınlar, tevekkül etsinler. Yani Allah'a itaata devam ediniz. Ona itaat hususunda, hiç kimseden korkmaymız" demiştir.
2) Bu âyet, belli bir hâdise hakkında nazil olmuştur. Bu belli hâdise hakkında şu rivayetler zikredilmiştir:
a) İbn Abbas(r.a), KelbîveMukâtil şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Amiroğullarına bir seriyye (askerî birlik) göndermişti. O seriyyenin bütün mensupları, üç kişi dışında, Bi'r-i Ma'ûne (Ma'ûne Kuyusu) denilen yerde, tamamen öldürülüp şehid olmuşlardı. Üç kişiden birisi, Amr İbn Umeyye ed-Damrî idi. Bu ve diğer bir müslüman, beraberce, başlarına geleni haber vermek için Hz. Peygamber'e gejmek üzere yola çıktılar. Derken bunlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine emân (güvence) vermiş olduğu Süleymoğulları kabilesinden iki kişiye rastladılar ve emânlanolduğunu bilmedikleri için, onları öldürdüler. Süleymoğulları da öldürülen o iki şahsın diyetini istemek için Hz. Peygamber'e geldiler. Hz. Peygamber (s.a.s), beraberinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olarak, Medine'den çıkıp yahûdî Nadiroğulları kabilesine geldi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), hem biribirleriyle savaşmama, hem de diyetler hususunda yardımlaşma konusunda, Nadiroğulları ile anlaşmalı idi. İşte bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, "Ashabımdan birisi taraûmdan emâm olan iki adam öldürmüş. Öldürülen o iki şahsın diyetini vermem gerekiyor. Sizin bu diyete yardım etmenizi istiyorum" dedi. Onlar, "Otur, sana yemek yedirelim ve istediğini verelim" dediler. Daha sonra Hz. Peygamber ve yanındakileri öldürmeyi kurdular. Bunun üzerine Cebrail (a.s) inerek, durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdi. Hz. Peygamber, beraberindeki Sahabe ile birlikte derhal kalkıp dışan çıktılar. Yahûdîler de, "Tencerelerimiz kaynıyor" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, onlara niyetlendikleri iş ile ilgili olarak kendisine vahiy geldiğini bildirdi." Atâ, o yahûdilerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üstüne bir değirmen taşı veya bir kaya atma hususunda birbiriyle istişare ettiklerini söylemiştir. Hatta o kayayı attıkları, ama Cebrail

---

234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/533-534
235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/535

(a.s)'in onu tuttuğu rivayet edilmiştir.

b) Diğer âlimler şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s) bir yerde konaklamıştı. Müslümanlar yanından ayrılmışlardı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in silahı ağaçta asılı idi. Derken bir bedevi Arap geldi, Resûlullah'ın kılıcını alıp kınından çıkardı ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in başına gelip, "Seni benim elimden kim kurtarabilir?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), üç kere "Allah, Allah, Allah" dedi. Cebrail (a.s), kılıcı o bedevinin elinden düşürdü. Kılıcı Hz. Peygamber (s.a.s) alıp, "Şimdi seni benim elimden kim kurtaracak?" deyince, o, "hiç kimse" cevabını verdi. Sonra Resûlullah (s.a.s) ashabına seslenerek, durumu onlara haber verdi, o bedeviyi de cezalandırmadı" İşte bu İki rivayete göre, âyetteki "Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün..."emrinden maksad, Hz. Peygamber(s.a.s)'den, müşriklerin serlerini ve kötülüklerini defetmiş olması sebebi ile Allah'ın, mü'minlere olan nimetini hatırlatma olur. Çünkü eğer müşriklerin (ve yahûdilerin) bu kötü niyetleri gerçekleşmiş olsaydı, hiç şüphesiz bu, büyük belâ ve sıkıntı olurdu.

c) Rivayet olunduğuna göre müslümanlar, "Asefân" denilen yerde, öğle namazını cemaatle kılıyorlardı. Namazlarını bitirince, müşrikler nedamet duyarak, "Keşke onlar namazda iken, işlerini bitirseydik" dediler. Bunun üzerine müşriklere, "müslümaniarın bundan sonra kılacakları bir namaz vardır ki, bu namazı onlar çocuklarından ve babalarından daha fazla severler" denildi. Bu sözü söyleyenler, bununla ikindi namazını kastediyorlardı. Müşrikler de, müslümanlar ikindi namazını kılarken, onların işini bitirmeye niyetlendiler. Cebrail (a.s), bunun üzerine, korku halindeki namaza dair hükümleri ifâde eden âyetleri getirdi. 236[236]

İkinci Mesele

Birisi birisine sövüp kötü söylediğinde, dilini ona uzattı"; yine birisi birisini yakaladığında, o, elini ona uzattı" denilir. Binâenaleyh, âyette geçen "el uzatma"nınfmânası, birşeye elini uzatıp yakalamak demektir. Baksana, Arapların (Falanca, satıcıya elini uzatıyor) sözleri aynı mânayadır. Buna göre âyetteki, tabiri "Allah, onların ellerinin size ulaşmasına mâni oldu" demektir. 237[237]

İsrailoğullarından Alınan Ahid

"Andolsun ki Allah İsrailoğullarından misak (söz) almıştı. Biz, İçlerinden onikinakib (kefil) seçmiştik. Allah demişti kt: "Ben, muhakkak sizinle beraberim: Eğer namazı kılar, zekatı verir, peygamberlerime inanır, onlara destek olursanız ve Allah'a güzel bir borç verirseniz, mutlaka sizin günahlarınızı örterim (bağışlarım) ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Artık içinizden kim, bu (mîsakdan) sonra kâfir olursa, muhakkak ki o, dosdoğru yoldan sapmış olur" (Mâide, 12). 238[238]

Âyetin Mâkabfiyte Münasebeti

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

Bil ki bu âyetin, önceki âyetlerle ilgisi hakkında birkaç izah vardır:

1) Allah Teâlâ, yukarıda geçen âyette "Allah'ın üzerinizdeki nimetinive: "Dinledik, itaat ettik" dediğiniz zaman, onun sizi bağladığı o ahdini hatırlayın" (Mâkte.7) diye mü'minlere hitap etmiş, sonra şimdi de, İsrâiloğuilarmdan mîsâk aldığını, fakat onların bu mîsakı bozduklarını ve buna uymadıklarını zikretmiştir. Binâenaleyh, "Ey mü'minler, bu kötü huy bakımından o yahûdiler gibi olmayın ki, başlarına gelen lanet, zillet ve meskenet hususunda da onlar gibi olmayasınız" demek istemiştir.

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/535-536

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/537

238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/537

2) Cenâb-ı Hak, "Allah'ın üzerinizdeki nimetint düşünün. Hani bir güruh size ellerini uzatmaya yeltenmişti de..." buyurup ve biz de, bazı rivayetlerde bu âyetin yahûdiler hakkında nazil olduğunu ve onların Resûlullah'a bir suikasd peşinde olduklarını zikretmiştik. İşte Altah bu âyeti (M&de, 11) zikredince, bunun peşinden o yahudilerin kepazeliklerini ve onların devamlı olarak ayıplarım ve de mîsaklarmı bozduklarını anlatmıştır.
3) Önceki âyetlerden maksat, mükellefleri, mükellefiyetlerini kabul etme ve diretip âsî olmayı bırakmaya bir teşviktir. Böylece Cenâb-ı Hak, onlar, mükellefiyetler ve mecbur tutulma hususunda adetullahın sadece onlara has olmadığını, aksine bunun bütün kullarına uygulamış olduğu bir âdeti olduğunu bilsinler diye, onları mükellef kıldığı gibi, müolümanlardan önceki ümmetleri de mükellef tuttuğundan bahsetmiştir. 239[239]

Nakib Kelimesinin İzahı

Zeccâc, "en-nakîb" kelimesinin, fail vezninde bir kelime olup, bu kelimenin aslının "geniş delik" demek olan "en-nakbu" kelimeşinden geldiğini söyiereyerek, sözüne şöyle devam etmiştir: Nitekim hallerini ve sırlarını adeta delerek ortaya koyduğu, izhar ettiği için, "Falanca, o topluluğun nakîbidtr" denilir, "Faziletleri" mânasına, menakıb kelimesi de bu köktendir. Çünkü bu faziletler ancak, çok İyi bir araştırma neticesinde ortaya konulur. Yine, "delme işinde, sonuna yaklaştım, sonuna vardım" mânasında, "duvarı iyice deldim" denilir., "Uyuz" anlamına gelen "en-nukbetu" kelimesi de bu mânadandır. Çünkü bu da, cildi delip vücuda iyice nüfuz eden bir hastalıktır. Çünkü uyuza yakalanan deve, katranla sıvanıp boyanır. Böylece de, o katranın tadı ve kokusu, devenin etine nüfuz eder. Yine, dizden aşağı kısımları olmayan kısa pantalona da, "en-nukbetu" denilir. Çünkü pantalonun bacakları kısaltılarak, bacaklar iyice meydana çıkmış ve böylece bacaklar iyice ortaya çıkmıştır. Yine, havlama sesi yükselmesin diye boğazı delinmiş olan köpeğe de, denilir. Bunu, müsafirler kapılarını çalmasın, kimse misafir olmasın diye, Arapların cimrileri yapardı.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, "nakîb" kelimesi, fail vezninde bir kelimedir. Fail vezni ise, hem fail hem de mef'ûl mânasına gelebilir. Binâenaleyh, eğer bu kelime fail manasına alınırsa, bu, "durumu iyice araştırılan kavmin hallerini ortaya koyan, bilen" anlamına gelmiş olur. Ebû Müslim, bu kelimenin "mef'ûl" anlamında olduğunu söylemiştir. Yani, (Hz. Musa) onları bilerek, tanıyarak, hallerine iyice vâktf olarak seçmiştir" demektir. Bunun bir benzeri de, dövülmüş kimseye darîb; öldürülmüş kimseye de katîl denilmiş olmasıdır. Esamm bu kelimeye, "Bunlar, kavmin işlerinin ve maslahatlarının yerine getirilmesi kendilerine bırakılmış ve isnad edilmiş olan kimselerdir" mânasını vermiştir. 240[240]

Üçüncü Mesele

İsrailoğulları, oniki kabile idi. Söyiece Allah-u Teâlâ, her bir kabileden, kendilerinin temsilcisi olan ve haklarında hüküm verecek olan bir kimse seçmiş idi. Mücahid, Kelbî ve Süddî ise şöyle demişlerdir: "Nakîbler. Hz. Musa (a.s)'nın savaşması emredilen zorbaların bulunduğu şehre gönderilmişlerdi, tâ ki onların durumlarını öğrenerek dönüp peygamberleri olan Hz. Musa'ya bildirsinler. Onlar oraya varınca, orada çok büyük cüsseli ve çok güçlü kuvvetli kimseler gördüler. Böylece de onlardan korkarak geriye dönüp, durumu kendi kavimlerine anlattılar... Halbuki Hz. Musa, onlara, gördüklerini kavimlerine anlatmalarını yasaklamıştı. Böylece, Yehuza'nın kabilesinden olan Ka'leb İbn Yûfenna ile Efrasîm İbn Yûsuf'un kabilesinden olan Yûşe jbn Nûn hariç, hepsi ahidlerini bozup sözlerinde durmadılar. İşte bu iki kişi, Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında "Allah'ın, kendilerine nimet ettiği iki kişi... dedi" (Mâtde. 23) buyurduğu kjmselerdir. 241[241]

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/537-538
240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/538-539
241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/539

Ahdini Tutanların Mükâfatı

Cenâbn Hak, "Allah demişti ki: "Ben, muhakkak sizinle beraberim. Andolsun ki eğer namazı kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onlara destek olursanız ve Allah a güzel bir borç verirseniz, mutlaka sizin günahlarınızı örterim (bağışlarım) ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 242[242]

Birinci Mesele

Âyette bir hazf bulunup, takdiri ise, "Allah onlara dedi..." şeklindedir. Ancak ne var ki o ifâde, söz o kimseler hakkında olduğundan hazfedilmiştir. 243[243]

İkinci Mesele

HakTeâlâ'nın, 'Ben, muhakkak sizinle beraberim" sözü kime hitaptır? Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu , nakîblere, temsilcilere hitaptır. Yani Allah nakîbtere, "Ben sizinle beraberim" dedi" demiştir.

b) Bu, İsrailoğullarımn tamamına bir hitaptır. Bu iki mâna da muhtemel olmakla beraber birincisi daha münasiptir. Çünkü zamir, kendinden önce zikredilenlerin en yakın olanına ait olur. Âyette geçen en yakın merci ise, nakîblerdir. Allah en iyi bilendir. 244[244]

Üçüncü Mesele

Hitap, "Allah demişti ki: "Ben, muhakkak sizinle beraberim" ifâdesinde tamamlanmıştır. Buna göre mâna,

"Ben, ilmim ve kudretim ile sizinle beraberim. Binâenaleyh, sizin sözlerinizi duyar, fiillerinizi görür, kalblerinizdekini bilir ve hak ettiğiniz mükâfaatı da size ulaştırmaya kadir olurum..." şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben, muhakkak sizinle beraberim" buyruğu terğib ve terhîb hususunda nazar-ı dikkate alınacak çok önemli bir mukaddimedir.

Yüce Allah bu küllî ve umumî mukaddimesini vazedince, bundan sonra şart cümlesini getirmiştir. Şart, şu beş şeyden meydana gelmektedir: Ki bunlar, Hak Teâlâ'nın, "eğer namazı kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onlara destek olursanız ve Allah 'a güzel bir borç verirseniz..." buyruğunda zikredilen hususlardır. Bu şartın cezası İse, O'nun, "mutlaka sizin günahlarınızı örterim (bağışlarım)..." ifadesidir ki, işte bu, cezanın kaldırılmış olduğuna; yine O'nun "...ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım" cümlesidir ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın kultara sevap vereceğine ve mükâfaat ulaştıracağına bir işarettir.

Bu âyet hakkında birkaç soru bulunmaktadır: 245[245]

Peygamberlere İman, Neden Namaz ve Zekâttan Sonra Getirildi?

Birinci Soru: "Cenâb-t Hak, daha önce zikredilmesi gerekirken, peygamberlere iman etme hususunu, namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermek ifâdesinden sonra zikretmiştir, niçin?"

Cevap: Yahudiler, namaz kılıp zekât verdikleri için, mutlaka kurtulacaklarını zannediyorlardı. Ama ne var ki onlar bazı peygamberleri ısrarla yalanlamaya devam ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak, maksat hâsıl olsun diye, namazın kılınıp zekâtların verilmesinin yanında,

---

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/539

243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/539

244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/539

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/540

mutlaka bütün peygamberlere inanmanın gerekli olduğunu beyân buyurmuştur. Aksi halde, bütün peygamberlere iman etmeden, namaz kılıp zekât vermenin, kurtuluşa nail olmada herhangi bir tesiri olamaz. 246[246]

Ta'zîr ne Demektir?

İkinci Soru: Âyette geçen ta'zîr kelimesinin manası nedir? anlamındadır. Buna göre ifâdesinin mânası, "o kimseye, kendisini kötülükten koruyacak, men edecek şeyi yaptım" demektir. İşte bundan dolayı, ekseri alimler, Allah'ın tabirinin mânasının, "siz onlara yardım ettiniz..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu böyledir. Zira herhangi bir kimseye yardım eden bir kimse, o kimseden düşmanlarını men etmiş, kovmuştur." Zeccâc sözüne devamla, "Şayet "ta'zîr", "tevkîr" (büyük tanımak...) mânasında ofsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, (Fetih, 9) ifâdeleri bir tekrar olmuş olurdu."

Üçüncü Soru: Hak Teâlâ'nın, "ve Allah'a güzel bir borç verirseniz..." ifâdesi, "zekâtı verirseniz..." ifâdesinde mündemiçtir. O halde bu ifâdeyi yeniden zikretmenin fayda ve mânası nedir?

Cevap: "Zekâtı verirseniz... "sözünden maksat, farz olanlar; "ve Allah'a güzel bir borç verirseniz..." ifâdesinden maksat da, mendûb olan sadakalardır. Sadakalar da, dinî bakımdan mertebelerinin çok yüce ve kıymetli olduğuna dikkat çekmek için, ayrıca zikredilmiştir.

Ferrâ şöyle der: "Şayet Cenâb-ı Hak, "ve Allah'a güzel bir borç verme ile borç verirseniz..." demiş olsaydı, bu da doğru ve güzel olurdu. Ancak ne var ki, isim de bazan, masdar yerine kullanılabilir. Bunun misâli, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bunun üzerine Rabbi onu İyi bir rıza ile kabul etti"

âyetidir. Cenâb-ı Hak burada, demiş, ama dememiştir. Yine Cenâb-ı Hak,) "onu güzel bir nebat gibi büyüttü" (m-i imrân, 37) buyurmuş, ama dememiştir.

Daha sonra Allah"Artık içinizden kim, bu (mîsaktan) sonra kâfir olursa, o, muhakkak dosdoğru yoldan sapmış olur" buyurmuştur. Yani, Allah'ın kendilerine meşru kılmış olduğu din demek olan, müstakim yoldan sapmış olur" demektir.

Buna göre eğer, "Bundan önce küfreden kimseler de, mutlaka dosdoğru yoldan sapmış olur" denilirse, biz deriz ki: Evet; amma şu var ki bundan sonra sapma, daha açık ve daha büyük bir cürüm ve sapış olur. Çünkü küfrün çirkinliği, inkâr edilen nimetin büyüklüğü nisbetinde artar. Binâenaleyh, nimet arttığında, o nimeti inkâr etmenin kabahati de o nisbette artar ve had noktaya ulaşır. 247[247]

Allah'a Sadık Kalmayan Yahudilerin Düştükleri Durum

'Onlar, (verdikleri) o kat'î teminatı çözüp bozdukları içindir ki biz kendilerini rahmetimizden kovduk, kalplerini kaskatı yaptık. Onlar, kelimeleri konulan yerlerinden değiştirirler. Onlar nasihat ve ihtar edildikleri şeylerden bir kısmını unutup terk ettiler. İçlerinden birazı müstesna olmak üzere sen onlardan daima bir hainliğe muttali olup duracaksın. Sen yine onların suçundan geç, aldırış etme. Şüphe yok ki Allah, iyilik edenleri sever" (Miide, 13).

Cenâb-ı Hak "Onlar, (verdikleri) o kati teminatı çözüp bozdukları içindir ki, biz kendilerini rahmetimizden kovduk" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır: 248[248]

Ahdi Boanatannın Manası

Onların ahidlerini, misaklannı bozmaları hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Peygamberleri yalanlayıp onları öldürmek;

246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/540

247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/540-541

248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/542

b) Hz. Muhammed'in vasıflarını gizlemek;
c) Bu ikisinin tamamını beraberce yapmak... [249]

Lanete Uğrayıp Kalpte^ınm Katılaşması

Bu ifâdede yer alan "lânef'in ne demek olduğu hususunda da şu İzahlar yapılmıştır:
1) Ata: "Biz onları rahmetimizden çıkardık, kovduk";
2) Hasan el-Basrî ve Mukfltil: "Biz onları çevirdik, böylece onlar maymun ve domuz haline geldiler";
3) İbn Abbas ise: "Biz onlara cizye vermelerini farz kıldık" şeklindedir" demişlerdir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kalplerini kaskatı yaptık. Onlar kelimeleri konulan yerlerinden değiştirirler" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili de birkaç mesele vardır: [250]

Birinci Mesele

Hamza ve Kisaî, elifsiz ve faîle vezninde olarak, yâ harfinin şeddesiyle diğer kıraat imamları ise, elif ile şeddesiz
olarak şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin, şeklinde okunması halinde şu iki izah yapılabilir:
a) Bu kelimenin, v»ü anlamında olmasıdır.. Ancak ne varki, kelimesi, -kelimesinden daha beliğdir. Bu tıpkı, denilmesi gibidir kelimesinin ylâ 'den daha beliğ olması gibi kelimesi de. kelimesinden daha beliğdir.
b) Bu kelime, Arapların bozuk ve adî mânasına gelen ve "şakiyyun" vezninde olan "bozuk, sahte para" ifâdesinden alınmıştır. Keşşaf sahibi: "Arapların bu sözünün de, "kasvef'ten geldiğini; çünkü katıksız altın ve gümüşün yumuşak olduğunu; içinde başka maddeler bulunan altın ve gümüşün ise kuru ve sert olduğunu" söylemiştir. Bu kelime, kendisinden sonraki harfin harekesine uyularak kâf harfinin kesresiyle şeklinde de okunmuştur. [251]

İkinci Mesele

Âlimlerimiz "Kalplerini kaskat! yaptık" ifâdesinin, "Biz, o kalpleri, Hakk'ı kabul etmekten uzak, delillere ittibâ etmekten çevrilmiş yaptık, kıldık" şeklinde olduğunu; Mutezile ise bu ifâdenin, "Biz o kalplerin kaskatı olduğunu haber verdik" şeklinde olduğunu, nitekim , "Falanca, falancanın fâsık ve âdif olduğunu haber verdi" denildiğini söylemişlerdir. [252]

Kitabın Kelimelerini Değiştirir ve Yanlış Mâna Verirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu kaskatı otusun neticelerinden bazılarını zikrederek, "Onlar kelimeleri konulan yerlerinden değiştirirler" buyurmuştur. Âyette bahsedilen bu tahrif işi, "bâtıl, yanlış tefsir ve te'vüler yapma" mânasına olabileceği gibi, kelimeleri değiştirme mânasına da gelebilir. Ama biz, daha önce de, birinci ihtimalin evlâ olduğunu beyân etmiştik (Nisa, 46'da). Çünkü mütevatir olarak nakledilen bir kitabın kelimelerinin değiştirilmiş olması söz konusu olamaz.
Sonra Cenâb-ı Hak "Onlar, nasihat ve ihtar edildikleri
şeylerden bir kısmını unutup terk ettiler" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), "Onlar, kitapları (Tevrat'ta) emrolunduklan şeylerden bir kısmını unuttular, terkettiler, o da Hz. Muhammed (s.a.s)'e imandır" demiştir.
Sonra Cenâb-ı Allah, "Sen, onlardan dâima birhâin- lige muttali olup duracaksın"

---

[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/542
[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/542-543
[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/543
[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/543

buyurmuştur. Buradaki "hiyânet" (hainlik) ile ilgili iki izah vardır:

a) Âyette geçen "hâine" kelimesi, masdardır. Böyle masdarların, "kâfiye" ve "afiye" gibi, benzeri çoktur. Nitekim Allah, "Onlar, tâgiye ile helak edildiler" (Hakka, 5), yani "tuğyanları (azgınlıkları) sebebi ile helak edildiler"; "Onun vukuunda bir kâzibe, yani bir yalan yoktur" (vakıa. 2); ve "Orada bir lâgtye, yani bir lagiv (boş söz) işitmezler" <Gâş*ye, nj buyurmuştur. Araplar, devenin böğürmesini ve koyunun melemesini kastederek "Devenin râğiyesini ve koyunun sâğiyesini duydum" derler. Zeccâc, "Allah ona afiyet versin" denildiğini söylemiştir.

b) Âyette geçen "hâine" kelimesi, bir sıfat (ism-i fâil)dır. Buna göre mâna, "Sen onlardan dâima hâin bir grup, hâin bir kimse ya da hâin bir işe muttali olup duracaksın" şeklindedir. Bu kelime ile "hâin" mânasının murad edildiği, sonundaki "tâ"nın ise, tıpkı "allâme", ve "nessâbe" kelimelerinde olduğu gibi, mübalağa için getirildiği söylenmiştir. Keşşaf sahibi bu ifâdenin, şeklinde kıraat edildiğini de söylemiştir.

Sonra Allah "içlerinden birazı müstesna..." buyurmuştur ki bunlar, Abdullah İbn Selâm ve arkadaşları gibi, iman eden yahudilerdir. Âyette bahsedilen bu az sayıdaki müstesna kimselerin, küfürleri üzere kaldıkları hâlde, ahidlerine vefa gösteren ve sözlerinde hainlik etmeyen kimselerin de olabilecekleri söylenmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Sen yine onların suçundan geç, aldırış etme..." buyurmuştur. Bu hususta jki görüş vardır:

a) Bu âyet, Seyf âyeti 0) ile mensuhtur. Çünkü bu ifâde, kâfirleri affetmeyi ve onları bağışlamayı söz konusu etmektedir. Binâenaleyh bunun, Seyf âyeti ile neshedildiğinde şüphe yoktur.

b) Bu âyet mensûh değildir. Bu görüşe göre, âyetin şu şekilde iki izahı vardır:

1) Bu, "onların günahkârından vazgeç, daha önce yaptıkları şeylerle onları hesaba çekme" demektir.

2) Biz, âyette geçen, "içlerinden birazı müstesna" ifâdesini, "onlardan küfürleri üzere devam eden (ama ahdinde duran) kâfirler" mânasına aldığımız zaman, bu âyeti şöyle anlarız: Bu, Allah'ın, ahidlerinde (sözlerinde) durdukları müddetçe, onların küçük günahlarının bağışlamasını, Hz. Peygamber (s.a.s)'ine bir emridir.

Sonra Allah Teâlâ"Şüphe yok ki Aüah, iyilik edenleri

(117) Müfessirlerin ıstalahında Seyf âyeti Tevbe, 5 âyetidir, (ç).

(muhsinleri) sever" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

a) İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Bu, "Affettiğin zaman, muhsin (iyilik etmiş) olursun. Muhsin olursan da, Allah seni sever" demektir.

b) Âyetteki"muhsinler"den murad, "içlerinden pek azı müstesna..." ifâdesi ile kastedilen kimselerdir. Bu kimselerin, içlerinden istisna edildikleri kimseler ise, Allah'a verdikleri ahdi bozanlardır. Birinci görüş daha evlâdır. Çünkü bu görüşe göre, âyetteki "şüphe yok ki Allah, muhsinleri sever" ifâdesi, Hz. Peygamber'le ilgilidir. Zira affetmesi ve bağışlaması emrolunan, odur. İkinci görüşe göre ise, bu ifâde Hz. Peygamber (s.a.s)'den başkası ile ilgili olur. Binâenaleyh birinci görüş daha evlâdır. 253[253]

Hristiyanların da, Kitaplarının Bir Kısmını terk etmelerl

"Biz nasârayız" diyenlerden de mîsaklannı almıştık. Neticede onlar da kendilerine verilen nasihatlardan bir kısmını unutup terkettiler. Biz de aralarına, kıyamet gününe kadar düşmanlık, kin ve buğz yerleştirdik. Allah, onlara yapmış oldukları şeyleri tek tek haber verecektir" (Mâide, 14).

Bu âyet ile, Allah'a verdikleri mîsâkları (sözleri) bozma hususunda, hristiyanların da tıpkı yahûdiler gibi olduğu kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, "Biz nasârayız" diyenlerden..." buyurdu, fakat "hristiyanlardan..." demedi. Çünkü onlar, Allah'a yani Allah'ın dinine yardım ettiklerini iddia ederek, kendilerine "nasâra" (yardımcılar) ismini vermişlerdir. İşte bunlar, Hz. İsâ

253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/543-545

(a.s)'ya, "Biz Allah'ın yardımcılarıyız" diyenlerdir. Binâenaleyh bu isim, gerçekte bir medh-ü sena ismidir. İşte bu sebeple, Allah onların bu medh sıfatının kendilerinde olduğunu iddia ettiklerini, ama kendi katında, bu sıfatla mevsûf olmadıklarını beyân etmiştir. Âyetteki ifâdesi "Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeleri İncil'de yazılı idi" mânasına gelir. Âyetteki
(bir kısım) kelimesinin nekire olarak getirilmesi, bununla bir tek kısmın kasd-edildiğini gösterir ki, bu kısım, işte bizim söylediğimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman hususudur. Cenâb-ı Allah, onlara emrettiği birçok şeyi terketmiş olmalarına rağmen, bilhassa tek "bir hisse"yi terketmelerinden bahsetmiştir. Çünkü bu, en büyük ve en mühim kısımdır.
HakTeâlâ'nın, buyruğu "Aralarına düşmanlık, kinve buğz yerleştirdik" demektir. Nitekim birisinin gönlü birisine taküm akimi ona taktığında, denilir. Yine birşeyi bir şeye yapıştıran şeye de (zamk) denilir.
Âyetteki, (aralarına) ifâdesi hakkında şu iki mâna verilmiştir:
a) Yahudiler ile hristiyanlar arasında...
b) Hristiyanların değişik grupları arasında... Çünkü bu gruplar, Kıyamete kadar birbirlerini tekfir ederler. Bunun bir benzeri ifâde de, "(O Allah), sizi birbirinize katıp, kiminizden kiminin hıncını çıkarmaya kadirdir" (En-am, 65) âyetidir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah onlara, yapmış oldukları şeyleri tek tek haber verecektir" ifâdesi, onlara karşı bir va'îd(tehdid)dir. 254[254]

Ehl-i Kitabın Gizlediklerini Açıklayan Son Peygamber

"Ey ehl-i kitap, size. Kitap'dan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklayan, bir çoğunu da atfeden peygamberimiz gelmiştir. Size, Allah'dan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir. Allah, rızâsına uyanları, onunla selamet yollarına hidayet eder ve onları, izni //e, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp, sırat-ı müstakime
ulaştırır"(Mâide. 15-16).
Bil Ki Allah Teâlâ, yahûdi ve hristiyanlann, ahidlerini bozduklarını ve emrolundukları şeyleri bıraktıklarını nakledince, bunun peşinden onları, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeye davet ederek, "Ey ehl-i kitap, size, Kitap'dan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklayan, birçoğuna da affeden peygamberimiz gelmiştir" buyurmuştur. "Ehl-i Kitap" ile, yahûdi ve hristiyanlar kastedilmiştir. "Kitap" lâfzı, cins olduğu için, müfred olarak getirilmiştir.
Sonra peygamberini şu iki özellikle tavsif etmiştir:
1) Bu onlara, gizledikleri pek çok şeyi beyân eden bir peygamberdir. İbn Abbas (r.a): "Onlar, (Tevrat'ta bulunan) Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatları ile recm (zina eden evlilerin taşlanarak öldürülmesi) hükmünü gizliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s), gizledikleri şeyleri, onlara açıklamıştır ki bu bir mucizedir. Çünkü o, ne bir kitap okumuş, ne de bir kimseden birşey öğrenmişti. Binâenaleyh onlara, kitaplarındaki sırları haber verince, bu bir, gaybtan haber verme ve dolayısıyla da bir mucize olmuş olur" demiştir.
2) Hz. Peygamber'in ikinci sıfatı "bir çoğunu da atfeder" âyetinin ifâde ettiği sıfattır. Bu, "O, sizin gizlediğiniz şeylerden pek çoğunu ortaya koymaz, (yüzünüze vurmaz)" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu şeyleri, dinî bakımdan bir fayda olmadığı için açıklamamıştır. Onun böyle davranmış olduğunun âyette zikredilişinin faydası, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların gizledikleri her şeyi bildiğini bildirmektir. İşte böylece bu, ileride rezit ve kepaze olmasınlar diye, gizleme işini bırakmalarına bir sebep olmuş olur. 255[255]

İnsanlığa Gelen Nur ve Kitap

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Size, Allah'dan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

---

[254] [254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/545-546
[255] [255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/546-547

a) Âyetteki "nûr" ile, Hz. Muhammed (s.a.s); "kitap" ile de Kur'an-ı Kerim;
b) "Nûr" ile İslâm, "kitap" ile Kur'an;
c) "Nûr" ile de, "kitap" ile de Kur'an-t Kerim kastedilmiştir.
Bu üçüncü ihtimal zayıftır. Çünkü atıf, mâtûf ite matufun aleyhin birbirinden başka şeyler olmasını gerektirir. Hz. Muhammed'in, İslam'ın ve Kur'an'ın "nûr" diye
adlandırılmaları açıktır. Çünkü zahirî nur (ışık) sayesinde göz, zahirî şeyleri (eşyayı) görmeye, bâtını nûr ile de basiret, gerçekleri ve aklî (manevi) şeyleri görüp idrâk etme imkânı bulur.
Sonra Allah, "Allah, rızasına uyanları. Onunla hidayet eder" buyurmuştur. Yani, "Dini istemekten maksadı, Allah'ın razı okluğu dine uymak olan kimseleri, Allah, o kitab-ı mübîn (Kur'ân) ile hidayete erdirir. Ama dinden maksadı, alıştığı, kendisi ile büyüdüğü, tefekkür ve istidlali bırakıp atalarından aldığı şeyler ile yetinmek olan kimselere gelince, bu kimse Allah'ın rızasına uymamış demektir."
Sonra Allah p"Selâmet yollarına... ' buyurmuştur. Bunun, mahzûf bir muzâfın olduğu düşünülerek"Selâm, (selâmet kurtuluş) yurdunun yollarına" mânasında olması caizdir. Bunun bir benzeri, "Allah yolunda öldürülenlerin amellerini, (Allah) asta boşa çıkarmaz. Onlara hidayet edecektir" (Muhammed, 4-5) âyetidir. Buradaki hidayetten muradın, İslâm'a hidayet etmek olmayıp, cennet yoluna hidayet etmek olduğu malumdur.
Sonra Allah Teâlâ, "ve onları, izni ile, karanlıklardan nura çıkarır" yani, küfrün karanlıklarından, imanın nuruna çıkarır" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü tıpkı karanlıklar içinde insanın şaşırıp kalması gibi, kâfir de küfrün içinde şaşırır kalır. Yine tıpkı nûr (ışık) ile yol bulunduğu gibi, iman ile de cennetin yolları bulunur. Âyetteki, *iiU "jzni ile" kaydı "Allah'ın muvaffak kılmasıyla" demektir. Bu ifâdenin başındaki "bâ"harf-i cerri, ' fiiline müteallliktir. Yani, "Kim Allah'ın rızasına, Allah'ın izni ile (tevfîki ile) tabî olursa..." demektir. Bu harf-i cerrin, ne fiilinden anlaşılan hidayete, ne de fiilinden anlaşılan "çıkarma"ya taalluk etmesi caiz değildir. Çünkü bunun bir mânası yoktur. Binâenaleyh bu, Allah'ın rızasına, ancak Allah'ın bunu kendileri için dilediği kimselerin tabî olabileceklerine delâlet eder.
Cenâb-ı Allah "Sırat-ı müstakime ulaştırır" buyurmuştur. Sırat-ı müstakim, hak din demektir. Zira hak (gerçek), aslında bir tektir ve her yönden üzerinde ittifak edilendir. Bâtıl ise, bir çok olup, hepsi de eğri büğrüdür. 256[256]

Hz. İsa'yı Tanrıtaştıranlar Kâfir Olmuşlardır

"Celâlim hakkı için, "Allah, Meryem oğlu Mesih'in kendisidir" diyenler inkâra düşmüşlerdir. De ki: "O halde Allah, Meryem oğlu Mesîh (İsa'yı), anası (Meryem'i) ve yeryüzünde bulunan herkesi öldürmeyi İsterse, Allah'a karşı kim durabilir?" Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin mülkiyeti Allah'a aittir. O, dilediğini yaratır ve (O) Allah herşeye kadirdir" (MSide. 17).
Âyetle ilgili şöyle bir soru vardır: "Hristiyanlardan hiçbiri, "Allah, Meryem oğlu Mesîh (İsa)'nın kendisidir" demediği halde, niçin Hak Teâlâ onların böyle söylediklerini nakletm iştir?" Buna şöyle cevap verilir: Hulûliyye'den pek çoğu şöyle demektedirler: Allah Teâlâ, bazan muayyen bir insanın bedenine veya ruhuna hulul eder. Durum böyle olunca, şöyle denilebtlmesi uzak bir ihtimal sayılmaz: "Hristiyanlardan bir grup kimse, bu görüşü benimsemişlerdir." Hatta bu inancın, hristiyanların taraftar olduğu görüşten doğruya daha yakın olduğu söylenebilir. Zira'hristiyanlar şöyle demektedirler: "Kelime uknumu, Hz. İsa ile birleşmiştir." İmdi "kelime" uknumu, ya zât otur veya sıfat. . Eğer zât otursa, Allah'ın zâtı Hz. İsa'ya hulul etmiş ve Hz. İsa ile birleşmiş ve böylece bu görüşe göre, Hz. İsa ilâhın kendisi olmuş olur. Eğer biz, uknumun sıfattan ibaret olduğunu söylersek, sıfatın, bir zâttan başka bir zâta intikâli düşünülemez.
Sonra, "ilim" uknumunun, Allah'ın zâtından intikal ederek Hz. İsa'ya geçmiş olmasının farzedilmesi halinde, o zaman Allah'ın zâtının ilimden hâlî olması gerekir. Alim olmayan (bilmeyen), ilâh da olamaz. O halde bu durumda da ilâh, onların görüsüne göre, Hz. İsa

---

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 8/574-548

olmuş olur. Bu sebeple, her ne kadar bu görüşü açıkça ortaya koymasalar bile, hristiyanlann inançlarının neticesinin bundan başka bir şey olmadığı sabit olmuş olur.257[257]

Allah'ın İsa ve Bütün Mahluklar Üzerindeki Hakimiyeti

Sonra Allah Subhanehu, bu görüşün yanlış ve bozuk olduğuna,
"De ki: " halde Allah, Meryem oğlu Mesih (İsa'yı)' anası (Meryem'i) ve yeryüzünde bulunan herkesi öldürmeyi isterse, Allah'a karşı kim durabilir?" diyerek istidlal etmiştir. İşte bu, cezasının, şartından önce gelmiş olduğu bir şart cümlesi olup, kelamın takdiri, "O halde Allah, Meryem oğlu Mesih (İsa'yı), anası (Meryem i) ve yeryüzünde bulunan herkesi öldürmeyi isterse, kim Allah'ı irâde ve takdir ettiği şeyden caydırabilir, geri döndürebilir?"' şeklindedir. Hak Teâlâ'nın 'Allah'a karsı kim durabilir?" ifâdesi, "Allah'ın fiillerinden herhangi bir şeye kim mâlik olabilir?" demektir. Buradaki fiili, kudret ifâde etmektedir. Buna göre ifâde "Kim, Allah'ın fiillerinden herhangi bir şeyi defetmeye ve O'nun murad ettiği herhangi bir şeyi men etmeye kadir olabilir?" demektir.
O'nun "ve yeryüzünde bulunan herkes " ifâdesine gelince bu, "Hz. İsa suret,, hilkat, cisim, terklb ve sıfat ve hallerinin değişmesi bakımından yeryüzünde bulunan insanlara benziyor. Binâenaleyh siz, Allah Teâlâ'nın her şeyin yaratıcısı ve her şeyin idarecisi olduğunu kabul ettiğinize göre, O'nun, Hz. İsa'nın da halikı olduğunu kabul etmeniz gerekmektedir" anlamındadır.
Daha sonra yüce Allah "Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin hükümranlığı, Allah'a aittir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri zikrettikten sonra, buyurmuş, dememiştir. Zira O, bu ifadesiyle, iki nev'i kastetmiştir.
Daha sonra ise, "O, dilediğini yaratır ve O, her şeye kadirdir ' buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili olarak şu iki açıklama
a) 8u, "Allah, dilediğini halkeder. yaratır. Buna göre Allah, insanı bazan bir erkek bir dişiden yaratır ki, genel olarak carî olan hal budur. Bazan da babasız ve annesiz yaratır ki, Hz. Adem'in durumu işte böyledir. Bazan da, babasız olarak sadece anneden yaratır ki, işte Hz. İsa da böylece yaratılmıştır" demektir.
b) Allah, dilediğini yaratır. Yani "Hz. Isa, çamurdan kuş suretini yaptığında, Allah-u Teâlâ o surette, Hz. İsa için bir mucize olsun diye, eti, hayatı ve uçabilme kudretini yaratır. Bazan da, yine Hz. İsa için bir mucize olsun diye, O'nun eliyle ölüleri diriltip anadan doğma körler ile alaca hastalığına tutulmuş kimseleri iyileştirir. Allah'ın tüterinden hiçbirisi hususunda, O'na karşı gelinemez!.." demektir. 258[258]

Yahudi ve Hristiyanlann "İmtiyazlı Millet" Olma İddiaları

"Yahudilerle nasrânîler şöyle dediler: "Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız. ' De ki; "Öyleyse, niçin sizi günahlarınız yüzünden azaplandmyor?" Bilakis, siz O'nun yarattıklarından bir beşersiniz. O, kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azaba uğratır Göklerin, yerin ve aralarında bulunan şeylerin mülkü Allah'ındır.
Son dönüş de, ancak Onadır" {Mâicte. 18).
Hak Teâlâ, "Yahudilerle nasrânîler şöyle dedi: "Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili şöyle bir soru vâriddir: 259[259]

Ehl-i Kitabın "Allah'ın Evlatları" Olma İddiaları

"Yahudiler kesinlikle böyle demiyorlar. Binâenaleyh, bu sözü, onlar söyledi diye nakletmek

---

257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/5-6
258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/6-7
259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/7

nasıl caiz olur? Hristiyanlara gelince, onlar bunu kendileri hakkında değil, Hz. im hakkında söylüyorlar. Hal böyle iken, böyle bir şeyi onlardan nakletmek nasıl caiz olabilir?"

Müfessirler buna aşağıdaki şekillerde cevap vermişlerdir:

a) Bu ifâde, muzafın hazfı babından olup, ifâdenin takdiri, "Biz, Allah'ın peygamberlerinin evlatlarıyız" şeklindedir. Böylece, gerçekte Allah'ın resullerine nisbet edilen oğul olma hali, Allah'a nisbet edilmiş olur. Bunun bir benzen de, Cenâb-ı Hakk'ın "Muhakkak ki sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş okuiar" (Fetih, 10) İfadesidir,

b) (oğul) tafiı, sulbten gelen oğullara denilebildiği gibi, bazan bu kelime, evlat edinilen kimse için de kullanılır. Cenâb-ı Hakk'ın birisini oğul edinmesi ise, ona daha îazla şefkat ve sevgi duyması mânasındadır. Binâenaleyh, yahudi ve hristiyanlar, Allah'ın, kendilerine olan yardım ve inayetinin, kendileri dışındakilere olan yardım ve inayetinden daha fazla olduğunu iddia edince, haliyle (pek yerinde olarak) Allah, onların "Allah'ın, kendilerine en mükemmel bir biçimde yardım etmiş olduğu" iddialarını, "Onlar, kendilerinin Allah'ın evlatları olduklarını iddia ediyorlar" diyerek ifâde etmiştir.

c) Yahudiler, Uzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu; hristiyanlar da Mesih'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia edip, sonra da, Uzeyr ile Mesih'in kendilerinden olduğunu savununca, işte bu iddia, sanki adetâ onların, 'Biz Allah'ın oğullarıyız1 demek yerine geçmiştir. Baksana, kralın akrabaları, başka birisine karşı övündüklerinde, "Biz, dünyanın hükümdarlarıyız; âlemin sultanlarıyız" derler. Onların bu sözlerinden maksatları, kendilerinin, o meRk ve sultan olan şahsın yakınları olduklarını belirtmektir. İşte burada da böyledir.

d) İbn Abbas şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), bir grup yahudiyi İslâm dinine girmeye davet edip, onları Allah'ın ikâbı ile korkutmuştu. Bunun üzerine onlar, "Biz, Allah'ın evlatları ve sevgili kullan olduğumuz halde, sen nasıl bizi Allah'ın ikâbı ve cezasıyla korkutuyorsun?" demişlerdi. İşte bu rivayette bildirilen husus yahudiler tarafından meydana gelmiştir. Hristiyaniara gelince onlar, kendilerine ait olan İncil'de, Mesih'in kendilerine, "Ben, benim ve sizin babanıza gidiyorum" dediğini okuyorlardı. Özet olarak, yahudi ve hristiyanlar, peygamber olan faziletli selefleri sebebiyle, kendilerini diğer insanlardan daha üstün görüyorlardı. Öyle ki onlar, kendilerini büyütme hususunda, "Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız" deme noktasına varmışlardı.[260][260]

(Tesniye 7, 6-7).

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, onların bu davalarını geçersiz kılarak,"Öyleyse niçin, sizi günahlarınız yüzünden azaplandmyor?" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şöyle bir soru bulunmaktadır:

Bu sözün neticesi şuraya varır: "Şayet onlar, Allah'ın evlatları ve sevgilileri olsalardı, Allah onlara azap etmezdi. Fakat Allah, onlara azap etmiştir. O halde onlar, Allah'ın ne oğulları ne de sevgilileridir... [261][261]

Ehl-İ Kitap Tarafından Gelecek Ciddî Bir Soru ve Cevabı

---

[260][260] Aslında müfessirimizin yaptığı bu te'vile lüzum yoktur. Zira onların bu iddiaları, mevcut olan şekliyle kutsal kitaplarında vardır. Yahudiler hakkında, birçok metin meyanında şu vardır: (Bu cümlede ya-hudilere hitabedilmektedir).

"Çünkü sen Allah'ın Rabbe mukaddes bir kavimsin, Allah'ın Rabb yeryüzünde olan bütün kavimlerden kendine has kavim olmak üzwe seni seçti. Rabbin sizi sevmesi ve sizi seçmesi bütün kavimlerden daha çok olduğunuz için değildi(...) (Tensiye 7, 6-7)

Hristiyanlarda: ise Ezcümle: fils a doptive (evlatlık) tabiri meşhurdur.Yeni Ahid'de şöyle denir:"İsa Mesihin Allah'ı ve Babası (...) bizi evvelden kendisi İsa Mesih vasıtasıyla evlatlığa oğulluğa takdir etti"(Efesoslulara 1,3-6)

"Biz Allah!ın çocukları çağıralım diye, Baba bize ne çeşit sevgi verdi ve öyleyiz(...)Ey sevgililer şimdi Allah'ın çocuklarıyız (...) (I Yuhanna, 3,1-2). [ç].

[261][261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/7-9

Bu sorunun müşkil tarafı, şöyle denilmesidir: "Bununla siz, ya Allah Teâlâ'nın onlara dünyada azap ettiğini veyahut da âhirette azap edeceğini iddia ediyorsunuz. Eğer ilzam sebebi[262][262] olarak dünya azabı kabul edilirse, bu onların, "kendilerinin Allah'ın sevgilileri olduklarını iddia etmelerine" zarar vermez. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) de, hem kendisinin hem de ümmetinin, Allah'ın dostları olduklarını iddia etmiştir. Ama buna rağmen onlar, dünya belâ ve musibetlerinden bir türtü kurtulamamışlardır. İşte Uhud savaşı, işte Hasan ile Hüseyin'in öldürülmesi... Eğer ilzam yeri, Allah Teâlâ'nın onlara âhirette azap edeceği şeklinde ele alınırsa, zaten onlar bunu kabul etmiyorlar. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sadece haber vermesi, bu hususta yeterli değildir. Çünkü, eğer bu yeterli olmuş olsaydı, Hz. Muhammed'in, onların Allah'ın sevgilileri olma iddialarında yalancı olduklarını söylemesi yeterli olurdu... 6u durumda da (sizin yapmış olduğunuz) bu istidlal boşa çıkmış olurdu..."

Bu soruya şöylece cevap verebiliriz:

a) İlzam yeri, dünya azabıdır. Bu, Uhud'da müslümanların başına gelen ile nakzolunmaz. Çünkü bu soruyu soran, "Eğer onlar Allah'ın evlatları ve dostları olsalardı, Allah, onlara dünyada azap etmezdi" diyor. Halbuki, Hz. Muhammed (s.a.s), kendisinin ve ümmetinin, Allah'ın dostları olduğunu iddia etmiş, ama Allah'ın evlattan olduğunu iddia etmemiştir. Böylece bu soru zail olmuş olur.

b) İlzam yeri, âhiret azabıdır. Çünkü yahudi ve hristiyanlar da ahiret azabını kabul ediyorlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, onîarın, "Onlar, "sayılı günlerden başka, bize katiyyen cehennem dokunmayacak..." dediler" (Bakara,ödediklerini haber vermiştir.

c) Allah'ın, "Öyleyse niçin, sizi günahlarınız yüzünden azaplandmyor?" buyruğuyla "Niçin sizi "mesh" etti, (domuzlara, maymunlara çevirdi?)" manası
kastedilmiştir. Buna göre gerçekte azap görenler, Hz. Peygamber zamanında bu hitaba muhatap olmuş olan yahudilerden önce yaşamış oian yahudilerdir. Ancak ne var ki, bunlar da öncekilerin cinsinden olunca, azabın bunlara nisbet edilmesi güzel ve yerinde olmuştur. İşte bu cevap daha evlâdır. Çünkü Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, yahudiler hakkında, henüz vücud bulmamış bir şeyle istidlalde bulunmasını emretmem iştir. Çünkü onlar, "Allah Teâlâ'nın bize azab edeceğini kabul etmiyoruz" diyorlardı. Bilakis evlâ olan, istidlalin çok güçlü ve kuvvetli olabilmesi için, Hz. Muhammed'in onlar hakkında vücud bulmuş, meydana gelmiş bir şeyle ihticâcda bulunmasıdır.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Bilakis siz, O'nun yarattıklarından bir beşersiniz.. O, kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azaba uğratır" buyurmuştur. Yani, "hiç kimsenin, Allah'ın kendisini bağışlamasını gerektiren bir hakkı bulunmamaktadır. Ve yine O'nun üzerinde hiç kimsenin, Allah'ın kendisine azab etmesine mani olacak bir hakkı yoktur. Tam tersine mülk ancak O'nundur; O, istediğini yapar, dilediğine hükmeder" demektir.

Bil ki biz, yahudi ve hristiyanların, "Biz, Allah'ın evlâtları ve dostlarıyız" sözlerinden maksatlarının, Allah'ın onlara en mükemmel biçimde merhamet edip kendilerine inayette bulunması olduğunu beyân etmiştik.

Bunu iyice kavradığın zaman şunu bil ki, Mu'tezile'nin görüşü şudur: Allah'a itaatta bulunup büyük günahlardan kaçınan herkese, Allah'ın rahmet ve nimetini ebedi olarak devamlı ulaştırması aklen vaciptir. Şayet Cenâb-ı Hak bir yıl sonra, ahirette, o kimseden bu nimetini bir an kesip vermeyecek olsa, O'nun uluhiyyeti bâtıl olur ve bu iş, hikmet sıfatına yakışmaz... İşte Mu'tezile'nin bu görüşü, ehl-i kitabın "Biz, Allah'ın evlâtları ve dostlarıyız" demelerinden daha müthiş bir söz olur. Cenâb-ı Hakk'ın, "O, kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azaba uğratır" buyruğu, yahudilerin bu iddialarını iptal ettiğine göre, Mu'tezile'nin iddiasını öncelikle iptal eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Göklerin, yerin ve aralarında bulunan yerlerin hükümranlığı Allah'ındır" buyurmuştur. Bunun mânası şudur: Mülkü ve kudreti bu şekilde olan kimse üzerinde, aciz olan beşer, nasıl vacip olan bir hak sahibi olabilir! Ve yine, bu cahil insan, şu noksan ibadeti ve az bilgisiyle, Allah üzerinde nasıl olur da bir alacağa sahip olabilir? Şüphesiz Mu'tezile'nin bu görüşü, ağızlarından çıkmış bir söz olup, onlar ancak yalan söylerler...

---

[262][262]Metinde ilzam mevzii tabirinden maksad, muarızın iddiasını çürütme mahalli, çürütmeye sebep teşkil eden şeydir.[ç].

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Son dönüş de, ancak O'nadır" buyurmuştur. Yani, ahirette mahlûkatın işi O'na varır; çünkü orada, O'ndan başka, fayda temin edecek ya da zararı savuşturacak kimse bulunmamaktadır. Nitekim Cenab-ı Allah "n miri emir yalnız Allah'ındır" (inmâr. 19) buyurmuştur. 263[263]

Resullerin Arkalarının Kesilmesinden Sonra Gelen Son Peygamber

"Ey Ehl-f kitap, peygamberlerin arkası kesildikten sonra size, (hakikatleri)
söyleyip duran elçimiz gelmiştir. Ta ki, "Bize ne bir rahmet müjdecisi ne de bir azap habercisi gelmedi" demiyesiniz diye... işte size rahmet müjdecisi de, azap habercisi de geldi artık... Allah, her şeye hakkıyla kadirdir" (Mftide. 19).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 264[264]

Birinci Mesele

Âyetteki "size, (hakikatleri) apaçık söyleyip duran..." ifadesiyle ilgili iki izah bulunmaktadır:

1) Burada mef'ûl olarak bir "mübeyyen" (açıklanan, beyan kelimesi takdir edilir... Bu takdire göre de iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Bu açıklanan şeyin, din ve dinin hükümleri olmasıdır... Bu kelimenin cümlede ftKfeailmesi güzel olmuştur; çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ancak şeriatın timlerini beyân etmek için gönderildiğini herkes bilmektedir.

b) Bu cümlenin takdirinin, "Size, "gizlemekte olduğunuz şeyleri" beyân eden..." »CKtnde olmasıdır. Bu takdire göre mef'ûlün daha önce geçmiş olduğu için
i yerinde ve güzel olmuştur.

2) Burada, mef'ûl olarak bir "mübeyyen" takdir edilmez... İfâdenin mânası da, beyânı iyice açıklıyor, beyân ediyor..." şeklinde olur. Bu takdire göre, mef'ûlün İHKfBdJlmesi, daha çok mâna ifâde edeceği için daha mükemmel olur. 265[265]

İkinci mesele

Âyetteki ifâdesi hâl olmak üzere, nasb mahallindedir. Manası da, "Size beyân edici olarak..." şeklindedir. 266[266]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi hakkında İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Allah, bununla "peygamberlerin
ınkıtâya uğramasından, arkalarının kesilmesinden sonra..." in t mı kastetmiştir" demiştir. Arapça'da, birşeyin hızıve şiddeti yavaşlayıp, önceki Hı ı hıilrümlar ila amel etme hus????undaki saikler ve vesileler zayıfladığı için, peygamberler arasında geçen sürelere de "fetret" denilmiştir.

Bil ki Cenâb-ı Allah'ın, «jS J* sözü, âyetteki (size geldi) sözüne mütealliktir. Yani, "Peygamber göndermenin kesilip yavaşlamasından sonra, o size geldi" demektir. Rivayete göre Hz. İsa (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasında, aşağı yukarı alttyüz yıllık bir zaman geçmiştir. Kelbi'den rivayet edildiğine göre, Hz. Musa (a.s) ile Hz. İsâ (a.s) arasında, binyediyüz sene ve bin peygamber geçmiştir; Hz. Isa (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasında ise, dört peygamber geçmiştir. Bunların üçü Benî İsrail'den olup, sadece birisi Araplardandır ve bu da Hâlid İbn SÎnân el-Absî'dir. [267]

---

[263] 263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/9-10

[264] 264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/11

[265] 265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/11

[266] 266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/11

Dördüncü Mesele

Peygamberlerin ınkıtâya uğradığı bir esnada Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönderilmesindeki fayda şudur: Çok
eskiden gönderilmiş oldukları ve üzerlerinden epeyce bir zaman geçmiş olduğu için, önceki şeriatlar değiştirilmiş ve tahrif edilmişti. Bu sebeple, hak, bâtıla; doğru, yanlışa karışmıştı. Bu durum ise, insanların ibadetten uzaklaşmaları için apaçık bir mazeret halini almıştı. Çünkü insanlar, "Ey Rabbimiz, biliyoruz ki sana ibadet etmemiz gerekiyor. Fakat sana nasıl ibadet edeceğimizi bilemiyoruz" diyorlardı. Bundan dolayı, Hak Teâlâ bu mazereti izâle etmek için, o esnada Hz. Muhammed (s.a.s)'i göndermişti. Bu husus âyette "Bize ne bir rahmet müjdecisi, ne de bir azap habercisi gelmedi" demeyesiniz diye" ifadesiyle anlatılmaktadır. Yani, "Biz, bu fetret döneminde o peygamberi size, "Bu vakitte bize ne bir rahmet müjdecisi, ne de bir azap habercisi gelmedi" demeyesiniz diye gönderdik" demektir.
Sonra yüce Allah, "İşte size rahmet müjdecisi de, azap habercisi de geldi artık" buyurmuştur, Binâenaleyh bu manîniz zail oldu ve mazeret kapısı kapandı.
Hak Teâlâ daha sonra ise, "Allah her şeye hakkıyla kadirdir"
buyurmuştur. Bu ifâdenin mânası şudur: Fetretin meydana gelmesi, insanların peygamber gönderilmesine ihtiyaç duymalarını gerektirir. Allah Teâlâ da her şeye kadirdir. Binâenaleyh peygamber göndermeye de kadirdir. Şimdi, insanlar peygamberin gönderilmesine muhtaç olunca ve Rahîm-Kerîm Allah da, peygamber göndermeye kadir olunca, O'nun kerem ve rahmetinin eseri olarak, insanlara peygamberler göndermesi gerekmiştir. İşte Hak Teâlâ'nın, "Allah herşeye hakkıyla kadirdir' sözünden maksad, yaptığımız bu açıklamaya bir işarettir. [268]

İsrailoğullanna Verilen Daha Başka Nimetler

"ve hant Musa, kavmine demişti ki: "Ey kavmim, Allah'ın, üzerinizdeki nimetini düşünün... İçinizde peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar yaptı. Size, âlemde hiç kimseye vermediğini verdi. Ey kavmim, Allah'ın sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddese girin ve arkalarınızı dönüp (kaçmayın). Yoksa hüsrana uğrayanlara dönersiniz" (Mâide, 20-21).
Bil ki bu âyetin, daha Önceki kısımla münasebeti şu bakımdandır: "Ve hani Musa kavmine demişti..." ifâdesindeki "ve" kelimesi atıf vâvıdır ve "Andolsun ki Allah İsrâiloğullarmdan misak almıştı..." (Mâide, 12) cümlesi ile ilgilidir. Sanki şöyle denilmektedir: "Allah onlardan mîsak aldı, Musa (a.s) da onlara, Allah'ın nimetlerini hatırlatarak, o zorba kavim ile savaşmalarını emretti. Ama onlar, vermiş oldukları söze (mîsâka) muhalefet ettiler ve o zorba kavim ile savaşma hususunda Hz. Musa'ya karşı geldiler." Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [269]

Onlardan Çok Sayıda Peygamber Gönderilmesi

Allah Teâlâ onlara, üç nimet ile lütuf ve ihsanda bulunmuştur:
1)Âyette "İçinizde peygamberler çıkarmıştı " ifâdesi ile belirtilen husus... Çünkü Hak Teâlâ, hiçbir ümmet içinde, İsrailoğullarındaki kadar peygamber çıkarmamıştır. İşte Hz. Musa (a.s)'nın, kavmi içinden seçtiği ve kendisi ile beraber Tür dağına giden yetmiş kişi, bu peygamberlerdendir. Yine bu peygamberler, Hz. Ya'kÛb, İbn İshak, Ibn İbrahim (a.s)

---

[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/11-12
[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/12
[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/13

soyundandırlar. Bu üçü, ittifakla en büyük peygamberlerden kabul edilmiştir. Yine Hz. Yâ'kûb (a.s)'un oğulları da, ekseri âlimlere göre, peygamber idttCr. Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ (a.s)'ya peygamberleri Hz. Yâ'kub'un ve Hz. İsmail'in neslinden göndereceğini bildirmiştir. İşte bu şeref daha önce geçmiş olan peygamberler, Hz. Musa (a.s) ile beraber bulunan ve Cenâb-ı Allah'ın Hz. Musa'ya, Hz. Yâ'kub'un neslinden ve daha sonra da Hz. İsmail'in neslinden göndereceğini bildirdiği peygamberler ile tahakkuk etmiştir. Şüphe yqk ki bu büyük bir şereftir. 270[270]

Onlardan Hükümdar Çıkarması

2) Âyette, "sizi hükümdarlar yaptı" cümlesi ile belirtilen husus... Bu '
a) Süddi şöyle demiştir: "Yani, "Allah sizi, Kıptîlerin elinde, müslümanlar elinde cizye veren zımmîler gibi bulunuyor iken, kendi kendine sahip olan ve böylece hiç kimsenin hükümran olamayacağı hür insanlar kılmıştır."
b) Bir resul ve nebî olan herkes, aynı zamanda bir melîk (hükümdâr)dir. Çünkü o, ümmetinin işlerine hükmeder ve onlar üzerinde tasarrufta bulunma, onları idare etme yetkisine sahiptir. Binâenaleyh onlar üzerinde hükmü geçerli olduğu İçin, bir melîk olmuş olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Biz, gerçekten, İbrahim'in soyuna kitap ve hikmet verdik. Onlara, büyük bir mülk (ve saltanat) da bahşettik" (Nisâ.54) buyurmuştur.
c) Onların ataları ve torunları içinde, hükümdarlar ve büyük insanlar vardı. Nitekim bazan, sülâlesi içinde hükümdarlar bulunan kimselere, mecazî olarak, 23 jli fö "sizler, hükümdarlarsınız" denilir,
d) Kendi işini görme ve geçimini teminde bağımsız olan ve menfaatlerini gözetmede hiç kimseye muhtaç olmayan her insan, bir melîk ve bir hükümdar sayılır. Zeccftc: "Melik, izni olmadan huzuruna girilemeyeh kimsedir" demiştir. Dahhâk ise: "Benî İsrail'in evleri son derece geniş idi, içlerinden sular akıyordu. Mallan mülkleri çok idi ve işlerini gören hizmetkârları vardı. İşte böyle olan, melîk sayılır" demiştir. 271[271]

Kimseye Verilmeyen Nimetlerin Onlara Verilmesi

3) Âyette "Size, âlemde hiç kimseye vermediğini verdi" ifâdesi ile belirtilen husus da Allah'ın burada zikrettiği nimetlerin üçüncüsüdür. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ onlara, pek büyük ikramları tahsis etmiştir:
a) Allah Teâlâ onlar için, Kızıldeniz'i yarmıştır.
b) Onlann düşmanlarını yok etmiş ve onları düşmanlarının mallarına vâris kılmıştır.
c) Cenâb-ı Hak, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirmiştir.
d) Allah, onlar için, bir kayadan tatlı sular çıkarmıştır.
e) Bulutları, onlar üzerine gölgelik yapmıştır.
f) Hiçbir kavimde, onlardaki gibi, peygamberlik ve saltanat bir araya getirilmemiştir.
g) Onlar, o günlerde Allah'ı bilen âlimlerin tâ kendileri, Allah'ın gerçek dostları vs dininin yardımcıları idiler. 272[272]

Hz. Musa'nın Yahudileri Mukaddes Beldeye Girmeye Teşviki

Bil ki Hz. Mûsâ (a.s), Benî İsrail'e bu nimetferi hatırlatıp, onlara bunları açıklayınca, daha sonra düşmanları ile savaşmalarını emrederek şöyle demiştir: "Ey kavmim, Allah 'm sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddes e girin ve arkalarınızı dönüp (kaçmayın). Yoksa hüsrana uğrayanlar

---

270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/13
271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/14
272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/14-15

olursunuz." Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 273[273]

Birinci Mesele

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim (a.s), Lübnan Dağı'na çıktığı zaman, Allah Teâlâ ona şöyle der: "Bak, gözünün alabildiği yerler mukaddestir ve oralara senin zürrtyettnvâris olacaktır." Yine şöyle denilmiştir: "Hz. Mûsâ (a.s)'nın kavmi Mısır'dan çıktığı zaman, Allah onlara Şam topraklarında oturmalarını vaadeder. İşte Benî İsrail, bundan doteyt, Şam diyarının topraklarını, "Arz-ı Mev'ûd" (Vaadolunmuş topraklar) diye isimlendirirler Sonra Mûsâ (a.s), bu toprakların durumunu araştırıp, kendisine haber getirmeleri için, güvendiği oniki kişiyi oralara gönderir. Bunlar, o topraklara girdikleri zaman, çok heybetli ve ürkütücü insanlar görürler." Müfessirler bu hususta şöyle demişlerdir: "Hz. Mûsâ (a.s), teftiş ve tedkîk için oniki nakîbi oralara gönderdiğinde, oranın zorba (dev gibi) halkından biri, bunları görür ve yakalayıp bahçesinden getirmekte olduğu (devâsâ) meyvelerle birlikte, elbisesinin yenine kor. Onları, krallarına getirir. Sonra onları, hükümdarlarının huzuruna saçarak, şaşkınlığını gösterip, krala "Bunlar, bizimle savaşmak istiyorlarmış" der. Bunun üzerine kral, bu oniki nakîbe şöyle der: "Varın arkadaşınız (Musa'ya) gidin ve ona gördüklerinizi anlatın" Nakîbler dönüp, Hz. Musa'ya gelirler ve O'na olup bitenleri haber verdiler.
Bunun üzerine Hz. Musa onlara, gördükleri ve yaşadıkları şeyleri, diğer insanlardan gizlemelerini emretti ise de, ikisi dışında onlar Hz. Musa'nın sözünü tutmadılar. O iki kişi de, Yûşâ İbn Nûn ve Kâleb İbn Yûfannâ idi. Bu ikisi, durumu halklarına daha cazip gösterip, "Oralar, son derece güzel ve nimetleri bereketli ve bol olan topraklardır. Oraların ahâlisinin bedenleri her ne kadar iri ise de, kalpleri (cesaretleri) çok küçük" dediler. Diğer on kişi ise, insanların içine korku attılar ve onlarla savaşıp (galip gelmenin) imkansız olduğunu söylediler. Bunun üzerine Benî İsrail, Hz. MusA (a.s)'ya, "Onlar orada oldukça, biz oraya kesinlikle girmeyiz. Binâenaleyh sen ve Babbin gidin ve (onlarla) savaşın. Biz burada oturuyoruz" (mim*. 24) dediler. Hz. Mûsâ (a.s) da onlara beddua etti Sunun üzerine Allah Teâlâ onları, kırk yıl çölde bırakmakla cezalandırdı." Alimler şöyle dediler: "Bu nakîblerin, araştırmak için, kavimlerinden uzak kaldıkları süre kırk gûn idi. İşte bundan dolayı, çölde kırk yıl kalma ile cezalandırıldılar. Bu asî insanlar çölde iken öldüler. Allah o on naklbi çölde, çok sert cezalar vererek helak etti." Bir kısım âlimler ise, "Hz. Mûsâ ile Hz. Harun (a.s) da, çölde iken ölmüşlerdi" derken, diğer bir kısım âlim, "Hz. Musa (a.s), çölden sağ olarak kurtuldu ve onunla birlikte, Yûşâ ile Kftllb de sağ çıktı. Hep birlikte o zorba (dev)lerle savaşıp, onları yendiler ve o topraklara sahip oldular" demişlerdir. İşte, kıssa böyledir. İşlerin nasıl olduğunu en iyi bilen ise Cenâb-ı Allah'dır. 274[274]

“Mukaddes Belde” Mefhumu

Mukaddes Etolde, "temizlenmiş toprak" demek olup, buralar âfet ve belâlardan temizlenmiş yerlerdir. Müfessirler, bu beldenin, şirkten temizlenmiş olduğunu ve peygamberler için bir mesken,bir ikâmetgâh kılındığını söylemişlerdir ki bu görüş üzerinde biraz düşünmek gerekir. Çünkü bu topraklar, "Hz. Muta (a.s), "Arz-ı Mukaddes'e girin" dediği zaman, ne şirkten temizlenmiş vaziyette idi, ne de peyamberler için bir ikâmetgâh idi" Buna, "Bu topraklar çok daha önceki devirde böyle (şirkten temizlenmiş) idi" diye cevap verilebilir. 275[275]

Üçüncü Mesele

Âlimler, âyette bahsedilen, "Arz-ı Mukaddes'Mn, neresi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir:

273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/15
274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/15-16
275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/16

İkrlme, Süddî Ibn
Zeyd, "O, Erîha beldesidir"; Kelbî İse, "O, Şam diyarı ile, Filistin ve Ürdün'ün bir kısmıdır" demiştir. Bu mukaddes yerin, Tûr Dağı olduğu da söylenmiştir. 276[276]

Dördüncü Mesele

"Allah'ın sizin için yazdığı" ifâdesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
a) Allah, Levh-i Mahfuz'da, o beldenin sizin için olduğunu yazmış, takdir etmiştir.
b) Allah, onu size bahsetmiştir.
c) Allah, oraya girmenizi yazıp, emretmiştir.
İmdi eğer; "Cenâb-ı Hak niçin Önce, "sizin için yazdığı..." buyurup, sonra da, "Muhakkak kî orası (o belde), kendilerine kırk yıl haram edilmiştir" (Mâide.) buyurmuştur?" denilir ise, buna şu şekilde cevap verilir: Ibn Abbas (r.a): "Bu belde, Allah Teâlâ tarafından onlara bağışlanmıştı. Allah Teâlâ daha sonra, hak dini hususunda diretip, âsî olmaları yüzünden, o beldeyi onlara haram kılmıştır" elemiştir. Şu da söylenmiştir: "Bu her ne kadar umûmî bir ifâde ise de, bununla husûsi bir mâna kastedilmiştir. Sanki bu belde, onlardan bazıları için yazılmış, bir kısmı için de haram kılınmıştır." Şu görüş de söylenmiştir: "Âyetteki, "Allah'ın sizin için yazdığı..." ifadesi, onların itaatkâr olmaları şartına bağlanmıştır. Binâenaleyh şart yerine gelmeyince, meşrut da (şarta bağlanan şey) de) tahakkuk etmez " denilmiştir
"Bu bekle onlara, kırk yıl süre ile haram kılmrmsttr. Kırk yıl dolunca, onlar için ir edilen şey gerçekleşmiştir." 277[277]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Szin için yazdığı..." ifâdesinde büyük bir mâna mevcuttur ki o da şudur: Orada oturanlar, her ne kadar zorba iseler de, ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak bu zayıf kimselere, onların arazilerinin, topraklarının onlar için olacağını vaadedince, bu durumda zayıf olan taraf, eğer Hz. Musa'nın peygamberliğini kabul edip ikrar etmişlerse, Allah'ın, o zorba kavme karşı onlara yardım edip, onlar üzerine hükümran kılacağını kesinkes bilirler. İste bu durumda korkmaksızın, sızlan m aksızın, ah vah etmeksizin, onlarla savaşmaları gerekir. İşte âyette bahsedilen, bu yazma, takdir etme işinin fayda ve mânası budur. 278[278]

Dinden Dönmeyiniz

Daha sonra Allah "Arkalarınızı dönüp (kaçmayınız)" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki izah şekli (vecih) vardır:
Birinci Vecih: "Sahih olan dinden, Hz. Musa'nın nübüvvetinden şek ve şüphe etmeye dönmeyiniz" demektir. Zira Hz. Musa, Allah-u Teâlâ'nın o yeri, beldeyi kendilerine ait kıldığını haber verince bu, Allah Teâlâ'nın, o zorba kavimlere karşı onlara yardım edeceği hususunda bir vaad olmuş olur. Binâenaleyh şayet onlar, bu ilahî yardımın tahakkuk edeceğine kesin bir gözle bakmazlarsa, Hz. Musa'nın doğruluğu ve sıdkı hususunda şüphe etmiş olurlar da, böylece hem ulûhiyyeti hem de nübüvveti inkâr etmiş olurlar.
İkinci Vecih: Bu, "Girmeniz emredilen araziden, terkettiğiniz araziye tekrar dönmeyiniz..." demektir. Rivayet olunduğuna göre yahudiler, tekrar Mısır'a dönmeye niyetlenmişlerdi- Hak Teâlâ'nın, 'yoksa hüsrana uğrayanlardan olursunuz" ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Siz, âhirette hüsrana uğrarsınız. Çünkü siz, mükâfaat elde edemezsiniz.. Sizin hakkınız, azaptır.
b) Sizler, zillete düşersiniz.

---

[276] [276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/16
[277] [277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/16-17
[278] [278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/17

c) Sizler, ne dünya ne de âhiret menfaatlerini elde edemeden, çölde ölürsünüz. 279[279]

O Şehirde Zorbalar Bulunduğundan, Geri Durmaları

"Dediler ki: "Ey Musa, gerçekten orada zorba olan bir kavim var. Doğrusu, onlar oradan çıkmadıkça biz kattyyen giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de oraya gireriz" (M Aide, 22).
Sonra Cenab-ı Hak onların "Dediler ki: "Ey Musa gerçekten orada zorba olan bir kavim vardır" dediklerini haber vermiştir.
Âyette geçen jife- "zorbalar" lâfzının tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Cebbar, vezninde olup, "Onu, o işe zorladı, mecbur etti..." manasında olmak üzere, ifadesinden alınmıştır. Buna göre, "cebbar", insanları, kendi arzusunu yerine getirmeye zorlayan, mecbur eden, zâlim ve zorba demektir. Bu, Ferrâ ve Zaccâc'ın tercih ettiği görüştür. Ferrâ, "Şu iki kelimenin dışında, babından J& vezninde olan başka bir kelime duymadım. Bunlar, j£t den gelen (idrak etti, anladı, yetişti) fiilinden gelen kelimesidir" demiştir.
b) Bu kelime, Arapların, hurma ağacı çok yüksek olup el ulaşmadığı zaman söytemiş oldukları tabirlerinden alınmıştır. Yine, çok uzun olan hurma ağacına benzetilerek, bir kimse güçlü kuvvetli, boylu boslu, iri yarı olduğu zaman, denilmektedir. Şam beldesinde oturan topluluk, Hz. Musa'nın kavminin etlerinin kendilerine ulaşamıyacağı bir biçimde, son derece kuvvetli ve aynı zamanda son derece iri yan idiler. İşte bu sebepten dolayı, Hz. Musa'nın kavmi onları "cebbar" olarak adlandırmıştır.
Daha sonra, Hz. Musa'nın kavmi, "Doğrusu, onlar oradan çıkmadıkça biz katiyyen giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de oraya gireriz" demiştir. İsrai(oğulları bunu, oraya girmelerini imkânsız görerek söylemiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar, cennete girmeyeceklerdir" (Araf, 40) âyetinde ifâde edilen husus gibidir. 280[280]

Sadece İki Zatın, Girmeye Teşvikleri

"(Peygamberlerine muhalefetten) korkmakta olan kimselerden, Allah'ın, kendilerine nimet ihsan ettiği iki kişi "Onların üzerine kapıdan girin. (Bir kere) ona girdiniz mir hiç şüphesiz kt siz galipsiniz. Artık ancak Allah'a güvenip dayanın, (gerçekten) iman etmiş kimselerseniz" dedi" (Maide, 23).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 281[281]

Birinci Mesele

Âyette bahsedilen iki kişi, Yûşa İbn Nûn ile Kâleb İbn Yûfennâ'dır. Bu iki zât, Allah'tan korkan ve Allah'ın kendilerine hidâyet edip, ilahî yardıma güvenip dayanmayı nasip etmiş oidüğu kimselerdendir. Kaffftl: "İfâdenin takdirinin şu şekilde olması da caizdir" demiştir. "Israiloğularının kendilerinden korktuğu zorba kavimden iki kişi dödi..." Bu kimseler ise, zorba olan kavimdir. Âyette geçen bu iki kişi, Allah'ın kendilerine iman etme nimetini nasib etmiş olduğu kimselerdir ki, bunlar: "Biz inandıkjiman ettik..." dediler ve bu sözlerini de, Hz. Musa'nın kavmini (İsraîloğullarını) o zorba kavimlerle savaşmaya cesaretlendirmek için söylediler. Bu görüşü, fiili yâ harfinin zammestyle"... kendilerinden korkulan..." okuyan kimselerin kıraati de destekler. 282[282]

İkinci Mesele

---

[279] [279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/17
[280] [280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/18
[281] [281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/19
[282] [282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/19

Hak Teâlâ'nın, "kendilerine nimet ihsan ettiği" vasfıyla ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:
1) Bu ifâde, "iki kişi, iki adam" ifâdesinin sıfatıdır.
2) Bu, sözden kastedilen mânayı te'kid etmek için, araya girmiş olan bir ara cümlesidir... 283[283]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, 'onların üzerine kapıdan girin" ifâdesi, onlara yardım edeceği ve onları muzaffer kılacağı hususundaki vaadini iyice pekiştiren bir ifâdedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Onların beldelerinin kapılarından girdiğinizde, onlar bozulacaklar, hezimete uğrayacaklar ve onlardan, ne ateşe üfleyen ne de evdeoturan bir kimse kalmayacaktır... Binaenaleyh, onlardan korkmayınızl." Allah en iyi bilendir. 284[284]

Dördüncü Mesele

Bu iki adam, "(Bir kere) ona girdiniz mi, hiç şüphesiz ki siz galipsiniz" şeklindeki sözlerinde, kesin kanaat sahibiydiler. Çünkü bunlar, Hz. Musa'nın nübüvvetine kesinkes
inanmışlardı. Binâenaleyh, Hz. Musa onlara, Allah'ın, "Allah'ın sizin için yazdığı Arz-ı Mukaddes'e gtrîn...' (MM, 21)dediğini haber verince, şüphesiz bu iki kimse, bu Hahî yardımın kendileri için tahakkuk edip, muzafferiyetin kendi taraflarında olacağına katiyyetle inanmışlardı. İşte bu sebepten dolayı onlar sözlerini, "Artık ancak Allah'a güvenip dayanın, (gerçekten) iman etmiş kimselerseniz..." ifadesiyle bitirmişlerdir. Yani, "Allah-u Teâlâ, size yardım edeceğini vaadedince, size, karşı tarafın çok kuvvetli olup, cüsselerinin de çok büyük olmasından dolayı korkuya kapılmanız uygun düşmez. Tam aksine, eğer kadir bir İlah'ın varlığına ve Hz. Musa'nın da nübüvvetinin doğruluğuna inanmış, bunu ikrar etmiş iseniz, bu ilahi yardımın sizin için tahakkuk etmesi hususunda Allah'a tevekkül etmeniz, güvenmeniz gerekir..." demektir. 285[285]

Yahudilerin, Hz. Musa'yı Savaşta Yalnız Bırakmaları

"Onlar (şöyle) dediler: "Ya Musa, onlar orada bulundukça biz oraya ebedi olarak giremeyiz. Artık sen Habbinle beraber git! Bu suretle ikiniz harb edin! Biz mutlaka burada oturucularız" (Mâıde. 24).
Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık sen Rabbinle beraber git... "ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır.
a) Belki de bu topluluk, "mücessime" idi. Buna göre de, Allah'ın gidip geleceğini Aftahilivorlardı.
b) Bu ifâdeyle, Allah'ın hakikaten gidip gelmesi kastedilmeyip, aksine bu, tıpkı "Onunla konuştum, o da bana cevap vermeye gitti." Bu, "cevap vermek istedi" demektir. Buna göre o topluluk sanki, "Sen ve Rabbin, onlarla savaşmayı isteyiniz, savaşma isteği içinde olunuz..." demek istemiştir.
c) Kelamın takdiri,"Sen ve Rabb'in (de -iddiana göre- yardımcın olarak) gidiniz ve savaşınız" şeklindedir. Böylece, mübtedânın haberi mukadder olmuş olur. Buna göre şayet, "Biz, bir haber takdir ettiğimizde, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın SttİÎ "İkiniz harb edin!.." ifâdesi de nasıl haber addedilecektir?" denilirse biz deriz ki: Peşpeşe haber getirmek imkânsız değildir.
d)ifadesiyle, Hz. Musa'nın kardeşi Harun kastedilmiştir. Onlar, Hânın Hz. Musa'dan daha büyük olduğu için, O'na "Rabb" adını vermişlerdir.
Müfessirler, onların "Artık sen Rabbinle beraber git..." ifâdesi hakkında şöyle demişlerdir: Eğer onlar bu sözü, Cenâb-ı Hakk'ın bir yerden bir yere gidip gelmesi anlamında söylem

---

283[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/19
284[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/19-20
285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/20

işlerse, bu küfürdür. Yok eğer onlar bu sözü, Allah'a itaat etme hususunda diretme mânasında söylem işlerse, bu da bir fısk olur. Muhakkak ki onlar, bu sözleriyle fâsık olmuşlardır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın bu kıssanın sonunda, "Artık o fâsıklar güruhuna karşı tasalanma" (M&de. 26) buyurmuş olmasıdır. Bu hâdisenin anlatılmasından maksat, o yahudilerin, ta eskiden beri Allah'ın peygamberleri ile ne denli bir münakaşaya girdiklerini, onlara buğzedip muhalefette bulunduklarını açıklayıp ortaya koymaktır. 286[286]

'Ta Rab, ben kendimle kardeşimden başkasına söz geçtremem. Artık bizimle, o fSsıklar güruhunun arasını sen ayır" dedi" (Mftkto. 25).

Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın, kavminden bu sözü duyunca, "Va Râb, ben kendimle kardeşimden başkasına söz geçtremem" dediğini nakletmiştir. Zeccâc, kelimesinin i'râbı hususunda, o kelimenin hem merfû, hem de mansûb olabileceğini söylemiştir. Bu kelimenin merfû oluşu, şu iki sebepten dolayıdır:

a) Bu kelime lafzındaki yâ harfinin mahalline atıftır (çünkü yâ, aslında mübtedadır). Buna göre, ifâdenin takdiri, "Ben ancak kendime sahipo olabilirim; kanjeşim de böyledir..." şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, "Allah ve Resulü, müşriklerden artık katiyyen uzaktır" rrevt». a) âyeti de böyledir

b) Bunun, fiilinin tahtında bulunan lîl (ben...) zamirine atfedilmiş olmasıdır. Buna göre ifâdenin takdiri, "Ben ve kardeşim, ancak kendimize sahip olabiliriz" şeklindedir.

Bu kelimenin mansûp olması da şu iki yöndendir:

a) ifâdesindeki yâ harfinin lafzına atfedilmiş olması sebebiyledir. Buna göre ifâdenin takdiri, "Muhakkak ki ben ve kardeşim ancak kendimize sahip olabiliriz..." şeklindedir.

b) kelimesinin, ijrJi kelimesine atfedilmiş olmasıdır. Buna göre de ifadenin takdiri "Ben ancak kendime sahip olabilirim; ve yine ben ancak kardeşime sahip olabilirim" şeklindedir. Çünkü O'nun kardeşi kendisine itaat ettiğinde, o kardeşinin itaatine mâlik olmuş olur.

İmdi şayet, "Hz. Musa'nın yanında, âyette bahsedilen o iki kişi de varken, daha nasıl, "Ben ancak kendime ve kardeşime sahip olabiliyorum" demiştir?.." denilirse, biz deriz ki:

Hz. Musa sanki, bu nakîbterin ekserisinin isyan üzerinde mutabık olduklarını görünce, bu iki kişiye de tam tamına güvenememiştir. Belki de Hz. Musa, bu sözü kendisine muvafakat edenleri az gördüğü için söylemiştir. Yine, âyette geçen "ve kardeşim..." ifadesiyle, Hz. Musa'nın, din kardeşlerini kastetmiş olması da mümkündür. Böyle olması halinde, bu iki kişi de Hz. Musa'nın "kardeşim..." ifâdesine dahil olmuş olurlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Artık bizimle, o fösıklar güruhunun arasını sen ayır" buyurmuştur. Yani, "Hak ettiğimiz şey sebebiyle bizim lehimize; onların hak ettikleri şey sebebiyle de onların aleyhine hükmetmen suretiyle, aramızı faslet, bizi birbirimizden ayır" demek olup, bu onlar için bir beddua demektir. Bu ifâdeden maksadın, "Bizi onlarla birlikte bulunmaktan kurtar" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Babbim, beni o zalimler güruhundan kurtar" 21) şeklindeki buyruğu gibidir. 287[287]

Yahudilerin Kırk Yıl Çölde Sürünüp Mukaddes Beldeye Giremeyişleri

"Buyurdu ki: "Muhakkak orası, kendilerine kırk yıl haram edilmiştir. Onlar, yeryüzünde sersem sersem dolaşacaklardır. Artık o fâsıklar güruhundan Ötürü tasalanma" (Mâide, 26).

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır: 288[288]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, kelimesindeki hâ zamiri, Maide 21 âyetindeki kelimesine râci olup, mâna "O

286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/20-21

287[287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/21-22

288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/23

mukaddes toprak, onlara haram kılınmıştır" şeklinde olur.

Hak Teâlâ'nın, "kırk yıl" ifadesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu ifade, âyette geçen "haram kılınmış" (ifâdesi) sebebiyle mansûp olup, mâna, "o mukaddes toprak, onlara kırk yıl süreyle haram kılınmıştır" şeklindedir. Daha sonra Allah, o toprakları onlara, savaşmaksızın fethetmeyi nasîb etmiştir. İste, Rebî İbn Enes bunu bu şekilde anlatmıştır.

b) Hak Teâlâ'nın, "yeryüzünde sersem sersem dolaşacaklardır" ifadesiyle mansûbtur ki, buna göre mâna, "onlar kırk yıl bu hal içinde kaldılar, şaşkın şaşkın dolaştılar. Bu yerin haram kılınması ise, onlar hakkında ölünceye kadar devam etmiştir. Daha sonraysa onların zürriyetleri, o beldeye girmişlerdir" şeklindedir. 289[289]

İkinci Mesele

Muhtemeldir ki, Hz. Musa (a.s) kavmine "Artık bizimle o fâsıklar güruhunun arasında sen hükmet" diyerek beddua ettiğinde, o, bu duâsıyla bu tür bir azabı kasdetmeyip, aksine bundan daha hafif olan bir şeyi murad etmişti. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, Musa'ya Çölde kalacaklarını haber verdiğinde, Musa'nın bu sebeple üzüleceğini bildiği için, O'nu takviye etmek ve bu işi O'na hafifletmek için, "Artık o fâsıklar güruhuna karşı tasalanma" buyurmuştur.

Mukâtil ise şöyle demektedir: Musa (a.s) kavmine beddua edince, Allah Teâla 'ya çölün ahvalini, durumlarını haber va/miş, Hz. Musa da bunu kavmine anlatınca, kavmi ona, "Niçin bize beddua ettin?" demişler, bunun üzerine Hz. Musa da bu yaptığına pişman olmuştur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya* "Artık o fâsıklar güruhundan ötürü tasalanma..." diye vahyetmiştir. Bunun, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir hitap olması da muhtemeldir ki, bu "işleri güçleri Allah'a isyan edip peygamberlere muhalefet etmek olan bir kavim hakkında tasalanma..." demektir. Allah en iyi bilendir290[290]

Hz. Musa İle Hz.Harun (a.s)'ın Çölde Kalıp Kalmadıkları

Alimler, Hz. Musa ve Harun'un çölde kalıp kalmadıkları hususunda ihtilaf ederek, bir kısmı, onların çölde olmadıklarını söylemiş ve şöyle demişlerdir: "Bunun delilleri şunlardır:

1) Hz. Musa (a.s), kendisiyle o fâsık kavmin arasında
hükmetmesi için dua etmiştir. Peygamberlerin dualart kabul edilir. İşte bu da gösteriyor ki Hz. Musa, çölde kavmiyle beraber değildi.

2) Çölde bulunmak bir azabtır. Halbuki peygamberler azap olunmazlar.

3) İsraîloğulları, hak karşısında diretip isyan etmeleri sebebiyle azaba uğratılmışlardır. Halbuki Hz. Musa ve Harun böyle değillerdir. Binâenaleyh, onların o fâsıklarla beraber o azap içinde bulunmaları nasıl düşünülebilir?"

Diğer bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: Hem Hz. Musa, hem de Harun o çölde, kavimleriyle beraberdirler. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, tıpkı ateşi Hz. İbrahim'e kolay kılıp, O'nu bir serinlik ve esenlik kıldığı gibi, bu çölün azabını da o ikisine kolaylaştırmıştı. Bu görüşte olanlar sonra, Hz. Musa ile Harun'un çölde ölüp ölmedikleri ve oradan çıkıp çıkmadıkları hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre onların bir kısmı, Harun'un çölde öldüğünü, Hz. Musa'nın ise Harun'un ölümünden bir yıl sonra öldüğünü; Hz. Musa'nın ölümünden sonra, geriye, kızkardeşinin oğlu ve vasîsi olan Yûşa İbn Nûn'un kaldığını, Mukaddes Belde'yi fethedenin de bu zât olduğunu söylemişlerdir.

Bundan sonra, Şam kralının Yûşa İbn Nûn olduğu da söylenmiştir.

Diğer bir kısmı ise, Hz. Harun'un ölümünden sonra, Hz. Musa'nın geriye kalarak çölden çıkıp o zorba kavim ile savaştığını ve onları yenerek Mukaddes Belde'yi fethettiğini söylemişlerdir.

289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/23

290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/23-24

Allah en iyi bilendir. [291]

Dördüncü Mesele

Ekseri âlimler, Allah'ın "Muhakkak orası, kendilerine haram edilmiştir" buyruğunun dinî manada bir harar
kılma değil de, şehre girme imkânı vermeme manasında bir haram kılma olduğunu söylemişlerdir. Bunun, dinî mânada bir haram kılma olduğu ve Cenâb-ı Hakk'ın onlara, yaptıkları kötü işlere mukabil bir ceza olsun diye, o sahrada sıkıntı ve meşakkatler içinde kalmayı emretmiş olduğu da ileri sürülmüştür. [292]

Çölün Alanı ve Buradan Çıkamayışlarının İzahı

Âlimler, bu çölün yüzölçümü hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Meselâ Rebf, bunun altı fersâh[293] olduğunu söylemiştir. Bazıları eni dokuz, boyu otuz fersah boyunda, daha başkaları eni altı, boyu oniki fersah olduğunu söylemişlerdir; çölde bulunanların sayısının ise, altıyüzbin süvari olduğu söylenmiştir.
İmdi şayet, "Bu kadar kalabalık bir topluluğun, böylesine küçük bir çölde kırk yıl kaldıkları halde içlerinden hiçbirinin oradan çıkmak için bir yol bulamaması nasıl düşünülebilir? Şayet onlar okyanusta bile olsalar, gözlerini güneşin veya yıldızların hareketinden ayırmasalardı (onları takip etselerdi), okyanusta dahi olsalar, mutlaka oradan çıkar kurtulurlardı. O halde bu küçük çölde nasıl kalmışlardır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) Peygamberlerin gönderildiği zamanlarda, harikulade şeylerin, mucizelerin vuku bulması hiç de uzak görülecek bir husus değildir. Zira biz, bunu imkânsız görme kapısını açarsak, o zaman bütün mucizeleri tenkid etmek gerekir ki, bu da bâtıl ve yanlıştır.
b) Biz âyette bahsedilen haram kılma işini, dinî manada bir haram kılmak şeklinde tefsir edersek, böyle bir soru kendiliğinden ortadan kalkar. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, onlara, vatanlarına dönmelerini haram kılmış; hatta yaptıkları bu kötü davranışlara bir ceza olsun diye, onlara bu çölde kırk yıl çeşitli sıkıntı ve acılar içinde kalmalarını emretmiş olması da muhtemeldir. Böyle olması halinde de, yine böyle bir soru kendiliğinden ortadan kalkar. [294]

Altıncı Mesele

Arapça'da, (şaşkın şaşkın dolaşti...dolaşır-dolaşmak..." denilir, kelimesi ise masdarların en genel olanıdır.kelimesi ise, hiçbir çıkışı olmayan yer demektir. Hasan el-Basrî : "Onlar, akşamladıkları yerde sabahlıyor, sabahladıkları yerde akşamlıyorlardı. Onların bu çöldeki hareketleri, daireseldi" demiştir ki, bu söz de müşkildir. Zira, onlar gözlerini güneşin hareketlerine dikip ondan saptırmasalardı ve ayırmasalardı, mutlaka o çölden çıkarlardı... Şu halde daha uygun olan izah şekli, ifâdeyi, daha önce de belirttiğimiz gibi, dinî mânadaki bir haram kdmaya hamletmektir. Allah en iyi bilendir. [295]

Hz. Adem'in İki Oğlu (Habil ile Kabil)

"Onlara Âdem'in iki oğlunun gerçek olan haberini oku: Hani onlar, (Allah'a) yaklaştıracak birer kurban takdim etmişlerdi de, ikisinden birisinfnki kabul olunmuş, öbürününki kabul olunmamıştı. O, "Seni elbette öldüreceğim" demişti. (Beriki de şöyle) demişti: "Allah, ancak

---

[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/24
[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/24-25
[293] Bir fersah takriben tekiz km. uzunluğundadır.
[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/25
[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/25

müttaküerden kabul buyurur, Andolsun ki, beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben, kâinatın Rabbi olan Allah'tan korkarım" (Maide, 27-28).
Cenâb-ı Hak, "Ou.ca, Âdem'in iki oğlunun gerçek olan haberini oku..." buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:" 296[296]

Bu Kıssanın Makabli ile ilgisi

Bu âyetin, kendinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Allah Teâlâ daha önce, "Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani bir güruh size ellerini
uzatmayı kurmuştu da o, bunların ellerini sizden itip çekmişti..." (Mâwe, n buyurmuş, böylece de bu âyetinde, düşmanların mü'minleri çeşitli belâ ve sıkıntılar içine düşürmek istediklerini, ama ne var ki, kendisinin onları fazi ve keremiyie koruyup, düşmanların o mü'minlere kötülük etmelerine mâni olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, teselli ve bu durumları mü'minlerin kalplerine kolaylaştırmak için, gerek dinî gerekse dünyevî bakımdan, kendilerine büyük nimetler verdiği kimseler hakkında, insanların haset ve kıskançlıklarından dolayı dedikodular yaptıkları hususunda pekçok olay zikretmiştir. İşte böylece, ilk önce oniki nakîb kıssasından, onlardan aldığı ahidden; sonra da yahudîlerin, bu ahdi bozarak, lanete ve kalp katılığına düştüklerinden bahsetmiştir.
Yine Allah-u Teâlâ, bundan sonra, hristiyanların küfürlerinde alabildiğine ısrar etmelerinden, görüşlerinin yanlışlığına kesin olarak delâlet eden delillerin ortaya çıkmasından sonra bile, "Teslts"e inandıklarından; bunun ise, sadece onların, kendisine Hak dini, İslâm'ı vermiş olmasından ötürü Hz. Muhammed'e haset etmelerinden kaynaklanmış olduğunu belirtmiştir. Daha sonra da Hz. Musa'nın, zorbalar ile muharebe etmesi ve kavminin diretip isyanda ısrar etmesinden bahsederek, Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssasından ve Allah Teâlâ'nın. kurbanını kabul etmiş olmasına hased ederek, onlardan birinin diğerini öldürdüğünden bahsetmiştir.
Bütün bu kıssalar, Allah'ın nimet vermiş olduğu kimselere hased edildiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh, Allah'ın Hz. Muhammed'e olan nimeti, nimetlerin en büyüğü olunca, hiç şüphesiz düşmanlarının onun hakkında her türlü tuzak ve hileler tertipleme hususunda ittifak etmiş olmaları hiç de uzak görülecek bir ihtimal değildir. İşte bu kıssaların zikredilmiş olması, yahudilerden bir topluluğun, Hz. Peygamber'e tuzak kurmayı ve onu çeşitli sıkıntı ve belâlara düşürmeyi kafalarında kurmuş olmalarından ötürü, Allah tarafından Hz. Muhammed'i bir teselli olmuş olur,
2) Bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın "Ey Ehl-i kitap, size kitaptan gizlemekte olduğunuz bir çok şeyi meydana vuran, bir çoğundan da geçiveren peygamberimiz gelmiştir" (Mftide, 15) âyetiyle ilgilidir. Binâenaleyh, gerek bu kıssa, gerekse bu kıssaya göre "kısas"ın farz kılınmış olması, Tevrat'ın sırlarındandır.
3) Bu kıssa, kendinden önceki zorba kavim ile savaşmak hakkındaki kıssa ile ilgilidir. Buna göre kelamın takdiri, "Nedamet ve günah işlemeleri sebebiyle meydana gelen tehassür, yerinme hususunda, atalarının yollarının ttpkı Hz. Âdem'in iki oğlundan birisinin diğerini öldürmeye yeltenmesi gibi olduğunu bilsinler diye, Hz. Âdem'in iki oğlunun hadisesini anlat..." şeklindedir.
4) Bu âyetin, Allah'ın, yahudi ve hristiyanlardan, "Biz Allah'ın evlatları ve dostlarıyız" (M&öe. ısı şeklinde naklettiği buyruğu ile ilgili olduğu da söylenmiştir. Yani, "Babasının Allah katında büyük bir nebî olması sebebiyle, isyan ettiğinde Âdem (a.s)'in oğluna, babasının peygamber olması hiçbir fayda sağlamadığı gibi, yahudi ve hristtyanlara da, küfürlerine karşılık, kendilerinin peygamber soyundan olmaları hiçbir fayda temin etmez..." demektir.
5) Ehl-i kitap, sırf haset ve kıskançlıklarından dolayı, Hz. Muhammed (s.a.s)'i inkâr edip O'nu kabul etmeyince, Allah onlara, Hz. Âdem'in oğlunun haberini ve kıskançlığının onu kötü bir

---

296[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/26

neticeye sürüklediğini haber vermiştir ki, bundan maksat, yahudileri bu kıskançlıklarından sakındırmaktır. 297[297]

Hz. Adem'in Oğulları

Hak Teâlâ'nın, "Onlara...oku" emriyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:
a) "Onlara, yani insanlara oku..." demektir,
b) "Onlara, yani ehl-i /itaba oku..." demektir.
O'nun "Âdem'in iki oğullan..." ifâdesi hakkında da şu iki görüş bulunmaktadır:
a) Bunlar, Hz. Âdem'in sulbünden olan iki oğludur ki, bunlar Hâbil ile Kabil'dir. Bunlar arasında meydana gelen münakaşa hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Hâbil'in bir sürüsü vardı. Kabil İse ziraatçı idi. Onlardan herbiri Allah'a bir kurban sundular. Hâbil sürüsü içerisindeki en güzel koyunu seçip, kurban olarak sundu. Kabil ise, ekini içindeki en âdı buğdayları seçip, onu kurban olarak sundu ve her ikisi de, bu kurbanları ile, Allah'a yaklaşmayı istediler. Derken gökten bir ateş inip, Hâbil'in kurbanını alıp götürdü, Kâbil'inkini almadı. Böylece Kabil, Allah Teâlâ'nın, kardeşi Hâbil'in kurbanını kabul ettiğini, kendisininkini ise kabul etmediğini anladı. Bundan dolayı ona hased etti ve onu öldürmek istedi.
2) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Âdem (a.s)'in, her batında (her defasında) biri erkek, biri kız ikiz çocukları oluyordu. O da, aynı batın (seferde) doğan kızını, diğer batında doğan erkek evladı ile evlendiriyordu. Böylece Hz. Âdem'in, önce Kabil ile onun ikizi olan kızı, sonra da Hâbil ile onun ikizi olan ktzı doğdu. Kabil'in ikizi olan kızı güzeldi. Hz. Adem (a.s), Kabil'in ikizi olan kızı, Hâbil ile evlendirmek istedi. Ama Kabil buna karşı çıkarak: "Ben bu ikizimi almaya, Hâbil de kendi ikizi olan kızı almaya daha müstehakız. Bu yapmak istediğin, Allah'ın bir emri olmayıp, kendi içtihadındır" dedi. Bunun üzerine Hz. Âdem (a.s), bu iki oğluna, "Birer kurban sunun. Kimin kurbanı kabul olunur ise, o kızla onu evlendiririm" dedi. Böylece Allah Teâlâ, Hâbil'in kurbanı üzerine bir ateş indirerek, onun kurbanını kabul ettiğini gösterdi. Kabil,1 kıskançlığından ötürü Hâbil'i öldürdü.
b) Hasan el-Basrî ile Dahhâk'ın görüşüdür. Buna göre, Hz. Âdem (a.s)'in, birer kurban sunan iki oğlu, onun sulbünden olan iki oğlu olmayıp, İsrâiloğullarından iki âdemoğludur. Bunun delîü, Allah'ın bu kıssanın sonunda, "Bundan dolayıdır ki İsrâüoğultan için şuna hükmettik: Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkardığı için olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur" (Mâide. 3?) buyurmuş olmasıdır. Çünkü bu günahın, Hz. Âdem'in oğullarından birinden sudur etmesinin, İsrâiloğulları için kısasın farz oluşunun sebebi olmaya elverişli olmayacağı açık bir durumdur. Ama Benî İsrail'den birisinin, böyle bir günahı işlemesinin, onları aynı günahı işlemekten alıkoymak için, onlar hakkında kısas hükmünün konulmasına yol açması mümkündür. Bu hadiseden maksadın, taa eskiden beri, yahudilerin devamlı olarak isyan ve hasedde ısrarlı olduklarını, hatta hasedlerinin, Allah'ın, içlerinden birinin kurbanını kabul etmesi sebebi ile diğer birisi ona hased edip, öldürme derecesine vardığını belirtmek olması da buna delalet eder. Şüphe yok ki işte bu, hasedde son derece ileri bir durumdur. Çünkü onlardan birisi, arkadaşının kurbanının, Allah katında makbul olduğunu görünce, bu durum o kimseyi,
Allah hakkında güzel itikada ve kusursuz saygıya götüren şeylerden olmalıydı. Binâenaleyh bu kimse aksine, o arkadaşını öldürmeye yeltenip, hatta onu öldürdüğüne göre, işte bu durum o katilin, hasedde zirveye ulaşmış olduğunu gösterir. Bu kıssanın zikredilişindeki maksad, hasedin, İsrâiloğullan arasında eskidenberi süre gelen bir adet olduğunu anlatmak olduğuna göre, âyette bahsedilen bu iki âdemoğlunun da, Benî İsrail'den olması gerekir.
Bil ki birincisi hadisçilerin çoğu tarafından tercih edilen görüştür. Hem sonra âyette, birinci görüşün doğruluğuna delâlet eden hususlar vardır. Çünkü âyet, katilin, öldürdüğü kardeşinin cesedine ne yapacağını bilemediğini, hatta bunu bir karganın davranışından öğrendiğini göstermektedir. Eğer bahsedilen bu iki adam, Benî İsrail'den olsaydı, ne yapacağını (yani

---

[297] 297[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/26-27

defnetmeyi) iyi bilirdi. Doğru olan da budur. Allah en iyi bilendir. 298[298]

Âyetteki Kısmının izahı

Âyetteki "Hak ile" ifâdesinin hangi mânaya olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır: a) "Allah katından gelen hak ve doğruluğa bürünmüş bir okuyuşla oku" demektir.
b) "Tevrat ve İncil'deki (gerçeklere) uygun olarak, sıdka ve hakka bürünmüş olarak oku" demektir.
c) "Doğru bir niyetle oku" demektir ki bu, hasedin çirkin ve kötü olduğunu ifâde eder. Çünkü ehl-i kitap ve müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hased edip, ona isyan ediyorlardı.
d) Bu, "Hakka itibâr etmeleri, onu, manasız ve faydasız pek çok kıssa gibi, bir oyun ve asılsız bir şey olarak görmemeleri için..." demektir. Faydasız kıssalar, boş sözlerdir. Bu ifâde de, Kur'ân-ı Kerim'deki kıssa ve hikâyelerin sadece onları anlatmak için değil onlardan ibret alınması gayesi ile zikredildiğine delâlet etmektedir. Bunun Bir benzeri de şu âyettir: "Celalim hakkı için onların kıssalarında, akıl sahipleri için bir ibret vardır" (Yusuf, 111). 299[299]

Kurban Takdim Etmeleri

Sonra Cenâb-ı Allah, "Hani onlar, (Allah'a) yaklaştıracak birer kurban takdim etmişlerdi..." buyurmuştur. 300[300]

Birinci Mesele

Âyetin başındaki edatı ne ile mansuptur? Bu hususta iki görüş vardır:
a) Bu kelime, kelimesi ile mansuptur. Yani "onların bu hadisesi, (kurban sundukları) o vakitte olmuştur" demektir.
b) 0 kelimesinden bedeldir. Buna göre kelamın takdiri, mahzuf muzaaf ile şöyledir: "Onlara, haberi, yani o vakitte olan haberi oku"301[301]

İkinci Mesele

"Kurban", birşey kesme veya tasadduk etme yolu ile, Allah'a yaklaşmak için yapılan şeye denir. Kurban ile ilgili söz, Âl-i İmrân sûresinde geçmişti. 302[302]

Üçüncü Mesele

HakTeâlâ'nın, kelamının takdiri, (onlardan herbiri bir kurban sundu) şeklindedir. Fakat fiil tesniye; ismi, müfred getirildi. Çünkü her ikisinin ve kurban sunmuş olması, herbihnin bir kurbanı olduğu neticesi çıkar. "Kurban" kelimesinin, bir cins ismi olduğu ve bir kurban ile birden fazla kurbana şamil olduğu söylenmiştir. Hem kurban lafzt, tıpkı "rüçhân", "udvân" ve "küfrân" kelimeleri gibi bir masdardır. Masdar (mefûl-i mutlak) ise tesniye ve cemî olarak gelmez.
Daha sonra Cenâb-t Hak, "İkisinden birisintn-ki kabul olunmuş, Öbürününki kabul olunmamıştı" buyurmuştur. Bu cümle hakkında da birkaç mesele vardır: 303[303]

298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/27-29
299[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/29
300[300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/29
301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/30
302[302] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/30
303[303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/30

Kurbanın Kabul Edilişinin Harareti

Kurbanın kabul edildiğinin alâmetinin, gökten gelen bir ateşin onu yiyip bitirmesi olduğu söylenmiştir. İşte bu,
müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. Mücâhid ise, ateşin
onu yakıp bitirmesini, kabul edilmeyişinin alâmeti olduğunu
söylemiştir. Birinci görüş daha uygundur. Çünkü müfessirlerin ekserisi bunu kabul etmişlerdir. Şu da rivayet edilmiştir: O zamanlar, Allah'a yaklaşılmak için sunulan kurbanın, verilebileceği bir fakir bulunmuyordu. Bundan dolayı gökten bir ateş inip, onu yakıp bitiriyordu. 304[304]

Kurbanın Kabul Şartı

Bu iki kurbandan biri kabul edilmiş, diğeri ise kabul edilmemiştir. Çünkü amellerin kabul edilmesi için, takvanın bulunması şarttır. Nitekim Allah burada, haklı olanın ağzından, "Allah, ancak muttakîlerden kabul buyurur" demiştir. Cenâb-ı Hak, bize deveyi kurban olarak kesmemizi emrederken de, "Onların ne etleri, ne kanlan hiç bir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O 'na, takva ulaşır" {H«x, 37) buyurmuş ve böylece Allah'a varan şeyin, sadece takva olduğunu haber vArmistir.
Takva ise, kalbin sıfatlarındandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), kalbine İşaret ederek, "Takva buradadır" 305[305] demiştir. 306[306]

Takvanın Mânası

Takva birçok şeyi ifâde eder:
1) İnsanın, yaptığı ibadetlerde kusur edeceği endişesi ve korkusuna düşerek, elinden geldiği nisbette kusurlardan korunması...
2) İnsanın, yaptığı taatları, Allah rızasını istemenin dışında, herhangi bir maksad için yapmaktan korunması...
3) İnsanın, ibadetlerinde, Allah'dan başkasının ortak olmasından ittikâ edip, korunmasıdır... Bunlar, gözetilmesi ne kadar da güç ve zor olan şartlardır!
Bu kıssa ile ilgili olarak şu da söylenmiştir: "O iki kardeşten birisi kurbanını, nalının en güzelinden seçmiş, diğeri ise malının en âdisini kurban olarak sunmuştu."
Yine şu da söylenmişti: "Kabil, kendi kendine "ister kurbanım kabul olsun, ister olmasın buna aldırmayacağım ve ikiz kızkardeşimi Hâbil'e vermeyeceğim" diye düşünmüştü. Kabil'in muttaki ve itaatkâr bir kimse olmadığı ve bu sebepten dolayı, Alah Teâlâ'mn onun kurbanını kabul etmediği de söylenmiştir. 307[307]

Kabil'in Hâbili Öldürmek İstemesi

Sonra Allah Teâlâ, Kabil'in Habil'i, 'Sent elbette öldüreceğim" dediğini, Hâbil'in de, "Allah, ancak muttekîlerden kabul buyurur" diye cevap verdiğini nakletmiştir. 3u kelamda bir hazif vardır ve takdiri şöyledir: "Sanki Hâbil, Kabil'e "Niçin beni öldüreceksin?" demiş. Kabil de, "Çünkü senin kurbanın kabul edildi" demiş. Bunun üzerine Hâbil, "Benim suçum ne! Allah, ancak muttakîlerden kabul buyurur" demiştir. Bu ifâdenin, kıssa arasına girmiş itirazî bir cümle olarak, Hak Teâlâ tarafından, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben söylenmiş bir söz olabileceği de söylenmiştir. Sanki Allah, bu söz ile, "O muttaki olmadığı için, onun kurbanını

304[304] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/30
305[305] Müslim, Birr, 32 (4/1986); Tirmizî, Birr, 18 (4/325).
306[306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/30-31
307[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/31

kabul etmedim" mânasında Dir açıklamada bulunmuştur. 308[308]

Hâbil'in Karşılık Vermemesinin Sebebi

Daha sonra Allah Teâla, mazlum olan kardeşin, "Andolsun ki beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben sent öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben kâinatın Rabbi olan Allah'dan korkarım" dediğini nakletmiştir. Bu İfâdeyle ilgili iki soru vardır:
Birinci Soru: İnsanın kendisini müdafaa etmesi farz olduğu halde, Hâbil niçin, katil Kabil'e karşı kendisini savunmamıştır? Farzet ki bu farz değil ama, en azından haram da değildir. O halde daha niçin Hâbil, "Çünkü ben, kâinatın Rabbi olan Allah'dan korkarım" demiştir?
Bu soruya birkaç yönden cevap verilebilir:
1) Şöyle denilebilir: Maktul Habil, çeşitli emarelerden dolayı zann-ı galip ile, Kabil'in kendisini öldüreceğini anlamıştı da bu sözü, ona bir nasihat ve vaaz olsun diye söylemişti. Yani, "Ben, haksız yere ve zulüm ile seni öldürmeyi uygun bulmuyorum. Seni öldürme işini, ancak Allah'dan korktuğum için yapmıyorum" demek istemiştir. Hâbil bu sözü, kardeşi kendisini öldürmeden önce söylemişti ki bundan maksadı, kasten adam öldürmenin çirkinliğini Kabil'in kalbine sokmaktı. İşte bu sebepten ötürü Kabil'in biraz sabrettiği, Hâbil'in uyuyunca, büyük bir taşla başını ezerek onu öldürdüğü rivayet edilmiştir.
2) Âyetteki "Ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim" ifâdesi, "Seni öldürmek için sana elimi uzatmam. Elimi sana, ancak kendimi müdafaa etmek için kaldırırım" manasınadır. Ehl-i ilim şöyle derler: "İnsan kendisini müdafaa ederken, önce en ehveni ile İşe başlayıp derece derece ilerlemesi gerekir. Kişinin, kendisini müdafaa için ilk planda karşısındakini öldürmeye niyetlenme hakkı yoktur. Aksine onun hakkı, kendisini müdafaa etmektir. Nihayet insan, kendisini ancak karşısındakini öldürerek kurtarabileceği kanaatine varır ise, ancak o zaman onu öldürmesi caizdir.
3) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Öldürülmek istenen kişi, şayet kendisi dilerse, katilin isteğine boyun eğmesi caizdir. Nitekim, Hz. Osman (r.h) da böyle yapmıştı. Hz. Peygamber (s.a.s), Muhammed İbn Mesleme (r.a)'ye"Kolunu yüzüne tut (kadere boyun eğ). Allah'ın öldürülen kulu ol, fakat öldüren kulu olma" 309[309]buyurmuştur.
4) Nefs-i müdafaanın farz oluşu, şeriatların değişmesi ile değişen bir hüküm olabilir. Mücâhld: "O zamanlar nefsi müdafaa mubah değildi" demiştir.
İkinci Soru: Niçin şart fiil, cevap ise ism-i fail sîgastnda getirilmiştir? Bu, âyetteki ifadesidir. "Andoteun ki beni öldürmek if in elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatıcı değilim"ifadesidir.
Cevap:Bu, Habil’in o kötü işi kesinlikle yapmayacağını ifâde eder. işte bundan dolayı, sözünü nefyi te’kid eden ba harf-i cerri ile (diyerek…) söylemiştir. 310[310]

Katilin, Maktulün Günahını Alması Meselesi

"Şüphesiz dilerim ki sen kendi günahınla birlikte benim günahımı da yüklenesin de, cehennem ehlinden olasın. İşte zâlimlerin cezası budur" (Mâıde. 29).
Bu ifâde ile ilgili iki soru vardır:
Birinci Soru: Cenâb-ı Allah "Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez" (lwâ, 15) buyurmuştur. Öyle ise nasıl olur da, katilin, öldürdüğü kimsenin günâhını da yüklenmesi düşünülebilir?
Buna şu iki şekilde cevap verilmiştir:
a) İbn Abbas (r.a), İbn Mes'ûd (r.a), Hasan el-Basrî ve Katâde, bunun mânasının, "Sen hem beni öldürme günahını, hem de beni öldürmezden önce işlediğin günahları yüklenirsin"

---

[308] 308[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/31
[309] 309[309] Benzeri bir hadis: Müsned, 5/110, 292.
[310] 310[310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/31-32

şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, buna göre âyette mahzûf bir muzaf vardır.

b) Zeccac: "Bu ifâde, "Sen, hem beni öldürme günahın, hem de kurbanın kabul edilmeyişine sebep olan günahın ile Allah'a dönersin" mânasındadır" demiştir. 311[311]

Hâbil'in. Kardeşinin Cehennemlik Olmasını İstemesi Doğru mudur?

İkinci Soru: İnsan kendisinin Allah'a isyan etmesini istemediği gibi, başkasının da Allah'a isyan etmesini istememesi gerekir. O halde Hâbil niçin, "Şüphesiz dilerim ki sen kendi günahınla birlikte, benim günahımı da yüklenesin" demiştir?

Buna da birkaç yönden cevap verilmiştir:

1) Biz bu sözün, öldürülen Hâbil'in, katil Kabil tarafından öldürüleceğini zann-ı galip ile anladığı zaman söylendiğini ifade etmiştik. Bu söz, katilin öldürme işim yapmasından önce söylenmiştir ve binâenaleyh sanki Hâbil, Kabil'e va'z-u nasihatta bulunarak, "Eğer sen bu nasihata rağmen, bu büyük günahı işlemekten vazgeçmezsen, mutlaka beni öldürmek için, habersiz olduğum ve kendimi sana karşı müdafaa edemeyeceğim bir ânımı gözetlersin. İşte bu durumda da, beni öldürmen? karşılık kendimi müdafaa etmem, ancak sen beni öldürmeden önce. benim öldürmem ile olabilir. Bu da sırf zanna dayanır. Bu ise, benim tarafımdan işlenmiş büyük bir günah olur. Binâenaleyh iş, bu günahı işleyenin sen veya ben olması ihtimali içinde olunca, ben bu büyük günahın kendim için değil, senin için tahakkuk etmesini isterim" demek istemiştir. İste böyle bir hal ve şart içinde, günahın başkasından sâdır olmasını istemek haram değil, aksine taat ve İhlasın kendisidir.

2) Bu ifâde "Ben, beni öldürme günahının cezasını yüklenmeni istiyorum" demektir. Mazlumun, Allah Teâlâ'dan kendisine zulmedeni cezalandırmasını dilemesinin caiz olduğunda şüphe yoktur.

3) Rivayet olunduğuna göre zâlim olan, Kıyamet günü hasmını (zulmettiği kimseyi) razı edecek bir şey bulamadığı zaman, mazlumun günahlarından bir kısmı alınır, zâlime yüklenir. İşte buna göre, "Ben, bir yandan, Kıyamet gününde beni razı edecek birşey bulamadığın zaman, benim günahımı, diğer taraftan da, beni öldürme günahını yüklenmeni isterim" denilebilir. İşte bu, birinci soruya da cevap olabilecek bir izahtır. Allah en iyi bilendir. 312[312]

Kabil'in Hâbil'i Öldürüp Pişman Olması

"Nihayet nefsi, kardeşini öldürmeyi ona güzel gösterdi de onu öldürdü. Bü yüzden, hüsrana uğrayanlardan oldu"

(Mâıde, 30).

Müfessirler şöyle demişlerdir; "Bu, "Kabil'in nefsi, kardeşini öldürmesini kendisine önemsiz bir iş gibi gösterdi" mânasındadır." Bazıları da, "Buna, Kabil'in nefsi, kardeşini öldürme hususunda kendisini cesaretlendirdi" şeklinde mâna vermişlerdir. Bu hususta sözün özü şudur: İnsan kasden ve haksız yere adam öldürmenin büyük günahlardan olduğunu düşündüğünde, bu şekildeki düşünce ve inancı o insanın böylesi bir işi yapmasına mânt olur. Bundan dolayı bu düşünce ve inancı, kesinlikle insanın kendisine itaat etmeyen ve karşı koyan birşey gibi olur. Ama nefis, çeşitli vesvese ve desiselerini getirdiğinde, bu fiil o insana çok önemsiz birşey gibi gelir. Böylece de nefis, şaşırtıcı vesveseleri ile o fiili yapmama hususundaki düşüncesini, kendisine itaat eder haie getirmiş gibi olur. İşte, Hak Teâlâ'nın, "Nhâyet nefsi, kardeşini öldürmeyi ona güzel gösterdi..." ifadesiyle kastedilen şey budur.

Mu'tezile şöyle demiştir: "Her şeyin yaratıcısı Allah olsaydı, bu hoş göstermenin ve süslemenin Kabil'in nefsine değil, Allah'a nisbet edilmesi gerekirdi."

Buna şu şekilde cevap verilmiştir: Fiiller sebeplerine isnâd edilip, o sebeplerin faili de Allah olunca, böylece bütün fiillerin faili Allah olmuş olur.

---

[311] [311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/33

[312] [312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/33-34

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "o da onu öldürdü" buyurmuştur. Bu hususta şöyle bir rivayet bulunmaktadır: Kabil, Hâbil'i nasıl öldüreceğini bilemiyordu. Derken, iblis, eline bir kuş alıp onun başına taşla vurarak öldürmüş vaziyette Kabil'e göründü. ' Böytece Kabil, öldürmeyi İblisten öğrendi. Sonra da, bir gün Hâbil'i uyurken buldu. Elindeki taş ile onun başına vurdu, o da bunun üzerine öldü. Abdullah İbn Mesûd-dan, Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Haksız yere öldürülen her insanın (kanmm akıtılması vebalinden) bir hisse de, Âdem'in ilk oğlu (Kabil'e) düşmektedir"313[313]. Çünkü, öldürme işini yeryüzünde ilk çıkarıp kötü örnek olan, o olmuştur.

Daha sonra Allah, "Bu yüzden, hüsrana uğrayanlardan olmuştu" buyurmuştur.

İbn Abbas bu ifâdeye şu şekilde mâna vermiştir: "O, hem dünyada, hem de âhirette hüsrana uğrayanlardan oldu. Onun dünyada ziyan etmesi, ebeveynini kızdırması ve Kıyamete kadar, zihinlerde kötü bir kimse olarak kalmasıdır. Âhiretteki ziyanı ise, onun çok büyük bir cezaya duçar olmasıdır."

Denildiğine göre, Kabil, kardeşini öldürünce, Yemen topraklarındaki Aden'e kaçtı. Derken iblis yanına gelerek şöyle dedi: "Ateşe hizmet edip, ona kulluk ettiği için ateş, onun kurbanını yemiştir.. Eğer sen de ateşe taparsan, maksadına nail olursun..." Bunun üzerine Kabil, bir ateş evi inşâ etti. İşte böylece Kabil, ateşe tapanların da ilki oldu...

Yine rivayet edildiğine göre Hâbil yirmi yaşlarında öldürülmüştü. Onun öldürülmesi de Hira Dağı'nın yamaçlarında tahakkuk etmişti. Bu öldürülme hadisesinin Basra da, Ulu Caminin yerinde olduğu da ileri sürülmüştür.

Yine rivayet edildiğine göre, Kabil Hâbil'i öldürürken, daha evvel bembeyaz olan bedeni mosmor oldu. Bunun üzerine Hz. Âdem, ona kardeşini sordu. O, "Ben onun vekili değilim!." cevabını verince, Hz. Âdem, "Belki de sen onu öldürdün de, bundan dolayt bedenin morardı" dedi... Bundan sonra Hz. Âdem, yüz sene hiç gülmedi... Keşşaf sahibi: "Hz. Âdem'in, bir şiir söyleyerek ağıt yaktığı rivayet edilmiştir ki, bu yalandan başka bir şey değildir. Çünkü şiir, ancak bir uydurma ve hayal mahsûlüdür.

Halbuki peygamberler şiirden masundurlar..." demiştir. Keşşaf sahibi, bu sözünde doğrudur; çünkü şiir son derece eksik ve bozuk bir şey olup, ancak ahmak olan âlimlere yakışır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, ilmini meleklere karşı bir hüccet ve delil kıldığı bir zata böyle bir şey nasıl mâl edilebilir? 314[314]

Kabil'in Cenazeyi Gömme İşini Kargadan Öğrenmesi

"Sonra Allah bir karga gönderdi. O, yeri eşiyordu ki ona kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstersin... "Yazıklar o/sun bana! dedi, ben şu karga kadar bile olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz oldum!" Artık o, pişman olanlardan olmuştu" (Mâide, 31).

Cenâb-ı Allah'ın: "Sonra Allah bir karga gönderdi. O, yeri eşiyordu ki ona kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstersin..." buyruğu hakkında birkaç mesele vardır: 315[315]

Birinci Mesele

Denildiğine göre, Kabil, Hâbil'i öldürünce ne yapacağını bilemez halde onu bırakır... Daha sonra da, yırtıcı hayvanlardan dolayı, Hâbil için endişeye kapılır... Derken onu, bir tulumun içinde bir yit sırımda taşır. Nihayet Hâbil'in cesedi değişmeye, bozulmaya başlar. İşte bunun üzerine Allah bir karga gönderir... Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah, iki karga gönderdi. Derken bu kargalar dövüşmeye başlarlar... Neticede biri diğerini öldürerek, gagası ve ayaklarıyla onun için bir çukur kazdı ve karganın cesedini o çukura attı. İşte Kabil, bunu kargadan öğrendi...

---

[313][313] Buharı, Cenâiz, 33; Müslim, Kasâme, 27 (3/1304^

[314][314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/34-36

[315][315] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/36

b) Esamm şöyle demektedir; "Kabil Hâbil'i öldürüp onu öylece bırakınca, Allah Teâlâ. ölünün (Hâbil) üzerine toprak saçan bir karga gönderdi. Katil Kabil, Allah'ın, Hâbil'e ölümünden sonra ne şekilde ikramda bulunduğunu görünce, pişman oldu" ve: "yazıklar olsun bana!.." dedi..."
c) Ebu Müslim de şöyle demiştir: "Kargaların âdeti, eşyayı gömmektir. İşte böylece bir karga gelip bir şeyi toprağa gömdü. Kabil de, bunu kargadan öğrendi..." 316[316]

İkinci Mesele

"Onagöstersin diye..." ifâdesinin failinin kim olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır: a) "Allah, ona göstermek için..."
b) "Karga, ona göstermek için..." Yani, "öğretmesi için..." demektir. Görmek öğrenmenin sebebi olunca, sanki Allah mecazî olarak, bu sözle, "ona öğretmesi için..." manasını kastetmiştir. 317[317]

Üçüncü Mesele

tâbirinin mânası, "Kardeşinin avretini..." demektir. "Avret" kelimesi de, kişinin bedeninde, açılması caiz olmayan kısım demektir. O halde flji kelimesi, "çirkinliğinden dolayı insanı utandıran ayıp yerler, kusurlar" mânasına gelir. Bu ifâdenin, "kardeşinin İaşesi" anlamına geldiği de söylenmiştir.
Daha sonra yüce Allah: "Yazıklar olsun banar dedi ben şu karga kadar bile olup da kardeşimin cesedini örtmekten aciz oldum!... Artık o, pişman olanlardan olmuştu" buyurmuştur.
Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 318[318]

Birinci Mesele

Şüphesiz ki, "Yazıklar olsun bana!" ifâdesi, tehassür ve hayıflanma ifâde eden bir deyimdir. Âyette bu tâbirin geçmesi hakkında şu iki ihtimal bulunmaktadır:
a) Kabil, Hâbil'i nasıl defnedeceğini bilemiyordu. Binâenaleyh, bunu kargadan öğrenince, karganın kendisinden da'ha bilgili olduğunu; kendisinin, cehaletinden ve bilgisinin de azlığından dolayı, kardeşini öldürmüş olduğunu anladı... İşte bunun üzerine pişman oldu, yaptığından dolayı nedamet duyarak, hayıflandı...
b) KâbİI, Hâbil'i nasıl defnedeceğini biliyordu.. Çünkü, insanın bu kadarcık şeyi yapabilmesi, çok uzak ihtimal görülmemelidir.. Ancak ne var ki, kardeşini öldürünce, ona hakaret olsun diye ve önemsemeyerek onu çölde bıraktı. Karganın, başka bir kargayı gömdüğünü görünce, kalbi yumuşayarak, "Bu karga, diğerini öldürüp; öldürdükten sonra da onu toprağa gömdüğüne göre, ben bu kargadan daha mı az şefkatliyim?..." dedi.
Yine, şu da rivayet edilmiştir: Karga gelip, Hâbil'in üzerine toprak saçmaya başladı... Bunun üzerine KâbİI, Allah'ın, kurbanını kabul etmesi suretiyle ona hayatta iken ikram ettiğini; öldükten sonra da, onu toprağa gömsün diye karga göndererek ona iyilikte bulunduğunu görünce, kardeşinin Allah katında büyük bir dereceye sahip olduğunu anladı ve bu yaptığına hayıflandı... Ve kardeşine yaklaşabil m es inin, ancak onu yere gömmesiyle mümkün olacağını anlayınca, hiç şüphesiz, "Yazıklar olsun bana, ben şu karga kadar büe olup da (...)"319[319]

İkinci Mesele

316[316] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/36-37
317[317] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/37
318[318] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/37
319[319] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/37-38

Kabil'in, "Yazıklar olsun bana!.." ifâdesi, kendisinin ilahî azaba müstehak olduğu hususunda bir itiraftır. 8u, büyük belâlar meydana geldiği zaman kullanılan bir kelimedir ki, bunun lafzı da, "nida" lafzıdır. Buna göre, sanki "yazık, helak" kelimesine, henüz meydanda olmadan gelsin, hazır olsun diye nida etmiş, seslenmiştir. Yani "Ey veyl, gel; işte senin gelme zamanındır" demektir, kelimesi, açıklamayı daha iyi yapmak için zikredilmiştir. Bu tıpkı, "Eyvah!... ben mi doğuracak mtşım?" , 72) âyetinde olduğu gibidir. Allah en iyi bilendir. 320[320]

Üçüncü Mesele

kelimesi, İüzum, devamlılık için vaz edilmiştir. Meclise devam eden kimseye "nedîm" denilmesi bundandır; çünkü o, meclisten ayrılmaz.. 321[321]

Kabil'in Pişmanlığı (Tevbesi) Neden Fayda Vermedi?

Bu hususta bir soru bulunmaktadır ki o da şudur; "Hz. Peygamber (s.a.s), "Neddmer, tevbedir"322[322] buyurmuştur. Binâenaleyh Kabil pişman olduğuna göre, o, tevbe edenlerden olmuş demektir. O halde daha nasıl onun tevbesi kabul olunmaz?.."
Alimlerimiz bu soruya şu şekilde cevap vermişlerdir:
a) Kabil, Hâbil'i nasıl defnedeceğini kargadan öğrenince, o, Hâbil'i bir sene
sırtında taşıdığına pişman oldu...
b) O, kardeşini öldürdüğü için pişman oldu, çünkü o, onu öldürmekle bir şey elde edemedi, üstelik bu yüzden ebeveyni ve kardeşleri ona kızdılar, gazap ettiler.. Böylece onun nedameti, öldürmenin bir günah olduğuna inandığı için değil, işte bu sebeplerden dolayı olmuştur...
c) O, Hâbil'i öldürdükten sonra, ona hakaret olsun diye, çölde bıraktığına pişman olmuştu. Zira, karganın diğer kargayı öldürüp, sonra da onu gömdüğünü görünce, kalbinin bu denli katı olmasına pişman olmuş ve: "Bu benim kardeşim ve diğer taraftan aynı batından ikizimdir. Onun eti benim etime, kanı da kanıma karışmıştır. Karga kargaya şefkat etti, ama benden kardeşime karşı bir şefkat zuhur etmedi. Merhamet ve güzel huylar bakımından, ben kargadan daha aşağıyım!.." demiştir.
Böylece onun nedameti Allah'tan korktuğu için değil, işte bu sebeplerden dolayı pişman olmuş; bundan dolayı bu pişmanlık Kendisine fayda vermemiştir. 323[323]

Bir Kişiyi Haksız Yere Öldüren Bütün İnsanları Öldürmüş Gibidir

"Bundan dolayıdır ki, isrâilogullanna şu hakikati hükmettik: Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse bütün insanları diriltmiş gibi olur. Celalim hakkı için, peygamberlerimiz onlara beyyineler getirmişlerdi. Sonra, muhakkak ki İçlerinden pekçoğu, bunların arkasından, yeryüzünde mutlaka haddi aşmaktadırlar" (Mâide, 32).
Cenâb-ı Hak: "Bundan dolayıdır ki, İsrâilogullanna şu hakikati hükmettik: Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur" buyurmuştur ki bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 324[324]

Birinci Mesele

Allah'ın "Bundan dolayıdır ki" sözü, "Yaptığın şey sebebiyle..." demektir.

---

[320] 320[320] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/38
[321] 321[321] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/38
[322] 322[322] İbn Mâce. Ziihd. 30 (2/1420).
[323] 323[323] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/38-39
[324] 324[324] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/39

Buna göre şayet, "Mânanın böyle olması halinde şu iki soru
sorulabilir:

a) yani "HAbİl ve Kabil kıssası ile ilgili geçen şeylerden dolayı, İsrâilogullanna kısası farz kıldık" demek olur ki bu müşkildir. Çünkü Kabil ve Habil hadisesi İle, İsrâiloğullarına kısasın farz kılınması arasında bir ilgi ve münasebet yoktur?

b) Kısas, bütün ümmetler için sabit olmuş bir hükümdür. Binâenaleyh bu hükmün İsrâilogullanna mahsus olduğunu bilhassa söylemenin faydası nedir?"

Birinci soruya iki şekilde cevap verilmiştir:

1) Hasan el-Basrî: "Bu öldürme hadisesi, İsrailoğullan içinde vuku bulmuştur, Hz. Adem'in oğullan arasında cereyan etmemiştir" demiştir. Biz bu hususu daha önce belirtmiştik.

2)8u öldürme işinin, Hz. Âdem'in kendi oğullan arasında olduğunu kabul ediyoruz. Fakat âyetteki, "Bundan dolayıdır ki..." ifâdesi, Hibil ve Kabil kıssasına İşaret etmemekte, aksine bu hadisede bahsedilen ve haram olan öldürme sebebi ile meydana gelen çeşitli zararlara işaret etmektedir. Mesela bu İşaretlerden birisi, "Bu yüzden hüsrana uğrayanlardan olmuştu" (Maide, m) ifadesidir. Birisi de "Artık o, pişman olanlardan olmuştu" ifadesidir. Binâenaleyh "Bu yüzden hüsrana uğrayanlardan olmuştu" âyeti, Kabil'in hem dinî hem de dünyevî bakımdan hüsrana (zarar-ziyana) uğradığına; "Artık o, pişman olanlardan olmuştu' cümlesi de onun kalbinde, kesinlikle savuşturamayacağı birçok pişmanlık ve üzüntünün doğduğuna işarettir. Buna göre âyetteki "Bundan dolayıdır ki İsrâltoğullanna hükmettik ki..." buyruğu, "Bu kıssada zikrettiğimiz haksız yere adam öldürme gibi çeşitli zararlara yol açan şeyler sebebi ile, katile kısas uygulanması hükmünü verdik" manasınadır. İşte bu, bu hususta en güzel cevaptır. Allah en iyi bilendir.

İkinci soruya ise şöyle cevap verilir: Katile kısasın uygulanmasının farz oluşu, her ne kadar bütün milletler için umûmî bir hüküm olsa da, burada zikredilen böylesine şiddet (va'îd) İsrailoğullan için olup, diğer ümmetlerde yoktur. Çünkü Cenâb-ı.Hak burada, tek bir canı öldürmenin, bütün insafları öldürme gibi olduğu hükmünü vermiştir. Şüphe yok ki bu sözden maksad, kasten ve haksız yere adam öldürmenin cezasını iyice anlatmaktır. Bunun bu şekilde anlatılmasındaki gaye de, yahudilerin böylesine bir tehdidin olduğunu bilmelerine rağmen peygamberlerini öldürmeye yeltenip, öldürdüklerini belirtmektir. İşte bu, onların kalplerinin son derece katı ve itaattan uzak olduklarını gösterir. Bu kıssaların anlatılmasından maksad, daha evvel de bahsettiğimiz gibi, yahudilerin Hz. Peygamber (s.a.s) ile güzide sahabelerini Öldürmeye niyetlendikleri hadise ile ilgili olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bir teselli olunca, bu kıssada İsrâiloğullarına böylesine şiddetli bir tehdidin yöneltilmesi, söz içinde son derece münasebetli olmuş olur ve maksadı da o nisbette te'kid eder. 325[325]

İkinci Mesele

Bu ifâde, hemze hazfedilerek ve onun harekesi nûn'a verilerek, nûn'un fethası ile şeklinde okunmuştur. Ebû Cafer, bunu hemzenin kesresi ile şeklinde okumuştur ki bu da bir kullanılıştır. Nün sakin olduğu için, hemzenin kesresi nûna verilmiş ve şeklinde de okunmuştur. 326[326]

Kıyas Delilinin Menşei

Kıyâsı delil olarak kabul edenler, "Bu âyet, Allah Teâla'nın ahkâmının, bazan illet ve sebeplere bağlı olduğuna delâlet eder" demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ burada, "Bundan dolayıdır ki İsrâfloğullanna şu hakikati hükmettik..." buyurmuştur. 8u, bu hükümlerin yazılışının, "Bundan dolayıdır ki" ifâdesinin işaret ettiği o sebeplerle muallel (illetli) olduğunu açıkça göstermektedir" demişlerdir. Mutezile de: "Bu âyet, Allah'ın ahkâmının, kulların maslahatları

325[325] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/39-40

326[326] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/40

ile muallel (illetli, onlara bağlı) olduğuna delâlet eder. Bu sabit olunca, Hak Teâla'nın, kulların inkârlarını ve kötü fiillerini yaratan, onlardan bu fiillerin sudur etmesini irâde eden olması imkânsız olur. Çünkü kötü ve çirkin fiilleri yaratması ve irâde etmesi, Allah Teâla'nın, maslahatlara riayet eden olmasına manidir. Bu ise, bu âyette zikredilen ta'lîrt (sebep göstermeyi) boşa çıkarır" demiştir.

Bizim âlimlerimiz ise söyle demişlerdir327[327] "Allah Teâla'nın hükümlerinin bazı sebep ve illetlere bağlı olduğunu söylemek, birkaç yönden imkânsızdır:

1) İllet, eğer kadîm ise, o zaman ma'lûlün de (yani bu illete bağlı hükmün de) kadîm olması gerekir. Eğer muhdes ise, onu başka bir illete bağlamak gerekir ki bu takdirde de teselsül gerekir.

2) Eğer hüküm, bir sebep ve illete bağlı olsaydı, bu illetin Allah'a nisbetle varlığı ve yokluğu müsavî olursa, bir illet olması imkânsız olur. Eğer müsâvî değil ise, o zaman bunlardan bir taraf diğerinden üstün olur. Bu da onun bu üstünlüğü bu fiilden almış olmasını gerektirir. O zaman (Allah) zâtı itibari ile noksan ve başkası ile kemâl bulmuş olur ki bu muhaldir.

3) Fiilin sebeplere bağlı olduğu sabit olmuştur. Sebeplerde teselsülün bulunmast imkânsızdır. Bilakis bu sebeplerin, kulda kul tarafından değil de Allah tarafından meydana gelmiş olan bir ilk sebebe dayanması gerekir. Yine sebep meydana geldiği
'zaman, fiilin meydâna gelmesinin gerektiği de sabit olmuştu. İşte buna göre herşey Allah'dandır. Bu, Allah Teâlâ'nın fiillerini ve hükümlerini bir sebep ve illete dayandırmayı imkânsız kılar. Böylece bu âyet-i kerimenin zahir? mânasının, muhkem değil de müteşâbih olduğu sâbih olur. Bunu te'kid eden bir başka şey de, "De ki: ' 'O halde Allah, Meryem oğlu Mesîh i, anası (Meryem 'i) ve yeryüzünde bulunanların hepsini Öldürmek isterler kim Allah'a karşı durabilir?" Maide. inayetidir. Bu, herşeyin Allah'dan olmasının, güzel olduğu ve O'nun yaratması ve hükümlerinin, kullarının maslahatlarını (menfaatlerini) gözetmeye bağlı olmadığı hususunda açık bir delildir. 328[328]

Kısasen Öldürmenin Meşru Sebepleri

HakTeâlâ'nın, "...veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı (olmaksızın)" ifâdesi hakkında Zeccac: "Bu söz, âyetteki "nefs" kelimesi üzerine atfedilmiştir. İfâdenin takdiri, "Her kim bir canı, bir can
mukabilinde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmaksızın öldürürse..."' şeklindedir" demiştir. Hak Teâlâ böyle demiştir, çünkü öldürmek, bazan birçok sebepten ötürü helâl olur. Bu sebeplerden biri kısastır ve Hak Teâlâ'nın "Kim bir cam, bir can mukâbiltnde veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse..." âyetinden murad da budur.

Yine bu sebeplerden biri, müslümanlara karşı savaşan kâfirin küfrü ve imandan sonra küfre girip irtidad etmesi veya haydutluk yaparak yol kesmesidir. İşte Hak Teâlâ'nın, bu âyetten hemen sonra gelen, "Allah ve Resulüne harb açanların, cezası ancak öldürülmeleridir..." (MâMe.33)âyeti ile muradı da budur. Böylece Allah, bütün bu sebepleri, "veya yeryüzünde bir fesat çıkarmaktan dolayı olmayarak... "âyetinde toptan zikretmiştir. 329[329]

Bir İnsanı Öldürmek Nasıl Bütün İnsanlığı Öldürmek Gibi Olur

Hak Teâlâ'nın, "Bütün insanları öldürmüş gibi olur" cümlesinde şu şekilde bir müşkil bulunmaktadır: Bir insanın öldürülmesi, nasıl bütün insanların öldürülmesine eşit olabilir? Çünkü cüz'ün (parçanın) bütüne denk olması imkânsızdır? Müfessirler, bu soruya karşılık

---

327[327] Eş'arîler böyle düşünürken Maturidîler bu Konuda farklı olup "Allah'ın fiilleri hikmetlerle devam eder" darlar Bu konuda daha önce dipnotta açıklama yapmıştık. (Ç).

328[328] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/41

329[329] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/42

birçok cevap zikretmişlerdir ki hepsi de şu tek mukaddimeye dayanmaktadır: İki şeyden birisinin diğerine benzetilmesi, her yönden biribirine benzediği hükmünü vermeyi gerektirmez. Çünkü bizim, "Bu, şuna benziyor" sözümüz, "Bu, bütün yönlerden veya bazı yönlerden ona benziyor" sözümüzden daha umûmidir. Bu mukaddimenin doğru olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Bu müşkite birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Tek bir insanın öldürülmesini, bütün insanların birden öldürülmesine benzetmek, bir kimseyi haksız yere kasten öldürme işinin ne kadar mühim bir suç ve büyük bir günah olduğunu iyice beyân etmek içindir. Yani nasıl bütün insanların öldürülmesi herkesçe çok büyük bir cürüm ve suç ise, aynı şekilde tek bir insanın öldürülmesinin de çok büyük ve korkunç bir suç olması gerekir. Binâenaleyh bu ifâde ile kastedilen, her ikisinin de büyüklük ve vahamet bakımından birbirine benzediğini ortaya koymak olup, büyüklüğün miktarı bakımından denk olduklarını beyân etmek değildir. Bu, nasıl çok büyük ve vahîm bir suç olmasın ki?.. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Kim bir mü mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalıcı olmak üzere cehennemdir..." (Nisa. 93) buyurmuştur.

2) Bütün insanlar, bir kimsenin kendilerini toptan öldürmeye niyetli olduğunu bilseler, şüphesiz o kimseyi maksadına ulaşamayacak şekilde engellerlerdi. İşte aynen bunun gibi, yine insanlar, onun belli bir kimseyi öldürmeyi istediğini bildikleri zaman, bunu o masumu öldürmekten men etme hususundaki gayret ve çabalarının da birinci durumdaki gayret ve çabaları gibi olması gerekir.

3) Bir kimse haksız yere kasten bir kimseyi Öldürmeye teşebbüs ettiği zaman, şehvet ve gazap tarafını, taat tarafına tercih etmiş olur. Durum böyle olunca, bu tercih her bir insana nisbetle meydana gelmiş olur. Böylece onun kalbinde, kendisi ile arzu ettiği şeylerden herhangi biri hususunda çekişen her ferdi gücü yettiği takdirde öldürme düşüncesi yer alır. Halbuki mü'minin hayırlar hususundaki niyetleri, amellerinden daha hayırlıdır. Bunun gibi, mü'minin serler hususundaki niyet ve düşünceleri de, şer amellerinden daha şerlidir. Buna göre âyetin mânası şu şekildedir: "Her kim bir insanı, haksız yere ve kasıtlı olarak öldürürse, sanki bütün insanları Öldürmüş gibi otur." Bu üç cevap da güzeldir. 330[330]

Bir İnsanı Diriltme, Bütün İnsanları Diriltme Gibidir

Âyette, "Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur..." buyruğundaki "onu diriltmekten" murad, o insanı yangın, boğulma, açlık, soğuk ve sıcak gibi Öldürücü ve yok edici şeylerden kurtarmaktır. Tek bir insanı diriltmenin, bütün insanları diriltme gibi oluşu ile ilgili söz, daha önce "tek bir insanı öldürmenin, bütün insanları öldürmek gibi olduğu" hususunda yapılan izahlara kıyasla anlaşılır.

Daha sonra Allah, "Andolsun ki peygamberlerimiz onlara beyytneler getirmişti. Sonra, muhakkak ki içlerinden pek çoğu, bunların arkasından yeryüzünde mutlaka haddi aşmaktadırlar" buyurmuştur. Bunun mânası şudur: "Yahudilerin çoğu, bundan sonra, yani peygamberlerin gelişinden ve onlara öldürmeyi haram kılışımızdan sonra, yine de haddi aşmışlardır, yani adam öldürmenin büyük bir suç olduğuna aldırış etmemişlerdir." 331[331]

Allah'a Harp Açan Anarşistlerin Cezası

"Allah'a ve Resulüne harp açanların, yeryüzünü bozmak için koşuşturanların cezası ancak öldürülmeleri veya asılmaları, yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da (bulundukları) yerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Âhİrette ise onlara pek büyük bir azap vardır" (Mâide. 33).

Bit ki Allah Teâlâ bir önceki âyette, bir insanı, bir başka insanı öldürmesine karşılık kısas veya yeryüzünde fesat çıkarmasına karşılık ceza olmaksızın öldürmenin ne büyük bir suç ve günah

---

330[330] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/42-43

331[331] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/43

olduğunu zikredince, bunun peşisıra öldürülmeyi gerektiren fesadın ne olduğunu beyân etti. Çünkü yeryüzünde çıkartılan bazı fesatlar, öldürülme cezasını gerektirmez. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ "Allah ve Resulüne harp açanların cezası ancak..." buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 332[332]

Allah’la Savaşmak Ne Demektir?

Âyetin baş tarafı ile alâkalı şöyle bir sual bulunmaktadır: "Allah ile muharebe etmek mümkün değildir. Binâenaleyh bu kelimeyi, "Allah'ın dostları ile muharebe etmek" mânasına almak gerekir. Peygamberlerle muharebe etmek mümkündür. Bundan dolayı âyetteki "muharebe", Allah'a nisbet edildiği zaman mecaz olur. Çünkü bundan murad, Allah'ın dostları ile muharebe etmektir. Bu kelime, peygambere nisbet edildiği zaman ise, hakîkî mânasını taşır. Buna göre Hak Teâlâ'-nın bu âyetindeki öyj*4 (harb açanlar, muharebe edenler) kelimesinin, aynı anda hem mecazî hem de hakîkî mânaya hamledilmesi gerekir. Bu ise imkânsızdır?" İşte sual bu şekilde ortaya konulur.

Buna, iki şekilde cevap verilir:

1) Biz, muharebe kelimesini, Allah'ın emirlerine muhalefet mânasına hamlediyoruz. Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: "Allah'ın hükümlerine ve Resulünün ahkâmına muhalefet eden, yeryüzünü bozmak için koşuşturanların cezası, şöyle şöyledir..."

2) Kelamın takdiri şu şekildedir: "Allah'ın dostları ve Resulünün dostları ile muharebe edenlerin cezası, şöyle söyle şöyledir..." Nitekim bir hadîs-i kutside Hak Teâlâ'nın, "Kim, benim bir velîmi (dostumu), hor hakir kılar ise, bana karşı savaş açmış olur" dediği rivayet edilmiştir. 333[333]

Bu Tehdidin Kafirler Veya Fasıklar Hakkında Olması

Bazı âlimler: "Bu va'îd, kâfirlere yöneliktir"; diğer bazıları da: "Âyetteki bu va'îd, mü'minlerin fâsıkları (günahkârları)hakkındadır" demişlerdir. Birinci görüşte olanlar, birkaç izah zikretmişlerdir:

a) Bu âyet-i kerîme, Ureyneli bir grup insan hakkında nazil olmuştur. Onlar müslüman olduklarını söyleyip Medine'ye gelirler. Derken hastalanırlar, renkleri sararıp solar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onları, idrarlarından ve sütlerinden içip iyi olmaları için, zekât develerinin yanına gönderir. Onlar oraya varıp, develerin sütünü ve idrarlarını içip iyileştikleri zaman, o develerin çobanlarını öldürürler, develeri sürer götürürler ve dinden dönerler. Hz. Peygamber (s.a.s) de onların peşinden (asker) yollar ve askerlere (onları öldürmelerini) emreder. Onlar yakalanınca elleri ve ayakları kesilir, gözleri oyulur ve ölsünler diye bırakılırlar. İşte o zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu tatbikatını neshetmek üzere bu âyet nazil olur. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sünneti, bu âyet-i kerîme ile mensûh olur. Şafiî (r.h)'ye göre ise, sünnetin Kur'ân ile neshi caiz olmadığı için, "Bu sünnet, bir başka sünnetle neshedilmiş olup bu âyet, o neshedici sünnete uygun olarak nâzit olmuştur."

b) Bu âyet-i kerîme, Ebû Berzeti'l-Eslemi'nin kavmi hakkında nazil olmuştur. Bunlar Hz. Peygamber (s.a.s) ile anlaşma yapmışlardı. Kinâne Kabilesinden bir grup insan, müslüman olmak maksadı ile geliyorlardı, (bunlara) rastladılar. O esnada Ebû Berze, orada yoktu. Derken onlar onları öldürüp, onların da mallarını aldılar.

c) Bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın, kendilerine, haksız yere ve zulmen adam öldürmenin cezasını ağırlaştırmasından sonra da, adam öldürme hususunda ileri gidip, yeryüzünde fesat çıkardıklarını naklettiği İsrâiloğulları hakkındadır. Binâenaleyh, onlardan kim adam öldürür, yeryüzünde fesat çıkarırsa, onların cezası, böyle böyledir...

d) Bu âyet, yol kesen müslümanlar hakkında nazil olmuştur. İşte bu görüş, fukâhanın

---

332[332] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/44

333[333] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/44-45

ekserisinin görüşüdür ki onlar şöyle demişlerdir: "Bu âyeti, dinden çıkanlara hamletmenin caiz olmadığına, şunlar da delâlet etmektedir:

1) Mürtedin elinin-ayağının kesilmesi, onun muharebe etmesine ve İslâm diyarında fesat çıkarmasına bağlı değildir. Oysa ki âyet, bunu gerektirmektedir.

2) Mürted olan kimse hakkında, sadece elini kesme ve onu sürgün etmekle yetinmek caiz değildir. Oysa ki âyet bunu iktizâ etmektedir.

3) Âyet, bu kimselerin, yakalanmadan önce tevbe etmeleri halinde, bu cezanın sakıt olmasını, düşmesini iktizâ etmektedir. Cezanın düşeceğini ifâde eden şey de, "Şu kadar ki siz kendilerini yakalamadan evvel tevbe edenler müstesna..." (M&kte. 34)âyetidir. Halbuki dinden çıkanın "hadd'M, yakalanmazdan önce de, yakalandıktan sonra da tevbe etmesi halinde düşer. Böylece bütün bunlar, âyetin, mürtedlerfe ilgisi olmadığına delâlet eder.

4) Çarmıha germe, mürtedler hakkında meşru bir yol değildir. Halbuki çarmıha germe işi bu âyette meşru kılınmıştır. Binâenaleyh âyetin, mürted olanlara tahsis edilmemesi gerekir.

5) Cenâb-ı Hakk'ın: "Allah'a ve Resulüne harp açanların, yeryüzünü bozmak için koşuşturanların... " ifâdesi, ister kâfir ister müslüman olsun, bu sıfatı taşıyan herkese şamildir. Netice olarak denilebilir ki âyet, kâfirler hakkında nazil olmuştur. Ama ne var ki sen, nazar-ı dikkate alınan şeyin, sebebin hususîliği değil, lafzın umumîliği olduğunu biliyorsun. 334[334]

Eşkiyanın Şehir ve Şehir Dışında Olması Arasındaki Fark

Bu âyette bahsedilen muharipler, savaşçılar, bir.araya gelmiş ve birbirlerini korumaları sebebiyle, kendilerinekötülük düşünen kimselere karşı güçleri ve kuvvetleri olan ve de, müslümanların kanlarına ve canlarına kasteden topluluklardır. Biz, burada güce ve kuvvete itibar ettik, zira yol kesen kimse, hırsızdan ancak böyle bir kayıtla ayrılabilir. Alimler, bu durumun, çölde meydana gelmesi hâlinde, onların yol kesiciler oldukları hususunda ittifak etmişlerdir. Ama böyle bir durum beldenin içinde, şehirde meydana gelirse, Şâfİİ (r.h) bunların da, yeryüzünü bozmak için çalışan kimseler olduklarını ve onlara hadd cezasının tatbik edileceğini kabul ederek şöyle demiştir: "Ben, şehirde bu vasıfları taşıyan kimselerin, yol kesicilerden daha fazla günaha sahip olmasalar dahi, en azından günah itibariyle onlarla aynı seviyede olduklarını kabul ediyorum..."

Ebû Hanife'yle İmâm Muhammed (r.h) ise, bu durumun şehirde meydana gelmesi halinde, bunu yapan kimselere hadd tatbik edilmeyeceğini söylemişlerdir.

Şafiî (r.h)'nin görüşünün dayanağı hem nass, hem de kıyastır. Nasstan olan dayanağı, Hak Teâlâ'nın "Allah'a ve Resulüne harpaçanların, yeryüzünü bozmak için koşuşanların cezası..." ifâdesinin umûm oluşudur.

Çünkü, âyette bahsedilen durumun şehirde meydana gelmesi halinde, bunu yapan kimselerin bu nassın umûmi hükmüne dahil olacakları hususunda, kesinlikle hiçbir şüphenin olmadığı herkesin malûmudur. Kıyastan dayanağı ise, "Bu bir cezadır; binâenaleyh, diğer cezalar ("hadd"ler) şehir ve şehir olmayan yerler itibariyle değişmez" şeklindedir. Ebû Hanife (r.h)'nin görüşü ise, "Şehre giren, genel olarak halkın içine karışır. Binâenaleyh onunla savaşmak mümkün olmaz. Bu sebeple de o, hırsız hükmünde olur. 335[335]

Cezaların Tatbiki

Hak Teâlâ'nın, "...'öldürülmeleri veya asılmaları yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazlama kesilmesi
yahut da (bulundukları) yerden sürülmeleridir" ifâdesindeki edatı hakkında, âlimlerin iki

---

334[334] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/45-46

335[335] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/46-47

görüşü bulunmaktadır: 336[336]

İdarenin Ceza Şeklinde Muhayyer Olması

a) Bu edat, tahyir, muhayyerlik ifâde eder. Bu, Ali İbn Ebf Talha'nın rivayetine göre İbn Abbas'ın, Hasan el-Basrî'nin, Saîd İbnu'l-Müseyyeb'in ve Mücâhid'in görüşüdür. Buna göre mâna, "İmam onu ister öldürür, ister asar, ister ellerini ve ayaklarını keser ve isterse sürer" şeklindedir. Yani, "Bu kısımlardan hangisini isterse onu yapar" şeklindedir. 337[337]

Muhayyer Olmayıp Suça Göre Ceza Gerektiği

Atâ'nın rivayetine göre ise İbn Abbas, "Buradaki ji tahyir, muhayyerlik için olmayıp, aksine, hükümlerin suçların değişmesiyle değişeceğini beyân etmek için gelmiştir. Binâenaleyh kim sadece öldürürse, öldürülür; kim hem öldürür, hem de mal alırsa, hem öldürülür, hem de asılır; kim sadece mal alırsa (sağ) eli ile (sol) ayağı çaprazlama kesilir; kim de yolculara korku salar ve mal almaz ise, sürgüne gönderilir" demiştir. Bu, âlimlerin çoğunun görüşüdür. İmam Şafiî (r.h)'nin mezhebi de böyledir. 338[338]

Muhayyerlik Görüşünün Tenkidi

Şu iki husus birinci görüşün zayıflığına delâlet eder:
1) Eğer âyetten murad muhayyerlik olsaydı, devlet başkanının (imamın), sadece sürgün ile yetinmesinin mümkün olması gerekirdi. İmam için böyle bir yetkinin olmadığı hususunda icmâ edildiğine göre, anlıyoruz ki âyetten murad, muhayyerlik (bu cezalardan herhangi birini uygulamada serbestlik) değildir.
2) Eğer bu kimse adam öldürmez ve mal da almaz ise, bir günaha yeltenmiş, ama onu yapmamış olur. Bu ise, diğer günahlara niyetlenip yapmamada da olduğu gibi, öldürülerek cezalandırılmayı gerektirmez. Binâenaleyh âyeti, muhayyerlik mânasına hamletmenin caiz olmadığı sabit olmaktadır. Bundan dolayı âyette geçen her bir fiilin tek başına, yine tek başına bir fiite karşılık olması gerekir ve âyetin takdiri şöyle olur: "Onların cezaları, eğer öldürmüşler ise Öldürülmek; eğer hem Öldürmüş, hem de mal almış iseler asılmak; eğer sadece mal almış iseler, çapraz olarak (sağ) elleri ile (sol) ayaklarının kesilmesi; eğer yolcuları sadece korkutmuşlar ise, sürgüne gönderilmektir." Kıyas-ı celî de, bu söylediklerimizin doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü kasten ve haksız yere adam Öldürmek, öldürülme cezasını gerektirir. Binâenaleyh bu ceza, yol kesenler hakkında biraz daha ağırlaştırılmıştır. Böylece öldürme cezası, vazgeçilmesi caiz olmayan bir farz olmuştur. Haksız yere başkalarının malını atmak, yol kesici olmayanlarca yapıldığında da, el kesme ile cezalandırılır. Buna göre, el kesme cezası da, yol kesiciler hakkında, çaprazlama eliyle birlikte bir ayaklarının kesilmesi şeklinde ağırlaştırılmıştır. Eğer yol kesenler, hem öldürür, hem de mallara el korlar ise, bunlar için hem öldürülme, hem de çarmıha asılma cezası uygulanır. Çünkü bunların, yolun geçtiği yerde bir müddet çarmıha gerili vaziyette kalmaları, bu cezanın verildiğinin herkes tarafından görülüp bilinmesine sebep olur. Böylece de bu durum, başkalarının böyle bir günahı işlemeye yeltenmelerine mâni olur. Fakat yol kesici sadece yolcuları korkutmuş ise, şeriat onun için de, sürgün edilme gibi hafif bir ceza ile yetinmiştir. 339[339]

Hem öldüren Hem de Mal Gasbeden Eşkıyanın Cezası

336[336] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/47
337[337] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/47
338[338] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/47
339[339] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/47-48

Ebû Hanife (r.h): "Yol kesici hem insan öldürür, hem de onun malını alır ise, devlet başkanı (imam) şu üç cezadan birini uygulamada muhayyerdir: a) Sadece öldürmek...
b) Önce elleri ile ayaklarını çapraz kesip, sonra öldürmek...
c) Öldürüp, sonra çarmıha germek" demiştir.
Şâflî (r.h)'ye göre ise, bunları mutlaka herhâlukârda çarmıha germek gerekir. Bu aynı zamanda Ebû Yûsuf (r.h)'un da görüşüdür.
ŞâfIT (r.h)'nin delili şudur: "Allah Teâlâ, yol kesenlerin öldürülmelerini âyette açıkça belirttiği gibi, çarmıha gerilmelerini de açıkça belirtmiştir. Binâenaleyh öldürülme cezasının düşürülmesi caiz olmadığı gibi, çarmıha gerilme cezasının düşürülmesi de caiz olmaz." Alimler, yol kesenin nasıl çarmıha gerileceğl hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kimsenin diri olarak çarmıha gerileceği, sonra da mızrağın dipçiği ile ölünceye kadar vurulacağı söylenmiştir. İmam Şâflî (r.h) ise: "Bu kimsenin önce öldürüleceğini, sonra cenaze namazının kılınacağını, daha sonra çarmıha gerileceğini" söylemiştir. 340[340]

Nefy (Sürgün) Cezası

Alimler, yerden sürgün edilmenin ne demek olduğu husu- sunda ihtilaf etmişlerdir. Şâfif (r.h) şöyle demiştir: "Bu, "insanlar bunları yakalarlar ise, öldürürler, çarmıha gererler ve elleri ile ayaklarını çaprazlama keserler. Eğer yakalayamazlar ise, onları sonuna kadar ararlar. Eğer sonunda yakalarlar ise, yine söylediğimiz cezalan uygularlar" demektir." Ahmed İbn Hanbel ile İshâk (r.h) da aynı görüştedirler. Ebû Hanife (r.h) ise: "Yerden sürgün etmenin, o kimseyi hapsetmek mânasında olduğunu" söylemiştir ki, bu dilcilerin çoğunun da tercih ettiği görüştür. Bunlar şöyle demişlerdir: "Buna şu delâlet eder: Âyetteki, "veya yerden sürülmeleridir" ifâdesinden maksad, ya bu kimselerin yeryüzünden tamamen sürütüp çıkarılmalarıdır ki bu, hayatta oldukları müddetçe mümkün değildir. Ya da bundan maksad, onların o memleketten, bir başka beldeye sürgün edilmeleridir. Bu da caiz değildir. Çünkü sürgün etmenin maksadı, onların serlerini müslümanların başından savuşturmaktır. Binâenaleyh eğer biz onları başka bir beldeye sürersek, o zaman oradaki müslümanlar zarara uğrar. Yahut da bundan maksad, onların kâfirlerin diyarına sürgün edilmeleridir. Bu da caiz değildir. Çünkü bir müslümanı, kâfirlerin memleketine sürmek, orada yaşayan kâfirlere, bu kimsenin bir mürted olduğunu çıtlatma olur ki, bu caiz değildir. Bütün bu ihtimaller bâtıl olunca, "yeryüzünden sürülmesinden" maksadın, ancak hapsedilmesi olması ihtimali katmıştır."
Bu görüşte olanlar sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: Hapsedilen kimse için de bazan "yeryüzünden sürülmüş" ifâdesi kullanılır. Çünkü o, dünyanın temiz ve leziz birçok şeyinden istifade edemez ve dostlarından hiçbirini göremez. Böylece de adetâ bütün leziz, temiz ve hoşa giden şeylerden sürgün edilmiş olur. Sanki hakikatte de sürgün edilmiş gibidir. İnsanlar, "zındık" diye itham edildiği için Salih İbn Abdulkuddûs'ü dar bir yere hapsetmişlerdi. O orada uzun bir müddet kalınca, uzun bir şiir söylemişti. Şu iki beyit o şiirdendir:
"Biz dünyadan ve dünya ehli ite münâsebetten çıktık (uzak kaldık). Binâenaleyh ne dirilerden olduk, ne ölülerden. Bir gün bir ihtiyaçtan dolayı zindancı geldiğinde, şaşakaldık ve "işte bu dünyadan geliyor" dedik."
İmam Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Âyette zikredilen bu sürgün, şu iki mânaya
alınmıştır:
a) Bu yol kesiciler, adam öldürüp mallarını aldıklarında, eğer devlet başkanı (imant) onları yakalayabilir ise, cezayı uygular. Eğer yakalayamazsa, devamlı onların takibinde olur. Binâenaleyh onların imamdan korkmaları sebebi ile belde belde kaçıp dolaşmaları, "yeryüzünden sürgün edilme" diye ifâde edilmiştir.
b) Bir yol kesme hadisesinde bulunup, yol kesenlerin sayısını artıran ve böylece de müslümanların korkmasına sebep olan, ama ne onları Öldüren, ne de mallarını almayanları

340[340] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/48

eğer imam yakalar ise, cezalarını verir. Eğer onları yakalayamaz ise, devamlı onların takibinde olur. İşte bu hususta Şafiî şöyle der: "İmam onları yakalar, onlara "ta'zîr" cezası verir ve onları hapseder. Binâenaleyh onların yerden sürülmelerinden maksad, sadece bu hapis edilişleridir." Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Bu ontetnn dünyadaki rüsvayhklart ve hor-hakfr oluştandır. Âhirette ise onlara pek büyük bir azap vardır" buyurmuştur.

Mutezile şöyle demiştir: "Bu âyet, namaz kılan fâsıkların (günahkâr mü'minlerin) tehdîd-i ilahiye muhatap olduklarına ve onların bu öldürmelerin in, sevaplar mı geçersiz kıldığına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ onlar hakkında, dünyada ve âhirette bunun bir rezillik ve rüsvaylık olduğuna hükmetmiştir. Bu da, onların kınanmayı hakettiklerini gösterir. Onların, şu anda kınanmaya müstehak oluşları, medhe ve övgüye müstehak insanlar olmaya devam etmelerine manîdir. Çünkü bu, iki zıddı birleştirmek olur. Durum böyle olunca, fâsıkların (günahkâr mü'minlerin) kat'î olarak tehdîd edildiği ve günahların sevapları geçersiz kıldığı ("ihbât") görüşü sabit olur."

Buna şöyle cevap verilir: Bu cezanın, eğer tevbe yapılmamış ise, kulu rezil ve rüsvay etmek üzere verildiği hususunda sizinle bizim aramızda bir ihtilaf yoktur. Fakat tevbe edilmesi halinde bu ceza, o kimseyi rezil ve rüsvay etmek üzere değil, imtihan etmek üzere tatbîk edilir. Sizin bunu, muteber olduğunu gösteren bir delilden ötürü, tevbenin bulunmaması şartına bağlamanız uygun olduğuna göre, biz de bu hükmü, affedilmeme şartına bağlıyoruz. Bu durumda söz, bu delilin, Allah Teâlâ'nın îâsıklan affedeceğine delâlet edip etmemesi ile ilgili olmuş olur. Biz bu meseleyi Bakara sûresinde, (Bakara,si)âyetinin tefsirinde iyice açıklamıştık. 341[341]

Eşkıyanın Tevbe Etmesi İle Düşen ve Düşmeyen Haklar

'Ancak, siz kendilerini ele geçirmeden önce, tevbe edenler müstesna. Bilin kt Allah gafur ve rahimdir" (Mâide, 34).

Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Allah muhariplere (yol kesicilere) uygulanması gereken cezaları iyice anlatınca, bunlardan, yakalanmazdan önce tevbe edenleri müstesna tutmuştur. Bu husustaki kaide şudur: Allah'ın hukuku (hakları) ile ilgili hükümler, tevbeden sonra düşer. Ama insanların hakları ile ilgili hükümler düşmez. Binâenaleyh yol kesenler, eğer bir kimseyi öldürmüş olur, yakalanmadan önce tevbe ederlerse, öldürülenin yakınları o kimsenin kısas edilmesini isteyebilir veya onu affedebilirler. Bu yol kesenden, tevbesi sebebi ile, sadece devlet reisi tarafından öldürülme hususu sakıt olur. Eğer bu yol kesen, bir insanın malını almış ise, o malı geri vermesi gerekir, eli-ayağı kesilmez. Ama ele geçirildikten sonra tevbe ederlerse, âyetin zahirine göre bu tevbe onlara fayda vermez, gereken ceza onlara uygulanır." Şafiî (r.h) şöyle de demiştir: "O kimsenin, tevbesi sebebi ile Allah'a ait olan her türlü ceza düşebilir. Çünkü Mâiz (r.a) recmedileceği zaman, açıkça tevbe etmiştir. Sahabe Mâtz (r.a)'i recmedince, onun tevbesini Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Keşke onu bıraksaydımz" veya bu mânada başka bir söz söyledi. İşte bu da tevbenin, insandan, Allah'ın hakları ile ilgili herşeyi düşürdüğüne delâlet eder. 342[342]

Allah'a Vesile Arayıp Cihad Etme

Ey iman edenler, Allah'a saygılı olun, Ona (yaklaşmaya) vesile arayın ve O'nun yolunda cihad edin. Umulur ki felaha erersiniz" (Mâide. 35).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 343[343]

341[341] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/49-50

342[342] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/50-51

343[343] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/51

Birinci Mesele

Âyetin, önceki âyetlerle irtibatı hususunda iki izah vardır:
1) Bil ki Allah Teâlâ'mn, peygamberine, bir grup yahudinin kendisine ve mü'min kardeşleri ve sahabeye, haksızlık ve hile ile kötülük yapmak istediklerini, ama onları muradlarından alıkoyduğunu haber verdiğini anlatmıştık. İşte bu âyette de Allah, Hz. Peygamber'e onların peygamberlerine karşı son derece azgın oluşlarını ve o peygamberlere eziyet etmede alabildiğine tsrarlı olduklarını açıklamıştır. Bu husustaki söz, işte bu âyete kadar uzamıştır. Bu âyette de Allah Teâlâ, yeniden birinci maksada dönmüş ve "Ey iman edenler, Allah'a saygh olun. Ona (yaklaşmaya) vesile arayın" buyurmuştur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Siz, yahudilerin günaha ve isyana karşı ne kadar cüretli olduklarını ve kulu, Rabbine ulaştırma vesileleri olan taatlardan ne kadar uzak olduklarını anladınız.. O halde ey mü'minter, siz böyle olmayınız. Allah'a isyan etmekten sakınıp, O'na tâatta bulunmak suretiyle, kendisine yaklaşmaya vesileler arayınız."
2) Allah Teâlâ, yahudilerin "Biz, Allah'ın evlatları ve dostlarıyız" (Mâlda, iBjyani, "Biz Allah'ın nebilerinin evlatlarıyız" dediklerini nakletmiştir. Böylece onlar babalarının işleriyle övünmüşlerdir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ey İman edenler, siz babalarınızın ve cedlerinlztn şerefli olmalarıyla övünmeyin. Sizin övüncünüz, kendi amellerinizle olsun. Binâenaleyh, Allah'tan korkun ve O'na ulaştıracak yolları arayınız" demiştir. Allah, en iyi bilendir. 344[344]

Del-i Mefsedet Celb-i Menfaatten Önce Gelir

Bil ki, bütün yükümlülükler iki nevide toplanmıştır; bunların bir üçüncüsü yoktur:
a) Yasaklanmış olan şeyleri terketmek ki, "Allah'a saygılı olun" emriyle, işte buna işaret edilmiştir.
b) Emredilenleri yapmak ki, O, buna "Ona (yaklaşmaya) vesile arayın..." buyruğuyla işaret etmiştir. Yasaklardan uzak durmak bizatihi emredilenleri yapmaktan önce geldiği için, Cenâb-ı Hak, yasaklara hürmet edilmesini önce zikretmiştir. Biz, yasakları bırakmanın, emredilenleri yapmaktan önce geldiğini söyledik. Çünkü terketmek, bir şeyi asıl yokluğu üzerine bırakmaktan ibarettir. Fiil, yani yapmak ise, bir şeyi yapıp meydana getirmektir. Bütün sonradan var olan şeylerin yokluğunun, varlıklarından önce bulunduğunda şüphe yoktur. Bu sebeple "terketmek" hiç şüphesiz, bir şeyi yapmaktan önce bulunur. 345[345]

Günahları Terk İle de Allah'a Yaklaşma Mümkün Olmaz mı?

Şayet, "Günahları terketme ile de, bazan Allah'a yaklaşma vesileleri elde edildiğini bildiğimiz halde, niçin Allah'a yaklaşma vesilesi fiile, (bir şeyi yapmaya) tahsis edilmiştir?" denilirse:
Biz deriz ki: Terketmek, bir şeyi asıl yokluğu üzere bırakmak demektir. Halbuki, bu devameden yokluk ile, bir şeye kat'î olarak ulaşmak mümkün değildir. Binâenaleyh terketmenin, bırakmanın, bir vesile olması mümkün değildir. Tam aksine, bir kimseyi, şehveti çirkin bir fiili yapmaya davet etse de, sonra da kişi Allah'ın rızasını elde etmek maksadıyla o işi yapmasa, işte burada o işi yapmamadan dolayı Allah'a ulaşma vesilesi tahakkuk etmiş, bulunmuş demektir. Ama ne var ki, bu yapmama işi de, fiiller nev'indendir. Bundan dolayı muhakkik ulemâ: "Bir şeyi bırakmak, o şeyin zıddını yapmaktan ibarettir" demiştir.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Terk ve fiil, fiillerin zahirinde nazar-ı dikkate alınan iki husustur. Binâenaleyh, terkedilmesi vacip olan şey, muharremât (haram kılınmış şeyler); yapılması vacip olan şey de, vacibattır (farzdır). Bu iki şey ahlâkta da nazar-ı itibara alınmıştır.

344[344] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/52
345[345] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/52

Binâenaleyh, yapılması vacip olan şey, iyi huylardır; terkedilmesi gerekenler de, kötü huylardır. Bunlar, fikirlerde de nazar-ı dikkate alınmışlardır. Binâenaleyh yapılması gerekli olan, Allah'ın birliğine, nübüvvete ve meâde delâlet eden deliller hususunda tefekkür etmektir. Bırakılması gerekli olan şey ise, şüphelere önem vermemektir. Bunlar, tecellî makamında da nazar-ı dikkate alınmışlardır. Binâenaleyh yapılması gerekli olan şey, Allah'ta gark olmaktır; yapılmaması gereken şey ise, Allah'tan başkasına dönüp bakmamaktır. Riyazatçılar (nefis terbiyecileri), fiil ve terki, "Tahliye ve Tahliye" "Nefy ve ispat", "Fena ve beka" diye adlandırırlar. Bütün makamlarda, olumsuzluk (yani yokluk), ispattan (varlıktan) öncedir. İşte bundan dolayı, bizim "Lâ ilahe illa'llâh" ifâdemizde de, olumsuzluk ispattan önce getirilmiştir. 346[346]

Vesile Mefhumunu İstismar Eden Talimmiye Fırkasına Cevap

"Vesîle", bir kimse bir şeye yaklaştığında söylenen, "Ona yaklaştı" ifâdesinden ojmak üzere, "faîle" vezninde bir kelimedir. Nitekim şair Lebîd de şöyle demiştir:
"Görüyorum ki İnsanlar, işlerinin durumunu bilmiyorlar.
İyi biliniz ki, aklı olan herkes Allah'ı arzulamaktadır." Yani "O'na yol arar" demektir. Binâenaleyh "vesîle", kendisiyle maksada ulaşılan şeydir.
"Ta'lîmiyye"347[347] şöyle demektedir: "Âyet, Allah'a ulaşmanın, ancak O'nu bize tanıtan bir muallim ve O'nun bilgisine bizi irşâd eden bir mürşid sayesinde mümkün olacağına delâlet etmektedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, kendisine ulaşmayı mutlak mânada emretmiştir. O'na iman, gayelerin en yücesi, maksadların da en şereflisidir. Binâenaleyh, burada da bir vesilenin bulunması gerekir."
Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Allah Teâlâ, kendisine iman edilmesinden sonra "vesîle" talebinde bulunmayı emretmiştir. O'na iman etmek, O'nu bilip tanımaktan ibarettir. Böylece bu, O'na iman edip O'nu tanıdıktan sonra, kendisine götüren bir vesîleyi talep etme ile ilgili bir emir olmuş olur. Binaenaleyh bunun kendisini tanımaya götüren bir vesileyi talep etmekle ilgili bir emir olması imkânsız olur. Öyleyse bundan murad, O'nun rızasını elde etmek için kendisine ulaştıran vesîleyi aramaktır ki, işte bu da ibâdet ve taatlarla olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ve O'nun yolunda savaşın. Umulur ki, felaha erersiniz" buyurmuştur. Bil ki Cenâb-ı Hak, yapılmaması gerekli olan şeyleri terketmeyi, "Allah'tan ittika edin" ifadesiyle; yapılması uygun olan şeyleri de, "O'na (yaklaşmaya) vesile arayın" ifadesiyle emretmiştir. Bütün bunların hepsi, insanın nefsine ve arzusuna ağır ve güç gelen şeylerdir. Çünkü nefis, sadece dünyaya ve maddî olan lezzetlere davet edip götürmek ister. Akıl ise, ancak Allah'a hizmet edip, O'na taatta bulunmaya ve maddî olan şeylere iltifat etmemeye davet eder. Bu iki durum arasında bir zıddiyyet ve aykırılık bulunmaktadır. İşte bundan ötürü de ulemâ, dünya ve âhiretin talep edildiği yerlerde, bu ikisini iki kuma, iki zıd, doğu-batı, gece-gündüz ile temsil etmişlerdir. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın, "Allah'tan ittika edinr O'na (yaklaşmaya) vesîle arayın" buyruğunu kabul edip onlara boyun eğmek, insan tabiatına ağır geldiği için, onun nefsine en güç ve zor gelen şeyler cümlesinden olur! İşte bu sebepten dolayı Allah, bu emrin peşinden, "ve O'nun yolunda cihad edin. Umulur ki felaha erersiniz" ifâdesini getirmiştir.
İşte bu âyet, ruhanî birtakım sırları ihtiva eden çok mübarek bir âyettir. Biz burada o sırlardan sadece bir tanesine işaret etmek istiyoruz ki, o da şudur: Allah'a ibâdet edenler iki kısma

---

346[346] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/52-53

347[347] Ta'lîmiyye: Bâtıniyye'nin bir kotudur. Bu kola mensub olanlar, akıl ve düşüncenin insanları ihtila-ta düşürdüğünü; halbuki insanın gayesinin birlik ve tesânüd olduğunu; Kur'an'ın ve hadislerin zahiri mânalarının bir kıymeti olmayıp, asıl mânaların bâtında olduğunu; bu batını mânaları da ancak imamn M' sumun bilebileceğini; iste bütün bunlardan dolayı da gerçeklere erişmek isteyen her şahsın bu mânaları İmam-t Ma'sûm'dan Öğrenmesi gerektiğini söylerler (Ç).

ayrılır:
Onların bir kısmı, başka hiçbir maksattan dolayı değil, sırf Allah rızası için O'na ibadet ederler. Bir kısmı ise, başka bir maksat için ibâdet etmiş olabilir.
Birinci makam, çok yüce ve üstün bir makamdır ki, Allah bu makama, "ve O'nun yolunda cihad edin" buyruğu ile işaret etmiştir. Yani, "O'na kulluk yolunda ve O'nu tantma ve O'na hizmet etmedeki ihlâs yolunda cihâd edin..." demektir.
İkinci makamın derecesi, birincisinden aşağıdır. Yüce Allah bu makama da "Umulur ki felaha erersiniz" ifadesiyle işaret etmiştir. Felah, kötülüklerden kurtulup, sevilen ve umulan şeyleri elde etmeyi kapsayan bir isimdir. 348[348]

Kâfirler, Kıyamet Günü Azabından Kurtulmak İçin Bütün Dünyayı Vermek İsteyecek

Bil ki Cenâb-ı Hak, mü'minleri, bu âyette bütün hayırların ana noktalarına ve her türlü saadetin elde edildiği anahtarlara irşâd edip ulaştırınca, bunun peşinden kâfirlerin durumunu ve hayat ve saadetin ancak bu dünyada olduğunu zanneden Kjmseierin akibetlerini tavsîf etmiş, bu korkunç işler cümlesinden de, şu iki nev'i
zikretmiştir: 349[349]

"O inkâr edip kâfir olanlar (yok mu?) Eğer yeryüzünde bulunan her şey ve onun bir o kadan daha ontann olsa da Kıyamet gününün azabından (kurtulmak için) onu feda etseler, yine kendilerinden kabul olunmaz. Onlar için pek acı veren bir azap vardır. Onlar ateşten çıkmalarını dilerler. Halbuki onlar bundan çıkıcı değildir. Onlar içinr kendilerini tutup durduracak bir azap vardır" (Mâide. 36-37).
Bu iki nev'den birincisi, HakTeâlâ'nın, "O inkâr edip kâfir olanlar (yok mu?) Eğer yeryüzünde bulunan her şey ve onun bir o kadan daha onların olsa da kıyamet gününün azabından (kurtulmak için) onu feda etseler, yine kendilerinden kabul olunmaz. Onlar için pek acı veren bir azap vardır" buyruğudur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç
mesele vardır: 350[350]

Birinci Mesele

edatından sonra gelen cümle £rf 'nin haberidir. Buna göre şayet, "Kendisinden önce geçenler cemi olduğu halde, kelimesindeki zamir niçin müfret getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Kelamın takdiri şeklindedir. 351[351]

İkinci Mesele

Âyetteki,"Onlar için pek acıklı bir azap vardır" ifâdesi, hâl cümlesi olabileceği gibi, habere atfedilmiş bir cümle olması da muhtemeldir. 352[352]

Üçüncü Mesele

Bu sözün maksadı, azabın o kâfirlere vacip, gerekli olduğunu temsîlen ifâde etmektir. Çünkü onların oradan kurtulmaları imkânsızdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in; "Kıyamet gününde kâfire şöyle denilir: "Söyle bakalım.. Eğer yeryüzü dolusu altının olsaydı, (bu azaptan kurtulmak

---

348[348] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/53-54
349[349] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/55
350[350] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/55
351[351] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/55
352[352] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/55

için) onu fidye olarak verir miydin?" Bunun üzerine o, "Evet" der. Bunun üzerine de ona, "Senden daha az ve kolayı istenmişti de, sen bundan kaçınmıştın!... "[353] denilir."
Bunların ikinci nev'i de Allah'ın "Onlar ateşten çıkmalarını dilerler. Halbuki onlar bundan çıkın değildir. Onlar Içinr kendilerini tutup durduracak bir azap vardır" sözüdür. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şu iki mesele vardır: [354]

Birinci Mesele

Onların çıkmak istemeleri şu iki mânaya muhtemeldir: a) Onlar bunu kastettiler ve çıkış yolu aradılar.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ne zaman oradan çıkmak isterlerse, yine içerisine iade olunurlar" (Hacc, 22) buyurmuştur.
Denildi ki: Cehennemin ateşi onları yukarıya doğru yükselttiğinde, o cehennemden çıkmayı temenni etmişlerdir.
Yine şu da belirtilmiştir: Ateşin kuvvetinden ve azaba uğrayanları savurmasından ötürü, sanki onlar, nerdeyse cehennemden çıkacaklardı...
b) Onlar bunu temennî etmişler ve kalpleriyle istemişlerdir. Nitekim Allah bir başka âyetinde de, cehennemliklerin "Ey Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer (yine küm?) dönersek, artık hiç şüphesiz ki biz zalimlerdeniz" (Müminun. 107) sözlerini naklet-miştir. Bu izah tarzını da, bu âyeti yâ harfinin ötresiyle "Ateşten çıkarılmalarını dilerler" şeklinde okuyanın kıraati de tekid eder. [355]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, bu âyetle, Allah'ın ihlâsla "Lâ ilahe illâllâh Allah'tan başka Tanrı yoktur" diyen kimseyi cehennemden çıkaracağına dair istidlal ederek söyle demişlerdir:
Çünkü Cenâb-ı Hak, âyette bahsedileni, kâfirleri tehdit ve onları korkutan şiddetli bir vaîd kabilinden saymıştır. Şayet bu hal kâfirlere mahsus olmasaydı, âyet-i kerimede ifâde edilen durumun kâfirlere tahsis edilmesinin bir mânası olmazdı. Allah en iyi bilendir.
Söylediğimiz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar için, kendilerini tutup durduracak bir azap vardır" ifâdesi de teyîd eder. Çünkü bu ifâdede hasr bulunmaktadır. Binâenaleyh mâna, "Devamlı olan azap başkaları için değil, sadece onlar içindir" demektir. Bu, Allah'ın tıpkı, "Sizin dininiz size..." (ramnm, 6) buyruğu gibidir. Yani, "Başkaları için değil, sizin içindir" demektir. İşte burada da böyledir. [356]

Hırsızların Cezası

"Erkek hırsızla kadın hırsızın -o trtikâb ettiklerine bir karşılık ve ceza, Allah'tan ibret verici bir ukubet olmak üzere- ellerini kesiniz. Allah azizdir, hakimdir. Fakat kim yaptığı o haksız hareketinden sonra tevbe eder, kendisini düzeltirse, şüphesiz ki Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah, gafur ve rahimdir. Bilmez misin ki göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye hakkıyla kadirdir" (Mâlde, 38,39,40).
Âyetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda iki görüş bulunmaktadır:
a) Allah Teâlâ önceki âyette, yol kesmek suretiyle başkasının malmın alınması halinde, el ve ayakların (çaprazlama) kesilmesini farz kılınca, bu âyette de, hırsızlık yaparak başkasının malının alınması halinde de, el ve ayakların[357] kesileceğini beyân etmiştir.

---

[353] Müslim, Münafıkûn. 51-53 (4/2161).
[354] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/56
[355] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/56
[356] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/56-57
[357] Metinde ayaklar da geçmektedir. Fakat bu kelimenin yanlışlıkla girdiğini düşünüyoruz.

b) Cenâb-ı Hak, "Kim bir canı, bir can mukabilinde veya yeryüzünde birfesâd çıkarmaktan dolayı olmayarak öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu kurtarırsa bütün insanları diriltmiş gibi olur" (mom». 32) buyurarak, haksız yere adam öldürme işinin çok büyük günah olduğunu zikredince, bundan sonra da adam öldürmeyi ve acı çektirmeyi mubah kılan cinayetlerden bahsetmiş, böylece önce yol kesmeden bahsetmiş, ikinci olarak da hırsızlık etme işini zikretmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 358[358]

Birinci Mesele

Nahivciler, âyetteki, kelimelerinin merfû okunup okunmaması hususunda birkaç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:

a) Bu, Sîbeveyh ve Ahfeş'in görüşü olup, buna göre Hak Teâlâ'nın ifâdeleri mübted(â olarak merfû olup, haberleri ise hazfedtlmiştir. Buna göre kelamın takdiri "Size okunan şeyler içinde, hırsız erkek ve hırsız kadın(ın hükmü de vardır), yani "onların hükmü, şöyle yapmaktır" şeklindedir. "Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun" (Nur, 2) ve "Sizlerden ftıhşu irtikâb edenlerin her ikisini de eziyyete koşun..." <Nisâ. 16) âyetleri hakkında da söz aynıdır. İsa İbn Ömer, hem bu âyeti, hem de Nûr 2 âyetini mansûp olarak, şeklinde okumuştur. Buraların mansûp okunması Sibeveyh'e göre de tercih edilen okuyuştur. O, şöyle demektedir: "Çünkü birisinin, "Zeyd'e vur!" şeklindeki ifâdesi, "Zeyd, ona vur" ifadesinden daha güzeldir. Hem, "kesiniz.. " kelimesinin, mübtedanın haberi olması caiz değildir. Çünkü mübtedanın haberine fâ harfi gelmez.

b) Ferrâ'nın tercih ettiği görüştür Buna göre, bu kelimeleri merfû okumak, mansûp okumaktan daha evlâdır. Çünkü, kelimelerindeki elif lâm, mânasındadır. Binâenaleyh ifâdenin takdiri, "Hırsızlık yapan erkeğin elini kesiniz..." şeklindedir. Takdirin böyle ofması halinde, habere fâ harfinin gelmesi güzel ve yerinde olur. Çünkü haber, ceza (karşılık) cümlesidir. Hırsızlık yapan erkek ile hırsızlık yapan kadının bizzat kendileri kastedilip, ("Hırsızlık yapan şu erkek; hırsızlık yapan şu kadın..." denildiğinde) ancak, nasb okunması da yerinde ve güzel olur. Ama böylesi bir cezayı, böylesi bir fiili yapan herkese yöneltmeyi kastettiğinde, bu kelimeleri merfû okumak daha uygundur. İşte bu görüş, Zeccâc m da tercih etmiş olduğu bir görüş olup, mutemed ve güvenilir bir görüştür.

Âyetten, şart ve cezanın murad edildiğine şu hususlar da delâlet etmektedir:

a) Allah Teâlâ, bunu açıkça belirtmiştir. Ki bu da O'nun, "o irtikab ettiklerine bir karşılık ve ceza olmak üzere..." ifadesidir. İşte bu ifâde, el kesmenin, hırsızlık yapma fiiline mukabil, meşru kılınmış bir ceza olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, şartın umûmi olmasından dolayı, cezanın da umumî olması gerekir.

b) Hırsızlık, bir suçtur. El kesmek de bir cezadır. Suçlara ceza vermek, münasip ve uygun bir harekettir. Zira, münasip bir vasfın peşinden bir hükmün zikredilmiş olması, o vasfın, o hükmün illeti olduğuna delâlet eder.

c) Âyeti bu mânaya alırsak, işte, o zaman bir şeyler ifâde etmiş olur. Ama, âyeti muayyen bir hırsıza hamlettiğimizde, o zaman âyet mücmel olur, elde edilmek istenen mânayı da ifâde etmez. Binâenaleyh, birinci mânaya almak daha uygun olur, Sîbeveyh in benimsediği görüşe gelince, bu nazar-ı dikkate alınacak bir görüş değildir. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet eder:

a) Bu, gerek Hz. Peygamber (s.a.s)'den, gerekse ümmetin tamamından tevâtüren nakledilmiş olan Kur'ân-ı Kerim'i ta'na yol açar ki, bu kesinlikle bâtıldır. Eğer Sîbeveyh: "Ben, bu ifâdeleri merfû okumanın, caiz olmadığını söylemiyorum. Ben ancak, mansup okumanın daha münasip olduğunu savunuyorum" diyecek olursa, biz deriz ki, bu da kötü bir şeydir. Çünkü sadece İsa İbn Ömer'in okuduğu bir kıraat şeklini, hem Hz. Peygamber'in hem de

---

ZJra
hırsızlıkta yalnız el kesme sözkonusudur (Ç).

358[358] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/57-58

Sahabe ve Tabiîn devrindeki bütün ümmetin okuduğu kıraate tercih etmek, kabul edilmez bir iş ve reddedilen bir söz olur.

b) Şayet mansûp okumak evlâ olsaydı, o zaman kurrâ içinde, Hak Teâlâ'nın (Nisa, 16) sözünü mansup okuyanların da bulunması gerekirdi. Kurrâ içinde bu kelimeyi mansup okuyan hiç kimse olmadığına göre, Sîbeveyh'in bu görüşünün sakıt olduğunu anlamış oluruz.

c) Biz, kısmının müptedâ; haberinin de, kısmı olduğunu söylersek, bu durumda cümle müptedâ ve haberiyle tamam olmuş olur. O zaman ijüaâti emrinin başındaki fâ harfi neye taalluk eder? Eğer Sîbeveyh, "Bu fâ harfi, kısmının delâlet ettiği fiil ile ilgili olur, yani, "O, hırsızlık yaptığında, onun elini kesiniz..." şeklinde olur derse, biz deriz ki, "İşin sonunda ifadesinin, "Kim hırsızlık yaparsa.." takdir etmeye ihtiyaç duyduğuna göre, bunu başta söyleyip de, sonradan zikrettiğin ifâdeyi takdir etmeye hiç ihtiyaç duymasaydın ya..."

d) Biz, nasp ile okumayı tercih ettiğimiz zaman, bu, hırsızlık yapmanın, el kesmenin farz oluşunun bir illeti olduğunu göstermez. Ama biz merfû olarak kıraati tercih ettiğimiz zaman, âyet işte bu mânayı ifâde eder. Sonra bu mâna, âyetteki "İrtikâp ettiklerine bir karşılık ve ceza olmak üzere" ifâdesi ile de te'kid edilmiştir. Böylece merfu olarak okuyuşun daha evlâ olduğu sabit olur.

e) Sîbeveyh şöyle demiştir: "Araplar, en mühim olanı sözde en önce zikrederler (ehemmiyet derecesine göre sıralarlar). Ref ile olan kıraat, o kişinin hırsız olmasına onun etinin kesilmesinden daha çok önem vermeyi ifade eder. Bu ise hırsızın, sırf hırsız olması açısından durumu ile ilgili hususları açıklamaya daha çok ihtimam gösterilmesini gerektirir. Nasp ile olan kıraat ise kesme cezasını açıklamaya verilen önemin, onun hırsız olmasına verilen önemden daha fazla olduğunu ifade eder. Halbuki bilindiği üzere, buradaki maksad bu değildir. Zira bu âyetin maksadı hırsızlığın çirkinliğini göstermek ve ondan sakındırmayı kuvvetle ifâde etmektir. Böylece ref kıraati ile ve's-sariku ve's-sarıkatu diye okumanın kesin olan \şk kıraat olduğu meydana çıkmıştır. Altah en iyi bilendir. 359[359]

Âyetin Mücmel Olduğunu Söyleyenler Ve Delilleri

Usulcü müfessirlerden pek çoğu, şöyle demişlerdir: "Âyet, şu bakımlardan mücmeldir:

a) Hüküm, hırsızlık yapmaya bağlanmıştır. Halbuki mutlak olarak her hırsızlık, el kesmeyi icâb ettirmez. Aksine el kesmeyi gerektiren hırsızlığın, belli bir miktar malın çalınması şeklinde olması gerekir. Bu belli miktar ise âyette belirtilmemiştir,

b) Allah Teâlâ, âyette etlerin kesilmesini farz kılmıştır. Halbuki âyette farz olanın sağ elin mi, sol elin mi kesileceği hususu izah edilmemiştir. İki elin birden kesilmeyeceği icmâ ile sabittir. Binâenaleyh âyet işte, bu bakımdan da mücmeldir.

c) "Yed" (el) kelimesi, sadece parmaklan bile ifâde edebilen bir kelimedir. Baksana, bir kimse falancanın elini tutmayacağına yemin etse; onun parmaklarını tutsa bile yeminini bozmuş olur. Binâenaleyh "yed" (el) kelimesi, sadece parmakları da ifâde edebilen bir kelimedir. Bu, hem parmaklarla birlikte avuç içini de ifâde eden bir kelimedir. Yine bu kelime parmakları, avuç içini ve dirseklere kadar kolu da topluca ifâde edebilir. Yine bu kelime, omuzdan parmak uçlarına kadar bütün kolu da ifade edebilir. "Yed" (el) kelimesi, bütün bu manaları muhtemil bir kelime olunca ve âyette bu mânalardan birisi tayin edilip açıkça belirtilmeyince, âyet mücmel olur.

d) Âyette "Kesiniz" emri, bir topluluğa hitaptır. Binâenaleyh bu kesme işi, bütün ümmet-i Muhammed için olabileceği gibi onlardan belli bir grup veya belli bir şahıs için de olabilir. O belli şahıs, alimlerin çoğunun benimsediği görüşe göre, zamanın imamı (müslümanların devlet başkanıjdır. Kesme işinin kimin yapacağı, açıkça belirtilmediği için, âyet mücmel olmuştur. Bütün bu izahlar ile, âyetin her hâlü kârda mücmel olduğu sabit otur. İşte bu görüşte olanların izahları bundan ibarettir. 360[360]

359[359] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/58-60

360[360] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/60

Âyetin Mücmel Olmayıp, Âmm Olduğunu Söyleyenler

Muhakkik âlimlerden bir o,rup şöyle demişlerdir: "Âyet, kesinlikle mücmel değildir. Çünkü biz, ifadelerinin başındaki elif-lâmın manasında {şart ifade ettiğini), "(Kesiniz)" ifadesinin başındaki fâ'nın da, ceza (cevap) için olduğunu beyan etmiştik. Buna göre âyetin takdiri, "Hırsızlık eden erkeğin elini kesiniz" şeklinde otur. Bunun bu şekilde olduğu, âyetteki, "o irtikâb ettiklerine bir karşılık ve ceza olmak üzere..." ifâdesi ile de kuvvet kazanır. "İrtikâp etmekten" muradın, mutlaka daha önce bahsedilmiş olan, hırsızlık hadisesi olması gerekir. Binâenaleyh bu, hükmün illetinin ve taalluk ettiği şeyin, hırsızlığın bizatihi kendisi olduğuna delâlet eder. Bunun muktezası (gereği) de, bu şartın meydana geldiği hususta ceza cümlesinin hükmünün (yani kesme işinin) genel olmasıdır, meğer ki bu genel kavramın tahsis edilmesini (daraltılmasını) gerektiren ayrı bir delil bulunsun. Âyetteki Jjftl (eydiyye) lafzının genel bir mefhum olduğu iddialarına karşı ise deriz ki: Bunun gereği elleri (her iki eli) kesmektir, fakat her iki eli birden kesmek gerekmediği, keza sol elden başlamak gerekmediği de icmâ ile sabit olunca, bu mefhumu genel (umum) olmaktan hariç tutuyoruz.

Onların, "yed (el) kelimesi şu, şu mânaları ifâde eder" şeklindeki görüşlerine karşılık deriz ki: "Biz bunu kabul etmiyoruz. Aksine "yed" (el), bu uzvun parmak ucundan dirseklere kadar olan kısmını ifâde eder. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, "Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın" {Maıöe.y buyurmuştur. Şayet pazu, "el" (yed) kelimesinin mânasına dahil olmasaydı, bunu "dirseklerinize kadar" diye sınırlamaya gerek duyulmazdı. Binâenaleyh âyetin zahiri, her iki elin, omuz başından kesilmesini gerektirir. Nitekim haricîlerin görüşü de böyledir. Fakat biz bu hususu, başka bir delilden Ötürü terkederiz.

Onların dördüncü olarak söyledikleri, âyetteki "kesiniz" emrinin, herkes için de, beli bir şahıs için de bir hitap olmasının muhtemel olduğu hususundaki görüşlerine de, şöyle cevap veririz: "Zahirine göre bu emir, herkese şâmil olan bir hitaptır. Ancak bu hitap ile, başka bir delile göre tahsis edilen (sınırlama yapılan) yerlerde amel edilmez. Binâenaleyh âyet ile, tahsis edilmeyen yerlerde amel edilir. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu âyet âmmdır. Binâenaleyh bazı meselelerde, ayrı bir delil ile tahsis edilmiştir. Bu sebeple âyet, tahsîs edildiği yerlerin dışında, yine umûmî olarak hüccet oluşunu sürdürür. Bu görüşün, "Âyet mücmeldir, bundan dolayı kesinlikle (açık) mâna ifâde etmez" diyenlerin görüşünden daha uygun olduğu malumdur. 361[361]

Üçüncü Mesele

Fakihlerin cumhuru şöyle demişlerdir: "El kesme cezası, ancak iki şartın bulunması halinde gerekir:

1) Çalınan şeyin değerinin belli bir nisabı geçmesi...

2) Çalınan şeyin, korunan (saklanan) bir şey olması..."

İbn Abbas, İbnuz-Zübeyr ve Hasan el-Basrî, "mikdarın nazar-ı dikkate alınmayacağını, binâenaleyh, çalınan şey ister az ister çok olsun, el kesmenin farz olduğunu" söylemişler; "malın korunması" şartının da nazar-ı dikkate alınmayacağını belirtmişlerdir ki bu, Dâvûd el-İsfehanî ile Haricîlerin görüşüdür. Onlar bu meselede, daha önce de izah ettiğimiz gibi, âyetin umûm oluşuna sarılmışlardır. Çünkü, "Erkek hırsızla kadın hırsızın..." ifâdesi, ister az olsun isterse çok olsun; ister korunmuş muhafaza edilmiş olsun, isterse olmasın, çalınan her şeyi içine alır. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Şayet biz, âyeti tahsis etme cihetine gidersek, bu tahsis etme işi, ya haber-i vâhidle veya kıyasla olur. Halbuki Kur'an'ın umûm olan ifâdelerini haber-i vâhid veya kıyas ile tahsis etmek caiz değildir. 362[362]

361[361] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/60-61

362[362] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/61-62

Cûmhur'un Görüşü

Cumhûr-u tukahânm detiti şudur: Bizim, âyetin tahsis edildiğini söylememize ihtiyacımız yoktur. Aksine biz diyoruz ki: Sirkat (hırsızlık) lafzı, Arapça bir lafızdır. Yine biz zarurî olarak biliyoruz ki, dilciler, başkasının buğdayından tek bir dane veya tek bir saman çöpü veyahut da küçük bir ekmek kırıntısı alan kimseye, "O, falancanın malını çaldı" demiyorlar. Böylece biz, her ne surette olursa olsun, başkasının malını almanın "sirkat" (hırsızlık yapmak) diye adlandırmadığını anlamış oluruz. Yine "sirkat" lafzı, mal sahibinin gözünün bir an için gafil olması anlamına gelen ifâdesinden de iştikak etmiştir. Şayet çalınan şev, herkesin arzu-layıp elde etmek ve elde tutmak istediği; bu sebeple de, hırsızlık edenin onu ele geçirmeye arzu duyduğu, ama malı çalınan kimsenin de onu başkasına vermek istemediği bir şey olursa, işte o zaman, hırsız "mal sahibinin gözünün bir an gafil olmasına" ihtiyaç duyar. İşte bu sebepten dolayı, el kesmenin farz olabilmesi için, alınan malın, emsalinin korunan mallar cinsinden olmasına itibar ettik. Çgnkü, muhafaza altına alınmayan şeylerde, mal sahibinin gaflet etmesi mânasına gerek duyulmaz. Böylece de, korunmamış maldan alınan şey, hırsızlık olarak adlandırılmaz. 363[363]

Davud Zahirî'nin İçtihadına Göre Hırsızlıkta Nisab Aranmaz

Oâvûd ez-Zâhîrî şöyle demektedir: "Biz de, bir tane buğdayın ve tek bir saman çöpünün alınması halinde, el kesmenin farz oiduğunu söylemiyoruz. Bilakis, ele geçirilmesi ve elde tutulması arzulanan ve bundan daha az olan şeylerde de elin kesilmesinin farz olduğunu söylüyoruz." Çünkü, azlık ve çokluk miktarları, değişmeyen bir kaidpyo bağlı değildir (görelik taşırlar). Binâenaleyh çoğu kez, büyük bir kral milyonlarca lira parayı önemsiz görür de, fakir bir kimse de iki buğday tanesini ve ona denk bir malı gözünde büyütür. İşte bundan dolayı Şafiî (r.h): "Bir kimse, "falancanın, bende alacağı büyük bir malı vardır" deyip, sonra da bu büyük malın, bir buğday tanesi olduğunu açıklasa, kendisine son derece ihtiyaç duyduğu ve alabildiğine de fakir olduğu için, bu buğday tanesinin, onun gözünde büyütülmüş, büyük görülmüş olması ihtimalinden dolayı, onun bu sözü kabul edilir" demiştir. Azlık ve çokluk miktarları, belli bir kaideye bağlanmış olmayınca, hükmü, "mal" diye adlandırılacak şeyin en azına bağlamak ve ona bina etmek gerekir. Birisinin bunu çok tuhaf görüp de, "Bir buğday tanesinin çalınması halinde, elin kesilmesi nasıl caiz görülebilir? Çünkü dine karşı olanlar, bunu, şeriatı tenkit etmeye bir sebep sayar ve "Bir elin diyeti beşyüz dinar altın değerinde olunca, daha nasıl, bu kadar az bir mal çalmadan dolayı et kesilir?" derler..." diyemez.

Sonra biz böyle bir tenkide, şu şekilde cevap veririz: Şeriat, bu kadar az bir malı çalıp onu almaya tenezzül etmek suretiyle, bu denli bir alçaklık ve adilik yaptığı için o kimsenin elini kesmiştir. Binâenaleyh şeriatın, bu alçaklık sebebiyle o kimseyi böylesi büyük bir cezaya çarptırması tuhaf karşılanamaz. Bu cevap, onların hepsi tarafından kabul görünce, çalınan şey az veya çok olsun, elin kesilmesinin farz olması hükmü de, tarafımızdan makbul olur. (Dâvüd ez-Zahirî) sözünü şöyle sürdürmüştür: "Bu bahsettiğimiz şeyler, burada, Kur'ân'ın umûm ifâde eden nasslarının, haber-i vâhid ile tahsis edilmesinin caiz olmadığına delâiet etmektedir. Zira, umûm ifâdelerin tahsis edildiğini söyleyenler de, birkaç vecih üzere ihtilaf etmişlerdir: Meselâ Şafiî (r.h): "Bir dinarın dörtte birinin çalınması hâlinde, el kesmek farz olur" demiş ve buna delil olarak da, Hz, Peygamber (s.a.si'in, fa "El ancak bir dinarın dörtte biri miktarı (nın çalınması halinde) kesilir" 364[364] hadisini rivayet etmiştir. Ebû Hanife (r.h): "El kesmek, sikkeli, basılmış on dirhem veya daha fazlasının çalınması halinde caiz olur" demiş, bu hususta da Hz. Peygamber'in "El ancak bir kalkanın bedeli kadar miktarın çalınması halinde

---

363[363] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/62

364[364] Müslim, Hudûd, 1-4 (3/1312-1313); Buhâri, Hudûd, 13.

kesilir"365[365] şeklindeki hadisini rivayet etmiştir. Bu ifâdenin zahirinden, "Bir kalkanın bedelinin on dirhemden daha az olmayacağı anlaşılmaktadır. İmâm Mâlik, Ahmed İbn Hanbel ve İshâk elin, üç dirhem veya bir dinarın dörtte bihtıymetinin çalınması talinde kesileceğini söylemişlerdir. İbn Ebî Leylâ ise, bu miktarın, beş dirhem okluğunu söylemiştir. Bu müçtehid imamlardan her biri, diğerinin rivayet ettiği haberi tenkit etmişlerdir. İşte bu durumun böyle olması halinde, (âyetin umumunu) tahsis eden bu hadisler, birbiriyle çelişmiş olurlar. Binâenaleyh, bu tahsis eden haberlerden hiçbirine iltifat etmemek; Allah'ın hükmünü bilmek için Kur'ân'ın zahirine başvurmak gerekir. Hiç kimse, "Sahabe (r.h), elin kesilmesinin ancak, muayyen bir miktarın çalınması halinde farz olduğu hususunda icmâ etmişlerdir" diyemez. Zira, Hasan e*-Basrî, el kesmenin, mutlak anlamda hırsızlık yapılması halinde farz olduğunu söyler "Elinin bir dirhem sebebiyle kesilmesinden sakın" derdi. Eğer Sahabe tarafından Döyle bir icmâ vaki olmuş olsaydı. Sahabeye çok yakın bir zamanda yaşamış olan ve dinî hususlarda alabildiğine ihtiyatlı davranan Hasan el-Basrî (bu icmâya) muhalefet etmezdi... İşte Hasan el-Basrî ve Dâvûd el-İsfehanî'nin mezhebinin izahı bundan ibarettir. 366[366]

Cumhura Göre Ceza Nisabtan Fazlasında Uygulanır

Fukahâya gejince onlar, elin kesilmesinin farz olabilmesi için, mutlaka belirli bir miktarın çalınmasının şart olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere Şafiî (r.h): "El kesmek, bir dinarın dörtte biri veya daha fazlasının (veya bu değerde bir malın) çalınması halinde farz olur" demiştir ki, işte bu miktar hırsızlığın nisabıdır. Diğer şeyler de, bu miktara göre değerlendirilir.

Ebû Hanife ve Sevri: "El kesmek, sikkeli on dirhemden daha az bir şeyde farz olma*. Diğer eşya da, bu kıymete göre hesaplanır" demişlerdir. Mâlik (r.h), "bu miktarın, bir dinarın dörtte biri veya üç dirhem olduğunu"; İbn Eb! Leylâ ise, "beş dirhem olduğunu" söylemişlerdir.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: "Hak Teâlâ'nın "Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesiniz" emrinin zahiri, az veya çok olsun, bir şeyin çalınması halinde el kesmenin farz olduğunu göstermektedir. Ancak ne var ki fukahâ kendi aralarında, bir dinarın dörtte biri kıymetinden daha az olan şeylerden ötürü el kesmenin farz olmadığı hususunda anlaşmışlardır. Binâenaleyh bir dinarın dörtte biri veya daha fazlası nisabı, nassın zahirinden anlaşılmalıdır. Sonra O, bu görüşünü, Hz. Peygamber'in367[367] şeklindeki hadisiyie tekıd etmiştir. Ebû Hanife (r.h)'nin, Hz. Peygamber'in, "El ancak, bir kalkanın bedelinin çalınması halinde kesilir" şeklindeki hadisine tutunması, şu iki bakımdan zayıftır:

a) Kalkanın bedeli meçhuldür. Binâenaleyh, Kur'ân'ın umûm ifâde eden âyetini, mücmel ve mânası meçhul olan bir haber-i vâhidle tahsis etmek caiz değildir.

b) Şayet, bu kalkanın bedeli on dirhem olarak takdir edilmiş olursa, bu hadis sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın "Erkek hırsızla kadm hırsızın ellerini kesiniz" emrindeki umumîlik hakkında meydana gelen tahsis, bu âyetin umumîliği hakkında, Hz. Peygamber'in: "El ancak birdinann dörtte biri miktan(nm çalınması halinde) kesilir" ifadesiyle meydana gelmiş olan tahsisten daha fazladır. Binâenaleyh tercih, bu taraftan yana olur. 368[368]

Tekrar Tekrar Çalan Hırsızın Kesilecek Azası

'Şafiî (r.h), bir kimsenin ilk hırsızlığında sağ elinin; ikincisinde sol ayağının; üçüncüsünde sol elinin; dördüncüsündeyse sağ ayağının kesilmesine hükmederken; Ebû Hanife ve Sevri, üçüncü ve dördüncü defalarda hiçbir tarafının kesilmeyeceği şeklinde hüküm vermişlerdir. ŞâfİÎ (r.h) bu âyeti, şu iki yönden delil getirmiştir:

365[365] Buhari Hudûd, 13.

366[366] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/62-63

367[367] Biraz önce geçti.

368[368] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/64

a) Hırsızlık, el kesmenin farz oluşunun illetidir. Şayet bu illet, üçüncü defa da tahakkuk ederse, el kesme de üçüncü defa farz olur. Biz, "Hırsızlığın, el kesmenin farz oluşunun illeti olduğunu" söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesiniz" buyurmuştur. Biz bu ifâdenin mânasının, "Bir kimse şayet çatarsa elini kesiniz" şeklinde olduğunu söylemiştik, Hem İçkili "ellerini kesiniz" buyruğunun başında bulunan fâ harfi de, el kesmenin, yapılan o hırsızlığa mukabil bir ceza olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh, hırsızlık el kesmenin illetidir. Şüphesiz ki bu hırsızlık üçüncü defa da tahakkuk etmiştir. Şu halde kesmeyi gerektiren durum, bu üçüncü defada da hasıl olmuştur. Öyleyse gereği neyse yerine getirilmelidir. Bunun gereğinin ilk kerede elinin kesilmiş olması keyfiyetinin olması caiz değildir. Çünkü hüküm, illetinden önce bulunamaz. Bu böyledir, zira el kesme, ilk hırsızlık yapılması ile farz olmuştur. Binâenaleyh geriye, bu hırsızlığın ancak, üçüncü kere de (yapılması halinde), başka bir kesmeyi gerektirmesi durumu kalır ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

b) Allah Teâlâ, buyurmuştur lafzı cemî olan bir lafızdır. Cem'in en azı ise üçtür. Binâenaleyh ifâdenin zahiri, hırsızlık eden erkek ve kadının, ellerinden (yani el ve ayaklarından) üçünün kesilmesinin farz olmasını gerektirir. İlk hırsızlıkta, bu hüküm ile amel edilmemiştir. Binâenaleyh üçüncü hırsızlıkta, bununla amel edilmesi gerekir.369[369]

Şaz Kıraatlerin Değerlendirilmesi Hakkında Önemli Not

İmdi eğer, "İbn Mes'ûd (r.a), bunu "O ikisinin sağ ellerini kesin" şeklinde okumuştur. Binâenaleyh hüküm mutlak olarak ellere değil, sağ ellere tahsis edilmiştir. Şazz kıraatler de haber-i vâhid yerine geçer" derler ise, biz deriz ki: "Şazz kıraatler, mütevâtir kıraatleri iptal edip, hükümsüz kılmaz. Binâenaleyh biz, mezhebimizin görüşünü isbatta mütevâtir ktraata tutunuyoruz. Hem bizce şazz kıraat bir hüccet değildir. Çünkü biz, şazz kıraatin Kur'ân sayılmayacağını kat'î olarak söylüyoruz. Çünkü eğer o Kur'ân sayılsaydı, mütevâtir olurdu. Çünkü eğer biz, Kur'ân'dan herhangi bir kısmî.n bize tevatür yoluyla gelmemiş olduğunu mümkün görürsek, Râfızîlerin ve mülhidlerin (inkarcıların) Kur'ân hakkındaki "Belki de Kur'ân'da, Hz. Ali İbn Ebû Talib'in halifeline bir nass otark (açıkça) delâlet eden âyetler vardı, ama onlar bize kadar gelmedi. Bö.'fci de, şeriatın hükümlerinin çoğunun neshedildiğini ifâde eden âyetler vardı. Ama onlar bize kadar nakledilmedi" şeklindeki ta'nlarına bir kapı açmı oluruz. Bütün bu iddialar bâtıl olu ıca [hükmediyoruz ki] şayet bunlar Kur'ân olsaydı, mütevâtir olurlardı. Mütevâtir olmadıklarına göre, Kur'ân'dan olmadıklarına kesinlikle hükmederiz. Böylece şazz kıraatlerin kesinlikle bir hüccet olmadıkları sabit olmuş olur. 370[370]

Hırsız Çaldığı Malı Tazmin Eder mi?

Şâfiî (r.h): "Hırsız çaldığı şeyi tazmîn eder" demiştir. Ebû Hanife, Sevrî, İmam Ahmed ve İshâk: "Elin kesilmesi ile çalınan şeyin geri ödenmesi cezası birlikte uygulanmaz. Eğer hırsız çaldığını tazmîn eder, geri öderse, eli kesilmez. Yok eğer eli kesilmiş ise, çaldığını geri ödemez" demişlerdir. İmâm Mâlik (r.h) ise: 'Herhâlukârda o hırsızın eli kesilir. Ama zengin ise çaldığını geri ödemesi gerekir, fakir ise gerekmez" der.

İmam Şafiî'nin delili şudur: Âyet, hırsızlığın elin kesilmesini gerektirdiğini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "El aldığı şeyi geri verinceye kadar muhafaza etmelidir" (el, aldığını geri vermek mecburiyetindedir371[371] buyurmuştur. Bu hadis, çalınan şeyin geri ödenmesini gerektirir. Hırsızlıkta, bu iki şey (yani kesme cezası ile geri ödeme, yani tazmin işi) birlikte bulunmuştur. Binâenaleyh hem elin kesilmesi, hem de alınan (çalınan) şeyin ödenmesi vaciptir.

369[369] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/64-65

370[370] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/65

371[371] Keşf'ul-Hafa, 2/69.

Bir kimse, "8u iki şeyin aynı anda bulunması imkânsızdır" dese, bu bir muaraza olur. Dolayısıyla delilini getirmesi gerekir. Kaldı ki biz şöyle diyoruz: Allah'ın cezalandırması (Allah'ın hakkını yerine getirip had uygulanması) kutların hakkını vermeye mani sayılamaz. Bunun delili şudur ki, (hacc sırasında) mülk olan bir av hayvanını öldüren ihramlı hacı ceza kurbanı kesmekle beraber o hayvan sahibine ödeme (tazmin) yapması da gerekir.372[372] Bunun bir delili de şudur ki: Çalıntı mal mevcut ise, ittifakla onun sahibine geri verilmesi gereklidir. Keza -icmâ ile- birsam elinin kesilmesi vaktine kadar, çalıntı malın mal sahibinin mülkiyetinde sayılma» da buna delâlet eder. Kesme olduğunda da mülkiyet ya tam kesilme vaktine münhasır olur, yahut hırsızlık vaktinin başlangıcına (çalındığı ilk vakte) isnad edilir. Muarızımız birinci iddiayı benimsemez. İkinci ihtimal konusunda da şöyle demek gerekir: O mal hakkındaki mülkiyet, kesme vaktinden itibaren, o vakitten önceki zamanda meydana gelmiştir. Bu ise fiilin, geçmiş zamanda olmuş olmasını gerektirir. Bu ise imkânsızdır.

Ebû Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: "Allah Teâlâ. ği kesme işinin bir ceza olduğunu söylemiştir. "Ceza" ise, "yeterli, kâfî" manasınadır. Binâenaleyh bu el kesme cezası, hırsızlık sûçj hususunda yeterliftr. Bu yeterli olunca, çaldığını geri Ödeme cezasının buna ilave edilmemesi gerekir."

Ebü Hanife'ye şöyle cevap verilir: "Eğer sizin dediğiniz gifct olsaydı, çalınan şeyin mevcut olması halinde de, o malın geri verilmemesi gerekirdi." Allah doğruyu en iyi bilendir. 373[373]

Kesme Emrini Gerçekleştirecek Merci

imam Şâffî (r.h): "Efendi, kölelerine şer'î cezalan uygulamaya yetkilidir" derken, Ebû Hanife(r.h), "efendinin böyle bir yetkisi olmadığını1' söylemiştir. İmam Şafiî'nin delili şudur: Âyetteki "(O ikfsfnin) etlerini

kesiniz" ifâdesi, herkes için umûmî bir emirdir. Çünkü bu hitapta, kesme işinin, müslümanların bir kısmına değil de, diğer bir kısmına ait olduğuna delâlet eden bir durum yoktur. Her müslüman bu ifâdeye dahil olduğuna göre, kölenin efendisi de dâhildir. İmam ile mevlâ (kölenin efendisi) dışındakiler hususunda bu nassla amel etme terkedilmiştir. Böylece imam ile mevla hakkında bu emrin yürürlükte olması vacip olmuştur. 374[374]

Âyetin, imam Seçmenin Lüzumuna Delil Olması

Kelâmcılar, bu âyetle, ümmet-i Muhammed'in, kendilerine bir imam (devlet başkanı) buiup tayin etmelerinin farz olduğuna istidlal etmişlerdir. Bunun delili şudur: Allah

Teâlâ, bu âyetle hırsız ve zânî olanlara375[375], cezanın uygulanmasını farz kılmıştır. Binâenaleyh bu hitapların, belli bir şahsa yönelik olması gerekir. Ümmet-i Muhammed, şer'î cezaların suçlulara uygulanmasının, halkın tek tek fertlerine farz olmadığı, aksine hür olan suçlulara cezaları uygulama yetkisinin ancak devlet başkanına ait olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu mükellefiyetler, kesin birer vecîbe olup, yerine getirilmeleri de ancak bir imamın (devlet başkanının) bulunmasına bağlı olunca ve bunların ancak imamın bulunması ile gerçekleşeceği sabit olunca ve mükellefin de gücünün yettiği vecîbeleri yerine getirmesi vacip olunca, işte o zaman bir devlet başkanının (imamın) tayin edilmesi gerektiğine kesin hükmetmek gerekir. 376[376]

Mu'tezüe'nin İhbat İddiası ve Reddi

---

[372] 372[372] Maide, 95 Ayetinin tefsirine bakınız (Ç).

[373] 373[373] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/66

[374] 374[374] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/67

[375] 375[375] Zina Cezası, Nûr, 2.fty«te geçmektedir.

[376] 376[376] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/67

Mu'tezile şöyle der: "Âyetteki "Allah'dan, ibret verici bir ukubet (ceza) olmak üzere..." ifâdesi, bu cezanın, o hırsıza uygulanışının, ancak o hırsızı küçümsemek için olup onu her ve hakîr kılacak bir yolla yapıldığını gösterir. Durum böyle olunca, o kimsenin küçümsenmeye, kınanmaya ve hor-hakîr kılınmaya müstehak olduğunu söylemek gerekir. Durumun böyle olduğu her zaman, o kimsenin övgü ve saygıya müstehak olarak kaldığı söylenemez. Çünkü bu iki durum (yani küçümseme ile saygı) birbirinin zıddıdır. Zıdların arasını birleştirmek imkânsız olur. Bu da, büyük günahın cezasının, taatlerin sevabını silip yokettiğini gösterir."

Bil ki "ihbat" (günahın, sevabı yok etmesi) ile ilgili görüşün batıl ve yanlış olduğu hususunda, (Bakara, 264) âyetini tefsir ederken, birçok delil getirmiştik. Onları burada tekrar etmek istemiyoruz.

Yine de Mu'tezile'nin bu sözüne şöyle cevap veririz: "Biz, bu cezanın tenkil tarzında vaki olmasının, o hırsızın tevbe etmemiş olması şartına bağlı olduğu hususunda sizinle ittifak halindeyiz. Binâenaleyh Allah'ın o kimseyi affettiğine oaır b delilin bulunması halinde, bu cezanın uygulanmasının tenkil suretinde olmayıp imtihan için yapıldığını kesinkes söylemek gerekir. Ne var ki biz, affolunabileceğine dair pek çok delil de zikretmiştik." 377[377]

Dokuzuncu Mesele

Mu'tezile şöyle demektedir: "Âyetteki, "O İrtikâb ettiklerine bir karşılık ve ceza, Allah'dan bir ibret verici
ukubet olmak üzere..." ifâdesi, Allah'ın hükümlerinin ta'ffl edilebileceğine (sebep ve illetlere bağlanabileceğine) delâlet eder. Çünkü âyetteki "o irtikâb ettiklerine bir karşılık" ifâdesindeki bâ harf-i cerri, el kesme cezasının, ancak hırsızlık etme sebebine bağlı olduğu hususunda açık bir işarettir. Mu'tezile'nin bu görüşüne, bu sûrede, (Maide, 32)âyeti ile ilgili olarak söylediğimiz şeylerle cevap veririz. 378[378]

Onuncu Mesele

Âyetteki "O irtikâb ettiklerine bir karşılık ve ceza olarak..." ifâdesi hakkında Zeccâc şöyle demiştir:

"Ceza". kelimesi, mef'ûl-ü leh olduğu için mansup olup, kelamın takdiri, "Yaptıkları işin ceza olduğu için, onların ellerini kesiniz" şeklindedir. "Allah'dan bir ukubet olmak üzere" tabiri de, aynı şekilde mef'ûl-ü leh olduğu için mansuptur. İstersen bu iki kelimeyi, "kesiniz" ifâdesinin delâlet ettiği fiillerin birer mef'.ülü mutlakı kılarak, mansup olduklarını söyleyebilirsin. Buna göre âyetin takdiri, "Yaptıkları o işe bir ceza olarak onları cezalandırın ve onları, Allah'dan ibret verici bir ceza ile tenkîl edin" şeklinde olur. 379[379]

Âyet Sonlarındaki Esma-i Hüsnâ'nın Mânaya Uyumu

Hak Teâlâ'nın buyruğu, "O, intikam alma hususunda azîz (kudretli), şeriat ve mükellefiyetleri hususunda da hakîm (hikmetii)dir" manasınadır. Esma'î şöyle der: "Mâide suresini okurken, yanımda bir bedevi Arap bulunuyordu. Bu âyeti yanlışlıkla "Allah, gafur ve rahimdir" şeklinde okudum. Bunun üzerine bedevî, "Bu kimin sözüdür" deyince ben, "Allah'ın sözü" dedim. O, "Bir daha oku" deyince, ben de tekrar aynı yanlışlığı yapıp dedim ve hemen yanlışlığımın farkına vararak, diye okudum. Bundan sonra bedevî, "işte şimdi düzelttin" dedi. Ona, bunu nasıl anladığını sorunca, "Ey be adam, O (Allah) azîz ve hakîm olduğu için, elin kesilmesini emretmiştir. O, mağfiret ve rahmeti ile elin kesilmesini emretmez" diye cevap verdi.

Sonra Cenâb-ı Hak. "Fakat kim yaptığı o haksız hareketinden sonra tevbe eder ve kendisini

---

377[377] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/67-68

378[378] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/68

379[379] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/68

düzeltirse. şüphesiz ki Allah, onun tevbeslnt kabul eder. Çünkü Allah, gafur ve rahimdir" buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 380[380]

Mûcerrat Tevbe Affedilmek için Yeterli midir?

Âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, tevbe edenin tevbesini kabul ettiğine delâlet etmektedir. Eğer, "Âyetteki "ve kendisini düzeltirse..." ifâdesi, sırf tevbenin kabul edilmediğini gösteriyor?" denir ise, biz deriz ki: Bu ifâdeden maksad, "O kimse Sâlih ve sadık bir niyyet; sahîh ve bütün diğer maksatlardan uzak bir azim ve kararlılık ile tevbe ederse..." demektir. 381[381]

Tevbe Eden Hırsızın Elinin Kesilmesi Cezası Düşer mi?

Eli kesilmeden önce, kişi tevbe ederse, Allah onun tevbesini kabul eder. Ama, ondan bu el kesme cezası düşer mi? Tabiîn âlimlerinden bir kısmı şöyle demektedirler: "Bu kimseden, had cezası düşer. Çünkü bu âyetin sonunda,gafur ve rahîm kelimelerinin zikredilmesi, azabın, o kimseden sakıt olduğunu gösterir. Halbuki bu âyette zikredilen ceza da, el kesme cezasıdır. Binâenaleyh âyetin zahiri, bu cezanın sakıt olmasını iktizâ eder. Cumhûr-u ulemâ ise: "Bu kimseden bu ceza düşmez; bilakis bu ceza o kimseye, bir imtihan maksadıyla tatbik edilir..." demişlerdir. 382[382]

Tevbeyi Allah Lütfen Kabul Buyurur

Âyet, tevbenin kabul edilmesinin, Allah üzerine vacip olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, tevbeyi kabul etmekle kendini medhetmiştir. Medh ise, görevi olan şeyleri edâ etmekle değil, ancak bir lütuf ve ihsanvarî fiilleri yapmakla olur.
Daha sonra Allah, "Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır? O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur.
Bil ki Allah Teâlâ, hırsızın elinin kesilmesinin ve tevbe etmeden ölmesi halinde âhirette azaba uğramasının vacip olduğunu kesin olarak beyan edip, sonra da tevbe ederse, onun tevbesini kabul edeceğini zikredince, bunun peşinden, Allah'ın dilediğini yapacağını ve irâde ettiği şekilde hükmedeceğini, bu sebeple istediğine azap edeceğini, istediğini de bağışlayacağını beyân etmiştir. Hak Teâlâ'nın bu âyette, "azap etme"yi, "bağışlamak"dan önce zikretmesinin sebebi, hırsızlığın, tevbeden önce olmuş olmasına mukabele tarzında varid olmasıdır. Vahidî şöyle der: "Bu âyet, "adalet ve zulüm" konusunda, Allah'ın itaatkâr kula merhamet etmesinin, isyankâr kula da azap etmelinin vacip olduğu şeklindeki görüşlerinde. Mu 'tezile aleyhine açık bir ötHMk. Çûnfcü *y*. rahmet-t ilâhiyenin Allah'ın meşîetine (dilemesine) bağlı olduğuna delâlet eder. Halbuki vücûb iddiası (yani Allah'ın rahmet etmesinin vacip oluşu), buna ters düşer."
Ben diyorum ki; Bu hususta, Mu'tezile'nin görüşünün yanlışlığını gösteren bir başka husus da şudur: Allah Teâlâ, önce "Gök/er/n ve yerin mülkünün Allah'ın olduğunu bümedfn mi?" buyurmuş, sonra bunun peşisıra, "O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar" demiştir. İşte bu durum da, Hak Teâlâ'nın bazan azap etmesinin, bazan da bağışlamasının güzel ve yerinde olduğuna delâlet eder. Çünkü O, mahlûkatın sahibi, Rabbi ve Tanrısıdır. Alimlerimizin görüşü de budur. Çünkü onlar şöyle derler: "Allah Teâlâ'nın istediği ve dilediği her şey güzeldir. Zira O, bütün mahlûkatın mâlikidir. Mâlikin, mülkünde istediği ve dilediği gibi tasarruf etme yetktei vardır. Mutezile ise, "Allah tarafından olan bu fiillerin güzel ve yerinde oluşu, mahlûkatın ilahı ve sahibi oluşundan dolayı değil, aksine kullarının faydasını ve zararını gözetmesinden dolayı güzel olmuştur" derler. İşte bu görüşü, izah ettiğimiz gibi, bu âyetin

---

380[380] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/68-69
381[381] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/69
382[382] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/69

açık ifâdesi de iptal eder. 383[383]

Yahudilerin Daha Başka Özellikleri

"Ey peygamber, kalpleriyle inanmadıkları halde ağalarıyla "inandık" diyen(münaf\k)larla yahûdilerden, kütîirde koşuşup yarışanlar sent mahzun etmesin. Onlar, durmadan yalan dinleyen, senin yanma gelmeyen diğer bir kavim hesabına casusluk yapan kimselerdir. Onlar, kelimeleri, (Allah taraftndan) konuldukları yerlerinden değiştirir (bozarlar). Onlar, "Eğer size şu (fetva) verilir ise onu alın, eğer o verilmez İse, onu (kabul etmekten) çekinin" derler. Allah kimi fitneye düşürmeyi murad ederse, artık sen o kimse için hiç bir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemeyi murad etmediği kimselerdir. Dünyada hor ve hakir olmakr onların hakkıdır. Onlara, âhirette de pek büyük bir azap vardır. Alabildiğine yalan dinleyen ve haram yiyenlerdir onlar. Eğersana gelirler ise, İster aralarında hükmet, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedersen, aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah adalet sahiplerini sever. İçinde Allah'ın hükmü olan Tevrat yanlarında olduğu halde, nasıl oluyor da senin hükmüne başvuruyorlar ve sonra da, bunun arkasından yine yüz çeviriyorlar. Onlar mü'min değillerdir" (Mâide, 41-43).

Bil ki Allah Teâlâ, tekliflerinin ve hükümlerinin bir kısmını açıkladığı için ve bazı insanların çok süratli bir şekilde küfre düşeceğini bildiği için, Peygamberine, bunlara sabredip katlanmasını emretmiş ve işte bundan dolayı, üzülmemesi gerektiğini belirterek "Ey peygamber, küfürde koşuşup yarışanlar seni mahzun etmesin" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 384[384]

Peygamberimize Vaki Hitapta "Ey Nebi" Buyurulması

Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bir çok âyette "Ey Nebi" diye hitap etmiş, sadece şu iki âyette, Ey Resul" demiştir:

1) Bu âyette,

2) "Ey Resût, sana indirileni tebliğ et" (Mâide, 67) âyetinde... Şüphesiz bu, bir şeref ve saygı hitabıdır. 385[385]

İkinci Mesele

Fiiller, yâ harfinin zammesi ile şeklinde de okunmuştur. Buna göre mâna, "Münafıkların çok hızlı bir şekilde küfre düşmelerine üzülme ve aldırış etme." Bu, münafıkların, müslümanlar hakkında her türlü tuzak ve hileye başvurmaları, müşrikleri samimi dost edinmeleri sebebi iledir. Ben (Allah), onlara karşı sana yardım eder ve onların serleri hususunda sana kâfiyim" şeklinde olur. Nitekim, "Hızlıca ihtiyarladı" ve "çabucak fesada düştü, bozuldu" mânasında, (ihtiyarlık ona hızlıca geldi) ve (Fesâd ona hızlıca geldi)denilir.

Yine, o münafıkların küfre süratle koşmaları da, her fırsatını bulduklarında, kendilerini hahca küfrün içine atmalarından ibarettir.

Âyetteki, "Kalpleriyle inanmadıkları hadde, ağalarıyla "İnandık" diyenlerden..." ifâdesinde bir takdim-tehir vardır. Buna göre kelamın takdiri şeklindedir. Şüphe yok ki, bahsedilen bu kimseler münafıklardır.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Yahudilerden, durmadan yalan dinleyen, senin yanma gelmeyen diğer bir kavim hesabına casusluk yapan kimseler vardır..." buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır: 386[386]

383[383] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/69-70

384[384] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/70-71

385[385] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/71

386[386] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/71-72

Birinci Mesele

Ferrâ ve Zeccâc, burada şu İki izahı yapmışlardır:
a) Söz, "...Yahudilerden...vardır" ifâdesinde tamamlanmıştır. Yeni cümle, daha sonra "Durmadan yalan dinleyenler, senin yanına gelmeyen diğer bir kavim için dinlemektedirler" şeklinde başlar. Buna göre kelamın takdiri, "Münafık ve yahudilerden, küfre dalıp onda yarışanların hali seni mahzun etmesin..." şeklinde olur. Bundan sonra da Cenâb-ı Hak, onların hepsim, "Başka bir kavim için dinleyenler, casusluk yapanlar..." olarak vasfetmiştir.
b) Söz, "Fakat kalpleri iman etmedi..." ifâdesinde tamamlanmıştır. Allah yeni cümleye, "Yahudilerden, durmadan yalan dinleyenler., buluılmak-tadır..." şeklincl9 başlamıştır. Bu takdire göre, Hak Teâlâ'nın ifadesi, mahzûf bir kelimenin sıfatı olur ki, bunun takdiri,... "Yahudilerden, durmadan yalan dinleyen bir kavim vardır" şeklindedir. Bunun, mahzûf bir mübtedânın haberi olduğu da ileri sürülmüştür ki, buna göre kelâmın takdiri, "Onlar, durmadan yalan dinleyenlerdir" şeklinde olur. 387[387]

İkinci Mesele

Zeccâc"Durmadan yalan dinleyenler... tavsifi ile ilgili şu iki açıklamayı yapmıştır:
a) Bu tabirin mânası, "Onlar, yalanı kabul ediyorlar..." şeklindedir. Buna göre burada"duydu, işitti, dinledi" fiili kullanılmış, ama bundan "kabul etmek" mânası kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Ondan kabul etme!" mânasına gelen, denilmesi gibidir. "Allah, kendisine hamdeden kimsenin hamdini duydu, kabul etti" ifâdesi de bu mânadadır. Binâenaleyh, onların kabul ettikleri bu yalan, reislerinin, Tevrat'ı tahrif edip, Hz. Muhammed'ı tenkid etme gibi, Allah'ın dini hakkında söylemiş oldukları yalanlarıdır.
b) tabiriyle bizzat, dinlemenin kendisi kastedilmiştir. Buna göre lafzının başındaki lâm harfi, "lâm-ı key" "için" manasına gelen lâm'dr. Yani, "sana iftira edip yalan söylemeleri için, seni dinliyorlar..." demektir. ifâdesinin mânası, "Onlar (seni dinleyenler), senin haberlerini kendilerine ulaştırmak için, sana gelmeyen ve meclisinde de bulunmayan bir başka kavim hesabına casusluk yapanlardır" şeklinde olur. Bu takdire göre, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin mânası, "Dinlediklerine ilâvede bulunmak veya onları noksanlaştırmak yahut da onları tebdil ve tağyir etmek suretiyle, o bütün duyduklarını birbirine karıştırıp mezcederek O'na iftirada bulunmak için, Allah'ın Resulünü dinlerler.."şeklindedir. ifâdesinin mânası ise: "Yahudilerden başka kavim için, Allah'ın Resulünü dinlerler..^şeklindedir. Ki bunlar, Allah'ın Resulünden duydukları şeyi, meclise gelmeyen topluluklara ulaştırmak maksadıyla, orada bulunan birer gözcüdürler. 388[388]

Yahudilerin Tevrat'ı Tahrif Etmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o yahudilerin bir başka vasıflarını bildirmek üzere "Onlar, kelimeleri, (Allah tarafindan) konuldukları yerlerinden değiştirir (bozarlar)" buyurmuştur. Yani, "Allah onu, yerlerine yerleştirdikten .. sonra" demektir. Daha açıkçası, "Allah farzlarını farz, helâlini helâl, haramını da haram kıldıktan sonra..." demektir. Müfessirler şöyle demektedirler: "Hayber ahâlisinin soylularından bir erkek ve bir kadın zina etmişlerdi. Tevrat'ta zina haddi ise, recm idi. Bunun üzerine yahudiler, bunlar asil oldukları için, onları recmetmeyi uygun bulmadılar da, böylece evli oldukları halde zina edenlerin hükmünün ne olduğunu Allah'ın Resulüne sormak için bazı kimseleri O'na yollayarak, o kimselere de şu tenbihte bulundular: "Eğer Muhammed, bunların cezasının sopa okluğunu söylerse bunu kabul edin; yok eğer, size onları recmetmeyi emrederse, sakın bunu kabul etmeyin!..." Onlar, bu meseleyi Allah'ın

---

387[387] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/72
388[388] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/72-73

Resulüne sordukları sırada Cebrail, onların recmedileceği hükmünü indirdi.. Ama onlar bunu kabule yanaşmadılar. Bunun üzerine Hz. Resûl'e Cebrail (a.s): "Seninle onlar arasında İbn (hakem) yapV dedi. Bunun üzenne de Hz. Peygamber (s.a.s), "Tüysüz, beyaz tenli, şaşı, Fedek'te oturan ve kendisine İbn Sûriyâ denilen bir genç var; onu tanıyor musunuz?" deyince, onlar, "Evet, o yeryüzündeki yahudilerin en âlimidir" dediler ve onun hükmüne razı olacaklarını belirttiler. Bunun üzerine Allah'ın Resulü İbn Sûriyâ'ya, "Kendisinden başka bir İlâh olmayan; Hz. Musa'nın geçmesi için denizi yaran; üzerinize Tür dağını kaldıran; sizi Firavun ve hanedanından kurtarıp. Firavun ve hanedanını suya garkeden; size kitabını, helâl ve haram hükümlerini indiren o Allah aşkına söyle: Evli kimselerin zina etmeleri halinde, onların recmedileceklerine dair kitabınız Tevrat'da bir hüküm var mıdır? Böyle bir hüküm biliyor musun?"\ dedi. Cevaben, ibn Sûriyâ,"Evet, var!" Jeyince de, yahudilerin ayak takımı İbn Sûrfyi'nın üzerine atıldılar. Bunun üzerine de İbn Sûr I yâ: "Eğer O'na yalan söylemiş olsaydım, Üzerimize ilahî azabın ineceğinden enidişelendim..." deyip müteakiben Allah'ın Resulüne, bildiği alâmetlerden bazılarını sordu. Bunun üzerine İbn Sûriya,'Allah'tan başka ilah olmadığına, senin Allah'ın Resulü ve daha önceki peygamberlerin müjdelediği Arap soyuna mensup ümmî peygamber olduğuna şehâdet ederim..." dedi. Daha sonra allah'ın Resulü, zina edenlerin recmedilmesi hükmünü verdi; onlar da Mescid-i Nebevî'nin kapısının önünde recmolundular.

Bu kıssayı iyice kavradığın zaman, buna göre biz deriz ki, cümlesinin mânası, "onlar recm yerine sopa atılması hükmünü koydular.." şeklinde olur. 389[389]

Zina Yapan Ehl-i Kitap Hakkındaki Hüküm

Cenâb-ı Hak, " Onlar, "Eğer size şu (fetva) verilir ise onu alın, eğer o verilmez ise, onu (kabul etmekten) çekinin" derler" buyurmuştur. Yani, "Muhammed size sopa vurmanızı emrederse, kabul edin; eğer recmetmenizi emrederse, sakın ha kabul etmeyin..." demektir.

Bil ki Şafiî'C-h)'ye göre, dul veya evli bir zımmî, (zina etmesi halinde) recmedilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, böylesi bir kimsenin recmedileceğini emrettiği sahih bir rivayetle bize ulaşmıştır. Binaenaleyh, dul veya evli bir zımminin recmedileceği hususundaki emir, Allah'ın Resulünün getirmiş olduğu dinden elde edilmiş bir emir ise, o zaman maksat sübut bulmuş demektir. Yok, eğer Allah'ın Resulü bunu, Hz. Musa'nın şeriatında sabit olan şeye göre emretmişse, bunun bizim dinimizde de meşru kılınmış olması gerekir. Bunun böyle olduğuna şu iki şey de delâlet eder:

a) Allah'ın Resulü (s.a.s) bu meselede, Tevrat'ın şeriatına, hükmüne muvafık olarak fetva verince, Hak Tealâ'nın "Ona uyunuz..." (A'rsf, 158)emrinden dolayı bu meselede O'na ittiba etmek vacip olur.

b) Hz. Musa'nın şeriatında sabit olan şeyde aslolan, onu nesneden bir hüküm gelinceye kadar, onun yürürlükte kalmasıdır. Halbuki, bu hükmün neshedildiğine dair şeriatımızda, herhangi bir şey bulunmamaktadır. İşte bu yolla âlimler, Hak Teâlâ'nın "Biz onda (Tevrat'ta) onların üzerine (şunu) yazdık: Cana can,,.." (Maide, 45) hükmünün, bizim şeriatımızda da devam ettiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Allah o yahudilerin rezillik ve rüsvaytıklarını iyice ortaya koyunca, "Allah kimi fitneye düşürmeyi murad ederse, artık sen o kimse için hiçbir şey yapamazsın" buyurmuştur.

Bil ki fitne kelimesi, her türlü mefsedet çeşidini içine alabilen bir lâfızdır. Ancak ne var ki bu lafız. Cenâb-ı Hakk'm açıklamış olduğu küfürlerinin peşinden zikredilince, bu fitneden maksadın, daha önce bahsi geçen o küfürler olması gerekir. Bu takdire göre bu ifadeden maksat, "Allah'ın, küfrünü ve dalâlete düşmesini murad etmiş olduğu kimselerden, bunları gidermeye hiç kimsenin gücü yetmez" şeklinde olur. 390[390]

389[389] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/73-74

390[390] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/74-75

Kader Konusunda Mu'tezile'nin Hatası

Daha sonra yüce Allah, bu hususu te'kid ederek, Onlar, Allah'ın, kalplerini temizlemeyi murad etmediği kimselerdir" buyurmuştur.
Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın, kâfirin müslüman olmasını murad etmediğine ve onun kalbini, şekk ve şirkten temizlemediğine delâlet etmektedir... Eğer Allah bunu yapmış olsaydı, bunlar, muhakkak ki iman etmiş olurlardı. İşte bu âyet, Kaderiyye (Mu'tezile)'nin aleyhine delil olan âyetlerin en kuvvetliterindendir. 391[391]

Mutezileye Göre Bu Âyetteki Fitnenin Manası

Mu'tezile'ye gelince onlar, bu âyette geçen "fitne" kelimesinin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Burada geçen "fitne" kelimesinin "azab" manasına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim "(O gün} kendilerinin ateş üzerinde azaba uğrahlacak-lan gündür" (Zanyat. 13) âyetindeki, kelimesi "azab olunurlar..." demektir. Binaenaleyh, buradaki bu tabirden maksat, "Allah, onların küfür ve nifaklarından dolayı, onlara azab etmeyi diler..." şeklinde olur.
2) "Fitne", rezillik ve rüsvayltk demektir. Buna göre âyetin manası, "Allah kimin rezil ve rüsvay olmasını isterse..." şeklinde olur.
3) Buradaki "fitne" kelimesinin manası, Allah'ın onu saptırmasıdır. O'nun saptırmasından murad ise, onun sapık olduğuna karar verip, onu "sapıtmıştır" diye vastflamaktır.
4)"Fitne"den maksat, imtihan etmek, sınamaktır. Yani, "Allah Teâlâ kimi, kendisiyle sınayacağı mükellefiyetlerle imtihan etmek ister, sonra da bunu terkederek yerine getirmezse, sen o kimse için, Allah'tan ne bir sevap ne de bir fayda temin etmeye güç yetirenvzsin.." demektir. 392[392]

Âyette Geçen "Kalb Temizlemek" Tabirinin Manası

"Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemeyi murad etmediği kimselerdir" buyruğuna gelince, onlar bu konuda iki izah şekli zikretmişlerdir:
1) "Allah onların kalplerine, lütuflan ile yardım etmeyi murad etmemiştir. Çünkü Hak Teâlâ, onların kalplerine hiçbir faydası olmayacağı için, onlara lutfetmekte bir faydanın olmayacağını bilmiştir."
2) "Allah Teâlâ, onların kalplerini sıkıntıdan, gamdan ve inkârlarına delâlet eden yalnızlıktan temizlemeyi murad etmemiştir."
3) Bu, onun Allah katında yere batırılmış, rezil rüsvay edilmiş ve fiillerinin çirkinliği ile amellerinin kötülüğü sebebi ile kendisine hiç iltifat edilmeyeceğinin istiare (mecaz) yoluyla anlatılmasıdır. Bu hususların izahı, daha önce tekrar tekrar yapılmıştı.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Dünyada hor ve hakir olmak onların akkıdır" buyurmuştur. Münafıkların hor ve hakîrliği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onların yalanlarına muttali olması sebebi ile, onların sırlarının üstündeki perdenin kalkması ve öldürülmekten korkmalarıdır. Yahudilerin hor ve hâkirliği ise, recm cezasının kendilerine de farz kılınmış olduğu hususunda Allah'ın hükmünü gizledikleri için, söyledikleri yalanın ortaya çıkması ve onlardan cizye alınmasıdır.
Allah Teâlâ'nın, "Onlara âhtrette de pek büyük bir aıab vardır" buyruğundaki büyük azab, onların ebedî olarak cehennemde kalmalarıdır. 393[393]

391[391] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/75
392[392] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/75
393[393] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/75-76

Yahudilerin Yalan Dinleyip Rüşvet Yemeleri

Sonra Allah Alabildiğine yalan dinleyen ve haram yiyenlerdir onlar" buyurmuştur. Bu ifade hakkında birkaç mesele vardır: 394[394]

Birinci Mesele

İbn Kesîr, Ebu Amr ve Kisâî, süht kelimesini, Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde sîn ve hâ harfinin zammesi ile
şeklinde; İbn Âmir, Nâfi, Âsim ve Hamza da onu haram olarak kazandı) fiilinin masdarı olarak, sînin zammesi ve hâ harfinin sükûnu ile suht şeklinde okumuşlardır. Keşşaf sahibi ise, kelimeyi sîn ve hâ harflerinin fethası ile sehat ve sîn harfinin kesresi, hâ harfinin sükûnu He siht şeklindeki kıraatlan nakletmiştir. Bütün bunlar, kelimenin değişik kullanış şekilleridir. 395[395]

Süht Tabirinin Manası

Dilciler, âyetteki "süht" kelimesi hakkında birkaç izah yapmışlardır:
a) Zeccâc şöyle demiştir: "Kelimenin aslı, "Onun kökünü kazıdı, yok etti, helak etti" manasında olan ifadesidir. Nitekim Hak Teâlâ, "Sonra (Allah), azab ile sizin kökünüzü kurutur" rrt'ht, 61) buyurmuştur. Yahudilerin aldıkları rüşvetler, "süht" kelimesi ile ifâde edilmiştir. Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, onları bundan (yani rüşvet almalarından) dolayı azab ile helak edip köklerini kazıyacaktır. Yahut da aldıkları o şeylerin bereketi yok olup gidecektir. Nitekim Hak Teâlâ da: "Allah ribânm (faizin) bereketini tamamen giderir" (Bakara. 276) buyurmuştur.
b) Leys: "Süht, kendisinden dolayı utanılan ve haya duyulan bir haramdır" demiştir. Bu birincisine yakın bir izahdır. Çünkü böyle olan şeyler, insanın fazilet ve şahsiyetini yok eder ve âdeta onun kökünü kazır.
c) Ferrâ da şöyle demiştir: "Süht" kelimesinin asıl manası şiddetli açlıktır. Nitekim Arapça da, bir kimse çok obur olup, hep aç olarak görüldüğü zaman, "midesi daima aç adam" denilir. Buna göre "süht" kelimesi, midesi dâima açlık duyan kimsenin aç gözlülüğü gibi, aşırı bir tamahkârlığın insanı sevkettiği haram şeydir. Bu da, birinciye yakın bir izahtır. Çünkü açlığı şiddetli ve açgözlülüğü aşırı olan kimse, önüne konan bütün yiyecekleri silip süpürür ve büyük bir iştah ile onların adetâ kökünü kazır."
Bunu anladığın zaman deriz ki: "Süht" kelimesi, mahkeme sırasında verilen rüşvet, zinâkâr kadına verilen para, damızlık erkek hayvanların tohumlarını satmak, hacamat yapanın (kan alan kimsenin) kazancı, köpek satmadan elde edilen para, İçkiden elde edilen para, leşin satılmasından elde edilen para, kâhinlere verilen hediye ve günah olan bir iş için yerini kiraya vermek mânalarına gelir. Bu görüş, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Abbas, Ebu Hureyre ve Mücahid'den rivayet edilmiştir. Bazıları bu sayılanlara ilâveler yapmış, bazı diğer âlimler de bunların sayısını azaltmıştır. Bütün bunlar, hiç bir bereketi olmayan ve hasıl olduğu zaman, yapan kimsenin onu gizlemeye çalışacağı bir ar ve utanca sebep olan, değersiz ve âdî bir haram oluşu manasına dayanır. Malumdur ki rüşvet almak böyledir. Binaenaleyh o, bu tür bir haramdır ve bir "süht" olur. 396[396]

Üçüncü Mesele

394[394] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/76
395[395] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/76
396[396] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/76-77

Cenâb-ı Hakk'ın, "Alabildiğine yalan dinleyen ve haram yiyenler" buyruğu hakkında birkaç izah şekli vardır:

1) Hasan el-Basrî şöyle demişt r: "İsrailoğullarından hâkim, davasında haksız birisi kendisine rüşvet verdiği zaman, onun sözünü itibara alıyor, hasmının sözlerine değer vermiyordu. Böylece de yalan dinlemiş, rüşvet yemiş oluyordu."

2) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "İsrailoğullarının fakirleri, benimsemiş oldukları yahudilik üzere kalmak için, zenginlerden mal ve para alıyorlardı. Böylece fakirler, zenginlerin yalan yanlış sözlerini dinliyor ve onlardan aldıkları rüşvetleri yiyorlardı."

3) Onlar, Tevrat'a isnad ettikleri yalan yanlış şeyleri çokça dinliyorlar ve "riba almaları sebebi ile..." (Nisa, ıeı)âyetinde de buyrulduğu gibi, çokça faiz yiyorlardı. 397[397]

Hz. Peygamber Ehl-i Kitap Hakkında Hüküm Verip Vermemekte Muhayyerdir

Sonra Allah Teâlâ, "Eğer sana gelirler ise, ister aralarında hükmet, İster onlardan yüzçevir" buyurmuştur. O, bu sözü ile, peygamberini, onlar hakkında hüküm vermekle onlardan yüz çevirmek arasında muhayyer (serbest) bırakmıştır. Alimler bu hususta şu iki görüşü belirterek ihtilaf etmişlerdir:

1) "Bu, belli bir hadise ile ilgilidir." Bu görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir:

a) Mesela İbn Abbas, Hasan el-Basrî. Mücahİd ve Zührî, bunun evli bir kimsenin zina etmesi hadisesi ile ilgili olduğunu ve cezasının celde (sopa) ve recm olduğunu söylemişlerdir.

b) Bu, Benî Kureyza ve Benî Nadir yahudilerinden öldürülmüş kimseler hakkındadır. Beni Nadîr daha asîl sayılıyordu. Bundan dolayı öldürülenlerinin diyetleri tam, Kureyza'dan öldürülenlerin diyetleri ise yarım idi. Onlar, davalaşmak üzere Mz. Peygamber (s.a.s)'e başvurunca Hz. Peygamber (s.a.s) de, hepsinin diyetinin eşit olduğunu söyledi.

c) Bu muhayyerlik, kendilerine karşı bir yükümlülüğe girilmemiş olan anlaşmalı kimselere mahsustur. Hz. Peygamber (s.a.s), isterse böyle kimseler için hüküm verir, isterse hüküm vermekten yüzçevirir.

2) "8u âyet, muhakeme edilmek için Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmiş olan bütün kâfirler hakkında umumidir." Bu görüştekiler de ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı, bu hükmün, diğer meseleler hakkında da geçerli olduğunu ve neshedilmediğini söylemişlerdir ki bu, Nehâi, Şa'bî, Katade, Ata, Ebu Bekr el-Esamm ve Ebu Müslim'in görüşüdür. Bir kısım âlimler de, bu hükmün, "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet" <Maide. 49) âyeti ile nesheditdiğini söylemişlerdir. Bu, İbn Abbas (r.a), Hasan el-Basri, Mücâhld ve İkrime'nin görüşüdür. 398[398]

Şafiî'ye Göre Zımmîler Hakkında Hüküm Vermek Vaciptir

İmam Şafiî'nin mezhebine göre, müslümanlann hâkiminin, zımmîler davalarını kendisine getirdikleri zaman, onlar hakkında hüküm vermesi vaciptir. Çünkü onlar üzerinde İslam'ın ahkâmını yürütmede, onlar için bir tür zillet ve hâkirlik vardır. Ama beti) bir zamana kadar müslümanlarla anlaşmalı olan gayr-i müslimler hakkında ise, hakimin hüküm vermesi vacip değildir. Aksine o, bu hususta muhayyerdir. İşte bu âyette bahsedilen muhayyerlik (serbestlik), kendileri ile ahid yapılmış olan gayr-ı müslimlerle ilgilidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "£ger onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler "buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Onlar, Peygamber (s.a.s)'e mesela recm cezası yerine celde (sopa cezası) uygulamak gibi en hafif ve en kolay hükmü elde etmek için başvururlardı. Peygamber onlardan yüz çevirip, istedikleri şekilde hüküm vermekten kaçınınca, bu, o yahudilere çok ağır gelmiş ve bunun üzerine Hz. Peygambere düşman kesilmişlerdir. Hak Teâlâ'da, onların düşmanlıklarının, Hz. Peygamber'e hiçbir şekilde zarar veremeyeceğini beyan ediyor" demektir.

397[397] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/77

398[398] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/78

Sonra Allah, "Eğer hükmedersen, aralarında adaletle hükmet" buyurmuştur. Bu, "Onlar arasında, recme hükmettiğin gibi, adalet ve ihtiyatla hükmet" demektir. 399[399]

Tevrat Ellerinde İken Hz. Peygamberi Hakem Yapmalarının Manası

Sonra Allah Teâlâ, "İçinde Allah'ın hükmü olan Tevrat yanlarında olduğu halder nasıl oluyor da senin hükmüne başvuruyorlar" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır: 400[400]

Birinci Mesele

Bu, Tevrat'ta zinanın cezasının ne olduğunu bildikleri halde yahudilerin Hz. Peygamber'in hükmüne başvurmalarına, sonra da bu hükmü kabule yanaşmayıp hak ve gerçek olduğuna inandıkları hükümden, bir ruhsat isteyerek, bâtıl olduğuna inandıkları hükme sapmalarına Allah'ın taaccüb etiğini göstermektedir. Hiç şüphe yok ki, bu hadisede yahudilerin cehalet ve inadlan birkaç bakımdan ortaya çıkmaktadır:
a) Onlar, kendi kitaplarının hükmünden uzaklaşmışlardır.
b) Onlar, bâtıl taraftan (yanlış) olduğuna inandıkları kimsenin hükmünü kabul etmişlerdir.
c) Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne başvurdukları halde, verdiği hükümden yüz çevirmişlerdir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, hiçbir kimse "onlar ehl-i kitaptır ve Allah'ın emrini muhafaza ediyorlar" diye onlara aklanmasınlar diye, cehaletlerinin ve inadtennın halini anlatmıştır. Bu âyetle ilgili iki soru bulunmaktadır:
Birinci soru: Âyetteki "'içinde Allah'ın hükmü olan" cümlesinin i'rabdaki yeri nedir?
Cevap: Ya, "Tevrat" kelimesinden "hal" olarak mansuptur. Buna göre "Tevrat" mübteda, "yanlanndadır" kelimesi haberdir. Yahut bu söz "Tevrat" kelimesinin haberi olarak mahallen merfûdur. Bu, senin "Onların yanında, Allah'ın hükmünü söyleyen Tevrat vardır" demen gibidir. Yahut da bu ifadenin i'rabtan mahalli yoktur. Buna göre mânası, "onların yanında, hükmetmelerine ihtiyaç bırakmayan birşey vardır" şeklindedir. Nitekim sen, "Senin yanında, sana nasihat eden ve doğruyu gösteren Zeyd var. Binaenaleyh başkasını ne yapacaksın?" dersin.
İkinci soru: Burada Tevrat'a müennes zamir ile işaret edilmiştir?
Cevap: Bu husus da, zamirin müennes oluşu, "Tevrat" kelimesinin lafzen müennes olmasından dolayıdır. 401[401]

İslam'dan Önceki Şeriatlerdenki Hükümlerin Geçerliliği Meselesi

Hanefilerden bir grup âlim, bu âyeti, Tevrat'ın hükümlerinin ve bizden önceki ümmetlerin şeriatlarının, neshedilmedikleri sürece bizim için de geçerli ve gerekli olduğu hususunda delil getirmişlerdir ki bu görüş zayıftır. Eğer durum böyle olsaydı, kendisinde hüküm aramanın farz olması bakımından, Tevrat'ın hükümleri de, Kur'ân'ın hükümleri gibi olurdu. Pakat şeriat, Tevrat'a bakıp, ondan hüküm çıkarmamızı nehyetmiştir. Bu ifadeden murad, aksine o belli hükümdür, yani recm hükmüdür. Çünkü yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hakemliğine başvurmak suretiyle, bir ruhsat (kolaylık) elde etmek istediler.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Ve sonra da. bunun arkasından yine yüz çeviriyorlar. Onlar, mü'min değillerdir" buyurmuştur. "ve sonra da, yüz çeviriyorlar" âyeti ,0'nun, "... Senin hükmüne başvuruyorlar ifadesine atıftır.O'nun, "bu..." ifadesi de, Allah'ın Tevrat'taki hükmüne işarettir. Bu ifadenin, Hz. Peygamber'in hakem kılınmasına ("Senin hükmüne başvuruyorlar.." ifâdesine) işaret edilmiş olması da caizdir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, mü'min değillerdir" ifadesi hakkında da şu izahlar yapılmıştır:

---

[399] [399] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/78-79
[400] [400] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/79
[401] [401] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/79-80

1) Onlar, her ne kadar Tevrat'a iman ettiklerini izhar etseler dahi, Tevrat'a iman etmiş değillerdir.
2) Bu ifade, onların ömür boyu, Tevrat'a iman etmeyeceklerini haber vermektir. Buna göre bu haber verme işi, geçmişe ait değil, geleceğe ait olmuş olur.
3) Onlar, her ne kadar senden, bu hususta bir hüküm talebinde bulunsalar bile, ancak ne var ki ne sana iman ederler, ne de senin vermiş olduğun hükmün doğruluğuna inanırlar... İşte bu da, onların hiçbir şeye iman etmediklerine ve onların bütün gaye ve maksatlarının, sadece dünyevî maksatları elde etmek olduğuna delâlet eder. 402[402]

Tevrat'ın Hidayet ve Nur Kaynağı Olarak Gönderildiği

"Şüphesiz ki Tevrat'ı biz İndirdik. Onda hidayet ve nur vardır. Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri, yahudüer(e ait davalarda) onunla hükmeder(ler)di. Alimler, fakthler de Allah'ın kitabım hıfza memur oldukları için (yine hükümlerini onunla verirlerdi). Hepsi de onun üzerinde (bü- İttifak) şahid İdiler. O halde (ey yahudiler), siz insanlardan korkmayın, benden korkun. Benim âyetlerimi az bir bahaya satmayın. Kim Allah'ın indirdfğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir" (Maıde, 44).
Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki Tevrat'ı biz indirdik. Onda hidayet ve nur vardır. Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri, yahudttere (ait davalarda) onunla hükmeder(ler)di. Alimler, fakfhler de, Allah 'm kitabım hıfza memur oldukları için (yine hükümlerini onunla verilerdi). Hepsi de onun üzerinde (bilittifak) şahid idiler" buyurmuştur.
Bil ki bu, Allah Teâlâ tarafından, recmın farz olduğunu inkâr eden yahudilerin dikkatini çekmek ve onları kendi ümmetlerine gönderilen peygamberler ve selefleri olan müslüman âlimler gibi olmaya teşvik etmek gayesini taşır. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 403[403]

Birinci Mesele

Atıf, matuf ile matufun aleyh arasında bir başkalığın bulunmasını gerektirir. Binaenaleyh, hüdâ kelimesiyle nûr kelimesi arasında, mutlaka bir farklılığın bulunması gerekir. Buna göre hüda kelimesi, hükümlerin, kanunların ve tekliflerin izah edilmesi, açıklanması mânasına; nûr kelimesi de, tevhidin, nübüvvetin ve meâd âleminin izah edilmesi manasına hamledilmiştir.
Zeccac, ifadesine, "Onda, onların hakkında Hz. Peygamber'den fetva istemek için gelmiş oldukları hükmün beyân ve izahı; kelimesine de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin hak olduğunu beyân ve açıklaması bulunmaktadır" şeklinde mana vermiştir. 404[404]

Bizden Önceki Şeriatların Geçerlilik İmkanı

"Mensuh olduğuna dair bir delil bulunmadığı müddetçe, bizden Öncekilerin şeriatı bizim için de şeriattır" diyenler bu âyetle istidlal etmişlerdir ki, bunun izahı şudur Cenâb-ı Hak, Tevrat'ta hidâyet ve nurun bulunduğunu söylemiştir. Bundan maksat ise, şeriatın hem usûl, hem de fürûunda, Tevrat'ın hidayet ve nur olduğudur. Şayet Tevrat, tamamen neshedilmiş ve hükümleri nazar-ı dikkate alınmamış olsaydı, onda ne bir hidayet ne de bir nûr bulunmazdı. Hidayet ve nûr kelimelerini, dinin sadece asıllarını ilgilendiren hususlara hamletmek mümkün değildir. Çünkü, Allah hem hidayeti hem de nuru zikretmiştir. Şayet, bu ikisinden de, dinin sadece asıllarını ilgilendiren şeyler kastedilmiş olsaydı, o zaman bir tekrar yapılmış olurdu. Yine bu âyet, ancak recm meselesiyle ilgili olarak nazil olmuştur. Binaenaleyh, şer'î

402[402] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/80
403[403] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/81
404[404] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/81-82

hükümlerin de bu âyetin hükmüne dahil olması gerekir. Çünkü biz, her ne kadar âyetin sebeb-i nüzulünden başka şeylerin âyetin hükmüne dahil olup olmadığı meselesinde ihtilâf etmiş İsek de, âyetin sebeb-i nüzulü olan hadisenin, âyetin hükmüne dahil olmasının gerekli olduğu hususunda mutabakat halindeyiz. 405[405]

Tevrat İle Amel Eden Çok Sayıda Peygamber

Hak Teâlâ, "Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri, yahudiler(e ait davalarda) onunla hükmeder(ler)di" buyruğuyla Hz. Musa (a.s)'dan sonra gelen peygamberleri (a.s) kastetmiştir. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ Israitoğultarı arasında, yanlarında bir kitap olmadığı halde, binlerce peygamber göndermişti. Allah onları, sırf Tevrat'ı bihakkın tatbik etsinler, ondaki "hadd" ve yasalarını uygulasınlar, farzlarını ifa etsinler, helâlini helâl, haramını da haram bilsinler diye peygamber olarak göndermiştir.
Buna göre şayet, "Her nebinin mutlaka müslüman olduğu, kendisini Allah'a teatim etmiş olduğu belli iken, Allah'ın 'Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri.,.. ' demesinin faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:
Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Hak Teâlâ'nın, "Kendisini teslim etmiş olan..." sözü, "Tevrat'ın hükmüne inkiyad edenler" manasına gelir. Çünkü peygamberler içinde, şeriatı Tevrat'ın şeriatı gibi olmayanlar vardır. Binaenaleyh, Tevrat'ın hükmüne inkiyad edenler, Hz. Muaa'nın peygamber olarak gönderilmesinden itibaren, Hz. laa'nın peygamber olarak göndeılhneaine kadarki zaman içinde gönderilen peygamberlerdir.
2) Hasan el-Basri, Zührî, İkrime, Katâde ve SÜddT de, bundan maksadtn, Hz. Muhammed (s.a.s) okluğunu; zira, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, yahudilere, zina edenleri rec met meleri hükmünü verdiğini; bu hükmün ise, Tevrat'ın hükmü olduğunu; cemi tarzıyla getirilmesinin ise, Hz. Peygamberi tazim için olduğunu ve bunun, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı,"Hakikaten İbrahim (baştı başına) bir ümmetti,.." (NaN, 120) ve "Yoksa onlar insanlara haset mi ediyorlar..." (Nisa, 54» âyetleri gibi olduğunu; bunun sebebinin ise Hz. Muhammed (s.a.s)'de, peygamberlerin ekserisinde bulunmayan iyi hasletlerin mevcut olması olduğunu söylemişlerdir.
3) İbnu'l-Enbarî ise şöyle demektedir: "Bu ifâde, yahudi ve hristiyanlara karşı bir reddiyedir. Çünkü onların bir kısmı, peygamberlerin tamamının yahudi veyahut da hristiyan olduğunu iddia ediyorlardı.. İşte bunun üzerine Yüce Allah, "Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri... hükmederfler) di" buyurdu. Yani, "Peygamberler yahudilikle mevsüf değiller", aksine onlar Allah'a teslim olmuş ve O'nun emirlerine boyun eğmişlerdir" demektir.
4) Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan peygamberler..." tavsifinden maksad, Tevrat'la amel etmekten gayelerinin onainanmakjona boyun eğmek ve Allah'ın hükümlerini ortaya koymak ve onun tekliflerine boyun eğmek olduğunu belirtmektir. Bundan gaye ise, sonra gelen yahudilerin yol ve usûllerinin kabîh ve çirkin olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü onların, "Tevrat ile hükmetme iddialarından" esas maksatlar! rüşvet alıp avam halkın kendilerine tabi olmalarını sağlamadır. 406[406]

Dördüncü Mesele

'yahudûer(e alt davalarda)" buyruğu İte. ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:
a) "Peygamberler Tevrat ile, ancak ve ancak yahudi olanlara hükmederler" demektir. Yani, "Yahudiler ve onların arasında cereyan eden şeyler için..." demektir.
b) Mananın, ifadede bir takdim ve tehirin yapılmasına göre olması da caizdir. Buna göre kelamın takdiri, "Biz, kendisinde yahudiler için hidâyet ve nûr bulunan Tevrat'ı indirdik. O

405[405] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/82
406[406] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/82-83

Tevrat ile, kendilerini Allah'a teslim etmiş olan peygamberler hükmederler" şeklinde olur. [407][407]

Rabbaniyyun ve Ahbar Kelimelerinin Tefsiri

Âyette geçen rabbaniyyûn sözünün tefsiri daha önce geçmişti. Ahbar kelimesine gelince, İbn Abbas bunların fakîhler olduğunu söylemiştir. Dilciler, bu kelimenin müfre-dinin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ferrâ şöyle demiştir: "Bu kelimenin müfredi, hâ harfinin kesresiyle, hibr kelimesidir. Âlim olan kimseye bu ad verilmektedir. Âlim, mürekkebin koyulduğu şey ile, hokkayla isimlendirilmiştir. Bu böyledir, çünkü âlim de, (mürekkeb ile) kitaplarını yazmıştır."
Ebu Ubeyde: "Bu kelimenin müfredi hâ harfinin fethasıyla habr kelimesidir" der.
Leys; "Bu kelimenin müfredinin, hâ'nın hem kesresi, hem de fethasıyla olabileceğini" söylemiştir.
Esmaî, "Bu kelimenin müfredinin hibr kelimesi mi, yoksa habr kelimesi mi olduğunu bilemiyorum" demiştir.
Bunun neden iştikak ettiği hususuna gelince, bir grup âlim, bunun aslının "güzelleştirmek ve tezyin etmek" anlamına gelen olduğunu söylemiştir. Nitekim hadiste, "Adam, cehennemden, güzelliği gitmiş rengi de uçmuş olarak çıkar.,.." buyurulmuştur. Bir şeyi süsleyene, (muhabbir) denilir İlim fazilet, güzellik ve mankibe nevilerinin en güzeli olunca, pek yerinde olarak âlim bu ad (ahbâr, hibr) ile adlandırılmıştır. Diğer bazı âlimler ise, bu kelimenin mürekkeb manasına gelen hibr kelimesinden türediğini söylemiştir. Bu, Ferra, Kisaî ve Ebu Ubeyde'nin görüşüdür. Allah en iyi bilendir. [408][408]

Altıncı Mesele

Âyet, nebîler rabbaniyyûn ve ahbânn, Tevrat ile hükmettiklerine delâlet etmektedir. Bu da, "rabbanilerin derecesinin, "ahbâr"dan daha yüksek olmasını gerektirir. Böylece, "rabbaniyyûn"un, müçtehid imamlar gibi;"ahbar"ın da, diğer ulemâ gibi oldukları sabit olmuş olur. Alimlerin Tevrat'ı Muhafaza Görevleri
Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'ın kitabını hıfza memur için..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: [409][409]

Birinci Mesele

Allah'ın kitabının hıfzı, şu iki şekilde olur:
a) O'nun ezberlenip unutulmaması;
b) O'nun ezberlenerek, zayi olmasının önlenmesi..
Allah Teâlâ, ulemâdan, işte şu iki bakımdan kitabını muhafaza etmeleri için ahid almıştır:
1) Onu kalpleriyle ezberleyip, lisanlanyla okuyup öğretmeleri...
2) Onun hükümlerini zayi etmeyip, kanunlarını ihmal etmemeleri[410][410]

İkinci Mesele

"Hıfza memur oldukları için... ifadesinin başındaki bâ harfinin neye müteallik olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, "ahbâr"a taalluk eder.. Yani, "Alimlerin öğrenmeleri, Allah'ın kitabım hıfza

---

[407][407] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/83
[408][408] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/83-84
[409][409] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/84
[410][410] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/84

(muhafazaya) memur olmalarıdır.

b) Mâna, yani: "Allah kitabını muhafaza etme görevleri olduğundan, onlar (o nebî ve âlimler) Allah'ın kitabı ile hükmediyorlardı" şeklinde Olup, bu Zeccâc'ın görüşüdür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hepsi de onun üzerine (bil-itüfak) şâhid idiler" buyurmuştur. Bu, "O peygamberler, alimler ve fakîhler, Tevrat'ta bulunan her şeyin hak, doğru, Allah katından olduğu hususuna şahadet ederlerdi. İşte bu sebeple hiç şüphesiz onlar, Tevrat'ın hükümlerini yürürlükte tutar ve onu tahrif ve tağyirden muhafaza edip korurlardı" demektir. 411[411]

Halktan Değil Allah'dan Çekinmek Gerekir

Sonra Hak Teâlâ, "O halde (ey yahudller), siz insanlardan korkmayın, benden korkun" buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ, onların peygamberlerinin, âlimlerinin ve fakihlerinin hiçbirseye aldırmadan, Tevrat'ın hükümlerini yürütmek için seferber olduklarını haber verince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanındaki yahudilere hitab ederek, Tevrat'ı tahrif ve tağyir etmemelerini söylemiştir.

Bil ki, yahudilerin tahrife yönelmeleri, mutlaka bir korku ve endişeden, yahut da bir arzu ve istekten Ötürü olup, korku arzudan daha tesirli olunca, Cenâb-ı Hak, Önce korkuyu zikrederek, "insanlardan korkmayın, benden korkun" buyurmuştur. Buna göre ifadenin manası şu şekilde olur: "Sizi insanlardan, krallardan ve eşraftan korkup, onlara uygulanması gereken şer'î cezaları ve Allah'ın mükellefiyetlerini onlardan düşürmek için çeşitli çarelere başvurarak, kitabımı tahrif etmekten sakındırırım. Binaenaleyh insanlardan korkmayın, aksine benden ve benim vereceğim cezadan korkunuz." 412[412]

Allah'ın Âyetlerini Fânî Çıkarlara Karşılık Satmayın

Allah Teâlâ korku hususunu zikredince, bunun peşisıra arzu ve istek hususunu getirerek, "Benim âyetlerimi az bir pahaya satmayın" buyurmuştur. Yani, sizi korku ve endişeden dolayı hükümlerinizi değiştirme hususunda uyardığım gibi mal ve makam arzusu ile, rüşvet alarak âyetlerimi değiştirip bozmaktan da sizi uyarıp nehyederim. Çünkü dünyanın metflı, hepsi birlikte olsa bile azdır. Sizin onlardan alacağınız rüşvetin kıymeti de son derece azdır. Zira rüşvet bir "süht" olduğu için bereketsiz, devamsız ve az menfaatlidir. İşte bunun gibi, sizin o yoila kazanmtş olduğunuz mallar, azdan da azdır. Sonra sizler, bu yüzden dininizi, ebedî mükâfaatınızı ve sonsuz saadetinizi kaybetmiş olursunuz.

Onların Tevrat'ı tahrif ve tağyire yönelmeleri, Vıer M sebepten birden de olabilir.Yani başkanlarından korkmaları ve halktan rüşvet almaları sebebi u« olabilir. Attah Teâlâ, onları her ikisinden de men edip, herbirinde mevcut olan alçaklık ve adiliğe dikkat çekince, bu onları Tevrat'ı tahrif ve tağyirden alıkoyma hususunda çok kuvvetli bir delil olmuştur. 413[413]

Allah'ın Ahkâmı İle Hükmetmeyenlerin Durumu

Sonra Allah, bu kesin burhanın peşisıra, şiddetli va'îdini getirerek, "Kim Allah'ın indtrdfğtyle hükmetmezse, işte
onlar kâfirlerin tâ kendileridir" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 414[414]

Birinci Mesele

411[411] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/85

412[412] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/85

413[413] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/85-86

414[414] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/86

Bu ifadeden maksad, zina eden evli kimsenin cezası ile ilgili ilahî hükmü değiştirme konusunda yahudılen tehdîd etmektir. Bu, "O yahudiler, Allah'ın Tevrat'taki açık hükmünü inkâr edip, bunun farz olmadığını söyleyince, mutlak olarak kâfir olmuş ve böylece de, ne Hz. Musa (a.s) ile Tevrat'a, ne de Hz. Muhammed (s.a.s) ile Kur'ân'a iman eden kimse vasfına müstehak olamamışlardır" demektir. 415[415]

İkinci Mesele

Haricîler, "Allah'a isyan eden, (yani günah işleyen) herkes kâfirdir" derken, âlimlerin ekserisi durumun böyle olmadığını söylemişlerdir. Haricîler, bu âyeti görüşlerine delil getirerek, "Bu, Allah'ın indirdiği hükümden başka bir hükümle hükmeden herkesin kâfir olduğu hususunda bir nasstır. Günah işleyen herkes, Allah'ın indirdiğinden başka bir hükümle hükmetmiş olur ve binaenaleyh kâfir olması gerekir" demişlerdir.

Kelamcılar ve müfessirler, Hâricilerin ortaya attığı bu şüpheye, şu şekilde birtakım cevaplar vermişlerdir:

1) Bu âyet, yahudiler hakkında nazil olmuştur. Binaenaleyh bu sadece onlarla ilgilidir. Bu görüş zayıftır. Çünkü, sebeb-i nüzulün hususîliğine değil, lâfzın (sözün) umûmî manasına itibar edilir. Bu görüşte olanların bir kısmı, Haricîlerin şüphesini reddetmeye çatışarak şöyle demişlerdir: "Bu ifâdeden maksad, "Daha önce bahsedilen o kimselerden, Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler var ya, işte kâfirler onlardır" manasıdır." Bu görüş de zayıftır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Kim Allah'ın tndirdigtyle hükmetmezse..." buyruğu şart sadedinde j* (Kim) edatı getirilmiş olan bir sözdür.

Dolayısıyla bu, umûmî manadadır. Halbuki, bundan murad daha Önce bahsedilenlerden, Allah'ın hükümleri ile hükmetmeyenler olduğunu söyleyen kimsenin görüşü, âyetin manasına bir ilave olur ki bu caiz değildir.

2) Ata, bunun esas küfürden daha hafif bir küfür olduğunu; Tavus ise, bunun Allah'ı ve âhireti inkâr etme gibi, insanı İslam ümmeti dışına çıkaran bir küfür olmadığını söylemiştir. Buna göre sanki onlar âyeti, dini inkâr etmek manasına değil, nimeti inkâr etmek, nankörlük manasına hamletmişlerdir ki, bu da zayıftır. Çünkü "küfür" lafzı, (mukayyet değil) mutlak olarak zikredildiğinde, dini inkâr manasına hamledilir.

3) İbnu'l-Enbarî şöyle demektedir: "Mananın, kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, kâfirlerin fiillerine benzeyen bir fiil işlemiş ve bundan dolayı da kâfirlere benzemiştir" şeklinde olması da caizdir." Bu görüş de zayıftır. Zira bu, âyetin zahirini terketm ektir.

4) Abdu'l-Aziz İbn Yahya el-Kinanî şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın tndtrdiğfyle" sözü umûm bir ifadedir. Binaenaleyh, ifadesinin manası "kim, Allah'ın indirdiği bütün hususlarda, Allah'ın hükmünün zıddını yaparsa, işte onlar kâfirdirler" şeklinde olur. Binaenaleyh bu gerçektir. Çünkü kâfir, Allah'ın indirdiği her hususta, Allah'ın hükmünün zıddını yapan kimsedir. Ama, fasık olan kimseye gelince o, hepsinde değil de, bir kısmında Allah'ın hükmünün zıddıyla amel eder ki, bu, amel cihetiyledir. Ama fasık, itikâd ve ikrar itibariyle, Allah'ın hükmüne muvafıktır..." Bu da zayıftır; çünkü şayet bu âyet, Allah'ın indirdiği herşey hususunda, Allah'ın hükmüne muhalefet eden kimselere tahsis edilmiş bir vaîd olsaydı, bu tehdit, sadece "recm" hususunda Allah'ın hükmüne muhalefet eden yahudilere şamil olmazdı. Halbuki müfessirler bu tehdidin, "recm" meselesinde, Allah'ın hükmüne muhalefetleri sebebiyle, yahudileri de içine aldığı hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece bu İttifak, verilen bu cevabın da sakıt ve geçersiz olduğuna delâlet eder.

5) İkrime şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, "Kim Allah'ın İndittitğtyle hükmetmezse..." ifadesi, hem kalbi, hem de lisanıyla inkâr edenleri içine almaktadır. Kalbiyle onun Allah'ın hükmü olduğunu bilip, sonra da lisanıyla onun Allah'ın hükmü olduğunu ikrar edip de, buna zıt olan şeyleri yapan kimseye gelince, o da Allah'ın indirdiğiyle hükmetmiş; ama onu bilfiil yapmamış olur. Binaenaleyh, böyle bir kimsenin bu âyetin hükmüne dahil olması

415[415] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/86

gerekmez..." İşte, sahîh olan cevap budur. Allah en iyi bilendir. 416[416]

Azalrdaki Yaralamada Kısas Hükmü

"Biz onda onların üzerine (şunu) yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılıklıdır. Hülasa bütün) yaralar birbirine kısastır. Fakat kim bunu (bu hakkını) sadaka olarak bağışlarsa o, kendisine keffâretttr. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, onlar zâlimlerin ta kendileridir" (Maide. 45).
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Biz onda onların üzerine (şunu) yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılıklıdır. Hülâsa bütün) yaralar birbirine kısastır" buyurmuştur.
Allahu Teâlâ, Tevrat'ta, zina eden evlilerin hükmünün recm olduğunu, ama yahudilerin bunu tağyir ve tebdil ettiklerini beyân buyurmuştur. Bu âyette de, Tevrat'ta, "cana can, göze göz." şeklinde hüküm koyduğunu, ama o yahudilerin bu hükmü değiştirip, Nadiroğullarını Kurayzaoğullarına üstün tuttuklarını, kısas vücûbiyyetini Nadiroğutlarına uygulamayıp Kurayzaoğullarına tahsis ettiklerini beyan buyurmuştur ki, işte bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti bu şekildedir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 417[417]

Birinci Mesele

Kisaî, kelimelerinin hepsini de merfû okumuştur. Bu okuyuşla ilgili şu izahlar yapılabilir:
a) Bu kelimeler, ifadesindeki kelimesinin mahalline atıftır. Çünkü mâna, "Biz, o Tevrat'ta onlara, can cana mukabil, göz göze mukabildir... diye yazdık" şeklindedir. Zira bu âyetin başındaki kelimesinin manası "dedik..." şeklindedir.
b) Bu cümleler, fiilinin, cümle olarak mef Ütüdürler. Nitekim sen, "Elhamdu lillâhi"yi yazdım" ve iüjîî SJjl* w»lJ* "Ben, "Enzelnâhu sûresini okudum" dersin...
c) Bu kelimeler, müste'nef birer cümle oldukları için merfû okunmuşlardır. Ki buna göre ifadenin takdiri, vrî3l{ "Nefis, nefse mukabil öldürülür"; "Göz, göze mukabil çıkarılmıştır....." şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede inzal buyurduğu "Şüphe yok ki iman edenlerle yahudi olanlar, sabitler, nasranî-ler..." (Maide. 69) âyetidir. İbn Kesir, Ibn Amir ve Ebu Amr, ifâdesi hariç, bütün bu kelimeleri mansub okumuşlardır. kelimesini ise, merfu okumaktadırlar. Buna göre., kelimeleri, ifadesine atfedildikten için mansub kılınmış; ifâdesi mübtedâ, kelimesi de onun haberi olarak merfu okunmuştur. Nâfi, Asım ve Hamza, bütün bu kelimeleri, bir kısmını bir kısmına atfederek mansub okumuşlar; hepsine haber olarak da kelimesini vermişlerdir. Nafİ, Kur'fin'ın her yerinde, zâl harfinin sükûnuyta, şeklinde, diğerleri ise, damme ile, şeklinde okumuşlardır ki, bunlar iki kullanış şeklidirler. 418[418]

İkinci Mesele

İbn Abbas şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak bu ifadenin başındaki lafzıyla, "farz kıldık" manasını murad etmiştir ki, buna göre mana, "Tevrat'ta onlara., farz kıldık..." şeklinde olur ki, O bu ifadesiyle "Kim bir canı, kısas mukabilinde olmaksızın öldürürse., işte Allah, bu durumda o kimse için ne öldürmede, ne de yaralamada diyeti farz kılmamıştır.. Farz olan şey ise ancak ya afvdır, ya da kısastır" manasını murad etmiştir.
İbn Abbas'tan şu rivayet gelmiştir: Onlar, erkeği, kadına mukabil ktsas yaparak öldürmüyorlardı.. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur. Ama uzuvlara gelince, öldürme hususunda aralarında kısas cerayan eden her iki şahıs arasında, sağlam olma bakımından benzerlik arzettiklerinde, bütün uzuvlar hususunda da kısas cerayan ederdi..

---

[416] 416[416] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/86-87
[417] 417[417] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/88
[418] 418[418] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/88-89

Öldürme hususunda aralarında kısas cereyan etmeyen ve imkânsız kimseler hakkında, uzuvlar bakımından ela kısas imkânsızdır. Cenâb-ı Hak, bu ifâdede birkısım uzuvları açıkça zikredince, kısas hükmünü insanın bütün her şeyi hususunda genelleştirerek, J^Uaİ ^jj^'j 'yaralar birbirine kısastır" buyurmuştur. Bu ifadeden, iki dudak, erkeklik uzvu, husyeler, burun, ayaklar, eller vb. gibi kısas yapılması mümkün olan şeyler kastedilmiştir. Ama, insanın tenini ve etini yaralayıp ezme, kemiğini kırma veyahut da kendisinin ölüme sebebiyet vermesinden korkulan karın bölgesindeki yaralamalar gibi kısasın mümkün olmadığı hususlarda ise, "erş" ve hakimin kararı söz konusudur...
Bil ki bu âyet, bunun Te/rafta seri bir hüküm olduğuna delâlet etmektedir. Binaenaleyh, "Daha sonraki açıklamayla neshedilmesi durumu müstesna, bizden öncekilerin şeriatı da bizim için yasadır, şeriattır" diyenler, bu âyetin bizim şeriatımızda bir hüccet olduğunu söylemişlerdir. Bunu kabul etmeyenler ise, bu âyetin, bizim için bir hüccet olmadığını belirtmişlerdir. 419[419]

Üçüncü Mesele

Bu İfâdede geçen "kısas" kelimesi, kendisiyle ism-i mef'ûi manası murad edilen bir masdar olup, ifadenin takdiri, "Yaralamalar birbirleriyle kısas olunmuşlardır" demektir
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Fakat kim bunu (bu hakkını) sadaka olarak bağışlarsa o, kendisine kefförettir" buyurmuştur. Bu âyette gecen il ifadesindeki zamirin, hem affedene, hem de afv olunana râci olması muhtemeldir. Affedene râci olması halinde ifadenin manası, "Yaralanan kimse veya maktulün velisi, affettiklerinde, bu affedenler için bir keffâret olur" şeklinde otur. Bu husus, Bakara süresindeki kısasla ilgili, "Fakat kimin (hangi katilin) lehinde olarak maktulün kardeşi (velîsi) taralından cüz'i birşey affolunursa (hemen kısas düşer)" (Bakara. 178) âyetiyle, "... sizin bağışlamanız takvaya daha yakındır" (Bakara, 237) âyeti tarafından da takviye edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Sizden biri, Ebu Damdam gibi de mi olamıyor. O, evinden çıkhğı zaman, şahsiyetini insanlara tasadduk ediyor (hakaret edenlere cevap vermiyor, bağışlıyordu)'420[420]şeklindeki hadisi de, bu manaya yakındır. Yine Ubade İbnu's-Samid, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. "Kim, bedeniyle ilgili (hakkından) herhangi bir şeyi tasadduk ederse, Allah o tasadduk ettiği şey miktannca, onun günahlarını örter, bağışlar."421[421] Bu, ekseri müfessirlerin görüşüdür.
Bu zamirin, öldürene veya yaralayana ait olmasıdır. Yani, "Aleyhine suç işlenen kimse, suç işleyeni affettiği zaman, bu affetme işi, suç işleyen kimse için bir keffâret olur. Yani, Allah Teâlâ, o caniyi, bu affetmeden sonra artık muaheze etmez. Ama, aleyhine suç işlenen ve affeden kimseye gelince, bunun ecr-u mesûbatı Allah'a aittir" demektir.
Daha sonra Allah, "Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, onlar zâlimlerin tâ kendileridir" buyurmuştur.
Bu ifadeyle ilgili şöyle bir soru bulunmaktadır. Allahu Teâlâ, ilk önce "Onlar, kâfirlerin tâ kendileridir" (Made, 44) buyurmuş, burada da "On/ar, zâlimlerin tâ kendileridir" buyurmuştur. Halbuki küfür, zulümden daha büyüktür. Binaenaleyh, tehditlerin en büyüğünü önce zikredince, bundan sonra bundan daha hafifini zikretmedeki fayda nedir?
Cevap: Küfür, mevlânın nimetlerini inkâr ve o nimetlerin O'ndan olduğunu kabul etmemek olması bakımından, küfürdür. Ama nefsin, devamlı ve şiddetli bir azab bırakılmasını gerektirmiş olması bakımından da, nefse karşı işlenmiş bir zulümdür. Binaenaleyh, önceki âyette Cenâb-ı Hak, kişinin Hâlık subhanehu hakkındaki kusuru hususunda ilgili olanları; bu âyette de, kişinin kendisi hakkındaki kusurlarıyla ilgili olanları zikretmiştir. 422[422]

419[419] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/89-90
420[420] En-Nihaye, İbnü'l-Esir, 3/209.
421[421] Müsned, 5/330.
422[422] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/90-91

İncil Risaleti

"Arkadan da (bu peygamberlerin) izlerince Meryem oğlu İsa'yı –kendinden önceki Tervat'm bir tasdikçist olarak- gönderdik, O'na da içinde bir hidayet, bir nûr bulunan İncil'i -ondan önceki Tevrat'ın bir tasdikçisi ve takva sahipleri için bir bidayet ve öğüt olmak üzere- verdik" (Makte, 46).

Bir kimseyi izlediğim zaman söylemiş olduğum ifâdesi gibi, denilir. Sonra bu kelimeler "Onu, falancanın peşine getirdim, peşinden gönderdim" şeklinde de kullanılır. Binâenaleyh bu fiiller, bâ harf-i cerri ie ikinci mef'ûlü de alırlar. Buna göre eğer, "Öyle ise âyette, birinci mef'ÛI nerede?" denilir ise, biz deriz ki: O mahzûftur. Âyetteki "izlerince" ifâdesi, sanki hazfedilen mef'ûlün yerine geçmiştir. Çünkü birisi, birisini birisinin peşinden gönderdiğinde denilir. "izleri" ifadesindeki zamîri, "Kendisini (Allah'a) teslim etmiş olan (İsrail) peygamberleri" (maim. 44) •âdesindeki "peygamberleri" ismine râcîdir. Bu ifâde ile ilgili birkaç soru vardır: 423[423]

Hz. İsa'nın Tevrat'a Yaptığı İlaveler

Birinci Soru: Allah Teâlâ Meryem oğlu Hz. İsa'yı, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak tavsif etmiştir. Bu ise, ancak onun, Tevrat'a göre amel etmesi halinde söz konusu olur. Bunun böyle olmadığı malumdur. Çünkü Hz. İsa'nın şeriatı Hz. Musa'nın şeriatından başkadır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, âyetin peşisıra, "İncil ehli (hristiyanlar)r Allah'ın onun içinde indirdiği (hükümlerle) hükmetsin" (Mâide, 47) buyurmuştur. Bu iki ifâdenin arası nasıl birleştirilir?

Cevap: Hz. İsa (a.s)'nın, Tevrat'ı tasdik edici oluşu, onun Allah'dan inmiş bir kitap olduğunu ve neshedilmezden önce, onun kendisi ile amel edilmesi gereken bir hak olduğunu ikrar etmesi manasınadır.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak bu âyette, "kendinden önceki Tevrat'ın bir tasdikdsi olarak" ifâdesini niçin tekrar etmiştir?

Cevap: Aslında bunda bir tekrar yoktur. Çünkü birincisinde "Hz. İsa (a.s) Tevrat'ı tasdik edici olarak", ikincisinde ise, "İncil Tevrat'ı tasdik edici olarak" demektir.

Üçüncü Soru: Allah Teâlâ, "İçinde hidayet, nur bulunan, kendinden Önceki Tevrat'ın bir tasdikcisi ve takva sahipleri için bir hidayet ve öğüt olarak..." buyurmuş ve İncil'i beş sıfatla tavsîf etmiştir. Bu ifâde ile ilgili üç konu vardır:

1) Bu beş sıfat arasında ne fark vardır?

2) "Hidayet" vasfı niçin iki kere zikredildi?

3) Niçin bunun sadece muttakîler için bir öğüt olduğu bildirildi?

Birincisine şöyle cevap verilir: İncil, "Tevhide, tenzihe (Allah'ın eksiklik ve noksanlardan münezzeh olduğuna), Allah'ın eşi olmaktan, çocuğu bulunmaktan, benzeri ve zıddı olmaktan beri olduğuna, Hz. İsa (a.s)'nın nübüvvetine ve âhirete delâlet eden delilleri ihtiva eden" mânasında bir "hidayeftir. İşte İncil'in "hidayet" olması ile, bu mâna kastedilmiştir. İncil'in "nûr" olmasından murad ise, şer'î ahkamı ve mükellefiyetlerin detayını açıklayan bir kitap olmasıdır.

Onun kendinden önceki kitabı tasdik edici olması, "Hz. Muhammed'in, peygamber olarak gönderileceğini ve geleceğini müjdeleyici olması" mânasına hamledilebilir. İncil'in ikinci kez "hidayet" vasfı ise, bütün insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine ulaştıran bir vesile olması sebebi ile, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in gelişini müjdeleyen" mânasında alınabilir. Müslümanlar ile ehl-i kitap arasında bu hususta son derece ileri bir münakaşa bulunduğu için, Hak Teâlâ "hidayet" vasfını, İncil'in Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine apaçık bir şekilde delâlet ettiğine dikkat çekmek için, ikinci kez getirmiştir. Binâenaleyh İncil, beyân ve

---

423[423] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/91

izaha daha çok muhtaç bu mesele hususunda bir hidayet olmuş olur. İncil'in bir "öğüt" oluşu ise, nasihatları, mev'ızeteri ve çok kuvvetli bir şekilde insanı günahtan men edici tavsiyeleri ihtiva etmesinden dolayıdır. Bu öğütten istifâde edenler muttakîler olduğu için, bunun sadece onlara ait olduğunu belirtmiştir. Bu tıpkı, "(O Kur'ân), muttakîler İçin bir hidayettir" (Bakara, 2) âyeti gibidir.

Dördüncü Soru: İncil için zikredilmiş olan, "Kendinden öncekinin bir tasdikcisı..." sıfatı, ne üzerine atfedilmiştir?

Cevap: Bu, "içindi bir hidayet vardır" ifâdesinin mahalli üzerine atfedilmiştir. Bu ifâde, hal olduğu için mahallen mansubtur. Bunun takdiri, "Biz ona, İncil'i bir hidayet, bir nûr ve kendinden öncekini bir tasdik edici olarak verdik" şeklindedir. 424[424]

İncil Ehlinin Kitaplarına Göre Hükmetme Vazifeleri

"İndi ehil (hrfstiyanlar), Allah'ın, onun içinde indirdiği (hükümler)le hükmetsin. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar fâsikların tâ kendileridir" (MAide, 47).

Allah Teâlâ, "İncil ehil Allah'ın onun içinde indirdiğiyle hükmetsin" buyurmuştur. Hamza, lamın kesresi ve mîm'in fethası ile âyetin başını şeklinde okumuş ve baştaki lamı, "O'na incil'i verdik" ifâdesine bağlamıştır. Çünkü İncil'i Hz. İsa'ya vermek, O'na indirmek demektir. Buna göre mâna, "O'na İncil'i, hükmetsin diye verdik" şeklinde olur.

Diğer kıraat imamları, bunu emr-i gâib olarak, hem lâm'ın hem de mîm'in sükûnu ile okumuşlardır. Bu kıraata göre şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun takdiri, "Ve biz, "İncil ehli hükmetsin" dedik" şeklindedir.Bu, o zaman İncil'in ihtiva ettiği ahkâm ile hükmetmenin, onlara farz kılınmış olduğunu haber verme olur. Buna göre daha önce geçen, "yazdık", "gönderdik " fiilleri o mânaya delâlet ettiği için, Uö (dedik) fiili hazfedil-miştir. Bunun hazfedilmesi, çokça olan bir şeydir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Melekler de herbir kapıdan onların yanma sokulacaklar, selâmün aieyküm" yani, "selâmün aleyküm" diyecekler" (Rau 23)

2) Bu ifâde hristiyanlara İncil'deki ahkam ile hükmetmelerini emreden bir başlangıç cümlesidir. 425[425]

Kur'ân Geldikten Sonra İncil İle Hükmetme Caiz midir?

İmdi eğer, "Kur'ân'ın inmesinden sonra onlara, İncil'dekilere göre hükmetmelerini emretmek nasıl caiz olur?" denilir ise, biz de deriz ki: Buna şu bakımlardan cevap verilir:

a) Bundan murad, "İncil ehli, Allah'ın o İncil'de indirdiği Hz. Muhamrned (s.a.s)'in nübüvvetine delalet eden delillerle hükmetsinler" mânâsıdır. Bu, Esamin'in görüşüdür.

b) Bu, "Ehl-i İncil, Allah'ın o kitapda indirdiği ve Kur'ân ile neshetmediği hükümlerle hükmetsinler"demektir.

c) Bundan murad, hristiyanları, tıpkı yahûdilerin Tevrat'taki hükümleri saklamaları gibi, İncil'deki ahkâm ve haberleri değiştirmek ve bozmaktan menetmektir. Buna göre âyetteki, "Hükmetsin..." emri ile, "Ehl-i İncil, Allah'ın o İncil'de indirdiğ şeyleri, bozmadan ve değiştirmeden, aynen indirdiği şekli ile ikrar etsinler" mânası kastedilmiştir.

Sonra Hak Teâlâ, "Kim Allah'ın İndirdiği ile hükmetmezse İşte onlar fâsıklârtıt tâ kendileridir" buyurmuştur. Müfessirler ihtilaf etmiş ve bazıları, bu üç (âyetin sonunda gelen) üç sıfatı yani "Onlar, kâfirlerdir, zâlimlerdir, fâsıklardır" şeklindeki sıfatları, tek bir mevsûfun sıfatı kabul etmişlerdir. Kaffal şöyle demiştir: "Bu üç lafzın herbirinin ifâde ettiği mânalar arasında birbirine ztdlık yoktur, Aksine bu tıpkı, "Kim Allah'a itaat ederse mü'mindir. kim Allah'a itaat ederse ebrârdan (iyi kimselerdendir, kim Allah'a itaat ederse. muttakîdir" denilmesi gibidir. Çünkü bu farklı sıfatların hepsi aynı mevsûfa (varlığa) aittir.

424[424] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/91-93

425[425] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/93-94

Diğer müfessirler de şöyle demişlerdir: "Bu sıfatlardan birincisi inkâr edenler, ikinci ile üçüncü sıfat ise ikrar ve İmân ettiği halde, imânının gereğini yapmayan kimseleri ifâde eder. Esâmm, birinci ve ikinci sıfatların yahûdiler, üçüncüsünün ise hristiyanlar hakkında olduğunu söylemiştir. [426][426]

* * *

---

[426][426] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/94

Semavî Kitapların Doğruluklarının Ölçüsü Kur'ân'dır

"(Habibim) sana da hak olarak kitabı, kendinden evvelki kitaptan tasdik edici ve ona karşı bir şahid olmak üzere, gönderdik. O halde, (ehl-t kitap) arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet, sana gelen hakikatten dönüp, onların hevâlanna uyma. Sizden herbiriniz için bir şeriat, bir yol tayin ettik. Eğer Allah düeseydt, (topunuzu) bir tek ümmet yapardı. Fakat O, size verdiği şeyde sizi imtihan etmek için (böyle ayırdı). Öyle ise hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Zaten hepinizin en son dönüp gelişi Allah'adır. Artık O, hakkında ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri size haber verecektir" (Mâıde. 46).
Allah Teâiâ, 'sana da hak olarak kitabı, kendinden evvelki kitapları tasdik edici olarak gönderdik" buyurmuştur. Bu. hitap |Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Binâenaleyh, âyetteki "kitap", Kur'ân-ı Kerim'dir; "kendinden evvelki kitapları tasdik edici olarak" ifâdesi ile, Kur'ân'ın dışındaki bütün semavî kitaplar kastedilmiştir. 1[1]

"Müheymin" Tâbirinin İzahı

Âyetteki, "Ona karşı bir şâhid olmak üzere..." ifadesiyle ilgili birkaç mesele var:

Birinci Mesele

"Müheymin" kelimesi ile ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:
1) Halîl ve Ebû Ubeyde şöyle demişlerdir: "Bir kimse, birşeyi gözetip, ona bakıp muhafaza ettiğinde, denilir. Nitekim Şâir Hassan (r.a) da, "Hiç şüphesiz kitap (Kur'An), peygamberimizi görüp gözetir, hakkı da akü sahipleri anlar" demiştir.
2) (Dilciler) şöyle derler: Bizim, (iman etti) sözümüzün asit, iki hemzeli olarak, şeklindedir. Birinci hemze, he harfine çevrilmiştir. Bu tıpkı, (akıttım) kelimesinin şekline; (sadece sana) kelimesinin de, il£» şekline dönüşmesi gibidir. İkinci hemze de yâ harfine çevrilmiş ve kelime "müheymin" şeklini almıştır. İşte bundan ötürü müfessirler, tabirine "kendinden önceki kitaplara emîn (yani muhafız)" mânasını vermişlerdir. 2[2]

İkinci Mesele

Kur'ân kendinden önceki kitaplara bir "müheymin"dir. Zira bu Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Zikri biz indirdik ve onu biz muhafaza edeceğiz" (Hicr, 9) buyurduğu gibi, kesinlikle neshedilmeyen ve değiştirilemeyecek olan bir kitaptır. Bu böyle olunca Kur'ân'ın, Tevrat, İncil ve Zebur hakkındaki şehâdeti, doğru, hak ve ebedî olmuş olur. Böylece de o kitapların özü ve hakikati, iletebed bilinmiş olur. 3[3]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi, bu kelimenin, mîm'in fethası ile şeklinde de şazz olarak okunduğunu, zira Kur'ân'ın, hem daha önce belirttiğimiz âyetlerden hem de, "Ne Önünden, ne ardından o (Kur'ân'a) hiçbir batıl ona yol bulamaz" (Fumhm. 42) âyetinden ötürü, tahrif ve tebdilden korunacağı hususunda, Allah katından şahadet edilmiş bir kitap olduğunu, "müheymin aleyhi" (Ona şahadet edenin), Allah Teâiâ olduğunu söylemiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O halde (ehl-i kitap) arasında, Allah'ın İndirdiği ile hükmet" buyurmuştur. Bu, "Yahudiler arasında, Kur'ân ile ve Allah'ın sana indirdiği vahiy ile hükmet" demektir.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/95
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/95-96
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/96

Âyetteki, "Sana gelen hakikatten dönüp, onların hevâlanna uyma" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 4[4]

Birinci Mesele

"Uyma" ifâdesi ile, "Hak'dan sapma" mânasını kastetmiştir. Bundan dolayı fiil, harf-i cerri ile kullanılmıştır. Sanki "onların hevâlanna uyarak, sana gelen hak'dan sapma'1 denilmektedir. 5[5]

İkinci Mesele

Rivayete göre bir grup yahûdî "Haydi Muhammed'e gidelim. Belki onu dininden saptırırız" dediler ve yanına giderek, '-'Ey-Muhammed, sen bizim yahûdilerin âlimleri ve eşrafı olduğumuzu biliyorsun. Biz sana uyarsak, bütün yahûdilerin de sana uyacağını anlarsın. Bizim, hasımlarımızla bir davamız var. Onlarla birlikte seni hakem yapacağız. Bizim lehimize hüküm ver, biz sana iman edelim" demişler, bunun üzerine hu âveti indirmişti. 6[6]

Üçüncü Mesele

Peygamberlerin ismetini {günahlardan uzak olduklarını) kabul etmeyenler, bu âyete sarılarak, "Peygamberlerin günah işlemesi caiz olmasaydı, Allah "Sana gelen hakikatten dönüp onların nevalarına uyma" demezdi" demişlerdir.
Buna şöyle cevap verilir Günah işleme işi, peygamberlerin kudreti dahilindedir. Fakat onlar, nehyolundukları için bunu yapmazlar. Âyetteki hitabın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olduğu, fakat bununla O'nun değil, ümmetinin murad edildiği de söylenmiştir. 7[7]

Her Ümmete Farklı Şeriat Verilmesi

Daha sonra yüce Allah "Sizden herbtriniz için bir şeriat bir yol ta'yîn ettik" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 8[8]

Birinci Mesele

Âyetteki *pj~* kelimesinin iştikakı hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Bunun fiili olan "açıkladı ve izah etti" manasınadır. Nitekim İbnü s-Sikkit şöyle demektedir: lafzı masdardır ve Arapların hayvanı kesip, derisini soyduktan zaman söyledikleri "Deriyi soydum" ifadesinden alınmıştır.
b) Bunun aslı olan £ J£ fiili, "birşeye başlamak, işin içine girmek" manasına gelen masdarındandır. Arapça'da "şeriat", insanların su içmek üzere girdikleri yol manasınadır. Buna göre "şeri'at", "fa'îietün" vezninde bir kelime olup, ism-i mef'ûl mânasındadır. Binâenaleyh "şerî'at", Cenâb-ı Hakk'ın, mükelleflerin girmelerini emrettiği şeyler demektir. "Minhâc" ise, açık ve geniş yol demektir. Nitekim, "Sana yol açtım" denilir. Fiilin bu iki şekli de kulanılmaktadır.
Alimlerin ekserisi bu âyeti delil getirerek bizden önceki ümmetlerin şeriatlarının, bizim için geçerli olmadığını söylemişlerdir.Çünkü ayetteki “sizden herbiriniz için bir şeri'at ve bir yol ta'yîn ettik" buyruğu, her peygamberin kendisine ait müstakil bir şeriatının olduğunu

---

[4] 4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/96
[5] 5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/96
[6] 6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/96
[7] 7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/97
[8] 8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/97

göstermektedir ki bu da, bir peygamberin ümmetinin, diğer bir peygamberin şeriatı ile mükellef olmadıklarını gösterir. 9[9]

Peygamberin Talimatlarının Birlik İçindeki Farklılıkları

Kur'ân-ı Kerim'de bütün peygamber ve resullerin yollarının hem bir olduğuna, hem de bunların yollarında farklılıklar bulunduğuna delâlet eden âyetler gelmiştir. Birinci durumla ilgili olan âyetler, Cenâb-ı Hakk'ın, "O, 'Dini doğru tutun, onda tefrikaya düşmeyin" diye, dinden hem Nuh 'a tavsiye ettiğini hem sana vahy'ettiğimizi, hem İbrahim 'e, Musa 'ya, İsa ya tavsiye ettiğimizi sizin için de şeriat yaptık" şûra. ve "Onlar, Allah'ın hidayet etti kimselerdir. O halde sen de onlann gittiği doğru yolu tutup ona uy" (Enam,) âyetleridir.
İkinci durumla ilgili olansa, bu âyettir. Bu âyetlerin arasını, şöyle diyerek cem etmemiz mümkündür: Birinci durumla ilgili olan âyetler, dinin asılları, itikad ile ilgili olan âyetlerdir. İkinci durumla ilgili olan bu âyet ise, dinin fürûu ile ilgili olan hükümlere hamledilmiştir. 10[10]

Dördüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Sizden herbiriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik" ifâdesindeki hitap, bu üçünün, daha önce
geçen, "Şüphesiz ki Tevrat'ı biz indirdik ki, O'nda hidâyet ve nür vardır" (Mâîde.44)ve "Arkadan da (bu peygamberlerin) izlerince Meryem oğlu İsa'yı gönderdik" (Mâide. 46) ve "Sana da kitabı gönderdik" (Mâide. 48) ifâdelerinde zikredilmiş olmaları delaletiyle Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in ümmetinedir.
Daha sonra Allah, "Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yo! tayin ettik" buyurmuştur. Yani, "Her birinin (fürû bakımından) farklı farklı şeriatları vardır. Tevrat'ın kendisine ait, İncil'in kendisine ait ve Kur'ân'ın da kendisine has (fürû hükümleri), şeriatı vardır..." demektir. 11[11]

Beşinci Mesele

Alimlerden bir kısmı, bu ifâdede geçen ve lafızlarının aynı mânaya geldiklerini, ama te'kid için tekrarlanmış olup bunlardan maksadın "dîn" olduğunu söylerler.
Bazıları ise bu ikisi arasında fark bulunduğunu; buna göre kelimesinin "mutlak mânada şeriat (yol)" anlamına gelip; kelimesinden kastedilen "yol"un ise, "şeriatın güzelliklerinin bütünü" demek olduğunu; buna göre de şeriatın "yol"un başı, tarikatın da devamı ve sonu olduğunu söylemişlerdir. Müberrid, "Şeriat yolun başlangıcı, tarikat ise devam eden yoldur" demiştir ki bu da bizim söylediğimizi ifâde eder. Allah kendi sözünün sırlarının izahını en iyi bilendir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer Allah dileseydl (topunuzu) tek bir ümmet yapardı" buyurmuştur. Yani, "Allah isteseydi sizi, aynı şeriat üzerinde ittifak eden veyahut da aynı dinde muvafakat eden ve de hiç ihtilâfa düşmeyen bir cemaat, bir topluluk haline getirirdi" demektir. Alimlerimiz, bu ifâdenin, her şeyin Allah'ın meşietiyle olduğuna delâlet ettiğini belirtirlerken, Mutezile bunu, Allah'ın "mecbur etme meşieti"ne hamletmiştir.
Daha sonra Allah, "Fakat size verdiği şeyde sizi imtihan etmek içinr (böyle ayırdı)" buyurmuştur. Yani, "Sizi muhtelif şeriatlarla imtihan etmiştir. Böylece sizler, o şeriatlarla amel edip, Allah'a inkıyâd ederek tekliflerine boyun eğiyor musunuz; yoksa şüphelere tâbi olup amellerinizde kusur mu ediyorsunuz diye..." demektir. O halde, "Öyle İse, hayırlı işierde birbirinizle yanşm" , yani, "Hayırlı amellere doğru koşup, onlara doğru yansınız... Çünkü, "Zaten hepinizin en son dönüp vanşı Allah'adır.." Bu ifâde, hayırlara koşmanın sebebi olması anlamında, "müste'nef" bir cümledir. Böylece de "Artık O, hakkında ihtilâf etmekte olduğunuz

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/97
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/97-98
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/98

şeyleri size haber verecektir." Bu, "O size, bulunması halinde şüpheye düşmeyeceğiniz; haktan yana olanla olmayanı; amellerini tam yapan ile onlarda kusur edeni birbirinden ayıracak olan cezayı size haber vermektedir.. Bundan maksad şudur: "İş, kendisiyle beraber hiçbir şüphenin kalmayıp kat'î bir bilginin tahakkuk edeceği bir noktaya ve hale varır." Bu da Cenâb-ı Hakkın, itaatkar olanlara itaatlarımn
karşılığını; isyankâr olanlara da isyanlarının karşılığını verdiği an tahakkuk edecektir. 12[12]

Allah'ın Emrini Tutup Gayr-i Müslimlerin Arzularına Uymamalı

"(Ve şu emri indirdik): Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet onların keyiflerine uyma; Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni sapıtacaklar diye kaçın onlardan. Eğer onlar yüz çevirirlerse, bil ki Allah, bazı günahları sebebiyle kendilerini mutlaka musibete uğratmak istiyordur. İnsanlardan birçoğu muhakkak ki Allah'ın emrinden dışarı çıkarlar..." (Mâide, 49).
Daha sonra Allah "(Ve şu emri indirdik:) Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların keyiflerine uyma..." buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 13[13]

Birinci Mesele

Şayet ifâdesi neye atfedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki bu, "(Habibim) sana da Kitabı gönderdik..."
(Mâide, 48) ifâdesindeki lafzına atıftır. Buna göre Sanki, "Ve Biz sana... hükmedesin diye ... indirdik" denilmek stenmiştir. Emir fiilleri de, diğer fiiller gibi bir fiil olduğu için, başına edatı gelebilir. Bu sözün (Maide. 48) kelimesine atfedilmesi de caizdir. Buna göre kelamın takdiri "Biz onu sana hak ile ve ...hükmedesin diye indirdik" şeklindedir. Cenâb-ı Hak "Onların keyfilerine uyma..." buyurmuştur. Biz daha önce, yahudilerin bir araya gelerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i dinini tahrif etmeye sevketmek istediklerini; Allah Teâlâ'nın da, O'nu bundan koruyup muhafaza ettiğini söylemiştik. 14[14]

İkinci Mesele

Alimler bu âyetin, İster aralarında hükmet İster onlardan yüz çevir" (mam, 42) buyruğundaki muhayyerliği neshettiğini söylemişlerdir. 15[15]

Üçüncü Mesele

Önceki âyette zikredilmesine rağmen, burada da "hükmetmek..." emrinin tekrar zikredilmesi, ya te'kid
içindir; ya da bunlar, Hz. Peygamber'in her ikisiyle de hükmetmekle emrolunduğu ayrı iki hükümdür. Çünkü o yahudtler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmüne, hem zina eden evli hakkında; hem de aralarında öldürülmüş dan bir maktul hususunda başvurmuşlardı. 16[16]

Allah'ın Bazı Buyruklarından Uzaklaşma Tehlikesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah m sana indirdiğinin bir kısmından seni sapıtacaklar diye, kaçın onlardan" buyurmuştur. İbn Abbas şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu buyruğuyla, "Onlar seni kendi hevâ ve arzularına döndürmek istiyorlar..." mânasını kastetmiştir. Çünkü, haktan bâtıla

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/98-99
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/99
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/99-100
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/100
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/100

dönen herkes, fitneye düşürülmüş demektir. Hak Teâlâ'nın, "...nerdeysesenl bile nerdeyse fitneye düşüreceklerdi..." M. 73) ifâdesi de bu anlamdadır. Buradaki fitne, onların, haktan saptıran ve batıla düşüren sözlerinde bulunan fitnedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Allahım, hayatın (hayatta karşılaşılan şeylerin) fitnesinden sana sığınırım"17[17] buyurmuştur. Bu, doğru ve hak yoldan sapmak, saptırmak demektir." İlim erbabı şöyle demiştir: Bu âyet, peygamberlerin de hata edip unutmalarının caiz olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, ' Allah in sana İndirdiğinin bir kısmından seni sapıtacaklar diye, kaçın onlardan..." buyurmuştur. Peygamberin bu gibi şeyleri kasten yapması ise caiz değildir; binâenaleyh geriye, sadece hatâ etme ve unutma hali kalır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer onlar yüz çevirirler, yani senin hükmünü kabul etmezlerse, bil ki Allah, bazı günahları sebebiyle kendilerini mutlaka musibete uğratmak istiyordur" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır: 18[18]

Birinci Mesele

Bu sözden maksat, "Cenâb-ı Hak, onları dünyada iken, bazılarının işlemiş olduğu günahların cezası ile onları

imtihan eder. Ki bu da O'nun seni, onlara hükümran kılıp onları öldürmek ve sürgün etmek suretiyle, onlara azap etmesidir" şeklindedir. Allah bu âyette, "bazı günahları sebebiyle..." buyurmuştur. Çünkü yahudiler, dünyada iken günahlarının bir kısmıyla cezalandırılmışlar ve onların, günahların bir kısmıyla cezalandırılmaları, helak (olup yok) olmalarına kâfi gelmiştir. Allah en iyi bilendir. 19[19]

İkinci Mesele

Bu âyet, her şeyin Allah'ın iradesiyle olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, onları bazı günahları sebebiyle musibete uğratmayı dilemesi, murad etmesi, ancak onların günah işlemelerini murad etmiş olmasıyla mümkündür. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, hem hayrı hem de şerri irade ettiğine delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İnsanlardan birçoğu muhakkak kf, Allah'ın emrinden dışarı çıkarlar" buyurmuştur. Yani, "İnsanların pekçoğu küfürde diretip bu hususta haddi aşmışlardır. Zira Allah Teâlâ'nın hükmünden yüz çevirmek, büyük bir isyan olup küfürde çok ileri gitmektir." 20[20]

Müminler İçin Allah'ın Hükmünden Daha Güzel Yoktur

"Onlar hâla, câhüiYyentn hükmünü mü arıyorlar? Şüphesiz ve kafi bir kanaate sahip olacak bir kavm İçin hükmü Allah'tan daha güzel olan kim bulunabilir ki!" (Mâide. 50).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar hâlâ, câhüiyyenin hükmünü mü arıyorlar?" buyurmuştur. Bu cümleyle ilgili birkaç mesele vardır: 21[21]

Birinci Mesele

İbn Âmir, tâ harfiyle ve muhâtab sîgasıyla, "arıyorsunuz"; diğer imamlar ise, yâ harfiyle ve gâib sîgasıyla şeklinde okumuşlardır. Sülemî, mübtedâ yaparak ifâdesini merfû olarak okumuş, kelimesini de haber vermiştir. Haber tarafından mübtedâya râci olacak otan aid

---

17[17] Müslim, MMActd, 132 (1/413).
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/100
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/101
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/101
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/101

zamirini, açık olduğu için düsürmüştür. Katâde ise, şeklinde okumuştur. Ki, bu okunuşa göre ifâdenin mânası şudur: "Onlar talep edip peşine düştükleri bu hükümle, ancak câhiliyye hakimleri gibi hükmederler..." Bu kimseler, kendi arzularına uyarak, Hâtemu'n-nebiyyîn olan Hz. Muhammed'in de, o hakimler gibi bir hakim olmasını istemişlerdir. [22][22]

İkinci Mesele

Âyetle ilgili şu iki izah yapılmıştır:
1) Mukâtil şöyle demiştir: "Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak göndermeden önce, Kurayza ile Nadir arasında bir kan davası bulunmaktaydı. Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderince, bunlar Hz. Muhammed'in hakemliğine başvurdular. Bunlardan Kurayzaoğultan şöyle demişti: "Nadîroğullan bizim kardeşlerimizdir. Babamız, dinimiz ve kitabımız tektir.. Binâenaleyh, şayet Nadîroğullan bizden birisini öldürürse bize yetmiş "vesak" (ölçek) hurma verirler. Eğer biz onlardan birisini (öldürürsek, o zaman onlar bizden, yüzkırk "vesak" hurma alırlar.. Bizi yaraladıkları zaman verecekleri diyet (erş), onların yaralanmalarına mukabil verilecek olan diyetin yarısıdır.. Binâenaleyh sen, bizimle onlar arasında hükmet.." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Ben, Kurayzah olan birisinin kanının, Nadiri! olan birisinin kanma; Nadirli birisinin kanının, Kurayzah birisinin kanma denk ve müsavi olduğuna hükmediyorum.. Bunlardan birisinin diğerine nekan, nedtyet, nede "erş" (yaralama diyeti) hususunda bir üstünlüğü yoktur" dedi. Bunun üzerine Nadiroğulları kızarak, "Biz senin hükmüne razı olmuyoruz; çünkü sen bizim düşmanımızsın..." dediler de, işte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "Onlar hâlâ, câhiliyye hükmünü mü, yani câhiliyyedeki ilk hükümlerini mi arıyorlar?" âyetini indirdi."
Şu da ileri sürülmüştür: Onların zayıflarına, güçsüz ve arkasız kimselerine bir hüküm vacip olduğu zaman, onlar bu kimseleri, o hükmü yerine getirmeye mecbur tutuyorlardı. Ama onların güçlü ve arkalı olanlarına, kodamanlarına ise bir hüküm vacip olduğunda, o zaman onlar o kimseyi bundan sorumlu tutmazlar ve cezanın uygulanmasını istemezlerdi. İşte Cenâb-ı Hak bu âyet ile, onları böylesi davranıştan men etmiştir.
2) Bu âyetle, yahudilerin ehl-i kitap ve ilim sahibi olmalarına rağmen, sırf cehalet ve apaçık bir hevâ ve arzu demek olan câhiliyye hükmünü arayıp peşine düştükleri için, onları ayıplamak mânası kastedilmiştir.
Daha sonra Allah, "Şüphesiz ve katî bir kanâate sahip olacak bir kavm için, hükmü Aüah 'tan daha güzel kim olabilir ki!" buyurmuştur.
kelimesinin başındaki lâm, tıpkı "daha ne duruyorsun, geliver" (Yusuf, 23) tabirinde olduğu gibi, beyân içindir. Yani bu hitap,ve bu soru, yakînen inanan kimseler içindir. Çünkü, hüküm bakımından Allah'tan daha âdil ve beyân bakımından daha güzel olan hiç kimsenin bulunmadığını, ancak bunlar bilirler, anlarlar. [23][23]

Gayr-i Müslimler! Dost Edinmeyin

"Ey iman edenler, ne yahudilert ne de hristiyanlan kendinize dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar. İçinizden kim onları dost edinirse, o da onlardandır. Şüphesiz Allah, o zalimler topluluğuna hidâyet vermez" (Mâide. 51).
Cenâb-ı Hak "Ey iman edenler, yahudileri de, hristiyanlan da kendinize dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar" buyurmuştur.
Bil ki bu ifâdede söz, "dostlar..." kelimesiyle tamamlanmıştır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, söze yeniden başlayarak "Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar" buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre Ubâde İbnu's-Samit (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmiş ve O'nun yanında yahudilerin dostluğundan teberrî etmiş (yani ilişkisini kestiğini açıklamıştı). Bunun üzerine münafık

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/101-102
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/102-103

Abdullah İbn Übey, 'Ama ben o yahudilerden uzaklaşmıyorum. Çünkü o zaman başıma belalar gelmesinden korkuyorum" demişti. İşte bu âyet, bu sebeple nazil olmuştur. Âyetteki, "Ne yahudileri, ne de hristiyanlan kendinize dost edinmeyin" buyruğu, "Onlardan yardım istemeye yönelmeyiniz ve onlara karşı sevgi, dostluk göstermeyiniz" demektir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, "İçinizden kim onlan dost edinirse, o da onlardandır" buyurmuştur. İbn Abbas(r.a): "Hak Teâlâ, bununla sanki o, onlar gibidir" manasını murad etmiştir" der. Bu ifade, din konusunda muhalif m farklı olan kimseden mutlaka uzaklaşılması hususunda, Hak Teâlâ'nın te'kidli ve bir açıklamasıdır. Bunun bir benzeri de, "Kim onu tatmaz ise, o bendendir" a 249) âyetidir.

Sonra Allah Teâlâ, "Şüphesiz Allah, o zâlimler topluluğuna hidayet vermez" buyurmuştur. Ebû Musa el-Eş'ârî (r.a)'nin şöyle elediği rivayet edilmiştir: "Hz. Ömer (r.a)'e, "Benim hristiyan bir kâtibim var" dedim. O da, "Hay Allah canını atasıca! Sana ne oluyor? Bir mü'mini kâtip edinsene. Allah'ın, "Ey İman edenler, ne yahudileri ne de hristtyanlan kendinize dost edinmeyin" âyetini hiç duymadın mı?" dedi. Ben de: "Onun dini kendine âit, bana lazım olan onun yazısıdır1' dedim. Bunun üzerine; "Madem ki Allah onları hor ve hakir kılmıştır, ben onlara ikram etmem. Madem ki Allah onları zelil kılmıştır, ben onları azîz kıtmam. Madem ki Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır, ben onları yaklaştırmam" dedi. Ben de: "Basra işi (yani işim), ancak onunla halloluyor" dedim. Hz. Ömer: "Haydi hristiyan öldü, yani farzet ki o kâtip öldü, o zaman ne yapacaksın. Onu öldükten sonra da çalıştıracak değilsin. O halde, şimdilik onu çalıştır ama, yerine mutlaka birisini bul" dedi." 24[24]

Bazı Münafıkça Tutumlar

"İşte kalplerinde bir hastalık bulunan kimselerin, "Basımıza bir felâket gelmesinden korkuyoruz" diyerek, aralarında koşuştuklarını görürsün. Belki Allah fethi veya kendi katından bir emri getirecek ve onlar, İçlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklar" (Mâide, 52).

Bil ki bu âyetteki, "Kalplerinde bir hastalık bulunan kimseler" tabiri ile Abdullah İbn Übeyy ve arkadaşları gibi münafıklar kastedilmiştir. Âyetteki "aralarında koşuşurlar" ifâdesinin mânası ise, "Onlar, yahudileri ve Necran hristiyanlarını sevme hususunda adetâ yarışırlar. Çünkü o yahudi ve hristiyanlar zengin idiler ve bu münafıklara, işleri hususunda yardımcı olup, borç para veriyorlardı. Bundan dolayı münafıklar da, "Biz, başımıza bir felâket gelmesinden korktuğumuz için, onlarlaiçli-dışlı oluyoruz" diyorlardı. Vahidî(r.h), "dâire" kelimesinin, "devlet" kelimesi gibi, "devâirü'd-dehri" (zamanın belâları) tabirinden alındığını, "dâire" (dönen şey) lafzının, bir kavimden, diğer bir kavme dönüp dolaşan belâ, bozguna uğrama, korkunç hadiseler gibi, kendisinden korkulan bir musibet mânasında olduğunu, devletin (saltanat ve şansın, insanlar arasında) dönüp dolaşması gibi, devâirin (belâların) da dönüp dolaştığını söylemiştir.

Zeccâc: "Bunun, "Biz, Peygamber (s.a.s)'in işinin, tam yerine oturmadığından endişeleniyoruz ve işin tersine dönerek başlangıçtaki (mağlup) halini alabileceğini hesaba katıyoruz" mânasında olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Allah "Belki Allah, fethi veya kendi katından bir emri getirecek ve onlar, içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklar" buyurmuştur.

Müfessirter, Allah'ın kendisi için kullandığı (belki) lafzının, mutlaka manasına geldiğini, çünkü kerîm olan Allah, yapacağı hayırlı bir İş hususunda, insanlara ümid verince, bu insanların kendisine iyice bağlandığı ve olmasını ümit ettiği vaad-i ilâhî mesabesindedir. Buna göre âyetin mânası: "Allah mutlaka, Resûlullah'ı ve müslümanları düşmanlarına galip getirmek suretiyle, fethi müyesser edecek yahut da yahudilerin kökünü kurutacak veyahut da onları beldelerinden çıkaracak, böylece de münafıkları vesveselerinden dolayı bin pişman edecek, katından olan bir işi mutlaka verecektir" seklinde olur. Çünkü o münafıklar, Resûlullah'ın başarısının devamından şüphelenerek, "Biz onun bu işinin tamamlanacağını ve süreceğini

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/103-104

sanmıyoruz. Görünen o ki, saltanat ve galibiyet şansı, düşmanlarının olacak" diyorlardı. Denildi ki, âyetteki "veya kendi katından bir emir (iş)" ifâdesinden murad, "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, münafıkların sırlarını açıklaması ve onları Öldürmesi emredilir de, onlar yaptıklarına bin pişman olurlar" demektir.
İmdi şayet, "Birşeyi doğru bir şekilde taksim etmenin şartı, o şeyin birbirine zıd, iki tarafının bulunmasıdır. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, "Belki Allah fethi veya kendi katından bir emri getirecek..." buyruğu böyle değildir. Çünkü fethi getirme (nasip etme) hususu, "kendi katından bir emir" ifâdesine dahildir" denilir ise, biz deriz ki: Bu sözün mânası, "veya insanların kesinlikle katkısı bulunmadığı bir emri (işi) getirir" şeklindedir. Bu tıpkı, kalplerine Allah'ın korku saldığı ve bu yüzden de, hiç savaşmaksızın kendi elleri ile teslim olan Benî Nadîr vah udilerinin hâdisesinde olduğu gibidir. 25[25]

"iman edenler de, "Her halükârda sizinle beraber olacakları hususunda, var güçleriyle Allah'a yemin edenler bunlar mı? Onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir. Böylece onlar hüsrana uğrayanlardan oldular" derler" (Mâide, 53).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 26[26]

Birinci Mesele

İbn Kesir, Nâfî ve İbn Amir, âyetin başını "vâv"sız olarak okumuşlardır. Bu, Hicaz ve Şam mushaflarında da böyledir. Diğer kıraat imamları ise vâv ile okumuşlardır. Bu da, Irak mushafına uygundur.
Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Burada vâv harfinin hazfedilmesinin ve getirilmesinin bir farkı yoktur. Çünkü (vâvın getirilmesi halinde), bu cümlenin, üzerine atfedildiği cümle ile ilgili bir irtibatı vardır. Zira bir önceki âyetteki, "aralarında koşuşurlar" ifâdesi ile anlatılan kimseler haklarında mü'minlerin, "...Allah'a yemin edenler bunlar mı?" dediği kimselerdir. Binâenaleyh her iki cümlede de, diğeri ile ilgili bir husus bulunduğu için, bunları birbiri üzerine vâv ile veya yâvsız atfetmekpüzel ye yerinde olur. Bunun bir benzeri de "(Ashab-ı Kehfin sayısı) üçtür, dördüncüleri köpekleridir ' diyecekler; "Beştir, altıncıları köpekleridir" diyecekler'"(Kanı. 22) âyetidir. Bu âyetteki her bir cümlede de, atıf vâvının zikredilmesine ihtiyaç bırakmayan müşterek bir hususdan bahsedilmektedir. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, "ve "Yedidir, sekizincileri köpekleridir" diyecekler" (KeM, 22) buyurmuş ve başına atıf vâvı getirmiştir. İşte bu âyet, vâvın getirilmesinin de, getirilmemesinin de caiz olduğunu göstermektedir. Keşşaf sahibi: "Vâv'ın hazfı, "mü'minler o zaman ne derler?" diye soran birisine cevap olarak düşünülmesine göredir. Bu soruya şöyle cevap verilmiş olur: "İman edenler, "Yemin edenler bunlar mı?" derler" der.
Bu âyetin kıraati hususunda daha bir başka yönden de kıraat farkı vardır. Buna göre Ebû Amr, âyeti "iman edenlerin şöyle şöyle demeleri beklenir" manasında, şeklinde nasb ile okumuştur. Bu fiili merfû olarak okuyan kimse ise, başındaki vâv harfini, iki cümleyi birbirine atfeden vavı atıf saymıştır. Vâv harfini hazfeden kimsenin kıraati de bu merfû okuyuşa delalet etmektedir. 27[27]

İkinci Mesele

Mü'minlerin bu sözü söylemelerindeki fayda şudur: Mü'minler, yahudi ve hristiyanlara dostluk gösterdikleri için
münafıkların haline şaşmakta ve şöyle demektedirler: "O (münafıklar), bizimle beraber ve bizim yardımcılarımız oldukları hususunda, var güçleri ile yemin etmektedirler. O halde nasıl

---

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/104-105
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/106
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/106

olur da, bizim düşmanlarımızın dostu olur, onlarla birarada bulunmaktan ve onlarla yardımlaşmaktan hoşlanırlar!" 28[28]

Üçüncü Mesele

Âyetteki "bütün yaptıkları boşa gitmiştir" buyruğunun, mü'minlerin sözünün devamı olması muhtemel olduğu gibi, Allah'ın kendi sözü olması da muhtemeldir. Buna göre mâna, "Şu anda yahudi ve hristiyanlara dostluk gösterdikleri için, iddia ettikleri imanları gitmiş ve yaptıkları bütün hayırlar boşa gitmiştir. Böylece o münafıklar hem dünyada, hem de âhirette hüsrana (zarara) uğramışlardır. Çünkü yaptıkları ameller boşa gidince, bu işleri yaparken çektikleri sıkıntı ve zorluklar ise yanlarına kalmış, o amellerin hiçbir semeresini görememişler, aksine dünyada lanete, âhirette ikâba müstehak olmuşlardır" şeklindedir. 29[29]

Allah Lâyık Olanı Din Hizmetinde Çalıştırır

"Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse (dönsün), Allah, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin, kendisinin seveceği ve kendisini seven bir kavim getirir ki onlar Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kınamasından çekinip korkmazlar. Bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu, dilediğine verir. Allah (ihsanı) geniş ve alimdir" (Mâide, 54).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 30[30]

Birinci Mesele

İbn Âmir ve Nftfî, âyetteki kelimesini, iki dal harfi ile, şeklinde; diğer kıraat imamları ise, şeddeli tek bir
dâl ile, şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraat şekli bu fiilin muza'af (sonu şeddeli) olduğunu göstermek İçindir, ikincisi de idğamdan ötürüdür. Zeccâc şöyle demiştir: İki dâl harfini belirterek okumak asıldır. Çünkü muza'af harflerden İkincisi sakin olduğu zaman, her iki harf de açıkça gösterilir. Bunun bir benzeri "Eğer size bir yara değmişse..." (hu imran.w)âyetidir. Dil bakımından bunu, şeklinde söylemek de caizdir. 31[31]

Hz. Peygamber Devrinde Dinden Dönenler

Keşşaf sahibi, "irtidâd eden (dinden dÖnen)lerin, onbir kabile olduğunu" söylemiştir. Bunlardan üçü, daha Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken irtidâd etmişlerdir:
a) Benû Müdliç Kabilesi: Bunların liderleri, kendisine
Zü'l-hımâr da denilen Esvedül-Ansî'dir Bu bir kâhin idi. Yemen'de peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Yemen'in bazı bölgelerini istilâ ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zekat memurlarını oralardan çıkarmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Yemen valisi Mu'az İbn Cebel (r.a)'e ve iteri gelenlerine mektup yazmıştı. Hak Teâlâ, Esved ül-Ansî'yi, Feyrûz ed-Deylemî'nin eliyle öldürmüştü. Şöyle ki Feyrûz ona bir gece baskını yapmış ve onu öldürmüştü. Resûlullah (s.a.s), onun öldürülüşünü, öldürüldüğü gece haber vermiş ve müslümantar buna sevinmişlerdi. Ertesi gün Hz. Peygamber (s.a.s) vefat etmişti. Esved'in öldürüldüğüne dâir haber ise, ancak Rebîü'l-evvel ayının sonunda Medine'ye ulaşmıştı.
b) Müseylimetül-Kezzâb'ın kavmi Benû Hanîfe Müseylime, peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e söyle bir mektup yazmıştı: "Allah'ın resulü Müseylime'den, Allah'ın resulü Muhammed'e! Şunu bilesin ki yeryüzünün yarısı benim, yansı da senin..." Hz.

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/107
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/107
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/107
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/108

Peygamber (s.a.s) ona, "Allah'ın Resulü Muhammed'den, Müseylimetü't-Kezzâb'a (yalancı Müseylime'ye)! Şunu bil ki, yeryüzü Allah'ındır. O, onu, dilediği kuluna miras yapar. İyi âkibet muttekîlerindir" diye cevap vermiştir. Sonra Hz. Ebû Bekir (r.a), (halifeliği döneminde) İslam ordusunu üzerine gönderip onunla savaşmış ve Müseylime, Hz. Hamza (r.a)'yı (Uhud'da) öldürmüş olan Hz. Vahşî (r.a) tarafından öldürülmüştür. Hz. Vahşî (r.a), bundan sonra şöyle derdi:"Câhiliyye(küfür)dönemimde insanların en hayırlısını,İslâm dönemimde de insanların en şerlisini öldürdüm."
c) Tuleyha İbn Huveyttd'in kabilesi olan Benû Esed. Tuleyha, peygamberlik iddiasında bulunmuş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Halid İbn V«IW (r.a)'i ordusu ile onun üzerine göndermişti. Tuleyha, savaşta hezimete uğramış ve $am'a kaçmıştı. Daha sonra müslüman olmuş ve İslam'ın gereğini çok güzel yerine getirmişti. 32[32]

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Devrinde Mürted Olanlar

Diğer yedi kabile de, Hz. Ebû Bekir (r.h)'in halifeliği döneminde irtidâd etmişlerdir ki bunlar şu kabilelerdir:
d) Uyeyne İbn Hısn'ın kavmi olan Fezâre kabilesi;
e) Kurre İbn Selemeti'l-Kuşeyrî'nin kavmi olan Katafân kabilesi;
f) Fücâe İbn Abdi Yâleyl'in kavmi olan Selîmoğulları kabilesi;
g) Mâlik İbn Nuveyre'nin kavmi olan Benû Yerbû' kabilesi;
h) Secah bintü'l-Münzir'in kavmi olan Temîmoğutlarının bir kısmı ki Secâh isimli bu kadın da peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Müseylimetü'l-Kezzab ile evlenmişti.
i) Eş 'as fbn Kays'ın kavmi olan Kinde kabilesi ve;
k) Hutân İbn Zeyd'İn kavmi olan Bahreyn'deki Benû Bekr İbn Vâil kabilesi...
Allah Teâlâ, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in eli ile, bütün bu kabilelerin hakkından gelmişti.
Bir kabile de, Hz. Ömer zamanında irtidâd etmişti. Bu da Cebele b. el-Eyhem'in kavmi olan Gassan kabilesi idi. Bu Cebele, Hz. Ömer'in zamanında müslüman olmuştu. O, elbisesinin eteklerini yerlerde sürüyerek bir gün Kabe'yi tavaf ediyordu. Derken bir adam, onun elbisesinin eteğine bastı. Buna kızan Cebele, ona bir tokad vurdu. O adam, Hz. Ömer'e şikayette bulununca Hz. Ömer (r.a), o adam için Cebele'ye kısas uygulanmasına hükmetti. Fakat adam isterse onu affedebilecekti. Bunun üzerine Cebele: "Bin dinar verip, o hakkını satın alayım" dedi. Ama adam kısastan vazgeçmeyince, Cebele, teklif ettiği fidyeyi on bin dinara kadar arttırdı. Adam kısasta diretince, Cebele, Hz. Ömer (r.a)'den mühlet istedi. Hz. Ömer de ona bir mühlet verdi. O da Bizans'a kaçıp irtidâd etti. 33[33]

Üçüncü Mesele

Âyetin mânası şudur: "Ey iman edenler, sizden kim kâfirleri dost edinir de, dininden irtidâd ederse, bilsin ki Allah Teâlâ, bu dine en güzel bir şekilde yardım edecek olan başka kavimler getirir."
Hasan el-Basri (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra bir kavmin İslam'dan döneceğini bildiği için, müslümanlara, kendisini seven ve kendilerini sevdiği bir kavim getireceğini haber vermiştir." Buna göre bu âyet, bir gaybi haberdir. Bu, haber verildiği gibi tahakkuk etmiş ve böylece bir mucize olmuştur. 34[34]

Âyette Geleceği Bildirilen Kavim

Alimler, bu kavmin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hz. Ali, Hasan el-Basrî,

---

[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/108
[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/109
[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/109

Katftde, Dahhâk ve İbnu Cüreyc, "bunların, Hz. Ebû Bekir (r.a) ve onun askerleri olduğunu; çünkü mürted kabilelerle bunların savaştıklarını" söylemişlerdir.

Hz. Âişe (r.anha) ise, "Hz. Peygamber (s.a.s) vefat edince birçok Arap kabilesi irtidâd etmiş ve münafıklık yayılmıştı. Babam (Hz. Ebû Bekir'in) başına ise, koca koca dağların başına gelse onları darmadağınık edecek büyük gaileler gelmişti" demiştir.

Süddî: "Bu âyet, Ensâr hakkında nazil olmuştu. Çünkü Allah'ın Resulüne yardım edip, İslam'ın muzaffer olması için, O'nu destekleyen ve takviye edenler onların tâ kendileridir" demiştir.

Mücâhid de: "Bu âyet Yemenliler hakkında nazil olmuştur" demiştir.

Merfû olarak rivayet edilen bir hadise göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bu âyet nazil olduğu zaman, Ebû Mûsâ el-Eşârî'yi göstererek, "Âyette bahsedilenler, şunun kavmidir" demiştir.

Diğer âlimler ise bu kavmin, Farslılar (İranlılar) olduğunu söylemişlerdir. Çünkü rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu âyet sorulduğu zaman o, eliyle Selmân-ı Fârisî (r.aj'nin^omuzuna vurmuş ve "Bu kavim bu ve bunun arkadaştandır" diyerek, "Eğerdin, Süreyya yıldızına asılı olsa ûahi, Fârisilerden bazı yiğitler onu alacaklardır"35[35] buyurmuştur.

Diğer birkısım âlim ise, bu âyetin Hz. Ali hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre, şu iki husus buna delâlet etmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), Hayber günü sancağı Hz. Ali'ye verdiği zaman "Andolsun ki yarın sancağı öyle birine vereceğim ki or Allah 'ı ve peygamberi sever, Allah ve Resulü de onu sever" demiştir. Âyette zikredilen sıfat, işte budur.

b) Allah Teâlâ bundan sonra, "Sizin yâriniz ancak Allah'dır, O'nun peygamberidir. Allah m emirlerine boyun eğici olarak, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren o mü'minlerdir" (Mâide, 55) buyurmuştur. Bu âyet Hz. Ali hakkındadır. Binâenaleyh bundan Önceki âyetin de onun hakkında olması daha uygundur. İşte âyet hakkında söylenen sözlerin tamamı bundan ibarettir.

Bizim de bu âyetle ilgili söyleyeceğimiz şeyler vardır: 36[36]

Bu Âyetin (Maide 54), Rafizîlerin İddiasını Çürütmesi

Birinci Makam: Bu âyet, Râfizîlerden İmâmiyye mezhebinin bozukluğunu gösteren en kuvvetli delillerden biridir. Çünkü onlara göre, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in halifeliğini ve imametini (devlet başkanlığını) kabul eden herkes kâfir ve mürted olmuştur. Çünkü onlara göre bu kimseler, Hz. Ali (r.a)'nin imam (devlet başkanı) olacağına dâir açık nassı inkâr etmişlerdir. Biz de deriz ki: Şayet durum böyle olsaydı, 'İçinizden kim dininden dönerse, Allah mü'mtnlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin, kendisinin seveceği ve kendisini seven bir kavim getirir..." (Mâide, 54)âyetinin de delâlet ettiği gibi, Cenâb-ı Hak, onlarla muharebe edip perişan eden ve onları hak dine çeviren bir topluluk getirirdi. Çünkü âyette geçen jâ (kim) kelimesi, şart sadedinde gelmiş olup, umûm ifâde eder. Böylece bu âyet, Allah'ın İslam'dan dönen herkesi perişan edip püskürtecek, saltanatlarını yıkacak olan bir topluluk getireceğine delâlet eder. Binâenaleyh, Hz. Ebû Bekri hilâfete getirenler şayet böyle olsaydı, o zaman bu âyetin hükmüne göre, Allah-u Teâlâ'nın onları ezecek ve mezhepleri, bu dinlerini iptal edecek bir topluluğu getirmesi gerekirdi... Halbuki durum böyle olmayıp, tam aksi ortaya çıkmıştır. Zira mezheplerinin bâtıl olduğunu bildiğimizden itibaren, sıkıştırılıp perişan edilen ve bâtıl iddialarını yaymaktan men edilenler Rafızîlerdir... İşte bu görüş, insaflı olan herkes için çok açık ve net bir görüştür. 37[37]

Bu Âyetin Hz. Ebû Bekir'in Hilafetini Müjdelemesi

İkinci Makam: Biz bu âyetin, Hz. Ebû Bekir (r.a) hakkında nazil olduğunun söylenmesinin

---

35[35] Buhâri, Tefsir-i Sûrett'l-Cum'a.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/110

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/111

vacip olduğunu iddia ediyoruz. Bunun delili şu iki şeydir:

a) Bu âyet, dinden dönenlerden bahsetmektedir. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi, mürtedlerle savaşmayı üstlenmiş olan zât, Ebu Bekir'dir. Bu âyetle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedilmiş olması da mümkün değildir. Çünkü Hz. Muhammed'in mürtedlerle savaştığı vaki değildir. Bir de âyette "Allah getirecektir..." buyurmuştur ki bu ifâde, hâle değil, istikbâle ait bir ifâdedir. Binâenaleyh bu toplulukların, bu hitabın vaki olduğu sırada mevcut olmamaları gerekir.

Buna göre şayet, "Bu sizin aleyhinize de bir sözdür. Çünkü, Ebü Bekr (r.a), o zaman mevcut idi" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki bakımdan cevap veririz:

1) Ebû Bekr in, kendileriyle (ordu kurup da) mürted olanlara karşı savaşmış olduğu kimseler, o anda mevcut değillerdi...

2) Âyetin manası şöyledir: "Allah Teâlâ, "Bu harbi yapabilecek, güçlü ve muktedir bir kavim getireceğini" söylemiştir. Binâenaleyh, Ebû Bekir o anda mevcut ve bulunuyor ise de, o anda kendi başına harbetme, emretme ve yasaklar koyma yetkisine sahip değildi. Böylece soru kendiliğinden ortadan kalkar ve bundan maksadın, Hz. Peygamber (s.a.s) olmasının mümkün olmadığı ortaya çıkar.

Yine, bundan muradın Hz. Ali olması da mümkün değildir. Çünkü Hz. Ali'nin 'ehl-i Ridde" ile savaşması vaki olmamıştır. O halde bu âyeti nasıl ona hamledebiliriz?

İmdi şayet onlar; "Aksine, Hz. Ali'nin savaşı mürtedlerle olmuştur; Zira Hz. Ali'ye, imamet hususunda karşı gelen herkes, mürted olmuştur" denilirse, biz deriz ki:

Bu iddia şu iki bakımdan bâtıldır:

1) "Mürted" sözü, sadece ve sadece İslamî kanunları terkeden kimselere şamildir. Halbuki, Hz. Ali'ye karşı çıkanlardan hiçbiri, zahiren böyle değillerdi. Ve yine hiç kimse, "Hz. Ali'nin İslâm'dan çıktıkları için onlarla savaştığım" söylememiştir. Ve Hz. AH (aleyhi's-selam) da[38][38] onları katiyyen mürted olarak adi andırmam ıştır. Binâenaleyh, -Allah kendilerine lanet etsin- şu Rafizîlerin söylemiş oldukları bu söz var ya, hem bütün müslümanlara, hem de Hz. Ali'ye atılmış bir iftiradır.

2) Şayet, imamet konusunda Hz. Ali'ye karşı çıkan herkes mürted olsaydı, o zaman hem Hz. Ebû Bekr'in hem de onun taraftarlarının mürted olduklarını söylemek gerekirdi. Eğer bu da böyle olsaydı, bu âyetin açık hükmüne göre, Allah'ın onları (Hz. Ebû Bekr ve taraftarları) ezen ve onları sahih olan dine yeniden döndüren bir topluluk getirmesi gerekirdi. Bunun böyle olduğu kesinlikle görülmediğine göre, biz, imâm konusunda Hz. Ali'ye karşı gelmenin irtidâd olmayacağını anlamış oluruz. Bu bir irtidâd olmadığına göre, âyetin Hz. Ali hakkında olduğunu söylemek mümkün olmaz. Çünkü âyet dinden dönenlerle savaşan kimselerden bahsetmektedir.

Bu âyetin, Yemenliler ve Farslılar hakkında nazil olduğunun söylenmesi de mümkün değildir. Çünkü bunların da, mürtedlerle savaştığı vaki olmamıştır. Onların böyle bir savaş yaptıklarını söylesek bile, onlar böyle bir savaşta ancak teba'a, idare edilen ve geriden gelen kimseler olarak bulunmuşlardır. Halbuki o hadisede, reîs olan ve emrine itaat edilen şahıs, Hz. Ebû Bekir'dir. Âyetin böyle bir ibâdette (mürtedlerle savaşta) aslolan, temel olan reis ve emrine uyulan kimse hakkında olduğunu söylemek, onun teba'a, idare edilen ve geriden gelen kimseler hakkında olduğunu söylemekten daha uygun olduğu herkesçe malumdur. Böylece zikrettiğimiz bu açık delillerle de, âyetin Hz. Ebû Bekr hakkında olduğu ortaya çıkmış olur.

b) Biz şöyle de diyebiliriz: Farzedelim ki, Hz. AH mürtedlerle savaşmıştır.. Ancak ne var ki Hz. Ebû Bekr'in mürtedlerle yapmış olduğu savaşın İslâm'daki nam ve ehemmiyeti Hz. Ali'nin imamet konusunda kendisine karşı gelenlerle yapmış olduğu savaştan daha büyük ve daha yücedir.. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s) irtihâl edince, Arapların harekete geçip isyan ettikleri; Hz. Ebû Bekr'in de Tuleyha ve Müseylime'yi kahreden kişi olduğu, mütevâtir olarak bilinmektedir... Çünkü, irtidâd eden o yedi fırka ile savaşan, Ebû Bekr (r.a)'dir. Ve yine, zekât vermeyenlerle savaşan da O'dur. Hz. Ebû Bekir bunları yapınca, İslâmiyet yeniden rayına oturmuş, ihtişamı büyümüş ve devleti güçlenip, kuvvetlenip genişlemişti... Ama, iş (halifelik) Hz. Ali'ye geçtiği sırada İslâm, şarkta ve garbta kuvvet bulmuş, dünyanın krallarının boyunları kırılmış, İslâm bütün din ve milletlere hükümran olmuştu. Böylece İslâm'ın güç bulup kuvvetlenmesinde Hz. Ebû Bekir'in yaptığı savaşların, Hz. Ali'nin yapmış olduğu savaşlardan daha tesirli okluğu kesinleşmiştir. Bu âyetten kastedilenin de, dini takviye edip İslâm'a yardımda gayret gösteren kimseleri tebcil etmek, yüceltmek olduğu malumdur. Bu işi üstlenen, ona komuta eden Hz. Ebû Bekir olunca, bu âyetle de, Hz. Ebû Bekr'in kastedilmiş olması gerekir.

---

[38][38] Sünnî gelenekte, Hz. Ali hakkında az kullanılan bu tabir, tefsirde geçmektedir (Ç).

Üçüncü Makam: Biz, bu âyetin Hz. Ebû Bekr'in imametinin sahih ve yerinde olduğuna delâlet ettiğini iddia ediyoruz. Bu böyledir, zira yukarıda anlattıklarımızla, âyetin Hz. Ebû Bekir'i te'yid ettiği sabit olunca, biz deriz ki: Allah Teâlâ, bu âyetle murad ettiği kimseleri birtakım vasıflarla nitelemiştir. Şöyle ki:

a) "Allah'ın onları, onların da Allah'ı sevmesi..."

Bu âyetten maksadın Hz. Ebû Bekir olduğu sabit olunca, Allah'ın, "Kendisinin seveceği ve kendisini seven" ifâdesinin de, Hz. Ebû Bekir hakkında bir vasıf olduğu sabit olur. Cenâb-ı Hakk'ın, kendisini bu şekilde vasfettiği bir kimsenin de zâlim olması imkânsızdır. Bu da Hz. Ebû Bekr'in, imametinde haktan yana olup, haksız olmadığına delâlet etmektedir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu.. tavsifi.. Bu da Hz. Ebû Bekr'in sıfatı olup, daha önce zikretmiş olduğumuz delildir. Bunu, rivayet edilmiş olan şu meşhur (müstefîz) hadis de te'kid etmektedir: "Ümmetimin ümmetime en merhametlisi Ebû Bekir'dir"[39][39] Böylece Ebû Bekir, mü'minlere karşı şefkatli ve merhametli; kâfirlere karşı da şiddetli, sert olmakla vasfedilmiştir. Bakmaz mısın ki, İslâmiyet'in başlangıcında Hz. Peygamber Mekke'de ve de çok sıkıntı ve zahmetler içinde bulunuyorken, Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber (s.a.s)'i nasıl müdâfaa ediyor, O'ndan hiç ayrılmıyor, O'na hizmet ediyor, zorba kâfirlerin ve onların şeytanlarının hiçbirisine aldırmıyordu... İşin, yani hilâfetinin sonunda, aynı şekilde hiç kimsenin sözüne iltifat etmemiş, zekâtı vermeyenlerle savaşması gerektiği kararından vazgeçmemişti.. İş o hale gelmişti ki, o kimselerle savaşmak üzere tek başına çıkmıştı.. Hatta sahabenin büyükleri ona gelmişler, yalvarıp yakararak gitmesine manî olmuşlardır. Sonra üzerlerine asker gönderildiği haberi o mürtedlere ulaşınca, bozguna uğramışlar ve Allah Teâlâ bunu, İslam devleti için bir başlangıç kılmıştır. Bundan dolayı, âyetteki, "müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin" tavsîfi, ancak ona [Hz. Ebû Bekir (r.a)J'e uygundur.

c) Ayetteki, "onlar Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kınamasından çekinip korkmazlar" vasfı Hz. Ebû Bekir (r.a) ile Hz. Ali (k.v)'nin ortak olduğu bir vasıftır. Fakat Hz. Ebû Bekir (r.a)'in, bu vasıftaki payı daha tam ve mükemmeldir. Çünkü Hz. Ebû Bekir'in kâfirlere karşı savaşması, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinin başlangıcından itibaren idi. O zamanlar İslâm son derece zayıf, küfür ise alabildiğine güçlü idi. Hz. Ebû Bekir, olanca gücü ile kâfirlere karşı savaşmış ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i bütün kuvveti ile savunmuştu. Hz. Ali (r.a)'ye gelince O cihada Bedir ve Uhud'da başlamıştı. O zamanlar ise, İslam kuvvet bulmuş ve İslam ordusu teşekkül etmişti. Binâenaleyh şu iki bakımdan Hz. Ebû Bekir (r.a)'in cihâdının, Hz. Ali'nin cihadından daha mükemmel olduğu ortaya çıkar:

1) Hz. Ebû Bekir {r.a}, zaman bakımından Hz. Ali (r.a)'den öncedir. Binâenaleyh Hz. Ebû Bekir (r.a), "Sizden (Mekke'nin) fethinden önce infâk edip savaşanlar (diğerleri ile) denk değildir" (Hadid, 10) âyetinden ötürü, daha efdal olur.

2) Hz. Ebû Bekir (r.a)'in cihadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zayıf olduğu bir dönemde başlamışıV Hz. Ali (r.a)'nin cihad; ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kuvvet bulduğu bir döneme rastlar.

d) Âyette, "Bu, Allah'ın bir lütfiıdur. Onu dilediğine verir" buyurulması... Bu ifâde, Hz. Ebû fi'ekir (r.a)'e daha uygun düşer. Çünkü bu, Hak Teâlâ'nın "Sizden fazilet ve servet sat, vbiolanlar, akrabasına, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermede kusur etmı

---

[39][39] Keşfu'l-Hafâ, 1/108 (Tirmizî ve Darekutnî'den); ibn Mâce. Mukaddime, II.

"sinler..." {uût, 22) âyeti ilete'kid edilmiştir. Biz bu âyetin de, Hz. Ebû Bekir (r.a) hakktr ıda olduğunu açıklamıştık. Bu âyetin kesin olarak Hz. Ebû Bekir (r.a) hakkında oluşu, b ütün bu sıfatların da Hz. Ebû Bekir (r.a) hakkında olduğuna delâlet eden şeylerden birisidir Durum böyle olduğuna göre, bütün bu sıfatların Hz. Ebû Bekir (r.a) hakkımla olması gerekir- Bu sabit olunca, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in imametinin (devlet başkanının)sanin ve yerinde olduğunu kesin söylemek gerekir. Çünkü eğer onun imâmeı ve hilafeti bâttl olsavo:" bu sayılan sıfatlar ona uygun düşmezdi.

İmdi şayet "Hz. Ebû Bekir Hz Peygamber (s.a.s) hayatta iken, bu sıfatlara sahipti. Resûlullah (s.a s)'ın vefaı indan SOnra halifeliğe baSlay|nca- bu sıfatları kaybetmiştir" denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Bu, kesinlikle yanlış ve asılsızdır. Zira Hak Teâlâ, "Allah... kendisinin seveceği ve kendisini seven bir kavim getirir (getirecek)..." buyurmuş ve böylece, âyette bahsedilenlerin bu sıfatlarla mevsûf oluşlarını, ileride getirilmelerine bağlamıştır ki bu da, Allah'ın Hz. Ebû Bekir (r.a)'in, mürtedferle savaşırken de bu sıfatlarla mevsûf olduğuna şâhidlik ettiğini gösterir. Mürtedlerle savaştığı bu zaman ise, onun halife ve imam olduğu zamandır. Böylece söylediğimiz delillerle, bu âyetin Hz. Ebû Bekir (r.a)'in hilâfet ve imametinin sahih ve yerinde olduğuna delâlet ettiği sabit olur.

Râfızîlerin (Allah onlara lanet etsin), Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hayber günü "Yarın sancağı, Allah'ı ve

Resulünü seven ve Allah'ın ve Resulünün de kendisini sevdiği bir yiğide vereceğim[40][40] hadîs-i şerifine dayanarak, "bu âyetin Hz. Ali (k.v) hakkında olduğu ve hadîs-i şerifte de bahsedilenin Hz. Ali olduğu" şeklindeki görüşlerine gelince, biz deriz ki: Bu, âhad hadislerdendir ve Râftzîlere göre, âhad hadisleri amelde delil getirmek caiz değildir. Öyle ise bu haberi, ilim hususunda delil getirmek nasıl caiz olur. Hem âyetteki sıfatların Hz. Ali'de bulunduğunu söylemek, Hz. Ebû Bekir (r.a)'de bulunmamasını gerektirmez. Farzedelim ki bunu söylemek bunu gerektirir. Fakat bu söz, o sıfatların hepsinin Hz. Ebû Bekir'de olmadığını göstermez. Bu sıfatlardan biri de, Hz. Ali'nin atılgan, firar etmeyen cesur birisi oluşudur. Bu sıfat Hz. Ebû Bekir (r.a)'de olmayınca, sayılan sıfatların hepsi birden, Hz. Ebû Bekir'de bulunmuş olmaz. Binâenaleyh "hitap" delili ile amel etmek için yeterlidir.

Ama bütün sıfatların Hz. Ebû Bekir'de mevcut olmadığı iddiasına gelince, âyetin lafzında buna delâlet eden birşey yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, âyette geçen bu sıfatı, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in daha sonra mürtedlerle savaşması durumuna nisbet etmiştir. Farzet ki bu sıfat, daha önce mevcut değildi. Yine de bu, o atılganlık sıfatının, Hz. Ebû Bekir'de ileride meydana gelmesine manî değildir. Bir de bizim söylediğimiz şeyler, Kur'an'ın zahirine tutunmaktır. Onların söyledikleri şeyler ise, âhad olarak gelen, yukarıdaki hadîse tutunmaktır. Hem sonra bu hadis, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in, Allah'ı ve Resulünü seven ve Allah'ın sevdiği ve razı olduğu bir kimse oluşuna delâlet eden hadislerle çelişir. Nitekim Allah, Hz. Ebû Bekir (r.a) hakkında "O, ondan râp olacaktır" (Leyi. 21) buyurmuştur, Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah Teâlâ, (cennette), insanlara umûmi olarak tecelli edecek. Ebû Bekir'e ise husûsî olarak tecelli edecek (görünecek)"[41][41] ve "Allah, benim gönlüme ne btrakmışsa, mutlaka Ebû Bekir'in kalbine de bırakmıştır " demiştir. Bütün bunlar Hz. Ebû Bekir (r.a)'in, Allah ve Resulünü seven ve Allah ve Resulü tarafından sevilen bir kimse olduğuna delâlet eder.

Râfızîlerin bu husustaki ikinci iddiaları şudur: "Bu âyetten sonra gelen âyet, Hz. Ali'nin imamet ve hilâfetine delâlet eder. Binâenaleyh bu âyetin de onun hakkında olması gerekir."

Bu görüşe şu şekilde cevap veririz: "Biz, bu âyetten sonra gelen âyetin, Hz. Ali'nin hilâfetine (yani Hz. Peygamber'den hemen sonra halife olmasına) delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. İnşaallah bu konuyu ileride açıklayacağız." İşte bu âyetle ilgili açıklama bunlardan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak, "Kendisinin seveceği ve kendisim seven" buyurmuştur. Sevgi hususunu, Bakara sûresinde, (Bakara, 165) âyetinin tefsirinde açıklamıştık. Binâenaleyh onu burada tekrar etmede fayda yok. Burada şöyle bir incelik bulunmaktadır: Allah Teâlâ, kendisinin bu kimseleri sevmesini, onların kendisini sevmesinden önce zikretmiştir. Bu böyledir, çünkü eğer Allah onları sevmeseydi, onları kendisini sevmeye muvaffak kılmazdı. 42[42]

---

[40][40] Buhâri. Cihâd, 102; Tirmizi, Menâkıb, 21 (5/638). (251 Ke?fu'l-Hafâ, 1/245.)

[41][41] Keşfu'l-Hafa, 1/245.

Müminlere Mütevazı, Kâfirlere Şiddetli Olma

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin" buyurmuştur. Bu tıpkı, "(onlar) kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler" (Fetın, 29) âyeti gibidir.

Keşşaf sahibi şöyle der: kelimesi "zelil"in cemidir. "Zelûi" kelimesinin cem'i ise "zülel" şeklindedir. Onların zelil olmalarından murad, hor ve hakîr olmaları değil, aksine alabildiğine şefkatli ve yumuşak olduklarını belirtmektir. Çünkü birisi yanında zelîl olan kimse, şüphesiz ki hiçbir büyüklenme ve kibir göstermez. Aksine yumuşaklık ve şefkat gösterir. Burada da böyledir. Buna göre, tabiri, "Kâfirlere karşı katılık ve üstünlük ortaya korlar" demektir." Arapların, ifâdesinin, "Onlar, onlara galip oluyorlar" mânasına geldiği söylenmiştir. Bu, Arapların bir kimse birisine galip ve üstün geldiğinde söylediği tabirlerinden alınmıştır. Buna göre sanki o müslümanlar, kâfirlere karşı kahretme ve üstün gelmede çok şiddetlidirler.

Buna göre şayet," denilmeli değil miydi?" denilirse biz deriz ki:

Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a)(zillet, hakirlik) kelimesi rahmet ve şefkat mânasını tazammun edebilir."Tezellül ve tevazu göstererek, mü'minlere karşı merhametli ve şefkatli..." makamlarının, faziletlerinin ve şereflerinin çok yüce olduğuna delâlet eder. Bu da onların, aslında zelil olduklarından dolayı değil, aksine bu tezellülün kendi makamlarının yüceliğine, bir de tevazu faziletini katmak istemelerinden dolayıdtr. Bu kelimeler, hal olarak «jf* ... Sii' şeklinde nasb ile de okunmuşlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onlar, Allah'ın dinine yardım etmek Içfn Allah yolunda savaşırlar ve hiç bir kınayanın kınamasından çekinmezler" buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu cümlenin başındaki vâv harfi, hâl anlamını ifâde etmektedir. Çünkü münafıklar kâfirleri murakabe ediyor ve onların kınamaemdan daima-çekiniyor, korkuyorlardı. Böylece Allah bu âyette, dinî bakımdan kuvvetli olanların, Allah'ın dinine eliyle, diliyle yardım etme hususunda, herhangi bir kınayanın kınamasından korknıa/o-qğım beyân buyurmuştur.

b) Bu vâv atf ifâde edebilir. mâna "O mü'minterin, başka bir maksatla değil, sırf Allah rızası için cihâd etmeleri ve Allah in uwn« yardım hususunda kınayanların kınamasına aldırmaksızın kararlı ve tavizsiz olmaları, onların şanıdır, vasfıdır" şeklinde olur. üjîll kelimesi, kelimesinden "masdar-ı binâ-i merre"dir. Hem bu kelimenin hem de kelimesinin nekire (belirsiz) getîrftrrraşK mübalağa mânasını ifâde etmeleri içindir. Buna göre sanki "Onlar, kınayanlardan hiç birinin kınamasından kesinlik ve katiyyetle korkmazlar" demektir.

Daha sonra Allah, "Bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir" buyurmuştur. Buna göre "bu" kelimesi, mü'minlerin daha önce muhabbet, zillet, izzet, mücâhede ve hiç kimsenin kınamasından korkmama gibi niteliklerle vasfed il meleri ne işarettir. Böylece Cenâb-ı Hak, bütün bunların kendi fazlı ve insanıyla meydana gelmiş bir vasıf olduğunu beyan buyurmuştur. İşte bu ifâde de, kulların taatlarım Allah'ın yarattığı hususunda sarîh bir ifâdedir. Mutezile bu ifâdeyi, "lütuf fiilleri" mânasına hamletmiştir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Zira, lütuf fiilleri herkes hakkında umûmîdir. Binâenaleyh, buradaki tahsisin yeni bir mâna ifâde etmesi gerekir.

Daha sonra Allah "Allah (ihsanı)geniş ve alimdir" buyurmuştur ki, bu ifâdedeki vâsi' kelimesi, O'nun kudretinin mükemmel oluşuna; alîm tabiri de ilminin mükemmel oluşuna bir işarettir. Cenâb-ı Hak, "vasıfları şöyle şöyle olan bir topluluk getireceğini..." haber verince, bunu, kudretinin mükemmelliği İle ve dolayısıyla, bu vaadini yerine getirmekten aciz olmayacağı;

---

[42] 42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/111-116

ilminin mükemmelliği ile ve böylece de haberlerine ve vaadlerine bir hulfün girmesinin imkânsız olduğu gerçeği ile te'yid etmiştir. 43[43]

Müminler Yalnız Allah'ı, Peygamberi ve Mü'minleri Veli Edinirler

"Sizin velîniz ancak Allah'tır, Onun peygamberidir, Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren o mü'minlerdir" (Mâıde. 55).
Âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti şudur: Allah Teâlâ, geçen âyetlerde, kâfirleri velî edinmeyi yasaklayınca, bu âyette de, dost edinmeleri vacip olan kimseleri dost edinmeyi emrederek, Sizin veliniz ancak Allah'tır, Onun peygamberidir ve o müminlerdir buyurmuştur. Yani, Bu mezkûr sıfatlarla tavsif edj îttnferdemektir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 44[44]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve...o müminler" ifadesiyle ilgili şu iki görüş ileri sürülmüştür: 45[45]

Bu Âyetin Genel Olduğunu Söyleyenler

Birinci Görüş: Bu sözle bütün mü'minler kastedilmiştir. Bu böyledir, zira Ubâde İbnu's-Samit yahudilerden ayrılıp, "Ben, Kurayza ve Nadîr'in müttefiği olmaktan çıkıyor, Allah ve Resulüne dönerek, Allah ve Resulünü velî ediniyorum" deyince, işte bu âyet, O'nun sözüne uygun ve muvafık olarak nazil olmuştur.
Yine rivayet olunduğuna göre Abdullah İbn Selâm, "Ya Resûlullah, kavmimiz bizi terketti ve bizimle oturup kalkmamaya yemin ettiler. Biz ise, yerleri uzak olduğu için, senin ashabınla bir arada bulunup, onlarla oturup kalkamıyoruz" deyince, işte bu âyet nazil olmuştur. Böylece Abdullah İbn Selâm: "Biz Allah'ı, resûlullah'ı ve müminleri dost edinmeye razı olduk, bundan hoşnutluk duyduk" demiştir. Buna göre de âyet, bütün müminler hakkında umumidir. Binâenaleyh, mümin olan herkes bütün mü'minlerin dostudur. Bunun bir benzeri de, "Mümin erkekler de mümin kadınlar daherbirinin velîsidirler" (Tevbe.71)âyetidir Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "namazı dosdoğru Kılan, zekâtı veren..." buyruğu, bütün müminlerin sıfatıdır. Bu sıfatların burada zikredilmesinden maksat, müminleri münafıklardan ayırmaktır. Çünkü o münafıklar da iman ettiklerini iddia ediyorlar ve fakat namaz kılmaya ve zekât vermeye devam etmiyorlardı.. Cenâb-ı Hak, onların namazlarını tavsif ederken, "Namaza ancak iişene üşene gelirler..." (Tevbe. mj ve "Onlar namaza kalktıkları vakit üşene üşene kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar" |nu, 142)buyurmuş; zekâtlarını tavsif ederken de, "... hayra, (mala) karşı pek düşkün adamlar tavrtyle..." (Ahzâp, 19) demiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın emirlerine boyun eğici oldukları halde" ifadesine gelince, bu görüşe göre, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Ebu Müslim şöyle demiştir: Burada geçen rukûdan maksat, hudû yani, boyun eğmedir. Yani, "Onlar, Allah'ın bütün emir ve yasaklarına boyun eğip hudû içinde olarak namazlarını kılar, zekâtlarını verirler..." demektir.
2) Bu tabirden maksat, "Namaz kılmak onların şiarıdır ve şanındandır..." demektir. Burada "rükû" böyle olanları teşrif için, "rüku edenlerle birlikte rükû edin..." {Bakara. 44) buyruğu gibidir.
3) Bazı kimseler de şöyle demiştir: "Bu âyet indiği zaman, Hz. Peygamber'in ashabı, âyette bahsedilen sıfatlar hususunda farklı durumlarda idiler.. Meselâ onlardan bir kısmı namazını bitirmişti; bir kısmı malını fakire vermişti.. Bir kısmı da, henüz namazda ve rükû halindeydi...

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/116-117
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/118
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/118

İşte onlar bu sıfatlar konusunda farklı farklı olunca, şüphesiz Allah-u Teâlâ da bu sıfatları zikretmiştir. 46[46]

Bu Âyetten Muayyen Bir Kişinin Kastedildiğini Söyleyenler

İkinci Görüş: Bu âyet ile muayyen bir şahıs kastedilmiştir. Buna göre bu hususta şu görüşler ileri sürülmüştür:
a) İkrime bu âyetin Hz. Ebû Bekr (r.a) hakkında nazil olduğunu söylemiştir.
b) Atâ, îbn Abbas'dan, bu âyetin Ali İbn Ebî Talip (r.a) hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Rivayet olunduğuna göre Abdullah İbn Selâm şöyle demiştir: "Bu âyet nazil olunca, "Ya Resûlallah, ben Ali'yi, rükûda iken, yüzüğünü bir fakire tasadduk ederken gördüm.. Onun için onu biz dost ediniriz.." dedim.. Ebu Zerr (r.a)'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir gün, Allah'ın Resûlüyle beraber öğlen namazını kılıyordum. Derken bir dilenci, mescidde bir şeyler istedi. Ama ona hiç kimse bir şey vermedi. Bunun üzerine dilenci elini göğe doğru kaldırarak, "Allah'ım şahid ol! Ben Resûlullah'ın mescidinde bir şeyler istedim de, hiç kimse bana bir şey vermedi.." dedi. Hz. Ali de, rükû halindeydi. Bunun üzerine o dilenciye, serçe parmağını gösterdi. O parmağında bir yüzük vardı.. Bunun üzerine dilenci Hz. Ali'ye doğru yönelerek, Hz. Peygamber'in gözü önünde yüzüğü aldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Allah'ım, kardeşim Musa, senden dilekte bulunarak "Rabbim, benim göğsüme genişlik ver.. ... onu işimde ortak kıl.." dedi" rrahâ. 2532) demişti; sen de. "Senin pazunu kardeşinle kuvvetlendireceğiz ve size öyle bir satvet vereceğiz ki..." (kmm. 35)buyuran âyetini indirmiştin... Allah'ım senin nebin ve saffyyfn, seçkin kulun olan Muhammed, diyorum ki: 'Benim göğsüme genişlik ver. İşimi kolaylaştır. Bana, ehlimden Ali'yi vezir yap.. Onunla sırtımı kuvvetlendir!.." demiştir. Ebû Zerr şöyle demektedir: Allah'ın Resulü, sözünü henüz tamamlamamıştı ki, Cibril inerek, "Ey Muhammedr "Sizin dostunuz, ancak Allah'tır âyetini oku!." dedi. İşte bu meselede rivayetlerle ilgili hususun tamamı bundan ibarettir. 47[47]

Bu Âyetin Hz. Alinin Halifeliğine İşaret Ettiği İddiası

Şiâ şöyle demektedir: "Bu âyet, Allah'ın Resulünden sonra halife olacak şahsın, Ali İbn Ebi Talip olduğuna delâlet etmektedir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Bu âyet, burada işaret bahsedilenlerle muradın, bir İmam olduğunu göstermektedir. Her ne zaman durum böyle olursa bu imamın, halifenin Ali İbn Ebl Talip olması gerekir."
Birinci makamın (mukaddimenin) beyânı şudur: Arapça'da, velî kelimesi, bazan "yardımcı" ve muhib, "seven" anlamına gelir. Bu, tıpkı "mümin erkeklerde, mümin kadınlar da birbirinin dostlarıdır " (Tevt», 71} âyetinde olduğu gibidir. Bazan da bu j "tasarruf eden" anlamına gelir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Hangi kadın velisinin İzni olmaksızın evlenirse (nikâhı bâtıldır)48[48] buyurmuştur. Buna göre biz deriz ki, burada şu iki açıklama yapılabilir:
a) "Velî" lafzı bu iki mânaya gelmektedir. Halbuki, Allah hangi mânayı rnurad ettiğini belirlememiştir. Bu iki mâna arasında bir zıdlık da yoktur. Öyleyse, lafa bu iki mânaya da hamletmek gerekir. Bu sebeple âyetin delâleti, bu âyette zikredilen mü'minlerin ümmet hakkında tasarruf sahibi olduklarını gösterir.
b) Şöyle de diyebiliriz: Bu âyette geçen "velî" lafzının, "nasîr-yardımcı" mânasında olması caiz değildir. Binâenaleyh bunun, "mutasarrıf" mânasında olması gerekir. Biz, bu kelimenin "nasır" mânasında olmasının caiz olmadığını söyledik. Çünkü, bu âyette zikredilen "velayet", Ufl kelimesinin zikredilmiş olmasının delaletiyle, bütün mü'minleri içine alan ârnm bir lafız değildir. Çünkü Urf kelimesi "hasr" için kullanılır. Bu, tıpkı "Allah, ancak bir tek Tanrıdır" [nm, 171) ayeti gibidir. Haibuki, "nustet", "yardım etmek" anlamına gelen "velayet" kelimesi

---

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/118-19
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/119-120
48[48] Ebu Dâvûd, Nikah, 19 (2/229); Darimî. Nikah, 11 (2/137).

umumîdir; zira Allah "mümin erkeklerde, mü'min kadınlarda birbirinin velileridir" (Tevbe, 71) buyurmuştur. Bu da, bu âyette zikredilen "velâyef'in "nusret" -yardım etmek- mânasında olmadığına kesin olarak hükmetmeyi gerektirir. Buradaki velayet, dostluk, "nusret" -yardım etmek- mânasında olmayınca, tasarruf etmek mânasında olur. Çünkü "velâyef'in bu iki mânadan başka bir mânası yoktur. Buna göre âyetin takdiri, "Ey mü'minler, sizde tasarruf sahibi olan ancak Allah, Resûlutlah ve şu şu sıfatlarla vasfedilmiş mü'minlerdir" şeklinde olur. Bu da, bu âyette zikredilen sıfatlarla mevsuf olan mü'minlerin, bütün ümmet hakkında tasarruf sahibi olmalarını gerektirir. Halbuki imamın, (halifenin) bütün ümmet hakkında tasarruf sahibi olan bir İnsan olmaktan başka bir anlamı yoktur. Binâenaleyh şu zikrettiklerimizle, bu âyetin içinde zikredilen şahsın ümmetin imamı olması gerektiğine delâleti kesinleşir."

İkinci makamın (mukaddimenin) beyânı: Zikrettiğimiz şeyler sabit olunca, bu insanın, Ali İbn Ebî Talip olması gerekir. Bunu şu bakımlardan izah edebiliriz:

1) Bu âyetle bir şahsın imamlığını, halifeliğini kabul eden herkes, bu şahsın Hz. Ali olduğunu söyler. Daha Önce de belirttiğimiz hususlarla, âyetin bir şahsın halifeliğine delâlet ettiği sabit olmuştur. Binâenaleyh, bir farkın bulunduğunu söyleyen kimsenin bulunmaması sebebiyle, o şahsın Hz. Ali olması gerekir.

2)Bu âyetin, Hz. Ati hakkında nazil olduğu hususunda, birbirini teyid eden rivayetler bulunmaktadır. Binâenaleyh, bu âyetin Hz. Ebû Bekir (r.a) hakkında nazil olduğunu söyleyen görüşü benimsemek mümkün değildir. Çünkü bu âyet, Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olmuş olsaydı, bu onun imametine delâlet ederdi. Halbuki ümmet-i Muhammed, bu âyetin onun imametine delâlet etmediği hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece de bu görüş bâtıl olmuş olur.

3) Cenab-ı Hakk'ın tabirini önce geçmiş olana atfetmek caiz değildir. Çünkü, namazdan daha önce bahsedilmişti.. Namaz ise, rükûyu da içine alan bir ibâdettir. Böylece rükûun yeniden zikredilmiş olması bir tekrar olur. Bu sebeple, bu cümleyi hâl olarak kabul etmek vacip olur. Yani, "Onlar rükû ederken de zekâtlarını verirler..." demektir. Halbuki ulemâ, rükû halinde iken zekât vermenin, ancak Hz. Ali hakkında söz konusu olduğunda ittifak etmişlerdir. Öyleyse, bu âyet ona has olmuş ve izah ettiğimiz şekilde de, onun imametine delâlet etmiş olur. İşte Şia'nın, Hz. AH (r.a)'nin halifeliği hususunda bu âyetle istidlal ederken söylediklerinin tamamı bundan ibarettir.. 49[49]

Şiânın Mezkûr İddiasına Cevap

Cevap: "Velî" lafzını, aynı anda, hem "yardımda", hem de "tasarrufta bulunan" kimse anlamına almak caiz değildir. Zira usûl-i fıkıhta, müşterek bir lafzı aynı anda iki mânasına birden hamletmenin caiz olmayacağı kaidesi bulunmaktadır. İkinci makamın cevâbına gelince biz deriz ki, bu âyette geçen "velî" lafzından "yardımcı" ve "seven" mânasının murad edilmesi niçin caiz olmasın? Halbuki biz, velî lafzının bu mânaya alınmasının, mutasarrıf mânasına alınmasından daha münasip olduğuna dair deliller getirip, daha sonra da onların söylediklerine cevap vererek şöyle diyoruz: "Velî" lafzının, nasır "yardımcı" mânasına hamledilmesin in daha münasip ve yerinde olduğuna şu hususlar da delâlet etmektedir:

1) Âyetin, hem öncesine hem de sonrasına ancak bu mâna uygun düşmektedir. Bu mânanın, âyetin öncesine uygun düşmesi şu şekildedir: Cenâb-ı Hak, "Ey iman edenler, yahudlleri de hristiyanlan da dost edinmeyin../' (Mâide,51)buyurmuştur. Bu âyet ile O, "Yahudi ve hristiyanlan, gerek canlarınız gerekse mallarınız hususunda tasarrufta bulunan imamlar edinmeyin..." mânasını kastetmemiştir. Çünkü böyle bir mânanın bâtıl oluşu, neredeyse zarurî olarak bilinen bir husustur. Aksine bu âyetle "Yahudi ve hristiyanları birer dost ve yardımcı edinmeyiniz.. Onlarla içli dışlı olmayınız ve onlarla, birbirinize destek ve yardim sağlamayınız" mânasını murad etmiştir. Sonra Allah bunu iyice yasaklamak üzere "Sizin dostunuz ancak

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/120-121

Allah'tır, Onun peygamberidir, şöyle şöyle vasfedilen mû'minîerdir..." buyurmuştur. Görünen odur ki, bu âyette emredilen "velayet", önceki âyette nehyedilen "velayet"in aynısıdır. Önceki âyette yasaklanan velayet, nusret (yardım) mânasmdaki velayet olunca, bu âyette emredilenin de yine nusret mânasındaki velayet olur.

Bu mânanın âyetin sonrasına uygun düşmesi ise şöyledir: Hak Teâlâ, "Ey iman edenler, sizden evvel kendilerine kitap verilenlerle kâfirlerden dininizi bir eğlence ve bir oyun tutanları, veliler, dostlar edinmeyin. Allah'dan ittikâ edin eğer inanmış kimselerseniz" (Mâıde. 57) buyurmuş ve böylece yahudî, hristiyan ve kâfirleri dost edinme yasağını tekrar etmiştir. Hiç şüphesiz burada nehyedilen "velayet" (dostluk) de, yardım etme (nusret) manasınadır. Şu halde âyetteki, "sizin dostunuz ancak AUah'dır" ifâdesindeki dostluğun (velayetin) de, nusret mânasına olması gerekir. Taassubu bırakıp âyetin önünü, sonunu hesaba katıp, insafla düşünen herkes, bu âyetteki "velayetin" (dostluğun), sadece yardımcı olan ve seven mânasında bir dostluk olduğunu, "imamet" mânasına gelmesinin mümkün olmadığını açıkça anlar. Çünkü bu, aynı maksad için söylenmiş iki söz arasına farklı bir sözü sokma olur. Böyle olması ise son derece tutuk ve düşük bir ifâde olur. Halbuki Allah'ın kelamını böylesi şeyden tenzîh etmek vaciptir.

2) Şayet biz, velayeti tasarruf ve imamet mânasına alırsak, âyette bahsedilen mü'minlerin, bu âyet nazil olurken, Allah'ın dostları (velileri) olarak tavsif edilmemiş olmaları gerekir. Çünkü Hz. Ali (k.v)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken tasarrufu (imameti) geçerli değildi. Halbuki âyet, mü'minlerin o anda da Allah'ın dostları (velîleri) olduklarını göstermektedir. Ama biz bu velayeti (dostluğu) sevgi ve yardım etme mânasına alırsak, âyette bahsedilen velayet, o anda da mevcut olmuş olur. Böylece velayeti sevgi ve yardım mânasına almanın tasarruf (imamet) mânasına almaktan daha münasip olduğu kesinleşir. Söyleyeceğimiz şu husus da bunu kuvvetlendirir: Allah Teâlâ, mü'minlerin, yahûd? ve hristiyanlan dost (velî) edinmelerini yasaklamış, sonra da mü'minlere yine mü'minleri dost edinmelerini emretmiştir. Binâenaleyh olumlu («mir) ve olumsuz (nehiy) cümlelerinin, aynı şey hakkında olabilmeleri için, mutlaka mü'minleri dost edinmenin o anda mevcut olması gerekir. "Tasarruf" mânasına otan velayet, o anda imkânsız olduğuna göre, âyeti de bu mânaya hamletmek imkânsızdır

3) Allah Teâiâ, bu âyette bansediteruniJ^minleri. âyette yedi yerde cemî olarak getirmiştir: Cemî lâfızları, her ne kadar îa'zim (yüceltme) üslûbu ile tek kişi hakkında kullanılabilir ise de, böyle bir kullanış hakîkat değil, mecaz olur. Halbuki sözde aslolan, sözü hakîkî mânasına hamletmektir.

4) Biz, çok açık ve net delillerle, Hak Teâlâ'nın 'Ey imân edenler, içinizden kim dininden dönerse..." (Maide, 54) âyetinin, Hz. Ebû SeMr (r.a)'in imametinin sahîh olduğunu gösteren en güçlüdelillerden biri olduğunu açıklamıştık. Binâenaleyh eğer bu âyetdeTHzTPeygamber(s.a,s)'dsn sonra Ükolarak Hz. Ali'nin imametinin sahîh olduğuna delâlet eder ise, iki âyet arasında bir tezad olur ki, bu yanlıştır. Dolayısıyla bu âyette Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra ilk olarak halife olacak olanın Hz. Ali (r.a) olacağına bir delâletin bulunmadığına kesinkes hükmetmek gerekir.

5) Hz. Ali (k.v), Kur'ân'ın tefsirini, şu Râfizîlerden (Şia'dan) daha iyi biliyordu. Binâenaleyh eğer bu âyet, kendisinin Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra ilk halife olacağına delâlet etseydi, o bunu her toplulukta delil olarak getirirdi. Şia, "Hz. Ali, bunu takiyye yaptığı için söylememiştir" de diyemez. Çünkü onlar, Hz. Ali'nin, (Hz. Ebû Bekir'in seçildiği) şûranın yapıldığı gün, "Gadir hadîsi[50] "mübâhale hadisi"[51] ve bütün fazilet ve menkıbeleri ile istidlal ettiğini naktetmişlerdir. Halbuki o, imametini isbat için bu âyete kesinlikle

---

[50] Bu, biz ehi-i sünnetçe sahih Kabul edilmeyen, daha ziyade şia kaynaklarında bulunan ve şia ta 'atından ileri sürülen iddialardan biridir. Buna göre: Veda haccından Medine'ye dönerken, Hz. Peygamber (s a s), Gadîrhum" denen bir yerde konaklamış ve orada, kendinden sonra Hz. Ali'nin halife olmasını söylemiştir (Mecma'ul-Beyân, et-Tabressî, 3/159 (Şia tefsiri).

[51] Mübâhele hadisi ile ilgili olarak, Âl-i İmrân 61. ayetin tefsirine bakınız.

tutunmamıştttr. İşte bu da, (Allah'ın laneti üzerlerine olasıca) Râfizîlerin bu görüşlerinin düştüğünü kesin olarak söylemeye götürür.
6) Farzet ki bu âyet, Hz. Ali'nin hilâfetine delâlet ediyor. Fakat biz, bu âyet indiği esnada, Hz. Ali için böyle bir imametin söz konusu olmadığı noktasında anlaşıyoruz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken, Hz. Ali (k.v)'nin ümmet üzerinde tasarrufta bulunması geçerli olamazdı. Binâenaleyh geriye, âyetin Hz. Ali'nin daha sonra imam (devlet başkanı) olacağına delâlet etmesi ihtimali kalır. Râfizîler ne zaman bunu savunup ileri sürerler ise, biz de bunu kabul eder ve bunu, Hz. Ali'nin halifeliğinin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman (r.a)'ın halifeliklerinden sonra olacağı mânasına alırız. Çünkü âyette, Hz. Ali'nin halifeliğinin zamanını gösteren bir ifade yoktur.
İmdi eğer onlar, "Ümmet, bu âyet hakkında iki görüş belirtmiştir. Bir kısmı, bu âyetin Hz. Alî'nin halifeliğine delâlet etmediğini söylerlerken; bir kısmı da bunun, onun halifeliğine delâlet ettiği"' söylemişlerdir. Bunun Hz. Ali'nin halifeliğine delâlet ettiğini söyleyen herkes, "Bu, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber (s.as)'in hemen peşisıra halife olması gerekdiğine delâlet ediyor" demiş olur. Dolayısıyla âyetin, bunun dışında bir şekilde Hz. Ali'nin halifeliğine delâlet ettiğini söylemek, âyet hakkında söylenmiş üçüncü bir görüş olur" derlerse, biz deriz ki: "Bu, yanlıştır. Çünkü buna karşı şöyle diyerek cevap veririz: "Ümmet İçinde böyle birşey söyleyen hiç kimsenin olmadığını size kim söyledi? Çünkü mâna muhtemeldir, hatta açık bir mânadır En bu âyeti, Hz. Ali'nin imametin» (hilâfetine) birileri delil getirdiğinden beri. birisi bu istidlal karşısında geçen soruyu devamlı olarak soran kimse eksik oirnomtvttr B*n fren aleyh bu muhtemel (mâna ile, bu soru, bu istidlalin yapıldığı günden bert Mrüirinden ayrılmamışlardır.
7)Âyetteki, "Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Onan peygamberidir•" ifâdesi, hiç şüphesiz ömmet-i İslam'a bir hitaptır. Ümmet-i Muhammed, kendileri üzerinde tasarruf sahibinin Allah ve Resûlullah olduğunu kesin olarak kabul etmişlerdir. Cenâb-ı Allah bu ifâdeyi, mü'minlerin gönüllerini hoşnud etmek ve kâfirleri ne dost ne de yardımcı edinmeye ihtiyaçları olmadığını bildirmek için zikretmiştir. Zira, yardımcısı Allah ve Resulü olanın, yahudî ve hristiyanları sevmeye ve onlardan yardım istemeye ne ihtiyacı olabilir? Durum böyle olunca, "Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Onun peygamberidir" âyeti ile, nusret ve sevgi mânasına gelen velayet (dostluk) kastedilmiş olur. Şüphesiz ki "velî(dost)" kelimesi âyette bir defa geçmiştir.Binaenaleyh bununla burada, nusret (yardım etme) mânası kastedilince, bir de tasarruf mânasının kastedilmiş olması imkânsızdır. Zira birden çok mânaya gelen (müşterek) bir lafzın, aynı anda iki değişik mânasında kullanılmasının caiz olmayacağı sabittir.
8) Allah Teâlâ bir önceki âyette, "Kendisinin seveceği ve kendisini seven, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve çetin bir kavim " <Mâıde 54) diye, mü'minleri medh-ü sena etmiştir. Binâenaleyh eğer biz, "Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır..." âyetindeki dostluğu (velayeti), sevgi ve yardım mânasına hamledersek, bu âyet, geçen âyetin mânasını ifâde etmiş olur ve geçen âyetteki "Allah yolunda savaşırlar" buyruğu da, bu âyetteki, "namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren..." kısmının îfâ ettiği işlevi yerine getirir. Dolayısıyla bu âyet, bir önceki âyetin mânasını te'kid eden ve ona mutabık olan bir âyet olup daha uygun olur. Böylece bütün bu vecihlerle, (izahlarla), bu âyette bahsedilen velayetin, tasarruf (imamet) mânasına değil, yardım (nusret) mânasına olması gerektiği sübût bulur. 52[52]

Hasr Edatının Bazen Hasr İfâde Etmemesi

Onların, "âyette zikredilen velayet (dostluk) umumî değildir, nusret (yardım) mânasındaki velayet umumîdir" şeklinde dayandıkları izah şekline gelince, buna da iki şekilde cevap verilir:
a) Biz, âyette zikredilen velayetin umumi olmadığını ve buradaki edatının hasr için olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili Dünya hayatının hali, gökten indirdiğimiz bir su gibidir..." (Yunus,24)âyetidir. Şüphe yok ki, dünya hayatıyla itgiü, bundan başka daha pek çok meseleler bulunmaktadır. Nitekim Allah, "Dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir"

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/121-124

(Muhammed, 36) buyurmuştur. Halbuki oyun ve eğlence, dünyanın dışındaki başka şeylerde de bulunur.

b) Nusret (yardım) mânasına olan velayetin, bütün mü'minler hakkında umumî olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun izahı şudur: Allah Teâlâ, mü'minlerı iki kısma ayırmıştır:

1) Kendisine velayet edilenler ki, işte bunlar Cenâb-ı Hakk'ın "Sizin dostunuz ancak Allah'tır" sözüne muhatap olanlardır.

2) Velîler ki bunlar da, Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren mü'minlerdir. Biz buradaki velayeti nusret mânasına alırsak, mâna, "Allah bu iki kısımdan birini diğeri için yardımcılar kıldı" şeklinde olur. Halbuki, diğer kısmın yardımı, bütün mü'minler için söz konusu değildir. Eğer bu böyle olsaydı, o zaman, yardım gören tarafın kendi kendilerine yardım etmiş olmaları gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Böylece, ümmetin iki kısmından birinin yardımının, bütün ümmet için söz konusu olmayıp, aksine bunun ümmetin diğer kısmına has olduğu kesinleşmiş olur. Binâenaleyh, bu âyette zikredilen velayetin hususi olmasından, onun nusret mânasına gelmemesi gerekmez. Bu, hakkında mutlaka düşünülmesi gereken, güzel ve ince bir cevaptır.

Şiânın, bu âyetin Hz. Ali hakkında nazil olduğuna dair istidlalleri de kabul edilemez. Zira biz, müfessırlenn ekserisinin bu âyetin bütün ümmet hakkında olduğunu belirttiklerini beyân etmiştik. Buna göre bu âyetten maksat, "Allah Teâlâ'nın müslümanlara, müslümanlardan başka hiç kimseyi dost ve yardımcı edinmemelerini" emretmesidir. Müfessirlerden, bu âyetin Hz. Ebû Bekr hakkında olduğunu söyleyenler de vardır.

Onların, bu âyetin rükû halindeyken zekâtını veren kimseye mahsus olup o şahsın da Ali İbn Ebî Talip olduğu şeklindeki istidlallerine gelince, biz deriz ki, bu da birkaç yönden zayıftır:

a) Zekât, nûfite olanın değif, farz o/an matı ibâdetin adtdır. Bunun delili "ve zekâtı veriniz..." (Bakara, 43) âyetidir. Binâenaleyh şayet Hz. Ali, farz olan zekâtını rükû halindeyken vermiş olsa, o zaman mutlaka o, farz olan zekâtını, vacip olduğu ilk vakitten sonraya bırakmış olurdu ki, böyle bir durum ulemânın ekserisine göre masiyet kabul edilmiş olup, bunun ise Hz. Ali'ye isnâd edilmesi caiz değildir. Zekâtı, nafile olan sadaka mânasına hamletmek de, aslolanın hitâfınadır. Zira biz, "zekâtı veriniz" (Bakara, 43) buyruğunun zahirinin, zekât dan herşeyin farz olduğuna delâlet ettiğini beyân etmiştik.

b) Hz. Ali (r.a)'ye layık olan, namazda iken sadece, bütün kalbiyle Allah'ı zikre gark olmuş olmasıdır. Böyle olan kimsenin zahirî durumu onun, başkasının sözünü dinlemeye ve onu anlamaya yönelmemesini iktiza eder.. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "On/ar ayakta iken, otururken, yanlan üstünde iken Allah'ı hatırlayıp anarlar göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden İnceye düşünürler" (An imran. 19i) buyurmuştur. Kalbi bu denli tefekküre dalan kimse, başkasının sözünü dinlemeye nasıl vakit bulabilir?.

c) Namazda iken, fakire yüzüğünü vermek, "amel-i kesir"dir. Halbuki, Hz. Ali (r.a)'nin şanına yakışan, böyle yapmamasıdır.

d) Meşhur ve yaygın olan,Hz. Ali (r.a)nin fakir oluşu ve kendisinin, zekât farz olacak kadar malının olmadığıdır. İşte bundan dolayı âlimler, "Hz. Ali üç çörek verdiğinde, hakkında Dehr sûresinin nazil olduğunu" söylemişlerdir. Bu ise, ancak Hz. Ali'nin fakir olması halinde söz konusu olabilir. Ama kendisinde zekâtın farz olacağı kadar bir malı bulunan kimsenin, üç çörek vermesinden dolayı, o sûrede zikredilen bu büyük övgüye müstehak olması imkânsız olur. Onun kendisinde zekâtın farz olacağı kadar bir malı olmadığına göre, Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın emirlerine boyun eğici olarak... zekâtı veren..." ifâdesinin, Hz. Ali hakkında olduğunu söylemek imkânsız olur.

e) Farzedelim ki, bu âyetle Hz. AH İbn Ebi Talip murad edilmiş olsun.. Ancak ne var ki bu âyetle istidlal, âyette geçen "velî" kelimesiyle murad "yardım eden", "seven" mânası değil, tasarrufta bulunan mânası olduğu zaman ancak tamam olur.. Bu husustaki sözümüz ise, daha önce geçmişti. [53][53]

---

[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/125-126

Üçüncü Mesele

Bil ki, HakTeâiâ'nın "Allah’ın emirlerine boyun eğici olarak... zekâtı veren..." ifâdesinden kastedilenlerin, "rükû halinde iken zekâtlarını veren kimseler olduğunu" söyleyenler, bu âyetle amel-i kalîlin namazı bozmayacağı hususunda istidlal etmişlerdir. Çünkü bu kimse, namazda iken zekâtını dilenciye vermiştir. Şüphesiz ki bu kimse, namazda iken zekât vermeye niyet etmiştir. Böylece bu, bu tür amellerin namazı bozmayacağına delâlet etmiş olur. Geriye, âyette ilgili şu iki soru kalmıştır:

Birinci Soru: Âyette zikredilenler, Allah, Resûlullah ve müminlerdir. O hâlde daha niçin Cenâb-ı Hak, (i^3j UİI "sizin dostunuz ancak..." yerine, "sizin dostlarınız ancak..." dememiştir?

Cevap: Sözün aslı, "Sizin dostunuz ancak Allah'tır" şeklindedir. Böylece Allah'ın dostluğu asıl kılınmış oldu. Sonra da, Allah'ın bu dostluğu ipine ikinci derecede olarak Resûlullah'ın ve mü'minlerin dostluğu da dizilmiştir. Şayet "Sizin dostlarınız ancak Allah, Resulü ve iman etmiş olanlardır.." denilmiş olsaydı o zaman bu ifâdede astolan ve asla tâbi olanlar belirtilmemiş olurdu. Abdullah İbn Mesûd, bu ifâdeyi "Sizin mevlanız ancak..." şeklinde okumuştur.

İkinci Soru: "ki onlar namazı ikâme ederler..." ifâdesinin i'râb-taki mahalli nedir?

Cevap: Bu, sözünden bedel olarak, mahallen merfûdur. Veyahut da kelâmın takdirinin "Onlar, namazı ikame edenlerdir.." şeklinde olması da söylenebilir. Veya bu ifâde, medh üzerine mansûbtur. Burada, bu ifâdenin getirilmesinden maksat ise, samimi ve ihlaslı olan mü'minleri, iman ettiğini iddia edip de münafık olan kimselerden ayırdetmektir. Çünkü bu ihlas, o kimsenin ancak rükû halinde iken, yani hudû ve huşu ile yalnız Allah'a yönelme halindeyken namazına devam etmiş olmasıyla bilinir. 54[54]

Allah ve Resulünün Himayesine Girenler Galipdirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak:

Kim Allah'ı, Peygamberi ve iman edenleri velî edinir (ve yardımcıları olursa) hiç şüphe yok ki, galip gelecek olanlar, Allah'ın cemaatinin ta kendileridir" (Mâıde, 56) buyurmuştur.

Bu âyet-i kerime ile ilgili iki mesele vardır: 55[55]

Hizbullah’ın Manası

Arapça'da hizb kelimesi, kişinin kendi görüşünde olan arkadaşlarının meydana getirdiği topluluktur. Bunlar, kendilerine zor gelen bir işten dolayı, bir araya gelmiş topluluktur. Müfessirler bu tabiri çeşitli şekillerde tefsir etmişlerdir. Meselâ Hatan el-Basri, "Allah'ın ordusu"; Ebu Revk, "Allah'ın vefîteri"; Ebû'l-Allye, "Allah'ın taraftarları" mânalarını vermişlerdir. Bazıları da bu tabire, "Allah'ın yardımcıları" anlamını vermişlerdir. Ahfeş, "Hizbullah, "Allah'ın dinini din olarak benimseyen, O'na itaat eden ve Allah'ın da kendilerine yardım etmiş okluğu kimselerdir" demiştir. 56[56]

İkinci Mesele

Allah'ın buyruğu haber yerinde kullanılmış bir cümledir. Mübtedâya ait rabıta zamiri de, malum olduğu için zikredilmem iştir. Haberin takdiri ise, "Allah'ın ordusundan ve yardımcılarından olduğu için, o kimseler galiptirler" şeklindedir. 57[57]

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/126-127

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/127

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/128

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/128

Dininizle Alay Edenleri Dost Edinmeyin

"Ey iman edenler, sizden önce kendilerine kitap vertlenletie, kâfirlerden dininizi bir eğlence ve oyun tutanları dostlar edinmeyin. Allah'tan korkun, eğer inanmış kimselerseniz..." (Mtkto, 57).
Bil ki Allah Teala, önceki âyette yahudi ve hristiyanlan dost edinmeyi yasaklamış ve bu sözü de, bunu izah için sevketmiştir. Daha sonra da burada, bütün kâfirleri dost edinmeyi yasaklayan umumî bir nehy zikretmiştir ki, işte bu da bu âyettir. Bu hitapta ilgili birkaç mesele vardır: 58[58]

Birinci Mesele

Ebû Amr ve Kisaî, "kâfirler" lafzını, Cenâb-ı Hakk'ın "kendilerine kitap verilenlerden.... ' ifâdesine atfederek cerr ile okumuşlardır ki, kelamın takdiri jü&l jaj şeklindedir... Diğer kıraat imamları da, ifadesine atfederek, nasb ile okumuşlardır ki, bu kıraate göre kelâmın takdiri ise,"kâfirleri de (dost edinmeyin)" şeklinde olur. 59[59]

İknici Mesele

Denildiğine göre, Rtfae Ibn Zeyd ile Süveyd İbnu'l-Hare, önce iman izhar etmişler, sonra da münafık olmuşlardı.
Müslümanlardan bir grup kimse de onları seviyor, onlara muhabbet besliyordu. İste, onlan seven müslümanlar hakkında Allah bu âyeti indirdi. 60[60]

Ehl-i Kitap İle Öteki Kafirlerin Farkı

Bu âyet, ehl-i kitabın, kâfirlerden ayrı tutulmasını iktizâ eder. Çünkü atıf, başkalığı (muğayerek)1 i gerektirir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine kitap verilen kâfirler... " (Beyyine, ıj ifâdesi, ehl-i kitabın kâfir oldukları hususunda açık bir ifâdedir. Bu iki sözü uzlaştırmanın yolu ise şudur: Müşriklerin küfrü daha şiddetli ve daha büyüktür. İşte bundan dolayı biz, "küfür" ismini hasseten müşriklere tahsis ediyoruz.. Allah en iyi bilendir. 61[61]

Dördüncü Mesele

Onların, din ile oynamalarının ve istihza etmelerinin mânası, kalben küfürde ısrar ettikleri halde, dilleriyle İslâm olmuş görünmeleridir.. Bunun bir benzeri de, Bakara süresindeki,
"Onlar iman edenlere rastladıkları zaman, "İnandık" derler. Şeytanlanyla baş başa kalınca ise, "Emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihza edicileriz" derler" (Bakara, 14) âyetidir. Buna göre ifâdenin mânası, "Âyette bahsedilenler, sizin dininizi alay ve eğlenceye alınca, sizin onları birer dost, yardımcı ve ahbap edinmemeniz gerekir. Çünkü böyle bir durum, aklın almadığı ve kişiliğin kabul etmeyeceği bir iştir" şeklinde olur. 62[62]

Kâfirlerin Ezanla Alay Etmeleri

"Birbirinizi namaza çağırdığınız zaman, (onlar) onu bir eğlence ve bir oyun edinirler. Bu,

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/128
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/129
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/129
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/129
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/129

kendilerinin hakikaten akıllarını kullanmayan bir kavim olmalarındandır" , 58).
Cenâb-ı Allah, bir önceki âyette onların, müslümanların dinini oyun ve eğlence edindiklerinden bahsedince, bu âyette de, onların bu dini oyun ve eğlence edinmelerinin bir şeklini zikrederek, "Birbirinizi namaza çağırdığınız zaman, (onlar) onu, bir eğlence ve bir oyun edinirler" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 63[63]

Birinci Mesele

Âyette gecen kelimesindeki mef'ûl zamiri, ya daha önce geçen salât'a (namaza), ya da "çağırdığınız zaman" fiilinin masdarı olan, "münâdâ" (çağırma) kelimesine râcidir (Yani namaza çağrı olan ezanla ilgilidir).
Rivayet edildiğine göre, Medine'deki hristiyanlardan birisi, müezzinin "Eşhedü enne Muhammeden Resulullah"(Şehadet ederim ki, Muhammed Allah'ın Resulüdür dediğini duyduğunda, "Ben bu yalancıyı yakacağım" derdi. Derken bir gece hizmetçisi elinde yanan birşeyle onun evine girdi ve o ateşten bir kıvılcım eve sıçradı. O adam böylece evi ve ailesi ile birlikte yanıp kül oldu.
Yine rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.s)'in müezzini, namaz için ezan okuyunca, müslümanlar kalkar namaza giderlerdi. Bunun üzerine yahûdîler, "kalktılar kalkmaz olasıcalar; kıldılar, kılmaz olasıcalar!" diyerek alay ederlerdi.
Şu da rivayet edilmiştir: Müslümanlar namaz kılmaya kalktıklarında münafıklar halkı namazdan soğutmak için gülerlerdi.
Yine şu da rivayet edilmiştir: Onlar, "Ey Muhammed, daha öncekilerde duyulup görülmeyen bir bid'at çıkardın. Eğer sen peygamber isen, şüphesiz ki icâd ettiğin bu işte, bütün peygamberlere muhalefet ettin. Binâenaleyh, kervandakilerin nida etmesi gibi, böyle nida etmen sana nerden geliyor?" dediler. İşte bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi. 64[64]

Bu Ayet Ezanın Kur'an'daki Delilidir

Âlimler, bu âyetin, ezanın sırf rüya ile değil, Kur'ân'ın nassı ile de sabit olduğunu gösterdiğini söylemişlerdir. 65[65]

Üçüncü Mesele

Âyetteki "hüzüv" ve "la'b" (eğlence ve oyun) kelimeleri, iki ayrı şeydir. Çünkü müslümanlar namaza kalktıklarında, münafıklar,"Bizim yaptığımız bu amelleri, Müslümanlarla alay ve istihza etmek için yapıyoruz. Çünkü onla*, biz böyle olmadığımız halde, kendi dinlerinde olduğumuzu sanıyorlar" diyorlardı. Münafıklar bunda ne dinî, ne dünyevî bir fayda ve menfaatin olmadığına inandıkları için, "Bu, bir oyundur" derlerdi.
Daha sonra Hak Teâlâ, 'Bu, kendilerinin hakikaten akıllarını kullanmayan bir kavim olmalarındandır" buyurmuştur. Yani, "Eğer onların akılları tam olsaydı, yaratan ve nimet verene ta'zim etmenin, O'na son derece hizmetin oyun ve eğlence olamayacağını, aksine kutların en güzel amelleri ve en şerefli fiilleri olduğunu bilirlerdi" demektir. İşte bundan ötürü bazı hakim kimseler, "Hareketlerin en şereflisi namaz, hareketsizliklerin en faydalısı da oruçtur" demişlerdir. 66[66]

Eht-i Kitabın Müslümanlara Karşı Duyduğu Kinin Sebebi

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/129-130
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/130
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/130
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/130-131

"De ki: "Ey ehl-1 kitap, sizin bizden hoşlanmayışmız, ancak Allah'a, bize indirilene ve daha evvel indirilmiş olanlara imân etmemizden dolayıdır ve sizin birçoğunuz fâsıksınız" (MAide, 59).
Bil ki âyetin, kendinden öncekilerle münasebeti şu bakımdandır: Allah Teâlâ, ehl-i kitab'ın ve kâfirlerin, İslam dinini alay ve eğlenceye aldıklarını nakledince, onlara, "Sizin, bu dinden hoşlanmamanızın sebebi nedir? O dinde, alay ve eğlenceye almayı gerektiren hangi şeyi buluyorsunuz?" demiştir.
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 67[67]

“Nikme” Tabirinin İzahı

Hasan el-Basrî, kâfin fethası ile kelimeyi, şeklinde okumuştur ki fasîh olan, bu kelimenin kâfinkesresi ile okunmasıdır. Nitekim sen, birşeyden hoşlanmadığında, kâfin kesresi veya fethası ile, veya dersin. Müfessirler âyetteki bu ifâdeye, "Sizler ayıplamıyorsunuz", "sizler yadırgamıyorsunuz", "sizler hoşlanmıyorsunuz" mânalarını vermişlerdir. Bazı âlimler, "ikâb"a (yani cezalandırmaya) da bazan, bu kökten olan 4*âi kelimesinin kullanıldığını, çünkü ikâbın, hoş olmayan fiillere karşı uygulandığını söylemişlerdir. Diğer bazıları ise, birşeyi hoş karşılamayan kimsece, hoşlanmadığı o şeye karşı gösterdiği gazabın "nikme" diye adlandırıldığını, çünkü hoşlanılmayan şeye karşı gösterilen gazabın da azap mânasına geldiğini söylemişlerdir. Binâenaleyh birinci görüşe göre, "nikme" kelimesi, önce hoşlanılmayan şey mânasına vaz'edilmiş (icâd edilmiş), sonra da, hoşlanılmayan bir şey olduğu için "azap" mânasında da kullanılmıştır. İkinci görüşe göre ise, "nikme" kelimesi, önce "azap" mânasına vaz' edilmiş, sonra da, peşisıra azap geldiği için hoş karşılanmayan şeye de "nikme" denilmiştir. 68[68]

İkinci Mesele

Âyetin mânası şöyledir: "Allah Teâlâ, ehl-i kitaba, "Niçin bu dini bir oyun ve eğlence ediniyorsunuz?" diyor, sonra da adetâ taaccüp ederek, "Siz bu dinde, sadece Allah'a, Hz. Muhammed'e indirilen kitaba ve Hz. Muhammed'den önce gelm.9 bütün peygamberlere iman etmeyi yadırgıyorsunuz. Fakat böyle bir iman, yadırganacak birşey değildir. Mesela Allah'a iman, bütün ibadetlerin başıdır. Hz. Muhammed'e ve diğer bütün peygamberlere iman ise haktır, doğrudur. Zira risâlet ve nübüvvet iddiasında, bir peygamberi tasdîke götüren yol mucizedir. Sonra mucizenin Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde de tahakkuk ettiğini görünce, onun bir resul olduğunu ikrar etmek gerekir. Bazı peygamberleri kabul edip, bazılarını kabul etmeme hususu ise, bir tezâd teşkil edip yanlış bir yoldur. Binâenaleyh üzerind»? olduğumuz şeyin bir hak dîn ve müstakim yol olduğu sabit olur. O halde siz, niçin bizim bu imanımızı yadırgıyorsunuz."
İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bir kısım yahûdî, Allah'ın Resul (s.a.s)'üne gelip O'na, hangi peygamberlere iman ettiğini sordular. Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'a bize indirilene ve Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'e indirilene... inandık" deyip "Biz, Allah'a teslim olmuş olanlarız" diye sonuna kadar âyeti okudu. O, sözünde Hz. İsa (a.s)'yı da iman ettiği peygamberler arasında zikredince, onlar Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini de inkâr ederek, "Dünya ve âhirette, sizden daha nasibsiz bir dinin müntesibi ve dininizden daha şerli bir din görmedik" dediler de, bunun üzerine Cenâb-ı Allah, bu ve bundan sonraki âyeti indirdi.
Cenâb-ı Hakk'ın "ve sizin birçoğunuz fasıksmız" ifadesinde, bütün kıraat imamları ifâdenin başını elifin fethası ile şeklinde okumuşlar, Nu'aym İbn Meysere ise, elifin kesresi ile, şeklinde okumuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç soru vardır:
Birinci Soru: Yahudilerin ekserisi fâsık ojduğu halde, müslümanlardan nasıl (niçin)

---

[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/131
[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/131-132

hoşlanmazlar?
Buna birkaç bakımdan cevap verilir:
1) Âyetteki, "Sizin birçoğunuz fâsiksmiz" ifâdesi, fâsıklığı onlara has kılmaktır. Binâenaleyh bu söz de ta'riz yolu ile müslümana, onların fâsık oldukları için tabî olmadıklarını gösterir. Buna göre mâna, "Siz, imân ettiğimiz ve sizin gibi fasık olmadığımız için bizden hoşlanmıyorsunuz" şeklinde olur.
2) Allah Teâlâ, yahûdilerin, peygambeherin hepsine iman etmeyi yadırgadıklarını, halbuki bu imanın, kendilerinin fası ki ı klan n in yanında yadırganacak bir şey olmadığını, aksine fâsıklığın yadırganması gereken şeylerden olduğunu söylemiştir. Bu gibi ifâdeler, eşleştirme (terazileme, izdivaç) hususunda güzeldir. Nitekim birisi, "Sen, benim ancak iffetli, kendinin fâcir, benim zengin, kendinin fakir oluşundan hoşlanmıyorsun" der. İşte bu, mukabele (zıtları birbiriyle karşılaştırma) yoluyla, mânayı tamamladığı için güzel ve yerinde bir ifâdedir.
3) Bu ifâdenin başındaki "vâv", vâv-ı ma'iyyedir. Yani, "Sizler, birçoğunuz fasık olmanızla birlikte, (fasık olduğunuz halde), bizlerin Allah'a iman etmemizi yadırgıyorsunuz" demektir. Zira, iki hasımdan biri kötü sıfatlarla mevsuf olup, diğeri de pek çok güzel sıfat sahibi olunca, hasmının kötü sıfatlarının yanında, berikinin güzel sıfatlara sahip oluşu, hasmın kalbinde, daha çok buğz ve hasede sebebiyet verir.
4) Bu ifâdede mahzûf bir muzaf vardır ve takdiri "ve sizin, fâsık olduğunuza inanmamızdan hoşlanmıyorsunuz" şeklindedir.
5) Kelâmın takdiri "Siz, bizden ancak Allah'a... ve sizlerin çoğunuzun fâsıklar olduğunuza inanmamızdan hoşlanmıyorsunuz" şeklindedir. Yani, "Fasık olduğunuz için, bizim imanımızdan hoşlanmıyorsunuz" demektir.
6) Bunun mahzûf bir ta'lîle (sebebe) atfedilen bir ta'lilojması da caizdir. Buna göre sanki, "Siz, insafınız (vicdanınız) az olduğu için ve birçoğunuz fâsık olduğunuz için, Allah'a... imanımızı yadırgıyorsunuz" denilmiştir.
İkinci Soru: Yahudilerin hepsi fâsık ve kâfir olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin, onların çoğunun fâsık olduğunu söylemiştir? Buna şu iki bakımdan cevap verilir:
1) Bu, "sizin bir çoğunuz, reislik, makam, mansıb elde etmek, rüşvet almak ve krallara (idarecilere) yaklaşmak için onların yaptıklarını yapıyor ve onların dediklerini diyorsunuz. O halde sizler kendi dininizde âdil değil, fâsıksınız. Çünkü kâfir ve bid'atçılar da bazan dininden döner, bazan dininin fasıkı olur" demektir. Yahûdilerin hepsinin böyle olmadığı malumdur. İşte Cenâb-ı Hak bundan ötürü fâsıklık sıfatını onların çoğuna mahsus kılmıştır
2) Allah Teâlâ, onlardan iman edecek olanların da bu fâsıklığa dahil olacağı zannedilmesin diye, hepsinin değil, ekserisinin fâsık olduğunu söylemiştir. 69[69]

Yahudilerin Lanet ve Gazaba Uğrayıp, Onlardan Bir Kısmının Maymun Kılığına Sokulması

"De ki "Allah katında bir mükâfaat olarak, bundan daha şerlisini size haber vereyim mi; Allah'ın lanet ve gazap ettiği ve içlerinden maymunlar ve domuzlar yaptığı kimseler ve tâguta tapanlar var ya, işte onlar mevkice daha şerli ve dümdüz yoldan daha çok sapmış kimselerdir" (Mâkte, 60).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 70[70]

Birinci Mesele

Âyetteki (bundan) ifâdesi, bir önceki âyette geçen o hoşlanmayan kimselere işarettir. Binâenaleyh burada mutlaka mahzûf bir muzaf vardır ve takdiri, "Bu, hoşlanmaytş işinin sahiplerinden daha şerli" şeklindedir. Çünkü Cenâb-ı Allah, "Allah'ın lanet ve gazap ettiği...

---

[69] 69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/132-134
[70] 70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/134

kimseler" buyurmuştur. Binâenaleyh, "Lanet edilmiş olanlar bu dinden daha şerlidir" denilmez. Aksine, "Lanet edilen kimseler, bu dine müntesip olanlardan daha şerlidir" denilir.
Eğer; "Bu ifâde bu dine girmiş olanların da şerli oldukları mânasına gelir. Halbuki durum böyle değildir?" denilir ise, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, onların görüşlerine ve inançlarına göre getirmiştir. Çünkü onlar, İslam dinine inanmanın şer olduğunu iddia ediyorlardı. Böyle olunca, onlara deniliyor ki: "Farzedin ki iş sizin dediğiniz gibidir. Fakat Allah'ın size laneti, gazabı ve şekillerini maymun ve domuz suretine çevirmesi, bundan daha şerlidir" denilmiştir. 71[71]

İkinci Mesele

kelimesi, temyiz olarak mansuptur. Bu, "mef'ûle" veznindedir. Tıpkı "mekbule" ve mecvûze" kelimeleri gibidir. Bu, masdar mânasına bir kelimedir. Masdarlar bazan kelimelerinde olduğu gibi "mef'ûl" vezninde gelir.
Buna göre şayet, "Mükâfaat, iyilik etmeye mahsustur. Binâenaleyh, kötülük yapmanın karşılığı olarak nasıl kullanılmıştır?" denilirse, biz deriz ki:
Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı Onları elem verici bir azapla müjdele" (Âj-iimran,2i)âyetiyle, şairin "Aralarındaki selamlaşma, (sanki) acı ve elem veren bir darptır, vuruştur" ifâdesinde olduğu gibidir. 72[72]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesindeki edatının, terkib bakımından şu iki durumda bulunması muhtemeldir:
a) Bu ifade, mahzuf bir mübtedanın haberi olmak üzere,
mahallen merfûdur. Çünkü Allah: "De ki: "Allah katında bir miikâfaat olarak, bundan daha şerlisini size haber vereyim mi?" buyurunca, sanki birisi, "kimdir bu?" diye sormuş, bunun üzerine de ÜN **J j* ^ "Bu, Allah'ın kendisine lanet ettiği kimsedir" diye cevap verilmiştir. Bunun bir benzeri de, j#İ ^mj j* r* f&fâ j* "Ve ki: "Şimdi bundan daha çok kötü olanı size haber vereyim mi? Ateştir" (Hacc, 72) âyetidir. Buna göre Allah, sanki j#I j* "O, ateştir" demiştir,
b) Bunu kelimesinden bedel olmak üzere, cerr mahallinde olmast caizdir. Manası da, "...Allah'ın, kendisine lanet ettiği kimseyi haber vereyim mi?" şeklindedir. 73[73]

Dördüncü Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, onların burada çeşitli birçok sıfatlarını zikretmiştir:
a) Allah-u Teâlâ onları lanetlemiştir.
b) O, onlara gazap etmiştir.
c) O, onlardan bazılannı maymunlar, hınzırlar ve tâgûtperestler haline getirmiştir.. Tefsirciler, "Âyetteki "maymunlar" ifadesiyle, Ashâb-ı Sebt (cumartesi yasağını ihlâl edenler); "domuzlar" ifadesiyle, Hz. İsa'nın mucizesi olan sofrayı (mâide) inkâr edenler kastedilmiştir" demişlerdir.
Yine rivayet edildiğine göre, domuz ve maymunlar haline getirilenler, Ashâb-ı Sebt'ten idiler. Çünkü Ashab-ı Sebt'in gençleri maymun, ihtiyarları da domuz haline çevrilmişlerdi... 74[74]

Kelimesindeki Kıraât Vecihleri Ve Hamza'mn Müdafaası

---

[71] 71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/134
[72] 72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/135
[73] 73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/135
[74] 74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/135

Keşşaf sahibi, âyetteki tirildi ifadesiyle ilgili birçok kıraat zikretmiştir: .
1) Übeyy (r.a), bunu "Tâğutâ ibâdet eden kimseler" şeklinde okumuştur.
2) Abdullah İbn Mes'ud (r.a), "ve kim tâğuta ibadet ederse..." şeklinde okumuştur.
3) Kelime, İ'i'/b kelimesine atfedilerek, "Tağ ut pe rest" şeklinde okunmuştur.
4) Yine ifâde, şeklinde de okunmuştur.
5) Bu, (kulları) şeklinde;
6) (kullar) şeklinde;
7) vezni üzere şeklinde;
8) şeklinde;
9) "Abîd" kelimesinin çoğulu olarak, iki zamme ile yine şeklinde;
10) "Kefere" vezninde âi-p şeklinde;
11) Aslı olmak üzere şeklinde okunmuştur. Bu sonuncusunda tâ harfi, izafetten dolayı hazfedilmiştir. Yahut da bu, "hadim" kelimesinin şeklinde çoğul oluşu gibi, kelimesinin şeklinde bir çoğuludur.
12) Yine bu kelime şeklinde;
13) şeklinde;
14) şeklinde;
15) Meçhul olarak, şeklinde okunmuştur ki bu, ve "Aralarında tağuta tapılan" manasındadır ve zamir hazfedilmiştir.
16) Yani Allah bırakılıp, tâğut ma'bud edinilerek manasında okunmuştur. Bu tıpkı senin, birisi reis olduğu zaman söylediğin, "O, emir yapıldı" sözün gibidir.
17) Hamza bu kelimeyi, ayn'ın fethası, bâ harfinin zammesi, dal'ın nasbi ve "tâgut" kelimesinin cerri şeklinde okumuştur. Bazi âlimler Hamza'nın bu okuyuşunu tenkid etmiş ve bunu bir kıraat hatası sayarak rivayet edilmesi doğru olmayan bir şeyi zikreden biri olduğunu ileri sürmüşlerdir.
Bazı âlimler ise bunun bir iahin (gramer hatası) ve bir Kıraat hatası olmadığını söylemişler, bununla ilgili şu izahları yapmışlardır:
a) (abud) kelimesi, aslında abd (kul) demektir. Araplar, mübalağa ifâde etsin diye kelimenin bâ harfini ötürelemişlerdir. Bu tıpkı Arapların, "iyice sakınan ve çok zeki olan" mânasına demeleri gibidir. Buna göre ifâdesi, "Tâgut'a ibâdette zirveye ulaşan" demektir. İşte bu, en güzel izahtır.
b) kelimeleri tıpkı, ve (yırtıcı hayvan) kelimeleri gibi, aynı manada iki kullanıştır.
c) kelimesinin çoğulu, kelimesi; kelimesinin çoğulu da şeklidir. Bu tıpkı, kelimesinin, kelimesinin çoğulu olması gibidir. Araplar, iki zammenin peşpeşe gelişini ağır bulmuş ve böylece, bu kelimedeki birinci zamme fethaya çevrilmiştir.
d) Muhtemelen Hamza bu kıraati ile manasını kastetmiştir. Bu durumda bu ketime, ı[rii' yerine kullanılan ^JÂ (paralar) kelimesi gibi olmuştur. Sonra baştaki hemze hazfedilmiş ve harekesi sonra gelen harfe verilmiştir.
e) Muhtemelen Hamza, bununla mânasını kastetmiştir. Sonra fiil-i maziye benzemesin diye, sonundaki tâ harfi hazfedilmiş, bâ harfi ötürelenmiştir. 75[75]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hak, "Tağut'a tapanlar..." buyurmuştur. Ferrâ, ou kelimenin tefsirinin, "Allah onlardan, maymunlar ile, Tâğut'a tapanlar halketti" şeklinde olduğunu söylemiştir. Mananın böyle olması halinde ism-i mevsû1(2r kelimesi) hazfedilmiş olur. 76[76]

Yedinci Mesele

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/136-137
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/137

Âlimlerimiz bu âyete dayanarak, küfrün de Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geldiğini söyleyerek, şöyle demişlerdir: "Zira âyetin takdiri, "Allah, onlardan Tâgût'a tapanlar yarattı" şeklindedir. Bu "yaratma, kılma" işi ancak, Allah onlarda bu ibâdeti yarattığı zaman düşünülebilir. Çünkü, şayet bu ibâdet onlar tarafından meydana getirilmiş olsaydı, Allah Teâlâ onları, puta tapanlar kılmış olmaz; tam aksine onlar kendi kendilerini böyle yapmış olurlardı.. Böyle bir mâna ise, âyetin mânasının hilâfınadır. Mutezile ise bunun mânasının, "Allah Teâlâ onlar hakkında bu şekilde hüküm verip, onları bu şekilde vasfetti. Bu tıpkı, Allah'ın Onlar O Rahmanın bizzat kullan olan melekleri de dişiler yaptılar" (Zuhrui, 19) âyeti gibidir..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu hususla alâkalı görüşümüz, daha önce birkaç defa geçmişti.. 77[77]

Sekizinci Mesele

Âyette bahsedilen "Tâğuf'un, İsrailoğullarının taptığı buzağı olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun İsrailoğullarının
âlimleri mânasına geldiği de söylenmiştir. Yine bunun, Allah'a isyan hususunda herhangi bir kimseye boyun eğen, itaat eden kimsenin de Tâgût'a ibâdet etmiş olduğu da söylenmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte onlar mevkke daha şerlidirler" buyurmuştur. Yani, "Kendilerine lanet edilip, maymun ve domuzlar haline getirilenler mekân ve mevki bakımından mü'minlerden daha şerlidirler" demektir. Bu ifâdede lafzının getirilmesi hususunda da şu iki izah yapılmıştır:
a) İbn Abbas (r.a), "Çünkü onların mekânları, "sekar" (cehennemin bir tabakasızdır. "Sekar" tabakasından da daha şerli ve afet bir yer yoktur" demiştir.
b) Hakikatte ehline ait olduğu halde, âyette şer kelimesi lafız bakımından "mekân"a nisbet edilmiştir ki, böyle bir ifâde kinaye babından olur. Bu, Arapların "Falancanın kılıç bağı uzun, külü de çoktur" demesi gibidir. Bunun neticesi, bir şeyin "levazımı ve tevâbii"ni (genellikle, ayrılmayan unsurlarını) zikretmek suretiyle o şeyin kendisine işaret etmekten ibarettir.
Daha sonra Allah "Ve dümdüz yoldan daha çok sapmış olan..." buyurmuştur. Yani, "Doğru ve mutedil yoldan, hak dinden daha çok sapmış olan..." demektir. Müfessirler, "Bu âyet nazil olunca, müslümanlar ehl-i kitabı ayıplayarak, "Ey maymunların ve domuzların kardeşleri..." demiş, bunun üzerine de onlar rezil rüsvay olarak başlarını Önlerine eğmişlerdir" demişlerdir. 78[78]

Nifakın Mümkün Olan İstifadeyi Engellemesi

"Sîze geldikleri zaman "iman ettik" derler. Halbuki onlar muhakkak küfür ile girmişler, yine muhakkak onunla çıkmışlardır. Allah onların ne/er gizlemekte olduklarını çok iyi bilendir" {Mâide. 61).
Bu âyet-i kerime ile ilgili birkaç mesele vardır: 79[79]

Birinci Mesele

Âlimler şöyle demişlerdir: Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girip münafıkça, O'na iman ettiklerini söyleyen bir grup yahudi hakkında nazil olmuştur. Böylece yüce Allah, Hz. Peygambere onların durumlarını ve Hz. Peygamber'in bildirdiği delillerden O'nun takvirlerinden, nasihatlarından ve hatırlatmalarından hiçbir şey kalplerine nüfuz etmeden, tıpkı ilk başta girdikleri gibi, aynen öylece onun meclisinden çıktıklarını haber vermiştir. 80[80]

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/137
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/138
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/138
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/139

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, 'Halbuki onlar muhakkak küftir ile girmişler, yine muhakkak onunla çıkmışlardır" buyruğundaki bâ harf-i cerri, onların girerken de çıkarken de, kesinlikle hiçbir değişme ve eksilme olmadan, küfürlerinin kendileriyle beraber devam ettiğini ifâde eder. Bu, senin tıpkı "Zeyd elbisesiyle girdi ve onunla çıktı" demen gibidir. Yani, "onun elbisesi, girerken olduğu gibi çıkarken de aynıydı" demektir. 81[81]

Üçüncü Mesele

Allah, onların içeri girdiklerini bildirirken, js kelimesini getirerek, "Halbuki onlar, muhakkak küfür ile girmişler" buyurmuş; çıkışlarını ifâde ederken de kelimesini getirerek, "yine muhakkak onunla çıkmışlardır" buyurmuştur. Alimler bu hususta şöyle demektedirler; kelimesinin getirilmesinin faydası maziyi hâle yaklaştırmak; kelimesinin getirilmesinin faydası ise küfrün onlara nisbet edilmesi ve bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'den herhangi bir fiilin sadır olmadığını tekid etmektir.. Yani, "Ey Muhammed, onlar senden, seninle beraber oturdukları müddetçe, küfrü icâp ettirecek herhangi bir şey dinlemediler ki, böylece sen onları küfre düşürmüş olasın!.. Aksine onlar, kendi iradeleriyle küfrü tercih ederek, senin meclisinden çıkan kimselerdir..." demektir. 82[82]

Dördüncü Mesele

Mu'tezİle, "Allah Teâlâ, zemmetme yoluyla giriş ve çıkış hallerinde küfrü onlara nisbet etmiş ve, "yine muhakkak onunla çıkmışlardır" buyurarak, bu nisbeti iyice belirtmiştir. Böylece bu ifâde, küfrün Allah'dan değil, kul tarafından olduğunu gösterir" demiştir.
Mu'tezile'nin bu görüşüne, "Sizin bu söylediğiniz şey, "ilim ve dâî" meseleleriyle çelişir" diyerek cevap veririz.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, öyle "Allah onların neler gizlemekte olduklarını çok iyi bilendir" buyurmuştur. Bundan maksat, müslümanlara tuzak kurmak, onlara hileler düzmek, buğz ve düşmanlıkta bulunmak hususunda onların kalplerinde ne denli gayret ve çaba bulunduğunu iyice ortaya koymak, göstermektir. 83[83]

Bazı Yahudilerin Günahta Yarışıp Haram Yemeleri

Sonra Cenâb-ı Hak, "Onlardan birçoğunu görürsün ki günahda, düşmanlıkta ve haram yemede birbirleriyle sürat koşusu yaparlar. Yapmakta oldukları şey elbette ne kadar kötü!.." (M aide, 62). buyurmuştur.
Bir şeyde yarışmak, o şeye hızlıca girip onun içine dalmak, düşmek demektir. Âyette geçen ism kelimesinin "yatan"; udvân kelimesinin de "zulüm" mânasına geldiği söylendiği gibi, ism kelimesinin, kişinin kendisiyle ilgili günahlar; udvan kelimesinin de başkasıyla alâkalı günahlar olduğu da söylenmiştir. Âyette geçen tabirine gelince, bu da rüşvet almak demek olup, bu husustaki tafsilâtlı ve derin incelememiz, Mâide 42 âyetindeki süht kelimesinin izahında geçmişti. 84[84]

Bu Âyetteki Bazı Faydalar

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/139
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/139
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/139
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/140

Âyette, söylenmesi gereken bazı faydalı noktalar bulunmaktadır. Şöyle ki:

Birinci Fayda: Allah Teâlâ, "insanlardan birçoğunu görürsün..." buyurmuştur. Bunun sebebi, onların hepsinin böyle olmadığıdır. Aksine onların bir kısmı utanarak, bu işi terketmişlerdir.

İkinci Fayda: lafzı genel olarak, hayır ve iyi işler hakkında kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hayır işlerinde de birbirleriyle yarış yaparlar" (ân imran. 114) ve "Bizim, kendileri için hayırlara koştuğumuzu mu zannediyorlar?..."(Müminlerin, 56) buyurmuştur. Binâenaleyh, buraya uygun düşen, "acele" lafzının kullanılmasıydı. Ancak ne var ki yüce Allah bir incelikten ötürü, burada "müsâraat" lafzını zikretmiştir. O nükte de şudur: "Onlar, sanki bu konuda doğru bir iş yaparcasına o kötü işlere girişiyorlardı" denilmek istenmiştir.

Üçüncü Fayda: İsm lafzı, bütün isyanları ve menhiyyatı kapsamaktadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu kelimeyi zikrettikten sonra, düşmanlık yapmak ve haram yemek tabirlerini getirince, bu durum, bu iki nevi günahın, masiyet ve günah nevilerînin en büyüğü olduklarına delâlet etmiştir. 85[85]

Âlimlerin Emr-i Ma'rûf Görevi

Daha sonra Cenâb-ı Hak,

"Bari bilginleri, fakihleri onları günah söylemelerinden ve haram yemelerinden vaz geçirmeye çalışsalardı ya.. Her halde yapmakta oldukları bu şey, ne kadar kötü!.. (Mâide. 63). buyurmuştur.

Bu âyetin bışındaki edatı, teşvik ve tevbîh (kınama) mânalarını ifâde eder. Bu kelime burada mânasında kullanılmıştır. Rabbaniyyûn ve ahbar kelimelerinin ne anlama geldiği daha önce geçmişti. Hasan el-Basrî: "Rabbaniyyûn, İncil'e inananların âlimleri; "ahbâr" ise, Tevrat'a inananların âlimleridir" demiştir. Hasan el-Basrî'nin dışındaki âlimler ise, bu tabirlerin yahudiler hakkında olup ve bu âyetin, onlarla ilgili bulunduğunu söylemişlerdir.

Buna göre âyetin mânası, "Allah, ehl-i kitabın âlimlerinin, kendilerinin .ayak takımını ve avamını günahtan nehyetmediklerini yadırgamış ve akıl almaz bir şey addetmiştir..." şeklindedir. Bu da, nehy-i münkeri terkeden kimsenin, o münkeri yapan kimse gibi olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, her iki kısmı da, bu iki âyette aynı lafızla "yapmakta oldukları bu şey ne kötü!" diye zemmetmiştir. Aksine biz deriz ki, nehy-i münkeri bırakan, terkeden kimseyi ayıplaması daha kuvvetlidir. Çünkü Allah, günah işleyenler, düşmanlık yapanlar ve rüşvet yiyenler hakkında, "Yapmakta oldukları şey elbette ne kadar kötü.. (Mâide, 62) ; nehy-i münker yapmayan âlimler hakkında ise, Her halde... yapmakta oldukları şey elbette ne kadar kötü!" (Mâide, B3) buyurmuştur. "Sun' " kelimesinin ifâde ettiği mâna, "amel" kelimesinin ifâde ettiği mânadan daha kuvvetlidir. Çünkü "amel", ancak iyice yerleşmiş, kökleşmiş ve sağlamlaşmış olduğu zaman, "sun' " diye isimlendirilir. Böylece Cenâb-ı Hak önceki âyette lafzıyla o günahları işleyen kimselerin günahını, kökleşmemiş bir günah; nehy-i münkeri terkeden kimselerin günahını da, lafzıyla kökleşmiş ve iyice yerleşmiş bir günah olarak ifâde etmiştir. Hakikatte durum böyledir. Çünkü masiyet ve günah ruhun hastalığıdır. Bunun ilacı ise, Allah'ı, O'nun sıfatlarını ve ahkâmını bilmektir. Bu bilgi meydana geldiği halde, günah ortadan kalkmaz ise, işte bu, sahibi ilaç kullandığı halde iyileşmeyen bir hastalık gibi olmuş olur. Nasıl burada, hastalığın zail olmayacak kadar iteri ve çetin olduğu hususunda bir bilgi meydana gelmiş ise, aynı şekilde âlim olan bir kimse de bir günaha yöneldiğinde bu durum, onun kalbinin hastalığının son derece ileri ve çetin olduğuna delâlet etmiştir. İbn Abbas (r.a)'dan, "Bu âyet, Kur'an'daki en ağır âyetlerden birisidir" ve Dahhâk'tan da, "Bana göre, Kur'ân-ı Kerim'de bundan daha korkutucu bir âyet yoktur" sözü nakledilmiştir. Allah en iyi bilendir.86[86]

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/140

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/414-142

Yahudilerin Allah'a İftira Edip Cimri Demeleri

"Yahudiler, "Allah'ın eli bağlı" dediler. Hay kendi elleri bağlanasıcalar! Ve onlar söylediklerinden dolayı lanetlendiler. Hayır, (Allah'ın) İki eli de açıktır. Nasıl dilerse Öyle infâk eder O. Rabbinden sana indirilen (âyetler), andolsun ki onlardan birçoğunun azgınlığını ve küfrünü artıracak. Biz onların arasına Kıyamet gününe kadar, düşmanlık ve kin bıraktık. Onlar her ne zaman harp için bir ateş tutuşturdu/arsa, Allah onu söndürdü. Onlar yeryüzünde hep fesatçılığa koşarlar. Allah ise fesadçılan sevmez" (Mâide. 64).
Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 87[87]

Meskur Cimrilik İsnadını Nasıl İfade Etikleri

Burada bir müşkil bulunmaktadır, bu da şudur: Allah Teâlâ, yahudilerin böyle söylediklerini nakletmiştir. Allah'ın haber verdiği her hususta doğru söylediğinde hiç şüphe yoktur. Halbuki biz, yahudilerin, böyle bir sözü kesin olarak söylemedikleri ve böyle bir şeye inanmadıkları hususunda ittifak halinde olduklarını görüyoruz. Yine ontarın akıllılarından nakledilen görüş de, bu iddianın bâtıl olduğunun aklen zarurî olarak bilindiği şeklindedir. Çünkü Allah'ın elinin bağlı olduğunu söylemek, aklın açıkça bâtıllığını gösterdiği bir sözdür. Zira bizim, "Allah" sözümüz, kadim, âlemin yaratılışına ve var edilmesine kadir olan bir varlığın ismidir. Böyle bir varlığın elinin bağlı, kudretinin sınırlı ve noksan olması imkânsızdır. Aksi halde, kudreti eksik olması durumunda, âlemi muhafazası ve tedbiri (evirip-çevirmesi) nasıl mümkün olabilir?
Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Bu nakil ve rivayetin doğruluğunu tesbit hususunda son derece zor ve çetin bir müşkil bulunmaktadır. Biz diyoruz ki: Bizce bu hususta birkaç izah şekli vardır:
1) Muhtemelen yahudiler bu sözü, "ilzam" üslûbu ile söylemişlerdir. Çünkü onlar, "Allah'a kim güzel bir borç verirse..." (Bakara, 245) âyetini duydukları zaman, "Eğer Allah borca muhtaç ise, fakîr ve âcizdir" dediler. Onlar, kullarından borç isteyen İlah'ın fakir ve elleri bağlı (cimri) olduğu neticesine varınca, Cenâb-ı Hak onlardan böyle söylediklerini nakletmiştir.
2) Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabının son derece sıkıntı, fakirlik ve ihtiyaç içinde olduklarını görünce, alay ve istihza yoluyla şöyle dediler: "Muhammed'in Tanrısı fakir ve elleri bağlı (cimri)dir." Onlar bu sözü söyledikleri için, Hak Teâlâ böyle söylediklerini nakletmiştir.
3) Müfessirler, "Yahudiler, insanlar içinde malı ve serveti en çok olanlar idiler. Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderip de, onlar da onu yalanladıklarında, Allah, onların geçimlerini darlaştırdı. O zaman yahudiler, (Allah'ın eli bağlı) dediler. Yani Allah'ı cimrilikle tavsif ederek, "O'nun elleri, bağış ve ihsanda bulunmaktan uzaktır" dediler. Ancak câhil bir kimse, sıkıntı, meşakkat ve belâlara dûçâr olduğu zaman, işte böylesi sözler söyler.
4) Belki de onlar içerisinde, fHozoflarm görüşlerini benimseyen kimseler vardı. Filozoflara göre, Allah mucip liz-zât (zatından dolayı bir şeyi gerekli kılan)dtr. Binâenaleyh sonradan meydana gelen varlıkların meydana gelişi ancak tek bir tarz ve tek bir şekilde mümkün olur. Allah Teâlâ, ö şeyleri meydana geldikleri şeklin dışında başka bir şekilde meydana getirmeye kadir değildir. Binâenaleyh filozofların görüşünü benimseyenler, Allah'ın işte değişik bir şekilde yaratmaya muktedir olmamasını, "elinin bağlı olması" olarak ifâde etmişlerdir.
5) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bundan maksad, yahûdilerin: "Allah bize ancak, buzağıya tapmış olduğumuz günler miktarınca azap edecektir" sözüdür. Fakat yahudiler, Hak Teâlâ'nın, kendilerine ancak bu kadarcık bir süre azap edeceği hususunu, bu yanlış ibare (cümle) ile belirtmek istemişler, böylece sözün bozukluğu ve edebe uygun omayışı sebebi ile de lanete müstehak olmuşlardır. Bu, Hasan el-Basrî'nin görüşüdür. Bütün bu izahlarla, âyetteki naklin, doğru ve yerinde olduğu sabit olur. Allah en iyi bilendir. 88[88]

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/142
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/142-143

"Elin Bağlılığının Cimrilikten Kinaye Olması

Elin bağlı ve açık olması, cimrilik ve cömertliği ifâde için kullanılan meşhur bir mecazdır. Nitekim, 'Elini boynuna bağlı olarak asma, onu büsbütün de açıp saçma" (isrâ, 29) âyeti de bu mânadadır. Alimler şöyle demişlerdir: "Bunun sebebi şudur: El, işlerin çoğunun, bilhassa mal verip, infâk etmenin yapıldığı bir vasıta ve araçtır. Bundan ötürü, sebebin (aracın) ismini Araplar, müsebbebe (neticeye) vermişler, böylece de cömertlik ve cimriliği, (sebep olan) el, parmaklar, avuç içi veya parmak uçlarına jsnâd etmişlerdir. Binâenaleyh cömert olan bir kimseye avucu feyizli; eli açık; parmaklan açık, ve "parmak uçları (çöl gibi) engin" denilir. Cimri olan kimseye de, "Parmakları dar"; "avuç içi dar"; "parmak uçları zayıf, etsiz" denilir. 89[89]

Niçin Cimri Olmaları İçin Beddua Ediliyor?

Eğer, "Âyetteki, "Allah'ın eli bağlı" ifâdesinden murad, cimrilik olduğuna göre, yine âyetteki, "Hay kendi elleri baglanasıcalar!" tabirinden muradın da, bu iki cümlenin biribirine mutabakatının doğru olabilmesi için, cimrilik olması gerekir. Halbuki cimrilik, Cenâb-ı Allah'ın nehyettiği mezmûm (kötü) sıfatlardan biridir. O halde Allah'ın onlara, böyle olmaları için beddua etmesi nasıl caiz olabilir?" denilir ise, biz deriz ki: "Âyetteki "Allah'ın eli bağlı" sözü, "vermeye ve harcamaya kadir değil" mânasındadır. Hem sonra vermeye kadir olamama, bazan cimrilikten, bazan fakirlikten, bazan da acziyyetten ötürü olur. İşte aynı şekilde âyetteki, "Hay kendi elleri bağianasıcalar!." sözü de, "ister acziyyet ve fakirlik, isterse cimrilik sebebiyle meydana gelmiş olsun, harcamaya imkân ve kudret bulamamaları için, onlara yapılan bir bedduadır." Bu açıklama ile müşkil ortadan kalkar. 90[90]

Tabirinin Muhtemel İki Tefsirî

Âyetteki, "Hay kendi elleri bağlanasıcalar ve onlar söylediklerinden dolayı lanetlendiler" ifâdesi hakkında iki izah şekli bulunmaktadır:
a) Bu, onlara yapılmış bir bedduadır. Buna göre mâna şudur: Allah bize, bu şekilde onlara beddua etmemizi öğretiyor.. Nitekim Cenâb-ı Hak bize, "İnşaattan, korkusuzca mutlaka Mesdd-t Haramca gireceksiniz..." (Fetih.27)âyetinde istisna yapmayı, yani "İnşaallah demeyi";"Allah da hastalıklarını arttırdı" (Bakara, 10) âyetinde münafıklara beddua etmeyi; "Ebû Leheb'tn elleri kurusun!" (Lhet.i) âyetinde de, Ebû Leheb'e beddua etmeyi öğretmiştir.
b) Bu, bir haber vermedir. Hasan el-Basrî, "Onların elleri, cehennemde hakikaten bağlanacaktır" demiştir. Yani bu görüşe göre, onlara bir ceza olsun diye, elleri boyunlarına bağlanmıştır.
İmdi şayet; "Eğer bu bağlanma işi, bu görüşe göre, yaptıklarına karşılık, Cenâb-ı Hakk'ın onlara hükmettiği bir ceza olsaydı, o zaman "Böylece de onların "elleri bağlandı" denilmesi daha uygun düşerdi" denilirse, biz deriz ki:
Mukadder de olsa, atfın hazfedilmesi bir faydaya mebni olup, bu da şudur: Allah Teâlâ, atfı hazfedince, O'nun "Hay kendi tileri bağlanasıcalar..." ifadesi, yeni başlanılan bir söz gibi olur. Söze yeni başlanılmış olması da, ona daha bir kuvvet ve daha bir güven verir. Çünkü bir şeye yeniden başlamak, o şeye iyice itina gösterilip ona ehemmiyet verildiğine delâlet eder. "Fâ-i ta'kibiyye"nin hazfedilmesi meselesinde, buranın benzen olan bir ifâde de, "Hani Musa, kavmine: "Allah size muhakkakki bir inek boğazlamanızı emrediyor" demişti. Onlar: "Bizi eğlence mi ediniyorsun?" demişti" (Bakara, 67) âyetidir. Allah bu âyette "Onlar da,"Bizi eğlence mi ediniyorsun..." demişlerdi" dememiştir.

---

[89] 89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/144
[90] 90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/144

Âyetteki "ve onlar, söylediklerinden dolayı lanetlendiler" buyruğuna gelince Hasan el-Basrî: "Bu, "Onlar dünyada cizye vermek; âhirette de cehennem ile azap olundular" manastndadır" demiştir. 91[91]

Yedullah Tâbirinin Tefsiri ve Mücessimeyi Tenkid

Allah Teâlâ sonra, Hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır" buyurmuştur. Bil ki, bu âyetten bahsetmek mühim konulardan birisidir. Çünkü Kur'ân'da birçok âyet, Allah'ın eli olduğunu ifâde etmektedir. Bazan zikredilen, sayı belirtilmeksizin "el"dir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Allah'ın eli onların elleri üstündedir" (Fetih. ıo) buyurmuştur. Bazan, Allah'ın iki eli olduğu ifâde edilir.. Nitekim bu âyette böyledir. Yine bu mânadaki ifâdelerden birisi de, Allah'ın, melun iblise söylemiş olduğu, "Ey iblis, iki elimle yarattığıma secde etmenden seni hangi şey men etti?" <sad, 76) şeklindeki sözdür. Bazan da Allah'ın "ellerinin" olduğu belirtilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, "Ellerimizin işleyip yaptıklarından, kendileri için bunca davarlar yarattığımızı görmediler mi?" (Yasin. 71) buyurmuştur.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Ümmet-i Muhammed, "Allah'ın eli" ifâdesinin tefsiri hususunda ihtilaf etmişlerdir. Meselâ Mücessime: "Bu, her insanda olduğu gibi, maddî bir organdır" demiş ve görüşüne, Hak Teâlâ'nın, "O putların, yürüyecekleri ayaklan mı, yoksa tutacakları elleri mi yahut görecekleri gözleri mi. yoksa işitecekleri kulakları mı var?" (Arat, 195) âyetini delil getirmişlerdir. Mücessime bu âyetle şu şekilde istidlal etmişlerdir: "Allah Teâlâ, putların ulûhiyyetini, bu uzuvları olmadığı için tenkid etmiştir. Binâenaleyh eğer bu uzuvlar Altah'da da bulunmaz ise, o zaman Allah'ın da ulûhiyyeti tenkid edilir. Allah'ın ulûhiyyetini tenkid etmek bâtıl olunca, O'nun bu uzuvlarının bulunduğunu kabul etmek gerekir. Hem sonra "el" kelimesi, bilinen belli uzvun adı olarak konmuştur. Binâenaleyh bu ismi, başka mânaya hamletmek, onun konulduğu mânayı terketme olur ki bu caiz değildir."

Bili ki, K'ücessime'nin bu görüşünün yanlışlığını ortaya koyma, Allah'ın, bir cisim olmadığı meselesine dayanır. Allah'ın, bir cisim olmayışının delili şudur: Cisim, hareket ve sükûn (hareketsizlik) halinden ayrı düşünülemez. Halbuki hareket ve sükûn halleri muhdes (sonradan olma)dırlar. Muhdesten ayrı düşünülemeyen şey de muhdestir. Bir de her cisim sınırlıdır. Miktarı sınırlı olan herşey de muhdestir. Yine her cisim, parçalardan meydana gelir. Böyle olan herşey, bir araya gelme ve çözülme halini kabul eder. Bu durumda olan şey de, kendisini meydana getiren her parçaya •nuhtaçtır ve başkasına muhtaç olan herşey muhdestir. Binaenaleyh bütün bu izahlar ile, Allah'ın bir cisim olmasının imkânsızlığı sabit olmuş olur Böylece O'nun elinin, cismânî bir uzuv olması da imkânsız olur.

Ehl-i tevhîd'in cumhuru (ehl-i sünnet ve'l-cemaat), "Allah'ın eli" tabiri ile ilgili şu iki görüşü vardır:

a) Bu, "Kur'ân, Allah'ın eli olduğuna delalet ettiğine göre, biz buna inanıyoruz. Akıl da, Allah'ın elinin, belli bir cisimden veya parçalardan meydana gelmiş mürekkeb bir uzuv olmasının imkânsızlığını gösterince, buna da bu şekilde inandık. Fakat "Allah'ın eti nedir, onun hakikati nedir?" hususuna gelince, bunu bilmeyi Allah'a havale ettik" diyenlerin görüşüdür. İşte bu, Selefin görüşüdür.

b) Kelamcılar ise şöyle demişlerdir: "Arapçada, "yed" (el) birçok manaya gelir:

1) Uzuv manasına ki bu bellidir.

2) "Nimet" manasına... Nitekim sen, "Yanımda, falancanın teşekkür ettiğim bir "eli" (nimeti) var" dersin.

3) "Kuvvet" manasına... Nitekim HakTeâlâ, "O (peygamberler), eller ve basiretler sahibidirler" (su, 45) buyurmuştur. Müfessirler bunu, 1 Kuvvet ve akıl sahibidirler" manasında tefsir etmişlerdir. Sibeveyh, Arapların, dediklerini nakletmiştir ki bu, "Senin bunda elin, yani kudretin yok" demektir.

4) "Mülk" yani hakimiyet ve yetki manasına... Nitekim, "Şu mal falancanın elinde yani mülkiyetindedir" denilir. Cenâb-ı Hak da, "nikah düğümü elinde bulunan kimse.." (Bakara, 237)yani "nikah yetkisine malik olan kimse..." buyurmuştur.

---

[91] 91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/144-145

5) "Alabildiğine dikkat ve itina gösterme" manasına... Nitekim Allah Teâlâ, "İki elimle yarattığıma..."' <sâd, 75) buyurmuştur ki bundan maksad Hz. Adem (a.s)'in bu şerefe nail olduğunu beyân etmektir. Çünkü Allah astında, yalnız Hz. Adem'in değil bütün mahlûkatın yaratıcısıdır. Yine birisi, bir diğerine bir şeyi taahhüd ettiğinde "elim senin nezdinde rehindir" denir.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Yed (el) kelimesinin Allah hakkında, bizim bildiğimiz organ (uzuv) manasına gelmesi imkânsızdır. Ama diğer bütün manalar, Allah için söz konusu olabilir.

Burada, bir diğer görüş de şöyledir: Ebu'l-Hasen eI-Eş'ârî fr.h), bir görüşüne göre, âyetteki "yed" (el) kelimesinin, Allah'ın zâtı ile kâim bir sıfat olduğunu, busıfattn, kudret sıfatından başka, istifa' (seçme) yolu ile yaratma ve var etme işlevi bulunan bir sıfat olduğunu iddia ederek şöyle demiştir: "Bunun delili şudur: Hak Teâlâ, Hz. Adem (a.s)'e şeref ve mevkiinin yüksekliğine sebep olarak onu "iki eli ile" yaratmasını bildirmiştir. Binaenaleyh eğer "yed" (el) kelimesi, kudret manasına ofsaydı, bu iki el ile yaratma işinin, o istifanın (seçmenin) illeti olması imkânsız oturdu. Çünkü kudret manasında "yed" ile yaratma, bütün mahlûkat için söz konusudur. Binaenaleyh, istifa (seçme) yolu ile yaratma ve var etme işinin yapıldığı ve kudret sıfatının dışında bir sıfat-ı ilâhiyenin olduğunu söylemek gerekir."

Alimlerin çoğu Allah hakkında kullanılan "yed" (el) tabirinin, Allah'ın kudret veya nimeti manasına geldiğini söylemişlerdir.

Eğer, "Allah hakkında kullanılan "yed" (el) kelimesini, "kudret" manasına alırsanız, bu bir müşkil (problem) doğurur. Zira Allah'ın kudreti tektir. Halbuki Kur'ân'ın âyetleri, bazan Allah'ın "iki eli", bazan da "elleri" olduğunu ifade etmektedir. Yok eğer bu kelimeyi, Allah'ın nimetleri manasına alırsanız, Kur'ân âyetleri bazan Allah'ın "iki eli" olduğunu belirtir. Halbuki Allah'ın nimetleri sayısızdır. Nitekim O, "Allah'ın nimetini saymaya kalkarsanız, sayamazsınız" buyurmuştur?" denilir ise, buna şöyle cevap verilir: "Biz, "yed" (el) kelimesini, "kudret" manasına tefsir etme yolunu tercih edersek, bahsedilen bu müşkile şu şekilde cevap verilir: Yahudiler, âyette nakledilen "Allah'ın eli bağlı" sözlerini Allah'ın cimri oluşundan kinaye yapmışlardır. Böylece onlara, kendi sözlerine uygun şekilde cevap verilerek, "hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır" denilmiştir. Bu, "Sizin vasfettiğiniz gibi durum, Allah'ın cimri oluşu şeklinde değil, aksine O'nun en mükemmel bir biçimde cömert oluşudur. Çünkü eli veren, en mükemmel şekilde vermiş olur" demektir.

Ama biz "yed" (el) kelimesini, "nimet" manasına alırsak, zikredilen müşkile şu iki şekilde cevap verilir:

a) Bu, cinse göre bir "el" nisbetidir. Sonra bu iki cinsten (yani Allah'ın ve insanın nimetlerinin) herbirinin cinsinin içine, sınırsız nimet türleri girer. Buna göre, "Allah'ın iki nimeti, dinî ve dünyevî veya açık ve gizli veya faydayı temin etme ve zararı giderme, veyahut da sıkıntı anındaki ve bolluk anındaki nimetidir" denilmiştir.

b) Bu tabirden maksad, nimetin vasfında mübalağa yapmaktır. Baksana, Arapların "Lebbeyke" demelerinin manası, "Sana var gücümle tâatte devam ederim" demektir. Yine, "Sa'deyke"nin manası, "Sana var gücümle yardımcı olurum!" demektir. Bu tabirlerle, ne iki tâat, ne de iki saadet kastedilmem iştir. İşte bu âyet de böyledir. Buna göre mana, "Nimetler ardarda gelmekte ve birbirini takip etmektedir; yoksa iddia edildiği gibi, nimetler tutulmuş, men edilmemiş demek değildir" şeklindedir. 92[92]

Allah, Rızkı Dilediği Şekilde Fazlalaştırıp Azaltır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nasıl dilerse Öyle infak eder" buyurmuştur. Yani, "Nasıl dilerse öylece rızık verir ve yaratır. Dilerse daraltır, kıt verir; isterse bol bol verir" demektir. Nitekim

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/145-148

Allah, "Eğer Allah, kullarına bol nzık verseydi, yeryüzünde muhakkak ki taşkınlık ederler, azarlardı. Fakat O, (nzıkları) dilediği bir miktar ile indirir" (Sûra, 27); "De ki: "Şüphesiz Rabbim dilediğinin rızkını genişletir, dilediği kîmseninkini daraltır" (Sebe. 36) ve "De ki: "Ey mülkün sahibi Allah, sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onun kadrini yükseltir, kimi dilersen onu alçaltırsın. Hayr, yalnız senin elindedir" (aı-i bran. 26) buyurmuştur.

Bil ki bu âyet, Mu'tezile aleyhinde bir reddiyedir. Çünkü onlar şöyle demektedirler; İtaat eden kimseye, Allah'ın sevab vermesi O'na vacib olduğu gibi, ona azâb etmemesi de vacibtir. Yine Allah'a isyan eden kimseyi cennete sokmaması vacib olduğu gibi, onlardan bazılarına göre ona azab etmesi de vacibtir. İşte bu men etmek, bu yasaklama ve bu kayıt, Allah'ın elinin bağlanması yerine geçer. Binaenaleyh, Mu'tezilî olanlar da, gerçekte Allah'ın elinin bağlı olduğunu söylemiş olurlar. Ehl-i sünnete gelince, onlar, mülkün Allah'ın mülkü olduğunu; hiç kimsenin Allah'da bir alacağı olmadığını, aynı şekilde hiç kimsenin Allah'a itiraz edemiyeceğini söylemektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "De ki: "O halde Allah, Meryem oğlu Mesih'i anası (Meryem)i ve yeryüzünde bulunanların hepsini imha etmek isterse kim Allah 'a karşı br şey yapabilir?" (Maide. 17) buyurmuştur. Buna göre, "Hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır. Nasıl dilerse öyle infâk eder" buyruğunun manası, ancak bu mezheb ve görüşe göre doğru olur. Dosdoğru bir din ve sırat-ı müstakim üzere bulunmaktan dolayı Allah'a hamdolsun.. 93[93]

Kur'ân Bazı Kâfirlerin Tuğyanını Artırır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Rabb'inden sana indirilen (âyetler), andolsun ki onlardan birçoğunun azgınlığını ve küfrünü arttıracak" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele bulunmaktadır: 94[94]

Birinci Mesele

Buradaki "birçoğu..." ifadesinden murad edilen, yahudilerin âlimleridir. Yani, "Rabb'in katından olmak üzere sana Kur'ân'dan âyetler ve deliller nazil olduğu zaman, onların küfürdeki katılıkları ve inkârdaki aşırılıkları arttı..." demektir. Nitekim Arapça'da, "Benim öğütüm, ancak senin şerrini artırdı" denilir. Yine, "onların küfür üzere kalmaları, "küfürlerinin artması manastna gelir" de denilmiştir. 95[95]

Allah Aslah Olanı Yapmak Zorunda Değildir

Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Hak Teâlâ'nın, dinî ve dünyevî maslahatları gözetmek (zorunda) olmadığına delâlet eder. Çünkü Allah bu âyetleri indirmekle o kâfirlerin küfür ve dalâletlerinin artacağını bilince, eğer O'nun fiilleri kullarının maslahatına riayet etme şartına ve illetine bağlı olsaydı, bu âyetleri indirmesi imkânsız olurdu. Allah Teâlâ bu âyetleri indirdiğine göre, anlıyoruz ki O, kullarının maslahatlarına riayet etmek zorunda değildir. Bunun bir benzeri de, "(Bu âyetler), onların pisliklerine (küfürlerine) pislik (küfür) katıp artırdı" (Tevbe, 125) âyetidir.

Eğer Mutezile, "Allah Teâlâ, onların halinden, bu âyetleri indirse de, indirmese de o kâfirlerin aynı durumda olacaklarını, çünkü onların küfürlerinin artacağını biliyordu. İşte bundan dolayı Allah'ın bu âyetleri indirmesi güzel ve yerinde olmuştur" derlerse, biz (ehl-i sünnet) de deriz ki: "Buna göre, onların küfürlerinin artması bu âyetlerin indirilmesi sebebiyle olmamıştır. Bu, onların küfrünün artışının, bu âyetlerin indirilmesine bağlanmasının yanlış olmasını gerektirir

---

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/148
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/149
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/149

ki, bu da Kur'ân'm ifâde ettiği şeyi yalanlamaktır." 96[96]

Ehl-i Kitab Arasındaki İhtilâf ve Kin

Sonra Hak Teâlâ, "Biz onların arasına Kıyamet gününe kadar düşmanlık ve kin bıraktık" buyurmuştur.

Bil ki bu kısmın daha önceki kısımla ilgisi şu şekildedir: Allah Teâlâ, o yahudilerin, doğruluğunun delilleri ayan beyan ortaya çıktıktan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, sırf hasedleri, makam-mevkî sevgileri, mal ve liderlik düşkünlükleri sebebi ile inkâr ettiklerini açıklamıştır. Sonra Hak Teâlâ, onlar dünyayı âhirete tercih edince, kendisinin de onlara din (âhiret) saadetini haram kılmış olduğunu beyân etmiştir. Aynı şekilde Allah, onlara dünya saadetini de haram kılmıştır. Çünkü onların herbir fırkası, kendi görüşü ve inancında ısrar etmiş, kendi görüşünü desteklemede aşın gitmiş, kendisini büyük göstermek ve mezhebini daha cazib hale getirmek için, diğer mezheb ve görüşleri tenkid etmiştir. Bu ise, onların fırka ve grupları arasında şiddetli bir düşmanlığın meydana gelmesine sebeb olmuştur. Bu düşmanlık o dereceye varmıştır ki, birbirlerini tekfir etmiş ve birbirleriyle savaşmışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz onların arasına Kıyamet gününe kadar düşmanlık ve kin bıraktık" ifadesi hakkında iki görüş vardır:

a) Bu ifadeden murad, yahudiler ile hristiyanlar arasındaki düşmanlıktır. Çünkü yahudi ve hristiyanların zikri, daha önce "Eyiman edenler, yahudüeride, hristtyanlan da kendinize yâr edinmeyin" (MakJe sd âyetinde geçmişti. Bu, Hasan el-Basri ile Mücahidin görüşüdür.

b) Bundan murad, yahudi fırkaları arasında düşmanlık meydana gelmesidir. Çünkü onların bir kısmı Cebriyye, bir kısmı Kaderiyye, bir kısmı ehl-i Tevnîd, bir kısmı da Müşebbihe idi (yani bu inançlara sahib İdi). Hristiyan fırkaları arasındaki durum da böyledir: Bunların da bir kısmı Melkânt, bir kısmı Nasturî, bir kısmı Ya'kubî idi.

Buna göre eğer, "Bu husus, aynı şekilde müslümanlarm fırkaları arasında da mevcuttur. Binaenaleyh bunu sadece yahudilerin ve hristiyanların bir kusuru kabul etmek nasıl mümkün olur?" denilir ise, deriz ki: "(Müslümanlar arasındaki) bu bid'atlar ancak Sahabe ve Tabiîn devirlerinden sonra meydana çıkmıştır. Fakat o zaman böyle bir şey mevcut değildi. Bu sebeple, Hz. Peygamber ve O'nun ashabının, bunu yahudiler ve hristiyanlar hakkında bir ayıp ve kusur saymaları gerçekten uygun ve yerinde olmuştur." 97[97]

Onlar Harp Ateşini Yaktıkça Allah Onu Söndürür

Daha sonra Allah "Onlar her ne zaman harb için bir ateş tutuşturdularsa, Allah onu söndürdü" buyurmuştur.

Bu yahudilerin katlanmış oldukları mihnet ve çile nevilerinden, bir başka nevi açıklamadır. Bu da şudur: Onlar, her ne zaman bir işe niyetlenmişlerse, haybet-i emel içinde, hüsrana uğramış, ezilmiş ve lanetlenmiş olarak geri dönmüşler, elleri boşa çıkmıştır- Nitekim bununla ilgili olarak Cenâb-ı Hak, "Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine zillet damgası vurulmuştur" (am imran, 112) buyurmaktadır. Katâde şöyle demiştir: "Hangi ülkede yahudilerle karşılaşırsan, onların insanların en zelil ve en aşağılanmış olanlarından olduklarını görürsün." 98[98]

Yahudilerin Yeryüzünde Çıkardıkları Fesada Karşı Allah'ın Yardımı

Yüce Allah daha sonra, "Onlar yeryüzünde hep fesat- çılığa koşarlar" buyurmuştur. Yani, "Onların işlerinde, izzet ve sağlamlık nevinden hiçbir güç ve kuvvet hasıl olmaz, bulunmaz...

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/149

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/149-150

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/150

Ancak ne varki onlar, yeryüzünde fesatçılığa koşarlar.. Bu da, zayıf olanları aldatmaları ve gizlice, hile ve tuzak çeşitlerine başvurmaları şeklinde olur..." demektir. Yine şu da söylenmiştir: "Onlar, Tevrat'ın hükmüne muhalefet edince, Allah onlara Buhtunnasr'ı musallat kılmıştır. Daha sonra tekrar fesatçılık yapınca, Bizans komutanı Butros'u; sonra, yine fesatçılık yapınca, Mecusîleri; ve nihayet yine fesat çıkarmaktan geri durmayınca, bu sefer de onlara müslümanları musallat etmiştir.'

Cenâb-ı Hak daha sonraysa "Allah tse, fesadcılan sevmez" buyurmuştur. Bu beyan yeryüzünde fesat peşinde koşan kimselerin, Allah katında gazaba uğramış olduğuna delâlet etmektedir. 99[99]

Din Hem Dünya Hem Âhiret Saadetini Temin Eder

"Eğer, ehl-i kttab iman edip de müttakîlerden olsalardı, onların günahlarını elbette örter ve elbette onları nimeti bol cennetlere sokardık. Bir de, eğer onlar Tevrat'ı İncil'i ve Rab'lerinden kendilerine indirileni dosdoğru tutsalar, (tatbîk ve icra etseler)di, muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi. İçlerinde, orta yolu tutan bir zümre de bulunmaktadır. Onlardan birçoğunun yapmakta oldukları tse ne kadar kötüdür" (Maide 6546).

Bil ki Cenâb-ı Hak, onları zemmetme ve tuttukları yolun çirkinliğini ortaya koyma hususunu pek etkili bir şekilde beyan edince, daha sonra da, onların iman edip de müttakilerden olmaları halinde hem dünya hem de âhiret saadetlerini bulacaklarını bildirmiştir.

Âhiret saadetlerine gelince, bunlar iki kısma hasredilmiştir:

a) Cezanın kaldırılması;

b) Kendilerine sevabın ulaştırılması...

Cezanın kaldırılmasına gelince bu, "Onların günahlarını elbette örterdik...." ifadesiyle murad edilen; mükâfaatın, sevabın ulaştırılmasına gelince bu da, "ve elbette onları nimeti bol cennetlere sokardık" ifadesiyle murad edilendir.

Şayet, "Başlıbaşına İman, hem günahların örtülmesini hem de hasenatın, sevabların verilmesini iktiza eder; o halde daha niye buna, bir de "takva" şartı eklenmiştir?" denilirse, deriz ki:

Bundan murad, onun sırf takva ve itaat maksadıyla iman etmiş olmasıdır; yoksa münafıkların yaptığı gibi, dünyevî herhangi bir maksat ve gaye için değil... 100[100]

Vahyedilen Kitaba Uymanın Lüzumu

Daha sonra Allah, "Birde, eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rab'lehnden kendilerine indirileni doğru tutsalar, (tatbik ve icra etseler)dl muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi" buyurmuştur.

Bil ki, Cenâb-ı Hak bundan önceki âyette (Maide. 66) onların, iman etmeleri halinde âhiret saadetlerini elde etmiş olacaklarını beyan edince, bu âyette de, aynı şekilde, iman etmeleri halinde onların, dünya saadetlerini, onun güzellik ve hayırlarını bulacaklarını beyan etmiştir.

"Bir de, eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i... doğru tutsalardı..." buyruğu hakkında üç izah şekli bulunmaktadır:

a) Bu, onların Tevrat ve İncil'de bulunan Allah'ın âhidlerine vefa göstermek ve Tevrat ve İncil'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delilleri ihtiva ettiğini ikrar etmek gibi... hükümlerle amel etmeleridir.

b) Tevrat'ı dosdoğru tutmak demek, onun hüküm ve cezalarını tatbik edip uygulamalarıdır. Nitekim, "Bir kimse, namazı bütün erkanıyla yerine getirdiğinde, kıldığında" da, denilir. Bu sebeple, namazın bütün şartlarına riayet etmeyen kimse için, o namazı ikâme etti denilmez...

c) Bu, "O'nun hükümlerinden hiç birisinde yanılmamaları için, Tevrat ve İncil'i tam karşılarına

---

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/150-151

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/151-152

koydular, diktiler" demektir. Bütün bu izah şekilleri güzeldir, ama birincisi daha güzeldir. "ve Rablerinden kendilerine İndirileni...." buyruğuna gelince, bunun hakkında da iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu, Kur'ân'dır.
b) Bu, diğer peygamberlerin kitabıdır. İş'iya'nın kitabı, Habakkuk'un kitabı, Danyâl'ın kitabı gibi... Çünkü bu kitaplar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceği müjdesiyle doludurlar.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi" buyruğuna gelince.. Bil ki yahudiler, Hz. Peygamber' yalanlama hususunda ısrar edince, kıtlık ve sıkıntılara uğramışlar ve "Allah'ın eli bağlanmıştır..." diyecek dereceye varmışlardır. İşte bunun üzerine de Allah küfürden vazgeçmeleri halinde, durumlarının tersine döneceğini; bolluk ve genişliğe kavuşacaklarını beyân etmiştir. 101[101]

Üstlerinden ve Ayaklarının Altından Yemenin Manası

"Muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi'" buyruğunda birkaç izah şekli vardır:
a) Bundan murad, bolluk ve bereketin açıklanmasında mübalağa yapmaktır... Yoksa burada, bir "üst" veya "alt" manası murad olunmamıştır. Buna göre mana, "O zaman onlar, ardı arası kesilmeyen, çok bol bir yeyişle yerlerdi..." şeklindedir. Nitekim sen, "falanca, başından ayağına kadar hayra gömülmüştür" der, bununla, o kimse yanında hayrın ne kadar çok ve yoğun olduğunu kastedersin.
b) Üstten yemek, yağmurun inmesidir; ayakların altından yemek ise, bitki bitmesidir... Nitekim Allah A'râf sûresinde, 'Eğer o memleketler halkı iman edip der sakınmış olsalardı elbette üzerlerine gökten ve yerden nice bereketler açardık" (A'rtf. 96) buyurmuştur.
c)Üstten yemek, meyve veren ağaçların çokluğudur; ayaklarının aklından yemek ise, sulu tarla, tarla ve ekinlerdir...
d) Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın onları, meyveleri olgunlaşmış bahçelerle rızıklandırmasıdır. Öyle ki onlar, dalların uçlarından sarkanları devşirir, toplarlar; yere düşmüş olanları da, ayaklarının altından alırlar, toplarlar...
e) Bu, yahudi kabilelerinden Benû Nadir ve Benû Kurayza'nın hurma ağaçlarının kesilmesi, ekinlerinin bozulması ve vatanlarından sürülmelerine bir işarete de benzemektedir. 102[102]

"Muktasıd" Tabirinin Tefsiri

Sonra Cenâb-ı Hak, "içlerinde orta yolu tutan bir zümre de bulunmaktadır" buyurmuştur. (İktisad) kelimesinin Arapça'daki anlamı, aşın gitmeksizin ve kusurlu davran m aks izin, eksik yapmaksızın, bir işte itidali gözetmek, mu'tedil olmaktır. Kelimenin aslı, kasd, "kastedip dosdoğru yönelmek" kelimesidir. Bu böyledir, çünkü aradığı şeyi iyi bilen kimse, hiçbir tarafa sapmadan ve de hiç tereddüt göstermeden, dosdoğru bir yol üzere, doğruca ona yönelir.. Aradığı şeyin nerede olduğunu bilmeyen ise, şaşırmış durumdadır; bazan sağa gider, bazan da sola.. İşte bu manasından dolayı "iktisad" kelimesi, "hedefe götüren amel"in bir ifadesi olmuştur.
Sonra, buradaki "orta yolu tutan ümmet" hakkında İki görüş bulunmaktadır:
a) Bundan murad, ehl-i kitaptan iman eden kimselerdir. Yahudilerden Abdullah Ibn Selam, hristiyanlardan da Necaşî gibi... Çünkü onlar, dinlerinde, tam itidal ve dosdoğru bir yol üzere bulunuyorlar, ne ifrata ne de tefrite meyletmiyorlardı...
b) Bundan murad, ehl-i kitaptan olup da, dinlerinde âdil olan, kendilerinde katı bir inad ve tam bir sertlik ve katılık bulunmayan kâfirlerdir. Nitekim yüce Allah, "Ehl-i kitaptan öyle kimse

---

[101] 101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/152-153
[102] 102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/153

vardır ki kendisine bir kantar (altın) emanet etsen, onu sana eksiksiz öder" (aı-i imran. 75) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Onlardan birçoğunun yapmakta oldukları ise, ne kadar kötüdür!" buyurmuştur. Bu ifâdede, taaccüb manası bulunmaktadır. Sanki şöyle denilmiştir "Onlardan birçoğunun ameli de ne kadar kötüdür!" Bundan murad ise, "Onların içinde, kendilerine delilin tesir etmediği, sözün de etkili olmadığı, gazaba duçar olmuş ve kınanmış aptallar da bulunmaktadır" manasıdır. 103[103]

Resûlullah, Vahyediten Her Şeyi Tebliğ Etmiştir

"Ey peygamber, Rabb'inden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Allah, kâür olan toplumları hidâyete ulaştırmaz" (Makle. 67).

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey Peygamber, Rabb-fnden sana indirileni tebliğ et" emri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, doğru yolu tutanların az olup, (asıkların çok oluşuna aldırış etmemesi ve onların hileleri ile kötü niyetlerinden korkmaması hususunda bir emirdir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Tebliğ et" yani, "Onların sırlarını ve işlerinin ne derece rezil-rüsvay olduğunu ortaya koymak için, sana indirdiğim şeyleri tebliğ etmeye sabret. Çünkü Allah seni, onların tuzaklarından ve hilelerinden korur" buyurmuştur. Hasan el-Basrî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:‟Allah beni peygamberlik vazifesi ile gönderdi. Ben ise, buna güç yetiremiyece0mden korktum. Biliyordum ki insanlar beni yalanlayacaklar, yahudüer, hristlyanlar ve Kureyşltler bent korkutacaklar. Fakat Allah Teâlâ bu âyeti indirince bütün korkularım yok oldu. "104[104]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke döneminde Kur'ân'ın bir kısmını açıkça okuyor, bir kısmını da, müşriklerin kendisine ve ashabına aşmasından korktuğu için gizli okuyordu. Allah, İslâm'ı kuvvetlendirip, onu mü'minler ile te'yîd edince, Resulüne, "Ey Peygamber, Rabb'İnden sana indirileni
tebliğ et" buyurmuştur. Bu, "Onlardan hiçbirini hesaba katma ve başına arzu
etmediğin birşey gelecek korkusu ile sana indirilen âyetlerden hiçbirini geri bırakma,
mutlaka söyle" demektir.

Sonra Allah Teâlâ, "Eğer yapmazsan, elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 105[105]

Birinci Mesele

Nâfî bu âyet ile, En'am süresindeki(Enam. 124) âyetindeki "risâlet" kelimelerini cemî olarak (risâlâtihi) şeklinde; A'râf süresindeki (birisâleti) (Arat, 144)kelimesini de müfred olarak okumuştur. Âsım'dan gelen rivayete göre ise İmam Hafs bunun aksine olarak, (En âm, 124) ile (Maide, 67) âyetlerinde bu kelimeyi müfred; (Araf, 144)âyetindekini de cemî olarak okumuştur. İbn Kesîr ise, bu üç yerde de kelimeyi müfred olarak okumuştur. İbn Amir ile Âsım'dan olan rivayetine göre, Ebu Bekir, bu üç yerde de kelimeyi cemî olarak okumuştur.

Bu kelimeyi cemî okuyanların hücceti şudur; Peygamberler, şeriat hususunda birçok mesajlar ve muhtelif hükümler ile gönderilirler. Allah Teâlâ'nın, Resulüne (s.a.s) indirdiği her âyet, bir risâlet (mesâj)dir. Binaenaleyh bu kelimeyi cemî olarak okumak güzel ve yerindedir. Bu kelimeyi müfred olarak okumanın hücceti de şudur: "Kur'ân'ın bütünü tek bir risalet (mesaj)dır. Yine müfred lafız, cemi olmasa da bazan, cemî manasına delâlet eder. Nitekim, "çok helaki çağırın" (Furkan, «) âyetinde olduğu gibi. Bu âyette, müfred olan "sübûr" (helak) kelimesi, cemî manası üzere gelmiştir. İşte "risâlet" kelimesi de böyledir. Çünkü bu kelime de her ne kadar müfred ise de, onunla cemî manası kastedilmiştir." 106[106]

---

[103] [103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/153-154

[104] [104] Müsned, 1/309. (Benzeri bir hadis).

[105] [105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/154-155

İkinci Mesele

Bir kimse, buyruğunun mânası, "Eğer sen O'nun risâletini tebliğ etmezsen, risâletini tebliğ etmemiş olursun" şeklindedir. Binâenaleyh bu sözün faydası nedir?" diyebilir. Müfessirlerin çoğu buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Bundan murad, "Muhakkak ki sen, eğer bu risaletten tek bir şeyi dahi tebliğ etmezsen, o zaman ondan hiç bir şeyi tebliğ etmemiş gibi olursun" mânâsıdır. Bana göre bu cevap zayıftır. Çünkü bir işin bir kısmını yapıp, bir kısmını yapmamış olan kimse hakkında, "o, onun hepsini yapmadı" denilse, bu söz bir yalan olur. Yine, "Bir şeyin bir kısmır; yapmamadan doğacak suçun miktarı, hepsini yapmamadan doğacak suçun miktarı kadardır" denilmesi de imkânsız ve muhaldir. Binâenaleyh müfessirlerin bu cevabı, düşer. Bence en doğrusu şöyle diyerek (cevap vermektir): Bu, şâirin şu şiirinin usulünce söylenmiş bir sözdür: "Ben, Ebu'n-Necm'im ve şiirim de şiirdir." Bu şiirin mânası "Benim şiirim, olgunluk ve fesâhatta öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, onun hakkında, "o şiirdir" denilse, o daha fazlası yapılamıyacak şekilde iyice medhedilmiş olur" şeklindedir. Binâenaleyh bu söz, bu bakımdan tam bir mübalağa ifâde etmektedir. Âyetteki bu ifâde de aynı şekilde, "Eğer, onun risâletini (mesajını) tebliğ etmez isen, O'nun risâletini tebliğ etmemiş olursun" demektir. Yani tebliği terketmek öyle bir vebaldir ki, onun hakkında yapılabilecek en müthiş tehdid, ancak onun "tebliği terketme" olduğunu söylemektir. Böylece bu ifâde, tehdidin en ileri derecesini teşkil etmektedir, Vallahu a'lem. 107[107]

(Maıde 67) Âyetinin Nüzul Sebebi

Müfessirler, âyetin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç rivayet zikretmişlerdir:
1) Bu âyet, yahûdilerte ilgili olarak yukarıda (daha önce) geçmiş olan, recm (zina cezası) ve kısas hâdisesi hakkında nazil olmuştur.
2) Bu âyet, yahudilerin dini ayıplamaları, din ile istihza etmeleri ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara karşı sükût etmesi üzerine nazil olmuştur:
3) Tahyîr (iki şeyden birini seçme hususunda serbest bırakma) âyeti, yani "Ey Peygamber, zevcelerine de ki: "Eğer siz dünya hayatim ve onun zinetini arzu ediyorsanız, gelin size boşanma bedellerini vereyim ve sizin hepinizi güzellikle salıvereyim. Eğer Allah'ı peygamberini ve âhiret yurdunu diliyorsanız, ..." (Ahzâb, 26-29) âyeti nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), hanımlarının dünyayı seçmelerinden korkarak bu âyeti onlara bildirmedi. Bunun üzerine, bu âyet nazil oldu.
4) Bu âyet, Zeyd İbn Harise (r.a) ile Zeynep binti Cahş (r.a)'.in işi (durumu) hakkında nazil olmuştur. Hz. Âişe (r.anha): "Kim Hz. Peygamber (s.a.s)'in, vahiyden (Kur'ân'dan) birşey gizlediğini iddia ederse, Allah'a büyük bir iftira etmiş olur. Çünkü Allah Teâlâ, "Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et" buyuruyor. Eğer Resûlullah, vahiyden birşeyi gizleyecek olsaydı, "Allah'ın açığa çıkaracağı şeyi, içinde saklıyordun..." («izâb. 37) âyetini gizlerdi" demiştir.
5) Bu âyet, cihad hakkında nazil olmuştur. Çünkü münafıklar cihaddan hoşlanmıyorlar ve Hz. Peygamber (s.a.s), onları zaman zaman cihada teşvik etmiyordu.
6) Cenâb-ı Hakk'ın, "AUah'dan başkasına ibâdet edenlere sövmeyiniz. Sonra onlar da haddi aşarak, bilmeksizin Allah'a söverler" (Enam, ıos) âyeti nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), müşriklerin ilahlarını ayıplamaktan vazgeçer. Bunun üzerine bu âyet nazil olur ve Allah, "...Tebliğet..."yani, "Onların ilahlarının ayıplarını söylemeye devam et ve bunları onlardan gizleme. Çünkü Allah seni onlardan mutlaka korur" demiştir.
7) Bu âyet, müslümanların haklan hususunda nâzit olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s),

---

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/155-156
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/156

Veda haccında, çeşitli hükümleri ve haccın menâsikini beyân ederken, "Tebliğettim mi?" demiş müstümanlar da, "Evet (tebliğ ettin)" demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Allah'ım sâhid ol!" demişti.

8) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bir yolculuğunda bir ağacın altına konakladı ve kılıcını ağaca astı. Derken o uyurken, bir bedevi geldi ve Hz. Peygamberin (asılı) kılıcını alıp, kınından çıkardı ve: "Ey Muhammed, seni elimden kim kurtaracak?" dedi. Hz. Peygamber, "Allah" dedi. Bunun üzerine bedevî Arabın eli titredi, elinden kılıç düştü ve başını ağaca çarptı, öyle ki beyni dışarı fırladı. İşte bunun üzerine, Allah Teâlâ bu âyeti indirip, O'nu insanlardan koruduğunu beyân buyurdu.

9) Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyşlilerden, yahûdilerden ve hristiyanlardan çekiniyordu. İşte bundan ötürü, Allah bu âyet ile, O'nun kalbindeki korkuyu giderdi.

10) Âyet, Hz. Alî (k.v)'nin fazileti hakkında nazil olmuştur. Bu nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ali (r.a)'nin elini tuttu ve "Ben, kimin dostu isem, AH de onun dostudur. Allah'ım ona dost olana sen de dost ol ona düşman olana, sen de düşman ol'108[108] buyurdu.

Derken Hz. Ömer (r.a), Hz. Ali (r.a) ile karşılaştı ve "Ey İbn Ebl Tâlib, ne mutlu sana! Gözün aydın! Benim dostum ve bütün mü'minlerin ve mü'minelerin dostu oldun" dedi. Bu İbn Abbas (r.a) Berâ İbn Âzib (r.a) ve Muhammed İbn Ali'nin görüşüdür. Bil ki bu rivayetler çok iseler de, evlâ olan bu âyeti "Allah'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yahûdî ve hristiyanlann hile ve tuzaklarından emin kılıp, onlara hiç aldırmadan tebliğini yapmasını emrettiği" mânasına hamletmektir. Çünkü bu âyetten önceki birçok âyet, ve yine bundan sonraki birçok âyet yahudî ve hristiyanlarla ilgili olduğuna göre, aradaki bu tek âyeti, öncesine ve sonrasına uygun düşmeyen bir mânaya hamletmek imkânsız olur. 109[109]

Allah Koruyacağını Vaadettiği Halde Peygamberin Yaralanması Nasıl Açıklanır

Âyetteki, "Allah seni insanlardan koruyacaktır" beyanı ile ilgili şöyle bir soru bulunmaktadır: "Bu İfâde ile, Uhud günü Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün yarılıp, dişinin kırılması ile ilgili rivayet nasıl birleştirilebilir?"

Bu soruya iki şekilde cevap verilir:

a) "Bu korumadan murad, öldürülmekten korumadır. Bu mânaya göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, öldürülme dışındaki diğer bütün belâ ve sıkıntılara katlanması gerektiği hususunda bir uyarı bulunmaktadır. Zaten peygamberlerin mes'uliyetinden daha ağır ve meşakkatli bir sorumluluk yoktur.

b) Bu âyet, Uhud savaşından sonra nazil olmuştur.

Bil ki "insanlar" kelimesinden burada kâfirler kasdedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, (bundan sonra), "Şüphesiz ki Allah, kâfir olan toplumları hidâyete ulaştırmaz" buyurmaktadır. Bu buyruk, "Allah o kâfirleri, istediklerini yapmaya muvaffak kılmaz" demektir. Enes (r.a)'den rivayet edildiğine göre, bu âyet nazil oluncaya kadar, Sa'd ve Huzeyfe (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e muhafızlık yaparlardı. Bu âyet gelince, o, deri çadırından başını uzatarak, "Ey insanlar artık gidin. Çünkü Allah beni İnsanlardan (kâfirlerden) korudu (koruyacak)" dedi. 110[110]

Allah'ın Talimatlarını Uygulamanın Farz Olduğu

"De ki: "Ey ehl-i kitap, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbtnizden size indirileni dosdoğru tatbik ve icra edinceye kadar, siz hiçbir esasa dayanmış olmazsınız. Andolsunsana Rabbinden indirilen (Kuran), onlardan birçoğunun taşkınlığını ve küfrünü artıracaktır. O halde kâfirler güruhuna

---

108[108] Keşfu'l-Hafâ, 2/274.

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/156-158

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/158

karşı gam yeme" (Mâide, 68).
Bit ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, dinleyenin ister hoşuna gitsin, ister ağırına gitsin, tebliği yapmasını emredince, ehl-i kitaba da, her ne kadar gerçekten onların zoruna gidecek şeylerden olsa da, bu sözü söylemesini emretti ve: "De ki: "Ey yahûdi ve hrtstiyanlardan olan ehl-i kitap, siz hiçbir din üzere değilsiniz ve elinizde hiç doğru ve gerçek btrşey yok" buyurdu. Sen, birşeyin değersizliğini ve durumunun küçüklüğünü anlatmak istediğinde aynı şekilde, "Bu, bir şey değil" dersin.
Âyetteki, "Tevrat'ı incil'i ve Rabbtnizden size indirileni dosdoğru tatbik ve icra edinceye kadar, siz hiçbir şey üzerinde değilsiniz. Andolsun sana indirilen (Kuran), onlardan birçoğunun taşkınlığını ve küfrünü artıracaktır" buyruğu, daha önce de geçmişti. Burada tekrar edilmesi te'kid içindir.
Sonra Cenâb-ı Allah "O halde kâfirler güruhuna karşı gam yeme" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki izah vardır:
1) "Küfür ve azgınlıklarının artması sebebi ile, onlara esef etme. Çünkü bunun zararı ne sana, ne mü'minlere gelir, sadece onlara gelir."
2) "Onlara lanetin ve azabın inmesi sebebiyle üzülme. Çünkü onlar buna müstehak olun kâfirlerdendir." Ibn Abbas (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Bir grup yahûdi gelerek, "Ey Muhammed, Tevrat'ın Allah tarafından gönderilmiş hak bir kitap olduğunu ikrar etmiyor musun?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), "Evet" deyince de, "O halde biz sadece Tevrat'a inanır, başkasına inanmayız", dediler. İşte bunun üzerine bu âyet nazil oldu. 111[111]

"Şüphe yok ki iman edenlerden, yahûdî olanlardan, sabitlerden ve hristiyanlardan, kim Allah'a ve âhiret gününe iman edip salth ameller işlerlerse, artık onlar üzerine hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller" (Mâide. 69).
Bu âyetin tefsiri Bakara sûresinde (62 ayeti geçmişti. Burada geriye birkaç mesele kalmıştır: 112[112]

Kelimesinin İrabı Hakkında

İ'rabın zahiri, denilmesini gerektirir. Nitekim Ubeyy İbn Ka'b, İbn Mes'ud (r.a) ve İbn Kesir de bu şekilde okumuşlar. Nahivciler meşhur kıraatin sebebi hususunda şu izahtan yapmışlardır:
1) Halil ve Sibeveyh'in görüşüne göre, kelimesi, "tehir" niyeti ile, mübteda olmak üzere merfû kılınmıştır. Sanki, "Şüphe yok ki iman edenlerden, yahûdi olanlardan ve hristiyanlardan, kim Allah'a ve âhiret gününe iman edip sâlih ameller işleyenlerse, artık onhr üzerine hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller. Sâbiîter de böyledir" denilmiştir. Binâenaleyh bu kelimenin haberi mahzûftur. Bu kelimenin daha önceki kelimelere atfedilmemesinin hikmeti şudur: Sâbiîler, bu âyette zikredilen ümmetler içerisinde en sapık olanlardır. Buna göre sanki, "Bu fırkaların hepsi, amel-i saiıhte bulunarak İman ederlerse, Allah onların tevbelerini kabul eder ve günahlarını bağışlar. Sâbiîler bile, böyle iman ederlerse, onları da aynı şekilde bağışlar" denilmektedir. 113[113]

Ferrâ'nın Tercihe Şayan İzahı

2) Ferrâ'nın görüşüne göre. Âyetin başındaki lâfzı ame etme bakımından zayıftır. Bunun izahı birkaç şekildedir:
a) kelimesi fiile benzediği için âmil olur. Halbuki fiil ile harf arasındaki benzerliğin zayıf olduğu malumdur.

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/158-159
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/160
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/160

b) harfi, âmil olsa bile, sadece ismi üzerinde âmildir. Haberine gelince, haber, mübtedâ'nın haberi olarak ref üzere kalmıştır. Bu harfin, haberin merfû olmasında herhangi bir tesiri yoktur. Bu şörüş, Küfetilerin mezhebi olup, biz bunu Bakara sûresinde (Bakara. 6) âyetini tefsir ederken, delilleri ile izah etmiştik.
c) lafzının amelinin tesiri ancak bazı İsimlerde görülür. Âmilleri değiştiği , durumları (harekeleri) değişmeyen isimlerde ise, bu lafzın tesiri görülmez. İşte bu âyette de böyledir. Çünkü âyette, harfinin ismi, lâfzıdır. Bu lâfızda ise, ne ref, ne nasb, ne de cerr alâmeti görülmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: 'nin ismi, i'rab alametleri görünmeyen bir kelime olursa, o kelime üzerine atfedilecek kelimeye bu harfin amel ettirilmesine göre nasb, ettirilmemesine çjöre de ref hali caizdir. Binâenaleyh denilmez. Çünkü burada ö\ kejimesinin ismi olan "Zeyd" kelimesi üzerinde i'rab alameti görülüyor. Fakat, "şüphesiz şunlar ve kardeşlerin, bize ikram ederler"; "şüphesiz şunun kendisi cesurdur" ve "Muhakkak ki Katâme ve Hind bizim yanımızdadırlar" denilmesi caizdir. Bunun caiz oluşunun sebebi şudur: " kelimesinin ameli aslında zayıftır. Bunun amelinin tesiri ismi üzerinde görülemeyecek kadar zayıf olursa, bu durumda amelinin tesiri iyice zayıf demektir. Böylece üzerine bu edatın dâhil olmasından önce sabit olan hüküm gereğince, isminin merfû olması caiz olur. O gelmezden önceki hüküm ise, o ismin mübtedâ oluşudur." İşte Ferrâ'nın görüşünün izahı bundan ibarettir. Bu, güzel bir izah olup, Basralilann görüşünden daha evlâdır. Çünkü Basralıların görüşleri, ilahî kelâmın, mevcud tertibinin doğru olmadığı neticesini gerektirir. Onlara göre tertibin doğruluğu, âyetin nazmının bozulmasıyla temin edilir. Ferrâ'nm görüşüne göre, böyle birşeye ihtiyaç voktur. Şu halde bu daha uygun olur. 114[114]

Ameli Hakkında İzahlar

Bazı nahivciler, "Hiç şüphesin at kelimesi, mübtedâ haber cümlesi üzerine dahil olan bir edattır. Mübtodfirrn mübtedâ, haberin de haber olması, bu harf dahil olduktan sonra da, dahil olmazdan önce de mevcut olan, gerçek bu vasıftır. Mübtedânın mübtedâ olması, merfû olmasını peraktirir" demişlerdir.
Bu sabit olunca biz deriz ki: lâfzının ismi üzerint atfedilen kelimenin, bu harfin amel ettirilmesi ile mansub olması caiz olduğu gibi, gerçekte kendisinden bahsedilen ve haber verilen bir mübtedâ olduğu için merfû kılınması da câizcir.
Keşşaf sahibi bu görüşü tenkîd ederek, şöyle demiştir: " lâfzının isminin mahalline atfedilen kelimenin merfû olması, ancak haber zikredildikten sonra sözkonusu olur. Nitekim sen, lafzına göre mansub; 'nin isminin mahalline göre ise merfu olarak, "Zeyd ve Amr gidiyorlar" diyebilirsin. Çünkü burada atıftan önce haber zikredilmiştir. Fakat bu, haber zikredilmeden önce olsaydı caiz olmazdı. Çünkü biz bu kelimeyi, 'nin isminin mahalline bakarak merfû okuduğumuzda, 'nin ismi üzerinde âmil olan şey. m'tedâ olmuş olur. Böyle olunca da, 'nin haberinde âmil olan da, yine mübtedâ olur. Çünkü mübtedâ ye haberde müessir olan, "ibtidâ" lafzıdır. Bu durumda, sonra gelen haberin, hem harfi, hem de, "ibtidâ" lafzı sebebi ile merfü olması gerekir. Bu durumda da, tek bir merfû üzprinde, farklı iki ref edici âmil birleşmiş olur kt bu imkânsızdır."
Bil ki Keşşaf sahibi'nin bu görüşü zayıftır. Bu zayıflığın izahı, birkaç şekilde yapılabilir:
a) Nahivcilerin, "râfi'a" (ref edici) ve "nâsıba" (nasbedici) diye ifâde ettikleri şeyler, zatları ve mahiyetleri icabı böyle değillerdir. Çünkü bunun böyta olduğunu hiçbir akıllı söyleyemez. Aksine bundan murad, bu gibi şeylerin, ad ve ıstılah hasebi ile, bu hareketler için birer muarrif (işaretçi) olarak tanınmalarıdır. Birçok muarriîin aynı şeye işaret etmesi imkânsız değildir. Baksana sonradan var öten varlıkların herbir parçası, Allah'ın varlığına delâlet etmektedir.
b) Keşşaf sahibi bu görüşünü, kelimesinin, hem ismini nasb, hem de haberini ref etmede, tesir sahibi olma özelliğine dayandırmıştır. Kûfeliler ise bunu kabul etmeyerek, "Bu harfin,

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/160-161

haberini ref etmede kesinlikle tesiri voktur" demişlerdir. Biz bu meseleyi Bakara sûresinde iyice anlattık.

c) Birçok şeyin birbirleri üzerine affedilmeleri halinde, tek bir haber, hepsinin birden haberi olmaz. Çünkü birşeyin haberi, o şeyin halini anlatma ve durumunu ortaya koymaktan ibarettir. Halbuki bir şeyin halinin ve durumunun, diğer bir şeyin hali ve durumunun aynısı olması imkânsızdır. Çünkü, tek bir sıfat, çeşitli varlıklarla kâim olamaz. Bu sabit olunca, haberin her ne kadar lafız itibari ile tek olsa da, aslında birkaç tane olduğu ortaya çıkmış olur. Bunun da takdir ve niyyete göre olacağında hiç şüphe yoktur. Hakikatte haberin birkaç tane olması ve bazısının û* harfi ile, bazısının da "ibtidâ" lafzı ile merfû olması imkânsız olmaz. Böyle olması halinde de, tek bir merfû üzerinde, iki değişik ref edici âmil birleşmiş olmaz. Bunu, şu husus da ortaya koyar: Keşşaf sahibi, haberin ve ismin zikredilmesinden sonra, isim üzerine atfedilen kelimenin hem merfu olmasının, hem de mansub olmasının caiz olduğunu kabul etmiştir. Hiç şüphesiz ki bu atıf o kelime için bir haber takdir ettiğimiz için caiz olmuştur. Biz bu takdir edilen haberin de, "ibtidâ" lafzı ile merfû kılındığına hükmediyoruz. Bu sabit olunca, biz deriz ki: "Haberden önce bir ismi, isme (mübtedâ üzerine) atfettiğimiz zaman, akıl, mutlak haberin takdir edilmesi gerektiği hükmünü verir. Bu ise ancak, birden çok haber takdir edildiğinde olur. Böyle olmast halinde de, Keşşaf sahibi'nin ileri sürdüğü gereklilik sakıt olur. Allah en iyi bilendir. 115[115]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Allah, ehl-i kitabın, imân etmedikleri müddetçe, bir hiç olduklarını beyân edince, bu hükmü herkese teşmil etmiş ve Allah ile âhiret gününe iman edip, sâlih amel işlemediği müddetçe, hiçbir insanın, herhangi bir fazilet ve şerefi olamayacağını açıklamıştır. Bu böyledir, çünkü insanın biri nazarî (teorik) diğeri de amelî (pratik) olmak üzere iki kuvveti vardır. İnsanın nazarî kuvvetinin (teori ve düşünce kuvvetinin) mükemmelliği, ancak Hakk'ı bilip tanıması; ameli kuvvetinin mükemmelliği İse, ancak hayırlı (iyi) amel ve işlerde bulunması ile olur. Şeref bakımından bilgilerin en üstün olanı, varlıkların en şereflisini bilmektir ki o da Allah Teâlâ'dır. O'nu en güzel şekilde tanımak ise, O'nun haşr'a ve neşre (yeniden diriltmeye ve hesaba) kadir olduğunu bilmekle olur. Binaenaleyh hiç şüphe yok ki bilgilerin en üstü nü,Allah'a veâhirete iman etmektir. Amellerin en hayırlısı ve en efdali ise, şu iki şeydir:

a) Ma'bûd'a saygıyı ifâde eden amellere (ibadetlere) devam etmek, ve

b) Mahlûkat'a faydalı olmak için sa'y-ü gayret göstermektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah'ın emrine saygı ve Allah'ın mahlûkahna şefkat göstermek" buyurmuştur.

Daha sonra Allah, böyle bir imân ve amele sahip olan kimsenin, Kıyamete korkusuz ve kedersiz olarak varacağını beyân buyurmuştur. Bu iki ifâdenin, (yani korku ve hüzün kelimelerinin) peşpeşe getirilmesinin hikmeti şudur: Korku istikbâli, keder ise geçmişi alâkadar eden şeydir. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, böyle kimselerin Kıyametin dehşetini görmeleri sebebi ile, üzerlerine hiçbir korkunun gelmeyeceğini; dünyanın lezzetlerini ve hoş şeylerini kaybetmiş olmaları sebebi ile de mahzun olmayacaklarını söylemiştir. Çünkü böylesi insanlar, kendileri için dünyada mevcut olan şeylerden daha büyük daha şerefli ve daha güzelini, orada, âhirette bulacaklardır. Bu durumda olan kimse ise, elinden çıkardığı dünyevî lezzetler ve hoş şeyler yüzünden mahzun olmaz. 116[116]

Kulun Kıyamette Korkusuz Olması Ne Demektir?

Bu durumda, eğer, "masum (günahsız) olmayan mükellet, naşı! KıyamRtin dehşetinden uzak ve korkusuz olabilir?" denilir ise, buna şu iki şekilde cevap verilir:

---

[115] 115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/161-162

[116] 116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/162-163

1) Allah Teâlâ, bunu amel-i sâlih işlemiş olma şartına bağladı. Halbuki insan, günahların hepsini terkettiği ve hiçbirini İşlemediği zaman, amel-i sâlih yapmış olur.
2) Böyle bir korku bulunsa bile, bu geçici bir korku olup, hesaba alınmayacak kadar küçük bir korkudur. [117][117]

Amel-i Salihi Şart Sayan Mu’tezile’ye Red

Mu'tezile şöyle demektedir: Allah Teâlâ, bu kimseler için orada korku ve kederin olmamasını, iman ve şartına bağlamıştır. Bir şarta bağlı olan şey, o şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Binâenaleyh bundan, iman edip
de amel-i salih işlemeyen kimseler için korku ve ederin bulunacağı neticesi çıkar. Bu da büyük günah sahibinin affedilmesine mani olur.
Cevap: Allah'ın, büyük günah sahibini atfedeceğine dair kesin bir hüküm verilemez.. Binâenaleyh, affedildikleri açıkça belirtilmezden önce, bu korku ve keder mevcut demektir. [118][118]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak, âyetin başında "Şüphe yok ki iman edenler..."; âyetin sonunda da, *UU ja\ j* "..Allah'a iman edenler..." buyurmuştur. Bu tekrarın şu iki faydası bulunmaktadır:
a) Münafıklar, kendilerinin mü'min olduklarını iddia ediyorlardı. Binâenaleyh bu tekrarın faydası, münafıkları, korku ve kederin bulunmaması vaadinin dışında tutmaktır.
b) Allah Teâlâ "İman" lafzını mutlak zikretmiştir. İman sözünün içine, pekçok kısım girer ki, bunların en kıymetlisi, Allah'a ve âhiret gününe iman etmektir. Binâenaleyh, bu tekrarın faydası bu iki kısmın, imanın kısımlarının en şereflisi olduğuna dikkat çekmek olur. Biz, "Ey iman edenler... " ifadesinin tefsirinde, pek çok açıklamada bulunmuştuk ki, bunların hepsi de buraya uygundur. [119][119]

Altıncı Mesele

nin ismine râcî olacak zamir hazfedilmiş olup takdiri, "Onlardan da iman eden kimse..." şeklindedir. Ama, karîne kaim olduğu için bu zamirin hazfe-dilmesi güzel ve yerinde olmuştur. [120][120]

Yahudilerin, Hoşlanmadı klan Talimatlar Getiren Peygamberleri Öldürmeleri

"Celâlim hakkı için, biz İsrailoğullanndan sapasağlam teminat almış, onlara peygamber göndermişizdir. Ne zaman bir peygamber, kendilerine hoşlanmayacağı bir şeyi getirdiyse birtakımını yalana çıkardılar, btrtakımmı da öldürdüler" (Maide, 70).
Bil ki, Allah'ın bu buyruğundan maksadı, İs'railoğullannın isyanlarını ve Allah'ın ahdini yerine getirme konusunda ne denli direttiklerini beyân etmektir. Bu ifâde, O'n:.. bu sûreye başlamış olduğu "bağlandığınız ahidleri yerine getirin" (Mâide. d konusuyla alâkalıdır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki biz İsrailoğullanndan sapasağlam teminat almıştık..." buyurmuştur. Yani, "Biz, hem delilleri, hem de o delillerden istidlale götüren aklı yarattık ve onlara, şer'i kanunları ve hükümleri tarif edip anlatan peygamberler gönderdik" demektir.
HakTeâlâ'nın, "Ne zaman bir peygamber, kendilerine canlarının hoşlanmayacağı bir şeyi getirdiyse..." buyruğu, âyette geçen "peygamber" kelimesinin sıfatı olan bir şart cümlesidir.

---

[117][117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/163
[118][118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/163-164
[119][119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/164
[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/164

Mevşûfa râci olacak olan zamir ise hazfedilmiş olup kelamın takdiri, "Her ne zaman onlardan bir peygamber, onlara, hoşlanmayacakları bir şeyi getirdiyse.." şeklindedir. Yani, "Onların arzularına uymayan, isteklerine ters düşen güç mükellefiyetlerden bir şey getirdiği zaman..." demektir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç soru vardır:

a) Ayetteki şartın cevâbı neredir? Çünkü tijüı "Birtakımını yalana çıkardüarfbtrtakımım da öldürdüler"ifâdesi, şartın cevâbı olmaya elverişli değildir. Çünkü bir tek peygamber iki fırka olamaz..

Cevap: Şartın cevâbı mahzûftur. Bunun hazfedilmesi caizdir. Çünkü zikredilen şeyler, cevabın hazfedildiğine delil olup, kelâmın takdiri, "Her ne zaman bir peygamber onlara geldiyse, onlar savaş ilan edip onun karşısına dikildiler" şeklindedir. Daha sonra da, "Onlar onun karşısına nasıl dikildiler?" denilince de, "Bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da yalanlayarak..." şeklinde cevap verilmiştir. Soru soranın, "Tek bir peygamber iki fırka olamaz" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın "Ne zaman bir peygamber onlara..." ifâdesi, peygamberlerin çok olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh şüphesiz, o peygamberleri iki gruba ayırmıştır. 121[121]

Muzarî Fiilin Maziye Atfedilmesinin İzahı

b) Cenâb-ı Hak, niçin iki fiilden birisini mazi, diğerini de muzari getirmiştir?

Cevap: Allah Teâlâ, o ehl-i kitabın her durumda ve her vesilede, Hz. İsa'yı ve Musa'yı nasıl tekzib ettiklerini; onların, Allah'ın emirlerine ve mükellefiyetlerine karşı nasıl karşı koyup direttiklerini açıklamıştır. Nitekim âlimlerin bazısına göre, Hz. Musa zorba kavimle savaşma hususundaki emrini kabul .jfr leyip direten ümmetinin verdiği uğursuzluk ve ıstırapla çölde vefat etmiştir.

Öldürme işine gelince bu, onların, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya (a.s)'ya yaptıkları şeydir. Yine onlar, şayet Allah onları dileklerinden men etmeseydi, Hz. İsa'yı da öldürmeye kastetmişlerdi. Hatta onlar, Hz. İsa'yı öldürdüklerini iddia ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak "yalanlama" işini, onların Hz. Musa'ya karşı yapmış oldukları muamelelerine bir işaret olsun diye mazi siğasıyla getirmiştir. Çünkü o günden bu güne pek çok zaman geçmiştir., öldürme işi de onların Hz. Zekeriyya, Yahya ve Isa (a.s)'ya yapmış oldukları muamelelerine bir işaret olsun diye, muzari (şimdiki zaman) lafzıyla getirmiştir. Çünkü bu zaman, yakın bir zamandır. Böylece bu adeta, hazır İçinde yaşadığımız zaman gibi olmuş olur.

c) ifâdelerinde, mefûl olan kelimenin öne alın- manasının faydası nedir?

Cevap: Öne almanın, o şeye gösterilen ihtimam ve ilginin fazlalığından dolayı olduğunu biliyorsun.. Binâenaleyh, yalanlamak ve öldürmek her ne kadar kötü şeyler ise de, peygamberleri yalanlayıp onları Öldürmek çok daha fazla çirkin şeylerdir, işte âyetteki bu takdim, böyle bir mânadan dolayı olmuştur. 122[122]

O Yahudilerin Kör ve Sağır Kesilmeleri

"Ve öyle sandılar ki bir belâ olmayacaktır. Kör kesildiler, sağır kesildiler onlar. Sonra Allah onlara tevbe nasip etti. Sonra yine içlerinden birçoğu kör ve sağır oldular. Allah, ne yaparlarsa hakkıyla görücüdür" (Mâlda, 71).

Sonra Allah, "Ve öyle sandılar ki bir belâ olmayacak... buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mese'e vardır: 123[123]

Birinci Mesele

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/164-165

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/165-166

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/166

Hamza, Kisaî ve Ebû Amr, nün harfinin refiyle diğer kıraat imamlarıysa, nün harfinin nasbiyle şeklinde okumuşlardır. [124][124]

İlmin Derecelerini İfâde Eden Farklı Lafızlar

Vahidî bu mesele hakkında güzel bir izahta bulunarak şöyle der: Fiiller üçe ayrılır:
1) İlim, kati olarak bilmek (teyakkun) ve iyice araştırmak, ortaya çıkarmak (tebeyyün) gibi, bir şeyin sübut bulup karar kıldığına delâlet eden fiiller. Böylesi fiillerden sonra fiili nasbeden sakin değil, şeddeli bulunur. Bu böyledir, çünkü şeddeli bir şeyin sebat bulup karar kılmış olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, ilim, istikrar ve sebata delâlet edip, şeddeli olan de, bu manayı ifade edince, aralarında bir uyum ve benzerlik meydana gelmiş olur. Söylediğimiz bu şeyin Kur'ân'daki misâli Hak Teâlâ'nın "Şüphesiz onlar da Allah'ın apâşi-faHakk'm ta kendisi olduğunu bileceklerdir"(Mta.25) "Onlar bümediler mi ki şüphesiz Allah, kullarından tevbeyt kabul edecek... "rrebv*. 104) "Allah'ın gördüğünü hiç bilmedi mi?" (AiAk, 14) âyetleridir. Bu son âyette Ot nin başında bulunan bâ harfi zaidedir.
2) Sebat ve istikrarın aksine delâlet eden fiiller. Meselâ "arzu ediyorum" tamah ediyorum" "korkuyorum" ve, "umuyorum,ümklediyonjm"vb.fiiller gibi. İşte bu fiillerle ancak, fiili nasbeden sakin Oİ kullanılır. Nitekim Allah, "Ceza gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum O'dur" (SuArfl, 82),"İnsanların sizi tutup kapmasından corcuyordunuz..."(Entâi,26)ve "Biz de, o çocuğun onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden endişe ettik de..." (K^ıt, eo) buyurmuştur.
3) "zannetti" ve kardeşleri gibi, bazan birinci, bazan da ikinci mânaya gelen fiiller. Binâenaleyh, fiili bazan sübut bulmayan ve karar kılmayan şeyler hakkında mânasına; bazan da, sübût bulup karar kılan şeyler hakkında kullanılan "ilim" anlamında ele alınır.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Âyette geçen lâfzını, "sübût bulup karar kılan" mânasına hamletmek mümkündür. Çünkü, İsraîloğulları bu yalanlama ve öldürmeleri sebebiyle bir fitneye ve azaba düşmeyeceklerine kesinkes inanıyorlardı.. Yine bu fiili, sübut bulup karar kılmak mânasına hamletmemek de mümkündür. Çünkü onlar bu yalanlama ve adam öldürme işini, makamlarını korumak ve kendilerine yandaş bulmak İçin yapıyorlardı. Böylece onlar kalbleriyle, bunun bir hata ve isyan olduğunu biliyorlardı. Laftz, söylediğimiz bu iki mânadan her birine muhtemel olunca, hiç şüphesiz bu iki kıraatten her birinin sahih olacağı ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh, kelimesini merfû okuyan kimseye göre mana şeklinde olmuş olur ki, daha sonra şeddeli olan deki nunun birisi kaldırılıp, böylece de hazfedilen zamirin yerine bir lâ getirilmiş olur. Binaenaleyh şayet sen, hazfedilen zamirin yerine,"sîn", "sevfe" ve "kad" gibi edatları getirmediğin müddetçe merfû okuyarak demen güzel olmaz.
Bu edatlardan birinin getirildiğine misâl, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah muhakkak bilmiştir ki... "(Müzzemmiı, 20) âyetidir.Mansûb okunmasının sebebi ise açıktır.
Vahidî, sözüne devamla şöyle der: "Kur'ân-ı Kerim'de her ikisiyle alâkalı olarak da âyet bulunmaktadır. Meselâ: "Mansûb okuyup da, bundan sonra sakin OÎ'in geldiğini söyleyenlere misâl,"Voksa kötülük yapanlar bizim elimizden kasıp kurtulacaklarını mı sandılar?" (Ankebut, 4); "Yoksa kötülükleri kazananlar kendilerini iman edip sajih ameller işleyenler gibi yapacağımızı mı sandılar?" (Casiye. 21) ve "E/ff-tâm-mfm insanlar bırakûtvereceklerini mi sandılar.." (Ankebut. 1-2) âyetleridir.
Merfû okuyanların âyetten misali ise: "Yahut biz onların içlerinde gizlediklerini ve aralarındaki Ûsıltılarını işitmiyoruz mu sanıyorlar?" (zutnA ao); "Onlar kendilerine imdâd ettiğimiz (verdiğimiz)... We..."(Müminûn,55) ve "İnsanzanneder mi ki biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?..." (Kıyâme, 3) âyetleridir. İşte burada geçen ler, ol den tahfif edilen dır. Çünkü fiil-i muzariyi nasbedan 'den sonra edatı gelmez.
fiili hakkındaki iki görüşün misallerine gelince bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın "Anlar ki bel kemikleri

---

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/166

kırılacak.." (Kyame,25), "Ayakta tutacaklarını zannederlerse.." (Bakara,230)âyetleriyle, "Gerpefc biz de insan (olsun), cin (olsun) Allah'a karşı (hiçbiri) asla yalan söylemez, sanmıştık" (an, 5) ve "Hakikaten onlar da, sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiçbir kimseyi kat'tyyen diriltemeyeceğini sanmışlar " (Cin. 7) âyetleridir. Bu son iki âyette bulunan tıpkı,"Muhakkak bilmiştir ki..." (Mûzzemmiı, 20) âyetinde olduğu gibi, şeddeli olan Of den hafifletilmiş 01 dir. Çünkü fiil-i muzariyi nasbeden edâtıyla beraber kullanılmaz. Zira edatı te'kid bildirir. Fiil-i muzariyi nasbeden 01 ise, izah ettiğimiz gibi, istikrar ve sübûtun bulunmayışını ifade eder. 125[125]

İkinci Mesele

fiili, iki mef'ûl alması gereken fiillerdendir. Ancak ne var ki âyetteki "bir belâ olmayacak... "ifadesi, maddesinin iki mef'ûlünün yerini tutan bir cümledir. Çünkü bunun mânası, "Onlar fitne ve belânın, başlarına gelmeyeceğini zannettiler" şeklindedir. 126[126]

“Fitne”nin .Buradaki Manası

Müfessirler kelimesi hakkında birkaç izah zikretmişlerdir. Bu kelimenin mânası, dünya ve âhiret azabına hasredilmiştir. Dünya azâbıysa birkaç çeşittir: Kıtlık, veba, öldürülme, düşmanlık, insanlar arasında olan buğz ve kin, bir de talihin ters gitmesi ve uğursuzluk... bunlardandır. Bütün bunlar ise, onların başına gelmiştir. Müfessirlerden her biri, isi kelimesini bu manalardan birisine hamlet mistir:
Bil ki, onların başlarına fitne gelmeyeceğini zannetmeleri iki mânaya gelebilir:
a) Onlar, Musa (a.s)'nın şeriatının neshedilmesinin imkânsız olduğuna inanıyorlardı. Ve yine onlar, kendilerine başka bir şeriat getiren her peygamberi yalanlamalarının ve öldürmelerinin kendilerine vacip olduğuna inanıyorlardı.
b) Onlar her ne kadar, içlerinden, bu yalanlama ve öldürme hususunda hatalı olduklarına inanıyor iseler de: "Biz Allah'ın evlatları ve dostlarıyız" diyorlar ve atalarının, dedelerinin peygamber oluşunun, bu öldürme ve yalanlama sebebiyle müstehak oldukları cezayı, kendilerinden uzaklaştıracağına inanıyorlardı.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Kör kesildiler, sağır kesildiler onlar. Sonra Allah onlara tevbe nasip etti. Sonra yine içlerinden birçoğu kör ve sağır oldular. Allah ne yaparlarsa hakkıyla görücüdür" buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 127[127]

Kör ve Sağır Kesilmelerinin İki Kere Oluşunun Manası

Âyet-i kerime, Hakk'a ulaşma hususundaki körlük ve sağırlıklarının iki defa hasıl olduğuna delâlet etmektedir. Müfessirler, bu iki defa ile ne murad edildiği hususunda ihtilaf ederek, şunları ileri sürmüşlerdir:
1) Bundan murad şudur: Onlar, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya
ve Hz. İsa (a.s) zamanlarında hidâyete karşı kör ve sağır oldular da, sonra Allah onlardan bir kısmına imanı nasîb ederek, tövbelerini kabul etti. Daha sonra bunların pek çoğu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr etmek sureti ile, O'nun zamanında (ikinci defa) kör ve sağır oldular. Cenâb-ı Hak, "İçlerinden bir çoğu,..' buyurmuştur. Çünkü yahûdilerin ekserisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'i inkâr hususunda ısrar etmişlerse de, Abdullah İbn Selâm (r.a) ve arkadaşları gibi, içlerinden bir grup ona imân etmişlerdir.
2) Onlar buzağıya ibadet ettikleri esnada kör ve sağır olmuşlar, sonra bu şirklerinden tevbe etmişler, Allah Teâlâ da onların tevbelerini kabul etmiştir. Sonra bunlardan pek çoğu, işi

---

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/167-168
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/168
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/169

sarpa sardırarak, kör ve sağır olmuşlardır ki bu da onların, Allah'ı açıkça görmeyi istemeleri ve meleklerin inmesini talep etmeleridir.

3) Kaffâl (r.h) şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, İsrâ (Benî İsrail) sûresinde, bu âyetin tefsiri mahiyetindeki birçok âyet getirerek, "Biz kitapta, İsrâftogullanna şu haberi verdik: "Siz yeryüzünde muhakkak iki kere fesad çıkaracaksınız ve muhakkak büyük bir serkeşlik yapıp azacaksınız. İşte o ikiden birincisinin vakti gelince, çok çetin bir kuvvete sahip kullarımızı ijzerintze musallat kıldık ve onlar evlerin(izin) aralarına kadar girip, (sizi) aradılar. (Bu), yerine getirilmiş bir vaad idi. Sonra bunlara karşı size tekrar devlet ve galebe (üstünlük) verdik. Mallarla ve oğullarla sizin imdadınıza yetiştik ve sizi sayıca çoğalttık..." (isrâ, 4-6) buyurmuştur ki bu onların (hidayete karşı) birinci körlük ve sağırlıklarıdır. Sonra Hak Teâlâ, "Artık diğer (fesadın) vakti gelince, yüzlerinizi (korkudan) karartsınlar, mescidlerinize, birinci defa girdikleri gibi girsinler, galebe ve istilâ ettiklerini alabildiğine mahvetsinler diye (yine size düşmanlarınızı musallat ettik)" M, 7) buyurmuştur ki bu da, "sonra yine içlerinden bir çoğunun (ikinci defa) kör ve sağır olmalarıdır."

4) Âyetteki, "Kör kesildiler, sağır kesildiler onlar" tabirinin mânası, Hz. Oâvûd ile Hz. Süleyman ve diğer peygamberlerini, Cenâb-ı Hak onlara peygamber olarak gönderdiğinde tahakkuk etmiştir. Sonra onlar Allah'a imân etmişler ve Allah tövbelerini kabul etmiş, daha sonra araya bir fetret (peygambersizlik) devri girince, yeniden kör ve sağır olmuşlardır. 128[128]

İkinci Mesele

"Onları Allah kör ve sağır etti" mânasında olmak üzere, bu ifade şeklinde okunmuştur. Bu, "körlüğü ve sağırlığı, onlara Allah verdi ve damga gibi vurdu" demektir.

(Bu tıpkı senin, bir kimseye, kısa bir mızrakla yani (nezk) ile vurduğun zaman dizinle yani "rukbe"nle vurduğun zaman demen gibidir. 129[129]

Üçüncü Mesele

Âyetteki, "Sonra yine içlerinden birçoğu, kör ve sağır oldular" ifâdesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, Araplardan "Onlar, yani pireler beni yedi" diyenlerin kullanışına göre bir ifâdedir.

b) Âyetteki, "içlerinden birçoğu" ifâdesi, "Sonra., kör ve sağır oldular" ifâdesindeki fiillerin fail zamiri olan "vâv"dan bedeldir. Kur'ân-ı Kerim'de, bedel olarak getirilen ifâdeler çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, herşeyt güzel yapan, yani yaratandır" (Secde, 7) ve "Beytullaha haccetmek, insanlar, yani ona yol bulabilenler üzerinde, Allah'ın bir farzıdır" (Ah imran, 97) buyurmuştur. Âyet-i kerimede ifâdesini "bedel" kabul etmek, son derece güzel ve yerindedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyi kullanmaksızın sadece"Sonra, kor ve sağır oldular" demiş olsaydı, bu, onların hepsinin böyle olduğu zannını uyandırırdı. Ama "içlerinden birçoğu" deyince, bu ifâde onların hepsi için olmayıp, ekserisi için bu durumun tahakkuk ettiğini gösterir.

c) Âyetteki "içlerinden birçoğa" ifadesi, mahzûf bir mübtedantn haberi olup, takdiri, "Onlar, içlerinden birçoğudur" şeklindedir. 130[130]

Dördüncü Mesele

Hiç şüphesiz âyetteki "kör ve sağırlık"tan maksad, onların cehalet ve küfürleridir. Buna göre biz deriz ki, onlardaki bu cehaletin ve küfrün yaratıcısı ya Allah'tır ya kendileridir. Birinci ihtimal Mu'tezile'nin görüşünü iptal eder. İkinci ihtimal de bâtıldır, zira insan, kendisi için

---

[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/169-170

[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/170

[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/170-171

cehaletin ve küfrün tahakkuk etmesini kesinlikle tercih etmez. Buna göre Mu'tezile, "Onlar bunu, cehalet değil, bîr ilim olduğunu zannettikleri için tercih etmişlerdir" der ise, biz de deriz ki: "Bunun neticesi de, onların, bu cehaleti tercih edişleri, bunun dayandığı bir başka cehaletten ötürüdür. Ancak cehaletler teselsül etmez, mutlaka bir ilk cehalette kesilir. Binâenaleyh zikrettiğimiz sebepten ötürü, bu ilk cehaletin failinin kul olması caiz değildir. Bundan dolayı, bunun fail ve yaratıcısının Allah Teâla olması gerekir.
Sonra Allah Teâlâ "Allah, onların, peygamberleri öldürme ve yalanlama gibi, yaptıkları herşeyi hakkıyla görendir" buyurmuştur ki bundan maksad ilâhî bir tehdiddir. 131[131]

"Allah İsa'dır" Diyenler Kâfir Olmuşlardır

"Meryem oğlu Mesih, gerçekten Allah'ın kendisidir" diyenler, andotsun ki kâfir olmuş(lar)dır. Halbuki (bizzat) Mesih, "Ey İsrâüoğullan benim de Rabbtm, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin" demişti. Ztrâ kim Allah'a eş katarsa hiç şüphesiz Allah ona cenneti haram kılar. Onun varacağı yer ateştir. Zalimlerin hiçbir yardımcıları da yoktur"
Bil ki Allah Teâlâ yahûdilerden çokça bahsedince, burada da hristiyanlardan bahsetmeye başladı ve onlardan bir güruhun "Allah, Meryem'in oğlu Mesih'in (İsa'nın) kendisidir" dediklerini nakletti. Bu, Ya'kûbiyye fırkasının sözüdür. Çünkü onlar, "Meryem bir ilah doğurdu" diyorlardı. Belki bu mezhebin görüşü, onların "Allah Teâlâ, İsa'nın zatına (kendisine) hulul etti ve İsa'nın zatı ile birleşti" demeleridir.
Daha sonra Allah Teâlâ, Mesih (İsa) (a.s)'dan, onun, "Ey isrâtloğuttan, benim, de Rabbim, sizin de Habbiniz olan Allah'a kulluk edin.." dediğini nakletmiştir. Bu ifâde, hristiyanların sözünün yanlış olduğuna dâir, kat 7 ve kesin hüccetin ne olduğuna, bir dikkat çekmedir. Bu böyledir. Çünkü Hz. İsa (a.s), sonradan meydana gelmenin (hadis olmanın) delillerinin kendi üzerinde açık ve belli olduğu hususunda, kendisi ile diğer insanlar arasında bir ayırım yapmamıştır.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Zira kim Allah'a eş katarsa hiç şüphesiz Allah Ona cenneti haram kûar. Onun varacağı yer ateştir. Zâlimlerin hiçbir yaratmaları da yoktur " buyurmuştur ki bunun mânası açıktır. Bizim âlimlerimiz, fasıkların (günahkârların) cezasının ebedî olmayacağı hususunda şöyle istidlal etmişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hak, müşriklerle ilgili vaîd ve tehdid çeşitlerinin en büyüğünün onlara cennetin haram kılınması, varacakları yerin cehennem olması; onlara yardım edecek hiçbir yardımcı ve şefaat edecek hiçbir şefaatçinin bulunmayışı olduğunu belirtmiştir. Eğer mü'min fasıkların (günahkârların) hâli de böyle olsaydı, müşriklerin, şirklerinden ötürü böyle bir vaîd ile tehdid edilmelerinin bir mânası kalmazdı. 132[132]

Allah, Üçten Biridir Diyenler Kâfir Olmuştur

"Allah hakîkaten üçün, üfüncüsüdür" diyenler andolsun, kâfir olmuştur. Halbuki bir tek tanrıdan başka hiçbir tanrı yoktur. Eğer demekte oldukları bu sözden vazgeçmezlerse, içlerinden o kâfir olanlara, mutlaka elim bir azap dokunacaktır" (Mâide. 73).
Cenâb-ı Hak "Allah hakikaten Üçün, üçüncüsüdür" diyenler andolsun kâfir olmuştur" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 133[133]

Birinci Mesele

Bu âyetteki çili kelimesi izafetten dolayı meksûr kılınmıştır. Bu kelimeyi", mansûb okumak caiz değildir. Çünkü bu çilî Vlj "üçünün biri" şeklindedir Ama sen bu "üçünün biri" şeklindedir. Ama

---

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/171
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/171-172
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/172-173

sen dediğin zaman, sonu hem mansûb hem de meksûr okumak câizdir.Çünkü bunun mânası, O "Kendilerine katılmak sureti ile üçü dörde çıkaran" şeklindedir. 134[134]

Teslis İnancı

Hristiyanların, "O, üçün üçüncüsüdür" sözü hakkında iki izah vardır:
1) Bu, bazı müfesstrlerin görüşüdür. Bu görüşe göre, hristiyanlar bu sözleri ile, Allah, Meryem ve Hz. İsa'nın üç
ayrı ilâh olduğunu kasdetmişlerdir. Bunu te'kid eden bir şey de, Cenâb-ı Allah'ın, Hz. İsa (a.s)'ya "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara "Ailah'dan başka, bent ve anamı iki tanrı edininiz" diyen sen misin?" (MAMe, H6)demesidir. Buna göre, "üçün üçüncüsü" ifâdesi, "üç ilâhın birisi" veya, "üç ilahtan birincisi" mânasındadır. Bunun mânasının böyle olduğunun delili ise, Allah'ın, onları reddederken, "Halbuki bir tek tanrıdan başka hiçbir tanrı yoktur" buyurmasıdır. Buna göre âyette bir hazif bulunmaktadır. Fakat bu ifâdede "ilahlar" kelimesi zikredilmemiştir. Çünkü bunun, onların inançlarından olduğu malumdur. Vahidî şöyle demiştir: "Allah'ın, üç ilahın üçüncüsü oJduğu manasını kasdetmeksizin, "Allah üçün üçüncüsüdür" diyen kimse tekfir edilemez. Çünkü iki şeyin üçüncüsü, ilmi sebebi ile, Allah'tır. Nitekim Hak Teâlâ, "Herhangfbir üç kişiden bir fısıldaşma olsa, muhakkak o (Allah), bunların dördüncüsüdür. Bir beş kişiden bu vukua gelse, mutlaka o (Allah), bunların altıncısıdır" (Mücâdiie. 7) buyurmuştur.
2) Kelâmcılar, hristiyanlarm şöyle dediklerini nakletmişlerdir: "Cevher tek, unsurları (uknumları) ise üçtür: Baba, oğul ve Ruhu'l-Kudüs... Bu üçü, tek bir ilahtır. Nitekim "güneş", hem "kurs"u (dâire), hem ışığı hem de ısıyı kapsamaktadır." Buna göre hristiyanlar, "Baba" kelimesi ile, Tanrının zâtını; "Oğul" ile, kelimesini; "Ruh" ile de hayatını kastetmişler ve zat, kelime ve hayatın varlığını söyleyerek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın sözü olan "kelime", suyun içki ve süte karışması gibi, Hz. İsa'nın bedenine karışmıştır." Yine onlar, "Baba"nın bir ilah, "Oğul"un bir ilah ve "Ruh"un bir ilah ve hepsinin birlikte tek bir ilah olduğunu iddia etmişlerdir.
Bil ki bu görüşün bâtıl olduğu, aklın bedaheti ile malumdur. Çünkü üç, bir olmaz; bir de üç olmaz. Yeryüzünde hristiyanların sözü kadar bâtıl ve bozuk başka bir söz görülmemiştir.
Sonra Allah "Halbuki bir tek tanrıdan başka hiçbir tanrı yoktur" buyurmuştur. Buradaki (…dan) hart-i cerri hakkında İki görüş vardır:
1) Bu, bir bağlaç olup, zâidctir. İfâdenin takdiri, "Ancak tek bir tanrı vardır" şeklindedir.
2) Bu kelime, istiğrak (kapsamlılık) ifâde eder. Âyetin takdiri, "Varlık âleminde, tanrılık hakîkati hususunda sadece tek bir ferd vardır" şeklindedir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer demekte oldukları bu sözden vazgeçmezlerse, içlerinden o kâfir olanlara, mutlaka elim bir azap dokunacaktır" buyurmuştur.
Zeccâc şöyle der: "Bu ifâde, "Bu din üzere devam edenlere, elîm bir azap dokunacaktır" demektir. Çünkü onlardan pek çoğu hristiyanlıktan dönmüşler, tevbe etmişlerdir. 135[135]

Hristiyanları Tevbeye Davet

"Hâlâ Allah'a tevbe edip, O'nun mağfiretini istemeyecekler mi onlar? Allah gafur ve rahimdir. Meryem oğlu Mesîh, ancak bir peygamberdir. Ondan evvel de peygamberler gelip geçmiştir. Onun anası bir sıddîkadır. İkisi de yemek yerlerdiBak, biz âyetleri onlara nasıl apaçık bildiriyoruz. Sonra yine bak, onlar nasû (hak'tan) çevriliyorlar!"(Mâide, 74-75).
Cenâb-ı Hak, "Hala Allah'a tevbe edipr Onun mağfiretini istemeyecekler mi onlar" buyurmuştur. Ferrâ, bu üslup hakkında, "Bu, Allah Teâlâ'nın, içkinin haram kılınması ile ilgili olarak gelmiş olan, "Artık vaz geçtiniz değil mi?" (Maide. 9i) buyruğunda olduğu gibi İstifham

---

[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/173
[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/173-174

şeklipde bir emirdir" demiştir. 136[136]

Hz. İsa, Sadece Peygamberlerden Biridir

Daha sonra Allah "Meryem oğlu Mesih, ancak bir peygamberdir. Ondan evvel de peygamberler gelip geçmiştir. Onun anası da bir sıddîkadır" buyurmuştur. Bu, "O, ancak, kendisinden önce gelip geçmiş peygamberler gibi bir peygamberdir; O, diğer peygamberlerin getirdiği gibi, Allah katından mucizeler getirmiştir. Eğer Allah, O'nun eliyle anadan kör doğanı ve alacalı (abraş) olanı iyileştirmiş ve ölüleri diriltmiş ise, aynı şekilde Hz. Musa (a.s)'nın eliyle de bir asaya can vermiş, onu hızla giden bir yılan haline getirmiş ve Kızıldeniz'i varmıştı. Allah onu babasız yarattığı gibi, daha önce de Hz. Âdem (a.s)'i babasız ve annesiz yaratmıştır" demektir. 137[137]

Meryem'in Sıddîka Olduğu

Âyetteki, "Onun anası da bir sıddikadır" tabirinin tefsiri ile ilgili birkaç görüş vardır
a) Hz. Meryem, Rabbisini n âyetlerini ve oğlunun, Rabbisi hakkında haber verdiği şeyleri tasdik etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Allah, O'nu tavsif ederken, "O (Meryem), Rabbintn kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti" çvatvun, 12) buyurmuştur.
b) Hak Teâlâ, "Derken biz ona ruhumuzu göndermiştik ve O, kendisine hilkati tam bir insan şeklinde görünmüştü..." (Meryem. 18) buyurmuştur. Hz. Cebrail, Meryem ile konuşup, Meryem de O'nu tasdik ettiği için, O'na "sıddîka" denilmiştir.
c) Onun "sıddîka" olmasından maksat, günahlardan tamamen uzak durup, kulluk görevlerini yerine getirmede son derece gayret içinde olmasıdır. Çünkü, bu vasıfların kendisinde mükemmel olarak bulunduğu kimse, "sıddîk" diye isimlendirilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İşte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıddfklarla, şehidlerle, iyi adamlarla beraberdirler" (nişi 69) buyurmuştur. 138[138]

Meryem ve İsa, Yemeye Muhtaç Olan Mahluklardı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İkisi de yemek yerlerdi" buyurmuştur.
Bil ki bundan maksat, hristiyanların görüşünün yanlışlığına istidlal etmektir. Bu birkaç yönden izah edilebilir:
a) Annesi olan herkes, yok iken meydana gelmiş demektir. Böyle olan herkes ise, ilâh değil, mahlûc olur.
b) Bunlar, muhtaç varlıklardır.. Çünkü, onların yiyip içmeye son derece fazla ihtiyaçları vardır. Halbuki ilah, bütün bu şeylerden müstağni olan zât demektir. Binâenaleyh, Hz. İsa'nın bir ilah olması nasıl düşünülebilir? 139[139]

Yiyip İçmenin Tabiî İhtiyaçtan Kinaye Olması Görüşü Zayıftır

c) Bazı alimler, Hak Teâlâ'nın "İkisi de yemek yerlerdi" buyruğunun abdest bozmaktan kinaye olduğunu, zira yiyip içen herkesin, mutlaka abdest bozması gerektiğini söylemişlerdir ki, bu şekildeki bir görüş, bana göre birkaç sebepten dolayı zayıftır:
1) Yiyip içen herkes, abdest bozacak diye bir kaide yoktur. Çünkü cennetlikler de yiyip içerler, ama abdest bozmazlar.
2) Yiyip içmek, taâm'a, yemeye-içmeye olan ihtiyaçtan dolayıdır. İşte böyle bir ihtiyaç, O'nun

---

[136] [136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/174
[137] [137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/175
[138] [138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/175
[139] [139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/175-176

(Hz. İsa) ilâh olmadığına delâlet eden en güçlü delillerdendir. Binâenaleyh bizim, bu ifâdeyi başka bir şeyden kinaye kılmamıza gerek yoktur.

3) İlâh, yaratmaya ve îcad etmeye kadir olandır. Şayet, Hz. İsa ilâh olsaydı, yiyip içmeksizin de kendisinden açlığın tesirini def etmeye kadir olurdu. Hz. İsa, kendisinden zararı gideremediğine göre, O'nun alemlerin ilâhı olması nasıl düşünülebilir? Özet olarak diyebiliriz ki, hristiyanların görüşünün bozukluğu, bu hususta herhangi bir delile ihtiyaç hissettirmeyecek kadar açıktır.

Daha sonra Allah, "Bak, biz âyetleri onlara nasıl apaçık bildiriyoruz. Sonra yine bak, onlar nasıl (haktan) çevriliyorlar!" buyurmuştur.

Bir kimse birisini bir şeyden çevirip vazgeçirdiğinde, denilir. "İfk" yalan söylemek demektir. Çünkü yalan da, haktan dönmek ve yüz-çevirmektir. O halde, bir şeyden çevrilmiş olmak, ondan dönmek, vazgeçmek

demektir. Yağmur, kendisinden vazgeçip yağmadığında denilir. Buna göre buyruğunun mânası, "Hak'tan nasıl da çevrilirler?" şeklindedir.

Âlimlerimiz âyetin, onların hakkı düşünmekten dönderilmiş olduklarına delâlet ettiğini; zira insanın, kendisini hak ve doğrudan bâtıla, cehalete döndürmesinin imkânsız olduğunu, çünkü insanın, kendisi için bunu tercih edemeyeceğini söylemişlerdir... Böylece biz, onları bundan çevirenin, Allah-u Teâlâ (c.c) olduğunu anlamış olduk. 140[140]

İnsana Fayda Verip Zararını Önleyemeyen Tanrı Olamaz

"De ki: "Allah'ı bırakıp da, size ne bir zarar, ne de bir fayda yapmaya gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Halbuki işiten ve bilen, Allah'ın ta kendisidir" (Mâide, 76).

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "De ki: "Allah ı bırakıp da, size ne bir zarar, ne de bir fayda yapmaya gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz?" buyurmuştur. Bu da, hristiyanların görüşünün yanlış olduğuna bir başka delil olup çeşitli deliller ihtiva eden bir ifâdedir.

a) Yahudiler, Hz. İsa'ya düşmanca davranıyor ve ona, kötülük yapmaya yönetiyorlardı. Buna karşılıksa, Hz. İsa onlara hiç bir zarar veremiyordu; yine O'nun havarileri, arkadaşları ve dostları, O'nu seviyorlardı ama buna rağmen Hz. İsa, onlara hiçbir dünyevî fayda temin edemiyordu. Binâenaleyh zarar vermekten ve fayda temin etmekten aciz olan kimsenin, bir ilâh olması nasıl düşünülebilir?

b) Hristiyanlara göre yahudıler Hz. İsa'yı çarmıha germişler ve O'nun kaburgalarını paramparça etmişlerdi. Hz. İsa susayıp, onlardan su isteyince de, onlar O'nun burun deliklerine sirke dökmüşlerdi. İşte bu derece zayıf olan bir kimsenin, bir ilâh olması nasıl makul ve akla uygun olabilir?

c) Âlemlerin ilâhı olanın, kendisi dışındaki her şeyden müstağni; kendisi dışındaki her şeyin de O'na muhtaç olması gerekir. Şayet Hz. İsa böyte olsaydı, O'nun Allah'a ibâdetle meşgul olması imkânsız olurdu. Çünkü ilâh olan başka bir şeye tapmaz. İlâha ibâdet edense, ancak kuldur. Hz. İsa'nın ibâdetlere ve taâtlere devam etmiş olduğu tevatür yoluyla bilinince, biz, O'nun bunları, faydaları temin, zararı da def etme hususunda başkasına muhtaç olduğu için yapmış olduğunu anlamış oluruz. Bu durumda olan kimse, nasıl kullara fayda ulaştırmaya ve onlardan zararları savuşturmaya kadir olabilir? Bu durumda olduğuna göre, O da, diğer kullar gibi bir kuldur. İşte bu, Cenâb-ı Allah'ın naklettiği gibi, Hz. İbrahim (a.s)'in babasına, "Niçin duymayan, görmeyen ve senin hiçbir ihtiyacına cevap vermeyen (putlara) ibadet ediyorsun?" (Meryem, 43) diyerek getirdiği delilin aynısıdır.

Sonra Cenâb-ı Allah, "işiten ve bilen, Allah'ın tâ kendisidir" buyurmuştur. Bundan murad, bir tehdid-i ilahîdir. Bu, "Allah sizin inkârınızı hakkıyla duyan ve kalblerinizdeki şeyleri bihakkın bilendir" demektir. 141[141]

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/176

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/177-178

Dininizde Taşkınlık Etmeyin, Sapkınlara Uymayın

"De ki: "Ey ehl-f kitap, dininizde haksız yere haddi aşmayın. Bundan evvel gerçekten hem kendileri sapmış hem de birçok (insanı) saptırmış ve dümdüz yoldan sapmış bir kavmin hevâ ve hevesine uymayın" (Mâide, 77).

Bil ki Allah Teâlâ, ilk önce yahudilerin, ikinci olarak da hristiyaniarın bâtılları ile ilgili beyanatta bulunup bunların yanlış ve asılsız olduğu hususunda pek kesin ve kuvvetli deliller getirince, daha sonra, her iki güruha da şöyle hitap edip, "Ey ehl-i kitap dininizde haksız yere haddi aşmayın" buyurmuştur. Bu hitaptaki "gulüv", ihmal etmenin zıddı olup, "haddi aşmak" mânasındadır. Bu böyledir, çünkü hak (gerçek) ifrat ve tefrit aşırılıklarının tam ortasında bulunur. Allah'ın dini de, ya haddi aşma ya da ihmal etme aşırılıkları ortasındadır. Âyetteki, "haksız yere" tabiri, mef'ûl-i mutlak olan mahzûf bir kelimenin sıfatıdır. Buna göre kelâmın takdiri, "Dininizde, haksız bir haddi aşma ile, haddi aşmayın" yani, "bâtıl bir haddi aşma ile haddi aşmayın" şeklindedir. Çünkü din hususunda haddi aşma, iki türlü olur:

1) Hak hususunda haddi aşıp, ileri gitmek ki bu hakkı yerleştirip te'kid etmede ileri gitmektir.

2) Bâtıl hususunda haddi aşıp, ileri gitmek ki, bu da, ortaya şüpheler atıp delilleri gizleme hususunda külfete girmek, zorlanmaktır. Âyette bahsedilen bu haddi aşış.

Allah'ın laneti üzerlerine olasıca yahûdüerin, Hz. İsa (a.s)'nın (hâşâ) veled-i zina olup yalan söylediğini ileri sürmeleri; hristiyanların ise, Hz. İsa (a.s)'nın bir ilah olduğunu iddia etmeleridir. 142[142]

Hevâ Tabirinin Açıklanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bundan evvel gerçekten hem kendileri sapmış, hem de birçok (İnsanı) saptırmış ve dümdüz yoldan sapmış bir kavmin hevâ ve hevesine uymayın buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır: 143[143]

Birinci Mesele

"Ehvâ" kelimesi burada, delil ve hüccetlerin değil de, şehvet ve arzunun sevkedip götürdüğü görüşler demektir.

Şa'bî, "Allah Teâlâ Kur'ân'da, "hevâ" kelimesini getirdiği her yerde, "hevâ"yı tenkid edip, kınamıştır. Nitekim, "Hevâ'ya tâbi olma ki o, seni Allah yolundan saptırır" <sad. 26>; "Hevâsma uyan kimseler sakın seni bundan alıkoymasın. Sonra helak olursun" "Kendi hevâ-vü hevesinden söylemez O" (Necm, 3) ve "Hevâsmı tanrı edinmiş kimseyi gördün mü?.." (Câsiye, 23) buyurmuştur" der.

Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Biz, "heyâ"kelimesinin hep kötü mânalara kullanıldığını görüyoruz. Mesela "Falanca hayra heves ediyor" denilmeyip, aksine, "Falanca hayır ister ve sever denilir."

Bazı âlimler de: "Hevâ, Allah'ın dışında, ibâdet olunan bir "ilah (put)" manasınadır" demişlerdir.

Sahibini ateşe götürüp uçurduğu için, arzu ve hevese, "hevâ" denildiği de ileri sürülmüştür.

Hevâ-ü hevesi zemmetme hususunda şu beyit söylenmiştir:

'Şüphesiz hevâ, bizatihi horluk ve haktrliktir. Bundan dolayı hevâ ve hevesine uyduğun zaman, horluk ve hakirlikle yüzyüze gelirsin."

Yine birisi, İbn Abbas (r.a)'a: "Ben hevâ-vü hevesimi, senin hevâ-vü hevesinin üzerinde kılan Allah'a hamdederim" demiş. Bunun üzerine İbn Abbas (r.a): "Her hevâ, sapıklıktır"

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/178-179

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/179

demiştir. 144[144]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ onları, sapıklık hususunda üç kademe ile tavsif etmiş ve hepsinin de, daha önce sapıtmış olduklarını anlatmış, sonra başkalarını da saptırdıklarını belirtmiş ve daha önceki gibi, şu anda da sapıklıkta devam ettiklerini beyân etmiştir. Biz, bu halden, Allah'a daha uzak ve Allah'ın ikabına daha yakın, başka bir hal göremiyoruz. Bundan Allah'a sığınırız. Bu âyetin şu mânaya gelmesi de muhtemeldir: "Onlar saptılar, saptırdılar ve daha sonra da saptırmalarını bir nevî hakka iletme olarak inandıkları için saptılar." Yine âyette bahsedilen birinci sapma (delâlet) ile, dinden sapma; ikincisi ile de, cennete götüren yoldan sapma mânasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. 145[145]

Emr-i Maruf Yapmayan Yahudilerin Lanetlenmesi

Bil ki Allah Teâlâ, ehl-i kitaba bu şekilde hitap edince, onların alalarının durumunu anlatmak için şöyle buyurmuştur:
"israiloğullanndan kâfir olanlar, Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlendiler. Bunun sebebi isyan etmeleri ve ifrata sapmaları idi. Onlar,yaptıkları herhangi bir fenalıktan, birbirini nehyetmezlerdi. Hakîkaten yapmakta oldukları şey ne kötü idi. İçlerinden bir çoğunu görürsün ki, kâfirlere dostluk ederler. Kendilerinin, irtikâb ettikleri şeyler, andolsun ki ne çirkin şeylerdir. (Bu da^ Allah'ın kendilerine gazap etmesi ve onların o azap içinde ebedî kalıcı olmalarıdır. Eğer Allah'a, peygambere ve O'na indirilene iman etmtş olsalardı, onları dostlar edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir" (Mâide, 78-61).
Müfessirlerin ekserisi, yüce Allah'ın, bu âyet ile Ashab-ı sebt (cumartesi yasağına uymayanlar) ile, Mâide (Gökten inen sofra) ashabını kastetmiştir, demişlerdir. Cumartesi yasağına uymayanlar, Dâvud (a.s)'un kavmi olup, bunlar, Eyle halkıdır. Bunlar, Allah'ın A'râf sûresinde de bahsettiği gibi, cumartesi günü balık tutmak suretiyle haddi aşınca, Dâvud (a.s): "Allah'ım, onlara lanet et ve onlan bir ibret vesilesi kıl..' dedi. Böylece onlar da maymunlar haline geldiler. Mâide ashabına gelince, bunlar da, o sofradan yeyip içip de, buna rağmen iman etmeyince Hz. İsa: "Allah'ım, onlara, Ashab-ı Sebt'e lanet ettiğin gibi, lanet et!" dedi. Böylece bunlar da domuzlar haline geldiler. Bunlar, içlerinde hiçbir kadın ve hiçbir çocuk bulunmayan beşbin kişi idiler. Alimlerden bazıları şöyle demişlerdir: Yahudiler: "Biz peygamber evlatlarıyız" diye övünüyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların, peygamberlerin lisanlarıyla da lanetlenmiş olduklarına delâlet etsin diye, bu âyeti zikretmiştir.
Şu da denilmiştir: Hz. Dâvûd ile Mz. İsa (a.s), Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini müjdelemişler, O'nu tekzib edenleri de lanetlemişlerdi. Bu, Esamm'ın görüşüdür.
Müteakiben Allah, buyurmuştur ki bu, "bu lanet, onların Allah'a isyan edip bu isyanda ileri gitmeleri sebebiyle olmuştur" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu ma'siyet ve haddi aşmayı, "Onlar, yaptıkları herhangi bir fenalıktan, birbirini vazgeçilmiyorlardı" buyruğuyla belirtmiştir. Bu ifâdede geçen "Birbirini vazgeçirme tabirinin şu iki anlamı vardır:
a) Cumhurun benimsediği görüşe göre bu fiil, nehy (nehyetmek) masdarının "tefâül" babıdır. (Tenahî) yani, "Onlar birbirlerini kötülükten nehyetmiyorlardf" demektir. İbn Mesûd (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kim bir topluluğun amelinden hoşnut olursa, o kimse onlardan olmuş olur. Her kim de, bir grubun sayısını, (kalabalığını) çoğaltırsa, o da onlardan olmuş olur."
b) Bu kelime, (vazgeçmek, bitirmek) anlamındadır. Nitekim bir kimse bir şeyden vazgeçip kaçındığı zaman, denilir.

---

[144] [144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/179
[145] [145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/180

Daha sonra Hak Teâlâ, "Hakikaten yapmakta oldukları şey, ne kötü idi!" buyurmuştur. tabirinin başındaki lâm harfi, kasem lamıdır. Buna göre sanki Allah, "Zâtıma yemin ederim ki, hakikaten onların yapmakta oldukları şey ne kötü idi!" demiştir. Onların yaptıkları şey ise, günahlar irtikâb edip haddi aşarak düşmanlık yapmak ve emr-i maruf ve nehy-i münker yapmamaktır.

Buna göre şayet, "Bir şey olup bittikten sonra, o şeyden vazgeçmek mümkün değildir. O halde Cenâb-ı Hak, ne diye onları bundan dolayı kınamıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Bundan murad, "Onlar, yapmış oldukları bir kötülüğü tekrar yapmaktan, birbirlerini nehyetmiyorlardı" anlamıdır.

b) "Onlar, yapmayı istedikleri, alet ve edavatını hazırladıkları bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmiyorlardı."

c) "Onlar, yapmış oldukları kötülükte ısrar etmekten birbirlerini vazgeçirmiyorlardı."

Daha sonra Allah "İçlerinden birçoğunu görürsün ki, kâfirlerle dostluk ederler" buyurmuştur,

Bil ki Allah-u Teâlâ, ehl-i kitabın atalarını, yukardaki âyetlerde yer alan tabirlerle vasfedince, onlardan, Kur'ân'ın nüzul zamanında mevcut olanları da, kâfirleri ve putperestleri dost edinmeleri vasfıyla nitelemiştir ki, bundan murad Ka'b Ibn Eşref ve arkadaşlarıdır. Çünkü bunlar müşrikleri Hz. Peygamber'in aleyhine kışkırtmış ve onlara yardımda bulunmuşlardı. Biz bu hususu, "...diğer küfredenler için de, "Bunlar iman edenlerden daha doğru bir yoldadır" diyorlar" (Nisa, 51) âyetinin tefsirinde anlatmıştık.

Daha sonra Allah, "Kendilerinin, yapıp gönderdiği şeyler, andolsun ki ne çtrkin şeylerdir" buyurmuştur ki bu, "onların, âhiret yurdunda, âhiretleri için takdim etmiş oldukları şey ne kötüdür" demektir.

Allah, "Bu da, Allah'ın kendilerine gazap etmesi ve onların o azap İçinde ebedi kalıcı olmalarıdır" buyurmuştur. edatının başına geldiği cümle, mahallen merfûdur. Bu, senin tıpkı "Zeyd, adam olmak bakımından ne kötüdür!" demen gibidir. Bu cümlenin merfû oluşu, tıpkı misâlimizde ki Zeyd kelimesinin merfû oluşu gibidir. Misalimizdeki "Zeyd" kelimesinin merfu oluşu hususunda şu izah yapılmıştır.

a) Zeyd kelimesi mübtedâ, J-4 ve kendisinde amel etmiş olduğu şey ise, kelimesinin haberidir.

b) Zeyd kelimesinin, mahzûf bir mübtedânın haberi olmasıdır. Sanki o, deyince, ona, "Kimdir o?" denilmiş de, o da Zeyd, yani demiştir.

Daha sonra, Allah: "Eğer Allah'a, peygambere ve ona indirilene İman etmiş olsalardı, onları dostlar edinmezlerdi. Fakafc onlardan birçoğu fasık kimselerdir" buyurmuştur ki bu, "Onlar, iddia ettikleri gibi eğer Allah'a, peygamberlerine, yani Musa'ya ve Tevrat'a, o Musa'ya indirilene inanmış olsalardı, müşrikleri dost edinmezlerdi" demektir. Çünkü müşrikleri dost edinmenin haram edilmesi hem Tevrat'ta, hem de Musa'nın şeriatında te'kid edilmişti. Şu halde, buna rağmen onlar bunu yapınca, onların maksatlarının Hz. Musa'nın dinini takrir etmek, yürürlüğe koymak olmayıp, bilakis onların maksatlarının riyaset ve makam olduğu ortaya çıkmış olur. Böylece onlar, bu riyaset ve makamı, güçlerinin yettiği her türlü yolla elde etme gayreti içine girmişlerdir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak onları, "fasıklıkta" tavsif ederek, "Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir" buyurmuştur.

Bu hususta başka bir açıklama da, Kaffal'in yapmış olduğu şu izahtır: "Şayet, müşrikleri dost edinen o yahudiler, Allah ve Muhammed (s.a.s)'e iman etmiş olsalardı, o yahudiler o müşrikleri dost edinmezlerdi." Bu izah da güzel ve yerinde bir izah olup, âyette buna mâni olabilecek herhangi bir husus bulunmamaktadır. 146[146]

Müslümanlara En Fazla Düşmanlık Yahudilerden ve Müşriklerden Gelir

"İnsanların, iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetlisi, andolsun ki Yahudilerle,

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/180-183

Allah'a eş koşanları bulacaksın. Onların, iman edenlere sevgi bakımından daha yakınını da, andolsun, "Biz nasranîleriz" diyenleri bulacaksın. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlann içinde keşişler, rahipler vardır ve onlar, büyüklenmek istemezler" (Maide, 82).
Bil ki Allah, ehl-i kitap olan yahudi ve hristiyanlarla ilgili olarak zikretmiş olduğu şeyleri zikredince, bu âyette de, yahudilerin müsiümanlara daha fazla düşman olduklarını belirtmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak yahudileri, düşmanlık hususunda, müşriklerle eş tutmuş, hatta onların, düşmanlık konusunda müşriklerden de katı olduğuna dikkat çekmiştir. İşte bu sebepten dolayı da yahudileri müşriklerden önce getirmiştir. Yemin ederim ki, onlar gerçekten böyledirler. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de 'Iki Yahudi bir müsUimarılabaşbaşa kalmaya görsünler; onlar mutlaka o müslümara öldürmeye kastederler"147[147] dediği rivayet edilmiştir. 148[148]

Müslümanlara En Yakın Olanlar Kendini Dîne Vermiş Hristiyanlardan Çıkar

Allah Teâlâ bu âyette, hristiyanlann, yahudilerden daha yumuşak huylu okluğunu ve bu sebeple de müsiümanlara daha yakın olduğunu belirtmiştir. Burada iki mesele vardır: 149[149]

Birinci Mesele

İbn Abbas, Said İbn Cübeyr, Ata ve Süddî: "Bu âyetle Necaşî ve Habeşistan'dan Hz. Peygamber'e gelerek O'na iman eden kavmi murad edilmiştir. Müslümanlara düşmanlıkları apaçık iken bütün hristiyanlar murad edilmemiştir" demişlerdir.
Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Yahudilerin inançlarına göre, dinî bakımdan kendilerinden olmayan kimselere, hangi yol ve şartla olursa olsun, kötülük yapmak kendilerine farzdır.. Eğer, öldürmeye güçleri yeterse, öldürürler; yapamazlarsa, mallan gasbetmek, hırsızlık yapmak veyahut da çeşitli hile, tuzak ve desiseler kurarak bunu yapmaya çalışırlar.. Ama hristiyanlara gelince, onların inançları böyle değildir. Aksine onların dinine göre başkalarına eziyyet etmek haramdır. İşte bu iki millet arasındaki fark budur." 150[150]

İkinci Mesele

Bu iki millet arasındaki farkı izah etmekten maksat, Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde yahudilerin durumunu, (p'na
vermiş oldukları keder ve üzüntüyü) hafifletmektir. O.kcJ kelimesinin başındaki lâm harfi, kasem lamı olup, mâna: "Yemin ederim ki, yahudî ve müşrikleri, mü'minlere düşman olmak bakımından insanların en katı ve şiddetli olanı bulursun... Biz sana, bu diretmenin ve bu isyanın, onların eskiden beri devam ettirdikleri örfleri olduğunu açıklayıp izah ettik.. O hâlde gönlünü onlara karşı serbest tut, onların hile ve tuzaklarına aldırış etme" demektir. 151[151]

Bu İki Millet Arasındaki Farklı Tutumun Sebebi

Daha sonra Allah, bu iki millet arasındaki farklılığın sebebini izah etmek üzere: "Bunun sebebi şudur: Çünkü orûann içinde keşişler, rahipler vardır ve on/ar, büyüklenmek istemezler" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili olarak da şu iki mesele vardır. 152[152]

---

[147] [147] Keşfu'l-Hafa, 2/187.

[148] [148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/183-184

[149] [149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/184

[150] [150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/184

[151] [151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/184

[152] [152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/185

Birinci Mesele

Bu farklılığın sebebi şudur: Yahudiler, dünyaya karşı çok şiddetli bir hırs ve tutku içindedirler. Bunun detili ise,

Cenâb-ı Hakk'ın, "Celalim hakkı için, sen onları (yahudüert) İnsanlardan (hatta) müşriklerden daha fazla (dünya) hayatına düşkün bulacaksın" (Bakara, 96) âyetidir. Allah, bu âyetinde yahudileri, dünyaya düşkün olma hususunda, âhireti inkâr eden müşriklere eş tutmuştur. Hırs, kötü ahlâkın kaynağı ve merkezidir. Çünkü dünyaya düşkün olan herkes, dünyayı elde etmek uğruna dinini terkeder ve her türlü haramı ve kötülüğü yapmaya yeltenir. Binâenaleyh muhakkak onun, bir mal veya bir makam elde eden herkese karşı düşmanlığı artar.. Hristiyanlara gelince onlar, pek çok işte dünyadan yüz çevirip ibâdete; riyaset tutkusunu, tekebbürü ve kendini yüksek görmeyi terketmeye yönelirler. Böyle olan herkes hiç şüphesiz ki, başkalarına haset etmez, onlara eziyyet vermez ve onlara düşmanlıkta bulunmaz.. Aksine Hakk'ı talep etmek hususunda yumuşak huylu olur ve o Hakk'a hemen boyun eğer. İşte bu konuda bu iki millet arasındaki fark budur ki, bu da Allah'ın: "Bunun sebebi şudur: Çünkü onların içinde keşişler, rahipler vardır ve onlar, büyüklenmek istemezler" buyruğu ile kasdedilendir.

Burada, dini talep etme hususunda faydalı olan bir incelik vardır ki o da şudur: Hristiyanlann küfrü, yah udilerin kinden daha katı ve serttir. Zira, hristiyanlar ulûhiyyette ve nübüvvet hususunda çekişirlerken, yahudiler sadece nübüvvet hususunda münakaşa etmişlerdir. Birinci durumun daha tehlikeli olduğunda bir şüphe yoktur. Hristiyanların, bu kadar katı küfürlerine rağmen, dünyayı talep etme konusundaki hırs ve tutkuları daha fazla olmayıp, aksine onların kalplerinde âhirete yönelik bir meyil ve arzu bulunduğu için, Allah Teâlâ onları, "onların, iman edenlere sevgi bakımından daha yakınını da, andölsun, "Biz nasranileriz" diyenleri bulacaksın tabiriyle onlara bir mevki vermiştir. Yahudilere gelince, onların küfürleri hristiyanlanr küfürlerinin yanında daha hafif olmasına rağmen, Allah onları rahmetinden kovmuş ve lanetin daha büyüğünü onlara göndermiştir. Bu ise sırf onların, dünyaya aşır düşkünlükleri sebebiyle olmuştur. İşte bu durum senin dikkatini, Hz. Peygambe (s.a.s)'in "Dünya sevgisi her günahın başıdır"153[153] sözünüı ne kadar doğru olduğu hakikatine çekmektedir. 154[154]

İkinci Mesele

kelimeleri, hristiyanlann başkanlarına verilen addır. Bu kelimelerin çoğulu.Urve İbnu'z Zübeyr şöyle demektedir: "Hristiyanlar, İncil'e yapacaklarını yaptılar ve ona, ondan olmayan şeyleri de soktular. Geriye onların âlimlerinden, hak ve din hususunda tek bir kişi kalmıştır ki, onun da adı "Kıssîs" idi. Binâenaleyh, onun yolu ve dini üzere olan herkes"kıssis'dir. Kutrub da şöyle demektedir: kelimeleri Rûmcada "âlim" mânasına gelir. İşte bu da, her iki dil arasında vaki olan bir muvafakattan ileri gelmektedir. Ruhban kelimesine gelince, bu tıpkı, râkib kelimesinin çoğulunun rûkban (binicler); fâris kelimesinin çoğulunun fursân (süvariler) olması gibi, râhib kelimesinin çoğuludur. Bazıları da ruhban kelimesinin müfred olup, cemisinin ise rehâbîn şeklinde geldiğini ve bunun tıpkı kurban (karabîn) (kurban-kurbanlar) kelimeleri gibi olduğunu; aslının ise, "korku" mânasına gelen kelimesi olduğunu söylemişlerdir.

İmdi şayet, Cenâb-ı Allah 'onlar hakkında onların ihdas ettikleri ruhbanlığa..." [Hadid,27)buyurduğu, Hz. Peygamberde, "İslam'da ruhbanlık yoktur"155[155] dediği halde Allah onları nasıl medhetmiş, övmüştür?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, yahudilerin son derece sert ve katı olan tavırları, yolları mukabilinde olarak (nisbî) bir övgü ve medh olmuştur. Bu kadar bir övgüden, onun her halükârda bir övgü olması mânası

153[153] El-Câmiu's-Sağir, 1/146.

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/185

155[155] Benzeri bir hadis için bkz. Müsned, 6/226; Dârimî, Nikah, 3 (2/133).

çıkmaz.. 156[156]

O Din Adamları Vahy Alâmetini Tanıyıp Ağlarlar

"Peygambere indirileni dinledikleri vakit de Hakk'ı taradıklarından dolayı gözlerinin yaşta dolup taştığını görürsün onların. (Şöyle) derler: "Ey Rabbtmtz, iman ettik. Artık bizi (hakka) şahid olanlarla beraber yaz. Zaten biz, Rabbtmtzin bizi de salih kimseler arasına koymasını umup dururken ne diye Allah'a ve bize gelen hakikate iman etmeyelim?" İşte Allah, onların söylediklerinden dolayı alandan ırmaklar akan cennetleri kendileri oralarda ebedî kaim olmak üzere onlara mükâfaat olarak İhsan etti. Bu, iyi hareket edenlerin mükâfatıdır. O inanmayıp kâfir olanlara, Allah'ın âyetlerini Yalanlayanlara (gelince), onlar da o çılgın ateş ehlidirler" (Mâide. 83-86).

Daha sonra yüce Allah, Peygambere indirileni dinledikleri vakit de, gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün" buyurmuştur, "dinlediler" fiilinde fail olan vâv zamiri, onlardan man eden kıssîs ite ruhbanlara; ifadesindeki gizli zamiri Kur'ân'a râci olup, "peygambere" ifadesiyle de Hz. Peygamber kastedilmiştir.

İbn Ab bas şöyle demektedir: Allah bu âyet ile Necaşî ve arkadaşlarını kastetmiştir. Bu böyledir, zira Cafer et-Tayyar, Necaşî ve arkadaşlarına Meryem sûresini okumuş; bunun üzerine Necaşî, yerden bir saman çöpü alarak, "Allah'a yemin olsun ki, o, Allah'ın İncil'de buyurduğuna, (saman çöpünü göstererek) şu kadarctk bir ilâvede bulunmadı!" demiştir. Cafer et-Tayyar, okumayı bitirinceye kadar ağlamalarını sürdürmüşlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün" buyruğu ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) "Onların gözleri, taşıncaya kadar yaşlarla doldu" demektir. Çünkü kelimesi, kabın veya benzeri şeylerin içindeki, etrafından görülünceye kadar dolup taşmasıdır.

b) Bu tabirle, onların iyice ağlamaları murad edilmiş, böylece de onların gözleri, âdeta dolup taşmış olarak tasvir edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "hakkı tanıdıklarından dolayı..."buyruğunun mânası, "Hz. Muhammed'e indirilen hakkı tanımalarından dolayı..." demektir.

Buna göre eğer kelimesindeki ile Hak Teâlâ'nın ifadesindeki arasında ne fark bulunmaktadır? denilirse, deriz ki: Birinci harf-i cerri "ibtidâ-i gaye" içindir. Buna göre ifâdenin mânası, "Göz yaşlarının dolup taşması, önce Hakk'ı tanımaktan neşet etmiş ve bundan ötürü, bu sebeple olmuş..." demektir. İkinci ise, "teb'îz" içindir. Yani, "onlar Hakk'ın yani Kur'ân'ın bir kısmını tanımalarıyla yüce Allah onları ağlattt, artık onlar Hakk'ın tamamını tanısalardı kim bilir durum nasıl olurdu!.." demektir. 157[157]

O Müminlerin "Ya Rab! Bizi de Şahitler İçinde Yaz!" Sözleri

Allah Teâlâ'nın, "Onlar, "Ey Rabbtmiz, biz duyduğumuza iman ettik ve onun hak olduğuna şehâdet ettik.. O halde bizi de şahitlerle bareber yaz!" sözüne gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Allah Teâl? bu ifâdeyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Hakk'a şehâdet eden ümmetini kastetmiştir. Bu, "Böylece sizi vasat (orta) bir ümmet yapmışızdır; insanlara karşı şahidler olasınız., diye.." (Bakara. ii3) âyetinden anlaşılmaktadır.

b) "Peygamberlerinden ve kullarının mü'minlerinden, "senin dışında ilâh olmadığına şehâdet edenlerle birlikte yaz!" demektir.

"Zaten biz, Habbİmizin bizi de salib kimseler arasına koymasını umup dunıken ne diye Allah a ve bize gelen hakikate iman etmeyelim?" buyruğu ile ilgili şu iki mesele vardır: 158[158]

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/186

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/186-188

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/188

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi ifadesi manasında olarak, hal olması itibariyle mahallen mansubtur. Bu tıpkı senin, "ayakta olarak.." demen gibidir. ifâdesinin başındaki vâv harfi de, haliyye vâvıdır" demiştir.
Buna göre şayet, "Birinci ve ikinci hâlin âmili olan kelime nedir?" denilirse, biz deriz ki: Birincisinin âmili, ifâdesindeki fiil manasına gelen lâm harfidir. Buna göre sanki, "Biz mü'min olmadığımız halde, eğer mü'min olmazsak, elimize ne geçer?" denilmek istenmiştir. İkincisinin âmili ise, bu fiilin mânâsıdır. Ancak ne var ki ikinci hal de birincisiyle mukayyettir. Çünkü sen, birinci hali aradan çıkarıp da dersen, bu tam bir söz olmaz. Yine kelimesinin kelimesinden hal olması da caizdir.. Şu anlamda ki; Onlar, kendilerinin Allah'ı birlememelerini, bununla beraber, salib kimselerle birlikte olmalarını yadırgamışlar, bunu yakıştıramamıslardır. Bu ifâdenin, "Bize ne oluyor ki, teslîs akidesiyte, salih kimselerle birlikte bulunma arzusunu birleştiriyoruz!" mânasında olarak ifadesine atfedilmiş olması da caizdir. 159[159]

İyilik ve İhsan Erbabının Amellerinin Karşılığı

Âyetin takdiri, "Rabbimizin, bizi sâlih kavimlerle birlikte cennetine Rıdvan yurduna sokacağını umuyoruz"şeklinde ve ihsan Erttfmn Amelle™ Karşdığı dedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O (Allah), mutlaka onlan, razı olacakları bir yere sokacaktır" (Hacc. 59) buyurmuştur. Fakat âyette bu hususun, malum olduğu için hazfedilmesi güzel ve yerinde olmuştur.
Sonra Allahu Teâlâ, Allah onların söylediklerinden dolayı, altından ırmaklar akan cennetleri, kendileri için ebedi kalıcı olmak üzere, onlara mükâfaat olarak ihsan etti. Bu, iyi hareket edenlerin mükâfaatıdır. O inanmayıp kâfir olanlara, Allah'ın âyetlerini yalanlayanlara (gelince), onlarda o çılgın ateşin ehildirler" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 160[160]

Bu Ayet Sırf Sözden Ötürü Mükafat Verildiğini Bildiriyor, Bu Nasıl Olur?

Âyetin zahiri, onların bu sevabı, sırf sözlerinden dolayı hakettiklerine delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, "Söylediklerinden dolayı... mükâfaat olarak ihsan etti" buyurmuştur. Bu ise mümkün değildir. Çünkü sırf söz,
sevabı gerektirmez.
Alimler buna şu iki şekilde cevap vermişlerdir: .
a) Daha önce, onların vasfı olarak, "söylediklerinde ihlaslt oldukları" hususu geçmişti ki bu, "marifet" (bilme)dir. Bu da, Allah'ın "Hakk'ı tanıdıklarından (bildiklerinden)dolayı..." ifâdesi ile anlatılan husustur. Ma'rifet, ihlâs ile mükemmel bir bağlılık bulunup, sonra da bunlara söz eklenince, şüphesiz ki iman kemâle ermiş olur.
b) Atâ'nın rivayetine göre, İbn Abbas(r.a): "âyetteki "söylediklerinden dolayı..." ifâdesi ile, "istedikleri şeyden dolayı..." manası kastedilmiştir İstedikleri şey ise, onların, "Artık bizi (hakka) şâhtd olanlarla beraber yaz" şeklinde istekleridir. 161[161]

Bu Ayet Fasık Mü'inin, Zamanı Gelince Ceneten Çıkacağını Gösterir

Âyet, fâsık mü'minin cehennemde ebedî kalmayacağ delâlet etmektedir. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:
1) Hak Teâlâ, "Bu, muhsinlerin (iyi hareket edenleri mükâfaatıdır" buyurmuştur. Bu muhsin oluşun, mutlaJ-daha önce geçen marifet (hakkı tanıma) olması gere!

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/188
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/189
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/189

Bu marifet de, âyetteki "hakkı tanıdıklarından (marifetlerinden) dolayı" ifâdesi i "hakkı ikrar etme" mânasına gelen, "Allah, onların söylediklerinden dolayı... onlv mükâfaat olarak ihsan etti" ifâdesinden çıkartılmıştır. Durum böyle olunca işte I âyet, bu marifet ve ikrarın, o mükafâatı gerektirdiğini gösterir. Büyük günah sahibi
olan mü'minin de bu marifet ve ikrarı vardır. Binâenaleyh bu mükafaatın, onun için de söz konusu olması gerekir. Büyük günah sahibinin, cennetten cehenneme gönderilmesinin söz konusu olmadığında icmâ vardır. Geriye, "Büyük günah sahibi, günahı nisbetinde cezalandırılır, sonra cennete gönderilir" demek kalır ki, ulaşılmak istenen netice de budur.
2) Allah Teâlâ, "O İnanmayıp kâfir olanlara, Allah'ın âyetlerini yalanlayanlara (gelince), onlar da o çılgın ateşin ehlidirler" buyurmuştur. Bu âyetteki, "onlar da o çılgın ateşin ehlidirler" sözü, hasr mânası İfâde eder. Yani, "cehennemlikler başkaları değil, sadece bunlardır" mânasına gelir. Birşeyin ehli, eşi-dostu ve yârânı, ondan hiç aynlmayıp, hep onunla birlikte olan demektir. Binâenaleyh cehennem ehli olup, onunla devamlı birlikte olma halinin, kâfirlere has olmasını gerektirir. Bu sebeple bu âyet, cehennemde ebedî kalışın, günahkâr mü'minler için söz konusu olmadığına, işte bu iki bakımdan delâlet eden en güçlü delillerden olur. 162[162]

"Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı tayyibâtı (temiz ve güzel şeyleri), haram kılmayın ve haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez" (MAide. 87).
Bil ki Allah Teâlâ, yahudi ve hristiyanlara karşı fazlasıyla deliller zikrederek onlarla iyice münazara ettikten sonra tekrar ilahî hükümlerini açıklamaya dönerek onlardan bir kısmını şöylece bildirmiştir: 163[163]

Mubah Kılınan Yiyeceklerden Yararlanıp Haddi Aşmayın

Birinci çeşit, yeme-içme ve tayyibat (hoş ve leziz şeylerle) ilgili olan ahkâmdır. İşte bununla alakalı olarak "Ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı tayyibâtı haram kılmayın" buyurmuştur. Bu hitapla ilgili birkaç mesele vardır: 164[164]

Birinci Mesele

"Tayytbât". "nefislerin arzu duyduğu, kalplerin kendisine meylettiği leziz ve hoş şeyler" demektir. Bu âyetin sebeb-i nüzulü ile ilgili iki görüş vardır:
1) Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), Osman ten Maz'Ûn (r.a)'un evinde, ashabına uzun uzun Kıyameti anlatmış, onları inzar ve sakındırma hususunda çok söz söylemişti. Bunun üzerine ashab, dünyayı önemsememeye, güzel ve hoş yiyecek ve içecekleri kendilerine haram saymaya, gündüzleri hep oruç tutup, geceleri çokça namaz kılmaya, hiç yatmamaya ve uyumamaya, kendilerini hadım etmeye, eski püskü elbiseler giymeye ve yeryüzünde dolaşmaya niyetlenmişlerdi. 8u durum, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaştığında O, onlara,
' Ben, böyle bir şeyle emrolunmadım. Şüphe yok ki sizde nefislerinizin hakkı vardır. Binâenaleyh hem oruç tutun, hem İftar edin. Hem gece namazı kılın, hem uyuyun. Çünkü ben de hem namaz kılar, hem uyurum; hem oruç tutar, hem İftar ederim. Et ve et (iç) yağı yerim, hanımlarımın yanlarına vannm. Artık kim benim sünnetimden (yolumdan) yüz çevirir ise, o ben(im ümmetim)den değildir" buyurdu.
İşte bu görüşe göre, bu âyet ile daha önceki âyetler arasındaki münasebetin şu şekilde olduğu ortaya çıkar: Allah Teâlâ, hristiyanları "Çünkü onların içinde keşişler, rahipler vardır" (mam, 82) diyerek medhetmiştir. Halbuki, dünyanın hoş ve leziz şeylerinden sakınmak, bu

---

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/189-190
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/190
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/190

keşiş ve rahiplerin âdeti idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak onları medhedince, bu medih, müslümanlara aynı şekilde hareket etme isteği vermişti. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun peşisıra, müslümanlann kendilerinin aynı şey ile emrolunmadıklan anlaşılsın diye, bu isteği ve vehmi silecek olan bu âyeti getirmiştir. 165[165]

Allah Niçin Mubah Nimetlerden Yararlanmamızı İster?

İmdi eğer, "Bu nehyin hikmeti nedir? Zira dünya sevgisi, insanların tabiatlarına ve kalelerine hâkimdir. Binâenaleyh insan lezzetli ve hoş şeylere dalınca, insanların o şeylere karşı meyli artar, arzusu büyür. Nimetler ne zaman böyle çok ve devamlı olur ise, insanın onlara karşı meyli ve arzusu da o nisbette kuvvetli ve büyük olur. Meylin kuvvet ve rağbeti artınca da, insanın dünyayı isteme hırsı artar ve dünyevî şeyleri elde etmeye iyice dalar. Bu ise, insanın marifetullah'a ve Allah'a itaata dalmasına, âhiret saadetlerini istemesine mâni olur.

Fakat dünyanın leziz ve hoş şeylerinden yüz çevirmeye gelince; bu yüz çeviriş ne kadar mükemmel ve devamlı olur ise, insanın dünyaya meyli de o nisbette zayıflar ve azalır. Bu durumda da nefis, marifetullah peşinde koşmaya ve Allah'a hizmete zaman ve imkân bulur. Bu hususların, bu şekilde olduğu herkesçe malumdur. Durum böyle olduğuna göre Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minleri (ruhbâniyyetten, dünyadan uzaklaşmaktan) nehyetmesindeki hikmet nedir?" denilir ise, buna şu şekillerde cevap verilir:

a) Aşın ruhbanlık, hoş ve mubah lezzetlerden tamamen sakınma, uzuvların reisi durumunda olan kalbin ve beynin zayıflamasına sebep olur. Bu ikisi zayıflayınca da, tefekkür kabiliyeti zarar görür ve akıl karışır. En büyük mutluluğun ve Allah'a kurbiyyetin (yakınlığın) en büyüğünün, marifetullah olduğunda şüphe yoktur. Aşırı ruhbanlık, anlattığımız şekilde, böyle bir zarara sebebiyet verince, Cenâb-ı Hak bunu yasaklamıştır.

b) Sizin zikretmiş olduğunuz şeyin neticesi şudur: Nefsin maddî ve leziz olan şeyleri elde etmekle meşgul olması, onun manevî mutluluklarla tam ve mükemmel olmasına mâni olur. Bu, zayıf olan nefisler hakkında kabul edilen bir husustur. Ama, alî ve kâmil nefislere gelince, bunların maddî işlerle meşgul olmaları, manevî mutluluklarla tam ve mükemmel olmalarına mani olmaz. Çünkü biz, nefislerin bazen zayıf olduğunu müşahede etmekteyiz. Şöyle ki bu nefis, her ne zaman bir işle meşgul olursa, o nefsin başka bir işle meşgul olması imkânsız olur. Nefis ne kadar güçlü olursa, bu durum da o nisbette mükemmel olur. Bu böyle olunca, işi sadece ruhbanlığa dökmek, bir tür zayıflığın ve kusurun delili olur. Mükemmellik, her iki tarafı da (dünyevî ve uhrevî tarafı) bihakkın yerine getirmede ve insanlar arasında bulunmadadır.

c) Maddî lezzetleri bihakkın yerine getirmek isteyen kimsenin bundan maksadı, manevî lezzetleri bihakkın yerine getirmede yardım sağlamaktır. Çünkü bu kimsenin riyazeti ve mücâhedesi, bütün maddî lezzetlerden yüz çevirenin riyazetinden daha mükemmeldir. Çünkü nefsi kısmen tâate yöneltmek, onun (dünyadaki) pay ve hisselerinden yüz çevirmeden daha güç ve daha zordur. Binâenaleyh, böyle davranmadaki mükemmellik daha tam olmuş olur.

d) Tamamen ruhbanlık, dünyanın harap olmasına, neslin inkıtâya uğramasına yol açar. Ama marifetullah'a, muhabbetullah'a ve tâate devam etmekle beraber, ruhbanlığı terkedip bırakmak ise, hem dünyanın hem de âhiretin mamur olmasını ifade eder. Böylece bu durum daha mükemmel olmuş olur. İşte bu konuda söylenecek sözün tamamı budur.

2) Kaffâl'ın zikretmiş olduğu şu husustur: Allah Teâlâ bu sûrenin başında "ahtâleri yerine getirin" (Mftkie. i) buyurmuş, böylece de haram kılınmış şeylerin helâl olmasını talep etmek caiz olmayacağı gibi, helâl kılınmış şeylerin de haram kılınmasının caiz olmayacağını beyan buyurmuştur. Araplar, Allah'ın haram kılmadığı hoş ve leziz şeyleri haram sayıyorlardı ki bunlar, "Bahire, Sâibe, Vasile ve Hâm" «tatlan verilen develerdir. Yüce Allah bu hususu hem bu sûrede, hem de En'âm sûresinde anlatmıştır. Zira onlar meyteyi, kanı ve bu ikisi dışında kalan şeyleri helâl addediyorlardı. Böylece Cenab-ı Hak, "Allah'ın helal kıldığını haram

---

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/190-191

kılmamalarını; haram kıldığı şeyi de helal addetmemelerini" emretmiştir. Bu nedenle onlar, Allah'ın "Ey iman edenler, ahidlert yetine getirin" (mim», t) buyruğunun hükmüne dahil olmuşlardır. 166[166]

Mübahları Haram Kılmanın Manası

"Allah'ın size helâl kıldığı tayytbâtı (temiz ve güzel şeyleri) " buyruğunun şu mânalara gelmesi muhtemeldir:
1) "Allah'ın size helâl kılmış olduğu şeyleri haram kılmayı ttikâd, inanç haline getirmeyiniz.."
2) "Allah'ın size helâl kılmış olduğu şeyleri haram kılmayı lisânınızla ortaya koymayın."
3) "Allah'ın helâl kıldığı şeylerden, haram kıldığı şeylerden kaçmanız gibi bir kaçışla kaçmayınız.." Bu üç mâna, itikad, söz ve amel manasına hamledil m iştir.
4) "Fetvalarınızla, helâlleri başkalarına haram kılmayınız.."
5) "Yemin veya nezretmek suretiyle, helâl olanları haram kılmayı iltizâm etmeyiniz.. (Bu mânada olmak üzere) bu âyetin bir benzeri de "Ey peygamber, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi., niçin haram ediyorsun?" frahrim. i» âyetidir.
6) "Gasbedilen şeyleri, mülkünüze ayırdedilmesi mümkün olmayacak bir şekilde karıştırmayınız. Böyle olması halinde, hepsi de haram olur. Binâenaleyh bu karıştırmak, helâl olan şeyleri haram haline getirmenin sebebidir. Pis olan şeylerin temiz olan şeylere karışması halinde de hüküm aynıdır."
Âyet bütün bu mânalara muhtemeldir. Âyeti bu mânaların hepsine birden hamletmek de uzak bir ihtimal sayılmaz. Allah en iyi bilendir. 167[167]

Haddi Aşmayınız

Allah "ve haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez" buyurmuştur. Bu buyrukla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
a) Allah Teâlâ, hoş ve temiz olan şeyleri haram kılmayı, bir haddi aşma ve bir zulüm kabul etmiştir. Böylece hükmüne, helâl ve hoş olan şeyleri haram kılmadan nehyetmek de dahil olsun diye, haddi aşmadan nehyetmiştir.
b) Allah, hoş ve leziz şeyleri mubah kılınca, bunlardaki israfı da, "ve haddi aşmayın" hitabıyla haram kılmıştır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın "Yeytn, İçin, İsraf etmeyin" (Artı. 31) âyetidir.
c) Bu, "Allah size hoş ve leziz olan şeyleri helâl kılınca, sizler bu helâl kılınanlarla iktifa edip, bunları size haram kılınanların sınırına vardırıp da haddi aşmayın" demektir. 168[168]

Daha sonra Cenâb-ı Hak,
"Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden helâl ve temiz olarak yeyin. Siz, kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'dan korkun" (Mftıde, 88) buyurmuştur.
Bu hitapla ilgili birkaç mesele vardır: 169[169]

Birinci Mesele

Allah'ın "yeyin" sözü bîr emir sîgası olup, bu emrin zahiri vücûb ifâde etmektedir. Burada, bununla mübahlık ve helâl olmak mânası murad edilmemiştir. Şafiî'nin arkadaşları, nafile ibâdetlere başlamakla onları kaza etmenin farz olmayacağı hususunda bu âyetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Âyetin zahiri, mutlak anlamda yemenin mubah olmasını iktizâ eder.

---

[166] [166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/191-193
[167] [167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/193
[168] [168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/193-194
[169] [169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/194

Binâenaleyh bu ifâde, oruca başladıktan sonraki zamana da şamildir. Hülâsa bu yeme emri, sadece bazı durumlar ile sınırlanmış genel (âmm) kavramdır. Âmm sınırlandığı (tahsis edildiği) yerin dışında bir delil ve bir hüccettir. [170][170]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, 'helâl ve temiz olarak..." ifâdesinin yeme ile ilgili bir ifâde olması muhtemel olduğu gibi, yenilen şey ile de ilgili bir ifâde olması muhtemeldir. Bu sebeple birinci ihtimalin olması halinde, ifâdenin takdiri, "Allah'ın size rızık olarak vermiş olduğu şeylerden temiz ve helâl (bir yeyişle) yeyin" şeklinde; ikinci ihtimalin olması halinde ifadenin takdiri, "Helal ve hoş olan rızıktan yeyiniz.." şeklinde olur. Birinci takdire göre bu, Mu'tezHe'nin "Rızık ancak helâl olandır" şeklindeki görüşüne bir delildir. Bu böyledir, çünkü âyet bu takdire göre, Allah'ın rızık olarak verdiği her şeyi yemek hususundaki iznine, müsaadesine delâlet etmektedir. Allah ise, sadece helâl olanları yemeye müsaade eder. Binâenaleyh, rızık olan her şeyin helâl olması gerekir.
İkinci ihtimale göre ise bu âyet, âlimlerimizin "Rızık bazan haram olabilir" şeklindeki görüşlerinin delilidir. Çünkü Allah Teâlâ, yeme iznini helâl ve hoş olan nzka tahsis etmiştir. Şayet rızık bazan helâlin gayrinden olmasaydı, böyle bir tahsis ve takyidin bir manası olmazdı. [171][171]

Üçüncü Mesele

Allah "Allah'ın size rızık olarak verdiği şeyleri yeyiniz" dememiş, ama "Allah'ın size nzık olmak üzere verdiği şeylerden yeyin" buyurmuştur. Buradaki harf-i cerri teb'îz ifâde eder. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "size verilenlerin bazısını yemekle iktifa edin; diğer kısımları da sadaka ve hayır yerlerine harcayın" demek istemiştir. Çünkü bu ifâde, israfı bırakmaya bir irşâd ve teşviktir. Bu, O'nun tıpkı, "...ve israf etmeyiniz" (Arat. 31) buyurması gibidir. [172][172]

Dördüncü Mesele

"Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden yeyin" buyruğu, Allah Teâlâ'nın herkesin rızkını tekeffül ettiğine delildir. Zira O, herkesin rızkını tekeffül etmemiş olsaydı, 'Allah'ın size rızık olmak üzere verdiği şeylerden yeyin" buyurmazdı.. Kişinin rızkını Allah tekeffül ettiğine göre, onu talep etmek hususunda aşırı davranmaması ve Allah'ın vaadine ve ihsanına güvenmesi gerekir. Çünkü Allah, vaadinden dönmeyecek derecede kerem sahibidir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "Dikkat ediniz! Allah'a saygılı olun ve (rızkınızı) talep etme hususunda güzel davranın (meşru yollardan sapmayın)"[173][173] buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a saygılı olun" emri ise bu emri yerine getirme tavsiyesini pekiştirmektedir. Bunun peşinden gelen, "Kendisine iman etmiş olduğunuz" vasfı ise bu te'kidi daha da artırmaktadır. Çünkü Allah'a iman, O'nun insana çizdiği emirler ve yasaklar çerçevesi içinde kalıp, O'nu saymasını gerektirir. [174][174]

Yemin Hakkında Hüküm

Burada zikredilen hükümlerden İkincisi şu âyette yer alır: "Allah, sizi yeminlerinizdeki iağvden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalbleriiüztn azmettiği yeminler yüzünden muaheze eder.

---

[170][170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/194
[171][171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/194-195
[172][172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/195
[173][173] İbn Mâce, Ticârât. 2 (2/725).
[174][174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/195

Bunun da kefl&rett, ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden on yoksulu doyurmak veya onları giydirmek, yahud bir köle azad etmektir. Fakat kim de bulamazsa, üç gün oruç tutması (lâzımdır). İşte bu, ahdettiğiniz vakit yeminlerinizin kef&retidtr. Yeminlerinizi muhafaza edin. Allah âyetlerini size böylece açıklıyor. Ta ki şükredesiniz" (MAide. 89).

Biz, Allah Teâlâ'nın burada, kanun ve hükümlerinden birkaç nevi beyân ettiğini söylemiştik. Geriye, "Bu hükümle bundan önceki hüküm arasında hangi münasebet var da, böylece bu ikincisinin onun peşinden zikredilmesi güzel ve yerinde olmuştur?" diye sorulması kalmıştır.

Buna göre biz deriz ki: Biz, önceki âyetin (Mâide. st, sebebi nüzulünün şöyle olduğundan bahsetmiştik: Sahabeden bazıları, yemeyi İçmeyi ve giymeyi kendilerine haram kılıp, ruhbanlığı tercih etmiş ve buna da yemin etmişlerdi. Allah onların bu tutumlarını yasaklayınca onlar: "Ya Resûlallah, biz yeminlerimizi ne yapalım?" dediler. Bunun üzerine Allah bu âyeti gönderdi.

Bil ki yemin-i lağvin ne olduğu hususundaki sözümüz Bakara süresindeki "Allah, yeminlerinizdeki iağvden dolayı sizi sorumlu tutmaz. Fakat kalbleriniztn azmettiği yeminler yüzünden muaheze eder" (Bakara, 225) âyetinin tefsirinde iyice açıklanmıştı. Dolayısıyla, bunu tekrarlamanın bir mânası yoktur.

Sonra yüce Allah "Fakat kalblerinlzin azmettiği yeminler yüzünden muaheze eder" buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır: 175[175]

Kelimesinde Farklı Üç Kırata Göre Tefsirler

Nâfi, İbn Kesir, Ebû Amr ve Asımın ravisi Hafs, elifsiz olarak kâf harfinin şeddesiyle Hamza, Kisaî ve Asım 'm ravist Ebû Bekr, elifsiz olarak kâf harfini de şeddelemeksizin , İbn Amir ise, şeddesiz olarak elif ile şeklinde okumuşlardır.

Vahidî şöyle demiştir:'Bir kimse, onu iyice kuvvetlendirip te'kid ettiğinde "Falanca yeminini (veya ahdini veya bağını) iyice kuvvetlendirip sağlamlaştırdı" denilir. ile kelimeleri aynı manadadır."

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, -üt şeklinde okuyanların kıraati, aza da çoğa da elverişlidir. Nitekim "Zeyd. yeminini akdetti; onlar, yeminlerini akdettiler" denilir.

Şeddeli okuyanlara gelince, bil ki Ebû Ubeyde, bu şekilde okumayı zayıf görmüş ve "Şeddeli okumak, tekrar ifâde eder. Bu sebeple şeddeli okumak, bir defa yapılan yeminden keffâretin sakıt olmasını gerektirir. Zira yemin tekrar etmemiştir" demiştir.

Vahidi (r.h), buna şu iki şekilde cevap vermiştir:

a) Alimlerden bazıları, şeddeli veya şeddesiz olan bu fiilin aynı manaya geldiğini söylemişlerdir.

b) Farzet ki, bu tıpkı v'jm1 "kapılan sımsıkı kapadı" (Yusuf, 23) âyetinde okluğu gibi tekrar ifâde etsin!.. Ancak ne var ki bu tekrar, kişinin o yemini, hem kalbi hem de lisanıyla akdetmesiyle teşekkül etmiştir. Her ne zaman kalp ile lisânın arası birleştirilirse, tekrar mânası meydana gelmiş olur. Ama, yemini birisiyle akdedip, diğeriyle akdetmediği zaman ise, o kimse yeminini akdetmiş olmaz.

Bu fiili "mufâele" babından elif ile okuyanlara gelince, bu, tıpkı "Allah ona afiyet verdi"; 'Nalinİ kırdım" ve "Hırsızı cezalandırdım" fiillerinde olduğu gibi, müşareket mânasını ifâde etmez. Böylece bu şekilde okumak da, fiili şeddesiz olarak okuma gibi olmuş olur. 176[176]

İkinci Mesele

Fiille beraber u masdar durumundadır (te'vîl-i müfrede çıkar). Buna göre kelâmın takdiri, şeklindedir. [177][177]

---

[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/195-196

[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/196-197

Üçüncü Mesele

Âyet-i kerimede bir hazf bulunup, kelâmın takdiri, ya "Fakat Allah sizi, onları, o yeminleri bozduğunuz zaman, akdettiğiniz yeminler sebebiyle muaheze eder" şeklindedir. Böylece, onlar tarafından bilindiği için, muaheze etme zamanı {yani hazf edilmiştir. Veyahut da, "Fakat Allah sizi akdettiğinizi bozmanız sebebiyle muaheze eder" demektir. Bu takdire göre de bir muzâfın hazf! söz konusudur.
Şafiî'nin, yemin-i gamûs'un ketfâreti icap ettirdiğine dair bu âyetle ne şekilde istidlal ettiğini, Bakara sûresinde zikretmiştik. [178][178]

Yemin Keffareti

Daha sonra Allah Teâlâ "Bunun da fceffîlreff, ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden on yoksulu doyurmak veya onları giydirmek yahut bir köle azâd etmektir" buyurmuştur.
Bil ki âyet, keffaret-i yeminde farz olanın, herhangi birini seçmek serbest olmak kaydı ile, şu üç şeyden biri olduğuna delâlet eder. Eğer insan, bu üç şeyden birini yerine getirmekten âciz olursa, o zaman başka birşey farz olur ki bu da oruç tutmaktır, Bu Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [179][179]

Birinci Mesele

Kendisinde seçme (muhayyerlik) imkânı bulunan farz şudur: "İnsanın o üç şeyden herbirini tek tek ayrı ayrı yerine getirmesi farz olmadığı gibi, hepsini birden terketmesi de caiz değildir. Bu üç şeyden hangisini yerine getirirse, o mükellefiyetini yerine getirmiş olur." İşte bu üç kayıt bir araya geldiğinde, kendisinde seçme imkânı bulunan farz teşekkül etmiş olur. Fakihlerden, "Farz olan bunlardan biridir ama, belli biri değildir" diyenler vardır. Bu görüş şu iki manaya gelir:
a) "Kişiye farz olan, bu üç şeyden birisini yapmasıdır, ama belli birisini değil." Bunun olması, aklen mümkün değildir. Çünkü aslında belli olmayan birşeyin, zâtı gereği var olması imkânsız olur. Böyle olan birşey ile de insan mükellef tutulmaz.
b) "Kişiye farz olan, hem haddizatında, hem de Allah'ın ilminde belli olan bir şeydir. Ancak bu, onu yapana göre meçhuldür." Böyle olması da imkânsızdır. Çünkü birşeyin, bizzat kendisi Allah'ın ilminde farz olunca, onun terkedilmesi hiç bir şekilde caiz olmaz. Halbuki ümmet, başkasını yapması halinde, o işin terkedilebileceği noktasında ittifak etmişlerdir. Bu iki görüşü bağdaştırmak menfî ve müsbeti birleştirmek gibi olur ki bu, imkânsızdır. Bu hususta, sözün tamamı "usûl-ü fıkıh"ta zikredilmiştir. [180][180]

İkinci Mesele

Şafiî (r.h): "Her fakirin hissesinin, bir "müdd"[181][181] olduğunu ve bunun bir "menn"[182][182] üçte ikisi miktarınca olduğunu söylemiştir ki bu, İbn Abbas (r.a), Zeyd İbn Sabit (r.a), Sâ'îd İbn

---

[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/197
[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/197
[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/197-198
[180][180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/198
[181][181]Müdd: Iraklılara göre, iki rıtıl mukabili bir ölçü birimi (takriben 832 gr.)
[182][182] Menn: Şer'an 180 miskâl, örten ise 280 miskâl karşılığı bir ölçü birimidir (Bir miskâl: 4,5 gr.).

Müseyyeb, Hasan el-Basrî ve Kasımın görüşüdür.

Ebü Hanîfe (r.h) ise, her fakire verilmesi gerekenin, buğdaydan yarım "sa'", diğer şeylerden ise bir "sa' " olduğunu söylemiştir.

Şafiî'nin delili şudur: Allah Teâlâ, fakiri doyurma hususunda, sadece "ailenize yedirmekte olduğunuz orta (derece)sinden..." tabirini kullanmıştır. "Orta (derece)sinden..." tabiri de, ya örf bakımından orta (normal) olan, ya da şer'î bakımdan orta olanı kastetmektedir. Bu durumda eğer örf bakımından orta olan şey kastedilmiş ise, bir "menn"in üçte-ikisi miktarınca buğday, öğütülüp un haline getirildiğinde veya ondan ekmek yapıldığında, bu yaklaşık bir "menn" kadar olur. Bu da, bir İnsanın bir günlük azığı olarak çok açık ve net yeter. Yok eğer, bu ifâde ile şer'İ bakımdan bir "orta" nisbet kastedil m işse, bu hususta şeri'atta şu söyleyeceğimiz tek şeyin dışında, belli bir miktar belirtilmemiştir: Rivayet olunduğuna göre, Ramazan'da gündüz orucunu bozan kimseye, Hz. Peygamber (s.a.s), hiç bir miktar belirtmeksizin altmış miskini doyurmasını emretmiştir. Bunun üzerine o adam, "Ben, bu kadar şeyi bulamam" demiş. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e içinde onbeş sa1 yiyecek bulunan bir zembil getirdi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Bunu yedir" dedi. İşte bu hâdise de, bir fakirin yiyeceği miktarın, bir "sa"ın dörtte biri olarak belirtildiğini gösterir ki bu, bir "müdd"dür. Bu kimseye, yemin kefareti "ailenize yedirmekte olduğunuz../' ifâdesi ile takyîd edilmemiş (sınırlandırılmamış), mutlak "tasadduk etme" ifâdesi ile emredilmiştir. Binâenaleyh yemin keffâretinin miktarı, sadaka-i fıtra göre hesaplanır. Sadaka-i fıtrin miktarı ise, nass ile, bir müdd olarak değil, bir "sa' " olarak belirlenmiştir.

Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: "Allah Teâlâ, "Ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden" buyurmuştur. "Orta", "normal" demektir. İmâm Şafiî (r.h)'nin söylediği husus ise, yeterli olan miktarın en düşüğüdür. Normal olan, katık ile olan yiyecektir. İbn Abbas (r.h)'dan da, "Bu, katığı ile birlikte bir müdd (yiyecektir)" dediği rivayet edilmiştir. Halbuki katığın kıymeti, ikinci bir müddün kıymeti kadar, hatta genellikle ondan daha fazla olur.

Şafiî (r.h) bu görüşe şu şekilde cevap vermiştir: Âyetteki, "ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derecesin)den" ifâdesi ile, muhtemelen miktar bakımından bir "orta" oluş kastedilmiştir. Çünkü bazı insanlar, gerçekten çok az yerler, bu gibilere tek bir ekmek yeter. Bazı insanlar da çok fazla yer, bu gibilere iki "menn" ekmek de kifayet etmez. Fakat genelde bir insana, bir "menn"e yakın miktardaki ekmek yeter. Âyetteki bu ifâde ile, kıymet bakımından bir "orta" oluş da kastedilmiş olabilir. Bu, ne şeker gibi pahalı, ne de kepek ve mısır gibi ucuz olmamalıdır. Normal (orta) olan, buğday, hurma, kuru üzüm ve ekmektir. Yine âyetteki bu ifâdeden maksadın, lezzet ve hoşa gidiş bakımından "orta olan birşey" olması da muhtemeldir. Lafız, bu iki şeyden herbirine muhtemel olunca, biz deriz ki: Şu iki sebepten ötürü, bu lafzı daha önce söylediğimiz mânaya halmetmek gerekir:

1) Keffâret için yedirmede, katık, icmâya göre farz değildir. Bu durumda geriye, lafzı, yemeğin miktarı bakımından bir orta oluş mânasına hamletmek kalır.

2) Bu miktar, yakîn (kesin) olarak farzdır. Bundan fazlası ise, şüphelidir Çünkü bu ifâdede, o fazlalığa delâlet eden birşey yoktur. Bundan dolayı biz kesin olanı farz saydık, şüpheli olanı bıraktık. Allah en iyi bilendir. 183[183]

Keffaret Olarak Verilen Şeyde Temlik Meselesi

Şafiî (r.h): "Bu hususta farz olan, o yiyeceği fakirin kendisine verip, onun matı haline getirmektir'1 dediği halde; Ebû Hanîfe (r.h): "O kimse, sabah veya akşam on fakiri doyurur ise, bu caizdir" der.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: "Keffârette farz olan, yedirmek, giydirmek ve köle azâd etmekten birisidir. Sonra biz "giydirme"de, temlikin (yani giydirilecek şeyin verilip, fakirin mülkü haline getirilmesi) hususunda ittifak halindeyiz. Binâenaleyh, "yedirmede" de temlikin vacip olması gerekir."

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/198-199

Ebû Hanîfe (r h)'nin delili ise şöyledir: "Âyet, bu hususta "doyurma"nın farz olduğuna delâlet eder. Fakirleri sabah veya akşam yedirmeye de "doyurma" denir. Bunun delili, "(Onlar, yemeğe olan) sevgilerine rağmen, yoksulu, yetimi ve esîri doyururlar" (insan, e) âyeti ile, bu âyetteki, "ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece)sinden on yoksulu doyurmak" ifadesidir. Halbuki aileyi yedirmek, "temlik" (yani onları yiyeceğe mâlik kılmak) sureti ile değil, yene imkânı sağlamak suretiyledir. Yineörfte, birisi fakirlere yiyecek verip, onlara yeme imkânı sağladığında, "Falan fakirleri doyuruyor" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın "doyurma"yı emrettiği sabit olduğuna göre, bunun (yani yeme fırsatı sağlamanın) yeterli olması gerekir."
Şafiî (r.h) bu görüşe şöyle cevap vermiştir: "Bu keffârette farz olan, ya bir müdd miktarınca yiyecektir veya daha fazlasıdır. Sabah veya akşam fakirlere yedirilen şey, bazan bu miktardan az olabilir. Binâenaleyh bu durumda kişi, bu mükellefiyetten yakını (kesin) olarak kurtulmuş olmaz. Allah en iyi bilendir. 184[184]

Keffarette Doyuma ve Giydirmenin Nasıl Olacağı

Şafiî (r.h): "Bu hususta, ancak on ayrı fakiri doyurmak yeterli olur" demiş; Ebû Hanîfe (r.h) ise: "Bir kimse aynı fakiri, on gün (övün) yedirse, bu yeterli olur" demiştir. Şafiî (r.h)'nin delili şudur: Bu gibi konular mânası akılla anlaşılamayan "ta'abbüd" (kulluk) esasına dayanır. Böyle olan herşeyde, nassın (âyetin) gelişine dayanmak gerekir. 185[185]

Beşinci Mesele

"Kisve" Arapça'da, "libâs" (elbise) demektir. Libâs ise, giyilen herşeydtr. "Keffâret" için yeterli olan kisve, kendisine "kisve" denilebilecek şeyin en azıdır. Bu en az miktar da, izâr (gibi belden aşağıyı örten elbiseler) veya cübbe (manto-palto) veya gömlek veya pantalon veya sarık veyahut da bir başörtüsüdür. Bunların her biri, bir fakir için bir kisve (giydirmedir. Bu, İbn Abbas (r.a), Hasan el-Basrî ve Mücâhld'in görüşü olup, İmâm Şafiî (r.h)'nin de mezhebidir. 186[186]

Köle Azadı ve "Rakabe" Tabirinin Menşei

Âyette bahsedilen, "bir rakabe (boyun) âzad etmek" tabirinden maksad, kölenin tamamını âzad etmektir. Rivayete göre bu mecazî kullanışın dayanağı şudur: Araplar, ellerindeki esirlerin ellerini bir iple esirin boynuna bağlarlardı. Bu sebeple, esir salıverilmek istendiğinde bu ip çözülürdü. Bundan dolayı, o ipi çözmek, "fekkü rakabe" (boynu çözmek) diye ifâde edilmiştir. Daha sonra da bu tâbir, kölenin azadı mânasında, mecazen kullanılmıştır. Zahirîlere göre, keffâreti yerine getirmek için, her türlü köle azad edilebilir. Şâffı (r.h)'ye göre ise, keffâret için yeterfi olabilecek kölenin, mü'min olması şartı ile, iş yapmasına manî olacak kusurlardan salim olması gerekir. Bu kölenin, küçük veya büyük, erkek veya kadın olması farketmez. Yine Şafiî'ye göre hiçbir keffârette, kâfir olan kölenin ve mükâteb187[187] olan kölenin âzâd edilmesi ve insanın kendi yakını olan bir köleyi satın alıp âzâd etmesi caiz olmaz. Biz bu meseleleri, Zihâr âyetinin (Mucâd.ie. 1 -4) tefsirinde zikrettik. 188[188]

Köle Azadı Daha Değerli İken Niçin Sonda Zikredildi?

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/200

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/200

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/200

187[187] Mükateb; Hür olabilmek için, sahibi ile, belli bir miktar para üzerinde o miktarı kazanıp getirmek zere anlaşma yapmış olan köte demektir.

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/201

Birisi şöyle diyebilir: "Hiç şüphesiz köle âzad etmek daha faziletli iken, âyet-i kerimede "fakirleri doyurma"nın daha önce zikredilmesinin hikmeti nedir?" Buna karşı biz deriz ki: Bunun şu sebepleri olabilir:

a) Böyle olmasından maksad, keffâretin, bir sıraya göre
değil, muhayyerlik (herhangi birini seçmeye) göre vacip olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü eğer keffâret, bir tertip (sıra) üzere vacip olsaydı, bunlardan en ağırından başlanması gerekirdi.

b) Yedirilecek şey, elde edilme bakımından en kolay olandır. İşte bundan dolayı, önce "doyurma" işi zikredilmiştir. Yine bundan maksad, Allah'ın tekliflerinde, kullarına kolay ve hafif olant gözettiğine dikkat çekmektir.

c) Doyurmak, daha faziletlidir. Çünkü fakir hür, bazan yiyecek bulamayabilir ve orada kendisine yiyecek verecek bir kimseyi elde edemeyebilir. Böylece de bir darlığa düşebilir. Fakat köleye gelince, onu doyurmak ve giydirmek, efendisine farzdır. 189[189]

Bunları Yapamayan Üç Gün Oruç Tutar

Daha sonra Allah Teâlâ "Fakat kfm de bulamazsa, üç gün oruç tutması (lâzımdır)" buyurmuştur. Bu hüküm ile ilgili birkaç mesele vardır: 190[190]

Birinci Mesele

Şafiî (r.h): "Yanında (elinde) bir günlük ve gecelik çoluk-çocuğunun ve kendisinin yiyeceği ite, on fakiri doyuracak kadar fazla yiyeceği bulunan kimsenin, kefâretini "fakirleri doyurmak" suretiyle yerine getirmesi gerekir. Eğer o kimsenin elinde bu kadar yiyeceği yoksa, ancak o zaman keffâretini oruçla yerine getirmesi caiz olur" demiştir. Ebû Hanîfe (r.h) ise: "Elinde, kendisine zekât düşmeyecek kadar bir malı bulunan kimsenin, keffaret için oruç tutması caizdir" demiş ve böylece kendisine zekât farz olmayan kimseyi, "mal bulamayan kimse" saymıştır.

Şafiî (r.h)'nin delili şudur: Allah Teâlâ, oruç tutabilmeyi, âyette bahsedilen üç şeyin bulunmaması şartına bağlamıştır. Şarta bağlı olan şey, şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Binâenaleyh bu üç şey bulunduğunda, kişinin oruç tutmasının caiz olmaması gerekir. Biz, kişinin bir gün ve bir gecelik olmak üzere, hem kendi hem de çoluk çocuğunun yiyeceğini bulması halinde, bu esasla amel etmedik. Çünkü bir kimsenin yanında bu kadar miktar malın bulunması, âdeta kendisine zarurî olarak ihtiyaç duyulan bir şey gibidir. Yine biz, şeriatta, kişinin kendisiyle başkasına ait olan hak hususunda bir çelişki meydana geldiğinde, kişinin kendisinin hakkının ön plana alınmasının vacip olduğunu görmekteyiz. Binâenaleyh âyetle, bu durumun dışında amel edilmesi gerekir. 191[191]

İkinci Mesele

Şafiî (r.h), iki görüşünün en sahih olanında, "bu kimsenin ister ard arda, isterse ayrı ayrı günlerde olmak üzere, üç gün oruç tutması gerektiğini" söylerken, Ebû Hanîfe (r.h), "bu kimsenin peşpeşe üç gün oruç tutmasının farz olduğunu" söylemiştir.

Şafiî'nin delili şudur: Allah Teâlâ, üç gün oruç tutmayı farz kılmıştır. Ayrı ayrı üç gün oruç tutan kimse, üç gün oruç tutmuş demektir. Binâenaleyh, bu kimsenin borcunu edâ etmiş olması gerekir. Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: Gerek Übeyy İbn Ka'b'tn gerekse İbn Mesudun, âyetin bu kısmını "Peşpeşe üç gün oruç tutması (lâzımdır)" şeklinde okudukları nakledilmiştir. Onların kıraatleri, kendilerinden yaptlan rivayetlerden gerilkalmaz,farklı

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/201

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/201

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/202

değildir.

Buna şöyle cevap verilir: Şazz kıraat kabul edilmez. Çünkü, eğer şazz kıraat Kur'ân olsaydı, mütevâtir olarak nakledilirdi. Zira biz, Kur'ân hakkında, O'nun müteva-tir olarak nakledilmemiş olmasını caiz görürsek, Rafızîlerin ve mülhidlerin Kur'ân hakkındaki ta'n ve tenkidlerini bir nevi benimsemiş oluruz.. Bu ise bâtıldır. Binâenaleyh biz, şazz kıraatin merdud olduğunu anlamaktayız. Dolayısıyla bu kıraat hüccet olmaya elverişli değildir. Bir de ramazan orucunun kazasında peşpeşe tutmak gerekmediği halde, Übeyy İbn KAb'tn, âyetin o kısmını (Bakara im) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Hanefîler buna şöyle cevap vermişlerdir: Hz. Peygamberden rivayet edildiğine göre, bir atJam Ona. Üzerimde, ramazandan tutmadığım günler, oruçlarım var; onları ayrı ayrı günlerde kaza edeyim mi?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Söyte bakayım; E#er ö/r borcun olsa ve sen de kısım kısım ödeşen. O verdiğin para, borcunu ödemene yeterli olmaz mı?" dedi. Adam da, Evet, cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah, insanlardan daha çok atfeden ve kolaylık gösterendir" dedi.

Biz deriz ki, bu hadis her ne kadar ramazan orucuyla ilgili bir soruya cevap olarak vaki olmuş ise de, bunun lafzı umumîdir; bunun bir illet oluşu da bütün oruçlar hakkında umumîdir. Usûl-i fıkıhta, "sebebin hususiliğine değil, lafzın umumîliğine itibar edilir" şeklinde bir kaide bulunmaktadır. Binâenaleyh bu, mevzûmuzla ilgili olarak da, bu orucun ayrı ayrı günlerde tutulabileceğine delâlet eden delillerin en kuvvetlilerinden birisi olmuş olur. 192[192]

Üçüncü Mesele

Bir kimse yaptığı iki yeminden dolayı altı gün oruç tutsa, ister bu iki üçten birini yaptığı iki yeminden biri için tayin etsin, isterse etmesin; tuttuğu bu oruç keffâret için yeterli olur. Bunun delili şudurAllah Teâlâ o kimseye üç gün oruç tutmasını farz kılmıştır. O kimse de bunu yapmıştır. Binâenaleyh, sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir.

Daha sonra Allah Teâlâ, "işte bu, ahdettiğiniz vakit yeminlerinizin kefaretidir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın 18) "Bu" ifadesi,-âyette bahsedilen doyurma, giydirme ve köle azad etme gibi hususlara işarettir. Yani, "Yukarda bahsedilen bu şeyler, yemin edip de yemininizi bozduğunuz zaman, yeminlerinizin keffâretidir." Çünkü keffâret, sırf yemin etmekle vacip olmaz. Ancak ne var ki, "yemini bozmak" tabiri, kelâmın ona delâleti sebebiyle âyet-i kerimede zikredilmemiştir. Bu tıpkı, "Artık sizden kim hasta, yahud sefer üzerinde olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (tutar)" (Bakara, 184) âyetinde olduğu gibidir. Yani, takdirinde olup, "...yolcu olup orucunu da yerse" kısmı, sözün delâleti ile anlaşılmaktadır.

Şâfi bu âyete tutunarak yemini bozmadan önce keffâret vermenin caiz olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: "Âyet, sayılan bu üç şeyden her birinin, yemin edildiği zaman, yeminin keffâreti olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh bir kimse yemin edip de yeminini bozmadan önce bu üç şeyden birini yerine getirdiğinde, o kimse yeminin keffâretini yerine getirmiş olur. Durum böyle olunca da, o kimsenin sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir." Şafiî sözüne devamla şöyle demiştir: "Yüce Allah'ın sözünde bir nükte vardır ki o da, yemin etmeden önce keffâret vermenin caiz olmayacağına, ama yemin edip de yeminini bozmadan önce bunun caiz olacağına dikkat çekmektir."

Daha sonra Allah Teâlâ, "yeminlerinizi muhafaza edin" buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bundan murad, "Az yemin ediniz; çok yemin etmeyiniz" mânâsıdır. Nitekim şair Kuseyyir şöyle demiştir:

"O, az yemin eden, yemininde duran ve kendisinden daha önce bir yemin sadır olmuşsa, onu yerine getirendir..."

Binaenaleyh şairin kendisinden daha önce yemin sadır olmuşsa" ifadesi, onun "yemininde

---

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/202-203

duran" sözünün, kendisi tarafından kendisini yemin etmemekle vasfettiğine delâlet etmektedir.

b) "Yemin ettiğiniz zaman keffâret vermeye ihtiyaç duymayasınız diye, yeminlerinizi bozmayınız, onları muhafaza ediniz" demektir. Bu ifâde her iki mânaya da muhtemeldir. Ancak ne var ki ikinci ihtimal Hz. Peygamber'in "Kim bir şeye yemin eder de, yeminine aykırı davranmanın daha hayırlı olduğunu görürse, bu daha hayırli olanı yapsın, sonra da yeminini (bozmuş olmasından dolayı) kefaretini versin[193] hadisiyle tahsis edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah âyetlerin size böylecre afik/iyor. Tâ ki şükredesiniz.." buyurmuştur ki, bunun manası gayet açık olup, bu cümlede geçen ile alakalı sözümüz de birkaç defa geçmişti. [194]

Müskirat, Kumar, Şans Oyunları Hakkında

"Ey İman edenler, içki, kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer pisliktir. Onun İçin bundan kaçının ki kurtuluşa eresiniz" (MAtcto. 90).

Bil ki bu, burada zikredilen hükümlerin üçüncü çeşididir. Bu âyetin, kendinden önceki ifâdelerle münasebeti şu şekildedir: Allah daha önce, "Ey iman edenler, AUah'm size helâl kıldığı o en temiz ve güzel şeyleri (kendinize) haram kılmayın. Haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez. Allah 'm size rızık olmak Üzere verdiği şeylerden helâl ve tertemiz olarak yeyin" (Mâide, 87-88) buyurmuştur. Daha sonra, nefse hoş gelen şeylerden birisi de içki ve kumar olunca, pek yerinde olarak bu ikisinin, helal olanlar sınıfından olmayıp, aksine haram kılınmış şeyler cümlesinden olduklarını beyan etmiştir.

Bil ki biz, Bakara sûresinde hamr ve meysir kelimelerinin ne demek olduğunu anlatmıştık. Bu sûrenin başında "dikili taşlar üzerinde boğazlanan (hayvanlar), fal oklanyla kısmet aramanız..." (Mâkte. 3) âyetini tefsir ederken ensâb ve ezlâm kelimelerinin ne demek olduklarını da zikretmiştik. Binâenaleyh, meseleye iyice vâkıf olmak isteyen herkes buralara müracaat edebilir.

Hamr kelimesinin neden iştikak ettiği hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) İçki, aklı bürüyüp, ona karışarak onu örtüp gizlediği için hamr adını almıştır.

b) İbnu'l-A'râbî, bu tabirin "kokusu değişti" anlamını ifâde eden "Terkedildi de, böylece de kokusu değişti" deyiminden alındığını söylemiştir.

Meysir kelimesi, "Arapların, kesilecek develer hakkında oynamış oldukları kumarları idi. Ansab kelimesi, onların dikip de ibâdet ettikleri ilâhlarıdır. Ezlam kelimesi ise, üzerinde "hayır" ve "şer" kelimelerinin yazılı olduğu fai oklarıdır.

Bil ki Allah Teâlâ bu dört kısmı şu iki sıfatla nitelemiştir:

a) Rics (pislik, murdar) ifadesiyle. Arapça'da rics kelimesi, pis ve çirkin sayılan amellere verilen isimdir. Nitekim bir kimse bir kötü iş yaptığında, denilir. Bu kelimenin aslı, râ harfinin fethasıyla olan recs kel i meşindendir ki, bu da "şiddetli ses" anlamına gelir. Nitekim, gök gürültüsünün sesi çok şiddetli olduğu zaman, denilir. Binâenaleyh rics çirkinlikte doruk noktaya ulaşmış ve derecesi çok kuvvetli olan "amel" anlamına gelmiş olur.

b) "şeytanın amelinden" sıfatı. Bu da onun, bir rics (pislik) olmasını tamamlamaktadır. Çünkü şeytan, kâfir olduğu için necıs ve pistir; kâfir de necistir. Zira Allah "Müşrikler ancak bir nedstfr " {Tevbe, 28) buyurmuştur. Pis olan, ancak pis olan şeylere davet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Kötüler (kadınlar veya sözler) kötüleredir" (Nur, 26) buyurmuştur.

Yine, şeytana izafe edilen her şeyin bu izafe edilişi, o şeyin çok aşırı derecede çirkin olduğuna delâlet eder. Nitekim Allah, "Bunun üzerine (Musa) onu bir yumruk vurup öldürdü. "Bu, dedi, şeytanın İşindendir" (Kasas, 15) buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu dört şeyi, belirttiğimiz bu iki sıfat ite vasfedince, i^î»rti 'ondan kaçının" buyurmuştur. Yani, "...ondan uzak olunuz, bir taraf olunuz" demektir.

---

[193] El-Câmıu's-SağTr, M/170.

[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/203-204

Hak Teâlâ'nın emrindeki hâ zamirinin, neye râci olduğu hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu rics (pislik, murdar) kelimesine râcidir. Bu kelime de, zikredilen dört şeye şamildir. Binâenaleyh, "kaçının" emir, hepsini kapsamış olur.

b) Bu zamir, mahzûf bir muzâfa râcidir. Buna göre sanki, "içki ve kumarın durumu veya bunların alınıp kullanılmaları veyahut da buna benzer haller ancak..." denilmek istenmiştir. Bundan dolayı da Allah "şeytanın amelinden birer pisliktir" buyurmuştur. [195][195]

İçkinin Kin ve Düşmanlık Doğurması

"Şeytan içkide ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak İster. Artık siz vazgeçtiniz değil mi?" (Mâlda, 91).

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu şeylerden kaçınılmasını emredince, bunlarda iki türlü kötülüğün olduğunu zikretmiştir:

a) Dünyevî kötülük olup şöylece beyan buyurulmuştur: "Şeytan İçkide ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek ister."

Bil ki düşmanlık ve kinin ne şekilde olacağını önce içki, sonra da kumar yönünden açıklayacağız.

İçkiye Gelince: Bil ki, içki içen kimse hakkında görünen şudur ki, o içkiyi bir grupla birlikte içmektedir ve içmedeki maksadı ise, arkadaşları ile eğlenmek ve onlarla sohbet edip konuşarak neşelenmektir. Binâenaleyh onun bu beraberlikten gayesi, dostluk ve ülfeti kuvvetlendirmektir. Ancak ne var ki çoğu kez bu durum, tersine döner. Zira içki aklı alır. Akıl zail olup gittiğinde ise, aklın hiçbir direnmesi olmaksızın, şehvet ve gazap insanı hakimiyetine alır. Bunların insana hâkim olması ile de, bu dostlar arasında çekişme ve tartışma meydana gelir. Bu çekişmeler çoğu zaman döğüşe, katilliğe ve çirkin sözler söylemeye sebebiyet verir. Bu da, en şiddetli bir düşmanlık ve kin doğurur. Bundan ötürü şeytan (devamlı olarak), içki içmek için biraraya gelmenin, ülfet ve muhabbeti kuvvetlendireceği düşüncesini teşvik eder ve güzel gösterir. Durum âhirette de tersine döner ve orada da düşmanlık ve kinin en şiddetlisi meydana gelir. [196][196]

Kumarın Kin ve Düşmanlık Doğurması

Kumara Gelince: Bunda, muhtaç kimseler için bir genişlik ve zenginlik söz konusu olmasına karşılık, mal sahibi (zengin) kimseler için de mallarını yitirme ve fakirliğe düşme söz konusudur. Çünkü insan kumarda bir defa yenildiği zaman, bu durum onu, artık bundan sonra çoğu kez kazanırım ümidi ile, kumar oynamayı sürdürmeye davet eder. Bazan umduğuna ulaşamaz, öyle olur ki elinde hiç bir şeyi kalmaz ve artık sakalı[197][197], ailesi ve çocukları üzerine kumar oynamaya başlar. Şüphe yok ki bundan sonra o kimse fakir ve muhtaç bir hale düşer, kendisini yenenlerin en şiddetli düşmanlarından birisi olur. İşte bu bakımdan, içki ve kumarın, insanlar arasında düşmanlık ve kinin tahrik edilip kızıştırmasının, iki büyük sebebi olduğu ortaya çıkar. Hiç şüphe yok ki düşmanlık ve kinip çok şiddetli olması, bazan karışıklık ve fitne gibi çok kötü durumlara sebebiyet verebilir. Bütün bunlar ise, cemiyetin menfaatlerine aykırı olan şeylerdir.

Eğer, "içki ve kumar kelimeleri niçin, daha önceki âyette "dikili taşlar" ve "fal okları" ile HrHfcte zikreditdiği halde, bu âyette, sadece bu ikisi zikredilmiştir?" denilir İM, biz deriz ki: "Bu Ayet, "Ey iman edenler, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları..." de delâlet ettiği gibi, mü'minlere hitapdır. Bundan maksad ise, onları İçki ve kumardan nehyetmek ve bu dört şeyin çirkinlik ve kötülük bakımından birbirine yakın olduğunu ortaya koymaktır. İşte bu âyetten maksad, içki ve kumardan nehyetmek olup, içki ve kumarın çirkinliğini iyice belirtmek için, Hak Teâlâ bu kelimeleri, "dikili taşlar (putlar)" ve "fal okları" kelimeleri ile birlikte zikredince, bu âyette sadece içki ve kuman zikretmiştir.[198][198]

---

[195][195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/204-206

[196][196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/206-207

[197][197] Metinde Bu şekilde diye yazılı. Mecazi öanasını bulamadık."sakalına oynamak" pek anlaşılmıyor (ç).

İçki ve Kumarın Dine Zararı

b) İçki ve kumarda bulunan iki çeşit kötülük, dinî bakımdan olanlardır ki bu da, Ayette *"sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak* ister" buyruğu ile anlatılmıştır. Biz deriz ki: İçki içmenin, insanı Allah'ı zikretmekten alıkoyması hususu oldukça açıktır. Çünkü içki içmek bir neş'e ve bedenî bir haz doğurur. Nefis bedenî lezzetlere ve nazlara daldığı zaman, Allah'ı anmayı unutur. Kumarın, Allah'ı zikirden ve namazdan alıkoyucu olması da böyledir. Çünkü kişi kumarda kazandığı zaman, kazanma neş'esine iyice dalrnas», aklına başka bir şeyin gelmesine mâni olur. Şüphe yok ki bu durum, insanı Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyan şeylerdendir.

Şayet, "Âyet-i kerîme, içkinin haram oluşunun illet ve sebebinin, bu hususlar olduğunu sarih olarak ifâde eder. Amma, haram kılma henüz söz konusu değil iken de bu illet ve sebepler içkide mevcud idi, fakat haram kılınmamıştı. Bu ise, bu ta'lîtin (haramlığın bu sebebe bağlanmasının) sahîh olmasını zedeleyen bir şeydir" denilir ise, biz deriz ki: Bu, hükmün açık illetten (nass ile belirtilen illetten) sonra gelmesinin o şeyin illet olmasını zedelemeyeceğine dâir delillerden birisidir.

Cenâb-ı Hak, içki İçme ve kumar oynamanın, dinî bakımdan böylesi büyük kötülükleri ihtiva ettiğini beyân ettikten sonra, *"Artık siz vazgeçtiniz değil mi?"* demiştir.

Rivayet edildiğine göre, *"Ey iman edenler, siz sarhoşken.,, namaza yaklaşmayın"* (Nisa, 43) ayeti nazil olduğu zaman, Hz. Ömer ibn ül-Hattâb (r.a) şöyle demiştir: "Allah'ım, içki hakkında tam yeterli bir açıklamada bulun." İşte bu âyet-i kerîm*nâzii olduğu zaman da yine O: "Vazgeçtik ey Rabbim" demişti.

Bil ki bu ifâde, soru (istifham) üslûbu olmakla birlikte gerçekte bundan maksad kesin olarak yasaklamadır. Bu şekilde bir mecaz yerinde ve güzeldir. Çünkü Allah Teâiâ bu fiilleri kınamış ve muhataba bunların kötü olduğunu göstermiştir. Bundan sonra ise bu şeyleri terk hususunda böyle soru sorulunca, muhatap ancak o fiilleri terkettiğini söyleyebilir. Buna göre sanki muhataba, "Bu şeylerin böylesine çirkin ve kötü olduğu ortaya çıktıktan sonra, sen onu yine de yapacak mısın?" denilmiştir. Binâenaleyh âyetteki, *'Artık siz vazgeçtiniz değil, mi?"* ifâdesi, birşeyden vazgeçmenin, mükellefin, ondan vazgeçmenin faiz olduğunu ikrar etmesiyle birlikte olması hususunda, açık bir ilâhî beyan yerine, geçer.[199][199]

Bu Ayetin, İçkinin Haramlığma Sekiz Yönden Delâlet Etmesi

Bil ki bu âyet, birçok yönden içki içmenin haram kılındığına delâlet eder:

a) "İnnemâ" (ancak) edatı ite başlamıştır. Bu kelime haftr (sadece, ancak) manası ifâde eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Bu dört şeyden başka, şeytanın ameli olan başka bir şey ve pislik yoktur."

b) Hak Teâlâ, içki ve kuman putlara (dikili taşlara) tapmakla birlikte zikretmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"İçki içen, pata tapan kimse gibidir"* [200][200] hadisi de bu manadadır.

c) Allah Teâlâ, bunlardan kaçınmayı ve uzaklaşmayı emretmiştir. Emrin zahiri, vücûb (farziyyet) ifâde eder.

d) Cenâb-ı Allah, (bir önceki âyette), *"kurtuluşa eresMz"* buyurmuş ve bunlardan uzaklaşmayı, kurtuluşa ermek saymıştır. Uzaklaşma, bir felah olunca; bunları işlemek de, bir hüsran ve bir umduğunu bulamama olur.

---

[198][198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/207

[199][199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/208.

[200][200] El-Câmiu's-Sağir, II/39.

e) Allah Teâlâ, dinî ve dünyevî bakımdan, bu şeylerden doğan çeşitli kötülükleri beyân etmiştir. Bunlar.insantar arasında, düşmanlık, kin ve nefretin meydana gelmesi ve Allah'ı zikretmekten ve namazdan yüz çevirmenin hasıl olmasıdır.
f) Allah "*Artık vazgeçtiniz değil nü?"* buyurmuştur. Bu ifâde yasaklama üslupları içinde en beliği, en etkitisidir. Sanki şöyle denilmektedir. "Muhakkak ki size, içkinin çok çeşitli kötülüklerini ve zararlarını içeren âyetler okunmuştur. Şimdi siz, bu men edici sebepler karşısında artık vazgeçecek misiniz? Yoksa bu öğütlerden ders almayıp da, aynı hat üzer» devam mı edeceksiniz?"
g) Bu, Cenâb-t Hakk'ın müteakiben gelen âyetidir. 201[201]

Resule Düşen Sadece Tebliğ Etmektir

"Allah ve Resulüne itaat edin ve sakmın. tgeryûz çevirirseniz bilte ki peygamberimize düşen, ancak apaçık bir tebliğdir"(Maide, 92).

Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah ve hesûlüne itaat edin* ve *sakmm"* buyruğunun zahirinden murad şudur: "Daha önce zikredilmiş olan içki ve kumardan uzaklaşmaya

h) Allah'ın şu buyruğu: "Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki peygamberimize düşen, ancak apaçık bir tebliğdir." Bu cümle o mükellefiyetler hususunda muhalefet eden ve bunlar hususunda Allah'ın hükmü ile beyânından yüz çeviren kimseler hakkında gelen, büyük bir ilâhî tehdid ve ikâzdır. Yani, "Eğer sizler yüzçevirirseniz, biliniz ki aleyhinize delil kâim olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, tebliğ etmek, mazeret kapılarını kapatmak ve uyarılarda bulunmak mes'ûliyyetinden kurtulmuştur. Bu mükellefiyetlere muhalefet edip, emirlerden yüz çeviren kimseye verilecek cezaya gelince, bu Allah'a kalmıştır" demektir. Şüphe yok ki bu, son derece şiddetti bir tehdiddir
Böylece bu sekiz sebepten herbiri, içkinin haram kılınması hususunda pek kesin bir delil ve apaçık bir bürhân olmuştur.
Bil ki insaflı olan ve yanlış yolda gitmeyi bırakan, bu âyet-i kerimenin, sarhoşluk veren herşeyin haram olduğu hususunda açık bir nass olduğunu bilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Şeytan, içkide ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister" tnMkto,9i)buyurduktan sonra, "Artık siz vazgeçtiniz değil mi?" buyurmuştur. Böylece o, içki içmekten nehyetme hususunu, içkinin bu kötülüklere sebep oluşuna bağlamıştır. Aklın bedaheti ile malumdur ki, bu kötülükler, içkinin sarhoşluk vermesinden doğmuştur. Bu durum da, kesin olarak Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık siz vazgeçtiniz değil mi?" sözünün illetinin, içkinin sarhoşluk vermede müessir oluşu olduğunu gösterir. Bu sabit olunca, sarhoşluk veren her şeyin kesin haram olduğunu söylemek gerekir. İşte her kimin aklı, bu izahları iyice anladığı halde yine de kendi iddiasında ısrar ederse, artık onun inadının devası ve ilacı yoktur. Allah en iyi bilendir. 202[202]

"İman edip, sâlih amellerde bulunanlara, tttîkâ ettikleri, iman edip, sâlth ameller yaptıktan, sonra iyice müttakilerden olup iman ettikleri; y/ne itikada devam edip güzel işler yaptıkları takdirde, tattıklarından dolayı onlara hiçbir günah yoktur, Allah, iyi hareket edenleri sever" (Mâıde. 93).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 203[203]

(Maide93) Ayetinin Nuzül Sebebi

Rivayet edildiğine göre, içkiyi haram kılan âyet nazil olunca, sahabe, "Bizim Kardeşlerimiz

---

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/208-209.
202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/210
203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/211

Uhud gününde içki içtiler, Aydının sonra da öldürüldüler (şehid düştüler). Binâenaleyh, onların durumları nasıl olacak?" dedi. İşte bunun üzerine bu âyet-i kertme nazil oldu ki, bunun mânası, "Bl hususta onlara bir günah yoktur. Çünkü onlar içkiyi, helâl olduğu bir sırada içmişlerdi" şeklindedir. Bu âyet, kıblenin Beyt-i Makdis'ten Kabe'ye döndürülmesi ile ilgili olarak indirilen, Allah İmanınızı zayi edecek değildir" (Bakara, 143) âyetine benzemektedir. Yani, "Sizler, Beyt-i Makdis'e yöneldiğiniz zaman, siz oraya ancak benim emrimle /öneldiniz. Binâenaleyh ben bunu (daha önce Beyt-i Makdis'e müteveccihen kılman namazları) boşa çıkarmam, zayi etmem" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Nihayet rabtan onlara icabet etti: "İçinizden gerek erkek, gerek kadm olsun, bir işi yapanın amelini ben elbette boşa çıkanrıayacağım" (âh imran, 195) buyurmuştur. 204[204]

Taam Kelimesinin Manası

Genel olarak Arapça'da taam, yiyecek, içecekten başka bir şeydir. Binâenaleyh, âyette bahsedilen "taddtkları şey"ifâdesinin, içecek şeylerden başka bir şeye işaret etmesi gerekir. Ama, yiyecek (taam) kelimesi, bazan meşrubat, içecek şeyler hakkında da kullanılır. Nitekim âyette "...Kim onu tadmazsa (içmezse), artık o bendendir" (Bakara. 249) buyurulmuştur. Buna göre, âyetteki "taddıklanndan dolayı ...günah yoktur" tabirinin "içtikleri içkilerden dolayı" anlamında olması caizdir. Yine buradaki tadma (yeme) mânasının, yenilen ve içilen şeylerden duyulan lezzet ve hazza raci olması, bu manaya cjelmesı de caizdir. Araplar bazan, "Tad ki, lezzet alasın!" manasında olmak üzere derler. Böylece bu kelime tad alma mânasına gelince, hem yenilen hem de içilen şeyler için kullanılmaya elverişli olur. 205[205]

Üçüncü Mesele

Bazı câhiller, şunu iddia etmişlerdir: "Allah Teâlâ. içkinin, düşmanlık ve kin meydana getirip, Allah'ı zikirden ve
namazdan alıkoyucu olması durumunda haram kılınmış olduğunu beyân edince, bu âyet-i kerimede de bu zararlardan hiçbirisine sebebiyet vermediği zaman, onu (içen) kimse için bir günahın söz konusu olmadığını; hatta, içki içilirken bile taat, takva ve insanlara iyilik yapmak gibi birçok faydaların bulunduğunu beyân etmiştir.. Binâenaleyh bu âyeti, içkinin haram olduğunu ifâde eden âyetten önce içki içen kimsenin durumlarıyla alâkalı görüp bu mânaya hamletmek mümkün değildir.. Çünkü maksat bu olsaydı, Allah Teâlâ "Tadanlara bir günah yoktur.." derdi.. Nitekim, kıblenin tahvili ile ilgili âyette, "Allah imanınızı zayi edecek değildir" (Batcvm, 143) buyurmuştur. Fakat Allah böyle dememiş, aksine oln"/man ed/p, salih amellerde bulunanlara, sakındıkları. İman ettikleri... takdirde onlara hiçbir günah yoktur" buyurmuştur. Şüphe yok ki edatı, mazi için değil, gelecek zaman mânasını ifâde İçin kullanılır."
Bil ki bu iddia, bütün ümmetin icmâı ile merduttur. Bu görüşte olanların," edatı, mazî için değil, gelecek zaman mânasını ifâde için kullanılır" şeklindeki sözlerinin cevabı, Ebû Bekir el-Esamın'ın rivayet ettiği şu haberdir: "İçkinin haramlığını ifâde eden âyet nazil olduğu zaman, Hz. Ebû Bekir (r.a), "Ya Resûlallah, daha önce içki içtiği ve kumar oynadığı halde ölmüş olan kardeşlerimizin (mü'minlerin) durumu ne olacak ve yine şu anda bizden uzak beldelerde bulunup, Allah'ın içkiyi haram kıldığını bilmeyen ve içkiyi tatmaya devam edenlerin durumu ne olacak?" demişti de, işte bu âyetler nazil olmuştu"'206[206]. Buna göre içkinin, bu âyetin nüzulünden sonra, gelecek zamanda helâl oluşu, henüz bu nass kendilerine ulaşmamış olan,

---

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/211
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/211
206[206] Benzeri hadis Bera Ibn Azib'den Tirmizî, Tefsir (tyaide Suresi); keza İbn Abbas taralından rivayet edilmiştir (Müsned-ı Ahmed, 1, 295).

uzak beldelerdeki mü'minler hakkındadır. [207][207]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ bu durumda günahın söz konusu olmayışını, iki kere takva ve imanın, üçüncü defasında da takva ve
ihsanın bulunması şartına bağlamıştır. Müfessirler, bu üç mertebenin tefsiri hususunda, değişik izahlar yaparak ihtilaf etmişlerdir:
1) Ekseri müfessirler şöyle demişlerdir: "Birincisi, ittikâ etme işidir; ikincisi, ittikaya devam ve ittikada sebattır; üçüncüsü de, kullara zulümden ittikâ edip, buna bir de insanlara ihsanı (iyiliği) katmaktır."
2) "Birincisi, bu âyetin nüzulünden Önce bütün günahlardan İttikâ etmek; ikincisi, içki, kumar ve âyette zikredilen diğer şeylerden ittikâ adip sakınmak; üçüncüsü de, bu âyetin nüzulünden sonra haram kılınacak olan şeylerden ittikâ etmektir." Bu, el-E*amm'ın görüşüdür.
3) "Küfürden, sonra büyük günahlardan, sonra da küçük günahlardan ittikâ etmek."
4) Kaffftl (r.h)'ın görüşüdür. O şöyle der: "Birinci takva, "nesh"in doğruluğunu tenkidden ittikâ etmektir. Bu böyledir, çünkü yahûdiler, "Nesh, bedâ'ya (yani Allah'ın bir bilgiye sonradan sahip olması mânasına) delâlet eder" diyorlar Binâenaleyh mü'minlere, önce mubah iken, içkinin haram olduğunu duydukları zaman, yahûdilerin bu fesatçı şüphelerinden ittikâ edip sakınmaları gerekir. İkinci takva, âyette anlatılana uygun amel etmektir ki, bu da içki içmekten sakınma amelidir. Üçüncü takva da, birinci ve ikincide anlatılan takvaya devam edip, sonra buna, insanlara ihsan (iyilik) hususunu katmaktan ibarettir.
5) Bu tekrardan maksad, te'kid ve iman ile takvaya iyice teşviktir. Bu durumda denilse ki: "Öyle ise niçin, tadılan şeylerde günahın söz konusu olmaması, iman ve takvanın olması şartına bağlandı? Çünkü iman ve ittikâ etmeyen ve sonra helâl olan birşeyi yiyen kimse için, bu yemesinden dolayı bir günahın olmayacağı, aksine İman etmeyişinden ve ittikâ etmemesinden dolayı bir günahın söz konusu otduğu malumdur. Fakat bu günahın, o helal şeyi yemesiyle bir alakası yoktur. Binâenaleyh bu şartın, buna bağlanması caiz değildir." Buna mukabil biz deriz ki: Bu, şarta bağla mânasında değil, aksine haklarında bu âyet nazil olan o kimselerin, iman, takva ve ihsan hususundaki hallerini medh-ü sena edip, b sıfatlar üzere olduklarını beyan etmek içindir. Bunun bir misâli sana, "Zeyd'e, yaptığı şeyden dolayı bir günah var mı?" denilmesi gibidir. Sen, Zeyd'in yaptığı işin mubah olduğunu biliyorsun. Binâenaleyh "İnsan haramlardan ittikâ ettiği, bir mü'min ve muhsin olduğu zaman, mubah birşeyi yapmasında günah yoktur" dersin. Bu sözünle sen, Zeyd'in mü'min ve muhsin kaldığı müddetçe, yaptığı şeyden dolayı hesaba çekilmeyeceğini kastetmiş olursun.
Sonra Cenab-t Allah "Allah tyi hareket edenleri (muhstnleri) sever" buyurmuştur. Bunun mânası şudur: "Allah Teâlâ, günahın olmamasını "ihsan" (iyilik yapma) şartına bağlayınca, ihsanın sadece günah olmaması hususunda değil, Allah'ın o kimseyi sevmesi hususunda da tesiri olduğunu beyan etmiştir." Hiç şüphe yok ki bu derece, derecelerin en şereflisi ve makamların en yükseğidir. Allah'ın kutlarını sevmesinin ne mânaya geldiğinin izahı daha önce geçmişti. [208][208]

İhramlı İken Av Hakkında Hüküm

"Ey iman edenler, Allah gayb'ta kendisinden korkanları bilmek /f/n, ellerinizin
ve mızraklarınızın erişebileceği avlardan btrşey ile mutlaka sizi imtihan edecektir. Kim bundan sonra aşın giderse, ona pek acıklı bir azap vardır" (Makta, 94).
Bil ki bu da, Allah'ın hükümlerinden bir diğeridir. Bu âyetin, önceki âyetlerle irtibatı şu bakımdandır: Ailen Teâlâ "Ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı tayyibâtı haram

---

[207][207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/211-212
[208][208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/212-213

kılmayın..." (Makie, 87) buyurduğu gibi, sonra bunlardan, içki ve kumarı istisna etmiştir. Aynı şekilde, bu çeşit avı da, helal şeylerden istisna etmiş ve bunun haramlara dahil olduğunu beyan buyurmuştur. Burada birkaç mesele bulunmaktadır: 209[209]

Birinci Mesele

"mutlaka sizi imtihan edecektir" büyruğundaki lâm, kasem lamıdır. Çünkü, lâm ile nün (şeddeli te'kid nûnu) bazan kasemin cevâbı olurlar. Kasem zikredilmedi-ğinde, o ifâde kasemin bulunduğuna delil olsun diye, bu iki harf getirilir. 210[210]

İkinci Mesele

kelimesindeki vâv harfi, iki sakinin bir araya gelmeşinden dolayı, fetha ile harekelenmiştir. 211[211]

Üçüncü Mesele

kelimesinin mânası, "O, sizin tâatinizi masiyetinizden ayırır. Yani size, imtihan yapan kimsenin muamelesi gibi muamele eder" şeklindedir. 212[212]

Dördüncü Mesele

Mukatil İbn Hayyfln şöyle demiştir: "Allah Sahabeyi, Hudeybiye senesinde ihramlı oldukları bir sırada, av ile imtihan etti. Öyle ki, vahşî hayvanlar ve kuşlar onların kafilelerini sarmış bürümüştü. Böylece onlar, o av hayvanlarını elleriyle tutmaya ve mızraklarıyla, oklarıyla avlamaya muktedir olabilirlerdi. Onlar böyle bir şeyi hiç görmemişlerdi. Ama Allah Teâlâ, bir imtihan olmak üzere, onlara bunları avlamayı yasaklamıştır." Vfthkfî: "Onların, elleriyle yakalayabildikleri avlar, yavrular, yumurtalar ve yabani hayvanların küçükleri idi.. Mızraklarının ulaştığı av hayvanı ise, bunların büyükleriydi" demiştir. Bazıları bunun caiz olmadığını, zira sayd (av) kelimesinin (avlanması) imkânsız değil de diretebilen vahşi hayvanın adı olduğunu söylemişlerdir. 213[213]

Beşinci Mesele

"Avlardan bir şey ile..." şeklinde âyette geçen azlık ve küçüklüğün mânası, Cenâb-ı Hakk'ın, bunun meselâ canları ve mallan almakla yapmış olduğu bir imtihan gibi teklif edilmesinde çok güçlük ve zorluk bulunan büyük belâ ve fitnelerden birisi olmayıp aksine bunun kolay bir imtihan olduğunu bitmesidir. Çünkü Allah, İsrailoğullarını, deniz avı, yani balık avlamakta imtihan edip denediği gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini de kara avıyla imtihan edip denemiştir. 214[214]

Altıncı Mesele

Hak Teâlâ'nın jfadesindeki harf-i cerri, şu iki bakımdan teb'îz ifâde eder:
a) Bundan murad. deniz değil de kara avıdır.

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/213-214
210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/214
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/214
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/214
213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/214
214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/214-215

b) İhrama girmeyenin avı değil de, ihramlının avıdır. Zeccac: "Bu harfinin, tıpkı, o halde murdardan, putlardan kaçının" (Hacc, 30) âyetinde olduğu gibi tebyîn için (min-i beyâniyye) olması da muhtemeldir" demiştir. 215[215]

Yedinci Mesele

Âyette geçen "avdan" sözüyle Hak Teâlâ'nın "ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği" ifâdesinin
delaletiyle, mef'ûl mânasını (yani "avlanmış", "avlanabilen") kastetmiştir. Sayd kelimesi masdar mânasına olursa, hades (oluş, yani avlanmak) manasına gelir. Halbuki, elin ve mızrağın ulaşmast ile ancak 'ayn, zât olan bir şey vasfedilebilir. 216[216]

Allah Hakkında (Bilsin Diye) Tabirinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah, gayb'ta kendisinden korkanlan bilmek İçin.." buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır: 217[217]

Birinci Mesele

Bu, mecazî bir ifâdedir. Çünkü, Allah Teâlâ her zaman âlimdir. Âlimler bu ifâdenin ne mânaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bunun, "Size, bilmek isteyen kimsenin muamelesi gibi muamele eder" mânasına geldiği ileri sürüldüğü gibi; bunun, "malum olan şeyi ortaya koymak için" mânasına geldiği de ileri sürülmüştür. Bu malum olan şey de, korkan kimsenin korkusudur.. Bu ifâdeden, muzâfın hazfedildiği ve takdirinin, "Allah'ın dostları, gaybta O'ndan korkanları bitmek için, bilmesi için..." seklinde olduğu da ileri sürülmüştür. 218[218]

Ayetteki Tabiri Hakkında Muhtemel İzahlar

Hak Teâlâ'nın bu âyetteki ifadesi hakkında şu iki izah yapılmıştır
a) "Gayba iman etmiş olarak kendisinden korkanlan..." demektir. Nitekim yüce Allah bu hususu kitabının başında zikretmiştir ki, bu da O'nun (Bakara. 3) sözüdür.
b) "Durumu insanların görüp görmemesine göre ayarlamama, yani kendisinden tam bir ihlâs ve gerçek anlamda korkanları ve iman edenlerle karşılaştıklarında "iman ettik" diyen; reisleriyle başbaşa kaldıklarında da "biz sizinle beraberiz" diyen münafıklar gibi, bir kimsenin yanında bulunup bulunmamasına göre durumu değişmeyen kimseleri bilmek için..." demektir. 219[219]

Üçüncü Mesele

tabiri, hal olduğu için nasb mahal I indedir. Buna göre mâna, "kendisini kimsecikler görmediği halde de, O'ndan korkan kimseleri… "demektir, "Rahman'a gıyabî saygı gösteren" (Kf. 33) ve "Ki onlar tenhada da Hablerine candan saygı gösterirler' '(Enbiya, 49) âyetten ûe totytaftr Nma, tinafilta "goyb" kelimesinin manasını, (Bakara, a) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.
Daha sonra Allah "Kim bundan sonra aşın giderse, ona pek acıklı bir azap vardır" buyurmuştur ki bundan murad, hem âhiret azabı, hem de dünyadaki ta'zırdır. İbn Abbas: "Bu azap, o kimsenin karnına ve sırtına, acıtıcı bir şekilde vurup, elbiselerinin çıkarılmasıdır"

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/215
216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/215
217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/215
218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/215
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/215

demiştir. Kaffal: "Bu caizdir; çünkü "azap" kelimesi, tıpkı zina edenlere vurulan değneğe (celd) isim olarak verilip, "mü'minlerden zümre de bunların azabına şahld olsun" <Nûr. zj; "...on/ara hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı..." <Nisa.25)ve Cenâb-ı Hakk'ın, Süleyman (a.s)'-dan Hûdhûd hakkında nakledip "Onu muhakkak çetin bir azaba uğratacağım" (Nemi. 21) buyurduğu gibi, bazan dövme işine de isim olarak verilmiş, buna da "azap" denilmiştir. 220[220]

"Ey iman edenler, siz ihramlı bulunurken, av öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır ki Kabe'ye ulaşacak bir kurbanlık olmak üzere, buna içinizden adalet sahibi İki adam hükmedecektir. Yâhud bir keff&ret vardır ki, (bu da) yoksulu doyurmak, yahud bunun dengi bir oruç tutmaktır. Ta ki bu suretle o, ettfgfnin vebâlfnf tatmış olsun., Allah geçmişi bağışladı. Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını ahr. Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir" (Maide, 95).
"Ey iman edenler, siz ihvandı bulunurken, av öldürmeyin" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 221[221]

Birinci Mesele

Bu âyette geçen "sayd" (av) kelimesi ile ne murad edildiği hususunda iki görüş vardır: 222[222]

Av Sayılıp Sayılmayan Hayvanlar

Birinci Görüş: Bu, ister eti yenilen cinsten ister yenilmeyen cinsten olsun, yabanî hayvan mânasına gelir. Buna göre, ihramlı kimse, eti yenilmeyen bir yırtıcı hayvanı öldürdüğünde, bu hayvanın kıymetini tazmin eder (tasadduk eder). Fakat bu hayvanın kıymeti, bir koyunun kıymetinden daha fazla olmaz. Bu, Ebû Hantte (r.h)'nin görüşüdür. İmam Züfar ise: "Bu hayvanın kıymetinin, çıkabileceği yere kadar çıkması gerekir" demiştir.
İkinci Görüş: "Sayd" (av), "eti yenilen cinsten hayvan" demektir. Bu görüşe göre, ihramlıya, yırtıcı hayvanları avladığı zaman bir tazmin gerekmez. Bu da, İmâm Şafiî (r.h)'nin İçtihadıdır. Ebû Hanîfe (r.h), "beş zararlı hayvan ile kurdun öldürülmesinden dolayı, bir tazminin gerekmediğini" kabul etmiştir.
Şâfü (r.h)'nin Kur'ân ve Hadis'den delili vardır, Kur'ân'dan delili şudur: Yenilmesi haram olanlar av değildir, binâenaleyh bunların tazmin edilmemesi gerekir. Biz eti haram olanların "av" (sayd) sayılmayacağını söylüyoruz. Çünkü sayd (av), eti yenilen hayvan demektir. Zira Cenâb-ı Hak, bu âyetin hemen sonrasında, "Deniz avı yapmak ve onu yemek, kendinize de, yolcuya da fötde olmak üzere, sizin için helal kılındı, İhramlı bulunduğunuz müddetçe ise kara avı haram kılındı" <Maide, 96) buyurmuştur. Bu âyet, deniz avının her zaman (ihramlı iken ve ihramsız iken), kara avının ise ihramlı olunmadığı zaman helal olduğunu gösterir. Böylece avın, eti yenilmesi helal olan hayvan mânasına olduğu sabit olur. Yırtıcı hayvanın yenilmesi ise helal değildir. Binâenaleyh yırtıcı hayvanın av (sayd) sayılmaması gerekir. Bu hayvanların bir av sayılmadığı sabit olunca, kıymetinin tazmin edilmemesi gerekir. Çünkü asıl olan, tazmin etmemektir. Biz, asıl olana göre, bu âyetin hükmünden ötürü, av sayılan hayvanların kıymetinin tazmin edilmemesi hususunda amel etmedik. Binâenaleyh asıl olan bu durum, av olmayan hayvanlar hususunda asıl olarak kalır. İmam Şafiî'nin hadisden delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu meşhur hadîs-i şerifidir: "Beş zararlı hayvanı, thramlı kimsenin, Hül bölgesinde ve Harem bölgesinde öldürmesinde bir vebal yoktur. Bunlar, karga, çaylak, yılan, akrep ve "ısıran köpek"tir.223[223] Bir diğer rivayette ise, "ete düşkün yırtıcı hayvanlar" ilâvesi

---

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/216
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/216-217
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/217
223[223] Müslim. Hacc, 66-69 (11/856-857). Hadisteki kelimesi, aynı zamanda arslan, kaptan,

vardır.
Bu hadis ile birkaç yönden istidlal edilir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "efe düşkün yırtıcı hayvanlar" ifadesi, bu meselede birjnasstır.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), bu hayvanları "zararlı" diye tavsif etmiş, sonra da öldürülmelerinin mubah olduğunu söylemiştir. Uygun bir vasfın peşinde zikredilen hüküm, o vasfın, hükmün sebebi olduğunu ihsas ettirir. İşte bu durum da, bu hayvanların zararlı olmasının, onların öldürülmesinin helal oluşunun illeti olduğunu gösterir. Bu hayvanların "fevâsık" (zararlı) olmalarının mânası, onların eziyyet edici olmaları demektir. Halbuki eziyyet verme sıfatı, yırtıcı hayvanlarda daha kuvvetlidir. Binaenaleyh, onların da öldürülmelerinin caiz olması gerekir.

c) Şârî (kanun koyucu), öldürülmenin mubah oluşunu bu hayvanlara has kılmıştır. Sâri bu hükmü bu hayvanlara, eziyyet vermelerinin fazlalığından dolayı tahsis etmiştir. Halbuki yırtıcı hayvanlarda eziyyet verme vasfı daha fazladır. Binâenaleyh, bunların öldürülmelerinin caiz olduğuna hükmetmek gerekir. Bunların öldürülmesinin caiz olduğu sabit olunca, birinci delilde de beyân ettiğimiz gibi, tazmin edilmemeleri de gerekir.

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili de şudur: "Yırtıcı hayvanlara da av denir. Böylaoe bunlar da,"siz ihramlı bulunurken av öldürmeyin" yasağına girerler. Biz, yırtıcıların bir av olduğunu, hem şâirin; "Kendisine, üstü örtülü bir tuzak kurulup da, avlanılan arşlan..."; hem de Hz. Ali (r.a)'nin "Kralların avı, tavşanlar ve tilkilerdir. Ama ben (binitime) bindiğim zamansa, avım kahramanlardır" şeklindeki sözlerinden dolayı söylüyoruz."

Ebü Hanîfe'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, âyetin delâletine dayanarak, yenilmesi haram olanların bir av olmadığını beyan ettik.. Buna, kime ait olduğu belli olmayan bir şiir beyti karşı koyamaz.. Hz. Ali (r.a)'nin şiiri ise, varid değildir. Çünkü bize (Şafiîlere) göre, tilki helâldir. 224[224]

İkinci Mesele

Âyette geçen lâfzı f kelimesinin çoğuludur. Bu hususta üç görüş vardır:

a) kelimesinin manası, "Hacc için ihrama girmiş kimselerken..." şeklindedir.

b) "Harem'e girmiş kimselerken..." Âyet ile, bu iki mana da murad edilmiştir.

Bu ifadenin hükmüne umre için ihrama girenler dahil olur mu olmaz mı hususundaysa ihtilâf vardır. 225[225]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "öldürmeyin" buyruğu, hem doğrudan hem de sebebiyyet verme bakımından öldürmeyi yasaklamayı ifade eder. Binaenaleyh kişinin, ihramlı olduğu sürece ne silah ile ne de eğitilmiş köpek ve kuşlar ile, -av ister Hıll, isterse Harem bölgesine ait olsun,- ava sataşması caiz değildir. Ama, ihrama girmemiş olan kimsenin "Hıll" bölgesinde avlanabilme selâhiyeti olduğu halde, Harem'de avlanması caiz değildir. Biz, "Siz ihramlı bulunurken" ifadesinin, her iki durumu, yani ihrama giren kimse ile Harem'de olan kimseyi içine aldığını söyleyip kabul ettiğimiz zaman, âyet bu hükümlerin hepsine delâlet etmiş olur. 226[226]

Kasden Av Hayvanı Öldürmenin Cezası

"İçinizden kim onu bilerek Öldürürlerse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır.," buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 227[227]

---

kurd, vb. parçalayıcı hayvanları da ifade eder (İbnu'l-Esir, En-Nihâye, 111/275).

224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/217-218

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/218

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/219

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/219

Birinci Mesele

Âsim, Hamza ve Kisâî, j£? »tj* kelimesini, tenvinle ve merfû olarak cezâun mislü şeklinde okumuşlardır ki,buna
göre mana: "O kimseye, öldürmüş olduğu ava mümasil bir ceza gerekir" şeklindedir. Binaenaleyh mislü kelimesi, cezaun kelimesinin sıfatı okluğu için merfûdur. Kisaî şöyle demiştir: Cezâun kelimesinin mislü kelimesine izafe edilmesi uygun düşmez. Görmüyor musun, mâna, "Ona gerçekte, öldürdüğü şeyin mislinin cezası gerekmez. Aksine ona gereken, Öldürdüğü şeyin cezasıdır; yoksa öldürmediği şeyin (maktulün) cezası değildir" şeklindedir, yûti j* sözünün, nekire olan cezâun kelimesinin sıfatı olması caizdir. Buna göre mana, "ne'am (deve, sığır, davar)dan olan cezası, öldürdüğü şeyin mislidir" şeklindedir.
Diğer kıraat imamları ise, ceza kelimesini misi kelimesine muzâf kılarak, şeklinde okuyup şöyle demişlerdir: "O kimseye gereken, her nekadar öldürdüğü şeyin mislinin cezası değil de öldürdüğünün cezası ise de, Araçlar "Ben de, senin gibisine ikram ediyorum" derler, bununla da "Sana ikram ediyorum" manasını kastederler. Bunun bir benzeri de, "O'nun benzeri gibisi yoktur" (Sürt, n) âyetidir ki, bu ifadenin takdiri hiçbir şey gibi değildir" şeklindedir. Ve yine Cenâb-ı Hak, "Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona insanların arasında kendisiyle yürüyeceği bir nûr verdiğimiz kimse; içinden çıkamaz halde karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu hiç?" (Enâm, 122) buyurmuştur ki, bu ifadenin takdiri de, "karanlıklarda olan gibi.." şeklindedir.
Burada bir başka izah daha vardır ki, o da cümlesinin manasının, tıpkı senin &tf fi* demen gibi olmasıdır ki, bu tabir &i j "gümüşten bir yüzük" anlamındadır. 228[228]

İhramlının Hataen Öldürülmesi Durumu

Said Ibn Cübtyr: "İhramlı kimse, hataen bir av öldürdüğü zaman, kendisine hiçbir şey gerekmez" demiştir ki, bu
DâvÛd ez-Zahlrî'nin de görüşüdür. Fukahânın ekserisi ise, "O kimseye, ister kasden isterse hataen öldürsün, tazmin gerekir" demişlerdir. Dâvûd ez-Zahlrî'nin delili şudur: Hak Teâlâ'nın, "İçinizden ktm onu bilerek öldürürse..." kaydı, şart sadedinde zikredilmiştir. Şart olmadığı zaman, meşrut da olamaz. Binaenaleyh, kasıt olmadığı zaman bir cezanın vacip olmaması gerekir. Bu hususu, aynı âyetin sonundaki, "Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır" ifadesi de te'kid etmektedir. İntikam ise, hataen olanda değil, sadece kasten olanda olur. Hem "Kim bir daha böyle yaparsa..." şartından "Kim, bahsi yukarıda geçen şeylere tekrar dönerse" manası kastedilmiştir. Bu ifade de, daha önce zikredilen ve cezayı gerektiren öldürmenin hataen değil, kasten öldürme olmasını gerektirir.
Cumhûr-u fukahanın delili şudur: Allah, "İhramda bulunduğunuz müddetçe ise kara avı size haram kılındı" (MaK*. 96) buyurmuştur. Kara avı, ihram sebebiyle haram olunca, o av fiili de, ihram sebebiyle yasak kılınmış olur. Binaenaleyh, bu yasağın hükmü, hatâ ve cehalet sebebiyle sakıt olmaz. Bu tıpkı, başı tıraş etme ve müslüman malını tazmin etme hususları gibidir. Zira, mâlikin hakkı sebebiyle bir haramlık sabit olunca, bu onun hataen veya kasten olmasıyla değişmez. İşte burada da böyledir. Yine cumhur-u fukaha, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "İhramlı kimse sırtlanı öldürdüğünde, onun cezası bir koçtur" hadisi ve sahabenin, "Ceylânın öldürülmesinde, ceza olarak bir koyun verilir" şeklindeki ifadeleriyle istidlal etmişlerdir ki, bu ifâdelerde kasten öldürme hususu yer almamıştır.
OAvûd buna: "Kur'ân'ın nassı, haber-i vâhidden, sahâbi sözünden ve kıyastan daha hayırlıdır" diyerek cevap vermiştir. 229[229]

---

[228] [228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/219-220
[229] [229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/220

Üçüncü Mesele

Âyetin zahiri, avın cezasının, maktulün (öldürülenin) misli olması gerektiğine delâlet etmektedir. Ancak ne var ki müçtehid imamlar, "misl"in ne olduğu hususunda İhtilaf etmişlerdir. Meselâ Şafiî ve Muhammed eş-Ş«ybâni: "Av, misli olanlar ve misli olmayanlar diye iki çeşittir" demişlerdir. "Misli olanlar, "ne'am" (deve, sığır ve davar)'dan misli ile tazmin olunur. Misli olmayanlar ise, kıymeti ile tazmin olunurlar" diye eklemişlerdir. Ebû Hantfe ve Ebû Yusuf ise, "vacip olan mislin, öldürülenin kıymeti olduğunu" söylemişlerdir.
Şafiî'nin delili, Kur'ân, Hadis, İcmâ ve Kıyastır. Kur'ân'dan deliline gelince bu, "İçinizden kim onu büerek Öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri btr ceza vardır.." mealindeki âyettir (M*ide, 95). Bu âyetle şu dört yönden istidlal edilmiştir:
a) Bir grup kıraat imamı, tenvîn ile şeklinde okumuşlardır kî, bu okuyuşa göre âyetin mânası, "(ona), "ne'am" (deve, sığır ve davar)dan öldürdüğü şeye mümasil, denk bir ceza gerekir" şeklindedir. Binâenaleyh, "bu ceza, onun kıymeti itibariyle misli" diyenler, Kur'ân'ın nassına muhalefet etmiş olurlar.
b) Diğer bir grup kıraat imamı da, kelimesini kelimesine izafetle okumuşlardır ki, bu okuyuşun takdiri ve mânası, "Ona, Öldürdüğü şeyin "ne'am "dan cezası vardır" şeklindedir. Yani, "Öldürdüğü şeyin mislinin cezasının, "ne'am "dan olması gerekir. Binâenaleyh, bunu farz görmeyenler Kur'ân'ın nassına muhalefet etmiş olur.
c) Ibn Mesudun kıraati, "Onun cezası, öldürdüğü şeyin "ne'am"dan misti ve dengidir" şeklindedir ki, bu da bizim söylediğimiz şey hususunda açık bir ifâdedir.
d) Hak Teâlâ'nın, "..Kabe'ye ulaşacak bir kurbanlık olmak üzere, İçinizden adalet sahibi iki adamın hükmü bunu (tayin) edecektir" buyruğu, onlardan iki âdil kimsenin hükmettiği o cezanın, Kabe'ye ulaşacak bir kurbanlık olması gerektiği hususunda sarîh bir ifâdedir.
Buna göre şayet, "O kıymet ile bu kurbanlık hayvan satın alınabilir" denilirse, biz deriz ki:
Nass, iki âdil kimsenin hükmettiği o şeyin, bir kurbanlık hayvan olması gerektiği hususunda sarih bir hüküm ifâde etmektedir. Halbuki siz, vacip ve farz olanın, öldürülen o şeyin kıymeti olduğunu, sonra da bu kimsenin, isterse bu kıymet ile Kabe'ye ulaşan bir kurbanlık hayvan satın alıp almamada muhayyer olduğunu söylüyorsunuz ki işte bu durum nassın hilâfına olur.
Şafiî'nin hadisten delili ise şudur: Câbir İbn Abdlllâh, Allah'ın Resulü Hz. Peygamber'e, "sırtlan bir av mıdır?" diye sormuş, Hz. Peygamber de: "Evet; ihramlı kimse onu yakalarsa, bunun cezası bir koç gerekir" demiştir ki, bu da sarîh bir nasstır.
İcmâ'dan delili şudur: Şafiî fr.h) şöyle demektedir: "Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Abdurrahman İbn Avf, Ibn Abbas ve İbn Ömer'in (r.a) muhtelif beldelerde ve muhtelif zamanlarda, avın cezasıyla alâkalı olarak, "ne'am "dan olan "misliyyet" ile hükmettikleri rivayetleri birbirini desteklemektedir.Meselâ onlar, "ne'am"dan bir ceza olarak deve kuşunda deveyle; yabanî eşekte, sığır ile; sırtlanda, koç ile; ceylânda, dişi keçi; erkek ceylanda koyun; tavşanda, keçinin dişi yavrusu, bir rivayette de "anâk" (keçinin dişi yavrusu); kelerde, kuzu; tarla faresinde keçinin dişi yavrusu ile hükmetmişlerdir ki bu da, onların avın kıymetine değil de, "ne'am"dan avın en yakın benzerlerine dikkat ettiklerini göstermektedir. Şayet onlar öldürülenin kıymetine göre hüküm vermiş olsalardı, bu kıymet, bu değeri takdir edenlerin farklılığı nisbetinde farklı olurdu. ^j&Jj büyük erkek ceylân; J'jiN dişi ceylân; sahrada olan büyük fare; Syur keçinin annesinden ayrılan dişi yavrusu demektir. Bunun erkeğine cufr; dişisine ise denilir. Bunlara bu isim, bir yıl tamamlanmadan önce güçlü kuvvetli olduklarında verilir.
Şafiî'nin kıyastan delili de şudur: "Tazmin, telef edilenin cezasıdır. Binâenaleyh, benzerlik her ne zaman daha mükemmel ve daha güzel olursa, ceza da o nisbette tam ve mükemmel olur. Böylece mislini vacip kılmak daha evlâ olmuş olur."
Ebû Hanîfe (r.h)'nin delili ise şudur: "Öldürülen avın misli birşey bulunmadığı zaman, bunun kıymetinin tazmin edileceği hususunda aramızda bir ihtilaf yoktur. Binâenaleyh âyetteki, "öldürdüğü o hayvanın benzeri (misli) bir ceza vardır" ifâdesindeki, "misli" kelimesi ile

kastedilen, işte bu durumda tazmin edilen kıymettir. Diğer durumlarda da böyle olması gerekir. Çünkü bir lafzı, ancak bir mânaya hamletmek caizdir."

Buna şöyle cevap verilir: Mümâsele"nin (birşeyin benzeri ve misli olmanın) hakiki manası, bilinen bir husustur. Şeriat koyucu olan Allah Teâlâ, mümâseleye riayet etmeyi farz kılmıştır. Bundan dolayı mümkün olduğu nisbette buna riayet etmek gerekir. Binaenaleyh bu mümâselete, şekil bakımından riayet etmek mümkün olur ise bunu yapmak; eğer kıymet bakımından riayet etmek mümkün olur ise, o zaman da mecburen bununla yetinmek gerekir. 230[230]

Cemaat Halinde Hayvan Öldürmenin Cezası

İhramlt bir cemaatın bir tek avı birlikte öldürmeleri konusunda, Şafiî (r.h): "Onların hepsine tek bir ceza gerekir" demiştir ki bu aynı zamanda Ahmed İbn Hanbel ve İshâk İbn Râhûye'nin görüşüdür.

Ebu Hanîfe, İmâm Mâlik ve Sevri (rahimehümullah) ise: "Bunların herbirine, ayrı ayrı birer ceza ödemesi gerekir" demişlerdir.

Şafiî (r.h)'nin delili şöyledir: "Bu âyet, öldürülen hayvanın mislinin ödenmesinin vacib olduğuna delâlet etmektedir. Bir hayvanın misli bir hayvandır. 8u husus, Hz. Ömer (r.a)'den de, bizim dediğimiz gibi hükmettiği rivayeti ile te'kîd edilmiştir."

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili ise şöyledir: "O ihramıılardan herbiri, o hayvanın katilidir. Binaenaleyh herbirine, tam bir cezanın farz olması gerekir." Bu delilin, birinci mukaddimesinin (cümlesinin) izahı şu şekildedir: Bir grup insandan herbiri, bir hayvan . öldürmeyeceğine yemin etseler ve sonra hep bjrlikte bir tek av öldürseler, her birinin bir keffaret ödemesi gerekir. Adam öldürme ile ilgili kısas da böyledir. Yani bir tek kişiyi birlikte öldüren bir grubun hepsine kısas uygulanması gerekir. Bunlardan herbirinin katil olacağı sabit olunca, âyetteki, "İçinizden kim, onu bilerek öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır..." ifadesinden ötürü, bu insanlardan her birinin tam bir ceza ödemesi gerekir. Çünkü buradaki, "içinizden kim, onu bilerek öldürürse..." cümlesi umûmî bir ifade olup, bütün öldürenleri kapsar."

Şafii (r.h) buna şu şekilde cevap vermiştir: "Öldürme tek bir şeydir. Binaenaleyh öldürme işinin tam olarak gerçekleşmesi, tek bir failden daha fazlası ile olamaz. Bundan dolayı bu grup, bir araya geldiklerinde, hepsinin fiillerinin toplamından, tek bir öldürme meydana gelmiş olur. Durum böyle olunca, onlardan herbirinin gerçekte katil olması imkânsız olur. Bunlardan herbirinin katil olmadığı sabit olunca, bu grup âyetin hükmüne girmez. Bir grup insanın, tek bir adamı öldürmesi meselesine gelince, bu "ta'abbudî" (hikmetini anlayamadığımız ama kul olarak uymaya mecbur olduğumuz ilâhî bir emir) olarak sabit olmuştur. Birden fazla keffaretin vacib kılınması (yani herbirine keffaretin vacib kılınması) da böyledir." 231[231]

Ihramlı Kimsenin Av Hayvanını östermesindeki Ceza

Şafiî (r.h) şöyle der: "İhramlı kimse, bir başkasına avı gösterse, o adam da, gösterilen avı öldürse, bu ihramlı gösterdiği avın cezasını tazmin etmez." Ebu Hanlfe(r.h) ise: "Bu kimse, o avın mislini tazmin eder" demiştir.

Şafiî'nin delili şudur: "Bu âyette, cezanın vacib oluşu, öldürme fiiline bağlanmıştır. Halbuki bir hayvanı, avlayacak kimseye göstermek, "öldürme" değildir. Binaenaleyh bu ıhramlının o hayvanın mislini tazmin etmemesi gerekir. Bir de tazmin, öldürülen hayvanın bedelidir. Binaenaleyh katil keffâretinde, diyette ve bir müslümanın malına işaret etme meselesinde olduğu gibi, gösterme yüzünden, bu tazmin farz olmaz."

---

[230] 230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/220-222

[231] 231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/222-223

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: "Bu mesele, Hz. Ömer'e soruldu ve o, Abdurrahman İbn Avf (r.a) ile istişarede bulundu. İkisi av hayvanına işaret edip gösteren ihramlıya, cezanın gerekeceği hususunda ittifak ettiler. İbn Abbas (r.a)'dan da, av hayvanına işaret eden ihramlıya cezanın vacib olduğu rivayeti gelmiştir."

Şafiî (r.h), Ebu Hanİfe'nin bu deliline, "Kur'ân'ın nassı, bir sahabînin sözünden daha hayırlıdır" diyerek cevap vermiştir. 232[232]

Altıncı Mesele

İmam Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse erkek ceylanı yaralasa ve o ceylanın kıymeti onda bir nisbetinde düşse, bu kimsenin, bir koyunun kıymetinin onda biri kadar tazmin etmesi gerekir."

Dâvûd ez-Zâhiri, "öldürmenin dışında, kesinlikle bir tazmin söz konusu değildir" derken, Müzeni, "bu kimseye bir tam koyun tazmîn etmesi gerektiğini" söylemiştir.

Dâvûd ez-Zahirî'nin delili şudur: "Âyet, bu cezanın vacib oluşunun, öldürme şartına bağlı olduğunu gösterir. Binaenaleyh ortada öldürme işi bulunmadığına göre, bu kimseye kesinlikle, herhangibir cezanın vacib olmaması gerekir."

Davud'un bu görüşüne cevaben şöyle deriz: Öldürme işine bağlanan, öldürülenin mislinin vacib olması hükmüdür. Bizce bu, öldürme işi olmadığı zaman vacib olmaz. Binaenaleyh Davûd ez-Zahfrl'nin görüşü düşer. 233[233]

Yedinci Mesele

Bir kimse, Hill (Harem'in dışı) bölgesinden, yine Hill bölgesinde bulunan bir ava ok atsa, bu ok da, Harem bölgesindeki bir grup hayvana gitse, İmam Şafiî (r.h)'ye göre bu hayvanın eti haram olduğu gibi, o kimsenin bu hayvanın cezasını da ödemesi gerekir. Ebu Hanffe (r.h) ise, "bu hayvanın etinin haram olmayacağını" söylemiştir.

Şafiî'nin delili şudur: "Hayvanı kesmenin sebebi, birkaç cüzden meydana gelmiştir ve bu cüzlerden bazısı mubah, bazısı haram işlerdendir. Haram olan, Harem bölgesine geçiştir. Bir işte hem helal, hem haram bulundu mu, mutlaka haram helâla baskın çıkar. Özellikle aslı haramlık olan kesme işinde.."

Ebu Hanlfe(r.h)'nin delili ise şudur: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz ihramlı bulunurken, av öldürmeyin" buyruğu, bu kimseleri, Harem bölgesinde olmaları hâlinde, avlanmaktan nehiydir. Bundan dolayı, bu iki şarttan biri bulunmadığı zaman, haramlığın söz konusu olmaması gerekir." 234[234]

Sekizinci Mesele

İhramlı olmayan bir kimse, bir hayvan yakalayıp onu Harem bölgesine getirse, o hayvanı salıvermesi gerekir. Eğer onu keserse, bu hayvan haram olur ve o hayvanın bedelini tazmîn etmesi gerekir. Bu, Ebu Hanİfe (r.h)'nin görüşüdür.

İmam Şafiî ise, "bu hayvanın helâl olduğunu ve bu kimsenin onu tazmîn etmesinin gerekmediğini" söylemiştir.

Şafiî'nin delili: "ihramlı olduğunuz halde avlanmayı helâl saymamak ve size (aşağıda) okunacak olanlar hâriç kalmak şartıyla, davarların etleri) size helâl kılındı" . i) âyetidir.

Ebu Hanİfe'nin delili de: "Siz fhramlı bulunurken, av öldürmeyin" (Matde. 96) âyetidir. Bu âyette Cenâb-ı Hak, ihramlı iken insanın avlanmasını yasaklamıştır. Bu âyet, kişinin hem Hill,

---

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/223

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/223-224

234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/224

hem de Harem bölgesinde avlanmasını kapsamaktadır. 235[235]

İhramlının Avlanmayı Tekrar Etmesindeki Ceza

İhramlı bir kimse, bir hayvan avlasa ve bundan dolayı gereken cezayı ödese, sonra yeniden bir hayvan avlasa,
tekrar ceza Ödemesi gerekir.
Dâvud ez-Zâhirî ise, "bu kimseye yeni bir cezanın gerekmeyeceğini" söylemiştir.
Cumhurun delili şudur: Hak Teâlâ'nın, "içinizden kim onu bilerek öldürürse, öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır" ifâdesinin zahiri, bu cezanın vacib oluşunun sebebinin, öldürme işi olduğunu gösterir. Binaenaleyh sebeb tekerrür ettiğinde, hükmün (cezanın) de tekerrür etmesi gerekir.
Eğer, "bir kimse hanımlarına, "Hanginiz eve girerse, o boştur" dese ve onlardan biri, iki kere eve girse, bundan dolayı tek bir talak gerekir" denir ise, biz deriz ki: "Bu iki mesele arasında şöyle bir fark vardır: Avı öldürme işi, bu cezanın vacib oluşunun sebebidir. Binaenaleyh, sebep tekerrür ettiğinde, hükmün (cezanın) da tekerrür etmesi gerekir. Ama bu meselede, eve girme işi talâkın meydana gelmesinin şartıdır. Binaenaleyh şartın tekerrürü, hükmün tekerrürünü gerektirmez."
Dâvûd ez-Zâhirî'nin delili ise şudur: "Cenâb-ı Hak, "Kim birdaha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır" buyurmuş ve böylece, bu işi tekrar yapmanın cezasının, keffâret değil, Allah'ın ondan intikam alması olduğunu göstermiştir." 236[236]

Onuncu Mesele

Şafiî (r.h): "İnsan şaşı, kolu, ayağı kırık bir hayvanı avladığında, onun mislini fidye olarak verir. Bunun karşılığında sağlam bir hayvanı fidye olarak vermesi bana daha sevimli geliyor. Buna göre o hayvanın misli olanın büyüğünü vermek, küçük olanını vermekten daha evlâdır. Binaenaleyh kişi, erkek hayvanı erkek hayvana, dişiyi de dişiye karşılık fidye verebilir. Evlâ olan, bunun tersini yapmamasıdır. Çünkü Kur'ân'ın nassı, o hayvanın mislini vermeyi farz kılmaktadır. Dişi, doğurabilmesi bakımından her ne kadar erkek hayvandan efdal ise de, erkek de dişiden efdaldir. Zira erkek hayvanın eti daha iyi, şekli daha güzeldir" demiştir. 237[237]

Avın Cezasını Tesbit Edecek Bilirkişi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Buna, içinizden adalet sahibi iki adam hükmedecektir" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 238[238]

Birinci Mesele

İbn Abbas şöyle demektedir: "Allah Teâlâ bu ifadeyle, "sizden, yani sizin dininizde ve şeriatınızda olan kimselerden iki sâlih, âdil ve fakîh kişi, o avın cezası hususunda
hüküm verir ve böylece o öldürülen hayvana, ne'amdan (deve, sığır ve davardan) en fazla benzerini araştırıp, buna hükmedecekler" manasını kasdetmiştir."
O hayvanın kıymetinin verilmesinin farz olduğu hususunda, Ebu Hanîfe'nin görüşünü destekleyenler, bu âyetle istidlal ederek: "Araştırmaya ve içtihad etmeye ihtiyaç duyulan nokta, değerlendirmedir. Fakat hayvanın hilkatine ve şekline gelince, bu zaten açık olup, bu hususta içtihâd etmeye ihtiyaç yoktur" demişlerdir.

---

[235] 235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/224
[236] 236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/225
[237] 237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/225
[238] 238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/225

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: "Ne'am ile o av hayvanı arasındaki benzerlikler, çeşitli yönlerden olup çoktur. Binaenaleyh o hayvana en fazla benzeyeni, daha az benzeyenden ayırdetmek için mutlaka ictihad etmek gerekir. Meymûn Ibn MİhranTın şu ifadesi de bizim söylediğimizin doğruluğunu göstermektedir: "Bir bedevi Arap, Hz. Ebu Bekir (r.a)'e gelerek, "Ben, şu şu hayvanları avladım" dedi. Ebu Bekir (r.a) de, Übeyy fbn Ka'b (r.a)'a bunu sordu. Bedevi Arap, "Ben, sana sormaya geldim, sen ise başkasına soruyorsun" deyince, Hz. Ebu Bekir (r.a), "Bilmediğim için sormuyorum. cakat Cenâb-ı Hak, "Buna, içinizden adalet sahibi iki adam hükmedecektir" buyurmuştur. İşte bundan dolayı ben, arkadaşımla istişare ettim. Binaenaleyh eğer ikimiz bir hususta ittifak edersek, sana onu yapmanı emrederiz" dedi.
Kubeysa İbn Câbir'den rivayet edildiğine göre o, ihramlı iken bir erkek ceylanı vurup öldürmüştü. Durumu Hz. Ömer(r.a)'e sormuştu. Hz. Ömer (r.a)'in yanında da Abdurrahman İbn Avf (r.a) vardı. Hz. Ömer, Abdurrahman Ibn Avf'a, "Bu hususta ne dersin?" deyince, o: "Ona, ceza olarak bir koyun ödemesi gerekir" dedi. Hz. Ömer de: "Ben de aynı kanaatteyim" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), Kubeysa'ya: "Git ve Ka'be'ye bir koyun kurbanlık gönder" dedi. Kubeysâ sonra şöyle anlatır: "Arkadaşımın yanına gittim ve ona "Emirü'l-Mü'minîn ne diyeceğini bilemedi de, başkasına sordu" dedim. Derken birgün Hz. Ömer karşıma çıkıverdi ve beni kamçısı ile döverek, "Harem'de hem hayvan öldürür, hem de hükmünü bilmezsin. Allah Teâlâ, "Buna, içinizden adalet sahibi iki adam hükmedecektir" buyurmuştur. İki adamdan biri ben Ömer, diğeri de Abdurrahman İbn Avf'tır" dedi." 239[239]

Sahabenin Tefsirdeki Önemi

Şafiî (r.h): "O hayvanın misli olan, iki çeşittir:
a) Hakkında sahabenin, başkasına dönülemeyecek şekilde hüküm verdikleri çeşit... Bundan, başka hükme dönülemez. Çünkü sahabe, Kur'ân'ın nüzulüne şâhid olmuşlar ve Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yapılan tefsirinde hazır bulunmuşlardır.
b) Hakkında sahabenin hükmü olmayanlar... Bu durumda, iki âdil kimsenin içtihadına müracaat edilir. Bu iki adil kimse en'am'ın üç çeşidine (davar, sığır ve deve'ye) bakarlar ve avlanan hayvana bunlardan en çok benzeyenini, ceza olarak farz kılarlar" demiştir.
İmam Mâlik ise: "Hakkında sahabe ister hüküm vermiş olsun, ister vermemiş olsun, iki adil kimsenin buna karar ve hüküm vermesi gerekir" demiştir.
Şafiî (r.h)'nin delili şudur: "Âyet, bu hususa, iki âdil kimsenin karar vermesinin gerekli olduğunu bildirmektedir. Binaenaleyh buna, iki sahabe karar vermiş olduğu zaman, bu da âyetin hükmüne girmiş olur. Hem sonra sahabenin hükmü daha evladır. Zira biz onların, âyetlerin inişine şahîd olduklarını ve tefsirinde hazır bulunduklarını söylemiştik." 240[240]

Üçüncü Mesele

Şafii (r.h): "Hatâen bir hayvanı öldürdüğü zaman, bu öldüren kimse, iki âdil kişiden birisi olabilir. Eğer o, hayvanı kasten avlamış ise, onun o iki âdil kişiden birisi olması caiz değildir. Çünkü o, bu şekilde avlanmakla fâsık (günahkâr) olmuştur" der.
İmam Mâlik ise, bunun tıpkı telef edilen şeylerin kıymetinin takdir edilmesi meselesinde olduğu gibi, caiz olmayacağını söylemiştir.
Şafiî (r.h)'nin delili şudur: "Allah Teâlâ, buna iki âdil kimsenin karar vermesini vacib kılmıştır. Bir kimse, av hayvanını hatâen öldürür ise, bu kimse âdil olmaktan çıkmaz. Binaenaleyh bu hususa, hem bu kimse, hem de bir diğer insan karar verdiğinde, iki âdil kimse karar vermiş otur. Yine rivayet edildiğine göre bir sahâbtnin atı, bir erkek ceylanı çiğnemişti. O, bu meseleyi Hz. Ömer (r.a)'e sordu. Hz. Ömer (r.a): "Sen kendin buna bir hüküm ver" deyince o: "Ey mü'minlerin emiri, sen daha âdilsin, sen hükmet" dedi. Hz. Ömer (r.a): "Ben sana,

---

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/225-226
240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/226-227

hükmetmeni emrettim, beni tezkiye etmeni değil.." dedi. Bunun üzerine sahabî: "Bu hususta sulu ve ağaçlı-yerde beslenmiş bir oğlak ödenmesi gerekir kanaatindeyim" dedi. Hz. Ömer (r.a) de: "Kanaatini yerine getir" dedi." Bu rivayete göre âlimlerimiz "Bilirkişi olacak iki âdil zatın, av hayvanını öldüren kimseler olması caizdir" demişlerdir. 241[241]

Dördüncü Mesele

İki âdil kimse, misil olacak bir hayvana, diğer iki âdil kimse de, misil olacak başka bir hayvana karar verseler, bu
durumda şu iki görüş söz konusudur:
a) Kişi bu hususta muhayyerdir, istediğini tercih eder.
b) Bu iki hükümden, daha ağır olanını tercih eder. 242[242]

Beşinci Mesele

Kıyâsı delil olarak kabul eden âlimlerden bir kısmı "Âyet, kıyas ve içtihadla amel etmemizin caiz olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, avlanan hayvanın mislini ve benzerini belirleme işini insanların içtihadına ve kanaatine havale etmiştir" derler. Bu görüş zayıftır. Zira şüphesiz ki şeriat koyucu Cenâb-ı Allah, şu gibi pekçok meselede, zannımıza göre amel ederek, kulluk yapmamızı emretti.
a) Kıble yönünü belirleme hususunda içtihad etmemiz..
b) İki şahidin şahadetine göre amel etme...
c) Telef olunan malların kıymetleri ve uzuvların diyetleri hususunda değer biçenlerin, biçtikleri değere göre amel etme...
d) Öldürülen av hayvanının mislini ta'yin hususunda, bu âyette olduğu gibi, hüküm verenlerin hükmüne göre amel etme...
e) Avam halkın, aldıkları fetvaya göre amel etmeleri...
f) Dünyevî menfaatler hususunda, zann-ı galibimize göre amel etmemiz...
Fakat biz diyoruz ki: "Eğer siz, şer'î bir hükümde, şer'î bir meselenin, şer'î bir diğer meseleye benzetilmesinin şu saydığımız şeylerin aynısı olduğunu iddia ediyorsanız, bu, aklın da açıkça gösterdiği gibi, bâtıldır. Eğer bunların birbirinden başka olduğunu kabul ediyorsanız, zannın, bir meselede hüccet olması onun kıyas meselesinde hüccet olmasını gerektirmez. Ancak biz bu meseleyi, o meselelere kıyas edersek, bu müstesna... İşte bu, kıyâsın yine kıyâs ile isbât edilmesini gerektirir ki bu da bâtıldır. Hem sonra bu iki husus arasındaki fark son derece açıktır. Zira sayılan bütün bu misallerde hüküm, ancak tek bir hadise, tek bir zaman ve tek bir şahıs hakkında sabit olmuştur. Ama kıyas ile sabit olan hüküm ise, her zaman için devamlı olup, bütün mükellefler hakkında umumî şer'î bir hükümdür. Ferdî ve şahsî hükümler hakkında nass koymak imkansızdır. Ama küllî ve her zaman devam edecek umûmî hükümler hakkında nass koymak imkânsız değildir. Bu iki durum arasındaki fark açıktır. Allah en iyi bilendir. 243[243]

Kabe'ye Ulaşacak Kurbanlık

Soma AlLahu Teâlâ, "Ka'be'ye u/aşacak bir kurbanlık olmak üzere..." buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 244[244]

---

[241][241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/227
[242][242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/227
[243][243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/227-228
[244][244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/228

Birinci Mesele

Âyette ifgili şu iki izah vardır:
1) Bu, "buna, Ka'be'ye gönderilip, orada kesilecek bir kurban olarak, o iki âdil kimse hükmeder" demektir. Bu
mana, yaratılış bakımından avlanılan hayvanın mislinin ödenmesini vacib görenlerin görüşünü destekler. Zira Cenâb-ı Hak, "O ikisi buna, bedeli ile bir kurbanlık satın alınabilecek bir miktar olarak hükmederler" buyurmamış, aksine, "bir kurban olarak hükmederler" buyurmuştur ki bu, o iki âdil kişinin ancak bir kurbana hükmedecekleri hususunda açık bir ifadedir.
2) Bu, "O iki âdil kişi, bununla hedy (kurban) olabilecek birşeyi satın alması gerektiğine hükmederler" manasındadır ki, bu âyetin zahirî manasından uzaktır. Doğru olan, birinci mânadır.
Ayetteki, "hedy" kelimesi, (buna) zamirinin hâli olarak mansubtur. Buna göre kelamın takdiri, "O iki âdil kişi, o Öldürülenin misli olarak, bir koyun veya bir sığır veya bir deve hükmünü verirler" şeklindedir. Binaenaleyh ** ifadesindeki zamir, "misi" kelimesine râcîolup, "hedy" kelimesi de, zamirden haldir. Bu iki husus iyice anlaşıldığında, artık kim, vacib olanın hilkat (yaratılış) bakımından bir misil olduğu hususunda şüpheye düşebilir? Allah en iyi bilendir. 245[245]

İkinci Mesele

Ayetteki ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın kelimesinin sıfatıdır. Zira lâfzının kelimesine izafeti, hakîkî (manevi) olmayıp, lâfzîdir. İfâdenin takdiri ise, şeklindedir. Ancak ne var ki tenvîn, hafiflik otsun diye, hazfedil mistir. Bunun bir benzeri de "Bu, bize yağmur verici bir buluttur" (Ahkaı, 24) âyetidir. 246[246]

Üçüncü Mesele

Ka'be'ye, yüksek ve kare şeklinde olduğu için Ka'be' adı verilmiştir Araplar, kare şeklinde olan her evi, Ka'be diye adlandırırlar. Ka'be lafzıyla, Harem'in tamamı kastedilmiştir. Çünkü kesme ve boğazlama işi ne Ka'be'nin içinde, ne de ona bitişik olarak yapılır.. Bunun bir benzeri ifâde de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra, varacakları yer Beyt-İ Atîk'e müntehidir" (Hacc. 33) âyetidir. 247[247]

Dördüncü Mesele

Kurbanın Ka'be'ye ulaşmasının manası, O'nun Harem'de kesilmesidir. Binaenaleyh, öldürülen avın misli, şayet diri olarak fakirlere verilirse, bu caiz olmaz... Aksine, o kimseye bunu, Harem-i Şerifte kesmesi vacib olur. Onu, Harem-i Şerifte kesmesi halinde de Şafiî (r.h): "O kimsenin bunu, Harem-i Şerifte tasadduk etmesi gerekir" dediği halde, Ebu Hanffe (r.h): "O kimse bunu istediği yerde tasadduk eder" demiştir.
Şafiî bu kimsenin istediği yerde oruç tutabileceğini kabul etmiştir. Zira bu kimsenin tutmuş olduğu oruçta! Harem-i Şerif in fakirleri için bir menfaat sözkonusu değildir.
Şafiî'nin delili şöyledir: Kesmek bizzat, elem ve acı vermektir. Binaenaleyh, bunun bir ibâdet sayılması caiz değildir. Aksine ibâdet, tâat, o hayvanın etinin fakirlere ulaştınlmasıdır. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kabe'ye ulaşmış bir kurbanlık olmak üzere..." ifadesi, bu kurbanlığın Harem ve Ka'be'nin ehline ulaştırılmasını gerektirir.

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/228-229
246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/229
247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/299

Ebu Hanffe (r.h)'nin delili şudur: Kurban, Ka'be'ye ulaşınca, bu Ka'be'ye ulaşan bir kurbanlık hayvan olur. Binaenaleyh, böyle yapan kimsenin sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir. [248][248]

Bu Ceza Fakirleri Doyurma Veya Oruç Şeklinde de Olabilir

Daha sonra yüce Allah, "Vaud bir keflSrer vardır ki, (bu da) yoksulu doyurmak, yahud bunun dengi bfr oruç tutmaktır" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [249][249]

Birinci Mesele

Nâfi ve İbn Amir, lâfzını lâfzına muzaf kılarak şeklinde; diğer kıraat imamları ise, lafzını, hem ref hem de tenvîn ile; lâfzını ise tenvinsiz olarak merfu ile, şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatin izahı şudur: Allah Teâlâ mükellefi, kurban, oruç tutmak ve fakirleri doyurmak gibi şu üç şey arasında muhayyer bırakınca, bu izafe yerinde ve güzel olmuştur. Buna göre sanki, "Bu, "hedy" ve oruç tutma keffâreti değil, fakirleri doyurma keffaretidir" denilmiştir. Böylece de keffâret, bu şeyler cinsinden olduğu için, izafet yerinde ve güzel olmuştur.
Ama bu kelimeyi tenvîn ile şeklinde okuyanlara göreyse, bu kelime Hak Teâlâ'nın, kelimesine atfedilmiş olup, fut ifadesi de atf-ı beyan olarak kabul edilmiştir. Çünkü yedirme işi, keffâret demektir. Bu kıraate göre »jûs kelimesi lâfzına izafe edilmemiştir. Çünkü keffâret, doyurmak için değil ancak avı öldürmeden dolayı vacib kılınmıştır. [250][250]

İkinci Mesele

Şafiî, İmam Mâlik ve Ebu Hanife (r.h), bu âyetteki (veya) kelimesinin tahyîr için olduğunu söylerlerken, Ahmed İbn Hanbel ve Züfer, bunun tertîb için olduğunu söylemişlerdir.
Birincilerin delili, "ev" edatı, asıl bakımından tahyîr ifâde eder. Bunun tertîb için olduğunu söylemek, ifâdenin zahirini terketmektir" şeklindedir.
Diğerlerinin delili de şöyledir: "Ev" lâfzı, bazan tahyîrmanası ifade etmeyebilir. Nitekim bu, 'öldürülmeleri, ya
asılmaları, yahud elleriyle ayaklarının çaprazvarikesilmesi..."{Maide, 33)âyetinde de böyledir. Zira bundan maksat, bu hükümlerden her birine, muayyen bir durumu tahsis etmektir. Böylece bu lâfzın, tertîb manasını ifade edebileceği de sabit olmuş olur.
Buna göre biz diyoruz ki, burada tertibin murad edildiğine, evet, delil delâlet etmiştir. Zira burada vâcib olan, Hak Teâlâ'nın, "Ta ki bu sûretie o, ettiğinin vebalini tatmış olsun... Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır" ifadelerinin delaletiyle de bunlann, en ağırından en hafifine doğru meşru kılınmış olmasıdır. Tahyîr ise, bu sıralamaya ters düşer.
Bu görüşe şu şekilde cevap verebiliriz: Öldürülen avın mislini vermek, ceza bakımından, fakirleri doyurmaktan daha ağır değildir. Binaenaleyh, muhayyer bırakmak, mislinin vacib kılınması hususunda meydana gelen cezanın miktarı hususuna zarar vermez. [251][251]

Üçüncü Mesele

Bir kimse, misli olan bir hayvanı öldürdüğü zaman, Şafiî (r.h), "bu kimsenin şu üç şey arasında muhayyer olduğunu" söylemiştir. Bu kimse isterse, ceza olarak mislini verir; isterse, para bakımından o mislin değerini tesbit eder, bu parayla yiyecek satın alıp, o yiyeceği tasadduk eder. İsterse de oruç tutar. Ama, misli olmayan ava gelince, bu kimse, şu iki şeyde, yani para bakımından o avın kıymetini tesbit edip, o parayla yiyecek alarak o yiyeceği tasadduk etmesi, veyahut da oruç tutması hususunda muhayyerdir. Bu anlatmış olduğumuz şeye göre, misli olmayan avın mislinin kıymetiyle, ancak yiyecek satın alınır. Ebu Hanife ve İmam Mâlik (r.h) ise, "Onun kıymetiyle yiyeceğin satın alınacağını" söylemişlerdir.

---

[248][248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/299
[249][249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/230
[250][250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/230
[251][251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/230-231

Şafiî'nin delili şudur: "Ne'am"dan olan misi, cezadır. Taam ise, bu cezaya bina edilmiştir. Binaenaleyh, fakirleri doyurma ile oruç tutmaya gerek kalmadığı gibi; doyurma ile, ceza olarak mislini ödemeye de gerek kalmaz. Hem, avın misline değer biçmek, avın bizzat kendisine değer biçmekten akla daha yatkın ve kolay gelir.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise şudur: Telef olunanın mislini tazmin etmek vacib olduğu zaman, mümkün olduğu nisbette, başkasına değil, telef olunana itibar edilir. Fakirleri doyurmak ise, telef olunana bir misil olmak üzere vacib kılınmıştır. Binaenaleyh bu doyurmanın, telef olana göre takdir edilmesi gerekir. 252[252]

Dördüncü Mesele

Âlimler, bu kıymet biçmenin nerede yapılacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak fakihlerin çoğu, bu kıymet biçmenin, avın öldürüldüğü yerde yapılacağı kanaatindedirler. Şabî ise, bu kıymet biçmenin Mekke'de, hem de Mekke'nin parasına göre olacağını söylemiştir. Çünkü bu, orada, Mekke'de keffâret olarak ödenecektir. 253[253]

Beşinci Mesele

Ferrâ: " bir şeyin, cinsinden olmayan bir şeye denk olmasına; ise manasına gelir. Nitekim sen, yanında, başka bir köleye denk olan bir köle; veyahut da, başka bir koyuna denk olan bir koyun bulunduğu zaman, dersin; ama, sen onun cinsinden kıymetni murad ettiğinde, ayın harfini meftuh kılarak ......dersin" demiştir. Ebu'l-Heysem ise, idi kelimesinin misi manasına, adi kelimesinin de "kıymet" manasına; adel kelimesinin ise, başka bir yüke denk ve ona eşit olan bir yük manasına olduğunu söylemiştir. Adi kelimesi, senin bir şeyi, cinsinden olmayan başka bir şey ile değerlendirmende. Zeccâc ve İbnu'l-Arâbî, adi ve idi kelimelerinin aynı manaya geldiklerini söylemişlerdir.

Hak Teâlâ'nın, "oruç olarak..." kelimesi, temyiz olduğu için mansubtur. Nitekim sen, "Benim yanımda iki batman bal vardır""Benim yanımda, bir ev dolusu yonca vardır" dersin.. Bu ifadelerde aslolan ve kelimelerinin başına bir harf-i cerrinin getirilmesidir. Eğer kelimesi zikredilmezse, sen bu kelimeyi mansub okursun, harf-i cerrinin getirilmesi halinde sen, dersin... 254[254]

Altıncı Mesele

Şafiî (r.h)'ye göre, bu kimse, her "müdd"e karşılık bir gün oruç tutar. Bu, Atâ'nın görüşüdür. Ebu Hanife (r.h)'nin
mezhebi ise, "Bu kimse, her yarım "sâ"ya mukabil bir
gün oruç tutar" şeklindedir. Bu meselede aslolan, Ebu Hanife ile Şafiî'nin, orucun, bir günlük taam ile takdir edilmiş olduğu hususunda anlaşmış olmalarıdır. Ancak ne var ki, Şafiî'ye göre bir günlük taam bir "müdd" ile; Ebu Hanife (r.h)'ye göre ise, yarım "sâ" ile takdir edilmiştir. Biz bu hususu yemin keffâretinde de ele almıştık. 255[255]

252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/231

253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/231

254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/231-232

255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/232

Yedinci Mesele

Fukahanın ekserisi, bu üç şeyden birini tayin etmek hususundaki muhayyerliğin, av hayvanını öldüren kimseye
ait olduğunu iddia ederken, Muhammed İbn Hasen eş-Şeybânt (r.h) ise bunun, iki hakeme ait olduğunu söylemiştir. Cumhûr'un delili şudur: Allah Teâlâ bu avı öldüren kimseye üç şeyden birini, muhayyer olarak vacib kılmıştır. Binaenaleyh, avı öldüren kimsenin, bunlardan dilediğini seçme hususunda muhayyer olması gerekir. İmam Muhammed (r.h)'in delili ise şudur: Allah, bu muhayyerliği iki hakeme vererek, "buna İçinizden adalet sahibi iki adam, şu veya bu şekilde hükmeder" buyurmuştur.
İmam Muhammed'in bu görüşüne şöyle cevap veririz: Âyetin takdiri, "...Öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza veya yoksulları doyurmaktan ibaret olan bir keffâret, yahut da bunun dengi bir oruç tutmak..." şeklindedir. Adalet sahibi iki kişinin hükmettiği hususa gelince bu, ya kıymet ya da hilkat, yaratılış bakımından o hayvanın mislini belirlemektir.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Ta ki bu suretle o, ettiğinin vebalini tatmış olsun..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 256[256]

Birinci Mesele

Vebal kelimesi Arapça'da, kendisinde bir ağırlık ve hoşlanılmayan bir durum bulunan şeyijfade etmektedir. Bir
otjak elverişsiz olduğu zaman, denilir; su devamlı akmadığı zaman, mideye ağır gelen ve hazmedilemeyen yemeğe de, denilir. Nitekim Allah Teâlâ da, biz, onu ağır (sert) btr yakalayışla yakaladık" (Müzzenmii. 16) buyurmuştur. 257[257]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, bunu bir "vebal" diye ifade etmiştir. Çünkü O, bu kimseyi üç şey arasında muhayyer bırakmıştır. Bunlardan ikisi, matın noksanlaştınlmasını icab ettirir ki bu, insanın tabiatına ağırdır. Bu iki ceza, ya o hayvanın mislini ödemek ya da fakirleri doyurmaktır. Üçüncüsü ise, insanın bedenine eziyet vermeyi gerektirir. Bu, oruç tutmaktır. Yine bu da, insanın tabiatına ağır gelir. Buna göre, bu ifadenin manası, "Allah Teâlâ, avı öldüren kimseye, Harem-i Şerifte ve ihramlı iken av öldürmeden sakınsın diye, insanın tabiatına hepsi de ağır gelen bu üç şeyden birisini yapmayı vacib kılmıştır" şeklinde olur.
Daha sonra Cenâb-ı Allah "Allah geçmişi bağışladı. (Fakat) kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını ahr. Allah azizdir, intikam sahibidir" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 258[258]

Birinci Mesele

Bu âyet hakkında iki görüş vardır:
1) Allah câhiliyye döneminde işlenmiş şeyleri ve İslamiyyet döneminde haram kılınmazdan önce işlenmiş şeyleri affeder.
2) Bu, ancak birinci Öldürmede cezayı gerekli görüp ikinci defada cezayı vacib kılmayanların görüşüdür. Bunlar, "Onun bunu ikinci defa işlemesi, tasadduk ederek keffaret ödemesinden daha büyük bir suçtur. Binaenaleyh bu ifadeden murad şudur: "Allah ilk defada, cezayı yerine getirdiği için, o kimsenin geçen suçunu atfetmiştir. Ama o, bu suçu ikinci defa işlerse, onun

---

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/232
257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/232
258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/233

bu günahının keffareti yoktur, aksine Allah ondan intikam alır" derler. Bu görüşün delili şudur: "Ayetteki, ifadesinin başındaki "fâ" harfi, fâ-i cezadır. Ceza da yeterli olan şey demektir. Binaenaleyh bu, bu intikamın, o günaha yeterli bir ceza olmasını gerektirir. Bunun yeterli oluşu ise, başka bir cezanın gerekli sayılmasına manidir. Bu durumda, o kimseye bir cezanın (keffaretin) vacib olmamasını gerektirir. 259[259]

İkinci Mesele

Sibeveyh, âyetteki "(Fakat) kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikamını alır" ifadesi ile "Kâfir olanı da, az bir zaman faydalandıracağım" (Bakara, 126) ve "kim, Babb'ine imân ederse, o korkmaz" (Cm, 13) âyetlerinde bir hazfin bulunduğunu ve bunun takdirini takdirinin şeklinde olduğunu söylemiştir. Netice olarak deriz ki: "Burada, fiilin, kendisinin haber olacağı bir mübtedanın takdir edilmesi gerekir. Bunun delili ise şudur: Fiitin bizzat kendisi ceza (cevab) olabilir. Bu durumda cevabın başına gelen harfi (fâ-i cezayı), o filin başına getirmeye ihtiyaç yoktur. Dolayısı ile fâ harfinin, o fiilin başına getirilmesi, lağiv (hata) olur. Ama bu fiilden önce, mukadder (mahzûf) bir mübtedanın olduğunu söylersek, o zaman ceza (cevab) otan cümleyi şart cümlesine bağlaması için, onun başına bir fâ harfini getirme ihtiyacı duyarız. Binaenaleyh burada fâ'nın gelmesi bir lağiv olmaz." Allah en iyi bilendir. 260[260]

İhramlıya Deniz Avı Mubah, Kara Avı Haramdır

"Deniz avı ve yiyeceği siz ve yolcular için bir fayda olmak üzere, sizlere helâl kılındı. İhramda bulunduğunuz müddetçe ise, kara avı size haram kılındı. Huzuruna vanp toplanacağınız Allah'tan ittikâ edin, korkun" (Maide. 96).
Cenâb-ı Allah, "Deniz avı ve onu yemek, sizin için ve yolcu İçin bir fayda olmak üzere, sizlere helâl kılındı" buyurmuştur ki bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 261[261]

Birinci Mesele

Buradaki "av"dan murad, avlanılan şeydir. Denizden avlanılan hayvanların hepsi üç cinstir:
a) Balık olup onun bütün çeşitleri helâldir.
b) Kurbağalar olup onun her çeşidi haramdır.
c) Alimler bu iki cinsin dışında kalanlar hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu babdan olarak, Ebu Hantfe (r.h), bu kısmın haram olduğunu; İbn Ebî Leyla ve ekseri âlimler helâl olduğunu söylemişler ve bu hususta, bu âyetin umûmî olan manasına sarılmışlardır. Âyette geçen, "deniz" kelimesinden murad, bütün sular ve nehirlerdir. 262[262]

Deniz Avı veYiyeceği

Allah Teâlâ, deniz yiyeceğini deniz avına atfetmiştir. Atıf, matuf ile ma'tufun aleyhin ayrı ayrı şeyler olmasını gerektirir. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a)'in zikrettiği izah olup en güzeli de budur. Buna göre, "av", diri iken bir tuzak ile avlanılan hayvanlar; yiyecek ise, yakalamak için herhangi bir çareye başvurmaksızın, denizin dışarı attığı veya suyun çekilmesi ile ortada kalan hayvanlardır. İşte bu konuda söylenenlerin en doğrusu budur.
2) "Deniz avı", taze olan "yiyeceği" ise, tuzlu olan (yani salamura yapılaradır. Çünkü denizin yiyeceği, bayatlayınca ona artık "av" denemez. Bu, Sa'îd Ibn Cübeyr, Sa'td Ibn eMMüseyyeb,

---

259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/233
260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/233-234
261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/234
262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/234

Mukâtll ve en-Nehai'nin görüşü olup zayıftır. Çünkü tuzlu olan şey, işin başlangıcında hem taze olmuş olur, hem de "av" otur. O zaman da âyetteki atıf, lüzumsuz bir tekrar olmuş olur.
3) Avlanma, bazan yemek için, bazan da yeme dışında, meselâ inci elde etmek için istiridye, kemikleri ve dişlerinden istifâde etmek için bazı deniz hayvanlarının avlanması gibi, başka bir gaye için olur. Dolayısıyla, deniz avı ile denizin yiyeceğinden yeme, birbirinden farklı şeyler olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 263[263]

Üçüncü Mesele

Şafiî (r.h), denizde ölüp de suyun yüzüne çıkan balıkların helâl olduğunu; Ebû Hanîfe (r.h) ise haram olduğunu söylemiştir.
Şafli'nin delili hem Kur'an, hem de hadistir.Kur'an'dan delili şudur: Yenilebilecek her şeye "ta'am" (yiyecek) denir.Binaenaleyh bu balıkların da, ayetteki "Denizin avı ve yiyeceği…sizlere helal kılındı" ifâdesinden dolayı helâl olması gerekir. Şafiî'nin hadisten delili de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, deniz hakkındaki Şafiî'nin delili hem Kur'ân, hem de hadistir. Kur'ân'dan delili şudur: Yenilebtlecek herşeye "ta'âm" (yiyecek) denir. Binâenaleyh bu balıkların da, âyetteki "Denizin avı ve yiyeceği... sizlere helâl kılındı hadisden delili de, Hz. Peygamber "onan suyu temiz ve meytesi (ölüsü)de helâldir"264[264] şeklindeki sözüdür. 265[265]

Dördüncü Mesele

Âyetteki "yolcular için.." tabiri, "Deniz avı, sizin mukîm ve yolcu olanınız için helâl kılındı. Binâenaleyh
taze olanı mukîm, tuzlu (salamura) olanı ise yolcu içindir" mânasına gelir. 266[266]

Beşinci Mesele

Âyetteki l£& kelimesinin mansub oluşu hususunda, şu iki izah yapılmıştır:
a) Zeccac: "Bu kelime, te'kid için olan mef'ûl-ü mutlak oluşundan dolayı mansub kılınmıştır. Fakat başta (sizin için helâl kılındı) denilince, bu fiil, ifadesinin, in'am edilen bir şey olduğuna delil olur. Bu tıpkı, "Size, anneleriniz haram kümdı" (Nisa, 23)denilince, bu ifâdenin, bu hükmün onlara yazılmış olduğuna bir delil olması gibidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ burada, "Allah'ın üzerinizde bir farzı olarak..." (nu. 24) buyurmuştur" demiştir.
b) Keşşaf sahibi ise: "Bu kelime, mefûl-ü leh olduğu için mansubtur, yani "Size, sizi faydalandırmak için bunlar helal kılındı" demektir" demiştir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "İhramda bulunduğunuz müddetçe ise. Hara avı size haram kılındı" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 267[267]

Birinci Mesele

Yüce Allah, ihramlı kimsenin avlanmasının haram olduğunu bu surede üç yerde zikretmiştir
1) "İhramlı olduğunuz halde avlanmayı helal saymamak şartı ile... İhramdan çıktığınız vakit, avlanın" (Maide, 1-2);
2) "İhramh bulunurken av öldürmeyin" (M«de. 95) ve
3) "İhramda bulunduğunuz müddetçe iser kara avı size haram kılındı" 96) âyetleridir. 268[268]

263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/234-235
264[264] Ebu Davûd, Tchuvt, 41 (t/21).
265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/235
266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/235
267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/235-236
268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/236

İkinci Mesele

Deniz avı, sadece suda yaşayandır. Ama, sadece karada yaşayan ile, bazan karada bazan denizde yaşaması mümkün olanlara gelince, bütün bunların hepsi kara avıdır. Buna göra kaplumbağa, yengeç, kurbağa ve su kuşu, işte bütün bunlar kara avı sayılır. Dolayısıyla ihramlı iken bunları öldürene, âyette bahsedilen ceza gerekir. 269[269]

İhramlı Olmayanın Avladığından, İhramlı Yiyebilir mi?

Müslümanlar ihramlı kimsenin av avlamasının haram olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ama, ihramlı olmayan kimsenin avladığı avın ihramlı kimseye helal olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu hususta dört görüş ileri sürülmüştür:
a) Hz. AH, Ibn Abbas, İbn Ömer, Saîd İbn Cübeyr ve Tavusun görüşüdür. Bunu Sevrî ve İshâk zikretmiş olup, buna göre o kimseye her halükârda bu haramdır. Onlar bu hususta Cenâb-ı Hakk'ın "İhramlı bulunduğunuz müddetçe ise, kara avı size haram kılındı" âyetine dayanmışlardır. Bu böyledir, zira "kara avı" ifâdesine, ihramlı olanın da olmayanın da avladığı avlar dahildir. İşte bütün bunlar da kara avı demektir. Ebû Dâvûd, Sünen'inde Humeyd et-TavIt'den, onun da İshâk İbn Abdullah İbn el-Hars'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre babası söyle demiştir: "Abdullah İbnu'l-Hars, Hz. Osman'ın Taif'deki temsilcisi idi.. Böylece el-Hars. Hz. Osman'a bir yemek hazırlattı ve o yemeğe bıldırcın, keklik ve diğer yabani kuşların etinden koydu... (Yemek hazır olunca) Hz. Osman, Ali İbn Ebf Tâlib (r.a)'e haber yolladı. Haberci Hz. Ali'nin yanına gelip daveti ona ulaştırdı. O da gelince, Hz. Ali'ye: "Ye!" dediler. Bunun üzerine Hz. Ali, "Bize, helal olan bir azık, yiyecek yedirin; zira biz ihramlıyız" der. Sonra yine Hz. AH (r.a), içinizden Eşça Kabilesi'ne mensub kimse varsa Allah için söylesin; "Biliyor musunuz ki bir adam, Resûlullah ihramlı iken Resûlullah'a yabani eşek eti hediye etmiş fakat o bunu yemekten geri durmuştu" der. Bunun üzerine de orada bulunanlar, "Evet haklısın.." dediler.
b) "Avın eti, ihramlının kendisinin onu avlamamış olması ve kendisi İçin avlanmamış olması şartıyla, ihramlıya helâldir." Bu, Şâtlî (r.h)'nin görüşüdür. Onun bu husustaki delili Ebû Davud'un Sünen'inde CAMr (r.a)'den rivayet ettiği şu hadistir: CAMr (r.a) demiştir ki: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum: "Onu siz avlamadıkça veya sizin için avlanmadıkça, kata avt(nm eti) size helâldir"270[270]
c) "Eğer bir av onun yardımı ve göstermesi olmaksızın, ihramlı için avlanırsa, bu avın eti ona helâldir." Bu Ebû Hanrfe (r.h)'nin görüşüdür. Ebû Katade'den rivayet edildiğine göre o, ihramlı arkadaşları arasında ihramsız iken, bir yabanî eşek avlar. Bunun üzerine arkadaşları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunu sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "Siz ona, bu avı gösterdiniz mif ona avında yardım ettiniz mi?" dedi. Onlar, "Hayır" deyince, "o avın erinden daha birşey kaldı mı?" demiştir ve böylece, ihramlı işaret etmediği ve yardım etmediği zaman, o avın ihramlıya mubah olması gerektiğini veciz bir şekilde ifâde etmiştir.
Bil ki bu iki görüş, Kur'ân'ın umûmî hükmünün, haber-i vâhid ile tahsis edilmesine dayanıp ondan dallanır. Hele ikinci görüş son derece zayıftır.
Sonra Cenâb-ı Hak, 'Huzurunavanptoplanacağınız Allah'dan İttikâ edin, korkun" buyurmuştur. Bundan maksad, "insan taata devam etsin, günahtan da kaçınsın" diye bir tehdid ifâde etmektir. 271[271]

Kabe ve Onunla İlgili İbadetlerin İnsan Toplumunu Ayakta Tutması

269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/236
270[270] Ebu Davûd. Mendsık, 41 (11/171).
271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/236-237

"Allah Kabe'yi, o Beyt-i Haram'ı, o haram ayı, kurbanı ve (onların) boyunlanndakt gerdanlıkları, İnsanlar için kendisi ile ayakta durulan btrşey yaptı. Bu da Allah'ın, göklerde ve yerde olan şeyleri bildiğini ve Allah'ın her şeyi hakkıyla bilici olduğunu sizin de bilmeniz içindir" (Mftıde. 97).
Bil ki bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti şu şekildedir: Allah Teâlâ, önceki âyette, ihrama girmiş olan kimseye avlanmayı haram kılmıştı. Bundan dolayı Harem-i Şerîf bölgesinin, vahşî hayvanların ve kuşların emniyeti için bir vesile olduğu gibi, insanların âfetlerden ve korku verici şeylerden emin olmalarının; dünya ve âhirette, hayırlar ile mutlulukların meydana gelmesinin sebebi olduğunu beyân etmiştir. Bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır: 272[272]

Birinci Mesele

İbn Âmir kelimesini elifsiz olarak şeklinde okumuştur. Bu kıraatin mânası, onun insanların işlerini son
derece mükemmel bir şekilde ıslah edici okluğunu ifâde etmektir. Bu, "Dimdik ayakta duran bir din... "(Enam, ıei) âyetinde olduğu gibidir. Diğer kıraat imamları ise, bu kelimeyi elifli olarak okumuşlardır. Biz bu meseleyi, Nisa sûresinde uzunca anlatmıştık. 273[273]

İkinci Mesele

fiili hakkında iki görüş vardır:
1) Bu, "Beyan etti, hükmetti" mânasındadır.
2) Bu, "kıldı, oldurdu, ..haline getirdi" mânasındadır.
Birincisi, emretmek ve tarif edip anlatmak yoluyla otur.
İkincisi de ona saygı duyup, yaklaşmaları için, insanların kalblerinde, bunun sebeplerini yaratmakla olur. 274[274]

Ka'be'nin Dildeki Manası

Kabe, yüksek olduğu için "Kabe" diye isimlendirilmiştir. Nitekim genç kızın, memesi tomurcuklanıp biraz büyüdüğü zaman o kıza, vedenilir. İnsanın topuğuna da,bacaktan dışarı taştığı için Çm\ diye isimlendirilir. İşte
adı dünyada yücelip, şanı-şöhreti arttığı için, Kabe bu isimle isimlendirilmiştir. Bundan ötürü Araplar, işi büyüyen, şanı artan kimse için, "falancanın topuğu yükseldi" derler. 275[275]

Ka'be'ninToplumu AyaktaTutması İzahı

Âyetteki "İnsanlar lçlnr kendisi ile ayakta durulan birşey.." tabirine gelince, bunun aslı fiji'dur. Çünkü bu (kalktı) fiilindendir. Bu kelimenin mânası, kendisi sayesinde işlerin düzeldiği şeydir. Sonra müfessirler, "Kâbe"nin, insanlar için bir "kıyam" (işlerin düzelme sebebi) olması hususunda birkaç izah zikretmişlerdir:
1) Mekkeliler, bütün yıl boyunca ihtiyaç duyacakları şeyin satın alabilmeleri için, diğer beldelerin insanlarının kendilerine gelmelerine muhtaç idiler. Çünkü Mekke ne hayvancılık, ne de ziraat yapılabilecek, küçük bir belde idi. İnsanların ihtiyaç duydukları şeyler, orada pek az bulunurdu. İşte tjundan Ötürü, Cenâb-ı Hak, insanların kalbinde, Kabe'ye karşı bir saygı ve sevgi yaratmış, bundan dolayı diğer insanlar Kabe'yi ziyaret etme arzusunu duymuşlardır. Bu

---

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/237-138
273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/238
274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/238
275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/238

sebeple, ticaret için uzak ülkelerden, oraya seyahat etmişler, arzu duyulan ve istenilen herşeyi oraya getirmişlerdir. Binâenaleyh bu durum, çeşitli nimetlerin Mekkelilere akmasına bir vesile ve sebep olmuştur.

2) Araplar, birbirleri ile savaşıyor ve birbirlerine baskınlar yapıyorlardı, ancak Harem Bölgesinde bunu yapmıyorlardı. Çünkü Harem'de bulunanlar, hem canlan, hem de malları hususunda emniyette bulunuyorlardı. Hatta öyle ki bir kimse babasının veya oğlunun katili ile Harem Bölgesinde karşılaşsa, ona ilişmezdi. Hatta birisi en büyük suçu işleyip, Harem Bölgesine iltica etse, ona da ilişilmezdi. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Allah, "Çevrelerinde İnsanların zorla (yakalanıp) kapılmakta olmasına rağmen, (Mekke'yi) korkusuz (bir yer) yaptığımızı onlar görmediler mi?" (Ankebût, 67) buyurmuştur.

3) Mekkeliler, Kabe (Beytullah) sebebi ile, Allah'ın halkı, has dostları ve Kıyamete kadar bütün insanların efendileri olmuşlardır. Öyle ki herkes onlara yaklaşmak ister ve onlara saygı duyar.

Allah Teâlâ, Kabe'yi, dinî bakımdan da insanlar için bir "kıyam" kılmıştır. Çünkü orada büyük ibadetler ve şerefli taatlar yapılmaktadır. Hak Teâlâ işte bu ibadetleri, günahların bağışlanması, manevî derecelerin artması ve şerefin çoğalması için bir sebep ve vesile kılmıştır.

Bil ki âyet-i kerîmenin bu mânaların hepsine birden hamledilmesi uzak bir ihtimal değildir. Çünkü hayatın kıvamı, ya menfaatların çokluğu ile olur, ki bu bizim zikrettiğimiz ilk izah şeklidir, ya zararları defetme ile olur ki bu da ikinci izahdır; yahut makam ve mevkiler elde etmekle olur, bu üçüncü izahdır; yahut da dinî faydalar elde etme ile olur ki, bu da dördüncü izah şeklidir. İşte Kabe, bu dört şeyin hepsinin de meydana gelmesi için bir sebep olup, hayatın kıvamının (ayakta kalabilmesinin) de ancak bu dört şeyle olduğu sabit olunca, Kabe'nin insanların ayakta kalabilmelerinin (hayatlarını sürdürebilmelerinin) bir sebebi olduğu sübût bulur. 276[276]

Beşinci Mesele

Âyetteki "İnsanlar için, kendisi ile ayakta durulan " ifâdesindeki, "insanlar"dan maksad, bazı insanlardır
ki, bunlar da Araplardır. Bu mecazî ifâde güzel ve yerinde
olmuştur. Çünkü her belde halkı, "insanlar şunu yapıyorlar, şöyle şöyle ediyorlar" dedikleri zaman, bununla sadece kendi beldelerinin halkını kastederler. İşte bu sebepten ötürü Araplara, ifâde tarzlarına uygun olarak, bu şekilde hitap edilmiştir. 277[277]

İnsan Hayatını Yükselten Şeair

Bil ki bu âyet-İ Kerime, Allah Teâlâ'nın şu dört şeyi, insanların "kıvamı" ve "kıyamı" için bir sebep kıldığını göstermekledir:

a) Kabe ki, biz onun, insanların "kıyam"ı için sebep oluşunun mânasını anlatmıştık.

b)Haram Aylar: Bunların, insanların "kıyam"ının sebebi olmasının mânası şudur: Araplar diğer aylarda biribirierini öldürüyorlar ve biribirlerine baskınlar düzenliyorlardı. Haram aylar girdiği zaman ise, korku ortamı kayboluyor ve rahatça yolculuk ve ticaret yapabiliyorlar, hem canları, hem de malları hususunda emin oluyorlardı. Böylece de, haram ayfarda, öûtün bir yrf boyunca kendilerine yet&c&k kadar erzak v& yiy&cek tedârik ediyorlardı. Buna göre eğer, haram aylara hürmetleri olmasaydı, hepsi açlık ve kıtlıktan helak olur, ölürlerdi. İşte böylece haram aylar, onların dünyevî geçim ve hayatları için bir "kıyam" (ayakta durma ve devam etme) sebebi olmuş olur. Bu yine, haccın menasikini yerine getirebilme suretiyle, büyük bir ecir elde etmeye de vesiledir.

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/238-239

277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/239

Bil ki Hak Teâlâ bu âyette, "Haram Ay" ifâdesi ile, haram olan dört ayı kastetmiştir. Fakat bu haram ayları müfred lafız ile ifâde etmiştir. Çünkü burada, kelime cins isim olarak kullanılmıştır.

c) Kurban ki bu da insanların "kıyâm"ı için bir vesile olmuştur. Çünkü hedy (kurban), Kabe'ye hediye gönderilen, orada kesilen ve eti fakirlere dağıtılan şeydir. Böylece bu, onu kesip hediyye eden için bir ibadet, fakirlerin hayatının devam etmesine de bir vesile olmuştur.

d) (O kurbanların) boyunlarındakl gerdanlıklar (kurban olduğunu gösteren süsler): Bunların insanlar için bir "kıyam" olmasının izahı şöyledir: Haram aylarda Kabe'ye yönelen insana, hiç kimse ilişmezdi. Ama bir kimse beraberinde, bir kurban olduğu halde Kabe'ye yönelse, hem onu hem de kendisini Harem'in ağaçlarının kabuğu ve dalı ile süslese, kılâdelendirse, yine ona hiç kimse sataşmazdı.. Öyle ki Araplardan biri, boynuna bu emarelerden biri takılmış olan bir kurbana rastlasa, o kimse acından ölse dahi, o hayvana kesinlikle dokunmazdı.. Bu kurbanın sahibine de sataşılmaz, ilişilmezdi. Bütün bunlar Allah'ın onların kalbine, Beyt-i Haram'a karşı bir saygı ve sevgi hissini koymasından dolayı olmaktadır.. Binâenaleyh, Kabe'ye yönelmek ve ona yaklaşmak isteyen herkes, bütün afet ve korkulardan berî ve emin olmuş olur. Demek ki Cenâb-ı Hak, Kabe'yi, insanlar için bir kıyam yeri, hayatın devamı için bir vesile kılınca bundan sonra şu üç şeyi, yani haram ayı, kurbanı ve gerdanlıkları zikretmiştir. Çünkü bu üç şey, Beyt-i Haram'a nisbetleri sebebiyle, insanların maişetlerinin temin edilmesinin sebebi olmaktadırlar. Böylece bu, Kabe'nin ululuğuna, büyüklüğüne ve son derece şerefli,olduğuna bir delil olmuş olur.

Daha sonra C£nâb-ı Hak, "Bu da, Allah'ın, göklerde ve yerde olan şeyleri büdfğtni ve Allah'ın her şeyi hakkıyla bilici olduğunu sizin de bümenlz içindir" buyurmuştur.

Bu ifâdenin mânası şudur: Allah Teâlâ, ezelde, Arapların tabiatının gereğinin, öldürmeye ve baskınlar yapmaya ihtiras ve şiddetli tutku olduğunu; şayet, onlardaki bu hal devam ederse, ihtiyaç hissettikleri geçimlerini temin etmekten aciz olacaklarını ve bu durumun, onların tamamıyla yok olmasına, köklerinin kesilmesine sebep olacağını bildiği için, işte bu hususta çok güzel bir tedbir almıştır ki, bu da şudur: Allah onların kalblerine Kabe'ye ve orayla ilgili emirlere ve menâsike saygı duyma konusunda, çok güçlü bir duygu ve inanç yerleştirmiştir. Böylece de bu, Haram beldede ve haram ayda, emniyetin meydana gelmesine bir vesile olmuştur. Binâenaleyh, bu beldede ve bu ayda emniyet meydana gelince onlar, bu ayda ve bu yerde, kendisine ihtiyaç duydukları şeyleri elde edebilmişler ve geçimleri de böylece istikrar bularak yerine oturmuştur. Böyle bir tedbirin, ancak Allah Teâlâ'nın, ezelde bütün malûmatı, onların küllî olanını, cüzî olanını bitmesiyle mümkün olacağı malûmdur. Öyle ki Allah, şerrin, Arapların karakterlerine baskın çıktığını, bunun onların yok olmasına, nesillerinin tükenmesine sebebiyet vereceğini, bunu savuşturmanın da ancak şu latif yolla mümkün olacağını bilmiştir. Bu yol da, onların kalplerine, Kabe'ye karşı sevgi ve saygı hissini atmak, yerleştirmektir. Böylece bu, bazı yerlerde ve bazı zamanlarda emniyetin tahakkuk etmesine bir sebep oluvermiştir. Keza, onların maişet ve hayatları, bu yerde ve bu zamanda istikrarlı olup rayına oturmuştur.

İşte bu, kelâmcıların, Allah Teâlâ'nın âlim olduğu hususunda kendisine tutundukları delilin aynısıdır. Zira kelâmcılar şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri, iyice muhkem, alabildiğine sağlam ve bütün varlıkların maslahat ve faydasına da elverişlidir. Böyle olan herkes ise, âlimdir. Bazı zamanlarda ve bazı yerlerde, emniyetin meydana gelmesine sebep olsun ve böylece de hayatlarını kazanıp sürdürebilsinler diye, Arapların kalplerine Kabe'ye karşı saygı hissini atmanın, son derece sağlam ve muhkem bir fiil olduğu malûmdur. Böylece bu husus, âlemin yaratıcısı olan Hak Subhânehu ve Teâlâ'nın, bütün malûmatın âlimi ve bilicisi olduğu hususunda kahir, ezici bir delil ve apaçık bir hüccet olmuş otur. İşte bu nedenle Cenab-ı Hak, "bilmeniziçindir...' demiştir. Yani, bu latîf tedbir "Hakkındatefekkür edip, böylece de bunun çok hoş bir tedbir, sağlam ve muhkem bir fiil olduğunu bilmeniz İçindir." Böylece sizler, işte Allah'ın, göklerde ve yerde olan şeyleri bildiğini anlamış olursunuz. Sonra siz bunu anladığınız zaman, Allah Teâlâ (c.c)'nın ilminin, kadîm, ezelî ve vacibu'l-vücûd bir ilim olduğunu da anlamış olursunuz. Böyle olan bir ilmin ise, sadece bazı şeylere mahsus olması imkânsız olur. Bu sebeple de, O'nun ilminin bütün malûmata taalluk etmesi gerekir. İlim böyle olunca da, Allah-u Teâlâ bütün malûmatın alimi olmuş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Ve Allah'ın her şeyi hakkıyla bilici olduğunu..." buyurmuştur. Öyleyse bu durumda, bu tertip ne kadar güzeldir! Hamdolsun Allah'a ki, bizi hidâyetiyle buna iletti. Eğer Allah bize hidâyet etmeseydi, kendiliğimizden bunun yolunu bulamazdık. 278[278]

"Allah'ın azabının çok şiddetli (bununla beraber) Onun, hakikaten çok bağışlayıcı ve merhamet edici olduğunu biliniz" (Mâide. 98).
Altah-u Teâlâ, kullarına olan çeşitli rahmetlerinden bahsedince, bundan sonra kendisinin, "cezası çok çetin olan" birisi olduğunu belirtmiştir. Çünkü insan, ancak ümidte ve korkuyla tamam olabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Mü'minin korkusuyla ümidi tartılacak olsa, mutlaka bunlar denk olurlar"279[279] buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, böyle olduğunu belirtmesinin hemen peşinden rahmetine delâlet eden şeyi getirmiştir ki, bu da O'nun "Gafur ve Rahîm" olmasıdır. Bunun böyle olması da, rahmet tarafının daha galip geldiğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, biraz önce, çeşitli rahmet ve kereminden bahsetmiş, bunun peşinden azabının çetin olduğunu belirtmiş, bunun akabinden de rahmet ile ilgili vasıflardan ikisini zikretmiştir ki, bu da O'nun Gafur ve Rahîm olmasıdır. Bu da, şu önemli inceliğe dikkat çekmek içindir: İlk yaratma ve îcad, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden dolayıdır.. Görünen odur ki akibet, sonuç da yine O'nun rahmetine göre olacaktır. 280[280]

"Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur. Allah, neyi açıklar
ve neyi gizlerseniz bilir" (Maide, 99).
Bil ki, Cenâb-ı Hak "Allah, cezası pek çetin olandır... ve Allah, Gafur ve Rahim'dir" (Mâide, ») ifadesiyle korkutma ve sevindirmeyi önce zikredince, bunun peşinden de, "Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur" ifâdesini getirmiştir. Yani, "O, tebliğ ile mükelleftir; tebliği yerine getirdi mi mesuliyetten kurtulur ve gerisi size kalmış olur. Ben, sizin açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de biliyorum. Eğer muhalefet ederseniz, biliniz ki, Allah'ın cezası şiddetlidir; ama itaat ederseniz, yine şunu da biliniz ki, Allah Gafur ve Rahîm'dir. 281[281]

Maddî ve Manevî Pislik Hakkında

"De ki: "Murdarla -temiz murdarın çokluğu hoşunuza gitse de- bir olmaz..Onun için ey selim akü sahipleri, Allah'dan korkun. Olur ki kurtuluşa erersiniz" (Maide, 100).
Bil ki Allah Teâlâ, "Allah'ın azabının çok şiddetli (bununla beraber). Onun hakîkaten çok bağışlayıcı ve merhamet edici olduğunu bitiniz" (Mâide. 9e) sözü ile, günahdan alıkoyup taata teşvik edince, bunun peşisıra, "Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur" (Maide. 99) buyurmuş, daha sonra da taata teşvik ve günahdan uzaklaştırma için, "Allah, neyi açıklar ve neyi gizlerseniz bilir" 'MAide 99) buyurmuştur. Müteakiben de, bir başka çeşid taata teşvik ve günahdan uzaklaştırma getirmiş ve "De ki: "Murdar (pis) ile temiz bir olmaz" buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü pis veya temiz olan şey iki çeşittir:
1) Maddî olan... Bu, herkesin görebildiği ve belli olan çeşittir.
2) Manevî olan... Manevî pisliklerin en habîsı, cahillik ve günah; manevî temizlerin en temizi de, Allah'ı bilmek (marifetullah) ve O'na itaattir. Çünkü kendisine necaset (pislik) bulaşmış olan cisim, fıtrat-ı selime sahibi insanlara göre "pis" olur. Aymşekilde "Allah'ı bilmeme" ve "Allah'a taattan yûz çevirme" sıfattan alan ruhlar da, kâmil ruhlara göre "pis"tir. Ama Allah'ı bilen ve Allah'ın hizmetine ibâdetine devam eden ruhlar, ilâhî marifet nurtarı ile aydınlanırlar ve temiz mukaddes ruhlara yakınlık ile neşelenirler.

---

[278][278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/240-242
[279][279] Keşfu'l-Hafâ, 11/166.
[280][280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/242
[281][281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/243

Aynı şekilde cisimler alemindeki pis ile temiz de bir değildir. Yine aynı şekilde ruhani (manevi) âlemdeki pisler ile temizler de aynı değildir. Hatta bu ikisinin birbirinden ayrı oluşu ruhanî âlemde daha şiddetlidir. Çünkü maddeten pis olanın pisliğinin zararı, az ve Önemsizdir. Yine maddeten temiz olanın temizliğinin faydası da sınırlıdır. Fakat manen pis olanın pisliğinin zararı, son derece büyük ve ebedîdir. Yine manen temiz olanın temizliğinin faydası, büyük ve ebedîdir ki bu da, âlemlerin Rabbi Allah'a yaklaşıp, mukarreb meleklerin zümresine katılmak; peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlihlerle arkadaş olmaktır. Böylece bu âyet, taata teşvik ve günahdan uzaklaştırmanın en kuvvetli ifâdelerinden birisi olur.

Sonra Cenâb-ı Allah, "Murdarın (pis olanın) çokluğu hoşunuza gitse de..." buyurmuştur. Yani, "Rûhânî (manevi) âlemde pis olan şey, maddî âlemde bazan temiz, kıymetli ve lezzetli görünebilir. Fakat onun kıymetli görünmesi, lezzetli olması ve elde edilmesi, Yüce Allah'ın "Baki olan iyi ameller, Sabbinin nezdtnde sevapça daha hayırlıdır" (Mwyem, rr) buyruğu ile işaret ettiği ebedî, devam!) ve bakî saadetlerden mahrum olmaya sebep olur. Durum böyle olunca, pis olanın çok olması, fazlalığı seni hayrete düşürse bile, marifet, muhabbet, taat, ruhanî mutluluk ve rabbânî kerametlerle (ikramlarla) sevinmek demek olan tayyibâta (temiz-güzel şeylere) denk olması imkânsızdır.

Cenâb-ı Allah taata teşvik eden ve günahdan sakındıran birçok şey söyleyince, peşisıra bunları te'kîd eden bir hususu ekleyerek "Onun için, ey selim akıl sahipleri, Allah'dan korkun, olur ki kurtuluşa erersiniz" buyurmuştur. Bu, "Bunca açık seçik izahlardan, kuvvetli tariflerden sonra, artık Allah'dan korkun, O'na muhalefet etmeye yeltenmeyin. Böylece, hiç şüphesiz dünyevî ve dini gayelerinizi elde edersiniz" demektir. 282[282]

Allah'ın Meakût Bıraktığı İşleri Kurcalamayın

"Ey iman edenler, eğer size açıklanırsa ve siz onları Kur'ân nazil olurken sorup da hükmü kendinize açıklandığında fenanıza gidecek şeyleri sormayın. Allah o şeyleri atfetmiştir. Allah gafur ve halimdir"(Mâiöe, 101).

Allah, "Ey İman edenler, eğer size açıklanırsa... fenanıza gidecek şeyleri sormayın" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 283[283]

Birinci Mesele

Bu âyetin, daha önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, "Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur" buyurunca sanki şöyle demiştir: "Resulün size tebliğ ettiği şeyi alınız ve O'na uyunuz. Resulün size tebliğ etmediği şeye gelince, o hususları sormayın ve o tarafa girmeyin. Çünkü eğer mükellef tutulmadığınız bir şeye dalar ve sorarsanız, bu yersiz davranışınız yüzünden, çoğu kez size ağır ve güç gelecek olan şeyler (hükümler) ile mükellef tutulursunuz."

b) Yüce Allah "Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiçbir vazife) yoktur" buyurmuştur ki bu tebliğden murad, O'nun peygamber olduğunu söylemesidir. Şüphesiz ki kâfirler işi sarpa sardırmak maksadıyla, birtakım mucizelerin zuhur etmesinden sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'den daha başka mucizeler göstermesini istiyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ bu hususu, "Onlar dediler ki: "Biz sana, bizim için şu yerden bir pınar akıtmadıkça, yahut hurmalıklardan, üzümlüklerden bir bahçen olup, aralarından şanl şarıl ırmaklarakıtmadıkça... sana İnanmayız.." De ki: "Fe sübhaneüahl. Ben, Allah'ın resulü bir İnsandan başkası mıyım ki" (Isrâ, 90-93) diye anlatmıştır. Buna göre mâna, "Ben, risâleti, ilâhî kanun ve hükümleri size ulaştırmakla emrolunmuş bir peygamberim. Allah Teâlâ, peygamberliğimin doğruluğunu gösteren pek çok mucize ortaya koyarak, deliller ikâme etmiştir. Artık bundan sonra fazlasını istemek, artık tehakküm babından olup hükümde haddini bilmemek olur. Bu da benim gücüm

---

[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/243-244

[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/244-245

dâhilinde değildir. Olur ki onları izhar etmek sizin canınızı sıkar. Meselâ keyfi olarak istedikleri o mucizeler izhar edilseydi, bundan böyle Resule muhalefet eden herkes dünyada hemen peşin cezayı hakederdi. Sonra mü'minler de, kâfirlerin Resûlullah'dan öyle birtakım şeyler istediklerini işitince, belki de kalplerinden "keşke bunlar gösterilse" diye bir meyil duyarlardı. Onlar bu âyetten, bunu arzu etmenin uygun olmadığını anladılar. Zira çoğu kez bu tür mucizelerin zuhur etmesi, onları üzen bir duruma yol açabilirdi.
c) Bu âyet, Hak Teâlâ'nın "Allah neyi açıklar, neyi gizlerseniz bitir" (maka», 99) âyetine bağlıdır. Buna göre mâna, "işleri oldukları hal üzere (zahirine göre) bırakınız ve onların gizli, açıklanmamış hallerini soruşturmayınız. Zira şayet o hususlar size açıklanırsa sizi üzer" şeklindedir. 284[284]

Eşyâ Kelimesi Hakkında

kelimesi, kelimesinin çoğuludur. Ve bu kelime gayr-i munsanftır. Nahivcilerin, bu kelimenin gayr-i munsarıf oluşu hususunda şu tür izahları vardır:
a) Halîl ve Sİbeveyh şöyle demişlerdir: kelimesinin çoğulu aslında vezninde olmak üzere, 'dür. Nahivciler, kelimenin sonunda iki hemzenin bir araya gelmesini ağır görmüşler. Böylece kelimenin lâm-u fiili olan herşeyi kelimenin başına nakletmişler, böylece de vezin, şeklinde olmuştur. Bu da, şu üç sebepten dolayı kelimenin gayr-i munsarif olmasını gerektirir. Bunlardan birisi, kitaplarda zikredilen husustur. İkisi ise, benim hatırıma gelen şeylerdir.
Birincisi ki bu, kitaplarda zikredilen husustur. Buna göre kelime, aslında, tıpkı hamra (kırmızı) lafzı gibi fa'lâ vezninde olunca, hiç şüphesiz hamra lafzı munsarıf kılınmadığı gibi eşya kelimesi de munsarıf kılınmaz.
Kelime, aslında î£i şeklinde olup, sonra da şekline dönüşünce, bu tıpkı "udûl" eden kelimelere benzemiş olur. Meselâ, kelimesinin kelimesinin de kelimesinden udûl etmesi, dönüşmesi gibi.. Udüllük de, gayr-i münsariflik sebeplerinden birisidir.
Biz, bu kelimenin son harfini oradan koparıp, onun baş tarafına getirdik. Böylece kelime, son harfinin koparılmış olması bakımından kelimenin yarısı gibi olmuş olur. Halbuki, kelimenin yarısı ise, i'râb kabul etmez. Kendisinden kopardığımız bu harfi ondan tamamtyle hazfetmeyip aksine kelimenin başına getirmiş olmamız bakımından da, kelime âdeta tamamıyla eksiksiz olarak kalmış oldu.. İşte bu sebepten dolayt, pek yerinde olarak, biz bu kelimeyi, işte bu haline dikkat çekmek için, bütün yönleri bakımından değil, bazı yönlerden i'râb almaktan men ettik. İşte, bu makamda benim hatırıma gelen bu (son iki açıklama)dır.
İkincisi: Ahfeş ve Ferra'nın zikretmiş olduğu şu husustur: Eşya kelimesinin vezni tıpkı (dostlar)ve seçkin zevat) kelimeleri gibi, veznidir. Daha sonra onlar yâ harfi ile iki hemzenin bir araya gelmesini ağır bulmuşlar, böylece hemzeyi kelimenin başına almışlardır.kelimesi aslında, vezninde, şeklinde olup, bu vezin de gayr-i munsarif vezinlerinden olunca, işte bu sebeple de eşya kelimesi de gayr-i munsarıf olmuştur.
Üçüncüsü: Kisaî'nin zikretmiş olduğu husustur: Eşya kelimesi, veznindedir. Ancak ne var ki Araplar, bu vezni gayr-i munsarif kabul etmişlerdir. Çünkü bu vezin zahiren hamrâ (kırmızı) ve safra (sarı) kelimelerine benzemektedir. Zeccflc, Kisâî'yi (aynı vezinde olmasına rağmen) esma (isimler) ve ebnâ (oğullar) kelimelerini gayr-i munsarif kabul etmemekle ilzam etmiştir. Bana göre Zeccac'tn bu sorusu, pek mühim değildir. Çünkü Kisâi şöyle diyebilir: Kaide, ebnâ ve esma kelimelerinin böyle olmasını (gayr-i munsarif) gerektirmiştir. Ancak ne var ki, âyetin nassından dolayı, bu kaide ile amel edilmemiştir. Çünkü nass, kıyastan daha kuvvetlidir. Halbuki eşya kelimesinin (munsarif olduğu) hususunda herhangi bir nass yoktur. Binâenaleyh, bu hususta kıyâsa göre hareket edilmesi gerekir. Muhakkak nahiv âlimleri, nahvî kaide ve kuralların, aynilik ve süreklilik arzetmedikleri hususunda ittifak etmişlerdir. Baksana, biz, "kelimenin fail olması (fâiliyyet) merfû olmayı icap ettirir" dediğimizde, bizim, bütün her yerde, meselâ: "onlar bana geldiler" "Beni falanca dövdü" gibi cümlelerimizde, ref'in

---

[284][284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/245-246

bulunduğuna hükmetmemiz gerekirdi. Aksine biz diyoruz ki, kaide budur ve bununla amel edilir, meğer ki buna aykırı bir nass bulunsun (o takdirde kıyasın hükmü katmaz). İşte Zeccâc'ın Kisâi aleyhinde ileri sürdüğüne böylece karşı konulur. 285[285]

Üçüncü Mesele

Enes şunu rivayet etmiştir: Ashap, Hz. Peygamber'e soru sordular ve soruyu da iyice çoğalttıIar. Bun un üzerine Hz. Peygamber minbere çıktı ve: "Bana sorunuz. Allah'a yemin ederim ki şurada olduğum müddetçe, bana soracağınız her şey hakkında size konuşacağım" dedi. Bunun üzerine Abdullah İbn Hüzâfe es-Sehmî ayağa kalkarak, -ki bu kimse nesebsiz olarak ta'n ediliyordu-, "Ey Allah'ın nebîsi, babam kimdir?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Baban, Hüzâfe İbn Kays'dır" dedi.286[286] Yine Sürâka İbn Mâlik, bir rivayete göre de Ukâşe İbn Mihsan, "Ey Allah'ın Resulü, hacc her yıl mı bize farzdır?" dedi. Hz. Peygamber cevap vermek istemedi. Ta ki, bu sorusunu iki veya üç kere tekrar edince, Hz. Peygamber (s.a.s):
"Sana yazıklar olsun! "Evet" demem hususunda seni emin kılan nedir?Allah 'a yemin ederim ki şayet "evet" demiş olsaydım, hacc her sene farz olurdu. Şayet farz olsaydı terkederdiniz. Şayet terketseydinizf kâür olurdunuz. Sizi terkettiğfm sürece beni terkedin (size bfr şey sormadığım sürece bana bir şey sormayın). Sizden öncekiler, ancak ve ancak çok soru sormaları sebebiyle helak oldular. Size bir şeyi emrettiğim zaman, gücünüz yettiğince onu yapınız. Sizi bir şeyden nehyetriğim zaman da, ondan kaçmmu... "287[287] buyurmuştur. Bir başkası ayağa kalkarak, "Babam nerede?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, "Cehennemde..." cevabını verdi.. Hz. Peygamberin kızgınlığı artınca, Hz. Ömer ayağa kalktı: "Allah'ı Rab; İslâm'ı din; Muhammed'ı de nebîolarak kabul ettik.." dedi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti indirdi.
Bil ki, bazı meseleleri sormak, çoğu kez, ortaya çıkması hoş olmayan gizli birtakım hallerin zuhur etmesi neticesine götürür. Ve çoğu kez buna da, zor ve güç mükellefiyetler terettüp eder. Binâenaleyh, akıllı olana yakışan, kendisine bir mükellefiyet düşmeyen hususlarda susmasıdır.. Baksana, babasını soran kimse, Hz. Peygamber'in. kendisini babasından daha başka birinin nesebine ilhak etmek suretiyle rüsvay etmeyeceğini nasıl garanti edebilirdi?.. Hacchakkında soru soran . kimse de nerdeyse, Hz. Peygamber'in haklarında "Müslümanlardan, müslümanlara karşı en büyük suçu işleyen, bir helâlin haram olmasına sebep olan kimsedir"288[288]dediği kimselerden olacaktı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, (bu kişinin sorusundan dolayı), haccın her sene için farz olduğunu söylemesinden emin olunamazdı.
Ubeyd İbn Umeyr de şöyle der: "Allah helâl kıldı, haram kıldı.. Binâenaleyh, Allah'ın helâl kıldığını helâl sayınız; haram kıldığından da kaçınınız. Allah bu arada birtakım şeyleri meskût bıraktı ki, onları ne helâl ne de haram kılmıştır.. İşte bu, Allah tarafından bir afdır." Daha sonra da bu âyeti okudu.
Ebû Sa'lebe el-Huşenî de: "Allah birtakım farzları farz kıldı. Binâenaleyh, onları zayi etmeyiniz. O, birtakım şeyleri yasakladı; binâenaleyh, o şeylere saygısızlık edip hududu, sınırı aşmayınız.. Ve birtakım kanunlar koydu, sakın siz onları ihlâl eîrrieyi Uncftmakstzm, birtakım şeyleri de bağışladı; binâenaleyh, o şeyleri kurcalamayınız.." demiştir. 289[289]

Sorulup Sorulmayacak Meseleler

285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/246-247

286[286] Müslim, FezAil, 136 (4/1832-1833).

287[287] Nesâi, Hacc, 1 (5/110) (Kısmen).

288[288] Müslim, Fezâil. 133 (4/1831).

289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/247-248

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ve siz onları Kuran nazil olurken sorup da hükmü kendinize açıklandığında..." buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ âyetin ilk kısmıyla, onların suâl ettiği o şeylerin, kendilerine açıklanması halinde onları üzeceğini; bu ifadesiyle de, şayet onlar onları sorarlarsa, bunların onlara açıklanacağını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh, sözün neticesi şu olur: Eğer onlar bunlardan suâl ederlerse, bunlar onlara açıklanır. Eğer onlara açıklanırsa, bunlar onları üzer... Demek ki, bu iki mukaddimenin toplamından şu ortaya çıkar: Şayet onlar, o meseleleri soracak olurlarsa, onlara, onları mesrur edecek şey değil, üzecek şeyler ortaya çıkar...

b) İki şekilde soru vardır:

1) Ne kitapta, ne de sünnette hiçbir şekilde bahsi geçmeyen şeylerden suâl etmektir ki, böyle bir soru, "Ey iman edenler, size açıklanırsa ... fenanıza gidecek şeyleri sormayın" buyruğuyla nehyedilmiştir.

2) Kur'ân'ın getirdiği bir şey hakkında soru sormak.. Ancak ne var ki dinleyen kimse, bu şeyi gerektiği gibi anlayamamıştır. İşte bu durumda soru sormak vaciptir. Ki, bu da, "ve siz onları Kur'ân nazil olurken sorarsanız onlar size açıklanır" buyruğundan maksad budur. Bu kısmın zikredilmesinin faydası şudur: Cenâb-ı Hak ilk ifâdede soru sormayı yasaklayınca, işte bu yasaklama hususu, her türlü soru sormanın yasak olduğu zanntnı uyandırmıştır. Böylece Allah, bu kısmı öbüründen ayırmak için, bu ikinci ifâdeyi zikretmiştir.

İmdi şayet: buyruğundaki zamiri, buyruğun-daki eşya kelimesine râcidir. Binâenaleyh, âyette bahsedilen bizzat o "şeyler" hakkında soru sormanın hem caiz, hem de yasak olması nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

a) Soru sormanın yasak olmasının, Kur'ân nazil olmazdan önce olması; soru sormanın emredilmiş olması ise, o şeyler hakkında Kur'ân-ı Kerim'in nazil olmasından sonra olmuş olması caizdir.

b) Bu iki şey, her ne kadar farklı iki nevi ise de, bunlardan her birinin suale konu ıeşkıl etmesi itibariyle aynı şey sayılırlar. İşte bu sebepten ötürü, bunlar hakikatte teldi iki şey iseler de, zamirin her ikisini içine alacak şekilde getirilmesi güzel ve »•rinde olmuştur.

c) "...şeylerisormayın" buyruğu, onların o şeyleri sorduklarını göstermektedir. 3-naenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "vesizonlansorduğunuzda.." ifâdesi, "Eğer sizler, Kur'ân nazit olurken o sorulan sorarsanız, o soruların sorulmasının caiz olup olmaması - -susu, size açıklanır..." anlamına gelir. Sonuç olarak, bu âyetten kastedilen, ilk rce soru sormanın vacip oluşu ile, şunu... şunu sormanın caiz olup olmadığı hususudur.

Daha sonra Allah, "Allah o şeyleri atfetmiştir.." buyurmuştur, iki izah şekli vardır:

a) "Allah, sizin daha evvet soru sormanızı ve bu sorunuz sebebiyle Hz. Peygamber'i kızdırmanızı affetti... Binâenaleyh, aynı şeylere bir daha dönmeyiniz..."

b) Allah Teâlâ, "Onların kendisinden sordukları o şeylerin onlara açıklanması hâlinde, onları üzeceğinden bahsetmiş, bunun peşinden de, "Allah o şeyleri atfetmişti" buyurmuştur. Yani, "Allah, o sorular esnasında, sizi üzecek ve size teklif edilmesi halinde zor ve güç gelecek şeyleri affetti..." demektir.

c) Ayette bir takdim ve tehir bulunup, bunun takdiri, "Allah'ın bağışladığı ve size açıklanması halinde sizi üzecek şeyleri sormayın" şeklindedir. Bu görüş zayıftır. Çünkü, nazm değiştirilmeksizin mâna doğru olursa, takdim ve tehire gidilmesi caiz olmaz. Bu görüşe göre buyruğunun mânası, "onları tuttu, zikretmekten vazgeçti ve bu hususta herhangi bir şekilde mükellef tutmadı..." demektir. Bu tıpkı, Hz. Peygamber'in "Sizi atların ve kölelerin zekâtından muaf tuttum "290[290] yani, "o zekâtı kaldırmak suretiyle, sizin yükünüzü hafiflettim" buyurması gibidir.

Daha sonra Allah, "Allah Gafur ve Halîm 'dir" buyurmuştur. Bu âyet, Hak Teâlâ'nın, "Allah o şeyleri atfetmiştir" buyruğundan muradın, bizim bu âyetin tefsirinde birinci şıkta zikrettiğimiz

---

290[290] İbn Mâce, Zekât. 4 (1/570).

mâna olduğuna delâlet etmektedir. 291[291]

Yersiz İsteklerde Bulunanların Pişmanlığı

Daha sonra Cenâb-ı Hak,
"Sizden evvel de bir kavim onları sordu da, sonra o yüzden kâfirler oldular" (Mâıde. 102). buyurmuştur.
Müfessirler şöyle demişlerdir:
a) Bunlar, Salih Peygamberin kavmidir ki, mucize olarak kendilerine bir devenin verilmesini istemişler, sonra da deveyi boğazlamışlardı.
b) Bunlar Musa'nın kavmidir ki, onlar "Bize, Allah'ı ayan beyân göster" demişlerdi. Böylece de bu, onların üzerinde bir vebal olmuştu.
c) Bunlar peygamberine, 'Bize bir hükümdar gönder de, Allah yolunda savaşalım.." (Bakara,246)diyen İsraifoğulları'dır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: "Fakat, ne zaman ki onlara savaş yazıldı içlerinden birazı müstesna olmak üzere yüz çevirdiler" (Bakara. 246) ve, 'Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık iken... nasıl olur da bizim başımızda hükümdarlık onun olabilir?" (Bakara, 247) demişlerdi. Böylece, İsrailoğullan da önce bunu istemiş, sonra da onu inkâr etmişlerdi.
d) Bunlar, Hz. İsa'nın kavmidir ki, O'ndan bir sofra getirmesini istemişler, sonra da sofrayı inkâr etmişlerdi. Böylece Allah, sanki: "İşte bunlar, istediler.. İstedikleri kendilerine verilince de bu, onları üzdü. Binâenaleyh, siz de birtakım şeyleri isteyip durmayınız. Belki de size, istediğiniz verilecek olsa, o sizi üzer" demek istemiştir.
İmdi şayet, "Allah Teâlâ önceki âyette, "..şeylerisormayın" buyurmuş; bu âyette ise, "... bir kavim onları sordu" demiştir. Halbuki evlâ olan, demesiydi.. Öyleyse bunun sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:
Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:
Birinci şekil: "Bir şeyden sormak", o şeyin hallerinden bir halini, sıfatlarından bir sıfatını sormaktan ibarettir. "Bir şeyi sormak..." ise, o şeyin bizzat kendisjni istemekten ibarettir. Nitekim "ondan bir dirhem istedim"; yine "ona dirhemden sordum" yani, "Dirhemin vasfından ve niteliğinden suâl ettim" denilir. Öncekiler Allah'dan, kaya parçasından deveyi çıkarmasını; gökten sofra indirmesini istemişlerdi. Bu sebeple onlar, bir şeyin kendisini istemişler demektir. Halbuki Hz. Muhammed'in ashabı, bunu istememişler, onlar ancak ve ancak eşyanın hallerini ve sıfatlarını sormuşlardı. Binâenaleyh, çeşit olarak bu iki soru farklı olunca, ifâde de, ister istemez farklı olmuştur. Ancak ne var ki her iki kısım da, tek bir vasıfta müştereklik arzediyorlar ki bu da, fuzûlî şeylere dalmak, gerek duyulmayan şeylere girmektir. Halbuki böyle şeylerde fesada düşme tehlikesi bulunmaktadır. Kendisine ihtiyaç duyulmayan ve kendisinde mefsedet tehlikesi bulunan şeylerden insanın kaçınması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hak bu şeylerden suâl etme hususunda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavminin, her birisinin gereksiz olma, kendisine girmede herhangi bir fayda bulunmaması hususunda, o suâlleri soran öncekilere benzemiş olduklarını beyân buyurmuştur.
İkinci şekil: sözündeki zamiri, cümlesindeki zamirinin râci olduğu eşya' kelimesine râci değildir. Aksine bu, "Onların o şeyleri sormalarına râcidir. Buna göre kelâmın takdiri, "Sizin zikretmiş olduğunuz o fasit suâlleri, sizden önceki bir kavim de sormuştu... Onların bu istekleri yerine getirilince de, onlar nankörlük etmiş bunu inkâr etmişlerdi" şeklindedir. 292[292]

Allah'a İftira Edip Haram Kılmadığını Haram Edenler

"Allah ne "bahire"den, ne "sâibe"den, ne "vasile"den, ne de "hâm"dan, hiç birini (meşru) tutmamıştır. Fakat o küfredenler, Allah'a karşı yalan düzerler. Onların çoğunun akıllan ermez"

291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/248-250
292[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/250-252

(Mâide, 103).
Allah Teâlâ "Allah ne "bahîre"den ne "sâlbe'den, ne "vasîle'den, ne de "hâm"dan, hiçbirini (meşru) kılmamıştır" buyurmuştur. Bu âyet ile ilgili birkaç mesele vardır: 293[293]

Birinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hak, insanları, mükellef tutulmadıkları şeyleri araştırmaktan menedince, iltizâm etme mecburiyetinde olmadıkları şeyleri, kendilerine lüzumlu görmekten onları meneîmiştir. Kâfirler, yararlanmaya fazlasıyla muhtaç oldukları hayvanlardan istifade etmeyi kendilerine haram kılınca, Cenâb-ı Hak, bunun yanlış ve bâtıl olduğunu belirtmek üzere: "Allah ne "bâhîre'den, ne "sâtbe'den, ne "vasile"den, ne de "hâm"dan, hiçbirini (meşru) kıimamtşhr" buyurmuştur. 294[294]

İkinci Mesele

Bil ki Arapça'da, (yaptı, işledi); (başladı); (kıldı, yaptı); (inşa etti, yaptı) ve (yöneldi, yapmaya yöneldi) fiilleri kullanılır. Bu fiillerin bir kısmı, diğerlerinden daha âmm (umûmî mânada)dırlar. Bunların en umûmî olanı JÜ fiilidir. Çünkü bu fiil, hem uzuvların işlerini, hem de kalbin (aklın) işlerini ifâde için kullanılır. Bunun, uzuvların işlerini ifâde etmek için kullanılması hususu açıktır. Kalplerin fiillerini ifâde etmek için kullanılmasına gelince bunun delili: "(Allah'a) şirk koşanlar dediler ki: "Eğer Allah dtieseydi ne biz, ne de atalarımız, kendisinden başkahiçbirşeye tapmazdık... " Onlardan öncekiler âe böyle yaptı (Nam, 35) âyetidir. fiiline gelince, bu, wW fiilinden daha husûsidir. Çünkü bu fiil sadece uzuvların fiillerini ifâde etmede kullanılır; düşünme, azmetme, niyetlenme mânalarında kullanılmaz. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Mü'mİnin niyeti, amelinden daha hayırlıdır'295[295] hadîs-i şerifidir. Hz. Peygamber (s.a.s), burada niyetin amelden daha hayırlı olduğunu bildirmiştir. Eğer niyet, "bir amel" olmuş olsaydı, niyyetin yine niyyetten daha hayırlı olmuş olması gerekirdi.
fiiline gelince, bunun birkaç mânası vardır:
a) "Hükmetmek..." "Onlar, Rahmanın kullan olan melekleri dişiler kıldılar (yani böyle hükmettiler)" (Zutıruf, 19) âyetindeki J«r bu manadadır.
b) "Yaratmak" "(o Allah), zulmetleri ve nuru kıldı, yani yarattı" (Enim, 1) âyetinde olduğu gibi...
c) "Kılmak, ...haline getirmek" mânası... "Gerçekten biz onu, anlayasımz diye Arapça bir Kur'ân yaptık" ızuhruf, **3)** âyetinde olduğu gibi...
Bunu iyice anladığın zaman deriz ki, âyetteki sözü, "Allah buna hükmetmedi, bunu meşru kılmadı ve bunu emretmedi" demektir. 296[296]

Bahire

Allah Teâlâ burada dört şeyden bahsetmiştir: Bunlardan birincisi, "bahîre"dir. Bu, yarmak, dilmek mânasına gelen masdarından, "fa'îletün" vezninde bir kelimedir.
Nitekim birisi devesinin kulağını kesip dildiğinde, denilir. Fa'île vezninde olan bu kelime ism-i mefûl (dilinmiş) mânasındadır. Ebû Ubevde ve Zeccâc şöyle demişlerdir-. "Deve beş batın (kere) yavrulayıp, en sonuncu yavrusu erkek olunca, o devenin kulağını dilerler, ona binmeyi ve onu kesmeyi kendilerine yasaklarlar ve onu putları için salıp âzâd ederlerdi. Bundan dolayı onun tüyleri kırkılmaz, sırtına binilmez, su içmesine mâni olunmaz, mer'âdan kovulmaz,

---

293[293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/252
294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/252
295[295] El-Mekasıdu'i-Hasene. S.450 (İsnadı zaîf olmakla birlikte, farklı tariklerle kuvvetlendirdiği bildirilir).
296[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/252-253

kendisinden istifâde edilemez, yürüyemeyecek kadar âciz bir insan bile ona rastlasa, haram saydığı için ona binmez."
İkincisi "sftibe"dir. Bu, yeryüzünde akıp, giden mânasına gelen fiilinin ism-i failidir. Nitekim, (su aktı) ve "Yılan aktı (hızla gitti)" denilir. O halde "sâibe", istediği yere gidip dolaşsın diye salıverilen (hayvan) demektir. Bu kelime de, "salıverilmiş" mânasında ism-i mefûl karşılığında kullanılmıştır. Bu tıpkı, (Kari'a, 7) âyetindeki "râdiye" kelimesinin, "razı olunmuş" mânasında, ism-i mef'ul karşılığı kullanılması gibidir. Alimler "sâibe"nin ne olduğu hususunda, birkaç izah yapmışlardır:
1) Ebû Ubeyde der ki: "Bu, şudur: Bir kimse hastalansa veya yolculuktan dönse veya nezretse veyahut da bir nimete şükretmek istese, bunun için bir deve salıverirdi. Böylece bu da, câhiliyye Araplarının "bahire" hayvanı için kabul ettikleri her hususta, aynen bahîre gibi olurdu."
2) Ferrâ şöyle demiştir: "Deve, on batın doğursa ve doğurdukları hep dişi olsa, sahibi onu salıverirdi. Bu deveye binilmez, sütü sağılmaz, tüyü kırkılmazdı, çocuklar ve yolculardan başkası onun sütünü içmezdi."
3) İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Sâibe, Putlar adına âzâd edilip salıverilen hayvan demektir. Adam, malından istediği kadar hayvanı âzâd eder ve onları putların hizmetçilerine getirirdi. O hizmetçiler de, bu hayvanların sütünü yolculara içirirlerdi."
4) "Sâibe, üzerinde bir velâ (mülkiyet), bir diyet ve bir miras olmamak üzere-salıverilen köle demektir." 297[297]

Vasile

Üçüncüsü vasîte'dir: Müfessirler şöyle derler: "Koyun, dişi doğurursa, bu sahibinin olurdu. Eğer erkek doğurur ise, doğan bu yavru da putlarının olurdu. Eğer erkek ve dişi karışık doğurur ise, "onlar, "Bu kardeşine ulaştı" derler ve erkek yavruyu, putlarına kurban etmezlerdi. Buna göre "vasile", başkasına ulaştırılmış ve bitiştirilmiş mânasında, "mevsûle" karşılığıdır. Bu kelimenin, o yavru, kardeşine bitiştiği için ism-i fail mânasına olması da caizdir. 298[298]

Ham

Dördüncüsü, "hâm"dır. Bir insan, bir başkasını himaye ettiğinde, denilir. Bunun da ne mânada olduğu hususunda şu İzahlar yapılmıştır:
1) Tohumluk (damızlık) deve, yavrusunun yavrusuna döllemek için atladığında, "sırtını binilmekten himaye edip korudu" mânasında, denilir. Dolayısıyla bundan sonra artık ölünceye kadar ona binilmez, onunla yük taşınmaz ve sudan, mer'âdan men edilmezdi. Ölünce de etini hem erkekler, hem kadınlar yerlerdi.
2) "Deve, on batın doğurduğunda, Araplar, "sırtını korudu (kurtardı)" derlerdi." Bu görüşü, Ebû Müslim nakletmiştir.
3) "Bu, on sene, tohumluk için kullanılan ve on seneden sonra salıverilen deve demektir. Bu da, sırtına binilmesi haram olan develerdendir." Bu görüş, Süddî'nin görüşüdür.
İmdi eğer, "Kölelerin ve cariyelerin âzâd edilmesi caiz olduğuna göre, bu hayvanların da kesilmekten, yorulmaktan ve acı çektirilmekten âzâd edilip salıverilmeleri niçin caiz olmasın?" denilir ise biz deriz ki: İnsan, Allah'a hizmet ve kulluk için yaratılmıştır. Binâenaleyh insan Allah'a taattan yüz çevirip direttiği zaman, ona kölelik verilerek cezalandırılır. Bu kimselerden kölelik kaldırılınca da, bunlar tekrar Allah'a ibâdet etme fırsatı bulurlar. Binâenaleyh köle azadı, güzel ve hoş bir ibadet olur. Fakat bu hayvanlar insanların menfaati için yaratılmıştır. Binâenaleyh bunları salıvermek, karşılığında hiçbir fayda elde etmeksizin, sahibinin elinde

---

297[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/253-254
298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/254

olan bazı menfaatlerini elden çıkarmasını ifâde eder. Böylece bu iki şey arasındaki fark ortaya çıkar. Yine insan köle olup da âzâd edildiğinde, kendisinin faydasına olan şeyleri elde edebilir. Ama hayvanlar, salıverildiklerinde, faydalarına olan şeyleri gözetemezler. Böylece de bir insanın mülkü iken içinde bulundukları halden daha zor ve daha çetin çeşitli sıkıntılara düşerler. İşte bu bakımdan da, aradaki fark ortadadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Fakat o küfredenler, Allah a karşı yalan düzerler. Onların çoğunun akıllan ermez" buyurmuştur. Müfessirler şöyle derler: Amr İbn Lühay el-Huzâî, Mekke'ye melik olmuştu. Bu, Hz. İsmail (a.s)'den gelen dini değiştiren ilk kimsedir. O, bazı putlar yaptırmış ve diktirmişti. Bahire, sâibe, vasile ve hâm'ı, bu şahıs meşru saymıştı. Hz. Peygamber (s.a.s), "Onu cehennemde gördüm. O, cehennemliklere bağırsağının (kötü) kokusu ile eztyyet veriyordu" demiştir. Buradaki kelimesi, bağırsak demek olup, cem'i vUâit şeklindedir. Bir başka rivayete göre de, "o, cehennemde bağırsaklarını sürüyüp geziyordu." İbn Abbas (r.a): "Yüce Allah, "Fakat o küfredenler..." sözü ile, Amr İbn Lühay ve arkadaşlarını kastetmiştir ki onlar Allah'a "o hayvanları haram kıldı* diye iftira ediyorlardı" demiştir. Buna göre bunun mânası, "Onların reisleri, Allah'a yalan isnâd ediyordu. Fakat avam halkın çoğunun aklı ermiyordu. Dolayısıyla onlar, reislerinden alarak bu yalanları Allah'a isnad ediyorlardı" şeklindedir. 299[299]

Müşriklerin, Müşrik Cedlerinin Yolunda Israr Etmeleri

"Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve o peygambere gelin" denildiği zaman, "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler bize yeter" dediler. Atatan hiç bir şey bilmiyor ve hidayete ermemiş olsalar da mı onlara uyacaklar?" (Mâide. 104).

Bu âyetin mânası malum olup, atalarını taklid edenlere bir reddiyedir. Biz, bu hususta pek çok yerde uzun uzun söz ettik. Bil ki, ifadesindeki vây, başına hemze-j inkârı gelen vâv-ı haliyye olup, takdiri, "Eğer onların ataları hiç bir şey bilmeyen ve hidayete ermemiş kimseler olsaydılar da mı, o onlara kâfi gelecekti!" şeklindedir.

Bil ki uyma (taklid), ancak hakkı ve hakikati bulmuş âlime olursa, caizdir. Alim, sözünü hüccete ve delile dayandırdığı zaman, hakkı ve hakikati bulmuş bir alim olur. Ama böyle olmadığı zaman, o hakkı ve hakikati bulmuş bir âlim olmaz ve ona iktida (uyma) ve onu taklid caiz olamaz. 300[300]

Kendi Nefsinizi Islah Edin

"Ey iman edenler, siz kendinizi (ıslâh etmeye) bakın. Siz hidayete erince, sapanlar size zarar vermez. Hepinizin dönüp vanşı Allah'adır. Artık O, yapmış olduğunuz şeyleri size haber verecektir" (Maide, 105).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 301[301]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ çeşitli mükellefiyetleri, şer'î hükümleri ve hususları beyan ettikten sonra "Peygamberin üzerinde
tebliğden başka (hiç bir vazife) yoktur" (mide, 99)... "...Onlara "Allah'ın indirdiğine ve o peygambere gelin" denildiği zaman, "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler bize yeter" dedüer"{MUde, ıo4) buyurmuştur. Yöce Allah sanki şöyle demiştir: "İşte bu câhiller, daha önce geçen, bunca özür yollarını kapatan âyetlere, uyarmalara ve teşviklere rağmen, bunların hiçbirinden istifâde etmemiş ve cahilliklerinde ayak diretip sapıklık ve cahilliklerinde devam

---

299[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/254-255

300[300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/255-256

301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/256

edip gitmişlerdir. Binâenaleyh ey mü'minler onların cehalet ve delâletlerine aldırmayın, Allah'ın mükellef tuttuğu şeylere boyun eğin, O'nun emir ve yasaklarına uyunuz. Böylece onların cehaletleri ve dalâletleri size zarar vermez!' İşte bu mânadan ötürü Hak Teâlâ, "Ey iman edenler, siz kendinizi (ıslah etmeye) bakın. Siz hidayete erince, sapanlar size zarar vermez" buyurmuştur. 302[302]

Arapça'da İsim Fiiller

Âyetteki, "Siz kendinize bakın" ifadesi, "kendinizi, isyan elbisesini giymekten ve günahta ısrar etmekten koruyunuz" demektir. Nahivciler, ve kelimelerini isim fiil kabul etmişlerdir. Meselâ Araplar bu kelimeleri fiil makamında kabul eder, bunlarla mef'ullerini nasbederler ve meselâ Yani, "Zeyd'i tut, çünkü o sana yaklaştı" yani, "Zeyd sana geldi, onu tut" ve yani, "Zeyd sana yaklaştı, onu tut" denilir. Bu üç kelime ile, kendilerinden sonra gelen bir ismi mansûb kılmanın caiz olduğu hususunda, nahivciler arasında bir ihtilaf yoktur. Keşşaf sahibi, bu kelimeyi, Nâfî'nin merfû olarak şeklinde Okuduğunu nakletmiştir. 303[303]

Ayetinin Nuzül Sebebi

Alimler, bu âyetin sebeb-i nüzulü olarak şunları söylemişlerdir:
1) Kelbî'nin Ebû Salih'den rivayetine göre, İbn Abbas (r.a) şunu söylemiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), ehl-i kitaptan cizyeyi kabul edip, Araplar'dan da ya müslüman olmalarını ya da kılıcı kabul etmelerini isteyince münafıklar, mü'minlerin, kâfirlerin bir kısmından değil de, diğer bir kısmından cizye kabul etmesini ayıplayınca, bu âyet nazil oldu. Yani, "Siz hidâyet üzere olduğunuz sürece, kınayanların kınaması size zarar veremez" demektir.
2) Mü'minlere kâfirlerin küfür ve dalâletlerinde devam etmeleri ağır geliyordu. İşte bundan dolayı mü'minlere, "siz kendinizi ve nefsinizi hidâyet yolunda ıslâh edip, orada yürümekle mükellef oluşunuza bakınız. Size, ne sapıtanların sapıtması, ne de câhillerin cehaleti zarar vermeyecektir" denilmiştir.
3) Mü'minler, yakınlarının küfür üzere ölmelerinden dolayı kederleniyorlardı. Bunun üzerine bu, onlara yasaklandı. Bana göre bu konuda doğruya en yakın olan husus şudur: Allah, onların bir kısmının, kendilerine "Allah'ın indirdiğine ve Resûl'e geliniz!" denildiğinde, onların "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler bize yeter" (MAıde. 104) dediklerini nakledince, peşinden bu âyeti zikretmiştir. Bundan maksadı şudur: Mü'minlere, bu fasit, bozuk yolda kâfirlere benzemeleri yakışmaz. Aksine uygun olanı, gerekeni, mü'minlerin kendi dinleri üzere devam edip, dinleri hususunda kökleşip sabit kadem oldukları sürece, o cahillerin cehaletinin kendilerine zarar veremiyeceğini bilmeleridir. 304[304]

Bu Ayette Emr-i Maruf Esasını Nasıl Nasıl Birleştirmeli

İmdi şayet, "Bu âyetin zahiri, smr-i maruf ve nehy-i münkerin vacip olmadığı zannını uyandırmaktadır" denilirse, biz deriz ki: Biz bu soruya birkaç yönden cevap verebiliriz:
a) Ekseri ulemânın benimsediği görüşe göre âyet, buna delâlet etmeyip, tam aksine Rabbine itaat eden kimsenin, isyankârların günahlarından sorgulanmayacağını göstermektedir. Emr-i maruf ve nehy-i münkerin vacip olması ise, delillerle sabittir. Hz. Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a) bir hutbe îrad ederek: "Sizler, "Ey iman edenler, siz kendinizi (ıslâh etmeye) bakm" âyetini okuyor ve bunu, gerektiği gibi anlayamıyorsunuz. Zira ben, Allah'ın Resulünden (s.a.s),"İnsanlar münkeri görüp de, onu reddetmezlerse, Allah'ın, cezasını bütün insanlara

---

302[302] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/256-257
303[303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/257
304[304] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/257-258

teşmil etmesi yakındır.."305[305] dediğini duydum" demiştir.
b) İbn Mesûd ve İbn Ömer'in şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: 'Ey iman edenler, siz kendinizi (ıslâh etmeye) bakm" âyetinin gereği, âhir zamanda tecelli edecektir. İbn Mesuda bu âyet okununca o, "Bu vakit, O'nun ifâde ettiği zaman değildir. Kalbleriniz bir olup birbirinize girmeyip, birbirinize de azabınızı tattırmadığınız sürece emredin, nehyedin.. Ama, kalpler ve düşünceler farklı farklı olur, birbirinize girer, bölünür parçalanır ve herkes nefsiyle başbaşa kaldığı zaman, işte o vakit bu âyetin sırrı ve mânası ortaya çıkar" demiştir. Bana göre bu görüş zayıftır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey iman edenler..." ifâdesi umumî bir hitaptır. Bir de bu ifâde, o anda mevcut olanlara hitaptır. Binâenaleyh daha nasıl, o anda mevcut olanlar âyetin hükmünden istisna edilip, bu hüküm o anda mevcut olmayanlara has krlınabilir?
c) Abdullah İbnu'l-Mübarek'in görüşüdür. Buna göre o, "Bu, emr-i maruf ve nehy-i münkerin vacip olduğu hususunda, en kuvvetli âyettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "siz kendinize bakın" buyurmuştur; yani "siz, kendi dininizin müntesiblerine bakınız.. Size, sapıtan kâfirler zarar veremez.. Bu, tıpkı "...nefislerinizi Öldürün.." (Bakara, w) âyeti gibidir; yani, "Kendi dininize mensup olanları öldürünüz..." demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz kendinize bakınız" ifâdesi, "Birbirinize va'zu nasihat edip, hayırlar konusunda birbirinizi teşvik edip, kötülüklerden ve günahlardan nefret ettirmeniz, uzaklaştırmanız suretiyle..." mânasındadır" demiştir. Biz, 'Siz kendinize bakm" ifâdesinin mânasının, "kendinizi muhafaza ediniz" şeklinde olduğunu söylemiştik ki, işte bu mâna da onu tekid etmektedir. Böylece bu, kendi nefsimizi muhafaza etmemizle alakalı bir emir olmuş olur. Bu muhafaza da, sadece emr-i maruf nehy-i münker yoluyla otursa, işte o zaman emr-i maruf nehy-i münker de vacip olmuş olur.
d) Âyet, kendilerine va'z-ü nasihatin fayda vermeyeceği ve emr-i maruf ile küfürlerini terketmeyecekleri bilinen kâfirlere mahsustur. Bu durumda insana, onlara marufu emretmesi vacip olmaz. Bu âyetin sebeb-i nüzulü olarak zikrettiğimiz şu husus da bu görüşü desteklemektedir: Âyet, müşriklerden değil de ehl-i kitaptan cizye alan mü si uman tan tenkid eden münafıklar hakkında nazil olmuştur.
e) Âyet, insanın, emr-i maruf ve nehy-i münker yapması durumunda, kendisi veya namusu veyahut da malı hususunda endişe duyması haline mahsustur. İşte bu durumda kişi kendisine bakar; ona, sapıtanın sapıklığı, câhilin de cehaleti zarar veremez. İbn Şibrime: "İki kişiden kaçan, kaçmış kabul edifir. Ama, üç kişiden kaçan firar etmiş sayılmaz..." dermiş...
f) "Siz hidâyette olup, emr-i maruf ve nehy-i münker yaptığınızda, sapıtanın ve emr-i marufunuzu kabul etmeyen kimsenin sapıklığı size zarar veremez." demektir.
g) Bu cümlenin mânası, "Siz, vâcibleri ve farzları yerine getirme hususunda kendinize bakınız.. Yapabildiğinizde, emr-i maruf yapmanız da bu vacipler cümlesindendir. Eğer onlar bunu kabul etmezlerse, sizin bundan ürkmemeniz gerekir. Çünkü siz böylece, sorumluluktan kurtulmuş olursunuz... Bu sebeple de, sizden başkalarının sapıklğı size zarar veremez" şeklindedir.
h) Cenâb-ı Hak, Resulüne: 'Artık Allah yolunda savaş.. Sen kendinden başkasıyla mükellef (sorumlu) tutulmayacaksın" (nişi. M) demiştir. Bu da, Peygamberden
emr-i marufun sakıt olmayacağını gösterir. İşte burada da böyledir. 306[306]

Beşinci Mesele

"Size zarar vermez" ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin cevabı olarak meczum olup, râ harfinin fethasıyla okunmuştur. Bu ifâde, râ harfinin zammesiyle de okunmuştur. Bu hususta şu iki izah yaorlmıştır:
a) Bu, cümle-i haberiyye olarak bu şekilde okunmuştur. Yani, takdirindedir.
b) Bu kelimenin hakkı, cevap olduğu için sonunun meftun okunmasıdır. Ancak ne var ki, dâd harfinin (muzarinin aynelfiiline ittibâen) dammesinden dolayı, râ harfi mazmum kılınmıştır.

305[305] İbn Mâce, Fiten, 20 (2/1327).
306[306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/258-259

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki bu, "Sizin ve size muhalefet edenlerin dönüşü Allah'adır; böylece O size, yaptıklarınızı haber verecek; yani amellerinize göre size karşılık verecektir" anlamındadır. 307[307]

Ölüm Yaklaştığında Vasiyyete Şahit Tutma

"Ey iman edenler. Ölüm herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman, vastyyet zamanında, aranızda ya İçinizden adalet sahibi iki şahid (bulundurun), yahud yeryüzünde sefer ettiğinizde başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan diğer İki kişiyi (şahid yapın). Onları, şüpheye düşmüşseniz, namazdan sonra ahkoyarsmız da Allah'a şu suretle yemin ederler: "Akraba dahi olsa, buna mukabil hiçbir pahayı (menfeâti) satın almayacağız.. Allah'ın şahitliğini gizlemiyeceğiz. Bu takdirde muhakkak ki, günahkârlardanızdır" (Mâide, 106).
Bil ki Cenâb-ı Hak, "siz kendinize bakın" (Mâide. 105)emriyle nefisleri korumayı emredince, peşinden buyruğu ile de malı muhafaza etmeyi emretmiştir. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır: 308[308]

Maide, 106 Ayetinin Nüzul Sebebi

Alimler, bu âyetin sebeb-i nüzulünün şöyle olduğu hususunda ittifak etmişlerdir: "Hristiyan olan Temîm ed-Dari ile kardeşi Adiyy, beraberlerinde Amr İbnu'l-Âs'ın, müslüman ve muhacir olan kölesi Büdeyl olduğu halde, ticaret maksadıyla Şam'a gitmişlerdi. Şam'a varınca, Büdeyl hastalandı ve yanında bulunanların tamamını ihtiva eden bir mektup yazarak, arkadaşlarına haber vermeksizin kumaşların arasına koydu. Sonra da onlara, ailesinin yanına vardıklarında bu eşyayı ona vermesini emredip vasiyyette bulundu.. Derken, Büdeyl öldü. Bu iki
hristiyan, onun eşyasının arasından üçyüz mıskal altın ile, süslenmiş bir gümüş kabı alıp, geriye kalanı da, döndükleri zaman Büdeyl'in ailesine teslim ettiler. Bunun üzerine Büdeyl'in ailesi eşyayı karıştırırken mektubu buldular ve o mektupta böyle bir kaptan da bahsedildiğini gördüler. Bu sebeple de onlar, Temim ve Adlyye: "Bu kap nerede?" dediklerinde, bunlar: "Biz bilmiyoruz.. Bize teslim edileni size verdik." cevabını verdiler.. Bunun üzerine hadiseyi Allah'ın Resulü (s.a.s)'ne intikal ettirdiklerinde, Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimeyi indirdi. 309[309]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "aranızda (şahid yapın" ifâdesi "Aranızdaki şeyin şehâdeti" takdirindedir. tabiri, çekişme ve anlaşmazlıktan kinayedir. İnsanlar çekişme esnasında şahitliğe ihtiyaç duydukları için, âyette "şehâdet" kelimesi, "çekişme"ye muzaf kılınmıştır, buyruğundaki 'nın hazfi ise, bilinip açık olduğu için caizdir. Bunun bir benzeri de, (k«m, 78) âyeti ile ki bunun takdiri şeklindedir. Mansub okuyanlara göre, (En'âm. 94) âyetidir.
Cenâb-ı Hak "Ölüm herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman, vasiyyet zamanında..." buyurmuştur. Yani, "Ölüm gelip çattığında, kendisine ihtiyaç hissedilen şehâdet..." demektir. "vastyyet zamanında "tabiri, O'nun, "herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman" cümlesinden bedeldir. Çünkü, ölümün gelip çatma zamanı, vasiyyet etmenin gelip çattığı zamandır. Böylece bu zaman, kişide beliren bu iki şey ile bilinmiş olur. Bu tıpkı, "Güneş (hadd-i istivadan) batıya meyledince, öğlen namazı vakti bana gel" denilmesi gibidir. Ölümün hazır olmasından maksad, onun yaklaşması ve onun vuku bulmasının emarelerinin görülmesidir. Bu tıpkı, "Sizden birinize ölüm gelip çattığı vakit, eğer mal bırakacaksa, vasiyyette bulunmak size farz edildi" (Bakara, iMjâyeti gibidir. Alimler, âyet-i kerimedeki, "Ölüm herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman, vasiyyet zamanında.." tabirinin,

---

[307] 307[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/259-260

[308] 308[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/260

[309] 309[309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/260-261

vasiyyetin vacip oluşunun delili olduğunu söylemişlerdir. Zira Allah ölümün gelip çatma zamanını vasiyyet zamanından başka göstermiştir. Bunun ise, bu iki şeyin birbiriyle çok sıkı bir münasebet arzetmeleri halinde olabileceğini, bu sıkı münasebetin de, ancak vasiyyetin vacip olması halinde söz konusu olabileceğini söylemişlerdir. 310[310]

"İki Doğru Şahid'den Maksad

Daha sonra Cenâb-ı Hak "içinizden adalet sahibi iki (şahid). buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki mesele vardır: 311[311]

Birinci Mesele

Âyette bir hazif bulunup, bu tabirden maksat: "Sizden, âdil iki kimsenin şehâdet etmesidir.." manasıdır. Buna göre âyetin takdiri: "Yukarda nitelikleri belirtilen ölüm gelip çattığında, aranızdaki şeylerin şehâdeti, sizden adil iki kimsenin şehâdet etmesidir" şeklindedir. Malum olduğu için, işte bu hazf son derece yerinde ve güzel olmuştur. 312[312]

İkinci Mesele

Müfessirler, âyetteki, "içinizden (sizden)" kelimesi hakkında şu iki görüşü belirterek ihtilaf etmişlerdir:
1) Çoğu müfessirlerin görüşüne göre, bundan maksad, "Ey mü'minler cemaati sizden, sizin dininizden, topluluğunuzdan, adalet sahibi iki (şahid) şehâdet eder" mânâsıdır. Binâenaleyh âyetteki, "yahut yeryüzünde sefer ettiğinizde ...sizden olmayan diğer iki kişiyi (şâhfd tutun)..." tabiri, "yahut yeryüzünde yolculukta iken, sizin dininizden ve ümmetinizden olmayan diğer iki kişiyi (şahid tutun)" demektir. Buna göre iki âdil müslüman, hem yolculukta, hem de mukîm iken şehâdet etmeye elverişli iki kimse demektir. Bu, İbn Abbas (r.a), Ebû Musa el-Eş'ârî (r.a), Sa'îd İbn Cübeyr, Sa'id İbn el-Müseyyeb, Şureyh, Mücâhid, İbn Şîrîn ve İbn Cüreyc'in görüşüdür. Bunlar şöyle demişlerdir: "İnsan gurbette (yabancı diyarlarda) olur ve vasiyyetine şehâdet edecek bir müslüman bulamazsa, bu kimse için yahudî veya hristiyan veya mecûsî veya putperest veyahut da her bir çeşit kâfir şâhid olabilir ve bunların şâhidlikleri geçerlidir. Bu durum dışında kâfirin, müslüman hakkında şahidliği caiz değildir.
Şa'bî (r.h) şunu nakletmistir: "Bir müslüman, gurbette hastalanmış ve vasiyyetine şâhid olacak hiçbir müslüman bulamamıştı. Binâenaleyh bu adam, ehl-i kitapdan iki kişiyi şâhid tuttu. Bu iki adam Kûfe'ye vardıklarında, Küfe valisi EbÛ Mûsa'l-Eş'ârî'nin yanına gittiler ve durumu ona haber vererek, adamın terikesini ve vasiyyetini ona sundular. Bunun üzerine Ebû Mûsâ (r.a): "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında olan hadiseden sonra, şimdiye kadar hiç olmamış bir iştir" dedi. Sonra onlara, ikindi namazının peşine Küfe mescidinde, yalan söylemedikleri ve ifâdeleri değiştirmediklerine dâir Allah adına yemin ettirdi ve bu şâhidliklerini geçerli saydı." Bu görüşte olanların bir kısmı: Âyetin bu hükmünün muhkem (değiştirilmemiş) olduğunu, bir kısmı da mensûh (değiştirilmiş) olduğunu söylemişlerdir.
2) Hasan el-Basrî, Zührı ve cumhur-u fukahânın görüşüne göre âyetteki, "içinizden adalet sahibi iki şahid.." tabiri, akrabanızdan âdil iki şahid; "sizden olmayan diğer iki kişiyi.." tabiri de, "yabancılardan, akrabanız olmayanlardan iki kişi.." manasınadır. Bu, "Siz yeryüzünde yolculuğa çıkar, yolculukta iken Ölüm size gelip çatarsa ve yanınızda da akrabalarınızdan hiç kimse bulunmaz ise, o zaman bu vasiyyetinize akrabanız olmayan yabancı iki kimseyi şahid tutun" demektir. Cenâb-ı Allah, ölen kimsenin durumlarını daha iyi bildikleri, ona daha şefkatli

---

[310] 310[310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/261
[311] 311[311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/261
[312] 312[312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/262

oldukları ve onun vârislerine daha çok merhamet ve şefkatle davranacaklarını bildiği için, şahidin öncelikle akrabalardan olmasını emretmiştir. 313[313]

Bu Şahitlerin Gayr-İ Müslimlerden Olacağını Söyleyenlerin Delilleri

Birinci görüşün sahipleri, görüşlerinin doğruluğuna şu şekillerde istidlal etmişlerdir:
1) Allah Teâlâ, âyetin başında "Ey iman edenler.." buyurmuş ve bu hitabı bütün mü'minlere teşmîl etmiştir. Binâenaleyh bu hitabından sonra da, 'yahut sizden olmayan diğer iki kişiyi (şahld tutun)..." buyurunca bu, hiç şüphe yok ki, "bütün mü'minlerden başka diğer iki kişiyi..." mânasına olur.
2) Cenâb-ı Hak: "Yahut yeryüzünde sefer ettiğinizde... sizden olmayan diğer iki kişiyi (şâhid yapm)" buyurmuştur. Bu, diğer iki kişinin şahid tutulabilmesinin, bu şahidlik işinin yolculukta olması şartına bağlı olduğunu gösterir. Binâenaleyh eğer bu ifâdeden maksad, diğer iki müslüman kişinin şâhid tutulması olsaydı, bu yotcutuk şartına bağlanmazdı. Çünkü müslümanın şâhidliğine başvurmak, hem seferde, hem de mukîm iken caizdir.
3) Âyet, bu iki şahide, namazdan sonra yemin ettirmenin vacip olduğuna delâlet eder. Halbuki müslümanlar, müslüman olan şahidin yemin etmesinin vacip olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece, bu iki şahidin müslümanlardan olmadıklarını anlıyoruz.
4) Bu âyetin sebeb-i nüzulü, yukarıda da belirttiğimiz gibi müslüman olan Büdeyl hakkında, iki hristiyantn şahidlik etmesidir.
5) Biz, Ebû Musa el-Eş'arî (r.a)'nin, kendilerine yemin ettirdikten sonra, iki yahudinin şâhidliğine göre hüküm verdiğini rivayet etmiştik. Hiçbir sahabî, Ebû Mûsâ (r.a)'nın bu hareketini reddetmemiştir. Binâenaleyh bu bir icmâ olmuştur.
6) Biz, iki kâfiri şâhid tutmayı, ancak müslümanlardan şâhid tutacak hiç kimse bulamadığımız zaman caiz görüyoruz. Halbuki zaruretler, bazan mahzurlu şeyleri mubah kılar. Baksana yüce Allah, namaz için teyemmümü, namazı kısaltmayı, ramazanda oruç bozmayı ve meyte etinden yemeyi, zaruretler bulunması halinde caiz kılmıştır. Bu durumda da bir zaruret söz konusudur. Çünkü müslüman gurbette öleceğini anlar ve kendisine şahidlik edecek bir müslüman bulamaz ise, kâfirlerin şâhidliği de makbul sayılmaz ise bu müslümanın pek çok işi zâyî olur, ortada kalır. Çünkü çoğu kez bu kimseye zekât ve keffâret farz olmuştur, ama yerine getirememiştir. Yine onun elinin altında birtakım emânetler veya üzerinde bazı borçlar vardır. Erkeklerin vâkıf olmaları mümkün olmadığı için, hayız, hamilelik, doğum ve doğarken çocuğun (canlı olduğunun delili olmak üzere) ağlayıp ağlamadığı gibi, kadınlarla ilgili hallerde zaruret sebebiyle kadınların sahiciliği ile yetiniyoruz. Biz bu hususlarda, zaruretten ötürü, kadınların şehâdeti ile yetindiğimize göre, burada da böyle olmalıdır. 314[314]

Bu Şahitlerin Müslüman Olmalarını Şart Koşanlar

Bu hükmün mensûh olduğunu söyleyenlerin görüşü, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Zira ümmetin çoğu, Mâide sûresinin, Kur'ân'ın son nazil olan sûresi olup bu sûrede hiçbir mensûh âyet bulunmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.
İkinci görüşün sahipleri de, "fçtnfzden adalet sahibi ikikişiyi şâhid yapın" (TaiaK, 2) âyetini, görüşlerine delil getirmiş ve kâfirin âdil olmayacağını söylemişlerdir.
Birinci görüş sahipleri buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Bu âyette bahsedilen adaletten maksadın, din ve îtikâd bakımından âdil olma değil de, yalandan sakınma bakımından âdH olma mânası olması niçin caiz olmasın?"Bunun delili şudur:Biz, kendi mezhep ve inançlarında âdil olmadıkları halde hevâ-vü heveslerine uyanların ve bid'atçilerin şahadetlerinin makbul olduğu noktasında ittifak ettik. Bu kimseler yafandan sakınma hususunda âdil oldukları müddetçe bunların şâhidliklerini kabul ederiz. İşte bu meselede de böyledir: Biz, kâfirin âdil

---

313[313] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/262-263
314[314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/263-264

olmadığını kabul ediyoruz. Ancak, "içinizden adalet sahibi iki kişiyi şâhid yapın" (Taiâk, 2) âyeti umûmî bir ifâde olup bu âyetteki, "Ya içinizden adalet sahibi iki şâhid, yahud yeryüzünde sefer ettiğinizde,., sizden olmayan diğer iki kişiyi (şahid yapın)" ifâdesi ise, husûsî bir ifâdedir. Zira Allah, bizden olan âdil kimsenin şâhidliğini, mukim iken farz kılmış, seferde ise bizden olmayan kimsenin şahadetini yeterli bulmuştur. Binâenaleyh bu âyet (sefer durumuna) hastır. Sizin zikrettiğiniz âyet ise, umûmîdir. Hâs (özel hüküm bildiren), âmm (genel hüküm bildiren) âyetten önce nazar-ı itibara alınır. Bilhassa hâs olan âyet, nüzul bakımından daha sonra olursa... Hiç şüphesiz ki Mâide sûresi daha sonra nazil olmuştur. Binâenaleyh hâs olan bu âyetin, sizin zikrettiğiniz genel mânadaki âyetten önce göz önüne alınması ittifakta vacip olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 315[315]

Bu Şahitlik, Gurbet Halinde Sözkonusudur

Daha sonra gelen "yahut yeryüzünde sefer ettiğinize başınıza Ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan diğer iki kişiyi (şâhid yapın)..." buyruğu ile ilgili iki mesele bulunmaktadır: 316[316]

Birinci Mesele

Âyetteki (yahut diğer iki kişi) tabiri (iki şâhid) lâfzı üzerine atfedil mistir. Buna göre âyetin takdiri, "sizi aranızdaki şâhidlik, sizden iki kişinin veya sizin dışınızdakilerden diğer iki kişinin şâhidlik yapmasıdır" şeklindedir. 317[317]

İkinci Mesele

Âyetteki,' yeryüzünde sefer edip de başınıza ölüm musibeti gelmişse..." ifâdesinin maksadı, "Müslümanların dışında diğer iki kişinin şâhidliğinin istenmesinin, bu şâhidliği isteyen kimsenin yeryüzünde yolcu olması ve kendisine ölüm emarelerinin gelmesi şartlarına bağlı olduğunu beyan etmektir. 318[318]

Şahitlerin Namazı Müteakip Alıkonulmaları

Daha sonra "Onları namazdan sonra alıkoyarsınız" buyurulmuş olup bununla ilgili birkaç mesele vardır: 319[319]

Birinci Mesele

"O, iki şahidi ahkor hapsedersiniz" cümlesi, onları durdurursunuz manasınadır. Nitekim bir adam, Asili "Falanca bana atı üzerinde uğradı, (bir süre) atını alıkoydu, yani durdurdu" der. Yine, "Konuşayım diye adamı yolda hapsettim" yani "durdurdum" denilir. Eğer, "Ayetteki bu ifâdenin, sözdeki yeri nedir?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, müste'nef (yeni) bir sözdür. Buna göre sanki, "Eğer onlar hakkında bir şüphe bulunur ise, ne yapalım" diye sorulmuş da, cevaben "Sizler onları alıkorsunuz" denilmiştir. 320[320]

İkinci Mesele

---

[315] [315] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/264
[316] [316] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/264
[317] [317] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/264-265
[318] [318] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/265
[319] [319] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/265
[320] [320] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/265

Âyetteki "namazdan sonra" ifâdesi hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: İbn Abbas (r.a): "Bu, o iki şahidin, mensubu oldukları dindaşlarının namazlarından (ibadetlerinden) sonra manasınadır" demiştir.
İkinci Görüş: Müfessirlerin çoğu, buna, "ikindi namazından sonra..." mânasını vermişlerdir. Buna göre eğer, "Âyette mutlak olarak "namaz" zikredildiği halde, bundan "ikindi namazının" kastedildiği nasıl anlaşılmıştır?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, şu sebeplere binâen bilinmiştir:
a) Bu vakit, sahabece, yemin ettirme vakti olarak bilinir. Bundan dolayı bilinen ve meşhur olan bir şeyle takyîd etmek, lafızla takyîd etmeye ihtiyaç bırakmamıştır.
b) Rivayet olunduğuna göre bu âyet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), ikindi namazını kıldırmış ve daha sonra Adiyy ile Temîm'i çağırtmış ve onlardan minbere çıkıp yemin etmelerini istemiştir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu tatbikatı, bu "namaz'ın "ikindi namazı" diye kayıtlanmasına bir delil olmuştur.
c) Her dinin mensupları, bu vakte saygı duyar, bu vakitte tanrıyı anar ve bu esnada yalan yere yemin etmekten sakınırlar. Ehl-i kitap da, güneş doğarken ve batarken namaz kılar (ibadet eder).
Üçüncü Görüş: Hasan ef-Basrî: "Âyette bahsedilen namaz kelimesi ile, öğle veya ikindi namazı kastedilmiştir. Çünkü Hicazlılar, muhakeme için, bu iki vakitten sonra otururlardı" demiştir.
Dördüncü Görüş: Bundan murad, hangi namaz olursa olsun, namazın kılınmasından sonra bu işin yapılmasıdır. Yemini, namazın kılınmasından sonra yaptırmanın gayesi şudur: Namaz, fuhşiyyâttan ve münkerâttan (kötü şeylerden) insanı alıkor. Binâenaleyh yemin edecek kimsenin, namazdan sonra, yalan yere yeminden kaçınması ihtimali daha çok ve mükemmeldir. Allah en iyi bilendir. 321[321]

Üçüncü Mesele

Şâflî (r.h) şöyle demiştir: "Yeminler, kan davaları, talâk ve köle azadı, ikiyüz dirheme baliğ olduğu zaman mal
hususlarındaki yeminler, gerek zaman gerek mekân itibariyle önemli yerlerde ve şiddet ve mehabet ifâde eden lafızlarla yapılır. Böylece, Mekke'de İkindiden sonra, Rükn ile Makam-ı İbrahim arasında; Medine'de (Mescid-i Nıebevî'de) minber üzerinde, Beyt-i Makdis'te Sahra (Hz. Peygamber'in, üzerine basarak Mirac'a başladığı kayanın) yanında; diğer beldelerde ise, en kıymetli mescidlerde yapılır."
Ebû Hanîfe (r.h): "Yemin, bir zamana veya bir mekâna tahsis edilmeksizin yapılır" demiştir ki, bu görüş âyetin hilâfınadır. Bir de yemin ettirmenin maksadı, korkutmak ve tazim hissini uyandırmaktır. Şafiî (r.h)'nin bahsetmiş olduğu görüşün daha kuvvetli olduğunda herhangi bir şüphe yoktur.
Daha sonra, "Onları, şüpheye düşmüşsentz, namazdan sonra alıkoyarsmız da, Allah'a şu suretle yemin ederler "Akraba dahi olsa, buna mukabil hiçbir pahayı (menfaati) satın almayacağız..." buyurulmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 322[322]

Birinci Mesele

sözünün başındaki fâ harfi, "ceza" mânasını ifâde eder. Yani, "Sizler o iki şahidi tutarsınız da onlar, bu tutmanız sebebiyle, yemin etmeye yönelirler" demektir. 323[323]

İkinci Mesele

321[321] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/265-266
322[322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/266
323[323] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/266

Âyetteki, "şüpheye düşmüşseniz" ifâdesi, yemin ile yemin edilen konu arasına girmiş, bir itirazî (parantez içi) cümledir. Bunun mânası şudur: "Onların durumundan şüphe edip, onları itham ederseniz, onlara yemin ettiriniz." Âyetin, kâfirleri şahid tutma hakkında nazil olduğunu söyleyen kimse, bu görüşle, bu fnânayla ihticâc etmiştir. Çünkü ona göre, müslüman şahide yemin ettirmek caiz değildir. Âyetin müslümanlar hakkında nazil olduğunu söyleyenler de, "Bu, mensûhtur" demişlerdir. Hz. AH (r.a)'den rivayet edildiğine göre o, töhmet ve şüphe söz konusu olduğu zaman, şahide ve rivayette bulunana yemin ettirirdi. 324[324]

Hiç Birşey Karşılığında Doğru Şahidlikten Vazgeçmemek

Âyetteki ifâdesi, "O iki şahid, "onu hiçbir paha ve bedel mukabilinde satmayız" diyerek, "Biz Allah'ın ahdini, dünyevî hiçbir şey mukabilinde satmayız" diye, yemin ederler" manasındadır. Bu, "Gerçekten Allah'a olan ahidlerini ve yeminlerini az bir bedel karşılığında satanlar..." (âı-ı imran. 77)âyeti gibidir. Yani, biz ne bir şey alır, ne de değiştiririz. Bir şeyi satan kimse, mutlaka karşılığında bir bedeli satın afmış olur.
Âyetteki, "Akraba dahi olsa... "ifâdesi, "biz, Allah'a olan ahdi, dünyevî birşey karşılığında satmayız. İsterse bu şey akrabaların bağışladığı şey olsun, isterse o malın kendisi olsun.." manasınadır. Âyette özellikle "akraba" zikredilmiştir, zira insanların, akrabalarına temayülü daha çok ve onlar sebebi ile yağcılık yapması daha ileri derecede olur. Bu tıpkı, "Ey imân edenler, adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Alİah İçin şâhidlik edenler olun. (Şahidtiğlniz), isterse kendinizin, ana-babanızm ve akrabalarınızın aleyhinde olsun..." (Nisa. 135) âyeti gibidir.
Sonra Allah Teâlâ "Allah'ın şâhidliğtni gizlemeyeceğiz ".buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 325[325]

Birinci Mesele

Bu ifâde, "Buna mukabil hiçbir pahayı (menfaati) satın almayacağız" ifâdesi üzerine atıftır. Yani o iki şahid, "Biz buna mukabil hiçbir pahayı (menfaati) satın almayacağız ve Allah'ın şâhidliğini, yani Allah'ın korunmasını ve yapılmasını emrettiği şâhidliği gizlemiveceğiz" diye yemin ederler. 326[326]

İkinci Mesele

Şa'bî'den rivayet edildiğine göre o, âyetteki ifâ kelimesi üzerinde vakıf yapmış, sonra kasem harfinin mahzûf olduğunu ye onun yerine istifham harfinin getirildiğini belirtmek için, şeklinde başlamıştır. Yine onun, Sîbeveyh in de
bahsettiği gibi, "Allah" lafzının hemzesini medsiz okuduğu da rivayet edilmiştir. Sîbeveyh şöyle elemiştir: "Bazı Araplar, (Allah'a yemin olsun ki) manasında, "Allah'a yemin olsun ki, şu şöyle oldu" derler."
Daha sonra Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki bu, "Biz, bu şâhidliği gizler isek, günahkârlardan oluruz" demektir. 327[327]

Güveni Kaybettiren Şahitlerin Yerine Başkalarının Geçmesi

"Eğer o iki şahid aleyhine, onların muhakkak bir günahı hak ettiklerine muttali olunur ise o zaman, kendilerine hak terettüp edenlerden iki kişi, ki onlar buna daha layıktır, öbürlerinin

---

[324] 324[324] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/266-267
[325] 325[325] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/267
[326] 326[326] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/267
[327] 327[327] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/267

yerine geçerler ve "vallahi bizim şâhidliğlmiz, o ikisinin şâhidliğfnden daha doğrudur. Biz (haddi) aşmadık. Çünkü o takdirde zâlimlerden oluruz" diye Allah'a yemin ederler. Bu, şâhtdliği usûlüne uygun (dosdoğru) İfâ etmelerine yahut onların yeminlerinden sonra yeminlerin reddedileceğinden korkup çekinmelerine daha uygundur. Allah'dan ittikâ edin, (O'nun emirlerini) dinleyin. Allah fBsıkiar güruhuna hidayet etmez (doğruyu buldurmaz)" (Mâide, 107-108).
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer o İki şahld aleyhine, onlann muhakkak bir günahı hakettiklertne muttali olunur ise..." buyurmuştur. Leys (r.h) şöyle demektedir: Bir kimse, başka bir kimsenin üzerine girip muttali olmadığı bir duruma muttali olduğu zaman bir kimse, bir kimseyi kendi durumuna muttali kıldığında, ve bir kimse, bir şeye takılıp düştüğünde denilir.
Dilciler söyle demişlerdir: ifadesinin aslı tökezlemek ve düşmek demek olan ijfiült tabirinden olup manasındadır. Bu böyledir, çünkü tökezleyen kimse ancak, görmediği bir şey sebebiyle tökezlemiş olur. O şey sebebiyle tökezleyince de, ona muttali olur ve onun böylece ne olduğuna bakar... İşte bundan dolayı, kendisine kapalı, gizli ve saktı olan bir şeye muttali olan herkese, "Ona muttali oldu"; başkasını o şeye muttali kıldığında da, "Başkasını muttali kıldı" denilmektedir. Hak Teâlâ'nın, "Böylece, onlara muttali kıldık..." (k»w. 21) âyeti de bu mânadadır. Yani, "Biz muttali kıldık demektir. Buna göre âyetin mânası, "Eğer bir tökezleme ve onların hiyânette bulunduklarına, böylece de yalan yeminleri sebebiyle bir günaha müstahak olduktan öğrenilirse" şeklinde olur.
Daha sonraO zaman, kendilerine hak terettüp edenlerden iki kişi, ki bunlar buna daha layıktır, öbürlerinin yerine geçerler.." buyurul muştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 328[328]

Birinci Mesele

Bil ki Ayetin mânası şöyledir: "Şayet, kendilerine vasiyyet edilen o iki kişinin yemin etmelerinden sonra, onların bir günaha müstehak olduklarına, yani sözdeki yalanları veya maldaki hiyanetleri sebebiyle, yeminlerini bozduklarına muttali olunursa, o zaman yemin etmek üzere, yemin hususunda o iki kişinin yerine geçecek, Ölen kimsenin yakınlarından iki adam kalkar ve: "Hiç şüphesiz andolsun ki biz, bu iki zımmî'nin hiyânetine, yalanlarına, tebdil ve tahriflerine muttali olduk.. Biz bu hususta haddi aşmıyor, yalan da söylemiyoruz.." diyerek, Allah adına yemin ederler..
Rivayet olunduğuna göre bu âyet nazil olunca, Allah'ın Resulü (s.a.s), ikindi namazını kıldırdı, müteakiben de Temim ile Adlyy'i çağırarak, onlardan minber üzerinde, kendisinden başka ilah olmayan Allah adına, "Bu mal hususunda, bizden herhangi bir hainlik çıkmadı.." diye yemin etmelerini istedi. Onlar yemin edince de, Allah'ın Resulü (s.a.s), onları salıverdi: Onlar bir süre, bu kabı sakladılar. Daha sonra kab, bulundu...
Alimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Buna göre bu kabın Mekke'de bulunduğu söylendiği gibi, şu da ileri sürülmüştür: Aradan uzun müddet geçince, onlar bu nakışlı kabı ortaya çıkardılar.. Bu iş, Sehmoğullan'nın kulağına vardı.. Müteakiben Sehmoğullan, bu iki kişiyi arayıp buldular.. Bunun üzerine bu iki kişi de: "Biz bunu, ondan satın aldık.." dediler. Sehmoğullan da: "Biz size, arkadaşımız herhangi bir şey sattı mı demedik mi?" Bunun üzerine siz de, "Hayır!"demediniz mi?"dediklerinde o ikisi: "Bizim bu hususta bir delilimiz yoktu.. Bu sebeple kötülenmekten hoşlanmadık da, bu durumu sakladık..." diye cevap verdiler. Bunun üzerineonlar hadiseyi, Allah'ın Resulü (s.a.s)'ne intikal ettirdiler. Bunun üzerine Allah "muttaliolunursa" âyetini indirdi. Bunun üzerine Amr İbnu'l-Âs ile Sehmîolan Muttalip İbn Ebf Rlfâ'a. ayağa kalkarak, ikindi namazından sonra Allah'ın adtna yemin ettiler. Bu sebeple Allah'ın Resulü {s.a.s), bu kabı, bu kimselere ve ölünün velilerine teslim etti. Müslüman olduktan sonra Temim ed-Darf şu sözleri söylüyordu: "Allah ve ResÛlullah, doğru sözlüdürler. Kabı ben aldım. Allah'a tevbe ediyorum.."

328[328] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/268-269

İbn AbbM'tan şu rivayet edilmiştir: Bu hadise, Temîm ed-Darî, Müslüman oluncaya dek saklı kalmıştı. O müslüman olunca, bunu haber vererek: "Ben ve arkadaşım, yalan yere yemin ettik.. Biz kabı, bin dirheme sattık ve parayı aramızda bölüştük" demiştir. Daha sonra da, kendisi beşyüz dirhem verdiği gibi, arkadaşından da beşyüz dirhem çekip almış; böylece bu bin dirhemi meyyitin sahiplerine vermiştir. 329[329]

İkinci Mesele

Âyetteki "diğer iki kişi, .. Öbürlerinin yerine geçerler" ifâdesi, "Kendi dinleri ve cemaatlerinden olmayan o iki
şahidin yerine geçerler" mânasmdadır. "Kendilerine hak terettüp edenlerden..., ki onlar buna daha layıktır" sözünden de maksad, ölünün sahipleridir. Alimler, ölünün sahiplerinin niçin bu vasıfla vasıflandırıldıktan hususunda çok söz söylemişlerdir: Bana göre bu hususta en doğru izah bir tane olup o da şudur: Onlar, onların malını alınca, böylece onlara, onların malı hususunda onlar namına bir hak terettüp ettiği için bu vasıfla vasıflandırılmışlardır. Çünkü başkasının malını alan kimse, bu mal ile olan ilgisinin, malın esas sahibinin o mal ile olan ilgisinden daha üstün olması için çaba sarfeder. Böylece de mâlikin, "o bu mala, onun namına müstehak oldu..." diye vasfedilmesi yerinde olmuştur. 330[330]

ÜçüncüMesele

kelimesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu kelimenin, mahzûf mübtedânın haberi olmasıdır. Buna göre kelâmın takdiri, şeklindedir, Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak "diğer iki kişi ...öbürlerinin yerinemgeçerler" buyurunca, sanki, "kimdir bu iki kişi?" denilmiş buna cevaben de, "kendilerine hak te-rettüb eden iki kişidir" denilmiştir.
Bu kelimenin, ifadesindeki fail elifinden bedel olmasıdır. Buna göre takdir, şeklinde olur.
c) Ahfeş kelimesinin kelimesinin sıfatı olmasını uygun görmüştür. Bu böyledir, zira "nekire" kelime daha önce geçip sonra da, aynı kelime tekrar zikredilince, marife olarak getirilir. Bu tıpkı, "İçinde bir çerağ bulunan bir hücredir..." (Nûr, 35) âyeti gibidir. Bu âyette, kelimesi nekîre olarak getirilmiş, daha sonra da, "O çerağ bir sırça İçindedir..,." denilmiştir. kelimesinde de durum aynıdır. Bu kelime önce nekîre olarak getirilmiş, daha sonra da marife olarak, (Nûr. 35) denilmiştir. Bu, senin tıpkı "Bir adam gördüm" deyip de, sonra da bir kimsenin "kimdir o adam?" demesi gibidir. Böylece bu kelime, ikinci kez tekrarlanınca, marife olarak, şeklinde getirilmiştir.
d) kelimesinin kelimesinden bedel olması da caizdir. Marife kelimenin nekîre bir kelimeden bedel addolunması çoktur. 331[331]

Dördüncü Mesele

Yüce Allah bu iki kimseyi, şu iki sebepten dolayı evleyân diye nitelemiştir:
a) Evleyân kelimesinin mânası, "ötenin en yaktn iki kimsesi" demektir.
b) Mânanın, "Yemin etmeye en yakın iki kimse" şeklinde olması da caizdir. Bunun sebebi şudur: Kendilerine vasiyyet edilen o iki kişi, ölen kimsenin gümüş kabı sattığını iddia edince, yemin etme işi ölünün sahiplerine intikal eder. Çünkü kendilerine vasiyyette bulunulan bu iki kişi, ölen kimsenin o kabı sattığını iddia edip, ölünün en yakını olan o kişi de bunu kabul etmeyince, böylece yemin etme işi, ölüye en yakın olan bu iki kişinin hakkı olur.. Bu tıpkı şuna benzer: Bir kimse bir başkasına borcu olduğunu kabul edip sonra da o borcunu

---

329[329] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/269-270
330[330] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/270
331[331] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/270

ödediğini iddia ederse, daha önce borcu olduğunu iddia eden bu kimsenin yemin etmesi gerektiğine hükmedilir. Çünkü bu kimse, "o borcu ödedim.." diye, "müddeâ ateyh" (aleyhine dava açılan kimse) durumuna geçmiş olur. 332[332]

Farklı Kraatlere Göre Manalar

Cumhurun meşhur kıraati, tâ harfinin dammesi, hâ harfinin de kesresiyle şeklindedir. El-evleyân kelimesi ise, el-evlâ kelimesinin tesnıyesidır. Biz bunun hangi manaya geldiğini biraz önce izah ettik. Hamza ile Asımın ravlsl Ebû Bekr'in kıraati ise, cemî sığasında şeklinde olup, "kendilerine hak terettüp eden, edenler" ifâdesinde bahsedilen bütün vereselerin sıfatıdır/Buna göre kelamın takdiri "Onlar namına , kendilerine mallarından bir hak terettüp eden ilk kimselerden..." şeklinde olur. Onlar, ilk önce zikredilmiş oldukları için, "evvelkiler" diye tavsif edilmişlerdir. Baksana daha önce Allah'ın "Ey iman edenler... aranızdaki şâhidltk..." (Mâu*. 106) âyeti geçmişti. ifadesi de aynı şekilde, okunuş bakımından, (Makie, ıoe)ifâdesinden önce geçmişlerdir. Sadece Hafs, kelimesini, tâ ve hâ harflerinin fethası ile müfred olarak; kelimesini ise tesniye olarak okumuştur. Bu kıraatin izahı şu şekildedir: "Hainlikleri ortaya çıkan o ilk iki vasî, ölen kimse onları vasiliğe tayin ettiği için, buna, kendileri dışındakilerden daha yakın ve uygundurlar. Fakat onlar vârislerin mallarında hainlik yapınca, o ilk iki kimsenin vârisler aleyhine müstehak olduklarının, yani o iki kimsenin, vârislerin mallarında hainlik yapmış olduklarının söylenmesi caiz olmuştur."

Hasan el-Basrî ise, kelimeyi (ilk iki kişi) şeklinde okumuştur ki, bunun manası, geçen izahlardan da anlaşılacağı gibi, açıktır.

Müteakiben, "ve "vallahi bizim şâhidliğimiz, o ikisinin şâhidiiğinden daha doğrudur. Biz (haddi) aşmadık. Çünkü o takdirde zâlimlerden oluruz" diye Allah'a yemin ederler" 333[333] buyurulmuştur. Bu kısmın mânası açıktır. Yani "Biz, bu mal» isteme ve o ilk iki kişiye hainlik isnad etme hususunda haddi aşmadık" demektir. Âyetteki cümlesi ise, "Eğer biz, yalan olduğunu bile bile ve yalan-yanlış şeye inanarak yemin edersek, o zaman zâlimlerden oluruz" mânasındadtr.

Daha sonra Hak Teâlâ, *"Bu, şâhitliği usûlüne uygun (dosdoğru) İfa etmelerine, yahut onların yeminlerinden sonra yeminlerin reddedileceğinden korkup çekinmelerini daha çok temin eder"* buyurmuştur. Bu ifâdenin mânası şudur: "Zikrettiğimiz bu hüküm ve koyduğumuz bu usûl, onların şahadeti usûlüne uygun bir şekilde yapmalarım ve en güzel bir şekilde ifâ etmelerim daha çok temin edicidir. Fakat onlar, kendi yeminlerinden sonra, vârislere de yemin havale edileceği, bu sebeple de yalanlannın ortaya çıkarak, insanlar arasında rezil ve rüsvay olacakları korkusu ile, söyledikleri şeyler hususunda yemin etmekten çekiniyorlar."

"Allah'dan ittlkâ edin, (O'nun emirlerini) dinleyin. Allah fasıklar güruhuna hidayet etmez. Doğruyu buldurmaz"

buyruğu: "Emânetlere hainlik etme hususunda Allah'dan korkun ve Allah'ın öğütlerini dinleyin, yani bu öğütlerle amel edip, bu hususlarda Allah'a itaat edin. Muhakkak ki Allah fâsık olan bir topluluğu hidayete erdirmez" mânasındadır.

Bu, Allah'ın hükmüne ve emirlerine muhalefet edenler hakkında bir tehdid ve uyarı ifâde etmektedir. İşte. müfessirlerin i'rab, nazım ve hüküm batanımdan son derece zor olduğu hususunda ittifak etmiş oldukları bu âyetin tefsiri hakkında söylenecek şeyler bundan ibarettir.

Vahidî (r.h) "el-Basît" adlı eserinde, Hz. Ömer İbn el-Hattâb (r.a)'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu âyet bu sürede bulunan hükümlerin en çetin ve en zor olanıdır." Bu âyetle ilgili olarak zikrettiğimiz hüküm, fakihlerin ekserisine göre mensuhtür. Allah, kelâmının sırlarını en iyi bilendir.334[334]

332[332] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/271

333[333] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/271

334[334] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/272.

Resullerden Ümmetlerin Tutumu Sorulacak

"O gün, *Allah bütün peygamberleri* toplayıp *da, "Size, nasıl karşılık verildi?" diyecek. Onlar da, "Bizim hiç btr bügimiz yok. Şüphesiz gayblan hakkıyla bilen sensin" diyecekler"* (Maide, 109).
Bil ki Hak Teâlâ'mn Kur'ân-ı Kerim'dekî âdeti şu şekilde cereyan eder: O, çeşit çeşit sert hüküm ve mükellefiyetler zikrettiği zaman, bunun peşinden, daha önce zikrettiği mükellefiyetleri ve ahkâmı te'kîd edici olsun diye, ya ulûhiyyetle Ugili meseteteri, ya geçmiş peygamberlerin hallerinin izahını, yahut da Kıyamet hallerinin beyanını getirir. İşte bundan dolayıdır ki, Allah daha önce birçok şer'î hükümleri zikredince, bunların peşinden önce Kıyametin hallerini, sonra da Hz. İsa (a,s)'nın halterini anlatmıştır. Kıyametin hallerini anlatışı, "O *gün Allah bütün peygamberleri toplar..."* âyeti olup, bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 335[335]

Birinci Mesele

Bu âyet hakkında iki görüş bulunmaktadır:
Birincisi: Bu âyet-i kerîme, daha önceki ifâdelere bağlıdır. Buna göre .de, bu âyet hakkında iki izah şekli vardır:
a) Zeccâc, kelâmın takdirinin; "Allah'ın bütün peygamberleri toplayacağı gün Allah'dan korkun" şeklinde olduğunu ve kelimesinin, fiilin zarfı olarak değil; mef'ûl otarak mansûb olduğunu, çünkü insanların,
sadece btt gün (Kıyamet günü) İçin takva ite emredilmemiş olduklarını söylemiştir.
b) Kaffal (r.h) şöyle demiştir: "Bunun takdirinin, "Allah'ın bütün peygamberleri topladığı o günde, Allah fastk kavimleri hidayete erdirmez^ yani onları cennetin yollarına hidayet etmez" şeklinde olması caizdir. Nitekim *"(Allah) o kâfirleri, cehennemin yolundan başka bir yola hidayet edecek değildir"* (Nisa 168) buyurulmuştur" demiştir.
. . .
İkincisi: Bu âyet-i kerîmenin, daha önceki ifâdelerle bir münasebeli yoktur. Buna göre de âyetin iki mânası vardır:
a) Bunun takdiri, "Allah'ın bütün peygamberleri toplayacağı o günü (an)" şeklindedir.
b) Takdir, "Allah'ın bütün peygamberleri toplayacağı o gönde, şu şu şu olur" şeklindedir. 336[336]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi: "Âyetteki (ne, nâsıl) ifadesi,(karşılık verildiniz) fiilinin mef'ûl-ü muttakmın mansub öüisu
çeşidindefvolarak mansubtur. Bunun rnârmsu "Size, nasıl bir icabet ile icabet olundu; İnkâr yollu bir icabet (karşılık) ile mi, ikrar yollu bir icabet ile mi..?" şeklindedir. Şayet burada "cevap" murad edilmiş olsaydı denilirdi" demiştir. Buna göre eğer, "Bu, sorunun ne faydası var?" denilir ise, deriz ki: "Bu, o peygamberlerin kavimlerini azarlamak içindir. Nitekim "Diri diri gömülen kıza, hangi suçtan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman..." (Tekvîr, s-e) buyruğundan maksad da, bu işi yapan insanı azarlayıp kınamaktır." 337[337]

Resullerin Şahidliğine Dair Bu Ayetle Nisa, 41 Ayeti Nasıl Bağdaşır?

Âyetteki, "Onlarda: "Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gayblan hakkıyla bilen sensin"

335[335] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/273.
336[336] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/273.
337[337] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/274

diyecekler" sözünün zahiri, peygamberlerin ümmetlerine şehâdette bulunmayacaklarınla, delâlet etmektedir. Bu âyet ile, "Her ümmetten birer şâhid, onların üzerine de (ey habîbim) sent bir şâhid olarak getirdiğimiz zaman, (onların hali) nice olur?" (nisa,4i) âyetini birleştirmek son derece müşkildir. "Böylece sizi insanlara karşı şâhidler olasınız, bu peygamber de sizin üzerinize bir şâhid olsun diye, vasat (örnek, âdil) bir Ümmet yapmışızdır" (N«a, 143) âyeti de böyledir. Çünkü bizim ümmetimiz, diğer insanlara şâhidlik edince, bundan ötürü, peygamberlerin de kendi ümmetlerine şâhidlikte bulunmaları öncelikle gerekir?" Buna, birkaç şekilde cevap verilebilir:

a) Müfessirlerden bir topluluk şöyle demiştir: "Onu müşahede etmeleri sebebi ile, insanların kalpleri adetâ yerinden sökülüp kopacağı için, Kıyametin zelzeleleri ve dehşetli korkulan vardır. İşte bu sebeple, Peygamberler (a.s), bu dehşetengiz korkulan müşahede ettikleri zaman, birçok şeyi unuturlar da: "Bizim hiçbir bilgimiz yok" derler. Akılları başlarına gelip, korkuları zail olunca, ümmetleri hakkında şahadette bulunurlar." Büyük âlimlerden birçoğu bu görüşü benimsemiş ise de, bu cevap bence zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ, sevaba nail olanları vasfederken, "O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez" (Enbiya, 103)buyurmuştur. Yine O: "Ogün yüzler vardır, parıl parıl parlayıcıdır; gülücüdür, sevinicidir" (Abese, 3«9); hatta Hak Teâlâ, "Şüphe yok ki iman edenler, yahudiler, nasrani ve sabtîlerfden) kim Allah'a ve âhiretgününe inanır ve salih amel de işlerse, elbette onların Rabb'f katında ecir ve mükâfaatlan vardır.... Hem onlara bir korku da yoktur, onlar mahzun da olacak değillerdir" (Bakara, 62) buyurmuştur. Enbiyâ ve resullerin halleri ya nasıl bundan daha az olabilir? Şayet onlar korkmuş olsalardı, o zaman onların Cenâb-ı Hakk'ın korkmayacaklarını haber vermiş olduğu o kimselerden daha aşağı mertebede olacakları malumdur.

b) Bundan murad, onların (ümmetlerin) rezil ve rüsvay olacaklarını ortaya koymada mübalağa yapmaktır. Bu tıpkı bir başkasına, "Falanca hakkında ne dersin?" deyip de, o başkasının, "Bunu, sen benden daha iyi bilirsin..." demesi gibidir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Bu açık ve seçik olduğu için, hakkında şehâdette bulunmaya İhtiyaç hissedilmez..." Bjj görüş de kuvvetli değildir; çünkü bu soru, bütün Ümmete sorulan bir sorudur. Halbuki ümmetin tamamı kâfir değildir ki, peygamberler ("Bizim hiçbir bilgimiz yok " demek suretiyle) onların kınanmalarını ve rezil rüsvay edilmelerini istesinler.

c) En doğru olan görüş, Ibn Abbas'ın şu görüşü olup buna göre, onlar: "Bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Zira onların gizlediklerini de, açıkça yaptıklarını da sen bilirsin. Biz ise, ancak onların açığa vurduklarını biliriz. Binaenaleyh senin onlar hakkındaki ilmin, bizim onlar hakkındaki ilmimizden daha geçerli ve tamdır" demek istemişlerdir. İşte bu sebepten ötürü, peygamberler kendilerinin hiçbir şey bilmediklerini söylemişlerdir. Çünkü Allah'ın ilmine göre, onların ilimleri sanki ilim değil gibidir

d) Onlar şöyle demek istemişlerdir "Bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Bizim bildiğimiz, ancak onların bize, biz hayatta iker vermiş oldukları cevaplardır. Biz, vefat ettikten sonra, onların ne yaptıklarını bilemiyoruz. Ceza ve mükâfaat, insanın hatimesine (son anına) göredir. Onların hatimesi ise, bizce malum değildir." İşte bundan dolayı peygamberler, "Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gaybları hakkıyla bllensensln" demişlerdir. Âyetteki bu son ifade de, son iki cevabın doğru olduğuna şehâdet etmektedir.

e) Bu, buraları yazarken aklıma gelen bir izahtır: Usûl'de sabittir ki, ilim başka, zan başka birşeydir. Başka insanın hâli ile ilgili olarak, her insanda mevcut olan bilgi ilim değil, zarıdır. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s): "Biz, zahire göre hüküm veririz. Kalplerdeki gizli şeyleri ise Allah bitir" ye

"Siz, benim huzurumda mahkemeleşirsiniz de, belki biriniz delilini daha iyi savunur. Binaenaleyh ben, hakkı olmadığı halde kimin lehine hükmedersem, (bilsin ki), sanki onun için cehennem ateşinden bir parça kesmişim gibidir"338[338] buyurmuştur. Veya bu manaya gelen bir söz söylemiştir. Bundan dolayı peygamberler de: "Onların (ümmetlerimizin) gerçek durumları hakkında bizim ilmimiz yoktur. Bizde, onların durumları hakkında bilinen şey, ilim

---

338[338] Müslim, Akdrye, 4 (111/1337).

değil, zarıdır. Zann ise, dünyada nazar-ı itibara alınan bir şeydir. Çünkü dünyevî hükümler, zann üzere bina edilir. Âhirette ise, zanlara itibâr edilmez. Çünkü âhirette hükümler, hakikatlere ve işlerin asıllarına bina edilir" demişlerdir. İşte bundan dolayı peygamberler, "Bizim, senin bize öğrettiğinden başka bir ilmimiz yok" (Bakara, 32) demişler ve kendilerinde bulunan zannı hiç anmamışlardır. Çünkü Kıyamette, zanna bakılmaz.

f) Onlar, Allah Teâlâ'nm, cahil olmayan bir âlim, sefîh olmayan bir hakîm, zâlim olmayan bir âdil olduğunu bildikleri için, kendi sözlerinin hiçbir hayrı temin etmeyeceğini ve hiçbir şerri savuşturmayacağını anlamışlardı. Bundan dolayı susmanın ve işi ölmeyen, hep hayy-u kayyûm olanın adaletine havale etmenin, edebe uygun olduğunu görmüşlerdir. 339[339]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, vasfı nasb ile de okunmuştur. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Kelamın takdiri şudur: Söz, kelimesi ile tamamlanmaktadır. Yani, "Sen, ilim ve benzeri meşhur vasıflarla mevsûfsun" demektir, tabiri ya "ihtisâs"dan, ya "nidâ"dan, ya da, edatının isminin sıfatt olmasından dolayı mansûb kılınmıştır." 340[340]

Beşinci Mesele

Âyet, Allah Teâlâ hakkında, "Hallâk" (çok yaratan) denilebileceği gibi, "Allah" (çok bilen) de denilebileceğine
delâlet etmektedir. Ama, "Allâme" kelimesinin Allah hakkında kullanılamayacağı hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Belki de bunun sebebi, bu kelimenin sonunda müenneslik tâ'sı bulunmasıdır. 341[341]

Allah Teâlâ'nın Hz. İsa'ya Teslisden Berî Olduğunu İkrar Ettirmesi

"Allah o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryemoğlu İsa, hem senin üzerindeki hem de ananın üzerindeki nimetimi hatırla: Hani ben seni Ruhu'l-Hudüs ile desteklemiştim. Beşikte iken de, yetişkin ikeç de sen insanlara konuşuyordun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı, ve İncil'i öğretmiştim. Hant benim iznim ile. çamurdan bir kuş suretinin benzerini yapıyordun ve içine üfiüyordun da, benim iznim ile o, bir kuş oluveriyordu. Anadan doğma kör olanı ve abraşı yine benim iznimle İyi ediyordun. Hani ölüleri benim iznimle (hayata) çıkarıyordun, hant İsrailoğullannm (elini) senden çekmiştim. Kendilerine apaçık mu'clzeler getirdiğin zaman, onlardan kâfir olanlar, "Bu, apaçık bir sihirden başka birşey değil"demişlerdi. Hani Havarilere: "Bana ve resulüme iman edin" diye ilhametmiştim. "İman ettik. Hakiki müslümanlar olduğumuza sen de şahid ol"demişlerdi" (Maide, 110-111).

Allah Teâlâ'nın, "Allah o zaman şöyle diyecek: ' 'Ey Meryemoğlu İsa, hem senin üzerindeki, hem de ananın üzerindeki nimetimi hatırla" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 342[342]

Birinci Mesele

Bil ki biz, Hak Teâlâ'nın, peygamberlere "Size nasıl karşılık verildi?" (Maide. 109) demesinden maksadının, onların ümmetlerinden isyan edip, küfürde diretenleri azarlamak olduğunu
beyân etmiştik. Kınanmaya ve azarlanmaya en fazla müstehak olan ümmet, kendilerinin Hz. İsa'nın tabiîleri olduğunu iddia eden hristiyanlardır. Çünkü diğer ümmetler sadece peygamberlerini tenkîd ve ta'n etmişlerdir. Bu mel'ûn ümmet ise, Allah'ın celâl ve kibriyasını

339[339] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/274-276

340[340] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/276

341[341] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/276

342[342] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/276-277

tenkid edecek kadar ileri gitmişlerdir. Çünkü bunlar ilahı, hiçbir akıllının tavsif etmeyeceği sıfatlarla tavsif etmişlerdir ki bu da, onlarca, Allah'ın eş ve çocuk edinmiş olması iddiasıdır: İşte bundan ötürü Aliah peygamberlerinin huzurunda, Hz. İsa (a.s)'ya verdiği nimetleri tek tek saymıştır. Bu şekilde saymanın gayesi, hristiyantarı azarlamak ve bu kötü sözlerinden ötürü ayıplamaktır. Çünkü Hz. İsa (a.s)'ya verilen nimetlerin her biri, Hz. İsa'nın bir ilah değil, bir kul olduğuna delâlet etmektedir. Kur'ân-t Kerim'de Hz. İsa (a.s) hakkında böyle bir naklJn yeralmış olmasının faydası, bu âyet indiği esnada mevcut olan hristiyanların dikkatlerini, sözlerinin çirkinliğine, mezheblerinin ve itikadlarıntn bozukluğuna çekmektir. 343[343]

İkinci Mesele

Âyette geçen ît (o zaman) edatının, takdirin "Sana diyorum, bu Allah'ın şöyle şöyle dediği zamandır"
şeklinde olmasına göre, mübtedanın haberi olarak, mahallen merfû olabileceği gibi, "Allah'ın şöyle şöyle dediği zamanı hatırla..." takdirinde de olabilir. 344[344]

Üçüncü Mesele

Âyetteki ifadesi, muzârî değil de, mâzî sîgası ile gelmiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Kıyametin olmuş, bitmiş ve gerçekleşmiş gibi, yakın olduğunu göstermek için böyle gelmiştir. Zira her gelecek, yakındır. Yine gelme zamanı yaklaştığında "Ordu geldi" denilir. Nitekim, "Allah'ın emri geldi" (Nahi, 1) buyurulmuştur.
b) Bu şimdiki zamanın hikâyesi üslûbu ile gelmiştir. Bunun bir benzeri, insanın arkadaşına, "Sanki, sen bizimle idin. Biz falanca beldeye girdik. Orada şu işi yaptık. Derken birisi bağırdı, sen de beni bırakıp, ona icabet ettin"'demesi gibidir. Bunun Kur'ân'da benzeri misaller de: "Onları can kaygısına düştükleri vakit görmelisin. Artık onların kaçacak yerleri de yoktur" (Seöep. sıj; "Melekler o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırken görmeliydin" (Enw,so)ve "O zalimler Bablerinin divanında mevkuf dururlarken, sen bir görmelisin..." (set, ut) âyetleridir. Bütün bu âyetlerde, ifade, bizim de belirttiğimiz gibi, şimdiki zamanın hikâyesi olarak getirilmiştir. 345[345]

Dördüncü Mesele

Âyetteki hitabındaki "İsâ" kelimesinin, bir muzaf ile tavsif edilmiş, müfred bir münâdâ olduğu için
"ref" mahallinde olması veya izafet niyeti ile "nasb" mahallinde olması caizdir. Buna göre kelimesi te'kîd için getirilmiştir. Böyle olan her yerde, her iki vecih de caizdir. Meselâ, münâdâlarında olduğu gibi. Nahivciler, birinci ismin merfû ve mansûb olması şekli üzere misalini söylemişlerdir. 346[346]

Hz. İsa’nın ;Üzerindeki İlahi Nimetler

Âyetteki ifâdesi ile, cem'i (nimetler) manası murad edilmiştir. Bu tıpkı, "Allah'ın nimetini, (yaninimetlerint) saymak isteseniz sayamazsınız" (Nahi, 18) âyetindeolduğu gibidir. Bu, cins isim manasına elverişli bir izafet terkibi olduğu için caiz olmuştur. 347[347]

343[343] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/277
344[344] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/277
345[345] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/277-278
346[346] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/278
347[347] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/278

Onu Ruhu'l-Kudüs İle Desteklemesi

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. İsa'ya olan nimetini şu şeylerle açıklamıştır:
1) "Hant ben seni Ruhu'l-Kudüs ile desteklemiştim" âyetinin ifade ettiği nimet... Bu ifade ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:
a) Ruhu'l-Kudüs, Cebrail (a.s)'dir. Rûh, Cebrail; Kudüs ise Allah Teâlâ'dır. (Yani Allah'ın Cebrail'i demektir.) Yüce Allah, sanki Cebrail (a.s)'in şanını yüceltmek için onu kendisine muzaf kılmıştır.
b) Ruhlar, mahiyetleri bakımından farklıdırlar. Bazıları, temiz ve nurânîdirler. Bazıları pis ve zulmânidirler. Bazıları, aydınlık; bazıları bozuk ve bulanık; bazıları seçkin; bazıları da değersiz ve ehemmiyetsizdirler? İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), "Ruhlar, bir araya getirilmiş ordulardır (çeşit çeşit gruplardır)"348[348] buyurmuştur. Hak Teâlâ temiz, nurânî, aydınlık, yüce ve seçkin bir ruhu Hz. İsa'ya vermiştir. Birisi: "Bu âyet, Hz. İsa'nın, Cebrail veyahut da Allah'tan olan bir rûh ile desteklendiğine delâlet ettiğine göre, bu husus mu'cizelerin, peygamberlerin doğruluğuna delâlet etmesi hususunu zedeler. Çünkü biz, Cebrail (a.s)'in ismetini (günahsız olduğunu) bilmezden önce, onun halkı iğvası ve saptırması karşısında, Hz. İsa (a.s)'ya yardımcı olduğunu mümkün görüyoruz. Binaenaleyh Cebrail (a.s)'in ismeti bilinmediği müddetçe, bu soru zail olmaz. Hz. İsa (a.s)'nın peygamberliği iyice bilinemeyince de, Cebrail (a.s)'in ismet sıfatı ile muttasıf olduğu bilinmez. Bu, bir devr-i fasidi gerektirir?" diyebilir.
Buna şu şekilde cevap verilir: "Bizim prensiplerimizde sabittir ki, yaratıcı sadece Allah'tır. İşte bu asıl prensip ile, böyle bir soru zail olur." 349[349]

Hem Bebeklik Hem Kemal Çağında Konuşma

2) "Beşikte iken de, yetişkin iken de sen insanlara konuşuyordun" âyetinin ifade ettiği nimet.. Hz. İsa (a.s)'nın beşikte iken konuşması, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Onlar) dediler ki "Biz, henüz beşikte bulunan bir sabi ile nasıl konuşuruz?" (İsa) dedi ki: "Ben gerçekten Allah 'm kuluyum. O, bana kitabı (İncil'i) verdi Beni peygamber yaptı" (Meryem, 30-31) âyetlerinde anlatılmıştır. Hz. İsa'nın yetişkin iken konuşmasını da, tefsir etmekte olduğumuz âyet anlatmaktadır; Buna göre bu ifâdenin mânası, "Hz. İsa, onlara bu iki vakitte de, sözünü değiştirmeksizin, hem bebek iken, hem de yetişkin bir insan iken konuştu" şeklindedir. İşte bu, Hz. İsa (a.s)'ya has olan şerefli bir özelliktir. Ne ondan Önce, ne de ondan sonra hiçbir peygambere bu nasîb olmamıştır. 350[350]

Kitap ve Hikmetin Verilmesi

3) "hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i Öğretmiştim..." âyetinin ifade ettiği nimet... Âyetteki "Kıtab" kelimesi ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:
a) Bundan murad, kitabet, yani yazı yazmadır.
b) Bundan kastedilen, cins olarak kitaplardır. Çünkü insan tik önce kolay ve kısa kitapları öğrenir. Daha sonra bunlardan daha yüksek ve zor kitaplara yükselir. "Hikmet" ise, nazarî ve amelî ilimler demektir.
Allah bundan sonra Tevrat ve İncil'i zikretmiştir. Bu hususla ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır.*
a) Allah Teâlâ, bu iki kitabı, "kitab" kelimesinden sonra, son derece kıymetli olduklarını belirtmek için ayrıca zikretmiştir. Bu tıpkı, "Namazlara ve orta namaza devam edin" (Bakara,

---

348[348] Müslim, Birr, 159-160 (IV/2031-2032).
349[349] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/278-279
350[350] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/279

238) ve "hatırla o zamanı ki biz peygamberlerden mfsaklanm atmıştık. Senden de, Nûh'dan da..." (AHzao, 7)âyetlerinde olduğu gibidir.
b) Bu, en kuvvetli olan görüştür. Bu görüşe göre, semavî kitapların sırlarına muttali olmak, ancak çeşitli şer'î ilimler ile, âlimlerin anlattıkları zahirî ve aklî ilimlere dalmış olanlar için mümkündür. Binaenaleyh burada "Tevrat'ı ve İncil'i" ifâdesinin yer alması, ancak büyük peygamberlerin muttali olabileceği sırlara bir işarettir. 351[351]

Çamurdan Yapılan Kuşları Uçurma Gibi-Mu'cizeler

"hani benim iznim ile, çamurdan bir kuş suretinin benzerini yaratıyordun (yapıyordun) ve içine üfiüyordun da, benim iznim İle o bir kuş oluveriyordu" âyetinin ifade ettiği nimet... Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 352[352]

Birinci Mesele

Nâfi, kelimeyi diğerleri İse ıjlt şeklinde okumuşlardır. kelimesi, (koyunlar) (koyun) ve (süvariler), (süvari) kelimelerinde olduğu gibi, (kuş) kelimesinin çoğuludur. 353[353]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ burada, "Onun içine üüüyordun..." buyurmuş, Al-i İmran'da ise Hz. İsa (a.s)'nın ağzından "(ve ona üflüyorum" (ah imran, 49) buyurmuştur. (Niçin?)
Cevap: Âyetteki ifadesi, "bir kuş suretinin benzeri bir suret yapıyordun" manasınadır. Buna göre, ifadesindeki müennes zamir, kâf edatına râcîdir. Çünkü bu kâf, Hz. İsa'nın yaptığı ve içine üflediği kuş suretinin (heyetinin) sıfatıdır. Bu zamir, tayr kelimesine muzaf olan "hey'et" kelimesine râcî değildir. Çünkü bu, Hz. İsa'nın yapıp üflediği "hey'et" değildir. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki. "Kâf, bu kuş suretinin (hey'etinin) benzeri olan (mahzûf) bir "hey'et" kelimesine delâlet ettiği için mana bakımından müennes, zahirine de müzekkerdir. Durum böyle olunca, bazan müzekker bazan müennes olarak kâf a, zamirin râcî olması caizdir. 354[354]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, çamurun, kuş suretine sokulması meselesi île, bu suretin canlı bir kuşa dönüşmesi meselesinde kendinin izni olmasına dikkat çekti. Âyetteki, jiiIj "Benim İznim ile..." kelimesini, meydana gelen bu işin Hz. İsa'nın kudreti ve yaratması ile değil, kendisinin kudreti ve yaratması ile olduğunu te'kid etmek için iki kere getirdi. 355[355]

Â'ma (Görmeyen) ve Abraşı İyileştirme

5) "Anadan doğma kör olanı ve abraşı yine benim iznimle iyi ediyordun" âyetinin ifade ettiği nimet... Anadan doğma kör olanın ve abraş olanın iyileştirilmesi meselesi bilinen bir husustur. Halil: " anasından kör olarak doğan, ise, sonradan kör olan manasınadır" demiştir. 356[356]

351[351] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/279-280
352[352] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/280
353[353] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/280
354[354] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/280
355[355] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/280-281
356[356] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/281

Ölüleri Diriltmesi

6) "Hani ölüleri benim iznimle (hayata) çıkarıyordun" âyetinin ifade ettiği nimet... Bu, "ölüleri kabirlerinden, benim iznim ile, yani sen dua ederken ve ölüye "Allah'ın izni ile kabrinden çık (diril)" derken, bunu benim gerçekleştirmem ile, diri olarak çıkarıyordun" demektir. Hz. İsa (a.s)'nın bu fiilleri hakkında, "Allah'ın izni"nin zikredilmesi, fiillerin aslının Allah'a izafe edilmesi manasındadır. Bu tıpkı, "Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir can ölemez" (ah imran. 14S) âyetinde ifade edildiği gibidir. Bu, "O nefsin (canın) ölümü, ancak Allah'ın, onun için ölümü yaratması He olabilir" demektir. 357[357]

Yahudilerin Komplosundan Allah'ın Onu Koruması

7) "Hani İsraÜoğullarınm (elint)r senden çekmiştim, kendilerine apaçık mu'cizelergetirdiğin zaman..." âyetinin ifade ettiği nimet... Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 358[358]

Birinci Mesele

"Kendilerine apaçık mu'cizeler getirdiğin zaman..." ifadesi ile, yukarıda geçen (sayılan) mu'cizelerin kastedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre, "el-Beyyinât" kelimesinin başındaki eliMâm, "ahd" (malum mânası) ifade eder. Bunun, beyyinat cinsini ifade eden, (yani cins için olan) elif-lâm olması da muhtemeldir. 359[359]

İkinci Mesele

Rivayet olunduğuna göre, Hz. İsa (a.s), akıllara durgunluk veren bu mu'cizeleri gösterince, yahudiler O'nu öldürmeye niyetlendiler de, Cenâb-ı Hak, göğe çekmek suretiyle O'nu onlardan kurtardı.
Daha sonra "Onlardan kafir olanlar, "Bu apaçık bir sihirden başka birşey değildir" demişlerdi" buyurulmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 360[360]

Sihr ve Sahir Kelimelerinin Kıraati

Hamza ve Kisâî, gerek bu âyette, gerekse Yunus, Hûd ve Saff sûrelerinde geçen "sihir" kelimelerini, elifli olarak Sâhir (sihirbaz) şeklinde; İbn Âmir ile Âsim, sadece Yunus sûresindekini elifli olarak; diğer kıraat imamları ise hepsin de elifsiz olarak sihr (sihir) şeklinde okumuşlardır. Bunu. "sâhir" şeklinde okuyanlar, Peygamber'e; "sihir" şeklinde okuyanlar ise peygamberin getirdiği şeylere işaret etmek istemişlerdir. Her iki şekildeki kıraat da güzeldir. Çünkü bunlardan her ikisi de, daha önce zikredilmektedir.
Vahidî (r.h) şöyle der: "Benim tercihim, sihr şeklindeki kıraattir. Zira "sihr' kelimesi, hem hadise, hem de şahıs için kullanılabilir. Bunun bir hadise için kullanılması hususu açıktır. Şahıs için kullanılmasına gelince, mesela sen, büyü sahibi (büyücü) manasını murad ederek, "Bu adam sihirdir" diyebilirsin Bu tıpkı, "Fakat birr (yani bârr, iyi kimse), Allah'a iman edendir..." (Bakara, 177-âyetinde olduğu gibidir. Nitekim şair de, JlfSl j Jl3| ^ Uîli "Dünya hayatı bazan bir yüzegülme, "ikbal"; hazanda bir arka çevirme, "idbâr"dır. (Yani, "hazan insanın yüzüne güler, bazan da ona sırt çevirir" demiştir. 361[361]

357[357] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/281
358[358] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/281
359[359] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/281
360[360] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/281
361[361] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/282

İkinci Mesele

İmdi şayet, "Allah Teâlâ, Hz. İsa'ya olan nimetlerini saymıştır. Halbuki kâfirlerin, Hz. İsa (a.s) hakkındaki
"Bu apaçık bir sihirden başka birşey değildir" sözleri. nimetlerden biri değildir. O halde, Allah Teâlâ ne hikmetle bunu burada zikretmiştir?" denilir ise şöyle cevap verilir: "Her nimet verilene haset edilmiştir" sözü, meşhur darb-ı mesellerdendir. Kâfirlerin, Hz. İsâ (a.s)'yı bu sözle tenkid etmeleri, Allah'ın O'na verdiği nimetlerin çok büyük olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh işte zikrettiğimiz bu sebepten ötürü, nimetlerin sayıldığı sırada, kâfirlerin (hasedlerinden dolayı söyledikleri) bu sözün zikredilmesi de yerinde ve güzel olmuştur.
8) Havarilere, "Bana ve Husulüme iman edin" diye vahyetmiştim. "İmanettik, hakikfki müslümanlar olduğumuza sen de şahfd ol" demişlerdi" {m&öq, frtj âyetinin ifade ettiği nimet,. Vahyin ne mânaya geldiği daha önce anlatılmıştı. Binaenaleyh âyette bahsedilen "Havariler"in peygamber olduğunu söyleyenler bunun peygamberlere yapılan çeşitten bir vahiy olduğunu; onların peygamber olmadıklarını söyleyenler ise, bunun, "ilham ve kalbe ilkâ edilen şey" manasına olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı, "Musa'nın annesine, "Onu emztr..." diye vahyettik" (Kasas, d ve "Rabbin bal ansına vahyettiki..."(Nam,eatâyetlerinde geçen "vahiy" gibidir. Cenâb-ı Hak, bu hususu, nimetleri sayma sadedinde getirmiştir. Çünkü insanın, diğer insanlar nezdinde sözünün kabul edilmesi ve kalblerinde sevgi kazanması, Allah'ın insana en büyük nimetlerinden biridir. Allah Teâtâ, bunu Havarilerin kalbine ilham ettiğinde, onların iman edip müslüman olduklarını bildirmiştir. Bu âyette "iman"ı, "İslam'dan önce zikretmiştir. Çünkü iman, kalbe âit bir vasıftır, islâm ise zahiren boyun eğip itaat etmekten ibarettir. Yani, "onlar hem kalbleri ile iman ettiler, hem de zahiren inkiyâd ettiler" demektir.
İmdi eğer, "Hak Teâlâ, (110.) âyetin başında, "Hem senin üzerindeki hem de ananın üzerindeki nimetimi hatırla" buyurmuştur. Sonra, Hak Teâlâ'ntn zikretmiş olduğu bütün nimetler Hz. İsa'ya tahsis edilmiş olup, bunlardan hiçbirinin Hz. İsa'nın annesiyle alâkası yoktur" denilirse, biz deriz ki: Çocuk için meydana gelen, tahakkuk eden bu yüce nimetler ve kıymetli derecelerin hepsi, zımnen ve ikinci derecede olarak, anne için de söz konusudr. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Meryem'in oğlunu da, anasını da bir âyet kıldık..." (Mu'minun, soj buyurmuştur. Böylece, bu ikisinden herbirının diğerleriyle çok sıkı münasebeti olduğu için, Allah onların ikisini birden tek bir âyet kabul etmiştir. Rivayet olunduğuna göre Allah Teâlâ Hz. İsa'ya, "üzerindeki nimetimi hatırla" dediğinde, Hz. Isa, kıldan yapılmış elbise giyiniyordu, bitki yiyordu, ertesi gün için herhangi bir şey biriktirmiyor ve "her günün rızkı, o günle beraberdir; harâb olacak evi, ölecek çocuğu olmayan herkes için, nerde akşam orda sabah..." diyordu. [362][362]

Havarilerin Gökten İnen Sofra İstemeleri

"Hani havariler: "Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bizim üstümüze gökten bir sofra indirebilir mi?" demiş, o (da): "Eğer inanmış kimselerseniz, Allah'dan korkun"demişti" (Mâide, 112).
'Hani havariler: "Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bizim üstümüze gökten bir sofra indirebilir mi?" demiş..." buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: [363][363]

Birinci Mesele

HakTeâlâ'nın, Jö âUfadesinin terkîbteki yeri hususunda şu iki takdir yapılmıştır:
a) "havariler.. dediğinde, ben havarilere itham ettim..." şeklinde...

---

[362][362] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/282-283
[363][363] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/283

b) "Havarilerin... dediği vakti hatırla.." şeklinde... 364[364]

İkinci Mesele

Kisâî, kelimesini, tâ harfiyle; kelimesini de nasb ile, lâm harfini tâ'ya idğam ederek, "(Ey İsa), Rabbinden... isteyebilir misin?" şeklinde okumuştur. Bu idğâmın sebebi şudur: Lâm ile tâ harflerinin mahreçleri birbirine yakındır. Çünkü bu iki harf de dilin ucundan ve "senâyâ" dişlerinin kökünden çıkarlar. Bu harflerin, mahreçlerinin birbirlerine yakın olması sebebiyle, idğâm edilmesi yerinde ve güzeldir. Bu kıraat, Hz. Ali ve İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Hz. Aişe (r.anha)'nin de, "Onlar (havariler), "Rabbin muktedir olabilir mi?" mânasını kastetmeyecek kadar Allah'ı tanıyorlardı. Havariler (böyle değil de), "Sen Rabbinden isteyebilir misin?" demişlerdir" dediği rivayet edilmiştir. Muaz İbn Cebelden de, Allah'ın Resulü, fiili tâ ile; diîj kelimesini de mansub olarak şeklinde okuttuğu rivayet edilmiştir.
Diğer kıraat imamları ise, fiili yâ harfiyle; kelimesini bâ harfini merfû ve de idğam yapmaksızın, şeklinde okumuşlardır.
Birinci kıraate göre bu ifâdenin mânası, "Rabbinden isteyebilir misin?" şeklinde olur. Bu şekilde okuyanlar, bu kıraatin ikinci kıraatten daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. Zira bu kıraat, onların, Hz. İsa'nın gücü ve kudreti hususunda şüphe etmiş olmalarını gerektirir. İkinci kıraat ise, onların, Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmiş olmalarını gerektirir.. Şüphesiz ki birinci kıraat ikincisinden daha uygundur. 365[365]

Havarilerin Kudret-i İlahiyeden Şüpheleri Olamazdı

İkinci kıraate gelince, böyle okunması halinde, ortaya şöyle bir problem çıkar: Allah Teâlâ, o havarilerin, "İman ettik. Hakîki müslümanlardan olduğumuza sen de şahid ol" demişlerdi" (Maide, 112} dediklerini nakletrniştir. Halbuki, onların iman etmiş olmalarından sonra, onların, Allah'ın buna gücünün yeteceği hususunda şüphe etmiş kimseler olduklarının söylenmesi nasıl caiz olabilir?
Buna birkaç yönden cevap verebiliriz:
1) Allah, onları iman edip müslüman olmakla tavsif etmemiş, aksine onların bu iki şeyi (imanı ve İslâm'ı) iddia edip öne sürdüklerini nakletmiş, sonra da buna, yine onlardan bir nakil olarak, "Rabbin bizim üstümüze gökten bir softa indirebilir mi?" dediklerini ilâve etmiştir. Bu da, onların, şekke düşüp bu hususta tereddüd ettiklerini gösterir. Çünkü böyle bir söz, imanı mükemmel olan bir kimseden sadır olmaz.. Hem onlar, "ve senin, bize hakikaten doğru söylediğini bilelim..." (Mâide, H3) demişterdir ki bu da, onların kalblerinde bir hastalığın bulunduğuna delâlet eder. Hz. İsa'nın onlara, "Eğer inanmış kimselersentz, Allah'dan korkun" demesi de, onların iman hususunda kâmil olmadıklarına delâlet eder.
2) Onlar mü'min idiler, ancak ne var ki bu mucizeyi, kalbleri iyice mutmaîn olsun diye talep etmişlerdir. Bu tıpkı Hz. İbrahim (a.s)'in "Fakat kalbim mutmain olsun diye..." (Bakara. 260) demesi gibidir. Zira, bu nevi mucizeleri görüp müşahede etmek, hiç şüphe yok ki, gönüllerde bir itminan meydana getirir. İşte bu sebepten dolayı havariler, "kalblerimiz yatışsın..." (Mâide, m) demişlerdir.
3) Bu sözden maksad, bunun, hikmet açısından caiz olup olmadığını sormaktır. Bu böyledir, zira Allah'ın fiilleri çeşitli hikmet vecihlerini görüp gözetmeye dayanınca, bu çeşitli hikmet vecihlerinden herhangi birisinin tahakkuk etmediği yerde, fiil imkânsız olur. Çünkü, hikmet bakımından ters olan birşey, kudret bakımından da ters gibi olur. Bu cevap, Mutezilenin görüşüne göredir.
Ama bizim görüşümüze göre bu, "Allah Teâlâ, buna hükmeder mi? Bunun vuku olacağını bilir mi? Zira, eğer o buna hükmetmez, vukuunu da bilmezse, bu şey Allah'ın gücü dahilinde

---

364[364] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/284
365[365] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/284

olmayıp muhal, imkânsız olur. Çünkü, malum olmayan şey "makdûr" da değildir" mânasına hamledilmiştir.

4) Süddî, ifadesinin, "Şayet, ondan bunu istersen, Rabbin sana itaat eder mi?" mânasına geldiğini söylemiştir. Bu, fiilinin, (itaat etti) mânasına kullanılıp, sîn harfinin de zâid kabul edilmesi görüşüne dayanır.

5) Âyet-i kerîmede geçen kelimesiyle murad edilen, belki de Cebrail'dir. Çünkü Cebrail (a.s) de, Hz. İsa'yı eğitmiş ve ona çeşitli yardımlarda bulunmuştur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, Mâide 110 âyetinin baş kısımlarında, "Hani ben seni Cebrail ile desteklemiştim" buyurmuştur. Yani, "Sen, Cebrail'in seni eğitip, sana çeşitli ikramlarda bulunduğunu iddia ediyorsun. Binâenaleyh o, sana gökten bir sofra indirebilir mi?" demektir.

b) Onların bu sorudan maksatları, bu hususta şüphe etmiş olmalarından ileri gelmemiştir. Aksine onların bundan maksatları, Allah Teâlâ'nın bunu yapabilmesinin son derece açık ve net olduğunu takrir edip ortaya koymaktır. Bu tıpkı, bir kimsenin, bir fakirin, âcizın elinden tutup da, "Hükümdar bu gibileri doyurmaya muktedir değil midir?" demesine benzer.. Onun bu sorudan maksadı, bunun çok açık ve sarih olduğunu; aklı olan hiç kimsenin bu hususta şüphe etmesinin caiz olmayacağını ortaya koymaktır. 366[366]

Maide Kelimesinin Manası

Zeccâc, kelimesi, "hareket etti" manasına gelen fiilinden, kalıbında bir kelimedir. Binaenaleyh sofra, üzerinde olan ile sallandığı için, adını almıştır" demiştir.

İbnu'l-Enbari ise şu izahı yapmıştır: "Sofraya maide adı verilmiştir; zira bu sofra bir bağıştır. Bu, Arapların, bir kimse bir kimseye iyilik yaptığında, demelerinden iştikak etmiştir. Bu görüşe göre mâide, atıyye, bağış mânasına gelen meyd masdarından, "faile" kalıbında bir kelimedir."

Ebû Ubeyde de şöyle demiştir: Mâide kelimesi, ism-i fail kalıbında olup, ism-i mefûl mânasındadır. Bu tıpkı, "hoşnut bir yaşayış..." (Karia, 7) âyetinde olduğu gibidir. Kelimenin aslı, olup, sahibine verilmiş bir bağıştır. Yani "O, onu ona verdi ve onunla ona ihsanda bulundu" demektir. Araplar, bir kimse bir kimseye iyilikte bulunduğunda, derler...

Daha sonra gelen, "Eğer inanmış kimselersentz, Allah'dan korkan" buyruğu hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Hz. İsa, "Mucizeyi tayin etme hususunda Allah'dan korkun. Zira sizin bu yaptığınız, işi yokuşa sürme ve tahakkümdür; bu ise, Rabbın huzurunda kul tarafından yapılmış büyük bir suçtur. Hem bu, daha önce gösterilen birçok mucizeden sonra yeniden bir mucize talep etmek demektir ki, bu da büyük bir suçtur" demiştir.

b) Allah Teâlâ onlara, bu gayelerinin gerçekleşmesine vesile olsun diye, takva ile emretmiştir. Bu, "Kim Allah'dan korkarsa, (Allah) ona bir çıkış yeri ihsan eder ve onu, hatırına gelmeyecek bir cihetten nzıklandmr" (Taiâk. 2-3) ve: "Ey iman edenler, Allah'dan korkun, O'na vesile arayın..." m«ie,35)âyetlerinde olduğu gibidir. "Eğer inanmış kimselerseniz.." buyruğuna gelince bu, "Eğer Cenâb-ı Hakk (c.c)'ın sofrayı indirmeye muktedir olduğuna inanıyorsanız, takvanız bu gayenizin gerçekleşmesine vesile olsun diye, Allah'tan korkunuz..." demektir. 367[367]

Havarilerin İtminan İçin Sofra İstemeleri

368[368]

Bu âyetle İlgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

366[366] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/284-286

367[367] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/286

368[368] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/286

"Dediler ki: "İstiyoruz ki biz de ondan yiyelim, kalbletlmlz mutmain olsan, senin bize gerçekten doğru söylediğini bilelim ve biz de bunun üzerine şâhldlerden olalım" (Mâide, 119).
Bir âyetin mânası sudun O havariler bunu talep edince, sanki Isâ (a.s) onlara: "Daha önce birçok mucize geldi. Binâenaleyh artık o kesin mucizelerden sonra, böyle bir mucize isteme hususunda Altah'dan ittikâ edin" demiş de, onlar dâ cevaben: "Biz, bu sofrayı sırf bir mucize olsun diye değil, şu sebeplerin hepsinden dolayı istiyoruz:
1) Biz, bu sofradan yemek istiyoruz. Çünkü iyice acıktık ve yiyecek birşey elde edemedik.
2) Biz, Allah'ın kudretini oefflteri He biliyor isek de, böyle bir sofranın gökten inişini bizzat gördüğümüzde yakînî imânımız artar ve itminanımız o nisbette kuvvetlenir.
3) Biz, her ne kadar diğer mucizelerle, senin doğru olduğunu biliyor isek de, bu mucizeyi de görüp müşahede ettiğimizde yakînimiz ve irfanımız artar, kalbî mutmainiiğîmiz kuvvet bulur.
4) Senin getirdiğin bütün mucizeler, yeryüzü ile ilgilidir. Bu ise, semavî bir mucize olup, hem hayrette bırakıcı, hem de büyük bir mucizedir, diz bunu gördüğümüzde, bunun şâhktteri oluruz ve bu mucize hususunda, onu görmeyen İsrâitoğuttan yaranda şahadette bulunuruz ve bu mucize iter Aiteh'm kudretinin mükemmetfiğirte ve senin peygamberliğine şâhidler oluruz" dediler. 369[369]

(Bayram) Kelimeleri Hakkında

"Meryem oghthâ dedi kt: "Ey Allah'ım, By Rabbipıiz, üstümüze gökten bir sofra *indir ki piztmhem evvelkfierimtz hem şoumkBerimtz Içtnbtr bayram* ve *senden bir $yet (mucize)* olsun. fi& *ruaklanda. Sen nzık verenlerin en hayıtitsısm"* (Maide, 114).
lafzı ile ilgili açıklama, Al-i İmran sûresinde "Eymülkün sahibi Allah'ım, sen mülkü kime ditersen ona verfrsfri"
(âı-i imran. 26) âyetinin tefsirinde geçmişti. Şuna göre tabiri nidadır. (Ey Rabbimiz) ifâdesi de ikinci bir nidadır, "bizim ...için olan..." kelimesi, (bir sofra) kelimesinin sıfatıdır emrin cevabı değildir. Abdullah İbn Mes'ûd (r.a), bunu emrin cevabı kılarak (olsun) şeklinde okumuştur.
Ferrâ şöyle demektedir: Başında emir fiil olan her nekire kelimeden sonra gelen fiil, hem meczûm, hem de merfû okunabilir. Meselâ, "Binâenaleyh bana taraftndan bir velî (bir oğul) ihsan et ki bana mirasçı olsun" (Meryem, 5-6) ve "onu da benimle beraber, bent tasdik eden bir yardımcı olarak gönder" (Kasas, 34) âyetlerinde olduğu gibi... Âyetteki, "hem evvelkilerimiz, hem sonrakilerimiz için bir bayram.." ifâdesi, "sofranın indiği o günü hem biz, hem de bizden sonrakiler, kendisine saygı gösterdiğimiz bir bayram sayalım" demektir. Sofra pazar günü inmişti. Bundan dolayı pazar günlerini bir bayram (tatil) edindiler. kelimesi Arapça'da, belli bir vakitte tekrar sana gelen şeye denir. Bu kelime, (döndü) fiilinden alınmıştır. Her sene yeni bir sevinçle dönüp geldiği için, bayrama denilmiştir. Âyette geçen, "Senden bir mucize (âyet) olsun" ifâdesi, "Senin tevhidine (birliğine) ve peygamberinin nübüvvetinin sıhhatine bir delil olsun" demektir. O'nun "Bizi nzıklandır" duası ise, "Bize, yiyebileceğimiz bir rızık ver. Sen, rızık verenlerin en hayırlısısın" demektir. 370[370]

İkinci Mesele

Âyetteki bu tertip hakkında bir düşün. Zira havariler, gökten gelecek bir sofra isterlerken, onu isteme hususunda birçok sebep zikretmişler, bunun başında da önce "yeme" sebebini getirerek, "istiyoruz ki biz de ondan yiyelim" (Maide, 113)demişler, dinî ve manevî sebepleri geriye bırakmışlardır. Ama Hz. İsâ (a.s), bu sofrayı isteyip, sebeplerini sıralarken, önce dinî sebepleri söyleyip, yeme sebebini sonraya almıştır. Çünkü O, sözünün sonunda "Bizi nzıklandır" demiştir. İşte bunu iyice düşündüğünde, bir kısmının ruhanî, bir kısmının da maddeye mütemayil olmaları bakımından ruhların derece derece oluşları gözünün önüne serilir. Sonra Hz. İsâ (a.s)'nın, dini son derece saf, ruhu da alabildiğine aydınlık olduğu için, "Bizi nzıklandır" diyerek, rızıktan bahsedince, o sözle kalmamış, rızıktan rtzık verene geçerek "Sen rızık verenlerin en hayırlısısın" demiştir. Buna göre âyetteki (Ey Rabbimiz) ifâdesi, Hak Subhâ-nehû ve Teâlâ'nın adı ile başlama; "üstümüzegökten bir sofra indir" ifâdesi, zat'tan sıfatlara geçiş; "Bizim hem evvelkilerimiz, hem Sonrakilerimiz İçin bir bayram olsun" ifâdesi, birer nimet olmaları bakımından değil, nimeti veren Allah'dan sudur etmeleri bakımından, ruhun nimetlerden dolayı sevinmesine bir işaret; "senden bir âyet (mucize) olsun" ifâdesi, bu sofranın, istidlal ve tefekkür edebilecek kimselere bir delil olmasına bir işaret; "Bizi nzıklandır" ifâdesi de, nefse düşen paya bir işarettir. Bunların hepsi, Hazret-i Allah'dan inen şeylerdir. O halde bir bak, Hz. İsa (a.s), önce en şerefti olandan başlayıp nasıl kademe kademe daha aşağı doğru inmiştir. Oaha sonra O, "Sen nzık verenlerin en hayırlısısm" demiştir ki bu da, yaratılmıştan Yaratan'a, Allah olmayandan, Allah'a; daha aşağıda olandan, daha yukarıda şerefli olana doğru yeniden bir yükseliştir. İşte bunu düşündüğünde, nurânî, ilahî ve aydınlık ruhların nasıl çıkıp indikleri hususunda bir işaret belirir. "Allah'ım, sen bizi böylesi olanlardan kıl." 371[371]

---

[369] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/287.
[370] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/288

Üçüncü Mesele

Zeyd (İbn Sabit) (r.a) âyeti, şeklinde okumuştur. Bunun Jjft şeklinde okunuşu, "âyet" lafzının mânasındaki müenneslikten ötürüdür. 372[372]

Gökten Sofranın İndirilmesi

"Allah dedi ki: "Ben onu sizin üzerinize elbette İndireceğim. Artık (bundan) sonra içinizden kim nankörlük ederse, ben onu muhakkak ki âlemlerden hiç kimseyi azaplandırmadtgım bir azap ile azaplandınnm" (MâıCe, 115).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 373[373]

Birinci Mesele

İbn Âmir, Âsim ve Nâfi, kelimeyi şeddeli olarak seklinde; diğer kıraat imamları ise şeddesiz olarak typ şeklinde okumuşlardır. Her iki şekil de, ve fiillerine dayanan iki kullanıştır. Bunlardan şeddeli fiil, "tekrar tekrar indirme" mânasına, şeddesiz olanının da, "toptan bir defada indirme" mânasına geldiği söylenmiştir. 374[374]

İkinci Mesele

"Artık, (bundan) sonra içinizden kim nankörlük ederse.." ifâdesi, "Artık o sofranın indirilmesinden sonra içinizden kim nankörlük ederse, ben onu muhakkak ki kâinatta hiç kimseyi azaplandırmadığım bir azap ile azaplandırırım" demektir. İbn Abbas (r.a), âyette bahsedilen azaptan maksadın, Allah'ın onları domuzlar hâline çevirmesi olduğunu söylerken; bu azabın onların maymunlara dönüşmesi olduğu veyahut da başka hiç kimsenin azab edilmediği bir çeşit azab olduğu da söylenmiştir. Zeccac: "Bu azap, dünyevî peşin bir azap olabileceği gibi, âhirete bırakılmış bir azap olması da mümkündür" demiştir. Âyetteki "âlemlerden" tabiri, "Onların yaşadıkları zamanki âlemlerden" demektir. 375[375]

371[371] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/288-289
372[372] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/289
373[373] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/289
374[374] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/289
375[375] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/290

Üçüncü Mesele

Denildiğine göre onlar, Hz. İsa'dan bu sofrayı, su ve yiyecek bulunmayan bir çöle geldikleri zaman istemişlerdir.
İşte bundan ötürü o havârîler, "istiyoruz ki biz de ondan yiyelim" (Maide, 113)demişlerdir. 376[376]

Dördüncü Mesele

Âlimler, Hz. İsâ (a.s)'nın, bu sofrayı kendisi için mi, yoksa, her ne kadar zahiren bunu kendisine nisbet ediyorsa da, kavmi için mi istediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Her ikisi de ihtimal dahilindedir. Allah en iyi bilendir. 377[377]

Sofranın İndirilmediğini ileri Sürenler

Alimler, bu sofranın İnip inmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Meselâ Hasan el-Basrî ve Mücâhid, sofranın inmediğini söylemişler ve bu görüşlerine şu iki yönden istidlal etmişlerdir:
1) Bunlar, "Ben onu muhakkak ki âlemlerden hiç kimseyi azaplandırmadığım bir azap ile azaplandırırım" kavl-i ilâhisini duyunca, Allah'dan bağışlanmalarını talep etmişler ve "Biz bu sofrayı istemiyoruz" demişlerdir.
2) Sofranın, onların hem evvelkileri, hem de sonrakileri için bir bayram olacağı bildirilmiştir. Binâenaleyh eğer böyle bir sofra inmiş olsaydı, bu bayramın Kıyamete kadar hep devam etmesi gerekirdi.
Müfessirlerin büyük bir çoğunluğu ise bu sofranın indiğini söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ben onu sizin üzerinize elbette indireceğim" buyurmuştur. İşte bu ifâde, herhangi bir şarta bağlı olmaksızın o sofranın mutlaka indirileceği hususunda ilahî bir vaaddir. Binâenaleyh bu sofranın indirilmiş olması gerekir.
Hasan el-Basrî ile Mücahidin birinci delillerine şöyle cevap verilir: "Âyetteki "Artık, (ondan) sonra içinizden kim nankörlük ederse, ben onu muhakkak ki... azaplandırırım" ifâdesi, "Ben onu sizin üzerinize elbette İndireceğim" ifâdesi ile ilgisi olmayan müstakil bir şart-ceza cümlesidir."
Onların ikinci delillerine de şu şekilde cevap verilir: "O sofranın indiği gün, onların şeriatları üzere olan hem o günkü, hem de sonraki kimseler için bir bayramdır." 378[378]

Altıncı Mesele

Rivayet edildiğine göre, Hz. İsa (a.s) bu sofrayı Allah Teâlâ'dan istemek için duaya hazırlandığında, yünden (sûf'tan) yapılmış bir elbise giyindi ve sonra da: "Allah'ım bize indir..." diye duâ etti. Bunun üzerine, biri altta biri üstte iki bulut arasında, havarilerin gözleri önünde, kırmızı bir sofra indi ve onların önüne geldi. Bunun üzerine Hz. Isa (a.s) ağlayarak, "Allah'ım, beni şükredenlerden kıl! Allah'ım, o sofrayı bir rahmet kıl ve başkalarına örnek olacak bir ceza vesilesi kılma!" dedi ve onlara "ibadetçe en iyiniz kalksın, o sofrayı açsın, Allah'ın ismini anarak (besmele ile) ondan yesin." Bunun üzerine havarilerin ileri geleni olan Sem'ûn, "Sen bunu yapmaya daha lâyıksın" dedi. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s) kalktı, abdest alıp namaz kıldı ve ağlayarak sofrayı açtı, "Rızık verenlerin en hayırlısı Allah'ın adı ile..." dedi. Ne görsünler, kılçıksız, pulsuz, kendinden yağ damlayan kızarmış bir balık... Baş tarafında tuz, kuyruk tarafında sirke... etrafında pırasa hariç her türlü sebze ve beraberinde beş yufka..

376[376] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/290
377[377] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/290
378[378] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/290-291

Bunlardan birinin içinde zeytin, birinde bal, üçüncüsünde tereyağı, dördüncüsünde peynir ve beşincisinde pastırma bulunuyordu. Sem'un, "Ey Allah'ın Ruhu (İsâ), bunlar dünya yiyeceklerinden mi, yoksa âhiret yiyeceklerinden mi?" deyince, Hz. İsa (a.s): "Bu, ikisinden de değil, fakat Allah'ın yüce kudretiyle yarattığı bir şeydir. Haydi istediğinizi yeyiniz ve Allah'a şükrediniz ki, Allah nimetini devam ettirsin ve fazlından artırsın" dedi. Havariler de: "Ey Rûhu'llah, sen bize, bundan bir mucize daha göstersen ya..." dediler. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s): "Ey balık, Allah'ın izni ile diril" deyince, balık canlandı., sonra da, "Eski haline dön!" deyince, o da kızarmış bir balık haline döndü. Sonra, sofra uçup gitti. Bundan sonraysa onlar, tekrar isyan ettiler; böylece de maymunlara ve domuzlara dönüştüler. 379[379]

Hz. İsa'dan Hristiyanlann İnancının Sorulması

"Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara Allah'dan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz diyen sen misin?" dediği zaman O, (şöyle) söyledi: "Seni tenzih ederim, hakkım olmadık bir sözü söylemem bana yakışmaz. Eğer onu
söyledimse elbet bunu bttmişsindir. Benim İçimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zâtında olanı bilmem. Şüphesiz kigayblan hakkıyla bilen sensin sen..." (Mâide. 116).
"Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara Allah'dan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz diyen sen misin?" dediği zaman" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 380[380]

Birinci Mesele

Bu âyet, Hak Teâlâ'nın ' 'Allah o zaman şöyle diyecek: 'Ey Meryem oğlu İsar hem senin üzerindeki, hem ananın üzerindeki nimetimi hatırla..." (Mâide, no) ifâdesine atfedilmiştir. Buna göre, Allah bu sözü, Hz. İsa (a.s)'ya Kıyamet gününde söyleyecektir. Alimlerin bir kısmına göre de Cenâb-ı sHak bu sözü, Hz. İsa'yı göğe kaldırırken söylemiştir. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine tutunmuşlar ve kelimesinin mazi hakkında kullanıldığını söylemişlerdir. Birinci görüş daha doğrudur; çünkü yüce Allah bu hadisenin peşinden, "Bu (gün) doğru söyleyenlerin sadâkatlan kendilerine fayda vereceği bir gündür" (Mâide, 119) âyetini getirmiştir ki, bu günle Kıyamet günü murad edilmiştir.
Bunların edatına tutunmalarına gelince, bununla ilgili cevap daha önce geçmişti. 381[381]

Hristiyanlar İçinde Kur'an'ın Bildirdiği Şekilde İnananlar

Hak Teâlâ'nın "İnsanlara, "Allah'dan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz" diyen sen misin?" ifâdesi hakkında şu iki soru bulunmaktadır:
a) Allâmu'l-guyûb (gayblerin bilicisi) olan Cenâb-ı Hakk'ın soru sorması nasıl uygun düşebilir?
b) Allah, Hz. İsa'nın bunu söylemediğini biliyordu; o halde daha niçin O'na bu şekilde hitap etmiştir?
Eğer, "O'nun bundan maksadı hristiyanları azarlamak ve onları kınamaktır" derseniz biz deriz ki: Nasâra'dan hiç kimse, Allah'ın ulûhiyyetini kabul etmeyerek, Hz. İsa ve Meryem'in ilâh olduklarını söylememiştir. O halde, onlardan hiçbiri bunu söylememişken, bu sözün onlara nisbet edilmesi nasıl caiz olabilir?
Bu sorunun birinci şıkkına şöyle cevap veririz: Bu, inkârı mânada bir istifhamdır {"..demedin değil mi?" mânasında).
İkinci şıkka şu şekilde cevap verilir: İlâh, yaratandır.'Halbuki nasârâ, Hz. İsa ve Meryem'in elinde zuhur eden mucizelerin yaratıcısının Hz. İsa ve Meryem olduğunu; Allah Teâlâ'nın ise, kesinlikle bunları yaratmadığına itikâd ederler. Durum böyle olunca, nasârâ şüphesiz "Bu

---

379[379] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/291
380[380] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/291-292
381[381] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/292

mucizelerin yaratıcısının, Hz. İsa ve Meryem olduğunu; Allah Teâlâ'nın ise bunları yaratmadığını" söylüyorlardı. Bu sebeple onların, bazı şeyler hakkında Allah'ın o şeyin ilâhı olmadığı halde, Hz. İsa ve Meryem'in o şeyin ilâhları olduğunu kabul etmiş olmaları doğru olabilir. Böyle bir tefsir ve mânaya göre de, bu nakil ve rivayet, yerinde ve sahih olmuş olur.

Daha sonra "O (şöyle) söyledi: "Seni tenzih ederim, hakkım olmadık bir sözü söylemem bana yakışmaz" buyurul-m ustur.

"seni tenzih ederim" ifadesiyle ilgili gerekli açıklamayı, (Bakara, 32) âyetinin tefsirinde yapmıştık.

Bil ki Allah, Hz. İsa'ya: "Sen bunu dedin mi?" diye sorduğunda, Hz. İsa, "Dedim" veya "demedim" şeklinde cevap vermemiş, aksine o, "hakkım olmadık bir sözü söylemem bana yakışmaz" demiştir. Halbuki böyle söylemek, hak değildir. O halde bu, "Benim bu sözü söylememin, bana yakışmayacağı.." neticesini verir.." demiştir. Cenâb-ı Hak, Hz. İsa'nın bu sözü söylemediğini beyan buyurunca, bu sözün ondan sadır olup olmadığı hususunu beyan etmeye başlamıştır. Hz. İsa, "Ben bunu demedim, söylemedim..." diyerek cevap vermemiştir. Çünkü böyle bir söz, kendisini tezkiye etme ve temize çıkarma yerine geçmiş olur, bu mânaya gelirdi.. Halbuki bu makam, huşu ve tevazu makamıdır. Yine Hz. İsa: "Ben onu söyledim..." diye de cevap vermemiş; aksine bunu, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi kuşatan ilmine havale etmiştir.

İşte bu sebeple de Hz. İsa, "Eğer onu söyledimse, elbet bunu bilmişsindir" demiştir ki bu ifâde, gerek edep, gerekse Allah Teâlâ'nın huzurunda tevazu ve alçak gönüllülüğünü, zilletini ortaya koyma ve bütün işleri Hak Subhânehu ve Teâlâ'ya havale etme hususunda mübalağa ifâde eden bir sözdür.

"Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zâtında olanı bilmem" buyurmuştur. 382[382]

Allah'ın Hz. isa'dan Naklettiği Bu Söze Gelince

Müfessirler bu âyetin tefsirinde çok çeşitli ifâdeler kullanmışlardır:

a) "Sen benim gizlediğimi bilirsin, ben ise senin gizlediğini bilmem."

b) "Sen benim yanımda olanı bilirsin, ben ise senin katında olanı bilmem."

c) "Sen, benim gaybımda olanı bilirsin, bense senin gaybında olanı bilmem."

d) "Sen, dünyadayken benim tarafımdan yapılanı bilirsin; bense âhirette senden sadır olacak şeyleri bilemem.."

e) "Sen, benim söylediğimi, yaptığımı bilirsin; bense senin söylediğini ve yaptığını bilemem..." 383[383]

İkinci Mesele

Mücessime bu ayette tutunarak, "Nefs, şahıs anlamına gelir. Bu ise, Allah'ın bir cisim olmasını gerektirir" demişlerdir.

Mücessimenin bu görüşüne şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) "Nefs", "zât" demektir. Nitekim aynı mânaya olarak, "Bir şeyin kendisi; şeyin zâtı..." denilir.

b) Bu tabirden maksat, "Sen benim malûmatımı bilirsin, bense senin malûmatını bilemem" demektir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak bu sözü "tıbâk" ve "müşâkele" yoluyla zikretmiştir ki, bu şekilde bir ifâde de sözün fasihinden olan bir ifâdedir.

Daha sonra Allah Teâlâ "Şüphesiz ki gayblan hakkıyla bilen sensin sen" buyurmuştur ki bu ifâde de, daha önce geçen iki cümleyi, yani "Eğer onu söyledimse. elbet bunu bflmişsindir" ve "Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zâtında olanı bilmem" cümlelerini tekîd

---

382[382] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/292-293

383[383] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/293-294

etmektedir. 384[384]

Hz. İsa (a.s)'nın Gerçek Talimatı

"Ben onlara senin bana emrettiğinden başkasını söylemedim, (dediğim hep şu İdi:) "Benim de Rabbfm, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin." Ben içlerinde bulunduğum müddetçe üzerlerinde bir kontrolcü idim. Fakat vaktâ ki sen beni aldın, üstlerinde gözcü yalnız sen" oldun. Sen her şeye hakkıyla şahidstn. Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, mutlak galip, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da, hakikaten sensin sen.." (Mâlda, 117-118).
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. İsa'dan naklen, "Ben onlara, senin bana emrettiğinden başkasını söylemedim, (dediğim hep şu idi:) ' 'Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah a kulluk edin'' buyurmuştur.
Bu âyette geçen, lafzı, "en-i müfessire"dir. Müfesser olan ise, emredjjen söze raci olan lâfzındaki hâ zamiridir. Buna göre kelamın takdiri, "Ben onlara ancak, bana emrettiğin sözü söyledim" şeklinde olur. Emredilen söz de, "Benim (Hz. İsa'nın) onlara, "Allah'a, benim ve sizin Rabbinize ibâdet edin" dememdir.." şeklinde takdir edilir. Bil ki aslolan, Hz. İsa'nın, "Ben onlara, ancak senin bana emrettiğin şeyi emrettim.." demesiydi.. Ancak ne var ki O, hem kendisini hem de Rabbini, aynı anda âmir (emreden) yapmamak için, güzel terbiye kaidelerine göre, "emretme" sözü yerine, "söyleme, deme.." ifâdesini tercih etmiştir. Aslolanın böyle olduğuna "en-i müfessire"nin zikredilmiş olması da delâlet etmektedir.
"Ben, içlerinde bulunduğum müddetçe, üzerlerinde birkontrolcü idim" buyurmuştur. Yani, "onların içinde bulunduğum sürece, onların yaptıklarına şehâdet ediyordum."
» "Fakat vakta ki sen beni aldın, üstlerinde gözcü yalnız sen oldun."
Bu âyetin başında bulunan kelimesinden maksad Hz. İsa'nın göğe çekilmesi, alınmasıdır. Burada"Ey İsa, şüphesiz ki seni öldürecek olan benim, sent kendi nezdime yükseltip kaldıracağım..." (âı-i imrân, 55)
âyetindeki mâna söz konusudur.
Zeccâc: ifâdesinin mânası hakkında, "Onları muhafaza eden, onların hal ve hareketlerini görüp gözeten sendin" demiştir. "Sen her şeye hakkıyla şahidsin." Yani, "Ben onların içinde bulunduğum sürece, benim şahidim sensin. Ben onlardan ayrıldıktan sonra da, onların şahidi de sensin.." demektir. Mânanın böyle olması halinde, âyette geçen şehîd lafzı, şâhid mânasındadır. Bu kelimeyi görme, bilme ve şehâdet mânasında olan "söylemek" mânalarına hamletmek de caizdir. Bütün bu takdirlere göre şehîd lafzı, hakîkî sıfatların isimlerindendir. 385[385]

"Eğer onlara azâb edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, mutlak galip, yegâne hüküm ve *hikmet sahibi olanda hakikaten sensin sen!.."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

Hz. İsa Müşriklerin Affını İster mi?

Âyetin mânası açıktır. Ama, bu ifâdeyle ilgili şöyle bir soru vardır: Allah Teâlâ şirki bağışlamadığı halde, Hz. İsa'nın *"eğer onları bağışlarsan"* demesi nasıl caiz olabilir?
Buna birkaç yönden cevap verilebilir:
a) Cenâb-ı Allah Hz. İsa 'ya,;". *.Allah 'ı bırakıp da bent ve anamı iki tanrı edininiz dtyen sen misin?"* (Mâko, îi6) deyince, anlaşılmıştır ki, hristiyanlardan bazıları bu sözü ondan nakletmişlerdir. Bu küfrü ondan naklederi kimse kâfir değil, aksine bu nakilde yalan söylediği

---

384[384] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/294
385[385] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/294-295

için günahkâr olmuş olur. Günahların affı ise caizdir. İşte bundan dolayı, Allah'ın onu affetmesi, bağışlaması istenmiştir.

b) Bizim itikadımıza göre, Allah-u Teâlâ'nın kâfirleri cennete; zâhtd ve abidferi de cehenneme sokması caizdir. Çünkü mülk, O'nun mülküdür; hiç kimse O'na itiraz edemez. Bundan dolayı Hz. İsa, bu sözü söylemiştir. Bundan maksadı da, bütün işleri Allah'a havale etmek; tecâvüz, haddi aşma ve itirazı da tamamen terketmektir. işte bundan dolayı sözünü, *"Mutlak galip, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da, hakikaten sensin sen.."* diye bitirdi. Bu söz şu anlama gelmektedir:"Sen, istediğini yapmaya kadir ve her yaptığında hakîm olansın.. Hiç kimse sana itiraz edemez. Ben nerde, Rubûbiyyet hallerine dalmak nerde!.."

Âyette geçen *"Şüphesiz Allah, kendisine eş koşulmasını bağışlamaz.."* (Nisa, 48) buyruğu hakkında deriz ki: Bize ve Mu'tezito'den Basralılann cumhuruna göre, Allah'ın şirki de bağışlaması mümkündür. Onlar şöyle demişlerdir "Çünkü azab etmek, Allah'ın günahkar üzerinde birhakkıdır. Azabı düşürmelf (bağışlama) ise, Aljah için bir zarar olmadığı halde, günahkâr için bir faydadır. Binâenaleyh bunun "hasen" , (güzel) olması gerekir. Fakat şeriatımızda naklîdeKI, böyle bir affın vâkî olmayacağına delâlet etmektedir. Belki de Hz. İsâ (a.s)'nın şeriatında böyle bir delil (âyet) mevcut değildi."

c) Hristiyanlann bu kesimi, küfür (inkâr) olan bu sözü söyleyince, Hz. isi (a.s), onların bir kısmının bundan tevbe edebileceklerini farzedip, *"Eğer onlara azap edersen..."* deyince, "(Allah'ım) sen o azap otunacaklarıri, küfür üzere öldüklerini biliyorsun. Binâenaleyh senin kulların olduklar» için onlara azap edebilirsin. Çünkü sen kullarından kâfir olan herkese azap edeceğini bfldirdin. Yok eğer sen onları bağışlarsan, sen onlann küfürlerinden tevfce öttikferfrti bildiğin için, onları bağışlamışsındır. Çünkü sen kâfirliğinden tevbe edip dönenlere mağfiret edeceğini bildirdin" demek istemiştir.

d) Bazı âlimlerin şöyle dediklerini zikrettik: "Allah Teâlâ, "İnsanlara, "AUah'dan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz" diyen sen misin?" şeklindeki sözünü, Hz. İsa'ya Kıyamet günü değil, onu göğe çekerken söylemiştir. Buna göre, sorunun cevabı kolaydır. Zira, Hz. İsâ (a.s)'nın "Eğer onlara azâb edersen, şüphe yok ki on/ar senin kullarındır" sözünün mânası, "Eğer onları bu küfürleri üzere öldürür ve bundan dolayı azap edersen, onlar senin kullarındır ve bu senin hakkındır. Yok eğer, onları tevfikinle küfrün karanlığından imanın aydınlığına çıkarıp, geçmiş günahlarını bağışladı isen, bu da senin hakkındır" şeklindedir. Bu mânaya göre, ortada bir müşkil yoktur.386[386]

Âyet Faskılar Lehine Şefaate Delildir

Bazı âlimlerimiz, bu âyete dayanarak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, fasıklara (günahkârlara) şefaat edeceğine şöyle
diyerek delil getirmişlerdir: "Hz. İsâ (a.s)'nın, "Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır" şeklindeki sözü, mükafaatı ve sevabı haketmiş kimseler hakkında değildir. Çünkü onlara azap etmek uygun düşmez. Bu söz kâfirler hakkında da söylenmiş olamaz. Çünkü Hz. İsâ (a.s)'nın, "Eğer onları bağışlarsan, mutlak galip, yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da, hakîkaten sensin sen..." sözü, kâfirler hakkında olamaz. Binâenaleyh bu âyet, bu sözün iman ehli kimselerden fâsık olanlar hakkında olduğuna delâlet eder." Hz. İsâ (a.s)'nın, fâsık (günahkâr) kimselere şefaat edeceği sabit olunca, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında bu, öncelikle sabit olur. Çünkü bu ikisi arasında bir fark olduğunu söyleyen yoktur." 387[387]

Ayetin “el-Azizu’l-Hakim” Diye Bitmesinin İzahı

386[386] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/296-297

387[387] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/297

Vahidî (r.h), Abdullah İbn Mes'ud (r.a)'un mushafında, bu cümlenin, "Eğer onları bağışlarsan, muhakkak ki sen, gafur ve rahîmsin"şeklinde olduğunu rivayet etmiştir. Aynı zamanda hocam olan merhum babamın şöyle dediğini işitmiştim: "Burada âyetin sonunda "azîz ve hakîm" sıfatlarının yer alışı, "gafur ve rahîm" sıfatlarının yer almasından daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ'nın gafur ve rahîm olması, muhtaç olan herkes için rahmeti ve mağfireti gerektiren bir mânayı ifâde eder. Ama O'nun azîz ve hakîm oluşu, mağfireti icâb ettirmez. Çünkü O'nun azîz oluşu, dilediğini yapıp istediğine hükmetmesini ve O'na karşı hiç kimsenin itirazda bulunamayacağını gösterir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, azîz ve kulların kendisi üzerinde hak sahibi olmalarından münezzeh olup da, buna rağmen affettiğini bildirince, bu aftaki kerem; bağışlayıp rahmet etmesini gerektiren gafur ve rahîm oluşundaki keremden daha mükemmel ve büyüktür." İşte bundan dolayı, babam (r.h) sözünü "Allah herşeyden azîz yani müstağni olup, buna rahmeti ile hükmedince, bu daha mükemmel olur" şeklinde söylemişti. Diğer bir kısım âlim de: "Eğer Hz. İsâ (a.s), "Sen gafur ve rahîmsm1 demiş olsaydı, bu "Hz. İsa'nın onlara şefaatçi olabileceğini ihsas ettirirdi. Ama o böyte demeyip, "mutlak galip (aziz), yegâne hüküm ve hikmet sahibi (hakîm) olan da hakikaten sensin sen..." deyince, bu söz, Hz. İsa'nın maksadının, her şeyi Allah'a havale edip, bu konulara hiçbir bakımdan değinmeme olduğuna delâlet eder. 388[388]

"Allah dedi ki: "Bu, doğru söyleyenlerin doğruluklarının kendilerine fayda vereceği bir gündür. Altından ırmaklar akan cennetler onlarındır ki onlar orada ebedi ve daimî kalıcıdırlar. Allah kendilerinden râzî olmuştur, kendileri de O'ndan râzi olmuşlardır. İşte bu, en büyük kurtuluştur. Göklerin yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır. O, her şeye hakkıyla kadirdir" (Mâide, 119-120).
"Allah dedi ki: "Bu, doğru söyleyenlerin doğruluklarının kendilerine fayda vereceği bir gündür" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 389[389]

Birinci Mesele

Alimlerimiz, burada geçen gün lafzı ile, Kıyamet gününün kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre mâna. "Onların dünyada iken sâdık (özü-sözü doğru) olmaları. kendilerine Kıyamet günü fayda verir" şeklindedir. Âyetten maksadın bu olduğuna delilimiz şudur: Kâfirlerin doğrulukları, Kıyamette kendilerine fayda vermeyecektir. Baksana iblis, "Şüphesiz Allah gerçek vaadde bulundu. Ben de size vaadettim, ama caydım" (ibrahim, 22) diyecektir. Fakat onun bu doğru sözü, kendisine fayda vermeyecektir. Bu âyet, Allah Teâlâ tarafından Hz. İsâ (a.s)'yı, "Ben, onlara senin bana emrettiğinden başkasını söylemedim" imik», ht>şeklindeki sözü hususunda bir tasdiktir. 390[390]

İkinci Mesele

Kıraat imamlarının cumhuru, yevm kelimesini ref ile; İmam Nâfi ise nasb ile okumuştur. Ebû Ubeyde de bunu tercih etmiştir. Ref ile okuyuş hakkında, Zeccâc söyle demiştir: Bu ifâdenin takdiri, "Bu gün, doğru kimselerin menfaatlendiği gündür" şeklindedir. 391[391]

Zaman Zarfı Hakkında Güzel Bir İzah

Nasb ile okunuşa gelince, bunun birkaç izah şekli bulunmaktadır.
a) Bu kelime Jli fiilinin zarfı olmak üzere.. Buna göre ifadenin takdiri şöyledir: gö£ fji J~gl

---

388[388] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/297-298
389[389] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/298
390[390] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/298
391[391] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/299

JJÎJl I.U ÜJi Jti "Cenâb-ı Hak bu sözü İsa'ya ...fayda verdiği gün söyledi..."
b) Bu kelâmın takdirinin şu şekilde olmasıdır: "Bu sıdk ve doğruluk, doğruluklarının doğrulara fayda verdiği günde vaki olmuştur." Bu manaya göre zaman zarflarının, hadiselerden haber veren ifadeler kabul edilmesi de caizdir. Nitekim senin, "Cumartesi günü olan savaş..." "Arefe günü olan hacc.." sözlerinde olduğu gibi.
c) Ferrâ şöyle demiştir: "İsim olmayan bir kelimeye izafe edilen yevm kelimesi, iiji kelimesinde olduğu gibi, feth üzere mebni olur."
Basralılar: "Bu yanlıştır, çünkü zarf ancak.mebnî bir kelimeye izafe edildiğinde mebnî kılınır. Nitekim Nâbiğa, "Tutku ve meyiller hususunda (sebebiyle) yaşlılığı azarladığım zaman..." demiş ve kelimesini, mebnî olan cJSl* kelimesine muzaf olduğu için mebnî kılmıştır. Nitekim "O gün hiçbir kimse malik olamaz..." (fontu, 19) âyetinde de kelimesi mebnî olan edatına muzaf olduğu için mebnî kılınmıştır. Ama burada ise, yevm kelimesi mu'reb olan bir kelimeye muzaftır. Çünkü muzaridir; fiil-i muzari de mu'rebtir. Binaenaleyh, yevm kelimesinin ^î fiiline muzaf olması, onun mebnî olmasını gerektirmez..." demişlerdir. Allah en iyi bilendir.
Sonra "Altından ırmaklar akan cennetler onlarındır ki onlar orada ebedî ve daimi kalıcıdırlar. Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu, en büyük kurtuluştur" buyurulmuştur.
Bil ki Allah Teâlâ, sâdık kimselerin dünyadaki doğruluklarının Kıyamet günü onlara fayda vereceğini haber verince, bu faydanın sevap olduğunu açıklamıştır. Sevabın hakikati şudur: Sevap halis, daimî ve tazimle karışık bir menfaattir. Binâenaleyh, âyetteki "Altından ırmaklar akan cennetler onlarındır..." cümlesi, gam ve kederlerden uzak, saf bir menfaate; "onlar orada ebedî ve daimî kalıcıdırlar" ifâdesi de, bu menfaatin daimî olduğuna bir işarettir. Sen bu inceliği iyice düşün; çünkü Allah, mükâfaattan (sevap) bahsettiği her yerde, "Onlar orada ebedî ve daimî kakadırlar" demiş; ehl-i imanın günahkârlarının cezasından bahsettiği her yerdeyse, "hulûd" (çok uzun süre kalış) lafzını, ifâdesini zikretmiş, ama onunla beraber "te'bîd" ifâde eden Ü?l (ebedî ve sonsuz kalış) lafzını zikretmemiştir. Âyetteki, "Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu, en büyük kurtuluştur" ifâdesine gelince bu da, ta'zîme işarettir. İşte kelâmcıların sözünün zahiri budur.
Fakat, Allah'ın celâl nûrlarıyla aydınlanmış ruhlara sahip kimselere göre, âyetteki, "Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır" buyruğunun içinde, kelimelerin ifâde edemiyeceği harikulade sırfar bulunmaktadır. Allah bizi, bu sırlara muttali olmuş kimselerden eylesin.
Alimlerin çoğu cümlesindeki Üb "İşte bu.."lâfzını "...cennetler onlarındır" sözünden, "...kendileri de O'ndan razı olmuşlardır" sözüne kadar geçen ifâdelerin tamamına racidir. Bana göre bunun, sadece "Allah kendilerinden razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı olmuşlardır" ifâdesine has olması da muhtemeldir. Akıl erbabı kimseler nezdinde sabittir ki, Allah'ın rızasına nisbetle, içindeki bütün şeylerle cennet, varlığa nisbetle adeta yokluk gibidir. Nasıl böyle olmasın ki!. Çünkü cennet, insanın nefsinin arzuladığı bir şey; rıdvân ise, Hakk'ın sıfatıdır. Aralarında hangi münasebet bulunur ki!.. Bu, zahire tutunan mütekellimin, kelâmcının tabiatının hoşlanmayacağı bir sözdür; fakat herkese, ne için yaratılmışsa o kolaylaştırılır...
Allah-u Teâlâ sonra "Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır. O, her şeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Denildi ki bu, mukadder bir suâlin cevâbıdır. Sanki, "Bu büyük kurtuluşu onlara kim bahşedecek?" diye sorulmuş da, buna "Göklerin ve yerin mülkü kendisinin olan Allah..." diye cevap verilmiştir. 392[392]

Sûrenin Bu Şekilde Hitama Ermesindeki Sırlar

Mâide Sûresinin böylece, şerefli bir biçimde hitama ermesinde birçok sırlar bulunmaktadır. Biz bu sırlardan pek azını zikredeceğiz:

392[392] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/299-300

1) Allah, "Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır" buyurmuş, ama "içlerinde kim varsa..." buyurmamış, yani âkil olmayan varlıkları âkil olanlara tağlîb etmiştir. Bunun sebebi, yaratılmış bütün varlıkların, Hak Teâlâ'nın hakimiyet, kudret, kaza ve kader elinde müsahhar, zelil ve aciz olduklarına bir dikkat çekmedir.. Buna göre, bu teshîr içinde sanki kudreti olmayan cansız varlıklar, aklı olmayan hayvanlar (behâim) gibidirler.. Allah'ın ilmine nisbetle, hepsinin ilmi bir ilimsizlik; yine, Allah'ın kudretine nisbetle hepsinin kudreti, bit kudretsizliktir..

2) Sûrenin başı, rubûbiyyet ile ubûbiyyet (Rablık ile kulluk) arasında yapılmış otan bir ahdi hatırlatma ile ilgiliydi. Binâenaleyh Allah, "Ey iman edenler, bağlandığınız ahidleri yerine getirin.." (Mflioe, d buyurmuştur. Mü'minin halinin kemâli de, kulluğa girmesi, nefsinden tamamen vazgeçerek sırf fena haline ulaşmasındadır.. Bunlardan birincisi şeriattır; ki bu, başlangıçtır.. Diğeri de hakikattir; ki bu da nihaî gayedir. Binâenaleyh, sûrenin başlangıcı şeriattan bahsetmiş, sonu da, Allah'ın kibriyasının, celâlinin, izzetinin, kudretinin ve yüceliğinin zikredilmesiyle bitmiştir. İşte bu hal, hakikat makamına vasıl olmadır; binâenaleyh, bu başlangıç ile bu bitiş arasında ne güzel bir münasebet bulunmaktadır!..

3) Bu sûre, çok çeşitli ilimleri kapsamaktadır...

a) Şer'î kanunların, hükümlerin ve mükellefiyetlerin beyân edilmesi...

b) Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatını inkâr hususunda, yahudîlerle yapılan münazara...

c) Hristiyanlarla, teslis konusunda yapılan münazara.. Böylece bu sûre, bütün bu gayeleri tastamam isbatlayan ve tahakkuk ettiren bir nükte ile son bulmuştur ki, bu nükte de şudur: Allah Teâlâ, "Göklerin, yerin ve içlerinde ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır" buyurmuştur ki bu, "Hak Subhanehû'nun dışında kalan her şey, lizâtihî (zâtı gereği) mümkün olup, Allah-u Teâiâ'nın yaratmasıyla var olmuşlardır" mânasındadır. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak, bütün mümkinâtın ve kâinatın mâliki, ruhların ve bedenlerin mucidi, var edeni olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca bundan, bu sûrede bahsedilen her gayenin ve matlûbun sübût bulmuş olduğu neticesi elde edilir. Cenâb-ı Hakk'ın dilediği ve istediği biçimde mükellef tutmasının güzel oluşu da sabit ve haktır, gerçektir. Zira Allah Subhanehû, her şeyin mâliki olunca, o her şeyde emretmek, nehyetmek, mükâfaat vermek ve cezalandırmak suretiyle dilediği ve istediği biçimde tasarrufta bulunabilir.. Böylece, Hak Subhânehu ve Teâlâ, "Dilediği ve istediği herhangi bir biçimde mükellef tutar.." demek doğru ve yerinde olur.

Yahudilere reddiyede bulunması da şöyledir: Allah mülkün mâliki olunca, mâlikiyyet (sahip ve mâlik oluş) hükmüne göre, Musa'nın şeriatını neshedip, Muhammed (s.a.s)'in şeriatını vaz' etmek hakkı var demektir..

Hristiyanlara reddiyede bulunması da şöyledir: Hz. İsa ve Meryem, Allah'ın dışında bulunanlar zümresine dahildirler. Çünkü biz, "Mûcid (Yaratan), ya Allah'dır veya başkasıdır. İsa ve Meryem'in bu ikinci kısma dahil olduklarında şüphe yoktur. Biz, Allah'ın dışında kalan her şeyin, zâtı gereği mümkin; Allah'ın îcad etmesiyle mevcut ve O'nun yaratmasıyla var olan varlıklar olduğuna dair delil getirince, Hz. İsa ve Meryem'in de böyle olduklarını; ubüdiyyettn de bundan başka bir manasının olmadığım" beyân etmiştik. Böylece bu ikisinin de, yaratılmış birer kul oldukları sabit olmuş olur. Ve bu sebeple de, bahsettiğimiz izahla, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin hatimesi kıldığı; yaptığı bu âyetin, bu sürenin ihtiva ettiği bütün ilimlerin sıhhati hususunda, kati bir delil ve burhan olduğu ortaya çıkmış olur. Allah, kelâmının sırlarını en iyi bilendir.

Bu sûrenin tefsiri, Allah'a hamd ile tamamlandı. O'nun salât ve selâmı, Efendimiz, mahlûkatın en hayırlısı, ümmînebîHz. Muhammed ile O'nun âline, ashabına olsun... Ve Allah ona, çok çok selâm etsin.. [393][393]

---

[393][393] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/300-302

EN'AM SURESİ

"Bu Sûre, Mekkîdır: ancak, 20, 23, 91, 93, 114, 141, 151, 152 ve 153. âyetleri Medenîdir. Âyetlerin sayısı 165 olup, Hicr Sûresinden sonra nazif olmuştur.

"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla"
Ibn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu sûre Mekki olup, toptan indirilmiştir. Bu sûre gelirken bütün bir vadi (meleklerle) dolmuş, onu Cebrail ile beraber yetmişbin melek teşyî etmişti. Böylece, melekler indiler de, Mekke'yi kuşatan o iki dağın arası meleklerle dolup taştı.. Bunun üzerine Allah'ın Resulü (s.a.s) kâtiplerini çağırdı ve altı âyet hariç, sûrenin hepsini yazdılar.. Çünkü bu altı âyet Medenîdir. Bu âyetler: (Enam, 151)âyetiyle, müteakip üç âyet (151, 152, 153 ve 154. âyetler); (91. âyet) ve (93. âyet) âyetleridir. Enes (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Kur'ân da, En'âm sûresinden başka hiçbir sûre, bana cümleten (toptan) nazil olmadı; şeytanlar, bu sûre için toplandıkları kadar hiç bir sûre için toplanmamışlardı. Bu sûre bana, Cebrail ile beraberinde elli veya ellibln melek olduğu halde gönderildi; bir düğün debdebesiyle, onu kuşatmış olarak getirdiler, havuza suyun yerleştirilmesi gibi, onu göğsüme yerleştirdiler. Allah Teâlâ bununla beni ve sizi öyle şereflendirdi ki artık bundan sonra ebediyyen bizi yoldan çıkarmaz ve zelil etmez. Bunda müşriklerin bütün hüccetlerinin İptali ve Allah'ın cayması mümkün olmayan bir vaadi vardır."
İbnü'l-Münkedir'den rivayet olunmuştur ki, "En'âm" sûresi nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s) "Subhânallah!" demiş ve "Andoteun kf bu sûreyi, ufku kaplayacak kadar çok melek (Cebrail ile) birlikte getirdi" buyurmuştur.1[1]

Bu Sûrenin Toptan İndirilmesinin Hikmeti

Usulcüler şöyle demişlerdir: İki çeşit fazilet, bu sûreye has kılınmıştır:
a) Bu, bir defada (toptan) nazil olmuştur.
b) Bu sûreyi, yere yetmişbin melâike indirmiştir. Bunun sebebi şudur: Bu sûre tevhid, adalet, nübüvvet, me'âd (âhiret) ve dinsizler ile ehl-i bâtıl olan kimselerin inançlarım iptal eden delilleri ihtiva etmektedir. İşte bu da tevhîd (usûl) ilminin, son derece yüce ve yüksek bir mertebede olduğunu göstermektedir. Hem sonra hükümleri anlatan âyetleri indirmede fayda, bazan onları ihtiyaç nisbetinde ve ortaya çıkan hâdiselere göre göndermede olur. Ama tevhide delâlet eden hususları ise Hak Teâlâ toptan indirmiştir. Bu da, senin tevhîd ilminin sonraya bırakılmaksızın derhal bilinmesinin vacip olduğunu anlaman gerektiğine delâlet eder. 2[2]

"Hamd o gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'adır. Bir de kâfirler kalkıp Allah'a birtakım şerikler koşarlar" (En'âm, 1).
Bil ki cümlesi hakkındaki geniş izahımız Fatiha sûresinde geçmişti. Orada geçen bazı hususları, burada tekrar etmemizde bir mahsur yoktur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 3[3]

Medh, Hamd ve Şükür Arasındaki Fark

"Medh", "hamd" ve "şükür" kelimeleri arasındaki mana farkı hususundadır: Bil ki "medh", "hamd"den; "hamd" de, "şükür"den, daha umûmî bir mânadadır."Medh"in, "hamd" kelimesinden daha umûmî oluşu şu bakımdandır: Medh (övme), hem akıl sahibi varlıklar,

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/305-306
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/306
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/307

hem de aklı olmayan varlıklar (cansızlar, hayvanlar) için yapılabilir. Baksana, aklı olan bir insanı çeşitli faziletlerinden ötürü medhetmek yerinde ve güzel olduğu gibi, bazan şeklinin güzelliğinden ve yaratı I ışındaki incelikten ötürü inci; son derece net ve parlak olduğu için yakut medhedilip: "Bu ne güzellik, bu ne berraklık ve saflık!" denilebilir.

"Hamd" ise ancak, kendisinden sâdır olan nimetlere karşılık, Fâil-i Muhtar (yapıp yapmaması iradesine bağlı) olan Allah'a yapılabilir. Böylece "medh"in, "hamd" kelimesinden daha umûmî manaya geldiği sabit olur.

"Hamd"in, "şükür" kelimesinden daha umûmî mânada olması ise şu bakımdandır: Hamd, nimeti sebebiyle, Fâil-i Muhtar'a ta'zîm etmekten ibarettir. Şükür ise, sadece sana ulaşan ve sende hasıl olan nimetten Ötürü, nimet sahibini tazim etmendir.

Anlattığımız bu hususlarla, "medh"in "hamd"den; "hamd"in de "şükür"den daha umûmî oldukları ortaya çıkmış olur.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: "Allah Teâlâ bu surede, "Medh, Allah'a mahsustur" dememiştir. Çünkü "medh"in, Fâil-i Muhtar (Allah) için olabileceği gibi, başka varlıklar için de olabileceğini; "hamd"in ise ancak Fâil-i Muhtar (Allah) için olabileceğini açıklamıştık. Binâenaleyh âyetteki "Elhamdülillah" (Hamd, Allah'a mahsustur) ifâdesi, bu âlemin var olmasında müessir olanın, âlemi kudreti ve meşîeti (dilemesi) ile yaratan bir Fâil-i Muhtar olduğu; yoksa bu müessirin, illetin (sebebin) ma'lûlünü (neticeyi) gerektirmesi gibi, bu âlemin var olmasını gerektiren bir illet olmadığı hususunda açık bir ifâdedir. Hiç şüphe yok ki, bu dinî bakımdan çok önemli bir husustur.

Yine Cenâb-ı Allah, bu sûreye "Şükür, Allah'a mahsustur" diye başlamamıştır. Çünkü şükrün, kendisinden bir nimet sana ulaştığı için, bu nimeti verene saygı duymandan ibaret olduğunu açıklamıştık. İşte bu hususta, kul kendisine ulaşan nimetler sebebi ile bu nimetleri verene ta'zîmde bulunduğu zaman, onun için asıl gayenin o nimetin kendisine ulaşması olduğu hissini vermektedir. Bu ise, Önemsiz bir şeydir. Ama kul "elhamdülillah" "Hamd, Allah'adır" dediğinde, işte bu, kulun sadece kendisine nimet vermesinden dolayı değil, hamde gerçekten müstehak olduğu için Allah'a hamdettiğine delâlet eder. Binâenaleyh kulun ihlası daha mükemmel, kalbinin Hakk'ın nurunu müşahedeye gark olması daha tam.Hak'tan gaynsından ilgi ve alâkasının kesilmesi daha kuvvetli ve sebatlı olur. 4[4]

İkinci Mesele

lafzı, başına eliMâm getirilmiş müfred bir lafızdır. Bu şekliyle kelime, "hamd" denen şeyin aslını ifâde eder. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: "Allah Teâlâ'-nın "elhamdülillah" âyeti, bu aslın Allah'a âit ve mahsus olduğunu ifâde eder ki bu da, Allah'dan başkasına hamdedilmesine manîdir. Binâenaleyh bu ifâde, her türlü hamd, sena (Övgü) ve ta'zîmin sadece Allah için olmasını gerektirir.

Eğer "Meselâ öğrettiğinden ötürü hocaya (öğretmene), adaletinden ötürü hükümdara (idareciye) ve yaptığı iyilikten ötürü iyilikte bulunana şükretmek (teşekkür etmek) gibi.in'âmda (iyilikte) bulunana şükretmek vaciptir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez"5[5] buyurmuştur" diye bir soru sorulacak olursa, biz deriz ki: "Hakikatte hamdedilen ve teşekkür (şükr) edilen sadece Allah'dır. Bunun böyle olduğunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) İyiliğin bir insandan sâdır olup çıkması, o iyiliği yapmaya sebep olacak hissin kulun kalbinde teşekkül etmesine bağlıdır. İnsanın kalbinde bu hissin teşekkül etmesi ise, kulun kendisinden olan birşey değildir. Aksi halde bunun teşekkül edip meydana gelmesi, başka bir sebebe (hisse) dayanır. Bu teselsülü gerektirir. Aksine bu sebebin kulun kalbinde meydana gelişi, sadece Allah Teâlâ'dandır. Binâenaleyh kulun kalbinde bu sebep (his) tahakkuk ettiğinde, o iyiliğin yapılması vacip; bu sebebin zail olması durumunda ise, bu iyiliğin

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/307-308

5[5] Ebu Dâvûd, Edeb, 12 (İV/255).

yapılması imkânsız olur. Böylece gerçekte o iyiliği yapan (yaptıran), Allah Teâlâ olmuş olur. Bu sebeple de, her türlü hamde ve şükre gerçek mânada müstehak olan sadece Allah'tır.

b) İnsanlardan birisine iyilik eden herkes, bunu, ya bir menfaat elde etmek için, yahut da bir zararı savuşturmak için yapar. Bir menfaat elde etme hususuna gelince, yaptığı bu iyilik sebebi ile, ya kalbinde bir sevinç ve memnunluğun, yahut dünyevî az veya çok bir karşılığın, yahut da uhrevî bir mükâfaatın meydana gelmesini umar. Bir zararı savuşturma hususuna gelince, insan herhangi bir canlıyı bir zarar veya belâ içinde görünce, kalbi o canlıya bir şefkat duyar. İşte bu şefkat ve rikkat, o canlının o zarara düştüğünü gördüğü zaman insanın kalbinde doğan bir çeşit acı ve elemdir. Binâenaleyh bu insan, o canlıyı bu belâdan kurtarmaya çalıştığında, o rikkat kalbinden gider ve kalbinin elem veren bu rikkattan kurtulması ile kalbi itminana erer, hoşhal olur. İşte onun yaptığı bu iyilik, sanki kalbinin, o hissettiği rikkatin eleminden kurtulması için olmuş olur. Böylece, Hak Teâlâ'nın dışındaki her varlığın, yaptığı iyiliği vasıtası ile, ya bir menfaati celbetmek, yahut da bir zararı defetmek için yapmış olduğu sabit olur. Fakat Hak Subhânehû ve Teâlâ, ihsanda bulunur ve bununla ne bir menfaati celbetmek, ne de bir zararı defetmek ister. Binâenaleyh hakîkî mânada iyilikte bulunan sadece Allah Teâlâ olmuş olur. İşte bu sebeple de her türlü hamde müstehak olan, sadece Allah'dır ve bundandır ki O, sûreye elhamdülillah diye başlamıştır.

c) Mahlûkâttan herhangi birinin yaptığı her iyilikten istifade etme, ancak Allah Teâlâ'nın ihsanı ile tam ve mükemmel olabilir. Baksana eğer Allah Teâlâ, böyle çeşit çeşit nimetleri yaratmamış olsaydı, insan bir buğdayı ve bir meyveyi bir başkasına veremezdi. Yine eğer Allah Teâlâ, o nimetlerden istifâde edilmesine imkân veren beş duyuyu insana nasîb etmeseydi, insan nimetlerden istifâde edemezdi. Yine Cenâb-ı Hak, insana hastalıksız bir mîzaç ve sağlam bir bünye vermeseydi, insanın onlardan istifâdesi mümkün olmazdı. Binâenaleyh Allah'dan başkasından olan hertürlü iyilikten istifâdenin, ancak Allah'ın ihsanı ile tamamlandığı sabit olur. İşte bu durumda da gerçekte Allah'dan başka hiçbir muhsinin (iyilik yapanın) bulunmadığı ve hamde ancak ve sadece Allah'ın müstehak olduğu ortaya çıkar. İşte bu sebepten ötürü de, Hak Teâtâ, Elhamdülillah diye başlamıştır.

d) Her türlü nimetten istifade etme, istifâde edecek olanın diri, kadir ve âlim olması halinde mümkündür. Halbuki var olma, hayat sahibi olma, kadir olma ve âlim olma (bilme), ancak Hak Teâlâ'dan olan birer nimettir. Asıl terbiye ve çeşitli rızıklar, insanın çocukluğundan başlayıp, ömrünün sonuna kadar, ancak Allah'dan olabilir. Hem sonra insan, Rahman tarafından kendi hilkatine konulmuş olan hikmet eserleri üzerinde düşünüp, Altah Teâlâ nın insanın uzuvlarına yerleştirdiği çeşitli fayda ve maslahatları gördüğünde, bunların, uçsuz bucaksız bir okyanus olduğunu anlar. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah'ın nimetlerini saymak isteseniz, sayamazsınız" (um,^) buyurmuştur. Farzedelim ki kul, bir başkasına bir iyilik yapabiliyor. Ama kulun bu iyiliği, bir damla kadardır. Halbuki Allah'ın nimetleri başta ve sonda olarak, gizli ve aşikâr olarak sınırsızdır. İşte bundan dolayı mutlak mânada hamd-ü senaya müstehak olan sadece Allah Teâlâ olup yine bundandır ki burada elhamdülillah buyurmuştur. 6[6]

ve Arasındaki Fark

Allah Teâlâ, şu sebeplerden ötürü, "Elhamdülillah" demiş, 4H Ürl "Allah'a hamdederim" dememiştir: ve Arasndaki Fark

1) Hamd, kalbin işidir. İnsan çoğu kez, hamd-ü senanın gerçek mânasını kalbinde hazır bulmadığı halde, bu sözü söyleyebilir. Binâenaleyh böyle bir anda, Allah'a hamdederim demiş olsa yalan söylemiş olur ve kalbinde olmayan bir şeyi haber vermiş olduğu için de zemme ve cezaya müstehak olur. Ama o, Elhamdülillah dediği zaman, "Hamdın aslı ve hakikati Allah'a aittir" demiş olur. Bu söz ise, hamd-ü sena gerçek olarak o kulun kalbinde ister bulunsun, ister bulunmasın hak ve

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/308-310

gerçektir. Böylece insanın bu sözü söylemesi, yüce bir ibadet ve kıymetli bir taat olur. Binâenaleyh bu iki söz arasındaki fark ortaya çıkmaktadır.
2) Rivayet olunduğuna göre Allah Teâlâ, Dâvûd (a.s)'a şükretmesini vahyetti. Davûd (a.s) da: "Ya Rabbi, sana nasıl şükredebilirim? Çünkü sana şükredebilmem de ancak beni şükre muvaffak kılmanla mümkün olur. Bu da, ayrı bir nimettir. Bu da, sana ayrı bir şükrümü gerektirir. Bu teselsül sonsuza kadar sürüp gider. Sonsuz olan birşeyi yapmaya gücüm yok" dedi. Allah Teâlâ, Davûd (a.s)'a "Bana şükretmekten âciz olduğunu anladığın zaman, bana şükretmiş olursun" dedi.
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Eğer insan, "Allah'a hamdederim" demiş olsaydı, hamdi ve şükrü yerine getirdiğini iddia etmiş olurdu. Binâenaleyh ona bu soru yöneltilmiş olurdu. Ama o, "Elhamdülillah" dediği zaman, kulun bu sözünde, hamdü senayı yerine getirdiği iddiası bulunmayıp, aksine bu sözü, ister kendisi bu hamdi yerine getirebilsin, isterse getiremesin, Hak Teâlâ'nın hamd-ü senaya müstehak olduğu m anasın d ad ir.
3) Eğer kul, "Allah'a hamdederim" demiş olsaydı, bu, sadece kendisinin yaptığı hamdi ifâde eder, başka kulların hamdini ifâde etmezdi. Ama kul, "Elhamdülillah" dediği zaman, onun bu sözüne hem kendi hamdi, hem de, âlemin ilk yaratılışından mükelleflerin, cennetlerin derecelerinde, cehennemin de derekelerinde yerleşmelerine kadar olan bütün hamdler dahil olur. Nitekim Hak Teâlâ, "Onların dualarının sonu da, "ElhamdülllâhÎ Rabbi'l-âlemin= Hamdolsun kâinatın Rabbf olan Allah'a" demektir" (Yunus, 10) buyurmuştur. Böylece, elhamdülillah demenin daha faziletli ve daha mükemmel olduğu anlaşılmış olur. 7[7]

El-Hamdü Lillah Tabirinin Kur'an'da Kullanışı

Bil ki bu ifâde, beş sûrenin evvelinde getirilmiştir.
1) Fatiha sûresinin başında... Cenâb-ı Hak bu sûreye, diye başlamıştır.
2) Tefsirini yapmakta olduğumuz bu sûrenin başında.. Hak Teâlâ bu sûreye de diye başlamıştır. Birinci ifâde, daha umumî bir ifâdedir. Çünkü "âlem", Allah'ın dışında kalan her mevcuttan meydana gelir. Buna göre, "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır" hükmünün muhtevasına, Allah'ın dışında kalan her mevcut, her varlık girer. Hak Teâlâ'nın, "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah a mahsustur" buyruğuna ise, sadece gökleri, yeri, karanlıkları ve nuru yaratma girer. Bu ifâdenin muhtevasına, yaratılan diğer şeyler ve kâinat girmez. Binâenaleyh, bu sûrenin başında zikredilen hamdetme işi, sanki, Fatiha sûresinde zikredilen "hamd"in muhtevasına giren hususlardan sadece bir kısmını bildirmekte ve o mücmelin bir tafsili olmaktadır.
3) Kehf sûresinin başında.. Cenâb-ı Hak bu sûreye de diye başlamıştır. Bu da, bir çeşit nimete tahsis edilmiş bir hamdetme demektir ki, bu da ilim, marifet, hidâyet ve Kur'ân nimetidir. Netice olarak diyebiliriz ki, peygamberler gönderme vasıtasıyla elde edilen nimetlerdir.
4) Sebe sûresinin başında... Cenâb-ı Hak bu sûreye de diye başlamıştır ki, bu da, Hak Teâlâ'nın (Fatiha süresindeki) ifâdesinin muhtevasına giren bir kısımdır.
5) Fatır sûresinin başında... Cenâb-ı Hak bu sûreye de diye başlamıştır. Bu da. Fatiha süresindeki hamdin muhtevasına giren kısımlardan bir kısımdır. Böylece tam ve külli olan hamdin Fatiha Sûresinin başında olan hamdetme işi olduğu ortaya çıkmıştır ki, bu da O'nun "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır" ifadesidir. Bu böyledir, zira her varlık ya lizâtihî vâcibu'l-vücûddur, yahud da lizâtihî mümkinu'l-vücûddur. Lizâtihî vâcibu'l-vücûd olan tek olup, O da Allah (c.c)'dır. O'nun dışında kalanlar ise mümkin varlıklardır. Her mümkinin varlık âlemine dahil olması, ancak Allah Teâlâ'nın îcadı ve tekviniyle mümkündür. O halde var olma, bir nimettir. Var etme ise, bir in'âm ve terbiyedir, büyütmedir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Allah Teâlâ, kendisi dışında her şeyin mürebbîsi (terbiye edicisi, eğiticisi) ve lütfedip ihsanlarda bulunanıdır. Binâenaleyh sözü, maksadı tastamam yerine

---

[7] 7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/310-311

getiren külli ve kapsamlı bir sözdür. Ama, diğer sûrelerin başında zikredilen hamd'lerden her biri, bu sûrenin başında (Fatiha) zikredilen hamdın kısımlarından bir kısım, çeşitlerinden bir çeşittir. 8[8]

Hâhk, Fâtır ve Rabb Vasıflan Arasındaki Fark

Buna göre şayet, "Hâhk, Fâtır ve Rabb arasında ne fark vardır? Hem Cenâb-ı Hak, tefsirini yapmakta olduğumuz bu sûrenin başında, fiil-i mazî siğasıyla "gökleri ve yeri yarattı.." Fatır sûresinde ise, ism-i fail siğasıyla, "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur" buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki:
Bu sorunun birinci şıkkına şu şekilde cevap veririz: "Halk" (yaratmak); takdir etmekten ibarettir. Cenâb-ı Hak hakkında "takdîr" ise, O'nun, bütün kâinata ve mümkinâta ulaşan, bütün cüziyyât ve külliyât hakkında geçerli olan ilminden ibarettir, O'nun ilmidir. O'nun "Fâtır" olması ise, yaratmasından ve icad etmesinden ibarettir. O halde Allah'ın Hâlık olması, ilim sıfatına; Fâtır olması, kudret sıfatına bir işaret olup, O'nun Rabb ve Mürebbî olması ise, bu her iki hususu da kapsaması demektir. Böylece O'nun Rabb olması, daha mükemmel bir mâna ihtiva etmektedir.
İkinci şıkkına da şu şekilde cevap verebiliriz: Halketmek (yaratmak), "takdir"den ibarettir. Allah hakkında "takdir etmek" ise, O'nun, malûmatı bilmesinden ibarettir. Bir şeyi bilmek, malûm olan şeyin, var olmasından önce bulunabilir. Baksana bizim, bir şeyi o varlık âlemine girmezden önce bilmemiz mümkündür. Ama bir şeyi îcad edip yaratmak ise ancak eserin var olması halinde meydana gelir. Bu husus, ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebinin "Kudret makdûrun var olması halinde, ancak o makdûrun var olmasını etkiler" şeklindeki düstûruna bina edilmiştir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak "gökleri yarattı" buyurmuştur ki, bu ifâdeyle O'nun, osemâvât (gökler) var olmazdan önce onları bildiği; "Gökleri ve yeri yaratan tabiriyle..." de O'nun, o semâvât var olduğu zaman onların yaratıcısı ve mucidi olduğu mânası kastedilmiştir. 9[9]

Beşinci Mesele

Elhamdülillah "Hamd Allah'a mahsustur" buyruğu hakkında iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci görüş: Bundan "Allah'a hamdediniz" mânası kastedilmiştir. Bu ifâde, şu sebeplerden ötürü cümle-i haberiyye sığasında getirilmiştir:
a) Elhamdülillah "Hamd, Allah'a mahsustur" tabiri, hem lalız hem de mânanın öğretilmesini ifâde eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak şayet, "hamdediniz!" demiş olsaydı, bu iki faydanın ikiside birden elde edilmiş olmazdı.
b) Bu, O'na ister hamdeden olsun, isterse olmasın, O'nun daima hamde müstehak olduğunu ifâde eder.
c) Bu ifâdeden maksat, delil ve hüccet zikretmek, îrad etmektir. Binâenaleyh, bu ifâdeyi haber sîgastyla getirmek, daha evlâ olur.
İkinci Görüş: Bu, ekseri müfessirlerin görüşü olup buna göre ifâde "Deyiniz ki: "Hamd Allah'a mahsustur" şeklindedir. Bu görüşte olanlar, "bunun delili şudur" demişlerdir: "Bundan murad, kullara öğretmedir. Zira Allah Teâlâ bu sûrenin içinde, "Yalnız sana ibâdet eder ve yalnız senden yardım talep ederiz" buyurmuştur. Halbuki bu sözü, ancak kulların söylemiş olması uygun düşer." 10[10]

Hamd İle Nimet Arasındaki İlgi

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/311-312

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/312

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/312-313

Bundan maksad şudur: Hak Teâlâ, hamdetmeyi emredip, insanların akıllarında da hamdetmenin ancak bir nimet mukabilinde güzel olacağı fikri yerleşince, işte bundan dolayı bu emir, mükellefiyeti, Allah'ın kendisine vermiş olduğu çeşitli nimetler hakkında düşünmeye sevkeder. Sonra o nimetin zikredilmesiyle, şu iki şerefli maksada istidlal edilebilir:

a) Bu nimetler yok iken, sonradan var olmuşlardır. Binâenaleyh, bunları mutlaka var eden birisinin bulunması gerekir.. Bu "birisi", kul olamaz; zira herkes, her türlü nimeti kendisi için elde etmek ister.. Binâenaleyh, kula verilmiş o nimetler, kulun kudreti ve ihtiyarı vasıtasıyla olmuş olsaydı, o zaman herkesin bütün nimetleri elde etmiş olması gerekirdi. Çünkü herkes, kendisi için her türlü nimeti elde etmeyi arzular. Bu nimetlerin meydana gelmesi için mutlaka bir mucidin, bir muhdisin olması gerekip, bu muhdisin de kul olmadığı sabit olunca, o zaman kahir ve kadir olan bir muhdisin bulunduğunu kabul edip ikrar etmek gerekir ki bu da, Allah-u Teâlâ (c.c)'dır.

b) Bu kelimenin maksatlarından birisi de şudur: Kalbler, kendisine iyilikte bulunanı sevmek, kötülük edene ise buğzetmek duygusu üzere yaratılmıştır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak kuluna hamdetmesini emredip, "hamdetmek" emri de o kulu, Allah'ın çeşitli nimetlerini hatırlamaya teşvik edince, bu teklif, kulu Allah'ın ona vermiş olduğu çeşitli nimetlerini hatırlamaya sevketmiş olur. Nimetler ise çok olup sayılamayacak derecede olunca, o nimetleri hatırlamanın gereği, Allah sevgisinin kulun kalbine kök salması şeklinde olur. Böylece nimetleri hatırlamanın şu iki kıymetli faydayı ifâde ettiği sabit olmuş olur:

1) O nimetlerin sonradan meydana gelmiş olmaları (hudûs) vasıtasıyla, Allah'ın varlığını kabul etme konusunda istidlal etmektir.

2) Onların birer nimet olduğu hissini duymak, taşımak, kalblerde Allah sevgisinin zuhur etmesini, tecellîsini gerektirir. Zaten bütün ibâdetlerin maksadı da, sadece bu iki şeydir. İşte bu sebepten dolayı Kitâb-ı Kerîm'e Cenâb-ı Hak bu kelimeyle başlamış ve "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır" buyurmuştur.

Bil ki bu kelime, sahili bulunmayan uçsuz bucaksız bir denizdir. Çünkü âlem, Allah'ın dışında kalan her şeyin adıdır. Allah'ın dışında kalanlar ise, ya cisimdir veya o cisimde bir haldir veyahut da ne bir cisimdir, ne de o cisimde bir haldir... İşte bu ikinci şık, ruhlardır. Sonra, cisimler ya felekî olur veya unsûrî olur. Felekiyyâtın ilki Arş-ı Mecîd, yani yüce olan ilahî arştır. Sonra da, yüksek olan Kürsî'dir. İnsana Arş'ın ve Kürsî'nin ne olduğunu, onların sıfat ve hallerini, neler olduğunu düşünmesi ve bilip tanıması gerekir. Daha sonra da Levh-i Mahfuz, Kalem, Refref, Beyt-i Ma'mûr ve Sidre-i Müntehâ'nın neler olduklarını düşünmesi ve hakikatlarını bilip tanıması gerekir. Daha sonra, göklerin tabakaları, onların genişliği, kütleleri ve boyutları hakkında düşünmesi gerekir. Yine insanın, gezegen ve gezegen olmayan yıldızlar; anâsır-ı erbaa (dört unsur) ve "mevâlîd-i selâse" yani madenler, bitkiler ve canlılar hakkında tefekkür etmesi gerekir. Sonra da insanın, Allah Teâlâ'nın sinek, sivri sinek, bit pire gibi önemsiz ve zayıf çeşitli şeyleri yaratmasındaki hikmeti düşünüp, sonra da bundan çeşitli arazların cinslerini, uzak ve yakın türlerini bilip tanımaya geçmesi ve bu türlerin her birinden elde edilen çeşitli faydalan bilip tanıması gerekir. Sonra bundan, süflî ve ulvî, arşî ve felekî ruhlar ile, kendisine Hak Teâlâ'nın "Onun huzurundaki kişiler kendisine ibadet etmekten asla kibirlenmezler.." (Enwya, 19) buyruğu ile işaret olunan maddi alâka ve ilgilerden münezzeh olan ruhları tanımaya geçer. Binâenaleyh kul, kendi kudret ve takatine göre, bu sayılanların hepsini zihninde cem ettiği zaman, onun aklında âlemin bilgisine dair ancak bir zerre meydana gelmiş olur ki, bu da, âlemin Allah'ın dışında kalan her şey olduğudur. Sonra, bu durumda kul, bu zerre için meydana gelen bütün var oluşların, onun sıfatları, halleri ve münasebetleriyle ilgili olarak zâtında bulunan bütün var oluş mükemmelliklerinin, ancak Hakk'ın yaratması, O'nun cömertliği ve O'nun varlığından dolayı olduğunu anlamış olur. Bu durumda da, Hak Teâlâ'nın "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır" tabirinin mânasına dair, ancak bir zerreyi tanımış olur. İşte bu kelime, sahili olmayan bir okyanus, sonu olmayan bir ifâdedir. Allah, en iyi bilendir. [11][11]

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/313-314

Allah'ın Zat, Sıfat ve Fiilleri Mahluklarınkine Benzemez

Biz, Hak Teâlâ'nın kelamının takdirinde olduğunu söylemiştik. Biz bunun böyfe olduğunu belirtmiştik, zira Fatiha süresindeki "Ya/mzsana ibadet eder, ve yalnız senden yardım talep ederiz" sözünü ancak kulun söylemesi uygun düşer. İşte bu sebepten dolayı biz burada böyle bir takdirin yapılmasına ihtiyaç hissettik... Ama bu sûrede geçen "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a muhsustur" buyruğundan maksadın, Allah Teâlâ'nın bu ifadeyle kendi kendisini medhetmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Bu, bazı bakımlardan, Allah Teâlâ'nın zât, sıfat ve fiilleri bakımından (mahlûkata) benzemekten münezzeh olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın Elhamdülillah ifadesi, kendi kendini methetmesi demektir. Bu ise, bu şehâdet âleminde kabîh, çirkin addedilmiştir. Cenâb-ı Hak bunu bize emredince, bu, Hakk'ın halka kıyâs editemiyeceğine delâlet etmektedir. Hak nazarında bu kabîh (çirkin) olmadığı halde, bunun insan tarafından kabîh sayılması gerekmediği gibi, halk tarafından çirkin kabul edilen her şeyin Hak nezdınde kabîh olması gerekmez... İşte bu usûlle, Mu'tezile'nin "Bizim nezdimizde kabîh olan her şeyin, Allah katında da kabîh olması gerekir" şeklindeki sözlerinin bâtıl olması gerekir.

İşte bu düstûr ile, Allah'ın fiillerinin mahlûkatın fiillerine benzemediğini anlayınca, O'nun sıfatlarının, mahlûkatının sıfatlarına; zatının da, mahlûkatının zâtlarına benzemediğini anlamış olursun.. İşte bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ı zâtı, sıfatları ve fiilleri bakımından, başkasına benzemekten tenzîh ve kâmil manada takdis etmek gerekir. O halde, Cenâb-ı Hak (c.c) zâtında tekdir; sıfatlarında, O'na hiç kimse ortak ve benzer değildir. Fiillerinde de tekdir. O'nun, fiillerinde de bir benzeri yoktur. Allah en iyi bilendir. [12][12]

"Gökleri Ve Yeri Yaratan" Sıfatı İle İlgili İki Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Kî O, gökleri ve yeri yarattı..." buyruğuna gelince, bunda iki mesele bulunmaktadır: [13][13]

Birinci Mesele

Bu âyetle ilgili olarak ortaya çıkan sorular hakkındadır: Birinci Soru: "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'adır"

ifadesi sanki, "Bana fakîh olan bir adam geldi" sözü gibidir. Zira bu ifâde, fakîh olmayan başka bir adamın da varlığına delâlet eder. Aksi halde bu sıfatın zikredilmesine gerek kalmazdı. İşte bu âyet Hak Teâlâ'nın, "Hamd, o gökleri ve yeri yaratan Allah'adır" ifadesi de, sanki gökleri ve yeri yaratmayan başka bir ilahın da bulunduğu zannını uyandırmaktadır. Aksi halde bu sıfatın getirilmesinin bir faydası yoktur?

Cevap: Biz, "Allah" lâfzının alem (özel) isim yerine geçtiğini söylemiştik. Binaenaleyh bir alem isim için bir sıfat kullanıldığında, bu sıfatın kullanılmasının gayesi "temyiz" (onu başkalarından ayırma) değil; aksine o varlığın o sıfatla mevsûf olduğunu bildirmektir. Meselâ biz, "âlim adam" dediğimiz zaman, "adam" kelimesi, bir mâhiyetin "adam oluş mahiyeti"nin adıdır. Mahiyet ise, zikredilen pekçok şahısları içine alır. Binaenaleyh burada sıfatın getirilmesinden maksad. bu adamı bu bakımdan (bu sıfat ile) diğer adamlardan ayırmak (temyiz etmektir). Fakat, "Âlim Zeyd" dediğimiz zaman, "Zeyd" kelimesi bir alem (özel) isim olup, ancak o belli şahsı ifade eder. Çünkü alem isimler, işaret ismi gibidirler. Binaenaleyh alem olan bir ismi "alim" sıfatı ile tavsif ettiğimizde bundan maksadın, o şahsı başka şahıslardan ayırma olması imkânsızdır. Aksine bundan maksad, bu ismi alan o şahsın, bu sıfatla mevsuf olduğunu bildirmektir. "Allah" lafzı da alem isimlerden olduğuna göre, şüphe yok ki durum bizim anlattığımız şekilde olur. Allah en iyi bilendr. 14[14]

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/315

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/315

Yerle Gökten Hangisinin Önce Yaratıldığı?

İkinci Soru: Kur'ân-ı Kerim'in zahiri, yeryüzünün göklerden evvel yaratıldığına delâlet ettiği halde, bu âyette niçin gökler yerden önce zikredilmiştir?
Cevap: Gök (semâ) bir daire, yeryüzü de onun bir merkezi gibidir. Dâirenin meydana gelmesi için merkezin belirlenmesi gerekir. Bunun tersi söz konusu olmaz. Çünkü merkezin bulunması, mutlaka dâirenin belirlenmesini gerektirmez. Çünkü tek bir merkez ile, sınırsız dâirelerin çevrilmesi mümkündür. Binaenaleyh bu itibarla gök yerden önce olunca, göğün yeryüzünden önce zikredilmesi gerekir. 15[15]

Göklerin Çoğul, Arzın Tekil Zikredilmesinin Sebebi

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, "(Allah), yeryüzünden de onların (göklerin) mislini yaratmıştır" rrwt. 12) âyetinin delâlet ettiği gibi, yeryüzünün tabakaları da çok olduğu halde, niçin "gök" kelimesini cemî, "yer"i ise müfred olarak getirmiştir?
Cevap: "Gök" fail, "yer" ise kabil (mef'ûl, göğün tesirinde kalan) makamındadır. Binaenaleyh gök müfred olarak zikredilseydi, tesirin hangisine ait olduğu meselesi karışırdı. Bu ise, bu âlemin faydasını ihlal ederdi. Ama "gök"ler çok olunca, yıldızların birbirleriyle münasebetleri de farklı farklı olur. İşte bu sebeple, dört mevsim, diğer çeşitli haller meydana gelir ve bu farklılıklar sayesinde, dünyanın faydasına olan şeyler hâsıl olur. "Yer", tesiri alıp kabul edendir. Alanırvtek oluşu, alma hususunda kâfidir.
Fakat yeryüzünün tabakalarının birden fazla olduğunu gösteren âyete getince, biz bu hususu o âyetin tefsirinde rraiak, 12) izah ettik. Allah en iyi bilendir. 16[16]

Göklerin ve Yerin Yaratılışının Allah'ın Varlığına Delaleti

Bil ki bu âyetin burada getirilmesinin gayesi, yaratıcının varlığına bir delil olması içindir. Bu hususu şöyle izah ederiz. Göklerin ve yerin kütlesi, belirli bir ölçü içinde yaratılmıştır. Bu ise, onları bu ölçülere tahsis eden, bir Fâil-iMuhtar'ın belirlemesi ile olmuştur. Bu cümlenin birincimukaddimesinin izahı şu şekillerde yapılabilir:
a) Her felek, mevcut ölçülerinden daha fazla veya daha noksan olarak takdir edilebilmeleri muhtemel iken belli bir miktar ile sınırlandırılmıştır.
b) Miktarı (ölçüleri) belli olan her felek, birçok parçadan meydana gelmiştir. Bu feleğin yapısına dahil olan her parça, o feleğin dışında kalmış olması mümkün olduğu gibi, feleğin bir parçası olmayan şeylerin de, bu feleğin bir parçası olmuş olması mümkün idi. Binaenaleyh herbir parçanın belli bir yerde yer alması (zorunlu olmayıp) mümkin olan birşeydir.
c) Cisimlik tabiatının aynı olmasının delâleti ile hareket ve sükûn hali her cisim için geçerlidir. Ayrı işlerin, levazımı da ayrıdır. Öyleyse bazı cisimlerin sükûn veya hareket içinde olması mümkin olunca, aynı durumun hepsi için de olması gerekir. Binaenaleyh felekî (semavî) bir cisme hareketsizliği değil de, hareketi has kılmak, mümkin olan bir tahsîsdir.
d) Her hareketin, olduğundan daha hızlı veya daha yavaş olması mümkindir. Binaenaleyh belli bir hızı veya yavaşlığı, belli hareketlere tahsis etmek de mümkin olan bir tahsîsdir.
e) Her hareket, belli bir yöne doğrudur. Hareketlerin, başka bir yöne doğru olmaları da mümkin idi. Binaenaleyh bu belli yönü o harekete vermek, mümkin bir tahsisdir.
f) Her feleğin, ya üstünde ya altında başka bir cisim (felek) bulunur. Bunun, bu sıranın aksine

---

[14] 14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/315-316
[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/316
[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/316-317

bulunması da mümkin idi. Böyle olabileceğinin delili şudur: Cisimler, madde oluş bakımından eşit olup, bazısı için söz konusu olan şeyler, hepsi için de imkan dahilinde olunca, bir cismin belli bir yere ve sıraya has kılınması da mümkinattan olur.

g) Her feleğin hareketinin bir başlangıcı vardır. Çünkü başlangıcı olmayan bir hareketin var olması imkânsızdır. Çünkü hareketin aslı, bir durumdan başka bir duruma geçmedir. Bu geçiş, kendisinden önce başka bir geçişin bulunmasını gerektirir. Önce oluş ise, kendisinden önce bir başkasının bulunmasına manîdir.

Halbuki bu iki şeyi birleştirmek imkânsızdır. Binaenaleyh her hareketin mutlaka bir başlangıcı olduğu sabit olur. Halbuki o hareketin, belli vaktinde başlayıp da, daha önce veya daha sonra başlamamış olması da mümkin olan bir husustur.

h) Cisimler, bütün mahiyetlerinde eşit olunca, onların bir kısmı felekî (semavi), bir kısmı da unsûrî (yani yeryüzüne ait olan, ana elementlerden meydana gelen) diye tavsif edilirler. Onların bu şekilde tavsîf edilip, başka şekilde tavsif edilmemiş olması da mümkin hususlardandır.

i) Cisimlerin hareketleri, hür ve irade sahibi bir Fail-i Muhtar'ın fiilidir. Bu söz konusu olduğuna göre, bu hareketlerin bir başlangıcı vardır. Bu iki mukaddimeden birincisinin izahı şöyledir: Bu hareketlerde müessir olan, eğer mûcib-i bizzat (zâtı gereği mûcib) olan (bunu gerektiren) bir sebep olsaydı, o illetin mevcudiyyetinin devamından, neticelerinin de devamı gerekirdi. Böylece de o illetin (sebebin) devamından, bu harekette müessir olan cüzlerden herbirinin devamı gerekirdi. Bu imkânsız olduğuna göre, bu harekette müessir olanın, mûcib-i bizzat (zatı gereği mûcib olan) bir illet değil, Fâil-i Muhtar bir varlık olduğu sabit olur. Bu sabit olunca da, o Fâil-i Muhtarın, hareketlerden önce mevcut olması gerekir. Bu da, o hareketlerin bir başlangıcının bulunmasını gerektirir.

k) Delil ile sabit olmuştur ki âlemin dışında sonsuz bir boşluk vardır. Bu delil şudur: Biz, zarurî (kesin) olarak biliyoruz ki, kendimizi bir an için, en üstteki feleğin en kenarında hissetsek, önümüzde ve arkamızda kalan yönleri ayırdederiz. Bunların birbirinden ayırdedilmesi, zarurî olarak bilinir. Bu böyle olunca da, âlemin dışında sonsuz bir boşluğun varlığı sabit olur. Binaenaleyh bu âlemin, şu anda mevcud olduğu yerde bulunup, diğer yerlerde bulunmamış olması da mümkin olan bir husustur.

Binaenaleyh yapılan bu on izah sayesinde, göklerin ve yerlerin kütlelerinin, gerek sıfatları, gerek halleri itibarı ile farklı oldukları sabit olur. Böylece de aklen, bunların zıdlarının ve benzerlerinin bulunması da mümkinâttandır. Bu sebeple, onlara has kılınan bu hallerin ve sıfatların, ancak bir müreccih (tercih eden) ve bir mukaddir (takdir edip veren) sayesinde meydana gelmiş olması gerekir. Aksi takdirde, bir müreccih olmadan, mümkin olan birşeyin iki ihtimalinden (olması veya olmaması ihtimalinden) birinin diğerine baskın çıkması gerekirdi ki bu imkânsızdır.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: "Yaratma"nın, "takdir etmek" (ölçüp biçmek, planlamakken başka bir manası yoktur. Bu sebeple akıl, takdirin bu on bakımdan bulunduğuna delâlet edince, yaratmanın da bu on bakımından olması gerekir. İşte bu incelikten ötürü, Allah Teâlâ bu sureye, "Hamd, o gökleri ve yeri yaratan Allah'adır" diyerek başlamıştır. Allah en iyi bilendir.

Bazı alimler, "bu âyette gökler ile yerin ve karanlıklar ile aydınlığın zikredilmesinin gayesi, bunlardaki faydalara dikkat çekmek içindir" demişlerdir. Bil ki göklerin cüzlerinden bir cüzünün faydası bile ciltlerce kitaplara sığmayacak derecede fazladır. Çünkü gökler, bu âlemin mevâlidine (bitki, maden ve canlılarına) nisbetle, baba; yeryüzü ise yine bunlara nisbetle ana gibidir. Binaenaleyh fail durumunda olan sebep, semavî; kabil (mef'ûl) olan sebep ise arzî (yeryüzüne ait)dir. İşte bu iki sebep ile, mevâlid-i selâsenin (yani bitki, maden ve canlılar gibi, üç çeşit doğan varlığın) işi tamamlanır. Bunu, derin derin izah etmenin imkanı yoktur.

"Karanlıktan ve aydınlığı var eden..." buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: [17][17]

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/317-319

Fiilinin Manaları

lafzı, "yaratıp, var etti" manasına geldiği zaman bir mef'ul alır, aynen bu âyette olduğu gibi.. (haline getirdi, yaptı...) manasına geldiğinde işe, iki mef'ûl alır. Nitekim, "Onlar Rahman'm "Onlar, Rahman'm kullan olan melekleri, dişiler yaptılar (saydılar)" (Zuhruf, 19» âyetinde olduğu gibi... (yarattı) ve (yaptı, kıldı..) fiilleri arasındaki fark şudur: fiilinde, "takdir etme" (ölçülü olarak yapma) manası, birşeyden başka birşey çıkarıp yaratma ve birşeyi başka bir şey haline çevirme ve dönüştürme" gibi "tazmin" ve "tasyîr" (oluşturma, dönüştürme) manası vardır. Meselâ, "Ondan, onun eşini yarattı" (A'rai, 189) "sizi çiftler yaptı" (FatıMi) ve "O, tanrıları bir tek tanrı mı kılmış?" (sd, 5) âyetlerinde olduğu gibi. Cenâb-ı Hakk'ın burada WU*- fiilini kullanması çok güzel ve yerindedir. Çünkü karanlık ve aydınlık, birbirini takib eden iki şey olunca, bunlardan herbiri diğerinden meydana getirilmiş olur. 18[18]

Karanlıklar İle Aydınlığın İzahı

Âyetteki, "Karanlıkları ve aydınlığı" ifadesi ile ilgili şu iki görüş vardır:
a) Bunlardan murad,maddî göz ile görülüp idrak edilen bu iki şeydir. Bunun böyle olduğu hususunu, bu lâfızların, bu manalarda hakikî olarak kullanılışları da destelemektedir. Yine bu iki şey, gökler ve yer ile birlikte zikredildiğine göre, bunlardan ancak maddî (hissî) olan bu iki husus (karanlık ve aydınlık) anlaşılır.
Vahidî, İbn Abbas (r.a)'ın: "Cenâb-ı Allah, "karanlıkları ve aydınlığı var eden" buyurmuş ve "karanlıklar" lafzı ile şirkin, nifakın ve küfrün karanlığını, "aydınlık" (nûr) ile de İslâm'ın, imânın, nübüvvetin ve yakînin nurunu kastetmiştir" dediğini nakletmiştir. Hasan el-Basrî'nin de: "Allah bu âyetle küfür ve imanı kastetmiştir" dediği nakledilmiştir ki, bu iki söz arasında bir fark yoktur. Hasan el-Basri'nin sözü, İbn Abbas'ınkinin bir özeti gibidir.
b) Birisi, "Asıl olan, kelimeleri hakikî (lügavî) manasına hamletmektir. "Zulumât" (karanlıklar) ve nûr (aydınlık) kelimeleri, "gökler ve yer" ifadesi ile birlikte zikredildiğine göre, bunlardan ancak yukarıda söylediğimiz mana anlaşıldığı için, kelimeleri birinci görüşe hamletmek daha evladır" diyebilir. Vahidi ^Kelimeleri her iki manaya birlikte hamletmek daha evlâdır" demiştir. Ama ben derim ki: "Bu zor. Çünkü bu, lâfzı mecazî manaya hamletmektir. Halbuki bir lâfzı aynı bakımdan hem hakîkî, hem mecazî manaya aynı anda hamletmek mümkün değildir." 19[19]

Karanlıkların Önce Zikredilmesinin İzahı

Cenâb-ı Hak,"karanlıklan","aydınlık"tan önce zikretmiştir ki bunun sebebi şudur: Karanlık (zulmet), nuru (aydınlığı) kabul etme özelliğinde olan cisimde, nurun bulunmamasından ibaret olup, nurun zıddı bir varlığın mevcudiyetinden ibarettir. Bunun delili şudur: Bir insan kandile (ışığa) yakın otursa, bir başka insan da o ışığın uzağına otursa, uzakta kalan, hem yakın oturanı, hem de ışığın bulunduğu havayı aydınlık ve açık olarak görür. Ama ışığın yanında oturan, uzakta olanı göremediği gibi, onun bulunduğu yeri de karanlık olarak görür. Binaenaleyh eğer karanlık mevcut olan bir varlık olsaydı, o karanlık her iki şahsa göre de aynı olmalıydı. Bu böyle olmadığına göre, biz karanlığın, aslında mevcut bir varlık olmadığını anlarız.
Bu sabit olunca deriz ki: Sonradan var olan şeylerin (muhdes varlıkların) yok oluşları, var oluşlarından öncedir. Binaenaleyh karanlık gerek takdir, gerekse gerçekleşme bakımından nurdan öncedir. Binaenaleyh önce zikredilmesi gerekir. Bir hadis-i kutside, "Allah mahlûkah bir karanlık içinde yaratmış, sonra da onların üzerine nurundan serpmiştir" şeklinde

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/319
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/319-320

nakledilen husus da bu görüşü desteklemektedir. 20[20]

Karanlıkların Çoğul, Nurun Tekil Olmasının İzahı

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Allah, (niçin) "karanlıklar" kelimesini çoğul, "aydınlık" sözünü de müfred olarak kullanmıştır?" Biz deriz ki: Âyette geçen "karanlıklar" (zulumât) lâfzını küfür manasına; "nûr" (aydınlık) lâfzını da imân manasına hamledenlere göre, âyetin manası açıktır. Çünkü hak tek, bâtıl birçoktur. Ama bu kelimeleri maddî karanlık ve aydınlık manasına hamledenlere göre, şu cevap verilir: Nûr, kuvvetli ve tam olan o (aydınlık) durumundan ibarettir. Sonra bu durum, yavaş yavaş azalabilir. Bunun birçok mertebesi ve kademesi vardır. İşte bu sebepten ötürü "karanlıklar" cemi olarak kullanılmıştır.
Cenâb-ı Allah'ın, "Bir de kâfirler kalkıp Rab'lerine başka şeyleri denk tutarlar" buyurmuştur. Bil ki "adi" masdarı, "denk ve eşit tutma" manasındadır. Nitekim birisi, bir şeyi bir şeye eşit saydığında ve denkleştirdiğinde denilir. O halde âyetteki fiili, "onlar, Allah'a başa şeyleri denk sayarak müşrik oluyorlardı" manasındadır.
Buna göre eğer, cümlesi neye atfedilmiştir^ denilirse, biz deriz ki: Bunun, "Allah, yarattığı her şeye mukabil, hamde ve senaya çünkü O, onlart, sadece nimet olsun diye yaratmıştır. Sonra da kâfirler, Rablerine du şeyleri ortak koşmuşlar, böylece de O'nun nimetine karşı nankörlük yapmışlardır" manasında olmak üzere, ifadesine atfedilmesi muhtemel olduğu gibi, "Allah, kendisinden başkasının muktedir olamıyacağı bu büyük şeyleri yarattı; sonra da o kâfirler, asla hiçbir şeye kadir olamayan cansız varlıkları O'na denk tutup eşit sayarak müşrik oldular" manasında olmak üzere, cümlesine matuf olması da muhtemeldir.
Buna göre şayet, "O halde (sonra) manası nedir? Bu niçin getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu kelimenin burada getirilmesinin manası, Allah Teâlâ'nın kudretinin delilleri apaçık ortaya çıktıktan sonra, o kâfirlerin Cenâb-ı Hakk'a şirk koşmalarının akla sığmayan ve akıl almaz bir şey olarak görüldüğünü ifâde etmek içindir. Allah en iyi bilendir. 21[21]

"O, sizi çamurdan yaratan, sonra ölüm (ecel) zamanım takdir edendir. Bir de Onun katında malum bir ecel vardır. Sonra da hâlâ şüphe edersiniz ha!" (En'âm, 2).
Bil ki bu ifadeden muradın, Allah Teâlâ'nın varlığını isbat eden delillerden bir diğer delil olması muhtemel olduğu gibi, bunun âhiretin, haşrin sahîh olduğuna dair bir delil olması da muhtemeldir. 22[22]

İnsanın Çamurdan Yaratılması

Birincisinin izahı şöyledir: Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri yaratması; bunun ardından da karanlıkların ve nurun birbirini izlemesiyle, hakim olan bir yaratıcının varlığına istidlal edince, buna, insanı yaratması ile de aynı gaye ve matlûbun isbatına istidlalde bulunmayı ekleyerek, "O, sizi çamurdan yaratandır..." buyurmuştur.
Meşhur olan görüş şudur: Bundan murad şudur: Allah Teâlâ, insanları, çamurdan yaratılmış olan Adem'den meydana getirmiştir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, "O, sizi çamurdan yaratandır" buyurmuştur.
Bana göre bu hususta bir başka izah da şudur: İnsan, meniden ve hayız kanından yaratılmıştır. Bu ikisi de, kandan neşet etmektedirler. Kan ise, gıdalardan meydana gelmiştir. Gıdalar ise, ya hayvanî olur ya da nebatî.., Eğer hayvanî ise, bu canlının meydana gelmesindeki durum, insanın meydana gelmesindeki durum gibi olur. Geriye bunun, bitkisel olması hali kalmıştır. Binaenaleyh, insanın da bitkisel gıdalardan yaratılmış olması keyfiyeti sabit olmuş olur. Şüphesiz ki bu nebatî gıdalar çamurdan (topraktan) meydana gelmişlerdir.

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/320
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/320-321
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/321

Böylece her insanın, topraktan meydana gelmiş olduğu sabit olur. Bana göre bu izah, doğruya daha yakındır.

Sen bunu iyice anladığında biz deriz ki: Nutfe, işte bahsetmiş olduğumuz bu yolla, topraktan meydana gelmiştir. Sonra da bu nutfeden, kalb, beyin ve ciğer gibi şekil, suret, renk ve sıfat bakımından farklı olan muhtelif uzuvlar ile; kemik, kıkırdak, (uzuvları birbirine bağlayan) sinirler ile dizbağlan vb. şeyler gibi çeşitli basit bazı uzuvlar meydana gelmiştir. Birbirine benzer maddede, farklı farklı sıfatların meydana gelmesi, ancak hakîm, bir mukaddirin ve rahim bir müdebbirin takdir etmesiyle mümkündür ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

İkinci vecihin izahı şöyledir: Bu sözün getirilmesinden maksad, âhiret meselesini ortaya koymaktır. Buna göre biz deriz ki: İnsanın bedenini yaratmanın, ancak hakîm olan bir fail ve rahim bir mukaddir ile meydana geldiği sabit olunca, Cenâb-ı Hak, bu uzuvların yaratılışını da kendi hikmeti ve kudretiyle, bu farklı ve çeşitli sıfatlarda tertip etmiştir, düzenlemiştir. Bu kudret ve hikmet, canlıların ölümünden sonra da devam etmektedir. Böylece Allah, hem o hayvanları, hem de onlardaki hayatı "iade" etmeye kadir olur. İşte bu da, âhiretin varlığıyla ilgili görüşün sahih olduğunun delilidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra ölüm zamanını takdir edendir" ifadesine gelince bu hususta birkaç bahis vardır: 23[23]

Kaza ve Ecel Kelimelerinin Manası

Birinci bahis: (kaza) lafzıyla, bazan hükmetmek ve emretmek manası kastedilir. Nitekim Allah, "Rabb'in, "kendinden başkasına kulluk etmeyin... diye hükmetti" (isra. 23) buyurmuştur. Yine bu kelime, haber vermek, bildirmek manasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "B/z kitapta İsrailoğullanna şu haberi verdik..." <l«ra, 4) buyurmuştur.

Yine bu kelime, tamamlandığı zaman, "bir fiilin sıfatı ve hali" manasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bu suretle onları yedi gök olmak üzere iki günde vücûda getirdi.' (Fussiiet. 12) buyurmuştur. Arapların, "Falanca, falancanın ihtiyacını giderdi" şeklindeki sözleri de bu kabildendir. Arapça'da ecel kelimesi, belirlenmiş vakitten ibarettir... İnsanın eceli: İnsanın ömrünün bitmesi için belirlenmiş vakit anlamına gelir. Borcun eceli ise, onun ertelenmiş olduğu zamanın sona erdiği an demektir.

Bu kelime (ecel), aslı itibariyle tehir manasındadır. Nitekim bir şey geciktiğinde, "O Şey gecikti - gecikiyor - gecikmek o gecikendir" denilir. kelimesi kelimesinin zıddıdır. Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin manası: "Allah Teâlâ, herkesin ölümü için belli bir vakit belirlemiştir" şeklindedir. Cenâb-ı Allah'ın bu belirlemesi ve takdiri, meşiet-i ilâhiyyenin, o ölümü o vakitte meydana getirmeyi dilemesinden ibarettir. Bu âyetin bir benzeri de, "Sonra siz bunun arkasından hiç şüphesiz ki ölüler (olacaksınız)" (Mü'minun. 15) âyetidir. 24[24]

Ayette Bildirilen İki Ecelin İzahı

Allah Teâlâ'nın "Bir de Onun katında malum bir ece! vardır" buyruğuna gelince, bil ki, bu âyetin açık manası, her insan için iki ecelin bulunduğuna delâlet etmektedir. Müfessirler, bu iki ifadenin (iki ecelin) tefsiri hususunda birkaç görüş beyân ederek ihtilaf etmişlerdir:

1) Ebu Müslim şöyle demiştir: "Âyetetki, "Sonra ölüm (ecel) zamanını takdir edendir" ifadesinden murad, geçmiş gitmiş insanların ecelidir; "Bir de O'nun kâtında malum bir ecel vardır" ifadesinden murad ise, hayatta olanların ecelleridir ki O, bu eceli tahsis etmiştir.

2) Ecelin, Allah katında müsemmâ (belirlenmiş malum) olmasının manası şudur: Çünkü geçmiş varlıklar öldükleri zaman, artık ecelleri malum olmuş olur. Ama hayatta olanlar ise,

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/321-322

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/322-323

henüz ölmedikleri için ecelleri malum olmamış olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Bir de O'nun katında malum bir ecel vardır" buyurmuştur.

3) Birinci ecel, ölüm vaktidir. Allah katında malûm olan ecel ise, Kıyametin kopacağı vakittir. Çünkü âhiretteki hayatların müddetinin bir nihayeti ve sonu yoktur. Binaenaleyh bu ecelin ve müddetin durumunun keyfiyetini Allah'tan başka hiç kimse bilemez.

4) Birinci ecel, yaratılış ile ölüm arasındaki zamandır. İkinci ecel ise, ölüm ile dirilme arasındaki zamandır ki buna "Berzah Âlemi" denilir.

5) Birinci ecel uykudur. İkinci ecel ise ölümdür.

6) Birinci ecel, herkesin kendi ömründen geçirdiği müddettir. İkinci ecel ise, herkesin geriye kalan ömrüdür.

7) İslâm hükemâsının görüşüne göre her insanın iki eceli vardır: Birincisi, tabiî olan eceller; ikincisi de tabiî (normal) olmayıp, kaza ve belâlar ile gelen eceller.. Tabiî olan eceller şunlardır: Eğer insanın yaratılışı, bünyevi özelliği, harici tesirlerden korunabitmiş olsaydı, ömrü falanca vakte kadar uzayabilirdi.. Kazalar ve belalarla gelen ecellere gelince, bunlar boğulma, yanma, zehirli haşeratın sokması ve insanı âciz bırakan benzeri belâlar gibi, herhangi haricî bir sebepten ötürü meydana gelen ölümlerdir. Buna göre âyetteki, "Onun katında tayin edilmiş bir ecel..." ifadesi, "O'nun katında malum, veya Levh-i Mahfuz'da zikredilen bir ecel" manasındadır. Bu ifadedeki, "katında" kelimesinin manası, bir kimsenin bir mesele hakkında şöyle demesine benzemektedir: "Bence, mesele şöyle şöyledir."

Şayet, "Nekire olan mübtedâ, haberi bir zarf olduğu zaman, haberden sonra gelmesi gerekirdi. Binâenaleyh ifadesinde mübtedâ niçin başta yer almıştır?" denilir ise biz deriz ki: "Çünkü mübtedâ olan kelime sıfat ile tahsis edilmiş ve marifeliğe yaklaşmıştır. Bu, aynen "Muhakkak ki mümin bir köle, bir müşrikten daha hayırlıdır" (Bakara, 221) âyetinde olduğu gibidir."

Allah Teâlâ'nın "Sonra da halâ şüphe edersiniz ha!" ifâdesi hakkında deriz ki: ve kelimeleri, şekk ve şüphe mânasına gelmekledir.

Bil ki biz: "Bu sözün zikredilmesinden maksat, yaratıcının varlığına delil getirmektir" dersek, bu ifadenin manası: "Böylesi ezici bir hüccet ortaya çıktıktan sonra siz, tevhidin doğruluğu hususunda şüphe ediyorsunuz ha..." şeklinde olur. Eğer bundan maksad, âhiret inancının doğruluğunu ortaya koymak olur ise, mâna yine böyle olur. Allah en iyi bilendir. 25[25]

Allah'ın İlminin Kapsamı

"O, göklerde de, yerde de Allah'dır, Sizin İçinizi de dışınızı da bilir. Ne kazanacağınızı da bilir" (En'âm, 3).

Bit ki biz eğer, "Önceki âyetten maksad, kadir ve irâde sahibi bir yaratıcının varlığına bir delil getirmektir" dersek o zaman "Bu âyetten maksad da, Allah Teâlâ'nın herşeyi bildiğini açıklamaktır" deriz. Çünkü önceki iki âyet, Allah'ın kudretinin kemâline delâlet etmekte, bu âyet ise ilm-i ilâhinin kemâline delâlet etmektedir. Bu takdirde, ulûhiyyetin bulunmasında muteber olan diğer sıfatlarla birlikte ilim de tamamlanır.

Eğer biz, "önceki âyetten maksad, âhiret hayatının doğruluğu ve gerçek olduğu hakkında bir delil getirmektir" dersek, "Bu âyetten maksad da, bu açıklamayı
tamamlamaktır" deriz.

Bu böyledir. Çünkü âhireti inkâr edenler, şu iki sebepten ötürü inkâr etmişlerdir:

a) Onlar, insanın bedeninin meydana gelmesinde müessir olan şeyin, tabiatların imtizacı (birbiriyle birleşmesi) olduğuna inanmakta, bu hususta, kadir ve irâde sahibi bir Allah'ın müessir oluşunu inkâr etmektedirler.

b) Onlar âhireti kabul ederler, fakat Allah'ın cüz'iyyatı (teferruatı, detayları) bilemiyeceğini, binâenaleyh itaat edenden isyankâr (kâfir) olanı ayırdedemeyeceğini ve aynı şekilde (mesela) Zeyd'in bedeninin parçalarını, Amr'ın bedeninin unsurlarından ayıramayacağını söylerler. Hak

---

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/323-324

Teâlâ önceki iki âyet ile, kendisinin zorunlu (mecburen yapan) bir sebep değil, kudret ve irâde sahibi bir varlık olduğunu anlatmış, bu âyet ile de bütün malûmatı (herşeyi) bildiğini ortaya koymuştur. İşte o zaman, âhiretin, haşrin ve neşrin (yeniden diriltip, toplamanın) gerçek oluşunun inkârı konusundaki bütün görüşlerin dayanağı olan hertürlü şüphe kaybolur. İşte âyet-i kerimenin nazmı (önceki âyetlerle münasebeti ve ilgisi) hususundaki izah bundan ibarettir.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 26[26]

Allah'a Mekân İsnad Edenlerin Reddi

Allah Teâlâ'nın bir mekanda olduğunu söyleyenler, bu âyetteki, "O, göklerde Allah'dır" ifâdesine tutunmuşlardır.
Bu ifâde, ilahın gökte yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: "Bu, Cenâb-ı
Hakk'tn, "GÖktekinin sizi yere batınvermesinden emin mi oldunuz?" <Moik, ıa> âyeti ile de güç kazanmaktadır. "O halde, Hak Teâlâ'nın bu âyetteki, "O göklerde de, yerde de Allah'dır" beyânından ötürü, yerde de yerleşmiş olması gerekir" denilmesi bizi bağlamaz. Böyle bir görüş, Hak Teâlâ'nın aynt anda iki ayrı yerde bulunmasını gerektirir ki bu imkânsızdır. Sonra diyoruz ki, 'Biz, Allah'ın yeryüzünde bulunan bir varlık olmadığı hususunda icmâ ettik ve iki zahirden birisi ile amel etmemekten dolayı, deüJ olmaksmn diğer zahiri mâna de ame) etmemek gerekmez. Binâenaleyh Hak TeâÎâ'nın, "O, göklerde Allah dır" ifâdesinin zahirinin, bu zahiri mânası üzere kalması gerekir. Bir de kıraat imamları içinde, bu âyette, "O, göklerde Allah'dır" ifâdesinin sonunda vakf yapıp sonra da yeni bir cümleye başlayarak 'Yeryüzünde de sizin sırrınızı (içfnlzi) ...bilir" diye okuyanlar vardır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Hak Teâlâ, sizin yeryüzünde bulunan bütün sırlarınızı bilir." Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, "yeryüzündeki" sözü "sırrınızı" sözüne müteallak (bağlı) olur." İşte onların görüşlerinin tamamı budur.
Bil ki biz ilk önce, bu ifâdeyi zahirî mânasına hamletmenin imkânsız olmadığı hususunda delil getiririz. Bu imkânsızlık birkaç yöndendir;
1) Hak Teâlâ bu sûrede, "De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimin?" De ki: "Allah'ındır" " (En-âm, 12) buyurmuştur ki bu âyet-i kerîme, göklerde ve yerde bulunan herşeyin Allah'ın mülkü olduğunu beyân etmektedir. Eğer Allah'ın kendisi de, göklerde olan şeylerden birisi olmuş olsaydı, kendi kendisinin mülkü olması gerekirdi ki bu imkânsızdır. Bu âyetin bir benzeri de, "Göklerde, yerde ve bu ikisinin arasında ne varsa O'nundur" (Tâhâ,6) âyetidir. Eğer onlar, "Cenâb-ı Allah'ın "Deki: "Göklerde ve yerde olan herşey kimin?" (Enâm, 12) ifâdesi, göklerde olan herşeyin Allah'ın olmasını gerektirir. Ama âyetteki "herşey" kelimesi, akıl sahibi olmayan varlıklar için kullanılır. Binâenaleyh bunun içine, Allah'ın zâtı dâhil değil" derlerse, deriz ki: "Biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü "Göğe ve onu bina edener yere ve onu yayıp döşeyene, nefse ve onu düzenleyene yemin olsun ki..." (şems, 5-7) ve "Siz, benim ibâdet ettiğime ibâdet etmezsiniz" (Kadran, 3> âyetleri, bu iddianın aksine delildirler. Hiç şüphe yok ki bu âyetlerdeki kelimesi, Hak Teâlâ'yı göstermektedir.
2) Âyetteki, "O, göklerde AUah'dır" ifâdesi ya "O, bütün göklerde mevcuttur", yada, "O, tek bir gökte mevcuttur" mânasmdadır. İkinci ihtimal, âyetin zahirî (açık) mânasını terketmektir. Birincisi ise şu iki şekilde düşünülür: Hak Teâlâ'ntn göklerden birinde bulunan kısmının, diğer göklerde bulunanın ya aynısı ya da gayrisi olması gerekir. Birincisi, mekan (yer) tutan tek bir varlığın iki ayrı yerde bulunmasını gerektirir ki, bu aklın da açıkça göstereceği gibi, bâtıldır. İkinci ihtimal ise Hak Teâlâ'nın cüzlerden ve kısımlardan mürekkeb olmasını gerektirir ki bu da imkânsızdır.
3) Şayet Cenâb-ı Hak göklerde mevcut olsaydı, O sınırlı ve sonlu olurdu. Halbuki, böyle olan her şeyin, artmayı ve eksilmeyi kabul etmesi mümkün olur. Böyle olan her şeyin de, muayyen

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/324-325

bir miktarda tahsis edifmiş olması, bir tahsis edenin tahsis etmesinden, bir takdir edenin takdir etmesinden dolayı olmuştur. Böyle olan her şey
ise, "muhdes-sonradan olma"dır.
4) Şayet Allah göklerde bulunmuş olsaydı, bu durumda O, bu göklerin üstünde, başka bir âlemi yaratmaya ya kadir olurdu veya olamazdı. İkinci ihtimal, O'nun aciz olmasını iktizâ eder. Birincisi de, şayet Allah Teâlâ bunu yaratmış olsaydı, o zaman kendisi bu âlemin altında olmuş olurdu. Halbuki, Allah'ın göklerde olduğunu ileri sürenler, O'nun bu âlemin altında olmasını kabul etmezler.
5) Allah, 'Nerede olursanız olun. O, sizinle beraberdir" (Hadid.4); "Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kâf, i6), "O, gökte de, yerde de Allah olandır" (Zuhruf. 84) ve "Nereye yönelirseniz, Allah'ın yüzü oradadır" (Bakara, 115) buyurmuştur. Bütün bu âyetler, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekânı ve bir cihetinin bulunduğuna hükmetmeyi iptal eder. İşte bu delillerle, bu ifâdeyi zahirine hamletmenin mümkün olmadığı sabit olmuş olur.
Binâenaleyh bu ifâdeyi tevil etmek gerekir. Bu tevil ise birkaç yönden yapılabilir.
a) Hak Teâlâ'ntn, "O, göklerde de, yerde de Allah'dır" ifâdesi, "Allah, gökleri ve yeri idare etmektedir" mânasındadır. Bu, tıpkı birisi bir şeyi yönetip, onun durumunu islâh edip yoluna koyduğunda, "Falanca, falan iştedir" denilir. Bunun bir benzen de Cenâb-ı Hakk'ın, "O, gökte de, yerde de Allah olandır" (Zuhruf. 84) âyetidir.
b) Hak Teâlâ'nın "O, Allah 'dır" ifâdesi tam bir cümledir. Yüce Allah, sonra yeniden söze başlayarak, buyurmuştur ki bu, "O Allah, göklerdeki meleklerin sırlarını ve yerdeki insanlarla cinlerin sırlarını ve sır olmayan şeylerini bilen bir ilahdır" mânasındadır.
c) Bu âyette, takdiri söyle olan bir takdim ve tehir vardır: "O, göklerde ve yerde sizin sırrınızı da, açığınızı da bilen Allah'dır." Bu mânayı şu sözümüz de desteklemektedir: Âyetteki ifadesi "O, fazîletli ve âlim olandır" cümlesi gibidir. Burada kelimesi, hasr (sadece) mânasını ifâde için getirilmiştir. Bu incelik, "Allah" lafzını, müştak (türemiş) bir isim olarak kabul ettiğimiz zaman söz konusudur. Ama "Allah" kelimesini, belli bir varlığı gösteren ism-i işaret olarak, bir varlığın alem (özel) ismi saydığımızda, zamirinin, bu kelimenin önüne gelmesi doğru olmaz. Fakat, "Allah" lafzını müştak kabul ettiğimiz zaman, ifadesi, "O, göklerde ve yerde kendisine ibadet edilendir" mânasında olur. Bu durumda, soru zail olur. Allah en iyi bilendir. 27[27]

İkinci Mesele

Âyette geçen "sır'*dan murad, kalplerde bulunan, birşeyi yapmaya ve yapmamaya götüren sebepler, niyetler ve düşüncelerdir. "Cehr" (açık, sır olmayan) sözü ile de, insanın uzuvlarının yaptığı şeyler kastedilmiştir. Allah Teâlâ, âyette sim "cehr"den önce zikretmiştir. Çünkü işlerin yapılmasında müessir olan, sebepler ve bu iki gücün toplamıdır. O halde sırlardan sayılan sebep, "cehr" diye adlandırılan zahirî amellerde müessir olan şeydir. Sebebi bilmenin, bunun neticesini bilmeye sebep olduğu sabit olmuştur. Sebep ise neticeden öncedir. O halde aslında önce olanın, lafız bakımından da önce zikredilmesi gerekir. 28[28]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Ne kazanacağınızı da bük" buyruğu ile ilgili bir soru vardır. O da şudur: Fiiller ya kalbe ait olur, ki bunlar âyette "sır" diye ifâde edilmiştir, yahud da uzuvlara âit olur ki bunlar da "cehr" diye ifâde edilmiştir. Demek ki fiiller ya sırrîdir, ya da cehridir. O halde buradaki, "(O Allah) ne kazanacağınızı da biîtr" ifâdesi, birşeyin, yine kendine atfedilmesi mânasına gelir. Bu ise yanlıştır?
Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'nın, "ne kazanacağınızı" ifâdesini, insanın yaptığı işlere karşılık haketmiş (kesbetmiş) olduğu mükâfaat veya ceza mânasına hamletmek gerekir. Bu

---

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/325-327
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/328

ifâde netice olarak insanın müktesebi mânasına hamledjlmiş-tir. Nitekim "Bu, onun müktesebidir (kazancıdır)" mânasında, "Bu mal, falancanın kesbidir" denilir. Âyetteki bu ifâdeyi kesbin bizzat kendisi mânasına anlamak caiz değildir. Aksi halde, sizin de sorunuzda belirttiğiniz gibi bu, birşeyi yine kendisi üzerine atfetmek olur. 29[29]

Dördüncü Mesele

Âyet, insanın, kendi fiilinin müktesibi (kazananı, mesulü) olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki kesb (kazanç) bir menfaati elde etmeye veya bir zararı gidermeye götüren bir fiildir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, bir menfaati elde etmekten veya bir zararı defetmekten münezzeh olduğu için, Allah'ın fiilleri hakkında, "Bunlar, Allah'ın kesbidir" denilemez. Allah en iyi bilendir. 30[30]

"Onlara, Rablerintn âyetlerinden bir âyet gelmeye dursun, mutlaka ondan yüzçevfrtrler" (En'âm, 4).
Bil ki Allah Teâlâ önce tevhidden, ikinci olarak âhiretten, üçüncü olarak da bu iki esası iyice ortaya koyan hususlardan bahsedince, daha sonra nübüvveti anlatan hususlardan bahsetmiş ve buna, o kâfirlerin kendilerine gelen delilleri düşünmekten yüz çevirip, onlara iltifat etmediklerini beyân ederek başlamıştır. İşte bu âyet, taklidin bâtıl ve yanlış; deliller üzerinde düşünmenin ise vacip olduğunu göstermektedir. Şayet b^u böyle olmasaydı, Allah Teâlâ, âyetlerden ve delillerden yüz çevirenleri tenkîd edip ki namazdı.
Vahidî (r.h) şöyle der: Bu âyetteki ifadesinde bulunan menfi cümlede gelen ve cinsin istiğrakı (yani kendisinden sonraki ismin ifâde ettiği cinsin hepsini içine almak) içindir. Bu, tıpkı "Bana hiç kimse gelmedi" sözün gibidir. İkincisi, yani "Rablerinfn âyetlerinden" ifâdesindeki ise, min-i teb'izıyyedir. Buna göre mâna, "Onlara, üzerinde düşünülmesi ve tefekkür edilmesi gereken bir delil ortaya çıktığı zaman, onlar mutlaka ondan yüzçevirirler"
şeklindedir. 31[31]

"İşte onlar, hakkı, kendilerine gelince yalanlamışlardır. Fakat yakında onlara ne ile alay etmekte olduklarının haberleri gelecektir" (En'âm, 5).
Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirlerin hallerinin şu üç mertebe üzere olduğunu belirtmiştir:
Birinci mertebe, onların deliller karşısında, düşünmekten ve apaçık burhanlardan yüzçevirici olmalarıdır.
İkinci mertebe, onların o beyyine ve delilleri yalan saymalarıdır. Bu, bir öncekinden daha ileri derecede bir mertebedir. Çünkü birşeyden yüzçeviren, bazan o şeyi yalanlamaz, aksine ona sataşmaz ve aldırmaz. Binaenaleyh o, delili tekzib edince, bu o delilden yüz çevirmeden daha ileri birşey olur.
Üçüncü mertebe, o kâfirlerin, gelen beyyine ve deliller ile istihza ve alay etmeleridir. Çünkü birşeyi tekzib eden kimsenin bu tekzibi (yalanlaması), bazan istihza noktasına kadar varmaz. Binaenaleyh kâfirin tekzibi bu noktaya varınca, inkârda da zirveye ulaşmış olur. Binaenaleyh Allah Teâlâ o kâfirlerin işte bu sıra ite, bu üç mertebeyi geçtiklerini beyan etmiştir.
Alimler âyette geçen "hak" kelimesinden maksadın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: "Bunun, mu'cizeler manasında olduğu" söylenmiştir. İbn Mes'ûd, Peygamberimiz (s.a.s) Mekke'de iken ay (mu'cize olarak) ikiye ayrıldı ve iki tane oldu. Bir parçası gitti, bir parçası kaldı" demiştir. "Hak" kelimesinin, "Kur'ân" veya, "Hz. Muhammed (s.a.s)" veya "Hz. Muhammed'in şeriatı ve getirdiği hükümler" veyahut da, "Cenâb-ı Hakk'ın, bazan kendisi ile teşvik ettiği bazan da sakındırdığı vaad ve valdleri" manasına olduğu söylenmiştir ki evla olan, sayılan bütün bu şeylerin, "hak" kelimesinin manasına dahil olmasıdır.

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/328
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/328
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/329

Âyetteki, "'Fakat yakında onlara ne ile alay etmekte olduklarının haberleri gelecektir" ifadesinden murad, bir va'îd (tehdid-i ilahî) ve onları yaptıkları bu istihzadan men etmedir. Binaenaleyh âyetteki, "haberler" kelimesinden murad, haberlerin kendisi değil, Allah'ın haber verdiği azab-ı ilâhîdir. Bunun bir benzeri de, "Mutlaka Onun mühim haberini, bir müddet sonra bileceksiniz" tsad,ssıâyetidir. Hakîm olan Allah, bir fehdidde bulunduğu zaman çoğu kez, "korktuğun başına geldiğinde bu işin haberini bilip tanıyacaksın, o zaman anlayacaksın!" der. Çünkü "va'îd" mânasına olan haberden maksad, inecek azâb ve cezayı bilmek olup, bizzat cezanın kendisi değildir. O azab geldiğinde, verilen haber gerçekleşmiş olur ve insanın bu husustaki şüphesi yok olmuş olur. Bu azabdan muradın, dünyevî bir azab olması muhtemel olduğu gibi -ki bu Bedir'de kâfirlerin başına gelen hezimettir- uhrevî bir azab olması da muhtemeldir. [32][32]

Daha Kuvvetli Olan Eski Münkirlerin Akıbetleri

"Biz, kendilerinden evvel nice nesli helak ettik, görmediler mi? Biz, onlara yeryüzünde size vermediğimiz imkânları verdik, gökten üstlerine bol bol yağmur gönderdik, altlarından akan ırmaklar yaptık. Günahları yüzünden yine onları helak edip, arkalarından başka nesiller çıkardık" (En'âm. 6).

Bil ki Allah Teâlâ kâfirleri bu yüz çevirme, yalanlama ve istihzadan, tehdid ve va'id ile men edince, peşisıra bu hususta va'z-u nasihat olacak şeyleri söylemiş ve onlara Nuh, Ad, Semûd, Lût, Şuayb. Firavun kavimleri gibi, geçmiş diğer nesillerin durumunu anlatarak öğüt vermiştir.

Buna göre eğer, "Karn nedir?" denilir ise, deriz ki: Vahidî şöyle demiştir: Kam, bir zamanda bir araya gelen birlikte yaşamış otan insanlar demektir. O halde, içinde bir topluluğun biraraya geldiği ve ölüm ile birbirinden ayrıldığı bir zamana "karn" (nesil, asır) denir. Çünkü o nesilden sonra gelenler, yine belli bir zamanda birlikte yaşamış diğer bir topluluktur, binaenaleyh diğer bir karn (nesil)dir. Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Nesillerin en hayırlısı, benim (İçinde bulunduğum) nesildir" hadis-i şerifidir. Bu kelime, "(akran olan, yakın yaşta olan) kelimesinden türemiştir. İnsanların ömürleri çoğu zaman altmış, yetmiş veya seksen sene olduğu için, âlimlerin bir kısmı, "karn"tn altmış, bir kısmt yetmiş, bir kısmı da "seksen" senelik bir zaman dilimi olduğunu söylemişlerdir. Doğruya en yakın olan, "karn"ın, artılıp eksiltilemeyen belli bir zaman dilimi olarak takdir edilmemesidir. Aksine bundan murad, her asırdaki insanlardır. O asrın insanlarının çoğu yok olup gittiğinde "O karn (nesil) sona erdi" denilir.

Bil ki Allah Teâlâ geçmiş nesilleri şu üç sıfat ile tavsif etmiştir.

Birinci sıfat: "Biz onlara yeryüzünde size vermediğimiz imkânları verdik" âyetinin ifade ettiği sıfattır. Keşşaf sahibi: "Bir insan bir diğerine, kendisine ait bir yerde ona bir imkân verdiğinde denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz onu yeryüzünde, büyük bir kudret sahibi kıldık" (k«m,86) ve "Biz, onları yerleştirmedik mi?" (Kasas,57) âyetleri de bu manadadır. Fakat tabirinin manası, "Onu, o yerde sabit kıldım" şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Âhdolsun ki size bile vermediğimiz İmkânlardan, onlara nice kudret verdik" (Ahkâf,26)âyeti de bu manadadır. Bu iki mana birbirine yakın oduğu için, Allah Teâlâ, bunları ifadesinde birlikte kullanmıştır. Buna göre mana, "biz, Ad, Semûd ve benzeri kavimlere nasîb ettiğimiz iri cüsseli olma ve zenginlik imkânlarını ve dünyevî sebeplerle güç kuvvet elde etme hususlarını Mekkelilere vermedik" şeklinde olur" demiştir.

İkinci sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gökten üstlerine bol bol yağmur gönderdik" ifadesinin belirttiği husustur. Cenâb-ı Hak bu ifadeyle yağmuru murad etmiştir. O halde, bu âyette geçen lâfzının manası yağmur; ifadesinin manası ise, "çokça yağan" demektir. Bu ifadenin aslı, Arapların, sağan kimse, sağdığından çok miktarda süt elde ettiklerinde söylemiş oldukları, "sütü çok, bol" ifadesinden alınmıştır. O halde buna göre, âyette geçen lafzı, "buluf'un sıfatı olmaya elverişli olduğu gibi, yağmurun sıfatı olmaya da elverişlidir. Nitekim, bulutun yağmuru inkıtaya uğramayıp ardarda yağdığında denilir. "Mif'al" kalıbı, kendisiyle mübalağa kastedilen sıfat hakkında kullanılır.

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/329-330

Mukâtil, lafzına, "kesilmeksizin, ardarda..." manasını vermiştir. Bu kelimenin müzekker ve müennesi müsavidir.

Üçüncü sıfat, altlarından akan ırmaklar yaptık..." âyetinin ifade ettiği husustur ki bununla, bağ ve bahçelerin, bostanların çokluğu murad edilmiştir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu vasıfları burada zikretmesinin maksadı şudur: "Geçmiş kavimler, dünya menfaatlerini, Mekkelilerden daha çok bulmuş, elde etmişlerdir." Daha sonra Allah, onların bu dünyada, bu sayılan şeyler, nüfuslarının çokluğu, malî kudretlerinin fazlalığı ve iri cüsseli olmaları sebebiyle, bu kadar izzet sahibi olduklarını, sonra da, küfretmeleri sebebiyle sizin (mekkeliler'in) duymuş olduğunuz şeylerin, onların başına geldiğini beyan buyurmuştur. İşte böyle oluş, gaflet ve cehalet uykusundan uyanmayı icab ettirir. Burada geriye birkaç soru kalmaktadır:

Birinci soru: Bu âyette, onların sadece helak oldukları zikredilmektedir. Ancak ne var ki bu helak oluş, sadece onlara mahsus değildir. Aksine, peygamberler ve bütün mü'minler de helak olmuşlardır. O halde, bu helak olma işi, kâfirler ile kâfir olmayanlar arasında müşterek bir husus iken, bu sözü, küfürden rnen etme sadedinde getirmek nasıl güzel ve yerinde olabilir?

Cevap: Bu âyetten, mücerret ölüm ve helakle sakındırma manası kastedilmem iştir. Aksine bu ifadeden maksat, onların, dinlerini dünya mukabilinde satıp, onu elden çıkarmaları, böylece de dinden mahrum olmaları sebebiyle çok şiddetli bir azâb içinde kalmalarıdır. İşte bu mana, kâfirlerle mü'minler arasında müşterek bir husus değildir.

İkinci soru: Mekkeliler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in haber verdiği hususlarda, sıdkını kabul etmeyip, geçmiş ümmetlerin başlarına gelen hadiseleri de müşahede etmedikleri halde, daha nasıl Cenâb-ı Hak, "....görmediler mi?" demiştir?

Cevap: Geçmiş ümmetlerin kıssaları, insanlar arasında yaygın ve meşhur idi. Binaenaleyh, "onlar bu kıssaları duymamışlardır" denilmesi uzak bir ihtimaldir. O hadiseleri sadece duymuş olmak, ibret almak için yeterli bir husustur.

Üçüncü soru: Onların helak olmalarından sonra başka bir neslin yaratılacağının zikredilmesindeki hikmet nedir?

Cevap: Bu hikmet, Allah Teâlâ hakkında, onları helak etmesinin ve beldelerini onlardan boşaltmasının büyük bir hadise olmadığına dikkat çekmektir. Çünkü Allah onların yerine, kendileriyle onların beldelerini imar edeceği bir başka topluluk yaratmaya kadirdir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Bunun sonundan korkmayacak..." (Şam*. 15) âyeti gibidir. 33[33]

Nübüvvet Karşısında İnsanların Tutumları

"Eğer sana kâğıt halinde (yazılı) bir kitap göndermiş olsaydık da kendileri de elleriyle onu tutmuş bulunsalardı, o küfredenler hemen: "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" derlerdi" (En'âm. 7).

Bil ki, peygamberlerin davetini kabul etmeyip, bu davet karşısında direten kimseler muhtelif zümreler halindedirler. Mesela bunlardan birinci grup, bu dünyaya dalacak ve onu elde etmeyi çok büyük bir fırsat bilecek kadar dünya sevgisini, onun şehvet ve lezzetlerini talep etmede çok aşırı giden kimselerdir. İşte böylece bu durum, onların peygamberlerin davetini kabul etmelerine mani olmuştur. İşte bunlar, Allah Teâlâ'nın önceki âyette bahsetmiş olduğu kimselerdir. Böylece Cenâb-ı Hak orada, dünya lezzetlerinin gidici, küfür azabının ise kalıcı olduğunu; son bulan adi lezzetlerden ötürü, devamlı bir ikâb ve cezayı sırtlanmanın akıl kân olmadığını beyan buyurmuştur.

İkine! grup ise, peygamberlerin mu'cizelerini, mucizeler babından saymayıp, sihir nev'ine hamleden kimselerdir. İşte bunlar da, Allah'ın bu âyette, kendilerinden bahsetmiş olduğu

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/330-333

kimselerdir. Burada birkaç-mesele vardır: 34[34]

Kitabın Gökten Cisim Halinde İnmesi

Cenâb-ı Hak bu âyette şu hususu beyân etmiştir: "Ey Muhammed şayet o kâürlerfkitabmrsana gökten bir defada indiğini görüp müşahede etmiş olsalardı bile, onlar ona iman etmeyip aksine bu durumu bir sihir ve harikulade bir hal sayarlardı. Bu âyette (bir kâğıt) kelimesine yer verilmiş olmasının gayesi de "Şayet kitap, tek bir sayfa içinde toptan indirilmiş olsaydı, onlar da onu görüp, elleriyle tutup ve bizzat ayan beyân olarak onu müşahede etselerdi bile, onlar bu hususu yine ta'n edip, "bu, bir sihirdir!" derlerdi..." şeklinde bir mana ortaya koymaktır.

Buna göre şayet, "Gökten kitabın zuhur etmesi ve indirilmesi bir mu'cize midir, yoksa değil midir? Eğer mu'cizeler kabilinden olmazsa, bunun nübüvvete delâlet etmesini onların inkâr etmeleri bir "münker, dinen yasaklanmış bir şey olmaz..." Bunun, mu'cizeler babından olduğunun söylenmesi de caiz değildir. Çünkü melek de, onu gökten indirebilir.. Nebi ve resullerin sıdkina iman etmezden önce, meleklerin ismet ve masumiyetleri bilinemez. Peygamberlere iman etmeden önce, şüphesiz biz, bu kitabın cinler ve şeytanlar veyahut da masumiyetleri sabit olmayan bazı melekler tarafından gökten indirilmiş olmasını caiz görebiliriz.. Bu, bizim tarafımızdan caiz görülünce, gökten kitabın inmesi, o peygamberin nübüvvetinin doğruluğuna bir delil olmaktan çıkar..." denilirse, biz deriz ki:

Burada kastedilen, sizin zikretmiş olduğunuz şey değildir. Aksine bundan kastedilen, onların bunu gördüğünde, bu hususta şüphe edenler olarak kalakalmaları ve "Çözlerimiz (bir sarhoş gözü gibi) döndürülmüştür" ıhı». 15) demiş olmalarıdır. Binaenaleyh onlar kitabı elleriyle tuttuklarında, görme idrakleri tutma idrakleriyle kuvvet kazanmış olur. Böylece de bu husus, zuhur ve kuvvet itibariyle daha ileri bir noktaya varmış olur. Daha sonra onlar, görüp tuttukları o şey hakkında, şüpheler içinde kalmışlar ve onun mevcut olup olmadığını araştırmışlardır. Bu da onların, cehalette safsata noktasına vardıklarına delâlet etmektedir ki, işte bu âyetten maksat, sizin zikrettiğiniz değil, budur. Allan en iyi bilendir. 35[35]

İkinci Mesele

Kâdî şöyle demektedir: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın kulundan lütfü men etmesinin caiz olmadığına delâlet etmektedir. Bilindi ki, şayet Allah o lütfunu vermiş olsaydı, işte o durumda kişi iman ederdi... Çünkü Cenâb-ı Hak, şayet o kitabı (bu şekilde) indirmiş olsaydı, onlar bu sözü söyleyecekleri için, bu kitabı bu şekilde indirmediğini beyan buyurmuştur. Bunu haber vermek ise, ancak onların onu kabul edip, ona iman etmeleri halinde, onu mutlaka indireceğinin bilinmesi halinde caiz olur. Böylece bununla, lütfün vâcib olduğu sabit olur..."

Bir kimse şöyle diyebilir: Kadî'nin, "Allah, şayet bu kitabı (bu şekilde) indirseydi onlar bu sözü söylerlerdi..." şeklindeki sözü, Allah Teâlâ'nın onlara o Kur'fln'ı, onların bu sözü söylememeleri halinde indireceğine delâlet etmez; aksine bu delâlet, hitab deliline göre olur ki, bu da Kadî'ye göre bir delil değildir. Keza, Allah Teâlâ'nın, yaptığı her şeyi yapması O'na vacib değildir. Bu âyet, şayet bir şeye delâlet ediyorsa, bu o şeyin vukuunun vacib olduğuna değil, onun vukuuna delalet etmiştir. Allah en iyi bilendir. 36[36]

Müşriklerin Peygamber Yerine Melek İstemeleri

"Ona bir melek gönderilmeli değil miydi?" dediler. Eğer biz, bir melek gönderseydik, elbet iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine göz bile açtınlmazdı... Eğer onu bir melek yapsaydık, onu da herhalde bir adam suretinde gösterir ve herhalde onlan, düşmekte oldukları şüpheye düşürürdük" (En'âm, 8-9).

---

[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/333

[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/334

[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/334-335

Bil ki bu, nübüvveti inkâr edenlerin üçüncü çeşit şüpheleridir. Çünkü onlar şöyle demektedirler: Şayet Cenâb-ı Hak mahlûkata bir peygamber gönderecekse, bu peygamberin meleklerden biri olması gerekir. Çünkü onlar, melekler zümresinden olurlarsa, ilimleri daha çok, güçleri daha fazla, heybetleri daha büyük, diğer insanlardan ayrılıp seçilmeleri daha mükemmel ve nübüvvet ve risâletleri hususundaki şekk ve şüpheler de daha az olur.. Hakîm olan bir zât, bir işi gerçekleştirmek istediğinde neticeyi elde etmeye daha fazla götüren şekli uygular. Binaenaleyh, meleklerin nübüvveti hususunda vaki olan şüpheler daha az olunca, Allah Teâlâ da insanlara bir peygamber göndermek isteyince, bu resulün melelerden olması gerekir. İşte âyetteki "Ona bir melek gönderilmeli değil miydi?" ifadesinden kastedilen budur.

Bil ki, Cenâb-ı Hak bu şüpheye şu iki bakımdan cevap vermiştir:

Birincisi, O'nun "Eğer biz bir melek gönderseydik, elbet iş bitirilmiş olurdu..." ifadesidir, fiilinin manası, tamamlamak ve ilzam etmek demektir. Biz, fiilinin ne manalara geldiğini Bakara sûresinde anlatmıştık.. Sonra burada birkaç husus daha vardır:

a) Beşere, (peygamber olarak) melek göndermek, apaçık ve ezici bir mu'cizedir. Meleğin o kâfirlere (peygamber olarak) indirilmesi halinde, Cenâb-ı Hakk'ın da: "Eğer hakikaten biz onlara melekleri İndtrseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı, her şeyi de onlara karşı kefiller olmak üzere bir araya getirip toplasaydık, onlar, Allah dilemedikçe yine iman edecek değillerdi..." (Enam, m)âyetinde de buyurduğu gibi, onlar çoğu kez iman etmezler. Onlar iman etmeyince de, köklerinin kazınması suretinde tecelli eden bir azab ile helak edilmeleri vacibtir. Çünkü Allah'ın kânunu, apaçık ve ezici bir mu'cize zuhur ettiğinde, eğer onlar (buna rağmen) iman etmezlerse, onlara köklerinin kazınması azabı gelmesi şeklinde cereyan eder. İşte bunlar o azaba müstehak olmasınlar diye Allah onlara melek olan bir peygamber göndermemiştir...

b) Onlar meleği görüp müşahede ettiklerinde, gördükleri şeyin dehşetinden onların canları çıkar, helak olurlar... Bunu şu şekilde açabiliriz: İnsanoğlu meleği gördüğünde, onu ya aslî suretinde veyahut da beşer suretinde görecektir.. Eğer birinci durumda görürse, insanoğlu diri kalamaz... Baksana, Allah'ın Resulü (s.a.s), Hz. Cebrail'i aslî suretinde görünce, kendinden geçmiş, baygınlık geçirmiştir. Eğer ikinci şekilde görürse, bu durumda görülen şey, beşer suretinde bir şahıs olmuş olur. Bu ise, aslında o ister melek olsun isterse beşer olsun, durumu değiştirmez.. Baksana bütün peygamberler, melekleri, mesela İbrahim (a.s)'in ve Lût (a.s)'un müsafirleriyle, duvardan mescide tırmanan (melekler) (Sad,2i) ve Hz. Meryem'e kusursuz bir beşer şeklinde görünen Cebrail gibi, daima bir beşer suretinde görmüşlerdir..

c) Peygamber olarak melek göndermek, inanmaya mecbur eden (ilcâî) ve irâde ve ihtiyarı ortadan kaldıran apaçık ve ezici bir mu'cizedir. Bu ise, teklifin sıhhatini zedeler.

d) Peygamber olarak melek göndermek, her ne kadar zikredilen şüpheyi ortadan kaldırsa bile, ancak ne var ki bir başka yönden de şüpheleri kuvvetlendirir. Bu böyledir, zira o meleğin elinde zuhur edecek olan her mu'cize hakkında onlar, "Bu, senin kendi ihtiyarın ve kudretinle yaptığın bir iştir. Eğer, senin elinde olan kudret, kuvvet ve ilim bizim e.imizde olsaydı, senin yaptığının aynısını biz de yapardık..." derlerdi. Böylece biz, peygamber olarak melek göndermenin, her ne kadar daha önce zikredilmiş gerekçeler bakımından şüpheleri giderici olsa bile, bunun bu bakımlardan da var olan şüpheleri güçlendirici olduğunu anlamış olduk.

HakTeâlâ, "Sonra kendilerine göz bile açttnlmazdı" buyurmuştur. Bu ifadede yer alan (sonra) kelimesinin faydası, mühlet verilmemenin, emrin yerine getirilip bitirilmesinden daha şiddetli olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü, şiddetin ansızın ortaya çıkması, şiddetin bizzat kendisinden daha şiddetlidir.

İkincisi, HakTeâlâ'nın, "Eğer onu bfrmelek yapsaydık, her halde yine bir adam suretinde gösterirdik..." buyruğudur. Yani "onu beşer suretinde getirirdik" demektir. Bunun hikmetleriyse şunlardır:

a) Aynı cinsten olan varlıklar birbirlerine daha fazla temayül ederler.

b) Beşer, meleği göremez.

c) Meleklerin tâatleri çok güçlüdür. Dolayısıyla melekler, beşerin tâatini hakir ve az görürler. Çoğu kez o melekler, o insanları, günaha yönelmelerinde mazur görmezler.

d) Nübüvvet Allah'ın bir lütfudur. Binaenaleyh, Allah bu lütfunu, ister melek İster beşer olsun, dilediği kuluna tahsis eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "ve herhalde on/an, düşmekte oldukları şüpheye yine düşürürdük" buyurmuştur.

Vahidî şöyle demektedir: "Bir kimse bir şeyi başkalarına karışık gösterip onu müşkil, içinden çıkılmaz hale getirdiğinde denilir. Bu ifadenin aslı, elbise örtünme manasına dayanır. Kişinin kendisini örtmesini, setretmesini ifade ettiği için, "elbise giydi" denilmesi de böyledir. Buna göre mana söyle olur: Biz meleği bir beşer suretinde yolladığımızda, onlar bu meleğin bir beşer olduğunu zannedecekler ve onların, "Biz, bu şahsın peygamberliğini kabul etmeyiz,." şeklindeki sual ve itirazları tekrar avdet edecektir. Netlce-i kelâm şudur: Allah Teâlâ, şayet bunu yapmtş olsaydı, O'nun bu fiili şüpheye düşürme hususunda o kimselerin fiillerine benzemiş olacaktı. Böyle bir durum, bir "telbis" (şüpheye düşürme, meseleyi karıştırma) olur; zira insanlar bunu, aslında öyle olmadığı halde, bir beşer sanacaklardır. Onların fiilleri de bir telbistir. Çünkü onlar da kendi kavimlerine, "Bu, sizin gibi bir beşerdir; beşer ise, Allah katından bir elçi olamaz!.." diyorlardı. 37[37]

Peygamberlerle Alay Edenlerin Akıbetleri

"Andolsun, senden önceki peygamberlerle de istihza edildi de eğlenmekte olduklar] şey, içlerinden o alay edenleri çepeçevre kuşativerdi..."(En'âm. 10).

Bil ki, Allah'ın Resulünün, meleklerden bir melek olması gerektiğini söyleyen topluluğun bir kısmı, bu sözü istihza etmek için söylüyorlardı. Ve bu da, duyduğunda, işittiğinde Allah'ın Resulünün kalbini sıkıştırıyordu. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak bunu, O'nun kalbinin sıkıntısını hafifletmeye bir vesile olsun diye zikretmiştir. Çünkü, kalbi rahatlatan şeylerden birisi de, sıkıntı ve kederin sebeblndeki müşterekliktir. Buna göre, Hz. Peygamber'e sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Onların sana karşı gösterdikleri kötü muamele, diğer ümmetlerin kendi peygamberlerine karşı izhâr ettikten hal ve hareketlerinde de mevcuttu. Bu konuda sadece sen eziyyet görüyor değilsin; tek değilsin..." Cenâb-ı Hakk'ın, "İçlerinden o alay edenleri çepeçevre kuşatıverdi..." âyetine gelince, bunun bir benzeri de, Hak Tealâ'nın, "Halbuki kötü düzen, ehlinden (onu hazırlayandan) başkasını imha etmez" (Fatır. 43) âyetidir. Bu âyetin başında bulunan fiilinin ne manaya geldiği hususunda dilcilerin pekçok açıklaması vardır ki, bu açıklamaların hepsi de mâna bakımından birbirine yakındırlar. Meselâ en-Nadr, "onlara vâcib oldu" manasını verirken; Leys, kelimesi, yapmış olduğu bir kötülük, tuzak sebebiyle, jnsanin başına gelen; bu sebeple ona inen musibet... demektir, Nitekim, "Allah tuzaklarını başlarına çevirdi ve, tuzakları başlarına geçti, çevrildi..." denilir" demiştir. Ferrâ da, tabirinin manasının, "onlara tekrar geldi, döndü" şeklinde olduğunu söylemiştir. deyiminin "bu, onların başına geldi, çöktü" anlamına geldiği de söylenmiştir. Zeccâc, fiilinin (kuşattı, ihata etti) manasına geldiğini söylemiştir. Ki Ezherî de, Zeccâc'ın, fiilini manasına yorumladığını belirtmiştir. Bu kelime yuvarlak şeyin başına sarılan kelimesinden iştikak etmiştir. Âyetle ilgili diğer bir husus da şudur: Hak Tealâ'nın, sözünün başındaki lâfzının ne ifade ettiği hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bununla, hem Kur'ân-ı Kerim hem de Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirmiş olduğu şeriat kastedilmiştir. Bu takdire göre âyette bir muzâf hazfedilmiş olup, bunun takdiri, "Onları eğlenmekte oldukları şeyin cezası çepeçevre kuşattı" şeklindedir.

İkinci görüş: Bununla onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerini inmesiyle tehdit ettiği azâbla istihza, alay etmeleri kastolunmustur. Bu takdire göre, burada herhangi bir takdirde bulunmaya gerek kalmaz. 38[38]

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/335-337

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/337-338

"De ki: "Yerde gezip dolaşın, sonra da bakm ki, yalanlayanların sonu nice olmuştur?" (En'âm, 11).

Cenâb-ı Hak bir önceki âyetle, Resulüne sabrı tavsiye ettiği gibi, aynı şekilde de kavmini bu âyetle sakındırarak, peygamberine şöyle demiştir: O ümmetine söyle: O dünyadan, onun lezzetlerinden elde ettikleri ve dünyanın leziz ve haz veren şeylerinden kendilerine ulaşan şeylerle aldanıp durmasınlar. Tam aksine, eski zamanlarda peygamberlerini yalanlayan kimselerin başlarına gelen azâb hakkında peygamberin haber verdiklerinin doğru olduğunu bilip anlamanız için, yeryüzünde dolaşın.. Çünkü siz, yeryüzünde hareket edip belde belde dolaştığında, onların izlerini ve kalıntılarını mutlaka müşahede edip göreceksiniz.. Böylece de mukayese etmeniz mükemmelleşecek, ibret alma duygunuz kuvvetlenecektir.

Buna göre şayet, "Hak Teâlâ'nın ifadesiyle ifadesi arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki:

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, O'nun, bunu yeryüzünde yürümenin sebebi kıldığına delâlet etmektedir. Binaenaleyh, sanki "ibret almak için yeryüzünde gezin dolaşın.. Gafil kimselerin gezip dolaşması gibi dolaşmayın..." denilmek istenmiştir.

Hak Teâlâ'nın, "Verde gezip dolaşın, sonra da bakm kt..." buyruğunun manası, "yeryüzünde ticaret etmek, bunun dışında kalan faydaları elde etmenin mubah; helak olanların eserlerine bakmanın vacib olduğunu" ifade eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, vâcib ile mubah olan arasındaki uzaklıktan dolayı bu farka y kelimesiyle dikkat çekmiştir. Allah en iyi bilendir. 39[39]

Yaratıcının Varlığını İsbat

"De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimin?" De ki: "Allah'ındır." O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır. Hepinizi hakkında hiçbir şüphe olmayan Kıyamet gününe toplayacaktır. Nefislerini ziyana uğratanlar (yok mu?) İşte iman etmeyecek olanlar onlardır" (En'am, 12).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 40[40]

Birinci Mesele

Bil ki, bu âyetin getirilmesinin maksadı, yaratıcıyı, âhireti ve nübüvveti isbat etmektir. Bunun izahı şöyledir: Gerek yüce, ulvî âlemin, gerekse süfli âlemin halleri, bütün cisimlerin, zıdlarıyla ve aksi sıfatlarla da muttasıf olmalarının caiz olduğu birtakım sıfatlarla vasfedilmiş olduklarına delâlet etmektedir. Durum böyle olunca, bu maddelerin kısımlarından her bir kısmının muayyen bir takım sıfatlarla tahsis edilmeleri, mutlaka o cisimlere bu muayyen sıfatları veren hakîm, kadir ve hür irâde sahibi bir yaratıcının "varlığından olmuştur. Bu da, âlemin, içindeki bütün şeylerle birlikte Allah'ın mülkü olduğuna delâlet etmektedir.

Bu sabit olunca, Hak Teâlâ'nın "i'âde" (tekrar yaratma), haşır ve neşre kadir olduğu da sabit olur. Çünkü Allah'ın insanı ilk terkibi (yaratması), ancak bütün mümkinâta kadir ve bütün malûmatı âlim olduğu için meydana gelmiştir. Bu kudret ve ilmin yok olması imkânsızdır. Bundan dolayı ikinci kez yaratmanın da doğru olması gerekir. Yine sabit olur ki Allah Teâlâ, kendisine itaat olunan bir hükümdardır. Kendisine itaat olunan melîk ise, kulları üzerinde emir ve nehiy yetkisi bulunan ve binaenaleyh bir mübelliği (bu emir ve nehiyleri ulaştıranı) olması gereken kimsedir. Bu da, Allah tarafından insanlara peygamberler gönderilebileceğini göstermektedir. Böylece bu âyet-i kerîmenin bu üç esasın isbatı hususunda yeterli ve kâfî olduğu sabit olur. İşte Cenâb-ı Allah daha önce bu üç esasdan bahsetmiş olduğu için, bunların peşisıra, açıkladığımız şekilde bu esasların hepsini ortaya koymak için bu âyeti zikretmiştir. Allah en iyi bilendir. 41[41]

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/339

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/339-340

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/340

İkinci Mesele

Âyetteki "Deki: "Göklerde ve yerde olan herşey kimin?" cümlesi bir sorudur; "De ki: "Allah'ındır" ifâdesi de bir cevaptır. Binâenaleyh Allah, peygamberine önce soru sormasını emretmiş, sonra da bu şekilde cevap vermesini söylemiştir. Bu cevap, hiç bir münkirin inkâr edemeyeceği ve hiçbir müdafiin savunamayacağı (karşı çıkamayacağı) şekilde, son derece açık olduğu zaman, güzel ve yerinde olur. Biz bütün cisimlerin zâtlarında ve sıfatlarında, sonradan meydana gelmenin ve mümkin varlık olmanın eserlerinin apaçık ve aşikâr olduklarını beyân edince, bunların tamamen Allah'ın mülkü ve O'nun tasarruf ve kudretinin geçerli olduğu şeyler olduğunu itiraf etmek gerekir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, peygamberine önce soru sormasını, sonra da bu şekilde ikrar etmenin, kesinlikle karşılık verilemeyecek bir şey olduğunu göstersin diye, bu şekilde cevap vermesini emretmiştir. Hem o müşrikler bütün âlemin Allah'ın mülkü ve milki olduğunu ve bu mânada herşeyin O'nun tasarrufu, hakimiyeti ve kudreti altında olduğunu kabul ediyorlardı. Nitekim Allah buhususu, "Eğer sen onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka, "Allah (yarattı)" derler" (zomer, 38) âyetinde belirtmiştir. 42[42]

Allah'ın Rahmetinin Genişliği

Sonra Cenâb-ı Hak, işte bu yolla, ulûhiyyetinin kemâlini ve bütün mahlûkat üzerinde kudret ve tasarrufunun geçerliliğini beyân edince, bunun peşinden mahlûkata nasıl merhametli olup, onlara ihsanda bulunduğunu bildirerek, "O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır" buyurur. Buna göre sanki, "O (Allah), kendi adına, in'âm etmeyi ve yaptığı in'âmlarını tekrar! amam ayı istememiş, aksine devamlı in'âm etmeyi ve gelecekte de in'âmını hep tekrar etmeyi istemiştir. Binâenaleyh O, kendisine bunu yazmış ve bunu bir lütuf, bir kerem olarak kendisine farz kılmıştır" demiştir.

Alimler bu âyette geçen "rahmet" kelimesi ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler, bazıları: "Bu rahmet, Allah Teâlâ'nın ömürleri boyunca onlara mühlet verip, onlar üzerinden "köklerini kazıma" azabını kaldırıp, onlara bu dünyada peşin-ceza vermemesidir" demişlerdir. Bundan muradın, "Allah, peygamberlerini tekzîb etmeyi bırakıp tevbe eden, o peygamberlerini tasdîk eden ve şeriatlarını kabul eden kimseler için, rahmeti kendisine yazıp farz kıldı" mânası olması da söylenmiştir.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin geniş olduğu hususunda pek çok hadisler gelmiştir. Mesele Hz. Peygamber(s;as)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: 'Allah Teâlâ, yaratma işini bitirince, "Rahmetim, gazabımı geçmiştir" diye yazdı."43[43]

Eğer, "Rahmet, hayrı istemektir. Gazap ise, intikam almayı istemektir. Bu hadisin zahiri de, bu iki istekten (iradeden) birinin diğerinden önce olduğunu göstermektedir. Başka birşeyden önce olan şey muhdestir (sonradan olmadır). Binâenaleyh bu ifâde, Allah'ın irâdesinin muhdes (sonradan var) olmasını gerektirir" denilir ise, biz deriz ki: "Hadiste bahsedilen öne geçmeden murad, zaman bakımından değil, çokluk bakımından bir geçiştir."

Selmân (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratınca, yüz tane de rahmet yaratmıştır. Her bir rahmet gök ile yer arasını dolduracak kadardır. Allah'ın kendi katında doksandokuz rahmeti vardır. Allah, mahlûkatı arasında rahmetin bir cüz'ünü paylaştırmıştır ki bu rahmet sayesinde mahlûkat birbirine şefkat ve merhamet eder. Bunun en sonunda arta kalanını da sadece müttakîlere vermiştir." 44[44]

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/340-341

43[43] Müslim, Tevbe, 14-16 (IV/2107-2108).

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/341-342

Kıyamet ve Kıyametle Rahmetin Münasebeti

Ailah Teâlâ'nın "Hepinizi Kıyamet gününe toplayacakta-" cümlesiyle ilgili birkaç konu vardır:
Birincisi: Bu ifâdenin başındaki lâm, mukadder bir kasemin cevabının başında gelen lâm olup, takdiri: "Vallahi, hepinizi toplayacaktır" şeklindedir.
İkincisi: Alimler bu cümlenin, yeni bir cümle mi, yoksa öncesine bağlı bir cümle mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:
1) Bazı âlimler bunun, yeni başlayan bir cümle olduğunu söylemişlerdir. Zira Allah Teâlâ, "De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimindir?" De ki: "Allah'ındır" âyeti ile, kendisinin ulûhiyyetinin mükemmel oluşunu beyân edip, sonra o insanlara azabı tehir etmek ve köklerini kazıma azabını vermemek suretiyle merhamet ettiğini beyan buyurmuş, daha sonra da onların hepsini Kıyamette biraraya toplayacağını bildirmiştir. Binâenaleyh âyetteki, "O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır" buyruğu, Allah'ın onlar için azabı tehir ettiğini; "Hepinizi, Kıyamet gününe toplayacaktır" buyruğu da onlara âhirette mühlet vermeyip, onları yeniden yaratacağını ve yaptıkları herşeyin hesabını soracağını ifâde etmektedir.
2) Bu cümle, makabli ile alakalı olup, takdiri: "Rabbiniz, kendisine rahmeti yazıp farz kıldı ve yine Rabbiniz, sizi Kıyamet gününe toplamayı kendisine yazıp farz kıldı" şeklindedir. Yine denildi ki: "Cenâb-ı Allah, "O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır" buyurunca, sanki, "Bu rahmet nedir?" denilmiş de, buna cevaben, "O şudur: "Hepinizi Kıyamet gününde toplayacaktır" denilmiş. Çünkü Allah Teâlâ, insanları âhiretteki azabından korkutmasaydı herc-ü merç olurdu, nizam intizam kalmazdı ve şaşkınlıklar çoğalırdı. Binâenaleyh Kıyametin kopması ile ilgili olarak yapılan tehdid, dünyadaki rahmet sebeplerinin en büyüklerinden biri oldu. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın, " hepinizi. Kıyamet gününde toplayacaktır" cümlesi, "O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır" ifâdesinin bir tefsiri gibi olmuş olur.
Üçüncüsü: Âyetteki, "De ki: "Göklerde ve yerde olan herşey kimindir?" De ki: "Allah'ındır" sözü, gâib sîgası ile gelmiş bir ifadedir. "(O), hepinizi Kıyamet gününde toplayacaktır" cümlesi ise, muhatap sîgası bulunan bir sözdür. Bu iki cümlenin bu şekilde getirilmelerindeki gaye, tehdîd-i ilâhiyi kuvvetlendirmek içindir. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sizler, göklerde ve yerde olan herşeyin Allah'a âit ve O'nun mülkü olduğunu, hakim olan melîk'in idare ettiği kimselerin işini ihmâl etmeyeceğini, hikmeti açısından, kendisine itaat edenle isyan edeni, hizmetine koşan ile yüzçevireni eşit tutmasının caiz olmayacağını anlayınca, keşke O'nun, Kıyameti ikâme edeceğini, bütün mahlûkatı huzurunda toplayıp hepsini hesaba çekeceğini de anlasaydınız."
Dördüncüsü: Âyetteki, "Kıyamet gününe" ifadesindeki harf-i cerri ile ilgili olarak şu görüşler söylenmiştir:
a) Bu, zâid olup, âyetin takdiri "Hepinizi Kıyamet günü toplayacaktır" şeklindedir.
b) lafzı (de, da) manasında olup, âyetin takdiri "Hepinizi, kıyamet gününde toplayacaktır" şeklindedir.
c) Âyette bir hazif vardrr ve takdiri "(O), hepinizi Kıyamet gününde, mahşere toplayacaktır" şeklindedir. Çünkü toplanmak zamana doğru değil, mekana doğru olur.
d) Bunun manası, "O, sizi dünyada iken peşpeşe gelen nesiller olarak yaratmak suretiyle Kıyamet gününde toplar" şeklindedir.
Allah Teâlâ'nın, "Nefislerin!ziyana uğratanlar (yok mu?) işte iman etmeyecek olanlar onlardır" ifadesi hakkında da şu konular vardır:
1) Bu âyet ile ilgili olarak iki görüş vardır:
a) Âyetteki lafzı "hepinizi toplayacaktır" ifadesindeki (sizi, hepinizi) zamirinden bedel olarak mahallen mansubtur. Buna göre mana, "O, o müşrikleri, yani nefislerini ziyana uğratanları toplayacaktır" şeklindedir. Bu, Ahfeş'in görüşüdür.
b) Zeccâc'ın görüşüne göre, âyetteki "nefislerini ziyana uğratanlar..." ifadesi, mübteda olarak mahallen mertû, (onlar iman etmezler) ifadesi de onun haberidir. Zira "hepinizi... toplayacaktır" ifadesi, bütün insanları, yani nefislerini ziyana uğratanları da uğratmayanları da

içine almaktadır. Hem sonra, buradaki (onlar) ifadesinin başındaki fâ, cümlede bir şart ile cevabın bulunduğunu göstermektedir. Bu tıpkı Arapların şu sözü gibidir: "Kim bana ikram ederse, ona bir dirhem var," Çünkü bu dirhem, ikramın yapılması ile vacib olur. Binâenaleyh ikram şart, dirhem de onun cezasıdır.
İmdi eğer, "Âyetin zahiri, onların hüsranlarının (zarar ve ziyanlarının), iman etmeyişlerinin sebebi olduğunu göstermektedir. Halbuki durum tersinedir" denilir ise, biz deriz ki: "Bu, hüsran ve hızlan (insanın ilahî rahmetten mahrum bırakılması) ile ilgili ilâhî hükmün önceden takdir edilmiş olmasının onları bu imansızlığa götüren şeyin tâ kendisi olduğuna delâlet etmektedir. Ki bu, ehl-i sünnetin görüşüdür. 45[45]

Gece ve Gündüzde Barınan Şeyleri Zikretmenin Mânâsı

"Gece ve gündüz içinde barınan herşey Onundur. O, semî'dtr, alîmdir. De ki: 'Gökleri ve yeri vâr eden Allah'dan başkasını mı ben tanrı edinecekmtşim! Halbuki O yediriyor, kendisi yedirtlmiyor." De ki: "Bana gerçekten Müslüman olanların birincisi olmam emrediliyor." Sakın müşriklerden olma. De ki: "Eğer ben Eabbime isyan edersem, o büyük günün azabından korkarım" (En'âm, 13-15).
Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 46[46]

Birinci Mesele

Bil ki, bunların önceki âyetlerle münasebeti hususunda söylenenlerin en güzeli Ebû Müslim (r.h)'in yaptığı şu izahtır: "Allah Teâlâ önceki âyette, göklerden ve yerden bahsetmiştir. Çünkü bu ikisinin dışında bir mekan yoktur. Bu âyette de gece ve gündüzden bahsetmiştir. Çünkü bu ikisinin dışında bir zaman yoktur. O halde zaman ve mekan muhdes (yaratılmış) varlıkların zarfıdırlar. Bundan dolayı Hak Teâlâ hem mekânın, hem mekânda bulunanların, hem zamanın, hem de zaman içinde bulunanların mâliki ve sahibi olduğunu bildirmiştir." Bu, son derece güzel ve yerinde bir izahtır.
Ben derim ki: "Burada şu şekilde bir başka incelik daha vardır: Allah önce mekândan ve mekânda bulunanlardan bahsetmiş, bunun peşisıra da zaman ve zamanda olanları zikretmiştir. Zira sırf aklî ilimlerde bahsedilen şu incelikten ötürü, mekân ve mekânda olanlar, akla ve fikre, zaman ve zamanla ilgili olanlardan daha yakındır: En kâmil mânada öğretim, gittikçe daha kapalı ve zor hususlara doğru ilerlemek üzere, en açık ve en kolaylardan başlayıp, daha zoruna doğru yapılan öğretimdir. İşte âyetin kendisinden Öncekilerle ilgisi hususunda bir açıklama da budur. 47[47]

İkinci Mesele

Âyetteki "Gecenin vegündüzün içinde barınan herşey O'nundur" buyruğu hasr ifade eder. Ve "Bütün bunlar, başkasının değil sadece O'nundur" demek olur. İşin doğrusu da budur. Çünkü mevcud olan herşey, ya "vacip li-zâtihi"dir, ya "mümkin li-zâtihi"dir. Li-zâtihi vacip olan, sadece o tek Allarıdır. O'nun dışında kalanların hepsi ise, "mümkin" varlıklardır. "Mümkin" olan da, ancak "vacib li-zâtihi" varlığın yaratması ile var olur. O'nun yaratması ile var olan herşey O'nun mülküdür. Binâenaleyh li-zâtihi vacip (Allah'ın) dışında kalan varlıkların, O'nun mülkü; O'nun da onların mâliki olduğu sabit olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Gece ve gündüz içinde barınan herşey O'nundur" buyurmuştur. 48[48]

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/342-344
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/344
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/344-345
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/345

Ayette İktifa San’atının Örneği Vardır

Âyetteki, (sakin olan) (bulunan) kelimesinin ne mânaya geldiği hususunda iki görüş vardır: 1) Bundan murad, hareket ettikten sonra sâkinleşen, 'duran şeydir. Buna göre, âyetteki bu kelimeden maksad, gece ve gündüzde karar kılan (bulunan), kara ve denizde bulunan bütün canlılardır. Buna göre âlimler âyette bir hazf in bulunduğunu ve bunun takdirinin "Gece ve gündüzde duran ve hareket eden herşey O'na aittir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu tıpkı, "Sıcaktan sizi koruyacak elbiseler..." (Nam,eı>âyeti gibidir. Allah Teâlâ bu ifâde ile, hem sıcağı hem soğuğu kastetmiş, ama birinin zikri ile yetinmiştir. Çünkü diğeri, zikredilenin işareti ile bilinir. Bu âyette de böyledir. Bu âyette "hareket" lafzı hazfedil mistir. Çünkü "sükûn" lafzı, ona delâlet etmektedir. 49[49]

Âyet Allah'ın Mûcib-i Bizzat Değil, İrade Sahibi Olduğunu Gösterir

2) Bundan murad, hareketin zıddı olan sükun değil, bir yere girip yerleşmek, bir yerde iskân etmek mânası kastedilmiştir. Nitekim bir kimsenin yeri, orası olduğu zaman, 'İT & 'J£~* J^Â "Falanca, falan beldede oturuyor" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın "Siz, nefislerine zulmedenlerin diyarında sakin oldunuz (yerleştiniz)" (ibrahim, 45) âyeti de bu mânadadır. Bu mânaya göre tefsir ettiğimiz âyetten kastedilen, "Gece ve gündüzde mevcut olan, yerleşmiş olan herşey Allah'ındır" mânası olur. Binâenaleyh âyetin mânası: "İster hareket ediyor olsun, ister hareketsiz olsun. zamanda ve vakitte bulunan herşey Allah'ındır" şeklinde otur. İşte bu, daha uygun ı tefsirdir. Bunun sebebi şudur: Gece ve gündüz içinde bulunup, zamanda mevcut ı herşey hakkında, "Geçenler geçip gitti, istikbâl ise gelecektir" denilebilir. Bu 3 ise, bir değişme mânasını ihsas ettirir ki işte bu hudûs (sonradan olma)dır. Hudûs ezelî ve ebedî olmaya terstir. O halde, kendisine vaktin uğradığı ve zamana dâhil ı herşey muhdestir (sonradan olmadır). Her muhdesin mutlaka bir muhdisi (onu radan meydana getireni, yaratanı) vardır. O fiilin failinin, mutlaka o fiilden önce 'cut olması gerekir. Zamandan önce bulunanın, vakit ve zaman yok iken mevcut ası gerekir. Binâenaleyh o fail üzerine vakitler ve saatler geçemez, O'nun kında "oldu ve olacak" gibi ifâdeler kullanılamaz.

Bil ki yüce Allah, daha önce kendisinin, mekân ve mekândakilerin, zaman ve iandakilerin hepsinin mâliki ve sahibi olduğunu beyân edince, kendisinin itapların nida ve dualarını duyan, darda kalmışların ihtiyaçlarını bilen bir semî ılîm olduğunu bildirmiştir ki bunun gayesi, "Tanrı, mûcib-i bizzâttır (herşey iradî ak değil, otomatik olarak) ondan sudur eder)" diyenlerin görüşünü reddir. Böylece lâb-ı Hak, kendisinin, her ne kadar sonradan var olan her şeyin mâliki ise de, an, gören ve en gizli şeyleri bile bilen bir Fâil-i Muhtar olduğuna dikkat çekmiştir.

Allah Teâlâ bu mânayı iyice anlatınca, "De ki:uAllah'dan kasını mı ben velî (tanrı) edinecekmişim?" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, lah'dan başkasını mı ben veli edinecekmişim?" denilmesi ile, ah'dan başkasını velî edinir miyim?" denilmesi arasında bir fark bulunduğunu [ermiştir. Çünkü istifhâm-ı inkârî (menfi manayı te'kîd için gelen soru), velî edinme usunda değil, Allah'dan başkasını velî edinme hususundadır. Halbuki sen onların, a "ehemrrTolanı, daha az "ehemm" olana takdim ettiklerini biliyorsun. O halde, ıâb-ı Hakk'm "Allah'dan başkasını mı ben Tanrı edinecekmtşim!" buyruğu, ikinci eden daha evlâ olur. Bunun bir benzeri de, "Siz, ey câhiller, bana Aîtah'dan kasma mı tapmamı emrediyorsunuz?" (Zümer,64)âyetiyte, "Allah mı size izin verdi ." (Yunus, 59) âyetleridir.

Daha sonra Allah, 'Gökleri ve yeri yoktan var eden..." urmuştur. Bu ifade, "Allah" lafzının sıfatı olmak üzere, mecrûr olarak ında bir zamirinin takdir edilmesiyle merfû olarak ve medh'den dolayı da ısûb olarak şeklinde okunmuştur. Zühri ise, bunu "gökleri tan var etti.." şeklinde okumuştur.

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/345

İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben bu ifadenin manasını lyamamıştım.. Derken bir kuyu hakkında davalaşan iki bedevi yanıma geldi., ardan birisi, "onu önce ben açtım, ben başladım" manasında olmak üzeredi" demiştir.
İbnu'l-Enbârî, jluül kelimesinin aslının, bir şeye başlarken, o şeyi yarmak, çatlatmak manası olduğunu söylemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, vasfıyla, kendisinin onların yaratıcısı olduğunu ve yolu, nesneleri birbirine birleştirirken, kendisinde yarma, parçalama ve telîf etmelerin meydana gelmesi şeklinde olan bir terkîb ile, onların mucidi ve var edeni olduğu mânasını kastetmiştir. Kelimenin aslı "yarmak" olunca, bu yarma işinin bir durumda ıslâh,başka bir durumda ise ifsad halinde olması caizdir. Buna göre Allah'ın ifadesi ıslah olup, başka bir şey değildir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, "Hiçbir çatlak görecek misin?" (Müik, 3) ve "Gök yanldığı zaman" (Infttar, 1) âyetlerindeki kelimeler, bir ifsâd manası ifade etmektedir. Bu iki âyette geçen, ji ve wtjİaÂÎl kelimelerinin manası aynıdır. 50[50]

Allah Doyurur, Ama Doyurulmaz Demesinin Manası

Daha sonra Allah, buyurmuştur ki, "O, başkalarına rızık verendir, fakat hiç kimse O'na rızık veremez" demektir.
Buna göre şayet," fUtt füli.rızık ile nasıl tefsir edilmiştir? Halbuki Allah Teâlâ, W 0\ ty Uj (^jj fe (İ4^ ^ U "Bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum..." {Zâriyaı. 57) buyurmuştur. Atıf ise bir farklılığı gerektirir" denilirse, biz deriz ki:
Bu iki ifâde arasında bir başkalığın mevcut olduğunda şüphe yoktur. Ancak ne var ki bazan, aralarındaki çok sıkı bir münasebetten dolayı, birini diğerinden kinaye kılmak da yerinde ve güzeldir. Buna göre âyetten anlaşılan mâna, "Bütün faydalar, Allah katından olup, Allah'ın bunlardan istifade etmesi caiz değildir" şeklinde olur. Bu kelime yâ harfinin fethasıyla"doymak... tadmak" şeklinde de okunmuştur.
İbn Memun, Yakûb'dan bu ifadelerin, şeklinde olduğu gibi, birincisinin meçhul, ikincisinin ise malûm okunduğunu rivayet etmiştir. Bu takdire göre zamiri, "Allah'dan başkasına mı.." ifadesindeki lafzatullaha (w lafzına) racidir.
Eşheb, her iki kelimevi de malum sîgasında şeklinde okumuş ve bunun, "O, yedirir, ama kendisi tadmaz..." manasında olduğunu söylemiştir.
Ezherî, fiilinin (taddı, tadına baktı) manasına geldiğini de söylemiştir. Mananın, "Maslahatlara göre, bazan doyurur bazan doyurmaz.." şeklinde olması da caizdir. Bu, Arapların "O, verir, vermez" "O, genişletir, daraltır" ve "Zengin kılar, fakir kılar" demesi gibidir.
Bil ki âyetin başında zikredilen, Allah'dan başkasını velî edinmekten men etme hususudur. Cenâb-ı Hak, bu men edişine, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olması ve kendisinin yedirip, ama yediriimemesi ile istidlal etmiştir. Durum her ne zaman böyle olursa, başkasını velî edinmek imkânsız olur. O'nun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu şu şekilde izah edebiliriz: Biz, Allah'ın dışında kalan varlıkların, zâtı gereği mümkin olduklarını; zâtı gereği mümkin olanların ise, ancak başkasının yaratıp îcad etmesiyle var olabileceklerini beyân etmiştik.. Böylece bu, Allah'ın dışında kalanların, O'nun yaratıp var etmesiyle mevcud oldukları neticesini verir. Bu sebeple Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın, kendisi dışında kalan bütün mevcudatın yaratıcısı olduğu sabit olmuş olur. O'nun başkalarını doyurup, ama kendisinin doyurulamamasına gelince, bu açık bir durumdur. Çünkü yedirmek, başkasına, faydasına olan şeyleri ulaştırmaktan ibarettir. Tadmamak ise, faydalanmamaktan ibarettir. Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri, kendisi dışında kalan her şeyin varlığının başlatıcısı olunca, hiç şüphesiz, bütün faydaların meydana gelmesinin başlatıcısı da O olmuş olur. Cenâb-ı Hak, zâtı gereği vacip bir varlık olunca, hiç şüphesiz başka şeyden faydalanmaktan da berî ve münezzeh olur. Böylece aklî delil ile de O'nun, göklerin ve yerin yaratıcısı olma ile, başkalarını yedirip, ama kendisinin ise yedirilemediğinin sıhhati sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da, başkalarını dost edinmek, aklen imkansız olur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın dışında kalan

---

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/345-347

her şey, gerek zâtı, gerek bütün sıfatları ve gerekse elinde bulunan her şey hususunda muhtaç varlıklardır. Halbuki Hak Teâlâ, zâtı gereği ganî (hiçbir şeye muhtaç olmayan) ve zâtı gereği cömerttir. Zengin ve cömert olanı bırakıp, fakir ve muhtaç olana müracaat etmek aklın sarih delaletiyle mümkün değildir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu kitabımızda, "velî" kelimesinin lügatteki asıl mânasının ne olduğu daha evvel geçmişti ki, buna göre kelime yaktn olan demektir. Biz bu hususaki çeşitli iştikaklardan bahsetmiştik. Buna göre Cenab-ı Hakk'ın, "Deki: "Allah'dan başkasını mı ben velî (tanrı) edinecek misim?.." ifâdesi, Allah'tan başkasına yaklaşmayı engeller. İşte bu da kalbi, Allah'tan başkasına iltifat etmekten tenzih etmeyi, Allah'ın dışında kalan herseyden ilgi ve münasebetleri kesmeyi ifâde eder.

Daha sonra "Deki: "Bana gerçekten Müslüman olanların birincisi olmam emrediliyor" buyurulmuştur. Bunun sebebi Hak Teâlâ'nın "Ben böylece emrohındum. Ben müslüman olanların ilkiyim" (Enam, i63)âyetiyle, Ht.

Musa'nın, "Seni tenzih ederim. Tevbe ettim sana" (Araf, 143)şeklindeki sözünden

dolayı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Ümmetinden Önce müslüman olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "sakm müşriklerden olma" buyurmuştur ki, bunun mânası: "Ben müslüma* olmakla emrolundum. Şirkten ise nehyolundum.." şeklindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Resulünün müslüman olmakta memur olduğunu, bunun peşinden de O Hz.Peygamber'in şirkten nehyedildiğini beyan buyurunca, bundan sonra şöyle buyurmuştur, "De ki; "Eğer ben tabirime isydn edersem, o büyük günün azabından korkarım." Bu ifâde, "Şayet ben, bu emir ve yasak konusunda Allah'a muhalefet edersem, o vakit çok büyük bir azaba müstehak olurum" demektir.

Buna göre eğer: "Hak Teâtâ'nın "De ki: "Eğer ben Habbime İsyan edersem, o büyük günün azabından korkarım" ifâdesi, Hz. Peygamber'in, kendisinin küfrü ve İsyanı hususunda endişeli olduğunu göstermektedir. Şayet, Hz. Muhammed hakkında bu düşünül meşeydi, O, o zaman korkmazdı..." denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Âyet, Hz. Peygamber'in kendisi için böyle bir endişeye kapıldığına delalet etmiyor; aksine âyet, ondan küfür ve masiyetin sudur etmesi halinde endişelendiğine ve korktuğuna delâlet ediyor. Bu kadar bir şey ise, O'nda böyle bir endişenin bulunduğuna delâlet etmez... Buna misâl, meselâ bizim şu şekildeki sözümüzdür: "Eğer beş sayısı çift olursa, eşit olarak bölünür.." Bizim bu sözümüz, beş sayısının çift olduğuna da, onun eşit olarak bölünebileceğine de delâlet etmez. Allah en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın, "...ben korkarım" ifadesini İbn Kesir ve Nafl, yâ harfinin fethasıyla ,Ebu Amr ve diğer kıraat imamları ise, irsal ile okumuşfardır. 51[51]

"O gün kim azaptan döndürülürse, muhakkak ki (Allah) onu esirgemiştir. Apaçık kurtuluş da işte budur" (En'âm, 16).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 52[52]

Birinci Mesele

Bil ki Asım'ın ravisl Ebû Bekr, Hamza ve Kisaîyâ harfinin fethası, râ hafinin de kesresiyle, (döndürürse...) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre döndürme işinin faili, Hak Teâlâ'nın, âyetindeki "Rabb" kelimesine raci olan zamirdir.. Buna göre kelâmın takdiri, "O, Rabb, o gün kimi azabından döndürür (uzaklaştırırca).." şeklinde olur. Bu kıraatin delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki (Allah) onu esirgemiştir" ifadesidir. Bu fiil, Lafza-tullah'a raci olacak zamire isnâd edilince, iki fitlin de birbiriyle uyuşması için, durumun diğer fiilde de aynı şekilde olması gerekir. Bu takdire göre, azabı çevirme, döndürme işi, Allah'a isnâd edilmiş olur. Bundan sonraki merhamet etme İşi de, Allah'a nisbet edilmiş olur. Diğer kıraat imamları ise, bu fiili

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/347-349

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/349

meçhul olarak şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mâna "O günün azabı her kimden döndürülürse..." şeklinde olur. Bu kıraat da güzeldir, zira Allah Teâlâ "Büyük bir günün azabından.." ifâdesinde, "azab"ı o güne nisbet etmiştir. İşte bundan dolayı da, "döndürme" işini de o güne nisbet etmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Her kimden o günün azabı uzaklaştırılırsa..." şeklinde olur. 53[53]

İkinci Mesele

Âyetin zahiri, o günün (Kıyamet gününün) döndürülmüş olmasını gerektirir ki, bu muhal bir şeydir. Aksine bundan murad, o günün azabının uzaklaştırılmış olmasıdır. Malum bw hstf malum ve yerinde olmuştur. 54[54]

Üçüncü Mesele

Âyet, tâatın mükâfatı; ma'siyetın de ikâbı (cezayı) îcap ettirmediğine delâlet etmektedir. Çünkü Allah, "Ogün kim azaptan döndürülürse, muhakkak ki (Allah), onu esirgemiştir..." buyurmuştur ki bu, "Allah, o günde kendisinden azabı dönderdiği herkese merhamet etmiştir" demektir. Bu ancak, bu döndürme işi lütuf olarak meydana geldiğinde güzel olur. Ama bu, bir vacip ve bir hak etme olarak meydana geldiğinde, bu hadise hakkında, "O, ona merhamet etti.." denilmesi uygun düşmez.. Baksana, köleyi dövmesi hoş karşılanmayan kimse, onu dövmediği zaman, "O, ona merhamet etti" denilmez. Ama, köle dövülmeyi hak ettiği halde, o onu dövmezse, "O, ona merhamet etti, acıdı..." denilir, İşte bu âyet de, kendisinden vazgeçilen, yerine getirilmeyen her ceza ile, tahakkuk edecek her mükâfaatın, Allah tarafından doğrudan verilmiş bir lütuf ve ihsan olduğuna delâlet eder ki bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği rivayet edilen şu hadise de uygundur: "Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim kî, insanlardan hiç kimse, cennete ameli karşılığında giremez!. Ashâb: "Sen de mi ya Hesûlallah!" dediklerinde o, "Ben de.. Ancak, Allah'ın rahmetiyle beni bürümesi müstesna..."55[55] buyurmuştur.
Bu son cümleyi söylerken Hz. Peygamber (s.a.s), elini başının üzerine koymuş ve sesini uzatarak söylemiştir. 56[56]

Allah'ın Lütfu Hakkında Mutezili Kadi'nin İddiası

Kadî şöyle demiştir: "Bu âyet, âhirette cezalandırılmayacak olanların, kendilerinden ikâbın uzaklaştırıldığı kimselerden olduğuna ve binâenaleyh onların mükâfaatlandınlması gerektiğine delalet etmektedir. Bu, "Mükelleflerden, kendilerinden İkâb döndürülmüş (kaldırılmış) olanlardan mükâfaatlandırılmayan ama lûtfa mazhar olan kimseler de vardır" diyenlerin görüşünü iptal eder. Eğer, "Allah'ın kendisini cezalandırmadığı, ama lütufta bulunduğu bir kimse için, apaçık bir kazanç meydana gelmiş olmaz mı? Bu, âyet-i kerîmenin sizin görüşünüze delâlet etmediğini göstermez mi?" denilir ise biz deriz ki, "Sizin söylediğiniz bu şey birkaç bakımdan reddolunur:
a) İkram ve lütufta bulunmak, Allah Teâlâ tarafından (karşılıksız) bir veriştir. Bu, yapılan bir şeye karşılık değildir. Fevz ise, matlubu elde etmek, ona ulaşmaktır. Binâenaleyh bunun, mutlaka matlûp olan bir şeyi ifâde etmesi gerekir.
b) Fevz-i Mübin (apaçık kurtuluş) ifâdesinin, fazl-ı ilâhî mânasına hamledilmesi caiz değildir. Aksine bunun, büyük bir nimeti ifâde eden bir mânaya hamledilmesi gerekir. Bu büyük nimet de, ancak mükafaat ve sevaptır.

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/349-350
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/350
55[55] Buhâri, Rikâk, 18; Müslim, Münafıkûn. 71-78 (4/?169-2I71).
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/350-351

c) Âyet: 'Eğer ben, Rabbime isyan edersem, o büyük günün azabından korkarım" (En-am. 15) cümlesi üzerine atfedilmiştir. Azabın karşılığı ise mükafaattır. Binâenaleyh buradaki rahmeti mükafaat mânasına hamletmek gerekir."
Bil ki Kâdî'nin bu istidlali, gerçekten zayıf olup, zayıflığı aşikâr bir istidlaldir. Binâenaleyh bu hususta sözü uzatmaya gerek yoktur. Allah en iyi bitendir. 57[57]

Allah'tan Gelecek Zararı Önleyecek Kuvvet Yoktur

"Eğer Allah sana bir belâ dokundurursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dokundurursa (bil ki) O, herşeye hakkıyla kadirdir" (En'âm, 17).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 58[58]

Birinci Mesele

Bil ki bu, akit olanın Allah'dan başkasını dost (velî, tanrı) edinmesinin caiz olmayacağı hususunda bir başka delildir. Bunun izahı şöyledir: Zarar (belâ), elem, hüzün, korku ve veyahut da bunlardan birine sebebiyet veren şeye denir. Fayda, lezzet, sevinç ve bu ikisine veya birisine sebebiyet veren şeye denir. Hayır ise, zararı giderme ve faydayı elde etme arasında müşterek olan şeye denir. Durum böyle olunca, insanın ya zarar ya da hayırda olduğu hususu sabit olmuş olur. Çünkü zararın giderilmesi, ister kendisinde lezzet bulunsun, isterse bulunmasın, hayırdır. Bu sabit olunca, şüphe yok ki Allah Teâlâ, zararın azının da çoğunun da, ancak Allah'ın sayesinde def edilebileceğini, az olsun çok olsun, hayrın da yine ancak Allah sayesinde elde edilebileceğini beyan etmiştir.
Bunun delili şudur: Varlıklar, ya "vâcibu'l-vücûd"dur, ya da "mümkinü'l-vücûd"-dur. Vacibu'l-vücud olan tek (Allah)dır. Binâenaleyh O'nun dışındaki herşey "mümki-nü'l-vücûd" (var olması da, olmaması da mümkün olan varlıklardır. Mümkinü'l-vücûd olanlar ise, ancak vâcibu'l-vücûd olanın yaratmasıyla var olur. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın dışında kalan herşey O'nun yaratması ve var etmesiyle mevcud olmuştur. Binâenaleyh bütün zararların giderilmesinin ve bütün hayırların ve menfaatlann elde edilmesinin, ancak O'nun sayesinde olabileceği sabit olur. Böylece bu açık aklî delil ile de, âyetin gösterdiği mânanın doğruluğu sabit olur. 59[59]

Zararı Savmakta Esbabın Yeri

Buna göre eğer. "Biz bazan insanın, başına gelen zararı, malı, adamları ve yardımcıları sayesinde savuşturduğunu, yine bazan kendi gayreti ve başkalarının yardımı ile hayır (fayda) elde ettiğini görüyoruz. Bu durum, âyetin umûmî (herkes için söz konusu) oluşunu zedelemektedir. Hem sonra zararların en büyüğü inkârdır. Binâenaleyh bunun da ancak Allah'ın yardımı ile defedilebileceğinin söylenilmesi gerekir. Yine hayırların en büyüğü imandır. Binâenaleyh bunun da, ancak Allah'ın yaratması ile elde edilebileceğinin söylenmesi gerekir. Durum böyle olunca da, insanın küfründen dolayı bir ikâba, imanından dolayı da her hangi bir mükafaata müstehak olmaması gerekir. Yine biz insanların, ilaçlardan istifade edebildiklerini ve zehir içmekle zarara uğradıklarını görmekteyiz. Bütün bu durumlar, âyetin zahirî mânasını zedelemektedir" denilir ise, bunların birincisine şöyle cevap verilir:
"İnsan, herhangi bir işi ancak kendisinde o fiili yapmaya götüren bir saik (niyet v.b.) mevcut olduğu zaman yapabilir. Çünkü fiilin sebepsiz meydana gelmesi imkânsızdır. İnsanın (kalbinde) meydana gelervbu saik ise, ancak Allah'dandır. Bu durumda, herşey Allah'dandır ve sizin iteri sürdüğünüz bütün sorulara, bu hususla cevap verilir." 60[60]

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/351
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/351
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/352
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/352-353

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, zarar ve hayrın dokundurulmasından bahsetmiş, fakat zararı (belayı), hayırdan şu iki şey ile ayırmıştır:
a)O, zararı hayırdan önce zikretmiştir ki bu, her zararın peşinden mutlaka bir hayır ve selametin gerçekleşeceğine delâlet eder.
b) O, zararın (belânın) dokundurul m ası ile ilgili olarak, "O (zararı). Ondan başka giderecek yoktur" buyururken, hayrın dokundurulması ile ilgili olarak "(Bil ki) O, herşeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Böylece hayır hususunda, kendisinin herşeye kadir olduğunu ortaya koymuştur ki bu, Allah'ın insanlara hayrı vermeyi dilemesinin, zararı ulaştırmayı dilemesinden daha çok ve fazla olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar, Allah'ın irâdesinin daha çok rahmet tarafında bulunduğuna delâlet etmektedir. Nitekim O (bir hadîs-i kutsîde),
"Rahmetim, gazabımı geçmiştir"61[61] buyurmuştur. 62[62]

Kemal Sıfatları Kudret ile İlimdir

"O, kullarının üstünde kahirdir; O, hakimdir, habirdir" (ErTâm, 18),
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 63[63]

Birinci Mesele

Bil ki kemal sıfatları, kudret ve ilme tahsis edilmiştir. Eğer, "Siz, Allah'ın vâcibu'l-vücûd" olmasını niye ihmal ettiniz?" denilirse, biz deriz ki:
Bu, zâtın kendisi olup, zât ile kaim olan bir sıfat değildir. Çünkü, zât ile kaim olan sıfat, zâta muhtaçtır. Zâta muhtaç olan da, başkasına muhtaç olur. Binâenaleyh, zâtı gereği mümkin, başkası sebebiyle de vacip olur. Bundan dolayı, vacip olmadan önce, vacip olmanın bulunması gerekir. Bu ise imkânsızdır. Böylece onun, zâtın aynısı olduğu ve kemâl ifâde eden sıfatların hakikatinin kudret ve ilim sıfatları olduğu sabit olur. Buna göre, âyetteki, "O, Kulların üstünde kahirdir" ifâdesi, Allah'ın kudretinin kemâline; "...ve O, hakimdir, habirdtr" ifâdesi de, Allah'ın ilminin kemâline işarettir. ifadesi "hasr" İfâde eder ve mânası da şu şekildedir: "Kudretin ve ilmin kemâliyle mevsûf olan, ancak Hak Subhânehu ve Teâlâ'dır." Buna göre, O'ndan başka kâmil varlık yoktur ve O'nun dışındaki her şey eksiktir.
Bunu anladığın zaman biz deriz ki, O'nun kahir oluşunun kudretine delâlet edişine gelince bu şöyle olur: Çünkü, bizim daha önce de beyan ettiğimiz gibi, Cenâb-t Hakk'ın dışındaki her şey, zâtı itibariyle mümkinü'l-vücûddur. Zâtı itibariyle mümkin olanın, varlığı yokluğuna veya yokluğu varlığına, ancak vacibu'l-vücûdun tercihi, tekvini (var etmesi), îcad etmesi ve ibda' etmesi ile baskın çıkar. Binâenaleyh, gerçekte, bazan varlığı yokluğa bazen de yokluğu varlığa üstün getirmek suretiyle, mümkinâta kahir olan O'dur, Vâcibu'l-vücûddur. Bu hususa O'nun, öldürme, muhtaç ve zelîl kılma ile mümkin varlıklara kahir ve hakîm oluşu ile, yine Allah Teâlâ'nın şu âyette zikrettiği bütün şeyler de dahil olur: "De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah, Sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onu aziz kılar, kimi dilersen onu zelîl edersin. Hayr, yalnız senin elindedir. Şüphesiz ki sen her şeye hakkıyla kadirsin" <Am imran, 26).
Allah'ın hakîm oluşunu burada ilim mânasına hamletmek mümkün değildir. Çünkü "Habîr" sıfatı ilme işarettir.. Binâenaleyh, hakîm tabirini alîm mânasına hamledersek, burada bir tekrar olmuş olur. Tekrar ise caiz değildir. Bundan dolayı "hakîm"i, "Fiilleri muhkem, sağlam ve titiz, her türlü bozukluk ve eksiklikten uzak olan..." mânasında olmak üzere, fiillerini

---

61[61] Buhârî, Tevhid, 55; Müslim, Tevbe, 14-16 (4/2108fcİbn Mâce, Zühd, 35 (2/1435).
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/353
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/353

sapasağlam yapan mânasına almak gerekir. "Habîr", anlatılan şeyi bilen kimse demektir... Vahidî: "Bunun mânası şudur: "O, haber verilmesi doğru ve sahih olan şeyi bilendir" demiş ve şöyle devam etmiştir: "Haber, senin bir şeyi bilmendir. Sen.'p hususta bilgim var" mânasında, "Ondan haberim var" dersin. Bu kelimenin aslı (tecrübe etmek) kelimesidir; çünkü tecrübe etmek, ilim yollarından bir yoldur.." 64[64]

Allah'ın Yüceliğinin Nasıl Anlaşılması Gerektiği?

Müşebbihe bu âyet ile, Allah'ın, âlemin üzerinde olan bir cihette bulunduğu hususunda istidlal etmiştir. Bu görüş, merdûddur. Bunun yanlış olduğuna da birçok şey delâlet etmektedir:
1) Eğer Allah Teâlâ. âlemin üstünde bulunmuş olsaydı, ya bir taraft diğer taraftan ayırdedilmeyecek derecede küçük olurdu veyahut da kıtaları ihata edecek, cihetlere uzanacak kadar büyük olurdu. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın bir atom (cevher-i ferd) gibi küçük ve ufak olmasını gerektirir. Şayet Allattın böyle olması caiz olursa, âlemin ilâhının, duvarın deliğinden içeri düşen güneşin içindeki zerrelerden birisi olması niçin caiz olmasın?.. Halbuki hiç bir akıllı kimse bunu söyleyemez. Eğer ikincisi olsaydı, o zaman ilâh olan zât parçalanmış, bölünmüş olurdu ki, bu da Allah hakkında imkânsızdır.
2) Allah, ya her tarafı kuşatmış olur ki, o zaman da Cenâb-ı Hakk'ın zâtı pisliklere karışmış, onlara bulaşmış olması gerekir.. Oysa, bu bâtıldır. Veyahut da O, bütün cihetlerden sonlu ve sınırlıdır. Bu durumda da Cenâb-ı Hak hakkında, O'nun ekşilip fazlalaştığının söylenmesi doğru olur. Böyle olan her şeyin, belli bir miktar ile sınırlanıp tahsis edilmesi, bir tahsis edicinin tahsis etmesiyle olur. Bu durumda da Allah muhdes olmuş olur. Veyahut da O, tarafların bir kısmına göre büyük, bir kısmına göre de küçük olmuş olur. Böylece de, sınırlı olmakla tavsif edilen taraf, sınırsız olmakla tavsif edilen taraftan başka olur. Bu ise, bölünmeyi ve cüzlere ayrılmayı gerektirir.
3) Mekân lâfzı, ya "içine alan, kuşatan satıh", veya "buûd ve boşluk" diye tefsir olunur. Buna göre, eğer birincisi olursa biz deriz ki: Alemin cisimleri, sınırlı ve sonludur. Binâenaleyh, âlemin dışı ne boşluk, ne dolu, ne mekân, ne yön, ne de cihettir. Bu sebeple, Allah'ın zâtının burada bulunması imkânsızdır. Eğer ikincisi olursa biz deriz ki, boşluğun cüzleri, gerçekte birbirine müsavidir. Bu böyle olunca, şayet, Allah'ın o boşluğun cüzlerinden bir cüzde bulunması sahih olursa, O'nun boşluğun diğer cüzlerinde de bulunması sahih olur. Halbuki, bir fâil-i muhtar sebebiyle böyle olan şey, muhdes (sonradan var olma)dır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın zâtının bir cüzde bulunmuş olması muhdestir. Oysa ki O'nun zâtı, bu oluştan ayrılmaz. Muhdesten ayrılmayan şey de muhdestir. Bütün bunlara göre, Allah'ın zâtının da muhdes olması gerekir ki, bu imkânsızdır.
4) Boyut ve boşluk, bölünmeyi ve parçalanmayı kabul eden bir husustur. Böyle olan her şey ise, zâtı gereği mümkin ve bir îcad edene muhtaç olandır. Bunu icad eden ondan önce mevcuttur. O halde Allah'ın zâtı, boşluğun, cihetin, yönün ve mekânın var olmasından önce mevcuttur.
Bu sabit olunca, mekân, yön ve boşluğun yaratılmasından sonra da, Allah'ın zâtının, evvelce ne idiyse o şekilde kalması gerekir. Aksi halde, Allah'ın zâtı hakkında değişiklik söz konusu olmuş olur ki, bu da imkânsızdır. Bu da sabit olunca Cenâb-ı Hakk'ın her zaman mekânlardan ve cihetlerden münezzeh olduğuna hükmetmek gerekir..
5) Alemin, küre şeklinde olduğu sabittir. Bu sabit olunca, Rey65[65] halkının başının üzerinde olan kimse, diğer topluluğun ayaklarının altında olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu durumda Allah'ın ya belli bir kavmin veyahut da herkesin üstünde olduğu söylenir. Birinci ihtimal bâtıldır. Zira Allah'ın, insanların bir kısmının üstünde olması O'nun başka insanların altında olmasını îcap ettirir ki, bu da bâtıldır. İkincisi de, Cenâb-ı Hakk'ın felek küresini kuşatmış olmasını icap ettirir. Böylece de işin neticesi, âlemin ilâhının, bütün felekleri kuşatan

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/353-354
65[65] Şimdiki Tahran şehri olup, müfessir Râzf'nin memleketidir, (ç).

bir felek olması sonucuna varır ki, bunu hiçbir müslüman söylemez..

6) Bu âyette geçen "fevkiyyet" (yüce, yukarıda olma) lafzından hem önce hem de sonra başka ifâdeler bulunmaktadır. Bu lâfızdan önce "Kahir" lâfzı" geçmiştir. "Kahir" lâfzı ise kudret ve kuvvetin tam ve mükemmel olduğunu ihsas etmektedir. Bu lafızdan sonra gelen lafız da Allah'ın «Ip (kullarının) lafzıdır. İşte bu lafız da başkasının mülkü olmayı ve kudreti attında bulunmayı ihsas eder. Binâenaleyh, âyette bahsedilen "üstünde bulunma" ifâdesini, cihet bakımından olan üstünde bulunmaya değil de, kudret bakımından üstünde bulunma mânasına hamletmek gerekir.

İmdi eğer, "Sizin söylemiş olduğunuz bu husus, yine sizin, "Cenâb-ı Hakk'ın "O, kullarının üstünde kahirdir" ifâdesi, O'nun kudretinin mükemmelliğine delâlet eder" şeklindeki sözünüze zıddır. Binâenaleyh, buradaki "yukarıda bulunma" lafzını, "kudret bakımından yukarıda (yüce) olma" mânasına hamledersek, bir tekrar gerekmiş olur. Bu sebeple bunu, mekân ve cihet bakımından üstünde olma mânasına hamletmek gerekir" denilirse, biz deriz ki:

Durum, sizin söylediğiniz gibi değildir. Çünkü bazan zât, bir kısmına değil de, diğer kısmına kahir olmakla tavsif edilebilir. Halbuki Cenâb-ı Hak, öiUc Jji "kullarının üstünde.." lafzı, bu kahr ve kuvvetin herkes hakkında umûm ifâde ettiğine delâlet etmektedir.

7) Allah, bu âyeti, kendisinden başkasını dost edinenlere reddiye olarak zikretmiş olup, kelâmın takdiri de: "Allah Teâlâ, kullarının üzerindedir" şeklinde olunca; işte her ne zaman durum böyle olunca, Allah'dan başkasını dost edinmek imkânsız olup, böyle bir neticenin tertibi de o üstte bulunmaya göre olunca, bu üstte bulunmadan murad, kuvvet ve kudret bakımından bir üstte bulunma olur. Ama bundan murad, cihet bakımından bir üstte bulunma olunca, bu böyle bir maksadı ifâde etmez. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın sadece (cihet bakımından üstün olması) her işte O'na güvenip dayanmayı ifâde etmez; bütün arzularda da O'na başvurmayı gerektirmez.. Ama biz bunu, kudret bakımından üstte bulunma mânasına alırsak, bu neticenin buna bina edilmesi güzel ve yerinde olmuş olur. Böylece, bütün bu anlattıklarımızla, bu âyetten kastedilen üstte bulunma keyfiyetinin, Müşebbihe'nin zikretmiş olduğu husus değil, bizim dediğimiz husus olduğu ortaya çıkar. Allah en iyi bilendir. 66[66]

Nübüvvetin En Büyük Şahidi Yüce Allah’dır

"De ki: "Şâhid olmak bakımından hangi şey daha büyüktür?" De ki: 'Benimle sizin aranızda, Allah hakkıyla şâhiddtr. Şu Kur'ân hem sizi, hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri uyarmam İçin bana vahyolundu. Allah'la beraber başka tanrılar da olduğuna gerçekten siz mi şâhidlik ediyorsunuz?" De ki: "Ben şâhidlik etmiyorum. " De ki: "O, ancak bir tek Tanrıdır ve sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak ki benim bir ilişiğim yokhjr" (Enam, 19).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 67[67]

Birinci Mesele

Bil ki âyet, şehâdetlerin en büyüğünün ve en yücesinin, Allah'ın şehâdeti olduğuna delâlet etmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendi şehâdetinin bulunduğunu beyân etmiştir. Ancak ne var ki, bu âyet niçin, bu şehâdetin herhangi bir neticeyi isbat hususunda bulunduğuna delâlet etmiyor? Buna göre biz deriz ki: Bundan muradın, Allah'ın şehâdetinin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin kesin ve sabit olduğu hususunda bulunması mümkün olacağı gibi, bundan muradın, bu şehâdetin Allah'ın birliğinin kesin ve sübût bulmuş olduğu hususunda bulunmuş olması da mümkündür.

Birinci ihtimâle gelince, İbn Abbas şunu rivayet etmiştir: Mekke'nin ileri gelenleri, "Ey Muhammed! Allah, senden başka peygamber yapacak kimse bulamadı mı? Seni tasdik eden hiç bir kimse göremiyoruz.. Seni, yahudî ve hristiyanlara da sorduk. Onlar, senin peygamber

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/354-356

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/357

olduğuna dair, yanlarında herhangi bir beyân ve açıklamanın bulunmadığını iddia ettiler. O halde bize, senin peygamber olduğuna şehâdet edecek bir kimse göster!.." dediler de, işte bunun üzerine Allah bu âyeti indirerek, "Onların, senin nübüvvetini kabul ve itiraf etmeleri için, de ki ey Muhammed, "Şahid olma bakımından hangi şey Allah'tan daha büyüktür? Çünkü şehadet bakımından her şyin en büyüğü, Allah Teâlâ'dır..." Onlar bunu kabul ve tasdik ettiklerinde, "Allah, benim nübüvvetime şahiddir! Çünkü O, bana Kur'ân'ı variyetti.. Kur'ân ise bir mucizedir. Çünkü sizler, fasih ve beliğ kimselersiniz.. Halbuki Kur'ân'a muâraza edemediniz.. O, mucize olunca, Allah'ın onu benim davama uygun olarak izhar edip ortaya koyması, Allah tarafından, benim davamda sadık olduğuma dair bir şehâdettir" de!.." demiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki onlar, Hz. Peygamber'in nübüvvetine şehâdet edecek, sözü makbul bir şahid istediler. Bunun üzerine Allah da, şehâdet bakımından en büyük şeyin kendisi olduğunu ve onun nübüvvetine şehâdette bulunduğunu beyân buyurdu ki işte âyetteki "Şu Kuran, hem tttoâ, hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri uyarmam İçin bana vahyolundu.." ifadesiyle murad edilen budur. İşte bu, açık ve vazıh olan bir izahtır..

İkinci İhtimale gelince ki bu, bu şehâdetin Allah'ın birliği hususunda olmasıdır. Bil ki, bundan önce bir mukaddime yapılması gerekir ki o da şudur: Ki, elde edilmek istenen matluplar üçe ayrılır:

a) Nakli delillerle ispat edilmeleri imkânsız olanlar... Zira sıhhatini ispat, naklin sıhhatine bağlı olan şeyleri nakle dayanarak ispat etmek imkânsızdır. Aksi halde devir (devr-i fasit) gerekir...

b) Aklen ispat edilmesi imkânsız olanlar... Bu da, akfen varlığı da yokluğu da düşünülebilen her şeydir.. Bu iki tarafın birisinde, kesinlikle bir imkânsızlık söz konusu değildir. O halde, iki taraftan birisine kesin olarak karar vermek, ancak naklî delil ile mümkün olur.

c) İsbâtı, hem akıl hem de nakil ile yapılanlar. Bunlar, bilinmesi sadece nakle bağlı olmayan aklî meselelerdir. İşte bunların naklî delillerle ispatlanması mükmün olur.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki Cenâb-ı Hakk'ın "Ve ki: "Benimle sizin aranızda, Allah hakkıyla sahiddir" buyruğu, Allah'ın birliğini ve ortaklardan, zıdlardan, benzerlerden, eşlerden ve emsalden beri ve münezzeh olduğunu ispat hakkındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şu Kuran, hem sizi hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri uyarmam için bana vahyolundu" buyurmuştur. Yani, "Tevhîde taraftar olmak, hak ve vacip; şirke taraftar olmak ise, bâtıl ve merdûddur" demektir. 68[68]

Allah "Şey' Diye Tavsif Edilebilir mi?

Cehm (İbn Safvan)'in, Cenâb-ı Allah'ın bir "şey" olduğunu inkâr ettiği nakledilmiştir. Bil ki, Allah Teâlâ'nın var olan ve gerçek olan bir "zât" olduğu hususunda bir münakaşa yoktur. Fakat Cehm, Allah'a "şey" demeyi kabul etmemiştir. Bu sırf söz bakımından bir muhalefettir. Bil ki âlimlerin çoğu, Allah Teâlâ'ya "şey" denebileceği hususunda bu âyeti delil getirmişlerdir ki bunun izahı şöyledir: Hak Teâlâ, "Şahtd olma bakımından hangi şey daha büyüktür?" demiş, sonra cevaben "De ki:... "Allah" " buyurmuştur. Bu, Allah'ın bir "şey" olmasını gerektirir. Bu, aynen şuna benzer: Birisi, "Hangi insan daha doğru sözlü?" diye sorsa ve buna cevaben "Cebrail" denilse, bu yanlış bir cevap olur. Çünkü Cibril (a.s) bir insan değildir. İşte bu âyette de böyledir. Buna göre eğer, "De ki: "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhiddir" ifâdesi müstakil bir cümle olup, kendinden öncesi ile bir ilgifi yoktur. Çünkü burada "Allah" lafzı mübteda, "Benimle sizin aranızda hakkıyla şâhiddir" kısmı da haberdir. Bu ise, öncesi ile alakası olmayan müstakil tam bir cümledir* denilir ise, biz deriz ki: "Bu hususta, şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Biz, âyetteki "De ki: "Şâhid olmak bakımından hangi şey daha büyüktür?" ifâdesi, şüphe yok ki bir sorudur. Binâenaleyh buna ya zikredilmiş ya da hazfedilmiş bir cevap gerekir. Eğer cevabın zikredildiğini söylersek, bu cevap "De ki: "...Allah" ifâdesi olur ve cümle bunun

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/357-358

sonunda tamamlanır. Bunun devamındaki "Benimle sizin aranızda hakkıyla şâhid" ifâdesinin başına bir mübteda takdir edilerek "O, benimle sizin aranızda hakkıyla şâhiddir" şeklinde kabut edilir. İşte bu durumda, yapılan istidlal doğru olur.

Ama biz cevabın mahzuf olduğunu söylersek, o zaman deriz ki: "Bu, delilin aksinedir. Yine esvabın mahzuf sayılsa bile, mahzuf olan bu cevaba, mutlaka zikredilen cümlenin delâlet etmesi ve bu yere uygun olması gerekir. "Şâhid olmak bakımından hangi şey daha büyüktür?" sorusuna uygun cevap, "O, Allah'dır" denilip, peşisıra da, "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhiddir" denilmesidir. İşte buna göre de bu âyet, Allah Teâlâ'nın "şey" diye ifade edilebileceğine delil getirilir. Bu delilin izahının tamamı budur.

b) Bu meseleyle ilgili bir başka delil de şudur: Hak Teâlâ, "O'nun veçhtnden (yüzünden) başka her şey helak olucudur" (Kasas, 88) buyurmuştur. Bu âyetteki "vech" (yüz) ile, Cenâb-ı Allah zâtını kastetmiştir. İşte bu âyet de, Allah'ın zât-1 ilâhisini, "her şey"den istisna ettiğini gösterir. İstisna edilen şeyin, müstesna minh'in (istisna edildiği şeyin) hükmüne (cinsine) dahil olması gerekir. Binâenaleyh bu da, Allah'ın "şey" diye tavsif edilebileceğine delâlet eder.

Cehm (İbn Safvan), bu kelimenin Allah için kullanılamayacağı hususunda şunları ileri sürmüştür:

1) Allah Teâlâ, "Hiçbir şey O'nun gibi değildir" (Şûrâ. n) buyurmuştur ki bu, "O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur" demektir. Halbuki her şeyin zâtı, kendisinin benzeri gibidir. İşte bu Allah'ın "şey" diye nitelenemeyeceği hususunda açık bir delildir. Bu âyetteki kâf harf-i cerrinin zâid olduğu ve takdirinin "O'nun misli hiçbirşey yoktur" şeklinde olduğu söylenemez. Çünkü Kur'ân'ın bir tek kelimesini bile boş, mânâsız ve yanlış kabul etmek, kesin bir zaruret olmadığı müddetçe böyle bir yola başvurmak din ehli kimselere uygun düşmez.

2) Allah Teâlâ, "Allah, herşeyin yaratıcısıdır" {Zümer.) buyurmuştur. Eğer Allah, "şey" diye isimlendirilecek olursa, O'nun kendisinin de yaratıcısı olması gerekirdi ki bu imkânsızdır. Bu âyetin, tahsîs görmüş (sınırlandırılmış) umûmî bir ifâde olduğu da~ söylenemez. Çünkü diyoruz ki: Tahsîs etme, ancak kendisine itibar ve iltifat edilmeyen nâdir ve şazz yerlerde caiz olur. Binâenaleyh tahsisin varlığı ile yokluğu birdir. İşte bu sebeple de, geriye kalan varlıkların âdeta yok hükmünde olduğuna dikkat çekmek için, (her) lafzı, "ekserisi" mânasında kullanılmıştır. Malumdur ki Cenâb-ı Allah eğer "şey" diye adlandırılsaydı, herşeyin en büyüğü ve en şereflisi olurdu. [Bu kısmı (yani "küll"ü) hariç bırakıp da "küllü" (bütün) lafzını kullanmak, sırf yalan olur ve tahsisle ilgisi sözkonusu olmaz.]

3) Allah Teâlâ, "En güzel isimler Allah'ındır. O halde. Ona bunlarla duâ edin" (A'rftf, 180) buyurmuştur.

İsim, müsemmâsı (yani isim olduğu varlık) güzel olduğu zaman güzel olur. Bu . da, ismin kemâl ve celâl sıfatlarından bir mânaya delâlet etmesidir. "Şey" kelimesi, bütün varlıklar içindeki en genel bir kavramdır. O halde onun müsemmâsı (isim olduğu varlık) da, en güzel şeyler arasında olabileceği gibi, en kötü şeyler arasında da olabilir. Böyle olunca da, bu kelime ile isimlendirilen varlık, kemâl ve celâl sıfatlarından bir sıfat olmaz. Binâenaleyh Allah'ı bu kelime ile isimlendirmenin, bununla O'na dua etmenin caiz olmaması gerekir. Çünkü "şey" kelimesi, "en güzel isimler"den birisi değildir. Allah Teâlâ ise, kendisine en güzel İsimler ile seslenilmesini emretmiştir. Binaenaleyh Allah Teâlâ'ya bu kelime ile dua etmenin caiz olmaması gerekir. Hem sonra Allah'a bu isimle dua etmenin yasak olduğunu söyleyenler, "Bu kelime, kesinlikle Allah'ın isimlerinden biri değildir" demişlerdir.

4) "Şey" kelimesi, ma'dûm (yok olan) şeyler için (de) kullanılır. Binâenaleyh bunun, Allah için kullanılmaması gerekir. Bunun birinci mukaddimesinin (cümlesinin) izahı şöyledir: Allah Teâlâ, "Hiç bir şey hakkında, "Ben bunu mutlaka yarın yapacağım" deme... "(Keht,23jbuyurmuş, insanın yarın yapacağı işi, şu anda "şey" diye ifâde etmiştir. İnsanın yarın yapacağı iş ise, şu anda mevcud değildir. Binâenaleyh bu, mevcut olmayanlara "şey" denildiğini göstermektedir. Bu sabit ounca, bizim "Allah bir "şey"dir" şeklindeki sözümüz, zât-ı ilâhînin, bilinen bir sıfat ve ayırıcı bir özellik ile diğer varlıklardan ayrıldığını ve mevcûd olduğunu ifâde etmez. Bundan dolayı "şey" kelimesi, Allah için kesinlikle bir mâna ifâde etmeyen bir lafız olmuş olur. Binâenaleyh her bakımdan bir abes olur ve bunun Allah için kullanılmaması gerekir.

Cehm'in bütün bu delillerine cevaben şöyle denilir: Deliller birbiriyle tezad teşkil edince, biz deriz ki, "şey" lafzı, en umûmî mânada bir lafızdır. Allah hakkında hâs (husûsî manalı) lafızların kullanılması doğru olduğu gibi âmm (genel kavram ifâde eden) lafızların kullanılması da doğru olur. Öyleyse Allah'ın bir zat ve hakikat olduğu ne zaman doğru olursa, O'na "şey" denilmesinin de doğru olması gerekir ki ulaşılmak istenen netice de budur. Allah en iyi bilendir. 69[69]

Hakkındaki İki Tefsir

Allah Teâlâ'nın, "Şu Kur'ân hem sizi hem de sizden sonra tebliğ edildiği kimseleri oyarmam için bana vahyolundu" buyruğu, "Allah bana, sizi kendisi ile inzâr etmem için bu Kur'ân'ı variyetti" demektir. Bu âyetteki "sizi" zamiri Mekkelilere hitaptır. Âyetteki ifadesi de, {fi (sizi) zamiri üzerine atfedil m iştir. Yani "Bu Kur'ân İle, hem sizi, hem de Arapdan ve Acemden, Kur'ân'ın kendisine ulaştığı herkesi inzâr ederim" demektir. Denildi ki bu, "Cinlerden ve insanlardan, kendisine Kur'ân erişen herkesi..." veya "Kıyamete kadar kendisine Kur'ân erişen herkesi..." manasınadır. Sa'id İbn Cübeyr'in, bunu "Kur'ân'ın eriştiği herkes" mânasında aldığı rivayet edilmiştir. Buna göre Kur'ân kendisine ulaşan her kişi, sanki Hz. Peygamber (s.a.sj'i görmüş gibi olur. Bu izaha pöre âyette bir hazif bulunup, takdiri, "Bu Kur'ân bana, kendisi ile sizi ve kendisine Kur'ân'ın ulaştığı herkesi inzâr edeyim diye vahyolundu" seklindedir. Fakat sözden anlaşıldığı için, bu hazfedilmiştir. Bu, tıpkı"Gördüğüm Zeyd, dövdüğüm Amr'dir" denilmesi gibidir.

Âyetteki ifâdesinin bir başka tefsiri de şudur: Bu ifâde, "Kim ihtilâm (akıl baliğ) olur ve mükellefiyet yaşına erişirse..." manasınadır. Mânanın böyle olması halinde, herhangi bir takdir yapmaya ihtiyaç duyulmaz. Ancak âlimlerin çoğu, birinci görüşü tercih etmişlerdir.

"Allah'la beraber başka tann/ar da olduğuna gerçekten siz mi şâhldlik ediyorsunuz? De ki: "Ben şâhtdlik etmiyorum." De ki: "O, ancak bir tek Tanrıdır ve sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur" buyruğuna gelince, biz deriz ki bu hususta iki bahis vardır:

Birincisi: İbn Kesîr, bunun başını medsiz olarak, sakin bir yâ harfine benzer bir hemze ile, bundan sonrasını da kesre ile okumuştur. Ebû Amr ve Nâfi'in râvîsi Kâlûn da bu şekilde, ama medli olarak okurlar. Diğer kıraat imamları ise bunu medsiz olarak iki hemze ile okurlar.

İkincisi: Bu ifâdenin başındaki istifham, istifham-ı inkârîdir. Ferrâ şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu âyette, yerine dememiştir. Çünkü "tanrılar" kelimesi cemîdir. Cemiler de müennes sayılır. Nitekim Allah "En güzel isimler Allah'ındır" (A-rât, ıso) "Öyle İse önceki nesillere ne oluyor" n-anâ, 51) buyurmuş, J/îl yerine, müzekker olan "evvel" kelimesini veya cemî olan "evvelin" kelimesini kullanmamıştır.

Daha sonra Hak Teâlâ, "De ki: "Ben, şâhidltk etmiyorum." De ki: "O, ancak bir tek Tanndır ve sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak kt benim bir ilişiğim yoktur" buyurmuştur.

Bil ki bu ifâde, tevhidin ve şirkten uzak olmanın, şu üç bakımdan vacib kılındığına delâlet eder:

1) Âyetteki "De ki: "Ben şâhidlik etmiyorum" ifadesidir. Bu "Onların söyledikleri ortakların bulunduğu hususuna şâhidlik etmem, (böyle birşey söylemem)" demektir.

2) Âyetteki, "De ki: "O, ancak bir tek Tanrıdır" ifadesidir. Bu ifâdedeki kelimesi, hasr (ancak, sadece) mânasına gelir. "Tek" (vâhid) kelimesi de, tevhîd ve Allah'ın ortaklarının olmadığı hususunda çok açık bir ifâdedir.

3) Âyetteki, "Sizin şirk koşmakta olduğunuz nesneler ite muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur" ifadesidir. Bu da Allah'ın, ortaklarının olduğunun söylenmesinden beri olduğu hususunda sarih bir ifadedir. Böylece bu âyetin, tevhidin vacip oluşuna, beyan yollarının en büyüğü ve te'kîd usullerinin en beliği ile delâlet ettiği sabit olur. Alimler şöyle demişlerdir:

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/358-361

Yeni müslüman olan kimsenin, önce kelime-i şehâdet getirmesi ve İslam dışındaki bütün dinlerden berî (uzak) olduğunu söylemesi müstehaptır. Şafiî (r.h), Allah Teâlâ'nın tevhidi açıkça ifâde eden âyetin peşinden "Sizin şirk koşmakta olduğunuz nesnelerle muhakkak ki benim bir ilişiğim yoktur" ifâdesini getirmiş olmasından ötürü, yeni müslüman olan kimsenin, kelime-i şehâdete, şirkten berî olduğunu ifâde etmeyi de ilave etmesinin müstehap olduğunu açıkça söylemiştir. 70[70]

Ehl-i Kitabın Hz. Muhammet) (s.a.s)'in Vasıflarını Bilmeleri

"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, O'nu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerine zarar ziyan verenler (yok mu), işte onlar iman etmezler"
(En'flm,20).
Bil ki önceki âyette, kâfirlerin (Mekkeli müşriklerin), yahudî ve'hristiyanlara, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumunu sorduklarını ve onların da, Tevrat ve İncil'in O'nun nübüvvetine delâlet ettiğini inkâr ettiklerini anlatmıştık. Böylece Allah Teâlâ, önceki âyette kendi şâhidliğinin, o peygamberin (a.s) nübüvvetinin sabit ve gerçek olduğu hususunda yeterli olduğunu beyân buyurmuş, daha sonra bu âyette, onların "Biz, Muhammed'i tanımıyoruz" diyerek yalan söylediklerini, çünkü onların kendi öz oğullarını bilip tanıdıkları gibi, O'nun peygamberliğinin doğruluğunu bildiklerini beyan buyurmuştur.
Çünkü rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelince, Hz. Ömer (r.a), Abdullah İbn Selâm (r.a)'a: "Allah Teâlâ, peygamberine bu âyeti indirdi. Bu tanıma işi nasıldır?" diye sorunca; Abdullah İbn Selâm: "Ey Ömer, onu içinizde görür görmez tanıdım. Tıpkı oğlumu tanıdığım gibi... Hiç şüphesiz ben, Hz. Muhammed'i kendi oğlumdan daha iyi bildim ve tanıdım. Zira kadınların ne yaptıklarını ben bilemeyebilirim. Ama şahadet ederim ki bu peygamber, Allah'dan gelen hak bir peygamberdir" demiştir. 71[71]

Bu Hususta Ehl-i Kitaptan Gelen İtirazın Reddi

Bil ki bu âyetin zahiri, onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini bilip tanımalarının, aynen oğullarını bilip tanımaları gibi olmasını gerektirir. Bu hususta şöyle bir soru vardır: "Tevrat ve İncil'de yazılı bulunan, sırf âhir zamanda insanları hak dine davet eden bir peygamber'in geleceğidir. Yahut da Tevrat ve İncil'de yazılı olan, bu peygamberin geleceği zamanın, yerin, nesebinin, sıfatının, şeklinin ve şemailinin belirtilmesi ile birlikte, bu husustur. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, bu kadarcık bir bilgi, bahsedilen bu şahsın Hz. Muhammed (s.a.s) olduğuna delâlet etmez. Bu takdirde, "Onlar kendi oğullarının oğul oluşlarını bildikleri gibi, O'nun nübüvvetini bilirler" demek nasıf doğru olur? Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, bütün yahûdî ve hristiyanların, Tevrat ve İncil'den, zarurî (çok kesin) olarak, Hz. Muhammed (s.a.s)'İn Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu biliyor olmaları gerekir. Büyük bir topluluğun yalan söylemesi mümkün değildir. Çünkü biz zarurî olarak biliyoruz ki Tevrat ve İncil, bu tam ve mükemmel açıklamayı ihtiva etmemektedir. Çünkü bu tafsilat ya "Hz. Peygamber (s.a.s) zuhur ederken, Tevrat ve İncil'de vardı" denilebilir; ya da "Daha önce Tevrat ve İncil tahrif edildiği İçin, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak geldiğinde, Tevrat ve İncil'de mevcud değildi" denilebilir.
Birincisi bâtıldır. Çünkü doğu ve batıda bütün insanlara ulaşan bir kitapda bulunan böyle tam ve mükemmel tafsilatı gizlemek imkânsızdır.
İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü bu takdirde, ne o zamanın yahudileri, ne de o zamanın hristiyanları Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, kendi oğullarını tanıdıkları gibi bilmezlerdi. Bu durumda bu söz düşer?"
Birinci kısma şöyle cevap verilir: "Âyetteki "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler" ifâdesi ile,

---

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/361-362
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/362-363

yahudîve hristiyanlar murad edilmiştir. Çünkü bunlar, istidlal ve tefekkürde bulunabiliyorlardı ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in elinde zuhur eden mucizeleri müşahede etmişlerdi. Binâenaleyh o mucizeler vasıtasıyla onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu anlamışlardır. İki bilinenden birini diğerine (oğullarını bilmelerinin, peygamberi bilmelerine) teşbihden maksad, bizim bahsettiğimiz bu husustur.72[72] (Yani mucizeler gösterdiğine göre O'nun da, kendilerinin inandıkları peygamberlerden biri olduğunu anlamalarıdır.)

HakTeâlâ'nın "Kendilerine zarar ziyan verenler (yok mu), işte onlar iman etmezler" ifâdesi ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bunun başındaki lâfzı, birinci ('nin sıfatıdır. Buna göre her ikisinin de âmili tektir. Bunların maksadı da, Hz. Muhammed (s,a.s)'in peygamberliğini bildiği halde inkâr eden inatçı kimseleri tehdiddir.

2) Buradaki "kendilerine zarar ziyan verenler (yok mu)..." ifâdesi mübteda, "İşte onlar iman etmezler" kısmı da onun haberidir. Âyetteki, "Kendilerine zarar ziyan verenler" ifâdesi hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Onlar, kâfirlikleri sebebi ile kendileri için olacak devamlı bir helak mânasında, kendilerini ziyana uğrattılar.

b) Bu âyetin tefsiri hususunda rivayet edilmiştir ki, kâfirin de mü'minin de cennette bir yeri vardır. Kim kâfir olur ise, onun cennetteki yeri yurdu mü'minlere geçer. Böylece de, başkaları onların yurduna vâris oldukları için, bu kimse hem kendini hem ailesini zarar ve ziyana uğratmış olur. 73[73]

Allah'a İftira Etmenin Mânası

"Allah'a karşı bir yalan uydurandan, yahut O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zâlim kimdir? Şu muhakkak ki o zâlimler felah bulmazlar. Onları.hep birden toplayacağımız ve sonra Allah'a şirk koşanlara "Nerede boş yere iddia ettiğiniz ortaklarınız?" diyeceğimiz gün..." (En'am, 21-22).

Bil ki Cenâb-ı Hak, o inkarcıların zarar ve ziyanda olduklarını önceki âyette bildirince, bu âyette de o hüsranın sebebini açıklamıştır. Bunun iki sebebi vardır:

1) Allah adına bir yalanı uydurup iftira etmek. Bu iftira şu mânalarda olabilir:

a) Mekkeli kâfirler, putlarının, Allah'ın şerikleri (ortaklan) olduğunu, Hak Teâlâ'nın kendilerine o putlara ibadet etmelerini emrettiğini söylüyorlardı. Yine onlar, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyorlar, "bahîre" ve "sâibe" olan hayvanların haram kılınmasını Allah'a nisbet ediyorlardı.

b) Yahudî ve hristiyanlar, Tevrat ve İncil'de Tevrat ve İncil'in getirdiği şeriatların neshedilmeyeceği, değiştirilemeyeceği ve bu ikisinden sonra herhangi bir peygamberin gelmeyeceği hükmünün bulunduğu yalanını söylüyorlardı.

c) Bu, Allah Teâlâ'nın, "Onlar bfr hayasızlık yaptıkları zaman, "Biz atalarımızı da bunun üzerinde (bunu yaparken) bulduk. Allah da bize bunr emretti" dediler" (Arat.2e)âyetinde bahsettiği husustur.

d) Yahudiler, "Biz Allah'ın oğullan ve sevgili (kullan)yız" (M&\ae, ıs) ve "Sayılı günler dışında cehennem bize katlyyen dokunmayacak" (Bakara, so) diyorlardı.

e) Câhil yahudîler, "Allah fakir, biz İse zenginiz" (Am imren, isi) diyorlardı. Onların Allah'a nisbet ettikleri bu yalanların misali pek çok olup, hepsi de Allah adına uydurulmuş yalanlardır.

2) Onların, Allah'ın âyetlerini yalanlamalarıdır. Bundan murad, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği mucizeleri tenkid etmeleri ve Kur'ân'ın kesin bîr mucizeoluşunu kabul etmemeleridir. Sonra Cenâb-ı Hak, onların bu iki durumunu anlatınca, "o zâlimler felah bulmazlar" buyurmuştur. Yani, onlar dünya ve âhirette gayelerine ulaşamayacak, bir

---

[72] 72[72] Matbu nüshada İkinci ihtimale cevap yer almıyor. Razının, bu Önemli soruyu cesaretle sormasına rağmen cevapsız bırakmış olacağını, pek izah edemiyoruz (ç).

[73] 73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/363-364

mahrumiyyet ve hızlan içinde kalacaklardır.
Allah Teâlâ'nın, "Onları hep birden toplayacağımız gün..." ifâdesine gelince, bunun başındaki (gün) kelimesini neyin nasbettiği hususunda . şu görüşler söylenmiştir:
a) Bunu nasbeden âmil mahzuf olup, takdiri "Onları hep birden toplayacağımız gün, şöyle şöyle oldu" şeklindedir. Böylece bu ifâde, korkutmada daha etkili olan müphem bir hal üzere kalsın diye açıkça zikredilmem iştir.
b) Kelamın takdiri, "Onları hep birden toplayacağımız günü hatırla" şeklindedir.
c) Bu ifâde, mahzuf bir kelime üzerine atfedi im iştir. Sanki "Zalimler, ebediyyen ve onları toplayacağımız günde felah bulamazlar" denilmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın "SonraAllah'a şfrk koşanlara, "Nerede boş yere İddia ettiğiniz ortaklarınız" diyeceğiz" buyruğundan maksad, bir soru değil, onları tehdid edip susturmaktır. Bu sorunun, "O ortakların kendileri nerede?" mânasında olabileceği gibi, "Onların size şefaat etmeleri ve sizin onlardan istifadeniz nerede?" mânasında da olabilir. Her iki mânaya göre de bu soru, ancak bir azarlama, bir tehdid ve onların umduklarından ümidsiz kalışlarını onlara iyice anlatmadır. Böylece bu, dünyada iken yollarının yanlış olduğuna dikkatlerini çekmedir. Âyetteki ifâdesinde ism-i mevsûle râcî olacak zamir mahzuf olup, takdir "Kendilerinin şefaatçiler olduğunu iddia ettiğiniz (ortaklarınız)" şeklindedir. Burada "iddia etme" fiilinin möf'ûlü, soru kendisine delâlet ettiği için hazfedilmiştir. İbn Abbas (r.a), "Kitabullah'da geçen her "yalan yere iddia etme" mânasına gelir" demiştir. 74[74]

"Sonra onların (başvuracakları) fitne, ancak, "Habbimiz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik değiliz" demeleridir. Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler, uydurdukları şeyler kendilerinden ayrılıp koybuldu" (En'am, 23-24).
Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 75[75]

Ayetindeki Kıraat Farkların Göre İzahlar

İbn Amir ve Âsimin râvisi Hafs, bu âyetin başını, fiili tâ ile, "fitne" kelimesini de merfu olarak şeklinde; Hamza ve Kisâî, fiili yâile, "fitne" kelimesini de mansûb olarak şeklinde okumuşlardır. Fiili tâ He, "fitne" kelimesini mansûb olarak okuyanlara göre, âyetteki "demeleri" ifadesi, fö fiilinin ismi olduğu için, mahallen merfu olur. Haber olan "fitne" kelimesi müennes olduğu için, fiil de müennes getirilmiştir. Bu, Arapların "Senin annen kim?" demesi gibidir. Yahut da onların dedikleri şey, mana bakımından bir "fitne" olduğu için fiil müennes getirilmiştir. Âyetteki "ancak ...demeleri" ifadesi, "Onların fitnesi, ancak sözleridir" takdirinde olması da caizdir. Fiili yâ ile, "fitne" kelimesini de mansûb olarak okuyanlara göre, "demeleri" ifâdesi, fiilin ismi olarak, mahallen merfu olur, "fitne" kelimesi de fiilinin haberi olur.
Vahidî söyle demiştir: "En tercih edilen mâna ifadesini fiilin haberi , ismi kabul eden kıraatin manasıdır. Çünkü ol edatı fiil ile birleştiğinde, vasıflandırılamaz. Böylece de zamire benzemiş olur. Zahir isim ile zamir birlikte bulunduklarında zamiri isim yapmak, haber yapmaktan daha evlâdır. Burada da böyledir. Nitekim sen"Sen ayakta idin" dersin ve zamiri 'nin ismi; zahir ismi onun haberi sayarsın. İşte burada da böyledir." Biz deriz ki: "Hamza ve Kisâî, şu İki sebepten ötürü âyetteki, "Rabb'imiz Allah'a yemin ederiz ki.." İfadesindeki, kelimesini mansûb olarak U şeklinde okumuşlardır. Bu, şu İki sebepten dolayıdır:
a) Bunun başına "Kastediyorum" ve "zikrediyorum, diyorum" fiillerinin takdir edilmesi (yani bunların mef'ûlü kılınması) sebebi ile..
b) Bunu münâdâ sayarak, yani "Ey Rabb'imiz vallahi" manasında.. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi, "Allah" lafzına sıfat yaparak, ba'nın kesresi iîe şeklinde okumuşlardır. 76[76]

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/365-366
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/367
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/367

İkinci Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: "Bu âyetin mânası, ancak sözün mânasını, Arapların bu sözü kullanış şeklini bilen kimselerin anlayabileceği güzelliktedir. Çünkü Allah Teâlâ müşriklerin şirklerine meftun (vurgun) olup, şirklerinin başına sevgi İte üşüştüklerini bildirmişti. Bu âyette ise şirklerine olan meftuniyetlerinin ve onun etrafında toplanmalarının, onlardan uzaklaşma ve kaçmalarına müncer olduğunu beyan etti, böylece "müşrik değiliz" diye yemin ettiler. Bunun bir benzen hal de şudur: Sen, arsız ve gidişatı kötü olan birini seven bir insan görürsün.. Günün birinde sevdiği o adam sebebi ile başı derde girince, onunla ilgisi olmayıp ondan uzak olduğunu iddia eder. Bunun üzerine ona, "Senin falancayı sevmen, ondan ayrılığın oldu" denilir. İşte burada da "fitne"den murad, onların, putları yüzünden belaya uğramalarıdır. Bu mâna, Atâ'nın İbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiği şu şeyle de kuvvet kazanır: O şöyle demiştir: "Bu âyetteki "fitne", onların dünyada müşrik olmalarıdır."
Bu görüş, âyetten mahzûf bir muzaafın bulunmasına göredir. Çünkü mâna "Onların fitnelerinin neticesi, ancak ondan teberrî etmektir" şeklinde olur. Bu senin, "Falancayı sevmen, ancak ondan kaçıp, onu terketmendir.." demen gibidir.[77][77]

Kâfirlerin Âhirette Yalan Söylemelerini Mümkün Görmeyenler

Ayetin zahiri, onların Kıyamet günü, kendilerinin müşrik olmadıklarına yemin ettiklerini gösterir ki bu da, onların Kıyamet günü bile yalan söylemeye kalkışacaklarını gösterir. Bu hususta âlimlerin iki görüşü vardır:
1) Bu, Ebû AH el-Cübbaî ile Kâdî Abdulcebbâr'ın görüşüdür. Buna göre, Kıyamette insanların yalan söylemeye yeltenmeleri mümkün değildir. Bu ikisi, görüşlerine şunları delil getirmişlerdir:
a) Kıyamette herkes Allah'ı zarurî (kesin) olarak tanır bilirler. Çünkü mahşer ahalisi, Allah'ı istidlal yoluyla tanısalardı, Kıyamet de bir mükellefiyet yurdu olmuş olurdu ki bu yanlıştır. Onlar, Allah'ı zarurî olarak bilip tanıyınca, onların mecburen kabîh (çirkin) herhangi bir fiil işlememeleri gerekir. Bu şu demektir: Onlar, eğer böyle kabın bir fiil işlemek isteseler, kendilerini Allah'ın bundan men edeceğini bilirler. Çünkü mükellefiyetin olmamasının yanı sıra, böyle bir durum bulunmaz ise, bu, onları kötü bir fiil yapma hususunda salıverme olur ki caiz değildir. Böylece Kıyâmettekilerin, Hak Teâlâ'yı kesin olarak bilip tanıdıkları sabit olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olursa, onlar kötü fitli yapmamaya mecbur olurlar. Bu da, Kıyamet ahâlisinden hiçbirinin, kötü bir fiile yeltenememelerini gerektirir.
İmdi eğer, "Akıllan başlarında iken, onlardan kötü bir fiilin çıkamayacağının söylenmesi niçin caiz olmasın? Fakat diyoruz ki: Kıyametin dehşetini görüp müşahede ettiklerinde, akılları başlarından gideceği için, onların böyle bir yalan söyleyebilecekten niçin caiz olmasın? İşte bu sebeple onlar bu yalanı, akıllan başlarından gittiği zaman söylemişlerdir. Yahut da onların, dünyada iken müşrik olduklarını unuttukları da söylenebilir?" denilir ise, buna şöyle cevap verilir:
Birinci şıkkın cevabı: Allah Teâlâ'nın onları hasredip, "Ortaklarınız nerede?" diye kınayıp, sonra da akılları başlarında olmadığı halde, onlardan mazeret yerine geçecek şeyi nakletmesi caiz değildir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine uygun düşmez. Hem sonra mükelleflerin, Allah Teâlâ'nın kendilerine nasıl muamele ettiğini ve zulme uğratılmadıklanm anlayabilmeleri için, Kıyamet günü mutlaka akıllarının başlarında olması gerekir.

---

[77][77] Türkçemizde de bunun örneklen vardır: Mesela evladına çok düşkün bir anne, ondan vefa yeri' ne isyan görüp onun tarafından terkedilirse "evladım, der dururdum, işte evlat!" der. Böylece "İşte evlada bel bağlamanın vardığı sonuç!" demek ister. Aynı kavram, başlangıçta sevgiye, sonda ise pişmanlık ve nefrete konu olmuş olur (Ç).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/36-368

İkinci şıkkına da şöyle cevap veririz: "Onların akılları yerinde iken, bu dünyada yapmış oldukları şeyleri unutmaları uzak bir ihtimaldir. Çünkü akıllı insanın, aradan çok zaman geçse bile bu gibi şeyleri unutması mümkün değildir. Ancak insan, önemsiz ve basit şeyleri unutabilir. Eğer durum böyle olmasaydı, o zaman, uzun müddet çok büyük işlerde bulunan akıllı bir kimsenin, bu işleri un utabileceğin i söylememiz gerekirdi. Bunu mümkün görmenin ise safsatayı gerektireceği malumdur.

b) Yalan söylemeye kalkışan o müşriklerin, ya akıllı oldukları, ya da akılsız oldukları söylenebilir. Eğer biz onların aklı olmadıklarını söylersek, bu yanlış olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'tn, delilerin sözlerini, özür beyân etme olarak nakletmesi hikmetine uygun düşmez. Eğer biz onların akıllı olduklarını söylersek, bu durumda hallerini Allah'ın bildiğini ve yaptıkları şeylerden haberdar olduğunu ve Allah'a karşı yalan söylemenin imkansız olduğunu bilirler. Yine onlar, bu yalanları sebebi ile ilahî gazap ve kızgınlığın artacağını bilirler. Durum böyle olunca, onların böyle bir durumda yalan söylemeye kalkışmaları imkânsız olur.

c) Eğer onlar, mahşerde yalan söylemiş ve bu yalanlarına karşı yemin etmiş olsalardı, bu durumda hem bir kabahat, hem de günah olan iki çeşit bir suça yeltenmiş olurlardı ki bu, cezayı gerektirir. Böylece de âhiret yurdu, mükellefiyet yurdu olmuş olurdu. Halbuki âlimler, böyle olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

Ama şayet "Onlar, bu yalanlarına ve yalan yere yeminlerine karşı, herhangi bir cezaya ve zemme müstehak olmazlar" denilecek olursa, bu kabîh işleri ve günahları işlemeye Allah'ın müsaade etmesi mânasına gelir ki bu da bâtıldır. Böylece bu izahlar ile Ktyâmettekilerin kabîh fiillere ve yalan sözlere yeltenemeyecekleri sabit olmuş olur. Bu sabit olunca, bu noktada âlimler, "Müşriklerin, "Rabbimlz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik değiliz" şeklindeki sözleri, "Biz, inancımızca ve zannımızca müşrik değildik" mânasına hamledilir. Zira, bunlar kendilerinin "muvahhid" (tevhid inancı üzere hak yolda) olduklarına inanıyorlardı" demişlerdir.

Eğer, "Bu takdirde, onlar söyledikleri bu sözele sâdık (doğru) olmuş olurlar. Çünkü onlar, kendilerinin zanlartnca, müşrik olmadıklarını söylemişlerdir. Öyle ise, CenAb-ı Hak niçin, "Bak, kendileri aleyhine nasıl yolan söylediler" buyurmuştur?" denilir ise, biz deriz ki: Ayetteki, "Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler" ifadesinin muhtevasına, onların, "Rabbİmiz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik de sözlerinde yalancı oldukları hususu girmez ki bundan dolayı da bize böyle bir soru sorutabilsin.. Aksine bundan muradın, onların dünyada iken, kendisinden haber verdikleri birtakım işler hususunda, "Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler.." ifâdesinin zikredilmiş olmasıdır. Meselâ bu onların, kendilerinin doğruluk üzere olduklarını; üzerinde olduktan itikadın şirk olmadığını; dünyada iken kendilerinin yalan söylemelerinin doğru olacağını... söylemeleri gibidir.. İşte bu husus, âhirette onlardan nefyotunmuştur.

Netice olarak diyebiliriz ki, Hak Teâlâ'nın "Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler?" cümlesinden maksat, bu iki durumun birbirinden farklı olduğunu; onların dünyada iken yalan söylediklerini, yalan söylemekten de sakınmadıklarını; âhirette ise onların, yalandan sakındıklarını, ama ne var ki buradaki doğruluğun, yalan söylememenin kendilerine fayda vermediğini belirtmektir. İşte bu iki durumdan birinin diğeriyle olan ilgisinden dolayı, Allah Teâlâ bunu peygamberine açıklamış ve onlar müşrik olmalarından dolayı, dünyada iken kendilerine yalan söyleyip bunun da doğru olduğunu iddia ettikleri için, âhirette mazeret beyân ederken, onların durumlarının nasıl olacağını beyân buyurmuştur. İşte, Ebû AH el-Cübbaî'nin tercih etmiş olduğu görüşün izahı hususunda Kfidî Abdulcebbar'ın sözünün tamamı bundan ibarettir. 78[78]

Kâfirlerin Âhirette Yalan Söylemelerini Mümkün Görenler

2) Bu, müfessirlerin çoğunluğunun görüşü olup, buna göre kâfirler, bu sözlerinde yalan söylemişlerdir. Kâfirlerin, Kıyamette yalan söyldiklerine dair deliller pek çoktur.

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/368-370

a) Allah Teâlâ onların: "Ey Babblmlz, bizi buradan çıkar. Eğer dönersek, artık hiç şüphesiz kt biz zalimlerdeniz..." (Hacc, 107) dediklerini nakletmiştir. Bununla beraber Allah-u Teâlâ, onların durumlarını, "Geri dönderilselerbile, yinevazgeçirümek istendikleri şeylere döneceklerdir" (Enam.28)âyetiyle haber vermiştir.
b) Hak Teâlâ'nın, "Onlar yalan yere yemin ederler" (Mücâdele, wj buyurduktan sonra, "Ogün Allah, onların hepsini diriltecek de O'na da -size yemin ettikleri gibi-yemin edecekler. Onlar hakikaten bir şey üzerinde olduklarını sanırlar.. Gözünüzü açın ki onlar, muhakkak ki yalancıların ta kendileridir..." (Mücâdele, ıa> buyurmuş olmasıdır. Böylece Allah, onların âhiretteki yalanlarını, bu dünyadaki yalanlarına benzetmiştir.
c) Yine Allah'ın, onlardan naklederek, "Yerde kaç yıl kaldınız?" Dediler ki: "Bir gün, yahud bir günün bir kısmı..." (Mûminun, 112-113) buyurmuş olmasıdır. Bütün bunlar, onların, zaman zaman yalan söylemeye yeltendiklerine delâlet etmektedir.
d) Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklederek, "Çağrıştılar: "Ey Mâlik, Eabbln bizi öldürsün" (Zuhmf. rn buyurmuş olmasıdır. Halbuki onlar, Allah'ın kendileri hakkında kurtuluş hükmü vermeyeceğini biliyorlardı.
e) Allah Teâlâ bu âyette onların, "Rabbİmlz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik değiliz" dediklerini nakletmiştir. Bu sözü, "Biz, zannımızca ve itikadımıza göre müşrik değildik..." mânasına hamletmek, âyetin zahirine muhalefet etmektir. Sonra bunun peşinden gelen, "Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler..." cümlesini de, "Onlar dünyada iken yalan söylediler..." mânasına hamletmek, âyetin nazmının bozulmasını, birinci ifâdeyi Kıyamet halleriyle, ikincisini de dünya halleriyle alâkalı kılmayı gerektirir ki, bu son derece tuhaf bir yorumdur.
Ebû Alî'nin, "Onlar, bu yalanı, ya tam akıllı iken, ya da akılları noksan bir halde iken söylüyorlardı.." şeklindeki açıklamasına gelince, bu hususta deriz ki: Şöyle demek tuhaf bir açıklama sayılamaz: "Onlar Kıyametin korkularını görüp şiddetli korkulan gerektiren halleri müşahede ettiklerinde, akılları karıştı; işte bu esnada da bu sözü söylediler."
EbÛ Alî'nin, "Allah Teâlâ'nın onlardan, akıllarının karıştığı bir sırada söylemiş oldukları bir sözü nakletmesi, O'nun hikmetine nasıl uygun düşebilir?" şeklindeki sözüne gelince: Bu, dünyada bulundukları sırada, bu sözü işitmeleri esnasında şiddetli bir korku duymalarını gerektirir... Bu âyetlerin indirilmesinden maksat da, sadece ve sadece budur.
Ebû Ali'nin ikinci kez söylemiş olduğu, "Kıyamette, mükelleflerin mutlaka akıllı olmaları gerekir..." şeklindeki sözüne gelince biz deriz ki: "Onlar bu sözü söylerken, akıllarının bir süre başlarından gitmiş olması, diğer vakitlerde akıllarının mükemmel olmasına mâni değildir... İşte bu meselede söylenebilecek sözün tamamı bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.
"Bak, kendileri aleyhine nasıl yalan söylediler" âyetine gelince, bundan murad, onların, kendilerinin müşrik olduklarını kabul etmemeleridir. j "kendilerinden ayrılıp kayboldular..." buyruğu "yalan söylediler" kelimesine atfedilmiş olup, ifâdenin mânası, "ibâdet etmek suretiyle uydurageldikleri, uydurdukları o putiar, onlardan nasıl ayrılıp kayboldular ve onlara hiçbir şekilde fayda sağlayamadılar, bir bak! Halbuki onlar, putların kendilerine şefaatçi olup yardım edeceklerini umuyorlardı!..." şeklinde olur. 79[79]

"İçlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır. Halbuki biz, onu iyice anlayabilmelerine mâni olmak için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk... Onlar, her türlü mucizeyi de görseler, yine ona inanmazlar. Hatta o küfredenler sana geldikleri zaman seninle çekişmeye kalkışarak: "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" derler" {En'âm, 25). 80[80]

En'âm 25 Ayetinin Nüzul Sebebi

---

[79] [79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/370-371
[80] [80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/372

Bil ki yüce Allah, âhirette kâfirlerin durumlarının nasıl olacağını beyan edince, buna, onların bir kısmının iman etmelerinden ümit kesmeyi icap ettiren ifâdeyi ekleyerek, "İçlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [81]

Birinci Mesele

İbnu Abbas şunu anlatmıştır: Allah'ın Resulünün (s.a.s) huzurunda, Ebû Süfyfln, Velîd Ibnu'l-Muğfre, Nadr İbn
el-Hars, Ukbe, Rebîa'nın iki oğlu Utbe ve Şybe, Halefin İki oğlu Umeyye ve Ubeyy, Hare İbn Amir ve Ebû Cehl bulunuyorlardı. Derken bunlar, Allah'ın Resulüne kulak vererek O'nu dinlediler. Bunun üzerine Nadr'a: "Muhammed ne söylüyor?" deyi sorduklarında Nadr: "Ne söylediğini anlamıyorum, ama O'nun dudaklarını hareket ettirdiğini ve benim tıpkı size geçmiş nesillerin kıssa ve haberlerini anlatmam gibi, evvelki ümmetlerin düzmecelerini ve efsânelerini anlatıyor.." dedi. Ebû Süfyan da: "O'nun söylediğinin bir kısmının doğru olduğunu sanmıyorum..." deyince de, Ebû Cehl: "Hiç birisinin, hiç birisinin doğru olduğunu sanmıyorum..." dedi.. İşte bunun üzerine Allah "içlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır. Halbuki bizr Onu iyice anlayabilmelerine mâni olmak için kalplerinin üstüne perdeler koyduk..." âyetini indirdi.
Âyetteki ekinne lafzı, kinân kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ise, "bir şeyi koruyup, onu örten, gizleyen" demektir. Bu tıpkı, (I kelimesinin inan {yular, bağ) kelimesinin çoğulu olması gibidir. Bu kelimeden türeyen fiiller ise, ve (gizledim, örttüm...) fiilleridir.
Cenâb-ı Hakk'ın tabirine gelince, Zeccflc "bu ifâdenin, mef'ölün leh olduğu için, mahallen mansup olduğunu" söylemiştir. Buna göre kelâmın takdiri ve manası, "Biz, onların onu anlamalarını istediğimiz için, onların kalplerinin üzerine perdeler koyduk..." şeklindedir. lafzındaki lâm harfi düşürülünce, geriye kalan kısım mansup kılınır. iti'/ lafzı da hazfedilince, bunun mansub olma hali kelimesine intikâl etmiştir.
Hak Teâlâ'nın, "Kulaklarının İçine de ağırlık..." tabiri hakkında İbnu's-Sikkft, "vakr" kelimesinin kulaktaki ağırlık, sağırlık olduğunu söylemiştir. [82]

Delaleti Yaratan da Allah’tır

Alimlerimiz, bu âyetle, Allah Teâlâ'nın (insanı) bazen imandan çevirip, ona mâni olup, onunla imanı arasına
gireceği hususunda istidlal etmişlerdir. Bu böyledir, zira bu âyet Allah'ın, kalbi, kişinin imanına mâni olacak bir Örtü içine koyduğuna delâlet etmektedir ki, işte elde edilmek istenen netice de budur. Mu'tezile. bu âyeti zahirî mânasına hamletmenin mümkün olmadığını, delillerinin ise şunlar olduğunu söylemiştir:
a) Allah, Kur'ân'ı kâfirlerin lehine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aleyhine bir hüccet olsun diye değil, tam aksine Hz. Peygamber'in lehine, kâfirlerin aleyhine bir hüccet olsun diye indirmiştir. Şayet bu âyetten maksad, Allahu Teâlâ'nın kâfirleri iman etmekten men etmesi olsaydı, o zaman kâfirlerin, Allah'ın bu hükmünden dolayı Hz. Peygamber'e, "Bizi imandan Allah men etti; bizi iman fiiline davet etmedi.. O halde iman etmememizden dolayı bizi niçin kınıyor?.." demek hakları olurdu.
b) Cenâb-ı Hak, şayet onları imandan men edip, sonra da onları o imana davet etmiş olsaydı, bu, aciz olan bir kimseyi mükellef tutmak olurdu ki, bu hem aklın sarahatiyte, hem de, 'Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez.."
(Bakara. 286) âyetiyle nefyedilmiştir
c) Allah, bu sözden daha açık olanını, zemmetmek sadedinde kâfirlerden nakletmiş ve "On/ar, "Bizi kendisine davet edegeidiğin şeyden kalplerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda

---

[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/372
[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/372-373

bir ağırlık... vardır" dediler" (Fussiiet, 5> ve "Dediler ki: 'Kalplerimiz perdelidir..." Öyle değil Allah onları, küfürleri yüzünden rahmetinden kovmuştur" (Bakara, 88) buyurmuştur.
Cenâb-ı Hak, bunu onları zemmetmek gayesiyle nakledince, aynı şeyi bu âyette, bir tehdit ve vaîd için zikretmiş olması sahih olur. Aksi halde, bir çelişki olması gerekir.

d) Kâfirlerin anladıktan, duydukları ve düşünebildikleri hususunda bir anlaşmazlık bulunmamaktadır.

e) Bu âyet, iman etmeyişleri sebebiyle onları zemmetmek, kınamak için getirilmiştir. Şayet bu alıkoyma ve imana mâni olma, Allatı tarafından olmuş olsaydı, onlar kınanamaz, aksine mazur sayılırlardı.

f) Âyetteki, "Hatta o küfredenler sana geldikleri zaman, seninle çekişmeye kalkışarak..." ifâdesi, ontarın anladıklarına ve hakkı bâtıldan ayırdedebileceklerine delâlet etmektedir.
Mu'tezile, "İşte bundan dolayı, bu ifâdeyi mutlaka tevil etmek gerekir..." demişlerdir. Bu tevi", birkaç yönden yapılabilir:

1) Cübbaî şöyle demektedir: "Kâfirler, Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunu dinlemeleri vasıtasıyla geceleyin onun yerini öğrenip, böylece de onu öldürmek ve ona eziyyet etmek için Allah'ın Resulünün Kur'ân okuyuşunu dinliyorlardı. İşte bu esnada Allah Teâlâ, onların kalplerine uykuyu atıyordu ki, âyette bahsedilen "perdeler..." tabirinden maksat budur.. Böylece de onların kulakları bu uykudan dolayı, Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunu işitemiyordu.. Ki, Cenâb-t Hakk'ın, ".. kulaklarının içine de ağırlık koyduk..." ifâdesinden murad budur."

2) Allah-u Teâlâ'nın, iman etmeyeceğini ve küfrü üzere öleceğini bildiği insanın kalbine, meleklerin, gördükleri zaman iman etmediklerini anlayabilecekleri bir damgayı vurmasıdır. Böylece bu alâmet, onların iman etmediklerinin bir delâleti olmaktadır. Bu sabit olunca biz deriz ki, astında o alâmet, iman etmeye mâni olmadığı halde, o alâmetin "perde" ve "engelleyen örtü" diye adlandırılmış olması uzak bir ihtimal değildir.

3) Onlar, küfürde ısrar edip, inad ederek bu küfürde iyice samimi olunca; bu durumda onların iman etmekten yüz çevirmeleri, onların imanlarına mâni olan bir perde gibi olunca, Allah Teâlâ âyette geçen "perdeler" lafzını, bu mânadan bir kinaye olarak zikretmiştir.

4) Allah Teâlâ, onlardan, ancak hidâyete ermiş kimselere yapılması uygun olan lütuf ve ikram fiillerini men edip, onları ondan uzaklaştırarak, kendilerinin kötülüklerinden dolayı, işlerini kendilerine havale edince (onları kendi hallerine bırakınca), Cenâb-t Hakk'ın bu kendisine nisbet edip de, "...kalplerinin üstüne perdeler... köydük" demesi uzak bir ihtimal sayılmaz.

5) Âyette geçen bu ifâde, onların, "Onlar, "Bizi kendisine davet edegeldiğin şeyden kalplerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık... vardır" (Fussiiet. 5) şeklindeki sözleri, bir nakil olarak varid olmuştur. 83[83]

Mutezile'nin İtirazına Razî'nin Cevabı

Mu'tezile'nin, âyette bahsedilen "perdeler" ve "ağırlık" kelimelerinin, Allah Teâlâ'nın onları imandan men etmesi mânasına hamletmenin mümkün olmayacağını beyan etmek için tutundukları mezkûr hususlara cevap vermek için şöyle deriz: Tam aksine, çok açık ve net olan aklî delil, bu mânanın doğruluğuna delâlet etmektedir. 8u böyledir, zira kâfir olan kül, eğer iman fiilini yerine getirmeye güç yetiremezse, o zaman bizim, "Onu bu küfre sevkeden ve iman esnekten alıkoyan Allah Teâlâ'dır" şeklindeki sözümüz doğru olur. Ama biz, "Küfre kadir olan, iman etmeye de kadirdir" dersek, o zaman biz, "Bu kudretin, imanın değil de, küfrün kaynağı olması, -ona götüren saikin (daînin) bitişmesi durumu hariç- imkânsız olur" deriz.. Sen bu kitapta, kudret ve saikin (dâînin) toplamının, bir fiilin meydana gelmesini temin ettiğini anlamıştın.. Böylece bu duruma göre, küfür de Allah'dan olmuş olur. Bu sebeple de, küfre götüren o sebepler, kalbin iman etmesine mani olan bir perde; kulak hakkında da, imanın delillerini dinlemeye mâni bir ağırlık olmuş olur. Binâenaleyh bizim anlattıklarımızla,

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/373-374

aklî delilin, bu âyetin zahirinin delâlet ettiği şeye uygun düştüğü sübût bulmuş olur.
Aklî delil ile, bu âyetin zahirinin kendisine delâlet ettiği şeyin sıhhati sahih olunca hem aklî delil, hem de Kur'ân'ın zahiriyle amel edebilmek için, bu âyeti bu mânaya hamletmek gerekir. Allah en iyi bilendir. 84[84]

Üçüncü Mesele

Allahu Teâlâ, "içlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır" buyurmuş, böylece fiili tekil; daha sonra da "kalblerinin üstüne.." buyurarak, ifâdeyi çoğul sîgasında getirmiştir. Bu, yerinde ve güzeldir; Zira j* kelimesi, lafız bakımından müfred, mâna bakımından ise çoğuldur..
Cenâb-ı Hak, "Onlar, her türlü mucizeyi de görseler, yine ona inanmazlar" buyurmuştur.
İbn Abbas, bu tabirin "Allah Teâlâ onların kalplerini perdeleyip örttüğü için, her türlü delil ve hücceti görseler dahi, ona iman etmezler" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu âyet, Cübbaî den naklettiğimiz ilk izahın bozuk olduğuna delâlet eder. Zira âyetteki, "... kalplerinin üstüne perdeler... koyduk.." ifâdesinden maksad, "Onlar, o peygamberin sesini duymaları vasıtasıyla onun bulunduğu yeri belirleyemesinler diye, kâfirlerin kalplerine uyku atmak" olsaydı, o zaman "Onlar, her türlü mucizeyi de görseler, yine ona inanmazlar.." ifâdesi buraya uygun düşmezdi..
Hem bu sözden maksat, Cübbaî'nin zikretmiş olduğu husus olsaydı, o zaman, "Onu iyice duyabilmelerine mâni olmak için kalplerinin üstüne perdeler...koyduk.." şeklinde denilmesi gerekirdi.. Çünkü, Cübbaî'nin zikretmiş olduğu maksat, ancak peygamberin okuyuşunu dinlemekten men etmekle tahakkuk eder.
Ama Peygamberin, bizzat sözünden ve bu sözün mânasını anlamaktan men etmeye gelince, bunun Cübbaî'nin zikretmiş olduğu şeyle bir alakası yoktur. Böylece, Cübbaî'nin sözünün yerinde olmadığı ve geçersiz olduğu kesinlik kazanmış olur. Allah en iyi bilendir.
"Hatta o küfredenler sana geldikleri zaman, seninle çekişmeye kalkışarak: "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir!" derler" buyruğuna gelince, bil ki bu söz de, kendinden önceki ifâdeye bina edilen bir başka cümledir. Bu âyetteki "hattâ" edatı, kendisinden sonra cümle bulunan edattır. Kendisinden sonraki cümle de, . "... o küfredenler sana geldikleri zaman, seninle çekişmeye kalkışarak: "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir!" derler" buyruğudur. "seninle çekişmeye kalkışarak" cümlesi, hal cümlesi olup, "o küfredenler derler" cümlesi de, bu cümleyi tefsir eden bir cümledir. Buna göre mâna, "Onların, âyetleri yalanlamaları sebebiyle, onlar seninle mücadele edecek ve savaşacak dereceye vardılar" şeklinde olur. Onların mücadeleleri de, "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" sözleriyle tefsir edilmiştir. 85[85]

Esâtîr Kelimesi Hakkında Bilgi

Vahidî şöyle demektedir: (masallar) kelimesinin aslı (satır, yazı) kelimesidir.Bu kelime ise, bir şeyi, sürüp giden ve birbiriyle irtibatlı olan bir hale getirmektir. Arapların "Kitabı yazdı" ve "Dikili ağaçtan kesti..." şeklindeki sözleri de bu anlamdadır.
İbnu's-Sıkkît, şöyle demektedir:"Bu kelimenin müfredi.hem hem de şeklinde gelmektedir. Binaenaleyh, bu kelimenin müfredinin setar olduğunu söyleyenlere göre, bunun cem-i kılleti, estur; cem-i kesreti ise sütûr kelimeleridir. Bu kelimenin müfredinin sütûr olduğunu söyleyenlere göre, bu kelimenin çoğulu estâr kelimesidir. Esâtîr kelimesi ise, çoğulun çoğuludur."
Cübbaî şöyle demektedir: "Esatir kelimesinin tekili, üstûr, ustûre, estîr ve estîre şeklinde varid olmaktadır."

---

[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/374-375
[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/375-376

Zeccâc: "Esatir kelimesinin müfredinin, tıpkı ehâdîs. uhdûse (masal, uyduruk masallar, uyduruklar) kelimelerinde olduğu gibi, üstûre kelimesidir" demiştir.
Ebu Zeyd ise, esâtîr kelimesinin, tıpkı (insan veya at topluluğu) kelimesinde olduğu gibi, müfredi olmayan cemilerden olduğunu söylemiştir. Sonra Cumhur-u ulemâ, tabirinin manasının, "evvelkilerin telif ettikleri... şeyler.." şeklinde olduğunu söylemiştir. İbn Abbas, bunun "Evvelkilerin yazdıkları sözler..." mânasında olduğunu söylemiştir. "Esatir"i. "batıl şeyler" diye açıklama, aslında bir tefsir değil, mânadır. (Zaloğlu) Rüstfim ve İsfendiyar ile ilgili efsaneler gibi evvelkilerin esatiri faydasız sözler olunca, hiç şüphesiz "evvelkilerin esatiri", "bâtıl şeyler" diye tefsir edilmiştir. 86[86]

Dördüncü Mesele

Bil ki kâfirlerin, "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" şeklindeki sözlerinden maksadları, Kur'ân'ın bir mucize oluşunu cerhetmek ve onu tenkid etmek olunca, sanki bununla şöyle demek istemişlerdir: "Bu Kur'ân da yazılmış hikayeler ve evvelkilerle ilgili olarak anlatılan hikayeler cinsindendir. Binâenaleyh bu, evvelkilerin hikayelerini ve eskilerin masallarını ihtiva eden kitaplardan biri olunca, bu harikulade bir mucize olamaz."
Kâdî buna: "Böyle bir soruya hemen cevap verilir. Çünkü buna karşı şöyle denilir: "Eğer oKur'ân'la mücadele etmek (benzerini yapıp söylemek) gücünüz dahilinde olsaydı, sizin bunu yapmanız gerekirdi. Madem ki bunu yapamıyorsunuz, öyle ise onun bir mucize olduğu ortaya çıkıyor" diye cevap vermiştir.
Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Kâfirler, "Biz, her ne kadar Arapça'yı biliyorsak da, kitapların nasıl yazıldığını ve te'lif edildiğini bilemiyoruz, biz bunu yapamayız. Kitap tasnif etmekten aciz oluşumuz, Kur'ân'ın bir mucize olmasını gerektirmez. Çünkü biz, Kur'ân'ın da geçmiş kavimlerin haberlerini ve eskilerin masallarını ihtiva eden, diğer kitaplar gibi bir kitap olduğunu açıkladık." Bil ki bu sorunun cevabı hemen sonra zikredilen âyette geliyor. 87[87]

Müşrikler Halkı Hz. Peygamber'den Uzaklaştırmak İsterler

"Onlar, hem (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar, hem kendileri ondan uzaklaşırlar. Onlar bilmeyerek, ancak kendilerini helake sürüklemiş oluyorlar' (En'âm, 26).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 88[88]

Birinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, "Kur'an, evvelkilerin efsâneleri ve masalları cinsi bir kitaptır" diyerek, Kur'ân-ı
Kerîm'in bir mucize oluşunu ta'n ettiklerini açıklayınca, bu âyette de, "Onların, hem (insanları) ondan vazgeçirmeye çalıştıklarım, hem de kendilerinin ondan uzaklaştıklarını" beyân etmiştir.
Bu âyetten önce hem Kur'ân'dan, hem de Hz. Muhammed (s.a.s)'den bahsedilmiştir. Binâenaleyh âyetteki ** (ondan) zamiri, hem Kur'ân'a hem de Hz. Muhammed (s.a.s)'e râcî olabilir. İşte bu sebeple müfessirler ihtilafa düşerek, bazıları bunu, "onlar Kur'ân'dan, onu düşünmekten, ona kulak verip hükümlerini kabul etmekten hem başkalarını vazgeçirmeye çalışmış, hem kendileri ondan uzaklaşmışlardır" mânasında alırken; diğer bazıları da, bunun "Onların Allah'ın Resulünden insanları uzaklaştırmaları ve kendilerinin uzaklaşmaları" mânasında olduğunu söylemişlerdir.
Bil ki peygamberin bizzat kendisinden vazgeçirme imkansızdır. Binâenaleyh bundan muradın, Hz. Peygamber (s.a.s) ile ilgili olacak bir fiilden vazgeçirme olması gerekir ki bu fiil

---

[86] 86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/376-377
[87] 87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/377
[88] 88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/377

belirtilmemiştir. Bundan dolayı bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bazıları bundan muradın, "onlar, insanları Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmekten ve peygamberliğini kabul etmekten vazgeçirmeye çalışıyorlardı" mânası olduğunu söylemişlerdir.
b) Atâ ve Mukatİl, bu âyetin Kureyş kabilesini, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet etmekten vazgeçiren ve kendisi de ondan uzak kalıp, onun dinine uymayan Ebû Talib hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir.
Birinci görüş şu iki sebepten ötürü daha uygundur:
1) Bundan önceki bütün âyetler, o kâfirlerin gidişatını zemmetmeyi gerektiren âyetlerdir. Binâenaleyh bu âyetteki, "Onlar, (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar..." ifâdesinin de, kötü bir işe hamledifmesi gerekir. Eğer biz bu ifâdeyi, Ebû Tillb'in, Kureyş'in Hz. Peygamber'e eziyet etmesine mâni olma mânasına alırsak bu ilgiyi kuramayız.
2) Allah Teâlâ, bu cümlenin peşinden, "Onlar, bilmeyerek ancak kendilerini helake sürüklemiş oluyorlar" buyurmuştur ki bununla, hemen biraz önce geçen hususları (işleri) kastetmiştir. Binâenaleyh bu, âyetteki "Onlar, (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar..." cümlesinden Kureyş'in Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet etmesine mâni olma manasının kastedilmiş olmasına uygun düşmez. Çünkü bu, helake sürüklenmeyi gerektirmeyen ve güzel olan bir şeydir.
Eğer: "Onlar, bilmeyerek, ancak kendilerini helake sürüklemiş oluyorlar" ifâdesi, âyetteki "Onlar, hem (insanları) ondan vazgeçirmeye çalışırlar" ifâdesi ile değil "kendileri ondan uzaklaşırlar" ifâdesi ile ilgilidir. Çünkü bundan murad, onların, dininden uzaklaşmak ve uymamak suretiyle Hz. Peygamber (s.a.s)'den uzaklaşmalarıdır. Bu ise, zemmedilmeyi gerektiren bir husustur. Binâenaleyh, bu görüşü tercih etmenize sebep oian husus doğru değildir" denilir ise, deriz ki: "Âyetteki "Onlar, bilmeyerek ancak kendilerini helake sürüklemiş oluyorlar" cümlesinin zahiri, kendinden önce geçen bütün hususlarla ilgilidir. Çünkü bu, "Falanca, falan şeyden uzaklaşıyor ve ondan nefret ediyor. O böyle yapmakla, ancak kendisine zarar veriyor" denilmesine benzer. Binâenaleyh bu zarar, zikredilen iki şeyden sadece biri ile ilgili olmaz." 89[89]

İkinci Mesele

Bil ki o kâfirler, Allah'ın Resulüne iki çeşit kötülük yapıyorlardı:
a) Onlar, insanları, onun dinini kabul etmekten ve peygamberliğini tasdik etmekten nehyediyorlardı.
b) Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den uzaklaşıyorlardı. kelimesi, "uzaklaşmak" mânasındadır. Bir şey uzaklaştığında, denilir. Sonra Cenâb-ı Allah, "Onlar bilmeyerek, ancak kendilerini helake sürüklemiş oluyorlar" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a): "Bu, şu mânayadır: "Onlar, küfürde diretip, iyice küfre dalmaları sebebiyle, ancak kendilerini helake sürüklemişlerdir. Fakat işledikleri inkâr ve isyan sebebi ile, kendilerini helake ve cehenneme sürüklediklerinin farkında değiller." Allah en iyi bilendir. 90[90]

"Onlar ateşin karşısında durdurulup da: "Ah bize ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık, iman edenlerden olsaydık!" dedikleri zaman (onları) bir görsen!. Hayır, öteden beri gizleye geldikleri şeyler, açıkça karşılarına dikilip çıktı... Şayet onlar geri gönderilseler Mle, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir. Çünkü on/ar, şüphesiz ki yalancıdırlar" (Enam, 27-28).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan nehyeden ve O'na itaat etmekten uzaklaşanları, "Onlar kendilerini helak ediyorlar..." diye vasfedince, bu âyet ile de o helakin nasıl olacağını açıklayıp beyan etmiştir.

---

[89] 89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/378-379
[90] 90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/379

8u âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 91[91]

Edatının Cevabının Hazfi Meselesi

HakTeâlâ'nın "...bir görsen!.." ifâdesi bir cevap gerektirmektedir ki, bu cevap, işin ehemmiyetini büyütmek ve şanını yüceltmek için hazf edilmiştir. Muhatap onu bildiği ve karîne kaim olduğu için, bunun hazfi güzel olmuştur. Bunun, Kur'ân'daki ve şiirdeki misalleri pek çoktur. Binâenaleyh, buna bir cevap takdir edecek olursak, ifâdenin takdiri, "Onların akıbetlerinin, dönüş yerlerinin kötü olduğunu..." veya, "Onların hallerinin kötülüğünü görürdün..." şeklinde olur.. Bu gibi yerlerde cevabı hazfetmek, mâna bakımından, onu açıkça belirtmekten daha etkili ve beliğdir. Baksana, sen kölene ve çocuğuna: "Vallahi, eğer yanına gelirsem!" deyip, cevabı, yanı ne yapacağını söylemediğin zaman, onun düşüncesi dövmek, öldürmek, bir yerini kırmak, korkuların en büyüğü vb. çeşitli kötü şeylere takılır; böylece, senin bunlardan hangisini kastedip arzuladığını bilemez...
Ama, "Allah'a yemin ederim ki, eğer yanına varırsam seni döverim..." deyip de, cevabı getirdiğinde, o zaman o, senin dövmekten başka bir şey yapmayacağını anlar ve böylece de onun aklına bundan başka bir kötülük gelmez.. Binâenaleyh, cevabın hazfedilmesinin, korkunun meydana gelmesinde etkili olma bakımından daha müessir olduğu ortaya çıkmış olur. Bazı âlimler, bu cevâbın âyette dolaylı yollarla zikredilmiş olduğunu; takdirinin ise, "Ateşin karşısına dikildikleri zaman, eğer onları görürsen, onlar bağırıp çağırır ve: "Ne olurdu, (dünyaya) bir geri gönderilseydik, Rabbimizin âyetlerini yalanlamazdıkL" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.
Cenâb-ı Hakk'ın lyîj "durduruldular..." ifadesidir. Arapça'da durdurdum d'urdur- fcj *'nun ttması mak..." denilmektedir. Bu kelime tıpkı, "onu geri dönderdim geri dönmek" denilmesi gibidir. Zeccflc, &) tabirinin manasının şu üç şekilde olması muhtemeldir, demiştir.
a) Onların, cehennemin yanında onu görecekleri bir halde durdurulmaları; böylece onların ateşe girmekten geri durmaları caizdir...
b) Onların, altlarında cehennem olduğu halde, cehennemin üzerinde durdurulmuş olmaları da caizdir. Yani onlar, cehennemin üzerinde bir köprü olan "sırat" üzerinde durdurulmuşlardır, demektir.
c) Bunun mânasının, "Onlar o cehennemin özünü, hakikatini iyice anladılar" şeklinde olması da caizdir. Bu kullanış senin, "mânasını ona öğrettim, tanıttım..." anlamındaki "Falancayı, falancanın sözüne vakıf kıldım.." şeklindeki ifâdenden alınmıştır.
Burada dördüncü bir izah da şudur: "Onlar, cehennemin ortasında bulunurlar; cehennem ise onları çepeçevre kuşatmıştır.. Böylece onlar, o ateşin içine iyice dalmış olurlar..." Mananın böyle olması halinde, âyetteki J* kelimesi, manasında kullanılmış olur. Bu manaya göre, denilmesi sahîh olmuştur. Çünkü cehennem dereke dereke, tabaka tabakadır. İşte bu nedenle burada, "isti'lâ" harf-i cerri'nin kullanılması) caiz olmuştur.
Buna göre şayet, "Gelecek manası ifade ettiği halde, Cenâb-ı Hak niçin demiş, bu kelimeden sonra da, geçmiş zamanı gösteren M edatını getirerek, buyurmuş, bunun peşinden de yine geçmiş zamana delâlet eden fiilini getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
edatı, konuşan kimse, tekrar ve te'kidde mübalağayı ve şüpheyi izâle etmeyi kasdettiğinde, 14} yerinde kullanılır. Çünkü geçmiş, olmuş bitmiş, gelmiş geçmiş demektir.. Binâenaleyh, aslında mazi için kullanılmakta olan bir lafzı, istikbal hakkında kullanmak, işte bu bakımdan bir mübalağa ifâde etmektedir. 92[92]

Üçüncü Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: " jûli kelimesinde imâle yapmak, güzel ve hoştur. Çünkü eliften sonra gelen râ harfi de meksûrdur. Böylece bu, dilde sanki tekrar etmiş, bundaki kesre adeta iki kesre gibi olmuş demektir." 93[93]

---

[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/379-380
[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/380

Azabı Gören Kâfirlerin Pişmanlıkları

"Ah ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık, iman edenlerden olsaydık..." dediler.." buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 94[94]

Birinci Mesele

Hak Teâfâ'nın, "Ah ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik.." ifâdesi, onların dünyaya döndürülmeyi temenni ettiklerine delâlet eder.. Âyetteki, "Rabbimizin âyetlerini yalan saymasaydık..." kısmına gelince, bununla ilgili iki görüş vardır:
a) Bu da, onların temennisine dahildir ve bunun mânası da şöyledir: "Onlar, dünyaya döndürülmeyi, yalanlayıcı değil, mü'min olmayı temennî ediyorlardı."
İmdi eğer, "Bu asılsızdır, çünkü Allah Teâlâ, âyetin sonundaki "Çünkü onlar, şüphesiz ki yalancıdırlar" beyanıyla, onların yalancılar olduğuna hükmetmiştir. Halbuki, temennide bulunan kimse yalancı olarak nitelenemez." derlerse, deriz ki: Biz, temennîde bulunan kimsenin yalancı olarak vasfedilemiyeceği görüşünü kabul etmiyoruz.. Çünkü temennisini açıkça ifâde eden kimse, bunu istemiş olduğunu zımnen haber vermiş olur. Binâenaleyh onun, o hususta tekzib edilmesi imkânsız olmaz. Bunun misâli, bir adamın şöyle demesi gibidir: "Allah, keşke bana bir mal nasip etse de, sana iyilik etsem!.." Bu söz, vaad yerine geçen bir temennidir. Binâenaleyh eğer Allah o kimseye bir mal verse, ama o, arkadaşına iyilik etmese, "O vaadinde yalancı oldu" denilir.
b) Temennî, âyette "Ah ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürülseydik!" ifâdesinde son bulmuştur. "Rabbtmlzln âyetlerini yalan saymayız ve mü'minlerden oluruz" ifâdesi ise, yeni başlayan bir cümle olup, âyetin sonundaki "Onlar şüphesiz ki yalancılardır" beyanındaki "onlar" zamiri, bu cümleye râcîdir. Buna göre âyetin mânası, "Keşke bir döndürülseydik (derler)." Daha sonra onlar, "Eğer biz dünyaya tekrar döndürülsek, dini yalanlamaz ve mü'minlerden oluruz" (derler)" şeklinde olur. Hak Teâlâ onların aslında yalan söylediklerini ve dünyaya tekrar döndürüfseler bile, yine dini yalanlayıp imandan yüz çevireceklerini beyân buyurmuştur. 95[95]

Ayetindeki Kıraat Farklarının İzahı

Ibn Âmir, iki fiili de merfû kılarak, ve şeklinde; fiilini de mansûb olarak; Hamza ve Asım'ın râvisi birincisini ref ile îy,diğer ikisini nasb ile ve şeklinde; diğer kıraat imamları ise üçünü de merfû olarak okumuşlardır. Bundan şu netice çıkar: Bütün kıraat imamları, kesin olarak temenniye dahil olduğu için (döneleriİsek) fiilini merfû olarak okumuşlardır. Ama, (yalan saymayız) ve tijü} "oluruz" fiillerini
a) Bunlar da, îy üzerine atfedil m işlerdir ve her üçü de temenniye dahMırter. olmayı temenni eder" şeklindedir. ile ondan sonra gelen ifâde, (döndürülsek) fiilinden ayr. dünyaya geri döndürmeleri hainde din, yalanlamayacakları söz olurlar Böylece mâna şu şekilde olur: "Biz dünyaya ister döndürülelim, ister döndürülmeyelim, Rabbimizin âyetlerini tekzip etmeyeceğimiz bir durumda keşke dünyaya döndürülsek.- Yani, "Biz, artık asla dini yalanlamayacağım.z şeyler müşahede ettik." S1b«v«yh, bu: "Ne olur, bırak beni, bir daha yapmayacağım" demen gibidir. Burada, "bırak" diye ifâde edilmek istenen şey, o fiili tekrar yapmayacağıdır. Ama insanın o işi (hatayı) tekrar yapmayacağı hususu, bu isteğe dahil

---

[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/380-381
[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/381
[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/381-382

değildir. İşte âyetteki, "Ah bize ne olurdu, (dünyaya) bir geri döndürulseydik!" ifâdesi de böyledir. Bu temenni, dünyaya geri döndürülme hususundadır. Ama dini yalanlamayı bırakma ve mü'minlerden olma hususları temenniye dahil değildir. Bunlar, döndürülme olsa da, olmasa da artık vardır. Bu iki izahı Zeccâc zikretmiştir. Nahivciler ise, "İkinci izah daha kuvvetlidir ki bu, dünyaya döndürülme hususunun temenniye dahil olup, daha sonraki ifâdelerin sırf bir haber oluşudur" demişler ve buna şu şekilde delil getirmişlerdir: "Allah Teâlâ onları, âyetin sonunda yalanlayarak, "Onlar şüphesiz ki yalancıdırlar" buyurmuştur. Halbuki temennî edilen şeyin, yalanlanması caiz değifdir. Bu, Ebû Amr'in tercihi olan görüştür. O, görüşünün doğruluğuna, bu delil ile istidlal etmiştir. Fakat biz bu delile karşı cevap vermiş ve bunun kuvvetli olmadığını anlatmıştık.

Ayetteki iki fiili mansûb olarak, şeklinde okuyanlara gelince bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu fiillerin mansûb oluşu, temenninin cevabı olarak başlarında mukadder olarak bulunan bir edatı iledir. Buna göre takdir, "Keşke geri döndürulseydik de (âyetleri) yalanlamasaydık:.." şeklindedir.

b) Buradaki vâv, fâ-i tâkibiyye manasındadır. Buna göre takdir, "Keşke geri döndürulseydik de. (âyetleri) yalanlamasak" şeklindedir. Binaenaleyh buradaki vâv, "Benim için (dünyaya) bir dönüş daha olsaydı da muhsinlerden olsaydım"(Zümer, ssjâyetindeki "fâ" edatı gibidir. Bu görüş İbn Mes'ûd (r.a)'un bu âyeti fâ ile ve mansûb olarak oiİsj Mi şeklinde okuduğunun rivayet edilmesi ile de kuvvet bulur.

c) Bu cümleler "hâl" mahallindedir. Buna göre âyetin takdiri "Keşke yalanlayıcılar olmaksızın, tekrar dünyaya döndürulseydik" şeklindedir. Nitekim Araplar "süt içerken balık yeme" manasında derler.

Bil ki bu kıraata göre, âyetteki her üç fiil de temenniye dahildir. Temennî edilen şeyin, nasıl yalan sayılabileceği ise daha evvel açıklanmıştı.

İbn Âmir'in, merfu olarak mansûb olarak şeklindeki kıraatine gelince O, birinciyi "Eğer, dini yalanlayıcı olmaksızın dünyaya tekrar gönderilir isek, mü'minlerden oluruz" mânasında, temenniye dâhil etmiştir. Allah en iyi bilendir. 96[96]

Azabı Gören Kafirlerin Dünyaya Dönme Temennilerinin Tahlili

Cenâb-ı Hak, "Ah ne olurdu (dünyaya) bir geri döndürülseydik, Babbimiztn âyetlerini yalan saymasaydik..." buyurmuştur. Şüphe yok ki bundan maksad, onların, mükellef tutulma haline döndürülmelerini temenni etmeleridir. Çünkü redd kelimesi, gelecekte, bir halden başka bir hale döndürülme için kullanıldığında, bundan anlaşılan, ilk hale döndürülmektir. Görünen odur ki, kendisinden günah sadır olan herkes, daha sonra bu günahları sebebiyle, çeşitli sıkıntı ve hallerle yüzyüze gelip onları bizzat müşahede ettiğinde, bütün bu kusurlarını yok etmek amacıyla gayret sarfetmesi için, ilk hale döndürülmeyi temenni eder. Kâfirlerin, dünyada iken çeşitli günahlar işledikleri malumdur.. Binâenaleyh onlar bu hatalarını gidererek, onarmak için, dünyaya yeniden döndürülmeyi temenni ederler. Bu onarma işi ise, ne sadece dünyaya döndürülmek, ne yalanlamayı bırakmak ve ne de iman etmekle olmaz... Aksine bu onarma işi, bu üç şeyin toplamıyla beraber tahakkuk eder. Binâenaleyh, bu üç şeyin de temenni edilen şeyin muhtevasına dahil edilmesi gerekir.

Binâenaleyh şayet, "Bu dünyaya döndürülme işinin kesinlikle olmayacağını bilmelerine rağmen, onların bunu temenni etmeleri nasıl güzel olabilmiştir?" denilirse, bu soruya birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Onlar, belki de dünyaya döndürülme işinin tahakkuk etmeyeceğini bilemiyorlardı...

b) Onlar, her ne kadar bunun tahakkuk etmeyeceğini bilseler dahi, ancak ne var ki bu ilim, bilme işi, dünyaya döndürülmeyi istemeye mâni değildir. Bu, Cenâb-t Hakk'ın tıpkı, "Onlarateşten çıkmalarını dilerler" (Mâîde,37)ve "Sudan veya Alah'm size verdiği rızıktan biraz

---

[96] 96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/382-383

de bize akıtın..." (A'rât, 50) âyetlerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh, onların, bunun tahakkuk etmeyeceğini bilmelerine rağmen, bu tür şeyleri istemeleri sahih ve yerinde olunca dünyaya döndürülmeyi haydi haydi temenni edebilirler. Çünkü, temenni mevzuu çok geniştir. Zira, istenilmesi doğru olmayan bu geçmiş üç şeyin temenni edilmesi sahih olur.
Daha sonra Allah Teâlâ "Hayır, Öteden beri gizleyegeldikleri şeyler, açıkça karşılarına dikilip çıktı..." buyurmuştur..
Bu hususta birkaç mesele vardır: [97][97]

Birinci Mesele

Bu cümlenin başındaki Jî lâfzının manası, onların sözlerini reddetmek olup, bu mânanın takdiri, "Onlar dünyaya dönmeyi, yalanlamamayı ve iman etmeyi, iman hususunda istekli oldukları için değil, tam aksine görüp müşahede ettikleri ceza ve ikab korkusundan dolayı temenni etmişlerdir" sekimde olur. İşte bu da, iman ve tâat konularında istekli ve arzulu olmanın, ancak bu istek ve arzu, o sadece bir iman ve tâat olduğu için arzu edildiğinde fayda verir.. Ama bu husustaki isteğin, mükâfaat elde etmek ve cezadan kurtulmak için olması ise, hiçbir şey ifâde etmez... [98][98]

Ahirette Gizlenen Şeylerin Açığa Çıkması

Bu âyetten kastedilen şudur: "Âhirette, dünyada iken gizledikleri şeyler karşılarına çıkmıştır."
Alimler, onların gizledikleri şeyin ne olduğu hususunda birkaç yönden ihtilâf etmişlerdir:
a) Ebû Revk: "Müşriklerin, Kıyametin bazı duraklarında şirklerini inkâr ederek, "Habbtmiz olan Allah'a andederiz ki, biz Allah'a eş tutanlardan değildik" (En'âm.23) dediklerini; bunun üzerine Allah Teâlâ'nın onların uzuvlarını konuşturduğunu, böylece de uzuvlarının onlar aleyhinde küfür konusunda şehâdette bulunduğunu., söylemiştir ki işte bu, daha önce gizlemiş oldukları şey onların karşısına çıktığında tahakkuk edecektir" demiştir.
Vahidî, müfessirlerin bu görüşü benimsediğini söylemiştir.
b) Müberred şöyle demektedir: "Onlara, inançlarının ve amellerinin günahı ile, bunların kötü akıbeti zahir olmuş, belli olmuştur. Bu böyledir, zira onların küfürleri, başlangıçta onlara zahir değildi. Çünkü, küfürlerinin zararı kapalı ve gizliydi.. Fakat, Kıyamet kopunca, işte o zaman, Allah'ın pek yerinde olarak buyurduğu gibi: "Hayır, öteden berigizleyegeldikleri şeyler, açıkça karşılarına dikilip çıktı..." .
c) Zeccâc şöyle demektedir: "Liderlerin, öldükten sonra dirilme ile neşr hususunda saklı tuttukları şeyler, onlara tâbi olanlara zuhur etti.. Bu görüşün sahih olduğunun delili ise, Allah Teâlâ'nın, bu ifâdenin peşinden, "Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur, diz bir daha diriltilecek de değiliz.." (Enam, 29) buyurmuş olmasıdır. Bu, Hasan el-Basrî'nin de görüşüdür."
d) Alimlerden bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu âyet, münafıklar hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar küfürlerini saklıyor, müslüman olduklarını iddia ve izhâr ediyorlardı. Kıyamet günü gelip çattığında, başkaları, onların münafık olduğunu bilip anlarlar."
e) Şöyle de denilmiştir: Onlara, âlimlerinin, Allah'ın Resulünün nübüvvet ve sıfatlarının, kitaplarında yazılı olmasını ve bunun müjdesini inkâr etmeleri ile, Tevrat'ta bu hususa delâlet eden şeyleri tahrif etmeleri gibi, gizledikleri şeyler ortaya çıktı..
Bif ki, lafız pek çok mânaya muhtemeldir. Bütün bunlardan maksat ise, onların âhirette rezilliklerinin ortaya çıkması, içyüzlerini saklayan perdelerin yırtılmasıdır. Ki bu, Cenâb-i Hakk'ın "O gündeki, sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır" (Tank. 9) ifâdesinin mânâsıdır. [99][99]

---

[97][97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/384
[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/384-385
[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/385

Kâfir Dünyaya Yeniden Gönderilse Yine Kâfir Olurdu

Daha sonra yüce Allah, "Şayet onlar geri dönderil-seler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir" buyurmuştur ki bu, "Allah-u Teâiâ, şayet onları dünyaya döndürülseler bite, onlardan ne yalanlamayı terketmek, ne de iman tahakkuk etmezdi. Aksine onlar, küfür ve tekzib hususundaki ilk yollarına devam ederlerdi..." mânasındadır.
Buna göre şayet, "Kıyâmettekiler, Allah Teâlâ'yı zarurî olarak tanımış ve çeşitli ikâb ile azabı müşahade etmişlerdir. Binâenaleyh, Allah onları bu bilgileriyle beraber dünyaya döndürecek olsa, daha nasıl, "Onlar, Allah'ı inkâra ve O'na isyan etmeye tekrar başlarlar..." denilebilir?.." denilirse, biz deriz ki:
Kâdî şöyle demektedir: Âyetin izahı, "Onlar şayet, mükellef tutulma haline döndürülmüş olsalardı.." şeklindedir. Bu duruma döndürülme ise, şayet Kıyamette zarurî olarak Allah'ı bilmek ve Kıyâmetin"korkuları ile cehennemin azabı müşahede edilmezse söz konusu olabilir.. İşte bu şart, şüphesiz ki bu âyette takdir edilmiştir.
Ancak, biz deriz ki, bu cevap zayıftır. Çünkü, âyetin maksadı, onların küfürde ısrara ne denli dalmış olduklarını ve imana rağbet etmediklerini beyan etmektir. Binâenaleyh şayet biz, Kıyamet gününde Allah'ın bilinmediğini, Kıyametin dehşetlerinin müşahede edilmediğini varsayarsak kâfirlerin ilk küfürlerinde ısrar etmelerinde fazla taaccüb edilecek bir taraf olmamış olur. Çünkü onların küfürlerinde ısrar etmeleri, diğer kâfirlerin dünyada iken küfürlerinde ısrar etmeleri gibi olur. Böylece biz. Kâdî'nin zikrettiği şartın kesinlikle nazar-ı dikkate alınmayacağını anlamış oluruz.
Bunu iyice kavradığında biz deriz ki Vahidî şöyle demektedir: "Bu âyet Mu'tezile'nin görüşünün yanlışlığına delâlet eden delillerdendir.. Zira Cenâb-ı Hak, kendileri hakkında ezeldeki hükmü şirk olan bir kavimden haber vermiştir. Daha sonra da O, onların, cehennemi ve azabı görmeleri, sonra da dünyaya döndürülmelerini istemeleri ve dünyaya döndürülmeleri halinde de şirke döneceklerini beyan buyurmuştur. İşte, onlar hakkında daha önce geçmiş olan kaza ve hüküm budur. Aksi halde, aklı olan kimse, daha önce görüp müşahede ettiği bir şeyde şüpheye düşmez..
Daha sonra da Cenâb-ı Hak, "Çünkü onlar şüphesiz ki yalancıdırlar" buyurmuştur. İşte bu hususta şöyle bir soru vardır: "Daha önce herhangi bir haber geçmediği halde, yalanlama işi nasıl ona yöneltilebilir?.."
Cevap: Daha önce biz, bazı âlimlerin, temenninin hükmüne dahil olan, sadece "Ah bize ne olurdu, ...(dünyaya) bir geri döndürülseydik..." ifâdesi olduğunu; geri kalan ifâdelerin ise bir haber verme olduğunu; bazı âlimlerin de, bunların hepsinin temenninin hükmüne dahil olduğunu söylediklerini, çünkü yalanlamayı temenniye dahil etmenin caiz olduğunu söylediklerini beyan etmiştik. Zira temenni de, zımnen ve tazmin yoluyla habere delâlet etmektedir. Bu, tıpkı birisinin "Keşke Zeyd bize gelse de, böylece biz de yeyip içip ve konuşsak" demesi gibidir. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir. 100[100]

"Dediler ki: "(Bu) dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz bir daha diriltilecekler de değiliz. Rablertnln huzurunda durdurulduklar zaman, sen (onları) bir görsen! (O vakit Allah) "Şu, hak değil miymiş?" demiş, onlar da "Rabbimize andolsun, evet" demişlerdir..." "Öyle ise dedi, inkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden tadın azabı..." (En'am, 29-30).
Cenâb-ı Hak, "Dediler ki: "(Bu) dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz, bir daha diriltilecekler de değiliz..." buyurmuştur. Bil ki, bu âyet hakkında şu iki izah bulunmaktadır:
1) Allah Teâlâ önceki âyette onlara, daha önce sakladıkları şeylerin kendileri için ortaya çıktığını beyan etmiş, böylece bu âyette onların sakladıkları şeyin, âhiret, haşr ve neşr işi olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir. Çünkü onlar bunu inkâr ediyor, doğru olduğunu saklıyor ve "Bizim için sadece bu dünyevî hayat vardır. Bu hayattan sonra, mükâfaat da ceza da

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/386-387

yoktur" diyorlardı.

2) Âyetin takdiri, "Şayet onlar geri gönderilseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere dönerler, haşri ve neşri inkâr ederek, "Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz bir daha diriltilecek değiliz" derlerdi" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, "Rablerinİn huzurunda durduruldukları zaman sen (onları) bir görsen! (O vakit Allah), "Şu, hak değil miymiş?" demiş, onlar da, "Kabbİmİze andolsun ki, evet" demişlerdir..." "Öyle ise, dedi, inkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden tadın azabı..." buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 101[101]

Mûşebbihenin Allah'a Mekân İsnadlama Red

Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyette onların haşri, neşri, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr ettiklerini anlatınca bu âyette de onların Kıyametteki hallerinin nasıl olacağını beyân ederek, "Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman sen (onları) bir görsen!.." buyurmuştur. Bil ki bir grup Müşebbihe bu âyete tutunarak, "Bu âyetin zahiri Kıyâmettekilerin, Allah Teâlâ'nın katında ve yakınında durduklarına delâlet ediyor. Bu ise, Allah Teâlâ'nın bazan bir yerde hazır bulunduğuna, başka bir yerde hazır olmadığına delâlet eder" demişlerdir.

Bil ki Müşebblhe'nin bu şekildeki istidlali yanlıştır. Çünkü âyetin zahiri, bizden birinin yer üzerinde durduğumuz gibi, Kıyâmettekilerin de Allah üzerinde durduklarını gösterir. Bu (la Kryamettekilerin, Allah'ın za\mın üzerine çıktıklarına delâlet eder ki bu İttifakla yanlıştır. Binâenaleyh bu âyeti te'vil etmek gerekir. Bu te'vil ise birkaç şekilde olur:

1) Âyetteki ifâdesinden murad, "Onlar, Rablerinin onlara, yani kâfirlere vaadettiği azap ile, mü'minlere vereceği mükâfaat ve onlara haber verdiği âhiret işi üzerinde durdurulduklarında..." mânâsıdır.

2) Bu vukûf'dan maksad, bilmektir. Nitekim birisi başkasına, "Sözüne vâkıf oldum" yani "onu bildim" der.

3) Bundan murad, onların sorgu-sual için durdurulmalarıdır. Binâenaleyh bu ifâde, dünyada kölenin, efendisinin huzuruna getirilip durdurulması âdetine göre söylenmiş bir sözdür ki bundan maksad, gayeyi fasih ve belîğ cümlelerle ifâde etmektir. 102[102]

İkinci Mesele

Bu âyetten maksad şudur: "Allah Teâlâ, önceki âyette, o kâfirlerin dünyada iken Kıyameti ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerini nakletmiştir. Daha sonra ise, onların bu şeyleri ikrar edip kabul edeceklerini açıklamıştır. Böylece mâna, "onların bu inkâr durumları ikrara dönüşecektir" şeklinde olur. Bu böyledir. Zira onlar, Kıyameti, uhrevî mükaTaat ve cezayı artık müşahede ederler. Nitekim Allah Teâlâ da, "Şu, hak değil miymiş?" buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Bu söz, Hak Teâlâ'nın onlara "şu, hak değil miymiş?" diyeceğini göstermektedir. Bu, "Allah onlarla konuşmaz" (An imran, 77) âyetine sanki ters gibidir" denilir ise, şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'nın, "Allah onlarla konuşmaz" âyeti, "Allah onlara güzel olarak ve fayda verecek şekilde konuşmaz" mânasına hamledilir. Mânanın böyle olması halinde, iste bu tezad ortadan kalkar. Daha sonra Allah onlara "Şu, hak değil miymiş?" dediğinde, onların "Rabbimize andolsun ki evet" dediklerini söylemiştir ki, bundan maksad, onların kasem ve yemin ile Kıyametin gerçek oluşunu tasdik etmeleridir. Daha sonra da onlara O, "Öyle İse, inkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden tadın azabı..." demiştir. Bu ifâdede bilhassa "azabı tadma" lafzı kullanılmıştır. Çünkü onlar her halükârda bir şeyi tadan kimsenin o şeyi hissetmesi gibi, o azabı hissediyorlardı.

Âyetteki, "İnkâr edegeldiğiniz şeyler yüzünden.." ifâdesi, "inkârlarınız sebebi ile..."

---

[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/387-388

[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/388

mânasındadır. Bil ki Allah Teâlâ bu âyeti, haşr ve neşrin (öldükten sonra diriltilme ve toplanmanın) doğruluğuna bir delil olarak zikretmem iştir. Çünkü bu delil, sûrenin başında, bizim de izah ve tefsir ettiğimiz gibi, "O, sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanım takdir edendir" (Enam. z)âyetinde mevcut idi. Binâenaleyh bu âyetten maksad, insanları bu yanlış görüş ve gidişten caydırmaktır. 103[103]

Âhireti İnkâr Edenlerin Ziyanlarının Tahlili

"Allah'ın huzuruna çıkılacağını yalan sayanlar gerçek en büyük ziyana uğramıştır. Nihayet kendilerine ansızın Kıyamet gelip çattığı zaman, onlar yüklerini sırtlarına yüklenerek, "Orada ihmâl ettiğimiz şeylerden dolayı eyvah bize..." diyecekler. Dikkat edin, o yüklenip taşıyacakları şeyler ne kötüdür" (En'âm, 31).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 104[104]

Birinci Mesele

Bil ki bu âyetin maksadı, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr edenlerin bir başka halini anlatıp ortaya
koymaktır. Bu hal, şu iki özelliktedir:
a) Büyük bir ziyana uğrama...
b) Günahların ağır ve büyük yüklerinin sırtlanılması...
Birincisinin, yani ziyana uğramanın izahı şöyledir: Allah Teâlâ, kutsî ve maddî olan nefs-i natıka (insan) cevherini yaratmış ve kendilerini kullanmak suretiyle, gerçek bilgileri ve ölümden sonra çok fayda verecek olan üstün ahlâkı elde etsin diye, o insana birtakım maddi âlet, edevat (göz, kulak v.s) ile akıl-fikir vermiştir. Binâenaleyh insan bu vasıtalar ile, aklî ve fikrî kuvvetini, devr-i dâim eden lezzetler ite, sonlu olan mutlulukları elde etmek için kullanıp, sonunda ömrünü tamamlayıp hayatının sonuna geldiğinde, en büyük bir ziyan ve zarara uğramış olur. Çünkü ana sermaye ile, gaye zannettiği kazanç tükenmiş, elinde ana sermayeden ve kazançtan hiç bir şey kalmamış. İşte bu apaçık bir ziyandır, hüsrandır. Bu hüsran, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr edip, mutlulukların ve kâmilliklerin son noktasının, bu dünyevî ve fanî mutluluklar olduğuna inanan kimse için söz konusudur. Ama öldükten sonra dirileceğine ve Kıyamete inanan kimse, bu maddî mutluluklara aldanmaz, dünyevî hayırlarla yetinmez, aksine âhiret günü için azık hazırlama gayretine girer. Böylece de onun için böyle bir hüsran söz konusu olmaz. Binâenaleyh anlattığımız bu şeyler ile, Allah'la karşılaşacaklarını yalanlayıp, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr edenlerin, apaçık bir zarara uğradıkları ve Kıyamet durağına vardıklarında, âhiret günü için azık hazırlamada kusurlu ve ihmalkâr davrandıklarından dolayı, pişman olup, 'Eyvanlar olsun bize" diyecekleri sabit olur.
İkincisi ise birkaç şekilde izah edilir: Onların zarar ve ziyanları, günah yüklerini sırtlanmalarıdır. 8u hususta sözün özü şudur: En büyük mutluluk, Allah'a yönelip, O'na kullukla meşgul olmaya ve O'nu sevip, O'na hizmet etmeye say-ü gayret göstermektir. Yine böyle bir mutluluk, dünyadan kopup, kalpten dünya sevgisini atıp, kalp ile dünya arasındaki bağları koparmada bulunur. Binâenaleyh öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr eden kimse, Kıyamet durağı için azık hazırlamada ve kalb ile dünya arasındaki ilgileri koparma hususunda sa'y-ü gayret gösteremez. Binâenaleyh bu insan öldüğünde, ruhlar âleminde bir yabancı ve maddî (dünya) alemindeki eşinden, akrabasından ve dostlarından kopmuş ve uzakta kalmış bir kimse gibi olur. Böylece de böyle bir kimse, hem âhiret azığını hazırlamamış olması, hem de dünyadaki ailesi ve dostları ile yaşayamaması sebebi ile büyük pişmanlıklar ve bu âlemin lezzetlerinden kopup, bu âlemin hayırları ile mes'ûd olmaması sebebi ile büyük

---

[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/388-389
[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/389

elemler yaşar. Binâenaleyh bunlardan birincisi, âyetteki, "Orada (dünyada) ihmal ettiğimiz şeylerden dolayı eyvah bize.." ifâdesinden; ikincisi de "Onlar, yüklerini sırtlarına yüklenerek..." ifâdesinden kastedilen şeydir. İşto bu âyetten kastedilen mânanın izahı budur. 105[105]

İkinci Mesele

Âyette bahsedilen "hüsrârT'dan maksad, büyük mükâfaatın elden kaçırılıp, onun yerine büyük bir azabın gelmesidir. Âyetteki, "Allah'ın huzuruna çıkılacağını yalan sayanlar gerçekten en büyük ziyana uğramıştır" buyruğu ile, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr eden kimseler kastedilmişlerdir. Biz, "lika" (huzura çıkma)'nın ne mânaya olduğunu, "Onlar hakîkaten Rablerfne mülâki (kavuşucu) olduklarını bilirler" (Bakara, 46) âyetinin tefsirinde iyice izah etmiştik. Bu kinaye (lika kelimesinin Kıyametteki durmaktan kinaye edilmesi), yerinde ve güzel bir kinayedir. Zira Kıyamet durağı, kendisinde, Allah'dan başka hiç kimsenin hüküm verme yetkisinin bulunmadığı ve Allah'dan başka hiç kimsenin fayda ve zarar vermeye, alçaltıp yükseltmeye kadir olamıyacağı bir duraktır.

"Nihayet kendilerine ansızın Kıyamet gelip çattığı zaman..." buyruğunun başındaki kelimesi "..ziyana uğramıştır" kelimesinin değil de, ("yalan saydılar..") sözünün vadesidir. Çünkü onların hüsranlarının bir sınırı ve mesafesi yoktur. Buradaki 'nın manası, onların yalanlamalarının sona ermesinin, "Kıyamet günündeki hasretleri" olduğunu, onunla sona ereceğini bildirmektir. Buna göre mâna, "Kıyamet günü ansızın zuhur edinceye kadar, onu yalanlarlar.." şeklinde olur.

İmdi eğer: "Onlar ölürken de nedamet duyar, tehassür ederler.." denilirse, biz deriz ki:

Ölüm, âhiret hallerinin bir başlangıcı ve mukaddimesi olunca, ölüm de Kıyamet cinsinden kabul edilmiş ve onun ismiyle isimlendirilmiştir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber, "Kim Ölürse, onun Kıyameti kopmuştur"106[106] buyurmuştur. 107[107]

Kıyamet Hakkında "Saat" Tabirinin Kullanılmasının İzahı

"Saat" ile murad edilen, "Kıyâmef'tir. Kıyametin bu isimle adlandırılması hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Kıyamet günü, hesaba çekilme çok süratli olacağı için, "saat" diye adlandırılmıştır. Buna göre sanki, "O Kıyamet, bir saatlik bir hesaptır" denilmek istenmiştir.

b) "Saat", Kıyametin koptuğu vakittir. Bu vakte "saat" denilmiştir, zira Kıyamet, insanların başına, Allardan başka hiç kimsenin bilemeyceği bir saatte gelir.. Baksana Allah Teâlâ, "ansızın... " buyurmuştur. cJüî ve isÜ' lafızları, "ansızın, beklenmedik biranda" anlamına gelmektedir. Buna göre mâna, "Kıyamet, ancak birden geliverir; çünkü, hiç kimse onun ne zaman geleceğini, hangi vakitte vaki olacağını bilemez" şeklinde olur. Âyetteki (ansızın olan olarak..) anlamında hal olmak üzere; veyahut da, mefûl-ü mutlak olarak mansubtur. Buna göre sanki, "Saat, onların başına ansızın olmak üzere gelivermiştir.." denilmek istenmiştir. 108[108]

Tabirinin İzahı

Sonra Cenâb-ı Hak, "eyvah bize!" dediler" buyurmuştur.

Bu konuda Zeccâc şöyle der: "Tehassürü. nedameti talep etmenin manası, ilerde olabilecek pişmanlıkları hususunda insanları ikaz etmektir." Araplar, bu gibi işlerin büyüklüğünü ve

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/389-390

106[106] Keşfu't-Hafa, 2/279.

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/390-391

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/391-392

önemini anlatmak için, bu lafzı kullanmaktadırlar. Nitekim Allah, "Ey kulların üzerine olan hasret (pişmanlık)..." (y asin, w),"Allah yanında işlediğim kusarlardan dolayı (gel) ey hasret (pişmanlık)..." pümer,sey, "vay, ben mi doğuracağım?" (dedi)" (»m, 72) buyurmuştur. Bu kullanış "Tefritlerimizden (kusur ve ihmallerimizden) dolayı pişmanlık bize olsun" ifadesinden daha beliğdir.

Bunun bir benzeri de, "Ey Yusufüealakalı esefim.."(dedi)" (Yusuf. 84) âyetidir. Bu, "Ey insanlar, Yusuf'un başına gelenlere dikkat edin..." manasındadır. Binaenaleyh buralarda nida edatı, gerçekte münâdâ olmayan şeylerin başına gelmiştir."

Sibeveyh de şöyle demiştir: Sen, dediğinde, sanki, "Ey hayret, ey şaşkınlık; gel, hazır ol!.. Çünkü bu vakit senin zamanındır" demiş olursun.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki, burada "nida" edatının getirilmesi hususunda şu iki açıklama bulunmaktadır:

a) Buna, hasrete nida edilmiş, ama bununla muhatapların dikkatini çekme murad edilmiştir. Bu, Zeccâc'in görüşüdür.

b) Burada münâdâ, "bu senin vaktindir, gel, hazır ol!" mânasında olmak üzere, hasret ve nedametin bizzat kendisidir. Bu da Sîbeveyh'in görüşüdür. 109[109]

Hakkındaki Tefsirler

Hak Teâlâ, "İhmal ettiğimiz şeylerden dolayı" buyurmuştur. Bu hususta iki bahis bulunmaktadır:

1) Ebu Ubeyde şöyle demiştin "Onu zayi ettim..." manasında olmak üzere, denilir. Buna göre lij» tabirinin manası, "terkettik, ihmal ettik, zayi ettik..." demektir"

Zeccâc ise bu tabire: "Biz kusurumuzu, aczimizi takdim ettik, öne sürdük..." manasım yermiş, bu ifadeyi bir şey bir şeyi Öne geçtiği zaman Arapların söylemiş olduğu tabiriyle; bir şeyi Önden yollama, takdim etme manasına gelen, ifadelerinden kabul ederek almıştır.

Vahidî, "O halde, Zeccâc'a göre "tefrit" tabirinin manası, kusurlu olmayı, aciz olmayı sürmek, takdim etmektir.." şeklinde olduğunu" söylemiştir.

2) kelimesindeki zamirinin neye râci olduğu hususu... Bu konuda da şu izahlar yapılmıştır:

a) İbn Abbas, bu zamirin "dünya"ya râci olduğunu söylemiştir. Bu izah hakkında, "Âyette "dünya" lafzı geçmemiştir. O halde bu zamir, nasıl ona raci olabilir?" sorusu yöneftilebilir. Bunun cevabı: Akıl, kusurlu davranılacak yerin sadece dünya olduğuna delâlet etmektedir. O halde, bu sebeple zamirin dünya kelimesine raci olması güzel ve yerindedir.

b) Hasan el-Basrî, ifadesinin "saat, yani Kıyamet hakkında" demek olup mânanınsa, "Saat hakkındaki ihmallerimizden dolayı eyvah bize!.." anlamına geldiğini, bunun ise, "Kıyamet için azık hazırlama ve onun için hazırlıklar yapma hususundaki kusurlarımızdan dolayı bize yazıklar olsun!.." demek olduğunu söylemiştir.

c) Bu zamirin, "İhmal ettiğimiz şey.." kelimesindeki 'nın manasına raci olmasıdır. Yani, "Bizim hasret ve nedametimiz, yapılmasında kusur ettiğimiz amel ve taalerden dolayıdır.." demektir.

d) Muhammed İbn Cerlr et-Taberi şöyle demiştir: "Bu zamir, pazarlık yaparken görülen "el srkışma"ya racidir. Zira, Cenâb-ıHak hüsrandan bahsedince, bu tabirin zikredilmesi, bir alışveriş ve pazarlığın bulunduğuna delâlet etmiştir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "onlar yüklerini sırtlarına yüklenirler.." buyurmuştur. Bil ki Hak Teâlâ'nın, "Orada ihmal ettiğimiz şeylerden dolayı eyvah bize..." ifadesi, onların, kendisi sebebiyle bir mükâfaata nail olacakları herhangi bir şeyi yapıp gerçekleştirmediklerine; O'nun, "Onlar yüklerini sırtlarına yüklenirler" ifadesi de onların, kendisi sebebiyle büyük bir azaba müstehak olacakları şeyi işlediklerine işaret etmektedir. Şüphe yok ki, işte bu durum hüsranın en ileri noktasıdır. 110[110]

---

[109] 109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/392

[110] 110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/392-393

“Vizr” Kelimesinin Tefsiri

İbn Abbas, âyette geçen kelimesinin, günahlar ve hatalar anlamına geldiğini söylemiştir. Dilciler ise, vizr kelimesinin "ağırlık" anlamına geldiğini, bunun "yük" anlamına gelen kelimesi gibi olduğunu, nitekim "onu taşıdım" mânasına olmak üzere denildiğini, daha sonra da, kendisini yapanların sırtına ağır geleceği için, günahlara evzâr denildiğini söylemişlerdir. Hak Teâlâ "Hiçbirgünahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez" (isrâ, 15) buyurmuştur ki, bu "Hiçbir nefis, başka bir nefsin günahını taşımaz, taşımayacaktır" demektir.
£bü Ubeyde de: "Bir kimse elbisesini açıp, içine eşyasını koyduğunda, o kimseye "yükünü taşı..." denilir. Yine ifadesi, silah ve benzeri şeyler gibi, harp teçhizatı hazırlıkları anlamına gelir.. Yine, hükümdarın "vezir"i, kendisine yüklenilen yöneticilik işinin ağırlıklarını yüklenen ve taşıyan kimse demektir" demiştir.
Zeccâc ise, Hak Teâlâ'nın tabirine "Günahlarının ağırlık-lannı taşırlar..." anlamını vermiştir. Alimler, günahların nasıl taşındığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak müfessirler şöyle demektedirler: Mü'min kimse kabrinden çıktığında, kendisini, şekil bakımından en güzel, koku bakımından da en hoş olan bir şey karşılar ve ona: "Ben senin sâlih, iyi amelinim.. Dünyada, uzun bir süre senin sırtına bindim. Haydi, bu gün de sen bana bin.." der ki, işte bu Allah'ın "Müttakileii o Rahmanın huzuruna toplayacağımız gün..." (Meryem. 85) âyetinde anlatmış olduğu husustur ki, müfessirler bu âyette geçen kelimesine, "biniciler olarak..." anlamını vermişlerdir.
Kâfir olan kimse de, kabrinden çıktığı zaman kendisini suret bakımından çok çirkin, koku bakımından da en pis olan bir şey karşılar ve ona: "Ben senin bozuk amelinim; dünyada iken uzun bir süre sırtıma bindin.. İşte bu gün de ben senin sırtına bineceğim" der ki bu, 'onlar yüklerini sırtlarına yüklenirler" âyetinde anlatılan husustur..
Bu, Katâde ve Süddf'nin görüşüdür. Zeccâc: "Ağırlık" kelimesi, taşınır şeyler (maddi şeyler) hakkında kullanıldığı gibi, durum ve sıfatlar (manevî şeyler) hakkında da kullanılır. Nitekim "Falancanın sözü, hitabı, bana ağtr geldi" denilir ki bu, "onu hoş karşılamadım, kerih gördüm" anlamındadır. Buna göre mâna, "Onlar, günahlarının azabına, tıpkı günahlarının onlar üzerindeki ağırlıklarına katlandıkları gibi katlanırlar, göğüs gererler..." demektir" demiştir.
Bazıları da, Cenâb-ı Hakk'ın, tabirinin manasının, "Günahlarının onlardan ayrılmayacağı..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu senin tıpkı, "Seni daima anıyorum, hatıran aklımdan çıkmıyor.." mânasında olmak üzere, "Senin varlığın gözümün önünden hiç ayrılmadı" demen gibidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Dikkat edin, o yüklenip taşıyacakları şeyler ne kötüdür!" buyurmuştur. Bu, "Onların yüklendikleri, yani taşıdıkları şey ne kötüdür" demektir. Bu lafzın izahı konusundaki geniş açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın U-j (Nisa. 22) âyetinin tefsirinde geçmişti. 111[111]

Mü'min ve Kâfir Bakımından Dünya Hayatı

"Dünya hayatı bir oyundan, bir oyalanmadan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise, sakınacaklar için elbet daha hayırlıdır. Halâ düşünmüyor musunuz?" (En'âm, 32).
Bu âyette birkaç mesele vardır: 112[112]

Birinci Mesele

Bil ki, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr edenlerin, dünyaya olan arzulan, onun lezzetlerini elde etme istekleri büyük olur. İşte bu sebeple, Allah Teâiâ, dünyanın değer-

---

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/393-395
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/395

sizliğine ve önemsizliğine dikkat çekmek için bu âyeti zikretmiştir.

Bil ki, dünya hayatının bizzat kendisini kınamak mümkün değildir. Çünkü, uhrevî saadetleri kazanmak ancak bu dünya hayatında söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı bu âyetin tefsirinde şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Buradaki hayattan kastedilen, kâfirin hayatıdır. İbn Abbas şöyle demektedir: "Allah bu âyette şirk ve nifak ehlinin hayatını kastetmiştir. Bunların hayatının bu şekilde tavsif edilmesinin sebebi şudur: Mü'minin yaşayışında salih ameller mevcuttur. Binâenaleyh onun hayatı bir oyun ve oyalanma olamaz."

2) Bu âyet, mü'min ve kâfirin hayatı hakkında umumî bir ifâdedir. Binâenaleyh bundan murad, bu hayatta elde edilen lezzetler ile bu hayatta elde edilmek istenen güzel ve hoş şeylerdir.. Cenâb-ı Hak, dünya hayatını bir oyun ve oyalanma diye adlandırmıştır; çünkü insan, oyun ve eğlence ile meşgul olurken, ondan lezzet afır. Sonra bu lezzet aldığı şeyler sona erip bitince, bunlardan geriye sadece bir nedamet ve pişmanlık kalır. İşte bu dünya hayatı da böyledir. Bu da sona erdiğinde, geriye sadece bir tahassür ve nedamet kalır.

Bil ki, dünya hayatının oyun ve oyalanma diye isimlendirilmesi şu şekillerde izah edilmiştir:

a) Oyun ve eğlencenin süresi azdır; çok çabuk sona erer, zeval bulur. Bu dünya hayatının süresi de böyledir.

b) Oyun ve eğlence, mutlaka pekcok durumda, istenilmeyen şeylere sebebiyyet verir. Dünya lezzetleri de böyledir...

c) Oyun ve eğlence, işlerin zahiriyle aldanma sırasında meydana gelir.. Ama iyice düşünülüp, işlerin esası araştırılıp ortaya konulduğunda, geriye asla oyun ve eğlence diye bir şey kalmaz.. Oyun ve eğlence de böyledir, çünkü bunlar çocuklar ve gafil cahillere uygun düşen şeylerdir. Ama aklı başında olan zeki kimselere gelince, onlar çok nadiren oyun ve eğlenceye dalarlar..

Dünyanın hoş şeylerinden lezzet alıp, iyi şeylerinden de faydalanma da, ancak işlerin hakikatlerinden habersiz olan gafil kimseler için söz konusu olabilir.. Ama muhakkik olan hikmet erbabına, hükemâya gelince, onlar bütün bu iyi denilen şeylerin birer aldatmaca olduğunu; esasında bunların nazar-ı dikkate alınacak bir tarafı olmadığını bilirler.

d) Oyun ve oyalanmanın makbul bir neticesi yoktur.. Böylece bütün bu izahların toplamından, dünyevî lezzet ve durumların, bir oyun ve oyalanma olduğu; gerçekte nazar-ı dikkate alınacak bir tarafı olmadığı sabit olmuş olur.. Yüce Allah, bunu beyan edince, bundan sonra "Ahiret yurdu ise, müttaktier İçin elbet daha hayırlıdır" buyurmuş, âhireti hayırlı olmakla tavsif etmiştir. 113[113]

Dünya İle Âhiret Hallerinin Mukayesesi

Dünya ile âhiret hallerinin pekçok yönden farktı oluşları da, durumun böyle olduğuna delâlet eder:

1) Dünyanın iyilikleri değersiz; âhiretın iyilik ve hayırları ise, yüce ve âlîdir. Durumun böyle olduğunu şunlar da göstermektedir:

a) Dünyanın hayırları, ancak iki şehevî duyguyu yerine getirmedir.. Ki bu da, son derece değersiz ve önemsiz bir iştir. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Bütün önemsiz canlılar, bu konuda insanla müşterektirler.. Hatta çoğu kez o canlıların bu husustaki durumu, insanınkinden daha mükemmeldir. Çünkü, deve daha çok yer; horoz ve serçe daha çok cima yapar; kurt, daha çok parçalayıcı ve yok edicidir; akrep daha fazla acı vericidir..

Bunların değersizliğine delâlet eden bir diğer husus da şudur: Bunlar eğer çok değerli ve yüce şeyler olsaydı, bunları çokça yapmak, kıymetin ve değerin artmasını gerektirirdi... Böylece de ömrünün tamamını yemeye ve cinsî münasebete vakfeden insanın, insanların en şereflisi ve en yüce dereceyi haiz olanı olması gerekirdi.. Halbuki durumun böyle olmadığı, aksine bu gibi insanlara kin duyulduğu, kötü ve değersiz kabul edildiği; hayvan, köpek veya bunlardan daha aşağı bir şekilde nitelendiği, aklın bedâhetiyle malum olan bir husustur. İnsanların bu gibi şeylerle iftihar etmeyip, tam aksine bunları gizlemeleri de bunların âdi olduklarına delâlet eder. İşte bundan dolayı insanlar, cinsî münasebette bulunurken bu fiili gizli yaparlar ve bu gibi fiilleri insanların yanında ulu orta yapmaya kalkışmazlar. İşte bu da bu gibi fiillerin şeref değil, aksine bir eksiklik icap ettirdiğini gösterir.

---

[113] [113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/395-396

Durumun böyle olduğuna şu da delâlet etmektedir: İnsanlar birbirlerine sövdüklerinde, bu hususta ancak, cimâya delâlet eden lafızları söylerler.. Eğer bu lezzet çeşidi, birtakım noksanlıklar cinsinden olmasaydı, durum böyle olmazdı..

Bu lezzetlerin özünün, birtakım elem ve acıları gidermeye yönelik olması da buna delâlet eder.. İşte bu sebepten dolayı daha fazla aç ve daha çok ihtiyaç içinde olan kimsenin, bu tür şeylerle lezzet duyması daha mükemmel ve daha ileri derecede olur. Durum böyle olunca da, gerçekte bu lezzetlerin bir hakikatinin bulunmadığı ortaya çıkar..

Yine bu lezzetlerin çok çabuk değişmesi, sona ermesi ve son bulması da, bunu göstermektedir. Böylece, yaptığımız bu izahlarla dünyevî lezzetlerin değersizliği sabit olmuş olur..

Ama ruhanî mutluluklara gelince, bunlar çok şerefli, yüce, kalıcı ve kudsî olan birtakım mutluluklardır... İşte bundan dolayı bütün mahlûkat, insanlar arasında ilmi çok ve dünyevî-maddî lezzetlerden alabildiğine kaçınan birisinin bulunduğunu hayal ettiklerinde, onlar tabii olarak ona saygı duyar, hizmet eder ve kendilerini o kimsenin hizmetkârı ve kölesi kabul eder ve ona nisbetle, kendilerini günahkâr addederler.. İşte bu da, asıl ve selîm fıtratın, maddî lezzetlerin değersizliğine, manevî lezzetlerin derecesinin de çok mükemmel olduğuna şehâdet ettiğini gösterir..

b) Ahiretin hayırları, dünyanın hayırlarından daha üstündür.. Bunu, şöyle diyerek izah ederiz: Farzedelim ki bu iki çeşit hayır, üstünlük ve şeref bakımından müşterek olsunlar.. Ancak ne var ki, yarın Kıyamet günü için vaadedilmiş hayırları elde etmek, kafi olarak malum olan bir şeydir.. Ama, dünyanın yarını için vâdedilen hayırlara ulaşıp onları elde etmek ise, kat'î olarak malum olmayan, hatta zannedilen bir durum dahi değildir.. Zira, bu günün sabahında hükmünü tam manasıyla yürüten nice hükümdar vardır ki, aynı günün sonunda toprağın altında olur. Yine nice büyük ve kudretli emirler, yöneticiler vardır ki, sabaha melîk ve emîr olarak girer, ama akşam vakti hakir bir esir olur!.. İşte bu farklılık da, bu iki çeşit hayır arasında bir farklılığın bulunmasını gerektirir.

c) Farzet ki insan dünyada bu günden başka, diğer bir gün daha bulsun.. Ancak insan, biriktirmiş olduğu mallardan, güzel şeylerden ve lezzetlerden faydalanmasının mümkün olup olmadığını bilemez.. Ama, biriktirmiş olduğu saadet getiren bütün şeylere gelince, o, ahiret yurdunda ondan faydalanacağını kesin olarak bilir.

d) Farzedelim ki o, bunlardan faydalansın. Ancak o kimsenin, dünyevî hayırlardan faydalanması, arzulanmayan şeylerin bulaşmasından ve insana korku veren haramların o faydaya karışmasından asla hâlî ve uzak kalamaz. İşte bundan ötürü "Kim yaratılmamış olan şeyi isterse, hem kendisini yormuş, hem de o nimete kavuşmamış olur" denilmiş, buna karşılık, "o nedir ey Allah'ın Resulü?" diye sorulmuş, Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Birgünün tamamının (mutlu ve neşeli geçeceğini düşünerek) sevinmek..." buyurmuştur.

e) Farzedelim ki bu kimse, yarın bu mallardan ve güzel şeylerden faydalansın. Fakat bu faydalar sonlu, fânî ve gidicidir. İşte bu faydalar ne zaman daha kuvvetli, daha lezzetli, daha mükemmel ve daha fazla olursa, bunların yok olup sona ermesi ile duyulacak olan keder ve hüzün de o nisbette çok ve güçlü olur. Nitekim şâir el-Mütenebbi şöyle demiştir. "Bana göre üzüntünün en şiddetlisi, sahibinin, daha sonra kendisinden ayrılacağım kesin olarak bildiği bir mutluluktan dolayı olanıdır."

Binâenaleyh söylediğimiz açıklamalarla, dünyevî saadet ve hayırların böylesi büyük eksiklik ve kusurlarla muttasıf (içice) olduğu, âhiret saadetlerinin ise bu kusur ve ayıplardan uzak olduğu, bundan dolayı da âhiret hayatının daha mükemmel, daha üstün, daha kalıcı, takvaya daha uygun, arzu edilmeye daha layık ve uygun olduğuna kesin olarak hükmetmek gerektiği sabit olur. 114[114]

Mevsufun Sıfatına İzafeti Caiz midir?

İbn Âmir, kelimesini, kelimesini, kelimesine muzaaf kılarak, şeklinde; diğer Mevsufun Sıfatına izafeti Caiz mir? kıraat imamları ise, kelimesini stfat kılarak, şeklinde okumuşlardır.
İbn Âmirin kıraatinin izahı şöyledir: "Sıfat gerçekte mevsuftan başka birşeydir. İşte bu açıdan, bunu izafetle okumak yerinde ve doğru olmuştur. Bunun bir benzeri de, Arapların (dün gece); (perşembe) ve (yakînîve kesin gerçek) tabirleridir.
Basrahlara göre ise, bu izafet caiz değildir. Basralılar, "Çünkü sıfat mevsufun aynısıdır. Bu sebeple birşeyi yine kendisine izafe etmek (muzaaf kılma) imkânsızdır" demişlerdir.
Bil ki bu izah, sıfatın mevsûfun aynısı olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu ise müşkildir. Çünkü mevsûf, sıfattan ayrı olarak düşünülebilir. Eğer mevsûf sıfatın aynısı olsaydı, onun ayrı olarak düşünülmesi imkânsız olurdu. Onların bu görüşlerinin, yapılabilecek ince bir izahı da vardır. Ancak ne var ki bu izahın yeri burası değildir. Sonra Basralılar İbn Âmir'in kıraatinin daha doğru olduğu hususunda bir başka izah daha yapmışlar ve şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, kelimesini "dâr" kelimesine sıfat yapmamış, aksine (Kıyamet) kelimesine sıfat yapmıştır. Sanki "son saatin yurdu" demiştir. Buna göre eğer, "sizin yaptığınız bu izaha göre, sıfat olan "âhiret" kelimesi, mevsûf olan "saaf'in yerine konulmuş olur. Bu da, hoş birşey değildir" denilir ise, biz deriz ki: "Bu, sıfat bir isim gibi kullanıldığında "âhiret" lafzı da bir isimolarajs kullanılır ise, hoş olmayan bir şey sayılmaz. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın "Muhakkak ki âhiret, senin için birincisinden (dünyadan) daha hayırlıdır" (Duhâ, 4) âyetidir.
Ekseri imamların kıraati ise daha açıktır. Çünkü bu kıraat, "âhiret" kelimesinin, "dâr" kelimesine sıfat olmasını gerektirir. İşte doğrusu da budur. Sözü hakikatine hamletmek mümkün olduğu zaman, bundan (mecaza) sapmaya gerek yoktur. Allah en iyi bilendir. 115[115]

Üçüncü Mesele

Alimler, "dâr-ı âhiret" (Âhiret yurdu) ifâdesi ile ne murad edildiği hususunda birkaç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:
İbn Abbas (r.a), "Bu, cennettir ve cennet, küfür ile günahlardan sakınan kimse için daha hayırlıdır"; Hasan el-Basrî: "Bundan âhiretin bizzat kendisi daha hayırlıdır" mânası kastedilmiştir" ve el-Esamm da: "Bu, "Âhiret ameline yapışmak daha hayırlıdır" mânasındadır" demişlerdir.
Diğer âlimler ise şöyle demişlerdir: "Bakî, devamlı şaibelerden uzak ve sona erme-bitme gibi şeylerden emin olduğu için, âhiret nimetleri, dünyevî nimetlerden daha hayırlıdır."
Cenâb-ı Hak daha sonra, "sakınacaklar(ittikâ edecekler) için..." buyurmuş ve bu daha hayırlı oluşun, ancak küçük ve büyük günahlardan sakınan kimseler için söz konusu olduğunu; bunun kâfir ve fâsık için söz konusu olmadığını beyân etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in de: "Dünya, mü'minin hapishanesi kâfirin ise cennetidir"116[116] buyurduğu gibi, dünya onlar için daha hayırlıdır.
Allah Teâlâ, sonra da "Halâ düşünmüyor musunuz?" buyurmuştur. Nâfi ve İbn Âmir, buradaki ve A'râf, Yûsuf ve Yasin sûrelerindeki bu fiilleri tâ harfi ile, Hafs ise Âsım'dan rivayet ederek, Yasin sûresindekini yâ ile, diğerlerini tâ İle okumuştur. Asım, Yahya'nın rivayetine göre, Yûsuf süresindeki bu fiili tâ ile, diğerlerini yâ harfi ile okumuştur. İbn Kesir, EbÛ Amr, Hamza, Klsat ve A'şâ ile et-Bercmnf'nin rivayetlerine göre, Asım, bu fiili bütün bu yerlerde yâ ile okumuşlardır.
Vahidî şöyle der: "Bu fiili burada, yâ ile okuyana göre, bu ifadenin mânası "ittikâ eden

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/396-398
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/398-399
116[116] Müslim, Zühd, 1 (İV/2272).

kimseler, âhiret yurdunun kendileri için bu dünyadan daha hayırlı olduğunu düşünüp, sayesinde üstün derecelere ve ebedî nimetlere ulaşacakları şeyleri yapmıyorlar mı? Binâenaleyh onlar kendilerini bu gibi şeylere ulaştıracak işlerde gevşeklik göstermesinler!.." şeklindedir. Bu fiili tâ ile okuyanlara göre, ifâdenin mânası, "Onlara de ki: "Ey muhataplar, siz bunun daha hayırlı olduğunu düşünemiyor musunuz?" şeklindedir. Allah en iyi bilendir. 117[117]

İnkarcıların Muhtelif Kısımları

"Şu hakikati çok iyi biliyoruz ki: Onların söyledikleri {sözler) seni muhakkak ki üzmektedir.. Onlar hakikatte seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler bile bile Allah'ın âyetlerini İnkâr ediyorlar" (En'am, 33).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 118[118]

Birinci Mesele

Bil ki inkarcılar, pekçok fırkalar halindedirler. Onlardan bazıları Resûlullah (s.a.s)'ın nübüvvetini inkâr eder. Çünkü o kimse, beşerin resul olmasını inkâr etmekte ve Allah'ın resulünün melekler cinsinden olması gerektiğini söylemektedir. İşte, Allah bu sûrede, böyle kimselerin şüphesini zikretmiş ve buna cevap da vermiştir.
İnkarcılardan bir kısmı ise şöyle demektedir: "Muhammed bize ölümden sonra hasrolunmayı ve dirilmeyi haber vermektedir. Bu ise imkânsızdır.." Onlar, hasrın ve neşrin imkânsızlığını ileri sürerek O'nun peygamberliğini tenkide -akılları sıra- istidlal ediyorlardı.. İşte, Cenâb-ı Hak bunu da zikretmiş, daha önce zikredilmiş olan birçok vecihlerle buna cevap vermiştir.. Onlardan bir kısmı ise, Hz. Peygamber'e sefihçe şeyler söylüyor ve uygun olmayan sözler sarfediyordu.. Yüce Allah'ın bu âyette bahsettiği husus budur.
Alimler, Hz. Peygamberi üzen şeyin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna göre, denilmiştir ki "O müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir sihirbaz, bir şair, bir kâhin ve bir mecnûn olduğunu söylüyorlardı..." Bu Hatan ti Brt'nm görüşüdür.
Yine denildiğine göre müşrikler, Hz. Peygambere iman etmeyeceklerini, O'nun dinini ve şeriatını kabul etmeyeceklerini açıkça söylüyorlardı..
Yine onların, Hz. Peygmber'i yalana ve din uydurmaya nisbet ettikleri de söylenmiştir. 119[119]

Ayetteki Kıraat Farklarının İzahı

Nafi, kelimesini yâ harfinin dammesi, zâ harfinin kesresiyle; diğer kıraat imamları ise, ya harfinin fethası, zâ
harfinin de dammesiyte okumuşlardır. Bunlar iki kullanış olup, Arapça'da denilmektedir. 120[120]

Üçüncü Mesele

Nâfi ve Kisaî, cümlesindeki fiili şeddesiz olarak diğerleri de şeddeli olarak ili^A& V şeklinde okumuşlardır.. Bu iki kıraat hakkında iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu iki kıraat arasında, açık bir fark bulunmaktadır. Daha sonra âlimler, farkı ifade etme hususunda iki izah şekli zikretmişlerdir:
1)Kiaâî, bu fiili şeddesiz okumakta ve buna detil olarak da şunu söylemektedir: "Araplar, bir kimseyi yalana ve yalan, asılsız söz söylemeye nisbet ettiğin zaman; kişinin kendi uydurması ve yapmasıyla olmasa bile, söylediği şeyin yalan olduğunu haber verdiğin zaman

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/399-400
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/400
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/400-401
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/401

demektedirler."

Zeccâc şöyle demiştir: isfiS' tabiri "ona sen yalan söyledin.." anlamındadır. ifadesi ise, bunu söyleyen kimsenin, bu yalanı bite bile kasıtlı olarak ve uydurma yoluyla söylediğini iddia etmeksizin, "onun yaptığı şeyin, söylediği şeyin bizatihi yalan olduğunu söyledim.." mânasındadır.. Binâenaleyh bu müşrikler, Hz. Muhammed'in bu şeyleri, uydurma ve güzel gösterme yoluyla değil, ama bu nübüvvet ve risaletin doğru olduğunu tahayyül ederek söylediğine; ancak, O'nun tahayyül ettiği bu şeyin aslında yanlış ve geçersiz olduğuna inanıyorlardı.

2) Ebu Ali şöyle demiştir: kelimesinin mânasının, "Seni yalancı olarak görmüyorlar. Çünkü onlar, senin güvenilir ve doğru bir kimse olduğunu biliyorlar..." şeklinde olması caizdir. Nitekim sen bir kimsenin, övgüye değer olduğunu görüp onu sevdiğinde, onda bu halleri görünce, onu güzelce medhettiğinde dersin..

b) Bu iki kıraat arasında bir fark bulunmamaktadır. Ebu A şöyle demiştir: Her iki kıraatin manasının bir olması caizdir. Çünkü masdarının manası, bir kimseye, "sen yalan söyledin..." diyerek, onu yalana nisbet etmektir. Nitekim bir kimseye, "şu şeyleri yaptın, günahları işledin dedim..." manasında olmak üzere Allah seni sulasın ve gözetsin dedim.." manasında da dersin.. kalıbı da bu manaya gelir. Araplar, "Ona, Allah seni sula-stn..." manasında, derler.. Şair, Zürrime de şunu söylemiştir:

"Ona, "Allah seni sulasın, suya kandırsın" diyorum.. Öyle ki, saçtığım şeylerden, onun taşları ve oyun yerleri, nerdeyse benimle konuşuyor!.."

Yani, "Ona, Allah seni sulasın diyerek... onu sulanmaya nisbet ediyorum..." demektir. Buna göre her iki kıraatin manası da aynı olur, ama Araplar bir kimseyi bir işe nisbet etmeyi dilediklerinde, vezninden daha ziyade veznini kullanırlar.. [121][121]

Müşrikler Hz. Peygambere Yalancı Diyemiyor, Fakat Dini İnkar Ediyorlar

Bu âyetin zahiri, o müşriklerin, Hz. Muhammed'i yalanlamadıklarını, ama Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr etmiş olduklan mânasını ihkâr eder. Alimler, bu iki durumun nasıl birleştirilebileceği hususunda, değişik görüşler üzere ihtilaf etmişlerdir:

1) Müşrikler, Hz. Peygamberi gizli bir biçimde değil, ama alenî olarak yalanlıyorlar ve Kur'ân ile sünneti bile bile inkâr ediyorlardı. Bu görüşte olanlar, bu izahın doğruluğunu ortaya koymak için bazı rivayetler zikretmişlerdir:

a) Kureyş'ten El-Hars İbn Amir, Hz. Peygamber'e şöyle demiştir: "Ey Muhammed, vallahi sen bize hiç yalan söylemedin, fakat eğer sana tabî olursak, yurdumuzdan kopartılır, sürülürüz. Binâenaleyh sana bu sebeple inanmıyoruz."

b) Rivayet edildiğine göre, Ahnes İbn Şureyk, Ebû Cehil'e: "Ey Ebu'l-Hakem, bana Muhammed'i anlat, o doğru mu söylüyor yoksa yalancı mı? Çünkü yanımızda şu anda kimse yok" demiş. Ebû Cehil: "Allah'a yemin ederim ki, Muhammed muhakkak ki doğru sözlüdür. O hiç yalan söylememiştir. Fakat Kusayyoğulları Sancağı (liva), hacıları sulama işini (sikaye), Kabe'nin perdedarlığını (hicabe) ve peygamberliği alıp götürürlerse, Kureyş'in diğerlerine ne kalır ki?" der. Bunun üzerine, bu âyet nazil olmuştur.

Sen bunu iyice anladığın zaman, biz deriz ki: "Bu takdire göre âyetin mânası şöyle olur: "Kureyş topluluğu seni kalplerinden yalanlamıyorlar, ama senin nübüvvetini bile bile, dilleri ile ve zahiren yalanlıyorlar." Bu, uzak bir mâna değildir.

Bunun bir benzeri de, Hz. Musa (a.s)'mn kıssasında geçen şu âyet-i kerîmedir: "(onlar), vicdanları bunların doğruluğunu tam olarak bildiği halde, yine de bunları zulüm ve kibir Be inkâr ettiler" (Nemi, 14.

2) Ayet şu şekilde de te'vil edilebilir: "Onlar, "Sen muhakkak ki yalancının tekisin" diyemiyorlar. Çûnkû seni uzun zamandır denemişler, sende hiçbir yalan görmemişler ve bu sebeple de seni "emîn" diye isimlendirmişlerdir. Yine sana, "Sen (nübüvvet iddianda) yalan söylüyorsun" da demiyorlar. Fakat, senin risaletini inkâr ediyorlar. Bu da ya, "Muhammed'e bir tür delilik ve akıl noksanlığı arız oldu da, bu sebeple kendisini Allah tarafından gönderilmiş zannediyor" diye inanmalarından ileri gelmiştir ki bu takdirde âyetin mânası, "Onlar, ona yalancı diyemiyorlar" şeklinde olur; ya da onlar şöyle diyorlardı: "O, diğer meselelerde yalan söylemedi, aksine o bütün bu meselelerde emîn ve güvenilir bir kimsedir. Ancak bu nübüvvet meselesi müstesna..."

---

[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/401-402

3) Bu âyete şu mâna da verilebilir: Hz. Peygamber'in iddiası doğrultusunda, onu doğrulayan kesin mucizeler zuhur edip, bunlara rağmen Kureyşliler onu yalanlamakta ısrar edince, Allah Teâlâ O'na şöyle demiştir: "O topluluk aslında seni yalanlamıyor, beni yalanlıyorlar." Bunun bir benzeri de şudur: Bir kimse, başka birisinin kölesine hakaret ettiği zaman, kölenin sahibi, "Evladım, bil ki aslında o sana değil bana hakaret etti" der. Bu ifâdeden maksad, köleye hakaret yapılmamış olduğunu söylemek değil, bu meselenin önemini ve büyüklüğünü ortaya koymaktır. Binâenaleyh bu sözün anlatmak istediği şudur: "O köleye yapılan bu hakaret, onun sahibine hakaret yerine geçer." Bunun bir benzeri de, 'muhakkak ki sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar" (fuh, 10) âyetidir.

4) Âyet şu şekilde de yorumlanabilir ki benim aklıma gelen şöyle bir izahtır: "Bu sözden şu kastedilmiş olduğu söylenebilir: "Onlar, sadece seni yalanlamıyorlar, aksine mucizenin mutlak olarak doğruluğa delâlet ettiğini de inkâr ediyorlar." Bu, "Fakat o zâlimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar" âyetinden kastedilen de budur. Bundan murad, "Onlar, her mucize için, "o bir sihirdir" diyorlar ve mucizenin mutlak olarak doğruluğa delalet ettiğini de inkâr ediyorlar. Buna göre âyetin mânası, "Onlar, sadece seni yalanlamıyorlar, bilakis bu münkirler, bütün nebileri ve resulleri yalanlıyorlar" şeklindedir. 122[122]

Peygamberlerin Tebliğleri En Geç Netice Alır

"Celalim hakkı için, senden evvelki peygamberler yalanlanmalardı da, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine karşı sabretmişlerdi. Nihayet onlara yardımımız gettp yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (hiç bir kişi ve kuvvet) yoktur. Andolsun ki sana, resullerin haberlerinden geldi" (Enam, 34).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 123[123]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyette, onun yalanlanmasının aslında Allah'ın yalanlanması yerine geçtiğini beyân ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbindeki üzüntüyü gidermişti. Bu âyette de, onun kalbinden üzüntüyü giderecek başka bir şey (yol) zikretti- Bu diğer ümmetlerin de, kendi peygamberlerine, aynı şekilde muamele ettiklerini ve bu peygamberlerin, Allah'ın yardımı, fütuhatı ve zaferi gelinceye kadar, onların yalanlamalarına ve eziyetlerine sabrettiklerini açıklamaktır. "Ey Muhammed sen, bu yolu haydi haydi benimsemelisin. Çünkü sen, bütün âlemlere gönderilmiş bir peygambersin. Binâenaleyh o peygamberler gibi sen de sabret ve onlar gibi zafere ulaş."

Daha sonra Hak Teâlâ bu vaadini, "Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (hiçbir kist ve kuvvet) yoktur" cümlesiyle te'kid edip kuvvetlendirmiştir. Bu, "Allah'ın sana olan zafer ve yardım vaadi gerçek ve doğrudur. Bu vaadden dönülmesi ve onun değiştirilmesi mümkün değildir" demektir. Bunun bir benzeri de, "Andolsun ki resullerimiz hakkında bizim geçmiş (verilmiş) sözümüz (vardır)" (Safttt, 171) ve "Allah (şöyle) yazıp takdir etmiştir: "Andolsun ki ben galip geleceğim, peygamberlerim de..." (Mûcâdaie. 2i) âyetleridir. Kısaca, Allah'ın sözünde bir caymanın olması imkânsızdır.

Hak Teâlâ'nın, "Andolsun ki sanaf resullerin haberlerinden geldi" buyruğu, "Kur'ân-ı Kerim'de,

---

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/402-403
123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/404

onları nasıl kurtardığımıza ve kavimlerini nasıl helak ettiğimize dair haberleri sana aeldi" demektir. Ahfes: "Buradaki ,V (den) harf-i cerri, zaiddir (mânada tesiri yoktur). Nitekim sen, "Bize yağmur isabet etti" dersin" demiştir.
Başka kimseler ise, bu görüşün caiz olmadığını, çünkü bu şekilde harf-i cerrinin olumlu cümlede getirilemeyeceğini, ancak olumsuz cümlede kullanılabileceğini söylemişlerdir. Nitekim sen "Bana hiç kimse gelmedi" dersin. Bu âyette harfi teb'iz (kısmen) mânasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelen haberler ise, bütün peygamberlerin değil bazı peygamberlerin kıssalarıdır. Hak Teâlâ da, "Öyle peygamberler (gönderdik ki), onların kıssalarını önceden sana bildirdik. (Yine) Öyle peygamberler (yolladık ki), sana onların kıssalarını haber vermedik" (Ntsfl, 164) buyurmuştur.
Âyetteki (geldi) fiilinin faili mahzûf olup,t söylenenlerin kendisine delâlet etmesinden dolayı hazfedil m iştir ve takdir: "Andolsun ki sana, peygamberlerin haberlerinden bir haber geldi" şeklindedir. 124[124]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (hiçbir kişi ve kuvvet) yoktur" âyeti, biz (ehl-i sünnetin),
insanların fiillerinin (Allah tarafından yaratıldığına) dair itikadımızın doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, birşeyin olacağını bildirdiğinde, bu haberin değişmesi imkânsızdır. Bu habere bir değişikliğin (ve yanlışlığın) arız olması imkânsız olunca, haber verilen şeyin değişmesi de imkânsız olur. Hak Teâlâ, insanların birisinin küfür üzere öleceğini haber verdiği zaman, o insanın küfrü bırakması imkânsız olur. Böylece de Allah'ın o kulu imanla mükellef tutması "teklîf-i mâ lâ yutak" (güç yetirilemeyecek şeyle mükellef tutmak) olur. En iyisini Allah bilir. 125[125]

Kuranın Tebliğ Hususundaki İrşadlarından Bir Ders

"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geliyorsa, (mucize getirmek için) haydi kendi kendine yerin dibine doğru bir tünel veya göklere çıkacak bir merdiven arayıp da onlara bambaşka bir âyet getirebilirden, (hiç durma...) Allah düeseydt elbette onların hepsini hidayette toplardı. O halde sakın câhillerden olma" (En'âm, 35).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 126[126]

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Hars İbn Âmir İbn Nevfel İbn Abdlmenâf, Kureyşli bir toplulukla beraber Hz. Peygamber'in yanına getir. Onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Ey Muhammed, diğer peygamberler gibi, sen de bize Allah'tan bir mu'cize getir. O zaman muhakkak seni tasdik edeceğiz" derler. Allah Teâlâ, onlara bir mu'cize göndermeyince, Resulullah'tan yüz çevirirler. Bu da Hz. Peygamber (s.a.s)'e çok ağır gelir. Bunun üzerine bu âyet nazil olur. Bunun manası şudur: "Eğer onların senin ve Kur'ân'ın doğruluğuna iman etmekten yüz çevirmeleri sana ağır gelmiş ise ve de sen (mu'cize getirmek için) yerin dibine doğru bir tünel veya göklere çıkacak bir merdiven bulabilirsen, durma bunu yap."
Âyette, şart cümlesinin cevabı mahzuftur. Gönüllerde malum olduğu için, bu cevabın hazfedilmesi (zikredilmemesi) güzel olmuştur, ji^ kelimesi, yer altındaki (gizli) yol manasındadır. Bu yolların başka bir yere açılan bir çıkışı vardır. Nitekim Arapça'daki "köstebek yuvası" ifadesi de bu kelimeden alınmadır. Çünkü köstebek, yerin dibine doğru bir delik

---

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/404-405
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/405
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/405-406

(tünel) açar, sonra o dibten, başka yeryüzüne (doğru tünel açarak) çıkar. Böylece sanki o bir tünel açarak yeryüzünü (yiyip) tüketmektedir. Yani kendisi için, bir başka taraftan bir geçit yapıyor. "Münafık" da, bu kökten ötürü bu şekilde isimlendirilmiştir. Çünkü o da, köstebeğin yapmış olduğu yuva gibi, ortaya koyduğu halden başka bir hali ve inancı içinde saklamaktadır. kelimesi kelimesinden türemiştir. Binaenaleyh kelimesi, seni çıkaracağın yere ulaştıran şey manasınadır. Allah'ın bu sözden maksadı ise, o kâfirlerin iman etmeleri hususunda Resulullah'ın arzusunu kesip atmak, böylece imandan yüz çevirmeleri ve küfre yönelmeleri sebebi ile sıkıntı ve üzüntü duymamasını sağlamaktır. [127][127]

Hidayete Ermek Ancak Allah'ın Emretmesiyle Olur

HakTeâlâ'nın, "Allah düeşeydi elbette onların hepsini hidayette toplardı" ifadesi "Eğer Allah onların hidayete ermelerini dilemiş olsaydı, muhakkak onların hepsini hidayet üzerinde toplardı" manasındadır. Allah onların hepsini hidayet üzere toplamadığına göre "Allah, onların hidayete ermelerini dilememiş" denilmesi gerekir. Bu, Allah Teâlâ'nın, kâfirin imana gelmesini murad etmediğini, aksine onun küfür üzere kalmasını dilediğini göstermektedir. Bu açık mananın, bir başka ifade şekli de şudur:

Kâfirin İnkâr etmeye olan gücü, imân etmeye ya elverişlidir, ya da değildir. Eğer bu gücü imana elverişli değil ise, küfre olan gücü, onun kâfir olmasını ve bu gücün imana elverişli olmamasını gerektirir ve de bu güç ve kudreti yaratanın o kimseden bu inkârın sâdır olmasını muhakkak olarak murad etmiş olması gerekir. Eğer bu güç ve kudret, küfre elverişli olduğu gibi, imana da elverişli ise, bu kudretin her iki tarafa elverişli oluşu denk olduğunda, tercih ettirici bir sebep olmadığı zaman, iki taraftan birinin diğerine üstün gelmesi imkânsız olunca, yine bu tercih ettirici sebebin kul tarafından olmayacağı, aksi halde bir teselsülün meydana geleceği ortaya çıkınca, işte o zaman tercih ettirici bu sebebi Allah'ın yarattığı, meydana gelen sebep ile o gücün toplamının, o fiilin meydana gelmesini gerektirdiği, bu küfrü gerektiren o sebep ile o kudretin toplamını yaratanın, bu küfrü murad edip, imanı murad etmemiş olduğu anlaşılır. Bu yakînî (kesin) delil, çok güçlü bir delil olup, bu âyetin de delâlet ettiği gibi, açıktır. Aklî, yakînî delilin, Kur'ân'ın zahiri ile uyum sağlamasından daha kuvvetli bir açıklama yoktur.

Mu'tezile ise şöyle der: "Bu âyetten murad, "Eğer Allah onları imana zorla sokmayı dilemiş olsaydı, elbette onları iman üzere toplardı" manasıdır."

Kâdî de şöyle demiştir: "İmana zorlamanın manası, "Allah onlara, imandan başka birşeye çaba sarfedecek olsalardı, onları ondan men edeceğini bildirmesi "dir O zaman da, onların imandan başka bir yola gitmeleri imkânsız olurdu. Bunun bir benzeri şudur: Eğer bizden biri hükümdarın huzurunda bulunsa, o esnada da orada hükümdarın adamlarından büyük bir topluluk olsa, o zaman bu insan bilir ki, eğer o hükümdarı öldürmeye yeltense, oradakiler kendisini hemen öldürürler. İşte bunu bilmek, o insanı, hükümdarı öldürmeye teşebbüsten alıkor. Böylece bu, onu bu fiili terketmeye zorlayan bir sebep olmuş olur. İşte burada da böyledir. Sen, "zorlama" (ilcâ)nın manasını iyice anladığın zaman deriz ki: Allah Teâlâ, o insanı imana zorlamam ıştır. Çünkü bu, onların mükellef tutulmalarını yok eder. O zaman da, onlardan sâdır olan şey, aslında onlardan olmamtş gibi olur. Allah Teâlâ ancak onların, kendi istekleri ile tercih edecekleri sevaptan istifade etmelerini dilemiştir. Bu ise, ancak bir ihtiyar ve tercih ile olur."

Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, ya eşit bir şekilde hem imana, hem de küfre götürebilecek sebepler olduğu halde, veyahut da tercih ettirici bir sebep bulunduğu halde, imana yönelmelerini istemiştir. Birinci ihtimal, "teklif-i mâla yutâk"tır. Çünkü eşitliğin bulunması durumunda, iki taraftan birini tercih ettirici bir sebep bulmayı emretmek, iki zıddı birleştirmeyi emretmektir ki bu imkânsızdır. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, tercih edilen tarafın meydana gelmesi, tercih edilmeyen tarafın ise meydana gelmemesi vacib (kesin, gerekli) olur. Her ikisi de, onların (Mu'tezile'nİn) söylediği ihtiyar (irade) ve kudret bulma gibi görüşlerine aykırı düşer. Binaenaleyh görüşleri tamamen düşer. Allahu a'lem. 128[128]

---

[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/406

Hz Peygambere “Kafirlere Tabi Olma” Demenin Manası

Allah Teâlâ'nın âyetin sonundaki "O halde sakm cahillerden olma "buyruğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bu halden nehyetmektedir. Bu nehiy, O'nun bu hale yönelmiş olduğu manasına gelmez. Nitekim, "Kâfirlere ve
münafıklara uyma" (Ahzab, 48) âyeti de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlara itaat ettiği ve dinlerini kabul ettiği manasına delâlet etmez. Bundan murad, "O kâfirlerin yalanlamalarına karşı üzüntünün şiddetlenmesi uygun düşmez. Yine senden yüz çevirmelerinden ötürü feryad etmen de doğru değildir. Çünkü eğer böyle yaparsan, halin cahillerin haline benzer" manasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e böyle sert ve katı hitab etmekten gaye, onu böylesi hallerden men etmek ve uzaklaştırmaktır. Allah en iyi bilendir. 129[129]

"Davetine, ancak seni (can kulağıyla) dinleyenler icabet eder. Ölülere (gelince), Allah onları diriltir, sonra Ona döndürülürler" (En'am. 36).
Bil ki Allah Teâlâ onların imanı kabul etmeyiş ve küfrü terketmeyiş sebebini açıklamış ve "Da'vetine, ancak seni (can kulağıyla) dinleyenler icabet eder..." buyurmuştur. Bu, "(Ey Muhammed), seni tasdik etmeleri için aşırı gayret gösterdiğin o kimseler, hiç bir şeyi duymayan ölüler gibidirler. Çünkü ancak duyan kimseler sese cevap verirler" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen, ölülere o da'veti duyuramazsm" (Rûm, 52) âyeti de bu manadadır.
Ali İbn İsâ şöyle demiştir: fiili arasındaki fark şudur: (icabet etti, kabul etti) fiili, "yapılan bir daveti ve teklifi kabul etme" manasında kullanılır. fiili ise böyle değildir. Çünkü bir kimse, olumsuz olarak da cevap ve karşılık verebilir. Bu, bir insanın şöyle demesi gibidir: "Sen bu görüşe muvafakat mı ediyorsun, muhalefet mi?" denilir. Cevap veren de, "muhalefet ediyorum" diyebilir. 130[130]

Kâfirleri Ölüye Benzetme

Âyetteki, 'Ölülere (gelince), Allah onlan diriltir" cümlesi hakkında iki görüş vardır:
1) Bu cümle, Allah Teâlâ'nın, onları olumlu cevap vermeye (zorlayabileceğinin temsîlî olarak anlatımıdır. Buna göre, bi ifadeden murad şudur: "Allah Teâlâ. Kıyamette ölüleri kabirlerinden diriltip çıkartmaya kadirdir. Sonra onlar, hesaba çekilmek üzere Allah'ın huzuruna döndürülüp götürüleceklerdir. İşte burada da böyledir. Allah Teâlâ, bu kâfirlerin kalblerini iman ile diriltmeye kadirdir. Sen ise buna kadir olamazsın."
2) Bu ifadenin manası şöyledir: "O ölüleri, yani kâfirleri Allah diriltir. Sonra onlar, O'na döndürülürler. İşte o zaman duyarlar. Daha önce ise, onların (hakikati) duyup anlamalarına imkân yoktur."
Âyetteki tabiri, yâ harfinin fethası ile (dönerler) şeklinde de okunmuştur.
Ben derim ki: Hiç şüphesiz, ruhsuz bir cesedde kokuşmalar, irinler, cerahatlar ve çeşitli çürümeler meydana gelir. Ona yapılacak en güzel şey, onu toprağa gömmektir. Aynı şekilde, akıldan yoksun bir ruhun sahibi de, zincirlenmesi ve hapsedilmesi gereken bir delidir. Binaenaleyh ruha nisbetle akıl, bedene nisbetle rûh gibidir. Aynı şekilde marifetullahdan Allah'ın sıfatlarının ve O'na itaatin bilgisinden yoksun olan akıl da, boşa gitmiş, yok olmuş gibidir. Bundan dolayı, tevhid'in ve marifetullah'ın akla nisbeti (akla göre durumu), aklın ruha,

---

[128] [128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/406-408
[129] [129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/408
[130] [130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/408

ruhun da bedene nisbeti (göre durumu) gibidir. Böylece marifetullah ve muhabbetullah (Allah bilgisi ve sevgisi), ruhun ruhunun ruhudur. Binaenaleyh bu marifetullahtan yoksun olan kimse, ölülerin sıfatına bürünmüş olur. Bundan dolayı, Hak Teâlâ, küfürde direten bu kâfirleri "Ölüler" diye isimlendirmiştir. Allah en iyi bilendir. 131[131]

Kur'ân'ın Kesin Bir Mu'cize Olması

"(Şöyle) dediler: "Ona Eabb'inden bir âyet indirilmeli değil miydi?" De ki: "Şüphesiz Allah, âyet (mucize) indirmeye kadirdir." Fakat onların çoğu bilmezler..." (En'âm, 37).
Bil ki bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edenlerin şüphelerinin dördüncüsüdür. Çünkü onlar, "Eğer o, Allah katından görevlendiril|miş bir peygamber olsaydı, O'na kesin bir âyet ve apaçık bir mu'cize indirilmeli değil miydi?" diyorlardı.
Rivayet edildiğine göre mülhidlerden birisi tenkîd ederek: "Eğer Muhammed bir mu'cize getirmiş olsaydı, o kâfirlerin, "Ona Rabbfnden bir âyet (mu'cize) indirilmeli değil miydi?" demesi doğru olmaz; Allah da, "Şüphesiz Allah, âyet (mucize) indirmeye kadirdir" demezdi" demiştir.
Buna şöyle cevap verilir: Hiç şüphesiz Kur'ân, kesin bir mu'cize, apaçık delilller ve açıklamalardır. Çünkü Hz. Muhammed, Kur'ân ile müşriklere meydan okumuş, ama onlar, Kur'ân'ın benzerini getirmekten, ona muaraza etmekten aciz kalmışlardır. Bu, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğuna delâlet eder...
Geriye ise, "Eğer durum böyleyse, o müşrikler daha nasıl, "Ona Eabb'inden bir âyet indirilmeli değil miydi?" demişlerdir?" denilmesi kalmaktadır ki, buna birkaç yönden cevap verilebilir:
a) Belki de müşrikler, inadlaşarak ve bâtılda ısrar ederek, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğunu tenkid ve ta'n etmişlerdir. Onlar "Kur'ân da, diğer kitaplar gibi bir kitaptır. Kitap ise, Tevrat, Zebur ve İncil hakkında da olduğu gibi, bir mu'cize olmaz..." diyorlar ve bu şüpheleri sebebiyle, bir mu'cize istiyorlardı. 132[132]

Müşriklerin Keyiflerine Göre İstedikleri Bazı Mucizelerin Gösterilmesinin Hikmeti

b) Onlar, denizi yarmak, dağı yükselterek onu bir gölgelik haline getirmek ve ölüleri diriltmek gibi, diğer peygamberlerin mu'cizelerine benzeyen ezici mu'cizeler talep ediyorlardı.
c) Onlar, inâd ederek ve bâtılda direterek, melekler indirmek, göğü parça parça indirmek ve kâfirlerden nakletmiş olduğu diğer talepler gibi daha fazla âyet ve mu'cizeler talep ediyorlardı.
d) Bundan murad, Allah Teâlâ'nın o bazı kâfirlerden nakletmiş olduğu, "Ey Allah, eğer bu, senin katından olan Hakkın ta kendisi ise, durma bizim üzerimize gökten taş yağdır, yahud acıklı bir azab getir!" (Eniai, 32) şeklindeki ifadedir. Bütün bu manalar, âyetin lafzının taşıyabileceği manalardır.
Sonra Cenâb-ı Hak, onların bu isteklerine, "De ki: "Şüphesiz Allah, âyet (mu'cize) indirmeye kadirdir" yani "Allah, onların istedikleri şeyi yaratmaya ve teklif ettikleri şeyi meydana getirmeye kadirdir. Fakat onların çoğu bilmezler diyerek cevap vermiştir. Alimler, bu tabirin tefsiri hakkında muhtelif görüşler beyan ederek, ihtilaf etmişlerdir.
1) Bundan murad şudur: Allah Teâlâ bir âyet ve kesin bir mu'cize olan Kur'ân'ı indirdiği zaman, bundan daha fazlasını istemek, işi yokuşa sürme ve bâtıl bir inatlaşma olmuş olur. Halbuki, yegane hüküm ve emir, yüce Allah'ındır. Bu sebeple, O eğer dilerse yapar, dilemezse yapmaz. Çünkü O'nun fail-i muhtar oluşu, ehl-i sünnetin görüşüne göre sırf meşîet-i ılâhiyyeye; Mutezilenin görüşüne göre de kulların maslahatına göredir. Her iki durumda da O'nun fail oluşu, insanların istek ve taleplerine göre tahakkuk etmez. Binaenaleyh, onların isteklerine dilerse cevap verir, dilemezse vermez.

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/409
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/409-410

2) Kesin mu'cizeler ve yeterli, apaçık deliller ortaya çıktığı zaman, kâfirlerin mazeret ve bahane kapısı kapanır... Binaenaleyh bundan sonra, eğer Allah Teâlâ onların bu tekliflerine icabet ederse, belki de onlar ikinci, üçüncü ve dördüncü., ilh. tekliflerde bulunacaklardı. Bu ise, delilin yerleşmemesine ve hüccetin tamamlanmamasına sebebiyet verir. Bu sebeple de, daha işin başında, bu kapıyı kapatmak ve daha önce geçmiş olan kesin mu'cize ve apaçık delille yetinmek gerekmiştir.
3) Cenâb-ı Allah, eğer onlara, istemiş oldukları zahir mu'cizeleri vermiş olsaydı; onlar da, bu mu'cizeler zuhur edince, iman etmemiş olsalardı, o zaman onlar kökten imha azabını hak etmiş olurlardı. Halbuki Allah'ın rahmeti, onları bu belâdan korumayı iktiza etmiştir; bu sebeple onlara kendisinden bir rahmet olmak üzere, her ne kadar onlar bu rahmetin keyfiyyetini anlamıyorlarsa da, onlara taleb ettikleri şeyi vermemiştir. İşte bu manadan dolayı Allah, "Fakat onların çoğu bilmezler..." buyurmuştur.
4) Yüce Allah onların, bu mu'cizeleri, bir fayda elde etmek istedikleri için değil, sırf inad ve taassuplarından dolayı, istediklerini biliyordu. Yine Allah, eğer onlara istediklerini vermiş olsaydı bile, onların yine de inanmayacaklarını biliyordu. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bunda bir fayda olmadığını bildiği için, onlara talep ettikleri şeyi vermedi. Şu halde "Fakat onların çoğu bitmezler" cümlesinden maksad şudur: "Bu topluluk, bu mu'cizeyi, inad ve taassupları sebebiyle istedikleri zaman, Allah'ın onların bu isteklerini yerine getirmeyeceğini bilmiyorlar... Eğer onlar bunu biliyor ve düşünüyor olsalardı, o mu'cizeleri ondan yararlanmak amacıyla isterlerdi; o zaman da Cenâb-ı Allah onlara, istedikleri buseyi verirdi..." Allah en iyi bilendir. 133[133]

"Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet ancak Rablertne toplanıp getirilirler.." (En’am, 38).
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 134[134]

Hayvanların da Birer Ümmet Oldukları

Âyetin daha önceki kısımla münasebeti hakkında şunu deriz: Bu hususta iki izah şekli bulunmaktadır:
1) Cenâb-ı Hak önceki âyette, eğer diğer mu'cizelerin indirilmesi onların yararına olsaydı, onları izhâr edeceğini,
anCflk. bu mu'cizeleri izhâr etmenin, o mükellefler için bir fayda itaöe rtmeyeceftrâ, işte bu sebeple de oman izhar etmediğini açıklamıştı. Bu cevap ancak, Allah Teâlâ'nın,
kulların faydalarını gözetip buna göre onlara lütufta bulunduğu sabit olduğu zaman tamamlanır... Bundan dolayı yüce Allah, 'Yende yürüyen hiçbir canlı ve İki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi de "Allah'ın fazl-ı kereminin, alâkasının, rahmetinin ve ihsanının kendilerine ulaşması hususunda, ' hepsi sizin gibi ümmetlerdir" diyerek, durumun böyle olduğunu açıklamış ve iyice anlatmıştır. Bu âdeta, müşahede olunan ve hissedilen bir şey gibidir. Allah'ın inayetinin eserleri bütün canlılara ulaştığına göre, eğer bu ezici mu'cizeleri izhâr etmek kulların yararına olsaydı, Allah onu yerine getirir, onları İzhar eder; Allahu Teâlâ'nın, faydaları ve maslahatları hususunda hiçbir canlıya cimri davranmadığı açıkça malum olduğu için, bu hususta da cimri davranması imkânsız olurdu. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu mu'cizeleri izhâr etmeyeceğine delâlet eder. Zira bu mu'cizeleri izhar etmek, kulların faydalarını haleldar eder. İşte, bu âyet ile Önceki âyet arasındaki ilgi ve münasebetin izahı budur. Allah en iyi bilendir.
2) Âyetin makabli ile münasebeti hakkında Kadî söyle demiştir: Allah Teâlâ kâfirleri daha önce zikredip, onların Allah'a döndürülüp haşrolunacaklarını beyan edince, onun peşinden

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/410-411
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/412

onların haşrolu nacaklarını, 'Terde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir" sözüyle de beyân etmiştir. Ki bu âyetin maksadı, hasrolunma ve öldükten sonra dirilmenin insanlar hakkında söz konusu olduğu gibi, hayvanlar hakkında da söz konusu olduğunu beyan etmektir. 135[135]

İkinci Mesele

Hayvanlar, ya yeryüzünde hareket ederler, ya da havada uçarlar. Binaenaleyh, Cenâb-t Hakk'ın, yaratmış olduğu
bütün canlılar, bu iki vasıftan hâlî değildirler. Yani onlar, ya yeryüzünde hareket ederler veya havada uçarlar. Âyet hakkında birkaç soru vardır: 136[136]

Âyette Deniz Hayvanları Zikredilmiyor Sorusu

Birinci soru: Hayvanlar, meselâ denizdeki batıklar veya suda yüzüp orada yaşayan başka canlılar gibi, bu iki kısmın hükmüne dahil olmayanlar da vardır:
Cevap: Suda hareket etmeleri bakımından "dâbbe" (kımıldayan, debelenen); suda yüzmeleri bakımından da "uçan..." diye tavsif edilmeleri uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, kuşun havada yüzmesi gibi, o da suda yüzer. Ancak ne var ki, bu hayvanları "kımıldama, debelenme..." ile tavsif etmek, dile, onları uçmakla tavsif etmekten daha yakındır... 137[137]

Dâbbe Hakkında Bilgi

İkinci soru: "Kımıldanan, debelenen" («tf-u'l) kelimesini, yeryüzünde olmakla kayıtlamanın anlamı nedir?
Buna şu iki yönden cevap verilebilir:
a) Daha açık ve net olanla istidlalde bulunmak için, Cenâb-t Hak gökte olanı değil de, özellikle yerde olanı zikretmiştir. Çünkü, gökte olan da, her ne kadar bizim gibi mahlûk, yaratık olsalar da bu açık değildir.
b) Bu sözü zikretmekten maksat şudur: Allah'ın inayeti, bu canlılar hakkında da söz konusu olunca, bu kesin ve kahir mu'cizeleri izhâr etmek bir fayda temin etseydi, O bunları izhâr etmekten geri durmazdı. Bu maksat ise ancak, derece bakımından insandan daha yüce olanı zikretmekle değil, ondan daha aşağıda olanı zikretmekle tamamlanır... İşte bu anlamdan dolayı, Cenâb-ı Hak, "ed-dâbbe" (kımıldayan, debelenen) kelimesini, yeryüzünde olmakla kayıtlamıştır.
Üçüncü soru: Her uçan iki kanadıyla uçtuğu halde, Cenâb-ı Hakk'ın *^-t^v J& "İki kanadıyla uçan" demesindeki hikmet ve fayda nedir?
Cevap: Buna birkaç yönden cevap veririz:
a) Bu nitelik, Arapların tıpkı "dişi koyun"; "Onunla, ağzımla onuştum" ve "Ona, iki ayağımla gittim..." tabirlerinde olduğu gibi, te'kîd için getirilmiştir.
b) Bu, bir kimsenin kölesine, çok hızlı biçimde yapmasını murad ederek, "haydi uç, göreyim seni!" demesi gibidir. Bu takdire göre uçmak, kanatsız olabilir. Nitekim şair el-Hamâsî "Topluluklar halinde ve tek tek olarak ona (doğru adeta) uçtular" demiştir.
Böylece, Cenâb-ı Hak, "kanat" kelimesini, söz sırf uçmayla ilgili olsun diye zikretmiştir.
c) Allah melekleri vasfederken, '...melekleri İkişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan..." (Fâtır. d buyurmuştur. Böylece burada da, melekler dışta kalsınlar diye, "...iki kanadıyla uçan hiçbir kuş olmamak üzere..." buyurulmuştur. Binaenaleyh biz, bu sözün maksadının, derece bakımından insandan daha yüce olanının zikredilmesiyle değil, daha düşük olanının

---

[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/412-413
[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/413
[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/413

zikredilmesiyle tamamlanacağını beyan ettik.
Dördüncü soru: ve kelimeleri tekil olduğu halde, Cenâb-ı Hak için (ümmetler) kelimesini çoğul getirmiştir.
Cevap: Hak Teâlâ'nın, "Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere..." tabirleri "istiğrak" (kapsamlılık) manasına delâlet edip. "Yerde yürüyen canlılar ve kuşlar hariç olmamak üzere.." demeye de gerek kalmayınca, hiç şüphesiz (kelimesi manaya hamledilmiş olur. 138[138]

İnsan ve Hayvan Ümmetlerinin Benzer Tarafları

Beşinci soru: "hepsi sizin gibi ümmetlerdir" buyruğu hakkında Ferrâ şöyle demiştir: "Her çeşit canlı, başlı başına bir ümmettir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde, "Şayet köpekler ümmetlerden bir ümmet olmasaydı, onların Öldürülmelerini emrederdim"139[139] uyurmuş, böylece de köpeklerin bir ümmet olduğunu beyan etmiştir.
Bu sabit olunca biz deriz ki: Bu âyet-i kerime, yerde yürüyen canlılar ile kuşların da bizler gibi olduğuna delâlet etmektedir. Âyet-i kerimede, bu benzerliğin hangi manalarda olduğu hususuna delâlet eden bir açıklama yoktur. Bundan muradın, benzerliğin bütün yönlerden olduğunun söylenmesi de mümkün değildir. Aksi halde o hayvanların, biçim, sıfat ve yaratılış bakımından bizim gibi olmaları gerekirdi ki. u bâtıldır. Böylece, âyet-i kerimede, bu benzerliğin hangi konular ve durumlar hakkında olduğu hususunda bir delâletin bulunmadığı ortaya çıkmış olur. Bunu açıklar mısınız?
Cevap: Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette insan ile "dâbbe" (kımıldayan, debelenen canlılar) ve kuşlar arasında bir benzerlik bulunduğuna dair vermiş olduğu hükmü tayin etme hususunda ihtilâf etmişler ve şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:
Birinci görüş: Vahidî, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cenâb-ı Hak, bu âyetle, "Onlar beni tanıyor, beni birliyor (tevhîd), beni teşbih ediyor ve bana hamdediyorlar..." manasını kastetmiştir. Müfessirlerden büyük bir grup bu görüşü benimseyerek, "Bu canlılar Allah'ı tanıyor, O'na hamdediyor, O'nu birliyor ve O'nu teşbih ediyorlar..." demişler ve bu görüşlerine "Hiçbir şey hariç olmamak üzere, hepsi O'na hamd ile teşbih eder..." {isra. 44) âyetiyle; yine hayvanların vasıfları hakkındaki, "Her biri duasını da, teşbihini de muhakkak bilmiştir" (Nur, 4i) etini; ve keza Cenâb-ı Hakk'ın, karıncaya ve hüdhüd'e hitap etmesini delil getirmişlerdir ki, biz bu meselenin tahkikini, bu âyetleri tefsir ederken daha geniş olarak ele alıp inceledik...
Ebu'd-Derdâ'nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hayvanların akılları, şu dört şey müstesna, her şeyden uzaktır, anlayamaz: Marifetullah, (Allah'ı tanımak), rızık peşinde koşmak, erkek ve dişinin birbirini tanıması ve onlardan her birinin diğeri için hazırlanması..."
Yine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kim bir serçeyi boş yere öldürürse, o serçe Kıyamet gününde, seslenerek Allah a gelir de şöyle der: "Ya Rabbi, bu beni boş yere öldürdü. Benden istifade etmediği gibi, yeryüzünün otlarından yememe de müsaade etmedi'140[140]
İkinci görüş: 8u âyetten "Onlar, tıpkı insanlar gibi, birbirlerine benzemeleri, birbirleriyle ünsiyet edip birbirlerini sevmeleri ve birbirlerinden doğmaları bakımından birer ümmet, birer cemaat ve mahluk olmaları hususunda sizin gibi ümmetlerdir" manası murad edilmiştir.
Ancak ne var ki, bu görüş itibariyle bir kimse şöyle sorabilir: "Âyeti bu manaya hamletmek, nazar-ı dikkate alınacak bir fayda temin etmez. Çünkü bütün canlıların bu nitelikleri taşıdığı, herkes için malum olan bir husustur. Binaenaleyh, bunların böyle olduğunu bildirmede herhangi bir fayda yoktur.
Üçüncü görüş: Bu ifadeden, "Onlar, Allah'ın onların işlerini tedbir edip, onları yaratması ve

---

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/413-414
139[139] Ebu Dâvûd, Sayd. 1 (111/108).
140[140] Benzeri ifadeler için, Darimi, Edâhî, 16 (U/84); Müsn*d, U/166, 197,210.

rıztklarını tekeffül etmesi hususunda bizim gibidirler.." manası murad edilmiştir. Bu görüş, varlığı zarurî olarak bilinen şeyleri haber verme hususunda, ikinci görüşe daha yakındır.
Dördüncü görüş: Bundan murad şudur: Allahu Tealâ insanların halleriyle alakalı olarak ömürleri, rızıkları, ecelleri, mutlu (saîd) veya şakî (bedbaht) mi olacakları gibi hususları Kur'ân-ı Kerim'de iyice anlattığı gibi, aynı şekilde bütün canlılar hakkında da, bütün bu hususları, yine Kur'ân-ı Kerim'de anlatmıştır. Bunun delili ise O'nun, "biz o kitapta hiçbir şeyi eksfk bırakmadık..." buyurmuş olmasıdır. Halbuki, bu cümlenin "hepsi sizin gibi ümmetlerdir" sözünün peşinden getirilmesinin faydası ancak bizim söylediğimiz husustur.
Beşinci görüş: Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle, onların Kıyamet gününde hasrolunmaları ve haklarının kendilerine verilmeleri hususunda, bizim gibi olduklarını kastetmiştir. Nitekim. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kısas yapılarak boynuzludan boynuzsuzların hakkı alınır"141[141] dediği rivayet edilmiştir.
Altıncı görüş: Âyetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda bizim tercih ettiğimiz görüştür ki, o da şudur: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den kesin, açık ve net bir mu'cize getirmesini talep etmişlerdi. Böylece Cenâb-ı Hak da, yardımının insanlara ulaşması gibi, bütün canlılara da ulaşıp yetiştiğini beyan buyurmuştur. Rahmeti ve lütf-u keremi, hayvanlara dahi cimrilik yapmayacak bir dereceye ulaşrmş olan bir zat, bu rahmeti ve fazl-u keremi hususunda, insanlara haydi haydi cimri davranmaz.. Böylece, Allah'ın kesin mu'cizeleri izhâr etmekten geri durması, bu mu'cizelerin izhâr edilmesinin, o soranlar için bir fayda temin etmediğine ve o mu'cizelerin, onların taleplerine uygun bir biçimde izhar edilmesinin, onlara çok büyük bir zarar isabet etmesine yol açacağına delâlet etmiştir.
Yedinci görüş: Ebu Selmân el-Hattabî'nın, Süfyan İbn Uyeyne'den rivayet etmiş olduğu şu husustur: Bu âyeti okuyunca Süfyan İbn Uyeyne şöyle demiştir: "Yeryüzünde bulunan her insanda, hayvanlardan bir kısmına benzeyen bir yön vardır. Meselâ insanlardan kimisi, arslanın saldırması gibi saldırır; bir kısmı kurdun koşması gibi koşar; bir kısmı, köpek gibi havlar; bir kısmı, tavus kuşu gibi bezenir süslenir; bir kısmı da domuza benzer.. Çünkü bakıcısı domuza güzel bir yiyecek getirdiğinde o onu yemez; adam onun çöplüğünden ayrılır ayrılmaz, domuz kendi çöplüğünü ve pisliğini yemeye başlar.. İşte bunun gibi öyle insanlar vardır ki, elli tane hikmetli söz duyar da, onlardan bir tanesini bile bellemez, ama sen bir defa hata etsen, onu hemen kafasına kor, her mecliste onu anlatır..." Daha sonra Süfyan, sözüne devamla şöyle demiştir: "Kardeşim, bil ki sen, ancak yırtıcı canlılar ve hayvanlarla haşir neşir olmaktasın.. Binaenaleyh, onlardan iyice sakın ve kendini koru..." İşte bu konuda söylenenlerin tamamı bundan ibarettir. 142[142]

Tenasühe inananların Bu Âyete Tutunma Çabaları

"Tenasüh" (ruhların, öldükten sonra başka bir bedene geçmesi) inancını benimseyenler, İnsan ruhunun, eğer o
saîd (mutlu), Allah'a itaatkâr ve gerçek bilgiler ve temiz huylarla muttasıf ise, insanın ölümünden sonra hükümdarların bedenlerine geçtiğini söylemektedirler. "Hatta bu durumdaki ruhlar, melekler âlemine karışır...Ama ruhlar bedbaht (kötü), câhil ve asî isefer,. o zaman da hayvanların bedenlerine geçerler... Bu ruhlar ne zaman daha şakî olup, azabı hakederîerse, daha âdi, daha şakî ve daha çok zahmet çeken canlılara geçerler.. "Tenasüh" görüşünde olanlar, görüşlerine bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu âyet açıkça her canlının ve kuşun, bizim gibi olduğunu göstermektedir. Halbuki mümâselet (benzerlik) lafzı, bütün zatî sıfatlar bakımından bir eşitliğin bulunmasını gerektirir. Ama ârizî (sonradan olma) sıfatlara gelince, bu husustaki eşitlik, benzerlikte nazar-ı itibara alınmaz."
Sonra bu görüşte olanlar, buna ilaveten şöyle demişlerdir: "İşte bununla, bütün hayvanların ruhlarının Rablerini. kendileri için gerçekleşen saadet ile şekâveti ve Allah Teâlâ'nın o

---

[141] [141] Yakın ifadeler için. Müsned. 1/72: 11/235.323.

[142] [142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/414-417

canlılardan her cinse kendi cinslerinden bir peygamber gönderdiği sabit olmuştur." Bunlar görüşlerine şöyle delil getirmişlerdir: "Bu âyet ile, canlıların ve kuşların birer ümmet oldukları sabit olmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, "hiçbir ümmet müstesna olmamak üzere, mutlaka içinde bir korkutucu (peygamber gelip) geçmiştir" (Fâtır. 24) buyurmuştur. Bu âyet açıkça, bu canlılardan herbir taife (cins) için, Allah'ın kendilerine gönderdiği bir peygamber olduğunu göstermektedir." Sonra onlar bu görüşlerini, Hüdhüd, Karınca kıssaları [Süleyman (a.s)'ın kıssaları] ve diğer Kur'ân kıssaları ile te'kid etmişlerdir.

Bil ki "tenasüh" görüşünü biz, usul ilminde (Akaid'de) yer alan güzel delillerle çürüttük. Bu âyete gelince, bahsedilen bazı hususlarda insanlar ile diğer canlılar arasında benzerliğin bulunuşunun doğruluğuna dair yeterli şeyler söyledik. Binaenaleyh tenâsühcülerin ileri sürdükleri şeyleri isbat etmeye ihtiyacımız yoktur. Allah en iyi bilendir. 143[143]

Âyetindeki Kitab Hakkında Tefsirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz o kitapta, hiçbir şeyi eksik bırakmadık" buyurmuştur. Bu ifadedeki "Kitap" ile ne kastedildiği hususunda iki görüş vardır:

1) Bundan murad, Arş'da ve mahlûkatın bütün hallerini tam ve tafsilatlı olarak kapsayan, semâda ve Arş'da bulunan Levh-I Mahfûz'dur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Kalem, Klarnete kadar olacak herşeyi yazdı ve böy/ece kurudu"144[144] buyurmuştur.

2) Bundan murad, Kur'ân'dır. Bu görüş daha açıktır. Çünkü elif-lâm müfred ismin başına geldiğinde, daha Önce geçen ve bilinen bir varlığı gösterir. Müslümanlarca, bilinen ve daha önce zikredilmiş olan kitap ise, Kur'ân-ı Kerim'dir. Binaenaleyh bu "kitap" ile, Kur'ân'ın murad edilmiş olması gerekir. 145[145]

Her Türlü İlme Alt Meselelerin Kur'ân'da Yer Alıp Almaması

Bunun böyîe olduğu sabit olunca, birisi Şöyte^iyebilir: "Kur'ân'da, tıp ve cebir ilimleri ile, diğer birçok konuların ve ilimlerin detaylı bilgileri bulunmadığı halde ve yine âlimlerin usûl ve fürû ilmine dair mezhebteri ile delillerinin tafsilatı bulunmadığı halde, Cenab-ı Hak niçin "Biz o kitapta, hiçbir şeyi eksik bırakmadık" buyurmuştur?"

Buna şu şekilde cevap verilir: Hak Teâlâ'nın bu buyruğu "bilinmesi gereken şeylerin beyân edilmiş olması" manasına has olmalıdır. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:

a) "Tefrit" (eksik bırakma) kelimesi, olumlu veya olumsuz yönden, ancak beyân edilmesi gereken şey hususunda kullanılır. Çünkü hiç kimsenin, yapmaya ihtiyaç duymadığı şeyleri yapmamada, tefrit yaptığı veya kusurlu davrandığı söylenemez. Bu kelime ancak, kişinin yapmaya ihtiyaç duyduğu şeylerde kusurlu davrandığında kullanılır.

b) Kur'ân'ın bütün veyahut ekseri âyetleri, bu kitabın indirilişinden maksadın, dini açıklamak, Allah ile O'nun hükümlerini tanıtmak olduğuna, mutabakat, "tazammun" veyahut da "iltizam" olarak delâlet etmektedir. Bu kayıt, Kur'ân'tn tamamından anlaşıldığına göre, bu âyetteki mutlak ifade, bu mukayyed manaya hamledilir.

Kur'ân'ın bütün ilimlerin usûl ve fürûunu (prensiplerini ve tafsilatını) kapsamamasına gelince biz şöyle deriz: "Bütün usûl ilmi Kur'ân'da mevcuttur. Çünkü aslî deliller Kur'ân'da en beliğ bir şekilde zikredilmiştir. Fakat mezheblerin rivayetine ve görüşlerin tafsilatına gelince, bunların Kur'ân'da bulunmasına ihtiyaç yoktur."

Fürû ilminin detayları için de söyle deriz: "Alimlerin bu hususta iki görüşü vardır: Birinci görüş: Onlar söyle derler: "Kur'ân, icmâın, haber-i vahid'in ve kıyasın şeriatta bir delil olduğuna delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu üç asıldan birinin delâlet edip ortaya koyduğu her şey (her hüküm), aslında Kur'ân'da mevcut demektir."

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/417

144[144] Keşfu'l-Hafâ, 1/332.

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/417-418

Vahidî (r.h), bunun böyle olduğuna şu üç misali göstermiştir:
Birinci misal: Rivayet olunduğuna göre, İbn Mes'ud (r.a), "Dövme yapan ile yaptıranı ve peruk yapan ile takanı kastederek, "Allah'ın kitabında lanet ettiği kimseye, ben niye lanet etmiyeyim ki..." demiştir.
Yine rivayet edildiğine göre bir kadın bütün Kur'ân'ı okumuş, sonra Abdullah İbn Mes'ûd (r.a)'a gelerek "Ey İbn Ümml Abd, dün gece Kur'ân'ın iki kapağı arasındaki herşeyi okudum ama onda dövme yapan ile yaptırana lanet edildiğine rastlamadım" dedi. İbn Mes'ûd (r.a) dedi ki: "Eğer gerçekten okumuş olsaydın, onu bulurdun. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Peygamber size ne verdiyse onu alın" (Haşr, 7) buyurmuştur. Resûlullah'ın, bize verdiği şeylerden birisi de, "Allah, dövme yapan ve yaptırana lanet etti" 146[146] buyurmuş olmasıdır."
Ben derim ki: "Bu manayı, Kur'ân'da, bundan daha açık bir şekilde bulmak mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak Nisa sûresinde, "(onlar) o çok İnada bir şeytandan başkasına tapmış olmazlar. Allah ona lanet etti" (En'âm, 117-118) buyurmuş ve şeytana lanet ettiğini bildirmiştir. Daha sonra da, şeytanın kötü fiillerini saymış ve o fiillerden biri olarak, "Onlara muhakkak emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler" (Nisa, 119) sözünü zikretmiştir. Bu âyetin zahiri, Allah'ın yarattığını değiştirmenin, laneti gerektirdiğini gösterir. 147[147]

İmam Şafiî'nin Mes'eleleri Kur'ân'a İrca Etmesi

İkinci misal: Bildirildiğine göre Şafiî (r.h), Mescid-i Haram'da oturup: "Bana ne sorarsanız sorun, mutlaka ona Allah'ın kitabı ile cevap veririm" demiş. Bunun üzerine bir kimse, "ihramlı birisi bir eşek arısı öldürürse, bunun hükmü nedir?" deyince, Şafiî (r.h), "Bu kimseye bir şey gerekmez" dedi. Adam da, "Bu, Allah'ın kitabının neresinde?" diye sordu. O, "Allah, "Peygamber size ne verdiyse onu alın" r. 7) buyurmuştur" der. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e isnâd ederek O'nun, , "Benim ve benden sonraki Hülefâ-i Raşidin'in sünnetine yapışın"148[148] dediğini; daha sonra Hz. Ömer (r.a)'e isnad ederek, Hz. Ömer'in, ihramlı kimse eşek arısını öldürebilir" dediğini söylemiştir.
Vahidî: "Şafii bu kimseye, Kur'ân'dan, üç merhalede istinbatta bulunarak, cevap vermiştir" der. Ben derim kt: "Burada, bundan daha kısa şöyle bir başka yol daha vardır: Müslümanların mallan aslında ma'sum (mukaddes, korunmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faidesine, yaptığı (şer) kendi zarannadır" (B«k»r&. 266); "O, sizden mallarınızı da istemez'' (Muhammed, 36) ve ' 'Birbirinizin mallarını, haram yollarla yemeyin. Ancak onun, karşılıklı rıza İle olan bir ticaret olması müstesna..." (Nisa, 29) buyurmuş ve böylece ticaret yolu dışında bir yolla insanların matlarını alıp yemeyi yasaklamıştır. Binaenaleyh ticaret söz konusu olmadığı zaman, bu malların (başkasına) haram oluş aslı üzere kalması gerekir. İşte bu umumî prensipler, eşek arısını öldüren ihramlıya, herhangi bir cezanın gerekmeyeceğini gösterir. Çünkü bu umûmî prensiplere tutunmak, bunun hükmünün de aynı durumda olmasını gerektirir.
Şafiî'nin takib ettiği yol, şu dört derecede, umûmî ifadelere sarılmadır:
a) Hak Teâlâ'nın, "Peygamber size ne verdiyse onu alın" (Ha$r, 7)âyetinin umûmî manasına tutunmaktır. Peygamber (s.a.s)'in emirlerinin içine giren şeylerden birisi de, Hulefâ-i Râşidin'e uymaktır.
b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, 'Benim ve benden sonraki Hulefâ-i Raşldîn'ln sünnetine yapışın"149[149] hadisinin umûmî manasına tutunmaktır.
c) Hz. Ömer (r.a)'in Hulefâ-i Raşidîn'den oluşunu beyân etmeye tutunmadır.
d) Hz. Ömer'in bu meselede herhangi bir ceza gerekmediğini rivayet etmeye tutunmadır.

146[146] Müslim, Libas, 119(111/1677)
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/418-419
148[148] Müsned, HI/424.
149[149] Müsned, 111/424.

Böylece, bizim söylediğimiz yolun daha kısa olduğu sabit olur.

Üçüncü misal: Vahidî şöyle demiştir: "Zinakâr Useyf hadisinde rivayet edildiğine göre, Useyf'in babası Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Aramızda Allah'ın kitabı ile hükmet" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *İİl "Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, aranızda Allah'ın kitabı ile hükmedeceğim"150[150] buyurmuş ve sonra, Useyf'e celde (sopa) vurulup, sürgüne gönderilmesine; zina yaptığı kadının ise, eğer itiraf ederse, recmedilmesine hükmetmiştir. Halbuki Kur'ân'da açık olarak, sopa ile birlikte sürgün cezası geçmemektedir. İşte bu da gösteriyor ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hükmettiği herşey Allah'ın kitabının aynısı olur."

Ben derim ki: "Bu misal doğru ve gerçektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "İnsanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın diye sana (kitabı İndirdik)" (Naw, 44) buyurmuştur. Hz. Peygmaber'in beyan ettiği herşey, bu âyetin hükmüne dahildir. Böylece bu misallerle, Kur'ân-ı Kerim, icmâ'nın, haber-i vahidin ve kıyasın bir delil olduğuna delalet edince; yine, bu üç yoldan birisiyle sabit olan her hüküm de gerçekte Kur'ân ile sabit olmuş gibi olunca, işte o zaman Cen&b-ı Hakk'ın: "Biz o kitapta, hiçbir şeyi eksik bırakmadık" beyanının doğru olduğu sübut bulmuş olur. İşte bu görüşün İzahı budur ve bu görüş, cumhur-u fukahanın ekserisinin desteklediği görüştür.

Bir kimse şöyle diyebilir: Bu izahın neticesi şudur: Kur'ân-ı Kerim, haber-i vahid ve kıyasın bir delil olduğuna ve bu iki temel asılla sabit olan her hükmün de, gerçekte Kur'ân-ı Kerim ile sabit olmuş gibi olduğuna delâlet etmiş olsa bile biz şöyle diyoruz: "Biz o kitabta, hiç bir şeyi eksik bırakmadık" âyetini bu manaya hamletmek caiz değildir. Zira, "Biz o kitabta, hiç bir şeyi eksik bırakmadık" buyruğunun gayesi, bu kitabı ululamak, yüceltmek ve onu iyice medh-ü sena etmektir. Binaenaleyh, bu âyeti bu manaya hamledersek, bundan, onu tazimi ifade eden bir şey elde edilmez. Bu böyledir, zira biz farzedelim ki Allah Teâlâ, "icmâ, haber-i vahid ve kıyas ile amel ediniz" buyurmuş olsun; bu durumda âlimlerin ileri sürmüş oldukları bu mana, bu lafızdan da elde edilir. Bu az kelime ile anlatılabilecek olan bir manayı, kendisini İhtiva ettiği için, Kur'ân'tn övülmesine bir sebep kılmak mümkün değildir. Çünkü bu, daha kısa bir yoldan elde edilmesi mümkün olmadığı zaman, büyük bir medh-ü senayı gerektirir. Ama biz, kastedilen bu mananın, söylediğimiz kısa ifade ile anlatılabileceğini açıklayınca, onun Kur'ân'ın ta'zimi için zikredilmesinin mümkün olmadığını anlamış oluruz. Böylece bu âyet-i kerimenin, Kur'ân't yüceltmek maksadıyla zikredildiği, onların söylediği mananın ise, Kur'ân'm yüceltilmesini ifade etmediği sabit olmuş olur. Böylece de, "bu âyeti, bu manaya hamletmek caiz değildir" demek gerekmiştir. İşte bu görüşün anlatılması hususunda söylenebilecek şeylerin tamamı bunlardan ibarettir.

İkinci görüş: Bu âyetin tefsiri hususunda bir diğer görüş de şöyle diyenlerin görüşüdür: "Kur'ân bütün hükümlerin açıklamasını ihtiva etmektedir. Bunu şöyle izah ederiz: "Berâet-i zimmet", bütün mükellefler için asıldır. Mükellefin zimmetinin meşgul (başkalarına karşı sorumlu) olması ise, ayrı bir delilden dolayıdır. Hakkında mükellefiyet bulunmayan herşeye delil getirmek imkânsızdır. Çünkü hakkında mükellefiyet bulunmayan şeyler sınırsızdır. Sınırsız ve sonsuz olan şeyleri delillendirmek ise imkânsızdır. Demlendirmek, sınırlı-sayılı şeyler hakkında mümkündür. Mesela Allah'ın kulları üzerinde bin mükellefiyeti vardır ve bunları O, Kur'ân'da zikretmiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'e de bu bin teklifi insanlara ulaştırmasını emretmiş ve! bundan sonra da, "Biz o kitabta hiçbtrşeyi eksik bırakmadık" buyurmuştur. Binaenaleyh bu ifade, "Allah'ın insanlar üzerinde bu bin mükellefiyetten başka bir mükellefiyeti yoktur" manasındadır. Oaha sonra Cenâb-ı Hak bu âyeti, "bugün sizin dininizi kemâle erdlrdim" (Ma.de. 3) âyeti ve "yaş ve kuru her şey istisnasız hepsi apaçık bir kltabtadır" (EnAm, 59) âyeti ile te'kid etmiştir." İşte bu görüşteki terin izahları bundan ibarettir. Bu konuda meseleyi detaylı olarak ele almak ancak usûl-ü fıkha uygun düşer. Allah en iyi bitendir.

Biz yine tefsire dönelim. Diyoruz ki: "Vahidi, "âyetteki edatının zâid olduğunu" söylemiştir. Bu Arapların "Bana hiç kimse gelmedi" sözündeki gibidir. Buna göre bu âyet, "Biz, Kur'ân'da

---

150[150] Buhâri, Sulh, 5.

açıklamadık hiçbirşey bırakma-madık" manasında olur."
Ben derim ki: "Buradaki edatı teb'îz (kısmilik) manasınadır. Buna göre âyetin manası: "Biz, Kur'ân'da, mükellefin muhtaç olduğu şeylerden bazısını eksik bırakmadık" şeklinde olur ki, bu "mükellefin bilmeye muhtaç olduğu hiç bir şeyi Allah bu kitabta eksik bırakmadı" manasında mübalağa ifade eder." 151[151]

Hayvanların da Haşredilecekleri

"Nihayet ancak Rablerine toplanıp getirilirler" buyruğu: "Allah, Kıyamet günü bütün canlıları ve kuşları biraraya toplar" demektir. Bu husus, "Vahşi hayvanlar biraraya^ toplandığı zaman..." (Tekvir, 5) âyeti ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, "Boynuzludan boynuzsuzun hakkı alınır"152[152] hadisi ile kuvvet bulur. Alimlerin bu hususta iki görüşü vardır:
Birinci görüş: Allah Teâlâ, bu canlıları ve kuşları, kendilerine haklarını vermek için biraraya toplar. Bu, Mu'tezile'nin görüşüdür. Çünkü hayvanlara, suçları olmadığı halde eziyet etmek ve elem vermek, ancak karşılığında birşey elde etmeleri durumunda güzel ve yerinde olur. Hayvanlara haklarını vermek vacib olunca, Hak Teâlâ onları, bu bedelleri (hakları) vermek için hasreder (biraraya toplar).
İkinci görüş: Bizim alimlerimizin görüşüdür. Bu görüşe göre, "Allah için bir şeyin vacib olduğunu söylemek imkansızdır. Aksine Allah Teâlâ, o hayvanları, sırf iradesi ve meşieti ile ve uluhiyyetinin gereği olarak hasreder." Bu görüşte olanlar, Allah'ın karşılık vermesinin vacib olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin yanlış ve imkânsız olduğu hususunda şu delilleri getirmişlerdir:
1) Vacib, yapılmadığı zaman zemmi gerektiren şeydir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın zemmedilmeyi haketmesi imkânsızdır. Çünkü o zatı gereği kâmildir. Zatı gereği kâmil olanın, haricî bir işten dolayı zemmi haketmesi düşünülemez. Çünkü zatındaki (kemal), harici bir işin peydan olmasıyla geçersiz olmaz.
2) Allah Teâlâ, bütün sonradan olma varlıkların (mahlukatın) sahibidir. Sahib ve malik olanın, herhangi bir karşılık vermeksizin, sahib olduğu mülk üzerinde tasarrufta bulunması güzel ve yerinde olur.
3) Eğer bir bedel karşılığında başkasına zarar vermek güzel olsaydı; rızası olmadan bir bedeli gerektirdiği için, bizim başka birine zarar vermemiz de güzel olmalıydı. Halbuki bu yanlıştır. Binaenaleyh Allah için bedel vermesinin vacib olduğunu söylemenin yanlış olduğu sabit olur. Allah en iyi bilendir.153[153]

Zahmet Çeken ve Kesilen Hayvanların Bedellerini Almaları Meselesi

Bunu iyice anlayınca, Kâdî'nin bu konuda söz konusu ettiği, bazı detayları zikredelim:
1) Kadî şöyle demiştir: Her canlının, kendisine isabet eden elem ve acıdan ötürü, Allah'dan bir karşılık almaya hakkı vardır. Bu karşılık ona dünyada verilmemiştir. Binaenaleyh Allah'ın, bu canlıları, kendilerine o karşılıkları tastamam ödemek için âhirette hasretmesi aklen vaciptir. Bir alacağı bulunmayan hayvanın hasredilmesi ise aklen gerekmez. Ne var ki Allah, âyette hepsini hasredeceğini haber vermiştir. Bu haşr, naklî deliller bakımından kesindir. Biz, hayvanlar içerisinde, herhangi bir karşılığı haketmemiş olanların da mutlaka bulunacağını söyledik. Zira bu hayvanlar, çoğu kez her türlü elem ve acıdan korunmuş olarak kalırlar. Sonra da Hak Teâlâ onların acı vermeksizin canını alır. Zira ölürken, bir acının mutlaka mevcut olduğu bir delil ile sabit değildir. Bu durumda o hayvan, herhangi bir bedel haketmiş olmaz.
2) Allah Teâlâ'nın kesilmesine müsaade ettiği her hayvanın, buna mukabil hakettiği bedel,

---

[151] 151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/419-422
[152] 152[152] Yakın ifadeler için, Müsned, If72; U/235,323...
[153] 153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/422-423

Allah tarafından verilecektir. Bu hayvanlar birkaç kısımdır:
a) Allah'ın, yenilsin diye kesilmesine müsaade ettiği hayvanlar...
b)Meselâ saldırgan yırtıcılar ve eziyet veren haşereler gibi, insanlara zarar verdiklerinden dolayı, öldürülmelerine müsaade edilen hayvanlar...
c) Hastalıklar yüzünden elem duyan hayvanlar...
d) Ağır şeyleri taşımaları ve zor işlerde çalışmaları için, Allah'ın izin verdiği hayvanlar... Fakat o hayvanlara insanlar zulmederlerse, bunun karşılığı (cezası) o zalim insana aittir.
Yine hayvanlar birbirlerine zulmettiklerinde, bu zulmün cezası, zalim olan hayvana aittir.
Buna göre şayet, "Besmele çekilerek eti yenilmeyen bir hayvan kesildiğinde, bunun bedeli (cezası) kime aittir?" denilir ise, şöyle cevap verilir: "Bu bir zulümdür, binaenaleyh bunun cezası onu kesen insana aittir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s), insanları, yeme maksadı olmaksızın hayvan kesmekten nehyetmiştir.
3) Bu bedelden maksad, o hayvanların akıllı olmaları ve o menfaati etde etmenin yolunun ancak bu kesilmeyi kabul etmeleri olduğunu bilmeleri halinde, kesilmeyi kabul etmelerinden ötürü kendilerine verilecek olan büyük menfaati ardır, İşte bu, karşılığında elem ve zarar verme güzel olan bir bedeldir.
4) Kadî ve ekseri Basra Mu'tezilîlerinin görüşüne göre, bu karşılık sonludur. Bunu Kadî söylemiştir. Bu, aynı zamanda müfessirlerin çoğunun görüşüdür. Çünkü onlar şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu karşılıkları o hayvanlara tastamam verdikten sonra, onları toprak kılar. İşte o esnada kâfir, "Keşke ben de toprak olaydım" der.
Ebu'l Kasım el-Belhî, bu karşılığın ebedî olacağını söylemiştir.
Kadî, görüşüne şöyle istidlal etmiştir: "İçimizden birisinin çok ağır bir işi üstlendiği halde, karşılığında devamlı olmayan bir ücret alması normaldir. Binaenaleyh başkasına elem vermenin, ücretinin devamlı olması şartına bağlı olmadığını anlıyoruz."
el-Belhî de, kendi görüşüne şu şekilde delil getirmiştir: "Bu bedelin sona erdirilmesi, ancak o hayvanın canını almak ile mümkündür. Onu öldürmek ise, bir elem verme ile olur. Bu elem de, başka bir bedeli gerektirir ve bu sonsuza kadar sürer."
Buna şöyle cevap verilir: "Öldürmenin ancak bir elem verme ile olabileceği hususu delil ile sabit değildir." Allah en iyi bilendir.
5) Hayvanın, başka hayvanda alacağı bir karşılık olduğunda, sen bak. Eğer o zalim hayvanın, AHah'dan alacağı bir karşılık (hak) var ise, bu hakkı, zulmettiği hayvana verilir. Eğer durum böyle değil ise, bu bedelin noksan kısmını Allah tamamlar. İşte Mu tezlle'nın görüşüne göre, bedeller (karşılıklar, haklar, cezalar) hususundaki hükümler kısaca bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir. [154][154]

"Ayetlerimizi yalanlayanlar karanlıklarda (kalmış) sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi delerse, onu saptırır; kimi de dilerse, onu doğru yol üstünde tutar" (Enam, 39).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [155][155]

Birinci Mesele

Bu âyetin, önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Allah Teâlâ, "Ancak seni (can kulağı) ile dinleyenler, (senin davetine) icabet ederler. Ölülere (gelince), Allah onlan diriltir" (Enpam. ae» âyeti ile, kâfirlerin inkârda kalblerinin imanı kabul etmeyecek derecede Ölü bir noktaya vardığını beyan edince, işte bu manayı iyice ortaya koymak için, bu âyeti zikretmiştir.
b) Hak Teâlâ, diğer canlıların da kadîm olan müdebbirin idaresi ve hakîm bir mukaddirin takdiri altında olduklarına, Allah'ın inayetinin onları da çepeçevre kuşatıp, rahmet-i ilahinin onlara da ulaştığı hususunda, "Yerde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş

---

[154][154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/423-424
[155][155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/424

hariç olmamak üzerer hepsi sizin gibi ümmetlerdir.." {En-âm. 38) âyetini getirince, bunun peşine de, "bu delilleri yalanlayan ve bu harikulade şeyleri inkâr edenler, aslında hiçbir sözü duymayan sağırlar, hakkı söylemeyen dilsizler, küfür karanlıklarına dalanlar ve bu delilleri düşünmekten uzak olanlardır" demek istemiştir. 156[156]

Kafirlere Sağır ve Dilsiz Diye Tavsif Etmenin Manası

Alimlerimiz bu âyete dayanarak, hidayet ve dalaletin ancak Aflah'dan olduğunu söylemişlerdir ki bu şu şekilde izah edilir: Allah Teâlâ onları sağırlar, dilsizler ve karanlıklar içinde olanlar diye tavsif etmiştir. Bu, onların kör olduklarına işarettir. İşte bu, aynen Bakara süresindeki "Onlar) sağırlar, dilsizler, körlerdir" (Banara, ıs) âyeti gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah kimi dilerse onu saptırır; kimi de dilerse, onu doğru yol üstünde tutar" buyurmuştur ki bu, hidayet ve dalâletin ancak Allah Teâlâ'dan olduğunu açıkça ifade etmektedir.
Mutezile buna karşı şu bakımlardan cevap vermiştir:
1) Cübbâî bu âyetin, "Allah Teâlâ o kâfirleri Kıyamet günü hasrederken, sağır ve dilsiz kılar. Onlar da Allah Teâlâ'nın, âhirette kendilerini sağır, dilsiz kılması, zulmetler içinde bırakması ve böylece cennet yolundan saptırıp, cehennemlik etmesi sebebi ile, gerçekte de böyle olurlar" manasında olduğunu söylemiştir. Kâdî bu görüşü şu şekilde desteklemiştir: "Allah Teâlâ, başka âyetlerde de, bu kâfirleri Kıyamet günü yüzteri üstünde sürünür vaziyette, kör, dilsiz ve sağır kılacağını ve onların, sonunda varacakları yerin cehennem olduğunu beyan etmiştir."
2) Cübbâî şöyle de demiştir: "Onlar muhtemelen dünyada iken de böyle olabilirler. Binaenaleyh bu onların, âyetleri yalanlamaları sebebiyle, tıpkı dünyevî faydalan elde edemeyen kör ve sağır insanlar gibi, dünya menfaatlanna ulaşamayan ve karanlıklar içinde kalmış kimseler manasında bir mecaz olur. İşte böylece Cenâb-ı
Allah, onları bu yönden onlara benzetmiş ve onların sıfatlarını, bu kimselere benzetmiştir."
3) Ka'bî, âyetteki "sağırlar ve dilsizler" ifadesinin, o kâfirlerin gerçekte böyle olmaları manasına değil, "hor ve hakîr kılınmaları" manasına geldiğini söylemiştir. Ka'bî, âyetteki, "Allah kimi dilerse, onu saptırır" ifadesinin mecazî manada olmadığını, zira her ne kadar burada söz mücmel (kapalı) bırakılmış ise de, bu hususun başka âyetlerde genişçe belirtildiğini söylemiştir. Bu âyetler şunlardır: "Allah zalimleri saptırır" (ibrahim, 27); 'Allah, bununla ancak fasiklan saptırır" (Bakara. 26); "Hidayete ermiş olanların ise, hidayetini artırır" (Muhammed. 17>; "Allah bununla rızasına uyanlara hidayet eder" (Maide, 16); "Allah İman edenlere, o sabit sözlerinde, daima sebat İhsan eder" (ibrahim, 27) ve "Bizim uğrumuzda cihad edenlere, elbette yollarımızı gösteririz" (Ankebut, 69) Binaenaleyh bu âyetlerle sabit olur ki, hidayet ve dalaleti dilemek, her ne kadar tefsir etmekte olduğumuz âyette mücmel ise de, diğer âyetlerde uzunca ele alınmış ve açıklanmıştır. Binaenaleyh bu mücmel âyeti, o açık ve tafsilatlı âyetlere hamletmek gerekir. 157[157]

Mu'tezilenîn Âyetteki Hidayeti Tevil Etmeleri ve Razi'nin Cevabı

Sonra Mu'tezile bu âyetin tefsirini daha geniş bir şekilde ele alarak şunları söylemiştir:
a) Âyetteki, "Allah kimi dilerse, onu saptırır" ifadesi, "Allah'ın o kimseye lütuf fiillerini vermemesi" manasınadır. Binaenaleyh bu kimseler, o lütuf fiillerinden mahrum bırakılınca sağır ve dilsiz gibi olurlar.
b) Bu, "Allah dilediği kimseleri, Kıyamet günü cennetin yolunu ve mükâfaatını bulmaktan saptırır. Cennete iletmeyi murad ettiği kimseyi de, sırat-ı müstakim üzere kılar ki, bu (sırat-ı müstakim), mü'minlerin cennete ulaşmak için girdikleri yoldur" manasınadır. Böylece Allah Teâlâ'nın, hidayeti sadece mü'minler için dilediği gibi, dalâleti de sadece cezaya müstehak kimseler için dilediği sabit olur.

---

[156] [156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/425
[157] [157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/425-426

c) Bil ki Mu'tezile'nin kendisini zorlayarak yaptığı bütün bu izahlar, bu âyeti zahirî manasına hamletmek aklen mümkün olmasaydı güzel ve yerinde olurdu. Fakat kesin aklî delil ile, bu sözün ancak zahirî manasına hamledilebileceği sabit olursa, böyle zorlanarak elde edilen izahlara başvurmak, cidden uzak bir iş olur. Halbuki biz bir fiilin, ancak sebepleri bulunduğu zaman meydana gelebileceğine delil getirmiş, bu sebepleri yaratanın Allah olduğunu ve sebepler bulunduğu zaman, o fiilin mutlaka meydana geleceğini açıklamıştık. İşte bu üç mukaddime küfür ve imanın Allah'tan olduğunu, O'nun yaratması, takdiri ve tekvini ile*meydana geldiğini kesin olarak söylemeyi gerektirir. Kesin ve açık aklî delil ile, âyetin zahiri manasının doğru olduğu sabit olunca, böylesi zoraki izahlara başvurmak gerçekten yanlış olur.
Hem biz bu izahları, gerek yanlışını ortaya koymak, gerekse çürütmek yönünden, "Allah, önlann kalblerini mühürlemiştir" (Bakara, 7) âyeti ile diğer (benzeri) âyetlerin tefsirinde, hep yaptık. Binaenaleyh burada o izahları yeniden yapmaya gerek yoktur. Bu mevzuda, doğruya en yakın olan, dalâlet ve hidayetin Allah'ın meşîetine (dilemesine) bağlı okluğunu söylemektir. Fakat Mu'tezMe'ye göre bunlar, Allah'a vacib olan şeyler olup istese de istemese de bunları yapması gerekir. İşin hakikatini Allah bilir. 158[158]

Üçüncü Measele

HakTeâlâ'mn, "Âyetleriniyalanlayanlar... "ifadesi ile ne murad edildiği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir: Bazıları bu "âyetler" ile, Kur'ân ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in murad edildiğini söylerken; bazı âlimler de bunun, "bütün delil ve hüccetler" manasına olduğunu söylemişlerdir. En doğru olan bu ikinci görüştür. Vallahu a'lem. 159[159]

"De ki: "Bana haber verin bakalım: Eğer size Allah'ın azabı gelir, yahud size Kıyamet gelip çatarsa, Allah'dan başkasını mı çağıracaksınız? Eğer (putlarınızın şefaatçi olduğunu söylemekte) sadık iseniz (çağırın onları bakayım!) Hayır, ancak O'nu çağırırsınız.. O da kendisine çağırdığınız herhangi bir şeyie dilerse
açar (giderir) ve siz, eş koşmakta olduğunuz şeyleri unutursunuz.." (En'am, 4CM1).
Bil ki Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin ne kadar cahil olduklarını açıklayınca, onlartn niteliklerinden bir diğerinin de, kendilerine bir bela gelip başları dara düştüğünde Allah'a yalvarıp yakarmaları; O'na iltica edip O'na itaattan yüz çevirmemeleri olduğunu beyan etmiştir.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 160[160]

Arapçada Tabiri Hakkında Bilgi

Ferra şöyle demiştir: Araplar, cJlj' fiilini iki manada kullanırlar. Birinci kullanış , "gözün görmesi" manasındadır. Buna göre, meselâ sen bir kimseye, dediğinde, bundan murad, "Seni gördüm mü?" manası olur. Sonra kelime tesniye ve cemî yapılır; buna göre sen meselâ, "Siz ikinizi gördüm mü? sizleri gördüm mü? dersin. İkinci kullanış ise, "bana haber ver!" manasını kastederek, dersin. Bu manayı murad ettiğinde, her durumda, tâ harfinin harekesini fethalı kılarak, "Bana haber ver. Siz ikiniz bana haber veriniz -Siz erkekler, bana haber veriniz- Siz kadınlar, bana haber veriniz." dersin.
Şen bunu iyice anladığın zaman, biz deriz ki, Basrahların görüşü şudur: Senin, vb. ifadesindeki kâf zamirinin i'rabta mahalli yoktur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın "Benden şerefli kıldığın bu (adam da) kim oluyormuş, bana haber ver!" (tat, 62) ifadesidir. Yine Arapçada, "Zeyd'in durumunun nasıl olduğunu bana söyle!..." denilir. Eğersen, bu kâfharfine i'rabta bir mahal, bir yer tanımış olursan, o zaman sen, demiş olursun ki, bu yanlış bir sözdür.

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/426-427
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/427
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/427

Binaenaleyh, bu kâf harfinin i'rabta mahalli olmadığı, aksine bunun hitab için getirilmiş bir harf olduğu sabit olur.

Ferra şöyle demiştir: "Eğer, bu kâf harfi te'kid olsaydı, onun tesniyesi ve cem'i tâ harfine göre yapılırdı. Nitekim,bu fiilin tesniyesi ve cem'i kâf harfi olmadığı zaman, tâ harfi üzerinde yapılır.. Cem-i muhatap sığasında tâ harfi fethalanır ve cemî alemeti kâf üzerinde gösterilirse, bu, kâf harfinin te'kid için getirilmediğine delâlet eder.. Baksana, eğer kâf harfi düşürülse, bir topluluk hakkında denilmesi doğru olmaz.. Böylece, fiildeki mânanın kâf harfine geçtiği ve kâf harfinin gerekli, lüzumlu ve kendisine ihtiyaç duyulan bir şey olduğu sabit olur.

Vahidî bu görüşe, "Bu delil, ve ifadelerindeki kâf harfleriyle geçersiz olur, bozulur. Çünkü, bu kelimelerde cemî alameti, bir hitap harfi olmasına ve isim olmaktan da uzak olmasına rağmen, kâf harfi üzerinde görülmektedir" diyerek cevap vermiştir. Allah en iyi bilendir. 161[161]

Tabirinde Muhtelif Kıraatler

Nafl, ve benzeri "kelimeleri", Kur'ân'ın tamamında hemzelerin tahfifi ile okumuştur. Ki sat, Kur'ân'ın tamamında, (ikinci) hemzeyi terkederek; diğer kıraat imamları ise, hemzeli olarak okumuşlardır. Hemzenin tahfifinden murad, o hemzeyi, hemze ile, kıyasî olan bir hafifletmeye göre elif arası bir şekilde okumaktır. Kisaf'nin okuyuş şekli güzeldir; İsa İbn Ömer de aynı şekilde okumuştur ki, bu kullanış şiirde de pek sık olarak geçmektedir. Araplar hafiflik olsun diye, bu gibi yerlerde hemzeyi hazfederek konuşurlar.. Meselâ onlar, "Ona sor; ondan iste" derler. Nitekim Ahmed İbn Yahya da hemzeyi hazfederek şöyle bir beyit nakletmtştir: ' 'Eğer ben savaşmazsam, bana (kadınlar gibi) bir başörtüsü giydirin." O, bu sözüyle hemzenin var olduğunu kastederek, demek istemiştir.. Hemzenin tahfifi ile okuyanlara gelince, bu okuyuşun sebebi, hemzenin, fitlin ayne'l-fiilinde bulunmasıdır. Allah en iyi bilendir. 162[162]

Başı Darda Kalan Mûşriğin Yalnız Allah'a Dua Etmesi

Âyetin mânası şudur: "Allah-u Teâlâ, Hz, Muhammed'e şöyle demiştir: "Ey Muhammed, o kâfirlere "O, Allah'ın
azabı, eğer size dünyada iken gelirse veyahut da bu azap size, Kıyamet koparken gelirse, siz bu belâyı ve zararı savuşturma hususunda Allah'dan başkasına mı, yoksa Allah'a mı müracaat eder, başvurursunuz?" de.." Onların, bu belâ ve sıkıntıları savuşturma hususunda, putlarına ve tasvirlerine değil de, Allah'a müracaat edecekleri zarurî olarak bilinince, muhakkak ki Cenâb-ı Hak "Hayır, ancak Onu çağırırsınız.." buyurmuştur. Yani, "Sizler, bu belâ ve sıkıntının savuşturulmasını talep etmek için, ancak Allah'a başvurursunuz..." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O da, kendisine çağırdığınız herhangi bir şeyi, ...açar" buyurmuştur. Yani, "Allah, kendisi sebebiyle duâ etmiş olduğunuz o zararı giderir ve böylece sizler, O'na şirk koştuğunuzu unutursunuz" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) İbn Abbas: "Bu, "Onların bir fayda ve zarar veremiyeceğini bildiğiniz için putları terkeder, onlara duâ etmezsiniz" anlamındadır" demiştir.

b) Zeccâc, mânanın, "siz onlara dua etmeme konusunda onları adeta unutmuş gibisiniz.." şeklinde olmasının caiz olduğunu söylemiştir ki, bu aynı zamanda Hasan el-Basrî'nin görüşüdür. Çünkü Hasan el-Basrî, bu ifâdeye, "Onlar, unutan kimsenin yüz çevirmesi gibi, o putlardan yüz çevirirler..." mânasını vermiştir. Bunun benzeri olan bir âyet de, "Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, onlar, bunları güzel bir hava ile akar gibi götürdükleri, (yolcular da) bununla sevindikleri zaman ona şiddetli bir firtına gelip çatar. Her yerden kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki, onlar çepeçevre kuşatılmışlardır!.. (İşte) onlar, Allah'ın dininde halis ve samimi kimseler olarak Ona dua ederler " (Yunus. 22) âyetidir. Onlar o durumda putlarını

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/428

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/428-429

hiç anmazlar. 163[163]

Dördüncü Mesele

Bu âyet, Allah'ın, isterse bazan duaya icabet ettiğini, bazan da icabet etmediğini gösterir.. Zira Cenâb-ı Hak, "O da, kendisine çağırdığınız herhangi bir şeyi, dilerse giderir..." buyurmuştur. Bir kimse şöyle diyebilir: "Allah'ın "Bana dua edin, size icabet edeyim.." (Mümin, eo) şeklindeki buyruğu, İcabetin (duanın) kabulüne dair kat'iyyet ifade eder.. Binâenaleyh, bu iki âyet nasıl uzlastınlabilir?"
Cevap: Biz şöyle deriz: Cenâb-ı Hak, ya bizim âlimlerimizin de görüşü olduğu üzere, sırf meşietinden dolayı; veyahut da Mu'tezMe'nin görüşü olduğu üzere, kulun maslahatını gözetmesi bakımından, duaya bazan kafi olarak icabet eder, bazan da kafi olarak icabet etmez.. Bu iki durum da mevcut olunca, şüphesiz ki bu iki âyet, bu iki mânaya göre varid olmuştur. 164[164]

Beşinci Mesele

Bu âyetin, netice olarak mânası şudur: Allah Teâlâ, putperestlere sanki, "Başınıza çeşitli sıkıntı ve belâlar
geldiğinde, putlarınıza ve tasvirlerinize değil de, Allah'a müracaat ettiğinize göre, o halde daha niçin kendilerine tapmakla kesinlikle hiç bir fayda elde edemiyeceğiniz putlara yönetiyorsunuz?" demek istemiştir. Bu söz, bu mânayı, hüccet ve delil getirmenin makbul olması halinde ifâde eder. Ama, hüccet ve delil getirme makbul değil de merdûd addedilir, kabul edilmez; gerekli, vacip olan taklit olursa bu söz düşer, sakıt olur. Binâenaleyh bu âyetin, dinin aslının hüccet ve delil olduğuna delâlet eden delillerin en güçlüsü olduğu sabit olur. Allah en iyi bilendir. 165[165]

Kullar Gafletten Kurtulup Niyaz Etsinler Diye Allah'ın Beli Vermesi

"Celalim hakkı için biz, senden evvelki ümmetlere de peygamberler gönderdik de, kendilerini çetin bir yoksulluk, çeşitli hastalıklarla yakaladık; olur ki, böylece yalvarırlar. İşte onlar, kendilerine bir azabımız gelip çattığı zaman olsun yalvarmak değil miydiler?! Fakat yürekleri katılaşmış, şeytan da yapmakta oldukları (masiyetleri) kendilerine süsleyip püslemiştt..." , 42-43).
Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyette kâfirlerin, başlarına bir musibet geldiğinde Allah'a yöneldiklerini beyan etmiş idi. Daha sonra bu âyette de, onların, yine başlarına aynı türden çeşitli sıkıntılar geldiğinde Allah'a yönelmediklerini; aksine, O'na yönelmeksizin küfürlerinde ısrar ederek, o küfrün üzerinde adeta donakaldıklarını beyan buyurmuştur ki, işte bu, ister ürkütücü âyetler ve mucizeler müşahede etsinler veya etmesinler, bizim, "Allah Teâlâ'nın hidâyete erdirmediği kimse hidayete ermez.." şeklindeki görüşümüze delâlet eder. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 166[166]

Birinci Mesele

Âyette bir "hazf" söz konusu olup, bu kelâmın takdiri, "And-olsun ki biz, senden önceki ümmetlere nice peygamberler gönderdik de, o ümmetler, peygamberlere karşı çıktılar; böylece de biz onları... yakaladık.." şeklindedir. Zikredilen sözden, hazfedilen bu kısım anlaşıldığı için, bu hazf yerinde ve güzel olmuştur. Hasan el-Basrî, âyette geçen kelimesinin kelimesinden alındığını, mânasının da "şiddetli fakirlik ve yoksulluk" olduğunu; kelimesinin de "hastalıklar ve acılar" anlamına geldiğini söylemiştir.

---

[163] 163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/429
[164] 164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/429-430
[165] 165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/430
[166] 166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/430-431

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "olur ki böylece yalvarırlar" buyurmuştur ki, bu, "yalvarsınlar ve yakarsınlar diye, onlara peygamberler göndererek, yoksulluğu ve hastalığı onlara musallat ettik..." demektir. "Tedarru" kelimesinin mânası, "huşu" demektir ki, "huşu" da isyan etmeyi, diretmeyi bırakarak, inkiyâd etmek demektir. Bu kelimenin aslı, "zillet" anlamına gelen ip'JjiM kelimesinden alınmıştır. Nitekim denilir ki, "zelîl ve zayıf olmak" anlamına gelir. Buna göre bu âyetin mânası, "Allah-u Teâlâ peygamberine, kalp katılığında, canları ve malları hususunda çeşitli belâlar ve sıkıntılarla muaheze edilme derecesine ulaşmış olan topluluklara peygamberler gönderdiğini, ama onların inkiyâd ederek yalvarıp yakarmadıklarını bildirmiştir" şeklindedir. Bundan maksat ise, Hz. Peygamber'i teselli etmektir.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Hayır, ancak Onu çağırır (O'na dua eder)sînfz" (En'«m. 41) buyruğu, onların yalvarıp yakardıklarına delâlet etmez mi? Halbuki Allah burada, "Onların kalpleri katılaştı da, onlar yalvarıp yakarmadılar..." buyuruyor?" denilirse, biz deriz ki: Onlar başka topluluklardır, bunlar ise, aynı şekilde diğer başka topluluklardır. Veya biz deriz ki: "Onlar, belâ ve musibeti gidermek maksadıyla Allah'a yalvarıp yakarmışlar, böylece bunu sırf Allah rızası için yapmamışlardır. İşte bu farktan dolayı, bir yerde olumlu, bir yerde de olumsuz mânanın bulunması güzel olmuştur.

Daha sonra gelen "İşte onlar, kendilerine bir azabımız gelip çattığı zaman olsun yalvarmah değil mfydtier?" buyruğunun gayesi, onların yalvarıp yakarmadıklarını bildirmektir. Kelâmın takdiri ise, "Onlara azabımız gelip çattığı zaman yalvarıp yakarmadılar" şeklindedir. Bu âyette kelimesinin zikredilmesi, onların yalvarıp yakarmayı terketme konusunda inâdlan, kalplerinin katılığı ve onların, şeytanın süsleyip püslediği amellerini beğenmelerinden başka bir mazeretlerinin bulunmadığını ifâde eder. Allah en iyi bilendir. 167[167]

İkinci Mesele

Cübbaî, "olur ki, böylece yalvarırlar" buyruğuna tutunarak şöyle demektedir: "Bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, onların yalvarıp yakarmalarını ve iman etmelerini dilediği için, onlara peygamberler gönderdiğine ve onlara yoksulluğu ve çeşitli hastalıkları musallat ettiğine delâlet eder.. Bu da, Allah Teâiâ'nın, herkesin tâatte bulunup iman etmesini dilediğini gösterir."

Cevap: Jâi kelimesi "teraccî" ve "temenni" mânası ifâde eder. Bu ise, Allah hakkında imkânsızdır. Halbuki siz bu kelimeyi, Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir neticeyi dilediği mânasına hamlediyorsunuz.. Biz bunu şu mânaya hamlediyoruz: Allah onlara, şayet bu kelime Allah'tan başkasına ait olmuş olsaydı, o zaman kastedilecek olan bu mânaya göre muamele etmiştir... Ama Allah'ın hükmünün ve meşietinin bir illete bağlanmasına gelince bu, delil ile sabit olan şeye göre imkânsızdır.. Sonra biz şöyle diyoruz: Eğer bu âyet, işte bu yönden sizin görüşünüze delâlet ediyorsa, bu bir başka yönden sizin görüşünüzün aksi olan görüşe de delâlet eder. Bu böyledir, zira bu âyet, onların, kalpleri kamaştığı ve şeytan onlara amellerini süsleyip tezyin ettiği İçin, Allah'a yalvarıp yakarmadıklanna delâlet eder.

Buna göre biz deriz ki, "Eğer bu katılık, onların fiilleri sebebiyle meydana gelmişse, onlar bu fiili meydana getirme hususunda başka bir sebebe muhtaç olmuşlardır... İşte böylece de, teselsül vaki olur. Yok eğer bu katılık, Allah'ın fiili ile meydana gelmişse, o zaman hüküm bizim verdiğimiz hükümdür. Yine farzedelim ki kâfirler, bu çirkin fiili yapmaya, onu şeytanın süslemesi sebebiyle yeltenmiş olsunlar... Ancak ne var ki biz şöyle diyoruz: Şeytan niçin bu çirkin fiilde ısrar etmiştir.. Eğer bu, başka bir şeytandan dolayı olmuşsa, bu durum, nihayeti olmayan bir teselsül meydana getirir.. Eğer bu değerlendirmeler geçersiz olursa, mesele neticede şuraya varıp dayanır: Herkes, kalbinde meydana gelen sebeplerden dolayı, bazan

---

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/431-432

hayra yönelir, bazan da şerre yönelir... Sonra, bu sebeplerin Allah'ın yaratması ite meydana geldikleri sabit olmuştur. İşte bu durumda bizim görüşümüz doğru, Mu'tezîte'nin de tamamıyla geçersiz olur.. Allah en iyi bilendir. 168[168]

Allah'ı Unutanlara Her Türlü Refahın Verilmesi

"Onan İçin bunlar kendilerine ne hatırlatıldı, öğüt verildiyse onları unutunca üzerlerine her şeyin kapılarını açtık, nihayet kendilerine verilen o şeyler yüzünden ferahlandıkları vakit de onları ansızın tutup yakalayıverdik ve artık o anda onlar bütün ümitlerinden mahrum kaldılar.. İşte bu suretle, zulmedenler güruhunun ardı arkası kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır" (En'âm, 44-45).

Bil ki, bu söz de birinci kıssanın tamamlayıcısıdır. Orada yüce Allah yalvarsınlar diye onları fakirlik ve hastalıklarla muaheze ettiğini, yakaladığını beyan buyurmuştu. Sonra da bu âyette, onlar, kendilerine hatırlatılmış olan hastalık ve yoksulluğu unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açarak, onları fakirlik ve yoksulluktan kurtarıp rahat, bolluk ve çeşitli nimetlere sevkedeceğini beyan buyurdu. Bundan maksat ise şudur: Allah-u Teâlâ, onlara bazan musibet ve belâları musallat kılmak suretiyle muamele etmiş; ama onlar bundan gereken istifadeyi elde edememişlerdir. Bunun üzerine de Allah onları, bu durumun aksi olan başka bir hale geçirmiştir ki bu da, onlara her türlü hayrın kapılarını açması; onlar için sürür ve saadet vesilelerini kolaylaştırmasıdır.. Ama onlar bundan da yararlanamamışlardır. Bu tıpkt, şefkatli bir babanın, çocuğuna karşı olan şu davranışına benzer: Baba, çocuğunun iyiliği için, ona bazan sert, bazan da yumuşak davranır.. Onlar kendilerine verilen hayır ve nimetler sebebiyle sevinip, herhangi bir şükür edasında bulunmaksızın ve de herhangi bir mazeret beyanında bulunmaya, tevbe etmeye yönelmeksizin, sevinme ve şımarmadan fazla bir şey yapmadılar... İşte bu sebeple de, biz onları ansızın yakaladık...

Bil ki, "üzerlerine her şeyin kapılarını açtık..." buyruğunun mânası, "Onlara kapalı olan bütün hayırların ve her şeyin kapılarını açtık..." demektir, "ferahlandıkları zaman" sözünün mânası ise, "Onlar, başlarına gelen bu fakirlik ve hastalıkların, Allah'dan bir intikam almak üzepe olmadığını zannedip, Allah da onlara her türlü hayırların kapılarını açınca, bunu kendilerinin hak etmiş olduklarını zannedince, işte o vakit onların kalplerinin katılaşıp öldüğü ve artık kalplerinden hiçbir uyanıklık ve intibahın ümid edilemiyeceği ortaya çıkar.. İşte bu sebeple Allah, farkedemiyecekleri bir yönden, onların başına ansızın azabını getirivermiştir" şeklindedir. Hasan el-Basri "Kabe'nin Rabbi'ne yemin otsun ki, bu âyette kâfir kavimler için bir "mekr" (onların tuzaklarının cezası) bulunmaktadır" demiştir. Hz, Peygamber (s.a.s) de, "Allah'ı, günahlarına rağmen (günahkârlara) nimetler veriyor gördüğünde, bil ki bu, Allah tarafından bir "istidrâc"tır (günahında ilerlemesi için bir süre tanımadır) "169[169] buyurmuş, sonra da bu âyeti okumuştur. Ehl-i meânî şöyle demişlerdir: Onların, selâmet ve afiyet hususunda kaçırmış oldukları şeye hasretleri iyice artsın diye, onlar bolluk ve rahatlık halinde de muaheze olunmuşlardır. 170[170]

"Müblis" Kelimesinin Mânası

"Artık o anda onlar, bütün ümitlerinden mahrum kaldılar" cümlesinin mânası ise, "Onlar her türlü hayırdan ümitsizliğe düşmüşler ve mey'ûs olmuşlardır" demektir.

Ferra: "Müblis" ümitleri sona eren kimse demektir. İşte bundan dolayı, delili sona erdiğinde susup kalan kimseye denildiğini söylerken; Zeccac: "Müblis"in, çok şiddetli bir üzüntü ve tehassür duyan kimse mânasına geldiğini" söylemiştir.

"İblâs" kelimesi Arapça'da şu mânalara gelir:

---

[168] [168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/432

[169] [169] Müsned. İV/145.

[170] [170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/433-434

a) Helak edici musibetler geldiğinde, kurtulma ümidini yitirme...
b) Delilin sona ermesi, bitmesi, tükenmesi...
c) Kişinin, başına gelen belâlardan dolayı hayrete düşmesi, şaşması... Bütün bunlar ise, birbirlerine yakın mânalardır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte bu suretle, zulmedenler güruhunun ardı arkası kesildi" buyurmuştur. kelimesi, tıpkı çocuğun babasını takip edip onu izlemesi gibi, bir şeyin arkasından gelen, onu izleyen., anlamına gelir. Onların en sonuncusu olduğu zaman, bir kimse hakkında, ' denilir. Nitekim Ümeyye İbn Ebi's-Salt da şöyle demektedir:
Ebi's-Salt da şöyle demektedir: "Onlar köklerini kazıyan bir azab ile helak olup gittiler... O azabı ne geri çevirebildiler, ne de onu yenebildiler..."
Ebu Ubeyde, " ifadesi, topluluğun en gerisinde gelen kimse..." demiştir...
Esmâî ise: kelimesi, "asi", "temel" alamına gelir. Nitekim, "Allah aslını, temelini yok^etti, götürdü" anlamında olmak üzere denilir. Âyetin ifadesi hakkında da şu izahlar yapılmıştır:
a) Bunun mânası şudur: Allah Teâlâ, arkalarını kesip köklerini kazımasına mukabil, kendi zâtını övmüştür. Çünkü bu durum, o peygamberlere, kâfirlerin serlerini onlardan uzaklaştırması suretiyle, büyük bir nimet yerine geçer...
b) Yüce Allah onların kalplerinin katılaştığım bilince, şöyle denilmesi gerekir: Onların hayat süreleri ne zaman artarsa, onların küfür ve günahlarının çeşidi de o nisbette artar... Böylece de onlar, bu sebeple, daha fazla cezayı ve azabı hak etmiş olurlar... Binâenaleyh, onların bu halde iken (yani, günahta daha fazla ileri gitmemişken) yok edilip öldürülmeleri, daha fazla cezaya müstehak olmamalarını iktizâ eder.. Binâenaleyh bu da onlara bir in'âm, ihsan yerine geçmiş olur.
c) Bu hamd ü sena Cenâb-ı Hakk'ın onları mükellef tutup her türlü mazeret ve gerekçeleri ortadan kaldırarak, en güzel tedbir hususunda mümkün olan her türlü yollarla onları idare etmek suretiyle Allah'ın onlara olan in'âmına, ihsanına karşılıktır.. Bu da Allah'ın, onları önce fakirlik ve hastalıklar ile yakalayıp, sonrada çeşitli nimet ve iyiliklere geçirip, onlara mühlet vererek, peygamberler göndermesi suretiyle olmuştur. Binâenaleyh onlar azgınlık ve küfre iyice dalınca, Allah Teâlâ onları yok etmiş ve yeryüzünü onların şerlerinden temizlemiştir. Böylece âyetteki "Hamd, âlemlerin Habbt olan Allah'adır" ifâdesi, daha önce geçen bunca nimetlere karşı bir hamd olur. 171[171]

"De ki: "Bana haber verin! Eğer Allah kulağınızı ve gözlerinizi alırsa, kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa, Allah'dan başka onlan size getirip (verecek) tanrı kimdir?" Bak, âyetlerimizi türlü türlü nasıl açıklıyoruz da onlar yine yüz çeviriyorlar"
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 172[172]

İnsanın Üzerindeki İlahi Nimetler

Bil ki bu âyetin burada getirilmesinin gayesi, hür, irade sahibi ve hakîm bir yaratıcının varlığına delil olacak hususlan zikretmektir. Bunun izahı şudur: İnsanın en şerefti (kıymetli) uzuvları, kulak, göz ve kalptir. Binâenaleyh kulak, duyma kuvvetinin; göz, görme kuvvetinin; kalp ise, hayat, akıl ve ilimin yeridir. Bundan dolayı, eğer bu uzuvlardan bu özellikler kaybolursa, insanın durumu bozulur, hem dinî, hem de dünyevî hususlardaki menfaatleri yok olur. Halbuki İnsanda bu kuvvetleri yaratmaya ve onları çeşitli âfetlerle korkulardan korumaya sadece Allah'ın kadir olduğu zarurî (açık ve kesin) olarak bilinmektedir. Durum böyle olunca, bu yüce nimetleri ve güzel iyilikleri veren de Allah olmuş olur. Böylece de ta'zîme, medh-ü senaya ve kulluğa sadece Allah'ın müstehak olduğunu söylemek gerekir. İşte bu da, putlara tapmanın fasit ve yanlış bir yol olduğuna delâlet eder. 173[173]

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/434-435
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/435
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/436

İkinci Mesele

Alimler, âyetteki, "Kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa" ifâdesinin hangi mânaya geldiği hususunda şu
izahları yapmışlardır:
1) İbn Abbas (r.a), bunun: "Allah onların kalplerini mühürler de, bu sebepten dolayı hidayeti akledip düşünemezlerse..." mânasında olduğunu söylemiştir.
2) Bunun mânası şöyledir: "Allah sizin akıllarınızı giderir de, böylece deliler gibi olursanız..."
3) Bu âyetteki "hatm" (mühür vurma)dan murad, öldürmektir yani, "Allah sizin kalplerinizi öldürürse..." demektir. 174[174]

Üçüncü Mesele

"Allah'dan başka... tanrı kimdir?" buyruğundaki (kim) mübteda olarak mahallen merfû; kelimesi onun haberi; kelimesi de, "ilâh" lâfzının sıfatı-dır. "Onları size getirip (verecek)" kelimesindeki "hû" (onu, onları) zamiri, fiilin manasına râcîolup, kelamın takdiri, "Allah'ın sizden aldığı o şeyleri, size getirip verecek Allah'dan başka tanrı kimdir?" şeklindedir. 175[175]

Dördüncü Mesele

Rivayet olunduğuna göre, Nafî, ifadesini, "hû" zamirinin zammesi ile şeklinde okumuştur. Bu kıraat (Kasas.ei) şeklinde okuyanlara göredir. Binaenaleyh bunda ictimâ-i sakineynden dolayı vâv hazfedilmiş ve olmuş. Diğer kıraat imamları bunu *j şeklinde okumuşlardır. Âyetteki kelimesini Hamza ve Kisâî, sâd harfini işmâmlı bir zâ harfi şeklinde; diğerleri ise zahir bir sâd şeklinde okumuşlardır ki bu, "Onlar, ondan yüz çeviriyorlar" mânasındadır. Nitekim "Ondan yüz çevirdi" mânasında denilir. Ayette geçen, "âyetlerin tasrifi"nden murad, neticeye ulaştırma hususunda, her biri bir öncekini takviye edecek bir şekilde, âyetleri çok çeşitli şekillerde getirmektir. Böylece Cenâb-ı Hak, iyice anlatma, izah etme ortaya koyma ve açıklamasından ötürü "Ey Muhammed, onların nasıl bundan yüz çevirdiklerine bir bak!" demiştir. 176[176]

Beşinci Mesele

Ka'bî şöyle demiştir: "Bu âyet, Allah'ın onlara anlayış imkanı verdiğine ve onlarda yüz çevirmeyi yaratmadığına
delâlet eder. Eğer Allah Teâlâ onlardaki küfrün yaratıcısı olmuş olsaydı, bu sözün bir mânası kalmazdı." Bizim âlimlerimiz de yine bu ayette istidlalde bulunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu delilin ortaya konulması, iyice anlatılması, enine boyuna ele alınması ve her türlü şüphelerin ondan giderilmesi hususunu iyiden iyiye yaptığını beyân etmiştir. Sonra o kâfirler, mazeret kapısını tamamen kapatan bu iyi açıklamalara rağmen, inad, azgınlık ve küfürlerinde devam ettiler.Ki işte bu, hidayet ve dalâletin ancakAllah'ın hidayeti ve saptırması ile olduğunu gösterir. Binâenaleyh bu âyetin, bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet edişinin, onlannkine delâlet edişinden daha kuvvetli olduğu sabit olur. Allah en iyisini bilir. 177[177]

Helak Azabı Gelince, Zarar Eden Kâfirler Olur

---

[174] [174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/436
[175] [175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/436
[176] [176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/436-437
[177] [177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/437

"De ki: "Bana haber verin: Eğer Allah'ın azabı ansızın, yahut açıktan açığa gelip çatarsa, zâlimler güruhundan başkası helake uğratılmış olur mu?" (En'âm, 47).

Bil ki önceki delil, onların kulaklarını, gözlerini ve kalplerini kapıp almaya tahsis edilmiştir. Bu ise, her türlü azap hakkında umumî bir ifâdedir. Buna göre mâna: "Allah'dan başka, azap çeşitlerinden herhangi bir azabı def edecek ve hayırlardan herhangi bir hayrı yaratacak hiç kimse yoktur.. Binâenaleyh başkası değil, her türlü ibâdet çeşitleriyle mabudun bilhak olması gerekir..." şeklinde olur.

Buna göre şayet, "ansızın, yahut açıktan..." buyruğundan maksad nedir? denilirse, biz deriz ki, onların başına gelen azaptan önce, o azabın onların başına geleceğine delâlet eden bir alâmet ya geçmemiş veya geçmiş olur.. Binâenaleyh, birinci durum "ansızın", ikinci durum da, "yahut açıktan" ifadesiyle belirtilmiş olur. Allah birinci durumu "ansızın" olarak adlandırmıştır, zira Allah, o azabı onların başına ansızın getirmiştir. İkinci durum da, "açıktan" diye adlandırılmıştır, çünkü bu azabın bizzat kendisi, onların başına gelmiş ve onlar onu tanımışlardır.. Öyle ki, ondan sakınmak mümkün olsaydı, ondan sakınabilirlerdi...

Hatan el-Basri'den, onun "ansızın, yahut açıktan" ifâdesinin mânası, "geceleyin veya gündüzün" şeklindedir dediği rivayet edilmiştir. Kadi görüp müşahede ettikleri halde, bu azap onlara geceleyin gelmiş olsaydı, bu "ansızın" diye isimlendirilemezdi. Yine, şayet bu azap onlara, onlar onun emarelerini hissetmeden gündüzün gelmiş olsaydı, bu da "açıktan..." diye isimlendi rilemezd i. Ama biz bu ifâdeyi, daha önce yapılmış açıklamalara hamledersek, o zaman bu söz doğru ve yerinde olmuş olur.

Buna göre şayet, "Siz, azap geldiğinde onda bir ayırım olmayacağını bildiğiniz halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "zâlimlergüruhundan başkası helake uğratılmış olur mu?" ifâdesinden ne murad edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Helak olmak, zahiren hem iyileri hem de kötüleri içine alsa bile, hakikatte bu helak kötü olan zalimlere tahsis edilmiştir. Çünkü iyiler, başlarına gelen bu zarar sebebiyle, Allah katında çok yüce derecelere ve sevaplara müstehak olurlar.. Bu, her ne kadar görünürde bir belâ ise de, ancak ne var ki bu, çok büyük saadetleri
gerektirir...

Zâlimlere gelince, bunların başına belâ geldiğinde hem dünyayı, hem de âhireti kaybederler. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ "onları helak olanlar" olarak vasfetmiştir. Bu, müttakî ve temiz olan mü'minin, ister belâlar, isterse nimetler içinde bulunsun, daima "saîd" (mutlu) olduğuna; kâfir olan fâsıkın da, işi nasıl yürümüş olursa olsun, durumları da nasıl farklı farklı bulunursa bulunsun, şakî (bedbaht) olduğuna bir işarettir. Allah en iyi bilendir. 178[178]

Peygamberlerin Müjdeci Ve Uyarıcı Olmaları

"Biz peygamberleri, (rahmetimizin) müjdecileri ve (azabımızın) habercileri olmaktan başka (hal ve sıfatlarla) göndermeyiz.. O halde kim iman eder ve (kendini) düzeltirse, onların üzerine hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir. Âyetlerimizi yalan sayanlarfa gelince), onlara da sapmış oldukları ftsk yüzünden, azap dokunacaktır..." (En'am. 48-49).

Bil ki Allah-u Teâtâ, geçen âyetlerde, kâfirlerin "O peygamberin üzerine, Rabbtnden bir âyet (mucize) indirilmeli değil miydi?" (Enam, 37)dediklerini anlatmış, onlara daha önce geçen çeşitli cevapları vermiş ve peşisıra da bu âyeti zikretmiştir. Allah Teâlâ'nın bu âyetten maksadı şunu ortaya koymaktır: Peygamberler, (Allah'ın rahmetinin) müjdecileri ve (azabının) korkutucuları olarak gönderilmiştir. Onların, âyetler ve mucizeler indirmeye güçleri yoktur. Bu, aksine Allah'ın meşietine, emrine ve hikmetine bağlıdır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak: "Biz peygamberieri, (rahmetimizin) müjdecileri ve (azabımızın) habercileri olmaktan başka (hal ve sıfatlarla göndermeyiz..." buyurmuştur. Yani, "Onlar, Allah'a itaat edenlere mükâfaat olduğunu müjdeleyip, isyan edenlere de, ilahî cezanın varlığını haber veren ve korkutan kimselerdir. Kim, onların sözlerini tutar ve kalbin işi olan iman ile bedenin işi otan "ıslahı"

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/437-438

(güzel hal ve işleri) yerine getirirse, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olacak değillerdir."
"Âyetlerimizi yalan sayanlara (gelince), onlara da sapmış oldukları Ûsk yüzünden, azap dokunacaktır," Arapça'da "mess" (dokunma), arada herhangi bir şey bulunmaksızın, iki şeyin birbirine dokunması ve temas etmesi mânasına gelir. Kâdî: "Allah Teâlâ kâfirlerin azap olunmasını, onların fâsık olmaları şartına bağladı. Bu ise, her fasığın (günahkârın) aynı durumda olmasını gerektirir" demiştir. Kâdî'ya şöyle denilebilir: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bahsedilen vaîdini, (tehdidini) Allah'ın âyetlerini yalanlayan kimselere has kılmış olması ile çelişir. İşte bu da, Allah'ın âyetlerini tekzîb etmeyen (yalanlamayan) kimseler için, bu vaîdin söz konusu olmayacağını gösterir. Yine bu, o vaîd-i ilahî'nin kâfirlerin fâsık olmaları şartına bağlanmış olmasını gerektirir. O halde siz niçin Allah'ı tanıyan, O'nun birliğini, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve âhiret kabul eden kimselerin fışkının (günahının), bütün bunları inkâr edenlerin fışkına denk ve eşit olduğunu söylüyorsunuz?" Allah en iyi bilendir. 179[179]

Peygamber Mülk Sahibi Değildir, Gaybı Bilmez, Melek Değildir

"De kt: "Size, "Benim yanımda Allah'ın hazineleri var"; demiyorum. Ben gaybı bilmem. Yine size, "Ben b/r meleğim" de demiyorum. Ben, ancak bana vahyolunan şeye uyarım." De ki: "Görmeyenle gören hiç bir olur mu? Düşünmüyor musunuz" (En'âm, 50).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 180[180]

Birinci Mesele

Bil ki bu, "Ona, Rabbİnden bir âyet (mucize) indirilmeli değil miydi?" (Enam, 37) isteklerine karşı söylenilecek sözlerin devamındandir. Yani Cenâb-ı Hak, "O kâfirlere de ki:
"Ben, bir müjdeci ve bir korkutucu olarak gönderildim. Benim, Allah'a karşı kendi kendime bir hüküm verme hakkım yok" buyurmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisinde şu üç sıfatın bulunmadığını söylemesini emretmiştir:
a) Âyetteki, "Benim, yanımda Allah'ın hazineleri var" demiyorum" ifâdesinin anlattığı husus... Bil ki kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğersen, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber isen, O'ndan bize dünyanın fayda ve iyiliklerini çokça verip saadet kapılarını açmasını İste" dediler. Allah da, "Onlara de ki: "Size, Allah'ın hazinelerinin yanımda olduğunu söylemiyorum. O, mülkü dilediğine verir. O, dilediğini aziz, dilediğini zelil kılar. Bütün hayırlar, benim elimde değil, O'nun elindedir" buyurmuştur. Âyetteki "Hazâin" kelimesi, hızâne kelimesinin çoğuludur. Bu, "birşeyin içinde toplanıp biriktirildiği yer" manasındadır. i^J* Jj^ birşeyi, kendisine başkasının elleri ulaşamıyacak şekilde koruma altına alıp, saklamaktır.
b) Âyetteki, "Bengaybı bilmem" cümlesinin anlattığı husus... Bu, "Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer, Allah'ın bir peygamberi isen, faydalı olan şeyleri elde edip, zararlı olan şeyleri savuşturmaya hazır olalım diye, meydana gelecek fayda ve zararları bize şimdiden haber vermelisin" dediler de, Cenâb-ı Allah, "Ben gaybı bitmem. O halde benden, böyle birşeyi nasıl İstersiniz" de" buyurmuştur. Netice olarak diyebiliriz ki: "O kâfirler, birinci merhalede Hz. Peygamber (s.a.s)'den çok mal istemişler; ikinci merhalede de, gaybları (istikbali) öğrenmek suretiyle, menfaatlan elde edip, zararlı şeyleri savuşturabilmek için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, gaypları kendilerine bildirmesini istemişlerdir.
c) Âyetteki, "Size, "Ben bir meleğim" de demiyorum" sözünün anlattığı husustur... Bu, "O kâfirler,' Su nasıl peygamber? (Bizim gibi) yemek yiyor, çarşılarda yürüyor evleniyor ve insanların içine karışıyor" {Furkan, 7) diyorlardı. Buna karşı Cenâb-ı Hak da, "Onlara, "Ben bir melek değilim" de" buyurdu. 181[181]

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/438-439
180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/440
181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/440-441

Uluhiyyet İle Nübüvvetin Kesin Ayrılığını Belirtme Hikmeti

Bil ki âlimler, bu üç şeyin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinde olmadığını söylemesinin emredilişindeki hikmetin ne olduğu hususunda şu görüşleri iteri sürmüşlerdir:
Birinci Görüş: Bundan murad, Hz. Peygamberin bizzat kendisinin, Allah'a karşı olan tevazuunu, huşu ve hudû'unu, O'nun kulu olduğu itirafını izhar etmesidir. Böylece Allah'a, hristiyanların Mesih'e inandıkları gibi inanılmamış olur.
İkinci Görüş: Kâfirler topluluğu, Hz. Peygamber'den, kesin mucizeler ortaya koymasını istiyorlardı.. Bu onların, meselâ, "Bizi, dediler, sana katfyyen İnanmayız. Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın..." (kıt, 90-93) demeleri gibidir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak âyetin sonunda, "De ki: "Fe Sübhanellah! Ben, resul bir beşerden başkası mıyım ki?" (isra.93)buyurmuştur. Yani, "Ben risâlet ve nübüvvetten başka bir şey iddia etmiyorum. Ama sizin talep ettiğiniz şu şeylerin getirilmesi, ancak Allah'ın kudretiyle mümkün olur" demektir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü söylemesinin maksadı, O'nun acziyyetini, zayıflığını ve onların kendisinden istemiş oiduğu bu mucizeleri meydana getirme hususunda müstakil ve bağımsız olmadığını ortaya koymaktır.
Üçüncü görüş: Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: "Size, benim yanımda Allah'ın hazineleri var" demiyorum" sözünün mânası, "Ben kendimin, Allah-u Teâlâ'ya mahsus olan bir kudret ile muttasıf olduğumu iddia etmiyorum; "Bengaybı bilmem" cümlesinin mânası ise, "Ben kendimin, Allah Teâlâ'nın ilmiyle muttasıf olduğumu iddia etmiyorum" demektir. Bu iki ifâdenin toplamından, Hz. Peygamber'in ulûhiyyet iddia etmediği ortaya çıkar.
Daha sonra Allah, "Yinesize, "Ben bir meleğim" de demiyorum" buyurmuştur. Bu böyledir, zira ulûhiyyetten sonra, derece itibariyle meleklerden daha yüce olan hiçbir şey yoktur. Binâenaleyh sözün özü şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Ben ne ulûhiyyet, ne de meleklik iddiasında değilim. Ben ancak, peygamber olduğumu iddia ediyorum.. Bu ise, beşer için meydana gelmesi imkânsız olmayan bir makamdır.. O halde daha nasıl siz, benim sözümü inkâr ve dâvamı reddetme hususunda mutabakat sağladınız?" demiştir... 182[182]

Ayette Meleklerin Nebilerden Efdal Olduğuna Delil Var Mı?

Cübbaî şöyle demektedir: "Âyet, meleğin peygamberlerden daha üstün olduğuna delâlet etmektedir... Çünkü
bu sözün mânası, "Ben, bulunduğum mertebeden daha üstün bir mertebe iddia etmiyorum" şeklindedir. Şayet
melek, peygamberlerden daha üstün olmasaydı, böyle denilmesi uygun olmazdı.."
Kadî de şöyle demektedir: "Eğer bu nefyedilenlerden gaye, tevazûyu ortaya koymak ise, doğruya en yakın olan, bu sözün, meleğin daha efdal olduğuna delâlet etmesidir. Eğer bundan murad, meleklerin dışında, kendisinin gücünün yetmeyeceği birtakım fiillerini yapamayacağını ifâde etmek ise, o zaman bu söz meleklerin daha üstün olduğuna delâlet etmez... 183[183]

Hz. Peygamberin Yalnız Vahye Uyması

"Ben ancak, bana vahyolunan şeye uyarım.." buyruğunun zahiri, Hz. Peygamberin, ancak vahiy ile hareket ettiğine delâlet eder.. Ki bu da, şu iki hükme işaret eder:
Birinci Hüküm: Bu "nass", Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendiliğinden hiçbir hüküm vermediğine ve içtihad etmediğine; aksine, bütün hükümlerin vahiyden sâdır olduğuna delâlet eder. Bu husus, "Kendi nevasından söylemez O. O, kendisine llkâ edüen bir vahiyden başkası

---

[182][182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/441-442
[183][183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/442

değildir..."(Neon. 3-4) âyetleriyle de kuvvet kazanır.

İkinci Hüküm: Kıyâsı kabul etmeyenler şöyle demişlerdir: İşte bu "nass" ile, Hz. Peygamber {s.a.s)'in sadece kendisine inen vahy ile amel ettiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh, O'nun ümmetinden hiç kimsenin, Hz. Peygamber'e inen vahiyden başkasıyla olmaması gerekir.. Zira Cenâb-t Hak, "Ona tâbi olun..." (Artı. ise) buyurmuştur. Bu ise, kıyâs ile amel etmenin caiz olmasını nefyeder. Sonra Cenâb-ı Hak bunu, "De ki: "Görmeyenle gören bir olur mu?" ifadesiyle de te'kid etmiştir. Bu böyledir, zira vahiyden başkasıyla amel etmek, kör kimsenin ameli gibi; vahiyle amel etmek ise, gören kimsenin ameli gibi olur."

Daha sonra "Düşünmüyor musunuz?" Duyurulmuştur ki bundan murad, aklı olan kimsenin bu iki şey arasındaki farkı bilmesi ve bunu bilmekten gafil olmaması gerektiğine bir dikkat çekme ve tenbihtir. Allah en iyi bilendir. 184[184]

Kur'ân'la Uyarma

'Rablerine toplanacaklarından korkanları sen onunla inzar et ki, onların O'ndan başka ne bir dostu, ne de bir şefaatçisi yoktur! Umulur ki, sakınırlar..." (En'âm, 51).

Bil ki yüce Allah, peygamberleri müjdeleyici ve korkutucu olarak tavsif edince, Peygamber'ine, bu âyette, halkı uyarmasını emrederek, "Rablerine toplanacaklarından korkanları sen onunla İnzâr et..." buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 185[185]

Birinci Mesele

korkulacak yeri, hususu bildirmektir. İbn Abbas ve Zeccâc. *i kelimesindeki zamirin, Kur'ân'a râci olduğunu,

bunun delilinin ise, bu âyetten önceki âyette yer alan, "Ben, ancak bana vahyolunan şeye uyanm.." (Enam, 50) cümlesi olduğunu söylemişlerdir.

Dahhâk, buyruğundaki zamirin, Alfah'a raci olduğunu söylemiştir ki, birinci görüş daha uygundur. Çünkü inzâr edip korkutmak, Allah'ın zâtı ile değil, söz ile olur.

Hak Teâlâ'nın, "Rablerine toplanacaklarından korkanları..." sözüyle ilgili olarak şu görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bunlar, daha önce bahisleri geçen kâfirlerdir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s), onları ahiret azabı hususunda korkutuyordu. Böylece, onların bir kısmı bu uyarmadan etkileniyor ve kalbinde çoğu kez Hz. Muhammed (s.a.s)in söylediği şeyin hak ve gerçek olduğu düşüncesi meydana geliyordu. Böylece bu sözün kâfirlere uygun düştüğü, bunun mü'minier hakkında düşünülemeyeceği sabit olmuş olur. Çünkü mü'minier. kendierinin Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda haş rolü nacakları m biliyorlardı... Halbuki "ilim", korku ve zannın aksidir. Bir kimse şöyle diyebilir: Mü'minlerin de bu ifâdenin hükmüne dahil olmaları imkânsız değildir. Zira onlar, haşr'e her ne kadar yakînî olarak inanmış olsalar dahi, kendisinden korkulan azabın başlarına geleceğini yakînen bilemiyorlardı... Çünkü onlar, kendilerinden birisinin iman ve amel-i salih üzere ölmesini; aynı şekilde bu hal üzere ölmemesini de caiz görüyorlardı.. İşte bu sebepten dolayı onların, azabın meydana gelebileceğini caiz görmeleri, bu sebeple de ondan korkmaları sebebiyle, "haşr"dan korkuyorlardı.

İkinci görüş: Bu âyetten maksad mü'minlerdir. Çünkü "haşr" ve "neşr"in, öldükten sonra dirilmenin ve Kıyametin olabileceğini ikrar ve kabul edenler onlardır. O halde, o günün azabından korkanlar da bunlardır.

Üçüncü görüş: Bu âyet herkese şamildir. Çünkü her insan ister haşr'ın olacağına kesinkes inansın, isterse bu konuda şüphesi olsun, "haşr"dan korkar. Çünkü "hasr"e inanmamak, bizzarure (ister istemez kabule mecbur edici bir şekilde) bâtıllığı malum olan hususlardan

---

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/442

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/442

değildir. Binâenaleyh bu korku, herkes hakkında söz konusudur. Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s) herkese peygamber olarak gönderilen ve bu vazifesini herkese tebliğ etmekle memur olan, görevlendirilmiş bir zattır.
Bu âyetteki ifâde, "haşr"dan korkanlara tahsis edilmiştir. Zira, onların korkuları, kendilerini, Kıyamet günü için hazırlık yapmaya, azık hazırlamaya sevkedeceği için, onların bu inzârdan faydalanmaları daha mükemmel olur.. 186[186]

İkinci Mesele

Mücessime, Cenâb-ı Hakk'ın, "Babblerine toplanacaklanndan.." tabirine tutunmuştur.. Onlara göre bu tabir, Hak Teâlâ'nın bir mekân ve bir cihette bulunmasını gerektirir; çünkü, kelimesi, "intihâ-i gaye" (mesafenin sona erdiğini bildirmek içindir.
Cevap: Bundan maksad, "Rablerinin, onların toplanması ve onlara hükmetmesi için yaratmış olduğu yere doğru, mekâna doğru..." mânâsıdır. 187[187]

Kâfirler Hakkında Âhırette Şefaatçi Yoktur

"Onların, O'ndan başka ne bir dostu, ne de bir şefaatçisi yoktur" buyruğu hakkında Zeccâc şöyle demektedir: "Başında ^r? bulunan bu cümle, hal olmak üzere mahallen mansûbtur. Buna göre sanki, "Onlar, her türlü dost ve şefaatçiden uzak ve mahrum olarak..." denilmek istenmiştir. Bu durumda, hâlde âmil olan kelime ^y^v lâfzıdır. Sonra, burada bir mevzu bulunmaktadır ki o da şudur: "Eğer, Rablerine toplanacaklarından korkanlar..." tabiriyle kâfirler murad edilmiş olursa, o zaman ifâde açıktır. Zira, Allah katında onların hiçbir şefaatçisi bulunmamaktadır. Bu böyledir, çünkü yahudî ve hristiyanlar, "Biz Allah'ın oğullan ve sevgilileriyiz..." ı m aide, ıs) diyorlardı. Halbuki Allah, onları bu konuda yalanlamıştır.. Yine Cenâb-ı Hak başka bir âyette, "Zâlimlerin ne müşfik bir yakını, ne de dinlenebilecek bir şefaatçisi yoktur" (Mümin, ıs) buyurmuştur. Veyine "Artık, şeföat edicilerin hiç bir şefaati onlara fayda vermeyecek" r. 48) buyurmuştur.
Eğer, bu ifâdeyle murad edilenler müsiümanlar olursa, biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın "Onlann, Ondan başka ne bir dostu, ne de bir şefaatçisi yoktur" buyruğu, bizim mü'minlere şefaat edileceği şeklindeki görüşümüze ters düşmez.. Çünkü, meleklerin ve peygamberlerin mü'minlere şefaat etmesi, ancak yüce Allah'ın izni ve müsaadesiyle olur.. Zira Allah, "Onun izni olmadıkça, nezdinde şefaat edecek kimmiş?" (Bakara, 255) buyurmuştur. Binâenaleyh bu şefaat, Allah'ın izni ve müsadesiyle olunca, gerçekte Allah tarafından yapılmış olur. 188[188]

Dördüncü Mesele

"Umulur ki sakınırlar" buyruğu hakkında İbn Abbas, bu ifâdenin mânasının, "Onların, dünyada korkmaları, küfür ve isyanlardan vazgeçmeleri için, onları korkut, inzâr et!.." seklinde olduğunu söylemiştir. Mutezile, bu ifâdenin "Allah-u Teâlâ'nın, kâfirlerden de takva ve tâati dileyip istediğine delâlet ettiği, "ni söylemiştir ki, bu şekildeki istidlaller hakkında, daha önce birkaç kez bazı açıklamalarımız geçmişti... 189[189]

Allah Rızasını Dileyen Fakir Mü'minlere Hor Bakmayın

"Sabah akşam Rablerine, strfO'nun "vech"ini dileyerek, duâ edenleri kovma!. Onların hesabından hiç bir şey sana, senin hesabından hiçbir şey de onlara ait değildir ki onları kovup

---

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/443-444
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/444
188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/444-445
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/445

da zalimlerden olasın..." (En'âm, 52).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [190][190]

Ayetin Nuzül Sebebi

Abdullah İbn Mesûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kureyş'ten bir topluluk Resûlullah (s.a.s)'a uğramışlardı.. O sırada, Hz. Peygamber'in yanında, müslümanların zayıf ve fakirlerinden olan Süheyb, Habbâb, Bilâl, Ammar ve başkaları bulunuyordu.. Bunun üzerine onlar, "Sen, kavminden vazgeçerek bunları mı tercih ettin? Biz bunlara mı tâbi olacağız? Onları yanından kov... O zaman belki de, onları kovarsan biz sana uyarız.." deyince Hz. Peygamber (s.a.s): "Ben, mü'mtnleri kovan bir kimse değilim" dedi. Kureyş: "O halde biz geldiğimizde onları yanından kaldır; biz kalkıp gittiğimizde ise, istersen onları yanında oturt." deyince de, Hz. Peygamber onların iman etmelerini ümid ederek: "Olur" dedi. Rivayet olunduğuna göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e, "Bir yapsan da, böylece baksak nasıl olacaklar!.." dedi... Sonra bu Kureyşliler bu hususta ısrar edip, Hz. Peygamber'e, "Bu konuda bizim için bir yazı yazsan..." dediklerinde, Hz. Peygamber, bunu yazması için, bir kâğıt ile beraber Hz. Ali'yi çağırtır... İşte bunun üzerine bu âyet nazil olur.. Bunun üzerine Hz. Peygamber o kâğıdı fırlatıp atar. Hz. Ömer de, bu sözünden dolayı özür beyân eder.. İşte bu sebeple, Selmân ve Habbâb: "Bu âyet, bizim hakkımızda nazil oldu.. Hz. Peygamber bizimle beraber oturuyor ve biz O'na, diz kapağımız diz kapağına temas edecek kadar yakın bulunuyorduk.. O, yanımızdan ayrılmak istediğinde, kalkıp gidiyordu.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, "Sabah akşam Rablerine ... duâ edenlerle beraber candan sabret..." (Kehf, 28) âyeti indi.. Bundan sonra Hz. Peygamber, biz kendisinden ayrılıp gitmedikçe, o aramızdan kalkıp bizden ayrılmazdı.. "Ümmetimden bir toplulukla beraber kendimin de sabretmemi bana emretmeden, beni öldürmemiş olan Allah'a hamdolsun.. Hayatım da sizlerle beraberdir, ölümüm de..."[191][191] dedi. [192][192]

Bu Ayeti Yanlış Anlayıp Peygamberin İsmet Vasfını Anlamayanlar

Peygamberlerin (a.s) masumiyetini ta'n ve tenkid eden kimseler, bu âyetle birkaç yönden istidlal etmişlerdir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s) o mü'minleri kovmuş.. Halbuki, Allah, peygamberini böyle bir fiilden yani kovmaktan nehyetmiştir.. Binâenaleyh, bu kovma işi bir günah olmuş olur...
b) Allah Teâlâ, "O zaman, onları kovarsın, (ama) zalimlerden olursun" buyurmuştur. Halbuki, Hz. Peygamber'in onları kovduğu sabittir. Binâenaleyh, "O'nun zâlimlerden olduğu"nun söylenmesi gerekir.
c) Allah Teâlâ, Hz. Nuh'un, "Ben iman edenleri kovucu değilim..." <Hûd, 29) dediğini nakletmiştir. Daha sonra da, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bütün güzel ameller hususunda, önceki peygamberlere uymasını emretmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy..." (En'âm, m» buyurmuştur. İşte bu yola ittibâ etmiş olması sebebiyle, Hz. Muhammed'in onları tardetmemesi, kovmaması gerekir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber onları kovunca, bu fiil bir günah olmuş olur...
d) Yüce Allah, bu âyeti Kehf sûresinde de zikretmiş ve buna ilâvede bulunarak, "Dünya hayatinin zfnetini arzu ediyorsun da..." (Kem, 2B) buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, peygamberini bir başka âyetinde, dünya hayatının zinetine iltifat etmekten nehyederek, "Onlardan bir sınıfa, kendilerini fitneye düşürmemiz için (verdiğimiz ve) faidelendirdigimiz (bu) dünya hayatına ait ztnetlere ve debdebelere sakın iki gözünü dikme" (Tâhâ, 131)

---

[190][190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/445
[191][191] Hadisin bir kısmı için, Ebu Davûd, İlim, 13, (IH/322)- *
[192][192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/445-446

buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, Peygamberi dünya zinetine iltifat etmekten nehyedip, sonra da, o âyette (Kehf. 28) Peygamberin dünya hayatının zinetini istediğini zikredince, bunun bir günah olduğu anlaşılır.

e) O fakir mü'minlerin, bu hadiseden sonra Hz. Peygamber'in yanına girdikleri her seferinde, O'nun, "Babblmin, beni kendüeri sebebiyle azarlamış olduğu kimseler, sizlere merhaba!.." veya bu mânaya gelen birtakım sözler söylediği nakledilmiştir ki, bu da, bir günahın bulunduğuna delâlet eder.

Bunların birinci görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Hz. Peygamber {s.a.s), o fakir kimseleri, kendilerini değersiz gördüğü ve onların fakirliklerinden kaçındığı için kovmamıştır.. Aksine, Kureyş'in ileri gelenlerinin gelip hazır bulunacakları vaktin dışında, onlarla oturup kalkmak için muayyen bir vakit belirlemiştir. Hz. Peygamber'in bu hareketinden maksadı, o Kureyş'in İslâm'a girmelerini temin etmek için nazik davranmaktır. Belki de Hz. Peygamber (s.a.s) (kendi kendine), "Bu fakir müslümanlar, kendilerine takınılan bu tavır sebebiyle, gerek dünya gerekse dinî hususta önemli bir şey kaybetmezler.. Halbuki bu kâfirler, İslâm 'a girme ve bu dini elde etme firsatını kaçırabilirler... Binâenaleyh, bu taraû tercih etinek daha münasip olur..." diyordu.. Bu konuda söylenebilecek en son şey şudur: Bu içtihad, hatâ olarak meydana gelmiş olan bir içtihâddır. Ancak ne var ki, içtihaddaki hatâ, affedilmiştir.

Onların ikinci olarak öne sürmüş oldukları, "O'nun, o müslüman fakirleri kovması, O'nun zalimlerden olmasını gerektirir..." şeklindeki görüşlerine ise şu şekilde cevap verebiliriz: Zulüm, bir şeyin kendi mahalline konulmamasından ibarettir.. Buna göre mâna, "O fakir ve zayıf müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından büyük bir saygı görüyorlardı. Binâenaleyh, Hz. Peygamber onları o meclisten kovunca, bu bir "zulüm" olmuş olur.. Ancak ne var ki bu, vacip olanı terketme kabilinden değil, evlâ ve efdal olanı terketme kabifindendir" şeklinde olur.

Diğer görüşlerine verilecek olan cevap da aynıdır. Çünkü, biz bütün bunları evlâ, efdâl, daha mükemmel ve daha uygun olanı yapmama mânasına hamlediyoruz.. Allah en iyi bilendir. 193[193]

Üçüncü Mesele

İbn Amir, kelimesini vâv ve gayn harfinin dammesiyle olmak üzere şeklinde okumuştur ki, Kehf süresindeki {Ayet. 28) kelime de aynen böyle okunur. Diğer kıraat imamları ise, elif ve gayn harfinin fethasıyla şeklinde okumuşlardır. Ebu Ali I-Farisî şöyle demiştir: İbn Âmirin dışında kalan diğer kıraat imamlarının âioAJb seklindeki okuyuşlarının izahı şöyledir: Çünkü bu kelime nekire olarak kullanılır. Binâenaleyh, bu kelimenin başına harf-i tarif getirmek suretiyle onu marife, belirli yapmak mümkündür. Ama, kelimesi (harf-i tarifsiz olarak) mahfedir. Çünkü bu kelime, alem (özel isim) olarak kullanılan bir kelimedir. Bu böyle olunca, diğer marife kelimelere harf-i tarif getirmek nasıl imkânsız ise, bu kelimenin başına da harf-i tarif getirmenin imkânsız olması gerekir.. Bu kelimenin mushafta vâv ile yazılmış olması, onların görüşlerine delâlet etmez.. Baksana onlar, elifli olmasına rağmen, kelimesini vâv harfiyle yazmışlardır. İşte burada da böyledir.

Slbeveyh de şöyle demektedir: " kelimelerinden her biri, cinse alem olmuş kelimelerdir. Nitekim Araplar, kelimesini, akreb cinsine alem kabul etmişlerdir." Sfbeveyh sözüne devamla şöyle demektedir: "Yunus, Ebû Amr'ın, "Sen, marife olduğunu kastederek, "Günlerden bir gün, sabah veya erkenden onunla karşılaştım..." dediğinde bu kelimeler tenvîn almaz..." dediğini iddia etmiştir. Bütün bunlar, âmmenin kıraatini takviye etmektedir."

İbn Âmirin kıraatinin izahına gelince, Sîbeveyh, Halil'in şöyle dediğini iddia etmiştir "Bugün erkenden ve sabahleyin sana geldim.." deyip de, bu iki kelimeyi "kuşluk vakti..." mânasına gelen, kelimesi gibi kabul etmek caizdir." Allah en iyi bilendir. 194[194]

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/446-447

194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/448

Âyette Geçen Duanın Namaz Manasına Gelmesi

"Sabah akşam Eabletine dua ederler.. ' buyruğu hakkında şu iki açıklama yapılmıştır: Birinci Görüş: Bu cümlenin başında geçen "duâ" kelimesinin mânası, "namaz" olup, yani "Onlar, farz namazlarını kılmak suretiyle Rablerine ibâdet ediyorlar.." demektir. Bu namazlar, sabah ve ikindi namazlarıdır.. Bu, İbn Abbas, Hasan el-Bari ve Mücâhidin görüşüdür. Buradaki kelimeleriyle, gündüzün iki ucunun kastedildiği de söylenmiştir. Buna göre Altah bu iki ucu, onların beş vakit namazlarını kıldıklarına dikkat çekmek için zikretmiştir.
İkinci Görüş: Bu ifâdenin başındaki "duâ" kelimesiyle "zikir" murad edilmiştir. İbrahim, "buradaki duanın, zikir mânasına geldiğini, âyetin mânasının ise, "onlar, Rablerini gündüzün iki ucunda zikrediyorlar" şeklinde olduğunu" söylemiştir. 195[195]

Âyette Geçen "Vech" Kelimesinin Tefsiri

Mücessime, Allah'a uzuvlar nisbet etme hususunda, "O'nun "vech"Int dilerler" ifadesiyle, meselâ, "... Rabbtnin ' 'vech' 7 baki kalacaktır.." (Rahmin, 27) âyetinde olduğu gibi, bu kabîl diğer âyetlere tutunmuşlardır.
Buna şöyfe cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ir,, 'De ki: "O, Allandır, bir tekdir" (Mas, d buyruğu, tam bir tekliği (vahdâniyyet) gerektirir. Bu ise, cüz ve uzuvlardan meydana gelmiş olmaya aykırıdır. Böylece, âyetteki (Enam,52;Rahman.27)lafızların tevil edilmesi kaçınılmaz olur. Bu tevîl de iki bakımdan yapılır:
a) "Onun "vech"inİ dilerler" buyruğunun mânast, "Onu istiyorlar..." şeklindedir. Ancak ne var ki onlar, tazîm ve saygı ifâde etmek için "vech" (yüz) kelimesini zikretmektedirler. Nitekim, bu mânada olmak üzere "Bu, bu görüşün "vech"idir (en güzel izah şeklidir)" ve "bu, delilin "vech"idir (en güzel izah biçimidir)" denilmektedir.
b) Bir zâtı, bir kimseyi seven, onun yüzünü görmek ister. Binâenaleyh, yüzü görmek, sevginin ayrılmaz hususiyetlerindendir. İşte bu sebepten dolayı, "vech' (yüz) kelimesi, sevgi ve hoşnutluğu elde etmek gibi mânalardan kinaye yapılmıştır. Bu husustaki açıklamaların tamamı ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Meşrık da Allah'ındır, mağrib de.. Onun için nereye döner, yönelirseniz Allah'ın "vech"i oradadır" (Bakara, 115) âyetinde geçmişti.
Daha sonra yüce Allah, "OrrfaHn hesabından hiçbir şey sanar senin hesabından hiçbir şey de onlara ait değildir" buyurmuştur. Alimler âsaıâlrîr lerindeki zamirlerin kimlere ait olduğu hususunda birkaç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:
Birinci Görüş: Bu zamirler, müşriklere râcidir.. Buna göre mâna şöyle olur: "Müşriklerin hesabından hiçbir şey sana, senin hesabından hiçbir şey de müşriklere ait değildir. Kullarını istediği ve dilediği biçimde yöneten, tedbir eden ancak Allah Teâlâ'dır." Bu sözden kastedilen gaye ise şudur: Belki İslâm'a girerler de, böylece küfrün cezasından kurtulurlar ümidiyle, Hz. Peygamber, bu kâfirlerin bu teklifini kabul ediyordu.. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e, "Onların küfürden sakınıp sakınmamaları şartını koşma... Zira, hidâyete ileten ve yöneten, tedbir-t umur eden, ancak Hak Teâlâ'dır" demiştir.
İkinci Görüş: (Bunun mânası şöyledir:) "Onların rızkının hesabından hiçbir şey sana ait değil ki, onlardan bıkasın ve onları kendinden uzaklaştırasın. Yine senin rızkının hesabı da onların üstüne değildir. Onlara ve sana rızık veren ancak Allah Teâlâ'dır. Binâenaleyh onları çağır, yanına gelsinler ve onları kovma."
Bil ki bu, Nuh (a.s)'un kıssasına benzeyen bir kıssadır. Hani kavmi O'na, "Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken, biz sana imân eder miyiz?" {Suara, m) demişlerdi de, Nuh (a.s) onlara, "Benim, onların neler yapmakta oldukları hususunda bir bilgim yok. Önlarm hesabı ancak Habbime aittir. Eğer ince düşünürseniz..." (Suara, 112-113) diye cevap vermişti. Onlar, "Bayağı kimseler" ifâdesi ile, değersiz sanatlarla ve işlerle uğraşan kimseleri kastetmişlerdir.

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/448

Bu âyette de böyledir. Âyetteki (i-*-5^* "O zaman on/an kovarsın.." kelimesi, nefyin (menfi cümlenin) cevabıdır ve mânası, "onların hesabından hiç bir şey sana ait değil ki onları kovasın. Senin üzerinde onların hesabı yok ki, bu hesapdan dolayı onları kovasın"şeklindedîr.
Âyetteki 'Zâlimlerden olursun" cümlesinin netice olmak üzere, "o zaman onları kovarsın" sözü üzerine atfedilmesi caizdir. Çünkü onun zalim olması, o kimseleri kovması sebebi ile olacaktır.
"Zalimlerden olursun" ifâdesi ile ilgili iki görüş vardır:
1) Bu, "o kovma sebebi ile, kendisine zulmeden kimselerden olursun" mânasındadır.
2) Bu, "O kimselere zulmedenlerden olursun" mânasındadır. Çünkü onlar daha çok yakınlığı ve dostluğu hakettikleri için onları kovmak, onlara bir zulüm olur. Allah en iyi bilendir. 196[196]

İnsanların Bazısını Bazısı İle İmtihan

"Biz onlardan kimini km ile, (sırf) "Allah aramızda bunlara mı lütfunu lâyık Sördü!" desinler diye, İşte böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri daha iyi bilen değil mi?" (En'am, 53).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 197[197]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ bu âyette, herkesin arkadaşı ile (bir başkası ile) imtihan olunduğunu beyan buyurmuştur. Binâenaleyh bu zengin kâfir reisler, fakir sahabîlerin kendilerinden önce İslâm'a girip, imanı kabulde yarışmalarına hased ederek: "Eğer biz İslâm'a girecek olsak, o fakir sahabîlere uyduğumuzu ve onlardan daha aşağı derecede olduğumuzu kabul etmemiz gerekir" dediler. Binâenaleyh bu onlara çok ağır geliyordu. Bunun bir benzeri de, "Bizim aramızda vahiy o (Muhammed'e) mi verildi?.." (Kamer, 25) ve "Eğer o bir hayır olsaydı onlar bizi geçip ona erişemezlerdi" i, ıi) âyetleridir.
Fakir sahabîler o kâfirleri rahatlık, sevinç, güzellik, bolluk ve genişlik içinde görüyor ve şöyle diyorlardı: "Biz bu şiddet, darlık ve rızık azlığı içinde yüzerken, nasıl onlar için bu durumlar oluyor?"
İşte bunun üzerine Cenâb-ı Allah, "Biz onlardan kimi ile... işte böyle İmtihan ettik" buyurmuştur. Böylece iki gruptan biri, diğerini, dinî makam itibariyle kendinden ileri; öbür fırka ise, evvelkisini dünyevî makam itibariyle kendinden ileri görüyor ve böylece onlar, "Allah'ın bize üstün kıldığı bu mudur?" diyorlardı.. Ama, işin aslını bilenler ise, Allah Teâlâ'nın yaptığı her şeyin, hak, doğru, hikmetli ve gerçek olduğunu; bu hususta O'na itiraz edilemeyeceğini bilirler.
Bunlar bu hükmü, ya mâlikiyye198[198] hükmüne göre verirler ki, bu bizim âlimlerimizin görüşüdür; veyahut da, maslahat bakımından bunun böyle olduğunu kabul ederler ki, bu da Mu'tezİle'nin görüşüne göredir. Böylece onlar, musibetler geldiği zaman sabreden, nimetler ve ihsanlar vaktinde de şükreden kimseler olurlar... İşte bunlar, Hak Teâlâ'nın haklarında, "Allah, şükredenleri daha iyi bilen değil mldtr?" buyurduğu kimselerdir. 199[199]

İnsanın Fiillerini Allah'ın Yaratması Konusu

Alimlerimiz bu âyetle, fiillerin yaratılması meselesinde, şu iki bakımdan istidlal etmişlerdir:
a) Hak Teâlâ'nın, "Biz onlardan kimini kimi ile... işte böyle imtihan ettik" buyruğu, o imtihan edilmenin, Allah tarafından olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Halbuki bu imtihandan murad, onların, Allah Teâlâ'nın o fakirleri din konusunda önder kılması hususunda O'na itiraz

---

[196][196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/449-450
[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/450
[198][198] Âlemde tek mülk sahibi Allah'dır Mülk sahibi de, mülkünü dilediği gibi işletir. İnsan hakkında da Allah, malikiyyet vasfı ile dilediği şekilde tasarruf ta bulunur (ç).
[199][199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/451

etmeden başka bir şey değildir. Halbuki, Allah'a itiraz etmek küfürdür. Bu da, Allah Teâlâ'nın küfrün yaratıcısı olduğuna delâlet eder.
b) Cenâb-ı Allah, onların "Allah, aramızda bunları mı lüttuna lâyık gördü?" dediklerini nakletmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah onlara lütfetti" ifâdesinden murad, O'nun onlara, kendisine iman etmelerini ve Resulüne tâbi olmalarını Iutfetmesidir. İşte bu da, bütün bunların Allah tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Zira, bu imanı yaratan, kul olsaydı, ona bu imanı lütfeden Allah olamazdı.. Aksine kulun kendisi, bu imanı kendisine lütfetmiş olurdu.. Binâenaleyh bu âyet, işte bu iki bakımdan, bu meselede bizim görüşümüzün delili olmuş olur.
Cübbâf buna şu şekilde cevap vermiştir: "Teklifte imtihan etmek, sıkıntılara katlanmayı gerektiren bir şeydir... (Buna göre âyetin mânası şöyle olur): "Biz bunu ancak, "Bunlar mı?" desinler diye yaptık." Yani, "Onların bir kısmı diğer bir kısmına, inkâr mahiyetinde değil, bir soru olarak, "Allah aramızda, bunları mı iman lütfuna lâyık gördü?" demeleri için..." demektir.."
Kâ'bî de, bizim bu görüşe karşı şöyle diyerek cevap vermiştir: "Onlar sabretsinler veya şükretsinler diye, "Biz onlardan kimini kimi ile... işte böyle imtihan ettik" ... Böylece onların işlerinin neticesi, "Allah aramızda bunlara mı lütfunu layıkgördü?" demeleri olmuştur... Bu tıpkı, "Bunun üzerine Firavunun adamları onu yitik olarak aldılar ki o, neticede kendileri için bir düşman ve bir tasa olsun..." (Kasas. a) âyeti gibidir..
Bu her iki izaha da şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, delil bulunmaksızın, âyetin zahirini terketmektir. Özellikle de aklî delil, âyetin zahirinin doğruluğuna delâlet etmektedir.. Bu böyledir, zira bu halleri görüp müşahede etmek gurur ve kibri gerektirip, gurur ve kibir ise, âsî olmayı ve küfürde ısrar etmeyi icap ettirince; bütün bunları gerektiren, icap ettiren de mucip, gerektirici olunca... işte o zaman ilzam gerekmiş olur. Allah en iyi bilendir. 200[200]

İnsanların Birbiriyle İmtihan Edilmesinin Keyfiyeti

Onların birbirleriyle imtihan edilmiş olmalarının keyfiyyeti hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) Zenginlik ve fakirlik, Nuh (a.s) kıssasında da bahsettiğimiz gibi, bu imtihanın meydana gelmesine sebep olmuşlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Salih (a.s)'in kavminin kıssasıyla alâkalı olarak, "o kibirlenen kimseler, kendilerince hor görülenlere: "Biz, doğrusu o sizin iman ettiğinizi inkâr ederek kâfir olanlarız" dedi.." (Arif, 76) buyurmuştur.
b) Soylu olanın, daha aşağı makamda olanla imtihan edilmesi...
c) Zekî olan kimsenin aptal kimse ile imtihan edilmesi..
Netice olarak diyebiliriz ki, kemâl sıfatlan farklı farklıdır.. Bunların hepsi, tek bir insanda asla bir araya gelmezler.. Aksine bunlar, mahlûklara taksim edilmiştir. Kemâl sıfatları, zAtlan gereği sevilirler; binâenaleyh herkes, Allah'ın kendisine vermiş olduğu kemal sıfatlarından dolayı başkasına hased eder..
Ama, kaza ve kader hususunda Allah'ın sırrını iyice kavrayan kimseler ise, kendisinin kısmetine razı olur, başkalarına sataşmaktan geri durur ve dünya ve âhirette güzelce yaşar... Allah en iyi bilir. 201[201]

Dördüncü Mesele

Hişâm İbnu'l-Hakem şöyle demiştir: 'Allah Teâlâ, cüz'iyyâtı ancak, onlar meydana gelirken uilir..." demiş ve
o, bu âyetle istidlal etmiştir. Çünkü ona göre, "fitne..." (iftinân) kelimesi, denemek ve imtihan etmek demektir. Bu ise, ancak bilgi etde etmek için doğru olur.. Bunun cevabı defalarca

---

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/451-452
201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/452-453

geçmiştir... 202[202]

"Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman de ki: 'Selam sizlere.. Rabbfntz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı: İçinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapıp da sonra arkasından tevbe etmiş ve durumunu düzeltmiş ise, şüphesiz ki O, çok mağfiret eden, çok merhametli olandır" (En'âm. 54).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 203[203]

Ayetinin Nüzul Sebebi

Alimler, "Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman... "buyruğu hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler bu ifâdenin, sıfatı böyle olan herkes hakkında mutlak bir ifâde olduğunu söylerlerken, diğer bazıları da, aksine bunun, müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendisini kovup uzaklaştırmasını istediği "Ehl-i Suffe" hakkında nazil olduğunu, işte böylece de, Allah'ın onlara bu şekilde ikramda bulunduğunu söylemişlerdir.. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, ilk önce onları kovmaktan nehyetmiş, sonra da O'na, onlara bu şekilde izzet ve ikramda bulunmasını emir buyurmuştur. İklime şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s}, onları gördüğü zaman, önce onlara selâm vererek şöyle derdi: "Ümmetim içinde, bana, kendilerine Önce selâm vermemi emrettiği kimseleri yaratan Allah'a hamdolsun.."
İbn Abbas (r.a)'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Ömer, sözünden dolayı özür beyan edip, bundan Ötürü affını dileyerek Hz. Peygamber'e, "Bununla sadece hayır ve iyilik dilemiştim." dediğinde, işte bu âyet nazil oldu.."
Bazı âlimler de şöyle demektedirler: Aksine bu âyet, öne günahlar işleyip, sonra da Allah'ın Resulüne gelerek pişmanlık ve üzüntülerini izhâr eden bir topluluk hakkında nazil olmuştur.. İşte, bu âyet bu kimseler hakkında nazil olmuştur..
Bu görüşlerden doğruya en yaktn olanı, âyetin umûmî mânasına hamledilmesidir.. Buna göre, Allah'a iman eden herkes, buradaki şereflendirmenin hükmüne dahil olur... 204[204]

En'âm Sûresi Toptan İndiği Halde Onun Âyetleri Hakkında Nüzul Sebepleri Nasıl İzah Edilir?

Burada benim bir müşkilim vardır ki, o da şudur: Alimler, bu sûrenin bir defada nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Durum böyle olunca, daha nasıl, bu sûrenin âyetlerinden her biri hakkında, "Bu âyetin sebeb-i nüzulü, bizatihi falanca şeydir..." denilebilir?205[205]

"Allah'ın Ayetleri" Hakkında Bazı Açıklamalar

"Âyetlerimize iman edenler sana geldtkleri zaman..." buyruğu, yüce ve âlî birtakım sırlar ihtiva etmektedir.
Çünkü, Allah'ın dışında kalan her şey, Allah'ın varttğının O'nun celâl, kerem ve kibriyâ (azamet) sıfatlarıyla, O'nun vahdâniyyetinin delilleridir.
Allah'ın dışındaki varlıklar, nihayetsizdir.. Nihayeti olmayan şeye ise, aklın ayrıntılı ve mükemmel bir biçimde vakıf olması imkânsızdır. Mümkün olan, ancak aklın, âyetlerin ve delillerin bir kısmına muttali olup, o delillerin bilgisi vasıtasıyla Allah'ı bilmeye yönelmesi,

---

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/453
203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/453
204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/453-454
205[205] Râzi merhumun buna cevap vermesi beklenir idi Fakat anlaşılan o cevap vermemiş, sadece müşkilini ifade etmekle yetinmiştir (ç).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/454

sonra da geriye kalanlara icmali (toplu) şekilde iman etmesidir.. Daha sonra bu kimse, hayatı boyunca, bu ıssız çölde seyahat eden ve bu umman içinde yüzen kimse gibi olur. Bunun bir sınırı olmayınca, tıpkı bunun gibi, kulun o âyetlerin ve delillerin basamaklarında terakki edip yükselmesinin de sının yoktur.. Bu, tafsilatı anlatılamıyan genel ve özlü bir giriştir... Sonra kul, bu sıfatlarla muttasıl olduğunda, o vakit Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onlara "selam sizlere" demesini emreder.. Böylece selam verme işi, kurtuluşun meydana geldiğinin; Hak Teâlâ'nın Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı..." buyruğu, o emin oluşun peşinden, O'nun rahmetinin tahakkuk ettiğinin müjdeleri olmuş olur..
"Selam ve selâmet, kurtuluş, emin olmak" ifâdesine gelince, bu zulmetler âleminin denizinden, maddî âlemler merkezinden, belâlar ve muhalefetler, karşı gelmeler kaynağından, tağyir ve tebdiller yerinden kurtulup emin olmak anlamına gelir.. Kerametler (ikramlar) ise, salih-bâkî amellere, mahzâ mukaddes ve yüce olan şeylere, nurlar âleminin dünyasına ulaşmak ve celal duvarlarının basamaklarına yükselmekle olur.. 206[206]

Selamun Aleyküm" Tabirinin Açıklanması

Zeccâc, Müberred'den şunu nakletmiştir: kelimesi Arapça'da şu dört manaya gelir:
a) Dua manasına.. tabiri bu manayadır..
b) Kelime, Allah'ın isimlerinden bir isimdir. kelimesinde olduğu gibi...
c) Büyük bir ağacın adı olmak.. Öyle zannediyorum ki bu ağaç, bu adı afetlerden emin olduğu için almıştır..
d) Çok sert bir taşın adı.. Bu taş da, bu adı yumuşaklıktan emin olduğu için almıştır..."
Sonra Zeccâc şunu söylemiştir: " "Selam sizlere" buyruğundaki "Selam" kelimesinin şu iki manaya gelmesi muhtemeldir:
1) Bunun, ve (salıvermek, bırakmak) masdarlarında olduğu gibi, bir masdar olmasıdır. Buna göre, ifadesinin manası, "Ona, dini ve canı hakkında, bela ve musibetlerden emin olması için dua ettim..." şeklindedir. Buna göre "selâm", "teslim" (emin kılmak, salim kılmak) manasındadır.
2) "Selam" kelimesi, kelimesinin çoğuludur. Buna göre senin, sözünün manası, "Esenlik sizin üzerinize otsun" şeklindedir..."
Ebu Bekr İbnu'i-Enbari şöyle demektedir: "Bir topluluk, kelimesinin 'Allah'ı ifade ettiğini söylemişlerdir. Buna göre tabirinin manası, "Allah sizi hep korur gözetir; korusun gözetsin" manasında olmak üzere fö& Âît< "Allah üzerin izdedir" demektir. Bu görüş, "selam" lafzı, buyruğunda nekire olarak getirildiği için, bu âyet hakkında söylenilmesi uzak olan bir görüştür. Ama bu kelime şeklinde gelseydi, o zaman bu izah doğru olurdu...
Ben derim ki ifâdesi hakkında, ben doyurucu ve mükemmel bölümler yazmıştım.. Ayrıca bu hususu, Tevbe sûresinde de açıklamıştım.. Bunu açıklamanın yeri burası değildir... Bu meselenin ele alındığı yere geldiğim zaman, bu konu daha mükemmel olacaktır.. Allah en iyi bilendir. 207[207]

Merhametin Allah'a Vacip Olmasının İzahı

Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı" buyruğu hakkında birkaç mesele vardır: 208[208]

Birinci Mesele

Arapların "Falancanın üzerine yazıldı, farz kılındı" tabiri, vacip kılmayı ifâde eder. harf -i cerri de aynı mânayı ifâde eder. Binâenaleyh, bu ikisinin toplamı, vacip kılmada çok ileri bir

---

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/454-455
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/455-456
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/456

dereceyi gösterir. Binâenaleyh bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, vücûbiyyet üzere, kullarına merhametli ve onlara merhametli olmasını gerektirir.

Alimler, bu vücûbiyyetin sebebi hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bizim âlimlerimiz, "Allah'ın kulları hakkında dilediği ve istediği biçimde tasarrufta bulunma yetkisi vardır.. Ancak ne var ki O, bir lütuf ve kerem olsun diye, merhamet etmeyi kendisine vacip kılmıştır" demişlerdir.

Mutezile ise şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, kötü olan şeylerin kötülüklerini bilip, kendisinin de bu kötülüklerden müstağni (uzak) olduğunu anlayınca, bu, onu bu kötülükleri yapmaktan men eder.. Eğer o bunu yapsaydı, bu bir zulüm olurdu.. Zulüm ise, kabîh (çirkin) bir şeydir. AHah'dan kabîh olan şeylerin sâdır olması ise imkânsızdır." Bu mesele kelâm ilminde son derece önemli olan açık meselelerden birisidir. 209[209]

Allah’ın Zatı Hakkında “Nefs” Tabirinin Kullanılması

Bu âyet, Allah Teâlâ'nın "zâf'ına "nefs" adının verilmesinin imkânsız olmadığına delâlet etmektedir. Nitekim "Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben İse, senin nefsinde olanı bilmem" (Mâide. 116) âyeti de buna delâlet etmektedir. O halde bu âyetlerde geçen "nefs" kelimesi, "zât" ve "hakikat" mânastndadır. Ama, madde ve kandan mürekkep olan şey mânasında "nefs"e gelince, Allah böyle olmaktan münezzehtir, yücedir. Zira Allah cisim olsaydı, "mürekkep" bir varlık olurdu. Halbuki "mürekkep" olan varlık, "mümkin" varlıktır. Hem, Allah tekdir. Tek olan, "mürekkep" olmaz.. Mürekkep olmayan da, cisim olmaz. Hem Allah "müstağnî"dir (hiçbir şeye muhtaç olmayandır); "müstağni" olan ise, mürekkep olmaz. Mürekkep olmayan ise cisim olmaz..

Yine cisimler mahiyetlerinin tamamında, birbirlerine benzerler.. Binâenaleyh, Allah bir cisim olsaydı, O'nun bir benzeri olurdu. Bu ise yanlış ve asılsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "O'nun benzeri gibisi yoktur" (şûra. nj buyurmuştur.

Aklî delillere gelince, bunlar pek çok olup, açık, kuvvetli ve aşikârdırlar... İşte bunlardan ötürü Allah'a hamdolsun. 210[210]

Üçüncü Mesele

Mutezile şöyle demektedir: "Rabbinlz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı' buyruğu, "Allah Teâlâ'nın, kâfirde küfrü
yarattığının, sonra da ona devamlı olarak azap edeceğinin söylenmesine; yine "Allah Teâlâ'nın, kâfiri imandan men edip, sonra da onu iman etmekten men ettiği halde, ona iman etmesini emrederek, ona, iman etmediği için azap edeceğinin" söylenmesine ters düşer."

Mutezile nin bu görüşüne âlimlerimiz şu şekilde cevap vermişlerdir: "Allah Teâlâ zarar ve fayda veren, dirilten ve öldürendir. Binâenaleyh O, hem bu derece ileri merhamet sahibi, hem de bu derece celal ve hakimiyet sahibidir. Bu sebeple, bu iki durum arasında herhangi bir aykırılık yoktur." 211[211]

Dördüncü Mesele

Bazı âlimler şöyle derler: "Allah Teâlâ peygamberine, o mü'minlere "selam sizlere... Rabbinİz kendi üzerine şu
rahmeti yazdı..." demesini emredince, bu ifâde, Allah'ın sözü olmuş olur. Bu da, Hak Teâlâ'nın, onlara daha dünyada iken "Selam sizlere... Rabbiniz kendi üzerine (şu) rahmeti yazdı..." dediğine delâlet eder.

---

[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/456

[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/456-457

[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/457

Sözün özü şudur: Allah Teâlâ bazı insanlara, ölümlerinden sonra, "Rahim Rab(lerindenr onlara) sözlü olarak bir "selâm" (Yasin, sat diyeceğini vaadetmiştir. Sonra birtakım kimseler, ömürlerini Allah'a kulluk yolunda tüketmişler, böylece de sanki daha dünyada iken Kıyamet âlemine geçmişlerdir. Hiç şüphesiz bunlar ölümlerinden sonra olmak üzere vaadedilen o "selam", daha onlar dünyada iken oluvermiştir."
Bazı âlimlerde, "Hayır, bu Allah'ın kendi buyruğu değil, Hz. Peygamber(s.a.s)'in o mü'minlere söyleyeceği sözü ve ifadesidir" demişlerdir. Her iki mânaya göre de, bu selamlayış, yüce bir mertebeyi ifâde eder. 212[212]

Cehalet Sebebiyle Günah İşlemenin Mânası

Sonra Hak Teâlâ,"İçinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapıp da sonra arkasından tevbe etmiş ve kendini düzeltmiş ise..." buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 213[213]

Birinci Mesele

Bil ki bu ifâde, küfürden (inkârdan) tevbe etmeyi içine almaz. Çünkü bu söz, Hak Teâlâ'nın, "Âyetlerimize iman
edenler sana geldiği zaman..." ifâdesi ile anlattığı kimseler için bir hitaptır. Binâenaleyh bu tevbeden muradın, müslüman kimsenin günahlarından ötürü yapacağı tevbe olduğu sabit olur. Âyetteki, "bilmeyerek" kaydı ile, "hatâen ve yanlışlıkla" mânası kastedilmemiştir. Çünkü hata ve yanlışlık için tevbeye gerek yoktur. Aksine bu ifâdeden murad, arzu ve hevesler yüzünden işlediğin günahlarındır. Binâenaleyh bu âyetle kastedilen müslüman bir kimsenin, günah okluğunu bile bile bir günaha yeltenip. onu işlemesi, sonra da bundan gerçek mânada tevbe etmesi ve Allah Teâlâ'nın onun tevbesini kabul etmesinin açıklanmasıdır. 214[214]

İkinci Mesele

Nâfî, ifadesindeki, ol edatının hemzesini fetha, ifadesindekini de kesre ile şeklinde zn'dekıFırUıKnaaere Gön izahlar okumuştur. Asım ve İbn Amir, her ikisini de fetha ile, diğer kıraat imamları ise her ikisini de kesre ile okumuşlardır. Ayetteki birinci edatının hemzesinin fetha okunması, bunun, kendinden önce geçen "rahmet" kelimesinin tefsiri (izahı) olmasından ötürüdür. Buna göre sanki, "Rabbiniz kendi üzerinde, "içinizden kim bilmeyerek bir fenaltk yapar da.." diye yazdı" denilmektedir. İkinci ^ edatının hemzesinin fetha okunması ise, bunun birinciden bedel kılınmasından ötürüdür. Bu tıpkı "O sfze, "öldüğünüz ve bir toprak, bir kemik olduğunuz vpkit, mutlaka çıkarılacaksınız" diye mi vaadediyor" (şeytan) üzerine şu (hü/cüny yazıimişnr "K/m onu dost edinirse, şüphesiz o şeytan, onu saptırır" (Hacc. 4) ve "Hala şu hakfkafi anlamadılar mı? Kim Allah'a ve Resu/iine karşı yan çizerse, ona, içinde ebedi kalıcı olmak üzere, cehennem ateşi vardır" rrevt, ea) âyetlerinde olduğu gibidir.
Ebû Ali el-Fârisî şöyle demiştir: "Birincisini fethalı okuyanlar, onu "rahmet" kelimesinden bedel yapmışlardır. İkincisini fetha okuyanlar ise, ya ona, kendisini geçmiş bir haber takdir etmişlerdir; buna göre takdir, şeklindedir. Bu, "onun için, Allah'ın mağfireti ve rahmeti vardır" mânasındadır. Yahut da, bu ifâdenin haber olacağı bir mübteda takdir etmişlerdir ve bu takdir, "Onun işi, Allah'ın ona mağfiret ve rahmet etmesidir" şeklinde olur. Her iki hemzeyi kesreli olarak okuyuşun sebebi ise şudur: "Cenâb-ı Allah, "Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı" buyurunca, bu söz böylece bitti. Daha sonra yeni bir cümleye başlayıp, "İçinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapıp da sonra arkasından tevbe etmiş ve kendini düzeltmiş İse,

---

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/457
213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/457
214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/457-458

şüphesiz ki O, (Allah) çok mağfiret eden, merhametli olandır" buyurmuştur. Böylece şart cümlesinin cevabının başına "fâ" gelmiş oldu. Bu ikinci hemze kesreli kılınmıştır, çünkü bu tf mübteda-haber cümlesinin başına gelmiştir. Sanki sen bununla "O (Allah), gafur ve rahimdir" demiş oldun. Fakat bu sözün başında Öl edatını getirmek dahate'kidlidir." İşte bu ZeccAc'ın görüşüdür.

Nâff birincisini fetha, ikincisini de kesre ile okumuştur. Çünkü birincisini "rahmet" kelimesinden bedel, ikincisini de "müste'nef" bir cümle kılmıştır. Allah en iyi bilendir. 215[215]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ, "İçinizden kim bilmeyerek bir fenalık yapıp da.." buyurmuştur. Hasan el-Basrî: "Günah isteyen herkes cahil (bilmeyen) kimsedir" demiştir. Alimler bu "cahillik" (bilmeme) hususunda ihtilaf etmişlerdir. Denilmiştir ki:"Günah işleyen, kaçırdığı mükafaatın ve hakettiği cezanın miktarını bilemez." Yine denilmiştir ki: "0, her ne kadar bu fiilin neticesinin kötü olduğunu bilse bile, dünyevî lezzeti, âhıretin birçok hayrına tercih etmiştir. Azı çoğa tercih eden kimseye ise, örfen "câhil" denir." Velhasıl şunu deriz: O insan, her ne kadar câhil değil ise de, câhillere yakışan bir iş yapınca, ona "câhil" denilmiştir.

Bu âyetin, bir zarar olacağını bilmeksizin bu mucizeyi isteyen kimselerin mutlaka kâfir olacaklarını söylediği zaman Hz. Ömer (r.a) hakkında nazil olduğu ileri sürülmüştür.

Bu âyetin bir benzeri de "Allah indinde (makbul) tevbe, kötülüğü ancak cahillik sebebi ile yapacakların...tevbestdir" (nisa. 17) âyetidir. 216[216]

Dördüncü Mesele

Ayetteki "Sonra arkasından tevbe etmiş ve kendini düzeltmiş ise.,." buyruğundaki "tevbe etmiş" ifâdesi, "bu kimsenin geçmişte yaptığı günahlardan dolayı pişmanlık duyması" manasına; "düzelmiş" lafzı da, o kimsenin bundan sonra yapacağı sâlih amellerine bir işarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah "Şüphesiz ki O (Allah), çok mağfiret eden, çok merhametli olandır" buyurmuştur. Binâenaleyh Allah, ikâbı (cezayı) silmesi sebebiyle "gafur", rahmette son nokta olan mükâfaat vermesi sebebi ile de "rahînV'dir. Allah en iyi bilendir. 217[217]

Âyetindeki Kıraat Farklarına Göre İzahlar

İşte bu şekilde, mücrimlerin yolu sana iyice belli olsun dtyer âyetleri açıklıyoruz" (En'am. 55).

Bu cümleden maksad şudur: "Biz sana bu sûrede, tevhid, nübüvvet, kaza ve kaderin doğruluğu hususundaki delillerimizi serdettiğimiz gibi, aynı şekilde ehl-i bâtılın inkâr ettiği her hakkı isbat hususunda da delil ve hüccetlerimizi sana tafsilatlı olarak anlatıp, hakkı bâtıldan ayırıyoruz."

Âyetteki, 'mücrimlerin yolu sana iyice belli olsun" ifâdesi, mâna bakımından bir atıf olup, sanki "hak ortaya çıksın ve mücrimlerin yolu iyice belti olsun" denilmektedir. Birinci kısım, sözden anlaşıldığı için, hazfedilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

Kıraat imamları âyetteki j£&~» kelimesinin okunuşunda ihtilâf etmişlerdir: Nafî bu fiili tâ ile '&£-& şeklinde, "sebil" kelimesini de mansûp olarak (fetha ile) okumuştur. Bu, "Ey Muhammed sen, mücrimlerin yolunu iyice belli edip ortaya kovasın" mânasındadır.

Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi Ebû Bekr, bu fiili ya ile, "sebil" kelimesini de merfü olarak okumuşlardır. Diğer kıraat imamları, "sebil" kelimesini müennes kabul ederek fiili tâ ile, "sebil" kelimesini de merfû (fail) olarak okumuşlardır. Hicazlılar. "sebil" kelimesini müennes,

---

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/458-459

216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/459

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/459

BenîTemîm Kabilesi ise müzekker sayarlar. Kur'ân-ı Kerim her İkisine göre de nazil olmuştur. Meselâ: "Hak Teâlâ, '(Onlar), doğru yolu görseler bile, onu (kendilerine) bir yol edinmezlerdi" (Aprâf, 146) ve "(Onlar), Allah'ın yolundan alıkorlar ve onu eğriliğe çevirmek isterler" (ibrahim. 3) buyurmuş, (birincisinde "sebil" kelimesini müzekker, ikincisinde müennes olarak getirmiştir). 218[218]

Âyetin "İktifa" Sanatına Örnek İhtiva Etmesi

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak niçin, "Mücrimlerin yolu iyice belli olsun" diyerek, mücrimlerin yolundan bahsetmiş de, mü'minlerin yolundan bahsetmemiştir?" denilir ise, biz deriz ki: "Bu iki kısımdan birinin zikredilişi, diğerine delâlet eder. Nitekim, "Sizi sıcaktan koruyacak libaslar... " (Naw, ei) ifâdesinde, (elbiselerin) "soğuktan" kelimesi zikredilmemiştir. Yine iki zıd şey, aralarında bir ilgi olmayacak bir şekilde bulunup, her ne zaman birinin özelliği ortaya çıkarsa, diğerinin özelliği de oraya çıkar. Hak ile bâtıl arasında da bir ilgi yoktur. Binâenaleyh mücrimlerin yolu iyice belli olunca, hak ehlinin yolu da iyice belli olur. 219[219]

Şirkin Akıldan Çok Uzak Olması

"De ki "Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmam bana yasak edildi." De ki: "Ben sizin hevâ-ü heveslerinize asla uymam. O takdirde ben muhakkak sapmış ve doğm yola erenlerden olmamış olurum." De ki: "Şüphesiz ben Rabbimden apaçık bir hüccet üstündeyim. Siz ise onu yalan saydınız. Sizin çarçabuk (gelmesini) istediğiniz (azap), benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'a âtttfr. O hakkı haber verir ve O, ayırdedenlerin en hayırhsıdır" (En'âm, 56-57).
Bil ki Allah Teâlâ, geçen âyetlerde, hakkı ortaya koymak ve mücrimlerin (günahkârların) yolunu iyice belli etmek için âyetlerini açıkladığına delâlet eden şeyleri zikredince, bu âyette de, o günahkârların yollarına girmeyi yasaklamış, "De ki: "Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmam bana yasak edildi" buyurmuş ve onların o taptıkları şeylere, hüccet ve delil yolu ile değil, ancak sırf hevâ-ü heves ve taklidden dolayr ibâdet ettiklerini açıklamıştır. Çünkü onların taptıkları putlar, cansız varlıklar ve taşlardır. Putlar, insandan çok aşağı derecededirler. Halbuki daha şerefli olanın, daha âdî olana ibadet etmesi aklın açıkça reddedeceği bir iştir. Hem kâfirler, o putları kendileri yontup yapıyorlardı. O putları yontup yapanların, kendi yaptıkları şeylere tapmalarının çirkinliği (yanlışlığı), akılca bedîhî olarak anlaşılan bir husustur. Binâenaleyh onlara ibadetin, ibâdet edenlerin hevâ-vü hevesine dayandığı ve hidayete ters olduğu sabit olur. Âyetteki, "De ki: "Ben sizin hevâ-vü heveslerinize asla uymam" ifâdesinden murad budur. Sonra Cenâb-ı Allah, "o takdirde muhakkak ben sapmış ve doğru yola erenlerden olmamış olurum" (de)" buyurmuştur. Bu, "Eğer sizin hevâ-vü hevesinize uyarsam sapmış olurum ve doğruya erenlerden olmam" demektir. Bundan maksad şudur: Sanki Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, "Siz böytesiniz" demiştir. Allah Teâlâ, hevâya uyulmasını yasaklayınca, "De ki: "Şüphesiz ben Rabbimden apaçık bir hüccet üstündeyim" buyruğu ile, uyulması gereken şeye işaret etmiştir. Yani Allah'dan başka bir ma'bûdun olmadığını anlatmıştır. "Halbuki siz ey kâfirler, yalan söylüyorsunuz. Çünkü Allah'a başkalarını ortak koşuyorsunuz."
Bil ki Hz. Muhammed (s.a.s), onları, bu şirkleri yüzünden başlarına bir azabın İnmesi ile tehdid ediyordu. Kâfirler ise, küfürlerinde ısrar ettikleri için, o azabın bir an önce gelmesini istiyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ey Muhammed de ki: "SİztN çarçabuk (gelmesini) istediğiniz (azap), benim yanımda değildir" buyurmuştur. Hak Teâlâ bu âyetle, kâfirlerin "Ey Allah, eğer bu, senin katından (gelen) hak (kitabın) kendisi ise, durma bizim üstümüze gökten taş yağdır, yahut bize acıklı bir azap gönder" (Entu, 32) şeklindeki sözlerini kastetmiştir. Bundan murad, "Allah bu azabı, dilediği vakitte indirir. O azabı öne almak veya

---

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/459-460
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/460

geriye bırakmak benim elimde değil" mânâsıdır.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Hüküm ancak Allah'a aittir" buyurmuştur. Bu, mutlak bjr ifâde olup, her türlü hükmü içine almaktadır. Burada, "onların başına gelecek azabı geciktirme hususundaki hüküm ve tasarruf ancak Allah'a aittir" mânası kastedilmiştir. Âyetteki " o hakkı haber verir" ifâdesi, "Allah, te'hir etme ve acele verme hususundaki her hükmünde, hak olanı yapar" demektir. "O, ayırdedenlerinr yani hükmedenlerin, en hayırlısıdır."
Bu âyetle ilgili iki mesele bulunmaktadır: 220[220]

Hüküm Ancak Allah'ındr

Alimlerimiz, "Hüküm ancak Allah'a aittir" âyetini, kulun, Allah'ın takdir ve hükmettiği şeyler dışında hiç bir şeye kadir olamayacağına delil getirmişlerdir. Binâenaleyh Allah takdir ve hükmetmediği müddetçe, kuldan "inkâr" sâdır olmaz. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın, "Hüküm ancak Allah'a aittir" âyetidir. Çünkü bu söz, hasr mânasını ifâde eder. Zira bu, "Allah'dan başka hiç kimse için hüküm söz konusu değildir" demektir.
Mutezile ise, "O, hakka hükmeder, hakkı haber verir" ifâdesi ile istidlal etmiştir. Bu "Allah'ın hükmettiği herşey hakdır" mânasına gelir. Bu da Allah'ın, ne kâfirin küfrünü, ne de günahkârın günahını murad etmemiş olmasını gerektirir. Çünkü bunlar hak değildir. Allah en iyi bilendir, 221[221]

İkinci Mesele

İbn Kesir, Nâfî ve Âsim, bu fiili, "Kasas" masdanndan olmak üzere, sâd harfi ile, J^Jl j& şeklinde okumuşlardır. Bu, "Allah'ın haber verip emrettiği herşey, hakkın kıssalanndandır" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz sana bu Kur'ân'ı, kıssaların en güzeli olarak anlatacağız" (Yusui, 3) âyetinde olduğu gibidir. Diğer kıraat imamları ise bunu şeklinde okumuşlardır. Mushaflarda bu kelime sonunda yâ harfi olmaksızın şeklinde yazılmıştır. Çünkü bu yâ, ictima-i sâkineynden (iki sakin harfin yanyana gelmesinden) dolayı hazmedilmiştir. Nitekim mushafta "Biz, zebanileri çağırırız" (Aiak, ıa)ve Takat tehdid edenler (onlara), fayda vermiyor" (Kamer, 5) şeklinde yazılmıştır.
Âyetteki ifâdesi hakkında Zeccflc şöyle demiştir: Bu hususta iki izah vardır:
a) "Hak" kelimesinin, mahzûf bir masdarın (mef'ûl-ü mutlakın) sıfatı olması caizdir. Buna göre bu kelamın takdiri, "O, hak hükmü hükmeder" şeklindedir.
b) Bu, ifadenin "O, hakkı yapar" mânasında olması da caizdir. Zira Allah'ın her yaptığı şey haktır. Buna göre de, "hak" kelimesi mef'ülün bih olur, fiili ise, burada "yaptı" mânasına gelmiş olur. Nitekim Ebû Züeyb el-Huzelî şöyle demiştir:
"Onların üzerinde (sanki) Davud'un yapmış olduğu; ya da, geniş zırhlar yapmada mahir olan Tubba'm yaptığı ik(zırh bulunuyordu."
Yani "Davud onları yaptı" demektir. Ebû Amr.bu kıraatin doğruluğuna, âyetin devamındaki, "O, ayırdedenlerin, yani hükmedenlerin en hayırlısıdır" cümlesini delil getirerek, "Fas! (ayırma), kıssalarda değil, hükümlerde olur" demiştir.
Ebû Ali el-Farisî, Ebû Amr'a şöyte cevap vermiştir: "Burada "kasas", söz manasınadır. FasI (ayırdetme), söz için de sözkonusudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O, (hak ile bâtılı) ayırdeden bir sözdür" (Tank. 13); "O, âyetleri muhkem kılınmış ve fasledilmiş (iyice bildirilmiş) bir kitaptır" (hm. ı>ve "Biz, âyetleri faslederiz, açıklarız"
. 55) buyurmuştur. 222[222]

"De ki: "Eğer o acele istediğiniz şey benim yanımda olsaydı, iş benimle sizin aranızda çoktan

---

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/461-462
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/462
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/462-463

olup bitmişti." Allah zâlimleri çok iyi bilir" (Enam, 58).
Bil ki bunun mânası şudur: "Eğer o acele istediğiniz azap, yanımda, yani gücüm ve imkânım dahilinde olsaydı, iş sizinle benim aramızda olur biterdi, yani Rabbimin rızası için size duyduğum buğz sebebiyle ve sizin O'nu yalanlamanızın kısası (cezası) olarak, sizi hemen imha eder ve hemen sizden kurtulurdum. Halbuki Allah zâlimleri ve hikmetine göre, onlara ne zaman ve ne kadar azap etmesi gerektiğini bilir." Buna göre mâna, "Ben, zâlimlere ne zaman azap olunacağını bilemem. Bunu ancak Allah bilir. Binâenaleyh o azabı vaktine kadar bırakan O'dur" şeklindedir. Allah en iyi bilendir. 223[223]

Gayb Anahtarları ve Hazineleri Allah Katındadır

"Caybm anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. Onun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru müstesna olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır" (En'âm. 59).
Bil ki Allah Teâlâ önceki âyette, "Allah zâlimleri çok iyi bilir" yani, "O, herşeyi bilir. Binâenaleyh acele yapılması gerekeni hemen yapar, geriye bırakılması daha iyi olanı da geriye bırakır" buyurmuştur.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 224[224]

Birinci Mesele

"Mefâtîh" kelimesi, "miftah" ve "meftah" kelimesinin cem'idir. "Miftâh" kelimesi, kendisi ile kilidin açıldığı şey (anahtar) mânasındadır. "Meftah" kelimesi ise, bir şeyin saklanıp kitlendiği (hazine) yer manasınadır. Her bir çeşit eşyanın saklanıp belirdiği yere, "meftah" denir.
Ferrâ, Cenâb-ı Hakk'ın "(O Karun'un hazinelerinin) anahtarları güçlü kuvvetli büyük bir topluluğa ağır geliyordu" (Kasas, 76) âyetindeki, "anahtarları" kelimesine, "onun hazineleri" mânasını vermiştir. Binâenaleyh âyette geçen "mefâtîh" kelimesinden, "anahtarlar" mânası veya "hazineler" mânası murad edilmiş olabilir. Birincisine göre, Cenâb-ı Hak gaybın anahtarları ifâdesini mecazî olarak kullanmıştır. Çünkü "anahtarlar" sayesinde, Kimler ve DuKagıfar ıfe emniyet altına alınmış hazinelerdeki şeylere ulaşılır. O halde, anahtarları ve bunların kilitleri açmada nasıl kullanılacağını bilen kimsenin, o anahtarlar sayesinde, hazinelerde mevcut şeylere ulaşması ve elde etmesi mümkündür. İşte burada da böyledir. Hak Teâlâ herşeyi bilince, herşeyi bildiğini, âyetteki ifâde ile anlatmıştır. "Mefâtih" kelimesi, £»!& şeklinde de okunmuştur. Bu kelimenin muhtemel ikinci mânasına göre, bu ifâde ile, Allah'ın bütün mümkinâta kadir olduğu mânası kastedilmiştir. Nitekim bu husus Hak Teâlâ'nın, "Hiçbir şey (hâriç) olmamak üzere, (herşeyfn) hazineleri bizim nezdimizdedtr" (H»cr, 21» âyetinde belirtilmiştir. 225[225]

İslam Feylesoflarının Bu Âyeti Tefsirleri

Hükemânın (feylesofların) bu âyetin tefsiri hususunda, kendi prensiplerine dayandırılmış değişik bir izahları vardır: Onlar şöyle derler: "İlleti" (sebebi) bilmenin, "ma'lûlü" (neticeyi) bilmenin yolu olduğu; ma'lûlü bilmenin ise, illeti (sebebi) bilmenin yolu olmadığı sabittir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Mevcut olan şeyler, ya zâtı gereği "vacip", ya da zâtı gereği "mümkin" olur. Zâtı gereği vacip olan, sadece Allah Teâlâ'dtr. Allah'ın dışındaki herşey, "mümkin li-zâtihî" varlıklardır. Zâtı gereği mümkin olanlar, ancak "vacip li-zâtihî"nin tesiri ve var etmesi ile varolur. Q halde, Hak Teâlâ'nın dışındaki her şey, O'nun var etmesi ile var, meydana getirmesi ile meydana gelmiş olur. Bu var oluş da, ya vasıtasız, ya tek bir vasıta ile, ya da Allah katından enine boyuna bir tertip ile gelen birçok vasıta ile olur.

---

[223] 223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/463-464
[224] 224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/464
[225] 225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/464-465

Bu sabit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Allah'ın zâtını bilmesi, kendisinden sâdır olan ilk tesirini bilmesini gerektirir. O'nun ilk tesirini bilmesi de, ikinci tesirini bilmeyi gerektirir. Çünkü ilk tesir, ikinci tesirin yakın illetidir. Nitekim biz, "illeti" bilmenin, "ma'lûlü" bilmeyi gerektirdiğini söylemiştik. İşte bununfa ortaya çıkıyor ki, gaybı bilmek, ancak Hak Teâlâ'nın, kendi husûsî zâtını bitmesidir. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, kendi zâtını bilmesi, muteber sıraya göre, zâtından sâdır olan tesirleri bilmesini doğurur. Allah'ın kendi zâtınt bilmesi, ancak zâtı için olunca, "Caybm anahtarları, O'nun yanındadır " denilmesi doğru olmuştur." İşte bu, hükemânın (İslam filozoflarının), kendi metodlarına göre âyeti tefsir edişleridir. 226[226]

Kur'an Üslûbunun Hususiyeti (Mücerredi Müşahhas Kılma)

Sonra bil ki burada şöyle bir başka incelik daha vardır: Sırf aklî olan kaziyyeterin, tam ve mükemmel bir şekilde bilinmesi çok zordur. Ancak, maddî ve hayalî kaziyyelerden yüz çevirip, sırf aklî şeylerle zihnen meşgul olan, bu alışkanlığa sahip olan ve bunu hep yapan kâmil akıl sahipleri için durum böyle değildir. Böylesi insan çok nâdirdir.

Âyetteki, "Caybm anahtarları Onun yanındadır. Ondan başkası bunları bilmez" ifâdesi, mücerred (soyut), sırt aklî bir kaziyyedir. Binâenaleyh aklı bu kaziyyenin vhükmün, cümlenin) mânasını iyice anlayıp kuşatabilecek insanlar gerçekten nâdirdir. Halbuki Kur'ân, insanlar kendisinden istifade etsin, kendisini anlasın diye indirilmiştir.

Burada bir başka izah da şudur: Sırf aklî olan bir kaziyyeyi söyleyen, bu kaziyyeyi herkesin anlamasını istediği zaman, aklî olan bu kaziyye, maddî olan bir misalin yardımı ile herkesçe anlaşılabilecek bir hale gelsin diye, o aklî ve külli kaziyyenin hükmüne dâhil olan bazı maddî (görülen-bilinen) misaller getirir. İşte bu âyet de, bu usûle göre gelmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak önce, "Gaybın anahtarları Onun yanındadır. Ondan başkası bunları bilmez" buyurmuş, sonra da sırf aklî ve küllî olan bu kaziyyeyi (cümleyi), maddî ve cüzi olan bir kaziyye (cümle) İle te'kid ederek, "Karada ve denizde ne varsa hepsini o bilir" buyurmuştur.

Bu böyledir. Çünkü Allah'ın bildiği şeylerden bir kısmı da, kara ve denizde yaşayanların tamamıdır. Hisler ve hayal, kara ve denizin büyüklüğünü bilir. İşte bu sebeple Allah, aklî olan bu şeyin, gerçek büyüklüğünü ortaya koymak için, maddî olan (yani görülen-bilinen) bu şeylerden bahsetmiştir. 227[227]

Deniz İle Kara Varlıklarının Mukayesesi

Burada şu şekilde bir başka incelik daha vardır: Allah Teâlâ âyette önce, "kara"yı zikretmiştir. Çünkü insan yeryüzünün hallerini ve orada bulunan pek çok şehir, köy, ova, sahra, dağ, tepe ile canlılar, bitkiler ve madenleri görür, bilir. Denize gelince, insan aklı onun hallerinin pek azını görüp, bilebilir. Fakat duyularımız az da olsa, denizin enteresan hallerinin daha çok, eninin-boyunun daha fazla ve ondaki canlılar ile çeşitli varlıkların daha şaşırtıcı olduğunu anlar. Binâenaleyh hayalimiz (düşüncemiz), denizin ve karanın durumlarını bu şekilde zihinde toplayıp, sonra da bunların ikisinin toplamının, Hak Teâlâ'nın, "Caybm anahtarları O'nun yanındadır. Ondan başkası bunları bilmez" ifâdesinin hükmüne giren şeylere nazaran, önemsiz olduğunu anlayınca, işte insanların görüp-bildiği bu maddî misal, "Caybm anahtarları O'nun yanındadır. Ondan başkast bunları bilmez" âyetinin hükmündeki büyüklüğü te'kid edici ve tamamlayıcı olur.

Sonra Hak Teâlâ, kara ve denizdeki şeyleri zikretmek suretiyle, "Caybın anahtarları O'nun yanındadır" âyetinin İfâde ettiği şeyin büyüklüğünü ortaya koyduğu gibi, kara ve denizin büyüklüğünü de, "O'nun İlmi dışında bir yaprak bile düşmez" ifâdesi ile ortaya koymuştur. Bu böyledir. Çünkü insanın aklı, yeryüzünde bulunan şehirler, köyler, sahralar, dağlar ve tepeler

---

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/465

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/465-466

gibi her şeyi zihinde toplayıp, sonra da yeryüzünün bütün otları ve ağaçların ne kadar olduğunu ve her bir yaprağın halinin değişmesini Allah'ın bildiğini düşünür. Sonra da bu misalden (bilgiden), durumu daha kuvvetli olana geçer. O da Hak Teâlâ'nın, Terin karanlıkları içindeki tek btr tane..." ifâdesi ile anlattığı husustur. Çünkü tane, son derece küçüktür. Yerin karanlıkları ise en büyük cisimlerin bile saklanabilecekleri bir yerdir. Binâenaleyh insan, onca genişliğine ve büyüklüğüne rağmen, o yeryüzünün karanlıkları içine atılmış bu küçük tanenin bile, ilm-i ilâhinin kesinlikle dışında kalmadığını duyunca, işte bu misaller, Allah Teâlâ'nın, "Gaybm anahtarları O'nun yanındadır. Ondan başkası bunları bilmez" ifâdesi ile işaret ettiği hususun, ne kadar büyük ve yüce olduğuna dikkat çekmiş olur. Çünkü akıllar bu hususta şaşakalır, fikirler ve gönüller bu esaslara ulaşmaktan ve onları tam olarak anlamaktan âciz olur.

Sonra Allah Teâlâ sırf aklî olan bu kaziyyeyi (hükmü, cümleyi), o maddî cüz'î (görünen-bilinen) şeyleri zikretmek suretiyle kuvvetlendirince, bunların peşisıra, o sırf aklî olan kaziyyeyi, başka bir ibare ile yeniden zikrederek, "Yaş ve kuru müstesna olmamak üzere hepsi apaçık bir kitaptadır" buyurmuştur ki bu, Hak Teâlâ'nın, "Gaybm anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilemez" buyruğu ile anlattığı şeyin aynısıdır. İşte bu kıymetli âyetin tefsiri hususunda düşünebildiğimiz şeyler bunlardır. Muvaffakiyyet Allah'tandır. 228[228]

Cenab-ı Allah’ın Cüz’iyyatı Bilmesi Hakkında

Kelamcılar "Allah Teâlâ, cevherleri ile, arazları ile bu âlemin en sağlam bir biçimde yaratanıdır. Böyle olan bir varlık, bunları bilir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın, bütün bu cevher ve arazları bilmesi gerekir" demişlerdir.

Filozoflar ise, "Allah Teâlâ, bütün mümkinâtın mebde'idir. Mebde'i bilmek, eseri bilmeyi icap ettirir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, herşeyi bilmesi gerekir" demişlerdir.

Bil ki bu söz, Allah Teâlâ'nın, zamanî olan her türlü cüz'iyyatı (teferruatı) bildiğini gösteren en kuvvetli delillerdendir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, kendi zatı dışındaki her şeyin mebde'i (yaratıcısı) olduğu sabit olunca, O'nun tesiri İle bu cüz'iyyatın da mebde'i olması gerekir. Binâenaleyh O'nun, bunların değişken ve zamana ait olmaları bakımından da, bu değişiklikleri ve zamanî olan şeyleri bilmesi gerekir. Ki elde etmek istediğimiz netice de budur. 229[229]

Bu Âyetin Tevhide Delaleti

Cenâb-ı Hakk'ın, "Gaybm anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez" buyruğu, O'nun, zıeıdan,
eş ve benzerden münezzeh olduğunu gösterir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: "Gaybm anahtarları O'nun ya- nmdadır" cümlesi, "hasr" ifâde eder. Yani, "Başkasının değil, ancak O'nun yanındadır" demektir. Binâenaleyh şayet, "vacibu'l-vücûd" olan bir başka varlık daha olsaydı, o zaman, "Gaybın anahtarları" onun yanında da mevcut olurdu. Bu durumda da "hasr" mânası bâtıl olur, bozulurdu. Hem, âyetin lafzı bu tehvid'e, tekliğe delâlet ettiği gibi, aklî delil de buna muvafıktır.

Aklî delilin izaht da şöyledir: Eserlerin, neticelerin ve sanatların bilgisini elde etmenin başlangıcı, "müessir"i bilmektir. Halbuki, her türlü mümkinat hakkında ilk müessir, Hak Teâiâ'dır. O haide, bütün malumatı bilmenin ilk anahtarı, Cenâb-ı Hakk'ı bilmek, tanımaktır. Ancak ne var ki, O'nu bilmek ancak O'ndan ötürüdür. Çünkü, O'nun dışında kalanlar eserdir. Eseri bilmek ise, müessiri bilmeyi ifâde etmez. Binâenaleyh, bu aklî delil ile de, gaybın anahtarlarının ancak Hak Teâlâ Hazretlerinin yanında olduğu ortaya çıkar. Allah en iyi

---

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/466-467

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/467

bilendir. 230[230]

Dördüncü Mesele

Âyetteki kelimeleri merfu olarak, şeklinde de okunmuştur. Bu, şu şekilde izah edilebilir:
a) Bu kelimelerin âyette geçen iîjj ja kelimesinin mahalline atfedilmiş olmaları...
b) Bunların mübteda olarak merfu; haberlerin ise, "hepsiapaçık bir kitaptadır" ifadesi o\mas\öu. Bu senin, "Onlardan hiçbir erkek ve kadın yoktur ki, evde bulunmamış olsun..." demen gibidir. 231[231]

Levh-i Mahfuz'da Yazmanın İfade Ettiği Mana

"...hepsi apaçık bir kitaptadır" ifâdesi hakkında da, şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Bu Kitâb-ı Mübîn, Cenâb-ı Hakk'ın ilmi olup, başka bir şey değildir.. Doğru olan da bu görüştür.
b) Zeccâc şöyle demektedir: "Cenâb-ı Allah'ın, yaratıkları yaratmadan önce, malûmat (bilinecek şeylerin) keyfiyyetini bir kitapta yazıp tesbit etmiş olması caizdir.. Nitekim O, "Yerde ve nefisleriniz hakkında meydana gelen her musibet, onu yaratmamızdan önce, mutlaka bir kitapta (tesbit edilmiştir)" (Hadid, 22» buyurmuştur.
Bu yazma ve tesbit etmenin faydalan şunlardır:
1) Allah, bu halleri Levh-i Mahfüz'a, meleklerin, Allah Teâlâ'nın ilminin malûmata nüfuz ettiğine; yerde ve gökte hiçbir şeyin O'nun bilgisi dışında olmadığına vakıf olmaları için kaydetmiştir.Böylece bu hususta,"Levh-i Mahfuz" için görevlendirilmiş bulunan melekler hakkında tam ve mükemmel bir ibret bulunur. Çünkü bu melekler, bu âlemin sahifelerinde meydana gelecek şeyleri bu kitapla karşılaştırırlar, böylece de bunların Levh-i Mahfûz'daki kayıtlara muvafık olduğunu görürler.
2) Şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ mükelleflerin dikkatini hesap işine yöneltmek ve onların bu dünyada yapmrş oldukları hiç bir şeyin, Allah'ın elinden kurtulamıyacağını bildirmek için, işte burada yapraktan ve tanelerden bahsetmiştir.. Zira O, haklarında herhangi bir mükâfaat, herhangi bir ceza ve herhangi bir mükellefiyetin söz konusu olmadığı şeyleri ihmal etmeyince, sevap ve ikâbı ihtiva eden halleri ihmâl etmemesi daha evlâdır...
3) Yüce Allah, bütün mevcudatın hallerini bilir. Binâenaleyh onların, O'nun ilminin muktezâsı dışına çıkmaları imkânsızdır.. Aksi halde, Allah'ın câhil olması gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bütün mevcudatın hallerini, detaylı bir biçimde bu kitaba kaydedince, bu halteri değiştirmek imkânsız olur. Aksi halde, Allah'ın yalan söylemiş olması gerekir. Binâenaleyh, bütün bu hallerin bu kitaba kaydedilmesi, sonraya kalan şeyin öne alınmasının; öne geçen şeyin de sona kalmasının imkânsızlığı hususunda tam bir gerekçe ve mükemmel bir sebep olmuş olur. Nitekim, Hz. Peygmber(s.a.s), "Kalem, Kıyamete kadar olacak her şeyi yazıp kurudu'232[232] buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 233[233]

"Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzün ne elde ettiğinizi bilen, sonra sizi o zaman (diriltircesine) uyandıran Odur. Ta ki muayyen olan bir ecelin (bir ömrün) hükmü İcra ve İtmam edilmiş olsun. Yine dönüşünüz ancak Onadır. (Bundan) sonra ise O, size (dünyada) yaptığınız şeyleri tek tek haber verecektir" (En'âm. 60).
Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyetle, ilminin ne kadar mükemmel olduğunu beyan edince, bu âyetle de, kudredinin ne kadar mükemmel olduğunu beyân etmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, zâtları ölümden hayata; uyku halinden uyanıklık haline geçirmeye kadir olması ve bütün

---

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/467-468
231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/468
232[232] Keşfu'l-Hafft, f/332.
233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/468-469

hallerde onları koruyup gözetme hususunda müstakil ve bağımsız olması; uyku ve uyanıktık hallerinde, onları en güzel biçimde düzenleyip yönetmesidir. 234[234]

Allah'ın Geceleyin İnsanları Öldürür Gibi Uyutması

buyruğunun mânası, "Allah Teâlâ sizi uyutur; böylece de, kendisi vasıtasıyla anlamaya ve temyize kadir olduğunuz nefisleriniz (âdeta) ölür..." demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah (ölenin) ölümü zamanında; ölmeyenin de uykusunda ruhlarını alır. Bu suretle, hakkında ölümü hükmettiği (ruhu) tutar, diğerini de muayyen bir vakte kadar salıverir..." (Zümer, 42) buyurmuştur. Binâenaleyh Allah (c.c), ölümle, ruhları tasarruftan alıkoyduğu gibi, uyku ile de tasarruftan alıkoyar.

Burada incelenmesi gereken bir konu vardır ki, o da şudur: Uyuyan kimse, hiç şüphesiz diridir. O kimse her ne zaman diri olursa, onun ruhu kesinlikle kabzolunmamış demektir. Durum böyle olunca, "Allah onu öldürdü" denilmesi doğru olmaz. Binâenaleyh, burada mutlaka bir tevil yapmak gerekir. Bu tevil de şudur: Uyku hali, duyan ve hisseden ruhların, zahirden çıkıp bâtına dalmasıdır.. Böylece, zahirî duyu organları iş yapamaz hâle gelir. Binâenaleyh uyurken de, bedenin zahiri bazı işleri yapamaz hale gelir. Halbuki ölüm halinde bedenin tamamı hiç bir işi yapamaz hale gelir. İşte böylece, uykuyla ölüm arasında bu açıdan bir benzerlik bulunmuş otur da, bu sebepten dolayı "vefat" ve "ölüm" lafızlarının uyku hakkında kullanılması doğru olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "gündüzün ne elde ettiğinizi de bilir..." buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu tabiriyle, "Gündüzün işlediğiniz, yaptığınız şeyleri bilir.." mânasını kastetmiştir. Nitekim başka bir âyette "...yetiştirdiğiniz avcı hayvanların kazandıkları da.. "(Mâkie,4) buyurmuştur. Bu âyette de geçen lafzıyla, kuşlardan ve yırtıcılardan kâsib, yani kazananlar murad edilmiştir ki, bu kelimenin müfredi kelimesidir. Keza "kötülükleri kazananlar..." (casiye, 21) buyurmuştur ki, kelimesinin manası "ikttsâb etti, yaptı.." şeklindedir. Kısaca bundan murad, uzuvların yapmış olduğu işlerdir.

Sonra yüce Allah "Sonra sizi, o zaman (diriltircesine) uyandırır..'" buyurmuştur. Yani, "Ruhlarınızı, gündüz size geri verir..." Âdette geçen kelimesi, uyandırmak anlamını ifâde eder. Daha sonra "Ta ki muayyen olan bir ecelin (bir ömrün) hükmü icra ve itmam edilmiş olsun..." buyurmuştur. Bundan maksad, "yazılmış ömürleriniz..." demektir. Bu ifâde, "Birde Onun katında malûm bir ecel vardır" (Enam, 2) tabiri gibidir. Buna göre bu kelimenin mânası, "Sizi, ecellerinize varıncaya kadar, uykunuzdan (diriltircesine) uyandırır..." şeklindedir. kelimesi, tastamam bir biçimde, işi hail ü fasletmek, bitirmektir.. Ecelin kazasının mânası ise, ömrün müddetini, ölüm ile, başkasından ayırmak demektir.

Bil ki Cenâb-ı Hak, ilk önce onları uyuttuğunu, ikinci olarak da onları uyandırdığını zikredince, şüphesiz bu durum, öldürdükten sonra diriltme yerine geçmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, hiç şüphesiz, bu âyetle öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin vuku bulacağına istidlalde bulunarak "Yine dönüşünüz ancak O'nadir. (Bundan) sonra ise O, size, ' gecenizde gündüzünüzde, bütün hallerinizde ve amellerinizde yapmış olduğunuz şeyleri tek tek haber vertr..." buyurmuştur. 235[235]

Allah'ın Kullar Üzerinde Hâkim Olmasının Geniş İzahı

"O, kullarının üzerinde (yegâne) hakimiyet ve galebe sahibidir. Size bekçiler yolluyor. Nihayet herhangi birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz, onlar artık ve eksik bir şey yapmaksızın, onun canını alırlar. Sonra bunlar, bütün işlerine hak ve adalet ile malik olan mevIâlanna(Allah'a)döndürülmüşlerdir. İyi bilin ki, bütün hüküm Onundur. O, hesap görenlerin en hızlısıdır" (En'âm, 61-62).

234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/469-470

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/470-471

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve hikmetinin mükemmel olduğuna delâlet eden bir başka delildir. Bunun izahı şöyledir: Biz daha önce, bu âyetteki "üstünlüğün" mekân ve cihet bakımından olmasının murad edilemiyeceğini, aksine bundan maksadın hakimiyet ve kudret bakımından üstünlük olması gerektiğini izah etmiştik.. Bu tıpkı, "ondan daha iyi ve daha nüfuzlu..." mânasında olmak üzere, "Falancanın emri, filancanın emrinin üstündedir" denilmesi gibidir. "Allah'ın eli onların elleri üstündedir" (Feth. 10) âyeti de bu manadadır. Bu âyetten maksadın bu (hakimiyet mânası) olduğunu te'kid eden hususlardan biri de, buyruğunun, bu galibiyyetin, "fevkiyyet (üstte olma)" sebebiyle hasıl olduğunu ifâde etmesidir. "Kahr" sıfatını ifâde eden "fevkiyyet" (üstünlük) ise, cihet bakımından değil, kudret bakımından olan üstünlüktür.. Zira mekan bakımından yüksek olan şeyin bazen makhûr (yönetilen, hükmedilen) olduğu malûm bir keyfiyyettir.

Buradaki "kahr" kelimesinin izahı, birkaç yönden yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak, yaratması ve halketmesi ile ademi (yokluğu) kahretmiştir.

b) Allah, yoketmek ve bozmak suretiyle de, varlığı kahretmiştir (yani varlık dünyasına hükmetmektedir). Çünkü O, mümkin olan birşeyi bazan yokluktan varlığa, bazan da varlıktan yokluğa geçirir. O halde, bütün mümkinât için varlık ve yokluk, ancak O'nun varetmesi ve yoketmesi ile olur.

c) Allah Teala, herşeyi zıddı ile kahreder. Meselâ nuru zulmet ile, zulmeti (karanlığı) nur ile; gündüzü gece ile, geceyi de gündüz ile kahredip yokeder. Bunun tam bir izahı, Hak Teâlâ'nın şu âyetindedir: "De ki: "Ey mülkün sahibi Allah, sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onun kadrini kıymetini yükseltir, kimi dilersen onu alçalhrsın..." <âm imran, 26)

Sözün üslûp ve usûlünü iyice kavrayınca, bilirsin ki bu, sahili bulunmayan bir okyanustur. Çünkü her yaratılmışın bir zıddı vardır. Meselâ "üsf'ün zıddı "alftır; "geçmiş"in zıddı "gelecek"tir; "ışığın" zıddı "karanlık"tır; "hayaf'ın zıddı "ÖlünV'dür; "kudref'in zıddı da acziyyettir Aralarında zıddiyetin bulunmasının, bu şeylere "kahredilmiş, âciz, noksan" deme imkânı verdiğini anlayabilmen için, diğer haller ve sıfatları da iyice düşün. Mümkin varlıklarda bu sıfatların bulunması, [âyette, "O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir" buyurduğu üzere] onların kadir, kahir, zıddı bulunmaktan münezzeh, benzeri olmaktan ve şekilden uzak bir müdebbirinin bulunduğuna delâlet eder.

d) Şüphesiz bu beden, dört asıl mizaçtan (hararet,bürudet, nütubet ve yübuset) meydana gelmiştir. Halbuki bunlar birbirine zıt, birbirini sevmeyen ve tabiatları itibarı ile birbirinden uzak şeylerdir. Binâenaleyh bunların biraraya gelmeleri, mutlaka bunları buna zorlayan bir zorlayıcının zorlaması ile olmuştur. Bu zorlayıcının, bizzat insanın kendisi olduğunu söyleyenler hatadadır. Bunu, İbn Sînft "el-İşârât" adlı eserinde zikretmiştir. Bu hatâdır, çünkü ruhun bedenle ilgisi, ancak bu karışımın ve birleşimin hasıl olmasından sonra olmuştur. Bu elementleri bir araya gelmeye zorlayan, bu birleşmeden önce mevcuttur. Bu birleşmeden önce bulunan ise, birleşmeden sonra ortaya çıkan şeyden başkadır. Binâenaleyh bu dört asıl elementi bir araya gelmeye zorlayanın ancak Allah Teâlâ olduğu sabit olur. Nitekim O, "O, kullanma üzerine kahr-u galebe sahibidir" buyurmuştur.

Hem beden, kesîf, süffî, zulmânî (karanlık) ve kokuşabilen bir varlıktır. Ruh ise lâtif, ulvî (yüce), nûrânî, aydın, bakî ve temiz bir varlıktır. Binâenaleyh bu ikisi arasında da alabildiğine bir uzaklık ve zıdlık vardır. Sonra Cenâb-ı Hak, bu ikisini zorla biraraya getirip, herbirini diğeri ile tamamlanan ve diğerinden faydalanan bir varlık kılmıştır. Meselâ ruh, bedeni kokuşmaktan, bozulmaktan ve dağılıp parçalanmaktan korur. Beden ise ruhun ebedî saadetleri ve ilâhi bilgileri elde etme vesilesi otur. Bundan dolayı işte bu birleşme ve birbirinden faydalanma işi, ancak Mak Teâlâ'nın bu dört asıl tabiatı kahren biraraya getirmesiyle mümkün olmuştur. Nitekim O, "O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir" buyurmuştur.

Keza rûh bedene girdiğinde, ruha iki zıd şeyi yapma ve iki zıddan birini elde edebilme gücü verilir. Fakat bazan yapma tarafının, yapmama tarafına; bazan da yapmama tarafının yapma tarafına üstün gelmesi imkânsız olur. Ancak ne var ki bu üstünlük (tercih), muarızdan uzak kesin bir sebebin bulunmasıyla olur. Eğer böyle bir sebep bulunmaz ise, bir şeyi yapmak veya yapmamak imkansızlaşır. Binâenaleyh kulun kalbinde Allah tarafından yaratılan bu sebep vasıtasıyla, failin (kulun) bazan yapmaya, bazan da yapmamaya yönelmesi, bir kahr (zorlama) yerine geçer. Böylece de Allah, kulu bu bakımdan zorlamış olur. Bu hususları iyice düşündüğünde, mümkinâtın, mahlûkâtın, âdî ve yüce şeylerin, zatların ve sıfatların hepsinin, Allah'ın kahr-u galebesi altında olduklarını, Allah'ın âmâde kılması ile musahhar olduklarını görürsün. Nitekim Allah Teâlâ, "O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir" buyurmuştur. 236[236]

İnsana Bekçi Meleklerin Görevlendirilmesi ve Amellerinin Yazdırılması

Cenâb-ı Allah'ın, "(O), size bekçiler yolluyor" buyruğundan maksad şudur: "Hafaza (bekçi) meleklerini, kullarına göndermesi de, O'nun kullarına karşı olan kahr-u galebesindendir. Bu hafaza melekleri, Hak Teâlâ'nın "O (insanın), önünden ve arkasından, kendisini Allah'ın emriyle gözetleyen takipçi (melekeler) vardır" (Rau, m; "O (insan), bir söz söylemeyedursun, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır" (Kâf. ıs) ve "Halbuki sizin üstünüzde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcı (melekler) vardır" (inmâr, ıo-ıı)âyetleriyle işaret ettiği meleklerdir. Alimler, insanın yanında bu meleklerin bulunmasının maksadının, insanların amellerinin kaydedilmesi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra kendi aralarında ihtilaf etmişler, bazıları Hak teâlâ'nın,"Bu kitaba ne oluyor; küçük, büyük hiç bir şey bırakmayıp sayıp dökmüş" (Kew,49) âyetini delil getirerek, bu meleklerin, taat, günah ve mubah, insanın ne işi varsa hepsini yazdıklarını söylemişlerdir.
İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her insanın yanında iki melek vardır. Bunlardan biri insanın sağında, diğeri solundadır. Binâenaleyh insan eğer güzel bir şey söylerse, onu sağındaki melek yazar. Kötü bir şey konuştuğu zaman ise, sağındaki, solundakine: "Ona mühlet ver. Belki bu sözünden tevbe eder" der. Eğer insan tevbe etmez ise, soldaki melek bunu o insanın aleyhine (günah) olarak yazar." Birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü âyetteki, "(O) size bekçiler yolluyor" ifâdesi, bu meleklerin kayıtsız-şartsız herşeyı yazdıklarını gösterir. 237[237]

Bekçi Melekler Kalbe Muttali Olamazlar

İkinci Konu: Âyetlerin zahiri o hafaza meleklerinin, insanların bütün sözlerine ve fiillerine muttan olduklarını göstermektedir. Fakat kalbe âit özellikler olan ilim ve cahillik gibi hususlara muttali olmalarına gelince, âyetlerde bunu açıklayan herhangi bir ifâde yoktur. O meleklerin, insanın sözlerine muttali olduklarının delili, "O (insan), bir söz söyhmeyedursun, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır" (Kâf, ıs> âyetidir. Onların, insanın bütün amellerine (işlerine) muttali olduklarının delili de, "Halbuki sizin üstünüzde hakikî bekçiler, çok şerefli yazıcı (melekler) vardır. Onlar her ne yaparsanız bilirler" (infitâr, 10-12) âyetidir.
Ama iman, küfür, ihlâs ve şirk gibi hususlara meleklerin muttalî olduklarını gösteren bir delil yoktur. 238[238]

Meleklerin İnsan Üzerinde Görevlendirilmesinin Hikmeti

Üçüncü Konu: Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın insanoğlu üzerinde melekleri vazifelendirmesinin hikmetleri hususunda şunları söylemişlerdir:
a) Mükellef (insan), üzerlerinde meleklerin görevlendirildiğini, bu meleklerin onun bütün işlerini zabt ve kaydettiklerini ve amellerini Kıyamet günü şâhidler huzurunda sunulacak

---

[236] [236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/471-473
[237] [237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/473-474
[238] [238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/474

defterlere yazdıklarını bilince, bu onu kötülüklerden men eden birşey olur.

b) Amellerin yazılmasının bir faydası da, Kıyamet günü o sahifelerin tartılması ihtimâlidir. Çünkü amellerin kendisini tartmak imkânsızdır. Ama sahifeleri (amel defterlerini) tartmak mümkindir.

c) Allah istediğini yapar, dilediği gibi hükmeder. Bize düşen, hikmetini ister anlayalım, ister anlamayalım, şeriatın getirdiği herşeye imân etmektir. Bunlar, şeriat âlimlerinin söyledikleri şeylerin özüdür. 239[239]

Hafaza Meleklerinin Görevleri Hakkında Hikmet Ehlinin İzahatı

Hikmet ehlinin (felsefeciler) görüşleri ise şu farklı şekildedir:

1) Sonraki hikmet âlimleri söyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, "O, kullarının üzerine kahr-u galebe sahibidir" buyurmuştur. Birbirine zıd mizaçları birbirine karıştırıp, birbiriyle uyuşmayacak unsurları mezcetmesi de, Allah'ın bu kahrı cümlesindendir. Binâenaleyh bu zıd şeyler arasında, böylesine bir uyum meydana gelince, bu karışım ve birleşim sebebi ile, o karışan unsurlar, kendisini idare eden bir nefs (can) ile his, hareket ve konuşma kuvvetlerini alabilecek bir hale gelir." İşte bundan dolayı bu âlimler "(O) size bekçiler yolluyor" âyetinden muradın, işte o idare eden nefisler (ruhlar) ile bu kuvvetler olduğunu, çünkü bunların, biraraya gelmeye zorlanan o elementleri muhafaza eden bekçiler olduğunu söylemişlerdir.

2) Önceki bazı hikmet âlimlerinin (filozofların) görüşüne göre: "Beşerî nefisler ile insanî ruhlar, cevlerleri bakımından farklı ve mahiyetleri bakımından birbirlerine zıddırlar. Bu sebeple, onlardan bir kısmı hayırlı, bir kısmı şerli ruhlardır. Zekî, ahmak, hür, değersiz, şerefli, âdî ve benzeri sıfatlar hususunda söylenecek söz de aynıdır. Bu süflî ruhlardan herbir kısım için, semavî birtakım ruhlar vardır ki bu semavî ruh, uyanıkken, uyurken, bazan rüya, bazan ilham yoluyla, işlerinde o süflî ruha yardım eden şefkatli bir baba ve merhametli bir efendi gibidir. Binâenaleyh şerli ruhların, felekler âleminde bulunan bazı dayanakları vardır. Hayırlı ruhlar da böyledir. İşte bu dayanaklar, hükemânın (filozofların) ıstılahında, "tıbâ'ı tâm" diye ifâde edilir. Yani o felekî ruhlar, bu yaratılış içerisinde tam ve mükemmeldirler. Onlara dayanan bu süflî ruhlar ise, o felekî ruhlardan daha zayıftırlar. Çünkü her hususta ma'lûl (tesir altında kalan), illetten (tesir edenden) daha zayıftır. Büyücüler ve okuyup üfleyicilerin. bu konuda çok sözleri vardır.

3) Hiç şüphe yok ki bedenlerden ayrı olan nefisler (ruhlar, nüfus-i müfarıka) karakter ve mahiyet bakımından, bedene denk olduğu için, aralarında bulunan benzerlik ve uyum sebebi ile bedene bağlı olan nefislere temayül eder. Yine o nefislerin, herhangi bir şekilde bu bedenle bir alâkası olur ve karakterleri itibarı ile, bedendeki nefse yardımcı olurlar.

İşte bu üç izah ile hak olan şeriatın getirdiği şeyden felsefecilerin (hükemânın) kaçınmasının mümkün olmadığı sabit olur. Çünkü hepsi de neticede,, şeriatın söylediğine yakın şeyleri kabul etmektedirler. Durum böyle olunca, onların cahil olanların dini tekzibte ısrar etmeleri bâtıl olur. Allah en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın "Nihayet herhangi birinize ölüm geldi mi elçilerimiz onun canını alırlar" buyruğu ile ilgili olarak iki konu vardır: 240[240]

Canı Alan Fail Konusundaki İşkâl ve Cevabı

Birinci Konu: Allah Teâlâ "Allah, ölüm zamanında canlan alır" (Zûmer,42)ve "O (Allah), ölümü ve hayatı yaratandır" (Müik. 2) buyurmuştur. İşte bu iki âyet, canların alınmasının, ancak Allah tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Sonra Allah Teâlâ, "De ki: "Sizin canınızı alan ölüm meleğidir ' (Secde, m buyurmuştur. Bu ise, ölümün. ancak ölüm meleğinden olmasını gerektirir. Sonra bu âyette de, 'Elçilerimiz onun canını alırlar" buyurmuştur.

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/474

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/474-475

Sanki bu üç nass birbirine zıd gibidirler. Buna şöyle cevap verilir: "Ölüm (canın alınması) aslında Allah'ın kudreti ile olur. Zahiren ise, bu ölüm meleği [Azrail (a.s)'e] bırakılmıştır. Ölüm meleği bu hususta, kayıtsız şartsız başkandır. Onun yardımcıları, hizmetçileri ve askerleri (olan başka melekler) vardır. Binâenaleyh can alma işinin, bu üç bakımdan, bu üç şeye nisbet edilmesi güzel ve yerindedir. Allah en iyi bilendir.

İkinci Konu: Bazı âlimler şöyle demektedirler: "Can alma işi kendileri vasıtasıyla olan o elçi melekler, o bekçi meleklerin bizzat kendileridir. Onlar, onları hayatları süresince Allah'ın emriyle gözetirler. Ölüm geldiğinde ise, o melekler o insanların canlarını alırlar." Ekseri ulemâ ise, gözeten meleklerin, öldürme işini üstlenen meleklerden başka melekler olduğu görüşündedirler. Halbuki, âyetin lafzında böyle bir farka delâlet eden bir ifâde yoktur. Ancak ne var ki, ekseri ulemânın benimsediği görüş, ikincisidir.. Yine, aklî kıyâslar yoluyla da sabit olmuştur ki rahmet, hayır ve rahatın kaynağı olan o melekler, hüznün ve kederin aslı ve temeli olan meleklerden başkalarıdırlar. Binâenaleyh, bir kısım melek huzur, rahatlık ve mutluluğu ifâde ettikleri için, "rühanfyyün" diye adlandırılmışlardır. Bir kısım melekler de sıkıntıların, gam ve üzüntülerin sebebi oldukları için, "kerûbiyyûn" diye adlandırılmışlardır.

Üçüncü Konu: Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: "Sizin canınızı alan, ölüm meleğidir" (Secde. 11) ifâdesinden anlaşılan odur ki, ölüm meleği tek bir melek olup, canları almakla görevli olan meleklerin başkanıdır. Bu âyette zikredilen "gözcü melekler" ile murad edilen de, ona bağlı ve tâbi olanlardır..

Mücâhİd'den şu rivayet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak yeryüzünü, ölüm meleği için bir leğen gibi yapmıştır.. O melek (orada) yakaladıklarını yakalar.. Hiç bir ev yoktur ki, Ölüm meleği her gün onları iki defa yoklamamış olsun..." Yine haberlerde (hadislerde), dünya yok olup sona ererken, ölüm meleğinin sıfatları ve nasıl öleceği hususunda çok şaşırtıcı durumlar zikredilmiştir.

Dördüncü Konu: Hamza, elif ile ve imâle yaparak, diğer kıraat imamları ise, tâ harfiyle olarak şeklinde okumuşlardır. Hamza'nın bu şekilde okuyuşunun iki sebebi vardır: Birisi, fiilin öne geçmiş olması; diğeri ise, çoğul kelimelerin bazan müzekker kabul edilmesi... İkinci okuyuşun sebebi ise, cemi kelimelerin müennes kabul edilmesidir.

"Onlar artık ve eksikbirşey yapmaksızın... "buyruğu, "Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylerde hiçbir kusur etmezler" demektir. Bu da, canları almakla görevli meleklerin, em rol undu klan şeylerde kusur etmeyeceklerine delâlet etmektedir.

Yüce Allah'ın, cehennem meleklerinin nitelikleri hususunda îrad etmiş olduğu, "...ki onlar Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler..." (Tahrim, 6> âyeti de, azap meleklerinin, emrolunduklan meselelerde kusur etmediklerini gösterir.. Meleklerin, bu gibi hallerde masum olduklarını söyleyenler, onların mutlak manada masum olduklarını söylerler.. Binâenaleyh bu âyet, meleklerin mutlak mânada masum olduklarının sübutuna delâlet etmektedir.

"Sonra bunlar, bütün işlerine hak ve adalet İle mâlik olan Allah'a döndürülmüşlerdir" buyruğu hakkında birkaç bahis bulunmaktadır: [241][241]

Ölen Kimsenin Ruhunun Allah'a Döndürülmesi

Birinci Bahis: Bu döndürülenlerin, melekler olduğu ileri sürülmüştür. Yani, "insanoğlu Öldüğü gibi, o melekler de ölür.." demektir.. Bu döndürülenlerin, insanlar olduğu da ifâde edilmiştir. Yani, "O insanlar, ölümlerinden sonra Allah'a döndürülürler.." demektir.

Bil ki bu âyet, insanın, sırf bu bünyeden ibaret olmadığına delâlet eden delillerden birisidir. Çünkü âyetin açık ifâdesi, ölümün kut için meydana geldiğini göstermektedir. Yine aynı âyet, kulun ölümünden sonra da, Allah'a döndürüldüğüne delâlet etmektedir. Halbuki ölünün, ölü olduğu halde, Allah'a döndürülmesi mümkün değildir. Çünkü bu döndürülme işi, mekân ve cihet itibariyle değildir. Zira, Allah Teâlâ, mekân ve cihtten âlî ve münezzehtir.. Bilakis bu döndürülmenin, "O kimsenin, Allah'ın hükmüne inkiyâd ederek O'nun kaza ve kaderine itaat etmiş olması.." şeklinde tefsir edilmesi gerekir.. Halbuki, diri ve canlı olmayan kimse hakkında böyle bir mâna doğru olmaz.. Binâenaleyh, burada bir ölüm ve bir hayatın bulunduğu sabit olmuş olur. Ölüm, bedenin nasibidir; geriye, hayatın da, canın ve ruhun nasibi olması hali kalır. Cenâb-ı Hak, "Sonra bunlar, Allah'a döndürülmüşlerdir" buyurup, geriye döndürülenin de can ve rûh olduğu sabit olunca, insanın (esasen) sadece nefis ve ruhtan ibaret olduğu sabit olmuş olur ki, elde edilmek istenen netice de budur. 242[242]

---

[241][241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/475-477

Ruhların Bedenlerden Önce Yaratılmış Olması

Bil ki, "Sonra bunlar, Allah'a döndürülmüşlerdir" buyruğu, ruhun bedenden önce mevcut olduğunu ihsas etmektedir. Çünkü, bu âlemden o celâl sahibi Allah'ın huzuruna döndürülmek, ruhun bedenle alâka kurmadan önce mevcut olması halinde ancak mümkün olur... Bunun bir benzeri de "dön Rabbine..." (Fecr,2a)ve, "Hepinizin dönüşü ancak O'nadır" (Yunus, 4) âyetleridir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, "Allah Teâlâ ruhları, bedenlerin yaratılışından tkibin yıl önce yaratmıştır" dediği nakledilmiştir. Felsefecilerin, beşerî nefislerin, beden yaratılmadan önce bulunmadığı hususunu isbat için getirmiş oldukları delil, zayıf olduğunu aklî ve felsefi meselelerle ilgili kitaplarda açıklamış olduğumuz zayıf bir hüccettir.
İkinci Bahis: "Allah'a.." kelimesinin başındaki harf-i cerri, intihât gaye" (mesafenin sona erdiğini) gösterir.. Binâenaleyh, ifadesi, Cenâb-ı Hak için bir mekân ve cihet bulunduğunu ihsas eder ki, bu bâtıldır. Binâenaleyh bu ifâdenin "Onlar, Allah'dan başka bir mâlik ve hâkimin bulunmayacağı bir yere döndürülmüşlerdir" mânasına hamledilmesi gerekir. 243[243]

Esmâ-yı Hüsnadan el-Mevla ve el-Hakk İsimleri

Üçüncü Bahis: Allah Teâlâ bu iki âyette, zatını iki isimle adlandırmıştır.
a) "Mevlâ" ismi... Sen biliyorsun ki, "mevlâ" ve "velî" lafızları, yakınlık manasına gelen kelimesinden iştikak etmiştir.. Allah Teâlâ da, "yakm-uzak, "zâhir-bâtın" olandır. Zira Cenâb-ı Hak, "Biz ona şah damarından daha yakınız..," (ât, 16) ve "Herhangi bir üçden bir fısıltı vaki olmayadursun, muhakkak ki o, bunların dördüncüsüdür..." (Mücâdele. 7)buyurmuştur. Yine, kölesini azad eden kimseye de "mevlâ" denmiştir.. Bu da, Allah'ın kullarını azabından azad edeceğini hissettirmektedir. Ki, bu mâna Cenâb-ı Hakk'ın şu kudsî hadisinde kastedilen husustur: "Rahmetim gazabımı geçmiştir, ondan Öncedir"244[244]. Yine Allah, kendisini kuluna izafe ederek, "bütün işlerine hak ve adalet ile mâlik olan mevlâlanna, Allah'a..." buyurmuş, ama onları kendisine nisbet etmemiştir ki, bu da sonsuz bir rahmettir.. Hem Yüce Allah, "Hak olan Mevtalarına" buyurmuştur ki bunun mânası, "onlar dünyada iken bâtıl mevtaların tasarruf ve tasallutu altındaydılar. Bu bâtıl mevtaları da, onların nefis/eri, şehvetleri ve gazapları, öfkeleridir." Nitekim Allah, "ve hevâ ve hevesini Tanrısı edineni gördün mü?" ıcasiye. 23) buyurmuştur. Binâenaleyh, insan ölünce bâtıl mevlâlann tasarrufundan kurtulup, Hak olan Mevlây-ı Zülcelâlin tasarrufâtına geçmiş olur..
b) "el-Hak..." ismidir.. Alimler, "Hakk.." kelimesinin, Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak denilmiştir ki, "hak " kelimesi bir masdar olup, "bâtılın zıddıdır.. Halbuki masdar olan isimler, fâallerine ancak mecazî olarak verilirler.. Meselâ bizim, "Falanca adalettir, ümittir, berekettir, keremdir, fazıdır" dememiz gibi...
Şöyle de denilebilir: "Hakk", mevcut olan demektir. Eşyanın içinde var olmaya en lâyık ve müstehak olan ise, Allah Teâlâ'dır. Çünkü Cenâb-ı Hak, zâtı gereği vacibu'l-vücûd olandır. Binâenaleyh, eşya (varlıklar) içinde hak olmaya müstehak olan, sadece O olmuş olur. Bil ki,

---

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/477
243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/477-478
244[244]Buhârî, Tevhid, 55; Müslim, Tevbe, 15 (4/2108).

el-Hakk kelimesi, medh olmak üzere, nasb ile şeklinde de okunmuştur. Bu senin "Hamd, Allah'a mahsustur.. Yani, O Hakk olanı kasdediyor ve medhediyorum" demen gibidir. 245[245]

Allah'ın Mutlak Hüküm Sahibi Olması

"İyi biliniz ki, bütün hüküm Onundur. O, hesap görenlerin en hızlısıdır" buyruğuna gelince, bu hususta da birkaç mesele vardır: 246[246]

Birinci Mesele

ifâdesinin manası, "Hüküm sadece Allah'a aittir" şeklindedir. Bu mâna, "Hüküm de Allah dan başkasının değildir..." (Enam, 57) âyetiyle de kuvvetlenir.. Ki bu da, Allah'dan başka hiç kimsenin herhangi bir şey üzerinde bir hükmü ve gücünün olmamasını gerektirir. İşte bu söz de, hayır ve şerrin tamamının, Allah'ın hüküm ve kazasına göre olmasını gerektirir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, saîd olan kimseye saadeti; şaki olan kimseye de şakaveti hükmetmiş olmasaydı, bu böyle olmazdı. 247[247]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, "Bu âyet, taatın mükâfatı; isyanın da cezayı îcap ettirmediğine delâlet eder" demişlerdir. Zira, bu böyle olsaydı, o zaman, Allah'a itaat eden kimsenin Allah üzerinde bir hükmünün bulunduğu sabit olurdu ki, bu da onun mükâfaat almasıdır. Halbuki bu, âyetin kendisine delâlet ettiği "hüküm ancak Allah'a mahsustur" ifâdesine ters düşer. 248[248]

Cübbai'nin Kelamullah'ın Hudüsu Hakkındaki İddiasına Red

Cübbaî, bu âyetle Keiâmullah'ın (Allah'ın kelâmının) hadis olduğuna istidlal ederek şöyle demiştir: "Zira, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmı kadîm olsaydı, o zaman O'nun, şu anda ve yaratmadan önce de, hesaba çekmeyi konuşmuş olması gerekirdi. Halbuki bu, imkânsızdır. Çünkü hesaba çekmek,
daha önce yapılan bir amelin anlatılmasını ve nakledilmesini gerektirir.." Alimlerimiz, Cübbaî'nin bu görüşüne, "ilim" meselesiyle karşı çıkmışlardır. Zira Cenâb-ı Hak, yaratmadan önce, o işin olacağını biliyordu.. O iş var olduktan sonra da, onun bundan önce de var olduğunu biliyordu.. Binâenaleyh, bundan ilmin değişmesi neticesi çıkmaz... Aynı şeyin, Kelâmullah hususunda da olması niçin caiz olmasın?.. Allah en iyi bilendir.. 249[249]

Allah'ın Kıyamette Mahlukları Hesaba Çekmesinin Mahiyeti

Alimler, bu hesaba çekilmenin nasıl olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "Allah Teâlâ bizzat kendisi, tek bir defada mahlûkatı hesaba çeker ve O'nu, bir söz, diğer sözleri duymaktan alıkoymaz.." derlerken, bazıları da "Hayır, aksine Cenâb-ı Hak, meleklere emreder, bunun üzerine de her bir melek, O'nun kullarından her birini hesaba çeker..
Çünkü, Allah'ın bizzat kendisi, kâfirleri hesaba çekmiş olsaydı, onlarla konuşmuş olurdu. Halbuki, bu bâtıldır. Zira Cenâb-t Hak, kâfirlerin durumu hakkında "Allah onlarla konuşmaz..." (Aı-Hmran. 77)buyurmuştur." Bu muhasebenin izahı hususunda, hükemânın da görüşü vardır

---

[245] 245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/478-479
[246] 246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/479
[247] 247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/479
[248] 248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/479
[249] 249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/479

ki, bu da, şu iki mukaddimeyi sunmakla ancak ortaya çıkar:

Birinci Mukaddime: Fiillerin çok olması ve tekrarı, kuvvetli, köklü ve sabit metetetеTm t\âdis (mahluk) olmasını gerektirir. Yapılacak tam bir "istikra", söylediğimiz şeyin doğruluğunu ortaya çıkaracaktır. Baksana, amellerden bir amele (işe) devamı ve onu yapışı daha çok olan kimsede, bu amel hususundaki melekenin kök salısı daha kuvvetli olur.

İkinci Mukaddime: Bir amelin tekrar tekrar yapılışı, köklü bir melekenin meydana gelmesini sağladığına göre, bu amellerden herbirinin, bu melekenin meydana gelmesinde bir tesiri olması gerekir. Hatta herbir amelin herbir parçasının, bu melekenin meydana gelmesinde herhangi bir şekilde tesiri olması gerekir. Akıllı kimseler, bu konuda birçok misaller getimişlerdir:

Birinci Misal: Meselâ, yüzbin men (ölçek) bir şey yüklenmiş büyük bir geminin olduğunu farzetsek. Bu gemi suya bir karış batar. Eğer sadece bir buğday tanesi daha konulacak olsa geminin bu buğdayın ağırlığı nisbetinde batmasını gerektirir. Bu miktar, insan hissinin farkedemeyeceği kadar az olsa bile...

İkinci Misal: Hükemâya göre, "basit" varlıkların tabiî şekillerinin küre olduğu sabittir. Binâenaleyh suyun yüzeyinin de küre şeklinde olması gerekir. Tek bir merkez etrafındaki dâirelere benzeyen yaylar, birbirinden farklıdırlar. Çünkü büyük dairenin yayının kamburu, küçük dairenin yayının kamburundan daha az olur. Durum böyle olunca mesela su kabı su ile doldurulup, dağın altına konulduğunda; bu suyun yüzeyinin kavsi (kamburu), su kabının, dağın üzerine konulduğu zaman meydana gelecek kavsinden daha büyük olur. Bu kavis, her ne zaman daha büyük olursa, kabın içinde suyun bulunma ihtimali de o nisbette çok olur. İşte bu da, su kabının dağın altında olması halinde, içinde su bulunma ihtimalinin, dağın üstünde olması halinde içinde su bulunma ihtimalinden daha fazla olmasını gerektirir. Fakat aradaki fark çok az olduğu için, insanın duyuları onu tam olarak farkedemez.

Üçüncü Misal: Biri diğerine yakın olan iki insanın her birinin ayakları, dünyanın merkezine başlarından daha yakındır. Çünkü ağır kütleler, fezadaki çevreden, dünyanın merkezine daralarak inerler. Fakat bu kadarcık farkı da, insanın duyuları anlayamaz.

Sen bunları iyice anlayıp, fiillerin çok yapılışının, melekelerin hasıl olması neticesini verdiğini gördüğünde biz diyeceğiz ki: Hayır ve şer, az veya çok her fiil insanın üzerinde bir tesir meydana getirirler. Bu tesir ya saadet, ya şekavet babından olur. İşte bu durumda, bu kesin aklî delil ile, Kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onun (karşılığını) görecek; kim de zerre ağırlığınca şer yapar ise onun (karşılığını) görecek" <zkz*ı. 7-8) âyetinin, gerçeğin ta kendisi olduğu ortaya çıkmış olur. Fiillerin, melekelerin meydana gelmesini sağladığı ve elin işlediği fiillerin, o belli melekelerin meydana gelmesinde tesirli olduğu sabit olup, yine ayaktan çıkan fiillerin de aynı durumda olduğu bilinince, eller ve ayaklar Kıyamet günü insanın aleyhine şâhidlik ederler. Bunun mânası şudur: "Şüphesiz bu nefsânî tesirler, o uzuvlardan çıkan fiiller vasıtasıyla, nefsin cevherinde meydana gelir. Böylece de bu belli organlardan o fiillerin çıkışının, nefis cevherinde belli eserlerin (tesirlerin) meydana geldiğine şâhidlik ederler. Hesaba gelince, bundan maksad, toplanan ve çıkarılandan geriye ne kaldığını bilmektir. Biz hayır ve şer olan her bir zerrenin, nefis (ruh) cevherindeki bu şekillerden birinin meydana gelişinde bir tesiri olduğunu beyan ettik. Bu şekiller, ya temiz ve pâk, ya da değersiz ve adî olur. Şüphesiz insanın amelleri farklı farklıdır. Binâenaleyh onların bazısı bazısının karşılığı olur. Bu karşılık oluşdan sonra geriye nefiste, güzel huya veya kötü huya dair bir miktar kalır. Beden öldüğü zaman güzel huyun ve kötü huyun nisbeti ortaya çıkar. Bu da, bölünemeyecek kadar az bir anda meydana çıkar. Bu an, ruhun beden ile ilgisinin kesildiği andır. İşte bu hal, "en hızlı bir hesap" olarak ifâde edilmiştir. Bunlar, nebevi hikmetin, felsefî hikmete uygunluğu hususunda yapılmış izahlardır. İşlerin hakikatlerini tam manasıyla bilen ancak Allah'dır.

"De ki: 'Haranın ve denizin karanlıkları içinden sizi kim kurtarıyor ki, ona (aşikâr ve) gizli yalvararak duâ edersiniz: Eğer bizi bundan selâmete erdirirse, andolsun şükredenlerden olacağız." De ki: "Sizi ondan ve her sıkıntıdan Allah kurtarır da, sonra siz yine (O'na) eş koşarsınız" (En'âm, 63-64).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın ilahî kudretiyle rahmet, fadl ve ihsanın mükemmelliğine delâlet eden delillerden bir başka delildir. B J ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 250[250]

Kelimesindeki Farklı Kıraatlerin İzahı

Asım, Hamza ve Kısaî, her iki âyetteki, lafzını, şeddeli olarak diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak şeklinde okumuşlardır. Vahktî şöyle demiştir:
"Bu fiiller gerek şeddeli, gerekse şeddesiz olarak, (kurtuldu) fiilinden alınan iki kullanıştır. Bu fiili istersen istersen babından getirebilirsin. Bu mesela, (Onu sevindirdim) ve (onu borçlu kıldım) denilmesi gibidir. Kur'ân'da da bu fiil, her iki şekilde de gelmiştir. Meselâ "Onu ve yanında olanları kurtardık" (Araf,64) ve "İman edenleri kurtardık... ' (Fuasik*. ıs)âyetlerinde olduğu gibi... Kur'ân-ı Kerim her iki kullanışa göre de inince, bu iki kıraatin güzellik bakımından birbirine eşit olduğu ortaya çıkar. Ancak ne var ki, tercih edilen kıraat, kelimeyi şeddeli olarak okumaktır. Çünkü bu durum (kıraat) Cenâb-ı Hak katından defalarca meydana gelmiştir. 251[251]

Kelimesindeki Farklı Kıraatler

Ebu Bekr'in rivayetine göre Asım, kelimesini, hâ harfinin kesresiyle diğer kıraat imamları ise hâ harfinin zammesiyle şeklinde okumuşlardır ki, bu da iki kullanıştır. A'râf süresindeki kelime de, aynen bu ihtilaf üzere okunur.
Ahfeş/den ve kelimelerinin iki kullanış olduğu rivayet edilmiştir. kelimesi, "ihfa" "gizlemek" manasından gelirken, kelimesi ise, "korkmak" manasından gelir. Cenâb-ı Hakk'tn, ifadesi de bundandır.
Asım, Hamza, ve Kisaî gaib sigasıyla olmak üzere, "Eğerbizi., sela mete erdirirse..." şeklinde; diğer kıraat imamları da, muhatab sigasıyla "Eğer bizi... selamete erdirirsen" şeklinde okumuşlardır. Gaib sigastyla okuyan birinci gruptakilere gelince, onlar da bunda ihtilaf etmişlerdir. Meselâ Asım, "tefhim ile okurken, diğerleri ise "imâle" ile okumuşlardır.
Bu fiili gâib sigasıyla okuyanların delili şudur: Bu kelimeden önceki ve sonraki ifadeler, gaib sigasıyla zikredilmişlerdir. Kendisinden önceki kelimeye gelince bu, (O'na dua edersiniz), (buradaki "hüve" "O'na" zamiri) ifadesi, sonrakine gelince, bu da "Deki: "Sizi ondan Allah kurtarır (Buradaki, "Allah kurtarır") ifadesidir. Kelimeyi muhatab sigasıyla okumak ise, bir takdir yapmayı gerektirir. Buna göre takdir, "Derler ki: Eğer bizi selamete çıkara-rırsan.." şeklinde olur. Oysaki takdirde bulunma cihetine gitmek, asi olanın aksine bir durumdur. Bu fiili muhatab sigasıyla okuyanların delili ise, başka bir âyetteki "Eğer bizi bundan kurtarırsan, andosun ki' şükredenlerden olacağız" (Yunus, 22) ifadesidir. 252[252]

Karanın ve Denizin Karanlıklarından Maksad

"Karanın ve denizin karanlıkları içinden..." ifadesi bunların korku ve dehşet veren şeylerini anlatan bir mecazi ifadedir. Arapça'da sıkıntılı, şiddetli güne ve denilir. Yani, "Gece olacak denli, karanlık ve zulümatı şiddetlenmiş gün.." Bu konuda sözün hakikati şudur: "Ona, durum şiddetlenir ve ondan nasıl çıkacağını bilemez.. Çıkış yollarını bulamaz" demektir.
Alimlerden, bu tabiri hakikî mânasına hamledip de şöyle diyenler de vardır: Denizin karanlıklarına gelince, bu, gecenin, denizin ve bulutların karanlığının bir araya gelerek, buna çetin rüzgarların ve korkunç dalgaların eklenmesi ve insanların ondan nasıl kurtulacaklarını, aynı zamanda bu korkunun büyüklüğünü bilememeleridir.
Karanın karanlıklarına gelince bu, gece ile bulutların karanlıkları, düşmanın hücum

---

250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/479-481
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/481
252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/482

etmesinden duyulan şiddetli bir korku ile yine doğru yolu bulamamadan şiddetli biçimde korkmadır.. 253[253]

Tehlike Sırasında İnsanın Yürekten Allah'a Yönelişi

Bu ifâdeden maksad şudur: "Şiddetli korkuları gerektiren böylesine şiddetli ve sıkıntı verici sebepler bir araya geldiğinde, insan ancak Allah'a döner ve bu dönüş de, hem zahiren hem de bâtınen olur.. Çünkü böyle bir durumda, insanın Cenâb-ı Hakk'a karşı olan ihlâs ve samimiyeti artar ve Allah'ın dışındaki varlıklardan ümidi kesilir..." İşte Cenâb-t Hakk'ın, "O'na (aşikâr ve) gizli yatvararak duâ edersiniz" buyruğundan murad da budur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Allah beyân ediyor ki, fıtrat-ı selime ve aslî yaratılış, bu durumda Allah'dan başka sığınak ve O'nun fazl-u kereminden başka bir dayanak olmadığını gördüğü zaman, bu İhlasın bütün durumlarda ve zamanlarda bulunması've devam etmesi gerekir.. Ama bu böyle olmaz, çünkü insan esenliğe ulaştıktan ve kurtuluşa erdikten sonra, bu kurtuluşu maddî sebeplere bağlayarak şirke yönelir...
Bazı müfessirler "Bu âyetten maksat, kendisine tapınılan put ve heykellerin ilâh olabileceğini ta'n ve tenkid etmektir.." demişlerdir.
Ben de derim ki: Ubûdiyyet yolunda Allah'dan başka bir şeye bağlanmak, bir puta bağlanmaya yakın bir şey olur. Zira ehl-i tahkîk, bu hali "şirk-i hafî" (gizli şirk) olarak isimlendirmişlerdir. Âyetin lafzı, böylesi sıkıntılı ve şiddetli durumlar meydana geldiği zaman insanın söyleşi bazı şeyleri yaptığına delâlet eder:
1) Duâ,
2) Yalvarıp yakarma..
3) Gönülden ihlas.. Ki, âyetteki "(aşikâr ve) gizlice..." kelimesinden murad budur..
4) Sürekli olarak şükürle meşgul olmak... Âyetteki, "Eğer bizi bundan selâmete erdirirse, andolsun şükredenlerden olacağız..." buyruğuyla murad edilen budur..
Cenâb-ı Hak, sonra onları bu korkulardan ye korku ve sıkıntı doğuran diğer şeylerden kurtardığını, ama insanın bunun peşinden hemencecik şirke yöneldiğini beyân etmiştir.. Bu âyetin bir benzeri de, "Ondan (Allah'dan) başka taptığınız şeyler kaybolur gider" (isrâ, 67) ve "Sanıtlar ki onlar çepçevre kuşatılmışlardır. (O zaman) onlar, Allah'ın dininde hâlis ve samimi kimseler olarak O na duâ ederler" (Yunus, 22) âyetleridir.
Özet olarak söylemek gerekirse, insanların ekserisinin âdeti şudur: "Korkunç bir durumla karşılaştıklarında, o vakit tam bir ihlâs sahibi olurlar; güven ve refaha kavuştukları zaman ise, Allah'a şirk koşarlar..." 254[254]

"De ki: "O, size üstünüzden, yahud ayaklarınızın altından bir azap göndermeye veya sizi birbirinize katıp kiminize kiminizin hıncını taddırmaya kadirdir." Bak, âyetleri, onlar iyice anlasınlar diye, nasıl türlü türlü açıklıyoruz.." (En-am, 65).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 255[255]

Birinci Mesele

Bil ki, tevhid delillerinin bir başka çeşidi olup, bir nevi korkutmayla karışıktır.. Cenâb-ı Hak, insanlara bu değişik yollardan azabını ulaştırmaya kadir olduğunu beyân etmiştir. Azabın insanlara, bazan üstlerinden, bazan da ayaklarının altından gönderilmesi hususunda iki görüş bulunmaktadır: 256[256]

253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/482
254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/483-484
255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/484
256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/484

Yukarıdan ve Yerden Gelen Azabın Açıklanması

Birinci Görüş; Âyetin lafzının, hakikî mânasına hamledilmesi itibariyledir. Buna göre biz diyoruz ki: Azap onların üzerlerine, Nûh (a.s)'un kıssasında olduğu gibi, üzerlerine gökten inen yağmur ve yıldırımlar gibi; Lût kavminin taşa tutulmasında ve Fit ashabının taşlanmasında olduğu gibi, üzerlerine gökten gelen sayha, korkunç çığlık seklinde iniverir... Azabın, ayaklarının altından gelmesi ise, yerin sarsılması, Karun'un yere geçirilmesi v.b. şeklinde olur. Bu azapların yağmurun yağdırılmaması ve bitkinin bitirilmemesi şeklinde olduğu da söylenmiştir. Kısaca bu âyet, gökten inmesi ve yerden ortaya çıkması mümkün olan her türlü azabı içine alır.. 257[257]

Ümmetin Tefrikaya Düşmesine Dair

İkinci Görüş: Âyetin lafzının mecazî bir mânaya hamledilmesine göredir. İkrime'den gelen bir rivayette, İbn Abbas (r.a), "üstten gelen azab"ın, yöneticilerden; "ayakların altından gelecek azab"ın da, köleler ve ayaklar takımından gelecek olan şeyler mânasında olduğunu" söylemiştir.

Âyetteki, "Veya sizi birbirinize katıp... " tabirine gelince, bil ki kelimesi, kelimesinin çoğuludur. Bir şey üzere birlesen, ittifak eden her topluluğa "şîa" denilir. Bu kelimenin çoğulu, ve şeklinde gelir. Nitekim CenâtH Allah "Bundan evvel benzerlerine de yapağı." (Sobe, 54) buyurmuştur. Bu kelimenin aslı, peşinden gelmek, izlemek manasında olan *r*Ji kelimesidir. Binaenaleyh kelimesi, "birbirini izleyen, birbirlerine tabi olan insanlar" anlamındadır.

Zeccac: Âyetteki tabiri "Sizin işlerinizi öylesine karıştırır ki, bu karışıklıktan sonra bir daha bir araya gelemezsiniz.. Böylece O sizi, çeşitli fırkalar haline getirir de, artık bir daha tek bir fırka olamazsınız... Fırka fırka olduğunuz zaman da birbirinizle savaşırsınız..."mânasındadır.İste, "kiminize kiminizin hıncını taddumaya..." tabirinin mânası da budur demiştir.

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Cebrail (a.s) bu âyeti getirdiğinde, bu Hz. Peygamber'e çok ağır geldi ve "Bu şekilde muamele görürlerse, ümmetimin sonu ne olur?" dedi.. Bunun üzerine Cebrail (a.s), "Ben de senin gibi bir kulum.. Binâenaleyh, ümmetin için Rabbine duâ et!" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Rabbinden, ümmetine bunu yapmamasını istedi.. Ve Cebrail (a.s), "Muhakkak ki Allah Teâlâ, ümmetini şu iki çeşit azabtan emîn kıldı: Yani, Nûh ve Lût (a.s)'un kavimlerine gönderdiği gibi, üzerlerinden; Karun'u da yere geçirdiği gibi, altlarından bir azap vermeyecektir.. Ama onları, çeşitli hevâ ve hevesleri sebebiyle, fırka fırka olmaktan ve kılıçlarla vuruşarak birbirlerinin hınçlarını tattırmaktan emin kılmamtstır... diye haber getirir.. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki ümmetim yetmişikt fırkaya ayrılacaktır.. Kurtulacak olansa, tek bir (İrkadır.." Bir rivayette ise, "Hepsi cennette olacaktır; ama zındıklar müstesna..." şeklinde varid olmuştur. 258[258]

Ayetin Ef’al İbad Bakımından Delaleti

Âyetteki, "Sizi birbirinize kahp..." ifâdesinin zahiri, insanları çeşitli hevâ ve heveslere; birbirine zıt görüşlere sevkedenin Cenâb-ı Hak olduğunu ifâde eder. Bu çeşitli görüşlerden hak ve gerçek olanın, sadece birisi olduğu;

onun dışında kalanların ise bâtıl ve yanlış olduğu açık ve zahirdir.. Bu ise, Allah'ın, mükellefi bâtıl itikada sevketmiş olmasını gerektirir. Cenâb-ı Hakk'ın, "kiminize kiminizin hıncını taddırmaya..." buyruğuna gelince, hiç şüphe yok, taddınlan bu hınç ve kötülüklerin çoğu, zulüm ve günahtır.. Binâenaleyh bu da, Allah Teâlâ'nın, hem hayrın hem de şerrin yaratıcısı olduğunu gösterir.. Bu görüşe muhalif olan (Mutezile) ise buna, "Âyet, Allah'ın buna kadir olduğuna delâlet etmektedir.. Bizce de Allah, "kabîh" olan fiile kadirdir.. Esas münakaşa ise, Allah onu yapar mı yapmaz mı meseiesindedir..." diyerek cevap vermiştir.

---

[257] [257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/485

[258] [258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/485-486

Biz onlara şöyle cevap veririz: Âyetten, başka bir yönden istifâde edilir. Çünkü Allah'ın, buyruğu, "hasr" mânasını ifâde etmektedir. Binâenaleyh, Allah'dan başka hiç kimsenin buna kadir olamaması gerekir.. İnsanlar arasındaki bu ihtilâf ise, daima mevcuttur. Bahsedilen "hasr" ile de, bu ihtilafın, Ailahdan başkasından sâdır olmaması gerektiği hususu sabit olmuş olur.. Binâenaleyh bunun ancak Allah'dan meydana gelmiş olması vacip olur ki, bu da bizim elde etmek istediğimiz neticeyi verir. 259[259]

Üçüncü Mesele

Taklidden yana olanlar ile, "Hasviyye": "Bu âyet, tefekkür ve istidlalde bulunmamaya delâlet eden delillerin en kuvvetlilerindendir... Bu böyledir, çünkü bu kapıları açmak, inançlar mevzuunda çekişmelerin ve ihtilâfların meydana gelmesine ve insanların çeşitli din ve mezheplere ayrılmalarına sebebiyet verir.. Bu ise, bu âyetin hükmüyle kınanmıştır. Kınanmış olana yol açan da kınanmıştır.. Binâenaleyh, din mevzuunda tefekkür ve İstidlal kapısını açmanın kınanmış olması gerekir..." demiştir. Bunun cevabı kolaydır. Allah en iyi bilendir..

Sonra Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda, "Bak, âyetleri onlar iyice anlasınlar diye, nasıl türlü türlü açıklıyoruz..." buyurmuştur. KAdî: "Bu, Allah Teâlâ'nın, o âyetleri açıklamak ve o açıklamaları iyice ortaya koymak suretiyle, herkesin bu delilleri anlamasını; yine herkesin, bu apaçık beyyine ve delilleri iyice anlamasını dilediğine delâlet eder..." demiştir.

Buna şöyle cevap veririz: Bilakis âyetin zahiri, Allah'ın bu âyetleri ancak iyice anlayan ve kavrayan kimseler için türlü türlü açıkladığına delâlet eder.. Ama, âyetlerden yüz çevirip inad eden kimseye gelince, Cenâb-ı Hak bu âyetleri böyle kimseler için açıklamış değildir... Allah en iyi bilendir. 260[260]

Her Şeyin Tayin Edilmiş Bir Vâdemi Vardır

"O hak olduğu halde, kavmtn onu yalan saydı. De ki: "Ben sizin üzerinize bir vekil değilim." Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır. Siz de yakında öğreneceksiniz" (En'âm, 6 67).

Âyetteki "onu yalan saydı" ifâdesindeki, "onu" zamirinin neyi gösterdiği hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır:

1) Zamir, bir önceki âyette bahsedilen azaba râcidir, yani, "o azap haktır, mutlaka onların başına gelecektir" demektir.

2) Bu zamir, "Kur'ân'a râcidir ve âyet, "o Kur'ân, Allah katından indirilmiş bir kitap olması hususunda hak ve doğrudur" mânasına gelir.

3) Bu zamir, "âyetlerin iyice açıklanması"na râcidir ve âyet şu mânayadır; "O haktır. Çünkü onlar bu şeylerin, delil olduklarını yalanlıyorlar."

Sonra Allah Teâlâ, "De ki: "Ben sizin üzerinize bir vekil değtyil" buyurmuştur. Bu, "Ben sizin üzerinizde bir muhafız değilim ki, yalanlamanıza ve delillerden yüz çevirmenize karşılık sizi cezalandırayım. Ben, ancak bir uyarıcıyım. Amellerinize karşılık sizi cezalandıracak olan ise Allah'dır" mânasındadır. İbn Abbas (r.a) ve müfesslrler: "Bu âyeti, cihad âyetleri neshetmiştir" demişlerdir ki bu uzak bir görüştür.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır" buyurmuştur. "Müstekar" kelimesi, istikrar bulunan (karar kılınan) yer mânasına gelebileceği gibi, bizzat istikrarın kendisi mânasına da gelir. Çünkü sülâsî (üçlü) fiillerden daha ziyade harfi bulunan fiillerin masdarları ism-i mef'ûl vezni üzere gelir. Mesela "medhal" ve "mahreç" kelimeleri, "idhâl" ve "ihraç" mânasına da gelir. Buna göre bu tabirin mânası, "Allah'ın haber verdiği her haberin, meydana geleceği değişmez ve geriye bırakılmaz bir vakti ve bir yeri vardır"

---

[259] 259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/486

[260] 260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/486-487

şeklindedir.
Eğer bu kelimeyi, "istikrar" mânasına alır ise, âyet "Allah'ın her vaadinin ve vaîdinin istikrarı vardır, kesindir. Meydana gelmesi ve inmesi anında, her işin Allah'ın haber verdiği gibi olacağını insanların mutlaka bilmeleri gerekir" demek olur. Bu, kâfirleri korkutmak için kullanılmış bir tabirdir. Bundan murad kâfirlerin âhiretteki azabı olabileceği gibi, dünyada iken, müslümanların kâfirlere harp, savaş ve galibiyet ile hakim olmaları mânası da olabilir. 261[261]

"Ayetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman, onlar Kurandan başka bir sözle meşgul oluncaya kadar, kendilerinden yüz çevir. Eğer şeytan sana unutturursa, o halde hatırladıktan sonra artık o zâlimler güruhu ile oturma..." (En'âm. 68).
Bil ki Cenâb-ı Allah âyette, "O hak olduğu halde, kavmin O'nu yalan saydı.. De ki: "Ben sizin üzerinize bir vekil değilim" (Enam. 66)buyurmuş ve bununla, Hz. Peygamber'in, bu dini yalanlayanların peşini bırakmaması ve onlar üzerinde daima gözcü olması gerekmediğini beyân etmişti... Sonra bu âyette ise, eğer bu yalanlayıcılar, küfür ve yalanlamalarına, dinle alay ve O'nu ta'n etmeyi de eklerlerse, kendisinin onlarla bir arada bulunmaktan kaçınması ve meclislerini terketmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 262[262]

Dinle Alay Edenlerle Birlikte Oturmama Emri

"gördüğünzaman..." tabirinin, Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir hitap olmakla beraber esas başkalarının kasdedildiği; yine, bu hitabın esasen Hz. Peygamber'den başkasına tevcih edildiği, yani "Ey dinleyen kimse, âyetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman..." denilmek istendiği söylenmiştir... Vahidinin naklettiğine göre, "müşrikler, mü'minlerle bir mecliste bulundukları zaman Allah'ın Resulünü ve Kur'ân'ı tenkid ediyor, onlarla alay ve istihza ediyorlardı. Bunun üzerine Hak Teâlâ, mü'minlere, müşrikler Kur'ân'dan başka bir söze datıncaya kadar onlarla oturmamalarını emretti. kelimesi Arapça'da bir oyun ve eğlence olarak birşeye dalmak, girmek, birşeyden bahsetmek mânasını ifâde eder. Nitekim Cenâb-ı Allah, kâfirlerin "Biz de (bâtıla) dalanlarla beraber dalardık" (Muddessir, 45) diyeceklerini habervermiştir. Bir kimseye, bir grup insan hakkında sorulup da o kimse derse, bu söz, o insanların yakışıksız sözleri konuşmaya dalmış olduklarını ifâde eder. 263[263]

Haşviyye'nin Tefekkür Hakkında Yanlış Bir İstidlali

Haşviyye'den bazıları, Allah Teâlâ'nın zâtı ve sıfatlan hususunda tefekkür ve istidlalin yasak olduğu görüşünde bu âyete tutunmuşlardır. Bunlar şöyle derler: "Çünkü bu, bir nevî Allah'ın âyetlerine dalmadır. Allah'ın âyetlerine dalmak ise, bu âyetin de ifâde ettiği gibi, haramdır.'
Buna karşı şöyle cevap verilir: "Biz, müfessirlerden bazısının, (dalma) kelimesinin, "Tenkid ve istihza maksadı ile Allah'ın âyetlerine dalma, onlardan bahsetme..." mânasında olduğunu söylediklerini nakletmiştik. Yine bu kelimenin, aslında tam bu mâna için icâd edilmiş olduğunu açıklamıştık. Binâenaleyh -Haşviyye'nin bu görüşü hükümsüz kalır. Allah en iyi bilendir. 264[264]

İkinci Mesele

İbn Amir kelimesini şeddeli olarak şeklinde okumuştur. ve vezinleri, daha önce geçtiği birçok yerde de açıkladığımız gibi, aynı mana için kullanılırlar.
Nitekim Cenâb-ı Allah "Sen şimdilik o kâfirlere mühlet ver, biraz zaman tanı" (Tank. 17)

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/487-488
262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/488
263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/488-489
264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/489

buyurmuştur. Asıl muhtar olan mâna, Allah Teâlâ'nın "Onu buna ancak şeytan unutturdu" (Kem, 63) âyetindeki (keli-me)den dolayı, diğer bütün kıraat imamlarının okuyuşudur. Buna göre âyetin mânası, "Eğer sen unutur da onlarla oturmaya devam edersen, hatırladıktan sonra orada oturma, hatırlar hatırlamaz oradan kalk" şeklindedir.

Âyetteki, "zlkrfi" kelimesi, Leysin söylediğine göre, "hatırlamak ve hatırlatmak" mânasında bir isimdir. Ferrâ ise, "Zikrâ, kelimesi zikretmek (anmak) manasınadır" demiştir. Âyetteki, "Zâlimler güruhu ile..." tabiri "müşriklerle beraber..." mânasındadır. 265[265]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Kendilerinden yüz çevir" buyruğundaki "yüz çevirme", onların yanından kalkıp uzaklaşmak sureti ile olabileceği gibi, başka bir şekilde de olabilir. Cenâb-ı Allah bundan sonra, "O halde hatırladıktan sonra artık onlarla oturma..." buyurunca, bu tabir, burada kastedilenin, onların yanından kalkıp uzaklaşmak suretiyle yüz çevirme olduğuna bir delil olmuş olur. Bu hususta birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: Yüz çevirmenin, onların yanından kalkıp gitmenin dışında, başka bir şekilde olması caiz midir?

Cevap: Lâfızların zahirlerine tutunan ve kelimeleri zahirî mânalarına hamletmek gerektiğini söyleyenler, bunu caiz görmemektedirler. Asit muteber olanın mâna olduğunu söyleyenler ise, bunu caiz görmüş ve şöyle demişlerdir: "Çünkü bu yüz çevirmeden maksad, onların fikrine katılmamayı, onları reddetmeyi ortaya koymaktır. Binâenaleyh bu maksadı ifâde eden her yol caizdir." 266[266]

Peygamber İle Ümmetinin Müşriklerden Çekinme Konusunda Farkı

İkinci Soru: "Hz. Peygamber (s.a.s), eğer onların yanından kalkıp gitmekten korkmuş olsaydı, buna rağmen kalkıp gitmesi caiz olur mu?"

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapmast vacip kılınan herbir şeyi, O'nun yapması vaciptir, ister bunda bir korku eseri olsun, ister olmasın... Çünkü, eğer biz, korku sebebi ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in vacibi terkedebileceğini söylersek, bu takdirde O'nun bize ulaştırdığı mükellefiyet ve emirlere tam itimad etmememiz gerekir. Fakat peygamberlerin dışındaki kimselerden, bazan korkudan dolayffarzlar düşebilir. Çünkü o insanın bu farzı terketmeye yönelmesi, Peygamberlerler için söz konusu olan mahzura sebebiyet vermez. 267[267]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer şeytan sana unutturursa, o halde hatırladıktan sonra oturma" buyruğu, unutan kimseden mükellefiyetin düştüğünü göstermektedir. Cübbâî şöyle der: "Bir şeyi bilmemek, o husustaki mükellefiyetin düşmesini gerektirir ise, bırşeye kadir olamamak, haydi haydi o hususta mükellefiyetin düşmesini gerektirir. Bu da, "teklîf-i mâla yutak"in bulunmadığına ve yine "istitaa" (bir şeye güç yetirebilme)'nın, fiilin yapılmasından önce insanda mevcut olduğuna delâlet eder. Çünkü istitaa eğer ancak tam fiilin yapıldığı anda olmuş olsaydı, fiilden önce mevcut olmamış olurdu. O zaman da, kâfirin imana kadir olamaması ve böylece de ona iman etme emrinin yöneltilmemesi gerekirdi."

Bil ki bu gibi sözler, tefsirimizde cevaplan ile çokça zikredilmiştir. Bu sebeple, burada ona cevap vererek sözü uzatmak istemiyoruz. Allah en İyi bilendir. 268[268]

265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/489

266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/489-490

267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/490

268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/490

Dini Tebliğ Maksadıyla Müşriklerle Oturma İzni

"Takva üzere olanlara, onların hesabından hiç bir şey gerekmez. Fakat (onlara düşen), bir nasihattir. Umulur kf (onlar da) ittikâ ederler" (En'âm, 69).
İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Müslümanlar, "Müşrikler Kur'ân ile istihza edip, onun hakkında ileri geri konuşmaya daldıklarında, eğer onların yanından kalkıp ayrıltrsak, Mescid-i Haram'da oturmaya ve Kabe'yi tavaf etmeye imkân bulamayız" dediler ve bunun üzerine işte bu âyet nazil oldu. Bu âyet ile, mü'minlere o müşriklerle birlikte oturma, onlara öğüt ve nasihat ile dini anlatma ruhsatı ve müsaadesi verilmiş oldu. İbn Abbas (r.a), âyetin mânasının, "Şirkten, büyük günahlardan ve hayasızlıklardan ittikâ edenler için, o kâfirlerin hesaplarından, yani günahlarından hirşey gelmez. Fakat o müttakilere gereken, öğüt vermeleridir" şeklinde olduğunu söylemiştir.
Zeccâc ise şöyle demiştir: "Âyetteki "zikrâ" kelimesi, ref mahallinde de, nasb mahallinde de sayılabilir. Bu kelimenin ref mahallinde sayılması, şu iki şekilde izah edifebilir:
a) takdirindedir, yani, "Fakat size gereken, onlara öğüt ve nasihat etmenizdir" demektir.
b) Yine bunun, "Fakat sizin onlara emredeceğiniz şey, bir öğüt ve nasihattir" takdirinde olması da caizdir. Birinci izaha göre, "zikrâ" kelimesi, "hatırlatma" mânasında; ikinci izaha göre ise, "zikir" (anma) mânasındadır.
Bu kelimenin nasb mahallinde sayılmasına göre, kelamın takdiri., "Onlara iyice öğüt veriniz, umulur ki ittikâ ederler" şeklindedir. Buna göre mâna, "Umulur ki onlara yaptığınız öğüt, onları böyle lüzumsuz şeylere dalmaktan alıkor" şeklinde olur. 269[269]

Kâfirlerle Oturup Kalkmayı Bırakmak, Tebliği Terke Yol Açmamalıdır

"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen, kendilerini dünya hayatı aldatmış bulunan kimseleri bırak... Sen yalnız onunla öğüt ver ki, hiç bir kimse kazandığıyüzünden helake sürüklenip atılmasın... Ona Allah'dan başka ne bir dost, ne de bir şefaatçi yoktur. O, bütün varını fidye olarak verse, yine ondan alm(ıp kabulolun)maz. Onlar, kazandıkları yüzünden helake sürüklenmiş kimselerdir. Küfür ve inkâr etmekte olduklarından dolayı, kaynar su ve acıklı azap onlar içindir" (En'âm, 70).
Bil ki bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "âyetlerimiz hakkında "(münasebetsizliğe) dalanlar..." buyruğuyla anlatılan kimselerdir. Âyette bulunan kelimesinin manası, "onlardan yüz çevir, onlara aldırış etme" demektir. Bundan maksad, onların inzâr edilmemeleri değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak bundan sonra, "sen yalnız onunfa va'z et..." buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, "İşte bunlar! Allah öyle kimselerin kalplerinde olanı bilir. Artık onlardan yüz çevir..." (Nisa.63)âyetidir. Bilakis bundan murad, onlarla içli dışlı olmamak ve onlara itaat ederek şefkat etmemektir.. Yoksa onların inzâr edilme ve korkutulmalarının terkedilmesi değildir... 270[270]

Terk Edilmesi Gereken Kimselerin Vasıfları

Bil ki yüce Allah, Peygamberine şu iki sıfatla muttasıf olan kimseleri terketmesini emretmiştir:
Birinci Sıfat: Onların sıfatlarının, kendi dinlerini oyun ve eğlence edinmeleridir. Bu sıfatın izahı hususunda şunlar zikredilmiştir:
a) Onların, mükellef tutuldukları ve kendisine davet edildikleri dinlerini, İslâm dinini oyun ve eğlence edinmeleridir... Çünkü onlar onunla alay ederek, onunla istihza etmişlerdir.
b) Onlar putlara tapmayı vb. şeyler gibi, oyun ve eğlenceyi kendilerine din edinmişlerdir.

269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/491
270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/492

c) Kâfirler, "Sâibe" ve "Bahira'yı haram kılmak gibi, Allah'ın dini hususunda sırf şehvet ve arzularına göre hüküm veriyorlar, dinî hususlarda ihtiyatlı olmuyorlar ve bu konuda sırf taklitle yetiniyorlardı.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlardan "Dinlerini oyun ve eğlence ediniyorlar" şeklinde bahsetmiştir.

d) İbn Abbas şöyle demektedir: "Allah Teâlâ her kavme, kendisine saygı duyacakları, kendisinde namaz kılıp, onu Allah'ın zikri ile imar edecekleri bir bayram vermiştir.. Sonra, insanların yani müşrik ve ehl-i kitabtn pek çoğu, bu bayramlarını oyun ve eğlence edinmişlerdir. Müslümanlarsa, böyle değildir. Zira onlar, bayramlarını, Allah'ın meşru kıldığı şekilde bayram edinmişlerdir."

e) Doğruya en yakın olan görüş bu olup, buna göre gerçek dindar, kendi dininin hak, doğru ve gerçek olduğuna dair delil bulunduğu için, dinine yardım eden kimsedir.. Ama, makam ve riyaset elde etmek, rakibine üstün gelmek ve mal toplamak için dinine yardım edenlere gelince, bunlar dünyaları için dinlerine yardım etmişlerdir, demektir. Halbuki Onâb-ı Hak diğer âyetlerinde, dünyanın bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğuna hükmetmiştir. Binâenaleyh, "Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen... kimseleri bırak" buyruğundan maksad, dinini, dünyasını elde etmeye vesile ve alet edinen kimselere bir işaret olmuş olur. İnsanların ekserisinin durumu hakkında düşündüğünde, onların bu sıfatla muttasıf olduklarını ve bu durumla ilgili hükme dahil olduklarını görürsün. Allah en iyi bilendir.

İkinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "kendilerini dünya hayatı aldatmış..." ifadesidir. Bu da, bizim anlattığımız, (e) maddesindeki görüşü tekid etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onları dünya hayatı aldattığı için, dinlerini oyun ve eğlence edinmişler; dünya sevgisi kalplerini istila ettiği için de dinin hakikatinden yüz çevirmiş, böylece dünya malını elde etmek için, dış görünüşlerini tezyin edip süslemekle yetinmişlerdir" demek istemiştir.

Bunu iyice anladığında, şunu bil ki "Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen... kimseleri bırak" buyruğunun mânası, "onlardan yüz çevir, yalanlanma ve istihzalarına aldırış etme, onlara zerre kadar değer verme..." şeklindedir.

Hak Teâlâ, "Sen yalnız onunla öğüt ver" buyurmuştur.

Âlimler, bihî kelimesindeki zamirin neye râc? olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu zamirin Kur'ân'a râci olduğu ve mânasının, "Sen yalnız Kur'ân ile öğüt ver" şeklinde olduğu ileri sürüldüğü gibi, şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ, "Dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen ... kimseleri bırak" buyurmuştur ki bundan murad, din olarak benimsemeleri ve doğruluğuna inanmaları gereken "dln"dir. Binâenaleyh, âyetteki bihî kelimesindeki zamir, bahsedilen "din"e râci olur ki, o zaman mâna, "Yalnız bu din ile vaaz u nasihat et!" şeklinde olur. Çünkü zamirin, zikredilenlerin en yakınına atfedilmesi gerekir. Zikredilenlerin en yakını ise, "din"dir. Şu halde zamirin dine raci olması gerekir. [271][271]

Tabirinin Mânası

"...ki, hiç bir kimse kazandığı yüzünden helake sürüklenip..." buyruğuna gelince. Keşşaf sahibi şöyle demektedir: kelimesinin aslı, men etmektir. tabiri de bu mânadadır. Yani, "Bu, sana yasak ve mahzurludur" demektir. Hasmına aldırış etmediği veyahut da yüzünü çok ekşittiği (vakur ve ciddî göründüğü) için, cesur kimseye de J?-tfı denilir. Nitekim, yüzünü iyice ekşitip astığı zaman "Adam yüzünü ekşitti, iyice döktü" denilir; bu hal daha da fazlalaştığı zaman ise, Araplar demektedirler. Can sıkıntısı yüzüne vurmuş kimseye de, derler.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: İbn Abbas, "kazandığı yüzünden helake sürüklenmesin" tabirinin mânası, "Her nefsin, dünyada kazandığı şeyler sebebiyle cehennemde rehin tutulmaması için... " şeklindedir" demiştir. Hasan el-Basri ve Mücahid, "Bunun mânası, "Her nefis, helake maruz kalmaması, yani muradından men olunup yardımsız bırakılmaması için..." şeklindedir" demişlerdir. Katâde, "Cehennemde alıkonulmaması için.." mânasını vermiştir. Yine İbn Abbas'tan ifâdesinin mânasının, "rezil rüsvay olunmamaları için..." ifadesinin manasının ise, "rezil ve rüsvay olundular..." şeklinde olduğu da rivayet edilmiştir. Buna göre âyetin mânası, "onlara Kur'ân ile vaaz u nasihat et; dinin gereği, işledikleri suçlar sebebiyle onların cehennemde alıkonmaktan endişe edip korkmaları, sakınmalarıdır... İşte böylece de onlar, korkarlar ve bu sebeple de ittikâ ederler..." şeklindedir.

---

[271][271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/492-494

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ona, o nefse, Allah'dan başka ne bir dost, ne de bir şefaatçi yoktur. O, bütün varım üdye olarak verse, yine ondan alm(ıp kabul olun)maz.." buyurmuştur.. Yani, "Her türlü fidyeyi verse dahi..." demektir. Âyette geçen adi kelimesinin mânası, "fidye" demektir. Yani, "O adi ve fidye, o nefisten alınıp kabul edilmez.." demektir. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Âyetteki adi kelimesi, fiilinin nâib-i faili olamaz. Çünkü burada "adi" kelimesi masdardır. Binâenaleyh bu fiil ona isnad edilemez. Ama âyetinde bu kelime, "fidye olarak verilen şey" manasınadır. Binâenaleyh burada bu fiilin, "adi" kelimesine isnad edilmesi doğrudur Biz deriz ki; Şu âyette fiili "kabul doğrudur. Biz deriz ki; Şu âyette "kabul edilme" manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Hak "O, sadakaları alır" yani kabul eder" (Tevt», km» buyurmuştu. Bu sabit olunca, buradaki fiili de "kabul etme" manasına alınır ve böylece o soru zail olur. Allah en iyi bilendir.

Bu âyetten maksad, nefsin bütün kurtuluş yollarının kapalı olduğunu, bu mahzuru gidermeyi üstlenen bir velînin (dostun), ona şefaat edecek bir şefaatçinin ve kabul edildiğinde kurtulma vesilesi olacak bir fidyenin bulunmadığını, hatta, Allah'ın azabından kurtulmak için bütün dünya fidye olarak verilse bile, o azaptan kurtulma hususunda o nefse fayda vermeyeceğini beyan etmektir. Binâenaleyh dünyada bu üç şeyin kurtuluş sebebi olup, bunların da âhirette kesinlikle hiç bir şey ifâde etmeyecekleri sabit olup; âhirette ancak rehin tutulma, kapanıp kalma ve teslim olma demek olan "ibsâl"dan başka birşeyin bulunmadığı zahir olduğuna göre, nefsi Allah'ın azabından kurtarabilecek hiç bir şey yoktur. Kişi, azabın böyle olacağını düşündüğünde, Allah'a isyana yeltendiği zaman, nerede ise tir tir titrer.

Daha sonra Allah Teâlâ, insanların rehin tutulmalarına ve hapsolunmalarına sebep olan şeyi beyan ederek, "KüfUrve inkâr etmekte olduklarından dolayı, kaynar su ve acıklı azap onlar içindir" buyurmuştur. Bu, son derece elem verici bir husustur Allahu a'lem. 272[272]

Hidayetten Sonra Dalâlete Dönmekten Korkmalıdır

"De ki: "Allah'ı bırakıp da bize ne fayda ne zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bize hidayet ettikten sonra, şeytanların saptırıp, şaşkın bir halde çöle düşürmek istedikleri ve arkadaşlarının "Bize gel!" diye hidayete çağırdıkları kimse gibi, ökçelerimizin üzerine gerisin geri (şirke) mi döndürülelim?" De ki; "Allah'ın hidayeti, şüphesiz hidayetin ta kendisidir ve biz âlemlerin Babbtne teslim olmakla emroîunduk. Bir de "Namazı küm ve (Aîlah'dan) ittikâ edin" (diye emroîunduk). Varıp huzuruna toplanacağınız O'dur" (En'am, 71-72)

Bil ki bu âyetin maksadı, putperestleri reddetmektir. Ve bu, daha önceki "De ki: "Allah'ı bırakıp da taptığınız şeylere tapmak bana yasak kılındı" (Enam,56)âyetini te'kid etmektedir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "De kt: "Allah'ı bırakıp da bize ne fayda ne zarar yapamayacak olan şeylere mi tapalım? Allah bize hidayet ettikten sonra, ökçelerimizin üzerinde gerisin geri (şirke) mi döndürülelim?" buyurulmuştur. Yani "Faydayı ve zararı veren Allah'ı bırakıp, bize hiç bir fayda ve zarara gücü yetmeyen şeylere mi tapalım? Allah bizi bunlardan kurtarıp, İslâm'a ilettikten sonra, gerisin geri şirke mi dönelim" de" demektir. Haktan bâtıla dönen herkese, "Arkaya döndü, ökçesi üzeri gerisin geri döndü, geriye döndü" denilir. Bunun sebebi şudur: İnsanda aslo-lan (asıl olarak mevcut olan) cehalettir. Sonra insan terakki ve tekâmül ettiğinde, ilim elde etmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah sizi analarınızın karınlarından, kendiniz hiç bir şey bilmiyorken çıkardı. Size, şükredesintz diye kulaklar, gözler ve gönüller verdi,.." (Nam, 7e) buyurmuştur. Binâenaleyh, insan ilimden yeniden cehle dönünce, sanki o, tekrar müş olur. İşte bu sebepten dolayı, "Falanca, topukları

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/494-495

üzere gerisin geriye döndü" denilir. 273[273]

Tabirinin İzahı

"Şeytanların saptırıp da... kimse gibi" buyruğuna gelince, bil ki Allah Teâlâ bu insanı (bu âyette) şu üç çeşit sıfatla tavsif etmiştir:
Birinci Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "şeytanlar onu saptırdı..." tabiridir. Bu hususta iki mesele vardır: 274[274]

Birinci Mesele

Hamza, müzekker olarak elif diğer kıraat imamları ise tâ ile şeklinde okumuşlardır. Çünkü çoğul isim, cem mânasına göre müzekker olmaya; cemaat mânasına göre de müennes olmaya müsaittir. 275[275]

İkinci Mesele

Alimler, bu fiilin neden iştikak ettiği hususunda ihtilaf ederek, şu iki hususu ileri sürmüşlerdir:
a) Bu kelime, "Yere yuvarlandı, düştü tabirinden alınmıştır ki bu, yüksek bir yerden, yerin içindeki derin ve alçak bir çukura inmek (düşmek) demektir. İşte böylece Allah sapıtan kimsenin durumunu buna benzetmiştir ki, işte bu "K/m Allah'a eş koşarsa, o, yüksekten düşüp de..." (Hacc, 31) âyetinde ifâde edilen husustur. Şüphesiz ki bu insanın, yüksek bir yerden karanlık ve derin bir çukura yuvarlanıp düştüğü zamanki durumu, son derece ızdıraplı, acz ve dehşet uyandıran bir şekilde olur..
b) Bu kelime, nevaya uyup, haktan sapmak mânasına gelen kelimeden müştaktır (ondan türemiştir). Zira, böyle olan herkes, çoğu kez son derece şaşkın bir durumda bulunur.
Birinci görüş daha uygundur; çünkü bu görüş, dehşet ve acziyyet haline daha fazla delâlet eder.
İkinci sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şaşkın bir halde. ifadesidir. Esmaî şöyle demektedir: " (Hayret etti, şaştı-şaşıyor-şaşmak hayret etmek) denilmektedir.." Ferrâ buna, ve masdarlarını da eklemiştir. "Hayret" in manası, bir işte, çıkışını bulamayacak bir biçimde tereddüde düşüp, şaşkın şaşkın dönüp dolaşmadır. "Tereddüd edip dönüp dolaştı" manasında olmak üzere, "su bulutta dönüp dolaştı"; yine su ile dolup, kendisinde su dönüp dolaşmaya başladığında, "su bahçede dönüp dolaştı.." denilir. Bil ki bu benzetme, son derece güzeldir. Zira, yüksek bir yerden derin bir çukura düşen bir şey, oraya dönerek düşer. Çünkü taş, yüksek bir yerden daha alçak bir yere düşerken, işte dönerek düşer.. Ki, işte bu, şaşkınlık ve tereddüdün, dönüp dolaşmanın mükemmel olmasını icap ettirir.. Yine o şey, (kimse) buraya düşerken, düşmesi sebebiyle belâsının fazlalaşacağını ya da azalacağını bilemediği bir yere yuvarlanır.. Binâenaleyh, bütün bu halleri göz önünde bulundurduğun zaman, şaşırıp korkan şaşkın bir kimse için, bundan daha güzel ve daha mükemmel bir mesel ve benzetme bulamayacağını anlamış olursun..
Üçüncü Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Onun, "bize gel" diye hidâyete çağıran arkadaşları vardır" âyetinin ifâde ettiği husustur. Alimler, bu âyetin Abdurrahman fbn Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a) hakkında nazil olduğunu, zira onun, babasını küfre; babasının ise onu imana davet ettiğini ve ona, cahillerin yolundan hidâyete, küfrün zulmetinden imanın nuruna dönmesini emrettiğini söylemişlerdir.. Bundan muradın, "Bu sapık kimsenin, kendisini, bu sapıklığa davet eden ve o sapıklığı da hidâyet diye adlandıran birtakım arkadaşları vardır..." şeklinde olduğu da söylenmiştir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Sahih olan görüş, birincisidir.

273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/495-496
274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/496
275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/496

Daha sonra Allah "Deki "Allah'm hidâyeti, kâmil, faydalı ve şerefli olan hidâyetin tâ kendisidir" buyurmuştur. Nitekim sen, "İlim, Zeyd'in ilmidir" "Mülk, Amr'ın mülküdür" dediğin zaman, bunun mânası, bizim de açıkladığımız gibi, bu işin çok mükemmel ve kıymetli olduğunu beyan etmektir.

Daha sonra "ve biz, âlemlerin Babbine teslim olmakla emrolunduk..." buyurulmuştur. Bil ki, "Allah'ın hidâyeti, şüphesiz hidâyetin ta kendisidir" buyruğunun muhtevasına, bütün emredilen şeyleri yapmak ile, nehyedilen bütün şeylerden sakınmak dahildir. Bu söz şu şekilde izah edilebilir: Kendisine Allah'ın emrinin taalluk etmiş olduğu her şey, ya yapmak veyahut da yapmamak cinsinden olur. Birinci kısma gelince bu, ya kalplere ait ameller, veyahut da uzuvlara ait fiiller cinsinden olur. Kalbin amellerinin en önde geleni, Allah'a iman edip, O'na teslim olmaktır. Uzuvlarının amellerinin en önde geleni ise, namazdır. Yapmama cinsinden olanlara gelince, bu takvâadır. Takva ise, uygun olmayan her şeyden sakınıp onu yapmamaktan ibarettir.. Halbuki Allah Teâlâ, ilk önce faydalı olan hidâyetin, ancak Allah'ın hidâyeti olduğunu beyan etmiş, bu küllî ve umumî olan sözün peşinden de, sırayla o hidâyetin kısımlarının en şereflisini zikretmiştir ki bu da, manevî taatlerin en başta geleni olan İslâm (iman ederek kendini Allah'a teslim etme) ile, maddi taatlerin başı olan namaz ve terketme, uygun olmayan şeylerden sakınma faslının en başta geleni olan takvadır..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu amellerin faydalarını beyan ederek, "Varıp huzuruna toplanacağınız Odur" buyurmuştur. Yani, "Bu amellerin faydaları, ancak haşr, öldükten sonra dirilme ve Kıyamet gününde ortaya çıkar, görülür" demektir.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, "...namazı talin..." buyruğunun O'nun, "Ve biz, âlemlerin Rabbtne teslim olmakla emrolunduk..." sözüne atfedilmesi nasıl yerinde ve güzel olmuştur?" denilirse biz deriz ki: Zeccâc. bu hususta şu iki izahı yapmıştır:

a) İfâdenin takdirinin, "Biz emrolunduk; akabinde bize, "Âlemlerin Rabbine teslim olun ve namazınızı kılın" denildi.." şeklinde olmasıdır.

Buna göre şayet, "Farzedelim ki bu âyetten kastedilen şey, sizin söylemiş olduğunuz husustur.. Ancak ne var ki, bu zahir ile, akla muvafık olan bu terkibten, mânasını, aklın ancak tevil yoluyla anlayabileceği o lafza, izaha dönmedeki hikmet nedir?" denilirse biz deriz ki:

Bu böyledir, zira kâfir olan kimse, küfründe devam ettiği sürece (muhatap alınmaya değmeyen) gâib gibi olur. Binâenaleyh, bu sebeple de ona, gâib kimselere yapılan bir hitap ile hitap olunur da, kendisine, "Ve bizr âlemlerin Fabbine teslim olmakla emrolunduk..," denilir. Ama o kimse müslüman olup, iman edip, böylece de tam olarak imana girdiğinde, artık o kimse karşımızda duran, yakın olan kimse gibi olur, bu sebeple ona, karşımızda hazır olan kimselere yapılan hitap ile hitap edilir de,"B/rde, "Namazı kılın ve (Allah'dan) ittikâ edin" (diye emrolundu). Varıp huzuruna toplanacağınız Odur" buyurulur. Bu iki nevi hitabın zikredilmesinden maksat, küfür ile iman hali arasındaki farka dikkat çekmektir. Bunun izahı şöyledir: Kâfir, uzak ve gâib; mü'min ise, yakın ve hazır olandır... Allah en iyi bilendir. 276[276]

"O, gökleri ve yeri hak ve hikmetle yaratandır. Onun "ol" diyeceği gün (her şey) oluverir. Sözü hakdır. "Sûr"a üftirüleceğlgün de hakimiyet Onundur. Görünmeyeni de, görüneni de bilendir. O, yegâne hikmet sahibi, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır" (En'âm, 73).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki ayetlerde putperestlerin yollarının batıl olduğunu beyan edince, burada, bir olan Altah'dan başka ibadete müstehak olan hiç kimse bulunmadığına delâlet eden bu âyet-i kerimeyi zikretmiştir.

Yüce Allah bu âyette, çok çeşitli delillerden bahsetmiştir:

Birinci delil: "O, gökleri ve yeri hak ite yaratandır" buyruğudur. Cenâb-ı Hakk'ın göklerin ve yerin yaratıcısı oluşunu, 'Hamd gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur.." (Enam, ı> âyetinin tefsirinde açıkladık. Allah'ın gökleri ve yeri hak ile, hak olarak yaratması da, Âl-i İmran süresindeki "Ey Rabblmiz, sen bunları boşuna yaratmadın" (Ah imran, 191) âyetinin ve "Göğü, yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri, oyun olsun diye (eğlenmek için)

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/496-498

yaratmadık. Biz, bunları gerçek bir maksadla yarattık" (Duhan, ss-39) âyetlerinde bahsedilen aynı husustur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır. 277[277]

Allah'ın Mahlukatı "Hak İle Yaratmasının" Manası

Birinci Görüş: Bu ehl-i sünnetin görüşü olup, buna göre Allah bütün "muhdes varlıklar"ın, bütün kâinatın mâlikidir. Halbuki, mâlikin mülkündeki tasarrufu, alelitlâk (her halükârda) güzel ve doğrudur.. Binâenaleyh bu tasarruf, mutlaka güzel ve mutlaka hak olmuş olur.
İkinci Görüş: Bu, Mutezile'nin görüşü olup, buna göre, "onun hâk" olması, kulların fayda ve menfaatlanna uygun olması demektir. Kâdî şöyle demiştir: Hükmüne, gökler ve yerin yaratı I m asiyi a faydalanması mümkün olsun diye, Cenâb-ı Hakk'ın önce mükellefi yaratmış olması hususu da bu âyetin hükmüne dahildir." Bu konuda, İslâm feylesoflarının başka bir izah tarzları bulunmaktadır ki, o da şudur: "Allah bu büyük kütlelere birtakım imkânlar ve hassalar koymuştur. İşte bu kâinatın işleyişine ve faydalarına uygun işlerin, hareketlerin ve tesirlerin ortaya çıkması, bu imkân ve kuvvetler sayesinde olmaktadır.
İkinci delil: Cenâb-ı Hakk'ın, "O'nun, "ol" diyeceği gün, (her şey) oluverir" âyetidir. Bu âyetin yorumu hususunda da şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Ayetin takdiri, "O, gökleri ve yeri yaratan olduğu gibi "ol deyince herşeyin hemen oluvereceği" günü de yaratandır" seklindedir. 8u günden murad, Kıyamet günüdür. Bunun mânası ise şudur: Allah Teâlâ, dünyanın ve dünyada bulunan bütün feleklerin, tabiatların ve unsurların yaratıcısı olduğu gibi "kün feyekûn, (ol deyince hemen meydana getirme)" usulüyle kıyamet gününü, ba'si ve ruhları bedenlere yerleştirme işini de yaratandır.
b) Şöyle diyebiliriz: Âyetteki, kelimesi mübteda; "O'nun "ol" diyeceği gün (her şey) oluverir" ifâdesi ise, habere delâlet eden zarfdır. Buna göre kelâmın takdiri, "O'nun hak olan sözü, O'nuny "ol" deyip de, (her şeyin) oluverdiği günde vaki olacaktır" şeklindedir. Bu, senin J&H i*w*J' fjj demen gibidir ki, bunun manası, "Savaş, cuma günü olacaktır" şeklindedir. Allah'ın sözünün, bu günde hak oluşundan murad şudur: Allah Teâlâ ancak hak ile ve doğru olarak hükmeder. Çünkü O'nun hükümleri zulümden ve abesten münezzehtir.
Üçüncü delil: "Sûra üfürüteceği gün de hakimiyet "Onundur" buyruğudur. "Mülk O'nundur" kısmı, hasr ifâde eder. Buna göre bu, "sûra üflendiği gün hakimiyet sadece Allah Teâiâ'ntndır" mânasındadır. Binâenaleyh âyetteki bu ikinci cümleden murad, abes ve bâtıl olmaktan uzak olan hak hükmün ne olduğunu anlatmaktır. Bu son ifâdeden murad ise, savuşturulamayan ve karşı gelinemeyen, tam ve mükemmel bir kudretin olduğunu anlatmaktır. 278[278]

Allah'ın Hakimiyetini Kıyamete Tahsis Etmenin Mânası

Eğer bir kimse, "Allah'ın sözü her zaman hak, kudreti ise her zaman mükemmeldir. O halde bu iki vasfın, bu (Kıyamet) (gününde bilhassa söz konusu olduğunun belirtilmesindeki hikmet nedir?" der ise, biz deriz ki: Bunun hikmeti, o gün hiç kimsenin fayda ve zarar veremiyeceği bir gün olmasıdır. Gerçekten o gün durum Hak Teâlâ'nın, "Ogün, emir yalnız Allah'ındır"(\nmAt, indiye anlattığı şekilde olur. İşte bu sebepten ötürü, böyle bir tahsîs(has kılış) güzel ve yerinde olmuştur.
Dördüncü delil: Âyetteki, "Görünmeyeni de, görüneni de bilendir" buyruğudur. Yani, "O Allah, görünmeyeni de, görüneni de bilendir."
Bil ki bu mükemmel kitapta, Allah Teâlâ ne zaman Kıyametteki ba'sin (dirilişin) hallerini anlatsa, mutlaka şu iki prensibi zikretmiştir:
a) O Allah'm her türlü mümkinata kadir oluşu., ve
b) Hertürlü malûmatı bilir oluşu. Zira O'nun her mümkînata kadir olmadığı farzedildiğinde,

---

[277] [277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/499
[278] [278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/499-500

öldükten sonra diriltmeye, haşre ve ruhları bedenlere geri döndürmeye de kadir olmaması gerekir; O'nun bütün cüziyyatı (tafsilatı) bilmediği farzedildiğinde de, bütün bu şeyleri yapamaması gerekir. Zira o bu durumda, çoğu kez itaat edeni, isyan edene; mü'mini kâfire ve sıddıkı zındıka karıştırır. Böylece de öldükten sonra diriliş ve Kıyametten elde edilecek olan asıl maksad gerçekleşmemiş olur. Fakat deliller ile, bu iki sıfatın Cenâb-ı Hak'ta varlığı sabit olunca, maksad tamamlanır. Binaenaleyh, âyetteki, "Sûra iifürüleceği gün de hakimiyet O'nundur" buyruğu, Allah'ın mükemmel kudretine; "(O) görünmeyeni de, görüneni de bilendir" ifâdesi ise, mükemmel ilmine delâlet eder. işte böylece, hiç şüphe yok ki bu sıfatın toplamından, O'nun sözünün hak, hükmünün doğru, kaza ve kaderinin de, zulüm ile bâtıHıktan münezzeh olduğu ortaya çıkar.
a) Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, yegâne hikmet sahibi, (her-şeyden) hakkıyla haberdar olandır" buyurur. Allah'ın hakîm oluşundan murad, yaptığı işlerin tam isabetli olması; habir oluşundan maksad ise, bütün o işlerin gerçek mahiyetlerini, birbirine karıştırmaksızın ve tereddüde düşmeksizin bitmesidir. Allah en iyi bilendir. 279[279]

Allah’ın “Kün” Emrinin İzahı

Biz bu tefsirin pek çok yerinde, Hak Teâlâ'nın (Ol) buyruğunun bir hitab ve emir olmadığını anlattık. Eğer bu,yok olan bir varlığa yapılmış bir emir ise, bu imkânsızdır. Yok eğer var olan bir şeye emir ise, o zaman zaten var olan bir şeye var olması hususunda bir emir olur ki, bu da imkânsızdır. Aksine bundan murad, kâinatın yaratılmasında ve mevcudatın var edilmesinde, Allah'ın kudret ve meşîetinin geçerli olduğuna dikkat çekmedir. 280[280]

Kıyamette Üflenecek Sûr Hakkında

Âyetteki, "Sûra üfleneceği gün" ifadesi ile, şüphe yok ki haşr günü murad edilmiştir. Yine ehl-i İslâm'a göre, Cenâb-ı Hakk'ın, bir meleğin üfleyeceği bir boynuz (boru) yaratmış olduğunda da şüphe yoktur. Bu (boru) Kur'ân'ın pek çok yerinde, Allah'ın burada da zikrettiği gibi "sûr" diye adlandırılmıştır. Fakat âlimler, bu âyetteki "sûr"dan ne kasdedildiği hususunda şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:
1) Bundan maksad kendisine üflenip çalınan o boynuz (boru)dur ki, onun hususiyeti diğer sûrelerde anlatılmıştır.
2) Buradaki "sûr", "suret" kelimesinin çoğuludur. Burada bahsedilen sûra üfleniş de, ölülerin suretlerine liflemekten ibarettir. Ebû Ubeyde, "sûfe" kelimesinin cemisinin "sûf" oluşu gibi, sûr kelimesinin de "suret" kelimesinin cem'i olduğunu söylemiştir. Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Ebul-Fazl eî-Arûzî El-Ezheri'nin el-MünzIri'den, onun da Ebu'l-Heysemden rivayetine göre Ebu'l Heysem'in şöyle dediğini bana haber verdi: "Bazı insanlar, kelimesinin, kelimesinin; kelimesinin de kelimesinin cem'i oluşu gibi, kelimesinin de, kelimesinin cem'i olduğunu iddia etmiş ve bu görüşü Ebu Ubeyde den nakletmişlerdir." Ebu'l-Heysem şöyle devam eder:"Bu,fahiş bir hatadır. Zira Cenâb-ı Hak, "O, size suret (şekil) verdi, hem de suretlerinizi güzel yaptı" (jegabun. 3) ve "sura üflendi" (zümer, 68) buyurmuştur. Binaenaleyh kim bunları ve şeklinde okumaya kalkarsa, yalan yere iftirada bulunmuş ve Allah'ın kitabını değiştirmiş olur. Ebu Ubeyde çeşitli rivayetleri ve garip kelimelerin manasını bilir. Fakat onun nahiv (gramer) bilgisi yoktur."
Ferrâ şöyle demiştir:"Müfred müzekker şeklinde olup, cem'i müfredine sebkat eden her cemî kelimenin müfredi, bir tâ-i te'nis ziyadesi ile yapılır. Mesela ve kelimelerinde olduğu gibi... Bunlardan herbiri, ifade ettikleri cinsin bütününü gösteren isimlerdir. Bunların müfredi, sonlarına bir tâ-r te'nis ilavesi ile olur. Çünkü bu kabil kelimelerin cemileri, müfredlerine sebkat etmiş (yani daha önce meydana çıkmış)tir. Eğer, kelimesi, kelimesinden önce olsaydı

---

[279] 279[279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/500-501
[280] 280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/501

kelimesinin ve kelimesinin de şeklinde cemîlenişi gibi, kelimesini şeklinde; kelimesini şeklinde cemî yaparlardı. Fakat "boynuz" (boru) manasına gelen "sûr" kelimesinin ifade ettiği şey tektir ve müfredinin olduğunu söylemek doğru değildir. "İnsanın sureti" ifadesindeki "suret" kelimesi ise, müfredi cemisini geçtiği için, şeklinde cemilenmiştir." el-Ezheri, Ebu'l-Heysem görüşünde haklıdır. Bence de, bundan başkası caiz değildir" der.
Ben de derim ki: "Şu husus da bu görüşü kuvvetlendirmektedir: "Eğer bundan maksad, insanların suretlerine (ruh) üflemek olsaydı, o zaman bu üfleme işini Allah Teâlâ kendisine nisbet ederdi. Çünkü insanların suretlerine ruhu üfleme işini, O kendisine nisbet etmiş ve nitekim, "O halde ben onun yaratılışını bitirdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman siz (melekler) derhal ona secdeye kapanın" (hict,29); "Biz bundan dolayı o (Adem'e) ruhumuzdan üfledik" (Tahnm, 12) ve "Daha sonra onu başka bir yaratılışla İnşa ettik" (Mûminûn, 14) buyurmuştur. Fakat "boynuz" (boru) manasındaki sûra üfleme işini Cenâb-ı Hak kendisine nisbet etmemiş ve nitekim, "sûra üflendiği zaman... ' (Müddessir. 8) ve "(Birinci) sûra üftirülmüş, artık Allah'ın diledikleri müstesna, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüş sonra ona bir daha üfürülmüş, o anda bir de bakarsın kt, (herkes) ayakta bakmıp duruyorlar" (zomer. 66) buyurmuştur. İşte bu konudaki sözün tamamı bundan ibarettir. En doğrusunu Allah bilir. 281[281]

"Hani İbrahim, babası Âzer'e, "Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu seni ve kavmini apaçık bfr dalalet içinde görüyorum" demişti" (En'am, 74).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 282[282]

Hz. İbrahim’in Milletler Katındaki Mümtaz Yeri

Bil ki Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın bir çok yerinde Hz. İbrahim'in davranışlarını, müşrik Araplara karşı delil olarak kullanmıştır. Çünkü bütün milletler ve gruplar, Hz. İbrahim'in üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Mesela müşrikler, Hz. İbrahim'in üstünlüğünü itiraf edip, kendilerinin O'nun soyundan olduğunu ikrar etmişlerdir. Yahudiler, hristiyanlar ve bütün müslümanfar O'na saygı duyar ve O'nun üstünlüğünü, değerini itiraf ederler. İşte bu sebeple, tam yerinde olarak Cenâb-ı Hak, müşriklere karşı münazarada O'nun durumunu nakletmiştir.
Bil ki, bu büyük makam, -ki bu dünya halkının ekserisinin O'nun üstünlüğünü ve mertebesinin yüceliğini itiraf ve kabul etmesidir, Hz. İbrahim'e nasib olduğu şekilde başka hiç kimseye nasib olmamıştır. Bunun sebebi şudur: Rabbi ile kulu arasında bir ahid bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ahdimi (bana verdiğiniz sözü) yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yapayım" (Bakara, 40) buyurmuştur. Binâenaleyh, Hz. İbrahim de, kulluk ahdini bihakkın yerine getirmiştir. Allah Teâlâ da buna, bazan icmâlen, bazan da mufassal biçimde şehâdette bulunmuş, tanıklık yapmıştır. İcmali şehâdeti, şu iki âyette ifadesini bulmuştur:
a) Allah Teâlâ, "Ve hatırlayın o zamanı ki, Eabbt, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan edip de O, bunları tamamen yerine getirdiğinde... "(Banara. 124) buyurmuştur. İşte bu, Hz. İbrahim'in kulluk ahdini tam olarak yerine getirdiği konusunda, Allah tarafından yapılan bir şahadettir
b) Allah Teâlâ'nın, "Babbi ona: "(Kendini Hakka) teslim et " dediği zaman O, "Alemlerin Babbine teslim oldum" demişti" (Bakara. 131) âyetidir. 283[283]

Hz. İbrahim'in Muhatapları İle Münazarası

Mufassal olarak şahadetine gelince, bu Hz. İbrahim'in birçok makamda, "tevhid"! (Cenab-ı Hakk'ın birliğini) isbat; Allah'a eş ve ortak koşma itikadını iptal hususunda

---

281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/501-503
282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/503
283[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/503-504

münazara etmesidir.
Bu konuda Birinci Makam, O'nun, babasına karşı yapmış olduğu münazaradır. Çünkü o babasına, "Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?" (Meryem. 43) demiştir.
İkinci Makam, O'nun kavmine karşı yapmış olduğu münazaradır. Ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte o, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş," "Bu mu benim Rabbtm?" demiş....." (Enam. 76-79)âyetlerinde ifade edilen husustur.
Üçüncü Makam, O'nun zamanının kralına karşı yapmış olduğu münazaradır. İşte bu sebeple o, "Benim Rabbim hem diriltir, hem öldürür" (Bakara. 25e) demiştir.
Dördüncü Makam, O'nun bilfiil kâfirlere karşı yapmış olduğu münazaradır. Ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken o, bunları (putları) parça parça etti. Yalnız onların büyüğünü bıraktı, belki ona müracaat ederler diye... "(Enbiya. 58) vd. âyetlerinde ifade edilen husustur. Daha sonra Hz. İbrahim'in kavmi ise, "Dediler: "Onu yakın! Tanrılarınıza yardım edin, eğer (bir iş) yapacaksanız..." (Enbiyâ, 68) demişlerdir.
Hz. İbrahim (a.s), bu olaydan sonra, çocuğunu seve seve bağışlayarak şöyle demiştir: "Evladım, rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bak artık ne düşünürsün?" (Sarut, 102). İşte bu duruma göre Hz. İbrahim'in gençlerden, (gözü pek kimselerden) olduğu sabit olmuş olur. Çünkü o kalbini irfana (marifetullah'a); dilini burhana (delil, hüccet); bedenini ateşe; çocuğunu kurban etmeye, malını da misafirlere teslim etmişti. Daha sonra O (a.s), Rabbinden talepte bulunarak, "Sonrakiler içinde benfm için (bir) Itsân-ı sıdk ver (iyi namımı daima yaşat)" (Suârâ, 84) demiştir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın keremine uygun olan, O'nun duasına icabet etmesi ve bu istekle elde etmek istediği gayeyi gerçekleştirmesidir. İşte bu sebeple muhakkak ki Cenâb-ı Hak, O'nun duasına icabet etmiş, duasını kabul etmiş ve O'nu Kıyamete kadar, bütün din mensupları ve cemaatler için makbul bir zât kılmıştır. Araplar, O'nun üstünlüğünü kabul ettikleri için, şüphe yok ki Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in kavmine karşı yapmış olduğu münazarasını, müşrik Arablara karşı bir delil kılmıştır. 284[284]

Müşriklerin Muhtelif Nevileri Hakkında

Bil ki âlemde hiç kimse, vücub, kudret, ilim ve hikmet bakımından Allah'a denk olacak şerikin bulunduğunu söylememiştir. Şu kadar var ki, Seneviyye, iki ilah bulunduğunu söyler... Bunlardan birisi, hayır işlerde bulunan "hikmetli tanrı"; diğeri ise serleri yapan, meydana getiren "hikmetsiz tanrı"dır."
Allah'dan başkasına ibadetle meşgul olanlar ise pekçoktur. Mesela bunlardan birisi, yıldızlara tapanlardır. Bunlar da iki kısma ayrılırlar. Bazılarının görüşü şöyledir: Allah Teâlâ yıldızları yaratmış ve bu süflî âlemin işlerini tedbir etmeyi, yönetmeyi o yıldızlara havale etmiştir. Binâenaleyh bu yıldızlar, bu alemin yöneticileridir. Bu sebeple, bizim de bu yıldızlara ibadet etmemiz gerekir. Sonra bu felek ve yıldızlar, Allah'a ibadet ve O'na itaat ederler.
Bunlardan diğer kısmı ise, bir yaratıcının varlığını kabul etmeyen aşırı kimselerdir. Bunların görüşleri şudur: Bu felekler ve yıldızlar, zatları gereği vacibu'l-vücud olan birtakım yıldızlardır. Bunların yok olup fani olmaları imkansızdır. İşte bunlar, en aşağı derecedeki alemin hallerini tedbir edip yönetenlerdir... Bu görüşte olanlar, sırf Oehriyecilerdir. Allah'dan başkasına İbadet edenlerden birisi de, Mesih'e tapan hristiyanlardır. Bunlardan puta tapanlar da vardır. 285[285]

Şirkin Yaygınlığının Düşündürdüğü Bazı Meseleler

Bil ki burada, mutlaka bahsedilmesi gereken bir husus vardır ki, o da şudur: Putperestlik dininden daha eski bir din yoktur. Bunun delili şudur: Detaylı bir şekilde tarihleri bize kadar ulaşan en eski peygamber, Hz. Nuh (a.s)'dur. Hz. Nuh da, ancak putperestliği reddetmek için

---

284[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/504
285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/505

peygamber olarak gelmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Nuh (a.s)'un kavminin şöyle dediğini nakletmiştir: "Sakın taptıklarınızı bırakmayın. Hele 'Ved'den, "Suvaa"dan, "Yeğuus'dan, "Yeûuk'danve "Neşr"den zinhar vazgeçmeyin" dediler" (Nuh, 23). İşte bu da, putperestlik dininin Hz. Nuh (a.s)'dan önce de bulunduğuna delalet eder. Bu din, bu zamana kadar da süre gelmiştir. Zira, yeryüzünün her tarafında oturan kimselerden pekçoklan, hala putperestlik dinini sürdürmektedirler. Durumu böyle olan bir dinin, batıl olduğunun bilinmesi, aklın bedahetinde imkansızdır. Ne var ki, şu anda yontulan bu taşın, beni, semayı ve yeri yaratan olmadığını bilmek, zaruri (yani kesin) bir ilimdir. Halbuki, büyük bir topluluğun zaruri bir nesneyi inkâr etmekte birleşmeleri imkansızdır. İşte bu sebeple putperestlik itikadında, putun, gök ve yerin yaratıcısı olmadığı ortaya çıkmış olur. Bilakis, onların bu konuda bir açıklama ve izah şekillerinin bulunması gerekir. Âlimler bu konuda pekçok izah yapmışlardır ki, biz bu bahsi Bakara sûresinin baş kısımlarında ele almıştık. Daha fazla fayda temin etmek için, bunları burada tekrarlamamızda bir sakınca yoktur. 286[286]

Yıldızlara Tapanların Şirkleri Hakkında Yorum

Birinci Tevil (İzah): En kuvvetlisi olan bu izaha göre, insanlar, en aşağıda olan bu âlemin hallerinin değişmesinin, yıldızların durumlarının değişmesine bağlı olduğunu görmüşlerdir. Zira güneşin, tepe noktasına ("semtu'r-re's") uzaklığına ve yakınlığına göre dört mevsim meydana gelmektedir. Bu dört mevsimin meydana gelmesi sebebiyle de, bu alemde farklı farklı durumlar oluşur.

Sonra bu insanlar, diğer yıldızların hallerini de gözetlemiş, bunun neticesinde de birtakım mutluluk ve mutsuzlukların, insanların farklı farklı durumlar üzerinde olmaları hususunda, o yıldızların nasıl doğduklarına bağlı olduklarına inanmışlardır. Onlar buna inanınca, insanların pekçoğu zann-ı galible, bu alemde meydana gelen hadiselerin başlangıcının, bu felek ve yıldızlarla ilgili haller olduğuna inanmışlardır. Binâenaleyh, onlar buna inanınca, bu felek ve yıldızlara saygı duyma hususunda aşın gitmişlerdir. Sonraysa onlardan bazıları, bu felek ve yıldızların zatları gereği "vâcib" olduğuna; bazıları da bu yıldızların hadis olduğuna, en büyük ilahın mahlûkları olduklarına inanmışlardır. Ancak ne var ki onlar "Bunlar, en büyük ilahın mahlukları ise de, ancak ne var ki bu âlemin hallerini idare edenler bunlardır" demişlerdir. İşte bu görüşte olanlar, en büyük ilah ile, bu âlemin muhtelif halleri arasında vasıtalar bulunduğunu kabul eden kimselerdir. Her iki takdire, görüşe göre de, putperestler topluluğu, bu yıldızlara ibadet etmek ve onlara tazimde bulunmakla meşgul olmuşlardır... Sonra onlar, bu yıldızların çoğu zaman insanların görmelerinden uzaklaşıp kaybolduklarını görünce; her yıldız için, o yıldıza mensup olan cevherden bir put edinmişlerdir. Mesela onlar, güneş putunu altından yapmışlar ve o putu, güneşe (güneşin cevherine) mensup olan taşlarla süslemişlerdir. Ki bu taşlar yakut ve elmastır. Yine onlar, ay putunu da gümüşten yapmışlardır. Diğerleri de buna kıyaslanabilir. Daha sonraysa bu kimseler, bu putlara tapmaya yönelmişlerdir ki, onların bu putlara tapmalarının maksadı, (aslında) o yıldızlara ibadet etmek ve bu yolla onlara yaklaşabilmektir. İşte bu noktada, "Bu putlara tapmaktan asıl maksadın, yıldızlara tapma olduğu" hususu ortaya çıkmaktadır. 287[287]

Şirke Karşı Peygamberlerin İzledikleri Yol

Peygamberlere (as) gelince, onların bu hususta iki makamı vardır: Birincisi, bu yıldızların, bu alemin hal ve durumları hususunda, katiyyen bir tesir ve bir etkilerinin bulunmadığı hususunda delil getirmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu yıldızların da ilahi emre boyun eğmiş olduklarını beyan ettikten sonra, "Haberiniz olsan ki yaratmak da, emretmek de O'na mahsustur" (Araf, 54) buyurmuştur.

286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/505

287[287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/506

İkincisi ise şudur: Bu yıldızların bir şeyler yapmaları ve bu âlem hakkında, onlardan birtakım tesir ve etkilerin sudur ettiği fazedilse dahi, bunların sonradan var olduklarına dair deliller bulunmaktadır. Binâenaleyh, onların mahluk olmaları gerekir. Bu sebeple, "asi" olana ibadet etmekle meşgul olmak, "fer" olana ibadetle meşgul olmaktan daha evlâdır.

Putperestlik dininin daima bulunduğuna dair delil, bizim zikrettiğimiz şu husustur: AllahTeâlâ, Hz. İbrahim (a.s)[in, babası Âzer'e "Hani İbrahim, babası Âzer'e, "Sen putları mı tanrı ediniyorsun? Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum" demişti..." dediğini nakledince, O, böylece bu sözüyle putlara tapmanın bir cehalet eseri olduğu hususunda fetva vermiş oldu. Daha sonra Hz. İbrahim, delil getirmekle meşgul olunca, yıldızlar, ay ve güneşten hiçbirinin ilah olmaya layık olmadıklarına delil getirmiştir ki, işte bu da, putperestlik dininin neticesinin, bu yıldızların ulûhiyyetini benimseme noktasına vardığına delalet eder. Aksi halde, bu âyetler birbirini nefyedip, birbirlerine zıt olurlardı... Bunu iyice kavradığın zaman, putperetslik itikadını iptal etme yolu, ancak güneşin, ayın ve diğer yıldızların, bu alemin ilahı olmalarının, böylece de bu alemi yönetmelerinin geçersiz kılınması ile ortaya çıkar...

İkinci İzah: Putperestlik itikadının gerçek yüzünü ortaya koyma hususundaki ikinci izah da, Ebu Ma'şer, Cafer İbn Muhammed el-Müneccim el-Belhi (r.h.)'nin zikretmiş olduğu şu husustur: O bazı kitaplarında şöyle demektedir: "Çin ve Hindlilerin pek çoğu, ilahın ve melaikenin bulunduğunu kabul ederler... Ancak ne var ki onlar ilahın cisim olduğuna ve en güzel bir surette bulunduğuna; meleklerin de çok güzel bir şekli bulunduğuna; ancak ne var ki bunların gökler sebebiyle kendilerine görünmediklerine inanırlar... İşte bu sebeple de, manzarası son derece hoş, görünüşü ve şekli çok güzel birtakım heykeller ve putlar yaparlar... Böylece de, son derece güzel olan bir suret, bir şekil elde eder, bunun, "İlahın heykeli olduğunu..." söylerler. Birincisinden daha aşağı olan diğer bir şekil daha edinir, bunu da, meleğin (tahayyül ettikleri) şekline göre yaparlar. Daha sonra onlar, bu ibadetleriyle Allah'a ve meleklere yaklaşmayı kastederek, putlara ibadetlerini sürdürürler." Binâenaleyh, eğer Ebu Ma'şer'in ileri sürdüğü bu husus doğru ise, putlara ibadet etmenin sebebinin Allah Teâlâ'nın cisim olduğuna ve o'nun bir mekanda bulunduğuna inanç olduğu ortaya çıkmış olur. 288[288]

Şirkin Menşei Hakkında

Bu konuda Üçüncü İzah da şudur: Kafir kimseler, Allah Teâlâ'nın, yeryüzünün her bir bölgesinin idaresini, muayyen bir meleğe bıraktığına ve bu alemin mülkünün her bir parçasının idaresini de, bizzat semavi olan birtakım ruhlara bırakmış olduğuna inanarak, şöyle demektedirler: Denizlerin idarecisi bir melektir; dağların idarecisi de bir başka melektir. Bunun gibi, bulutların, yağmurların, rızıkların, harb ve savaşların idarecileri de başka başka meleklerdir. Onlar, buna inanınca o meleklerin her biri için, hususi bir put ve hususi bir heykel yapıp; böylece her puttan, o semavi ruha uygun düşen tesir ve tedbirler taleb ederler...

Âlimlerin, bizim Bakara sûresinin başında zikrettiğimiz şekilde, bu üç izahtan başka diğer açıklamaları da bulunmaktadır. Biz burada bu kadar açıklamayla yetinelim. Allah en iyi bilendir. 289[289]

Hz. İbrahim'in Babasının İzahı

Bu âyetin zahiri, Hz. İbrahim'in babasının isminin, Âzer olduğuna delalet eder. Bazı alimler, bunun isminin Târeh olduğunu söylemişlerdir. Zeccâc, "Neseb âlimleri arasında, Hz. İbrahim'in babasının isminin Târeh olduğu hususunda bir ihtilaf yoktur" demiştir. Mülhidlerden bazıları, bunu Kur'an'ı ta'n etme vesilesi kılmışlar ve, "Bu nesep yanlıştır, doğru

---

288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/506-507

289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/507-508

değildir" demişlerdir. Alimlerin bu konuda takındıkları iki tavır vardır:

Birinci Tutum: Hz. İbrahim (a.s)'in babasının adı Âzer'dir. Bazı alimlerin, "Nesebçiler, Hz. İbrahim'in babasının isminin Târeh olduğu hususunda ittifak etmişlerdir" şeklindeki sözlerine gelince, biz deriz ki, bu iddia zayıftır. Zira, bu ittifak ancak onların birbirlerini taklit etmesinden meydana gelmiştir. Neticede bu icma, mesela Vehb, Ka'b vb. birkaç kişinin görüşüne dayanmaktadır. Bunlar da çoğu kez yahudi ve hristiyanlardan gelen haberlere sarılmışlardır ki, Kur'an'ın açık ifadesi karşısında buna itibar edilemez.

İkinci Tutum: Biz onun isminin Târeh olduğunu kabul etsek bile, biz burada şu izahları da yapabiliriz: 290[290]

Âzer Kelimesi Hakkında Çeşitli İzahlar

Birinci İzah: Hz. İbrahim'in babası, belki de bu iki isimle anılıyordu. Binâenaleyh, onun asıl isminin Âzer; lakabının ise Târeh olup neticede de, lakabının daha fazla şöhret bularak, ismininse kapalı katmış olması; Allah Teâlâ'nınsa, onu ismiyle anmış olduğunun söylenmesi muhtemel olduğu gibi, aksinin olması da muhtemeldir. Bu da, Târeh'in onun asıl ismi, Âzer'in de onun genel lakabı olup, Cenab-ı Allah'ın da Onu bu lakabıyla anmış olmasıdır.

İkinci İzah: "Âzer" kelimesi onların dillerinde belirli bir sıfatı ifade ediyordu. Bu isim onlarda kötüleme için kullanılan bir isim olup "hata eden" manasınadır. Buna göre sanki âyetin manası, "İbrahim hatalı olan babasına dedi ki..." şeklindedir. Sanki Hz. İbrahim (a.s) babasını, haktan saptığı, kâfir olduğu ve doğru yoldan uzaklaştığı için kınayıp ayıplamıştır. "Âzer" kelimesinin, Harzemcede "ihtiyar" manasına geldiği de söylenmiştir. Bu aynı zamanda aslı Farsça olan bir kelimedir.

Bil ki bu iki izah Kur'an-ı Kerim'de, az da olsa Arapça olmayan kelimeler bulunabileceğini söyleyenler açısından yapılabilecek birer izahtır.

Üçüncü İzah: "Âzer", Hz.İbrahim in babasının tapmış olduğu putun ismidir. Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in babasını şu iki sebebten dolayı böyle isimlendirmiştir:

a) Hz. İbrahim (a.s)'in babası, kendisini o puta ibadete adamıştı. Bir kimseyi sevmede çok ileri giden herkese, sevdiği o şeyin ismi verilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O gün herbir insan sınıfını biz imamlarıyla çağıracağız" (isrâ, 71) buyurmuştur.

b) Bu kelimenin takdiri"Âzer'e tapan" şeklindedir. Bundan, muzaf olan "âbid" kelimesi hazfedilmiş ve muzafun ileyh, muzafın yerini tutmuştur.

Dördüncü İzah: Hz. İbrahim (a.s)'in babası "Târeh" idi. Âzer ise onun amcasıydı. Bazan amcaya "baba" denir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Ya'kûb (a.s)'un çocuklarının, "Senin tanrına ve babaların İbrahim'in, İsmail'in ve İshâk'm tanrısı olan tek tanrıya ibadet edeceğiz"(Bakara, 133) dediklerini nakletmiştir. Halbuki Hz. İsmail'in, Hz. Yakub'un amcası olduğu malumdur. Onlar ise bu sözlerinde amcalarını, baba olarak ifade etmişlerdir. İşte burada da böyledir.

Bil ki, Hz. İbrahim (a.s)'in babasının isminin "Âzer" olmadığı hususunda çok açık bir delil bulunmuş olsaydı, o zaman bu gibi tekellüflere girmek gerekirdi. Halbuki böyle bir delil yoktur. O halde, hangi ihtiyaç bizi böyle te'villere götürmüştür? Âyetin zahirinin delalet ettiği mananın doğruluğuna dair en kuvvetli delil, yahudi, hristiyan ve müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlama ve O'na karşı öfkelerini ortaya koymada son derece hırslı olmalarıdır. Binâenaleyh eğer âyetin bildirdiği bu neseb (babalık) yalan olsaydı, örfen, yahudi, hristiyan ve müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlama hususunda susup kalmaları imkansız olurdu. Onlar, O'nu bu hususta yalanlamadıklarına göre, bu nesebin doğru olduğunu anlarız. Atlah en iyi bilendir. 291[291]

Azer'in Hz. İbrahim'in Babası Olduğunu Reddeden Şianın İddiası

290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/508

291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/508-509

Şi'a "Hz. Peygamber'in babası ve dedelerinden hiçbiri kafir değildi" demiş, Hz. İbrahim'in babasının kâfir olduğunu da kabul etmeyip, şunu İleri sürmüşlerdir: "Âzer, Hz. İbrahim'in babası değil, amcasıdır." Şi'a görüşlerine şunları delil getirmişlerdir:

1) Peygamberlerin babaları (ataları) kafir olmazlar. Buna şunlar da delalet eder:

a) Cenâb-ı Allah, "O (Allah), kıyam ettiğin vakit seni ve secde edenler içinde dolaşmanı görendir." (213-219) buyurmuştur. Denildi ki: "Bunun manası, "O'nun (Hz. Muhammed'in) ruhu, bir secde edenden, diğer secde edene geçer" şeklindedir. Bu manaya göre, âyet Hz. Muhammed (s.a.s)'in. bütün ecdadının müslüman olduğuna delalet eder. Bu durumda Hz. İbrahim (a.s)'in babasının da müslüman olduğuna kesin hükmetmek gerekir. 292[292]

Ayetteki Tabirinin Tefsiri

İmdi, eğer denilirse ki: "Âyetteki, "Secde edenler içinde dolaşman..." ifadesi, şu manalara da gelebilir:

Birincisi: Gece namazının farziyyeti nesh olununca, Hz. Peygamber (s.a.s), ashabın fazla ibadet etmeye düşkünlüğünden ötürü, o gece onların ne yaptıklarını görmek için, sahabenin evlerini dolaşmış ve sahabenin Kur'an okumalarının, teşbih ve tevhidlerinin duyduğu seslerin çokluğundan dolayı, o evleri yabani arı kovanları gibi görmüş. İşte âyetteki, "Secde edenler içinde dolaşman..." ifadesinden murad, Hz. Muhammed (s.a.s)'m o gece, secde edenleri, (gece kalkmış) olanları dolaşmasıdır.

İkincisi: Bundan murad şudur: Hz. Muhammed (s.a.s), cemaatle namaz kılardı. Buna göre "Secde edenler içinde dolaşma "sının manası, O'nun, onların arasında olması ve beraber kıyam, rüku ve secde yapmalarıdır.

Üçüncüsü: Bundan murad, "Sen her nezaman kalkıp ibadetle meşgul olmada, secde edenlerle birlikte dönüp dolaşırsan, bu halin Allah'a saklı kalmaz" manasıdır.

Dördüncüsü: Bundan murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, arkasında namaz kılanları görebilmesi ve onlar üzerinde bakışlarını dolaştırmasıdır. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: "Rükû ve secdelerinizi tam olarak yapınız. Çünkü ben sizi, arkamdan görürüm."293[293] İşte bu dört izah da ayetin zahirinin ifade edebileceği manalardır. Binâenaleyh sizin ileri sürdüğünüz şey geçersizdir."

Bu itiraza Şiiler şöyle cevap verirler: "Âyetin lafzı bütün bu manalara gelebilir. Bunlardan hiçbirinin, öbür manalardan daha geçerli olduğu ileri sürülemez. Bundan dolayı âyeti, bunların hepsine birden hamletmek gerekir. Bu durumda da maksadımız hasıl olmuş olur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in atalarından hiçbirinin müşrik olmadığına, şu hadis-i şerif de delalet eder: "Ben hep, temiz erkeklerin sulbünden, temiz kadınların rahimlerine naklolundum." Nitekim Allah Teâlâ, "Müşrikler ancak necistir" (Tevbe, 27) buyurmuştur. İşte bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ecdadından hiçbirinin müşrik olmadığını kabul etmeyi gerektirir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz (Şi'a) deriz ki: Anlattığımız bu şeylerle, Hz. İbrahim'in babasının müşrik olmadığı anlaşılır. Halbuki "Âzer"In müşrik olduğu sabittir. Binâenaleyh Hz. İbrahim'in babasının, Âzer'den başka bir kimse olduğunu kesin olarak söylemek gerekir.

2) Azer, Hz. İbrahim'in babası değildir. Çünkü bu ayet, Hz. İbrahim (a.s)'in, Azer ile çok sert ve ağır bir şekilde, sözlü olarak münakaşa ettiğini göstermektedir Halbuki babaya böyle sert ve ağır söz söylenmesi caiz değildir. İşte bu da, Âzer'in Hz. İbrahim (a.s)'in babası olmadığına delalet eder.

Biz, şu iki sebebten ötürü bu ayete göre, Hz. İbrahim'in, babasına karşı ağır ve sert konuştuğunu söyledik:

a) Ayet, "Azer" kelimesinin ötüresi ile "Hani İbrahim babasına, "Ey Azer" demişti" şeklinde de okunmuştur. Bu kıraat "Âzer" kelimesinin, münâdâ olmasına göredir. Babaya, böyle ismi ile nida etmek, en büyük bir kabalıktır.

292[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/509-510

293[293] Müslim, Salât, 110,111 (1/319-320).

b) Hz. İbrahim (a.s), Âzer'e, "Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalâlet içinde görüyorum" demiştir. Bu da, kaba ve eziyet veren en büyük sözlerden birisidir. Böylece onun, Âzer'e sert konuştuğu anlaşılıyor.

Biz, şu sebeplerden Ötürü babaya sert ve ağır konuşulmasının caiz olmayacağını öne sürüyoruz:

a) Cenâb-ı Allah, "Rabbin, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin ve ana-babaya İyi muamele edin' diye hükmetti" {isra, 23) buyurmuştur ki, bu hüküm kafir olsun, müslüman olsun, bütün babalar hakkında umumidir.

Yine ebeveyn hakkında Allah: "Onlara "öf bile deme ve onları azarlama " {isra. 23) buyurmuştur ki bu da umumi bir ifadedir.

b) Allah Teâlâ, Hz. Musa'yı Firavn'a göndermiş ve Firavn'a yumuşak davranmasını emrederek, "(Gidin de) ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (Aüah'dan) korkar" rraha. 44) buyurmuştur. Bunun sebebi, onu büyütmüş olan Firavun'un hakkına riayet etmektir Öyleyse baba yumuşak davranılmaya daha layıktır.

c) Birşeye yumuşak davranarak davet etmek, kalblere daha çok tesir eder. Ama kaba ve sert davranış, nefreti ve kabul etmemeyi doğurur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e "Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et" (Nam. 125) buyurmuştur. O halde dine davette, babasına böyle sert konuşması Hz. İbrahim'e nasıl yakışır?

d) Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in "halim» olduğunu bildirerek, "İbrahim cidden yumuşak huylu (halim), yüreği yanık ve kendisini tamamen Allah'a vermiş biri idi" (Hûd, 75) buyurmuştur. Halbuki böyle halîm-selim bir kimsenin, babasma bu şekilde sert davranması nasıl uygun düşer? Yaptığımız bu izahlar ile, Âzer'in, Hz. İbrahim'in babası değil amcası olduğu sabit olur. O'nun babası "Târeh'tir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Yakûb (a.s)'un çocukları babalarının amcası olduğu halde, Hz. İsmail'i, babaları Ya'kûb'un "babası" olarak nitelendirmişlerdir. Demek ki bazan amca, "baba" olarak ifade edilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), amcası Hz. Abbas (r.a)'ı kastederek, "Babamı bana teslim edin " demiştir.

Keza Âzer'in, Hz. İbrahim (a.s)'in annesinin babası (dedesi) olması da muhtemeldir. Bazan bu dedeye de baba denir. Bunun delili "... onun neslinden Davud'u, Süleyman'ı... İsa'yı ve İlyas'ı (hidayete erdirdik)" (Ervam,84-85)âyetidir. Bu âyette, İsa (a.s), anne tarafından dedesi olduğu halde Hz. İbrahim (a.s)'in zürriyetinden sayılmıştır.

Ehl-i Sünnet alimleri ise: Hz. Muhammed (s.a.s)'in babasının kafir olduğunu ve Kur'an'ın bu âyetinin, Hz. İbrahim (a.s)'in babası Âzer'in kafir olduğuna delalet ettiğini söylemişlerdir. Hem sonra Cenâb-ı Allah, "İbrahim'in babasma istiğfar etmesi ancak ona verdiği bir sözden dolayı İdi. Ne zaman ki onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine besbelli oldu, derhal ondan uzaklaştı" (Tevbe, 114)buyurmuştur. İşte bu da bizim görüşümüzün doğruluğuna delalet eder.

"Secde edenler içinde dolaşman..." (Şu'ara, 219) âyetine gelince, deriz ki: "Bu âyetin, başka manalara da gelebileceğini anlatmıştık. Şi'a'nın, "Ayet, bu manaların hepsine birden hamledilir" şeklindeki sözüne karşı da deriz ki: "Bu imkansızdır. Çünkü müşterek (birden çok manaya gelen) bir lafzı, bütün manalarına birden hamletmek caiz değildir. Yine bir lafzı aynı anda, hem hakiki, hem mecazi mânasına hamletmek de caiz değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Ben hep, temiz erkeklerin sulbünden, temiz kadınların rahimlerine naklolundum" hadis-i şerifi, O'nun nesebinde bir bozukluk ve zinanın olmadığı manasına hamledilir.

Şi'a'nın, "Babasına karşı sert ve katı davranması, Hz. İbrahim'e uygun düşmez" şeklindeki görüşüne karşı deriz ki: "Belki de o, küfründe ısrar etmiştir. İşte bu ısrarından dolayı, böyle davranılmaya müstehak olmuştur. Allah en iyi bilendir. 294[294]

Beşinci Mesele

"Âzer" kelimesi, (babasına)tabirinin atf-ı beyanı olarak mansub, münâdâ olarak da merfu

---

294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/50-512

okunmuştur. Birisi bana şöyle bir soru sordu: "Âzer kelimesi bu iki kıraata göre de okunmaktadır. Ama (bunun benzeri olan), "Musar kardeşi Harun'a dedi ki..." (Araf, 142) âyetinde "Harun" kelimesi sadece mansub olarak okunmuş, hiç merfu olarak okunmamıştır. Bu ikisinin farkı nedir?" Buna karşı dedim kî: "Zammeli okumak, münâdâ sayılmasından ötürüdür. Ama bir kimseye ismi ile çağırmak, o çağırılan kimseye fazla değer verilmediğini gösterir. İşte bu, Hz. İbrahim (a.s) m hadisesine uygundur. Çünkü Az«r inkârda diretmiştir. Binâenaleyh ona, -bu çirkin ısrarından men edebilmek için-ağır bir şekilde seslenmek güzel ve yerinde olmuştur. Ama Musa (a.s)'nın kıssasına gelince, O, bazan kardeşi Harun'u, kavminin başına kendine halife olarak bırakıyordu. Binâenaleyh bu durumda, ona değer vermeme uygun düşmez. İşte bundan dolayı, "Harun" kelimesini, burada merfu okumak caiz değildir." 295[295]

İlah Kelimesinin Manası

Âlimler, "ilah" kelimesinin tefsiri hususunda ihtilaf etmişlerdir. En doğru görüş, bunun, "tapılan şey" (ma'bud1 manasına geldiğidir. İşte bu âyet de bu manaya delalet etmektedir. Çünkü Hz. İbrahim'in kavmi, ibadet etmek maksadıyla putlar yapmışlardı. Bundan dolayı Hz. İbrahim (a.s) babasına, "Sen, putları mı Hah ediniyorsun?" demiştir ki bu da, "ilah" kelimesinin, "ma'bûd" (ibâdet olunan, tapınılan şey) manasına geldiğine delalet eder. 296[296]

Putların Batıllığı

Hz. İbrahim (a.s)'in bu âyette geçen sözü, şu iki bakımdan putperestlerin görüşlerinin bozuk ve bâtıl olduğuna dair bir aklî delil ihtiva etmektedir:
a) Hak Teâlâ'nın, "Sen putları ilah mı ediniyorsun?" buyruğu, putperestlerin, birçok ilahın bulunduğunu söylediklerine delalet eder. Ancak ne var ki birçok ilahın bulunması, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğergöklerde ve yerde Allah'dan başka tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti..." (Enbiyâ, 22) âyetinden anlaşılan aklî delil ile bâtıldır.
b) Bu putların, şayet hayra ve şerre güçler: yetmiş olsaydı, tek bir put da yeterdi. Tek bir put yeterli olmadığına göre bu, bunlar çok olsalar dahi, onlarda kesinlikle hiçbir faydanın bulunmadığına delalet eder. 297[297]

Sekizinci Mesele

Bazı alimler bu âyette, Allah'ı bilmenin ve O'nun şükrüyle meşgul olmanın vacib olduğunun, naklî delil ile değit de, aklî delil ile bilindiği hususunda istidlalde bulunmuşlardı.
Zira Hz. İbrahim (a.s), onların sapık olduklarına hükmetmiştir. Eğer aklî vücubiyyet olmasaydı, onlar hakkında sapık hükmünü veremezdi. Çünkü bu yol, Hz. İbrahim'in tebliğinden önce bulunuyordu. Mamafih biri çıkıp diyebilir: Bu yol, Hz. İbrahim'den önce olan peygamberlerin şeriatının hükmü itibariyle "dalâl", sapıklık olmuştur. 298[298]

Hz. İbrahim'e Melekût Âleminin Gösterilmesi

"Böylece biz İbrahim'e kesin ilme erenlerden olması İçin göklerin ve yerin büyük mülkünü gösteriyorduk..." (En'âm, 75}.
Bu âyette birkaç mesele vardır: 299[299]

295[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/512-513
296[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/513
297[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/513
298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/513
299[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/514

Ayetteki Kezalike Tabirinin Manası

tabirindeki kaf harfi teşbih içindir. Bu ise, daha önce geçmiş olan bir gaibe işarettir. Burada daha önce zikredilen İse, Hz. İbrahim'in, putlara tapmayı çirkin ve kabih addetmiş Glrr.asıdır. Bu da O'nun, "Doğrusu seni ve
kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum..." ifadesidir. Buna göre mana, "Hz. İbrahim'e, putlara tapmanın çirkinliğini gösterdiğimiz gibi, O'na göklerin ve yerin büyük mülkünü de gösteriyoruz..." şeklinde olur. Burada aklî bir incelik vardır ki, o da şudur: Allah'ın celâlinin nuru, kesinlikle inkıtâya uğramaksızın ve de zeval bulmaksızın devamlı parlar. Beşeri ruhlar, arada bir perdenin bulunması hali müstesna, o nurlardan hiç mahrum olmazlar. Bu perde ise, Allah'tan başkasıyla meşgul olmaktan başka bir şey değildir... Durum böyle olunca, bu mania ve perdeler zail olup aradan kalktığı nisbette, bu ilahi tecelliler meydana çıkar. Binâenaleyh, Hz. İbrahim (a.s)'in "Sen, pulları İlah mı edeniyorsun?.." (En-âm, 74)sözü, Allah'dan başkasına İbadetle meşgul olmanın çirkinliğine bir işarettir. Çünkü, Allah'ın dışında kalan her şey, Allah'dan alıkoyan bir perde mesabesindedir. Binâenaleyh, o perde yok olunca, şüphe yok ki, "göklerin melekûtu" ona tamamen tecelli eder. Bu sebeple, Cenâb-ı Hakk'ın "Boy/ece biz İbrahim'e, göklerin büyük mülkünü de gösterîyorduk..." buyruğu, "Allah'dan başkasıyla meşgul olmak sona erip zail olunca, Allah'ın celalinin nuru ona tecelli etti" demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın tabiri de, bu şerefli ve ruhanî, manevî faydanın kaynağı olmuş olur... 300[300]

İkinci Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bu gösterme işi, daha önce de bulunuyordu. Binâenaleyh evla olan, "böylece biz, İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu göstermiştik..." denilmesidir. O halde, daha niye bu lafız yerine, "Böylece biz... gösteriyoruz..." denilmiştir?"
Biz deriz ki, buna şu şekillerde cevap verilebilir:
a) Âyetin takdirinin, "İşte böylece biz, İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyor idik..." şeklinde olmasıdır. Böylece bu ifade, mazinin hikayesi olmuş otur... Buna göre mana şu şekilde olur: "Allah Teâlâ Hz. İbrahim'in, hak dine son derece kuvvetli bağlılığından dolayı, babasıyla yüzyüze sert bir biçimde konuştuğunu nakledince, sanki "İbrahim, dinî salâbet hususunda bu üstün dereceye nasıl ulaşmıştır?" denilmiş de bunun üzerine, "O, ta bulûğa erdiği zamandan beri, kesin ilme erenlerden olsun diye, İbrahim'e çocukluğundan itibaren göklerin ve yerin büyük mülkünü gösteriyorduk..." şeklinde cevap verilmiştir.
b) Bu, öncekinden daha kıymetli bir açıklama olup, buna göre biz deriz ki: Allah'ın, İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu göstermesinden maksat, İbrahim'in, sırf bu melekûtu görmesi değildir. Aksine bundan maksat, O'nun o melekûtu görmesi ve böylece de, Allah'ın celâlinin kudsiyyetinin, yüceliğinin ve ululuğunun marifetine nail olması, ulaşmasıdır. Halbuki Allah'ın mahlûkatı, her ne kadar zat ve sıfatları bakımından sonlu ve fani iseler de, bunların zatlara ve sıfatlara delalet etme cihetleri sonsuzdur... Babam Şeyh el-İmâm Ömer Ziyâud-din (r.h)'in şöyle dediğini duymuştum: "Ben, Şeyh Ebu'l-Kasım el-Ensarî'nın şöyle dediğini duydum: İmâmul-Harameyn in şöyle dediğini duydum: "Allah'ın malumatı sonsuzdur. O'nun, o malumatlardan herbiri hakkındaki malumatı da sonsuzdur. Bu böyledir, zira tek bir atom (cevher-i ferd)'un, bedeliyyet yolu üzere, sonsuz yerlerde bulunması ve aynı yol üzere, sınırsız sıfatlarla muttasıf olması mümkündür. Halbuki o takdir ve farz edilen hallerin hepsi de, Allah'ın hikmetine ve kudretine delalet etmektedirler. Cevher-i ferd (atom) ile bölünmeyen cüz böyle olunca, Allah'ın bütün melekûtu hakkındaki söz ya nasıl olur? Böylece, Allah'ın mülkünün ve melekûtunun, O'nun celalinin sıfatlarına, azamet ve izzetinin alametlerine delaletinin sınırsız olduğu sabit olmuş olur. Halbuki, sınırsız olan malûmatın,

---

300[300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/514

insanların akıllarında bir kerede bulunmaları imkansızdır. O halde bu bilgileri elde etmenin yolu, bir nihayete ermeksizin ve son bulmaksızın, gelecekte bu bilgilerin birbiri ardınca meydana gelmesiyle olur... Allah daha iyisini bilir ya, işte bu sebepten dolayı O, "böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösterdik..." demedi de, aksine O, "Böylece biz, İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyoruz..." buyurdu. Ki, işte bu muhakkik alimlerin, "Allah'a doğru yolculuğun bir nihayeti vardır; ama Allah'da yolculuğun bir sonu yoktur..." şeklindeki sözlerinden murad edilen husustur. Allah en iyi bilendir. 301[301]

Melekut Ne Demektir?

"el-Melekût", mülk demektir. Sondaki ta harfi, mübalağa için getirilmiştir. Bu tıpkı, "rağbet, kelimesinden olan (rağbet etmek) ve kelimesinden olan (korkmak..kelimeleri gibidir. Bil ki, buradaki "gösterme" fiilinin açıklanması hususunda iki görüş bulunmaktadır: 302[302]

Hz. İbrahime Melekûtun Gösterilmesinin Keyfiyeti

Birinci görüş: Allah Teâlâ Hz. İbrahim'e, "melekûf'u bizzat gözüyle gösterdi. 3u görüşte olanlar, sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Allah, Hz.İbrahim için, Arş'ı, Kürsî'yi ve madde aleminin üstünün kendisinde son bulduğu yere kadar olan kısmı görsün diye, semâvatı (gökleri); yine, maddi alemin kendisinde son bulacağı en son safha kadar olan yerleri yarıp açtı... Böylece Hz. İbrahim (a.s), göklerin ve yerin içindeki son derece şaşırtıcı ve akıllara durgunluk veren şeyleri gördü..."
İbn Abbas'ın söyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. İbrahim (a.s), göğe yükseltilip gökte ve yerde olanları gördüğünde, birisini kötü bir iş yaparken gördü. Böylece, hem ona hem de diğerine, helak olmaları için beddua etti. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah Hz. İbrahim'e, Kullanma ilişme; onlar şu iki hal arasındadırlar... Benonlardan, ya temiz bir zütriyet halk ederim; yahut da onlar tevbe eder, ben de onları bağışlarım, veyahut da onların arkalarında cehennemi yaratırım..." demiştir.
Kadı, bu rivayeti şu açılardan tenkid etmiştir:
a) "ûöktekiler, mukarreb meleklerdir. Halbuki onlar, Allah'a isyan etmezler. Binâenaleyh, "Hz. İbrahim göğe kaldırıldığında kötü bir iş yapan bir kul gördü... denilmesi uygun olmaz,"
b) Peygamberler, Allah'ın emri olmaksızın günahkâr kimsenin helak olması için dua etmezler. Allah bu hususta müsaade edince de, hiçbir şeyin o peygamberin duasının kabul olunmasına mani olması caiz olmaz.
c) Bu dua, ya doğru olur veya yanlış olur. Eğer doğru olursa, daha niçin onu ikinci kere reddeder? Eğer yanlış olursa, niçin onu ilk seferde kabut etmiştir? Daha sonra Kâdî sözüne devamla şöyle der: " Ahad haberler, aklî delillerin hilafına olarak varid oldukları zaman, o konuda "tevakkuf etmek" (lehte ya da aleyhte bir şey söylememek) gerekir." 303[303]

Hz. İbrahim'in Melekûtu Görmesinin Ruhani Olduğunu Söyleyenler

İkinci Görüş: Bu "gösterme" işi, maddî göz ve zahirî hislerle değil, basiret ve akıl gözüyle olmuştur. Bu görüşü savunanlar şu şekillerde delil getirmişlerdir.
Birinci Delil: Göklerin melekûtu, göğün mülkünden ibarettir. Mülk ise, kudretten ibarettir. Halbuki Allah'ın kudreti görülemez, ancak akıl ile anlaşılır. Bu, kesin bir sözdür. Ne var ki "göklerin ve yerin melekûtuyla murad edilen, göklerin ve yerin bizzat kendisidir" denilebilir. Ancak böyle olması halinde de, "melekût" lafzı nazar-ı itibara alınmamış ve ondan fazla bir mana etde edilmemiş olur.

301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/514-515
302[302] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/515-516
303[303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/516

İkinci Delil: Allah Teâlâ bu "gösterme" işini, âyetin başında icmali olarak zikretmiştir ki, buO'nun "Böylece biz, İbrahim 'egösteriyorduk" buyruğudur. Bundan sonra da bu "gösterme" işini, "İşte O, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş..." (En'âm, 76) ifadesiyle tefsir etmiştir. Böylece bu istidlalin zikredilmesi, o göstermeyi şerh ve tefsir etmek için getirilmiş olur. Bu sebeple de o gösterme işinin, işte bu istidlalden ibaret olduğunun söylenmesi gerekir.
Üçüncü Delil: Cenâb-ı Allah, bu âyetlerden sonra da, "İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdir..." (En'tm, 83) buyurmuştur. Halbuki göz ile görmek, kavminin aleyhine bir hüccet olamaz. Çünkü onlar, bu hüccet gösterilirken orada bulunuyorlardı... Yine onlar, bu konuda Hz. İbrahim'i yalanlıyorlardı. Onlar, ayrı bir delil ve çok açık ve net bir mucize olmadan, o davada Hz. İbrahim'i tasdik edemezler. Hz. İbrahim'in, yıldızlarla istidlal etme hususunda kavmine karşı getirmiş olduğu bu hüccet, ancak Kur'an'ın açıklamış olduğu yol ile olmuştur. Çünkü o deliller, Hz. İbrahim için olduğu kadar, onlar için de apaçık ve ayan beyan idi...
Dördüncü Delil: Âlemin tamamını göstermek, alemin her türlü mümkinata kadir olan bir ilahının bulunduğu hususunda, zaruri bir ilim ifade eder (kesin olarak bildirir). Halbuki böyle bir durum sebebiyle insan, medhe ve tazime müstehak olamaz... Baksana, kafirler âhirette Allah'ı zaruri olarak bilir ve tanırlar. Halbuki, onlar için bu tanımadan dolayı bir mükafaat ve bir övgü söz konusu değildir... Ama, yaratılanların sıfatlarıyla, bir yaratıcının varlığı, O'nun kudret ve hikmeti hususunda istidlal etmeye gelince, işte medhi ve tazimi gerektiren budur...
Beşinci Delil: Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s) hakkında, "Böylece biz, İbrahim'e göklerin ve yerin büyük mülkünü gösteriyorduk..." buyurmuştur. Tıpkı bunun gibi, bu ümmet hakkında da, "Gerek afakda, gerek kendi nefislerinizde âyetlerimizi yakında onlara göstereceğiz" (Fussiiet, 53} buyurmuştur. İşte bu gösterme işi, maddi gözle olmayıp kalb gözüyle olduğu gibi, Hz. İbrahim'e yapılan gösterme işinin de böyle olmuş olması uzak ihtimal değildir.
Altıncı Delil: Hz. İbrahim (a.s) yıldız, ay ve güneş ile istidlalde bulunmayı tamamlayınca, bundan sonra, "Şüphe yok ki ben, bir muvahhid olarak, yüzümü o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim..." (Enam, 79) demiş, böylece de göklerin ve yerin, yıldız, ay ve güneş hakkında zikretmiş olduğu delilden dolayı yaratılmış olduklarına hükmetmiştir. Şayet bu delil, bütün gökler ve yer hakkında umumi olsaydı, o zaman umumi olan hüküm, hususi bir delile bina edilmiş olurdu ki, bu yanlıştır... Böylece bu delilin, umumi bir delil olduğu sabit olmuş olur ve bu sebeple de, yıldızın, ayın ve güneşin zikredilmesi, "melekûf'un gösterilmesinin bir misali gibi olmuş olur. Binaenaleyh, "melekût'un gösterilmesi"nden murad, -değişmeleri mümkün ve hadis varlık olmaları sebebiyle- bunların alîm, kadir ve hakîm... olan bir ilahın varlığına, nasıl delalet ettiklerini bildirmek olması gerekir... Böylece de bu gösterme işi, göz ile değil, kalb ile olmuş olur.
Yedinci Delil: "Yakîn" kendisinden önce bir şekk ve şüphe bulunduğu zaman, düşünme ve tefekkür ile elde edilmiş olan ilimden ibarettir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "kesin time erenlerden olmast için... "buyruğu, bu göstermenin bir maksad ve gayesi gibi olmuş olur. Böylece de âyetin takdiri ve mânası, "kesin ilme erenlerden olsun diye, İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyoruz..." şeklinde olur. Binaenaleyh, "Yakîn", delilden elde edilen ilim olunca, bu göstermenin de yapılan istidlalden ibaret olması gerekir.
Sekizinci Delil: Cenâb-ı Hakk'ın bütün yaratıkları, aynı itibarla, yaratıcının varlığına ve kudretine delalet etmektedirler. Halbuki bu yaratıklar, "muhdes" ve "mümkin"dirler. Her "muhdes", "mümkin"dir; o halde bu varlıklar, bir yaratıcıya muhtaçtırlar. İnsan bu tek izahı iyice bilip anladığı zaman, işte bu, o kimseye yaratıcının varlığı hususunda istidlalde bulunması için yeter ve kâfi gelir... Binâenaleyh o kimse, bu iki mukaddimeyi bilmekle, aklının gözü ve aklının kulağı ile, bütün melekûtun başkasına muhtaç olduğunu bilmiş olur. Halbuki buradaki "görme-rü'yet", kesinlikle zeval bulmayan, devamlı bir görmedir. Sonra bu, insanı Allah'dan alıkoymaz. Aksine bu, kalbin ve ruhun Allah ile meşgul olmasını sağlar.
Maddi gözün görmesine gelince, insanın, bu gözüyle tek bir bakışla pekçok şeyi tastamam görmesi mümkün değildir. Baksana, yazılmış bir sayfaya bakan herkes, o sayfanın ancak tek

bir kelimesini mükemmel ve tam olarak görebilir... Eğer, onun bakışı diğer bir kelimeye yönelir, gözü onunla meşgul olursa, o zaman da o, önceki ilk kelimeyi idrak etmekten ve görmekten mahrum olur. Böylece pekçok şeyin, bir bakışla görünmesinin mümkün olmadığı sabit olur. Bunun mümkün olduğu farzedilse bile, devamlı olmaz. Devamlı olduğu farzedilse de bu, insanı Allah'dan alıkor. Baksana Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, göz ile görüşe itibar etmediği için medhederek, "(Onun)gözü, kaymadı ve şaşmadı" (Necm.17) buyurmuştur. Bütün bu delillerle, bu "gösterme" işinin, maddi göz bakımından değil, akıl ve kalb gözü bakımından olduğu sabit olur. 304[304]

Mezkur Görmenin Ruhani Olmasına İtiraz

Eğer, "Bu açıklamaya göre kalbin görmesi, tevhid ehli olan herkes için mevcuttur. O halde hangi sebebten dolayı Hz. İbrahim (a.s) için böyle bir üstünlük söz konusu olmuştur?" denilir ise, biz deriz ki: "Bütün tevhid ehli, her nekadar bu delilin aslını biliyor iseler de, bu alemdeki herbir mahlukatta, cinslerine, türlerine, çeşitlerine, şahıslarına ve hallerine göre bir hikmet-i ilahi bulunduğuna muttali olmak, ancak büyük peygamberler içinsöz konusudur. İşte bundan ötürü Peygamberimiz (s.a.s) duasında, "Allahım, bize herşeyl, nasıl ise öyle göster" buyurmuştur. Binaenaleyh bu müşkil ortadan kalkmış olur. Allah en iyi bilir. 305[305]

Tefsirlerde Geçen "Zaid" Tabirinden Maksad

Âlimler, âyetteki "ve kesin ilme erenlerden olması için..." buyruğunun başındaki vav harfi hususunda ihtilaf ederek, şu izahları yapmışlardır:
a) Bu vâv zâiddir.306[306] Buna göre takdiri, "Biz kesin ilme erenlerden olması için İbrahim'e, göklerin ve yerin melekûtunu gösterdik" şeklindedir.
b) Bu ifade, göstermenin sebebini açıklayan müste'nef bir cümledir. Buna göre manası, "O, kesin ilme erenlerden olsun diye, İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyoruz" şeklindedir.
c) Bu gösterme işi bazan gerçekleşir ve Firavunda da olduğu gibi, dalaletin artmasına sebep olur. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Celalim hakkı için, biz ona, âyetlerimizin hepsini gösterdik de, o yine yalanladı ve dayattı" (Tâha, 56} buyurmuştur. Bazan da bu gösterme, hidayetin ve yakînin artmasına sebep olur. Binaenaleyh bu her iki duruma da muhtemel olduğu için, Hak Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s) hakkında, "O inkar edenlerden olsun diye değil, onları görsün ve mükınînden (kesin ilme ulaşanlardan) olsun diye, bu âyetleri ona gösteriyoruz." demek istemiştir. Allah en iyi bilendir. 307[307]

Yakîn Tabirinin Manası, İlm-i Yakini

"Yakîn", düşünme ve tefekkür sebebi ile şüphe zail olduktan sonra hâsıl olan bir ilim (bilgi) mânasındadır. İşte
bundan dolayı ilm-i ilâhî, "YaKînî ilim" diye tavsif edilemez. Çünkü Allah Teâlâ için, ilminden Önce bir şüphe söz konusu değildir ve bu ilim, düşünme ve tefekkür yoluyla elde edilmemiştir. Bil ki istidlalde bulunduğu hususun başlangıcında insanın kalbi, bazı bakımlardan şekk ve şüphe içindedir. Ama deliller iyice çoğalıp, hepsi birbiriyle uyum sağlayıp

---

304[304] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/516-518
305[305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/518-519
306[306] Müfessirterin "zatd" demekten maksadlan, o hart olmaksızın mânanın aslının anlaşılacağını bildirmek olup, onun talî derecede belagat inceliği ifade ettiğini inkâr manası taşımaz. Hele "zaid"i, "fazlalık" anlamına almak kesinlikle haladır. En iyisi bazı müfessirter gibi, zaide veya muhkeme tabiri yerine "tezyin" tabirini tercih etmektir (Ç).
307[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/519

birbirini desteklediğinde, bu durum o hususta "yakîn"in meydana gelmesine sebep olur. Bu birkaç yönden böyledir:

a) Bu delillerden herbirinin bir çeşit tesiri ve gücü vardır. Bu tesir ve güç gittikçe artıp katlanarak, kesinlikle zirveye ulaşır.

b) Fiilin çokça tekrarlanması, bir melekenin meydana gelmesine sebep olur. Binâenaleyh çeşitli ve değişik delilleri, aynı şeye delil getirmek, âdeta bir dersi tekrar etme gibi olur. Çokça tekrar, kalbten silinmeyecek çok güçlü bir ezberi sağladığı gibi, burada da aynı şey olur.

c) Kalb, istidlal sırasında (varılacak netice hakkında) bir karanlık (yani kararsızlık) içindedir. Binâenaleyh kalbte ilk delil ile elde edilen bir inanç meydana geldiği zaman, bu istidlalin nuru, kalbteki diğer sıfatların karanlığına karışır. Böylece, nûr ve karanlığın karışımı olan o durum sebebi ile, kalbte bir şüphe meydana gelir. İkinci bir istidlal yapılınca, bunun nuru (aydınlığı), birinci hale karışır. Böylece gitgide kalbin aydınlığı ve parlaklığı tastamam olur. Güneş doğarken, önce onun ışıkları gözükür. İşte bu, sabah vaktidir. Aynen bu şekilde, ilk istidlal, sabah vakti gibi olur. Sonra sabahın aydınlığı, güneşin gitgide tepe noktasına yükselmesi sebebi ile, devamlı artar. Binâenaleyh güneş tepe noktaya (zenit'e) ulaştığında, aydınlık en mükemmel halini alır. İnsan da böyledir.

İnsan ne zaman, Allah'ın mahlukatının mertebelerini çokça düşünür ve tefekkür ederse, onun marifet ve tevhid nurunun aydınlığı da o nisbette parlak olur. Fakat âlemin güneşi ile ilim güneşi arasında şu fark vardır: Âlemin güneşinin yükselmesinde ve ışığının fazlalaşmasında, daha ileriye geçemeyeceği belli bir sınırı vardır. Ama marifet, akıl ve tevhid güneşinin yükselmesinin bir nihayeti ve ışığının artmasının bir sonu yoktur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Allah'ın "Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yer/n meiekûtunu da gösterdik" buyruğu delil ve beyyinelerin mertebelerine; "Kesin İlme erenlerden olması için..." ifadesi de, tecelli nurları ile marifet ve tevhîd güneşinin aydınlıklarının derecelerine bir işaret olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 308[308]

"İşte o, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş, "Bu(mu) benim Rabbim?" demiş, o sönüp gidince ise şöyle demişti: "Ben böyle sönüp batanları sevmem." Sonra ay't doğar halde görünce de, "Bu(mu) benim Rabbim?" demiş; fakat o da batıp gidince: "Andolsun ki eğer Rabbim bana hidayet etmemiş olsaydı muhakkak sapanlar güruhundan olurdum" demişti. Sonra güneşi doğar halde görünce, "Bu mu imiş benim Rabbfm? Bu hepsinden de büyük" demiş. Batınca da: "Ey kavmim, ben sizin (Allah'a) eş koştuklarınızdan katiyyen uzağım, şüphesiz ki ben yüzümü, bir muvahhid olarak, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim. Ben müşriklerden değilim" demişti " (En'âm. 76-79).
Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 309[309]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Âyetteki, "Üstünügece, bürüyüp örtünce..." kısmı, "Hani İbrahim, babası Azer'e demişti
ki..." (En'âm, 74) ifadesine atıftır."Böylece biz İbrahim'e (...) gösterdik" (Enam.75)âyeti ise, ma'tuf ile ma'tûfun aleyh arasına girmiş bir istiraziyye cümlesidir. 310[310]

Cin, Cennet, Cünun, Cenin Kelimelerinin Manası

Vahidî (r.h), şöyle demektedir: "Gece onu bürüdü.." denilir. Yine, bir şeyi örten her şey hakkmda ifadeleri kullanılır. Yine, de denilir. Yani, "Gece, onu örttü.." Ancak ne varki tercihe şayan olan denilmesidir.(Bu, bütün dilcilerin görüşüdür, fiilinin manası, örttü t kapadı

308[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/519-520

309[309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/521

310[310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/521

demektir, kelimeleri de böyle olup, bunlar sırasıyla şu manalara gelirler: "Cennet, cin, delilik, cin, cenîn (ana rahmindeki çocuk), kalkan, kabir ve gizlenilen yer" manalarına gelir. Bazı nahivciler, "Gece bir şeyi karanlığıyla bürüdüğü zaman, denilir; işte bu sebepten dolayı, (gece) kelimesinin başına harf-i cerri gelmiştir.Bu, tıpkı senin, karardı karanlığı çöktü) fiilini kullanman gibidir. Ama, tabiri ise bu (karardı...) manasını içine almaksızın, "onu örttü, gizledi" manasına gelir" demişlerdir. 311[311]

İbrahim (a.s)'a Melekutun Gösterildiği Zaman

Bil ki, pekçok müfessir şunu zikretmişlerdir: "O zamanın kralı, bir rüya görmüştü. Rüyayı tabir edenler de, "Bunu, mülkü konusunda kendisine karşı gelecek bir oğlan çocuğunun doğması..." şeklinde yorumladılar. Bunun üzerinekral, doğan her erkek çocuğun kesilip öldürülmesini emretti. Derken Hz. İbrahim (a.s)'in annesi, ona hamile kaldı, ama bunu kimseye belli etmedi. Doğum sancıları başlayınca, dağdaki bir mağaraya gidip orada doğurdu. Sonra mağaranın girişini bir taşla kapattı. Bunun üzerine Cebrail (a.s) gelerek, parmağını İbrahim'in ağzına koyunca O da onu emdi. Böylece O'nun rızkı bu parmaktan hasıl oldu. Cibril (a.s) zaman zaman onu ziyaret ediyordu. Annesi de sık sık yanına gelip onu emzınyordu. İbrahim (a.s) büyüyüp aklı gelişip, bir Rabbi olduğunu anlayıncaya kadar, bu hal böylece devam etti.

Bir gün annesine, "Benim Rabbim kim?" diye sorar. Annesi de: "Senin rabbin (yani seni terbiye edip büyüten), benim" der. Bunun üzerine İbrahim (a.s), "Ya senin Rabbin kim?" diye sorunca o, "Baban..." cevabını verir. Hz. ibrahim bunun üzerine babasına, "Senin Rabbin kim?" diye sorar. Babası, "Şehrin kralı..." cevabını verir. ından dolayı o, ana ve babasının Rablerini tanımadıklarını anlar. Böylece Rabbisinin varlığına istidlal edebileceği birşey görebilmek için mağaradan dışarı bakar. Gökteki yıldızların en parlağını görür ve "İşte Rabbim budur" der. Bu iş, -kıssanın sonuna kadar bildiğimiz şekilde- devam eder... Sonra bu görüşteki müfessirler, aralarında ihtilaf etmişler ve bazıları bu hadisenin, Hz. İbrahim (a.s)'in baliğ olup, mükellefiyet çağına ulaşmasından sonra olduğunu; bazıları ise, bulûğ çağından önce meydana geldiğini söylemişlerdir. Muhakkik âlimlerin pekçoğu birinci görüşün yanlışlığı hususunda ittifak ederek şu delilleri getirmişlerdir:

1) Yıldızların rab olduğunu söylemek, ittifakla küfürdür. Halbuki peygamberlerin kafir olması, icmâ ile mümkün değildir.

2) İbrahim (a.s), Rabbisini bu hadiseden önce, delillerle tanıyıp bilmişti. Bunun doğruluğunun delili, Cenâb-ı Allah'ın, bu hadiseden önce onun babası Âzer'e "Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu seni ve kavmini apaçık bir dalalet içinde görüyorum " (Enam, 74) demiş olduğunu haber vermesidir.

3) Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in, babasını, putlara ibadeti bırakıp, tevhide gelmeye yumuşaklıkla çağırdığını nakletmiştir. Çünkü Hz. İbrahim, babasına: "Babacığım, işitmez, görmez ve sana hiçbir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun?" (Meryem. 43) demişti. Halbuki Cenâb-ı Hak burada, O'nun, babasını putlara ibadeti bırakmaya ve tevhide sert sözlerle ve kırıcı kelimelerle davet ettiğini anlatmıştır. Malumdur ki başkasını Allah yoluna davet eden, yumuşaklığı sertliğe; iyi ve güzel davranmayı kabalığa tercih eder. Sertliğe ve kabalığa ancak uzunca süren bir tebliğ döneminden ve muhataptan tamamen ümid kesildikten sonra başvurur. Binâenaleyh bu, bu istidlal hadisesinin, Hz. İbrahim (a.s)'in, babasını defalarca ve tekrar tekrar tevhide çağırmasından sonra olduğunu gösterir. Hiçşüphesiz Hz. İbrahim (a.s), kendi işini hallettikten sonra, babasını tevhide çağırmaya yönelmiştir. Bundan dolayı bu hadisenin, Hz. İbrahim'in Allah'ı bilip tanımasından bir müddet sonra meydana geldiği sabit olur.

4) Bu hadise, Hz. İbrahim (a.s)'e Cenâb-ı Hak göklerin ve yerin metekûtunu gösterdikten sonra meydana gelmiştir. O, böylece Arş'ın ve Kürsi'nin üstünde olanları ve bu ikisinin

---

311[311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/521

altından, yerin altına kadar olan şeyleri de görmüştür. Dinî bakımdan böyle bir mertebede bulunan ve Altah'ı bu şekilde bilen bir kimsenin, yıldızların ilah olabileceğini düşünmesi nasıl uygun düşer?

5) Gök cisimlerinin mahluk olduklarının delilleri, onbeş ve hatta daha fazla yönden açık olarak mevcuttur. Binâenaleyh bu kesin delillere rağmen, en akıllı ve en alim kimse şöyle dursun, akıl ve anlayış bakımından nasibi çok az olan kimselere bile, yıldızların "rab" olduğunu söylemek uygun düşmez.

6) Cenâb-ı Allah, Hz. İbrahim (a.s)'i anlatırken, Çünkü o, Rabbine tertemiz bir kalb ile gelmişti" (Saffat, 84) buyurmuştur. Derece bakımından kalbin temiz ve selim oluşunun en azı, küfürden temiz ve selim olmasıdır. Yine Cenâb-ı Allah Hz. İbrahim'i överek, "Celalim hakkı İçin, biz, daha evvel İbrahim'e rüşdünü verdik ve biz O'nun her türlü halini biliyorduk" (Enbiya, sd; yani "O'na rüşdünü, tefekkür çağına gelmeden önce verdik" buyurmuştur. "Biz, onu biliyorduk" buyruğu, "Biz, onun temizliğini ve kemalini biliyorduk" demektir. Bu âyetin bir benzeri de, "Allah risaletini (peygamberliğini) nereye vereceğini çok iyi bilendir" {Enam. 124) âyetidir.

7) Allah Teâlâ, "Böylece biz, İbrahim'e, kesin lime erenlerden olması için, göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk" {Enam, 75) buyurmuştur. Bu âyet, "İbrahim, bu gösterme sebebi ile mûkınînden (kesin ilme erenlerden) olsun diye..." demektir. Cenâb-ı Hak, bundan sonra, (En'âm. 76) buyurmuştur ki ifadenin başındaki fâ harfi, tertibî (bu işlerin peş peşe olduğunu) gösterir. Böylece bu hadisenin, Hz. İbrahim (a.s), rabbini tanıyan kesin ilim sahibi kimselerden olduktan sonra vâkî olduğu sabit olur.

8) Bu hadise, İbrahim (a.s), kavmi ile münazara etmesi sebebi ile olmuştur. Bunun delili şudur: Allah Teâlâ bu hadiseden bahsettikten sonra, "İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimiz idi "(En âm, 83) buyurmuş ve "Kavmine karşı" demiş, ama "Kendine karşı, kendi için" dememiştir. Binâenaleyh bu münazaranın, O'nun kendisi için dini ve marifetullahı elde etmek için değil, kavmini imana ve tevhide götürmek üzere yapılmış olduğu anlaşılır.

9) Bu müfessirler, Hz. İbrahim (a.s)'in mağarada iken yıldızlara, aya ve güneşe bakmakla meşgul olduğunu söylemektedirler ki bu yanlıştır. Zira eğer durum böyle otsaydı, mağarada ne O'nun kavmi ne de herhangi bir put olmadığı halde, O daha nasıl, "Ey kavmim, ben sizin (Allah'a) şirk koştuğunuz şeylerden katiyyen uzağım" demiş olabilir?

10) Cenâb-ı Allah, "Kavmi ona hüccet getirmeye kalkıştı. O dedi ki: "Allah beni doğru yola İletmişken, siz benimle O'nun hakkında hâla çekişiyor musunuz?" (En’am. 80) buyurmuştur. Halbuki ne onlar Hz. İbrahim'i, ne de Hz. İbrahim onları henüz görmemiş iken, onlar O'nunla nasıl çekişip münakaşa edebilirler? İşte bu da, Hz. İbrahim (a.s)'in, kavminin İçine girip, onların putlara taptıklarını gördükten ve kendisini de o putlara ibadete çağırmalarından sonra, yıldızlara, aya ve güneşe bakarak istidlal etmekle meşgul olduğunu gösterir. İşte böylece O, onları reddetmek ve görüşlerinin batıllığına onların dikkatlerini çekmek için, "Ben böyle sönüp batanları sevmem" demiştir.

11) Allah Teâlâ, kavmine Hz. İbrahim (a.s)'in, "Hem siz, Allah'ın (tanrılıklarına dair) hiçbir delil ve burhan indirmediği şeyleri Ona eş tanımış olmanızdan korkmazken, ben sizin Allah'a eş tuttuğunuz o nesnelerden niçin korkayım?" (En'sm, sn dediğini nakletmiştir. Bu ifade, kavminin onu, putları ile korkuttuklarını gösterir. Nitekim Cenâb-ı Allah, Hûd (a.s)'un kavminin, Hz. Hûd (a.s)'a, "Biz, "Tanrılarımızdan kimi seni fena çarpmış!" (demekten) başka birşey söylemeyiz " (Hûd, 54> dediklerini anlatmıştır. Binâenaleyh bu sözün, Hz. İbrahim (a.s) henüz mağarada iken söylenemeyeceği malumdur.

12) Bu istidlal hadisesinin geçtiği geceden önce bir gündüz geçmiştir ve güneş o gündüzde doğup batmıştır. Binâenaleyh Hz. İbrahim (a.s)'in. güneşin o geceden önceki gündüzde batışı ile, bir ilah olamayacağına istidlal etmiş olması gerekirdi. Bu delil ile güneşin ilah olamayacağı anlaşılınca, bu, ay ve yıldızlar hakkında da haydi haydi söz konusudur. Bu izah, ancak "Bu hadiseden maksad, İbrahim (a.s)'in kendisi için marifetullahı elde etmesidir" dersek, geçerli olur. Ama "Bundan maksad, Hz. İbrahim (a.s)'in, kavmini hakkı kabule mecbur bırakmasıdır" dersek, böyle bir soru vârid olmaz. Çünkü şöyle denilebilir: Hz. İbrahim (a.s)'in kavmi ile münazarası, yıldızlar doğarken başlamış ve ay ile güneş doğuncaya kadar devam etmiştir. Mananın böyle olması halinde, bu soru vârid olmaz. Binâenaleyh bütün bu açık delillerle, Hz. İbrahim (a.s)'in, (Kesin böyle olduğuna inanarak), "Bu, benim Rabbimdir" demiş olmasının söylenilemeyeceği sabit olur.

Bu yanlış olunca, burada geriye şu iki ihtimal kalır:

Birinci İhtimal: Hz. İbrahim (a.s)'in bu sözleri, buluğa erdikten sonra söylemiş olmasıdır. Fakat onun bu sözlerden maksadı, yıldızların rab olduğunu söylemek değil, aksine şu yedi şeyden birisidir:

a) Denilebilir ki: Hz. İbrahim (a.s), "Bu, benim rabbimdir" ifadesini, bir haber olarak söylememiştir. Aksine bundan maksadı, yıldıza tapanlarla münazara etmektir.

Çünkü onların inancına göre, onların rableri ve ilahları yıldızlardır. Bundan dolayı Hz. İbrahim (a.s), onların söyledikleri bu sözü, onların kelimeleri ile, ifadeleri ile aynen söylemiş ki böylece o söze dönüp, onu iptal edebilsin... Bunun bir benzeri de şudur: İçimizden biri, maddenin kadim (ezeli ve ebedi) olduğunu söyleyen bir kimse ile münazara ederken, (önce), "Madde kadimdir" der. (Sonra ilave eder): "Eğer madde kadim ise, niçin biz onun mürekkeb (parçalardan meydana gelmiş) olduğunu ve değiştiğini görüyoruz?" Binâenaleyh bu kimse, hasmının sözünü önce tekrar edip, sonra bunun imkansız olduğunu göstermek için, "madde kadimdir" demiştir. İşte burada da böyledir. Hz. İbrahim (a.s), hasmının sözünü nakletmiş otmak maksadı ile, "Bu, benim Rabbim " demiş, sonra da bunun peşinden, onun görüşünün batıl ve yanlış olduğunu gösteren şu sözü söylemiştir: "Ben, böyle sönüp batanları sevmem." İşte cevap olarak, itimad edilebilecek izah tarzı budur. Bunun delili, Cenâb-t Hakk'ın şu ayetin başında bu münazaraya işaret eden şu buyruğudur. "İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetimiz idi" (Enam.B3). 312[312]

Kur'an'da Bazan İddia Ve Kavi Takdir Edilmesinin Örnekleri

b) Deriz ki: Hz. İbrahim (a.s)'in, "Bu, benim Rabbim'dir" sözü, "Bu, sizin inancınıza ve iddianıza göre benim Rabbimdir" manasına gelir. Bunun bir benzeri de, tevhid ehli olan bir kimsenin, bir mücessimeye, istihza ile "Onun ilahı, sınırlı bir cisimdir" demesidir. Bu, "Onun iddia ve inancına göre böyledir" manasındadır. Nitekim Cenâb-t Hak, "üstüne düşüp taptığın tanrına bakf..." (Tâha,97) ve "Ogün (Allah) onlara, "Hani batıl zan İle iddia edip durduğunuz ortaklarınız nerede?" diye nida edecek" (Kaaas,62) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ey İlahlar ilahı" derdi ki, bundan maksadı, "O müşrik ve kafirlerin iddiasına göre ilah olanların ilahı" mânâsıdır. Yine "Tat (o azabı). Çünkü sen (iddianca) çok ulur çok şerefli idin" (Duhân, 49) buyruğu da bu kabildendir. "Sen (iddiana göre, dünyada) çok ulu, çok şerefli idin" demektir.

c) Bu ifadenin başında, mahzuf bir istifham-ı inkarı vardır. Fakat sözden anlaşıldığı için, ihtiyaç hissedilmediğinden dolayı istifham harfi düşürülmüştür. (Yani bu ifade "Bu mu benim Rabbim?!" manasındadır.)

d) Bu ifadenin başında mahzuf bir "kavi" (demek) maddesi vardır. Buna göre ifadenin takdiri, "Hz. İbrahim, "Onlar, bu benim Rabb'imdir" derler" demiştir" şeklindedir. Kur'an-ı Kerim'de, maddesinin takdir edildiği yerler pek çoktur. Mesela, bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Hani İbrahim o Beytin temellerini, İsmail ile birlikte yükseltiyordu^ "Ey Rabbimizr bizden kabul buyur..." (Bakara. 127) âyeti böyledir. Yani, "Diyorlardı ki: "Rabbimiz..." demektir. Yine, Cenâb-ı Hak, "Onu bırakıp da kendilerine birtakım dostlar edinenler, "Biz, bunlara ancak bizi Allah'a daha (azlayaklaştırsınlar diye tapıyoruz..." (Zum», 3) buyurmuştur. Yani, "Biz onlara ancak... diye tapıyoruz" derler" demektir. Binâenaleyh burada da ifadenin takdiri," İbrahim (a.s) kavmi hakkında "Onlar, bu benim Rabbimdir" diyorlar..." demiştir" şeklindedir. Yani, "Bu, benim işlerimi idare eden ve beni büyütüp besleyendir" demektir.

e) İbrahim (a.s)'in bu sözü istahza yollu söylemesidir. Nitekim, bir topluluğa önder olan aciz

---

312[312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/521-525

bir kimseye, istihza yoluyla, "Bu sizin liderinizdir, önderinizdir!.." den ilk,

f) İbrahim (a.s), onların yıldızların Rab olduğu şeklindeki görüşlerini iptal etmek istemiştir. Ancak ne var ki İbrahim (a.s), onların, atalarını taklit edip onların tabiatlarının, delilleri kabul etmekten uzak olduğunu biliyordu. Binâenaleyh Hz. İbrahim Allah'ı tanımaya davet etme işini açıktan açığa yapmış olsaydı, onlar onun sözünü kabul etmez ve ona iltifat etmezlerdi. İşte bu sebeple, tedrici olarak onların, delili dinlemelerine imkan verecek bir metoda yöneldi... Çünkü Hz. İbrahim (a.s), kalbi imanla mutmain olduğu halde, önce, onların yıldızların rubûbiyyetine inanma şeklindeki dinlerini reddetmediği zannını uyandıran bir söz söylemiştir. Bundan maksadı ise, bunun bâtıl ve bozuk olduğuna delil getirmek, böylece onların da kendi sözünü dinlemelerini temin etmekti...

Bu görüşün tam izaht şöyledir: Hz. İbrahim, Allah'a davet etmeye bu yolun dışında başka bir yol bulamayıp, dine davet etmekle yükümlü olunca O, küfr ifade eden bir kelimeyi söylemek zorunda olan kimse gibi olmuş oldu. Halbuki, ikrah (zorlama, mecburiyyet) anında, sadece dille küfür kelimesini telaffuz etmenin caiz olduğu malumdur... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kalbi iman üzere mutmain olduğu halde, zorlananlar müstesna..." (Nam. 106) buyurmuştur. Binâenaleyh, tek bir şahsın bekasını temin için küfür kelimesini lisanla söylemek caiz olduğuna göre, büyük bir insan grubunu küfürden ve ebedî azabtan kurtarmak için, küfür kelimesini (sadece) lisanen söylemek, haydi haydi caiz ve yerinde olur. Yine, namaz kılmamaya zorlanan bir kimse, şayet namaz kılsa da bu yüzden öidürülse, muhakkak ki büyük bir ecir ve mükâfaata hak kazanır. Ama, kâfirlerle savaşma vakti geldiğinde namaz kılması halinde İslâm ordusunun hezimete uğrayacağını anladığında, bu kimsenin (o anda) namazı terketmesi ve düşmanla savaşa tutuşması vacib olur... Hatta, savaşmayıp namaz ktlsa günahkâr olur... Şayet namaz kılmayıp da savaşa dalsa, bir mükâfaata müstehak olur... Bundan da öte, biz deriz ki, namazda olan bir kimse, bir çocuğun veya bir âmânın, boğulma ile ya da yanma ile yüzyüze geldiğini görünce, o kimsenin, o çocuğu veya o âmâ kimseyi o beladan kurtarması için namazı kesip bozması vacib olur... İşte burada da böyledir. Hz. İbrahim (a.s), kendisinin o kavme muvafakat ettiğini belirtmek için, (önce) bu ifadeyi söylemiştir. Böylece onlara, görüşlerini iptal eden delili getirince, onların bu delili kabul etmeleri daha tam; onların bunu dinlemekten elde ettikleri fayda da daha mükemmel olmuştur. Allah Teâlâ'nın, Hz. İbrahim'den, bir başka yerde bu metodu yine nakletmiş olması da bu izahı kuvvetlendirir... Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken yıldızlara bir nazar atfetti de, "Ben, muhakkak ki hastayım" dedi. O vakit, ona arkalarını dönüp uzaklaştılar..." (sattai 8 90) âyetlerinde belirttiği husustur. Bu böyledir çünkü o kavim, "yıldız ilmi"ne daynarak ileride meydana gelecek hadiseler hakkında istidlalde bulunuyorlardı. Binâenaleyh Hz. İbrahim (a.s), ruhen ve kalben bundan son derece uzak olduğu halde, şeklen bu metodda onlara muvafakat etmişti. Ki O'nun bundan maksadı da, bu yolla putları kırabilmek idi. Binâenaleyh, Hz. İbrahim kalben ve ruhen bundan son derece uzak olduğu halde, burada şeklen bir muvafakat ve mutabakat caiz olduğuna göre, bunun bizim buradaki meselemiz hakkında da aynı olması niçin caiz olmasın?

Hem kelâmcılar şöyle demektedirler: "Ulûhiyyet iddia eden kimselerin elinde, Cenâb-ı Hakk'ın harikulade haller ortaya koyması sahih ve doğru olur. Çünkü, bu iddia edilen şeyin bizzat kendisi, şekli ve biçimi, onun yalan olduğunu zaten gösterir... Binâenaleyh, o kimsenin elinden harikulade şeylerin zuhur etmesi sebebiyle, bu hususta herhangi bir karışıklık meydana gelmez. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu harikulade şeyleri, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin elinde izhar etmesi caiz olmaz... Zira bu, bir karışıklığa sebebiyet verir... İşte burada da böyledir. Hz. İbrahim'in "Bu benim Rabbimdir" ifadesi, bir sapıklık ve dalaleti gerektirmez. Çünkü, bunun bâtıl olduğunun delilleri gayet açık ve nettir. Böyle söylenilmesinde ise büyük bir menfaat bulunmaktadır ki bu da, onları tedricî olarak delili kabul etmeye yöneltmektir. Binâenaleyh, böyle söylenilmesi caiz olur. Allah en iyi bilendir...

g) Hz. İbrahim'in kavmi, O'nu yıldızlara tapmaya davet edince, onlar da bu münazarayı, en parlak yıldız doğuncaya kadar sürdürünce, Hz. İbrahim (a.s) "Bu, benim Rabbimdir..." demiştir. Yani, "Beni kendisine davet ettiğiniz Rab budur" demiş, sonra bir müddet susmuş;

yıldız batınca da, "Ben, böyle sönüp batanları sevmem.." demiştir. Birinci ihtimale karşı verilen cevapların izahının tamamı budur... Ki birinci ihtimal, Hz. İbrahim (a.s)'in, ("Bu, benim Rabbimdir") şeklindeki sözünü, buluğa erdikten sonra söylemiş olduğudur...
İkinci İhtimal: Hz. İbrahim'in bu sözü bulûğa ermeden, bulûğa yaklaştığı bir sırada söylemiş olmasıdır... Bunun izahı da şöyle yapılabilir: Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e, mükemmel bir akıl ve tertemiz, saf bir zeka vermişti. İşte bu sebeple O'nun kalbine, daha bulûğa ermeden önce, yaratıcı olan Hak Teâlâ'nın isbat edilmesi hususu gelmiş, bunun akabinde tefekküre dalmış, derken yıldızı görmüş, hemen bunun peşinden de, "Bu, benim Rabbimdir" demiştir. Hz. İbrahim, yıldızın hareket ettiğini müşahede edince, "Ben, böyle sönüp batanları sevmem" demiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu esnada O'nu bulûğa erdirmiş, o anda da İbrahim (a.s), "Ben, sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım..." (Enam, 78) demiştir. Bu münazaranın, Hz. İbrahim'in, kavmini tevhide davetle meşgul olduğu sırada geçtiğine dair zikretmiş olduğumuz pekçok delilden dolayı, birinci ihtimal daha fazla kabule şayan ise de, bu ihtimalde de bir beis bulunmamaktadır. Allah en iyi bilendir. 313[313]

Ayetteki Farklı Kıraatler ve Onların Delilleri

Ebu Amr ve Nâfi'nin ravisi Yerş, Kur'an-ı Kerim'de geçtiği her yerde, râ harfinin fethası, hemzenin de kesresiyle İbn Amir, Hamza ve Kisaî de her ikisinin kesresiyle olmak üzere şeklinde okumuşlardır.. ve (seni gördü, onu gördü) tabirlerinde olduğu gibi, eliften sonra kaf veya hâ harfleri olduğu zaman, Hamza ve Kisaî, râ harfini kesreli; İbn Amir ise fethalı okurlar... Yahya, Asım'ın ravisi Ebu Bekr'den. Asımın Hamza ve Kisai gibi okuduğunu rivayet etmiştir. Mesela jiîfi J;ljj ^£b& fcflj "Güneşi gördü; ayı gördü" ifadelerinde olduğu gibi, bu fiili başında vasi hemzesi bulunan bir kelime izlediğinde, Hamza, Yahya'nın rivayetine göre; Ebu Bekir ve Nasr'ın rivayetine göre de Kisaî, râ harfini kesreli, hemzeyi ise fethalı okumuşlardır. Geriye kalanlar ise, bunların hepsini râ harfinin ve hemzenin fethasıyla okumuşlardır. Kıraat imamları, Üjlj (seni gördüler) ve âj1; (onu gördüler) kelimelerinin fethalı okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Vahidî şöyle demektedir: "Râ ve hemzeyi fethalı okuyanların yaptıkları şey açık olup, bu de elifi aslı üzere bırakmaktır. Ama, ra'yı fethalı, hemzeyi ise kesreli okuyanlara gelince, kelimesindeki elifi yâ harfine uygun olarak imale yapmak için, hemzeyi kesreye doğru imale yapmışlar, râ harfini de aslı üzere meftûh olarak bırakmışlardır. Ama, hem rayı hem de hemzeyi kesreli okuyanlara gelince, bu rânın harekesinin hemzenin harekesine benzer olmasından dolayıdır..." Vahidi bu konuda, "Kitabu'l-Basît" adlı eserinde uzun uzun açıklamalar yapmıştır ki, bunlar için oraya müracaat edilebilir. Allah en iyi bilendir. 314[314]

Peygamberler İçin İrhasın Cevazı

Hz. İbrahim'in, mağarada doğduğu, annesinin onu orada bıraktığı ve Hz. Cebrail'in O'nu büyüttüğü şeklinde zikrettiğimiz kıssanın tamamı, bir nebze de olsa muhtemeldir... Kâdî ise şöyle demektedir: "Mucize yerine geçecek her şey, (peygamberlikten önce) caiz değildir. Zira mucizenin, peygamberlik iddiasından önce meydana gelmesi, Mutezile'ye göre caiz değildir. İşte buna, "İrhâs" (peygamberde peygamberlik öncesinde zuhur eden harikulade işler) denilir. Ancak o zamanda, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberin bulunması müstesna; bu durumda, o harikulade şeyler, o peygamberin bir mucizesi kabul edilmiş olur." Ama, ehl-ı sünnet alimlerine göre "irhâs" caizdir. Böylece, bu şüphe zail olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 315[315]

313[313] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/525-528
314[314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/528
315[315] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/528-529

Ufûl ve Bunun Şirki İptal Etmesinin Manası

Hz. İbrahim (a.s) yıldızın batıp kaybolmasıyla, yıldızın, kendisinin Rabbi ve yaratıcısı olamayacağına dair istidlalde bulunmuştur. Bizim, burada şu iki şeyden bahsetmemiz gerekir:
a) "Ufûl" nedir?
b) "Ufûl" yıldızların rab olmadıklarına nasıl delalet edebilir?
Buna göre biz deriz ki, "ufûl" (batıp kaybolmak) bir şeyin, ortaya çıkıp, sonra da batıp kaybolmasından, görülmez hale gelmesinden ibarettir.
Bunu iyice kavradığın zaman, bil ki: Bir kimse bir soru sorarak, şöyle diyebilir: "Ufûl, bir hareket olması bakımından, "hudûs"a (sonradan olmaya) delalet eder. Buna göre, "tulü" (doğma) da, "hudûs"a delalet eder. O halde İbrahim (a.s) niçin, doğmasıyla o yıldızın hadis olduğuna istidlalde bulunmamış da, bu gayesini gerçekleştirmek için yıldızların batmalarına dayanmıştır?"
Cevap: Doğup ve batmanın, hudûs'a delalet etme konusunda müşterek olduklarında şüphe yoktur. Ancak ne var ki peygamberlerin, bütün insanları Allah'a davet etme sadedinde istidlalde bulundukları delilin, onu anlama hususunda zeki, aptal ve akıllı kimselerin müşterek olacakları bir biçimde, mutlaka açık ve net olması gerekir. Hareketin, hudûsa delaleti her ne kadar yakînî ise de, ancak ne var ki bu, insanların sadece ileri gelenlerinin anlayabileceği ince bir iştir. Ama, "ufûl" (batıp kaybolma)nın, {hudûsa delalet etmesine) gelince, bu herkesin anlayabileceği açık bir delalettir. Çünkü yıldızın kudreti, batarken kaybolmuş (zeval bulmuş) olur. Böylece de, "ufûf'un bu maksada delaleti, daha tam ve daha mükemmel olur.
Nitekim, bazı muhakkik alimler imkan tarafına meyletmek ufûfdür demişlerdir. Sözün en güzeli, havas, avam ve orta tabaka insanların kendisinde hissesi olan (yani birşeyler anladıklardır. O halde, "sönüp batmadan", "imkan delilini" anlarlar. Her mümkin muhtaçtır. Muhtaç olanın, ihtiyaçlarının bir sonu yoktur. Binâenaleyh bu ihtiyaçların, varlığı ile bu ihtiyaçlar son bulan ve mümkin olmaktan münezzeh olan bir zata dayanması gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki en son gidiş ancak Rabbinedir" (Necm, 42) buyurmuştur. Orta tabaka ise, sönüp batmaktan mutlak hareketi anlarlar. Binâenaleyh her hareket eden muhdestir ve her muhdes kadir olan bir kadim varlığa muhtaçtır. Bundan dolayı batıp kaybolan birşey ilah olamaz. Aksine gerçek ilah, o batıp kaybolanın muhtaç olduğu varlıktır. Avam tabaka da, "ufûC'den (sönüp kaybolmaktan) batmayı anlarlar. Onlar her yıldızın batmak üzere oluşunu müşahede ederler. O yıldızların ışığı ekşitiyor, kudreti kayboluyor ve sanki terkedilmiş gibi oluyor. Bu durumdaki hiçbir varlığın ilah olmaya hakkı yoktur. Binâenaleyh bu tek kelime, yani Hz. İbrahim (a.s)'in, "Ben böyle sönüp batanları sevmem (afilin)" ifadesi, mukarreb insanların, mü'minlerin ve kafirlerin anladığı payı ifade etmekte ve böylece delillerin en mükemmeli ve burhanların en üstünü olmaktadır.
Burada şu şekilde bir başka incelik daha vardır: İbrahim (a.s), yıldızların durumlarına vâkıf (müneccim) bir kavim ile münazara etmiştir. Müneccimlerin fikrine göre mesele şudur:Yıldız,doğu rub'unda bulunup göğün ortasına doğru yükseldiğinde, tesiri çok kuvvetli olur. Batıp kaybolmaya yüz tuttuğunda ise, tesiri zayıflar ve azalır. Bundan dolayı Hz. İbrahim (a.s) bu incelik ile, ilah olanın kudretinin, acziyete ve kemalinin noksanlığa doğru değişmeyeceğine dikkat çekip şöyle demek istemiştir: Halbuki, ey müneccimler sizin inancınıza göre yıldız batı rub'unda olduğu zaman kuvveti zayıflar, tesiri eksilir ve idare etmekten {müdebbir olmaktan) aciz olur. Bu da, yıldızların ilah olmasının tenkid edilebileceğine delalet eder." Böylece (müneccimlerin) görüşüne göre, batıp kaybolmanın, yıldızın ilah oluşunu zedelemeyi gerektirmede daha tesirli olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.
İkinci Makam: Burada ikinci bir incelik de yıldızların batıp kaybolmalarının, rab olmalarına manî olduğunu izah etmektir. Birisi şöyle de diyebilir: "Bu konuda söylenebilecek en ileri söz yıldızın batıp kaybolmasının, onun muhdes (sonradan yaratılmış) bir varlık olduğuna delalet ettiğini söylemektir. Fakat yıldızın muhdes olması, Hz. İbrahim'in Rabbi ve ma'bûdu olmasına

mani değildir. Baksana müneccimler ile putları Allah'a ulaşma vasıtası sayanlar, en büyük ilahın yıldızları yarattığını, icad ve var ettiğini, sonra bu yıldızların, en aşağı alemdeki bitkileri ve canlıları yarattıklarını söylüyorlar. Böylece yıldızların batıp kaybolmaları,her ne kadar kendilerinin hadis (yaratılmış) olduklarına delalet etse de, hadis oluşlarının, insanların rabbi ve bu alemin ilahları olmalarına mani olmayacağı sabit olur?"
Cevap: Buna karşı ileri süreceğimiz iki makam vardır: 316[316]

Gök Cisimlerinin İlah Olmadıklarının İsbatı

Birinci Makam: Rab ve ilah "ihtiyaçların varıp kendisine dayandığı varlık" demektir. Batmaları sebebi ile yıldızların hadis oldukları ve aklın bedaheti ile de, her muhdes varlığın, varlığı hususunda başkasına muhtaç olduğu sabit olunca, bu yıldızların var olmada, başkasına muhtaç olduklarını kesin olarak söylemek gerekir. Bu böyle olunca, yıldızların, "ihtiyaçlar varıp kendisine dayanan" ilah manasında, rabler ve ilahlar olmaları imkansızdır. Şu halde, kesin olarak anlaşılır ki yıldızların batan varlıklar oluşu, onların rabler ve ilahlar olmasını cerheder.
İkinci Makam: Rab ve ilahdan maksad, o varlığın bizim yaratıcımız, zatımızın ve sıfatlarımızın var edicisi olan bir zat olmasıdır. Buna göre deriz ki: Yıldızların batıp kaybolması hem onları yaratmaktan ve var etmekten aciz olduklarına, hem de onlara ibadet etmenin caiz olmayacağına delalet eder. Bu birkaç şekilde izah edilebilir:
1) Yıldızların batıp kaybolmaları, hadis olduklarına delalet eder. Bunların hadis olmaları da, kadım ve kadir bir fâil-i muhtar (ilaha) muhtaç olduklarını gösterir. Binâenaleyh bu kadir varlığın, kudretinin de ezelî olması gerekir. Aksi halde O'nun kudreti de başka bir kadire muhtaç olur ve bu teselsülü gerektirir. Teselsül ise imkansızdır. Binâenaleyh O (ilah'm) kudretinin ezetî olduğu sabit olur. Bu sabit olunca biz deriz ki: Bu varlığın makduru (mahlûku) olan o şey, mümkün varlık olması bakımından ancak O ilahın makduru olabilir. Halbuki bütün mümkün varlıkların "imkan" (dahilinde oluşları) aynıdır. Binâenaleyh bazı mümkün varlıkların Allah'ın makduru (mahlûku) oluşuna sebep olan şeyin, her mümkinde mevcud olduğu sabit olur. Bundan dolayı her mümkin varlığın, Allah'ın makduru (yani kudret-i ilahiye ile yaratılmış) olması gerekir. Bu sabit ofunca, bu makamın doğruluğunu yakînî delillerle Usûl (tevhid) ilminde de açıkladığımız gibi, mümkin varlıklardan hiçbirinin, O (ilah) olmaksızın meydana gelmesi imkanı yoktur. Velhasıl diyebiliriz ki: Yıldızların batıp kaybolmalarının, -her nekadar bu husus ancak birçok mukaddime ile elde edilse bile-, onların muhdes olduğunu gösterdiği delillerle sabit olmuş olur. Hem sonra o yıldızların bizzat kendilerinin muhdes oluşları, her nekadar bu hususta ancak pekçok mukaddimelerle elde edilse bile, bunların yaratmaya ve var etmeye kadir olduklarının imkansız olduğunu söylemeyi gerektirir. Küf'an'ın delillerinde, mukaddimelerin ancak temel unsurları zikredilir, detay ve tafsilat ise ancak cedel (münazara ve münakaşa) ilmine düşer. Binâenaleyh Hak Teâlâ bu iki mukaddimeyi, remz ve işaret yoluyla zikredince, yıldızların yaratmaya ve var etmeye kadir olamayacaklarının anlatılması hususunda bu iki mukaddime ile yetinilmiştir. İşte bu sebeple Hz. İbrahim (a.s), batıp kaybolan varlıklar olmalarına dayanarak, o yıldızların bu âlemdeki mahlukların rableri ve ilahları olamayacaklarına istidlal etmiştir.
2) Yıldızların batıp kaybolmaları hadis olduklarını; hadis oluşları da onların, var olmaları hususunda kadir ve hür irade sahibi bir yaratıcıya muhtaç olduklarını gösterir. Binâenaleyh o kadir yaratıcı, feleklerin ve yıldızların da yaratıcısıdır. Vasıtasız olarak yıldızlan ve felekleri yaratabilen, insanları haydi haydi yaratabilir. Çünkü en büyük varlıkları yaratabilen, en küçük ve önemsiz şeyleri mutlaka yaratabilir. İşte bu hususa Hak Teâlâ, "Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışı insanların yaratılışından daha büyük (daha zordur)" (Mffmm, 57} ve "Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir? Elbette (kadirdir.) O, (herşeyf) yaratan ve bilendir" (Yasin, si) âyetleriyle işaret etmiştir. Binâenaleyh bu izah yoluyla, en büyük ilahın, insanları yaratmaya ve felekT (semavî) kütlelerin aracılığı olmaksızın- en aşağı

---

[316][316] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/529-530

alemi yönetmeye de kadir olması gerektiği sabit olur. Durum böyle olunca, en büyük ilaha (gerçek ilaha) ibadetle meşgul olmanın,güneşe, yıldızlara ve aya ibadetle meşgul olmaktan daha uygun olduğu ortaya çıkar.

3) Eğer bazı yıldızların yaratıcı ve var edici olmaları doğru olsaydı, bu ihtimal bütün yıldızlar için de söz konusu olurdu. Bu takdirde de insan, kendisini yaratanın, şu yıldız mı, bu yıldız mı yoksa bütün yıldızlar mı olduğunu bilemez ve böylece de yataranını bilme hususunda şüpheler içinde kalırdı. Fakat biz bütün yıldızları tanıyıp, yaratma, varetme ve yönetme işini, bütün yıldızların yaratıcısına isnad edersek, gerçek yaratıcıyı ve var edeni bilmemiz mümkün olur ve ona ibadet ve şükür ile meşgul olabiliriz. İşte bütün bu izahlar ile, yıldızların kaybolup batmasının onların kadîm olamayacaklarını gösterdiği gibi, bu alemin ilahları ve hayvanlar ile insanların rableri olmalarının imkansız olduğuna da delalet ettiği sabit olur. Allah en iyisini bilir ya, bu delilin izahı hususunda söylenecek şeylerin hepsi budur.

Eğer:"Bu(istidlalin yapıldığı)geceden önce, gündüzler ve geceler geçmiş olduğu hususunda, yine yıldızların, ayın ve güneşin batıp kaybolmasının, o geçen gece ve gündüzlerde de meydana gelmiş olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Binâenaleyh yapılan bu izah ile, bahsedilen gecede meydana gelen "batıp kaybolmanın" fazla bir önemi söz konusu değildir?" denilir ise, buna şöyle cevap verilir: Biz, Hz. İbrahim (a.s)'in bu delili, yıldızlara tapmaktan vazgeçip tevhide gelmeye davet ettiği kimselere karşı getirdiğini izah etmiştik. Binâenaleyh, "O gecelerden bir gece bu insanlarla oturmuş ve onları yıldızlara ibadet etmekten menetmeye (uğraşmış.) Tam o bu sözü anlatırken gözü, geçmektej(batmakta) olan bir yıldıza takılmış. O yıldız batınca da, "Eğer bu yıldız bir ilah olsaydı yüksekten alçağa, kuvvetten zaafa geçmezdi" demiş. Yine daha sonra, bu konuşma esnasında ay doğup batmış ve o insanlara (yıldız İçin söylediği) sözü aynen tekrarlamış. Aynı şeyi güneş içinde söylemiş" denilmesi uzak bir ihtimal değildir. İşte Hz. İbrahim'in delilini izah hususunda söyleyebileceğimiz (aklımıza gelen) şeylerin tamamı budur. 317[317]

Altıncı Mesele

Gazali bazı kitaplarında felsefe yaptı ve bu âyette geçen "yıldız"), her yıldızda bulunan cani. nefs-i natıka; "ay'ı",
her felekte bulunan nefs-i natıka; "güneş'i" de, bütün hepsi
için olan "mücerred akıl" manasına hamletti. Ebu AH İbn Sina, âyetteki "ufûlü" (yani batıp kaybolmayı) "imkan delili" manasına aldı. Böylece Gazali de, bunların batıp kaybolmasından kastedilenin, aslında bu şeylerin mümkin varlıklar olduklarını anlatmak olup ayetteki, "Ben, böyle sönüp batanları sevmem" tabirinden muradın da, bunların hepsinin zatları gereği mümkinü'l-vücud olduklarını, dolayısı ile her mümkinin mutlaka bir müessiri (yaratıcısı) olduğunu ve her mümkinin mutlaka vâcibu'l-vücud bir varlığa dayanması gerektiğini iddia etmiştir. Bil ki bu iddiada bir sakınca yoktur. Fakat âyeti bu manaya hamletmek, uzak bir ihtimaldir. Bazı alimler de, âyetteki "yıldız" kelimesini "duyular", "ay" kelimesini "hayal ve vehim", "güneşi" de, "akıl" manasına hamletmişlerdir. Halbu ki idrak edici bu üç kuvvet, kısır ve sınırlıdır. Âlemin müdebbiri olan Allah ise, bunların hepsinin hâkimi ve kahiridir. Allah en iyi bilendir. 318[318]

"Ufül Edenleri ,Sevmem" Tabirimi Delaletleri

Âyetteki, "Ben, böyle sönüp batanları sevmem" tabiri pekçok hükme delalet eder:

Birinci Hüküm: Bu âyet, Hak Teâlâ'nın "cisim" olmadığfna delalet eder. Çünkü eğer Allah Teâlâ bir cisim olsaydı, bizden ebediyyen gaib otup geçip gitmiş olurdu. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, bazan Arş'dan göğe inmesi, bazan da gökten Arş'a yükselmesi imkansız olur. Aksi halde

---

317[317] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/530-532

318[318] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/532-533

Cenâb-ı Hak için de, batıp kaybolma (ufûl) söz konusu olurdu.
İkinci Hüküm: Bu âyet-i kerime, Kerrâmiyye fırkasının iddia ettiği gibi, Cenâb-ı Hakk'ın, sonradan meydana gelme sıfatlara bir mahal (mevsuf) olmadığına delalet eder. Aksi halde Allah değişken bir varlık olurdu ve o zaman da yine O'nun için "ufûl" söz konusu olurdu ki bu imkansızdır.
Üçüncü Hüküm: Bu âyet, akidenin taklid üzerine değil, deliller üzerine bina edilmesi gerektiğini gösterir. Aksi halde böyle bir istidlalde bulunmanın bir faydası olmaz.
Dördüncü Hüküm: Âyet-i kerime, peygamberlerin, Rableri hakkındaki bilgilerinin zarurî değil, istidlalî (yani istidlal ve tefekkür ile elde edilmiş) olduğuna delalet eder. Aksi halde, Hz. İbrahim (a.s) istidlalde bulunmaya ihtiyaç duymazdı.
Beşinci Hüküm: Âyet, marifetullahın. ancak Allah'ın yarattığı şeylerin halleri üzerinde düşünüp istidlalde bulunma yoluyla olduğuna delalet eder. Çünkü bu bilgiyi bir başka yolla elde etmek mümkün olsaydı, Hz. İbrahim (a.s) bu yola yönelmezdi. Allah en iyi bilendir.
Hak Teâlâ'nın "Sonra ay'ı doğar halde görünce de, "Bu mu benim Rabblm?" demiş. Fakat o da batıp gidince, "Andolsun ki eğer Rabblm bana hidayet etmemiş olsaydı muhakkak sapanlar güruhundan olurdum" demişti" buyruğu ile ilgili olarak iki mesele vardır: 319[319]

Birinci Mesele

Arapçada, ay doğmaya başladığı zaman, (Ay doğdu); yine güneş doğmaya başladığında(güneş doğdu), ve "doğmuş yıldızlar" manasında, denilir, e I-Ez heri şöyle demiştir: "Bu kelime sanki "parçalamak ve yarmak' manasına gelen kelimesinden alınmıştır. Buna göre sanki yıldız, doğuşu ile karanlığı yarıp parçalamaktadır." Binâenaleyh âyet, Hz. İbrahim (a.s)'in, yıldız hakkında söylediğinin aynısını, ay hakkında da kullandığını ifade etmektedir. 320[320]

İkinci Mesele

Âyetteki "Andolsun ki eğer Rabbim bana hidayet etmemiş olsaydı muhakkak sapanlar güruhundan olurdum" ifadesi,hidayetin ancak Allah'dan olduğuna delalet etmektedir. "Hidayet" kelimesinin, "(doğruyu bulmaya) muktedir kılmak, engelleri ortadan kaldırıp, (hidayetin) delillerini dikmek" manasına hamletmek rnümkün değildir. Çünkü bunların hepsi zaten mevcut idi. Binâenaleyh bu şeyler mevcut olduğu halde, Hz. İbrahim (a.s)'in Allah'dan istediği hidayetin, bunların üstünde birşey olması gerekir. Bil ki Hz. İbrahim (a.s)'in, bizim mezhebimiz (inancımız) üzere olduğu, hiçbir akıllıya şüpheli ve karışık gelmeyecek bir şekilde açıktır. Çünkü o, bu âyette hidayeti açıkça Allah'a nisbet etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "(O rab), beni yaratan ve bana hidayet edendir" (Şu'arâ. 78) âyeti ile, "Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut" , 35) âyetinde de durum böyledir. 321[321]

Şems Hakkında Denilmesinin İzahı

Allah Teâlâ'nın 'Sonra güneşi doğar görünce, "Bu mu imiş benim Rabbim? Bu hepsinden de büyük" demiş" buyruğu ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 322[322]

Birinci Mesele

Allah Teâla, "güneş" (şems) kelimesi müennes olduğu halde, bunun için (müzekker olan) ıöa

---

319[319] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/533
320[320] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/533-534
321[321] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/534
322[322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/534

(Bu) zamirini kullanmış, şeklini kullanmamıştır. Bunun birkaç izah şekli vardır:
1) "Şems" kelimesi, ışık ve aydınlık manasındadır. Bu nedenle Hak Teâlâ, kelimeyi bu manaya göre kullanmış ve böylece de müzekker kabul etmiştir.
2) "Şems" kelimesinde açık bir müenneslik alameti bulunmamaktadır. Bu kelimenin lafzı müzekker bir lafza benzeyip, "nûr" (ışık) manasına da gelince, işte bu iki bakımdan kelimeyi müzekker kabul etmek doğru ve yerinde olmuştur.
3) Hz. İbrahim (a.s) "Doğan şu şey..." veya, "Gördüğüm şu şey..." manasında, bu zamiri kullanmıştır.
4) Kelimeyi bu şekilde kullanmaktan maksad, edebe riayet etmektir.Bu edeb de, rubûbiyyeti ifade eden bir lafız kullanıldığı zaman, onu müennes yapmamaktır. 323[323]

Güneş Hakkında Hz. İbrahim'in "Haza Ekber" Sözünün İzahı

Âyetteki, "Bu hepsinden de büyük" ifadesi, "Bu, yıldızların en büyüğü ve en kuvveti is i d ir. Binâenaleyh ilah olmaya diğerlerinden daha uygundur" manasındadır. Eğer, "Batıp kaybolma (Ufûl), güneş için de söz konusu olduğuna göre, "Ufûl", rab oluşa mani olup böylece de güneşin rab olmasının imkansızlığı sabit olunca, bu imkansızlık ay ve diğer yıldızlar için haydi haydi söz konusudur. Bu yol ile, güneş hakkında bu sözü söylemenin, aynı şeyi ay ve yıldızlar hakkında söylemeye İhtiyaç bırakmadığı ortaya çıkar. Binâenaleyh Hak Teâtâ, îcaz ve ihtisara (özlü ve kısa ifade kullanmaya) riayet ederek, niçin bu âyetlerde sadece güneşi zikretmekle yetinmemiştir?" denilir ise biz deriz ki: Bir meseleyi en aşağıdan yukarıya doğru kademe kademe yükselerek ele almanın, o meseleyi anlatmada, izah etmede ve te'kid etmede yapacağı tesir, diğer üslûblarda bulunmaz. Bu sebeple, Hak Teâlâ'nın bu hususları bu şekilde anlatması daha münasip ve yerinde olmuştur.
Allah Teâlâ'nın "Ey kavmim, ben sizin (Allah'a) eş koştuklarınızdan katiyyen uzağım " demişti" âyetine gelince bunun manası şudur: "Delillerin de gösterdiği gibi, bu yıldızların rab ve ilah olamayacakları ortaya çıkınca, Hz. İbrahim şirkten uzak ve beri olduğunu ifade etmiştir."
Birisi şöyle diyebilir: "Farzedelim ki delillerin delaletiyle yıldızların, ayın ve güneşin rab ve ilah olamayacakları sabit olmuş olsun. Fakat bu kadarlık bir sabit oluş ile, mutlak manada Allah'ın ortakları olmadığını ve tevhidi söylemek gerekmez. O halde Allah'ın mutlak manada bir olduğunu isbat etme, bu yıldızların rab olamayacaklarına dair delil üzerine bina edilmiştir?" Buna şöyle cevap verilir: Bu kavim, (yıldızlar dışında), Allah'a eş koşulan diğer şeyleri nefyetmeye müsait idiler. Onlar ancak bu belli hususta (yani güneş, ay ve yıldızların, Allah'ın şerikleri olup olmadıkları hususunda) karşı çıkmışlardı. İşte bu deliller ile, bu varlıkların da rab ve ilah olmadıkları ortaya çıkıp, bunların dışındaki varlıkların ilah olmadığı hususunda ittifak olunca, mutlak manada bütün şirk koşulan şeyleri nefyetmek kesinleşmiştir.
Ayetteki, "Şüphesiz ki ben yüzümü, bir muvahhid olarak, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah 'a yönelttim! Ben müşriklerden değilim" buyruğu ile ilgili iki mesele vardır: 324[324]

Birinci Mesele

Nâfi, İbn Âmir ve Âsım'dan rivayet eden Hafs, kelimesindeki yâ harfini fethaıı olarak ^rj şeklinde; diğer diğer kıraat imamları ise bunu fethasız olarak tarzında okumuşlardır. 325[325]

İkinci Mesele

Bu sözü, zahirî manasına hamletmek mümkün değildir. Bilakis bu ifadeden murad, "İbadetimi ve taatımı (Allaha) yönelttim" mânâsıdır. Bu mecazi mananın caiz oluşunun sebebi şudur:

323[323] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/534
324[324] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/535
325[325] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/535

Başkasına itaatkâr olan, onun emirlerine uyar ve ona inkiyad eder. Binâenaleyh o yüzünü ona çevirir. Böylece "yüzünü ona doğru döndürme" tabiri "itaat" etme mânasına gelen mecazi bir ifade olur.
Allah Teâlâ'nın "Gökleri ve yeri yaratmış olan (Allah'a) yönelttim" buyruğunda şöyle bir incelik bulunmaktadır: Hak Teâlâ, şeklinde harf-i cenini kullanmamış, aksine bu harf-i cerri terkederek, şeklini kullanmıştır. Bunun hikmeti şudur: Kalb yüzünü Allah'a doğru döndürme olmaz. Çünkü Hak Teâlâ, bir mekanda ve yönde bulunmaktan münezzehtir. Bilakis kalb yüzü, Allah'a ibadet etmek için, O'nun hizmetine ve taatine döndürülür. İşte burada (ona doğru) kelimesinin zikredil mey ip, onun yerine "lâm" harf-i cerrinin kullanılması, Ma'bûd'un mekândan ve yönden münezzeh olduğuna delalet eder. kelimesi ise, "Bu ikisini, gökleri ve yeri varlık alemine çıkardı" manasınadır. Bu kelimenin asıl manası, "yarmak"tır. Nitekim Arapça'da, ağaç yaprak ve çiçek açtığı zaman, (Ağaç, yaprak ve çiçek çıkararak yarıldı) denilir. Âyetteki "hanif" kelimesi ise, "(bâtıldan) meyledip, sapan" manasındadır. Ebu'l-ÂMye, "Hanif, namaz kılarken Kabe'ye meyledip yönelen kimse manasındadır" demiştir. Yine bu kelimenin, "Allah'dan başka hertürlü ma'bûddan yüz çevirip uzaklaşan kimse" manasında olduğu da söylenmiştir. 326[326]

"Kavmi ona hüccet getirmeye kalkıştı. O dedi ki: "Allah bana hidayet etmiş iken, siz benimle O'nun hakkında hâla çekişiyor musunuz? Ben O'na ortak koşmgunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabbim birşey dilerse, o müstesna. Rabbimin ilmi herşeyi sarıp kuşatır. Hâla düşünüp öğüt almayacak mısınız?"
Bil ki Hz. İbrahim (a.s) onlara, yukarıda geçen delilleri getirince, kavmi de ona karşı, kendi inançlarının doğruluğuna dair bazı deliller getirmişlerdir:
1) Onlar, "Biz atalarımızı, bir din üzere bulduk (gördük) " {Zuhruf, 22» şeklindeki sözlerinde ve peygamberleri hakkında söyledikleri, "O, (bütün) tanrıları bir tek tann mı yapmış? Bu, gerçekten acafb bir iştir" <sâd. 5) şeklindeki sözlerinde de olduğu gibi, "taklid"e tutunmuşlardır.
2) Onlar, Hz. İbrahim (a.s)'i. "Eğer sen, bu putların Hanlığını tenkid edersen, putların çeşitli musibet ve belalarına uğrarsın " diye korkutmaya çalışmışlardır. Bunun bir benzeri de, Hûd (a.s)'un kavminin kıssasında Cenâb-ı Allah'ın naklettiği onların şu sözleridir: "Biz, "Tanrılarımızdan biri seni fena çarpmış!" (demekten) başka (blrşey) söylemeyiz" (Hûd,54). Binâenaleyh Hz. İbrahim (a.s)'in kavmi de O'na karşı böyle sözler söylemişlerdir.
Hz. İbrahim (a.s), onların (birinci) hüccetlerine "O dedi ki: "Allah bana hidayet etmiş iken, siz benimle O'nun hakkında hâla çekişiyor musunuz?" şeklinde cevap vermiştir. Bu, "Hidayete ermeyi ve yakînî bilgiyi gerektiren deliller ile, sözümün doğruluğu ortaya çıkınca, daha nasıl sizlerin sakat hüccetlerinize ve yanlış sözlerinize iltifat edilir ki?.." demektir.
O onların, kendisini putların (gazabı) ile korkutması hususundaki ikinci delillerine ise, "Ben O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Çünkü ancak tayda ve zarar verme gücünde olandan korkulur. Putlar ise, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve ne fayda ne zarar veremeyen cansız nesnelerdir. Öyle ise onlardan niçin korkutsun ki?.." diye cevap vermiştir.
Eğer: "Şüphe yok ki tılsımların (sihirlerin) de bazı belli tesirleri vardır. Binâenaleyh bu bakımdan, sihirlerden korkulması niçin mümkün olmasın?" denilir ise, biz de deriz ki: Sihrin tesiri, yıldızların tesirlerine bağlıdır. Biz daha önce yıldızların bazı tesirler icra edebilmesinin, ancak Allah'ın yaratması ile olabileceği hususunda deliller getirmiştik. Binâenaleyh ümid ve korku aslında ancak Allah'dan olur.
Âyetteki, "Ancak Rabbim birşey dilerse o müstesna..." ifadesinin birkaç izahı vardır:
1) Bu, "Ancak, bir günah işleyip de bundan dolayı Cenâb-ı Allah'ın bana bir ceza indirmeyi dilemesi müstesna..." demektir.
2) Bu, "Allah Teâlâ'nın. beni dünya meşakkatlarıyla imtihan edip, bundan dolayı benden bazı mûtad nimetlerini kesmeyi dilemesi durumu müstesna..." demektir.

326[326] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/536

3) Bu şu manadadır: "Rabbimin dileyip de, sizin şirk koştuğunuz şeylere hayat verip, onlara zarar ve fayda verme gücü vermek ve onları, bana hayır ile şer ulaştırmaya kadir kılmak suretiyle, benim sizin o şirk koştuğunuz şeylerden korkmam hali müstesna..." Âyetin lafzı, bütün bu manalara gelebilir. İşin özü şudur: İnsanın gelecek hayatında başına hoş olmayan şeylerin gelmesi mümkündür. Ahmak olan insanlar, onun başına gelen bu nahoş şeylerin, onun, putların Hanlığını ta'n edip tenkit etmesine bağlamaktadırlar... Bundan dolayı İbrahim (a.s), eğer başına bir kötülük gelirse, bunu böyle bir sebebe bağlamadığını göstermek için bu sözü söylemiştir.
Sonra Hz. İbrahim (a.s) "Rabbinin ilmi her şeyi sarıp kuşatmıştır" demiştir. Yani, "O, Allâmu'l-guyûb" (gayblerin en iyi bilicisidir); bundan dolayı O, ancak iyi, uygun ve hikmetli olanı yapar... İnsanın başına, dünyanın hoş olmayan şeyleri gelirse, bu da böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, putların ilahlığını tenkide mukabil bir ceza olmak üzere değil, ama o hoş olmayan şeylerde bir maslahat ve hayır tarafı bulunduğunu bildiği (bu nahoş şeyi) vermiştir.
Allah Teâlâ daha sonra "Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?" buyurmuştur. Bu, "Allah'ın şerikleri, zıdları ve ortakları (endâd) olmadığını söylemenin, başa bela gelmesini ve bir azabın inmesini gerektirmediğini ve Allah'ın tevhidi ve münezzehliğini isbat etmenin de bir azaba duçar olmayı hak etmeyi gerektirmediğini düşünmüyor musunuz?" demektir. Allah en iyisini bilendir. 327[327]

İkinci Mesele

Nâfi ve İbn Âmir, iki nundan birisini hazfetmek suretiyle, şeddesiz nun ile şeklinde; diğer kıraat imamları
iki nûnu birbirine ıdğam ederek şeddeli olmak üzere, şeklinde okumuşlardır, Âyetteki ifadesini ise, Nâfl ve İbn Amir, kelimenin aslına uygun bir biçimde yâ harfini belirtmek suretiyle, şeklinde; diğer kıraat imamları ise, kolaylığı gözeterek, bu yâ harfinin hazfedil m esiyle şeklinde okumuşlardır. 328[328]

Üçüncü Mesele

Hz. İbrahim (a.s), kavmine karşı, Allahu Teâlâ hakkında, Ben, böyle sönüp batanları sevmem" (Enam, 76) ifadesiyle hüccet getirmiş, kavmi de O'na karşı Allah hakkında hüccet getirmişti. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onlar hakkında haber verdiği şu ifadesinde anlatılmaktadır: "Kavmi ona hüccet getirmeye kalkıştı. O dedi ki: "Siz... Onun hakkında hâla çekişiyor musunuz?.." Bu âyetten elde ettiğimiz netice şudur: Allah hakkında delil getirmek bazan büyük bir medhi ve ileri derecede bir övgüyü gerektirir....Ki bu, Hz. İbrahim (a.s)'in yaptığı şekilde delil getirmedir... Bu medh ve övgü ise, Cenâb-ı Allah'ın, "İşte bunlar kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi..." (Enam, 83) âyetinde belirtilmiştir.
Allah hakkında hüccet getirmek, bazan da kınanmayı gerektirecek şekilde olur... Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz benimle Onun hakkında hâla çekişiyor musunuz?" buyruğunda anlatılmıştır. Bu ikisi arasında bir fark bulunmamaktadır. Ancak ne var ki, hak dini iyice anlatma hususunda delit getirmek, medhü sena çeşitlerinin en büyüklerine nail olmayı; bâtıl dini yerleştirme hususunda hüccet getirmek ise, kınanma ve ayıplama çeşitlerinin en büyüğüne hedef olmayı gerektirir...
İşte bu asi sabit olunca, şu gelen şey, muteber bir kaide olur: "Kur'an-ı Kerim'de gelen ve kendisindeki haberler, hüccet getirme ve münazara yapma işinin çirkin görüldüğüne delâlet eden yerlerdeki açıklamalar, bâtıl dinin yerleştirilmesiyle ilgili (hüccet getirmeler) manasına; bunların övüldüğüne delalet eden her yerde de, hak dinin ve doğru inancın anlatılması için

---

327[327] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/536-538
328[328] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/538

(hüccet getirme) ve münazara manasına hamledilir..." Allah en iyisini bilendir. 329[329]

"Hem Allah'ın size (haklarında) hiç bir delil ve burhan indirmediği şeyleri siz (Ona) eş koşhjğunuzdan korkmazken, ben eş koştuğunuz o nesnelerden niyekorkayım? İki zümreden hangisi emin olmaya daha lâyıktır; biliyorsanız (söyleyin bakalım?) İman edenler ve imanlarım zulüm ile bulaştırmayanlar (yokmu), işte ancak onlarındır emin olma hakkı; ve onlar, doğru yolu bulmuş kimselerdir" (En'âm, B-82).
Bil ki bu açıklamalar, önceki ifadedeki cevabın geri kalan kısmıdır. Mânanın takdiri ise şu şekildedir: "Sizler, günahların en büyüğü olan şirkten korkmazken, hiçbir fayda ve zarar veremeyen putlardan ben niye korkayım?" 330[330]

Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın "Size (haklarında) hiçbir delil ve burhan İndirmediği" ifadesi hakkında iki izah bulunmaktadır:
a) Bu ifade, böyle bir kıssa (ve davada), bir hüccet ve delilin bulunmasının imkansızlığını ifade eden bir kinayedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim Allah'la beraber diğer btr tanrıya -buna dair hiçbir delil olmamasına rağmen-tap&rsa..." (MO'minûn, 117) buyruğudur. Bundan murad ise, bu konuda bir delilin bulunmasının imkansız olduğunu beyandır.
b) Bu heykelleri ve suretleri, dua ve namazlar için kıblegâh edinmekle emrolunmak, aklen imkansız değildir. Buna göre Allah Teâlâ'nın "Size haklarında hiçbir delil ve burhan indirmediği şeyler..." tabirinin manası, bu konuda bir emrin varid olmadığıdır. Bu sözün neticesi (özü) şudur: "Size ne oluyor ki emniyet duyma durumunda benim kendimi emniyette görmemi reddediyorsunuz, ama korku duyulacak durumda iken kendinizi emniyette hissetmenize şaşmıyorsunuz?" Hz. İbrahim (a.s), "Hangimizin durumu emin olmaya daha uygun, benim mi, sizin mi?" demedi. Kendi nefsini tezkiye etmiş olmamak için, bunun yerine, "İki zümreden hangisi yani müşrikler zümresi ile muvahhtdler zümresinden hangisi emin olmaya daha layıktır " dedi. Sonra bu soruya cevap olarak, şu sözünü getirdi: "iman edenler ve imanlarını zulüm üe bulaştırmayanlar..." Bu, Hz. İbrahim (a.s)'in hüccet getirme hususundaki sözüne dahildir ve bunun manası, "Kendileri için mutlak manada emniyetin söz konusu olduğu kimseler, kendilerinde şu iki vasfı bir araya getirmiş olanlardır: Birincisi, iman; ki bu, "kuvve-i nazariyye" (tefekkür gücü)nün mükemmelliğini ifade eder. İkincisi, onların, imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmamalartdır. Ki bu da, "kuvve-i ameliyye" (tatbik (pratik) kuweti)nin mükemmelliğini gösterir.. 331[331]

Güven Duyma, Müminlerin Hakkıdır

Cenâb-t Hak daha sonra, "İşte ancak onlarındır emin olma hakkı; ve onlar, doğru yolu bulmuş kimselerdir" buyurmuştur. Bil ki bu âyete, bir taraftan bizim ehl-i sünnet âlimleri, diğer taraftan da Mutezile tutunmuştur. Bizim âlimlerimizin bu âyete tutunma sebeplerine gelince biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, emniyete vesile olan imanda zulmün bulunmamasını şart koşmuştur. Eğer iman denilen şeyin parçalarından birisi de "zulmü terketmek" olsaydı, böyle bir kayıt ve şart abes olurdu. Binâenaleyh, fasıkın da mü'min olduğu sabit olup, bu izahla, Mutezile'nin görüşünün de batıllığı anlaşılmış olur. 332[332]

Mutezlle'nln Bu Ayete Tutunması Ve Onlara Reddiye

329[329] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/538-539
330[330] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/539
331[331] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/540
332[332] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/540

Mutezile ise bu âyete şu bakımdan tutunmuştur: "Allah Teâlâ, emniyetin meydana gelebilmesi için şu iki şeyin bulunmasını şart koşmuştur: İman ve imana zulmün karışmaması... Binâenaleyh, fasık (günahkâr) için, emniyetin bulunmaması gerekir. Bu da, onun için bir vaid ve tehdidin bulunmasını gerektirir."
Âlimlerimiz buna şu iki şekilde cevap vermişlerdir:
Birinci Vecih: Hak Teâlâ'nın, "ve imanlarını zulüm ile bulaşürmayanlar..." buyruğunda geçen "zu!üm"den maksad şirktir. Zira Cenâb-ı Hak, Lokman (a.s)'dan, oğluna, "Evladım, Allah'a ortak koşma. Çünkü şîrk elbette büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) dediğini nakletmiştir. Burada murad edilen ise, Allah'a iman edip, O'na tapmada, tapınılır olmada O'na ortak isnat etmeyenlerdir. Bunun böyle olduğunun delili ise, bu kıssanın başından sonuna kadar şerikleri, zıdları ve ortakları nefyetmek konusunda varid olmasıdır. Bu kıssada, taat ve ibadetler zikredilmemiştir. Binâenaleyh âyetteki "zulm"ü bu manaya hamletmek gerekir.
İkinci Vecih: Ehl-i salât (müslümanlann) fasıklarına yapılan tehdit ve vaidin "Allah'ın onlara azab etmesi..." veyahut da, "onları affetmesi..." manalarına gelmesi muhtemeldir. Her iki takdirde de, emniyyet bulunmayıp korku var ve söz konusu demektir. Binâenaleyh, emniyyetin bulunmayışı sebebiyle, mutlaka azaba uğrayacaklarına hükmetmek gerekmez... Allah en iyi bilendir. 333[333]

İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi. Biz kimi dilersek, onu derece derece yükseltiriz... Şüphe yok ki, Rabbln tam hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir..." (En'Am. 83).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 334[334]

Hz. İbrahim’e Verilen Hüccet

Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetin başındaki tilke "İştebunlar..." sözü, daha önce geçen bir söze işarettir. Bu sözün ne olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Ben böyle sönüp batanları sevmem" (En'âm, 76» buyruğuna işarettir.
b) Bu, Hz. İbrahim'in kavminin O'na, "ilahlarımızı tenkit ettiğin için, seni ilahlarımızın çarpmasından korkmaz mısın?" şeklindeki sözlerine işarettir. Bunun üzerine İbrahim (a.s) onlara, "Allah'a şirk koştuğunuz ve alemin Halıkı, Müdebbir'i ile, yontulmuş ağaç ve elle yapılmış putları, ibadet hususunda müsavi tuttuğunuz için, sizler korkmuyor musunuz?" demişti...
c) Bununla, hepsinin murad edilmiş olması muhtemeldir...
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Tilke mübteda,hüccetuna ise onun haberidir, ^»'jü 1*15*' "İbrahim'e verdiğimiz..." ifadesi de haberin sıfatıdır. 335[335]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte bunlar, İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdir" buyruğu o hüccetlerin, Hz. İbrahim'in aklına, ancak Cenâb-ı Hakk'ın getirmesi ve o hücceti O'nun aklında açığa çıkarması, izhar etmesiyle meydana geldiğine delalet eder. Bu da, iman ve küfrün ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiklerine delalet eder. Bu husus Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz kimi dilersek, onu derece derece yükseltiriz... " buyruğu ile de kuvvet kazanır. Zira bu ifadeyle, Hak Teâlâ'nın Hz. İbrahim'e o delili vermesi sebebiyle, O'nun İbrahim'in derecesini yükseltmesi kasdedilmiştir. Eğer o hüccet sebebiyle elde edilen için, Allah tarafından değil, aksine Hz. İbrahim tarafından olmuş olsaydı, o zaman İbrahim (a.s), kendi kendinin derecelerini yükselten zat olmuş olurdu... Bu durumda da Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz kimi dilersek,

---

333[333] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/541
334[334] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/541
335[335] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/542

onu derece derece yükseltiriz..." buyruğunun manası batıl olmuş olurdu... Binâenaleyh, bu ifadenin bizim, "Hidayet ve dalalet, Allah'tandır..." şeklindeki görüşümüz hakkında açık bir ifade olduğu sabit olur. 336[336]

Ayetin Haşeviyyeyi Reddetmesi

İşte bu âyet, Haşeviyye'nin, tefekkürü, delil ve hücceti zikretmeyi tenkid eden tutumlarının yanlış olduğunu gösteren delillerden birisidir... Çünkü Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e bu yüksek makamı ve yüksek derecelere nail olmayı; tevhid hususunda delil getirmesi, onu izah etmesi ve o-delilini savunması sebebiyle vermiş, nasib etmiştir. İşte bu da, nübüvvet ve risaletten sonra, bu mertebeden daha yüce ve daha şerefli bir mertebenin bulunmadığına delalet eder. 337[337]

Mükâfat Olarak Verilen “Derecatın” İzahı

Âsim, Hamza ve Klsaî, izaîetsiz ve tenvin ile diğer kıraat imamları ise, izafetle şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatin mânası, "Biz dilediğimiz kimseleri, pekçok derecelere yükseltiriz..." şeklinde olur. Böylece, âyette geçen ifadesindeki lâfzının mahalli mansûb olmuş olur. İbn Mukassim, "Bu kıraat, derece ve mertebe bakımından, onların birbirlerine üstün kılındıklarına daha fazta delalet eder..." demiştir. Ebu Amr ise, "izafet, tek bir dereceye delalet ettiği gibi, pekçok derecelere de delalet eder... Halbuki tenvin, sadece pekçok derecelere delalet eder..." demiştir. 338[338]

Beşinci Mesele

Âlimler, o derecelerin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir... Bu cümleden olarak denilmiştir ki, o dereceler, o
kimsenin amellerinin âhiretteki dereceleridir. Yine, "o hüccetler, yüksek derecelerdir. Zira onlar, büyük bir mükâfaat gerektirirler" denilmiştir. Yine bu âyete, "Biz, istediklerimizi, dünyada kendisine nübüvvet ve hikmeti; ahirette de cennet ve sevabı, mükafaatı vermek suretiyle derecelerini yükseltiriz" şeklinde mâna verilmiştir. Öte yandan bu âyete, "Biz, istediklerimizin derecelerini ilim ile yükseltiriz" şeklinde de mâna verilmiştir. Bil ki bu âyet, en mükemmel mutluluğun, ruhanî sıfatlarda, maddî sıfatlardan uzaklaşmada bulunduğuna en çok delalet eden delillerdendir... Bunun böyle olduğunun delili ise, Hak Teâlâ'nın, (Önce) "İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi..' buyurup, daha sonra da, "Biz kimi dilersek, onu derece derece yükseltiriz..." buyurmuş olmasıdır. İşte bu, bu yüce makamın elde edilmesine vesile olan şeyin, o hüccetin verilmiş olması olduğunu gösterir. Bu da nefsin, o hüccetin özüne, hakikatine vâkıf olup, onun aydınlığına muttali olmasının, insan ruhunun maddi alemin en aşağı derecesinden, manevi alemin zirvesine yükselmesini iktiza ettiğini gösterir. Bu ise, yücelik ve mutluluğun sadece ruhani ve manevi şeylerde olduğuna delalet eder. Allah, en iyisini bilendir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Tam hikmet sahibidir, hakkıyia bilendir..." ifadelerine gelince bunun manası, "Cenâb-ı Hak, dilediği kimselerin derecelerini, arzusuna göre ve gelişigüzel değil, ancak hikmet ve ilminin muktezasına göre yükseltir, yüceltir. Zira, Allah Teâlâ'nın fiilleri abesten, fesâd ve bâtıl olmaktan münezzehtir" şeklindedir. 339[339]

"Biz ona İshak İte Yakûb'u ihsan ettik ve her birini hidayete erdirdik. Daha evvel de Nuh'u ve

---

336[336] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/542
337[337] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/542
338[338] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/543
339[339] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/543

O'nun neslinden Davud'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yusufu, Musa'yı ve Harun'u hidayete kavuşturduk. Biz iyi hareket edenleri işte böyle mükâfaatlandınnz... Zekeriyyâ'ya, Yahya'ya, İsa'ya, İlyâs'a da (böyle hidayet verdik). (Onların) hepsi saUhlerdendlrJsmaH'i, Elyasa'yı, Yunus'u, Mut'u da (hidayete ilettik). Her birini, kendi zamanlarında yaşayan insanlara üstün kıldık. Onların babalarından, zihniyetlerinden, biraderlerinden kimini de (yine üstün imtiyazlara mazhar ettik), onları seçtik, onları doğru bir yola ilettik... İşte o, Allah'ın hidayet yoludur ki, bunu kullarından kime dilerse ona nasib eder. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yapageldikleri her şeyr kendi hesaplarına elbette boşa gitmişti..." (En'am, 84-88). 340[340]

Hz. İbrahim (a.s.)’e Verilen Nimetler

Bil ki, bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır: Allah Teâlâ Hz. İbrahim (a.s)'in tevhid hususunda Allah'ın hüccetini izhar edip, bu delili desteklediğini ve O'nu müdafâ ettiğini nakledince, Hz. İbrahim'e vermiş olduğu çeşitli nimet ve ihsanlarını sayıp dökmüştür. Bunlardan birincisi, O'nun, "İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdir" (En'âm, 83) âyetinin ifade ettiği husustur. Bundan maksad "İbrahim'e o hücceti biz verdik; O'nu, o hüccete biz ulaştırdık ve onu, o hüccetin özüne biz vakıf kıldık..." demektir. Cenâb-ı Hak, fiillerini büyük hükümdarların söz söyleme üslûbuna uygun olarak, azamet ve büyüklüğe delalet eden "cemi" (çoğul) zamiriyle beyan buyurmuştur. Nitekim hükümdarlar "Biz yaptık..., biz dedik..., biz söyledik..." şeklinde ifade ederler. Yüce Allah, burada kendisini, azamet ve ululuğa delalet eden bir üslubla zikrettiğine göre, bu azametin mükemmel, yüce ve çok şerefli bir azamet, Hz. İbrahim'e vermiş olduğu o hüccetin, nimetlerin en şereflilerinden ve bağışların ve hediyyelerin de en ulularından olduğuna delalet eder...
Bunların İkincisi, Allah Teâla'nın yüceliği ve, yüce derecelere nail olmayı, Hz. İbrahim'e tahsis etmesidir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz kimi dilersek, onu derece derece yükseltiriz..." âyetinin ifade ettiği husustur.
Üçüncüsü, Allah'ın Hz. İbrahim'i dünyada aziz kılmasıdır. Zira, Atlahu Teâla, insanların en şereflileri olan nebî ve resulleri, onun neslinden ve zürriyetinden getirmiş ve bu ikramı, onun neslinde Kıyamete kadar sürdürüp devam ettirmiştir. Çünkü insanın, kendi neslinden peygamberlerin ve kralların geleceğini bilmesi, en büyük mutluluk ve neşe sebeplerindendir. Bu âyetlerden Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, Hz. İbrahim'in, tevhidin delillerini hakkıyla müdafaa etmesine bir mükâfaat olarak, Hz. İbrahim'e verdiği nimetleri saymaktır. İşte bu cümleden olarak, "Biz ona, onun sulbünden İshak'u ondan sonra da, İshak'm sulbünde Yakûb'u ihsan ettik..." buyurmuştur. 341[341]

Bu Makamda Hz. İsmail'in Zikredilmemesinin İzahı

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ niçin Hz. İsmail'i Hz. İshâk'la beraber zıkretmeyip de, aksine O'nu, Hz. İshâk'tan çok sonra zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: (Bunları) burada zikretmekten maksat, Jsrailoğullannın peygamberlerini zikretmektir. Onların hepsi de, İshak ve Yakub'un zürriyetidir. İsmail (a.s)'e gelince, O'nun sulbünden, Hz. Muhammed'den başka hiçbir peygamber gelmemiştir. Hz. Muhammed'in, bu makamda zikredilmesi uygun düşmez... Zira Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Araplara karşı Allah'a şirk koşmayı nefyetme hususunda, "Hz. İbrahim, şirki bırakıp tevhid akidesinde sebat edince, Allah Teâlâ ona gerek dinî, gerekse dünyevi hususlarda çok büyük nimetler vermiştir. Hz. İbrahim'e dünyevi bakımdan verdiği en büyük nimetlerden birisi de, ona peygamber ve hükümdar olacak nesiller vermesidir..." diye istidlalde bulunup delil getirmesini emretmiştir. Binâenaleyh, bu hücceti getiren bizzat Hz. Muhammed (s.a.s) olunca, O'nun bu makamda, bu sadedde

---

340[340] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/544

341[341] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/544-545

zikredilmesi imkansız olur. İşte bu sebepten dolayı Hz. İsmail, Hz. İshak ile beraber zikredilmemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "daha evvel de Nuh'u... hidayete kavuşturduk" buyruğuna gelince bundan murad. Allahu Zülcelâl hazretlerinin, Hz. İbrahim'i nesebleri en şerefli olanlar arasında kıldığını beyandır. Bu böyledir, zira Allah Hz. İbrahim'e, Hz. İshâk ve Yakûb gibi çocuklar nasib etmiş, İsrailoğutlarının peygamberlerini bu ikisinin neslinden meydana getirmiş ve Hz. İbrahim'i ve Hz. Nûh, İdris ve Şîs (Şit) gibi temiz ecdadın sulbünden çıkarmıştır. Bundan maksad ise, Hz. İbrahim'e gerek çocukları gerekse ataları bakımından yapılmış olan ikram ve izzeti ortaya koymaktır. 342[342]

Hz. Nuh'un Zürriyeti Hakkında

Cenâb-t Hakk'ın Ve onun neslinden Davud'u, Süleyman'ı..." buyruğuna gelince, ,uji ^*j ifadesindeki zamirin, Nûh (a.s)'a ait olduğu ileri sürülmüştür. Bunun böyle olduğuna şunlar da delalet eder:

a) Âyette bu zamire en yaktn olarak zikredilen kelime (ve Nûhen) "ve Nuh'u..." kelimesidir. Binâenaleyh, zamirin en yakın kelimeye raci olması vacibtir.

b) Allahu Teâlâ, bu peygamberler içinde Lût (a.s)'u da zikretmiştir. Halbuki, Lût, Hz. İbrahim'in kardeşi oğlu olup, Hz. İbrahim'in zürriyetinden değildir. Aksine Lût, Hz. Nûh (a.s)'un zürriyetinden olup, Hz. İbrahim zamanında peygamberdir...

c) Bir kimsenin çocuğu hakkında, "O, onun zürriyetidir" denilemez. Binâenaleyh, buna göre İsmail (a.s), Hz. İbrahim'in zürriyetinden değil, tam aksine Hz. Nûh (a.s)'un zürriyetindendir.

d) Yunus (a.s)'un da, Hz. İbrahim'in zürriyetinden olmadığı; O'nun, Nûh (a.s)'un zürrivetinden olduğu da söylenmiştir.

2) ifadesindeki zamirin, Hz. İbrahim'e raci olmasıdır. Buna göre kelamın manası, Dâvud ve Süleyman (a.s) da, Hz. İbrahim'in zürriyetindendir " şeklinde olur. Bu görüsü benimseyenler şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: Bu âyetlerde, esasen zikredilmek istenen zat, Hz. İbrahim (a.s)'dir. Allah Teâlâ, Hz. Nuh'u ancak, Hz. İbrahim (a.s)'in O'nun çocuklarından olmasının, Hz. İbrahim'in derecesinin yükselmesini icab ettiren hususlardan biri olduğu için zikretmiştir.

Bil ki Cenâb-ı Allah, ilk önce dört peygamberden bahsetmiştir. Bunlar: Nûh, İbrahim, İshâk ve Yakûb (a.s)'dur. Daha sonra da, bunların zürriyetlerinden ondört tane peygamber zikretmiştir ki bunlar da: Dâvud, Süleyman, Eyyûb, Yûsuf, Musa, Harun. Zekeriyyâ, Yahya, İsâ, İlyâs, İsmail, Elyesa, Yûnus ve Lût (a.s)'dur. Her iki kısmın toplamı, onsekizdir. 343[343]

Nebileri Sayarken Tertib Gözetilmemesinin Sebebi

Buna göre şayet: "Tertibe riayet etmek vacibtir. Tertib ise, ya fazilet ve derece itibariyle; yahut da zaman itibariyle yapılır. Halbuki âyet-i kerime'de, bu iki itabare göre de tertiplenme nazar-ı itibara alınmamıştır. Öyleyse bunun sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Gerçek olan şudur ki, vav harfi tertibi gerektirmez. Bunun böyle olduğunun delillerinden birisi de, tefsirini yaptığımız bu âyettir. Çünkü vâv harfi bu âyetlerde de mevcuttur. Ancak ne var ki bu harf, ne şeref ne de zaman bakımından kesinlikle bir tertib ifade etmemiştir. Ben derim ki bana göre burada bir çeşit tertib vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, her bir kısım peygambere, ayrı ayrı fazilet ve ikramlar vermiş, tahsis etmiştir. 344[344]

Nebilerin Özellikleri Hakkında

342[342] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/545-546

343[343] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/546

344[344] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/546-547

İnsanların ekserisine göre nazar-ı itibare alınan mertebeler pekçoktur.

Birinci Mertebe: Mülk, hükümranlık ve kudrettir... Allah Teâlâ, Hz. Dâvud ve Süleyman'a, işte bu türden pek büyük bir hisse vermiştir.

İkinci Mertebe: Çok şiddetli belâ ve büyük sıkıntılardır. Allahu Teâlâ, bu mertebeyi ve özelliği de Hz. Eyyub'a tahsis etmiştir.

Üçüncü Mertebe: (Peygamberler) içinde, bu iki hali kendisinde toplamış olanlar da bulunmaktadır. Bu, Yusuf (a.s)'dur. Çünkü O, işin başında çok şiddetli belalara uğramış, işin sonunda da hükümranlığa (mülke) nail olmuştur.

Dördüncü Mertebe: Peygamberlerin faziletlerinden ve özelliklerinden dördüncüsü, mucizelerin kuvvetli, aklî delillerin çok olması, saygı uyandıran bir heybet ve görünüm, çok şiddetli ve çetin bir kuvvet sahibi olma ve Allah'ın onlara, en büyük yakınlığı ve mükemmel bir ikramt tahsis etmesidir ki bu da Hz. Musa ve Harun hakkında söz konusudur.

Beşinci Mertebe: Alabildiğine zühd, dünyaya iltifat etmeme ve insanlarla iç içe bulunmamadır. Bu da, Hz. Zekeriyyâ, Yahya, İsa ve İlyâs (a.s) hakkında söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak onları, "Onlar salihlerdendir" diye tavsif etmiştir.

Altıncı Mertebe: İnsanlar arasında taraftarları ve kendilerine uyan kimseleri kalmayan peygamberlerdir. Bunlar, İsmail, Elyesa, Yûnus ve Lût (a.s)'dur. Biz, nazar-ı dikkate aldığımız bu izaha itibar ettiğimizde, peygamberlerin zikredilmesinde bir sıranın gözetildiği ortaya çıkmış olur. 345[345]

Hidayet Tabirinin Bu Ayetteki Manası

Allah Teâlâ "Bizonalshâk İle Yakûb'u ihsan ettik ve herbirini hidayete erdirdik " buyurmuştur. Âlimler, Hak Teâlâ'nın bu peygamberleri neye hidayet ettiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu ihtilaf, âyetteki "Daha evvel de Nuh u hidayete kavuşturduk" buyruğu ile, âyetin sonundaki, "İşte o, Allah'ın hidayet yoludur kt o, bunu kullarından kime dilerse ona nastb eder" ifadesindeki "hidayet" hakkında da söz konusudur.

Bazı muhakkik alimler şöyle demektedirler: "BÛ "hidayetlerden murad, büyük bir mükafaattır. Bu büyük mükafaafda, Cenâb-ı Allah'ın, onları cennet yoluna hidayet edip, ulaştırmasıdır. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Allah, bu hidayetten bahsedince peşisıra, "Biz iyi hareket edenleri (muhsinleri), işte böyle mükâfaatlandmnz" buyurmuştur. Bu, o hidayetin, muhsinlerin iyiliklerine karşılık verilmiş bir mükafaat olduğuna delalet eder. Münşinin iyiliğine karşı ceza (mükafaat) da ancak sevabtır. Böylece bu "hidayet" ile, "cennete hidayet etme, ulaştırma" manası kastedildiği sabit olur. Dine irşâd etme ve insanın kalbinde (tevhid) bilgisini meydana getirme mânasındaki hidayet, insanın amelinin (ve iyiliklerinin) mükafaatı olmaz. "Bu hidayetten maksad, dine ve marifete hidayet etmektir. Bu da, o peygamberlerin iyiliklerinin bir mükafaatı olmuş olur. Çünkü onlar hakkı arama hususunda sa'y-u gayret göstermişler, Allah Teâlâ da bu bu güzel arayışlarına karşılık, onları hakka hidayet etme ile mükafaatlandırmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bizim uğrumuzda mücahede edenlere, biz elbette yollarımızı gösteririz" (Ankebut, 69) buyurmuştur" da denebilir.

Bu hususta üçüncü bir görüş de şudur: Bu hidayetten murad, nübüvvet ve risalete iletmektir. Çünkü peygamberlere has olan hidayet bundan başka birşey değirdir. Buna göre eğer onlar, "şayet durum böyle olsaydı, "Biz, iyi hareket edenleri, işte böyle mükâfaatlandmnz" âyeti, peygamberliğin, bir amelin ve ibadetin karşılığı olduğunu, (yani kesbi olduğunu, insanın gayretiyle kazanılabileceğini) ifade ederdi ki, bu sizce bâtıldır" derlerse, biz de deriz ki: Hak Teâlâ'nın "Biz, iyi hareket edenleri işte böyle mükâfaatlandmnz" ifadesi, mükafaat ve ikram manasına olan "ceza"ya hamledilir.. Binâenaleyh bu müşkil zail olur. Allah en İyi bilendir. 346[346]

345[345] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/547

346[346] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/547-548

Nebilerin Meleklerden Üstün Olması Meselesi

Peygamberlerin meleklerden efdal olduğunu söyleyenler, Cenâb-ı Allah'ın bu âyetlerde peygamberleri saydıktan sonra buyurmuş olmasını delil getirmişlerdir. Bu böyledir, çünkü "âlem", Allah Teâlâ'nın dışındaki bütün mevcudatın adıdır. Binâenaleyh "âlemler" ifadesine melekler de ' dahildir. Bu sebeple, "Herbirini âlemlere üstün kıldık" buyruğu, peygamberlerin bütün âlemlerden üstün olmalarını gerektirir.
Bu, onların meleklerden de üstün olmaları sonucunu doğurur. Bu âyetten çıkarılan hükümlerden birisi de, peygamberlegn bütün velilerden üstün olmaları gerektiğidir. Çünkü âyetteki, "Herbiriniâlemlere üstün kıldık" ifadesinin umumi olan manası, bunu da gerektirmektedir. Bazıları Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğunun "Biz o peygamberleri, kendi zamanlarında yaşayan insanlara üstün kıldık" manasında olduğunu söylemişlerdir. Kâdî şöyle der; "Bundan muradın, "Peygamberlerden herbiri kendileri dışındaki âlemlere üstün kılınmışlardır" manası olması da muhtemeldir. Bundan sonra, "Peygamberlerden hangisi hangisinden efdaldir?" hususu, konunun başı ite alakası olmayan başka bir konudur. Allah en iyi bilendir. 347[347]

Dördüncü Mesele

Hamza ve Kisai. kelimeyi lâm'ın şeddesi ve ya'nın sükunu ile şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tek lam ile şekjinde okumuşlardır. Zeccac, "Bu kelime, lâm'ın şeddesi ile ve şeddesiz olarak ve Sekinde okunur" demiştir. 348[348]

Bu Ayet, Hasaneyn'in Hz. Peygamberin Zürriyeti Sayıldığına Delildir

Âyet, Hz. Hasan ve Hüseyn'in, Allah'ın Resulünün zürriyetinden olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ Hz. İsa'yı, Hz. İbrahim'e sadece annesi tarafındanmensub olduğu için, onun zürriyetinden kabul etmiştir. İşte Hasan ile Hüseyin'in de, Allah'ın Resulünün zürriyetinden olmaları bunun gibidir. Eğer onlar, Allah'ın Resulüne anneleri tarafından nisbet edilirse, onların, Allah'ın Resulünün zürriyetinden olmaları gerekir. Ebû Cafer el-Bakır'ın, Haccac İbn Yûsuf'un yanında, (ona karşı) bu âyetle istidlal ettiği de söylenmiştir. 349[349]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Onların babalarından, zürriyetlerinden, biraderlerinden kimini de..." buyruğu, pek çok hüküm ifade etmektedir: 350[350]

Nebinin Soyundan Hidayette Olmayan Kimse Bulunur Mu?

a) Allah Teâlâ, "babalar", "zürriyetler" ve "kardeşler"* zikretmiştir. Buna göre, "babalar", "usûl" (asıl olanlar)dır; "zürriyetler" ise, "fürû" (tali olanlardır; kardeşler ise, usûlün (babaların) fürûlandır. İşte bu buyruk da, Cenâb-ı Hakk'ın o peygamberlerle ilgili olan herkese bir tür şeref ve ikram tahsis ettiğini gösterir.
b) Allah Teâlâ, "Onların babalarından..." buyurmuştur. Bu ifadenin başında bulunan harf-i cerri, ba'ziyyet ifade eder. Buna göre şayet, "Biz, âyette bahsedilen hidayetten muradın, mükâfaata ve cennete hidayet etmek, iletmek veya imana, marifetullah'a hidayet etmek,

---

347[347] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/548-549
348[348] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/549
349[349] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/549
350[350] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/549

iletmektir..." dersek, o zaman bu kelime, o peygamberlerin ecdadı içinde, mü'min olmayan ve cennete ulaşamayan kimselerin bulunduğuna delalet eder. Ama biz şayet, "Bu hidayetten murad, peygamberliktir" dersek, o zaman bu söz böyle bir şeyi ifade etmez. [351][351]

Nebilerin Yalnız Erkeklerden Gönderilmesi

c) Biz, ayette geçen "hidayet" lafzını "peygamberlik" ile açıklarsak, Hak Teâlâ'nın, "Onların babalarından, zürriyetlerinden, biraderlerinden kimini de..." ifadesi, insanın, Allah katından gönderilmiş bir peygamber olmasının şartının, onun erkek olması olduğuna; kadının ise, peygamber olamayacağına delalet eder gibi olur. Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra gelen "Onları seçtik...." lâfzı, nübüvveti ifade eder. Çünkü, "seçilmek", peygamberler hakkında zikredildiğinde bunu ancak "nübüvvet ve risalet" manasına hamletmek uygun düşer.

Daha sonra Allah Teâlâ, 'işte o, Allah'ın hidayet yoludur ki O, bunu kullarından kime dilerse ona nasib eder" buyurmuştur. Bil ki buradaki "hidayef'ten muradın, tevhid ve Allah'ın ortaktan münezzeh olduğu bilgisini vermedir. Çünkü Allah Teâlâ bunun peşisıra, "Eğer onlar da eş koşsalardı, yapageldikleri herşey, kendi hesaplarına elbette boşa gitmişti" buyurmuştur. İşte bu da, buradaki "hidayet" ile, "şirkin zıddı olan şey" mânasının kastedildiğine delalet eder.

Bu hidayetten muradın, Allah'ın birliğini bilme manası olduğu sabit olup, bunun Allah'dan olduğu da açıkça ifade edilince, imanın ancak Allah'ın yaratması ile gerçekleşeceği sabit olur.

Hak Teâlâ daha sonra bu âyetlerini, şirki nefyederek tamamlayıp, "Eğer onlar da eş koşsalardı..." buyurmuştur. Bunun mânası, "Eğer o peygamberler şirk koşmuş olsalardı, onların taatları ve ibadetleri boşa çıkardı" şeklindedir. Bundan murad, tevhidi izah edip, şirk yolunun bâtıllığını göstermektir. Amellerin boşa çıkması (ihbat) konusunu, Bakara Sûresinde uzun uzadıya ele almıştık. Binâenaleyh onları tekrar etmeye gerek yok. Allah en iyi bilendir. [352][352]

* * *

---

[351][351] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/549

[352][352] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 9/550

Kitap, Hüküm Ve Nübüvvet

"İşte onlar, kendilerine kitab, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Şimdi onlar, bu nübüvveti tanımayıp kâfir olurlarsa biz bunu inkâr etmeyen bir topluluğu vekil kılmışızdır"
(Enam, 89).
Bil ki âyetteki "onlar" ifadesi, daha önce zikredilmiş olanlara işarettir. Bunlar da, Cenâb-ı Hakk'ın saymış olduğu onsekiz peygamberdir. Allah Teâlâ, o peygamberlere kitab, hüküm ve nübüvvet verdiğini söylenıştir.
Bil ki atıf, "başka oluşu" gerektirir. Binâenaleyh birbirine atfedilen bu üç şeyin, ayrı ayrı üç şey olması gerekir. Bil ki, insanlara hükmedenler, üç kısımdırlar:
a) İnsanların gönüllerine ve ruhlarına hükmedenler... Bunlar, âlimlerdir.
b) İnsanların zahirlerine hükmedenler... Bunlar, maddi hakimiyet ve disiplinle insanlara hükmeden padişahlardır.
c) Bu kısım, peygamberlerdir. Bunlar, kendilerine Allah Teâlâ'nın, sayesinde insanların içlerinde ve ruhlarında tasarruf edebilecekleri ilim ve bilgileri vermiş olduğu kimselerdir. Hak Teâlâ yine bunlara, sayesinde insanların zahirlerine hükmedecekleri kudret ve imkanı da vermiştir. Peygamberler bu iki vasfı kendilerinde topladıkları için, mutlak manada hükmedenler olmuşlardır.
Bu mukaddimeyi anladığın zaman, bil ki, âyetteki "Kendilerine kitab verdiğimiz..." ifadesi, Allah Teâlâ'nın peygamberlere çok ilim verdiğine; "hikmet" ifadesi, o peygamberleri insanlara hakim kılıp, hükümlerinin dünyevi bakımdan insanlar üzerinde geçerli olduğuna; "peygamberlik" İfadesi de üçüncü bir mertebeyi verdiğine işarettir. Bu mertebe, geçen ilk iki mertebenin varlığı, kendisinin varlığına dayanan yüksek, yüce ve kıymetli bir derecedir. Âlimler bu üç kelimeyi, çok çeşitli şekillerde tefsir etmişlerdir. Bize göre tercihe şayan olan, bu bahsettiğimiz izahtır.
Bit ki âyetteki, "Kendilerine kitab verdiğimiz..." buyruğundaki "verme" ile, "vahye başlamak ve Hz.İbrahim (a.s)'e sahifelerin, Hz.Musa(a.s)'a Tevrat'ın, İsâ (a.s)'a İncil'in ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e Kur'an'ın verilişinde olduğu gibi, o peygambere bir kitap indirmek" manası kastedilmiş olabileceği gibi, Allah'ın o peygambere, kitapta mevcut olan şeyleri tam anlamayı, kitabın hakikatini ve sırlarını kuşatabilecek bir ilmi vermesi mânası da kastedilmiş olabilir. Evla olan bu ikinci izahtır. Çünkü Allah Teâlâ, sayılan o onsekiz peygamberden herbihne belli ve hususi ilahi bir kitap indirmemiştir.[1][1]

Nübüvvet Yolunda Gidecek Topluluğun Kim Olduğu

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Şimdi onlar, bu nübüvveti tanımayıp kâfir olurlarsa..:" ifadesi, "Eğer Kureyş kâfirleri şirki tenkidi ve tevhidi kabul etmezler ise, biz ona bunları inkar etmeyen bir kavmi vekil kılarız" demektir. Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır: [2][2]

Birinci Mesele

Âlimler bu kavmin kimler olduğu hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/5-6
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/6

a) Bunlar, Medineli Ensârdır.
b) Bunlar, Muhacirler ve Ensârdır.
c) Hasan el-Basri, "Bunlar, daha önce sayılmış olan onsekiz peygamberdir" demiştir. Bu.Zeccâc'ın da tercih ettiği görüştür. Zeccâc şöyle elemiştir: "Bunun delili, Cenâb-ı Allah'ın bu ifadenin peşisıra, "Onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların hidayet yoiuna uy" (Enâm,90) buyurmuş olfnasıdır."
d) Ebu Recâ: "Bunlar, meleklerdir" demiştir ki bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü "kavim" kelimesi, insanoğlunun dışındaki varlıklar için, çok nadir olarak kullanılır.
e) Mücâhid, "Bunlar, Fars (İranlılar)dır" demiştir.
f) İbn Zeyd ise: "İster melek, ister peygamber, ister Sahabi ve isterse tabiînden olsun, kâfir olmayan herkes bu "kavm" ifadesine dahildir" der. 3[3]

İman ve İlahi Lütuf Arasındaki ilişki

Cenâb-ı Hakk'ın "Biz ona bunu inkar etmeyen bir kavmi vekil kılarız" buyruğu Allah Teâlâ'nın bu kavmi iman
etmeleri için yarattığını gösterir. Fakat Cenâb-ı Allah, başka insanları iman etmeleri için yaratmamıştır. Çünkü eğer O, herkesi iman için yaratmış olsaydı, açıklama, imkan verme ve lütfetme fiilleri, mü'min ile mü'min olmayan arasında müşterek olmuş olurdu. Bu durumda da Hak Teâlâ'nın, "Biz ona bunu inkâr etmeyen bir kavmi vekil kılarız" buyruğunun bir manası kalmazdı.
Kâ'bî buna şi iki bakımdan cevap vermiştir:
1) Allah Teâlâ, mü'minler iman ederken de, ettikten sonra da, sayısını ancak Allah'ın bildiği lütuflarını, faydalan ve kıymetli hikmetlerini onlar için fazla fazla verir.
2) Kâ'bî, ikinci izah olarak şöyle der: "Mü'min ve kâfir bu bakımdan eşit olmuş olsalar bile, birisi görevini yerine getirmediği ve o lütuflardan istifade etmediği için, zahiren "Allah'ın nimetleri onun için söz konusu değildir" denilebilir. Bu tıpkı bağış yapmada çocuklarına eşit davranan babanın durumuna benzer. Çocuklardan birisi kendisine yapılan bağışı zayi edip, değerlendiremediği zaman, "Baba, onlardan buna değil de şuna bağışta bulundu" denilebilir.
Bil ki birinci cevap zayıftır. Çünkü insanı imana götüren ilahi lütuflar, hem kâfir hem mü'min için söz konusudur. Mu'tezile'ye göre bu lütufları birine tahsis etmek caiz değildir. İkinci izah da yanlıştır. Çünkü baba, bağış vermede çocuklarına eşit davrandığı ve onlardan biri, kendisine yapılan bağışı zayi ettiği zaman, bu durumda hangi akıllı insan, "Babası ona bağışta bulunmadı" denilmesini tecviz edebilir? 4[4]

Bu Âyette Tezahür Eden Gaybî İhbar

Bu âyet, Hak Teâlâ'nın, peygamberine yardım edeceğine, dinini kuvvetlendireceğine ve onu peygambere düşman
olan herkese hükümran ve karşı çıkanlara kahir kılacağına delâlet etmektedir. Allah Teâlâ'nın bu âyetle verdiği haber, aynen gerçekleşmiştir. Binâenaleyh bu âyet, gaibten haber verme nev'inden birşeydir ve bu bir mucize sayılmalıdır. Allah en iyi bilendir. 5[5]

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/6-7
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/7
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/7

"Onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların hidayet yoluna uy. De ki: "Ben buna karşı sizden hiç bir ücret istemiyorum. O, âlemler için bir öğütten başka bir şey değildir"
(En'âm, 90).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: [6][6]

Hz. Peygamberin, Nebilerin Hidayetine Tabi Olmasından Maksad

Âyetteki "Onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir" ifadesi ile, daha önce bahsedilmiş olan peygamberlerin kasledilmiş olduğunda şüphe yoktur. Yine âyetteki, 'O halde sen de onların hidayet yoluna uy " buyruğunun Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir emir olduğunda da şüphe yoktur. Binâenaleyh mesele, Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e, o peygamberlere hangi hususta uymasını emrettiği konusunu belirlemektir.

Bu hususta bazı âlimler: "Bundan murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara, (şeriatlarının) bir ve müşterek olduğu hususlarda uymasıdır. Bu hususfar da tevhid inancı ile zatı, sıfatları, fiilleri ve diğer akli meselelerde Allah'a uygun olmayan şeylerden Allah'ı tenzih etmedir" demişlerdir.

Bazıları: "Bundan murad, mesele akılsız ve cahil kimselerin eziyetlerine katlanıp onları affetmek gibi, bütün güzel ahlak ve olgun sıfatlar hususunda, o peygamberlere uymasıdır" demişlerdir.

Diğer bazıları da: "Bundan murad, delillerin (âyetleri) tahsis ettiği (yani belirleyip, sınırını daralttığı) konular dışında, o peygamberlere şeriatlarında uymaktır" demişlerdir. Muradın böyle olması halinde bu âyet, "Bizden önceki ümmetlerin şeriatlarının, bizim için de geçerli ve gerekli" olduğu hususuna bir delil olur.

Diğer bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, peygamberlerin şirkten kaçınıp, şirkin bâtıllığmı göstermek için gayret sarfettiklerini açıklamak için, bir önceki âyette peygamberlerden bahsetmiştir. Bunun delili ise, Hak Teâlâ'nın o âyetleri, "Eğer onlar (Allah 'a) şirk koşsalardı, yapageldikleri herşey kendi hesablarına elbette boşa gitmişti" (Enam. 88) diye sona erdirmiş, sonra da, "Şimdi onlar, bunları tanımayıp kâfir olurlarsa, biz ona bunlan İnkar etmeyen bir kavmi vekil kılarız" (Enam,89) sözü ile. peygamberlerin tevhidde sebat edip, şirki inkâr ettiklerini te'kid etmiştir. [7][7]

Önceki Şeriatların Hükmü

Daha sonra da bu âyette, "Onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir" buyurmuştur. Yani, "Cenâb-ı Hak bu peygamberleri ,'şirki iptale, tevhid akidesini ise isbata ulaştırmış, iletmiştir. O halde, "Onların hidayetine uy" yani, şirki nefyedip tevhidi isbat etme hususunda onlara uy ve bu konuda cahil kimselerin göstermiş olduğu kabalık ve beyinsizliklere katlan" demektir.

Başkaları da: "Lafız, mutlaktır; ayrı bir delilin tahsis ettiği durumlar hariç, lafız bütün bu mânalara hamledilebilir" demişlerdir.

Kadı: "Şu sebeplerden dolayı, âyeti, Hz. Peygamberin geçmiş peygamberlere, onların şeriatları hususunda uymasını, ittiba etmesini emretme manasına hamletmek uzak bir ihtimaldir" demiştir:

---

[6][6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/8

[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/8-9

a) Onların şeriatları farklı farklı olup, birbirlerine zıddır. Binâenaleyh, o şeriatlar birbirleriyle çelişirken, Hz. Peygamber'in bu çelişen hükümler hakkında o peygamberlere uymakla emredilmiş olması doğru olmaz.
b) "Hidayet", bizzat amelin kendisi değil, ona ileten delilden ibarettir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Onların şeriatlarının devam etmekte olduğunun delili, onun dışındaki vakitlere değil, sadece o vakte tahsis edilmiş olmasıdır. Binâenaleyh, bu hidayet hususunda onlara ittiba etmek, o fillerin sadece o vakitlerde vacib olduğunun bilinmesidir. O halde, bununla daha nasıl, her zaman onların şeriatlarına uymak hakkında istidlal edilebilir?..
c) Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, peygamberlere, şeriatları hususunda uyması, O'nun makam ve mevkiinin, o peygamberlerin makam ve mevkiinden daha aşağı olmasını icab ettirir ki, böyle bir şey icmaen bâtıldır. Binâenaleyh yapılan bu izahlarla, bu âyeti, şeriatları hususunda onlara uymanın vacib olduğu mânasına hamletmenin mümkün olmadığı sabit olur. 8[8]

Bu Konuda Mu'tezilî Kâdî'nin Görüşünün Tutarsızlığı

Kadî'nin birinci görüşüne şu şekilde cevap verilir: Hak Teâlâ'nın, "O halde sen de onların hidayet yoluna uy" buyruğu, hepsini içine alan bir ifadedir. Ama, sizin (geçmiş peygamberlerin) hükümlerinin bir kısmının, kendi şeriatları itibariyle tezad teşkil ettiklerini söylemenize gelince biz deriz ki, bu umumi olan ifadenin, sadece bu gibi yerlerde tahsis edilmesi gerekir. Binâenaleyh bu ifade, bu gibi yerlerin dışında hüccet olmaya devam eder.
İkinci görüşüne de şu şekilde cevap verilir: Şayet Hz. Peygamber (s.a.s), önceki peygamberlerin istidlal ettiği delil ile istidlalde bulunmakla emredilirse, bu istidlalde bulunma onlara uymak, tabi olmak sayılmaz. Çünkü müslümanlar, âlemin hadis oluşu meselesiyle bir yaratıcının varlığına istidlal ettiklerinde, "Onların bu konuda yahudi ve hristiyanlara uyduğu..." söylenemez. Bu böyledir, zira bir delil ile istidlal eden kimse, o hükümde asıl olur. O kimsenin, kendisinden öncekilerle kesinlikle bir ilgisi ve alakası kalmaz. Halbuki iktida ve ittiba, birincinin fiili, o fiilin ikinciye vacib olmasına sebep olduğu zaman söz konusu olur. İşte bu izahla da, bu soru kendiliğinden düşer. 9[9]

Ayet, Hz. Peygamberin En Üstün Mertebesini Gösterir

Kâdî'nin üçüncü görüşüne de şu şekilde cevap verebiliriz: "Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e, bütün güzel sıfatlar ve yüksek ahlak hususunda, onların hepsine uymasını emretmiştir. Bu ise, peygamberin mertebesinin onların mertebesinden daha aşağı olmasını gerektirmez. Aksine bu, O'nun mertebesinin, eğer Allah dilerse bundan sonra açıklanacağı gibi, hepsinden daha yüce olmasını gerektirir. Böylece anlattıklarımızla, bu âyetin, bizden önceki şeriatların bizim için gerekli olduğuna delalet ettiği anlaşılmış olur. 10[10]

Hz- Peygamberin Kûllî Fazileti

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/9
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/9-10
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/10

Alimlerimiz bu âyet ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün peygamberlerden üstün olduğu hususuna istidlal etmiş- lerdir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Biz, mükemmel ve kâmil olmanın özellikleriyle, şeref vasıflarının, o peygamberlerde bütünü itibariyle dağıtılmış olduğunu izah etmiş ve (bu cümleden olarak), Dâvud ve Süleyman (a.s)'ın, nimetlere şükredenlerden; Eyyüb'un, bela ve sıkıntılara sabredenlerden; Yûsuf'un, her iki durumu da kendisinde bulundurmuş olanlardan olduğundan; Musa'nın kuvvetli, hükümran, şeriat ve apaçtk mucizeler sahibi olduğundan; Hz. Zekeriyya, Yahya, İsâ ve İlyas'ın zühd ve takva ehli olduklarından; İsmail (a.s)'in sadâkat sahibi olduğundan; Yûnus (a.s)'ın da dua, niyaz ve yakarış ehli olduğundan bahsetmiştik. Böylece Allahu Teâlâ'nın, bu peygamberlerden herbirini zikrettiği sabit olmuş olur. Çünkü her birinde baskın olan ve görülen, muayyen bir medh ve şeref özelliğidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu peygamberlerin hepsini zikredince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onlardan hepsine uymasını emretmiştir. Böylece de kelamın takdiri, "Cenâb-ı Hak sanki Hz. Muhammed (s.a.s)'e, o peygamberlerin hepsine dağıtılmış olan bütün sıfatlar ile, kulluk ve taat hasletlerini kendisinde toplamasını emretmiştir..." şeklinde olur. Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'e emrettiğine göre, "O'nun, bunları elde etme hususunda kusur ettiği..."nin söylenmesi imkansız olur. Binâenaleyh, O'nun bütün bunları elde etmiş olduğu sabit olmuş olur. Durum her ne zaman böyle olursa, Hz. Muhammed (s.a.s)'de, peygamberlerin tamamına dağıtılmış olan o güzel hasletlerin bir araya gelmiş olduğu sabit olmuş olur. Durum böyle olunca da: "Hz. Muhammed'in bütün peygamberlerden üstün olduğunun" söylenmesi gerekir. Altah en iyisini bilendir. 11[11]

Üçüncü Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın "Allah hidayet etti..." tabiri, hidayetin onlara tahsis
edildiğinin delilidir. Zira Cenâb-ı Hak, bütün mükelleflere hidayet etmiş olsaydı, o zaman "İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir" buyruğunun bir tahsis manası olmazdı..." 12[12]

Dördüncü Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Arapça'da "iktidâ", birincisi onu yaptığı için, ikinci kişinin birincinin fiilinin aynısını yapmasıdır... Lihyanî, "Kisaî'nin, "Sende benim için uyulacak bir örnek var; sen bana nümune-i imtisalsin" denildiğini dediğini rivayet etmiştir. 13[13]

Beşinci Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "İbn Amir, dal harfinin kesresiyte ve yâ harfine varmaksızın, hâ harfine kesre kokusu vererek kelimesindeki Kıraatler (işmam ile) şeklinde; diğerleri ise hâ harfini sakin yaparak şeklinde okumuşlardır. Ancak ne var ki, Hazma ve Kisaî, hâ harfini vasi halinde hazfedip, vakf halinde ise okumuşlar; diğer kıraat imamları da, hem vasi hem de vakf halinde hâ harfini isbat ederek okumuşlardır. Netice olarak diyebiliriz ki:"Kıraat imamları, vakf halinde hâ harfinin okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir..."

---

[11] [11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/10-11

[12] [12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/11

[13] [13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/11

Vahidî, en uygun olan okuyuşun, vakf halinde hâ'nın okunup, vasi halinde ise, hazfedilmesi olduğunu söylemiştir. Çünkü bu hâ harfi, ibtidâ halindeki hemze-i vasi gibi, sekte yapılabilsin diye getirilmiş bir hâ harfidir. Bu böyledir, zira hâ harfi vakf içindir. Nasıl ki hemze-İ vasi, harf-i sakin ile başlayabilmek içindir. Vasi halinde hemze isbat edilmediği gibi buradaki hâ harfi de, (vasi halinde) sabit olmaz. Ancak ne var ki, hâ harfini isbat ederek okuyanlar, Mushaf'a muvafakat etmeyi istemişlerdir. Çünkü, Mushaftn hattında hâ harfi bulunmaktadır. Bu sebeple gerek vakf, gerekse vasi halinde Kur'an'ın hattına muhalefet etmeyi uygun bulmamışlar, böylece de bu harfi isbat ederek okumuşlardır. Ama, İbn Âmir'in kıraatine gelince, Ebu Bekr ve EbuBekrbin Mücahid, "bu galattır" demişlerdir. Çünkü bu hâ harfi, vakf için olan hâ'dır. Binâenaleyh, hiç bir durumda i'râb almaz. Bu ancak, kendisi sayesinde, kendisinden önceki harfin harekesi ortaya çıksın, belli olsun diye zikredilir... Ebu Ali el-Farisî de şöyle demektedir: "Bu okuyuş yanlış değildir; bunun izahı, hâ harfinin masdara râci kılınmasıdır. Buna göre kelamın takdiri, "O halde sen, onların hidayet yoluna, iyice adam akıllı uy..." şeklinde olur. Böylece, fiil kendisine delalet ettiği için, lâfzı hazfedilmiştir. Bunun kaidesi, vakf yaptığın zaman, hâ harfini sakın kılmandır. Çünkü, zamir olan hâ harfi, vakf halinde sakin kılınır. Bu, senin tıpkı (onu satın al) demen gibidir. Allah en iyi bilendir. Cenâb-ı Hakk'ın "Ben buna karşı sizden hiçbir ücret İstemiyorum../' buyruğuna gelince, bununla şu murad edilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, önceki peygamberlerin hidayet yoluna uymasını emredip, dini ulaştırma ve şeriatı tebliğ etme hususunda ücret istememe de, onların hidayet yolları cümlesinden olunca, hiç şüphesiz Hz. Peygamber bu hususta onlara ittiba ederek, "Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum..." yani, "Ben sizden bir mal ve bir karşılık istemiyorum... Bu Kur'an, âlemler için ancak bir öğüttür..." demesi emredilmiştir. Hz. Peygamber bu ifadesiyle, Kur'an'ın, gerek dünyevi gerekse uhrevi hususlarda insanların kendisine ihtiyaç duyduklarıher şeyi ihtiva etmiş olduğunu kastetmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "O, âlemler için bir öğütten başka bir şey değildir" buyruğu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in muayyen bir kavme değil de, bütün dünya insanlarına peygamber olarak gönderildiğine delalet eder. Allah en iyisini bilendir. 14[14]

Bu Ayetin, Makabli İle Münasebeti

"Allah'm kadrini ona layık olacak bir surette, hakkıyla takdir edemediler. Çünkü, "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi" dediler. De ki: "Musa'nın insanlara bir nûr ve hidayet olmak üzere getirdiği ve sizin de parça parça
kağıtlar haline getirip (işinize geleni) açıkladığınız, (ama) çoğunu gizlediğiniz o kitabı kim indirdi? Sizin de, atalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir." Sen, "Allah (indirdi)"de; sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar..."
(En'âm. 91).

Bil ki biz bu kitapta, Kur'an'ın, tevhid'i, nübüvveti ve meâd'İ isbat etme etrafında döndüğünü söylemiştik... Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in tevhîd'in delilini getirerek şirki iptal ettiğini nakledip, Cenâb-ı Hak da bu delili açık beyanlarla ortaya koyunca, bundan sonra nübüvvet meselesini izah etmeye başlayarak, onlar (yahudiler)

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/11-12

nübüvvet ve risaleti inkâr ettikleri için, "Onlar, Allah'ın kadrini. Ona lâyık olacak bir surette, hakkıyla takdir edemediler" buyurmuştur. İşte bu âyetlerin birbiriyle olan münasebetlerinin izahı budur. Bu münasebet de son derece güzeldir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 15[15]

Allah’ın Kadrini Layık Vechile Bilemeyenler

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın kadrini Ona layık olacak bir surette hakkıyla takdir edemediler" buyruğuna şu manalar verilmiştir:
a) İbn Abbas, "Onlar, Allah Teâlâ'yı hakkıyla, gerçek
manada tazim edemediler" demiştir. Yine İbn Abbas'tan, bunun manasının, "Onlar, Allah'ın her şeye kadir olduğuna iman etmediler..." şeklinde olduğunu söylediği de rivayet edilmiştir...
b) Ebu'l-Âliye, "Onlar, Cenâb-ı Hakk'ı, layıkt veçhile tavsif edemediler."
c) Ahfeş, "Onlar, Allah'ı layıkıyla tanıyamadılar..." şeklinde manalar vermişlerdir. Vahidî (r.h) bu konuyu iyice tahkik etmiş ve şöyle demiştir: "Bir kimse bir şeyi iyice ölçüp takdir ettiğinde, düzelttiğinde, miktarını bilmek istediğindeyse, zamme ile (onun miktarını belirliyor, tayin ediyor...) denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Eğer hava bulutlu olur da ayı göremezseniz, onu öğrenmeye, bilmeyettayin etmeye çalışınız"16[16] ifadesi de bu manadadır. İşte bu kelimelerin Arapça'daki asıl manası budur..." Vahidi sözüne devamla şöyle der: "Bir şeyi bilip tanıyan kimse için;ama, o onu sıfatlarıyla bilip tanıyamazsa, denilir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın kadrini, O'na layık olacak bir surette, hakkıyla takdir edemediler" hakkında söylenilen bütün manalar doğrudur. 17[17]

Vahyi inkâr Edenler

Cenâb-ı Hak, "onların, Allah'ın kadrini, O'na lâyık olacak bir surette, hakkıyla takdir edemediklerini nakledince, bunun sebebini de açıklamıştır ki, bu da onların "Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi" şeklindeki sözleridir.
Bil ki nübüvvet ve risaleti inkâr eden herkes, gerçekte Allah'ı hakkıyla tanıyamamıştır. Bunu birkaç bakımdan izah edebiliriz:
1) Peygamber göndermeyi ve peygamberlik müessesesini inkâr eden kimse, ya "Allah Teâlâ, hiçbir insanı, asla mükellef tutmamıştır" veyahut, "Allah Teâlâ onları birtakım mükellefiyetlerle yükümlü kılmıştır" der... Birincisi batıldır; çünkü bu, Allah Teâlâ'nın onlara, Allah'a sövmeleri; O'nu, uygun olmayan şeylerle vasfetmeleri; bütün nebi, resul ve din mensubu kimseleri hafife almaları ve in'âm edene şükretmekten yüz çevirip, in'âm edene kötülükle mukabeiede bulunmaları gibi, bütün münUer ve çirkin şeyleri mubah kilmiş olmasını iktiza eder... Halbuki bütün bu şeylerin bâtıl olduğu malumdur. Veyahut da bu kimse, Allah Teâtâ'nın, insanları birtakım emir ve yasaklarla mükellef tuttuğunu kabul eder. Böyle olması halinde de, bir Mübelliğ'in, bir Şahin {kanun koyucunun) ve bir mübeyyinin (açıklayıcının) mutlaka bulunması

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/12-13
[16][16] Buhârî, Savm. 5: Müslim. Sıyâm. 6-9 (2/759).
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/13

gerekir. Bu kimse de, peygamberden başkası değildir. [18[18]]

Gerçeği İdrak Etmede Aktın Yeterli Olup Olmadığı

Buna göre şayet, "Dinen yapılması gerekli olan şeyleri farz kılıp, kaçınılması gerekli olan şeylerden de kaçınmayı emretme hususunda aklın yeterli olduğunun söylenmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki:
Farzedelim ki durum sizin dediğiniz gibi olsun... Ancak ne var ki, aklî tariflerin, ifadesini nebi ve resullerin lisanında bulan şer'î tariflerle te'kid edilmiş olması imkansız değildir. Böylece, peygamber göndermeyi ve risalet müessesesini kabul etmeyen herkesin, Allah Teâlâ'nın hikmetine ta'n etmiş olduğu; bunun ise, ulûhiyyet sıfatını bilmeme olduğu; böylece de, onun hakkında Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın kadrini O'na lâyık olacak bir surette, hakkıyla takdir edemediler" şeklindeki buyruğunun yerinde ve doğru olduğu sabit olur.
2) Nebî ve resuller göndermenin imkansız olduğunu söyleyen insanlar bulunmaktadır. Çünkü, bu insanlara göre, o peygamberi tasdik etmek üzere, O'nun iddiasına uygun bir şekilde mucize ortaya koymak imkansızdır. Bu görüşü savunanların, iki makamları bulunmaktadır: [19[19]]

Nebilerin Mucize İle Te'yid Edilmeleri

Birinci Makam: Onların, "Ne harikulade şeyler, ne de câri olan adetin hilafına şeyler meydana getirmek mümkün değildir" demeleridir.
İkinci Makam: Bunun mümkün olduğunu söyleyen kimseler vardır. Fakat bunu söyleyenler, "Bu harikulade şeylerin olabileceğini kabul etsek bile, bunlar risalet iddia eden kimsenin doğruluğuna delalet etmez" derler. İşte bu iki görüşden herbiri, Teâlâ'nın kudretinin mükemmelliğini zedeler mahiyettedir.
Birinci makama gelince, sabittir ki cisimler birbirlerine benzer. Yine birseyin muhtemel olduğu şeye, benzerinin de muhtemel olması gerekir. Durum olunca, güneş ve ay'ın kütlelerinin, parçalanmaya ve dağılmaya elverişli olduğu çıkar.Buna göre eğer biz,Tanrının buna kadir olmadığını söylersek,bu,Tşnnyı ve kudretinin noksanlığı ite vasfetmek otur. O zaman da bu sözü söyleyen hakkında, "O, Allah'ın kadrini, O'na layık olacak bir surette hakkıyla takdir denilmesi doğru olur. Yine biz eğer, "Allah Teâlâ buna kadirdir" dersek, bölünmesi ve benzeri mucizelerin meydana gelmesi aklen imkansız olmaz. [20[20]]

Nübüvveti İnkâr, Allah'ı Tanımamak Demektir

Peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin bu iddiada bulunurken, birtakım harikulade fiillerin meydana gelişinin, o peygamberliğin doğruluğuna delalet etmesi; hususundaki İkinci makama gelince; bu da, usûl kitaplarında izah edildiği gibi, açıktır. Böylece peygamber göndermeyi ve peygamberliği inkar eden herkesin* Allah'ın aciz ve kudret ile kuvvetinin noksan olduğunu söylemiş olduğu sabit olur. Böyle söyleyen herkes, Allah'ı hakkıyla takdir edip, anlayamamış olur.

[18[18]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/13-14
[19[19]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/14
[20[20]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/14-15

3) Âlemin hadis (sonradan, mahluk) olduğu sabit olunca biz deriz ki: "Âk hadis oluşu âlemin ilahının kadir, âlim ve hakim olduğunu; bütün mahlukatm O'n kulu ve O'nun da mutlak mânada onların maliki ve meliki olduğunu gösterir. Kc itaat olunan melikin, bazı emir ve yasaklarının, kullan üzerinde bazı mükellef itaatkârlara karşı vaadlerinin ve isyan edeceklere karşı va'îdlerinin olması Bu da ancak peygamberler göndermesi ve kitaplar indirmesi ile tam ve mül bir şekilde olur. Binâenaleyh bunları kabul etmeyen herkes, Hak Teâlâ'nın, ' olunan bir melik" oluşunu tenkid etmiş, kabul etmemiş olur. Böyle inanan de, Allah'ı hakkıyla takdir etmemiş olur. Böylece de, "Allah hiçbir beşere hiçi indirmedi" diyen herkesin Allah Teâtâ'yı hakkıyla takdir edemedikleri, yani kadrini bilemedikleri sabit olmuş olur. 21[21]

Allah Layıkı İle Bilemyenlerin Kimler Olduğu

Bu âyette, zor bir konu bulunmaktadır. O da birkaç ihtimalinyarid olmasıdır: Bunlar, Allah Teâlâ'nın, "Allah hiçbir beşere hiçbirşey indirmedi" dediklerini anlattığı olabilir."Bunlar, Kureyş kâfirleridir" denilmesi de mümkündür, "Bunlar, ehl-i kitab olan yahûdi ve hristiyanlardır" ihtimali de variddir. birincisi söylenir ise, bunlann sözlerinin, "De ki: "Musa'nın İnsanlara getirdiği o kim İndirdi" âyeti ile iptal edilmesi nasıl mümkün olur? Çünkü Kureyş kafi Brahmanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini inkar ettikleri gibi, diğer bütün peygamberleri de inkar ediyorlardı. Binâenaleyh bu ilzam (yani onları böyle bir sözle hakikati kabule mecbur etme) nasıl güzel ve yerinde olabilir.
İkinci ihtimal söylenir ise, yani bunların, yahûdi ve hristiyanlardan bir grubun olduğunu söylemektedir, bu da zor ve müşkildir. Çünkü onlar böyle birşey söylemezle /le birşey söyleyebilirler ki, onların inancına göre de, Tevrat, Allt-ıi sa'ya, İncil de Hz. İsâ (a.s)'a indirdiği bir kitaptır.
Hem sonra bu sûre mekkîdir. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) ile yahûdi ve hristiyanlar arasında geçen bütün münakaşalar Medine döneminde olmuştur.
Binaenaleyh ayeti bu manaya hamletmek nasıl mümkün olur? İşte bu ayetteki müşkil budur. Bil ki alimler bunun izahında şu iki görüşü belirterek ihtilaf etmişlerdir: 22[22]

Bu Ayetle İlgili Birkaç Müşkile Cevap

Âyetin Nüzul Sebebi:

Birinci Görüş: Bu âyet yahûdiler hakkında nazil olmuştur. Âlimlerin çoğuna göre, meşhur görüş budur. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Mâlik b. Sayf, Yahûdi alimlerinden ve reislerinden, semiz ve şişman bir adamdı. Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına geldi. Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Tevrat'ı Musa'ya indiren Allah aşkına söyle bakalım, o tevrat'ta, "Allah, şişman âlime buğzeder " diye buluyor musun? Sen de şişman bir âlimsin. Yahudilerin yedirdikleri şeylerle şişmanlamışsın" Bunun üzerine oradakiler güldüler ve Malik b. Sayf kızarak Hz. Ömer (r.a)'e dönüp, "Allah hiçbir beşere hiçbirşey indirmedi" dedi. Bunun üzerine yahûdi kavmi ona, " Yazıklar olsun, bize böyle demiyordun!" dedi. O da, "O (Muhammed), beni kızdırdı" dedi. Yahûdiler, bu sözünden dolayı onu azledip, yerine Ka'b b. Eşrefi kendilerine

---

[21] [21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/15
[22] [22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/15-16

başkan yaptılar. İşte bu âyetin sebeb-i nüzülü hakkındaki en meşhur rivayet budur. Bu hususta birkaç soru vardır:
Birinci Soru: Lâfız (söz),her ne kadar aslî lügat manası baktmındanan mutlak mâna ifade ederse de, bazan örfe göre takyid edilir (manası sınırlandırılır.) Baksana, bir kadın evden çıkmak istediği ve kocası da ona kızıp, "Eğer bu evden çıkarsan boşsun" dediği zaman, fakihlerin çoğu, "Bu söz,her ne kadar mutlak ise de, örf bakımından.bir seferki çıkış ile takyid edilir " demişlerdir. Burada da böyledir.Âyetteki "Allah hiçbir beşere hiçbirşey indirmedi" sözü,her ne kadar aslî lügat manası mutlak ise de, örf bakımından bu hadise ile sınırlıdır. Binâenaleyh "Allah
beşere hiçbirşey indirmedi" diyen kimse bundan, "Allah, şişman alime buğzettiğine dair, hiçbir kimseye hiçbirşey indirmedi" manasını murad etmiştir. Bu mutlak manalı söz, bu mukayyed (sınırlı, belli) manaya hamledilir ise, âyetteki "Musâ'mn getirdiği o kitabı kim indirdi?" ifadesi, bu kimsenin sözünü iptal eder.
İste sorulardan birisi budur. 23[23]

Âyetin Yahudilerden Malik b. Sayf Hakkında İnmesi

başkalarına karşı büyükleniyordu. Bu kesin inancına rağmen, "Allah hiçbir beşere hiçbir şey indirmedi" demesi ya akta şaşkınlık veren bir kızgınlıktan ötürüdür veya azgın bir ifade yoluyla söylenmiştir. Allah Teâlâ'ya, böyle bir sözü iptal etmek için, ebediyyen bakî olan Kur'an'dan (bir âyet) indirmesi uygun düşmez. 24[24]

Bir Yahudi Vahyi Nasıl İnkâr Edebilir?

Üçüncü Soru: Âlimlerin ekserisi, bu sûrenin Mekki olduğu ve bir defada toptan nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Halbuki yahûdilerin Hz. Muhammed (s.a.s) ile münakaşaları, Medine döneminde olmuştur. O halde bu âyetin, yahûdiler ile yapılan münazaralarla ilgili olduğunu söylemek nasıl mümkün olur? Yine bu sûre bir defada nazil olduğuna göre, "şu âyet, falanca hadise hakkında nazil olmuştur" denilmesi nasıl mümkün olur? İşte bunlar, bu görüşe karşılık ileri sürülen sorulardır. Bana göre, doğruya en yakın olan şöyle deniimesidir: Belki de Malik b. Sayf, bu sözden rahatsız olunca Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini tenkid etmiş ve "Allah,, sana hiçbirşey indirmemiştir. Sen, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber değilsin" demiştir. İşte bu söz üzerine bu âyet inmiştir. Bundan maksad şudur: "Sen Allah Teâlâ'nın Musa'ya Tevrat'ı indirdiğini kabul ettiğine göre, Allah'ın bana hiçbirşey indirmemiş olduğu hususunda ısrar etmen mümkün değildir. Çünkü ben nasıl bir insan isem, Musa da bir insan idi. Sen, Allah Teâlâ'nın bir insana vahiy ve kitap indirdiğini kabul edince, Allah'ın bana hiçbirşey indirmediğini kafi ve kesin olarak söylemen imkansız olur." Binâenaleyh bu âyetten kastedilen şey, Hz. Muhammed (s.a.s)'in iddia ettiği şeyin, imkansız bir şey olmayıp, yahûdi olan muarızın da onu inkarda ısrar etmesinin bir anlamı bulunmadığını, bilakis bu hususta yapabileceği en son şeyin Hz. Peygamber'den bir mucize istemek olup; eğer O, bu mucizeyi getirebilir ise, zaten maksadın da bu olduğunu; böyle bir talepte bulunmazsa, zaten bir meselenin olmayacağını beyan etmektir. Bu yahûdinin, Allah Teâlâ'nın Hz.Musa'ya kitap indirdiğine inandığı halde, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, hiçbirşey indirmediğini kesin olarak söylemesi, sırf cehalet ve takliddir. Bu izah ile ilk iki soruya cevap verilmiş olur. 25[25]

---

[23] [23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/16
[24] [24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/17

Bu Ayetin Mekkî Olup Olmadığı

Üçüncü soruya gelince, bu soruyu soranın, "Bu sûre Mekkîdir ve bir.defada nazil olmuştur. Bu iki husustan herbiri, "Şu âyetin nüzul sebebi, yahûdi Malik'in Hz. Peygamber (s.a.s) ile münazara etmesidir" demeyi imkansız kılar" şeklindeki iddiasıdır. Biz buna karşı şöyle deriz: Bu görüşü savunanlar şöyle derler: "Bu sûrenin tamamı Mekkîdir ve bu âyet müstesna, tek bir defada nazil olmuştur. Çünkü bu âyet Medine'de ve bu hadise hakkında nazil olmuştur." İşte bu cevab hususunda söylenebilecek son söz budur. 26[26]

Vahyi İnkâr Edenlerin Kureyş Müşrikleri Olduğu

İkinci Görüş: Buna göre, "Allah hiçbir beşere, hiçbirşey indirmedi" sözünü söyleyen kimse, Kureyş kâfirlerinden bir gruptur. Bu görüş, bazı âlimlerce benimsenmiştir. 27[27]

Tevrat'ı Delil Getirip Müşrikleri Reddetmek Mümkün müdür?

Geriye şöyle demek kalır: Kureyş kâfirleri, bütün peygamterlerin peygamberliğini inkar ediyorlardı. Binâenaleyh onları, Hz. Musa (a.s)'nın peygamberliğini ileri sürerek ilzam etmek (susturmak) nasıl mümkün olur. Yine bu âyetin devamındaki, "Sizin de parça parça kağıtlar hâline getirip açıkladığınız, (ama) çoğunu gizlediğiniz o kttab... Sizin de, atalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir" ifadeleri, Kureyş kâfirlerine değil, ancak yahûdilere uygun düşmektedir. Binâenaleyh açıkça anlaşılan şudur ki, bütün bu hususlar ancak yahûdilere uymaktadır. Bu, âyetin başının kafirlere, son tarafının ise yahûdilere bir hitab olduğunu söyleyenlerin görüşü olup, bozuk ve yanlıştır. Çünkü bu, âyetin nazmının (dizisinin) dağılmasını ve terkibinin bozulmasını gerektirir. Bu ise, âlemlerin Rabbi'nin kelamı olması yanında,sözlerin en güzeli olan Kur'an-ı Kerim'e yakışmaz. İşte bu görüşe göre ortaya çıkan müşkilin izahı budur.

Bu husustaki birinci soruya gelince; bunu, Kureyş kâfirlerinin yahûdi ve hristiyanlaria İçice olduğunu, her iki gruptan da mütevatir olarak, asayı yılan şekline getirme, denizi yarma, dağı insanların üzerine gölgelik gibi kaldırma ve benzeri bariz ve kesin mucizelerin, Hz. Musa (a.s)'nın elinde zuhur ettiğini duymuş olduklarını söyleyerek savunmak mümkündür. İşte kâfirler de, Hz. Muhammed (s.a.s)'den bu gibi mucizeler istedikleri için, onun peygamberliğini tenkid ediyorlar ve: "Eğer sen bize böyle mucizeler getirseydin, sana inanırdık" diyorlardı. İşte bütün bu sözler, onların Hz. Musa (a.s)' m nübüvvetini kabul etmiş olmalarını gerektiren bir ifade yerine geçmektedir. Durum böyle olunca da, "Allah hiçbir beşere, hiçbirşey indlrmemtştir" şeklindeki sözleri hususunda onları susturmak için, Hz. Musa'nın nübüvvetini söz konusu etmek, uzak ve alakasız birşey olmaz.

Buradaki ikinci soruya da şöyle cevap verilir: Kureyş kâfirleri, yahûdiler ve hristiyanlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkar etme noktasında

---

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/17
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/17-18
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/18

müşterek ve ortak olunca, aynı sözün bir kısmının Mekke kâfirlerine, bir kısmının da yahûdi ve hristiyanlara bir hitab olarak gelmesi uzak görülecek bir ihtimal değildir. İşte bu zor meselenin çözümü hususunda aklımıza gelen budur. Muvaffakiyyet Allah'dandır. [28][28]

Uiuhiyyetin Gerçek Mahiyetini Bilme imkanı

Muhakkik alimlerden pek çoğunun görüşü şudur: "İnsan aklı, marifetullahın künhüne kesin olarak ulaşamaz." Sonra bu görüşte olanların çoğu, görüşlerinin doğruluğuna, "Allah'ın kadrini ona layık olacak bir surette, hakkıyla takdir edemediler" âyetini delil getirmişlerdir. Binâenaleyh bu âyet, "Onlar, Allah'ı gerçek bir bilgi ile bilemediler" demektir. Bu, uzak bir istidlaldir. Çünkü Allah Teâlâ bu tabiri üç yerde zikretmiştir ve hepsi de kâfirler hakkındadır. Burada bu ifade, yahûdiler veya Mekke kâfirleri hakkındadır. Diğer iki yer (Hacc, 74 ve Zümer, 67. âyetleri) nakkındaki durum da aynıdır. Binâenaleyh böyle bir istidlalde bulunmanın bir manası kalmaz. Allah en iyi bilendir. [29][29]

Beşinci Mesele

Bu âyette bazı hükümler bulunmaktadır:

Menfî Nekirenin Umum İfade Etmesi

Birinci Hüküm: Nefy cümlesinde gelen nekire isim, umumi mana ifade eder. Bunun delili, bu âyettir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, "Allah hiçbir beşere, hiçbir şey indtrmemiştir" buyruğundaki "beşer" ve "şey" kelimeleri, olumsuz cümledeki nekire kelimelerdir. Binâenaleyh bukelimeler lamımı mana ifade etmemiş olsaydı, "De ki: Musâ’nın getirdiği kitabı kim indirdi?" âyeti, o ifadeyi iptal etmez ve tenakuzunu göstermiş olmazdı. Eğer böyle olmasaydı, bu istidlal yanlış olurdu. Bu yanlış olunca, nefy cümlesinde gelen nekire kelimenin, umumi mana ifade ettiği sabit olur. Allah en iyi bilendir. [30][30]

Tenakuz, Sözü Zedeler

İkinci Hüküm: Herhangi bir sözde tenakuza düşmek o sözün doğruluğunu zedeler. Çünkü Allah Teâlâ o kâfirlerin ' 'Allah hiçbir beşere, hiçbir şey indirmemiştir'' şeklindeki sözlerini, "Deki: "Musa'nın getirdiği kitabı kim indirdi?" sözü ile nakzedip çürütmüştür. Eğer tenakuz, bir sözün bozukluğuna delalet etmemiş olsaydı, Allah Teâlâ'nın getirdiği delil, istenen gayeyi gerçekleştirmezdi.

Bil ki, "İki ifade arasında farkın bulunduğunu ortaya koymak, tenakuzun iptale yol açmasını önler" diyen kimsenin görüşü zayıftır. Çünkü eğer durum böyle olsaydı, Allah Teâlâ'nın bu âyetteki hücceti kendiliğinden düşerdi. Zira o yahûdi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Musa'nın mucizeleri, senin mucizelerinden daha açık ve daha etkili idi" diyordu. Binâenaleyh Hz. Musa'nın nebi olduğunu söylemek, Hz. Muhammed'in de nebiliğini kabulü gerektirmez. Eğer bu iki durum arasındaki fark geçerli sayılsaydı, bu hüccet kendiliğinden düşerdi. Bu hüccetin düştüğünü söylemek caiz olmadığı için, biz "tenakuzun bulunması, mutlak suretle sözü iptal eder" hükmünü çıkarıyoruz. Allah en iyisini bilendir.

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/18

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/19

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/19

Üçüncü Hüküm: Gazali felsefe yaparak, bu âyetin mantıki şekillerden ikinci şekil üzerine bina edildiğini iddia etmiştir^ Çünkü ona göre, bunun neticesi şuraya varır: Allah, Hz. Musa'ya bir şey indirmiştir. Oysa Allah hiçbir beşere, hiçbir şey indirmemiştir. Öyleyse Hz. Musa, beşer değildi. Bu ise hulf (mantığa aykırı), muhal birşeydir. Bu imkansızlık, ne bu kıyasın şekli bakımındandır, ne de birinci mukaddimenin (cümlenin) doğru oluşu bakımındandır. Binâenaleyh geriye ancak bunun, ikinci mukaddimenin doğru olmasının kabulü halinde gerekeceği neticesi kalır. İkinci mukaddime, kâfirlerin "Allah hiçbir beşere, hiçbirşçy indirmemiştir" sözüdür. Böylece bu mukaddimenin yalan olduğunu söylemek gerekir. Binâenaleyh bu âyetin, istenilen neticeye delaletinin ancak, mantıki şekillerden ikincisinin doğru olduğunun ve "hulf kıyasfnın doğru olduğunun kabul edilmesi ile olabileceği ortaya çıkmış olur. Allah en iyisini bilendir. 31[31]

Tevrat'ın Bazı Sıfatları

Bil ki Allah Teâlâ, "De ki: "Musâ'nm getirdiği kitabı kim indirdi?" buyurunca, bunun peşisıra O'na gönderdiği kitabı bazı sıfatlarla tavsif etmiştir;

Birinci Sıfat: O kitabın insanlar için bir nur ve hidayet olmasıdır. Bil ki Allah Teâlâ, o kitabı, yolu aydınlatan ışığa benzeterek, "nûr" diye nitelendirmiştir. Eğer bazıları, "Bu tefsire göre, Tevrat'ın bir nûr olması ile, insanlar için bir hidayet rehberi olması arasında bir fark kalmaz. Halbuki bu iki kelimenin birbirine atfedilmiş olması, başka başka şeyler olmalarını gerektirir" derlerse, biz deriz ki: "Nûr"un iki özelliği vardır. Birincisi: Bizzat kendisinin açık ve aşikâr olması; ikincisi ise başka varlıkların görünmesine vesile olabilecek bir durumda olmasıdır. İşte Tevrat'ın bir nûr ve hidayet olmasından murad, bu iki durumdur. Bil ki Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'i de bir başka âyette bu iki sıfat ile tavsif ederek "Fakat biz o (Kur'ân't) bir nûr yaptık. Bununla, kullarımızdan dilediğimize hidayet ederiz" (Şûra, 52) buyurmuştur. 32[32]

Bu Âyetteki Farklı Kıraatlerin İzahı

İkinci Sıfat: Âyetteki (işinize gelen kısmını) "Sizin de parça parça kağıtlar haline getirip, (işinize gelen kısmını) açıkladığınız, (ama) çoğunu gizlediğiniz..." buyruğunun anlattığı sıfattır. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 33[33]

Birinci Mesele

Ebû Amr ve İbn Kesir ifadenin başını gaib sigasıyla, "yec'alûnehu" şeklinde; diğer iki fiili de aynı siga ile
yubdûnehâ ve yuhfûne (yani onu açıklıyorlar ve gizliyorlar)
şeklinde okumuşlardır. Çünkü o kimseler, (âyetler nazil olurken) mevcut olmayan

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/19-20

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/20

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/20

insanlardı- Cenâb-ı Hakk'ın, "(Onlar), Allah'ın kadrini, ona layık olacak bir surette, hakkıyla takdir edemediler" ve "Çünkü, "Allah hiçbir beşere, hiçbir şey indirmedi" dediler" buyrukları da buna delalet eder. Bu ifadeler gaib sigastyla geldiğine göre, âyetteki diğer ifadelerin de aynı olması gerekir.

Bu kelimeleri, muhatab sigasıyla (tec'alûnehu, tubdûnehâ diye) okuyanlara göre ise, ifadenin manası "Onlara de ki: "Sizin parça parça kağıtlar haline getirip, açıkladığınız, (ama) çoğunu gizlediğiniz (o kitab)..." şeklindedir. Âyetteki, Bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir" buyruğu da, bu kıraatin hüccetini teşkil eder. Bu ifade muhatab sigasıyla gelmiştir. Binâenaleyh önceki fiiller de bu siga ile gelmelidir. 34[34]

Tevratı Kırtaslar Haline Getirmenin Manası

Ebu Ali el-Fârisi, "Âyetteki sözü, "Onlar o kitabı sahifeli hale getiriyorlar, yani onu sayfalara aktarıyor, yazıyorlar " demektir" der.

Eğer, "Her kitap mutlaka sayfalara yazılmıştır. Binâenaleyh bûtûn kitaplar için durum böyle olunca, Allah Teâlâ'nın bu âyette, yahûdileri kınamak için bunu söylemesinin sebebi nedir?" denilir ise, deriz ki: Kınamak, sadece bu hususta olmamıştır. Aksine bundan murad şudur: Onlar, Tevrat'ı sahifeler (kitap) -.a re getirip, onu bölümlere ve kısımlara ayırınca, bir kısmını açıklayıp, bir kısmını gizlemeye imkan bulmuşlardır. Gizledikleri şeyler de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatları belirtilmiş olan Tevrat sahifeleridir. 35[35]

Tevrat'ın Tahrifi Meselesi

Eğer, "Tevrat,,doğuda batıda, bütün insanlara ulaşmış ve pekçok ilim sahibi tarafından da öğrenilip ezberlenmiş bir kitap olduğu halde, yahûdiler bu gizlemeyi nasıl yapabilmişlerdir? Böylesi (yaygın) bir kitaba ilavelerde bulunmak veya ondan bazı şeyleri çıkarmak (gizlemek) mümkün değildir. Bunun delili şudur: Zamanımızda D r kimse, Kur'an-ı Kerim'e bazı ilaveler yapmak veya ondan birşeyler çıkarmak istese bunu yapamaz. İşte o gün için Tevrat hakkında da aynı durum söz konusudur?" denilir ise, biz deriz ki: Daha önce, Bakara sûresinde, yahûdilerin Tevrat'ı tahrif etmelerinden muradın, günümüzde de batıldan yana olanların Kur'an âyetlerine yaptığı gibi, Tevrat'ın ayetlerini yanlış ve batıl şekillerde tefsir etmeleri olduğunu anlatmıştık.

Buna göre eğer, "Farzedelim ki Tevrat'ta, Hz. Muhammed'in peygamberliğine delâlet eden âyetler bulunuyordu, ama bunlar az idi; yahûdiler de, Tevrat'taki sadece bu âyetleri gizliyorlardı. Öyleyse Cenâb-ı Hak niçin, "(ama) çoğunu gizliyorlar tguliyorsunuz)" demiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Yahûdiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delalet eden âyetleri gizledikleri gibi, ahkamı ihtiva eden âyetleri de gizliyorlardı... Baksana onlar, evli zinakârın recmedilmesiyle ilgili âyeti gizlemeye yeltenmişlerdi. 36[36]

"Sizin Ve Atalarınızın Bitmediği Şeyler"

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/20-21

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/21

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/21-22

Üçüncü sıfat: Âyetteki, "Sizin de, atalarınızın da bilemediğiniz şeyler size öğretilmiştir" ifadesinin anlattığı husustur. Bundan maksad şudur: "Tevrat, Hz. Muhammed'in geleceğinin müjdelerini taşımaktaydı. Yahudiler, Hz. Muhammed'in gelmesinden önce, her ne kadar manalarını tam olarak anlamıyor idiyseler de, bu âyetleri okuyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) gönderilince, bu âyetlerden muradın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bi'seti ve peygamber olarak gönderilişi olduğu ortaya çtktı... İşte, "Sizin de, atalarınızın da bilemediğiniz şeyler size öğretilmiştir" buyruğundan kastedilen, bu mânadır.
Bil ki, Cenâtn Hak Tevrat'ı bu üç sıfatla vasfedince, "Allah de... "buyurmuştur. Bunun manası şudur; Cenâb-ı Hak, âyetin başında, "De ki: Şu şu vasıflara sahip olan kitabı kim indirdi?" buyurmuş, bundan sonra da, "Allan indirdi" de", buyurmuştur. Bu şu manaya gelmektedir: "Akl-ı selim ve bozulmamış fıtrat, zikredilen sıfatlarla mevsuf ve Musa (a.s)'nın mucizeleri gibi açık ve etkili mucizelerle sahibinin sözünü teyid eden böyle bir kitabın ancak Allah katından gönderileceğine şehadet eder..." Bu mâna, bu kesin hüccetin ortaya çıkması sebebiyle aşikar olunca, Allah TeâlâHz. Muhammed'e, "De ki^Bu kitabı İndiren, ancak Allah'dır" buyurmuştur... Bunun bir benzeri de, "De ki: "Şahid olmak baktmından hangi şey daha büyük?" De ki: "Allah..." (En'am, 19) âyetidir. Yine, yaratıcının varlığı hakkında delil getirmeye çalışan bir kimse, "yok iken, hayatı var eden kimdir? Cehaletten sonra aklı var eden kimdir? Göz bebeğine görme gücünü, kulağa da işitme gücünü veren kimdir?" der; sonra, kendi kendine "Allah!" cevabını verir. O'nun bundan maksadı şudur: Bu delil ve apaçık beyytneler öylesi bir dereceye ulaşmıştır ki, muarızımız ister kabul etsin ister etmesin, bunu her akıllının itiraf ve kabul etmesi gerekir... Binâenaleyh, maksat bu kadarcık sözle meydana gelmektedir.
Sonra, Cenâb-ı Hak bunun peşinden, "Sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 37[37]

Birinci Mesele

Bunun manası şudur: "Sen onlara karşı delil getirdiğinde uyarmada bulunup onlara özür ileri sürme kapılarını kapama hususunda da böylesi büyük bir dereceye vardığında, o zaman, onlar hakkında sana hiçbir sorumluluk kalmaz... Bunun bir benzen de, "Sana düşen, sadece tebliğ etmektir " (Şûra, 42) âyetidir. 38[38]

Bu Ayette Nesh İddiasının Yersizliği

Bazı âlimler, "Bu âyet, cihad âyetleriyle nesholunmuştur" demişlerdir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü âyette geçen "Sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar..." ifadesi, tehdit için zikredilmiştir ve bu, cihad yapılmasına ters değildir. Binâenaleyh savaşın vacib olduğuna delalet eden bir âyetin gelmesi, bu âyetin ifade ettiği hükümlerden birini kaldırmaya yol açmaz. Bundan dolayı, bu âyette nesh yoktur. Allah en iyi bilendir. 39[39]

İşte bu, bir feyz kaynağı olarak ve kendinden Önceki (Tevrat ile İncil'i) tasdik edici

---

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/22
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/22
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/23

olarak, bir de başkent (Mekke) ile bütün çevresindeki yerleri uyarman için indirdiğimiz bir kitaptır. Âhirete inananlar, o (Kur'an'a) inanırlar ve onlar namazlarına devam ederler"(En'âm, 92).

Bil ki Allah Teâlâ, "Allah, hiçbir beşere hiçbirşey indirmedi" diyen kimsenin sözünün yanlışlığını delillerle gösterince, bunu müteakip Kur'an-ı Kerim'in, Allah'ın «itabı olduğunu ve onu Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirdiğini söylemiştir. Bil ki "İşte bu" sözü, Kur'an'a işarettir ve Kur'an'ın bir kitap olduğunu bildirmektedir. "Kitap" Kelimesinin tefsiri Bakara sûresinin başında geçmişti. 40[40]

Kur'an'ın Vasıflarının Açıklanması

Hak Teâlâ daha sonra Kur'an'ı, bu âyette birçok sıfatla tavsif etmiştir:

Münzel (İndirilmiş) Olması

Birinci Sıfat: Âyetteki, "indirdiğimiz" ifadesidir. Bundan maksad, Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından değil, Allah Teâlâ tarafından olan bir kitab olduğunu bildirmektir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sayesinde bu şekilde fesahat özelliğine sahip bir Kur'an meydana getirebileceği birçok ilimler vermiş olması uzak bir ihtimal değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, durumun böyle olmadığını ve Cebrail (a.s)'indili ile Kur'an vahyini indirme işini bizzat üzerine aldığını beyan etmiştir. 41[41]

Mübarek Olması

İkinci Sıfat: Âyetteki "Mübarek olarak" (bir feyz kaynağı olarak) tabiridir. Me'ânî âlimleri "Mübarek bir kitap", bereketi ve menfaati devamlı olan, hayrı çok, sevap ve mağfiretle müjdeleyip, kötü fiillerden ve günahlardan insanı alıkoyan bir kitaptır" demişlerdir. Ben de diyorum ki: "İlimler ya nazari (teorik)tir, ya da ameli (pratik)tir. Nazarî ilimlerin en şereflisi ve mükemmeli, Allah'ın zatını (varlığını), sıfatlarını, fiillerini, hükümlerini ve isimlerini bilmektir. Görmez misin ki bunlar en mükemmel ilimlerdir ve bu kitapta bulduğun ilimlerden daha şereflisi yoktur. Amelî ilimlere gelince, buradaki amelden maksad, ya azaların amelleridir, ya da kalbin amelleridir. Kalbin amelleri, "ahlakı temizlemek" ve "nefsi tezkiye etmek" diye isimlendirilir. Sen bu iki ilmi, bu kitapta bulduğun tarzda başka hiçbir yerde göremezsin. Hem sonra, Allah Teâlâ'nın nizamı (âdeti), o yüce ilmi arayan ve ona tutunan kimse için hem dünyanın izzeti, hem de ahiretin saadeti hâsıl olacak şekilde cereyan etmektedir.

Bu kitabın musannifi (yazan) Muhammed b. Ömer er-Râzi der ki: "Ben, birçok nakli ve aklî ilimleri öğrenip naklettim; fakat bu Kur'an ilmine hizmet sayesinde elde ettiğim mutluluğu, başka hiç bir ilim sayesinde elde edemedim." 42[42]

Önceki Semavî Kitapları Hem Tasdik, Hem de Neshetmesİ

Üçüncü Sıfat: Âyette, "Kendinden önceki (Tevrat ve İncil'i) tasdik edici olarak"

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/23

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/23-24

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/24

sıfatıdır. Bu ifadeden murad, O'nun, kendisinden önce indirilmiş olan kitapları tasdik edici olmasıdır. Durum hakikatte böyledir; çünkü diğer semavi kitaplarda bulunan şeyler, ya "usûl" (tevhid'le alakalı) ilmidir, yahud da fürû ile ilgilidir; usûl ilminde, zaman ve mekanların değişmesiyle bir farklılığın meydana gelmesi imkansızdır. Binâenaleyh, Kur'an'da zikredilen şeylerin Tevrat, Zebur, İncil ve diğer semavi kitaplarda zikredilen şeylere muvafık ve mutabık olduğunu kesin olarak söylemek gerekir. Fürû ile alakalı olan ilme gelince, Kur'an'dan önceki semavi kitaplar, Hz. Peygamber'in geleceğinin müjdesini taşımaktaydılar. Durum böyle olunca, bu kitaplarda mevcut olan mükellefiyetlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ortaya çıkış zamanına kadar devam edip geçerli olması; ama, O'nun şeriatının ortaya çıkışından sonra mensuh olması gerektiği sonucu ortaya çıkar. Binâenaleyh bu kitaplar, o hükümlerin, bu vecihle sübûtuna delalet edip, Kur'ân'ın da bu manaya muvafık ve mutabık olduğu; böylece de Kur'ân'ın, bütün usûl ve fürû ilmi itibariyle, bütün semavi kitapları tasdik edici olduğu, sabit olmuştur. 43[43]

Bütün İnsanlığa Gönderilmesi

Dördüncü Sıfat: Âyetteki, "bir de başkent (Mekke) ile bütün çevresindeki yerleri uyarman için..." ifadesidir. Burada birkaç bahis bulunmaktadır: 44[44]

Mekke'ye Ümmü'i-Kurâ (Başkent) Denilmesinin Sebebi

Birinci Bahis: Alimler, bu âyette bir mahzufun bulunduğu ve takdirinin "bir de başkent olan (Mekke)nin halkını uyarman için..." şeklinde olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Yine, "başkent"in (Ümmü'l-Kura'nın) Mekke olduğu hususunda ittifak, ama Mekke'nin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi hakkında ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas, "Mekke, bütün yeryüzü, onun altından ve etrafından itibaren genişletilip bu hale getirildiği için Ümmü'l-Kurâ (şehirlerin anası) diye isimlendirilmiştir" demiştir. Ebu Bekr el-Esamm ise şöyle demiştir: "Mekke, bütün dünyanın kıblesi olduğu için böyle isimlendirilmiştir. Binâenaleyh o, sanki bir asıl (ana, kök), diğer belde ve şehirler de, ona bağlı olan yerler gibidir. Yine, dünyadaki mü'minlerin temel ibadetlerinden birisi de hacc olup, hacc da ancak bu beldede yapılabilir. İşte bu sebepten dolayı, bütün insanlar, çocukların annelerinin etrafında toplanması gibi, onun etrafında toplanır. Yine dünyanın bütün müslümanlan, hacc sebebiyle orada toplandıkları zaman, o beldede, başka beldelerde bulunmayan birçok ticaret ve istifadeler hasıl olur. Şüphe yok ki, kazanç ve ticaret, geçim yollarının asıllarından, temellerindendir... İşte bu sebepten dolayı Mekke, şehirlerin anası diye isimlendirilmiştir. Yine denildiğine göre Mekke, "Kabe, ibadet maksadıyla, insanlar için yapılmış olan ilk yapı olduğu için" Ümmü'l-Kurâ diye isimlendirilmiştir. Bir de, "Mekke, yeryüzünde meskun olan ilk belde olduğundan böyle adlandırılmıştır" denilmiştir.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, âyetteki "çevresindeki yerler..." tabirine diğer bütün beldeler ve şehirler dahildir. 45[45]

---

[43] [43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/24-25

[44] [44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/25

[45] [45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/25

Hz. Peygamberin Risaletinin Evrenselliği

İkinci Bahis: Bazı yahudiler Hz. Muhammed (s.a.s)'in, sadece Araplara gönderilmiş bir peygamber olduğunu iddia ederek, görüşlerinin doğruluğuna da bu âyeti delil getirip şöyle demişlerdi: "Allah Teâlâ, bu Kur'an'ı Hz. Muhammed'e Mekkeliler ile Mekke'nin etrafındaki belde halklarına tebliğ etmesi için indirmiştir... Mekke'nin etrafından maksad, Arabistan yarımadasrdır. Eğer Muhammed, bütün dünyaya gönderilmiş olsaydı, bunu, "Bir de şehirlerin anası (Mekke) ile bütün çevresindeki yerleri uyarman için" ifadesiyle kayıtlamak yanlış ve geçersiz olurdu.

Buna şöyle cevap verilir: Bu yerleri hassaten, özellikle zikretmek, hükmün, bu beldelerin dışında bulunmadığına, ancak mefhûnvu muhalif ile delalet eder ki, bu da zayıftır. Hele Hz. Muhammed'in kat'î ve açık bir tevatür yoluyla, kendisinin bütün alemlere gönderilmiş bir peygamber olduğunu söylediği sabit olmuşken... Yine, "bütün çevresindeki yerleri..." tabiri de bütün beldeleri ve o beldeleri kuşatan köyleri içine alır. Bu takdire göre de, bu ifadenin içine, alemin bütün beldeleri dahil olur. Allah en iyi bilendir.

Üçüncü Bahis: Ebu Bekr'in rivayetine göre Asım kıraati, inzar edeni "kitab" kabul ederek, fiili yâ harfiyle ... (uyarması için...) şeklinde okumuştur. Çünkü kitapta da inzar edicilik vasfı bulunmaktadır. Baksana, Cenâb-ı Hak, "Onunla, yani kitapla tehlikelerden haberdar edilsinler..," (ibrahim, 52): "Sen onunla, yani kitapla inzar et ki..." (En'âm, 51) ve "Ben ancak vahy ile sizin başınıza gelecek tehlikeleri haber veriyorum..." (Enbiya, 45) buyurmuştur. Binâenaleyh, mecazi olarak inzar etmenin kitaba isnad edilmesi imkansız değildir. Diğer kıraat imamlarına gelince onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitab olmak üzere, fiili tâ harfiyle şeklinde okumuşlardır. Çünkü, inzar etmekle memur ve mevsuf olan, Hz. Peygamber'in bizzat kendisidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sen ancak bir uyarıcısın..." (Rad. 7) ve "Sen onunla, korkan kimseleri inzar et..." (Enam, 51) buyurmuştur. 46[46]

"Ahirete İnananlar Kur'an'a İnanırlar"

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "âhirete inananlar, ona inanırlar..." buyurmuştur. Bu ifadenin zahiri, âhirete İman etmenin, Allah'ın resulüne iman etmenin yerine geçmesini iktiza eder. Âlimler bu sebebiyyetin izahı hususunda şunları zikretmişlerdir:

a) Âhirete iman eden, "vaade, vaîde, (sevaba ve cezaya) iman eden kimse" demektir. Böyle olan herkesin, sevabı elde etme hususunda arzusu; cezadan kurtulmak hususundaki endişesi artar. Tevhid ve nübüvvetin delilleri hususunda iyi tefekkür eder, düşünür; böylece de ilme ve imana ulaşmış olur.

b) Hz. Muhammed (s.a.s)'in dini, öldükten sonra dirilme ile Kıyamete iman etme esasına bine edilmiştir. Bu kaidenin yerleştirilmesi için, Hz. Muhammed'in şeriatında olduğu kadar, diğer hiçbir peygamberin dininde gayret gösterilmemiştir... İşte bu sebepten dolayı, Hz. Peygamber'in nübüvvetiyle ahiretin hak ve gerçek olduğuna inanmak, birbirinden ayrılmaz iki şey olmuşlardır.

c) Bu tabirden maksad, Asm saadet'teki Mekke liderlerinin bu dini kabul etmekten uzak kalacaklarına dikkat çekme de olabilir. Çünkü, o tefekkür ve istidlalde bulunma sıkıntısını yüklenip, dünya önderliğini, kini ve hasedi terketmeye sevkeden, sevab elde

---

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/25-26

etme arzusuyla cezadan korkup kaçınma arzusundan başka bir şey değildir. Halbuki Mekke kâfirleri öldükten sonra dirilme ile Kıyamete inanmayınca, onların hasedi ve dünya riyasetini terketmeleri imkansız olur. Binâenaleyh, onların bu dini kabul etmeleri ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini ikrar ve itiraf etmeleri,haliyle uzak bir ihtimal olur. 47[47]

Namaz İle Ahiretin Münasebeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "ve onlar namazlarına devam ederler" buyurmuştur ki bundan maksad, "Ahirete İman, insanı nübüvveti tasdike sevkettiği gibi, beş vakit namaza devam etmeye de sevkeder..." şeklindedir. Hiç kimse, "Ahirete iman, bütün taatiere teşvik eder... O halde, namazın özellikle zikredilmesinin bir anlamı yoktur" diyemez. Çünkü biz diyoruz ki bundan maksat, Allah'a imandan sonra namazın, ibadetlerin en şereflisi ve en kıymetlisi olduğuna dikkat çekmektir... Baksana namaz hariç, zahirî ibadetlerden hiçbirisi hakkında "îman" ismi kullanılmamıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak "Allah imanınızı, yani namazınızı zayi edecek değildir..." (Bakara, 143) buyurmuştur. Yine, namazın terkinden başka, hiçbir isyan ve günah hakkında küfür ismi kullanılmamıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Her kim kasden namazı terkederse, kâfir olur"48[48] buyurmuştur. Binâenaleyh, namaza bu kadar kadr ü şeref tahsis edilince, Cenâb-ı Hakk'ın burada namazı hassaten belirtmesini normal karşılamak gerekir. Altah en iyi bilendir. 49[49]

Allah Hakkında Yalan Düzenden Daha Zalim Kimse Yoktur

"Allah hakkında yalan uydurandan, yahud kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, "Bana da vahyolundu" diyenden, bir de "Allah'ın indirdiği gibi ben de indireceğim" diye söyleyenden daha zalim kim olabilir? Ölümün
şiddetleri içinde, meleklerin de ellerini uzatarak kendilerine "canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı haksız olanı söyleyegeldiğiniz ve Allah'ın âyetlerinden kibirlenerek uzaklaşmış olduğunuz içindir ki bugün hakaret azabıyla cezalandırılacaksınız" (dedikleri zaman) sen o zâlimleri bir görsen!" (En'âm, 93).
Bil ki Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın, kendi katından nazil olan bir kitap olduğunu açıklayıp, O'ndaki celal, şeref ve yücelik sıfatlarını beyan edince, bunun peşinden yalan ve iftirada bulunmak suretiyle, peygamberlik ve nübüvvet iddia eden kimseler için vaid ve tehdide delalet eden ifadeyi zikretmiş ve "Allah'a karşı iftira atandan daha zalim kim olabilir?" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 50[50]

Birinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hak, şu üç şeyden birisini söyleyenlerin cezasının çok büyük olacağını bildirmiştir:
a) Allah'a karşı yatan uydurup, iftira etmek. Müfessirler şöyle demektedirler: Bu

---

[47] [47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/26-27
[48] [48] Keşfu'l-Hafâ, 2/238 (Dârekutni'den... aynı hadis, biraz değişik olarak Tirmizî, Nesâî ve Müsned'de de bulunmaktadır).
[49] [49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/27
[50] [50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/27-28

ifade, Yemâmeli Müseylimetu'l-Kezzab ile, San'alı el-Esvedu'l-Ansî hakkında nazil olmuştur. Çünkü bunlar, bir yalan ve bir iftira olmak üzere, Allah katından gönderilmiş birer nebî ve resul olduklarını iddia ediyorlardı... Müseylime, "Muhammed, Kureyş'in peygamberi, ben de Hanifeoğullarının peygamberiyim" diyordu. 51[51]

Allah'ı Olduğundan Başka Tavsif Etme de Buna Dahildir

Kâdî şöyle demektedir: "Allah'a karşı yalan uyduranlar zümresine, yalan yere peygamberlik iddiasında bulunanlar girer... Ancak ne var ki bu ifade, yalan yere peygamberlik iddia edenlere hasredilemez...Çünkü ne var ki bu ifade, yalan yere lafzın umumi oluşunadır... Binâenaleyh gerek zatı, gerek sıfatları, gerekse fiilleri hususunda Allah'ın kendisinden berî ve münezzeh, uzak olduğu herhangi bir şeyi Allah'a nisbet eden herkes, bu tehdidin hükmüne dahil olur..." Kâdî sözüne devamla şöyle der: "Sıfatları hususunda Allah'a iftira etmek.. Mesela, Mücessime gibi ve adaleti hususunda yine, Allah'a iftira etmek... Cebriyye gibi düşünmekle olur. Çünkü bunlar, Allah'a yalan iftirada bulunmak suretiyle, zulmün en büyüğünü irtikab etmişlerdi..." Ben derim ki, Kâdî'nin, "Mücessime, Allah'a yalan uydurmuştur" şeklindeki sözü gerçektir. Ama onun, "Bu, Allah'a sıfatları hususunda bir iftiradır" şeklindeki sözü doğru değildir. Çünkü zatın, cisim olup mekanda bir yer işgal etmiş olması, bir sıfat değil, aksine bizzat o zatın kendisidir. Binâenaleyh, alemin cisim olmadığını iddia eden kimsenin bu sözünün manası şudur: Bütün cisimler ve bir mekan işgal edenler, muhdestirler, sonradan yaratılmışlardır. Bunların hepsinin de herhangi bir mekan işgal etmeyen, mevcut olan bir yaratıcısı vardır... Halbuki mücessime bu zatı nefyeder... Binâenaleyh muvahhid ile mücessime arasındaki ihtilaf sıfatla değil, zatın bizzat kendisindedir. Çünkü Muvahhid bu zatın varlığını kabul eder; Mücessime ise bunu kabul etmez... Böylece bu ihtilafın sıfatta değit zat hususunda olduğu ortaya çıkar.
Kâdî'nin/'Cebriyye Allah'a sıfatlar hususunda iftira atmışlardır" şeklindeki sözü de doğru değildir. Çünkü Kâdrye şöyle denebilir: Cebrîler "Mümkin olan bir varlığın, mutlaka bir "müreccirfi vardır..." şeklindeki sözlerine başka bir şey ilave etmezler. Binâenaleyh, eğer onlar bu görüşlerinde yalancı olurlarsa, onların ilahın varlığını tanıyıp bilmeleri mümkün olmaz. Eğer onlar bu görüşlerinde doğru iseler, o zaman fiilin meydana gelmesinin, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelen sebeplere dayandığını ikrar etmeleri gerekir... Ki işte bu, bizim cebr diye adlandırdığımız şeyin aynısıdır. BöyleceKâdfnin, "Allah'a iftiradır" şeklinde tavsif ettiği şey bâtıl olmuş olur. Aksine Allah'a iftira eden kimse, "Mümkin varlığın iki tarafından birinin (var olup olmamasının) diğerine üstünlüğünün, bir müreccihin varlığına dayanmadığını" söyleyendir... Çünkü bu sözü söyleyen kimseye, yaratıcıyı tamamıyla reddetmiş olur. Hatta o kimse böylece hem eserleri hem de müessirleri tamamıyla nefyetmiş olur.
b) Allah'ın iftira diye vasfetmiş olduğu şeylerden birisi de O'nun, "yahud kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, "Bana da vahyolundu" diyen..." buyruğunda belirtilen husustur. Bu sözle bundan önceki söz arasındaki fark şudur: Birincisinde o kimse, kendisine vahyedildiğini iddia ediyor, ama Hz. Muhammed (s.a.s)'e vahy geldiğini yalanlamıyordu. Ama burada ise bu kimse, kendisine vahy geldiğini söylüyor, ama Hz. Muhammed'e gelmediğini iddia ediyor. Böylece bu, yalantn iki büyük çeşidini bir arada bulundurmak olur; ki bu da, var olmayanı var göstermek; var olan şeyin de yok olduğunu öne sürmektir.

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/28

c) Allah Teâlâ'nın, "Allah'ın indirdiği gibi ben de indireceğim..." buyruğudur. Müfessirler şöyle demektedirler: "Bu ifadeyle Nadr İbn el-Hars'ın, "Eğer dilersek biz de elbet bunun benzerini söyleriz..." (Enfal, 31) şeklindeki sözüyle, yine onun Kur'an hakkındaki, "Bu eskilerin masallarındandır... Herkes böyle bir sözü söyleyebilir..." şeklindeki sözü kastedilmiştir.
Netice olarak diyebiliriz ki, bu sözü söyleyen kimse, Kur'an'a muaraza etmeyi iddia etmiştir. Yine rivayet edildiğine göre Abdullah İbn Sa'd İbn Ebî Sarh, Hz. Peygamber'e gelen vahiyleri yazıyordu. Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülasadan yarattık..." (Mû'nUnûn, 12) âyeti nazil olunca, Hz.Peygamber bu âyeti (ve müteakib âyetleri) yazdırdı. Yazma işi, "BİlaHere onu başka bir yaratılışla inşa ettik..." (Müminûn, 14) buyruğuna gelince, Abdullah bu ifadeden taaccüb ederek, "Suret yapanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "işte âyet bu şekilde, (senin söylediğin gibi) nazil oldu..." deyince, Abdullah, (bir müddet susarak), sonunda şunu söyledi: "Eğer Muhammed doğru söylüyorsa, (bu demektir ki) bana da vahiy geliyor. Eğer yalan söylüyorsa, ben ona muâraza'da bulundum..." İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın indirdiği gibi ben de indireceğim..." ifadesiyle,bu murad edilmiştir. 52[52]

"Gamerât " Kelimesinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın "Ölümün şiddetleri içinde... Sen o zalimleri bir görsen!" buyruğuna gelince, bil ki bu âyetin başında bulunan, "Allah'a karşı iftira atandan daha zalim kim olabilir?" sözü, genel bir biçimde büyük bir tehdit ve korkutma ifade eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra gelen "Ölümün şiddetleri içinde... Sen o zalimleri bir görsen!" buyruğu, o mücmel ve genel ifadeyi âdeta izah etmiştir. Burada geçen "zatimler"den maksat, Allah'ın âyette bahsettiği kimselerdir...
tabirine gelince, buradaki kelimesi, "ölümün şiddeti, sıkıntısı" manasına gelen kelimesinin coğuludur. tabirinin mânası, "O şeyin çokluğu, büyüklüğü.!" demektir. (suyun çokluğu, muazzam oluşu) ve (harbin büyüklüğü, muazzam oluşu) deyimleri de böyledir. Yine bir şey bir şeyin üzerine çıkarak onu sarıp bürüdüğünde, (o şey onu sardı, bürüdü) denilir. Zeccâc şöyle demektedir: "Çok olan birşeyin içine dalıp onun içinde kalan herkese, "O, onu sardı, bürüdü "; yine borcun içinde boğulup kalmış olan kimse hakkında da "Borç, onu kapladı..." denilir. İşte, kelimenin asıl lügat manası budur. Daha sonra sıkıntılar, istenilmeyen şeyler hakkında da kelimesi kullanılmıştır. Âyetteki kelimesinin cevabı mahzuftur. Yani, "Çok büyük, müthiş bir şey görmüş olurdun.." şeklindedir.
Cenâb-ı Hak "Meleklerin de, pençelerini uzatarak..." buyurmuştur. İbn Abbas, bu ifade hakkında, "Azab melekleri, onları döverek ve onlara azab ederek pençelerini uzatırlar. Nitekim "Ona elini, kötülükle, istenmeyen bir şeyle uzattı" denilir" demiştir. 53[53]

Meleklerin Can Almak Üzere Ellerini Kafirlere Uzatmaları

Cenâb-ı Hak, "Canlarınızı kurtarın!.." buyurmuştur. Burada bir hazf söz konusu olup, ifadenin takdiri, "Canlarınızı kurtarın, derler..." şeklindedir. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: [54][54]

---

[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/28-30
[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/30

Birinci Mesele

Bu ifade hakkında şöyle bir soru bulunmaktadır: "Meleklerin, onların ruhunu bedenlerinden çıkarmaya güçleri yetmez. O halde bu sözün söylenmesinin faydası nedir?"
Biz deriz ki: Bu kelimenin tefsiri hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) "Şayet zalimleri, ahiretteki çeşitli azab ve sıkıntılara duçar olup, cehenneme sokuldukları zaman bir görsen!.. Binâenaleyh, âyette geçen "ölümün şiddetleri" tabiri ahiret'te onların başına gelecek olan çeşitli sıkıntı ve azablardan, azaba duçar olmalardan ibaret olmuş olur. (O zaman), melekler onları susturarak ve "Eğer gücünüz yetiyorsa, canınızı bu şiddetli azabtan kurtarın bakalım!" diyerek, azab vermek üzere ellerini onlara uzatmışlardır..."
2) Mâna şöyle de olabilir: "(Ya Muhammed) sen, dünyada iken onlara ölüm musibeti, felaketi geldiğinde, zalimlerin, ölümün sıkıntıları içine düştükleri zamanı bir görseydinL" Melekler, "Canınızı bu şiddetlerden kurtarın ve bu bela ve elemlerden uzaklaştırın..." diyerek, onların canlarını almak için onlara ellerini uzatmışlardır.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, "Canlarınızı kurtarın" emri, yani "Nefislerinizi bedenlerinizden çıkarıp (bize verin)" demektir. Bu da, ruhu çıkarmak hususunda, nefes aJdırmaksızın ve zaman tanımaksızın, meleklerin tatbik etmiş olduğu şiddet ve dehşet ile yine meleklerin o insanlara, borçlunun peşini bırakmayan ve ısrarlı otan alacaklı kimsenin elini borçlu şahsa uzatıp, borcunu isterken ona şiddetli davranması ve ona mühlet tanımaması gibi; yine, alacaklı olduğu o kimseye, "Malımı, alacağımı bana şu anda ver!.. O borcu, senden söke söke almadıkça, şuradan ayrılmam..." diyen kimsenin muamelesi gibi muamele etmelerinden ibarettir.
4) Bu lafız, onların çok şiddetli bir sıkıntı içinde olup, belâ ve sıkıntı hususunda, kendi kendilerinin canlarını çıkarıp teslim edecekleri bir raddeye varmış olmalarından kinayedir.
5) Cenâb-ı Hakk'ın, "Canlarınızı kurtarın" sözü, bir emir değil, aksine bir tehdit olup yürekleri yerinden hoplatmak için getirilmiştir... Bu, tıpkı bir kimsenin, "Şu anda git bakalım, başına gelenleri göreceksin!.." demesi gibidir. [55][55]

Ruhun Bedenden Çıkması

Müfessirler şöyle demektedir: Mü'minin ruhu, Rabbine kavuşacağı için, bedeni terketmekten Ötürü neşe duyar. Halbuki kâfirin ruhu ise, azabın en şiddetlisine duçar olacağı için bundan hoşlanmaz, bu sebeple de bedeni terketmek ona zor gelir. Nitekim Allah'ın Resulü (s.a.s), "Kim, Allah'a kavuşmak isterse, Allah da ona kavuşmak ister. Kim de Allah ile karşılaşmak istemezse, Allah da onunla karşılaşmak istemez"[56][56] buyurmuştur. Bu, can çıkarken söz konusudur. İşte bu sebeple o kâfirleri, melekler, ruhlarının çtkmasr hususunda zorlarlar... [57][57]

---

[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/30-31
[55][55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/31
[56][56] Buharı. Rikâk. 41
[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/31-32

Ruhun Bedenden Ayrı Olduğu Hakkında

İnsanda bulunan bu ruhun, "insanî nefsin" insanın bu kalıbından ve bedeninden başka bir şey olduğunu söyle-
yenler, bu âyeti görüşlerine delil getirerek şöyle demişlerdir:
"Şüphe yok ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Canlarınızı kurtarın" buyruğu, "Canlarınızı bedenlerinizden kurtarıp çıkarın" manasınadır. Bu da, "Can"ın (yani ruhun), bedenden başka birşey olduğuna delalet eder. Fakat eğer biz âyeti, yapılan beş izahtan ilk ikisine göre anlar isek, böyle bir istidlal yapılamaz. 58[58]

Azâbe'l-Hûn Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hak'daha sonra "Bugün hakaret azabı ile cezalandırılacaksınız." buyurmuştur.Zeccâc, "Âyetteki"azâbe'l-Hûn" (zillet azabı) tabiri, "çok şiddetli bir zillete sebebiyet veren azab" manasınadır" demiştir. Nitekim Allah Teâlâ "O doğanı, (sağ bırakıp) hakaretle mi (yani hor ve hakir olarak mı) tutacak, yoksa o (kız çocuğunu) toprağa mı gömecek..."(Nahl,59)buyurmuştur. Bu azabtan maksad, HakTeâlâ'nın elem verme ile hor ve hakir kılmayı birlikte yaptığı azabtır. Çünkü mükâfaatın saygı ile içice olan bir menfaat olması şarttır. Aynı şekilde cezanın da, hor ve hakir kılma ile birlikte bulunan bir zarar olması şarttır. Bazı kimseler "hûn" kelimesinin, "hevân" (zillet) manasına geldiğini; "hevn" kelimesinin ise vakar ve tevâzû manasına olduğunu; Hak Teâlâ'nın da "O Rahmanın, yeryüzünde hevn ile, yani vakar ve tevâzû ile yürüyen kulları..." (Furkân, 63) buyurmuş olduğunu söylemişlerdir.
Allah Teâlâ'nın "Allah'a karşı haksız olanı söyleyegeldtğiniz ve Allah'ın âyetlerinden kibirlenerek uzaklaşmış olduğunuz için..." buyruğu, bu şiddetli azabın, ancak Altah'a iftirada bulunma işi ile O'nun âyetlerine karşı kibirlenme işinin toplamı sebebi ile olacağına delalet eder. Ben derim ki: "Bu iki çeşit âfet ve belaya, ilim elbisesine bürünmüş kimselerin çoğunun düştüklerini ve bunu sürdürdüklerini görürsün. Bunun neticelerinden Allah'a sığınırız." Vahidî, âyetteki "Allah'ın âyetlerinden kibirlenerek uzaklaşmış olduğunuz için..." sözünü, "Allah rızası için namaz kılmadığınızdan ötürü..." manasına olduğunu ve nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in de "Kim Allah için, doğru bir niyetle bir secde eder ınamaz kılarsa), kibirden uzak olmuş olur" buyurmuş olduğunu söylemiştir. 59[59]

"Andolsun ki sizi ilk defa (doğumunuzda) yarattığımız gibi yapayalnız, tek tek huzurumuza geldiniz ve size ihsan ettiğimiz malları da arkanızda bıraktınız. Kendilerinin (Allah'ın) ortakları olduğunu iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi de şimdi yanınızda görmüyoruz! (Bakın işte), onlarla aranızdaki bağ(lar) bir bir koptu ve (şefaatçi tanrılar olduklarını) boş yere iddia ettiğiniz o şeyler (putlar) yanınızdan uzaklaşıp gitmişler!" En'âm, 94). 60[60]

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/32
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/32-33
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/33

"Tek Tek Huzurumuza Geldiniz" Buyruğunun İzahı

Bil ki âyetteki "Andolsun ki yapayalnız, fek tek huzurumuza geldiniz" buyruğu şu iki manaya gelebilir:
a) Bu kısım, meleklerin, "Canlarınızı kurtarın. Allah a karşı
haksız olanı söyleyegeldiğiniz (...) için, bugün hakaret
azabtyla cezalandırılacaksınız" (En'âm, 93) şeklindeki sözleri üzerine atfedilmiştir. Cenâb-ı Allah, o meleklerin o sözü kâfirlere aytplama sadedinde söyledikleri gibi, Allah namına "Andolsun ki... yapayalnız, tek tek huzurumuza geldiniz" diyeceklerini de beyan etmiştir. Binâenaleyh bu sözün tamamı, meleklerden bir nakil olup; bunları melekler kâfirlere söylerler. İşte buna göre, bu sözü söyleyenler, can almakla görevli melekler veya o kâfirlere azab etmekle görevli meleklerdir. [61][61]

Allah Ahirette Kafirlere Hitap Edecek mi?

b) Bu, Allah Teâlâ'nın kendi sözüdür. Âyetin izahındaki bu ihtilafın menşei, Allah'ın ahirette kâfirlerle konuşup konuşmayacağı meselesine dayanır. Bundan dolayı kâfirler hakkındaki, "Allah onlarla konuşmayacak" (aı-i imran. 77} âyeti, Allah Teâlâ'nın onlarla konuşmayacağını; "Rabbine yemin olsun ki biz onların hepsine (hesab) soracağız" (Hicr, 92) ve "Kendilerine (peygamber) gönderilenlere de mutlaka (hesab) soracağız, onlara gönderilen (peygamberlere) de..." (. 6) âyetleri İse, Hak Teâlâ'mn onlarla konuşacağını göstermektedir. İşte ihtilafın sebebi budur. Birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü âyet, kendinden öncekine atfedilmiştir. Atıf ise, beraberliği gerektirir. [62][62]

Kıyamette Allahın Huzuruna İnsanın Tek Başına Çıkamsı

kelimesi, cemidir ve müfredi hakkında iki görüş vardır:
a) İbn Kuteybe, "furâdâ kelimesi, tıpkı "sekrân" ve "sükârâ" (sarhoş); "keslân" ve "küsâlâ" (tembeller)
kelimelerinde olduğu gibi, kelimesinin çoğuludur,
b) Diğer alimler İse, "Bu kelime,"redir ve "rüdâfa" kelimesinde olduğu gibi, "ferid" kelimesinin çoğuludur" derler.Ferrâ da "Bu kelime, ferd, ferde, ferîd ve ferdan kelimelerinin çoğuludur" demiştir. [63][63]

Kâfir Orada Perişan, Mü'min İse Tedariklidir

Bunu anladığın zaman bil ki, âyetteki "Andolsun ki yapayalnız, tek tek huzurumuza geldiniz" buyruğu ile, bir azarlama ve korkutma kastedilmiştir. Çünkü o kâfirler, dünyada bütün gayret ve çabalarını, şu iki şeyi elde etmek için sarfetmişlerdi:
a) Makam ve mevki elde etmek...
b) Allah yanında kendilerine şefaatçi olacaklarına inandıkları putlara tapmak... Sonra onlar Kıyamette Mahşer'e geldiklerinde, dünyadaki mallarından hiçbirşey bulunmaz ve

---

[61][61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/33
[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/34
[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/34

yanlarında, Allah katında şefaatçi olacaklarını sandıkları putlarını göremezler. Böylece de dünyada elde ettikleri ve son derece güvendikleri şeylerden tamamen uzak, tek başına kalmış olurlar. Halbuki iman ehli kimseler böyle değildir. Çünü onlar ömürlerini, gerçek bilgiyi ve salih amelleri elde etmek için harcamışlardır. Bu bilgiler ve. ameller, kabirlerinde iken onlarla birlikte kaldığı gibi, Kıyamet meydanında da onları yalnız bırakmazlar. Binâenaleyh mü'minler orada yapayalnız olmaz, aksine ahiret azıklarıyla birlikte bulunurlar. 64[64]

Âyetteki Kıraat Farkları

Daha sonra Allah Teâlâ, "Andolsun, onlarla aranızdaki (bağlar) bir bir koptu" buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır: 65[65]

Birinci Mesele

Nâfİ, Asımın râvisi Hafs ve Kisâî, kelimeyi mansub olarak beynekum şeklinde; diğer kıraat imamları ise, merfu olarak, beynukum şeklinde okumuşlardır. Zeccâc, "Merfu kıraatin manası daha güzeldir. Çünkü bu, "Aranızdaki bağ(lar) kopmuştur" manasına gelir. Mansub olma hali de caiz olup manası da, "Aranızdaki ortaklıklar bir bir koptu" şeklindedir" demiştir. Ebû Ali ise, "Bu kelime şu iki şekilde kullanılır:
a) "Ayrılmak" manasında, munsarıf bir isim olarak...
b) Daha güzeli ise, bu kelimenin bir zarf olarak kullanılmasıdır. Bunu merfu olarak okuyanlara göre, merfu olan bu kelime aslında zarf olup, bir isim olarak kullanılmıştır. Bunun bir isim olabileceğinin delili, "Bizimle senin aranda bir perde var..." (Fussiiet.5) ve "İşte bu, benimle senin aynlişımızdır"(Kehf, 78) âyetleridir. Kelime, bu gibi yerlerde bir isim olarak kullanıldığına göre, bunu merfû okuyanlarca fiiline bunun fail yapılması caizdir. Bu kelimenin, kullanılış sahası geniş olan bir zarf veya bir masdar olmaktan halî olmayışı da, merfu okunan şeklinin de bir zarf olarak kullanılacağını gösterir. Bunun masdar olması bâtıldır. Aksi hatde âyetin takdiri, "Andolsun ki sizin ayrılışınız paramparça oldu" şeklinde olurdu. Bu ise, kastedilen mananın zıddıdır. Çünkü âyetten maksad, "sizin bağlarınız ve geçmişte üzerinde olduğunuz (kendine güvendiğiniz) şeyler paramparça oldu" manasıdır.
Buna göre eğer, "Aslında "ayrılmak" (iftirak) "bölünüp, parça parça olmak" manasına geldiği halde, "vuslat" (birleşme) manasına kullanılması nasıl mümkün olur?" denilir ise, deriz ki: Bu kelime, bazı bakımlardan aralarında bir birlik ve alaka bulunan iki şeyin birbirinden ayrılması hakkında kullanılır. Bu, Arapların "Onunla aramda bir ortaklık vardır"; "Onunla aramızda bir akrabalık bağı vardır" demelerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh bukelimenin, vuslat manasında kullanılması güzel ve yerinde olmuş olur. Buna göre tabiri, "Bağınız kopmuştur" manasındadır.
Bu ifadeyi, mansub olarak beynekum şeklinde okuyanların kıraatinin izahı şöyledir: Bunda fail mukadderdir. İfadenin takdiri, "Aranızda olan ilgi ve bağ kopmuştur" şeklindedir. Sibeveyh şöyle der: "Araplar, "Yarın olunca, bana gel" derler. Bu, "Yarın bir ümid veya bir bela söz konusu olursa, bana gel" demektir. Halihazırdaki durumdan anlaşıldığı için, bunlar açıkça söylenmemiştir." İbnü'l-Enbârî ise, âyetin takdirinin, "Andolsun ki aramızda olan şey kopmuştur" şeklinde olduğunu ve manası açıkça

---

[64] 64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/34
[65] 65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/35

anlaşıldığı için (U) kelimesinin hazfedildiğini söylemiştir. [66[66]]

Kâfirin Büyük Ziyan

Bil ki bu âyet, Kıyamet hallerini anlayıp kavrama hususunda değerli kaideler ihtiva etmektedir:
1) İnsanın canı (ruhu), hiç şüphe yok ki, gerçek bilgileri ve
yüce ahlâkı kazanma vesilesi olan şu bedene bağlanmıştır.
Ruh, bu iki matlûbu hiç elde etmemiş olarak bedenden ayrıldığı zaman, pişmanlığı büyür ve sayesinde ebedi saadeti kazanabileceği böylesi kıymetli bir vesileyi (âleti) bulduğu halde, daha sonra onu kaybettiği, boşa çıkardığı ve ondan hiç faydalanamadığı için, başına gelen bela kuvvetli olmuş olur. İşte, "Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi, yapayalnız, tek tek huzurumuza geldiniz" âyeti ile anlatılmak istenen budur.
2) Bu can (ruh), o beden aleti ile ruhanî (ebedî) saadeti ve kemali kazanamadtğı gibi, birincisinden daha fena bir iş yapmıştır. Çünkü o, ömrü boyunca mal ve makam elde etme gayreti,bunları güçlendirip kuvvetlendirme çabası içinde olup bunları sevmiştir. Halbuki insan gerçekte maddi alemden, manevi aleme yöneliktir. Oysa bu aciz ve miskin, hükmü tersyüz etmiş, önermeyi tersinden kurmuş ve ruhanî gayeyi bırakıp, maddi aleme yönelmiş, esas gayesini unutmuş ve birtakım maddi lezzetlere aldanmıştır. Ölünce de, ister istemez önerme onunkinin tersine dönmüş; böylece de maddi alemden manevi aleme yönelmiştir. Kazandığı ve elde etmek için bütün ömrünü harcadığı o maftar, geride (dünyâda) kâimışfır. frisanın geride tartan mallarından istifade etmesi mümkün değildir. İnsan, istifade edemeyeceği halde, maddi (dünyevi) aleme Milat etmiş olması sebebi ile, çoğu kez bunlardan faydalanamaz, boynu bükük ve sükût-i hayale uğramış olarak kalakalır. İşte bu da, son derece büyük bir pişmanlığı, üzüntüyü ve yazıklanmayı gerektirir ki, âyetteki, "Size ihsan ettiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız" buyruğu ile anlatılmak istenen de budur.
Bu, insanın kazanıp da hayır yerlerine sarfetmediği bütün malların, Hak Teâlâ'nın bu âyette bahsettiği hal üzere olduğuna delalet eder. Ama insan o mallan Allah'ın emirlerine hürmet ve O'nun mahlûkatına şefkatle ilgili yönlere harcaması halinde, onları geride bırakmaz ve fakat Cenâb-ı Allah'ın, "Kendiniz için önden ne hayır yollarsanız, Aliah katında onu bulursunuz" (Bakara, noj âyetinde de buyurduğu gibi, onların hayrı, kendisine kavuşur.
3) Bu miskin insanlar, batıl dinlere ve yanlış mezhebiere yardımcı olma yolunda nefislerine (hevâ-vü heveslerine) uymuşlar ve Kıyamet mahfiline vardıkları zaman bu işlerinden istifade edeceklerini zannetmişlerdir. Onlar oraya varıp, o inançlarına karşılık orada bulunan şiddetli azabı ve daimî cezayı gördüklerinde, şu birçok yönden kendileri için azablar meydana gelir:
a) Pişmanlık ve nedamet azabı: Bu azap: "Nasıl oldu da, güç belâ kazandığım o sermayemi, onca fedakârlıklarla harcamamdan şimdi elime geçen yine müthiş bir dert ve azap oldu" pişmanlığıdır.
b) Mahcubiyet azabı: Bu, dünya yurdunda inandığı herşeyin, orada sırf bir cehalet ve açık bir sapıklık olduğunun kendisine zahir olmasıdır.
c) Büyük bir ümidin yanında, alabildiğine bir ümidsizliğin olması... Şüphe yok ki bütün

---

[66[66]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/35-36

bunlar, şiddetli bir azabı ve manevi büyük bir elemi gerektirir. Âyetteki
'Aranızda, kendilerinin (Allah'ın) ortaklan olduğunu iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi de şimdi yanınızda görmüyoruz" buyruğu ile anlatılmak istenen budur.
4) Kendisi ile haytrelde edebileceği şeyi elden çıkardığınıve yanında çeşitli zararları gerektirenin kaldığını anlayınca, insanın, elden kaçırdığı şeyleri bazı bakımlardan elde etme ümidi kalır. Bu ümidden dolayı, o üzüntü ve acıları bir nebze hafifler. Ama elden çıkardığı şeyleri tekrar elde etmenin imkansız olduğunu ve o noksanları gidermenin mümkün olmadığını kesin olarak anlayınca, üzüntüsü artar, derdi büyür. İşte bu hususu, Hak Teâlâ, "Andolsun, onlarla aranızdaki (bağlar), bir bir koptu" ifadesi ile anlatmıştır. Bu, "Ruh ile beden arasındaki bağlar paramparça olmuş, onu yeniden elde etmek, bağlamak imkansızlaşmıştır" demektir. Bu mertebelerin hakikatlerine vâkıf olunduğunda, dalalet ehlinin halterini açklama hususunda, Kur'an'ın bu beyanının üstünde başka bir beyanın olamayacağı ortaya çıkmış olur. 67[67]

"Taneleri ve çekirdekleri çatlatıp açan Allah'dır. Ölüden diriyi çıkarır. Diriden lüyü çıkaran da Odur. İşte Allah (Hak Ma'bud) Odur. O halde nasıl olup da imandan) döndürülüyorsunuz?" En'âm. 95).
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 68[68]

Âyetin, Makabli İle Münasebeti

Bil ki Cenâb-ı Allah, tevhidi anlatıp, peşinden nübüvvet meselesini izah edip, daha sonra da bu asılların bazı ayrıntıları ile ilgili konulardan bahsedince, bütün akli ve nakli şeyler ile hertürlü hikmetli gayelerden asıl maksadın, ancak Allah Teâlâ'nın varlığını.stfatlarını ve fiillerini bilmek olduğuna dikkat çekmek için, bu âyette yeniden, yaratıcının varlığına; ilminin, hikmetinin ve kudretinin mükemmelliğine delalet eden delilleri zikretmeye yönelmiştir. 69[69]

Falıku'l-habb Vasfının İzahı

Âyetteki "(O), taneleri ve çekirdekleri yaratandır" vasfı ite ilgili iki görüş vardır:
1) Bu, İbn Abbâs (r.a)'dan rivayet edilen ve Dahhâk ile Mukâtil'in de tercih ettiği görüş olup, "O taneleri ve çekirdekleri yaratandır" manasına gelir. Vahidî şöyle der: "Bunlar, "fâlık" (yarıp çıkaran) kelimesini, 1âtır (yaratan) kelimesi yerine koymuşlardır. Ben derim ki: "Fatr, yarmak manasındadır. Faik kelimesi de aynı manayadır. Binâenaleyh birşey varlık alemine girmezden önce serâpâ yokluk ve olumsuzluktur. Akıl o yokluk hakkında, kendisinde bir aralanma, bir açılma olmayan devamlı ve koyu bir karanlık tasavvur eder. Yaratıcı, mevcut olmayan o şeyi yokluktan varlığa çıkarınca, insanın hayal ve tasavvuruna göre sanki yokluğu yarıp, içinden daha önce mevcud olmayan o varlığı meydana getirmiş olur. İşte bu izaha göre, "falık" (yarıp çıkaran) kelimesini, "icadeden, yaratan ve yoktan var eden" manalarına hamletmek uzak bir ihtimal sayılmaz."
2) Âlimlerin ekserisinin görüşüne göre; "faik" kelimesi, "yarmak" manasınadır. "Habb", tıpkı buğday, arpa ve benzeri şeylerin tanesi gibi, bizzat "tane" manasınadır.

---

[67] 67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/36-37
[68] 68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/37
[69] 69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/38

"Neva" ise, şeftali, hurma ve benzeri şeylerin çekirdeği gibi, meyvenin içinde bulunan "çekirdek" manasındadır. [70][70]

Dane Ve Çekirdekten Bitkinin Yaratılması

Bunu iyice kavradığın zaman deriz ki: Tane veya çekirdek rutubetli bir yere düşüp, aradan bir zaman geçince, Allah Teâlâ o çekirdeğin ve tanenin hem üstünden, hem de altından birer yarık ortaya çıkarır. Bunlardan üst tarafta meydana gelen yarıktan, yukarı doğru çıkan fidan, çekirdeğin altında meydana gelen yarıktan ise "kökler" diye ifade edilen ve yerin derinliklerine uzanan kısım çıkar. Böylece de o çekirdek veya tane, yukarı doğru çıkan fidan (ve bitkinin), yerin derinliklerine uzanan köklerle birleşmesini sağlar. Sonra burada birtakım enteresan şeyler meydana gelir. Şöyle ki:
a) O çekirdeğin özelliği, eğer yerin derinliklerine doğru uzanıp gitmeyi gerektiriyorsa, daha nasıl bunun çekirdeğinden, bir de yukarı doğru yükselen bir fide çıkabiliyor? Yok eğer o çekirdeğin özelliği ve karekteri, yukarı doğru çıkmayı gerektiriyor ise, ondan yerin derinliklerine uzanan kökler nasıl meydana gelmiştir? Binâenaleyh duyular ve akıl bu iki ağaçtan (yani fidan ile köklerden) herbirinin vasfının diğerinin vasfına zıt olduğuna şehadet ettiği halde, o çekirdek ve taneden bu iki bitki (kök ve fidan) meydana gelince, bu durumun onların tabiat ve özelliği sebebiyle olmadığını, aksine yaratma, varetme, icad etme ve tekvin gereği olduğunu anlarız.
b) Yerin altı, kuvvetli çuvaldızın batamayacağı ve keskin bir bıçağın saplanamayacağı kadar sert ve katıdır. Diğer taraftan biz, o köklerin uçlarının çok ince ve nazik olduğunu, hatta en ufak bir kuvvet kullanarak sıkıştırdığında su haline geldiğini görüp biliyoruz. Sonra bunlar, son derece ince ve yumuşak olmalarına rağmen, o katı ve sert toprağı delip geçiyorlar ve o kesif kütlenin derinliklerine dalabiliyorlar. Binâenaleyh son derece yumuşak ve zayıf bu cisimlerde, böylesine bir kuvvetin meydana gelişi, mutlaka ve mutlaka aziz ve hakim bir Zât'ın takdiri ile olması gerekir. [71][71]

Ağaçtan Çiçek Ve Meyvenin Çıkması

c) Bu çekirdekten bir ağaç çıkar. Bu ağaçta çeşitli unsurlar bulunur. Ezcümle onun gövdesinin kabuğunun belli bir özelliği vardır. Bu kabuğun içinde ağacın kütlesi yer alıp, bunun içinde atılmış yüne benzeyen yumuşak bir kısım vardır. Daha sonra ağacın gövdesinden dallar çıkar. Bu dalların üstünde önce yapraklar, daha sonra çiçekler ve tomurcuklar çıkar. Üçüncü olarak da meyveler çıkar. Meyvenin, bazı durumlarda, dört nevi kabuğu bulunur, tıpkı ceviz gibi. Çünkü cevizin en üstünde yeşil, onun altında ise, ağactn gövdesi gibi sert kabuk yer alır. Bu kabuğun altında da, cevizin özünü kuşatan ince bir zar vardır. Zarın içinde de cevizin özü bulunur. Bu öz de tıpkı kabuk gibi, birtakım kesif maddeler ite ceviz yağı gibi birtakım latif maddeleri ihtiva eder ki asıl maksad da budur. Binâenaleyh tabiatın, yıldızların, dört mevsimin ve dört unsurun tesirleri eşit olmasına rağmen, karekterleri, sıfatları, renkleri, şekil ve tadlan farklı olan bu cisimlerin meydana gelişi, bunların tabiat ve "dört unsur"un yönetmesi ile değil, hakîm, Rahîm, hür irade sahibi ve mutlak kadir olan bir zatın tedbiri ile meydana geldiklerine delalet eder.

---

[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/38
[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/38-39

d) Bu dört unsurun bazen sen tek bir meyvede de mevcut olduğunu görürsün. Mesela turunçgillerin kabuğu hem hararetli, hem de kurudur... İçi, hem serin, hem de rutubetlidir. Asidi, serin ve kurudur. Tohumu ise, hararetli ve kurudur. Üzüm de böyledir... Onun kabuğu ve çekirdeği serin ve kuru; suyu ve içi, sıcak ve rutubetlidir... Binâenaleyh tek bir taneden, karakterleri birbirine zıt, özellikleri başka olan şeylerin meydana gelmesi, mutlaka bir Fâil-i Muhtar'ın yaratmasıyla olur. 72[72]

Meyve Ve Hububattaki Çeşitlilik

e) Sen, meyvelerin durumlarının farklı farklı olduğunu görürsün... Bir kısmının, mesela ceviz ve bademde olduğu gibi, özü içte, kafcuğu dıştadır... Bir kısmının, mesela şeftali ve"zerdalide olduğu gibi, yenilecek kısmı dışta, sert çekirdeği içtedir, Zerdalinin ve şeftalinin çekirdeklerinde olduğu gibi, bir kısmının çekirdeğinin "özü" vardır. Hurmanın çekirdeğinde gördüğümüz üzere, bir kısmının da özü yoktur. Mesela incir gibi bazı meyvelerin, ne içte ne de dışta bir kabuğu bulunmayıp, hepsi de yenilir kısımdır. İşte bunlar, meyvelerdeki farklı farklı durumlardır. Hububat da şekil ve biçim bakımından farklıdır. Mesela buğdayın şekli, adeta bir dairenin yarısı; arpanın şekli ise, tabanları birbirine bitişmiş olan iki koni gibidir. Mercimeğin şekli de, adeta bir dairedir. Nohutun şekli de bir başka tarzdadır. İşte bu muhtelif şekillerin mutlaka Yaratıcının, terkiblerinin ancak bu şekle göre mükemmel olacağını bildiği birtakım sırlardan ve hikmetlerden ötürü böyle olması gerekmiştir... Yine yüce yaratıcı, her çeşit hububata, başka başka özellikler, başka başka menfeatler koymuştur. Yine, tek bir meyve, bir canlı için bazan gıda, diğer bir canlı içinse zehir olur... Binâenaleyh, tabiatların ve yıldızların tesirinin aynı olmasıyla beraber, sıfatların, şekillerin ve durumların farklı farklı oluşları, bütün bunların hür irade sahibi hakîm bir Fâil'in yaratmasıyla meydana geldiklerine delalet eder. 73[73]

Allah'ın Bitki Yapraklarında Tezahür Eden İhtimamı

f) Sen, ağaçtan tek biT yaprak aldığında, onun ortasında dümdüz bir çizgi bulursun... Bu, o yaprağa nisbetle, tıpkı, insan bedeninde omurganın içindeki sinir gibidir... İnsanın omurgasının içindeki sinirden, bedende sağa sola ayrılan pekçok sinir çıkıp, sonra da her bir sinirden başka başka sinirler çıkarak, küçüklüğü sebebiyle, gitgide duyu ve algı organlarının farkedemiyeceği bir hale gelinceye dek, bölünüp incelmeye devam ettikleri gibi, aynen bu şekilde o yaprağın ortasında bulunan o büyük çizgiden, sağa sola damarlar, çizgiler ayrılır... Bunların herbirinden de, birinciden daha ince, farklı farklı kılcal damarlar ayrılır. Bu iş, o kılcal damarlar ve çizgiler, duyu organlarının idrak alant dışına çıkıncaya kadar devam ederler... İşte Allah Teâlâ, bunu böyle yapmıştır... Ta ki, o yaprağın kütlesinde bulunan cazibe, çekim kuvveti, bu ince kılcaf damarlar vasıtasıyla, yerin içinde bulunan çok ince gıda maddelerini çekip emebilsin... Binâenaleyh, yaratıcının o tek yaprağı yaratmadaki ihtimam ve dikkatini gördüğün zaman, O'nun o ağacı yaratmadaki ilgi ve özeninin ne kadar çok olduğunu anlar ve O'nun o bitkilerin tamamını yaratmadaki ihtimamının da ne kadar çok olduğunu bilmiş olursun...

Sonra sen, Cenâb-ı Hakk'ın, canlıların faydasına olmak üzere bütün bitkileri yarattığını

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/39-40

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/40

anladığın zaman, O'nun canlıları yaratmadaki ihtimamının ne kadar mükemmel olduğunu anlarsın. Canlıları yaratmasındaki esas maksadının da insanın kendisi olduğunu bilince, O'nun insanı yaratmasındaki ihtimam ve itinasının, ne kadar eşsiz ve mükemmel olduğunu anlarsın. Sonra Allah Teâlâ, bu alemde bitki ve canlıları, bedeni itibariyle insan için bir gıda ve deva olsun diye yaratmıştır... Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın insanı yaratmasından maksat, marifetullah, muhabbetullah ve Allah'a hizmet gayesidir... Nitekim Allah Teâlâ, "Ben, cinleri ve insanları ancak, bana ibadet etsinler diye yarattım..." (Zâriyat, 56) buyurmuştur.

Binaenaleyh, ey aciz insan, sen bu maddi gözünle.o ağacın tek bir yaprağına bak! O damarların ve kirişlerin, o yaprakta nasıl yaratıldıklarını anla.. Daha sonra da, bunlardaki en son maksadın, beşerî ruhlarda marifetullah ve muhabbetullahın meydana gelmesi olduğunu anlayıncaya kadar, bir mertebeden, onun üstündeki başka bir mertebeye geç!.. İşte böylece sana, mükâşefe kapılarından, sonu olmayan bir kapı açılır, böylece sen de, Allah'ın sana olan nimetlerinin sonsuz olduğunu anlarsın. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'ın nimetlerini tek tek saymaya kalksanız, onları sayamazsınız..." (Nahi, 18) buyurmuştur. Bütün bunlar, çekirdek ve taneden çıkan o yaprağın yaratılış keyfiyetinden ortaya çıkar. İşte Hak Teâlâ'nın, "Taneleri ve çekirdekleri çatlatıp açan Allah'tır" buyruğunun tefsiri hususunda özet olarak söylenebilecek olan sözler bunlardır. İnsan bu kadarına vakıf olduğu zaman, O'nun bunları nihayetsiz olarak dallandırıp sınıflandırması mümkündür. Altah Teâlâ'dan tevfik ve hidâyetini talep ederiz... 74[74]

Ölüden Diri, Diriden Ölü Çıkarması

Cenâb-ı Hakk'ın, "O, ölüden diriyi çıkarır. Diriden ölüyü çıkaran da O'dur" buyruğuna gelince, bu hususta birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis :Hayy "diri", canlılıkla nitelendirilen her şeyin adıdır. Meyyit ise, kendisinde hayat sıfatı bulunmayan şeyin adıdır. Bu takdire göre bitkiler "hayy" değildir.

Bunu iyice kavradığın zaman bil ki, âlimler, âyette geçen "diri" ve "ölü" kelimelerinin tefsiri hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir. 75[75]

Ölü ve Diri Kelimelerinin Hakikî Manalarına Göre İzah

Birinci görüş: Bu iki lafzı, hakikî manaya hamletmektir. İbn Abbas şöyle der: "Cenâb-ı Hak, nutfeden canlı bir beşer, canlı beşerden de ölü bir nutfe çıkarır. Yine aynı şekilde, yumurtadan canlı civcivi, tavuktan da ölü yumurtayı çıkarır. Bundan maksat, canlı ile ölünün birbirlerinin zıddı olup, birbirlerini nefyettiklerini ifade etmektir. Binaenaleyh, benzer bir şeyin benzer bir şeyden meydana gelmesi, bunun tabiat ve hassalar icabı olduğu zannını uyandırabilir. Ama, zıddın zıddan meydana gelmesine gelince, bunun tabiat ve o şeylere ait özellikler sebebiyle olması imkânsızdır. Bilakis bunun, Hakîm olan bir yaratıcının takdiri ve Alîm olan bir müdebbirin yönetmesiyle meydana gelmesi gerekir... 76[76]

---

[74][74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/40-41

[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/41

[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/41-42

Ölü ve Diri Kelimelerinin Mecazî Manalarına Göre İzah

İkinci görüş: "Hayy" ve "Meyyit" kelimelerinin, bizim zikrettiğimiz manalar ile, yine bazı mecazî manalara hamledilmesidir. Bu hususta da şu izah şekilleri bulunmaktadır:

a) Zeccâc şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, yeni, taze yeşil bitkiyi, kuru taneden; kuruyu da, canlı ve büyüyen bitkiden çıkarır."

b) İbn Abbas şöyle demiştir: "Hz. İbrahim'de olduğu gibi, mü'mini kâfirden; Hz. Nûh (a.s)'da olduğu gibi, kâfiri (Nuh'un oğlunu) mü'minden; isyan edeni itaat edenden; itaat edeni isyan edenden çıkarır..."

c) Kesin olarak zararlı olduğuna hükmedilen bazı şeyler, büyük faydalara vesile olabilir. Bunun aksi de söz konusudur. Tıb bilginleri şöyle bir olay nakletmişlerdir: "Bir şahsa, ölsün diye içeceğine çok miktarda afyon katılmıştı. O şahıs bu afyonu alınca, yanındakiler de "nasıl olsa ölecek" diye onu bulunduğu yerden alıp karanlık bir yere koymuşlardı. Meğer, oradan büyük bir yılan çıkarak, adamı sokmuş. Böylece, yılanın sokması, o afyonun zararının o adamdan bertaraf edilmesine sebep olmuş.... Çünkü afyon soğuk olması sebebiyle öldürücüdür; yılanın zehiri ise sıcaklığının kuvveti ile öldürür. Böylece yılanın sokması, o afyonun öldürücü tesirinin bertaraf edilmesine sebep olmuş." Binâenaleyh burada, büyük zararı vereceğine inanılan şeyden, en büyük hayır meydana gelmiştir. Bazan da bunun aksi olabilir. Bütün bu farklı haller ve birbirine zıt olan bu fiiller, bu âlemin hakîm; mahlûkatın maslahatlarını ihmal etmeyen ve onları başıboş bırakmayan bir müdebbir'i olduğuna delâlet eder. Bu konuların altında, daha nice yüce ve kıymetli bahisler bulunmaktadır.

İkinci bahis: Nâfi, Hamza, Kisaî ve Asım'ın ravisi Hafs, geçtiği her iki yerde de kelimeyi "meyyit" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak "meyt" şeklinde okumuşlardır. Bu kelimelerin Kur'ân'da geçtiği diğer yerlerde de aynı şekilde kıraat farklılığı mevcuttur. 77[77]

İsim Cümlesinin Fiil Cümlesine Atfı Meselesi

Üçüncü bahis: Bir kimse şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hak önce "O, ölüden diriyi çıkanrd "daha sonra da, "Diriden Ölüyü, çıkaran da O'dur" buyurmuştur. Halbuki, isim cümlesinin fiil cümlesine atfedilmesi güzel değildir. Öyleyse Cenâb-ı Hakk'ın böyle ifade etmesinin sebebi nedir?"

Biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'tn, buyruğu,

"... taneleri ne çekirdekleri yaratandır.." sözüne atfedilmiştir. Zira bu, o sözün adeta bir beyânı ve tefsiri gibidir. Çünkü, bitki ve büyüyen ağacı bitirmek için taneyi ve çekirdeği çatlatmak, ölüden canlı çıkarma cinsindendir. Çünkü, "büyüyen", canfı hükmündedir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Arzı, ölümünün ardından, O canlandırıyor.," (Rum, 19) âyetine bakmaz mısın? 78[78]

Birincide Fiil, İkincide İsim Cümlesi Kullanmanın Sebebi

Burada yapılacak bir başka izah da şudur: "Fiil cümlesi, o failin, o fiile her an ve her

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/42

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/42-43

zaman itina gösterdiğine delâlet eder. Ama, isim cümlesine gelince bu, her zaman yenilenmeyi ve itina göstermeyi ifâde etmez.. Üstad Abdul-Kâhir el-Cürcanî, Delâilu'l-İ'câz isimli kitabında buna bir misâl vererek şöyle der:
"Cenâb-ı Hak, "Sizi gökten ve yerden rızıklandıracak Allah'dan başka bir yaratan var mı?" (Fatır, 3) buyurmuştur. O burada, "sizi rızıklandıracak..." fiil cümlesini getirmiştir. Çünkü fiil sîgası, Cenâb-ı Hakk'ın o canlıları, aralıksız ve kesintisiz olarak rızıklandırdığını ifade eder. Ama, isim sığasına gelince, bunun misali Cenâb-ı Hakk'ın "Köpekleri de, giriş yerinde iki kolunu uzatmakta idi..." (Kehf, 18) âyetidir. Bu âyetteki, kelimesi, aynı hal üzere kalmayı ifade eder.."
Bunun böyle olduğu sabit olunca, "canlı cansızdan daha kıymetlidir; binâenaleyh, diriyi ölüden çıkarma hususunda gösterilen itinânın, ölüyü diriden çıkarmaya gösterilen itinâdan daha fazla olması gerekir. İşte bu mânadan dolayı, diriyi ölüden yaratmaya gösterilen ihtimam ve dikkatin ölüyü diriden yaratmaya gösterilen itinadan daha fazla ve daha mükemmel olduğuna dikkat çekmek için, birincisi fiil, ikincisi de isim cümlesiyle getirilmiştir." Allah, muradını en iyi bilendir. 79[79]

"İşte Allah O'dur" Sözünden Maksad

Daha sonra Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda "İşte Allah (hak ma'bud) O'dur. O halde nasıl olup da, (imandan) döndürülüyorsunuz?)" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 80[80]

Birinci Mesele

Bazı âlimler, "Bunun manası "müdebbir, hâlık, fayda veren, zarar veren, dirilten ve. öldüren Allah
işte O'dur. O hâlde nasıl olup da putlara ibâdet edileceği gerektiği iftirasında bulunuyorsunuz?" şeklindedir" demişlerdir.
İkinci bir manaya göre bu âyetten maksad şudur: "Allah Teâlâ'nın ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkardığını müşahede ettiğiniz, sonra canlı bedeni, bir defada ölü nutfeden (menîden) çıkardığını müşahede ettiğiniz halde, daha nasıl olur da, çürümüş ölünün toprağından yeniden' canlı bedeni çıkarabileceğini uzak ihtimal görürsünüz?" Bundan maksad, o insanların haşr ve neşri yalanlamalarını reddir. Hem sonra bu iki zıt şey nisbet hususunda birbirine denktir. Binaenaleyh iki ztddan birinden diğerine geçiş nasıl imkansız ise, diğerinden birinciye geçiş de aynı şekilde imkânsız olmalı... Hayat varken ölümün bulunması nasıl imkânsız ise, aynı şekilde (bir bedende) ölüm varken de hayatın bulunması imkânsız olur. Her iki takdirde de, öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğu neticesi çıkar. 81[81]

İkinci Mesele

Sâhib İbn Abbad, âyetteki, "O halde nasıl olup da döndürülüyorsunuz?" ifâdesine sarılarak, nsanın fiillerini Allah'ın yaratmadığını söylemiştir. Çünkü, ona göre, Allah Teâla eğer kulda "döndürme" fiilini insanda yaratmış olsaydı, buna rağmen Cenâb-ı

---

[79][79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/43
[80][80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/43
[81][81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/43-44

Hakk'ın , "Nasıl olup da döndürülüyorsunuz" demesi uygun düşer miydi?
Buna şu şekilde cevap verilir; Kudret, her iki zıdda nisbetle denktir. Binaenaleyh bir müreccih (tercih eden) olmaksızın, iki taraftan (yani bir işi yapma ve yapmama taraflarından) birisi diğerine üstün gelir ise, bu durumda bu üstünlük kul tarafından olmaz, aksine sırf tesadüf otur. Binaenaleyh daha nasıl insanlara, "O halde nasıl olup da döndürülüyorsunuz?" denebilir? Tercih edilen şey, eğer bir müreccihin (yani bir şeyi yapmaya götüren sebebin) bulunmasına dayanırsa, bu sebebin mevcudiyeti Allah'tan olur. Bu sebep bulunduğu zaman da o fiil mutlaka meydana gelir. Bu durumda da, bizi susturmak için ileri sürdüğünüz her delil, sizin aleyhinize döner. Allah en iyi bilndir. 82[82]

"(Karanlığı) yarıp sabahı ortaya çıkaran O'dur. Geceyi bir sükün,güneşi ve ayı bir hesab vesilesi kılan O'dur. İşte bütün bunlar azız ve alîm(Allah'ın) takdiridir"(En'am, 96). 83[83]

Âyetin Mâkabliyle Münasebeti

Bil ki bunlar, yaratıcının varlığının, ilminin kudretinin ve hikmetinin delillerinden bir diğer çeşididir. Binaenaleyh önceki âyette zikredilen çeşit, bitkilerin ve canlıların hallerinin bu hususlara delil oluşundan alınmıştı. Bu âyetteki çeşit ise, feleklerin (gökteki cisimlerin) hallerinden çıkarılmış delillerdir. Bu böyledir. Çünkü gecenin karanlığının, sabahın aydınlığı ile yarılıp bölünmesi, bitki ve ağacın kendisinden çıkışı için tanenin ve çekirdeğin yarılıp bölünmesinden daha fazla kudret-i iJâ-hiyenin mükemmelliğine delâlet eder.Birde gökteki cisimlerin hallerinin kalb üzerindeki tesirlerinin, yer-yüzü hallerinin te şirinden daha fazla olduğu açıkça bilinen hususlardandır. 84[84]

Fecrin Meydana Gelişi

Bu çeşit delil birkaç yönden izah edilir:
1) Biz deriz ki: İki çeşit sabah (fecir) vardır: Birinci sabah (fecir), kurdun kuyruğu gibi (ufukta) dikine görünen fecirdir. Sonra bunu katıksız bir karanlık izler. Bu karanlığın peşine de bütün ufku (enlemesine) kaplayan bir aydınlık (fecir) doğar. Buna göre deriz ki, "peşisıra katıksız bir karanlık meydana gelen ve ufukta dikine (bir çizgi gibi) görünen aydınlık olan birinci sabah, Allah Teâlâ'nın kudret ve hikmetine delâlet eden en güçlü delillerdendir. Bu böyledir; çünkü diyoruz ki: Bu aydınlık ya güneş yuvarlağının tesiri iledir, ya da böyle değildir. Birincisi söz konusu değildir. Çünkü güneşin merkezi, Geceyarısı Dairesine ulaştığında, bu daire kendileri için ufuk olan insanlara güneş doğularından doğmuştur. Yine bu gece yarısı dairesinin içinde yeryüzünün yarısı bulunmaktadır. İşte bu bize göre dünyanın doğu rub'unda ışığın mevcut olmasını gerektirir. Halbuki bu ışık, ufkun her tarafına yayılmış ve sarmış bir şekilde görünür. Yine ufukta görünen bu dikey ışığın, saat be saat gittikçe kuvvetlenmesi ve artması gerekir. Halbuki bu ilk sabah (fecir), eğer güneş yuvarlağının eseri olsaydı, ufukta dikine bir çizgi hâlinde olması imkansız olur, aksine

---

[82][82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/44
[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/44
[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/44-45

bütün ufka enlemesine yayılıp, ufku kaplayan ve gittikçe artan bir ışık olması gerekirdi. Durum böyle olmayıp, aksine onun, dikine beyaz bir ışık çizgisi halinde olduğunu gördüğümüze, hatta bundan dolayı Arapların bunu kurdun kuyruğuna benzettiğini bildiğimize, bunun peşisıra katıksız bir karanlığın meydana geldiğini, daha sonra bütün ufku kaplayan aydınlığın meydana geldiğini müşâhade ettiğimize göre, ufukta itk olarak meydana gelen bu dik ışık çizgisinin güneş yuvarlağından ve güneşin ışığı cinsinden olmadığını anlarız. Binaenaleyh bu aydınlıkların ve ışıkların ancak Allah'ın yaratması ile ve karanlıkların sürmesinin de yine ancak Allah'ın takdiri ile olduğuna dikkat çekmek için olup, bunların varlığının, doğrudan doğruya Allah'ın yaratmasına bağlı olması gerekir. Nitekim Allah Teâlâ bu surenin başında, "O (Allah), karanlıkları ve aydınlığı çaredendir" (ErVâm, 1) buyurmuştur.

2) Biz iyice araştırıp düşündüğümüzde, güneşin, ayın ve diğer yıldızların ışıklarının, ancak kendilerine tekabül eden kütleler üzerine düştüğünü anlarız. Ama, onlara tekabül etmeyenlere gelince, onların ışıklarının onlara düşmesi imkânsızdır. Bu, felsefecilerle, aydınlatan ışığın halterinden bahseden matematikçiler arasında, üzerinde ittifak edilmiş olan bir husustur. Onların bunu izah sadedinde, çok güzel açıklamaları vardır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki,güneş sabahleyin doğarken, ufuktan henüz yükselmemiştir. Binaenaleyh, güneşin kütlesi, yeryüzünün bütün cüzlerine tekabül etmez. Böylece de güneşin ışığının yeryüzüne düşmesi imkânsız olur. Durum böyle olunca da, sabah aydınlığının, güneşin yuvarlağının tesiriyle olması imkânsız olur. Bu sebeple bunun, hür ve irâde sahibi olan bir failin yaratmasıyla olması gerekir.

İmdi, (bu meseleyle ilgilenen) âlimler, eğer "Güneş, yerin altında olduğunda, kendisine tekabül eden atmosferin aydınlanmasını gerektirir. Soma bu atmosfer, yeryüzünün üstünde bulunan havaya tekabül eder. Böylece de, yerin altında duran havanın ışığı, yerin üzerinde bulunan havanın aydınlanmasına sebep olur. Sonra bu ışık, bir havadan, kendisine bitişik olan başka bir havaya nüfuz eder. Böylece de bu, bizi kuşatan atmosfere ulaşır. İşte bu izah, Ebu Ali İbnu'l-Heysem'ın bunu izah hususunda el-Manâzıru'l-Kesse adlı eserinde istinad etmiş olduğu bir izahtır" derlerse, buna şöyle cevap verilir: Bu mazeret şu iki yönden geçersizdir:

a) Hava, rengi olmayan şeffaf bir kütledir. Böyle olan herşey, zatında ve cevherinde ışığı ve rengi kabul etmez. Bu, felsefecilerin üzerinde ittifak ettikleri bir husustur. Onlar buna şu şekilde istidlal etmişlerdir: "Eğer ışık, havanın yüzeyinde karar kılsaydı, gözümüz havanın sathını görebilirdi. Eğer görebilseydi, havanın ötesini göremez, havanın sathını görmesi, ondan ötesini görmesine mani olurdu. Binaenaleyh durum böyle olmadığına göre, havanın, zatı ve cevheri bakımından renk ve ışığı kabul etmediğini anlarız. Böyle olan bir varlıktan ışığın bir başka şeye aksetmesi imkansızdır. Binaenaleyh güneş ışığının, tam karşısında olan bir havanın aydınlanmasına sebep olması da imkânsızdır."

Şayet onlar, "Ufukta, buharlardan ve dumanlardan meydana gelen birtakım kesif kısımlar vardır. Bu kısımlar kesif olduğu için güneş yuvarlağından gelen ışığı kabul eder (gösterir). Bu kısımlarda ışığın yer alması, bunların karşısında bulunan havada da ışığın görünmesine sebep olur denilmesi niçin caiz olmasın?" derlerse, biz deriz ki: "Eğer bunun sebebi, söylediğiniz şey olsaydı, o zaman ufuktaki buhar ve dumanların çokluğu nisbetinde, sabah aydınlığının çok olması gerekirdi, Ancak durum böyle değil, bunun tam aksidir. Binaenaleyh bu mazeret geçersizdir.

b) İbnu'l-Heysem'in söylediği sözün yanlışlığını gösterme hususunda ikinci izah da şudur: Bizim için ufuk dairesi olan daire, aynı zamanda bir başka (yerdeki) insanlar için nısfu'n-nehâr (gündüz yarısı) dairesidir. Bu sabit olunca biz deriz ki: "Güneşin merkezi, Nısfu'l-Leyl (gece yarısı) dairesine ulaşıp onu geçtiğinde, güneş o insanlar üzerine doğmuş olur ve orada yılın yarısı tamamen aydınlık (gündüz) olarak geçer. Bizim bulunduğumuz yer için doğu rub'u olan feleğin rub'u, o beldeye nisbetle aynen batı rub'udur. Bu böyle olunca da güneş, Nısfu'l-Leyl dairesinin merkezini geçtiğinde, güneş kütlesi, bizim bulunduğumuz yer itibarı ile, "doğu rub'u"nun havası hizasında olur. Binaenaleyh eğer hava, güneşin ışığını kabul etmiş olsaydı, o zaman, bulunduğumuz yere göre, "doğu rub'u"nun havasında ışığın ve aydınlığın, gece yarısından sonra meydana gelmesi ve yine gece yarısından sonra doğu rub'unun havasının tamamen aydınlık olması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, havanın, zatında ışığı kabul etmediğini anlıyoruz. Bu, geçersiz olunca, İbnü'l-Heysem'in söylediği şey de geçersiz ve bâtıl olmuş olur. Çünkü biz, aydınlığı ve karanlığı, güneş yuvarlağının değil, Allah Teâlâ'nin yarattığı hususunda, tamamen aklî iki dakik delil zikrettik. Allah en iyi bilendir.

3) Farzet ki bu âlemde meydana gelen ışık,güneşin tesiriyledir.Fakat biz diyoruz ki; Cisimler mahiyetleri bakımından birbirine benzerler. Durum böyle olduğuna göre, güneş yuvarlağındaki bu özettiğinin, hür ve irade sahibi bir failin yaratması ile olmuş olması gerekir. Birinci makamı -ki o da cisimlerin, cisim olma ve mekanda yer tutma bakımından birbirlerine benzer olmalarıdır- şöyle izah ederiz: Müşareket (benzeme) sebebi, muhalefet sebebinden başka olmasından ötürü, şayet aralarında bir ihtilaf (aykırılık) olsaydı, bu ihtilaf, cismiyyet kavramından başka bu kavramda olurdu. Bu takdirde şu üç ihtimal söz konusudur:

1) Ya bu durum, cismiyyete mahal olur.
2) Ya cismiyyetin içinde bulunur, ona dahil olur.
3) Yahut bu iki şıktan hiçbiri olmaz.

Birinci ihtimal batıldır, zira cismin, bir başka varlıkla (zatla) kaim bir sıfat olmasını gerektirir. Bu ise imkânsızdır, çünkü bu mahal, eğer bir mekân olursa, o zaman cismin mahalli, cisimden başka bir şey olur ki bu da muhaldir. Eğer durum böyle olmaz ise, boşlukta bulunan hiçbir mekan ve cihetle alakası olmayan bir mahalle dahil olmuş olması gerekir. Bu ise, aklın bedaheti ile kabul edilmeyen bir husustur. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü böyle olması hâlinde, zatlar cisim olmuş olurlar, farklılığı meydana getiren şeyfer de sıfatlar olmuş olur. Birşey hakkında geçerli olan herşey, onun benzeri için de geçerli olur. Binaenaleyh zatlar, bütün mahiyetleri bakımından birbirlerinin benzeri olurlarsa, onlardan her biri için geçerli olanın, diğeri için de doğru olması gerekir. İşte elde etmek istediğimiz netice de budur. Üçüncü ihtimale gelince -ki bu, farklılığı meydana getiren şeyin, hem cisme mahal oluşunu, hem de cisme dahil (onun içinde) olduğunu kabul etmektedir bunun yanlış olduğu da meydandadır. Binaenaleyh bu aklî delil ile, bütün cisimlerin mahiyetleri bakımından birbirine benzediği sabit olur.

Bu sabit olunca biz deriz ki: İki benzer şeyden birisi için söz konusu olan herşey, ikincisi için de söz konusudur. Cisimler, "bedeliyyet" (birinin yerine bir diğerinin geçmesi) yolu ile bütün sıfatları kabul etme hususunda birbirine eşit olunca, güneşin maddesine, bu aydınlatma sıfatının verilmesi, mutlaka hür ve irade sahibi bir yaratıcının has kılması ile olması gerekir. Bu sabit olunca, gerçekte, sabahı ıgecenin karanlığından) yarıp çıkaran Hak Teâlâ olmuş olur. Zaten elde etmek istediğimiz netice de budur. Allah en iyi bilendir. [85][85]

---

[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/45-47

Karanlığın Mahiyeti Hakkında

4) Karanlık, ademe (yokluğa) benzer. Hatta kesin aklî deliller, karanlığın "yok-uğu" ifade eden bir mefhum, nurun (ışığın, aydmlığtn) da, tamamen var oluşu ifade eden bir mefhum olduğuna delâlet etmektedir. Binaenaleyh gece karardığı zaman, bütün insanların kalbinde bir korku ve endişe doğar. Derken onları uyku bürür ve onlar sanki ölürler. Hareket edenler durur, tesirler kesilir, bütün işler durur. Sabahın aydınlığı gelince ise, sanki sûra hayat maddesi ve idrak kuvveti üflenmiş gibi olur. Böylece uykular zayıflar, uyanışlar başlar. Sabahın aydınlığı iyice artıp kuvvetlenince, canlıların his ve hareket kuvveti de aynı nısbette kuvvetlenir. Hak Teâlâ'nın, mahlûkat üzerinde en büyük nimetinin,hayat, his ve idrak kuvveti olduğu malumdur. Bunların meydana gelmesi için, aydmlık aslî sebep olunca, nurun {aydınlık ve ışığın) yaratılmasında Allah'ın kudretinin tesiri, en büyük bir nimet ve en yüce bir fazl-u kerem olmuş olur.

Bunu iyice anladığında bil ki, Hak Teâlâ'nın, sabahı gecenin karanlığından yarıp çıkaran olması, kudretinin mükemmelliğini göstermesi hususunda ve bunun mahlûkâta bir rahmet-i ilâhiyye ve ihsan-ı ilâhî olması hususunda, en büyük ve en yüce bir delil olmuş olur. Âyetteki, "Sabahı yarıp çıkaran...." vasfının, hükümleri seçmede hür ve irade sahibi bir yaratıcının varlığına delâlet ettiğini anlatmada, aklımıza gelenler bunlardan ibarettir. Allah en iyi bitendir.

Bu delilleri kıymetli bir netice ile bitiriyor ve diyoruz ki: "Allah Teâlâ, yokluk karanlığını, yaratma ve halketme sabahı ile; cansızlık karanlığını, hayat ve akıl ve hidayet sabahı ilejcehâlet zulmetini, akıl ve idrâk sabahı ile; maddî âlem karanlığını, kudsî ruhu kurtarıp, felekler âleminin sabahına ulaştırması ile ve mümkinât âlemi ile meşgul olma karanlıklarını da, yaratıkları yöneten zatı tanıma aydınlığının sabahı ile, yarıp çıkarandır . 86[86]

Isbah Kelimesinin İzahı

Âyette geçen ısbah kelimesinin tefsiri hususunda, şu izahlar yapılmıştır:

a) el-Leys şöyle der: "Subh ve sabah kelimeleri, gündüzün başlangıcı manasınadır. İşte buna "Isbâh" da denir. Nitekim Allah Teâlâ, "fâlıku'l-ısbah (sabahı çıkaran)" buyurmuştur. Şair şöyle demiştir:

"Akşamların ve sabahların (ardı arası kesilmeksizin) birbirlerini izlemesi, bazı ruhları yok etmiş, bazı ruhları da kurmuş (dünyaya gelmelerine vesile olmuş) tur. "87[87]

Âyetteki Müşkilin İzahı

b) Bu kelime, "sabah" manasında kullanılan bir masdardır. İmdi eğer, "Âyetin zahiri, Allah Teâlâ'nın sabahı yardığını ifade etmektedir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ, sabahı çıkarmak için karanlığı varmıştır. Bu nasıl izah edilebilir?" denilir ise, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Aflah Teâlâ'nın, "sabahı yaran" ifadesi ile, "sabahın karanlığını yaran" mânası kastedilmiştir. Çünkü kuzey, batı ve güney taraflarında ufuk karanlıkla dop-doludur.

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/47-48

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/48

Sabahın aydınlığı ise (başlangıçta) sadece doğu tarafında görülür. Binaenaleyh ufuk sanki karanlıkla dopdolu bir deniz gibidir. Allah Teâlâ bu karanlıklar denizinde, birtakım nurdan kanallar açarak yarar. Netice olarak diyebiliriz ki, "Âyetteki bu tabirden maksad, "Allah, sabahın karanlığını, sabahın aydınlığı ile yarandır" manasıdır. Âyetten bu mananın kastedildiği malum olunca, böyle bir hazif güzel ve yerinde olmuş olur.

2) Allah Teâlâ, zulmet denizini, sabahın nuru ile yardığı gibi, sabahın nurunu da yarıp, ondan gündüzün aydınlığını çıkarandır. Binaenaleyh,"sabah* yarıp çıkaran " ifadesi, "gündüzün aydınlığı için, sabahı yarıp çıkaran" manasınadır.

3) Sabah vakti aydınlığın ortaya çıkması, ancak Allah'ın o karanlığı yarması İle olmuştur. Binaenaleyh âyetteki, "sabahı yarıp çıkaran" vasfı, "sabahı çıkaran" manasındadır. Fakat onu çıkarmak için, zulmeti (karanlığı) yarmak gerektiği için, sebep zikredilmiş, ama bununla netice kastedilmiştir.

4) Bazıları şöyle demişlerdir: "Âyetteki "fâlık" kelimesi, "yaratan" manasınadır. Binaenaleyh âyet "O, sabahı yaratandır" manasındadır. Buna göre, bu soru zail olur. AHah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Geceyi bîr sükûn (vesilesi) kıldı" ifâdesine
gelince, bil ki Alfah Teâlâ bu âyette, tevhid hususunda, gökle ilgili üç delil zikretmiştir:

Birincisi: Sabahın aydınlığının ortaya çıkışı... Biz bunu, anlayabildiğimiz kadarı ile tefsir etmeye çalıştık.

İkincisi: Allah Teâlâ'nın, "(O), geceyi bir sükûn vesilesi kıldı" buyruğudur. Bu ifâde ile ilgili birkaç bahis vardır: [88][88]

Gecenin Sükûnet ve İstirahat Kılınması

Birinci bahis; Keşşaf sahibi şöyle der: "Seken kelimesi, insanın, koca ve sevgili gibi, yanında sükûnete erip rahatladığı ve kendisinde itminan bulduğu şeydir. Işığı sayesinde etrafa ünsiyet peydah edildiği için ateşe "seken" denilmesi de, bu manadan dolayıdır. Baksana, sen Arapların, ateşi "munise" (ünsiyet veren, huzur veren şey) diye adlandırdıklarını görürsün. İnsan gecede de huzur bulur ve sükûnete erer. Çünkü insan gündüz iyice yorulup istirahat edebileceği bir zamana ihtiyaç duyar. İşte bu zaman, gecedir. [89][89]

Cennette Uyku Bulunmaz

"İnsanlar, cennette en güzel yaşayış ve en tatlı bir zaman içinde olmayacaklar mı? Halbuki orada, gece yoktur. Binâenaleyh biz, gece ve gündüzün bulunuşunun, hayatın lezzet ve hayırlarını elde etmenin gereklerinden olmadığını anlıyoruz?" denilir ise, biz deriz ki: Sözümüz, gece ve gündüzün, bu dünya âlemi için faydalı olan şeylerin gereklerinden olması hakkındadır. Ama âhirette, böylesi şeyler devam etmez. Böylece iki âlem arasındaki fark ortaya çıkar.

İkinci bahis: Âsim ve Kisâî, fiil sigası ile şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tsm-i fail sigası ile şeklinde okumuşlardır. İsm-i fail sigası ile olan kıraatin delili âyette bundan önce geçen fâlıku'l-habb ve fâlıku'l-isbah ifâdelerinin de ism-i fail sigasıyla gelmiş olmasıdır. Câ'il kelimesi de ism-i faildir. Binaenaleyh ma'tufun, ma'tufun aleyhe benzemesi gerekir.

---

[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/48-49

[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/49

Fiil-i mazı sigasıyla olan kıraatin delili ise şudur: Âyetteki "şems ve kamer" kelimeleri mansubturlar. Binaenaleyh mutlaka bunları nasbeden bir âmil (fiil) olması gerekir. Bu âmil de, "güneşi ve ayı, bir hesab üzere yaratan" manasında olmak üzere, takdirinin yapılmasıdır. Bu da, aynı manaya gelir. 90[90]

Güneş ve Ayın, Vakti Hesaplama Vesilesi Olması

Âyetteki "(O), güneşi ve ayt bir hesab üzere (yaratandır)" buyruğu ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bunun manası, "Allah, güneşin ve ayın hareketini belli bir hesaba göre takdir etmiştir" şeklindedir. Nitekim O, bunu, "Güneşi ziya, ayı nâr yapan, yılların sayısını ue hesabı bilmeniz için, ona menziller tayin eden O (Al-iah'dır)" (Yunus, 5) âyeti ile, "Güneş de, ay da hesab iledir" (Rahman, 5) âyetinde de bildirmiştir. Bu hususta sözün özü şudur: Allah Teâlâ güneşin hareketini, gerek sür'at, gerek yavaşlık bakımından, devrini bir senede tamamlayacak biçimde, muayyen bir miktarla tayin etmiştir.Yine, ayın hareketini de,devrini bir ayda tamamlayacak biçimde takdir etmiştir. İşte, ancak bu miktar ve takdir etmeler sebebiyle, dört mevsimde de, âlemin faydaları, işleri bir nizam içine girer ve bu miktar ve tayin etmeler sebebiyle.meyvelerin olgunlaşması ve kazançlar etde etmek gibi,insanların ihtiyaç duyduğu şeyler de hasıl olur. Binaenaleyh, biz bu miktarların, olduğundan daha hızlı veya yavaş olduğunu takdir edersek, o zaman âlemin nizamı bozulur, faydalar yok olur. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "(O), güneşi ue ayı bir hesab üzere (yaratandır)" buyruğundan maksad budur. 91[91]

"Husbân" Kelimesi Hakkında

İkinci bahis: Ayetteki "husbân" kelimesi hakkında iki görüş vardır:

1) Bu, Ebu'l-Heysem'in görüşüdür. Buna göre husbân kelimesi, tıpkı, rikâb (cem'i, rükbân) (binit, deve) ve şihâb, (cem'i şuhbân) "yıldız, yıldızlar" kelimelerinde ofduğu gibi hisâb (hesab) kelimesinin çoğuludur.

2) Husbân kelimesi, tıpkı rüchan (üstünlük) ve nuksan (noksan) kelimeleri gibi bir masdardır. Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Kesre ile olmak üzere hisbân kelimesi hasibe (hesapladı...) fiilinin masdarı olduğu gibi, damme ile olan kelimesi de, bu fiilin masdarıdır. Gufran {mağfiret etmek), şükran, (teşekkür etmek, şükretmek) ve küfrân (nankörlük yapmak) kelimeleri de böyledir."

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: "(O), güneşi ve ayı, bir hüsban üzere (yaratandır)" ifadesinin manası, "Onları bir hesap üzre yarattı, var etti" demektir. Çünkü, vakitlerin hesabı, ancak bu ikisinin devir ve hareketleriyle bilinebilir.

Üçüncü bahis: Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Âyetteki kelimeleri üç türlü, üç harekeyle de okunmuşlardır. Bu sebeple, bunların mansûb okunmaları, Cenâb-ı Hakk'ın, "geceyi yaratandır" ifadesinin delâlet ettiği bir fiilin takdir edilmesi itibariyledir. Yani, "Güneşi ve ayı, bir hesab üzere yarattı" demektir. Bu kelimelerin mecrûr okunuşları, onlar ifadesindeki kelimelerine atfedildikleri içindir. Merfu okunmaları ise, bu kelimelerin, haberleri mahzuf olan birer mübtedâ olmalarından

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/49-50

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/50

dolayıdır. Böyle olması halinde ifadenin takdiri, "Güneş ve ay ise, bir hesap ile yaratılmışlardır", yani "iyice hesaplanmışlardır " demektir.
Cenâb-ı Hak, âyetini "İşte bütün bunlar, azız ve alim o (Allah'ın) takdiridir"ifadesiyle sona erdirmiştir. Bu ifadede bulunan el-Azîz vasfı O'nun kudretinin; el-Alîm kelimesi de O'nun ilminin mükemmel olduğuna bir işaret olup bunun manası şudur: "Feleklerin kütlelerinin, hızlılık ya da yavaşlılık bakımından, muayyen ve hususî miktarlarla ve hususi sıfatlar ve muayyen durum ve hareketlerle takdir edilmiş olması, bütün mümkinâta taalluk eden kâmil bir kudret; malûmatın bütün külliyât ve cüz'iyyâtında geçerli olan bir ilim ile ancak elde edilebilir. Bu, bu hallerin ve sıfatların, o maddelerin tabiat ve özelliklen sebebiyle değü, ancak bir Fâil-i Muhtar (Allah)'ın bunu onlara tahsis etmesiyle olabileceğinin bir açıklanmasıdır. Allah en iyisini bilendir. 92[92]

Yıldızların İnsanlara Sağladığı Fayda

"O, karanın ve denizin karanlıktan içinde kendileriyle yol bulmanız için, sizin yararınıza olarak yıldızları yaratandır. Biz âyetleri, bilen kimseler için, gerçekten açıkça beyan ettik" (En'am, 97).
Bu, Allah Teiâlâ'nın, kudretinin, rahmetinin ve hikmetinin kemâline delâlet eden delillerin üçüncü çeşidi olup, kulların faydalanması gayesiyle yıldızları yaratmış olmasıdır. Bu menfaat birkaç bakımdandır:
Birincisi: Hak Teâlâ, yıldızları, insanlar güneşi ve ayt göremedikleri zaman, karanın ve denizin karanlıkları içinde yollarını ve yönlerini bulmaları için yaratmıştır. Çünkü bu esnada insanlar gitmek istedikleri yol ve yönleri, yıldızlar sayesinde bulabilirler.
İkincisi: İnsanlar, güneşin hareketindeki muhtelif haller ile, namaz vakitlerini tayin ve tesbit ederler. Onlar, gündüz kıbleyi ancak güneşin hareketine bakarak, geceleyin ise yıldızların durumlarına bakarak bulabilirler.
Üçüncüsü: Allah Teâlâ, bundan başka surelerde de, yıldızların gökyüzünün süsü olduğundan bahsederek, "Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir ışık ve nurlu bir ay barındıran (Allah'ın) şanı ne yücedir!" (Furkan, 61); "Gerçekten biz, en yakın göğü bir zinetle, yıldızlarla (donatıp) süsledik" (Saffat, 6) ve "Burçlar sahibi göğe yemin olsun ki...'[(Buruc, 1) buyurmuştur.
Dördüncüsü: Allah Teâlâ, yıldızların faydaları sadedinde onların şeytanları taşlayıp kovma vasıtası olduğunu bildirmiştir.93[93]

Yıldızlarla Yol Bulma Hakkında İşarı Mâna

Beşincisi: Şöyle denilebilir: "Karanın ve denizin karanlıkları içinde, kendileriyle yol bulmanız için...." ifadesi, "Ta'tîl ve teşbih karanlıklarında yollarınızı bulaşınız diye..." demektir. Çünkü Muattıla (ta'tîl ehli) Cenâb-ı Hakk'ın, fâil-i muhtar bir yaratıcı olduğunu kabul etmez... Müşebbihe (teşbih ehli), Allah'ın bir mekânda bulunan bir cisim olduğunu isbata çalışır. Böylece Allah, bu yıldızlarla şu iki çeşit zulmetten kurtulunsun diye, bu yıldızları yaratmıştır. Ta'tîl diyarının karanlıklarından kurtulmaya gelince, bu şöyledir: Biz bu yıldızların, sıfatları bakımından çok farklı olduklarını müşahede etmekteyiz. Bu cümleden olarak bu yıldızların bir kısmı gezegen, bir kısmı ise sabittirler. Sabit yıldızların bir kısmı (yerin orta) mıntıkasına tekabül etmekte, bir

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/50-51
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/51-52

kısmı ise kutuplardadır. Yine sabit olanlar parlak ve ışıklıdır; gezegenler ise parlak değildir. Yine bunların bazısı alabildiğine ışıklı olan büyük yıldızlardır, bazıları ise ışığı az ve hafif olan küçük yıldızlardır. Yine âlimler bu yıldızların mertebelerinin yedi olduğunu söylemişlerdir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, (yukarda) cisimlerin mahiyetleri itibariyle birbirlerine benzediklerine işaret etmiş ve durum her ne zaman böyle olursa, bunların herbirine belirli bazı sıfatların has kılınmış olmasının, ancak fâil-i muhtar bir
zâtın takdiri ile olabileceğine delil teşkil ettiğini bildirmiştik ki "Muattıla diyarının karanlıklarından" yıldızlar sayesinde kurtulmanın manası budur.

Bu yıldızlarla "teşbih denizinin zulmetlerinden" kurtulmanın izahına gelince, biz deriz ki;Yıldızların ilâh olmasını zedeleyen şey, kusur, onların sadece cisim olmalarıdır. Bu sebeple, bu yıldızlar birtaktm cüzlerden ve parçalardan meydana gelmiş olurlar. Hem o yıldızlar, sonlu ve sınırlıdırlar. Yine onlar, değişen hareket eden ve bir hâlden başka bir hâle geçen şeylerdir. Binaenaleyh, bütün bu sayılan şeyler (yıldızların) uluhiyetleri hususunda birer kusur addeditmezlerse, onların (yıldızların) ilâh oluşları hususunda birer kusur kabul edilirlerse, Allah'ı bütün bunlardan tenzih etmek gerekir ve böylece de, âlemin, göklerin ve yerin ilahının cisim olmaktan, uzuvlardan, cüzlerden, sınırlı ve sonlu olmaktan, mekândan ve cihetten münezzeh olan bir ilâh olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. İşte bu yıldızlar vasıtasıyla Muattıla diyarı ile Müşebbihe denizinin zulmetlerinden kurtulup halâs olmanın izahı budur. Bu izah, lafzın her ne kadar hakikî manasından mecazî manasına geçmek sayılsa da, Allah'ın kitabının azametine uygun olan doğru bir izah olduğunda şüphe yoktur.

Bu yıldızların faydalarından altıncısı, Allah Teâlâ'nın, "Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler. "Ey Rabbimiz. Sen bunları boşuna yaratmadın..." (Ai-i imran, 191) âyetinde zikrettiği husustur. Allah Teâlâ bu âyette genel olarak,bu varlıkların her birinin varoluşunda yüce bir hikmet ve üstün bir fayda bulunduğuna ve aklımızın ayrıntılarıyla kavrayamadığı her şeyi inkâr etmek gerekmediğine; binaenaleyh, kıyas ölçüsü ve hayal tanısıyla, Allah'ın mülk ve melekûtundaki hikmetlerini ölçmek isterse, apaçık bir sapıklıkla sapıtacağına işaret buyu rulmuştur. 94[94]

"Bilenler İçin Açıkladık" Ne Demektir?

Sonra Cenâb-ı Hak, bu yıldızların durumlarıyla istidlalde bulunmayı anlattıktan sonra, "Biz âyetleri, bilen kimseler için, gerçekten, açıkça beyân ettik..." buyurmuştur. Bu hususta birkaç izah bulunmaktadır:

1) Bundan maksad şudur: Bu yıldızlar ile, karanın ve denizin karanlıkları içinde yolları bulup tayin etmek nasıl mümkün ise, aynı şekilde hakîm olan yaratıcının varlığına, kudret ve ilminin kemâline istidlal etmek de mümkündür.

2) Âyette bahsedilen ilim akıl manasına olabilir. Binaenaleyh, "Biz âyetleri, biten kimseler için, gerçekten açıkça beyan ettik..." ifadesi, Bakara süresindeki, "Şüphesiı göklerin ve yerin yaratılışında., aklı ile düşünen kimseler için nice âyetler vardır" (Bakara, 164) âyetiyle, "Hakikat, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde hâlis akıl sahipleri için elbet ibret verici deliller vardır" (Ai-i imran, 190) âyetinin benzeridir.

3) Âyetteki, "bilen kimseler için..." tabiri, "Düşünen, tefekkür eden, görüp ısıttığı

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/52-53

(müşahhas) şeyler vasıtasıyla aklî meselelere istidlal eden, görünen şehâdet âleminden görünmeyen gayb âlemine yol bulan bir topluluk için..." manasında olabilir. 95[95]

İnsanların Tek Bir Candan Çoğaltılmaları

"O, sizi bir tek candan yaratandır. Sonra (sizin için) bir karar yeri, bir de emanet yeri (vardır). Biz iyi anlayacak kimselere, âyetlerimizi hakikaten açıkça bildirdik" (En'am, 98).

Bu, Allah'ın varlığı ile O'nun ilim ve kudretinin mükemmel olduğuna dair delillerin dördüncüsü olup, insanın yaratılışındaki birtakım halleri, Allah'ın birliği hakkında delil kılmaktır. Bu sebeple biz diyoruz ki, âyette geçen "tek bir can"ın,Âdem (a.s) olduğunda şüphe yoktur. O da, tek bir candır. Havva onun kaburgalarının birinden yaratılmıştır. Binaenaleyh, bütün insanlar tek bir candan meydana gelmiş olurlar ki, bu tek bir can da, Hz. Adem'dir. 96[96]

Hz. İsa'nın Yaratılışı

Buna göre şayet, "Hz. İsa hakkındaki hüküm nedir?" denilirse, biz deriz ki: O da, bir ana bir babadan meydana gelmiş olan Meryem (a.s)'den yaratılmıştır.

Buna göre eğer onlar, "Kur’ân, Hz. İsa'nın kelimeden veya, o kelimeye üflenen ruhtan yaratılmış olduğuna delâlet etmiyor mu? O halde, bu nasıl doğru olabilir?" derlerse, biz deriz ki: ifadesinin başındaki kelimesi, "ibtidâ-i gaye (ibtidaiyye) manası ifade etmektedir. Hz. İsa'nın Meryem'den meydana geldiği hususunda bir ihtilaf yoktur. İşte bu kadar (izah), bu lafzın sahih ve doğru olması için yeterlidir.

Kâdî şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, enşe'ekum "sizi inşa etti, yarattı" tabiriyle, halekakum "sizi halketti" ifadesi arasında fark bulunmaktadır. Zira, O'nun enşe'ekum sözü, O'nun sizi (insanları), doğrudan değil, ama ebeveynden ortaya çıkarmadan geliştirmek ve büyütmek, çoğaltmak suretiyle yarattığını ifade eder. Nitekim bitkiler hakkında, büyümek ve olgunlaşıncaya kadar gelişmek manasında olmak üzere, "Allahu Teâlâ onu inşa etti" denilmektedir." 97[97]

Müstakar ve Müstevde'

Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra (sizin için) bir müstakarr, bir de müstevde' (uardtr)" buyruğu hakkında birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: İbn Kesir ve Ebu Amr, kâf harfinin kesresiyle, fe musta-ktrrun; diğer kıraat imamları ise, kâf harfinin fethasıyla fe mustakarrun şeklinde okumuşlardır. Ebu Ali el-Farisî, Sibeveyh'in şöyle dediğini söylemiştir:

"Arapça'da, "Mekânına yerleşti, istikrar buldu" denilmektedir.

Binaenaleyh, kim bu ifadeyi kâf harfinin kesresiyle okursa, o zaman müstakırrun kelimesi, karr (karar kılmış olan, yerleşmiş olan) manasında olur. Böyle olunca da, onun mukadder olan haberinin minkum "sizden..." kelimesi olması gerekir. Yani, "sizden, yerleşip karar kılanlar vardır..." demektir. Bu ifade kâf harfinin fethasıyla

---

[95] 95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/53-54

[96] 96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/54

[97] 97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/54

mustakarrun şeklinde okunursa, o zaman bu kelime mef'ul olmaz...
Çünkü ıstakarre fiili teaddi etmez... Binaenaleyh, onun mef'ul-ü bihi olmaz.. O zaman da bu kelime, "karar kılınan yer (makarr)" manasında olmak üzere, ism-i mekân olur. Durum böyle olunca, onun mukadder haberinin minkum olması caiz olmaz.. O zaman kelamın takdiri, lekum makarrun "Sizin için bir karar kılma yeri bulunmaktadır" şeklindedir. Müstavde' kelimesine gelince, istevde'e fiili, iki mef'ul alan bir fiildir. Nitekim sen, (Zeyd'e bin dirhem emanet ettim) veya, (O miktarı emanet ettim) dersin. O halde müstevde' kelimesi, hem "emanet edilen yer", hem de "kendisine emanet bırakılan insan" hakkında kullanılmaktadır."
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Bu kelimeyi, kâî harfinin fethasıyla müstakarr şeklinde okuyan kıraat, matufun aleyh'in aynısı olsun diye, müstevde1 kelimesini de ism-i mekân olarak kabul etmiştir.. Buna göre kelamın takdiri, "Sizin için, bir karar kılma ve bir emanet bırakılma yeri vardır.." şeklindedir. Allah en iyisini bilendir. Fakat kâf harfinin kesresiyle müstakirr kıraatine göre o zaman bu ifadelerin manası, "Sizden, karar
kılanlar ile, yine sizden emânet bırakanlar vardır..." şeklinde olur ki, bunun da takdiri, "Sizden karar kılanla, emânet bırakan kimseler vardır" şeklindedir. Allah en iyisini bilendir.
İkinci bahis: Müstakarr tabiriyle müstevde1 arasındaki fark şudur: "Muste-karr" kelimesinin manası, bitkiler hakkında, "müstevde"' kelimesinden daha elverişli bir manadır. Binaenaleyh, bir yerde bulunan ve zeval bulup gitmeye mahkûm olmayan her şey hakkında, "orada karar kılmıştır" ifadesi kullanılır. Ama. bir yerde bulunup zevale maruz olan her şey hakkında da, müstevde'.. kelimesi kullanılır. Zira bir yerde emanet bırakılan şeyin geri istenmesi mümkündür.. 98[98]

Bu İki Tabir Hakkında Yapılan Tefsirler

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Bu iki lafzın tefsiri hususunda müfessirlerin arasında hayli farklı görüşler olup bunları şöyle sınıflandırabiliriz:
Birinci görüş: Bu, rivayetlerin ekserisinde fbn Abbâs'tan nakledilen görüştür. Buna göre, müstekarr "anaların rahimleri"; müstevde' de, babaların sulb-ieridir. Kureyb şöyle demektedir: "Cerir, İbn Abbâs'a, bu âyetleri sormak için bir mektub yazdı da, İbn Abbas da. "müstevde1, "babaların sulbleri"; müstekarr
da "anaların rahimleri" diye cevap verdi, sonra da "Sizi, dileyeceğimiz muayyen bir uakte kadar rahimlerde durduruyoruz..." (Hacc, 5) âyetini okumuştur^ Bu görüşün kuvvetliliğine, tek bir nutfenin babanın sulbünde uzun zaman kalmayıp da, ceninin anaların rahminde uzun zaman kalması keyfiyeti de delâlet eder. Anaların rahminde bekleme süresi, babaların sulbünde bekleme süresinden daha çok olunca, "istikrar" fiilini, anaların rahminde kalmak, bekleme manasına hamletmek daha münasip olur.
İkinci görüş: Müstekarr: "Babaların sulbü" , müstevde1 ise, "annelerin rahmidir. Çünkü nutfe, başkasından olmaksızın babaların sulbünde bulunur. Halbuki yine o nutfe, anaların rahminde başkasının fiiliyle meydana gelir. O halde o nutfenin, anaların rahminde, erkek (koca) vasıtasıyla bulunması hali, "vedia - emânet bırakılan şey"e teşbih edilmiştir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra (sizin için) bir karar yeri, bir de emanet yeri (vardır)" buyruğu, "müstekarr"ın, "müstevde'"den önce olmasını gerektirir. Babaların sulbündeki nutfe de, o nutfenin anaların rahminde yer

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/55

almasından daha önce mevcuttur. Bu sebeple "müstekarr"ın, babaların sulbünde olan; "müstevda"tn da, annelerin rahminde olan şey" olmaları gerekir.

Üçüncü görüş: Hasan el-Basri'nin görüşü olup buna göre müstekarr, kişinin ölümünden sonraki halidir, durumudur. Zira kişi, saîd {mutlu ve iyi kul) olursa, işte karar kılıp iyice yerleşmiş olan şey, o saadet halidir; eğer şakî bedbaht ve kâfir ise, işte karar kılan şey, o mutsuzluk ve bedbahtlık halidir. Ölümünden sonra, insanın hallerinde herhangi bir değişiklik meydana gelmesi söz konusu değildir. Ama, ölümden önce hallerde bir değişiklik meydana gelebilir. Mesela, kâfir bazan mü'min; zındık da, bazan sıddîk, sözü ve ameli doğru olan kimse haline gelebilir. Binaenaleyh bu haller, yok olma ve sona erme ile yüz yüze bulundukları için, bunların yok olup kaybolma ile yüzyüze olan "vedîa-emânete" teşbih edilmiş olması uzak bir ihtimal sayılmaz.

Dördüncü görüş: Esamm'ın görüşü olup buna göre "müstekarr" ilk nefisten yaratılarak dünyaya giren ve orada karar kılan kimsedir. "Müstevda1.." ise, henüz yaratılmamış, fakat yaratılacak olandır.

Beşinci görüş: Yine Esamm'a ait bir görüş olup buna göre, "müstekarr" dünyada karar kılan; "müstevda"' ise. diriltilinceye kadar kabirlerde olanlardır. Katâde'den bunun aksi rivayet edilmiştir ki o. "Kabirde olanlara "müstekarr" {yerleştirilmiş), dünyadaki kimselere de "müstevda1..." (emanete bırakılmış) denilir..." demiştir.

Altıncı görüş: Ebu Müslim el-Jsfehanî'nin görüşü olup buna göre kelamın takdiri, "O sizi tek bir candan yaratandır. Bir de bakarsın ki sizden, erkek olan "müstekarr"lar, dişi olan "müstevda'lar" vardır..11 şeklindedir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, erkeği "müstekarr" sözüyle ifade etmiştir. Çünkü "nutfe", ancak erkeğin sulbünde oluşur ve orada karar kılar. Allah dişiyi ise müstevda' diye ifade etmiştir. Çünkü dişinin rahmi, o nutfenin emanet bırakıldığı bir yere benzemektedir. Allah en iyisini bilendir.

Üçüncü bahis: Bu sözden maksad şudur: İnsanlar, tek bir şahıstan meydana gelmişlerdir ki, bu da Âdem (a.s)'dir. Daha sonra âlimler, yukarda bahsedilen izahlar itibariyle müstekarr ve müstevda' kelimelerinin manası hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak biz deriz ki: İnsanların şahısları, cisim olmak bakımından eşit ve fakat sıfatları bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Müstekarr ve müstevda'daki farklılık da bu sıfatlardan ötürü meydana gelmiştir. O sıfatlardaki farklılığın, mutlaka bir sebebi ve müessiri bulunmaktadır. Bunun sebebi, cisim olmak ve, cisimden ayrılması mümkün olmayan sıfatlar değildir. Aksi halde, sıfatlar hususunda bir farklılığın bulunması imkânsız olurdu. Binaenaleyh, bunun sebebinin, hakîm, hür ve irade sahibi bir fail olması gerekir. (Bu manaya) delâlet bakımından bu âyetin benzeri olan bir ifade de, Cenâb-ı Hakk'ın, "O dillerinizin ve renklerinizin birbirine uymaması da (...) O'nun delille/indendir" (Rum, 22) buyruğudur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz iyi anlayacak kimselere, âyetlerimizi hakikaten açıkça bildirdik" buyurmuştur. Âyette bahsedilen, bu "açıkça bildirmek" tabirinden maksad, Cenâb-ı Hakk'ın bu delilleri, birbirinden ayırmak suretiyle, beyan etmiş olmasıdır. Baksana, Hak Teâlâ ilk önce, bitkilerin ve ağaçların, tane ve çekirdekten oluşturulmasına dikkat etmeyi, bundan sonra da, üç bakımdan felekî delillere sarılmayı zikretmiş, daha sonra da insanın meydana getirilmesi, yaratılması hallerine dikkat vermekten bahsetmiştir. Böylece de Cenâb-ı Hak bu delilleri birbirinden ayırmış ve iyi anlayan kavimler için, bu delilleri böylece iyiden iyiye açıklamıştır. 99[99]

---

[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/56-57

"İyi Anlayacak Kimseler" Hakkında

Bu tabirle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: "Cenâb-ı Hakk'ın, "iyi anlayacak kimselere âyetleri iyice açıkladık" ifadesinin zahiri, Allah Teâlâ'nın fiillerini bir maksat ve hikmete binaen yaptığını göstermektedir?"100[100]
Ehl-i sünnetin buna verdiği cevap şudur: jjti ifadesindeki lâm harfi, "lâmü'l-âkibeMdrr. Veyahut da bu ifade, bir fiili, herhangi bir maksat için yapan kimsenin haline benzetme manasına hamledilmiş olur.
İkinci bahis; Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün insanlarda iyi ve ince anlama kabiliyeti ve imanı murad edip onların hiçbirinin kâfir olmasını dilemediğine delâlet eder. Bu, Mutezile'nin görüşüdür.
Ehl-i sünnetin buna verdiği cevap şudur: Bu ifâdeden murad şudur: Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Ben bu beyân ve açıklamayı, bilen, iyi ve ince anlayan ve iyice anlayıp kavrayan kimseler için iyiden iyiye açıkladım, tafsil ettim... Bu kimseler ise, başkaları değil, mü'm inlerdir."
Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hak, kendisiyle yıldızların durumlarından istidlale dair âyetini, (bilirler) ifadesiyle: bu âyetini ise, "iyi ve ince anlarlar.." lafzıyla bitirmiştir. Buradaki fark şudur: İnsanları tek bir candan yaratıp, onları farklı farklı haller arasında döndürüp dolaştırmak, sanat ve tedbir bakımından çok hoş ve çok ince bir durumdur. "Fıkh..." kelimesi, iyice anlamayı, kuvvetli zekâ ve anlayışı ifade ettiği için, Cenâb-ı Hak burada bu kökten olan yef-kahûn kelimesini kullanmıştır. Allah en iyisini bilendir. 101[101]

Kur'ân'ın Tebliğ Metodunda Önemli Bir Nokta

"O, gökten (bulutla) su indirendir. Sonra biz onunla her çeşit bitkiyi çıkardık. O bitkiden bir yeşil (fidan) meydana getirdik ki ondan da (büyüyüp) birbiri üstüne binmiş taneler, hurma tomurcuğundan sarkmış salkımlar, birbirine hem benzeyen hen benzemeyen üzüm, zeytin ve nar bahçeleri yapıp çıkarıyoruz. (Her birinin) meyvesine bir ilk meyve verdiği zaman, bir de kemale eriştiği vakit bakın. Elbette bütün bunlarda iman edecekler için alınacak birçok dersler vardır" (En'am, 99).
Bil ki bu beşinci nevî, Allah Teâlâ'nın kudretinin, ilminin, hikmet ve rahmetinin mükemmelliğine ve mahlûkatına ihsanının çeşitii yönlerine delalet eden delillerdendir.
Bunlar delil olmalarıyla beraber, aynı zamanda yüce nimetler, mükemmel ihsanlardır. Kelam, bazı cihetlerden detil olur, sair cihetlerden in'am ve ihsan olursa, kalbdeki

---

[100][100] Anlaşıldığına göre bu Mutezile'den gelen bir sorudur. Zira Eş'ariyye'ye göre "Allah'ın fiilleri hikmetlerle muallel değildir." Çünkü Allah yaptıklarından kimseye hesap verme durumunda değildir, dilediğini yapandır. Mu'tezile'nin tutumu ilahî iradeyi sınırlandırmayı işmam ettiğinden Eş'ariye onlara karşı çıkmıştır.
Bu hususta Maturidiye ortada bulunup, Allah Teâlâ'nın fiillerinin hikmet ile deveran ettiğini, zira O'nun abesten münezzeh olduğunu kabul ederler. Razi de Es'arî olduğundan, normal olarak sebebiyyet bildiren lam'ın. burada bu mânayı ifade etmediğim ispata çalışmaktadır. Halbuki Maturidiye'nin tutumuna göre, -Mu'tezile gibi düşünmeksizin- burad?. sebebiyyet ifade etmesine mâni yoktur. Vallahu a'lem (ç).

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/57-58

tesiri de ona göre büyük olur. İşte bu noktada iyice anlaşılır ki halkı Hakk'a çağırmakla meşgul olan kimsenin, bu metoddan ayrılmaması gerekir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 102[102]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "O, gökten su indirendir" buyruğunun zahiri, yağmurun gökten inmiş olmasını iktiza eder. İşte bu hususta âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Ebu Ali el-Cübbaî, âyetin tefsirinde şöyle der: "Allah Teâlâ suyu (yağmuru), gökten bulutlara; bulutlardan da yere indirmektedir. Çünkü, bu nassın (âyetin) zahiri, yağmurun gökten inmiş olmasını iktiza etmektedir. Âyetin zahirini bırakıp da tevile gitmeye ise, ancak lafzı zahirî manasına hamletmenin imkânsız olduğuna dair bir delil bulunduğu zaman ihtiyaç duyulur. Halbuki burada, yağmurun gökten inmesinin imkânsız olduğuna dair bir delil bulunmamaktadır. Binaenaleyh, lafzı zahirî manaya hamletmek gerekir.''

Ama, "çok miktarda buhar, toprağın içinde bir araya gelir... Sonra da, havaya yükselir, kalkar. Böylece, bu yükselme neticesinde bulutlar biraraya gelir ve sonuçta da bu bulutlar damla damla su akıtmaya başlarlar ki. işte buna yağmur denilir. ." diyen kimsenin görüşüne gelince, Cübbaî bu görüşün yanlışlığına, aşağıdaki bakımlardan istidlallerde bulunmuştur:

Birinci hüccet: Dolu, bazen sıcak bir vakitte, hatta yaz mevsiminin ortasında dahi görülür. Yine biz, en soğuk zamanda dahi, dolu haline gelmeden, yağmurun yağdığını görmekteyiz ki, işte bu hadise yukardaki görüş sahiplerinin görüşünü iptal eder.

Bir kimse şöyle diyebilir: Yukardaki görüş sahipleri Cübbaî'ye cevap vererek şöyle diyebilirler: Şüphe yok ki buharlar, tabiatları soğuk olduğu halde, sıvı olan parçalardır. Binaenaleyh, yaz vaktinde de, sıcak hava, bulutun dışını kuşatır ve soğuk hava, bulutun içine kaçar. Ve orada, bu soğuk hava bir araya gelmek suretiyle, güç ve kuvvet kazanır. Böylece de dolu meydana gelir. Ama havanın soğuk olduğu zamanlarda, soğuk hava. bulutun dışını kapsar ve böylece bu soğuk hava, bulutun içinde kuvvetlenemez. İşte böylece de, haliyle normal olarak dolu meydana gelmez, aksine su olarak iner» İşte onların dediği söz bundan ibarettir.

Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: Üstteki hava tabakası, size göre cidden soğuktur. Binaenaleyh gün, kıştn ortasında çok soğuk bir gün olursa, o tabaka cidden son derece soğuk olur, yeri kuşatan hava da bu nisbette soğuk olur. Böylece de, soğuğun çok şiddetli olması ve kışın kesinlikte yağmur yağmaması gerekir. Bazan yağmurun yağdığını müşahede ettiğimize göre, sizin görüşünüz bozuk olur. Allah en iyi bilendir.

Cübbaî'nin zikrettiği İkinci hüccet: O şöyle demiştir: "Buharlar yükselip ortaya çıktıklarında, parçalanıp dağılırlar. Onlar parçalanıp dağıldığında da, onlardan yağmur damlacıkları meydana gelmez. Aksine buharlar, camlı hamamın tavanı gibi düz, kaygan ve yekpare bir îavan ile birleştikleri zaman bir araya gelirler (su oluşur). Ama, durum böyle olmadığı zaman o tavandan çok su akmaz. Binaenaleyh, buharlar havaya yükselip o buharların üzerinde onlarla birleşen düz ve kaygan bir satıh olmadığı zaman, buharlardan, su namına hiçbir şeyin meydana gelmemesi gerekir."

Bir kimse şöyle diyebilir: "Aksi fikri savunan topluluk Cübbaî'nin bu görüşüne de şu şekilde cevap verebilirler: Bu buharlar yükselerek dağılıp ve yükselip dağıldıklarında

---

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/58-59

da soğuk bir hava tabakasıyla karşılaştıklarında, soğurlar. Soğukluk, ağırlık ve inmeyi icab ettirir. Soğuğun kuvveti sebebiyle o buharlar, yüksekten aşağıya doğru inmeye başlarlar. Halbuki dünya küre şeklindedir. Binaenaleyh o buharlar yukardan aşağıya inmeye başladıklarında, dünyayı kuşatan havanın boşluğundan, merkezin darlığına ve sıkışıklığına doğru dönerler. Bunun üzerine o buhar parçaları, bu sebeple birbirine yapışarak bir araya gelirler. Böylece de, o zerrelerin birleşmesinden bazı yağmur damlaları meydana gefmiş olur.

Üçüncü hüccet, Cübbaî'nin zikrettiği şu husustur. O, şöyle demiştir: "Eğer yağmurun meydana gelmesi, buharların yükselmesinden olsaydı, buharlar da, devamlı olarak denizden yükselmiş olsaydı, o zaman yağmurun devamlı yağması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, onların görüşlerinin yanlış olduğunu anlamış oluruz." Cübbaî sözüne şöyle devam eder: "Yaptığımız bu izahlarla, yağmurun yeryüzünün buharlarından doğmadığı sabit olur."

Karşı görüştekiler, cisimlerin kadim olduklarına inandıkları için, bu görüşü belirtme ihtiyacı hissetmişlerdir. Halbuki eğer cisimler kadîm olsa, cisimlere artma ve eksilmenin arız olması imkansız olur. Bu durumda da, hadis (sonradan olma) varlıkların, hadis oluşunun manası, ancak o zerrelerin, birtakım sıfatları aldıktan sonra, başka bir sıfatı almalarıdır. İşte bu sebepten ötürü karşı görüştekiler, herşeyin belli bir maddeden meydana geldiğini iddia etme çarelerini aramış ve bu hususta gayret sarfetmişlerdir. Ama müslümanlar, cisimlerin muhdes (yaratılmış, sonradan var olmuş) olduklarına, bu alemin yaratıcısının hür irade sahibi bir fail olup cismlen istediği ve dilediği şekilde yaratmaya kâdtr olduğuna inandıkları için, böylesi zoraki fikirler ortaya koymaya ihtiyaç hissetmezler. Binaenaleyh Kur'ân'm zahirinin, bu âyette, yağmurun gökten indiğine delâlet ettiği ve bu zahirî mananın da imkânsızlığına dair bir delilin bulunmadığı sabit olmaktadır. Bundan dolayı âyeti, bu zahirî manasına hamletmek gerekir.

Şu hususlar da bizim bu söylediğimizi kuvvetlendirir: Bütün âyetler yağmurun gökten indiğini göstermektedir. Nitekim Hak Teâlâ, "Biz gökten tertemiz bir su indirdik" (Furkân, 48) "Sizi tertemiz yapmak için gökten üstünüze bir su indiriyorduk" (Enfai, 11) ve "Allah, gökte dağ halindeki birikintilerden dolu indiriyor" (Nur, 43) buyurmuştur. Böylece, doğrusunun Allah Teâlâ'nın bu maddeleri gökte yaratıp sonra bulutlara, daha sonra bulutlardan da yeryüzüne indirmesi manasında olmak üzere, Allah'ın gökten indirmiş olduğu sabit olur.

İkinci görüş: Bu ifade ile Cenâb-ı Allah'ın, yağmuru gök tarafından bir su olarak indirmesi kastedilmiştir.

Üçüncü görüş: Allah, yağmuru bulutlardan indirmiştir. Fakat bu âyette bulutlara "gök" demiştir. Çünkü Araplar mesela evin tavanı gibi, insandan yukarıda olan herşeye "semâ"(gök) demişlerdir. İşte bu konuda söylenenler bunlardır. [103][103]

Yağmur ve Melekler

Vahidî, "el-Basît" adlı tefsir kitabında, İbn Abbas (r.a)'dan şunu nakletmiştir: "Allah Teâlâ, bu âyetteki "su" ile, yağmuru kastetmiştir ve yağmurun her damlası ile birlikte yeryüzüne bir melek iner." Felsefeciler bu rivayetteki "melek" kelimesini, o yağmur damlasında aşağıya doğru inmeyi gerektiren tabiî durum manasına hamletmişlerdir. Ama yağmurun her damlası ile beraber, bir sema meleğinin bulunduğunu söylemek güçtür. Allah en iyi bilendir. [104]

---

[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/59-61

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ, "Sonra biz onunla bir şeyin (her nev'in) nebatını (bitirip) çıkardık" buyurmuştur.
Bu ifade ile birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: Hak Teâlâ'nın, "Sonra biz onunla her şeyin (her nev'in) nebatını (bitirip) çıkardık" buyruğunun zahiri, O'nun bitkileri su vasıtasıyla bitirdiğini göstermektedir. Halbuki bu, bunu tabiatın yaptığını söylemeyi gerektirir. Kelamcılar bunu kabul etmemişlerdir. Biz bu meseleyi, Bakara sûresinde,
(Bakara, 22) âyetinin tefsirinde iyice izah etmiştik. Binaenaleyh burada aynı şeyi tekrar etmenin manası yoktur.
İkinci bahis: Ferrâ şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın, "Sonra biz onunla her şeyin (her nev'in) nebatını (bitirip) çıkardık)" ifadesinin zahiri, her şeyin bir bitkisi olduğunu gösterir. Halbuki durum böyle değildir. Binaenaleyh bu ifade ile, bir bitkisi bulunan herşeyin bitkisini, o su vasıtasıyla çıkardık" manası kastedilmektedir. Durum böyle olunca, herhangi bir bitkisi olmayan varlıklar bu ifadenin hükmüne girmezler." [105]

İltifat Üslûbunun Hususiyeti

Üçüncü bahis: Âyetteki, "indirdi" tabirinden sonra, "Bizçıkardık" ifadesinin kullanılışına, fesahat üslûblarmdan kabul edilen "iltifat" üslubu denilir. Bil ki Arapça'yı bilenler bu şekilde kullanışın bir fesahat üslûbu olduğunu söylemişler, ama bunun hangi sebeplerle böyle olduğunu beyan etmemişlerdir. Biz ise bu hususu, (Yunus,22) âyetinin tefsirinde uzun uzadıya ele aldık. Burada anlatmanın bir manası yok.
Dördüncü bahis: Âyetteki, "çıkardık" fiili cemîdir. Halbuki Allah tektir ve birdir, O'nun şeriki yoktur. Fakat büyük melikler, kendilerinden bahsederlerken, "biz" diye cemî sîgalar kullanırlar. İşte burada da böyledir. Bunun benzeri, "O (Kur'ân'ı) biz indirdik" (Kadir, 1), "Nuh'u biz gönderdik" (Nuh, 1) ve "zikri (Kur'ân'ı) indiren biziz" (Hicr, 9) gibi âyetlerdir.
Allah Teâlâ'nın "içlerinden de taze ve yeşil fidanlar meydana getirdik" ifadesine gelince,Zeocâc şöyle demiştir: kelimesi, (yeşil oldu) manasınadır. Nitekim Arapça'da, aynen (yeşil oldu), "O, şaşıdır" denildiği gibi, (yeşil oldu) ve "o yeşildir" denilir."
el-Leys de, "Allah'ın kitabında geçen nadir (yeşil) kelimelerinin, "ekin" manasına geldiğini ve*her bitki yeşildir (nadir)" denildiğini söylemiştir. Ben derim ki: "Allah Teâlâ, önceki âyette, "Allah, taneleri ve çekirdekleri yaratandır" (En'am. 95} buyurarak, bitkileri iki kısma ayırmıştı. Binaenaleyh taneden bitenler "ekin"; çekirdekten bitenler de "ağaç"tır. Bu sebeple Allah Teâlâ , bu taksimi burada da nazar-ı dikkate alıp, "içlerinden taze oe yeşil (bitkiler) meydana getirdik" diyerek önce ekini zikretmiştir. Bu ifadedeki (yeşil) kelimesi, "ekin" manasındadır. Nitekim bu görüşü, el-Leys'den de rivayet etmiştik. İbn Abbas (r.a): "Allah, bu ifade ile buğdayı, arpayı, çavdarı, mısırı ve pirinci kastetmiştir. Âyetteki hadtr kelimesinden murad, başlangıçta çıkan ve ucunda başak bulunan yeşil saptır" demiştir. [106]

---

[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/61
[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/61
[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/62

Sap Üstünde Başak ve Tanelerin Dizilmesi

Allah Teâlâ, "Ondan da (büyütüp) birbirinin üstüne binmiş taneler çıkarıyoruz" buyurmuştur. Bu, "O yeşil saplardan, bir tek başakta üst üste binmiş taneler çıkar" demektir, Bu böyledir, çünkü önce bu yeşil sap meydana gelip, başaklar onun üzerinde sıralanır. Başkalar üzerinde de taneler birbiri üzerine dizilir ve bu başakların üzerinde âdeta iğneler gibi olan keskin ince kılçıklar yer alır. Bu kılçıkların başaklarda yer almasının gayesi, kuşların o taneleri kapmasını engellemektir.
Hak Teâlâ, tanelerden çıkarıp bitirdiği bitkileri zikrettikten sonra, çekirdeklerden çıkarıp bitirdiği şeyleri ektemiştir ki bu, bitkilerin ikinci kısmıdır. Bundan dolayı
Allah Teâla, "ve hurma tomurcuğundan (el ile tutulabilecek derecede) yakın salkımlar (çıkarıyoruz)" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır: 107[107]

Hububatın Hurmadan Efdal Olması

Birinci bahis: Hak Teâlâ, ekini hurmadan önce zikretmiştir. Bu, ekinin hurmadan efdal olduğunu gösterir. Bu konuda Câhız geniş bir kitap yazmıştır.
İkinci bahis: Vahidî, Ebû Ubeyde'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hurma tomurcuk verdiğinde denilir. "Tal"', hurmanın kapçıktan çıkmazdan önceki kabıdır. Bu kapçığa da, "tal"' denir. Tal', hurma salkımının ilk çıkışta görünen şeklinin adıdır. Bunun müfredi, dür. "Kınvân" ise, Zeccâc'ın
söylediğine göre, sınv (benzer) kelimesinin cem'inin sınvan kelimesi oluşu gibi, kınv kelimesinin cem'idir. Bu kelimeyi tesniye yaptığın zaman, nûn harfinin kesresi ile kınvani dersin. Böylece bu cemi, tesniye kalıbında olmuştur. Kınvanun lafzında nûn harfinin tenvin alması, cemi olduğundan ötürüdür.
Bu kelimenin manasını anladığın zaman deriz ki: Âyetteki "yakın salkımlar" tabiri hakkında, İbn abbas (r.a) şöyle der: "Allah Teâlâ, bu ifade ile. toplayanlara yakın tomurcuklardan uzanan salkımları murad etmiştir." Yine İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Bu, dalı budağı yere yakın olan kısa boylu hurmadır." Zeccâc ise şöyle demiştir: "Allah Teâlâ âyette uzak salkımları zik-retmemiştir. Uzak ve yakın salkımlardan birinin zikredilmesi diğerine de delalet eder. Nitekim Allah Teâlâ, "Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler..." (Nahi, ei) buyurmuş, "sizi soğuktan koruyacak elbiseler" dememiştir. Çünkü birbirinin zıddı iki şeyden birinin zikredilmesi, diğerine de delâlet eder. Bu âyette de böyledir." Şöyle de denilmiştir: İnsana yakın olan nimet, daha mükemmel ve daha çok sayıldığı için, Allah yakın olanı zikretmiş, uzak olanı zikretmemiştir.
Üçüncü bahis: Keşşaf sahibi şöyle der: Kınvan kelimesi, mübteda olarak merfu; kelimesi ise onun haberidir. kısmı ise, ifadesinden bedeldir. Buna göre sanki, "Hurmadan, yani onun tomurcuğundan olan salkımlar vardır" denilmek istenmiştir. Kınvânün kelimesi mübteda. haberinin ise, nuh-ricu fiilinin delâlet ettiği mahzuf bir lafız olması da mümkündür. Bu durumda kelamın takdiri şöyle olur: "Bir takım salkımlar (onun tomurcuğundan çıkar)." Âyetin yahrucu minhu şeklindeki Şazz kıraatine göre, kınvanun kelimesi, habbun kelimesi üzerine matufdur. Bu kelime, cemi olarak, kâf harfinin hem zammesi, hem de fethası i\e kunvân ve kanvân şeklinde de

---

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/62-63

okunmuştur. Çünkü fa'lan vezni, cem-i mükesser kalıplarından değildir. 108[108]

Üzüm, Zeytin ve Nar Bahçeleri

Daha sonra Hak Teâlâ, "Üzüm, zeytin ve nar bahçeleri..." buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: Âsim, tâ harfinin zammesiyle cennâtun şeklinde okumuştur ki, bu Hz. Ali'nin kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise tâ harfinin kesresiyle
cennâtin şeklinde okumuşlardır. Birinci okuyuşun şu iki izahı yapılabilir:
a)Bununla,"Bu hurma bahçesinin yanında, ayrıca orada üzüm bağları da bulunmaktadır" manası kastedilmektedir.
b) Kınvanun kelimesine matuf olmasıdır. Buna göre mana: "Hurmadan çıkan salkımlar ve üzüm bağları bulunur" olmaktadır. Mansub (tâ harfinin kesresiyle) okumanın izahı da, bu kelimenin kısmına matuf olmasıdır. Buna göre ifadenin takdiri, "Ve," o su ile (yağmurla) üzüm bağları da çıkardık..," şeklinde olur.
kelimelerinin î'rabı da böyledir. Keşşaf sahibi, "En güzel izahın, bu iki sınıf meyvenin üstünlüğü sebebiyle, ihtisas üzere mansub kılınmış olmalarını söylemektir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, Nisa 162 âyetindeki ifadesi gibidir.109[109]
İkinci bahis: Ferrâ, "Hak Teâlâ zeytun ve nar kelimeleriyle zeytin ile nar meyvelerini değil, zeytin ve nar ağaçlarını kastetmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın,
ahalisini kastederek, (Yusuf, 82) demesi gibidir" demiştir.
Üçüncü bahis: Bil ki, yüce Allah burada dört çeşit ağaçtan bahsetmiştir. Bunlar hurma, üzüm, zeytin ve nardır. Cenâb-ı Hak ekini, (hububatı) ağaçlardan önce zikretmiştir. Çünkü hububat gıdadtr, ağaçlarm mahsulleri ise, meyvedir.. Gıda ise, meyveden önce gelir. Allah hurmayı da diğer meyvelerden önce zikretmiştir. Çünkü hurma, Araplara göre gıda yerine geçer. Bir de hukemâ (feylezoflar), hurma ile hayvanlar arasında, diğer bitki çeşitlerinde bulunmayacak bir biçimde, pek çok özellik bakımından benzerlikler bulunduğunu söylemişlerdir. İşte bu manadan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "Halanız olan hurma ağacının kadrini bilin. Çünkü o, Hz. Adem (a.s)'in yaratıldığı toprağın arta kalanından yaratılmıştır"110[110] buyurmuştur. 111[111]

Üzümün Faydaları

Cenâb-ı Hak, hurmanın peşinden üzümden bahsetmiştir. Çünkü üzüm, meyve çeşitlerinin en kıymetlilerindendir. Zira üzüm, ilk çıkışından son haline kadar bütün safhalarından istifade edilen bir meyvedir. Zira, üzüm ağacında ortaya çıkan ilk şey, yeşil, ince, tadı mayhoş ve tadımı çok leziz olan sürgünlerdir. Bunun yiyeceklerde kullanılması mümkündür. Daha sonra üzümün koruğu (olgunlaşmamış şekli) meydana çıkar ki, bu da hem hastalar, hem de sağlıklı kimseler için güzel bir yiyecek teşkil eder. Üzümün koruğundan, safrası olanlara yararlı olan, ayrıca tadımı çok güzel olan içecekler yapılır. Bu içecekler, belki de ekşi meşrubatın en lezzetlisidir. Sonra, üzüm tam olgunlaştığında, bu meyvelerin en lezizi ve en çok iştah kabartanı olur. Asılmış olan üzümü, bir sene veya daha çok ya da daha az bir süre taze tutmak mümkündür.

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/63-64

109[109] Buradaki i'rab özelliği için, o ayetin tefsirine bakınız (ç).

110[110] Keşfu'l-Hafa. 1/171-172. (Senedinde za'f ve inkita vardır).

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/64

Bu da gerçekten taze tutulmaya çalışılan meyvelerin en lezizidir. Daha sonra bundan, çokça kullanılan dört şey elde edilir ki bunlar, kuru üzüm, pekmez, şarap ve sirkedir. Bu dört şeyin faydasını, ancak ciltler dolusu kitaplarla anlatmak mümkündür. Şeriat her ne kadar şarabı haram kılmış ise de, bununla beraber Cenâb-ı Hak, onu vasfederken, "... hem insanlar için onda bazı faideler de oardır.." (Bakara, 219) buyurmuş, sözün devamında da, "Günahları ise faidelerin-den daha büyüktür" (Bakara, 219) demiştir. Üzümde buiunan şeylerin en güzeli, onun çekirdeğidir. Tabipler bundan asitli, zayıf midelere çok faydalı olan civarşinat {hazmı kolaylaştırıcı) yaparlar. Böylece, üzümün, meyvelerin sultanı olduğu ortaya çıkmış olur. [112][112]

Zeytinin Faydaları

Zeytine gelince, bunun da faydaları pek çoktur. Zira zeytin, olduğu gibi yenebilir. Ayrıca çok miktarda yağı çıkar ki bu yağ da çok faydalı olup çeşitli şekillerde ondan yararlanılır. [113][113]

Narın Özellikleri

Nara gelince, bunun durumu cidden hayranlık uyandıran bir husustur. Zira o, dört şeyden meydana gelir. Bu dört unsur: Kabuğu, zarı, çekirdeği ve suyudur...
İlk üç kısmı ki, bunlar kabuk, taneleri birbirinden ayıran zar ve çekirdektir. Bunların hepsi soğuk, kuru, arzî, kesif, tutucu, buruşturucu olmak gibi sıfatlar bakımından çok kuvvetlidirler. Ama, narın suyuna gelince, bu sıfatlardan tamamen farklı olup onların zıddıdır. Çünkü narın suyu, içeceklerin en lezzetlisi ve hoşu, itidale en yakını ve mu'tedil tabiat ve yaratılışlar için en münasib olanıdır. Bunda zayıf bünyeleri kuvvetlendirecek hususiyetler bulunmaktadır. Bu, bir yönden gıda, bir yönden de ilaçtır. Sen, nar hakkında iyice düşündüğünde, bu üç kısmın arzî (yerle ilgili) tam bir yoğunlukla nitelenmiş olduklarını, suyu olan dördüncü kısmın da, letafet ve itidal ile nitelenmiş olduğunu görürsün. Binaenaleyh, sanki Hak Teâlâ, bu narda, birbirinden tamamiyle farklı olan iki zıddı bir araya getirmiştir.
Demek ki Allah'ın rahmet ve kudretine narda bulunan delâlet daha mükemmel ve daha tam olmuş olur. [114][114]

Müştebih (Benzer) ve Benzer Olmayan Bitkiler

Bil ki bitki çeşitlerinin açıklaması, ciltlere sığmayacak kadar çoktur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-t Allah bu dört kısım meyveden bahsetmiştir ki, bunlar bitk çeşitlerinin en kıymetlileridir. Böylece O, bunları zikrederek, (insanların dikkatini:
diğerlerine çekmek istemiştir. Allah bunlardan bahsedince, "birbirine hem benzeyen hem benzemeyen" buyurmuştur. Bu konuda birkaç bahis bulunmaktadır:
Birinci bahis: Allah Teâlâ'nın "müştebihen" buyruğu hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu meyveler, tadı ve lezzetleri bakımından farklı olmalarına rağmen, bazan renk ve şekil bakımından birbirine benzerler. Bazan da, tad ve lezzette birbirine benzedikleri halde renk ve şekil bakımından farklı farklı olurlar. Çünkü üzüm ve nar, bazan şekil,

---

[112][112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/65
[113][113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/65
[114][114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/65-66

biçim ve renk bakımından birbirlerine benzerler; fakat tad ve mayhoşluk itibariyle farklı farklı olurlar. Bunun aksi de olabilir.

b) Meyvelerin pekçoğundaki kabuk ve çekirdekler, tad ve özellik itibariyle birbirlerine benzerler. Ama, onların içi ve nemli ve sıvı kısımları, tad bakımından farklı farklı olurlar.

c) Katâde, "Ağaçların yaprakları birbirine yakın ve benzerdir, ama meyveleri farklı farklı olur.." demiştir. Buna alimler de, "meyveleri farklı olduğu halde, ağaçlar birbirine benzer.." şeklinde mana vermişlerdir.

d) Ben derim ki: Sen, bir üzüm salkımı eline alır, onun bütün tanelerinin olgunlaşmış, yetişmiş, tatlı ve güzel olduğunu görürsün... Halbuki o tanelerin arasında, ilk hafi olan yeşil, mayhoş ve buruşturuculuk gibi nitelikleri taşıyan bazı taneler de bulursun. Bu takdire göre, bu salkımın tanelerinin bazıları birbirine benzediği halde, diğer bazıları benzememiştir.

İkinci bahis: Senin, tıpkı "müsavî oldular, eşit oldular.." demen
gibi, "İki şey birbirine benzedi; birbirine benzediler, benzeştiler" denilir. İftiâl babı ile tefâül babı, ekseriya aynı manada kullanılırlar. Bu ifadeler, müteşabihen ve gayre müteşabih şeklinde de okunmuştur.

Üçüncü bahis: Allah, müştebiheyn, (birbirine benzeyen iki şey olarak) dememiş de, müştebihen buyurmuştur.

Bu şekilde ifade etmek, ya iki vasıftan birisiyle yetinmek için veyahut da takdirin, "Birbirine hem benzeyen hem benzemeyen zeytini çıkarıyoruz. Narı da aynı şekilde..." şeklinde olması sebebiyledir.

Bu, şairin:

"O, benim ve babamın beri ve uzak olduğumuz bir iftirada bulundu. Açtık sebebiyle bu iftirayı attı...." sözünde olduğu gibidir. 115[115]

Âyetteki Farklı Kıraatler

Daha sonra Allah Teâlâ, "(Her birinin) meyvesine, bir meyve verdiği bir de kemâle eriştiği vakit bakın" buyurmuştur. Bu hususta birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Hamza ve Kisaî, sâ ve mim harflerinin zammesiyle, sümürih; Ebu Amr, sâ'nın zammesi, mim harfinin sükûnuyla sümrih; diğer ktraat imamları ise, sâ ve mim harflerinin fethasıyla semerih şeklinde okumuşlardır. Hamza ve Kisaî'nin kıraatleri şu iki şekilde izah edilmişlerdir:

Birinci izah: En açık olan bu izaha göre, semere kelimesinin cem'inin Arapların, tıpkı haşebe'nin cem'inde huşüb dedikleri gibi, sümür şeklinde olmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ, "Onlar sanki (yaslanılmış) kütükler gibidir"
(Münafikûn, 4) buyurmuştur. "Tepe" manasına gelen "ekerne" (cem'i "üküm") kelimesi de böyledir. Daha sonra Araplar bu kelimeyi tahfif ederek, ükm şeklinde okumuşlardır. Nitekim şair: "Orada, (âdeta) ayaklara kapanmış olan tepeler görürsün" demiştir.

İkinci izah: Semere kelimesinin cem'i "simâr"dır. Daha sonra simâr kelimesi de sümür şeklinde çoğul yapılıp cem'in cem'i olmuştur. Ebu Amr'ın kıraatinin izahına gelince bu, sümür kelimesinin sümr şeklinde tahfif edilmesidir. Bu, Arapların tıpkı rüsül kelimesini rüsl (Peygamberler) şeklinde söylemeleri gibidir. Diğer kıraat imamlarının okuyuşlarının izahı ise şöyle yapılabilir: Semer kelimesi, tıpkı şecere (cem'i şecer:

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/66-67

ağaç); bakara (cem'i bakar, sığır); hareze (cem'i harez: boncuk) kelimeleri gibi, semere kelimesinin çoğuludur.
İkinci bahis: Vahidî, kelimesinin manası, "olgunlaşmaktır. Ebû Ubeyde, mazide ayne'l-fiili meftûh, muzaride ise meksur olmak üzere, denilir... demiştir. Leys ise, ayne'l-fiilinin kesresiyle, "Meyve olgunlaştı..." şeklinde kullanıldığını söylemiştir. Keşşaf sahibi, yâ harfinin zammesiyle, şeklinde de okunduğunu söylemiştir. İbn Muhaysın ise, bu kelimeyi, şeklinde okumuştur... 116[116]

Benzemeyişin Allah'a Delil Olması

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "(Her birinin) meyvesine, bir meyve verdiği zaman..." buyruğu, (insanlara) ilk meydana çıkışlarındaki meyvelerin haline; O'nun, "...birde olgunlaştıkları vakit bakın..."buyruğu da meyveler olup olgun hale geldiği zaman, onların hallerine bakmaya dair bir emirdir. İşte bu, âyette matlub olan istidlal şekli ve delil budur. Bu böyledir, çünkü meyveler ve çiçekler itk meydana geldiklerinde bazı hususî sıfatlar taşırlar. Onlar kemâle erip olgunlaşınca da, ilk önceki halleri üzere kalmayıp, aksine bu hallere tamamiyle zıt olan başka hallere geçerler. Meselâ onlar, yeşil renkli iken siyah veya kırmızı renklere bürünürler. Yine onlar, ilk önce ekşi iken sonra tatlılaştrlar. Çoğu kez onlar, daha ilk başta, tabiatları gereği "bürûdet" (soğukluk) vasfını taşırken, işin sonunda yine tabiatları gereği hararetti, sıcak olurlar. İşte bu değişikliklerin ve farklılaşmaların, mutlaka bir sebebi vardır. Bu sebep, tabiatların, mevsimlerin, yıldız ve feleklerin tesiri olamaz.. Zira bütün bu hallerin, farklı farklı cisimlerin tamamına nisbeti, müsavi ve birbirine benzer, yakındır. Hafbukı birbirine benzeyen eşit nı'sberferın farktı farklı hadiselerin meydana gelişlerine sebep olmaları imkânsızdır. Bu hadiselerin meydana gelişlerinin tabiatlara, yıldız ve feleklere isnâd edilmesi bâtıl olunca, bunların rahmetine, insanların menfaatine ve hikmetine muvafık olarak, bu âlemi idare eden hakîm, rahîm, hür irade ve mutlak kudret sahibi olan bir zat'a isnad edilmesi gerekir. Cenâb-ı Allah, bu latîf ve hoş delile dikkat çekince, "Şüphesiz ki bütün bunlarda iman edecekler için birçok ibretler vardır" buyurmuştur. Ka'dî ifadesiyle, Cenâb-ı Hak, "Allah'a iman etmeyi taleb eden kimseler" manasını kastetmiştir. Çünkü bu, hem (bilfiil) iman etmiş; hem de (henüz) iman etmemiş kimseler için bir ibrettir.." demiştir. Özellikle mü'minlerin zikredilmesinin, bununla başkalarının değil de, onların faydalanmış olması sebebiyle olması da muhtemeldir. Nitekim bunun izahı, "Müttakiter için bir hidayet rehberidir" âyetinin izahında geçmişti.
Bir kimse şöyle diyebilir: Aksine, bundan maksad şudur: Bu delilin, mutlak kudret ve hür irade sahibi bir ilahın varlığına delâleti açıktır, nettir ve çok kuvvetlidir. Binaenaleyh, sanki birisi: "Bu kadar açık, net ve çok kuvvetli bir delilin bulunmasına rağmen, bu meselede insanlar arasında niçin ihtilaflar meydana gelmiştir?" diye sormuş da: Buna, "Miattın , ku\una iman etmesinitakdir etmesi durumu müstesna, delilin kuvvetli olması, herhangi bir fayda sağlamaz ve herhangi bir şey ifade etmez.." diye cevap verilmiştir. Bu sebeple sanki, "Bu delâlet, bunca kuvvetine ve açıklığına rağmen, Allah'ın, haklarında iman edeceklerini takdir ettiği kimseler için bir delildir. Ama, Allah'ın, haklarında kâfir olacaklarını takdir ettiği kimseler, kesinlikte ve katî

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/67

olarak bu delilden faydalanamazlar!.." denifmek istenmiştir. 8u sebep/e bu tahsisin maksadı, bu söylediğimiz bu hususa dikkat çekmek olur. Allah en iyisini bilendir. 117[117]

"Cinleri O'na ortak yaptılar. Halbuki bunları da O yaratmıştır. Bundan başka, bilmeden O'nun oğullan ue kızları olduğunu da uydurup söylediler. O'nun zâtı ise, vasfedegeldiklerinden münezzehtir, çok yücedir"(En'âm, 100).
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 118[118]

Âyetin Mâkabliyle Münasebeti: Şirk çeşitleri

Bil ki, Allah en aşağı âlem ile, en üst âlemin delillerinden ilâhın varlığına, kudret ve rahmetinin mükemmel olduğuna dair o beş aklî delili getirip zikredince, bundan sonra da, insanlardan Allah'a ortak koşanlar olduğunu
belirtmiştir. Bil ki bu mesele daha önce geçmişti. Ancak burada ele alınan, daha Önce geçmiş olandan başkadır. Çünkü Allah'a ortak koşanlar grup gruptur.
Birinci grup: Bunlar, putperestlerdir. Putperestler, putların ubudiyyette Allah'ın ortağı olduğunu söylerler. Ancak ne var ki bunlar bu putların, yaratmaya, icad etmeye ve var etmeye kadir olamadıklarını da itiraf ederler.
İkinci grup: "Bu âlemin idarecisinin, yıldızlar olduğunu söyleyenlerdir. Bunlar da iki kısma ayrılırlar:
a) Bu yıldızların zâtları gereği "vacibu'l-vücûd" olduklarını söyleyenler..
b) O yıldızların, zâtları gereği "mümkinu'l-vücûd", muhdes varlık ve onların yaratıcısının Allah Teâlâ olup, bununla beraber, süflî alemin idaresini O'nun bu yıldızlara havale ettiğini söyleyenler.. İşte bunlar, Allah Teâlâ'nın, Hz. İbrahim (a.s)'in "Ben böyle sönüp batanları sevmem" (En'am, 76) diye, kendileriyle münakaşa ettiğini bildirdiği kimselerdir. Bu delilin izahı daha evvel geçmişti. 119[119]

Mecûsîler (Zındıklar)

Üçüncü grup: Bunlar, "bu alemin, yani göklerde ve yerde bulunan herşeyin iki ilahı vardır. Birincisi, hayırların ilahı ve yaratıcısı, ikincisi de serlerin ilahı ve yaratıcısı" diyenlerdir.
Bu âyetin maksadı işte bütün bu inançları nakletmektir. İşte bu âyetin önceki âyetlerle münasebeti ve âyetin ihtiva ettiği manalar hakkında söylenecek söz budur.
İbn Abbâs (r.a)'m şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Âyetteki, "Cinleri O'na ortak yaptılar" buyruğu, "Allah ve iblis (hâşâ) kardeştirler. Allah, insanları, hayvanları, en'âmı ve bütün hayırları;İblis ise yırtıcı hayvanları, yılanları, akrepleri ve bütün serleri yaratandır" diyen zındıklar hakkında nazil olmuştur."
Bil ki İbn Abbas (r.a)'ın ifade ettiği bu görüş, âyet hakkında yapılan izahların en güzelidir. Çünkü bu izah ile, önceki âyetlerde bahsedilen hususlara ilave, farkl), yeni bir mana elde ediJmiş olur İbn Abbas (r.a) sözüne devamla şöyle der: "Bu izahı, "(Onlar) O (Allah) ile cinler arasında bir hısımlık uydurdular" (Sâffât, 158) âyeti de kuvvetlendirir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, cinlere "cin" adını vermesinin sebebi bu kelimenin "gizli olma" manasına gelmesidir. Melekler ve ruhanî varlıklar gözle

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/68
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/69
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/69

görülmezler. Böylece de sanki gözden gizli ve kapalı olmuş olurlar. İşte bundan dolayı, cinlere "cin" denilmiştir. Ben derim ki: Bu, mecûsîlerin inancıdır. İbn Abbas bunun, zındıkların görüşü olduğunu söylemiştir. Çünkü Mecûsilere, "zındıklar" lakabı da verilir. Çünkü Zerdüşt'ün, Allah katından kendisine indirildiğini iddia ettiği o kitab, "Zend" diye adlandırılmıştır. Bu kitaba nisbet edifenlere "Zendî" denilmiş. Sonra bu kelime Arapçalaştırılarak, "Zındık" şeklini almıştır. Daha sonra bunun cem'i olarak, "zenâdıka" denilmiştir.

Bil ki mecûsîler şöyle inanırlar: "Bu âlemdeki her türlü hayır, Yezdan'dandır, bütün serler ise Ehrimen'dendir." Ehrimen, bizim şeriatımızda "iblis" diye adlandırılır. Mecûsîler kendi aralarında değişik inançlara sahiptirler. Onların çoğu Ehrimen'in muhdes (sonradan, yaratılmış) olduğu inancındadırlar. Bunun nasıl muh-des olduğu hususunda, bunların çok acaib görüşleri vardır. Diğer mecûsîler ise, Ehrimen'in de kadim ve ezelî olduğunu söylerler. Her iki görüşe göre de bunlar, bu âlemi idare etme hususunda Ehrimen'in, Allah'ın (Yezdan'ın) şeriki olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh buna göre, bu âlemde olan hertürfü hayır Al-lah'dan, her türlü şer ise iblisten {Ehrimen'dendir. İbn Abbas (r.a)'ın sözünün izahı bundan ibarettir.

Eğer, "Bu takdirde mecûsîler, Allah'a tek bir ortak koşmuşlardır, bu da iblis'tir. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, onların Allah'a birçok şerik (ortak) koştuklarını söylemiştir?" denilir ise buna şöyle cevap verilir: Onlar, "Allah'ın askerleri melekler; iblis'in askerleri ise şeytanlar (cinler)dir. Melekler, insanlar arasında çok kalabalıktırlar. Melekler, temiz ve kutsî, ruhanî varlıklardır. Bunlar, beşerî ruhlara her türlü hayırları ve taatları ilham ederler. Şeytanlar da, yine insanlar arasında büyük bir yekûn teşkil ederler. Bunlar da insan ruhlarına hertürlü kötü vesveseleri verirler. Allah (Yezdan), meleklerden olan ordusu ile, iblis ve onun şeytanlardan müteşekkil ordusu ile (devamlı) savaşır" derler. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, mecûsilerin Allah'ın birçok şerikleri olduğunu söylediklerini bildirmiştir. İşte bu görüşün izahı bundan ibarettir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Âyetteki, "Halbuki bunları da O yaratmıştır" buyruğu, iblis'in, Allah'ın mülkünde Allah'a ortak olmasının yanlışlığını ve batıllığını kesin olarak gösteren delile işarettir. Bu, şu iki bakımdan izah edilebilir:

1) Mecûsîlerin çoğunun, iblis (Ehrimen)'in kadîm değil, muhdes (yaratılmış, sonradan olma) bir varlık olduğunu kabul ettiklerini nakletmiştik. Bu sabit olunca deriz ki: Her muhdesin bir yaratıcısı ve bir var edeni vardır. O yaratıcı ve var edici de sadece Allah Teâlâ'dır. Binaenaleyh mecûsîlerin, iblisi Allah'ın yaratmış olduğuna kesin inanmaları gerekir. İbüs (Ehrimen), bütün serlerin, âfetlerin, kötülüklerin ve çirkinliklerin kaynağı olup, mecûsîler de iblis'i Allah'ın yarattığını kabul edince, bu noktada, âlemin ilâhının, serlerin, kötülüklerin ve fesatların asıllarını ve dayanaklarını da yaratmış olduğunu kabul etmiş olurlar. Bu böyle olunca da, onların, "birisi bütün hayırların, diğeri de serlerin yaratıcısı olan iki ilahın bulunması gerekir" demeleri imkânsız olur. Çünkü bu yolla, hayırların ilahının, aynı zamanda o en büyük şer (kaynağı) iblis'in yaratıcısı olduğu sabit olmuş olur. Binaenaleyh âyetteki, "Halbuki bu (şerik koştukları) şeyleri de O yaratmıştır" ifadesi, mecûsîlerin kendi inancına göre de, şeytanları yaratanın Allah Teâlâ olduğuna bir işarettir. Cenâb-ı Allah, onların da yaratıcısı olunca, mecûsîler hayır ilahı (Yezdan'ın), serlerin en büyüğünün de faili ve yaratıcısı olduğunu kabul etmiş olurlar. Bunu kabul edince de, "Hayırların ve serlerin mutlaka ayrı ayrı birer ilahı vardır" iddiaları düşer.

2) Âyetteki, "Halbuki bu (şerik koştukları) şeyleri de O yaratmıştır" buyruğundan delil çıkarmada ikinci izah da, hem bu tefsir'de, hem de, "El-Erba'ûn fî sûli'd-Din adlı kitabımızda yaptığımız şu izahtır: "Bir olanın dışında kalan herşey zâtı gereği mümkindir. Zâtı bakımından mümkin olan her varlık da muhdes-tir." Bu iki mukaddime (öncül), tek, bir ve hak olan varlığın dışındaki herşeyin muh-des olduğu neticesine götürür. Binaenaleyh iblis ve bütün ordusunun, muhdes olduklarını kesinkes söylemek gerekir. Varlık, yokluktan sonradır. İşte bu durumda, zikredilen susturucu husus (ilzam), bizim izah ettiğimiz şekle döner. Bu âyetten asıl kastedilen şeyin izahı işte budur. Muvaffak kılma Allah'tandır. 120[120]

İkinci Mesele

Allahu Teâlâ'nın, buyruğu, "Onlar, cinleri Allah'ın ortakları saydılar" manasınadır. Buna göre eğer, "Âyette, "Allah" lâfz-ı celâlinin "şürekâ" kelimesinden önce getirilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Sibeveyh: "Araplar, en mühim hususu (cümle içinde) öne alırlar. Bundan dolayı, bu önce getirmenin faidesi, ister melek, ister cin, ister insan ve isterse bunların dışında herhangi bir şey olsun, Allah'a herhangi bir ortağın koşulmasının, olmayacak bir iş olduğunu göstermektir. İşte, "Allah" isminin, "şürekâ" (ortaklar) kelimesinden önce zikredilmesinin hikmeti budur" demiştir.

Bunu iyice kavradığın zaman deriz ki: "Cin" kelimesi, hem mansub, hem merfû, hem de mecrûr olarak okunmuştur. Bunun mansub okunuşunun en meşhur sebebi, "şürekâ" lafzından bedel olmasıdır. Bazi muhakkîk âlimler, bu izahı zayıf görmüşlerdir. Çünkü bedel, bedel olduğu şeyin yerine geçen şeydir. Binaenaleyh eğer, "Onlar Allah'a cinleri kıldılar" denmiş olsaydı, manasız bir söz olurdu. Evlâ olan "cin" kelimesini, "şürekâ" kelimesinin atf-ı beyânı kabul etmektir.

Bu kelimenin merfû okunuşunun izahı da şöyledir: Eğer "Allah'a ortaklar kıldılar (koştular)" denilip, bu kadarla yetinilmiş olsaydı, bu söz ile cinlerin, insanların, taşların ve putların ortak koşulmaları kastedilebifirdi. İşte bu sebeple sanki "O ortak koşulanlar kimler?" denilmiş de, el-cinnu "(OnfarJ, cinlerdir" cevabı verilmiştir.

"Cin" kelimesinin mecrûr okunuşunun sebebi ise, beyâniyye (açıklama için) olan izafetten ötürüdür. 121[121]

Cinlerin Şerik Yapılması

Alimler bu "ortak koşmanın izahı hususunda, şu üç değişik izahı yapmışlardır:

1) Bundan murad, daha evvel yapmış olduğumuz gibi, bu âlemin, birisi hayırların, diğeri de, serlerin yaratıcısı iki ilâhın olduğunu söyleyenlerin görüşünü nakledip bildirmektir.

2) Kâfirler, "melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyorlardı. Yine bunlar, "cinlerden murad meleklerdir. Bu ismin melekler için kullanılması güzel ve yerindedir. Çünkü "cin" lâfzı, "gizli ve kapalı olan" manasmdadır. Melekler de, gözle görülmezler" diyorlardı. Binaenaleyh bu yorumu benimseyenlerin, kâfirlerin "melekler, Allah'ın kızlarıdır" iddialarının nasıl olup da melekleri Allah'a şerik saymalarına sebep olduğunu açıklamaları gerekirdi, ta ki âyetteki ifadenin bu manaya uygunluğu ispatlansın. Belki şöyle denilebilir: "Onlar, meleklerin, Allah'ın kızları olarak, bu alemin idarecileri olduğunu söylüyorlardı. Böylece de, onları Allah'a şerik koşmuş oluyorlardı."

3) Hasan el-Basrî ile bir kısım müfessirin görüşüne göre, cinler, kâfirleri putlara ibadet etmeye ve onları Allah'a ortak koşmaya davet etmiş, onlar da cinlerin bu sözlerini kabul ve onlara itaat etmişlerdir. Böylece onlar, işte bu bakımdan, "cinler, Allah'ın ortaklarıdır" demiş olduiar. Ben derim ki: Doğru ve gerçek olan, birinci görüştür. Son ikisi ise, cidden zayıf görüşlerdir.

---

[120] 120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/69-71

[121] 121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/71-72

Âyette bahsedilen "şirk"i, Arapların, "melekler, Allah'ın kızlarıdır" şeklindeki sözleri manasına almak, şu bakımlardan yanlıştır:

1) Allah bu inancı, âyette, "Bundan başka, bilmeden O'nun oğullan ve kızları olduğunu da uydurup söylediler" ifadesi ile anlatmıştır. Binaenaleyh Allah'ın kızları bulunduğunu söylemek, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" demeden başka birşey değildir. Bundan dolayı, âyetteki, "Cinleri, O'na ortak yaptılar" buyruğunu bu manada tefsir edersek, aynı âyette faydasız bir tekrar yapılmış olması gerekir ki bu caiz değildir.

2) Araplar, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyorlardı. Allah'ın çocukları olduğunu söylemek başka, O'nun ortakları olduğunu söylemek başka bir şeydir. Bu iki şeyin birbirinden farklı oluşunun delili, Cenâb-ı Allah'ın bu iki hususu, "O, doğurmamış, doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'nun dengi (ve benzen) değildir" (fniâs, 3-4) âyetlerinde, birbirinden ayrı zikretmiş olmasıdır. Binaenaleyh eğer bu iki husustan biri diğerinin aynısı olsaydı, Ihlâs süresindeki bu ayırım abes olurdu.

3) Yezdan ve Ehrimen'in iki ilah olduğuna inananlar, bu âlemi tedbir etme (yönetme) hususunda, âlemin gerçek ilahına ortak koştuklarını açıkça ifade etmişlerdir. Binaenaleyh âyetin lâfzını bu mana yerine, "Allah'ın kızları vardır" manasına hamletmek, herhangi bir zaruret olmaksızın lâfzı hakîkî manası yerine mecazî manasına hamletmektir ki bu caiz değildir.

İkinci görüş ki bu âyette bahsedilen "şirk koşma"dan muradın, kâfirlerin putlara tapma hususunda cinlerin sözünü kabul etmeleri olduğunu söyleyenlerin görüşüdür, bu son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü şirk inancına davet etmeyi ne hakîkî, ne de mecazî manasına göre "şirk" diye nitelemek caiz değildir. Yine eğer âyeti bu manaya hamledecek olsak, faydasız bir tekrarın bulunmuş olması gerekir. Çünkü puta ve yıldıza tapanlar daha önceki âyetlerde tafsilatlı olarak reddolun-muşlardı. Böylece bu iki görüşün sakıt olduğu sabit olup, doğru görüşün bizim desteklediğimiz ve savunduğumuz (birinci görüş) olduğu zahir olmuş ofur.

Allah Teâlâ'nın "Halbuki bunları da O yaratmıştır" buyruğu ile ilgili olarak iki bahis vardır:

Birinci bahis: Hak Teâlâ'nın^üî ifadesinde, zamirin neye raci olduğu hususunda şu iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: "Bu zamir, âyette geçen (cinler) kelimesine racidir. Buna göre mana: "Onlar, cinfer, Allah'ın şerîkleridir, dediler" olmaktadır. Sonra o kimseler, Ehrimen'in muhdes varlık olduğunu kabul ettiler. Sonra da, mecûsîler içerisinde, "Allah kendi hükümranlığını düşünüp onun çok büyük olduğunu gördü! Böylece, bir tür ucub (kendini beğenme) meydana geldi. Bu sebeple de şeytan, işte o ucub'tan doğdu" diyenler olduğu gibi,yine onlardan,"Allah kendisinin kudreti hususunda şüpheye düştü.Böylece de O'nun bu şekkinden şeytan doğdu" diyenler de vardır. Böylece onlar, Ehrimen'in muhdes varlık olup, onun mucidinin ise Allahu Teâlâ olduğunu kabul etmişlerdir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "Halbuki bunları da O yaratmıştır" buyruğu bu manaya bir işaret olmuş olur" şeklindedir. Şeytanı Allah'ın yarattığı sabit olunca onun, âlemi idare etme konusunda Allah'ın ortağı kabul etmek imkânsız olur. Çünkü Yaratan, yaratılandan daha kuvvetli ve daha mükemmeldir. Halbuki,zayıf ve nakıs olan varlığı, kâmil ve kuvvetli olana şerîk, ortak kılmak aklen imkânsızdır.

İkinci görüş: Bu zamir, Allah'a ortak koşanlara racidir. Bunlar da Allah ile cinler arasında bir ortaklık bulunduğunu söyleyen kimselerdir. Bu görüş bana göre şu iki sebepten dolayı zayıftır.

a) Biz bunu, bizim yukarıda zikretmiş olduğumuz manaya hamledersek, işte bu tek lafız, o inancı iptal etme hususunda kesin, tam ve mükemmel bir deiil olur. Ama bunu bir ikinci manaya hamledersek, böyle bir mana ortaya çıkmaz.

b) Zamirin kendisinden önce zikredilenlerden en yakınına raci olması vaciptir. Halbuki bu âyette zikredilen kelimelerin en yakın olanı "cinler" kelimesidir. Binaenaleyh zamirin, cinlere raci olması gerekir.

İkinci bahis: Keşşaf sahibi, bu kelimenin "ve halkahum" şeklinde okunup buna göre mananın: "Onlar, Allah'a ettikleri bu iftirayı da O'na mal ettiler bu işlerini de Allah'ın yarattığını söylediler" demek olduğunu söylemiştir. Çünkü onlar, "Allah da bize bunu emretti" {A'râf, 28) sözlerinde kurban kesmelerini, Allah'a isnad etmişlerdi. 122[122]

Müşriklerin Oğullar, Kızlar Şeklinde Şirkleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bundan başka bilmeden O'nun oğullan ve kulan olduğunu da uydurup söylediler" buyurmuştur. Bu hususta birkaç bahis vardır.

Birinci bahis: Ben derim ki, yüce Allah (önce), iblis'i Allah'a şerîk koşan bir kavimden, sonra da Allah'tn kızları ve oğulları olduğunu söyleyen diğer başka kavimlerden bahsetmiştir. Allah'ın oğullan olduğunu söyleyenler, hristiyanlar ile bir grup yahudidir. Allah'ın kızları olduğunu söyleyenler ise, "melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyen Araplardır. Hak Teâlâ'nın, "bitmeden" ifadesi, bu görüşün bozukluğu ve yanlışlığı konusunda kesin detil olacak şeye adeta dikkat çekmektedir. Bu hususta şu deliller bulunmaktadır:

Birinci hüccet: İlâh'ın, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olması gerekir. Binaenaleyh, O'nun çocuğu da, ya zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olur veya olmaz. Binaenaleyh, eğer zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olursa, o kendi zâtıyla kaim ve müstakil olur; varlığı hususunda başkasıyla bir alâkası olma2. Böyle olanın ise, kesinlikle babası olmaz. Çünkü, "çocuk" sözü fer'î olup başkasına muhtaç olmayı düşündürmektedir. Eğer o çocuk zâtı gereği "mümkinu'l-vücûd" olursa, bu durumda onun varlığı, zâtı gereği "vacibu'l-vücûd" olanın yaratmasıyla olur. Böyle olan ise, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olanın çocuğu değil, aksine kulu olur. Binaenaleyh, ilâhın ne olduğunu bitenden, "O'nun kızları ve oğullan vardır..." şeklinde bir sözün sâdır olması imkânsız olur.

İkinci hüccet: Çocuğa, (baba) yok olduktan sonra, onun yerini tutması için ihtiyaç duyulur. Bu ise ancak fânî olanlar hakkında düşünülür. Ama, bundan münezzeh olan hakkında, bir çocuk sahibi olması düşünülemez.

Üçüncü hüccet: (Çocuk) sözü, çocuğun, babanın herhangi bir cüzünden meydana geldiğini akla getirmektedir. Bu da ancak, mürekkeb olan ve cüzleri birbirinden ayrılabilen kimseler hakkında düşünülebilir. Bu düşünce tek, bir, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan hakkında imkânsızdır. Netice olarak diyebiliriz ki ilâhın hakikatinin ne olduğunu bilen herkesin, O'nun çocuğu olduğunu söylemesi imkânsızdır. Bu sebeple Allah'ın, "Bundan başka bilmeden O'nun oğullan ue kızlan olduğunu da uydurup söylendiler" şeklindeki ifadesi, işte bu inceliğe bir işaret olmuş olur.

İkinci bahis: Nâtî, râ harfinin şeddes'ıyte "ve haireKû"; diğer fetaav imamları ise şeddesiz olarak, "ve harekû" şeklinde okumuşlardır. Vahidî, "Tercih edilen, bunun şeddesiz okunmasıdır. Çünkü bu daha çok kullanılır. Şedde ise, mübalağa ve çokluğu

---

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/72-74

ifade eder.." demiştir.
Üçüncü bahis: Ferrâ, "harekû kelimesinin manası, "uydurdular, iftira ettiler.." demektir. fiilleri aynı manaya gelirler.." demektedir. Leys ise, (yalan uydurdu) şeklinde kullanıldığını söylemiştir. Keşşaf sahibi ise şunu nakleder: "Hasan el-Basrî'ye bu kelime hakkında soruldu da, o, "Bu, senin kullandığın Arapça bir kelimedir. Bir kimse, bir topluluğun meclisinde yatan söylediğinde, o mecliste bulunanlardan bazıları o adama, "O sözü uydurdu, attı!" derler. Allah en iyi bilendir.Keşşaf sahibi sözüne devamla, "Bu kelimenin, bir kimse elbiseyi yırttığı zaman Arapların kullanmış olduğu (elbiseyi biçti) tabirinden alınmış olması da caizdir.Yani onlar, Allah için, oğullar ve kızlar biçip ayırmışlardır" demiştir. 123[123]

"Subhanehu" Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Allah âyeti sona erdirirken "O'nun zâtı ise, vasfedegeldiklerinden münezzehtir, çok yücedir" buyurmuştur. Binaenaleyh subhanehu buyruğu, Allah'ı, O'na yakışmayan her şeyden tenzih etmeyi ifade eder.
Hak Teâlâ'nın, "ve çok yücedir" ifadesinin, mekân bakımından bir yüksekliği ifade etmediği hususunda şüphe yoktur. Çünkü burada, bu tabirle kastedilen, Alla-hu Teâlâ'yı yanlış ve bâtıl görüşlerden tenzih etmektir. Mekân bakımından yükseklik, bu manayı ifade etmez. Binaenaleyh, burada Cenâb-ı Hakk'ın her türlü bâtıl itikâd ve yanlış görüşten yüce ve münezzeh olduğu manasını ifade ettiği sabit olur.
Buna göre şayet onlar, "Mananın böyle olması halinde "Subhanehu" ile "te-alâ" (çok yücedir) ifadesi arasında herhangi bir fark kalmaz" derlerse, biz deriz ki: Bilâkis, iki tabir arasında açık bir fark bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "Subhanehu" sözüyle kastedilen, bu sözü söyleyen kimsenin O'nu , O'na yakışmayacak şeylerden tenzih, teşbih ve takdis etmesidir. Halbuki Teâiâ lâfzından maksad ise, ister O'nu bir tenzih eden olsun, ister olmasın O'nun zâtı itibariyle, (zaten) böylesi sıfatlardan yüce ve münezzeh olmasıdır. O halde, tesbîh ve takdis etmek, tenzih edenlerin sözleriyle alâkalıdır. Yüce o4mak ise, Cenâb-ı Hakk'ın, başkası sebebiyle değil zâtı gereği tahakkuk edip mevcut olan zâtı sıfatlarıyla ilgilidir. 124[124]

"O, gökleri ve yeri yoktan var edendir. O'nun nasıl çocuğu olabilir ki. O'nun bir eşi de yoktur. Her şeyi O yaratmış ve O, her şeyi hakkıyla bilendir" (En'âm, 101).
Bil ki Allah Teâlâ, dünyaya düşkün olan müşrik grupların görüşlerinin yanlış olduğunu beyân edince, Allah'ın çocuğu olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin yanlışlığına dair delil getirmeye geçerek, "O gökleri ve yeri yoktan var edendir" buyurmuştur. 125[125]

Bedî Ism-i Şerifi'nin Tefsiri

Bil ki, Hak Teâlâ'nm, "O, gökleri ve yeri yoktan var edendir" buyruğunun tefsiri Bakara sûresi (Âyet, 117)'nin tefsirinde geçmişti. Ancak ne var ki biz burada, bu âyetten kastedilen asıl maksada işaret ediyor ve diyoruz ki: İbda', misali bulunmaksızın, bir şeyi var etmekten ibarettir. İşte bu sebepten dolayı, herhangi bir bilim dalında, daha önce benzeri bulunmayan herhangi bir yol, metod ortaya koyan kimse hakkında, ebdea "bunu ilk kez, o kimse buldu" denilir. [126][126]

---

[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/74-75
[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/75
[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/76

İsa'yı Tanrılaştıran Hristiyanlara Reddiye

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Allah Teâlâ, hristiyanların, "Hz. İsa'nın babasız ve bir nutfe vasıtası olmaksızın meydana geldiğini, hatta O'nun hadis olup varlık âlemine sonradan girdiğini" kabul ettiklerini belirtmiştir. Çünkü, Hz. İsa'yı, babası olmadan varlık âlemine çıkaran Allah Teâlâ'dır.

Bunu da iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Bu âyetten maksat, şöyle denil-mesidir: "Sizler ya, Hz. İsa'nın Allah'ın çocuğu olduğu şeklindeki (sözünüzle), "Allah onu herhangi bir nutfe ve baba söz konusu olmadan "ibda"1 yoluyla yaratmıştır" manasını kastediyorsunuz; yahut sizler bu sözünüzle, insanın, babasının çocuğu olması gibi, malûm olan ve herkesçe bilinen bir şeyi kastediyorsunuz, veyahut da bu sözünüzle bu iki mefhuma ters, üçüncü bir mefhûmu kastediyorsunuz.."

Birinci ihtimal bâtıldır; zira Allah Teâlâ, her ne kadar bu aşağı alemde hadiseleri ve olayları bir takım malum sebepler ve hususi vasıtalara binaen ihdas edip yaratıyorsa da, hristiyanlar da, bu aşağı âlemin mahluk olduğunu kabul etmektedirler. Durum böyle olunca da, onların, "Allah Teâlâ'nıh, herhangi bir madde bulunmaksızın ve bir müddet de geçmeksizin gökleri ve yeri yarattığını itiraf etmeleri gerekir. Durum böyle olunca da, Allah'ın gökleri ve yeri ihdas etmesinin, bir "İbda1" olması gerekir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın sırlHz. İsa'nın ihdas edilmesinin mübdi'i, mucidi olmasından, Allah'ın Hz. İsa'nın babası olduğu neticesi çıksaydı, o zaman Allah'ın göklerin ve yerin mucidi olmasından da,O'nun, bunların da babası olması neticesi çıkardı. Halbuki, bunun ittifakla bâtıl olduğu malumdur. Binaenaleyh, Allah Teâlâ'nın sırf Hz. İsa'nın mübdi'i olmasının, O'nunHz. İsa'nın babası olmasını gerektirmediği sabit olmuş olur ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın "O, gökleri ve yeri yoktan var edendir" buyruğundan kastedilen budur. Allah bu âyette, sadece gökleri ve yeri zikretmiş, onlarda bulunanlardan bahsetmemiştir. Zira, göklerde ve yerde bulunanların var oluştan, "ibda" yoluyla değildir. Ama göklerin ve yerin bizzat kendilerinin var oluşları "ibda" yoluyla olmuştur. Binaenaleyh, burada kastedilen üzâm, (susturma, delilsiz bırakma) göklerde ve yerde olanların zikredilmesiyle değil, göklerin ve yerin bizzat kendilerinin zikredilmesiyle meydana gelmiş olur. İşte, birinci ihtimalin iptali böyledir.

İkinci ihtimale gelince ki bu, nristiyanların, Hz. İsa'nın Allah'ın çocuğu.." sözleriyle kastettikleri şeyin, canlılar hakkında mûtad ve mâruf olan doğum işi olması olup bu da bâtıldır. Bunun bâtıl olduğuna şu açıklamalar delâlet eder:

Birinci izah: O doğum işi ancak, kendisinin bir eşi ve şehveti bulunan; kendisinden bazı cüzler ayrılıp, ayrılan o cüzlerin o eşinin karnında bir müddet kalması halinde mümkün olan kimseler hakkında doğru olabilir. Bu haller ise ancak, bir araya gelip ayrılması, hareket ve sükûnu, nihayeti bulunan, keza şehvet ve lezzet alması mümkün olan maddeler için söz konusu olur. Bütün bunlar ise, âlemin yaratıcısı hakkında imkânsız olan şeylerdir ki, işte Cenâb-t Hakk'm, "O'nun nasıl çocuğu olabilir ki, O'nun bir eşi de yoktur" buyruğuyla kastedilen de budur.

İkinci izah: Bu yolla çocuk elde etmek, ancak, tek bir defada yaratmaya, icad (var) etmeye kadir olamayanlar hakkında doğru olur. Doğurmak isteyip de onu tek bir defada var etmekten aciz olan herkes, onu elde etmek için mutâd olan yola başvurur.. Ama, bütün mümkinâtın halikı olan, bütün yaratıklar üstünde hükmünü yürüten zâta gelince, bu zât bir şeyi var etmek istediğinde, ona sadece "Ol! der, o da hemen oluverir,." (Yasin, 82). Sıfatı ve vasfı böyle olan herkesten, bir şahsı doğum yoluyla ihdas etmesi imkânsız olur ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın, "Her şeyi O yarattı" İfadesiyle kastedilen de budur.

---

[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/76

Üçüncü izah: Bu çocuk, ya kadîm olur veya muhdes.. Bunun kadîm olması caiz değildir. Çünkü kadîm'in zâtı gereği "vacibu'l-vücud" olması gerekir, Zâtı gereği "vacibu'l-vücûd" olan ise, başkasından müstağni olur. Ona ihtiyacı kalmaz. Binaenaleyh bunun, başkasının çocuğu olması imkânsız olur. Geriye şu husus kalır: "Eğer o çocuk olsaydı, onun hadis olması gerekirdi..." Bu cümleden olarak biz deriz ki, Allah Teâlâ bütün malumatı bitendir. Binaenaleyh, Allah ya çocuk elde etmede kendisinin bir kemâlinin ve menfaatinin olduğunu; veyahut da olmadığını bilir. Eğer birincisi olursa, Allah Teâlâ'nın, bu çocuğu yaratmayı farzettiği hiçbir vakit yoktur ki, bu çocuğu yaratmaya götüren sebep o vakitten önce bulunmasın!... Her ne zaman o çocuğu yaratmaya götüren sebep o çocuktan önce olursa, çocuğun o vakitten önce bulunması gerekir. İşte bu da, o çocuğun ezelî olmasını gerektirir ki, bu imkânsızdır. Eğer ikincisi olursa, bu durumda Allah Teâlâ'nın, çocuk elde etmede kendisi için bir kemâlin bulunmadığını ve uiuhiyetteki mertebesinin artmadığını bildiği sabit olur. Durum böyle olunca da, o çocuğu kesinlikle hiçbir vakit ihdas etmemesi gerekir ki, işte HakTeâlâ'nın, "O, her şeyi hakkıyla bilendir" ifadesiyle kastedilen budur.

Burada bir başka izah daha vardır ki, bu da şöyle denilmesidir: Mûtâd yolla elde edilen çocuk, ancak şehvetin giderilmesi ile elde edilir. Halbuki şehvetin ifası, lezzeti gerektirir. Lezzet ise, zâtı gereği arzu olunan şeydir. Binaenaleyh, zâtı gereği arzulanır olduğu hâlde, lezzet, şayet Allah hakkında doğru olsaydı, o zaman şöyle denilmesi gerekirdi: Hiçbir zaman yoktur ki Allah, o lezzeti elde etmenin, kendisini o vakitten önce o lezzeti elde etmeye davet ettiğini bilmesin!.. Zira Allah Teâlâ her türlü malumatı bilince, bu hususun da malum olması gerekir. Durum böyle olunca da, o lezzetin ezelde mevcut olması gerekir. İşte bu sebeple de çocuğun ezelî olması gerekir. Halbuki çocuğun ezelî olmasının muhal olduğunu biraz önce beyan ettik... Binaenaleyh, Allah ezelî olduğu halde, O'nun her türlü malûmatı bilmesi, O'nun çocuğu bulunduğunun söylenmesine mani olur. İşte Hak Teâlâ'nın, "O, her şeyi hakkıyla bilendir" buyruğu ile kastedilen'budur. Böylece, zikrettiğimiz açıklamalarla, şu yukarda serdettiğimiz malum ihtimallere binaen, Allah'ın bir çocuğu olduğunu söylemenin mümkün olmadığı sabit olmuş olur.

Üçüncü ihtimale göre, Allah'ın bir çocuğu olduğunu söylemeye gelince, bu da bâtıl ve geçersizdir. Çünkü bu, aklen ne düşünülebilir, ne de anlaşılabilir. Binaenaleyh, tasavvur edilemeyen bu üçüncü ihtimale dayanarak, Allah'ın bir çocuğu bulunduğunu söylemek mahzâ bir cehaletin içine dalmak olur ki, böyle bir şey bâtıldır. İşte bu âyetten kastedilen budur. Binaenaleyh, gerek evvelkiler, gerekse sonrakiler bu mesele hakkında, kuvvet ve mükemmel oluş bakımından bu kelâma denk bir söz söylemek üzere bir araya gelselerdi, bunu yapamazlardı. O halde hamd, bizi buna hidâyet eden Allah'adır. O bize hidâyet etmeseydi, biz hidâyete eremezdik. [127][127]

Bu Âyetin Makabli İle Münasebeti

"İşte Rabbiniz olan Allah! Ondan başka hiç bir tanrı yoktur. O, her şeyi yaratandır. O halde O'na kulluk edin. O, her şeyin üstünde biruekildir" (En'am, 102).

---

[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/76-78

Bil ki Allah Teâlâ, kadir, hür irade sahibi, hakîm ve rahîm bir ilahın varlığına delil getirerek, o ilaha ortak koşanların görüşlerinin yanlış olduğunu bildirdikten, onların inançlarını en güzel bîr biçimde ayrıntılı olarak anlatıp, onlardan her birinin yanlışlığını uygun delillerle beyan ettikten sonra da Allah'ın oğulları ve kızları bulunduğunu söyleyenlerin inançlarını nakledip, bu inancın yanlışlığını kesinkes gösteren delilleri ortaya koyduktan sonra, âlemlerin ilâhının tek, bir, samed (başkasına muhtaç olmayan), ortağı, benzeri, zıddı ve misli bulunmaktan, çocuklardan, oğullardan ve kızlardan münezzeh olduğu sabit olmuş olur. işte bu durumda Allah Teâlâ neticeyi gayet açık olarak ifade ederek, "İşte Rabbiniz olan Allah, O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O, kendisi dışındaki her şeyin yaratıcısıdır. O halde O'na ibadet edin, O'ndan başka hiçbir kimseye tapmayın. Çünkü O, kullarının bütün işlerini düzenleyendir. O, kullarının dualarını işitir, boyun eğişlerini ve itaatlarını görür ve onların ihtiyaçlarını bilir. O, herkesin işlerini yaratmada, herkese vekil ve kefildir" demiştir. Bundan dolayı kim, âyetin öncesi ile ilgisi ve münasebeti hususunda ve tevhide, tenzihe davet etme ile şirkin yanlışlığını ortaya koymadaki anlatış sırası hususunda iyice düşünürse, bundan daha açık ve daha faydalı bir yol olmadığını görür. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 128[128]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi Âyetteki (İşte bu) ifadesi, önceki kısımlarda zikredilmiş sıfatlarla mevsuf olan varlığa işarettir. Bu ifade mübteda, bundan sonraki kısım ise, peşpeşe sıralanmış haberlerdir. Bu haberler de, "Rabbiniz olan Allah'dır", "O'ndan başka hiç bir tanrı yoktur" ve "her şeyi yaratandır" ifadeleridir. Yani O, bütün bu sıfatları kendisinde toplayandır. Binaenaleyh O'na ibadet ediniz. Bu, "Kendisinde bu sıfatlar bulunan varlık, ibadet edilmeye layıktır. O halde O'na ibadet ediniz, O'ndan başkasına tapmayınız" demektir" demiştir. 129[129]

Kurân'ın İlhamı İle Alimlerin Elde Ettiği Tevhid Delilleri

Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede, mahlukatın bir yaratıcıya, var ediciye, muhdise, mübdie ve bir müdebbire muhtaç
olduğunu çeşitli delillerle açıklamış, kendisinin ortaklarının, benzerlerinin, ztdlarının ve misillerinin olmadığına
delâlet eden ayrı bir delil zikretmemiştir. Bunların peşisıra, kendisine ortak koşanların inançlarını nakletmek suretiyle, yaratıcının varlığını gösteren delilleri getirmiştir. İşte bu kadar şey, onların cinleri Allah'a ortak koşmuş olduklarını kesin olarak ortaya kor. Allah Teâlâ, daha sonra bunu iptal etmiş ve daha sonra halis tevhîd inancını zikretmiştir. "İşte Rabbiniz olan Allah! O'ndan başka hiç bir tanrı yoktur. O her şeyi yaratandır. O halde O'na kulluk edin" buyurmuştur.
Bu noktada şöyle bir soru gelir: ûuha önce geçen hususların tamamı, yaratıcının varlığına delil getirme ve o yaratıcının ortakları olduğunu söyleyenlerin delillerinin geçersizliğini ortaya koymaya dairdir. İşte bu mikiar btrşoy.^ır! tevhidi ifnrtn etmeyi nasıl gerektirir? Bu soruya karşılık deriz ki: Alimlerin, tevhidi isbat hususunda birçok yollan vardır. Bu da o yollardan birisidir. Bunu şu şekillerde izah ederiz:

---

[128] 128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/78-79
[129] 129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/79

1) Önceki (Selef) alimler şöyle demişlerdir: "Tek bir yaratıcı yeterlidir. Yaratıcının birden fazla olduğu düşünülürse, onların birbirine eşit olduğunu söylemek gerekir." Binaenaleyh tevhide (yaratıcının bir olduğuna) hükmetmek gerekir. Bizim, "Tek bir yaratıcı yeterlidir" sözümüze gelince, bu böyledir. Çünkü her türlü makdûrata {güç yetirilecek şeye) kadir olan ve her türlü malûmatı (bilinecek şeyi) bilen ilah, bütün âlemlere ilah olmaya ve âlemleri idare etmeye yeterlidir.
"Yaratıcının birden fazla olduğu düşünülürse, onların birbirine eşit olduğunu söylemek gerekir" ifademize gelince, bu da böyledir. Çünkü birden fazla ilahın olduğuna delalet eden hiçbir delil yoktur. Öyleyse belli bir sayıda ilahın varlığını söylemek, başka bir sayıda ilahın var olduğunu söylemekten daha evlâ değildir. Bu durumda, ya sonsuz sayıda ilahın olduğunu söylemek gerekir, ki bu imkânsızdır, yahut da, şu belli sayı, diğer belli bir sayıdan daha evla olmadığı halde, şu belli sayıda ilah olduğunu söylemek gerekir ki bu da imkânsızdır. Bu iki ihtimal de bâtıl olunca, geriye sadece tevhidi (Allah'ın bir olduğunu) söylemek kalır..
2) Her türlü mümkinâta kadir ve bütün malûmatı bilen bir ilah, bu alemi idare etmede yeterlidir. Binaenaleyh eğer biz, İkinci bir tanrının olduğunu söylersek, bu ikinci ilah, ya bu âlemde meydana gelen herhangi bir hâdisenin yaratıcısı ve var edicisidir, ya da değildir. Birincisi olamaz. Çünkü o iki ilahdan her biri, her türlü mümkinâta kadir olacağına göre, ikisinden birinin yapmış olduğu her fiil ve onun bu fiilin yaratıcısı olması, diğerinin o hususta kendi kudretinin gereğini yapmasına manî olur ki, bu onlardan herbirinin diğerinin acziyyetine sebep olmasını gerektirir ki, bu da imkânsızdır. Eğer İkincisi herhangi birşey yapmaz ve birşeyin yaratıcısı olmaz ise, eksik ve âtıl olmuş olur ki böyle olmak uîûhiyyete uygun düşmez.
3) Şöyle diyebiliriz: "Bu, tek ilahın, mutlaka ulûhiyyet sıfatlarında kâmil ve tam olması gerekir. Binaenaleyh eğer biz, ikinci bir ilahın varlığını kabul edecek olursak, bu ikinci ilah bütün kemâl sıfatları hususunda, ya birinci ilahla ortaktır, ya da değildir. Eğer bu ikinci ilah, bütün kemâl (ulûhiyyet) sıfatları hususunda birincisine ortak olursa, mutlaka birincisi ile arasında az birşey de olsa fark olması gerekir. Eğer böyle az da olsa bir fark söz konusu olmaz ise, bir ikilik söz konusu olmaz. Ama arada az da olsa bir fark bulunur ise, bu fark ya kemâl sıfatlarından olur, ya olmaz. Eğer bu, arada bir fark meydana getirdiği halde kemâl sıfatlarından olursa, o zaman bu iki ilah arasında bütün kemâl sıfatları ortak olmuş olmaz. Eğer bu fark, kemâl sıfatlarından olmaz ise, bununla mevsuf olan ilah, kemâl sıfatı olmayan bir sıfatla mevsûf olmuş olur. Bu da bir noksanlıktır. Demek ki yapılan bu üç izah sayesinde, tek ilâhın, âlemin yaratılması ve idaresi hususunda yeterli olduğu, birden fazla tanrı olamayacağının söylenmesi gerektiği sabit olur. İşte Allah Teâlâ'nın, birliğini anlatma hususunda, bu âyette tuttuğu yol budur. "Mümâne'at" (birinin varlığının diğerine mani oluşu) delilinin kullanılışını. Bakara suresinde zikretmiştik. [130][130]

Kulların Fiillerinin Yaratılması

Alimlerimiz {Ehl-i Sünnet), âyetteki, "O, herşeyi yaratandır" buyruğunu, Allah'ın kullarının fiillerinin (de) ya- ratıcısı olduğuna delil getirmişler ve "Kulların fiilleri de herşeye dâhildir. Bu âyete göre Allah Teâlâ herşeyin yaratıcısıdır. Şu halde bu, O'nun, kulların fiillerinin yaratıcısı da olmasını gerektirir" demişlerdir. Bil ki biz bu delili, Kitabu'l-Cebri ve'l-Kader" adlı eserimizde iyice anlattık. Burada, o kitaptakilerden çok a2inı anlatmakla yetineceğiz.

---

[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/79-80

Mu'tezile şöyle der: "Bu âyet, her ne kadar umûmî manada bir ifade ise de, bu âyetin yantsıra, kulların amellerinin âyetin bu umûmî manasının dışında olduğuna delâlet eden başka hususlar vardır:

1) Allah Teâlâ, burada, "O, herşeyi yaratandır, O halde O'na kutluk edin" buyurmuştur. Bu sebeple, eğer kulların amelleri, âyetin bu hükmüne girmiş olsaydı, âyetin manası, "Ben sizin amellerinizi yarattım. Binaenaleyh o amelleri aynen yeniden yapıntz" şeklinde olurdu ki, bu mananın yanlışlığı malumdur.[131][131]

2) Cenâb-ı Allah, "O, herşeyi yaratandır" ifadesini, kendisini medh-ü sena etme sadedinde söylemiştir. Binaenaleyh eğer bu ifadenin manasına kulların amelleri de girmiş olsaydı, bu bir medh-ü sena olmaktan çıkardı. Çünkü Allah Teâlâ'ya, zina, livâta, hırsızlık ve inkârı yarattığını söyleyerek övünmesi uygun düşmez.

3) Hak Teâlâ, bu âyetten sonra, "Size Rabbinizden muhakkak besâir (açık deliller) gelmiştir. Artık kim görür ise kendi lehine, kim kör kalırsa o da kendi aleyhinedir" (Enpâm, 104) buyurmuştur. Bu, kulun (insanın) bir şeyi yapıp yapmamada hür olduğu, o işi yapıp yapmamada bir engelin bulunmadığı hususunda açık bir ifadedir. Bu ise, insanların fiillerinin, Allah tarafından yaratılmadığına delâlet eder. Çünkü eğer bu fiiller Allah tarafından yaratılmış olsaydı, kul bu hususta hür olamazdı. Çünkü kulun fiilini Allah yarattığında, kulun onu yapmaması; Allah yaratmadığında da, kulun onu yapması imkânsız olurdu. Binaenaleyh bu âyet insanların, bir işi yapıp yapmamada hür olduğuna delâlet edip, bunun böyle olmasının kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını söylemeye manî olduğu sabit olunca, "Artık kim görür ise kendi lehine, kim kör kalırsa o da kendi aleyhinedir" {En'am, 104) âyetinin, (tefsir ettiğimiz âyetin) umûmî manasını tahsis etmiş (sınırlandırmış) olması gerektiği sabit olur.

4) Bu âyet, "(O kâfirler) cinleri O (Allah'a) ortak yaptılar" (En'am, 100) âyetinin peşisıra zikredilmiştir. Biz o âyetten muradın, mecûsîlerin "alemin birisi lezzet ve hayırların, diğeri elem ve serlerin yaratıcısı olan iki ilahı bulunduğu" şeklindeki inançları olduğunu beyan etmiştik. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın. bunun peşisıra getirdiği, "O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O, her şeyi yaratandır" ifadesinin, bu inancın yanlışlığını gösterme manasına hamledilmesi gerekir. Bu mana ise ancak,
Allah Teâlâ'nın bu âlemdeki yırtıcı hayvanlar, haşerat, hastalıklar, elemler ve kederlerin de yaratıcısı olduğunu söylediğimiz zaman söz konusu olur. Bu sebeple âyetteki, "O, her şeyi yaratandır" buyruğunu bu manaya hamledersek, insanların fiilleri bu ifadenin hükmüne girmez. Böylece bu dört delilin, kulların amellerini, Allah'ın "O, herşeyi yaratandır" ifadesinin umûmî manasından çıkarması gerektiği sabit olur." [132][132]

Bu Konuda Mutezile'ye Verilen Cevap

Mu'tezile'ye şöyle cevap verilir: Biz diyoruz ki: Aklî ve kesin delil, bu âyetin ifade ettiği zahirî mananın doğruluğunu göstermektedir. Bunun izahı şöyledir: İnsanın fiilleri sebeplere dayanır. Sebepleri yaratan ise Allah'dır. Binaenaleyh sebepler ile kulun kudreti birleştiği zaman, bu, kulun o fiili yapmasını gerektirir. Bu da, kulun fiillerini

---

[131][131] Mutezile'nin bu iddiadan maksadı şudur: Kulların fiillerini de Allah yaratmış olsaydı, O'nun kullarına emir vermesi, mesela "O'na kulluk edin" buyurması manasız olurdu (ç).

[132][132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/81-82

Cenâb-ı Allah'ın yaratmış olması neticesine götürür. Âyetin zahiri bu kesin aklî delil ile kuvvet kazanınca, bu husustaki bütün şekk ve şüphe ortadan kalkar. [133][133]

Yaratma, İlahın Sıfatıdır

Âyetteki, "O, her şeyi yaratandır. O halde O'na kulluk edin" buyruğu kutluk (ibadet) emrinin, fâ-i ta'kibiyye ile Allah Teâlâ'nın herşeyin yaratıcısı oluşuna bağlandığını göstermektedir. Fâ-i ta'kibiyye ile bir hükmün (emrin),
bir vasfa bağlanması, bu vasfın, o hükmün sebebi olduğunu ihsas ettirir ki, bu da, Cenâb-ı Allah'ın, herşeyin yaratıcısı oluşunu, kayıtsız şartsız ma'bûd olmasını gerektirir. İlah da zâten ibâdete müstehak olandır. İşte bu, (ehli sünnet) alimlerimizden bazılarının, "ilah, yaratmaya, yoktan var etmeye ve icada kadir olandır" şeklindeki sözlerinin doğruluğunu gösterir. [134][134]

Mulezite'nin İlahî Sıfatlan İnkâr Etmeleri ve Reddi

Mu'tezile'den çoğu, âyetteki, "O, her şeyi yaratandır" ifadesini, Allah'ın sıfatları olmadığına ve Kur'ân'ın mahlûk (yaratılmış) olduğuna delil getirmişlerdir. Onlar Allah'ın sıfatları olmadığını söylemişlerdir, çünkü "Allah Teâlâ eğer ilmi ile âlim ve kudreti ile kadir olsaydı, bu ilim ve kudretin ya kadîm oldukları, ya da muhdes (sonradan) oldukları söylenirdi. Bunlar kadîm olamazlar, çünkü Allah'ın, "O, her şeyi yaratandır" âyetinin umumî manası, O'nun herşeyin halikı olduğunu gösterir. Cenâb-ı Hakk'ın kendi kendisini yaratmasının imkansızlığı zarurî olarak bilindiğine göre, biz bu umûmî manayı, O'nun zâtı hakkında tahsis ettik. Binaenaleyh bu umumî ifadenin, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı haricinde her yerde umumîlik üzere kalması (herşeyi içine alması) gerekir. Allah için birtakım kadîm sıfatların olduğunu söylemek, bu umûmî mananın iyice tahsîs edilmesini gerektirir ki bu caiz değildir.
İkinci ihtimale gelince, bu Allah'ın ilim ve kudretinin hadis olduğunu söylemektir, bu da icmâen batıldır. Ve çünkü Allah'ın o ilim ve kudreti yaratması, bu yaratmadan önce başka bir ilim ve kudretin bulunasına ihtiyacı gerektirir ki, bu da imkânsızdır" demişlerdir. Mu'tezlle bu âyeti, Kur'ân-ı Kerim'in mahlûk oluşuna delil getirme hususunda şöyle demişlerdir: "Kur'ân da bir şeydir.Âyetin umûr-,î manasına göre her şey Allah'ın mahlûkudur. Bihaenaleyh Kur'ân'ın da Allah'ın mahlûka olması gerekir."
Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu umûmî ifade, Allah'ın zatı hakkında tahsis edilmiştir. Fakat tahsis edilen umûmî ifadeler, tahsis mahalli dışında delildirler. İşte bu sebepten ötürü, bu umûmî ifadenin bu mezkur şekilde tahsis edilmesi, kulların fiillerini de Allah'ın yarattığını isbat etme hususunda, ehl-i sünnetin bu âyete tutunmasına engel değildir.
Alimlerimizin, Mu'tezile'nin görüşüne cevabt şudur: Biz umûmî olan bu âyeti, Allah Teâlâ'nın ilmi ile âlim, kudreti ile kadir olduğuna ve Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'ın kadîm olduğuna delâlet eden birçok delil ile tahsis ediyoruz. [135][135]

Tevekkül Hakkında

---

[133][133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/82
[134][134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/82
[135][135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/82-83

Allah Teâlâ'nın, "O, her şeyin üstünde bir vekildir" buyruğundan maksad, kul için mükemmel bir tevhid inancının meydana gelmesidir.

Bunun izahı şöyledir: Kut, her nekadar Allah'dan başka ilah olmadığına ve âlemin idarecisinin sadece ve sadece Allah olduğuna inansa bile bu dünya ne de olsa sebepler alemidir. Şeyh, imâm, âlim ve zâhid olan rahmetli babamdan şöyle dediğini duymuştum: "Eğer sebepler olmasaydı, hiçkimse (Allah'ın varlığından) şüpheye düşmezdi. Durum böyle olduğu için, insanlar kalblerini zahirî sebeplere bağlıyor, umduğunu elde edebilmek için bazan hükümdara, bazan vezire (bakana) güvenip müracaat ediyor. İşte bu durumda da eline geçen, sadece mahrumiyet oluyor ve sadece hüzünleri artıyor. Halbuki Allah Teâlâ, "O, her şeyin üstünde bir vekildir" buyurmaktadır. O'nun bundan maksadı, insanlara Allah'tan başka bir koruyucunun olmadığını ve onların işlerini düzenleyenin sadece kendisi olduğunu bildirmektir. İşte insan böyle inanırsa, Allah dışındaki bütün varlıklardan ümidi kesilir ve istediği şeyleri elde etmek için sadece O'na müracaat eder." 136[136]

Yedinci Mesele

Cenâb-ı Hak, biraz önce "O, her şeyi yarattı" (En'am, 101) buyurmuş, bu âyette ise, "O, her şeyi yaratandır"

buyurmuştur. Bu, bir tekrar gibidir... Bu hususa birkaç şekilde cevap verilir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "O, her şeyi yarattı" ifadesi, geçmişe işarettir; "O, her şeyi yaratandır" ifadesi ise "ism-i fail" olup, bütün vakitleri içine alır.

2) Esas izaha göre, Allah Teâlâ, kendisinin çocukları olmadığını anlatma hususunda bir giriş olmak üzere, o âyette, "O (Allah), her şeyi yarattı" buyurmuş; kendisinden başka ibadete müstehak hiçbir varlık bulunmadığını anlatma hususunda bir giriş olmak üzere de, bu âyette, "O, her şeyi yaratandır" demiştir. Netice olarak diyebiliriz ki bunlar birtakım hükümleri ve çeşitli neticeleri gerektiren, birer giriş (mukaddime)dirler. Binaenaleyh Hak Teâlâ bunları, her konuda, o konuya uygun neticeler kendilerine dayansın diye, ayrı ayrı zikretmiştir. 137[137]

Sekizinci Mesele

İlah, ibâdete müstehak olan zattır. Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın, "O'ndan başka hiçbir ilah yoktur" buyruğu, "O'ndan başka ibadete müstehak olan yoktur" manasındadır. O halde Allah Teâlâ'nın bunun peşisıra, "O halde O'na kulluk (ibadet) edin" buyurmasının hikmeti nedir. Çünkü bu bir tekrar zannı uyandırmaktadır?"

Buna şöyle cevap verilir: Âyetteki, "O'ndan başka hiçbir ilah yoktur" ifadesi "O'ndan başka ibadete müstehak olan yoktur" manasına; "O halde O'na kulluk edin" buyruğu da "Binaenaleyh O'ndan başkasına İbadet etmeyin" manasınadır. 138[138]

Dokuzuncu Mesele

Kâfirler, "Andolsun ki onlara, "gökleri, ve yeri kim yarattı?.. diye sorarsan, mutlaka "Allah" derler"

---

[136] [136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/83

[137] [137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/83

[138] [138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/84

(Ankebut, 61) âyetinde de Hak Teâlâ'nın buyurduğu gibi, Allah'ın varlığını kabul ediyorlar ve Allah Teâlâ'nın dışında hiçbir varlığa "Allah" ismini vermiyorlardı. Nitekim Allah, "O, (Allah 'in) bir adaşını bilir misin?" (Meryem, 66) buyurmuştur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ bu âyette, yani, "işte bu, geçen sıfatlara sahip olan Allah'dır" buyurmuş, daha sonra da Rabbukum, yani, "sizi büyüten, size çeşitli terbiyeler ve ihsanlarla iyilikte bulunandır" buyurmuştur. Bunlar insanın havsalasının alamayacağı bir çokluğa ulaşan şeylerdir. Nitekim Allah Teâlâ, "Allah'ın nimetlerini birer birer saymaya kalksanız, sayamazsınız" (Nahi, 18) buyurmuştur.

Hak Teâlâ daha sonra "Ondan başka hiçbir tanrı yoktur" buyurmuştur. Bu, "siz, ihsan eden, lütfeden ve keremli bir ilahın var olduğunu anladığınız zaman, bilin ki O'ndan başka ilah ve O'nun dışında ma'bud yoktur" demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ, "O, her şeyi yaratandır" buyurmuştur. Bunun manası şudur: "O'ndan başka ilah yoktur" sözümüz makuldür. Çünkü mahlûkatın O'ndan başka yaratıcısı, âlemlerin O'ndan başka müdebbiri yoktur. İşte bu, çok uygun ve manalı bir tertibdir. 139[139]

"Gözler O'na erişemez (ihata edemez), O ise bütün gözleri ihata eder. O,
latiftir, hablrdir" (En'am, 103).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 140[140]

Bu Âyetin Allah'ın Görülebileceğine Delil Olması

Alimlerimiz hem Allah Teâlâ'nın görülebileceğine, hem de mü'minlerin Kıyamette O'nu göreceklerine, bu âyeti şöylece delil getirmişlerdir:

1) Bunu şöyle izah ederiz: Bu âyet Hak Teâlâ'nın görülebileceğine delâlet etmektedir. Bu sabit olur ise, mü'minlerin Kıyamette Allah'ı göreceklerini kesin olarak söylemek gerekir. Birinci mukaddimenin izahı şöyle yapılır: Allah Teâlâ, "Gözler O'na erişemez" buyruğu ile, kendisini medh-ü sena etmiştir. Bu ifade, muarızımız (olanMu'tezile'ye) yardımcı olacak bir tabirdir. Onlar, Allah'ın âhirette görülemiyeceği şeklindeki inançlarını buna dayandırmışlardır.Bu sabit olunca biz deriz ki:Eğer Allah görülemiyecek olsaydı, "Gözler O'na erişemez" diye kendisini sena etmesi söz konusu olmazdı. Baksana, "yok" olan görülmez. İlimler, kudretler, irâdeler, kokular ve tadlardan hiçbiri gözle görülmez. İşte bunlar görülemedikleri için de bunlarla övünülmez.Binaenaleyh-âyetteki, "Gözler O'na erişemez" ifadesinin sena olduğu sabit olur. Ve yine sabit olur ki, bu sena, ancak Allah Teâlâ'nın görülmesi caiz olduğu takdirde mâkul olur. İşte böylece Allah Teâlâ'nın, "Gözler O'na erişemez" buyruğu, O'nun görülebileceğine delâlet eder. Bu hususta sözün özü şudur: Bir şeyin, haddizatında görülmesi mümkün olmadığı zaman, onun görülmeyişinde, o şeyi medhedip övmek, tazım etmek gerekmez. Ama o şey, haddi zatında görülen bir şey olup da, gözlerin onu görmesine ve onu idrak etmesine mani olduğu zaman, bu mükemmel ve tam kudret, bir medh ve azamete, saygıya delâlet etmiş olur. Böylece bu âyetin, Allah Teâlâ'nın, zâtı gereği görülebileceğine delâlet ettiği sabit olmuş olur.

Bu sabit olunca, mü'minlerin O'nu, Kıyamet gününde göreceklerine kesinkes hükmetmek gerekir. Bunun delili şudur: Bu hususta iki çeşit söz söylenmiştir:

a) Kimi alimler Allah'ın hem görülebileceğini, he.m de mü'minlerin O'nu göreceklerini

---

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/84

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/84

söylemektedirler.

b) Kimileri de, mü'minlerin Allah'ı göremiyeceğini ve O'nun da görülemiyece-ğini söylemişlerdir. Ama, "Allah'ı görmek mümkündür, amma, bununla beraber O'nu gören hiçbir mü'min yoktur" şeklindeki iddia, ümmet içinde hiç kimse tarafından söylenmemiştir. Binaenaleyh bu, bâtıl olmuş olur. O halde bizim zikrettiğimiz açıklamalarla, âyetin Cenâb-ı Hakk'ın zatının görülebileceğine delâlet ettiği ve durum her ne zaman böyle olursa, mü'minlerin O'nu göreceklerine kesinlikle hükmetmek gerektiği sabit olmuş olur. Böylece de, bizim zikrettiğimiz açıklamalarla, âyetin, rü'yetin meydana gelebileceğine delâlet etmesi sabit olur ki, işte bu, bu âyetten elde edilen hoş bir istidlaldir.

2) Biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın, "Gözler O'na erişemez" buyruğundaki "gözler"den maksad gözlerin bizzat kendisi değildir. Çünkü göz, hiçbir yerdeki hiçbir şeyi göremez, idrak edemez. Aksine idrak eden, gören, insandır. O halde, Hak Teâlâ'nın, "O'na erişemez" buyruğundan kasdedilen mananın, "O'nu, görenler idrak edemez" şeklinde olduğuna kesinlikle hükmetmek gerekir. Bu böyle olunca da, "O ise, bütün gözleri idrak eder" buyruğundan kasdedilen mana, O, "görenleri idrak eder" şeklinde olur. Basralı Mutediller, Allah Teâlâ'nın eşyayı gördüğü hususunda bize muvafakat etmektedirler. Bu sebeple, Allah Teâtâ da görenler cümlesinden o)mvşo)ur. Bmaenateyh, A)Wm, "O ise, bü'tüû gözleri idrak eder"buyruğu, kenefi kendini görmesini gerektirir. Durum böyle olunca da, Allah'ın zatının görüleceği ve O'nun, kendisini göreceği ortaya çıknuş olur B\r\aenateyh, AMah Teata'nm V.end\ kendisini görebileceğini söyleyen herkes, mü'minlerin Kıyamette O'nu göreceğini söylemiş olur. Böylece bu âyet, hem Allah'ın görülebileceğine, hem de mü'minlerin Kıyamette O'nu göreceklerine delâlet etmiş olur. Biz bu istidlale kısa bir ilavede bulunmak istersek şöyle deriz: Hak Teâlâ'nın, "O ise, bütün gözleri idrak eder" buyruğundan maksad, ya bizzat gözdür, veyahut da görendir. Her iki duruma göre de, bundan, Cenâb-ı Hakk'ın hem kendi gözlerini, hem de kendi zatını görmesi neticesi çıkar. Bunun böyle olduğu sabit olunca, arada herhangi bir farkın bulunduğunu söyleyen hiç kimsenin bulunmaması zaruretiyle, mü'minlerin Kıyamet gününde O'nu görmeleri gerekir.

3) Âyetteki "el-ebsâr" (gözler) kelimesi, başında elif-lâm bulunan bir çoğul sîgasıdır. Binaenaleyh bu sîga, istiğrak (kapsamlılık) ifade eder. O halde Cenâb-ı tfakk'm , "g&fer O'na erişemez* âyeti, her gözün O'nu göremeyiceği'ni ifade eder ki bu, "umûmun selbi"ni" ifade eder (yani genel manada olumsuzluğu ifade eder), ama "selbin umumîliğini" ifade etmez, (yani bu görememe işi, herkesi içine almaz.)

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu olumsuzluğun "genel"e tahsis edilmesi, hükmün (görme hükmünün), o genelin içinde bulunan bazı kimseler hakkında söz konusu olabileceğine delâlet eder. Baksana, bir kimse, "Zeyd'i herkes dövmedi!" dediği zaman, bu söz o Zeyd'i bazı kimselerin dövdüğünü ifade eder. Binaenaleyh, meselâ, "Hz. Muhammed (s.a.s)'e herkes iman etmedi" denildiğinde bu söz, O'na bazı kimselerin iman ettiğini ifade eder. Hak Teâlâ'nın, "Gözler O'na erişemez" buyruğu da böyledir. Bunun manası, "O'nu her göz idrak edemez" şeklindedir. Binaenaleyh, bu âyetin, bazı gözlerin O'nu idrak edebileceğini ifade etmesi gerekir. Bu konuda söylenebilecek en son söz, bunun "hitab deliline tutunma" olduğunun söylenmesidir. Biz deriz ki: "Farzet ki bu böyle olsun. Ancak ne var ki bu, sahîh ve uygun bir delildir. Zira, Cenâb-ı Hakk'ı görme işinin, kesinlikle hiçbir kimse için söz konusu olmadığı farzedildiğinde, bu selbin (olumsuzluğun) genel olana genel olması bakımından tahsis edilmiş olması abes olmuş olur. Oysa Kelâmullah'ı, abes ve anlamsız olan şeylerden korumak vacibtir. [141][141]

Allah Gözle Değil, Âhirette Yaratacağı Bir Duyu ile Görülür

4) Dırâr İbn Amr el-Kufî'den nakledilen şu husustur: O şöyle derdi: "Allah Teâlâ, insandaki şu gözle görülmez.. O ancak, Allah Teâlâ'nın Kıyamet gününde yaratacağı altıncı bir hisle görülebilir." O, bu görüşüne, bu âyetle istidlalde bulunarak şöyle der: "Bu âyet, Allah'ı idrâk edememenin, gözle tahsis edildiğine delâlet eder. Hükmün bir şeye tahsis edilmesi, o şeyin dışında kalan hallerde, durumun onun aksine olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh, Allah'ın gözün dışında kalan bir şeyle, genel bir ifade ile görülmesi gerekir. Şu anda mevcut olan hislerin görme işine müsait ve elverişli olmadıkları sabit olunca, "Allah Teâlâ'nın, kendisini görüp idrâk etmeye vasıta olacak altıncı bir duyuyu Kıyamet gününde yaratacağının söylenebileceği kesinleşir. İşte bütün bunlar mü'minlerin Kıyamet gününde Allah'ı göreceklerini isbat etme hususunda bu âyetten istinbât edilip, itimad edilebilecek dört izahtır. [142][142]

İkinci Mesele

Bu mesele de, Mutezfle'nin, Cenâb-ı Hakk'ın görüle- miyeceği hususunda, bu âyete sarılarak yaptığı istidlali nakletme hususundadır. [143][143]

Mu'tezile'nin Âyet Hakkındaki Yorumu

Bil ki Mu'tezile, bu âyetle şu iki yönden istidlal ve ihticâcda bulunmuşlardır:
1) Onlar şöyle demektedirler: "Göz ile idrâk, görmekten ibarettir. Bunun delili ise şudur: Şayet bir kimse, "Ben onu gözümle idrâk ettim, ama göremedim"; yahut da, "Ben onu gördüm, ama gözümle idrâk edemedim" dese, bu söz tutarsız bir söz olmuş olur. O halde, göz ile idrâk etmenin "görmek" anlamına geldiği sabit olmuş olur.
Bu böyle olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "Gözler O'na erişemez" buyruğu, hiçbir durumda hiçbir gözün O'nu görememesi manasını taşır, Bu umumî mananın doğruluğunun delili ise, şu iki şeydir:
a) Bütün şahısların ve bütün durumların bundan istisna edilebilmeleri ve "falancanın gözü ve falanca durum hariç, gözler O'nu idrâk edemez" denilebilmesidir. istisna, yapılmaması halinde, bir kelâmın hükmüne girebilecek şeyleri, o kelamın hükmünün dışına çıkarmak için yapılır. Binaenaleyh, bu âyetin umûm oluşunun, bütün şahıslar ve bütün hâller hakkında Cenâb-ı Hakk'ın görülemiyeceğinin umumîliğini ifade ettiği sabit olmuş olur. İşte bu da, Allah Teâlâ'yı hiç kimsenin hiç bir şekilde göre miyeceği ne delâlet eder.
b) Bu âyetin umûm ifade ettiğini izah hususundaki ikinci madde de şudur: H z. Aişe (r.anhâ), İbn Abbas'ın, "Hz. Muhammed (s.a.s), Miraç gecesinde Rabbini gördü..." şeklindeki sözünü kabul etmeyince, kendi görüşünü destekleme hususunda bu âyete tutunmuştur. Şayet bu âyet, bütün şahıslara ve bütün hallere göre umumiliği ifade etmiş olmasaydı, o zaman bu istidlal tam olmazdı. Hz. AİŞe'nin Arapça'yı en iyi bilenlerden birisi olduğu hususunda şüphe yoktur. Böylece bu âyetin, bütün şahıslara

---

[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/85-86
[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/86-87
[143][143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/87

göre, olumsuzluğa delâlet ettiği sabit olur ki, bizim varmak istediğimiz sonuç da budur.

2) Onlar şöyle demektedirler: Bu âyetten önceki âyetler, buraya kadar, bir medh ve bir övgüyü ihtiva etmekteydiler. Allah'ın bunlardan sonra, "O ise, bütün gözleri idrâk eder" buyurmuş olması da, bu övgü ve medihtir. Binâenaleyh, "gözler O'na erişemez" buyruğunun da bir medih ve övgü olması gerekir. Aksi halde, medih ve övgü olan tabirler arasına, bunu ifade etmeyen âyetin girdiğinin söylenmesi gerekir ki, bu bir bozukluğa yol açar. Halbuki böyle bir şey Allah'ın kelâmına yakışmaz.

Bu sabit olunca biz deriz ki: Fiil nev'inden olmayıp, yokiuğu bir medih sebebi olan her şeyin Allah hakkında sabit olması, O'nun için noksanlık teşkil eder. Halbuki, Allah hakkında noksanlık imkânsızdır. Çünkü Allah, "O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku" (Bakara, 255); "O'nun benzen gibisi yoktur" (Şura, 11) ve "Doğurma m iş tır, doğurulmamıştır O* (Ihiâs, 3) vb. buyurmuştur. Öyleyse, Allah Teâlâ'ntn görülmesinin imkânsız olduğunun söylenmesi vacib olur.

Bil ki, Mu'tezile bu hususu, "fiil nev'inden olmamakla" kayıtlamıştır. Çünkü Allah, "Allah âlemlere (insanlara) hiçbir haksızlık etmek istemez" (Ai-i Imrân, 108) ve "Rabbin, kullarına hiçbir zulüm yapıcı değildir" (Fussilet,46) buyurmuştur. Ne var ki Allah Teâlâ, onlara göre de, zulmetmeye kadirdir, Binaenaleyh onlar, bu kaydı, sözlerindeki tenakuzu gidermek için zikretmişlerdir. İşte bu, onların bu konudaki sözlerinin izahının tamamıdır. [144][144]

Mu'tezile'ye Verilen Cevap

Onların birinci izahlarına, birkaç yönden cevap verebiliriz:

a) Gözün idrakinin, görmekten ibaret olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili şunlardır: Arapça'da "idrak" lafzı, "yetişmek ve katılmak" manasına da gelir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Musa'nın ashabı dedi ki: "Muhakkak erişilip yakalandık" (Şuarâ, 61) buyurmuştur, yani "yetişilenler olduk..." ve, "Nihayet, su onu boğmaya başlayınca" (Yusuf, 90) buyurmuştur, yani, "boğmak fiili ona ulaşınca, boğulmaya başlayınca" demektir. Yine "Falanca, falancaya yetişti..." buluğa erdi" manasında "Çocuk olgunlaştı, bütuğa erdi" ve "olgunlaştı" manasında, denilir. Böylece, "idrâk" fiilinin bir şeye ulaşmak manasına geldiği sabit olmuş olur.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Görülen şeyin bir sınırı ve bir sonu olduğunda ve göz de, onun sınırlarını, kenarlarını ve bitim yerini idrâk ettiğinde, "gözler onu kuşatmış" olur. Böylece de bu şekilde görme işi, "idrak" diye adlandırılmış olur. Ama göz, görülen şeyin her tarafını kuşatmadığı zaman, o görme "idrak" olarak adlandırılamaz.. Netice olarak diyebiliriz ki, âyette bahsedilen görme ise, altında iki türü bulunan bir cinstir.

1) İhata ederek görmek.

2) Ihâtasız görmek.. İhata ederek görmeye, "idrâk" adt verilir. O halde "idrâk"in olmadığını söylemek, görmenin iki türünden birisinin nefyini ifade eder.

Türü nefyetmek, cinsi nefyetmeyi gerektirmez. Öyleyse, Allah'ı idrak edememekten, O'nu görmeme neticesi çıkmaz. İşte bu, karşı tarafın sözünü kabul etmemede makbul olan güzel bir izahtır.

Buna göre eğer onlar, İdrâk"in, rü'yet'ten başka bir şey olduğunu beyan ettiğiniz an, Allah'ı görmenin tahakkuk edeceğini isbat hususunda, bu âyet hakkında kendisine tutunduğunuz (yapmış olduğunuz) dört izahı da, aleyhinize olmak üzere bozmuş oldunuz" derlerse, biz deriz ki:

---

[144][144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/87-88

Bunun böyle olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü "idrâk", rü'yet'ten daha hususidir. Daha hususî olanı kabul etmek, "e'amm" (daha umumî) olanı kabul etmeyi gerektirir. Ama, daha hususî olanı nefyetmek, daha umumî olanı nefyetmeyi gerektirmez. Böylece yukarıda yapmış olduğumuz izahların, bizim görüşümüzü değil, sizin görüşünüzü iptal etmiş olduğu sabit olmuş olur.

b) Onlara itiraz hususunda şöyle diyebiliriz: Farzedelim ki, göz ile idrak, görmekten ibaret olsun.. Ancak ne var ki, siz niçin, "O'nu gözler idrâk edemez" ifadesinin bütün şahıslar, bütün haller ve bütün zamanlar hakkında nefyin umumîliğini ifade ettiğini söylüyorsunuz? Nefyin umumîliğine dair istisnanın doğru olabileceği hususunda yapmış oldukları istidlale gelince, bu istidlal, nefyin umumîliğini ifade etmediği halde, "cem-i kıllef'lerden yapılan istisnanın doğruluğu ile çelişmektedir. Aksine biz bunun umûm ifade ettiğini kabul ediyoruz, ancak ne var ki, umûmun nefyi başka nefyin umumiliği başka şeydir. Biz lafzın, umûmun nef-yini ifade etmediğine dair delil getirdik ve umûmun nefyinin, hususî olanın sübûtunu gerektirdiğini beyan ettik. Bu, bizim istidlali açıklarken ortaya koyduğumuz şeyin kendisidir.

Muarızımızın,Hz. Aişe (r.anhâ)'nin, Allah Teâlâ'nın görülemiyeceği hususunda, bu âyete tutunmuş olduğunu söylemesine gelince, biz deriz ki: Dilin kelimeleri nin manası, o dilin alimlerinden öğrenilir. Bir delil ile istidlalde bulunma hususunda ise taklide başvurulmaz. Kısaca aklî delil, Hak Teâlâ'nın, "gözler O'nu idrâk edemez" âyetinin ekseriyetin O'nu göremiyeceğini ifade ettiğine delâlet eder. Böylece aklın sarahati ile, "umûmun nefyinin, nefyin umumîliğinden" başka birşey olduğu sabit olur. Onların maksatları ise ancak, âyetin nefyin umumîliğine delâlet etmiş olması halinde tamam olur. Binaenaleyh onların görüşleri geçersiz olmuş olur.

c) Bu, bizim şöyle dememizdir: Cemî sîgası, istiğrak (kapsamlıhk) manasına hamledildiği gibi, bazan daha önce bahsedilmiş olan malum birşeye de hamledilebi-lir. Durum böyle olunca, âyetteki "Gözler O'nu idrak edemez" cümlesi, dünyadaki malûm gözlerin O'nu göremiyeceği manasını ifade eder. Biz bunun böyle olması gerektiğini söylüyoruz. Çünkü bu gözler ve göz bebekleri, bu dünyada iken sahip oldukları özellikleri kendilerinde taşıdıkça Allah'ı göremezler. Ama bu özellikleri değişip halleri farklı olduğunda, Allah'ı görebilirler. Öyle ise niçin, bu değişiklik olduğu zaman onların Allah't göremiyeceğini iddia ediyorsunuz?

d) Biz, bu gözlerin kesinlikle Allah'ı göremiyecekterini kabul ediyoruz. O halde daha niçin Dırar b. Amr el-Kûfî'nin de dediği gibi, bu duyu organlarından farklı altıncı bir duyu ite Allah'ın idrâk edilip görülmesi caiz olmasın? Buna göre, âyete tutunmanın bir manası olmaz.

e) Farzet ki bu, umûmî bir âyettir. Fakat Allah Teâlâ'nın görülebileceğine delâlet eden âyetler "husûsî"dir. Hâs olan, âmm olan delilden önce nazar-ı itibara alınır. Bu durumda söz bu noktadan, âyetlerin Allah'ın görülebileceğine delâlet edip etmediği konusuna geçer.

f) Biz, bu âyetin gereğine göre hükmediyor ve diyoruz ki: Bu gözlerin Allah'ı göremiyeceğini kabul ediyoruz. Öyle ise daha niçin, görenlerin Allah'ı idrâk edemiyeceğini söylüyorsunuz? İşte birinci izaha göre ileri sürülebilecek soruların hepsi bunlardır.

İkinci izaha gelince, biz Cenab-ı Hakk'ın 2â\mm gûTülmesinm imkânız olmast halinde, görü I em iveceğin i söyleyerek kendisini övmüş olmasının imkânsız olacağını, aksine bu övünmenin, O'nun görülmesi mümkün olduğu zaman söz konusu olduğunu, ama

Allah Teâlâ'nın, gözleri, kendini görmekten alıkoyduğunu anlatmıştık. İşte bu izah ile, Mu'tezile'nin bütün iddiaları tamamen düşer.

Sonra biz diyoruz ki, Allah'ın görülemeyeceğini söylemenin, bir medh-ü sena sebebi olması imkânsızdır. Çünkü sırt "adem" ve sırf "nefy" {yokluk ve olumsuzluk), medh-ü senayı gerektiren birşey değildir. Bu zarurî olarak bilinen bir husustur. Hatta "nefy", medh-ü senayı gerektiren bir sıfatın bulunduğunun delili olsaydı, "nefy"in bir medhi gerektirdiği söylenebilirdi. Bunun misali, "O'nu ne bir uyuklama tutulabilir, ne de bir uyku" (Bakara, 255) âyetidir. Bu âyet, bu "nefy" (menfî manası) bakımından bir medhi ifade etmez. Çünkü cansız varlıkları da bir uyku ve uyuklama tutmaz. Ama bu nefy, Hak Teâlâ hakkında herhangi bir değişikliğe ve zevale uğramaksızın bütün herşeyi bildiği manasına gelir. Hak Teâ\â'nm, "O, doyurur, do-yuruimaz" |Ervam. u) âyeti de, Allah'ın zâtı ile kâim ve zâtı bakırrundan ihtiyaçlardan âzâde olduğuna delâlet eder. Çünkü cansızlar da ne yerler, ne de doyurulurlar. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Allah Teâlâ'nın, "O'nu gözler idrâk edemez" âyetinin, medh-ü senayı gerektiren mevcut bir manaya delâlet etmesi müstesna, bir medh-ü senayı ifade etmesi imkânsızdır. İşte bizim dediğimiz budur. Çünkü bu mana, Allah Teâlâ'nın, gözleri perdelemeye kadir olduğunu ve onları kendisini görmekten alıkoyabildiğim ifade eder. İşte bu izah ile de, söz Mu'tezile'nin aleyhine bir hüccete dönüşür. Böylece Mu'tezile'nin bu âyet ile yaptığı istidlaller her bakımdan düşer. [145][145]

Üçüncü Mesele

Bil ki Kâdî, bu âyetin tefsiri hususunda, Allah'ın görülemiyeceği manasında bazı izahlar yapmıştır ki, bu,
aslında bu âyetle istidlal etmenin dışında, tefsir ilminden ayrı olarak, usûl (kelam) ilmine bir dalıştır. Kâdî bunu böyle yaptığı için, onun bu izahlarını nakledip, onlara cevap vereceğiz, sonra da alimlerimizin, Allah'ın görülebileceğine delâlet eden izahlarını zikredeceğiz.

Kâdî, birtakım aklî delillere tutunmuştur:

1) Duyular sağlam olup, görülecek şey de mevcut olunca ve bu hususta söz konusu olan şartlar da, ki bunlar görülecek şeylerden yakın olanların görülemiyecek kadar yakın, uzak olanların da görülemiyecek kadar uzak olması, arada görmeye engel bir perdenin bulunmaması ve görülecek şeyin, gözün mukabilinde (karşısında) veya mukabil hükmünde olmasıdır, bu şartlar bulunduğunda, görme işi gerçekleşir. Çünkü bu şartlar bulunduğu halde, görme gerçekleşmeseydi, yanımızda borazanlar ve davullar çalındığı halde, bizim onları duymamamız ve görmememiz mümkün olurdu, ki bu safsatadır. Mu'tezlle şöyle der: "Bu sabit olunca biz deriz ki: "Görülemiyecek kadar yakın, görülemiyecek kadar uzak olmaması, arada görmeye engel bir perdenin bulunmaması ve gözün mukabilinde olması, Cenâb-ı Allah hakkında imkânsızdır. Binaenaleyh eğer Allah görülebilir olsaydı, bu görmeyi gerek-tiren şeyin, duyu organlarının (gözlerin) hastalıksız olması ve görülecek şeyin, görülebilecek biçimde olması şartına bağlt olması gerekirdi. Bu iki şart, şu anda (dünyada) da mevcuttur. Öyleyse eğer Cenâb-ı Hak görülebilir olsaydı, şu anda da görülmesi gerekirdi. Bu görme olmadığına göre, Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğunu anlıyoruz.

2) Görülen her şey, ya bir şeyin "mukabil"i olur veyahut da "mukabil" hükmünde otur. Halbuki Allah Teâlâ böyle değildir. Binaenaleyh, O'nun görülmesinin imkânsız olması gerekir.

---

[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/88-90

3) Kâdî şöyle demektedir: "Onlara (ehl-i sünnete), cehennem ehlinin değil de, cennet ehlinin Allah'ı nasıl göreceği sorulur? Cenâb-ı Hak, ya onlara yaklaşır veyahut da O, onların mukabilinde olur. Böylece o cennetliklerin Allah ile olan halleri, cehennemliklerin aksine olur. Bu da, Allah'ın, hakkında yakınlık uzaklık ve perdelenmenin düşünülmesi mümkün olan bir cisim olmasını gerektirir."

4) Kâdî şöyle der: "Eğer siz, cennetliklerin, her türlü hal ve durumda, hatta cima vb. haller sırasında O'nu göreceklerini söylüyorsanız, bu bâtıldır. Veyahut da, onlar O'nu şu halde değil de, öteki halde görürler. Bu da bâtıldır. Çünkü bu, Allah'ın bazan yakın, bazan uzak olmasını gerektirir...

Bir de Allah'ı görmek, arzu edilen şeylerin en büyüğüdür. Bu böyle olunca, cennetliklerin, bu görmeyi ebedî olarak arzu etmiş olmaları vacib olur. Binaenaleyh, O'nu bazı zamanlarda görmeselerdi, gam ve kedere düşerlerdi. Bu ise, cennetliklerin sıfatlarına uygun değildir." İşte Kâdrnin Kitabu't-Tefsir'de zikrettiği bütün hususlar, bunlardır. Bil ki bu izahlar, son derece zayıftır.

Birinci izaha gelince: Ona şöyle denilir: "Farzedelim ki, görme duyusunun salim olması, görülecek şeyin hazır olması ve gerekli diğer şartların bulunması halinde, cisimlerin ve arazların görülmesi vacib olsun.. O halde niçin bundan, duyu organının salim olması ve görülecek şeyin de görülmeye elverişli olması halinde, Allah'ın görülmesinin gerekli olduğu sonucu çıkar diyorsunuz? Allah Teâlâ'nın zâtının, diğer zatlardan farklı olduğunu ve bir hükmün bir şey hakkında söz konusu olmasından, aynı hükmün o şeye muhalif olan bir şey hakkında da söz konusu olmasının gerekmediğini bilmiyor musunuz?" Bu Mutezilîlere şaşılır. Çünkü, onlar tam akılfı ve son derece zeki olduklarını iddia ettikleri halde, öncekileri de sonrakileri de bu delile dayanmışlar, onlardan hiç birisi böyle bir sual karşısında uyanamamış ve bu sözün bozuk olduğu da hiçbirinin aklına gelmemiştir.

İkinci izaha gelince, ona şöyle cevap verilebilir: Bizimle sizin aramızdaki münakaşa, bir mekân ve cihete tahsis edilemeyen varlığın, görülüp görülemeyeceği hususundadtr. Siz ya, bu sıfatla mevsuf olan bu varlığın görülmesinin imkânsız olduğunun bilinmesinin, bedîhî (şüphesiz ve kat'î) bir ilim olduğunu iddia edersiniz, veyahut da bunun istidlal? bir ilim olduğunu söylersiniz. Birincisi bâtıldır. Çünkü, eğer bunu bilmek bedihî olsaydı, akıl sahipleri arasında, bu konuda bir anlaşmazlık bulunmazdı. Bir de, bu ilmin bedihî olduğunu kabul etmemiz durumunda, bu hususta delil getirmekle iştigal etmek abes olurdu. Binaenaleyh istidlali terkedip, bunun bedihî olduğunu iddia etmekle yetininiz..

İkinci ihtimale gelince deriz ki, sizin, "görülecek varlığın gözün karşısında veya karşı, "mukabil" hükmünde bulunan bir yerde bulunması gerekir" şeklindeki sözünüz aynı iddianın bir tekrarıdır. Çünkü, sözün özü şudur: "Siz diyorsunuz ki, gözün mukabilinde ya da mukabil hükmünde olmayan varlık, görülemez.. Her görülen varlığın da, gözün mukabilinde, veyahut mukabil hükmünde olan bir yerde bulunması gerekir!.." Bu sözün, aynı iddianın tekrarlanmasından başka bir manası olmadığı malûmdur.

Üçüncü izaha gelince, ona şöyle denilebilir: Şöyle denilmesi niçin caiz olmasın: "Cennetlikler, Allah'ı görür, cehennemlikler ise göremezler. Bu, senin söylediğin gibi, yakınlık ya da uzaklık sebebiyle değildir. Aksine bu, Allah Teâlâ, cennetliklerin gözünde "görmek" fiilini yarattığı cehennemliklerin gözlerindeyse yaratmadığı içindir. Binaenaleyh, eğer sen, bu sözün yanlışlığını ortaya koymak için, "Bunu caiz görmek, yanımızda borazanlar ve davullar çaldığı halde, onları görmememizin ve duymamamızın caiz olabileceği neticesine götürür..." iddiasına başvurursan, bu, birinci izaha dönmek olur. Onun cevabı da daha önce geçmişti.

Dördüncü izaha gelince, ona karşı şöyle denilebilir: Şöyle denilmesi niçin caiz olmasın: "Mü'minler, Allah Teâlâ'yı bazan görür bazan da göremez." Kâdî'nin, "Bu, Allah Teâlâ bazan yaklaşır, bazan uzak olur" demek neticesine götürür.." şeklindeki sözüne mukabil şöyle denilir: Bu, "Gözlerin görmesi ancak, yukarda zikredilen şartların bulunmasıyla olur.." şeklindeki görüşe dönmektir. Binaenaleyh, birinci izaha dönmektir. Onun cevabı ise, daha önce geçmişti..

Kâdî'nin, "Allah'ı görmek, arzulanan şeylerin en büyüğüdür" şeklindeki ikinci sö2üne karşılık ona şöyle denilir: "Bu, her ne kadar böyle ise de, ancak şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: Cennetlikler, Allah'ı görmeyi zaman zaman arzu ediyorlar... Bunun delili şudur: Cennetin diğer lezzet ve menfaatleri de, hoş ve lezizdir. Sonra cennetin bu lezzet ve menfaatlerine duyulan arzular da zaman zaman meydana gelir.. İşte, bu konuda da durum aynıdır. Kâdî'nin bu konuda yapmış olduğu izahlara cevap olarak söylenecek sözün tamamı, işte budur. 146[146]

Allah'ın Cennette Görüleceğine Dair Deliller

Bu, mü'minlerin, Allahu Teâlâ'yı göreceklerine delâlet eden izahların ortaya konulması hakkındadır. Biz bu izahları iyice sayıp ortaya koyacağız ve bu izahları uy- gun olan yerlere havale edeceğiz:

Birinci hüccet: Musa (a.s), Allah Teâlâ'dan, O'nu görmeyi talep etti. Bu, Allah Teâlâ'nın görülebileceğine delâlet eder.

İkinci hüccet: Allah Teâlâ, "Eğer o, yerinde durabilirse sen de beni görürsün..." (A’raf, 143) buyurarak, kendisinin görülmesini, dağın yerinde durabilmesi şartına bağladı. Dağın yerinde durabilmesi mümkün bir şeydir. Mümkün olana bağlanan şey de mümkündür. Bu iki delilin izahı, inşaatları, A'râf sûresinde gelecektir.

Üçüncü hüccet, yukarıda zikredilmiş olan yönlerden, "gözler O'nu idrâk edemez" âyetine tutunmaktır.

Dördüncü hüccet, Cenâb-ı Hakkın "iyi iş, güzei amel yapanlara da güzel iyilik, bir de ziyâde vardır" (Yunus, 26) âyetine tutunmaktır. Bu delilin izahını da, Yunus sûresinde yaptık.

Beşinci hüccet, Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık kim, Rabbine kavuşmayı ümid ediyorsa.." (Kenf, 110) âyetine tutunmaktır. Allah'la karşılaşma ve O'na kavuşma manasını kapsayan diğer bütün âyetler hakkındaki söz de, aynen bunun gibidir. Bu delilin izahı, bu tefsirde defalarca ve değişik biçimlerde geçmiştir.

Altıncı delil, Cenâb-ı Hakk'ın, "Orada herhangi bir yeri gördüğün zaman, bir nimet, büyük bir saltanat görürsün" (insan, 20) âyetine tutunmaktır. Bu âyetin iki kıraatinden birisi, mülken (mülk, saltanat) kelimesinin, mîm harfinin fethası ve lamın de kesresiyle olmak üzere meliken şeklinde okunmasıdır...147[147] Buna göre mana: "Büyük bir melik, hükümdar görürsün" şeklinde olur. Müslümanlar bu melik'in, ancak Allah olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Bence, delil olarak bu âyete tutunmak, diğer âyetlere tutunmaktan daha güçlüdür.

Yedinci hüccet, Allah Teâlâ'nın, "Hayır, şüphesiz ki onlar (kâfirler) o gün Rabterinden kesin olarak mahrumdurlar" (Mutaffifîn, 15) âyetine tutunmaktır. Bu mahrumiyetin, kâfirlere has olduğunun beyanı, mü'minlerin Allah'ı görmekten mahrum

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/90-92

147[147] Fakat bu Kıraat mütevatir değildir, şazdır (ç).

olmayacaklarına delâlet eder.

Sekizinci hüccet, Allah Teâlâ'nın, "Andolsun ki onu, diğer bir defa da Sidretu'l-Müntehâ'nın yanında gördü O "(Necm. 13-14) âyetine tutunmaktır. Bu delilin izahı, Necm sûresinin tefsirinde gelecektir.

Dokuzuncu hüccet: Saf ve temiz kalbler, en mükemmel bir biçimde maritetullah sevgisi üzere yaratılmışlardır. Marifetullah yollarının en güzeli ise, Allah'ı görmektir. Binaenaleyh, rü'yetullahın, herkesin arzu ettiği bir şey olması gerekir. Bu durum sabit olunca, "burada, canlarınız neyi çeker (arzular)sa, sizindir" (Fusstiet. 31) âyetinin de delâlet ettiği gibi, bu rü'yetin meydana geleceğini kesin olarak söylemek gerekir.

Onuncu hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakikaten iman edip de, iyi amellerde bulunanlara gelince, onlann konaklan da Fırdevs cennetleridir"{KeM, 107) âyeti, Allah Teâlâ'nın, bütün Firdevs cennetlerini mü'minler için bir konaklama ve konak yeri kıldığına, yaptığına delâlet etmektedir. Burada, sadece konaklama olacağını söylemek doğru değildir, aksine bu konaklamanın peşisıra, bu konaklamadan bir başka hal olmak üzere, daha büyük bir in'âm ve teşrifin olması gerekir ki, bu da Allah'ı görmekten başka bir şey değildir.

Onbirinci hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın, "Yüzler (vardır) o gün ter ü tazedir. Rablerine bakacaktır" (Kıyame, 22-23} âyetidir. Bu hüccetlerden her birinin izahı, bu kitapta, uygun yerlerde yapılacaktır. 148[148]

Rü'yetullah İle İlgili Hadisler

Bu husustaki nadislere gelince, bunlar hayli farklıdır. Bunlardan birisi, Hz. Peygamber {s.a.s)"in şu meşhur hadisidir:"(Ahtrette) Rabbinizi, dolunay olduğu gece ayı gördüğünüz gibi (açtk-seçik) göreceksiniz ve O'nu görmek için izdihama düşmeyeceksiniz."149[149]

Bil ki, buradaki benzetme, görmedeki açıklık ve vuzuh itibariyle bir teşbihtir; yoksa görülen iki şeyin birbirine benzemesi bakımından yapılan bir teşbih değildir.

Yine bu hadislerden birisi, cumhurun ittifak etmiş olduğu şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s), "İyi iş, güzel amel yapanlara da güzel tyilik,blr de ziyade oardır" (Yunus, 26) âyetini okumuş ve sonra, "güzel iyilik", cennettir; "ziyade" de, Allah'ın vechine bakmaktır" 150[150] buyurmuştur.

Bir başka rivayet ise şudur: Sahabe (r.anhûm), Hz. Peygamber (s.a.s)'in Miraç gecesinde Allah Teâlâ'yt görüp görmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ama, bu sebepten dolayı ne birbirlarine küfür isnadında bulunmuşlar, ne de birbirlerinin bid'at ve dalâlette bulunduklarını söylemişlerdir.. Bu, onların, Allah Teâlâ'nın görülmesinin, aklen imkânsız olmadığı hususunda icmâ ettiklerini gösterir. İşte, "Rü'yet" meselesindeki naklî deliller hakkındaki sözün hepsi bundan ibarettir. 151[151]

Beşinci Mesele

Âyetteki, "O ise bütün gözleri idrak eder" buyruğu, Allah Teâlâ'nın her şeyi görüp idrak ettiğine delâlet eder. Çünkü buradaki "gözler"den murad, ya gözlerin kendisidir,

---

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/93-94

149[149] Buhârî, Ezan, 129; Tirmi2î. Cennet, 15-17 (4/689); İbn Mace, Mukaddime, 13 (1/63).

150[150] Benzeri bir hadis için bkz. Buhari, Tefsir, Yunus Sûresi.

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/94

yahut da (o gözlerle) gören kimselerdir. Eğer birinci İhtimal söz konusu olursa, Allah Teâlâ'nın, görenlerin görmesini ve gözlerini gördüğünü söylemek vacib olur. Böyle söyleyen kimse, "Allah Teâlâ, görülecek ve idrak edilecek her şeyi görür..." demiş olur. İkinci mana murad edilmiş olursa, Allah Teâlâ'nın, görenleri görmekte olduğunu söylemek gerekir. Her iki manaya göre de âyet-i kerime, Allah'ın görülen ve idrak edilen her şeyi idrâk ettiğine delâlet eder. 152[152]

Altıncı Mesele

Allah Teâlâ'nın, "O ise bütün gözlen idrak eder" sözü hasr ifade eder. Bu, "Gözleri idrâk eden Allah'dır,

O'ndan başkası gözleri idrak edemez".manasındadır. Bunun anlamı şudur: "Canlı varlığı görücü ve idrak edici kılan özellik çok enteresan bir durum, pek şerefli bir mahiyet olup akıl bu işin künhünü tam manasıyla bilemez. Bununla beraber Cenâb-ı Allah, onun hakikatini müdrik, mahiyetine de muttalidir." Binaenaleyh âyetteki, "Göz/er O'nu İdrak edemez" buyruğunun manası şudur: "İdrak edici kuvvetlerden hiçbiri, O'nun hakikatini idrak edemez. Hiç bir akıl da, O'nun samediyyet künhüne vâkıf olamaz. Bundan dolayı gözler, O'nu idrak etmekten aciz kalır, akıllar, Onun izzet meydanlarına ulaşmaktan kaçınır ve ürperir. Hiçbir şey O'nu ihata edemediği halde, O'nun ilmi her şeyi ihata eder, idrâki ise her şeyi içine alır.." işte, bu âyetin, önceki âyetlerle münasebet keyfiyyeti budur. 153[153]

Allah'ın Latîf ve Habir İsimlerinin Manası

Allah Teâlâ, "O, latîf ve habîrdlr" buyurmuştur. "Letafet", kesafetin zıddıdır; bunun manası da "rikkat ve inceliktir. Bu ise, Allah Teâlâ hakkında imkânsızdır. Binaenaleyh, bu tabiri tevil etmek gerekir. Bu, birkaç şekilde yapılır:

1) Bundan murad, Allahu Teâlâ'nın, canlıların bedenlerini Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği ince cüzlerden, ince örtü ve dokulardan ve dar menfez ve deliklerden meydana getirmedeki sanat ve fiilinin latîf, ince oluşudur.

2) Allah Teâlâ, in'am etme, acıma ve merhamet etme hususunda latiftir.

3) Allah Teâlâ, tâat ettiklerinde onları övmek, günah işlediklerinde de tevbeyı emredip, ister itaatkâr isterse günahkâr olsunlar, rahmetinin bolluğunu onlardan kesmediği için, kullarına karşı latiftir.

4) Allah, onlara fakatlarının üstünde birşey emretmediği ve hak ettiklerinden fazla nimet verdiği için kullarına karşı latiftir.

el-Habîr kelimesine gelince bu, "ilim" manasına gelen hubr masdarındandır. Buna göre bu ifadenin manası şudur: Allah onların işledikleri günahları ve çirkin fiillere yöneldiklerini bildiği halde, kullarına karşı latîftir. Keşşaf sahibi, "Latîf, "Allah, gözlerin kendisini idrâk edemeyeceği kadar latîf (ince)" manasında;"habîr" kelimesi ise, "O, her latîf olanı bilir, binaenaleyh, gözleri de idrak eder, hiçbir şey O'nun idrak edemiyeceği kadar latîf ve ince değildir." manasındadır" demektedir. Bu, güzel bir izahtır. 154[154]

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/95

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/95

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/95-96

"Size Rabbinizden muhakkak ki deliller gelmiştir. Artık kim (hakikati) görürse, kendi lehine; kim kör kalırsa, o da kendi aleyhinedir. Ben sizin üzerinizde bir bekçi değilim" (En'âm, 104).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 155[155]

Allah'dan Gelen Basiretler

Bil ki Allah Teâlâ, bu ilahî, yüce ve kıymetli konulardaki, bu açık beyyineleri ve delilleri anlatınca, yeniden davet, tebliğ ve risâlet meselesine dönmüş ve "Size Rabbinizden muhakkak ki deliller (basiretler) gelmiştir" buyurmuştur. Âyetteki "besâir" kelimesi, "basîrefin çoğuludur. Nasıl "basar" kelimesi, baştaki göz ile meydana gelen tam ve kâmil idrâk (görme) manasında bir isim ise, "basiret" de kalbte meydana gelen tam idrâk (anlama) manasında bir isimdir. Allah Teâlâ, "Daha'doğrusu insan (bizzat) kendisine karşı bir basiret (sahibi)dir" (Kıyame,14) yani insanın, kendisi hakkında tam bir bilgisi vardır" buyurmuştur. Allah Teâlâ, "Size Rabbinizden muhakkak baslretier gelmiştir" ifadesi ile, daha önce geçen âyetleri kastetmiştir. Bu âyetler haddizatında kendileri "basiret" değildir. Fakat bunlar, kuvvetleri ve açık oluşları sebebi ile, onları iyice tanıyıp, haki-katlarına vâkıf olan kimseler için birer basîret (idrak) vesilesi olurlar, işte bu âyetler, basiretlerin meydana gelmesi için birer sebep oldukları için, bizzat kendileri "basiretler" diye isımfendırifmıştır. Bu âyetten kastedilen ise, peygamberle alakalı olan işler ile O'nunla alakalı olmayan işleri beyân etmektir.

Birinci kısım, ki bu peygamberle alakalı olan işlerdir, bu, hak dine davet ve o dinle ilgili delilleri ve beyyineleri tebliğ etmektir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisini tebliğe, açıklamaya ve hakkındaki şüpheleri gidermeye hasrettiği şeylerdir.

İşte Hak Teâlâ'nın, "Size Rabbinizden muhakkak basiretler gelmiştir" buyruğundan kastedilen budur.

İkinci kısım, ki bu, peygamberle alakalı olmayan işlerdir, bu, insanların imana yönelip, küfrü terketmeleri hususudur. Şüphe yok ki bu, peygamberle ilgili bir mesele değil, aksine insanların tercih ve ihtiyarları ile alâkalıdır. Bunun faydası ve zararı, insanlara aittir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Kim hakkı görür de iman ederse, şüphesiz kendi lehine olarak bunu görmüştür. Bunun faydası da kendisine-dir. Her kim de hakkı görmez ise, körlüğü kendi aleyhinedir. Bunun zararı da kendi-sinedir. Ben sizin üzerinizde, amellerinizi kollayıp gözeten ve onlardan dolayı size karşılık veren bir bekçi değilim. Ben ancak bir uyarıcıyım. Sizin üzerinize hafiz (bekçi) ise, ancak Allah Teâlâ'nın kendisidir." 156[156]

İkinci Mesele

Bu mesele, âyette bulunan hükümlere dairdir. Bunlar, Kâdî'nin zikrettiği şu dört hükümdür:

1) Bu "basîret" ile kastedilen, zorlanmakstzin ve mecbur

bırakılmaksızın. kendisi sayesinde insanın bir sevaba nail olacağı tercih ve seçimde bulunmasıdır. Çünkü, zorlanma ve mecbur bırakılma, bu maksadı ortadan kaldırır.

2) Allah Teâlâ bize ancak yol göstermiş ve faydamıza olan şeyleri beyan etmiştir. Bu faydaların neticeleri, bizimle alâkalı olan faydalardır, yoksa Allah Teâlâ ile alâkalı

---

[155] [155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/96

[156] [156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/96-97

faydalar değildir.
3) İnsan, düşünme ve tefekkürden uzaklaşmakla, kendisine zarar verir. Böylece de bu zarara, Rabbi değil de kendisi sebebiyet vermiş olur.
4) Kul, iki (zıd) şeye de kadirdir. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Kim (hakikati) görürse, kendi lehine; kim kör kalırsa, o da kendi aleyhinedir" buyurmuştur.
Kâdî, "Bu ifade Mücebbire'nin mahluk hakkındaki görüşü ile "Allah Teâlâ'nın kulun kudreti olmasa da onu mükellef tutabilir" görüşünü iptal etmektedir" demiştir.
Bil ki Mu'tezile, hikmet ve felsefe ile "emir-nehiy" meselelerine girdiği zaman, bu hususta takib edilecek yol, onlara karşı "dâî" (sebeb) meselesini ileri sürmektir. Çünkü bu mesele, onların söyledikleri herşeyi yerle bir eder. 157[157]

Üçüncü Mesele

Âyetteki "görme"den murad, ilim (bilme) manası; "kör"lükten murad ise "cehalet" manasıdır. Bunun bir benzeride, "Gözler kör olmaz, ama sinelerin içindeki kalbler kör olur" (Hacc, 46) âyetidir. 158[158]

Dördüncü Mesele

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Âyetteki, "Artık (hakikati) kim görürse... kendi lehine; kim kör kalırsa, o da kendi aleyhinedir" buyruğunun manası, "Ben sizi, iman konusunda, üzerinize bekçi ve vekil olan kimsenin yakalaması tarzında yaklamam" şeklindedir. Onlar sözlerine şunu ilave etmişlerdir: "Bu, cihad emredilmeden önce böyle idi. Ama Allah Teâlâ cihadı emredince, Hz. Peygamber (s.a.s) onların (kâfirlerin) üzerinde (adetâ) bir bekçi oldu." Bunlardan bazı müfessirler, cihad âyetlerinin, bu âyeti neshettiğini söylemektedirler ki bu, uzak bir ihtimaldir. Sanki bu müfessirier, gerek olmadığı halde, Kur'ân'daki mensuh âyetleri çoğaltmaya arzulu görünmektedirler. Gerçek ve doğru olan, Usul-ü fıkıh alimlerimizin söylediği şu husustur: Kur'ân'da ast! olan neshin sözkonusu olmamasıdır 159[159].Binaenaleyh mensûh âyetlerin sayısını, mümkün olduğunca azaltmaya çalışmak vaciptir. 160[160]

Müşriklerin Nübüvvete Dair Şüpheleri

"İşte biz âyetleri böylece türlü türlü beyan ederiz. Ta ki onlar sen "ders görmüşsün" desinler. (Âyetleri böyle türlü türlü açıklamamız), bilen kimseler için onu (Kur'ân't) iyice beyan etmemiz içindir" (En'âm, 105).
Bil ki Allah Teâlâ, buraya kadar, ulûhiyyet ile ilgili sözünü tamamlayınca bu âyetten itibaren, nübüvvet ile ilgili meseleleri bildirmeyi dilemiş, ve işe önce, inkarcıların Hz.

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/97
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/
159[159] Başka deyişle: Nesh arızî bir durumdur, aslolan neshin zıddı olan muhkem olma (mensuh olmama) durumudur (ç).

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/97

Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği ile ilgili şüphelerini naklederek başlamıştır: 161[161]

"İlim Adamlarından Öğrendiği" Şüphesi

Birinci şüphe, müşriklerin şu sözleridir: "Ey Muhammed, senin bize getirdiğin bu Kur'ân, alimlerden aldığın dersler ve fâzıl kimselerle olan görüşmelerden elde ettiğin sözlerdir. Onu kendi kendine uydurup düzenliyorsun, sonra da bize okuyup, onun Allah'dan sana inmiş bir vahiy olduğunu iddia ediyorsun." Allah Teâlâ, bu söze pek çok şekilde cevap vermiştir. İşte bu âyetin, önceki âyetler ile ilgisinin izahı budur ve bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 162[162]

"Ders" Kelimesinin Lügat Manası

Bil ki, "İşte biz âyetleri böylece türlü türlü beyân ederiz" ifadesi, "Allah Teâlâ bu âyetleri, zaman zaman ve peşpeşe getirmektedir" manasındadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar neticede: "sen ders görmüşsün" diyecekler..." buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: Vahidî "Kitabı tedrîs etme (ders görme}" İfadesi hakkında iki görüş nakletmiştir:
1) Esma'î şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı, insan bir yemeği iyice çiğneyip yediği zaman söylenen tabirindendir. "Derrâs" kelimesi,
Şamlıların lehçesinde deyyas (iyice çiğneyip yutan) manasına gelir. İşte "bir sözün tedrîs edilmesi, ders ile öğrenilmesi" de bu manadandır. Yani o kimse, bu sözü (kitabı) iyice hazmeder ve böylece o söz diline çok kolay gelir."
2) Ebu'l-Heysem de şöyle der: "Kitabı tedrîs ettim" sözü, "Ezberlenmesi kolaylaşsın diye, onu çokça okumak sureti ile iyice hazmedip (avucumun içine aldım, adetâ) onu dize getirdim" manasına gelir. Bu, elbiseyi iyice yıprattığın
zaman söylenilen tabirinden alınmıştır. Yine bu manadan dolayı eskimiş elbiseye de, iyice yumuşamış olduğu için derîs denilir. "Dirâset" de, birşeye iyice alışmak manasına gelir. Bu manadan olmak üzere, "Sûreyi ezberleyinceye kadar, iyice okudum" denilir." Vahidî daha sonra, "Bu görüş, Esmâ'î'ninkine çok yakındır, hatta onun aynısıdır. Çünkü bu ikinci görüşe göre de kelime, "zelîl etme ve yumuşatma" manasına raci olmaktadır" demiştir. 163[163]

Farklı Kıraatlere Göre Mana

İkinci bahis: İbn Kesir ve Ebû Amr, elif ve tâ harfinin fethası ile olarak, bu kelimeyi dâreste şeklinde okumuştur. Bu, aynı zamanda İbn Abbas ve Mücahld'in kıraatidir. Bu kıraate göre mana şöyle olur: "Sen yahudilere, onlar da sana okudular (ders verdiler.) Seninle onlar arasında karşılıklı bir ders ve müzâkerede bulunma cereyan etmiştir." Bu kıraati Cenâb-ı Hakk'ın, "(Kâfirler), "Bu (Kur'ân), onun uydurduğu yalandan başka (birşey) değildir. Bu hususta diğer bir zümre de ona yardım etmiştir" dediler" (Furkan,4) âyeti de te'kid etmektedir. İbn Âmir ise bu kelimeyi dereset şeklinde okumuştur. Yani, "Senin bize okuduğun bu haberler, çok eskidir. Onlar silinmiş, izleri

---

[161] [161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/97-98
[162] [162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/98
[163] [163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/98-99

kaybolmuş ve onların üzerinden çok zaman geçmiştir. Kelime, bu manada, "izin silinmesi ve görüntünün kaybolması" manasına gelen ders masdarından gelmektedir.
Ezherî şöyle demiştir. "Kim bunu dereset şeklinde okursa, bunun manası tekâdemet yani "senin bize okuduğun bu şeyler pek eskimiş, aşınmış, modası
geçmiş şeylerdir" şeklinde olur. Bu, Arapların (iz silindi) sözlerinden alınmadır.
Bil ki, Keşşaf sahibi, bu kelime ile ilgili başka kıraatler 164[164] de rivayet etmiştir:

1) kelimesinin manasını mübalağalandırmak (kuvvetlendirmek) için, râ harfinin zammesiyle şeklinde okunur. Bu, "Bunlar, iyice tedrîs edildi" ma-nasındadır.

2) "Eskidi ve izi silindi" manasında, fiili şeklinde meçhul olarak okunur.

3) Bu, şeklinde okunur. Alimler bunu, "Yahudilerin Hz. Muhammed'e ders vermesi" manasında tefsir etmişlerdir.

4) Bu, yani "(Muhammed), tedrîs etti, okudu" şeklinde okunur.

5) "Bu âyetler, silinip gitmişlerdir, yani çok eskidirler" veya, (Kâria- 7) âyetinde de olduğu gibi, "ders sahibi" yani "silinebilen şeyler" manasında, kelime şeklinde okunur.
Üçüncü bahis: Âyetteki "ve desinler diye" ifadesinin başındaki vâv harfi, mukadder bir kelime üzerine, bunu atfetmek için gelmiştir ve takdir "İşte biz böylece, onları delil ile susturasm ve onlar da desinler diye, âyetleri böylece türlü türlü beyân ederiz" şeklindedir. Binaenaleyh manası, diğerlerinden anlaşıldığı için "ma'tûfun aleyh" olan "Onları delil ile sus-turasın" ifadesi hazfedilmiştir. 165[165]

Âyeti Tefsirde Ehl-i Sünnet İle Mu'tezile'nin Farkı

Dördüncü bahis: Bil ki Allah Teâlâ, "İşte biz âyetleri böylece türlü türlü beyan ederiz" buyurmuş, sonra da âyetlerin iyiden iyiye açıklanış sebebini şu iki husus olarak zikretmiştir:

1) Âyetteki, "Onlar neticede: "Sen ders görmüşsün" diyecekler" buyruğu.

2) "Ve biz onu, bilecek bir kavme besbelli edelim" buyruğu. Bu ikinci vecihle ilgili olarak bir müşkil söz konusu değildir. Çünkü Allah Teâlâ, bu iyiden iyiye açıklamadaki hikmetinin, o kitabın açıklığa kavuşmasının, anlaşılmasının ve bilinmesinin zahir olması olduğunu bildirmiştir.
"Oniar "sen ders görmüşsün" desinler diye..." şeklindeki birinci vecihin izahı ise şöyledir: Çünkü onların, Hz. Peygamber (s.a.s}'e, "sen bu kitabı başkalarından okudun ve tedrîs ettin" demeleri, Kur'ân'ı ve Hz. Peygamberi inkâr etmeleridir. İşte bu söz esnasında karşımıza tekrar cebir ve kader meselesi çıkar. Bizim alimlerimiz âyetteki bu ifadeyi zahirî manasına hamletmişler ve "Bunun manası şudur: "Biz, bazı kâfirler, "sen ders görmüşsün" desinler ve küfürlerine küfür katsınlar, bazı insanlar da imanlarında sebat edip, İmanlarına iman katsınlar diye, zaman zaman bu delilleri zikrettik" demişlerdir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, onunla birçoğunu şaşırtır, yine onunla bir çoğunu yola getirir" (Bakara, 26) ve "Fakat kalplerinde hastalık bulunanların küfürlerine küfür katıp artırdı ve onlar kâfir olarak öldüler" (Tevbe, 125) âyetleridir.
Mu'tezile'ye gelince, onlar şaşırdılar. Cübbaî ve Kâdî şöyle demişlerdir: "Burada, şu iki izah şeklinden birisi bulunmaktadır:

a) Bu isbatın (olumlu mananın) nefy manasına hamledilmesidir. Buna göre kelamın takdiri, "İşte biz, onlar "Sen ders görmüşsün" demesinler diye, âyetleri böylece iyiden

---

164[164] Bunlar mütevatir olmayıp şaz kıraatlerdendir (ç).

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/99-100

iyiye açıklıyoruz" şeklindedir. Bunun bir benzeri de "Allah size, şaşırırsınız diye, (hükümlerini) açıklıyor" (Nisa, 176) âyetidir ki buradaki "şaşırırsınız diye" ifadesi, "şaşırmayasınız diye.." manasındadır.

b) Bu "lâm"ın, "lâm-ı akîbet" {netice bildiren lâm) olarak alınmasıdır. Buna göre kelamın takdiri: "Biz bu âyetleri iyiden iyiye açıkladığımız zaman, onların işlerinin sonu, kendi tercihlerine dayanarak ve üzerinde tefekkür edilmesi gereken bu âyetlerden yüz çevirerek, şöyle şöyle söylemek olmuştur" şeklindedir. İşte bu, bu konuda Mu'tezile'den bir grubun söyleyebileceği nihâî sözdür.

Birisi şöyle diyebilir: Birinci cevap iki yönden zayıftır:

a) Olumlu ifadeyi, olumsuz manaya hamletmek, Allah'ın sözünü değiştirmek ve bozmak olur. Bu kapıyı açmak, ister menfî ister müsbet olsun, hiçbir ifadeye (âyete) güven ve itimadın kalmamasını gerektirir. Bu ise, Allah'ın kelâmını bir hüccet olmaktan çıkarır. Binaenaleyh bâtıldır.

b) Cümlede böylesi bir tasarrufta bulunmanın caiz olduğunu söylesek bile, bunun burada yapılmaması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân'ın âyetlerini kısım kısım açıklıyor, kâfirler de bunun üzerine şöyle diyorlardı: "Muhakkak ki Mu-hammed bu âyetleri birbirine ekliyor, onlar üzerinde iyice düşünüyor ve onları âyet âyet iyice gözden geçirdikten sonra açıklıyor. Eğer bu, kendisine gökten inen bir vahiy ile ise, niçin bu Kur'ân'ı bir defada (toptan) getirmedi. Halbuki Hz. Musa Tevrat*ı bir defada getirmişti."

Sen bunu iyice anladığın zaman deriz ki: Bu âyetlerin böyle, zaman zaman değişik şekillerde anlatılışı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bu Kur'ân-ı Kerim'i, başka gruplarla müzakerede bulunmak ve tefekkür etmek suretiyle, tedrîs ederek, başkalarından okuyup öğrenerek getirdiği hususunda, müşriklerin aklında şüpheler uyandırmıştır. Cübbaî ve Kâdfnin söylediklerine göre ise, bu âyetlerin böyle parça parça, zaman zaman açıklanması, müşriklerin, Hz. Muhammed'in bu Kur'ân'ı başkalarından öğrenip, başkaları ile müzakere etmek suretiyle getirmiş olduğunu söylememelerini gerektirir. Şayet biz, âyetlerin tekrar tekrar açıklanmasını, onların bu sözü söylemekten çekinmelerine sebep saysaydık, ancak o takdirde Kâdf nin zikrettiği cevap geçerli olurdu. Halbuki biz âyetlerin, çeşitli şekillerde, zaman zaman açıklanmasının, müşrikleri böyle söylemeye gevkettiğini beyân etmiştik. Binaenaleyh Mu'tezile'nin bu görüşü düşer.

İkinci cevaba gelince ki bu, âyetteki "lâm\ İâm-ı âkîbet manasına hamletmektir, bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü bunu lâm-ı âkîbet manasına hamletmek mecaz, lâm-ı garaz (için) manasına hamletmek, hakikattir. Hakikat ise mecazdan daha kuvvetlidir. Binaenaleyh eğer "Onlar, "Sen ders görmüşsün" desinler diye..." âyetindeki "l'm'ın lâm-ı âkîbet; "ve biz onu, bilecek kavme besbelli edelim diye..." buyruğundaki lâm harfinin de, hakîkî manadaki lâm-ı garaz olduğunu söylersek, mecaz, hakîkattan önce zikredilmiş olur ki bu caiz değildir. Böylece anlattıklarımızla, bu iki cevabın zayıf olduğu, doğrunun ise bizim söylediğimiz şey olduğu sabit olur. Çünkü bundan maksad "Allah onunla birçoğunu şetştrtır, yine onunla birçoğunu yola getirir" (Bakara, 26) âyetinde zikredilen hususun aynısıdır. Âyetin doğru manasının böyle olduğunu, âyetin sonundaki, "Biz onu, bilecek kavme besbelli edelim diye..." buyruğu da te'kid etmektedir. Bu, "Biz o (Kur'ân'ı), ancak bunlar için, yani bilenler için açıkladık; bilmeyenler için değil..." demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'i ancak mü'minler için bir açıklama kıldığına delâlet edince, kâfirler için de onu bir dalâlet sebebi kıldığı sabit olur ki, işte bizim söylediğimiz şey de budur. Allah en iyi bilendir. [166][166]

"Kendisinden başka hiç bir tann bulunmayan Rabbinden sana vahyolunana uy ve müşriklerden yüz çevir" (En'âm, 106).

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin,. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân'ı uydurduğunu ve onu birtakım kimselerden öğrenip aldığını, sonra onu Kur'ân hâlinde dizerek, kendisine Allah tarafından indiğini iddia ettiğini söylediklerini nakledince, bunun peşisıra, bu sözler, tebliğ ve risâletini tebliğ hususunda Hz. Peygamber (s.a.s)'in gevşemesine sebep olmasın diye, "Kendisinden başka hiç bir tanrı bulunmayan Rabbinden sana oahyolunana uy" âyetini getirmiştir. Allah Teâlâ'nın bununla muradı, Hz. Peygamberin kalbini güçlendirmek ve müşriklerin bu şüphelerini duyması ile meydana gelen hüznü gidermektir. Cenâb-ı Allah, "Kendisinden başka hiçbir tanrı bulunmayan..." buyruğu ile de, İlahtıkta tek olduğu için, kendisine itaat etmenin vacib olduğuna ve cahillerin cehaleti ile haktan sapanların sapması sebebi ile, Allah'ın mükellefiyetlerinden yüz çevirmenin caiz olmadığına dikkat çekmiştir.

Âyetteki, "ve müşriklerden yüz çevir" emri hakkında denildi ki: "Bundan mak-sad, müşriklere karşılık vermemedir." Bundan dolayı bazı âlimler, bu ifadenin mensûh olduğunu söylemişlerdir. Ama bu görüş zayıftır. Çünkü o an için müşriklere karşılık vermemeyi emretmek, her zaman karşılık vermemeyi emir manasına gelmez. Durum böyle olunca da bu ifadede neshin söz konusu olduğunu söylemek gerekmez. Denilir ki: "Bu ifadeden maksad, ortaya koydukları beyinsizce, cahilce davranışlara mukabele etmekten vazgeçirmedir. Keza Hz. Peygamber (s.a.s)'i, halkın kabul etmesini daha çok temin edici ve onlara sert davranmadan, daha fazla uzaklaştırıcı bir metoda yöneltmektir. [167][167]

Şirk ve Küfür, Allah'ın İradesi İledir

"Eğer Allah dileseydi, onlar şirk koşmazlardı. Biz seni onların başına bir bekçi yapmadık. Sen onların üzerine bir vekil de değilsin"
(En'âm, 107}.

Bil ki bu âyet de, o kâfirlerin Hz. Peygamber'e söyledikleri, "Bu Kur'ân'ı başka insanlardan öğrenip, müzakere ederek tasnif ettin" sözleriyle ilgilidir. Sanki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "O kâfirlerin cahilliklerine bakma. Onların kâfirlikleri zoruna gitmesin. Çünkü eğer onların küfrünü gidermek isteseydim, bunu yapabilirdim. Ama ben, onları küfürleriyle başbaşa bıraktım. Binaenaleyh kalbinin, onların sözleri ile meşgul olması yakışık almaz" demek istemiştir.

Bil ki alimlerimiz, "Eğer Allah dileseydi onlar şirk koşmazlardı" âyetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu âyet, "Eğer Allah onların müşrik olmamalarını isteseydi, onlar müşrik olmazlardı. Onlar müşrik olmuş olduklarına göre, bu şartın tahakkuk etmediğini anlıyoruz. Böylece de Allah Teâlâ'mn, onların müşrik olmamalarını dilememiş olduğunu anlamış oluruz."

Mu'tezile ise şöyle der: "Allah'ın, herkesin iman etmesini murad ettiği, hiç kimsenin kâfir ve müşrik olmasını dilemediği delillerle sabittir. Bu âyet ise, Allah'ın herkesin iman etmesini istemediği manasını ifade etmektedir. Binaenaleyh (zıt görünen) iki delilin arasını bulmak gerekir. Bu sebeple, Allah'ın, onların iman etmelerini dilemesi hususu, sevabı ve övgüyü gerektiren ihtiyarî bir imanı dileme manasına; Allah'ın insanların iman etmelerini dilememesi hususu da, cebrî, zorakî ve mecburî olarak meydana gelecek bir imanı dilememe manasına hamledilir. Yani Allah Teâlâ, onları, zorlama ve icbar etme yoluyla olan bir imana sevketmeyi dilememiştir. Çünkü bu "teklif durumunu bozar ve insanı bir mükâfaatt haketmekten çıkarır."

---

[166][166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/100-102

[167][167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/102-103

İşte Mu'tezile'nin, bu konuda dayandıkları izah budur. Bu, son derece zayıftır. Bunun zayıflığına şu hususlar delâlet eder:

1) Kâfiri, inkârına muktedir kılanın Allah Teâlâ'nın kendisi olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh kâfirin kudreti iman etmeye elverişli olmaz ise, o gücü yaratanın, o insan için inkârı irade etmiş olduğunda şüphe yoktur. Eğer bu kudret, iman etmeye de elverişli olur ise, inkâr tarafı, iman tarafına baskın çıkmaz, meğer ki onu imana sevkedecek bir sebep (dâî) bulunsun. Aksi halde, mümkin olan şeyin iki tarafından birinin diğerine, bir tercih ettirici olmadan, üstün gelmesi söz konusu olur ki bu imkânsızdır. Küfür (inkâr) edebilme kudreti ile, küfre götüren sebebin toplamı, küfrü gerektirir. Hem inkâra götürebilen kudretin, hem de bu inkarın sebebinin yaratıcısı Allah olup, bu ikisinin toplamının inkârı gerektirdiği sabit olunca, Hak Teâlâ'nın kâfirin kâfir olmasını irade ettiği sabit olmuş olur.

2) Şöyle diyebiliriz: Aflah Teâlâ, kâfirin iman etmeyeceğini biliyordu. Allah onun iman etmeyeceğini bildiği halde, onda imanın meydana gelmesi birbirine zıd iki haldir. Halbuki iki zıddan biri varken, diğerinin bulunması imkânsızdır. İmkânsız olduğu bilindiği halde, birşey irade edilemez. Binaenaleyh Cenâb-ı Allah'ın, kâfirin imanını murad etmiş olduğunun söylenmesi imkânsızdır.

3) Farzet ki ihtiyarî olan iman, cebren ve zorlama ile olan imandan daha üstün ve daha faydalıdır. Fakat Allah Teâlâ bu faydalı olanın, kesin olarak gerçekleşmeyeceğini bilince, hikmet ve rahmeti ile, o kimsede cebrî olarak imant yaratması gerekir. Çünkü bu cebrî iman, her ne kadar diğeri gibi büyük mükâfaatları gerektirmese bile, en azından o insanı büyük bir cezadan kurtarmış olur. Bundan dolayı, cebrî olan bu imanı, Allah Teâlâ'nın insanda yaratmaması, o insanın en şiddetli azaba düşmesini gerektirir ki bu da O'nun ilahî rahmet ve ihsanına uygun düşmez. Buna şu şekilde bir misal verebiliriz: Bir insanın çok kıymetli bir çocuğu olsa ve bu kişi çocuğunason derece düşkün olsa. Çocuk denizin kenarında duruyor olsa, bu baba ona, "keymetli ve nadide inciler çıkarmak için, denizin dibine dal" dese. Ama bu baba bilse ki, çocuğu denize daldığında boğulup ölecek. Binaenaleyh bu baba, eğer çocuğun hakkını gözeten ye ona şefkat duyan birisi olsa, çocuğunu denize dalmaktan menetmesi ve ona, "İnci aramayı bırak. Çünkü sen onu bulamazsın, ölürsün. Senin için uygun olan, can sağlığı ile birlikte az rızıkla yetinmendir" demesi gerekir. Ama çocuğunun denizden istifade edemiyeceğini, ancak böylece kendisini öldüreceğini kesin olarak bildiği halde, denize dalıp inci çıkarmasını söylemesi, ona merhamet etmediğini, ölmesine gayret ettiğini gösterir. İşte bu hususta da böyledir. Allah en iyi bilendir.

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin küfrünü gidermeye hiç kimsenin güç yetiremiye-ceğini beyan edince; sözünü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e en mükemmel bir şekilde yol gösteren bir üslûpla tamamladı. Çünkü O, peygamberine, O'na vazife olarak verdiği şeyin sınırını açıklamış, böylece de O'nu, o kâfirlere bir bekçi ve onları küfürden menedecek bir vekil kılmadığını, ancak O'nu, amel ve ilim hususunda Allah'ın emirlerini ve nehiylerini tebliğ etme ve delillerini zikrederek onların dikkatini çekme İle vazifelendirdiğini bildirmiştir. Binaenaleyh eğer onlar bu tebliği kabul ederlerse, faydası kendilerinedir. Aksi halde, zararı da kendilerinedir. Her iki durumda da Hz. Peygamber (s.a.s), peygamberlik ve tebliğ vazifesini yerine getirmekten uzak kalamaz. 168[168]

Müşriklerin Putlarına Hakaret Etmeme Emri

"(Müşriklerin) Allah'dan başka yalvardıklanna sövmeyin ki oniar da haddi aşarak cahillikle Allah'a sövmesinler. Biz her ümmetin yaptıklarını, kendilerine böyle hoş gösterdik. Sonra hepsinin dönüşleri yalnız Rablerinedir, Artık o yapmakta olduklan şeyleri onlara haber verecektir" (En'âm, 108).
Bil ki bu âyet de, müşriklerin, Hz. Peygamber'e söyledikleri "Bu Kur'ân'ı başka insanlardan Öğrenip, müzakere ederek tasnif ettin" şeklindeki sözleriyle ilgilidir. Çünkü müslümanların, onların bu sözünü duyup kızarak, onlara bir karşılık vermek üzere, onların putlarına sövmeleri uzak bir ihtimal değildir. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ, böyie birşey yapmayı yasaklamıştır. Çünkü sen onların putlarına sövüp hakaret ettiğin zaman, onlar da kızar ve Allah hakkında yakışıksız şeyler söylerler. İşte bu mahzurdan sakınmak için, böyle sözlerden uzak durmak gerekir. Özet olarak diyebiliriz ki: Bu, hasmın sana cahillik ve akılsızlık ile davrandığında, ona onun gibi karşılık vermenin caiz olmadığına, -çünkü bunun sövme ve sefihlik kapısını açacağına, bunun ise aklı başında insanlara uygun düşmediğine- bir dikkat çekmedir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 169[169]

Bu Ayetin Nüzul Sebebi

Alimler bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç husus zikretmişlerdir:
a) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın, "siz de, Allah'ı bırakıp taptıklarınız da hiç şüphesiz ki
cehennem kütüğüsünüz" (Enbiya, 98) âyeti nazil olunca, müşrikler Hz. Peygambere "ilahlarımıza sövüp hakaret etmekten vazgeçmezsen, biz de senin ilahını hicvederiz" dediler. İşte bunun üzerine bu âyet nazil oldu." Derim ki: Bu rivayette bence iki müşkil söz konusudur:
1) Alimler bu sûrenin, bir defada (toptan) nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh "Bu âyetin sebeb-i nüzulü şudur" demek nasıl mümkün olur.
2) Müşrikler Allah'ın varlığını kabul ediyor ve, "putlara ibadet, ancak Allah katında şefaatçi olacakları için makbul olmuştur" diyorlardı. Bu böyle olduğuna göre, onların Allah'a hakarete ve sövmeye yeltenmeleri nasıl düşünülebilir?
b) Süddî şöyle demiştir: Ebu Talib'in vefatı yaklaşınca Kureyş kabilesi şöyle dedi: "Ebu Talib'e varıp, ondan kardeşinin oğlu (Muhammed'i) bizimle uğraşmaktan vazgeçirmesini isteyelim. Çünkü o öldükten sonra, Muhammed'i öldürmekten utanırız. Eğer Ebu Talib öldükten sonra, Muhammed'i öldürmeye kalkarsak, bütün Araplar, "Kureyş'i Muhammed'i öldürmekten alıkoyan Ebu Tâlib idi. O ölünce, Muhammed'i öldürdüler" derler. Bundan dolayı bir toplulukla birlikte Ebu Süfyan, Ebu Cehil ve Nadr b. Hars, kalkıp Ebu Talib'e gittiler ve ona, "Sen bizim büyüğümüzsün" deyip düşündükleri şeyleri söylediler. Ebu Talib de, Hz. Muhammed (s.a.s)'i çağırdı ve "Bunlar senin kavmin ve amcaoğullarindir. Senden, onları kendi dinleriyle başbaşa bırakmanı istiyorlar ve seni dininle başbaşa bırakmayı teklif ediyorlar" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'dan başka ilah yoktur" deyiniz" dedi. Onlar

---

[168][168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/103-105
[169][169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/105-106

bunu kabul etmeyince Ebu Talib, "Bu kelimeden başka bir şey söyle; çünkü senin kavmin bundan hoşlanmıyor..." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben, onlar güneşi getirip elimin içine koysalar bile, bundan başkasını diyecek değilim" dedi. Onlar da, Hz. Peygamber'e, "O halde, ilahlarımızı (putlarımızı) tenkit etmekten vazgeç. Aksi halde, biz de seni ve
sana bunu emredeni tenkit ederiz" dediler ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra onlar da, haddi aşarak, bilmeksizin Allah 'a söverler" sözünden maksad budur. 170[170]

Müşrikler Allah'a İnandıkları Halde O'na Sövmeleri Nasıl Düşünülebilir?

Bil ki biz, kâfirlerin, ilah (Allah)'ın varlığını kabul ettiklerine işaret etmiştik. Binaenaleyh, onların Allah'a sövmeye yeltenmeleri imkânsızdır. Aksine burada birkaç ihtimal bulunmaktadır:
a) Belki de onların bir kısmı "Dehriyyun"dan olup, yaratıcı'nın varlığını kabul etmezlerdi. Binaenaleyh, onlar bu tür akılsızlıklara aldırış etmez (Halik hakkında hakaret sözleri sarfedebilirlerdi).
b) Sahabe-i Kiram, putları tenkit edip alaya aldıklarında, onlar da Hz. Peygam-ber'i tenkid edip alaya alıyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ, "Muhakkak ki sana bîat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar.." (Fetih, ıo) ve, "Muhakkak ki Allah'a eziyyet edenler... "(Ahzab, 57) âyetlerinde olduğu gibi, Peygamberi tenkit etmeyi, Allah'ın kendisini tenkit edip hicvetme yerine koymuştur.
c) Belki de, kâfirlerin cahil tabakası içinde, Hz. Peygamberi nübüvvet iddiasına sevkedenin şeytan olduğunu vehmedenler bulunuyordu. Sonra o kimse cehaletinden dolayı bu şeytanı, "Hz. Muhammed'in ilahı..." olarak adlandırıyorlardı. Bu açıklamaya göre o kimse, Hz. Muhammed'in ilâhına sövmüş oluyordu. 171[171]

Putlara Hakaret Makbul Sayılmalı İken Neden Yasaklan ?

Bir kimse şöyle diyebilir: Putları tenkit edip alaya almak, tâat olan amellerin başlıcalarındandır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın bundan vazgeçirmesi, ne derece mâkul, olabilir?
Cevap: Bu, tenkit edip alaya almak, her ne kadar tâat ise de, ancak ne var ki bu, çirkin olan büyük bir şeyi gerektirecek bir tarzda vaki -olunca, ondan sakınmak vacib olur. İşte buradaki durum da böyledir. Çünkü o putları tenkit edip alaya almak, kâfirlerin hem Allah'ı, hem de O'nun Resulünü tenkit edip alaya almaya, beyinsizlik ve sefihtik kapısını açmaya, onların dini kabulden nefret etmelerine ve onların kalplerine kin ve kızgınlık sokmaya ve böylece hiddetlenmelerine yol açar. İşte bütün bu hoş olmayan şeylere yol açtığından, onlara sövme yasaklanmıştır. 172[172]

Üçüncü Mesele

Hasan el-Basrî, ayn harfinin dammesi, vâv'ın da şeddesiyle, şeklinde okumuştur. Nitekim, fiili, "zulmetti, haddi aştı" manasına gelir. Masdarı ise adv' veya aduvv

---

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/106
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/106-107
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/107

tarzındadır.Zeccac, âyette geçen adven kelimesinin, mefûl-i mutlak olmak üzere mansub olduğunu söylemiştir. Çünkü mana, "Onlar da, iyice haddi aşarlar..." şeklindedir. Bu ifadenin başında, lâm harf-i ceninin murad edilmiş olması da caizdir. Buna göre mana, "O zaman onlar da, zulmederek Allah'a söverler" şeklinde olur. 173[173]

Dördüncü Mesele

Cübbaî şöyle demiştir: "Bu âyet, kâfirleri haktan uzaklaştırıp dinden soğutacak şeylerin yapılmasının caiz olmadığına delâlet eder. Çünkü, şayet bunu onlara yapmak caiz olsaydı, o zaman Allah'ın bunu emretmesi, zikredilen şeyleri yasaklamaması ve onları hakka ve hakikate davet ederken, onlara iyi muameleyi emretmemesi gerekirdi. Nitekim O, Hz. Musa ve Harun'a, "Ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahud korkar..." (Tahâ, 44) demiştir. Bu da, Cebriyye mezhebinin yanlış olduğunu gösterir." 174[174]

Âyetten Çıkan Ders ve Metod

Alimler şöyle demişlerdir: Bu âyet, emr-i marufun, bir kötülüğü, bir münkeri irtikâb etmeye sebebiyet verdiği zaman, bazan kabîh (çirkin ve hoş olmayan) olacağına; nehy-i münkerin de, münkeri arttırmaya sebep olduğu zaman, onun da kabîh (çirkin) olacağına delâlet eder. Bu konuda zann-ı gâlib, ilim yerine geçer. Bu âyette, neticede faydalı olmayan bir şeyle meşgul olunmasın diye, dine davet eden kimseler için bir terbiye ve eğitim söz konusudur. Çünkü putları, faydalı ve zararları olmayan birer cansız varlıklar olarak vasfetmek, onların ulûhiyyetlerini tenkit etme hususunda, zaten yeterlidir. O halde, bunun yanında onlara sövmeye gerek yoktur. 175[175]

Kötü İşlerin Süslü Gösterilmesi Meselesi

Cenâb-ı Hakk'ın "Biz her ümmetin yaptıklarım, kendilerine böyle hoş gösterdik..." âyetine gelince, alimlerimiz bu âyeti, kâfir için küfrü, mü'min için imanı, isyankâr için günahı, itaat eden kimse için de tâatı hoş gösterip süsleyenin Allahu Teâlâ olduğuna delil getirmişlerdir. Mu'tezile'den Kâ'bî şöyle demiştir: Âyeti bu manaya hamletmek imkânsızdır. Zira Cenâb-ı Hak, "Şeytan onları fitlemiş..." (Muhammed, 25) ve "küfredenlerin dostları ise şeytandır. O da ken-dilerini nurdan karanlıklaraçıkanr..."(Bakara, 257) buyurmuştur.
Sonra Mu'tezile, ehl-i sünnetin bu itikadına cevap hususunda şu görüşleri zikretmiştir:
a) Cübbaî şöyle demektedir: "Bundan murad, "Önce geçmiş olan her ümmete, hakkı kabul etmeleri gibi, kendilerine emrettiğimiz şeyi süsledik..." manasıdır." Kâbî de bu cevabın aynısını zikreder ve şöyle der: "Bundan maksati şudur: "Allah Teâlâ, onlara yapmaları gerekip vazgeçemiyecekleri şeyi süsledi.."
b) Başkaları da şöyle demiştir: Bundan murad, "Her kâfir ümmete kendi kötü amellerini süsledik. Yani biz, onları işleriyle baş başa bırakıp onlara zaman tanıdık; böylece, onlar tarafından yapılmış olan kötü amelleri, onlara güzel göründü" şeklindedir.

---

[173][173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/107
[174][174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/107-108
[175][175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/108

c) Bunun manası şudur: "Şeytana mühlet verdik de, böylece o, bu kötü amelleri onlara süsledi.."
d) Bunun manası "Allah bize bunu emretti ve bunu bize o süslü gösterdi.." şeklindeki sözleri, yani "kendi iddialarınca, bunu bi2 süsledik...." şeklinde olur. İşte, âyet hakkında zikredilen tevillerin tamamı bundan ibarettir ki, hepsi de zayıftır. 176[176]

Mu'tezile'ye Karşı Cevap

Bu böyledir, zira kesin aklî delil, Kur'ân'ın zahirinin ihsas ettiği mananın doğruluğuna delâlet etmektedir. Bu da böyledir, zira biz defalarca, kuldan herhangi bir fiilin sâdır olmasının, bir sebebin bulunmasına dayandığını ve bu sebebin de mutlaka Allah Teâlâ tarafından yaratıldığını beyan etmiştik. Bu sebebin manası ancak, o kimsenin, bu fiilin daha fazla bir faydayı ve üstün olan bir maslahatı ihtiva ettiğini bilmesi, ona o şekilde inanması veya onun bu şekilde olduğunu zannetmesi-dir. Bu sebep Allah'ın fiili ile meydana gelince, ve o sebebin de manasının ancak, o fiilin daha fazla bir faydayı ve üstün olan bir maslahatı ihtiva ettiğine inanmak şeklinde olunca, Allahu Teâlâ'nın o fiili o kimsenin kalbinde, vicdanında ve inancında tezyin edip süslü göstermedikçe, kuldan herhangi bir fiilin, bir söz, bir hareket veya bir hareketsizliğin sâdır olmasının imkânsız olduğu sabit olmuş olur. Keza insan, onun bir küfür ve bir cehalet olduğunu bile bile, doğrudan doğruya küfrü ve cehaleti tercih etmez.. Bunun böyle olması zaruridir. Aksine o küfrü, küfrün bir iman, bir ilim, bir stdk ve bir hak olduğuna inandığı için tercih eder. Eğer birinci cehalet daha önce bulunmamış olsaydı, o bu ikinci cehaleti tercih etmezdi. Sonra biz sözü, "O bu ilk cehaleti niçin tercih etmiştir?" meselesine getiriyoruz. Eğer bu, kendinden önceki bir cehaletten dolayı olmuşsa, bunun, nihayeti olmayan cehaletlere kadar devam etmesi gerekir. Ki bu da muhaldir. Bu bâttl olunca, bu cehaletlerin Allah Teâlâ'nın o kimsede, doğrudan doğruya yaratmış olduğu bir cehalette son bulması gerekir. O kimse bu cehaleti sebebiyle, küfrünün bir iman, hak, ilim ye bir doğruluk olduğunu zannetmiştir. Binaenaleyh, Allah'ın bu cehaleti o kimsenin kalbinde tezyin etmiş olmadıkça kâfirin, cehaleti ve küfrü tercih etmiş olmasının imkânsızlığı sabit olmuş olur. Böylece de bu iki kesin aklî delil ile, âyetin zahirinin delâlet ettiği şeyin, kendisinden kaçınılamayacak bir hak olduğu sabit olmuş olur. Durum böyle olunca da, zikredilen bu iki tevil tamamiyle bâtıl olur. Çünkü te'vile, sözü zahirine hamletmek imkânsız olduğu zaman başvurulur. Hem Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra onlar da haddi aşarak, bilmeksizin Allah'a söverler" ifadesinden sonra gelen, "Biz her ümmetin yaptıklarını, kendilerine böyle hoş gösterdik" buyruğu, onların bu kötü fiile yeltenmelerinin, ancak Allah Teâtâ'nın tezyin ve süslemesiyle olduğunu hissettirmektedir. Ama, "Biz her ümmetin yaptıklarını, kendilerine böyle hoş gösterdik" sözünün, insanların kalplerinde salih amelleri süsleyenin Allah Teâlâ olduğu manasına hamledilmesine gelince, bu kendisinden önceki ifadeyle münasebeti olmayan bir söz olur. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz her ümmetin yaptıklarını, kendilerine böyle hoş gösterdik" ifadesi, hem kâfir hem de mü'min ümmetleri içine alır. Bu sözü mü'min ümmetlere tahsis etmek ise, umûm ifadenin zahirini terletmektir.
Diğer tevillere gelince, Keşşaf sahibi onları zikretmiştir ki değersizlikleri, (erbabına) gizli değildir. Allah en iyisini bilendir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra hepsinin dönüşleri yalnız Rablerinedir Artık O, yapmakta

---

[176][176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/108

oldukları şeyleri onlara haber verecektir" buyruğuna gelince bundan maksat, "Onların işleri Allah'a havale edilmiştir. Allah Teâlâ onların hallerini bilir. Onların kalblerindekine muttalidir. Onların, Kıyamette dönüşleri Allah'a dır. Böylece de O, herkese ameline göre karşılık verecektir. Eğer onların amelleri hayır ise, görecekleri karşılık da hayırdır; şer ise, cezaları da serdir..." manasıdır. [177][177]

Müşriklerin Keyfî Olarak Mu'cize İstemeleri

"Var güçleriyle Allah adına and ettiler ki, eğer kendilerine bir âyet gelirse, muhakkak ona inanacaklar.. De ki: "Âyetler ancak Allah 'in nezdindedir." O geldiği zaman da onların yine iman etmeyeceklerinin siz farkında değil misiniz?" {En'âm, 109).

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerden, Hz. Peygamberin nübüvvetini tenkit etmeyi gerektiren bir şüpheyi nakletmiştir ki, bu onların, "Bu Kur'ân'ı sen bize, âlimlerden öğrendiğin ve Tevrat'ı ve İncil'i bilen kimselerle mubahese ve müzakerede bulunduğun için getirebildin. Sonra da, işte bu yolla, sûre ve âyetleri bir araya getirdin..." şeklindeki sözleridir. Cenâb-ı Hak bu şüpheye, daha önce geçmiş olduğu gibi, cevap vermiştir. Bu âyet, başka bir şüpheyi daha ihtiva etmektedir ki, bu da onların Hz. Peygamber'e, "Bu Kur'ân, nasıl olursa olsun, kat'î olarak mu'cize cinsinden değildir.. Şayet, ey Muhammed, sen bize kesin ve susturucu bir mu'cize ve apaçık bir delil getirseydin, sana inanırdık..." deyip, bu hususta yemin ederek, yeminlerini te'kîd etme hususunda mübalağa yapmalarıdır.. Kİ, işte bu âyetin maksadı, bu şüpheyi izah etmektir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [178][178]

"Kasem"Tabirinin"Yemin" Manasının Taşınması

Vahidî şöyle demektedir: "Yemine, kasem adı verilmistir. Çünkü yemin, ister müsbet isterse menfi olsun, insanın haber verdiği, bildirdiği haberi te'kid etmek için vaz edilmiştir. Haber, doğru veya yalan olabileceği için, haber veren kimse, doğru tarafını yalan tarafına tercih etmek için, böyle bir yola başvurmaya muhtaç olur. Ki bu yol da, yemin etme yoludur. Yemin etmeye, ancak bu haberi duyduğunda, insanlar, onu tasdik eden veya yalanlayanlar şeklinde kısımlara ayrıldığı zaman ihtiyaç duyulur. Araplar yemin etmeye kasem adını vermişler ve bunu, sîgasıyla ifade ederek "Falanca yemin etti" demişler; bununla da, o kimsenin tercih ettiği yemini te'kid ettiğini ve doğruluğu yemin ve kasem vasıtasıyla seçmiş olduğu kaseme havale ettiğini kastederler. [179][179]

Bu Âyetin Nüzul Sebebi

Alimler bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şu izahı yapmışlardır:

a) Onlar şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer dilersek bizonların tepesine gökten bir âyet indiriveriz de ona boyunları eğili kalır" {Şuarâ, 4) âyeti nazil olunca, müşrikler Allah'a yemin

---

[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/109-110

[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/110

[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/110-111

ederek, eğer kendilerine bir mu'cize gelirse, muhakkak O'na inanacaklarını söylemişlerdi. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuştur."
b) Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî şöyle demiştir: "Müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bize, Musa'nın âsasıyla taşa vurduğunu, böylece de taştan su fışkırdığını;Hz. İsa'nın ölüleri dirilttiğini ve Hz. Salih'in dağdan bir dişi deve çıkardığını söylüyorsun. O halde, seni tasdik edebilmemiz için, sen de bize bir mu'cize getir" demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Neyi arzu ediyorsunuz?" deyince, onlar, "Safa tepesini bizim için altın haline getirmeni istiyoruz dediler ve eğer bunu yaparsa hep birlikte Ona uyacaklarına yemin ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) dua etmek için ayağa kalktı. Derken, Cebrail (a.s) kendisine gelerek, "Eğer istersen bu olur; ama bu olur da, onlar da o zaman seni tasdik etmezlerse, Allah onları toptan imha eder. Eğer onlar kendi hallerine bırakılırlarsa, hiç değilse bir kısmına Allah imana dönüş nasib eder" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "öyleyse ben de mu'cize istemek için duadan vazgeçiyorum. Bari bazıları imana gelseler" dedi. İşte bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi. 180[180]

Var Gûçleriyle Yemin Etmelerinin Manası

Alimler Hak Teâlâ'nın "var güçleriyle yemin ettiler" tabirinın tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır: Kelbî ve Mukâtll, "Bir kimse Allah'a yemin ettiğinde, bu o kimsenin, bütün gücüyle yemin etmesidir" demişlerdir.
Zeccâc ise bu ifadeye, "Onlar, alabildiğine yemin ettiler" manasını vermişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer kendilerine bir mu'cize gelirse..." âyetiyle ne murad edildiği hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak denilmiştir ki: Bu, bize rivayet edildiği üzere Safa dağını altın haline getirmedir. Bunun, Cenâb-ı Hakk'ın "Biz, dediler, sana katiyyen inanmayız. Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın"(Isra, 90) âyetinde zikredilen şeyler olduğu da söylenmiştir. Şu da ileri sürülmüştür: Hz. Peygamber (s.a.s), onlara, peygamberlerini tekzib eden daha önceki ümmetlerin başına, onların köklerinin kazınması azabı geldiğini haber vermiştir. Bunun üzerine müşrikler de, (böyle bir azab varsa) onun aynısını taleb etmişlerdi.
Cenâb-ı Hak, "De ki: "Âyetler, ancak Allah'ın nezdindedir" buyurmuştur. Alimler, bu âyette geçen inde (nezd, kat.., yan) lâfzının tefsiri hususunda birkaç izah yapmışlardır. Binaenaleyh mananın, "Bu gibi âyetleri, mu'cizeleri getirmek, başkasına değil, ancak Allah'a mahsustur..." şeklinde olması muhtemeldir. Çünkü nübüvvetlere delâlet edecek mu'cizelerin şartı Allah (c.c)'dan başka hiç kimsenin, onları meydana getirmeye muktedir olamamasıdır... Yine, burada geçen inde lafzıyla, "Bu gibi mu'cizelerin meydana getirilmesinin, kâfirlerin iman etmeye yönelmelerini gerektirir mi gerektirmez mi hususunu bilme işi, ancak Allah katındadır..." manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu manaya gelen inde lâfzı, "Gaybın anahtarları O'nun yanındadır" (En'âm, 59) âyetindeki gibidir.
Yine bundan muradın, "Bu âyetler, her ne kadar şu anda yok iseler de, ancak ne var ki her ne zaman Allah onları meydana getirmek isterse, ihdas eder, meydana getirir..." şeklinde olması da muhtemeldir. Buna göre bu âyetler (mu'cizeler) Allah katında ve istediği zaman izhâr edeceği şeyler mesabesinde olup, sizin onları taleb etme hususunda istek ve arzuda bulunmanıza gerek yoktur. Bu manaya göre inde lâfzı, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Hiçbir şey (hariç) olmamak üzere, (her şeyin) hazinesi

---

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/111

bizim nezdimizdedir... "(Htcr, 21) âyetinde olduğu gibidir. 181[181]

"Ve Mâ Yuş'irukum" Kavlinin Tefsiri

Daha sonra Allah Teâlâ "...siz farkında değil misiniz?" buyurmuştur. Ebu Ali şöyle demektedir: "Bu ifadenin başında lâfzı, istifham ifade eder. fiilinin faili, fiilin tahtında gizli olan zamiri olup, bu da 'ya râcidir.

Buna göre mana, "Onların imanını size ne bildirir?" şeklinde olur. Binaenaleyh, (ikinci) mef'ul hazfedilmiştir. Mef'ûller ise, çoğu kez hazfedilebilir. Buna göre kelamın takdiri, "size, onların imanını ne bildirir?" şeklindedir. Yani, "Bu mu'cizelerin onlara gelmesi halinde, ne biliyorsunuz, belki onlar yine iman etmeyecekler!..." demektir.

Cenâb-ı Hak, "O geldiği zaman da onların yine iman etmeyeceklerinin..." buyurmuştur. İbn Kesir ve Ebu Amr, müste'nef bir cümle olmak üzere, hemzenin kesresiyle innehâ şeklinde okumuşlardır ki bu, manası vazıh bir okuyuştur. Bu takdire göre cümle, Hak Teâlâ'nın, "Siz farkında değil misiniz?" ifadesinde bitmiş olur. Yani, "onlardan ne sâdır olacağını nereden bileceksiniz?" ifadesinde bitmiş olur. Daha sonraysa Cenâb-ı Hak söze yeniden başlayarak, "Muhakkak ki o âyetler geidiği zaman, onlar iman etmeyeceklerdir..." buyurmuştur. Sîbeveyh şöyle demiştir: "Bu âyetteki elif-nûn maddesinde hemzeyi fetha ile okumayı sordum ye dedim ki: Takdirin, "Onun bunu yapmayacağını nereden biliyorsun?" şeklinde olması niçin caiz olmasın?" Bunun üzerine Halîl, "Bu burada güzel olmaz; çünkü Cenâb-ı Hak, hemzenin fethasıyla demiş olsaydı, bu onlar için bir mazeret olurdu.." demiştir ki, işte Halil'in
görüşü de budur. Bunu, ancak şöyle bir misalle açıklamak mümkündür: Sen bir ziyafet vermek İstesen.. Şehrin en üst düzeydeki yöneticisinin de orada hazır bulunmasını istesen, o da hazır bulunamasa.. Bu durumda sana, "Sen bizzat kendin ona gitseydin, o mutlaka hazır olurdu..." denilir. Sen de, "Ben ona kendim gitseydim, onun bulunacağını nereden biliyorsunuz?" dediğinde, işte o zaman mana, "Ben ona bizzat kendim gitseydim bile, o yine bulunmazdı..." şeklinde oturdu. İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin manası, "Bu âyetler geldiği zaman, onlar iman ederler" şeklinde olur ki, bu da o âyetlerin gelmesini icab ettirir. Ve böylece bu söz, o âyetleri talep etme hususunda, bir mazeret (kapısı) olur. Halbuki âyetin maksadı, onların âyetleri talep etme hususundaki delillerini reddetmektir. İşte Halil'in sözünün açıklaması budur.

Diğer kıraat imamları ise, hemzenin fethasıyla ennehâ şeklinde okumuşlardır, Bu ktraatin tefsiri hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Halil, "Bu âyetin başındaki (belki, muhtemelen) manasındadır.

Çünkü Araplar, "çarşıya gel, bakarsın bizim için bir şeyler
satınalırsın" derler ki, buradaki enneke kelimesi lealleke manasındadır. Belki de Cenâb-ı Hak, bu tabirle "Belki de bu âyetler geldiği zaman, onlar iman etmezler., demek istemiştir" demiştir.

Vahidî, ifadesinin manısında kullanılması, Arapça'da pek çok görülen
bir durumdur. Nitekim şair,

"Ey (sevgili) bana, (eli açık olduğu için), zayıflıktan182[182] ölen bir cömert; ya da, (cimrilik yaptığı halde) ebedîleşmiş bir cimri göster.... Belki ben de, sizin

---

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/111-112

182[182] Kurtubî, VII/64

gördüğünüzü[183] görüyorum..." (Yani, böyle bir şey olmadığını siz de biliyorsunuz, ben de...) demiştir. Başka biriyse, "Siz bizi sıkıştırabileceğinizi mi (zannediyorsunuz?) Belki biz, geniş meydanları veya (kurulmuş) çadırlardan kalan izleri görüyoruz..." demiştir. Adiyy İbn Hatim de, "Ey sevgili, ne bilirsin belki bu günün herhangi bir saatinde, veya yarın sabah gelebilirim" demiştir.

Vahidî de, bu şiirdeki tabirinin manasına geldiğini söylemiştir. Yine bu manada olmak üzere Keşşaf sahibi, Imriu'l-Kays'ın şu beytini de rivayet etmiştir:

"Üzerinden çok haller geçmiş olan harabeler üzerine eğilerek, belki biz, o evlere, o diyarlara ağlıyoruz; tıpkı İbn Hizam'ın ağlamış olduğu gibi,"

Keşşaf sahibi, bu izahı, Ubeyy İbn Ka'b'ın bu âyeti "Belki de bu âyetler onlara geldiğinde, onlar inanmayacaklar..." şeklinde okumasıyla te'kid etmiştir.

b) Bu kıraatte S lafzının zâid kabul edilmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Seni, secde etmekten men eden neydi?" (A'raf, 12) "Kendilerini helak ettiğimiz bir memleket (ahalisinin) dönmesi, hakikaten imkânsızdır..." (Enbiya, 95) âyetlerinde de böyledir. İşte burada da aynı şekildedir. Buna göre kelamın takdiri şöyle olur: "O âyetler geldiği zaman, onların iman edeceklerini nereden biliyorsunuz?.." yani, "O âyetler gelse dahi, onlar iman etmezler..." demektir. Zeccâc şöyle der: "Bu açıktama zayıftır, çünkü manasız olan her şey, bütün durumlarda manasız olur. Kim bu ifadeyi hemzenin kesresiyle innehâ şeklinde okursa, bu kıraate göre, âyette bulunan lâ kelimesi, manasız ve anlamsız olmaz. Binaenaleyh, bu lafzın anlamı olmadığını söylemenin caiz olmayacağı sabit olmuş olur."

Ebu Ali el-Farisî ise, "Bir şeyin, iki takdirden birisine göre anlamsız, diğerine göre de anlamlı olması niçin caiz olmasın?.." demiştir.

Kıraat imamları, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin okunmasında da ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bazı kıraat imamları bu cümleyi yâ "iman etmezler" şeklinde okumuşlardır ki, en açık mana budur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a... and ettiler..." tabiriyle muayyen bazı kimseler murad edilmiştir. Bunun böyle olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetten sonra buyurmuş olduğu, "Eğer hakikaten biz onlara melekleri ind/rseyd/fc... "(En'am, 111) âyetidir. (Halbuki bütün insanlar bu nitelikte değillerdir.) Buna göre mana, "Ey mü'minler, istemiş oldukları mu'cize geldiğinde, ne biliyorsunuz, onlar belki de iman etmeyecekler!..." şeklinde olur. Binaenaleyh, en vazıh mana, bu kıraatta bulunur. Hamza ve İbn Âmir ise bu kelimeyi tâ harfiyle, lâ tü'minûn "iman etmeyeceksiniz" şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş, gaib sığasından hitab sîigasına geçmek içindir. Tu'minûn ifa-desmdekı muhataplarla murad edilen, Allah'ın, iman etmeyeceklerini haber verdiği yemin eden o gaıb kimselerdir. Mücahid ve İbn Zeyd, HakTeâlâ'nın ifadesindeki hitabın, yemin eden kâfirlere ait olduğu kanaatindedirler. Mücâhid, ananın, "O âyetler geldiği zaman, iman edeceğinizi nereden biliyorsunuz?" şeklinde okluğunu söylemiştir ki bu da, tâ ile şeklinde okuyanların kıraatindeki anlamı kuvvetlendirir. İlk açıklamamıza göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "farkında değil misiniz?" ifadesinde hitab, yemin eden kâfirleredir. İkinci açıklamaya göreyse bu ifadedeki hitab, mü'minleredir. Bu böyledir, zira o mü'minler. müşriklerin iman etmeleri «pn bu mu'cizenin gelmesini temenni etmişlerdir. Bu da uygun bir izah şeklidir. Buna göre sanki mü'minlere, "siz bunu istiyorsunuz, ama onların iman edeceklerini nereden bileceksiniz?" denilmek istenmiştir. [184]

---

[183] Kurtubî, VII/64

[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/112-115

Dördüncü Mesele

Sözün neticesi şudur: Kâfirler, Hz. Peygamber'den çok kuvvetli ve aşikâr mu'cizeler istemişler ve o mu'cizelerin
meydana gelmesi halinde iman edeceklerine yemin etmişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Onlar her ne kadar buna yemin etseler tate. ancak ne var ki ben, bu mu'cizelerin zuhur etmesi halinde de onların iman et-meyeceklerini biliyorum!" şeklinde beyanda bulunmuştur. Durum böyle olunca, Allah'ın hikmeti onların bu isteklerini kabul etmemeyi dilemiştir. 185[185]

Mu'tezile'nin Bu Âyeti Te'vili

Cübbaî ve Kâdî şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Mu'tezile görüşünün üstünlüğüyle ilgili pekçok hükme delâlet eder:
Birinci hüküm: Bu âyet, şayet Cenâb-ı Hakk'ın malumatı çerçevesinde mevcut olduğunda iman edecekleri bir lütuf bulunsaydı, Allah'ın kesinlikle o lütfü yerine getireceğine delâlet eder. Çünkü O'nun bunu yapmaması caiz olsaydı, bu cevabın bir faydası olmazdı. Zira Cenâb-ı Hak, ister iman etsinler isterse iman etmesinler, onların arzularına icabet etmediği zaman, icabet etmemenin, onların Allah katında -^an etmeyeceklerine bağlanması, doğru ve muntazam bir şey olmazdı. Binaenaleyh bu âyet, Allah Teâlâ'ntn, kudreti dahilinde olan bütün lütuf ve hikmetleri yapmasının, O'na vacib olduğuna delâlet eder.
İkinci hüküm: Bu söz, ancak mû'cizeleri izhar etmenin, onları iman etmeye sevketmede bir tesiri bulunduğu zaman doğru ve yerinde olur. Cebriyye'nin görüşüne göre bu bâtıldır. Çünkü onlara göre iman, ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir. Ama, Cenâb-t Hak imanı yaratmadığı zaman, iman meydana gelmez. Binaenaleyh, lütuf fiillerinin mükellefi tâatlara yönlendirmede bir tesiri bulunmaz.
Ben derim ki, Kâdî'nin söylediği bu söz, gerekli değildir. Birinci görüşüne gelince: Kâfirler, "Ey Muhammed, eğer bize bir mu'cize getirseydin, biz sana iman ederdik..." demişlerdir. Bu söz, gerçekte şu iki mukaddimeyi kapsamaktadır:
a) Sen bu mu'cizeleri getirseydin, sana inanırdık..
b) Her ne zaman durum böyle olursa, senin bize mu'cize getirmen vacibtir. Allah Teâlâ, onları birinci mukaddimedeki sözleri hususunda yalanlamış ve onlara o mu'cizeleri getirse dahi, iman etmeyeceklerini beyan buyurmuştur. Allah Teâlâ, ikinci mukaddimeye hiç değinmemiştir, ama o, gerçekte vardır, devam etmektedir.
Buna göre bir kimse şöyle diyebilir: "Farzedelim ki onlar, o mu'cizeler izhar edildiğinde iman etmeyecek olsunlar.. O halde, Allah'ın o mu'cizeleri izhar etmesi niçin vacib olmasın?" Meğer ki, bu bahisten önce, lütfetmenin Allah'a farz olduğu sabit olmuş olsun, işte o takdirde, bu matlub, bu âyetten hasıl olur. Ancak ne var ki Kâdî lütfün vücubiyyetine bu âyeti delil getirmiştir. İşte bu sebeple onun sözünün zayıf olduğu sabit olmuştur.
İkinci görüşüne gelince, ki bu O'nun, "Her şey Allah'ın yaratmasıyla olduğu zaman, bu lütuf fiillerinin o şeyde bir tesiri olmaz" şeklindeki görüşüydü. Biz deriz ki: Bir işin meydana gelmesinde müessir olan, sebep ile kulun kudretinin toplamıdır. Bu lütuf

---

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/115

fiilinin bulunduğunu bilmek ise, sebebin cüzlerinden birisidir. İşte böylece lütuf fiilinin, bir işin meydana gelmesinde bir tesiri olmuş olur. [186][186]

"Onlar, daha önce indirilen âyetlere iman etmedikleri gibi (bundan sonra da iman etmeyeceklerdir). Biz, onların gönüllerini ue gözlerini çevirmiş, kendilerini azgınlıkları, taşkınlıkları içinde serseri ue şaşırmış olduktan halde terketmiş bulunuyoruz" (En'âm, 110).

Bu da, "küfür ve iman, Allah'ın kaza ve kaderiyledir" şeklindeki görüşümüze delâlet eden âyetlerden birisidir. Taklîb ve kalb kelimeleri aynı manaya gelip, bir şeyi bulunduğu halden başka bir hale çevirmektir. Buna göre, gönüllerin ve gözlerin çevirilmesinin manası şudur: "Onlara, istedikleri cinsten kesin mu'cizeler gelip, bu mu'cizelerin Hz. Peygamberin doğruluğuna nasıl delâlet ettiğini bilseler dahi, Allah, onların gönüllerini ve gözlerini, bu doğru olan husustan çevirdiğinde, onlar küfürleri içende kalakalır ve o âyetlerden istifade edemezler. Halbuki bu âyetin maksadı, birinci âyette zikretmiş olduğumuz, "O ezici mu'cizeterin onlara gelmesi halinde dahi, onların o mu'cizelere kesinlikle iman etmeyeceklerini ve, o mu'cizelertn izhar edilmesinden yararlanamayacakları..." şeklindeki açıklamayı iyice açıklayıp ortaya koymaktır.

Cübbaî buna şu şekilde cevap vermiştir: "Bundan maksad madem ki onlar dünyada iken ilk defa bu âyetlere iman etmediler. İşte bundan dolayı onlara azab edelim diye, cehennemde, onların gönüllerini ve gözlerini, ateşin alevine ve korlarına karşı döndürürüz..." şeklindedir."

Ka'bî de, yine buna şu şekilde cevap vermiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz onların gönüllerini ve gözlerini çeviririz..." buyruğundan murad, "Biz, onlara, küfür sebebiyle kendilerini iman noktasının dışında bırakmış olmaları sebebiyle, mü'minlere ettiğimiz lütufları yapmayız..." manasıdır. Kâ'dî de, bundan murad, "Onların gönüllerini ve gözlerini, daha önce izhâr edilmiş mu'cizelerden çevirir, döndürürüz. Binaenaleyh, sen onların, ilk önce iman etmedikleri gibi, sonradan da bu mu'cizelere iman ettiklerini göremezsin..." şeklindedir" diyerek cevap vermiştir.. [187][187]

Mu'tezile İle Tartışma Hakkında Razî'nin Önemli Bir Notu

Bil ki bütün bu açıklamalar, son derece zayıftır. Bizi, hiç kimse ayıplayarak, "siz her yerde, aynen bu izahtan yapıyorsunuz.." diyemez. Çünkü biz diyoruz ki, şu Mu'tezile yok mu: Onların, ceza ile ilgili âyetlerin tevilleri hususunda, muayyen ve belli bazı açıklamaları bulunmaktadır. Binaenaleyh, onlar bu açıklamalarını her âyette tekrarlayıp duruyorlar. Biz de bunların cevabını her âyette tekrar ediyor ve diyoruz ki: Bİ2, asıl olan kudretin, her iki zıdda, her iki tarafa eşit bir şekilde elverişli ve uygun olduğunu; o kudrete müreccih bir sebeb eklenmediği zaman bir üstünlüğün meydana gelmesinin imkânsız olduğunu; ama birşeyin yapılma veya yapılmama tarafına müreccih bir sebep eklendiğinde, o tarafın üstün geleceğinin ortaya çıktığını, bu sebebin ise, teselsüle son vermek için, sadece Allah tarafından olduğunu beyan etmiştik ki işte Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Mü'minin kalbi, Rahman Allah'ın parmaklanndan ikisi arasındadır.

O, kalbi dilediği gibi çevirir "[188][188] hadis-i şerifi ile de murad edilen de budur. Binaenaleyh insanın kalbi, bir şeyi yapmaya ve yapmamaya çağıran sebepler arasında bulunmaktadır. Eğer kalbte o şeyi yapmaya çağıran sebep hasıl olursa, yapma tarafı üstün gelir; yok eğer yapmamaya çağıran sebep hasıl olursa, yapmama tarafı üstün gelir. Bu iki sebep, ancak Allah Teâlâ'nın var etmesi, yaratması ve oldurması ile hasıl olduğu için, bunlara "Rahman'ın iki parmağı" denilmiştir. Bu mecazî ifadenin güzel ve yerinde oluşunun sebebi şudur: İnsan, iki parmağı arasında bulunan şey üzerinde, tam kudret sahibi olur. Binaenaleyh dilerse onu tutar, dilerse düşürür. Burada da böyledir: İnsanın kalbi bu iki sebep arasında bulunmaktadır ve bu iki sebep Allah Teâlâ'nın yaratması ile meydana gelir. Kalb de bu iki sebebe âmâde (tamamen bağlt)dır. İşte bundan dolayı, hadis-i şerifteki mecaz yerinde ve güzel olmuştur. Hz.Peygamber (s.a.s) "Ey kalbleri ve gözleri çeviren (Allah'ım), kalbimi dinin üzere sabit kıt" 189[189]diye dua ederdi. Buradaki, "Katbleri çeviren" tabirinden maksad şudur: Allah Teâlâ, hiç şüphe yok ki kalbi bazan hayrı yapma tarafından şerri yapma tarafına ve sebebine bazan da bunun aksine çevirir.

---

[186][186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/115-116

[187][187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/116-117

[188][188] Müslim, Kader, 17(4/2045); İbn Mace, Duâ, 2 (2/1260) benzeri hadis.

Bu kaideyi anladığın zaman, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz onların gönüllerini ve gözlerini çevirmişiz" ifadesi, her fıtratı selim ve aklı düzgün insanın doğruluğuna şahidlik ettiği bu açık ve seçik manaya hamledilir. Binaenaleyh onların yaptıkları nahoş izahlara kesinlikle gerek yoktur. 190[190]

Kalb İle İşlerimiz Arasındaki İlişki

Allah Teâlâ bu âyette, "kalbleri çevirmeyi", "gözleri çevirme"den önce zikretmiştir. Çünkü bir işin yapılmasına veya yapılmamasına sebep olan niyetlerin yeri, kalbtir. Kalbte bir şeyin yapılması hususunda bir sebep meydana geldiğinde, göz ister istemez ona döner. Yine kalbte, bir şeyin yapılmaması hususunda bir sebep meydana geldiğinde, göz o şeyden döner, zahiren o şeyi görse bile, bu görme işi matlub olan birtakım faydalara vâkıf olmanın sebebi olamaz. Hak Teâlâ'nın, "İçlerinden sana kulak verip de dinleyenler vardır. Halbuki biz, onu iyice anlayabilmelerine manî olmak için kalplerinin üzerine perdeler, kulaklannın içine de ağırlık koyduk" (En'âm, 25) âyeti ile anlatılan da budur. Binaenaleyh fiillerin kaynağı kalb olup, göz ite kulak kalbin iki vasıtası ve âleti olduğu için, bu iki vasıta, kalbin hallerine tabî olurlar. İşte bundan ötürü, âyette önce kalpler (gönüller)in çevrilmesinden bahsedilmiş, sonra buna gözlerin çevrilmesi eklenmiştir. Başka bir âyette de, önce kalbin perdelenmesinden bahsedilmiş, bunun peşisıra gözün çevrilmesi zikredilmiştir. Binaenaleyh Kur'ân-ı Kerim'in lafzının tıpatıp uyduğu, kuvvetli ve akti delil bu olduğuna göre, buna rağmen âyetin lafzını Mu'tezile'nin zikrettiği, zorlama ile elde edilen manalara hamletmek nasıl olur da makbul olur? Biz o zayıf açıklamalara karşı söylenebilecek şeylere dönüyor ve diyoruz ki:"Cübbâî'nin ileri sürdüğü şey, kabul edilemez. Çünkü Hak Teâlâ, "Biz onların gönüllerini ve gözlerini çevirmişiz" buyurmuş, sonra da buna atfederek, "ve kendilerini azgınlıktan taşkınlıkları içinde serseri ve şaşırmış vaziyette bırakmışız" demiştir. Şüphe yok ki âyetteki, "kendilerini, bırakmışız..." buyruğu, dünyada gerçekleşmiştir. Bundan dolayı eğer, "Biz onların gönüllerini ve gözlerini çevirmişiz" ifadesinin manasının, ancak âhirette tahakkuk edeceğini söylersek, bu, Allah'ın kelamı Kur'ân-ı Kerim'in nazmı için bir eksiklik ve kötülük olur. Çünkü bu durumda hiç gerek yok iken, sonra söylenmesi gereken önce, önce söylenmesi gereken de sonra

---

189[189] Müslim, Kader, 17 (4/2045); Ibn Mace, Duâ, 2 (2/1260).

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/117-118

söylenmiş olur."

Ka'bînin ileri sürdüğü izaha gelince bu da zayıftır. Çünkü kâfir olan, kâfir olması sebebiyle , o ilahî lutuflardan ve faydalardan mahrumiyete müslehak olmuştur. Binaenaleyh kâfir kendi kendisini bu mahrumiyete ve ilahî yardımın kesilmesi haline düşürmüştür. Bundan dolayı âyetinde"kafirierin sebep olduğu bu işin Allah'a izafe edildiğini" söylemek nasıl uygun ve yerinde olabilir? Kâdî'nin yaptığı ikinci izah da, doğrudan uzaktır. Çünkü âyetteki, "Biz onların gönüllerini ve gözlerini çevirmişiz" buyruğundan maksad kalbi bir halden başka bir hale çevirmek ve bir sıfattan, diğer bir sıfata geçirmektir. Halbuki Kâ'dî'nin izahına göre durum böyle olmamaktadır. Aksine, ona göre, kalb aynı halini sürdürmekte, ama Cenâb-ı Allah, bu çevirmeyi ve değiştirmeyi, deliller üzerinde yapmaktadır. Binaenaleyh Mu'tezlle'nin yaptığı bütün izahların yanlış ve fasit olduğu sabit olur.

Cenâb-ı Allah'ın, "Daha önce ona iman etmedikleri gibi..." ifadesi hakkında, Vahidî şu iki izahın yapıldığını söylemiştir:

1) Bu ifadenin başındaki kâf harf-i cerri, mahzûf bir kelimeye dahildir. Bunun takdiri, "Ayın bölünmesi ve benzeri mu'cizeler gibi, onlar kendilerine ilk olarak gelen mu'cizelere iman etmedikleri gibi, bu âyet ve mu'cizelere de iman etmeyecekler" şeklindedir. Bu, "onlar daha önce o âyet ve mu'cizelere iman etmedikleri gibi şimdi de iman etmezler" demektir. Âyetteki "bihi" (ona) zamirine gelince, bunun Kur'ân veya Hz. Muhammed, veyahut da müşriklerin Hz. Muhammed (s.a.s)'den göstermesini istedikleri mu'cizeler manasında olması caizdir.

2) Bazı alimler, "Bu ifadenin başındaki kâf, "ceza" manasınadır. Buna göre mana, "biz onların gönüllerini ve gözlerini, daha önce ona iman etmemelerine bir ceza olarak çevirmişiz, yani ontar ona daha önce iman etmedikleri için, şimdi de biz, ikinci sefer de, onların gönüllerini ve gözlerini (imandan) çeviriyoruz" şeklindedir" demişlerdir. Bu izaha göre âyette ne bir hazif vardır ve ne de bir mahzûfu takdir etme (belirleme) ihtiyacı vardır.

Âyetteki 'Kendilerini azgınlıkları, taşkınlıkları içinde serseri ve şaşırmış vaziyette bırakmışız" buyruğuna gelince; Cübbâî şöyle der: "Âyetteki "bırakmışız" kelimesi "biz onlar ile, onların tercihleri arasına girmeyiz. Onları helak etmek ve benzeri şeyleri araya sokmak suretiyle, onları bundan alıkoymayız. Ancak onlara zaman tanırız. Eğer azgınlıklarında ısrar ve devam ederlerse, bu onların kendileri tarafından işlenmiş bir şey olur. Bu ise, onların aleyhine delilin kuvvetlenmesini gerektirir" demektir. Bizim (ehl-i sünnet) alimlerimiz ise, bunun manasının, "biz, onların kalplerini haktan bâtıla çeviririz ve onları, o tuğyanları, sapıklık ve şaşkınlıkları içerisinde terkederiz" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Birisi Cübbâ'î'ye şöyle diyebilir: "Sen, alemin ilahının (Allah'ın), kullan için ancak hayrı ve rahmeti murad ettiğini söylüyordun. Öyle ise Allah niçin bu zavallıyı kendi haline bıraktı ve o da azgınlığı, taşkınlığı içinde şaşırıp kaldı; niçin onu, kuvvet kullanarak ve zorla bu durumdan kurtarmadı?" Bu hususta söylenebilecek son söz şudur: Eğer Allah Teâlâ, onu buna zorlasaydı, o kul bir mükâfaata müstehak olmazdı, ve sadece bu mükâfaatı kaçırmış olurdu. Ama ebedî cezadan da kurtulmuş olurdu. Fakat Allah Teâlâ onu, bu hâl üzere öleceğini bildiği halde, bu şaşkınlık üzere bırakır ise, ne mükâfaat elde eder, ne de ebedî azaptan kurtulmuş olur. Binaenaleyh Allah'ın o insanda imanı zorla yaratması halinde, söz konusu olan zarar bir olup, bu da âhiret mükâfaatını kaçırmadır. Ama, Allah Teâlâ'nın, o kimseyi ölünceye kadar, şaşkınlığı ve azgınlığı içinde bırakması halinde söz konusu olacak zarar ise hem mükâfaat elde edememe, hem de çok şiddetli bir cezaya müstehak olmadır. Halbuki kullarını görüp gözeten, onlara iyilikte bulunan, onlara karşı rahîm olan zât-ı ilâhinin, onlara daha faydalf ve daha az zararlı tarafı tercih etmesi gerekir. Binaenaleyh Allah'ın, kâfirleri o şaşkınlıkları ve azgınlıkları içerisinde bırakmasından, onların hakkında en iyi ve elverişli olanı takdir etmesinin vacib olduğu iddiasını cerhettiğini anlamış oluyoruz. 191[191]

"Eğer hakikaten biz onlara melekten indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı ue herşeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe, onlar yine de iman etmezlerdi. Fakat onların çoğu (bunu) bilmezler" {En'âm, 111)

Bil ki Allah Teâlâ, daha önce "O âyet geldiği zaman da onların yine iman etmiyeceklerinin siz farkında değil misiniz?" (En'âm, 109) buyruğu ile, özet olarak bahsettiği şeyin tafsilatını bu âyette açfklamış ve böylece de, eğer o kâfirlere, meleklerin indirilmesi, ölülerin diriltilip, kendileri ile konuşması gibi, istedikleri mu'cizeleri verecek olsa, hatta, buna herşeyi onlara karşı şahidler olmak üzere toplamak suretiyle, istemeyi düşünemedikleri şeyleri de katsa, Allah dilemedikçe onların yine de iman etmeyeceklerini beyan etmiştir.

Âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 192[192]

Âyetin Nüzul Sebebi

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Kur'ân-ı Kerim ile en çok istihza edenler beş kişi idiler: el-Velid b. el-Mugîre el-Mahzûmî, el-Âs b. Vâil es-Sehmî, el-Esved b. Abd-İ Yeğûs ez-Zühri, el-Esved b. el-Muttalib ve el-Hars b. Hanzala. Sonra bunlar, Mekkeli bazı kimselerle birlikte Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, "Bize, senin Resûlullah olduğuna şahidlik edecek melekleri göster; veya bizim için ölülerimizden bazılarını dirilt de onlara, söylediğin şeylerin hak mı, bâtıl mı olduğunu soralım. Yahut da kefil olarak, yani iddia ettiğin şeye şahid olarak Allah'ı ve melekleri getir" dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu! Biz defalarca şunu anlattık: Müfessirler bu surenin bir defada nazil olduğu hususunda ittifak edince, "Bu âyet, falanca hâdise hakkında nazil, oldu!" demek, çok müşkil bir mesele olur. Ama bizim açıkladığımız izah şekline gelince, ki bu da, bundan maksad, onların bir kısmının "şayet kendilerine bir âyet gelirse Hz. Muhammed'e iman edecekleri hususunda var güçleriyle yemin etmiş oldukları" şeklindeki sözlerine cevap olmasıdır. İşte Allah Teâlâ bu sözü, onların yalan söylediklerini, gelmiş olan âyetlerden sonra başka âyetler göndermede bir fayda bulunmadığını, aksine doğruyu yalandan ayırmak için, mutlaka tek bir mu'cizenin dahi kafi geleceğini, ama bundan fazlasını istemenin ise sırf bir tahakküm ve işi yokuşa sürme ve ihtiyaç duyulmayan bir şey olduğunu; aksi halde onların, ikinci mucizenin izharından sonra üçüncüsünü, üçüncüden sonra dördüncüsünü... isteyebileceklerini, delilin ve durumun, bir noktada karar kılıp son bulmaması gerekeceğini, bunun ise, nübüvvet kapılarının kapanmasını icab ettireceğini beyan etmek için zikretmiştir. 193[193]

Farklı Kıraatler ve Manaları

Nâfi ile İbn Âmir burada kubula, Kehf sûresinde ise (Kehf, 55) kafin kesresi ba'nın

---

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/118-120

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/120

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/121

fethası ile kıbela tarzında okudular. Âsim, Hamza ve Kisaî her iki harfi her iki sûrede zamme ile, yani kubula şeklinde okudular. İbn Kesîr ile Ebu Amr ise hem burada, hem de Kehf sûresinde kesre ile kıbela şeklinde okumuşlardır. Vahidî şöyle der: "Ebu Zeyd, "Arapça'da "Falancayla yüzyüze geldim" tabirinde masdarın
mezkûr çeşitlerde gelip hepsi de aynı manayı ifade eder" demiştir. Vahidî sözünü şöyle sürdürür: "Ebu Zeyd'in görüşüne göre, her ne kadar iki lafız farklı olsa dahi, her iki kıraatte de mana aynıdır." Bazı alimler, bu iki lafız (okuyuş) arasında mana bakımından fark bulunduğunu kabul ederek şöyle demişlerdir: "Bu kelimeyi, kafin kesresi, bâ'nın da fethasıyla kıbela şeklinde okuyanlara gelince,Ebu Ubey-de, Ferrâ ve Zeccâc, bunun manasının iyânen (aşikâr bir biçimde, ayan beyân) şeklinde olduğunu, nitekim "Bizzat, ayan beyân olarak, yüzyüze onunla
karşılaştım" denildiğini söylemişlerdir. Ebu Zerr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Adem (a.s) peygamber miydi?" dedim. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Evet, o, Allah'ın kendisiyle ayan beyan konuşmuş olduğu bir peygamber idi"194[194] buyurdu. Ama, kubula şeklindeki kıraate gelince, bunun şu üç izahı yapılmıştır:

a) Bu kelimenin, kendisiyle kefil ve şahid manası kastedilen kabîl kelimesinin çoğulu olmasıdır. Nitekim, denilir ki, "O adama kefil, şahid oldum" demektir. Buna göre mana, "Her şey, onlara karşı bir araya gelse ve Hz. Pey-gamber'in söylediği şeyin doğruluğuna kefil ve şahid olsalar, onlar yine inanmazlar..." şeklinde olur. Bu manaya göre o i'caz noktası şudur: Hasredilen bu şeyler arasında konuşan varlıklar bulunduğu gibi, konuşmayanlar da bulunmaktadır. Binaenaleyh, Allah Teâlâ bu varlıkların hepsini konuşturup, bunların hepsi de bu şeha-det ve kefilliği kabul etme hususunda mutabık olduklarında, işte bu en büyük mu'cizelerden olur.

b) Bu kelimenin, sınıf ve tür, çeşit manasında olan kabîl kelimesinin çoğulu olmasıdır. Buna göre mana, "Biz onlara karşı, çeşit çeşit her şeyi bir araya getirsey-dik..." şeklinde olur. Bu manaya göre de i'caz noktası, onların ölümlerinden sonra tekrar bir araya gelip toplanmaları, sonra da farklı karakterlerde olmalarına rağmen aynı yerde bir araya gelebilmiş olmalarıdır.

c) Bu kelimenin Ebu Zeyd'in de tefsir ettiği gibi, "yüzyüze, karşı karşıya" manasına gelen, kıbela manasında olmasıdır. "Allah dilemedikçe, onlar yine de iman etmezlerdi" buyruğuna gelince, bu hususta iki mesele bulunmaktadır: 195[195]

Allah'ın İradesi Hakkında Farklı Yorumlar

Âyetten şu kastedilmiştir: "Şayet Cenâb-ı Hak, iman etmelerini dilediği kimseler hariç, o kâfirlere, hayret
verici ve şaşırtıcı bütün mu'cizeleri izhar etmiş olsaydı bile, onlar yine de iman etmezlerdi." Alimlerimiz şöyle
demişlerdir. Onlar iman etmediklerine göre, (onların iman etmemeleri) delili, Allah Teâlâ'nın, onların iman etmelerini dilemediğine delâlet eder. İşte bu delil, bu mesele hakkında bir nasstır. Mu'tezile ise şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, bütün kâfirlerin iman etmelerini istemiştir."

Cübbaî bu mesele hakkında, kendilerine mahsus olan şu meşhur açıklamaları yapmıştır:

a) Allah'ın onlara iman etmelerini emretmemiş olması halinde, iman etmeleri onlara

---

194[194] Müsned, 5/265-266

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/121-122

vacib olmadığı gibi; aynı şekilde iman etmelerini de dilememiş olsaydı, yine iman etmeleri onlara vacib olmazdı.

b) Şayet Allah kâfirin küfrünü dilemiş olsaydı, kâfir, küfür fiili ile Allah'a itaat etmiş olurdu. Çünkü tâatın, istenileni yapmaktan başka bir manası yoktur.

c) Şayet Allah'ın kâfirin küfrünü dilemesi caiz olsaydı, O'nun küfrü emretmesi de caiz olurdu.

d) Şayet Cenâb-t Hakk'ın, kâfirlerin küfrünü dilemesi caiz olsaydı, o zaman O'nun bize, bizim o kâfirlerden küfürlerini istememizi de emretmesi caiz olurdu..

Mu'tezile, " İşte bu delillerle, Allah Teâlâ'nın, onlardan sadece iman etmelerini dilediği sabit olur. Halbuki, bu âyetin zahiri, Allah'ın onların iman etmelerini dilememiş olmasını iktiza etmektedir. Halbuki deliller arasında bir çelişkinin bulunması imkânsızdır. Binaenaleyh, bu delillerin arasını uzlaştırmak gerekir. Bunun yolu ise, "Allah Teâlâ, herkesten, ihtiyar ve tercih ederek yapacakları imanı dilemiş ama O, onlardan, zoraki ve cebren meydana gelebilecek bir imanı murad etmemiştir" dememizdir. İşte bu yol ile, bu müşkil ortadan kalkar" demiştir.

Bil ki bu söz şu bakımlardan da zayıftır:

a) Onların, "ihtiyarî iman" diye adlandırdıkları bu iman ile onlar, "kulun kudreti, iman ve küfre eşit bir biçimde müsait ve elverişlidir. Sonra o kudretten, bir müreccih sebep ve bir mümeyyiz irade bulunmadan, küfür değil de iman sudur etmiştir" şeklinde bir mana kastediyorlarsa, işte bu, bir müreccih bulunmadan "mümkin" olanın iki tarafından birinin diğerine üstün geldiğini söylemek olur ki, bu imkânsızdır. Yine bunun genelde makûl olduğu kabul edilse bile, bu iman yine de kul cihetinden hasıl olamaz, aksine bu, asla bir sebep ve bir müessir bulunmadan meydana gelen bir şey olmuş otur. Çünkü burada mevcut olan, sadece kulun kudretidir. Bu kudret ise, iki zıdda nisbetle de eşittir. Bu kadarcık kudret ile de, "mümkin" olanın iki tarafından biri diğerinin aleyhine olarak galip gelemez. Sonra "mümkin"in iki tarafından birisi, eğer kendi kendine meydana gelmişse bu, kuldan sudur eden bir şey olmaz, aksine bu, asla bir sebep bulunmaksızın bir meydana geliş olur ki, bu da fiil ve fail; tesir ve müessir hakkındaki bilgileri altüst eder ki, bunu da hiç bir akıllı (insan) söylemez.

Yahut da, onların "ihtiyarî iman" diye adlandırdıkları iman şu olur: Kulun kudreti, her ne kadar iki zıdda da elverişli ise de, bu kudret ancak imana sevkeden bir sebebin kendisine refakat etmesi halinde, imanın sudur ettiği kaynak olur. Bu ise, imanın kaynağının, kutun kudreti + (artı) sebep olduğuna hükmetmek olur. İşte bu yekûn, iman etmeyi gerektirir. Bu da, alimlerin "cebr" diye isimlendirmiş oldukları şeyin aynısı olur ki, siz Mu'tezile ise bunu kabul etmemektesiniz... O halde, onların "ihtiyarî iman" diye adlandırdıkları o şeyden, makul ve anlaşılır bir anlam çıkmadığı kesinleşmiş olur. Böylece umarım ki sen, bu açıklamanın son derece sağlam olduğunu anlamışsındır.

b) Kabul edelim ki, ihtiyari iman, Allah'ın tekviniyle meydana gelen imandan farklı olsun. Ancak ne var ki biz, Cenâb-ı Hakk'tn, "Eğer hakikaten biz onlara melekleri, şunları suntan... indirmiş olsaydık bile, onlar iman etmezlerdi..." şeklindeki buyruğunun manası, sayılan bu şeylerin zuhur etmesi halinde, onlar, ihtiyari tarzda iman etmezlerdi" demektir. Bunun delili şudur ki: Bu şeylerin bulunması halinde, onlar icbarî bir tarzda da iman edebilirlerdi. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar yine de iman etmezlerdi" buyruğundan muradın, "onlar ihtiyarî ve iradî olarak iman etmezler" şeklinde olduğu sabit olur. Daha sonra Cenâb-ı Allah bu iman etmemeden istisna yaparak, "Allah dilemedikçe..." buyurmuştur. Müstesnâ'nın, müstesna minh (kendinden istisna yapılandın cinsinden olması gerekir. Halbuki mecburen ve zoraki olarak meydana gelen iman, ihtiyarî olan imanın cinsinden değildir. Böylece, "Allah dilemedikçe..." kaydı ile mecburî ve ızdtrarî imanın murad edilmiş olduğunun söylenemeyeceği, aksine bundan muradın ihtiyarî iman olması gerektiği sabit olmuş olur. İşte bu durumda da, bizim alimlerimizin delilinin kuvvetli olduğu anlaşılır; bu delile karşı Mutezile'nin öne sürdüğü sualler de tamamen sakıt olur. 196[196]

İkinci Mesele

Cübbaî şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ'nın, "Allah dilemedikçe..." ifadesi, O'nun meşietinin hadis olduğuna delâlet eder. Çünkü, şayet o meşîet kadîm olsaydı, böyle denilmesi caiz olmazdı. Nitekim, Zeyd, Basra'ya, ancak Allah'ı tevhîd edip birlemek için gitmiştir" denilemez. Bunun izahı şudur: "Biz, "Allah'ın dilemesi durumu müstesna, bu şekilde olmaz" dediğimizde, bu ifade, neticenin meydana gelişinin, meşîetin var olmastna bağlanmış olmasını iktizâ eder. Binaenaleyh, şayet meşîet kadîm olsaydı, şart da kadîm olur, şartın bulunmasından da meşrutun bulunması gerekirdi. Bu sebeple de, cezâ'nın (neticenin) kadîm olması gerekirdi. Halbuki duyularımız, "ceza" (şarta bağlı olan fiil)'in muhdes olduğunu gösterir. Binaenaleyh şartın hadis olması gerekir. Şart, Cenâb-ı Hakk'ın meşîeti olunca, o zaman Allah'ın meşîetinin de hadis olduğuna hükmetmek gerekir. İşte bu sözün izahı bundan ibarettir."

Cevap: Meşîetullâh, her ne kadar kadîm ise de, ancak ne var ki o meşîetin, şu anda meydana gelen bir şeyin meydana gelmesine taalluk etmesi, hadis (sonradan meydana gelen) bir "nisbet"tir. İşte bu sözün doğruluğu için, bu kadar izah yeterlidir.

Cenâb-ı Allah, daha sonra, âyeti "Fakat onlann çoğu bilmezler" buyurarak bitirmiştir. Alimlerimiz bu ifadeden muradın, "onlar her şeyin Allah'dan olduğunu, O'nun kaza ve kaderiyle meydana geldiğini bilemezler" manası olduğunu söylemişlerdir. Mu'tezİle ise bundan muradın, "Onlar, istemiş oldukları âyetler ve teklif etmiş oldukları o mu'cizeler zuhur ettiğinde, kâfir olarak kalmaya devam edeceklerini bilemezler. Oysa ki onların çoğu, bunu (iman edeceklerini) zannediyorlardı." 197[197]

"Bİz, (sana yaptığımız gibi) her peygambere de insan ve cin şeytanlarını böylece düşman yaptık. Onlardan kimi kimine, aldatmak için, yaldızlı birtakım söz(ler ve vesveseler) telkin eder. Eğer Rabbin diteseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları, düzmekte oldukları yalanlarıyla (başbaşa) bırak" (En'âm, 112).

Âyetle ügili birkaç mesele vardır: 198[198]

Âyetteki Benzetmenin İzahı

Allah Teâlâ'nın "ve kezâlike" ifadesi, bir şeye bina olunmuştur. Bu şeyin ne olduğunu belirleme hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Biz her ümmetin yaptıklarını öylece hoş gösterdik" (En'âm, 108) âyetine dayandırılmıştır. Bu, "Biz bunu yaptığımız gibi her peygambere de insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık" demektir.

b) Bunun manası, "Senden önceki peygamberlere {birtakım kâfirleri) düşman kıldığımız gibi, sana da (onları) düşman kıldık" şeklindedir. Binaenaleyh âyetteki

---

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/122-124

197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/124

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/125

"böylece" ifadesi, daha önce bahsedilen şeye atfedilmiştir. Çünkü daha önce bahsedilen şey, Allah Teâlâ'nın, peygamberlerine düşmanlar kılmasıdır. 199[199]

Allah'ın, Kâfirleri Din Düşmanı Kılması Meselesi

Âyetteki "Biz, (sana yaptığımız gibi) her peygambere de böylece düşman yaptık" ifadesinin zahiri, onları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düş- man kılan zâtın, Allah'ın kendisi olduğunu göstermektedir. O düşmanlığın, bir günah ve küfür olduğunda şüphe yoktur. İşte bu da, hayrın ve şerrin, taatın ve günahın, imanın ve küfrün yaratıcısının Allah Teâlâ'nın olmasını gerektirir.

Cübbaî bizim bu görüşümüze şöyle cevap vermiştir: "Âyetteki, "düşman yaptık" ifadesi, "düşman olduklarını açıkladık, düşman olduklarına hükmettik" ma-nasındadır. Çünkü bir kimse bir başkasının kâfir olduğuna hükmettiğinde, "O, onu tekfir etti" denilir. Yine bir insan, birisinin âdil olduğunu söylediği zaman denilir. İşte burada da böyledir. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, o insan ve cin şeytanlarının, kendisi için düşman olduklarını beyan edince, böylece o, onları peygamberinin düşmanı kılmıştır." Ebu Bekir el-Esamm da bu görüşümüze şöyle cevap vermiştir: "Aflah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bütün aleme peygamber olarak gönderip, O'na o mu'cizeyi verince, o cin ve insan şeytanları ona haset ettiler. Bu hased de çok kuvvetli bir düşmanlığa sebep oldu. İşte bundan ötürü, Allah Teâlâ onları, ona (s.a.s) düşman kıldığını söylemiştir. Bunun bir benzeri de Mütenebbfnin şu sözüdür: "Sen, onları bana hased eden kimseler haline getirensin!.."

Ka'bî de bu görüşümüze, "Allah Teâlâ, peygamberlerine, onlara düşman olmayı emretmiş ve onların, kendilerine düşman olduklarını bildirmiştir. Bu da onların, peygamberlerin düşmanları olmalarını gerektirir. Çünkü düşmanlık, ancak karşılıklı olarak meydana gelir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hakk'ın, onları peygamberlerine düşman kıldığını söylemek caizdir" diye cevap vermiştir.

Bil ki bütün bu cevaplar gerçekten zayıftır. Çünkü biz, bütün fiillerin sebeplere (ve niyetlere) dayandığını, bu sebeplerin de Allah'tan olduğunu beyan etmiştik. İş böyle olunca, bizim izahımız doğrudur. Sonra burada bir başka husus da şudur: Düşmanlık ve dostluğun, insanın irade ve ihtiyarı ile olması imkânsızdır. Çünkü bir insan bazan düşmanlığını, kalbinden silemiyecek dereceye ulaştırır. Hatta bazan düşmanlığının izlerini ve emarelerini bile gizleyemez. Bu kimse her türlü külfete girse ve çareye başvursa bile, bundan âciz olur. Binaenaleyh düşmanlık ve dostluk, insanın kalbinde, ihtiyarî olarak meydana gelmiş olsaydı, düşmanlığını dostluğa; dostluğunu düşmanlığa çevirmesi mümkün olmalıydı. Şâirler bile bunun, insanın gücünün dışında birşey olduğunu anladıkları hâlde, biz bunu nasıl söylemeyiz? Nitekim Mütenebbî, "Kalbten, sizi unutması istenir; ama ne var ki yaratılış ue huylar, bunu değiştirmek isteyene müsade etmez" demiştir.

Aşkı alabildiğine fazla olan aşık bu aşkını silip giderme hususunda her çareye başvursa dahi, buna gücü yetmez. Eğer aşk veya buğz, insanın ihtiyarı ve iradesi ile olmuş olsaydı, insan bunu izale edebilirdi. 200[200]

Üçüncü Mesele

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/125

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/125-126

Âyetteki "şeyatîn" kelimesinin mansub oluşu husu- sunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, "aduvven" kelimesinden bedel olarak mansubtur.
b) Bu, "adüvven" kelimesi ikinci meful olduğu için (birinci mef'ul olarak) man-subtur. Buna göre takdir, "İşte böylece biz insan ve cin şeytanlarını, pegamberle-rin düşmanları kıldık" şeklindedir. 201[201]

Cin ve İnsan Şeytanları Meselesi

Alimler, "insan ve cin şeytanlarrnın ne elemek olduğu hususunda, şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:
1) "Bu, insanların ve cinlerin, azgınları ve sapkınları demektir. Şeytan, insan ve cinlerden her azan ve sapandır." Bu, Atâ, Mücâhid, Hasan el-Basrî ve Katâde'nin rivayetine göre Ibn Abbas (r.a)'ın görüşüdür. Bunlar şöyle demişlerdir: "Hem cinlerden, hem de insanlardan şeytanlar vardır. Mü'min bir kimse, cin şeytanını tesirsiz bıraktığında, bu şeytan sapmış ve azmış insana başvurur. Bu insan da, insandan olan şeytandır. Böylece cin şeytanı, o mü'mini yoldan çıkarsın diye, insan şeytanı onun üzerine salar. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, rivayet edilen şu hadis-i şerîfidir: "O, Ebu Zerr (r.a)e, "cin ve insan şeytanlarının şerrinden Allah'a sığındın mı?" deyince, Ebu Zerr, "insanlardan da şeytan var mı?" diye sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Evet, onlar cin şeytanlarından daha şerlidir" buyurmuştur.
2) İnsan ve cin şeytanlarının hepsi, iblisin soyudur. Ancak iblis, çocuklarını iki kısma ayırmış, bir kısmını insanlara vesvese vermeye, diğerini ise cinlere vesvese vermeye salmıştır. Binaenaleyh bu iki kısma, insan şeytanları ve cin şeytanları denmiştir. Bazı alimler, birinci görüşün daha uygun olduğunu, çünkü âyetin maksadının, düşmanlar ve şeytanlar demek olan kâfirlerin akılsızlıklarından şikâyet etme olduğunu söylemişlerdir. Bazı alimler de, ikinci görüşün daha uygun olduğunu, çünkü âyetin lafzının, "şeytanlar" kelimesinin "insan ve cin" kelimelerine muzaf kılınmasını gerektirdiği, izafetin ise, (muzaf ile muzafun ileyhin) ayrı ayrı şeyler olmasını icab ettirdiğini söylemişlerdir. Bu takdire göre âyetteki, "şeytanlar" cinlerden başka bir türdür. Bu tür, iblis'in soyudur. 202[202]

Müfred İsmin Cemî Manasında Kullanılması

Zeccâc ve İbnu'l-Enbârî "Adüvv" (düşman) kelimesinin, "düşmanlar" manasına geldiğini söylemişlerdir. İbnu'l-Enbârî bu hususta şöyle bir beyit söylemistir: "Ona olan sevgi(m) ile, dostuma hiçbir fayda sağlayamadığıma göre, şüphe yok ki, buğz ve kızgınlığım da düşmanlarıma hiçbir zarar veremiyecektir." O, bu beyitteki "düşmanım" kelimesini, "düşmanlarım" manasına kullanmış, yani müfred kelimeyi cemî yerinde kullanmıştır. Bunun Kur'ân-ı Ke-rim'de örnekleri çoktur:
1) "İbrahim'in şerefli misafirleri" (Zariyât, 24). Bu âyette, "misafir" kelimesinin sıfatı olan "şerefli" (mükrem) kelimesini cemî kılmıştır. Halbuki "misafir" (dayf), müfreddir.
2) Tomurcukları üst üste binmiş hurma ağacı(yani ağaçları)" (Kaf, 10).
3) "Veya henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuk (yani çocuklar)"(Nûr. 31).

---

[201] [201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/126
[202] [202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/127

4) "İman edenler müstesna, insan (yani İnsanlar) zarar ve ziyandadır" (Asr, 2-3).
5) "Yiyeceğin (yani yiyeceklerin) her türlüsü İsrailoğullan için helâl idi" (AH imrân, 93). Allah Teâlâ, müfred kelimeleri, cemî lafızların te'kîd edildiği sigalarla te'kîd etmiştir. Birisi, "Bu zorlama ile yapılan izahlara gerek yoktur. Çünkü âyetin takdiri, "Biz, her bir peygamber için bir düşman kıldık" şeklindedir. Zira herbir peygamberin, birden fazla düşmanının olması gerekmez" diyebilir.

Allah Teâlâ'nın, "Onlardan kimi kimine, aldatmak için, yaldızlı bir takım sözler (ve vesveseler) telkin eder" buyruğundan maksad şudur: "O şeytanlar, birbirlerine vesvese verirler."

Bil ki her türlü günahın insandan çıkması gerekmez. Çünkü günah, bir şeytanın vesvesesi sebebi ile çıkar. Aksi halde şeytanlar için bir teselsül ve devr-i fasit söz konusu olur. Binaenaleyh bu kötülüklerin ve günahların, başka bir şeytanın vesvesesi ile meydana gelmeyen bir ilk günahda ve çirkin fiilde son bulduğunu söylemek gerekir.

Bu asıl prensip sabit olunca biz deriz ki: O şeytanlar, insanlara ve cinlere vesvese verdikleri gibi, bazan da birtbirlerine vesvese verirler. Alimlerin bu hususta birkaç görüşü vardır: Bazıları şöyle demişlerdir: Ruhlar, ya semavî olurlar, ya da (arzî) yeryüzüne ait olurlar. Yeryüzü ruhlarından güzel, temiz, iyi taat ile güzel fiilleri emir ve tavsiye edenler bulunduğu gibi, ki bunlar yeryüzündeki meleklerdir; pis, âdî, şerli, kötülük ile günahları emir ve tavsiye edenler de vardır ki bunlar, şeytanlardır. O temiz ruhlar, insanlara, ibâdeti ve iyi şeyleri emrettikleri gibi, bazan da aynı şekilde birbirlerine taatı ve iyi şeyleri emir ve tavsiye ederler. Kötü ruhlar da, insanlara kötülükleri ve nahoş şeyleri emrettikleri gibi, bazan da birbirlerine kötülükleri ve daha fazlasını yapmayı emrederler (vesvese verirler). İnsan ruhları ile o diğer yeryüzü ruhları arasında, bir çeşit ilgi ve münasebet olmadığı müddetçe bu tesirler meydana gelmez. Binaenaleyh insan ruhları, kötü sıfatlardan arınmış ve temiz oldukları zaman, iyi ruhlar cinsinden olur ve onlara katılırlar. Ama pis olur, kötü sıfatlan almış olurlar ise o zaman kötü ruhlar cinsinden olur ve onlara katılırlar. Sonra gerek iyi ve temiz oluş sıfatları, gerekse kötü ve eksik oluş sıfatlan sayısızdır. Bu sıfatlardan her bir çeşide göre insanlardan kısımlar vardır. Yeryüzü ruhlarının bölükleri de, bu cins cins oluş, benzeyiş ve müşâkeleye göre, birbirine katılır. Eğer bu, hayır fiilleri hususunda olursa, hayır fiillerine insanı sevkeden, bir melek; hayır fiilini yapmaya sevkeden düşünceyi kuvvetlendiren de ilham olmuş olur. Eğer bu birbirine katılma, serler konusunda olursa, şerre insanı sevkeden, şeytan; bu düşünceyi kuvvetlendiren şey de vesvese olmuş olur. 203[203]

Vahy, Zuhruf ve Gurur Kelimelerinin Manası

Sen bu asıl prensibi iyice kavradığın zaman, biz deriz ki: Allah Teâlâ, zikrettiğimiz bu hususu, "onlardan kimi kimine aldatmak için, yaldızlı birtakım sözler (ue vesueseler) telkin eder" buyruğu ile anlatmıştır. Binaenaleyh bize düşen, şu üç kelimeyi açıklamaktır:
a) Vahy; imâ etmek ve birşeyi çabucak., hızlıca söylemektir.
b) Zuhruf: Bu da, içi bâtıl, dışı süslü püslü olandır. Nitekim bir kimse sözünü, aslı astarı olmayan şeylerle süsleyip püslediğinde, denilir. O halde, dışı yaldızlanan, süslenerek göz boyanan herşey, "muzahreftir. Bil ki bu hususta sözün özü şudur:

---

[203] 203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/127-128

İnsan, herhangi bir şeyin, üstün bir iyilik ve fazla bir fayda ihtiva ettiğine inanmadığı müddetçe, ona rağbet etmez. İşte bundan dolayı, Fâil-i Muhtar olan Allah, insanların hayrını ve menfaatlarını istediği için, "Muhtar" (seçen) denilmiştir. Sonra bu inanç, inanılan şeyo uygun düşerse, ve melekten sâdır otmuş olursa, işte bu haktır, doğrudur ve bir ilhamdır. Yok eğer bu inanç, inanılan şeye uygun düşmez ise, o şeyin zahiri süslenmiştir. Çünkü insanın o husustaki inancına göre, o şeyde fazla bir fayda ve üstün menfaata sebep olacak bir şey yatmaktadır. Halbuki o şeyin batını ve aslı fasittir, bâtıldır. Çünkü o insanın bu inancı, inanılan şeye uygun değildir. Dolayısı ile bu "muzahref" (süslenip, püslenmiş)tir. İşte bu hususun izahı budur.

c) "Gurur" kelimesi... Vahidî, bu kelimenin mef'ul-ü mutlak oluşunun manaya göre olduğunu, çünkü "yaldızlı, süslü püslü sözleri vahyetmenin" aslında "aldatma" manasına geldiğini söyfemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki "Onlar, birbirlerini iyice aldatırlar" demiştir. Bu husustaki sözün özü de şudur: Aldanan, aslında öyle olmadığı halde, bir şeyin kendi menfaatine ve faydasına uygun olduğuna inanandır. O halde, "gurur" (aldanma), ya bu cehaletin (işin aslını bilmemenin) bizzat kendisi, ya da bilmemeden doğan bir haldir. Binaenaleyh bu zikrettiklerimizle, o kötü ruhların birbirlerine tesir edişlerini, âyetteki, "onlardan kimi kimine aldatmak için yaldızlı sözler (ue vesveseler) telkin ederler" ifadesi ile anlatılan mananın tamamına delâlet edecek daha mükemmel ve daha güçlü bir ifade ile anlatmanın mümkün olmadığı ortaya çıkmış olur.

Allah Teâlâ daha sonra "Eğer Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı" buyurmuştur. Alimlerimiz bu ifadeyi, inkârın ve imanın Allah Teâfâ'nın iradesi ile olduğuna delil getirmişlerdir.

Mu'tezile ise. bu âyetteki dilemeyi, Allah Teâlâ'nın zorlamayı dilemesi manasına hamletmişlerdir. Bu mesele, daha önce iyice izah edilmişti. Binaenaleyh burada, tekrar etmeye gerek yok.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Öyle ise onları, dûzmekte oldukları yalanlarıyla (başbaşa) bırak" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), "Allah Teâlâ bununla, iblis'in onlara yaldızlayıp süslü gösterdiği ve onları aldattığı şeyleri murad etmiştir" demiştir, Kâdî de, "Bu söz, küfürden alabildiğine sakındırma ve imâna son derece ileri bir teşviki ihtiva eder. Keza, Resulullah'ın, o güruh için Allah'ın hazırladığı envaî türlü azabı; o kâfirlerin beyinsizliklerine karşı sabrı ve onlara nazik davranması sebebiyle de kendisi için hazırlamış olduğu yüksek mükâfaat çeşitlerini tasavvur etmesi sayesinde Resulullah'ın kalbinden gamın gitmesini temin eder" demiştir. 204[204]

"Bir de, âhirete inanmayanların gönülleri ona ağsın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri (suçtan) işlemeye devam etsinler diye (bunu yapar)" (En'âm, 113).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 205[205]

Birinci Mesele

Bil ki kelimesi lügatte, "meyletmek" manasınadır.Bir şeyi dinleyen kimsenin kulağını sesin geldiği

tarafa doğru meylettirmesini ifade etmek üzere yusğî denilir. Yine birisi kabların birini diğerine doğru eğip birbirine boşalttığında "Kabı eğdi" denilir. Ay'ın batışını ifade için

---

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/129-130

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/130

de esğa denilir. Binaenaleyh âyetteki "li tesğâ" kelimesi "meyletsin diye..." manasındadır. [206]

Mutezile İle Tartışma

tesğa ifadesinin başındaki lâm harf-i cerrinin bir müteallakı olması gerekir. Bizim alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bunun takdiri şöyledir: "İşte biz, her peygambere de İnsan ve cin şeytanlarını böylece düşman yaptık.

Bunların özelliklerinden biri, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler telkin etmektir. Biz bunu ancak, ahirete inanmayanların gönülleri ona ağsın diye yaptık. Yani, özelliklerinden biri söylediğimiz husus olan o şeytanların, kalblerine bu düşmanlığı ancak onların yaldızlı sözleri, o kâfirler yanında makbul olsun diye verdik. Âyeti bu manaya hamlettiğimiz zaman, Allah Teâlâ'nm, kâfirin küfrünü irade ettiği ortaya çıkar."

Mutezile, buna şu üç şekilde cevap vermiştir:

1) Bu, Cübbâî'nin zikretmiş olduğu husustur ki, o şöyle demiştir: "Bu lafız, emir lafzı ile gelmekle beraber zecr' ve men' manası taşıyan bir kelimedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Onlara karşı süvarilerinle, piyadelerinle yaygara çıkar..." (Isra, 64) âyeti gibidir. Âyetteki "Ondan hoşlansınlar ve kazanadursunlar diye..." ifadeleri de böyledir.. Buna göre sözün takdiri şöyledir: Cenâb-ı Hak sanki, Hz. Peygamber'e, "Öyle ise onları düzmekte oldukları yalanlarıyla (başbaşa) bırak" (En'âm, 112) demiş, sonra da, onlara, tehdit edercesine, "Bir de, âhirete inanmayanların gönülleri ona ağsın, ondan hoşlansınlar ve kazanmakta olduklarını da kazanadursunlar diye..." buyurmuştur.

2) Kabî'nin tercih ettiği görüş olup buna göre "li tesğâ" kelimesinin başın* daki lâm, "âkiteb lamı, netice lâmrdır. Yani, "Onların işlerinin neticesi, bu hallere varacaktır" demektir. Kâdî, "Bu netice ahirette olacaktır" denilmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü mecbur etme işi, ahirette söz konusudur. Binaenaleyh, kâfirlerin kalble-rinin bâtıl görüşleri kabul etmeye meyletmesi, onlara razı olmaları ve günah kazanmaları caiz değildir. Aksine, âyetin "Onların işlerinin neticesi, bâtılları kabul etmeye, onlara razr olmaya ve onlarla amel etmeye varır..." manasına hamleditmesi vacibtir" demiştir.

3) Ebu Müslim'in tercih ettiği görüş olup şöyle demiştir: "Li tesğâ" kelimesinin başındaki lâm harfi {En'âm, 112) buyruğuna mütealliktir.

Buna göre kelamın takdiri, "Onunla aldatmak için ve ahirete inanmayanların gönülleri de ona ağsın, ondan hoşlansınlar ve kazanmakta olduklarını kazanadursunlar diye, onlar birbirlerine yaldızlı birtakım sözler vahyeder" şeklindedir. Böylece bundan murad, şeytanların bu vahyetmekten maksatlarının bütün bu manalar olduğunu ifade etmek olur. İşte, Mu'tezile'nin bu konuda söylemiş olduğu şeylerin tamamı budur.

Cübbâî'nin öne sürdüğü birinci görüş Kâdî'nin zikretmiş olduğu sebeplerden dolayı zayıftır:

a) buyruğundaki vâv harfi, bu ifadenin kendisinden önceki ifadeyle

alakalı olmasını iktizâ eder. Binaenaleyh, bunu ibtida (başlangıç) manasına almak uzak bir ihtimaldir...

b) kelimesinin başındaki lâm harfi (key) "için..." manasına gelen lamdır.

Binaenaleyh, bunun emir lamı olduğunu söylemek uzak bir ihtimal olup bu, Allah'ın kelâmını tahrif etmeye yeltenme olur ki, bu caiz değildir.

İkincisine gelince -ki bu da, bu lamın, "âkibet lamı" olduğunun söylenmesidir bu da zayıftır. Çünkü onlar, bu iâmı bu manaya hamletmenin mecaz; key manasına

---

[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/130

hamletmenin ise hakikat ifade ettiği hususunda ittifak etmişlerdir. O halde, bizim görüşümüz daha uygun olmuş olur.
Üçüncüsüne gelince ki bu, Ebu Müslim'in ileri sürdüğü görüştür. Bu, bu konuda iteri sürülen izahların en güzelidir. Çünkü biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlardan kimi kimine, aldatmak için, yaldızlı birtakım sözler teikin eder" (En'âm, 112) buyruğu, bu telkinin maksadının, "aldatma" olmasını gerektirir. Bu ifadeye, …"Bir de, âhirete inanmayanların gönülleri ona ağsın..." ifadesini atfettiğimizde, bu da aldatmanın manası değil, aldatmanın bizzat kendisi olmuş olur. Ancak ne var ki bu, içi çirkin, dışı ise güzel olan şeye o kâfirlerin gönüllerini meylettirmek anlamını taşımaktadır. Halbuki... ifadesi, bu meylettirmek istemenin bizzat kendisi otur. Binaenaleyh biz bu ifadeyi ona (112. âyetin manasına) atfedersek, o zaman matufun, matufun aleyh'tn aynısı olması gerekir ki, bu doğru değildir. Ama biz, sözün takdirinin, "İşte böylece biz her nebiye, aldatmak için birtakım yaldızlı sözler söylemek şanından olan düşmanlar yaptık.. Biz bu gibi şahısları, kâfirlerin gönülleri ona meyletsin ve bu sebeple de, o peygamberin davetini kabul etmekten uzaklaşsıntar diye, peygambere düşman yaptık..." şeklinde olduğunu söylersek, bu takdire göre, bir şeyin yine kendisine atfedilmiş olması gerekmemiş olur. Binaenaleyh, bizim söylemiş olduğumuz görüşün daha uygun olduğu ortaya çıkar. 207[207]

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz, hayatiyetin bulunması için, bedenin şart olmadığını öne sürmüşlerdir. O halde, hayy (diri), kendisiyle hayatın kaim olduğu; "âlim" ise, kendisiyle ilmin kaim olduğu cüz, kısım demektir. Mu'tezile ise, "hayy" ve "âlim" olanın, cüz değil, "bütün" olduğunu söylemişlerdir.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, âlimlerimiz, bu âyeti görüşlerinin doğruluğuna delil getirmişlerdir. Çünkü Cenâb-t Hak, "Bir de, âhirete inanmayan-iann gönülleri ona meyletsin..." buyurmuş, meyletmek ve arzu duymakla, hayy "diri" olanın tamamını değil, onun kalbini tavsif etmiştir. İşte bu da, bizim görüşümüzün doğruluğunu gösterir. 208[208]

Dördüncü Mesele

"İnsan, bedeninden başka bir şeydir" diyenler, kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir. Onların bir kısmı şöyle demiştir: İlk alâka kurulan yer, kalbtir. O kalb vasıtasıyla rûh, meselâ beyin, ciğer gibi diğer uzuvlarla alâka kurar. Bazıları da şöyle demişlerdir: Kalb, hayvanî nefsin; dimağ, nefs-i natıkanın; ciğer ise, tabiî nefsin alâka kurduğu yerdir. Birinci görüşte olanlar bu âyete sarılmışlardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "meyletmek ve irade etmek, istemek" demek olan "li tesğâ" ifadesinin mahallinin kalb olduğunu belirtmiştir. Bu da, rûh ile alâka kuran yerin, kalb'olduğuna delâlet eder. 209[209]

Beşinci Mesele

buyruğunda ileyhi kelimesindeki zamir, zuhruf (yaldızlı söz) kelimesine racidir. "Ondan

---

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/130-132
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/132
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/132

hoşlansınlar" ifadesindeki mansub zamir de böyledir.
buyruğuna gelince bil ki, iktiraf kelimesinin manası, "kesbet-mek, kazanmak" demektir. Nitekim, bir darb-ı meselde, Tevbe, büyük günahları siler, götürür " denildiği gibi, aynı şekilde, "itiraf, iktirafı, yani günahı giderir" denilir. Zeccâc da, ifadesinin manasının, "uydursunlar ve yalan söylesinler..." şeklinde olduğunu söylemiştir ki, birincisi daha doğrudur. 210[210]

"(De ki.) "O, size o kitabı açıklanmış bir halde indirmişken, Allah 'tan başka bir hakem arar mıyım? Kendilerine kitap verdiğimiz o kimseler de bilirler ki o (Kur'ân), hiç şüphesiz, Rabbinden hak olarak İndirilmiştir. Öyle ise sakın (bundan) şüpheye düşenlerden olma" (En'âm, 114).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 211[211]

Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Yeterli Delil Bulunduğu

Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, onlara bir mu'cizenin gelmesi halinde ona mutlaka iman edeceklerine dair, bü- tün güçleriyle yemin ettiklerini nakletmiş ve buna, o mu'cizeleri izhar etmede bir fayda olmayacağını belirterek cevap vermiştir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın o mucizeleri göstermesi halinde de, onlar o küfürleri üzerinde kalacaklardı. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu âyette de, Hz. Muhammed'in nübüvvetine delâlet eden yeterli delilin bulunduğunu ve kemâle erdiğini, binaenaleyh onların yeni mu'cize taleplerinin fuzulî olduğunu, dolayısıyla bu tekliflerinin nazarı dikkate alınması gereken şeylerden olmadığını beyan etmiştir. Biz, şu iki sebepten dolayı, O'nun nübüvvetine delâlet eden delilin bulunduğunu söyledik:
a) Allah Teâlâ, Hz. Peygamberin nübüvvetine, O'na birçok ilimleri ve tam bir fesahati ihtiva eden "mübîn" ve "mufassal" bir kitap indirmiş olmasıyla hükmetmiştir. İnsanlar bu Kur'ân'a muaraza etmekten, onun benzerini getirmekten aciz kalmışlardır. Binaenaleyh, böylesi muciz bir kelamın o peygamberin elinden
zuhur etmesi, Allah Teâlâ'nın onun nübüvvetine şahitlik ettiğine delildir. Demek ki: "Allah'tan başka hakem mi arayacak mtşım?" buyurmuştur ki bu, şu demektir: "Ey Muhammed de ki: "Sizler diğer mucizeleri talep etme konusunda tsrar edip işi yokuşa sürüyorsunuz... Aklen Allah'tan başka bir hakem talep etmek caiz midir? Çünkü herkes, bunun caiz olmadığını söyler. Sonra sözüne devamla de ki: f'câz noktasına varan, kâmil ve mufassal, iyice açıklanmış olan böyle bir kitabı bana has kılmış olduğu için de, yine Cenâb-ı Hak, benim nübüvvetimin doğruluğuna hükmetmiştir".
b) Hz. Peygamber'in peygamberliğine delâlet eden hususlardan birisi de, Tevrat ve İncil'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hak peygamber; Kur'ân'ın da, Allah katından indirilmiş hak bir kitap olduğuna delâlet eden âyetleri ihtiva etmeleridir ki,
Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine kitap Derdiğimiz o kimseler de bilirler ki o (Kur'ân), hiç şüphesiz, Rabb'inden hak olarak indirilmiştir" buyruğundan kastedilen de budur.
Netice olarak diyebiliriz ki, bu her iki husus da,,"De ki: "Benimle sizin aranızda şahid olarak Allah yeter ve (bunu) nezdinde kitap bulunanlar da (bilirler) (Ra'd, 43) âyetinde ifadesini bulmaktadırlar. 212[212]

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/133
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/133
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/133-134

"Sakın Şüphe Etme" Ne Demektir?

Âyetin sonundaki "Öyle ise saktn şüpheye düşenlerden olma" buyruğuna gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır.
a) Bu, (Hak üzerinde katmaya) teşvik ve sevketme kabilinden bir ifadedir. Tıpkı, "Yüzünü tevhid dinine döndür, sakın müşriklerden olma "(Yunus, 105) âyeti gibidir.
b) Bu âyetin takdiri "Ehl-i kitabın, o Kur'ân'ın, Rabbin tarafından hak olarak indirildiğini bildikleri hususunda sakın şüpheye düşenlerden olma!" şeklindedir.
c) Şüpheye düşenlerden olma..." buyruğunun, herkese bir hitab olması da caizdir. Buna göre mana: "Deliller apaçık ortaya çıktığı zaman, onlar hususunda hiç kimsenin şüphe etmesi yakışmaz..." şeklinde olur.
d) Bu hitab, her ne kadar zahirde Hz. Peygamber'e yöneltilmişse de, bununla, O'nun ümmeti kastedilmiştir. 213[213]

İkinci Mesele

ifadesindeki kelimesini İbn Amir ve Hafs, şeddeli olarak "münezzel";diğer kıraat imamları ise şeddesiz, "münzel" şeklinde okumuşlardır. "Tenzil" ile "inzal" arasındaki farkı biz defalarca anlatmıştık. 214[214]

Hakem Kelimesinin Manası

Vahidî şöyle der: "Hak Teâlâ'nın, "Allah'tan başka bir hakem mî arayacak mışım?" ifadesindeki hakem kelimesine gelince, bu kelime ile hâkim kelimesi, dilcilere göre aynı manayadır. Ancak ne var ki bazı tefsir alimleri, "hakem" kelimesinin "hâkim" kelimesinden daha mükemmel bir mana ifade ettiğini; çünkü hükmeden herkese "hâkim" denildiğini, ama, "hakem" isminin ise, sadece hak ile hükmedene verildiğini söylemişlerdir. Buna göre âyetin manası, "Allah Teâlâ, hak bir hakemdir. O, ancak hak ile hükmeder" şeklinde olur. O tek bir mu'cize otan Kur'ân'ı izhar edip ortaya koyunca, bu nübüvvetin doğru ve sahih olduğuna hükmetmiş olur. Halbuki, O'nun hükmünün üzerine çıkacak başka bir hüküm bulunmamaktadır. O halde, kesinkes bu nübüvvetin doğruluğuna hükmetmek gerekir. Ama Allah'ın diğer mu'cizeleri ortaya koyup koymayacağı meselesine gelince, tek bir mu'cizeyi izhar edip ortaya koyması vasıtasıyla, bu nübüvvetin doğruluğuna hükmettiği sabit olduktan sonra, diğer mu'cizeleri getirmenin bu konuda herhangi bir tesiri katmaz. 215[215]

"Rabb'inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tam kemâlindedlr. O'nun kelimelerini değişterecek hiç kimse yoktur. O, hakkıyla İşiten, kemâliyle bilendir" {En'âm, 115).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 216[216]

Kur'ân Hakkında "Kelime" Denilebileceği

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/134
214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/135
215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/135
216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/135

Asım, Hamza ve Kisaî, elifsiz müfred kelime olmak üzere, diğer kıraat imamları ise, elifli ve cemi olarak, Rabbının kelimeleri şeklinde okumuşlardır. "Ehl-i maânî" "kelime", ve "kelimât" kelimelerinin manasının, kendisinde herhangi tağyir ve tebdil bulunmaksızın, Cenâb-ı Hak katından gelen vaad ile vaîd, sevab ile ceza olduğunu, nitekim Cenâb-ı Hakk'm, "Benim yanımda söz değiştirilmez..." (Kaf, 29) buyurduğunu söylemişlerdir.
Bu kelimeyi çoğul olarak kelimât şeklinde okuyanlara gelince, onlar "çünkü bu lafzın manası çoğuldur; binaenaleyh, lafız itibariyle de çoğul olması gerekir"; müfred olarak "kelimet" şeklinde okuyanlara gelince onlar da, "ketime lafzıyla, aynı kuralla söylenip yazıldığı zaman pekçok kelimeler kastedilebilir. Meseiâ Arapların, "Züheyr, kasidesinde şöyle demiştir" manasında, yahut "Kuss, hutbesinde şöyle demiştir" manasında olmak üzere de, demeleri gibi, Kur'ân'ın tamamt da hak, doğru ve mu'cize olması bakımından tek bir kelime, yani bir söz durumundadır, demişlerdir. 217[217]

Âyetin Mâkabliyie Münasebeti

Bu âyetin daha önceki ifadelerle münasebeti şudur: Allah Teâlâ önceki âyette, Kur'an'ın mu'cize olduğunu beyan etmiş, bu âyette de, "Rabbinin kelimesi tam oldu" demiştir. Halbuki burada zikredilen kelimeden Allah'ın maksadı, Kur'an'dır. Yani, "Kur'an, Hz. Muhammed'in sıdkına delâlet eden bir mu'cize olması hususunda tam oldu, kâmil oldu" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "doğruluk ve adalet bakımından" ifadelerinin takdiri, şeklindedir. Ebu AM el-Fârisî de bu kelimelerin takdirinin şeklinde olmak üzere, âyette geçen "kelimet" lafzından hal olarak, mansub iki masdar olduklarını söylemiştir. İşte, âyetin daha önceki kısımla münasebetinin izahı bundan ibarettir. 218[218]

Allah'ın Kelimelerinin Bazı Vasıfları

Bil ki bu âyet, Allah'ın kelimesinin birkaç sıfatla vasfedilmiş olduğuna delâlet eder.
Onun Kelimeleri Mükemmeldir
Birinci sıfat: O kelimenin, tam ve mükemmel oluşudur. İşte Cenâb-ı Hak buna, "Rabbinin sözü tam kemalindedir" sözüyle işaret etmiştir. Bu tam ve mükemmel oluşun ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
a) Bizim daha evvel, bu kelimenin, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğu hususuna delâlet eden bir mu'cize olması hususunda tam ve mükemmel bir delil olduğu şeklindeki açıklamamızdır.
b) Bu kelime mükelleflerin Kıyamete kadar, gerek amel gerekse ilim bakımından, ihtiyaç duyduktan hususları beyan etme hususunda tam ve yeterlidir.
c) Allah'ın hükmü, ezelde mevcut olan şeydir. Bundan sonra hiçbir şey hadis olmaz, meydana gelmez. O halde, ezelde mevcut olan şey, tam ve mükemmel olandır. Ona ilavede bulunmak imkânsızdır. İşte bu izah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "(Kader) kalemi, Kıyamete kadar olacak her şeyi yazmış ve yazılan da artık kurumuştur"219[219] hadisinden kastedilen şeyin aynısıdır. 220[220]

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/136
218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/136
219[219] Keşfu'l-Hafâ, 1/332.
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/136-137

Onun Kelimeleri Doğrudur

İkinci sıfat, o kelimenin doğrulukla vasfediimiş olmasıdır. Bunun böyle olduğunun delili şudur: "Yalan, bir noksanlıktır. Noksanlık ise, Allah hakkında imkânsızdır." Allah hakkında yalan söylemenin imkânsız olduğunu naklî deliller ile is-bat etmek caiz değildir. Çünkü naklî delillerin doğruluğu da, yalan söylemenin, Allah hakkında imkânsız olduğu" hususuna dayanır. Binaenaleyh, yalan söylemenin Allah için imkânsız olduğunu nakit deliller ile isbat edersek, bir devri fasit gerekir; bu ise bâtıldır. Bil ki bu söz, Allah'ın, vaadinden caymasının imkânsız olduğuna delâlet ettiği gibi, O'nun vaîdinden de caymasının imkânsız olduğuna delâlet eder. Bu, Vâhidı'nin "Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalıcı olmak üzere, cehennemdir" (Nisa, 93) âyetinin tefsirinde beyan etmiş olduğu sözün aksinedir. (O'na göre), Allah'ın vaîdinden cayması caizdir. Halbuki O'nun vaîdinden de cayması imkânsızdır, çünkü Allah'ın vaadi ve vaîdi, O'nun kelimesidir. Binaenaleyh bu âyet, Allah'ın kelimesinin "doğrulukla" tavsif edilmiş olmasının gerektiğine delâlet edince, Cenâb-ı Hakk'ın vaadinden caymasının imkânsız olduğu gibi, vaîdinden caymasının da imkânsız olduğu anlaşılmış olur. 221[221]

O'nun Kelimeleri Âdildir

Üçüncü sıfat, o kelimenin adaletle vasfediimiş olmasıdır. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Kur'ân'da bulunan her şey, iki çeşittir: Bu, ya haber çeşididir, ya da teklif...

Habere gelince, bundan murad, Allah'ın varlığını veya yokluğunu bildirdiği her şeydir. Bu ifadenin muhtevasına, Cenâb-ı Hakk'ın, zatının varlığından, sıfatlarının mevcudiyetinden -ki ben bunlarla O'nun alîm, kadir, semî, basîr, vs. gibi sıfatlarını kastediyorum.- haber vermesi hususu girer. Yine buna, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, "Doğurmamıştır, doğurutmamıştır O" (İhlâs, 3) ve "O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku" (Bakara. 255) âyetleri gibi, takdis ve tenzihi ifade eden sıfatlardan haber verme de dahildir. Aynı şekilde buna, çeşitli fiillerini, göklerin ve yerin melekûtunu, ruhlar ve cisimler âlemini nasıl idare ettiğini haber vermesi de girer. Yine bu ifadenin içine, Allah'ın vaadi ile vaîdi, sevabı ve ikabı ile ilgili her türlü şey de girer. Bu ifadeye, aynı şekilde, geçmiş ümmetlerin hallerinden, istikbâl ile ilgili gaybî şeylerden haber verme de dahildir. Binaenaleyh bütün bunlar, "haber" kelimesinin manasına dahildir.

Teklife (mükellefiyetlere) gelince, buna da, kul ister melek, ister insan, ister cin ve isterse şeytan cinsinden olsun; ister bizim şeriatımızda yer alan bir mükellefiyet olsun, ister önceki peygamberlerin şeriatında yer alan bir mükellefiyet olsun ve isterse de göklerin, cennet ile cehennemin, Arş'ın ve hallerini ancak Allah Teâlâ'nm bilebileceği şeylerden olarak bunların ötesinde bulunan mukarreb meleklerin şeriatlarında yer alan bir mükellefiyet olsun, Hak Teâlâ tarafından kullarına yöneltilen hertürlü emir ve yasak dahildir.

Kur'ân-ı Kerim'de bulunan konuların bu iki kısma hasredildiğini anladığın zaman, biz deriz ki: Allah Teâlâ, eğer bu söz haber türünden ise, "Rabbinin sözü doğruluk bakımından tam oldu"; eğer bu söz mükellefiyet bildiren türden ise, "Rabbinin sözü adalet bakımından tam ve mükemmel oldu" buyurmuştur. İşte bu son derece güzel

---

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/137

bir kaidedir.
b) Âyetteki "adalet" kelimesinin tefsiri hususunda şu da söylenmiştir: "Allah Teâlâ'nm bildirdiği her türlü vaadi ve vaîdi, sevabı ve ikâbı doğrudur. Çünkü bunlar mutlaka olacaktır. Bunlar, meydana geldikten sonra da bir adalet olmuş olurlar. Çünkü Allah Teâlâ'nm fiilleri, "zulüm" sıfatı ile tavsif edilmekten münezzehtir. 222[222]

Onun Kelimelerini Kimse Değiştiremez

Dördüncü sıfat: "Rabbin kelimesinin" (sözünün), "O'nun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur" ifadesi ile tavsif edilmesidir. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
1) Biz, Allah Teâlâ'mn "Rabbinin sözü... tam kemâlindedir" ifadesinden, o kelimenin (sözün), Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğuna delâlet eden bir mu'cize olarak, tam olması manasının kastedildiğini beyan etmiştik. Allah Teâlâ, bunun peşisıra, "O'nun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur" buyurmuştur. Buna göre âyetin manası, "O kâfirler, Rabbin bu kelimesinin (sözünün), Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğuna delâlet etmesi hususunda birtakım şüpheler ileri sürüyorlar. Fakat bu şüphelerin, bir değiştirmeyi kesinlikle kabul etmeyen deliller üzerinde hiçbir tesirleri yoktur. Çünkü onlar o kâfirlerin bâtıl sözleri ve o cahillerin ortaya attıkları şüpheleri ile zail olmayan, açık, daimî, net ve kuvvetli delillerdir.
2) Bundan murad, Allah Teâlâ'nm, "Kur'ân'ı biz indirdik biz onun koruyuculan da şüphesiz ki biziz" {Hicr, 9) âyetiyle ifade ettiği gibi, ilâhî kelamın, değiştirilme ve tahriften devamlı olarak korunacağıdır.
3) Bundan maksad, Allah Teâlâ'nın da, "Eğer o (Kur'ân), Allah'tan başkası tarafından olsaydı elbette içinde birbirini tutmayan birçok (şeyler) bulurlardı" (Nisa, 82) âyeti ile ifade ettiği gibi, Kur'ân'ın tenakuzdan korunmuş olmasıdır.
4) Bundan murad şudur: Allah Teâlâ'nın hükümleri, ezelî olduğu ve ezelî olan şeyler de zail olmayacağı için, değiştirilmeyi ve zail olmayı kabul etmezler. Bil ki bu izah, Cebriye'nin, cebr inancını isbat hususunda kullandıktan çok kuvvetli esaslarından birisidir. Çünkü Allah Teâlâ, mesela Zeyd'in (cennetlik) olacağına, Amr'in de şakî (cehennemlik) olacağına hükmedip, hem sonra da, "O'nun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur" buyurmuştur. Bu, sa'îd olanın şakî, şakî olanın da sa'îde dönüşmesinin imkânsız olmasını gerektirir. Binaenaleyh sa'îd, daha anasının karnında iken sa'îd; şakî de daha anasının karnında İken şakidir. 223[223]

"Eğer yeryüzündeki insanların çoğuna uyarsan, seni Allah'ın yolundan saptınrlar. Onlar zandan başka bir şeye uymazlar, onlar ancak yalan söylerler" (En'âm, 116) 224[224]

Âyetin Makabli İle Münasebeti

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin şüphelerine cevap verip, sonra da Hz. Muham-med'in peygamberliğinin doğruluğunu delillerle açıklayınca bu şüphelerin zail olmasından ve hüccetlerin ortaya çıkmasından sonra, aklı olanın, cahillerin sözlerine iltifat etmemesi ve onların yalan yanlış sözleri sebebi ile kalelerinin ve akıllarının karışmaması

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/137-138
223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/138-139
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/139

gerektiğini beyan ederek, "Eğer yeryüzündeki insanların çoğuna uyarsan, sent Allah'ın yolundan saptırırlar" buyurmuştur. İşte bu ifade, yeryüzündeki insanların çoğunun dalâlette olduklarını gösterir. Çünkü başkasını saptıranda, mutlaka bir sapıklığın (dalâletin) bulunması gerekir. 225[225]

Dalâletin Nevileri

Bil ki, sapmak ve saptırmak mutlaka şu üç şeyin birisinde olur:
a) Ulûhiyyetle ilgili konularda... Çünkü ulûhiyyet ile ilgili meselelerde, doğru tek, yanlış ise sayısızdır. Ulûhiyyet hususundaki sayısız yanlışlardan birisi de, şirk koşmaktır. Bu şirk, ya zındıkların (mecûsîlerin) dediği şekilde olur. Allah Teâlâ bu çeşit şirki, "(Onlar) cinleri O'na ortak saydılar" (En'âm, 100) âyeti ile haber vermiştir. Yahut, yıldıza tapanların dediği şekilde, yahut da putperestlerin dediği şekilde olur.
b) Nübüvvet ile ilgili konularda... Bu, ya mutlak olarak nübüvveti inkâr edenlerin dediği şekilde; yahut âhireti (öldükten sonra dirilmeyi) inkâr edenlerin dediği şekilde, veyahut da sadece Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr edenlerin dediği şekilde olur. Bu kısma âhiret ile ilgili konular da dahildir.
c) Allah'ın hükümleriyle ilgili konularda... Bunlar pek çoktur. Çünkü mesela kâfirler, "bahire", sâibe" ve "vasile" dedikleri hayvanları226[226] haram, ama "meyte" (lâşe)'yi helâl sayıyorlardı. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, "Onların bâtıla hak, hakka da bâtıl hükmü vermeleri gibi, inandıkları şeyler hususunda, yeryüzündeki insanların çoğuna uyarsan, onlar seni Allah yolundan, yani doğru ve hak yoldan saptırırlar" buyurmuştur.
Daha sonra Allah, "Onlar, zandan başka bir şeye uymazlar. Onlar, ancak yalan söylerler" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 227[227]

Kâfirlerin Zanna Uymaları

Bu,"senin ile dinin ve inancın hususunda münakaşa eden o kâfirler, kendi inançlarının doğruluğuna da kesinkes inanmazlar, aksine bu hususlarda ancak zanlarına dayanırlar. Onlar dinlerine kesinkes inandıklarını söylerlerken de, yalancıdırlar, kezzâbtırlar" demektir. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: "Âyette bahsedilen "zan"dan murad, onların kendi din ve inançlarını isbat hususunda, kesinlikle bir sebebe ve delile değil de, atalarını taklide dayanırlar." 228[228]

Kıyas Zandan Sayılır mı ?

Kıyâsı bir delil olarak kabul etmeyenler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın kâfirleri, zanlarına tâbi oldukları için, Kur'ân'da pek çok âyette, iyice kınadığını görüyoruz. Cenâb-ı Hakk'ın kâfirleri
kınamaya sebep kıldığı şeyin, mutlaka kınamayı gerektiren en ileri şeylerden olması gerekir. Kıyâs ile amel etme de, bir çeşit zanna uymayı gerektirir. Binaenaleyh bunun da kınanan ve haram olan hususlardan olması gerekir.

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/139

226[226] Bu hususta Mâide. 103. âyetin tefsirine bkz. (ç).

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/140

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/140

Buna Karşı, "Kıyâs'ın bir delil olduğu hususunda kesin deliller bulunduğuna göre, kıyâs ile amel etmek, zannî bir delil ile değil, kat'î delil ile amel etme olur" da denilemez. Çünkü biz, bunun şu bakımlardan kabul edilmeyeceğini söylüyoruz:

a) O kesin deliller ya aklîdir, ya naklidir. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü aklın, kıyâs ile amel edilip edilemiyeceği hususunda hüküm vermeye gücü yoktur. Hele aklın güzel ve iyi gördüğünü, güzel ve iyi; çirkin ve kötü gördüğünü, çirkin ve kötü kabul etmeyenlere göre...

İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü naklî delil mütevâtir olur.bu delilin lafızları da tek bir mânanın dışında başka bir manaya ihtimali olmaz ise, ancak o takdirde kesin delil sayılır. Eğer kıyas hakkında böyle bir deti! bulunsaydı, herkes kıyasın fıkhî bir delil olduğunu kesin olarak bilirdi ve ümmet içinde bu husustaki ihtilaf ortadan kalkmış olurdu. Binaenaleyh bu hususta ihtilaf olduğuna göre kıyasın geçerliliğine dair kesin bir delilin bulunmadığını anlarız.

b) Farzet ki kıyasın hüccet olduğuna dair kesin bir delil bulunsun. Fakat buna rağmen, kıyas ile amel ancak zanna uyma ile tamamlanmış olur. Bu hususun izahı şu şekildedir: "Kıyâsa tutunmak şu iki mukaddimeye (öncüle) dayanır:

1) İttifak bulunan yerde hüküm, şu illete bağlanır:

2) Böyle bir özellik, ihtilâf bulunan yerde de mevcuttur. Binaenaleyh bu iki mukaddime, kesin ve açık olarak anlaşılır ise, bu, doğruluğunda insanların ihtilâf etmediği şeylerden olmuş olur. Eğer bu mukaddimelerin her ikisi, yahut sadece birisi zannî olur ise, bu durumda kıyasta amet de ancak zanna tabî olmakla hasıl olur. Bu durumda da kıyasla amel etmek, zanna uymanın kınandığını gösteren bu âyetin hükmüne girmiş olur."

Buna şöyle cevap verilir: Şöyle denilmesi niçin caiz olmasın? Zan, kâfirlerin inancı tarzında, yani bir emareye dayanmaksızın râcih, ağır basan bir inançtan ibarettir. Ama, râcih (ağırbasan) inanç, itikad bir emareye dayandığı zaman, işte bu itikad zan olarak adlandırılamaz. Yapılan bu izahla, (kıyası kabul etmeyenlerin) yapmış oldukları istidlalleri düşer. [229][229]

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki Rabbin, yolundan sapanları en iyi bilenin ta kendisidir. O, hidâyete ermişleri de çok iyi bilendir" (En'âm, 117).
buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır: [230][230]

Allah Kullarının Durumunu En İyi Bilendir

Bu âyetin tefsiri hususunda iki izah yapılmıştır:

a) Bundan murad, "Sen, hakkın ve bâtılın ne olduğunu iyice anladıktan sonra, o kâfirlerin tesiri altına girme. Aksine, onların işlerini, yaratanları olan Allah'a havale et!. Çünkü O, kimin hidâyete erdiğini, kimin de sapıtmış olduğunu bilendir. Buna göre de, herkese ameline uygun olan karşılığı verendir" şeklinde olmasıdır.

b) Bu âyetin ifade ettiği mananın, "O kâfirler, her ne kadar kendilerinin kesinkes inandıklarını iddia etseler dahi, onlar gerçekte yalancıdırlar. Allah Teâlâ onların kalblerini, hallerini, içlerini bilen ve onların sapıklık yolunda şaşırıp kaldıktarına, cehalet vadilerinde şaşkın şaşkın dolaştıklarına da muttali olandır" şeklinde olmasıdır. [231]

---

[229][229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/140-141

[230][230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/142

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki Rabbin, yolundan sapanları en iyi bilenin ta kendisidir" buyurmuştur. Bu hususta iki görüş vardır:
a) Bazı âlimler, buradaki ifadesinin, "biliyor,.." manasında olduğunu, kelâmın takdirinin ise, "şüphe yok ki Rabbin, yolundan sapanları biliyor ve O, hidâyete ermiş olan kimseleri de en iyi bilendir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.
İmdi şayet: "Bu açıktama, Allah'ın ilminde bir farklılığın bulunmasını gerektirir. Halbuki farklılığın bulunması imkânsızdır" denilirse, biz deriz ki: Allah'ın ilminde bir farklılığın mevcut olmasının imkânsız olduğu hususunda herhangi bir şüphe yoktur. Ancak ne var ki bu lafzın maksadı, Allah'ın hidâyete erenlerin hidâyetini izhâr etme hususunda gösterdiği itinanın, sapıkların sapıklığını ortaya koyma hususunda gösterdiği itinadan fazla olduğunu belirtmektir. Bunun bir benzeri de "Eğer iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz.. Eğer kötülük ederseniz, kendinize kötülük (etmiş olursunuz) "(Isra. 7) âyetidir. Cenâb-ı Hak bu âyette iyilik etmeyi iki kere, kötülük etmeyi de bir defa zikretmiştir.
b) Âyette bulunan lafzının îrabdaki mahalli, mübteda olmak üzere merfu olup, manası ise, "istifhâm"dır. Buna göre âyet-i kerimenin manası, "Senin Rabbin kimlerin kendi yolundan saptığını en iyi bilendir" şeklinde olur. Bu görüşün sahibi, bu ifadenin, Hak Teâlâ'nın, "İki zümreden hangisinin, daha iyi zapt (ve hesap) edici olduğunu ayırdedelim..." (Kehf, 12) âyeti gibi olduğunu söylemiştir. Bu, Müberred, Zeccâc, Kisaî ve Ferra'nın görüşüdür. [232]

Cenâb-ı Hak, "Artık, üzerine Allah'ın ismi anılan (hayvanlann etlerin)den yeyin, eğer O'nun âyetlerine iman edenler beniz.." {En'âm, 118).
buyurmuştur.
Ayetle ilgili birkaç bahis olup, biz bunları soru ve cevap şeklinde ele alacağız. [233]

Âyetin Makabli İle Münasebeti

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "yeyin..." buyruğunun başındaki fa harfi bu âyetin kendinden önce geçmiş olan herhangi bir şeyle alâkalı olmasını iktiza eder. O halde bu şey nedir?
Cevap: "Yeyin" emri, haramı helâl, helâli de haram addeden, saptıran ve dalâlete düşüren kimselere uymayı kabul etmemenin (tabii) bir sonucudur. Bu böyledir, zira bu saptıran kimseler, müslümanlara şöyle diyorlardı: "Sizler, Allah'a ibadet ettiğinizi iddia ediyorsunuz. O halde, Allah'ın Öldürdüğünü yemeniz, sizin öldürdüğünüzü yemenizden daha uygundur.." İşte bunun üzerine Allah müslümanlara, "Gerçekten tam olarak Allah'a iman etmiş iseniz, üzerine Allah'ın adının anıldığı hayvanların etlerinden yiyiniz ki bu şey de Allah 'm adıyla şer'ı bir tarzda boğazlanan hayvandır" demiştir. [234]

---

[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/142
[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/142-143
[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/143
[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/143

Meytenin Haramlığı İle İlgili Bir Soruya Cevap

İkinci soru: Kâfirler, üzerine Allah'ın adı anılan şeyi yemeyi mubah addediyor ve bu konuda münakaşa etmiyorlardı. Münakaşa sadece, o kâfirlerin "mevte" (lâşe)yi yemeyi de mubah kabul etmeleri, müslümanların ise bunu haram saymaları hususundadır. Bu böyle olunca da, üzerine Allah'ın adının anıldığı şeyi mubah kılmakla ilgili (bu) emrin geimesK abes ve anlamsız olmuş olur. Çünkü bu emir, ittifak edilen şeyde hükmün isbatı; ihtilâf edilen şeyde de, hükmün açıklanmaması manasına gelir.
Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Belki de kâfirler, Besmele'yle kesilen hayvanı yemeyi haram, Mmeyte"yi yemeyi ise mubah sayıyorlardı. İşte bunun üzerine Allah her iki hususta da onlara karşı bir reddiyede bulunmuş; "Artık üzerine Allah'ın ismi anılan (hayvan)lardan yeyin.." âyetiyle Besmele'yle kesilen hayvanın helâl; "üzerlerine Allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin" (En'âm, 121) âyetiyle de, "meyte"yi yemenin haram olduğuna hükmetmiştir...
b) Bizim "Artık, üzerine Allah'ın ismi anılan (hayvan)lardan yeyin" ifadesini, olur. 235[235]

"Yeyin" Emrindeki Müphemlfğin Giderilmesi

Üçüncü soru: Âyetteki "yeyin" ifadesi, bir emir sîgasıdır. Bu sîga, "ibahe" ifade eder. Bu mubahtık, hem mü'min, hem de mü'min olmayanlar hakkında söz konusudur. Halbuki "Eğer O'nun âyetlerine iman edenler iseniz "buyruğundaki "in" edatı, bir şart koşmayı ifade eder...
Cevap: Bu kelâmın takdiri ve manası, "Eğer O'nun âyetlerine iman edenler iseniz, sadece, üzerine Allah'ın ismi anılan şeylerden yeyin..." şeklinde olur. Bundan maksat ise, "Şayet o kimse, "meyte"yi yemenin mubah olduğuna hükmetmiş olsaydı, bunun, o kimsenin mü'min olmasına zarar vereceğini" belirtmektir. 236[236]

"Size ne oiuyor ki, size haram kıldıklarım ayrı ayrı bildirdiği halde,üzerlerine Allah 'in adı anılanlardan yemiyorsunuz? Ancak kat'î surette yemeye muzlar kaldığınız şeyler müstesnadır (ondan yiyebilirsiniz).
Doğrusu, birçokları bilmeden hevâ ve hevesleriyle (insanları) saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabbin, haddi aşanları pek iyi bilmektedir" (En'âm, 119).
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 237[237]

Âyetteki Kıraat Farkları

Nâfî ve Asım'ın ravisi Hafs, her iki fiili de malum olarak "fassala ve harrame" şeklinde; İbn Kesir, İbn Amir ve Ebu Amr, her iki fiili de meçhul sîgasıyla "fussile ve hurrime" şeklinde; Hamza, Kisâî ve Âsım'ın ravisi Ebu Bekir, birincisini malum olarak "fassaia", ikincisini ise meçhul olarak "hurrime" şeklinde okumuşlardır. Binaenaleyh bu fiilleri malum okumanın delili şu iki husustur:
a) Hak Teâlâ'nın, "Biz âyetleri apaçık gösterdik" {En'âm, 126)

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/143-144
236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/144
237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/144-145

âyeti ile, "De ki: "Gelin, üzerinize Rabbinizin neleri haram ettiğini ben okuyayım" (En'âm, 151) âyeti.

b) Allah Teâlâ'nın.(En'âm. 119) âyeti. Binaenaleyh fiilin, daha önce "Allah" ismi zikredildiği için bu faile isnâd edilmesi {malum okunması) gerekir.

Her iki fiili de meçhul okumanın delilleri ise, Hak Teâlâ'nın, "Ölü, kan ve... üzerinize haram kılındı"{Maide, 3) âyetidir. Bu âyetteki hurrimet (haram kılındı) ifadesi, tefsir ettiğimiz âyette mücmel (kapalı) bırakılan hususu açıklamaktadır. Binaenaleyh açıklayan ifadede, meçhul siga ile "haram kılındı" denilmesi gerektiğine göre, mücmel olan ifadede de aynı tabirin kullanılması gerekir ki, bu da âyetteki (size haram kılınan) ifadesidir. Hurrime fiilinin meçhul okunması sabit olunca, fussile kelimesinin de meçhul okunması gerekir. Çünkü, tek tek açıklanan, tafsil edilen şey, mücmel olarak haram kılınan şeyin aynısıdır. Keza (En'âm, 114) mufassala sözü de, bu fiilin fussile şeklinde meçhul okunacağına delalet eder. Birincisini mâlurn, ikincisini de meçhul okuyanların delili ise (En'âm. 126) âyeti ile, (Maide, 3) âyetidir. 238[238]

Haramların Açıklandığı Yer Hakkında

Cenâb-ı Hak, "O, size, ... neleri haram kıldığını ayn ayn bildirmişken,..' buyurmuştur. Müfessirlerin çoğu şöyle demişlerdir: Bu ifadeden murad. Cenâb-ı Hakk'ın Maide sûresinin başlarındaki "Ölü, kan, domuz eti... üzerinize haram edilmiştir" (Maide. 3) âyetinde beyan ettiği husustur. Bunun böyle olmasında şöyle bir müşkil ortaya çıkmaktadır: En'âm sûresi Mekkî, Maide sûresi ise Medenî olup, Cenâb-ı Hakk'ın Medine'de en son indirdiği sûredir. Halbuki "ayrı ayrı bildirmiştir"buyruğu, bu tafsil edilen şeyin, mücmelden önce olmasını gerektirir. Halbuki Medenî olan, Mekkî olandan sonradır. Sonra olanın ise, önce gelmiş olması imkânsızdır.

Halbuki, bizce daha münasib olan cevap şudur: Tafsilat getiren âyet, -Maide suresinde değil- yine En'am suresinde biraz sonra gelecek olan şu âyettir: "De ki: "Bana uahyolunanda, yiyen kimse için leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki bu şüphesiz pistir- yahut Allah'a itaat yolundan çıkarak Allah'dan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin haram olduğuna dair bir emir bulamıyorum" {En'âm, 145). Gerçi işbu (145.) âyet, öbüründen (atıfta bulunan 119. âyetten) biraz sonra gelmektedir. Fakat, bu ka-darcık bir sonralık, onun kastedil meşine mani değildir, Vallahu alem.

Cenâb-ı Hak, "kendisine kat'î surette mecbur ve muhtaç olmanız hali müstesna..." buyurmuştur. Bu, "Zaruret halinin, çok şiddetli biçimde aç olmanız sebebiyle, sizi onu yemeye sevketmiş olması durumu müstesna" demektir. 239[239]

Kelimesinde Farklı Kıraatler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Doğrusu birçokları hevâlanyla (insanları) saptırıyorlar" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 240[240]

Birinci Mesele

İbn Kesîr ve Ebu Amr, yâ harfinin fethasıyla, "Muhakkak sapıyorlar" şeklinde okumuşlardır ki bunlar bu ifadeyi, Yunus, 88; İbrahim 30; Hacc, 9; Lokman, 6 ve Zümer, 8 âyetlerinde de aynı şekilde okumuşlardır. Âsim, Hamza ve Klsaî, bütün bu ifadeleri ya harfinin dammesiyle; Nali ve İbn Âmir, hem burada, hem de Yunus 88 âyetinde, yâ'nın fethasıyla; diğer yerlerdeyse, ya harfinin dammesiyle okumuşlardır. Binaenaleyh bu kelimeyi yâ'nın fethasıyla okuyan kıraat, o kimsenin sapıtmış olduğuna; damme ile okuyan kıraat ise, o kimsenin saptıran bir kimse olduğuna işaret eder. Damme ile okuyanlar şunu söylemişlerdir: Bu şekilde okuma, daha fazla zemm ifade eder. Çünkü, saptırıcı olan herkesin, aynı zamanda sapmış olması gerekir; ama, sapmış olan kimse, saptırıcı olmayabilir. O halde, saptıran, sapandan daha fazla zemmedilmeye müstehaktır. 241[241]

---

[238] 238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/145
[239] 239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/145-146
[240] 240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/146

Saptıranların Bazı Vasıfları

Cenâb-ı Hakk'm yudillûne "saptırıyorlar" buyruğu ile kastedilenlerin, Artır İbn Luhayy ile, ondan bu yana bulunan diğer müşrikler olduğu söylenmiştir. Çünkü, Hz. İsmail'in dinini değiştiren ve "bahire", "şaibe" vb. hayvanlar edinen ve meyte (lâşe)'den yiyen ilk kimse, Amr İbn Luhayy'dır. Cenâb-ı Hak, "bilmeden, ilim ile olmaksızın..." kaydı ile de, Amr İbn Luhayy'ın, bu inançlara, sırf cehaleti ve sadece sapıklığı sebebiyle dalmış olduğunu murad etmiştir. Zeccâc da bu tabire "Bunlar, ölü hayvanı helâl addedip, onun helât olduğu hususunda sizinle münakaşa ederek, bu hususta, "Sizin kestikleriniz helâl olduğuna göre, Allah'ın kestiği haydi haydi helâl olur!.." diyerek istidlalde bulunan kimselerdir. Yine, putlara tapmak ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine ta'n etmek gibi cürümleri işleyerek sapıtan herkes, bu hususta kendi hevâ ve arzusuna uymuş, bu konuda herhangi bir delile ve bilgiye dayan-mamışlardır..." şeklinde mana vermişlerdir. 242[242]

Âyet, Taklidin Haramlğına Delildir

Âyet, dinî mevzularda, sırf taklidle hükmetmenin haram olduğunu göstermektedir. Çünkü taklide dayanarak hüküm vermek, sırf heva ve arzuya göre hüküm vermektir. Halbuki âyet, bunun haram olduğuna delâlet etmektedir.
Daha sonra Allah "Şüphesiz ki Rabbin, haddi aşanları pek İyi bilmektedir" buyurmuştur. Bundan murad, "O, onların kalblerinde ve gönüllerinde bulunan haddi aşma ve bâtılı destekleme arzusuyla, hakkı gizleme hususundaki gayret ve çabalarını bilendir. O, onların bütün hallerini bilip, onlara, yaptıklarına mukabil bir karşılık vermeye kadir olduğuna göre, bu demektir ki O, onları yaptıkları mukabilinde cezalandıracaktır.." şeklindedir. Binaenaleyh, bu tabirden maksad, onları tehdit edip korkutmaktır, Allah en iyi bilendir. 243[243]

Gizli ve Açık Günahı Bırakma Emri

"Günahın açığını da, gizlisini de terkedin. Çünkü günahı irtikab edenler mutlaka kazandıklannın cezasını göreceklerdir" (En'âm, 120).
Bil ki, Allah Teâlâ, haram kılınan şeyleri iyice anlattığını beyan buyurunca, bunun

---

[241] [241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/146
[242] [242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/147
[243] [243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/147

peşinden, "Günahın açığını da, gizlisini de terkedin..." emriyle haram kılınan şeylerin tamamen terkedilmesi gerektiğini ifade eden beyanını getirmiştir. Âyette geçen ism (günah) kelimesinden maksat, günahı gerektiren her şeydir. Alimler, günahın açığı ile gizlisinin ne olduğu hususunda şu izahı yapmışlardır:

a) Günahın açığı, alenen zina etmek; gizlisi ise, onu gizlemektir. Bu hususta Dahhâk şunu söylemiştir: Cahiliyye insanları, gizli olduğu sürece zinanın helâl olduğunu söylüyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, zinanın gizlisini de, aşikâr olanını da haram kılmıştır.

b) Bu yasak haram kılınan her şey hakkındadır. Bu görüş, en doğru olan görüştür. Çünkü genel (umumî) olan bir lafzı, delilsiz olarak sınırlamak (muayyen bir şeye tahsis etmek) caiz değildir. Daha sonra, şu da ileri sürülmüştür: Bu ifadelerle, "sizin alenen ve gizli olarak yapmış olduğunuz şeyler..." manası kastedilmiştir.. Yine, şu anlamlar da verilmiştir. "Yaptığınız ve niyet ettiğiniz şeyler.." İbnu'l-Enbarî de şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, "Her bakımdan günahı terkedin..." manasını kastetmiştir. Nitekim sen, "Ondan, kati surette hiçbir şey almadığını..." kasdederek, dersin.." Başkaları da şöyle demektedir: Âyetin manası: "Gizlenmesi ve saklanması sebebiyle bir günahın günah olmaktan çıkmayacağını bildirerek muttak surette günahı yasaklamaktır." Cenâb-ı Hakk'ın, "Günahın açığım terkedin" ifadesinden muradın, "günaha yeltenmekten nehyetmek.." olduğu da söylenebilir. Allah, daha sonra, kişiyi bu günahı istememeye sevkeden şeyin, insanların korkusu değil de, Allah korkusu olduğunu belirtmek için de, "gizlisini de.." buyurmuştur. Yine başkaları ise, "günahın açığı" ifadesini, uzuvların fiilleri ile; "gizlisini..." ifadesini de, kibir, hased, kendini beğenme ve müslümanlara kötülük düşünmek kabilinden olan kalblerin fiilleri diye tefsir etmişlerdir. Bu açıklamaya göre bu ifadenin içine, inanç.azim ve karar, tefekkür ve teemmülde bulunmak, zan, temenni ve iyi olan şeyleri tenkit etmek gibi hususlar da girer. İşte bu açıklama ile de, "Fiiliyata dökülmediği sürece, kalblerde bulunan şeylerden dolayı Altah insanları sorumlu tutmaz" diyenlerin görüşünün yanlışlığı ortaya çıkmış olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu âyetle, günahın her çeşidini yasaklamıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü günahı irtikab edenler, kazanmakta oldukları yüzünden cezalandırılacaklardır" buyurmuştur. Iktiraf kelimesinin ne manaya geldiği, daha önce geçmişti. Bu tabirin zahiri, Allah'ın günahkâr kimseyi mutlaka cezalandıracağına delâlet etmektedir. Ancak ne var ki müslümanlar, günahkâr kimse tevbe edince, Allah'ın onu cezalandırmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Alimlerimiz, buna ikinci bir şart olarak da şunu ilave etmişlerdir: Allah Teâlâ, günahkârı (tevbe etmeden de) affedebilir ve onu cezalandırmadan vazgeçebilir. Nitekim Hak Teâlâ, "Şüphesiz ki Allah, kendisine eş koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için, bağışlar.." (Nisa, 48) buyurmuştur. [244][244]

"Üzerlerine Allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu, muhakkak ki bir fısktır. Hakikatte şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlanna mutlaka telkinde bulunurlar. Eğer onlara itaat ederseniz şüphesiz kî, siz de müşrik olur çıkarsınız" (En'âm, 121).

Bil ki Allah Teâlâ, Allah'ın adı anılarak kesilenlerin yenilmesinin helal olduğunu beyan edince, bundan sonra da, Allah'ın adı anılarak kesilmeyenlerin haram olduğunu beyan buyurmuştur. Allah'ın bu buyruğuna, "meyte" (kendi kendisine ölen} ve putlar adına kesilenler de dahil olur ki, âyetin maksadı, müşriklerin ileri sürdükleri şeyi geçersiz kılmaktır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 245[245]

---

[244][244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/147-149

Hayvanları Boğazlarken Besmele Okumanın Hükmü

Atâ'nın, bu âyetin umûmî ifadesine tutunarak, üzerine Allah'ın adı anılmayan her türlü yiyecek ve içeceğin olduğunu söylendiği nakledilmiştir. Diğer fukahaya gelince, onlar Allah'ın bu umûm olan ifadesinin, "kesmek" fiiliyle tahsis edilmiş olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra onlar, (teferruatta) ihtilafa düşmüşlerdir. Bu cümleden olarak İmam-ı Malik, "Anma işi, ister kasten, isterse unutularak olsun, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen her şey haramdır!" demiştir ki bu,İbn Şîrîn ve bir kısım kelamcının da görüşüdür.

Ebu Hanîfe (r.h) ise şöyle demiştir: "Eğer Allah'ın adı kasten terkedilirse, bu kesilen şey haram olur, ama unutularak terkedilirse, helâl olur..."

Şafiî (r.h) ise şöyle demiştir: "İster kasten, isterse hataen terkedilmiş olsun, kesen kimse kesmeye ehil olursa, üzerine Besmele çekilmeden kesilen hayvan da helal olur..."

Biz bu meseleyi, Cenâb-ı Hakk'ın, âyetinin tefsirinde iyice anlattık. Binaenaleyh onları tekrar etmenin bir manası yok. 246[246]

Besmeleyi Şart Görmeyen Şafiî'nin Delilleri

Şâfiî (r.h) şöyle demiştir: "Âyetteki bu yasak, putlar adına kesilen hayvanlara mahsustur." Bunun böyle olduğunun delili şunlardır:

a) Allah Teâlâ'nın "Çünkü bu, muhakkak ki bir fısktır" buyruğudur.., Müslümanlar, hayvanı keserken besmeleyi terkeden müslümanın kestiği hayvanın etini yemenin bir fısk (günah) olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

b) Allah Tşâlâ'nın, "Hakikatte şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına mutlaka telkinde bulunurlar" ifadesi... Bu mücadele, ancak meyte (leş) meselesi üzerinde olmuştu. Rivayet edildiğine göre, müşriklerden bir kısmı, müslümanlara "Doğan kuşunun ve köpeğin yakalayıp öldürdüğü avı yiyorsunuz, ama Allah'ın öldürdüğünü yemıyorsunuz" demişlerdi. İbn Abbas (r.a), yine o müşriklerin, "Kendinizin öldürdüklerini yiyorsunuz, ama Allah'ın öldürdüklerini yemi-yorsunuz" dediklerini rivayet etmiştir. Binaenaleyh, âyette bahsedilen bu mücadele ve münakaşa, meyte eti yeme ile ilgilidir.

c) Allah Teâlâ'nın, "Eğer onlara itaat ederseniz, şüphesiz ki, siz de müşrik olur çıkarsınız" buyruğu... Bu ifade de, putlar adına kurban edilen şeylerle ilgilidir. Yani, "Eğer putlar adına kesilen o hayvanların etini yemeye razı olursanız, bu, sizlerin de o putların Hanlığına razı olduğunuz manasına gelir. Bu ise, şirki gerektirir" demektir. İmam Şafiî sözüne şöyle devam eder: "Her nekadar âyetin başı, sigası itibari ile umûmî bir ifade ise de, sonunda şu üç kayıt yer aldığı için, bu umûmî ifadeden hususî mana murad edilmiş olduğunu anlıyoruz. Âyetteki, "Üzerlerine Allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu, muhakkak ki bir fısktıt* ifadesi, bu manayı güçlendirmektedir. Binaenaleyh bu yasak bu işin bir fısk olması haline has kılınmış olur. Sonra biz, Allah'ın kitabından, bunun ne zaman fısk olacağı meselesini araştırdık

---

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/149

246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/149-150

ve gördük ki bu fısk, Allah Teâlâ'nın, "De ki: "Bana oahyolunanlar arasında, yiyen bir kimsenin, yiyeceği içinde meyte, dökülen kan, domuz eti -ki bu şüphesiz bir pisliktir- veya (Allah'a) itaat yolundan çıkarak Allah'dan başkası adına kesilen hayvandan başkasını yemenin haram edildiğine dair bir emir görmüyorum" (En'âm, 145) âyet-i kerimesinde açıklanmıştır. Binaenaleyh bu âyette "fısk"ın, Allah'tan başkası adına (yani onun adı anılarak) kesilen hayvan olduğu açıklanmıştır. Durum böyle olunca, âyetteki ""Üzerlerine Allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu, muhakkak ki bir fısktır" buyruğu, Allah'tan başkası adına boğazlanmış hayvanlar ile ilgili olur.

Bu hususta ikinci bir izah da şudur: Bu tahsis edici ifadelere tutunmayı bırakırız. Fakat deriz ki: "Niçin, "Bu meselede Allah'ın isminin anılması söz konusu değildir" diyorsunuz? Halbuki kesmede Besmelenin şart olmadığının delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadis-i şerittir: "Müslüman ister (açıktan) söylesin, ister söylemesin, Allah'ı zikir (hatırlama) hep müslümanla beraberdir (onun içindedir)." Binaenaleyh âyette geçen "zikretme" (anma), kalb ile anma manasına anlaşılır.

Üçüncü bir izah yolu olarak da şöyle diyebiliriz: Farzet ki bu delil, haram oluşu göstermektedir. Fakat bu mesele hakkında zikredilen diğer deliller de, bunun helâl olduğunu göstermektedir. Bir meseledeki deliller birbiriyle çatışınca, helalliği ifade edenlerin tercih edilmesi gerekir. Çünkü yiyeceklerde aslolan, helalliktir. Yine buna, yemenin ve istifadenin helalliğini gerektiren diğer bütün umûmî deliller de delâlet eder. Bu deliller, meselâ, "(O (Allah), yerde ne varsa hepsini sizin için yaratandır" (Bakam, 29) âyeti ile, "Yiyiniz ue İçiniz" (A'râf, 31) âyetidir. Bir de bu, duyularıma açısından da güzel kabut edilen bir husustur. Binaenaleyh, (bu kesilen hayvanın), Cenâb-ı Hakk'ın, "Size bütün iyi ve temiz (şeyler) helâl kılındı" (Maide, 5) âyetinden dolayı helâl sayılması gerekir. Hem sonra bu bir maldır. Çünkü insanın gönlü, bunlara meyleder. Binaenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s), mallan zâyî etmeyi yasakladığı için, bunun etinin haram olmaması gerekir. Bu meselede yapılacak izahın tamamı budur. Bununla beraber diyoruz ki: Müslümana en uygun olan, bundan sakınmasıdır. Çünkü âyetin zahirî manası kuvvetlidir. [247][247]

Bu Âyette "Fısk"ın Manası

Âyetteki "Çünkü bu, muhakkak ki bir fısktır" ifadesindeki, "hû" (o), zamirinin neyi gösterdiği hususunda iki görüş vardır:

1) Âyetteki, "yemeyin" emri "yeme" işine delâlet eder.

Çünkü fiil, masdarına delâlet eder. Binaenaleyh bu zamir, bu "yeme" masdarına racîdir.

2) Üzerine Allah'ın ismi anılmadan kesilen şey sanki, mübalağa yolu ile, fışkın bizzat kendisi kabul edilmiştir. (Binaenaleyh zamir, bu kesilen hayvanı göstermektedir.)

Allah Teâlâ'nın "hakikatte şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına mutlaka telkinde bulunurlar" ifadesi hususunda iki izah vardır:

1) Burada zikredilen" şeytanlar" ile, iblis ve onun ordusu kastedilmiştir. Bunlar, meyte eti yeme hususunda Hz. Muhammed {s.a.s) ile mücadele ve münakaşa etsinler diye, müşrik dostlarına vesvese veriyorlardı.

2) İkrime şöyle demiştir: "Bu âyette bahsedilen "şeytanlardan murad, mecu-silerin ileri derecede azgınları ve sapkınlarıdır. Bunlar, Kureyşli müşrik dostlarına telkinlerde bulunuyorlardı. Çünkü meyte (leş) etini haram kılan âyet inip de, Farslı mecûsîler bundan haberdar olunca, Kureyşlilere, Hz. Muhammed ile ashabının, Allah'ın emrine uyduklarını iddia ettiklerini, sonra da kalkıp kendi kestiklerinin helâi, Allah'ın kestiği (öldürdüğü) hayvanların ise haram olduğunu iddia ettiklerini yazdılar. Çünkü mecûsîler ile Kureyşliler arasında yazışma (haberleşme) var idi. Bu sebeple, bazı müslümantann kalbine şüphe düştü. İşte bunun üzerine, Allah bu âyeti indirdi. 248[248]

---

[247][247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/150-151

Şirkin Amel İle Münasebeti

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "(Meyteyi helal sayma hususunda) onlara itaat ederseniz, siz de müşrik olur çıkarsınız" buyurmuştur.
Zeccâc: "Bu ifadede, Allah'ın haram kıldıklarından birini helâl veya helât kıldıklarından birini haram kabul eden her insanın, müşrik olduğuna bir delil vardır. Çünkü Allah Teâlâ, kendisi dışında başka bir hâkim (hüküm koyan) kabul edeni müşrik saymıştır. İşte şirk budur" demiştir. 249[249]

Üçüncü Mesele

Ka'bî şöyle der: "Âyet, her nekadar Arapça'da "tasdik etme" manasına gelse de, "iman" kelimesinin, bütün taat ve ibadetlerin adı olduğuna bir delildir. Bu, her nekadar Arapça'da, "Alfah'ın bir ortağı olduğuna inanan kimse" manasına has kılınmış ise de, Allah Teâlâ'nın, kendisine muhalif olan her türlü duruma şirk demesi gibidir. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın, mü'minlerin meyteyi helâl sayma hususunda müşriklere uymalarını bir şirk kabul etmesidir." Birisi şöyle diyebilir: "Bu âyetteki "şirk"ten maksadın, "Hükmetme ve mükellef tutmada Allah'ın bir ortağı olduğuna inanma" manası olması niçin caiz olmasın?" Böyle olunca da "şirk", sadece inançla ilgili otur. 250[250]

"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve ona insanların arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimse, içinden çıkamaz bir şekilde karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu hiç? Kâfirlerin yapmakta oldukları şeyler, kendilerine işte böyle süslü gösterildi" (En'âm. 122).
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 251[251]

Âyetin Makabli İle Münasebeti

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette müşriklerin, Allah'ın dini hususunda mü'minlerle mücadele ettiklerini açıkla- yınca, bu âyette de hidayete ermiş mü'minin durumu ile, sapıtmış kâfirin halini anlatan bir darb-ı mesel (teşbih) yapıp, hidayete eren mü'minin, ölü iken Allah'ın dirilttiği ve faydalarını görüp gözetsin diye kendisine bir nur verdiği kimse gibi; kâfirin ise, kurtulamayacağı bir karanlığa düşmüş ve gittikçe ona batan, böylece devamlı şaşkınlık içinde olan bir kimse gibi olduğunu beyan etmiştir. 252[252]

248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/151-152
249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/152
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/152
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/152
252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/153

Buradaki Süsleme İşinin Faili

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kâfirlerin yapmakta olduktan şeyler, kendilerine işte böyle süslü gösterildi" buyurmuştur. İşte bu noktada, "cebr ve kader" meselesi gelmektedir. Bu hususta (ehl-i sünnet) alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu işi süsleyen, Allah Teâlâ'dır, Bunun delili ise, daha evvel de bahsedildiği gibi şu husustur: Bir işin meydana gelmesi, bir "dâî"nin (sebebin) bulunmasına bağlıdır. "Dâî"nin bulunması da, ancak Allah Teâlâ'nın onu yarat-masıyladır. Dâî, insanın yapacağı fiilin, insan için daha faydalı ve daha güzel olduğunu bilme, öyle olduğuna inanma veya öyle olduğunu sanmadan ibarettir. Binaenaleyh bu "dâi" {insanı o fitle sevkeden şey), tezyinden (o fiili süslü göstermeden) başka bir şey değildir. Bundan dolayı o dâî'nin yaratıcısı Allah Teâtâ olduğuna göre, hiç şüphesiz o fiili süslü gösteren de Allah Teâlâ olmuş otur."
Mu'tezile, ayette bahsedilen süslü gösterme işini yapanın şeytan olduğunu söylemiş ve Hasan el-Basrî'nin: "Allah'a yemin olsun ki o inkâr işini onlara süslü gösteren şeytandır" dediğini nakietmişlerdir. Bil ki bu, şu sebeplerden ötürü son derece zayıftır.
1) Bahsettiğimiz kesin delilden ötürü...
2) Âyetteki teşbihi, Cenabı Hakk, müslümanın halini kâfirin halinden ayırdığını göstermek için yapmıştır. Binaenaleyh bu teşbihteki kâfirlere şeytan da dahildir. Eğer şeytanın inkâra yönelmesi, başka bir şeytan vasıtasıyla olduğu söylenir ise, sınırsız başka müzeyyinlerin (süslü gösterenlerin) olması gerekir. Aksi halde şeytanın dışında, başka bir müzeyyinin bulunması gerekir.
3) Cenabı Allah, gerek daha önceki, gerek bundan sonraki ayette bu müzeyyinin sadece kendisi olduğunu açık olarak belirtmiştir. Daha önce geçmiş olan âyet, "Allah'tan başkasına ibadet edenlere sövmeyin. Sonra onlar da haddi aşarak bilmeksizin Allah'a söverler. Biz her ümmetin yaptıklarını (kendilerine) öylece hoş gösterdik" (En'âm, 108) ayetidir. Sonra gelecek olan ayet de, "Her şehir ve kasabada, oraların günahkârlarım, o yerlerde hilekârlık etsinler diye, büyük adamlar yaptık" (En'âm, 123) buyruğudur. 253[253]

İkinci Mesele

Âyetteki, illi atf" ifadesindeki "meyt" kelimesini Nâfî, şeddeli olarak meyyiten şeklinde; diğer kıraat imamları ise, şeddesiz oyarak, meyten şeklinde okumuşlardır. Lügatçılar, şeddesiz olan "meyt" kelimesinin, şeddeli olan "meyyit" kelimesinin hafifletilmiş şekli olduğunu, şeddeli ve şeddesiz her iki şeklin de aynı manada olduğunu söylemişlerdir. 254[254]

Kur'an'da Kâfirin Ölüye Benzetilmesi

Ehl-i Me'ânî (Dil bilginleri) şöyle demişlerdir: "Kâfirler, şu ayetlerde, "ölü" olarak tavsîf edilmişlerdir: "(Onlar) diri değil, ölülerdir. /Ve zaman dirileceklerini de bilmezler" (Nahl, 21); "(Bu Kur'ân), diri olanları (tehlikelerden)
haberdar etmek ve kâfirlere (o azab) sözü hak olsun içindir" (Yasin, 70); "Şüphesiz

---

[253][253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/153
[254][254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/154

sen (Ey Muhammed), ölülere duyuramazstn" (Nemi, 80); "Kör ile gören bir olmaz" (Fâtır, 19) ve Dirilerle ölüler bir olmaz"(Fâtır, 22}. Binaenaleyh küfür bir nevi ölüm, kâfirler de "ölüler" kabul edilince, hidayet bir nevî hayat, hidayete erenler de "diri kimseler" kabul edilmiştir. Küfür (inkâr), bir nevi ölüm kabul edilmiştir. Çünkü o bir cehalet (bilgisizlik)tir ve cehalet şaşkınlık ile durmayı gerektirir. Bundan dolayı küfür, hareketsiz kalmayı gerektiren bir ölüm gibi olmuş olur. Ölen kimse de tıpkı bunun gibi, herhangibir şeye ulaşıp onu elde edemez. Cahil de, bir çeşit ölü gibidir. Hidayet ise, bir ilim ve basirettir. İlim ve basiret, kurtuluşa erme ve rüşd sebebidir. 255[255]

Nur İle Hayat Arasındaki Fark

"Ona, insanların arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz" ifadesi kelimesine atıftır. Binaenaleyh bu "nûr"un, o hayattan (diriltmeden) başka bir şey olması gerekir. Bunun ne olduğunun bilgisi Allah katında olmakla birlikte, aklıma gelen şudur: Ma'rifet (bilgi) bakımından, insan ruhları dört mertebededirler;

Birinci mertebe, o ruhların bu bilgileri almaya hazır durumda bulunmalarıdır. Bu aslî hazır oluş, ruhtan ruha değişir. Bundan dolayı bazı ruhlar, çoğu kez kâmil, kuvvetli ve şerefli bir kabiliyet sahibi olurlar. Bazı ruhlarda da ekseriya bu kabiliyet zayıf ve az olur, böyle bir ruhu taşıyan kimse, ahmak ve aklı kıt olur.

İkinci mertebe, "akıl" denilen, küllî ve ilk bilgiler kendisinde mevcut olan ruhlardır.

Üçüncü mertebe, insanın, o bedihî şeyleri terkîb (sentez) edip, bu sentezleri ile de birtakım bilinmeyen bilgileri kesbî olarak elde etmesidir. Ancak o bedihî bilgiler, çoğu kez mevcut olmazlar. Fakat sahibi kendilerine başvurup, zihninde hazır olanları biraraya getirmek istediği zaman, bunu yapabileceği bir durumda bulunurlar.

Dördüncü mertebe, o kutsî ma'rifetlerin ve ruhanî cilaların bilfiil ruhta mevcut olmasıdır. Böylece o ruhun cevheri, bu bilgilerle aydınlanmış ve ziyalanmış olur, kendisinde onların bulunması İle mükemmelieşmiş olur.

Bunu iyice anladığın zaman diyoruz ki: Birinci mertebe -ki bu, ruhta sadece o bilgileri alma kabiliyetinin bulunmasıdır,- âyette "mevt" (ölüm) olarak adlandırılmıştır. İkinci mertebe -ki bu da, ruhta bedîhî ve küliî ilimlerin mevcut olmasıdır- âyette buna, "kendisini dirilttik" ifadesi ile işaret edilmiştir.

Üçüncü mertebe, ki bu bedîhî bilgilerin tahlil ve terkibini (analiz ve sentezini) yaparak insanın daha önce bilmediği birtakım nazarî (teorik) bilgileri elde etmesidir, ayetteki "Ona bir nur verdik" ifadesi ile buna işaret edilmiştir. Dördüncü mertebe, -ki bu, insan ruhunun, o kutsi cilaları ve marifetleri biraraya getirip, onlar üzerinde düşünmesidir.- Allah Teâlâ ayette buna da, "insanların arasında (kendisi ite) yürüyeceği..." ifadesi ile işaret etmiştir. İşte bu mertebeler ruhta mevcut olunca, ruhun saadet derecesi tam ve mükemmel olur.

Şöyle de denebilir: "Hayat", ruh cevheri ile birlikte bulunan bir kabiliyetten, "nûr" ise, vahiy ve Tenzîl (Kur'ân) nurunun o kabiliyetle birleşmesinden ibarettir. Görmek için, mutlaka şu iki şeyin bulunması şarttır.

a) Görme duyusunun (gözün) sağlıklı olması,

b) Güneşin doğması, yani ışığın bulunması.. Basîret de işte bunun gibidir. Onda da mutlaka şu iki şartın bulunması gerekir:

a) Akıl hassasının (düşünme kabiliyetinin) sağlıklı olması....

b) Vahiy ve Tenzil nurunun doğması... İşte bundan dolayı müfessirler, "Âyette geçen

---

255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/154

"nûr" ile, Kur'ân-ı Kerim kastedilmiştir" demişlerdir. Bazı alimler bunun "din nuru", bazıları da "hikmet nuru" olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşlerin hepsi, birbirine yakın şeylerdir. Doğrusu, bizim söylediğimizdir.
Kâfirin durumu ayette, "İçinden çıkamaz bir şekilde karanlıklarda kalan kişi gibi mi?" ifadesi ile anlatılmıştır. Âyetteki, 'içinden çıkamaz" ifadesinde şu şekilde aklî bir incelik vardır: Bir şey devamlı olarak başka bir şeyle birlikte bulunursa, o onun kendisi ve ondan ayrılmayan bir stfatı gibi olur. Binaenaleyh kâfir devamlı cehalet ve kötü ahlâk karanlıkları içinde olursa, o karanlıklar, sanki kendisinden uzaklaştırılamayan zatı ve ayrılmaz sıfatları gibi olur. Bu hale düşmekten Allah'a sığınırız. Hem sonra karanlıklar içerisinde kalan kimse, faydasına olan herhangi bir şeye ulaşamaksızın, şaşakalır. Böylece de o kimseye korku, feryâd , acziyyet ve orada kala kalma hakim olmuş olur. 256[256]

Ölü İken Diriltilenin Kim Olduğu?

Alimler, ayette geçen bu iki darb-ı meselin, iki muayyen kimseye mi tahsis edilmiş, yoksa het mü'min ve kâ- fir hakkında umûm, âmm olan birer mesel mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:
Birinci görüş: Bu, belirli iki kimseye tahsis edilmiştir. Bu hususta da, şu rivayetler varid olmuştur: 257[257]

Âyetten Hz. Hamza(r.a)'nın Kastedilmesi

Birinci rivayet: İbn Abbas şöyle demektedir: "Henüz Hz. Hamza'nın iman etmemiş olduğu bir sırada, Ebu Cehil Hz. Peygamber'e bir deve tersi, (kığısı) atar.. Derken Hz. Hamza, yayı elinde olarak avdan döndüğü bir sırada bunu duyar. Bunun üzerine Ebu Cehil'e yönetir ve yayıyla onu sıkıştırarak başına vurmaya başlar. Derken Ebu Cehil ona, "O'nun getirdiği şeyi görmüyor musun? Akıllarımızı hiçe çıkardı; ilahlarımıza sövdü.tenkid etti!" dedi.Bu söze karşılık Hamza, "Siz insanların en beyinsizisiniz; Allah'ı bırakıp taşlara tapıyorsunuz. Ben şehadet ederim ki, eşi benzeri olmayan, bir olan Allah'tan başka bir ilah yoktur!. Yine şehadet edirim ki, Hz. Muhammed O'nun kulu ve elçisidir" dedi. İşte bu hadise üzerine, bu âyet-i kerime nazil oldu." 258[258]

Âyetten Hz. Peygamber'in Kastedilmesi

İkinci rivayet: Mukâtil şöyle demektedir: "Bu âyet, Hz. Peygamber ile Ebu Cehil hakkında nazil olmuştur. Bu böyledir, zira Ebu Cehil, "Şerefte Abd-i Menâf oğul lan bizi sıkıştırdı; öyle ki biz, aynı gaye uğruna yarışan iki kimse gibi olduk.. Abd-i Menafoğulları, "Bizden, kendisine vahyolunan bir nebî çıktı!" diyorlar. Allah'a yemin olsun ki, ona gelen vahiy bize de gelmediği sürece, biz ona inanmayız" der. İşte bunun üzerine bu âyet nazil olur." 259[259]

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/154-155
257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/155-156
258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/156
259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/156

Âyetten Daha Başka Sahabilerin Maksud Olması

Üçüncü rivayet: İkrime ve Kelbî, bu ayetin Ammar İbn Yaslr ile Ebu Cehil hakkında nazil olduğunu söylemiştir.
Dördüncü rivayet: Dahhâk, bu âyetin Ömer İbn el-Hattâb ile Ebu Cehil hakktnda nazil olduğunu söylemiştir.
İkinci görüş: Bu âyet, bütün mü'min ve kâfirler hakkında geçerli olan genel bir ayettir. Doğru olan görüş de budur. Çünkü bu mana herkes hakkında söz konusu olduğuna göre, bunu tahsis etmek, işi anlamsız biçimde zora koşmak olur. Hem biz, bu sûrenin tek bir defada nazil olduğunu söylemiştik. Binaenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Allah'ın, bu umûm olan ayetten maksadı, bizzat falancadır..." demiş olması durumu müstesna, bu ayetin nüzul sebebinin falan... falanca muayyen şeyler olduğunu söylemek zordur. 260[260]

İmanı ve Küfrü Yaratan Allah'dır

İşte bu âyet de, küfrü ve imanı Allah'ın yarattığına delâlet eden en güçlü delillerden birisidir. Çünkü, Allah'ın "... ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve ona insanların arasında yürüyeceği bir nûr verdiğimiz..." buyruğunun, bilgiden ve hidayetten bir kinaye olduğunu beyan etmiştik. İşte bu da, bütün bu işlerin ancak Allah Teâtâ'dan olduğuna ve ancak O'nun izniyle meydana geldiğine delâlet eder. Aklî deliller de bunun doğruluğuna muvafıktırlar. Bu delillerden birisi de, yukarıda da özetlediğimiz gibi, "dâî (sebep, faktör)" delilidir. Yine hiçbir insan, kendisi için cehalet ve küfrü tercih etmez., insanın, kendisini cahil ve kâfir yapmayı tercih etmesi imkânsızdır. Binaenaleyh insan, iman ve marifeti elde etmeye yönelir de bunu elde edemez. Ancak, bunun zıddı olan küfür ve cehalet meydana gelirse, biz bunun başkasının icad etmesiyle meydana geldiğini anlarız.
Buna göre şayet onlar (Mu'tezile). "O, bu küfrü ve cehaleti, cehaletin bir ilim olduğuna inandığı için tercih etmiştir" derlerse, biz deriz ki:
Bu sözün neticesi, "O, bu cehaleti, ondan önce bulunan bir cehaletten dolayı tercih etmiştir" demeye varır. Binaenaleyh, eğer söz, sonraki hakkında olduğu gibi, önceki hakkında da aynen olursa, o zaman bu iş sonsuza doğru gider. Aksi halde (bu olmayacağına göre), kulda bulunan fakat kendi icadıyla meydana gelmeyen bir cehalette son bulması gerekir ki, varmak istediğimiz netice de budur. 261[261]

"İşte böylece, her şehir ve kasabada da oraların günahkârlarını, o yerlerde hilekârlık etsinler diye, büyük (tanınmış) adamlardan yaptık. Halbuki onlar hilekârlığı ancak kendilerine yaparlar da farkında olmazlar" (En'âm, 123).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 262[262]

"Kezalike" Sözündeki Teşbih Hakkında

Hak Teâlâ'nın, kezalike, "İşte böylece" ifadesindeki kâf harfi bir teşbihin bulunduğunu

---

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/156
261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/156-157
262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/157

göstermektedir. İşte bu hususta iki görüş bulunmaktadır:
a) (Mana), "Mekke'de, oranın ileri gelenlerini orada hilebazlık yapsınlar diye var ettiğimiz gibi, her beldede oranın günahkârlarını, oranın ileri gelenleri yaptık..." şeklinde olur.
b) Bu kelime, daha önceki ifadelere atıftır. Yani, "kâfirlere, yaptıkları amellerini hoş gösterdiğimiz gibi, işte şöyle... şöyle... de yaptık..." demektir. 263[263]

İkinci Mesele

Âyette geçen "ekâbir (ileri gelenler)" kelimesi, isim olan ekber kelimesinin çoğuludur. Âyette bir takdim-tehir bulunmaktadır ki, bunun takdiri, "Oranın günahkârlarını, ileri gelenleri yaptık.." şeklindedir. Ekâbir kelimesini, ifâdesine izafet yapmak caiz olmaz. Çünkü o zaman mana tanrı olmaz ve cealna fiilinin ikinci mefûlünü takdir etmeye gerek duyulur. Çünkü sen Cûj ciii. "Zeyd'i... +kıldım" deyip de susarsan, bu söz, "reis kıldım, zelîl yaptım..." vb. demedikçe, bir şey ifade etmez. Çünkü, ceale fiilinin iki mef'ul alması gerekmektedir. Bir de sen, ekâbir kelimesini muzâf yaptığın zaman, sıfatı mevsûfa muzâf kılmış olursun ki bu, Basralılara göre caiz değildir. 264[264]

İleri Gelenlerin Günahkârlığı Hakkında İzahlar

Âyetin takdiri, "Biz, her beldede, oranın günahkârlarını orada hilebazlık yapsınlar diye, ileri gelenler yaptık..." Bu da, Allah Teâlâ'nın. onların insanları aldatmalarını mu- rad ettiği için, onları bu sıfatta muttasıf kılmış olmasını iktiza eder. Ki bu da, hayır ve şerrin Allah'ın iradesiyle olduğunu gösterir. Cübbaî buna, bu lamı âkibet lamı manasına yorumlamak suretiyle cevap vermiştir. Başkaları da, "Allah Teâlâ onları, hilekârlık yapmaktan men etmeyince sanki bu, Allah onu irade etmiş gibi olur. Böylece bu söz, bir teşbih üslubuyla irad edilmiş bir söz olur. Bu soru, cevabıyla beraber, tekrar tekrar geçmiştir. 265[265]

Dördüncü Mesele

Zeccâc şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, günahkârları, ileri gelenler yapmıştır. Çünkü onlar, riyaset ve liderlikleri sebebiyle, zulme, hifebazlığa ve insanlara bâtıl olan şeyleri güzel göstermeye, kendileri dışındakilerden daha çok muktedirdirler. Bir de mal çokluğu, makam kuvveti, insanları mal ve makamlarını daha sıkı olarak korumaya sevkeder. Bu muhafaza işi de ancak, zulmetmek, hile ve tuzaklara başvurmak, yalan söylemek, gıybet etmek, söz getirip götürmek ve yalan yere yemin etmek gibi her çeşit kötü davranış ve huylarla tam olarak elde edilebilir. Eğer mal ve makamın, Cenâb-ı Hakk'ın, mal ve makamı olanları bu kötü sıfatlarla tavsif etmesinin dışında başka bir kusur ve ayıbt olmasaydı, işte bu âyet, malın ve makamın (bu gibi durumlarda) âdi olduğuna delil olarak yeterdi..."
Daha sonra Allah Teâlâ, "Halbuki onlar hilekarlığı, ancak kendilerine yaparlar da farkında olmazlar" buyurmuştur. Bundan murad, "Halbuki kötü düzen, ona ehil

---

263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/157-158
264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/158
265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/158

olandan başkasını sarmaz.." (Fatır, 43) ayetinde beyan etmiş olduğu husustur.. Biz bunun hakikatini, Bakara süresindeki feN *İfl (Bakara, 15) ayetinin tefsirinde açıklamıştık...

Mu'tezlle şöyle demektedir: "Şüphe yok ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Halbuki onlar hilekârlığı, ancak kendilerine yaparlar da farkında olmazlar" buyruğu, bir tehdit ve men etme sadedinde zikredilmiştir. Binaenaleyh, şayet bu ayetten önceki ifade, Allah Teâlâ'nın. o ileri gelenlerden insanlara (kötülük yapıp) hilekârlık yapmalarını irade ettiğine delâlet etmiş olsaydı, o zaman onlardan hilekârlık yapmalarını dilemesi, onlarda hilekârlığı yaratması, sonra da onları bundan dolayı tehdit ederek, onlara buna mukabil en şiddetli azab ile azab etmesi Rahîm, Kerîm, Hakîm ve Halîm olan zâta nasıl uygun düşebilir?" Bil ki bu sözün, meşhur İzahlarla çelişki teşkil ettiğini defalarca açıklamıştık. 266[266]

Kureyş Liderlerinin Nübüvvete Göz Dikmeleri

"Onlara bir âyet geldiği zaman derler ki: "Allah 'in peygamberlerine verilenler gibi, bize de verilmedikçe asla iman etmeyeceğiz.." Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir. Cürüm işleyen o kimselere, yapageldikteri hilekârlıklar sebebiyle, Allah katından birhortuk ve çetin bir azab çarpacaktır..." (En'âm, 124).

Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirlerin tuzaklarını ve hasetlerini anlattı. Çünkü onlar, her ne zaman kendilerine, Hz. Muhammed'in nübüvvetine delâlet eden kesin bir mu'cize geldiğinde, "Allah katından bize de böyle bir makam verilmediği sürece, iman etmeyeceğiz!" demişlerdir. Bu da, onların son derece kıskanç olduklarına ve onların, hüccet ve delil peşinde oldukları için değil, aksine çok hasûd olmalarından dolayı küfür içinde kaldıklarına delâlet eder.

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Velîd İbnu'l-Muğîre, "Allah'a yemin ederim ki, şayet nübüvvet hak bir şey olsaydı, ben bu makama. Muhammed'den daha lâyık olurdum... Çünkü benim malım ve evladım, onunkilerden daha fazladır" deyince, işte bu âyet nazil olmuştur.

Dahhâk da, Allah Teâlâ'nın, "Evet, onlardan her kişi, kendisine neşredilecek sahifeter verilmesini ister" (Müddessir, 52) ayetinde de haber verdiği gibi, herkes bu vahy ve risaletin kendisine tahsis edilmesini istemiştir" demiştir. O halde tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin zahiri de buna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak,

"Onlara bir âyet geldiği zaman derler ki: "Allah'ın peygamberlerine verilenler gibi bize de verilmedikçe asla iman etmeyeceğiz" buyurmuştur. İşte bu da, onlardan bir güruhun bu sözü söylediğine delâlet eder. Hem, bu ayetin öncesi de bunu gösterir. Bu da, Allah'ın "İşte böylece, her şehir ve kasabada da oraların günahkarlarını, o yerlerde hilekarlık etsinler diye, büyük adamlardan yaptık" (En'âm, 123) buyruğudur. Hak Teâlâ, bu ayetin hemen peşinden onların, "Allah'ın peygamberlerine verilenler gibi, bize de verilmedikçe asla iman etmeyeceğiz" dediklerini zikretmiştir. Bu ifadenin zahiri de, ilk âyette bahsedilen hilekârlığın, söylenmemesi gereken bu kötü söz olduğuna delâlet eder.

Âyetteki "Allah'ın peygamberine verilenler gibi, bize de verilmedikçe iman etmeyeceğiz" ifadesi hususunda iki görüş vardır:

Birinci görüş: Meşhur olan bu görüşe göre, müşrikler zümresi, Hz. Mu-hammed (s.a.s)'e verildiği gibi, kendilerine de nübüvvet ve risatet verilmesini ve uyan değil uyulan, hizmet eden değil hizmet edilen kimseler olmayı istemişlerdir.

---

[266][266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/158-159

İkinci görüş: Bu Hasan el-Basrî'nin görüşü olup, İbn Abbas (r.a)' dan da rivayet edilmiştir. Buna göre mana şöyledir. "Onlara, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymalarını emreden bir Kur'ân ayeti geldiği zaman, "Allah'ın peygamberine verilenler gibi, bize de verilmedikçe iman etmeyeceğiz" dediler." Bu aynı zamanda, müşrik Arapların söylediği şu söz gibidir: "Biz, dediler, sana katiyyen inanmayız, ta ki bizim için şuradan bir pınar akıtasın.... Yahut üstümüze, okuyacağımız bir kitap indiresin" {Isra. 90-93), yani, "Allah'tan, aynı seninki gibi, Ebu Cehİl'e, falancaya ve falancaya, okuyacağımız bir kitap indirinceye kadar, sana inanmayız." Bu manaya göre, müşrikler kendilerinin peygamber olmasını istememişler, ancak Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delâlet etsin diye, kendilerine, önceki peygamberlerin mu'cizeleri gibi, apaçık mu'cizeler ve kesin âyetler gönderilmesini istemişlerdir.

Muhakkik alimler, birinci görüşün daha kuvvetli ve daha uygun olduğunu, çünkü ayetteki, "Allah, elçiliğini (peygamberliğini) nereye (kime) vereceğini çok iyi bilendir" buyruğunun ancak birinci görüşe uygun düştüğünü söylemişlerdir.

İkinci görüşü benimseyenler, buna karşı şöyle diyebilirler: "O müşrikler, bu kesin âyet ve mu'cizelerin gelmesini istediklerinde, eğer Allah onların bu isteklerine icabet edip, isteklerine uygun olarak o mu'cizeleri izhar etmiş olsaydı, onlar risalet makamına yaklaşmak (istemiş) olurlardı. Bu takdirde de, âyetteki, "Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir" sözünün, onların bu isteğine bir cevap olması uygun düşerdi. 267[267]

Risaleti Kime Vereceğini Allah Bilir

Hak Teâiâ'nın, "Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir" ifadesinin manası şudur: "Risaletin (elçiliğin, peygamberliğin), konulabileceği belli bir yeri vardır. Her kim risaletin verilmesine müsait olan sıfatlarla muttasıf ise, işte ancak o, peygamber yapılır; aksi halde olmaz. Bu sıfatları ise Al-lah'dan başkası bilmez."

Bil ki insanlar bu meselede ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları, "Nefisler ve ruhlar, mahiyetlerinin bütünü bakımından eşit ve denktirler. Binaenaleyh nübüvvet ve risalet makamının, şu insana değil de bu insana verilmesi, Allah'ın bir şereflendirmesi, ihsanı, fazlı ve keremidir" derken; diğer bazıları da, "bilakis insan ruhları, cevherleri ve mahiyetleri bakımından farklı farklıdırlar. Bundan dolayı onların bir kısmı hayırlı, bedenî ve cismânî bağlardan arınmış, ilahî nurlar ile aydınlanmış, yüce ve münevver iken diğer bir kısmı İse, âdî, karışık ve cismanî-bedenî şeylere karşı muhabbet duyan ruhlardır. İşte bir insanın ruhu, birinci kısımdan olmadığı sürece, o, vahyi ve risaleti {ilâhî elçiliği) kabule elverişli olamaz. Sonra birinci kısımda da, sayısız mertebelere ulaşacak derecede, fazlalık ile noksanlık, ve kuvvetlilik ile zayıflık bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bu sebeple şüphe yok ki, peygamberlerin mertebeleri de birbirinden farklıdır. Bu cümleden olarak, kimi peygamberlerin kuvvetli mu'cizeleri olmuş, ama ona az sayıda insan bağlanmış; kimi peygamberlerin bir iki mu'cizesi olmuş, ama çok sayıda insan ona tabî olmuştur; kimi peygamberlerin karakterinde yumaşakitk ve merhamet ağır basarken, kiminin karakterinde ise sertlik ve celâdet ağtr basmıştır. İşte bu husus, çok detaylı ve enine boyuna incelenecek bir konudur. Ama burada bundan bahsetmek uygun düşmez.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, elçiliğini nereye vereceğini pek iyi bilir" sözü, bir başka

---

267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/159-161

inceliğe de dikkat çekmektedir. Bu incelik şudur: Nübüvvet ve risâletin bir kimseye verilebilmesi için gerekli olan asgarî şey, onun hile ve zulüm ile hainlik ve hased gibi kötü huylardan uzak olmasıdır. Âyetteki, "Allah'ın peygamberine verilenler gibi, bize de verilmedikçe iman etmeyeceğiz" sözü ise, hile, zulüm ve hasedin tâ kendisini göstermektedir. Binaenaleyh bu sıfatlarla muttasıf iken o müşriklere nübüvvet ve risatetin verileceği nasıl düşünülebilir? Hem sonra Cenâb-ı Alfah, o kâfirlerin bu kötü sıfatlara sahip oluşlarının, Allah katında onlara bir küçüklük ve şiddetli bir azab isabet etmesine sebep olacağını açıklamıştır. Bu hususun izahı şöyledir: Sevab (mükâfaat), ancak iki iş ile tamam olur: Ta'zim (saygı) ve menfaat. Yine ikâb da iki şey ile tam olur: Hor ve hakir kılma ile zarar verme... Allah Teâlâ, bu ayette kâfirleri, bu iki şey ile de tehdid etmektedir: Onları hor ve hakir kılacağını, "(Onlara), Allah katından bir horluk ve çetin bir azab çarpacaktır" buyruğu ile göstermiştir. Âyette "hor kılma", zarar vermeden (azabtan) önce zikredilmiştir, çünkü kâfirler, izzet ve şeref istedikleri için Hz. Ivtuhammed (s.a.s)'e itaat etmemekte diretmişler, bundan dolayı Allah Teâlâ da onlara arzu ettiklerinin zıddını vererek cezalandıracağını beyân etmiştir. Binaenaleyh onların başına ilk gelecek olan, küçüklük, zillet ve horluktur.

Âyetteki, "Allak katından birhortuk" ifadesinin birçok manası vardır:

1) Bundan maksad şudur: Onlara bu horluk, âhirette gelip çatacaktır. Çünkü orada, Allah'tan başka hükmü geçerli olan bir hâkim yoktur.

2) Onlara, Allah'ın hükmü ile ve bunu onlara gerekli kılması ile, dünyada iken bu horluk ve hakirltk isabet eder. İşte horluk ve hakirliğin durumu bu olduğu için, onun Allah'a nisbet edilmesi caiz olmuştur.

3) Bundan murad, "Cürüm işleyen o kimselere bir horluk isabet edecektir" manasıdır. Allah Teâlâ bundan sonra yeni bir cümleye başlayıp "indellâhi" yani "Bu onlar için, Allah katında hazırlanmıştır" buyurmuştur. Bundan murad da, öncekini te'kîd etmektir.

4) Bundan maksad şudur: "Onlara, Allah katından olmak üzere bir horluk ve hakirlik gelecektir." Bu manaya göre, ayette mahzûf bir min harf-i cerri vardır. {Yani min indillâh takdirinde..) zararın ve azabın izahı ise, ayette "çetin bir azab" ifadesi ile yapılmıştır, işte bu ifade ile, Allah Teâlâ'nın onlara, büyük bir horluk (rezillik-rüsvaylık) ve şiddetli bir azab hazırlamış olduğu sonra bunun onlara ancak hileleri, yalanları ve hasedleri sebebiyle isabet etmiş olduğunu beyan ettiği ortaya çıkmış olur. 268[268]

"Allah kimi doğru yola koymak isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da kalbini son derece daraltır ue O, sanki gökte yükseliyormuşcasma zahmet (görür). Allah iman etmeyeceklerin üstüne böyle rüsvaylık çökertir." (En'âm, 125).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 269[269]

Kalbin İmanla Aydınlanıp İnkârla Kararması

Alimlerimiz, dalâlet ve hidâyetin Allah'tan olduğu hususunda, bu ayete tutunmuşlardır. Bil ki bu ayetin lafzı, bizim görüşümüze delâlet ettiği gibi, yine onun lafzı bu mesele hakkındaki aklî ve kat'î delili de ihtiva etmektedir. Bu delilin beyanı şöyledir: Kul, hem imana, hem de küfre kadirdir. O'nun, bu iki şeye nisbetle kudreti,

---

268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/161-162

269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/162

müsavî ve eşit olarak bu-uwr. Binaenaleyh, kalbte ona götürecek bir sebep ve faktör bulunmadıkça, kul-darv Küfür yerine iman, veya iman yerine küfür sâdır olması imkânsızdır. Biz bu "sebep" meselesini, bu tefsir kitabımızda defaatle açıkladık. "Sebep" ise yapılan işin :•_, jk bir fayda ve ağır basan bir menfaat ihtiva edeceğini bilmesi, veya inanması »eyahut zannetmesinden ibarettir. Çünkü, kalbte bu mana meydana geldiği zaman, bu. kulu o fiili işlemeye sevkeder. Eğer kalbte bu fiilin büyük bir zarar ve ağır basan bir fesad ihtiva ettiği yolunda bir ilim veya inanç yahut da bir zan meydana gelirse, bu durum,o insanı o fiili terketmeye sevkeder. Biz deliliyle beraber bu sebeplerin mutlaka Allah katından olması gerektiğini; sebeplerle kudretin toplamının fiili gerektirdiğini beyan etmiştik.

Bu sabit olunca biz deriz ki: Kuldan imanın sadır olması, ancak onun kalbinde, manın daha faydalı ve maslahata daha uygun olduğuna dair Allah'ın bir bilgi yaratmasından sonra olur. Kalbte böylesi bir bilgi meydana geldiğinde, kalb o işi yapmaya meyi eder ve o kişinin nefsinde, o işi yapmak için daha fazla bir arzu meydana gelir ki, işte göğsün imana açılması budur. Ama katbte, Hz. Muhammed {s.a.s)'e nan etmenin, meselâ gerek dinî gerekse dünyevi hususlarda büyük bir fesada sebebiyet vereceğine ve büyük zararlara yol açacağına dair bir inanç meydana gelirse, bu durumda, onun bu zannı Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmekten şiddetle nefret etmesine yol açar ki Allah Teâlâ'nın onun kalbini son derece daraltmasından murad budur.

Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Allah Teâlâ'ntn iman etmesini istediği kimseyi imana sevkeden sebepler kuvvetlenir. Yine Allah Teâlâ'nın inkârını istediği kimseyi, imandan alıkoyacak sebepler ite onu küfre sevkedecek sebepler güç kazanır. Durumun böyle olduğu aklî delil ile sabit olunca, Kur'ân'ın lafzının bu aklî delilleri ihtiva ettiği de sabit olur. Yine kesin aklî delil, Kur'ân lafzının sarîh manasına tıpatıp uyduğu zaman, onun ötesinde herhangi bir beyan ve delil söz konusu olamaz." 270[270]

Mu'tezile'nin Bu Âyeti Te'vili

Mu’tezile şöyle der: "Bizim için bu ayette iki makam vardır:

Birinci makam, bu ayette sizin (ehl-i sünnetin) görüşüne delâlet eden bir şeyin olmadığını beyan etmektir.

İkinci makam da, bizim mezhep ve görüşümüze uygun olan te'vili yapmaktır.

Birinci makam, birkaç yönden izah edilir:

1) Bu ayette Allah Teâlâ'nın, herhangi bir kavmi saptırdığına veya saptırmakta olduğuna dair bir bilgi yoktur. Çünkü bu ayette, "Allah bir insana hidayet etmeyi murad ettiği zaman ona şöyle şöyle yapar. Yine bir kimseyi de saptırmak istediğinde, ona da şöyle şöyle yapar" şeklindeki bir husustan fazla birşey yoktur. Yine ayette Allah Teata'nın bunu istediği veya istemediği hususunda da birşey bulunmamaktadır. Bunun delili, O'nun: "Eğer biz bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi canibimizden edinirdik elbette... Biz (böyle) yapanlar değiliz"(Enbiya, 21) buyurmasıdır. Böytece Allah Teâlâ, isterse eğlence edinebileceğini beyan etmiştir. Ama Hak Teâlâ'nın bunu istemediği ve yapmadığı hususunda bir ihtilaf yoktur.

2) Altah Teâlâ, "Allah, kimi İslâm'dan saptırmak isterse..." demedi, aksine "Kimi de saptırmak isterse..."buyurdu. O halde siz niçin, bundan Allah'ın muradının, "O kimi imandan (İslâm'dan) saptırırsa" manası olduğunu söylüyorsunuz?

3) Allah Teâlâ, ayetin sonunda bu işi, kâfirin küfrüne bir karşılık (ceza) olarak verip,

---

270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/163

sebep olmaksızın (ibtidaen) yapmadığını beyan ederek, "Allah iman etmeyeceklerin üstüne böyle rüsvaylık çökertir" buyurmuştur.

4) Âyetteki, "Kimi de saptırmak isterse, onun da kalbini son derece daraltır" buyruğu, Allah Teâlâ'nın o kâfirin kalbini son derece daraltmasının, dalâletin meydana gelmesinden önce olduğunu, ve önce olan bu şeyin, dalâletin meydana gelmesinde bir tesiri olduğunu hissettirmektedir ki bu, icma ile bâtıldır. Bunun bize göre bâtıl oluşuna gelince: Çünkü biz bunun böyle olduğu görüşünde değiliz. Siz (ehl-i sünnete) göre de, cehaletin ve dalâletin meydana gelmesine sebep olan şey, Allah Teâlâ'nın bunları o kulun kalbinde yaratmasıdır. Çünkü Allah bunları onda yaratmaya kadirdir. Böylece bu dört izah ile, bu âyetin sizin görüşünüze delâlet etmediği sabit olmuş olur."

İkinci makama gelince: Bu, âyet-i kerimeyi, bizim (Mutezile'nin) görüşümüze göre tefsir etmek olup, bunun izahı birkaç yöndendir:

1) Cübbâî'nin tercih edip, Kâdî'nin desteklediği izaha göre, diyoruz ki: "Âyetin manası şu şekildedir: "Allah kimi Kıyamet günü cennet yoluna iletmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. o da böylece İslâm'da sebat eder ve İslam'dan ayrılmaz. Göğsün İslâm'a açılmasının izahı da şudur: Allah, o kimseye, imana ve imanda sebata sevkeden birtakım lütuf fiilleri yapar. Bu türde, ancak kişinin mü'min olmasından sonra, ona yapılması mümkün olan lütuflar vardır. Bu lütuflar da, kişinin mü'min olmasından sonra, onu imanda devam ve sebata sevkeder. İşte Cenâb-ı Hak buna, "Kim Allah'a iman ederse, (Allah) onun kalbine hidayet eder" (Tegabun. 11) ve "Bizim uğrumuzda mücahede edenleri, elbette yollarımıza hidayet ederiz... "(Ankebut. 69) ayetleriyle işaret etmiştir. Binaenaleyh bir kul iman edip. Allah onun imanda sebat etmesini dilediği zaman, onun göğsünü İslam'a açar, yani, ona imanda sebat ve devamını gerektiren lütufları yapar; ama insan inkâr edip, inkârında inad edince ve Cenâb-ı Aitah da onu cennetin yolundan saptırmayı dileyince onun göğsüne son derece darlık verir." Sonra Cübbâî, kendi kendine "Bu nasıl doğru olur? Çünkü biz, kâfirleri hiç üzüntü ve kederleri olmayan, canları rahat, hoş bir yaşantı içinde kimseler olarak görüyoruz?" diyerek sorar ve buna şöyle cevap verir: "Allah Teâlâ, katbi daraltma işini onlara her zaman yaptığını haber vermemiştir. Binaenaleyh onların bazı zamanlar, gönüllerinin rahat olması imkânsız değildir." Bu cevaba karşılık, Kâdî'de kendi kendine bir başka soru sorarak, "O zaman, her kâfirin zaman zaman böyle bir gönül darlığı hissettiğini kesin olarak söylemeniz gerekir?" demiş ve buna şöyle cevap vermiştir: "İşte biz de bunun bu şekilde olduğunu söyfüyoruz. Bilhassa Allah'ın delilleri gelip, ilahî yardım müslümanlara ulaşıp, kâfirlerde de horluk ve hakirlik meydana geldiği zaman, böyle bir soruyu defetmek mümkün değildir." İşte bu cevabın en nihâî izahı budur.

2) Mu'tezile şöyle der: "Bu ayetten maksadın, "Allah kimi cennete iletmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar, yani onun göğsünü, cennete ilettiği o vakitte İslam'a açar. Çünkü o kimse iman etmiş olduğu için, bu yüksek dereceleri ve şerefli makamları elde ettiğini görünce, iman hususundaki isteği artar ve kalbinde imana karşı ileri derecede bir inşirah (açılma) ve meyil meydana gelir. Allah, kimi de, Kıyamet günü cennet yolundan saptırmak isterse, işte o zaman, o kimsenin göğsü daralır ve cennetten mahrum olup, cehenneme girmeden dolayı olan şiddetli üzüntüsü sebebi ile, göğsü daralır" şeklinde bir mana olduğunun söylenmesi niçin caiz olmasın?" Mu'tezile sözlerine devamla, "Bu, doğruya en yakın bir izahtır ve ayetin lafzı bu manaya gelebilir, binaenaleyh ayeti bu manaya hamletmek gerekir" demişlerdir.

3) Şöyle de denilebilir: "Âyette bir takdim-te'hir vardır. Buna göre mana, "Kim kalbini iman etmek suretiyle açarsa, Allah Teâlâ ona hidayet etmeyi diler, yani ona imanda devam etmeye sevkeden lütuf fiilleri verir"; yahut da, "Allah onu cennet yoluna iletir. Kim de kalbini imana karşı daraltır ve kapatırsa, Allah Teâlâ da onu cennet yolundan saptırır; yahut da, Allah onu imanda sebata sevkeden lütuf fiillerinden mahrum eder" şeklindedir." İşte Mu'tezile'nin bu konudaki sözlerinin tamamı budur. [271][271]

Râzî'nin Mu'tezile'ye Reddiyesi

Onların birinci olarak söyledikleri "Allah Teâlâ, bu ayette onları saptırdığını söylememiştir. Aksine ayette "Allah onları saptırmak isterse şöyle şöyle yapar" hususu zikredilmiştir" şeklindeki izahlarına, şöyle diyerek cevap veririz: "Ayetin sonunda, "Allah iman etmeyeceklerin üstüne böyle rüsuaylık çökertir" buyurması, Allah Teâlâ'nın onlara bu dalâleti verdiği hususunda açık bir ifadedir. Çünkü ayetteki kezalik (böyle) kelimesinin başındaki kâf harfi, bir teşbihi (benzerliği) gösterir. Buna göre bu kelamın takdiri, "Bu darlığı ve zorluğu o kâfirin kalbinde yarattığımız gibi, aynı şekilde, iman etmeyenlerin kalblerinde de rüsvaylığı meydana getiririz" şeklindedir.

Mu'tezile'nin ikinci olarak "Niçin ayetin takdirinin "Allah kimi dinden saptırmayı isterse..." şeklinde olduğunu söylediniz" diye ifade ettikleri görüşlerine de şöyle cevap veririz: "Âyetin sonundaki, "Allah, iman etmeyeceklerin üstüne böyle rüsvaylık çökertir" buyruğu, "Kimi de saptırmak isterse...," sözünden maksadın, "Allah, kimi de (imandan) dinden saptırmayı isterse..." manast olduğunu açıkça göstermektir."

Mu'tezile'nin üçüncü olarak, "Âyetteki, "Aiiah iman etmeyeceklerin üstüne böyle rüsoaylık çökertir" buyruğu, Allah Teala'nın bu darlığı ve zorluğu, ancak o kâfirlerin inkârlarının bir cezası olarak, kalblerine attığını gösterir" diye ifade ettikleri görüşlerine de şöyle diyerek cevap veririz: "Biz ayetten bu mananın kastedildiğini kabul etmiyoruz. Aksine ayetten kastedilen mana şudur: "Cenâb-ı Allah, işte böylece, iman etmeyeceklerine hükmettiği ve takdir ettiği kimselerin kalblerine rüsvaylık (murdarlık) kor." Biz, ayeti bu manaya hamlettiğimizde, Mu'tezile'nin ileri sürdüğü şey düşer.

Onların dördüncü olarak ileri sürdükleri, "Âyetin zahiri, göğsün daralıp sıkılmasının, dalaletten ve dalaleti gerektiren şeylerden önce olması gerekir" şeklindeki görüşlerine de şöyle diyerek cevap veririz: "Durum böyledir. Çünkü Allah Teâlâ o insanın kalbinde, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmenin, dünyada bir kınamayı, ahirette de bir cezayı gerektireceği inancını yarattığı zaman, işte bu inanç, insanın gönlünün bu imanı kabule yanaşmamasını ve kalbinin bu imana karşı nefret duymasını gerektirir. Böylece o insanın kalbinde, imanı kabul etme hususunda bir nefret ve bir uzaklaşma hissi meydana gelir. İşte bu durum, dar bir geçite benzetilmiştir. Çünkü yol çok dar olduğu zaman, geçmek isteyenler oradan geçemezler. Kalb de böyledir. Kalbte böyle bir inanç hasıl olduğu zaman, imanın oraya girmesi imkânsız olur. İşte bu bakımdan, arada böyle bir benzerlik bulunduğu için "dar ve zor olma" vasfı kalb için kullanılmıştır. Binaenaleyh Mu'tezile'nin bu görüşü de düşer.

Mu'tezile'nin, ayetin tefsiri sadedinde yaptıkları üç te'vilden birincisine şöyle cevap veririz: Bu sözün neticesi, "darlık ve zorluk" ifadelerinin, "kâfirin kalbini gam ve kederin istilâ etmesi" manalarında tefsir edilmesine dayanır ki bu tefsir, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allah Teâlâ, kâfiri mü'minden kalbteki bu darlık ve zorluk bakımından ayırmıştır. Binaenaleyh eğer bundan maksad kâfirin kalbindeki üzüntü ve keder olsaydı, kâfirin kalbindeki gam, keder ve üzüntünün, mü'minin kalbindeki gam ve kederden, herkesin farkedebileceği derecede fazla olması gerekirdi. Ama durumun böyle olmadığı, aksine kâfirin ve mü'minin kederinin eşit olduğu, hatta mü'minin (dünyada) hüzün ve belâsının daha çok olduğu malumdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer insanlar, bir tek (kâfir) ümmet haline gelmeyecek olsaydı, o Rahmân'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını, çıkacakları merdivenlerini... hep gümüşten yapardık" (Zuhruf, 33) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de

---

[271][271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/163-165

"Belâlar (öncelikte) peygamberlere, sonra velilere, sonra derece derece diğer benzeri insanlara verilmiştir" 272[272] buyurmuştur.

Mu'tezile'nin ikinci tefsiri kabul edilemez. Çünkü bunun neticesi, açık olan bir ifadeyi açıklamaya kalkmaya dayanır. Zira herkes, Allah'ın imanları sebebi ile cennetine götürdüğü kimselerin, dünyadaki hidayetleri sebebi ile sevineceklerini ve o esnada gönüllerinin, imana daha çok açılıp meyledeceğini zarurî (kesin) olarak bilir. Âyetteki, "Kimi de (Allah) saptırmak isterse..." ifadesi hakkında söylenecek söz de aynıdır. Bundan murad şudur: "Kimi Allah cennet yolundan saptırırsa, onun kalbi o anda (ahirette) darlanır. Çünkü bunun böyle otduğu zarurî olarak bilinir. Binaenaleyh ayeti bu manaya hamletmek, manasız ve faydasız kılmak olur.

Mu'tezile'nin yaptığı üç te'vilden üçüncüsü de, ayetin düzeninin (nazmının) bozulması neticesini verir. Çünkü âyet, kalbin inşirahının (imana açılmasının), doğrudan doğruya Allah'tan olmasını, imanın ve hidayetin buna dayanmasını gerektirir. Siz ise, bu hükmü tersine çevirerek, "Allah, kulu imanda devam ve sebata sevkeden ilahî lütuflarını ona verdi" manasında "Kul önce kalbinin inşirahını sağlar, sonra Allah onu hidayete erdirir" diyorsunuz. Halbuki lafzî delillere ancak o deliller-deki nazmı ve düzeni muhafaza etmek şartıyla tutunabiliriz. Ama biz onların sırasını bozar, yerlerinden oynatır isek, onlardan hiçbirine delil olarak tutunamayız. Bu kapıyı açmak, hiçbir ayete tutunamamaya sebep olur ki, bu da Kur'ân hakkında bir ta'n ve onu bir delil olmadan çıkarma olur. İşte bu sorular hakkında, hak ile bâtılı ayırdedecek söz budur.

Sonra meseledeki sözü şu şekilde kesin bir netice ile bitiriyoruz: Biz, iman hâdisesinin, kalbte iman etmeye götüren bir "dâî"nin (sebebin) bulunmasına dayandığını ve o "dâî"nin yaratıcısının Allah Teâlâ olduğunu beyan etmiştik. İnkâr hadi-sesindeki durum da aynıdır. Âyetin zahirî manası da buna tıpatıp uymaktadır. Çünkü âyetin manası şöyledir: "Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun kalbinde imana sevkedecek şeyleri güçlendirir. Kimi de saptırmak isterse, onun kalbine de, imandan caydırıp, küfre sevkedecek şeyleri atar," Aklî delil ile de, durumun böyle olması gerektiği sabittir. Bu manaya göre, ey Mu'tezile, ileri sürdüğünüz bütün suallerimiz düşer. Allah doğruyu en iyi bilendir. 273[273]

Sadrın (Göğsün) Açılmasının Manası

Bu, ayetin lafızlarının tefsiri hakkındadır. " Göğüsün açılması"nın tefsiri sadedinde şu iki izah yapılmıştır:

1) el-Leys şöyle demiştir: "Allah, o kimsenin göğsünü açtı, göğsü de açıldı" denilir. Bu, "Allah o kimsenin gönlünü, bunu kabul etmesi için genişletti, onun gönlü de genişledi" demektir." Ben derim ki: el-Leys, göğsün açılmasını, "göğsün genişletilmesi" diye tefsir etti. Halbuki bundan muradın, o insanın göğsünün hakikat manasında genişlemesi olmadığında şüphe yoktur. Çünkü bunun imkansız olduğu aşikârdır. Aksine "göğüs genişletme"tabirini açıklamata zaruret vardır. Buna göre biz deriz ki bu ifadenin hakikati, bizim daha önce bahsettiğimiz husustur. Onu burada tekrarlamada bir sakınca bulunmamaktadır.

---

[272] [272] Benzeri manada hadis için bkz: Buhârî, Merdâ, 3; Ibn Mace, Fiten, 23 (2/1334).

[273] [273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/165-167

Bu cümleden olarak diyoruz ki: İnsan, işlerinden herhangi birisinin daha faydalı ve daha iyi olduğuna inanırsa, gönlü o işi yapmaya meyleder, onu elde etmek yolundaki arzu ve isteği Kuvvetlenir ve kalbinde, onu gerçekleştirmek için şiddetli bir istidâd hasıl olur ki, işte bu durum, gönlün ve ruhun genişlemesi diye adlandırılmıştır. Yine bir kimse, işlerinden birisinin şerrinin ve zararının fazla olduğuna inanırsa, ona karşı nefreti büyür ve tabiatında, o işi kabul etme hususunda bir nefret ve uzaklaşma hissi meydana gelir. Yol dar olduğu zaman, oradan geçmek isteyenlerin geçemeyecekleri, ama yol geniş olduğundaysa, oradan geçmek isteyenlerin geçmesinin elverişli olduğu malumdur. Binaenaleyh, falanca işin daha hayırlı ve daha faydalı olduğu inancı oluşur ve ona doğru bir meyil ve arzu da bulunursa, İşte bu şekilde o meyil kalbte bulunmuş ve oraya yerleşmiş olur. Bundan ötürü de, "Gönlü, aklı ona yattı" denilir, ama onun çok zararfı ve bozuk olduğu inancı bulunduğu zaman da, kalbte ona karşı bir meyil bulunmaz. İşte bundan ötürü, "Onun gönlü daraldı" denilir. Böylece kalb, geçilmesi mümkün olmayan bir yola benzetilmiş olur. İşte kalbin genişlemesi, veya kalbin daralması hususundaki sözün hakikati bundan ibarettir.

2) Bir kimse bir şeyi izah edip ortaya çıkardığı zaman, "Falanca, durumunu şerhetti, açıkladı"; yine, bir meselede bir problem bulunup, kişi de onu açıkladığında, "Meseleyi, açıkladı" denilir.

Bil ki, "şerh" lafzı sadece hak olan manalarda kulfanılmaz. Zira bu kelime, Hak Teâlâ'nın, (Zümer, 22) ayetinde islâm hakkında kullanıldığı gibi (Nahl, 106) ayetinde olduğu gibi küfür hakkında da kullanılmıştır. Müfessirler şöyie demişlerdir: Bu âyet nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Allah onun göğsünü nasıl açar7" diye sorulur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Allah o kimsenin göğsüne bir nür atar da, bunun üzerine onun göğsü genişler oe inşirah bulur" der. Bu cevap karşısında Hz. Peygamber'e, tekrar, "Bunu bilmeyi kolaylaştıran bir alamet var mıdır?" diye sorulunca, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: "Ebedilik yurduna yönelmek, aldanış yurdundan uzaklaşmak ve ölüm gelmeden önce, ölüme hazır olmak..." Ben diyorum ki bu hadis, Allah'ın göğsü açması meselesinin tefsirindeki tercihimizin doğruluğuna delâlet eden delillerin en kuvvetlisidir. Bunun izahı şöyledir: İnsan, ahiret işiyle meşgul olmanın daha fazla faydalı ve hayırlı olduğunu; dünya işiyle uğraşmanın ise, daha çok zararlı ve şerli olduğunu düşünüp ve bu husus, ya aklî deül veya tecrübe, yahut taklîd ile kat'iyyet kazanırsa, âhiret hususundaki arzusu, işte mutlaka bu inanca dayanır ki, "âhiret yurduna yöneltmek"den maksat budur. Yine dünyadan nefret etmek arzusu meydana gelir ki, aldanış yurdundan uzaklaşmadan maksat da budur. Ölüm gelmeden önce ölüme hazırlanma da, şu iki şeyi, yani dünyaya iltifat etmemeyi, ahi-rete de arzu ve rağbet duymayı kapsar..

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Bir şeyi yapmaya sevkeden sebebin, mutlaka o şeyin varlığından önce gelmesi, bulunması gerekir. Binaenaleyh göğsün imana açılması, imana sevkeden sebep demektir. İşte bu manadan dolayı ayetin zahiri, göğsün açılmasının, müslüman olmadan önce bulunduğunu ihsas ettirmektedir.

Bu hüküm, küfür tarafı için de aynıdır. [274[274]]

Kâfirin Göğsünün Daralması

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kimi de saptırmak isterse, onun da kalbini son derece daraltır..." buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: İbn Kesir, yâ'nın sükûnuyla daykan şeklinde okumuştur. İbn Kesir, Kur'ân'ın her yerinde bu kelimeyi böyle okur... Diğer kıraat imamları ise, yâ'nın şeddesi ve meksûr olarak, dayytkan şeklinde okumuş- lardır. Şeddeli ve şeddesiz okuyuşların aynı manaya gelmesi muhtemeldir. Bu kelime tıpkt seyyid (efendi) kelimesinin seyd; ve heyyin (kolay, basit) kelimesinin heyn; leyyin (yumuşak) kelimesinin leyn; meyyit (öfü) kelimesinin meyt şeklinde okunması gibidir... Nâfi ve Asım'ın ravisi Ebû Bekr, râ'nın kesresiyle haricen; diğer kıraat imamları da râ'nın fethasıyla haracan şeklinde okumuşlardır. Ferrâ, hem kesre hem de nasb ile okunması hususunda, bu kelimenin vacal-vaci! (korkak); kared-karid (deve kılı ve yünden dökülen tüy); denef-denif (ağır hasta olan) kelimeleri gibi olduğunu söylemiştir. Zeccâc da, haraç kelimesinin Arapça'da, darın darı, iyice dar manalarına geldiğini söylemiştir. Binaenaleyh bir kimse, dediği zaman, bunun manası, "O, göğsünde sıkıntı ve darlık bulunan bir adamdır" demektir, Bir kimse de, dediği zaman, o bu kelimeyi, ism-i fail kabul etmiş olur.
Yani, "O, canı sıkkın bir adamdır"; yine, denildiği zaman, bu "Ağır hastalığı olan adam" demektir. Denif kelimesi ise, ism-i fail olur. Yani, "Ağır hasta olan adam" demektir.
İkinci bahis: Bazıları, râ'nın kesresiyle hariç kelimesinin, "dar olan..." manasına geldiğini; râ'nın fethasıyla olan harec kelimesinin ise, kelimesinin çoğulu
olduğunu; bunun ise, çobanların içine giremiyecekleri kadar sık ağaçlı yer manasına geldiğini söylemiştir.
Vahidî bu konuda şu iki hikayeyi anlatır:
1) Ubeyd İbn Umeyr'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre, İbn Abbas bu ayeti okumuş ve, "Burada Bekroğullan'ndan birisi var mıdır?" demiş; bunun üzerine bir adam "evet!" deyince o da, "sizce harec kelimesi ne manaya gelir?" demiş. Bunun üzerine adam, "içine asta girilemeyecek denli birbirine girmiş, sık ağaçlı vadi demektir..." deyince de İbn Abbas, "İşte, kâfirin kalbi de böyledir" demiştir.
2) Vahidî, Ebu's-Salt es-Sakafî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ömer İbnu'l-Hattab bu ayeti okudu; sonra da, "Bana Kinaneoğullarının çoban tuttuğu bir adam getirin.." dedi. Bunun üzerine onlar bir adamı getirince de, Hz. Ömer ona, "söyle bakalım delikanlı, size göre harece kelimesi ne manaya gelir?" dedi. Bunun üzerine adam harece kelimesi bizde, ağaçların birbirine girdiği, çobanların ve vahşi hayvanların içine giremediği ağaçlık., manasına getir" deyince Hz. Ömer de bunun üzerine, "işte kâfirin kalbi de böyledir. Ona, hayır namına hiçbir şey ulaşamaz" der.
Cenâb-ı Hakk'ın. "ve o, sanki gökte yükseliyormuşçasına zahmet (görür)" buyruğuna gelince, bu hususta da iki bahis bulunmaktadır:
Birinci bahis: İbn Kesir, sâd harfinin sükûnuyla yas'adu; Asım'ın ravisi Ebu Bekr, yetesâedu manasında olarak elif ve sâd'ın şeddesiyle yassâedu; diğer kıraat imamları ise, elifsiz, sâd'ın ve ayn'ın şeddesiyle yassa'adu şeklinde okumuşlardır. İbn Kesîr'in kıraatine gelince bu suûd (yükselmek) masdarındandır. Buna göre ayetin manası, "Bu

---

[274[274]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/167-169

kimse, İslâm'dan nefret etmesi ve İslâm'ın ona ağır gelmesi bakımından, zorla göğe tırmanmaya çalışan kimse gibidir. Bu teklifin gönüllere ağır gelmesi gibi, iman da kâfirin gönlüne ağır gelir..." şeklindedir. Ebu Bekr'-in yassâedu kıraatine gelince, bu tıpkı yetesâedu gibidir. Ama diğer kıraat imamlarının
yassa'adu şeklindeki okuyuşlarına gelince bu da, yetesa'adu manasındadır. Böylece tâ harfi sâd harfine idğam edilmiş, olmuştur manası ise, insanın, kendisine ağır gelen bir şeyi {burada yükselmek) zorlanarak yapmaya çalışmasıdır.

İkinci bahis: Buradaki teşbihin niteliği hususunda iki izah vardır:

1) Nasıl ki insan göğe çıkmakla yükümlü tutulsa; bu ona ağır ve zor gelir; bu emir gözünde büyür ve onun buna karşı isteksizliği kuvvetlenirse, aynı şekilde, kâfire o iman etmesi ağır gelir ve onun buna karşı olan nefreti, gittikçe çoğalır..

2) Âyetin takdiri, "Onun kalbi İslam'dan ve imanı kabul etmekten uzaklaşır" şeklindedir. Böylece bu uzaklaşma işi, yerden göğe çıkan kimsenin uzaklaşmasına benzetilmiş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, Allah iman etmeyeceklerin üstüne böyle rüsuayltk çökertir" buyruğuna gelince bunda iki bahis vardır:

Birinci bahis: Âyetteki kezalik tabirindeki kâf burada bir benzetme bulunduğunu gösterir. Bu şeyin ne olduğu hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Kelamın takdiri, "Allah onların kalbterinde bir göğüs darlığı meydana getirdiği gibi, Allah onların üzerine böyle bir rüsvaylık da çökertir" şeklindedir.

b) Zeccâc, bu sözün takdirinin, "Sana anlattığımız şeyler gibi, Allah onların üzerine böyle bir rüsvaylık da çökertir" şeklinde olduğunu söylemiştir. 275[275]

"Rics" Kelimesinin Manası

İkinci bahis: Alimler, ayette geçen rics kelimesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas: "Bu, Allah'ın onlara musallat ettiği şeytandır." Mücâhid: "Rics" kendisinde hiçbir hayır bulunmayan şey", Atâ: "Rics" azabtır"; Zeccâc da, "rics", dünyada lanet, ahirette de azabtır" demişlerdir.

Biz bu ayetin tefsirini, Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî'den rivayet edilen şu hususla bitirelim: O, şöyle demiştir: "Biz, İbn Ömer'in yanında Kaderiyye fırkasından olan kimselerin durumu hakkında müzakerede bulunuyorduk. Derken İbn Ömer, "Kaderiyye yetmiş peygamberin lisanıyla lanetlenmişlerdir. Bu peygamberlerden birisi de bizim peygamberimizdir. Kıyamet günü geldiğinde, bir münadî seslenir. Derken bütün insanlar, (münadinin) "Allah'ın düşmanları nerede?" şeklindeki nidasını duyacakları bir biçimde bir araya gelirler.. Bunun üzerine, Kaderiyye mensupları ayağa kalkar" der... Kadî bu hadisi, tefsirinde zikrederek şöyle der: "Bu hadis, Kaderiyye'nin, kulların fiillerini Allah'a kaza, kader ve yaratma cihetinden mal edenler olduğuna delâlet eden delillerin en güçlüierindendir. Çünkü asıl bu görüşte olanlar, Allah'ın düşmanlarıdır. Zira onlar Allah'a, "Ne günahımız vardı ki bize azap ettin? Onu bizde halkeden, onu bizde irade eden, onu bize hükmeden sensin! Sen, bizi ancak bu fiili yapmamız için yarattın. Ve bize, bundan başkasını da müyesser kılmadın..." derler. Binaenaleyh, bu delil ve hüccet sebebiyle, bunların mutlaka Allah'ın düşmanları olmaları gerekir. Ama, "Allah imkân verdi, illet ve manialları kaldırdı; kul, "fiilini" kendisi yaptı.." diyenlere gelince, bu kimselerin sözü, Allah'ın o kullarına yapmış olduğu muameleye, yani azap etmeye muvafıktır. Binaenaleyh, onlar Allah'ın düşmanları olamazlar..." İşte Kâdî'nin sözü budur ve cidden şaşırtıcıdır. Bu böyledir, zira Kâdrye,"Sen, muhaliflerinin görüşünün, "Kulun, Allah üzerinde bir hücceti yoktur ve kullar, hiçbir şekilde hak sahibi değillerdir. Allah'ın kulunda meydana getirdiği her şey hikmet ve doğrudur. Kulun, Rabbine karşı bir itirazı ve münakaşa hakkı yoktur" şeklinde olduğunu bilmemen mümkün değildir" denilir. O hatde, dini ve inancı böyle olan bir insan nasıl Allah'ın düşmanı olabilir?.. 276[276]

---

[275][275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/169-171

Mu'teziiiiere Razî'nin Cevabı

Allah'ın düşmanları olanlara gelince, bunlar Muteziledir Bu, birkaç yönden izah edilebilir:
a) Mu'tezile, Mükâfaat ve karşılık vermenin, Allah'a vacib olduğunu söyler ve şöyle der: "Şayet sen bunu vermezsen, ilah olmaktan çıkarsın; rubûbiyyetten uzak kalarak sefihler cümlesinden olursun." Binaenaleyh, Allah'ın düşmanı olanlar, mezhebi ve inancı böyle olan kimselerdir.
b) (Onlara göre bir insan) yetmiş yıl küfür üzere yaşayıp, sonra da hayatının sonuna doğru kalpten p,eierek, "Lâ ilahe illallah, Muhammedün ResûlultahL" der de, sonra ölürse, Rabbu'l-Alemin o kimseye, milyonlarca sene muazzam nimetler ve pek yüksek dereceler verir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu nimetleri ondan bir anlık kesmek istediğinde o kul, "Allah'ım! bir an olsun bunu inkitâya uğratmaktan sakın ha sakın! Çünkü sen bunu bir an için olsa dahi yaparsan, o takdirde ulûhiyyet vasfından uzaklaşmış olursun!" der.. Netice olarak diyebiliriz ki, (Mu'tezile'ye göre) o kulun bir an için o imana yönelmesi, ilahına, o nimetleri nihayetsiz bir zaman boyunca o kuluna ulaştırmayı vacib kılmıştır. O'nun bu sorumluluktan kurtulmasına imkân da kalmamıştır. İşte asıl düşmanlık, böyle inanmaktır. Ama, "Meleklerin ve peygamberlerin dahi Allah üzerinde alacaklı oldukları bir hak yoktur. Onlara ulaşan her türlü mükâfaat, Allah taralından bir lütuf ve ihsandır" diyenlerin görüşüne gelince, bu asla bir düşmanlık olmaz.. 277[277]

Eş'ârî'nin Cübbâî'ye Sorduğu Üç Kardeş Meselesi

c) Bu düşmanlığın izahı hususunda anlatılan bir diğer şey de şudur: Şeyh Ebu'l Hasen el-Eş'ârî, hocası Ebu Ali el-Cübbâî'nin meclisinden ayrılıp, onun mezhebini terkederek onun görüşlerine karşı itirazları çoğalınca, aralarında büyük bir soğukluk meydana geldi. Derken, günlerden bir gün, Ebu Ali el-Cübbâî, bir sohbet meclisi düzenledi. O mecliste, bazı alimler de bulunuyordu. Şeyh Ebu'l-Hasen de o meclise giderek, Cübbâî'nin gözüne görünmeden bir köşeye oturdu ve orada bulunan ihtiyar kadınlardan birisine, "Ben, sana (şimdi) bir mesele öğreteceğim; binaenaleyh sen bunu şu hocaya anlat ve de ki: "Benim üç tane oğlum vardı. Bunlardan bir tanesi, son derece dindar ve müttakî İdi. Diğer birisi ise, alabildiğine küfre ve fıska dalmıştı. Üçüncüsü ise, baliğ olmamış bir çocuktu. Derken, bunların üçü de taşıdıkları bu sıfatlar üzerine öldüler. Bu durumda, muhterem hocam, bunların hallerinin ahirette ne olacağını bana haber verir misin?" Bunun üzerine Cübbâî dedi ki: "Zahid olan, cennetin üstün derecelerinde bulunmaktadır. Kâfir olan ise o da cehennemin derekelerinde bulunmaktadır. Çocuğa gelince, kurtulmuş kimseler cümlesindendir..."

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/171
277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/172

der. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, yanındaki (ihtiyar kadına), "Ona de ki: "Şayet çocuk, zâhid ve muttaki olan kardeşi için tahakkuk etmiş olan o yüksek derecelere varıp ulaşmak istese, o bunu yapabilir mi?..." Bunun üzerine Cübbâî, "Hayır, çünkü Allah o çocuğa şöyle der: "O, bu yüksek mertebelere, kendini ilim ve amel yolunda yorup yıprattığı için ulaşmıştır.

Halbuki sen, böyle değilsin..." der. Bunun üzerine Ebu'l-Hasen, (yanındaki bu ihtiyara), "Ona şöyle de: "Bu durumda, şayet o çocuk "ya Rabbe'l-alemîn, benim günahım yok! Çünkü buluğa ermeden beni öldüren sensin. Şayet bana mühlet verseydin, belki de ben, muttaki ve dindar olma hususunda, zahid olan kardeşimi geçerdim!..." derse!.." dedi... Cübbâî, "Allah o çocuğa, "Ben, yaşaman halinde azacağını, inkâra sapacağını ve cehenneme girmeyi hak edeceğini biliyordum. Sen bu hallere düşmeden önce, ben senin faydanı düşünüp seni çabuk öldürdüm ki azapdan kurtulasin" dedi. Bunun üzerine Ebu'l-Hasen, sen ona de ki: "Şayet o kâfir ve fâsık olan kardeş, cehennemin en alt tabakasından başını kaldırsa ve "Ya Rabbe'l-âlemin, ya erhame'r-rahimtn, ey hâkimler hâkimi! Küçük kardeşimin buluğa ermesi halinde kâfir olacağını bildiğin gibi, benim de böyle olacağımı biliyordun. O halde ne diye, onun maslahatını gözettin de benimkini gözetmedin.." derse.. Bunu anlatan ravî, "Söz buraya gelince, Cübbâî cevap vermekten aciz akldı, sesi soluğu kesildi. Etrafı araştırınca da, Ebu'l-Hasen el-Eşarî'yi gördü ve bu meselenin ihtiyar kadından değil, ondan sâdır olduğunu anladı." 278[278]

Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin Üç Kardeş Sorusuna Cevabı

Cübbâî'den dört asır kadar sonra gelen Ebu'l-Hüseyin et-Basrî, (Eş'ârî'nin) bu sorusuna cevap vermek isteyerek şöyle demiştir: "Biz, bu üç kardeş hakkında, sizin ileri sürdüğünüz cevaba razı olmuyoruz. Burada bizim, sizin ileri sürdüğünüzün dışında iki cevabımız bulunmaktadır." Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, sözüne devamla, "Vereceğimiz bu iki cevap, alimlerimizin, hakkında ihtilaf ettiği "Allah'a, kulunu mükellef tutması vacib midir, değil midir?" meselesine dayanır. Bu cümleden olarak Basralılar, "Yükümlü tutmak, sırf bir lütuf ve ihsandır. Bu, Allah'a vacib değildir" derken; Bağdatlılar, "Bu, Allah'a vacibtir" demişlerdir, Binaenaleyh, biz bu meseleyi Basralıların görüşüne bina edersek, Allah Teâlâ o çocuğa, "Ben, bir lütuf olsun diye, zâhid olan kardeşinin ömrünü uzattım ve onu mükellef tuttum. Binâenaleyh zâhid kardeşine bu şekilde bir lütufta bulunmamdan, ayntsıyla sana da lütufta bulunmam gerekmez" diyebilir. Ama biz bunu, Bağdatlıların görüşüne da-yandırırsak, o zaman Allah'ın cevabı "Kardeşinin ömrünü uzatmak, ona mükellefiyetler yöneltmek, onun hakkında bir lütuf ve ihsan olmuştur. Bundan, başkasına ulaşan bir zarar olmamıştır. İşte, bu sebepten ben, bunu böyle yaptım.. Ama senin ömrünü uzatıp mükelleftik müddetini artırmamdan başkası mutazarrır olabilirdi. İşte bu sebeple, bunu senin hakkında yapmadım, aradaki fark da meydanda!" şeklinde olur" demiştir, işte, Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin şahsen olmasa da mezhep itibariyle üstadı olan Cübbâî'yi, -daha doğrusu onun inandığı ilahını-Eş'ârî'nin mezkur sorusundan kurtarmak hususundaki çaba ve gayretlerinin özeti bundan ibarettir.

Ebu'l-Hüseyn'in sözünü cevaplamadan önce deriz ki: Kul ile Allah arasında meydana gelen bu ince münazara ancak Mu'tezile'nin görüşüne göre doğru olabilir. Ama, bizim alimlerimizin görüşüne gelince, kul ile Rabbi arasında, kesinlikle böyle bir münazara

---

278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/172-173

söz konusu olamaz. Aksine, kul Rabbine, "Niçin bunu yaptın?" veya "Niçin bunu yapmadın?" dahi diyemez. Binaenaleyh, Allah'ın düşmanlarının ehl-i sünnet değil, Mu'tezile olduğu sabit olur. Bu da, bizim gayemizi takviye edip, maksadımızı ortaya koyar.

Sonra biz şöyle diyoruz: Ebu'l-Hüseyn el-Basrfnin, "Allah'ın, kişinin ömrünü uzatması ve onu mükellef kılması bir tütuftur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın bu lütfunu, dilediği bir kimseye tahsis edip vermesi caizdir.." şeklindeki, birinci cevabına gelince, biz deriz ki bu söz kabul edilemez. Çünkü Allah Teâlâ'nın onlardan birisinie lütufta bulunup diğerine bulunmaması, Allah hakkında kabîh, çirkin bir şeydir. Çünkü, ikincisine de lütufta bulunması Allah için zor bir iş değildir. Ve O'nun mülkünde, hiçbir noksanlığa da yol açmaz. İkincisi de böyle bir lütfa muhtaçtır. Bu şekildeki kaçınma ve imtinalar, şehadet aleminde de kabîh ve çirkindir. Baksana, bir kimse, bütün herkes için duvara asılmış olan aynaya bakmaktan başkasını men etse, o kimsenin yaptığı bu şey çirkin görülür. Çünkü bu kimse, kendisine hiçbir zararı dokunmayan, faydası da olmayan bir şeyden faydalanmaktan başkasını men etmiştir... Binaenaleyh, (bir şeyin) güzel ve çirkin olduğuna aklın hükmetmesi kabul ediliyor ise, burada da kabul edilsin.. Eğer aklın hükmetmesi makbul değilse, bu kesinlikle hiçbir yerde makbul olmaz ve sizin mezhebiniz de tamamen bâtıl olmuş olur. Binaenaleyh, (Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin verdiği) bu cevabın, fasit ve çürük olduğu sabit olmuş olur.

Onun ikinci cevabı da fasittir. Bu böyledir, zira bizim, "Onu mükellef tutmak, bir zarar ihtiva eder" şeklindeki sözümüzün manası, "Bu yükümlülük, bizatihi böyle bir zarar taşır" şeklinde değildir. Aksi halde bu mefsedet ve kötülüğün, herkes hakkında devamlı bir şekilde bulunması söz konusu olur ki, bu bâtıl ve yanlıştır. Aksine bunun manası, "Allah Teâlâ, bu şahsı mükellef tuttuğunda, bir başka insanın kendiliğinden, kabîh bir fiili seçeceğini ve tercih edeceğini biliyordu. Binaenaleyh, bu kadar şey, Allah Teâlâ'nın onu mükellef tutmayı terk etmesini gerektirmiş olsaydı, aynen bunun gibi o kâfirin de, onu mükellef tuttuğunda küfrü tercih edeceğini bilmiş olması gerekirdi. Bu sebeple onu da mükellef tutmayı terketmesi gerekirdi. Bu ise, Allah'ın kâfir olacağını bildiği kimseyi mükellef tutmasının çirkin olması demektir. Eğer bu meselede gerektirmiyorsa, orada da gerektirmez" şeklinde olur.

Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin, "Allah'ın, bu mükellef tutma sırasında, bir başkasının kabîh bir fiili tercih edip seçeceğini bilmesi halinde, mükellef tutmamasının vacib olduğunu; ama Allah'ın, bu mükellef tutma sırasında o şahsın kabîh olanı tercih edeceğini bildiğinde, onu mükellef tutmaması vacib olmaz" şeklindeki görüşüne gelince, bu sırf bir tehakkümdür {delilsiz davadır). Böylece, Ebu'l-Hüseyn'in dört asır sonra, ince ve çok hassas düşünerek ortaya koymuş olduğu bu cevabın zayıf olduğu ve Allah'ın düşmanlarının bizim alimlerimiz değil, Mu'tezile olduğunun apaçık olduğu sabit olur. Allah en iyi bilendir. [279][279]

"İşte Rabbinin dosdoğru yolu budur. Biz ayetleri, akltnı başına alıp düşünecek bir topluluk için iyice açıklamış bulunuyoruz" (En'âm, 126).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [280][280]

Allah'ın Dosdoğru Yolu

---

[279][279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/173-174

[280][280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/175

Âyetin başındaki "hazâ", ism-i işareti daha önce bahsi geçmiş olan bir şeye işarettir. Bu şeyin ne olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bence, en kuvvetli görüş olup, buna göre bu ism-i işaret, Cenâb-ı Hakk'ın önceki âyette zikredip izah ettiği şu hususa işaret etmektedir: "Fiil, sebebe (dâî'ye) dayanır. Sebep, Allah tarafından meydana gelir. Binaenaleyh, fiilin de Allah tarafından olması gerekir ki, bu da "sırf tevhid" İnancını gerektirir. Bu, sırf tevhîd de, Allah'ın bütün kâinatın ve mümkinâtın, "Mübdii" (yoktan var edeni) olmasıdır." Cenâb-ı Hak, hak olan tevhidi bilmeye götürdüğünü bildiği için, bunu Sırat (yol) diye isimlendirmiştir. Bu kelimeyi bir de müstakîma (dosdoğru) kelimesiyle nitelemiştir. Çünkü, Mu'tezile'nin görüşü müstakîm değildir. Bu böyle değildir, zira "Mümkin"in iki (varlık ve yokluk) tarafından birinin diğerine üstün gelmesi, ya bir müreccihe dayanır veya dayanmaz.. Binaenaleyh, bu bir müreccihe dayanırsa o zaman, "yapabilenden fiil ancak ona dâî (sebep) bitiştiğinde sudur eder" denilmesi gerekir. Böyle olması halinde de bizim, "her şey, Allah'ın kaza ve kaderiytedir" şeklindeki sözümüz tam olur; Mu'tezile'nin görüşü ise bâtıl olur. Ama, mümkin'in iki tarafından birinin diğerine olan üstünlüğü bir müreccihe dayanmazsa, bu müreccihe ihtiyaç duymama halinin, bütün mümkin ve muhdes varlıklar hakkında söz konusu olması gerekir. Bu durumda da, hem yaratmanın, hem de yaratıcının yokluğu; fiil-fâil ve tesir-müessir vb. gibi hususların iptal edilmesi gerekir. Ama, bu ağır basma (rüçhaniyet)'in, Mu'tezile'nin dediği gibi, her durumda değil de bazı yerlerde bir müessire muhtaç olduğunu söylemek eğri-büğrü ve müstakîm olmayan bir davranıştır. Müstakîm ve dosdoğru olan ise, bu ihtiyaç halinin mutlak manada ve her zaman bulunduğuna hükmetmektir ki bu da, bizzat bizim mezhebimizin ve görüşümüzün ta kendisidir. İşte bu görüş, bu ayetin tefsirinde, bana göre tercihe lâyık olan görüştür.

İkinci görüş: HakTeâlâ'nın, "İşte Rabbinin dosdoğru yolu budur" buy-ruğundaki hazâ ism-i işareti, Kur'ân'da zikredilen her şeye bir işarettir. Bu cümleden olarak İbn Abbas, "Allah, "Ey Muhammed, üzerinde olduğun bu şey, Rabbinin dosdoğru olan dinidir" manasını murad etmiştir" derken, İbn Mes'ud: "Allah bununla Kur'ân'ı kastetmiştir" demiştir ki, birinci görüş daha evlâdır. Çünkü işaret zamirinin, zikredilen hususların en yaktntna işaret etmesi daha uygundur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Allah Teâlâ, önceki âyette bulunan şeylere uymayı emredince, bu âyetin, müteşabihattan değil, muhkemâttan olması gerekir. Çünkü Allah bir şeyi zikredip, o şeye sarılmayı, ona yönelmeyi ve ona dayanmayı iyice emredince, onun muhkemâttan olması vacib olur. Böylece, önceki âyetin muhkemâttan olduğu, o ayeti zahirî manasına göre anlamanın vacib olup onu teVil ederek tasarrufta bulunmanın haram ofduğu sabit olur. 281[281]

İkinci Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Âyetteki, müştakıma kelimesi. hâl olduğu için mansubtur. Hâlin âmili ise, hazâ

kelimesidir. Zira hâzâ'daki zâ işaret manasını tazammun eder. Bu, "Ayakta olduğu vaziyette Zeyd'e işaret ediyorum" manasına gelen demen gibidir... Hâlde âmil olan fiil değil, "manay-t fiil" (fiil manasını tazammun eden şey) olunca, hâlin âmiline takdimi caiz olmaz ve mesela, denilemez., ama, "Zeyd, gülerek geldi" denilir.

"Biz ayetleri, aklını başına alıp düşünecek bir topluluk için iyice açıklamış

281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/175-176

bulunuyoruz" ayetine gelince, biz deriz ki: "Âyetleri tafsil etme...", Cenâb-ı Allah'ın onları birbirine karıştırmadan, teker teker zikretmesi manasınadır. Allah Teâlâ, kaza ve kader inancının doğruluğunu, bu sûrede peşpeşe gelen birçok ayette, pek çok şekilde ve pek çok yolla anlatmıştır.

Âyetteki, "aklını başına alıp düşünecek bir topluluk için..." buyruğuna gelince, bunun gerçek manasının ne olduğu Allah'ın katında olmakla beraber, bana öyle geliyor ki: Allah Teâiâ, herkesin aklında, mümkin varlığın iki tarafından (olup-olmama, varlık-yokluk taraflarından) birinin diğerine baskın çıkmasının ancak bir müreccihten ötürü olduğu hususu iyice yerleşsin diye, bu ifadeyi bu âyetin fasılası (sonu) yapmıştır. Binaenaleyh Allah Teâlâ sanki Mu'te2ile'ye şöyle demiştir: "Ey Mu'tezilî, mümkin varlığın iki tarafından birinin diğerine ancak bir müreccih sayesinde üstün geldiğini aklına iyice yerleştir ve bunu unutma. Böylece kaza ve kader meselesindeki şüpheler kalbinden tamamen gitsin." 282[282]

"Rableri katındaki selam yurdu onlarındır ve O, yapmakta oldukları (iyi işlerden) dolayı kendilerinin dostudur" (En'âm, 127).

Bil ki Allah Teâlâ, Srrat-ı Müstakîm'deki nimetlerinin büyüklüğünü beyan edip, bunların bahsedilen kimseler için hazırlamış olduğunu beyan edince, o Sırat-ı Müstakîm'i tutmaktan doğacak çok kıymetli faydalan açıklayarak, "Rableri katında selâm yurdu onlarındır" buyurmuştur.

Bu âyette birçok şereflendirme vardır: 283[283]

Dâr'us-Selâm Tabirinin Tefsiri

Birinci çeşidi: Âyetteki "selam yurdu onlarındır" buyruğunun anlattığı husustur. Bu, hasr manası ifade edip, buna göre mana: "Selâm yurdu, başkalarının değil, sadece onlarındır" manasındadır.

"Daru's-selâm" tabiri ile ilgili iki görüş vardır:

1) Selâm, Allah'ın isimlerinden biridir. Binaenaleyh "daru's-selam" terkibi, dâru'Mah (AHah'ın yurdu) manasındadtr. Nitekim Ka'be hakkında "Beytullah" (Allah'ın evi); halife hakkında da "Abdullah" denilmesi, bunun gibidir.

2) Bu terkibte "selâm", "dâr" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, "dâru's-selam" (kurtuluş yurdu) manasındadır. Araplar, birçok masdarın sonuna tâ-i te'nis getirir, birçoğundan da hazfederler. Nitekim, onlar "dalâl" ve "dalâlet"; "sefâh" ve "sefahat"; "lezâz" ve "lezâzet"; "radâ" ve "radâ'at" (süt emmek) derler.

b) "Selâm" kelimesi, "selametin çoğuludur. İçinde hertürlü selâmet (kurtuluş) bulunduğu için cennet, "selam yurdu" diye adlandırılmıştır.

Bu iki görüşü anladığına göre, bil ki birinci görüşte olanların, kendi görüşlerinin daha münasip olduğunu düşünmelerinin sebebi şudur: Çünkü "dâr"ın Allah'a nisbet edilmesinde, o yurdu nihayetsiz bir şekilde şereflendirme, yüceltme ve kıymetini artırma vardır. Bundan dolayı, Allah Teâlâ bu yurdun ehemmiyetini iyice ortaya koymak gayesiyle, onu kendine izafe etmiştir.

İkinci görüşü benimseyenler de, şu iki bakımdan bu görüşlerini tercih etmişlerdir:

a) "Dâr"ı, "selamet dân (yurdu)" olarak tavsif etmek, "Allah'ın yurdu" diye tav-s f

---

282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/176

283[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/177

etmeye nazaran, insanları daha çok cezbeder.

b) Allah Teâiâ'yı "Selâm" ismi ile tavsif, aslında mecazî bir tavsiftir. Allah 'selâmet" sahibi (yani kurtarıcı) olduğu için, bu isimle tavsif edilmiştir. Binaenaleyh bir sözü, hakiki (lügavi) manasına hamletmek mümkin ise, böyle yapmak daha uygun olur.

İkinci çeşid şereflendirme de, ayetteki "Rab'leri katında...." tabirinin anlattığı husustur. Bu ifadenin tefsiri hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bundan maksad şudur: Bütün haklar, Allah katında hazır ve mevcut olduğu gibi, bu yurd da Allah katında hazır ve mevcuttur. Bunun benzeri bir ifade de, "Onların mûkâfaatı Rabbleri kalındadır" (Beyyine, 8) ayetidir. İşte bu, onların selam yurdu cennete ulaşmalarını ve bu hususta bir güven içinde olduklarını iyice anlatan bir ifadedir.

2) Doğruya en yakın olan izaha göre ayetteki "Rableri katında,,,"tabiri ileride hazırlanmış olan o mükâfaatın, Allah'a yakın olma sıfatı ile olduğunu hissettirir. Bu yakınlık mekan ve cihet bakımından olmaz. O halde bunun şeref, yücelik, rütbe (derece) ile olması gerekir. Bu da, o şeyin künhünü ancak Allah Teâlâ'nın bilebileceği bir kemal ve yüceliğe ulaştığına delâlet eder. Bunun bir benzeri de, "Kendilerine ne (nimetler) gizlenmiş (hazırlanmış) olduğunu hiç kimse bilemez" (Secde, 17) ayetidir.

3) Allah Teâlâ melekleri anlatırken, "O (Allah)'ın yanında bulunanlar, O'na ibadet etmekten asla kibirlenmezler" (Enbiya. 19) buyurmuş ve bir hadis-i kutside, mü'minleri anlatırken, "Ben, benim için kalbleri kırılmış, hüzünlenmiş olanların yanındayım"284[284] ve "Ben, kulum beni nasıl zannederse, öyleyim"285[285] buyurmuştur. Yine mü'minlerin Kıyamet'teki halleri hakkında, "(Onlar) hak meclisinde, kudret sahibi, mülkü çok yüce (Allah'ın) yanındadırlar" (Kamer, 55); ahiret yurtları hakkında, "Rableri katındaki selam yurdu onlarındır" (En'âm, 127), ve oradaki mükafaatları hakkında, 'Onlann mûkâfaatı Rableri kalındadır" (Beyyine, 8) buyurmuştur. Bu son âyet, kulluk sıfatının mükemmelliğinin "Allah'ın katında olma (indiyyet)" ile olduğuna delâlet eder.

Üçüncü çeşid şereflendirme, ayetteki, "O (Allah), kendilerinin dostudur" buyruğunun anlattığı husustur. Veli, "dost, yakın olan" manasındadır. Binaenaleyh ayetteki,"Rab/erî katında..." tabiri kulların Allah'a; "O, kendilerinin dostudur" buyruğu da, Allah'ın onlara yakın olduğuna delâlet eder. Aklen, kul için bundan yüce bir derece göremiyoruz. Hem sonra Cenâb-ı Hakk'ın, "O (Allah) kendilerinin dostudur" sözü, hasr manası ifade eder, yani "Onların dostu, sadece Allah'tır" demektir. Nasıl böyle olmaz ki, çünkü bu şereflendirme, "Allah kime hidayet etmeyi isterse, onun göğsünü İslâm'a açar, kimi de saptırmak isterse, onun da kalbini son derece daraltır"(En'âm, 125) ayetinde anlatılan tevhid üzerine bina edilmiştir. İşte o kavimler, bu ayetten müdebbirin ve mukaddirin sadece Allah Teâlâ olduğunu, fayda ve zarar verebilecek olanın sadece O olduğunu, insanları cennetlik ve cehennemlik kılanın sadece O olduğunu ve kâinatı-mümkinatı yaratanın sadece O olduğunu anlamışlardı. Bundan dolayı onlar bunu anlayınca, Allah'ın dışında herşeyle ilgilerini kestiler, sadece Allah'a başvurdular, sadece O'na tevekkül ettiler, sadece O'nunla ünsiyet ettiler ve sadece O'na boyun eğdiler. Onlar bütün bu haller üzere olduklarından, Atlah Teâlâ da "O, kendilerinin dostudur" buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ'nın hem dinî, hem dünyevî hususlarda kullarına fayda sağlayan her türlü işi üzerine aldığını bir bildirmedir. Bu ifadeye, onları koruması, gözetmesi, onlara yardımcı ve destek olması, her türlü hayrı

284[284] Keşfu'l-Hafâ, 1/203.

285[285] Buhârî, Tevhid, 15; Müslim, Tevbe, 1 (4/2102); Keşfu'l-Hafâ, 1/202.

onlara verip, onlardan her türlü afet ve belâları savuşturması girer.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yapmakta oldukları (iyi işlerden) dolayı..." buyurmuştur. Allah Teâlâ, insan işi gücü bırakmasın, ibadetten vazgeçmesin diye, böyle buyurmuştur. Çünkü insan için, amel mutlaka gereklidir. Bu hususta sözün özü şudur: Ruh ile beden arasında çok sıkı bir bağ vardır. Nasıl ki ruhî haller, ruhtan kaynaklanarak bedene inerse -nitekim insan , kızdıracak bir şey düşündüğünde bedeni ısınıp kızarır-, bedenî haller de, bedenden ruha doğru çıkar. Binaenaleyh insan iyi ve güzel amellere devam ettiği sürece, ruh cevherinde, o amellere uygun tesirler-eserler meydana gelir. Bu da, sâlikin mutlaka amel etmesi; amel ve ibadeti bırakmaması gerektiğine delâlet eder. 286[286]

"Ogün (Allah) onların hepsini toplayacaktır. "Ey cin topluluğu, insanlardan birçoğunu, (baştan çıkarıp kendinize katmak) kaygısına düştünüz ha!" (denilecek). İnsanlardan onlara uymuş olanlar da diyecekler ki: "Ey Rabbimiz, biz birbirimizden faydalandık ve bizim için takdir ettiğin ua'deye (ecele) erdik." Bunun üzerine O, "Allah'ın diledikten müstesna, içinde ebedî kalıcı olacağınız ateş, karargâhınızda" diyecek. Şüphesiz ki Rabbin hakimdir,
alimdir" (En'âm, 128).
Bil ki Allah Teâlâ, Sırat-ı Müstakim'e iyice tutunanların halini anlatınca, cennetliklerin kıssası, cehennemliklerin kıssasını takib etsin ve vaacl-i ilahiden sonra valdi (tehdidi) gelsin diye, halleri bunun tersi olanların durumunu da bunun peşisıra anlatmıştır. 287[287]

Kıyamette Kâfirlerin ve Şeytanların Azarlanması

Bu ayette ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

ifadesi, mahzuf bir kelime ile mansubtur. Yani, "Bizim onların hepsini toplayacağımız günü hatırla"; yahut "Biz onları toplayacağımız gün, "Ey cin topluluğu..." deriz" veyahut da, "Bizim onları toplayıp ve "Ey cin topluluğu..." dediğimiz gün, müthişliğinden ötürü anlatılamayacak şeyler olur" demektir. 288[288]

İkinci Mesele

"Onların hepsini toplayacak" ifadesindeki, "Onlar" za- mirinin râcî olduğu kimseler hususunda iki görüş vardır:
a) Bu, daha önce zikredilen bir şeye değil, malum olan birşeye râcîdir. Bu ayetlerde daha önce zikredilen "insanlar ve cinler"dir. Halbuki bütün mükellefler, Allah Teâlâ'nın, öldükten sonra kendilerini dirilteceğini bilirler.
b) Bu zamir, "Biz, her peygambere de, insan oe cin şeytanlarını böylece düşman yaptık. Onlar birbirine, aldatmak için yaldızlı birtakım sözler telkin ederier"(En'am,

---

286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/177-179
287[287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/179-180
288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/180

112) ayetinde bahsedilmiş olan şeytanları göstermektedir. 289[289]

Üçncü Mesele

Âyette bir hazf bulunup, bunun takdiri, "Biz onların hepsini o gün toplayacak ve, "Ey cin topluluğu!" diyeceğiz..." şeklindedir. Bu takdire göre, onların hepsini hasreden Allah olduğu gibi, bu sözü söyleyen de Allah olmuş olur. Onların toplanılıp haşredilmesinden sonra, bu sözün Allah tarafından söylenmiş olması, ancak bir "tebkît" (azarlama ve susturma) ve onların dünyada iken (hak hususunda) diretip, ahirette de hallerinin teslim olmaya, boyun eğmeye ve suçlarını itiraf etmeye varacağını beyan etmektir. Zeccâc da şöyle demektedir: "Bu kelamın takdiri, ("ve onlara, "ey cin topluluğu, denilir") şeklindedir. Çünkü Allah'ın bizzat kendisinin kâfirlerle konuşması uzak bir ihtimaldir. Bunun delili ise Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin vasfı hususundaki, "Allah, Kıyamet gününde onlarla konuşmaz..."(Al-i İrnran. 77) buyruğudur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsanlardan birçoğunu, (baştan çıkarıp kendinize katmak) kaygısına düştünüz ha!" hitabına gelince, biz deriz ki, bunu mutlaka tevil etmek gerekecek. Çünkü cinler, insanların bizzat kendisini çoğaltmaya kadir olamazlar. Zira cisimlere, diriltmeye ve fiile muktedir olan sadece Allah'tır. Binaenaleyh, tabirinden muradın, "{insanlar tarafından) kabul görerek insanları sapıklığa çokça davet etmeleri" oiması gerekir. 290[290]

Kâfirlerle Şeytanların Ortaklığı

"Onların dosttan olan insanlar da...diyecekler..." buyruğuna gelince, bu hususta doğruya en yakın olan da, bu ifadede bir hazfin bulunduğunu söylemektir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak susturmak için cinlere söz söylediği gibi, azarlamak için onların dostları olan insanlara söz söylemiştir. Çünkü, cinlerden meydana gelen şey, insanları sapıklığa davet etmek; insanlardan meydana gelen şey de o daveti kabul etmektir. Binaenaleyh, her iki grup arasında da bir ortaklık ve müşareket bulunmaktadır demektir. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak her iki güruhu da azarlayıp susturunca, burada o insanların cevabını nakletmiştir ki, bu da o insanların, "Ey rabbimiz, biz birbirimizden faydalandık"
şeklindeki sözleridir. Böylece o insanlar kendilerini, akibetlerinin kötülüğünü kesinlikle anlayacakları bir yere varıncaya kadar, dünya menfaatlerine ve onun lezzetlerinden istifade etmeye gayret göstermekle tavsif etmişlerdir. Sonra burada şu iki görüş vardır:
a) Onların, "birbirimizden faydalandık" şeklindeki sözleriyle, cinlerin insanlardan; insanların da cinlerden istifade etmiş olduğu anlaşılır. Bu görüşe göre, karşılıklı istifade ile neyin kasdedildiği hususunda da şu iki izah ileri sürülmüştür:
1) Bu faydalanma şudur: Bir kimse yolculuk yaptığı zaman, ıssız bir yerde akşamlayıp da kendisi hakkında korktuğu vakit, "Onun kavminin cahil ve sefihlerinden, bu vadinin efendisine sığınırım..." der ve geceyi emniyet içinde geçirirdi. İşte insanların cinlerden faydalanması budur. Cinnin insandan faydalanmasına gelince, bu da şudur: O insan cinne sığındığı zaman bu sığınma işi, insanlar tarafından cinlere gösterilen bir saygı ve

---

289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/180
290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/180-181

tazim olurdu. O cin de, "Ben, cinlerin ve insanların efendisi oldum..." derdi. Çünkü insan, o cinnin, kendisinden bazı şeyleri def edip savuşturmaya kadir olduğunu itiraf etmiştir. Bu, Hasan el-Basrî, İkrime, Kelbî ve İbn Cüreyc'in görüşüdür. Onlar, görüşlerinin doğruluğuna, "insanlardan bazı kimseler cinden bazı kişilere sığınırlar..." (Cin, 6) ayetini delil getirmişlerdir.

2) İnsanlar, cinlere itaat ediyorlar ve onların hükümlerine boyun eğiyorlardı. Böylece cinler, reisler ve önderler gibijnsanlar da azlık çokluk hususunda reislerine ve hizmetinde bulundukları kimselere muhalefet etmeyen, bunu candan kabullenen, itaatkâr tâbiler ve hizmetçiler gibi olmuş oluyorlardı. Şüphesiz ki burada reis durumunda olan cin, hizmetçi durumunda bulunan insandan istifade etmiştir. İşte cinlerin insanlardan faydalanması budur...

İnsanların cinlerden istifade etmelerine gelince, bu da şöyledir: Cinler, o insanları çok çeşitli şehevî şeylere, lezzetlere ve arzu uyandıran şeylere yöneltiyor ve bu işleri onlara kolaylaştırıyorlardı. Bu görüşZeccâc'ın tercihi olup, o şöyle demiştir: "Bu, önceki izahtan daha uygundur. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsanlardan birçoğunu (baştan çıkarıp kendinize katmak) kaygısına düştünüz ha!" hitabıdır. Halbuki insanlardan, "Bu vadinin seyyidine, efendisine sığınırım" diyenler azdır.

b) Âyetteki "Ey Rabbimiz, biz birbirimizden faydalandık" sözü sadece insanlara has olan bir ifadedir. Çünkü cinlerin insanlardan, insanların cinlerden faydalanmaları,nadir ve nerdeyse görünmeyecek derecede gizli olan bir durumdur. Ama, insanların birbirlerinden faydalanmalarına gelince, bu açık bir durumdur. Binaenaleyh, sözü de buna hamletmek gerekir. Âyetteki "Onların dostları olan insanlar da, "Ey Rabb'imiz, biz birbirimizden faydalandık" kısmı, cinlerin dostları olan insanların sözüdür. Binaenaleyh, "birbirinden faydalanma..." tabiriyle murad edilenin, o kavme mensub olan kimselerin birbirlerinden faydalanmaları olması gerekir. 291[291]

Âyetteki "Ecel"in İzahı

Daha sonra Allah Teâlâ onların, "ve bizim için takdir ettiğin ua'deye, (ecele) erdik" dediklerini nakletmiştir. Buna göre mana, "Bu faydalanma işi, belli bir zamana ve muayyen bir vakte kadar oldu. Sonra da fayda vermeyen bir pişmanlık, tehassür ve nedamet dönemi gelir" şeklinde olur.

Alimler bu zamanın hangi vakit olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bazıları bunun ölüm zamanı, bazıları mühlet verme {kendi haline bırakma ve temkin) zamanı; bazıları da, bunun Kıyamet günündeki hesap vakti olduğunu söylemişlerdir. Birinci görüşü ileri sürenler, "Bu, öldürülme vb. yollarla ölen herkesin, eceli ile öldüğüne delâlet eder. Çünkü onlar, "Biz, bizim için takdir ettiğin va'deye erdik" şeklinde ikrarda bulunmuşlardır. Halbuki bu sözü söyleyenler içinde maktul olanlar bulunduğu gibi, maktul olmayanlar da vardır..." demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bunun üzerine o ateş, karargâhınızdır" buyurmuştur.,Mesvâ kelimesi, durulacak, karar kılınacak ve varılacak yer demektir. Fakat dünyada insanın, bir makamı ve karar kılacağı bir yeri bulunup, bilahare ölmesi ile o yerinden kurtulma ihtimali vardır. İşte Allah Teâlâ bu (ahirette-ki) meskenin ebedî ve devamlı olduğunu beyan buyurarak bu zannı izale etmiştir.

Bu da Hak Teâlâ'nın "Ebedî kalıcı olacağınız.." buyruğudur. 292[292]

291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/181-182

292[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/182

Âyetteki İstisnadan Maksad

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah'ın dilemesi müstesna..." buyurmuştur. Bu tabir ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
a) Bundan maksad, mahlûkatın hesaba çekildiği vakitleri istisna etmektir. Çünkü o zaman insanlar henüz ebedî olarak cehenneme girmemişlerdir.
b) Bundan murad, insanların cehennem azabından zemherir azabına geçtikleri vakitlerdir. Rivayet edildiğine göre cehennemlikler, alabildiğine soğuk olan bir (cehennem) vadisine sokulacaklar. Onlar o soğuktan, tekrar cehennem ateşine geri götürülmelerini isteyecekler.
c) İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, bununla ilm-i ezelisi ile müslüman olacaklarını ve Hz. Muhammed (s.a.s)'i tasdik edeceklerini bildiği kimseleri istisna etmiştir." Bu görüşe göre, ayetteki mâ lafzının men manasına olması gerekir.
Zeccâc, "Birinci görüş daha evlâdır. Çünkü istisna Kıyamefle ilgilidir. Zira ayetteki, "O gün (Allah), onların hepsini toplayacaktır" buyruğu, Kıyamet günü hakkındadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kabirlerinden diriltilip hesaba çekilmeleri için, Allah'ın dilemiş olduğu süre müstesna, onlar diriltildiklerinden beri orada ebedîdirler.." buyurmuştur.
d) Ebu Müslim şöyle demiştir: "Bu istisna, ebedîlikle İlgili değildir. Bu, onlar için takdir edilmiş olan ecel (yani ömür) İle ilgilidir. Buna göre sanki onlar, "Senin, tayin edilen eceli tamamlamadan önce yok edip öldürdüklerin müstesna, biz, senin bizim için belirlediğin zamana ulaştık. Ömrü tamamladık" demek istemişlerdir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Bizim, kendilerinden önce nice nesilleri helak ettiğimizi bilmezler mi" (En'âm, 6) buyruğunda olduğu gibidir. Bu, Hak Teâlâ'nın, iman etmeleri halinde, kendileri için belirlenmiş olan vadeye ulaşacak olan ama (inkârları sebebiyle) O'nun, o vâdeden önce Allah'ın imha ettiği Âd, Semûd ve Nûh kavimlerini helak etmesine benzer. Binaenaleyh sözün özü, "Onlar, "Biz birbirimizden istifade ettik ve küfür ve dalâletleri sebebiyle, kendileri için takdir edilmiş otan zamanı doldurmadan önce, müddetini kısalttığın kimseler hariç, bizim için belirlediğin zamanı doldurduk" demek istemişlerdir."
Bil ki bu izah, her ne kadar mümkün ise de, bunda bu ayetin lafızlarının terti-bindeki zahir durumu terketme sözkonusudur. Âyeti, zahir manaya hamletmek mümkün olunca, bu tür zorlamalara gerek kalmaz.
Daha sonra Allah "Şüphesiz ki senin Rabbin, verdiği sevab, ceza ve diğer karşılık verme hususlarında hakim ve alimdir" buyurmuştur. Allah sanki o kâfirlere, "Onların buna müstehak olduklarını bildiğim için, onlara ebedî azâb ile hükmettim.." demek istemiştir. Allah en iyi bilendir. 293[293]

Dördüncü Mesele

Ebû Ali el-Fârisî şöyle demiştir: "Ayette sözündeki mesvâ kelimesi, ism-i mekân değil, mimli masdardır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu hâldir. Halbuki ism-i mekânlar, fiilin amel etmesi gibi amel edemezler. O halde, buyruğunun manası, "Cehennem, sizin içinde ebedî olarak kalmanıza müsait ve elverişli bir yerdir" şeklindedir." 294[294]

---

[293][293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/182-183
[294][294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/183-184

"İşte biz, zalimlerden kimini kimine, işlemekte oldukları yüzünden, böylece musallat ederiz" (ErVâm, 129).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [295]

Birinci Mesele

Âyetle ilgili bazı kayda değer bilgiler bulunmaktadır;
Birinci fayda: Bil ki Allah Teâlâ, cinlerin ve insanların, birbirlerini dost edindiklerini nakledince, bunun, ancak kendi kazası ve takdiri ile meydana geldiğini beyan ederek, "İşte biz, zalimlerden kimini kimine böylece musallat ederiz" buyurmuştur. Bunun böyle olduğunun delili ise şudur: Kulun kudreti her iki tarafa da, yani dost olmaya da düşman olmaya da elverişlidir. Binaenaleyh, dostluğa sevke-den bir sebep olmasaydı, dostluk meydana gelemezdi. Halbuki o sebep de -teselsülü sona erdirmek için- ancak Allah'ın yaratmasıyla olur, meydana gelir. Böylece bu aklî delil ile, zalimleri birbirine dost edenin, Allah olduğu sabit olmuş olur. Bu açıklama ile de bu âyet, cebir ve kader meselesinde bizim lehimize olan bir delil haline gelmiş olur.
İkinci fayda: Allah Teâlâ, cennetlikler hakkında, "Esenlik yurdu" (cennet)'in onlara ait olduğunu beyan edince, "onları koruyup gözeten, maddî ve manevî destek sağlayan" manasında olmak üzere, kendisinin, o cennetliklerin dostu olduğunu beyan etmiştir. Tıpkı bunun gibi, cehennemliklerin durumunu açıklayınca da, onların nihayette varacakları yerin cehennem olacağını zikretmiş, daha sonra da, o cehennemliklerin dostlarının da zulüm, hor ve hakîrlik ve ceza bakımından kendilerine benzeyen kimseler olduğunu beyan buyurmuştur ki, işte bu son derece güzel ve hoş olan bir münasebettir.
Üçüncü fayda: buyruğundaki teşbih kâfi, daha önce geçmiş olan bir şeyin bulunmasını iktizâ eder. Buna göre ifadenin takdirî manası: HCenâb-ı Hak, "Daha Önce bahisleri geçen cin ve insanlara, kendisinden kurtuluş olmayan ve ebedî ve efîm olan bir azabı indirdiğim gibi, işte aynı şekilde, zalimleri de birbirine musallat ettim" demek istemiştir" şeklindedir.
Dördüncü fayda: "İşte biz, zalimlerden kimini kimine... böylece musallat ederiz" buyurulmuştur. Çünkü, aynı cinsten olma, bir araya gelme sebebidir. O halde adî ruhlar, adîlikte kendilerine benzeyen ruhlarla bir araya gelirler. Temiz ruhlar-hakkındakt hüküm de aynıdır. Binaenaleyh herkes, maddi manevî yardım ve destek hususunda, kendisine benzeyen kimselerin durumuna, işine itinâ gösterir. [296]

Allah, Ahaliye Uygun İdareci Musallat Eder

Âyet, halk ne zaman zalim olursa, Allah Teâlâ'nın da onlara kendileri gibi bir zalimi musallat edeceğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh halk, zâlim bir idareciden kurtulmak isterse, zulmü bıraksın!.. Yine bu âyet, halk içinde kendilerini idare eden ve onlara hükmeden bir lider ve hakimin bulunmasının gerekli olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, zulmeden kimseleri, zalim bir idareciden uzak ve berî kılmayınca, salih kimseleri de onları, salahlarını arttırmaya sevkeden bir emir ve yöneticiden mahrum bırakmaması haydi haydi beklenir. Hz. Ali (r.a) de, "İnsanlara ancak, ya âdil veyahut da zalim bir emir, yönetici uygun düşer" deyince. Sahabe onun "veyahut da zalim" sözünü yadırgar... Bunun üzerine Hz. Ali, "Evet, yol emniyetini temin eder, namazları kılmaya ve Ka'be'yi haccetmeye imkân verirse, niye olmasın?" der. Rivayet olunduğuna göre Ebu Zerr, Hz. Peygamber'den idarecilik ister. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Şüphesiz sen, zayıfsın; idarecilik ise bir emanettir. Bu idarecilik, onun hakkını iyice ifa edip, o hususta üzerine düşenleri yerine getiren kimseler hariç, Kıyamet gününde bir horluk, rüsvaylık ve bir pişmanlık (sebebi)dir" der.297[297] Malik İbn Dinar'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: İlahî kitapların birinde, "Ben Allah, melikler melikiyim; meliklerin kalble-ri ve onların nâsiyelerı, benim elimdedir. Artık kim bana itaat ederse, hükümdarları o kimse hakkında bir rahmet kılarım; kim de bana isyan ederse, onları o kimseye bir intikam ve gazab vasıtası yaparım. Meliklere sövmekie kendinizi meşgul etmeyin. Bir şey yapacaksanız, hükümdarlar içinde size en şefkatli olan (Allah'a) yönelin..." şeklinde varid olmuştur.

---

[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/184
[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/184-185

Âyetteki, "İşlemekte oldukları yüzünden..." buyruğunun manası, "Halktan bazılarının zulmü işlemiş olması sebebiyle, zalimleri birbirlerine musallat ederiz.." şeklindedir. Bundan murad da, bizim yukarda, "Aynı cinsten olma, bir araya gelmenin sebebidir, illetidir" diye bildirdiğimiz gerçektir. 298[298]

"Ey cin ve ins topluluğu! İçinizden size ayetlerimi nakleden, bu gününüzün gelip çatacağını bildirerek sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? "Ey Rabbimiz diyecekler, kendimiz aleyhine olarak (buna) şahidlik ederiz." Dünya hayatı onları aldatmıştı. Böylece gerçek kâfir kimseler oldukianna, kendileri de kendi aleyhlerinde şahid oldular" (En'âm, 130).

Bil ki bu âyet, Allah Teâlâ'nın, Kıyamet gününde kâfirleri azarlamak üzere yapacağı hitabın devamıdır. Böylece Allah Teâlâ onların, inkâr etmeye bir yol bulamayacaklarını, kendilerinin kâfir olduklarına bizzat kendilerinin şehadette bulunacaklarını ve onların ancak, delile dayanılarak azab göreceklerini beyan buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 299[299]

Allah Cinlere Peygamber Göndermiş midir?

Dilciler şöyle demişlerdir: "Ma'şer kelimesi, işleri aynı olan ve aralarında bir ünsiyyet ile içli dışlılık bulunan her topluluğa verilen addır. Bu kelimenin çoğulu ise, me'âşir kelimesidir." Âyette buyurulan "içinizden peygamberler..." hakkında alimler, cinlerden peygamber gelip gelmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir:

1) Bu cümleden otarak Oahhâk, 'ttpkt insanlar gibi, cinlerden de birtakım peygamberler gönderildiğini" söylemiş, hem bu âyeti, hem de "Hiçbir ümmet müstesna olmamak üzere onun içinde mutlaka bir uyarıcı gelip geçmiştir" (Fatır, 24) ayetini okumuştur.

Dahhâk, bir başka izah tarzı olan şu hususla da istidlal edebilirdi: Cenâb-ı Hak, "Eğer onu bir melek yapsaydık, o (meleği) de herhalde bir adam (suretinde) gösterirdik..." (Eriâm, 9) buyurmuştur. Müfessirler bunun sebebini, "İnsanın insan ile olan ünsiyyeti, onun melek ile olan ünsiyyetinden daha mükemmeldir; binaenaleyh, Allah'ın

---

297[297] Müslim, İmâre. 4 (3/1457).

298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/185

299[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/186

hikmetine göre, bu ünsiyyetin daha müKemmel olması için, insan)armpeygambefm)r msan)aröan yapma® g&f&MŞll."0M#ıS0!/ffl0â/f. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu sebep, cinler hakkında da söz konusudur. Binaenaleyh, cinlerin peygamberinin de cinlerden olmasj gerekir.

2) Ekseri ulemânın görüşü olup, buna göre, cinlerden kesinlikle peygamber gelmez.. Peygamberler ancak, insanlardan olur. Bu görüşün izahı hususunda, "icmâ bulunduğu" iddiasından başka, hiçbir delil görmedim... "İcmâ'ın bulunduğu" da söylenemez; çünkü, ihtilaf bulunuyorken, icmâ nasıl tahakkuk edebilir ki? Bu hususta "Muhakkak ki Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim hanedanını, İmrân ailesini, alemlerin üzerine mümtaz kıldı..." (Al-i Imran, 33) ayetiyle istidlalde bulunmak mümkündür. Alimler, burada (AH Imran, 33) bahsedilen "ıstıfâ" (seçme, mümtaz kılma) tabiri ile, sadece nübüvvetin kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh, nübüvvetin sadece o kimselere tahsis edilmiş olması gerekir. Ama Dahhâk'ın, bu ayetin zahirine tutunmasına gelince, bu hususta şu açılardan söz edilebilir:

a) Allah Teâlâ, "Ey cin ve ins topluluğu, içinizden (....) peygamberler gelmedi mi size?" buyurmuştur. Bu, cinlerin ve insanların peygamberlerinin, bu müşterek topluluğun kısımlarından bir kıstm olmasını gerektirir. Peygamberler insanlardan olunca, peygamberler o topluluğun kısımlarından bir kısım olmuş olurlar. Binaenaleyh bu kadar bir izah, lafzı zahirine hamletme hususunda yeterli olur. Âyetin zahirinden, cinlerden de peygamber gelmiş olduğunun kabulü gerekmez.

b) Şöyle denilmesi de uzak bir ihtimal sayılamaz: Peygamberler, insanlardandır. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, cinlerden bir topluluğun kalelerine, peygamberlerin irşadını dinleme arzusu düşürmüş, böylece onlar peygamberlerin sözlerini dinlemiş, sonra kendi kavimlerine gelmiş, peygamberlerden duyup dinledikleri şeyleri haber vermişler ve duydukları şeylerle onları inzar etmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hani cinlerden bir taifeyi, Kur'ân dinlemeleri için sana (doğru) yöneltmiştik" {Ahkâf, 29) buyurmuştur. Binaenaleyh o cinler, elçilerin (peygamberlerin) elçileri olmuş olurlar, böylece de Allah'ın elçileri olurlar. Bunun böyle olduğunun delili, Allah Teâlâ'nın, Hz. İsa'nın elçilerini, bizzat kendisinin elçileri olarak gösterip, "Biz o zaman onlara iki elçi göndermiştik" (Yasin. 14) buyurmastdır.

Bu hususta sözün özü şudur: Allah Teâlâ bu âyet ile , kâfirleri azarlayıp susturmuştur. Çünkü O, bütün herkese müjdeleyici ve korkutucu olarak peygamberler göndermekle, hertürtü mazeret kapısını kapatmıştır. Binaenaleyh işte bu yolla herkese müjde ve inzar (korkutma-ikaz) ulaşınca, hertürlü mazeret ve bahaneyi kaldırma maksadı gerçekleşmiş olur. Böylece de bizzat maksadın kendisi meydana gelmiş olur.

c) Vahidî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, "içinizden peygamberler..." buyruğu ile "siz iki topluluktan birinizden..." manasını kastetmiştir ve bu birisi, "İnsan cinsi"dir. Bu tıpkı, "O iki denizden inci ve mercan çıkar" (Rahman, 22) ayetinde olduğu gibidir. Bu âyet, "O iki denizin birinden (...)" demektir ve o da, tatlı olmayıp tuzlu olan denizdir."

Bil ki ilk iki izahta, ayetin zahirî manasını bırakmaya ihtiyaç kalmamaktadır. Ama üçüncü izah, ayetin zahirinin bırakılmasını gerektirmektedir. Ama ayrı bir delil bulunmadığı müddetçe, ayetin zahirini bırakma cihetine gidilmez.

"Size ayetlerimi nakleden.." buyruğundan maksad, "gerek okuma ve gerekse açıklama sureti ile delillere dikkat çekme" manasıdır.

Âyetteki, "Bu gününüzün gelip çatacağını inzar ederek haber veren.." buyruğu O peygamberler sizi, bu günün azabı hususunda uyarırlardı" demektir. Binaenaleyh bütün mahlûkât o esnada, iliraf etmekten başka çare bulamazlar ve bundan dolayı da, "kendi aleyhimize şahidlik ederiz" derler. [300][300]

Kâfirlerin Ahirette Suçlarını İtirafları

İmdi eğer (birileri), "Kâfirlerin, "Rabbimiz Allah'a yemin ederiz ki, biz müşrik olmadık" (En'âm. 23) şeklinde, kabul etmedikleri küfür ve şirklerini, bu ayetteki ifade ile kabullenmelerinin sebebi nedir?" derler ise, biz deriz ki: "Kıyamet, çok uzun bir gündür ve insanların halleri o gün halden hale değişir. Bu cümleden olarak onlar birşeyi bazan kabullenir, bazan reddederler. Bu da, onların korkularının şiddetli ve durumlarının karışık olduğuna delâlet eder. Çünkü korkusu fazla olan kimsenin sözleri karışık ve tutarsız olur.

Daha sonra Hak Teâlâ, "dünya hayatı onları aldattı" buyurmuştur ki bu, "Onlar, dünyadaki kâfirliklerini itiraf edince, Allah Teâlâ sanki, "Onlar bu küfürlerine ancak, dünya hayatı onları aldattığı için düşmüşlerdir" demiştir" manasınadır.

Bundan sonra "Gerçek kâfir kimseler olduklarına, kendileri de kendi aleyhlerinde şahid oldular" buyuruldu. Bundan mu-rad şudur: Onlar, her nekadar peygamberlere düşman iseler ve onların şeriatları ile mu'cizelerini tenkidde ileri gitmiş iseler de, işlerinin sonu kendilerinin gerçekten kâfir olduklarını itiraf etmek olmuştur. Bazı alimler, ayetteki, "Gerçek kâfir kimseler oiduklanna, kendileri de kendi aleyhlerine şahid oldular" ifadesini, "uzuvları, onların aleyhine, onların müşrik ve kâfir olduklarına dair şahidlik eder" manasına hamletmişlerdir. Bu alimlerin, (âyete bu manayı vermede) maksadlan, ayette bir tekrarın olmamasını temin etmektir. Her ne şekilde olursa olsun, o kâfirlerin bu âyette, Kıyametteki hallerinin ortaya serilmesinden maksad, onları dünyada inkâr ve günahlarından caydırmaktır.

Bil ki alimlerimiz, ayetteki, "Ey cin ve ins cemaati, içinizden size ayetlerimi nakleden, bu gününüzün gelip çatacağını inzâr ederek haber veren peygamberler gelmedi mi?" hitabını, şeriat gönderilmeden bir farziyyetin söz konusu olmayacağına delil getirmişlerdir. Çünkü bir şeriat gelmeden, bir farziyyet veya bir cezayı haketme söz konusu olsaydı, ayette bunun sebep olarak gösterilişinin ve bu sözü söylemenin bir manası olmazdı. [301][301]

Allah Uyarmadan Azab Vermez

"Bunun sebebi şudur: Rabbin, ahalisi habersiz bulunurken (yaptıktan) zulüm sebebi ile, memleketleri helak edici değildir" (En'âm. 131)

Bil ki Allah Teâlâ, kafirlere ancak peygamberler gönderdikten sonra azab edeceğini beyan edince, bu ayeti ite de, bu azabın adaletin ve hakkın tâ kendisi olup gerekli bir iş olduğunu açıklamıştır.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [302][302]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Âyetteki "zâlike" kelimesi, daha önce bahsedilmiş olan, onlara peygamber gönderme ve onları ileriki tehlike hususunda ikâz ve inzar etme işine işarettir. Bu kelime, mahzuf bir mübtedantn haberi olup, takdiri, "Bu iş böyledir" şeklindedir. 303[303]

---

[300][300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/186-188

[301][301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/188-189

[302][302] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/89

Zulüm Hakkında

Âyetteki, "Rabbin, zulüm sebebi ile, memleketleri helak edici değildir" buyruğu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, sebep gösteren bir cümledir ve manası şu şekildedir: "Rabbin, memleketleri yaptıkları zulümler sebebi ile helak edici olmadığı için, durum sana (yukarıda) anlattığımız gibi olmuştur." Bu ayetin başındaki "en" fiil-i muzârîyi nasbeden edatlardandır.
b) Bu edatın "enne" kelimesinin şeddesizi olan "en" olması muhtemeldir. Binaenaleyh mana, "çünkü Rabbin, zulüm sebebi ile, memleketleri helak edici değildir" şeklindedir. ifadesindeki zamir, zamir-i şân ve zamir-i hadîsdir. Buna göre takdiri, ... "Çünkü durum ve hâdise şudur:
Rabbin, halkı gafil iken, (yaptıkları) zulüm sebebi ile, memleketleri helak edici değildir" şeklindedir.
c) Âyetteki ifadesi, zâlike kelimesinden bedeldir. Bu tıpkı,"Ona şu kafi emri vahyettik: "Sabaha çıkarlarken onların kökü mutlaka kesilmiş olacak" (Hicr, 66) ayetinde olduğu gibidir.
Âyetteki bi-zulmin "zulüm sebebi ile..." kelimesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:
1) Bunun manası, "Rabbin, ... onların yöneldikleri zulümler sebebi ile, memleketlerini helak edici değildir.." şeklindedir.
2) Bundan murad, "Rabbin,... onlara zulmederek, memleketlerini helak edici değildir" manasıdır. Bu, Hak Teâlâ'nın, Hûd süresindeki "senin Rabbin, ahalisi kendilerini düzeltip dururken, o memleketleri, zulmederek helak edecek değil ya..." (Hud, 117) ayeti gibi olur. Binaenaleyh birinci izaha göre "zulüm" kâfirlerin fiili; ikinci izaha göre de Allah'ın fiilleri ile ilgili olur.
Bizce, birinci izah daha uygundur. Çünkü ikinci izah, Allah Teâlâ, peygamberler göndermezden önce, o kâfirleri helak etmesinin bir zulüm olacağı zannını uyandırır. Halbuki biz {ehl-i sünnet'e) göre, bu zulüm olmaz. Çünkü Allah, dilediği gibi hükmeder, istediği gibi yapar. Hiç kimsenin, O'nun hiçbir fiiline itiraz etme hakkı yoktur.
Mu'tezite'ye gelince, ikinci görüş, onların inançlarına ve mezheblerine daha uygundur. Ama alimlerimiz, "Kim bu ayeti ikinci manada tefsir ederse, Allah Teâlâ, eğer böyle yapsaydı, gerçekte zalim olmaz; ama, bizim de izah ettiğimiz gibi, bir zalim suretinde olmuş olurdu" demiş olur ve Cenâb-ı Hakk'a mecazî olarak "zalim" demiş olur.
Bu iki görüş hakkındaki sözün tamamı, Hud, 117 ayetinin tefsirinde gelecektir.
"Halkı gafil bulunurken.." buyruğunda bahsedilen gafil oluştan
maksad, insanın kendisine "aaz-u nasihat olarak söylenen şeyden habersiz ve gafil olması değildir. Aksine bundan murad şudur: "Allah onlara, gerçek durumu beyan etmeksizin ve onların ileri sürebilecekleri her türlü mazeret kapılarını kapatmaksızın..." 304[304]

---

[303] [303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/189
[304] [304] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/189-190

Hüsün ve Kubüh Meselesi Hakkında

Bil ki alimlerimiz, bu ayeti, bir şeriat gelmezden önce, bir farziyyetin olmayacağına ve sadece aklın bir şeyin farz olup olmadığını gösteremeyeceğine delil getirmişler ve: "Bu, Allah Teâlâ'nın, peygamber göndermedikçe, hiç kimseye, hiçbir şeyden ötürü azab etmeyeceğini gösterir" demişlerdir. Mu'tezile ise: "Bu, bir şeriat gelmezden önce de, bazan bir farziyyetin olabileceğini bir bakıma göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, "Rabbin, halkı gafil bulunurken, zulüm ile, memleketleri helak edici değildir" buyurmuştur. Âyetteki zulüm ya kul ile , ya Allah ile ilgilidir. Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, bu, peygamber gönderilmezden önce de, insanlardan zulüm {kötülük, haksızlık, günah) sâdır olacağına delâlet eder. Bu fiil, ancak peygamber gönderilmezden önce kabîh ve günah sayılması halinde, peygamber gönderilmezden önce bir zulüm sayılabilir. Ulaşmak istediğimiz netice de budur. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olur ise, bu, o fiilin Allah tarafından yapılmasının da kabîh (çirkin-kötü) olmasını gerektirir. Bu ise, ancak aklın, birşeyin iyi (hasen) veya kötü (kabîh) olduğuna hüküm verebileceğini kabul etmekle olur" demiştir. 305[305]

"Herkesin, yaptıkları şeylere göre dereceleri vardır. Rabbin, onların yaptıklarından gafil değildir" (En'âm, 132}.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 306[306]

Birinci Mesele

Sadece İbn Amir, ta'lı olarak muhatab sigası üzere ta'melûn şeklinde; diğer kıraat imamları İse, ya'lı olarak ya'melûn şeklinde okumuşlardır. 307[307]

İkinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, cennetliklerin ve cehennemliklerin hallerini iyice ortaya koyunca külli ve umûmî (genel) bir
ifade ile, "Herkesin, yaptıkları şeylere göre dereceleri vardır" buyurmuştur. Bu ifade hakkında şu iki görüş belirtilmiştir:
Birinci görüş: HakTeâlâ'mn, "Herkesin, yaptıkları şeylere göre dereceleri vardır" sözü, itaatkârlar ve isyankârlar hakkında umûmî bir ifadedir. Buna göre ayetin takdiri, "Her amel edenin, o amelinde onun için birtakım dereceler vardır. Bu sebeple o, bazan geri bir derecede otur, bazan da o gerilikten kâmil (ileri) bir dereceye yükselir. Allah Teâlâ bütün bunları ayrıntılı olarak bilir ve böylece de, o derecelerden herbirine uygun olan karşılığını verir. Eğer o yapılan işler iyi ise, karşılıkları da iyi; yok şer ise, karşılıkları da şer olur.
İkinci görüş: "Herkesin, yaptıkları şeylere göre dereceleri vardır" buyruğu, sadece itaat edenlere mahsustur. Çünkü, "derece" lafzı, sadece onlara uygun düşer.
"Rabbin onların yaptıklarından gafil değildir" buy-ruğu ise, kâfirlere ve günahkârlara

---

305[305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/190-191
306[306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/191
307[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/191

mahsustur. Doğru olan, birinci görüştür. [308]

Üçüncü Mesele

Bil ki bu âyet, cebr ve kader meselesinde, biz ehl-i sünnetin görüşünün doğruluğuna delâlet eder. Bu böyledir; çünkü Allah Teâlâ, herkes için, muayyen bir fiili için, muayyen bir zamanda, muayyen bir dereceye hükmetmiş, o derecenin bizzat kendisini öğretip bildirmiş, o muayyen dereceyi Levh-i Mahfuz'da tesbit ettirmiş ve ona, mukarreb melekler zümresini şahid tutmuştur. Binaenaleyh, şayet o derece o insan için tahakkuk etmemiş olsa, bu hüküm bâttl olur; bu itim cehle ve bu şahid tutma da yalana dönüşmüş olurdu. Bütün bunların olması ise imkânsızdır Binaenaleyh, herkesin yaptığı şeylerden dolayı birtakım dereceleri olduğu ve Rabbinin, onların yaptıkları şeyden gafil olmadığı sabit olmuş olur. Durum böyle olunca da, "Kader kalemi, Kıyamete kadar olacak olan şeyleri yazıp bitirmiş olur. Cennettik (saîd) daha anasının karnında iken belli olduğu gibi, cehennemlik (şaki) de daha anasının karnında iken bellidir." [309]

"Rabbin (her şeyden) müstağnidir, rahmet sahibidir. Eğer dilerse sizi giderir, arkanızdan da yerinize dileyeceğini getirir. Nitekim sizi de, başka başka bir neslin soyundan meydana getirmişti. Hakikat, size uaadolunan şeyler,
muhakkak gelip çatacaktır. Ve siz O'nun elinden kurtulamayacaksınız" (En'âm, 133-134).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [310]

Âyetin önceki Kısımla Münasebeti

Bil ki Allah Teâlâ, itaat edenlerin mükâfaatım, günahkârların ve haram işleyenlerin cezasını beyan edip, her topluluk için hususî bir derece ve muayyen bir mertebe bulunduğunu zikredince; itaat edenlere mükâfaatı,
günahkârlara da azabı tahsis etmiş olmasının, kendisinin itaat edenlerin itaatına muhtaç olduğundan veya günahkârların günahından noksanlık duymuş olmasından dolayı olmadığını; zira kendisinin, zatı gereği bütün âlemlerden müstağni olduğunu; müstağni olmasına rağmen rahmetinin umumî ve kâmil olduğunu, beşeri ruhların ve insanî nefislerin tertibinin ve onların iyi ve mutlu kullar derecesine yükseltilmelerinin yolunun, ancak taatlar konusunda teşvik etme ve mahzurlu olan şeylerden de sakındırma üslub ve tertibiyle olacağını beyan ederek "Rabbin (her şeyden) müstağnidir, rahmet sahibidir" buyurmuştur. Kendisine itaat edenlere mükâfaatı; isyan edenlere de cezayı uygun görmesi, O'nun mahlukata olan rahmet ve merhametindendir. Binaenaleyh, biz burada şu iki şeyi açıklama ihtiyacını duymaktayız: [311]

Allah'ın Mahluklara İhtiyacı Yoktur

---

[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/191-192
[309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/192
[310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/192
[311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/193

a) Allah Teâlâ'ntn, her şeyden müstağni olduğunu beyan etmek^Bu cümleden olarak biz diyoruz ki: Allah zatı, sıfatları, fiilleri ve hükümleri hususunda kendisinin dışında kalan her şeyden müstağnidir. Zira O, muhtaç olmuş olsaydı, o fiil (yani muhtaç olduğu o şey) ile tamamlanmış ve kemale ermiş olurdu. Halbuki başkası ile mükemmelleşen, zatı gereği noksan demektir. Bu ise, Allah hakkında İmkânsızdır. Yine, farzedilen her türlü olumlu ve olumsuz şeyin gerçekleşmesi hususunda, eğer O'nun zatı kâfi gelir ve yeterli olursa, bu olumtu veya olumsuz şeyin, O'nun zâtının devam etmesi sebebiyle, devam etmesi gerekir. Eğer O'nun zatı bu hususta yeterli olmazsa, bu durumda o durumun meydana gelip gelmemesi, ayrı bir sebebin bulunmasına veya bulunmamasına dayanır. O halde O'nun zatı, bu bulunma veya bulunmamadan ayrılmaz. Halbuki bu bulunup bulunmama da, o ayrı sebebin varlığına veya yokluğuna dayanır. Bir şeye dayalı olana dayanan şey de, o şeye dayanmış demektir. Bu durumda da Cenâb-ı Allah'ın zatının, başka bir şeye dayanmış olması gerekir. Halbuki başkasına dayanan şey zatı gereği mümkin varlıktır. O halde, zatı gereği vacib olan, zatı gereği mümkin varlık olmuş olur ki, bu imkânsızdır.
Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, mutlak olarak her şeyden müstağni olduğu sabit olmuş olur. 312[312]

Müstağni Olan Sadece Allah'tır

b) Bil ki "Rabbin (her şeyden) müstağnidir" ayeti bir hasr ifade eder ki, bunun manası, "Müstağni olan, sadece O'dur" demektir. Durum böyledir, çünkü zatı gereği Vacibu'l-Vücud olan tekdir. O'nun dışında kalanlar ise, zatı gereği mümkin olanlar, muhtaç varlıklardır. Binaenaleyh, müstağni olanın sadece O olduğu sabit olmuştur. Bu sebeple de, bu kesin aklî delil ile, Allah'ın "Rabbin (her şeyden) müstağnidir" buyruğunun doğruluğu sabit olmuş olur. 313[313]

Allah'ın Geniş Merhameti

Allah'ın, "rahmet sahibi" olduğunu ifade etmeye gelince, bunun delili de şudur: Varlık âleminde, ya cismanî birtakım haller, veyahut da ruhanî haller sebebiyle, birtakım hayırların, saadetlerin, lezzetlerin ve rahatlıkların bulunduğunda şüphe yoktur. Biraz önce bahsetmiş olduğumuz aklî delil ile, Allah'ın dışında kalan her şeyin, zatı gereği mümkin varlıklar oldukları, onların, varlık alemine ancak Cenâb-ı Hakk'ın onu yaratması, icad etmesi ve var etmesi ile girdiği sabit olmuştu... Böylece, varlık âlemine dahil olan her türlü iyilikler ve saadetlerin Allah tarafından olduğu ve O'nun var edip yaratmasıyla meydana geldikleri sabit olmuş olur.
Sonra, "istikra" (iyiden iyiye inceleme ve araştırma) da, hayırların serlere galib geldiğini göstermektedir. Çünkü, hasta olanlar her ne kadar çok ise de, sağlıklı olanlar onlardan daha çok; aç olanlar her ne kadar çok ise de, tok olanlar onlardan daha çok; kör olanlar her ne kadar çok ise de, kör olmayanlar onlardan... daha çokturlar. Böylece mutlaka, bir rahmet ve umumî rahatlığın bulunduğunu itiraf etmek gerektiği; hayırların serlerden, elemlerden ve afetlerden daha fazla olduğu ve o rahat ve hayırların hepsinin başlangıcının (kaynağının) Allah Teâlâ olmuş olduğu kesinlik kazanır. Böylece de bu aklî delil ile, Allah'ın geniş rahmet sahibi olduğu ortaya çıkmış

312[312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/193
313[313] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/193-194

olur.
Bil ki Allah Teâlâ'nın, "Rabbin (her şeyden) müstağnidir, rahmet sahibidir" ayeti, hasr ifade eder. Çünkü bunun manası, "...rahmet de, sadece O'ndan sudur eder" demektir. Bu böyledir. Zira, mevcudat, ya zatı gereği vacibtir veyahut da zatı gereği mümkindirler. Halbuki zatı gereği vacib olan tekdir. O halde, O'nun dışında kalan her şey O'ndandır. Rahmet de, O'nun dışında kalan şeylerin içine dahildir. O halde, rahmetin de sadece Hak Teâlâ tarafından olduğu sabit olmuş olur. Binaenaleyh, işte bu aklî delil ile, bu hasrın doğruluğu kesinlik kazanır. Böylece de, müstağnî olanın sadece O, rahim ve merhametli olanın da sadece O olduğu anlaşılır. 314[314]

Merhametli Mahlukların Merhameti de Allah'tandır

Buna göre şayet birisi, "Ebeveynin çocuğuna, efendinin kölesine karşı olan acıma duygusunu nasıl inkâr edebiliriz? Diğer rahmet çeşitleri de böyle..." derse, buna cevaben şöyle deriz:
Bütün bunlar gerçekte Allah'tandır. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet eder:
a) Şayet Allah Teâlâ, o merhamet eden kimsenin kalbine rahmet duygusunu (dâî, sebep) koymasaydı, o böyle bir merhamet izhar edemezdi. Binaenaleyh.o duygunun yaratıcısı Allah olduğuna göre, rahîm olan da, (hakikatte) Allah olmuş olur.
Baksana, insan bazan başka birisine karşı çok şiddetli bir kızgınlık duygusu içine düşer ve ona karşı son derece de katı katbli olur. Daha sonra bu durum, bir şefkate, merhamete ve iyilik yapma duygusuna dönüşür. Binaenaleyh, bu kimsenin o ilk halinden bu ikinci hale geçişi, ancak o sebeplerin bu sebeplere dönüşmesiyle mümkün olmuştur. Bundan ötürü de, "Mukallibe'l-kulûb (kalbleri evirip çeviren)" olanın, teselsülü sona erdiren bu aklî delil ile, hem de Kur'ân-ı Kerim'in, "Biz, onların gönüllerini ve gözlerini çeviririz (...)" (En'âm, 110) ayetiyle, Allah olduğu kesin-leşir. Böylece, rahmetin sadece Allah'tan sâdır olmuş olduğu anlaşılır.
b) Farzet ki, o rahim, merhametli olan bir kimseye yiyecek, elbise, altın vs. verdi. Fakat o kimse bunlardan istifade edebilecek beden sağlığına ve güce sahip değil ise, evet bunlar olmazsa, verilen o şeylerden nasıl istifade edilebilir? Binaenaleyh, o beden sağlığını ve bunlardan istifade etme imkânını ve kudretini veren, gerçekte rahîm olan (Allah)'dır.
c) Başkasına bir şey veren herkes, bunu bir bedel mukabilinde vermiştir. Bu bedel de, ya dünyada iken övgü, yahut ahiretteki mükâfaat, veyahut da, hemcinsine mukabil kalbindeki sevgi ve rikkati ortaya koymaktır. Halbuki Allah Teâlâ, kesinlikle bir karşılık bekleyerek vermez... Şu halde, rahîm ve kerîm olan, gerçek manada O olmuş Olur. Bu kesin ve yakînî delillerle de Hak Teâlâ'nın, "Müstağni ue merhametli olan sadece O'dur" manasına gelen buyurmasının, yerinde olduğu ortaya çıkar.
Allah'ın her şeyden müstağni olduğu sabit olunca da, O'nun, itaat edenlerin taatleriyle kemale ermediği; günahkârların isyanları sebebiyle de noksan (aşmadığı sabit olmuş olur. O'nun merhametli olduğu sabit olunca da, günahlara karşı azab, tâatlara karşı da mükâfaat vermesinin ancak O'nun rahmeti, fazl-u keremi, cömertliği ve ihsanı sebebiyle olduğu anlaşılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir ayette, "Eğer iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, eğer kötülük ederseniz, kendinize kötülük (etmiş olursunuz)" (Isrâ, 7) buyurmaktadır. İşte bu kısa ve toplu izah, bu konuda yeterlidir.

---

[314][314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/194

Ama bu durumu iyice anlatıp açıklamak, bu makama münasip düşmez. 315[315]

Ayeti Te’vil Mu'tezile İle Tartışma

Mu'tezile şöyle demektedir: "Bu âyet, Hak Teâlâ'nın âdil olduğuna, kabîh olanı yapmaktan münezzeh olduğuna ve O'nun, kullarına merhametli ve iyilik yapan bir zat olduğuna delalet eden delile işarettir." Birinci neticeye gelince, Mu'tezile bunun izahının şöyle olduğunu söylemiştir: "Allah, kabîh olan şeylerin çirkinliğini ve kendisinin onlardan müstağni olduğunu bilendir. Böyle olan herkes, o çirkin olan şeyi yapmaktan yüce, âlî ve münezzeh olur. (Bu cümlemizin) birinci mukaddimesine gelince, bunun izahı da, ancak şu üç mukaddimen toplamıyla tam ve mükemmel olur:
a) Hâdiseler içinde zulüm, sefîhlik, yalan ve gıybet gibi, kabîh, çirkin olan hususlar bulunmaktadır. Bu mukaddime son derece açık olduğu için, ayette zikredilmemiştir.
b) Allah'ın bütün malûmatı bilmiş olması.. Nitekim O, bu hususa da, bu âyetten önce geçen, "Rabbin, onların yaptıklarından gafil değildir" (En'âm, 132) ayetiyle işaret etmiştir.
c) Hak Teâlâ'nm, her türlü ihtiyaçtan müstağni olmasıdır. O, bu hususa da, "Rabbin, (her şeyden) müstağnidir" buyruğu ile işaret etmiştir. Bu üç mukaddimenin hepsinin böyle olduğu sabit olunca, Allah Teâlâ'nın, çirkin olan
şeylerin çirkinliğini ve kendisinin onlardan müstağni olduğunu bildiği sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da, O'nun o çirkin olan şeylerin faili olmast imkânsız olur. Çünkü çirkin olanları yapmaya cür'et edip yönelen kimse, ya, onu çirkin bir şey olduğunu bilmediği için veyahut da ona ihtiyaç hissettiği için yeltenir. Allah her şeyi bildiğine göre, O'nun, çirkin olan şeylerin çirkinliğini bilmemesi imkânsız olur. Yine O, her şeyden müstağni olduğuna göre, O'nun, çirkin olan şeyleri yapmaya muhtaç olması da imkânsız olur. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, kabîh şeyleri yapmaktan münezzeh olduğuna, onlardan münezzeh ve berî olduğuna delâlet eder. Böylece de O'nun, hiç kimseye zulmetmeyeceğine kesinkes hükmetmek gerekir. Binaenaleyh O, kullarına zor işleri teklif edince, onları, o zor isterden dolayı mükâfaatlandırması gerekir. İkab ve azabı, günah olan fiillere göre verince, O'nun bu hususta da âdil olması gerekir. İşte bu yolla, Allah'ın her şey hakkında adil olduğu sabit olmuş olur. 316[316]

Kulları Mükellef Tutmanın Hikmeti

imdi şayet birisi, "Farzedelim ki işte bu yolla, Allah'ın zatim olmadığı ortaya çıkmıştır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın mükellef tutmasının faydası nedir?" derse, buna şöyle cevap verilir:
Kelam kitaplarında da yer aldığı üzere mükellef tutmak bir ihsan ve rahmettir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbin (her şeyden) müstağnidir" buyruğu, birinci mukaddimeye; O'nun,"... rahmet sahibidir" buyruğu da ikinci mukaddimeye işarettir." İşte, akılcılığı kendisine şiar edinmiş olanMu'tezile'nin bu ayetten, kendi görüşleri lehine, istinbat ettikleri görüşlerin izahı budur.
Ey kardeşim, bil ki bunların hepsinin çabası, Cenâb-ı Hakk'ı takdis ve tenzih etmek içindir Merhum babam eş-Şeyh el-İmam Ziyauddîn Ömer el Hüseyn'in şöyle dediğini duymuştum: "Ben, Şeyh Ebu'l-Kasım Süleyman İbn Nasır el-Ensarfnin şöyle dediğini

---

315[315] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/194-195
316[316] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/195-196

duydum: Ehl-i sünnetin bütün gayreti, Allah'ı, O'nun kudretinin ve meşîetinin nüfuz ve geçerliliği cihetinde ta'zim edip ululamaktır; Mu'tezile'nin bütün gayreti ise, Allah'ı O'nun adaleti ve kendisine yakışmayan fiillerden münezzeh olduğu hususunda ululayıp tebcil etmektir. Binaenaleyh, sen iyice düşündüğünde, herkesin, Allah'ı ancak tazim, tebcil, takdis ve tenzih etmiş olduklarını görür, anlarsın.. Ancak ne var ki, onların kimisi hata, kimisi da isabet etmiştir. Ama, hepsinin de ümidi, Allah Teâlâ'nın, "Rabbin (her şeyden) müstağnidir, rahmet sahibidir" buyruğuna yönelmiştir. 317[317]

Allah Dilerse İnsanları İmha Edip Başka Mahluk Yaratır

Daha sonra Allah Teâlâ, "Eğer diterse sizi giderir, arkanızdan da yerinize dileyeceğini getirir..." buyurmuştur.

Allah kendisini "rahmet sahibidir" diye vasfedince, bir kimse, "O her ne kadar merhametli ise de, O'nun rahmetinin özel bir madeni ve muayyen bir yeri olduğunu..." zannedebilir. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ bu insanlardan rahmetini kaldırabileceğini ve onların dışında (diğer birtakım) topluluklar yaratarak, o rahmetini onlara verebileceğini beyan etmiştir. İşte bu izaha göre, âlemlerden müstağni-olma, en mükemmel ve en tam bir biçimde olmuş olur. Bu ifadenin maksadının ise, rahmetini bazı kimselere tahsis etmiş olmasının, o rahmetini ancak o kimseleri yaratmış olmast suretiyle izhar etmesinin mümkün olduğundan ötürü olmadığına dikkat çekmektir.

"Eğer dilerse sizi giderir" buyruğunun doğruya en yakın olan manası, Allah'ın onları helak etmesidir. Bu ifade, Cenâb-t Hakk'ın onları öldürmesi ve onları mükellefiyet çağına ulaştırmaması manalarına da gelebilir. O'nun ".. arkanızdan da yerinize dileyeceğini getirir" buyruğuna gelince, bu "sizi giderdikten sonra..." demektir. Çünkü, "birisinin arkasından başkasını getirmek" ancak, öncekinin yerine bir başkasını getirmek suretiyle otur.

Allah Teâlâ'nın, "ma yeşâü (dileyeceğini)" buyurmasına gelince, bundan murad üçüncü, dördüncü yaratmadır. Alimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak onlardan bazıları, "Maksad, cin ve ins benzeri, fakat onlardan daha itaatkâr olacak bir mahlûk nev'i" demişlerdir.

Ebu Müslim ise, "Bundan maksad, Allahu Teâlâ'nın, cinlere ve insanlara benzemeyen üçüncü bir varlık çeşidini yaratmaya kadir olmasıdır" demiştir.

Kâdî "Bu izah doğruya daha yakındır. Çünkü insanlar âdet olarak, Allah Teâlâ'nın bu gibi mahlukları yaratmaya kadir olduğunu bilirler. Binaenaleyh bu ifade eğer üçüncü ve dördüncü yaratma manasına hamledilirse, Allah'ın kudretine daha fazla delalet etmiş olur. Böylece sanki Allah Teâlâ, kudretinin mahluklarından sadece muayyen bir cinse münhasır olmadığına dikkat çekmiş olmaktadır. O mahluklar ki, O'nun büyük rahmetine, yani mükâfaatına hepsi elverişlidirler. Böylece bu yol ile, Allah Teâtâ'nın mevcut insanlara rahmetinden ötürü onları yaşattığını ve onlara mühlet tanıdığını, isterse onları yok edip, onların yerine başkalarını getirebileceğini beyan etmiştir" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisinin buna kadir oluşunun sebebini açıklayarak, "nitekim sizi de başka bir neslin soyundan meydana getirmişti" buyurmuştur. Çünkü akıllı insan iyice düşündüğünde, Allah Teâlâ'nın insanoğlunu, insana benzer hiçbir tarafı olmayan bir nutfeden (meniden) yarattığını anlar. Binaenaleyh bu yaratmanın,

---

317[317] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/196

Allah Teâlâ'nın sırf kudret ve hikmetiyle olması gerekir. Durum böyle olunca ve Cenâb-ı Hak da, maddelere belli şekiller vermeye kadir olunca, aynen bunun gibi, yaratacağı o varlıklara, insan ve cinlerden farklı şekilLr vermeye kadirdir. Bütün kıraat imamları, "zürriyet" kelimesini, zât harfinin zammesi ile zürriyyet şeklinde okurlar. Yalnız Zeyd b. Sabit (r.a)'in, bunu "zâl"in kesresi ile zirriyye şeklinde okuduğu (şaz olarak)
nakledilir. Kisâî, bu iki şeklin de, kelimenin kullanılan şekilleri olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Allah daha sonra, "Size vaadolunan şeyler, muhakkak gelip çatacaktır" buyurmuştur. Hasan el-Basrî, gelip çatacak bu şeyin, Kıyametin gelişi olduğunu, çünkü o kâfirlerin Kıyameti kabul etmediklerini söylemiştir. Ben derim ki: "Bu hususta şu şekilde bir başka ihtimal daha vardır: "Vaad" mükâfaatları haber vermeye; "va'id' ise cezaları haber vermeye tahsîs edilmiş kelimelerdir. Binaenaleyh ayetteki, "Size oaadotunan şeyler, muhakkak gelip çatacaktır" buyruğu, "mükâfaatlarla ilgili bütün vaadler, hiç şüphesiz gelecektir" manasınadır. Bu sebeple, "vaadin kesin olduğunu bildirmek, "vatd"in kesin olmadığına delâlet eder. Bu manayı, ayetin sonu da destekler. Allah Teâlâ ayetin sonunda, "siz, aciz bırakabilecek kimseler değilsiniz" yani, siz bizim kudretimizin ve takdirimizin dışına çıkamazsınız" buyurmuştur. Netice olarak deriz ki: "Allah Teâlâ, vaadinden bahsedince, onun mutlaka olacağını bildirmiş, ama va'îdinden (tehdid-i ilâhisinden) bahsedince, sadece "siz, âciz bırakabilecek kimseler değilsiniz" buyurmuştur. İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve ihsan tarafının daha baskın olduğuna delâlet eder." 318[318]

"De ki: "Ey kavmim, elinizden geleni yapın. Ben de yapacağımdan geri kalmayacağım. Güzel akıbetin kime ait olacağını, ilerde mutlaka bileceksiniz. Şu muhakkaktır ki zalimler felaha eremezler" (En'âm, 135).
Bil ki Allah Teâlâ, "size vaadolunan şey, muhakkak gelip çatacaktır" (En'âm, 134) buyruğu İle (vaadini) beyan edince, bundan sonra, peygamberine ba'si (öldükten sonra dirilmeyi) inkâr edenleri tehdid etmesini emrederek: "De ki "Ey kavmim, etinizden geleni yapın" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır: 319[319]

"Mekâne" Kelimesindeki Farklı Kıraat ve Manalar

Birinci bahis: Âsım'ın ravisi Ebu Bekir, bütün Kur'ân'da, kelimeyi elif ile, cemî müennes olarak mekânâtikum; diğer kıraat imamları ise, müfred olarak mekânetiküm şeklinde okumuşlardır. Vahidî şöyle demiştir: "Manaca daha güzel olanı, bu kelimenin müfred okunmasıdır. Çünkü bu kelime masdardır. Masdarlar da genellikle müfred kullanılırlar. Bazı durumlarda cemîlenseler bile, genel kullanış, birincisidir."
İkinci bahis: Keşşaf sahibi şöyle der: Mekâne kelimesi masdardır. Bir şey veya bir kimse, bir yere iyice yerleştiğinde, denilir.. Bu kelime, "mekân (yer)" manasına da gelir. Nitekim denilir. Buna göre, bu âyet "Elinizden geldiği ve gücünüzün yettiği nisbette, yapacağınızı yapın" manasına gelebileceği gibi, "Bulunduğunuz hal üzere, yapacağınızı yapın" manasına da gelebilir. Nitekim bir kimseye, olduğu yerde durması emrolununca,"Ey falan, olduğun yerde dur, "yani "bulunduğun hal üzere devam ve sebat et" denilir.
Âyette, "Ben de yapacağımdan geri kalmayacağım" buyurulmuştur. Bu, "Ben de,

---

[318][318] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/197-198
[319][319] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/198-199

üzerinde bulunduğum hal üzere devam, edeceğim" demektir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Siz küfrünüz ve düşmanlığınıza devam ediniz. Ben de İslam üzere olmaya ve sizi rahatsız etmeye devam edeceğim. Siz, güzel neticenin hangimiz için olacağını anlayacaksınız." Bu ayetin üslûbu tıpkı, "Dilediğinizi yapın..."(Fussiiet, 40) ayetinin üslubu gibidir. Bu üslub, işi tehdid ederek, onlara havale etmektir.

Üçüncü bahis: Âyetteki, "Güzel akıbetin kime ait olacağını ileride mutlaka bileceksiniz" buyruğundaki men (kim) kelimesinin i'rab durumu hususunda Ferrâ şu iki izahı yapmıştır:

a) Bu kelime, ta'lemüne (bileceksiniz) fiilinin mefulüdür.

b) "Güzel akıbetin hangimize ait olacağını bileceksiniz" manasında mahallen merfudur. Bu, .. (Kehf, 12) ayeti gibidir.

Dördüncü bahis: Âyetteki, "Güzel akıbetin kime ait olacağını ileride mutlaka bileceksiniz" buyruğu kâfirin, dünya yurdunun güzel neticesine nail olmayacağını düşündürüyor, bu ise müşkil bir konudur? Bu müşkile karşı deriz ki: Akibet, (işin neticesi) kâfirin aleyhine olur, lehine olmaz.[320] Nitekim, "çokluk onun", "zafer onların"; bunun zıddı manada da, "Çoktuk onun aleyhinde" veya "zafer sizin aleyhinize" (yani "mağlubiyet sizin") denir.

Beşinci bahis: Hamza ve Kisâî, hem bu ayette, hem de Kasas sûresinde bu kelimeyi men yekûnu şeklinde; diğer imamlar ise, "tâ ile, men tekûnu şeklinde okumuşlardır. Vahidî "akıbet" kelimesinin, tıpkı "afiyet" kelimesi gibi masdar olduğunu, müenndesliğinin ise hakiki olmadığını, bu kelimeyi müennes itibar etmenin (Hicr, 73) ayetindeki kabilden müzekker saymanın ise, (Hud, 67) ayetindeki kabilden böyle yaptıklarını[321] ; bir ayette, (Yunus. 57); bir başka ayette ise, {Bakara, 275) buyurulduğunu söylemiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Şu muhakkaktır ki zalimler felaha eremezler" buyurmuştur. Bundan maksad, ayetteki, "Elinizden geleni yapın" emir sığasının bir emir ve istek değil, bir tehdid ve korkutma olduğunu beyan etmektir. Buna göre, bu son ifadenin manast şöyledir: "O kâfirler felaha (kurtuluşa) eremez, kesinlikle umduklarına ulaşmazlar." [322]

---

[320] Müfessir şunu demek istiyor: Dünyaca kâfirin kazandığı durumlar olabilir. Fakat îman ufku çok geniş olup, bu nazarla işin sonunda, kâfirin Kazanan değil kaybeden olduğunu, dünyada iken görür. Kâfır ise ahirette Öğrenecektir (ç).

[321] Birinci âyette sayha müennes, ikincisinde müzekker itibar edilmiştir. Zira bu kelime hakiki müennes olmadığından, her iki tutum da mümkündür. Müteakip örnekde de ayrı durum vardır (ç).

[322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/199-200

Müşriklerin Allah'a ve Putlara Pay Ayırmaları

"Onlar Allah için, O'nun yarattığı ekinden, meyvelerden ve hayvanlardan bir hisse ayırdılar ve kendi boş zanlarınca "şu Allah'ın, şu da ortaklarımız (olan putların)" dediler. Ortaklanna ait olanlar Allah'a ulaşmaz ama, Allah'a ait olanlar, ortaklarına gider. Onlar ne kötü hükmediyorlar!" {Enam, 136).

Bil ki Cenâb-ı Hak, onların ba'si ve Kıyameti inkârdaki yollarının kabîh (çirkin) olduğunu açıklayınca, bunun peşisıra akıllarının zayıflığına ve düşüncelerinin kıtlığına cfikkat çekip, aklı başında olanları, onların sözlerine iltifat etmekten nefret ettirmek için, onların çeşitti cahilliklerini ve sözlerinin bozukluklarını anlatmıştır. O kâfirlerin, hurma ve buğday gibi ürünlerinden, koyun, keçi, sığır ve deve gibi hayvanlarından, Allah için bir pay ayırıp, iddialarınca, yani yalan olarak "Bu Allah'a aittir" demeleri, işte bu cahillikleri cümlesindendir.

Eğer, "Herşey Allah'ın değil midir? O halde onlara "Bu, Allah'a aittir" dediler <Sye, niçin yalancı kabul edilmişlerdir?" denilir ise, biz deriz ki: "Onların, bir payı Allah için, bir payı da şeytan (putlar) için ayırmalarıdır. Yalan olan budur."

Zeccâc, bu kelamın takdirinin, "Onlar, Allah için bir pay, ortakları olan (putlar) içinde bir başka pay ayırdılar" şeklinde olduğuna, :te mahzuf olana, daha sonra her ikisinin zikredilmiş olmasının delâlet ettiğini, her ikisinin zikredilmesinin, "Şu Allah'ın, şu da ortaklarımızın" ifadesinde olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ, ayette putları, o müşriklerin "ortakları" olarak zikretmiştir. Çünkü o müşrikler, mallarından o putlar için harcayacakları bir pay ayırıyorlardı.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Ortaklarına ait olanlar Allah'a ulaşmaz ama, Allah'a ait olanlar, ortaklarına gider" buyurmuştur. Bu ifadenin tefsiri hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Müşrikler ürünlerinden ve hayvanlarından, hem Allah için, hem de putları için birer hisse ayırıyorlardı. Putları için ayırdıklarını putlarına harcıyorlar; Allah için olanı ise çocuklara ve fakirlere yediriyorlar, kendileri ondan hiç yemiyorlardı. Sonra eğer Allah'a ayırdıkları hisseden, birşeyler putlara ayırdıkları hisseye karışırsa, onu öylece bırakıyor ve, "Allah'ın buna ihtiyacı yok." diyorlardı. Ama putların hissesinden birşeyler Allah'ın hissesine ayırdıklarına karışır ise, onu oradan alıp putun hissesine katıyor ve "O buna muhtaç" diyorlardı."

2) Hasan el-Basrî ve Süddî; "Eğer müşriklerin, putları için ayırdıkları hisseden birşeyler yok olur veya Ölürse, onun karşılığını, Allah'a ayırdıkları paydan alıp ona katıyorlardı, ama aynı şeyi Allah için ayırdıkları hissede yapmıyorlardı" demişlerdir.

3) Mücahid şöyle demiştir: "Bunun manası şudur: "Sulama yönünden, putlar için ayırdıkları taraftan Allah rızası için ayırdıkları tarafa suyun akması halinde derhal yolu tıkar (akmayı önlerlerdi), ama durum bunun tersine olduğunda, olduğu gibi bırakır, akışı önleyemezlerdi.)

4) Katâde de: "Onlara kıtlık geldiğinde, Allah için ayırdıkları paydan istifade ederler, putları için ayırdıklarını ise tamamen yerine harcarlardı" demiştir.

5) Mukâtil: "Eğer putlara ayırdıkları hisse büyür, neşv-ü nema bulup, Allah'a ayırdıkları neşv-ü nema bulmaz ise, putların hissesini olduğu gibi onlara bırakırlar ve "isteseydi Allah da kendi hissesini büyütür, geliştirirdi" derlerdi. Fakat Allah'ın hissesine ayırdıkları ekin ve hayvanlar gelişir ve büyür, ama putlannki böyle olmaz ise, "Putlarımız için mutlaka harcama gereklidir" derler ve Allah'ın hissesinden alırlar ve
onu, putların hizmetçilerine verirlerdi. İşte buyruğundan maksad, putlara ayırdıkları ekin ve davarların gelişip büyümesi; buyruğundan maksad ise (yani "Allah'ın hissesinden maksad) muhtaçlara" demektir. Zira onlar, o kısmı (fakirlere yardım fonu tarzında) Allah için ayırıyor, "Allah payı" diyorlardı" demiştir. Halbuki Allah için olan kısımdan, putların payına aktarılıyor, bundan rahatsız olmuyorlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak , bu hareket tarzını zemmederek, "Onlar ne kötü hükmediyorlar!" buyurmuştur. Alimler, bu kötülemenin keyfiyyeti hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Onlar, görüp gözetme ve koruma bakımından, putların tarafını Allah'ın tarafına tercih ediyorlardı ki, işte bu bir beyinsizlik ve akılsızlık idi.

b) Her şeyin yaratıcısı Allah olmasına rağmen, onlar hisselerin bir kısmini Allah'a, bir kısmını

da başkasına veriyorlardı ki, işte bu da bir akılsızlık ve beyinsizliktir.
c) 8u hüküm, onların kendilerinin uydurup icad ettikleri bir hükümdür. Bunun doğruluğuna ne akıl, ne de şeriat şehadet etmez. Öyleyse bu da bir beyinsizlik ve akılsızlık olur.
d) Putlara hisse ayırıp tahsiste bulunmak şayet güzel olsaydı, p zaman her taşa ve her özlü çamura (bunlardan yapılan putlara) hisse ayırmaları da uygun olurdu.
e) Hasılatın ve hayvanların meydana gelişinde putların bir tesiri bulunmadığı gibi, onların bu ayrılan hisselerden istifade etme kudreti de yoktur. Binaenaleyh, onlara bir hisse ayırmak, abes olmuş olur.
Bütün bu izahlarla, onların hükümlerinin çok kötü olduğu sabit olmuş olur. Bu gibi bozuk ve fasit inançları anlatmanın maksadı, İnsanların, bu mezhebe taraftar olanların akıllarının az olduğunu bilmelerini temin etmek, böylece onları insanların gözünden düşürmek ve hiç kimsenin kesinlikle onların sözlerine iltifat etmemelerini sağlamaktır. 1[1]

"Yine, Allah'a ortak saydıkları (putların hizmetçileri) müşriklerden birçoğuna -hem onları helâlce düşürmek, hem kendilerine karşı dinlerini karmakarışık etmek için- öz evlatlarını öldürmesini hoş göstermiştir. Eğer Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Artık sen onları, uydurmakta oldukları o yalanlarla başbaşa bırak" (En'âm, 137).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:2[2]

Müşriklerin Put Uğruna Evlatlarını Öldürmeleri

Bil ki bu, onların fasit hükümleri ile bâtıl inançlarının ikinci çeşididir. Kezalik tabiri, kısmına matuftur. Yani, "Onlar onu yaptıkları gibi, işte bu şekilde, onların ortakları onlardan pek çoğuna çocuklarını öldürmelerini de hoş gösterdi.." demektir. Buna göre mana, "Onların, hem Allah'a hem de ortaklarına birer hisse ayırmaları, yarattp ihsanda bulunanı tanımamak hususunda nasıl nihayetsiz bir cehalet ifade ediyorsa, onların kendi çocuklarını öldürmeye yeltenmeleri de aynı şekilde cehalet ve sapıklıkta nihayetsiz bir noktadır. İşte bu da, onların hüküm ve hallerinin, bozukluk ve adilik bakımından birbirlerine benzediklerine dikkat çeker. 3[3]

İkinci Mesele

Cahiliyye Arapları, fakirlik ve evlendirme endişesinden dolayı, kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyorlardı. İşte ayetten maksad budur. Alimler, ayette geçen şürekâ (ortaklar) tabiriyle neyin kasdedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Mücahid şöyle demiştir: "Onların ortaklan", onlara, kendi çocuklarını geçim sıkıntısı endişesiyle, diri diri gömmelerini emreden, şeytanlarıdır. Şeytanlara, "ortaklar" adı verilmiştir. Çünkü onlar, Allah'a isyan etme hussunda o şeytanlara itaat ediyorlardı. Ayette, "onların ortakları" denildi, çünkü onlar o şeytanları ortak ediniyorlardı. Bu, tıpkı, "Nerede boş yere (ortak olduğunu) iddia ettiğiniz şeyler?" (En'âm, 22) ayetinde olduğu gibidir."
Kelbî de şöyle demiştir: "Onların putlarının, hizmetçileri ve bakıcıları bulunuyordu. Kâfirlere çocuklarını öldürmeyi hoş gösterenler de,işte bunlardır.Tıpkı Ab-dulmuttalib'in oğlu Abdullah hakkında yemin etmesi gibi, cahiliyye döneminde birisi kalkıyor ve şayet kendisinin şöyle şöyle... çocukları olursa, onlardan birisini kurban edeceğine yemin ediyordu." Bu görüşe göre de, ayette bahsedilen "ortaklar" o putların bakıcı ve hizmetçileri olmuş olur. Mücahid'in görüşüne göre şeytanlara nasıl şürekâ (ortaklar) denilmişse, bu görüşe göre de hizmetçilere bu isim verilmiştir. 4[4]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/200-203
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/203
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/203
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/204

Üçüncü Mesele

Sadece İbn Âmir, kelimesinde, zâ harfini ötre, yâ'yı esre olarak züyyine; kelimesinde lamı ötre, kelimesinde dâi harfini üstün ve kelimesini de mecrur olarak diye okumuştur. Diğer kıraat imamları ise, zâ veya harflerini ötreli; kelimesindeki lamı üstün, kelimesindeki dalı mecrur; kelimesini de ötreli diye okumuşlardır. İbn Amir'in kıraatinin izahına gelince, ayetin takdiri, "Müşriklerden pek çoğuna, ortaklarının onların (müşriklerin) çocuklarını öldürmesi hoş gösterildi..." şeklindedir. Ancak ne var ki bu ktraata göre muzaf ile muzâfun
ileyh olan ve mana bakımından mef'ulün bih olanl ifadesinin arası, lafzıyla fasledilmiştir. Halbuki bu, şiirde de hoş karşılanmamıştır:
"Ebû Mezâde'nin genç ue kuvvetli deveye varması gibi, ben de, ktsa bir mızrak ile ona vurdum." (Bu beyitte Zecce ile Ebî Mezade terkibinin arasına kulus kelimesi girdirilmiştir.)
Bu, şiirde hoş karşılanmayınca, fesahat konusunda mu'cize olan Kur'ân'da nasıl hoş karşılanabilir? Bazı kimseler, bunun sebebini şu şekilde açıklamıştır: îbn Amir'i, bu şekilde okumaya sevkeden husus, onun mushaflardan birinde kelimesinin yâ ile yazılmış olduğunu görmüş olmasıdır... Şayet o çocukların, o müşriklerin malları hususunda onların ortakları olmasından dolayı, hema lafzını, hem de lafzını mecrûr olarak okumuş olsaydı, onun yukardaki şekilde okumasına ve külfete girmesine gerek kalmazdı.5[5] Meşhur olan kıraate gelince, bu kıraatte, sadece mefûlün, failine takdim edilmesi söz konusudur. Bunun benzeri durum (Enam, 158) ve (Bakara, 124) âyetlerinde de bulunur. Mefûlun öne alınmasının sebebi, Arapların, en mühim olan, en çok ihtimam gösterdikleri şeyi en önce zikretmeleridir. İfadede itina edilecek ve şaşılacak husus ise,onların, kendi öz çocuklarını dahi öldürmeye cesarete yeltenmeleridir.İşte bu sebepten dolayı, böyle bir takdir bulunmuştur.

5[5] (26) Ve li külli cevadin kebve. Her küheylanın bir sürçmesi olur. Değerli müfessirimiz Fahruddin Râzî de, İbn Amir kıraati hakkındaki bu mülahazasını, aynen Zemahşerî'den almıştır. Keşke adını, verip mes'uliyetten büyük ölçüde kurtulsaydı!. İnsanın inanası gelmiyor. Büyük ihtimal tercümeye esas aldığımız matbu müshada, bir noksanlık vardır, (esas nüshamız, Tahran, Daru'l-Kutubi'l-llmiyye neşri 32 cüz halinde. Bu kısım 1294 tarihli istanbul tab'ından da aynen böyledir, c. 4, s. 230). Zemahşerî'nin, i'tikadı tehlikeye atabilecek bu cüretkârlığına birçok müfessir cevap yazmıştır. Bunlardan sadece Âlusî*nin Tefsiri'ne bakılması kâfidir. Bir ara der ki: O zannediyor ki bu yedi kıraat ihtiyarî olup, her bir kıraat imamı içtihatla birini seçmiş, nakle dayanmam ıştır. Nitekim bazı cahiller böyle zannetmişlerdir. Bu zanla; ibn Amir'in de burada hatalı tercihte bulunup, yanlışını düzeltme lütfunu (!) esirgememiş. Asıl aşikâr hata bu zan olup Allah korusun, -insanı küfre götürmesinden korkulur. Zira Kıraatler mücmel ve mufassal olarak, hepsi Hz. Resululiah (s.as)'dan mütevatir tarzda menkul olup, onlardan herhangi birinde hata bulmak Resuluüah'ın, hatta ve hatta (haşa) Cenâb-ı Allah'ın yanlışını (!) çıkarmaya girişmek demektir." Alı^i daha sonra, İbn Amîr Kıraatinin nahivden delillerini göstermesini müteakip der ki: "Faraza, İbn Amîr kıraati kaideye uymasa dahi, nakli sahih olduğuna göre kabulü gerekirdi. Nitekim, kaideye aykırı olmak (dilde) makbul sayılan öyle şeyler vardır ki, onlar rivayetin sıhhati itibariyle bu kıraatten kat kat aşağıdadır. Hz. Ali'nin, Suyutî'nin naklettiği şu sözü ne güzeldir! "Bakıyorum ki nahiv ile meşgul olanlar, Kur'ân'daki bir lafız hakkında "meçhul bir beyt" bulunca seviniyorlar. Onların akıllarına şaşarım ki, Kur'an'ın o şiir beytine uyması durumunda, onu Kur'an'a delil sayıyorlar. Halbuki, onun Kur'ânda bulunmasını başlıbaşına bir delil saysalardı. daha yerinde bir iş yapmış olurlardı" (Ruhu'l-Meanî, u. 8, s. 33-34). Alusfnin, adını vermeyip tefsirde mutlak imam kaDul ederek "imam der ki..." diye, devamlı olarak gözü önünde bulundurduğu F. Razî"nin Tefsir'inde yazdığını görüp de sükût etmiş olacağını pek zannetmiyorum. Ya görmemiştir, yahut (Ra2î'nin lehine bir ihtimal olarak) nüsha farkı sözkonusudur. Alusfdeki nüshada bu kısım yoktur. Gerçekten İmam Razî tefsirinde Hz. Ali'den menkul bu sözü alıp, candan katılırken mezkûr sözleri karalayacağı düşünülemez (ç).

Daha sonra "Onları helake düşürmek., için" buyurulmuştur. Irdâ kelimesi Arapça'da, "helak etmek, yok etmek" demektir. Nitekim bir ayette "...Sen az kaldı beni de helak edecektin..." (Sâffât, 56) varid olmuştur. İbn Ab-bas, "O ortaktan, onları cehennemde helak etmek, yok etmek için..." manasını vermiştir. Buradaki lâm, "lâmu'l-âkibet" manasına hamledilmiştir. Bu tıpkı, "Derken, Fırauun'un adamları, işin sonunda, kendileri için bir düşman ve bir dert olsun diye onu bulup yanlanna aldılar" (Kasas, 8) ifadesi gibidir. "Hem kendilerine karşı dinlerini karmakarışık etmek için" buyurulmuştur. Çünkü onlar, Hz. İsmail (a.s)'in dini üzere idiler. Bu uydurma ve yanlış şeyleri getirerek onların ellerine verenler, onları o hak dinden kaydırmak ve uzaklaştırmak istemişlerdir. Daha sonra, "Eğer Allah dileseydi bunu yapmazlardı" buyurulmuştur. Alimlerimiz, "Bu ifade, müşriklerin yaptığı her şeyin Allah'tn dilemesiyle olduğuna delâlet ediyor" derlerken, Mutezile, "Bu; Cenâb-ı Hakk'ın mecbur etmeyi dilemesi, manasına hamledilir" demiştir.6[6] Bu husus, defalarca anlatılmıştır.

Cenâb-ı Hak, "Artık sen onları, uydurmakta oldukları ya-iantarta başbaşa bırak" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onları... bırak" emri, Hak Teâlâ'nın, "Siz dilediğinizi yapın" (Fussilet, 40) üslubu ve tarzı üzere yapılmış bir emirdir. "Uydurmakta oldukları... şey..." ifadesi de, onların, "çocuklarını öldürmelerini, kendilerine Allah'ın emrettiğini" söylediklerine delâlet eder. O halde onlar, bu sözlerinde de yalancıdırlar. 7[7]

Hayvanlar Hakkında Müşriklerin Uydurdukları Hükümler

"Onlar bâtıl zanlarıyla dediler ki: "Bu davarlarla ekinlere dokunmak yasaktır. Onları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez. Şu davarların da sırtları haram edilmiştir. Birtakım davarlar da vardır ki, üzerlerine Allah 'in ismini anmazlar onlar. (Bütün bunları) O'na bir iftira olarak (ortaya çıkarmışlardır).. O, bunları yapmakta oldukları İftiraları yüzünden cezalandıracaktır" (En'âm, 138).

Bil ki bu âyet de, onların fasit hükümlerinin üçüncü çeşididir. Çünkü onlar davarlarını, kısımlara ayırmışlardır.

Birinci kısım: Onlar, "Bu davarlarla ekinlere dokunmak yasaktır" demişlerdir. Hicr kelimesi, fi'l vezninde olup, tıpkı zibh (kesilmiş) ve tıhn (öğütülmüş) lafızları gibi, mef'ul manasındadır. Yani "yasaklanmış" demektir. Bu kelimeyle, müzekker-müennes, müfred ve cemi kelimeler, aynı şekilde vasfedile-bilirler. Çünkü bu kelimenin hükmü, sıfatların değil, isimlerin hükmü gibidir. Hicr kelimesi esasen, men etmek manasına gelir. Akıl da, kötülüklerden men ettiği için, hicr diye adlandırılmıştır. Yine "Falanca, kâdînin "hacr"i yani koruması altındadır" denilir. Hasan el-Basrî ve Katâde, ha harfinin dammesiyle hucr şeklinde okumuşlardır. İbn Abbas'ın bu kelimenin yerine, darlık manasına gelen harec kelimesini okuduğu8[8] rivayet edilmiştir. O müşrikler hasılatlarından ve davarlarından putlarına paylar ayırdıklarında, "Onları, bizim dilediklerimizden başkası yiyemez" derlerdi. Onlar bu sözleriyle, kadınları değil de, putların hizmetçileriyle erkekleri kastediyorlardı.

İkinci kısım: Onlar, "Şu davarların da sırtlan haram edilmiştir" demişlerdir ki bunlar, "Behîra", "Sâibe" ve "Hâm" gibi hayvanlardır. Bunun tefsiri Maide sûresinde geçmişti.

Üçüncü kısım: "Birtakım davarlar da vardır ki, (keserlerken) üzerlerine Allah'ın ismini anmazlar; onlar ancak onların üzerlerineputlannın isimlerini anarlar..."Onların, o hayvanlar üzerinde haccetmedikleri ve onların sırtında iken, telbiye getirmedikleri de rivayet edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O'na bir iftira atarak!..." buyurmuştur. Bu ayetteki iftiraen kelimesi, ya mef'ulün leh, ya hâl, veyahut da te'kid için getirilmiş mef'ûlü mutlak olduğu için mansub kılınmıştır. Çünkü onların bunu söylemeleri, bir iftira anlamındadır. .

6[6] Maksadlan şudur: "Şayet Allah, onların iradelerini hiçe sayarak, zorla hükmünü yürütseydi onlar bunu yapamazlardı" demektir. "Ama Allah bunu dilemiş değildir" (ç).

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/204-206

8[8] Tefsir kabilinden olarak (ç).

Daha sonra "O, bunları, yapmakta oldukları iftira yüzünden cezalandıracaktır" Duyurulmuştur ki bununla ilahî tehdit kastedilmiştir. [9][9]

"Bir de (şöyle) dediler: "Şu davarların karınlarında bulunanlar (yavrular, canlı doğarsa) sadece erkeklerimiz için (helaldir), kadınlarımıza haram kılınmıştır.Eğer o, ölü (doğar)sa onlar bunda ortaktırlar. " (Allah) onlann böylesi iddialarının cezasını verecektir. Şüphesiz ki O, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir" (En'âm, 139).
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: [10][10]

Hayvan Yavrularıyla İlgili İddialar

Bu onların bozuk ve bâtıl hükümlerinin dördüncü çeşididir. Çünkü onlar, Bahîra ve Sâibe gibi hayvanların hayvanların ceninleri (karnındaki yavruları) hakkında şöyle diyorlardı: "Bunlardan canlı olarak doğan, sadece bizim erkeklerimize mahsustur. Ondan dişileri yiyemez. Cansız olarak doğanda ise, erkekler ve dişiler müşterektir." Cenâb-ı Hak, "(Allah) onların böylesi iddialarının cezasını verecektir" buyurmuşturk ki, bununla ilâhî tehdid kastedilmiştir. Yine O, men etme işinin hikmetine ve kulun müstehak olmasına göre tahakkuk ettiğini beyan için "O, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir" buyurmuştur. [11][11]

Hâlisatun Kelimesinin İzahı

İbnu'l-Enbarî, ayette geçen hâlisatun kelimesinin müennes olması hakkında üç görüş zikretmiştir ki bun- lardan ikisi Ferrâ'ya. diğeri de Kisaî'ye aittir.
a) Bu kelimenin sonundaki, durulduğunda hâ okunan {tâ harfi), müenneslik için değildir. Bu, sıfatta mübalağa manası ifade eden tâ harfidir. Nitekim Araplar, raviye (çok anlatan, nakleden); allâme (çok bilen..); nessâbe (iyi neseb alimi, nesebci); dâhiye (müthiş bir belâ) ve tâğiye (azgın bir bela, musibet) dedikleri gibi, yine onlar "Bu, hassaten bana özgedir. O bana aittir" de derler. Bu, Kisaî'nin görüşüdür.
b) buyruğundaki mâ edatı "cenin" manasındadır. Bu lafız, müennes olan cenin manasından ibaret olunca, bu, ayette de olduğu gibi, manaya göre müennes, lafza göre de müzekker yapılması caizdir. Çünkü mâ'daki manadan dolayı, haber olan hâlısa kelimesi müennes; lafzından dolayı da muharrem kelimesi müzekker getirilmiştir.
c) Bu kelimenin masdar olmasıdır. Buna göre ifadenin takdiri, şeklindedir. Bu, Arapların, "senin bağışın, afiyetlidir"; (Yağmur, rahmetlidir) ve (Ruhsat ve kolaylıklar, nimetli ve faydalıdır" demeleri gibidir. [12][12]

Üçüncü Mesele

İbn Amir, fiili tâ ile, ismi ise nasb ile İbn Kesir, fiili yâ ite, ismi ref ile, Âsım'ın ravisi Ebu Bekr fiili tâ ile, ismi nasb ile ve diğer kıraat imamları da, fiili yâ ile, ismi nasb ile, şeklinde okumuşlardır. İbn Amir'in kıraatinin izahı şudur: tbn Amir fail, müennes-i lafzi olduğu için, fiile te'nis alâmeti getirmiştir." İbn Kesir'in kıraatine göre ise, meyte kelimesi yekûn fiilinin ismi olup, bunun haberi ise mukadderdir. Buna göre ayetin takdiri, veya şeklinde olur. Meyte kelimesi meyyit manasında olduğu İçin, fiil müzekker getirilmiştir.
Ebu Ali de şöyle demiştir: Failin müennesliği müennes-i hakikî olmadığı için, fiile müennesük alâmeti gelmemiştir ve bu kıraate göre kâne maddesi, hadese ve veka'a (meydana geldi) manasına geldiği için, habere muhtaç olmamıştır.

---

[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/206-207
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/208
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/208
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/208-209

Asım'ın. fiilin tâ ile tekün, ismin de nasb ile meyteten şeklindeki kıraatine gelince, bu ifadenin takdiri, şeklindedir. Fiil, işte bu sebepten dolayı müennes kılınmıştır.
Diğer kıraat imamlarının, fiili yâ ile, ismi de nasb ite okumalarının izahına gelince bu, takdirinde olduğu içindir. Onlar, Hak Teâlâ'nın, ifadesindeki mâ'ya râci olan zamire isnâd edildiği için, fiili müzekker getirmişlerdir. Ki bu mâ da, müzekkerdir. Meyte kelimesi de, fiil mâ'ya râci olacak zamire isnad edildiği, (o onun ismi olduğu) için, mansub kılınmıştır. 13[13]

"İlimsizlik yüzünden çocuklarını beyinsizce öldürenlerle Allah 'in kendilerine ihsan ettiği rızkı, Allah'a iftira ederek haram sayanlar, muhakkak ki maddi ve manevî en büyük zarara uğramıştır. Onlar şüphesiz ki sapmışlardır ve doğru yolu da bulamamışlardır" (En'âm, 140).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 14[14]

Âyetin Makabli İle Münasebeti

Allah Teâtâ, daha önce onların, çocuklarını öldürdük lerini ve onlara verdiği helâl rızıklan kendilerine haram saydıklarını beyan etmişti. Daha sonra bu iki hususu bu ayette birleştirmiş ve onların böyle hükümlerin
kararlarına mukabil gerekli olan şeyi beyan buyurmuştur. Bu da hüsran, sefahet, bilgisizlik, Allah'ın verdiği rıztkları haram kılmak, Allah'a iftira etmek, sapıklık ve hakkı bulamamadır. İşte bu yedi şeyden herbiri, zemm (kınama) için yeterli birer sebeptir.
Bunlardan birincisi, hüsrandır. Çünkü çocuk, Allah'ın kutuna verdiği çok büyük bir nimettir. Binaenaleyh kul bu nimeti hiçe çıkarmaya çalışırsa büyük bir zarara uğramış olur. Bilhassa bu nimeti hiçe çıkarma, dünyada büyük bir ta'n, ahirette de büyük bir ceza sebebi olursa... Dünyada bunun ta'n ve zemmi şöyle olur: İnsanlar, "Falanca, çocuğunu yedirme endişesinden ötürü, çocuğunu öldürdü" derler. Dünyada bundan daha ağır bir kınama olmaz. Ahiretteki cezaya gelince, bu şöyledir: Doğum sebebi ile meydana gelen akrabalık, en büyük bir sevgi vesilesidir. Bunun yanısıra, insan o çocuğa en büyük zararı vermeye kalkıştığında, bu, günah çeşitlerinin en büyüklerinden olur. Binaenaleyh bu, en büyük cezaları gerektirir.
İkincisi, sefâhet (beyinsizlik)tir. Sefahet, kınamaya sebep olan bir hafifliktir. Çünkü bu insanın, çocuğunu Öldürmesi, fakirlik endişesinden dolayı olmuştur. Halbuki fakirlik her ne kadar bir zarar İse de, çocuğu öldürmek daha büyük bir zarardır. Hem sonra öldürme, peşin bir zarardır, fakirlik ise maznun (olup olmayacağı kesin olmayan) bir husustur. Kesin olmayan bir zarardan sakınmak için, kesin ve peşin olan büyük bir zararı üstlenmek, hiç şüphesiz bir sefahet (akılsızlık)tır.
Üçüncüsü, bilgisizliktir. Âyetteki, "ilimsizlik yüzünden" ifadesinden murad, bu sefahetin bilgisizlikten kaynaklandığını ve cehaletin en büyük kötülüklerden biri olduğunu ortaya koymaktır.
Dördüncüsü, Allah'ın helal kıldığı şeyleri haram kılmaktır. Bu da, en büyük ahmaklıktır. Çünkü kişi, böylece kendisine lezîz ve faydalı şeyleri haram kılmaktadır. Böyle yapması sebebi ile de, en büyük azab ve ikaba müstehak olmaktadır.
Beşincisi, Allah'a iftira etmektir. Allah Teâlâ'ya karşı cüretkâr olmanın ve O'na iftirada bulunmanın, en büyük bir günah ve suç olduğu malumdur.
Altıncısı gerek dinî ve gerekse dünyevi menfaatlar hususunda, doğru olandan sapmaktır.
Yedincisi, onların hidayete ermemiş olmalarıdır. 8u hususun ayette bahse-dilmesinin hikmeti şudur: İnsan, bazan hakdan sapar, ancak yine de hidayete erme şansı vardır. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ, onların saptıklarını ve ondan sonra hidayete ermediklerini beyan buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ'nın, çocuklarını öldüren ve Allah'ın helal kıldığı şeyleri haram kılanları, en büyük bir zemmi gerektiren şu yedi sıfat ile kınadığı sabit olur. İşte bu, en

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/209
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/210

beliğ ve en güzel bir ifadedir. 15[15]

Kur'ân'ın Asıl Maksadları

"Çardaklı ve çardakstz bağ ve bahçeleri, tadlan çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, zeytinleri ve narları, birbirine hem benzer, hem benzemez bir halde yaratıp yetiştiren O (Allah)dır. Herbiri, ürün verdiği zaman ürününden y ey in. Devşirildiği ue toplandığı gün de hakkını verin; israf etmeyin. Çünkü O (Allah), israf edenleri sevmez" (En'âm, 141).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 16[16]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ Kur'ân'm temelini, tevhidi, nübüvveti ve me'âdı (ahiret inancını) izah etme ve kaza ile kaderi bildirme esasına dayamış, bu esastan onda alabildiğine anlatıp, sözü cennetlik ve cehennemlik kimselerin hallerini şerhetmeye vardırmış, sonra da buradan ölümden sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr edenlerin yollarını tenkide geçmiş; daha sonra da buna, o münkirlerin bu dört esas hususundaki tutarsız ve bozuk inanç ve görüşlerini anlatmayı eklemiştir. Cenâb-ı Allah'ın böyle yapmasının maksadı, o kafirlerin akıllarının kıt, havsalalarının dar olduğuna dikkat çekip, insanları onların görüşlerine iltifat etmekten ve onların ortaya attıkları şüphelere aldanmaktan uzaklaştırmaktır. Hak Teâlâ bütün bunları yapınca, yine asıl maksad olan
tevhidi anlatma hususunda delil getirmeye dönerek, ... "o çardaktı... cennet (gibi üzüm) bağlarım yaratıp yetiştiren O (Allah)dır" buyurmuştur. 17[17]

Nimetlere Bakış Tarzı

Bil ki bu delil, bu sûrede daha önce geçmişti. Bu da, (En'âm, 99) ayetidir. Allah Teâlâ o ayetinde beş şeyden bahsetmiştir: **1)** Ekin, **2)** Hurma, **3)** Üzüm bağları, **4)** Zeytin ve **5)** Nar.. Tefsirini yapmakta olduğumuz ayette ise, bu beş şeyi aynen zikretmiş, ama aynı sıraya uymamıştır. Çünkü bu ayette önce üzüm, sonra hurma, sonra ekin, sonra zeytin, daha sonra da narı zikretmiştir. Önceki âyette, buyurmuş, bu âyette ise (aynı manada), "(birbirine hem benzer, hem benzemez...") buyurmuştur. Yine önceki ayette, "Bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı vakit bakın..." buyurmuş ve böylece bu bitkilerin hallerine bakıp, bunlardan hakîm yaratıcının varlığına delil çıkarmayı emretmiştir.Bu ayette ise, "ürün verdiği zaman ürününden yeyin, devşirildiği ve toplandığı gün de hakkını verin" buyurup, bunlardan istifade etmeye müsaade etmiş ve bir kısmını fakirlere vermeyi emir buyurmuştur. Binaenaleyh bu iki âyet arasındaki fark şudur; Allah Teâlâ o ayette, o bitkilere bakıp, Sâni-i hakîm'in varlığına istidlal etmeyi emretmiş bu ayette ise, onlardan istifadeye müsaade etmiştir. İşte bu, Sân-i hakim'in (hakîm yaratıcının) varlığına onlarla istidlal etme emrinin, onlardan istifade müsaadesinden önce olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü bu şeylere bakıp istidlalde bulunmanın neticesi, ruhî ve ebedi bir mutluluktur; onlardan istifadenin neticesi ise, maddi ve geçici bir mutluluktur. Binaenaleyh birincisi öne alınmaya daha layıktır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, o bitkilere bakıp istidlal etme emrini, onlardan istifade etme müsaadesinden önce zikretmiştir. 18[18]

İkinci Mesele

---

[15] [15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/210-211
[16] [16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/211
[17] [17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/212
[18] [18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/212

Âyetteki "enşe'e" fiili "haleka" (yarattı) manasınadır. Bir şey ortaya çıkarak, gelişip büyüdüğünde (O şey neş'et buldu) denilir. Yine Allah bir şeyi yaratıp geliştirip büyüttüğünde denilir. Cenâb-ı Hak buyurmuştur, üzüm çubuğu çardağa tutturulduğunda (üzümü asmaladım) denilir. Bunun müfredi arş, çoğulu uruş (çardak, taht) kelimesidir. Yine müfred olarak arîş, oemî olarak uruş şekli de kullanılır. Üzüm çubuğu asma üzerine doğru uzanıp yükseldiği zaman Ciltti denilir. 19[19]

Çardaklı ve Çardaksız Bağ ve Bahçeler

Bunu iyice kavradığın zaman, biz deriz ki: Âyetteki "O çardaklı ve çardaksız bağ oe bahçeler" ifadesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:
1) Çardaklı ve çardaksız olanlar, üzümdür. Çünkü üzümlerin bazısı çardaklı (aşmalı), bazısı ise çardaksız olur ve toprağın üzerine serilir kalır.
2) Çardaklı olan, kendisi için çardak (asma) yapılan üzüm çubuklarıdır; çar-daksız olanlar ise, kabak ve karpuz gibi toprağın üzerine serilerek yetişen şeylerdir.
3) Çardaklı olanlar, kendisi için bir çardak (asma) kurulan ve o çardağa tutu a'ak ve sarılarak büyümeye muhtaç olan bitkilerdir. Bu, üzüm ve benzeri bitkiler-; - Çardakstz olan bitkiler ise, sapının gücünden dolayı, düz durmak ve yukarı aoğru yükselmek için bir çardağa ihtiyacı olmayan, her dik bitkidir.
4) Çardaklı bitkiler, bahçelerde ve bakımlı arazilerde, insanların dikip itina jösterdikleri ve güze! büyümeleri için çardak kurduktan bitkilerdir. Çardaksız bitkiler, Allah Teâlâ'nın, çöllerde ve dağlarda yabanî olarak bitirdiği şeylerdir. Bunlar çardaksizdir.
buyruğuna gelince, İbn Abbas (r.a), bu ayetteki "ekin"i, "kendisinden azık (yiyecek) olarak istifade edilen bütün hububat çeşitleri" diye tefsir etmiştir. 20[20]

Nahivdeki Hâl Hakkında Bir Açıklama

yani bunlardan her çeşidin, diğerinde olmayan bir tadı verdir. "Ukul" kelimesi, yenilen herşey manasında olup, burada bununla hurma ve ekinin meyve ve ürünü kastedilmiştir. Bu kelimenin manası ile ilgili izah, (Bakara, 265) ayetinin tefsirinde geçmişti. Bu ayetteki "muhtelifen" kelimesi, "hâl" olarak mansubtur, yani "Allah o bitkileri, yemesi (tadı) farklı olarak yarattp yetiştirdi" demektir. Halbuki, henüz o bitkilerin yenilmesi olmadan ve meyveleri yenilmeden önce onları yaratıp bitirmiştir?..
Suna şöyle cevap verilir: Bu, "Allah Teâlâ onları, meyveleri farklı olarak var etti" demektir. Bunun doğru oluşu, Allah Teâlâ'nın onları daha önce, yani yenmeden önce yaratmış olmasının doğruluğuna ters değildir. Hem sonra bu kelime, o meyveler, bir zaman sonra yenilse bile, yine hal olarak mansub olur. Çünkü onların yenil-mesindeki farklılık mukadderdir. Nitekim sen, "Ben, yanında yarın kendisi ile avlanacağı bir şahin bulunan bir adama rastladım" dersin. Bu, "Yarın o şahin ile avlanması mukadder olan bir adama rastladım" demektir.
Kur'ân'm bütün ayetlerinde, İbn Kesir ve Nâfî, bu kelimeyi kâfin sükûnu ile "ükl" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, "ükül" şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin sonundaki zamirin müfred olmasının sebebi ise, onu her ikisine yani hurma ve ekine
râcî kılmayıp, sadece birine râcî kılmakla yetinmektir. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Onlar bir ticaret, yahut bir oyun, eğlence gördükleri zaman, ona yönetip dağıldılar..." {Cum'a, 11) yani "O ikisine yönelip dağıldılar.." ayetinde ve "Allah ue Resulünü,O'nu memnun etmeleri daha doğrudur" (Tevbe, 62) ayetinde olduğu gibidir.
Âyetteki "birbirine hem benzer, hem benzemez bir hatde..." ifadesinin tefsiri önceki benzer ayette (En'am, 99) geçmişti.

---

[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/213
[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/213

Daha sonra "Herbiri ürün verdiği zaman ürününden yey/n" Duyurulmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır: 21[21]

"Yeyiniz" Emrinin Hükmü

Birinci bahis: Allah Teâlâ, bütün bunları nasıl yarattığını anlatınca, bunları yaratmadaki asıl maksadın, mükelleflerin onlardan istifade etmesi olduğunu zikrederek, "(Onlann) ürününden yeyin..." buyurmuştur. Alimler bu emrin ne ifade ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun mübahlık ifade eden bir emir olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da, "Bu tabirin maksadının, o ürünlerin hakkını (zekatını, öşrünü, sadakasını) vermezden önce, ondan yemenin mubah olduğunu belirtmektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, o ürünlerde verilmesi gereken bir hakkı vacib kılınca, fakirlerin de onda hakkı olmasından ötürü, sahibinin ondan hakkını vermeden istifade etmesinin haram olma ihtimali doğmuştur. Hatta ayetten anlaşılan esas mana budur ve işte bundan ötürü Cenâb-ı Allah, sahibinin o üründen önceden yemesinin mubah olduğunu bildirmiş ve onda zekatın vacib oluşunu, sahibinin o malda tasarrufuna mani olmayacağına hükmetmiştir" demişlerdir. Diğer bazı alimler ise, "Aksine Allah Teâlâ, bu nimetlerin yaratılmasının maksadının ya yemek, ya da tasadduk etmek olduğunu beyan etmek için, mubah olduğunu bildirmiştir" demişlerdir.

Allah Teâlâ ayette yeme işini, tasadduktan (zekattan) önce zikretmiştir; çünkü insanın kendisini gözetmesi, başkalarını gözetmesinden önce gelir. Nitekim Allah Teâlâ, "Dünyadan nasibini de unutma; Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara sadaka-zekat vererek) ihsanda bulun"(Kasas, 77) buyurmuştur. 22[22]

Eşyada Mubah Ve Mutlak Olma Asıldır

İkinci bahis: Bazı alimler, ayetteki "Herbiri ürün verdiği zaman ürününden yeyin" cümlesini delil getirerek, "Menfaatiarda aslolan, mubah ve mutlak (yani kayıtsız-şartstz) olma halidir. Çünkü ayetteki "yeyiniz" emri, her şeyi içine alan umumî bir ifadedir. Binaenaleyh bu ifade, "(Allah) yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı" (Bakara, 29) ayeti gibidir" demişlerdir.

Yine bu ayeti "Aslolan sadakanın (zekatın) vacib olmamasıdır" hükmüne delil getirmek de mümkündür. Bu durumda, vacib (farz) olduğunu iddia edenler, bir delile muhtaç olurlar.

Yine bu âyet ile, "Bir deli, Ramazan ayında iyileşip aklı başına geldiğinde, geçen günlerin orucunu kaza etmesinin farz olmadığı konusuna ve nafile oruç tutmaya başlayan kimsenin o orucu bitirmesinin vacib olmadığı konusuna istidlal edilmiştir. 23[23]

Emir Sığasının Mubahlık İfade Etmesi

Üçüncü bahis: Âyetteki, "(Onların) ürününden yeyiniz" cümlesi emir si-gasının bazan farz ve mendûb oluşu gösterme dışında bir manaya da gelebileceğine delâlet eder. İşte bundan dolayı bazı alimler, "Kelimelerin kullanılışında aslolan, hakikaftır. demişlerdir. Bu sebeple emir sığasını, yasak oluşu kaldırmayı ifade eden bir sîga kabul etmek gerekir. İşte bundan dolayı o alimler, "emrin ifade ettiği mana, mübahlıktır" demişlerdir. Fakat biz, Arapça'da bu sığanın, yapma (işleme) tarafını tercih etme manasına geldiğini kesin olarak biliyoruz. Bunu mübahlık manasına hamletmek, ancak başka bir delilin bulunması ile mümkündür.

Âyetteki "Devşirildiği ue toplandığı gün de hakkını verin" buyruğu ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Ibn Âmir, Ebu Artır ve Âsim, hâ harfinin fethası ile kelimeyi, "hasadih şeklinde; diğer kıraat imamları ise, ha'nın kesresiyle hısadih şeklinde okumuşlardır. Vahidî şöyle demiştir: "Bütün dilciler hem hasad, hem hisad hem cidâd, hem cedad {hurma devşirme zamanı); hem katâf, hem kıtâf (meyve toplama zamanı); hem cizaz, hem cezaz (kırılmış - koparılmış) denilebileceğini söylerler."Si-beveyh ise, "Araplar, birşeyin son ve nihaî zamanını muracl ettiklerinde, masdarları feâl vezninde getirirler. Onlar bu hususta bazan da fial veznini kullanırlar" demiştir.

---

[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/213-214

[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/214-215

[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/215

İkinci bahis: "hakkını verin" buyruğunun tefsiri hususunda şu üç görüş bulunmaktadır: 24[24]

Mahsulâtın Öşrü Hakkında

Birinci görüş: Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas, "Cenâb-ı Hak bununla, yağmur suyuyla sulananlarda öşrü; dolab suyuyla sulananlarda ise, öşrün yarısını (yani yirmide birini) murad ettiğini" söylemiştir ki, bu aynı zamanda Saîd İbnu'l-Müseyyeb, Hasan et-Basrî, Tavus ve Dahhâk'ın görüşüdür. 25[25]

Zekâtın Hicretten Önce Farzedilmiş Şekli

Buna göre şayet onlar, "Daneler daha başakta iken, hasad günü zekât nasıl ödenir, verilir? Hem bu sûre Mekkî'dir; zekâtın farz olması ise Medenîdir, Medine'de olmuştur" derlerse, biz deriz ki:

Sizin zikretmiş olduğunuz bu detil ile, Cenâb-ı Hakk'ın, "hakkını verin" buyruğunu zahirî manasına göre almak imkânsız olunca, pek tabiî olarak biz bu ifadeyi, "O mala, o vakitte zekât hakkı taalluk eder" manasına hamlettik. Buna göre mana, "Hasad gününde hakkı (öşrü, zekatı) vermeye yönelin, onu, verilmesi mümkün olan vakitten sonraya bırakmayın!" şeklinde olur.

Sualin ikinci şıkkına da şu şekilde cevap verilir: Biz zekâtın, Mekke'de farz olmadığını kabul etmiyoruz. Aksine Medine'de nazil olan ayetin, zekâtı farz kıldığı hususunda bir münakaşa yoktur. Ancak ne var ki bu, (yani zekatın Medine'de farz kılınmış olduğunda ittifakın bulunması), onun Mekke'de farz olmasına mani değildir. Hem bu ayetin de Medenî olduğu ileri sürülmüştür. 26[26]

Zekat Dışında da Malın Hakkı Vardır

İkinci görüş: Bu, malda zekâtın dışında olan başka bir hakdır. Mücahid şöyle demektedir: "Mahsûlünü hasad ettiğinde, orada da fakirler bulunursa, onlara ondan ver Onu harmanda savurduğunda, onu öğüttüğünde, (yine orada fakirler bulunursa) onlara ondan ver.. Yine, o ürününü kalbura vurduğunda, onlara ondan ver. Kaç ölçek geldiğini tesbit ettiğinde de onun zekatını ayır.." 27[27]

"Zekat, Öşür Tatbikatını Neshetmiştir" Diyenler

Üçüncü görüş: Bu. zekaı farz olmadan önceki hadisedir. Binaenaleyh, zekat farz kılınınca bu husus neshedilmiştir. Bu da,Saîd İbn Cübeyr'in görüşüdür.

Bunlar arasında en doğru olan, birinci görüştür. Bunun delili ise şudur: Hak Teâlâ'nın, "hakkını verin" emrinin zikredilip ancak ayetin mücmel olarak kalmaması için, bu hak ancak, bu âyet nazil olmadan önce malum olursa, güzel olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Malda, zekatın dışında bir hak yoktur!"28[28] buyurmuştur. Binaenaleyh, ayette geçen "hak"

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/215-216

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/216

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/216

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/216

28[28] İbn Mâce. Zekât, 3 (1/570).

ile, zekât hakkının murad edilmesi gerekir. 29[29]

Meyvelerin Zekâtı Meselesi

Üçüncü bahis: Hak Teâlâ'nın, şu beş çeşitten, yani üzüm, hurma, zeytin, ekin ve nardan sonra "Deuşirildiği ue toplandığı günde, hakkını verin" cümlesini getirmesi, bütün bunların hepsinde zekatın farz olduğuna delalet eder. Bu da, Ebu Hanife (r.h)'nin de söylediği gibi, meyvelerde de zekatın farz olmasını gerektirir.
Buna göre şayet onlar, "Hasad sözü, ziraat için kullanılan bir kelimedir" derlerse, biz deriz ki, "hasad" kelimesi Arapça'da esasen, ziraate has bir tabir değildir. Bunun delili ise şudur: Arapça'da hasad "kesmek", "koparmak" demektir. Binaenaleyh bu tabir, her türlü mahsule şamildir. Hem, hasadih kelimesindeki zamirin, âyette önce zikredilenlerin en yakınına raci olması gerekir. Bu en yakın olan ise, zeytin ve nardır. Binaenaleyh zamirin, onlara da raci olması gerekir.
Dördüncü bahis: Ebu Hanîfe (r.h). "Öşür, (malın) azında da, çoğunda da farzdır" derken, alimlerin ekserisi, "O malın miktarı, beş "vesak"a30[30] ulaştığında farz olur" demiştir. Ebu Hanîfe {r.h) bu ayetle istidlal ederek: "Hak Teâlâ'nın, "Deuşirildiği ve toplandığı günde, hakkını verin" buyruğu o malın azında da çoğunda da bir hakkın bulunmasını iktizâ eder. O hak, "zekat" olunca, o malın azında da, çoğunda da zekattn farz olduğuna hükmetmek gerekir" demiştir. 31[31]

İsrafın Manası ve Çeşitleri

"israf etmeyin" buyruğuna gelince, bil ki "israfın ne demek olduğu hususunda dilcilerin iki görüşü bulunmaktadır:
a) İbnu'l-A'râbî: "İsraf, senin için çizilmiş olan sınırı geçmendir" demiştir.
b) Şemir, "Malın şerefi, fayda elde edilmeksizin, ondan giden şeydir" demiştir.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Müfessirlerin bu hususta üç türlü izahı olmuştur:
a) İnsan, malının tamamını verir ve çoluk çocuğuna ondan birşey bırakmazsa, israf etmiş olur. Çünkü hadis-i şerifte, "Önce kendinden, sonra da arzu ettiğin kimselerden (vermeye) başla..." şeklinde varid olmuştur. Rivayet edildiğine göre, Sabit İbn Kays İbn Şemmas, beşyüz tane hurma ağacına yönelir ve onları keser.. Sonra da, bir günde onları dağıtarak taksim eder; onlardan evine de hiçbir şey sokmaz... İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Devşirildiği ve toplandığı günde, hakkım verin, israf etmeyin" yani, "hepsini vermeyin" ayetini indirir....
b) Saîd İbnu'l-Müseyyeb, "israf etmeyin" ifadesine, "tasaddukta bu-lunmazlık etmeyin..." manasını vermiştir. Bu iki görüş, "israftan murad, haddi aşmaktır" ifadesine birleşmiş olmaktadırlar. Ancak ne var ki birinci görüşe göre israf, vermede haddi aşmadır; ikinci görüşe göre ise vermemede haddi aşmadır.
c) Mukâtil, bunun manasının, "Ekin ve davarlara, putları ortak kılmayın" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu da, haddi aşma nevinden olur. Çünkü putlar, ekinlere ve davarlara ortak kılan, kendisi için çizilen sınırı aşmış, onu geçmiş olur.
d) Zührî bunun manasının, "(Mallarınızı) Allah'a isyan hususunda harcamayınız" şeklinde olduğunu söylemiştir,
e) Mücahid de, şayet Ebu Kubeys Dağı altın olsa, kişi de Allah'a tâat yolunda onu tamamen harcasa, bu kimse israfta bulunmuş olmaz. Ama, Allah'a isyan hususunda tek bir dirhem dahi vermiş olsa, o kimse müsrif olur" demiştir ki, işte bu manayı, Hatem-i Taî, kendisine, "israfta hayır yoktur" denildiğinde o, "Hayırda israf yoktur" diyerek kastetmiştir.. Bu, "israf" kelimesinin açıklanması ile ilgili olan ikinci görüşe göre, israf manasındadır. Çünkü, Allah'a

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/216-217
[30][30] Kufelilere göre200 kg.lık bir ölçek (Altı sâ.').
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/217

isyan hususunda mal infak eden kimse, malını faydasız ve boş yere infak etmiş olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü O (Allah), israf edenleri sevmez" buyurmuştur. Bundan maksat, israfı yasaklamaktır. Çünkü, Allah'ın sevmediği her mükellef, cehennemliklerden olur. Bunun delili ise, "yahudilerle nas-ranîler (şöyle) dediler: "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz." De ki: "Öyle de niçin sizi günahlannız yüzünden azablandınyor?" (Maide, 18) ayetidir. Böylece bu âyet, Allah'ın sevmediği herkesin cehennemliklerden olmadığına delâlet eder ki bu da, bazı yönlerden, Allah'ın sevmediği kimselerin cehennemliklerden olacağını ifade eder. 32[32]

Hayvanların İnsana Musahhar Edilmesi

"Davarlardan yük taşıyacak, (tüyünden) döşek yapılacak (hayvan)ları yaratan da O'dur. Allah'ın size rızık kıldığı şeylerden yeyin. Şeytanın izleri ardınca gitmeyin. Çünkü o, sizin apaçık bir düşmanınızdır. (Allah) sekiz eş
(yarattı): Koyundan iki eş, keçiden de iki eş.. De ki: "(Allah) iki erkeği mi, yahud iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerine sannıp bürünen (erkek ve dişi yavruları) mı, (hangisini) haram etti? (Davanızda) doğru iseniz, bana ilme dayanarak haber verin." Deveden de iki, sığırdan da iki eş yarattı.) De ki: "(Allah) iki erkeği mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerine sarınıp bürünen (erkek ve dişi yavruları) mı, (hangisini) haram etti? Yoksa, Allah size bunu (haram kılmayı) tavsiye ettiği zaman siz orada mı idiniz?" İnsanları ilme dayanmadan
saptırmak için yalanlar uydurup da, Allah'a mal edenlerden daha zalim kim vardır? Şüphesiz ki Allah o zalimler güruhuna hidayet etmez" (En'âm, 142-144).
Bil ki Allah Teâlâ, kullarına, bitkilerdeki nimetlerle in'âmda bulunduğunu zikredince, bunun peşinden onlara hayvanlar vasıtasıyla ihsan ettiği nimetleri de zikrederek, "Davarlardan yük taşıyacak, (tüyünden) döşek
yapılacak (hayvan)lan yaratan da O'dur" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 33[33]

Birinci Mesele

Bu ayetin başındaki vâv, bu ayetin, kendisinden önce geçen, 141. ayete affedilmesini gerektirir ki, ifadenin buna göre takdirî manası, "O, çardaklı ve çardaksız cennet gibi (üzüm) bağlarını yetiştiren ve davarlardan da yük taşıyan, (tüyünden) döşek yapılan yaratan zattır..." şeklinde olur. Alimler, ayette geçen hamule ve ferş kelimelerini tefsir etmek için, pekçok söz söylemişlerdir ki, bunların hatırda tutulup kavranılmaya en yakın olanları şu ikisidir:
a) Hamule kelimesi, yük taşıyan; ferş ise, kesilmek için yere yatırılan veyahut da tüyünden, yününden ve kılından döşekler için yün elde edilip kumaş dokunulan hayvanları ifade eder.
b) Hamule yük taşımaya elverişli büyük hayvanlar; ferş ise, deve yavruları, buzağılar ve koyunlar gibi küçük olan hayvanlardır. Çünkü bunlar, bedenlerinin küçük olmaları sebebiyle, yeryüzüne döşenmiş döşekler gibi, yere yakın hayvanlardır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'ın size rızık kıldığı şeylerden yeyln..." buyurmuştur. O, bu hitapla "Size helâl kıldığı şeylerden yeyiniz..." manasını kastetmiştir. Mu'tezile şöyle demektedir: "Attan Teâlâ rızıklardan yemeyi emretmiş, haram yemeyi yasaklamıştır. Bu (iki husus) haramın rızık olmayacağı, (rızkın mutlaka helâl olması gerektiği) neticesini verir."
Daha sonra, "Şeytanın izleri ardınca gitmeyin" buyurulmuştur. Yani, "cahiliyyedekilerin yaptığı gibi, kendiliğinizden, bazı şeyleri helâl, bazı şeyleri de haram kılmak gibi hususlarda, şeytana uymayın..." demektir.
Hutuvât kelimesi hutve kelimesinin çoğulu olup,'buna göre hatve, "iki ayak arasındaki mesafe, yani adım" anlamına gelir. Zeccâc şöyle demektedir: ifadesindeki hutuvât kelimesinin okunuşunda, şu üç şekil bulunmaktadır: Ti harfinin dammesi ile tı'nın fethasıyla ve tı'nın

---

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/217-218
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/219

sükûnuyla... Bu
ifadenin manası ise, "şeytanın yollan..." demektir. Yani, "Şeytanın, sizin (insanlar) için süslediği, allayıp pulladığı o yollara tâbi olmayın, sülük etmeyin..." demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "çünkü o, sizin apaçık bir düşmanınızdır" buyurmuştur. Yani, "Düşmanlığı tartışılmaz ve apaçık olan...." demektir. O, Âdem'i cennetten çıkaran ve "onun zûrriyetini, birazı müstesna olmak üzere, behemehal kendime bendederim." (İsra, 62) diyendir. 34[34]

Çift (Zevç) Kelimesi Hakkında

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah) sekiz çift (yarattı)" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki bahis vardır:
Birinci bahis: Semâniyete lafzının mansub oluşu hakkında, şu iki izah yapılmıştır:
a) Ferrâ, "Bu kelime, daha önceki ifadesinden bedel olduğu için mansub kılınmıştır" demiştir.
b) Kelamın takdirinin, "(Allah'ın size vermiş olduğu rtzıklardan), sekiz çift olarak yeyiniz..." şeklinde olmasıdır.
İkinci bahis: Bir, tek başına olduğu zaman buna "tek", yani "eş" denir. Onunla beraber, cinsinden bir başkası da bulunduğu zaman, bunlara "zevc(çift)" denilir. Böyle otuşa çift denilmesinin delili, Hak Teâlâ'nın, '(O, iki çifti, erkek ue dişiyi yarattı)" (Necm, 46) ve "(Allah) sekiz çift (yarattı)" ayetleridir. Sonra Cenâb-ı Hak, bu sekiz çifti, koyundan iki çift , keçiden iki çift, deveden iki çift ve sığırdan iki çift diye tefsir etmiştir...
Daha sonra, "koyundan iki çift" buyurulmuştur. Yani erkek ve dişi koyunu kastetmiştir. Da'n kelimesi, yünü olan davar, yani koyun anlamına gelir. Zeccâc bu kelimenin, tıpkı (erkek tacir, dişi tacir) kelimeleri gibi, kelimelerinin çoğulu olduğunu ve bu kelimenin, dadın fethası ve kesresi ile, şeklinde de çoğul yapıldığını söylemiştir.
Âyetteki, "keçiden de iki çift" kelimesi, ayn harfinin fethasıyla şeklinde de okunmuştur. Mâ'z kelimesi, kılı olan davar olup, keçi demektir.
Bu kelimenin tekili mâiz olup, çoğulu mi'zâ kelimesidir. Bu kelimenin, aynın fethasıyla ma'az şeklinde okunması halinde, yine mâiz kelimesinin çoğulu olur. Mesala, hadem -âdim (hizmetçi-hizmetçiler), taleb-tâlib (talebe-talebeler), heres-hâris (bekçi-bekçiler) kelimeleri gibi... Bu kelimenin aynın sükûnuyla ma'z şeklinde okunması hande de, yine mâiz kelimesinin çoğulu olur. Bu da, sahb-sâhib (arkadaş-arkadaşlar) tecr-tâcir {tacir-tacirler) ve rekb-râkib (binitli-binitliler) kelimeleri gibidir. Âyetteki is-neyn "iki" kelimesinin mansub oluşuna gelince; ayetin takdiri, "Allah sekiz çift yarattı. Koyundan iki, keçiden.de iki çifti yarattı..." şeklinde olduğu içindir.
Âyetteki, cümlesindeki ifadesi, lafzı ile mansub kılınmıştır. İstifhamda, ondan sonraki fiili amel etmiştir; onda ondan önceki şeyler amel edemezler.
Müfessirler şöyle demişlerdir: "Cahiliyye müşrikleri, davar, sığırlar ve develerin b*r kısmını kendilerine haram kılıyorlardı. Bundan dolayı Hak Teâlâ bu ayette, koy-un keçi, deve ve sığırları zikretmek suretiyle onların görüşlerinin bâtıllığını göstermeye delil getirmiş ve bu dört çeşit hayvanın herbirinin erkek-dişi çiftinden bahsetmiştir. Daha sonra ise şöyle buyurmuştur: "Eğer bu hayvanların erkekleri haram ise, erkeklerinin hepsinin haram olması gerekir. Yok eğer bunların dişi olanları haram ise, bütün dişilerinin haram olması gerekir." 35[35]

Râzî'nin Burada Diğer Müfessirlerden Ayrılması

buyruğunun manası şöyledir: "Eğer, bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavrular haram ise, bütün yavruların haram olması gerekir. Çünkü rahimlerde hem erkek, hem de dişi yavrular bulunur." İşte müfessirlerin bu ayete yaptıkları izah budur. 8u izah bence, cidden uzak bir

---

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/219-220
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/220-222

manadır. Çünkü birisi şöyle diyebilir: Farzet ki bu dört çeşit, yani koyun, keçi, deve ve sığır, erkek ve dişi olanlarına hasredilmiş olsun.. Ancak, müşriklerin haram olduğuna hükmettikleri hayvanların, haram oluş illetinin, erkek veya dişi olmaya hasredilmiş olması gerekmez. Aksine o hayvanları haram saymalarının sebebi, onları "bahîre", "sâibe", "vasîle", "hâm" veya benzeri birşey saymalarıdır. Nitekim biz, "Ai-lah Teâlâ bazı hayvanların, yenilmek için kesilmesini haram kılmıştır" dediğimizde, "Bu hayvanlar, eğer erkek oldukları için haram kılınmış iseler, o zaman her erkek hayvanın haram kılınmış olması gerekir. Yok eğer dişi oldukları için haram kılınmış iseler, o zaman da her dişi hayvanın haram olması gerekir" denilir. Bizim sözümüze karşı, böyle söylenilemiyeceğine göre, müfessirlerin, bu âyet-i kerimenin izahı sadedinde söyledikleri söz de buna benzer. Aklı başında olan insanın, Allah'ın kelamını tefsir ederken, doğru izahlar yapması gerekir. Kelamullah'ı yanlış izahlarla tefsir etmek, caiz değildir.

Binaenaleyh burada bana göre şu iki husus doğruya daha yakındır:

a) Bu âyet, o kâfirlerin görüşlerinin yanlışlığını göstermek için gelmemiş, aksine İstifham-ı inkârı üslubu ile gelmiştir ve "sizler, herhangi bir peygamberin nübüvvetini kabul etmiyor, Şâri'in (Allah'ın) şeriatını tanımıyorsunuz. O halde nasıl, "şu helâldir, şu haramdır" diyebiliyorsunuz?" manasındadır.

b) O müşriklerin, "bahîre", "sâibe", vasîle" ve "hâm" ile ilgili hükümleri develere hastır. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, "en'ânVın, sayıları o dört çeşit hayvandan ibaret olduğunu beyan etmiş ve "Binaenaleyh develerle ilgili bu hükümleri, "en'ârrfın diğer üç çeşidi olan koyun, keçi ve sığırlar hakkında söylemediğinize göre, bu hükümleri sadece develere nasıl verebiliyorsunuz?" demek istemiştir. İşte bence, âyet ile ilgili yapılması gereken izah budur. Allah Teâlâ, ne kastettiğini daha iyi bilir.

Daha sonraki, "Yoksa, Allah size bunu (haram kılmayı) tausiye ue emrettiği zaman siz orada mı idiniz?" buyruğundan maksad şudur: "Siz, hiçbir peygambere inanmamış olduğunuz halde, Aflah bunu haram kılarken orada mı idiniz?" Bu âyetten elde edilecek netice şudur: Sizler, peygamberlerden hiçbirinin nübüvvetini kabul etmezken, daha nasıl oluyor da, çeşitli -«iâı-haram hükümlerini verebiliyorsunuz?"

Allah Teâlâ bunu da beyan edince, "İnsanları, ilme dayanmadan, saptırmak için yalanlar uydurup da. Allah'a mal edenlerden daha zalim kim vardır?" buyurmuştur. İbn Abbas (a.s). "Allah Teâlâ, bu buyruğu ile, Amr b. Lühey'i kastetmiştir. Çünkü Hz. ismail (a.s)'in şeriatını bozup değiştiren budur" demiştir. Fakat doğruya daha yakın olan, bu tabirin bu işi yapan herkes hakkında söz konusu olmasıdır. Çünkü ayeton hem lafzı umûmîdir, hem de bu hükmü gerektiren illet umûmîdir. Binaenaleyh, ayetin hükmünü, belli bir şahsa has kabul etmek (tahsis etmek), delilsiz bir davadır.

Muhakkik alimler şöyle demişlerdir: "Helal olan bir şeyi haram kılma hususunda, bir yalan uydurup, bunu Allah'a mal edenlerin (yani Allah bunu haram kıldı diyen «.r-tsenin) böylesi şiddetli bir va'îde müstehak olduğu sabit olunca, tevhid, marifetullah, sıfatullah, nübüvvet, melekler ve âhiret meselelerinde, bir yalan uydurup, bunu Allah'a isnad edenlerin hakedecekleri cezalar, daha şiddetli ve daha güç olur."

Kâdî ise: "Bu, dinden saptırmanın Allah'a yakışmayan kötü birşey olduğuna eder. Çünkü Allah Teâlâ, helâli haram kılmaktan ibaret olan bir saptırmayı kınadığına göre, bundan daha önemli olan saptırma, öncelikle inanmalıdır" demiştir.

Buna şöyle cevap verilir: "Biz insanlarca kınanan her şeyin, Allah katında da lum olması gerekmez. Baksana, erkek ile kadını biraraya getirip, onlara şehve-ib getirmek ve onlara günah işleme imkanları vermek, bize göre mezmum ola-ama Allah'a göre mezmûm değildir. İşte bu meselede de böyledir."

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Şüphesiz ki Allah, o zalimler güruhuna hidayet etmez" buyurmuştur. Kâdî şöyle demiştir: "Allah, onları ifaatına ve hidayete erenlere has olan hidayet fazlalığına iletmez." (Ehl-i alimlerimiz ise, "Bu ifade ile Allah Teâlâ, o müşriklere hidayet etmeyeceğini, onları küfür karanlıklarından, iman nuruna çıkarmıyacağını haber vermektedir" demişlerdir.

Bu iki görüşten birini diğerine tercih hususunda söylenecek söz malumdur[36][36]

Daha Önceki Kısım İle Münasebeti

"De ki: "Bana uahyolunanlar arastada, yiyen bir kimsenin yiyeceği içinde, haram ediimiş bir şey görmüyorum: Ancak meyte, dökülen-akan kan, domuz eti, ki bu şüphesiz bir murdardır oe Allah 'tan başkasının adı anılarak
boğazlanmış bir fısk olması müstesna... (Bunlar haramdır). Bununla beraber kim, (başkasının hakkına) tecavüz etmemek ve (zaruret miktarını) aşmamak şartıyla, (bunlardan yemeye) mecbur kalırsa (ve yerse), bil ki Rabbin gafur ve rahimdir. Biz, yahudilere, bütün tırnaktı hayvanları haram kıldık. Onlara sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kıldık. Bu hayvanlann sırtlarına ve bağırsaklarına yapışmış olan, yahud kemiklerine karışmış olan (yağlar) müstesna.. Bu (haramlığı), onlara zulümlerine karşılık bir ceza olarak verdik. Biz elbette sadıklarız. Eğer onlar seni yalanlarlarsa de ki: "Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir. O'nun satvet ve kudreti, günahkârlar güruhundan savuşturulamaz" (En'âm, 145-147).
Bil ki Allah Teâlâ, cahiliyyedeki insanların bazı yiyecekleri helâl veya haram kılmaları hususundaki metod ve yolların bozuk olduğunu beyan edince, bundan sonra, bu konuda en doğru açıklamayı getirerek, .. "De ki:
"Bana vahyolunanlar arasında.....bir şey görmüyorum" buyurmuştur.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [37][37]

Kıraat Farkı

İbn Kesir ve Hamza, fiili tâ ile, ismi de mansub olarak şeklinde okumuşlardır. Bu ifade, "...O şeyin bizzat kendisinin, veya o cüssenin, bedenin ölü olması durumu müstesna..." manasındadır. İbn Amir de, fiili tâ ile, ismi merfû olarak, şeklinde okumuştur ki bu da, "Bir ölü hayvanın bulunması, mevcut olması hali müstesna..." ma-nasındadır. Diğer kıraat imamları ise, fiili yâ ile, ismi de mansub olarak şeklinde okumuşlardır ki bu da, "yenilen o şeyin "meyte" olması"; veyahut da, "Bulunan o şeyin meyte olması müstesna..." manasındadır. [38][38]

Haramların Bu Dört Şeye Mahsus Olup Olmadığı

Cenâb-ı Hak, bir şeyi haram veya helâl kılmanın, an cak vahiy yoluyla tesbit edileceğini beyan etmek üzere
"Bana vahyolunanlar arasında, yiyen bir kimsenin yiyeceği içinde, haram edilmiş bir şey görmüyorum
(...)" buyurmuştur. Yani, "Onu yiyene..." demektir. Atlah bu, "onu yiyeni..." tabirini, bundan maksadın helâl ve haram olanların, yenilen şeyler cümlesinden olduğunu beyan etmek için zikretmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, şu dört şeyi zikretmiştir:
a) Meyte,
b) Akan kan,
c) Domuz eti; çünkü bu, bir pisliktir;
d) Fısk.. Bu da, Allah'tan başkası adına kesilen şeyi ifade etmektedir.. O halde, ayetteki, "De ki: "Bana uahyolunaniar arasında, yiyen bir kimsenin yiyeceği içinde, sayılmış olan şu dört şey müstesna, haram edilmiş bir şey görmüyorum (...)" ifadesi, sadece bu dört şeyin haram kılınmış olduğunu beyan etme hususunu tam ve mükemmel bir biçimde anlatmaktır.
Bu böyledir, zira, haram ve helak olan şeyleri öğrenmenin yolunun, ancak vahiy olduğu; Allah

---

[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/222-223
[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/224
[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/225

katından olan vahyin de, sadece Hz. Muhammed'e geldiği ve Allah Teâtâ'nın da O'na, "Şu dört şey müstesna, bana vahyedilenler arasında haram kılınmış olan hiçbir şey, göremiyorum "demesini emrettiği sabit olunca, bu sadece şu dört şeyin haram kılındığını beyan etme hususunda tam ve mükemmel bir açıklama olmuş olur.
Bil ki bu sûre Mekkîdir; böylece Cenâb-ı Hak, bu Mekkî surede, haram kılınanların bu dört şey olduğunu beyan etmiş, sonra da bunu Nahl suresinde, "O, size ancak ölüyü, kanı, domuz etini, bir de Allah'tan başkası için kesilmiş olanı haram kıldı. (Kim) muzdar kalırsa, (kimseye) saldırmamak ve haddi geçmemek şartıyla (yiyebilir). Çünkü Allah gafur ve rahimdir"'(Nahi, 105) ayetiyte tekid etmiştir.
Bu ayetteki innemâ "ancak" demek olup, edat-ı hasr'dır. O halde bizim için, ha ram kılınanların bu dört şeye hasredildiğine delâlet eden iki Mekkf âyet bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinde de, -ki bu sûre Medenîdir,- haram kılman şeylerin sadece bu dört şey olduğunu beyan ederek, "O, size ölüyü, kanı, domuz etini, bir de Allah'tan başkası için kesileni kat'î olarak haram kıldı" (Bakara, 173) buyurmuştur.
Bu ayetteki innemâ hasr ifade eder. O halde Medenî olan bu âyet, Mekkî olan Nahl 105. ayetine mutabıktır. Çünkü, bu ayetlerde bulunan İnnemâ kelimesi hasr ifade eder. O halde Medenî ayetin başında bulunan innemâ kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın Mekkî olan, "De ki: Şu, şu, şu müstesna, bana uahyolunanlar arasında, haram edilmiş bir şey görmüyorum" buyruğuna denk ve mutabıktır. Sonra, Cenâb-ı Hak, Maide sûresinde, "okunacak olanlar hariç olmak şartıyla, davarların etleri) size helâl edildi" (Maide, 1) buyurmuştur. Müfessirler, "okunacak olanlar hariç olmak şartıyla" ifadesiyle murad edilenin, bu surede biraz sonra zikredilen, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ö/ü, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, -(henüz canı üzerinde iken yetişip) kestikleriniz müstesna olmak üzere- boğulmuş, vurulmuş, yukardan yuvarlanmış, susulmuş, canavar parçalamış olup da ölenler... üzerinize haram edilmiştir" (Maide, 3) ayeti olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bütün bunlar (bu ayette sayılan diğer şeyler), "mey-te"nin kısımlarıdırlar. Bu müşrikler, bunların da helal olduğuna hükmettikleri için, Cenâb-ı Hak bunları yeniden zikretmiştir. Böylece şeriatın, başından sonuna kadar, işte bu hükme ve bu hasr ifadesine dayanmış olduğu sabit olmuş olur. 39[39]

Haramların Bu Dört Kaleme Münhasır Olduğunun Delilleri

İmdi şayet birisi: "Bu hasrı benimsemeniz ve ileri sürmenizden dolayı, sizin necis ve pis olan şeyleri, içkiyi helal addetmiş olmanız; yine Allah Teâlâ'nın, haram olduklarına hükmetmesine rağmen, sizin boğulmuş, dövülerek öldürülmüş yukardan yuvarlanmış olan ve süsülerek öldürülmüş olan hayvanları da helâl saymış olmanız neticesi ortaya çıkar.." derse, biz deriz ki: "Biz şu hususlardan dolayı, bunu söylemiş olmayız:
a) Allah bu ayette, "domuz eti, ki bu şüphesiz bir murdardır" buyurmuştur ki bu, "Allah, domuz bir necis ve murdar, pislik olduğu için, onun etini haram kıldı" manasındadır. işte bu ifade, pis olmanın, onu yemenin haram olmasının sebebi olmasını gerektirir. Binaenaleyh, her necis, pis olanın yenilmesinin haram olması gerekir. Bu, ayette zikredilmiş olunca, bu soru kendiliğinden sakıt olur.
b) Cenâb-ı Hak, bir başka ayette, "onlara,... murdar şeyleri de haram kılıyor" (A'râf. 157) buyurmuştur. Bu da, her necis olanın haram kılınmış olmasını gerektirir. Necis olan şeyler, aynı zamanda pistirler.. Binaenaleyh, necis olan şeylerin de haram kılınmış olduklarına hükmetmek gerekir.
c) İslâm ümmeti, necis olan şeylerin alınmasının, yenilmesinin haram olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Farzet ki biz, Hz. Muhammed'in dininde, necis şeyler hususunda, mütevatir olan nakillerin delaletiyle, bu surenin tahsis gördüğünü kabul ettik. Binaenaleyh, buna göre bu surenin, necis şeyler dışında, gerek Mekkî gerekse Medenî ayetlerdeki umumî ifadelere tutunularak, aslına uygun olarak kalmış olması gerekir. İşte bu, haram ve helât kılınmış olan

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/225-226

yiyecekler hususunda iyice yerleşmiş olan mükemmel bir kaidedir..
İçkiye gelince, buna cevaben deriz ki: İçki de necistir. Dolayısıyla o, "rics" (pislik, murdar)'dan olmuş olur. Böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın, "bir murdardır" ifadesiyle, "ve onlara, murdar şeyleri de haram kılıyor" ifadesinin hükmüne girmiş oluyor. Hem içkinin, gerek Hz. Muhammed'in dininde haram kılındığına dair mütevatir nakil ile, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, "bundan kaçının..."(Maide, 90) ve "Günahları ise faydalarından daha büyüktür" (Bakara, 219) buyruklarıyla tahsis edilmiş olduğu sabittir. Tahsis edilen umûmî ifade, tahsis edildiği yerin dışında bir hüccettir, delildir. Binaenaleyh, bu âyet, tahsis mahallinin dışında da hüccet ve delil olmaya devam eder.
Soru soranın, "sizin boğulmuş, dövülerek öldürülmüş, yukardan yuvarlanmış olan ve süsülerek öldürülmüş olan hayvanları da hetal saymış olmanız neticesi ortaya çıkar" şeklindeki sorusuna cevaben de şunları söyleyebiliriz:
a) Bunların hepsi, "meyte"dirler. Binaenaleyh bunlar da, bu ayetin hükmüne dahil olmuş olurlar.
b) Biz bu ayetin umumiliğini, o ayetle tahsis ediyoruz.
c) Biz şöyle diyebiliriz: Bunlar eğer "meyte" ise, bu ayetin hükmüne dahil olurlar. Yok, eğer "meyte" değillerse, biz bu ayeti o ayetle tahsis ederiz.. 40[40]

Haramlar Nasıl Olur da Bu Âyette Bildirilenlere Mahsus Olur?

İmdi şayet birisi, "Haram kılınan yiyecekler, bu ayette bahsedilenlerden daha çoktur. O halde, bu nasıl izah edilebilir?" derse, alimler buna da şu şekillerde cevap vermişlerdir:
a) Bu ayetin manası, "Cahiliyye insanlarının, bahîra, sâibe vs. şeyler gibi haram kılmış oldukları şeylerden ancak bu ayette zikredilen şeylerin haram olduğunu görüyorum..." şeklindedir.
b) Bundan murad şudur: "Bu âyet nazil olduğunda, bu ayette zikredilenlerden başka hiçbir şey haram kılınmamıştı.... Bundan sonra, diğer şeyler haram kılınmıştır."
c) Farzet ki bu lafız, genel bir lafızdır. Ancak ne var ki, Kur'ân'ın umumî ifadesini haber-i vahid ile tahsis etmek caizdir. İşte biz de, bu umum olan ifadeyi âhad haberlerle tahsis ediyoruz.
d) Bu ayetin muktezâsı, bizi şunu söylemeye götürür: "Hz. Peygamber, Kur'ân'da, bunlardan başka haram kılınmış olan şey bulamamıştır... Ama, Cenâb-ı Hakk'ın, bu dört şeyin dışında kalanları, Hz. Peygamber'in lisanında (sünnetinde) haram kılmış olması caizdir." Bir kimse, bu cevapların zayıf olduğunu ileri sürerek şöyle diyebilir:
Birinci cevap şu bakımlardan zayıftır...
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: "Bana vahyofunanlar arasında, haram edilmiş bir şey görmüyorum" ifadesinden muradın, cahiliyye insanlarının bahîra, sâibe vs. şeyler kabilinden haram kılmış oldukları şeyler olması caiz değildir. Çünkü âyetten murad edilen bu olsaydı, o zaman "meyte", "akan kan", "domuz eti" ve "putlar adına kesilenler", bu ayetin hükmüne dahil olmazlardı. Eğer bu sayılan şeyler, Hak
Teâlâ'nın, buyruğunun hükmüne dahil olmamış olsaydı, o zaman bunların istisna tutulması güzel ve yerinde .olmazdı. Biz, bu şeylerin, o ifadeden istisna edildiklerini görünce, o ifadeden muradın, onların ileri sürmüş oldukları şey olmadığını anlamış olduk.
2) Allah Teâlâ, o müşriklerin, o şeyleri (bahîra, vs...) haram kılmaları konusundaki görüşlerinin yanlış olduğuna hükmetmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu ayette, haram kılınanları bu dört şeye tahsis etmiştir. Cahiliyye insanlarının haram kıldığı o şeyleri helal kılmak, onların dışındaki şeyleri helal kılmaya mani değildir. Binaenaleyh, bu ayeti umûm manası üzere bırakmak gerekir. Çünkü bu ayeti tahsis etmek, delilsiz olarak, onun umumîliği ile amel etmeyi bırakmayı gerektirir.
3) Allah Teâlâ Bakara suresinde, (Bakara, 173) buyurmuş ve bu dört şeyden bahsetmiştir.

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/226-227

Halbuki innema kelimesi, hasr ifade eder. Cahiliyye insanlarının, bahîra, sâibe, vs. gibi şeyleri haram kıldıklarını ifade eden sözleri ise, bu âyetten önce zikredilmemiştir. Binaenaleyh, ileri sürülmüş olan bu açıklama da düşer.

Onların, "Bu âyet nazil olduğu zaman, sadece bu dört şey haram kılınmıştı" şeklindeki ikinci cevaplarına gelince, bunada şu şekillerde cevap verebiliriz:

a) Hak Teâlâ'nın Bakara süresindeki, "O, size ölüyü, kant, domuz etini, bir de Allah 'tan başkası için kesileni kati olarak haram kıldı..." (Bakara, 173} ayeti, din iyice yerleştikten sonra Medine döneminde inmiş bir ayettir. Halbuki innema kelimesi hasr ifade eder, Böylece bu iki âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatında, baştan sona kadar sabit olan hükmün, haram kılınanların sadece bu şeylere hasredilmiş olduğuna delâlet eder.

b) Bu iki ayetin muktezastna göre, haram kılınanların sadece bu dört şeye hasredildiği sabit olunca, bu, onların dışında kalanların helal olduğunu itiraf etmek, kabullenmek olur. O halde beşinci bir şeyin helal kılındığına hükmetmek, nesh otur. Halbuki şeriatın aslının, "Aslolan, neshin bulunmamasıdır" düsturuna dayandığında şüphe yoktur. Çünkü, "nâsihln ortaya çıkma ihtimali, "hükmün, olduğu üzere kalma", ihtimaline denk ve müsavi olsaydı, "O, her ne kadar sabit idiyse de, ancak ne var ki o, zail oldu, mensûh oldu..." denilmesi ihtimali olduğu için, herhangi bir hükmü isbat hususunda hiçbir nassa tutunulamazdı. Herkes, "aslolan, nesh bulunmaması" ve neshi kabul edip, ona taraftar olanın da delile muhtaç olduğu hususunda ittifak edince, biz bu sorunun yanlışlığını anlamış oluruz.

Onların, "Kur'ân'ın umumîliğini, haber-i vahidle tahsis ediyoruz" şeklindeki üçüncü cevaplarına gelince, biz deriz ki bu, bir tahsis değil, aksine açık ve sarih bir neshdir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: "Bana vahyolunanlar arasında, yiyen bir kimsenin yiyeceği içinde, haram edilmiş birşey görmüyorum..."ifadesi, sadece bu dört şeyin haram kılındığı hususunda çok net ve açık bir ifadedir. Yine, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara 173. ayeti de, haram kılınanların, bu dört şeye hasredildiği hususunda sarîh bir ifadedir. Çünkü innema kelimesi hasr ifade eder. O halde, durumun böyle olmadığını söylemek, bu iki ayetin muktezasına göre şeriatın başında Mekke'de; sonunda da Medine'de sabit olan hükmü görmemek ve bir kenara itmek olur... Üstelik haber-i vahidle Kur'ân'ı neshetmek de caiz değildir.

Onların dördüncü cevapları da zayıftır. Zira ifadesi, bu vahiy ister Kur'ân, isterse Kur'ân'dan başka bir şey olsun, vahiy olan her şeyi içine alır. Hem Cenâb-ı Hakk'ın, Bakara süresindeki (Bakara, 173) ifadesi böyle bir ihtimali ortadan kaldırır. Binaenaleyh, yapmış olduğumuz bu izahlarla, bu sözün ve bu mezhebin kuvveti ve doğruluğu ortaya çıkmış olur ki, bu söz de Malik İbn Enes (r.h)'in vermiş olduğu hükümdür.

Zayıf olan sorulardan birisi de şudur: Pekçok fukaha, bu ayetin umumiliğini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Arapların habis, pis gördüğü her şey haramdır" hadisiyle tahsis etmiş olmalarıdır... Halbuki Arapların pis kabul ettiği şeylerin mazbut ve muayyen olmadığı, bilinen bir husustur. Binaenaleyh. Arapların efendisi, hatta alemlerin seyyidi, Arapları keler yerken görünce "Tabiatım ondan hoşlanmıyor" buyurmuştur. Amma, bu pis addetme, kelerin haram kılınmasının sebebi olamaz. Diğer Araplara gelince, onlardan bir kısmı, hiçbir şeyi pis kabul etmezler.. Yine onlar, bazı şeyler hususunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Mesela onların bir kısmı o şeyleri pis kabul ederken, diğerleri onu güzel ve hoş kabul etmişlerdir. Böylece, bu pis sayma, addetme işinin betti bir kaide ve düstura göre yapılmadığını, aksine şahısların ve onların durumlarının farklılığına göre değiştiğini anlamış olmaktayız. O halde, kesin olan bir nassı, kendisinin belli bir kaidesi ve belli bir kuralı olmayan bir şey ile neshetmek nasıl caiz olabilir? 41[41]

Haram Kılınan Dört Kısmın Tafsilatı

Bil ki biz, bu dört şeyle ilgili meseleleri, Bakara sûresin de enine boyuna açıklamşıtık.

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/227-230

Dolayısıyla tekrar etmenin bir faydası yok. Bu dört şeyden birincisi, meytedir. Bu, Hz. Peygamber'in, "Bize, iki meyte, balık ve çekirge helal kıtındı" hadisiyle tahsis edilmiştir. İkincisi, akan kandır. Sefh kelimesi, dökmek, akıtmak, dökülmek, akmak anlamlarına gelir. Nitekim, kan aktığı zaman, denilir. Ebû Ubeyd, Küseyyir'in şu beytini nakletmiştir:

"Ondan kalan hatıralar karşısında, gözyaşım yavaş yavaş akarken, ben "Allah'ın selamı üzerine olsun, ey sevgili!" dedim; gözyaşlanm boşandıkça boşanıyor..."

İbn Abbas şöyle der: "Cenab-ı Hak bu tabirle canlı oldukları halde, "en'âm" (davar, deve, sığır)dan çıkan ile, kesilirken onların can damarlarından çıkan (kanı) kastetmiştir.." Bu takdire göre bu tabire kendilerinden kan akmadığı için ciğer ile dalak ve ete karışmış olan kan dahil değildir.. Zira bu kan, akıcı değildir...

Ebu Miclez'e, içinde (akmayan) kan bulunan, et ile; kendisinde kanın kırmızılığı görülen çömleğin (tencerenin) hükmü sorulduğnuda o, "mahzuru yok; çünkü Allah, sadece akan kanı yasaklamıştır" demiştir. Üçüncüsü, domuz etidir. Çünkü bu bir pisliktir. Dördüncüsü "ve Allah'tan başkasının adına kesilen birfısk olmasını müstesna..." buyruğudur. Burası, ifadesine atıftır. Cenâb-ı Hak, "Allah'tan başkasının adı anılarak boğazlanmış olanları", fıska iyice batmış olduğu için, "fısk" diye adlandırmıştır. Nitekim bir kimse cömertlikte ve mertlikte zirveye çıktığında, "Falanca, mahza (sırf)
cömertliktir, keremdir" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, "üzerlerine Allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu, muhakkak ki bir fısktır..." {En'âm, 121) buyruğu da böyledir.

"Bununla beraber kim (başkasının hakkına) tecavüz etmemek ve (zaruret miktarını) aşmamak şartıyla, (bunlardan yemeye) mecbur katırsa (ve yerse), bil ki Rabbin gafur ve rahimdir" buyruğuna gelince, bu, Allah bu dört şeyin haram olduğunu beyan buyu-runca, zaruret halinde (mecbur olma) durumunda, bu haramlığın kalkacağını... beyan etmiştir" demektir. Biz bu âyeti, Bakara sûresinde 173. âyeti tefsir ederken iyice açıklamıştık.

Cenâb-ı Hakk'ın, bunun peşinden "bil ki Rabbin gafur ve rahimdir" buyurması, bu hususta bir ruhsatın bulunduğunu gösterir.

Daha sonra Allah Teâlâ, yahudilere, bu dört şeyin dışında başka şeyleri de haram kıldığını beyan buyurmuştur ki bunlar da iki çeşittir:

a) Allah Teâlâ, o yahudüere bütün tırnaklı hayvanları yasaklamıştır. Bu hususta da birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Vahidî şöyle demektedir: "Âyette geçen zufur kelimesinin çeşitli kullanılışları bulunmaktadır:

1) Fâ harfinin dammesi ile zufur şeklinde kullanılmasıdır ki, bu kullanılışlardan en iyisidir...

2) Fâ harfinin sükûnu ile zufr şeklinde kullanılması... ,

3) Zı harfinin kesresi ve fâ harfinin sükûnu ile, zıfr şeklinde kullanılması ki bu, Hasan el-Basrî'nin kıraatidir. Yine zı ve fâ harflerinin kesresi ile, zifir şeklinde bir başka kullanış daha vardır ki bu, Ebu's-Sımâl'in kullanışıdır."

Vahidî şunu da söylemiştir: "Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın yahudifere haram kılmış olduğu bu tırnaklı hayvanların neler olduğu hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre bu sadece devedir. Yine İbn Abbas (r.a)'dan gelen bir başka rivayete göre, bunlar, deve* ve devekuşudur. Bu, aynı zamanda Mücahid'in görüşüdür. Abdullah b. Müslim, bunun, pençeli her kuş ve toynaklı (tırnaklı) her hayvan olduğunu söylemiş ve daha sonra, "Diğer müfessirler de böyle söylemiştir" diyerek, şöyle devam etmiştir: "Âyet-i kerimede toynak, mecazi olarak zufur (tırnak) diye ifade edilmiştir."

Ben derim ki: "Âyetteki "zufur" kelimesini, toynaklı hayvanlar manasına hamletmek, şu iki bakımdan uzak bir ihtimaldir:

a) Toynaklı hayvanlar, nerede ise hiç "zufur" {tırnaklı hayvanlar) diye adlandırılmazlar.

b) Eğer durum böyle olsaydı, o zaman Allah Teâlâ'nın, onlara toynaklı her hayvanı haram kılmış olması gerekirdi. Halbuki bu böyle değildir. Çünkü âyet, toynaklı olan davarların ve sığırların onlara mubah olduğunu göstermektedir." Bu sabit olunca biz deriz ki: Âyette geçen "zufur" kelimesini, pençeli ve çıynaklı hayvanlar manasına almak gerekir. Çünkü çıynak, av hayvanlarının aletidir, pençe ise yırtıcı hayvanların avlanma aletleridir. Bu durumda ifadeye,

her türlü yırtıcı hayvanlar, köpekler, kediler ve avlanmada kullanılan kuşlar girer. Çünkü bu sıfat, bütün bu hayvan cinslerini içine alır.
Bu sabit olunca, yine deriz ki: "Âyetteki, "Biz, yahudüere, bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık"cümlesi bu haramhğın, şu iki bakımdan yahudilere has olduğunu gösterir:
a) Âyetteki, "Biz, yahudilere şunu şunu.... haram kıldık..." ifadesi Arapça'da hasr (sadece yahudilere...) manasına gelir.
b) Eğer bu haramlık, herkes için sözkonusu olsaydı, o zaman âyetteki. "Biz, yahudilere şunu şunu... haram kıldık" ifadesinin bir manası kalmazdı. Dolayısıyla yırtıcı hayvanlar ile pençeli kuşların haramlıc'nın, sadece yahudiler için olduğu kesin-leşir. Bu sebeple, bunların m üsl uman I ara haram kılınmamış olması gerekir. Böylece bu âyet, o hayvanların müslümanlara helâl olduğuna delâlet eder. İşte bu noktada biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in her azıdişli yırtıcı hayvan ile her pençeli kuşu haram kıldığına dair rivayet zayıftır. Çünkü bu, Kur'ân-ı Kerim'in hilafına olan bir haber-i vahiddir. Binaenaleyh bunun sahih olmaması gerekir. Bu takdire göre bu meselede İmam Malik'in görüşü kuvvet kazanır.
c) Allah Teâla'nın sadece yahudilere haram kıldığı ikinci çeşit, "Onlara sığır ve koyun iç yağlarını da haram kıldık..." ayetinin bildirdiği şeylerdir. Hak Teâlâ, yahudilere sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kıldığını beyan etmektedir.
Bu ayetle ilgili iki görüş vardır:
a) Allah Teâlâ, bu haramhktan şu üç şeyi istisna etmiştir:
1) "Bu hayvanların sırtlarına yapışmış olan..." İbn Abbas (r.a), bu ifadenin, "O hayvanların sırtlarına yapışmış yağlar müstesna... Çünkü onları haram kılmadım" manasında olduğunu;Katâde ise, "O hayvanların iç taraflarından (karınlarından) sırtlarına ve böğürlerine tutunmuş olan yağlar müstesna..." manasında olduğunu" söylemiştir.
Ben derim ki: "Bu hayvanların sırtlarına ve böğürlerine tutunmuş olan yağlar yoktur. Ama hayvanın bu yerlerinde, kırmızı etle içice ve kat kat olan yağ tabakaları vardır. Bu durumda, istisna edilen kırmızı sırt ve böğür etleriyle içice olan yağlardır. Bu takdire göre, bir kimse "İç yağı yemiyeceğim" diye yemin etse, bu yağ ile iç içe ve kat kat olan etleri yemekle, yeminini bozmuş olması gerekir.
2) "veya bağırsaklara (yapışmış olan yağlar)..." Vahidi, ayetteki bu kelimenin, ince ve kalın bağırsak manasına geldiğini, bunun müfredinin hâviye ve heviyye olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Arâbî, bu kelimenin müfredinin heviyye ve haviye olup, bunun koyunun karnındaki işkembe manasına geldiğini söylemiştir. İbnu's-Sikkît ise, bu kelimenin raviye (cem'i revâyâ) (su kırbası) kelimesi gibi haviye (cem'i hevâyâ) şeklinde olduğunu söylemiştir. Bunu iyice kavrayınca, bil ki bundan murad, "kalın ve ince bağırsakların yüzeyine sarılan yağlar, haram değildir" manasıdır.
3) "Yahut (o hayvanların) kemiklerine karışmış olan (yağlar...)" Bütün müfessirlerin görüşüne göre, kastedilen, uyluk kemiklerinin yağlarıdır. İbn Cüreyc, buna "böğürlerde, kellede, gözlerde ve kulaklarda bulunan bütün yağlar" manası vermiş ve şöyle demiştir: "Bunlar, kemiklere karışmış olan yağlardır. Dolayısıyla bu yağlar, yahudilere helâl kılınmıştı." Bu istisnalara göre, Cenâb-t Hakk'ın yahudilere haram kılmış olduğu iç yağları, karın ve böbrek yağlarıdır.
b) Âyetteki, "veya bağırsaklara (yapışmış olan yağlar)..," ifadesi, müstesnaya değil, müstesna minh üzerine atfedilmiştir. Buna göre manası, "O yahudilere sığır ve koyunun iç yağları veya bağırsaklara (yapışmış olan yağlar) veya kemiklere karışmış olan yağlar haram kılınmıştır. Ancak bu hayvanların sırtlarına yapışmış olan yağlar müstesna... Çünkü bu yağlar haram kılınmamıştı" şeklindedir. Bu görüşte olanlar daha sonra şöyle demişlerdir: Âyetteki bu kelimelerin başındaki
ev (veya) edatı, tıpkı, "Onlardan hiçbir günahkâr veya (ev) hiçbir nanköre boyun eğme...."(İnsan, 24) ayetindeki "veya" gibidir. Dolayısıyla bu ayetin manası şöyledir: "Onların hiçbirine itaat edilmeyip, hepsine karşı konulmalıdır. O halde ister buna, ister şuna (hepsine) isyan et." İşte burada da ayetin manası: "Bizonlara şunu şunu haram kıldık"şeklindedir.
Cenâb-ı Atlan daha sonra "Bu (haramtığı), onlara zulümlerine karşılık bir ceza olarak verdik"

buyurmuştur. Bu, "Biz, bu haramlığı, haddi aşmalarına bir ceza olarak, onlara has kıldık. Onların haddi aşmaları da, peygamberlerini öldürmeleri, faiz almaları ve bâtıl yollarla insanların mallarını alıp yemeleridir. Bu ayetin bir benzen de, "Yahudilerden bir zulüm sebebiyle biz, evvelce kendilerine helâl kılınan temiz ve güzel şeyleri üzerlerine haram ettik" (Nisa, 160) ayetidir.

Allah Teâlâ daha sonra, "Biz, elbette sâdıklarız" buyurmuştur.

Bu, "Ontarın haddi aştıklarını ve bu haramlığın, haddi aştıkları için onlara has kılındığını haber verişimizde doğruyuz" demektir.

Kâdî şöyle demiştir: "Haram kılma işinin, onlardan sâdır olan bir suça ceza olması caiz değildir. Çünkü mükellefiyet, mükâfaat vesilesi olsun diye verilir. Sevab vesilesi olarak bunu yapmak da, bir ihsan (iyiliktir). Dolayısıyla, mükellefiyetin, daha önce işlenen bir suçun karşılığı şeklinde olması caiz değildir."

Kâdî'nin bu görüşüne şöyle cevap verilir: Birşeyden istifade etmekten menetmek, daha fazla mükâfaat sağlamak için olabileceği gibi, önceden işlenen bir suçtan ötürü de olabilir. Bunlardan hiçbiri uzak bir ihtimal değildir.

Cenâb-ı Allah, daha sonra "Eğer onlar seni yalanlarlarsa, yani nübüvvet ve risalet iddianda ve tebliğ ettiğin hükümlerde seni yalanlarlarsa, "De ki: "Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir". Bundan dolayı sizin cezanızı hemen vermez ve "O'nun satveti ve kudreti,"yani vakti geldiği zaman azabı, "günahkârlargrubundan" yani, söylediğin şeylerde seni yalanlayanlardan savuşturulamaz" buyurmuştur. En doğrusunu Allah bilir. 42[42]

(Daha Önceki Kısımla Münasebeti)

"Müşrikler diyecekler ki: "Eğer Allah diteseydi, ne biz, ne atalanmız şirk koşmazdık, hiç bir şeyi haram da kılmazdık." Onlardan öncekiler de, işte böyle yalanladılar da nihayet bizim azabımızı tattılar. De ki: "Yanınızda herhangi bir ilim varsa, hemen onu bize çıkarın. Siz bir zandan başka (bir şeye) uymuyorsunuz ve siz düpedüz yalan söylüyorsunuz. De: "O halde tam ve kâmil hüccet ancak Allah 'indir. İşte eğer O dileseydi, hepinizi birden muhakkak ki hidayete kavuştururdu" (En'âm, 148-149).

Bil ki Allah Teâlâ, cahiliyye halkının Allah'ın dini hususunda delilsiz ve hüccetsiz olarak hüküm vermeye yöneldiklerini nakledince, onların yeltendikleri ve yaptıkları her türlü küfür hususunda ileri sürdükleri bahanelerini şöyle nakletmiştir:" Şayet Allah, bizden küfrümüzün sudur etmesini dilemiş olmasaydı, bizi bu küfürden men ederdi. O bizi bundan men etmediğine göre, O'nun bu küfrü dileyip istediği sabit olmuş olur. Şu halde, Allah bunu isteyince, bizim o küfrü bırakmamız imkânsız olur. O halde biz, bu hususta mazuruz."

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır. 43[43]

Var Olan Şeylerin İrade Edilmesi Hakkındaki Mu'tezile Görüşü

Bil ki Mutezile, bu ayetin, var olan hadiselerin irade edilmesi meselesinde şu yedi bakımdan kendi görüşlerine delâlet ettiğini iddia etmişlerdir: **1)** Allah Teâlâ, kâfirlerden, açıkça Cebriyye'nin görüşünü nakletmiştir. Bu da onların, "Eğer Allah, bizim müşrik olmamamızı dilemiş olsaydı, biz müşrik olmazdık!" şeklindeki sözleridir. Cenâb-ı Hak bu sözü, onlardan zemmetmek ve kötülemek sadedinde nakletmiştir. Dolayısiyle bu, Cebriyye mezhebinin, mezmum ve bâtıl olması gerekir.

2) Allah Teâlâ ayette kezzebe "yalanladı..." buyurmuştur. Bu ifade, şeddeli ve şeddesiz olarak okunmaktadır. Şeddesiz okunmasına gelince bu, o kâfirlerin, bu sözlerinde mutlaka yalancı oldukları hususunda sarîh bir ifadedir. İşte bu da, bu meselede, Cebriyye'nin söyledikleri şeyin yalan olduğunu gösterir...

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/230-234

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/234

Bu kelimeyi şeddeli okuma tarzına gelince, bunu, "kâfirler, mezheb sahiplerini (Cebriyye'yi) tekzib etmiş olmaları sebebiyle bu zemm ve kınamaya müstehak olmuşlardır" manasına hamletmek mümkün değildir. Zira ayeti bu manaya alırsak bu mana, bu ifadeyi şeddesiz okuma halinde delâlet etmiş olduğu manaya zıd olmuş olur. Bu durumda da, iki kıraatten biri diğerine ztd olmuş olur. Bu da, Kelâmullah'a, Kur'ân-ı Kerim'e bir tenakuzun dahil olmuş olmasını gerektirir. Bu bâtıl olunca, bunu, "Bundan murad, "Eskiden herhangi bir peygamberi yalanlayan herkes, o peygamberi işte bu yolla tekzib edip yalanlamıştır. Çünkü onların hepsi de, her şeyin Allah'ın dilemesiyle olduğunu söylemişler ve: "Üzerinde bulunduğum bu küfür, ancak Allah'ın dilemesiyle meydana gelmiştir. O, beni bundan men etmemiştir" demişlerdir...." manasına hamletmek gerekir. İşte bu, önceki ve sonraki kâfirlerin, gerek peygamberleri tekzîb etmeleri ve gerekse, o peygamberlerin davetlerini reddetmeleri hususunda belirli ve muayyen bir yoldur. Usuldür. Dolayısiyle ayeti bu manaya hamlettiğimizde bu kelimeyi şeddeli okumak, şeddesiz okumanın manasını te'kid etmiş olur ve her iki kıraat de Cebriyye'nin görüşünün iptal edilmesi gerektiğin delâlet etmiş olur.

3) Hak Teâlâ'nın, "nihayet bizim azabımızı tattılar" buyruğu da bu ayetin bizim (Mu'tezile) görüşümüze delâlet ettiğini gösterir. İşte bu âyet, o kâfirlerin, böylesi bir görüşe taraftar olmaları sebebiyle, ilahî bir vaîde müstehak olduklarına delâlet eder.

4) "De ki: "Yanınızda herhangi bir ilim varsa, hemen onu bize çıkarın" ayetidir. Bu ayetin başındaki hel edatının istifhâm-ı inkarî manasını taşıdığında şüphe yoktur. Bu, bu görüşü savunanların, bu hususta bir ilim ve hüccetleri olmadığına delâlet eder ki bu da, bu mezhebin fasid olduğunu gösterir. Çünkü hak olan her şeyi söylemek ve o şekilde hükmetmek, ilim olur.

5) Cenâb-ı Hak diğer ayetlerinde, mesela, (Necm. 28) buyurmuştur. Burada da, "Siz bir zandan başka (bir şeye) uymuyorsunuz..." demiştir.

6) Hak Teâiâ'nın, " Ve siz, yalan söyleyenlerden başka kimseler değilsiniz" buyruğudur. Hars yalanın en çirkin şeklidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kahrolsun o koyu yalancılar" (Zariyat, 10) buyurmuştur. 44[44]

Mükemmel Hüccet Allah'ındır

7) Allah Teâlâ'nın, "De: "O halde tam ue kâmil hüccet ancak Allah'ındır..." buyruğudur. Bunu şu şekilde ifade edebiliriz: O kâfirler, "Meydana gelen her şey, Allah'ın dilemesiyle olmuştur. Allah, bu küfrün bizden sâdtr olmasını dileyince, bizim onu terketmemiz nasıl mümkün olur? Biz onu bırakmaktan aciz olunca, O, bize onu terketmemizi nasıl emreder? Allah'ın dilemesinin hilâfına olarak bizim herhangi bir fiiı yapmamız, bizim kudretimiz dahilinde midir?" diyerek, nebilerin ve resullerin davetini reddetme hususunda istidlalde bulunmuşlardır. İşte, peygamberlere karşı kâfirlerin hücceti budur. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak da, "De; "O halde tam ue kâmil hüccet ancak, Allah'ındır..." buyurmuştur. Bu tam ve kâmil hüccet oluş da, şu iki yöndendir;

a) "Allah Teâlâ size, kâmil bir akıl, tam bir anlayış, duyan bir kulak, gören bir göz vermiş, sizi hayra ve şerre muktedir kılmış, her türlü özür ve engellen tamamiy-le sizden gidermiştir. Binaenaleyh, isterseniz hayırları yapmaya, isterseniz günah ve münker olan şeyleri işlemeye yönelebilirsiniz. Bu kudret ve imkânın mevcudiyeti kesin olarak bilinmektedir. Mania ve engellerin bulunmadığı, ortadan kaldırıldığı da zaruri olarak bilinen bir husustur. Durum böyle olunca da, sizin iman ve taatte bulunmaktan aciz olduğunuzu iddia etmeniz, bâtıl bir dava olur. İşte bu anlattıklarımız ile, sizin Allah'ın aleyhine bir hüccetinizin bulunmadığı; aksine, sizin aleyhinize olarak, Allah'ın tam ve mükemmel bir hüccetinin bulunduğu sabit olur..."

b) Sizler, "Şayet bizim fiillerimiz, Allah'ın dilemesinin hilafına olsaydı, o zaman biz, Allah'a galib gelmiş, ona hükmetmiş ve O'nun meşîetinin hilâfına fiiller yapmış olurduk. Bu ise Allah'ın, âciz ve zayıf olmasını gerektirir,. Bu ise, O'nun ulûhiyyetini zedeler" diyorsunuz...

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/235-236

Cenâb-ı Hak da buna, "Acziyyet ve zayıflık ancak, ben onları zoraki ve mecburî olarak iman etmeye ve taatte bulunmaya sevkedemediğim zaman söz konusu olur. Halbuki ben buna kadirim..." diyerek cevap vermiştir. İşte, Allah'ın buna kadir oluşu da, O'nun, "Eğer O düeseydi, hepinizi birden muhakkak ki hidâyete kavuştururdu" buyruğu ile murad edilmiştir... "Ancak ne var ki ben (Allah) sizi, zoraki ve mecburi olarak iman etmeye ve taatte bulunmaya sevketmiyorum. Çünkü bu, tekliften beklenen hikmeti iptal eder..." Böylece, işte bu izahla, onların, "Biz, Allah'ın dilemesinin hilâfına bir iş yapsaydık, bundan, Allah Teâlâ'nın aciz ve zayıf olduğu neticesi çıkardı..." şekilndeki sözlerinin
bâtıl bir söz olduğu sabit olmuş olur. Mu'tezile'nin bu ayete tutunması hususunda söylenebilecek sözlerin tamamı bundan ibarettir. 45[45]

Râzî'njn İrade Konusunda Mu'tezile'ye Cevabı

Bu konuda, itimada şayan cevap, bizim şöyle dememizdir: "Biz, bu surenin başından sonuna kadar, bizim görüş ve mezhebimizin doğruluğuna delâlet ettiğini beyan ettik. Onların {Mu'tezile'nin), bu suredeki her âyet hakkında yapmış oldukları tefsir ve tevilleri naklettik ve yapmış oldukları açıklamalara, kesin olan aklî delillerle de desteklenmiş, açık ve çok kuvvetli cevaplar verdik...

Bunun böyle olduğu sabit olunca, şayet bu ayetten maksat, sizin ileri sürdüğünüz şey olsaydı, o zaman Allah'ın kitabında çok açık bir çelişki bulunmuş olurdu ki, bu da Kur'ân-t Kerim hakkında en büyük ta'n ve tenkide sebebiyet vermiş olurdu...

Bunun böyle olduğu da sabit olunca biz deriz ki: Allah Teâlâ, kâfirlerin, "Allah dileseydi, biz... eş koşmazdık..."dediklerini nakletmiş, sonra da bunun peşinden, "Onlardan öncekilerde, işte böyle yalanladılar..." badesini getirmiştir. İşte bu da, kâfirlerin, "Her şey Allah'ın dilemesi ve takdiri ile olunca, teklif abes ve anlamsız olur; bu yüzden de peygamberlerin davaları bâtıl, onların nübüvvet ve hsaletleri geçersiz olur" dediklerine delâlet eder... .

Daha sonra Allah, nübüvvet müessesesini iptal etmek hususunda bu yola tutunmanın bâtıl olduğunu beyan etmiştir. Bu böyledir, zira O, istediğini yapan, dilediğine hüküm veren ve yaptığı şeylerde, hiç kimsenin kendisine itiraz hakkı bulunmayan bir ilahtır. O halde O, kâfirin küfrünü dilemiştir. Buna rağmen de, o kâfire peygamberler göndermiş ve ona (bunlar vasıtasıyla) iman etmesini emretmiştir. Emrin, iradenin hilafına meydana gelmesi imkânsızdır. Netice olarak diyebiliriz ki: Allahu Teâlâ, o kâfirlerin, nübüvvet müessesesini iptal etme hususunda kendisinin meşîetine tutunduklarını nakletmiş, sonra da bu tutunmanın fasit ve bâtıl olduğunu beyan buyurmuştur. Zira. her şeyde Allah'ın meşîetinin söz konusu olmasından, peygamberlerin davetlerinin reddolunması gerekmez. İşte sadece bu yolla dahi bu istidlal tamamiyle sakıt olmuş olur. İşte sizin (Mu'tezile), takbih ve ayıplama hususunda zikretmiş olduğunuz bütün izahlar, sizin, peygamberlerin davetini reddetme hususunda Allah'ın meşîetinin mevcudiyetine sarılmanızla alâkalıdır. Binaenaleyh bundan hasıl olan netice, sizin istidlalinizin de bâtıl olması ve bu hususta, Allah'ın meşîetinin söz konusu olduğunu ileri sürmenin bâtıl olduğuna delâlet eden bir delilin kesinlikle bulunmadığı şeklinde olur.

Buna göre şayet o Mu'tezile, "Bu mazeret (karşı tarafın, ehl-i sünnetin istidlali), Hak Teâlâ'nın, ifadesindeki kezzebe kelimesini şeddeli olarak kezzebe (yalanladı) okuduğumuz zaman ancak yerinde ve doğru olur. Ama biz onu şeddesiz olarak okuduğumuzda, bu istidlal tamamiyle sakıt olur..." derse, biz deriz ki bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Biz bu kıraatin doğruluğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili şudur: Biz bu surenin başından sonuna kadar, biz ehl-i sünnetin görüşünün doğruluğuna delâlet ettiğini beyan etmiştik. Binaenaleyh, şayet bu âyet, onların görüşlerinin doğruluğuna delâlet edecek olsa, (o zaman bu suredeki ayetler arasında) bir tenakuz bulunmuş olur ve Kur'an kelamullah olmaktan çıkardı. Bu tenakuz, bizim bu şeddesiz okuyuşu kabul etmemizle savuşturulduğuna göre,

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/236-237

bunu yapmak, {yani şeddesiz kıraati be-nimsememek) gerekir...
b) Biz bu kıraatin doğru olduğunu kabul etsek bile, ancak "kâfirler, "kullarının bütün fiillerinde Allah'ın iradesinin bulunmasından peygamberlerin nübüvvetinin sakıt olması ve onların davetlerinin bâtıl olması gerekir" şeklindeki sözlerinde yalan söylüyorlar" manasına hamlederiz. Bu manaya hamlettiğimiz zaman, Mutezile için, bu ayete tutunma imkânı kalmaz. Bize, bu kuvvetli sorumluluktan sıyrılıp çıkmak için yardım eden Allah'a hamdolsun. Şu rivayet de bizim bu görüşümüzü destekler: İbn Abbas (r.a), gözü kör olduktan sonra, "Kaderin olmadığını söyleyenler hakkında ne dersin?* dendiğinde, o, "Eğer evde onlardan birisi varsa, evi onun başına yıkarım. O kimse hiç, "Şüphesiz ki biz, herşeyi bir takdir ile yarattık" (Kamer, 49) ve "Hakikat ölüleri biz diriltiriz biz...(İnsanların) önden gönderdikleri şeyleri oe (bıraktıktan) eserleri biz yazarız" (Yasin, 12) ayetlerini okumuyor mu?" dedi ve şöyle devam etti: "Allah ilk defa kalemi yarattı, sonra ona "Kaderi yaz" dedi ve o da Kıyamete kadar olacak herşeyi yazdı." Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Kaderi inkâr eden müslümanlar, bu ümmetin mecusileridir"46[46] buyurmuştur. 47[47]

Atıfla İlgili Nahiv Meselesi

Sibeveyh, zahir ismi, fiildeki merfu muttasıl zamir üzerine atfetmenin, nahiv bakımından nahoş olduğunu ve (Ben kalktım ve Zeyd) denilemiyeceğini, çünkü ma'tufun aleyhin asıl, ma'tûfun ise onun fer'i olduğunu ve zamirin zayıf, zahir ismin ise kuvvetli olduğunu, kuvvetli olanı, zayıf olanın fer'i kılmanın caiz olmayacağını iddia etmiştir.
Bunu iyice anladığında biz deriz ki: "Eğer cümle müsbet (olumlu) ise, zamiri te'kîd etmek ve (Ben ve Zeyd kalktık) demek gerekir. Eğer cümle menfi (olumsuz) ise, (Ne ben kalktım ne de Zeyd) dersin." Bunun böyle olduğu sabit olunca deriz ki: "Cenâb-ı Allah, "Eğer Allah dileseydi ne biz müşrik olurduk, ne de babalarımız" buyurmuş ve ifadesini (müşrik olmazdık) ifadesindeki nâ (biz) zamiri üzerine atfetmiştir. Fakat araya lâ edatı girdiği için, bu atıf güzel ve yerinde olmuştur, el-İsfehânî, "el-Câmî" adlı eserinde şöyle demiştir: "Atıf güzel olsun ve kuvvetlinin zayıfa atfedilmesi gibi bir mahzur ortadan kalksın diye, atıf harfinin, zamiri te'kid eden kelimeden sonra getirilmesi vacibtir. Bu gaye ancak, dediğimizde gerçekleşebilir. Böylece lâ edatı,48[48] atıf harfinden önce gelmiş olurdu. Ama burada atıf harfi, lâ kelimesinden önce gelmiştir. Binaenaleyh o mahzur, burada da söz konusudur." Buna şöyle cevap verilir: "Lâ" edatı, ayetteki âbâunâ (babalarımız) ifadesinin başına gelince, bu, burada bir fiilin takdir edilmesini gerektirir. Çünkü nefyi, babaların bizzat kendilerine irca etmek imkânsızdır. Aksine bu olumsuzluğu onlara değil, onlardan sâdır olan bir fiile vermek gerekir. Onlardan
sudur eden fiil ise, müşrik olmalarıdır. Binaenaleyh buna göre ayetin takdiri, "Ne biz müşrik olurduk ve ne de babalarımız müşrik olurlardı" şeklinde olur. Takdirin böyle olması halinde problem kalmaz. 49[49]

Allah Dilemedikçe İman Etmek Mümkün Değildir

Alimlerimiz, "Herşey Allah'ın dilemesi iledir" şeklindeki görüşlerine, "Eğer O dileseydi, hepinizi birden mu- hakkak ki hidayete kavuştururdu" ayetini delil getirmişlerdir. Arapçada lev kelimesi, başka birşey bulun-
madığı için, o şeyin olmadığını ifade eder. Dolayısıyla bu âyet, Allah Teâlâ'nın hem onları hidayet etmeyi dilemediğine, hem de hidayet etmediğine delâlet eder.
Bu meselenin aklî delil ile izahı şöyledir: Kâfirin kâfir olabilme kudreti, eğer iman etmesine de

---

46[46] Benzeri hd; İbn Mace, Mukkadime, 10(1/35); Ebu Davud, Sünnet, 17 (4/222)
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/237-238
48[48] Metinde böyledir. Fakat zannımızca la yerine mahnu olması gerekirdi (ç).
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/238-239

elverişli olan bir kudret değil ise, Allah Teâlâ onu iman etmeye kadir kılmamış demektir. Eğer Allah onun iman etmesini dilemiş olsaydı, bu imanı, o kul buna kadir olmadığı halde istemiş olurdu. Bu ise imkânsızdır. İmkânsızı dilemek de imkânsızdır. Eğer o kâfirin kâfir olabilme kudreti, iman edebilmesine de elverişli bir kudret ise, o zaman mümkin olan bu kudretin iki tarafından birinin üstünlüğü, tercih ettirici bir sebebe bağlı olmuş olur. İşte bu noktada biz eğer, "O sebebi yaratan Allah Teâlâ'dır" dersek, kulun kadir olmasının yanısıra, bu tercih ettirici sebep de bulunmuş olur. Binaenaleyh kulun kudreti ile sebebin toplamı, o fiilin yapılmasını gerektirir. Bu fiil (yani iman tarafı) ondan sâdır olmadığına göre, buna dair sebebin bulunmadığını da anlamış oluruz. Sebep bulunmayınca, o kişiden imanın sâdır olması imkânsız olur. İmanın ondan sâdtr olması imkânsız olunca, Allah Teâlâ'nın o kâfirin imanını dilemesi imkânsız olur. Çünkü Allah'ın imkânsız olanı dilemesi, imkânsız ve muhaldir. Böylece Kur'ân'm zahirinin, Allah Teâlâ'nın, kâfirin imanını dilememiş olduğuna delâlet ettiği sabit olur. izah ettiğimiz bu aklî delil de buna delâlet etmektedir. O halde, Mutezile'nin görüşü her bakımdan bâtıl olmuş olur.

Mu'tezile'nin, "Bu âyet, Cenâb-ı Allah'ın, zoraki ve mecburî olarak iman ettirmeyi dilemesi manasınadır" şeklindeki sözlerine gelince; buna karşı deriz ki: Bu mana, ancak, ayeti zahirine hamletmenin imkansızlığı aklî delil ile sabit olduğu zaman makbul olabilir. Ama gerçek olanın, ayetin- zahirinin delâlet ettiği mana olduğuna dair aklî delil bulunduğu zaman, nasıl olur da bu anlayışa gidilebilir? Hem sonra biz diyoruz ki: Sizin bu deliliniz birkaç yönden bâtıldır:

a) Bu sözde mutlaka bir takdir yapmak gerekir. Bunun için biz diyoruz ki: "Âyetin takdiri, "Eğer Allah hidayet etmeyi dileseydi, size hidayet ederdi" şeklindedir. Siz ise, ayetin takdirinin (manasının), "Eğer Allah zorla ve cebren hidayet etmeyi dilemiş olsaydı, size hidayet ederdi" şeklinde olduğunu söylüyorsunuz. Sizin yaptığınız takdir (yani ayetin manasına müdahaleniz) daha fazladır. Binaenaleyh bizim verdiğimiz mana, sizinkinden üstün olmuş olur.

b) Allah Teâlâ, kâfirin ihtiyarî olarak (kendi iradesiyle) iman etmesini istemektedir. Halbuki zorla ve cebren olan iman, ihtiyarî imandan farklıdır. Bu takdire göre, Allah Teâlâ'nın, irade ettiği (dilediği) şeyi elde edemediğini söylemek gerekir. Çünkü O'nun dilediği, kulun ihtiyarî imanıdır ve O, sizin dediğinize göre, bunu elde edememiştir. Buna göre, Allah Teâlâ'nın -hâşâ-âciz olduğunu söylemek gerekir.

c) Bu söz, ihtiyarî olarak meydana gelen iman ile zorla ve cebren meydana gelen iman arasında bir farkın bulunmasına dayanır. İhtiyarî iman, ancak kesin bir dâî (sebeb) ve gerekli bir irade bulunduğu zaman olur. Çünkü fiilin dayandığı sebep, kendisine fiilin dayanması ya vacib olan, ya da vacib olmayan bir şekilde olur. Eğer bu vacib ise, zarurî bir sebep olmuş olur. Bu durumda da, bu sebep ile, mecbur bırakan o sebep arasında bir fark kalmaz. Eğer fiilin bu sebebe dayanması vacib değil ise, bu durumda fiilin bu sebepten çok sonra sâdır olması mümkün olur. O halde, bu fiili, bazan o sebepten sonra olarak bazan da sonra olmayarak düşünebiliriz. Dolayısiyle, bu iki vakti birbirinden ayırmak, mutlaka, ilave bir müreccihten dolayı olmalıdır. Halbuki bundan önce meydana gelen, tam sebebe dayanmamaktadır. Sadece biz, onun bu şekilde olduğunu farzettik. Binaenaleyh bu bir hulftür. Sonra bu ilave müreccih eklendiğinde, eğer fiilin meydana gelmesi vacib olursa, bununla zarurî olan arasında bir fark kalmaz. Eğer fiilin meydana gelmesi vacib olmazsa, o zaman bu zaid bir kayda (ilave bir müreccihe) muhtaç olur. Bu durumda da, teselsül meydana gelir ki bu imkânsızdır. Böylece de Mu'tezile'nin "ihtiyarî" diye ileri sürdükleri dâî (sebep) ile, zarurî olan dâî arasında, her ne kadar zahiren düşünülen bir fark olduğu sabit olsa da, iyice incelendiğinde, bunun da bir neticesi olmadığı sabit olmuş olur. 50[50]

"De ki: "Haydi, "Muhakkak Allah bunu haram etti" diye şahidlik edecek şahidlerinizi getirin." Eğer onlar (yalan yere) şahidlik ederlerse, sen onlarla beraber şahidlik etme. Âyetlerimizi yalan sayanlann ue ahirete inanmayanlann keyiflerine uyma. (Nasıl uyarsın ki) onlar başkalannı Rablerine denk tutmaktadırlar"

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/239-240

(En'âm, 150).
Bil ki Allah Teâlâ kâfirlerin bütün hüccetlerini boşa çıkarınca, onların görüşlerine şahidlik edecek hiçbir şahid bulunmadığını beyan etmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 51[51]

Helümme Kelimesi Hakkında

Âyetteki, j£ (haydi) kelimesi, birşeye çağırmayı ve davet etmeyi ifade eden bir kelimedir. Buna göre bu, "Haydi, şahidlerinizi çağırın!" demektir. Bu kelimeyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Bunun müfredi, tesniyesi, cem'î, müzekkeri ve müennesi aynıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah, "De ki: "Haydi şahidlerinizi getirin" ve "Kardeşlerine "Haydi bize gelin" diyenler..." (Ahzab, 18) buyurmuştur.
b) Bu kelimenin tesniyesi; cem'i, müfred müennesi, bunun tesniyesi ve cemî müennesi şeklindedir. Fasîh olan, birinci görüştür. 52[52]

İkinci Mesele

Bu kelimenin aslının ne olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Halil ve Sîbeveyh, "Bunun aslı, hâ harflidir. Sonuna lümme kelimesi eklenmiştir. Dolayısiyle bu kelime, {Yaklaş, toplan) manasınadır. Arapçada, "falancanın grubu var" manasında, denilir. Daha sonra bu iki kelime,tek bir kelime olmuştur. Bunun başına hâ harfini getirmemizin faydası, emrolunanın merhametini celbetme ve onun emrolunduğu şeye yönelmesini temin etme manası vardır. Fakat bu kelime çok kullanıldığı için, dile kolay gelsin diye li daki elif, hazfedilmiştir. Nitekim bu (sınamadım); (görmedim) ve (olmadın) demen gibidir" demişlerdir. Ferrâ ise, bu kelimenin aslının, ve şeklinde olduğunu, Arapların hel ile istifham (soru) manası, ümme ile de "kasdet, yönel" manası kastettiklerini ve bunun takdirinin, şeklinde olduğunu; bu istifhamdan maksadın ise, o kimsenin yönelmesini emretmek olduğunu ve sanki senin (kasdet, yönel!) demiş olduğunu söylemiştir. Bu hususta yapılmış olan başka bir izah da şudur: Bunun aslının, Arapların yani "Sen yemek yemek istiyor musun?" deyiminin olmasıdır. Daha sonraysa, bu ifade her şey hakkında kullandır olmuştur. Nitekim, kelimesi hususî bir manaya mahsus iken, daha sonra umumî bir manada kullanılır olmuştur. 53[53]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, kâfirlerin haram kıldıkları şeyin haramlı-' gına dair şahidleri olmadığını ortaya kıymak için, kâfirlerin şahidleri getirmesi işine dikkat çekmiştir. Buna göre helümme, "şahidierinizi hazırlayın" manasındadır.
Daha sonra Allah Teâlâ onların yalancı olduklarına dikkat çekmek için, "Eğer onlar şahidllk ederlerse, sen onlarla beraber şahidlik etme" buyurmuş ve onlardan böyle bir şahidlik sâdır olursa, bunun, nevalarına uymalarından dolayı meydana geldiğini açıklamıştır. Bundan dolayı peygamberine, onların keyiflerine uymamasını emretmiştir. Ahirete imân etmediklerini, ba'si ve haşri inkâr ettiklerini bildirerek, onları iyice kınamış ve Rablerine eş koştuklarını belirterek, iyice tenkid etmiştir. Allah en iyi bilendir. 54[54]

"De ki: "Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını ben okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın ue anaya babaya iyitik edin. Fakirlik (endişesiyle) çocuklannızı Öldürmeyin, sizi

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/241
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/241
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/241-242
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/242

nzıklandıran da, onları nzıklandıran da biziz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Allah 'in muhterem kıldığı cana
haksız yere kıymayın. İşte, aklınızı başınıza alasınız diye, Allah bunlan size emretti" (En'âm, 151).
Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin, "Allah bize şunu şunu haram etti..." şeklindeki sözlerinin bozukluğunu beyan edince, bunun peşisıra, onlara haram kıldığı şeylerin neler olduğunu açıkladı. Bunlar, işte bu âyet-i kerimede sayılan şeylerdir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 55[55]

(Gei) Kelimesinin Manası

Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: (gel, haydi) husûs manada bir kelime iken, umûmî manada kullanılır hale gelen kelimelerden olmuştur, Bunun astı, yukarıda bulunan birisinin, aşağıda bulunan birisine, (yukarı gel) demesine dayanır. Daha sonra bu kelime çok kullanılarak, herşey hakkında kullanılan umûmî bir kelime olmuştur." Âyetteki, buyruğunun başındaki mâ, mahallen mansubtur. Bunu neyin nasbettiği hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Bu, (Ben okuyayım) fiili İle nasbedilmiştir, (Yani bu fiilin mefulüdür). Buna göre takdir şöyledir:
2) Bu, harreme (haram kıldı) fiili ile nasbediimiş olup, kelamın takdiri: şeklindedir. 56[56]

Muhtemel İrablara Göre Manalar

İmdi eğer, "Âyetteki, "O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya iyilik edin..." kısmı, "Rabbinizin size neleri haram kıldığı..." ifadesinde mücmel bırakılan hususu, adeta tafsil ve tefsir etmektedir. Bu olamaz, çünkü şirki bırakmak ve ebeveyne iyilik etmek, haram değil, vacibtır?" denilir ise, buna birkaç yönden cevap verilir:
a) Âyette bahsedilen haram kılmadan murad, Allah Teâlâ'nın bu işlere belli bir harîm (yasaklık) vermiş olmasıdır. Bu da o işi, mazbut ve belli bir şekilde açıklamak suretiyle olur. Buna göre âyetteki, "Rabbinizin size nelere haram ktldığtnı ben okuyayım" ifadesi, "Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine belli bir yasak bölge çizmek suretiyle tam ve mükemmel bir şekilde açıkladığı şeyleri size okuyayım" manasında olur. Âyetin bu manada olması halinde, soru kendiliğinden kalkar.
b) Söz, ayetteki "Rabbinizin haram kıldığı şeyleri okuyayım" kısmında tamamlanmıştır. Allah Teâlâ yeni bir söze başlıyarak tıpkı (Aley-kümüs'selâm" (size selam) denildiği gibi, "size düşen, O'na hiçbirşeyi ortak koşmamantzdır" buyurmuştur. Yahut cümle, "Rabbinizin size neleri haram kıldığını ben okuyayım" kısmında tamamlanmış, daha sonra tekrar başlanarak, manasında..... "O'na hiçbirşeyi ortak koşmayastnız diye..."denilmiştir. Buna göre ayetin manası, "Siz, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayasınız diye, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım" şeklindedir.
c) Âyetteki ifadesindeki en edatı, ey (yani) manasına gelen en-i mütessire'dir. Buna göre ayetin takdiri, "Rabbinizin size neleri haram kıldığını ben okuyayım. Yani haram kılınan bu şey, O'na hiçbirşeyi ortak koşmamanızdır" şeklinde olur. Buna göre eğer: "Âyetteki, "Ve anaya babaya iyüik edin" ifadesi, "O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın" ifadesi üzerine atfedilmiştir. Binaenaleyh "ve anaya-babaya iyilik edin" sözünün de, "Rabbinizin size neleri haram kıldığını ben okuyayım" kısmını açıklıyor olması gerekir ve bundan dolayı ana-babaya iyilik etmenin haram kılınan şeylerden olması icab eder, bu ise bâtıldır?" denilir ise, buna karşı deriz ki: "Ana-babaya iyilik etmeyi, iyi davranmayı Allah Teâlâ vacib ktlınca, onlara kötü davranmayı haram kılmış olmaktadır. 57[57]

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/243
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/243
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/243-244

Âyette Farz Kılman Beş Şey Şirk Koşmayın

Cenâb-ı Hak bu ayette, beş şeyi vacib (farz) kılmıştır: Birincisi; "O'na hiçbirşeyi ortak koşmayın" buyruğunun anlattığı husustur. Bil ki Allah Teâlâ, müşriklerin fırkalarını (çeşitlerini) bu surede en güzel şekilde açıklamıştır. Bu böyledir. Çünkü müşriklerden bir kısmı, putları Allah'ın ortakları kabul ediyorlar. Bu gruba, Hz. İbrahim (a.s)'den naklen, şu âyet ile işaret edilmiştir: "Bir zaman İbrahim, babası Âzer'e, "Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben, seni de, kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti" (En1âm, 74).
Müşriklerden ikinci kısım yıldızlara tapanlardır ki, bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, İbrahim (a.s)'in "Ben böyle sönüp batanları sevmem" (En'âm, 76) sözü ile görüşlerini iptal ettiğini bildirdiği kimselerdir.
Müşriklerin üçüncü taifesi de Cenâb-t Hakk'ın,"Cin/eri O (Allah'a) ortak yaptılar" (En'âm, 100) diye bahsettiği kimselerdir. Bunlar, Yezdan ve Ehrimen'in iki ilah olduğunu söyleyen (mecûsî)lerdir.
Dördüncü müşrik taifesi ise, "Allah Teâlâ'nın oğulları ve kızları olduğunu" söyleyen kimselerdir.
Cenâb-ı Allah, işte bu müşrik taife ve fırkalarının inançlarının bozukluğuna dair pek çok deliller getirmiştir. Allah, bu grupların görüşlerinin bozuk olduğunu delillerle açıklayınca, burada da, "O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın" buyurmuştur. 58[58]

Anaya Babaya İyi Davranın

İkincisi, "Anaya babaya iyilik edin" buyruğunun anlattığı husustur. Cenâb-ı Hak, bu ayette ikinci olarak, bu mükellefiyeti zikretmiştir. Çünkü insan üzerindeki nimet çeşitlerinin en büyüğü Allah'ın nimetidir. Bunun peşinden ana-babanın verdiği nimetler gelir. Çünkü insanın var olmasındaki hakiki müessir Allah Teâlâ'dır. Zahirde ise anne ve babadır. Hem sonra ana-babanın insan üzerindeki nimeti de gerçekten büyüktür. Bu nimet terbiye, şefkat, küçük iken insanı yok olmaktan ve helakten koruma ve benzeri iyiliklerdir. 59[59]

Evlatlarınızı Öldürmeyin

Üçüncüsü: "Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin, sizi de onları da rızıklandıran biziz" buyruğunun anlattığı husustur. Buna göre Cenâb-ı Allah, ana-baba haklarına riayetten sonra, çocukların haklarına riayeti vacib kılmıştır. Âyetteki, "Fakirlikten çocuk-lannızı öldürmeyin" buyruğu, "Fakirlik korkusu ile çocuklarınızı öldürmeyin" demektir. Cenâb-ı Allah, buradaki "korku" kelimesini, "Evlatlarınızı fakirlik korkusuyla öldürmeyin"(Isra. 31) ayetinde açıkça zikretmiştir. Bundan maksad, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeyi yasaklamaktır. Çünkü Arapların bir kısmı cahiliyye döneminde, fakirlik korkusuyla, bazıları da kıskançlıktan dolayı olmak üzere kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyorlardı. Fakat fakirlik korkusu, daha umûmî olan bir sebep idi. Allah Teâfâ bu sebebin yanlışlığını, "Sîzi de onları da nztklandıran biziz" buyurarak beyan etmiştir. Çünkü babanın ve çocuğunun rızkının kefili Allah Teâlâ olduğuna göre, aynı şekilde ana-babaya da doğan canın hayatta kalması için gayret etmek ve onun rızkı hususunda Allah'a tevekkül etmeleri gerekir. İşte çocuğun durumu hakkındaki söz böyledir.
Şemlr şöyle demiştir: hem lazım, hem de müteaddi bir fiildir. Arapçada, insan fakir düştüğü zaman, {Adam fakir düştü); "Artık o, fakirdir" denilir. Bu fiilin, "lazım" olarak kullanılışıdır. Yine, bozup yok ettiği zaman,
"Zaman onun yanında olan şeyi mahvetti" denilir. Buna göre, imlak kelimesi, fesad anlamına

---

[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/244-245
[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/245

gelir." 60[60]

Günahın Gizlisine de Açığına da Yaklaşmayın

Dördüncüsü: "Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın..." buyruğunun anlattığı husustur. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Cahiliyye Arapları, alenî olarak zina yapmaktan çekiniyorlar, ama bunu gizlice yapıyorlardı. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ ister gizli, ister açık olsun, hertürlü zinayı yasaklamıştır. Evlâ olan, bu nehyi, belli bir çeşid günaha tahsis etmemektir. Bilakis bu nehiy (yasak), gizli-açık bütün çirkin ve kötü işlerde (günahlarda) umûmî olarak söz konusudur. Çünkü lafız umûmîdir. Bu nehyi gerektiren mana ki bu o fiilin çirkin olmasıdır, bu mana da umûmîdir. Lafız ve mana umûmî olduğu halde, burada bir tahsise gitmek, delilin hilafına yapılmış bir iştir.
Âyetteki, "Açığına da gizlisine de..."tabirinde bir incelik vardır. O da şudur: Bir kimse zahirde bir.günahtan kaçınıp, gizli hallerde ondan kaçınmadığı zaman, bu, onun bu günahtan kaçınmasının Allah'a kulluk ve taattan dolayı olmayıp, insanların kınamasından korktuğu için olduğuna delalet etmektedir. Bu davranış yanlıştır. Çünkü insana, insanların kınaması Allah'ın ikabından daha tesirli oluyor ise, böyle bir kimsenin küfre düşmesinden korkulur. Ama hem aşikâr, hem gizli, her türlü günahı terkeden kimsenin durumu ise, onun bu günahları ancak Allah Teâlâ'nın emrine saygı, azabından korku ve kulluğunu arzulama sebebiyle terket-tiğini gösterir. 61[61]

Adam Öldürmeyin

Beşincisi: "Bir hak İte olmadıkça, Allah'ın muhterem kıldığı cana haksız yere kıymayın" buyruğunun anlattığı husustur. Bil ki bu da, günahlara dahildir. Ama Cenâb-i Allah, şu iki faydadan ötürü bunu müstakil olarak zikretmiştir:
a) Bir şeyi müstakil olarak zikretmek, onun önemine ve büyüklüğüne delâlet etmektedir. Nitekim, (Bakara, 98) ayetinde de böyledir.Meleklere Cibril ve Mikail de Dahil Olduğu Halde, Önemlerine Dikkat Çekmek
b) Allah Teâlâ, "cana kıyma"dan istisna yapmak istemiştir. Halbuki böyle bir istisna, her gühahta yapılamaz. Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: Âyetteki "Bir hak ile olmadıkça..." kaydı. "Muhterem kılınmış olan bir canı, bazan ondan sâdır olan bir günah sebebi ile öldürmek bir hak ve yerinde bir iş olur" manasındadır. Yine şu hadis-i şerif de, bu manaya uygundur: "Şu üç şeyden birisi olmadıkça müslüman bir kimsenin kanı helal değildir: **1)** İmandan sonra kâfir olma, **2)** Evlendikten sonra zina yapma, **3)** Haksız yere bir kimseyi öldürme...62[62] Kur'ân-ı Kerim, bunlara ilave dördüncü bir sebebe işaret etmektedir. Bu da, "Allah ve Resulüne harb açanların, yeryüzünde fesatçılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri, veya asılmalandır..."(Maide, 33) ayetidir. Netice olarak diyebiliriz ki: Asi olan bir insanın öldürülmesinin haramlığıdır. Bunun helal oluşu ancak ayrı bir delil ile sabit olur. Sonra Cenâb-ı Hak, bu beş kısmın (farzın) hallerini beyan edince, bunun peşinden kalbin bunları kabul etmesini kolaylaştıran şu tabiri getirerek, "... İşte O (Allah), bunları emretti" buyurmuştur. Bu ifadede bir re'fet ve incelik bulunmaktadır. Bütün bunlar ise, mükellef bu hükümleri daha kolay kabul etsin
içindir. Sonra Hak Teâlâ, bunun peşinden buyurmuştur. Yani, "Bu teklif ve emirlerin, dinî ve dünyevî faydalarını düşünüp akledesiniz diye..." demektir. 63[63]

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/245-246
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/246
62[62] Buhârî, Diyât, 6; Müslim, Kasâme, 25-26 (3/1302-1303).246-247
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/246-247

Âyetin Önceki Kısımla Münasebeti ve Dört Adet Hüküm

"Yetimin malına, o rüşdüne erinceye kadar, en güzel olan şekilden başka bir suretle yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle, tastamam yapın. Biz bir kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz. Hakkında söz söylediğiniz kimse, akrabanız dahi olsa, (doğru söyleyin), Allah'a verdiğiniz ahdi tutun. İyice düşünüp tutastnız diye, Allah size bunları emretti" (En-âm, 152).

Bil ki Atlah Teâlâ, bir önceki ayette beş çeşit mükellefiyet zikretmiştir. Bunlar, üzerlerinde tefekkür ve içtihada gerek olmayan açık ve net şeylerdir. Allah Teâlâ daha sonra, bu ayette bir diğer dört tane mükellefiyet zikretmiştir. Bunlar da, aklı başında olan bir kimsenin, miktarını ve ölçüsünü bilebilmek için düşünmeye ve icti-hadda bulunmaya ihtiyaç duyduğu kapalı hususlardır: 64[64]

Yetim Malını Gözetmek

Birincisi: Bu ayette zikredilen mükellefiyetlerden birisi, "Yetimin matına, o rüşdüne erinceye kadar, en

güzel olan şekilden başka bir suretle yaklaşmayın" ayetinin ifade ettiği husustur. Bil ki Cenâb-ı Allah, Bakara suresinde, "Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onları yaradı oe iyi bir hale getirmek hayırlıdır" {Bakara, 220) buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Bu malı arttırma, onunla kâr ve kazanç temin etme ve onun kıymet ve değerini arttırmanın çeşitli yollarını gözetme hususundaki sa'y-ü gayret göstermek müstesna, yetimin malına yaklaşmayınız!..." Sonra, bu mala velayet ve bekçilik yapan kimse eğer fakir ve muhtaç bir kimse ise, o maldan, (dinen belirlenen miktara göre) alması; eğer zengin ise, bundan kaçınması, (almaması) daha münasip olur... Buna göre "En güzel olan şekilden başka bir surette..." buyruğunun manası, "Kim zengin ise kaçınsın; kim de fakir İse, örfe göre yesin..." (Nisa, 6) ayetinin manası gibi olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, "O kimse, rüşdüne erinceye kadar, onun malını koruyunuz.. O, rüşdüne erdiğinde ise, ona malını veriniz..." şeklindedir.

Âyette geçen eşüdd kelimesinin tefsirine gelince Leys şöyle demektedir: "Eşüdd kelimesi kişinin, hikmet ve marifete ulaşmış olduğu (rüşd) zamanıdır." Ferrâ, "eşüdd" kelimesinin müfredinin, kıyasen şedd olduğunu söylemiştir ki, ben bu kelimenin müfredi olduğunu duymadım... Ebu'l-Heysem, eşüdd kelimesinin müfredinin şidde olduğunu; nitekim en'um (nimetler, ihsanlar) kelimesinin müfredinin de ni'me kelimesi olduğunu söylemiştr. sŞiddet", kuvvet ve celâdet; "şedîd" ise, kuvvetli ve güçlü olan adam, demektir...

Alimler bu ayette geçen "rüşde erme" işini, kendisinden bir rüşdün, (ehliyetin) görülmesi şartıyla, "ihtilam olma" diye tefsir etmişlerdir. Ki biz bu konuda, Nisa suresinin baş kısmında, iyiden iyiye açıklamada bulunmuştuk. 65[65]

Doğru Ölçüp Tartınız

İkincisi: Hak Teâlâ'nın, "Ölçüyü ue tartıyı adaletle, tastamam yapın..." buyruğudur.

Bil ki her şey, tam kemale erdiğinde vâfidir, yani tam ve mükemmeldir. Nitekim, "Tam bir dirhem" ve "Tam bir ölçek" denilir. Yine, birisine hakkını tastamam verdiğinde, denilir. Bir kimse, eksik koymayıp tam doğru ölçtüğünde de, "Ölçüyü tam yaptı" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın ve'l-mîzan tabirine gelince; bu, "tartı terazi vb. ile tartmayı... ifade edip, bi'l-kıst ifadesi ise "cimrilik yapmaksızın, noksanlaştırmadan, adaletle..." demektir...

Şayet, "ölçüyü ve tartıyı tastamam yapmak, adaletin bizzat kendisidir, o halde

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/247-248

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/248

bunu tekrarlamanın faydası ve manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Allah, verene, "Hak sahibine hakkını eksiksiz vermeyi"; alacaklıya da, "hakkını alırken, fazlasını istemeksizin hakkını almasın*" emretmiştir.

Bil ki, insan bu işin gerçek manada yerine getirilmesinin gerekli olduğunu; bunun ise adaleti temin bakımından çok zor bir şey olduğunu düşünebileceğinden, Allah Teâlâ bu tür zorluğu ortadan kaldıran şeyi böyle bir zannın peşinden getirerek, "Biz bir kimseye, gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz.." buyurmuştur. Yani, ölçüyü ve tartıyı tastamam ifa etmede vacib ve gerekli olan husus, işte onların yerine getirilmelerinde mümkün olan bu miktardır. Ama, onları hakikî manada tahakkuk ettirebilmek ise, bu vacib değildir demektir.

Kâdî şöyle demektedir: Zorlaştırılan husus kulun kudreti dahilinde olduğu halde, Cenâb-ı Hak mükellefe böyle bir kolaylaştırmada bulununca, O'nun, kâfir kulunun kudreti dahilinde olmadığı halde, ona imant teklif etmesi nasıl düşünülebilir? {Hatta ehl-i sünnet), "Allah, kâfirde küfrü yaratır; ondan onu irade eder; ona onu hükmeder; onda, küfrü gerektiren kudreti ve sebebi yaratır; sonra da onu küfürden nehyeder..." demektedir. Halbuki Allah Teâlâ, kuluna, gerçek manada ölçü ve tartıyı tastamam yerine getirme olan bu kadar şiddet ve zorluğu teklif etmeyi uygun bulmayınca, O'nun bu gibi zorluğu ve şiddeti (iman etme), kuluna zorlaştırması nasıl tecviz edilebilir (düşünülebilir)?"

Bil ki biz, Kâdî'ye ve onun hocalarına, bu gibi yerlerde, "ilim" ve "dâî" meselesiyle karşı çıkıyoruz. Ve bu durumda da söz sona erer ve Mutezite'nin öne sürdüğü görüşlerin de tadı tuzu, güzelliği kalmaz. 66[66]

Doğru Söylemek

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakkında söz söylediğiniz vakit, akrabanız kimse dahi olsa (doğru söyleyin)" buyruğudur. Bil ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinde emanetini yerine getirilmesini vacib kıldığı, gizli, açık olmayan şeylerdendir. Müfessirler bu kelimeyi sadece şehadeti, emr-i marufu ve nehy-i münkeri yerine getirme manasına hamletmişterdir. Kâdî ise durumun böyle olmadığını, "aksine buna, söz ile ilgili olan her şeyin dahil olduğunu ve dolayısıyla da buna, kişinin, dine davet etme ve bu hususta, manaları birbirine yakın, alışılmış mûtâd lafızlar ilave etmekten ve haşviyyattan, boş sözlerden uzak olarak delili zikretmek suretiyle, delilleri izah etme hususundaki sözleri; fazla sıkıntı verip ürkütmeksizin, gerekli olandan da noksanlaştırmaksızın tam adafet üzere ve dengeli olarak yapılan emr-i maruf ve nehy-i münker; bir ilave ve noksanlaştırmada bulunmaksızın, kişinin nakletmiş olduğu rivayetler ile ki, insanların mesajlarını yerine ulaştırmak da bu cümledendir; çünkü bunu da, herhangi bir ilavede ve noksanlaştırmada bulunmaksızın yerine ulaştırmak vacibtir. Yine hakimin sözlü olarak vermiş olduğu hüküm de... buna dahildir" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, burada yakın ile uzak olanın eşit tutulmasının gerekli olduğunu; zira bundan maksadın, Allah'ın rızasını talep etmek olduğunu ve dolayısıyla da bunun, yakınlık veya uzaklığa göre değişmeyeceğini beyan buyurmuştur....

Dördüncüsü de, Cenâb-ı Hakk'ın, "ve Allah'a verdiğiniz ahdi tutun" buyruğudur. Bu da, gizli işler cümlesindendir. Çünkü kişi kendi kendine yemin eder de, böylece onun yemini gizli olur. Haliyle, onun yeminini bozduğu, ya da onu sürdürdüğü hususu da gizli kalır. Cenâb-ı Hak bu kısımları anlatınca, te (Allah) size, İyice düşünüp tutastnız diye bunları emir ve tavsiye etti"buyurmuştur.

Buna göre şayet, "Hak Teâlâ'nın, önceki ayetin sonunu, "İşte O, aklınızı başınıza alasınız diye, bunları emir ve tavsiye etti" (En'am. 15i) buyruğu ite ve bu ayetin sonunu da, "İşte (Allah) size, İyice düşünüp tutasınız diye bunları emir ve tavsiye etti" buyurarak bitirmiş olmasının sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Önceki ayette zikredilen beş teklif, açık ve net olan hususlardır. Binaenaleyh, onları akledip anlamak gerekir. Bu ayette itidal ve denge üzere bulunabilsin diye, üzerinde mutlaka tefekkür

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/248-249

edilmesi, içtihad ve gayret gösterilmesi gerekli olan kapalı (çok gizli) hususlardır. İşte bu sebepten dolayı da Cenab-ı Hak, "İyice düşünesinizdiye..." buyurmuştur. Hamza, Kisâî ve Âsım'ın ravisi Hafs, Kur'ân'ın her yerinde şeddesiz olarak tezekkerûn; diğer kıraat imamları ise, zaVın şeddesiyle tezzekkerûn şeklinde okumuşlardır ki, bu iki okuyuş şekli de aynı manadadır. 67[67]

İşte benim dosdoğru yolum. O halde ona uyun... (Başka aykırı) yollara tâbi olmayın ki sizi O'nun yolundan ayırmasın... İşte o, (kötülükten) sakınasınız diye Allah, size bunları emretti" (En'âm, 153).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 68[68]

Farklı Kıraatler

İbn Âmir, elifin fethası, nun'un da sükûnuyla enne; Hamza ve Kisaî ise elifin kesresi ve nûnun da şeddesiyle inne diye okumuşlardır. İbn Amir'in kıraatine göre bu kelimenin aslı, ennehû şeklindedir. Buradaki hüve zamiri, şa'n ve söz, (kıssa) zamiridir. Buna göre enne edatı, hafifletilerek en şeklini alır. Nitekim şairel-A'şâ da,
"Hind kılıçlan gibi (bıçkın) delikanlılar içinde.... Onlar, bilirler ki yalınayak kalan da, ayakkabı giyen de, işin sonunda yok olacaktır, demiştir ki, burada, manasınadır. Bu ifadeyi şeddeli ve kesre ile inne şeklinde okumaya gelince; bunun takdiri, "Allah'ın haram kıldığını okuyayım ve yine; bunun, benim yolum olduğunu okuyayım..." şeklindedir ki, buradaki etlü (okuyayım...) kelimesi "Ben diyeyim, söyleyeyim; ekûlü manasındadır. Bu ifadenin, müste'nef bir söz olarak meksûr okunduğu da ileri sürülmüştür.
Bunun, enne şeklinde okunmasına gelince; Ferrâ, "Bu cümlenin başında enne ile başlayan kısım etlü fiilinin mef'ulü olduğu için meftun okunur. İstersen, bu cümlenin mahallini mecrûr da kabul edebilirsin. Buna göre kelamın takdiri: şeklindedir" demiştir. Ebu Ali ise şöyle demektedir: "Bu ayeti enne şeklinde meftun okuma da kaideye uygundur. Nitekim Sîbeveyh bu ifadeyi, Hak Teâlâ'nın buyruğu ile irtibatlandırmıştır. Buna göre bu ifadenin takdiri, "Bu benim, dosdoğru yolum olduğu için ona uyunuz!" şeklindedir. Bu, Cenâb-t Hakk'ın, "Muhakkak, bu sizin ümmetiniz tek bir ümmettir" (Mü'minun, 52) ayeti gibidir. Sîbeveyh, bu ayetin takdirinin, şeklinde olduğunu ve Cenâb-ı Hakk'ın,
"Hakikatte mescidler Allah ın dır. Öyleyse Allah ile birlikte hiçbir şeye tapmağın" {Cin, 18) ayetinin takdirinin ise, şeklinde olduğunu söylemiştir..." 69[69]

İkinci Mesele

İbn Âmir hariç, bütün kurra, kelimesinin, yâ harfinin sukûnuyla okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. İbn Âmir ise, yâ harfini fethahyarak şeklinde okumuştur. İbn Kesir ve Ibn Amir bu kelimeyi sîn ile; Hamza sâd ile zâ harfleri arası bir ses ile; diğer kıraat imamları ise, halis ve katıksız bir sâd harfiyle okumuşlardır ki, hepsi de aynı anlamda olan kullanışlardır. Keşşaf sahibi şöyle demektedir: A'meş, bu kelimeyi şeklinde okumuştur. Bu ifade Abdullah İbn Mes'ud'un mushafında "Bu sizin, Rabbinizin yoludur" şeklinde; Ubeyy'in mushafında ise, "Bu, senin Rabbinin yoludur..." şeklinde geçmektedir. 70[70]

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/249-250
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/251
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/251-252
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/252

Allah'ın Sırat-ı Müstakimi

Cenâb-ı Hak, bundan önceki iki ayette emir buyurduğu şeyleri ayrıntılı biçimde açıklayınca, bundan sonraki ifadeyi, hem önce geçen hükümlerin, hem de şeriatın diğer hükümlerinin girmesini iktiza eden bir mücmellikle zikrederek, "İşte benim dosdoğru yolum" buyurmuştur. Böylece buna, Hz. Peygamber'in İslâm dini hakkında yapmış olduğu her türlü açıklama dahil olur. Binaenaleyh bu kuvvetli bir usûl ve sağlam, dosdoğru bir yoldur. O halde sizler, o kitabın mücmeline de mufassalına da uyunuz; ondan yüz çevirmeyiniz.. Eğer yüz çevirirseniz, sapıklıklara düşersiniz. İbn Mes'ud'un rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.s), bir çizgi çizerek, "Bu, doğru olan yoldur" dedi. Sonra da, o çizginin sağına ve soluna birtakım çizgiler çizerek, "Bu da, birtakım yoiiardır ki, her yolun üzerinde o yola çağıran bir şeytan bulunmaktadır., " dedi. Sonra da, işbu: "Şüphesiz ki bu benim, dosdoğru yolumdur" ayetini okudu. İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bunlar, kendisinden önceki hiçbir kitabın neshedemediği muhkem ayetlerdir. Kim o ayetlerle amel ederse, cennete; kim de, onlarla amel etmeyi bırakırsa, cehenneme girer!"
Daha sonra Cenâb-t Hak, "İşte (kötülükten) sakmasınız diye, Allah size bunları emretti" buyurmuştur. 71[71]

Dördüncü Mesele

Bu âyet, gerçeğin (hakkın) tek olduğuna delalet eder. Bundan, "Her tek olan gerçektir" neticesi çıkmaz. Binaenaleyh gerçek tek olunca, onun dışındaki her şey bâtıl olur. Hakkın dışında olan şeyler, pek çoktur. Binaenaleyh her çok olanın, bâtıl olduğuna hükmetmek gerekir. Ancak yukarıdaki kaziyyedeki (hükümdeki) düsturdan hareketle, her bâtılın çok olması neticesi çıkmaz. 72[72]

Âyete Summe İle Başlamanın İzahı

"Ayrıca biz Musa'ya (hükümleri) iyi tatbik edenlere karşı (nimetimizi) tamamlamak, her şeyi iyice açıklamak ue bir hidayet, bir rahmet olmak üzere, o kitabı (Tevrat'ı) verdik. Ta ki onlar, Rablerine kauusacaktanna iman
etsinler" (En'âm, 154).
Bil ki bu ayetteki "Ayrıca biz verdik" ifadesi ile ilgili birkaç izah vardır:
1) Bunun manası şöyledir: "Yine haramları ve diğer hükümleri saydıktan sonra, Musa'ya o kitabı verdiğimi size haber veriyorum." Allah Teâlâ burada bu verme işinin sonra olduğunu göstermek için değil, bir haberin öbüründen sonra olduğunu
göstermek için "sonra11 kelimesini getirmiştir. Bunun bir benzeri de, "Andotsun sizi yarattık, sonra size suret verdik. Sonra da meleklere, "Adem'e secde edin" dedik" (A'raf, 11) ayetidir.
2) Önceki ayetlerde zikredilen dokuz mükellefiyet, şeriatlar değişse bile değişmeyen, ilk teklif edilişinden Kıyamete kadar devam etmeleri vacib olan hükümlerdir. Ama tevbenin meşru kılındığı şeriatlara gelince bunlar, işte bu dokuz mükellefiyetten sonra olmuşlardır. Buna göre ayetin takdiri, "Allah Teâlâ o dokuz mükellefiyeti zikredince, "Ey Ademoğulları, işte O Allah'ın size, önceden de şimdi de emrettiği şeyler bunlardır" demiş, sonra da "Musa'ya kitabı verdik" buyurmuştur" şeklindedir.
3) Âyette takdiri şöyle olan bir hazif vardır:
"Sonra de ki, ey Muhammed, "Biz (Allah) Musa'ya... o kitabı verdik." Bunun takdiri de şöyledir: "Sana vahyolunanı oku ve sonra da onlara, Musa'ya verdiğimiz şeyin haberini bildir." Cenâb-ı Hakk'ın, "İyi tatbik edenlere karşı, tamamlamak için" buyruğu ite ilgili olarak şu

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/252
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/253

izahlar yapılmıştır:
1) Bunun manası, "iyi tatbik edenlere, yani muhsin ve salih olan herkese karşı, ikramımızı ve nimetimizi tamamlamak için..." şeklindedir. Bunun böyle olduğunun delili, Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'un, bu ayeti "Muhsin olanlara..." şeklinde okumuş olmasıdır.
2) Bundan murad, "Tebliği ve taatı güzel yapan ve emrolduğu her şeyi hakkıyla yerine getiren kulumuza, nimetimizi ve ikramımızı tamamlamak için” manasıdır.
3) Bu, "Musa'nın ilim ve şeriatı bildirmek suretiyle iyifik yaptığı kimselere, nimetimizi tamamlamak için..." manasındadır. Binaenaleyh ayetteki "ahsene" (iyi yaptı) ifadesi, birisi ilmini tamamlamak için, ilmine yeni bilgiler kattığı ve bilgisini geliştirdiği zaman, onun için kullanılan '. {O şeyi güzel yaptı) deyimindedir.
Bu ifadeyi Yahya b. Ya'mer, şeklinde, yani, takdirinde (O en iyi olan kimseye) manasında okumuştur. Bu kıraate göre mübteda olan hüve hazf edilmiştir. Bu (Bakara, 26) ayetindeki kelimeyi, şeklinde ref ile okuyanın kıraati gibidir. Buna göre ayetin takdiri: "Dini bakımdan en iyi, en beğenilir kimseye karşı, tamamlamak için..." şeklinde olur. Yahut da bundan murad, "Musa'ya kitabı tam olarak, yani, kitapların, olması gereken en güzel bir şekilde tam ve mükemmel olarak verdik" manasıdır. Bu Tevrat'ı O'na (Musa'ya) en güzel bir şekilde verdik" demektir ki, Kelbî'nin şu sözü de bu manayadır: "Cenâb-ı Hak, O'na Tevrat'ı en güzel bir kitab olarak verdi." Daha sonra Cenâb-ı Aliah, Tevrat'ta bulunan dinî nimetleri beyan buyurmuştur. Bu da ayetteki, . "ve her şeyi iyice açıklamayı ona verdik" ifadesinin anlattığı husustur. Bu ifade ile, dinî hükümler kastedilmiştir. Dolayısiyle buna, nesholunanlar hariç, bizim peygamberimizin nübüvvetinin, dininin, şeriatının ve diğer delilleri ile hükümlerinin Tevrat'ta açıklanması da girer. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ. "Bir hidayet ve bir rahmet olmak üzere..."buyurmuştur. "Hidayet", bilinen birşey olup, delâlet (yol gösterme) manasınadır. Rahmet ise nimet manasınadır. Allah Teâlâ. "Tâ ki onlar Rablerine kavuşacaklarına iman etsinler" yani, "Onlar Rablerine kavuşacaklarına iman etsinler diye, bunu verdik" buyurmuştur.
Bu kavuşmadan murad ise, Allah Teâlâ'nın onlara vaadettiği sevab veya ikâba kavuşmalarıdır. 73[73]

Kur'ân Öbür Kitapları Nesheder

"İşte bu (Kur'ân) da indirdiğimiz kuttu bir kitaptır. Artık buna tâbi olun ve (kötülükten) kaçının. Ta ki rahmete nail olasınız. (O kitabı indirmemiz), "Bizden evvel kitap yalnız iki taifeye indirildi, biz ise onları okuduklarından habersizdik" dememeniz için, yahud "Bize de kitab indirilseydi muhakkak onlardan daha doğru yolda olurduk" dememeniz içindir, İşte size de Rabbinizden apaçık bir delil, bir hidayet, bir rahmet gelmiştir. Artık Allah 'in
ayetlerini yalan sayandan, oniardan yüz çevirenden daha zalim kimdir? Biz ayetlerimizden yüz çevirenleri bu sebeple, yaman birazab ile cezalandıracağız..." (En'âm, 155-157).
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette geçen "Kitab" kelimesinden maksadının, Kur'ân olduğu hususunda şüphe yoktur. Bunu, "kutlu" (mübarek) diye vasfetmenin faydası ise, diğer iki kitab (Tevrat ve İncil) gibi kendisinden sonra gelecek bir kitap, neshe maruz bir kitap olmadığını ifade etmek içindir. Yahut da bununla, o kitabın hayrının ve faydasının çok olduğu murad edilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Artık buna tâbi otun" buyurmuştur ki, bunun ne demek olduğu açıktır.
Sonra "ve (kötülükten) kaçının. Ta ki rahmete nail olasınız"buyurmuştur. Yani, "Merhamet olunmanız için..." demektir.
Bu ifade hakkında şu üç açıklama yapılmıştır:
a) "İlahi rahmeti umabilmeniz için, kitaba muhalefet etmekten sakınınız."
b) "Merhamet olunmanız için sakınınız"; yani, "Takvanızdan maksad, Allah'ın rahmeti olsun."

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/253-255

c) Takvanıza bir mükâfaat olarak merhamet olunmanız için, kaçının..."
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(O kitabı indirmemiz), "Bizden evoei kitabyalnız iki taifeye indirildi..." dememeniz içindir" buyurmuştur.
Birinci bahis: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Kisaî ve Ferrâ, ayetin takdirinin, "Onu, ... dememeniz için indirdik" şeklinde olduğunu, daha sonra da, hem harfi cenin, hem de olumsuzluk edatının hazfedildiğini ve bunun "Allah size
şaşırmayastnız diye, açıklıyor" (Nisa, 176) ayetiyle, yine 'sizi sarsmasın diye yere kazıklar (gibi olan dağlan) çaktı..." (Lokman, 10) ayeti gibi olduğunu söylemişlerdir.
b) Basralıların görüşü olup, buna göre ayetin manası ve takdiri, "Biz onu, ... demeniz hoş görülmediği için indirdik" şeklindedir. Basralılar, lâ edatının takdir edilmesini uygun görmezler. Zira onlara göre, "Sana ikram etmemem için..." manasında olmak üzere, denilmesi caiz değildir. Biz bu meselenin aslını Nisa sûresinin sonunda (Âyet, 176) anlatmıştık.
c) Ferrâ, "en" edatının, kendinden önceki "kaçının" emrine taalluk etmesini ve mananın, "Kitab ancak, bizden evvel yalnız iki taifeye indirilmiştir" demekten kaçının" şeklinde olmasının caiz olduğunu söylemiştir.
İkinci bahis: "Dememeniz içindir..." buyruğu, Mekkelilere hitabtır. Buna göre mana, "(Biz o kitabı), Mekkeliler, kitab (yani, Tevrat ve İncil), yalnız bizden önceki iki taifeye, (yani yahudi ve hristiyanlara) indirildi demeleri hoş görülmediği için indirdik" şeklinde olur.
"biz ise, onların okuduklarından habersizdik ..." buyruğunun başındaki in, inne'ntn hafifletilmiş şeklidir. kelimesinin başındaki lam muhaffefe ile nâfiyeyt birbirinden ayıran lamdır. İfadenin aslı ise, dır. Bu ifadelerden murad ise, Mekkelilerin, Kıyamet gününde, "Tevrat ve İncil, bizden önceki iki taifeye indirilmiştir. Biz onlarda ne var ne yok bilmiyorduk"dememeleri için, Hz. Muhammed'e Kur'ân'ı indirmek suretiyle onların aleyhine delil getirmektir. Böylece Cenâb-ı Hak, onlara Kur'ân'ı indirmek suretiyle, onların (bu husustaki) mazeretlerini ortadan kaldırmıştır. "Biz ise, onların okuduklanndan katiyyen habersizdik" buyruğu, "Biz onun (onların) ne olduğunu bilmiyorduk; zira, onların kitapları bizim dilimizde değildi..." manasındadır.
HakTeâlâ'nın "Yahut, "Bize de kitab indirilseydi muhakkak onlardan daha doğru yolda olurduk" dememeniz içindir" buyruğu, "Sizler, {yani Mekkeliler), böyle söyleyip de bu şekilde istidlalde bulunmamanız için..." manasında olmak üzere, bundan önceki cümleyi tefsir eder, açıklar...
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu şekilde getirecekleri hücceti geçersiz kıldığını beyan etmek üzere: "İşte size de Rabbinizden apaçık bir delil gelmiştir" buyurmuştur. Burada bahsedilen "beyyine", Kur'ân ile Hz. Peygamber'in getirdiği şeyler, açıklamalardır.
Daha sonra "bir hidayet, bir rahmet..."Duyurulmuştur.
Buna göre şayet, "Beyyine" ve "hüdâ" kelimeleri aynı manalardadır. O halde bunları tekrarlamanın hikmeti ve faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:
Kur'ân-ı Kerim, naklen bilinen hususlarda bir beyyine; naklen ve aklen bilinen hususlarda ise, bir hidayettir. Bu iki kelimenin fayda ve manaları farklı farklı olunca, böyle bir atıf yerinde ve güzel olmuştur. Biz "Rahmefin manasının, "dinî bakımdan bir nimet" olduğunu daha önce beyan etmiştik.
Daha sonraki "Artık Allah 'in ayetlerini yalan sayandan, onlardan yüz çevirenden daha zalim kimdir?" buyruğundan maksad, Allah'ın ayetlerini yalanlayanla, o ayetlerden yüz çeviren, insanları ondan uzaklaştıran kimsenin küfrünün çok büyük olduğunu bildirmektir. Çünkü birincisi sapıklık ve dalâl, ikincisi ise, Hak'tan men etmek ve saptırmaktır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz ayetlerimizden yüz çevirenleri bu sebepte, yaman bir azab ile cezalandıracağız... " buyurmuştur. Bu tıpkı, "kâfir olup da, Allah'ın yolundan men edenler (yok mu?) Biz onlann (çektikleri) azabın üstünde, (dünyada) çıkaragel-dikleri fesadlara

mukabil), bir azab daha katıp arttırdık"(Nahi, 88) ayeti gibidir. 74[74]

Allah ve Meleklerin Gelmesini İstemeleri

"Onlar (inanmak için) kendilerine ille (azab yapacak) meleklerin gelmesini, yahut (bizzat) Rabbinin gelmesini ueya Rabbinin ayetlerinden birinin gelmesini mi bekliyorlar? Rabbinin ayetlerinden biri geldiği gün, daha evvelden iman etmiş veya imanında bir hayır kazanmış olmayan hiç bir kimseye (o günkü) imanı asla faide vermez... De ki: "Bekleyin! Biz de bekliyoruz!"
(En'âm, 158).
Hamza ve Kfsaî, hem burada, hem de Nahl suresinde ye'tiyehum; diğer kıraat imamları ise tâ harfiyle te'tiyehüm şeklinde okumuşlardır.
Bil ki Cenâb-ı Hak, mazeretleri bertaraf etmek ve her türlü bahane ve mazereti ortadan kaldırmak için kitab indirdiğini; onların kesinlikle de iman etmeyeceklerini beyan edip, onlartn imana girmelerinden ümitsiz olmayı gerektiren birtakım halleri de açıklayınca, "Onlar kendilerine ille (azab yapacak) meleklerin gelmesini... mi bekliyorlar?" buyurmuştur.
Bu ayetin bir benzeri ayet de, Bakara suresindeki (Bakara, 210) ayetidir. Buna göre kelimesinin manası,
"bekliyorlar..." demektir. Bu ayetin başındaki hel istifham edatının manası
da olumsuzluktur. Buna göre ayetin takdirî manası, "Onlar, sana ancak şu üç şeyden birisi geldiği zaman iman ederler.
a) Meleklerin gelişi;
b) Rabbi Zü'l-Celâl'in gelişi;
c) Yahud da, Rab tarafından kesin ve kahir ayetlerin gelmesidir.
İmdi şayet," "Yahut (bizzat) Rabbinin gelmesini..."ifadesi, O'nun gelip gidebildiğine delalet etmez mi?" denilirse biz deriz ki: Buna şu bakımlardan cevap verilebilir:
a) Bu, kâfir durumunda olan o insanlardan yapılmış bir nakildir. Kâfirin inancı ise bir delil olamaz.
b) Bu mecazî bir ifadedir. Bunun bir benzeri de, "Allah onların binalarına geldi (yıktı)" (Nahi, 26) ve "Allah'a eza edenler..." (Ahzâb, 57) ayetleridir.
c) Allah Teâlâ'ntn gelip gtimesine dair kati delliller getirmek imkansızdır. Bu görüşlerin doğruya en yakın olanı, Hz. İbrahim (a.s)'in yıldızlara tapanları reddederken söylemiş olduğu, "Ben böyle sönüp batanları (tanrı diye) seumem" (En'âm, 76) şeklindeki ifadedir.
İmdi. eğer, "Âyetteki, buyruğunun, O'nun kudretinin eserlerinden herhangi bir eseri Allah hakkında kabul etme manasında olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü bu takdirde bu "veya Rabbinin âyetlerinden birinin gelmesini..." ayetinin aynısı olmuş olur. Binaenaleyh o ilahî buyruktan maksad, "Rabbin gelmesi" manası olduğunu söylemek gerekir" denilir ise, biz deriz ki: Bu konuda güvenilir cevap şudur: "Bu, kâfirlerin görüşünü nakletmektir. Bundan dolayı, bir hüccet olmaz. Yine bu ifadeden muradın, "Rabbinin bir azab getirmesi" veya "Rabbinin ayetlerinden bazılarının gelmesi, yani kesin ve kahir mu'cizelerin gelmesi" manası olduğu da söylenmiştir. 75[75]

Kıyamet Alâmetleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Rabbinin ayetlerinden biri geldiği gün, daha evvelden iman etmemiş veya İmanında bir hayır kazanmış olmayan hiç bir kimseye (o günkü) imanı asla faide vermez" buyurmuştur. Alimler bahsedilen ayetlerden muradın "Kıyamet alametleri" olduğu hususunda icma etmişlerdir. El-Berâ b. Âzfb (r.a)'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Biz Kıyamet meselesi üzerinde konuşuyorduk. Derken yanımıza birden Allah'ın

---

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/255-257
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/258-259

Resulü (s.a.s) geldi ve dedi ki: "Neyi müzakere ediyorsunuz?" "Kıyameti müzakere ediyoruz" dedik. Bunun üzerine o şöyle dedi:
"Kıyamet, siz önce şu on şeyi görmedikçe kopmayacaktır:
1) Duhan (duman),
2) Dâbbetü'l-arz,
3) Doğuda bir yerin batması,
4) Batıda bir yerin batması,
5) Arabistan yarımadasında bir yerin batması,
6) DeccalÇın çıkması),
7) Güneşin, battığı yerden doğması,
8) Ye'cüc ve Me'cüc'ün (çıkması),
9) Isa (a.s)'mn yeryüzüne inmesi ve
10) Aden'den bir ateşin çıkması..." Âyetteki, "Daha evvelden iman et-memiş" ifadesi, "Hiçbir kimse" ifadesinin birinci sıfatı; "veya imanında bir hayır kazanmamış olan..." ifadesi de onun ikinci sıfatı olup, birinci sıfata atfedil mistir. Buna göre ifadenin manası şöyle olur: "Kıyametin alâmetleri ortaya çıktığı zaman, teklif ortadan kalkar. Bundan önce iman etmemiş olan ve imanı hususunda bir hayır işlememiş olan bir kimseye artık bundan sonraki imanı fayda vermez."

Daha sonra Allah Teâlâ, "Deki: "Bekleyin! biz de bekliyoruz!" buyurmuştur ki bu, bir va'îd ve tehdid ifadesidir. 76[76]

Âyette Kıraat Farkları

"Dinlerini parça parça edip fırka (olanlar yok mu?) Sen hiçbir şekilde onlardan değilsin. Onların işi, ancak Allah'a kalmıştır. Sonra O, yapmakta oldukları şeyleri onlara haber verecektir" (En'âm, 159).

Hamza ve Kisâî, ferrekû fiilini, elifti olarak fârekû (terkettiler) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, ferrekû şeklinde okumuşlardır. Aslında iki kıraatin manası da birdir, Çünkü, "bir kısmını kabul etti, bir kısmını inkâr etti" manasında olmak üzere, "dinini parça parça etmiş" olan kimse, aslında onu terketmiş demektir. Âyet hakkında birkaç görüş bulunmaktadır: 77[77]

Âyette Bahsedilen Dinler

Birinci görüş: Burada bahsedilen dinler İslâm'ın dışındaki inançlar ve dinlerdir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu ayetle müşrikleri kastetmiştir. Çünkü onların bir kısmı meleklere tapmakta ve meleklerin Allah'ın ktzları olduğunu iddia etmekteydiler. Bir kısmı ise putlara tapmakta ve "işte bunlar, Allah yanında bizim şefaatçilerimiz" demekteydiler. Âyetteki "Dinlerini parça parça edenler oe ayrı ayrı fırkalar meydana getirenler" ifadesinin manası, "sapıklıkta fırka fırka, grup grup olanlar..." şeklindedir."

Mücahid ve Katâde ise şöyle demişlerdir: "Bu ayette bahsoiunanfar yahudi ve hıristiyanlardır. Çünkü Hıristiyanlar birçok fırkaya ayrılmışlar ve birbirlerini tekfir etmişlerdir. Keza yahudiler de böyledir. Onlar aynı kitabın bağlılarıdır. Aynt zamanda yahudiler hristiyanları da tekfir etmişlerdir. 78[78]

Âyetten Maksad Resmî Tahsisatlardır

İkinci görüş: Bu ifadeden murad, "Kitabın bir kısmını alıp inandılar, bir kısmını terkettiler" manasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak,"Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da, bir kısmını

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/259-260
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/260
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/260-261

inkâr mı ediyorsunuz" (Bakara, 85) ve "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr ederek kâfir olanlar, bir de Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isteyenler, "Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" diyen kimseler (yok mu?)..." (Nisa, 150) buyurmuştur.

Üçüncü görüş: Mücâhid şöyle demiştir: "Dinlerini parça parça yapanlar, Muhammed ümmetindendir. Bunlar bidâtcılar ve şüphe ehli kimselerdir." Bil ki bu ayetten murad, müslümanlann sözünün özünün bir olmasına ve din hususunda fırkalara aynimayarak bid'atlar çıkarmamalarına bir teşviktir.

Âyetteki "Sen hiçbir şekilde onlardan değilsin" ifadesi hakkında iki görüş vardır:

1) Bunun manası, "Sen onlardan, onlar da senden uzaktırlar" şeklindedir. Bunun izahı şöyledir: Sen onların sözlerinden ve görüşlerinden uzaksın. Bu bâtıl ve yanlış görüşlerinden dolayı gereken ceza, sadece onlara hasredilmiş olup, onlardan başkasında carî olamaz...

2) "Sen onlarda, (şu anda) hiçbir biçimde savaş halinde değilsin..." demektir. Süddî şöyle demiştir: "Alimler, "Hz. Peygamber, onlarla savaşmakla (henüz) em-redilmemişti... Onlarla savaşmakla emredilince, bu neshedildi..." demişlerdir..." Bu izah, son derece uzak ihtimaldir. Çünkü mana, "O vakit, sen onlarla, hiçbir şekilde savaş durumunda değildin" şeklindedir. Binaenaleyh, başka bir vakitte savaş ile ilgili emrin varid olması, neshi icab ettirmez...

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onların işi, ancak Allah'a kalmıştır" buyurmuştur. Yani, "onlara zaman tanımak, mühlet vermek ve onların kökünü kazıyıp helak etmek gibi konularda, onların işleri ancak Allah'a aittir" demektir.

Daha sonra, "Sonra O, yapmakta oldukları şeyleri onlara haber verecektir" buyurmuştur. Bu ifade ile de, ilahî tehdit ve vaîd kastedilmiştir. 79[79]

"Kim bir iyilik yaparsa, ona bunun on katı verilir. Kim de bir kötülük yaparsa, o sadece misliyle cezalandırılır. Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar" (En'âm, 160).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 80[80]

İyiliğe On Kat Mükâfaat Kötülüğe Yalnız Bir Günah

Bazı alimler, bu ayette geçen "hasene"nin, "Lâ ilahe illallah!" sözü olduğunu; "seyyie"nin ise, şirk manasına geldiğini söylemişlerdir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Dolayısiyle bu ifadenin, ya lafza tutunarak veyahut da bunun kendisine uygun bir vasfa göre getirilmiş bir hüküm olup, hükmün bu vasıfla muallel olmasını gerektirdiğinden bunun umûmî manaya hamlediimesi gerekir. Binaenaleyh illet umûmî olduğu için, hükmün de umûmî olması gerekir. 81[81]

İkinci Mesele

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: buyruğundaki aşr kelimesinin sonundaki, durulduğunda (ha) olabilen tâ harfi hazfedilmiştir. Halbuki emsal kelimesi (misil) kelimesinin çoğuludur; "misil" ise, müzekkerdir. Çünkü bu ifade ile, "Onun misli olan on iyilik hasene, sevab" manası kastedilmiştir. Daha sonraysa, hasenat kelimesi hazfedilmiş, onun sıfatı olan emsaliha kelimesi, hasenat kelimesinin yerine geçmiştir. Arapça'da, mevsûflar çoğu kez hazfedilirler..."

Bu görüşü, ayetin bu ifadesini, ref ve tenvîn ile şeklindeki okuyanların kıraati de desteklemektedir. 82[82]

Üçüncü Mesele

Biz ehl-i sünnete göre, "sevab" (mükâfaat), gerçekte Allah'ın bir lütfudur. Böyle olması

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/261

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/262

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/262

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/262

halinde, ayette herhangi bir problem söz konusu değildir. Ama, Mu'tezile'ye gelince; onlar, "Sevab (mükâfaat), hak edilen menfaat; lütuf ise, hak edilmeyen menfaattir..." diyerek, mükâfaat ile lütfü birbirinden ayırmışlardır. Sonra onlar, kendi mezheblerinin tafsilatında ihtilaf ederek, bazıları "ayette geçen on mislinin verilmesinin, ilâhî bir lütuf; sevab (mükâfaat)ın ise, bundan başka bir şey olduğunu" söylemiştir ki, bu Cübbaî'nin görüşüdür. O, şöyle demiştir: "Şayet bu "birr", sevab (mükâfaat) (geriye kalan) "dokuz" da bir lütuf olsaydı, o zaman, sevabın lütuftan aşağı ve az olması gerekirdi. Halbuki bu caiz değildir. Zira lütufta bulunmanın aded ve kıymet bakımından sevaba denk olması caiz olsaydı, o zaman kesinlikle yükümlü tutmanın bir manası kalmazdı; böylece de teklif abes ve çirkin bir şey olmuş olurdu. Bu bâtıl olunca, biz mükâtaatın. miktar, değer, şeref bakımından, lütuftan daha üstün olması gerektiğini anlamış oluruz..."
Diğerleri de şöyle demiştir: "Bu "on"83[83] dan birinin sevab, geriye kalan dokuz kısmın lütuf olması; ve fakat bu "birr"in, geriye kalan dokuzdan durum ve kıymet bakımından daha üstün, daha yüce ve daha büyük olması da uzak bir ihtimal değildir." 84[84]

Dördüncü Mesele

Bazıları, "Bunu "on" sayısıyla takdir etmekten murad, bu sayıyı sınırlamak değildir. Aksine bununla, mutlak manada kat kat vermek manası kastedilmiştir. Bu, bir kimsenin, "Bana bir iyilikte bulunursan, ben seni onun "on" katıyla mükâfatatlandırırım.,." demesi gibidir" demişlerdir. Yine, tehdit ifadelerinde de, "Bana "bir" söylersen, sana "on" söylerim!..." denilir; halbuki bu sözlerle bir sınırlama ve tahdit kastedilmez. İşte burada da böyledir. Bunu "tahdit etmek" manasına almanın mümkin olmadğına dair delil, Cenâb-ı Hakk'ın, "Mallarını Allah yolunda harcayanların hali, yedi başak bitiren, her başakta yüz "dane" bulunan birtek tohumun hali gibidir. Allah kime dilerse, ona kat kat verir..." (Bakara, 26i) âyetidir. 85[85]

Allah, Lütfundan Dolayı İyiliklerin Sevabını Artırır

Daha sonra Cenâb-ı hak, "Kim de bir kötülük yaparsa o, bu miktardan başkasıyla cezalandırılmaz" buyurmuştur. Yani o, kötülüğe denk ve onun tam mukabili olan cezalarla cezalandırılır" demektir.
Ebu Zerr, Hz. Peygamber(s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:
Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İyilik(in karşılığı) on misli veya daha fazladır; kötülük(ün karşılığı) ise, birdir ya da afvolunmadır. O halde, birleri onlarına galip gelen kimselere yazıklar olsun..."86[86]
Yine Hz. Peygamoer (s.a.s), "Allah şöyle buyurur: "Kulum bir iyiliğe niyet eder de onu yapamazsa, ona bir iyilik yazın!... Eğer onu yaparsa, (mükâfaatı) onun "on" mislidir. Kulum eğer bir kötülüğe niyet eder de (onu yapmazsa), onu yazmayın; ama, onu yaparsa, onun (cezası), tek bir seyyiedir...)87[87] buyurmuştur.
Ayetteki "Onlar haksızlığa uğratıln,azlar" ifadesi, "Onların tâatlannın sevabı eksiltilmez; günahlarının ikâbı da arttırılmaz..." manasındadır...
Âyetle ilgili birkaç sual bulunmaktadır: 88[88]

83[83] Metinde tis'a (dokuz) şeklindeydi (ç).
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/262-263
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/263
86[86] Müsned, 5/148, 155.
87[87] Müslim, İman. 203-207 (1/117-118); Buhârî. Rikâk, 31.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/263-264

Mahdut Zamandaki İnkâr, Nasıl Ebedî Cezaya Sebep Olur?

Birinci sual: Bir saatlik inkâr, nasıl ebedî ve son derece şiddetli bir ikabı gerektirir?
Cevap: Kâfir, eğer ebedî olarak yaşasa, ebedî olarak bu inanç üzere katma azmindedir. Binaenaleyh bu azim ebedî olduğuna göre, bu, günahkâr müslümamn aksine, ebedî bir ikâb ile cezalandırılır. Çünkü günahkâr müslüman, her zaman, kendisini bu günahtan kurtarma azmindedir; bundan dolayı da, muhakkak ki onun azabı ebedî değil, sınırlı olur. 89[89]

Keffarette Eşitsizlik Olabilir mi?

İkinci sual: Tek bir köleyi azad etmek Zıhar keffâretinde olduğu gibi, bazan altmış günlük oruca, bazan da birkaç günlük oruca bedel sayılmıştır. Bu da bir eşitliğin nazar-ı dikkate alınmadığına delalet eder?
Cevap: Eşitlik ancak, şeriatın hüküm koyması ile olur.
Üçüncü sual: Bir kimse bir insanın başını, kafatası kemiği görünecek şekilde iki yerden yaralasa, buna karşı iki "erş"{ceza) gerekir. Ama yaralarken bu iki yerin arasında yaralanmamış bir yer bırakmasa, ona tek bir ceza gerekir. Halbuki bu durumda suçun nisbeti artmış, ceza ise azalmıştır. Binaenaleyh bunda da bir eşitlik nazar-ı dikkate alınmamıştır.
Cevap: Bu şeriatın te'abbudî ve tahakküm? meselelerindendir.90[90]
Dördüncü sual: İnsanın her uzvunun ekseri kısmının işe yaramaz hale getirilmesine karşılık, tam bir diyet ceza ödemek gerekir. Eğer birisi sonra onu öldürüp, bütün uzuvlarını böylece işe yaramaz hale getirdiği zaman da, yine tek bir diyet gerekir. Bu da, bir eşitliğin gözetildiğini söylemeyi imkânsız kılar.
Cevap: Bu da, şeriatın tahakküm? meselelerindendir Allah en iyi bilendir. 91[91]

Sırat-ı Müstakim ve Kıyam Tabirlerinin İzahı

"De ki: Şüphe yok ki Rabbim beni doğru yola, dimdik ayakta duran dine, Allah'ı tek tanıyan İbrahim'in dinine iletmiştir.O (İbrahim), (hiçbirzaman) müşriklerden biri olmamıştır" (En'âm, 161).
Bil ki Allah Teâlâ, peygamberine tevhidin ve Allah'ın eşi, benzeri, ortağı olduğunu söyleyenlere karşı reddin çeşitli delillerini öğretip, tevhidi anlatıp, Allah'ın eşi, benzeri, ortağı olduğunu söyleyenleri reddedince ve tevhidi kabul edip de kaza ile kadere inanmayanlara karşı delilleri iyice izah ederek, bâtıt inançları hususunda cahiliyye insanlarına reddiyede bulununca, o peygamberine (a.s), sözünü, "Ben, Rabbimin dosdoğru bîr yola ilettiği kimseyim" diyerek noktalamasını emretmiştir. İşte bu ifade, hidayetin ancak Allah sayesinde olduğuna delalet eder.
Âyette geçen "Din" kelimesi şu iki sebepten ötürü mansub kılınmıştır:
a) Âyetteki "sırat" kelimesinin mahallinden bedel olduğu için. Çünkü bu ifade, "O (Allah) beni, Sırat-ı Müstakim'e iletti" takdirindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir başka ayetinde "(Bu), Seni sırat-ı Müstakim'e ilettiği içindir" (Fetih, 2) buyurmuştur.
b) Bu sözün takdiri, "dine sarılın" şeklinde olabilir. Keşşaf sahibine göre, ayetteki kıyemen kelimesinin aslı şöyledir: "Kayyûm" kelimesi kâme (kalktı) fiilinden feyyil "vezninde bir isimdir. Nitekim "Seyyid" kelimesi de, aynı şekilde, sâde (idare etti, efendi oldu) fiilinden gelmiştir. Kayyûm kelimesi, "kâim" kelimesinden daha beliğ (mübalağalıdır. Küfeliier bu kelimeyi, kâfin kesresi ve şeddesiz ya ile, kıyem şeklinde okumuşlardır. Zeccâc ayetteki kıyemen kelimesinin

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/264

90[90] Allah Teâlâ'nın, kullarını imtihan gayesiyle, sebep bildirmeksizin bazı işleri yapmamızı isteyip hükmünü yürütmesi (ç).

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/264

tıpkı sığerun, kiberun, htvelun, şıbe'un kelimeleri gibi, kıyam manasında bir masdar olduğunu söylemiştir. Buna göre ayetteki kelime ' "Kıymetli bir din" manasındadır. Dini böyle tavsif etmek, kıymetini iyice belirtmek içindir. Cenab-ı Hak, Hanif İbrahim'in milleti" buyurmuştur. Binaenaleyh "millet" kelimesi, "dinen kıyemen" ifadesinden bedeldir, "hanîf" kelimesi de, İbrahim'in "hafi olduğu için
mansubtur. Buna göre mana, "Rabbim beni, hidayet etti ve Hanîflik vasfına sahib olan İbrahim'in dinini bana tanıttı" şeklinde olur. Cenâb-ı Allah daha sonra, Hz. İbrahim'i "O, (hiçbirzaman) müşriklerden biri olmadı" diye anlatmıştır. Bundan murad, müşriklerin İddialarını reddir. 92[92]

Âyetin Makabli İle İlgisi

"De kî: "Şüphesiz benim namazım da, ibadetlerim de, hayatım da, memâtım da, hiçbir ortağı olmayan alemlerin Rabbi Allah'a aittir. Ben böylece emrolundum. Ben müslümanlann ilkiyim" . (En'âm, 162-163).
Bil ki Allah Teâlâ, Peygamberine dosdoğru olan din-i hakkı öğretip tanıttığı gibi, o dini nasıl yerine getirip eda edeceğini de öğretmiştir. Binaenaleyh ayetteki, "De ki: şüphesiz benim namazım da, ibadetlerim de, hayatım da, mematım da, alemlerin Rabbi Allah'a aittir" buyruğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o dini, ihlâs ile edâ ettiğine delâlet eder. Allah Teâlâ bu hususu, "Hiçbir ortağı olmayan.,. ifadesi ile de te'kîd etmiştir. İşte bu ifade de, ibadetlerin rastgele ifâ edilmelerinin yeterli olmadığına, aksine tam bir ihlâs ile yerine getirilmelerinin gerekli olduğunu gösterir. Bu âyet, namazın sıhhatinin şartının, ihlas ile birlikte edâ edilmesi olduğuna delâlet eden en güçlü delillerden birisidir. 93[93]

Nüsük Hakkında İzah

Âyetteki nüsükî kelimesine gelince nüsük kelimesinin, "kesilen hayvanın (kurbanın) kendisi" manasında olduğu söylenmiştir. Nitekim, "Kim şöyle yaparsa, ona bir nüsük, yani akıtacağı bir kan (kurban) cezası gerekir" denilir. Cenâb-ı Allah bu
kelime ile "salât"ı (namazı) birlikte zikretmiştir. Bu tıpkı, "Rabbin için namaz kıt ve kurban kes" (Kevser, 2) ayetinde olduğu gibidir. Sa'leb, İbnü'l-A'rabî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Nüsük, hâlis dökme gümüş manasınadır. Her eritilip dökülmüş madenin, bir kalıbı vardır. İbadet edene de "nâsik" denir. Çünkü o kendisini, günah kirlerinden arındırmış ve posasından ayırdedilmiş dökme gibi, kendisini halis bir hale getirmiştir. Bu izaha göre "nüsük", Allah'a yaklaşmaya vesile olan herşeydir. Fakat örfte genellikle bu kelime, kesilen kurban manasında kullanılmıştır.
Âyetteki, "hayatım da, memattm da..."ifadesi, "ölümüm de hayatım da Allah'a aittir" manasındadır.
Bil ki Cenâb-ı Allah, "De ki: "Şüphesiz benim namazım da, ibadetlerim de, hayatım da, mematım da, alemlerin Rabbi Allah'ındır" buyurmuş ve böylece bütün bunların Allah'a ait olduğunu bildirmiştir. Halbuki hayat ve ölümün, "Allah'a :aat için yapılan" manasında, Allah için olan şeyler değildirler. Çünkü bu imkânsızdır. Aksine onların Allah'ın olmalarının manası, Allah'ın yaratması ile meydana gelmiş olmalarıdır. Namaz ve ibadetlerin (kurbanların) Allah için olmaları da, Daların Allah tarafından yaratılmaları manasmdadır. İşte bu da, kulun bütün taat-larının Allah tarafından yaratılmış olduğunu gösteren en kuvvetli delillerden birisidir.
Nâfî, mehyâye kelimesindeki son ya harfini sakin olarak mehyây şeklinde inerken; memâtî kelimesini yâ'ntn nasbi ile memâtiye şeklinde okumuştur. Halbuki «ehyaye kelimesinde son ya'yı sakin okumak şaız olup, kullanılmayan bir şekildir, burada, ne düz yazıda, ne de şiirde karşılaşılmayan bir tarzda, iki sakini bir-irme vardır. Bazıları bu şekilde kullanılışın, bazı

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/265-266
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/266

Arapların lehçesi olduğunu söylemişlerdir. Netice olarak diyebiliriz ki: Allah Teâlâ peygamberine, namazının, tedetlerinin, hayatının ve ölümünün, velhasıl herşeyinin Allah'ın yaratması, takdiri, ve hükmü ile olduğunu açıklamasını emretmiş, sonra da Allah'ın mahlûkat mda bir eşi ve benzeri bulunmadığını açıkça belirtmiştir. Buna göre ayetin takdiri"Sonra o peygamber, "Bana, sadece bu, yani tevhid emredildi" der. Yine o pegamber,"Ben müslümanların ilkiyim, yani, Allah'ın kaza ve kaderine teslim olanların ilkiyim" der. Peygamberin, bütün müslümanlann ilki olmadığı malumdur. Binaenaleyh onun, kendi zamanındaki müslümaniann ilki olması gerekir. 94[94]

"De ki: "O, herşeyin Rabbi iken, ben Attah'dan başka bir Rab mi arayacağım? Herkesin kazanacağı kendisinden başkasına aid değildir. Günahkâr hiçbir nefs diğerinin (günah) yükünü taşımaz. Nihayet dönüşünüz ancak Rabbinizedir. Artık O, ihtilâfa düşmüş olduğunuz şeyleri size tek tek bildirecektir" (En'âm, 164).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e sırf tevhidi emredince, ki bu, o peygamberin, "Şüphesiz benim namazım da, ibadetlerim de, hayatım da, memâtım da, hiçbir ortağı olmayan, alemlerin Rabbi Allah'ındır" (En'âm. 162-163) demesidir. Bundan sonra o peygambere bu tevhidin doğruluğuna dair delil olabilecek şeyleri anlatmasını emretmiştir. Bu hususu şu iki şekilde açıklayabiliriz: 95[95]

Müşrikler de Allah'ın Rububiyyetlni İkrar Ederler

a) Müşrikler dört çeşittir; çünkü putperestler, Allah'a ortak koşmuşlardır. Yıldızperestfer de, Allah'a ortak koşmuşlardır. Yezdan ve Ehrimen'in de ilah olduğunu söyleyenler, ki bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendileri hakkında, "Cinleri O'na ortak saydılar" (En'âm, 100) buyurduğu kimselerdir, bunlar da Allah'a ortak koşmuşlardır. Yine Mesih'in Allah'ın oğlu; meleklerin de Allah'ın kızları olduğunu söyleyenler de, Allah'a ortak koşmuşlardır. İşte bunlar, müşriklerin çeşitli gruplarıdır ki bunların hepsi de, Allah'ın, her şeyin yaratıcısı olduğunu kabul ederler. Bu böyledir, zira putperestler, göklerin, yerin ve alemde mevcut olan her şeyin yaratıcısının Allah (c.c.) olduğunu itiraf ederler. {Bu demektir ki), puttan ve taptıkları heykellerin hepsini yaratan da O'dur.
Yıldızperestlere gelince; onlar da Allah'ın o yıldızlan yaratıp var ettiğini kabul ederler. Yezdan ve Ehrimen diye iki ilahın bulunduğunu söyleyenler de şeytanın "muhdes" (sonradan yaratılmış) olduğunu; onun yaratıcısı ve var edeninin ise, Allah Teâlâ olduğunu kabul ederler.
Mesih'in, Allah'ın oğlu, meleklerin de Allah'ın ki2i olduğunu kabul edenler de, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu itiraf ederler. Böylece anlattıklarımızla, bütün müşrik grupların, o ortak koşulan şeyleri yaratanın Allah Teâlâ olduğu hususunda ittifak edip mutabık oldukları ortaya çıkar. 96[96]

Rububiyyet ve Uluhiyyet'in Eşanlamlı Olduğu

Bunu iyice kavradığın zaman, bil ki Allah Teâlâ Peygamberine, "Ey Muhammed,"De ki: Ben Allah'tan başka bir Rab mi arayacağım?" demiştir. Şu kadar var ki, Allah'tan başkasını rab edinenler de, her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ederler. Hiç, "merbub" (yaratılıp, bakılıp büyütülen)i rabbe şerik kılmak, kulunu efendisine ortak kılmak, mahluk olanı Hâlık olana şerîk
tutmak akla sığar mı? Durum böyle olunca, bu delil ile Allah'tan başkasını rab edinmenin fasit bir söz ve batıl bir itikad olduğu sabit olmuş olur.
b) Mevcut olan, ya zâtı gereği vacibtir, veyahut da zâtı gereği mümkin varlıktır. Zâtı gereği

---

[94] [94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/266-267
[95] [95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/267
[96] [96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/267

vacib olanın tek olduğu sabittir. Böylece de, O'nun dışında katanların, zatı gereği mümkin varlıklar olduğu sabit olmuş olur. Yine, zatı gereği mümkin olanın, ancak zâtı gereği vacib olanın var etmesiyle var olup meydana geldiği de sabittir. Durum böyle olunca da, Allah Teâlâ'nın, her şeyin rabbi olduğu ortaya çıkmış olur. 97[97]

Hiç Kimse Başkasının Günahından Sorumlu Olmaz

Bu da sabit olunca biz deriz ki, yaratılıp bakılıp, büyütüleni (merbûbu) rabbe şerik kılmanın; mahluk olanı, Halik olana ortak tutmanın caiz olmayacağına akıl da açıkça şehâdet eder. İşte "De ki: "O, her şeyin rabbi iken, ben Allah'tan başka bir rab mi arayacağım?" buyruğundan kastedilendir... Sonra Cenâb-ı Hak, bu kesin delil ile tevhidini bu şekilde ortaya koyunca, onların küfür ve şirklerinden herhangi bir zemm ve ikabm, bu tevhide yönelemiyeceğini beyan ederek, "Herkesin kazanacağı kendisinden başkasına ait değildir" buyurmuştur ki bu, "suç işleyenin günahı, başkasına değil, ancak kendisine aittir..." demektir.

Sonra "Günahkâr hiçbir nefs diğerinin (günah) yükünü taşımaz" buyurulmuştur. Yani, "Hiçbir günahkâr kişi, diğer bir günahkârın günahıyla sorgulanmaz.." demektir...

Sonra Cenâb-ı Hak, o müşriklerin, Allah'tan başka hiçbir hakim ve amirin bulunmayacağı bir yere döneceklerini beyan ederek, "Nihayet dönüşünüz ancak Rabbinizedir. Artık O, size ihtilâfa düşmüş olduğunuz şeyleri tek tek bildirecektir" buyurmuştur. 98[98]

"Halife"nin Buradaki Manası

"O sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde sizi imtihana çekmek için kiminizi derecelerle kiminizin üstüne çıkarandır. Şüphe yok ki Rabbinin, cezası pek çabuk olandır ve muhakkak ki O, gafur ve rahimdir"

(En'âm, 165).

Bil ki, "Sizi, yeryüzünün halifeleri yaptı..." buyruğu hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah, onları yeryüzünün halifeleri yapmıştır. Zira, Hz. Muhammed (s.a.s). peygamberlerin sonuncusudur. O halde O'nun ümmeti, diğer ümmetlerin halefidir.

b) Allah onları, birbirine halef yapmıştır.

c) Onlar, Allah'ın yeryüzünde oraya sahip olan ve orada tasarrufta bulunan halifeleridir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kiminizi derecelerle kiminizin üstüne çıkardı..." buyurdu. Yani, "şeref, akıl, mal, makam, rızık, vs. gibi hususlarda..." demektir. Böylesi bir farklılık göstermek, Allah'ın aciz, cahil ve cimri oluşundan dolayı değildir. Çünkü O, böylesi sıfatlardan yüce ve münezzehtir. Bu ancak, bir imtihan ve sınama için böyle olmuştur ki "Size verdiği şeylerde sizi İmtihana çekmek için..." buyruğu ile bu kastedilmiştir. Biz, hakikî manada, denemek ve imtihan etmenin Allah için muhal olduğunu söylemiştik, ancak bu kavramdan, "insanları yükümlü kılmak" kasdedilmektedir. Şer'î tabiriyle teklif denilen bu yükümlü kılma işi, biz insanların, başkasını sınama ve imtihan etme kasdıyla yaptığımız işe benzer. İşte bu benzerlikten dolayı, Allah Teâlâ'nın bu işlemine "teklif" adı verilmiştir. Sonra mükellef, teklif olunduğu hususlarda ya kusurlu olur veyahut da onu tastamam yapar.. Eğer birinci durum söz konusu ise, onun

hissesi korkutma ve sakındırma olur ki, işte bu "Şüphe yok ki Rabbin, cezası pek çabuk olandır" ayetiyle ifade edilen husustur. Her gelecek, yakın olduğu için, ayetteki ceza, hızlılık sıfatıyla vasıflanmıştır. Eğer ikinci durum yani mükellefin taatlan tam tamına yapması sözkonusu olursa o zaman da bu kimsenin payı onu teşrif ve isteklendirme, terğib olur ki, bu da, "ve muhakkak ki O, gafur ve rahimdir" buyruğunun ifade ettiği husustur. Yani, "Cenâb-ı Hak, dünyada iken fazlı, keremi ve rahmetinin perdeleriyle günahları ve kusurları örter ve bağışlar. Ahtrette de, o kimsenin üzerine çeşitli nimetlerini, adeta akıtıp dökmesiyle bunu

---

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/268-269

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/269

yapar..." demektir. Bu söz, mazeretleri ve inzarları, terğib ve terhibleri açıklama hususunda, hiçbir ilavede bulunulamayacak bir dereceye ulaşmıştır... İşte bu, En'âm suresinin tefsiri hususunda söylenen sön sözdür. Hamd, Melik ve Allâm olan Allah'a aittir. [99][99]

---

[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/269-270

A'RÂF SÛRESİ

Bu sure, 163. âyetten 1 70. âyetin sonuna kadar olan âyetler hariç. Mekkî'dır Bu âyetler ise, Medenî'dir Bu surenin âyet sayısı 206 olup Sâd sûresinden sonra nazil olmuştur.

"Elif, lam, mim, sâd. Bu insanları uyarman ue mü'minler için öğüt olmak üzere sana indirilen bir kitabdır. Artık bundan ötürü gönlüne bir darlık gelmesin" (A'râf, 1-2).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:1[1]

Hurûf-u Mukattaanın Tefsiri Meselesi

İbn Abbas, harfleri hakkında; "Ben Allah, iyiden iyiye açıklıyorum" manasını vermistir. Yine ondan, "Ben Allah, biliyor ve iyiden iyiye açıklıyorum..." tefsiri de rivayet edilmiştir.
Vahidî şöyle demiştir: "Bu tefsire göre, bu harfler (Huruf-u Mukatta'a), ;jmle yerinde gelmiş ve bulunmuşlar demektir. Cümlelerin ise, sadece mübteda ve "haber olduklarında irâbdan mahalleri bulunmaz. Buna göre, ifadesi, râbda mahalli olmayan bir cümle olur. Buna göre "ene" mübteda, Allahu lafz-ı celâli haber ve e'lemu lafzı da ikinci haberdir manası, şeklinde olunca, onun irabı da, tefsiri olan ifadenin irabı gibi olur."
Süddî ise, sözünün manası, bizim, Allah'ın isimleri hakkında, "O, musavvir'dir" şeklindeki sözümüz gibidir" demiştir.
Kâdî şöyle demiştir: "Bu lafzın, "Ben Allah, iyiden iyiye açıklıyorum" şeklindeki sözümüzün manasında olması, "ben Allah ıslah ediyorum; Ben Allah, imtihan ederim; ben Allah, melikim" şeklindeki sözlerimiz manasında olmasından daha evlâ değildir. Çünkü eğer itibar sâd harfine ise, bu harf "Ben Allah, ıslah ederim" ifadesinde de vardır. Yok eğer mîm harfine itibar ediliyor ise bu harf, "ilim" kelimesinde bulunduğu gibi, "melik" ve "imtihan" kelimelerinde de vardır. Binaenaleyh şu manadadır" dememiz, sırf bir delilsiz iddia olur. Yine eğer bu lafızlar,
Arapçada herhangi bir mana için konulmamış olduğu halde, kendilerinde bulunan harflere binaen tefsir edilecek olursa, o zaman Kur'ân lafızlarını aynı yolla tefsir etmek için "bâtinîlik" yolu açılmış olur. Bazı alimlerin, "Bunlar Allah'ın birer ismidir. Çünkü bunları Allah'ın isimleri saymak, meleklerden veya peygamberlerden bazılarının ismi kılmaktan daha evla değildir. Çünkü isim vaz' ve ıstılah vasıtasıyla ancak müsemmanın ismi olur. Bu ise burada mevcut değildir. Aksine gerçek ofan, Hak Teâlâ'nın "elif-lâm-mîm-sâd" ifadesi, bu surenin lakab ismidir. Lakab isimler ise, ad oldukları şeylerde herhangi bir mana ifade etmezler; aksine onlar birtakım işaretler yerine geçerler. Tıpkı bizden birisinin bir çocuğu olduğunda ona "Muham-med" adını koyması gibi, Cenâb-ı Hak da bu sureyi, "Elif-lâm-mîm-sâd" ile adlandırmış olabilir." 2[2]

Kur'ân'ın Peygamberin Malı Olmayışının İzahı

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın "Elif-lâm-mîm-sâd" sözü mübteda, "kitabun" kelimesi haber, ifadesi de, haberin sıfatıdır. Yani, "Elif-lâm-mîm-sâd" diye adlandırılan bu sûre, sana indirilen bir kitabtır" demek olur.
İmdi şayet, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna delalet eden delil, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı sadece O'na indirmesidir. Bunun böyle olduğunu bilemediğimiz sürece, O'nun nübüvvetini bilmemiz mümkün olmaz. O'nun nübüvvetini bilemediğimiz müddetçe de onun sözünü delil getirmemiz mümkün olmaz. Dola-yısiyle, bu surenin, Allah katından o peygambere indirilmiş olduğunu, o peygamberin sözüyle isbat edersek, bir devr-i fasid lâzım gelir" denilir ise, biz deriz ki: "Biz sadece akıl ile de, bu surenin o peygambere Allah katından

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/273
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/273-274

indirilen bir kitap olduğunu bilebiliriz. Bunun delili ise şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) hiçbir hocanın talebesi olmamış, hiçbir öğretmenden ders almamış, herhangi bir kitabt mütâlâada bu- * lunmamış ve alimter, şairler ve tarihçilerle de temas kurmamıştır. O'nun ömrünün kırk yılı bu şekilde geçmiştir ve o bu gibi şeylerle hiç karşılaşmamıştır. Kırk yıldan sonra evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini kapsayan bu kitab-ı azîz O'na zuhur etmiştir. Bunun ancak Allah katından geten bir vahiy yoluyla olacağına akıl da açıkça şahadet eder. Böylece bu akli delil ile de "elîf - lâm - mîm - sâd"ın, Rabbisi ve Allah'ı katından, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilmiş bir kitap olduğu meydana çıkar." 3[3]

Kur'ân Hakkında "İndirme, Nüzul" Tabirinin Delâleti

Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyenler, Hak Teâlâ'nın, "Sana indirilen bir kitab" ifadesine tutunarak, şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, o kitabı "indirilmiş bir kitap" diye tavsif etmiştir. Halbuki indirme, bir yerden
bir yere geçmeyi gerektirir. Bu ise kadîm olana uygun düşmez. O halde bu, onun muhdes olduğuna delalet eder."
Cevap: Mecazî olarak, inzal ve tenzîl (toptan ve parça parça indirme) ile tavsîf edilenler, bu harflerdir. Halbuki bunların muhdes ve mahluk olduklarında bir niza, bir münakaşa yoktur. Allah en iyi bilendir.
İmdi, şayet "farzet ki bundan maksad harflerdir, ancak ne var ki harfler, ar-darda sıralanmış olmaları delili ile, arazdırlar, bakî değildirler, onların ardarda sıralanmaları, onların bakî olmadıklarını ihsas eder. Durum böyle olunca da, iki zaman devam etmeyen arazın nuzûl (inme) ile tavsîf edilmiş olması nasıl düşünülebilir" denirse, buna şöyle cevap verilir:
"Allah Teâlâ, bu rakam ve şekiller, Levh-i Mahfuzda var etmiştir. Sonra melek (Cebrail), o rakam ve şekilleri mütâlâa etmiş, onları gökten yere indirmiş ve o harflerle kelimeleri Hz. Muhammed (s.a.s)'e öğretmiştir. O halde o harflerin "inmesinden murad, tebliğ edenin, onları gökten yere indirmesi olmuş olur. 4[4]

"İndirme" Tabirinden Cihet ve Mekan Fikri Çıkarılamaz

Allah'ın bir mekânı olduğunu söyleyenler, bu âyette tutunarak şöyle demişlerdir: Min edatı, ibtida-i gaye (mesâfenin başlangıcı), ilâ edatı ise, intihâ-i gaye (mesafenin sonu) manasını ifade ederler. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Sana indirilen" tabiri, başlangıcı Allah, nihayeti de Hz. Muhammed olan bir mesafenin bulunmasını gerektirir. Bu da, Allah Teâlâ'nın yukarıda (gökte) olduğuna delâlet eder. Çünkü "inme", yukarıdan aşağt intikal etmek, bir yerden öbürüne geçmek demektir?"
Buna şu şekilde cevap verilir: Allahhakkında mekan ve cihetin imkânsız olduğu, kesin deliflerle sabit olunca, bunu bahsettiğimiz manaya hamletmek gerekir ki, bu da vahiy meleğinin onu yukarıdan aşağıya intikal ettirmesidir. 5[5]

Harec ve İnzar'ın İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Artık bundan dolayı gönlünde bir darlık olmasın..." buyurmuştur. Bu ifadede geçen "harec" kelimesinin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) "Harec", darlık ve zorluk demektir. Buna göre âyetin manası, "Onların seni tebliğin hususunda tekzîb etmeleri sebebi ile göğsün daralmasın" şeklindedir.
b) Göğsünde bundan ötürü bir şekk bulunmasın. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen..." (Yunus, 94) âyeti gibidir. Şekk ve şüphe "harec" diye

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/274-275

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/275

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/275

adlandırılmıştır. Çünkü tıpkı yakînen inanan kimsenin göğsünün geniş ve kalbinin ferah olması gibi, şüphe eden kimsenin de, göğsü dar ve kalbi rahatsız olur.

Bundan sonraki "Onunla inzar etmen için..."buyruğunun başındaki lamın neye taalluk ettiği hususunda üç görüş ileri sürülmüştür:

a) Ferrâ şöyle demiştir: "İfadede bir takdim ve te'hirin yapılması şartıyla, bu lâm, âyetteki "Sana indirildi" fiiline taalluk eder. Buna göre âyetteki takdirî sıra, "Bu, kendisi ile inzar etmen için sana indirilen bir kitaptır. O halde bundan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın" şeklindedir.

Buna göre şayet, "Bu takdim ve te'hirin ne faydası var?" denilir ise, biz deriz ki: İnzar ve tebliye yönelmek, ancak göğüsten sıkıntı kaybolduğunda tam ve mükemmel olur. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak o peygambere, önce kalbindeki sıkıntıyı atmasını, daha sonra inzar ve tebliğde bulunmasını emretmiştir.

b) İbnü'l-Enbârî, bu "lâm"ın, key (için) manasına geldiğini, âyetin takdirinin, "Başkalarını inzar edebilmek için, kalbinde bir şekk ve şüphe olmasın" şeklinde olduğunu söylemiştir.

c) "en-Nazm" sahibi (müellifi), buradaki lâm"ın, "en" manasına geldiğini ve kelamın takdirinin, "O kitapla uyarmadan ötürü göğsün daralmasın ve bu hususta zayıflık gösterme" şeklinde olduğunu; Arapların bu "lâm"ı "en" yerinde kullandıklarını; nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, bir âyetinde... "(Allah'ın nurunu ağtztanyla) söndürmek istiyorlar"(Tevbe, 32) dediğini; bir başka âyetinde ise, "(Allah'ın nurunu ağızlan ile) söndürmeyi istiyorlar" (Saff, 8) buyurduğunu, her ikisinin de aynı manaya geldiğini söylemiştir.

Ayetin takdiri şöyledir: "Şüphesiz bu, Allah'ın sana indirdiği bir kitaptır. Sen, bunun Allah'ın sana indirdiği bir kitap olduğunu bildiğine göre, Allah'ın inayet ve yardımının seninle olduğunu da bil. Sen bunun böyle olduğunu bildiysen, kalbinde bir sıkıntı olmasın. Çünkü koruyucusu ve yardımcısı Allah olan herkes, hiç kimseden korkmaz. Kalbinden korku ve sıkıntı gittiğinde, kahraman insanların yaptığı gibi, inzar, tebliğ ve va'z-u nasihat ile meşgul ol ve hakdan sapmış, batıllara saplanmış kimselerden hiçbirine aldırma." 6[6]

Öğüt (Zikrâ) Hakkında İzah

Bundan sonra, "Mü'mintere de bir öğüt olmak üzere..." buyurulmuştur. Ibn Abbas, "Cenâb-ı Hak, bu tabir ile mü'mintere yapılan vâz-u nasi-hatları kastetmiştir" derken, Zeccâc, bu kelimenin, masdar yerine kullanılan bir isim olduğunu söylemiştir. Leys de, "zikra"nm, "tezkire" (hatırlatma) işinin adı olduğunu belirtmiştir.

Bu kelimenin i'rabtaki yeri hususunda da şu izahlar yapılmıştır: Ferrâ "bu tabirin "Onunla inzar edesin ve onunla vâ'zu nasihatta bulunasın diye..." manasında olmak üzere, mahallen mansub olması caiz olduğu gibi, âyetteki LAjS kelimesi üzerine atfedilerek, ^^ijj> wU5" "Bu, hak bir kitap ve bir vâ'z-u nasihattir" şeklinde olarak, mahallen merlu olmasının da caiz olacağını, yine bunun (Bu- bir vâ'z-u nasihattir) takdirinde merfu olabileceğini ve mahallen mecrur da olabileceğini, çünkü ifadesinin yi takdirinde olduğunu, bunun ise mahallen mecrur olduğunu, çünkü manasının, "İnzar ve vâ'z-u nasihat için" şeklinde olduğunu" söylemiştir.

İmdi şayet, "Bu vâ'z-u nasihatin niçin sadece mü'minler için olduğu söylenmiştir?" denilirse, deriz ki: Bu, Hak Teâlâ'nın, "(Kur'ân) müttakiter için bir hidâyet (rehberi)dir..." (Bakara, 2) âyetinin benzen bir ifadedir.

Bu hususta yapılacak aklî muhakeme şöyledir: Beşerî ruhlar ikiye ayrılır:

a) Ahmak, cahil, gayb aleminden uzak, maddî lezzetleri ve bedenî arzularını ta-leb etmeye düşkün ruhlar...

b) İlahî nurlarla aydınlanmış, ruhanî hadiselere müsait ve kabiliyetli, şerefli ruh-ar... O halde, nebî ve peygamberlerin birinci kısım ruhlar için gönderilmiş olmaları bir inzâr ve korkutmak içindir. Çünkü onlar, gaflet ve cehalet uykusu ve dalgınlığına iyice gömülüp batınca, onlar

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/275-276

kendilerini uyaran bir uyarıcıya ve kendilerinin dikkatini hakka ve hakikate yönelten bir dikkat çekiciye muhtaç olmuşlardır... Ama ikinci kısımdakiler hakkındaysa bu, bir vâ'z u nasihat ve tenbihatta oulunmak içindir. Zira, böylesi ruhlar, kendi aslî cevherleri gereği, kudsî âleme cez-oolunmaya ve samediyyetin huzuru ile birleşmeye müsait ve kabiliyetlidirler. Ancak ne var ki, bazan bu ruhları, maddî alemin bazı şeyleri bürür de, böylece bu ruhlara bir tür gaflet ve dalgınlık ânz olur... Bu ruhlar, peygamberlerin davetini duyup ve Allah'ın elçilerinin ruhlarının nurları da o ruhlarla bir araya gelip onlarla beraber olunca, o zaman o ruhlar kendi kaynaklarını hatırlar ve kendi menşe'lertni görmüş olurlar; böylece de, o ruhlar, orada bulunan rahatlık, huzur ve saadete arzu ve iştiyak duyarlar... Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın birinci kısım hakkında bir inzâr; ikinciler hakkında da bir zikir olsun diye bu kitabı, peygamberi Hz. Muhammed'e indirdiği sabit olmuş olur. Allah en iyisini bilendir. 7[7]

Âyetin, Önceki Kısımla Münasebeti

"Rabbinizden size indirilene uyun, ondan başka dostlar edinip de onlara uymayın, fie kadar az öğüt tutuyorsunuz!" (A'râf, 3).
Bil ki, risalet meselesi, ancak bir "mürsii" (resul gönderen) -ki bu, Allah Teâfâ'dır-; bir "mürsel" (gönderilen) -ki bu da peygamberdir- ve bir "mürselun ile-yh" (kendisine peygamber gönderilendin olmasıyla tamam olur... Dolayısiyle Cenâb-ı Hak önceki âyette peygamberine, kuvvetli bir kalb ve sağlam bir azim ile tebliğ ve inzârda bulunmasını emredince, ümmet demek olan "mürselun i(eyh"e de,
Allah'ın Resuİüne uymalarını emrederek, "Rabbinizden indirilene uyun..." buyurmuştur.
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 8[8]

Nass Bulunduğunda Kıyasa Uyulmaz

Hasan el-Basrî, (bu âyeti tefsir ederken), "Ey insan oğlu! sen, Allah'ın kitabıyla Resûluliah'ın sünnetine ittiba etmekle emrolundun!" demiştir.
Bil ki Cenâb-t Hakk'ın, "Rabbinizden size indirilene uyun" buyruğu Kur'ân ve sünneti içine alır.
Buna göre şayet, "Bu Kur'ân, Hz. Peygamber'e indirilmiş olduğu halde, daha niçin Cenâb-ı Hak, "size indirilene" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Bu Kur'ân, herkese bir hitab olmak anlamında, herkese indirilmiştir.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Bu âyet, Kur*ân'ın umûmî oian ifadelerinin, ktyas ile tahsis edilmesinin caiz olmayacağına delalet eder. Çünkü Kur*ân'ın umûmî ifadeleri Allah tarafından indirilmiştir ve Allah Teâlâ da, O'na uymayı vacib kılmıştır. Binaenaleyh, Kur'ân'm umumî İfadeleriyle amel etmek gerekir. Bunlarla amel etmek vacib olunca da, kıyas ile amel etmek imkânsız olur. Aksi halde, bir çelişki (tenakuz) ortaya çıkar.
Buna göre şayet onlar: "Kur'ân-ı Kerim'de kıyas ife ilgili emir bulununca, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın "işte ey akıl ue basiret sahipler siz ibret alın" (Haşr 2) ayetidir. O zaman kıyas ile amel etmek, Allah'ın indirdiği ile amel etmek olur..."
Farzedelim ki bu böyle olsun; ancak ne var ki, biz diyoruz ki: Kıyas ile amel etmenin vacib olduğuna delalet eden âyet, kıyas ile sabit olan hükme, doğrudan değil de, ancak o kıyas vasıtasıyla delâlet eder. Ama, Kur'ân'm umûmî ifadelerine gelince, bunlar, hükmün mevcudiyetine, bir vasıta iîe değil de, doğrudan doğruya delâlet ederler. Bu iki durum arasında böylesi bir farklılık bulununca, Allah'ın indirdiğinin doğrudan doğruya deiâlet ettiği hüküm, gözetilip nazar-ı dikkate alınmaya, Allah'ın dırdiğine başka bir vasıta ile delâlet eden hükümden daha lâyık ve evlâ olur... Binaenaleyh, tercih bizden yanadır. Allah en iyi bilendir. 9[9]

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/277-278
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/278
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/278-279

Kıyas Aleyhinde Olanların Bu Ayete Dayanmak İstemeleri

Cenâb-ı Hak,"Ondan başka velilere (dostlara) uymayın" buyurmuştur. Alimler bu ifadenin, "Allah'ı bıraktp, cinlerin ve insanların şeytanlarını dost edinmeyiniz. Eğer böyle yaparsanız, onlar sizi putlara ibadete, kendi hevâ, heves ve bidâtlarına uymaya sevkederler" manasında olduğunu söylemişlerdir.

Birisi şöyle diyebilir: Âyet, uyulanın ya Allah'ın indirdiği, ya da başka birşey olduğunu gösterir. Birincisine gelince; bu Allah'ın uyuimasını emrettiği husustur. İkinin de, Allah'ın uyulmasını yasakladığı şeylerdir. Dolayısiyle âyetin manası, "Allah'ın «irdiği şeylerin hükmüne uygun olmayan hiçbir şeye uymak caiz değildir" şeklindedir.

Bu sabit olunca biz deriz ki: Kıyası kabul etmeyenler, kıyası red hususunda bu İyete tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Allah'ın indirdiğinden başka bir şeye -ymanın caiz olmayacağına delalet eder. Kıyas üe amel etmek ise, Allah'ın indir- dışında bir şeye uymaktır. Binaenaleyh bunun caiz olmaması gerekir." Buna X'e eğer onlar, "Hak Teâlâ'nın, "Ey akıl ue basiret sahipleri siz ibret alın" {Haşr, 2) âyeti, kıyas ile amel etmeye delil olduğuna göre, kıyas ile amei etmek de (bir bakıma) Allah'ın indirdiği ile amel etmek olur' derlerse, kıyası ka-Oue etmeyenler buna da şöyle cevap verirler: Kıyas ile amel etmek, eğer Allah'ın in ile amel etmek sayılsaydı, kıyasa göre amel etmeyenler, "Kim Allah'ın İndir-i hükümlerle) hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir." (Maids, 44) »n dolayı, kâfir olmuş olurlar. Halbuki ümmet-i Muhammed kıyasa göre amel »nlerin kâfir sayılamayacağı hususunda icma ettiğine göre, biz kıyasın neticesi ile amel etmenin, Allah'ın indirdiği ile amel etmek sayılmayacağını anlamış olduk. İşte bu noktada, kıyası reddedenlerin delili tamamlanır. 10[10]

Kıyası Kabul Edenlerin Cevabı

Kıyası kabut edenler ise buna şöyle cevap verirler; "Kıyasın hüccet oluşu, Sahabenin icmâı ile sabittir. İcmâ, kesin delildir. Sizin söylediğiniz şey ise, âyetlerin umûm oluşunun zahirine tutunmadır. Bu da zannî bir delildir. Halbuki kesin olan, zannî olandan daha evlâdır."

Evvelkiler de buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Siz icmanın delili olduğunu, Hak Teâlâ'mn: "Kim mü'minlerin yolundan başkasına uyup giderse, onu döndüğü o yalda bırakırız" (Nisa, 115); "Böylece sizi (Ey Muhammed ümmeti) uasat (örnek, mutedil) bir ümmet yapmışızdır" {Bakara, 143) ve "Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bîr ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten sakındınrsınız"

(aı-i Imrân, 110) âyetlerinin umûmî olan manası ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Ümmetim dalâlet üzerinde ittifak (icma) etmez"11[11] hadis-i şerifinin umûmî olan manası ile isbat ettiniz. Buna göre icmanın hüccet olmasını is-bat etme işi, âyetlerin umûmî oluşlarına sarılmanın bir neticesi ve "fer"İ"dir. Fer" ise asıldan daha kuvvetli olamaz.

Kıyası kabul edenler ise şu şekilde cevap vermişlerdir: "Ayetler, hadisler ve icmâ, kıyâsı isbat etme hususunda birbirlerini destekleyip kuvvetlendirince, kıyasın kuvveti iyice artmış olur. Böylece de kıyası tercih etmek gerekir." Allah en iyi bilendir. 12[12]

Üçüncü Mesele

Aklî tefekkürü ve aklî delilleri inkâr eden Haşeviyye, bu âyeti delil getirmişlerdir ki, bu, hakikatten uzaktır.

Çünkü Kur'ân'ın bir delit olduğunu bilmek de, aklî delillere tutunmanın doğru oluşuna dayanır. Binaenaleyh eğer biz Kur'ân'ı, aklî delillerin doğruluğunu ta'n eden bir şey kabul edersek, o

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/279-280

11[11] Keşfu'l-Hafâ, 2/350 (Müsnedden ve Taberânî'den,..)

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/280

zaman bir tenakuz ortaya çıkar ki, bu bâtıldır. 13[13]

Âyetteki Farklı Kıraatlerin İzahları

İbn Âmir, bazan yâ, bazan da tâ ile, şeklinde okumuştur. Hamza, Kisâî ve Âsım'n ravisİ Hafs, tâ ile ve şeddesiz zâl ile; diğer kıraat imamtan ise tâ'lı ve şeddeli zâl ile okumuşlardır.
Vahidî (r.h) şöyle demiştir: fiilinin asit, şeklidir. Buna göre babının tâ'sı, bu fiilde zâl harfine idğam edilmiştir. Çünkü tâ mehmus, zâl ise mechur edilmiştir. Çünkü tâ mehmus, zâl ise mechur harftir. Mechur olan, mehmus olandan daha fazla seslidir. O halde daha az seslinin, daha çok sesli olana idğam edilmesi güzel ve yerindedir. buyruğundaki mâ, fiil ile sılalanan bir ism-i mevsul olup, ikisi birlikte te'vil-i müfred (masdar) hükmündedir. Buna göre kelamın takdiri "Öğüt tutmanız ne kadar az" şeklindedir.
İbn Âmİr'in bu fiili bazan ya, bazan ta ile okumasının izahı da şöyledir: Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaptır. Yani "Bu hitapla vâ'zu nasihat olunan o kimselerin öğüt tutmaları ne kadar az!" demektir.
Hamza, Kisâî ve Hafs'ın, zâl't şeddesiz ve kâfi şeddeli olarak okumalarına gelince; bunlar evvelkilerin idğam ettikleri tâ'yt hazfetmişlerdir. Birbirine mahreçleri yakın üç harf biraraya geldiği için, bu hazf güzel olmuştur. Allan en iyi bilendir.
Keşşaf sahibi, Malik b. Dinar'ın masdarından olmak üzere yerine, (aramayın) şeklinde okuduğunu; bunu "Kim İslâm'dan başka bir din ararsa..." (Âı-i imran, 85) âyetinden hareketle okuduğunu söylemiştir. 14[14]

"Biz nice memleketleri helak ettik. Öyle ki (kah) geceleyin, (kâh) onlar kaylûle ederlerken (öğle uykusuna yatmışlarken), onlara azabımız gelip çattı. Kendilerine azabımız gelip çattığı zaman, çağırıştan, "Biz hakikaten zalimler olduk" demelerinden başka bir şey olmadı" (ATâf, 4-5).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ınzar ve tebliğde bulunmasını, kâfirlere de o inzar ile tebliği kabul edip, O'na uymalarını emredince, bu âyette O'na uymamanın ve ondan yüz çevirmenin ilâhî cezasından bahsetmiştir.
Âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 15[15]

Birinci Mesele

Zeccâc şöyle demektedir: "Âyetin başındaki "kem" kelimesinin i'rabtaki yeri mübteda olması hasebi ile mahallen merfu,cümlesi de onun haberidir. Bu, "kem" edatın: mahallen mansub saymaktan daha güzeldir. Çünkü senin, (Zeyd'i dövdüm) demen (Zeyd'i dövdüm) demenden daha güzeldir." Bununla beraber, mansub olması da Arapça'da köklü, makbul bir kullanıştır. Nitekim, "Şüphesiz ki biz herşeyi bir takdir İie yarattık" (Kamer, 49) âyetinde bu durum vardır. 16[16]

İkinci Mesele

Âyette bir mahzufun olduğu, bunun takdirinin ise, "Biz, nice memleket ahalisini helak ettik" şeklinde olduğu söylenmiştir. Bunun böyle olduğunun delili ise şunlardır:
1) Hak Teâlâ'nın, "Onlara azabımız gelip çattı" ifadesi... Azabın gelip çatması, ancak halk için söz konusudur.
2) Âyetteki, "(Kâh) onlar kay lüle ederlerken..." ifadesi, buradaki "onlar" zamiri, memleketin

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/280
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/280-281
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/281
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/282

ahalisini ifade etmektedir.
3) Men etmek, ancak mükellefleri helakle tehdid etmek suretiyle olur.
4) Gece uykusu ve kaylûle, ancak insanlar hakkında söz konusudur.
İmdi, eğer, "Öyleyse neden, Cenâb-ı Hak (Zamiri hem müfred, hem de müennes getirerek) Uü3U*1 buyurmuştur?" denilecek olursa, onlar buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Bu, sözü manaya göre değil, lafza göre getirmektir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, "Azmış olan nice memleket vardır ki...' (Talak, 8) âyeti gibidir. Burada Cenâb-ı Hak, kelimesinin lafzına göre (müennes) getirmiştir. (Bu âyetin devamında ise), "Allah onlar için (pek çetin birazab) hazırladı" (Talak, 10) buyurmuştur. Burada da "onlar" zamirini, "karye" kelimesinin lafzına göre değil, manasına göre getirmiştir. İşte bundan dolayı Zeccâc "şayet "Onlara azabımız gelip çattı" buyurulmuş olsaydı, bu da doğru olurdu" demiştir.
Bazıları ise, âyette bir hazfin olmadığını, bundan muradın "bizzat "karye"nin (memleketin) kendisini helak etmek olduğunu, çünkü memleketin kendisini yere batırma ve benzeri yollarla helak etmede, orada yaşayanları helak etmenin de dahil olduğunu; bir de takdirin böyle olması halinde, âyetteki, "Ona azabımız geldi" ifadesini zahir manasına alıp, böylece de herhangi bir te'vile gitmeme durumu olduğunu (bunun da matlup bir şey olduğunu)" söylemişlerdir. [17][17]

Ayetteki “Fe” Harfi” TakibiyyeDeğil Tefsîriyye Olduğu

Birisi şöyle diyebilir: "Biz nice memleketleri helak ettik... Onlara azabımız gelip çattı" ifadesi, helakin,
azabın gelip çatmasından önce olmasını gerektirir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü azabın gelişi,
imhadan önce olur."
Alimler buna şu şekilde cevap vermişlerdir:
1) Âyetteki "Helak ettik" ifadesi ile, "Biz o memleketin helak edilmesine hükmettik de, böylece oraya azabımız gelip çattı" manası kastedilmiştir.
2) Bu, "Helak etmeyi murad ettiğimiz nice memlekete, azabımız gelip çatmıştır" manasındadır. Bu ttpkı, "namaza kalktığınızda (yani namaz kılmak istediğinizde), yüzlerinizi yıkayın ve..." (Makte. 6) âyeti gibidir.
3) Cenâb-ı Hak şayet, "Biz nice memleketleri helak ettik, böylece oralara bizim helak edişimiz gelip çatmış oldu" buyurmuş olsaydı, böyle bir soru sorulmazdı. İşte bu âyette de böyledir. Çünkü Cenâb-ı Allah, helaki "azab" sözü ile ifade etmiştir. Şayet onlar, "Soru yine söz konusudur. Çünkü âyetteki "Derken oraya azabımız geldi" ifadesinin başındaki fâ, ta'kibiyye fâ'sıdır. Bu da iki tarafın birbirinden farklı şeyler olduğunu gösterir" derlerse, biz deriz ki: Fâ, tıpkı Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Allah, sizden hiçbirinin namazını, temizlemeyi yerli yerince yapıp, böylece de yüzünü ue kollarını yıkamadıkça kabul etmez"[18][18] hadis-i şerifinde de olduğu gibi, tefsiriyye (açıklama için)dir. Hadisteki ifadesinin başındaki fâ, tefsir içindir. Çünkü "yüzü ve kollan yıkama" işi, "temizliği yerli yerinde yapma"nın adetâ bir tefsiri gibidir. İşte âyette de böyledir. Âyetteki "azab" (be's) kelimesi, o helaki tefsir için getirilmiştir. Çünkü helak, bazan alışılmış ölümle olur, bazan da o beldenin ahalisine azabı ve belâyı musallat etmekle olur. Böylece âyetteki "azabımız gelip çattı" sözü, "Biz nice memleketleri helak ettik" sözünün bir tefsiri olmuş olur.
4) Ferrâ şöyle demektedir: Bu azabın gelip çatması ve helak edişin aynı anda olması da mümkündür. Bu tıpkı, "Bana verdin, iyilik yaptın" denilmesi gibidir. Halbuki burada bahsedilen ihsan (iyilik), bu verme işinden ne sonra, ne de öncedir, tkisi de aynı anda vuku bulmuştur. İşte bu âyette de böyledir. Âyette beyâten "geceleyin" buyurulmuştur. Ferrâ, şöyle demektedir: "Arapça'da, "Adam geceledi, gecelemek" denilir. Araplar çoğu kez de beyât

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/282-283
[18][18] Benzeri hadis: Müslim, Taharet, 2 (1/204); Ibn Mâce, Taharet, 2 (1/100).

masdarını kullanırlar. Onlar, gece içinde geçirildiği için, ev'e de beyt adını vermişlerdir.
Keşşaf sahibi ise şöyle demektedir: "Hak Teâiâ'nm beyâten "geceleyin" tabiri, "geceieyenîerbâitîne manasında olmak üzere ha/ yerinde kullanılmış bir masdaraır."
"(kâh) onlar kaylûle ederlerken (öğle uykusuna yatmışlarken)" buyruğu hakkında iki bahis vardır:
Birinci bahis: Bu, beyâten ifadesine atfedilmiş bir hal cümlesi olup, sanki, "O belde halkına azabımız, onlar geceleyin uyurlarken veyahut da kaylule yaparlarken gelmiştir..." denilmek istenmiştir. Ferrâ, bu kelimenin başında takdir edilen bir vav bulunduğunu, mana ve takdirin de, "Biz onları helak ettik de, ora halkına azabımız, onlar uyurlarken veyahut da onlar kaylûle halinde iken geldi" şeklinde olduğunu; ancak ne var ki Arapların, iki atıf harfini bir arada söylemeyi ağır bulduklarını; söylenmesi halinde de doğru olacağını, söylerken; Zeccâc, "bunun doğru olamıyacağını, çünkü hal manasına gelen vâvın, atf için olan vâv'a yakın olducjunu, ikisini bir arada söylemenin, aynı durumdaki iki şeyi bir arada cem etmek demek olduğunu, bunun ise caiz olamayacağını ve sen, şayet "Zeyd bana, binitli olduğu halde, yaya geldi" desen, burada atıf vavına ihtiyaç kalmayacağın"! söylemiştir. 19[19]

Kaylûle Hakkında İzah

İkinci bahis: Bu ifadenin başına, "onlara bizim azabımız, kâh geceleyin, kâh da gündüzün gelip çattı" manasında olmak üzere "ev" lafzı getirilmiştir.
"Kaylûle" hususunda da iki görüş ileri sürülmüştür: Leys: "Kaylûle, gündüzün ortasındaki uykudur" derken, Ezheri: "Araplara göre "kaylûle", sıcaklık fazlalaştığı zaman, yapıldığında tam uyku hali bulunmasa dahi gündüzün ortasında yapılan istirahattır" demiş, bunun delili olarak da şunları zikretmiştir: "Cennette uyku yoktur, halbuki Cenâb-ı Hak, "O gün cennet ehlinin eğlenip duracaktan yer çok hayırlı ve kaylûle yapacakları yer de çok güzeldir" (Furkan. 24) buyurmuştur. Buna göre âyetin manası, "Azabımız, onlara, onların onu beklemediği bir zamanda, ya geceleyin onlar uyurken veyahut da onlar gündüzün kaylûle yaparken gelip çatmıştır" şeklindedir ki bundan maksad da, "onlara bu azabın, onun ineceğine dair bir emare ve bir ipucu bulunmaksızın ve de onlar bundan tamamen gafil iken gelip çatmıştır..." demektir. Buna göre sanki kâfirlere, "Emniyet, rahat ve her türtü endişeden uzak olarak yaşamanız sebebiyle aldanmaytnız; çünkü Allah'ın azabı geldiğinde, herhangi bir işaret bulunmadan, birden gelir... O halde, içinde bulunduğunuz hallerinize aldanmayın!..." denilmek istenmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çağırışları... olmadı" buyurmuştur. Dilciler şöyle demektedirler: Da'vâ kelimesi, hem iddia hem de dua manasına geten bir isimdir. Sîbeveyh şunu nakletmiştir: Araplar şöyle der: "Ey Allah'ım, müslümanların iyi dualarına bizi ortak kıl!"
İbn Abbas da şöyle demektedir: Onlara (o kâfirlere) bizim azabımız gelip çattığında, onların yalvarıp yakarmaları, ancak, "biz zalim olduk!" demeledirdir. Böylece onlar kendilerinin müşrik olduklarını ikrar etmiş olurlar.
İbnu'l-Enbarî ise şöyle demektedir. "Onlara bizim azabımız gelip çattığı zaman onların sözü ancak, o kendi zulümlerini itiraf etmeleri ve kötülükte bulunduklarını kabul etmeleri şeklinde olur..."
Nahivcilere göre, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin terkibi hususunda tercih edilen tahlil şekli, bunun ile merfû, ifadesinin ise, yine ile mansub olmasıdır.
Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "Kavminin cevabı... demelerinden başkası olmadı..." (Ankebut, 29); "Nihayet ikisinin de akıbeti, hakikaten ateşin içinde ebedi kalıcı olmalarıdır" (Haşr, 17) ve demelerinden başka tutanakları yoktur" (Casi-ye, 25) âyetlerinde olduğu gibidir. Bu ifadenin terkibinin, ifadesinin mertu, ifadesinin ise mansub kılınması suretiyle, yukarıda yapılan tahlil şeklinin zıddına olması da caizdir. Bu da, el-birre kelimesini merfu okuyanların kıraatine göre, "Bin (iyilik) ... döndürmeniz değildir..."(Bakara, 177) âyeti gibi olur. Bu hususta temel kaide

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/283-284

şudur: Kâne'den sonra iki mahfe (belirli) kelime bulunduğunda sen, bunlardan istediğin herhangi birisini meııû, diğerini ise mansub okumada muhayyersin... Bu senin tıpkı, "Zeyd, senin kardeşindir" demen gibidir. İstersen sen bunu, şeklinde de ifade edebilirsin... Zeccâc şöyle demektedir: "Ancak ne var ki biz, âyetteki kelimesini merfu yaptığımızda tercih edilen şey şeklinde demesidir. Âyette (bu ifadenin başında) kâne buyurunca, bu, lafzının nasb makamında kâne'nin haberi olduğuna delâlet eder..." Buna şu şekilde de cevap verilebilir: kelimesini merfu kabul etsek bile, onun fiilini müzekker getirmek caizdir. Buna göre meselâ sen "Onun davası bâtıldır..." dersin. Allah en iyi bilendir. 20[20]

"Kendilerine (peygamber) gönderilenlere mutlaka soracağız. Onlara gönderilenlere de her halde soracağız. Kendilerine (olup biteni mutlak) bir ilim ile herhalde anlatacağız... Biz, gaib değildik..." (Arâf, 6-7).
Âyette ilgili birkaç mesele vardır: 21[21]

Âyetin, Önceki Kısımla Münasebeti

Âyetin, önceki âyetlerle münasebetini izah sadedinde şu iki açtklama yapılabilir:
1) Allah Teâlâ, Önceki âyetlerinde, peygamberlerine, tebliğ etmeyi; ümmetlerine de, o tebliği kabul edip onlara uymayı emredip, tebliği kabul etmeyerek onlara uymayı terkedenlere dair de, dünyada iken onların başına gelecek olan azabı belirtmek suretiyle, tehditte bulununca, bunun peşinden başka bir tehdidi getirmiştir ki bu da, Allah'ın Kıyamet gününde herkese amellerinin keyfiyetinden suâl edip sormasıdır.
2) Allah Teâlâ, "Kendilerine azabımız gelip çattığı zaman, feryatları, "Biz hakikaten zalimler olduk" demelerinden başka bir şey olmadı" {A'râf, 5) buyurunca, buna, Kıyamet gününde, sadece onlar tarafından yapılan itiraf ile yetinilmeyeceğini, aksine bu itirafa O'nun herkesin amellerinin keyfiyyetinden sual etmesinin de ilave edileceğini eklemiş, böylece de bu suale çekmenin, sadece ceza görenlere mahsus olmadığını, aksine bunun hem ceza görecek hem de sevaba nail olacak kimseler hakkında umûmî olduğunu beyan buyurmuştur. 22[22]

İkinci Mesele

"Kendilerine gönderilenler" "ümmet"; "gönderilenler" "peygamberler-dir. Böylece Alfah Teâlâ, her iki kısma da soru soracağını beyan buyurmuştur. Bu âyetin bir benzeri olan âyet de, "işte Rabb'ne andolsun ki onların hepsine yapmakta oldukları şeyleri elbette soracağız..." (Hicr, 92-93) âyetleridir. 23[23]

Allah Bildiği Halde, Kulları Niçin Sorguya Çekiyor?

Bir kimse şöyle diyebilir: "Soru sormanın maksadı, muhatabın amellerinin durumunu anlatmasıdır. Doiayısiyle Cenâb-ı Hak önceki âyette, o kâfirlerin, kendilerinin zalim olduklarını itiraf ettiklerini haber verince, bundan sonra artık böyle bir soru sormadan bahsetmenin manası nedir? Hem Cenâb-ı Hak, bu soru sormayı ifade eden âyetten sonra, "Kendilerine (olup biteni mutlak) bir ilim ile herhalde anlatacağız..." buyurmuştur. Binaenaleyh Allah, onu onlara, mutlak ilmiyle anlatınca, o halde bu soru sormanın manası ne olur?"
Cevap: Onlar, kendilerinin zalim ve kusurlu olduklarını kabullenince, onlara bundan sonra, o zulümlerinin ve kusurlarının sebebi sorulur. Allah'ın bundan maksadı ise, onları azarlayıp

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/284-286
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/286
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/286
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/287

susturmaktır. [24][24]

Nebiler Masum İken Niçin Sorguya Çekiliyorlar?

İmdi şayet, "Aflah, peygamberlerinden kesinlikle herhangi bir kusurun sâdır olmadığını bildiği halde, o peygamberlerine soru sormasının hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki:
O peygamberler, kendilerinden herhangi bir kusurun sâdır olmadığını bizzat isbat ettiklerinde, bu kusur o zaman tamamiyle ümmetlerin üzerine yıkılır kalır... Böylece de onların, her türlü kusurdan uzak ve berî oldukları apaçık ortaya çıktığı için, peygamberleri hakkında, Allah'ın ikramı; her türlü kusurun kendilerinden sâdır olduğu sabit olduğu için de kâfirler hakkında, Allah'ın onları hor ve hakîr kılma sebepleri kat kat fazlalaşır...
Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Kendilerine (olup biteni mutlak) bir ilim ile herhalde anlatacağız" buyurmuştur ki bundan maksat, Allah'ın o kâfirlerin gizli veya aşikâr olarak yaptıkları amelleri ile, kendilerini o amellere sevke-den sebepleri, onlara tekrar tekrar anlatıp açıklamasıdır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisi onların durumlarından habersiz olmadığını, aksine onların durum ve hallerini bildiği ve hiçbir şey O'nun ilminin dışında bulunmadığı için, onlara o hallerini bildirmesinin yerinde olduğunu beyan buyurmuştur. Ki bu da, uluhiyyetin ancak İtaat edeni isyan edenden: iyilikte bulunanı kötülük yapandan ayırabilmesi için ilah olanın bütün cüz'iyyatı bilmesi halinde mükemmel olacağına delalet eder. Böylece Allah'ın, bütün cüz'iyyatı bildiğini kabul etmeyen herkesin, O'nun emreden, nehyeden, mükâfaat veren, cezalandıran bir ilah olduğunu itiraf etmesi imkânsız olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, her nerede ve her ne zaman, öldükten sonra dirilme ile Kıyametin hallerinden bahsederse, kendisinin her şeyi bildiğini de beyan etmiştir. [25][25]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'mn, "Kendilerine (olup biteni mutlak) bir itim ile her halde anlatacağız" buyruğu, O'nun ilmi ile alim olup "Allah'ın iimi yoktur!" diyenlerin görüşünün bâtıl bir görüş olduğuna delalet eder. [26][26]

Mahşerdeki Sual Hakkında Müşkile Cevap

Şayet: "Kendilerine (peygamber) gönderilenlere de mutlaka soracağız. Onlara gönderilenlere de her halde soracağız..." buyTuğu ile, "İşte o 3ün ne insana ve cinne günahı sorulmayacak" {Rahman, 39) ve "Mücrimlerden günahları sorulmaz" (Kasas, 78) âyetlerinin arası nasıl uzlaştırılır?" denilirse, biz deriz ki:
Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Kâfirlere, amelleri sorutmaz, çünkü amel defterleri zaten onların amellerini ihtiva etmektedir. Ancak ne var ki onlara, onları o amelleri işlemeye sevkeden sebepler ile onları o (iyi) amelleri yapmaktan men eden engeller ve manialar sorulur.
b) Soru bazan, doğruyu öğrenmek ve istifade .etmek için, bazan da kınayıp azarlamak için sorulur. Bu, mesela bir kimsenin, "Sana vermedim mi?" demesiyle; Cen&b-ı Hakk'ın, "Ey Ademoğullan, "Şeytana tapmayın..." diye emretmedim mi?" (Yasin, 60) buyurması gibidir. Nitekim şair de: "Siz, bineklere binenlerin en hayırlısı değil misiniz?" demiştir.
Sen bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Allah Teâlâ hiç kimseye, istifade etmek ve doğruyu öğrenmek için soru sormaz. Ama onlara, yani kâfirlere azarlamak, hor ve hakîr kılmak için soru sorar... Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Birbirlerine yönelip soruştururlar..." (Tur, 25) âyetiyle, "artık aralarında o gün soy sop kalmayacağı qibi,

---

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/287
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/287-288
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/288

(birbirinin halini) de soruşturmazlar onlar" (Mü'minûn, 101) âyetidir. Birinci âyet, onların aralarında meydana gelen soruşturmanın, ancak onların birbirlerini kınaması yoluyla olduğuna delalet eder. Bunun delili ise, "Şimdi kabahati birbirlerine yüklemeye başladılar..." (Kalem, 30) âyetidir. Mü'minûn 101 âyetinin manası ise, onların birbirlerine şefkat ve acıma ve lütuf üslubuyla soru sor-macMOannı ifade eder. Çünkü soy sop, nesep, (ona mensub olanların) birbirlerine şefkatle yönelmelerini, merhametli olmalarını ve ikramda bulunmalarını gerektirir.
c) Kıyamet günü, uzun bir gün olup onun durakları da pek çoktur. Böylece bazı zamanlarda sualin bulunmadığı, bazı zamanlarda da sulalin bulunacağı haber verilmiştir. 27[27]

Dördüncü Mesele

Âyet, Allah Teâlâ'mn bütün kullarını hesaba çekeceğine delâlet eder. Çünkü, bu bütün kullar ya Allah'ın peygmberleridir, yahut da o peygamberlerin kendilerine gönderildiği ümmetlerdir. Bu âyet, peygamberlerin ve kâfirlerin muhasebe edilmeyeceklerini iddia eden kimsenin görüşünü de iptal eder. 28[28]

Beşinci Mesele

Âyet, Allah Teâlâ'nın mekândan ve cihetten münezzeh olduğuna delâlet eder. Zira Cenâb-ı Hak, "Biz, gaib değildik!" Binaenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak, "Arş" üzerinde olsaydı, bizden gaib olmuş olurdu.
Buna göre şayet onlar, "Biz bu âyeti, "Cenâb-ı Hakk'ın ilmi ve ihatası ile bizden gaib olmadığı manasına hamlediyoruz" derlerse, biz deriz ki:
Bu, bir te'vildir; sözde aslolansa, o sözü hakikate hamletmektir. Şayet onlar, "Siz, Allah Teâlâ'nın herhangi bir mekân ve yönde olmadığını söylediğinizde de, O'nun gaib olduğunu söylemiş oluyorsunuz" derlerse, biz deriz ki: "Bu yanlıştır. Çünkü "gaib", gâib olduktan sonra hazır olabilecek şeydir. Bu da onun, herhangi bir mekânda ve yönde bulunmuş olması şartına bağlıdır. Ama herhangi bir mekân ve yönde bulunmayan ve hakkında böyle şeyler düşünülemeyecek varlığa gelince, bunu bir mekânda bulunup bulunmamakla tavsif etmek imkânsızdır. İşte böylece aradaki fark ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir. 29[29]

Kıyamette Amellerin Tartılması

"O gün tartı hakdır. Artık kimin terazileri ağır basarsa, işte onlar murada erenlerin tâ kendileridir. Kimin de terazileri hafif gelirse, bunlarda âyetlerimize zulmettikleri için kendilerine çok yazık etmiş olan kimselerdir"
(A'râf, 8-9).
Bil ki Allah Teâlâ önceki âyette Kıyamet halterinden birisinin de hesaba ve suale çekilmek olduğunu açıklayınca, bu âyette bir diğer Kıyamet halinin de amellerinin tartılması olduğunu beyan buyurmuştur.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 30[30]

Birinci Mesele

kelimesi mübteda, (O gün), onun zarfı; kelimesi de haberdir. (O gün) kelimesinin haber, kelimesinin de, mübtedanın sıfatı olması da caizdir. Yani, "Gerçek tartı (adalet), Allah

---

[27] [27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/288
[28] [28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/289
[29] [29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/289
[30] [30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/289

Teâlâ'nın ümmetleri ve peygamberleri hesaba çektiği o gündedir" demektir. 31[31]

İkinci Mesele

Amellerin tartılmasının izahı hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci görüş: Hadislerde yer aldığına göre, Allah
Teâfâ, Kıyamet günü, kullarının hayır ve şer amellerinin tartılacağı, bir dili ile iki kefesi bulunan bir teraziyi ortaya kor. Ibn Abbas (r.a) bu hususta daha sonra şöyle der: "Mü'minin ameli en güzel bir şekilde getirilir ve o terazinin kefesine konur ve onun güzel amelleri, kötü amellerine (günahlarına) baskın çıkar. Âyetteki, "Artık kimin terazileri ağır basarsa, işte onlar murada erenlerin, kurtulanların tâ kendileridir" ifadesi ile anlatılanlar bunlardır. Bu, Allah Teâlâ'nm Enbiya süresindeki, "Biz Kıyamet gününe mahsus adalet terazileri koyacağız. Artık hiçbir kimse, hiçbir şekilde haksızlığa uğratılmayacaktır" (Enbiya, 47) âyeti gibidir.
Bu görüşe göre, amellerin nasıl tartıldığı meselesinde de şu izahlar yapılmıştır:
a) Ibn Abbas (r.a)'ın da bahsettiği gibi, mü'min bir kimsenin amellerine güzel bir şekil, kâfirin amellerine ise çirkin bir şekil verilir. Terazide işte bu şekiller tartılır.
b) Bu tartma işi, içerisinde kulların amellerinin yazılı olduğu sabitelerin tarttlmasıdır. Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Kıyamet günü neyin tartılacağı sorulduğunda O, "Sahifeler..." cevabını vermiştir ki, işte genel müfessirlerin bu âyet hakkındaki görüşü budur. Abdullah b. Selâm (r.a)'dan da şu rivayet gelmiştir: "Rabbu'l-alemin'in terazisi, bir kefesi cennet, diğer kefesi cehennem üzerinde olduğu halde, Arş'ın tam karşısında, cinler ve insanların ortasına konur. Eğer yedi kat gök ve yer, onun bir kefesine konsa, o, bunları alacak kadar büyüktür. Cebrail (a.s), terazinin ortasından tutar ve onun diline (ibresine) bakar."
Abdullah b. Ömer (r.a)'den Hz. Peygamber (s.a.s)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyamet günü bir adam terazinin başına getirilir ve onun için doksandokuz da kayıt defteri getirilir. Bu kayıt defterlerinden herbirinde göz alabildiğine o insanın hataları ve günahları bulunur. Bunlar terazinin bir kefesine konur. Sonra o adama ait, üzerinde kelime-i şahadet (yani Lailâhe illallah, Muhammeden abduhu ve resûlüh) bulunan, parmak ucu kadar bir kağıt çtkanlır ue terazinin diğer kefesine konulur. Bu kefe, öbürüne baskın çıkar."32[32]
Hasan el-Basrî, rivayete göre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), başını bir gün Hz. Aişe (r.anha)'nin kucağına koymuş ve uyuklamıştı. Derken Hz. Aişe'nin gözünden bir damla yaş (yüzüne) geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Sana dokunup da böyle ağlatan nedir?" dedi. Hz. Aişe, "Kıyamette insanların haşredileceklerini hatırladım. Orada hiç kimse kimseyi hatırlar mı?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) ona,"İnsanlar, yalınayak, çırılçıplak ue sünnetsiz olarak haşrolunurlar", "O gün her bir insanın kendine yeter bir derdi vardır" (Abesi. 37). Amel sahifelerinin başında ve sevaplarla günahların tartddığmda, kimse kimseye bakmaz"33[33] buyurmuştur.
Ubeyd b. Umeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Çok yiyen ve çok içen iri yarı bir adam getirilir, ama onun sivrisinek kadar bile bir tartılacak (iyiliği) olmaz." 34[34]

Amellerin Tartılmasından Maksad, Allah'ın Hükmetmesidir

İkinci görüş: Mücahid, Dahhâk ve A'meş'in görüşü olup buna göre amellerin tartılmasından maksad, Allah Teâlâ'nın adaleti ve hükmüdür. Sonraki alimlerden pek çoğu da bu görüşü benimseyerek şöyle demişlerdir: Ayette bahsedilen "tartryı, bu manaya hamletmek, Arapça bakımından caizdir. Delil de buna delalet eder, binaenaleyh bu görüşe gitmek gerekir. Ayetteki "tartı"yi bu manaya hamletmenin, Arapça bakımından mümkün oluşunun izahı

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/290
32[32] Aynı manada bd. için bkr Tirmizî, İman, 17 (5/24-25); tbn Mâce, 2uhd, 35 (2/1437).
33[33] Buhârî. Rikâk. 45.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/290-291

şöyledir: Alıp-vermedeki adalet, bu dünyada ancak tartı ve ölçü ile ortaya çıkar. Dolayısiyle âyette bahsedilen "tartryı, "adalet" manasına mecaz kabul etmek uzak bir ihtimal değildir. Bunu şu husus da destekler: Bir adamın, başkasının yanında bir kıymeti olmadığı zaman, "Falanın falancanın yanında bir tartısı (ağırlığı) yok" denilir. Nitekim Allah Teâlâ'da, "Biz Kıyamet gününde onlar İçin hiçbir ölçü (ağırlık) tutmayacağız" {Kehi, 105) buyurmuştur. Yine, "Falanca falancayı hafife aldı" ve "şu söz, şunun ve şunun ağırlığındadır. " Yani "Onlara denk ve eşittir" denilir. Halbuki ortada gerçek manada bir tartı yoktur. Şair de, "Ben, sizinle karşılaşmadan önce kuvvetli idim; yanımda da, her muarıza karşılık onun sözüne denk söz bulunurdu" demiştir. Şair bununla, "Benim yanımda, her hasmın sözüne denk bir söz var" manasını kastetmiş ve "vezni" (tartıyı) "adalet" teşbih etmiştir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Bu âyetten muradın, sadece bu mananın olması gerekir. Bunun delili şudur: Mizan (tartı, ölçü) ile, ancak bir şeyin ölçüsü öğrenilmek istenir. Halbuki mükâfaat ve cezanın miktarlarını tartı ve terazi ile ortaya koymak mümkün değildir. Çünkü kullan., amelleri arazdır, olup bitmişlerdir. Yok olan bir şeyi tartmak ise imkânsızdır. Onların devam ettiklerini farzetsek bile, onları tartmak yine imkânsızdır.

Onların, "Tartılan şey amel sahifoleridir, veya amellerin miktarına göre yaratılmış şekillerdir" şeklindeki sözlerine gelince, biz deriz ki: "Mükellef, Kıyamet günü ya Allah Teâlâ'nın adil ve hakîm olduğunu kabul eder, ya da etmez. Eğer o bunu kabul ederse, Allah'ın adil ve doğru olanı yapacağını bildiği için, Allah Teâlâ'nın mükâfaat ve cezasının miktarları hususunda vereceği hüküm ona yeter. Eğer o bunu kabul ve ikrar etmiyorsa, hasenat kefesinin seyyiat kefesine; yahud da seyyiat kefesinin hasenat kefesine galib gelmesinden, bir üstünlüğün olduğu anlaşılamaz. Çünkü muhtemeldir ki Allah Teâlâ bu üstünlüğü adalet ve insaf yoluyla ortaya koymamıştır. Böylece bu tartıda kesinlikle bir faydanın olmadığı sabit olur. Birinciler buna cevap vererek şöyle demişlerdir: "Bütün mükellefler, Kıyamet günü Allah Teâlâ'ntn zulümden ve haksızlıktan münezzeh olduğunu bilirler. Böyle bir terazinin ortaya konulmasının fayda ve hikmeti, ortaya çıkacak üstünlüğü Kıyamet ahalisine göstermektir. Binaenaleyh eğer üstünlük hasenat (İyilikler) tarafında olursa, Kıyamettekiler tarafından o kimsenin faziletinin ve derecesinin mükemmelliğinin görülmesi sebebi ile, onun ferah ve sevinci artar. Eğer bunun aksi olursa, bu durumda da o kimsenin Kıyamet meydanında, kederi, gamı, korkusu ve rüsvaylığı artar."

Alimler bu üstünlüğün nasıl olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "O esnada hasenat kefesinde bir nur seyyiat kefesi galib gelirse, bunun içinde bir karanlığın görüneceğini" söylerlerken; diğer bazıları da "bunun, kefeler arasında meydana gelecek bir baskın çıkışla olacağını" söylemişlerdir. 35[35]

Üçüncü Mesele

Bu konuda en açık şeyin, Kıyamet günü tek bir terazi değil, bir çok terazinin bulunacağını söylemektir. Bunun delili ise, "Biz Kıyamet günü adalet terazileri koyacağız" (Enbiya, 47) âyeti iie, Cenâb-ı Hakk'ın bu (tefsir ettiğimiz) âyetteki "Artık kimin terazileri ağır tasarsa..." buyruğudur. Buna göre artık kalbin fiillerinin ayrı, uzuvların fiillerinin ayrı, ve sarfedilen sözlerin ayrı terazilerinin bulunduğu söylenebilir.

Zeccâc şöyle demiştir: "Allah, bu âyette "teraziler (mevâzîn)" kelimesini çoğul getirerek, "Artık kimin terazileri ağır basarsa..."buyurmuş, şu iki sebepten ötürü "terazisi" dememiştir:

a) Araplar bazan cemî kelimeyi müfred yerinde kullanarak, "Falanca Mekke'ye doğru katırlar üzerinde yola çıktı" derler.

b) Âyette geçen "mevâzîn" kelimesi "mizan" (terazi)nin değil, "mevzun" (ölçülen şeyler) kelimesinin çoğuludur. Allah, bu âyetteki "mevâzîn" kelimesi ile, tartılan amelleri kastetmiştir." Bununla beraber birisi şöyle diyebilir: "Yapılan bu iki izah, âyetin zahirini bırakmayı gerektirir. Ayetin lafzının zahirinden dönmek ise, ancak sözü zahirine hamletmenin

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/291-292

mümkün olmadığı zaman düşünülebilir. Halbuki burada, sözü zahirine hamletmeye bir manî yoktur. Binaenaleyh âyeti, lafzın hakikî manasına hamletmek gerekir. Bir dili ve iki kefesi bulunan terazilerin orada olacağını kabul etmek imkânsız olmadığı gibi, yukarıda anlatılan şekillerde birtakım tartmaların olabileceğini kabul etmek de imkânsız değlidir. Binaenaleyh âyetin zahirini bırakıp, te'vile gitmeyi gerektiren şey nedir?

Cenâb-ı Hak, "Kimin de terazileri hafif gelirse, bunlar da âyetlerimize zulmettikleri için kendilerine çok yazık etmiş olan kimselerdir" buyurmuştur. Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 36[36]

Birinci Mesele

Bu âyet, Kıyamettekilerin iki gruba ayrıldıklarına; bir kısmının sevapları günahlarına galip gelenler olduğuna; bir kısmının da günahlarının sevaplarına galip gelenler olduğuna delalet eder. Üçüncü bir kısım olan, günahları ile sevapları birbirine denk olanlardan ise âyetlerde bahsedilmemiştir. 37[37]

İkinci Mesele

Müfessirlerin çoğu, âyetteki "Kimin de terazileri hafif getirse..." ifadesi ile kâfirlerin kastedildiğini, bunun delilinin ise hem Kur'ân, hem hadis, hem de "eser"de mevcut olduğunu söylemişlerdir: Kur'ân'dan delil, "Bunlarda âyetlerimize zulmettikleri için kendilerine çok yazık etmiş olan kimselerdir" ifadesidir. İnsanın, Allah'ın âyetlerine zulmetmesinin manası, o âyetleri inkâr edip, kabul etmemesinden başka birşey değildir. Binaenaleyh bu, bu tabirden kâfirlerin kastedildiğini gösterir.

Bunun hadislerden delili şu rivayettir: Mü'min bir kimsenin hasenatı (iyilikleri) hafif gelince, Hz. Peygamber (s.a.s) koynundan parmak ucu kadar bir kağıt parçası çıkarır ve o kimsenin hasenatının bulunduğu terazinin sağ kefesine atar. Böylece hasenat tarafı ağır basar. Bunun üzerine o mü'min, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Anam-babam sana feda olsun, yüzün ne kadar güzef, yaratılışın (şeklin) ne güzel! Sen kimsin?" der, Hz. Peygamber (s.a.s)'de, "Ben senin peygamberin Muhammed'im, bu' da senin bana (dünyada iken) getirmiş olduğun salâvâtlanndır. Ben de senin selamına, en çok ihtiyaç duyduğun bir zamanda karşılık oerdim" der. Bu hadisi Vahidî, "el-BasîtM adlı eserinde rivayet etmiştir.

Alimlerin çoğu ise, bu hususta daha önce de bahsettiğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın, o kimsenin hasenatlarının konduğu kefeye, kelimei şahadeti taşıyan bir yazıyı atacağını söylemişlerdir.

Kâdî şöyle demektedir: "Bunu o kimsenin kelime-i şahadeti hakkıyla yerine getirmesinin, ibadet olması manasına hamletmek gerekir. Çünkü bu nazar-ı dikkate alınmazsa, o zaman kelime-i şahadeti getiren herkes, günahların kendisine zarar vermeyeceğini anlar. Bu ise, Allah'a isyan etme hususunda bir teşvik olur."

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: Akıl, bu haberin delalet ettiği şeyin doğru olduğunu gösterir. Çünkü, amel ne kadar şerefli ve yüce dereceli olursa, sevabının da o nis-bette çok olması gerekir. Marifetullah (Allah'ı bilmek) ve muhabbetullah'ın (Allah'ı sevme'nin) değerinin çok fazla ve derece bakımından diğer amellerden daha üstün olduğu, bilinen bir husustur. Dolayısiyle onun mükâfaatının daha çok, derecesinin de diğer amellerden daha üstün olması gerekir.

Bunun eserden delili şudur: İbn Abbas ve müfessirlerin çoğu, bu âyetin kâfirler hakkında olduğunu söylemişlerdir.

Bu asıl sabit olunca biz deriz ki: "Kişi mü'min olursa, günahları ona zarar vermez" diyen Mürcie, bu âyete tutunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ mahşer halkını iki kısma ayırmıştır:

a) İyilik kefeleri ağır gelen ve kurtulmalarına hükmedilen kimseler...

b) Kötülük kefeleri ağır gelen ve "Allah'ın âyetlerine zulmeden kâfirler" diye

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/292-293

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/293

hükmedilen kimseler..."
Buna karşı biz şöyle cevap veririz: "Bu konuda söylenecek son söz şudur: "Allah Teâlâ bu âyette, üçüncü bir kısımdan bahsetmemiş ise de, bunlardan diğer âyetlerinde bahsederek, mesela, "(Allah), o (şirkden) başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar" (Nisa, 48) buyurmuştur. Halbuki "mantûk" (bizzat söylenen şey), "mef-hum"dan (söylenmediği halde, sözden anlaşılandan) üstündür. Binaenaleyh "mantûk"un ifade ettiği manayı almak gerekir. Hem sonra Cenâb-ı Hak, bu kısım hakkında, "Bunlar da... kendilerine çok yazık etmiş olan kimselerdir" buyurmuştur. Biz bunun, ancak kâfirlere uygun düşeceğini kabul ediyoruz. İsyankâr mü'mine gelince, ona da günlerce azab olunur, daha sonra affedilip ilahî rahmete kavuşur. Binaenaleyh bu kimse, gerçekte kendisini zarara sokmamış, aksine sona ermeyecek, kesintiye uğramayacak, ebedi bir rahmet-i ilahiyeye kavuşmuş olur. Allah en iyi bilendir. 38[38]

"Andolsun ki sizi yeryüzünde yerleştirdik ue sizin için orada birçok geçim vasıtaları yarattık. Ne az şükredersiniz!" (Ar-âf, 10).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 39[39]

Ayetin Makabli İle Münasebeti

Bil ki Allah Teâlâ insanlara, peygamberlere uymayı ve onların davetlerini kabul etmeyi emredip, sonra da
onları, "Biz nice memleketleri helak ettik..." (Ar'âf, 4)
âyetinde dünyevî azabla tehdid edip, daha sonra da onları şu iki bakımdan yani:
a) 'Kendilerine (peygamber) gönderilenlere mutlaka soracağız"{Ar'âf, 6) âyetinde olduğu gibi hesaba çekmek, ve
b) "Tartı o gün haktır* (Afm, 8) âyetinde olduğu gibi amellerin tartılacağı hususu ile, ahiret azabından korkutunca; bu âyette de bir başka yol ile, onları peygamberlerin davetini kabule teşvik etmiştir. Bu yol da şudur: Allah'ın mahlûkatı üzerindeki nimetleri çoktur. Nimetin çokluğu da taatı gerektirir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki sizi yeryüzünde yerleştirdik ve sizin için orada birçok geçim vasıtaları yarattık" buyurmuştur. 40[40]

İnsana Verilen Yaşama Vesileleri

Ayetteki, "sizi yeryüzünde yerleştirdik..." buyruğu "size orada yerler, mekânlar ve karar kılınacak yerler kıldık. Sizi oraya yerleştirdik ve sizi orada tasarruf etmeye muhktedir kılarak, sizin için orada birçok geçim,vasıtaları yarattık" demektir.
Ayetteki "me'âyiş" (geçim vasıtalarımdan maksad insanların elde ettikleri çeşitli menfaatlerdir. Bu menfaatleri iki kısma ayırmak mümkündür:
a) Meyveleri ve benzeri şeyleri yaratması gibi, doğrudan doğruya Allah'ın yaratması ile meydana gelen menfaatlar...
b) İnsanın çalışıp çabalaması ile elde ettiği menfaatlar...
Gerçekte bu iki kısmın hepsi de, Allah'ın fazlı ile, O'nun muktedir kılması ve imkân vermesi ile olurlar. Dolayısıyle herşey Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir nimet olur,
Nimetlerin çokluğu ise, hiç şüphe yok ki Allah'a itaat etmeyi, O'nun emir ve yasaklarına uymayı gerektirir. 41[41]

İnsanın Şürkünün Azlığı

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/293-294
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/294
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/295
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/295

Cenâb-ı Hak, daha sonra, bu lütuf ve ihsanlarına rağmen, mahlûkatın hakkıyla şükürde bulunmadıklarını bildiğini açıklayarak, Ne az şükredersiniz7" buyurmuştur. Burada, onların sadece bazı durumlarda şükür ve ibadet ettiklerine delâlet eder. Vakıa da böyledir. Çünkü bir yaratıcının varlığını kabul etmek, her akıllının aklı için zaruri ve gerekli bir şey gibidir. Halbuki Allah'ın insanlar üzerindeki nimetleri pek çoktur. Hiçbir insan gösterilemez ki, zaman zaman Allah'ın nimetlerine şükretmesin. Ancak farklılık, onların bir kısmının çok, bir kısmının da daha az şükredici olmaları ndadır. 42[42]

"Meâyiş" Kelimesinin "Meâiş," Tarzında Okunması

Hârice, NâfÎ'in, âyetteki meâyiş kelimesini, hemzeli olarak meâ:ş şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir.
Zeccâc şöyle demiştir: "Basrah bütün nahivciler, bu kelimenin hemze ile okunmasının bir hata olduğunu iddia etmiş ve "Yâ harfini tıpkı "sahîfe (cem'i sahâif) kelimelerinde olduğu gibi, ancak zâid olduğu zaman hemzeye çevrilebilir. Halbuki meâyiş kelimesinin aslı ayş (yaşamak) masdarı olup, bundaki yâ, aslî harftir" demişlerdir. Nâfi'in bu kıraatinin bir izah yolunu bilemiyorum. Ancak kelimenin aslından olan buradaki yâ harfi, meîşe kelimesinde sakin kılınmıştır. Böylecebu kelime, "sahîfe" kelimesine benzemiş olur. Binaenaleyh meâiş kelimesi de, "sahâif" kelimesine benzemiş olur. Onlar, sahâif kelimesine hemzeyi getirdikleri gibi, benzerlik yolu ile meâiş kelimesine de getirmişlerdir. Ancak bu ikisi arasındaki fark, bizim de belirttiğimiz gibi maîşe kelimesindeki yâ harfinin aslı, sahîfe kelimesindeki yâ'nın zâid olmasıdır. 43[43]

Allah'ın İnsanoğlunu Mûkerrem Kılması

"Celâlim hakkı için sizi yarattık, sonra size suret verdik, sonra da meleklere, "Âdem'e secde edin" dedik. İblisten başka bütün melekler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı" (Ar'âf, 11).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 44[44]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, yukarıda da izah ettiğimiz gibi, ümmetleri, kendilerine gelen peygamberlerin davetlerini
kabul etmeye, önce korkutarak, sonra da teşvik ederek teşvik buyurmuştur. Özendirme, ancak Allah'ın nimetlerinin mahlûkat üzerinde çok olduğuna dikkat çekerek olmuştur. Böylece Allah Teâlâ, o nimetlerini sayıp dökmeye, "Andolsun ki sizi yeryüzünde yerleştirdik ve sizin için orada birçok geçim uasıtalan yarattık" diyerek başlamış, sonra da bunun peşisıra, babamız Adem'i yarattığını, O'na melekleri secde ettirdiğini haber vermiştir. Babaya yapılan lütuf, oğuia yapılan lütuf yerine geçer. İşte bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti bundan ibarettir. Bunun bir benzeri de, Bakara suresinin başlarında buyurduğu, "Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz ki siz Ölül idiniz, O (sizi) diriltti..." (Bakara, 28) âyetidir. Böylece Cenâb-ı Hak, "Allah'ı nasıi İnkâr ediyorsunuz?" buyruğu ile insanları kendisine isyan etmekten men etmiş; buna sebep olarak, O'nun mahlûkat üzerindeki nimetlerinin çokluğunu zikretmiştir. Bu nimetler de, onların daha önce ölü (haiinde) iken, Allah'ın onları diriltmesi, sonra da yeryüzündeki bütün faydalı şeyleri yaratması ve bu faydalı şeylere Âdem (a.s)'i, yeryüzünde, kendisine meleklerin secde ettiği bir halife kılmasını ilave etmesidir. Altah Teâlâ'nın bütün bunlardan maksadı, bu büyük nimetlere mazhar olan insanların, temerrüd göstererek, hakkı

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/295-296
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/296
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/296

ve hakikati inkâr etmelerinin yakışmaya-cağını ifade etmektir. İşte bu surede de böyledir, yalnız bu mana burada Bakara süresindekinden daha başka bir tarzda sıralanıp yerleştirilmiştir. İşte bu âyetin, diğer âyetlerle olan münasebetinin en güzel açıklaması budur. 45[45]

Kur'ân'da Hz. Adem-İblis Kıssasının Bildirildiği Yedi Yer

Bil ki yüce Allah, Hz. Adem kıssasını, Kur'ân-ı Kerim'de yedi yerde, İblîs kıssasıyla beraber zikretmistir. Bunlardan birincisi Bakara sûresinde, ikincisi bu surede, üçüncüsü Hicr, dördüncüsü Benî İsraîl (İsrâ), beşincisi Kehf, altıncısı Tâ-hâ ve yedincisi de Sâd suresindedir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Bu âyetle ilgili şöyle bir soru bulunmaktadır:

Hak Teâlâ'nın, "Celâlim hakkı içinsizi yarattık, sonra size suret verdik..." buyruğu, bu hitaba muhatap olanların, bizler olduğunu ifade eder.

Daha sonra "Sonra da meleklere, "Âdem'e secde cuin" dedik" buyurulmuştur. Bu ifadenin başındaki (sonra) edatı "terahî" (sonralık) manasını ifade eder. Bundan dolayı âyetin zahiri, Cenâb-t Hakk'ın, meleklere Hz. Adem'e secde etmeleriyle ilgili emrinin, O'nun, bizi yaratıp şekil vermesinden sonra olmasını iktiza eder. Halbuki durumun hiç de böyle olmadığı malumdur. İşte bu sebeple alimler, bu âyetin tefsiri hususunda şu dört görüş üzere ihtilaf etmişlerdir: 46[46]

Bu Âyette, İnsanlardan, Hz. Adem'in Kasdedildiği

a) "Celalim hakkı için, sizi yarattık" buyruğu, "Babanız Âdem'i yarattık..." manasında; "sonra size suret verdik" buyruğu da, "Âdem'e suret verdik"; "sonra da meleklere, "Adem'e secde edin" dedik" manasındadır. Bu, Hasan el-Basrî ile Yusuf en-Nahvî'nin görüşüdür ki, tercihe şayan olan görüş de budur. Zira meleklere, Hz. Adem'e secde etmelerine dair emir, Hz. Adem (a.s)'in yaratılıp O'na şekil verilmesinden sonradır, ama bizim yaratılıp şekillenmemizden ise öncedir...

Bu konuda söylenmesi gereken son söz, "Bizim yaratılıp şekillendirilmemizin, Hz. Adem'in yaratılıp şekillendirilmesinden kinaye olması nasıl güzel ve yerinde olur?" denilmesidir. Buna karşılık biz deriz ki: Hz. Adem (a.s) insanlığın babasıdır. Binaenaleyh, bu kinayenin yerinde ve güzet olması gerekir. Buna benzer bir ifade de, Cenâb-ı Hakk'tn, "Hani sizden sapasağlam söz almıştık, Tur'u da, üstünüze kaldırmıştık..."(Bakara, G3) buyruğudur. Bunun manası "Ey yahudiler, sizin atalarınız olup da Musa zamanında yaşamış olan İsrailoğullarından söz aldık..." demektir.

Yine "Esedoğulları falancayı öldürdü" denilir. Halbuki o kişiyi öldüren, Esed-oğullan değil, onlardan biridir.

Hem sonra Hz. Peygamber (s.a.s) mesela, "Ey Huzaa (kabilesi) falancayı siz öldürdünüz" demişti. Halbuki onu, Huzaâ kabilesinin hepsi değil, onlardan biri öldürmüştü

Yine Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki yahudilere hitaben, 'Firavun hanedanından sizi kurtarmıştık" (Bakara, 49) ve "Hani siz bir adam öldürmüştünüz de...." (Bakara. 72) buyurmuştur. Bütün bu hitaplarla kastedilenler, onların atalarıdır, işte burada daböyledir.

b) Âyetteki, "Sizi yarattık" buyruğundan maksad, "Âdem'i yarattık" manası; "sonra size suret verdik..." buyruğundan muradın da, "Âdem'in zürriyetine Âdem'in belinde iken şekil verdik; bundan sonra da meleklere "Âdem'e secde edin" dedik" manasıdır. Bu, Mücahid'in görüşüdür. Dolayısiyle Allah Teâlâ önce, Hz. Adem'i yarattığını, sonra onun sırtından zerreler halinde O'nun zürriyetini çıkardığını, bundan sonra da meleklere, Hz. Adem'e secde etmelerini emrettiğini zikretmiştir.

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/296-297

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/297

c) Bu şu manadadır: "Biz sizi yarattık, sonra size suret verdik; sonra de size haber veriyoruz ki, biz meleklere Hz. Adem'e secde edin demiştik..." Binaenaleyh bu atıf, bir haber vermenin başka bir haber verme üzerine tertib edildiğini ifade eder, haber verilen şeyin, durumu bildirilen başka bir şey üzerine tertibini ifade etmez... 47[47]

Halk Etmek ve Suret Vermek Kavramlarının İzahı

d) Halk kelimesi Arapça'da, bu eserde de anlattığımız gibi, "takdir etmek" ma-nasındadır. Allah Teâlâ'nın takdiri de, eşyayı bilmesinden ve her bir şeye muayyen bir miktar tahsis etmeyi dilemesinden ibarettir. Buna göre, "Sizi halk ettik" buyruğu, Allah'ın beşeri bu âlemde var etme hüküm ve takdirine; "size suret verdik" buyruğu da, Allah Teâlâ'ntn Levh-i Mahfuz'da, Kıyamet kopuncaya kadar olacak olan her şeyin suretini, şeklini yazıp tesbit ettiğine bir işarettir. Nitekim bir hadis-i şerifte de varid olduğu gibi Allah Teâlâ, (Kader Kalemine) "Kıyamet gününe kadar olacak şeyleri yaz!" demiştir. Böylece, Allahu Teâlâ'nın yaratması, O'nun hüküm ve dilemesinden ibaret olmuş olur. Tasvîr, suret vermek ise, Cenâb-ı Hakk'ın, eşyanın suretlerini Levh-i Mahfuz'da tesbit etmesinden ibarettir. Cenâb-ı Hak bu iki işten sonra, Hz. Adem'i yaratmış ve meleklerine, O'na secde etmelerini emretmiştir. Bana göre bu izah, akla diğer izahlardan daha yakındır... 48[48]

Hz. Adem'e Secde Etmenin Manası

Biz, Bakara suresinde, bu secde etmek hususunda üç görüş bulunduğunu anlatmıştık... Bunlardan birisi şudur: Bu secde etmekten murad, bizzat secdenin kendisi değil, sadece ta'zim ve saygıdır.
İkincisi şudur: Bundan maksad, bizzat secde etmektir. Ancak ne var ki secde edilen zat Allah'dır, Âdem ise bir kıble durumundadır.
Üçüncüsü de şudur: Secde edilen, bizzat Hz. Adem'dir. Yine biz, alimlerin, Allah'ın Âdem'e secde etmelerini emrettiği meleklerin gök ve Arş melekleri mi, yoksa yerdeki melekler mi oldukları hususunda ihtilaf ettiklerinden de bahsetmiştik. Dolayısiyle bu hususta ihtilâf bulunmaktadır. İşte bu konular, Bakara suresinde anlatılmıştı. 49[49]

İblis'in Meleklerden Olup Olmadığı Aralanndaki Farklar

Âyetin zahiri, Allah Teâtâ'nın, İblis'i meleklerden istisna ettiğine delalet etmektedir. Dolayısiyle İblisin de meleklerden olması gerekir. Biz, bu meseleyi de, Bakara suresinde iyiden iyiye ele almıştık. (Bakara, 34 35. âyetler).
Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "İblis meleklerden değildir; çünkü o, ateşten, melekler ise nurdan yaratılmışlardır. Melekler, Allah'a ibadet etmekten asla kaçınmaz büyüklenmezler, yorulmazlar ve isyan etmezler... Halbuki İblis böyle değildir. O, isyan etmiş ve büyüklenmiştir. Melekler, cinlerden değildir. Halbuki İblis, cinlerdendir. Melekler, Allah'ın elçileridir. İblis ise böyle değildir. İblis, tıpkı Hz. Adem'in insanlardan ilk yaratılanı ve onların atası olması gibi, cinlerden ilk yaratılanı ve onların atasıdır."Hasan el-Basri sözüne devamla şöyle der: "Meleklerle birlikte İblis de secde etmekle emrolununca. Allah onu istisna etmiştir. İblis'in adı daha başka bir şey idi. Fakat İblis, Allah'a isyan edince, Allah onu bu ad ile isimlendirdi. O, Rabbine isyan edinceye dek, mü'min idi ve göklerde ibadet ediyordu. İsyan edince de, yere indirildi... 50[50]

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/298
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/299
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/299
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/299-300

"(Allah) dedi: "Ben, sana secde etmeyi emretmişken seni alıkoyan nedir?" (İblis) dedi: "Ben ondan hayırlıyım (şerefliyim). Çünkü beni ateşten onu da çamurdan yarattın" (Ar'âf, 12}.
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 51[51]

Birinci Mesele

Bil ki bu âyet, Allah Teâlâ'mn, meleklerin secde etlerini emrederken bu emrin, Iblis'e de şamil olduğuna delalet eder. Bu ifadenin zahiri, İblisin meleklerden olduğunu gösterir. Ancak ne var ki bizim, daha önce bahsettiğimiz deliller durumun böyle olmadığına delâlet eder. İstisna meselesine gelince; biz bu hususu Bakara suresinde cevaplandırmıştık. 52[52]

Buyruğunda ‵nın Zaid Olup Olmadığı

Âyetin zahiri, Allah Teâtâ'nın, İblis'ten onu secde etmekten men eden şeyin ne olduğunu sorduğunu ifade eder. Zira buyurulur. Halbuki durum böyle değildir, çünkü bu âyetin maksadı, Allah Teâlâ'nın o Iblis'i secde etmekten neyin alıkoyduğunu sormasıdır. İşte bu müşkilden dolayı, ayetle ilgili şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci görüş: Meşhur olan bu görüşe göre, "lâ" edatı, zâiddir. Âyetin takdiri ise, "Seni secde etmekten ne alıkoydu?" şeklindedir.Bunun, Kur'ân'da pekçok örnekleri bulunmaktadır. Mesela, "Kıyamet gününeandederim..." (Kıyame, 1) âyetinde lâ üksimu, aslında, uksimu {yemin ederim) manasındadır. Yine "İmha ettiğimiz bir memleket (ahalisinin) hakikaten (mahşere) dönmemeleri imkânsızdır" (Enbiya, 95) âyetindeki la yerciûn (dönmezler) kelimesi, aslında lâ'sız olarak yerciûn (dönecekler) manasındadır. Ve bir de "Ehl-İ kitab... bilmedikleri için..."(Hadid, 29) âyeti; yani, "Bilsinler diye..." demektir. Bu, Kisâî, Ferrâ, Zeccâc ve ekseri ulemânın görüşüdür. 53[53]

Kur'ân'da "Zaid" Olmaz

İkinci görüş: Buradaki lâ edatının bir manası vardır, yoksa zâid (lağv) değildir. İşte doğru olan da budur. Zira, Allah'ın kitabında bir kelimenin lağv olduğuna, manası bulunmadığı şeklinde hüküm vermek, zor ve müşkildir. Bu görüşe göre bu âyetin te'vili hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Takdirin, "Hangi şey seni secdeyi terketmekten men etti?" şeklinde olmasıdır. Böyfece bu istifham, istifham-ı inkârı olup, manası, "Secdeyi terkine mani olacak ne var ki!" demektir. Tıpkı, kendisini zulmen döven birine şöyle diyen mazlum adamın sözü gibi: "Beni dövmene mani olacak neyin var ki! Dinin (dindarlığın) mı, aklın mı, utanman mı?" Bu söz: "Bunlardan hiçbiri olmadığından, sen de beni dövmekten kaçınmadın" manasına gelir.
b) Kâdî şöyle demektedir: "Allah burada men etmeden bahsetmiş, bununla "dâî" (sebep, faktör)yi kastetmiştir. Buna göre Atlah sanki şöyle demek istemiştir: "Seni secde etmemeye sevkeden şey nedir? Zira, Allah'ın emrine muhalefet etmek, şaşılacak ve saiki sorulacak önemli bir durumdur." 54[54]

Emir Sigası Vücub İfade Eder

Alimler, bu âyetle emir sığasının vücûb ifade ettiğine dair istidlalde bulunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, İblis'i bu âyetle, emredildiği şeyi yerine getirmemekten dolayı kınamış ve zemmetmiştir. Şayet emir vücûb ifade etmeseydi, o zaman, sırf emredilen şeyi

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/300
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/300
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/300-301
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/301

yapmak, zemmi ve kınamayı icab ettirmezdi."
İmdi, şayet muarızlar derlerse ki: "Diyelim ki bu âyet, o emrin vücub ifade ettiğine delâlet ediyor. Belki de (o muhteva da) o emirdeki o sîga vücub manası taşıyordu. Amma buradan hareketle, durumu genelleştirerek nasıl olur da "bütün emir sığalarının böyle olması gerektiğini" söyleyebilirsiniz?
Cenâb-ı Hakk'ın, O "Ben sana secde etmeyi emretmişken, etmemekten seni alıkoyan ne?" âyeti, o kınamanın, sırf emri yerine getirmemeye bağlanmış olduğunu ifade eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "sana emretmişken..." buyruğu ta'lîl sadedinde zikredilmiştir. İşte mezkûr buyruğunda zikredilen husus, muayyen bir duruma, şekle tahsis edilmiş bir emir olmayıp, sadece {mutlak surette kayıtsız) bir emirdir. (Yani emir ifade eden sîgalann kullamlmış olması bakımından değil, "sana emrettim" ifadesinin kullanılması
bakımından bir emirdir.) Bu böyle olunca da, sadece bir emir olması bakımından emri terketmenin, zemmi gerektirmesi gerekir. Bu da her emrin, vücûb gerektirdiğini ifade eder ki elde edilmek istenen netice de budur. 55[55]

Emir "Fevr" İfade Eder mi?

Emrin, derhal yerine getirilmesi gerektiğini (yani fevr'i) iddia edenler, bu âyeti delil getirip şöyle demislerdir: Allah Teâlâ İblis'i, o anda secde etmediği için zemmetmiştir. Şayet emir, fevrîliği, yani derhal yapılmakhğı ifade etmeseydi, o anda secde etmemek, böyle bir zemmi gerektirmezdi. 56[56]

İblis'in Bahanesi

Bil ki Allahu Teâlâ'ntn, "Ben sana secde etmeyi emretmişken, seni alıkoyan ne?" buyruğu İblis'i secde etmemeye sevkeden sebebi soruşturmaktır. Böylece yine Cenâb-ı Hak, Iblis'in bu sebebi açıkladığını da belirtmiştir. Bu da İblis'in, "Ben ondan hayırlıyım (şerefliyim). (Çünkü) beni ateşten yarattın, onu da çamurdan yarattın" şeklindeki ifadesidir. Bunun manası şudur: iblis, "Ben daha hayırlıyım. En mükemmel olanın, en adî ve değersiz olana secde etmesinin emredilmesi caiz olmadığı için, ben Adem'e secde etmedim" demiştir. Sonra İblis, ilk mukaddimesini, ki bu onun: "Ben ondan hayırlıyım (şerefliyim)"sözüdür. "Sen beni ateşten, onu (Adem'i) ise çamurdan yarattın. Ateş, çamurdan daha üstündür. En üstün olandan yaratılan da üstündür. Bundan ötürü benim Adem'den daha üstün olmam gerekir" diyerek beyan etmiştir. Ateşin çamurdan daha üstün olduğunun izahına gelince, bu şöyledir: "Ateş aydınlatıcı, ulvî, latîf, hafif, hararetli, kuru, göklerin cevherine yakın ve onlara bitişiktir. Çamur ise karanlık, süflî, kesif, ağır, soğuk, kuru ve göklerin cevherinden uzaktır. Hem ateş, tesiri kuvvetli ve etki edendir. Yer (çamur) ise, sadece kabul eder ve etkilenir, müteessir olur. Etki etmek, etkilenmekten daha kıymetlidir. Hem yine ateş, hayat maddesi olan tabiî hararete uygundur. Ama, toprağa ait olmak hali, soğukluk ve kuruluk ise, Ölüme uygun düşerler. Hayat (canlılık), ölümden (cansızlıktan) daha kıymetlidir.
Hem, meyvelerin olgunlaşması, hararetle ilgilidir. Yine, bitkilerin büyüme çağı, hararet vaktinde sıcaklık mükemmel ve elverişli olduğu zaman, işte canlıların en mükemmel olmaları, bu iki vakitte olmuş olur. İhtiyarlık vaktine gelince bu, yere ait olmaya münasip olan, soğuk ve kuruluk vaktidir. Hiç şüphesiz bu vakit, insan ömrünün zaman dilimlerinin en değersizi olmuş olur.
Üstün olandan yaratılanın daha üstün olmasının izahına gelince, bu açıktır. Zira, asılların şerefli olması, ferilerin (dalların) da şerefli olmasını icab ettirir. En şerefli olanın en aşağı olana hizmet etmesinin emredilemiyeceğini beyan etmeye gelinçe, bu da açıktır. Çünkü Ebu Hanife, Şafiî ve diğer büyük fukahaya, derecesi düşük başka bir fakihe hizmet etmelerini

---

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/301-302
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/302

emretmenin aklen kabîh, çirkin olacağı hususu, akıllarda yer etmiş, kesin hususlardandır." İşte, İblis'in ortaya attığı şüphenin izahı bundan ibarettir.

Buna göre biz deriz ki, İblis'in bu şüphesi şu üç mukaddimeden oluşmuştur:

a) "Ateş, topraktan daha üstündür. Biz, bu hususta Bakara suresinde açıklamada bulunmuştuk...

b) "Maddesi daha üstün olanın, sureti de daha üstündür." İşte münakaşa ve inceleme konusu olan, bu husustur. Zira üstünlük, doğrudan Allah'ın bir bağışı ve hediyesi olunca, maddesinin bu şekilde üstün olmasından, onun suretinin de üstün olması gerekmez. Baksana, Allah Teâlâ mü'minden kâfiri, kafirden mü'mini; karanlıktan nuru, nurdan karanlığı çıkarıyor. İşte bu, astt üstünlüğün, maddenin ve cevherin üstün olmasıyla değil, ancak Allah'ın fazl-u keremi ile olduğuna delâlet eder. Ayrıca, canlı varlığın mükellefiyet çağı, ancak aklının kemâle erdiği zaman başlar. Şu halde muteber olan, menşe' değil, varılan noktadır. Hem üstünlük, {o şeyin) maddesi sebebiyle değil, ancak amelleri ve o amellerle ilgili şeyleri ile olur. Baksana Habeşistanlı bir mü'min, Kureyşli bir kâfirden daha üstündür. 57[57]

Kıyas Nassı Tahsis Edebilir mi?

Nassın umumîliğinin, kıyas ile tahsis edilmesinin caiz olmayacağını söyleyenfer, şu şekilde istidlal etmişlerdir: Şayet, nassın umumiliğini kıyas ile tahsis etmek caiz olsaydı, İblis, bu derece büyük tenkide ve kınamaya müstehak olmazdı. Böyle bir şey olduğuna göre bu, nasstn umumiliğinin, kıyas ile tahsis edilmesinin caiz olmayacağına delalet eder. Aradaki bu gerekliliğin izahı şöyledir: Allah Teâlâ'nın, meleklere, "Adem'e secde ediniz!" buyruğu bütün melekleri kapsayan umûmî bir hitabtır. Sonra İblis, kendisini bu umûmî hitabtan, yaptığı şu kıyas ile istisna etmiştir: "Ben, ateşten yaratıldım. Ateş, çamurdan daha şereflidir. Aslı daha şerefli olan, daha şerefli demektir. Dolayısiyle benim, Adem'den daha şerefli olmam gerekir. Daha şerefli olanın ise, kendisinden daha düşük olana hizmet etmesinin emredilmesi caiz olamaz.1' Bunun böyle olduğunun delili ise şudur: Bu hüküm, bütün benzeri şeylerde de söz konusudur. Kıyasın manası da, işte budur. Böylece İblis'in bu hâdisede, Hak Teâlâ'nın, meleklerine, "Adem'e secde edin.." şeklindeki sözünü, kendi kıyasıyla tahsis etmekten başka bir şey yapmadığı sabit olur. Bundan ötürü, nassları kıyas ile tahsis etmek caiz olsaydı, o zaman İblis'in yaptığı bu işten dolayı, zemm ve kınamaya müstehak olmaması gerekirdi. Halbuki o böylesine bir zemm ve kınamaya müstehak olunca, nassı kıyas ile tahsis etmenin caiz olmayacağını anlamış oluruz.

Hem, âyette bu meselenin doğruluğuna bir başka yönden de delâlet bulunmaktadır ki, o da şudur: İblis böylesi bir kıyas yapınca, Hak Teâlâ: "Öyleyse, dedi, hemen in oradan! Artık senin orada kibirlenmen, kafa tutman uygun olmaz!" (A'râf, 13) buyurmuştur. Böylece, Allah Teâlâ İblis'in, onun nasst tahsis ettiğini gösteren bu kıyasını naklettikten sonra, mütekebbir, kibirlenen, büyüklenen birisi olarak vasfetmiştir. Bu da, nassın umûmî ifadelerini kıyas ile tahsis etmeye çalışanların, Allah'a karşı tekebbür etmiş, büyüklenmiş olduklarını gösterir. Bu âyet, Allah'a karşı tekebbür etmenin çok şiddetli bir cezayı ve veliler sınıfından çıkartılarak, mel'ûnlar zümresine idhal edilmeyi gerektirdiğini gösterince, nassı kıyas ile tahsis etmenin caiz olamayacağı sabit olmuş olur.

İşte el-Vâhidî'nin el-Basît" isimli eserinde, İbn Abbas'tan nakletmiş olduğu şu sözden murad da budur: İblis için münasip olan, kıyas yapmayıp Allah'a itaat etmesi idi. Ama o, böylece Rabbine isyan etti de kıyas yaptı. Kıyas yapanların ilki, İblis'tir. Böylece o, yaptığı bu kıyas ile kâfir oldu. Dolayısiyle kim, dini mücerred kendi görüşünden sâdır olan bir şeye kıyaslarsa, Allah o kimseyi İbiis'e arkadaş kılmış, ona yaklaştırmış olur." İşte,el-Vâhidî'nin "el-Basit" isimli kitabında, İbn Abbas'tan nakletmiş olduğu bütün sözler bundan ibarettir. 58[58]

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/302-303

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/303-304

Kıyas Nassı İptal Etmez, Ama Manasını Sınırlandıramaz mı?

Sual: "Nassı büsbütün iptal eden kıyas, bâtıldır. Tamam! Amma bazı yerlerde nassı tahsis eden kıyasa gelince siz niçin bunun da bâtıl olduğunu söylüyorsunuz?" Biz, bu soruyu daha ayrıntılı olarak şöyle anlatabiliriz: "Şayet, ateşten yaratılan kimsenin, yerden, topraktan yaratılan kimseye secde etmesini emretmek çirkin olsaydı, o zaman, sırf nurdan yaratılanların, yerden yaratılan kimseye secde etmelerini emretmek, daha çok ve daha çirkin olurdu. Çünkü nûr, ateşten (nâr) daha şereflidir" İşte yapılan bu ktyas, meleklerden birisine Adem'e secde etmesini emretmenin çirkin olmasını gerektirir. Binaenaleyh bu da, nassın manasının tamamiyle iptalini gerektirir ki, bu yanlıştır. Ama, umûm olan nassın manasını tahsis etmeyi (genel kavramı sınırlandırmayı) gerektiren kıyasa gelince, siz niçin bunun bâtıl olduğunu söylüyorsunuz? denilirse.... İşte bu, bu şekilde formüle ettiğim güzel bir soru olup, ben daha önce, bu soruyu zikreden hiçbir kimse görmedim.

Bu soruya cevap verilmesi mümkün olup, şöyle denilebilir: "Başkalarından şerefli olan birine, aşağı seviyede olan kimseye hizmet etme mecburiyeti getiren bir emir verme çirkindir. Fakat o şerefli kimse, o hizmete razı olursa, o takdirde bu emir çirkin olmaz. Çünkü, kendisinin hakkından vazgeçmesi hususunda o kimseye itiraz edilemez. Melekler, işte buna razı olmuşlardır. Öyleyse, bunda bir mahzur yoktur. İbiis'e gelince, o kendi hakkının iskât edilmesine razı olmamıştır. Binaenaleyh ona o secdeyi emretmenin kabîh, çirkin olması gerekir." Bu sebeple bu, uygun bir kıyas olup, nassın tahsisini gerektirir. Yoksa nassın hükmünün tamamiyle kaldırılmasını ve o nassın iptalini gerektirmez. Binaenaleyh, nassı kıyas ile tahsis etmek caiz olsaydı, o zaman İblis, bu büyük zemme müstehak olmazdı. Ama o, kendi hakkı hususunda böylesine bir zemm ve kınamaya müstehak olunca, biz bunun ancak, nassı kıyas ile tahsis etmenin caiz olmadığından ötürü olmuş olduğunu anlamış otduk... Allah en iyi bilendir….59[59]

Yedinci Mesele

"Secde etmemekten seni alıkoyan ne?" buyuranın Allah olduğu hususunda şüphe yoktur. Zira "Ben sana emretmişken" buyruğu ancak Allah'a yaraşır. "6e-ni ateşten yarattın" sözünü söyleyenin de İblis olduğunda şüphe yoktur. 60[60]

Allah'ın İblise Hitabı

"(Allah), öyleyse dedi, hemen in oradan. Artık senin orada kibirlenmen uygun olmaz. Hemen çık (git). Çünkü sen alçaklardansın..." (A'râf, 13).

"Hemen in oradan" buyuranın Allahu Teâlâ olduğu hususunda şüphe yoktur. Allah ile iblis arasında geçen böyle bir münazara, Sad suresinde ayrıntılı biçimde geçmektedir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: "İblis ile olan bu konuşma kadar, büyük peygamberlerden hiçbirisi Allah ile mükâlemede bulunmamıştır. Halbuki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'yı, "Vakta ki Musa, ta'yin ettiğimiz vakitte geldi ve Rabb'i ona konuştu..."(A'râf, 143) ve "Allah Musa'ya da hitab ile konuştu" (Nisa. 164) buyurarak, O'nunla konuşması sebebi ile şereflendirmiştir. Binaenaleyh eğer bu konuşma, büyük bir şerefi ifade ediyorsa, o halde bu şeref neden en iyi bir biçimde Ibtis için hasıl olmuştur? Yok eğer bu büyük bir şeref vesilesi değilse o zaman Cenâb-ı Hak bunu nasıl Hz. Musa için tam bir teşrif sadedinde zikretmiştir?"

Cevap: Alimlerin bazısı şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ İblis'e ona meleklerden bu emri iletenlerin lisanıyla "secde etmekten seni alıkoyan ne?" demiş ve onunla vasıtasız olarak konuşmayı kabul etmemiştir. Zira peygamberlerden başkasına, Allah Teâlâ'nın vasıtasız

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/304

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/305

olarak hitab etmediği sabit olmuştur."
Diğer bir kısım alimler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ İblis ile vasıtasız olarak doğrudan doğruya konuşmuştur, Ancak ne var ki bu konuşma İbüs'i hor ve hakir kılma için olmuştur. Bunun delili ise Hak Teâlâ'nın ona "Hemen çık (git). Çünkü sen alçaklardansın..." buyurmasıdır. Halbuki Cenâb-ı Hakkın, Hz. Musa ve diğer peygamberlerle konuşması bir ikram yoluyla olmuştur. Baksana Cenâb-ı Allah, Hz. Musa {a.s)'ya, "Ben seni seçtim" (Tâ'hâ, 13) ve "Ben seni kendim için seçtim"(Tâ-hâ. 41) buyurmuştur ki işte bu, ikramın en ileri noktasıdır." 61[61]

İblis'in Nereden Nereye İndiği

"Hemen in oradan", buyruğuna gelince, İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Hakk'ın "oradan" ifadesi ile "cennefi murad ettiğini ve onların Adn cennetinde olduklarını; Hz. Adem (a.s)'in de orada yaratıldığını" söylemiştir.
Mu'tezile'nin bir kısmı ise, "Cenâb-ı Hakk'm ona gökten inmesini emrettiğini" söylemişlerdir ki biz bu mesele hakkında Bakara suresinde ayrıntılı bir tarzda izahat vermiştik.
Cenâb-ı Hak, "Senin orada, yani gökte kibirlenmen uygun olmaz!" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Allah Teâlâ bu buyruğuyla, gök ahalisinin, mütevâzi ve huşûlu olan melekler olduğunu kastetmiştir."
Hak Teâlâ, "Hemen çık (git). Çünkü sen alçaklardansın" buyurmuştur. Ayette bahsedilen "sağar", "zillet" demektir.
Zeccâc şöyle demiştir: "İblis kibirlenmeyi istedi. Allah da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kim Allah rızası için mütevazı olursa, Allah onu yüceltir. Kim de tekebbür ederse, Allah onu aiçaltır" diye ifade ettiği hususun doğruluğuna dikkat çekerek, onu zillet ve alçaklıkla cezalandırdı.
Bazıları da şöyle demişlerdir: "O kibrini ortaya koyunca, Allah da ona zillet elbisesi giydirdi." Allah en iyi bilendir. 62[62]

Allah da, "Sen mühlet verilenlerdensin" buyurdu. (İblis), "Öyleyse madem sen beni azgınlığa mahkum ettin, ben de bu sebeple, andolsun ki onlar(ı saptırmak) için senin doğru yolunda (pusu kurup) oturacağım. Sonra andolsun onların önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından kendilerine geleceğim (musallat olacağım). Sen de onların çoğunu şükreden bulamayacaksın" (A'râf, 14-18).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 63[63]

Müflis'in Mühlet İstemesi

Ayetteki, "(İblis) dedi ki: "Bana (halktn) diritip kaldı- alacakları güne kadar mühlet ver"sözü, İblis'in Allah Teâlâ'dan, ölümden sonra dirilme (ba's) vaktine kadar, yani insanların, alemin Rabbi Allah'ın huzurunda
toplanacakları zaman demek olan sûra ikinci üfleniş vaktine kadar mühlet vermesini istediğine delâlet eder. İblis'in bu isteğindeki gayesi, ötümü tadmamaktır. Binaenaleyh Allah Teâlâ ona bu vakte kadar mühlet vermemiş, aksine "Sen mühlet verilenlerdensin" buyurmuştur.
Bu âyetle ilgili şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Allah Teâtâ o İblis'e birinci "nefhâ"ya (sûr'a ilk üfleneceği zamana) kadar mühlet vermiştir. Çünkü Allah Teâlâ bir başka âyette, "Sen, (bence) malum olan zamanın bir gününe kadar, mühlet verilenlerdensin" (Sâd, 80-81) buyurmuştur. Bundan murad, ise kendisinde bütün canlıların öldüğü gündür.

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/305-306
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/306
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/307

b) Allah o İblis'e bir zaman belirlememiş ve "Sen mühlet verilenlerdensin" buyurmuştur. Hak Teâfâ'nın, "(Bence) malum olan zamanın bir gününe kadar..." (Sâd, 81) buyruğundan maksad ise, Allah Teâlâ'nın ilmince malum olan bir vakittir.
Bu görüşte olanlar daha sonra şöyle derler: "Bu görüşün doğruluğunun delili şudur: İblis mükelleftir. Mükellef olanın ise, Allah Teâlâ'nın onun ecelini falanca vakte kadar tehir ettiğini bilmesi caiz değildir. Çünkü mükellef, ne zaman tevbe etse, tevbesinin kabul olacağını bilir. Binaenaleyh mükellef, öleceği vaktin falanca zaman olduğunu bildiğinde içinden gelerek, rahatlıkla isyana yönelir. Öleceği zaman yaklaştığında ise, günahlarından tevbe eder. Binaenaleyh bir kimseye öleceği zamanı bildirmenin, onu kabîh (kötü) fiiller işlemeye teşvik etme yerine geçeceği sabit olmuş olur ki, bu Allah hakkında düşünülemez."
Birinci görüştekiler buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Allah Teâlâ'nın o İblis'e, Kıyamete kadar mühlet verilenlerden olduğunu bildirmesi, onu kötü işleri yapmaya teşvik manasına gelmez. Çünkü Allah Teâlâ. ona öleceği zamanı ister bildirsin ister bildirmesin, onun küfrün ve fışkın en adisi üzerine öleceğini bilir. Binaenaleyh ona bunu bildirmesi, onu kötü şeyleri işlemeye teşvik olmaz. Bunun misali şudur: Allah Teâlâ peygamberlerine, kendilerinin temizlik ve "ismet" sıfatları üzere öleceklerini bildirmiştir. Hak Teâlâ onlara bunu bildirse de, bildirmese de, o peygamberlerin temiz olarak ve "İsmet" sıfatı üzere öleceklerini bildiği için, bu onların dinen kabîh (çirkin) olan şeyleri yapmalarına teşvik etme manasına gelmez. Binaenaleyh onların durumları, bu bildirme sebebi ile değişmediğine göre, hiç şüphe yok ki bu bildirme işi, dinen kabîh olan şeyleri yapmaya teşvik olmaz. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir. 64[64]

Şeytanın Gâh Mutezili, Gah Hârici Olması

İblts'in "Senin beni dalâlete düşürmene mukabil/ben de..." sözü, kendisinin yoldan çıkarılışını Allah'a izafe ettiğini gösterir. Halbuki onun, bir başka âyetteki "Senin izzetine yemin ederim ki, ben de muhakkak onların hepsini azdıracağım".(Sâd, 83) şeklindeki ifadesi, kulları yoldan çıkarıp azdırma işini, kendisine izafe ettiğini gösterir. Binaenaleyh birincisi İblts'in "Cebriye" görüşünde, ikinci ifadesi ise "Kaderiyye" (Mu'tezile) görüşünde olduğuna delalet eder. Bunlar onun bu meselede bir şaşkınlık içinde olduğunu gösterir. Yahut da şöyle denilebilir: O İblis, azdırma işinin, ancak iğvâ eden (azdırıp yoldan çıkaran) birisinin bulunmasıyla olacağına inanıyordu. Böylece İblis kendisini, azanlardan bir başkasını azdırıcı kabul etmiş olur. Sonra İblis, teselsülü sona erdirmek için, kendisini saptırıp azdıranın Allah Teâlâ olduğunu iddia etmiştir. 65[65]

İğva'nın Manası

Alimler bu "iğva" kelimesinin manası hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak biz ehl-i sünnet alimleri, "iğva" kalbe "gayy"i sokmaktır. Gayy ise yanlış inanç demektir" demişlerdir. Bu da o İblisin, hak ile bâtılın, kalbine Allah tarafından sokulduğuna inandığını gösterir.Mu'tezile'ye gelince, onların bu meselede iki izahları vardır:
a) Onlar "gayy"ı bizim anlattığımız şekilde tefsir ederler.
b) Onlar bu hususta, diğer birtakım izahlar da yaparlar.
1) Onların bu hususta ileri sürdükleri birçok sebep vardır:
Birincisi: Onlar, "Bu, İblis'in sözüdür. Farzet ki İblis, "gayy"ın, küfrün ve cehlin yaratıcısının Allah olduğuna inanıyordu. Fakat onun sözü bir hüccet değildir" derler.
İkincisi: Onlar, "Allah Teâlâ (İblis'e), Hz. Adem (s.a.s)'e secde etmesini emredince, onun (içindeki) azgınlık ve küfür ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, bu azgınlığın, işte bu manada (ortaya çtkartılması manasında) Allah'a izafe edilmesi caiz olmuş olur. Nitekim birisi, bazan

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/307-308
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/308

"Beni, seni dövmeye zorlama" yani "meydana geldiğinde seni döveceğim şeyi yapma" der" derler.
Üçüncüsü: İblis, "Madem sen beni azgınlığa mahkum ettin, ben de bu sebeple, andobun ki onları (saptırmak) için senin doğru yolunda (pusu kurup) oturacağım" demiştir. Bu, "sen bana Âdem yüzünden lanet ettin. İşte bundan dolayı ben, bu düşmanlık sebebi ile, o insanların kalblerine vesveseler atacağım" demektir.
Dördüncüsü: Onun, "Madem sen beni azgınlığa mahkum ettin, ben de bu sebepte.,,"sözü, "Sen yaptığım işe bir ceza olarak cennetinden mahrum ettiğin için, ben de bu sebeple andolsun ki onları (saptırmak) için, senin doğru yolunda (pusu kurup) oturacağım" manasındadır.
2) "İğva", helak etme manasındadır. Hak Teâlâ'nın. "İşte bunlar "gayy, yani helake ve ueyl uadisine uğratılacaklardır" (Meryem, 60) âyeti de bu manadadır. Arapların, deve yavrusu çok süt emip, bundan dolayı ishal olup ölecek hale gelince demeleri de bundandır. Mu'tezile, Hak Teâlâ'nın, "Allah eğer sizi iğva etmek isterse..." (Hud, 34) âyetini, "Eğer Allah sizi, inadınız yüzünden hetak etmek isterse..." şeklinde tefsir etmişlerdir. İşte, bu hususta Mu'tezile'nin yapmış olduğu bütün izahlar bunlardan ibarettir.
Bil ki biz bu âyetteki "iğva"dan muradın, "saptırma-azdırma" manası olduğunu söylerken mübalağa etmiyoruz. Çünkü bunun neticesi, bu sözün İblis'e ait olduğuna ve onun sözünün bir delil olamayacağı hususuna varır.
Ancak biz, İblis'i saptıranın Allah Teâlâ olduğuna dair kesin aklî deliller getirebiliriz: Çünkü tıpkı her hareket edeni bir hareket ettiren, duranı mutlaka onu durduran birisinin ve hidâyet edeni bir hidâyet eden bulunduğu gibi, azıp sapanın da mutlaka bir azdırıp-saptıranı vardır. Binaenaleyh İblis azmış olunca, mutlaka onu azdırmış olan birisinin bulunması gerekir. Onu azdıran da ya kendisi, yahut bir başka yaratık, yahut da Allah Teâlâ'dır. Birincisi bâtıldır, Çünkü aklı olan, bir azıp-sapma olduğunu bile bile, azmayı-sapmayı tercih etmez, ikinci ihtimal de batıldır. Aksi halde bundan dolayı ya teselsül, ya devr-i fasit lâzım gelir. Üçüncü ihtimal ise, zaten ulaşmak istediğimiz neticedir. 66[66]

Sözünün Muhtemel Manası

Hak Teâlâ'nın İblis'ten naklettiği ifadesindeki "bâ" harfi ile ilgili birkaç izah yapılmıştır:
a) Bâ harf-i cerri, yemin ifade eden "bâ"dır. Yani. "Senin beni azgınlığa mahkum etmene yemin olsun ki, onları (saptırmak) için senin doğru yolunda (pusu kurup) oturacağım" demektir. Bu da şu manaya gelir: "Senin, üzerimdeki kudretin ve bana hükümran otuşu hakkı için. ki ben onları saptırmak maksadıyla, bâtılları ve günah kazandıran şeyleri süslü göstermek için, kendilerini cennete götüren o dosdoğru yola oturacağım." Bâ, kasem (yemin) için olunca, kelimesinin başındaki lâm da. kasemin cevabı olur. Mâ te'vil-i masdar için olan mâ; ağveytenî ifadesi de onun sılası otur.
b) Ayetteki, ifadesi, "Sen beni azgınlığa mahkum ettiğin için..." manasındadır. Bundan murad şudur: "Sen beni azdırıp saptırdığın için, ben de o (insanları) azdırıp saptırmak üzere gayret göstereceğim."
c) Bazıları, bu ifadedeki mâ edatının istifham için olduğunu, buna göre sanki Iblis'in "hangi şey sebebi ile beni azdırdın?" dediğini; daha sonra da, söze yeniden başlayarak iblis'in "Andolsun ki onları (saptırmak) için senin doğru yolunda (pusu kurup) oturacağım" dediğini söylemişlerdir. Buna göre şöyle bir problem ortaya çıkar: Harf-i cerr, istifham için olan mâ edatına dahil olduğunda, elifin kalması nadirdir. 67[67]

Dördüncü Mesele

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/308-309
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/309-310

Nahivciler ' "Andolsun ki onlan saptırmak için, sana doğru varan yol üzerinde pusu kuracağım"sözünde mahzuf biralâ harf-i ceninin bulunduğu ve takdirinin ' "Senin doğru yolun üzerine" şeklinde olduğu hususunda bir ihtilaf yoktur. Zeccâc, bunun bir benzerinin "Zeyd, sırta ve karna vurdu" sözü olduğunu ve bu sözün "Sırt ve karın üzerine..." manasında olduğunu, âyetteki ifadeden "alâ" harf-i ceninin hazf edilmesinin caiz olduğunu, çünkü "sırat" (yol) kelimesinin, mana bakımından zarf olduğunu, binaenaleyh "Yarın yahut yarınki günde sana geleceğim" sözü kabilinden başına harf-i cerr gelip gelmemede yevm ve ley! kelimeleri durumunda olduğunu söylemiştir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Ayetteki, "Andolsun ki onları saptırmak için sana doğru varan yol üzerinde pusu kuracağım" ifadesi ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bundan murad, İblis'in ifsadına devam edeceği ve bundan bir an olsun vazgeçmeyeceğidir. İşte bu manadan ötürü İblis, "oturma" tabirini kullanmıştır. Çünkü bir işi iyice tamamlamak isteyen kimse, o işi bitirinceye kadar, başında oturur. Böylece onun maksadını tamamlaması mümkün olmuş olur. iblis'in ifsadına devam etmesi ise, aralıksız vesvese vermesidir.

İkinci bahis: Bu âyet, İblis'in hak dini ve dosdoğru yolu bildiğini gösterir. Çünkü O, "Andolsun ki onlan saptırmak için sana doğru varan yolda oturacağım" demiştir. Allah'ın doğru yolu, O'nun hak dinidir.

Üçüncü bahis: Ayet, İblis'in üzerinde olduğu inanç ve yolun, sırf sapıklık ve azgınlık olduğunu bildiğine delalet eder. Çünkü eğer böyle olmasaydı, ""madem sen beni azgınlığa mahkum ettin..." demezdi. Hem sonra o hak dini biliyordu. Eğer bunu bilmiyor olsaydı, "Sana doğru varan yolda oturacağım (pusu kuracağım)" demezdi. 68[68]

Sual: Tuttuğu Yolun Sapık Olduğunu Bilen İblis, Niçin Onda Sebat Ediyor?

Bunun böyle olduğu sabit olunca, "Iblis'in, bir sapıklık ve azgınlık olduğunu, hak dine zıt ve sırat-ı müstakime ters düştüğünü bile bile, böyle bir inanca razı olmuş olduğu nasıl düşünülebilir? Çünkü kişi, zann-ı galibine göre, hak olduğuna kânî olduğu zaman, ancak fasid-bâtıl bir inanca sahip olur. Ama kişinin bir bâtıl, bir sapıklık ve bir azgınlık olduğunu bile bile, böyle bir görüşü tercih etmesi, buna razı olması ve inanması imkansızdır."

Bü ki bazı insanlar, İblis'in küfrünün, bir cehalet küfrü değil de inad küfrü olduğunu; çünkü o kendi görüşünün bir sapıklık ve azgınlık olduğunu bilince, bunun zıddtnın hak olduğunu bildiğinin, böylece de onun inkârının, sırf dil ile yapılmış bir inkâr olduğunu; bunun da küfr-ü inadî olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise, İblis'in küfrünün bilakis bir cehalet küfrü olduğunu, onun "Madem beni azgınlığa mahkum ettin, ben de bu sebepte, andolsun ki onları (saptırmak) için senin doğru yolunda (pusu kurup) oturacağım" sözünün ifade ettiği manayı hasmının iddia ve inancına göre murad ettiğini69[69] söylemişlerdir. Allah en İyisini bilendir. 70[70]

Kul Hakkında Aslahı Gözetmek Allah'a Vacip Değildir

Alimlerimiz bu âyet-i kerimeyi Allah Teâlâ'ya gerek dini, gerekse dünyası hususunda kulun maslahatlarını gözetmesinin vacib olmadığı meselesine delil getirmişlerdir. Bunun izahı şöyledir: İblis, Allah Teala'dan uzun bir süre mühlet istemiş, bunun üzerine Allah ona mühlet tanımıştır. Sonra Allah Teâlâ o şeytanın, ancak insanları azdırmak, saptırmak ve kalblerine vesveseler atmak için mühlet istediğini beyan etmiştir. Hak Teâlâ ekseri insanların ona itaat edeceğini ve onun vesveselerine kapılacağını biliyordu. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur:

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/310

69[69] Buna göre İblis, tuttuğu yolun sapık okluğunu bilmeyip, muarızına "Senin iddiana göre sapık olan yolumu" anlatacağım vs." demek istemiştir (ç).

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/311

"Andolsun, İblis onlar aleyhindeki zannını gerçekleştirmişti de, iman edenlerden bir zümre hariç, (insanlar tamamen) ona uymuşlardı" (Sebe, 20). Böylece İblis'e mühlet tanınması ve böylesi uzun bir süre verilmesinin, büyük zararların ve küfürlerin meydana gelmesine yol açtığı sabit olmuş olur. Buna göre eğer Allah Teâlâ, kullarının maslahatlarını gözetiyor olsaydı, şeytana mühlet tanıması ve bu fesatları yapma hususunda ona güç vermesi imkânsız olurdu. Cenâb-ı Hak, ona süre tanıyıp böyle mühlet verince, biz, kulların maslahatlarına riâyet etmenin Allah'a hiç bir şekilde vacib olmadığını anlarız.

Bu hususu te'yid eden şeylerden biri de şudur: "Allah Teâlâ, insanlara davetci olarak peygamberler göndermiştir. Yine O, İblis'in durumundan, onun ancak inkâra ve sapıklığa davet edeceğini de bilmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak, insanları (hakka) davet eden peygamberleri öldürmüş, ama Iblis'i ve insanları küfür ile bâtıla davet eden diğer şeytanları hayatta bırakmıştır. Kutların maslahatını isteyen bir zatın, bunu yapması imkansızdır."

Mu'tezile ise şöyle der: Bizim alimlerimiz bu meselede ihtilaf etmişlerdir. Meselâ Cübbâî şöyle demiştir: "Onun (İblis'in) varlığı veya yokluğu sebebi ile durum değişmez. Onun sözüyle, ancak İblis'in bulunmadığı takdirde yine sapıtacağını far-zettiğimiz kimse sapıtırdı. Bunun deliti ise Cenâb-ı Hakk'tn, "Kendisi cehenneme girecek kimse müstesna, siz O'nun (Cenâb-ı Hakk'tn) aleyhinde (hiçbir ferdi) fitneye sürükleyecek (bir güçte) değilsiniz" (Saftât, 162-163) âyetidir. Bir de, şayet onun yüzünden her hangi bir kimse sapıtmış olsaydı, onun hayatta kalması bir mef-sedet (zarar) olurdu."

Ebu Hâşim de şöyle demiştir: "Onun yüzünden herhangi bir topluluğun sapıtması mümkündür. Onun tesir ve etkisi, ancak fazla şehvet meydana getirmek kabilinden olur. Bu fazla şehvet ise, mutlaka çirkin ve kötü ameli işlemeyi icab ettirmez (vacip kılmaz) ama bununla beraber ondan kaçınmak pek zor olur. Bu fazla meşakkatten ötürü, aynı zamanda mükâfaatta da bir fazlalık meydana gelir. İşte şeytanın hayatta bırakılması sebebiyle, çirkin fiillerden kaçınmak da aynı şekilde zor ve meşakkatlidir. Ama bu durum bir mecburiyet ve ikrah derecesine varmaz."

Bunlara şöyle cevap verilir: "Ebu Ali el-Cübbâî'nin görüşü zayıftır. Çünkü şeytan, kesinlikle kâfirin kalbinde, çirkin şeyleri güzelleştirir, onları kâfire hoş gösterir ve bu çirkin olan şeylerdeki çeşitli lezzet ve güzellikleri sürekli olarak ona hatırlatır. Malumdur ki insanın, bu hatırlatma ve süslemeler karşısındaki durumu ile, bu hatırlatma ve süslemelerin bulunmadığı zamanki durumu bir değildir. Bunun delili, örftür. Çünkü bir insanın, kendisini herhangi bir işe özendiren, onu onun gözünde hoş gösteren, ona giden yollan kendisine kolaylaştıran ve devamlı olarak onu buna davet eden arkadaşları bulunduğu zaman, o kimsenin bu işi yapmaya yönelmedeki durumu ve hali, bu hatırlatmalar, hoş göstermeler ve süslemeler bulunmadığı zamanki durumu gibi değildir. Binaenaleyh bunun böyle olduğu kesin olarak bilinir.

Ebu Hâşim'in görüşü de zayıftır. Çünkü bu hatırlatma ve tezyinin bulunuşu, insanı o çirkin fiili işlemeye sevkedince, bu onu bir mefsedet (zarar) içine atmaya çalışmak olur. Onun zikretmiş ofduğu, "fazla şehvet meydana getirme" meselesine gelince, bu da Allah Teâlâ'nın kulların maslahatını gözetmediği hususunda bizim için diğer bir delildir. Öyleyse artık nasıl bunu (bize karşı) delil getirmeye çalışabilir? Ebu Haşim'in bütün gayretiyle anlatmak istediği şey şudur: Bu fazla şehvetin olması sebebiyle, kişi küfre ve ebedî azaba düşer. Eğer o bu şehvetten kendisini korursa, bunun neticesi, bu fazla meşakkat sebebi ile, Allah katında nail olacağı sevabının artmasıdır. Kişinin sevabının bu şekilde artmasına gelince, bu kendisine muhakkak olarak ihtiyaç duyulmayan bir şeydir. Ama ebedî ikabı savuşturmak ise en çok ihtiyaç duyulan şeydir. Eğer alemlerin ilahı olan Allah, kullarının maslahatlarını gözetiyor olsaydı, kendisine zarurî olarak ihtiyaç duyulmayan bir fazlalığı elde etmek gayesiyle, en son derecede mühim olan bir şeyi ihmal etmesi imkânsız olurdu. Böylece bu görüşlerin yanlışlığı ve Allah'a hiçbir şeyin vacib olmayacağı ortaya çtkmış oldu. Allah, doğruyu en iyi bilendir. 71[71]

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/311-313

Şeytanın Her Yönden İnsana Gelmesi

Cenâb-t Hakk'ın, "Sonra andotsun onların önlerinden, arkalarından, sağlarından ue sollarından kendilerine geleceğim (musallat olacağım). Sen de onların çoğunu şükredici bulamayacaksın" âyeti ile ilgili birkaç mesele vardır: 72[72]

Birinci Mesele

Buradaki dört yön hususunda iki görüş vardır: Birinci görüş: Bu yönlerden herbirisi, din hususunda bir çeşit bela manasına kullanılmıştır. Bu görüşte olanlar, birkaç izah şekli zikretmişlerdir:
1) Ayetteki, "Sonra andolsun onların önlerinden geleceğim" sözü, "onları dirilişin ve Kıyametin doğruluğu hususunda şüpheye düşürürüm"; "arkalarından (gelirim)" sözü de, "onlara dünyanın kadîm ve ezelî olduğu fikrini atarım" ma-nasındadır.
2) Ayetteki, "Sonra andolsun onların önlerinden geleceğim" sözü, "Onları ahiret mutluluklarını arzulamaktan uzaklaştırırım"; "arkalarından (gelirim)" sözü de, "Onların dünya lezzetlerine ve hoş şeylerine karşı arzularını güçlendirir ve-bun-ları onların gözünde iyi gösteririm" manasındadır. Bu iki izaha göre de, âyetteki, 'önlerinden" ifadesinden murad, ahiret hayatıdır. Çünkü insanlar, ona doğru gidip yaklaşmaktadırlar. Dolayısiyle ahiret, onların önlerindedir. Ahiret onların önlerinde olunca, dünya (ve hayatı) da arkalarında olmuş olur. Çünkü onlar dünyayı arkalarında bırakmaktadırlar.
3) Hâkim ve Süddî'nin görüşüne göre, âyetteki "önlerinden" ifadesi, "dünya tarafından"; "arkalarından" ifadesi de, ahiret tarafından manasmdadtr. "önlerinden" ifadesini, "dünya" diye tefsir ettik, çünkü dünya insanın elleri arasında (önünde) olup, insan orada çalışmakta ve onu görmektedir. Ahiret ise bundan sonra gelir,
4) Bu âyet şu manayadır: "Şu anda mevcut olan peygamberleri yalanlama hususunda "önlerinden" daha önceki peygamberleri yalanlama hususunda da "arkalarından" gelirim.
Ayetteki, "Sağlarından ue sollarından" sözünün de birkaç izah şekli vardır:
1) "Küfür ve bid'at hususunda sağ taraflarından; çeşitli günahları işletmek için de sol taraflarından" demektir.
2) "Haktan döndürme hususunda sağ taraflarından, bâtıla özendirme hususunda da sol taraflarından (geleceğim)" demektir.
3) "Sağlarından" ifadesi, "Onları iyiliklerden uzaklaştıracağım"; "sotlanndan" ifadesi de, "Onların kötülükler hususundaki sebep ve vasıtalarını kuvvetlendireceğim" demektir. İbnu'l-Enbârî şöyle der: "Sağ" (yemin) kelimesinin iyiliklerden,
"sol" (şimal) kelimesinin de kötülüklerden kinaye olduğunu söyleyen kimsenin görüşü, güzel bir görüştür. Çünkü Araplar, "Beni, katında önde olan kimselerden yap, geride olanlardan yapma" manasında, derler." Ebu Ubeyd, Esmâ'î'den, Arapça'da "O, bizim katımızda güzel bir mertebededir" manasında, ve bir insanın mertebesinin düşüklüğünü anlatmak için benim yanımda soldasın" denildiğini rivayet etmiştir.
İşte bu, müfessirlerin bu dört cihetin tefsin hususunda zikretmiş oldukları izahların özetidir.
Ama, İslâm feylesoflarına gelince, onlar bu hususta daha başka izahlar yapmışlardır. 73[73]

Ayetteki Yönler Hakkında Feylesofların Açıklamaları

Bunlardan birincisi, ki bu en kıymetli ve en kuvvetli olan görüştür. Buna göre bedende dört kuvvet bulunmaktadır. Bu kuvvetler ruhanî birtakım saadet ve-mutluluk kuvvetlerini meydana getirirler.

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/313
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/313-314

Birinci kuvvet: Duyularla idrak edilebilen (algılanabilen) şeylerin şekil ve suretlerini toplayan hayal gücüdür. Bu kuvvet, dimağın ön boşluğuna yerleştirilmiştir. Mahsusat (hissolunan, duyu organlarıyla algılanan şeylerin) şekilleri de bu hayal gücüne önden gelirler ki, işte âyetteki "ön terinden "sözü buna işaret etmektedir.

İkinci kuvvet: "Mahsûsafın dışında, mahsusata münasib olan hükümler veren "kuvve-i vehmiyye", ki bu kuvvet de, beynin arka boşluğuna konulmuştur. İşte âyetteki "arkalarından" sözü, buna işaret eder.

Üçüncü kuvvet, şehvettir. Bu da, ciğere yerleştirilmiştir ki, ciğer de, bedenin sağ tarafındadır.

Dördüncü kuvvet, gazabtır. Bu da, kalbin sol karıncığına konulmuştur. İşte bu dört kuvvet, ruhanî saadetlerin yok olmasına sebep otan birtakım hallerin neşet ettiği birtakım kuvvetlerdir. Haricî şeytanlar, bu dört kuvveden herhangi birisinden herhangi bir şekilde yardım görmediği müddetçe, insanlara vesvese vermeye muktedir olamazlar. İşte bu dört yönün tayin ve tahsis edilmesindeki hikmet ve sebep budur. Bu gerçekten kıymetli bir izah tarzıdır.

Bunlardan ikincisi şudur: "Sonra andolsun onların önlerinden... geleceğim" sözünden murad, teşbîh akidesine dayalı şüphelerdir. Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfatları konusundaki teşbihe gelince, 'Wücessime"nin şüpheleri bu nevidendir. Fiillerdeki teşbihe gelince; bu da, Mu'tezile'nin "ta'dîl-tahvîf" ve "tahsîn-takbîh" meselelerindeki şüpheleridir. "Arkalarından" sözünden maksad ise, Muattıla'dan74[74] neş'et eden şüphelerdir. Biz, "önlerinden" ifadesini, teşbihten doğan şüpheler manasına hamlettik. Çünkü insan, bu maddî şeyleri ve onların durumlarını görüp müşahede eder. Bunlar, o insanın önündedir. (Onu daima görür.) Böylece de, görünmeyenin, bu görünen şeylere denk olması gerektiğine inanır. Yine biz, "arkalarından" sözünü Muattıla'dan neşet eden şüpheler manasına aidık; zira teşbîh, tatil'in aynısıdır. Binaenaleyh biz "önlerinden" sözünü teşbihten kinaye kılınca, "arkalarından" sözünü de, "ta'tîl" akidesinden kinaye kılmamız gerekti. "Sağlarından"ifadesiyle murad edilen ise, emredilenleri terk etme; "ve sollarından" ifadesiyle murad edilen de, yasakları işleme hususunda bir özendirmedir.

Bunlardan üçüncüsü de şudur: Şakîk (r.h)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her sabah şeytan, şu dört cihetten önümden, arkamdan, sağımdan ve solumdan bana gelir. Önümden bana geldiğinde, korkma, Allah gafur ve rahîmdir. Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz kî ben tevbe ue iman edenleri, iyi amelde bulunanları... Çok bağışlayıcıyım..." {Tâ-hâ,82) âyetini okurum. Arkamdan geldiğinde de, beni çocuklarımın fakirliğe düşecekleri korkusuyla tehdit eder, ben de ona karşı "Yerde yürüyen hiçbir canlı hariç olmamak üzere, rızıkları Allah'ın üstünedir" (Hûd, 6) âyetini okurum. Sağımdan geldiğinde, bana, beni medhederek yaklaşır, ben de "Akıbet, müttakiler içindir" {AVâf, 128) âyetini okurum. Solumdan geldiğinde de, bana şehevî şeyler cihetinden yaklaşır, ben de "Kendileriyle arza edegeldikleri şeylerin arasına birsed çekilmiştir" (Sebe, 54) âyetini okurum."

İkinci görüş: Allah Teâlâ, şeytandan bu dört ciheti nakletmiştir. Allah'ın bunu nakletmesinden maksadı, o şeytanın vesvese verme hususunda elinden geleni yaptığını ve mümkün olan hiçbir şeyi kesinlikle eksik bırakmadığını beyan etmektir. Buna göre âyetin takdiri, "Sonra ben onlara, mümkün olan bütün yönlerden ve mümkün olan bütün itibarlarla gelirim..." şeklinde olur. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Şeytan, âdemoğlu için, İslâm yolu üzerine oturur ue ona, "Atalarının dinini terk mi ediyorsun?" der... Bunun üzerine, insanoğlu şeytana isyan eder ve müsiüman otur. Sonra o şeytan, insanoğlunun hicret yolu üzerine oturur ue ona, "Demek, yurdunu terkediyor, gurbetlere çıkıyorsun?" der. Bunun üzerine, insanoğlu o şeytana isyan eder ve hicrette bulunur. Daha sonra o şeytan, İnsanoğlunun cihad yolu üzerine oturur ve ona, "Demek, sauaşıp da böylece öldürüleceksin. Derken malın taksim edilecek, hanımını da başkaları alacak!..." der. Bunun üzerine insanoğlu

---

[74] 74[74] Ta'dîl : Mu'tezile'nin adi; tahvîf: vaîd; tahsîn ve takbih ise iyilik ve kötülüğün eşyanın zatından geldiğini iddia eden prensiplerine işaret etmektedir. Mulattıla ise Allah Teâlâ'nın sıfatlarını kabul etmeyenlere verilen bir isimdir (ç).

o şeytana isyan eder ue sauaştr."[75] 'şte bu haber de, şeytanın hiçbir vesvese yönünü ihmal etmediğine, her fırsatta o vesvesesini insanların kalblerine atmaya çalıştığına delalet eder.
İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak burada, bu dört yönle beraber, insanların üstlerini ve altlarını niye zikretmemiştir?" denilirse biz deriz ki:
Gerçekte biz, ruhanî mutlulukların elden kaçırılmasına yol açan hallere menşe' olan kuvvetlerin, insanın bedeninin dört noktasına yerleştirilmiş olduğunu zikretmiştik. Ama zahire gelince, rivayet edildiğine göre, şeytan bu sözü söyleyince, meleklerin kalbleri, insanlar lehinde duygulanıp onlara acıdılar ve "Ya Rab, o şeytan, beşere şu dört yönden hücum ederken, insanoğlu o şeytanın elinden nasıl kurtulacak?" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak o meleklere, "Geriye insan için, alt ve üst olmak üzere iki cihet kaldı. Binaenaleyh, insanoğlu her iki elini, dua ederken, huzu ve huşu içinde yukarıya doğru kaldırır veyahut da alnını, huzü ve huşu içinde yere koyarsa, onun yetmiş senelik günahı bağışlanır" diye vahyetti. Allah en iyisini bilendir. [76]

Min" ile "An" Edatı Arasındaki Fark

Şeytan, demiş böylece bu iki yönü min edatıyla; sonra da demiş, böylece de bu iki yönü, an edatıyla zikretmiştir. Şu halde gözetilen bu farkın elbette bir manası vardır. Bu sebeple biz diyoruz ki: Bir kimse, dediğinde bunun manası, "O kimse, sağında oturduğu kimseden uzakça oturdu, (dirseğini) ona bitiştirmedi" şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Hem sağında, hem solunda oturan..." (Kâf, 17) buyurmuş, böylece de, o iki cihette iki meleğin bulunduğunu; ama onun önünde ve arkasında ise bulunmadığını beyan etmiştir. Şeytan, melekten uzaklaşır. İşte bundan dolayı "sağ" ve "sol" kelimeleri uzaklık ve arada bir mesafe bulunduğunu ifade eden an edatıyla kullanılmıştır. Hem biz, "Onların önlerinden, arkalarından" ifadelerinden, hayal ve vehmin murad edildiğini, o ikisinden neş'et eden zararın ise, bâtıl inançlar olduğunu, bunun ise küfür demek olduğunu zikretmiştik. "Sağlarından ve sollarından" ifadeleriyle ise, şehvet ve gazabın kasdedil-diğini, bunlardan neş'et eden şeyin ise, meydana gelmiş şehevî ve gazabî birtakım ameller olduğunu; bunların ise masiyet ve günah olduğunu beyan etmiştik. Küfürden meydana gelen zarar, devamlı ve kaçınılmazdır. Çünkü onun cezası, devamlıdır. Ama, {bunun dışındaki) masiyyetten meydana gelen zararın ise (sa-vuşturulması) kolaydır; çünkü onun cezası, sonludur. İşte bu sebepten dolayı birinci kısmın değil de, bu iki kısmın devamlı ve kaçınılmaz, mutlaka gerekli olduğuna dikkat çekmek için, onlar an edatıyla getirilmiştir. Ne murad ettiğini en iyi bilen Allah'tır. [77]

Üçüncü Mesele

Kâdî şöyfe demektedir: "Iblis'in bu sözü, onun insanoğlunun bedenine girip, onunla içice olduğu hususunda söylenen sözün bâtıl olduğuna delâlet eder gibidir. Zira, bu İblis için mümkün olsaydı, onun bunu mübalağalı bir tarzda söylemesi yerinde olurdu." [78]

Şeytan İstikbali Bilebilir mi?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, İblis'in, "Sen de onların çoğunu şükredici bulamayacaksın..." dediğini nakletmiştir. Bu ifadeyle ilgili şöyle bir soru sorulabilir: "Bu (yani insanların şükredip etmemeleri meselesi), gayb ile ilgili şeylerdendir. O halde İblis, bunu nasıl bilebilmiştir?" İşte bu sebepten dolayı alimler, bu hususta ihtilaf etmişlerdir.
Alimlerin bir kısmı, "İblis'in, bu hususu Levh-i Mahfuz'da gördüğünü ve onun bunu, kesin ve

---

[75] Nesât Cihâd, 19 (6/21-22).
[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/314-316
[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/316
[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/317

yakînt bir biçimde söylediğini" ileri sürerken diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "O, bunu zannına göre söylemiştir. Çünkü İblis, şehevî şeyleri süsleme ve hoş şeyleri güzel gösterme hususunda herşeyi yapmaya kararlıydı. O, bunların, kendisine arzu duyulan birtakım şeyler olduğunu biliyordu. İnsanların ekserisinin onun bu husustaki sözünü kabul edeceklerini de, zann-ı galibiyle biliyordu... Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, "Andotsun, İblis onlar aleyhindeki zannım gerçekleştirmişti de iman edenlerden bir zümre hariç olmak üzere, ona uymuşlardı" (Sebe, 20) âyetiyle de kuvvet kazanır. Şaşılacak şeydir ki, İblis, Hak Teâlâ'ya, "Sen de onların çoğunu şükredici bulamayacaksın" demiş Allah da, onun bu sözüne uygun olarak, "Kullarımdan şükreden azdır" (Sebe, 13) buyurmuştur..." 79[79]

Nefsin Sahib Olduğu Ondokuz Çeşit Kuvvet

Bu hususta diğer bir izah şekli de şudur: Nefsin ondokuz kuvveti vardır. Hepsi de, nefsi maddî lezzetlere ve şehevî güzelliklere davet eder. Bunlardan beşi, "havass-ı zahire" (zahirî duyu organları); beşi, "havass-ı bâtına"; ikisi, şehvet ve gazab; yedisi de, gizli kuvvetlerdir k,i bunlart "cazibe, (cezbeden kuvvet), "masike" (tutucu kuvvet), "hadime" (hazmedici, parçalayıcı), "dafia" "men edici, müdafaa edici), "gaziye" (beslenme kuvveti), "nâmiye" (büyüme kuvveti) ve "müveliide" (üretici, meydana getirici) kuvvetleridir. Bunların tamamı, ondokuz olup, hepsi de nefsi, maddî aleme davet eder ve hepsi de o nefsi, bedenî lezzetleri istemeye teşvik eder.

Akla gelince ki, bu tek bir kuvvet olup, bu da, nefsi Allah'a ibadet etmeye ve manevi mutlulukları elde etmeye sevkeder. Ondokuz kuvvetin (insanı) istîla etmesinin, tek bir kuvvetin istilâsından daha güçlü ve mükemmel olacağında şüphe yoktur. Hele hele bu ondokuz kuvvet, insanın ilk yaratılışında, daha kuvvetli; akıl ise, son derece zayıf olur. İnsanın aklı güçlenip kuvvetlendikten sonra, o ondokuz kuvveti zayıf hale getirmesi ve mağlup etmesi güç olur. Durum böyle olunca da, insanların çoğunun, maddî lezzetlerin peşinde olacaklarına, Hakk'ı tanımaktan ve O'nu sevmekten yüz çevireceklerine kesinkes hükmetmek gerekir. İşte bu sebeple o: "Sen de onların çoğunu şükrediciter bulamıyacakstn..."demiştir. Allah en iyi bilendir. 80[80]

"(Allah) dedi ki: "Zem" ve tahkire uğramış oe kovulmuş olarak çık oradan. Yemin ederim ki, onlardan kim sana uyarsa, cehennemi bütün sizden dolduracağım..." (A'râf, 18).

Bil ki İblis, bahsettiği o ifsadı vaadedince, Allah ona, azarladığına, hor ve hakir kılacağına delâlet eden şeyle hitab ederek, "Zemm ve tahkire uğramış ve kovulmuş olarak çık oradan... (cennetten veya semadan)" buyurmuştur.

Leys, Arapça'da, "Adamı hor ve hakir kıldım- O, zelildir" denildiğini ve kelimesinin hakir kılmak, hakaret etmek gibi manalara geldiğini söylemiştir.

Ferrâ da şöyle demektedir: "Araplar, bir kimse başka birisini ayıpladığı zaman, derler. Nitekim onlar, şu darbı meselde de "Her güzelin bir kusuru olur" demektedirler..."

İbnu'l-Enbarî kelimesinin (kınanmış) manasına geldiğini söylerken, İbn Kuteybe bu kelimenin, zemmin en ileri derecesini ifade ettiğini söylemiştir. Nitekim Şair Ümeyye: "Kulların Rabb (olan Allah), İblis'e şöyle demiştir: "Kovulmuş, lanetlenmiş ve iyiden iyiye kınanmış olarak çık!" demiştir. Ayetteki medhûra kelimesine gelince, Arapça'da dahr kelimesi, tardetmek ve uzaklaştırmak anlamlarına gelir. Nitekim bir kimse birisini uzaklaştırıp tardettiğihde, denilir. Hak Teâlâ'nın her yandan koğularak atılırlar..." (Sâffât, 8-9) âyeti de bu manadadır. Yine Şair Ümeyye: "O'nun izniyle, meleklerin hepsi Adem'e secde ettiler; o lanetlenmiş, günahkâr ve kovulmuş İblis müstesna..." demiştir. buyruğunun başındaki lâm, lamu'l-kasem olup bunun cevabı, sözüdür.

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "İsmet, Asım'ın lâm harfinin kesresiyle limen tebi'ake

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/317

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/317-318

şeklinde okuduğunu, bunun manasının ise, "O, insanlardan sana tabi olanlara, (Allah'ın) şu vaîdi ve tehdidi vardır ki bu tehdit de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Cehennemi bütün sizden dolduracağım..." buyruğudur. diye başlayan cümlenin mübteda, cümlesinin de, onun haberi olduğu ileri sürülmüştür.

Ebu Bekr el-Enbarî, Cenâb-ı Hakk'tn, ifadesindeki minhüm zamirinin, insanoğluna raci olduğunu, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun ki sizi yarattık..." (Arâf. 11) buyruğunun ademoğullanna bir hitab olduğunu, dola-yıstyle bu zamirin de onlara raci olması gerektiğini söylemiştir.

Kâdî şöyle demiştir: Bu âyet cehennemin, hem önder, hem de öndere uyan trafından doldurulacağına delalet eder. Kâfire gelince, o, şeytana uymuştur. Fasık da şeytana uymuştur. Binaenaleyh fasık kimsenin de cehenneme gireceğine dair kesinkes hüküm vermek gerekir." Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Ayette bahsedilen husus, Allah Teâlâ'nın o cehennemi, şeytana uyanlarla dolduracağıdır. Halbuki âyette, şeytana uyan herkesin cehenneme gireceğine dair birşey yoktur. Binaenaleyh bu istidlal düşer. Biz diyoruz ki: Bu âyet bütün bid'at ve dalalet ehlinin cehenneme gireceklerini gösterir. Çünkü onların hepsi de şeytana uymuşlardır. Allah en iyisini bilir. 81[81]

Hz. Adem İle Eşinin Cennete Yerleşmesiyle İlgili On Mesele

"Ey Adem, sen zevcenle birlikte, cennette yerleş. İkiniz de dilediğiniz yerden yiyin, ancak şu ağaca yaklaşmayın, sonra zalimlerden olursunuz" (A'râf, 19).

Bil ki bu âyet birkaç meseleyi ihtiva etmektedir:

a) Ayetteki, "yerleş" ifadesi, kendisinde bir meşakkat bulunmadığı için, ya ta-abbüdî (ibadet için olan), ya mübahlık manasında, ya da mutlak olan bir emirdir. Binaenaleyh bu emre, herhangi bir mükellefiyet bağlı olmaz.

b) Hz. Adem'in zevcesi Hz. Havva'dır. HakTeâlâ'nınHz. Havva'yı nasıl yarattığını anlatmamız gerekir.

c) Bu cennet, ya huld (ebedilik) cennetidir, ya gök cennetlerinden biri, ya da yer cennetlerinden (bahçelerinden) biridir.

d) Ayetteki, "yiyin" emri mükelleflik değil mübahlık ifade eden bir emirdir.

e) Ayetteki, "yaklaşmayın" buyruğu ya tenzihi (mekruhluğu), ya da tahrimi (haramlığı) gösteren bir nehiydir.

f) Ayetteki, "şu ağaç" ifadesi ile, ya belli bir ağaç kastedilmiştir, ya da bir ağaç çeşidi kastedilmiştir.

g) O ağaç, hangi ağaçtır?

h) Ağaçtan yeme, ya küçük günahtır, ya büyük günahtır.

i) Ayetteki, "Sonra zalimlerden olursunuz, ifadesi ile ne kastedilmiştir? O ağaca yaklaşma sebebi ile zalim olanın, "Haberiniz olsun ki Allah 'in laneti zalimlerin tepesindedir" (Hûd, 18) âyetinin hükmüne girip girmiyeceği meselesi...

k) Bu hadise Hz. Adem (a.s) peygamber olmazdan önce mi, sonra mı vuku bulmuştur.

İşte bu on meselenin izahı ve ayrıntıları, Bakara suresinde geçmişti. Onun için, bunları tekrar etmiyoruz. Bu âyette açıklamamız gereken, diğer bir husus şudur: Allah Teâlâ Bakara suresinde vâv ile ^,; burada ise, fâ harfi ile b&İ buyurmuştur. Bunun sebep ve hikmeti nedir? Buna şu şekilde cevap veririz:

Vâv, mutlak cem'i (beraberliği) ifade eder; fâ ise ta'kibiyye (birbiri peşine oluş) bakımından beraberliği ifade eder. Binaenaleyh "fâ"dan anlaşılan, "vâv"dan anlaşılan (cinsin) hükmüne giren bir türdür. Cins ile tür arasında bir tezad yoktur. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, Bakara suresinde cinsi, bu âyette ise türü zikretmiştir. 82[82]

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/318-319

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/319-320

Vesvese Kelimesinin Manası

"Derken şeytan, onlardan gizli bırakılmış o ayıp yerlerini kendilerine göstermek için ikisine de vesvese verdi ve şöyle dedi: "RabbinİZ size bu ağacı başka bir şey için değil, ancak iki melek olacağınız, yahut ebedilerden olacağınız için, yasak etti" Bir de onlara, "şüphesiz ki ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim" diye yemin etti. İşte bu suretle ikisini de aldatarak, (o ağaca) tenezzül ettirdi. Ağacı taddıklan anda ise o çirkin yerleri kendilerine açıtıverdi ve üzerlerine cennet yapraklarından üst üste örtmeye başladılar. Rableri de, "Ben size bu ağacı yasak etmedim mi? Şeytan size muhakkak apaçık bir düşmandır"demedim mı?" diye nida etti" (A'râf, 20-22).
Arapça'da kişi gizli bir sözü tekrar tekrar söylediğinde vesvese denilir. Yine süs eşyalarının, taktların çıkardığı sese de "vesvâs" denilir. Bu fiil, müteaddî değildir. Nitekim (kadın ortalığı velveleye verdi) ve (Kurt uludu) fiilleri de böyledir. Yine "vesveseli adam" manasına, vavın kesresi ile müvesvis denilir, ama vavın fethası ile, "müvesves" denilmez. Ancak, ve denilir. Bu kendisine vesvese verilen kimsedir. Binaenaleyh ifadesi "falanca için vesvese yaptı" manasına; ifadesi de, "Onun içine vesvese attı" manasına gelir. Bu hususta birkaç soru vardır: 83[83]

Şeytan Cennetin Dışından Nasıl Adem'e Vesvese Verdi?

Birinci soru: Hz. Adpm fa.s) cennette, İblis ise oradan çıkarılmış olduğu halde, Hz. Adem'e nasıl vesvese vermiştir?
Cevap: Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "O İblis, Cenâb-ı Hakk'ın ona vermiş olduğu yükselme kuvvetiyle, yerden semaya ve cennete vesvese verebiliyordu." Ebu Müslim el-İsfehanî ise, şöyle demektedir: "Aksine, hem Adem, hem de İblis, cennette idiler. Çünkü bu cennet, yeryüzü cennetlerinden birisiydi." Bazı kimselerin, "İblis, yılanın karnına girmişti... Yılan da, cennete girmişti" şeklindeki sözlerine gelince; fasit ve yanlış olan bu kıssa, (halk arasında) meşhurdur. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Adem ve Havva, çoğu kez cennetin kapısına yaklaşıyorlardı. İblis de cennetin kapısının dışında duruyordu. Böylece, o da o kapıya yaklaşabiliyordu. Derken, onlardan biri diğerine yaklaşıyor ve orada o zaman, vesvese meydana geliyordu. 84[84]

Şeytanın Düşmanlığını Bilen Adem Neden Ona İnandı?

İkinci soru: "Adem (a.s), kendisiyle İblis arasındaki düşmanlığı biliyordu. O halde, ne diye onun sözünü kabul etti?"
Cevap: Şöyle denilebilir: İblis, defalarca Hz. Adem'le karşılaştı ve onu, pekçok yollarla ağaçtan yeme konusunda özendirmeye çalıştı. İşte bu hoş göstermeye devam edildiği ve bunun peşi bırakılmadığı için, o Iblis'in sözü.Hz. Adem'e tesir etti.
Üçüncü soru: "Cenâb-ı Hak, ifadesinde, niçin fiilini lam ile getirdi de, edatıyla getirmedi?"
Cevap: ifadesinin manası, "O, vesveseyi onun için yaptı..." demektir. Allah en iyi bilendir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "kendisine göstermek için" ifadesine gelince; bunun başındaki İâm hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu İâm "lâmu'l-âkibet"dir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Bunun üzerine, Firavun'un adamları, neticede kendilerine bir dert ve üzüntü sebebi olsun diye onu yitik olarak yanlarına aldılar" (Kasas, 8) âyetinde olduğu gibidir. Bu böyledir, zira şeytan, vesvesesiyle onların avret mahallerinin açılmasını kastetme misti. Ve yine o, Hz. Adem'le Havva'nın o ağaçtan yemeleri halinde, avret mahallerinin açılacağını bilmiyordu. Onun kasdı sadece onları günaha

---

[83] 83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/321
[84] 84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/321-322

sevketmekti.
b) Şöyle de denilebilir: "Bu lam, lamü'l-garad" (maksad, gaye lâm'ı)dır. Lamın böyle olması halinde şu iki izah yapılır:
1) Avret mahallerinin açılması, onların saygınlıklarının düşmesi ve makamlarının elden gitmesi manasından kinaye kılınmıştır. Buna göre mana, "Iblis'in o vesveseyi Hz, Adem'e vermesinden maksadı, onun itibarının gitmesi ve makamının da elden çıkmasıdır..." şeklinde olur.
2) Belki de o İblis, Hz. Adem'in ağaçtan yemesi halinde avret mahallinin açılacağını Levh-i Mahfuz'da görmüş veyahut da bazı meleklerden duymuştu. İşte bu, avret mahallinin açılmasının, son derece zararlı olduğuna ve açan kimsenin saygınlığının kalmayacağına delalet eder. Binaenaleyh İblis, bu maksadını gerçekleştirmek için Adem (a.s)'e vesvesede bulunmuştur. 85[85]

Ayıp Yerleri Ne Demektir?

"Onlardan gizli bırakılmış o çirkin yerlerini" buyruğu hakkında da şu açıklamalar yapılmıştır:
1) Vüriye kelimes, muvârât masdarından alınmıştır. Nitekim, "onu örttüm, gizledim" manasında olmak üzere vâreytühü denilir. Hak Teâlâ'da "kardeşinin ölü cesedini nasıl örteceğini..." (Maide, 31) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine babasının öldüğünü haber veren Hz. Ali'ye "Git ve onu göm, defnet"86[86] demiştir.
2) Sev'e kelimesi, erkeğin ve kadının avret mahallidir. Açılması, ortaya çıkması, insanı üzdüğü, mahcûb ettiği için, ona bu ad verilmiştir...
İbn Abbas (r.a): "Sanki Adem'le Havva, avretlerini örtecek bir elbise giymişlerdi. Amma isyan ettiklerinde, o elbise üstlerinden çıkıp gitti..." demiştir ki, işte bu da Hak Teâlâ'nın, "Ağacı taddıklan anda ise o çirkin yerleri kendilerine açılıuerdi..." buyruğundan anlaşılan husustur.
3) Bu âyet, avret mahallini açmanın, münkerâttan olduğuna, insanların tabiatlarında müstehcen olmaya ve onların akıllarında çirkin görülmeye devam ettiğine delâlet etmektedir. 87[87]

İblisin Yeminle Adem ve Eşini Aldatması

"Rabbiniz size bu ağacı, başka bir şey için değil, ancak iki melek olacağınız, yahut ebedilerden olacağınız için yasak etti" sözünü, İblis Hz. Adem ve Havva'ya bizzat hitab ederek söylemiş olabileceği gibi onların kalblerine düşürmüş olması da mümkündür. Bu iki husus da rivayet edilmiştir, ancak ne var ki genel kanaat, bu sözün hitab edilerek söylendiği şeklindedir. Bunun delili ise, Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz ki ben, sizin İyiliğinizi isteyenlerdenim" diye yemin etti" buyruğudur. Bu sözün manası şudur: İblis, Hz. Adem'le Havva'ya vesvese verirken, "Bu ağaçtan yemeniz halinde, melekler gibi olacaksınız..." manasını murad ederek, "anca/c iki melek olacağınız"; veyahut da, ondan yemeniz halinde, "yahut ebedîlerden olacağınız İçin..." demiş ve onlara, bundan yiyen herkesin böyle olacağı, Allahu Teâlâ'nın da onları ne melek gibi ne de ebedîlerden olmasınlar diye onları bu saadetten mahrum ettiği zannını uyandırarak, onları bu işe teşvik etmişti. Ayetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır: 88[88]

Meleklerden Üstün Olduğunu Anlayan Adem Niçin Melektiğe Özensin?

Birinci soru: Adem meleklerin mütevazi olduklarını, kendisine secde ettiklerini ve kendisinin üstünlüğünü kabul ettiklerini görüp dururken, Iblis'ın onu melek olma idealiyle kandırması

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/322-323
86[86] Ebu Dâvud, Cenâiz, 66 (3/214); Nesâî. Cenâiz. 84 (4/79).
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/323
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/323-324

nasıl mâkul olabilir?Buna birkaç yönden cevap verilmiştir:

a) Bu, Adem'e secde eden meleklerin, yeryüzü melekleri olduğuna delalet eden şeylerden birisidir. Ama gökteki melekler ile, Arşın, Kürsî'nin sakinleri ile mu-karreb melekler, kesinlikle Hz. Adem'e secde etmemişlerdir. Eğer onlar da O'na secde etmiş olsaydı, o zaman Iblis'in bu arzulandırması fasit ve çürük olurdu.

b) Vahidî, bazı ulemânın şöyle dediğini nakletmiştir: Adem (a.s), meleklerin Kıyamete kadar ölmeyeceklerini biliyordu. Halbuki bunun, kendisi için de böyle olacağını bilmiyordu. İşte bu sebeple İblis, Kıyamete kadar yaşama hususunda melekler gibi olması konusunu O'na anlattı...

Ben derim ki, bu cevap zayıftır. Çünkü, böyle olması halinde, meleklere özenmenin sebebi, ebedî kalmak olmuş olurdu. Bu durumda da "ancak iki melek olacağınız..." ifadesiyle, "yahut ebedîlerden olacağınız için..." ifadesi arasında bir fark bulunmamış olur.

c) Vahidî şöyle demektedir: "İbn Abbas, bu ifadeyi lamın kesresiyle melike-yni şeklinde okumuş ve şöyle demiştir: Onlar melek olmayı arzu etmediler, lâkin onlar hükümdar olmak üzere idiler. Mel'un şeytan onları hakimiyet damarıyla avlamak istedi. Nitekim başka âyette bildirildiği üzere, "Adem! Seni ebedilik ağacına, zeval bulmayacak bir devlete ulaştırmamı istemez misin?" (Tâ'hâ, 120) demişti. Ben derim ki, bu cevap da zayıftır. Bunun zayıf oluşunu şu iki yönden ortaya koyabiliriz.

1) Farzedelim ki bu kıraate göre cevap verilmiş olsun. İbn Abbas, bu meşhur kıraatin bâtıl olduğunu söyler mi, söylemez mi? Birinci ihtimal mümkün değildir, çünkü bu kıraat mütevâtir bir kıraattir. O halde mütevatir kıraati tenkid etmek nasıl mümkün olur? Söyleyememesine gelince; böyle olması halinde problem devam etmektedir. Çünkü o kıraate göre, Adem (a.s), şeytanın bu arzulandırması sebebiyle, ağaçtan yemek vasıtasıyla meiek)er cümlesinden olacağı hissine kapılmış otur. Bu durumda da aynı soru tekrar ortaya çıkacaktır.

2) Allah Teâlâ, Hz. Adem cennette otursun, oradan istediği biçimde bol bol V6S\n diye, meteKteâ ve bütün yaratıkları O'na secde ettirmiştir. Bundan daha fazla mülk ise, düşünülemez. 89[89]

Melekler Nebilerden Üstün müdür?

İkinci soru: Bu âyet, meleklerin mertebelerinin, peygamberlik mertebesinden daha üstün olduğuna delalet eder mi? Buna da birkaç yönden cevap verilir:

1) Biz, bu hadisenin peygamberlikten (Hz. Adem'in peygamberliğinden) önce olduğunu söylersek, bu buna delâlet etmez. Zira Adem, meleklerin derecesine ulaşmayı istediğinde, henüz peygamber değildi. Böyle olması halinde, yukarıdaki gibi bir istidlal düşer.

2) Bu hadisenin, peygamberlik süresi içinde meydana gelmiş olması halinde, belki de Adem (a.s) kudret, kuvvet ve şiddete sahip olsun veyahut da zatı nuranî bir cevher olsun diye zatının yaratılışında ve Arş'ın, Kürsî'nin sakinlerinden olması için, meleklerden olmayı arzu etmişti. Böyle olması halinde bu İstidlal düşer. 90[90]

Adem İle Eşi, İblis'in Söylediklerini Doğru Buldular mı?

Üçüncü soru: Nakledildiğine göre Amr İbn Ubeyd, Hasan el-Basrî'ye şeytanın: "ancak iki melek olacağınız, yahut ebedîlerden olacağınız için..." "onlara... diye yemin etti" sözleri hakkında bir soru sorarak, şöyle demiştir: "Adem'le Havva, bu hususta İblis'i tasdik ettiler mi?" Bunun üzerine Hasan el-Basri: "Maazallah, eğer onlar onu tasdik etmiş olsalardı, kâfirlerden olurlardı..." demiştir. Sorunun izahı şudur: "Adem'leHavva'nın İblis'i o sözünde tasdik etmeleri durumunda, bu tekfir nasıl gerekir?"

Cevap: Alimler, bu tekfirin izahı hususunda şunu zikretmişlerdir: Adem (a.s), ebedîlik

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/324

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/325

hususunda İblis'i tasdik etmiş olsaydı, o zaman bu öldükten sonra dirilme ile Kıyameti inkâr etmeyi gerektirirdi ki, bu küfürdür...

Birisi şöyle diyebilir: Biz, bu tasdik etmeden dolayı, böyle bir küfrün meydana geleceğini kabul etmiyoruz. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:

a) Hulûd kelimesi, devamlı olmaya değil, uzun boylu kalmak manasına hamledil-miştir. Bu manaya alınması halinde, onların ileri sürmüş olduğu şey bertaraf edilmiş olur.

b) Farzedelim ki "hulûd", devamlılık manasına alınmış olsun... Ancak ne var ki biz, devamlı kalışa inanmanın küfrü gerektireceğini kabul etmiyoruz. Bunu şu şekilde ifade edebiliriz: Allah Teâlâ'nın bu mükellefi öldürüp öldürmeyeceğini bilmek, ancak naklî delilden elde edilen bir bilgidir. Binaenaleyh, belki de Cenâb-ı Hak, Hz. Adem zamanında, mahlukatı öldüreceğini beyan etmemişti. Böylesi bir nakli delil bulunmadığına göre, Hz. Adem (a.s)'in devamlı kalacağı caiz görülebilir. İşte bu sebepten dolayı da O, bu hususa arzu duymuş olabilirdi. Böyle olması halinde, tekfir söz konusu olamaz..,

Dördüncü soru: Yukarıda anlatılanlarla, Hz. Adem ve Havva'nın, söyledikleri şey hususunda Iblis'i tasdik etmeleri halinde, tekfir edilemeyecekleri sabit olmuştur. Binaenaleyh alimler Hz. Adem'le Havva'nın, bu hususta iblis'i katî olarak tasdik ettiklerini söyleyebilirler mi? Eğer böylesi bir kesinlik söz konusu olmazsa, alimler Hz. Adem'le Havva'nın, durumun Iblis'in dediği gibi olduğunu zannettiklerini söyleyebilirler mi? Yoksa böyle bir zannı dahi red mi ederler?

Cevap: Muhakkik alimler, böyle bir tasdikin ne kat'î, ne de zannî olarak bulunduğunu kabul etmemişlerdir. Aksine onlara göre, bu hususta doğru olan, Hz. Adem'le Havva'nın, o İblis'i ne kat'î, ne de zannî olarak tasdik etmeksizin, şehvetlerinin galip gelmesinden dolayı bu yeme işine yönelmiş olmaları sözkonusudur. Bu, tıpkı bizim kendimizi, arzu duyduğumuzda, her ne kadar durumun onun dediği gibi olduğuna inanmasak dahi, bir başkası da arzu duyduğumuz şeyi bize süslediğinde o şeyi yapmaya yönelmemize benzer.

Beşinci soru: "Ancak iki melek olacağınız, yahut ebedîlerden olacağınız İçin..." ifadesine gelince, buradaki özendirme iki şeyin tamamında mı, yoksa birisinde mi meydana gelmiştir?

Cevap: Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Bu teşvik, her iki şey hususunda meydana gelmiştir. Çünkü bu, teşvikte daha müessirdir." Yine bu ifadenin zahirine göre, bir muhayyerlik üslubuyla geldiği de söylenmiştir. 91[91]

İblis'in Yemin Etmesi

Sonra Hak Teâlâ, "Bir de onlara, "şüphesiz ki ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim" diye yemin etti" buyurmuştur. Bu, "Onlara böyle kasem etti" demektir. İmdi, şayet, vezni, senin arkadaşına; arkadaşının da sana karşılıklı yemin etmeniz manasına gelir. Meselâ sen, "Ona yemin ettim" manasında dersin. İşte "Karşılıklı yeminleştiler ve sözleştiler" manasında denilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın. "Birbiri ile Allah adına yeminleşerek dediler ki: "Ona ue ehline mutlaka bir gece baskın yapalım" (Nemi. 49) âyeti de bu manadadır. Biz deriz ki, bu hususta birkaç izah şekli var:

1) İfadenin takdiri şöyledir: "Şeytan onlara, "iyiliğinizi isteyenlerden olduğuma dair size yemin ediyorum" demiş, Adem ile Havva da ona, "sen bizim iyiliğimizi isteyenlerden olduğuna dair Allah adına yemin mi ediyorsun?" demişlerdir. Böylece bu, onlar arasında sanki karşılıklı olarak yapılmış bir yemin yerine geçmiştir."

2) ifadenin takdiri şöyledir: "Şeytan onlara karşı iyilik istediğine dair yemin etmiş; onlar da onun bu iyilik isteyişini (nasihatini) kabul etme hususunda yemin etmişlerdir."

3) Allah Teâlâ İblis'in yeminini "müfa'ale" sigasıyla ifade etmiştir. Çünkü İblis birisine karşı yemin eden bir gayretle yemin etmiştir.

Sen bunu iyice anladığın zaman, diyoruz ki: Katâde şöyle demiştir: İblis onlara karşı, Allah adına yemin ederek onları aldatmıştır. Allah'a inanan bir kimse bazan aldanabilir. Ayetteki,

---

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/325-326

"Şüphesiz ki ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim" ifadesi "İblis onlara şöyle dedi: "Ben sizden önce yaratıldım ve sizlerin bilemediği pek çok maslahat (menfaat) ve mefsedet (zarar) hallerini daha iyi biliyorum. Benim sözüme uyun ki, ben de sizi doğruya ileteyim" manasındadır.

Allah Teâlâ daha sonra "İşte bu suretle ikisini de aldattı" buyurmuştur. Ebu Mansur el-Ezherî bu kelimesinin iki asıl manasını zikretmiştir. Birincisi: Bu kelimenin esas manası "ayak"tır. Çünkü susamış olan bir kimse, su almak için iki ayağını kuyuya sarkıtır, ama kuyuda su bulamaz. Böylece fiili, "kendisinde hiçbir fayda olmayan şeye heveslendirmek ve teşvik etmek" manasında kullanılmıştır. Binaenaleyh Arapça'da, "Birisini arzulandırdı, heveslendirdi" manasında denilir. İkincisi: "İblis onları aldatarak ağacın meyvesini yemeye cesaretlendirdi" demektir. Bu, aslında "deli" masdarından, "delelenuma" tarzındadır. Dalle ise, cür'et demektir..

Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Ayetteki bu ifade, "Onları, yemin ederek aldattı" manasındadır. Adem (a.s), hiçbir kimsenin, Allah adına yalan yere yemin edemiyeceğini zannediyordu."

İbn Ömer (r.a) de, rivayete göre, kölesinin ibadet ettiğini ve güzelce namaz kıldığını görünce, o köleyi azad ederdi. Bu sebeple köleleri, azad edilme arzusuyla hep böyle yaparlardı. Bundan dolayı ona, "Onlar seni aldatıyorlar" denildiği zaman, o şöyle dedi: "Kim bizi Allah adına altadırsa, biz de Allah için aldatılmış oluruz."

Cenâb-ı Allah daha sonra, "Ağacı taddıklan anda ise..." buyurmuştur. Bu ifade, Hz. Adem ile Hz. Havva'nın, tadını anlamak maksadıyla o ağaçtan pek az birşey aldıklarına delalet eder. Eğer Cenâb-ı Hak, bir başka âyette, onların o ağaçtan yediklerini belirtmemiş olsaydı, bu âyetteki bu ifade "yeme işine" delâlet etmezdi. Çünkü birşeyi tadan, bazan ondan yemeden de ondan tadabilir. 92[92]

Edep Yerlerinin Açılması

Hak Teâlâ daha sonra, "O çirkin yerleri kendilerine açtlıuerdi" yani "Avret mahalleri ortaya çıktı ve onların üzerlerindeki nurdan (elbise) yok oluverdi" buyurmuştur. Daha sonra da şöyle demiştir: "Ve üzerlerine cennet yapraklarından üst üste örtmeye başladılar."

Zeccâc şöyle demiştir: Tafıka "bir işi yapmaya başlamak" manasınadır. Yahsıfâni ise, "Yaprak üstüne yaprak örterler" manasınadır. Ayakkabı yamayan (tamir eden) kimseye de, bu kökten olarak, hassâf denilir. Bu âyette, avret mahallini açmanın, Hz. Adem (a.s)'den beri çirkin bir iş olduğuna bir delil bulunmaktadır. Baksana, onlar akıllarında (fıtratlarında) avret mahallini açmanın çirkinliği fikri bulunduğu için, nasıl hemen onu örtmeye yöneldiler!

Cenâb-ı Hak, "Rableri de, "Ben size bu ağacı yasak etmedim mi?" diye onlara nida etti" buyurmuştur.

Ata şöyle der: "Bana ulaştığına göre, Allah Teâlâ, Adem ile Havva'ya şöyle nida etmiştir: "Benden kaçtığın için mi, Ey Adem (böyle yapıyorsun)?" Bunun üzerine Hz. Adem, "Bilakis, "Ya Rabb'i, senden utandığım için... Ben, hiç kimsenin senin adını anarak yalan yemin edeceğini sanmıyorum" dedi. Sonra Rab-bi ona tekrar nida etti ve: "Ey Adem ben seni, ellerimle yaratmadım mı? Sana kendi ruhumdan üfürmedim mi? Meleklerimi sana secde ettirmedim mi? Seni, cennetime, katıma yerleştirmedim mi?" dedi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "ve şeytan size muhakkak apaçık bir düşmandır" demedim mi?" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), "Apaçık bir düşman" ifadesinin, "Secde etmekten kaçındığı ve "Onlar(ı saptırmak) için, senin doğru yolunda (pusu kurup) oturacağım" (A'râf, 16) dediği için düşmanlığı açığa çıkmış" manasında olduğunu söylemiştir. 93[93]

"Dediler ki: "Ey Rabbimiz, kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ue bize rahmet

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/326-327

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/327-328

etmezsen, mutlaka zarara uğrayanlardan olacağız"
(A'râf, 23).
Bil ki bu ayet, Bakara suresinde tefsir edilmişti. Burada da şunu zikredelim ki: Bu ayet, Hz. Adem'den büyük bir günahın sâdır olduğuna delalet etmektedir. Fakat bu günah ondan, o henüz peygamber değilken sâdır olmuştur. Bu durumda, bu hususta ileri sürülecek sual zail olur. 94[94]

"Allah buyurdu ki: "Birbirinize düşman olarak ininiz. Yeryüzünde sizin için,
bir zamana kadar yerleşme oe geçinme (mukadderdir). Orada yaşayacaksınız, orada öteceksiniz ve oradan (diriltilip) çıkarılacaksınız" dedi" (A'râf, 24-25).
Bil ki daha önce bahsolunanlar, Hz. Adem, Hz. Havva ve İblis idi. Dola-yısiyle bu ayetteki "frıfnfe* emirinin, bu üçüne yönelik olması gerekir. Ayetteki, "Birbirinize düşman olarak" ifadesi, "cinler ve insanlar arasında bir düşmanlık olacaktır ve bu hiçbir zaman sona ermiyecektir" demektir. Ayetteki, "Orada" lafzı, daha önce geçen "arz, yeryüzünde..." ifadesine râcîdir. Buna göre manası, "Yeryüzünde yaşayacaksınız, yeryüzünde öleceksiniz, öldükten sonra diriliş ve Kıyamet için, oradan diriltilip çıkarılırsınız" şeklindedir.Hamza ve Kisâî, hem burada, hem de Rûm, Zuhrûf ve Câsiye surelerinde, tâ'nın fethası ve ra'nın zammesi ile, bu fiili, tahrucûn (çıkarsınız) şeklinde; İbn Âmir ise, hem burada, hem de Zuhruf suresinde, tâ'nın fethası ile tahrucûn şeklinde, Rûm ve Câsiye surelerinde ise, tâ'nın zammesi ile tuhrecûn (çıkarılırsınız) şeklinde; diğer kıraat imamları da, hepsini tâ'nın zammesi ile tuhrecûn şeklinde okumuşlardır. 95[95]

Ayetin Makabli İle İlgisi

"Ey ademoğulian, size çirkin yerlerinizi örtecek bir elbise ve giyip süsleneceğiniz bir elbise İndirdik. Takva elbisesi ise, daha hayırlıdır. Bu, Allah 'in ayetlerindendir. Umulur ki (insanlar) iyice düşünürler" (A'râf. 26).
Ayetin önceki ayetlerle ilgisi ve münasebeti hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Allah Teala, Hz. Adem ve Hz. Havva'ya, yeryüzüne inmelerini emredip, yeryüzünü onlar için bir karargâh kılınca, bunun peşisıra, onların hem dinî hem dünyevî hususlarda muhtaç oldukları herşeyi onlara indirdiğini beyan etmiştir. Dinî ve dünyevî bakımdan insanların ihtiyaç duyduğu şeylerden birisi de, "elbise"dir.
2) Hak Teala, edep yerlerinin açılması konusunda Hz. Adem kıssasını anlatıp, O'nun cennet yapraklan ile örtünmeye çalıştığını zikredince, bundan sonra, insanlar için, avret mahallerini örtsünler diye elbiseyi yarattığını beyan etmiş ve böylece de tesettüre muktedir kılması sebebiyle onlara büyük bir lütufda bulunmuş olduğuna dikkat çekmiştir. 96[96]

Elbise İndirmenin Manası

Buna göre eğer: "Ayette bahsedilen, "elbise indirme" ne demektir?" denilir ise, biz deriz ki: "Allah Teala, yağmuru indirmiştir. Yağmur vasıtasıyla da, kendisinden elbiseler yapılan şeyler meydana gelmiştir. İşte böylece Cenâb-ı Hak, sanki elbiseyi (gökten) indirmiştir. Bu hususta sözün özü şudur: Yerde meydana gelen şeyler, gökten inen şeylere bağlı olunca, Allah Teâlâ, sanki yerdekileri gökten indirmiş olur, Hak Teâlâ'ntn, "Sızın için davarlardan, sekiz eş indirdik" (Zümer, 6) ve "Bir de kendisinde çetin bir sertlik bulunan demiri" indirdik" (Hadid, 25) ayetleri de bu manadadır. 97[97]

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/328
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/329
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/329-330
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/330

Rîş Kelimesinin İzahı

Ayette geçen "rîş" ile ilgili şu iki konu vardır:
1) "Rîş", süs etbisesidir. Bu, kuşun tüyü manasına gelen kelimesinden mecazî olarak kullanılmıştır. Çünkü tüy, kuşun elbisesi ve süsüdür. Yani, "Biz size iki elbise indirdik, birisi edep yerlerinizi örter, diğeri de size süs olur" demektir. Çünkü zînet (süslenme), meşru bir maksaddır. Nitekim Cenâb-t Hak, "(Allah) hem onlara binmeniz, hem de zînet için atlan... yarattı" (Nahl, 8) ve "O (davarlarda) sizin için ne güzel zinet (ve zevk) vardır" (Nahi. ej buyurmuştur.
2) Asım'dan gelen ve meşhur olmayan bir rivayete göre o, bu kelimeyi riya-şen şeklinde okumuştur. Bu kıraat, Hz. Osman (r.a)'dan da rivayet edilmiştir. Alimler "riş" ile "riyâş" arasında ne fark olduğu hususunda İhtilat etmişlerdir. Bazıları, "riyâş" kelimesinin "rîş"in çoğulu olduğunu söylemişlerdir. Bu zeyb (cem1* ziyab); kıdh (cem'i kıdah), şi'b (cem'i şicâb) kelimeleri gibidir. Bunların aynı manaya geldikleri de söylenmiştir. Tıpkı lebs (cem'i libâs) (elbise - elbiseler) ve cill, cilâl (örtü, giysi örtüler, giysiler) kelimeleri gibi...
Sa'leb, İbnu'l-A'rabî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İnsanın, meta, mal veya yenilen şeyler gibi, her türlü maişet vesilelerine rîş (cem'i riyâş) denilir."
İbnu's-Sikkît ise, "Elbise ve ev eşyalarına "riyâş" denilir. Diğer mallara da bazan, "rîş" lalzı itlâk olunur" demiştir.
Libasu't-Takvâ (Takva elbisesi ise) buyruğu hakkında şu iki inceleme yapılmıştır:
Birinci bahis: Nâfi, İbn Âmir ve Kisaî, Hak Teâlâ'nın bu ayette, önce geçmiş olan libasen kelimesine atfederek, şeklinde okumuşlardır ki, bu durumda, bu ifadenin amili (nasbedeni) enzelnâ fiili olmuş olur. Böyle olması halinde ayette geçen zâlike kelimesi mübteda, hayr kelimesi de haber olur. Diğer kıraat imamları ise, bu kelimeyi merfû olarak şeklinde okumuşlardır.
Buna göre, kelimesi mübteda, zaiike ifadesi sıfat veya bedel, veyahut da atf-ı beyan olup, hayr kelimesi de, mübtedanın haberi olmuş olur. Bizim, sıfat dememizin manası şudur: Hak Teala'nın zaiike ifadesiyle, "libas"a işaret edilmiştir.
Buna göre sanki "Kendisine işaret edilen takva elbisesi, daha hayırlıdır" denilmek istenmiştir. 98[98]

Takva Elbisesinin Manası

İkinci bahis: Alimler ayetteki, "takva elbisesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta anlaşılması gereken şudur: Bazı alimler bunu, hakikî manaya alarak, "giyilen şeyin kendisi" manasına; bazıları da, başka bir manaya hamletmişlerdir.
Birinci görüşle ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
1) Bundan maksad şudur: Allah'ın, edep yerlerinizi örtmeniz için indirdiği elbise, takva (sakınma) elbisesidir. Buna göre, "takva elbisesi" ayette birinci olarak geçen "elbise" ile aynı manaya olmuş olur. Allah daha hayırlı olduğunu bildirmek için bunu tekrar etmiştir. Çünkü cahiliyye Araplarından bazıları, Beytullah'ı elbiselerini çıkarıp çırılçıplak tavaf ediyorlardı. Binaenaleyh bu tekrar, bir insanın, "senin iyilik konularındaki doğruluğunu anladım. Doğruluk senin için, başka şeylerden daha hayırlıdır" demesine benzer. Bu söz ile o insan, aynı şeyi söylemek için, "doğruluğu" tekrarlamış olur.
2) Bundan murad, zırh ve miğfer gibi, harbte korunmak için giyilen şeylerdir.
3) Bundan maksad bizzat namaz kılarken giyilmek üzere hazırlanmış elbiselerdir.
İkinci görüş, "takva elbisesi" ifadesini, mecazî manaya hamletmektir. Bu görüşte olanlar, buna değişik manalar vermişlerdir. Katâde, Süddî ve İbn Cüreyc, "takva elbisesinin, "imân"; İbn Abbas (r.a) ise "amel-i salih" olduğunu söylemiştir. Bunun, "güzel gidişat"; "iffet ve

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/330-331

tevhid" manasına olduğu da söylenmiştir. Çünkü mü'minin, elbisesini çıkarmış olsa bile, edep yerleri görünmez. Facir kimsenin ise, giyinik olsa bile, avret mahalli hep görünür.
Ma'bed, bu ifadenin, "haya" manasına gildiğini söylemiştir.
Yine bu tabirin, insanda görülen tevazu, ağırbaşlılık ve amel-i salih olduğu da
ileri sürülmüştür. Biz, "elbise (libas)" kelimesini bu mecazi manalara hamlettik, çünkü takvayı ifade eden "libas" bunlardan başkası olamaz.
Ayetteki, zalike hayr "Bu daha hayırlıdır" ifadesi hakkında, Ebu Ali el-Fârisî: "Bunun manası, "Takva elbisesi, sahibi onu alıp giyindiğinde, sahibi için daha hayırlıdır ve onu Allah'a, diğer elbiseler ile süs için giyilen elbiselerden, daha fazla yaklaştırıctdır" şeklindedir" demiş ve şöyle devam etmiştir: "Hak Teala'nın," Allah ona açlık ve korku elbisesini tattırdı" (Nahi, 112) ayetinde, açlık ve korku, elbise olarak ifade edildiği gibi, burada da takvaya izafe edilmiştir."
Cenâb-ı Hak, "Bu Allah'ın ayetlerindendir. Umulur ki (İnsanlar) iyice düşünürler" buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Onlara bu elbiseyi indirmek, Allah'ın, kullarına olan fazl-u rahmetini gösteren ayetlerdendir. Umulur ki onlar, bunu düşünür de böylece bundaki nimetin büyüklüğünü anlarlar." 99[99]

Fitnenin Manası

"Ey ademoğulları, şeytan, nasıl ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak ana-babanızı cennetten çıkardtysa, sakın aynı şekilde sizi de fitneye düşürmesin. Çünkü o da, kabilesi de sizi, sizin kendilerini göremeyeceğiniz yerlerden muhakkak görürler. Biz, şeytanları iman etmeyeceklerin velileri (dostları) yaptık" (A'râf, 27).
Bil ki, peygamber kıssalarının zikredilmesinin maksadı, onları dinleyip duyanların ibret almalarını sağlamaktır, Dolayısıyla, Allah sanki, Hz. Adem ve onun zürriyetine karşı çok amansız bir düşman olduğunu beyan buyurunca, buna ademoğullarını, o şeytanın vesvesesini kabul etme hususunda sakındırmayı ilave ederek, "Ey ademoğultarı, şeytan, nasıl ana-babanızı cennetten çıkardıysa, sakın aynı şekilde sizi de fitneye düşürmesin"buyurmuştur. Bu böyledir, zira şeytanın hilesinin tesiri, vesvesesinin sinsiliği ve bu husustaki alabildiğine gayreti, Hz. Adem'in cennetten çıkarılmasını icab ettiren bir zelleye düşmesine sebep olunca, o, Adem'in zürriyeti hakkında bu gibi zararlar vermeye haydi haydi kadir olur, yönelir. İşte bu yolla Cenâb-ı Hak, ademoğlunu şeytanın vesvesesinden sakındırmakla uyararak, "şeytan... sakın sizi de fitneye düşürmesin" buyurmuştur. Tıpkı o şeytanın ana-babanızı fitneye düşürmesi ve bu sebeple de, onların cennetten çıkmaları gibi, aynı şekilde eğer şeytan sizi fitneye düşürürse, siz de bu yüzden cennete giremezsiniz. Fitne kelimesinin aslı, altını ateşe koymak ve onun hasını posasından ayırdetmektir. Daha sonra bu kelime, Kur'ân-ı Kerim'de, mihnet, meşakkat, sıkıntı, imtihan manasına kullanılmıştır. Bu hususta iki bahis bulunmaktadır:
Birinci bahis: Kâbı şöyle der: "Bu ayet, Hz. Adem ve Havva'nın, cennetten çıkarılmasıyla, diğer günahları şeytana izafe edenlerin aleyhine bir delildir. Bu delil, Cenâb-ı Hakk'ın, günahlara düşürmekten münezzeh olduğuna delâlet eder." Kâ'bî'ye şöyle denilebilir: "Niçin siz, bu amelin şeytana verilmesi, Allah'a izafe edilmesine mani olur diyorsunuz?" Allah Teala'nın, o ameli icab ettiren kudret ile sebebi, (dâî'yi) yarattığından, o işin Allah'a izafe edilmesi niçin caiz olmasın? Cenâb-ı Hakk'ın ilahî âdeti, o kâfirin nezdinde şeytanın o amelleri süslü göstermesi ve tezyin etmesinden sonra, onları yapmaya götüren sebepleri yaratması şeklinde cereyan edince, işte bu iş, şeytana mal edilir. 100[100]

Dünyaya Gönderilmek Adem İçin Ceza mı, Makam mı?

İkinci bahis: Ayetin zahiri, Allah Teata'nın, Hz. Adem ve Havva'yı sırf hatalarına karşı bir ceza olsun diye cennetten çıkardığına delalet eder. Halbuki 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım..." (Bakara, 30) buyruğunun zahiri ise, Alan Teala'nın, Adem ile Havva'yı yeryüzünde halife olmaları için yarattığına ve onan, işte bu maksattan dolayı cennetten yeryüzüne indirdiğine delâlet eder. O halde du iki ayet nasıl uzlaştırılabilir?

---

[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/331-332
[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/332-333

Cevap: (Bu hususta) çoğu kez şöyle denilmiştir: Bu, işte bu iki işin toplamı sebebiyle olmuştur, Allah en iyisini bilendir.

Daha sonra "ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak... "buyurulmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Yenziu "elbiselerini soyarak" ifadesi, terkibte hâl cümlesidir. Yani "O şeytan onları, onların elbiselerini çıkararak oradan çıkarmıştır..." demektir. Cenâb-ı Hak, elbise çıkarma işini, bilfiil yapmasa dahi, şeytana mal etmiştir. Çünkü bu çıkarma işi, o şeytan sebebiyle olmuştur. İşte bundan dolayı da şeytana izafe edilmiştir. Bu, tıpkı senin, bilfiil yapmasa dahi herhangi bir fiilin yapılmasına sebep olan kimseye, "sen yaptın bunu" demen gibidir. İşte, aynen bunun gibi, Adem iîe Havva'nın elbiselerinin çıkarılması işi, şeytanın vesvesesi ve aldatmasıyla olunca, bu iş ona isnad edilmiştir.

İkinci bahis: buyruğundaki lâm, lâmu'l-âkibe"dir. Bu tıpkı bizim, O'nun ifadesi hakkında (ATâf, 20) söylediğimiz gibidir, tbn Abbas (r.a), "Adem Havva'nın edeb yerini; Havva da Adem'in edeb yerini görmüştür..." demiştir. 101[101]

Hz. Adem İle Havva'nın Üstünden Çıkarılan Elbisenin Nev'i

Üçüncü bahis: Alimler, Adem ile Havva'dan çıkarılan elbisenin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bunun nûr, bazıları tak va; bazıları da cennette giyilen elbise olduğunu söylemişlerdir ki, bu sonuncusu doğruya daha yakındır. Çünkü, (ayet-i kerimede), "libas" kelimesinin mutlak olarak getirilmesi, bunu iktizâ eder. Bu sözün maksadı, ademoğullarını sakındırmayı te'kiddir. Çünkü, şeytanın vesvesesinin tesiri, Hz. Adem'in şanının yüce olmasına rağmen, O'nun hakkında bu noktaya varınca, diğer insanların hali nasıl olur, var sen düşün!.. 102[102]

İblisin Kabilesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sakındırma işini te'kid ederek, "Çünkü o da, kabilesi de sizi, sizin kendilerini göremeyeceğiniz yerlerden muhakkak görürler" buyurmuştur. Bu hususta da birkaç bahis vardır.

Birinci bahis: "O, yani İblis, o ve onun kabilesi sizi görür" demektir. Cenâb-ı Hak ifadesinde atıf yerinde ve güzel olsun diye (ayrıca) hüve munfasıl zamirini getirmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Sen eşinle beraber cennette yerleş" (Bakara, 35) buyruğunda olduğu gibidir...

İkinci bahis: Ebu Ubeyde, Ebu Zeyd'in şöyle dediğini söylemektedir: "Kabil kelimesi, farklı farklı kavimlerden teşekkül ederek, üç ve daha fazla kimseden meydana gelen topluluğa denir. Bu kelimenin çoğulu kubüldür. Kabile kelimesi ise, aynı babanın oğulları demektir..."

İbn Kuteybe, "şeytanın kabilesinin, "onun arkadaşları ve askerleri olduğunu" söylerken; Leys, bu ifadeye "şeytan ve onun neslinden olanlar" manasını vermiştir. 103[103]

İns ve Cinnin Birbirini Görmesi Meselesi

Üçüncü bahis: Eh-li sünnet alimleri şöyle demektedirler: "Şeytan ve ordusu, insanları görürler. Çünkü Allah Teala, onların gözlerinde görme kabiliyetini yaratmıştır. İnsanlar ise, onları göremezler. Zira, Allah Teâlâ bu kabiliyeti insanların gözünde yaratmamıştır."

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/333-334

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/334

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/334

Mu'tezile ise şöyle demektedir: "İnsanların cinleri görmeyişlerinin sebebi, cinlerin cisimlerinin ince ve latîf olmasıdır. Cinlerin insanları görmelerinin sebebi ise insanların, cisimlerin kesif, yoğun olmasıdır. Cinlerin birbirlerini görmelerinin sebebine gelince, Allah Teala'nın, cinlerin gözlerinin ışığını kuvvetlendirip arttırmasıdır. Şayet Allah, bizim gözlerimizin kuvvetini de arttırsaydı, cinlerin birbirlerini görmeleri gibi, biz de onları görürdük. Yine şayet Allah, cinlerin cisimlerini kesif, bizim gözlerimizi de aynı halde bıraksaydi, biz o cinleri görebilirdik..." Bu izaha göre insanların cinleri görmesi, Mu'tezile nezdinde, ya cinlerin cisimlerinin kesafetinin arttırılmasına, yahut da insanların gözlerinin kuvvetinin arttırılmasına dayanır. 104[104]

Cinlerin İnsan Karşısında Tasarruflarının Sınırlı Olduğu

Dördüncü bahis: Hak Teala'nın, "sizin kendilerini göremeyeceğiniz yerlerden" buyruğu, insanların cinleri görmediklerine delâlet eder. Çünkü, Cenab-ı Hakk'tn, "sizin kendilerini göremeyeceğiniz yerlerden" ifadesi, herhangi bir tahsis yapılmaksızın, geleceğin bütün zamanlarını içine alır. Bazı alimler de şu açıklamayı yapmıştır: Şayet cinler, kendi suretlerini, istedikleri ve diledikleri herhangi bir suretle, şekille değiştirebilselerdi o zaman insanların birbirlerini tanımaları hususundaki itimadın kalkması gerekirdi. "Belki de, benim gördüğüm çocuğum veya hanımım., bildiğim kimse, kendisini benim hanımım veya çocuğumun suretine sokmuş olan bir cinndir." Böyle olması halinde; şahısları tanıma hususundaki güven ortadan kalkar. Cenâb-ı Hak, cinlerle insanlar arasında çok şiddetli bir düşmanlığın bulunduğunu açıkladığı halde, şayet onlar insanları çarpmaya ve onların akıllarını gidermeye kadir olsalardı, niçin onlar bunu beşeriyyetin ekserisi, mesela alimler, faziletli kimseler ve zahid kimseler hakkında uygulanmıyorlar? Çünkü onlarla, alimler ve zahtdler arasındaki düşmanlık, daha fazla ve daha şiddetlidir. Bu hususta herhangi bir şey bulunmadığına göre, onların, hiçbir yönden beşer üzerinde bir güç ve kuvvetlerinin olmadığı sabit olmuş olur. Ve bu husus Cenâb-ı Allah'ın, "Zaten benim, sizin üzerinizde hiç bir hükmüm, nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz" (ibrahim, 22) ayetiyle de kuvvetlenir.
Mücahid, Iblis'in şöyle dediğini söylemiştir: "Bize, dört hususiyet verilmiştir: Görürüz, ama görülmeyiz; yerin altından çıkarız ve bizim ihtiyarlarımız yeniden gençleşir..." 105[105]

Kâfirlere Şeytanların Karın Kılınması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz, şeytanları iman etmeyeceklerin velileri (dosttan) yaptık..." buyurmuştur. Ehl-i sünnet alimleri, bu ifade ife, kovulmuş şeytanı o insanlara hükümran kılanın, Allah Teala olduğuna istidlal etmişlerdir. İşte böylece de o şeytan, onları saptırmış ve onları azdırmıştır.
Zeccâc şöyle demektedir: "Bu ifade, Hak Teâlâ'nın, "biz kâfirlerin başına şeytanları gönderdik..." (Meryem, 83) ayetiyle de kuvvetlenir."
Kâdî şöyle demektedir: buyruğunun manası, "Biz, şeytanın iman etmeyen kimselerin dostu olduğuna hükmettik..." Hak Teala'nın "Biz, kâfirlerin başına şeytanları gönderdik" buyruğunun manası da, "Biz o şeytanlarla kâfirleri başbaşa bıraktık..." şeklindedir. Bu tıpkı, evinde köpeğini bağlayıp da, onu, eve girenlerin üzerine saldırmaktan men etmeyen kimse hakkında, "O, giren kimse üzerine köpeğini salıverdi..." denilmesi gibidir.
Cevap: Birisi, "Falanca, bu elbiseyi, beyaz veya siyah yaptı..." dediğinde, bu sözden, "O, onların böyle olduğuna hükmetti.." manası anlaşılmaz; aksine bundan, "O, bunlarda siyahlığı veya beyazlığı meydana getirdi..." manası anlaşılır. İşte burada da böyledir. Dolayısiyle ce'ale fiilini, sırf "hükmetme" manastna değil, tesîr etme ve meydana getirme manasına almak gerekir. Hem farzet ki, Altah Teâlâ buna hükmetmiş olsun... Ancak şu var ki, Allah'ın kendi hükmüne muhalefet etmesi, O'nun yalancı olmasını gerektirir ki, bu da muhaldir. Muhal olana

---

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/335
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/335

götüren şey de, muhaldir. Öyleyse kulun, bunun hilâfına olan bir duruma güç yetirebilmesinin de imkânsız olması gerekir. Onun, Allah Teala'nın "Biz şeytanları kâfirlere gönderdik" buyruğuna "Biz kâfirlerle şeytanları kendi hallerine bıraktık" manası vermesi de, aynı şekifde zayıftır. Baksanıza, çarşıdaki halk birbirine sıkıntı verse, birbirlerine hakarette bulunsa, Zeyd ile Amr'ın birbirlerine hücumlarına mani olunmayıp kendi hallerine bırakılsalar; bu durum hakkında "kimisi kiminin üzerine gönderildi" denilmez. Bilakis, ancak onlardan herhangi birinin, kendine ait bir yoldan öbürüne musallat edilmesi halinde "gönderme" kelimesi kullanılır. İşte burada da bu durum vardır. Allah en iyi bilendir. 106[106]

"Onlar bir hayasızlık yaptıkları zaman, "Biz atalarımızı da bunun üzerinde bulduk. Allah da bize bunu emretti" dediler. (Onlara) söyle: "Allah hiçbir zaman kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz hususları (O'nun namına uydurup) O'na mı mal ediyorsunuz?" (A'râf, 28).

Bil ki, alimler arasında, ayet-i kerimede geçen fahişe sözünü, cahiliyye insanlarının kendilerine haram kıldıkları bahîra, sâibe vs. hayvanlar manasına hamledenler olduğu gibi, onlar arasında bunu, cahiliyye insanlarının kadınlı-erkekli çırılçıplak olarak Kabe'yi tavaf etmeleri manasına alanlar da bulunmaktadır. Bu hususta evlâ olan, ifadenin umûmî olduğuna hükmetmektir. O halde fahişe kelimesi, her türlü büyük günahı ifade etmektedir. Böylece bu mefhumun içine, bütün büyük günahlar dahil olur. 107[107]

Müşrikler, Çirkinliğini Bilerek Çirkin İşi Yapmazlar

Bil ki, bundan murad, "O topluluk, o fiillerin, hayasızlık olduğunu kabul ediyor sonra da onu kendilerine Allah'ın emrettiğini iddia ediyorlardı" manası değildir. Çünkü, hiçbir akıllı kimse bunu söylemez. Aksine bundan murad şudur: "O şeyler, aslında birtakım hayasızlıklardı. O topluluk ise, bunların bir taat olduğuna ve Allah'ın onu kendilerine emrettiğine inanıyorlardı..." Daha sonra Cenâb-ı Hak, o topluluğun bu tür hayasızlıklara yönelmelerine şu iki şeyi gerekçe getirdiklerini, onlardan nakletmiştir:

a) "Biz, atalarımızı bu fiiller üzerinde bulduk, böyle gördük..."

b) "Allah, bunu bize emretti..."

Onfarın birinci delillerine gelince, Allah bu konuda (burada) bir cevap zikretmemiştir. Çünkü bu, mahzâ taklidi ifade etmektedir. Bunun yanlış bir yol olduğu, herkesin aklında yer etmiş olan bir husustur. Çünkü taklîd, birbiriyle çelişen dinlerde mevcuttur. Binaenaleyh, şayet taklîd hak bir yol olsaydı, o zaman, birbiriyle çelişenlerden her birinin hak olduğuna hükmetmek gerekirdi. Halbuki bunun batıl olduğu malumdur. Bu yolun bâtıl ve yanlış olduğu, herkes nazarında çok net ve açık olduğundan Cenâb-t Allah bu hususta bir cevap zikretmemiştir.

Onlartn, "Allah, bunu bize emretti" şeklindeki bahanelerine gelince, Hak Teâlâ buna, "(Onlara) söyle, "Allah hiçbir zaman kötülüğü emretmez"diye cevap vermiştir. Buna göre ayetin manası, "Bu fiillerin dinen hoş görülmediği ve çirkin olduğu, bütün peygamberlerin lisanları ile sabit olmuştur. O halde Allah'ın onları biz insanlara emrettiği nasıl söylenebilir?" şeklindedir. Ben derim ki: Mu'tezile bu ayete tutunarak, Allah'ın yasak kıldığt şeyin bizatihi kötü olması sebebiyle O'nun tarafından yasaklandığını söyleyebilir. Zira "Allah fahşâyı emretmez" buyruğu, herhangi bir şeyin fahşâ (çirkin) olması halinde, Allah'ın onu emretmesinin (mubah kılmasının) imkânsız ofduğuna işaret eder. Bu durum da o şeyin bizatihi çirkin olup emir veya nehyin taallukunun dışında olduğunu gösterir ki, ispatlamak istediğimiz de budur.

Fakat bu iddiaya cevabımız şöyle olur: Tam istikra, tek tek inceleme, Allah Teâlâ'nın kullara faydalı olan şeyleri emir, zararlı olan şeyleri yasak ettiğini gösterince buradaki bu tâ'lîl (yani

---

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/336

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/337

Allah'ın kötülüğü emretmeyişine, o şeyin kötü oluşunu sebep göstermesi) muteber olabilir. Vallahu a'lem.

Allah hakkında bilmediğiniz hususları (O'nun namına uydurup) O'na mı mal ediyorsunuz?" buyruğu ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Bundan maksad şudur: "Sizler, Allah'ın bu belli fiilleri size emrettiğini söylüyorsunuz. O halde, Allah'ın size bunları emrettiğini bilmeniz, ya vasıtasız olarak, doğrudan doğruya Allah'ın kelamını (sözünü) duyup dinlemenizden, ya da peygamberlere gönderilen vahiy vasıtası ile öğrenmenizden ötürü olmuştur. Birinci ihtimalin, olamayacağı zarurî (kesin) olarak bilinen bir husustur. İkincisi ise, sizin inancınıza göre batıldır. Çünkü siz, mutlak olarak peygamberlerin peygamberliğini inkâr ediyorsunuz." Zira bu münakaşa, Kureyş kâfirleri ile olmuştu. Onlar, nübüvvet müessesesini hiç kabul etmiyorlardı. Durum böyle olunca, onların Allah Teâlâ'mn hükümlerini bilmelerine imkan yoktur. Binaenaleyh, onların "Allah da bize bunu emretti" sözleri, Allah hakkında, bilmeden söyledikleri bir söz olmuş olur ki bu, bâtıldır,

ikinci bahis: Kıyası (delil olarak) kabul etmeyenier şöyle demektedirler: "Kıyas ile sabit olan hüküm zannîdir, kesin değildir. Kesin olmayan bir şey ile de, kesin olarak hüküm vermek caiz değildir. Çünkü Allah Teala, kınama ve alay etme sadedinde, "Bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi (atıp) söylüyorsunuz" buyurmuştur." Kıyası kabul edenlerin bu gibi delillere karşı cevaplarını (daha önce) defalarca zikrettik. Allah en iyi bilendir. 108[108]

"De ki, "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (kıbleye) doğrultun. İbadetinizi halis olarak sırfO'na yapın. İlk defa sizi yarattığı gibi, yine O'na döneceksiniz. (Allah) bir kısmına hidayet verdi, bir kısmına da dalâlet hak oidu. Çünkü bunlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost ve amir edinmişlerdi de kendilerini doğru yola ermiş sanıyorlardı" (A'râf, 29-30).

Bil ki Allah Teâlâ. kötülükleri emretme işinden bahsedince, kendisinin ancak adaletle emredeceğini beyan buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 109[109]

Hüsn ve Kubh Meselesi Hakkında

Ayetteki, "Rabbim adaleti emretti" ifadesi, bir şeyin bizzat kendisinde mevcut olan hususfardan ötürü, "adalet" olduğu, o şey aslında böyle olduğu için, Hak Teala'nın onu emrettiğine delalet eder. Bu da, hasen (iyi) olanın, ancak kendisinde bulunan birtakım hususiyetlerden ötürü iyi olduğuna delalet eder. (Mu'tezile'ye ait olan) bu görüşe karşı cevap, yukarıda geçmişti. 110[110]

Adalet (Kıst) Tabirinin İzahı

Atâ ve Süddî âyetteki "adalet ile" ifadesine, "Adaletle ve aklen güzel ve doğru olduğu zahir olan şekilde" manasını vermişlerdir.

İbn Abbas (r.a) ise, buradaki "adalet" ile Lâilaheillallah" (Allah'tan başka ilah yoktur) sözünün kastedildiği ve bunun delilinin, "Allah kendinden başka hiçbir tanrı olmadığını tam adaletle hükmederek açıkladı. Melekler oe ilim sahipleri de (böylece inandılar- şahidlik ettiler)." (Âl-i imran, 18) ayeti olduğunu bu adaletin, Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet etmekten başka birşey olmadığını ve binaenaleyh ayetteki "kist" (adalet) sözü ile, kelime-i tevhidin kastedildiğinin sabit olduğunu söylemiştir.

Sen bunu iyice kavrayınca, biz deriz ki: Allah Teâlâ bu âyette şu üç şeyi emretmiştir:

a) Adaleti ki bu. kelime-i tevhiddir. Kelime-i tevhid ise Allah'ın zatını, fiillerini ve hükümlerini,

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/337-338

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/339

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/339

tek olduğunu, ortağı ve benzeri olmadığını bilme manasına gelir.

b) Namazı ki, bu da âyetteki, "Her secde yerinde yüzlerinizi (kıbleye) doğrultun" ifadesi ife emrolunmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: "Ayetteki, "Rabbim adaleti emretti" ifadesi/haber (cümlesidir); "ve her secde yerinde yüzlerinizi (kıbleye) doğrultun" buyruğu ise, inşâî (emir) cümlesidir. Inşâî cümleyi, haber cümlesine atfetmek ise caiz değildir?" Buna şu şekilde cevap veririz: Bu kelamın takdiri, "De ki: "Rabbim adaleti emretti" ve Yine de ki: "Her mescidde yüzlerinizi (kıbleye) doğrultun ve ibadetinizi halis olarak yalnız O'na yapın" şeklindedir.

İkinci bahis: Ayetle ilgili iki görüş vardır:

a) Ayetteki, "doğrultun"sözü ile, "kıbleye yönelme" kastedilmiştir.

b) Bununla "dosdoğru olmak, ihlaslı olmak" manası kasdedilmiştir. Bu iki görüşün ileri sürülmesinin sebebi şudur: İbadette yüzü doğrultmak, bazan kıbleye yönelmekle, bazan ibadeti ihlas ile yapmakla olur. Bu ikisinden, doğruya daha yakın olan birincisidir. Çünkü ayette, ihlastan henüz bahsedilmemiştir. Binaenaleyh eğer biz bu tabiri "ihlaslı olunuz" manasına alırsak, o zaman Hak Teâlâ sanki, "Her secde yerinde ihlaslı olun ve niyazınızı halis olarak yalnız O'na yapın" demiş olur ki bu doğru ve güzel olmaz.

Eğer denirse ki: "Bu izah, ancak ihlası, niyaz (ibadet) ile ilgili görmeniz halinde geçerli olur." Buna karşı cevabımız şudur: "İbadetinizi halis olarak yalnız O'na yapın" tabiri dinin şümulüne giren her şeyi kapsadığından her ikisine raci olması mümkün oldukça, sadece birine hasretmek doğru olmaz. 111[111]

Ayette Geçen "Mescid" Kelimesinin Tefsiri

Bu sabit olunca deriz ki: Ayetteki "her secde yerinde" tabiri ile, namazın za-mantnın mı yoksa kılındığı yerin mi kasdedildiği hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Birincisi, doğruya daha yakındır. Çünkü "mescid", yüzün kıbleye çevrilebildiği yerdir. Binaenaleyh Allah Teala sanki bize, yerlere değil, kıbleye itibar etmemizi bildirmiştir. Buna göre bu buyruğun manası, "Her nerede olursanız olunuz, yüzünüzü (namazda) Ka'be'ye çeviriniz" şeklinde olur.

İbn Abbas şu manayı vermiştir: "Siz herhangi bir mescidde (secde edilen yerde) iken, namaz vakti girince orada namazınızı kılın. Hiçbiriniz "Ben, ancak kavmimin mescidinde namaz kılarım" demeyin."

Maamafih şöyle demek de mümkündür: "Ayetin lafzını bu manaya hamletmek uzak bir ihtimaldir. Çünkü ayetin lafzı, her secde yerinde yüzü (kıbleye) çevirmenin farziyyetini gösterir. Yoksa bir kimsenin bir mescidi bırakıp, diğer mescide gitmesinin caiz olmayacağına delalet etmez.

Cenâb-ı Allah'ın, "İbadetinizi halis olarak sırf O'na yapın" emrine gelince bil ki, Allah Teala, önceki buyruğunda kıbleye yönelmemizi emredince, bunun peşisıra da dua etmemizi (ibadeti) emretmiştir. Bana göre en açık olan, buradaki "dua" ile, namaz fiillerinin kastedilmiş olmasıdır. Allah, bu fiillere "dua" adını vermiştir. Çünkü Arapça'da "salât" (namaz), dua etmek manasındadır. Bir de, namazın en kıymetti parçası, dualar ve zikirlerdir. Bundan dolayı Allah Teala, namazın ihlaslı bir şekilde yapılması gerektiğini açıklamıştır.

Bunun bir benzeri de, "Halbuki onlara başka bir şey değil, ancak şu emro-lunmuştu: İbadeti halis olarak sırf Allah'a (yapsınlar...)" (Beytine, 4) âyetidir. 112[112]

"İlkin Yaratıldığınız Gibi O'na Döneceksiniz" Ne Demektir?

Allah Teala daha sonra, "İlk defa si2t yarattığı gibi, yine O'na döneceksiniz" buyurmuştur. Bu hususta da iki görüş vardır:

1) İbn Abbas (r.a) buna şu manayı vermiştir. "O (Allah) nasıl sizi ilk defa mü'min veya kâfir olarak yaratmış ise, yine O'na öyle döneceksiniz." Binaenaleyh mü'min, mü'min olarak; kâfir de kâfir olarak diriltilecek. Çünkü Allah Teala tâa işin başında, "şaki" olarak yaratttğı herkese, şakilerin amellerinden yaptırır ve onun sonu "şekavet" (bedbahtlık) olur; "sa'îd" olarak yarattığı herkese de, saîdlerin (cennetliklerin) amellerinden yaptırır ve onun sonu da "sa'âdet" (ebedî mutluluk) olur.

---

[111] [111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/339-340

[112] [112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/340-341

2) Hasan ve Mücahid ise buna şöyle mana vermişlerdir: "O siz hiç yokken, sizi dünyada yarattığı gibi, aynı şekilde canlı olarak O'na döneceksiniz." Birinci görüşü savunanlar, bunun doğruluğuna, ayette bu ifadenin peşisıra "(Allah) bir kısmına hidâyet verdi, bir kısmına da dalâlet hak oldu" ifadesinin gelmiş olmasını delil getirmişler ve demişlerdir ki: "Bu ifade adeta.ayetteki, "İlk defa sizi yarattığı gibi, yine O'na döneceksiniz" buyruğunu tefsir etmektedir. İşte bu, bizim görüşümüzün doğruluğunu ortaya kor."

Kâdî şöyle demiştir: "Bu görüş yanlıştır. Çünkü hiç kimse, "Allah bizi mü'min veya kâfir olarak yarattı" diyemez. Çünkü imanın ve küfrün, mutlaka sonradan (kazanılmış bir hususiyet) olması gerekir."

Kâdî'nin bu iddiası zayıftır. Çünkü ona, cevaben şöyle denilir: Allah sizi ilk defa iman veya küfür, saadet veya şekavet üzere yarattığı gibi, Kıyamette de böyle olursunuz. Bil ki Allah Teâlâ, âyette önce "adaleti -ki bu, kelime-i tevhiddir,- sonra da ikinci olarak namazı emretmiştir. Daha sonra da, bunları yapmanın faydasının, ancak ahirette görüleceğini beyan etmiştir. Bunun benzeri bir ayet de, Cenâb-t Hakk'ın, Tâ-hâ suresinde Hz. Musa'ya, "Şüphe yok ki Allah, benim ben. Benden başka hiçbir tanrı yoktur. Öyleyse bana ibadet et, beni hatırlamak oe anmak için dosdoğru namaz kıl. Çünkü o saat şüphesiz gelecektir. Ben onu(n vaktini) neredeyse açıklayacağım ki... "(Tâ-hâ. 14-15) buyurmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, " Allah) bir kısmına hidayet verdi, bir kısmına da daiâlet hak oldu" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili de iki bahis vardır: 113[113]

Hidayet ve Dalâlet Allah'tandır

Birinci bahis: Ehl-i sünnet alimleri, hidayet ve dalâletin Allah'tan olduğuna dair bu ayetle (de) istidlal etmişlerdir. Mu'tezile ise bu ifadeye şu manayı vermiştir: "Allah, bir kısmı cennete ve mükâfaata sevketmiştir. Bir kısma da, dalâlet vacib olmuştur. Yani, azab ve mükâfaat yolundan men olunma vacib olmuştur.

Kâdî şöyle demiştir: "Çünkü bu, başkalarına değil, onlara hak olan şeydir. Zira kul, dinden sapmaya müstehak olmaz. Çünkü eğer o buna müstehak olsaydı, Allah Teala'nın, peygamberlerine, insanların hakettikleri cezalan yerine getirmelerini emrettiği gibi, aynı zamanda onları dinden saptırmalarını emretmesi de caiz olurdu. Halbuki böyle olması halinde, nübüvvet müessesesine güvensizlik söz konusu olurdu."

Bil ki bu cevap, şu iki bakımdan tutarsızdır:

a) Ayetteki, "(Allah) bir kısmına hidayet verdi" buyruğu geçmişe işarettir. Mu'tezile'nin teviline göre ise mana, "Allah onlara gelecekte hidayet edecek" şekline dönmüş olur. Eğer buna, "Allah Teala geçmişte, onları gelecekte cennetine ileteceğine hükmetmiş" manası verilmiş olsaydı, bu, gereksiz yere ayetin zahirini bırakma olurdu. Çünkü biz hidayetin ve dalâletin ancak Allah'ın elinde olduğunu kesin aklî delillerle beyan etmiştik.

b) Diyoruz ki: Diyelim ki "Hidayet ve dalâlef'ten maksad, Allah'ın bunlara hükmetmesidir. Ancak bu hüküm tahakkuk ettiği zaman, kuldan aksinin sâdır olması imkânsız olur. Aksi halde Allah'ın o hükmünün yalana dönüşmesi gerekir. Allah hakkında ise yalan düşünülmesi imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de imkânsızdır. O halde kuldan, hükmedilen o fiilin aksinin sâdır oiması da imkânsızdır. Bu da, Mu'tezile inancının bu bakımdan yanlışlığını gerektirir. Allah en iyi bilendir.

İkinci bahis: Ayetteki kelimesi, kendisinden sonra gelen fiilin tefsir ettiği {açıkladığı) mahzuf bir fiil ile mansub kılınmıştır. Buna göre sanki, "ve kendilerine dalâlet hak olan bir kısmını da

---

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/341-342

yardımsız bıraktı" denilmiş; Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu kısmın hangi sebeple dalâlete müstehak olduğunu, "Çünkü bunlar, Allah'ı bırakıp da şeytanları kendilerine dost ve amir edindiler" buyurarak beyan etmiştir. O insanlar böylece, şeytanların kendilerini çağırdıkları şeyleri kabul etmişler, ama hak ile bâtılı birbirinden ayırmak için hiç düşünmemişlerdir. İmdi eğer, "siz, "Hidayet ve dalâlet, ancak doğrudan doğruya Allah'ın yaratması (nasib etmesi) ile olur" dediğinize göre, böyle ayetteki gibi bir tafsilat nasıl doğru olur?" denilir ise, deriz ki: Bize göre, (kulun) kudreti ile dâînin (sebebin) bir araya gelmesi, bir fiilin yapılmasını sağlar. Onları böylesi bir fiili yapmaya götüren dâî (sebep), işte onların Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost ve amir edinmeleridir.

Allah Teâlâ daha sonra, "Onlar, kendilerinin hidayete ermiş (doğruyu bulmuş) kimseler olduklarını sanıyorlar" buyurmuştur.

İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Hak, bu tabirle Amr b. Luhâyy'in söylediği şeyleri kastetmiştir" demiştir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Aksine bu ifade umûmî manasına hamledilmelidir. Binaenaleyh bâtıl bir yola giren herkes, ister onu hak sansın, isterse sanmasın, zemme ve azaba müstehak olur. Bu ayet, sırf zannetmenin ve birşeyi öyle sanmanın, dinin doğruluğu hususunda yeterli olmayıp, aksine bu hususta kesin ve yakînî delillerin bulunması gerektiğine delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, kâfirleri "Kendilerini hidayete ermiş kimseler" sandıkları için kınamıştır. Eğer böyle bir zan, kınanmayı gerektirmeseydi, Allah onları bundan dolayı kınamazdı. Allah en iyi bilendir. 114[114]

"Ey ademoğultan, her namaz sırasında zınetinizi alın. Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz. Çünkü O (Allah), israf edenleri sevmez. De ki: "Allah'ın, kulları için çıkardığı zlneti, temiz ve hoş miktarı kim haram etmiş?" De ki: "Onlar, dünya hayatında iman edenler içindir. Kıyamet günü ise yalnız ve yalnız onlara mahsustur." İşte biz ayetleri bilen kimseler için böylece açıklıyoruz" (A'râf, 31-32).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette adaleti emredip, giyinme, yeme içme işleri de adaletli (dengeli) yapılması gereken şeyler cümlesinden olunca, bunun peşistra yeme içme işini zikretmiştir.

Yine Cenâb-ı Hak, "Her (secde yerinde) yüzlerinizi (kıbleye) doğrultun" (A'rât, 30) buyruğu ile namazı emredip, setr-i avret (avret yerlerini örtmek) de namazın sıhhatinin şartı olunca, bunun peşisıra da giyinmeden bahsetmiştir.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 115[115]

Namazdaki Örtünme Âdâbı

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Cahiliyye Arap kabileleri, Ka'be'yi çırılçıplak olarak tavaf ederlerdi. Bunu, erkekleri gündüz, kadınları da geceleyin yaparlardı. Minâ'da mescide, ibadet ettikleri yere geldiklerinde, elbiselerini tamamen çıkararak, o yere çırılçıplak girer ve "Biz, içinde {giyinik iken) günah işlediğimiz elbiselerle tavaf (ibadet) etmeyiz" derlerdi. Bazıları da şöyle derlerdi: "Biz bunu, uğur sayarak yapıyoruz. Elbiselerimizi soyup attığımız gibi, günahlarımızdan da soyunup kurtulmuş oluyoruz." Onların kadınları, Humus'a yani Kureyşlilere karşı örtünmek için böğürlerinden aşağı bir örtü takarlardı. Çünkü Ku-reyşliler böyle yapmıyorlardı. Onlar elbiseleri ile ibadet ediyor, yaşayacak kadar yiyor, et ve iç yağı yemiyorlardı. Bundan dolayı, müslümanlar, "Ya Resûlallah, bizim böyle yapmamız daha münassiptir" deyince, Cenâb-ı Hak bu ayeti indirdi. Bu, "Elbiselerinizi giyiniz, et ve iç yağı yiyiniz, (içilecek şeyleri) içiniz, ama israf etmeyiniz" demektir. 116[116]

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/342-343

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/343-344

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/344

Bu Ayette Zinet, Elbise Manasına Gelir

"Zînet'ten murad, elbiseleri giymektir. Bunun delili, "linetlerini yani elbiselerini açmasınlar" (Nur, 31) ayetidir. Hem sonra "zînet" (süs) ancak avret mahallerini tam bir şekilde örtmekle gerçekleşir, işte bundan dolayı, cum'a ve bayram günlerinde en güzel elbiseler ile zînetlenmek sünnettir. Allah, daha önceki ayette de "Ey ademoğullan, size çirkin yerlerinizi örtecek bir libas, bir de giyip süsleneceğimiz bir libas indirdik..." (A'râf, 26) buyurmuş ve böylece edep yerlerini örtecek elbisenin, "rîş" (süs) ve zînet kabilinden olduğunu beyan buyurmuştur. Daha sonra Allah Teâlâ, bu ayette de "zîneti almayı" emretmiştir. Dolayısiyle burada bahsedilen zînetten muradın, o ayette bahsedilen şey olması gerekir. Bu sebeple, bu ayette geçen "zîneti alma" ifadesini, "avret mahallini örtme" manastna hamletmek gerekir.

Yine müfessirler, bu ayetteki zînet ile kastedilenin "avret mahallini örtecek elbise" olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hem sonra Hak Teâlâ'nın 'Tınetinizi alın" sözü bir emirdir. Emir vucûb (farziyyet) ifade eder. Buna göre "zîneti alma" işinin vacib olduğu anlaşılır. Giyimin dışındaki şeyler vacib değildir. O halde, nass (âyet) ile imkân nisbetinde amel etmek için, buradaki "ztneti almayı" "elbise giymek" manasına hamletmek gerekir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Ayetteki "Zînetiniziatın"sözü, bir emirdir. Emrin zahiri vücûb (farziyyet) ifade eder. Dolayısiyle bu, her namaz kılındığında setr-i avretin vacib olduğunu gösterir. Bu hususta iki soru vardır:

Birinci soru: Allah Teâlâ, bu ifade üzerine, "yiyiniz, içiniz" buyruğunu atfetmiştir. Yeme içme emrinin, mübahlık ifade eden birer emir olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh "linetinizialın" ifadesinin de mübahlığı gösteren bir emir olması gerekir?

Cevap: Ma'tufda zahiri terketme, ma'tufun aleyhde de zahirî terketmeyi gerektirmez. Hem sonra, bazan yeme içme de hükmen vacib olurlar.

İkinci soru: Bu âyet, çıplak olarak tavaf etmeyi yasaklamak için nazil olmuştur...?

Cevap: Biz, usul-ü fıkıh'da, "sebebin hususiliğine itibar edilir, lafzın umumiliğine değil" diye açıkladık.

Bunu iyice kavradığın zaman deriz ki: "Âyetteki, "zînetiniziatın"buyruğu, her namaz kılışta, tam olarak giyinmenin vacib (farz) oluşunu gösterir. Çünkü bir zînet (süs) olan, tam giyinmedir. Bu ifade ile, örtünmesi vacib olmayan uzuvlar hakkında, icmâen amel edilmemiştir. Binaenaleyh örtünmesi gerekmeyenlerin dışındaki uzuvlar, ayetin lafzına dahildirler. Namazda setr-i avretin vacib olduğu sabit olunca, namazın, setr-i avreî yapılmadığı zaman bozulması gerekir. Çünkü setr-i avreti yerine getirmemek, emredilen bir şeyi yapmamayı gerektirir. Allah'ın emrettiği birşeyi yapmamak ise günahtır. Günah ise Usül'e dair serimizde117[117] bahsettiğimiz gibi, cezayı gerektirir. 118[118]

Necaseti Gülsuyu İle Gidermenin Hükmü

Necaseti (pisliği), gülsuyu ile yıkayıp giderme meselesinde, Ebu Hanife'nin talebeleri bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, "Namazı dosdoğru kılın" (Bakara, 43) ayeti ite bizim namaz kılmamız emredildi. Namaz ise "dua" demektir. Hiç şüphesiz bu yerine getirilir. Emredileni yerine getirmek ise, sorumluluktan kurtulmayı gerektirir. Binaenaleyh bu delilin gereği, namazın sıhhati setr-i avrete dayanmaz. Ancak ne var ki biz, Hak Teâlâ'nın "Her secde vaktinde zînetinizi alınız" ayeti ile amel ederek, setr-i avretin farz olduğunu söylüyoruz. Gülsuyu ile, güzelce yıkanıp temizlenmiş bir elbiseyi giymek de, "zîneti alma" olur. Binaenaleyh namazın sahih olması için, bu yeterli olmalı."

Buna biz (Şâfiîlerin) cevabı şöyledir: Hak Teâlâ'nın, "Namazı dosdoğru kılın" (Bakara, 43) buyruğunda "salât" (namaz) kelimesinin iâm-ı tarifi, daha önce bahsedilen ve bilinen bir

---

117[117] Razi burada el-Mahsul adlı Usul-i fıkh Kitabını kastedebilir(ç).

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/344-345

"salâfı gösterir ki bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kılmış olduğu namazdır. O halde siz daha nasıl, "Hz. Peygamber (s.a.s), gülsuyu ile yıkanmış elbise içinde namaz kıldı" diyebilirsiniz? Allah en iyi bilendir.

Allah Teâlâ, "Yiyiniz, içiniz" buyurmuştur. Bu hususta iki görüş vardır:

1) Bil ki biz, cahiliyye Araplarının hacc yaparlarken pek az yediklerini, yaptıkları Cenâb-ı Hak, onların bu yollarının yanlış olduğunu göstermek için, bu ayeti indirmiştir.

2) Cahiliye Arapları, Allah Teâlâ'nın kendilerine davarların karınlarındaki yavruları haram kıldığını ve "bahire", "şaibe" gibi hayvanların da kendilerine haram olduğunu söylüyorlardı. Allah Teâlâ, onların bu hususlardaki görüşlerinin yanlış olduğunu beyan etmek için bu ayeti indirmiştir.

Bil ki Allah'ın "Yiyiniz, içiniz" buyruğu her vakti ve durumu, bütün yiyecek ve içecekleri içine alan mutlak bir ifadedir. Binaenaleyh yeme içmedeki teme! kaide, ayrı bir delil bulunması müstesna, her zaman ve her durumda, hertürlü yiyecek ve içeceğin helal olması gerektiğidir. Akıl da bunu destekler. Çünkü menfaatlerde asi olan helallik ve mübahlıkttr. 119[119]

"İsraf Etmeyiniz"

Allah Teâlâ'nın, "İsraf etmeyiniz" ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu, insanın harama geçmeyecek bir şekilde yiyip içmesi ve hoş görülmeyecek ve kendisine zarar verecek bir miktarda para harcamaması, bir de ihtiyaç dışında ve kendisine zarar verecek çok miktar yememesidir.

İkinci görüş: Bu, Ebu Bekr el-Esamm'ın görüşüdür. Buna göre ayette bahsedilen israftan murad, cahiliyye Araplarının "bahire" ve "sâibe" gibi hayvanları haram saymalarıdır. Çünkü onlar o hayvanları, mülkiyetlerinden çıkarıyor ve onlardan istifade etmiyorlardı. Yine onlar hacc yaparlarken, Allah'ın kendilerine helal kıldığı bazı şeyleri haram sayıyorlardı. İşte bu da israftır.

Bil ki "israfı, uygun olmayan şeyleri çok yapmak manasına hamletmek, onu, caiz olmayan ve uygun düşmeyen şeyleri yasaklamak manasına almaktan daha münassiptir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü O, israf edenleri sevmez" buyurmuştur. Bu cümle, tehdidin doruk noktasını ifade eder. Zira, Allah'ın sevmediği herkes, sevabtan mahrum olarak kalır. Çünkü, Allah'ın kulunu sevmesi, ona mükâfaatını ve sevabını ulaştırarak vermesi demektir. O halde, bu sevginin olmaması, sevabın ve mükâfaatın olmaması demektir. Her ne zaman sevab bulunmazsa, orada ceza söz konusu demektir. Zira, varlık aleminde, ne mükâfaatlandırılan veya ne de cezalandırılan bir mükellefin bulunmadığı hususunda ittifak bulunmaktadır... 120[120]

Allah'ın Mubah Kıldığı Nimetleri Kim Haram Kılmış?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "De ki: "Allah'ın, kulları için çıkardığı zlneti, temiz ve hoş rızıklan kim haram etmiş?" buyurmuş olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 121[121]

Birinci Mesele

Bu ifadenin zahiri, istifham manası taşır. Ancak ne var ki bu istifhamla, "inkâr" manası murad edilmiş ve bu inkâr, mükemmel bir biçimde ortaya konulmuştur. Bu ifade hakkında iki görüş bulunmaktadır: 122[122]

---

[119] [119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/345-346

[120] [120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/346

[121] [121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/346-347

[122] [122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/347

Bu Ayette Geçen Zînet Kelimesinin Tefsiri

Birinci görüş: Bu ayette geçen "zîneften, setr-i avrete yarayan elbise kastedilmiştir. Bu, İbnu Abbas (r.a) ile pek çok müfessirin görüşüdür.
İkinci görüş: Bu, bütün zînet çeşitlerini içine alan bir kelimedir. Böylece, ayette bahsedilen zînetin hükmüne, her türlü süsleme çeşitleri, bedeni her türlü şeyden temizleme, binecek şeyler ve her türlü takı çeşitleri dahil olur. Çünkü, bütün bunların hepsi bir zînettir. Eğer erkeklere, altın, gümüş ve ipeğin haram olduğu hususunda bir nass (hadis) bulunmasaydı, bunlar da bu umûmî ifadenin hükmüne dahil olurlardı.
Yine, ayette bahsedilen "temiz ue hoş rızıklar..." ifadesinin kapsamına, her türlü yiyecek ve içeceklerden teziz ve iştah çekici olanları girdiği gibi, aynı şekilde bunun hükmüne kadınlar ve güzel kokulardan faydalanmak da dahildir. Osman İbn Maz'ûm'dan rivayet edildiğine göre o, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "Nefsimin bana telkini, kendimi hadım etmeme karar verme hususunda bana üstün geldi..." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Yavaş ol, ey Osman! Benim ümmetimin hadımlığı, oruçtur" buyurdu. Bunun üzerine Osman, "Nefsim bana, ruhban olmamı telkin ediyor" dedi. Buna karşılık Hz. Peygamber, "Benim ümmetimin ruhbanlığı, namaz uaktini beklemek İçin, mescidierde beklemektir" buyurdu. O, "Nefsim bana, yeryüzünde seyahat etmemi telkin ediyor" deyince, Hz. Peygamber "Benim ümmetimin seyahati, savaşmak, hacc ve umre yapmaktır"; O, "Nefsim bana, malik olduğum bütün şeyi elden çıkarmamı telkin ediyor" deyince, Hz. Peygamber, "(Bu hususta) evla olan, senin, kendin ve çoluk çocuğuna harcaman, yetim ve yoksula acıman ue onlara bundan daha iyisini vermendlr." O, "Nefsim bana, zevcem Haule'yi boşamayı telkin ediyor" deyince, Hz. Peygamber, "Benim ümmetimin hicreti, Allah'ın haram kıldığı şeylerden hicret etmesi, kaçınmasıdır"; O, "Nefsim bana, onunla cima etmememi telkin ediyor" deyince, Hz. Peygamber, "Müslüman bir kimse zevcesi veya ca-riyesiyle cinsi münassebette bulunduğunda, eğer bu münassebeti neticesinde bir çocuğu olmazsa, ona cennette başka bir çocuk hizmetçi olur. Eğer, onun (bu münassebetten) kendisinden önce veya sonra ölen bir çocuğu olursa, bu çocuk onun için Kıyamet gününde göz aydınlığı olur. Eğer bu çocuk, bulûğa ermeden ölürse, bu çocuk onun için Kıyamet gününde bir şefaatçi ve rahmet vesilesi olur", O, "Nefsim bana, et yememeyi telkin ediyor" deyince Hz. Peygamber, "Yavaş ol, ben bulduğum zaman et yerim; eğer ben Allah'tan, her gün bana et yedirmesini isteseydim, O Allah bunu yapardı"; O, "Nefsim bana, güzel kokular sürünmemeyi telkin ediyor" deyince de, Hz. Peygamber "Yavaş ol, Cibril bana gün aşırı güzel kokular sürünmemi emretti ve, "Özellikle cuma günü bunu terketme" dedi..." buyurdular. Daha sonra da sözlerine devamla, "Osman! sünnetimden yüz çevirme, çünkü kim benim sünnetimden yüz çevirir ve tevbe etmeden de ölürse, melekler o kimseyi benim Havz-ı Kevser'imden geri çevirirler..."[123][123] diye ilave ettiler.
Bil ki bu hadis, ayrı bir delilin tahtta ettiği durumlar hariç, bu mükemmel şeriatın, her türlü zînet çeşitlerinin mubah otup bu hususta müsaade bulunduğuna delâlet ettiğini gösterir. İşte bu sebepten dolayı biz, her şeyi, Hak Teâlâ'nın "De ki: "Allah'ın zînetini kim haram etmiş?" ayetinin hükmüne dahil ettik. [124][124]

İkinci Mesele

Bu ayetin muktezası, insanın zînet olarak kullandığı her şeyin helal olmasını gerektirir. Yine, güzel bulunan herşeyin de helal olması icab eder. İşte bu âyet, bütün faydalı şeylerin helalliğini ifade eder. İşte bu da, şeriatın bütünü için nazar-ı itabare alman bir düsturdur. Çünkü vuku bulan her hadisede, ya sırf fayda bulunur veya onun faydalı tarafı üstün olur;

---

[123][123] Benzeri hadisler için bkz: Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5-8 (2/1020): Nesâî. Nikâh, 4(6/58-îv Nikâh, 3 (,2/133).
[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/347-348

yahut sırf zarar olur, ya da zarar tarafı baskın çıkar, veyahut zarar ve fayda eşit olur; veyahut da, bunlardan hiçbiri bulunmaz...

Son iki kısma gelince, ki bu, zarar ile faydanın müsavi olması veyahut da bunlardan hiçbirinin bulunmamasıdır. İşte bu iki şekilde, hükmün, olduğu üzere kalması gerekir. Eğer sırf fayda bulunursa, bu ayetin gereğine, onu işlemek mutlaka vacib olur. Eğer, onun faydalı tarafı baskın, zararlı tarafı ise mağlub olursa, o zaman üstün olan hayır, zarar miktarı kadar olan kısmı karşılar, geriye kalan miktar da, sırf fayda olarak katır. Böylece de, sırf fayda olan kısma iltihak eder. Eğer o hâdise, tamamen zarar olursa, onu yapmak, mahza menfaat olur. Böylece de, biraz önce geçmiş olan kısma katılmış olur. Eğer, zarar tarafı fazla olursa, fazla olan kısım mahza zarar olarak kalır. Binaenaleyh, onu yapmamak da mahza fayda olmuş olur. İşte bu yolla, bu âyet, helal ve haram konusunda sınırsız hükümlere delalet etmiş olur. Sonra biz vakıa hakkında katıksız bir nass bulursak, faydalı olan hakkında helal, zararlı olan hakkında haram hükmünü veririz. İşte bu yolla da, sınırsız olan bütün hükümler bu nasssın muhtevasına girmiş olur.

Kıyası kabul etmeyenler şöyle demişlerdir: "Şayet Allah, birtakım hükümlerini kıyas yaparak bulmamızı dileseydi, bu kıyasın hükmü, ya umûmî nassın hükmüne uygun düşer, -ki bu durumda ktyas boşa yapılmış olur; zira, nass bu hususta müstakil ve yeterlidir-, yahut da bu kıyas, umûm olan bu nassın hükmüne muhalif olur. Bu durumda da bu kıyas, o nasssın umumîliğini tahsis etmiş olur ki, bu merduddur. Çünkü nass ile amel etmek, kıyas ile amet etmekten daha evladır..." Onlar, sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "İşte bu yolla, yalnız başına Kur'ân, şeriatın bütün hükümlerini beyan etme hususunda yeterli olur, onun yanında ayrıca başka bir yola başvurmaya gerek kalmaz..." İşte, "Kur'ân, bütün hâdiseleri tastamam .açıklar" diyenlerin iddiaları budur. Allah en iyisini bilendir... 125[125]

Nimetler Dünyada Herkese, Ahirette Müminleredir

Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: "Onlar, dünya hayatında iman edenler içindir. Kıyamet günü ise yalnız ve yalnız onlara mahsustur" buyruğuna gelince, bu hususta da iki mesele vardır: 126[126]

Birinci Mesele

Ayetin tefsiri, "Bu nimetler, dünya hayatında sadece iman edenlere mahsus değildir. Çünkü müşrikler de, dünyada iken, nimetler hususunda mü'minlere ortaktırlar. Bu nimetler, Kıyamet gününde, ancak ve ancak mü'minlere mahsustur. Kıyamet gününde, mü'minlere bu hususta hiç kimse ortak ve şerik olamaz" şeklindedir.

Şayet, "(Ayette), "Bu nimetler, hem mü'minler, hem de başkaları içindir" denilmeli değil miydi?" denilirse, biz deriz ki:

Bu ifadeden, o nimetlerin asit olarak mü'minler için yaratılıp, kâfirlerin onlardan tebeî olarak yararlandıkları (onlar sayesinde yeyip içebilecekleri) anlaşılır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Kâfir olanı dahi kısa bir zaman için faldelendireceğim, sonra onu cehennem azabına icbar edeceğim..." (Bakara, 126) ayeti gibidir. Netice otarak diyebiliriz ki: Ayetin bu ifadesi, bu nimetlerin, Kıyamet gününde zahmet şaibelerinden arınmış olduklarına, ama dünyada ise, bunların zahmetle bulanmış ve onlarla bulaşmış iç içe olduğuna dikkat çekmektir... 127[127]

Farklı Kıraatlere Göre Mânâ

Nâfi, ref ile hâlisatun; diğer kıraat imamları ise, nasb ile hâlisaten şeklinde okumuşlardır. Zeccâc, bu kelimenin merfu okunmasını, onun ikinci haber olmasına bağlamıştır. Buna göre

---

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/348-349

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/349

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/349

bu ifade tıpkı senin, "Zeyd akıllıdır, zekidir..." demen gibidir. Bu durumda ayetin manası, "Bu nimetler dünyada iken, iman eden kimseler için sabittir; Kıyamet gününde ise, sırf onlarındır..." şeklinde olur.

Ebu Ali ise şöyle demektedir: "Ayette geçen hâlisatun kelimesinin mübteda olan hiye'nin haberi olması, lillezine kelimesinin başındaki lâm harf-i cerrinin de hâlisatun kelimesine taalluk etmesi ve ayetin takdirinin,"Bu nimetler, dünya hayatında iman edenlere mahsustur" şeklinde olması mümkündür. Bu kelimenin mansub olarak okunması ise, cümlede hal olmasından dolayıdır. Buna göre ayetin takdîrî manası: "Bu nimetler, ahirette sadece mü'"mf'nfere mahsus oiacak iken, dünya nayatıno'a aa mü'mınter rçrin sabittir" şektinde olur.

Daha sonra "İşte biz ayetferi, öüen kimseler için böylece açıklıyoruz.." Duyurulmuştur. Ayetleri "tafsil" etmenin ne manaya gel-diği, daha önce geçmişti. Cenâb-ı Hakk'ın, "bilen kimseler için..." buyruğuna gelince: Bu, "istidlalde bulunup tefekkür edebilen, bu sayede de nazarî ilimleri elde etmeye imkân bulan bir topluluk için..." anlamındadır. Allah en iyi bilendir. 128[128]

"De ki: "Rabbim ancak hayas\zl\klan, onların açıcını gizlisini, bununla beraber (her türlü) günahı, haksız isyanı, Allah'a -hiçbirzaman, hakkında delil indirmediği- herhangi bir şeyi şirk koşmanızı, Allah'a bilmeyeceğiniz şeyleri isnad etmenizi haram etmiştir..." (AYâf, 33).

Ayette iki mesete bulunmaktadır: 129[129]

Birinci Mesele

Hamza, ya harfini sakin olarak "Rabbî" şeklinde okurken, diğer kıraat imamları ona fetha harekesi vererek "Rabbiye" şeklinde okumuşlardır. 130[130]

Fevâhiş İle Ism Arasındaki Fark

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette o cahiliyye Araplarının haram kıldıkları şeylerin, haram olmadığını beyan edince, bu ayette de, haram kılınmış şeylerin çeşitlerini beyan buyurmuştur. Bu cümleden olarak O, birinci olarak" hayasızlıkları (tevâhiş), ikinci olarak da, "her türlü günahı (ism) haram kıldığını bildirmiştir. Alimler, bu iki ifade arasında ne fark bulunduğu hususunda, aşağıdaki şekillerde olmak üzere, ihtilaf etmişlerdir.

Fevâhiş kelimesi, büyük günahları gösterir. Çünkü, büyük günahların çirkinliği, alabildiğine hayasız ve aşın olmuş demektir. Ism ise, küçük günahlar demektir. Buna göre ayetin manası, "Cenab-ı Hak, büyük ve küçük günahları haram kıldı..." şeklinde olur.

Kâdî, bu görüşü tenkid ederek şöyle demiştir: "Yapılmış olan bu açıklama, zina, hırsızlık ve küfrün "günah" ism olmadığının söylenmesini gerektirir ki, bu uzak bir ihtimaldir..."

2) Fahişe kelimesi, hakkında had cezası vacib olmadığı günahlar için kullanılan bir kelimedir. Ism ise, işleyene had cezasının vacib olduğu günahlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu, her ne kadar birinci görüşe ters ise de, ancak ne var ki, doğruya ondan daha yakındır. Bu husustaki soru, daha evvel geçmişti.

3) "Fahişe", büyük günahlara denilir. İsm kelimesi ise, ister büyük ister küçük olsun, mutlak manada günah hakkında kutlanılır. Bunun manası şudur: Allah Teâlâ büyük günahları haram kılınca, bu haram kılma işinin sadece büyük günahlara hasre-dildiği akla gelmesin diye, bunun peşinden de, mutlak olarak her günahı haram kıldığını beyan buyurmuştur. Kâdî, bu görüşü tercih etmiştir.

4) "Fahişe" kelimesi, her ne kadar Arapça'da herşeyin artıp fazlalaşan hakkında kullanılmış bir tabir ise de, örfte, zina manasına tahsis edilmiştir. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın zina hakkında, -Çünkü o, şüphesiz bir fahişedir, hayasızlıktır. .." (Isra, 32) buyurmuş olmasıdır.

---

[128] [128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/349-350

[129] [129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/350

[130] [130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/350

Bir de, "fahişe" sözü mutlak olarak zikredildiğinde, bundan işte bu mana anlaşılır. Yine "fulan kişi fehhâş'tır" denildiğinde, bundan o kimsenin, cima lafızlarını kullanarak insanlara sövdüğü manası anlaşılır. Binaenaleyh, "fahişe" kelimesini, sadece zinaya hamletmek gerekir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki:

Bu tefsire göre, "Onlann açığını, gizlisini" ifadesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak, bu tabirle, aşk ve sevgi tarzında olan gizli zina ile alenen yapılan zinayı kastetmiştir.

b) Zinanın aşikâr olanı ile, tarafların birbirlerine dokunmaları, ve sarmaş dolaş olmaları; gizlisi ile de, halvet (cima) murad edilmiştir. Ayette geçen ism kelimesine gelince, bunun "içki" manasına tahsis edilmesi gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak, içkiyle alakalı olarak, "günahları (ismuhumâ) ise, faydalarından daha büyüktür..." (Bakara, 219) buyurmuştur. İşte bu takdire göre, bu iki lafız arasındaki fark ortaya çıkmış olur. 131[131]

"Bağy" Tabirinin Manası

Bu ayetle haram kılınan şeylerin üçüncü çeşidi, "haksız isyan" dır. Biz deriz ki: "Ayetteki "fevahiş" (hayasızlıklar) tabiri ile, büyük günahlar; "günah" kelimesi ile de, günahların her türlüsü kastedilmiştir" diyenler, şöyle söylerler: Ayetteki "isyan" ve "şirk"in, mutlaka hayasızlık ve günah ifadelerine dahil olmaları gerekirdi. Fakat Hak Teâlâ bunların en çirkin günahlardan olduğuna dikkat çekmek için, bunları özellikle ayrıca zikretmiştir. Bu, "Kim Allah'a, meleklerine, Cebrail'e, MikâU'e... düşman olursa... " (Bakara, 98) ve "Biz peygamberlerden, senden, Nuh'tan, İbrahim'den ... misaklannı almıştık" (Ahzâb, 7) âyetlerinde olduğu gibidir.

Ayette geçen "hayasızlıkların "zina"; "günah"ın da "içki içme" manasına olduğunu söyleyenler ise şöyle demişlerdir: "Buna göre, ayetteki "isyan" ve "şirk", hayasızlıklar" ile "günah" kelimelerinin hükmüne (manasına) dahil olmazlar."

Biz de diyoruz ki: Ayetteki "bağy" (isyan), ancak başkasının canına, malına veya ırzına saldırma manasında kullanılır. Bazan da bu kelime, o günün hükümdarına (idarecilerine) isyan etme manası kastedilir.

İmdi eğer, "Bağy, zaten haksız yere olur. Öyleyse, "haksız" kaydının ayette zikredilmiş olmasının hikmeti nedir?" denilir ise, deriz ki: Bu tıpkı, "Allah'ın haram kıldığı cana, haklı bir sebep olmadıkça kıymayın" (Isra, 33) ayetinde olduğu gibidir. Buna göre (tefsir ettiğimiz) ayetin manası, "öldürerek veya ezerek, insanlara eziyet etmeyin; ama sizin onlarda bir hakkınız varsa, bu müstesna... Bu durumda, yapacağınız hareket bağy (isyan) olmaktan çıkar" şeklindedir. 132[132]

Lehinde Delil Olan Şerik Olabilir mi?

Ayette haram kılınanlarındördüncü çeşidi, "Allah'a, hiçbir zaman, hakkında delil indirmediği herhangi bir şeyi şirk koşmayınız..." dır. Bu ifade ite ilgili şöyle bir soru sorulabilir: "Bu, Allah'ın şirk koşulması hususunda hüccet indirdiği varlıkların Allah'a şirk koşulabileceği zannını uyandırır?" Buna şöyle cevap verilir: Bundan murad, varlığı hususunda herhangi bir hüccet ve deli! bulunmayan şeylerin var olduğunu söylemek imkânsızdır. Binaenaleyh herhangi bir varngın Allah'a şirk koşulabileceğine dair bir hüccet ve delilin bulunması imkânsız olduğuna göre, bunun mutlak olarak bâtıl (asılsız) olduğuna hükmetmek gerekir. İşte bu âyet taklîd ile hüküm vermenin bâtıl olduğuna delalet eden en güçlü delillerden birisidir.

Bu ayette zikredilen beşinci çeşit haram da, "Allah'a, bilmeyeceğiniz şeyleri isnad etmeniz... "dir. Bu ifadenin tefsin, bu sûredeki,(A'râf, 26} ayetinin izahında geçti. Geriye bu ayetle ilgili,

---

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/350-351

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/351-352

şu iki soru kalır: 133[133]

Haramlar, Burada Sayılanlara mı Münhasırdır?

Birinci soru: Bu ayetin başındaki innema edatı hasr manası ifade eder. O halde, "Rabbin anca/c şunları şunları haram etmiştir" sözü, hasr ifade eder. Halbuki bütün haramlar burada sayılanlardan ibaret değildir.
Cevap: Biz bu ayette geçen, "îevâhiş" (hayasızlıklar) kelimesini, mutlak olarak bütün büyük günahlar; "ism" (günah) kelimesini ise, büyük-küçük bütün günahlar manasına hamledersek, o zaman her türlü haram ve günah, bunların muhtevasına girmiş olur. Eğer "hayasızlıklar"!, "zina"; "günah"ı da, "içki içme" manasına hamledersek, biz deriz ki:
Suçlar, beş türe ve çeşide hasredilmişlerdir:
1) Neseblere karşı işlenen suçlar. Bu ise, ancak zina sebebiyle tahakkuk eder. Ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbim ancak hayasızlıktan (fevahiş) haram etmiştir" ifadesiyle kastedilendir.
2) Akıllara karşı irtikab edilen suçlar. Bu da, içki içmektir. Ki, Cenâb-ı Hak buna da, "ism" (günah) ifadesiyle işaret etmiştir.
3) Namuslara ve şereflere karşı işlenen suçlar.
4) Canlara ve mallara karşı işlenen suçlar ki, bu (iki maddeye) de Cenâb-ı Hak, "Haksız isyan..." ifadesiyle işaret etmiştir.
5) Dinlere karşı işlenen suçlar. Bu da şu iki yönden olur:
a) Allah'ın birliğini, tevhidini tenkid etmek... Buna Cenâb-ı Hak, "Allah'a her-, hangi bir şeyi şirk koşmanızı..." ifadesiyle işaret etmiştir.
b) Bir bilgiye dayanmaksızın, Allah'ın dini hususunda söz söylemek... Buna da "Allah'a, bilmeyeceğiniz şeyleri isnad etmenizi..." buyurarak işaret etmiştir.
Temel ve asli suçlar, bu sayılan şeyler olup, geriye kalanlar da bunların birer fer'i ve ikinci dereceden olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak bunların hepsini, ta* marnının yerine geçecek bir biçimde zikretmiş, böylece de bu kelamın başına hasr ifade eden innema edatını getirmiştir.
İkinci soru: Ayette bahsedilen fahişe "hayasızlık" ve ism "günah" kelimeleri,
Allah'ın yasaklamış olduğu şeylerdir. Böylece ayetin takdiri, "Rabbim ancak, haram kılınmış olan şeyleri haram kıldı..." şeklinde olur ki, bu da manasız bir cümle olmuş olur.
Cevap: Bir fiilin hayasızlık olması, haddi zatında o fiilin o hayasızlık sebebiyle kendisini nehyetmenin vacib olduğu birtakım işleri içine almasından ibarettir. Bu takdirde, böyle bir soru kendiliğinden düşer. Allah en iyi bilendir. 134[134]

"Her ümmetin (mukadder) bir eceli (vadesi) vardır. O vadeleri gelince ne bir saat geri bırakabilirler, ne öne alabilirler.." {A'râf, 34).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 135[135]

Ayetin Önceki Kısımla Münasebeti

Allah teâlâ, helal, haram ve mükellefiyetin hallerini beyan edince; herkes için, öne alınamayan ve geriye de bırakılamayan muayyen bir ecel ve vâdenin olduğunu; bu zaman gelip çattığında, hiç şüphesiz o kimsenin öleceğini beyan buyurmuştur ki, Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, kişi, mükellef olduğu hususları lâyık-ı veçhile bihakkın yerine getirme hususunda çok dikkatli davransın diye korkutmaktır. 136[136]

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/352
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/353
135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/354
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/354

Ümmetlere Tayin Edilen Vâde

Bil ki "ecel", zamanın sona ermesi için tayin edilmiş vakit demektir. Bu ayetle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci görüş: İbn Abbas, Hasan el Basrî ve Mukâtil'in görüşü olup buna göre Cenâb-ı Hak, peygamberini tekzib eden her ümmete belirli bir vakte kadar süre tanımıştır, mühlet vermiştir. Bu da o kimselere kökten imha edilme azabına müstahak olacakları vakte ulaşıncaya kadar, Allah'ın onlara azab etmemesidir. Ama, o vakit gelip çattığı zaman ise, hiç şüphe yok ki bu azap gelecektir.
İkinci görüş: Bu görüşe göre, ayette geçen "ecel" kelimesiyle, insanların (ümmetlerin) Ömürleri kastedilmiştir. Binaenaleyh, bu sure bitip tamamlandığında, o zamanda, takdim ve tehirin meydana gelmesi imkânsızdır...
Birinci görüş daha münassiptir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "herkes için bir ecel vardır" dememiş, "her ümmet için bir ecel vardır" buyurmuştur.
İkinci görüşe göre, Allah, "herkes için bir ecel vardır" dememiş, ama "her ümmet için bir ecel vardır" buyurmuştur. Çünkü ümmet, her zamanda bulunan cemaat, topluluk demektir. Ve Ümmetin (fertlerinin), ecellerinin birbirine yakın olduğu malumdur. Zira, "ümmet" lafzının, bir tehdit yerine geçebilecek bir yerde kullanılması daha susturucudur. Binaenaleyh birinci görüş, kendilerine, köklerinin kazınması azabının inmesi, gelip çatması hususunda, istisnassız olarak muayyen her ümmetin muayyen bir ecolenin olmasını gerektirir. Halbuki durum böyle değildir; zira bizim ümmetimiz için bu durum sözkonusu değildir. 137[137]

Vadenin İleri ve Geri Alınmaması Meselesi

Biz, ayeti ikinci görüşe hamlettiğimizde, o zaman herkes için, kendisinde bir takdim ve tehirin bulunmaya- cağı bir vadenin (ecelin) bulunması gerekir. Böylece de, öldürülen kimse (maktul), eceliyle ölmüş olur. Bundan murad, "Allah Teâlâ, o kimseyi, bundan daha fazla veya daha noksan yaşatmaya kadir olamaz ve onu o vakitte öldürmeye gücü yetmez" manası değildir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın hür ve irade sahibi, her şeye gücü yeten bir varlık olmaktan çıkmasını ve mûcib-i bizzat bir varlık olmasını gerektirir. Halbuki, Allah hakkında böyle bir şey imkânsızdır. Aksine bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın, işin, işte bu şekilde olacağını haber vermesidir. 138[138]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak,"ne bir saat geri bırakabilirler, ne öne alabilirler" buyurmuştur. Bundan murad, "O kimse, bu muayyen ve belirlenen zamandan, ne bir saat ne de bir saatten daha az bir süre geri kalamaz..." manasıdır. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, en kısa zamanı ifade eden bir kelime olduğu için, bu "saat" lafzını zikretmiştir.
İmdi, şayet, "Hak Teâlâ'nın, la yestekdimûn "ne Öne alabilirler..." şeklindeki sözünün manaf ledir? Zira o zaman gelip çattığında, onun o belirlenen süreden daha önceye alınabilmesi zaten aklen imkânsızdır" denilirse, biz deriz ki:
Hak Teâlâ'nın, "O müddetleri gelince..." ifadesi, o zamanın gelip çatmasının yaklaştığı, yakın olduğu manasına hamledilir. Nitekim Araplar, kışın gelmesi yaklaştığında, "kış geldi" derler. O zamanın yaklaşmasıyla birlikte, kışın ba-zan daha erken, bazan da daha geç gelmesi söz konusu olabilir. 139[139]

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/354
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/355
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/355

"Ey ademoğullan, size içinizden ayetlerimi size anlatacak peygamberler geldiğinde kim (onlara karşı gelmekten) sakınır ue (nefsini) ıslah ederse,
onlar için bir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir. Ayetlerimizi yalanlayanlara ve onlara karşı büyüklenenlere gelince, onlar da cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar" (A'râf, 35-36).

Bil ki Allah Teâlâ, mükellefiyetin hallerini beyan edip, herkes için öne alınamayan, sona da bırakılamayan belirli ve muayyen bir vadenin bulunduğunu beyan ettikten sonra, şimdi de itaatkâr kişilerin öfümlerinden sonra bir korku ve kedere maruz kalmayacaklarını; isyankârların ise, çok şiddetli bir azaba düçâr olacaklarını beyan buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, "Eğer size... gelirse" buyurmuştur. Bu ifadenin başında bulunan immâ (astında), şart manasını te'kid etmek için mâ edatının ilave edildiği "in-i şariyye"dir. İşte bundan dolayı, bu edatın başına geldiği bu fiile, şeddeli nûn bitişmiştir. Bu, şartın cezası, karşılığı ise, fâ harfi ve ondan sonra gelen, şart ve onun cezasıdır. Ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "artık kim. (onlara karşı gelmekten) sakınır ve (nefsini) ıslâh ederse, ..." ifadesidir. Her ne kadar hitab, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'e ise de, (hem O'na, hem de öteki peygamberlere setam olsun), Cenâb-t Hak, "Peygamberler..." buyurmuştur. Çünkü Aflah Teâlâ bu buyruğunu ümmetler hakkındaki sünnetinin gereğine göre getirmiştir. Yine O, bu ayette "sizden..."demiştir. Çünkü peygamberin onlardan olması, onların bahanelerini daha müessir olarak sona erdirir ve onların aleyhine olan delili de şu cihetlerden daha fazla ortaya koymuş olur.

a) Onların, o peygamberin hallerini ve onun masumiyetini, temizliğini bilmeleri, her şeyden önce tahakkuk eder...

b) Onlar, her şeyden önce, peygamberin kudretine layık olan şeyi bilirler. Binaenaleyh, hiç şüphesiz o peygamberin eliyle ortaya konulan mu'cizelerin, peygamberin kudretiyle değil, Allah'ın kudretiyle meydana geldiği hususunda herhangi bir şekk ve şüphe bulunmamış olur. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hakk, "Eğer onu (peygamberi) bir melek yapsaydık, onu (o meleği) de her halde bir adam (suretinde) gösterirdik" (En'âm, 9) buyurmuştur.

c) Aynı cinsde (aynı ırkta) meydana gelen ülfet ve sükûn-u kalbin bulunmasıdır. Aynı ırktan olmayanlar böyle değildir. Çünkü aynı ırktan olmayanla ülfet sağlanamaz.

Cenâb-ı Hak, "Ayetlerimizi size anlatacak..." buyurmuştur. Burada bahsedilen "ayetler" ile, Kur'ân'ın kastedildiği söylenmiştir. Yine bunların, "deliller" olduğu veya şer'i kanun ve hükümler olduğu da söylenmiştir. Evla olan, bütün hepsinin, bu ifadenin içine dahil olmasıdır. Çünkü bütün bunlar, Allah'ın ayetleridir. Zira peygamberler, gönderildiklerinde, mutlaka bu kısımla hepsini anlatmaları gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak ümmetin durumunu kısımlara ayırarak, "Artık kim (o ayetlere karşı gelmekten) sakınır ve (nefsini) ıslah ederse..." buyurmuştur. Bu iki hale birlikte sahip olmak, sevabı gerektiren şeylerdendir.

Çünkü muttakî, Allah'ın yasakladığı herşeyden korunup sakınan kimsedir. Ayetteki, "ıslah ederse" ifadesine o kimsenin, kendisine emrolunan her şeyi yapıp, yerine getirmesi dahildir. 140[140]

Korku ve Hüzün Duymamalarının İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, böylesi kimseleri anlatarak, "Onlar için, (gelecek haller sebebi ile) bir korku yoktur ve onlar, (geçmişteki halleri sebebi ile de) mahzun olmayacaklardır" buyurmuştur. Çünkü insan, gelecekte kendisine bir zararın ulaşacağını düşündüğü zaman korkar. Yine insan, geçmişte yapılması uygun olmayan birtakım şeylerin neticesinin kendisine ulaşacağını iyice düşünüp de anladığında, kalbinde bir endişe ve keder meydana gelir. Binaenaleyh onun hüzünlenmeyeceğini ifade etmede evlâ olan, "Onlar, mahzun da olmayacaklar" sözü ile, "o kimsenin dünyada iken yapamadığı şeylerden dolayı mahzun

---

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/355-357

olmayacağı" manasının murad edilmesidir. Çünkü onun ahiretteki ikab hususunda hüzünlenmesi, korkunun zaü olmasıyla meydana gelen şey ile ortadan kalkması gerekir. Böylece de bu, bir tekrar gibi olmuş olur. Binaenaleyh bunu yeni bir manaya hamletmek daha uygun olur. Böylece Allah Teâlâ, o kimsenin ahiretteki durumunun, dünyadaki durumundan farklı olacağını beyan buyurmuştur. Zira ahirette, onun kalbinde hiçbir korku ve hüzün olmayacaktır.

Alimler, ehl-i tâattan olan mü'minlerin, Kıyametin o dehşetli anında herhangi bir korku ve kedere kapılıp kapılmayacakları hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bazıları, mü'minleri hiçbir keder ve hüznün sarmayacağını söylemişler ve delil olarak da: "O en büyük korku, bunları asla tasaya düşürmez" (Enbiya, 103) ayetini getirmişlerdir.

Bazıları, mü'minleri de o büyük korkunun bürüyeceğini söylemişler ve: "Onu göreceğiniz gün, emzikli her kadın, emzirdiğini unutup geçer, yüklü her (gebe) yükünü (çocuğunu) düşürür. Sen insanları (o gün), (korkunun şiddetinden dolayı) sarhoş görürsün. Halbuki onlar sarhoş değinlerdir" (Hacc, 2) ayetini delil getirmişlerdir.

Bullar, öncekilerin delili olan âyet hususunda şu cevabı vermişlerdir: O, "Onların durumları sonunda emniyet ve sevince dönüşecek" manasındadır. Bu, doktorun hastaya, "Birşeyin yok" demesi gibidir. Bu, "Her ne kadar şu anda bu hastalıktan dolayı bir sıkıntıda isen de, ileride sıhhat ve afiyete kavuşacaksın" demektir.

Daha sonra Hak Teâlâ, peygamberlerin getirdiği ayetleri tekzib eden kimselerin durumunu beyan buyurarak, "ve onlara karşı büyüklenenler, yani o ayetleri kabul etme hususunda burun kıvırıp, onları, yüklenmekten tekebbür ve isyan edenler yok mu, onlar da cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar" demiştir. Alimlerimiz, bu ayetle istidlâl ederek, ehl-i kıbleden olan günahkârların (fâsıkların), cehennemde ebedî kalmayacaklarını söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, ayetlerini tekzib edip kabule yanaşmayanların, cehennemde ebedî kalacak olanların taa kendileri olduğunu beyan buyurmuştur. Bu ayette geçen hüm (onlar) zamiri hasr manası ifade eder. Bu da, ayetleri böyle yalanlayıp, büyüklenmeyenlerin, cehennemde ebedî kalmayacaklarını gösterir. Allah en iyi bilendir. [141][141]

Allah'a Karşı Yalan Uydurandan Daha Zalim Olamaz

"O halde Allah 'a karşı yalan uydurup atandan, yahut O'nun ayetlerini yalan sayandan daha zalim kimdir? Onların kitaptan nasibteri kendilerine erişecektir. Nihayet elçi (meleklerimiz, canlarını almak üzere onlara geldikleri uakit diyecekler ki: "Allah'ı bırakıp da tapageldiğiniz (tanrılar) nerede?" (Cevaben) onlar şöyle diyeceklerdir: "Onlar bizi bırakıp kayboldular." Böylece kendi aleyhlerine, kâfir olduklanna dairşahidlik edeceklerdir" (A'râf, 37).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, "O halde Allah'a karşı yalan uydurup atandan, yahut O'nun ayetlerini yalan sayandan daha zatim kimdir?" buyruğu, "Ayetlerimizi yalanlayanlara ve onlara karşı büyüklenenlere gelince..." ifadesiyle ilgilidir. Binaenaleyh "Daha zalim kimdir?" sözü, "Allah'a, O'nun söylemediği sözü isnad edenden, yahut da Allah'ın dediğini yalan sayandan daha zalim kimdir?" ma-nasındadır. Birincisi, olmayan bir şeyin olduğunu söylemektir; ikincisi ise, olan bir şeyi inkâr edip yok saymaktır.

Birincisine, ister putlardan, ister yıldızlardan, isterse "Yezdan" ve "Ehrimen" diye iki ilah bulunduğunu söyleyenlerin söyledikleri çeşitten olsun, Allah'a bu şeyleri ortak koşan kimseler, Allah'ın kızları ve oğulları olduğuna inananlar ve bâtıl hükümleri Allah'a nisbet edenlerin inançları dahildir. İkincisine ise, Kur'ân'ın Allah katından inen bir kitap olduğunu kabul etmeyen kimselerin inancı ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edenlerin inancı dahildir. [142][142]

---

[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/357-358

[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/358

"Nasib" Kelimenin Bu Ayetteki Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onların kitaptan nassipleri kendilerine erişecektir..." buyurmuştur. Alimler, burada bahsedilen "na-sib" kelimesiyle ne murad edildiği hususunda ihtilaf ederek, şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:
Birinci görüş: Bundan, "azab" murad edilmiştir. Buna göre kelamın manası, "Onlara, Allah Teâlâ'nın bu kitapta, kendileri için bir nasib kıldığı o muayyen ve belirli azab ulaşacaktır..." şeklinde olur. Sonra, bu görüşte olan alimler bu belirli azabın ne olduğu hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunun, yüzlerinin simsiyah, gözlerinin de masmavi olması olduğunu, bunun delilinin ise, "Yalan söyleyenlerin, Kıyamet günü yüzleri, göreceksin ki kapkaradır" (Zümer. 60) ayeti olduğunu söylemişlerdir. Zeccâc da bunun, Hak Teâlâ'nın "İşte ben sizi, alevlendikçe alevlenen bir ateşe karşı uyardım..." (Leyi, 14); "Kim Rabbi-ni zikrinden yüz çevirirse, onu çetin bir azaba sokar" (Cinn, 17) ve "boyunlarında bukağılar, zincirler bulunduğu zaman..." (Mü'min, 71) ayetlerinde bahsedilen hususlar olduğunu ve bütün bu şeylerin, onların küfürlerindeki günahlarının derecesine göre, kitaptan olan hisseleri olduğunu söylemiştir.
İkinci görüş: Burada bahsedilen "nasîb"den murad, azabtan başka bir
şeydir. Alimler bu hususta da ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak denilmiştir ki, bunlar yahudi ve hristiyanlardtr. Onlar zîmmî olduklarında, onlara haksızlık etmememiz, adil davranmamız ve onları müdafaa etmemiz gerekir. İşte, kitaptan nasibin manası budur.
İbn Abbas, Mücahid ve Safd tbn Cübeyr, "Onların kitaptan nas'tbteri kendilerine erişecektir" buyruğu, "Bunlar, Allah'ın hükmünde ve meşîetinde daha önce kendileri için ayrılmış olan bedbahtlık veya mutluluk nasiblerine nail olurlar. Binaenaleyh, eğer Allah onların şakî, bedbaht olarak ölmelerine hükmetmişse, onları küfürleri üzere bırakır. Eğer onların, saadet üzere ölmelerine hükmetmişse, onları iman ve tevhid alanına geçirir..." manasındadır" demişlerdir.
Rebî ve İbn Zeyd ise, bunun manasının, "Onlar, Allah'ın kendileri için yazmış olduğu rızıklara, amellere ve ömürlere nail olurlar. Bunlar sona erip de tükendiğinde, onlar da bunları tamamladıklarında görevlendirilmiş elçifer, melekler gelip onların canlarını alırlar..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.
Bil ki bu ihtilaf, ancak şu sebepten dolayı meydana çıkmıştır: "Allah Teâlâ, "onların kitaptan nassipleri kendilerine erişecektir" buyurmuştur. Buradaki nasib
kelimesi de, mezkûr bütün manalara gelebilen mücmel bir kelimedir.." Ba2i muhakkik alimler de şöyle demişlerdir: Bu kelimeyi, "ömür ve rızık" manasına hamletmek daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ, onlar her ne kadar küfürde bu derece-ye ulaşmış olsalar da, hallerini düzeltsinler ve tevbe etsinler diye, bir lütf-u ilâhî olarak, kendileri için takdir edilmiş olan rızkın ve ömrün onlara verilmesine manî olmayacağını beyan buyurmuştur. Hem Cenâb-ı Hakk'm, "Nihayet elçi (melek)lerimiz, canlarını almak üzere onlara geldikleri uakit..." ifadesi, o elçi meleklerin can almak için gelişlerinin, bu nasibin husul müddetinin dolmasına delalet eder Binanenaleyh bu nasibin, on-lar/n canlarının alınmasından önce olması gerekir. Canlarının alınmasından önce bulunan ise, ancak onların azıkları ve ömürleridir.
"Nihayet elçi (meleklerimiz, canlarını almak üzere, onlara geldikleri uakit diyecekler ki: "Tapa-geldiğiniz (tanrılar) nerede?" ayetiyle İlgili birkaç mesele vardır: 143[143]

Birinci Mesele

Halil ve Sîbeveyh, ve kelimelerinin imaleyle okunması caiz değildir. Bu eliflerden önce mutlaka fetha bulunur. Çünkü bunlar, kendileri ile, ve kelimelerinde olduğu gibi, içinde elif bulunan isimlerin sonlarını birbirinden ayıran, birtakım sebeplerden dolayı gelen harflerin

---

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/359-360

(kelimelerin), son harfleridir. Fakat hattâ kelimesi "yâ" ile yazılmıştır. Çünkü o dört harflidir. Bundan dolayı sekrâ {sarhoş) kelimesine benzetilmiştir" demişlerdir. Yine bazı nahivciler hatta kelimesinin imâle ile okunmayacağını söylemişlerdir. Çünkü bu, üzerinde tasarrufta bulunulamayan bir harftir. İmâle ise, bir tür tasarruftur. 144[144]

Elçi Meleklerin Can Almak İçin Gelmeleri

yetteki, "Nihayet elçi (meleklerimiz, canlarını almak üzere onlara geldikleri uakit..." ifadesi ile ilgili iki görüş (mana) vardır:
1) Bundan murad, canları (ruhları) almadır. Çünkü
"vefat" kelimesi, bu manadadır. İbn Abbas (r.a) "Ölüm kâfirin kıyametidir. Binaenaleyh melekler, o kâfirleri, ölüm esnasında bir zecr, bir tehdid ve bir azarla arar bulurlar {canlarını alırlar.) Ayette bahsedilen "elçiler", Ölüm meleği Azrail (a.s) ile onun yardımcısı olan meleklerdir" demiştir.
2) Hasan el-Basrî'nİn görüşü ile Zeccâc'ın iki görüşünden biri olup buna göre bu iş, ahirette olmaz. O halde âyet, "Elçilerimiz, yani azab melekleri onlara geldiğinde, onların canlarını alır, "Onlar müddetlerini tamamlayıp bitirirler, ve onlardan hiçbiri o meleklerden kurtulamaz" manasında, "Onlar cehenneme doğru sevkolunup toplandıkları zaman, onların müddetleri (ömürleri) sona erer" manasındadır. 145[145]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "Tapagetdiğiniz (şeyler) nerede?" ifadesi, "Allah dışında, kendilerine ibadet edip duada bulunduğunuz, Allah'a koştuğunuz ortaklar nerede?" manasında da Ayette mâ tettmesv, mus yazvsmda "ene" ile yazılmıştır. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Mâ" lafzının hakkı, ayrı yazılmaktır. Çünkü O, "Taptığınız şeyler" manasında, bir ism-i mevsüldür.
Daha sonra Cenâb-ı Allah o kâfirlerin "Onlar bizi bırakıp kayboldular" yani, "yok olup gittiler" diyeceklerini bildirmiştir. Binaenaleyh onlar, ölümü apaçık gördüklerinde, kendilerinin kâfirler olduklarına şahidlik ederler.
Bil ki bütün bu izahlara göre ayetin maksadı, kâfirleri, inkârlarından men etmektir. Çünkü bu durumlardan bahsederek yapılan korkutma, akıllı insanları iyiden iyiye düşünmeye, istidlale ve taklidden sakınıp doğru olanı yapmaya sevkeder. 146[146]

Kâfirlerin Kısım Kısım Cehenneme Girmesi

"(Allah) diyecek ki: "İnsanlardan ve cinlerden, sizden önce geçmiş ümmetler arastndasiz de girin bu ateşin içine!" Her ümmet girdikçe, dindaşına lanet edecek. Nihayet hepsi birbiri ardınca oraya girip toplanınca da, sonrakiler, evvelkiler hakkında "Ey Rabblmiz, bizi bunlar saptırdılar. Onun için, bunlara kat kat ateş (cehennem) azabı ver" diyecekler. Allah buyuracak ki: "(Azab) herkes için kat kat, fakat siz bunu bitemezsiniz." Evvelkiler de sonrakilere, "sizin bizden bir üstünlüğünüz yok. O halde işlediğiniz suç sebebiyle, o azabı tadın" diyecekler" (A'râf, 38-39).
Bil ki bu âyet, kâfirlerin en son hallerini anlatmaktadır. Bu son da, Hak Teâlâ'nın onları cehenneme sokmasıdır.
Ayetteki, "Diyecek ki, "siz de girin" ifadesi ile ilgili olarak iki görüş vardır:
a) Bu söz, Allah'a aittir.
b) Mukâtil, bunun cehennemin bekçisi olan meleklere (zebanilere) ait olduğunu söylemiştir. Bu ihtilaf, Hak Teâlâ'nın, ahirette kâfirlere konuşup konuşmayacağı meselesine

---

[144] 144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/360
[145] 145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/360
[146] 146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/360-361

dayanmaktadır. Biz bu meseleyi, daha önce ayrıntılı olarak anlatmıştık.

Cenâb-ı Hakk'ın. "ümmetler arasına siz de girin" ayeti ile ilgili iki izah yapılmıştır:

1) Kelamın takdiri, "Ümmetlerle birlikte, cehenneme giriniz"
şeklindedir. Buna göre ayette, hem bir takdir, hem de mecazî bir mana vardır. Takdire gelince, biz burada fi'n-nâr sözünü takdir ediyoruz. Mecaz da, âyetteki fi harf-i cerrini, ma'a (beraber) manasına hamletmemizdir. Çünkü fî ümemin "ümmetler arasına" ifadesinin, maa ümemin "ümmetlerle beraber" manasında olduğunu söylüyoruz.

2) Ayette ne bir takdirin, ne de mecazî bir mananın olduğunu söylememektir. Buna göre ifadenin manası, "ümmetler arasında cehenneme girin" şeklindedir. "Ümmetler arasında girme"nin manası, onların içine girmektir.

Hak Teâlâ, "İnsanlardan ve cinlerden, sizden önce geçmiş" yani, "zamanları sizin zamanınızdan önce geçmiş (ümmetler)" buyurmuştur. Bu ifade, Hak Teâlâ'nın kâfirlerin hepsini bir defada toptan cehenneme sokmadığını, aksine kısım kısım soktuğunu göstermektedir. Bu sözün doğru olabilmesi için, kâfirlerden cehenneme önce girenlerin ve sonra girenlerin bulunması gerekir. Böylece cehenneme giren ümmet, oraya kendinden önce girmiş olanları görür. 147[147]

Cehennemde Birbirlerine Lanet Etmeleri

Cenâb-ı Allah,"Her ümmet girdikçe dindaşına lanet edecek" buyurmuştur. Bu ayetle O'nun maksadı, cehennemliklerin, birbirlerine lanet ettiklerini ve birbirlerinden uzaklaşıp kaçtıklarını bildirmektir. Nitekim O, "Dostlar o gün birbirine düşmandır. Ama takva sahipleri müstesna..." (Zuhruf, 67} buyurur. Ayetteki, "uhtehâ" tabiri, "din kardeşine, dindaşına" manasındadır. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Müşrikler müşriklere lanet eder. Yahudiler de böyledir. Yani yahudi yahudiye, hristiyan hristiyana lanet eder. Mecûsî, sâbiî, (yıldızperest) ve diğer sapık dinler hakkındaki durum da böyledir.

Allah Teâlâ, "Nihayet hepsi birbiri ardınca oraya girip toplanınca..."yani, "birbirlerine katılıp, cehennemde toplanıp, birbirlerine kavuşup, hep birlikte cehennemde karar kıldıklarında "evvelkiler sonrakiler hakkında şöyle derler.,."buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 148[148]

Birinci Mesele

Ayette bahsedilen, "sonrakiler ve evvelkilerim ne demek olduğu hususunda iki görüş vardır:

1) Mukâtil, "sonrakiler", cehenneme o ümmetten son olarak girenleri, "evvelkiler" de, onlardan cehenneme ilk girenleridir" der.

2) "Sonrakiler" derece bakımından, onların sonrakileridir. Bunlar da, bir ümmetin içindeki halk yani idare edilenlerdir. Bunlar evvelkilere, yani derece bakımından önce olanlara, ki bunlar da o ümmetin komutanları ve önderleri (yani idare edenleredir, şöyle derler... 149[149]

İkinci Mesele

Ayetteki li uhrâhum "sonrakiler..." ifadesinin başındaki lâm, lam-ı ecl (sebep bildiren lâm)dır. Buna göre mana, "onlar için ve onların kendilerini saptırmış olmalarından ötürü, "Ey Rabbimiz bizi bunlar saptırdılar" diyecekler" şeklinde olur. Yoksa bundan "Onlar bu sözü, evvelkilere söylediler" manası murad edilmemektedir. Çünkü onlar, evvelkilere konuşmamış, bu sözü Cenâb-ı Allah'a hitaben söylemişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın,"Ey Rabbimiz, bizi bunlar saptırdılar" ifadesi, "tabî olanlar (idare edilenler),

---

[147] [147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/361-362

[148] [148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/362

[149] [149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/363

"Evvelkiler (idare edenler) bizi saptırdılar" diyecekler" manasındadır. Bil ki, "evvelkilerin" sonrakileri saptırması şu iki şekilde olur:

a) Bâtıla davet etmek, bâtıl olan şeyleri onlara süslü göstermek ve o bâtılları çürütecek delilleri gizlemeye gayret etmek suretiyle...

b) Sonrakilerin (halkın), idare edenleri gözlerinde büyütmeleri, böylece de o idare edenlerin süsleyip püsledikleri o bâtıllar ve sapıklıklarda onları taklid edip, onları kendileri için mukteda-bih (uyulacak kimseler) seçmeleridir. Böylece bu, o evvelkilerin (idarecilerin), saptırmaya gayret edişlerine bir teşbihtir. 150[150]

Dı'f Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o sonrakilerin, kendilerini idare edenlere, ilahî azabın artırılması hususunda beddua ettiklerini nakletmiştir. Bu da ayetteki şu ifadedir:"Bunlara kat kat ateş azabı ver." Ayetteki dı'f (kat kat) kelimesi ile ilgili iki görüş vardır:

1) Ebu Ubeyde, "dı'f, birşeyin bir misli ve katıdır" demiştir. İmam Şafiî (r.h), buna yakın bir söz söylemiş ve vasiyet eden bir adam hakkında, "Vasiyet eden, eğer "falancaya, benim çocuğumun hissesinin "katını" verin" dese, o kimseye, çocuğun hissesinin iki katı verilir" demiştir.

2) Ezherî, "Arapça'da dı'f, birden fazla olan katlardır. Bu sadece, "bir şeyin iki katı" manasına hasredilemez. Meselâ senin Bu, onun katıdır" deyip burumla o şeyin iki veya üç mislini (katını) kastetmen caizdir. Çünkü bu kelime aslında, bir miktara münhasır olmayan bir fazlalıktır. Bunun delili "Onlar için yaptıklarına mukabil kat kat (dı'f) mükâfaat nardır" (Sebe, 37) ayetidir. Cenâb-ı Allah bu tabir ile, o şeyin bir veya iki mislini kastetmemiştir. Aksine böyle şeylerin (en az) on kat olduğunu söylemek daha evlâdır. Çünkü Allah Teâlâ, "Kim (Allah'a) bir iyilikte, güzellikle gelirse, işte ona bunun on katı var" (ErVâm. 160) buyurmuştur. Böylece dı'f kelimesinin ifade ettiği mananın en azının belli olduğu, bunun da, birşeyin misli olduğu; en çoğunun ise sınırsız katlar olduğu sabit olur." Şafiî (r.h)'nin ileri sürdüğü meseleye gelince; bil ki "terike" (miras malı), varislerin hukukuyla ilgili bir Uususlut. kncak ne vvt ki b\z, öter\ tomseTûu vasiyyettaden dolayv, o terifcetün bir kısmını, o kendisine vasiyyet edilene veriyoruz. Vasiyyette kesin otan miktar, "misrdir. Geriye kalan kısım ise, şüphelidir. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak, biz yakînî ve kesin olanı aldık, şüpheli olanı attık. Bu sebeple de, vasiyyet edenin, ifadesinde kullanmış olduğu dı'f kelimesini, "iki katı" manasına hamlettik. 151[151]

Kimse Kimsenin Azabının Miktarını Bilemez

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah buyuracak ki: "(Azab) herkes için kat kat, fakat siz bunu bilemezsiniz" buyruğu ile ilgili iki mesele vardır: 152[152]

Birinci Mesele

Asım'ın ravisi Ebû Bekr, gâibten kinaye olmak üzere, yâ harfiyle ya'lemûn şeklinde okumuştur ki, buna göre ayetin manası, "Ancak ne var ki, her fırka, diğer fırkanın azabının miktarını bilemez" şeklinde olur. BöyleceEbû Bekr, bu ifadeyi (fiilin zamirinin merciini), küll kelimesine hamletmiş olur. Çünkü küll kelimesi, her ne kadar muhataplar için ise de, ancak ne var ki bu kelime gaib için vaz' olunmuş zahir bir isimdir. Böylece bu fiil manaya değil, lafza hamledilmiş olur.

Diğer kıraat imamlarına gelince onlar, fiili muhatap sığasında olmak üzere tâ ile, ta'lemûn

---

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/363

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/363-364

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/364

şeklinde okumuşlardır. Buna göre ayetin manası,"Ancak ne var ki ey muhataplar, sizden her kısım için ne kadar azab olduğunu bilemezsiniz" şeklinde olur. Bu ifadenin manasının, "Ancak ne var ki, ey dünya ehli, siz bu azabın miktarını bilemezsiniz" şeklinde olması da caizdir. 153[153]

İkinci Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: "Eğer, Cenâb-ı Hakk'ın li küllin dı'f buyruğu ile "Onlardan her biri için, hak ettiği
azabın katı, misli vardır" manası kastediiirse, bu caiz olmaz. Çünkü bu zulümdür. Eğer bu mana murad edilmezse, o zaman, onun "kat kat olması"nın anlamı nedir?"
Cevap: Kâfirlein azabı artar, O halde, meydana gelen her elemi, sınırsız olarak bir başka elem ve acı takip eder. Böylece de bu acılar, bir yerde son bulmaksızın gittikçe kat kat olur ve böylece artar.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların sonrakilerinin evvelkilere hitap ettiklerini beyan ettiği gibi, aynı şekilde öncekilerin de sonrakilere cevap vererek "Evvelkiler de sonrakilere, "Küfrü ve sapıklığı terketme hususunda;sizin bizden bir üstünlüğünüz yok ue biz, azaba müstehak olma hususunda ortağız" dediklerini beyan buyurmuştur.
Bir kimse şöyle diyebilir: "Bu, onlardan sâdır olan, bir yalandır. Zira onlar, reis, idareci ve komutan oldukları için onları küfre davet etmişler ve etbâı (kendilerine tâbi olanları) bu hususta arzulandırmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Böylece de hem sapmış hem de saptırmışlardır. Ama, uyanlara ve idare edilen kimselere gelince, bunlar her ne kadar sapıtmış iseler de, ancak ne var ki bunlar, başkalarını saptırmamışlardır. Binaenaleyh onların, dalâleti ve küfrü terketme hususunda, "sizin bizden bir üstünlüğünüz yok" demeleri bâtıl ve yanlış olmuş olur."
Buna şu şekilde cevap verilir: Bu konuda söylenebilecek son söz şudur: O kâfirler, (yani etebaşları) Kıyamet gününde, bu sözleri hususunda tekzib edileceklerdir. Biz etıl-i sünnete göre, böyle olması154[154] caizdir. Biz bu hususu En'âm suresinde, Cenâb-ı Hakk'ın, (En-am. 23) ayetinin tefsirinde iyice ortaya koymuştuk.
Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde işlediğiniz suç sebebi ile, o azabı tadın..." şeklindeki buyruğuna gelince bu ifadenin, idarecilerin söylemiş olduğu bir söz olması muhtemel olduğu gibi, bunun Allah Teâlâ'nın her iki kısma birden söylemiş olduğu bir söz olması da muhtemeldir. Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesiyle kastettiği, korkutmak ve caydırmaktır, men etmektir. Çünkü Allah, idare edenlerin ve edilenlerin (Kıyamet gününde) birbirlerinden uzaklaşacaklarını ve birbirlerine lanet ettiklerini haber verince, bu onların kalplerine çok şiddetli bir korkunun düşmesine sebep olmuş olur. 155[155]

Hakk'ı Kabul Etmeden Gururlananlar

"Bizim ayetlerimizi yalan sayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler (yok mu?) Onlar için, gök kapıları açılmayacak; onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar, cennete giremeyeceklerdir. Biz, günahkarlan işte böyle cezalandtnnz. Onlara cehennemden döşekler, üstlerinde örtüler vardır. Biz, zalimleri işte böyle
cezalandıdınz" (A'râf, 40-41).
Bil ki bu ayetlerden maksat, kâfirlerle ilgili ilahi tehdit hakkındaki hükmü tamamlamaktır. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, daha önceki ayette, "Ayetlerimizi yalan sayanlar ve onlara karşı büyüklenenler(e gelince) onlar da cehennemliktir. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar" (A'râf, 36) buyurmuş, sonra da bu ayette, ayetleri
yalanlayıp onlara karşı büyüklenenler hakkındaki ebedîliğin nasıl olacağını, buyruğu ile

---

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/364
154[154] Dehşet sebebiyle kâfirin, ahirette yalan söylemeye teşebbüs etmesini kasdediyor (ç).
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/364-365

açıklamıştır. Yani, Üsûlü'd-dîn (Tevhîd ilmi)'deki meselelere delalet eden delilleri yalanlayanlar..." demektir. Bu cümleden olarak mesela "Dehriy-ye", Cenâb-ı Hakk'tn zât ve sıfatlarını ortaya koyan delilleri inkâr ediyorlar. Müşrikler de, "tevhidin delillerini inkâr ediyorlar. Peygamberlik müessesesini inkâr edenler, bu müessesenin doğruluğuna delalet eden delilleri inkâr ederler. Hz. Mu-hammed (s.a.s)'in nübüvvetini inkâr edenler, O'nun nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eden delilleri inkâr ederler. Ahireti inkâr edenler de, ahiretin gerçek ve doğru olduğuna delalet eden delilleri inkâr ederler. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bizim ayetlerimizi yalan sayıp da..." ayeti, bütün bunları içine almaktadır.
"Büyüklenmek" ifadesinin manası, bâtıl olan şeyler ile yükselmeyi istemektir. Bu kelime, beşer hakkında zemm ve kınanmaya delalet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, Firavun ile ilgili olarak, "Kendisi de, askerleri de o yerde haksız olarak büyüklük tasladılar..."(Kasas, 39) buyurmuştur. 156[156]

Kâfirlere Gök Kapıları Açılmaz

Cenâb-ı Hakk'ın, Onlar için, gök kapılan açılmayacak..." buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 157[157]

Birinci Mesele

Ebu Amr, şeddesiz ve tâ harfiyle olmak üzere "lâ tufteh"; Hamza ve Kİsâî, yâ ile ve şeddesiz olarak lâ yuftah; diğer kıraat imamları ise, şeddeli ve tâ ile olmak üzere lâ tufetteh şeklinde okumuşlardır. Bunu şeddeli olarak okumanın izahına gelince; bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın "Üzerlerine her şeyin kapılarını açtık..." (En'&m, 44) ve "Bunun üzerine biz de, şarıl şanl dökülen bir suyla gök kapılannı açtık" (Kamer, 11) âyetleri ortaya koymaktadır.
Hamza ve Klsâî'nin kıraatlerinin izahı ise, fiilin önce zikredilmiş olmasıdır. 158[158]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar için, gök kapılan açılmayacak" buyruğu ile ilgili olarak birkaç görüş ileri sürülmüştür:
Birinci görüş: İbn Abbas şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, bu tabirle onların ne amellerine, ne dualarına ve ne de Allah'a itaat kasdıyla yaptıkları herhangi bir talebe, göğün kapılarının açılmayacağını murad etmiştir." Bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, "Güzel kelimeler ancak O'na yükselir. O'nu da, iyi amel yükseltir" (Fâtır. 10) ayetiyle, "Gerçekten, iyilerin kitabı, hiç şüphesiz "İlliyytn" dedir" (Mutaftifîn, 16) ayetinden alınmıştır.
İkinci görüş: Süddî ve başkaları ise şöyle demişlerdir: "Onların ruhları için, semanın kapıları açılmaz; ama, mü'minlerin ruhları içinse, bu kapılar açılır.." Bu tev'ilin doğruluğuna, uzunca bir hadiste rivayet edilmiş olan şu husus da delâlet eder: "Mü'minlerin ruhtan, semaya yükseltilir. Böylece de, semanın kapılarının o ruhlar için açılması istenir. Bunun üzerine, "Temiz bedende olan temiz ruh, merhaba!" denilir. Bu iltifat, o ruha, yedinci kat semaya uanncaya kadar, (her katta) tekrar edilir. Kâfirin ruhu için de, semanın kapılannın açılması istenir. Bunun üzerine o ruha, "Hor ve hakir olarak geri dön! Zira, senin için gök kapılan açılmaz..." denilir."159[159]
Üçüncü görüş: Cennet göktedir. Buna göre, bu tabirin manası, "O kâfir ruhların cennete girmeleri için, göğe çıkmalarına izin verilmez ve onlar için, o cennete götürecek yollar da

---

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/365-366
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/366
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/366
159[159] Bu rivayet için bkz. İmam Ahmed, Müsned, II. 364-365; İbn Mâce, hadis: 4262; Taberî, XH,. 424-425 (A. Şakır neşri). Keza Ebû Davud, hadic: 3212; eJ-Müstodrefc, 1, 37-40.

açılmaz" şeklinde olur.
Dördüncü görüş: "Onlar üzerine, Allah'ın bereketi ve hayrı inmez..." Bu mana da, "Bunun üzerine, biz de, şarıl şarıl dökülen bir suyla gök kapılarını açtık" (Kamer, 11) ayetinden alınmıştır.
Ben derim ki, bu âyet delâlet eder ki, ruhlar ancak, ya kendilerine gökten birtakım hayırların inmesiyle veyahut da amellerinin göklere yükselmesiyle mutlu olabilirler. Bu da göklerin, ruhların neşelenme yerleri ve mutlu olacaktan mekanlar olduğuna delalet eder ki, buradan hertüııü hayır ve bereket iner. Ve yine ruhlar, en mükemmel mutluluğu elde etmeleri halinde buraya yükselebilirler. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar için, gök kapıları açılmayacak" buyruğu, en büyük vaîd ve tehditlerden olmuş olur. 160[160]

Deve, İğne Deliğinden Geçmedikçe Kâfir Cennete Giremez

Allah'ın: "Onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar, cennete giremeyeceklerdir" buyruğuyla ilgili olarak da birkaç melsele vardır: 161[161]

Birinci Mesele

"Vülûc" girmek demektir. Cemel kelimesinin ne olduğu, (deve anlamına geldiği) zaten bilinmektedir. Sîn
harfinin fethası ve dammesiyle semm veya sümm, iğne deliği demektir. İbn Şîrîn, bu tabiri sînin dammesiyle sümm şeklinde okumuştur. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu kelimenin, üç harekeyle de okunduğu rivayet edilmiştir. Bedendeki, çok ince deliklere, gözeneklere de semm adı verilir. Bu kelimenin çoğulu, sümmümdür. Bedendeki gözeneklere sinsice nüfuz etmesi, hatta kalbe dahi ulaşması sebebiyle de, es-semmül-kâtil "öldürücü zehir" denilmesi de böyledir. Hıyât kelimesi, "bir şey dikmeye yarayan iğne demektir. Ferrâ şu kelimelerde her iki kullanılışın mevcut olduğunu söyler: Izâr (mi'zer: vücudun alt kısmını Örten elbise); lihaf (milhaf: yorgan); kinâ' (mıkna': peçe)... gibi işte, hıyât (mihyat: iğne) kelimesi de bunlardandır. Cenâb-ı Hak, Araplar nezdinde, hayvanların en büyüğü olduğu için, hayvanlar içinden hassaten "deve"yi zikretmiştir. Nitekim şair de şoyle demiştir: "Develerin gövdesi, serçelerinse akılları (rüyaları)...
Demek ki, "deve"nin vücudu, vücudların en büyüklerindendir. İğnenin deliği ise, deliklerin en küçüğü ve darıdır. Şu halde, devenin bu dar deliğe girmesi imkânsızdır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin cennete girmelerini, bu şartın tahakkuk etmesine bağlayınca, bu şart da imkânsız olunca, aklen de imkânsıza dayanan şeyin imkânsız olduğu sabit olunca, onların cennete girmelerinin kesin ve kat'î olarak imkânsız olduğu anlaşılır. 162[162]

Farklı Kıraatlere Göre Mana

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "İbn Abbas, bu kelimeyi kummel {ince karınca) vezninde olmak
üzere cümmel şeklinde; Saîd İbn Cübeyr nuğer (bülbül, serçenin yavrusu) vezninde olmak üzere
cümel şeklinde okumuşlardır. Yine bu kelime, kufi (kilit) vezninde cüml; nusub (dikili taşlar) vezninde cümül şeklinde ve habl (ip) vezninde olmak üzere de cemi şeklinde okunmuştur ki, bütün bunlara göre, kelimenin manası "kalın urgan" demektir. Çünkü, kalın urgan, birtakım iplerden bükülerek tek bir İp parçası, urgan halinege-tirilmiş şekline denir."
İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Allah Teâlâ "deve" manasını murad ederek

---

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/367
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/367
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/368

cemel kelimesiyle teşbih yapmaktan yüce ve münezzehtir... Yani, urgan ve halat, iğnenin deliğine giren ipliğe, (deveden) daha çok münasip ve uygundur. Halbuki deve ise, o ipe münasip değildir. Ancak ne var ki, biz bunun zik-redilmesindeki manayı daha önce zikretmiştik." 163[163]

Üçüncü Mesele

Ruhların tenasuhuna (bedenden bedene geçmesine) inananlar, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Beşerin bedenlerindeki ruhlar isyan edip günah işleyince, o bedenlerin ölümünden sonra, o bedenlerden başka bir bedene geçerler. Devamlı surette azap çeke çeke nihayet deve bedeninden, iğne deliğinden geçebilecek kadar küçük olan bir kurtçuğun bünyesine girerler. Böylece de o ruhları, o günah ve isyanlardan temizlenmiş olurlar. Ve bu sayede de, cennete girer ve saadete ulaşmış olurlar." Bil ki, "tenasuh"a inanmak, bâtıl bir şeydir. Böyle bir istidlalde bulunmak da zayıftır. Allah en iyi bilendir.
Cenâb-ı Aliah daha sonra, "Biz günahkârları böyle cezalandınnz" buyurmuştur. Bu, "İşte biz, anlattığımız şekilde mücrimleri cezalandırırız" demektir. Allah en iyisini bilir ya, ayetteki "mücrimler", kâfirler manasınadır. Çünkü bunların daha önce bahsedilen halleri, Allah'ın ayetlerini yalanlama ve onlara karşı kibirlenmekten ibarettir.
Bil ki Allah Teâlâ, onların durumlarının, kesinlikle cennete girememek olduğunu beyan edince, cehenneme gireceklerini bildirerek: "Onlara cehennemden döşekler ue Üstlerinde örtüler vardır" buyurmuştur. Bu ifade İle ilgili iki mesele vardır: 164[164]

Cehennem Kelimesinin Manası

"Mihâd" kelimesi, mühüd kelimesinin çoğuludur. "Mühüd" de, "yatak" manasındadır. Ezhert şöyle demistir: Arapça'da, mehd kelimesinin asıl manası, sermek (ferş); sergiye (firâşa), yere yayıldığı için mihad denir. Gevâşî de, gâşiye kelimesinin cem'idtr. Seni bürüyüp kaplayan her şeye "Gâşiye" (saran-bürüyen) denilir. Cehennem kelimesi, hem müennes, hem de alem (özel isim) olduğu için gayr-i munsariftir. Bu kelimenin, "asık surat" manasına gelen cühme lafzından türediği söylenmiştir. Nitekim "asık suratlı adam" manasında, denilir. Cehennem, azabı çok şiddetli olduğu için bu adı almıştır.
Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu ayetten murad, cehennemin onları her taraftan kuşatacağını haber vermektir. Binaenaleyh o kâfirlerin, cehennemde hem örtüleri, hem döşekleri hem yorganları, hem yatakları vardır." 165[165]

İkinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Gevaş kelimesi "fevâ'il" veznindedir, binaenaleyh gayr-ı munsariftir. O halde, nasıl olmuş da tenvin gelmiştir?"
Cevap: Bu, Halil ve Sîbeveyh'in mezhebine (görüşüne) göre, bir cemî kelimedir. Cemî kelimenin telaffuzu, müfredden daha zordur. Hem sonra bu, en ileri derecede cemi şekillerinden biridir. Binaenaleyh bu durum da, onun zorluğunu artırır. Kelimenin sonunda da yâ harfi vardır. Yâ da ağır bir harftir. Binaenaleyh bu kelimede bu tür ağırlıklar biraraya geldiği için, Araplar bu kelimeyi sonundaki yâ'yı hazfetmek suretiyle hafifletmişlerdir. Yâ hazfedilince de, bu kelime "fevâîl" sîgastndan eksik olur ve böylece cenah (kanat) vezninde "gevâş" şeklinde olmuş olur. Bu sebeple de, "fevâil" sığasına uymadığı için, sonuna tenvin gelmiştir.
Cenâb-ı Hak,"Biz, zalimleri böyle cezalandırırız" buyurmuştur. İbn Abbas (r,a), "Allah Teâlâ,

---

[163] 163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/368
[164] 164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/368-369
[165] 165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/369

bu beyanla kendisine şirk koşup, kendisi dışında ilah edinenleri kastetmiştir." demiştir. Buna göre, ayetteki "zalimler" de, kâfirler manasındadır. 166[166]

"İman edip de salih amellerde bulunanlara gelince, -ki biz herkesi ancak gücünün yettiği şeyle mükellef tutana- onlar cennetliktir. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar. Onlann göğüslerinde kin nâmına ne oarsa, hepsini söküp atacağız. Altlarından ırmaklar akacak ve onlar" Hamdolsun, bizi buna ileten Allah'a. Eğer Allah bizi buna İletmeseydi, bunun yolunu kendiliğimizden bulamazdık. Andoİsun ki Rabbimizin peygamberleri hakkı getirmişlerdir" diyecekler. Onlara, "İşte yapmakta devam ettiğiniz (iyi işler) sayesinde, mirasçı kılındığınız cennet budur" diye seslenilecek" (A’raf, 42-43).
Bil ki Allah Teâlâ, va'îdini tamamlayınca, onun peşisıra bu ayette vaadini getirmiştir. Ayetle ilgili birkaç mesete vardır: 167[167]

Birinci Mesele

Bil ki "me'ânrcilerin ekserisi, ayetteki, "Biz herkesi ancak gücünün yettiği şeyle mükellef tutarız" ifadesinin, mübteda ile haber arasına girmiş bir cümle-i mu'tarıza (ara cümle) olduğunu ve ayetin takdirinin, "iman edip de salih (iyi) amellerde bulunanlara gelince, onlar cennetliktir..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu cümlenin, mübteda ile haber arasına girmiş olması, son derece güzel ve yerindedir. Çünkü bu da aynı söz cinsinden ve aynı konudadır. Çünkü Hak Teâlâ, iman eden o kimselerin salih amellerinden bahsedince, bu amellerin onların kudretleri dahilinde olduğunu ve mü'minlerin güçlerinin üstünde olmadığını bildirmiştir. Bu şekilde bir ifadede, cennetin çok kıymetli bir mükâfaat olmasına rağmen, oraya, hiç zorlanmadan ve kolay amellerle ulaşılabileceği hususunda kâfirlerin dikkati çekilmiştir. Bazıları da, bu ifadenin terkib-teki yerinin, o mübtedanın haberi olduğunu, "âid zamiri"nin ise, karine (ipucu) bulunduğu için hazfedilmiş olduğunu ve ifadenin, "İman edip de salih amellerde bulunanlara gelince, biz onlardan herbirini ancak gücünün yettiği şeylerle mükellef tutarız" takdirinde olduğunu söylemişlerdir. 168[168]

Vüs' İle Cühd Arasındaki Fark

Ayette geçen "vüs'" kelimesi, "insanın darlık ve sıkıntı halinde değil, genişlik ve rahatlık halinde yapabildiği şey" manasındadır. Bunun delili şudur: Muaz b. Cebel (r.a), bu âyet hakkında, "(Bu, herkesi ancak) zoruna giden ile değil, kolayına gelen ile mükellef tutarız" manasındadır. Takatin son noktası, "vüs1" değil, "cühd" diye adlandırılır. "Vüs"ün, bütün gücü sarfetme manasında olduğunu zanneden, yanlışlık yapmıştır" demiştir. 169[169]

Teklif-i Mâla Yutak Hakkında Mu'teziie İle Tartışma

Cübbâî şöyle demiştir: "Bu âyet, "Allah Teâlâ, kuluna, gücünün yetmeyeceği şeylerle de mükellef tutabilir" diyen Cebriye nin görüşlerinin yanlış olduğuna delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ beyanı ile onları yalanlamıştır. Bu temel prensip sabit olunca, onların "kulların fiillerinin yaratılması" konusundaki görüşleri de bâtıl (yanlış) olur. Çünkü eğer Hak Teâlâ, kulların fiillerinin yaratıcısı olsaydı, bu kullar için bir teklif-i mâla yutak (güç yetinemeyecek şeyle mükellef tutma) olurdu. Zira Allah Teâlâ, o kulda bir fiili yarattığı halde, o kulu bu fiille mükellef tutsaydı, bu, o kula gücü yetmeyeceği şeyi yüklemek olurdu. Çünkü bu bir nevî, hasıl-ı tahsili (yapılmış olanı yapmayı) emretme olur ki bu, kulun kudreti dahilinde değildir.

---

[166] 166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/369-370
[167] 167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/370
[168] 168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/370-371
[169] 169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/371

Yine eğer o kulu, bir fiili yaratmayacağı halde, o fiille mükellef tutarsa, bu da, "teklif-i mâla yutak" olur. Çünkü bu durumda, kulun o fiili yapmaya ve meydana getirmeye gücü olmaz." (Yine Mu'teziie) şöyle demişlerdir: "Bu temel prensip sabit olunca, istita'a (birşeyi yapabilme gücü)nün, o fiilin yapılmasından önce kulda mevcut olduğu ortaya çıkar. Çünkü iman etmekle em-rolunmuş olduğu halde kâfirin imana kudreti yok iken, eğer istita'a, fiil ile birlikte (yani tam tül yapılırken mevcut) olsaydı, o zaman bu da (yani kâfiri iman etmekle mükellef tutmak da), bir teklif-i mâla yutak olurdu. Bu âyet, teklif-i mâla yutâk'ın olmadığına delâlet ettiğine göre, bu iki esasın yanlış otduğu ortaya çıkar."
Buna şöyle cevap verilir: Biz deriz ki: Bu müşkil sizin için de geçerlidir. Çünkü Cenâb-ı Allah, birşeyi yapmak veya yapmamağa götüren sebepler birbirine denk olduğunda veya bu sebeplerden birisinin diğerine baskın gelmesi söz konusu olduğunda insanı bir fiili yapmakla mükellef tutar. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü yaratma ve var etme, birşeyin yapılması tarafını tercih etmektir. Yapılma ve yapılmamaya götüren sebeplerin birbirine denk olması halinde ise, bir tercihin (üstünlüğün) olması imkânsızdır, iktinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü bir üstünlüğün bulunması halinde, üstünlüğün bulunduğu tarafın olması, vacib (kesin) olur. Binaenaleyh bir emir, üstün gelen tarafla ilgili olursa, bir nevi hasıl-ı tahsili emretmek olur. Yok eğer emir, üstün olmayan tarafla ilgili olursa, bu da, o şey üstün olmadığı haide, onun yapılmasını emretme olur. Böylece bu emir, iki zıddı birlikte bulundurmayı emretme olur ki bu imkânsızdır. Binaenaleyh, sizin bu soruya vereceğiniz her cevap, bizim size karşı verebileceğimiz bir cevaptır. Allah en iyi bilendir. [170][170]

Göğüslerden Kinin Çıkarılması

Cenâb-ı Allah'ın, "Onların göğüslerinde kin namına ne uarsa, hepsini söküp atacağız" buyruğuna gelince, bil ki, bir şeyi "nez"1 etmek, o şeyi yerinden söküp çıkarmaktır. Gill kelimesi, "kin" manasındadır. Dilciler şöyle derler: "Gill, ince ve latîf olduğu için, kalbin tâ içine nüfuz eden şeydir. "Hite ile, çok sinsi günahlara ulaşmak ve onları yapmak" manasına olan gulûl kelimesi de bu köktendir. Birşey, inceliği ve lâtifliği ile birşeyin içine girdiği zaman,ve denilir. Nitekim kalbin derinliklerine girip işleyen sevgi de böyledir.
Bunu anladığın zaman deriz ki: Bu ayete birkaç mana verilmiştir:
1) Bundan murad şudur: "Biz dünyada iken onların biribirlerine olan öfke ve kinini giderdik." Buna göre, kinin sökülüp atılması, "karakterleri temizlemek, ondaki hertürlü vesveseleri kaldırmak ve onların yeniden kalbe gelmesine manî olmak" manasındadır. Çünkü şeytan azabta olunca, kalblere vesvese atmaya zaman bulamaz. İşte Hz. Ali (r.a), bu manaya işaret ederek, "Ben kendimin, Osman'ın, Talha'nın ve Zübeyr'in haklarında HakTeâlâ'nın "Onların göğüslerinde kin namına ne varsa, hepsini söküp atacağız" buyurduğu kimselerden olmamızı ümid ederim" demiştir.
2) Bundan murad şudur: "Cennetliklerin dereceleri, kemâl ve noksanlıklarına göre farklı farklıdır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ onların kalblerinden hasedi silmiş atmıştır. Öyle ki, daha düşük derecede olanlar, ileri derecede olanlara hased etmezler."
Keşşaf sahibi şöyle der: Bu, birincisinden daha uygun bir tefsirdir. Bu tefsir, cennetliklerin durumunun, bu yönden cehennemdeki I erden farklı olduğunu bildirmek için, Hak Teâlâ'nın "Cehennemlikler birbirinden kaçar ue birbirlerine lanet ederler" şeklindeki buyruğuna daha uygundur.
Eğer onlar, "insanın, büyük nimetleri ve yüksek dereceleri müşahade edip, sonra da kendisinin onları elde edememiş ve onlardan mahrum olmuş olduğunu görüp de, nefsinin onlara meyletmemesi ve onlardan mahrum oluşu sebebi ile üzülmemesi nasıl düşünülebilir? Eğer bu düşünülebilirse, Hak Teâlâ'nın onları, yeme, içme ve cinsî şehvet duygularını kendilerinde yaratmadan ve onları bu gibi şeylerden müstağni kılarak yeniden yaratması da niçin düşünülenlesin?" derlerse, biz deriz ki: Bütün bunların hepsi mümkündür ve Allah Teâlâ

---

[170][170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/371-372

bunları yapma-ya kadirdir. Fakat O, onların kalblerinden kini ve hasedi silip atacağını vaadetmiş, ama yeme ve içme arzusunu onlardan gidereceğini bildirmemiştir. Binaenaleyh bu iki husus arasındaki fark ortaya çıkar.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Altlarından. ırmaklar akacak..." buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ, onları kin, hased ve daha fazlasını elde etme, hırs esaretinden kurtardığı gibi, onlara büyük lezzetler de in'âm etmiştir. O halde, onların altlarından Allah'ın rahmet, fazi ve ihsan ile her türlü mükâşefe ve ruhanî mutluluk ırmakları akar..." demektir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, cennetliklerin "Hamdolsun, bizi buna ileten Allah'a" dediklerini nakletmiştir. (Ehl-i sünnet) alimlerimiz, ileten (hidayet eden)" ifadesinin, "Allah, kudret verdi" ve o kudrete de kesin bir saike (dâîye) ekledi. Böylece kudret ile sebebin toplamı, o faziletin meydana gelmesini sağladı. Çünkü Allah kudret verip de, eğer sebebi yaratmasa, netice meydana gelmez. Yine eğer Allah, engelleyici sebeplere, karşı sebepler yaratmış olsaydı, o fiil yine meydana gelmezdi. Ama Cenâb-ı Hak, kudreti ve neticeye ulaştıran sebebi yaratıp, kudret ile sebebin toplamı da fiilin meydana gelmesini gerektirince, hidayet, gerçekte Allah'ın takdiri, yaratması ve var etmesiyle olmuş olur manasında olduğunu söylemişlerdir. Mu'tezile ise, "Hamd etmek, ancak Allah Teâlâ'nın, akıl verip, deliller koyup, (hidayetin) engellerini ortadan kaldırmasından ötürü olur" demişlerdir. İşte bu durumda mesele, tamamen cebr ve kader konusu ile ilgili olur. 171[171]

Allah Hidayet Etmezse, Kimse Yol Bilemez

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer Allah bizi buna iletmeseydi, bunun yolunu kendiliğimizden bulamazdık (derler)" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 172[172]

Birinci Mesele

İbn Amir bu kelimeyi başında vâv olmaksızın şeklinde okumuştur. Bu Şamlıların mushafında da bu şekildedir. Diğer kıraat imamları ise bunu vâvlı olarak okumuşlardır. İbn Amlr'in kıraatini şu şekilde izah edebiliriz: Ayetteki bu ifade, "Bizi buna ileten..." ifadesinin adeta bir tefsiri gibidir. Binaenaleyh bunlar birbirinin aynısı olunca, atıf harfini (vâvı) hazfetmek gerekir. 173[173]

İkinci Mesele

"Eğer Allah, bizi buna itetmeseydi, bunun yolunu kendiliğimizden bulamazdık" ifadesi, hidayete eren (doğruyu bulan) kimsenin, Allah'ın hidayete erdirdiği kimse olduğuna; Allah'ın o kimseyi hidayete erdirmemesi durumunda, onun hidayete eremiyeceğine (doğruyu bulamayacağına) bir delildir. Hatta biz diyoruz ki: Mu'tezile'nin görüşü şöyledir: "Allah Teâlâ'nın, peygamberler ve velilere verdiği hertürlü hidayet ve irşadı, kâfir ve fâsıkların herbirine de vermiştir. Mü'min ile kâfir, ehl-i hak ile ehl-i bâtıl arasındaki fark, ancak insantn sa'y-ü gayreti ve tercihi ile meydana gelmiştir. Binaenaleyh insanın, kendisine hamdetmesi gerekir. Çünkü insanı meydana getiren ve kendisini cennetin derecelerine çıkarıp, cehennemin derekelerinden kurtaran, insanın kendisidir." Binaenaleyh o, kendisine hiç hamdetmeyip, ancak Allah'a hamdedince, hidayete erdirenin de ancak Allah Teâlâ olmuş olduğunu anlıyoruz.

Cenâb-t Allah daha sonra, onların "Andolsun ki Rabbimizin peygamberleri hakkı getirmişlerdir" diyeceklerini nakletmiştir. Bu, cennet-tekilerin, peygamberlerinin kendilerine vaadettiği şeylerin gerçekliliğini apaçık gördüklerinde söyleyecekleri sözdür. Onlar işte o

---

[171] 171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/372-373

[172] 172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/373

[173] 173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/373

zaman, "Andolsun ki Rabbimi-zîn peygamberleri hakkı getirmişlerdir" derler.
Allah Teâlâ daha sonra "Onlara, "İşte... mirasçı kılındığınız cennet budur..." diye seslenilecek" buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır: 174[174]

Birinci Mesele

Bu hitap, ya Allah, ya da meleklerdendir. Uygun olan, nida edenin Attah Teâlâ olmasıdır. 175[175]

Ayetteki "En" Edatının Açıklanması

Zeccâc, buradaki "en" edatı hususunda şu iki açıklamayı yapmıştır:
a) Bu, enne edatından hafifletilerek yapılan "en" olup, ennehu takdirindedir ve bu zamir, "şân" içindir. Buna göre kelamın takdiri şöyledir: Onlara, "işte cennet..." diye seslenilir."
b) Bana göre en doğrusu, bu en edatının, nidanın (seslenmenin) "tefsiriy-ye"si olmasıdır. Buna göre ifadenin takdiri, "Onlara seslenildi, yani "İşte cennetiniz" denildi" şeklindedir. Binaenaleyh onun manast şudur: "Onlara, "İşte cennet" denilmiştir. Bu tıpkı, "Bir güruh, "yürüyün, sebat edin..." diyerek, kalkıp gittiler" (Sâd, 6) ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak, ayette tilküm (işte o) buyurmuştur. Çünkü onlara bu cennet, dünyada iken vaadedilmiştir. Buna göre sanki onlara, "İşte size vaadedilen o cennet, budur" denilmiştir. 176[176]

Cennete Varis Olmanın Manası

Ayetteki, "Mirasçı kılındığınız" ifadesi ile ilgili olarak şu iki görüş belirtilmiştir:
1) Bu "Meânî" alimlerinin görüşü olup, buna göre mana, "tıpkı miras malının mirasçılara geçişi gibi, cennet de sizin elinize geçti" şeklindedir. "İrs" (mirasçı olma), Arapça'da ölenden hayatta kalanlara mülkün geçmesi manasının dışında, başka manalarda da kullanılır. "Nitekim, "Bu iş sana şeref iras eder. (Yani şeref kazandırır) veya "bu iş sana utanç iras eder (yani: utanç getirir) denilir. Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Cennetliklere, bu nimet ve makamlar, o anda bir yorgunluğa düşmedikleri halde, (kolay yoldan) verilmiş ve böyle sanki bu, mirasa benzemiştir."
2) Cennetlikler, cehennemliklerin cennetteki yerlerine varis olurlar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s):
"Herbîr kâfir ve mü'minin mutlaka cennette ve cehennemde birer yerleri vardır. Cennetlikler cennete, cehennemliklerde cehenneme tamamen girdikleri zaman, cennet, cehennemliklerin gözünün önüne getirilir ue onlar cennetteki yerlerine bakarlar. Onlara, "İşte bu (yerler), şayet Allah'a itaat etmiş olsaydınız, sizin olacaktı" denilir; sonra da, Ey cennetlikler, yaptığınız (iyi) ameller sebebi ile, (cehennemliklerin cennetteki) bu yerlerine siz varis dunuz" denilir ve onların yerleri cennetliklere bölüştürülür"177[177] buyurmuştur.
Cenâb-ı Hak "Yapmakta devam ettiğiniz (iyi işler) sayesinde..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 178[178]

Cennete Amel ile Grilip Girilmeyeceği

"Amel, mutlaka bir karşılığı gerektirir" diyenler, bu âyete tutunmuşlardır, çünkü bu ifadenin başındaki

---

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/374
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/374
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/374-375
177[177] Ibn Mâce, Zübd. 39 (2/1453); Müsned, 3/4. (benzer hadis).
178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/375

"bâ" harfi, "sebebiyyete" delalet eder. Bu da, amelin bir karşılığa sebep olacağını gösterir. Buna karşı biz (ehl-i sünnetin) cevabı şudur: "Amel (ibadet), bir karşılığın (mükafaatın) illetidir. Fakat yoksa o (ibadet), zatı gereği bu karşılığı icab ettirmez. Bunun delili şudur: Allah'ın kulu üzerinde sınırsız nimetleri vardır. Binaenaleyh kul, bîr taat yaptığı zaman, onun bu taatları geçmiş nimetlere karşılık yapılmış olur. Binaenaleyh bu taatın, bir başka mükâfaatı icab ettirmesi imkânsızdır." 179[179]

İkinci Mesele

Bazıları {bu görüşü), "Bu âyet, kulun cennete ancak ameli mukabilinde girdiğine delalet edr. Halbuki Hz.
Peygamber (s.a.s), "Cennete, hiç kimse kendi ameli ile giremez. İnsan oraya ancak, Allah'ın rahmeti sayesinde girebilir"180[180] buyurmuştur. Bu ikisi arasında, bir tenakuz vardır" diyerek tenkid etmişlerdir. Bunun cevabı, daha evvel de verdiğimiz gibi şöyledir: "Bizzat amel cennete girmeyi icabettirmez (garantilemez) Amel (ibadet), ancak Allah'ın fazlı ile ona bir alâmet ve bir tanıtıcı kılması ile, cennete girme sebebi olmuştur. Hem amel-i salih vesilesiyle mükâfaat ödeyen de Allah Teâtâ olduğuna göre, cennete girme de, gerçekte ancak Allah'ın fazlı ile olmuş olur. 181[181]

Üçüncü Mesele

Kâdî şöyle demektedir: "Ayetteki "Onlara, "İşte yapmakta devam ettiğiniz (iyi işler) sayesinde, mirasçı kıldığımız cennet budur" diye seslenilecek" hitabı, bütün mü'minler için umûmî bir hitaptır. Bu day, cennete giren herkesin, oraya ancak amelleri sayesinde gireceğine delâlet eder. Durum böyle olunca, "Fâsıklar (günahkârlar), cennete Allah'tan bir lütuf olarak girer" diyenlerin görüşü imkansızlaşır. Bunun böyle olduğu sabit olunca, diyoruz ki: Fâsığın cehennemden hiç çıkmaması gerekir. Çünkü eğer o cehennemden çıkacak olsa, ya cennete girecektir, ya girmeyecektir.. İkinci ihtimal, icma ile bâtıldır. Birincisine gelince, fasık cennete ya lütuf yoluyla, ya da bunu hakederek girecektir. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü biz bu ayetin, tsw 'tsa, Kitt-u ttahî ita cennete giremiyeceğine delalet ettiğini beyan etmiştik. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü fasık (günahkâr) cehenneme girerken, "O, cezaya müstehak oldu" denilmiş olması gerekir. Binaenaleyh cennete de hak ederek girecek olsa, onun mükâfaatı da hak etmiş olması gerekir. Bu durumda da, hem mükâfaat!, hem de cezayı hak etmenin (onun için) birlikte söz konusu olması gerekir ki bu imkânsızdır. Çünkü mükâfaat, hertürlü zarar şaibesinden uzak, devamlı olan bir menfaat; ceza ise, hertürlü faydadan uzak, devamlı olan bir zarardır. Bu ikisinin arasını cem etmek (birleştirmek) imkânsızdır. HalbÖyle olunca da, bu iki şeyi birden haketmek imkânsızdır."
Buna şöyle cevap verilir: Bu, mükâfaata ve cezaya müstehak olmanın, birlikte olamayacağı temeline dayandırılmıştır. Biz bu sözün bâtıllığını Bakara suresinde iyice ortaya koymuştuk. Allah en iyi bilendir. 182[182]

"Cennetlikler, cehennemdekilere, "Rabbimizin bize vaadettiğini tam gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin, bildirdiğini gerçek buldunuz mu?" diye nida ederler. Onlar da, "Evet" derler. Bunun üzerine aralarında bir münâdi şöyle nida eder: "Allah'ın laneti zalimlerin tepesine., ki onlar, Allah'ın yolundan men edenler, onu eğri bir hale getirmek isteyenlerdir. Onlar ahireti de inkâr ederler" (A'râf, 44-45).
Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin cezasını, iman ve taat ehlinin de mükâfaatım şerhe-dip

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/375
180[180] Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Munâfıkûn, 72-78 (4/2169-2171).
181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/376
182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/376

açıklayınca, bunun peşinden bu iki topluluk arasında cereyan eden münazaraların zikrini ve beyanını getirmiştir. İşte bu münazaralar, Allah Teâlâ'nın bu ayette bahsetmiş olduğu durumlardır. 183[183]

Cennetliklerin Cehennemliklere Hitabı

Bil ki, Allah bir önceki ayette, "Onlara, "İşte mirasçı edildiğiniz cennet budur" diye nida edilecektir." (A'râf, 43) buyurunca, bu onların bu nida esnasında cennette bulunup orada yerleşmiş olduklarına delalet eder. Binaenaleyh, bundan sonra da Cenâb-ı Hak, "Cennettekller, cehennemdekilere (....) diye nida ederler" buyurunca, bu da, bu nidanın yerleşmeden sonra meydana geldiğine delalet eder.
Ibn Abbas, bu ayete şu şekilde mana vermiştir: "Biz, dünyada iken, Rabbimizin bize vaadettiği mükâfaatı gerçek olarak bulduk. Binaenaleyh, siz de Rabbinizin size vaadettiği cezayı hak ve gerçek olarak buldunuz mu? Böyle diyen kimsenin bu sorusundan maksadı, kendisinin tam bir mutluluğu elde ettiğini ortaya koymak ve düşmanının kalbine de hüzün ve keder sokmaktır. Burada birkaç soruyla karşı karşıyayız: 184[184]

Cennet En Yüksek Gökte İken, Cehennemlik Yer Altından Nasıl Hitap Eder?

Birinci soru: Cennet, göklerin en üstünde, cehennem ise yerlerin en altındadır. Binaenaleyh, bu kadar uzaklığa rağmen böyle bir nida ve seslenme nasıl doğru olabilir?
Cevap: Bu, biz ehl-i sünnetin görüşüne göre, olabilir. Çünkü bize göre, çok fazla uzaklık ve çok fazla yakınlık, idrake mani olan şeyler değildirler.
Kâdî de bunu benimseyerek şöyle der: "Alimler arasında, seste bir özelliğin bulunduğunu; çünkü, sesteki yalnız başına uzaklığın, duymaya mani olmadığını söyleyen kimseler bulunmaktadır."
İkinci soru: Bu nida, her cennetlikten her cehennemlik olana mı, yoksa onların bir kısmından bir kısmına mı olacaktır?
Cevap: Hak Teâlâ'nın, "Cennetlikler, cehennemliklere... nida ederler" ifadesi, umûmî bir ifadedir. Çoğul bir kelime mukabilinde çoğul bir kelime zikredildiğinde, bundan o çokluklardaki fertler murad edilir. Binaenaleyh cennetliklerin her biri, dünyada iken tanıdıkları kâfirlere nida ederler.
Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın, ifadesindeki "en" hangi "en"dir.
Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinde de geçtiği gibi, bunun en-ne'den hafifletilmiş "en" olması muhtemel olduğu gibi, tefsir için getirilmiş olan "en" olması da muhtemeldir. Durum ifadesindeki "en" hakkında da aynıdır.
Dördüncü soru: "Rabbimizinbizeuaadettiğinî..." denildiği gibi, "Rabbinizin size vaadettiğini hak olarak..." denilmeli değil miydi?
Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbimizin bize vaadettiğini hak olarak..." buyruğu, Allah Teâlâ'nın bu vaadi onlara hitab ederek yönelttiğine delalet eder. Binaenaleyh onların, Allah tarafından bu vade muhatap tutulmaları daha fazla şereflenmeyi icab ettirir. Daha fazla şereflendirmek ise, ancak mü'minlerin haline uygun düşer. Kâfirlere gelince, onlar Allah Teâlâ'nın kendilerine bu şekilde hitap etmesine layık değillerdir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak onlara bu hitap ile hitap ettiğini zikretmemiş, aksine O, sadece bu hükmü beyan ettiğini belirtmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Evet" derler" ifadesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 185[185]

Birinci Mesele

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/377
184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/377
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/377-378

Ayet, kâfirlerin, Kıyamet gününde, Allah'ın vaadinin ve vaîdinin hak ve doğru olduğunu itiraf edeceklerine delâlet eder. Bu ise ancak, onlar Kıyamet gününde Allah'ın zat ve sıfatlarını tanıyıp bildiklerinde mümkün olur. 186[186]

Ahirette Tevbe Neden Makbul Olmuyor?

İmdi şayet, "Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfatlarını bildiklerine; O'nun sıfatlarından biri de, kullarının tevbelerini kabul etmesi olup, onlar da tevbe etmeleri halinde azaptan kurtulacaklarını zarurî olarak bildiklerine göre, kendilerini bu azaptan kurtarmaları için, niy9 tevbe etmiyorlar? Bir kimse kalkıp, "Allah ancak, tevbeleri dünyada iken kabul eder" de diyemez. Zira Cenab-ı Hakk'ın, "O, kullarının teubesini kabul eden, kötü hareketlerini bağışlayandır..." (Şûrâ, 25) ayeti bütün durumlar hakkında umumi bir ifadedir. Hem tevbe, günahları kabul edip zillet ve miskinliğini kabul ve ikrar etmek demektir. Rahîm ve hakîm olan zat'a uygun düşen ise, bu iş ister dünyada olsun, isterse ahirette olsun, bu kötülükleri ve günahları affetmesidır..." denilirse, kelâmcılar buna şu şekilde cevap vermişlerdir:
Onların, bu şiddetli acı ve elemlerle çok fazla meşgul olmaları, onların tevbe etmelerine mani olur. Bir kimse şöyle diyebilir: "Bu acılar, onları bu tür münazaralardan ve çekişmelerden alıkoymadığına göre, daha nasıl, kendisiyle o çetin acılardan kurtulacakları tevbelerine mani olabilir?"
Bil ki, "Allah'ın, tevbeyi kabul etmesi vacibtir" diyen Mu'tezile'nin bu sorudan kendisini kurtarması mümkün değildir. Ehl-i sünnet alimlerimize gelince, onlar, "Bu, aklen Allah'a vacib değildir" dediklerinde, şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, tevbeyi dünyada kabul eder, ahirette ise kabul etmez. Binaenaleyh, bu sual zail olur. Allah en iyisini bilendir. 187[187]

Neam İle Belâ Arasındaki Fark

Sibeveyh, "neam (evet) kelimesi, birvaad ve bir tasdiktir" demiştir. Sîbeveyh'in bu sözünü açıklayanlar şöyle demişlerdir: "Bunun manası şudur: Bu kelime, bazan bir şeyi vaadetmek için, bazan da tasdik etmek için kullanılır, Yoksa bunun manası, "O, aynı anda hem vaad, hem de tasdik ifade eder" demek değildir. Baksana, bir kimse "Bana veriyor musun?" dediğinde, öteki, "evet (neam)" derse, bu bir vaad olup, bunda bir tasdik manası bulunmaz. Yine bir kimse, "Şöyle şöyle oldu..." dediğinde, sen de "Evet (neam) doğru söylüyorsun..." dersen, bunda bir vaad manası bulunmaz. "Zeyd, kalkıyor mu?" ifadesinde olduğu gibi, müsbet (olumlu) bir ifade kullanıp, birşeyi sorduğunda, karşısındaki "Evet (neam)" der. Eğer menfi (olumsuz) bir ifade ile "(Zeyd, kalkmıyor mu?)" şeklinde sorulursa, sen "neam (evet), kalkmıyor" diye değil, "bela (evet, kalkıyor)" diye cevap verirsin. O halde neam kelimesi, müsbet ifadelerin cevabında, belâ kelimesi ise, menfi ifadelerin cevabında kullanılır. Nitekim Cenab-ı Hak da, "(Allah), "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" dedi, onlar da. "Euet, (rabbimizsin)" dediler" (A'râf, 172) buyurmuştur. 188[188]

Üçüncü Mesele

Kisâî, Kur'ân'ın her yerinde, ayn harfinin kesresi ile bu kelimeyi, neim şeklinde okumuştur. Ebu'l-Hasan, kelimenin iki şeklinin de kullanıldığını;Ebu Hatim de, ayn'ın kesresi ile olan şeklin fazla bilinmediğini söylemiştir. Kisai, Hz. Ömer'den rivayet edilen şu hususla istidlal etmiştir: Hz. Ömer, bir topluluğa bir şey sorar; onlar da, neim diye cevap verirler. Bunun üzerine Hz. Ömer de "neim deve demektir" der. Ebu Ubeyde, Hz. Ömer'den yapılan bu rivayetin meşhur olmadığını söylemiştir.

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/378
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/379
188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/379

Hak Teâlâ'nın, "bunun üzerine aralarında bir münadî şöyle nida eder.." buyruğuna gelince, bu hususta iki mesele bulunmaktadır: 189[189]

Birinci Mesele

Arapça'da te'zîn kelimesi, nida etmek ve bildirmektir. Namaz İçin ezan da, hem o namazı, hem de onun vaktini bildirmedir. Ulemâ, Cenâb-ı Hakk'ın, beyanına "Her iki topluluğu da, duyurabilen bir münâdî çağırdı, nida etti" manasını vermişlerdir. İbn Abbas, "Bu nida eden, meleklerden, sûrun sahibi olan İsrafil'dir" demiştir. 190[190]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın beynehüm tabiri ezzene fiilinin zarfı olması ve ifadenin takdirinin de, "O, münâdî bu ilanı ve nidayı, onların ortasında yaptı" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, bu ifadenin ayetteki müezzin kelimesinin sıfatı olması ve mananın da, "Onların arasından bir münadî, bu ezan ve ilan ile nida etti" şeklinde olması da muhtemeldir. Birinci takdir, tercihe şayandır. Allah en iyisini bilendir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın laneti, zalimlerin tepesine... ' buyruğuna gelince, bu hususta da iki mesele vardır: 191[191]

Birinci Mesele

Nafi, Ebû Amr ve Âsim, en edatını şeddesiz, la'netu kelimesini de merfû olarak; diğer kıraat imamları da, edatı şeddeli, kelimeyi de mansub olarak enne la'nete şeklinde okumuşlardır..
Vahidî (r.h) şöyle der: Bu, edatın şedde ile okunması asıldır. Şeddesiz olarak okunması halinde ise, kıssa ve şe'n manası kastedilir. Bu durumda kelâmın takdiri, şeklinde olur. Hak Teâlâ'nın, "Dualarının sonu da, "Hamdolsun kainatın Rabbi olan Allah'a..." demektir" (Yum, 10) ayeti de böyledir, ki bu ayetin başındaki en' takdiri de ennehû şeklindedir. En-ne'den hafifletilen "en" ile mutlaka zamir-i sân veya zamir-i kıssa bulunur. Bu, şeddesiz en tefsiriyye olması da mümkündür. Sanki bu, onların nida ettikleri şeyi tefsir etmiş gibi olur. Bu tıpkı bizim, Hak Teâlâ'nın, buyruğu ile alakalı olarak demin söylediğimiz şeyler gibidir.
Keşşaf sahibi şunu rivayet etmiştir: "A'meş, bu ifadeyi, ya "kavi" maddesini kastederek, veyahut da ezzene filini kale anlamında alarak, edatın kesresi ve şeddesiyle, inne la'nete şeklinde okumuştur." 192[192]

Allah'ın Lanetine Müstahak Olanların Sıfatları

Bil ki bu âyet, o münadînin, Allah'ın lanetinin şu dört sıfatla tavsif edilen kimseler hakkında olacağına delalet eder:
Birinci sıfat: Onların, zalim olmaları... Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah'ın laneti zalimlerin tepesine..." buyurmuştur. Alimlerimiz, "Burada geçen zalimlerden maksat, müşriklerdir" demişlerdir. Bu böyledir, zira daha önce geçen münakaşa, cennetliklerle kâfirler arasında vuku bulmuştu... Bunun delili şudur: "Cennetliklerin, "Siz de Rabbinizin, bildirdiğini gerçek buldunuz mu?" şeklindeki sözleri, ancak kâfirlere uygun düşer.
Bu sabit olunca, bundan sonra münadînin, "Allah'ın laneti zalimlerin tepesine..." diye nidasının, kâfirlere yönelik olması gerekir. Böylece de, buradaki zalimlerden maksadın müşrikler olduğu sabit olur. Yine Cenâb-ı Hak, bu zalimleri üç sıfat ile vasfetmiştir ki bu

---

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/380
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/380
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/380
192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/380-381

sıfatlar kâfirlere has olup, bizim zikrettiğimiz görüşü kuvvetlendirir.

Kâdî lafzın umûmî oluşuna tutunarak şöyle demiştir: "Buradaki "zalimlerden maksad, ister kâfir olsun, ister fâsık olsun, zalim olan herkestir.

İkinci sıfat: Bu, ayetteki "Onlar, Allah'ın yolundan men edenlerdir" buyruğudur. Bunun manası şudur: "Onlar, insanları, bazan zorlayarak ve cebren, bazan da diğer hile ve yollarla, hak dini kabul etmekten engelliyorlar."

Üçüncü sıfat: Bu, ayetteki "Onu eğri bir hale getirmek isteyenler..." ifadesidir. Bundan maksad, onların, gerçek dinin delillerine şekk ve şüpheler atmalarıdır.

Dördüncü sıfat: Ayetteki "Onlar, ahireti de inkâr ederler" cümlesidir. Bit ki Cenâb-ı Hak, münadinin bu laneti ancak, bu (son) üç sıfat ite muttasıf olan zalimlere yöneltmiş olduğunu bildirince, bu durum, o lanetin ancak kâfirlerin başına geleceğini açıklayan bir beyan olmuştur. Bu da, Kâdî'nin lanetin, fâsık ve kâfiri kapsadığı şeklindeki görüşünün yanlışlığını gösterir. Allah en iyi bilendir. 193[193]

Cennet İle Cehennem Arasındaki Sûr

"İki (taraf) arasında bir perde ve "A'râf" üzerinde de, (insanların), her birini simatarıyla tanıyacak adamlar uardır ki onlar henüz oraya girmemiş, fakat onlar girmeyi şiddetle arzu eder olarak, cennet ashabına, "selamün aleyküm" diye seslenirler. Gözleri ehl-i cehennem tarafına çevrildiği zaman da, "Ey Rabbimiz, bizi zalimler güruhu ile beraber bulundurma" derler" (A'râf, 46-47).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "İki (taraf) arasında bir perde var" ifadesinin manası, "cennetle cehennem" veya "iki grup arasında.." demektir. Bu "perde", "Nihayet onların arasına kapılı bir sûr" çekilmiştir" (Hadîd, 13) ayetinde bahsedilen meşhur "sûr"dur.

Eğer, "Cennetin, göklerin üzerinde; cehennemin de aşağıların aşağısında olduğu sabit olduğuna göre, artık cennet ile cehennem arasına böyle bir sur çekmeye niçin ihtiyaç duyulmuştur?" denilir ise, biz deriz ki: "Bu ikisinin birbirinden uzaklığı, ikisi arasında bir sûrun, bir perdenin bulunmasına mani değildir." 194[194]

A'râf Kelimesinin Manası

"A'râf", urf kelimesinin çoğulu olup, yüksek ve yüce olan her mekâna verilen bir isimdir. Yine bu kelimeden olarak, atın yelesine urfu'l-feres ve horozun ibiğine urfu'd-dîk denilir. Yüksek olan her yere "urf" denilir. Çünkü o yer, yüksekliği sebebi ile, kendisinden daha alçak yerlere nazaran daha iyi tanınmakta (ma'ruf olmaktadır). Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: A'râf "in tefsiri hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Çoğu alimlerin benimsediği görüşe göre "A'râf", cennet ile cehennem arasına çekilmiş olan bu sûr'un (duvarın) en yüksek yerleridir. Bu, İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür. Yine İbn Abbas <r.a)'dan, "A'râf, Sırat (köprüsünün) en yüksek yerleridir" rivayeti de gelmiştir. 195[195]

Ashab-ı A'râf'ın, Cennetliklerin Mümtazları Olma İhtimali

İkinci görüş: Hasan el-Basrî ile, iki görüşünden birine göre Zeccâc'ın görüşü olup, buna göre, "A'râf üzerinde" ifadesi, "cennetlikler ile cehennemlikleri bilme hususunda, o cennetlikler ile cehennemliklerden herbirini, simalarından (yüzlerinden) tanıyan Kimseler vardır" manasındadır. Hasan el-Basrî'ye, bu hususta "Bunlar, iyilikleri İle kötülükleri birbirine denk olan kimseler mi?" denilince o, iki dizine vurarak şöyle dedi: "Bunlar, Allah'ın kendilerine

---

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/381

194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/382

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/382

cennetlikleri ve cehennemlikleri tanıttığı ve böylece onları birbirinden ayırabilen kimselerdir. Vallahi bilemiyorum, belki de onlardan bazıları bizimle beraberdir."

Birinci görüşü benimseyenler, Ar'âf üzerinde bulunanların kimler olduğu hususunda kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bunların görüşleri pek çoktur, ama şu iki görüşte toplanabilir:

a) Bunların, itaat edenler ve sevaba nail olanların en ileri gelenleri olduğunun söylenmesi...

b) Bunların, sevaba nail olanlardan daha aşağı derecede olan kimseler olduğunun söylenmeşidir. Birinci takdire göre ayetteki bu ifadenin birkaç izahı vardtr:

1) Ebu Miclez şöyle demiştir: "Bunlar, cennetlikler ile cehennemlikleri bilip tanıyan meleklerdir." Bu hususta Ebu Miclez'e "Cenâb-ı Hak, "A'râf üzerinde birtakım adamlar vardır" buyuruyor, sen ise onların melekler olduğunu iddia ediyorsun?" denilince, o, "melekler dişi değil, erkektirler" demiştir. Birisi şöyle diyebilir: Erkek olduğunu söylemek, ancak erkeğin mukabilinde dişinin bulunması durumunda makul olur. Meleklerin dişi olması imkânsız olunca, onların erkek olduklarını söylemek de imkânsız olur.

2) Onlar şöyle demişlerdir: "Ayette bahsedilen adamlar, peygamberlerdir. Allah Teâlâ, onları Kıyamet meydanındaki diğer kimselerden ayırmak ve onların şerefleri ile mertebelerinin yüceliğini beyan etmek için, bu sûrun en yüksek yerlerine oturtmuştur. Yine onları, cennetlikler ile cehennemliklerin üzerinde gözcü olmaları, onların hallerine, sevaplarının ve ikablarının miktarına muttali olmaları için, bu yüce mekana oturtmuştur."

3) Bunlar, şehitlerdir. Çünkü Cenâb-ı Allah, A'râf ehihin, cennetlikler ile cehennemliklerden herbirini tanıyor olduklarını bitirmiştir. Bir başka topluluk da "Bunlar, cennetlikleri, yüzlerinin güleç ve neşeli oluşu ile; cehennemlikleri de, yüzlerinin siyahlığı ve gözlerinin maviliği ile tanırlar" demişlerdir. Bu izah şekli yanlıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, cennetlikler ile cehennemliklerin herbirini simalarından tanıma işinin, A'râf ehl»r.d has olduğunu bildirmiştir. Eğer, bundan murad, onların söylediği mana olsayui, böyle bir bilgi {tanıma işi) sadece A'râf'takifere has olmazdı. Çünkü cennetliUer ile cehennemliklerden herkes, cennetliklerin ve cehennemliklerin bu hallerini bilirler. Bu izah şekli yanlış olunca, ayetteki "Her birini simalan île tanıyacaktan" ifadesi ile kastedilenin, onların dünyada iken hayır, iman ve salah ehli ile şer, küfür ve fesad ehlini tanımaları olduğu sabit olur. Onlar dünyada iken, ehl-İ iman ve taat ile ehl-i küfür ve masiyetin şahitleri İdiler. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak onları A'râf üzerine oturtmuştu. "A'râf" ise, onların, herkesin layık olduğuna şahid olsunlar, her şeye muttali olsunlar ve ehl-i sevabın, derecelere; ehl-i ikabın da derekelere ulaştıklarını bilsinler diye, işte (onların üzerlerinde bulundukları) yüksek yerlerdir.

imdi şayet, "Bu, üç husus da, bâtıldır. Çünkü Allah Teâlâ, A'râf'takilerin stfatı hakkında" "onlar henüz oraya girmemiş, fakat girmeyi şiddetle arzu ederler..." buyurmuştur. Yani onlar, cennete girmeyi çok şiddetle arzuladıkları halde, cennete girmemişlerdir. Halbuki bu vasıf, peygamberlere, meleklere ve şühedâya uygun düşmez.." denilirse, bu görüşü benimseyenler şöyle diyerek cevap vermişlerdir:

Şöyle denilebilir: Allah Teâlâ, A'râf'takilerin sonradan cennete girmelerinin, onların vasıflarından biri olduğunu beyan etmiştir. Bunun sebebi şudur: Allah Teâlâ, A'râftakİleri, cennettekiler ile cehennemdekilerden ayırdetmiş ve onları cennetteki-ler ile cehennemdekilerin hallerini görüp müşahede etsinler, böylece de, o halleri müşahede etmelerinden dolayı büyük bir sevinç duysunlar diye, o yüksek yerlere ve makamlara oturtturmuştur. Daha sonra, cennettekiler cennete; cehennemdekiler de cehenneme iyice yerleşince, Cenâb-ı Hak A'râftakİleri cennetteki yüksek mevkilerine nakleder. Böylece, onların cennete girmemiş olmalarının, onların şereflerinin kemaline ve derecelerinin yüksekliğine mani olmayacağı sabit olmuş olur. Hak Teâlâ'nın, "Fakat girmeyi şiddetle arzu ederler" ifadesinden murad, yakinî bir umma ve arzudur. Baksana Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'den naklen de, "Ceza gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur" (Şuarâ, 82) buyurmuştur. Bu arzu etme ve umma, yakînî bir ummadır, arzu etmedir. O halde, bu ayetteki de böyledir. A'râf'takilerin, cennetliklerin en şereflileri olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin izahı, bundan ibarettir. 196[196]

A'râf'takilerin İbadetçe Cennetliklerin Altında Olma İhtimali

Bu, A'râf'takilerin, dereceleri cennet ehlinden daha düşük olan birtakım kimseler olduğunu söyleyen görüştür. Bu görüşte olanlar du şu izahları yapmışlardır:
a) Bunlar, iyilikleri ve kötülükleri eşit olan kimselerdir. Binaenaleyh, böylece onlar, ne cennetliklerden, ne de cehennemliklerden olmamışlardır. Böylece Cenâb-ı Hak, dereceleri, cennet ile cehennem arasında olduğu için, onları bu A'râf üzerinde durdurmuş sonra da onları kendi lütfü ve rahmetiyle cennetine sokmuştur. Binaenaleyh bunlar da, cennete giren diğer bir topluluk olmuş olur. Bu, Huzeyfe ve İbn Mesûd (r.a)'un görüşü olup, Ferrâ'nın da tercihidir. Cübbaî ve Kâdî, bu görüşü tenkid etmişler ve bu görüşün yanlış olduğuna dair, şu iki şekilde delil getirmişlerdir:
1) Onlar şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte yapmakta deuam ettiğiniz (iyi işler) sayesinde mirasçı edildiğiniz cennet budur" (A'râf, 43) ifadesi, cennnete giren herkesin, mutlaka o cennete girmeyi hakettiğine delâlet eder. 8u ise, ne cennete, ne de cehenneme girmeye müstehak olmayan birtakım insanların bulunduğunu söylemeye mani olur. Sonra onlar cennete hak ettikleri için değil, sırf Allah'ın lütfü ile girmişlerdir."
2) Onların, A'râf ashabından olmaları, Allah Teâlâ'nın, onları, hem cennetlikleri hem de cehennemlikleri görebilecekleri yüksek bir yere oturtması sebebiyle, Kıyametteki bütün kimselerden ayırdığına delalet eder ki, bu büyük bir şereflendirmedir. Bu gibi şereflendirmeler ise, ancak şerefli kimselere uygun düşer. İyilikleri ve kötülükleri eşit olan kimselerin, derecelerinin noksan olduğu hususunda şüphe yoktur. Binaenaleyh, bu şereflendirme işi, onlara uygun düşmez.
Birincisine şöyle cevap verilebilir: Muhtemeldir ki, Cenâb-ı Hakk'ın "İşte yapmakta devam ettiğiniz (iyi işler) sayesinde mirasçı edildiğiniz cennet budur..." (A'râf, 43) ifadesi, muayyen birtakım kimselere hitabtır. Binaenaleyh bunun, bütün cennettekiler için böyle olması gerekmez.
İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Biz Allah'ın onları şereflendirmeyi ve ikramı onlara tahsis ederek o yerlere oturtturduğunu kabul etmiyoruz. Cenâb-ı Hak onları oraya ancak, orası cennetle cehennem arasında orta bir yer ve mertebe olduğu için oturtturmuştur. Zaten münakaşa da, sadece bu husustadır. Dolayısiyle onların, bu görüşü iptal etme hususunda dayandıkları o delilin zayıf olduğu sabit olmuş olur.
b) Onlar, "A'râf'takilerle kastedilen, babalarının izni olmadan savaşa çıkıp da, böylece şehid olan kimselerdir. İşte bu sebeple de onlar, cennetle cehennem arasında tutulmuşlardır" demişlerdir.
Bil ki bu görüş de, birinci görüşe ("a" maddesine) dahildir. Çünkü bunlar ancak günahları, cihadla elde ettikleri sevab ve taata eşit olduğu için Arâftaki kimselr-den olmuşlardır. Dolayısiyle bu, birinci maddenin hükmüne giren şeylerden birisi olmuş olur. Bu izahın doğru olduğunun kabul edilmesi halinde bile, bu misali ve ayetin lafzını buna tahsis edip, bununla sınırlamanın bir manası yoktur.
c) Abdullah İbnu'l-Hars, bunların cennetliklerin fakir ve yoksulları olduğunu söylemiştir.
d) Bir kısım alim de, bunların, Allah'ın kendilerini affederek A'râf'ta iskan ettirdiği ehl-i salatın fâsıktarı, günahkârları olduğunu ileri sürmüştür. "A'râf, cennetle cehennem arasına konulmuş sûrlar üzerindeki yüksek yerlerdir" diyenlerin görüşünün izahı işte budur.
Ama, "A'râf, hem cennetlikleri nem de cehennemlikleri tanıyan kimselerden ibarettir..." diyenlerin görüşüne gelince, bu görüş de uzak bir ihtimal değildir. Ancak ne var ki bu kimselerin mutlaka, kendisinden, hem cennetlikleri hem de cehennemlikleri görebildikleri yüksek bir yerde olmaları gerekir. Bu durumda da bu görüş, birinci görüşe irca edilmiştir. İşte, bu konuda alimlerin görüşleri ayrıntılı olarak bundan ibarettir. Allah en iyisini bilendir.

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/383-384

Daha sonra Cenâb-ı Hak, A'râf'takilerin, cennetlikleri ve cehennemlikleri, simalarından tanıdıklarını haber vermiştir. Alimler, Hak Teâiâ'nın "bi sîmahum "simalarıyla tanırlar" İfadesiyle neyin muracl edildiği hususunda birtakım görüşler üzere ihtilaf etmişlerdir:

Birinci görüş: Bu, İbn Abbas'ın görüşü olup, buna göre cennetliklerden olan mü'min bir kimsenin sîması, Cenâb-ı Hakk'ın da, "O günde ki nice yüzler bembeyaz olacak nice yüzler de kapkara kesilecek.,." (Ai-i Imran, 106) ayetinde buyurduğu gibi, onun yüzünün aklığı; onların yüzlerinin yine güleç ve neşeli olması ve onlardan her birinin, abdestin izlerinden dolayı, (uzuvlarının) parlak ve aydın olmasıdır. Kâfirlerin alâmeti ise, onların yüzlerinin siyah olması, keder ve üzüntüden dolayı yüzlerini bir dumanın kaplamış olması ve de, gözlerinin mavi olmasıdır.

Bir kimse şöyle diyebilir: Onlar, cennet ehlini cennette; cehennemlikleri de cehennemde görüp müşahede edince onların, bu yerlerdekilerin cennet ehlinden (veya cehennemliklerden) olduklarına dair böylesi alametlerle istidlal etmelerine ne gerek var? Çünkü bu, varlığı duyu organlarıyla bizzat bilinen bir şeye, istidlalde bulunma gibidir. Halbuki bu, bâtıldır.

Yine bu âyet, bu bilginin A'râf'takilere tahsis edilmiş olduğuna delalet eder. Binaenaleyh, biz onu bu manaya hamledersek, böyle bir tahsis söz konusu olmaz. Çünkü bu tür şeyler, hissi ve maddî birtakım şeylerdir. Dolayısiyle onu bilmek herhangi bir kimseye mahsus kılınamaz.

İkinci görüş: A'râf'takiler, dünyada iken, mü'min kimseleri, onların üzerinde gözüken iman ve taat alâmetleriyle; kâfirleri de, onların üzerinde gözüken küfür ve fısk alâmetleriyle tanıyorlardı. Binaenaleyh onlar, bu toplulukları Kıyamet meydanında görüp müşahede ettiklerinde, bunları birbirlerinden, dünyada iken kendilerinde gördükleri alâmetler vasıtasıyla ayırırlar. İşte bu izah, tercih edilen bir izahtır.

Cenâb-ı Hakk'ın. " Cennetliklere, "selamun. aleyküm" diye seslenirler..." ay'etine gelince bunun manası, "Onlar, cennetliklere baktıklarında, oradakilere selam verirler" şeklindedir. İşte, A'râf'takilerin sözü burada bitmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Bu, şu demektir: "Allah Teâlâ, A'râf'takilerin cennete giremediklerini, bununla beraber onların oraya girmeyi arzuladıklarını haber vermiştir..." Şayet biz, "A'râf'takiler, cennetteki-lerin en şereflileridir" dersek, biz, Allah Teâlâ'nın onları A'râf üzerine oturttuğunu, cennettekiler ile cehennemdekilerin hallerine muttali olsunlar diye, cennete girmelerini ertelediğini, daha sonra da onları cennetteki yüce makamlarına taşıdığını itade etmiş oluruz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yüksek derece sahipleri, onlan, sizin parlak bir yıldızı sema ufkunda gördüğünüz gibi, altlarından görecektir... Ebu Bekir ve Ömer, onlardan biridirler..."197[197]

Sözün özü şudur: A'râf'takiler, Kıyamettekilerin şereflileridir. Kıyamet ehli, Kıyamet gününde, Kıyamet meydanında durduklarında, Allah A'râf ehlini A'râf'a oturtur. Burası, şerefli yüksek yerlerdir. Binaenaleyh, cennet ehli cennete; cehennemlikler de cehenneme girdirildiğinde, Allah, A'râftakiteri cennetteki yüce makamlarına götürür. Artık onlar, devamlı olarak o yüce makamlarında otururlar.

Ama biz, A'raftaki I eri, "Kurtuluş ehlinden derecesi düşük olanlar" manasına alırsak, biz deriz ki: Allah Teâlâ, onları Allah'ın lütfü ve merhameti ile, kendilerini, bu yerlerden alıp cennete götürmesini arzular bir vaziyyette A'râf'a yerleştirmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın," Gözleri, ehl-i cehennem tarafına çevrildiği zaman..." ayetine gelince, Vahidî (r.h) şöyle demektedir: Tilka' kelimesi, karşılaşma ve karşı karşıya gelme yönü ve yeri manasına gelir. İşte

bundan ötürü bu kelime, bir mekân zarfı olmuştur. "O, senin hizandadır" denildiği gibi, "Falanca, senin tarafındadır" da denilir. Bu kelime, aslında zarf olarak kullanılan bir masdardır." Daha sonra Vahidî (r.h), Sa'leb'in Küfelilerden, Müberred'in de Basralılardan şöyle dediklerini, senediyle beraber nakletmiştir: "Tibyân (açıklamak) ve tilka' (karşttaşmak) kelimeleri hariç, hiçbir mas-dar, tif'âl kalıbında gelmez. Bu iki örneği bir yana bırakırsan, bu kıyas doğru olur...

---

[197][197] Müslim, Cennet. 10-11 (İV/2177).

Ben de derim ki: Her masdarda, tâ harfinin fethasıyla olmak üzere tef'âl veznini kullanabilirsin.. Mesela tesyâr (yürümek) ve tersâl (salıvermek, göndermek) kelimelerinde olduğu gibi... Yine sen, tâ harfinin kesresiyle, her isimde tif'âl veznini kullanabilirsin. Mesela timsâl (heykel) ve tiksâr (bir çeşit gerdanlık, kolye) isimlerinde olduğu gibi. Buna göre ayetin manası, "A'râf'takilerin gözleri her ne zaman cehennemde ki I e re ilişirse, kendilerini onlardan kılmaması hususunda Allah'a yalvarıp yakarırlar" şeklinde olur. Bütün bu ifadelerin maksadı, kişiyi, nazar ve istidlalde bulunmaya sevketmek ve hak dini elde edebilmek için, taklide razı olmaması hususunda korkutmaktır. Böylece kişi bu sayede, ayetlerde bahsedilen mükâfaatlart elde etmeyi başarmış ve yine bu beyanlarla, bahsedilen cezadan da kurtulmuş olur. 198[198]

A'râf'takilerin Cehennemliklere Hitapları

"Yine A'râf'takiter, simalarıyla tanıdıkları birtakım adamlara şöyle nida ederek derler: "Ne çokluğunuz, ne de devam etmekte olduğunuz büyüklenmeniz, size hiçbir fayda vermedi." Kendilerini Allah'ın, rahmetine erdirmeyeceğine yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı? Girin cennete. Size hiçbir korku yoktur ue siz, mahrum da olacak değilsiniz" (A’râf, 48-49).
Bil ki Cenâb-ı Hak, "Gözleri, ehl~i cehennem tarafına çevrildiği zaman, Rab-bimiz .... dediler" (A’râf, 47) şeklinde beyan buyurmasını müteakip yine bunun peşinden, A"raftakilerin, cehennemliklerden bazı adamlara sesleneceklerini bildirmiş, ama cehennemlikleri zikretmemiştir. Çünkü, zikredilen söz ancak onlara uygun düşmektedir... Bu da onların, "Ne çokluğunuz, ne de devam etmekte olduğunuz büyüklenmeniz, size hiçbir fayda vermedi" sözleridir. Bu söz ise, ancak tevbih eden (ayıplayan) ve azarlayan kimseye uygundur ve yine ancak onların ekâbirlerine (büyüklerine, ileri gelenlerine) yakışır. Ayetteki "çokluk"tan murad, ya mal bakımından çokluktur veya sayıca ve toplulukça olan çokluktur. Ayetteki "büyüklenme"den maksad, onların hakkı (hak dini) kabul etmekten büyüklenip geri durmaları ve hak ehli olan insanlara karşı büyüklük taslamalarıdır. Bu kelime, "kesret" (çokluk) masdarından olarak, testeksirun (çokluk taslamak) şeklinde de okunmuştur. Bu adeta, bu muhatapların ikaba düşmelerine A'râf ehlinin sevineceğine ve bu söz sebebi ile o muhataplar için ne büyük bir azarlamanın hasıl olacağına delalet etmektedir.
Sonra A'râf'takiler "Kendilerini Allah'ın, rahmetine erdirmeyeceğine yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?" diyerek azarlamalarını daha da artırırlar ve ehl-i cennetten bir gruba işaret ederler. Kâfirler bu insanları dünyada iken zayıf görüyorlar, hallerini küçümsüyorlar, çoğu zaman onlarla istihza ediyorlar ve onların dinine katılmayı gururlarına yediremiyorlar. Üstün olduklarını iddia eden kimseler kendilerince küçük ve zayıf gördükleri kimselerin yüce makamlar kazanmış olduklarını görünce, bundan dolayı üzülür, pişmanlığı büyür ve kendisi için olandan dolayı nedamet duyar.
Ayetteki, "Girin cennete" buyruğunun tefsirinde, alimler ihtilaf etmişlerdir. Denildi ki: "Bunlar, A'râî'takilerdir. Bu sözü Allah onlara söyler veya Allah'ın böyle söylemelerini emrettiği bazı melekler söylerler."
Yine denildi ki: "Aksine bu sözü, onlar birbirlerine söylerler." Bundan murad şudur: Hak Teâlâ, A'râf ehlini cennete girmeye ve Allah'ın onlar için hazırlamış olduğu makamlara ulaşmaya teşvik eder. Buna göre ayetteki, "Kendilerini Allah'ın, rahmetine erdirmeyeceğine yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?" sözü, A'râf ahalisinin sözlerine; "Girin cennete" sözü de Allah Teâlâ'nın sözlerine dahildir. Burada mahzuf bir sözün olması gerekir. Buna göre ayetin takdiri: "Allah onlara, "Girin cennete" dedi" şeklindedir. Nitekim şu ayette de böyledir:
"Firavun'un kavminden ileri gelenler, "Bu bilgiç, usta bir sihirbazdır, sizi yurdunuzdan çtkarmak istiyor..." dediler" (A'râf, 109-no). Burada ileri gelenlerin sözü bitiyor, işte burada,
"Bunun üzerine Firavun da onlara dedi ki:" manasına gelen (A'râf, 110) sözü mahzuftur. Onların sözü ile Firavun'un "O halde, ne tedbir düşünürsünüz?" sözü, arada ikisini birbirinden

---

[198] 198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/384-387

ayıran birşey olmaksızın birleştirilmiş (peşpeşe getirilmiştir. Tefsir edilen ayette de böyledir. 199[199]

Biri Cennette, Öbürü Cehennemde İki Yakının Konuşması

"Cehennemlikler, cennetliklere "sudan ve Allah 'in size verdiği nzıktan biraz da bize akıtın (verin) diye feryad ederler. Onlar da, "Allah bunları kâfirlere haram etti" derler. O kâfirler, dinlerini bir eğlence ve bir oyun edinmişlerdi. Onları dünya hayatı aldatmıştı. İşte onlar nasıl şu günlerine kavuşmayı unuttular ue ayetlerimizi bilerek inkâr ettiler ise, biz de bugün onları öyle unutacağız" {A'râf, 50-51).

Bil ki Allah Teâlâ, A'râf'takilerin cehennem ehline ne dediklerini beyan edince, bunun peşisıra, cehennemliklerin cennetliklere ne dediklerini bildirdi, İbn Abbas (r.a) şöyte demiştir: "A'râf'takiler, cennete gidince, cehennemlikler de, ümidsizlik-ten sonra bir rahatlama ümidine düştüler ve: "Ey Rabbimiz, bizim, cennetlikler arasında yakınlarımız var. Bize izin ver de onları görelim ve onlarla konuşalım" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah cennete emretti, o da yaklaştı. Sonra cehen-nemdekiler, cennetteki akrabalarına ve onların içinde yüzdükleri nimetlere baktılar. Onları (görüp) tanıdılar. Cennettekiler de, cehennemdeki akrabalarına baktılar, fakat onları tanıyamadılar. (Çünkü) onların yüzleri kapkara kesilmişti ve başka bir şekle dönmüşlerdi. Derken cehennemdekiter, cennettekilere, isimleriyle seslenerek, "Sudan biraz da bize akıtın..." dediler. Onlar, karınlarındaki (midelerindeki) yanmanın şiddetinden ve cehennemin son derece sıcaklığından ötürü bilhassa su istiyorlardı."

Ayetteki "akıtın" ifadesi, adetâ cennet ehlinin, cehennem ehlinden daha yüksek bir yerde olduğuna delalet etmektedir.

Eğer, "cehennemlikler bunu ümidle ve olabileceğini düşünerek mi isterler, yoksa ümidsizce mi isterler" denilir ise, deriz ki: "İbn Abbas (r.a)'dan hikaye ettiğimiz rivayet, onların suyu, bunun olabileceğini düşünerek istediklerini gösterir."

Kâdî ise şöyte der: "Aksine onlar bunu ümidsizce isterler. Çünkü onlar, cezalarının daimî (ebedî) olduğunu ve azablarının hiç hafiflemiyeceğini bilirler. Fakat birşeyden ümidini kesmiş olan da, bazan onu isteyebilir. Nitekim bir darb-ı meselde şöyle denilir: "Her ne kadar onun kendisine faydası olmayacağını bilse dahi, boğulmak üzere olan kimse köpüğe sarılır." 200[200]

Cehennemdekilerin Durumu

sözünden maksadın meyveler olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun yiyecekler olduğu da ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı, onlar için çok şiddetli bir susuzluk ve çok şiddetli bir açlığın söz konusu olduğuna delalet eder. Ebu'd-Derda'dan şu rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ cehennemliklerin üzerine, açlığı salıverir; böylece de onların azapları artar. Bundan dolayı da, yardım istemeye yönelirler. Bu sebeple de o onlara yardım olarak, sadece ne semirten, ne de açlığı gideren (darı denilen) diken gönderilir. Sonra onlar, yine yardım isterler. Bunun üzerine onlara yardım olarak ancak, boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek verilir. Daha sonra onlar içmeyi hatırlarlar. Bunun üzerine onlar yardım talebinde, bulunurlar da, böylece onlara demirden dikenlerle karışık çok kaynar sıcak su ve irin verilir. Böylece de onların karınlarında olan her şey, paramparça olur. Yine onlar bu ayette de ifade edildiği gibi, cennetliklerden yardım beklerler. Bunun üzerine cennetlikler Onlar da, "Allah bunları kâfirlere haram etti" derler."

Yine onlar cehennem bekçisine, "Ey Malik, Rabbin bizi öldürsün (de kurtulalım)"(Zuhruf, 77) derler. Bunun üzerine denildiğine göre, Allah onlara, bin yıl sonra cevap verir. Yine onlar, "Ya Rabbi, bizi buradan çıkar..." (Mü'minun, 107) derler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da onlara, "Yıkılıp gidin içerisine! Bana (birşey) söylemeyin... (Mü'minun, 10B) diye cevap verir. İşte bu durumda her türlü hayırdan ümitlerini keser ve iniltiler içinde derin nefes alıp vermeye

---

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/388-389

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/389-390

başlarlar." 201[201]

Cennetliklerin Durumu

Ibn Abbas (r.a)'dan da şu rivayet edilmiştir: "O, cennetlikleri vasfederken şöyle demiştir: "Onlar, her cuma Allah Teâlâ'yı görürler. Onlardan her birinin makamının, bin kapısı vardır. Onlar Allah'ı gördüklerinde, her kapıdan beraberinde kıymetli hediyeler bulunan bir melek girer.." O, sözüne devamla şöyle der: "Cennet hurmalarının, ağacı zümrüttür. Toprağı, kırmızı altındır. Dallan cennetlikler için elbise ve giysilerdir... Onun meyveleri, küp ya da kovalar gibidirler... Bunlar, gümüşten daha beyaz, köpükten daha yumuşak, baldan daha tatlıdırlar. Bunların çekirdekleri yoktur."
İşte, cennetliklerle cehennemliklerin nitelikleri ve durumu budur. Ben, bazı kitaplarda şunu gördüm: Bir kimse, Cenâb-t Hakk'ın, kâfirlerden naklen, "sudan ve Allah'ın size verdiği nzıktan biraz da bize akıtın..." buyurduğu ayetini, üstad Ebu AH ed-Dekkâk'ın tezkiresinde okumuş. Buna göre üstad, o kitabında şöyle demektedir: "Bu kâfirlerin dünyada iken bütün arzu ve istekleri, yeme içme hususunda idi. Ahirette de onlar, ayni hal üzere kalakalmıslardır. Bu da, kişinin, yaşadığı şey üzere öleceğine ve öldüğü şey üzere haşrolunacağına delalet eder."
Cenâb-ı Hak, o kâfirler, cennetlikler de su ve yiyecek istediklerinde, cennetliklerin "Allah bunları kâfirlere haram etti" dediklerini beyan etmiştir. Şüphe yok ki bu, tam bir hayal kırıklığı meydana getirmektedir. 202[202]

Kafirlerin Dinlerini Eğlence Konusu Edinmeleri

Sonra Cenâb-ı Hak, bu kâfirleri, kendi dinlerini bir eğlence ve bir oyun edinmiş olmakla vasfetmiştir. Bunda da iki izah şekli bulunmaktadır:
Birinci İzah: Onlar, dinleri diye inandıkları şeyi oyuncak haline getirmiş ve o hususta ciddî olmamışlardır.
İkinci izah: Onlar, oyun ve eğlenceyi kendileri için bir din edinmişlerdir. İbn Abbas (r.a) da, Cenâb-ı Hakk'ın, bu buyruğuyla istihza edip yemin edenleri kasd ettiğini söylemiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onları, dünya hayatı aldattı" buyurmuştur. Bu mecazî bir ifadedir. Çünkü, gerçekte dünya hayatı aldatmaz. Aksine, bu ifadeden murad, dünya hayatı sırasında, kişide aldanmaların meydana gelmesidir. Çünkü insan, ömrünün uzun, yaşantısının güzel , malının çok, makamının kuvvetli olmasını... arzular durur. Onun bu tür şeyler hakkındakiaşırı arzusundan dolayı, dini talep edemez hale gelir, sırf dünyayı elde etme arzusu ve çabasına batar gider.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirleri bu niteliklerle tavsif edince, "İşte onlar nasıl şu günlerine kavuşmayı unuttular... ise, biz de bu gün onlan öyle unutacağız..." buyurmuştur. Burada geçen "unutma"nın ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci görüş: unutma, "terketmek" manasındadtr. Buna göre ayetin manası, "onların, bu gün bana kavuşmak için amel-i salihi terketmeleri gibi, biz de onları, kendi azapları içinde terkeder bırakırız...." şeklindedir. Bu,Hasan el-Basrî, Mücahid, Süddî ve ekseri müfessirlerin görüşüdür.
İkinci görüş: Bu ifadenin manası şudur: "Biz onlara, unutan bir kimsenin muamelesi gibi muamelede bulunuruz. Onlar nasıl ayetlerimizden yüz çeviriyor idiyseler, biz de onları bu gün, cehennem içinde terkederiz..."
Netice olarak diyebiliriz ki, Allah Teâlâ, tıpkı, "Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür" (Şura, 40) ayetinde olduğu gibi, onların unutmalarının cezasını da, "unutmak" diye isimlendirmiştir. O halde burada bahsedilen "unutmaktan murad, Allah Teâlâ'nın, onların dualarına icabet etmemesi ve onlara merhamet etmemesidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bütün

---

[201] 201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/390-391
[202] 202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/391

bu sıkıntı ve ağır cezaların, onların, Allah'ın ayetlerini inkar etmiş olmalarından dolayı olduğunu beyan buyurmuştur.

Ayetle alakalı hoş bir nükte vardır. Zira Allah onları kâfir olmakla vasfetmiş, sonra da onların durumlarının, dinlerini önce bir eğlence, ikinci olarak bir oyuncak edinmek olduğunu daha sonra da üçüncü olarak, dünya hayatının onlan aldattığını, sonra da onların bu durumlarının ve derecelerinin neticesinin, Allah'ın ayetlerini inkâra kadar vardığını beyan buyurmuştur. Bu da Hz. Peygamber (s.a.s)'i "Dünya sevgisi, her türlü günahın başıdır"203[203] buyurduğu üzere, dünya sevgisinin, her türlü afetin başlangıcı olduğuna delalet eder. Dünya sevgisi bazan, (kişileri küfre ve sapıklığa götürür. 204[204]

Ayetin Önceki Kısımla Münasebeti, Kur'an'ın Bazı Vasıfları

"Gerçekten, biz onlara Öyle bir kitap getirmişizdir ki, iman edecek her hangi bir topluluğa hidayet ve rahmet olmak için, onu tam bir ilim üzere tafsil etmişizdir" (A'râf, 52).

Bil ki Allah Teâlâ, cennetliklerin, cehennemliklerin ve A'râf'îakilerin durumlarını izah edip, sonra da, bu münazaraları işitmek, mükellefi sakınmaya ve tedbirli olmaya sevkedip, onu tefekkir ve istidlalde bulunmaya davet edecek bir üslûb üzere olmak üzere, bu üç grup arasında cereyan eden sözleri açıklamış, bu kerim kitabın şerefini ve taşıdığı faydaların sınırını beyan etmiş ve, "Gerçekten, biz onlara öyle bir kitap getirmişizdir ki..." buyurmuştur. Bu, Kur'ân-ı Kerim'dir. tabirinin manası, "doğruya ulaştırıp, hata ve yanılmalardan emin kılacak bir şekilde, onu birbirinden temyiz ettik, iyiden iyiye faslettik açıkladık..." demektir.

buyruğundan maksad ise "Bu, iyiden iyiye tafsil ve temyiz etme ancak, onun her bir bölümündeki pekçok faydaları ve menfaatleri tam bir şekilde bilmek ile, meydana gelmiştir" şeklindedir. Hak Teâlâ, "hidayet oe rahmet olmak üzere"buyurmuştur. Zeccâc, ayette geçen huda kelimesinin mahallinin mansub olduğunu ve takdirinin de ve âûllaj "Biz onu, bir hidayet rehberi ve rahmetle muttastf olarak tafsil ettik, açıkladık..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Hak Teâlâ'nın, "İman edecek herhangi bir topluluğa..." ifadesi, Kur'ân'ın, hususi bir topluluk için hidayet rehberi kılındığına delalet eder. Halbuki bundan murad, "Başkaları değil, onlardır sadece Kur'ân'la hidayete eren kimseler..." manasıdır. Bu, tıpkı Bakara suresinin başındaki (Bakara, 2) buyruğu gibidir." Ehl-i sünnet alimleri, Mu'tezile'nin söylediğinin aksine, Allah Teâlâ'nın, ilmiyle afim olduğuna bu ayetle istidlal etmişlerdir. Mu'tezile ise, Allah'ın ilem (sıfatı) olmadığını söylemektedir. Allah en iyi bilendir. 205[205]

Akibeti İnkâr Eden Kâfirlerin Onu Beklemelerinin Izahı

"Onlar (kâfirler), onun te'vilinden başkasını bekler mi? Onun haber verdiği akıbetin geldiği gün ise, daha evvelden onu unutanlar diyecek ki: "Cidden Rabbimizin peygamberleri hakkı getirmişti. Şimdi bizim için şefaatçiler var mıdır ki, bize şefaat etsinler, yahut (dünyaya) döndürülür müyüz ki, (evvelce) yapmış olduğumuzdan başkasını yapalım.." Onlar kendilerine cidden yazık etmişlerdir, uydurmakta devam ettikleri şeyler de, kendilerinden uzaklaşıp ortadan kaybolmuştur" (A'râf, 53).

Bil ki, Allah Teâlâ, bu hidayet ve rahmeti gerektiren, iyiden iyiye açıklanmış olan bu kitabı İndirmesi sebebiyle, her türlü mazereti ortadan kaldırdığını beyan edince, bundan sonra da, yalan söyleyenlerin halini beyan buyurarak,"Onlar (kâfirler), onun te'oilinden başkasını bekler mi?" buyurmuştur. Buradaki nazara kelimesi, beklemek ve olmasını beklemek anlamındadır.

Buna göre şayet "Onlar, onu bile bile inkâr ettikleri halde, daha bunu nasıl bekleyip, umarlar?" denilirse, biz deriz ki: Belki de onların içinde, şüpheye düşmüş, kesin karara

---

203[203] Beyhakî, "Şuab'ında; Deylemi de, "Firdevsle rivayet etmişlerdir. (Keşfu'l-Hafâ. 1/344-345).

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/391-392

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/392-393

varamamış kimseler bulunmaktaydı, işte onlar, bundan ötürü onun te'vilini (izahını) beklemişlerdir. Yine onlar, her nekadar bile bile inkâr etmiş İseler de, bu haller onların başına mutlaka geleceği için sanki bekleyen kimseler durumunda mütâlâa edilmişlerdir.

Ayetteki Onun te'oilinden başkası" ifadesi ile İlgili olarak, Ferra "te'viluhu" daki hüve zamirinin, "kitab"a râcî olduğunu; Hak Teâlâ'nın bununla o insanlara ve ikab neticesini kasdettiğini söylemiştir.

"Te'vil" kelimesi, "birşeyin varıp dayanacağı son yer" manasındadır. Bu, Arapların (Bir yere varmak, raci olmak) tabirlerinden alınmıştır. (al-i Imran, 7) ayetinin tefsiri ile ilgili olarak kitabın te'vilini ancak Allah'ın bilebileceğini söyleyen kimse bu ayetle istidlal etmiştir. Yani "Bu hususta, işin akibetini Allah'tan başka kimse bilemez" demektir. Buna göre ayetteki "O'nun te'oitinin geldiği gün"öer\ maksad, Kıyamet günü olmaktadır.

Zeccâc, ayetteki yevm kelimesinin, yekulü "diyecek" fiili ile mansub olduğunu söylemiştir. .

HakTeâlâ'nın "Daha evvelden onu unutanlar diyecek ki" ifadesi, "Onlar, kitaptan yüz çevirme hususunda o kitabı unutan gibi olmuşlardır" manastndadır. Ayetteki nesûhu kelimesinin, "Onlar onunla amel etmeyi ve ona iman etmeyi bıraktılar" manasında olması da mümkündür. Bu tıpkı "Onlar nasıl şu günlerine kavuşmayı unuttular ise..." (A'râf, 51) ayeti hakkında yaptığımız açıklama gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o unutan kimselerin. Kıyamet günü "Cidden Rabbimizin peygamberleri hakkı getirmişti" dediklerini bildirmiştir. Bunun manası şudur: Onlar, peygamberlerinin haşr, neşr, ba's, Kıyamet, mükâfaat ve ceza hususunda getirdikleri bütün haberlerin hak olduğunu o gün ikrar ederler. Onlar, bu şeyleri artık bizzat görüp müşahede ettikleri için, bunların gerçek olduğunu kabul etmişlerdir.

Cenâb-ı Allah, onların kendilerini azabın içinde bulduklarında "Şimdi bizim için şefaatçiler var mıdır ki, bize şefaat etsinler; yahut (dünyaya) döndürülür müyüz ki, (evvelce) yapmış olduğumuzdan başkasını yapalım" diyeceklerini beyan etmiştir. Bunun manası şudur: "Şu iki şeyin dışında içine düştüğümüz azabtan kurtulmamızın imkânı yoktur. Bu iki şey de, bize şefaat edenlerin olması ve onların şefaati ile ilahî azabın zail olması, yahut da evvelce yaptıklarımızdan farklı şeyler yapabilmemiz için, Allah'ın bizi yeniden dünyaya göndermesidir. Yani biz inkâr yerine, Allah'ı birleyelim; günah yerine Allah'a itaat edelim diye..."

Eğer, "Onlar bu sözü bir ümidle mi, yoksa ümidsizce mi söyleyecekler?" diye bir sual sorulursa, buna karşı cevabımız, Su'dan biraz da bize akıtın" (A'râf. 50) ayeti ile ilgili olarak söylediğimizin aynısıdır.

Cenâb-ı Allah daha sonra onların istedikleri şeyin olmayacağını, "Onlar kendilerine cidden yazık etmişlerdir" buyurarak açıklamıştır. Çünkü eğer onların bu istekleri gerçekleşecek olsaydı, Allah Teâlâ onların kendilerine gerçekten yazık etmiş olduklarını söylemezdi.

Allah Teâlâ daha sonra "Uydurmakta devam ettikleri şeyter de, kendilerinden uzaklaşıp ortadan kaybolmuştur" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu buyruğu ile onların, dünyada taptıkları putlardan ve kendisine atabildiğine yardım ettikleri bâtıl dinlerinden istifade edemeyeceklerini kasdetmiştir.

CübbâÎ, bu ayetin şu iki hükme delalet ettiğini söylemiştir:

Birinci hüküm: Ayet, onların, mükellef tutuldukları zaman imana ve tevbeye güçlerinin yettiğine delalet eder. İşte bundan ötürü onlar, iman ve tevbe edebilmek için, tekrar dünyaya döndürülmelerini isteyeceklerdir. Eğer onlar, Cebriye mezhebinin iddia ettiği gibi, dünyada iken buna kadir olmasalardı, dünyaya gönderilmelerinin bir manası olmazdı ve onların da bunu istemeleri cai2 olmazdı.

İkinci hüküm: Bu âyet, hem Cebriye'nin, hem insanların ahirette de mükellef tutulabileceklerini iddia edenlerin görüşlerinin bâtıl olduğuna delalet eder. Çünkü eğer böyle olsaydı, onlar o anda aynı durumda iken (mükellef olabilecekken), bir başka duruma (yani dünyaya) döndürülmelerini istemezler, aksine o anda tevbe ve iman ederlerdi. Böylece En-Neccar ve tabakasından (onun devri alimlerinden) bazılarından, "mükellefiyet ahirette de devam edecektir" şeklinde nakledilen görüş bâtıl olmuş olur. 206[206]

Ayetin Daha Önceki Kısımla Münasebeti

"ŞüphesU ki Rabbiniz, gökleri ue yeri attı günde yaratan, sonra arş üzerinde hükümran olan Allah'tır. Kendisini durmayıp kovalayan gündüze, geceyi O bürüyüp örter. Güneşi, ayı ue yıldızlan, hepsi de emrine ram olarak, (yaratan O'dur). Haberin olsun ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne yücedir" (A'râf, 54).
Bil ki biz, Kur'ân'ın medarının tevhid, nübüvvet, meâd, kaza ve kader olarak dört temel meselenin iyice izah edilmesine bina edildiğini beyan etmiştik. ahretir varlığının dayanağının, tevhid ise Allah'ın birliği ile O'nun kudret ve ilmine bina edildiği hususunda hiç şüphe yoktur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak, ahiret meselesini iyice izah edince, ahiretin varlığını iyice ispat etmek üzere tevhid bilgisine, Allah'ın kudret ve ilminin mükemmel olduğuna dair delilleri tekrar açıklamaya başlamıştır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 207[207]

Sitte (Altı) Kelimesi Hakkında

Vahidî, Leys'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Sitt ve sitte (altı).." kelimelerinin aslı, südüs ve südüse keli- meleridir. Sîn harfi, tâ harfine çevrilmiştir. Dâl ve tâ harflerinin mahreçleri birbirine yakın olduğu için, biri diğerine idğam edilmiştir. Burada, tâ harfiyle yetinilmiştir. Çünkü sen sitte kelimesinin ism-i tasğîrinde, südeyse dersin. Esdâs kelimesi ve onun bütün çekimleri de buna delalet eder. Allah en iyi bilendir. 208[208]

Yaratma ve Yaratıcının İsbatı

Halk kelimesi, daha önce de açıkladığımız gibi, takdir etmek anlamındadır. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın
gökleri ve yeri yaratması, onların halleriyle ilgili bir hali ve durumu takdir etmesine işarettir. Bu takdir, pek-çok manaya muhtemeldir:
a) Akıl, ondan daha fazlasının veya daha eksiğinin olabileceğine hüküm vermesinin yanında, onların zatlarının, varlıklarının muayyen bir miktarla takdir edilmeleridir. Binaenaleyh onların her birine bu muayyen miktarı tahsis etmenin, mutlaka bir tahsis edicinin tahsis etmesiyle olması gerekir. Bu da, göklerin ve yerin yaratılmasının hür ve irade sahibi olan bir yaratıcıya muhtaç olduğuna delalet eder.
b) Bu cisimlerin ezelde de hareketli olması imkânsızdır. Çünkü hareket, bir halden bir hale geçiştir. Ve hareket, kendisinden önce bir başka halin olmasını icab ettirir. Ezel ise, daha önce bir halin bulunmasına manidir. Dolayısiyle hareket ile "ezerin birlikte bulunması imkânsızdır. Bu sabit olunca biz diyoruz ki, bu felekler ve yıldızlar hakkında, ya "Onların zatları ezelde yok idi, sonradan var oldu" denilebilir, ya da, "Onlar, her ne kadar ezelde mevcut idiyseler de, onlar durağan ve hareketsiz idiler. Daha sonra hareket etmeye başladılar" denilebilir. Her iki takdire göre de bu hareketler, bu zamandan önce veya sonra meydana gelmeleri mümkün ise, muayyen bir zamanda meydana gelerek ve vücud bularak başlamıştır. Durum böyle olunca, bu hareketlerin bu belli zamanda başlatılması, bir takdir ve bir yaratma olmuştur. Bu tahsis etme, ancak kadir ve irade sahibi bir tahsis edicinin tahsisiyle meydana gelmiştir.
c) Feleklerin, yıldızların ve unsurların kütleleri, küçük parçacıklardan meydana gelmiştir. Öyleyse şöyle denilmesi gerekir: Bu parçacıklardan bazıları, o kütlelerin içinde, bazıları da o kütlelerin yüzeyinde bulunur. Dolayısiyle bu parçalardan her birinin kendi muayyen yerinde ve muayyen konumunda (yerli yerinde) olması mutlaka kadir ve irade sahibi bir tahsis

---

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/394-396
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/396-397
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/397

edicinin, tahsisi ile olması gerekir.

d) Feleklerin bazıları bazılarının üzerindedir. Bazı yıldızlar "mıntıkada", bazı yıldızlar da kutuplardadır. Binaenaleyh bunlardan herbirine, muayyen yerinin verilmesi, mutlaka kudret ve irade sahibi bir tahsis edicinin tahsisi ile olmalıdır.

e) Feleklerden herbiri, belli bir yöne hareket eder ve onun hareketi, yavaş veya hızlı oluş bakımından belli bir sürate ayarlıdır. Bu da bir yaratma ve takdirdir. Öyleyse bu, kadir bir tahsis edicinin (ayarlayıcının) varlığına delalet eder.

f) Her bir yıldıza belli bir renk verilmiştir. Mesela; Zühal soluk; Müşteri bembeyaz, merin kırmızı, Güneş ziyalı, Zühre parlak, Utarid sarı ve Ay, aydınlık renktedir. Halbuki cisimler, bütün mahiyetleri bakımından birbirinin aynıdırlar. Öyleyse bunlardan herbirine, değişik belli bir rengin verilmesi, bir takdir, bir yaratmadır ve bunların bir fail-i muhtara muhtaç olduklarına bir delildir.

g) Felekler ve dört temel unsur (anâsır-ı erba'a), küçük küçük parçalardan meydana gelmiştir. Halbuki "Vacibu'l-vûcud" olan, birden fazla olmaz. O halde bu varlıklar, zatları gereği "mümkinü'l-vûcud"dur. Zatları gereği mümkin olan her şey, bir müessire muhtaçtır. Bir müessire muhtaç oluş ise, varlığın devamı (yani beka) için gerekli olmaz. Aksi halde, zaten var olan şeyin, olması gerekir. Binaenaleyh bu muhtaç oluş, ancak meydana geliş zamanında, ya da yok iken olur. Her iki takdire göre de, bunların parçalarının "muhdes" (sonradan yaratılmış) olması gerekir. Bunlar muhdes oldukları zaman da, onların hudusları (meydana geliş-yaratılışları), belli bir zamana tahsis edilmiş olur k,i bu da bir takdir ve bir yaratmadır. O halde bu da, bunların hür ve kadir bir yaratıcıya muhtaç olduklarını gösterir.

h) Bu cisimler, ya hareket halindedirler, ya hareketsizdirler. Hareket ve hareketsizlik ise, muhdestirler. Muhdes olmaktan ayrı düşünülemeyen herşey de muh-destir. O halde bu cisimler muhdestirler. Her muhdes, belli bir zamanda var olmuştur. İşte bu bir yaratma ve bir takdir olup, mutlaka bunun için de bir kâdir-i muhtar yaratıcının olması gerekir.

i) Cisimler birbirine benzer. Dolayısiyle onların bir kısmının, kendisinden ötürü yıldız ve semavî oldukları bir sıfata tahsis edilmeleri; bir kısmının da, kendisinden ötürü arzî, yahut su, yahut hava, yahut ateş oldukları birtakım sıfatlara tahsis edilmelerinin, mutlaka caiz (mümkin) olan bir husus olması gerekir. Bu da ancak, bir takdir edenin takdiri ve tahsis edenin tahsisi ile olabilir ki zaten elde edilmek istenen netice de budur.

k) Zikredilen bu farklılık, felekler ile unsurlar arasında olduğu gibi, yıldızlar, felekler ve unsurlar (anâsır-ı erba'a) arasında da bulunur. Hatta bu gibi farklılıklar, yıldızların kendi aralarında da mevcuttur. İşte bu durum da, bunların kadir ve irade sahibi bir faile muhtaç olduklarına delalet eder.

Bil ki "halk (yaratma)", "takdir edip, ölçüp biçme" manasındadır. Binaenaleyh biz, cisimlerin birbirine benzediklerine işaret ettiğimiz zaman, meydana gelen her sıfatın muayyen bir cisim için olduğuna hükmetmek gerekir. Çünkü bu sıfatın meydana gelişinin, diğer cisimler için olması da mümkindir. Durum böyle olunca, bu belli sıfatın, belli bir cisme has kılınması da, bir yaratma ve bir takdir olmuş olur. Böylece de Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki Retbbiniz, gökleri ue yeri yarattı" buyruğunun hükmüne girmiş olur. Allah en iyi bilendir. 209[209]

Altı Günde Yaratmanın Yaratıcıya Delâleti Konusunda Sualler

Birisi şöyle diyerek bir soru sorabilir: "Bu şeylerin altı günde yaratılmış olmasını, yaratıcıyı isbat için bir delil kılmak imkânsızdır. Bunu birkaç yönden açıklayabiliriz:

1) Sonradan var olan bu şeylerin, bir yaratıcının varlığına delâlet ediş yönü, ya onların sonradan meydana
gelişleri, ya onların "mümkin" oluşları, ya da bu ikisinin toplamıdır. Onların altı günde veya tek günde meydana gelişlerinin, bu hususta kesinlikle bir manası yoktur.

2) Akıl, bütün bu hallerin hadis (sonradan) olmalarının caiz (mümkin) olduğuna delalet eder.

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/397-399

Bu böyle olunca, bu durumda bu sonradan oluşun, altı günde meydana geldiğine, ancak bir muhbir-i sadık'ın (doğru bir habercinin) verdiği haberlerle kesin olarak hükmetmek mümkün olur. Bu ise, hür ve irade sahibi bir ilahın varlığını bilmeye dayanır. Binaenaleyh biz bunu, yaratıcının isbatı için bir mukaddime yaparsak, o zaman devr-i fasid gerekir.

3) Göklerin ve yerin bir defada yaratılmaları, altı günde meydana gelmelerinden daha fazla Allah'ın kudretinin ve ilminin mükemmelliğine delalet eder. Anlattığımız bu üç husus, bu şekilde sabit olunca deriz ki: Yaratıcının varlığına delâlet eden şeyi isbat hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın, gökleri ile yeri altı günde yaratmış olduğunu zikretmesinin hikmeti nedir?

4)Allah Teâlâ'nın burada, sadece göklerin ve yerin yaratılışını zikretmekle yetinip, diğer varlıkların yaratılışından bahsetmeyişinin sebebi nedir?

5)Gün, geceden ancak güneşin doğuşu ve batışı ile ayrılır. Binaenaleyh güneş ve ay yaratılmazdan önce "günlerin" olduğu nasıl düşünülebilir?

6) Allah Teâlâ, "Ve bizim emrimiz, birdir, bir göz kırpması gibidir" (Kamer, 50) buyurmuştur. Bu adeta, O'nun, "gökleri ve yeri altı günde yaratan..." buyruğuna zıt gibidir.

7)Allah Teâlâ, gökleri ve yeri birbirini izleyen bir zaman içinde yaratmıştır. öyleyse, onları yaratma işini altı günle kayıtlamanın hikmeti nedir? 210[210]

Mezkûr Yedi Suale Cevaplar

Biz deriz ki: Biz ehl-i sünnet ve'l-cemaatin mezhebine göre, bütün bu sorular hakkında verilecek cevap, gayet kolay ve açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, istediğini yapar, dilediği hükmü verir. Yapttğt hiçbir şey hususunda O'na itiraz edilemez. O'nun yaptığı hiçbir şey için, (tarafımızdan) 'neden, niçin?" diye sorulamaz. Bununla beraber şu cevaplar verilebilir:

Birinci soruya şöyle cevap veririz: Allah Teâlâ, Tevrat'ın baş kısmında, gökleri ve yeri altı günde yarattığını bildirmektedir. Araplar, yahudilerle temas halindeydiler. Görünen odur ki, onlar bunu o yahudilerden duymuşlardır. 6u sebeple de Cenâb-ı Hak sanki, "Putlara ve heykellere tapmakla meşgul olmayın. Çünkü sizin Rabbiniz, bilgili olan insanlardan, alabildiğine geniş ve büyük olan bu gökleri ve yeri altı günde yarattığını duyduğunuz zattır" demek istemiştir.211[211]

Altı Gün Yerine Bir Defada Yaratmak Daha Büyük Delil Olurdu

Üçüncü soruya şöyle cevap veririz: Bundan maksat şudur: Hak Teâiâ, her ne kadar bütün şeyleri bir anda yaratmaya kadir ise de, O, her şeye muayyen bir sınır ve zaman tayin etmiştir. Binaenaleyh O, o şeyleri varlık alemine, ancak bu tarzda sokar. O, kendisine itaat edenlere mükâfaatlarini o anda ulaştırmaya; günahVâvava da ceza, ayru anda yetişlumeye KâdK ise de, ancak ne var ki O, bu iki şeyi belirli ve muayyen bir zamana erteler. Bu erteleme işi, Allah Teâlâ'nın, kullarım İhmal ettiğinden dolayı değil, aksine daha önce de bahsettiğimin gibi. O'nun her şeyi, meşîetinin önceliğinden dolayı muayyen bir vakte tahsis etmesinden dolayıdır. Binaenaleyh o şey, o vakitten ayrılıp onun dışina çıkamaz. İşte bu hususa, O'nun Kât suresinde, önce "Biz, bunlardan evvel nice nesilleri helak ettik ki, onlar kuvvetçe kendilerinden daha güçlü idiler, (öyle ki ölümden kurtulmak için) memleketlerde delikler aramışlardı. (Fakat) kaçıp kurtulmaya bir (çare) var mıydı? Şüphesiz ki bunda aklı olan, yahud, kendisi huzur içinde olarak kulak veren kimseler için elbette bir öğüt vardır" (Kâf, 36-37) buyurup, sonra da, "Andolsun ki biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri altı günde yaratmtşızdır. Bize hiçbir yorgunluk da dokunmamışttr. (öyleyse) sende söyledikleri her şeye karşı sabret" (Kâf, 38-39) buyurması da delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hak, onlara, kendisine şirk koşan ve peygamberlerini tekzîb edip yalanlayan kimselerden olmak üzere,

---

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/399

211[211] Müfessir ikinci soruya müstakil cevap vermemiştir (ç).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/399-400

Arapların müşrik olanlarından daha güçlü kuvvetli olanları da helak ettiğini haber vermiştir. Ancak ne var ki, kendisinde bulunan bir maslahat ve faydadan ötürü, o müşriklere mühlet vermiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın gökleri, yeri ve ikisi arasında olanları, mühlet tanıma hususunda kendisine arız olan bir yorgunluk söz konusu olmaksızın, ard arda altı günde yaratması gibidir.. Allah Teâlâ bu yolla, âlemi aynı anda değil yavaş yavaş yarattığını beyan edince, bundan sonra, "şirk ve yalanları konusunda ne derlerse, sen sabret. Onların cezalandırılması hususunda acele etme. Bilakis, Allah'a tevekkül ve işleri O'na havale et!" buyurmuştur. Bu, müfessirlerin söylemiş olduğu şu sözün manasıdır: Allah Teâlâ, sırf kullarına işleri hususunda yumuşaklığı ve sabrı öğretmek, bir de sevap ve cezanın gecikmesinin mükellefi, işleri ihmal etmeye sürüklememesi için, âlemi altı günde yaratmıştır. Alimler arasında, bu hususta bundan başka şu iki izahı yapanlar da bulunmaktadır.

Birinci izah: Bir şey, bir anda yaratılıp, sonra da yaratılma ve meydana getirme işi kesilince, belki insanların kalbine, bu işin bir tesadüf olarak meydana geldiği fikri gelebilir. Ama, eşya maslahat ve hikmete uygun olarak ard arda, peş peşe meydana geldiğinde bu, onların kadîm, hakim, kadtr, alîm ve rahîm olan bir var edenin var etmesiyle meydana geldiğine daha fazla delalet etmiş olur.

İkinci İzah: Delil ile sabittir ki, Allah Teâlâ önce akıllı varlığı yaratır, sonra da gökleri ve yeri yaratır, sonra o akıllı varlık da her an ve her zaman, ard arda ve peş peşe birtakım şeylerin meydana geldiğini müşahede ederse, bu onun ilmini ve basiretini daha fazla kuvvetlendirir. Çünkü bu delil, ard arda ve peş peşe olarak onun aklında tekerrür eder. Böylece de bu, yakîn ifade etme hususunda daha kuvvetli bir yol olmuş olur.

Dördüncü soruya da şöyle cevap veririz: Bu ayetteki, göklerin ve yerin yaratılması ifadesi, o ikisi arasında kalanların yaratılmasını da ihtiva etmektedir. Bunun delili, Cenâb-t Hakk'tn diğer ayetlerde, diğer mahlukalı da yaratmış olduğundan bahsetmiş olmasıdır. Mesela Allah Teâlâ, "Allah, gökleri ve yeri ve bunların arasında olan şeyleri altı günde yaratan, sonra hükmü, arşı istila edendir. Sizin O'ndan başka hiçbir dostunuz oe yardımcınız yoktur" (Secde, 4); "Ölmeyen o Bakt'ye güvenip dayan, O'na hamd Ue teşbih et. O'nun kullarının günahlanndan hakkıyla haberdar olması yeter O, gökleri ue yeri, aralarında olan şeyleri altı günde yaratan....dır" (Furtan, 58-59) ve "Andolsun ki biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri altı günde yaratmışızdır..." (Kât, 38) buyurmuştur.

Beşinci soruya da şu şekilde cevap verilir: Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın, gökleri ve yeri, altı gün miktarında yaratmış olmasıdır. Bu, Allah'ın"Ora-da, sabah akşam, azıkları da (ayaklarına gelecektir)" (Meryem, 63) buyruğu gibidir ki, bundan murad da, "dünyadaki sabah akşam miktarınca..." manasıdır. Zira, orada henüz ne gece bulunmaktadır, ne de gündüz...

Altınct soruya şöyle cevap verilir: HakTeâlâ'nın, "Ve bizim emrimiz, birdir, bir göz kırpması gibidir..." (Kamer, 50) buyruğu zatlardan her birini yaratma ve onlardan her birini yok etme manasındadır. Çünkü, bir zatı (varlığı) yaratmak, var olan bir şeyi de yok etmek farklı farklı vakitlerde olmaya müsait değildir. Dolayısiyle onları ancak bir defada yapmak mümkündür. Ama, mühlet tanıma ve müddete gemce, bunlar, ancak bir zaman içinde elde edilirler.

Bu müddetin altı gün olarak takdir edilmesi şeklindeki yedinci soruya gelince, böyle bir soru varid değildir. Zira, Cenâb-t Hak, gökleri ve yeri, zamanın son cüz'ünde yaratmış olsaydı, böyle bir soru, tekrar gündeme gelirdi. Hem, bazı alim-er. yedi sayısının büyük bir şerefi haiz olduğunu söylemişlerdir. Bu husus, Kadir gecesinin (Ramazanın) yirmiyedinci gecesi olduğunun anlatıldığı yerde zikredilmiştir. Bu sabit olunca, onlar şöyle demişlerdir: "Altı gün", alemin yaratılması; yedinci gün .se. mülkün ve hükümranlığın mükemmelliğinin meydana gelmesi hususunda söz konusudur. İşte bu yolla mükemmellik ve kemal, yedi gün içinde meydana gelmiş olur. Soruların cevapları böylece tamamlanmış olmaktadır. 212[212]

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/400-402

Allah'ın İnsanları Kulluğa Kabul Etmesindeki Lütuf

Bu ayette, insanlar için büyük bir müjde bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratandır,.," buyurmuştur. Bu, şu manadadır: "Sizi terbiye eden, durumunuzu ıslah eden, size hayırları ulaştıran, sizden kötülükleri def eden zât, kudretinin, ifminin, hikmetinin ve rahmetinin mükemmelliği bu tür büyük şeyleri yaratmaya ve onlara, her türlü menfaat ve hayırları koymaya ulaşmış olan zattır..." Bu tür hikmet ve rahmetle tavsif edilen bir Rabbi bulunan kimsenin, hayırları talep etme hususunda, O'ndan-başkasına yönelmesi veya mutlulukları elde etme hususunda, O'ndan başkasına dayanması nasıl uygun düşebilir?

Sonra, âyette bulunan bir başka nükte de, "O'nun, "siz, benim kullartmsınız" demeyip de, aksine, "O, sizin Rabbinizdir" demiş olmasıdır.

Diğer bir nükte de şudur: Allah Teâlâ, kendisini bize izafe edince, o anda kendisini "Rabb" diye adlandırmıştır ki, bu da O'nun, terbiye edici olduğunu; lütuf ve ihsanının çok olduğunu ihsas ettirmektedir. Binaenaleyh sanki O, "Bu kadar çok lütuf ve rahmeti olan bir terbiye edicisi, Rabbi olan kimseye O'ndan başkasına ibadet etmekle meşgul olması nasıl uygun düşer?" demek istemiştir. 213[213]

Arş Üzerine İstiva Meselesi

Hak Teâlâ'nın, "sonra arş üzerinde hükümran oldu" buyruğuna gelince; bil ki, bundan "O'nun arş üzerine karar kılmış olmasının murad edilmiş olması mümkün değildir. Bunun böyle olmasının mümkün olmadığına, hem aklî hem de naklî açıklamalar delalet etmektedir. 214[214]

Allah'ın Mekândan Münezzeh Oluşunun Aklî Delilleri

Akli açıklamalara gelince; bunlar pek çoktur:

1) Şayet Allah arş üzerine karar kılmış olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, arş'ın hemen yanı başındaki taraf itibariyle sonlu (mahdut) olmuş oturdu. Aksi halde, arş'ın, O'nun zatına dahil olmuş olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Akıl, sonlu olan her şeyin bulunduğu o durumdan, zerre miktarı daha fazla veya daha az olmasının imkânsız olmayacağına hükmetmektedir. Bunun böyle olduğu zaruri olarak bilinmektedir. Binaenaleyh Hak Teâlâ, tarafların bir kısmı itibariyle sonlu ve sınırlı olmuş olsaydı, O'nun zatı, fazlalığı ve noksanlığı kabul etmiş olurdu. Böyle olan her şeyin, muayyen bir miktara tahsis edilmesi, bir tahsis edenin tahsis etmesi ve bir takdir edenin takdir etmesiyle olur. Böyle olan her şey ise, muhdestir. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ'nın arş üzerinde karar kılmış olması halinde, O'nun arş'a bitişik cihetten sonlu olması gerekeceği sabit olmuş olur. Eğer bu böyle olsaydı, o zaman da Allah "muh-des" (sonradan meydana gelme) olurdu ki, bu imkânsızdır. Öyleyse O'nun arş üzerinde olmasının imkânsız olması gerekir.

2) Cenâb-t Allah, şayet bir mekân ve cihette olmuş olsaydı, o zaman O, ya bütün cihetler itibariyle sonsuz, ya bütün cihetler itibariyle sonlu veyahut da bazı cihetler itibariyle sonlu, bazı cihetler itibariyle de sonsuz olurdu. Halbuki bütün bunlar bâtıldır. O halde O'nun bir mekân ve bir cihette olduğuna hükmetmek, kesin olarak bâtıl ve yanlıştır.

Birinci kısmın olamıyacağı, şu şekilde izah edilir: (Bu durumda), o zaman Cenâb-ı Hakk'ın zatının, bütün süflî ve ulvî cisimlere karışmış olması ve pis ve necis şeylere bulaşmış olması gerekirdi. Halbuki Cenâb-ı Allah bu tür şeylerden münezzehtir. Yine böyle olması halinde, hem gökler O'nun zatına girmiş, hulul etmiş olurdu, hem de yer O'nun zatına hulul etmiş olurdu.

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/402

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/402

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Göklerin mahalli olan şey, ya yerin mahalli olan şeyin aynısı olur veya ondan başkası olur. Şayet birincisi olursa, o zaman göklerin ve yerin, bulundukları yerin aralan kesinlikle ayırdediimeksizin, tek bir mahalle girmiş olan iki şey olmuş olması gerekirdi. Halbuki tek bir yere giren iki şeyden birisi diğerinden ayrılmaz. Bu durumda da, zatı bakımından göklerin, yerlerden ayrılamayacağının söylenmesi gerekirdi ki, bu bâtıldır. Eğer ikincisi olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın zatının parçalardan ve cüzlerden meydana gelmiş olması gerekirdi ki, bu da imkânsızdır.

Üçüncü bir ihtimal de şudur: Aliah Teâlâ'nın zatı, bütün mekân ve cihetlerde bulunduğunda, bu durumda işte şöyle denebilir: Üstte olan şey, altta olan şeyin aynısıdır. Bu durumda da, aynı zat, aynı anda, pekçok yerde bulunmuş olur. Bunun böyle olduğu düşünülebiliyorsa tek bir cismin aynı anda pekçok yerde bulunabileceği niçin düşünülemesin? Halbuki bu da, aklın bedahetiyle imkânsızdır. Yok eğer, "Üstte olan şey altta olan şeyden başkadır" denilirse, bu durumda da, Allah'ın zatı hakkında, biraraya gelme (terkîb) ile parçalanmanın düşünülmesi söz konusu olur ki, bu da imkânsızdır.

İkinci kısma gelince, ki bu, Allah Teâlâ'nın bütün cihetler itibariyle sonlu olduğunun söylenmesidir. Biz deriz ki: Böyle olan her şey, aklın bedahetiyie, artmayı ve eksilmeyi kabul eder. Böyle olan her şeye ise, belirli bir miktarın tahsis edilmesi, bir tahsis edenin tahsis etmesinden dolayı olur. Böyle olan her şey ise, "muh-des"tir.

Yine, bütün yönler itibariyle sınırlı olan bir şeyin, şayet kadîm, ezelî ve âlemi var eden olması caiz olursa, o zaman, "Âlemin yaratıcısının, güneş, yahut ay, yahut bir başka yıldız... olduğunun söylenilmesi niçin düşünülemesin?" Böyle bir şey ise, ittifakla bâtıldır.

Cenâb-ı Hakk'ın, bazı yönler itibariyle sonlu, bazı yönler itibariyle de. sonsuz olduğunun söylenmesi şeklindeki üçüncü kısma gelince; bu da birkaç yönden bâtıldır.

a)Allah'ın sonlu olduğunun söylenebileceği taraf, O'nun sınırsız, sonsuz olduğunun söylenebileceği taraftan başkadır. Aksi halde, iki zıddın aynı anda bulunması söz konusu olur ki, bu imkânsızdır. Farklılık bulunduğunda, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın birtakım kısımlardan, parçalardan meydana gelmiş olması gerekir.

b)Aklın, Cenâb-ı Hakk'tn sonlu ve sınırlı olduğuna hükmedebildiği taraf, Cenâb-ı Allah'ın sonsuz ve sınırsız olduğuna hükmettiği tarafa ya denk olur veya böyle olmaz. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü mahiyetleri itibariyle birbirine denk olan şeylerden biri hakkında doğru olan her şey, diğerleri hakkında da doğru olur. Durum böyle olunca, sınırsız ve sonsuz olduğu tarafın, sınırlı ve sonlu olması; sınırlı olan tarafın da, sınırsız ve sonsuz olması gerekir. Durum her ne zaman böyle olursa, Allah'ın zatı hakkında, yükselme, artma, eksilme, zayıflama, bölünüp parçalanma düşünülebilir. Böyle olan herşey ise muhdestir. Bu ise kadîm olan ilah hakkında
düşünülemez. Böylece Allah Teâlâ'nın, şayet bir mekân ve yönde olsaydı, o zaman O'nun ya bütün yönlerden sonsuz; ya bütün yönlerden sonlu; veyahut da bazı yönlerden sonlu, bazı yönlerden sonsuz olması gerekirdi. Binaenaleyh bu üç ihtimalin de bâtıl olduğu (geçen izahlarla) sabit olmuştur. Bu sebeple, Allah Teâlâ'nın herhangi bir mekânda (yerde) ve yönde bulunduğuna hükmetmemizin imkânsız olduğunu söylememiz gerekir.

3) Eğer Cenâb-ı Allah, bir mekân ve bir yönde olsaydı, o zaman falan cihette olduğu söylenilen o şey, ya kendisine işaret edilebilecek bir varlıktır veya böyle değildir. Her iki ihtimal de bâtıldır. Öyleyse, Cenâb-ı Allah'ın, bir mekân ve yönde olduğunu söylersek, bâtıl (asılsız) olur.

Birinci İhtimalin olamayacağını, şöyle izah edebiliriz: Eğer herhangi bir yer veya yönde olduğu söylenen şey, mevcut ve işaret edilebilen bir varlık olursa, bu durumda o cihet ve yerin bir eni ve boyu olmuş olur. O mekân ve yönde bulunanın bir eninin, boyunun bulunması gerekir. Aksi halde onun orada bulunması imkânsız olur. Bu durumda da bu iki en ile iki boyun birbirine girmiş olması gerekir ki bu, bu husustaki meşhur pek çok delilden ötürü imkânsızdır.

Yine Cenâb-ı Hakk'ın kadîm ve ezelî oluşundan, (O'nun bulunduğu) o cihet ve mekânın da ezeli olması gerekir. Bu durumda da, Allah'tan başka ezelde mevcut olanın, kendi kendine bir mevcut olması gerekir. Halbuki bu, akıllıların ekserisinin icmâı ile bâtıldır.

İkinci İhtimalin olamayacağını da, şu iki bakımdan izah edebiliriz:

a) Yokluk, sırf yokluktur. Böyle olan herşeyin.başkası için bir zarf (mekân) ve bir yön olması imkânsızdır.

b)Bir yönde bulunan herşeyin yönü, duyularla başka şeylerin yönünden ayırdedilir. Eğer o yön, sırf yokluk olsaydı, o zaman o yokluğa, duyularla işaret etmek gerekirdi ki, bu bâtıldır. Şu halde Allah Teâlâ'nın bir mekân ve yönde bulunması halinde, bunun bâtıl olan bu iki ihtimalden birine götüreceği sabit olmuş olur. Bu sebeple de, bunun bâtıl olduğuna hükmetmek gerekir.

İmdi eğer, "cisim, bir mekân ve yönde bulunur" şeklindeki sözünüz sebebi ile bu delil sizin aleyhinize de variddir" denilir ise, biz deriz ki, "Biz, bu açıklamamızla, cisim için cismin zatının kendisine gireceği ve içine hulul edeceği şekilde, kesin olarak ne bir mekân, ne de bir yön olması gerektiğini söylemiyoruz. Bilakis mekân, kuşatılan cismin, dış yüzeyine temas edip, onu içine alan diğer bir cismin iç yüzeyinden ibarettir. Bu mana ise, Allah Teâtâ hakkında ittifakla imkânsızdır. Binaenaleyh bu soru kendiliğinden düşer.

4) Eğer, Cenâb-ı Allah'ın varlığı ancak bir mekân ve yöne tahsis edilmiş olarak bulunsaydı, Allah'ın zatt, o mekân ve cihetin mevcut olmasına ve zatının varlığı da böylece başkasına muhtaç olmuş olurdu. Çünkü böyle olan her şey, "zatı gereği mümkin" bir varlık olmuş olur. Bundan, Allah Teâlâ'nın zatı ancak bir cihet ve mekânda bulunması halinde, zatı gereği mümkin bir varlık olması gerektiği sonucu çıkar. Bu imkânsız olduğuna göre, Allah Teâlâ'nın bir mekanda bulunması gerektiğini söylemek de imkânsız olur.

"Allah Teâlâ'nın zatının ancak bir mekân ve cihetde bulunmasının imkânsız olması" şeklindeki birinci makamın izahına gelince, bu hususta şöyle deriz: Şüphe yok ki mekân ve cihet (yön), Allah Teâlâ'nın zatmdan ayrı bir şeydir. Aksi halde Cenâb-ı Hakk'tn zatı, gerçekleşme ve var olma konusunda, kendisinden başka bir şeye muhtaç olmuş olur. Var olması, kendisinden başkasına muhtaç olan her şey ise, "zatı gereği mümkin" bir varlıktır. Bunun delili şudur; Zatı gereği vacib {vacib li-zâtihî) varlık odur ki, başkasının yokluğundan dolayı onun da yokluğu gerekmez. Başkasına muhtaç olan varlık odur ki, başkasının yokluğundan dolayı onun da yok olması gerekir. Binaenaleyh şayet, zatı gereği vacib olan varlık, başkasına muhtaç olmuş olsaydı, onun hakkında iki zıd durumun söz konusu olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Böylece sabit olmuştur ki, eğer Cenâb-ı Hakk'ın bir mekânda bulunması gerekseydi, o zaman O, zatı gereği vacib değil mümkin bir varlık olurdu. Bu ise imkânsızdır.

Bu hüccetin izahtndaki ikinci makam da şudur: "Mümkin" varlık, mekân ve cihete muhtaçtır. Boşluğu kabul eden kimseye göre ise, şüphe yok ki mekân ve cihet, bir mekân tutmaksızın bulunur. Boşluğun olmadığını söyleyen kimseye göre ise, durum böyle değildir. Çünkü, her nekadar o kimse, mutlaka bir yönde bulunan, mekân tutmuş (mütemekkin) bir varlığın bulunması gerektiğine inanıyorsa da, ancak o yönde belli bir mütemekkin (mekân tutmuş) varlığın olması gerektiğini söylemiyor. Bilakis ona göre, hangi şey olursa olsun, bu mekânı tek başına doldurabilir. Bu sabit olunca, anlarız ki, eğer Cenâb-ı Hakk'ın zatı belli bir mekân ve yönde bulunsaydı, bu takdirde O'nun zatı bu mekâna muhtaç olmuş olur; bu mekân da, var olması hususunda Allah'tan müstağni olmuş olurdu. O zaman da, "Mekân zatı gereği vacibtir. Başka varlıklara ihtiyacı yoktur" ve "Allah'ın zatı, zatında muhtaç olup, başka bir varlık (sayesinde) vacibtir" denilmesi gerekir. Bu ise, bizim, "Allah Teâlâ zatı gereği vacibu'l-vücuddur" şeklindeki sözümüzü zedeler.

İmdi, eğer "mekân ve cihet, mevcut varlıklar değillerdir ki, Allah Teâlâ'nın zatının onlara muhtaç olduğu söylenebilsin" denilir ise, deriz ki: Bu, kesin olarak asılsızdır. Çünkü "Allah Teâlâ'nın zatının üst cihette olduğu söylenmiştir" denilmesi takdirinde, muhakkak ki biz duyularımız itibarı ile, bu ciheti diğerlerinden ayırdediyoruz. O halde, duyularımızla kendisini ayırdedebildiğimiz bir şey hakkında, "O mahza yokluk ve sırf olumsuzluktur" denilmesi nasıl doğru olabilir? Eğer bu caiz olursa, aynı şey duyu organlarıyla hissedilen herşey hakkında da caiz olur. Bu ise, duyu organlarıyla hissedilen, farkedilen herşeyin varlığından şüphe etmeyi gerektirir. Bunu ise hiçbir akıllı söylememektedir.

5) Cenâb-ı Hakk'ın belli bir mekân ve cihette olduğunu söylemenin imkânsızlığını izah için, beşinci burhan olarak şöyle diyoruz: Mekân ve cihetin, mahza boşluktan başka bir manası yoktur. Aklın açık beyanı sahicilik eder ki, bu mefhum, tek bir mefhum olup, onda bir farklılık yoktur. Durum böyle olunca, bütün mekânlar da, mahiyetlerinin tamamında birbirine denk olurlar. Bu sabit olunca, biz diyoruz ki: "Eğer Allah Teâlâ, belli bir mekânda olmuş olsaydı, muhdes (sonradan var) olmuş olurdu. Bu ise imkânsızdır. Bu imkânsız olunca, O'nun bir mekânda olması da imkânsızdır.

Bu iki şeyden birinin imkânsızlığının, diğerinin imkânsızlığını gerektireceğinin izahı şöyledir: Mekânların hepsinin, birbirine müsavi (denk) oldukları sabit olduğuna göre; eğer Allah Teâlâ'nın zâtı belli bir mekânda bulunsaydı, O'nun o mekana tahsis edilmesi, bir tahsis edenin O'nu o mekana tahsis etmesi ile olurdu. İşte bir fail-i muhtar'ın fiili olan her şey ise, muhdestir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın zatının belli bir mekâna mahsus olmasının, muhdes (sonradan meydana gelmiş) olması gerekir. Allah Teâlâ'nın zatının bir mekânda bulunmaması eğer imkânsız olursa ve bir mekânda bulunmanın da "muhdes"lik olduğu sabit olunca, aklın bedaheti de, "muhdes"den ayrılamayan (hâlî olmayan) şeyin kendisinin de muhdes olduğuna şahidiik edince, kesin olarak şunu söylemek gerekir: Eğer Allah bir mekânda olmuş olsaydı, muhdes olurdu. O'nun bir mekânda olması imkânsız olduğuna göre, muhdes olması da imkânsız olur.

Eğer onlar, "mekânlar, bir kısmı yüksek, birkısmı alçak olmaları itibariyle, farklı farklıdırlar. O halde Allah Teâlâ'nın zatının yüksekte olduğunu söylemek niçin caiz olmasın?" derlerse, biz deriz ki: "Bu yanlıştır. Çünkü bu cihetlerden (mekânlardan) bir kısmının yüksek, bir kısmının alçak oluşu, ancak bu alemin varlığına (durumuna) nisbetle olan hallerdir. Bu alem muhdes olunca, onun hudûsundan (var oluşundan) önce, ne yükseklik ve alçaklık, ne de sağ ve sol gibi yönler bulunmamış, aksine sadece boşluk olmuş olur. Durum böyle olunca da, zikredilen ilzam (susturmak için söylenen delil) geri teper."

Yine, eğer "Cenâb-ı hakk'ın zatı, vacib oluş yoluyla, mekanların birisine tahsis edilmiştir" denilmesi caiz olursa, o zaman yine "cisimlerin bir kısmı, vacib oluş yoluyla mekanların bir kısmına tahsis edilmiştir" denilmesi niçin ma'kul olmasın? Bu takdire göre, (deriz ki) "mekan", hareket ve sükun kabul etmeyen birşeydir. Dolayısiyle onda, cisimlerin sonradan olma delili geçerli olmaz. 8u sözü söyleyen kimsenin ise, hareket ve sükun yoluyla, bütün cisimlerin sonradan meydana geldiğine dair delil getirmesi mümkün değildir. Kerramiyye de, bunu caiz görmenin küfrü gerektirdiği konusunda, bizimle aynı görüştedir. Allah en iyisini bilendir.

6) Eğer Bârî (Allah) Teâlâ, bir mekanda ve yönde olsaydı, duyularla kendisine işaret edilebilecek bir durumda olurdu. Bu durumda olan her varlık da ya hiçbir yönden bölünmeyi kabul etmez, ya da bölünmeyi kabul eder. Buna göre eğer biz, "miktar ile alakalı bir bölünmeyi kesinlikle kabul etmemesine rağmen, duyular ile Allah'a işaret etmek mümkündür" dersek, bu, bölünmeyen bir nokta ve bir cevher-i ferd (atom) olmuş olur. Bu da, son derece küçük ve önemsiz bir şeydir. Bu, bütün akıl sahibi insanların icmâı ile, bâtıldır. (Allah hakkında düşünülemez.) Çünkü Allah Teâlâ'nın bir cihette olduğunu kabul etmeyenler, Allah'ın böyle olmadığını söylüyorlar; Allah'ın bir cihet (ve mekanda) olduğunu söyleyenler de, Allah Teâlâ'nın, parçalanamayacak kadar küçük bir parça gibi önemsiz ve ufak olduğunu kabul etmiyorlar. Binaenaleyh bunun, bütün akıllıların icmâı ile bâtıl olduğu sabit olmaktadır. Ve yine eğer bu caiz (mümkün) olsaydı, "Alemin ilahı, bir iğnenin başının veya bir bitin veya bir karıncanın kuyruğuna bulaşmış bir toz zerreciğinin binde biri (kadardır)" denilmesi de ma'kul olabilirdi. Ama malumdur ki, sarih akıl, Cenâb-ı Allah'ı, bu gibi şeylere götüren her sözden tenzih etmeyi gerekli görür.

İkinci ihtimale gelince ki, bu O'nun bölünmeyi kabul etmesidir. Bu hususta şöyle deriz: Bu durumda olan her varlığın zatı, mürekkebtir (birçok parçanın birleşmesiyle meydana gelmiştir) ve her mürekkeb varlık, "mümkin lizâtihi"dir. Zatı itibarı ile mümkin olan her varlık da, kendisini var edecek ve kendisine tesir edecek bir varlığa muhtaçtır. Bu ise, zatı itibari ile "vacibu'l-vücud" olan ilah hakkında imkânsızdır.

7) Şöyle deriz: Duyularla kendisine işaret edilebildiği halde, kendi kendine kâim olan her zat (varlık), bölünme kabul eder. Her bölünme kabul eden varlık da, "mümkinü"l-vucud"dur.

Öyleyse duyularla kendisine işaret edilebildiği halde, kendi kendine kâim olan her varlık, mümkindir ve zatı itabarı ile "mümkin" olmayıp, aksine "vacib" olanın, duyularla kendisine işaret edilebilecek bir varlık olması imkânsızdır.

Bu delildeki birinci mukaddimeye gelince (bu böyledir); çünkü duyularla kendisine işaret edilebildiği halde, kendi kendine kaim olan her zatın (varlığın) sağ tarafının sol tarafından farklı olması gerekir. Böyle olan her varlık da, bölünmeye kabildir.

İkinci mukaddimeye gelince, bu da şöyledir: Bölünebilen her varlık "mümkin"dir. Çünkü o, cüzlerinden (parçalarından) herbirine muhtaçtır ve herbir cüzü de, diğer cüzlere muhtaçtır. Dolayısiyle, her bölünebilen varlık, başkasına muhtaçtır ve başkasına muhtaç olan her varlık, "mümkin li-zâtihî"dir.

Bil ki bu delilin mukaddimelerinden birincisi, ancak "cevher-i ferdin" olmadığını söylemekle tamam olur.

8) Eğer Allah Teâlâ'nın bir mekanda olduğu sabit olsa, bu mekan arş'tan ya daha büyük, ya arş'a denk, ya da arş'tan daha küçük olabilir.

Eğer birinci ihtimal söz konusu olsa, bu mekan bölünebilir olur. Çünkü bunun, arş'a denk olan miktarı, arş'tan fazla otan miktarından farklı (ayrı) olmuş olur.

Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, yine o "bölünebilir" olur. Çünkü arş, bölünebilir bir varlıktır. Bölünebilire denk olan varlık da bölünebilir.

Eğer üçüncü ihtimal söz konusu otursa, bu takdirde arş'ın o mekandan daha büyük olması gerekir. Bu ise, ümmetin icmâı ile bâtıldır. Bize gelince, bu bize göre de açıktır. Bu, muarızlarımıza göre de böyle (bâtıldır). Çünkü onlar, Allah'ın dışında bir varlığın Allah'tan daha büyük olmasını kabul etmezler. Böylece bu mezhebin (görüşün) bâtıl olduğu kesinlik kazanmış olur.

9)Eğer Allan Teâlâ, bir mekan ve cihette bulunmuş olsaydı, ya bütün yönlerden sınırlı olurdu, ya da böyle olmazdı. Bu iki kısım da bâtıldır. Öyleyse Hak Teâlâ'nın bir mekan ve cihette bulunması da bâtıldır.

Cenâb-ı Allah'ın, bütün cihetlerden sınırlı olmasının caiz (mümkin) olmayışının beyanı şöyledir: Çünkü bu takdirde, Allah Teâlâ, o boş mekanda bir cisim yaratmay-a kadir olduğu halde, kendi üzerinde boş mekanlar bulunmuş olur. Bu takdirde de, eğer Allah Teâlâ, orada başka bir âlem yaratırsa, o âlemin altında bulunmuş olur ki bu, muarızımız nezdinde bile imkânsızdır. Yine bu zatın (Allah'ın) altı yönünde de başka cisimler yaratması mümkündür. Bu durumda da, O'nun zatı, aralarına hasredilmiş (ve hapsedilmiş) olarak, bu cisimlerin ortasında bulunur. Böylece, O'nunla diğer cisimler arasında bazan bir olma, bazan da ayrı olma durumu söz konusu olur. Bütün bunlar ise, Allah Teâlâ hakkında düşünülemez.

"Cenâb-ı Hakk'ın bazı yönlerden sınırsız olması" şeklindeki ikinci kısma (ihtimale) gelince, bu da imkânsızdır. Çünkü delillerle kesinlik kazanmıştır ki nihayetsiz (sınırsız) bir "bu'ud"un (derinliğin, uzaklığın) bulunması imkânsızdır.

Yine bu durumda, alemin sınırlı ve sonlu olduğuna dair delil getirmek de mümkün olmaz. Çünkü bu'udların sınırlı oluşu hususunda getirilen her delil, evet işte bu delil, Cenâb-t Hakk'ın zatı ile çelişir (tenakuz teşkil eder). Çünkü O, muarızımızın mezhebine göre nihayetsiz (sonsuz) bir bu'uddur. Her nekadar o muarız, bu şekilde söylemeye razı olmuyorsa da, bu manayı desteklemektedir. Aklî konular ise, lafızlardaki (sözlerdeki) tercihlere değil, manalara bina edilmektedir.

10) Eğer Allah Teâlâ, bir mekân ve cihette bulunmuş olsaydı, O'nun o mekanda bulunması, o mekanda başka bir cismin bulunmasına ya mani olurdu, ya olmazdı. Bu iki ihtamal de bâtıldır. Binaenaleyh Hak Teâlâ'nın bir mekânda bulunduğunu söylemek bâtıl olur.

Birinci İhtimalin bâtıl olmasına gelince, bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, o mekanda bulunuşu, başka bir cismin aynı mekanda bulunmasına manî olunca, Hak Teâlâ, bir hacim, bir mekan ile cihette yer tutmuş ve imtidad etmiş (uzanmış) olması bakımından diğer cisimlere denk ve kendisinin bulunduğu o mekanda, kendisinden başkasının bulunmasına manî olmuş olur. Bu noktadan, O'nun-la diğer cisimler arasında bir denkliğin söz konusu olduğu sabit olunca, O'nunla diğer cisimler arasında, diğer yönlerden ya bir muhalefet (başkalık) bulunur,

ya da bulunmaz. Birinci ihtimal şu iki yönden bâtıl ve geçersizdir:
a) Allah Teâlâ'mn zatı ile, diğer cisimlerin zatları arasında bazı yönlerden ortaklık (benzerlik-denklik). bazı yönlerden de muhalefet (farklılık-başkalık olunca, kendisi sebebi ile ortaklığın olduğu şey, kendisi sebebi ile muhalefetin olduğu şeyden farklı olur. O zaman da, Hak Teâlâ'mn zatı, bu iki bakımdan mürekkeb (parçalardan müteşekkil) olmuş olur. Halbuki biz, daha önce her "mürekkeb" varlığın "mümkin" olduğunu, binaenaleyh zatı gereği "vacibu'l-vücûd" olanın, zatı gereği "mümkinü'l-vücûd" olmasının bir hulf (tezad) olduğunu açıklamıştık.
b) Ortaklığın (denkliğin-benzerliğin) kendisi ile meydana geldiği şey, ki bu bu'ud ve imtidad özelliğidir. Bu, ya kendisi ile muhalefetin meydana geldiği şeye bir mahal (yer) olur, ya da o şeye hulul etmiş olur, veyahut da, bunun o şeye ne mahal olduğu, ne de hulul etmiş olduğu söylenir... Bunun, kendisi ile muhalefetin meydana geldiği şeye bir mahal olması şeklindeki birinci ihtimale gelince, bu durumda bu'ud ve imtidad özelliği kendi kendine kaim bir cevher olmuş ve kendisi sebebi ile muhalefetin meydana geldiği diğer şeyler de arazlar ve sıfatlar olmuş olurlar. Zatlar, mahiyetin bütününde eşit olunca, zatların bir kısmı hakkında doğru olan her bir şeyin, diğerleri hakkında da doğru olması gerekir. Buna göre bu durumda, bütün cisimler hakkında doğru (geçerli) olan herşeyin, Allah Teâlâ hakkında da doğru olması; yine Altah Teâlâ hakkında doğru olan herşeyin de, bütün cisimler hakkında doğru olması gerekir. Böyle bir sözden, Allah'ın zatı hakkında parçalanma, ayrılma, gelişme (artma), solma, çürüme ve yok olma gibi şeylerin doğru olması neticesi çıkar ki, bütün bunlar Allah hakkında imkânsızdır.
İkinci İhtimale gelince, bu, muhalefetin kendisi ile meydana geldiği şeyin, bir mahal ve bir zat, kendisiye müşareketin (ortaklığın) meydana geldiği şeyin bir-hal ve bir sıfat olduğunu söylemektir. Bu ihtimal de imkânsızdır. Çünkü bu durumda bu'ud ve imtidad özelliği mahal ile kaim bir sıfat olmuş olur. Bu mahal, eğer belli bir mekan ve cihette bulunmuş olursa, onun nihayetsiz bir şekilde başka bir mahalle muhtaç olması gerekir. Eğer böyle olmazsa, o zaman da o, mekan, cihet ve duyularla işaret edilme ile hiçbir alakası olmayan, mücerred bir mevcud (varlık) olmuş olur. Bu'ud ve imtidadın mahiyetinin ise, mekan, cihet ve duyularla işaret edilebilme özelliklerine mahsus olması vacibtir. Durumu böyle olan bir şeyin bu mahalle hulul etmesi ise, iki zıddın birlikte bulunmasını gerektirir ki, bu imkânsızdır.
Üçüncü ihtimale gelince, bu, onların birinin öbürüne ne hal (hulul eden), ne de mahal olmaması durumudur, işte, bu hususta diyoruz ki: İşte bu durumda onlardan her biri, diğerinden ayrı ve başka olmuş olur. Bu takdirde de, Cenâb-ı Hakk'ın zatı, mahiyetinin tamamı bakımından, diğer maddi zatlara eşit olur. Zira Allah'ın zatını öbür varlıklardan farklı kılan husus, sadece bu varlıklardaki bir hal değildir, bilakis onlardan tamamen (her yönden) farklı olmasıdır. Halbuki, mezkur iddia kabul edildiği takdirde, Allah'ın zatı, mahiyeti bakımından diğer cisimlere müsavi olmuş olur. O zaman da, daha önce ifade ettiğimiz "ilzam" (çürütme), burada da geçerli olur. Böylece Allah'ın zatının, bir başka cismin bulunmasını engelleyecek şekilde muayyen bir mekan ve yönde olduğunu söylemenin, mezkur üç bâtıl iddiaya sebep olacağı kesinleştiğinden, bu tutumun da bâtıl olması vaciptir.
"Allah Teâlâ'nın zatı, her ne kadar muayyen bir mekan ve yönde (cihette) ise de, ancak ne var ki O, bu mekan ve cihette başka bir cismin bulunmasına mani olmaz" şeklindeki ikinci ihtimale gelince, bu da imkânsızdır. Çünkü bu, Hak Teâlâ'nın zatının, bu mekan ve cihette bulunan, o cismin zatına karışmış ve sirayet etmiş olmasını gerektirir. Böyle bir şey ise, icma ile, imkânsızdır.
Bir de eğer bu düşünülebilirse, tek bir mekanda, birden çok cismin bulunabileceği niçin düşünülmesin? Böylece kesin olarak anlaşılır ki, eğer Allah Teâlâ bir mekanda bulunmuş olsaydı, bu mekanda başka bir cismin bulunmasına ya mani olmuş ya mani olmamış olurdu. Halbuki (az önce söylediklerimizle) her iki ihtimalin de söz konusu olmadığı kesinleşmiştir. Binaenaleyh Hak Teâlâ'nın bir mekan ve cihette bulunduğunu söylemek, imkânsız ve bâtıl olmuş olur.
11) Allah Teâlâ'nın zatının bir mekan ve cihette bulunmasının imkânsızlığı hususundaki

onbirinci delil, şöyle dememizdir: Eğer Allah Teâlâ bir mekan ve cihette bulunmuş olsaydı, ya ayrılabileceği ya da ayrılamayacağı bir mekanda bulunurdu, iki ihtimal de bâtıldır. Binaenaleyh Hak Teâlâ'nın bir mekanda bulunduğunu söylemek bâtıl olmuş olur, Hak Teâlâ'nın bulunduğu yerden hareket etmesinin mümkün olduğu iddiasına karşı deriz ki: Bu zat, hareket ve sükûndan uzak değildir. Halbuki hareket ve sükûn muhdes (sonradan olma)dırlar. Çünkü bu durumda Allah Teâlâ hakkında hem sükûn, hem de hareket caiz olmuş olur. Durum böyle olduğu zaman, o hareket ve sükûnda müessir olan da, O'nun zatı olmamış olur. Aksi halde onların zıtlarının arız olması imkânsız olurdu. O'nun hareket edip durması düşünülüp, bu hareket ve sükûnun (durmanın) bir fail-i muhtar (iradesi olup istediğini yapan) eseri olduğu farzedilecek olursa, bu fail-i muhtarın da yaptığı her iş muhdes olacaktır. Öyle ise hareket ve sükûn da muhdestir ve muhdesten hâli olmayan şey de muh-destir. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın zatının, (bu ihtimale göre) muhdes olması gerekir. Halbuki bu imkânsızdır.

Allah'ın, ayrılamayacağı belli bir mekan ve cihette olması şeklindeki ikinci ihtimal de şu iki bakımdan imkânsızdır:

a) Bu taktirde, Allah Teâlâ -hâşâ- oturup kalmış aciz bir kötürüm gibi olmuş olur. Bu ise, bir eksikliktir. Böyle birşey Allah hakkında imkânsızdır.

b) Eğer, o mekanda bulunması (istikrarı) gerekli, oradan ayrılması ise imkânsız olacak bir biçimde, belli bir mekanda bulunan bir mevcudun varlığını düşünmek imkânsız olmamış olsaydı, yine bu mekandan çıkması imkânsız olacak bir şekilde, bu belli mekanlara mahsus başka cisimlerin mevcudiyetini farzetmek de imkânsız olmazdı. Bu duruma göre de, Allah'ın zatının,"hareket ve sükûn delili" ile hadis olduğunu isbat etmek mümkün olmaz. Kerramiyye de, bunun küfür olduğunu desteklemektedir.

c) Allah Teâlâ bir mekan ve cihette olduğu takdirde, bir mekan tutan ve mekan işgal eden varlık olma bakımından, cisimlere müsavi olmuş olurdu. Hem sonra biz, mekan tutan varlıkların, mekan tutma sıfatı itibarî ile birbirlerine denk olmaları halinde, bütün mahiyetleri itibarıyla da birbirlerine denk olmaları gerektiğine dair delilimiz vardır. Zira, birbirlerine aykırı olmaları halinde, aykırılık sebebi ya o mekanda yerleşen zata dahildir veya ona bir mahaldir. Yahut ne hâil (dahil), ne de mahal değildir. Oysa geçtiği üzere her üç kısım da bâtıldır. Eğer, Allah Teâlâ bütün mahiy-yeti bakımından cisimlere denk olmuş olsaydı, bu cisimlerin hareket edebildiği söylendiği gibi Allah Teâlâ'nın zatının da hareket edebildiğinin söylenmesi gerekirdi. İşte bu noktada delil tamamlanır.

12) Eğer Allah Teâlâ, belli bir mekanda bulunmuş olsa, bir insanın bu şeyin (mekanın) bir tarafına (kenarına) vasıl olup, ona girmek istediğini farzettiğimizde ı şöyle denilir): Ya o insan ona nüfuz edip girebilir, ya da o buna kadir olamaz.

Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, orası tıpkı saydam bir hava ve su gibi olur ki, bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın bölünüp, kısımlara ayrılabilecek bir varlık olması gerekir.

Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, o. kendisine nüfuz edilemiyen katı bir kaya gibi olmuş olur. Binaenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, belli bir mekan ve cihette bulunmuş olması halinde, ya tıpkı su ve hava gibi içine girilmesi ve parçalanıp ayrılması kolay olan bir varlık olması, ya da tıpkı kaskatı bir kaya gibi, nufüz edilmez bir varlık olması gerekeceği sabit olmuş olur. Halbuki müslümanlar, bu her iki özelliğin de Allah'da bulunduğunu söylemenin bir küfür ve Allah'ın sıfatlan konusunda bir ilhad (sapıklık) olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Yine, Cenâb-ı Hakk'ın belli bir mekan ve yönde bulunduğunun farzedilmesi halinde, O'nun ya nurânî, ya da zulmânî bir varlık olması gerekir. Halbuki Müşebbihe'nin ekserisi, "nûr"un şerefli, "zulmefin adî olduğuna inandıkları için, Cenâb-ı Allah'ın sırf nûr olduğunu söylemektedirler. Fakat tam bir "istikra" (derinlemesine araştırma ve inceleme), nurânî varlıkların, kendisinin içine girilmesine ve cüzleri (parçaları) arasına nüfuz edilmesine mani olmadığına delalet eder. Bu durum-ca. içine nüfuz edilen o şey ile birleşilebilir ve cüzleri birbirinden ayrılabilir. Böylece o şey, bazan biraraya gelen, bazan ayrılan, bazan toplanan, bazan da dağılan bir "ava gibi olur. Bu ise, hiçbir müslümanın âlemin ilâhını tavsif etmesine uygun düşmeyen hususlardandır. Eğer bu caiz olursa, niçin, "Alem'in yaratıcısı, esen rüzgârların bir parçası, yahut duvar üzerine düşüp, onu aydınlatan ışığın bir Kısmıdır" denilmesi caiz olmasın?

Cenâb-ı Hakk'ın dağılıp parçalanmayacağına, kendisine nütuz edilemiyeceğine inananların sözlerinin neticesi şuna varır; "Âlemin üstünde çok sert bir dağ vardır. İşte bu âlemin ilâhı, yüksekte duran o kaskatı dağdır."

Hem sonra Cenâb-ı Allah'ın bir kenarı, sınırı ve sonu bulunsaydı, bu durumda onun bir derinliği ve katılığı olur muydu, olmaz mıydı?

Eğer birinci ihtimal olsa, bu durumda O'nun dışı, içinden başka; içi dışından başka olmuş olurdu. Böylece de içi dışından, dışı içinden başka olduğu halde O, bir dış, bir de içten meydana gelmiş "mürekkeb" bir varlık olurdu.

Eğer ikinci ihtimal olsaydı, bu durumda O'nun zatı, tıpkı soğanın zart gibi, alabildiğine ince ve sathî, hatta bundan milyonlarca defa daha ince olmuş olurdu. Halbuki hiçbir insan, âlemin ilâhının böyle olmasına razı olmaz, bunu söylemez. Böylece Cenâb-ı Allah'ın bir mekan ve cihette olması fikrinin bu gibi bâtıl ve fâsid düşüncelere kapı açtığı sabit olmuştur. [215][215]

* * *

---

[215][215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/402-412

Dünyanın Küre Şeklinde Olması

13) Âlem küre şeklindedir. Durum böyle olunca, âlemin ilâhının üst tarafta olması İmkânsız olur.

Bu delildeki birinci makam, astronomi ilminde enine boyuna ele alınmıştır. Fakat biz diyoruz ki: Batıdaki memleketlerde gecenin başlangıcında bir ay tutulması olduğunu farzettiğimizde, bu ay tutulması, doğu memleketleri için gündüzün başlangıcında olmuş olur. Böylece biz, batı memleketlerindeki gecenin başlangıcının, doğu memleketlerinde gündüzün başlangıcına tetabuk (tekabül) ettiğini anlamış olduk. Bu, ise ancak yerin doğudan batıya doğru tam yuvarlak olmasıyla mümkün olur. Hem sonra biz, kuzeye doğru yöneldiğimizde, ne kadar ilerle-sek, kuzey kutbunun yüksekliği de o nisbette artar; kuzey kutbunun yükseldiği oranda da, güney kutbu afçalmış olur. Bu da yerin, kuzeyden güneye doğru da tam yuvarlak olduğuna delalet eder. Bu iki hususun topiamı da, yer-yüzünün küre şeklinde olduğunu gösterir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Biri doğu noktasında, diğeri batı noktasında duran iki insan farzettiğimizde, bu iki insanın ayaklarının tabanları birbirine tam çakışacak (mukabil olacak) durumdadır. Bu iki insandan birine göre üstte olan, diğerine nisbetle altta olur. Binaenaleyh biz, âlemin ilâhının o iki insandan birine nisbetle üstte olduğunu farzedersek, bizzat bu yer, ikincisine nisbetle altta olmuş olur. Bunun aksi de böyledir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın, belli bir mekanda olması halinde, o mekanın belli bazı insanlara nisbetle altta olduğu sabit olmuş olur. Allah Teâlâ'nın dünyadakilere nisbetle altta olması, ittifakla İmkânsızdır. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın belli bir yerde (mekanda) olmaması gerekir.

Hem böyle olması halinde, her ne zaman O, belli bazı kimselere göre üstte olursa, diğer kimselere göre altta; üçüncü bir kısma göre sağda; dördüncü bir kısma göre solda; beşinci bir kısma göre karşıda; altıncı bir kısma göre arkada olmuş olur. Binaenaleyh yerin küre şeklinde oluşu, bunu gerektirmektedir. Fakat insanların ittifakı ile, âlemin ilâhı hakkında bu gibi hallerin söz konusu olması İmkânsızdır.

Ancak "O, yeryüzünü her yönden sarıp kuşatmıştır" dendiğinde, bu yeri kuşatan (saran) bir felek ofmuş olur. Bu söz de, âlemin ilâhının o âlemi kuşatan feleklerin birisi olması neticesine varır ki, hiçbir müslüman böyle birşey söylemez. Allah en iyi bilendir.

14) Eğer âlemin ilâhı arş'in üzerinde olsaydı, O'nun ya arş ile temasta olmast ya da arş'a sınırlı veya sınırsız bir mesafede bulunması gerekirdi. Bu üç ihtimal de bâtıldır, öyleyse Cenâb-ı Hakk'ın arş'ın üzerinde olduğunu söylemek de bâtıl (yanhş)tır.

Birinci ihtimali şöyle izah ederiz: Allah'ın arş ile temas halinde olduğu farzedil-mesi halinde, O'nun en alt tarafı arş ile temas halinde olmuş olur. Bu durumda O'nun o tarafının üstünde, arş ile temas etmeyen bir tarafı kalır mı, kalmaz mı?

Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, arş ile temas halinde olan o şey, arş ile temas halinde olmayandan başka bir şey olmuş olur. Bu durumda da, Allah'ın zatının, kısımlardan ve parçalardan meydana gelmiş olması gerekir. Böylece O'nun zatı, gerçekte, üstüste konulmuş karşı karşıya olan yüzeylerden meydana gelmiş olur k,i bu O'nun parçalardan ve kısımlardan meydana gelmiş bir cisim olduğunu söylemekten ibarettir. Halbuki bu, imkânsızdır. Eğer ikinci ihtimal olursa, bu durumda Allah'ın zatı, asla kütlesi ve kalınlığı olmayan ince bir yüzey olmuş olur.

Sonra burada yine taksimat söz konusu olur, ki bu da şudur: Eğer Cenâb-t Hak için, sağa-sola, öne-arkaya doğru bir imtidad (uzama) söz konusu olursa, O, yine kısımlardan ve cüzlerden mürekkeb olmuş olur. Eğer altı yön itibariyle mekanlarda O'nun imtidadı, uzaması, gidiş gelişi söz konusu olmazsa o zaman O, zerrelerden bir zerre ve tozlara bulaşmış, bölünmeyen bir cüz olmuş olur ki, bunu hiçbir akıllı söylemez..

İkinci ihtimale gelince, ki bu Allah'la âlem arasında sınırlı bir uzaklığın bulunduğunu söylemektir. Evet bu da imkânsızdır. Çünkü böyle olması halinde, âlemin, bulunduğu taraftan, Cenâb-ı Hakk'a değinceye kadar, Allah'ın zatının bulunduğu yöne doğru yükselmesi imkânsız olmaz. Bu durumda da, birinci kısımda söz konusu olan imkânsızlık tekrar söz konusu olur.

Üçüncü ihtimale gelince, ki bu da, Allah Teâlâ ile âlem arasında sınırsız bir uzaklığın bulunduğunun söylenmestdir. Bu ise, diğer bütün kısımlardan daha açtk olarak fasittir. Çünkü Allah, âlemden uzak olunca, O'nunla başkası arasındaki uzaklık, iki taraftan da yani Allah'ın zatı ile âlemin zatı bakımından da sınırlı olmuş olur. Yine bu, iki sınır arasında kalmış olur. Halbuki, bu iki sınır arasında sınırlanmış ve iki sınır ve iki taraf arasında sınırlanmış bir mesafenin ise, sınırsız bir uzaklık olması imkânsızdır.

İmdi şayet, "Allah Teâlâ, ezelden ebede kadar âlemden önce var değil midir9 O halde, Cenâb-ı Hakk'ın âlemden önce olması, O'nun, iki sınırla iki çizgi ve iki taraf arasında sınırlanmış olması demek değil midir? Bu iki uçtan birisi ezel, diğeri de âlemin var olmasının başlangıcıdır. Bu önceliğin iki sınır arasına alınmasından, bu önceliğin bir evveli ve bir başlangıcı olması gerekmez. İşte burada da böyledir. Bu. bir ihtimal için söz konusu olan müşkili savuşturma hususunda, Muhammed İbn el-Heysem'in dayanıp itimad ettiği delildir" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Bu sırf bir mugalatadır. Zira, ezel muayyen bir vakit ve muyayyen bir zamandan ibaret değildir ki, Altah Teâlâ'nın o vakitten itibaren, âlemin evveli olan zamana kadar âlemden önce olduğu söylenebilsin.. Zira, o vakitten diğer vakte kadar mevcudiyeti farzedilen her muayyen vakit, iki çizgi arasında tahdit edilmiş ve iki sınır arasında da sınırlanmış olur. Bu ise, kendisinde sınırsız olmanın düşünüleni iveceği bir şeydir. Aksine ezel, kesinlikle herhangi muayyen bir zamana işaret edilmeksizin, bir önceliğin bulunmaması demektir.

Bunu iyice kavradığın zaman, biz şöyle deriz: Biz ya Allah Teâlâ muayyen bir cihete mahsus ve O, muayyen bir yerdedir deriz; veya böyle demeyiz... Eğer birincisini söylersek, o zaman o iki taraf ile o iki çizgi arasında bulunan uzaklık, sınırlı olmuş olur. Halbuki, iki çizgi ve iki sınır arasında bulunan stnırlı uzaklığın sonsuz olması düşünülemez. Çünkü sınırsızlık, bir sınır, bir parça ve bir ucun bulunmamasından ibarettir. Onun iki çizgi arasına alınmış olmasının manası, o şey için bir sınır, bir parça ve bir ucun bulunduğunu söylemek demektir. Halbuki bunları bir arada düşünmek, İki zıddı bir araya getirmeyi icab ettirir ki, bu imkânsızdır. Bunun bir benzeri de, bizim ileri sürmüş olduğumuz şu husustur: Biz her ne zaman, âlemden önce, belirli bir vakit tayin edersek, o zaman, âlemle âlemin başlangıcının içinde meydana geldiği vakit arasındaki uzaklık, hiç şüphesiz sınırlı ve sonlu bir uzaklık olmuş olur. Ama biz ikinci kısmın olduğunu söylersek, ki bu, Allah Teâlâ'nın, belirli bir mekana tahsis edilmeyişi ve belirti bir cihette olmayışıdır. İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın bir cihette bulunmaması demektir. Çünkü belirli bir zatın, haddizatında muayyen bir cihette olmaksızın bulunduğunu söylemek, imkânsız bir sözdür. Bu sözün benzeri bir söz de, şöyle diyen kimsenin sözüdür: Ezel, muayyen bir vakitten ibaret olmayıp, aksine evveliyetin ve hudûsun bulunmadığına işarettir. Böylece, İbnu'l-Heysem'in söylemiş olduğu bu şeyin bir şey ifade etmekten uzak olan bir hayal olduğu ortaya çıkmış otur.

15) Aklî ilimlerde şu husus sabit olmuştur: "Mekan, ya içine alan, kuşatıcı olan bir cismin iç yüzeyidir, yahut da uzayıp giden bir boşluk ve sırf uzaklıktır.." Mekan hakkında, bunun dışında, bir üçüncü kısım düşünülemez.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Eğer o mekan, "evvel" olursa, bu durumda biz deriz ki: Alemin cisimlerinin sınırlı olduğu sabittir. Maddi âlemin dışında ise ne boşluk ne doluluk, ne mekan ve ne de cihet söz konusu değildir. Binaenaleyh, Allah'ın, âlemin haricindeki bir yerde bulunması imkânsızdır..

Eğer mekan, ikincisi ise, bu durumda biz deriz ki, uzaklığın özelliği, mahiyetin tamamı itibariyle tektir ve birbirine benzemektedir. Binaenaleyh, eğer Allah bir mekanda olmuş olsaydı, o zaman O'nun diğer mekanlarda da bulunması mümkün olurdu. Bu durumda da, hakkında hareket ve sükûn gibi vasıfların düşünülmesi doğru olurdu. Halbuki böyle olan her şey, tevhid ilminde zikredilen meşhur delillerle, muhdes olur ki, bu deliller kelamcılann çoğunluğuna göre makbul olan delillerdir. O zaman Allah'ın muhdes olması gerekir. Halbuki bu, imkânsızdır. Böylece, Allah Teâlâ'nın bir mekan ve bir cihette bulunduğunu söylemenin, bütün değerlendirmelere göre bâtıl ve yanlış bir görüş olduğu sabit olmuş olur.

16) Bu, son derece güzel, istikraî (araştırmaya dayanan) ve itibarî (bir bakımdan var kabul edilen) bir hüccettir. Bu şudur: Biz, bir şeyde cisim oluş daha kuvvetli ve daha muhkem olduğu zaman, onda fail oluş kuvvetinin daha zayıf ve daha eksik; aynı şekilde bir şeyde cisim oluş daha az ve daha zayıf olduğu zamanda, onda fail otuş kuvvetinin daha güçlü ve mükemmel olduğunu görürüz. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Biz yeryüzünün, cisimlerin en kesifi ve en hacimlisi olduğunu görürüz. Bu sebeple hiç şüphesiz yerde sadece tesiri (etkiyi) kabul etme özelliği vardır. Ama sırf yerin, başka birşey üzerindeki tesiri son derece azdır. Suya gelince, su da, gerek kesafet ve gerek hacim bakımından, yere nisbetle daha azdır. Bu sebeple hiç şüphesiz suda tesir etme gücü vardır. Çünkü tabiatı gereği akıcı olan su, yere (toprağa) karıştığında onun üzerinde çeşitli tesirler meydana getirir. Havaya gelince; hava da, hacim ve kesiflik bakımından, suya nisbetle daha azdır. Binaenaleyh şüphe yok ki hava, tesir etme bakımından sudan daha güçlüdür. İşte bu sebeple bazı kimseler, "Hayat (yaşama) ancak hava ile mükemmel olur" demişlerdir. Yine bu kimseler, ruhun burundan giren (solunan) havadan başka bir manası ol-madtğını iddia etmişlerdir. Ateşe gelince, bu da havadan daha az kesiftir. Bundan dolayı da, şüphesiz ateş tesir etme bakımından, enâsır-ı erbaanın (dört ana unsurun) en güçlüsüdür. Hararet (sıcaklık) kuvveti ile pişme ve olgunlaşma meydana gelir. Mevalid-i selase (o elementlerden doğan üç temel varlık) -ki bununla madenleri, bitkileri ve canlıları kastediyorum- bu da hararet kuvvetiyle meydana gelir. Felekler ise, unsurlardan (dört unsurdan) meydana gelmiş olan kütlelerden daha latiftirler. Bundan dolayı, bu felekler unsurlardan meydana gelmiş kütleleri istila etmiş ve unsurların imtizacından muhtelif nevi ve sınıfların oluşturulması üzerinde etkili olmuşlardır. Binaenaleyh hep aynı olan ve hiç değişmeyen bu istikraî metod, birşey her ne zaman hacim, kütfe ve cisim oluş bakımından daha fazla olursa, kuvvetinin ve tesirinin daha az olduğuna; yine birşey her ne zaman kuvvet ve tesir oakımından daha güçlü olursa, hacim, kütle ve cisim oluş bakımından daha küçük okluğuna delalet eder. Durum böyle olunca bu "istikra", bir şeyi meydana getirme. ve var etmede kuvvet ve kudretin en mükemmelinin bulunduğu yerde, hacim, kütle ve bir mekan ile cihette bulunma hususlarının kesinlikle söz konusu olamayacağı konusunda çok kuvvetli bir zan ifade eder. Bu her ne kadar istikraî bir araştırma ise de, üzerinde iyice düşünüldüğünde, bunun Cenâb-ı Allah'ın cisim olmaktan ve belli bir mekanda bulunmaktan münezzeh olduğuna kesinkes hükmetme ile çok yakın bir -batı olduğu görülür. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

İşte Cenâb-ı Allah'ın herhangi bir mekan ve cihette bulunmaktan münezzeh olduğunu izah hususundaki aklî deliller bunlardır.1[1]

Allah'ın Mekândan Münezzeh Olduğuna Dair Nakli Deliller

Bu husustaki naklî delillere gelince, bunlar da pek çoktur:

1) Allah Teâlâ, "De ki: "O Allah'tır, bir tektir" {İhlas, 1) buyurmuş ve kendisini tek oluş ile tavsif etmiştir. "Ehad", Allah'ın bir tek oluşunu en iteri derecede ifade eden bir kelimedir. Kendisi ite arş dolan ve arş'tan fazla olan bir varlık, arş'ın parçalarının üstünde, gerçekten birçok parçadan meydana gelmiş "mürekkeb" bir varlık olur. Böyle oluş da, o varlığın "bir tek" olmasına terstir. Bu İlzam" karşısında, Kerramiye fukahâsına mensup bazı kimselerin şöyle dediklerini gördüm: "Allah Teâlâ tek bir zattır. Tek olmakla birlikte, aynı anda her yerde bulunur. Aynı anda her yerde bulunduğu İçin, arş da O'nunla dolmuştur." Ben derim ki: "Bu söz mekan ve ciheti (doldurup) meşgul eden bir zatın (varlığın), aynı anda pek çok mekanlarda bulunması caizdir" neticesine varır. Halbuki akıllı kimseler, bunun yanlış olduğunu bilmenin, zarurî (kesin) olarak bilinen şeylerin en açıklarından bîri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Hem sonra siz, ey Kerramiye, bunun böyle olabileceğini söylüyorsanız, Arş'tan yerin dibine kadar bütün âlemin tek bir cevher ve tek bir varlıktan ibaret olabileceğini, ancak ne var ki

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/412-416

bölünemeyen bu cüzün, bütün mekanlarda bulunduğunu ve bundan dolayı da birden fazla sanıldığını niçin söylemiyorsunuz. Böyle birşeyi söyleyebilen kimsenin ise, en kabul edilmez birşey söylemiş olacağı malumdur.

Eğer onlar, "Biz, burada bu zatlar arasında farklılığın bulunduğunu, ancak onların bir kısmının bakî olmasının yanısıra, bir kısmının fânî olması sebebiyle anladık. İşte bu, farklılığı gerektirir. Hem sonra biz onların hazasının hareketli olduğunu, bazısının da hareketsiz olduğunu görüyoruz. Hareketli olan ise, hareketsiz durandan farklıdır. Binaenaleyh, bunlar arasında bir farklılığın olduğuna hükmetmek gerekir. Böylesi şeyler Allah'ın zatı hakkında söz konusu değildir. Binaenaleyh bunlar arasındaki fark açıktır" derlerse, biz deriz ki: "Senin, "Bazıları fânî (yok) olurken, bazıları bakî oluyor. Bu da, bunlar arasında bir farklılık olduğunu gösterir" şeklindeki iddiana karşılık, cüzlerden bazılarının fanî (yok) olduğunu kabul etmiyoruz ve aksine diyoruz ki: "Alemin bütün cüzlerinin, sadece tek bir cüz olup o aynı cüz'ün şuraya buraya yerleştiği niçin söylenemesin?"

Keza bu cüz beyaz, siyah ve diğer bütün renkler ve tatlarla mevsuf olarak bulunur. Yok (fani) olan, sadece onun muyayyen bir yerde bulunmasıdır. Onun bizzat ve tamamen yok olduğunun söylenmesine gelince, bu kabul edilemez.

Senin, "Biz bazı cisimlerin hareketli, bazısının hareketsiz olduğunu görüyoruz. Bu durum ise, bir farklılık olduğunu gösterir. Çünkü hareket ve sükûn (hareketsizlik) aynı anda bulunamazlar" şeklindeki sözüne karşılık da deriz ki: "Biz, tek bir cismin aynı anda iki yerde bulunamayacağına inandığımız için hareket ve sükûnun bir arada bulunamayacağı neticesine varıp, hareketsiz duranın burada bulunduğunu, hareket edenin de burada olmadığını gördüğümüzde, hareket edenin burada durandan başka birşey olduğuna hükmederiz. Fakat bir varlığın aynı anda iki yerde bulunmasının farzedilmesi halinde o tek varlığın aynı anda hem hareket halinde hem de hareketsiz olması imkânsız değildir. Çünkü bu konuda söylenebilecek son söz şudur: (O), hareketsiz duruşu sebebi ile burada, hareketi sebebi ile de bir başka yerde bulunmuştur. Ancak biz, tek bir varlığın aynı anda iki ayrı yerde bulunabileceğini kabul ettiğimizde, hareketsiz duran varlığın, hareket eden varlığın kendisi olması uzak bir ihtimal olmaz. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın zatı itibarı ile, bölünmeyi kabul etmeyen tek bir varlık olduğunun, bununla birlikte arş'ın O'nunla dolduğunun söylenebilmesi halinde, "Arş, bir cevher-i ferd, bölünmeyen bir cüzdür. Bununla birlikte bütün mekanlarda bulunur ve bütün arş o tek cevher-i ferdden meydana gelmiştir" denilebilirdi. Bunun böyle olduğunu kabul etmenin ise, cehalet kapılarını açma neticesine götüreceği malumdur.

2) Allah Teâlâ, "O gün Rabb'min arş'ını (o meleklerin) üstünde bulunan sekiz melek yüklenir" (Hakka, 17) buyurmuştur. Âlemin ilâhı arş'ın üzerinde olsaydı, arş'ı taşıyan melekler, ilâhı da taşımış olurlardı. Bu sebeple ilâhın, bir yönden taşıyan, bir yönden taşınan; bir yönden korunan, bir yönden koruyan olması gerekir. Böyle birşeyi ise, hiçbir akıllı söyleyemez.

3) Allah Teâlâ, "Allah ganî (muhtaç olmayan)dır" (Muhammed, 38) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, kendisinin kayıtsız şartsız herşeyden müstağni olduğunu bildirmiştir. Bu ise, O'nun mekandan ve cihetten de müstağnî olmasını gerektirir.

4) Firavun, Hz. Musa (a.s)'dan kendi ilâhının mahiyetini anlatmasını isteyince, Hz. Musa (a.s), üç anlatışının her seferinde de, Allah'ın yaratıcılık sıfatından başka birşey söylememiştir. Çünkü Firavun, "Âlemlerin Rabbi (dediğin) nedir?" (Şu'arâ, 23) deyince, Hz. Musa, birinci seferde, "O, göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunan şeylerin Rabbidir Eğer hakikati yakinen bilmeye ehil kimseler-denseniz" {Şu'arâ, 24) dedi. İkinci seferde, "O, sizin de evvelki atalarınızın da Rabbidir" (Şu'arâ, 26); üçüncü seferde, "(O), doğu ite batının ve ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir, eğer aklınızı kullanırsanız..." {Şu'arâ, 28) demiştir. Bütün bahsedilen bu hususlar, Allah'ın yaratıcılık sıfatına işarettir. Ama, Allah'ın laneti üzerine olasıca Firavun ise, "Ey Hâmân, benim için yüksek bir kule yap. Olur ki ben o göklerin yollanna ulaşırım da Musa'nın tanrısına yükselip çıkarım" dedi" (Mü'min, 36-37) ve Allah'ı gökte aradı. Bundan dolayı biz, Allah'ı yaratıcılık ile ve bir mekan-bir cihette bulunmamakla tavsif etmenin, Hz. Musa'nın ve diğer peygamberlerin de dini (yolu) olduğunu; Cenâb-ı Hakk'ın gökte olduğunu söylemenin ise, Fir'avn ile onun bütün kâfir kardeşlerinin (yolu) olduğunu anlamış olduk.

5) Allah Teâlâ, (tefsir ettiğimiz) bu âyette, "Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arş üzerinde hükümran olan Allah'tır" (A'râf, 54) buyurmuştur. Bu âyetteki sümme (sonra) kelimesi, "terâhî'" (birşeyin daha sonra oluşunu) ifade eder Ki bu da Allah Teâlâ'nın, ancak gökleri ve yeri yarattıktan sonra, arş üzerine "istiva" ettiğine delalet eder. Binaenaleyh eğer bu âyette geçen "istîva"dan murad, birşeyin üzerinde "istikrar bulma" ise, o zaman, "O arş üzerinde karar kılmamış, istikrar bulmamıştı. Henüz kararsız İdi, yalpalıyordu ve dengesini bulamamıştı da, daha sonra arş üzerinde istîva etti (dimdik durdu)" denilmesi gerekir. Bu ise, Cenâb-t Allah hakkında diğer cisimler gibi, bazan hareketli ve yalpalı, bazan da sükûn ve istikrarlı olduğunu söylemeyi gerektirir ki, Hiçbir akilli böyle birşey söylemez.

6) Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in, yıldızların, ayın ve güneşin Hanlığını, onların batıp kaybolmaları sebebi ile tenkid ettiğini nakletmiştir. Demek ki âlemin ilâhı bir cisim olsaydı, o zaman devamlı batıp kaybolan ve yalpalama ile dengesizlikten, dimdik doğrulup sükûn ve istikrar haline geçmiş oian bir varlık olmuş olurdu. Binaenaleyh, Hz. İbrahim (a.s)'in güneş, yıldız ve ayın tanrılığına yönelttiği tenkit, bu durumda âlemin ilâhı hakkında da geçerli olur. Böyle olunca daha nasıl, O'nun uluhi-yyetini itiraf etmek mümkün olur?

7) Allah Teâlâ, "Sonra (O), arş üzerine istiva etti" buyruğundan önce ve sonra, birşeyler zikretmiştir. Bundan önce bahsettiği husus, kendisinin "Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yarattı" cümlesidir. Biz ise, göklerin ve yerin yaratılmasının pek çok yönden yaratıcının varlığına, O'nun kudret ve hikmetine delalet ettiğini beyan etmiştik. O'nun bunun peşisıra bahsettiği hususlar ise şunlardır:

a)"Kendisini durmayıp kovalayan gündüze, geceyi o bürüyüp örter." Bu husus, Allah'ın varlığına, kudretine ve hikmetine delalet eden delillerden biridir.

b) "Güneşi, ayı, yıldızlan, hepsi emrine ram olarak (yaratan O'dur).* Bu husus da, Allah'ın varlığına, kudretine ve ilmine delalet eden delillerdendir.

c) 'Haberiniz olsun ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur." Bu beyan da O'nun kudret ve hikmetinin mükemmelliğine bir işarettir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Ayetin başı, Allah Teâlâ'nın varlığına, kudretine ve ilmine delalet eden hususlara bir işarettir, sonu da aynı hususlara delalet eder. Durum böyte olunca, âyetteki, "Sonra (O), arş üzerine istiva etti" buyruğunun da, aynı şekilde Allah'ın kudret ve ilminin mükemmel oluşuna bir delil olması gerekir. Çünkü şayet bu tabir bu manaya delalet etmeyip bundan muradı, "Allah'ın arş üzerine karar kılması" olsaydı, bu tabir kendinden önceki ve sonraki ifadeler arasına girmiş, onlarla hiç ilgisi olmayan bir söz olmuş olurdu. Zira Allah'ın arş üzerine karar kılmış olmasını, O'nun kudret ve hikmetinin mükemmelliğine bir delil kılmak mümkün değildir. Hem bu, bir övgü ve bir medih sıfatı da değildir. Zira Allah Teâlâ, bütün karasinek ve sivrisinekleri, arşa ve arş'ın üzerindeki şeylere oturtmaya kadirdir. Böylece. Cenâb-ı Hakk'ın, arş üzerine oturmuş olmasının, ne O'nun zat ve sıfatlarını isbat eden delillerden, ne de medh ve övgü sıfatlarından olmadığı sabit olmuş Olur. Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra (O), arş üzerine istiva etti" buyruğundan murad, O'nun arş üzerine oturmuş olması olsaydı, o zaman bu ifade, kendisinden önceki ve sonraki ifadeierle münasebetsiz bir söz olmuş olurdu ki, bu da son derece bozukluk ve tutarsızlığı gerektirirdi. Böylece, maksadın bu olmayıp aksine bununla kastedilenin, O'nun mülk ve melekûtunu yönetmesindeki kudretinin mükemmelliği olduğu kesinleşir. İşte böylece bu kelime, hem kendinden önceki hem de sonraki ifadelerle münasebet arzetmiş olur ki, işte elde edilmek istenen netice budur.

8) Semâ: "Gök, semâ" yükselen, yukarı çıkan ve yüce olan her şeye verilen bir isimdir. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın buluta da, "semâ" adını vermiş olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Sizden şeytanın murdarlığım gidermek... için de gökten üstünüze bir su indiriyordu..." (Enfai, 11) buyurmuştur. Durum böyle olunca, yüksekliği, irtifâsı ve yücelme durumu olan her şey "semâ" olmuş olur. Şu halde eğer âlemin ilâhı arş'ın üzerinde olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın zatı, arş'da oturanlar için bir "semâ" olmuş olurdu. İmdi Allah Teâlâ arş'ın üzerinde olmuş olsaydı, O'nun bir "sema" olacağı, böyie vasfedileceği sabit olurdu. Halbu ki O, kendisinin pek çok âyette bütün "semâların ve göklerin yaratıcısı olduğunu bildirmiştir ki, bu âyetlerden birisi de, tefsirini yapmakta olduğumuz, "Şüphesiz ki Rab-biniz, gökleri ue yeri altı günde yaratandır..." buyruğudur. Binaenaleyh, şayet arş'ın üstü, arşta oturanlar için bir "sema" olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak kendi kendinin yaratıcısı olmuş olurdu ki, bu da imkânsızdır.

Bunun böyfe olduğu sabit olunca, Cenâb-t Hakk'ın "Gökleri oe yeri yaratandır" buyruğu, O'nun, "Sonra (O), arş üzerine istiva etti" ifadesinin, tevil edilmesi gereken, müteşabih ifadelerden biri olduğuna delalet eden muhkem bir âyettir. İşte bu, çok hoş bir nüktedir. İnceliktir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, En'âm suresinin başında "O, göklerde (ibadete müstehak olan) Allah'tır" (En'âm, 3) buyurup, biraz sonra da, "De ki: "Göklerde ve yerde olan her şey kimin?" De ki: "Allah'ındır" (En'âm, 12) buyurmasıdır. Bu son tabir, göklerde bulunan her şeyin, Allah'ın mülkü olduğuna delalet eder. Binaenaleyh, şayet Allah göklerde olsaydı, o zaman O'nun, kendisinin maliki ve melîki olması gerekirdi ki, bu muhaldir. İşte burada da böyledir. Öyleyse, bu aklî ve naklî delillerin tamamiyie, Hak Teâlâ'nın "Sonra (O), arş üzerine istiva etti" buyruğunu "oturma", "karar kılma" ve "bir mekan ve ciheti işgal etme" manasına hamletmenin mümkün olmadığı sabit olmuş olur. İşte bu noktada, bu hususta ehil olan ulemâ için iki yol bulunmaktadır. 2[2]

Müteşabih Ayetler Hakkında Razi'nin Tutumu

1) Bizim, Hak Teâlâ'nın mekandan ve cihetten münezzeh ve berî olduğuna kesinkes hükmederek, âyetin te'vili ve tefsiri hususunda teferruata dalmadan, onun ilmini Allah*a havale etmemizdir ki, bu bizim, Hak Teâlâ'nın "Halbuki onun te'vilini, Allah'tan başkası bilmez. İlimde yüksek gayeye erenler ise: "Biz O'na inandık" derler" (Ai-i Imran, 7) âyetinin tefsirinde yapmış olduğumuz açıklamadır. İşte bu mezhep, bu görüş, bizim tercih edip savunduğumuz ve itimad ettiğimiz görüştür. 3[3]

Arş Kelimesinin Manası

2) Bizim âyetin te'vili ve tefsiri konusunda tafsilata dalmamızdır. Bu hususta da, Özetle iki görüş bulunmaktadır:

a) Kaffâi (r.h)'ın İleri sürdüğü husustur. O şöyle demektedir: "Araplar nez-dinde "Arş", kralların üzerinde oturduğu tahttır, divandır. Daha sonra arş, bizzat melîkin mülkünden kinaye kılınmıştır. Nitekim "mülkü bozulup sarsıldı" manasında denilir. Melîkin mülkü istikamet bulup, işleri ve hükümleri düzene girdiğinde de, Araplar, derler." Kaffâl'ın söylediği, bundan ibarettir. Ben de derim ki: Kaffâl'ın ileri sürdüğü bu görüş, gerçek, doğru ve yerindedir. Bunun bir benzeri de, Arapların, uzun bir kimse için, kendisine çok misafir gelip giden kimse için "Falanca, külü çok olandır" ve yaşlı kimse için de, "Falancanın, saçı başı ağarmıştır" demeleridir. Halbuki, bütün bu lafzıların hiçbirinde, kastedilen mana, onların zahirî manaları değildir. Bunlardan kastedilen, ancak kastedileni kinaye yoluyla anlatıp bildirmektir. İşte burada da, "arş üzerine istiva" zikredilmiş, bununla Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin nüfuz ve geçerliliği ve O'nun meşietinin her şeyde bulunması kastedilmiştir.

Kaffâi (r.h) daha sonra şöyle der: "Allah Teâlâ zatına, sıfatlarına ve âlemi nasıl tedbir edip yönettiğine; onların hükümdarlarından ve idarecilerinden görüp alıştıkları, müşahede ettikleri tarzda işaret edince, onların kalblerine Allah'ın azameti ve O'nun celalinin mükemmelliği iyice yerleşmiş olur. Ancak bütün bunlar, teşbih akidesini kabul etmeme şartına bağlıdır. Allah Teâlâ, kendisinin "âlîm" olduğunu söylediğinde, onlar bu sözden, Allah Teâlâ'ya hiçbir şeyin gizli katmadığı manasını anlamışlardır. Sonra da akıllarıyla, bu ilmin, ne tefekkür ne düşünce ile, ne de bir duyu organını kullanmak suretiyle elde edilmemiş olduğunu bildiler.

Yine Cenâb-ı Hak, kendisinin "kadir" olduğunu söylediğinde, bu sözden, O'nun bütün kainatı

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/416-419

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/419

var etmeye ve bütün mümkinatı meydana getirmeye muktedir olduğunu anlamışlardır. Sonra akıllarıyla, O'nun bu var etme ve meydana getirmede, her türlü alet ve edevattan ve meydana getirip yaratmasından önce bir maddenin, bir zamanın, bir tefekkür ve düşüncenin bulunmasından müstağni olduğunu anlamışlardır. Allah'ın diğer sıfatları hakkındaki söz de böyledir. Demek ki Cenâb-ı Hak, kendisinin, kullan tarafından haccedilmesi gereken bir evi bulunduğunu haber verdiğinde, kullar bu sözden şunu anlamışlardır: Allah Teâlâ, aynen bir istekte bulunmak için hükümdarlarının ve başkanlarının evlerine gittikleri gibi, yine ihtiyaçlarını istemek ve Rablerinden talepte bulunmak için yönetip gitmek üzere kendileri için bir yer (ev) tayin ettiğini anlarlar. Sonra da akıllarıyla bunda bir "teşbihin {Allah'ın insanlara benzemesinin) söz konusu olmadığını, bu evi, kendisi için bir mesken kılmadığını, kendisini soğuk ve sıcaktan korumak için o evden istifade etmek için o evi yapmadığını anlarlar.

Yine Cenâb-t Allah, kullarına kendisine hamd etmelerini, kendisini ulu ve yüce bilmelerini emrettiğinde, insanlar bu emirden, Allah Teâlâ'nın kendilerine, kendisine alabildiğine ta'zim (saygı) göstermelerini emrettiğini anlarlar ve sonra akıüarjyla, Allah'ın o hamd ve ta'zimden dolayı sevinmediğini ve kullar onları yapmayıp yüz çevirdiği zaman da kederlenmediğini bilirler."

Bu mukaddimeyi iyice anladığında biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, münakaşa ve karşı çıkma olmaksızın isteyip dilediği gibi gökleri ve yeri yarattığını haber vermiş, daha sonra da arş üzerine istiva ettiğini, yani mahlûkatı dilediği ve istediği gibi idare ettiğini bildirmiştir. O halde, "Sonra (O), arş Üzerine istiva etti" âyeti, yani "Allah gökleri ve yerleri yarattıktan sonra, mülk ve celâl, azamet arşı üzerine istîva etti" demektir.

Daha sonra Kaffâl şöyle demektedir: "Bunun bu şekilde olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'm"Şüphesİz ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaralan, sonra (emri) arş üzerinde hükümran olan, (her) işi (yerli yerinde) idare edendir" (Yûnus, 3) âyetindeki, "İşi tedbir edegelen..." ifadesi, O'nun "sonra (emri) arş üzerinde hükümran olein..." buyruğunun tefsiri gibidir. O, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de, "Sonra (O), arş üzerinde istiva etti. Kendisini durmayıp kovalayan gündüze, geceyi O bürüyüp örter Güneşi, ay'ı, yıldızlan -hepsi de emrine ram olarak- (yaratan O) Haberin olsun ki, yaratmak da, emretmek de O'na mahsus"(A'râf, 54) buyurmuştur ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, 'Sonra (O), arş üzerinde istîva etti" buyruğunun da, bizim anlattığımız şeye bir işaret olduğuna delalet eder.

İmdi şayet, "Siz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra (O), arş üzerinde istiva etti" buyruğunu, "mülküne istîva etti" manasına hamlederseniz, o zaman, "Allah, gökleri ve yeri yaratmadan önce, istîva etmiş değildi" denilmesi gerekir" denilirse, biz deriz ki:

Allah Teâlâ, bizzat âlemleri bilfiil var edip yaratmadan önce de, onları yaratmaya ve var etmeye kadir idi. Zira, Zeyd'i diriltmek, Amr'ı öldürmek; şunu yedirmek, ötekini suya kandırmak, ancak bu haller bilfiil meydana geldiğinde söz konusu olur. Binaenaleyh, biz "arş"ı mülk ile; mülkü de bu haller ile tefsir ettiğimizde, o zaman "Bu şeylerdeki tasarrufu ve onları tedbir edip yönetmesi, ancak gökleri ve yer: yarattıktan sonra ortaya çıktı" manasında olmak üzere, "Gökleri ve yeri yarattıktan sonra, mülkü üzerine istîva etti" denilmesi, yerinde ve doğru olur. İşte bu, bu konuda doğru ve gerçek olan bir cevaptır.

b) Şöyle denilmesidir: Âyette geçen istevâ kelimesi, istevlâ "istîla etti, hürümran oldu" manasındadır. Bu açıklamayı biz, Tâ-hâ suresinde 5. âyetin tefsirinde uzun uzadıya yapmıştık. Bundan ötürü burada tekrarlamayacağız.

Bu hususta, bir üçüncü açıklama olarak da bizim, arş'ı "mülk"; istevâ fiilini de, "mülkünün üstüne yükseldi, onun istila etti" anlamında tefsir etmemizdir. Buna göre âyetin manası, "Allah Teâtâ'nın kudreti, müikünü ve melekûtunu îertib ve tedbir etme hususunda nafizdir, geçerlidir, müessirdir" şeklinde olmak üzere, "O, mülkü üzerine istila etti" biçimindedir.

Bil ki Allah Teâlâ, bu tabiri yedi surede zikretmiştir. Bunlardan birincisi burada; ikincisi Yunus, üçüncüsü Ra'd, dördüncüsü Tâhâ, beşincisi Furkan. altıncısı Secde, yedincisi de Hadîd surelerindedir. Biz, bunların geçtiği her yerde, çok önemli açıklamalarda butunduk. Binaenaleyh, kim bu açıklamaları birbirine eklerse, kalbler-den ve gönüllerden, teşbih şüphesini izale etme, söküp atma hususunda tam ve mükemmel bir bilgi birikimi elde etmiş olur. "Kendisini durmayıp kovalayan gündüze geceyi O bürüyüp örter" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 4[4]

Birinci Mesele

İbn Kesir, Nâfi', Ebû Amr, İbn Amir ve Hafs'ın rivayetine göre Asım, hem burada hem de Ra'd suresinde, şeddesiz olarak yuğşî; Hamza, Kisaî ve Ebû Bekr'in rivayetine göre Asım, hem burada, hem de Ra'd suresinde şeddeli olarak yuğaşşî şeklinde okumuşlardır. Vahidî (r.h), gerek iğşa, gerekse tağşiye kelimelerinin, bir şeyi birşeye giydirmek, ona bürümek manasına geldiğini, bunun Kur'ân-ı Kerim'de hem şeddeli, hem de şeddesiz olarak kullanıldığını, şeddeli olarak kullanıldığına dair Cenâb-ı Hakk'ın "Onlara sardırdığı musibeti sardırdı" (Necm, 54) âyetinin; şeddesiz olana da, O'nun, "Böylece onları sanverdik. Artık görmezler" (Yasin, 9) âyetinin zikredilebileceğini, Yasin 9 âyetinde İkinci mefulün hazfedüdiğini ve manasının, "Biz onları, körlükle ve görememekle sarıverdik, bürüdük" şeklinde olduğunu söylemiştir. 5[5]

Gece İle Gündüzün Devamlı Birbirine Sardırılması

"Kendisini durmayıp kovalayan gündüze, geceyi O bürüyüp örter" buyruğundan maksad "O, geceyi gündüze katar, ilhak eder" şeklinde olabileceği gibi "gündüzü geceye katar" şeklinde olması da muhtemeldir. Üzerinde herhangi bir değiştirme yapmaksızın, bu lafız, her iki manaya da muhtemeldir. Bu ikincisinin delili, Humeyd İbn Kays' in fiili, yâ'nın fethası, el-leyle kelimesini mansub; en-nehâru kelimesini de merfu olarak şeklinde okumasıdır. Yani, "Gece gündüze yetişir ve durmaksızın onu takip eder" demektir,
Kaffâl (r.h) şöyle demektedir: "Allah Teâlâ kullarına, mahlûkatının en güçlü ve kudretli olanının hükümranlığı ve istilâsı (istimrarı) gibi, kendi meşietine uygun olarak arş üzerinde istiva ettiğini haber verince, ayan beyan görme habere bitişsin de böylece bu husustaki şüpheler yok olsun diye, bu hususu onlara, müşahede ettikleri şeyler zımnında misal göstererek, ayan beyan gösterdi ve "gündüze, geceyi bürüyüp örter" buyurdu. Çünkü Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerim'üe. gece ile gündüzün birbirini izlemelerindeki yüce menfaatleri ve kıymetli faydaları haber vermiştir. Zira hayat, bunların birbirini izlemesiyle tamamlanır; menfaatler ile maslahatlar da, ancak bunlarla tam ve mükemmel olur. 6[6]

Gök Cisimlerinin Muazzam Sürati

buyruğu hakkınd, Leys şöyle demiştir: Hass, "acele ettirmek" manasındadır. Arapça'da, "Falancayı acel ettirdim (süratlendirdim), o da süratlendi" denilir. Yani. "Çok gayretli, ciddi ve hızlıdır" manasına gelir. Bil ki Allah Teâlâ, bu hareketi sürat ve şiddetle tavsif etmiştir ki, bu doğrudur. Çünkü, gece ile gündüzün birbirlerini takip etmeleri, ancak en büyük feleğin hareketiyle gerçekleşir. O hareket, gerek sürat ve gerekse şiddet bakımından, hareketlerin en mükemmelidir. Öyle ki mevcudatın hallerini inceleyenler şöyle demektedirler: En mükemmel ve en hızlı bir şekilde koşan bir insan (düşüneiim)... Bu insan, ayağını kaldırıp koyuncaya kadar, en büyük felek üç bin millik yol kat eder. Durum böyle olunca, o hareket son derece hızlı ve son derece mükemmel olur. İşte bu sebepten dotayı, Cenâb-t Hak da, "Kendisini durmayıp kovalayan gündüz..." buyurmuştur. Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ne güneşin aya erişip çatması, ne de gecenin gündüzü geçmesi uygun olmaz, bunların her biri birer felekte (yörüngede) yüzerler" (Yasin, 40} âyetidir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu hareketi ve bu seyri, suda yüzmeye benzetmiştir ki bundan maksadı, o hareketin hızlılığına, çok çabukluğuna, kolaylığına ve mükemmel bir şekilde hedefine ulaşmasına dikkat çekmektir.

---

[4] 4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/420-422
[5] 5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/422
[6] 6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/422-423

Daha sonra Cenâb-ı Hak,"Güneşi, ayı, yıldızları hepsi de emrine râm olarak- (yaratanO)..." buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç -nesele vardır: 7[7]

Birinci Mesele

İbn Âmir, mübteda olmak üzere bu kelimeleri merfu okurken diğer kıraat imamları, "O, güneşi, ayı... kıldı.." manasında olmak üzere mansub okumuşlardır.
Vahidî, "bunları yaratan Allah'a seccie edin ." (Fussüet, 37) âyetinden dolayı, mansub okumanın daha fasih olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Hak bu âyette, güneşi ve ayı, emrine râm kıldığını açıkça belirttiği gibi, O'nun, "Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri oe yeri, güneşi, ayı ue yıldızlan... yaratandır" âyetinin de, "bunları yarattı manasına hamiedilmesi gerekir. Bu tabirlerin mansub oluşu, hal olmalarından dolayıdır. Yani, "Bunlar, bu sıfat, eser ve bu fiillerle tavsif edilmiş olarak" demektir.
İbn Amir'in delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın "O, göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini kendi (canibı)nden size râm kıldı..." (Câsiye, 13) âyetidir. Güneş ve ay da gökte olanlar cümlesindendir. Şu halde Cenâb-ı Hak, onları kendi emri ile teshir kıldığını haber verince, onların, böyle yanı musahhar olduğunu haber vermek, güzet ve yerinde olmuştur. Bu tıpkı senin, 'Zeyd'i dövdüm" dediğin zaman, senin, Zeyd dövülmüştür" şeklindeki sözünün de doğru olması gibidir. 8[8]

Güneşin Hareketleri

Bu tabirle ilgili birkaç nükte bulunmaktadır:
1) Güneşin iki türlü hareketi bulunmaktadır:
a) Zatı itibariyle olan hareketi ki, bu ancak tam bir senede tamamlanır. İşte onun bu hareketi sebebiyle "sene, yıl" meydana gelir...
b) Güneşin, en büyük feleğin hareketi sebebiyle meydana gelen hareketi... Bu hareket de, bir gün bir gecede tamamlanır...
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Gece ve gündüz, ancak güneşin hareketi9[9] sebebiyle meydana gelir. Bu da ancak, kendisine arş denilen en yüksek semanın hareketiyle gerçekleşir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Sonra (O), arş üzerinde istiva etti" ifadesine, gece ile gündüzün meydana gelmesinin sebebinin, güneş ve ayın hareketi değil, aksine en uzak feleğin hareketi olduğuna dikkat çekmek için, "gündüze, geceyi O bürüyüp örter" buyurmuştur. İşte bu son derece hayranlık verici bir nüktedir.
2) Allah Teâlâ, gökleri nasıl yarattığını açıklarken, "Bu suretle onlan yedi gök olmak üzere iki günde vücûda getirdi. Her gökte ona ait emri vahyetü..." (Fusst-let, 12) buyurmuştur. Böylece bu âyet, Hak Teâlâ'ntn, bunları emir âleminden olmak üzere, nûranî ve rabbânî bir saydamlıkla tahsis ettiğine delalet eder. 10[10]

Halk ve Emr Alemi

Daha sonra Cenâb-ı Hak,"Haberin olsun ki, yaratmak da, emretmek de O'na mahsus.,.." buyurmuştur. Bu, Allah'ın dışında kalan her şeyin, ya "halk" âleminden, ya da "emir" âleminden olduğuna işarettir.
"Halk" âleminden olana gelince, "halk" (yaratmak), takdir edip ölçüp biçmek demektir. Cisim

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/423
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/423-424
9[9] Anlaşıldığı üzere Razî, dünyanın döndüğünü bilmediği için böyle demektedir. Küre olduğunu bilip, döndüğünü bilmemesi, bundan sekiz yü2 küsur sene Önceki ilmî seviye için pek normal sayılmalıdır (ç).
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/424

veya cismanî, maddi olan her şeyin, muayyen bir miktarı vardır. Binaenaleyh böyle olanlar, "halk" âleminden olurlar. Bir hacme ve muayyen bir miktara sahip olmaktan uzak olan her şey ise, "ruhlar ve "emir" âleminden olur. Böylece bu durum Allah Teâlâ'nın, "halk' âleminden olan yıldızların ve feleklerin kütlelerini idare etmek için bir melek tahsis ve tayin ettiğine delalet eder. Sahih hadisler de buna muvafıktırlar. Bu da, "Allah'ın, doğup batarken güneşi ve ayı hareket ettiren melekleri vardır" şeklinde, haberlerde varid olan husustur. Diğer yıldızlar hakkındaki hüküm de böyledir. Hem Hak Teâlâ'nın, "O gün Rabbinin arş'ını (bucaklardakilerin) üstlerinde bulunan sekiz (melek) yüklenir" (Hakka, 17) buyruğu da arş'ın muhafazasını yerine getiren meleklerin, sekiz olduğuna işarettir.
Sonra iyice düşündüğünde, "halk" âleminin, Allah'ın râm etmesinde, teshirinde; "emir" âleminin Allah'ın tedbirinde ve ruhanî olan varlıkların maddî olanlara üstünlüğünün de Allah'ın takdiri ile olduğunu anlamış olursun. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Haberin obun ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsus!" buyurmuştur. 11[11]

Tebâreke'nin Manası

Daha sonra, "Alemlerin rabbi olan Allah'ın sam ne kadar yücedir!" buyurmuştur. Burada geçen tebareke kelimesinin iki manası bulunmaktadır. Bunlardan birisi, "beka ve sebat" manasıdır. İkincisi ise, kıymetli eserlerin ve değerli neticelerin çokluğudur. Bu iki açtklama da, ancak Hak Sübhanehu ve Teâlâ'ya uygun düşer. Binaenaleyh, sen şayet bu tabiri, sebat ve devam manasına alırsan, sabit ve dâim olan, Altah olmuş olur. Zira O, zatı gereği va-cib bir varlık, zatı gereği âlim ve zâtı gereği zâtı, sıfatları, fiilleri ve hükümleri hususunda kendisinin dışında kalan varlıklardan müstağni olan bir zâttır. O halde Cenâb-ı Allah, kendisi, her şey hususunda kendi dışında kalanlardan müstağni olduğu halde, muhtaç olanların ihtiyaçlarının, nezdinde giderilip karşılandığı; fakr u zaruret içinde olanların fakr u zaruretlerinin kendisine varıp dayandığı bir zattır. Yine biz, bunu kıymetli eserlerin çokluğu manasında ele alırsak, bu tefsire göre her şey Allah'tan olmuş olur. Çünkü varlıklar, zâtları gereği ya vacibu'l-vücuddurlar; veya mümkinü'l-vücuddurlar. Halbuki, zâtı gereği vacib olan, sadece O'dur. O'nun dışında kalan ise, mümkinu'l-vücuddur. Her mümkin varlık, ancak zâtı gereği vacib olanın yaratmasıyla var olurlar. O halde bütün iyilikler ve hayırlar O'ndandır. Her türlü mükemmellikler O'nun varlığından ve ihsanından feyezan eder. Binaenaleyh, her hayır O'ndan ve her ihsan O'nun feyzinden sudur etmiş ve her rahmet de ajı-cak O'ndan gelmiştir. Gerek "halk" gerekse "emir" sadece O'ndan sudur edince, hiç şüphesiz "Alemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir" ifadesiyle yapılmış olan övgü, ancak O'nun kibriyasına, lütfunun kemaline ve cömertlik ve rahmetinin sonsuzluğuna uygun düşer. 12[12]

Güneş, Ay ve Yıldızların Musahhar Olmasının Manası

Güneşin, ayın ve yıldızların, Allah'ın emrine âmâde olmaları, birkaç manaya muhtemeldir: 1) Biz bu değerli eserde, daha önce, cisimlerin birbirine benzediklerine işaret etmiştik. Durum, her ne za-
man böyle olursa, güneşin maddesine, bu hususî ve
muayyen nurun, ışığın; açık ve göz alıcı ziyanın; bu denli mükemmel âmâde oluşun; tam etkili tesirin ve gerek ulvî gerekse süflî âlemdeki şaşırtıcı etkisinin güneşe tahsis edilmesi, mutlaka hakîm olan bir fail ve bilen bir mukaddir, {takdir edici'den) dolayı olması gerekir. İşte bu cisme, bu sıfat ve halleri tahsis eden O'dur. Binaenaleyh, her bir yıldız ve aydınlatıcı gök cisimlerinin, bu kuvve ve hususiyetleri kabul etmede, emre âmâde kılınmış gibi olmaları, hakîm bir müdebbir'in, alîm ve rahîm olan zâtın kudretinden dolayı olduğu açıktır.
2) Şöyle denilebilir: "Güneş, ay ve yıldız kütlelerinden herbirtnin batıdan doğuya doğru,

---

[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/424-425
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/425

"felek-i a'zanVın (en büyük feleğin) hareketine göre değişen, kendisine has bir yavaş, bir de hızlı bir hareketi (gidişi) vardır. Binaenaleyh Hak Teâlâ, en büyük feleğin kütlesine, diğer feleklerin kütleleri üzerinde tesirli olan ve sayesinde o feleklere hükümran olabildiği, onları zorla (kahren) doğudan batıya hareket ettirebildiği bir kuvvet vermiştir. Bundan dolayı feleklerin ve yıldızların kütleleri âdeta bu kahredici-zorlayıcı güce (feleğe) musahhar (âmâde) olmuşlardır. İşte âyetin lafzı, bu hususa işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, "Sonra (O), arş üzerine istiva etti" diye arş/tan bahsedince, bunun üzerine iki hüküm bina etmiştir:
Birincisi, "Gündüze geceyi O bilrür" buyruğudur. Bu, gece ve gündüzün, ancak arş'ın hareketi ile meydana geldiğine bir uyarmadır.
İkincisi: "Güneşi, ayı, yıldızlan, hepsi de emrine ram olarak, (yaratan O)" buyruğudur. Bu ifade de, feîek-i a'zam'ın (en büyük feleğin), diğer felekleri ve yıldızları tabiatlarının (temayüüerinin-tabiî dönüş yönlerinin) tersine olarak, doğudan batıya doğru döndüren arş'ın kendisi olduğu ve Cenâb-ı Allah'ın arş'ın kütlesine, sayesinde bütün feleklerle yıldızlara kahr-u galebe edebildiği ve onları tabiatlarının aksine hareket ettirebildiği, döndürebildiği kahir bir kuvvet yerleştirdiği (verdiği) hususunda bir uyarmadır. İşte bunlar aklî konular olup, Kur'ân'ın lafzı da bunları sezdirip bildirmektedir. (Doğrusunu Allah bilir.)
3) Alemdeki cisimler üç kısımdır: Bir kısmı, ortaya (merkeze) doğru hareket ederler, ki bunlar ağır olan cisimlerdir; bir kısmı ortadan (merkezden) hareket edip (dışa doğru) gidenlerdir ki bunlar da hafif cisimlerdir. Bir kısmı da merkez üzerinde
(ale'l-vasat)[13][13] hareket edenler olup felek ve yıldız kütleleridir. Çünkü bunlar, ortanın (merkezin) etrafında yuvarlaktırlar. Şu halde feleklerin ve yıldızların yeryüzünü, merkezinin etrafında bir daire şeklinde (üzerinde olup, ne o merkeze doğru ne de o merkezden daha uzağa doğru gidemeyişleri, ancak Allah Teâlâ'nın, herbiri-ne belli bir özellik, belli bir sıfat, ve belli bir kuvvet vermek suretiyle bu cisimleri düzenlemesi ve musahhar kılması ile olur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, "Güneşi, ayı, yıldızlan, hepsi de emrine ram olarak, (yaratan O)" buyurmuştur.
4) Sabit yıldızlar (sevâbit) her otuzaltıbin senede bir devir yapacak şekilde hareket ederler. İşte bu hareket, son derece yavaştır. Sonra burada bir başka incelik daha var. O da şu: Sabit yıldızlardan "Mıntıka"ya daha yakın olan herbir yıldızın hareketi daha süratli (hızlı), kutba daha yakın olanın hareketi de daha yavaştır. Binaenaleyh oğlak burcu (yıldızı) gibi, kutba son derece yakın olan yıldız, -ki halk onun kutup olduğunu söyler- son derece küçük bir dairede (yörüngede) döner. O, gerçekten çok küçük olan bu daireyi ancak otuzaltıbin senede tamamlar. Düşündüğün zaman, bu hareketin, dünyada benzeri bulunamayacak derecede yavaş olduğunu anlarsın. Bu âlemin en yavaş hareketi bu yıldıza verilmiştir. Felek-i a'zamın kütlesine de âlemdeki hareketlerin en süratlisi verilmiştir. Bu iki derece (hız) arasında, yavaşlık ve hızlılıkta, sonsuz dereceler bulunmaktadır. Yıldızlardan, yörüngelerden, gezegenlerden ve mümessil (feleklerden) her birine, bu (değişik derecedeki) hareketlerden biri has kılınmıştır. Aynı şekilde bu yıldızlardan her birinin belli bir dairesi (yörüngesi) var ve bunların en hızlıları "Mıntıka"dır. Yıldızlardan bu mıntıkaya daha yakın olan, daha uzak olana nisbetle daha hızlı hareket etmektedir. Hem sonra Allah Teâlâ bütün bu hareketleri, bu âlemde maslahatların (faydaların) meydana gelebilmesi için, değişik derecelerde ve farklı farklı mertebelerde (şekillerde) tertib edip, düzenlemiştir. Nitekim O, Bakara suresinin başlarında, "Sonra (o Allah), göğe yönelip onları yedi gök halinde tesviye edip, düzenledi" yani " O gökleri, bu âlemin ihtiyaçlarına göre düzenledi. O her şeyi hakkıyla bilendir" (Bakara, 29) yani, "Allah, her türlü malumatı bilir" buyurmuştur. Binaenaleyh O, bu. âlemin maslahat ve faydalarının meydana gelmesi için, bu göklerin nasıl düzenlenmesi gerektiğini bilir. İşte bu da, Allah'ın felekleri ve yıldızları emre âmâde kılmasında bulunan hayranlık verici başka bir çeşittir. Bu sebeple, bu, Cenâb-ı Hakk'ın"Güneşi, ayı, yıldızları, hepsi de emrine râm olarak, (yaratan O'duı)" buyruğuna dahildir. [14][14]

---

[13][13] Bu kelime İstanbul neşrine göre düzeltildi (ç).

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/425-427

Tefsirde Astronomi İlminin Yeri

Bazan cahillerden ve ahmaklardan biri gelip "Muhakkak ki sen, Allah'ın kitabının tefsirinde, astronomiye ve yıldızlarla ilgili ilimlere çok yer verdin. Bu alışılmışın aksine birşeydir" diyebilir. Bu zavallıya şöyle cevap verilir: "Eğer sen, Allah'ın kitabı üzerinde gerçekten iyice düşünmüş olsaydın, söylediğin bu sözün yanlış olduğunu bilirdin. Bunu birkaç yönden ortaya koymak mümkündür:
a)Hiç şüphe yok ki Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerirn'i, göklerin ve yerin halleri, gece ile gündüzün birbirini izlemesi, aydınlık ve karanlığın hallerinin nitelikleri ve güneş, ay ile yıldızların halleri gibi şeylerle, Cenâb-ı Hakk'ın ilmine, kudretine ve hikmetine istidlalde bulunma emirleri ile doldurmuştur. Bu hususları pek çok surede zikretmiş, tekrar tekrar buyurup, tekrar tekrar bunlardan bahsetmiştir. Binaenaleyh, eğer bunlardan bahsetmek ve onların halleri üzerinde tefekkürde bulunmak caiz olmasaydı, Hak Teâlâ kitabını böyle şeylerle doldurmazdı.
b)Allah, "üstlerindeki göğe bakmadılar mı? Onu nasıl bina ettik, onu (yıldızlarla) nasıl donattık? O göğün hiçbir gediği de yok" (Kâf, 6) buyurmuştur. Böylece Hak Teâlâ, insanları, gökleri nasıl bina ettiği hususunda düşünmeye teşvik etmiştir. Astronomi ilminin ise, Allah'ın bu gökleri nasıl bina ettiği ve herbirini nasıl yarattığı hususunda tefekkürde bulunmadan başka bir maksad ve gayesi yoktur.
c)Cenâb-ı Allah, "Göklerin ve yerin yaratılışı insanların yaratılışından elbet daha büyüktür. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler" (Mü'min. 57) buyurmuş ve böylece gök cisimlerinin yaratılışındaki hayranlık verici hususlar ile insanı hayretle bırakan harikulade hallerin, insanların bedenlerindeki hallerden daha çok, daha büyük ve daha mükemmel olduğunu beyan etmiştir. Allah Teâlâ daha sonra, "Kendi nefislerinizde dahi (nice âyetler var. Bunları) görmüyor musunuz?" (Zâriyat 21) âyeti ile insanları, kendi bedenleri üzerinde tefekkürde bulunmaya teşvik etmiştir. Bu sebeple, durumu bakımından daha yüce, delil olarak kendisinden daha üstün olan şeye gelince, onun halleri hakkında düşünmenin ve Hak Teâlâ'nın onda yaratmış olduğu güzellikler ile hayranlık verici şeyleri bilmenin vacib (gerekli) olması öncelikle anlaşılır.
d) Cenâb-ı Allah, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkürde bulunanları medhetmiş ve "(Onlar) göklerin, yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler (ve şöyle derler): "Ey Rabbİmiz, sen bunları boşuna yaratmadın" (AH imran, 191) buyurmuştur. Eğer bu, yani tefekkürde bulunmak yasak olmuş olsaydı, O böyle buyurmazdı.
e) Eğer bir kimse, bu hususta, hiçbir kitap kendisine denk olmayacak şekilde, aklî ve naklî ilimlerin inceliklerini ihtiva eden kıymetli bir eser yazsa, onun kıymetini ve üstünlüğünü kabul eden insanlar iki grupta ele alınır. Bunlardan bir kısmı tafsilatlı ve ayrıntılı bir şekilde incelik ve nüktelerine vakıf olmaksızın, bu kitabın mücmel olarak (yani genel olarak) böyle kıymetli olduğuna inanırlar. Bir kısmı da, bu kitaptaki bütün inceliklere tafsilatlı ve ayrıntılı bir şekilde vakıf olarak, (böyle inanırlar).
Birinci kısımdakilerin inancı, her ne kadar, kuvvetçe çok üstün bir dereceye ulaşmış ise de, ikinci kısımdakilerin itikadı (inancı) daha mükemmel, daha güçlü ve daha tamdır. Yine bu kitabın inceliklerine ve nüktelerine daha çok vakıf olan kimse, onun musannifinin (yazarının) büyüklüğüne ve celaline daha mükemmel bir şekilde inanır. Bu sabit olunca, biz deriz ki: "İnsanlar içinde, bu âlemin tamamının muhdes (mahlûk) olduğuna ve her muhdes varlığı, bir meydana getirenin bulunduğuna inanan, böylece kendisi için yaratıcı olan Hak Teâlâ'nın varlığını kabul eden ve istidlalde bulunan insanlar vardır. Yine insanlar içerisinde, bu istidlal bulunma derecesine, tafsilatlı (ayrıntılı) bir şekilde, ulvî ve süflî âlemin hallerini araştırmayı da ekleyen, böylece kendisine bu alemlerin herbir çeşidinde, yüce hikmetler ve hayranlık verici sırlar tecelli eden, bu şekilde bütün bunlar, o kimsenin aklında peşpeşe meydana gelen deliller ve burhanlar yerine geçen; her an ve her lahza durumdan bir burhandan, başka bir burhana ve bir delilden başka bir delile geçen insanlar bulunmaktadır. İşte delillerin çok oluşunun ve ard arda gelmesinin, yakînî imanın kuvvetlenip şüphelerinin izale edilmesinde

pek büyük bir tesiri bulunmaktadır. Durum böyte olunca, ortaya şu netice çıkar: Allah Teâlâ bu kitabı, ancak bu fayda ve sırları (bildirmek) için indirmiştir. Garîb nahiv (gramer) izahları ve her türlü faydadan uzak iştikaklar (kelime türetme izahları) ile yanlış hikâyeleri çoğaltmak için değil... Allah Teâlâ'dan, yardımını ve muhafazasını isteriz. 15[15]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ'nın "hepsi de emrine musahhar olarak" ifadesinde zikredilen hususu, daha önce zikri geçen
şeyler ile (yani "güneş, ay ve yıldızlar" manasında) tefsir etmiştik. Müfessirlerin bu hususta birkaç izahı vardır:
a) Bundan maksad, Allah Teâlâ'nın iradesinin (onlara) nüfuz ve tesiridir. Çünkü bu âyetin maksadı, Allah'ın azametini ve kudretini beyan etmektir, yoksa bu emirden murad Allah'ın kelamı (yani sözlü emri) değildir. Bunun bir benzeri de, "Sonra (Allah) o göğe ve yeryüzüne, "ikiniz de ister istemez gelin" buyurdu. Onlarda, "isteye isteye geldik" dediler" (Fussilet, 11) ve "Birşeyin (olmasını) dilediğimiz zaman emrimiz ona ancak "ol" dememizden ibarettir. O da derhal oluverir" (Nahi, 40) âyetleridir.
b) Bazı müfessirler ise, bu emrin söz, (yani sözlü emir) manasına olarak ikinci bir manaya hamletmişler ve "Allah Teâlâ bu gök cisimlerine (güneşe, aya ve yıldızlara) sürekli bir seyri (gidişi) ve devamlı bir hareketi emretmiştir" demişlerdir. 16[16]

Beşinci Mesele

Güneş ve ay da yıldızlardandır. Bundan ötürü Cenâb-ı Allah önce bunları zikretmiş, daha sonra da "yıldızlar" kelimesini bu ikisi üzerine atfetmiştir. Bunların tek tek (ayrıca) zikredilmiş olmalarının sebebi şudur: Hak Teâlâ bu ikisini, âlemin umrânı (ma'mûr olması) için birer sebep kılmıştır. Bu meseleyi uzunca anlatmak, burada uygun düşmez. Binaenaleyh (özet olarak) güneş gündüzlerin, ay da gecelerin sultanıdır. Güneşin tesiri buharlaştırmak şeklinde, ayın tesiri ise nemlendirme şeklindedir. Üç mevâlid (unsurlardan doğan şey), yani madenler, bitkiler ve hayvanlar, ancak ısının nem üzerindeki tesiri ile tam ve mükemmel şekilde meydana gelirler. Daha sonra Cenâb-ı Hak, herbir yıldıza ancak kendisinin hakkıyla bilebileceği, hayranlık verici bir hususiyet ve insanı şaşırtan bir düzen vermiş, böylece bu durumu ay ile güneşe o tesirleri yapmada bir yardımcı kılmıştır. Astronomi ilmi ile ilgili uzun araştırma ve incelemeler, güneşin bir sultan, ayın bir vezir, yıldızların da adetâ bunların hizmetçileri gibi olduğuna delalet etmektedir. İşte bundan dolayı Allah önce güneşi, sonra ayı zikretmiş, bunların peşine de diğer yıldızları zikretmiştir.
Cenâb-ı Allah'ın "Haberiniz olsun ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 17[17]

Allah'tan Başka Yaratıcı Olmadığı Hakkında

Bizim (ehl-i sünnet) alimleri, bu âyeti, Allah'tan başka bir mucidin (var edicinin) ve müessirin bulunmadığına
delil getirmişlerdir. Bunun delili şöyledir: Birşeyi var eden ve birşeyin meydana gelmesinde müessir olan herşey, bu fiili o belli vakitte yapmaya da muktedirdir. Öyleyse O hâlık (yaratıcıdır). Daha sonra âyet-i kerime, Allah'tan başka bir yaratıcım bulunmadığına delalet etmiştir. Çünkü Allah, "Haberiniz olsun ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" buyurmuştur. Bu "Allah'tan başka hiçbir yaratıcı yoktur" manasında bir hasr ifade eder. Bu

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/427-428
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/429
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/429

ise, bir felekten veya bir melekten; bir cinden veya bir insandan sâdır olan herşeyin, gerçekte yaratıcısının, başkası değil, ancak Allah olduğunu gösterir. Bu asıl sabit olunca, buna birkaç mesele dayanır:
a) Allah'tan başka ilâh yoktur. Çünkü, eğer iki ilâh mevcut olsaydı, o zaman o ikinci ilâh, hâltk ve müdebbir olmuş olurdu ki, bu da, yaratma işinin bu "Bir"e mahsus olduğunu gösteren bu âyetin manasına ters düşer.
b) Yıldızların, bu âlemin hallerine bir tesiri bulunmamaktadır. Aksi halde, Allah'tan başka bir yaratıcı bulunmuş olur ki, bu da, bu âyetin manasına zıddır.
c) Felsefecilerin ve tılsımcıların dediği gibi, (bir şeyin meydana gelmesinde) tabiatların, akılların ve ruhların etkilerinin olduğunu söylemek bâtıldır. Aksi halde, Allah'tan başka bir yaratıcı bulunmuş olur.
d) Kulların amellerini yaratan, Allah'tır. Aksi halde, Allah'tan başka bir yaratıcı olmuş olur.
e) İlmin, bilmeyi, alimliği; kudretin de, kadir olmayı icab ettirdiğini söyljmek de bâtıldır. Aksi halde, Allah'tan başka bir müessir; Allah'tan başka bir mukaddir, takdir eden ve, Allah'tan başka bir yaratan bulunmuş olur ki, bu da bâtıldır. 18[18]

Allah'ın Kelamı Mahluk Değildir

Alimlerimiz, bu âyete dayanarak, Kelamullah'ın kadîm olduğunu söylemişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: Aİ- iah Teâlâ, "halk" ile "emr"i birbirinden ayırmıştır. Şayet "emr" mahlûk olsaydı, o zaman bu ayırma işi doğru olmazdı.
Cübbaî buna şu şekilde itiraz etmiştir. "Cenâb-ı Hakk'ın, "halk"tn peşinden "emr'i de tek başına müstakil olarak getirmesinden, "emr"in, "halk"ın muhtevasına dahil olmaması gerekmez. Zira Cenâb-ı Allah, "İşte bunlar, Kitab'ın ve Kuran-ı Mübin'in âyetleridir" (Hicr. 1) buyurmuştur. Halbuki, kitabın âyetleri, Kur'ân'a dahildir. Yine O, ihsanda bulunmak "adl"in, adaletin içine dahil olduğu halde, 'Şüphesiz ki Allah adaleti, ihsanı... emreder" (Nam, 90); Cebrail ileMlkaîl, melekler zümresine dahil olduğu halde, "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e, Mikaii'e düşman olursa..." (Bakara. 98) buyurmuştur.
Kâbî de şöyle demektedir; "Bu delil, "mâ'tufun, "matufun aleyh"den başka olması" prensibine dayanır. Eğer bu söz doğruysa, sizin mezhebiniz bâtıl olur. Zira Allah Teâlâ, "O halde Allah'a ve O'nun ummî nebî olan resulüne ki kendisi de o Allah'a ve O'nun sözlerine iman etmektedir- iman edin... "(A’râf, 158) buyurmuş, böylece bu âyette geçen kelimât O'nun sözleri" lafzını, lafzatullah'a atfetmiştir. Binaenaleyh, kelimât lafzının, lafzatullah'tan başka olması gerekir. Halbuki, Allah'tan başka olan her şey muhdes-tir, mahlûktur. Binaenaleyh, Allah'ın kelimelerinin mahlûk ve muhdes olması gerekir."
Kâdî de şöyle der: "Müfessirier, bu âyette geçen "emr" ifadesiyle, vahyolu-nan kelam'ın, Kur'an'ın kastedilmediği; bununla aslında, Allah'ın iradesinin geçerliliğinin kastedildiği, zira âyetle kastedilenin, O'nun kudretini tazîm etmek olduğu hususunda mutabıktırlar." Başkaları da şöyle demişlerdir: "Şöyle denebilir: "Emr" İfadesi, her ne kadar "halk" kelimesinin muhtevasına dahil ise de, ancak ne var ki bu "emr", O'nun hususî bir emri olduğu için, bir başka nev" kemal ve celaline delâlet eder. O halde, buyruğunun manası, "Birinci derecede yaratmak ve icad etmek O'na aittir. Bu icad ve yaratmadan sonra, ikinci derecede de emr ve teklif {yükümlü kılma) O'na aittir. Baksana, şâyeî Cenâb-ı Hak, mükâfaat ve ceza da yaratmaya dahil olduğu halde, "yaratma, teklif, mükâfaat ve ceza bana aittir" demiş olsaydı, bu, anlamlı ve güzel olurdu... İşte burada da, böyledir." Bir başkası da. HakTeâlâ'nın ifadesinin manasının, "O, isterse yaratır, isterse yaratmaz" şeklinde olduğunu, dolayısıyla O'nun ve'l-emr ifadesinin manasının da, "O, isterse emreder, isterse emretmez" şeklinde olması gerektiğini söylemiştir. "Emr"in meydana gelmesi, O'nun meşîetine bağlı olunca, tıpkı yaratmanın meydana gelmesi O'nun meşîetine bağlı olup ve o şey de mahlûk olduğu gibi, "emr"in de mahlûk olması gerekir. Ama, şayet Allah'ın "emr"i kadîm olsaydı, bu "emr", O'nun

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/429-430

meşîeti doğrultusunda olmaz, o zaman O'nun zatının muktezasından olurdu. Bu durumda da, "O, isterse emreder, isterse emretmez" şeklindeki söz doğru olmaz, ki bu da âyetin zahirine ters düşer.

Cevap: Eğer "emr", "halk"ın hükmüne dahil olmuş olsaydı, o zaman "emr" sözünün ayrıca müstakil olarak zikredilmesi, sırf (faydasız) bir tekrar olmuş olurdu. Halbuki aslolan, faydasız bir tekrarın bulunmamasıdır. Bu konuda söylenebilecek nihaî söz şudur: Biz, zaruretten dolayı bir yerde, bir misalde bunu kabul edebiliriz, Ancak ne var ki aslolan, tekrarın olmamasıdır. Altah en iyisini bilendir. 19[19]

Kullara Emir Yetkisi Yalnız Allah'a Aittir

Bu âyet, Allah Teâlâ'dan başka, hiç kimsenin, bir başka kimseyi hiçbir şekilde ilzam edem iveceğine, mecbur tutamıyacağına delâlet eder.

Bu sabit olunca, biz diyoruz ki: Tâatte bulunmak,mükâfaatı; masiyet, günah fiili de cezayı icab ettirmez, vacib kılmaz. Bir başkasına eza ve cefada bulunmak, ona efem vermek de, bir bedeli gerektirmez. Ntice olarak diyebilirz ki: Allah'a, kullarından hiç biri için, kesinlikle hiç bir şey vacib değildir. Çünkü taatte bulunmak, şayet mükâfaatı icab ettirseydi, o zaman kulun Allah'tan, yerine getirilmesi gereken bir talepte bulunması, O'nu mükâfaat vermeye zorlaması gerekirdi. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın Yi "Haberiniz otsun ki, yaratmak de emretmek de O'na mahsustur" buyruğuna aykırıdır. 20[20]

Hüsün veKubûh (İyilik ve Kötülük) Allah'ın Emriyle Olur

Bu âyet, kabîh olanın, kendisinde bulunan bir sebepten dolayı "kabîh"; iyi (hasen) olanın da, kendisinde bulunan bir sebepten dolayı "hasen" sayılmasının caiz olmayacağına delâlet eder. Zira, "Haberiniz olsun ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" buyruğu, Allah Teâlâ'nın. istediğini istediği şekilde emredebileceğini ifade eder. Demek ki, "kabin" olan, kendisinde bulunan bir sebepten dolayı kabîh olsaydı, o zaman Aİ-tah Teâlâ'nın ancak, bu hususiyetleri haiz olan şeyleri emretmesi ve yine çirkinlik hususiyetleri ihtiva eden şeyleri de yasaklaması söz konusu olurdu. Bu durumda da Allah, istediği tarzda emretme ve yasaklamada bulunmazdı. Halbuki, bu âyet, bu yetkisinin olmasını gerektirir. 21[21]

Allah Bu Âlem Dışında da Âlemler Yaratmış Olabilir

Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, bu âlemin dışında birtakım âlemleri, istediği ve dilediği biçimde yaratmaya kadir olduğuna da delalet eder. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki, Rabbiniz, gökleri ve yeri, güneşi, ayı oe yıldızlan yaratandır" buyurmuştur. "Yaratmak" sözü mutlak olarak zikredildiğinde, bununla ya takdir edilen bir cisim, veyahut da takdir edilen bir cisimde Allah'ın takdirinin bir zuhuru murad edilir. Cenâb-ı Hak bir başka âyette, her semaya, orayla ilgili emrini vahyettiğini beyan etmiş; bu âyette de, güneş, ay ve yıldızlardan her birini, "emr"ine musahhar ve tahsis ettiğini beyan buyurmuştur. İşte o, meydana gelen şeyin Allah'ın kudretinin tesiriyle olduğuna delalet eder. Böylece de "emr" ile "halk", bir-brinden ayrılmış olur. Sonra O, bu izah ve beyandan sonra, "Haberiniz olsun ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" buyurmuştur ki bu, "Mutlak manada yaratma ve emretme kudreti O'na aittir" demektir. Binaenaleyh O'nun, bu şeyleri, istediği ve dilediği biçimde icad edip var etmeye, yaratmaya kadir olması gerekir. Bu sebeple şayet O, kendisinde arş, kürsî, güneş, ay ve yıldızlar gibi şeylerin de bulunduğu binlerce âlemi bir anda veya bir andan daha az bir zamanda yaratmak isterse, Şüphesiz O buna muktedir olur. Çünkü

---

[19] 19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/430-431

[20] 20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/431

[21] 21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/432

bu mahiyetler, mümkin varlıklardır. Cenâb-ı Hak ise, her türlü mümkinata kadirdir. İşte bundan dolayı el-Maarrî, kendisine ait olan uzunca bir kasidesinde şöyle demiştir:
"Ey insanlar, Allah'ın nice felekleri vardır ki, yıldızlar, güneş ve ay, önde. akıp gitmektedirler" Sonra bu kasidenin arasında, 'Burada, geçmişimizoe geleceğimiz Allah'ın kefaleti altındadır. Bu sebeple bizim, O'ndan başkasının yanında hiçbir nasibimiz yoktur" demiştir. 22[22]

Hak ile Mahlukun Aynı olup Olmaması

Bazı kimseler, "halk", Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır. Bu "halk" sıfatı, "mahlûk" olandan başkadır" demiş ve buna da hem nakli, hem de naklî istidlallerde de bulunmuşlardır.
Naklî delile gelince işbu: "Haberiniz olsun ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" âyetidir. Onlar şöyle demişlerdir: Ehl-i sünnet nezdinde "emr", "Allah'ın yarattığı şey" manasında değil, aksine "O'nun bir sıfatı olması" manasında, Allah'a aittir. Binaenaleyh "halk"ın da, O'nun mahlûku, yarattığ1 şey manasında değil, O'nun sıfatı manasında olmak üzere, Attah'a ait olması gerekir. Bu da, "halk"ın Allah'ın zatıyla kâim olan bir sıfat olduğuna delalet eder.
Aklî delil olarak da şunu söyleyebiliriz: "Mevcut değilken, bu şey niçin meydana gelmiş ve var olmuştur?" Biz bunun cevabı olarak, "Allah Teâlâ, onu yaratıp icad ettiği için.." dediğimizde bu ta'lil (gösterilen bir sebep) doğru bir hüküm olur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, o şeyi yaratıcı olması, yaratılan o şeyin bizzat meydana gelmesi olsaydı, o zaman o kimsenin, "Allah onu yaratıp var ettiği için o şey meydana gelmiştir" şeklindeki sözü, bizim, "Başka bir şeyden dolayı değil, o ancak, kendiliğinden ve kendi zatından dolayı meydana gelmiştir şeklindeki sözümüzün yerini tutardı. Halbuki bu, bâtıl ve imkânsızdır. Çünkü, bu mananın doğru olmast, onun Allah tarafından yaratılmasına aykırıdır. Dolayısiyle Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkun halikı olmasının, o mahlûktan başka bir şey olduğu sabit olmuş olur. Bu da, "ha!k"tn "mahlûk"tan başka olduğuna delalet eder. Cevap: Eğer "halk", "mahiûk"tan başka olsaydı, "halk", yaratma da kadîm olsaydı, o zaman onun kadîm olmasından, yaratılmış olan şeylerin de kadîm olması gerekirdi. Eğer bu yaratma hadis olsaydı, bu da başka bir yaratmaya muhtaç olurdu. Böylece teselsül gerekirdi. Teselsül ise, bâtıldır. 23[23]

Yedinci Mesele

Ayetin zahiri, "halk"ın sadece Allah'a mahsus olmasını iktiza ettiği gibi, "emr"in de, aynen Allah'a mahsus
olmasınt iktiza etmektedir. Bu husus Cenâb-ı Hakk'ın,
"Hüküm yetkisi sadece Allah'ındır" (En'âm, 57}; "Artı/c hüküm, O çok yüce, O çok büyük olan Allah'ındır" (Mü'min, 12) ve "Önünde de, sonunda da emir Allah'ındır" (Rûm, 4) âyetleriyle de kuvvet kazanır.
Ancak ne var ki bu husus, âyet ve hadisle de bir müşkillik arzeder. Ayete gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler, kendilerini bir fitne ve bela çarpmasından, yahut (ahirette) onlara pek acıklı bir azab gelip çatmasından çekinsinler" (Nur, 63) âyetidir.
Hadise gelince; bu da Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, Size birşey emrettiğimde, onu gücünüzün yettiğince yapın!..24[24]"şeklindeki hadisidir.
Cevap: Hz. Peygamber (s.a.s)'in emri, Allah'ın emrinin verilmiş olduğuna delalet eder. Böylece, gerçekte mûcib olan, gerektiren, başkasının emri değil, sadece Allah'ın emri olmuş olur. Mutlak bilen, yalnız Allah'tır. 25[25]

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/432
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/433
24[24] Buhârî, İ'tisâm, 2; Müslim, Haca 412 (2/975); Ibn Mâce, Mukaddime, 1 (1/3).
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/433-434

Sekizinci Mesele

Hak Teâlâ'nın "haberiniz otsun ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" âyeti, Allah'ın kullan
üzerinde bir emri, bir yasağı ve bir teklifi olduğuna delalet etrrektedir. Teklifi {mükellefiyeti) kabul etmeyenler, bu görüşe muhalefet eder ve bu hususta şu delilleri ileri sürerler:
1) Emredilen şey, eğer meydana gelmesi malûm bir şey olursa, bunun meydana gelmesi vacib olur. Binaenaleyh bunu emretmek, "hâsılı tahsil" (mevcud olanı tekrar yapma) demek olur ki, bu mümkün değildir. Eğer o şeyin, meydana gelmeyeceği malûm ise, onun meydana gelmesi imkânsız olur. Şu halde o şeyi emretmek, meydana gelmesi imkânsız olan şeyi emretmek olur ki, bu da imkânsızdır.
2) Allah Teâlâ, eğer o şeyi yapmaya dair bir "dâî" (o şeyi yapmaya götüren sebep, illeti yaratırsa o şey mutlaka meydana gelir. Öyleyse, "emretmenin" herhangi bir manası yoktur. Eğer. o hususta bir "dâî" yaratmazsa, o şeyin meydana gelmesi
imkânsız olur. Dolayısiyle onu emretmede de herhangi bir fayda yoktur. >
3) Kâfir ve fâsıka emretmek, sırf zararı ifade eder. Zira Cenâb-ı Hak, onun iman edip itaatta bulunmayacağını bilince, ondan iman ve tâatın sâdır olmast, ancak Allah'ın ilminin cehle dönüşmesi halinde mümkün olur. Halbuki kul, Allah'ı cahil kılmaya muktedir değildir. Lazım mümkün olmayınca, "melzum" {netice, sonuç) da mümkün olmaz. Binaenaleyh, "Kâfir ve fâsık, iman ve taata asla muktedir değildir" denilmesi gerekir. Durum böyle olunca, kâfir ve fâsıka emretmekten, sadece onların ikaba, cezaya müstehak olmaları neticesi elde edilir. Böylece bu emir ve teklif, asla bir fayda bulunmayan, sırf zarara uğratma olur ki bu, hakîm olan rahîm Allah'a uygun düşmez.
4) Emir ve teklif, şayet bir fayda ve mana için yapılmazsa, abes ve anlamsız olur. Eğer, mabuda (ilâha) yönelik bir faydadan dûlayı yapılırsa, bu durumda mâbud. muhtaç bir varlık olup, ilâh olmaz. Yok eğer kula yönelik bir faydadan dolayı yapılırsa, bütün faydalar, faydaları elde etme, zararları da def etmeye münhasırdır. Halbuki Cenâb-ı Hak, mükellef tutmaksızın da bunları tastamam ve en mükemmel bir şekilde yapmaya kadirdir. O halde, mükellef tutmayı araya sokmak, faydasız, sırf zarar olmuş olur ki, bu caiz değildir.
Bil ki Allah Teâlâ bu âyette, kendisinin, kullarına istediği biçimde emredip onları mükellef tutmasının gayet yerinde ve güzel bir şey olduğunu beyan etmiş; bu hususa, "haberiniz olsun ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" buyurarak hüccet getirmiştir. Bu, şu demektir: Yaratma işi Allah tarafından olunca, O'nun, bütün kulların yaratıcısı olduğu sabit olur. O, onların yaratıcısı olunca, onların mâliki, sahibi olmuş olur. O, onların mâliki olunca da, O'nun, onlara emredip nehiy-lerde bulunması, O'nun tarafından yapılmış güzel ve yerinde bir şey olmuş olur. Zira bu, mâlikin kendi mülkündeki tasarrufudur. Bu ise, güzel ve hoş görülen bir husustur. Binaenaleyh Hak Teâlâ'nın, "Haberiniz olsun ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" buyruğu, Allah Teâlâ'nın, kullarına istediği ve dilediği biçimde emretmesinin güzel ve yerinde olduğuna dair kesin bir delil yerine geçer. 26[26]

Dokuzuncu Mesele

Bu âyet, Altah Teâlâ'nın, sırf kullarını yaratmış olması sebebiyle, onlara istediği biçimde emretmiş olmasının
güzel ve yerinde olduğuna delalet eder, Yoksa Mu'tezile'nin iddia ettiği üzere emredilen işin faydalı olması veya ivaz ve mükâfaat olarak verilmesi sebep sayılamaz. Zira Allah ilk önce, yaratmanın kendisine ait olduğunu belirtmiş, bundan sonra da "emr" tabirini zikretmiştir. Bu da, "emr"in güzel olmasının, O'nun o insanların yaratıcısı ve var edicisi olmasına bağlandığını gösterir. Emrin ve mükellefiyetin güzel olmasındaki illet, bu kadarlık şey (yani kulları yaratma

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/434-435

işi) olunca, emrin ve mükellef tutmanın makul ve yerinde olduğunu söyleme konusunda "husün-kubh ve "mükâfaat - ceza"nın nazar-ı dikkate altnması sakıt olur, düşer. 27[27]

Onuncu Mesele

Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın "mütekellim - konuşan", "emreden - nehyeden", "haber veren ve sual eden" olduğuna delalet eder. Bu meselenin, diğer meselelerden önce zikredilmesi gerekirdi. Ancak ne var ki, ben bunu şu anda hatırladım. Bunun böyle olmasının delili, Hak Teâlâ'nın, "Haberiniz olsun ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" buyruğudur. Böylece bu ifade, emr'in O'na ait olduğuna delalet eder. Bunun böyle olduğu sabit olunca, aralarında herhangi bir farkın bulunduğunu söyleyen bir kimsenin bulunmaması zaruretiyle, nehyetmenin, haber vermenin, sormanın da O'na ait olması gerekir. 28[28]

Herşeyin Yaratıcısı Olmayan, Hiçbir Şey Yaratamaz

Allah Teâlâ, kendisinin göklerin, yerin, güneşin, ayın ve yıldızların yaratıcısı olduğunu beyan etmiş, daha sonrada. "Haberiniz olsun ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur" buyurmuştur; yani "O'ndan başka yaratıcı yoktur" demektir.
Bir kimse şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ'nın bütün bu şeylerin yaratıcısı olmasından, "Mutlak manada yaratıcı sadece O'dur" denilmesi gerekmez. O halde Cenâb-ı Hak, mutlak manada sadece kendisinin yaratıcı olmasını, niye O'nun o şeylerin yaratıcısı olduğunun isbatına bağlamıştır?"
Bu hususta diyeceğimiz şudur: Gerçek şudur: Her ne zaman, Allah Teâlâ'mn bazı şeylerin yaratıcısı olduğu sabit olursa, O'nun, bütün mümkinatın yaratıcısı olması iktiza eder. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Mahlukatın bir yaratıcıya muhtaç olması, onların mümkin varlıklar olmasından dolayıdır. Halbuki mümkin olmak, bütün mümkin olanlar hakkında aynıdır. Bu mümkin oluş, ya mu-ayyen veya muayyen olmayan bir müessire muhtaç olmanın bir illeti olur. İkincisi bâtıldır; çünkü hariçte mevcut olan her şey, haddizatında var olmuş, meydana gelmiş demektir. Bundan, haddizatında mevcut olmamış olan şeyin hariçte de mevcut olmaması neticesi çıkar. Hariçte var olmayanın, başkasının hariçte var olmasının sebebi olması imkânsızdır. Böylece, mümkin ofuşun, bir var edici ve bir yardımcıya muhtaç olmasının sebebi olduğu sabit olmuş olur. Şu halde bütün mümkin varlıkların, o yardımcıya muhtaç olmaları gerekir. Binaenaleyh, bir tek şeyin var olmasında müessir olanın, bütün mümkinatın var olmasında müessir olan olduğu sabit olmuş olur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Alemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir!" beyanına gelince; bil ki Hak Teâlâ, kendisinin göklerin, yerin, arşın, gece ve gündüzün, güneşin, ayın ve yıldızların yaratıcısı olduğunu beyan edip, bütün bunların kendi kudret, hakimiyet ve meşîetine musahhar olduklarını açıklayarak; hüküm, emir, nehiy vs teklifin de kendisine ait olduğunu bildirince, kendisinin övgüye, takdis ve tenzih edilmeye müstehak olduğunu da: "Alemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir!" buyurarak ilan etmiştir. Tebarek kelimesinin tefsiri, daha önce geçtiğinden, biz bunu tekrariamıyacağız.
Bil ki Allah Teâlâ bu âyete, kendisinin göklerin, yerlerin ve bahsedilen diğer şeylerin Rabbi olduğunu beyan ederek başlamış, sonra da aynı âyeti, "Alemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir!" buyruğuyla bitirmiştir.
Âlem, Allah'ın dışında kalan her mevcuttur. Dolayısiyle Cenâb-ı Hak, kendisini, kendisinin dışında kalan her şeyin Rabbi ilâhı, var edeni ve meydana getireni olduğunu beyan etmiştir. Bununla beraber O, Rabdır, Mürebbîdir. (Eğitip, bakıp büyüten), muhsindir ve lütuf sahibidir, işte, bu âyetin izahı hususunda söyleyeceğimiz en son söz budur. 29[29]

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/435
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/435
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/435-436

Ayetin Mâkabliyle Münasebeti

"Rabbinize yaluararak, gizlice dua edin. Şu bir hakikattir ki: Allah haddi aşanlan sevmez. Yerde -O, İyi hale getirildikten sonra da- fesatçılık etmeyin. O'na, korkarak ve umarak, dua edin. Şüphe yok ki iyi hareket edenlere, Allah'ın rahmeti çok yakındır" (A'râf, 55-56).
Bil ki Allah Teâlâ, kudret, hikmet ve rahmetinin mükemmelliğinin delillerini zikredince (ki işte bu esnada, nefsanî bilgileri ve hakiki ilimleri elde etmeye yönelik teklif tamamlanmış olur), bunun peşinden, bu bilgilere uygun düşen amellerden bahsetmiştir. Bu da, dua ve niyazla meşgul olmaktır. Zira dua, ibadetlerin özü ve iliğidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Rabbinize, yalvara-rak gizlice dua edin" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 30[30]

Dua İle İbadetin Münasebeti

Cenâb-ı Hakk'm, "Rabbinize... dua edin" buyruğu hakkında iki görüş bulunmaktadır: 1) Bazı alimler, "dua edin" emrinin "ibadet ediniz" manasında olduğunu söylemişlerdir.
2) Diğer bazı alimler de bunun, "dua ediniz" manasında olduğunu söylemişlerdir. Birinci görüşü benimseyenler "dua" kelimesinden, "Allah'tan hayır talep etme" manasını anlamışlardır ki, bu, kulluğun bir sıfatıdır (özelliğidir). Çünkü kul, bunu Allah'a yaklaşmak ve O'nun mükâfaattnı elde etmek maksadıyla yapar. Zira Cenâb-ı Hak, "O'na korkarak ve umarak dua edin" sözünü, buna atfetmiştir' Matufun, üzerine atfedildiğini şeyden (ma'tufun aleyhden) farklı bir şey olması gerekir.
İkinci görüş ise, daha açıktır ve doğruya daha yakındır. Çünkü dua, mana bakımından ibadetten başka bir şeydir. 31[31]

Duanın Faydasını İnkâr Edene Cevap

Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Alimlerin dua konusunda farklı izahları vardır:
Onlardan bir kısmı "dua"yı inkâr etmiş (gereksiz görmüş) ve görüşlerinin doğruluğu hususunda da birçok şeyi delil getirmişlerdir:
1) Eğer dua ile istenilen şeyin meydana geleceği (Allah katında) malum ise, Allah'ın ilminde bir değişmenin meydana gelmesi imkânsız olduğu için, o şeyin meydana gelmesi vacibtir (yani o her halükârda meydana gelir). Meydana gelmesi vacib (kesin) olan şeyi istemekte ise, herhangi bir fayda ve mana yoktur. Eğer o şeyin meydana gelmeyeceği Allah katında malum ise, onun meydana gelmesi imkânsızdır. Binaenaleyh yine bunu Allah'tan talep etmekte de bir fayda yoktur.
2) Allah Teâlâ eğer ezelde, istenilen (dua ile talep edilen) o şeyi meydana getirmeyi murad etmiş ise, o dua olsa da olmasa da mutlaka o şey meydana geiir; yok eğer ezelde o şeyi vermemeyi murad etmiş ise, onun meydana gelmesi imkânsızdır. Binaenaleyh onu istemekte hiçbir fayda yoktur. Eğer biz, "Allah Teâlâ, ezelde ne o şeyi meydana getirmeyi ne onun var olmasını, ne de yokluğunu istememiştir. Daha sonra bu dua esnasında O, bu şeyferi meydana getirmeyi istemiştir" dersek, o zaman Allah'ın zatında ve sıfatlarında bir değişmenin söz konusu olması gerekir ki bu imkânsızdır. Çünkü bu durumda kulun duaya yönelmesi, Allah'ın zatında bir başka sıfatın ortaya çıkmasının illeti ve sebebi olmuş olur. Böylece de kul, tebdil etme ve değiştirme yoluyla Allah'ın sıfatları üzerinde tasarrufta bulunmuş olur ki, bu imkânsızdır.
3) Dua ile istenen şeyi eğer Allah'ın hikmeti ve maslahat gerektiriyor ise, onu Allah zaten verir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak o şeyi, bu dua olmadan da kutuna bahşeder. Zira Allah, cimri

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/436-437
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/437

olmaktan münezzehtir. Eğer Allah'ın hikmeti (aksini) gerektiriyorsa, onu vermez. Binaenaleyh o, kul ister duaya yönelsin İster yönelmesin, bu şeyi ona vermez.

4) Dua, "emretmekken başka bir şeydir. Bu ikisi arasında, dua edenin rütbesinin daha aşağı, emredenin rütbesinin ise daha yüksek olması dışında bir farklılık yoktur. Bu sebeple kulun, Allah Teâlâ'ya bir şeyi emretmeye yeltenmesi sû-i edebtir. Bu caiz değildir.

5) Dua, kulun, Rabbini irşad etmesi, ilâhına en uygun ve en doğru olan bir fiili gösterip ona yöneltmesi işine benzer ki, bu da sû-i edeptir (edebe aykırı bir şeydir). Yahut dua, kulun ilâhînin dikkatini, o ilâhın farkında olmadığı bir şeye yöneltmek gibi bir manaya gelir ki, bu küfürdür (inkârdır). Yahut da (sanki) Allah Teâlâ lütuf ve ihsanda kusur etmiş de, sen gûyâ böylece dua yaparak O'nu ihsan ve lütufda bulunmaya teşvik ediyorsun! Bu da cehalettir.

6) Duaya yönelmek (dua yapmak), kulun ilâhî kaza ve kadere razı olmadığına delâlet eder. Çünkü eğer kul, Allah'ın kendisi hakkında hükmettiği ve takdir ettiği şeye razı olmuş olsaydı, kendi şahsî tasarrufunu bırakır ve belli bir şekilde Allah'tan bir şey istemezdi. Binaenaleyh kaza ve kadere razı olmayı bırakmak da, dinen hoş görülmeyen şeyler cümlesindendir.

7) Kul çoğu zaman bir şeyin faydalı ve hayırlı olduğunu zanneder, ama sonra o meydana geldiği zaman, pek çok belâ ve büyük kötülüklere sebep olur. İşte durum böyle olunca, Allah'tan belli bir şeyi istemek caiz olmaz. Bilâkis evlâ olan faydalı ve hayırlı olanı istemektir. Bu ise, kul onu dua ederek talep etse de etmese de, Allah tarafından yaratılır. Bu sebeple dua etmede herhangi bir fayda bulunmamış olur.

8) Dua, kalbin Allah'tan bir şey İstemeye yönelmesidir. Kalbin o belli şeyi istemeye yönelmesi ise, kalbi marifetullaha, muhabbetullaha ve Allah'a kulluğa dalmaktan alıkor. Halbuki bu şeyler, son derece yüce ve üstün makamlardır. Bu yüce ve üstün makamların meydana gelmesine mani olan her şey mezmûm (kınanmış)tır.

9) Rivayet edildiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.s), (bir hâdis-i kutsîde) Cenâb-ı Allah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Beni zikretme işi, kimi benden bir şey istemekten alıkorsa, (yani beni zikredeceğim diye, benden bir şey talep etmeye fırsat bulamazsa), ben ona benden bir şey isteyenlere verdiğimden daha üstününü ve kıymetlisini veririm"32[32] Bu hâdis-i kutsî, evlâ olanın dua etmemek olduğuna delâlet eder.

10) Hak Teâlâ'nın ilmi, kulların ihtiyaçlarını kuşatmıştır (yani onları bilir). Kul, mevlâsının kendi ihtiyaçlarını bildiğini bilince, *usar ve ihtiyacından bahsetmez. Bu durum, terbiye ve Mevlâ'ya ta'zim bakımından o ihtiyacın ne olduğunu açıklayıp, o ihtiyacı giderecek olan şeyi istemekten daha uygun ve yerindedir. Durum bu dünyada bu şekilde olunca, Hak Teâlâ hakkında da aynı terbiye ve saygıyı gözetmek vacibtir. İşte bunun için denilmiştir ki: "İbrahim (a.s) ateşe atılmak için mancınığa konulduğu zaman Cebrail (a.s) O'na, "Rabbine dua et" demiş de, Halilullah (a.s), "O Allah Teâlâ'nın, benim durumumu bilmesi, O'ndan bir şey istemem hususunda bana yeter" cevabını vermiştir. Bu konuda zikredilen deliller, bu açıklamalardır.

Bil ki dua, ibadet çeşitlerinden ve şekillerinden biridir. Zikredilen sualler, deliller ise, bütün ibadet çeşitleri hakkında ileri sürülebilir. Çünkü mesela şöyle denilebilir. "Eğer o insan, Allah'ın ezelî ilminde sa'îd (cennetlik) bir kul ise, onun tâat ve ibadet yapmasına gerek yoktur; yok eğer Allah'ın ilminde (takdirinde) o kul, şakî (cehennemlik) bir kimse ise, onun bu ibadetleri yapmasının da bir faydası yoktur."

Yine şöyle dedenilebilir: "İnsanın yiyecek yemeye ve su içmeye yönelmemesi gerekir. Çünkü eğer o insan, Allah'ın tlrn-i ezelîsinde tok ise, ekmek yemeye ihtiyacı yoktur; yok eğer aç ise, ekmek yemesinin de hiçbir faydası yoktur."

İşte nasıl buradaki bu sözlerimiz bâtıl ve yanlış ise, onların ileri sürdükleri delillerde de durum aynıdır. Daha doğrusu biz şöyle diyoruz: Dua, kulluk derecesinin zilletini ve aşağı mertebede oluşunu, rububiyyet derecesinin de izzetini ve yüceliğini bilmeyi ifade eder. İşte bütün ibadetlerdeki en yüksek ve en kıymetli gaye budur.

Bu şöyle açıklanabilir: Dua eden, duasına, ancak kendisinin o istediği şeye

---

32[32] Tirmizî.Fezâilü'l-Kur'ân, 25 (5/184).

muhtaç ve onu elde etmekten aciz olduğunu; Rabbinin ve ilâhînin onun duasını işittiğini; ihtiyacından haberdar olduğunu; o ihtiyacı gidermeye kadir bulunduğunu ve O'nun rahîm olup, rahmet-i ilahiyesinin o ihtiyacı gidermeyi gerektirdiğini bildiği zaman yönelir. Durum böyle olunca kul duaya, ancak kendisinin ihtiyaç ve acizlik sıfattan ile mevsuf; Hak Teâlâ'nın da ilim, kudret ve rahmet sıfatlan ile mevsuf olduğunu bildiği zaman yönelir. Zaten bütün (şer'î) mükellefiyetlerin maksadı da, ancak kulluk mertebesinin zeliltiğini, rububiyyet mertebesinin ise izzet ve yüceliğini bilmektir. İşte dua bu iki makamı da kendisinde bulundurunca o, en büyük ibadet çeşidi olmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinize yalvararak gizlice dua edin" emri, bizim bahsettiğimiz bu manaya işaret etmektedir. Çünkü yalvarıp yakarmak, ancak kâmil bir zatın huzurunda bulunan, eksik ve nakıs bir kimse için söz konusudur. Bu sebeple kul, kendisinin noksanlığına ve acizliğine, mevlâsının ilim, kudret ve rahmet cihetinden mükemmel olduğuna inanmadığı sürece, yalvarıp yakarmaya yönelmez. Böylece, dua etmenin maksadının, bizim bahsetmiş olduğumuz şey olduğu sabit olmuş olur. Yine, Kur'ân'ın {bu âyetin) lafzının buna delâlet ettiği de sabittir. Hz. Pe-ygamber'den rivayet edilen şu hadis de, bizim söylediğimizi te'kid eder: Allah nezdinde, duadan daha kıymetli hiçbir şey yoktur. Dua, ibadettir".33[33] Daha sonraysa Hz. Peygamber, "Büyüklük taslayarak, bana ibadetten kaçanlar yok mu? Onlar hor ve hakir olarak cehenneme gireceklerdir" (Mümin, 60) âyetini okumuştur. Duanın hakikatleri hususundaki sözün tamamı, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara süresindeki (Bakara, 186) âyetinin tefsirinde geçmişti^ Allah en iyisini bilendir. 34[34]

Duanın Şartları

İkinci mesele, duanın şartlarını izah etme hakkındadır: Bil ki duadan maksat, kulun kendisinin ihtiyaç içinde ve aciz olduğunu; Mevlâsının ise, en mükemmel İlim, kudret ve rahmet ile muttasıf olduğunu görüp müşahede etmesidir. Binaenaleyh, bütün bu manalar, Cenâb-ı Hakk'ın "Rabbinize yalvararak, gizlice dua edin" buyruğunun hükmüne girer. Sonra bu haller, ihlaslı bir biçimde meydana geldiğinde, onları mutlaka İhlasın hakikatini çürüğe çıkaran riyadan korumak gerekir ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "gizlice" hufyeten) tabirinden kasdedi-len de budur.

Ayette, tadarruen (yalvararak) ifadesinin yer almasının maksadı, duadan elde edilmek istenen bu aslî halin gerçekleştirilmesi; hufyeten kelimesinin bulunmasının maksadı ise, o ihlası riya şaibelerinden koruyup muhafaza etmektir. Bu manayı iyice kavradığında, Hak Teâlâ'nın, "yalvararak, gizlice" beyanının, duanın şartlarını gerçekleştirme ve meydana getirme hususunda, murad edilen her şeyi içine aldığını ve kesinlikle hiçbir şekilde buna ilave edilecek bir şeyin bulunmadığını görürsün. O şartların ne olduğunu tafsilatlı olarak anlatmaya gelince, Şeyh Süleyman el-Halîmî (r.h) Kitabu'l-Minhac" adlı eserinde bu hususu geniş bir biçimde ele almıştır. Bu hususlar için oraya bakılmalıdır. 35[35]

Üçüncü Mesele

Tadarru1 kelimesi, "zillet arzedip huşu içinde olmak" demek olup, bu da kişinin, zelîl ve aciz olduğunu izhar etmesi demektir. Bu tabir Arapların, bir şey isteme sadedinde bir kimse bir kimseye karşı tezetlül edip, zelîlliğini ortaya koyduğunda söyledikleri,ifadesinden alınmıştır. Hufye kelimesi ise, aleniliğin zıddıdır. Nitekim, sen bir şeyi gizlediğinde, "Falan şeyi gizledim" dersin. Bu kelime, hâ harfinin kesresiyle "hifye" şeklinde de kullanılır. Ebu Bekr'in rivayetine göre, sadece Âsim hem burada, hem de En'âm'da (âyet, 63) hâ'nın kesresiyle "hifyeten"; diğer kıraat imamları ise, damme ile, "hufyeten" şeklinde okumuşlardır ki, her ikisi de aynı manaya gelen iki kullanılıştır. [36]

---

[33] 33[33] Tirmizî, Tefsir, 2 (5/211); Ibn Mâce, Duâ, 1 (2/1258).

[34] 34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/437-440

[35] 35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/440

Duanın İnsanlardan Gizli Yapılması Etdaldîr

Bil ki duayı gizli yapmak, muteber bir şeydir. Bunun böyle olduğuna, şu deliller de delâlet eder:

1) Bu âyet... Zira bu âyet, Allah Teâlâ'nın, duanın gizlice yapılmasını emrettiğine delâlet eder. Emrin zahiri vücub ifade eder. Bu vacib olmasa dahi, en azından mendubtur. Cenâb-ı Hak bundan sonra, "Allah haddi aşanları sevmez... " buyurmuştur. En açık olan görüş, bundan muradın, Allah'ın yalvarıp yakarma ve gizleme emrini terketme hususunda haddi aşanları sevmeyişidir. Çünkü Allah, haddi aşmayı sevmez. Allah'ın sevmesi, O'nun mükâfaat vermesi demektir. Do-layısiyle mana, "Dua etme hususunda, yalvarıp yakarma ile gizliliği terkeden kimseyi Allah, kesinlikle mükâfaatlandırmaz ve ona ihsanda bulunmaz" şeklinde olur. Böyle olan kimse de, hiç şüphesiz ikaba uğrayanlardan olur. Böylece "Allah haddi aşanları sevmez" buyruğunun duada yalvarıp yakarma ile gizlice yapmayı terkeden kimseye karşı, şiddetli bir tehdit gibi olduğu ortaya çıkmış olur.

2) Allah Teâlâ, Hz. Zekerlyya'yı medhederek, "O, Rabbine gizlice niyazet-tiği zaman..."(Meryem, 3) buyurmuştur. Yani "O, nidasını kullardan gizledi ve bunu sırf Allah için yaptı, bu konuda sadece O'na başvurdu..." demektir.

3) Ebû Musa el-Eşarî'nin rivayet ettiği şu husustur: "Ashab bir savaşta bir vadinin kıyısına gelince, seslerini yükselterek tekbir ve tehlil getirmeye başlarlar.

Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Sesinizi alçaltın. Çünkü siz, ne sağır, ne de gaib (burada olmayan) birine dua etmiyorsunuz. Muhakkak ki siz, duyana ue size yakın olana dua ediyorsunuz. Muhakkak ki O, sizinle beraberdir"[37] buyurur.

4) Hz. Peygamber (s.a.s), "Gizlice yapılan bir dua, açıkça yapılan yetmiş duaya bedeldir"[38]ve "Zikrin en hayırlısı, gizli olanı; rızkın en hayırlısı da yeterli olanıdır"[39] buyurmuştur.

Hasan el-Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilir: İnsan Kur'ân'ı toplar (yani hepsini kalbinde ezbere tutar), ama komşusu bunun farkına varamaz. Yine insan birçok şeyi öğrenir, ama insanlar bunu farkedemezler. Yine yanında birçok ziyaretçileri olduğu halde insan, uzunca bir gece namazı kılar, ama onlar bunu göremezler, Biz, amelleri gizlice yapmaya alabildiğine gayret eden bir topluluğa yetiştik (gördük). Yemin olsun ki o müslümanlar, olanca gayretleri ile dua ediyorlardı ama, onların sesleri ancak bir fısıltı gibi duyuluyordu. Çünkü Hak Teâlâ, "Rabbinize yaluara yakara, gizlice dua edin" buyurmuştur. Allah Teâlâ, kulu Zekeriyya (a.s)'dan da bahsederken, "O Rabbine gizlice niyaz ettiği zaman..." (Meryem, 3) buyurmuştur.

5) Aklen de nefis, riya ve sum'a (gösteriş ve şöhret) hususunda alabildiğine arzulu ve meyyaldir. Dolayısiyle insan, duasını açıktan yaptığında, o duaya riya karışabilir. Bunda hiçbir fayda olmaz. Bu sebeple evlâ olan, riyadan korunmak için, duayı gizlice yapmaktır. Burada birkaç mesele vardır ki, tarikat erbabının bu husustaki ihtilafları büyüktür. Mesela bunlardan birisi, "ibadetleri gizli yapmak mı, açıkça yapmak mı daha efdaldir?" meselesidir. Bu cümleden olarak, onların bir kısmı, ibadetleri riyadan korumak için, gizlice yapmanın daha evlâ olduğunu söylerlerken; diğerleri, ibadetleri eda etmede, başkaları da kendisinin yolundan gitsin diye, insanın onları açıktan yerine getirmesinin daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. Alim Muhammed b. İsa el-Hakim et-Tirmizi, bu iki görüşü birleştirerek şöyle demiştir: "Eğer insan, kendisinin riyaya düşeceği hususunda endişe duyarsa, bâtıl olmaktan korumak için ibadetini gizlice yapması daha evlâdır. Yok eğer (kalb) temizliği ve yakinî imanının kuvveti hususunda, riya şaibesinden emin olduğu bir dereceye ulaşmış ise, bu kimse için efdal otan, başkaları da kendisinin yolundan gitsin diy-e, ibadetlerini açıktan yapmasıdır." 40[40]

---

[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/440-441

[37] Buhâri. De'avât, 50; Müslim, Zikir, 44-45 (4/2076-2077).

[38] Kenzu'l-Ummal, 2/3196.

[39] Müsned, 1/172-180.

Dördüncü Mesele

Ebu Hanîfe (r.h), namazda (Fatiha'dan sonra) gizlice "amin" demenin daha efdal olduğunu söylerken; İmam Şafiî (r.h), bunun açıktan (yüksek sesle) söylenmesinin daha efdal olduğunu söylemiştir. Ebu Hanîfe, görüşünün doğruluğuna delil getirirken der ki: "Amin kelimesi hakkında şu iki mana verilir:

a) Bu, bir duadır.

b) Bu, Allah'ın isimlerinden biridir. Binaenaleyh eğer bu bir dua ise, Cenâb-ı Allah'ın, "Rabbinize yaluararak, gizlicetdua edin" emrinden dolayı, gizli yapılmalıdır. Yok eğer, Allah'ın isimlerinden biri ise, Hak Teâlâ'nın, "Rabbini, içinden, yaluararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah ve akşam an" (A'râf, 205) âyetinden ötürü, yine gizlice söylenmelidir. Bunun vacib olduğu sabit olmasa bile, en azından mendubtur" demiştir. Biz de bu görüşe katılıyoruz. 41[41]

Allah Duada Haddi Aşanları Sevmez

Cenâb-ı Allah'ın, Allah haddi aşanları sevmez" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Müslümanlar "muhabbef'in (sevginin), Allah'ın sıfatlarından biri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Kur'ân, "Allah'ın sevdiği"ni pek çok âyetle zikretmiştir. Yine müslümanlar bu sevginin, nefsani şehvet ve tabiî temayül ve bir şeyden tad aima isteği manasında olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bütün bunlar, ittifakla Allah Teâlâ" hakkında düşünülemeyen şeylerdir. Alimler, Allah'ın muhabbetinin ne manaya geldiği konusunda şu üç değişik görüşü belirtmişlerdir:

Birinci görüş: Allah'ın, kullarına mükâfaat, hayır ve rahmetini ulaştırması ve vermesi manasındadır.

İkinci görüş: Allah'ın, kullarına, mükâfaat ve hayırları ulaştırmayı istemesinden ibarettir. Bu iki görüş arasındaki ihtilaf, bir başka meseleye dayanır ki o da, Allah Teâlâ'nın irade sıfatı ile tavsif edilip edilemiyeceği meselesidir. Kâbî ve Ebu'l-Hüseyin şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, kesinlikle irade sıfatı ile mevsuf değildir. Dolayısiyle O'nun, kendi fiillerini irade etmesi, onların yaratıcısı ve faili olması manasındadır. O'nun, başka varlıkların fiillerini irade etmesi ise, o fiilleri emretmesi ma-nasındadtr. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın irade sıfatı ile tavsif edilmesi, (yani "Allah böyle istedi" denilmesi) caiz değildir." Ama (ehl-i sünnet) alimlerimiz ile Basralı Mu'tezilîler, Allah Teâlâ'nın irade sıfatı iie mevsuf olduğunu kabul ederler.

Bunu iyice kavradığına göre bil ki, Allah hakkında irade sıfatının söz konusu olmadığını söyleyenler, "muhabbetullah" (Allah'ın sevmesi) ifadesini, "Allah'ın kuluna, mükâfaat vermesi" manasında; Allah hakkında irade sıfatının bulunduğunu kabul edenler ise, bunu "Allah'ın kuluna mükâfaat vermeyi irade etmesi (istemesi)" manasında tefsir etmişlerdir.

Üçüncü görüş: "Muhabbetullah"ın, "Allah Teâlâ'nın, kullarına mükâfaat vermek istemesi" manasının ötesinde, başka bir sıfat olması da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü biz bu dünyada (her) babanın oğlunu sevdiğini ve oğluna hertürlü hayrı ulaştırmayı isteyişinin bu sevgisine dayandığını görmekteyiz. Demek ki bu irade o sevginin bir neticesi, bir meyvesi ve bir faydası olmuş olur. Bu konuda en son söz şöyle denilmesidir: Bu dünyadaki sevgi, şehvetten,tabiî temayülden ve nefsanî arzudan ibarettir. Bunlar ise Allah hakkında düşünülemez. Fakat biz

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/441-442

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/442-443

şunu söyleyebiliriz: "Muhabbetullah'ın, kullara hayır ve mükâfaatlar ulaştırmayı irade etmeye esas teşkil eden şehevî isteğin ve tabiî temayülün ötesinde bir başka sıfat olduğunu söylemek niçin caiz olmasın?" Yine bu hususta son söz olarak şu da söylenebilir: "Biz, Allah'ın muhabbetinin nasıl olduğunu ve ne olduğunu bilemiyoruz. Fakat bir şeyi bilmemek, o şeyin olmadığını söylemeyi gerektirmez. Baksana, ehl-i sünnet, Cenâb-ı Allah'ın görülebilir bir varlık olduğunu söylüyorlar, ama sonra bu görülebilirtiğin maddeleri ve renkleri görmeden farklı, aksine keyfiyetsiz (nasıl olduğu bilinemeyen) bir görme olduğunu söylüyorlar. Binaenaleyh onlar bu konuda da, Allah'ın kullarını sevmesinin de, tabii temayülden ve nefsanî arzudan uzak bir sevgi olduğunu, hatta bunun nasılıığı bilinmeyen bir sevgi olduğunu niçin söylemiyorlar? Böylece kelamcıların, "muhabbetullah, ancak Allah'ın kullara mükâfaat ulaştırmayı irade etmesi manasındadır" sözlerinin kesin delile sahib olmadıkları sabit olmuş olur. Aksine bu konuda irade sıfatının ötesinde diğer bir sıfatın bulunduğunun delili yoktur. Binaenaleyh bunun kabul edilmemesi gerekir." Ancak ne var ki biz, "Nihâyetu'l-Ukûl" adi t kitabımızda, bu yolun zayıf ve düşük olduğunu beyan etmiş bulunuyoruz. 42[42]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Allah haddi aşanları sevmez" beyanı "Allah, kullarının kendilerine verilen emirleri aşıp geçmelerini sevmez" demektir. Kelbî ve İbn Cüreyc, dua esnasında sesi yükseltmenin de, haddi aşmanın bir çeşidi olduğunu söylemişlerdir. 43[43]

Üçüncü Mesele

Bil ki Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan herkes, haddi aşmış ve sının çiğnemiş olur, böylece de Hak Teâlâ'nın, "Allah haddi aşanları sevmez" buyruğunun hükmüne girmiş olur. Biz de, Allah'ın sevmediği kimselere mutlaka azab edeceğini beyan etmiştik. Dotayısiyle bu âyetin zahiri, Allah'ın emirlerine ve yasaklarına muhalefet eden herkesin azab göreceğini ifade etmektedir. Mu'tezile, Cenâb-ı Allah'ın fâsık kimseleri de mutlaka cezalandıracağına dair bu âyete tutunarak şöyle demişler: "Bu ifadeden muradın, duada sesi yükselterek haddi aşma manası olduğunu söylemek caiz değildir. Bunu şu iki yönden açıklarız:
a) Ayetteki "mu'tedîn" (haddi aşanlar) kelimesi, başına elif-lâm gelmiş olan, umum ifade eden bir lafızdır. Binaenaleyh bu kelime "istiğrak" manası ifade eder. Velhasıl bu ifade her ne kadar dua ile ilgili bir âyetin sonunda getirilmiş ise de. nazar-ı itibara alınan şeyin, sebebin hususiliği değil, lafzın umumiliği olduğu sabittir.
b) Dua esnasında sesiyükseltmek haram şeylerden değildir. Tam aksine bunda söylenebilecek en son şey, evlâ olan şeklin terkedildiğini söylemektir. Bu, haramlardan olmadığına göre, sesli dua etme, âyetin sonundaki tehdidin hükmüne girmez."
Bu hususlardaki tam cevabımız, Bakara suresinde de söylediğimiz şu sözdür: "Umumi ifadelere (delil olarak) tutunmak, fâsıklar (günahkârlar) için mutlaka ilahî tehdidin olduğunu söylemeyi gerektirmez." 44[44]

Dünyada Bozukluk Çıkarmayın

Alfah Teâlâ,"Yeryüzünde, o iyi hale getirildikten sonra da bozuktuk çıkarmayın" buyurmuştur. Bu yasakla ilgili iki mesele vardır: 45[45]

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/443-444
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/444
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/444
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/445

Birinci Mesele

"Yeryüzünde, o iyi hale getirildikten sonra da, bozukluk çıkarmayın" buyruğunun manası, "Yeryüzünde
hiçbir surette fesatçılık etmeyin" şeklindedir ki, buna öldürmek veya uzuvları kesip koparmak suretiyle nefisleri, canları; gasb, hırsızlık ve çok çeşitli hilelerle mallan; küfür ve bid'at ile.dinleri; zina ve livataya yönelme ve iftirada bulunma sebebiyle nesebleri ve sarhoş edici şeyler sebebiyle de akılları bozup ifsat etmekten men etmek girer. Bu böyledir, çünkü dünyada muteber olan menfaatler beş tanedir: Can, mal, neseb, din ve akıl.. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "bozukluk çıkarmayın" yasağı fesatçılık etmenin mahiyetini varlık âlemine sokmaktan mendir. Kötülük çıkarmanın mahiyetini varlık âlemine sokmaktan men etmek ise, onun her çeşidini yasaklamayı gerektirir. Öyleyse buradaki men, bu beş kısımda da bozukluk çıkarmaktan men etmeyi de içine alır. Cenâb-ı Hakk'ın, "O, İyi hale getirildikten sonra da..." tabirinden kastedilenin ise, "Onu iyi hale getirip insanların menfaatlerine uygun ve mükelleflerin maslahatlarına muvafık bir biçimde yarattıktan sonra..." şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, yine, "Peygamberler göndermek ve kitaplar indirmek suretiyle yeryüzünün iyi hale getirilmesinden sonra..." şeklinde olması da muhtemeldir. Böylece, Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ben, peygamberler göndermek, kitaplar indirmek ve hükümleri açıklamak suretiyle yeryüzünü iyi hale getirdiğimde, sizler bu hükümlere boyun eğin, peygamberleri yalanlamaya, kitapları inkâr etmeye ve hükümleri kabulden yüz çevirmeye yel-tenmeyin! Çünkü bu, yeryüzünde fitne ve karışıklıkların vuku bulmasına, böylece de, ıslâh etmeden sonra bozukluğun ortaya çıkmasına yol açar. Bu ise, akltn da bedahetiyle hoş görülmeyen bir şeydir." 46[46]

Zararlarda Aslolan Hüküm, Yasaklanmadır

Bu âyet-i kerime, zararlarda aslolanın, mutlak olarak haramlık ve men etmek olduğuna delâlet eder. Bu
sabit olunca biz deriz ki: Eğer biz, bazı zararları işlememizin caiz olduğuna delâlet eden hususi bir nass
bulursak, hâs olan hükmü 'âmm olana takdim etmek suretiyle, bununla hükmederiz. Aksi halde (o şey), bu nassın delâlet etmekte olduğu haramlık hükmü üzere kalır.

Bil ki biz, (A-râf, 32) âyetinin tefsirinde, bu âyetin, menfaatlerde ve lezzetlerde aslolanın, "mübahlık ve helal olmak" olduğuna delâlet ettiğini söylemiştik. Sonra biz, durum böyle olunca, Allah Teâlâ'nın hükümlerinin tamamının bu âyetin hükmüne dahil olduğunu da beyan etmistik. İşte bu âyette de böyledir. İşte bu da, zarar ve elemlerde aslolanın, haramltk olduğuna delâlet etmektedir.

Bu sabit olunca, Allah'ın bütün hükümleri, bu âyetin umumî hükmüne dahil olurlar. O âyetle alâkalı olarak zikrettiğimiz bütün açıklamalar ve incelikler bu âyet hakkında da mevcuttur. O âyet, menfaatlerde aslolanın "helallik" olduğuna delâlet ediyorken, bu âyet de, bütün zarar çeşitlerinde aslolanın "haramlık" olduğuna delâlet etmektedir. O halde bu iki âyetten her biri diğerine mutabık olup, onun delaletini te'kid etmekte ve manasını iyice ortaya koymaktadır..

Bir de, bütün hâdiselerle alâkalı hükümlerin (âyetlerin), bu umumî hükümlerin kapsamına girdiğine delâlet etmektedir. Yine bu âyet-i kerime, iki taraf arasında, üzerinde rızanın tahakkuk etmiş olduğu her akdin, mün'akid, doğru ve sabit, geçerli olduğuna delâlet eder. Çünkü, sübut bulduktan sonra bir akdi hükümsüz addetmek, ıslahtan sonra ifsat ve fesat çıkarmak olur. Ayet-i kerimenin nassı ise, bunun caiz madığına delâlet etmektedir.

Bu sabit olnuca biz diyoruz ki: Bu âyet-i kerimenin medlulü (manası) bu yönden, "ahidleri yerine getirin" (Maide, 1) ve "Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/445

Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında pek büyük bir buğza sebebiyet uermiştir" (Saf. 2-3) âyetlerinin umumî manalarıyla kuvvetlenmekte, ayrıca, "Ki onlar, emanetlerine ve ahidlerine riâyet ederler" {Mû'mtnun, 8) buyruğu ile ahidlere ve akidlere riâyet etmenin vacib olduğuna dair gelmiş olan diğer umumî hükümlerin kapsamına dahil olmaktadır.

Bu iyice anlaşıldığına göre deriz ki: Eğer biz, üzerinde, iki taraf arasında rıza tahakkuk etmiş olan bazı akidlerin sahih olmadığına delâlet eden bir nass bulursak, has olan hükmü 'âmm olan hükme takdim etmek üzere, onun bâtıl olduğuna hükmederiz; aksi halde, bu umumî hükümlerin delaletin riâyet ederek, onun sahih ve geçerli olduğuna karar veririz. İşte, bu açık ve vazıh yol ile, Kur'ân-ı Kerim'in, şeriatın bütün hükümlerini baştan sona kadar eksiksiz olarak beyan ettiği sabit olmuş olur. 47[47]

Havf ve Reca (Korku ve Ümitle) Dua

Cenâb-ı Hak daha sonra, "O'na korkarak ve umarak dua edin" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili olarak birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak âyetin başında, "Rabbinize... dua edin" sonra "bozukluk çıkarmayın!" ve nihayet, "... dua edin" buyurdu. Bu, bir şeyin, yine o şeye atfedilmesi demektir ki bu, bâtıldır. (Zira hem baş tarafta hem de sonda dua etme emri bulunmaktadır.)

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinize yalvararak, gizlice dua edin" buyruğunun tefsirinde "dua"ya "ibadet" manası verenler, işte bu müşkili gidermek düşüncesiyle böyle yapmışlardır.

Eğer biz bu tefsiri benimsersek, soru kendiliğinden ortadan kalkar. Eğer bu âyetteki "ved'û" emrinden maksadın dua olduğunu söylersek, o zaman cevap şöyle olur: ved'û" buyruğu duanın mutlaka, yalvarıp yakarma ve gizlice yapılma gibi
niteliklerle beraber bulunması gerektiğine delâlet eder. O, Cenâb-ı Hak daha sonra emrinde duanın faydasının bu iki durumdan (korku ve ummak) birisi olduğunu beyan etmiştir. Öyleyse ilk iîade, duanın sahih olabilmesinin şartını beyan etmek; ikinci ifade de, duanın faydası ve yararını beyan etmek hususundadır. 48[48]

Ceza Veya Mükâfaat Sebebiyle İbadet Yapılmaz

İkinci soru: Kelam alimleri, ikabtan korkmak ve sevabı ummak, arzulamak gayesiyle ibadet edip dua eden kimsenin bu ibadetinin sahih olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu böyledir, çünkü kelam alimleri iki grupturlar:

Onlardan bir kısmı, ilahi tekliflerin ancak, uluhiyyet ve ubûdiyyet rnuktezasınca geldiğini; O'nun, bizim ilâhımız; bizimse, O'nun kulları olmamızın, O'nun, kullarına dilediği şeyi dilediği şekilde emretmesinin güzel ve yerinde olmasını gerektirdiğini; bu sebeple o şeyin aslında salâh (iyi) ve hasen (iyi) olmasının muteber olmayacağını söylerler. Bu, ehl-i sünnetin görüşüdür.

Bazı kelâm alimleri ise, tekliflerin ancak, onlar haddi zatında maslahat oldukları için varid olduğunu söylerler ki, bu da Mu'teziie'nin görüşüdür.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Birinci görüşe göre, amellerden bir kısmının (farz), bir kısmnın ise haram olmasının sebebi, sırf Cenâb-ı Hakk'ın birincilerin yapılmasını vacib kılıp emretmesi; ikincileri de haram kılıp nehyetmesidir. Şu halde kim bu ibadetleri yaparsa, onun amelleri doğrudur. Ama kim, ikabtan korkup mükâfaat elde etmek için bunları işlerse, bunun sahih olmaması gerekir. Çünkü O bunları, bunlar vacib olduğu için yapmamıştır.

İkinci görüşe gelince, bunların vacib olmalarının sebebi, haddizatında (aslında) insanların maslahatına ve menfaatına olmalarıdır. Buna göre kim, bunları ikab-ı ilahiden korktuğu için veya sevab elde etmek gayesi ile yaparsa, bunları vacib oldukları için yapmamış olur. O zaman da bu fiillerin sahih olmaması gerekir. Binaenaleyh insan, her iki görüşe göre de, gerek duayı gerekse diğer ibadetleri, ikabtan korkup mükâfaat elde etmek istediği için yaparsa, bunların sahih, doğru olmaması gerektiği kesinlikle anlaşılır. 49[49]

---

[47] [47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/445-446

[48] [48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/446-447

"Allah'a, Korkarak Yalvarırı" Emri Nasıl Anlaşılmalıdır?

Bu sabit olunca, biz diyoruz ki: "O'na korkarak ve umarak dua edin" buyruğunun zahiri, Allah Teâlâ'nın mükellefe duayı bu gaye ile yapmasını emretmiş olmasını gerektirir. Halbuki delil ile bunun yanlış olduğu sabit olmuştur. O halde, bu âyetin zahiri ile, yukarıda zikrettiğimiz aklî izahların arasını nasıl U2laştirabiliriz?"
Cevap: Bu âyet-i kerimeden kastedilen, sizin zannettiğiniz mana olmayıp, aksine bundan maksad şudur: "Bu duanın kabul edilmesi için, muteber olan bazı şartlar içinde bir kusur ve hataya düşme korkusu ile, Allah'a dua edin. Bu şartların tamamıyla yerine getirilebilmesi İçin de, O'na umarak dua edin." Bu durumda soru düşer. 50[50]

Dua Halinde Korku ve Ümit Şart mıdır?

Üçüncü soru: Bu âyet-i kerime, dua eden kimsenin kalbinde, korku ve ümidin mutlaka bulunması gerektiğine delâlet eder mi?
Cevap: Kulun, kat'î ve kesin olarak, duanın kabul edilebilmesi için, gerekli ve muteber olan şartların tamamını yerine getirmiş olması mümkün değildir. İşte bundan ötürü kulun kalbinde bir korku (endişe) bulunur. Yine kul, bu şartların tam bulunmamış olduğunu da kesin olarak bilemez, işte bundan dolayı da onun, duasının mutlaka kabul edileceğini umması gerekir. Yine deriz ki: Dua eden kimse, ancak böyle olduğu zaman, gerçek manada dua etmiş olur. Buna göre Ayetteki "O'na korkarak ve umarak dua edin" buyruğu "Nefsinizde (gönlünüzde), bütün amellerinizde korku ile ümidi birleştirmiş olarak dua ediniz ve bütün gayretinizle çaba sarfetmiş olsanız bile, Rabbinizin hakkını yerine getirmiş olduğunuzu da kat'î olarak söylemeyiniz" demektir. Bu "Rablerinin huzuruna döneceklerinden yürekleri korku ite çarparak, (zekatlarını) verenler... "(Mü'min, 60) âyeti ile te'kid edilir. 51[51]

Allah'ın Rahmeti İyilik Edenlere Yakındır

Sonra Allah Teâlâ, "Şüphe yok ki iyi hareket edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır" buyurmuştur. Bununla alâkalı olarak birkaç mesele vardır: 52[52]

Zati Sıfatla fiili Sıfat Arasındaki Fark

Alimler, "rahmefin, "hayn ve nimeti ulaştırmak" manasına mı, yoksa "hayrı ve nimeti ulaştırmayı irade etmek" manasına mı geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Birinci manaya göre rahmet, Allah'ın fiilî sıfatlarından; ikinci manaya göre de, Allah'ın zatî sıfatlarından olur. Biz bu meseleyi, Besmele'nin tefsirini yaparken geniş bir şekilde anlatmıştık. 53[53]

Kâfirde Nimet Var mıdır?

Alimlerimizden bir kısmı "Allah Teâlâ'nın kâfir için bir rahmeti ve bir nimeti yoktur" demişler ve görüşlerine bu âyeti delil getirmişlerdir. Bunun izahı şöyledir: Bu âyet-i kerime, rahmet

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/447
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/447-448
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/448
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/448
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/448

olan her şeyin, muhsinlere (iyi
kimselere) daha yakın olduğuna delâlet eder. Şu halde iyi kimselere yakın olmayan hiçbir şeyin rahmet olmaması gerekir. Kâîir için olan şey, iyi kimselere (muhsinlere) yakın değildir. Öyle ise o şeylerin, Allah'tan bir rahmet ve nimet olmaması gerekir. 54[54]

İyi (Muhsin) Kimdir?

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, Allah'ın rahmetinin iyi kimselere yakın olduğuna delâlet eder. İşte bu mahiyetin tamamı (yani rahmetin yakın oluşu), muhsinler için söz konusu olunca, muhsin olmayanlar için, bundan en ufak bir paytn bile meydana gelmemesi, böylece de kâfirler hakkında Allah'ın rahmetinden hiçbir şeyin hâsıl olmaması gerekir. Azabı affetmek, bir rahmettir. İçine düştükten sonra cehennemden kurtulmak da bir rahmettir. Öyleyse, bu rahmetin "muhsin" olmayan kimseler için söz konusu olmaması gerekir. Günahkârlar ve büyük günah sahipleri ise "muhsin" (iyi hareket eden kimse) değildir. Öyle ise onlar için, cezanın affolunmasının ve cehennemden kurtulmanın söz konusu olmaması gerekir."
Cevap: Allah'a iman eden ve tevhid ile nübüvveti ikrar eden (kabul eden) herkes, "muhsin"dir. Bunun delili şudur: Çocuk bir kuşluk vakti buluğa erdiğinde Allah'a, peygamberine ve ahiret gününe iman etse, ama öğle (namazı) vaktine ulaşamadan ölse, ümmet-i Muhammed, onun, "İyi iş, güzel amel yapanlara (rnuh-sin olanlara), daha güzel iyilik vardır" {Yunus, 26) âyetinin hükmüne girdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Malumdur ki, bu şahıs marifet ve ikrarın dışında, başka bir tâat işlememiştir. Çünkü o, sabah vaktinden sonra buluğa erdiği için, ona sabah namazı farz olmamıştır. Öğlen vaktinden önce de öldüğü için, ona öğle namazı da farz olmamıştır. Görünen odur ki, diğer ibadetler de ona vacib olmamıştır. Böylece sabit olmuştur ki, o muhsindir ve yine sabit olmuştur ki, ondan marifet ve ikrardan başka bir şey sudur etmemiştir. Buna göre, bu kadar miktarın bir "ihsan"; ve onu yapanın da "muhsin" olması vacib olur.
Bu kesinleşince biz deriz ki: Marifet ve ikrarı bulunan herkes, muhsinlerden-dir. Bu âyet-i kerime de, Allah'ın rahmetinin muhsin olanlara yakın olduğuna delâlet etmektedir. Öyleyse, bu âyetin hükmüne göre, ehl-i salât olan büyük günah sahiplerine de, Allah'ın rahmetinin ulaşması vacib olur. O zaman bu âyet, onların aleyhine olan bir delil olur.
Eğer onlar, "muhsin olan kimseler, bütün ihsanları (iyi işleri) yapmış olan kimselerdir" derlerse, biz deriz ki, "Bu yanlıştır. Çünkü "muhsin", kendisinden "ihsan" kelimesinin delâlet ettiği şey sâdır olmuş olan kimsedir. Nasıl kendisinde ilim olan kimseye "âlim" deniliyor ise ve onun âlim olmasının şartı da bütün ilimlerin (o kimsede) bulunması değil ise, aynı şekilde o insanın muhsin olmasının şartı da, onun bütün "ihsan" çeşitlerini yapması değildir. İşte böylece, onların ileri sürdüğü bu sorunun geçersiz, bizim benimsediğimiz görüşün ise doğruluğu sabit olur. 55[55]

Müzekker ve Müenneslikte Uyum Meselesi Hakkında

Bir kimse şöyle diyebilirlğrab ilmi âyetin şeklinde (karib kelimesinin müennes olmasını) gerektirir. Şu halde müenneslik alameti olan "tâ"nın düşmüş olmasının sebebi nedir?
Alimler buna, birkaç izahla cevap vermişlerdir:
a) "Rahmet" kelimesinin müennesliği, hakiki bir müenneslik değildir. Böyle olan kelimelerin ise, dil alimlerine göre, hem müzekker, hem de müennes kabul edilmeleri caizdir.
b) Zeccâc şöyle demiştir: "Hak Teâlâ âyette "karîb" buyurmuştur. Çünkü rahmet, mağfiret, af ve nimet verme aynı manadaki şeylerdir. Öyle ise âyetteki bu tabir, "Allah'ın in'amı yakındır, Allah'ın mükâfaatı yakındır" manasındadır. Bundan dolayı aynı manadaki iki kelimeden birinin hükmü, diğeri üzerinde yürütülmüştür."

---

[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/448-449
[55][55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/449

c) Nadr b. Şümeyl şöyle demiştir: "Rahmet kelimesi bir masdardır ve mas-darların hakkı müzekker olmaktır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Kime bir öğüt getir de..." (Bakara, 275) âyetinde olduğu gibidir." Bu görüş, Zeccâc'ın görüşü gibidir. Çünkü bu âyetteki "mev'ıza" kelimesi ile, "va'z" (öğüt verme) manası (yani masdar manası) kastedilmiştir. İşte bundan ötürü buradaki fiil müzekker olarak getirilmiştir. Nitekim şair de şöyle demektedir:
"Muhakkak ki cömertlik ue mürüvveti, biz merv'deki açık bir yol üzerindeki bir kabre bıraktık...." Denildi ki: "Şair burada, "semahat" kelimesi ile, "sehâ" (cömertlik) "mürüet" kelimesi ile de "kerem" kelimesini kastetmiştir.
d) Ayetin tevilinin "Allah'ın rahmeti, muhsinlere yakın ofan bir yere sahihtir" şeklindedir. Bu tıpkı Arapların, "hayızlf manasında, hâid; ^J üi'i "sütü olan" manasında "lâbin ve "hurmalı" manasında ta'mir demeleri gibidir.
Vahidî de şöyle demiştir: "Arûzî'nin bana Ezherî'den; onun Münzirî'den, onun Harrânî'den onun da İbnu's-Sikkît'den rivayet ettiğine göre, İbnu's-Sikkît şöyle demiştir: "Araplar, (O bana yakındır) (O ikisi bana yakındır); (Onlar bana yakındır) ve (O kadın bana yakındır) derler. Çünkü bu söz, (O bana yakın bir yerdedir) manasına gelir. Yine "Onun kendisi yaklaştı (yakın oldu)" veya "uzaklaştı (uzak oldu)" manasına dikkat çekmek üzere denilmesi de caizdir. 56[56]

Beşinci Mesele

Bu yakın oluş şu manadadır: İnsanın ahirete olan yakınlığı ve dünyaya olan uzaklığı (yani dünyadanuzaklaşması) her an artar. Çünkü dünya geçmiş zaman gibi, ahiret ise gelecek zaman gibidir. İnsan da her an, her saat, her lahza geçmişten daha çok uzaklaşır, geleceğe daha fazla yaklaşır. İşte bundan dolayı şair şöyle demiştir: "Arzu ettiğin şey, daima hep yarına daha yakındır; korktuğun şey ise, daima düne daha uzaktır."
Dünyanın her an bizden uzaklaştığı, ahiretin de her an bize daha çok yakınlaştığı; Allah'ın rahmetinin de ölümden sonra meydana gelip gerçekleşeceği sabit olunca Allah, pek yerinde olarak, bu anlamda "Şüphesiz iyi hareket edenlere (muhsinlere) Allah'ın rahmeti çok yakındır" buyurmuştur. 57[57]

Âyetin Makabli İle Münasebeti

"O, rahmetinin önünden rüzgârı müjdeci gönderendir. Nihayet bunlar, ağır ağır bulutları kaldırıp yüklendiği zaman, biz onları, ölmüş bir diyara sevkederiz. Derken o buluttan su indiririz ve onunla her türlü meyve çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız, umulur ki bunları iyi düşünüp ibret alırsınız. Toprağı uen'mli diyarın nebatı, Rabbinin izniyle (bot) çıkar. Verimsiz diyardan ise faidesi pek az bir şeyden başkası çıkmaz, işte şükredecek kimseler için âyetleri böyle tafsilatlı tekrar tekrar açıklarız" (A'râf. 57-58).
Bil ki bu âyetlerin, önceki âyetlerle münasebeti ve ilgisi iki bakımdandır:
a) Allah Teâlâ, ilah oluşunun, ilminin ve kudretinin, ulvî âlemden yani gökler, güneş, ay ve yıldızlardan daha mükemmel olduğunun delillerini zikredince, bunun peşisıra süfiî âlemin (yeryüzünün) bazt hallerinden çıkan delilleri zikretti. Bil ki bu âlemin halteri, dört kısma münhasırdır: Ulvî tesirler, madenler, bitkiler ve canlılar.. Rüzgâr, bulutlar ve yağmurlar, göğün (ulvî âlemin) tesirleri cümlesindendir ve bitkilerin halleri, yağmurun yere inmesine bağlıdır. İşte bu âyette bahsedilen husus da budur.
b) Allah Teâlâ, (önceki) geçen âyette, kadir, alîm, hakim ve rahîm bir ilâhîn varlığına delâlet eden delilleri ortaya koyunca; bu âyette de, bu iki âyetin bilinmesi ile mebde' ve meâdi (yaratılış ve ahireti) bilip tanıma hususunda ihtiyaç duyulan herşey hâsıt olsun diye, haşr, neşr, ba's ve Kıyamet inancının doğruluğuna delil göstermiştir.

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/450
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/451

Ayette ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: [58][58]

Kıraat Farkı

İbn Kesir, Hamza ve Kisâî, kelimeyi müfred olarak, rîh; diğer kıraat imamları ise, cem'i olarak riyâh okumuşlardır. Bu kelimeyi kim cem'i olarak okursa, bu kelimenin büşren (müjdeciler olarak) lafzı ile tavsif edilmesi güzel otur. Çünkü bu, cem'i bir kelimenin, yine cem'i olan bir kelime ile tavsif edilmesidir. Rîh diye müfred okuyan, büşren kelimesini yine cem'i olarak okursa, bu kimse de "rîh" (rüzgâr) lafzı ile bir "çokluk" manası kastetmiş olur. Nitekim Araplar, "dirhemi, dinarı, koyunu ve devesi çok (olan kişi)" derler. Şu âyet de bunun gibidir: Cenâb-ı Allah, "Hiç şüphesiz insan hüsrandadır" buyurmuş ve sonra "Ancak iman edenler müstesna..." (Asr, 1-2) demiştir. (Allah burada müfred olan "insan" kelimesi ile, "insanlar" manasını kastetmiştir.) Dolayısiyle "rîh" (rüzgâr) kelimesi ite cem'i (yani rüzgârlar) manası kastedilince, bunun sıfatı da cemî lâfız olur. Ayetteki büşren kelimesinin, birkaç şekilde kıraati vardır:
1) Ekserî imamlar, bunu nûn ve şin harflerinin zammesiyle neşren şeklinde okumuşlardır, ki bu, aynen "resul" kelimesinin "rüsül" şeklinde cem'i oluşu gibi, neşûr kelimesinin çoğuludur. "Neşûr" kelimesi de, "binilen şey" manasına gelen rekûb kelimesinde olduğu gibi, menşur (yayılmış, neşredilmiş, saçılmış) ma-nasındadtr. Buna göre âyetin anlamı, 'Saçılmış, yayılmış rüzgârlar" şeklinde olur. Bu, her tarafa dağılmış rüzgârlar demektir. Çünkü "neşr" kelimesi, dağıtmak ayırmak manasına gelir. "Elbiseyi yaymak" anlamındaki ve "Keresteyi hızar ile bölmek" anlamındaki ifadeleri de bu köktendir.
Ferrâ ise şöyle der: "Dağıtan rüzgârlar, bulutlan her yere dağıtıp yayan güze! ve yumuşak rüzgârlardır. "Nüşür" kelimesinin müfredi, "neşür"dür. Kelimenin kökü "neşrdir. Neşr de güzel koku manasınadır. İmriu'l-Kays'ın, tabiri de bu manadadır.
2) İbn Amir bu kelimeyi, nun harfinin zammesi ve şın harfinin sükûnu ile nüşren şeklinde okumuş, böylece ortadaki harfi harekesiz kılmıştır. Nitekim kutb ve rüsl kelimeleri de böyledir.
3) Hamza, kelimeyi, nûn'un fethası ve şin'tn sükûnu ite neşren şeklinde okumuştur. "Neşr" kelimesi, "Elbiseyi durdum" manasının ztddı olan,OyJio^J (Elbiseyi yaydım) ifadesinden alınma bir masdardır. Ayette bu masdarla, ism-i meful (yayılmış) manası kastedilmiştir. Buna göre rüzgârlar sanki dürülü-sarılı imiş de, Hak Teâlâ onları bu dürülü hallerinden sonra yayarak salmıştır. Buna göre "neşr" kelimesi masdar olup, "riyah"ın "hâli"dir. Kelamın takdiri de "O rüzgârları dağıtılmış bir halde gönderdi" şeklindedir. Yine buradaki "neşr" kelimesinin, Arapların, "Allah ölüye hayat verdi, o da hayat buldu" sözlerinden olarak, "hayat" manasındadır. Şair el-A'şâ şöyle demiştir: Hayret! Hayat bulan ölü!" Sen bu kelimeyi, zaten tercihe şayan olan bu manaya hamlettiğin zaman, "masdar" sigası ile ism-i fail manası kastedilir. Nitekim sen, "(O) bana koşarak geldi" dersin. Buradaki "rekdan" mas-darı, rakidan (koşan) manasınadır Yine şöyle denilmesi de caizdir: Ersele (gönderildi) fiili ile neşere (yaydı) fiili, birbirine yakın manadadır. Binaenaleyh âyette sanki şöyle denilmiştir: "O, rüzgârları iyice yayandır."
4) Keşşaf sahibi, Mesrûk'tan, yayılan şeyler) manasına olan kelimesinin ve gibi ism-i meful manasına neşer vezninde isim olduğunu, Arapların "Dağıttıklarını topladı" şeklindeki sözlerinin de bu kabil olduğunu nakletmiştir.
5) İmam Âsim bu kelimeyi,"Rüzgârları müjdeciler olarak göndermesi..." (Rûm, 46) âyetinden dolayı, "Beşîr" (müjdeci) kelimesinin cem'i olarak "buşren" şeklinde okudu. Keşşaf sahibi bu kelimenin, "Ona müjde
verdi, müjdeledi" manasına gelen i'jJC fiilinin masdarı olarak, buşren ve beşren şekillerinde okunduğunu da rivayet etmiştir. [59][59]

---

[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/451-452
[59][59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/452-453

Rüzgâr'ın Mahiyeti

Bil ki âyetteki, cümlesi (A'râf, 54) cümlesine atfedil m iştir. Sonra diyoruz ki: "Rüzgâr, hareket eden havadır." Binaenaleyh deriz ki: "Bu havanın hareketli oluşu, ne zatından (kendisinden) dolayıdır, ne de zatının levazımından (ayrılmaz özelliklerinden) dolayıdır. Eğer böyle olsaydı, onun zatı mevcut olmaya devam ettiği müddetçe, bu hareket de devam ederdi. Şu halde, bunun irade sahibi bir failin onu hareket ettirmesi ile olmuş olması gerekir. O fail-i muhtar da Allah cel-le celâluhûdur.

Felsefeciler şöyle demişlerdir: "Bu hususta bir diğer sebep daha vardır. O da şudur: Yeryüzünden, yeryüzünün iyice ve kuvvetli bir biçimde ısıtmış olduğu, yeryüzüne ait lâtîf parçacıklar göğe yükselir. İşte bu şiddetli ısınmadan ötürü bu (buhar) zerrecikleri yerden kalkar ve yükselir. İşte bu parçacıklar, feleğin yakınma vardığında, feleğin altına bitişik olan hava, feleğin dönüşü istikametinde, dairevî bir şekilde hareket eder. Böylece de bu buhar zerreciklerinin daha fazla yükselmesine mani olur ve onları kendi hareket bölgesinden uzak tutar. O zaman da bu buharlar, geri dönerler ve her tarafa dağılırlar. İşte bu dağılma sebebiyle rüzgârlar meydana gelirler. Sonra bu buharlar daha çok olup, yükselmeleri de daha şiddetli ve kuvvetli olduğu için, aynı şekilde bunların dönüşünün hareketi de daha şiddetli olur. Böylece de rüzgârlar çok kuvvetli ve çok şiddetli olurlar." İşte felsefecilerin söyledikleri şeyin özeti budur ve bu yanlıştır. Bunun yanlış olduğuna birkaç izah delâlet eder:

Birinci izah: Yeryüzüne ait (buhar) zerreciklerinin yükselmesi, ancak onun ısınmasının şeddelinden dolayıdır. Şüphe yok ki bu ısınma, arızî (sonradan olma) bir durumdur. Çünkü yeryüzü esas karekteri itibarıyla soğuk ve kurudur. İşte bu yeryüzüne ait parçacıklar iyice yükseldiği zaman, hareket ve tepki kabiliyetleri son derece artar. Onlar yükselip de, havanın soğuk tabakasına ulaştıkları zaman, onlardaki (ısının) devam etmesi mümkün olmaz. Bilakis bunlar da iyice soğur. Soğuyunca da onların yükselerek, feleğin hareketi ile hareket eden hava tabakasına ulaşması imkânsız olur. Dolayısiyle felsefecilerin söyledikleri şey yanlıştır.

İkinci izah: Farzedelim ki bu buhar zerrecikleri, feleğin hareketi ile hareket eden hava tabakasına ulaşmış olsun. Fakat ne var ki onlar oradan geri döndüklerinde, onların geldikleri yönden geri inmeleri gerekir. Çünkü yeryüzü ağır bir cisimdir. Ağır cisim ise, ancak dosdoğru hareket eder. Rüzgârlar ise böyle değildir. Çünkü onlar sağa sola hareket ederler.

Üçüncü izah: Yeryüzüne ait (gökten) inen bu zerrecilkerin hareketi kahir ve ezici bir hareket değildir. Çünkü rüzgârlar pek çok tozu kaldırıp, sonra bu tozlar geri dönüp yeryüzüne indikleri zaman, bunların indiğini hiç kimse farketmez. Sen, bu şiddetli rüzgârların ağaçlan köklerinden söktüğünü, tep'eleri yerle bir ettiğini ve denizleri dalgalandırdığını görürsün.

Dördüncü izah: Eğer durum, felsefecilerin dediği gibi olsaydı, rüzgârlar çok şiddetli oldukları zaman, yeryüzünden toz zerreciklerinin kalkması da o nisbet-te fazla olurdu. Fakat durum böyle değildir. Çünkü rüzgârların, denizin yüzünde esmesi bazan çok şiddetli olduğu halde, insanların duyulan, bu şiddetle esen hareketli hava içinde hiçbir toz ve bulanıklık göremez. Binaenaleyh felsefecilerin söyledikleri yanlıştır. Yine bu izah ile, rüzgârların hareketi konusunda onların ileri sürdükleri sebep geçersiz olmuş olur.

Müneccimler Mbu rüzgârları harekete geçiren ve onların esmesini sağlayan, yıldızların kuvvetidir" demişlerdir ki, bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü eğer rüzgârların esmesini sağlayan, yıldızların tabiatı (gücü) olmuş olsaydı, bu tabiat bulunduğu sürece, rüzgârların devam etmesi gerekirdi. Eğer rüzgârların esmesini gerektiren şey, belli bir burçta ve belli bir derecede bulunması şartıyla, yıldızın tabiatı olmuş olsaydı, dünyanın bütün hava tabakasının hareket etmesi gerekirdi. Halbuki durum böyle değildir. Biz yine daha önce cisimlerin, belli yıldızlara ve belli burçlara bağlı olma hususunda birbirine benzediklerini {denk olduklarını) açıklamıştık.

Buna göre bu özel tesiri meydana getiren tabiatın, mutlaka bir fail-i muhtarın tahsisi ile olması gerekir. İşte zikrettiğimiz bu aklî delil ite, rüzgârları hareket ettirenin fail-i muhtar Allah Teâlâ olduğu sabit olmuş olur. Böylece bu aklî delil İte, âyetteki "O... rüzgârları gönderendir" ifadesinin doğruluğu ortaya çıkar. 60[60]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, ifadesi ile ilgili iki fayda bulunmaktadır:
1) Neşren şeklindeki kıraati, "dağıtılmış ve yayılmış" manasındadır. Buna göre rüzgârların kimi parçaları sağa, kimi parçaları da osla doğru gider. Diğer parçalar da böyledir. Çünkü onlardan herbiri bir başka yöne doğru gider. İşte buna göre biz deriz ki: Şüphesiz havanın karakteri, aynı karekter-dir. Feleklerin, yıldızların ve çeşitli tabiatların, bu rüzgârdan olup da bölünmeyen cüzlerden (atomlardan) herbirine nisbeti (herbirine göre durumu) aynıdır. Buna göre rüzgârın bir kısım cüzlerinin sağa doğru, bir kısmının da sola doğru gitmesinin ancak bir fail-i muhtarın tahsisi ite olması gerekir. 61[61]

"Beyne Yedey" Tabirinin Manası

2) Ayetteki, "Rahmetinin önünden" ifadesi "O'nun rahmeti demek olan yağmurdan önce..." demektir. Bu mecazın güzel ve yerinde olmasının sebebi şudur:
Araplar, yedeyn (iki el) kelimesini, "önünde, önde bulunma" manalarında kullanırlar. Mesela Arapça'da "Fitneler (Kıyamet alâmetleri), Ktyamet'ten az önce meydana gelir" denilir ve buradaki 'Jj± ^ (elleri önünde) ifadesi ile, az önce manası kastedilir. Bu mecazın güzel ve yerinde oluşunun bir başka sebebi de şudur: İnsanın iki eli, insan bedeninin en ileri tarafını teşkil ecîer. İşte bu benzerlikten ötürü, mecazî olarak, bir şeyin önünde bulunan şey için "(O) onun elleri arasındadir) tabiri kullanılır. Rüzgârlar da yağmurlardan önce bulununca, bunların önce oluşu da bu lafız ile ifade edilmiştir.
Eğer, "biz bazan, önüsıra rüzgâr olmadığı haide, yağmur yağdığını görüyoruz" denilir ise, biz deriz ki: "Ayet-i kerime'de, bütün yağmurlardan önce mutlaka rüzgâr bulunduğuna dair bir mana yoktur. Bu sebeple, bu soru söz konusu değildir. Yine, onu hissetmesek de, yağmurdan önce bir rüzgârın bulunmuş olması mümkündür. 62[62]

Rüzgârların Bulut Teşkil Etmedeki Rolü

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "nihayet bunlar ağır ağır bulutlan kaldırıp yüklendiği zaman..." buyurmuştur. Arapça'da bir şeyi yüklendiği zaman, '»'^^lüi 'J^j *^'\ "Falanca o şeyi yüklendi" denilir.
Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Ekalle kelimesi, kille (azlık) kelimesinden iştikak etmiştir. Çünkü bir şeyi yükseğe kaldıran, onu yükselten kimse, onu az, hafif görmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, "ağır ağır bulutları" tabirinn anlamı, "su ile ağırlaşmış bulutlan" şeklindedir. Sehab kelimesi, sehabe kelimesinin çoğuludur. Buna göre anlam "Bu rüzgârlar, içindeki sularla ağırlaşmış oian bulutları yüklenip taşıdığı zaman..." şeklinde olur. Bunun manası şudur: Taşıdığı büyük sular sebebiyle yoğun ve yaygın bulutlar, havada asılı kalırlar. Çünkü Cenâb-ı Hak. hikmeti mucibince, rüzgârların (onları) şiddetli bir biçimde harekete geçirmesine hükmetmiştir. Rüzgârlardaki bu şiddetli hareketler vasıtasıyla da, pek çok faydalar meydana gelir:
a) Bulutların parçaları birbirine eklenir, üst üste gelir, teraküm eder ve böylece de yoğun ve yağmur yağdıracak bulutlar oluşur.
b) Sağa ve sola doğru hareket eden bu rüzgârlardaki bu şiddetli hareketler sebebiyle, su yüklü bu parçaların inmesi mümkün olmaz; böylece de onların havada asılı kalmaları gerekir.
c) Rüzgârların bu hareketleri sebebiyle bulutlar, bir yerden başka bir yere giderler; bu başka yer ise, Allah'ın, insanların yağmur yağdırılmasına muhtaç olduklarını ve yağmurdan

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/454-455
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/455
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/455-456

faydalanmaları gerektiğini bildiği yerdir.

d) Rüzgârların hareketleri bazan, bulutların parçalarını bir araya toplar, onları birbirine bitiştirir derken böylece kesif ve yoğun bulutlar meydana gelir; bazan da, bulutların parçalarını dağıtır, onları ortadan kaldırır...

e) Bu rüzgârlar bazan ekin ve ağaçları kuvvetlendirir, onlardaki büyüme ve gelişmeyi kemâle erdirir. Bunlar, aşılayıcı rüzgârlardır. Bazan da, sonbaharda olduğu gibi, bunları ortadan kaldırır.

f) Bu rüzgârlar bazan hoş, güzel ve insan bedenine uygun olur. Bazan da sam yelinde olduğu gibi, ya kendisindeki şiddetli ısı, yahut da, son derece öldürücü olan soğuk rüzgârlarda olduğu gibi, kendisindeki aşırı soğuk sebebiyle yok edici, helak edici olur.

g) Bu rüzgârlar bazan doğudan eserler, bazan da batıdan, kuzeyden ve güneyden... Bu bazı kimselerin zikretmiş olduğu tesbitlerdir. Yoksa, rüzgârlar âlemin her bir taraf ve yönünden eserler, bu sebeple de bunu tesbit etmek ve onun esmesini, âlemin herhangi bir cihet ve tarafına hasretmek, tahsis etmek mümkün değildir.

h) Bu rüzgârlar bazan yerin diplerinden yükselirler. Çünkü, deniz{deki bir araca) binen bir kimse, denizin dibinden yüzeyine doğru rüzgârların meydana gelmesi sebebiyle, denizde son derece şiddetli bir kaynamanın, çalkantının meydana geldiğini müşahede edebilir. İşte o zaman rüzgârın, denizin yüzündeki esmesi şeddet-lendikçe şiddetlenir. Bazan da rüzgâr, (deniz sathına) üst cihetten iner. O halde, zikrettiğimiz bu sebeplerden dolayı, rüzgârların değişmesi, hayret verici bir durumdur.

İbn Ömer (r.a)'den rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: Rüzgârlar sekiz çeşittir. Bunların dördü azab rüzgârlarıdır: Kâsıf (isra. 69); Asıf (Yunus, 22), Sarsar (Fussiiet, 16; Hakka, 6; Kamer, 19) ve Akim (Zâriyat, 41).. Dört tanesi de rahmet rüzgârıdır: Nâşirât, (Mürseiât, 3); Mübeşşirât (müjdeleyici; A'raf. 57; Furkan, 48 ve (Nemi, 63): Mürselat (Murseiat, 1) ve Zariyat (Zariyat, i) rüzgârları..." Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edildiğine göre O, şöyle buyurmuştur: ile. "Bana, saba rüzgânyla yardım olundu; Ad kavmi İse, debur (balı rüzgârı) ile helak olundu."63[63]

Güneyden esen rüzgâr, cennet rüzgârıdır. Ka'b'den şöyle rivayet edilmiştir: "Şayet Cenâb-ı Hak, rüzgârı yer yüzünden üç gün kesseydi, yeryüzünde bulunan çoğu şeyler kokuşurlardı."

Süddî'den de şu rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ. rüzgârları salıverir; derken rüzgâr buluta gelir. Sonra Cenâb-ı Hak onu. gökyüzünde dilediği gibi yayar; sonra da semanın kapılarını açar; sonra bulutun üzerine sular akıtır, bundan sonra da bulut yağmur yağdırmaya başlar. İşte Allah'ın rahmeti, O'nun yağmurudur." Sen bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Havanın karakteri bir; tabiatların, yıldızların ve feleklerin de tesirleri bir olduğu halde, zikredilen hususiyetler açısından rüzgârların farklı farklı olması, bu hallerin ancak, bir fail-i muhtar'ın idare ve tedbiriyle meydana geldiğine delâlet etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "BU onları, ölmüş bir diyara şevke-deriz" buyurmuştur. Bu tabirin manası "Biz bu bulutu, kendisine hiç yağmur yağmamış ve hiçbir yeşillik de bitmemiş olan ölü bir beldeye sevkederiz" şeklindedir. Buna göre eğer, "Sehab kelimesi eğer müzekker ise sehaben sekîlen; yok müennes ise, suknâhâ denilmesi gerekirdi. O halde bu, nasıl uzlaştırılacak?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Sehab kelimesinin lafzı müzekker olup, bu kelime seha-be kelimesinin çoğuludur. Binaenaleyh, bu kelimenin lafzına nisbetle, müzekker kılmak suretiyle, ondan bir kinaye yapılmış olması caiz olduğu gibi, yine kelimenin çoğul olmasına nazaran aynı şekilde müennes yapılmak suretiyle bir kinayenin varid olması da caizdir.

kelimesindeki lam harfine gelince, bu hususta da iki görüş bulunmak-tadır:

a) Bazılart bu lâm harfinin ilâ manasına geldiğini söylemişlerdir. Arapça'da, aynı manada olmak üzere,"Onu, dine hidâyet ettim" denilir.

b) Başkaları ise, bu lamın, sebebiyle, -i için" manasına geldiğini, kelamın takdirinin ise,"Onu biz, içinde onu içecek hiç bir canlı bulunmayan ölü bir belde için şevkettik" şeklinde olduğunu

---

63[63] Buhârî, istiskâ. 26; Müslim, Istiskâ, 17 (2/617).

söylemektedirler. Beled kelimesi ise, bakımlı olsun veya olmasın; meskun olsun veya olmasın, her yer parçasına verilen bir isimdir. İşte buna "beled" adı verilir. O'nun bir kısmına ise, belde denilir. Kelimenin çoğulu ise, bilad gelir. Issız çöllere de, belde denilmektedir. Nitekim şair A'şâ şöyle demiştir:

"Kalkan sırtı gibi bir belde: Ipıssız!.. Geceleyin, köşe oe bucaklarında, cinlerin çalgıları duyulmaktadır."

Cenâb-ı Allah daha sonra "Derken onunla su indirdik" buyurmuştur.

Alimler (müfessirler) "bini" kelimesindeki zamirin neye raci olduğu, (neyi gösterdiği) hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Zeccâc ve İbnü'l-Enbarî "Bu ifadenin, "derken o beldeye su indirdik" manasında olması caiz olduğu gibi, "Derken bulutlar ile su indirdik" manasında olması da caizdir. Çünkü bulutlar yağmur yağdırmanın vasıtasıdıriar" demişlerdir. 64[64]

Yağmurla Mahsul Çıkarılması

Hak Teâlâ sonra "oe onunla her türlü meyve çıkardık" buyurmuştur. Buradaki zamir de suya (yağmura) racidir. Çünkü meyvelerin çıkarılması, su ile olmuştur. Zeccâc, "Bu ifadenin manasının, "ve o beldede her türlüsünden meyveler çıkardık" şeklinde olması da caizdir. Çünkü "belde", bu ifade de betli bir belde olmayıp herhangi bir beldedir" demiştir. Birinci görüşe göre, Allah Teâlâ meyveleri (ürünleri) ancak su vasıtasıyla yaratmaktadır.

Kelâmcıların çoğu ise şöyle demişlerdir: "Meyveler, sudan doğmamışlardır. Aksine Allah Teâlâ, âdet-i ilahiyyesini suyun toprağa karışmasının peşistra, bitkileri (vasıtasız) olarak (ibtidaen) yaratma şeklinde yürütmüştür."

Feylesofların (hükemânın) ekserisine göre ise şöyle denilmesi imkânsız değildir: "Allah Teâlâ suya tabiî bir kuvvet verdi, işte bu tabiî kuvvet, suyun toprakla karışması esnasında belli hallerin ve belli tabiatların (hâdiselerin) meydana gelmesini sağlamaktadır" demişlerdir.

Mütekellimler (kelamcılar), bu görüşün yanlışlığı hususunda şöyle delil getirmişlerdir: "Suyun ve toprağın tabiatı birdir. Hem sonra biz görüyoruz ki, tek bir bitkiden, üzüm gibi çeşitli halleri (özellikleri) olan şeyler doğmaktadır. Çünkü üzüm (tanesinin) kabuğu soğuk (sert) ve kuru; eti ile suyu (yani içi) sıcak ve yaş (yumuşak); çekirdeği ise sert ve kurudur. Binaenaleyh çeşitli özelliklerdeki bu cisimlerin su ve topraktan doğması, bunların kendi tabiat ve özelliklerinden dolayı değil, ancak fail-i muhtar (Allah'ın).onları var etmesi ile meydana geldiklerine delâlet eder." 65[65]

Ölüler de Ağaçlar Gibi Diriltilir

Allah Teâlâ daha sonra "İşte ölüleri de böyle diriltip çıkaracağız" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bundan maksad şudur: "Allah Teâlâ, nasıl bitkileri yağmur indirmek suretiyle yaratıyorsa, aynı şekilde ölüleri de, bu çürümüş cisimler (cesedler) üzerine indireceği bir yağmur ile diriltir." Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, sûrun iki üflenişi arasında, kırk gün, ölülerin cesedleri üzerine menî gibi olan bir yağmur yağdırır. O cesedler bu esnada (bitkiler gibi) biterler ve hayat bulurlar. Mücahid şöyle demiştir: "Allah Teâlâ insanları yeniden diriltmeyi istediği zaman, gökten onların (cesedleri) üzerine yağmur yağdırır. Derken aynen ağaç (fidesinin) günyüzüne çıktşı ve meyve için çiçek açışı gibi, insanlar yeryüzünü yarıp çıkarlar. Sonra Allah Teâlâ, ruhlarını gönderir ve her ruh cesedini bulup, ona girer."

2) Bu ifadede belirtilen teşbih (benzetme), ancak ölümden sonra diriltme bakımından olmuştur. Bunun manası şöyledir: "Allah Teâlâ nasıl bu beldeyi, harab oluşundan sonra diriltiyor ve orada ağaçlar bitirip onlarda meyveler yaratıyorsa, aynı şekilde ölüleri de, onlar

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/456-458

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/458-459

öldükten sonra böyle diriltir. Çünkü cisimleri var etmeye ve o cisimlerde yaşlığı, tadı yaratmaya kadir olan, ölünün bedeninde hayatı yaratmaya da kadir olur." Bu ifadeden maksad, ölümden sonra dirilmenin (ba's'in) ve Kıyametin Hak olduğuna delil göstermektir.

Bil ki birinci görüşü benimseyenler, eğer cesedlerin (ölülerin), ancak bu çürümüş cesedler üzerine, menî şeklinde bir yağmur yağdırmak suretiyle yeniden di-riltileceğine inanıyorlarsa, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü yağmur suyunda, meninin hayatın başlangıcı olan menî olmasını sağlayan özellikleri meydana getirmeye kadir olan, hayatı ve cismi vasıtasız olarak yaratmaya niçin kadir olmasın? Yine farzet ki bu yağmur yağsın. Ancak ne var ki ölülerin parçalan, birbiriyle meze olmuş değildir; bir kısmı doğuda, bir kısmı batıdadır. Binaenaleyh, o cisimlerin meydana getirilmesi hususunda, o yağmuru indirmek nasıl fayda versin?

Şayet onlar, "Allah Teâlâ kudret ve hikmeti ile, o ayrı ayrı cüzleri ortaya çıkarır" derlerse, onlar o halde niçin "Allah Teâlâ, kudret ve hikmeti ile o cüzlerde yağmuru bir vasıta ktlmaksıztn doğrudan doğruya hayatı yaratır" demiyorlar? Eğer derlerse ki: Allah Teâlâ kudret ve hikmetiyle o dağınık cüzleri çıkarır. Öyleyse yine O'nun kudret ve hikmetiyle o cüzlerde, o yağmur vasıtasıyla olmaksızın hayat yarattığını niçin söylemiyorlar? Bununla beraber. Allah Teâlâ'nın ölüleri vasıtasız olarak diriltmeye kadir olmakla birlikte ilahî adetin bu tarzda cereyan ettiğine inanmaları da caizdir. Nitekim, Aflah dünyada da insanları vasıtasız yaratmaya kadir olduğu halde, ilahi adeti onları ana-baba vasıtasıyla yaratma şeklinde cereyan etmiştir.

Daha sonra Cenâb-t Hak, "Umulur ki (bunları) İyi düşünüp ibret alırsınız" buyurmuştur. Bu, "Bu yerin, bahar ve yazın, çiçekler ve meyvelerle tezyin edildiğini, sonra da kışın, o zinetlerden soyulmuş bir ölü haline geldiğini, daha sonra da Allah Teâlâ'nın, o yeri yeniden ihya edip dirilttiğini görüp müşahede ediyorsunuz. O halde, o yerin, ölümünden sonra onu tekrar diriltmeye muktedir olanın, bedenlerin ölümünden sonra onları da diriltmeye muktedir olması gerekir.." demektir. Şu halde, "Umulur ki (bunları) iyi düşünüp ibret alırsınız" buyruğundan maksad, benzer iki durumdan birisinde bu imkânsız olmadığına göre, bu diğer durumda da imkânsız olmadığı dersini vermektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "toprağı verimli diyarın nebatı, Rabbinin izniyle (bol) çıkar. Verimsiz diyardan İse, faidesi pek az bir şeyden başkası çıkmaz.." buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır; 66[66]

Mü'minle Kâfir Hakkında Mesel

Bu âyetle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Meşhur olan bu görüşe göre bu, Allah Teâlâ'nın mü'min ve kâfir kimseleri verimli ve verimsiz (çorak) toprağa benzetmiş olduğu bir misaldir.

Cenâb-ı Hak bu misalde, Kur'ân'ın inişini de yağmurun yağmasına benzetmiştir. Böylece Allah Teâlâ, mü'min kimseyi, üzerine yağmurun yağdığı ve böylece de kendisinde çeşitli çiçekler ve meyvelerin meydana geldiği verimli topraklara benzetmiştir. Verimsiz ve çorak olan toprağa gelince, bunun üzerine yağmur da yağsa, onda, işe yaramayan pek az şeyin dışında, (faydalı) hiçbir bitki bitmez. Cehalet ve kötü huylar şaibesinden arınmış, tertemiz ruh da böyledir. Böylesi bir ruha, Kur'ân'ın nuru da bitişince, onda çeşitli tâatler, bilgiler ve güzel huylar meydana gelir, zuhur eder. Bulanık ve adi ruhlara Kur'ân nuru bitişse dahi, pek az bir şey müstesna, onda bu bilgilere ve güzel ahlaka dair herhangi bir şey tezahür etmez...

İkinci görüş: Bu âyetten murad, mü'min ve kâfirin, temsil yoluyla anlatılması değildir. Aksine bundan murad, "Verimsiz toprağın faydası ve meyvesi az olmasına rağmen, sahibi onu ihmal etmez; bilakis, ondan menfaatine uygun şeyleri elde etmek ümidiyle onu ıslah etme hususunda kendisini yorar. Binaenaleyh, büyük bir maşakkatle bu önemsiz faydayı elde etmek isteyen kimsenin, ahiret yurdunda vaadedilen büyük fayda ve menfaatleri, tâatlan eda etme hususunda mutlaka çekilmesi gereken bir meşakkaîa katlanması haydi haydi münasip

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/459-460

olur" şeklindedir. 67[67]

İkinci Mesele

Bu âyet, saîd (cennetlik) olanın şakiye (cehennemlik); şakî olanın da saîd'e dönüşmeyeceğine delâlet eder, Bu böyledir. Zira bu âyet, ruhların iki kısma ayrıldığına delâlet eder:
a) Bu, esas cevheri itibariyle temiz, (kötülüklerden) arınmış, mahiyetindeki gerçeklikten ötürü hakkı, amef etmek için de hayrı öğrenmeye müsait olan ruhtur.
b) İkinci kısımdaki ruh da, esas cevheri itibariyle kaba, bulanık, hakikî bilgileri ve üstün huyları çok yavaş kabul edebilen ruhlardır. Bu tıpkı, bazı toprakların çorak ve bozuk olması gibidir. O çorak ve verimsiz arazilerde, verimli arazilerde meydana gelen çiçek ve meyvelerin elde edilmesi mümkün olmadığı gibi, aynı şekilde saf, temiz ruhlarda meydana gelen yakînî bilgiler ile, üstün huyların kaba, bulanık ve ahmak ruhlarda bulunması imkânsızdır. Bu görüşümüzü, şu husus da kuvvetlendirir: Biz, bu nitelikler hususunda ruhların farklı farklı olduğunu görmekteyiz. Mesela, bunlardan bazısı, Cenâb-ı Hakk'ın da:"Peygambere indirilen Kur'ân-'dinledikleri vakit de, hakkı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşta dolup boşaldığını görürsün onların..." (Maide. 83j buyurduğu gibi, maddi lezzetlerden yüz çevirmiş, safa ve uluhiyyet âleminin sevgisi üzere yaratılmışlardır. Bunların bir kısmı da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık onlar taş gibi, yahut daha katı..." (Bakara, 74) âyetinde buyurmuş olduğu gibi, son derece katı ve bu tür şeyleri kabul etmekten de uzaktır.
Bazıları, "gazab" (kızgınlık) hallerinden uzak, ama şehvanî duyguları yerine getirmeye alabildiğince meyyal; bazıları da, şehvanî duyguları yerine getirmekten uzak, ama gazabının dileğini yerine getirmeye de alabildiğine meyyaldir. Hatta biz diyoruz ki: Bazı ruhlar, makam değil de mal elde etme hususunda aşın istekli; bazıları da bunun tersidir. Mal elde etmek isteyenlerin bir kısmı (ev, tarla gibi) taşınmaz mallan elde etme hususunda alabildiğine istekli olduğu halde, para kazanma hususundaki isteği bundan daha azdır. Bir kısmı da, para elde etme hususunda son derece istekli olduğu halde, eşya ve akar elde etme hususundaki isteği bundan azdır. Bu neviler hakkında iyice düşünecek olursan, ruhlar arasında giderilmesi mümkün olmayan köklü birtakım mahiyet farkları olduğunu kesinlikle anlarsın. Bu böyle olunca, tabiati gereği, günah fiillerini işlemeye mey-yal, cahil ve kaba ruhların, ilahî bilgiler ve üstün huylarla aydınlanmış birer ruh olmaları imkânsızdır. Bu sabit olunca, o nefisleri (ruhları), yakinî bilgiler ve üstün huylarla mükellef kılmak adeta "teklîf-i mâla yutak" gibi bir şey olur. Binaenaleyh, işte yapmış olduğumuz bu açıklama ile, saîd (cennetlik) olanın, daha annesinin karşısında iken said; şakî (cehennemlik) olanın, daha annesinin karnında iken şakî; temiz ruhların, yakînî bilgilere ve üstün huylara ait bitkilerinin Rabbierinin izniyle çıktığı ve, pis ruhların bitkilerinin ise, ancak kıt, faydası ve hayrı az; lüzumsuz olması ve kötülüğü çok olarak çıktığı sabit olmuş olur.
Bu âyetle, bu mesele hususunda istidlal edilen bir başka şey de, Hak Teâtâ'nın, "Rabbinin izniyle" kaydıdır. Bu da, mü'min kimsenin yapmış olduğu her türlü hayır ve tâatın, ancak Allah'ın muvaffak kılmasıyla olduğuna delâlet eder. 68[68]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, ifadesi, "Nebatını çıkarır" şeklinde de okunmuştur.. Yani, "Belde, nebatını çıkarır ve onu bitirir" demektir. kısmı hakkındaFerrâ şöyle demektedir: "Arapça'da, "Öir şey kötü, fena oldu" denilir. Nekid kelimesi, cimrilik yoluyla, hayır vermekten kaçma, zorluk ve sıkıntı halidir." Leys ise, nekid kelimesinin uğursuzluk, kınamak ve az vermek manalarına geldiğini; "Uğursuz, çok uğursuz bir adam..." denildiğini ve şairin de, "Verdiğin şeyi gönül hoşluğuyla ver; çünkü istemeksizin, çekine çekine verilende ve böylesine veren kimsede hiçbir hayır bulunmamaktadır" dediğini söylemiştir.

---

[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/460-461
[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/461-462

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: buyruğu, "beled"in, beldenin sıfatıdır. Bunun manası, "Habis beldenin bitkisi, ancak zorlukla çıkar" demektir. Böylece, muzaf durumunda nebat kelimesi hazfedilmiş, "belde"ye raci olan ve mu-zafun ileyh durumunda olan kelime de onun yerine getirilmiştir. Ancak ne var ki bu bariz olan mecrur bir zamirdir. Binaenaleyh, fail yerine geçtiği için, bu zamir
müstetir (gizli) olan merfu zamire dönüşmüştür. Veyahut da takdir, "Kötü olan beldenin nebatı, bitkisi...'1 şeklindedir. Yine, kafin fethasıyla, mef'ûl-ü mutlak olmak üzere şeklinde de okunmuştur ki, bu "pek az oian zor-lukla çıkan.." manasındadır.

Daha sonra Cenab-ı Hak "İşte şükredecek kimseler için âyetleri böyle tafsilatlı, tekrar tekrar açıklarız, buyurmuştur. Buradaki fiil yusarrifu şeklinde de okunmuştur. Bu, "O, âyetleri Allah böyle çeşitli olarak açıklar" demektir. Cenâb-ı Hak, bu âyetini, "şükredecek kimseler için" diyerek bitirmiştir. Çünkü daha önce bahsedilen şey, Allah Teâlâ'nın latif ve faydalı rüzgârları hareket ettirdiği, onları rahmet yağmurlarının inişine sebep kıldığı ve o rüzgârlar ile yağmurları da çeşitli faydalı güzel, leziz bitkilerin çıkmasına sebep kıldığıdır. Binaenaleyh bu ifade, iki vecihten bir taraftan, yaratıcının varlığına, ilmine, kudretine ve hikmetine delâlet eden delilleri zikretmekte, diğer taraftan ise bu büyük nimetlerin kullara ulaştırıldığına dikkat çekmektedir. Binaenaleyh hiç şüphesiz bunlar, Allah'ın varlığına ve O'nun sıfatlarına delâlet etmeleri bakımından birer âyet, diğer yönden de şükredilmesi gereken birer nimettirler. Bundan dolayı Hak Teâiâ, "İşte şükredecek kimseler için âyetleri böyle tafsilatlı, tekrar tekrar açıklarız" buyurmuştur. Cenâb-ı Allah bunların âyet oluşlarının, şükreden kimselere has olduğunu bildirmiştir. Çünkü bu âyetlerden istifade edenler sadece onlardır. Bu tıpkı, "(Bu Kur'ân), muttakiler için bir hidâyettir" {Bakara. 2) âyetinde olduğu gibidir. 69[69]

Enbiya Kıssalarındaki Bazı İbretler

"Andolsun, Nuh'u kavmine peygamber gönderdik ve o şöyle dedi: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka hiç bir tanrınız yoktur. Ben büyük bir günün üstünüze (gelecek) azabından cidden korkuyorum." Kavminden ileri gelenler de şöyle dedi: "Biz seni hiç şüphesiz apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz." (Bunun üzerine Nuh) dedi ki: "Ey kavmim bende hiçbir sapıktık yoktur. Fakat ben alemlerin Rabbinden bir peygamberim. Size, Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ediyorum, size nasihatta bulunuyorum. Ben, sizin bilmeyeceğiniz şeyleri, Allah'tan (gelen vahiy İle) biliyorum" (A'râf, 59-62).

Bil ki Allah Teâlâ, mebde' ve mead (yaratılış ve ahiret) ile ilgili apaçık deliller, kesin hüccetler ve aklî beyyineler zikredince, bunun peşisıra peygamberlerin kıssalarını zikretmiştir. Bunun birçok hikmeti vardır:

1) İnsanların, bu gibi delil ve beyyineleri kabul etmeyişlerinin, sadece Hz. Mu-hammed (s.a.s)'in kavminin özelliklerinden olmayıp, aksine bu kötü adetin geçmiş ümmetlerde de bulunduğuna dikkat çekmek... Bela umumi olup herkesin başına birden geldiğinde, insanlara daha hafif gelir. Binaenaleyh, o peygamberlerin kıssalarını zikredip, kavimlerinin cehalet ve inadda ısrar ettiklerini anlatmak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli edip, bu işi onun kalbinde hafifletme gayesine ma'tuftur.

2) Allah Teâlâ bu kıssalarda, o inkarcıların işlerinin sonunun, dünyada inkâr ve lanet; ahirette de büyük bir zarar olduğunu; hakkı kabul edenlerin işlerinin sonunun da dünyada devlete (nimete), ahirette de saadete vardığını nakletmiştir ki bu ina-
, nanların kalbine güç verir, bâtıl ehlinin kalblerini hüzünlendirir.

3) Bu, Cenâb-ı Allah'ın, her ne kadar şu anda inanmayanları hemen cezalandırmıyor ise de, onlardan en iyi bir şekilde intikam almak için, şimdilik onlara mühlet verdiğine bir dikkat çekmedir.

4) Bu kıssalar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delalet ettiğini beyan etmektedir.

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/462-463

Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) bir ümmî olup, ne bir kitap okumuş, ne de bir kimseden ders almıştır. Binaenaleyh, O bu kıssaları tahrif etmeksizin ve hatasız olarak nakledince, bu nakledis, O'nun bunları, ancak Allah'tan aldığı vahiy ile bilebildiğini gösterir. İşte bu da O'nun peygamberliğinin doğruluğuna delalet eder.

Maahaza, birisi şöyle diyebilir: "Geçmişteki gayblardan haber vermek, bu mu'cizeye delalet etmez. Çünkü İblis'in bu hadiselerin hepsini müşahede edip, bunları O'na iblis'in ilkâ etmiş (bildirmiş) olduğunu söylemek mümkündür. Ama geleceğe ait gaybî şeyleri haber vermeye gelince işte mu'cize budur. Çünkü bu gaybı bilmek Allah Teâlâ'ya aittir.

Bil ki Allah Teâlâ, bu surede Hz. Adem (a.s) kıssasından bahsetmişti. Bu daha önce geçti. Bu surede zikredilen ikinci kıssa, Hz. Nuh {a.s) kıssasıdır. Bu da, bu âyetlerde zikredilmektedir. O, Nuh b. Lemek b. Metuşeleh b. Uhnûh (Hanek)'dur. Uhnûh da, Hz. İdris (a.s)'in ismidir. Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 70[70]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, âyetinin, mahzuf bir kasemin cevabı olduğunu söylemiştir. Buna göre şayet onlar, "Arapların, nerede ise bu lâm-ı kasemi, hep "kad" edatı ile birlikte zikredip, mesela şairin, "O sevgiliye, Allah adına, bir yalancı yeminiyle, onların muhakkak uyumuş olduklarına dair yemin, ettim..." şeklindeki şiirinde olduğu gibi, bu lamı kad edatt olmaksızın nadiren kullanmalarının sebebi nedir?" derlerse, biz deriz ki: "Bu ancak böyle olur. Çünkü kasem cümleleri, ancak hakkında kasem edilen ve kasemin cevabı olan cümleyi te'kid için kullanılır. Dolayısiyle bu, muhatabı kasemi duyduğunda kad edatının ifade ettiği "tevakku" (umup bekleme) manasının beklendiği bir yer olur. 71[71]

Bazı Kıraat ve Nahiv Meseleleri

Kisâî, gayruh kelimesini, "ilah" kelimesinin lafzî ba- kımdan sıfatı olarak, râ harfinin kesresi ile gayrin şeklinde; diğer kıraat imamları ise, bunu, "ilah" lafzının mahallinden sıfat olarak, ötüre ile, gayruh şeklinde okumuşlardır. Çünkü kelamın takdiri olur. Ebu Ali, "Bu ifadeyi ötüre ile okuyanların kıraatlerinin delili, "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur" (Ai-i Imran, 62) âyetidir. Buradaki ifadesi, ifadesinden bedel olduğu gibi, bu âyetteki gayruhu kelimesi de kelimesinden bedeldir. Bundan dolayı gayr kelimesi, istisna olduğu için merfudur" demiştir.

Keşşaf sahibi bu kelimenin sonunun üç şekilde de okunabildiğim, meriu ve mecrur okunmasının sebebinin, yukarıda anlatılan şeyler olduğunu, mansub okunuşunun ise, "Sizin için hiçbir ilah yoktur, ancak O (Allah) vardır" manasında olarak müstesna olduğu için olduğunu, bunun "Evde, Zeyd'den başka hiç kimse yoktur" şeklindeki ifade gibi olduğunu söylemiştir. 72[72]

Üçüncü mesele

Vahidî bu ifadede bir hazfin bulunduğunu ve mahzuf olan bu şeyin mâ'nın haberi olduğunu söylemiştir. Çünkü sen, gayruh kelimesini ilah kelimesinin sıfatı saydığında, cümlede geriye mâ-î nâtiyenin haberi kalmaz. Çünkü söz, sıfat ve mevsuf ile, tam bir mana ifade etmez. Zira sen, "Akıllı Zeyd" deyip de sustuğunda, haberi zikredilmediği sürece bu, birşey ifade etmez. Buna göre kelamın takdiri, "Sizin için, varlıkta, Allah'tan başka bir ilah yoktur" şeklindedir.

Ben derim ki: Nahivciler, bizim "Allah'tan başka ilah yoktur" şeklindeki sözümüzde, mutlaka mahzuf birşeyin bulunduğu ve bu ifadenin takdirinin şeklinde veyahut "Bizim için, Allah'tan

---

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/463-464

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/464-465

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/465

başka ilah yoktur" şeklinde olduğu hususunda ittifak etmişler, ama buna bir delil getimemişlecdir, biz Ğiyoruz ki: "Nefiy ftarf^'fl, bu ftaftfcaî ve maıyeî üzerine dahil olduğunun söylenmesi ve mana ile takdirin de llahlık hakikati ve mahiyeti ancak Allah hakkında tahakkuk eder" şeklinde olduğunun söylenmesi niçin caiz olmasın?" Biz, sözü bu manaya hamlettiğimizde, nahivcilerin yaptıkları takdire ihtiyaç hissetmemiş oluruz.

Buna göre şayet onlar, "Nefyi (olumsuzluğu), mahiyete ve hakikate hamletmek mümkün değildir. Çünkü hakikatlerin nefyedilmesi mümkün değildir. Binaenaleyh "mahiyeti hiç yoktur" manasında olmak üzere, "siyahlık yoktur" denilemez. Denilebilecek olan ancak, o hakikat ve mahiyetlerin mevcut olmadıklarının ve bulunmadıklarının söylenmesidir. Bu durumda, burada bir haber takdir edilmesi gerekir" derlerse, biz de deriz ki: "Bu söz, "mahiyetlerin yok edilemiyeceği ve kaldırı-lamıyacağı" görüşüne bina edilmiştir ki, bu kesinlikle batıldır. Çünkü eğer durum böyle olsaydı, o zaman varlığın ortadan kaldırılması imkânsız olurdu. Zira "varlık" da bir hakikat ve bir mahiyettir. Binaenaleyh diğer mahiyetlerin ortadan kaldırılması da niçin mümkün olmasın?"

Eğer onlar, "Biz, "Hiç bir adam yok" deyip de, bununla hiç bir adamın olmadığı manasını kastedersek, bu olmusuzluk, varlığın mahiyetine yönelik olmayıp ancak "adam"lık mahiyetinin "var oluş" ile tavsif edilmiş olmasıyla ilgili olur" derlerse, biz de deriz ki: "O tavsif edilişin, mahiyet ve varlık üzerine fazladan birşey olması mümkün değildir. Zira eğer "mevsuf oluş" bir mahiyet, "var oluş" da başka bir mahiyet olmuş olsaydı, o zaman o mahiyet de, "var olma" sıfatı ile tavsif edilmiş olurdu. Bu hususdaki söz, biraz önceki husustaki gibidir. Dolayısiyle bundan, teselsül gerekir. Bu sebeple var olan bir şeyin, tek bir varlık olmayıp, aksine sınırsız birtakım varlıklar olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır" Sonra biz diyoruz ki: "Mahiyetin "var oluş" ile tavsif edilmesi, ya o mahiyet ve var oluştan başka birşeydir, veya böyle değildir. Eğer ondan başka birşey değilse, o başka olan şeyin başka bir mahiyeti ve varlığı olmuş olur. Onun mahiyyeti de ortadan kalkmayı kabul etmez. Bu durumda da, söz konusu olan soru geri döner. Böylece anlattıklarımızla mahiyetin, yok olmayı, ortadan kaldırılmayı kabul etmemeleri durumunda, nefiy edatının, hiçbir mana ve mahiyet hakkında kullanılamıyacağı, mahiyetin, ortadan kaldırılmayı kabul etmeleri halinde de, sözümüzdeki lâ edat-ı nafiyesinin, bu hakikat için kullanılabileceği ve bu durumda da nahivciterin ileri sürdükleri, hazif ve takdir yoluna girmeye ihtiyaç katmayacağı sabit olmuş olur. İşte bu nahivcilerin ileri sürdüğü bu meselede, söylenebilecek sırf aklî bir sözdür. 73[73]

Risaletin Mahiyeti Hakkında

Ayetteki, "Andolsun ki... Peygamber gönderdik" buyruğu ile ilgili iki görüş vardır: 1) İbn Abbas (r.a), "Bu, "baasna", yani gönderdik" manası ndadır" demiştir.

2) Diğer alimler, "Bu ifade, "Allah Teâlâ o kimseye, yerine getirmesi gereken bir risalet (elçilik-peygamberlik görevi) yükledi" manasındadır" demişlerdir. Buna göre "risalet", "Peygamber olarak gönderme" manasına gelmiş olur. Böylece gönderme işi, asıl değil, asıl gayeye bağlı bir iş olmuş olur. Bu konu, usûl ile ilgili bir meseleye bina edilmiştir ki o da şudur: Bir kavme, onların akıllarıyla bulup bilemiye-cekteri birtakım hükümleri, nebinin lisanıyla öğretmek, peygamber gönderilmesinin şartı mıdır, yoksa değil midir? Yoksa aksine peygamber göndermenin gayesi, sırf akıllarda var olan şeyleri te'kid etmek midir? Bu sual ancak, Mu'tezUe'nin esaslarından dallanan bir husus olup biz ehl-i sünnet'in usûl ve fürûuna (dallarına) uygun düşmez. 74[74]

Hz. Nuh’un Tebliğindeki Bazı İncelikler

Ayette birtakım incelikler bulunmaktadır:

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/465-466

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/466-467

1) Allah Teâlâ bu âyette, Hz. Nuh (a.s)'dan üç söz nakletmiştir:
a) Hz. Nuh, (a.s) kavmine Allah'a ibadeti emretmiştir.
b) O, Allah'tan başka ilah olmadığını söylemiştir. Birinci sözden murad, mükellefiyetin olduğunu söylemek; ikincisinden maksad da tevhidi ikrar etmektir.
c) Daha sonra bunun peşinden, "Ben büyük bir günün üstünüze (gelecek) azabından cidden korkuyorum" buyurmuştur. Ki bundan murad, ya Kıyametin azabıdır; böyle olması halindeyse, Hz. Nuh, onları Kıyamet günüyle korkutmuş olur ki, bu üçüncü davettir; veyahut da bu, tufan gününün azabıdır. Böyle olması halinde de Nuh (a.s), vahiy ve nübüvvetin AHah katından olduğunu açıklamış olur. Netice olarak diyebiliriz ki, Allah Teâlâ, Hz. Nuh'un, bu üç davayı zikredip, bunlardan herhangi birinin doğruluğuna ne bir delil ne de bir hüccet getirmediğini nakletmiştir. Dolayısiyle, şayet Nuh (a.s), kavminin taklidî olarak bunlardan korkmasını istemişse bu batıldır. Çünkü, taklitle hükmetmek batıldır. Hem Allahu Teâlâ, Kur'ân'ı, taklidi zemmeden âyetlerle doldurmuştur. Böyle iken masum bir peygamberin taklide davet etmesi nasıl uygun düşer? Yok eğer onlara, bunları, delilini zikretmekle birlikte ikrar etmelerini emretmtşse, bu delil âyette zikredilmemiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, Bakara suresinin başında tevhid, nübüvvet ve ahiretin sahih ve doğru olmasıyla ilgili delillerden bahsetmiştir ki, bu O'nun tarafından, peygamberlerden hiç birinin delil ve hüccetini zikretmeksizin, hiç kimseyi bu temel inançlara davet etmeyeceklerine dair bir dikkat çekmedir. Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Allah Teâlâ, Hz.Nuh'un bu makamda o delillerden bahsettiğini naktet-memiştir. Ancak ne var ki o deliller bilinince, bu makamda onları zikretmeye hacet yoktur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu delilleri zikretmemiştir.
2) Hz. Nuh, ilk önce, "Allah'a kulluk edin" demiş, sonra da "Sizin O'ndan başka hiç bir tanrınız yoktur" demiştir. Halbuki ikincisi, birincisinin sebebi gibidir. Zira, onların Allah'tan başka hiç bir ilahı olmayınca, onların yanında tahakkuk eden her türlü fayda, ihsan, iyilik ve lütuf, Allah katından meydana getirilmiş olur. Nimet vermenin sonsuzluğu, tazimin sonsuzluğunu gerektirir. Allah'a ibadet etmek, ancak O'ndan başka hiçbir ilahın bulunmadığını bilmekten dolayı farzdır. Bu bahisten, ortaya şöyle bir mesele de çıkmaktadır: Biz, ilahın bir veya birden çok olduğunu bUmeden önce, yanımızda bulunan bu çeşitli nimetleri bize verenin, bu mu, yoksa şu beri ki mi olduğunu bilemeyiz. Biz bunu bilemeyince de, bize nimet verenin kim olduğunu bilemeyiz. Böylece de, O'na ibadet etmek güzel ve yerinde olmaz. Bu görüşe göre, tevhidi bilmek, ibadetin güzel olduğunu bilmenin şartı olur.
3) Ayetin zahiri, ilahın, ibadete müstehak olan zat olduğuna delalet eder. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'a kutluk edin. Sizin, O'ndan başka hiç bir tanrınız yoktur" buyruğunda hem müsbet hem de menfi (olumsuz) cümleler yer almıştır. Binaenaleyh, sözün doğru olabilmesi için, her iki cümlenin de aynı manada gelmiş olmaları gerekir. Öyleyse âyetin manası, olumsuz ve olumlu cümlelerin tetabuk edebilmeleri için, "Allah'a kulluk edin; zira sizin, O'ndan başka tapılacak bir mabudunuz yoktur" şeklinde olur. Daha sonra da delil ile, her mabud olanın, ilah olmadığı sabit olmuştur; aksi halde putların ilah olmaları ve ezelde mabud olmadığı için, Allah'ın da, ezelde ilah olmaması gerekirdi. Binaenaleyh, ilah lafzını, "ibadete müstehak olan" manasına hamletmek gerekir. 75[75]

Hz. Nuh'un "Endişe" Tabirinin Ortaya Çıkardığı Soru

Bil ki alimler, Nuh (a.s)'ın "Ben büyük bir günün üstünüze (gelecek) azabından cidden korkuyorum" sözünün manasının, "yakın" mi, yoksa zan ve şüphe manasındaki bir "korku" mu olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazı alimler bundan muradın, "kat'iyyet ve yakın" olduğunu; zira Hz. Nuhjkavminin başına, ya bu dünyada yahut da bu dini kabul etmemeleri halinde ahirette bir azabın ineceğine kesinlikle inanıyordu. Bazı alimler de, Hz. Nuh'un bunun böyle olacağını sandığını ileri sürmüşlerdir. Bu da birkaç yönden izah edilebilir:

---

[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/467-468

a) Hz. Nuh, "Ben, üstünüze (gelecek)... den korkuyorum" demiştir. Çünkü O, onların küfürlerinde devam etmelerinin muhtemel olduğunu zannettiği gibi, iman etmelerinin muhtemel olduğunu da zannediyordu. O, böyle bir zan içinde .bulunduğu halde, onların başına kesinkes bir azabın geleceğini söylemesi mümkin değildir. Bu sebepte onun, bunu korku lafzıyla ifade etmesi gerekir.

b) İnkâr ve günaha karşı bir cezanın söz konusu oluşu, ancak naklî delillerle bilinen bir husustur. Belki de Allah Teâlâ, Hz. Nuh (a.s)'a bunun nasıl olacağını bildirmemiştir. Bundan dolayı O, bu hususta bir şey söylememiş ve Hak Teâlâ'nın, bu inkârlarına karşı onlara ceza vermesini veya vermemesini mümkün görmüştü.

c) Ayette bahsedilen korkudan maksad, sakınmak, endişe etmektir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerinden bahsederken buyurduğu, "Onlar Rablerinden korkarlar" {Nahi, 50) âyetindeki gibidir. Bu, "O melekler, Allah'ın cezasından korktukları için, O'na isyan etmekten sakınırlar" demektir.

d) Bu, Hz. Nuh (a.s)'ın azabın kendisinin kesin olduğunu bilip, bu azabın ne kadar olduğunu bilmemesine göredir. O azab ya cidden çok büyük, ya da orta derecede bir azaptır. Binaenaleyh bu şüphe, o azabı vasfetme ile yani o azabın büyük olup olmaması ile ilgili olup, azabın kendisi hakkında değildir.

Sonra Allah Teâlâ, Hz. Nuh <a.s)'ın kavmi hakkındaki sözünü nakletmiş ve şöyle buyurmuştur: Kavminden ileri gelenler de şöyle dedi: "Biz, seni hiç şüphesiz apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz."

Müfessirler şöyle demektedirler. Mele' "Kavmin, kendilerini peygamberlerin zıdları (muhalifleri) kılan ileri gelenleri ve büyükleridir. Bunun delili âyetteki "kavminden" tabiridir. Bu ifade, "mele"in Hz. Nuh'un kavminin bir kısmı oiduğunu gösterir. Bu kısmın, mutlaka kendisinden ötürü böyle bir vasfa müstahak oldukları bir özelliklerinin bulunması gerekir. Bu da onların, meclislerde önlerde yer alan, heybetleri ile kalblere korku salan, ve görülünce gözü dolduran, toplantılarda gözfer kendisine dikilen kimseler olmalarıdır. Bu sıfatlar ise, ancak reis (başkan) olanlar hakkında düşünülebilir İşte bu âyette bahsedilen "mele'"den muradın, kavmin reisleri ve ileri gelenleri olduğuna delalet eder. Ayetteki "Biz, seni hiç şüphesiz... görüyoruz" ifadesindeki bu "görme"nin, mutlaka "görüp müşahede etme" manasına değil, "öyle zannetme ve inanma" manasına olması gerekir. "Apaçık bir sapıklık içinde.." ifadesi de, "apaçık bir hata ve sapıklık içinde" manasındadır. Bundan onların muradı, daha evvel geçen Hz. Nuh'un söylemiş olduğu mükellefiyet, tevhid, nübüvvet ve ahiret gibi dört hususta, Hz. Nuh (a.s)'u sapıklığa (yanlışlığa) nisbet etmektir. Onlar böyle söyleyince, Hz. Nuh da onlara, "Ey kavmim bende hiçbir sapıklık yoktur" diyerek cevap vermiştir.

Buna göre şayet (bazıları), 'Hz. Nuh'un kavmi, "Biz seni hiç şüphesiz apaçık bir sapıklık görüyoruz" demiş ve Nuh (a.s)'un bunlara karşı cevabı, -"Bende hiçbir sapıklık içinde dalâlet yoktur" demek olmuştur. O niçin, demesi gerekirken, böyle (dalâlet) kelimesini kullanmıştır?" derlerse, ben de derim ki: Ayetteki ifadesinin manası, "Bende, dalâlet çeşitlerinden hiçbiri kesinlikle yoktur" şeklindedir. Binaenaleyh bu ifade "seib"in umumi olmasını (yani bu olmayış işinin umumiliğini) göstermede daha beliğdir.

Sonra Hz. Nuh (a.s), onlartn kendisine izafe ettikleri o ayıbın kendisinde olmadığını söyleyip kendisini sıfatların en şereflisi ve yücesi olan, "insanlara alemlerin Rabbi tarafından bir peygamber olarak gönderilmesi" sıfatı ile tavsif edince, risalet ten (peygamberlikten) maksadın ne olduğunu zikretmiştir. Bu maksad da şu iki şeydir:

a) O risaleti tebliğ etmek,

b) Nasihatta bulunmak...

işte bundan dolayı O, "Size, Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ediyorum, size nasihatta bulunuyorum" demiştir. Bu ifade iie ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 76[76]

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/468-469

Birinci Mesele

Ebu Amr kelimeyi, şeddesiz olarak "ubliğukum" şeklinde; diğerleri ise şeddeli olarak "Übelliğukum" şeklinde okumuşJardır. Vahidî şöyle demiştir: "Her iki şekil de Kur'ân'da vardır. Mesela şeddesiz şekli, "Eğer yüz çevirirseniz, (bilin ki), ben size tebliğ ettim" (Hûd, 57) âyetinde; şeddeli şekli de, "...Tebliği ifa etmiş olmazsın" (Maide. 67) âyetindedir. 77[77]

Tebliğ İle Nasihat Arasındaki Fark

Risaleti tebliğ ile nasihat arasındaki fark şudur: Risaleti tebliğ etmenin manası, onlara Cenâb-ı Allah'ın çeşitli tekliflerini, emirleri ile yasaklarının kısımlarını bildirmektir. Nasihat da, insanı tâatta bulunmaya teşvik etmek, günahlardan sakındırmak ve bu teşvik ile sakındırmada en iyi şekilde gayret sarfetmektir. Ayetteki "Rabbimin risaletlerini" ifadesi, Hz. Nuh'a, Allah Teâlâ'nın çeşit çeşit risaletier (görevler) yüklediğine delâlet eder. Bu çeşitli görevler, emirlerle ve yasaklarla ilgili çeşitli mükellefiyetler ve ahiretteki mükâfaat ve cezaların miktarı ile dünyadaki caydırıcı cezaların ve hadlerin miktarının bildirilmesidir.
Ferrâ şöyle demiştir: Araplar harf-i cersiz olarak bu kelimeyi, şeklinde nerede ise hiç kullanmazlar ancak, (sana nasihat ettim) şeklinde kullanırlar. Ama şekli de caizdir. Nitekim, şair Nâbiğa: "Avfoğullanna nasihat ettim, ama onlar elçimi kabul etmediler; onlara mektuplarımda bir fayda sağlayamadı"demiştir. Nasihatin özü, niyyet, hertürlü kötülük şaibesinden uzak olarak, (başkalarını) faydalarına olan şeye teşvik etmektir. Buna göre âyetin manası, "Ben size Allah'ın buyruklarını tebliğ ediyor, sizi en doğru, menfaatinize en uygun şeye götürmek istiyorum ve sizi, Allah'ın beni çağırdığı şeye çağırıp, kendim için olmasını istediğim şeyin sizin için de olmasını arzu ediyorum" şeklindedir.
Daha sonra, O, "Ben sizin bilmeyeceğiniz şeyleri, Allah'tan (gelen vahiy İle) biliyorum" demiştir. Bu hususta şu izahlar vardır:
1) "Ben biliyorum ki eğer siz, O'nun emrine isyan ederseniz, sizi tutan ile cezalandırır."
2) "Ben biliyorum ki, O sizi, ahirette akıllarınızın tasavvur edemiyeceği bir biçimde, çok şiddetli bir ceza ile cezalandırır."
3) Bu ifadenin şu manada olması da mümkündür: "Ben, Allah'ın tevhidi ve celal sıfatları hakkında sizin bilmediklerinizi bitirim." Binaenaleyh Hz. Nuh (a.s)'ın bu sözden maksadı, kavmini o şeyleri öğrenme hususunda kendisine müracaata sevketmektir. 78[78]

Nübüvveti İnkârın Temel Sebepleri

"Size o korkunç akıbeti haber vermek için, sizin sakınmanız için ve (o sayede) rahmete nail olabilmeniz için içinizden bir adama Rabbinizden bir beyan gelmesi sizin tuhafınıza mı gitti?" (dedi). Bunun üzerine onu yalanladılar. Biz de kendisini ue beraberinde gemide bulunanları selamete erdirdik, âyetlerimizi yalan sayanları (tufan ile) boğduk. Çünkü onlar kör bir toplum idiler" (A'râf, 63-64).
Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın "Size o korkunç akibeti haber vermek İçin ve sizin (sakınmanız için... içinizden bir adama Rabbinizden bir beyan gelmesi tuhafınıza mı gitti?" buyruğu, bu topluluğun Nuh (a.s)'a söylemiş olduğu "Biz seni hiç şüphesiz apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz" (A'râf, 60) şeklindeki sözlerinden, onun peygamberliğini inkâr edip, onu sapık saydıklarına delalet eder. Bu, birkaç bakımdandır:
1) Onlar, Allah'ın insanlara peygamber göndermiş olmasını olmayacak, pek tuhaf bir şey kabul etmişlerdi. Çünkü onlar, peygamber göndermekten maksadın, insanları mükellef tutma olduğuna; her türlü zarar ve faydadan uzak ve münezzeh olan Allah Teâlâ'nın insanları

---

[77][77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/470
[78][78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/470-471

mükellef tutmada bir menfaati bulunmadığına; keza bunda ibadet edecek kimse için de bir yararın olmadığına; çünkü bunun peşinen büyük bir sıkıntı ve meşakkate sebebiyet verdiğine; tekliften beklenen hususun ise netice itibariyle mükâfaata erişip cezadan kurtulmak olup Cenâb-ı Allah'ın teklif (mükellef tutma) olmaksızın da bunu vermeye kadir olduğuna; binaenaleyh mükellef tutmanın abesle iştigal sayılacağına; Allah Teâlâ'nın ise abes (boş) işlerle meşgul olmaktan münezzeh ve yüce olduğuna; böylece de mükellef tutma bâtıl olacağı için, peygamberlik iddiasında bulunmanın da bâtıl olacağına inanmışlardı.

2) Onlar, her nekadar mükellef tutmayı caiz görmüşlerse de, şöyle demişlerdir: "İyi olduğu akıl İle bilinen şeyi yaparız; yine kötülüğü bilinen şeyi de terkederiz. Ne iyi olduğunu, ne de kötü olduğunu bilmediğimiz şeylere gelince, Allah Teâlâ'nın, kullarını takat getiremiyecekleri şeyi yapmakla mükellef tutmaktan münezzeh olduğunu bildiğimiz için, bu gibi işleri eğer yapmak mecburiyetinde isek, yapar; şayet yapmay-a mecbur kalmazsak, ikâb (cezalandırılma) tehlikesinden korunmak için onu terkederiz. Akıl peygamberi yeterli olduğu için, artık akıl dışında peygamber göndermeye de gerek yoktur."

3) (Onlar şöyle derler): "Mutlaka bir peygamber göndermek gerekiyorsa, melekleri göndermek daha evladır. Çünkü onların heybetleri daha fazla, temizlikleri daha mükemmel, yenilen ve içilen şeylerden müstağni oluşları daha açık ve her türlü yalan ile asılsız sözlerden uzak oluşları da daha muazzamdır."

4) Öyle anlaşılıyor ki o toplum şöyle düşünüyordu: "Diyelim ki beşerden peygamber olsun, ama bu takdirde de üstün mevki sahibi olmayan, müntesipleri ve liderliği bulunmayan bir şahıs peygamberlik makamına yaraşmaz" ve yine düşündüler ki: "Nuh'un, vahiy olduğuna inandığı şeyler, cinlerin tesiriyle söylenmiş, bunaklıktan ve şeytanların hayal ettirmelerinden ibarettir."

İşte kâfirlerin, belli bir adamın peygamber olarak gönderilmesini inkâr etme sebep ve gerekçelerine dair yapacağımız işaret budur. Bu sebeplerden dolayı onlar, Hz. Nuh (a.s)'un sapıklığına hükmetmişlerdir. Sonra Nuh (a.s), onların bu garipsemelerini gidermek isteyip şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, mahlukatın yaratıcısıdır. Uluhiyyetin gereği olarak O, kullarına bazı şeyleri emretme ve bazı şeyleri de yasaklama hakkına sahiptir. Bir vasıta olmaksızın, kullarını bu mükellefiyetlerle muhatab tutması doğru değildir. Çünkü bu "ilcâ" (zorlama) derecesine varmış olabilir ki, bu da, "mükellef tutma" mefhumuna aykırıdır. -Yine, En'âm suresinde Hak Teâlâ'nın, (En'âm, 9) âyetinin tefsirinde açıkladığımız sebeplerden ötürü bu peygamberin bir melek olması da caiz değildir. Buna göre geriye sadece, bu mükellefiyetlerin insanlara, bir İnsan vasıtasıyla ulaştırılması durumu kalmaktadır. Bu insan da, o mükellefiyetleri insanlara, sırf onları uyarmak ve sakındırmak için tebliğ etmektedir. Onları inzar ettiği, uyardığı zaman, onlar Allah'ın tekliflerine muhalefet etmekten sakınırlar; sakındıkları zaman da rahmet-i ilahîyeyi hakederter. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "O korkunç akıbeti size haber vermek için, sizin sakınmanız için ue (o sayede) rahmete naii olabilmeniz için..." buyurmasından maksad budur. Bunu iyice anladığın zaman, biz yine âyetin lafızlarının tefsirine geçebiliriz. [79][79]

Ayetteki “Zikr”in Tefsiri

Ayetteki "taaccüb mü ettiniz?" tabirindeki hemze, istifham-ı inkârı manasında olup vâv da atıf içindir. Burada ma'tufun aleyh {üzerine atfedilen şey) hazfedilmiştir. Buna göre sanki şöyle denilmektedir: "size (böyle bir ihtar) geldi diye yalanladınız ve şaştınız mı?" Yani "size bir zikir (ihtar) gelmesine şaştınız mı?" Alimler buradaki "zikir" hususunda birkaç tefsir yapmışlardır:

1) Hasan el-Basrî bunun Hz. Nuh (a.s)'ın onlara getirmiş olduğu vahiy olduğunu söylemiştir.

2) Diğer alimler ise, bundan muradın bir mu'cize olduğunu söylemişlerdir. Sonra bu mu'cizenin şu iki şey olması muhtemeldir:

a) Allah Teâlâ Nuh (a.s)'a bir kitap indirdi. Bu kitap bir mu'cize oldu. Cenâb-ı Hak, bu kitabı

---

[79][79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/471-472

"zikir" diye isimlendirmiştir. Nitekim O, Kur'ân-ı Kerim'i de "zikir" (öğüt-hatırlatma-ihtar) diye İsimlendirmiş ve onu da Hz. Muhammed'in bir mu'cizesi kılmıştır.

b) Bu mu'cize, o kitabın dışında başka bir şeydir.

Ayetteki "bir adama" ifadesi ile ilgili olarak, Ferrâ şöyle demiştir: "Buradaki alâ harf-i cerri, mea (beraber - ile) manasınadır. Nitekim Arapça'da "O haberi, uygun bir şekilde, doğru şekilde getirdi" denilir.

İbn Kuteybe ise, bu tabirin manasının, "sizden olan bir adamın lisanı üzere (diliyle)" şeklinde olduğunu, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, Ey Rabbimiz, peygamberlerine karşı bize oaadettikterini ver bize..." (Al-i imran, 194) buyurduğunu, bunun "peygamberlerinin lisanı üzere bize vaadettiklerini..." manasında olduğunu söylemiştir.

Diğer bazıları ise, tabirinin "Rabbinizden, bir adama indirilmiş olan bir zikir (öğüt-ihtar).. manasında olduğunu (içinizden) ifadesinin de, "nesebini bildiğiniz bindir" anlamına geldiğini, "O neseb bakımından sizdendir" demek olduğunu söylemişlerdir. Bu böyledir, çünkü peygamberin onların kendi neseb-lerinden olması, taaccüb ve şaşkınlığı giderir. Zira kişi kendi soyundan olanı daha iyi bilir, onun hallerinin temizliğini daha iyi bilir ve kendisine emniyet duymayı gerektirecek şeyi daha iyi görür.

Sonra Hak Teâlâ, peygamberi gönderiş sebebini beyan etmek üzere "sizi uyarmak için" buyurmuş, uyarmasının sebebini beyan etmek üzere de "sizin sakınmanız için" buyurmuş; daha sonra da niçin ittika etmeleri gerektiğini beyan etmek üzere "O sayede rahmete nail olabilmeniz için.." buyurmuştur. Bu tertib, son derece güzeldir. Çünkü peygamber göndermekten maksad "inzâr" etmedir; bu uyarmadan maksad, yapılmaması gereken herşeyden sakınmak (takva)dır, takvadan maksad ise ahirette rahmet-i ilahîyyeyi elde etmektir.

Cübbâî, Ka'bî ve Kâdî şöyle demişlerdir: "Bu âyet-i kerime, Allah Teâlâ'nın kendilerine peygamber göndermiş olduğu insanlardan takvayı ve rahmet-i ilahîyyeyi elde etmelerini dilediğine delalet eder. Bu ise, "Allah Teâlâ kulların bir kısmının inkâr ve inad etmesini istemiş ve onları, azab ve cehennem için yaratmıştır" diyen kimsenin görüşünü iptal eder."

Biz ehl-i sünnetin buna cevabı, şöyle dememizdir: Eğer fiil bir sebebe dayanmıyor ise, o zaman bir müreccih (tercih eden) olmaksızın mümkin olan bir şeyin tercih edilmiş olması gerekir, Eğer fiil bir sebebe bağlı ise, o zaman da "cebir" gerekir. Her ne zaman bu gerekirse, Allah Teâlâ'nın kâfirden küfrü murad etmiş olduğunu kat'î olarak söylemek vacib olur. Bu ise, sizin görüşünüzü iptal eder.

Sonra Cenâb-ı Hak onların, bununla beraber, nübüvvet davasında ve teklifleri Allah'tan olmak üzere tebliğ etmiş olduğu hususunda onu yalanlamışlar ve bu yalanlamalarında da ısrarla devam etmişlerdir. Sonraysa Hak Teâlâ onu ve beraberindeki mü'minleri gemiyle kurtarmış; kâfirleri ve yalancıları ise boğmuştur. Bu husustaki illeti de beyan etmek için, "Çünkü onlar kör bir toplum idiler" buyurmuştur.

İbn Abbas, bu âyete; "Onların kalbleri tevhid, nübüvvet ve ahiret bilgisi hususunda kör idi" manasını vermiştir.

Dil alimleri de şöyle demiştir; "Basiret, manevî bakış, görüş hususunda (Kör bir adam); maddî görme hususunda ise, (kör, âmâ bir adam) denilir. Nitekim Cenâb-t Hak da; "Artık o gün onlara karşı haberler kör olmuştur" (Kasas, 66) ve: "Size Rabbinizden muhakkak basiretler gelmiştir. Artık kim görürse kendi lehine, kim kör kalırsa o da kendi aleyhinedir..." (En'âm, 104) buyurmuştur.

Züheyr İbn Ebî Sülmâ ise şöyle demiştir: "Bu günde ve ondan önce dün olanları biliyorum; fakat ben, yarın ne olacağının bilgisi hususunda körüm!..."

Keşşaf sahibi de, bu tabirin şeklinde okunduğunu; amî ile âmî arasındaki farkın ise şu olduğunu söylemiştir: Amî kelimesi mevcut ve devamlı olan bir körlüğe; âmî ise, sonradan ortaya çıkan bir körlüğe delalet etmektedir. Hiç şüphe yok ki onlann körlüğü sabit ve köklü bir körlük idi. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın bir başka âyetinde, "Nuh'a şu hakikat vahyolundu: "Kavminin içinde sana (daha önce) iman edenlerden başka bir kimse iman etmeyecektir"

(Hûd, 36) buyurmuş olduğu husustur. 80[80]

Hûd (a.s)'ın Kavmini Hakka Çağırması

"Ad (kavmine) de kardeşleri Hûd'u gönderdik. O, dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiç bir tanrınız yoktur. (Hâlâ Allah'tan) korkmayacak mısınız?" Kavminin ileri gelenlerinden kafir bir topluluk da: "Biz seni muhakkak bir beyinsizlik içinde görüyoruz, seni muhakkak yalancılardan sanıyoruz" dedi (Bunun üzerine Hûd): "Ey kavmim, dedi. Bende hiçbir beyinsizlik yoktur. Fakat ben alemlerin Rabbinden bir peygamberim. Size Rabbimin vahyettiklerinl tebliğ ediyorum, ben sizin için güvenilir, sizin iyiliğinizi
isteyen bir kişiyim. Size, o korkunç akıbeti haber vermek için İçinizden bir adam (vasıtasıyla) Rabbinizden size bir İhtar gelmesi tuhafınıza mı gitti?Düşünün ki O, sizi Nuh kavminden sonra hükümdarlar yaptı, size, yaratılışta onlardan daha fazla bir güç verdi O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki,kurtuluşa erdirilesiniz..." (A'râf, 65-69).
Bil ki bu ikinci kıssa da, Hûd (a.s)'un, kavmiyle olan kıssasıdır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Ad kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik" buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:
Birinci bahis: kelimesi" kardeşleri" kelamın (kıssaların) başındaki "gönderdik" fiiliyle mansub kılınmış olup kelamın takdiri, 'dir. (A'râf, 59... 65) şeklindedir. 81[81]

Ayetteki Ehâhum (Kardeşleri) Tabirinin Açıklanması

İkinci bahis: Alimler, Hûd'un kavminin, dinî kardeşi olmadığı hususunda ittifak edip onun, onların akrabalık cihetiyle bir kardeşi olup olmadığı hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Keibî, "Hûd'un o kabileden birisi olduğunu" ileri sürerken, başkaları da onun, melekler cinsinden değil, âdemoğulları cinsinden, kavminin cinsinden olduğunu, kardeşlik adının verilmesinde bu kadar bir münasebet ve bağın yetebileceğini söylemişlerdir ki, buna göre âyetin manası, "kavminin Hûd'un sözü ve fiillerine ünsiyyet ve ülfetleri daha mükemmel olsun diy-e, biz Ad kavmine, onların cinsinden olan bir beşeri peygamber olarak gönderdik. Onlara, mesela bir melek ve cin vb. gibi, kendi cinslerinden olmayan herhangi bir şahsı peygamber olarak göndermedik" şeklinde olur.
Üçüncü bahis: Ayette geçen ehâhüm kelimesi, onların arkadaşları ve elçileri, peygamberleri manasına gelir. Araplar, kavmin arkadaşı olan bir kimseye, "Kavmin kardeşi" adını vermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Her ümmet o cehenneme girdikçe (kendisine uyup saydığı) hemşiresine lanet edecek" (AVâf, 38) âyeti de bu manadadır. Yani, "arkadaşına, kendi benzerine..." demektir. Hz. Peygamber
(s.a.s) de onların arkadaşlarını murad ederek, "Sadakların kardeşi ezan okudu. Ezanı kim okumuş ise, kameti de o getirir"82[82] buyurmuştur.
Dördüncü bahis: Alimler, Hûd (a.s)'ın nesebinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: Hûd İbn Salih İbn Erfahşed İbn Sam İbn Nuh... Âd'a gelince, bunlar Yemen'de, Ahkâfta yaşayan bir kavimdir. İbn İshâk, Ahkâf'm, Uman ile Hadramevt arasında bir vadi olduğunu söylemiştir, 83[83]

Hûd Kıssası ile Salih Kıssası Arasındaki Fark

Beşinci bahis: Bil ki, bu kıssada yer alan kelimeler, şunlar hariç, Nûh (a.s)'ın kıssasında geçen lafızların aynısıdır:

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/472-474
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/475
82[82] Mecmau'z-Zevâid, 5/204.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/476

1) Nûh (a.s) kıssasında, buyurulduğu halde, Hûd kıssasında Duyurulmuştur. Bu iki ifade arasındaki fark şudur:
Nuh (a.s) onları devamlı olarak dine davet ediyor ve onların şüpheleri hususundaki cevabını bir an dahi geciktirmiyordu... Hûd (a.s)'a gelince, onun bu husustaki çaba ve gayreti, bu noktaya varmamıştı. dofayısiyle.Hz. Hûd'un sözünde değil de, Nuh (a.s)'un cümlesinde "takibiyye fâ'sı" getirilmiştir.
2) Nuh (a.s)'ın kıssasında, (A'râf, 59) buyurulduğu halde, bu kıssada, buyurulmuştur. Bu ikisi arasındaki fark da şudur: Nuh (a.s)'dan önce, dünyada büyük tufan gibi, başka büyük bir hadise meydana gelmemiştir. Bu sebeple hiç şüphesiz Nuh (a.s), bu hadiseden bahsederek, "Ben, büyük bir günün üstünüze (gelecek) azabından cidden korkuyorum" (A'râf, 59) demiştir. Hûd (a.s)'ın hadisesine gelince, hiç şüphesiz ki bu hadiseden önce, Hz. Nuh'un hadisesi cereyan etmiştir. İnsanların, o hadiseyle ilgili bilgileri henüz taze ve yeni idi; işte bu sebeple hiç şüphesiz Hûd {a.s), "Korkmayacak mısınız?" demekle yetinmiştir. Ki buna göre mana: "Siz, Nuh (a.s)'ın kavminin, Allah'a itaat edip O'ndan ittika etmedikleri için onların başına, haberi dünyada meşhur olan ve herkesçe bilinen o azabın indiğini biliyorsunuz!.." şeklinde olur. Binaenaleyh Hûd (a.s)'ın , "korkmayacak mısınız?" ifadesi, dünyada daha önce meydana gelmiş olan ve çok meşhur olan o (tufan) hadisesiyle (kavmini) korkutmaya bir işaret olmuş olur.
3) Hz. Nuh kıssasında, buyurulduğu halde, Hûd (a.s) kıssasında buyurulmuştur. Bu iki ifade arasındaki fark
da şudur: Hüd kavminin ileri gelenleri arasında, O'na iman edenler bulunuyordu. Mesela Mersed İbn Sa'd bunlardandır. Bu kimse müslüman olmuştu, ama imanını gizliyordu. Böylece de, sadece vasıf (kâfir olanlar nitelemesi) ile, iki topluluğun arası ayırdedilmek istenmiştir. Halbuki. Nuh (a.s)'un kavminin ileri gelenleri arasında ise hiçbir mü'min bulunmuyordu.
4) Allah Teâlâ, Hz. Nuh'un kavminin, (A'râf, 60) şeklinde dediğini nakletmiştir. Halbuki Hûd (a.s)'ın kavminin de, (A'râf, 66) dediğini haber vermiştir. Bu iki âyet arasındaki fark da şudur: Nuh (a.s), kâfirleri genel, umumî bir tufan ile korkutuyordu. Aynı zamanda da, gemiyi hazırlamakla meşgul idi. Gemiyi hazırlamak için, çok çaba sarfedip yorulması gerekiyordu. İşte bu esnada kavmi, "Biz seni hiç şüphesiz apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz" (A'râf, 60) diyordu. Çünkü (onlar bu sözü söylerken), o çölde su ortaya çıkacağına delalet eden en ufak bir işaret dahi bulunmuyordu. Hûd (a.s)'a gelince, o, böylesi hiçbir şeyden bahsetmemiştir. Ancak ne var ki O, putperestliği tahkir ediyor ve onlara ibadetle meşgul olanların, sefih ve kıt akıllı olduklarını söylüyordu. Dolayısiyle Hûd (a.s) onların ataları hakkında böylesi sözler sarfedin-ce, onlar da ona, aynısiyle mukabelede bulunmuş ve O'nun sefih olduğunu söylemiş, sonra da: "Peygamberlik davasında, "biz seni muhakkak yalancılardan sanıyoruz.," (Araf, 66) demişlerdir. Alimler, bu ifadede bulunan nezun-nu kelimesinin tefsiri hususunda ihtilaf ederek, bazıları bundan kat'îlik ve kesinlik manasının murad edildiğini; bu manada, Kur'ân-ı Kerim'de "zan" kelimesinin çokça geçtiğini; mesela Cenâb-ı Hakk'ın da, (Bakara, 46) buyurduğunu söylemişlerdir. Hasan el-Basrî ve Zeccâc ise: "Onların, Hûd (a.s)'ı yalanlamaları yakînî bir bilgi üzere değil, zan üzere olmuştur. Binaenaleyh, onların onu inkâr etmeleri yakînî değil, zannîdir. İşte bu da, dinin temel esaslarında, şekkin ve tecviz (olabilir addetme) düşüncesinin bulunmasının küfrü gerektireceğine delâlet eder" demişlerdir.
5) Bu iki kıssa arasındaki bir diğer fark da şudur: Nuh (a.s), (A'râf, 62) buyurduğu halde, Hûd {a.s), (A'rât, 68) demiştir. Nuh (a.s), fiil sîgasını kullanarak, "size nasihat ediyorum..." dediği halde, Hûd (a.s), ism-i fail sîgasını kullanarak, "ben sizin güvenilir bir tavsiyecinizim" demiştir. Yine Hz.Nuh, "Ben sizin bitmeyeceklerinizi de Allah'tan (gelen vahy ile) biliyorum" (A'râf, 62) dediği halde, Hûd (a.s) böyle dememiş, ancak ne var ki O, ifadesine, kendisinin "emin ve güvenilir" olduğunu ilave etmiştir. Bu iki ifade arasındaki fark da şudur: Şeyh Abdu'l-Kahir en-Nahvî: "Delâilu'l-I'caz" adlı eserinde, fiil sîgasının an be an yenilenmeye, teceddüde delalet ettiğini; ism-i fail kalıbının ise, sübûta ve o fiildeki devama, istimrara delalet ettiğini söylemiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: "Hz. Nuh'un kavmi, Nuh (a.s)'ın sefih olduğunu iddia etmek konusunda çok aşırı davranıyorlardı. Buna rağmen

Nuh (a.s), ikinci gün yine onların yanına gidiyor ve onları, Allah'a davet ediyordu. Cenâb-ı Hak, bu hususu, onun namına şu şekilde belirtmiştir: "Dedi: "Ey Rabbim, ben kaumimi hakikaten gece gündüz davet ettim" (Nuh, 5). Binaenaleyh, Hz. Nuh*un adeti, her gün ve her saat, bu daveti yenilemeye başlamak şeklinde olunca, hiç şüphesiz bu hususu fiil sîgasıyla ifade ederek, "size nasihat ediyorum.." demiştir. Hûd (a.s)'ın "İyiliğinizi isteyen bir kişiyim" şeklindeki ifadesine gelince, bu O'nun bu nasihat hususunda sebatkâr, kararlı ve azimli olduğuna delalet eder. Ama burada, O'nun bu nasihata, zaman zaman ve gün be gün tekrar başladığına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Bu ifadelerdeki diğer bir fark da şudur: Nuh (a.s): "Ben sizin bilmeyeceklerinizi de Allah'tan (gelen vahiy ite) biliyorum.." (A'râf, 62) demiştir. Hûd (a.s) ise, kendisini emin olmakla vasfet-miştir. O halde fark şudur: Nuh {a.s), nübüvvetteki makam ve mevkii bakımından Hûd (a.s)'dan daha yüce ve daha büyük idi. Binaenaleyh şöyle denilebilir: Nuh (a.s), Allah'ın hüküm ve hikmetlerine dair, Hûd (a.s)'a ulaşmayan şeylerin sırlarına muttali idi. İşte bu sebepten dolayı Hûd {a.s), kendisini böyle demekten alıkoymuş, kendisini sadece ernînlikle nitelemekle yetinmiştir. Bundan maksadı da şunlardır:

a) Kavminin: "Seni muhakkak yalancılardan sanıyoruz" şeklindeki sözlerine bir reddiyedir.

b) Risalet görevinin ve Allah namtna tebliğde bulunmanın dayanağı, medarı, emîn olmaktır. Binaenaleyh Hz. Nuh, risalet ve nübüvvetini anlatmak için, kendisini emîn olmakla vasfetmiştir.

c) Hûd (a.s), onlara sanki şöyle demiştir: "Ben, bu davadan önce, sizin aranızda emîn olan bir kimseydim. Siz, benden yana bir zulüm, bir hile ve bir yalan görmediniz. Ve siz, benim emîn olduğumu kabul ediyordunuz. O halde nasıl oluyor da şimdi, yalancı olduğumu söylüyorsunuz?

Bil ki "emîn" "güvenilir kimse" demektir. Bu, iyi fiilinden, "fa'îl" vezninde bir isimdir. "Amin" ve "emîn" aynı manayadır. Bil ki Hz. Hûd (a.s)'ın kavmi ona, "Biz seni muhakkak bir beyinsizlik içinde görüyoruz" deyince, O onların "beyinsizlik" ithamına, yine "beyinsizlik" ithamı ile karşılık vermemiş, aksine onlara, sabır ve görüp duymamazhktan gelerek karşılık vermiş ve sadece "Bende hiçbir beyinsizlik yoktur" demiştir. Bu da, intikam almamanın daha evla olduğuna delalet eder. Nitekim Hak Teâlâ da, "Onlar boş ve kötü lakırdıya rastladıkları vakit, şerefli insanlar olarak (ondan yüz çevirip) geçerler" (Furkan, 72) buyurmuştur. Hûd (a.s)'un, "Fakat ben, alemlerin Rabbinden bir peygamberim" şeklindeki -sözü de, O'nun kendisini en büyük bir medih sıfatı ile övmesidir. Kavmine bu hususu bildirmesi gerekli olduğu için, bunu söylemiştir, ki bu da, kişinin gerekti olduğu zaman kendisini medhetmesinin caiz olduğuna detalet eder.

6) Bu iki kıssa arasındaki bir fark da şudur; Hz. Nuh (a.s) "Size o korkunç akıbeti haber vermek için, sizin sakınmanız için ve o sayede rahmete nait olabilmeniz için içinizden bir adama Rabblnizden bir beyan gelmesi tuhafınıza mı gîtr ti?" (A'râf. 63) demiştir. Hz. Hûd (a.s)'un kıssasında bu sözü Hz. Hûd (a.s) aynen söylemiş, sadece "sizin sakınmanız için ve o sayede rahmete nail olabilmeniz için..."kısmını söylememiştir.Bunun sebebi şudur: Birinci kıssada, inzârın faide-sinin, rahmeti gerektiren takvanın meydana gelmesi olduğu zahir olunca, bu hususu bu kıssada tekrar etmeye ihtiyaç kalmamıştır. Bundan sonraki bütün cümleler, Hz. Hûd (a.s)'ın kıssasına has şeylerdir. 84[84]

Halife Tabirinin İzahı

Bu da, Hak Teâlâ'nın Hûd (a.s)'dan naklen, "Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra hükümdarlar yaptı" şeklindeki sözüdür. Bil ki, "hulefâ", "halâif" ve "halife" kelimelerinin ne manaya geldiği konusundaki izahımız, daha önce birkaç yerde geçmişti. Hûd (a.s)'ın bundan maksadı, rağbeti ve sevgiyi gerektiren, nefreti ve düşmanlığı kaldıran büyük nimetleri hatırlatmaktır. Hz. Hûd (a.s), bu tebliğinde iki çeşit nimetten bahsetmiştir:

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/476-479

a) Allah Teâlâ'nın onları, Nuh kavminden sonra, onların yerine halifeler kılmasıdır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu kavmi,Hz. Nuh'un kavminin yaşadıkları topraklara, onların memleketlerine, onların mallarına ve bunlardaki her türlü fayda ve menfaatlara sahip kılması şeklinde olmuştur.
b) Bu, âyetteki "size yaratılışta onlardan daha fazla güç verdi" ifadesi ile anlatılan nimettir. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: Arapçada halk kelimesi, "takdir etmek, ölçüp biçmek" ma-nasındadır. Bu kelime, bir miktarı, bir cüssesi ve bir hacmi olan şeyler hakkında kullanılır. Demek ki âyetteki bu ifadeden maksad, onların cüsselerinin iri oluşunu anlatmaktır. Bazı alimler bu ifadeyi, kuvvet bakımından fazlalık manasına hamlet-mislerdir. Çünkü kuvvet ve kudret de farklı farklıdır. Bazı kuvvetler daha ileri, bazısı daha zayıftır.
Bunu iyice kavradığında biz deri2 ki, "Ayetin lafzı, böyle bir iriliğin bulunduğuna ve nazar-t dikkate alındığına delalet eder. Halbuki âyetin lafzında kesin olarak buna delalet eden birşey yoktur. Fakat akıl, o fazlalığın alışılmışın üstünde olan bir irilik olması gerektiğini gösterir. Aksi halde bu ifadenin, bir nimet sadedinde, özellikle söylenmiş olmasının bir manası olmaz. Bu hususta Kelbî: "Onların en
uzunları, yüz zira,85[85] en kısalan ise altmış zira idi" derken; diğer bazıları da, "O faz-laltk, bir insanın iki elini kaldırdığında ulaşabildiği bir miktar idi. Böylece onlar, bu kadar bir fazla boy ile, kendi zamanlarındaki diğer insanlardan daha uzun idiler" demişlerdir. Bir grup alim de, "Ayetteki, "Size yaratılışta onlardan daha fazla bir güç verdi" buyruğundan maksadın, "Onların kuvvet, şiddet ve celadet bakımından birbirine denk, tek bir kabileden olmaları, biribirlerini sevip, yardımlaşmaları; aralarında düşmanlık ve husumetin olmaması" manası olması da muhtemeldir. Çünkü Allah Teâlâ, bu tür fazilet ve menkıbeleri, onlara verince, "Size yaratılışta, onlardan daha fazla bir güç verdi" denilmesi, yerinde ve doğru olmuştur" demişlerdir.
Hûd (a.s), bu iki nimeti zikredince,"O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa erdirilesiniz" demiştir. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:
Birinci bahis: Bu ifadede, mutlaka bir mahzuf vardır ve kelamın takdiri şöyledir: "O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ve o nimetlere uygun ameller" yapınız ki rahmete nail olabilesiniz. Biz bu ifadede,"(...) işler yapınız" sözünü takdir ettik, çünkü "mükâfaatı elde etmek" demek olan "felah" sırf zikretmekle elde edile-meyip, onun için amel etmek de gereklidir.
Zahirî amellerin (ibadetlerin) farz oluşu hususunu tenkid edenler, bu âyeti delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ felahın gerçekleşmesini, sırf hatırlama (anma) şanına bağlamıştır. Binaenaleyh kurtuluşun olabilmesi için sırf hatırlamanın yeterli olması gerekir." Bunun cevabı, daha önce de belirtilmiş olan şu husustur: "Diğer âyetler ibadetlerin (amellerin) de mutlaka gerekli olduğunu göstermektedir." Allah en iyi bilendir.
İkinci bahis: İbn Abbas (r.a), "Ayetteki âlâellah ifadesi, "Allah'ın üzerinizdeki nimetleri" manasındadır" demiştir. Vahidi" kelimesinin müfredi, ve kelimeleridir. Şair A'şâ da şöyle der:
"Çok iyi ve değerli (bir kimse), ne zayıflamaktan korkar, ne akrabalık bağlarını koparır ne de bir iyiliğe karşı nankörlük yapar..." Âlâ kelimesinin bir benzeri de (ânâ) (anlar-zamanlar) kelimesidir. Bunun müfredi de, ve ül şeklindedir" demiştir. Keşşaf sahibi, bunun misallerini artırarak, (kaburga kemiği) (üzüm) kelimelerini de zikretmiştir. 86[86]

Hz. Hûd (a.s)'ın Delilleri Karşısında Kavminin Taklide Gömülmesi

"Onlar dediler ki: "Sen bize sadece Allah'a ibadet etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? O halde doğru söytüyorsan bizi tehdid etmekte olduğun azabı bize getir." (Hûd) da dedi ki: "Rabbinizden üzerinize bir rics ve gazab hak oldu.

85[85] Zirâ. parmak ucundan dirseğe kadar kolun uzunluğu (ç).
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/479-481

Kendinizin ve atalarınızın uydurduğunuz birtakım isimlerin tanrılığı hakkında, Atlah onlar için bir hüccet indirmediği halde, benimle mücadele mi ediyorsunuz? Artık bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim." Bunun üzerine kendisini de, onunla beraber olanlan da, katımızdan bir rahmetle kurtardık. Ayetlerimizi yalan sayıp iman etmemiş olanların ise kökünü kestik" (A'râf, 70-72).
Bil ki Hûd (a.s), kavmini kesin delil ile tevhide ve putlara ibadeti terketmeye davet etmiştir. Zira Hûd (a.s), Allah'ın onların üzerindeki nimetlerinin çok büyük olduğunu beyan etmiştir. Aklın sarahati de, mahlukat üzerinde, putların herhangi bir nimetinin bulunmadığına delalet eder. Çünkü, onlar cansızdırlar. Cansız varlıkların ise, hiç bir şey üzerinde asla kudret ve güçleri bulunmamaktadır. İbadetin, ta'zîmin doruk noktası olduğu açıktır. Tazim ve saygının doruk noktası da, ancak, kendisinden sonsuz nimetlerin sâdır olduğu zâta yaraşır, işte bu da, onların Allah'a ibadet etmelerinin, hiç bir puta tapmamalarının gerekli olduğuna delalet eder. Allah Teâlâ'nın, kulları üzerindeki çeşitli nimetlerini dile getirmesinin maksadı, işte Hûd (a.s.)1 m zikrettiği bu delildir, Sonra Hûd (a.s), bu yakinî delili zikredince, kavminden, O'nun zikretmiş olduğu bu delile karşı, taklîd yoluna tutunmadan başka herhangi bir cevap sâdır olmamıştır. Zira onlar "Sen bize sadece Allah'a ibadet etmemiz uç atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin?" demişlerdi. Daha sonra da onlar, "Haydi öyleyse bizi tehdit etmekte olduğun azabı, bize getir?" demişlerdir. Çünkü Hz. Hûd (a.s) 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiç bir tanrınız yoktur. (Hâlâ Allah'tan) korkmayacak mısınız?" (A'râi, 65) demiştir. Demek ki, O'nun, "hatâ Allah'tan) korkmayacak mısınız?" hitabı, ilahî ceza ile tehdit ve korkutmayı ihsas ettirmektedir, işte bundan dolayı, kavmi de, "Haydi öyleyse, bizi tehdit etmekte olduğun azabı bize getir!" demiştir. Onlar bu sözü, Hûd (a.s)'in yalancı olduğuna inandıkları için söylemişlerdi. Bunun delili, onların ona, "Seni muhakkak yalancılardan sanıyoruz" (A'râf, 66) demiş olmalarıdır. Dolayısiyle, onlar yalancı olduğuna inandıkları için, ona, "haydi Öyleyse bizi tehdit etmekte olduğun azabı bize getir!" dediler. Onların bu sözlerinden gayeleri, Hz. Hûd onlara bu azabı getiremediği takdirde, onun yalancı olduğunu ortaya çıkarmaktır. Onlar bu sözü va'id-i ilahî'nin gecikmeyeceğini sanarak söylemişlerdir. İşte bundan dolayı onlar, azabın böyle acele gelmesini istemişlerdir. 87[87]

Hûd Kavminin Azabı Davet Etmeleri

Cenâb-ı Allah daha sonra, Hûd (a.s)'in onların bu sözüne karşı şöyle dediğini anlatmıştır: "Rabbinizden üzerinize bir rics ve gazab hak oldu." Bu ifade ile İlgili birkaç mesele vardır: 88[88]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın olup bittiğini haber verdiği bu şeyin, azab-ı ilahî olması caiz değildi. Çünkü bu söz söylenirken henüz azab tahakkuk etmemişti. Alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Kâdî şöyle demiştir: "Bize göre, bu âyetin manası açıktır. Fakat biz diyoruz ki bunun manası şudur: "Allah Teâlâ o vakitte bir irade ihdas etmiş {yeni bir iradede bulunmuştur). Çünkü bu (onları azab etme ile ilgili) bu irade-i ilahîyye, onların inkârlarından ve yalanlamalarından sonra meydana gelmiştir." Bil ki bu söz, bize (ehl-i sünnet) göre bâtıldır. Bu sözün aksine, bizce âyetin birkaç şekilde tetsiri var:
1) Allah Teâlâ, bu esnada Hz. Hûd (a.s)'a o kafirler üzerine azabının ineceğini haber vermişti. Bu esnada haber verip bildirme işi olunca, Hûd (a.s) da, aynı anda "Rabbinizden üzerinize bir rics ve gazab hak oldu" demiştir.
2) Hz. Hûd (a.s), gelip, olması kesin olarak beklenen şeyi, olup bitmiş bir şey gibi saymıştır. Bunun bir benzeri de, senden birşey isteyen insana, "Bu olacak (verilecek)" manasında, "Bu oldu" demen gibidir. Bir diğer benzeri de, "Allah'ın emri geldi" (Naht, 1) âyetidir. Bu, "Allah'ın

---

[87] 87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/481-482
[88] 88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/482

(azab) emri gelecek" manasındadır.
3) Biz âyetteki veka'a (hak oldu, vakî oldu) kelimesini, "meydana geldi, olup bitti" manasına hamlediyoruz. Dolayısiyle âyetin manası, "sizin üzerinize azabı indirme iradesi (isteği), ezelden ebede kadar meydana geldi" şeklindedir. Çünkü,, bir şey hakkında "hasıl oldu" sözümüzde o şeyin mevcut olmayışından sonra hudûsuna (meydana gelmesine) bir iş'ar değildir. 89[89]

"Rics" Kelimesinin Manası

Ayetteki "rics" (pislik) kelimesinden muradın, "azab-ı ilâhî" olması mümkün değildir. Çünkü âyetteki "gazab"tan murad, azab-ı ilahîdir. Eğer biz "rics" kelimesini de, "azab" manasına hamledersek, bir tekrar olmuş
olur. Bir de "rics", temiz olma ve pak olmanın zıddıdır. Allah Teâlâ, "(Bu zekatta) onları temizler ve tezkiye edersin... "(Tevbe, 103) ve "Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler" (Ahzâb, 33) buyurmuştur. Bundan murad, bâtıl (yanlış) inançlardan ve mezmum (kınanmış) fiillerden temizlemedir. Durum böyle olunca, âyetteki "rics" (pislik) kelimesinin, yanlış inançlar ve mezmum fiiller manasında olması gerekir. Bu sabit olunca, "Rabbinizden üzerinize bir rics (pislik) ve gazab hak oldu (vakî oldu)" buyruğu, Allah Teâlâ'nın onlara kınanmış inaçları ve kötü özellikleri has kılmış olduğuna delalet eder. Bu da, hayır ve şerrin Allah'tan olduğunu gösterir. Kaffâl şöyle demiştir: "Ayetteki "rics" (pislik) kelimesinin, "(Fakat o sûreler), kalblerinde hastalık bulunanların (küfür) pisliklerine, (küfür) pisliği katıp artırır" (Tevbe, 125) âyetinde de ifade edildiği gibi, kalblerdeki kirlenme ve paslanma sebebi ile küfrün artması manasında olması mümkündür. Buna göre âyetin manası, "üzerinize Allah'tan, küfre ülfet edişiniz (sevginiz) ve azgınlıktaki ısrarınızdan dolayı, Allah'ın sizi kendi halinize bırakma cezası olmak üzere, kalb-lerinizde bir kir ve pas meydana geldi" şeklinde olur.
Bil ki biz, bu âyeti, onların inkârlarının da Allah'tan olduğuna delalet ettiği hususunda delil getirmişti. Şu halde eğer Kaffâl bu sözü ile bunu kasdetmişse, makul bir söz söylemiştir. Fakat o, bu mezhebe (görüşe - ehl-i sünnete) karşı son derece nefret etmek ve âyetin bu mezhebin doğruluğuna delalet eden tevillerinin çoğu da, onun bu fikirde olmadığını gösterir. Yok eğerKaffâl'ın bu sözden muradı, bizim açıkladığımız manaya cevap vermek ise, bu zayıf bir cevaptır. Çünkü onun sözünde, bizim söylediğimiz delili ortadan kaldırmayı gerektirecek birşey yok. Allah en iyi bilendir.
Ayetle ilgili olarak, sözün özü şudur: "O kâfir kavim taklidde ve delillere boyun eğmemede ısrar ettikleri için, Cenâb-ı Allah onların inkârlarını artırmıştır. İşte Rabbinizden üzerinize bir rics hak oldu" ifadesinin manası budur. Sonra Cenâb-ı Hak, onlara daha fazla gazab ettiğini bildirmiştir.
O, daha sonra, Kendinizin ve atalarınızın uydurduğu birtakım isimlerin tanrılığı hakkında,
Allah onlar için bir hüccet indirmediği halde, benimle mücadele mi ediyorsunuz?" demiştir. Buradaki istifhamdan (sorudan) murad, inkâr (kabul etmeme)dir. Çünkü onlar putlarına, onlarda bir uiuhiyyet bulunmadığı halde, "ilah" olarak isim veriyorlardı. Mesela bir putlarına, "izzet" masdarından müştak olan "Uzza" ismini vermişlerdir. Halbuki Allah Teâiâ o puta kesinlikle bir izzet (kudret ve yücelik) vermemişti. Yine onlar, bir putlarına da "ilah" kelimesinden türetilmiş "Lât" ismini vermişlerdi, halbuki onda "ilah olma" namına hiçbir özellik yoktu. Ayetteki, "Allah onlar için bir hüccet indirmediği halde..." buyruğu onların inançlarının, delil ve hüccetlerden uzak olduğunu österir.
Hz. Hûd (a.s), daha sonra onlara yeni bir tehditten bahsederek "Artık (bu putlara ibadet etmenizden dolayı başınıza ne geleceğini) bekleyin, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdinim" demiştir.
Sonra Allah Teâlâ, bu hadisenin neticesini haber vererek, "Bunun üzerine, kendisini de,

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/482-483

onunla beraber olanlan da katımızdan bir rahmetle kurtardık"çünkü onlar imanlarından dolayı rahmet-i ilahîyyeyi hakettiler "(Hûd'a mu'cize kıldığımız) âyetlerimizi yalan sayıp iman etmemiş olanların kökünü kestik" buyurmuştur. Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın onlar üzerine, köklerini kazıyacak bir rüzgâr azabını göndermiş olmasıdır. Allah Teâlâ bunun nasıl olduğunu başka âyetlerde beyan etmiştir. Kat'u'd-dâbir deyimi "kökünü kazımak" manasındadır. Demek ki, Cenâb-ı Hak bu lafız ile onlardan geriye hiç kimseyi sağ bırakmadığına işaret etmiştir. Birşeyin "dâbir"i, "onun sonu" demektir. Buna göre şayet, "Allah Teâlâ, onların, âyetlerini yalanladıklarını haber verince, zaten bu ifadeden onların iman etmemiş oldukları neticesi çıkmaktadır. Şu halde, bundan sonra bir de, "İman etmemiş olanların" demenin ne hikmeti vardır?" denilirse, deriz ki: "Bunun manası şudur: "Onlar yalanlayanlardır. Allah Teâlâ, onların hayatta kalmaya devam etmeleri halinde de, inanmayacaklarını biliyordu. Eğer Allah, onların ileride iman edeceklerini bilseydi, onları helak etmeyip hayatta bırakırdı." 90[90]

Hz. Salih'in Kavmini Hakka Daveti

"Semüd kavmine de kardeşleri Salih 'i gönderdik. O dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiç bir tanrınız yoktur. Size Rabbinizden apaçık bir mu'cize gelmiştir. İşte size bir alâmet olmak üzere Allah'ın şu dişi devesi! Onu (kendi haline) bırakın, Allah'ın arzında otlasın. Ona bir fenalıkla dokunmayın. Sonra sizi acıklı bir azab yakalar. Düşünün ki (Allah) sizi Âd'dan sonra hükümdarlar yaptı. Yeryüzünde sizi yerleştirdi. Ovalarından köşkler yapıyor, dağlarından evler yontuyorsunuz. Artık (hepiniz) Allah'ın lütuflannı anın, yeryüzünde fesatçılık yapıp taşkınlık yapmayın" (A'râf, 73-74).

Bil ki bu üçüncü kıssa, Hz. Salih (a.s)'in ktssasıdır. Ayetteki "Semû-d'a" ifadesi, "Andolsun ki (kavmine) Nuh'u; Âd kavmine kardeşleri Hûd'u ve Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik" takdirindedir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 91[91]

Semûd Kelimesinin Manası

Ebu Amr b. el-'Alâ, "Bu kavme, "suyu az" manasına olan semed kelimesinden müştak olarak "Semûd" denilmiştir. Çünkü bunların suyu azdı. Bunların yurtları, Hicaz ile Şam arasındaki "Hicr" mevkiidir. Bu mevki, "Vâdi'l-Kurâ"ya kadar uzanır. Bunların, en büyük atalarının adt "Semûd" olduğu için, bu isimle anıldıkları da söylenmiştir. O büyük atalarının künyesi "Semûd b. Âd b. İrem b. Sâm b. Nûh (a.s)" şeklindedir. 92[92]

İkinci Mesele

Bu kelime, kendisiyle kabile kastedilerek, gayr-ı munsarıf kılınmıştır. Yine bu kelime "hay" {yani bir boy) manası kastedilerek veya aslı itibarıyla, munsarıf kabul edilmiştir. Çünkü bu, onların atalarının adıdır. Her iki şekliyle de, Kur'ân'da yer almıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Haberiniz olsun ki Semüd kavmi de Rab'lerini İnkâr ettiler, gözünüzü açın ki Semûd'a uzaklık (verilmiştir)"(Hûd, 68) buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Salih (a.s)'in, kavmi Semûd'a, Allah'a ibadet etmelerini emrettiğini ve başka birşeye ibadetten nehyettiğini nakletmiştir. Cenâb-ı Hak, aynı hususu bundan önce zikredilen peygamberler hakkında da haber vermişti. Daha sonra O, "Size Rabbinizden apaçık bir mu'cize gelmiştir" demiştir. Fazladan olan bu ifade sadece bu kıssada zikredilmiştir. Bu durum da, Hz. Salih (a.s)'den önce geimiş olan her peygamberin tevhid ve nübüvvetin doğruluğu hususunda deliller getirdiklerini gösterir. Çünkü bu hususta sadece "taklid" yeterli

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/483-484
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/485
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/485

olsaydı bu bey-ytne {mu'cize) ile ilgili ifadenin burada getirifmesi, boş bir söz olurdu. [93]

Hz. Salih'in Devesi

Salih (a.s) daha sonra o mu'cizenin bir deve olduğunu belirterek, "İşte size bir alâmet olmak üzere Atlah 'm şu dişi devesi..." demiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: [94]

Birinci Mesele

Alimler şunu söylemişlerdir: "Allah Teâlâ, Âd kavmini imha edince, onların yerini Semûd kavmi aldı. Bunların ömürleri uzun, nimetleri bol oldu. Daha sonra Allah'a isyan ederek, putlara tapmaya başladılar. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara, kendi soylarından olan Hz. Salih'i peygamber olarak gönderdi. Derken onlar, ondan bir mu'cize istediler. Bunun üzerine Salih (a.s), "Ne istersiniz?" dedi. Onlar, "Bayram günü bizimle beraber çıkarsın. Biz de putlarımızı çıkarırız. Sen ilahından İstersin, biz putlarımızdan isteriz. Eğer senin duanın eseri ortaya çıkarsa, biz sana uyarız; yok eğer bizim duamızın eseri ortaya çıkarsa, sen bize uyarsın" dediler. Bunun üzerine Hz. Salih (a.s), onlarla beraber (sahraya) çıktı. Onlar Hz. Salih'ten, belli bir kayadan büyük bir dişi deve çıkarmasını istediler. O da, bunu yaptığı takdirde kendisine iman edip, (peygamberliğini) kabul edeceklerine dair onlardan söz aldı. Daha sonra İki rekat namaz kıldı ve Allah'a dua etti. Bunun üzerine bu kaya, tıpkı bir hamilenin karnında yavrusunun hareketlenmesi gibi hareketlendi ve sonra yarılıp, ortasından dişi bir deve çıktı. Bu, son derece büyük bir deve idi. Semûd kavminin içecek suları, son derece kısıtlı idi. Bundan dolayı onlar sularının tamamını bir gün deve için, bir gün bütün kavim için olmak üzere nöbete bindirdiler.
Süddî şöyle der: "Su içme sırası devenin olduğu gün, iki dağın arasına (bir vadiye) gidiyor ve yamaçlara çıkıp orada otluyor, sonra da gelip suyunu içiyor ve bütün kavme yetecek kadar süt sağılıyordu. Sanki sütünü sicim gibi yağdırıyordu. Su içme sırası kavmin olduğu gün ise, onların yanına gelmiyordu. Yanında bir yavrusu vardı. Bunun üzerine Hz. Salih onlara: "Şu içinde bulunduğunuz ayda, kendisi sebebiyle imha edileceğiniz bir erkek çocuk doğacak" dedi. Onlardan dokuz kişi, (doğan) oğullarını kestiler. Daha sonra onuncu çocuk doğdu. Babası onu kesmedi ve o çocuk hızlıca büyüdü. Büyüyünce de içki içen bir grup insanla haşır-neşir oldu. Onlar birgün, içkilerine katmak için su aradılar. O gün ise, su sırası devenin idi. Bundan dolayı su bulamadılar ve bu onlara çok ağır geldi. Bunun üzerine o çocuk: "Sizin için şu deveyi boğazlayayım mı?" dedi. Çocuk gidip deveye doğru saldırdı. Onu görünce, deve de ona doğru saldırdı. Çocuk deveden kaçıp, bir kayanın arkasına sığındı. O içkiciler, deveyi çocuğun üzerine sürdüler. Deve çocuğun olduğu yere varınca, çocuk da onu yakalayıp boğazladı ve deve yere yıkıldı. İşte bu, "Sonunda onlar arkadaşlarını çağırdılar, o da (kılıca) sarılarak (deveyi) boğazladı" (Kamer 29) âyetinde anlatılan husustur. Derken onlar küfürlerini ortaya koydular, Allah'ın emrine isyan ettiler. Bunun üzerine Salih (a.s) onlara: "İlahî azabın gelmesinin alâmeti, yarın kırmızı; ertesi gün sarı, üçüncü gün de siyah renge dönüşmenizdir" dedi. Azab onlara gelip çattığında, onlar koku süründüler ve hazırlandılar."
Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Alimler devenin mu'cize olup olmadığı hususunda münakaşalıdırlar.
1) Bu'cümleden olarak bazıları, onun tam ve kamil bir deve olarak kayadan çıkmasının bir mu'cize olduğunu söylemişlerdir. Kâdî: "Eğer bu doğru ise, birkaç bakımdan mu'cizedir: Birincisi, onun bir kayadan çıkması; ikincisi, bir dişi ve erkekten doğmamış oluşu; üçüncüsü, kademe kademe (büyüme) olmaksızın mükemmel olarak yaratılışı..." demiştir.
2) Bu, su nöbetinin bir gün onun, bir gün de bütün Semûd kavmi için olmasıdır. Çünkü tek bir dişi devenin, bütün bir kavme yetecek kadar olan bir suyu içmesi, hayret verici bir şeydir.

---

[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/485-486
[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/486

Aynı zamanda o içtiği suya uygun olarak yaş ve kuru ot yiyordu.
3) Bundaki mû'cizelik yönü şudur: Onlar, su içme sırası devenin olduğu gün, bir günlük su kadar süt içmeleridir. Hasan el-Basrî, bunun aksini söylemiş ve şöyle demiştir: "(Su içme sırası kavimde olduğu gün), o deve bir damla bile süt vermiyordu" demiştir. Hasan Basrî'nin bu sözü, öncekinin tam aksidir.
4) Bundaki mû'cizelik yönü şudur: O deve suya geldiği gün, bütün diğer hayvanlar su içmekten geri duruyorlardı. Deve su içmediği gün ise, bütün hayvanlar su içmeye geliyorlardı.
Bil ki Kur'ân, bu hadisede bir mu'cizenin olduğunu göstermektedir. Ama bunun hangi bakımdan bir mu'cize olduğu, Kur'ân'da belirtilmemiştir. Fakat bunun, hiç şüphesiz, bir yönden bir mu'cize olduğunu anlıyoruz. Allah en iyi bilendir. 95[95]

İkinci Mesele

Ayetteki, "İşte size bir âyet olmak üzere, Allah'ın şu dişi devesi" buyruğundaki "âyet" kelimesi, hat olarak olarak mansubtur. Yani, "bir âyet olarak ona işaret ediyorum" demektir. Bu ifadedeki hâzihi (şu) kelimesi, işaret etme manasını ihtiva eder. "Ayet" de, "delâlet eden" manasınadır. İşte bundan ötürü (ism-i fail manasında olduğu için) "hal" olması caizdir.
Buna göre şayet, "O dişi deve herkes için bir âyettir, mu'cizedir. Binaenaleyh niçin bu mu'cize oluş onlara has kılınarak, "İşte size bir âyet olmak üzere, Allah'ın şu dişi devesi..." denilmiştir?" denilir ise deriz ki: "Bu hususta şu izahlar yapılır.
1) Onlar, bunu bizzat görmüşler, onların dışındaki insanlara ise bu mu'cize haber verilmiştir Haber de, bizzat görme gibi değildir.
2) Belki de Salih (a.s) başka mu'cizeler de gösteriyordu. Ama kavmi, bizzat kendileri bu mu'cizeyi ondan istediler de, Allah bu mu'cizeyi onlara gösterdi. İşte bundan dolayı, bu mu'cize oluşun onlara has kılınması yerinde ve güze! olmuştur."
Buna göre eğer, "O deveyi, "Allah'ın dişi devesi" diye, Allah'a izafe etmenin hikmeti nedir?" denilirse, deriz ki: "Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
Denilmiştir ki, Cenâb-ı Allah bunu, tıpkı "Beytullah" {Allah'ın evi) ifadesinde olduğu gibi, onu, şerefini ve yüce özelliğini göstermek için, kendisine izafe etmiştir.
Yine onu vasıtasız yarattığı için; sahibi sadece Allah Teâlâ olduğu için ve bu, Allah'ın o kavim üzerinde bir hücceti olduğu için, Allah'ın bunu kendisine nisbet ettiği açıklamaları da yapılmıştır.
Daha sonra O, "Onu (kendi haline) bırakın, Allah'ın arzında otlasın" demiştir. Yani, "Yer, Allah'ın yeri; deve, Allah'ın devesi.. O halde onu bırakın Rabbinin arzında yesin içsin! Ne yer sizin, ne de yeryüzünde bitenleri si2 bitiriyorsunuz. O halde ona kötülük yapmayın; ona vurmayın; onu kovmayın ve ona hiçbir eziyet ve cefa vermeyin" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
“Ey Ali, evvelki insanların en şakisi, salih 'in devesini boğazlayandır; sonrakilerin en şakisi ise, seni öldürecek olandır.”
Daha sonra Cenâb-ı hak, "düşünün ki Allah sizi Âd'dan sonra hükümdarlar yaptı" buyurmuştur. Denildi ki, Allah Teâlâ Âd kavmini imha ettiği zaman, Semûd kavmini onların yurtlarına yerleştirdi. Yeryüzünde onlara, bunları halef kıldı. Bunlara çok nimetler ve uzun ömürler verdi.
Daha sonra o, "Yeryüzünde sizi yerleştirdi" demiştir. Bevvee, indirdi, yerleştirdi; mübevve" kelimesi de, yeryüzünde yerleşilen yer ma-nasındadır. Bu, "Hicaz ile Şam arasındaki Hicr mevkiine sizi yerleştirdi" demektir.
Sonra O, "Ovalarından köşkler yapıyorsunuz" yani "yeryüzünün ovalarındaki köşklere oturuyorsunuz" demiştir. Çünkü köşkler, çamur, kerpiç ve kiremitle (taşla-toprakla) yapılır. Bunlar da yeryüzünün ovalarında bulunur. Yine o, "Dağlarından ovalar yontuyorsunuz" demiş

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/486-487

ve şunu kastetmiştir: "Dağlan, kayaları yontup, içlerine tavanlı evler yapıyorsunuz." 96[96]

Büyüten Kelimesi Hal-i Mukadderedir

Eğer, burada, büyüten kelimesi niçin mansub kılınmıştır? denilir ise, biz deriz ki: "Bu, "hal" olarak mansub kılınmıştır. Nitekim Arapça'da, "Bu kumaşı gömlek olarak dik" ve "Şu kamışı da kalem olarak yont" denilir. Halbuki hal olan bu kelime "hal-i mukaddere"dir. Çünkü dağ, yontul-duğu zaman ev olmaz, yine kumaş ve kamış da dikilme ve yontulma halinde gömlek ve kalem olmazlar denildi. Semûd kavmi, yazın vadilerde, kışın da dağlarda yaşıyorlardı. Bu, onların nimet ve refah içinde yüzdüklerine delalet eder.
Sonra o, "Artık (hepiniz) Allah'ın lütufiartnı anın" yani "size Allah'ın verdiği nimetlerden bir kısmını hatırlattım, hepsini tek tek saymak uzun sürer. Öyleyse siz akıllarınızla, bundaki nimetleri düşünüp bulun, "Yeryüzünde fesadçtlar olup taşkınlık yapmayın" demiştir. Denildi ki:
Bundan, maksad, onların dişi deveyi kesmelerini yasaklamadır. Ama daha uygun olan, bu ifadeyi zahirî manasına hamletmektir, bu da, fesadın her türlüsünden men etme manasıdır. 97[97]

Kibirli Kâfirlerin Zayıf Müminlere Zulmü

"Onun kavminden kibirlenerek iman etmeyen ileri gelen kimseler, zayıf düşürülmüş olanlara, bunların içinden iman etmiş olanlara şöyle dediler: "Siz, Salih 'in gerçekten Rabbi katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu biliyor musunuz?" Onlar da "Biz, doğrusu onunla ne gönderildiyse onlara iman ediyoruz" dediler. Yine o kibirlenenler, "Biz, doğrusu sizin iman ettiğinizi inkâr ediyoruz" dediler. Derken o dişi deveyi (ayaklannı keserek) öldürdüler. Rablerinin emrinden (uzaklaşıp) isyan ettiler ue: "Salih, eğer sen gönderilmiş peygamberlerden isen, bizi tehdid edip durduğun o azabı getir" dediler. Bunun üzerine onları şiddetli bir sarsıntı tutuuerdi ve ontar böylece yurtlarında diz üstü çöken (helake uğrayan) kimseler oldular. O da onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: "Ey kavmim, andolsun ki ben size Rabbimin elçiliğini tebliğ ettim ue size nasihatta bulundum. Fakat siz nasihat edenleri sevmezsiniz" (A'râf. 75-79).
Bil ki biz "mele"1 kelimesinin, "kalbleri heybetleri ile, korku ite dolduran kimseler" manasına olduğunu daha önce söylemiştik. Buna göre âyetin manası, "mele1, yani kavmin ileri gelenleri, mustaz'atlara, yani, Salih (a.s)'e iman eden takır kimselere şöyle dediler:" şeklinde olur. "bunların içinden iman etmiş olanlara..." kaydı, ifadesinden bedeldir.
Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirleri, "kibirlenen ileri gelenler"; o mü'minleri de "zayıf düşürülenler" diye vasıflandırmıştır. Onların büyüklenmeleri, kınamayı gerektiren bir fiilden dolayıdır. Mü'minlerin müstaz'af olmalarının manası ise, başkalarının onları zayıf görmesi ve küçümsemesi demektir. Halbuki bu, onlardan sâdır olan bir fiil olmayıp, aksine başkalarından sudur eden bir fiildir. Binaenaleyh bu, o mü'minler hakkında, kınamayı ifade eden bir sıfat olamaz. Aksine bu kınama ve zemm, onları hakir görüp zayıf addeden kimselere aittir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, o büyüklenenlerin, m ustaz'af I ara, Salih (a.s)'in durumunu sorduklarını, onların da: "Biz, Salih {a.s)"in getirdiği her şeye yakinen inanıyor ve onu tasdik ediyoruz" dediklerini; kibirlenenlerin ise: "Aksine biz onun getirdiği şeyleri inkâr ediyoruz., kabul etmiyoruz" dediklerini nakletmiştir. İşte bu âyet, fakirliğin zenginlikten daha hayırlı olduğunu izah için, kendisiyle istidlal) edilen başlıca delillerden birisidir. Zira büyüklenme, ancak malın çokluğundan ve makamın büyüklüğünden ileri gelir. Zayıf görülme ise, ancak bu iki şeyin azlığından meydana gelir. Böylece Cenâb-ı Hak, mal çokluğunun ve makam büyüklüğünün, insanları isyana, diretmeye, kabul etmemeye ve küfre sevkettiğini; malın azlığının, makamın

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/487-489
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/489

küçüklüğünün ise, insanları imana, tasdik etmeye ve inkiyada, baş eğmeye sevkettiğini beyan buyurmuştur ki, işte bu fakirliğin zenginlikten daha hayırlı olduğuna delalet eder. 98[98]

Hûd Kavminin İsyan edip Deveyi Kesmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak: "Derken o dişi deveyi, (ayaklarını. keserek) Öldürdüler" buyurmuştur. E2herî şöyle der: Araplara göre akr devenin can damarını keşfetmek (elle arayıp bulmak)tır. Akr boğazlamanın sebebi olunca, sebebin müsebbebe ıtlâkt (yani, sebebin netice yerinde kullanılması) bakımından, "akr" sözü, kesme, boğazlama yerinde kullanılmıştır. Bil ki Cenâb-ı Hak, bu boğazlama işini her ne kadar onların hepsi değil bir kısmı yapmış ise de, bu onların da rızasına göre olmuştur. Mesela bazan, büyük bir kabileye onlardan sadece birisi o fiili yaptığı halde, "Siz şöyle yaptınız!" denilir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Rabb'lerinin emrinden (uzaklaşıp) isyan ettiler.." buyurmuştur. Bir kimse böbürlenip tekebbür ettiğinde, denilir, "isyankâr, zorba" denilmesi de, bu manadadır. Mücahid, kelimesinin, bâtıla iyice dalmak, içine girmek manasına geldiğini söylemiştir
Ayetteki tabiri hakkında da, şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, "Onlar, Rablerinin emrine imtisal edip, uymaktan tekebbür edip uzaklaştılar" demektir. Bu emr ise, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Salih vasıtasıyla onlara ulaştırmış olduğu, "Onu (kendi haline) bırakın, Allah'ın arzında otlasın" (A'râf, 73) şeklindeki emridir.
b) Mânâ şöyle de olabilir: "Onların isyanları, Rablerinin emrinden uzaklaşmaları sebebiyle olmuştur. Yani Rablerinin o deveyi kendi haline bırakmalarını emretmesi, onların bu isyana girişmelerine sebep oldu. Nitekim, "Bir şey yasaklandıkça, onun peşine daha çok düşülür" denilmiştir.
Daha sonra onlar, "Salih, eğer sen gönderilmiş peygamberlerden isen, bizi tehdit edip durduğun (o azabı) getir" dediler. Onlar bu sözü, "Hz. Salih'in haber verdiği her vaad ve vaîde inanmayıp onu yalanladıkları için" söylemişlerdir. 99[99]

Kâfirlerin Azaba Çarpılmaları

Daha sonra "Bunun üzerine onları şiddetli bir sarsıntı tutu-verdi" Duyurulmuştur. Ferrâ ve Zeccâc, "recfe"nin, şiddetli bir sarsıntı, zelzele olduğunu söylemişlerdir. Nitekim başka bir âyette "O günde ki yerler, dağlar (zelzeleyle) sarsılır. Dağlar, akıp dağdan bir kum yığınına döner" {Müzzemmü, 14) varid yolmuştur.
Leys de şöyle demiştir: Devenin yük altında titremesi, ağacın da rüzgârın sallaması gibi... şeyler hakkında denilir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "ve onlar böylece yurtlarında diz üstü çöken (helake uğrayan) kimseler oldular" buyurmuştur. Bu ifadede geçen dâr kelimesi, "onların beldesi" manasına gelir. İşte bundan dolayı da tekil olarak getirilmiştir. Nitekim daru'l-harb "kendisiyle savaşılan belde" "Elbise satan kimselerin semtine uğradım" denilir. Bu ifade, bir başka âyette de, cemî olarak getirilerek, "yurtlarında..." (Hûd, 67) denilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle, onlardan her birine ait olan yurdu, evi, evlerini kastetmiştir. 100[100]

"Casimîn" Tabirinin İzahı

Ayetteki câsimîn "diz üstü çöken kimseler..." tabirine gelince, Ebu Ubey-de bu hususta şöyle demiştir: "İnsanlar ve kuşlar hakkında kullanılan cüsûm (diz çökmek) kelimesi, deve hakkında kullanılan bürûk (çökmek) kelimesi gibidir. O halde, kuşun diz çökmesi, (cüsûm) geceleyin hareketsizleştiğinde, yere yapışıp kalmasıdır. Buna göre âyetin manası, "Onlar, ölüler gibi

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/489-490
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/490-491
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/491-492

hareket edemeyen, diz üstü çökmüş ve sönmüş, yok olmuş kimseler oldular" şeklinde olur.
Yine, denilir ki bu: "İnsanlar, hiç hareket etmeksizin ve hiçbir şey de hissetmeksizin oturuyorlar" anlamındadır.
Hakkında yasak varid olmuş olan "hayvan" mücesseme de böyledir. Bu, hedef yapılmak için bağlanmış olan hayvandır. Böylece "cüsûm" kelimesinin, hareketsizlik ve adeta sönmüşlük demek olduğu sabit olmuş otur.
Sonra alimler, bu hususta da ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demişlerdir: Bu kavim, o büyük sayhayı, narayı duyunca, kalpleri parçalandı ve dizleri üzerine çökmüş vaziyette öldüler. Bunların, yüzleri üzerine düştükleri de ileri sürülmüştür. Yine, yıldırım onlara ulaşınca, onların yanıp kül gibi oldukları da söylenmiştir. "Hayır, onlara azab geldiğinde, onlar üstüste düşüverdiler.." de denilmiştir ki, bu görüşlerin hepsi de birbirine yakın şeylerdir.
Burada, ortaya birkaç soru çıkmaktadır: 101[101]

Salih'in Kavmi Hakkında Bazı Sorular

Birinci soru: Allah Teâlâ, onların "Salih, eğer sen gönderilmiş peygamberlerden isen, öyleyse hemen bizi tehdit edip durduğun o azabı getir!" dediklerini nakledince, bunun peşinden, "Sunun üzerine onları şiddetli bir sarsıntı tutuverdi" buyurmuştur. İşbu Jhh"'ü-1» kelimesinin başındaki fâ harfi, takibiyye faşıdır. Bu da, "recfe"nin, onları onların bu sözü söylemelerinin hemen akabinde çarptığına delalet eder. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak bir başka âyette: "Memleketinizde üç gün daha yaşayın, işte bu, yalan çıkarılamayacak bir tehdittir" (Hûd, 65) buyurmuştur.
Cevap: Bir şeyden az bir müddet sonra meydana gelen şey hakkında, "O şey onun tam peşinden oldu, meydana geldi" denilir. Böylece, bu soru kendiliğinden ortadan kalkar. 102[102]

Aynı Hadisenin Farklı Lafızlarla Anlatılması

İkinci soru: Dinsizlerden bir kısmı bu âyetleri şu şekilde tenkit etmişlerdir: "Kur'ân'ın lafızları, bu hadiseyi anlatırken farklı farklıdır. Bu lafızlar, recfe, tâğiye ve sayhadır..." Bu kimseler, bunun bir tenakuz olduğunu iddia etmişlerdir.
Cevap: Ebu Müslim şöyle der: Tağiye, ister canlı olsun ister cansız olsun, haddi aşan, sınırı öte geçen her şeye verilen bir isimdir. Bunun sonundaki "tâ" harfi de, "mübalağa" için getirilmiştir. Mesela müslümanlar da, zalim, hak hukuk tanımayan hükümdara "tağiye" "tağut" adını verirler. Nitekim Cenâb-ı Hak da,"Çünfcü insan, muhakkak azar, kendisini (mal sebebiyle) ihtiyaçtan müstağni gördü diye" (Aiâk, 6) buyurmuştur. Yine, Arapça'da, "Azdı, azmak, o azgındır, tağîdir" denilir. Cenâb-ı Hak, "Semûd (kavmi), azgınlığı yüzünden (peygamberlerini) yalanladı" (Şems, 11) buyurmuştur. Cansızlar hakkında da, "Su, azıp da (her yanı) bastığı zaman..." (Hakka, 11) buyurmuştur. Yani Haddi aştı, (normal) sınırı geçti..." demektir.
"Recfe"ye gelince, bu, yerde meydana gelen zelzeleye denilir. Bu da alışılmışın dışına çıkan bir harekettir. Binaenaleyh, zelzeleye de "tağiye" adının verilmiş olması uzak bir ihtimal değildir.
"Sayha"ya gelince, zelzelenin genel vasfı, korkunç ve dehşetli bir sesle ortaya çıkmasıdır. "YıldırınV'a gelince, genel olarak, bu da bir zelzeledir. "Zecre" de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Fakat o, ancak bir tek haykırıştır. Ki o zaman onlar, hemen (diri olarak) toprağın yüzündedirler." (Nâziai, 13-14) buyrmuştur. Böylece, bunu tenkid edenlerin tenkidi geçersiz ve bâtıl olmuştur. 103[103]

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/492
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/492-493
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/493

Kesin Mu'cizeleri Görenin İmana Girmemesi Nasıl Olur?

Üçüncü soru: Onun kavmi, devenin bir taştan çıktığını müşahede etmişlerdi. Bu ise, bu mu'cizeyi gördüklerinde, mükellefleri hakikati kabul etme zorunda bırakan kesin bir mu'cizedir. Yine onlar, günaşırı olmak üzere o kavmin hepsinin içecek olduğu suyu diğer günde o tek devenin içtiğini görüp müşahede etmişlerdir ki, bu da bahir ve kesin bir mu'cizedir. Yine o kavmi, Salih (a.s) onu boğazlamaları halinde kendilerini şiddetli bir azab ile korkutup tehdit etmişti. Onlar, bunu boğazladıktan sonra, başlarına gelecek olan azabın belirtilerini görüp müşahede etmişlerdir ki, bu belirti, rivayet edildiğine göre onların renklerinin, ilk gün kırmızı; ikinci gün san; üçüncü günde de siyah olmasıdır. Onlar ta işin başında bu kesin mu'cizeleri görüp müşahede etmişler; işin sonunda da şiddetli bir azabın başlarına geldiğini görmüşlerdi. Bu durumlara rağmen, aklı başında olan bir kimsenin, küfründen tevbe etmeksizin, küfründe ısrar ederek kalması, bunda diretmesi muhtemel midir?

Cevap: Münasip cevap şöyle denilmesidir: "Onlar, o alâmetleri görüp müşahede etmezden önce, kendilerine böylesi bir azabın inmesi hususunda, Salih (a.s)'i tekzip edip yalanlıyorlardı. Binaenaleyh, onlar bu alâmetleri görüp müşahede ettiklerinde, mükellef tutulma ve tevbelerinin kabul edilmesi hakkını yitirdiler. 104[104]

Hz. Salih'in Azaptan Sonra Kavmine Hitabı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O da onlardan yüz çevirdi" buyurmuştur. Bu hususta da iki görüş bulunmaktadır:

a) "Salih (a.s), onların ölmesinden sonra onlardan yüz çevirdi" Bunun delili, hemen önce ""Ve onlar böylece, yurtlarında diz üstü çöken (helake uğrayan) kimseler oldular. O da onlardan yüz çeuirdi" ifadesidir. "yüz çevirdi" tabirinin başındaki "fâ" harfi, takibiyye fâ'sıdır.

Böylece bu, yüz çevirme işinin, onların helak olup yok olmasından sonra olduğuna delalet eder.

b) "Salih (a.s), onlar ölmezden önce, onlardan yüz çevirmiştir."

Bunun delili de, onun, kavmine hitap ederek, "Ey kavmim, andoisun ki ben size Rabbimin elçiliğini tebliğ ettim ve size nasihatta bulundum. Fakat siz nasihat edenleri sevmezsiniz" (A'râf, 79) buyurmasıdır. Bu da şu üç yönden, onların diri olduklarına delalet eder:

1) Salih (a.s) onlara, "Ey kavmim..."demiştir. Halbuki ölüler, kavim olmakla vasfedilmezler. Çünkü "kavm" lafzı, "kendi başına ayakta durabilme, kaim olma" manasından iştikak etmiştir. Halbuki ölen kimse hakkında böyle bir vasıf söz konusu değildir.

2) Bu kelimeler, onlara karşı yöneltilmiş bir hitaptır. Halbuki ölüye hitap etmek uygun düşmez.

3) Salih (a.s), "Fakat siz nasihat edenleri sevmezsiniz" demiştir. Binaenaleyh, onların sevgi gösterebilecek bur durumda bulunmaları gerekir.

Buna da, şu şekilde cevap vermek mümkündür: Bazan bir kimse kendisine nasihat ettiği, fakat o nasihati kabul etmeyerek kendisini helake mahkum eden ölmüş bir arkadaşına: "Ey kardeşim, sana şu zamandan beri ne kadar nasihat ettim de sen kabul etmedin! ve seni ne kadar engelledim de, sen vazgeçmedin!" diyebilir. İşte burada da böyledir. Bu sözün söylenmesinin hikmeti şudur: Ya bunu, geride kalanlar duysunlar, böylece bundan ibret alsınlar da öylesi yollardan vazgeçsinler diye; veyahut g!a o hadise sebebiyle kalbi yandığı, üzüldüğü için bu sözü söylemiştir. O bu sözü söyleyince, bu mesele onun kalbinden uzaklaştı, böylece o huzur duydu... Yine, bu sözü söylediği zaman, bu derdin onun kalbindeki tesirinin azaldığı da söylenmiştir. Alimler, bu hususta bir başka cevap olarak da şunu söylemişlerdir: "Tıpkı bizim peygamberimiz Hz. Muhammed, Bedir şehitlerine hitapta bulunduğu gibi, Salih

---

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/493-494

(a.s) de, kavmine onlar öfüp helak olduktan sonra hitapta bulunmuştur..." Şu da söylenmiştir: Salih (a.s), onların cesetleriyle, konuşarak, yanındakilere "Siz onlardan daha iyi duyuyor değilsiniz; ancak ne var ki onfar cevap veremezler" demiştir. 105[105]

"Lût'u da gönderdik. O da kavmine: "Sizden evvel, demişti, âlemlerden hiç birinin yapmadığı hayasızlığı mı yapıyorsunuz?" (A'râf. 80).
Bil ki bu da, dördüncü kıssadır. Nahivciler, Lût ve Nûh kelimelerinin, hafif oldukları için, munsarif olduklarım; zira bunların harf sayılarının üç olup, ortasının da sakin olduğunu söylemişlerdir. ifadesinin manası: "Siz, mahza çirkinlik olan bu hayasızlığı mı yapıyorsunuz?" demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Alemlerden hiç birinin yapmadığı..." ifadesi hakkında da iki bahis bulunmaktadır:
Birinci bahis: Keşşaf sahibi, bu âyette bulunan birinci "min" edatının za-id olduğunu; nefyi te'kid için geldiğini ve kapsamlıiık (istiğrak) manasını ifade ettiğini; ikinci min edatının ise, kısmî olmayı ifade etmek için geldiğini söylemiştir. 106[106]

Livata, İlkin Lût Kavminde mi Ortaya Çıktı?

Şayet, "şehvet, bu işi yapmaya devamlı bir şekilde davet edip çağırdığı halde, nasıl, "âlemlerden hiçbirinin yapmadığı.." denilebilir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir:
Biz, pekçok insanın böylesi bir fiili pis ve kazurat cinsinden addettiğini görmekteyiz. İnsanların pek çoğuna göre bunun pis ve necis cinsinden olduğu söz konusu olunca, daha önce geçen nesillerin pek çoğunun, o asırlarda yaşayan insanlardan hiç kimsenin böylesi bir fiile teşebbüs etmeden sona ermiş olması uzak bir ihtimal değildir.
Bu hususta şöyle bir izah da yapılmıştır: Belki de onların hepsi, bu işe yönelmişlerdir. Bu işe herkesin yönelmesi ise, daha önceki asırlarda asla bulunmamış olan şeyler nev'indendir. Hasan el-Basrî, onların, erkeklerle dübürlerinden temasta bulunduklarını bunu ise ancak yabancılara yaptıklarını söylerken, Ata, İbn Abbas'tan rivayeten, "Bu iş, onlar arasında iyice kök salmıştı. Onlar, bu yolla birbirleriyle temasta bulunuyorlardı" demiştir.
İkinci bahis: HakTeâlâ'nm. tabirinin onları kınama, azarlama hususunda varid olmuş "müste'nef" bir kelam olması ve yine bunun fahişe kelimesinin sıfatı olması da caizdir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Gece de onlar için bir ayettir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çıkarırız" (Yasin, 37) ayeti gibidir. Şair de: "Andolsun ki, o adî ve değersiz kişiye bana sövmesini emretti" demiştir. 107[107]

"Çünkü siz kadınları bırakıp da şehvette erkeklere yanaşıyorsunuz. Muhakkak ki siz haddi aşan bir topluluksunuz" (A'râf, 81).
Bu hususta da birkaç mesele vardır: 108[108]

Farklı Kıraatler

Nâfi ve Asım'ı ravisl Hafs, elifin kesresiyle innekum şeklinde okumuşlardır. Nâfi'nİn metodu, Kur'ân'ın tamamında, istifham durumunda birinci istifham hemzesi İle yetinip, ikincisini getirmemektir. İbn Kesîr ise, medsiz olarak bir hemze ile şeklinde okumuş, ikinci hemzeyi de açıkça okumuştur. Ebu Amr'da, birinci hemzeyi tahfif ile, ve hemzeyi uzatarak; ikinci hemzeyi de açıkça okumuştur. Diğer kıraat imamları ise, her iki hemzeyi de aslı üzere, olduğu gibi okumuşlardır. Vahidî şöyle demektedir: "Bu ifadeleri istifham İte okuyan herkese göre, bu

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/494-495
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/495
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/496
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/496

istifhamlar istifham-ı inkârı olurlar. Zira Cenâb-ı Hak, "Hayasızlık yaparsınız öyle mi? (yapmayınız)" buyurmuştur. Bu iki istifhamın dahil olduğu her cümle, tam olması hususunda başka bir şeye muhtaç olmayan müstakil bir cümledir. [109][109]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın bu ayetinde geçen sehve kelimesi, masdardır. Ebu Zeyd şöyte demiştir: "Arapça'da, , (arzuladı) denilmektedir. Bu kelime, mef'ul-u mutlak olduğu için mansubtur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "erkeklere mi yanaşıyorsunuz?" sözünün manası "...arzuluyor musunuz?.." şeklindedir. İstersen bunun, hal yerinde gelmiş bir masdar olduğunu da söyleyebilirsin. [110][110]

Livata (Homoseksüellik)daki Çirkinliğin Sebepleri

Üçüncü, mesele, bu işin çirkinliğini gerektiren sebeplerin izahı hakkındadır:
Bil ki bu işin çirkinliği, insanların tabiatına adeta yer- leşmiş bir şeydir. Binaenaleyh bunun sebeplerini genişçe saymamıza gerek yok. Fakat biz yine de diyoruz ki: Bunun çirkinliğini gerektiren sebepler pek çoktur:
Birinci sebep: Pek çok insan çocuğunun olmasını istemez. Çünkü çocuğun doğması, insanı mal kazanmaya ve kazanç için kendisini yormaya sevkeder. Ancak Cenâb-ı Hak, cinsî münasebeti o büyük lezzetin gerçekleşmesinin sebebi kılmıştır. Öyle ki insan bu (şehevî) lezzeti elde etmek için, cinsî münasebette bulunur. Bu durumda da o kimse istese de, istemese de çocuk olur. İşte bu yolla da insan nesli devam eder ve insan türü sona ermez. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, cinsî münasebete bir lezzet vermiştir. Bu tıpkı, bazı hayvanları avlamak için tuzak kuran insana benzer. Çünkü o insan mutlaka bu tuzağa, o hayvanın arzuladığı bir şeyi kor . Böylece bu, o hayvanın tuzağa düşmesine sebep olur. Bu sebeple Cenabı Hak daT o hayvanın arzuladığı bir şeyin tuzağa konulmasına benzer bir şekilde, cinsî münasebete bir lezzet koymuştur. Allah Teâlâ'nın bundan maksadı, en şerefli tür olan insan türünün devamını sağlamaktır. Bu sabit olunca, biz diyoruz ki: İnsan o lezzeti, neticede çocuk yapmaya götürmeyecek bir yoldan elde etme gayretine girerse, istenen hikmet gerçekleşmez ve bu, insan neslinin sona ermesi neticesine götürür. Bu ise Allah'ın hikmetinin hilafına bir davranış olmuş olur. Binaenaleyh bunun kesin olarak haram kılınması gerekir. Tâ ki bu lezzet, neticede çocuk doğurmaya götüren bir yol ile gerçekleşsin.
İkinci sebep: Cinsi münasebette erkeklikten beklenen vasıf fail olma, kadınlıktan beklenen ise, meful olma (bu faiüyyeti kabul etme) durumudur. Halbuki erkek meful, kadın da fail durumuna geçecek olursa, bu hem insan tabiatının, hem de ilahî hikmetin aksine ve hilafına bir şey olmuş olur.
Üçüncü sebep: Sırf şehevi duyguyu tatmin için uğraşmak, hayvanların yaptığına benzer. Şehvetle meşgul olunduğu zaman, bu, şehveti tatminin ötesinde başka bir manayı da ifade eder. O halde şehveti kadın ile gidermek de, sırf şehevî duyguyu tatmin etmenin ötesinde bir başka manaya gelir ki, bu mana da, bir çocuğun olması ve en şerefli tür olan insan neslinin devam etmesidir. Ama erkeğin şehvetini yine bir erkekle gidermesi, sadece şehveti gidermekten başka bir şey ifade etmez. Binaenaleyh bu, hayvanlara benzeme ve insanın fıtratına uygun olanın dışına çıkma olur ki, son derece çirkin bir iştir.
Dördüncü sebep: Diyelim ki münasebette fail durumunda olan erkek lezzet alır. Fakat özellikle meful durumundaki erkek, ebediyyen zail olmayacak bir utandırıcı leke ile kirlenmiş olur. Halbuki akit olan bir kimse bir anda sona erecek değersiz bir lezzetten ötürü, başkası sebebi ile, üzerinden hiç silinmeyecek bir ayıba düşmeye razı olmaz.
Beşinci sebep: Bu, fail üe meful arasında köklü bir düşmanlığın doğmasına sebep olan bir

---

[109][109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/497
[110][110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/497

iştir. Çoğu kez bu iş, meful durumunda olan erkeğin failden nefretine sebep olduğundan, fail olanı öldürmeye yahut da onu, elinden gelen her yol ile imha etmeye sevkeder. Ama bu işin kadın ile kocası arasında yapılması ise, onlar arasındaki ülfet ve sevginin kökleşmesini, büyük faydaların meydana gelmesini sağlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Size, nefislerinizden, kendilerine ısınmanız için zevceler yaratmış olması, aranızda bir sevgi ue merhamet yaratması da Allah'ın varlığına işaret eden ayetterindendir" (Rûm, 21) buyurmuştur.

Altıncı sebep: Allah Teâlâ, kadının rahmine, meniyi alabildiğine kendisine çekme kuvveti vermiştir. Dolayısiyle erkek, hanımı ile cinsî manasebette bulunduğunda bu çekme kuvveti güç kazanır, böylece erkeğin meni yolunda ne var, ne yoksa hepsi çıkar. Ama erkek yine bir erkekle münasebette bulunduğunda, meful olan erkeğin dübüründe meniyi çeken bir kuvvet yoktur. Bu durumda da meninin çekilmesi tam olmaz ve meni yollarında, meni parçacıkları kalır, iyice temizlenmez, bundan dolayı da oralarda kokar, kokuşur ve bu sebeple şiddetli iltihaplar ve önemli hastalıklar meydana gelir. Bu, ancak tıbbî incelemelerle anlaşılan birtakım fayda ve hikmetlerdir. İşte bu (livata-homoseksüellik) işinin çirkinliğini gösteren sebepler bunlardır.

Bazı dini zayıf kimselerin şöyle dediklerine şahid oluyorum: "Allah Teâlâ, "Onlar, (Öyle mü 'mirilerdir ki) ırzlarını korurlar. Şu var ki zevcelerine, yahut elleri altında bulunanlara (cariyelerine) karşı (olan durumları) müstesna" {Mü'minûn, 5-6) buyurmuştur. Bu, ister erkek (köle) otsun, ister kadın (cariye) otsun, insanın sahibi olduğu kölesi ile cinsî manasebette bulunmasının helal olmasını gerektirir. Buna karşı "Biz bu umumi ifadeyi, Hak Teâlâ'nın, "Siz, Rabbinizin sizin için yarattığı zevcelerinizi bırakıp da, insanlann içinden erkeklere mi gidiyorsunuz?" (Şuarâ, 165-166) ve "Siz, sizden evvel âlemlerden hiç bir kimsenin yapmadığı hayasızlığı mı yapıyorsunuz?" (A'râf, 80) âyetleriyle tahsis ediyoruz" da denilemez. Çünkü bu iki ayetten herbiri diğerine nazaran, bir yönden daha umumi, bir yünden daha hususîdir. Çünkü "memlûk" (köle), bazan erkek, bazan dişi olur. Erkek de bazan memlûk (köle) olur, bazan olmaz. Durum böyle olunca da, bu iki ayetten birini diğeri ile tahsis etmek, aksini yapmaktan daha evla olmaz. İşte bu bakımdan tercih (üstünlük) bizim görüşümüzden yanadır. Zira Hak Teâlâ'nın, "Şu var ki zevcelerine, yahut elleri altında bulunanlara (cariyelerine) karşı (olan durumları) müstesna" (Mü'munûn, 6) ayeti, Hz. Muhammed'in şeriatıdır. Lût (a.s)'un kıssasındaki ise, diğer bir peygamberin şeriatıdır. Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatı ise, kendinden öncekilerin şeriatlarından daha evladır. Hem menfaatlı, faydalı ve lezzetli olan şeylerde asıl olan, onların helal olmasıdır. Yine mülkiyyet (bir şeye sahip oluş), onun üzerinde mutlak tasarruf hakkı sağlar."

Sen bu dini kıt kimselere de ki: "İstidlal, ancak ihtimal bulunan yerlerde yapılabilir. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinine göre bu işin haram oluşu, (ihtimale yer bırakmtyan) açık bir tevatürle sabittir ve bundan mü'minler alabildiğine ne-hyedilmişlerdtr. İstidlal, mütevatir bir nakle (hadîse) karşı yapıldığında ise, bâtıl olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Lût (a.s)'un, kavmine şöyle dediğini nakletmiştir: "Muhakkak ki siz haddi aşan bir kavimsiniz." Bunun manası şudur: Hz. Lût (a.s) onlara sanki, "Siz bütün her işinizde haddi aşıyorsunuz. Binaenaleyh sizden, böyle bir israfa (bu kötü fiile) yönelmeniz, beklenilmeyen bir şey değil" demek istemiştir. 111[111]

"Kavminin ona karşı cevabı, ancak şöyle demeleri olmuştur: "Çıkarın onları memleketinizden! Çünkü onlar fazla temizlik taslayan insanlardır" (A'râf, 82).

Bu ayetteki "onlar"dan maksad, Hz. Lût (a.s) ve O'na tâbi olanlardır, yani Lût'u ve O'na tâbi olanları çıkarınız memleketinizden" demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, başka bir surede, "Lût ve hanedanını memleketinizden çıkarın, çünkü onlar temizlik taslayan insanlardır" dediler" (Nemi, 56) buyurmuştur. Bir de zahir olan odur ki, o kâfirler ancak kendilerinin yapmak istedikleri işi yapmaktan, kendilerini engellemek isteyen kimseleri sürme hususunda gayret göstermişlerdir. Onları bu kötü işlerinden nehyedenler de, sadece Hz. Lût (a.s) ve O'na

---

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/497-499

inananlar idi.
Ayetteki, "temizlik taslarlar (çokça temizlenirler) " ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, insanın necaset mahallinde yapılan bir iştir. Binaenaleyh bunu yapmayan temiz, o işten uzak olmuş olur.

b) Günahtan uzak durma da, "temizlik" diye adlandırılır. Binaenaleyh ayetteki bi tabir "onlar günahlardan ve masiyetlerden uzak dururlar" demektir.

c) Kâfirler bu sözü, inananlarla alay etmek ve kötülükler ile fuhşiyattan temiz ve uzak duruşlarıyla istihza etmek için söylemişlerdir. Bu tıpkı kendilerine salih bir kimse öğüt ve tavsiyede bulunduğunda, günahkâr şeytanların (insanların), "bizden şu dindarlık taslayan adamı uzaklaştırın ve bizi zahidlik taslayan şu adamdan kurtarın" demesi gibidir. 112[112]

Hz. Lut İle Mü'minlerin Kurtarılması

"Bunun üzerine biz de, Lût ile ailesini oe kedisine bağlı olanlan kurtardık, yalnız karısı geride kalıp yere geçenlerden oldu. Onların üzerine bir (azab) yağmuru yağdırdık. İşte bak günahkârların sonu nice olmuştur!" (A'râf, 83-84).

Bil ki ayetteki "Bunun üzerine biz de, hem onu hem de bütün ehlini kurtardık" ifadesinden muradın, Hz. Lût'un dinini kabul eden yardımcıları ile O'nun etbaı olması muhtemel olduğu gibi, bu ifadedeki "ehl" iie, neseb bakımından O'na yakın olanların da murad edilmiş olması muhtemeldir. İbn Abbas, bundan muradın, O'nun iki oğlu olduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "karısından başka" ifadesine gelince, "yani, zevcesinden başka" demektir. Nitekim, "Onun zevcesi" anlamında "Adamın karısı"; "Onun kocası" anlamında da, denilir. Çünkü, "zevç koca", onun maliki demektir. Halbuki kadın, kocasının maliki durumunda değildir. Do-layısiyle kadın, genel isim olarak recûle (erkeğe) izafe edildiğinde zevciyyet ve nikah malikiyyeti ifade ettiği gibi, erkek de genel isim olarak kadına izafe edildiğinde zevciyyet manası ifade eder.

Cenâb-ı Hakk, "Geride kalıp yere geçenlerden oldu" buyurmuştur. Arapça'da bir şey bir geride kalıp beklediğinde, denilir. Nitekim Hüzelî de, "Ben onlardan sonra, çok maşakkatli ve sıkıntılı bir hayat içinde kaldım; halbuki onların peşlerinden yetişeceğimi hayal edip durdum" demiştir ki, beyitte yer alan gabertu, bakıytu manasındadır. Buna göre ayetin manası, "O, "kurtuluştan uzak olarak kalan kimselerden olan..." şeklindedir. Bu da, "o kurtuluşa eremeyen ve onu elde edemeyen kimselerden olmuştu" anlamındadır. Nitekim, "O, ona yetişemedi" manasında, denilir. Bundan muradın, "O kadın Lût ve onun ehli ite beraber gitmedi, aksine ondan ayrılarak, azab yeri olan o yerde kalakaldı..." şeklinde olması da caizdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onların üzerine bir (azab) yağmuru yağdırdık" buyurmuştur. Arapça'da "yağmur yağdı" manasına: denilir ki, birincisi daha fasih bir kullanıştır. Yine, "Onlara, yağmur ve azab yağdırdı" denilir. "onlar üzerine yağdırdı..."
tabiri de böyledir. O halde ayetten maksat, Allah Teâlâ'nın, onlar üzerine, gökyüzünden taş yağdırmış olmasıdır. Bunun böyle olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'in, bir başka ayette, "Ve tepelerine balçıktan' pişirilmiş, istif edilmiş taşlar yağdırdık... "(Hud, 83) buyurmuş olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte bak, günahkârların sonu nice olmuştur" buyurmuştur. Bu hususta da iki mesele vardır: 113[113]

Birinci Mesele

Bu lafzın zahiri, her ne kadar yalnız peygamber (s.a.s)'e hitap edildiği zarınım uyandırsa da bundan ibret alsınlar ve böylece bu gibi şeylerden vaz geçsinler diye, diğer bütün mükellefler (insanlar) kastedilmiştir.

Şayet, "Onlar {ümmet-i Muhammed), köklerinin kazınması azabından emin oldukları halde,

---

[112] [112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/499-500

[113] [113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/500-501

onlar bundan niçin ibret alsınlar?" denilirse, biz deriz ki:
Ahiret azabı bundan daha büyük ve daha devamlıdır. Dolayısiyle bu kıssa duyulduğunda onlar, kökten imha edilme azabı da hatırlatılarak azarlanacakları ahiret azabını hatırlarlar; böylece bu da (onlar için), kötülüklerden alıkoyma ve bir sakındırma vesilesi olmuş olur. 114[114]

Müçtehidlere Göre Livatanın Cezası

Şafiî (r.h)'ye göre livata, had cezasını gerektirir. Ebu Hanîfe ise bunun haddi zina cezasını gerek tirmeyeceğini söyler. Şafiî (r.h), "Bu âyetle birkaç yönden istidlal edilebilir demiştir.
1) Lût (a.s)'ın şeriatına göre lûtî recmedilir. Mevcut olan bir hükümde aslolan, nasih ortaya çıkmadığı müddetçe, devam ediyor olmasıdır. Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatında da bu hükmü nesheden bir şey yoktur. Binanenaleyh o hükmün devam etmekte olduğunu söylemek gerekir.
2) Hak Teâlâ "O, (peygamberler), Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir, o halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy "(En'âm, 90) buyurmuştur. Biz bu ayetin tefsirinde, bu ayetin, bizden önceki ümmetlerin şeriatlarının bizim için de delil (geçerli) olduğuna delalet ettiğini açıklamıştık.
3) Allah Teâlâ, "Onların üzerine bir azab yağdırdık. İşte bak o günahkârların sonu nice olmuştur" (A'râf, 84) buyurmuştur. Ayetin bu neticesinden muradın, başlangıçta bahsedilen "taş yağdırılması" olduğu açıktır.Lût kavmi gibi, eşcinsellik yapanlar da o günahkârlardandır. Çünkü daha önce zikredilen (günah), bu iş idi. Binaenaleyh âyet bu gibi kimseleri de içine alır. Bu sebeple âyetin takdiri, "Allah'ın, bu belli işi yapanlara nasıl azab (taş) yağdırdığına bir bak" şeklindedir. Uygun bir vasfın peşisıra bir hükmü getirmek, o vasfın, o hükmün illeti olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh bu âyet, o belli günahın, o belli men eden şeyin (azabın) tahakkukunun illeti olduğunu gösterir. İllet belli olunca, bu illetin olduğu her yerde o hükmün de söz konusu olması gerekir.115[115]

Şuayb (a.s)'ın Daveti

"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik.) Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir tannnız yoktur. Rabbinizden size apaçık bir burhan gelmiştir. Artık ölçüyü tartıyı tam tutun. İnsanlann eşyasına haksızlık etmeyin. Islah edildikten sonra, yeryüzünde fesad çıkarmayın. İnanan kimseler İseniz, bu sizin için daha hayırlıdır" (A'râf, 85).
Bil ki bu, beşinci kıssadır. Biz bu kelamın takdirinin, "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik" şeklinde olduğunu, bu kardeşliğin din kardeşliği değil, neseb kardeşliği olduğunu ve bunun sebeplerini daha önce söylemiştik. Alimler, "Medyen" hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaflar cümlesinden olarak, bunun, onun beldesinin ismi olduğu söylendiği gibi, o kavmin Medyen b. Hz. İbrahim'in soyu olması sebebi ile H z. Şuayb'ın kabilesinin ismi olduğu da söylenmiştir. Buna göre Medyen, tıpkı "Bekr" ve 'Temim" gibi bir kabile ismidir. Hz. Şuayb (a.s) da, onun soyun-dandır. Hz. Şuayb'ın nesebi, Şuayb b. Nüveyb b. Medyen b. İbrahim Halilullah şeklindedir.
Bil ki Ailah Teâlâ, Şuayb (a.s)'ın, bu ayette kavmine şunları emir ve tavsiye ettiğini nakletmiştir:
a) Hz. Şuayb (a.s), kavmine Allah'a ibadet etmelerini emredip, Allah'tan başkasına ibadetten nehyetmiştir ki bu, bütün peygamberlerin şeriatlarında buiu-nan, temel bir düsturdur.

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/501-502
115[115] Zannedilmesin ki Ebu Hanlfe (r.h) livatayı cezasız bırakma tarafındadır. Ona göre had olmaksızın, bu işi yapan cezalandırılır, bu işi tekrarlayan kimse öldürülür. Imameyn'e göre bu işi, ecnebi olanlara (mahremi olmayanlara) yapan zina haddine tâbi tutulur; fakat köle, cariye veya nikahlı karısına yapana had uygulanmaz, tazir edilir, ama itiyad haline getiren ölümü hakeder (Alusî, VIII, 173).

Binaenaleyh Hz. Şuayb, "Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur" demiştir.

b) Hz. Şuayb, bir peygamber olduğunu iddia etmiş ve "Rabbinizden size apaçık bir burhan gelmiştir" demiştir. Dolayısiyle bu ayette geçen "apaçık bürhan'dan maksadın bir mu'ctze olması gerekir. Çünkü peygamber olduğunu iddia eden herkesin mutlaka mu'cize göstermesi gerekir. Aksi halde gerçekten peygamber olmayıp, peygamberlik taslamış olur. Şu halde bu âyet, Hz. Şuayb (a.s)'ın peygamberlik iddiasında doğru olduğunu gösteren bir mu'cizenin tahakkuk ettiğine delalet eder. Fakat bu mu'cizenin, ne çeşit bir mu'cize olduğuna gelince, tıpkı Kur'ân'da Hz. Muhammed (s.a.s)'in birçok mu'cizesi hakkında bir âyetin yer almaması gibi, Hz. Şuayb (a.s)'ın mu'cizesinin ne olduğuna dair de bir âyet yoktur. 116[116]

İrhas Hakkındaki Farklı Görüşler

Keşşaf sahibi şöyle der: "Hz. Şuayb (a.s)'ın mucizelerinden birisi de, onun Hz. Musa (a.s)1 a vermiş olduğu âsasıdır. Bu âsa, ejderhaya karşı çarpışmıştı. Yine o, Hz. Musa'ya: "Bu koyunlar alaca doğuracaklar. Bunları sana hibe ediyorum" demişti. Doğum onun haber verdiği gibi olmuştur." Keşşaf sahibi daha sonra şöyle der: "Bütün bunlar, Hz. Şuayb (a.s)'ın mu'cizeleridir. Çünkü o zaman henüz Hz. Musa peygamberliğini iddia etmemişti." Bil ki bu söz alimlerimiz ile Mu'tezile arasında farklı olan bir esasa dayanır. Çünkü bize göre, bu iddiadan sonra, gerçek peygamber olan kimsenin, Allah Teâlâ tarafından kendisine vahiy ulaştırılmazdan önce çeşitli mu'ctzelerin onun üzerinde gösterilmesi caizdir. Bu, peygamberlik meselesinde "irhas" diye adlandırılır. Bu "irhâs" bize göre caiz, Mu'tezile'ye göre ise caiz (mümkün) değildir. Binaenaleyh Keşşaf sahibi'nin naklettiği bu haller, biz (ehl-i sünnete) göre, Hz. Musa (ş.s) için birer "irhâslır. Mu'tezile'ye göre ise, Şuayb (a.s)'ın birer mu'cizesidirler. Çünkü Mu'tezile'ye göre, irhâs caiz değildir.

c) Hz. Şuayb (a.s), "Artık ölçüyü tartıyı tam tutun" demiştir. Bil ki peygamberlerin adeti, kavimlerinin herhangi bir fesada diğer fesadlardan (günahlardan) daha fazla yöneldiklerini görünce, kavimlerini bu tür kötülükten men etme ile işe başlamalarıdır. Hz. Şuayb (a.s)'ın kavmi de, işte haksızlık yapma ve eksik ölçüp tartma işleri ile içice idiler. İşte bundan dolayı Hz. Şuayb Önce bundan işe başlayarak, "Artık ölçüyü tartıyı tam tutun" demiştir. Bu hususta iki soru vardır:

Birinci soru: Hak Teâlâ'nın "tam tutun" buyruğunun başındaki "fâ", ölçüyü tam yapmayı emretmenin, daha önce söylenen şeyin bir neticesi olmasını gerektirir. Önce söylenen ise, "Rabbinİzden size apaçık bir burhan gelmiştir" ifadesidir. Binaenaleyh bunun izahı nasıldır?

Cevap: Hz. Şuayb (a.s), sanki şöyle demiştir: "İnsanlara haksızlık etmek, ölçüyü tartıyı eksik yapmak, az da olsa insanlara hainlik etmektir. Bu ise, aklen çirkin görülen bir şeydir, Bununla birlikte, onun haram oluşunu gerektiren beyyine ve şeriat da gelmiştir. Demek ki artık bu hususta sizin için bir mazeret kalmamıştır. Bu sebeple ölçüyü tartıyı tastamam yapın."

İkinci soru: Bu ayette, niçin Hûd suresinde denildiği gibi, şeklinde denilmedi de, denilmiştir?"

Cevap: Şuayb (a.s)T "keyl" ile, "ölçek" manasınt kastetmiştir ki bu "mikyal" (ölçü ateti)dir veya kendisi ile bir şey ölçüten alete "keyl" denilmiştir. Nitekim yaşamaya sebep olan (yaşanılan) şeye de "ıyş" denilmiştir.

4) Hz. Şuayb (a.s)T "İnsanların eşyasına haksızlık etmeyin" demiştir. Onun bundan muradı, kavmini ölçü ve tartı hususunda haksızlık yapmaktan men edince, bundan sonra da her hususta haksızlık yapmaktan men etmektir. Bunun içerisine gasb, hırsızlık, rüşvet alma, yol kesme ve hertürlü hileli yollarla insanların mallarını almadan men etme girer.

5) Hz. Şuayb (a.s), "İştah edildikten sonra, yeryüzünde fesad çıkarmayın" demiştir. Çünkü kişi, insanların mallarını rızaları olmaksızın alma, bu bir çekişmeye ve düşmanlığa sebebiyet verip, çekişme ve düşmanlık da kötülüğe yol açınca, işte bundan sonra o, "Islah edildikten sonra, yeryüzünde fesad çıkarmayın" demiştir. Bu ifadenin tefsiri daha önce geçmişti. Alimler

---

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/503-504

bu hususta birtakım izahlar yapmışlardır. Mesela: "Ölçüde ve tartıda" haksızlığa yeltenmek suretiyle, ıslah edildikten sonra yeryüzünde fesad çıkarmayın. Çünkü bunun peşinden fesad gelir" manası verilmiştir. Yine âyet, umumî manasına hamledilerek, Hz. Şuayb (a.s)'ın bu ifade ile, fesad (günah) olan herşeyi men etmeyi kastettiği de söylenmiştir. Buna şöyle bir mana da verilmiştir: Onun, "İnsanların eşyasına haksızlık etmeyin" şeklindeki sözü, dünyevî fesad ve bozgunculuktan "Yeryüzünde fesad çıkarmayın" şeklindeki ifadesi ise dinî fesad ve bozgunculuktan men etmek içindir. İşte böylece bu âyet hem dünyevî, hem dinî bozgunculuğu bir anda yasaklamıştır.

Alimler, İslah edildikten sonra" ifadesinin manası hususunda ihtilaf etmişlerdir: Denilmiştir ki: Bu şu manayadır: "Yeryüzü, Hz. Şuayb henüz orada bulunmadığında fesada gitmiş iken, o peygamber geldikten sonra salâha ermiştir. Böylece o onları fesaddan nehyetti ve yeryüzü salâha erdi." Bunun manasının şu şekilde olduğu da söylenmiştir: "Allah Teâlâ o kavme çokça nimetler vermek suretiyle, orasını ıslah ettikten sonra, orada fesad çıkarmayın."

Bu, beş teklifin neticesi, şu iki asla varıp dayanır:

a) Allah'ın emrine tazim ve saygı duymak. Bu aslın içine, tevhidi, nübüvveti kabul etmek girer.

b) Allah'ın yaratıklarına karşt şefkat duymak. Bunun içine de, haksızlığı ve bozgunculuğu terketme girer. Bunun neticesi de, eziyet etmemeye dayanır. Buna göre, sanki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: "Faydayı herkese ulaştırmak, herkese faydalı olmak imkânsızdır, ama herkesten şerri men etmek, hiç kimseye kötülük etmemek mümkündür." Sonra Allah Teâlâ bu beş şeyi zikredince, "zâlikum" buyurmuştur. Bu, beş şeye işaret etmektedir. Buna göre mana, "Eğer ahirete inanıyorsanız, bu sizin için ahirette en hayırlı olanıdır" şeklinde olur. Bundan maksad da, "Haksızlığı bırak. Fesatçılığı bırakmak, sizin için gaye bakımından mal talebinde bulunmadan daha hayırlıdır. Çünkü insanlar, sizin vefanızı, sıdkınızı ve emîn, güvenilir olduğunuzu öğrendiklerinde, sizinle muamelede bulunmaya arzu ve iştiyak duyarlar. Böylece de, mallarınız çoğalır..." manasıdır. buyruğunun manası ise, yani, "Bu sözümde beni tasdik eder, bana inanırsanız..." demektir. 117[117]

"Allah'a iman edenleri korkutarak, (onları) Allah'ın yolundan men ederek, onun (o yolunu) eğriliğini arzulayarak, öyle her yolun başını tutup oturmayın. Düşünün ki vaktiyle, siz pek az idiniz de (Allah) sizi çoğalttı. Bakın ki, fesad çıkaranlann sonu nice olmuştur."(A'râf, 86).

Bit ki Şuayb (a.s), daha önce geçmiş olan o beş mükellefiyete şu hususları da ilave etmiştir: O, onları, dini kabul etmekten insanları men ettikleri için, din ve hak yolunun üzerinde oturmaktan, durmaktan nehyetmiştir. Hak Teâlâ'nın, "her yolun başını tutup oturmayın" buyruğu hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu ayette geçen "sırat" kelimesi, halkın gidip geldiği yol anlamına kabul edilmiştir. Rivayet edildiğine göre, onlar yolların üzerine oturuyor ve Şuayb (a.s)'a inananları korkutuyorlardı...

b) Buradaki "sırat", "dinin yollan" manasına da yorumlanmıştır.Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Her yolun başını tutup oturmayın" buyruğunun manası, "andoisun ki, on/an saptırmak için senin doğru yolunda pusu kurup oturacağım" {A'râf, 16) diyen şeytana uymayınız...." demektir. Buradaki "sırat" kelimesinden maksat, dinin yolları olan her şeydir; buradaki "sırat" ile bunun kastedildiğinin delili ise, Şuayb (a.s)'ın sözüdür. Nitekim, fiili şekillerinde kullanılır. Bu harf-i çerler, manaları birbirine yakın olduğu için, bu gibi yerlerde, birbirleri yerine kullanılırlar. Çünkü sen, dediğin zaman, buradaki bâ harf-i cerh "ilsâk" ifade eder. Bu da, "O kimsenin o iltisak ettiğini, yapıştığını, oradan ayrılmadığım" ifade eder.

Ayetteki sözüne gelince, bu ve bunun üzerine atfedilen ifadelerin irab-taki yeri, hal oldukları için, mansub olmalarıdır. Buna göre kelamın takdiri, "Tehdit ederek, Allah'ın yolundan alıkoyarak ve O'nun yolunun eğriliğini arzulayarak oturmayınız" şeklinde olur. Netice olarak diyebiliriz ki, Allah Teâlâ onları, bu üç şey ile meşgul olarak, Allah'ın yolu üzerinde oturmaktan nehyetmiştir. Bil ki Allah Teâlâ, bu üç husustan birini diğerine atfedince, bunların

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/504-506

aralarında bir oaşkalığın (muğayeret) bulunması gerekir. Dolayısiyle tûidune sözünden onlara za--ar vermek; tasuddûne sözünden zararia tehdit veya tuttuğu yolu bırakması halin-oe menfaat vaadetmek, yahut peygamberin yanına gitmesini engellemek manası anlaşılabilir, buyruğundan maksad, ortaya birtakım şekk ve şüpheler atmaktır. Bu ifadenin maksadı şudur: Hz. Şuayb, kavmini, mezkur üç şekilde halkın hak dine girmesini engellemekten vazgeçirmek istemiştir. Bunu iyice düşündüğünde, bir kimsenin, başkasını her hangi bir görüşü veya bir mezhebi kabul etmekten, ancak bu üç yoldan birisiyle başarabileceğini anlarsın.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Düşünün ki vaktiyle siz pek az idiniz de (Allah) sizi çoğalttı" buyurmuştur. Bundan maksad, Allah'ın üzerlerindeki pek çok nimeti hatırlatarak, onları itaata sevkedip günahtan uzaklaştırmaktır..

Zeccâc şöyle demiştir: "Bu söz, şu üç manaya muhtemeldir:

a) Daha önce az iken, Allah sizin sayınızı çoğalttı...

b) Daha önce fakir iken, Allah sizin içinizde zenginliği çoğalttı..

c) Sizler zayıf iken, sizdeki gücü ve kuvveti çoğalttı... Bunun izahı da şöyledir: "Onlar, fakir veya zayıf olduklarında, toplumda ağırlıklarını hissettirmemeleri bakımından adeta az durumundadırlar. Ama onların az iken sayılarının çoğaltılmasına gelince, bu şöyle olmuştur: Medyen İbn İbrahim, Lûf'un kızı Reiyye ile evlenmişti. Böylece, onların sayısı çoğalıncaya kadar, o kadın çocuk doğurmuştur...

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bakın ki, fesad çıkaranların sonu nice olmuştur!" buyurmuştur. Bu, "Sizi fesat çıkarmadan ve isyanda bulunmaktan men etsin diye, müfsitlerin akibetini ve onların başına gelen horluğu, hakirliği ve aşağılanmayı bir hatırlayınız..." demektir. Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Düşünün ki uaktiyle siz, pek az idiniz de (Allah) sizi çoğalttı" buyruğunun maksadı, Allah'ın, kendilerine verdiği nimetleri hatırlayarak itaat yoluna girmeleridir. O'nun, "Bakın ki, fesad çıkaranların sonu nice olmuştur!" ifadesinin maksadı da, onların direten, isyan eden müfsitlerin akibetinin, sadece bir horlanma ve bir aşağılanma cezası olduğunu anlayıp fesat ve isyanda bulunmaktan sakınarak itaatkâr kimseler olmalarıdır. Binaenaleyh, bu iki sözün gayesi, ontan önce arzulandırmak (terğib), sonra da korkutup sakındırmak (terhîb) yoluyla taata sevketmektir. 118[118]

Allah Hakimlerin En İyisidir

"Eğer içinizden bir kısmı benimle gönderilen şeye (hakikate) iman etmiş, bir kısmı da inanmamışsa (ne diyelim); artık Allah aramızda hükmünü verinceye kadar bekleyin. O, hakimlerin en hayırlısıdır" (A'râf. 87).

Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetten maksadı, mü'minlerin kalblerini teselli, iman etmeyenleri de kötülükten men etmektir. Çünkü, O'nun, buyruğu bir tehdit olup, burada "bekleyin!" demektir. O'nun, "Aitah aramızda hükmünü verinceye kadar..." ifadesi de böyledir. Bundan maksadı da, mü'minlerin derecelerini yüceltmek, kâfirlerin de aşağılanmalarını, adiliklerini ortaya koymaktır. Bu durum, dünyada da görülür. Eğer dünyada görülmezse, ahirette mutlaka müşahede edilecektir;

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, hakimlerin en hayırlısıdır" buyurmuştur. Yani, "O, zulümden, adaletsizlikten, haksızlıktan münezzeh ve beri olan bir hakimdir. Binaenaleyh O, mutlaka mü'min ve muttaki kimselere en yüce dereceleri; kâfir ve bedbaht kimselere de her türlü cezayı verir, tahsis eder.." demektir. Bu ifadenin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa kötülük işleyenleri, iman edip de iyi amellerde bulunanlar gibi mı yapacağız?,..." (Casiye, 21) ayetidir. 119[119]

Müşriklerin Hz. Şuayb'ı Tehditleri

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/506-508

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/508

"Onun kavminden (kibirlenip iman etmeyen) ilen gelenler şöyle dediler: "Ey Şuayb, seni ve seninle beraber olan mü'minleri ya memleketimizden çıkaracağız, yahut da mutlaka bizim dinimize döneceksiniz." O da dedi ki: "İstemesek de mi?.. Allah bizi ondan kurtardıktan sonra, yine sizin dininize dönecek olursak, Allah'a karşı muhakkak yalana düşmüş, iftira etmiş oluruz. O dine dönmemiz, bizim için olacak şey değil. Ancak Rabbimiz Allah dilerse müstesna... Rabbimizin ilmi herşeyi kaplamışdır. Biz ancak Allah'a gücenip dayandık. Ey Rabbimiz, sen bizimle kavmimiz arasında hak olana hükmet. Sen hükmedenlerin en hayırtıstsın" (A'râî, 88-89).
Bil ki Şuayb (a.s), o sözleri söyleyince, kavminin mütekebbir olan, O'nu ve sözlerini kabul ve tasdik etmeyi kibirlerine yediremiyen ileri gelenleri, "mutlaka şu iki şeyden biri olur: Yani ya seni ve sana tâbi olanları bu beldeden çıkarırız, ya da sen bizim dinimize dönersin" dediler. 120[120]

Hz. Şuayb Daha Önce Kavminin Dininde Değildi

Bu hususta şöyle bir müşkil bulunmaktadır: "Onların, "ya da sen bizim dinimize dönersin" şeklindeki sözleri Hz. Şuayb'ın daha önce onların dinleri üzere "küfür", (şirk) üzere olduğu manasına gelir. Bu da Hz. Şuayb (a.s)'in daha önce kâfir olmasını gerektirir ki, bu son derece yanlış bir şeydir. O'nun, "Yine sizin dininize dönecek olursak, Allah'a karşı yalana düşmüş, iftira etmiş oluruz" şeklindeki sözü de, bu manaya gelir?
Buna birkaç şekilde cevap verilir:
1) Şuayb (a.s)'e uyan ve inananlar, O'nun dinine girmezden önce kâfir idiler. Bundan dolayı Hz. Şuayb (a.s)'ın kavmi, ona, inananlarına hitap ettikleri gibi hitap edip Şuayb (a.s)'i onlar gibi kabul ettiler.
2) O kavmin ileri gelenleri bunu, Şuayb (a.s)'ın da kendilerinden olduğu zannını vermek için, cahil insanlara şüphe verip işi karıştırmak için, bu şekilde söylediler. Şuayb (a.s) da buna, bu zanna göre bir cevap vermiştir.
3) Hz. Şuayb {a.s), işin başında dinini ve inancını gizliyordu. Bundan dolayı o kâfirler, onun da kendi dinlerinde olduğunu sanıyorlardı.
4) Şöyle de denebilir: "Hz. Şuayb (a.s), daha önce onların şeriatı (dini) üzere idi. Daha sonra Allah Teâlâ Hz. Şuayb (a.s)'a vahyettiği (yeni) şeriat ile o eski şeriatı neshetti."
5) Onların, "Yahut da mutlaka bizim dinimize dönersin" şeklindeki sözlerinden maksad, "Ya da bizim dinimize geçersin" manasıdır. Böylece "dönme", bizzat "girme" manasına kullanılmıştır. Nitekim Araplar, birisinden direkt kendilerine bir kötülüğün geldiğini kastederek "Falandan bana bir kötülük döndü" der. Şair de: "Eğer günler, bana karşı zamanların en güzeli olursa, (bil ki) muhakkak onun (bana karşı) olan kötülükleri de geri dönmüş demektir" demiştir. Şair, bu ifade ile, "Onlar için günahların söz konusu olduğu" manasını kastetmiştir, yoksa "onların iyilik etme hallerinden önce, birtakım günahları bulunduğu" manasını düşünmüş değildir.
Sonra Allah Teâlâ, kâfir kavim bunu söylediklerinde, Hz. Şuayb (a.s)'in onlara şu iki şekilde cevap verdiğini beyan etmiştir:
1) "İstemesek de mi?" Bu ifadenin başındaki hemze, hemze-i istifham; vav da vav-ı haliyyedir. Buna göre kelamın takdiri, "Siz bizi istemediğimiz ve hoşlanmadığımız halde mi, dininize döndüreceksiniz?" şeklindedir.
2) "Allah bizi ondan kurtardıktan sonra, yine sizin dininize dönecek olursak, Allah'a karşı muhakkak yatana düşmüş, iftira etmiş oluruz."
Hz. Şuayb'ın birinci cevabı, onların dinine kesinlikle dönmeyeceği hususunda bir rumuz (ima) gibidir. Bu ikinci cevabı ise, onun bunu yapmayacağı hususunda çok net ve açıktır. İşte bu sebeple o, "Eğer biz bunu yapacak olursak, Allah'a iftira etmiş oluruz. Nübüvvet ve risatette asıl olan şey, sözün doğruluğu ve yalandan uzak olmasıdır. Binaenaleyh sizin dininize

---

[120] 120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/509

dönmek, peygamberliğimi bâtıl kılar, risa-letimi (elçiliğimi) yok eder" demiştir.
Şuayb (a.s)'ın, "Allah bizi ondan kurtardıktan sonra..." ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, "Allah bizi ondan kurtarınca, biz onun kötülüğünü, yanlış olduğunu ve onun yanlış olduğuna dair delillerin ortaya konduğunu anladık "demektir.

b) Bundan murad şudur: "Allah Teâlâ onun kavmini, o dinden kurtarmıştı. Fakat o, kendisi o dinden berî idiyse de, sözünü genele göre kullanarak, kendisini onların içinde saymıştır."

c) Kavmi Şuayb (a.s)'in kendi dinlerinde olduğunu sanmışfar, yahut kesin olarak onun böyle olduğuna inanmışlardı. Bundan dolayı onun, "AUah bizi ondan kurtardıktan sonra..."şeklindeki sözü, "sizin zannınıza göre...." demektir. 121[121]

Allah Teâlâ'nın Meşîeti Hakkında

O'nun "O dine dönmemiz, bizim İçin olacak şey değil. Ancak Rabbİmiz Allah dilerse müstesna..." şeklindeki sözüne gelince, bil ki (ehl-i sünnet) alimlerimiz bu ayete tutunarak, Allah Teâtâ'nın bazan "küfrü" (inkârı) de dileyebileceğini söylerlerken, Mu'tezile de aynı ayete dayanarak, Allah Teâlâ'nın hayır ve iyilikten başka bir şeyi dilemeyeceğini söylemişlerdir. Alimlerimizin bu ayeti delil getirişleri, şu iki şekildedir:

a) Hz. Şuayb (a.s)'ın, "Allah bizi ondan kurtardıktan sonra, yine sizin dininize dönecek olursak..." şeklindeki sözü, küfürden insanı kurtaranın Allah Teâlâ olduğuna delalet eder. Demek ki iman, kulun kendi yaratması ile meydana gelmiş olsaydı, küfürden kurtulma da, Allah'tan değil, kulun kendisinden olmuş olurdu. Bu ise, Allah Teâlâ'nın "Allah bizi ondan kurtardıktan sonra..."sözünün ifade ettiği şeyin aksine olmuş olur.

b) Bu ayetin manası, "Allah'ın, bizi sizin dininize döndürmeyi dilemesi müstesna, bizim sizin dininize dönmemiz asla mümkün değildir.." şeklindedir. Bu din, küfür dini olunca, bu, Hz. Şuayb (a.s)'ın, Allah'ın onları küfre döndürmesini caiz gördüğünü ifade eder. Böylece de bu Atlan Teâlâ'nın, müslümanı bazan küfre döndürebileceği hususunda, Şuayb (a.s) tarafından neredeyse açıkça söylenen bir söz olmuş olur ki, inancımız da aynen budur.122[122]

Vahidî şöyle der: Peygamberler ve büyük zatlar, hep akibetlerinin ne olacağı ve durumun tersyüz edilebileceği endişesini duyagelmişlerdir. Baksana Hz. İbrahim (a.s), "Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut" (İbrahim, 35) demiş Hz. Muhammed (s.a.s) de çoğu kez,

"Ey kalpleri ue gönülleri evirip çeviren Allah! Bizim kalplerimizi, senin dinin oe taatin üzere sabit kıl!"123[123]diye dua etmiş yine Yusuf {a.s) da: "Senim canım/ müslüman olarak al. Beni satihler (zümresin)e kat" (Yusuf, 101: demiştir.

Mu'tezile buna birkaç yönden itiraz etmiştir:

a) Şuayb (a.s)'ın, "Allah'ın bizi o dine döndürmeyi dilemesi müstesna, bizim o dine dönmemiz mümkün değildir" şeklindeki ifadesi, "kaziyye-i şartiyye" {şarta bağlı bir hüküm) olup, bu ifadede, Allah Teâtâ'nın bunu dileyip dilemediğinin açıklaması yoktur.

b) Bu söz, bunu mümkün görmeme manasında zikredilmiştir. Nitekim, "Ben bunu ancak, zift beyazlaşıp; kara karga da beyazlaşınca yaparım!" denilir. Böylece Şuayb (a.s), onların dinine dönmeyi, Allah'ın meşîetine bağlamıştır. Amma bunun şart üslûbu üzere değil, imkânsız görme üslubuyla söylenmiş olduğu malumdur.

c) Şuayb (a.s)'ın, "Allah'ın dilemesi müstesna "şeklindeki sözünde, Allah'ın neyi dilediğinin bir açıklaması bulunmamaktadır. Binaenaleyh biz bunu, "Bundan maksad "Rabbimiz olan Allah'ın, onlar bizi bu küfre, öldürme tehdidiyle bizi zorlamanız halinde bu küfrü bizden izhar etmesi durumu müstesna.." manasına hamlediyoruz. Bu böyledir, çünkü ölümle tehdit edilerek, küfrü izhar etmeye zorlanıldığı an, onu izhar etmek (sadece dil ile söylemek) caizdir. Caiz olan şey, Allah'ın muradı da olur. Gerçi zamirle işaret etmenin efdaliyeti, zahir durumu murad-ı ilahî olmaktan çıkarmaz. Nitekim, ayakları yıkamak daha efdal ise de, mestler üzerine meshetmek de, Allah'ın muradıdır.

---

[121] [121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/509-511

[122] [122] Bu önemli not s. 66

[123] [123] Tirmizi, De'avât, 90 (5/538); Ibn Mâce. Duâ, 2 (2/1260).

d) Şuayb (a.s)'ın kavminin, "Ey Şuayb, seni... çıkaracağız" şeklindeki sözlerinden murad, onların onu o beldeden çıkarmalarıdır. Dolayısiyle Şuayb (a.s)'ın, "O dine dönmemiz, bizim için olacak şey değil" şeklindeki ifadesi, "Bizim, o beldeye dönmemiz mümkün değildir" şeklindedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlar onu o beldeden çıkardıklarında, kendi izni ve meşîeti olmaksızın, onun oraya dönmesini ona haram kılmıştır. '

e) Biz, buradaki meşieti, "emir" manasına hamletmek gerekir diyoruz. Çünkü Şuayb (a.s)'m, ifadesinin manası, "O, istediği zaman, bizim oraya dönmemiz mümkün olur" şeklindedir.

Şuayb (a.s)'ın şeklindeki sözüne gelince, bu da, "Bu dönme işi, bize caiz olur" anlamındadır. Ehl-i sünnete göreyse, meşîet, fiilin cevazını gerektirmez. Zira Allah Teâlâ, onlara göre kâfirden küfrü murad eder, kâfirin o küfrü işlemesi ona caiz olmaz. Cevazın icab ettirdiği şey, ancak emirdir. Böylece buradaki meşietten muradın, "emir" anlamına geldiği sabit olmuş olur. Buna göre ifadenin

takdiri, "Allah'ın, bizim sizin dininize dönmemizi emretmesi durumu müstesna. (Eğer emrederse), hiç şüphesiz biz ona döneriz" şeklindedir. Allah TeâÎâ'nın mensuh bir şeriat ile tekrar amel edilmesini dileyip ona göre amel etmeyi dilemesi uzak ihtimal değildir. Böyle ofmast halinde de, sizin istidlaliniz sakıt olur.

f) Mu'teztle, Cübbâînın söylediği şeyle de cevap verebilir. Cübbâî şöyle demiştir: "Millet kelimesi, vaktin değişmesi ile, içindeki namaz, oruç ve benzeri diğer ibadetlerin değişmesi caiz olan şeriat manastndadır. Bundan dolayı Şuayb (a.s), "Sizin milletinize dönmemiz, bizim için olacak şey değil" demiştir. Bu "millet" kelimesine, onların üzerinde oldukları (yapmakta oldukları) herşey dahil olup, bazı hüküm ve şeriatların neshedilmeden sürmesi de mümkün olunca, Şuayb (a.s): "Ancak Allah'ın dilemiş olduğu müstesna..." demiştir. Buna göre bu ifade, "O hükümlerden bir kısmını, Allah'ın (neshetmeden) bırakmış olması müstesna... Allah bize bu hususta işaret ederse, biz de o hükümlere geri döneriz" manasındadır. Binaenaleyh bu istisna, neshedilebilecek ve değiştirilebilecek hükümlerle ilgili olup, kesinlikle değiştirilmeyecek hususlarla ilgili değildir." İşte Mu'tezile'nin bu konudaki sorulan bunlardır ve güzeldir. 124[124]

Bir Delilin Zayıflığı, Medlulün Zayıflığı Sayılamaz

Biz (ehl-i sünnetin) görüşünün doğruluğuna delâlet eden pek çok ayetler vardır. Alimlerimizin bu âyet ile zayıf bir şekilde istidlal etmeleri sebebi ile, mezhebimizin de zayıf olması gerekmez.

Mu'tezlle bu ayetle, kendi görüşlerinin doğruluğuna şu iki bakımdan istidlal etmişlerdir:

1) Onlar, ayetteki "O dine dönmemiz bizim için olacak şey değil. Ancak Rabbimiz Allah dilerse müstesna" ifadesinin zahiri, "Allah bizim ona dönmemizi dilerse, hiç şüphesiz biz ona döneriz" manasında olduğunu gösterir. Bu da, Allah Teâlâ'nın olmasını dilediği herşeyin, yapılmasının caiz olduğunu, o hususta müsaade bulunduğunu ve bunun haram olmadığını gösterir ki, işte bu bizim şu görüşümüzün aynısıdır: Allah'ın, meydana gelmesini murad ettiği herşey güzeldir ve onun yapılmasına müsaade edilmiştir. Haram olan ve yasaklanan şey ise, Allah'ın irade ettiği şey olamaz.

2) Mu'tezite şöyle de diyebilir: Hz. Şuayb (a.s)'ın kavminin, "Seni., ya memleketimizden çıkaracağız, yahut da mutlaka bizim dinimize döneceksiniz" şeklindeki sözlerinin, hasmımız (ehl-i sünnetin) görüşüne göre, bu iki kısmın arasında bir fark olduğu söylenemez. Çünkü onların görüşüne göre, Hz. Şuayb (a.s) ite mü'minlerin o beldeden çıkmaları da Allah'ın yaratması iledir, onların o dine geri dönmeleri de Allah'ın yaratmasıyladır. Her ikisi de Allah'ın

---

[124] 124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/511-513

yaratması ile olunca, iki kısım arasında bir fark kalmaz.
Bil ki her iki kısmın da, bu ayetle ilgili olarak yaptıkları istidlalleri birbiriyle tezad teşkil edince, bu konuda diğer ayetlere başvurmak gerekir.
Ayetteki Cle. " Rabbimizin ilmi tıerşeyi kaplamıştır" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 125[125]

Birinci Mesele

Bu sözün, önceki söz ile münasebeti hususunda birkaç izah vardır: Kâdî şöyle demiştir: "Biz, Ebu Ali el-Cübbâî'den Şuayb {a.s)'ın, "Ancak Rabbimiz Allah dilerse müstesna" şeklindeki sözünün, "(Allah'ın) bu ibadetlerde bir maslahat yaratması durumu müstesna... O zaman, O bizi bunlarla mükellef kılar. Kulların maslahatlarını bilen, ancak ilmi herşeyi kuşatmış olandır" manasında olduğu söylendiğini nakletmiştik. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, önceki sözün peşinden bu sözü getirmiştir."
{Ehl-i sünnet) alimlerimiz ise şöyle demiştir: "Bu sözün, kendisinden önceki ile ilgisi şudur: Kavmi, Şuayb (a.s)'a "Ya bizim beldemizden çıkarsın, ya da bizim dinimize dönersin" dediği zaman, O: "Rabbimizin ilmi herşeyi kaplamıştır. Muhtemelen Rabbimizin ilminde bir üçüncü ihtimalin olması da söz konusudur. Bu ihtimal de, dininize dönmeksizin, hatta Allah sizleri bizim hükmümüze boyun eğdirmiş, hor ve zelil olarak hükmümüze girdirmiş olarak bizim bu beldede kal-mamtzdır" demiştir. Bu, Kâdî'nin izahından daha uygundur. Çünkü âyette, bunun devamındaki "Biz ancak Allah'a güvenip dayandık" şeklindeki sözü, Kâdî'ninkine değil, bizim yaptığımız bu izaha daha uygun düşmektedir. 126[126]

Allah'ın ilminin Her Şeyi İhata Etmesi

Ayetteki "Rabbimizin ilmi herşeyi kaplamıştır" beyanı, Cenâb-ı Allah'ın ezelde herşeyi bildiğine delâlet eder. Çünkü vesia (kapladı) kelimesi, bir mazî fiil olup, bütün geçmiş zamanları içine alır. Allah Teâtâ'nın, ezelde bütün herşeyi bildiği ve O'nun ilminde bir değişmenin olmasının da imkânsız olduğu sabit olunca, hükümlerin kesin olarak belirlenmiş olması ve kader kaleminin onları yazmış olması; "cennetliğin", Allah'ın ezelî ilminde sa'îd olan; "cehennemliğin" de Allah'ın ezelî ilminde şakî olan olması gerekir. 127[127]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, Vabbimizin ilmi herşeyi kaplamıştır" beyanı, Allah Teâlâ'nın geçmişi, şimdiki zamanı, geleceği ve
meydana gelmesi halinde nasıl meydana geleceği hususunda ma'dumu (yok olan şeyi) bildiğine delalet eder. İşte bunlar, dört kısımdırlar. Sonra bu dört kısımdan herbiri, şu dört izaha tekabül ederler: Mâzîye (geçmiş zamana) gelince Allah Teâlâ, o şey mazî iken, onun nasıl var olduğunu bilmiştir. Yine Allah Teâlâ, o şey mazide değil de, şimdiki zamanda olmuş olsaydı, onun nasıl olduğunu; eğer gelecek zamanda olsaydı, nasıl olacağını bilmiştir. Allah Teâlâ, aynı şekilde eğer o şey sırf adem (yokluk) olmuş olsaydı, onun nasıl var olabileceğini bilir. İşte bunlar da maziye nisbetle dört kısım olup, sen bu dört kısmı hale (şimdiki zamana), gelecek zamana ve sırf ma'dûm olana nisbetle de nazar-ı itibara al. O zaman bunların toplamı onaltı eder. Sonra sen bu onaltı kısmı, zatlardan, renklerden, tadlardan ve kokulardan herbirine nisbetle kıyas et. İşte a'raz ve cinslerin herbiri hakkındaki durum da bunun gibidir. O zaman aklına, Cenâb-ı Allah'ın "Rabbimizin ilmi herseyi kaplamıştır" ayetinin, bütün akıllı varlıkların akıllarının toplamının, sahiline ulaşılamayacak kadar geniş bir umman (okyanus)

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/513-514
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/514
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/514

olduğu fikri doğar, bunun ışığı çakar. 128[128]

Feth ve Fatih Kelimelerinin Manası

Vahidî "Ayetteki itmen kelimesi, temyiz olduğu için mansubtur" demiştir. Bil ki Hz. Şuayb (a.s) sözünü şu İki şey İle bitirmiştir:

a) Allah'a tevekkül etmek. O "Biz ancak Allah'a güvenip dayandık" demiştir. Bu tabir "hasr" manası ifade eder, yani, "Biz, başkasına değil sadece ve sadece O'na güvenip dayandık" demektir. Sanki o, bu makamda bütün sebepleri bir kenara bırakıp, sebeplerin müsebbibi olan Allah'a yükselmiştir.

b) Dua... O şöyle demiştir: "Ey Rabbimiz, sen bizimle kavmimiz arasında hak olana hükmet"

İbn Abbas (r.a), Hasan el-Basrî, Katâde ve Süddî iftah (aç) kelimesinin, "hükmet, yargıla" manasında olduğunu söylemişlerdir. Ferra ise: "Umanhlar, hakkın olduğu yerleri bulup ortaya çıkardığı için, kadıya (hakime), "fatih" ve "fettan" (açan) derler" demiştir.

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, Zî-yezin"in kızını, kocasına "Gel, seni muhakeme edeyim" derken duyuncaya kadar, "Ey Rabbimiz, sen bizimle kavmimizin arasını hak ile aç..." hitabının manasını tam olarak anlamamıştım."

Zeccâc ise şöyle demiştir: "Ayetteki bu tabirin manasının, "Bizim durumumuzu açıp ortaya ser, böylece bizlerle kavmimizin arası açılsın ve gerçek ortaya çıksın" şeklinde olması caizdir. Bundan murad, Allah Teâlâ'nın o kavmin başına, bâtıldan yana olduklarına ve Hz. Şuayb ile inananlarının hakdan yana olduğuna delalet edecek bir azab indirmesidir. Bu izaha göre, "fetih" (açmak) kelimesi ile, "bir şeyi açıp, iyice ortaya koymak ve beyan etmek" manası kastedilmiştir.

O, daha sonra "Sen açanların (hükmedenlerin) en hayıdıstsın" demiştir. Bundan murad, Cenâb-ı Allah'ı medh-ü sena etmektir. Bizim alimlerimiz bu ifade ile, kulda imant yaratanın, Allah Teâlâ olduğuna istidlal etmişlerdir. Çünkü iman, yaratılan şeylerin en şereflisi (kıymetlisi)dir. Eğer biz, buradaki "feth"i, "bir şeyi açıp, iyice ortaya koymak ve beyan etmek" manast ile tefsir edersek, şüphe yok ki iman da böyJe (daha sonra ortaya çıkan ve beyan edilen şeylerdendir). Bu sabit olunca biz diyoruz ki: "Eğer imanının yaratıcısı kulun kendisi olmuş olsaydı, açanların (fatihlerin) en hayırlısının kul olmuş olması gerekirdi. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın fatihlerin en hayırlısı olmasına ters düşer. 129[129]

Kavminin Şuayb (a.s)'a Tabî Olanları Tehdit Etmesi

"Onun kavminden kâfir olan Heri gelenler, "Eğer Şuayb'a uyarsanız, andolsun ki, o takdirde muhakkak en büyük zarara uğramış kimseler olacaksınız" dediler. Bunun üzerine onları o müthiş zelzele yakalayıverdi ve yurtlarında diz üstü çöken, (helak) olan kimseler oldular. Şuayb'ı yalanlayanlar sanki (yurtlarında) hiç oturmamış gibi oldular. Şuayb'ı yalanlayanlar en büyük zarara uğrayanların tâ kendileri oldular. Bunun üzerine (Şuayb), onlardan yüz çevirip, (kendi kendine), "Andolsun ki ey kavmim, ben size Rabbimin risaletlerini ulaştırdım ve size nasihatta butundum. Artık ben (siz) kâfirler güruhuna nasıl tasalanıp üzülürüm?" dedi" (Arâf, 90-93).

Bil ki Allah Teâlâ, Şuayb (a.s)'ı yalanlamak suretiyle düşmüş oldukları sapıklığın ne derece büyük olduğunu beyan etmiş; sonra onların bununla yetinmeyip, başkalarını da saptırdıklarını ve Şuayb (a.s)'a tâbi olanları kınayarak, "Eğer Şuayb'a uyarsanız, o takdirde muhakkak en büyük zarara uğramış kimseler olacaksınız" dediklerini açıklamıştır. Alimler bu ifadenin manası hakkında ihtilafa düşmüş; bir kısmı, "onların din hususunda hüsrana uğramaları" manasında olduğunu söylerken; bir kısmı "onların dünya hususunda hüsrana uğramaları" manasında olduğunu, çünkü kâfirlerin, Hz. Şuayb (a.s)'e tabî olanlara: "O {Şuayb) sizi, daha çok dünya malı almaktan ve kazanmaktan men ediyor" dediklerini söylemişlerdir.

---

[128] 128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/514-515

[129] 129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/515

İşte o kâfirler bu sözü söyledikleri zaman, önce kendilerinin sapıklıktaki durumları, sonra da başkalarını saptırmadaki durumları iyice ileri bir dereceye varmış ve

böylece de helaki haketmişlerdir. Cenâb-ı Allah da bundan dolayı, "Onları bir "recfe" yakalayıoerdi" buyurmuştur. "Recfe, "müthiş, öldürücü ve şiddetli bir zelzele" demektir. Allah Teâlâ'nın, zalim kavimlerin kıssaları olarak anlattığı üzere bu zelzeleye, korkunç ve şiddetti bir ceza da eklenince, helak oluş, daha büyük ve dehşetli hale gelir. Çünkü onları, o zaman azab üstlerinden ve altlarından kuşatır. Böylece, "Onlar, meskenlerinde, yurtlarında cansız, hareketsiz ve sönmüş kimseler haline geldiler." Bu tabirlerin geniş tefsirleri daha önce geçmişti.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Şuayb'ı yalanlayanlar sanki (yurtlarında) hiç oturmamış gibi oldular" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki bahis bulunmaktadır: 130[130]

(Ke En Lem Teğne) Tabirinin İzahı

Birinci bahis: Ayetteki, deyimi ite ilgili iki görüş vardır:

a) Arapça'da, yurtlarında uzun müddet ikamet ettikleri zaman kavim için "kavim, yurtlarında uzun süre kaldı" denilir. Buradaki fîha (orada) ifadesinin zamiri, betde halkının içinde yaşadıkları evlere (meğânî"ye) râcî olup, bunun müfredi meğnâ şeklindedir. Nitekim şair de şöyle demiştir:

"Andolsun ki onlar orada, çok güçlü kudretli bir hükümdarın gölgesi ve himayesinde, en güzel bir yaşantı içinde oturmuşlar, ikamet etmişlerdi."

Şair, buradaki kelimesiyle "orada ikamet ettiler" manasını kastetmiştir. Bu izaha göre, ayetteki tabiri, "sanki onlar orada hiç ikamet etmemişler ve oturmamışlar" manasındadır.

b) Zeccâc, bu ifadenin manasının, "ontar orada sanki zengin olarak hiç yaşamadılar" şeklinde olduğunu; Arapça'da, insan ihtiyaçsız ve zengin olduğu zaman "Adam, müstağni oldu" denildiğini söylemiştir. Bu kelime,

fakirliğin zıddı olan "ğinâ" masdarından alınmıştır. Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Her iki görüşe göre de, Cenâb-ı Hak, Hz. Şuayb'ı yalanlayanların durumunun, bu yurtlarda hiç kalmamış olan kimseler gibi olduklarını bildirmiştir. Nitekim şair de şöyle demiştir:

"Sanki, Hacun'dan Safa'ya kadar olan yerde, hiç bir dost olmamış ve Mekke'de de hiç kimse, gece sabahlara dek sohbet etmemiş! Evet, biz buraların halkıydık; ancak ne var ki, gecelerin gelip geçmesi ve hep tökezleyen ve helak olan paylarımız, nasiblerimiz bizi yok etti!.."

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "Şuayb'ı yalanlayanlar, sanki (yurtlarında) hiç oturmamış gibi oldular" beyanı, bu azabtn sadece bu yalanlayıcı kavme has olduğuna delalet eder. Bu ise, bazı hususlara delalet etmektedir:

a) Bu azab, ancak bir fail-muhtar'ın yaratmasıyla meydana gelmiştir ve yıldızların ve tabiatın eseri değildir. Aksi halde bu azab, kâfirler hakkında meydana geldiği gibi, Şuayb'a tâbi olanlar için de meydana gelirdi.

b) Bu, bu fail-i muhtar (irade sahibi yaratıcımın, itaat edenle asî olanı ayırdedebilmesi için, bütün cüz'iyyatı bildiğine delalet eder...

c) Bu, Şuayb (a.s) hakkında, büyük bir mu'cizeye delalet eder. Çünkü gökten inen azab, aynı beldede olduktan halde, şu topluluğun başına değil de ötekinin başına gelirse, bu en büyük mu'cizelerden birisi olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Şuayb'ı yalanlayanlar, en büyük zarara uğrayanların ta kendileri oldular" buyurmuş ve onların uğradıkları zilletin büyüklüğü ile, cehaletleri sebebiyle müstehak oldukları cezanın korkunçluğunu belirtmek için, "Şuayb'ı yalanlayanlar..." ifadesini tekrarlamıştır. Araplar da, aynı şekilde, durumun büyüklüğünü göstermek için sözü tekrar eder ve mesela, bir kimse diğerine "bize zulmeden kardeşin, bizim mallarımızı alan kardeşin, bizim namusumuzu yaralayan kardeşin..." der. Yine bu kâfir topluluk, "Eğer Şuayb'a uyarsanız, o takdirde muhakkak en büyük zarara uğramış kimseler olacaksınız" deyince, Allah Teâlâ, esas en büyük hüsrana uğrayanların, Şuayb (a.s)'a uymayıp O'na muhalefet edenler olduğunu beyan etmiştir.

---

[130] [130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/516-517

Sonra, "bunun üzerine (Şuayb) onlardan yüz çevirip..." buyurulmuştur. Alimler, Şuayb (a.s)'ın yüz çevirmesinin, azabın, kavminin başına gelmesinden önce mi, sonra mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu meselenin incelenmesi, daha önce geçmişti. Kelbî: "O, onların arasından (azab gelmeden önce) çıkmıştı... Çünkü hiç bir peygamberin kavmine, o peygamber onların arasından çıkmadıkça, azab edilmemiştir..." demiştir.

Daha sonra O, "Artık (siz) kâfirler güruhuna nasıl tasalanıp üzülürüm?" demiştir. kelimesi, şiddetli üzüntü anlamına gelir. Accâc şöyle demiştir:

"Gözleri, hüzün ue kederin şiddetinden dolayı, yaşlarla dolup aktı..." Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, bu ayetle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) "O'nun kavmine karşı duyduğu üzüntü çok şiddetli oldu. Zira, kavminin sayısı çok idi, ve O, onların imana girmelerini umuyordu. Bundan dolayı onların başına bu büyük yıkım ve helak gelince, akrabalık, komşuluk ve uzun süreden beri onlarla ülfette bulunmasından dolayı, kalbine bir hüzün çöktü.. Sonra, kendi kendisini teselli edip, "şimdi ben (siz kâfirler güruhuna nasıl tasalanıp üzülürüm?" dedi. Zira onlar, küfürdeki İsrarları sebebiyle, kendi kendilerini helak etmişlerdi.

2) Bu tabirden maksad şudur: "Andolsun ki ben, tebliğde bulunmak, nasihat etmek ve başınıza gelmiş olan şeyden sizi sakındırmak suretiyle, bütün mazeret kapılarınızı kapatmıştım.. Ama siz benim sözümü dinlemediniz ve nasihatimi kabul etmediniz.. Binaenaleyh, ben artık size nasıl üzüleyim.." Yani, "Onlar, bir kimsenin kendilerine üzülmesine layık değildiler.." demektir. Keşşaf sahibi, Yahya İbn Vessâb'ın, bu kelimeyi hemzenin kesresiyle "îsâ" şeklinde okuduğunu söylemiştir. 131[131]

Musibetlerden Ders Almanın Lüzumu

"Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdiysek, onun halkını, yalvarıp yakarsınlar diye, mutlaka fakirlikle, şiddetle ue hastalıkta yakaladık. Sonra bu sıkıntının yerine iyilik verdik. Nihayet çoğaldılar "Atatanmıza da fakirlik, şiddet, hastalık, iyilik, genişlik dokunmuştur" dediler. Bunun üzerine biz de kendileri farkına varmadan, onları ansızın tutup yakalayıverdik" (A'râf, 94-95).

Bil ki Allah Teâlâ, bu peygamberlerin hallerini ve bunların ümmetlerinin başına gelen durumları bize bildirince, insan, Allah'ın o ümmetlerin kökünü kurutan o azabın, sadece o peygamberlerin zamanında olduğunu zannedebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerime, bu tür helak ve azabı, başkalarının başına da getirdiğini beyan etmiş ve bunu yapmasının sebebini açıklayarak: "Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdiysek, onun halkını mutlaka fakirlikle, şiddetle ve hastalıkla yakaladık..." buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada "karye" (memleket, şehir) kelimesini kullanmıştır; çünkü karye, kendilerine peygamber gönderilen kavmin toplu olarak bulunduğu yerdir. Bu lafız, şehir manasını da ifade eder. Çünkü şehir, birçok toplulukların bulunduğu yerdir. Ayetteki, kelimesinde bir hazif bulunmaktadır. Bunun takdiri, ".... gönderip de yalanlanmış olan; veya, ... gönderip de, halkı tarafından yalanlanmış olan hiç bir peygamber yoktur ki, biz ora halkını fakirlikle, sıkıntıyla ve hastalıkla yakalamış olmayalım..." şeklindedir.

Zeccâc, "be'sâ onların başına gelen her türlü sıkıntılı haldir; (darrâ) başlarına gelen her türlü hastalıktır" demiştir. Bunun aksi de söylenmiştir.

Sonra Allah Teâlâ, bu şeyleri, onlar yalvarıp yakarsmlar diye onların başına getirdiğini beyan etmiştir. Buradaki kelimesi manasınadır. Tazarru, Allah'a tam bir şekilde bağlanıp, O'na inkıyâd etmektir. 132[132]

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/517-519

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/519-520

Tabirinin Allah Teâlâ Hakkında Manası

Ayetteki "umulur ki" lafzının, Allah için bir şüphe manasına hamledilemiyeceğini bildiğine göre, bunun şu manaya hami edilmesi gerekir: "Allahu Teâlâ bunu, onlar yalvarıp yakarsmlar diye yapmıştır." Mu'tezile: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bütün mükelleflerin iman etmelerini ve itaatta bulunmalarını murat ettiğine delalet eder" demiştir. Bizim alimlerimiz ise, şöyle demişlerdir: "Allah'ın fiillerinin ve hükümlerinin illet ve sebeplere bağlanmasının imkansız olduğu delil ile sabit olunca, bu ayetin şu manaya hamledilmesi gerekir: "Allah Teâlâ, şayet aynı şeyi başkası yapmış olsaydı, bir illet ve sebebe benzetilecek olan şeyi yapmıştır..."

Daha sonra Allah Teâlâ, bu memleket ahalisi ile ilgili tedbirlerinin aynı üslub üzere bulunmadığını; onları İmana en çok yaklaştıracak bir şekilde tedbir edip yönettiğini beyan etmiş ve "Sonra bu sıkıntının yerine iyilik verdik" buyurmuştur. Çünkü fakirlik, şiddet ve hastalıklardan sonra, beden ve mal ile ilgili pekçok nimetin gelmesi, insanı itaat etmeye ve şükürle meşgul olmay-a sevkeder. Bu ayette geçen "hasene" ve "seyyie", bolluk ve sıkıntı manasındadır. Dil alimleri: "Seyyi'e, sahibine sıkıntı verip kötü gelen her şeydir; hasene de, insanın tabiatının ve aklının güze! ve hoş gördüğü her şeydir. Buna göre Allah Teâlâ, günahkârları, bazan sıkıntılarla, bazan da rahatlıklarla yakaladığını haber vermektedir" demişlerdir.

Ayetteki "Nihayet çoğaldılar.." tabiriyle ilgili olarak Kisaî şöyle demiştir: "Arapça'da şöyle denilir: Çoğaldığı, arttığı, sıklaştığı zaman. "saç sıkılaştı - sıklaşıyor; "sıklaşan, çoğalan, artan.." denilir. Ayetteki tabiri de böyledir. Yani, "çoğaldıklarında..." demektir. Hadis-i şerifte varid olduğuna göre, Hz. Peygamber bıyıkların kısaltılmasını, sakalların ise uzatılması yani fazlalaştırılmasını, çoğaltılmasını emretmiştir.

"Atalarımıza da fakirlik, şiddet, hastalık, iyilik, genişlik dokunmuştur" buyruğunun manası, "Onlara ne zaman bir sıkıntı ve darlık isabet etse, onlar, "Bu, bizim benimsemiş olduğumuz din ve amel sebebiyle değildir. Bu ancak, zamanın bir işidir. Bize isabet eden darlık, sıkıntı ve fakirlik, Allah'tan bir ceza değildir..." demişlerdir" şeklindedir. Bu nakil, onların Cenâb-ı Hakk'ın onları sıkıntıdan sonra bolluk, korkudan sonra da emniyet ve güvenle yönetmesinden, bu şekilde muamele etmesinden faydalanamamış olduklarına, aksine onların, bunun, insanlar hakkında zamanın bir eseri ve fiili olduğu, bu sebeple de onlarda bazan sıkıntı ve kıtlığın; bazan da bolluk ve rahattn meydana geldiğini söyleme yolunu tuttuklarına delalet etmektedir. Buna göre Allah, onların mazeretlerini izale edip, her türlü illet ve bahanelerini ortadan kaldırdığını, ama onların, yine inkıyad etmeyip bu mühletten faydalanmadıklarını beyan etmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "onları ansızın tutup yakalayıuerdik..." beyanının manası şudur: "Onlar, her iki durumda da isyan edip azgınlaşınca, Allah Teâlâ daha fazla nedamet ve pişmanlıklarına sebep olsun diye, nerede olurlarsa olsunlar, onları ansızın yakalaytverir..."

Ayetteki "Kendileri farkına varmadan" ifadesi, "onlar, azabı göremezler" manasındadır. Bu hususu nakletmenin hikmeti, bu kıssayı duyup öğrenen herkes için bir ibret ve dersin meydana gelmesini temindir. 133[133]

Ayetin Önceki Kısımla Münasebeti

"Eğer o memleketlerin halkı, iman edip de küfür ve isyandan sakınmış olsalardı, elbette üzerlerine gökten ue yerden nice bereket hazinelerini açardık. Fakat, onlar peygamberlerini yalanladılar ve biz de, kazanmakta olduktan şeyler yüzünden onlan tutup yakaladık. O memleketlerin halkı, kendileri geceleyin uyurlarken, azabımızın onlara gelip çatmasından emin mi oldular? Yoksa o memleketlerin ahalisi, güpegündüz oynarlarken, azabımızın onlara gelip çatmasından emin mi oldular? Onlar, Allah'ın (kendilerini) ihmal ettiğinden emin mi

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/520-521

oldular? Fakat, hüsrana uğrayan topluluklardan başkası, Allah'ın "mekr"inden emin olmaz" (A'râf, 96-99).

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki ayetinde, isyan edip diretenleri ansızın yakaladığını beyan edince, bu ayette de, itaat etmeleri halinde onlara hayırların kapılarım muhakkak açacağını beyan ederek şöyle demiştir: "Şayet memleketler ahalisi, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inansalar ve Allah'ın ne-hyettiği ve haram kıldığı şeylerden sakınsalardı, onlara yağmur vasıtasıyla semanın bereketlerini; bitkiler, meyveler, sürüler ve hayvanların çokluğu; emniyet ve esenliğin bulunması sebebiyle yerin bereket kapılarını onlara açardık." Bu böyledir, çünkü sema, baba; yer de anne demektir. İşte bu her ikisinden, Allah'ın yaratması ve tedbiri ile bütün faydalar ve menfaatler meydana gelir. O, "Ancak ne var ki, onlar peygamberleri yalanladılar da küfür ve isyan hususunda işledikleri şeyler sebebiyle biz onları kıtlık ve darlıkla yakaladık" buyurmuştur. 134[134]

Gönderilen Azabın Ansızın Çarpması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onları kökten imha azabıyla yeniden tehdit ederek, "O memleketlerin halkı... emin mi oldular?" buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki hemze, istifham-ı inkarî olup, bundan maksat, Allah'ın onları son derece gafif oldukları bir vakitte, üzerlerine o azab indirmekle tehdit edip korkut-masıdır. Onların son derece gafil oldukları zaman da, geceleyin uyku hali, gündüzün de kuşluk vaktidir. Çünkü bu vakit, genel olarak kişinin lezzetlerle meşgul olduğu bir vakittir.

O, "Onlaroynarlarken..." buyurmuştur. Bu ifade, dünyevî işlerle meşgul olmak manasına geldiği gibi, -ki dünyevî işler, aslında bir oyun ve eğlencedir- onların küfürlerine dalıp kaybolmaları manasına da gelir. Çünkü bu küfür, zarar ve fayda vermeme hususunda, tıpkı bir oyun gibidir. Kıraat imamlarının ekserisi, vâv harfinin fethasıyta şeklinde okumşulardır ki bu, başına istifham hemzesinin geldiği bir atıf harfidir. Bu, tıpkı (Yunus, 51) ve (Bakara, 100) ayetlerinin başına, istifham hemzesinin gelmesi gibidir. Bu kıraat, bu ifadenin, hem kendinden önceki hem de kendinden sonrakilere en uygun olan bir kıraattir. Çünkü bundan önce Cenâb-ı Hakkın ifadesi bulunmakta; sonra ise, ve İfadeleri gelmektedir, fbn Amir, bunu, vav harfinin sükunuyla şeklinde okumuştur. Bu şekilde okuyuşa göre "yi şu iki manadan birisinde kullanılmış olur.

1) "İki şeyden birisi..." manasında. Bu tıpkı bir kimsenin, "ikisinden birisi geldi" manasında "Zeyd veya Amr geldi" demesi gibidir.

2) Kendinden önceki ifadeden "idrab"da bulunmak için gelmiş olmasıdır. Bu da senin "Ben çıkıyorum; hayır hayır, kalıyorum!.." demen gibidir. Böylece sen, çıkmaktan vazgeçerek, ikamet edeceğini söylemiş oluyorsun.. Böylece sanki sen, "Hayır, daha doğrusu kalıyorum" demiş oluyorsun. Bu kıraatin izahı ise şudur: İbn Amir kıraati edatının idrab için olduğunu kabul etmiştir; yoksa onu, birincisini iptal etmek manasına hamletmemiştir. Bu tıpkı, "Elif, lâm, mim. Bu kitabın indirilmesi, ki onda hiçbir şüphe yoktur, âlemlerin Rabbinden-dir. Yoksa O, bunu kendiliğinden mi uydurdu diyorlar?" (Secde, 1-3) ayetinde olduğu gibidir. Böylece bu ayetin manası, bu azab çeşitlerinin birbirinden farksız olduğunu beyan etmektir.

İstersen, buradaki edatının, iki şeyden birisini ifade etmek için geldiğini kabul edersin... Buna göre mana, "Onlar bu çeşit azapların birisinin başlarına geleceğinden emin mi oldular?" şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, duhen "güpegündüz" tabirine gelince; duhâ, gündüzün ön kısmı demektir. Bu kelimenin esas manası, açıklık ve zuhur etmek demektir. Bu,
Arapların, güneşin ışığı ortaya çıktığında söylemiş oldukları,o, deyimlerinden gelmektedir.

Daha sonra "Onlar, Allah'ın (kendilerini) ihmal ettiğinden mi emin oldular?" Duyurulmuştur. "Mekr" kelimesinin, gerek dit bakımından, gerekse Allah hakkında kullanılması bakımından tefsiri, Al-i imran süresindeki (al-i İmran, 54) ayetinin açıklamasında geçmişti. O'nun, "onlar,

---

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/521-522

Allah'ın (kendilerini) ihmal ettiğinden emin mi oldular?" buyruğu, bu azabın onlara, hissedemiyecekleri bir cihetten geleceğini gösterir. Allah Teâlâ, bunu» sakındırma üslûbunda beyan buyurmuştur. Bu azab, mecazî olarak "mekr" (hile, tuzak) diye adlandırılmıştır. Çünkü içimizden birisi, arkadaşına tuzak kurmak istediğinde, o onu, hissedemiyeceği bir biçimde bir sıkıntıya ve belaya düşürür. Dolayısiyle bu azabı, onların başına hissedemiyecekteri bir cihetten inmiş olduğu için, "mekr" olarak adlandırmış ve işte bu şekilde olan Allah'ın azabının inmesinden, ancak hüsrana uğrayan toplulukların kendilerini emin sanacaklarını buyurmuştur. Bunlar, gafletleri ve cehaletleri sebebiyle, Rablerini tanımayan kimselerdir. Binaenaleyh, onlar, O'ndan korkmazlar. Yolu ve gidişatı bu olan kimseler ise, hem dünya hem de ahi-rette, en fazla hüsrana uğramış olan kimselerdir. Çünkü böylesi kimseler kendilerini, dünyada bir zarara, ahirette de azabın en şiddetlisine maruz bırakmışlardır. 135[135]

"Evvelki sahiplerinden sonra yeryüzüne varis olanlara hâlâ şu hakikat belli olmadı mı ki, eğer biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık. Biz onların kalpleri üzerine mühür basarız da hakikati işitmezler. İşte o memleketlerin hali! Sana, onların haberlerinden bir kısmını naklediyoruz. Andolsun ki peygamberleri, onlara apaçık alâmetler (mu'cizeler) getirmiştir. Fakat daha evvelden yalanlamış oldukları şeylere iman etmediler. İşte kâfirlerin kalplerine Allah böyle mühür basar" (A'râf, 100-101).

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki ayetlerde, kendilerini, köklerini kazıma azabıyla helak ettiği kâfirlerin durumunu bazan kısa, bazan da geniş olarak beyan edince; bunun peşinden, bu kıssaları zikredişinden maksadının, gerek dinleri, gerekse taatleri hususunda bütün mükelleflerin ibret almalarını temin etmek olduğunu açıklamıştır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 136[136]

Kıraat Farkı

Kıraat alimleri, bu ayetin başındaki kelimesini okumak hususunda ihtilaf etmişlerdir. Onların bir kısmı bu kelimeyi ya ile şeklinde okurken; diğer bir kısmı ise, nun ile şeklinde okumuşlardır. Zeccâc şöyle demektedir: "Bu kelime ya ile okunduğunda, Hak Teâlâ'nın ifadesi, onun faili olması sebebiyle, mahallen merfu olmuş olur. Buna göre mana, "O öncekilere halef olup, onların yerlerine ve yurtlarına varis olan kimselere, şu hal açık seçik ortaya çıkmadı mı? Biz istersek, onlardan öncekileri günâhları sebebiyle cezalandırdığımız gibi, onları da cezalandırır; kendilerini varis olunanları helak ettiğimiz gibi, onlara varis olanları da helak ederiz.." şeklinde olur.

Bu kelime nün ile okunduğu zaman ise, ifadesi, (mefûl olduğu için) mahallen mansub olur. Buna göre sanki: "Biz, varis olanlara şu durumu açıklamadık mı?.." denilmek istenmiştir. Bu, "Biz onlara, günahları sebebiyle kendilerinden öncekileri musibete uğrattığımız gibi, Kureyş'i de, günahları yüzünden musibete uğratacağımızı beyan etmedik mi?" manasındadır. 137[137]

İkinci Mesele

Bu tabirin manası, "Biz, kendilerinden öncekileri, bulundukları yerde imha etmemizden sonra, o yere kendilerini yerleştirdiğimiz kimselere beyanda bulunarak, onlardan sonra da onları imha edeceğimizi açıklamadık mı?" şeklinde olur. Bu da, 'J Lü ifadesinin manasıdır. Yani, "günahlarının cezası olarak..." demektir.

Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani: "Eğer biz onları ikabımızla imha etmezsek, o zaman onların kalplerini mühürleriz de, onlar artık duymazlar. Yani, "Hakkı kabul etmezler, va'zu nasihat kabul etmezler ve kötülüklerden vaz geçmezler..." demektir. Biz, bu tabirden maksadın,

---

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/522-524
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/524
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/525

onların ya imha edilmeleri, yahut da kalplerinin mühürlenmesi olduğunu söyledik; çünkü imha ile, kalb mühürlenmesi bir arada bulunamaz. Zira Cenâb-t Hak onları imha edince, artık onların kalplerini mühürlemesi imkânsız olur. 138[138]

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz, Hak Teâlâ'nın "Biz onların kalplerine mühür basarız da hakikati işitmezler" buyruğu ile
O'nun, kulunu bazan iman etmekten men edeceği hususunda istidlalde bulunmuşlardır. Pekçok ayette ifade ettiğimiz üzere, (kir, pas, günah), (örtü, kılıf); (perde); ve (men etmek, alıkoymak) kelimeleri aynı manaya gelir. Cübbaî şöyle demektedir: "Ayette bahsedilen "tab' etmekten" murad, meleklerin, üzerinde bulunduğu kimselerin iman etmeyeceklerini anlayacakları birtakım alâmet ve işaretlerle, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlerin kalplerine âlemet koymasıdır. Bu damga ve alâmetler iman etmeye mani değildir." Ka'bî de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu mühürleme (tab1 etme) işini, o kâfirlerin bu küfre, ancak Allah'ın emretmesi ve imtihan etmesi zamanında düştükleri için, zatına izafe ederek, "S/z... mühür basarız" demiştir. Bu tıpkı, "Fakat benim da'uetim, (imandan) kaçmalarından başka bir şeyi artırmadt" (Nuh, 6) ayetinde ifade edildiği gibidir. Bil ki, "tab" ve "hatm" etmenin ne demek olduğuna dair izahlar daha önce birkaç defa geçmişti. Bundan ötürü onları burada tekrar etmede bir fayda yoktur. 139[139]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "Biz., mühür basarız" tabirinin, kendisinden önceki ifadelerle ilgisi olup olmadığı hususunda şu
iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci görüş: Bu tabirin daha öncekiler ile bir ilgisi yoktur. Çünkü ayetteki, "musibetlere uğratırdık" tabiri mazî, "mühür basarız" tabiri ise muzârî (geniş zaman)dır. Dolayısiyle bunun, o ifade üzerine atfedilmesi güzel ve yerinde olmaz. Aksine bu daha öncekilerle ilgisi olmayan bir ifadedir. Buna göre ayetin takdiri: "Biz, onların kalplerine mühür basarız" şeklindedir.
İkinci görüş: Bu ifadenin daha öncekiler ile ilgisi vardır. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu tabir ya j*. Jjy ifadesinin manasının gösterdiği şey üzerine atfedil-
miştir. Buna göre sanki, onlar hidayetten gafil oluyorlar, biz de onların kalplerine mühür basıyoruz denilmek istenmiştir. Yahut da, ayetteki, "yeryüzüne varis olanlar..." tabiri üzerine atıftır. Bunun, "musibetlere uğratırdık" ifadesi üzerine atfedilmesi caiz değildir. Çünkü onlar kâfir idiler. Kâfir olan herkesin de kalbi mühürlenmiştir. Binaenaleyh bundan sonra Hak Teâlâ'nın, "Biz onların kalplerine mühür basarız" buyruğu, hasılı tahsil (zaten bulunan bir şeyi var etmek) kabilinden olur ki bu imkansızdır." En makbul izah konusunda Keşşaf müellifi'nin açıklaması bundan ibaret olup zayıf bir izah tarzıdır. Çünkü insanın kalbinin mühürlenmiş olması, ancak o kimsenin küfrüne devam etmesi ve onda sebat göstermesi halinde olur. Dolayısiyle o kimse önce inkâr etmiş, sonra da kalbi küfür üzere mühürlenmiştir. Bundan dolayı, bu durum, bu sözün o söze affedilmesine mani değildir. 140[140]

Eski Ümmetlerin Kıssalarından Maksad

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte o memleketlerin hali, sana onlann haberlerinden bir kısmını naklediyoruz" buyurmuştur. Buradaki tilke kelimesi mübteda, el-kurâ sıfat (yani müşarun ileyh, kendisine işaret edilen), nakussu diye başlayan cümle ise haberdir. O memleketlerden

---

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/525
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/525-526
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/526

maksad, daha önce bahsedilen beş kavim, yani Nûh, Hûd, Salih, Lût ve Şuayb (a.s)'ın kavimleridir. Bu, "Biz sana, onların nasıl imha edildiklerinin haberlerini veriyoruz. Ama onların dışında kalan kavimlerin haberlerini ise, henüz sana anlatmadık" demektir. Allah Teâlâ, özellikle bu kavimlerle ilgili haberlerden bahsetmiştir. Çünkü onlar, kendilerine verilen onca nimetlere karşılık, uzun zaman başlarına bir azab gelmey-işinden dolayı aklanmışlar ve kendilerinin hak üzere olduklarını sanmışlardır. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, aynt duruma düşmekten ve bu gibi şeyleri yapmaktan sakınsınlar diye, Muhammad (s.a.s) ümmetinin dikkatini çekmek için bu hâdiseleri zikretmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra bu hususa, "Andolsun ki peygamberleri onlara apaçık alâmetler getirmişti" diye onu teselli etti. Burada onlara gönderilen peygamberleri kastetmiştir. 141[141]

Küfür İnadı

Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat daha evvelden yalanlamış oldukları şeylere iman etmediler" ifadesi hususunda birkaç mana verilmiştir:

1) İbn Abbas (r.a) ve Süddî şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Allah, Adem (a.s)'ın sulbünden çıkarıp, onlardan misak (söz) aldığı gün, O'nu yalanlamış olmaları sebebiyle, Allah'ın peygamber göndermesi halinde de iman etmezler. Şu halde onlar zoraki olarak iman etmiş, dilleri ile ikrar etmişlerdir ama, inkârlarını içlerinde saklamışlardır.

2) Zeccâc şöyle demiştir: "Onlar, mu'cizeleri görmeden önce onu yalanlamış oldukları gibi, mu'cizeleri gördükten sonra da iman etmezler."

3) Kendilerini imha etmemizden sonra diriltip, imtihan diyarı olan dünyaya döndürsek dahi, felaketten önce yalanladıkları gerçeğe yine inanacak değillerdir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, "(Onlar) geri (dünyaya) gönderitseler bile, yine vaz-geçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir" (En'âm, 28) ayetinde olduğu gibidir.

4) Peygamber gelmezden önce, onlar küfürlerinde ısrarlı idiler. Binaenaleyh peygamber geldikten sonra da onlar iman etmezler."

5) "Onlar, ileride de iman etmezler."

Daha sonra Allah Teâlâ, bu kabul etmeyişin sebebini açıklamak üzere "İşte kâfirlerin yüreklerine Allah böyle mühür basar" buyurmuştur. Zeccac şöyle der: "Kezalik (işte böyle) ifadesinin başındaki kâf, mahallen mansubtur. Buna göre mana, "Geçmiş ümmetlerin kalplerini mühürlediği gibi, Allah Teâiâ, kesinlikle iman etmeyeceklerini takdir ettiği o kâfirlerin de kalblerini mühürler" şeklindedir. Allah işlerin özünü ve aslını en iyi bilendir. 142[142]

Ahde Uymamanın Manası

"Biz onların çoğunda ahde (vefa) bulamadık. Onların çoğunu fâstk bulduk" (A'râf, 102).

Bu ayetle ilgili birkaç görüş vardır:

1) Ibn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allah, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (A'râf, 172) dediğinde, insanlar da: "Evet, (Rabbimizsin)"dedikleri zaman, daha Hz. Adem'in sulbünde iken, Allah ile yapmış oldukları bu ahdi tastamam yerine getirme manasını kastetmiştir. Binaenaleyh Allah onlardan böylesi bir ahid alıp, onlar da bunu kabul ettikten sonra, bu ahde muhalefet edince, sanki onlar hiç ahid vermemiş gibi oldular, İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Bizonların çoğunda ahid (gani ahde vefa) bulamadık" buyurmuştur.

2) İbn Mes'ûd (r.a) da şöyle demiştir: "Buradaki "ahid", iman manasınadır ve bunun delili, "Rahman (Allah) nezdinde, ahd almış olanlardan başkası, sefa-ata malik olamayacaktır" (Meryem, 87) ayetidir. Bu âyet, "iman edip, "la ilahe illallah" diyenlerden başkası..." manasındadır.

3) Ayetteki "and", tevhid ve nübüvvetin doğruluğunu gösteren delillerin ortaya konulması

---

[141] 141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/526-527

[142] 142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/527

manasındadır. Buna göre ayetin manası, "Biz onların ekserisinde ahde vefa göremedik" şeklinde olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onların çoğunu fasık bulduk" buyurmuştur. Yani, "Durum şudur ki, biz onların çoğunu fasık, dinden çıkmış ve yüz çevirmiş olarak buluruz" demektir. 143[143]

"Sonra onların ardından Musa'yı, ayetlerimizle Firavun'a ve onun iteri gelen adamlarına gönderdik, ama onlar o ayetlere zulmettiler. Bak, fesadcıların sonu nasıl oldu!" (A'râf, 103).
Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu surede bahsettiği altıncı kıssadır. Hak Teâlâ.Hz. Musa (a.s)'nın mu'cizeleri, diğer peygamberlerin mu'cizelerinden daha kuvvetli ve kavminin cehaleti de, önceki kavimlerin cehaletinden daha büyük ve daha ileri olduğu için, diğer kıssalarda yapmadığı izah ve tafsilatı bu kıssada yapmıştır.
Bil ki ayetteki, "onların ardından" ifadesindeki, "onlar" zamirinin, daha önce geçmiş olan "peygamberier"e ait olması mümkün olduğu gibi, "Cenâb-ı Hakk'ın imha etmiş olduğu ümmetlere ait olması da mümkündür. 144[144]

Her Peygamberin Mu'cizesi Bulunmalıdır

Ayetteki "ayetlerimiz" kelimesi hakkında birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: Bu âyet, peygamber olan şahsın, mutlaka başkalarından ayrıldığını (farklı olduğunu) ortaya koyacak bir âyet (mu'cize) göstermesinin gerekli olduğuna delalet eder. Çünkü ona böyle bir mu'cizenin verilmemesi halinde, insanların onun sözünü kabul etmeleri, başkalarının sözlerini kabul etmelerinden daha evlâ değildir. 145[145]

Hz. Musa (a.s)'ya Verilen Mu'cizeler

İkinci bahis: Bu âyet, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa (a.s)'ya pek çok âyet ve mu'cize verdiğine delalet eder.
Üçüncü bahis: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Musa (a.s)'nın mu'cizelerinin ilki, âsâsı; ikincisi de elidir. O, âsâsı ileFiravun'un kapısına vurmuş, Firavun bundan korktuğu için, saçları bembeyaz olmuştur. Binaenaleyh o böyle dışarı çıkmaktan utandığı için, saçlarını siyaha boyamış ve saçını boyayanların ilki olmuştur. Hz. Musa (a.s)'nın en son mu'cizesi de, "tams" (silme kör yapması)dır. Asasının pek çok faydaları vardır. Bunların bir kısmı Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmiştir. Mesela, "O, benim âsamdır. Ona dayanırım, onunla davarlarıma (ağaçlardan) yaprak dökerim. Onda bana yarar başka şeyler de ıar"(Tâhâ, 18) ayetinde olduğu gibi... Cenâb-ı Hak, o başka yararlardan olarak, Kur'ân'da o âsâyla ilgili, "Asanı taşa vur demiştik de, (o da taşa uurmuştu) ve ondan oniki pınar fışkırmıştı" (Bakara, 60) buyurmuştur.
İbn Abbas (r.a), bununla ilgili olarak şunları da saymıştır:
a) O sopası ile yere vurur ve vurduğu yerde bitki biterdi.
b) Onun âsâsı (sopası), koyunlarına kasteden hırsızlarla ve yırtıcı hayvanlarla savaşırdı.
c) O âsâ, tıpkı bir mumun ortalığı aydınlatması gibi, geceleyin yanardı.
d) O âsâ, uzun bir ip haline gelebilirdi ve böylece Hz. Musa (a.s), onunla derin kuyulardan su çekerdi.
Bil ki âsânın Kur'ân'da zikredilen faydalan malumdur. Ama Kur'ân'da zikredilmeyenlerden, hakkında sahih haber (hadis) olanlar makbuldür, kabul edilir; ama hakkında sahih haber olmayanlar böyle değildir {onlara inanılmaz). İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilen: "O, asası ile yere vurur ve vurduğu yerden bitki biterdi" şeklindeki söz, zayıftır. Çünkü Kur'ân, Hz. Musa (a.s)'nın, kayadan su çıkarmak için asayı kullandığını, bir yemek elde etmek için ise bunu kullanmadığını gösterir.

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/528
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/529
145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/529

Ayetteki I* Ijlilü "ama onlar o ayetlere zulmettiler" buyruğuna gelince; yani, "onlara gelen ayetlere zulmettiler" demektir. Çünkü zulüm, bir şeyi, ait olduğu yere koymamaktır. Binaenaleyh, o ayetler apaçık ve kesin mu'cizeler olup, sonra da onlar, o mu'cizeleri inkâr edince, böylece onlar inkârı ikrar yerine; küfrü de iman yerine koyunca, bu onlar tarafından o ayetlere karşı işlenmiş bir zulüm sayılmıştır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O halde, akü gözüyle bir bak! Fesatçıların akıbeti nice oldu ve biz onlara neler yaptık..." buyurmuştur. 146[146]

"Musa, "Ey Firavun, dedi, ben hiç şüphesiz ki âlemlerin Rabbi katından gönderilmiş bir peygamberim. Allah'a karşı haktan başkasını söylememem, üzerime borçtur. Size Rabbinizden açık bir alâmetle gelmişimdir. Artık İsrailoğullannı benimle beraber gönder." Firavun şöyle dedi: "Eğer sen bir âyet (mu'cize) getirdiysen göster onu, eğer sadıklardan isen..." (A'râf, 104-106).
Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır: 147[147]

Firavun İsim Değil Unvandır

Bil ki, tıpkı Farisîterin kratonna Kisrâ denildiği gibi, Mısır krallarına da Firavun denilirdi. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey Urar hükümdarı..." demiş olur. (Musa'nın muhatab ccjğu) bu Firavunun adı Kâyûs idi. Bunun isminin, Velid İbn Mus'ab İbn er-Reyyân olduğu da ileri sürülmüştür. 148[148]

İkinci Mesele

"Ben hiç şüphesiz kî âlemlerin Rabbi katından gönderilmiş bir peygamberim' ifadesine gelince, bu, Allah Teâlâ'nın vahana delalet eden şeye bir işarettir. Zira O'nun "âlemlerin Rabbi katından' sözü. âtonın, teıv disinden dolayı onu terbiye eden bir Rabbe ve onu yoktan var e ilaha muhtaç olmuş olduğu birtakım sıfatlarla muttasıf olduğuna delalet eder
Daha sonra Hz. Musa: 'Allah'a karşı haktan başkasını söylememem üzerime borçtur" buyurmuştur. Bu, "Resul, ancak hak olanı söyler" demektir. Böylece, sözün tertibi şu şekilde olur: Hz. Musa, sanki şöyle demiştir: "Ben, Allah'ın resulüyüm. Allah'ın resulü ise, ancak hakkı söyler..." Bu söz, "Ben, ancak hak olanı söylerim" neticesini verir... İlk mukaddime kapalı otup, ikinci mukaddime de çok açık ve net olunca, Hz. Musa ilk mukaddimenin doğruluğuna delalet edecek olan şeyi de zikretmiştir ki, bu da onun, "Size Rabbinizden açık bir alâmetle gelmişimdir" şeklindeki sözüdür. Bu ayette geçen "alâmet", açık ve kesin olan mu'cize demektir. 149[149]

Hz. Musa (a.s)'nın Risaletinin Delili

Hz. Musa, (a.s) kendisinin peygamber olduğunu anlatınca, buna ilahî hükümleri tebliğ etme meselesini de dayandırmıştır ki, bu da onun, "Artık İsrailoğullarını benimle beraber gönder..." şeklindeki sözüdür. Firavun bu sözü duyunca, "Eğer sen bir ayet (mu'cize) getirdiysen, göster onu, eğer sadıklardan isen" demiştir. Bil ki, Hz. Musa'nın delili şu mukaddimelere dayanmaktadır:
a) Bu âlemin, kadir, alîm ve hakîm olan bir ilahı vardır.
b) O, onu onlara peygamber olarak göndermiştir. Onun peygamber oluşunun delili ise,

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/529-530
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/530
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/531
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/531

iddiasına uygun bir biçimde mu'cizeler göstermesidir. Her ne zaman durum böyle olursa, o kimsenin, gerçek peygamber olması gerekir. 150[150]

Firavun'un. Yaratıcı'ya İnanıp İnanmadığı

c) Her ne zaman da durum böyle olursa, resulün Allah tarafından onlara tebliğ ettiği her şey de, doğru ve gerçek olmuş olur. Sonra Firavun, Musa ile bu mukaddimeler üzerinde, sadece mucize talebi hususunda tartışmıştır. Bu, onun, diğer mukaddimelerin doğruluğunu kabul ettiği zannını uyandırır. Biz, Tâhâ suresinin tefsirinde, ulemanın, Firavun'un, Rabbini tanıyıp tanımadığı hususunda ihtilaf etmiş olduklarını zikretmiştik.. Bu bir kimse, bu hususu cevaplayarak şöyle diyebilir: "Mu'cizenin gösterilmesi, ilk olarak, kadir ve bir irade sahibi bir ilahın mevcudiyetine; ikinci olarak da, bu ilahın, bu mucizeyi o resulü tasdik etmek yerine kaim kıldığına delalet eder. Bu sebeple, belki de Firavun, hür irade sahibi, her şeye kadir bir ilahın varlığından haberdar değildi.. O, Musa (a.s)'dan bir mu'cize gösterilmesini istemiştir. Öyle ki, şayet o, onu gösterdiği takdirde, bu önce ilahın varlığına; sonra da, Hz. Musa'nın peygamberliğinin doğruluğuna delalet edecekti. Böyle olması halinde, Firavun'un sadece mu'cize talebinde bulunmasından, onun, fail-i muhtar bir ilahın varlığını kabul ettiği neticesi çıkmaz.. 151[151]

"Hakik" Kelimesinin Manası

Nâfî, yâ'nın şeddesiyle hakîkun aleyye; diğer kıraat imamları ise, yâ'nın sükûnu ve şeddesiz olarak, hakî kun alâ şekfinde okumuşlardır. Nâfi'nin kıraatına gelince, hakîk lafzının, "fail" manasında olması caizdir. Nitekim Leys, şöyie der: denilir ki, bunun manası, "O şey vacib oldu" demektir, "Senin şunu yapman gerekir" ve "Bana, şöyle yapmam gerekir" denilir ki, bu son örnekte hakik kelimesi "fail" ma-nasındadır. Buna göre ayetin manası, "hakk't söylemek müstesna, Allah hakkında söz söylememek bana vacibtir" şeklinde olur. Hakîk ifadesinin, "mef'ûr manasında olması da caizdir. Böylece fail vezni mef'ûl yerine kullanılmış olur. Nitekim, Araplar şöyle demektedir: "Şunu yapmak bana vacib oldu" ve "Bana, hayır işlemem gerekli kılınmıştır..." Yani, "Bunu yapmak bana gerekli oldu" demektir. 152[152]

Ayetteki Farklı Kıraatlerin İzahı

Sen bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Nâfi'nin, yâ harfini şeddeli okumasının delili şudur: Hakka kelimesi, alâ harf-i cerriyle müteaddî olur. Nitekim Allah Teâlâ "Onun için Rabbimizin sözü (azabı) üstümüze hak olmuştur" (SaHât. 31) ve "Artık o (memlekete) karşı söz (azab) hak olmuştur" (Isra, 16) buyurmuştur. Demek ki hakîk kelimesinin, işte bu bakımdan alâ edatı ile müteaddî olması caizdir. Hem sonra bu kelime "vacib" manasınadır. Bundan dolayı, vecebe (vacib oldu) kelimesinin alâ edatı ile müteaddi oluşu gibi, bu kelime de, kendisi ile vecebe manası kastedildiği zaman alâ edatı ile müteaddî olur. Diğer kıraat imamlarının, yâ'mn sükûnu ile hakîkun alâ şeklindeki kıraatları hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
a) Araplar bâ harf-i cerrini J* yerinde kullanarak, aynı anlamda veya "yay ite attım" ve veya "güzel bir hal ile geldim" derler. Ahfeş şöyle demiştir: "Bu, tıpkı "er yola oturmayın" (Araf. 86) ayetinde olduğu gibidir. Nasıl bu ayette bâ edalı atâ yerine kullanılmış ise, aynı şekilde alâ edatı da (tefsir ettiğimiz) ayette bâ edatı yerine kullanılmıştır." Bu izahı,Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'un, şeklindeki kıraati da te'kîd etmektedir. Bu kıraate göre kelamın takdiri, "Ben, bunu söylememeye daha layıkım" şeklinde olur. Nâf i'nin kıraatine göre hakîk kelimesi, mübteda

---

[150] 150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/531
[151] 151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/532
[152] 152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/532

olarak mertudur ve haberi, kısmıdır.

b) Hak, sabit ve devamlı olandır. "Hakik" de, bu kelimenin mübalağasıdır (te'kidlisidir). Buna göre ayetin manası, "Ben, haktan başka hiçbir şey söylememe üzere sabit ve devamlıyım" şeklinde olur.

c) Bu ayette "hakîk" kelimesi, ismi mef'ul manasınadır. Bu, senin birisini iyice araştırıp, yakînen tanıdığın zaman söylediğin, "Adamı tahkik ettim" şeklindeki sözün gibidir. Burada alâ lafzı, aslî ve lazım olan vasıflarla kullanılmıştır. Bu tıpkı, "Allah'ın o fıtratı ki, o insanları bunun üzerine yaratmıştır" (Rûm, 30) ayetinde olduğu gibidir. Nitekim "Falanca bana, olduğu şekilde ve adeti üzere geldi" ve "Onu, şu şu sıfatlar üzere bildim ve tahkîk ettim" dersin. Buna göre ayetin manası, "Ben, ancak hak görüşü tanıdım ve ancak hak üzere oldum" şeklindedir. Ailah en iyi bilendir.

Hz. Musa "Artık İsraİloğultarını benimle beraber gönder" sözüne gelince, bu "Onları salıver, serbest bırak" demektir. Çünkü Firavun onları kerpiç dökmek ve toprak taşımak gibi zor işlerde kullanıyordu. Firavun, bu söz üzerine, "Eğer sen bir âyet (mu'cize) getirdiysen, göster onu, eğer sadıklardan isen..." demişti. Bu ifade ile itgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Bir kimse şöyle diyebilir: "O Firavun, "Eğer sen bir âyet (mu'cize) getirdiysen..." dedikten sonra, niçin "göster onu" demiştir?"

Cevap: Bunun manası, "iddianın doğru olması ve doğruluğunun kesinlik kazanması için, eğer sen seni gönderen katından bir âyet, bir belge getirdiysen, onu getir bana göster" şeklindedir.

İkinci bahis: ... "Eğer sen bir âyet (mu'cize) getirdiysen, göster onu, eğer sadıklardan isen" ifadesindeki "göster onu" kısmı, iki şart arasında bulunan bir ceza cümlesidir. O halde, bunun hükmü nedir? Bunun cevabı şöyledir: Bu ifadenin bir benzeri de, birisinin "Eğer o eve girersen, Zeyd ile konuşursan, sen boşsun" demesi gibidir. Burada tertip itibari ile sonda bulunan lafız {ikinci şart), mana bakımından (ceza cümlesinden) Öncedir. Bu hususun izahı daha önceki yerlerde geçmişti. 153[153]

Asanın Yılan Olması Konusu

"Bunun üzerine (Musa) asasını bıraktı, bir de ne görsünler, o tam bir ejderha... Elini çıkardı, ne görsünler, o da bakanlara ışık saçan ptnl ptni bir el.. Fıravun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: "Bu sizi yurdunuzdan çıkarmak isteyen, bilgili bir büyücüdür. (Firavun onlara.) "Peki, o halde görüşünüz nedir?" (A'râf, 107-110).

Bil ki Firavun, Hz. Musa (a.s)'dan. peygamberliğinin doğruluğuna dair delil getirmesini isteyince, Hak Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın mucizesinin, asasının bir ejderhaya dönüşmesi ve yed-i beyzâ (bembeyaz el) göstermesi olduğunu açıklamıştır. Bu âyet hakkında, birkaç bakımdan konuşulabilir: 154[154]

Tabiatçıların Buna İtirazı

1) Tabaitçılar, âsânın bir ejderhaya dönüşmesini inkâr etmekte ve şöyle demektedirler: "Bunun imkânsızlığının delili şudur: Âsânın ejderhaya dönüşmesini mümkün görmek, kesin ilimlere artık itimad edilmemesini gerektirir. Bu ise bâtıl ve yanlıştır. Bâtıl bir neticeye götüren şeyler de, batıldır. Biz, "Bunu mümkün görmek, kesin ilimlere artık itimad edilmemesini gerektirir." diyoruz. Çünkü küçük bir âsâdan, büyük bir ejderhanın meydana gelmesini mümkü" görürsek, aynı şekilde, tek bir saman çöpünden, güçlü-kuvvetli, genç bir insanın ve bir arpadan da bir yılanın meydana gelebileceğini kabul etmiş oluruz. Eğer biz bunu mümkün görürsek, bu aynı şeyi, şu anda karşımızda olan kişi hakkında da mümkün görerek, onun bir ana-babadan değil, birdenbire (kendiliğinden) olduğunu da söyleyebilmemiz manasına gelir.

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/532-534

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/534

Aynı şekilde şu anda görmekte olduğumuz Zeyd'in, dün gördüğümüz Ze-yd olmadığını, aksine onun şu anda birdenbire meydana gelmiş olan başka biri olabileceğini söyleriz. Şurası malumdur ki, kendisi için böylesi cevaz kapıları açan kimse hakkında, âlimlerin cumhuru, "delirmiş, bunamış ve mecnun" hükmünü verir. Bir de, eğer biz bunu mümkün görürsek, aynı şekilde, dağların, "altın"; denizlerin sularının kan; evin çöplüğünde bulunan toz-toprağın un; evdeki unun da toprak haline gelebileceğini kabullenmiş oluruz. Bütün böylesi şeyleri mümkün görmek ise, kesin ilimleri ortadan kaldıran ve insanı safsataya düşüren şeyler cümlesinden olup, kesin olarak bâtıldır. Bâtıla götüren şey de bâtıldır."

İmdi, şayet bir kimse, "Böylesi şeyleri mümkün görmek, peygamberlerin da'vet zamanlarına mahsustur. Şu içinde bulunduğumuz zaman ise, böyle değildir. Dola-yısiyle bu zamanda, öyle şeyleri mümkün görmeye gerek yoktur" derse, işte bütün bunlara birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Bu mümkün görme işi, herşey hakkında söz konusu olunca, bu mümkün oluşu, bir zamana değil de, başka bir zamana tahsis etmek, ancak gamız (gizli-kapalı) bir delil ile bilinebilen şeylerdendir. Buna göre o kapalı delili bilmeyen kimsenin, bu mümkün oluşun, o belli zamana has olduğunu da bilmemesi gerekir. Böylece de bu kapalı delili bilmeyen insanların çoğunun, zikrettiğimiz hususları mümkün görmeleri ve bunun meydana gelmesinin kesinlikle imkânsız olduğunu söylememeleri gerekir. Ama biz, onların, bunların meydana gelmesinin kesinlikle imkânsız olduğunu söylediklerini gördüğümüze göre, sizin zikrettiğiniz hususun yanlış olduğunu anlamış oluyoruz.

b) Şayet biz, peygamberlerin davet (tebliğ) zamanlarında böylesi şeylerin meydana gelmiş olduğunu kabul edersek, o zaman da, bundan dolayı peygamberliğin doğruluğunu öne sürmek, asılsız olmuş olur. Çünkü âsânın ejderhaya dönüşmesi mümkün olunca, gördüğümüz şu şahsın da, önceden gördüğümüz şahıs olmadığı; aksine Cenâb-ı Hakk'ın o ilk (önceki) şahsı birdenbire yok edip, bütün sıfatları itibarı ile ona denk olan başka bir şahıs yaratması da mümkün olur. Böyle olması halinde bizim, şu anda müşahede ettiğimiz şeyin, dün görmüş olduğumuz şeyin aynısı olduğunu bilmemiz mümkün olmaz. Bu durumda ise, Hz. Musa, İsa ve Muhammed (a.s)'i gören kimseler hakkında, "Bu şahsın, onların dün görmüş olduğu şahıs olup olmadığı hususunda" bir şüphe bulunmuş olur. Bunu caiz görmenin ise, nübüvvet ve risalet hususunda bir zarara yol açacağı malumdur.

c) Bu zaman, her ne kadar mu'cizeierin izhar edileceği bir zaman değilse de, size göre kerametlerin izhar edilebileceği bir zamandır. Dolayısiyle sizin onu caiz görmeniz gerekir. İşte bu makamdaki sözün tamamı budur. 155[155]

Olağanüstü (Harika) İşlerin Yorumu

Bil ki, normal âdetlerin mecralarından çıkarak değiştiğine hükmetmek, zor ve müşkil bir meseledir. Alimler bu hususta çaresiz kalmışlardır. Bu hususta ilim sahibi kimselerinse, üç görüşü bulunmaktadır: 156[156]

Harikaları Mümkün Görenler

Birinci görüş: Bu, bunu mutlak manada mümkün gören kimselerin görüşüdür ki, bu biz ehl-i sünnet alimlerinin benimsediği görüştür. Bu böyledir, zira bu alimler, daha önce bir madde, bir zaman, bir asi ve bir terbiye bulunmaksızın, insanın, çeşitli canlılarınve bitkiler bir anda meydana gelmesini caiz görmüşlerdir. Yine onlar, "cevher-i ferd"in, herhangi bir bünye, bir mizaç, bir rutubet ve bir terktb bulunmaksızın, âlim, kadir, akıllı ve kahir olan bir canlı olmasını caiz görmüşlerdir. Aynı şekilde onlac, gözleri sapasağlam olan bir insanın, gündüzün ortasında gökteki güneşi göremeyebilirken, Endülüs'te bulunan bir âmânın gece karanlığında

---

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/535-536

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/536

en doğuda bulunan bir bölgeyi görebilmesini makul ve mümkün görmüşlerdir, işte bu, bizim âlimlerimizin görüşüdür. 157[157]

Harikaların İmkânsızlığını İddia Edenler

İkinci görüş: İkinci görüş, Tabiatçı felsefecilerin görüşüdür. Buna göre bu husus, mutlak olarak imkânsızdır. Onlar, hususî bir tarzın ve muyayyen bir yolun dışında, bu tür şeylerin meydana gelmesinin ve varlık alemine dahil olmasının caiz olmadığını iddia ederek şöyle demişlerdir: İşte ancak bu yolla, kendimizden daha önce bahsettiğimiz bilgisizlikleri ve açıklayıp beyan ettiğimiz imkânsızlıkları iltizam edip üstlenmeyi savuşturmuş oluruz.

Bil ki felsefeciler, her ne kadar bu hususu savuşturduklarını iddia etmişlerse de, ancak ne var ki gerçekte bu husus, savuşturulması mümkün olmayan bir lüzum ve gereklilikle onlara gerekmektedir. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: Bu âlemde meydana gelen bu hadiseler, ya hiç bir müessir olmadan meydana gelmiştir, veyahut da bir müessirden dolayı meydana gelmiştir. Her iki duruma göre de, bizim bahsetmiş olduğumuz görüş gereklidir. Bu hadiselerin, bir müessir olmadan meydana geldiklerine hükmetmemiz durumunda, bu görüş aklın sarahatiyle bâtıl olur. Ancak ne var ki, onun olabilirliğini söylememiz halinde de, bahsedilen ilzam, aynı şekilde gereklidir. Zira biz, eşyanın herhangi bir müessir ve mucid bulunmaksızın meydana geldiğini tecviz ettiğimizde, o zaman, ana-baba olmadan bir insanın meydana gelebileceğini, bir dağın, altına dönüşebileceğini ve bir denizin de kana dönüşebileceğini caiz görme hususundan nasıl emin olunabilir? Çünkü, herhangi bir müessir olmaksızın bazı şeylerin meydana geleceğini caiz görmek, akla göre herhangi bir müessir olmaksızın başka şeylerin meydana gelmesini caiz görmekten daha uzak bir ihtimal değildir. Binaenaleyh, bu durumda, bahsedilen ilzamın gerekli olduğu sabit olmuş olur.

İkinci takdire gelince, ki bu, bu alemin bir müessir ve müdebbirinin bulunduğunu kabul etmektir. Bu müessir, ya mücib-i bizzat olur, veyahut da hür ve irade sahibi bir fail-i muhtar olur. Birinci ihtimalin olması halinde, bahsedilen ilzamlar gereklidir. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: O, müessir olup ve O'nun tercih edişi de, zatı gereği mucib olmasından ileri gelince, o zaman, muayyen bir hadisenin, içinde meydana geldiği muayyen bir vakte tahsis edilmiş olduğunu kesinlikle söylemek, ancak felekî şekillerin farklı olması sebebiyle, bu alemin hadiselerinin de farklı farklı meydana gelmeleri sebebiyledir. Çünkü bu mana nazar-ı dikkate alınmazsa, o zaman kadîm ve devamlt olan illetin, sonradan olan ve değişen neticenin meydana gelişinin sebebi olması imkânsız olurdu.

Bu da sabit olunca biz deriz ki: Felekte, ana-babadan olmaksızın, insanın bir anda meydana gelmesini, dağla ilgili misalde, dağın maddesinin altına veya canlı bir şekle dönüşmesini gerektiren acaib bir şeklin meydana gelmesinden nasıl emin olu-nulabilir? Bu durumda da, bahsedilen bütün ilzamlar geri dönmüş olur.

ikinci ihtimalin olması halinde, -ki bu, alemin bu müessir ve müreccthinin bir fail-i muhtar olması halidir- bu durumda da bahsedilen o şeylerin tamamının muhtemel ve imkân dahilinde olduğunda, hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Zira, şöyle denilmesi İmkânsız değildir: û Fail-i Muhtar, insanı, bir ana-babadan olmaksızın, kendi iradesiyle bir anda yaratmış, dağın maddesini altına, denizi de kana dönüştürmüştür. Böylece, felsefecilerin, bizim aleyhimize getirmiş oldukları o şeylerin tamamının, bütün durumlara ve bütün fırkalara göre söz konusu olduğu, ve bunun kesinlikle savuşturulamıyacağı sabit olmuş olur. 158[158]

Harikalar Konusunda Mu'tezile'nin Görüşü

Üçüncü görüş: Bu, Mu'tezile'nin görüşüdür. Çünkü Mu'tezile, bazan örneklerde, harikulade şeylerin olabileceğini ve normal şeylerin tabiî akışlarından çıkabileceğini kabul ederler.

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/536

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/536-537

Mesela, mutezilî âlimlerin ekserisi, ana-baba olmaksızın, insanın bir anda meydana gelebileceğini; suyun, ateşe dönüşebileceğini veya ateşin su olabileceğini ve tohumsuz olarak, ekinin biteceğini mümkün görürler. Ama onlar, "cevher-i ferd"in, ilim, kudret ve hayat ile vasfedilmesini caiz görmezler. Aksine, bu tür şeylerin sahih olmasının, hususî bir bünyenin ve hususî bir mizacın bulunmasına bağlı olduğunu söylerler. Yine onlar, görme organının sapasağlam, görülen şeyin mevcut olması ve çok fazla yakın ve çok fazla uzaklığın söz konusu olmaması halinde, görme işinin meydana gelebileceğini, bu şartlar bulunmadığı zaman, görme işinin, idrakin olmayacağını iddia etmişlerdir. Netice olarak diyebiliriz ki Mu'tezile, bazı yerlerde, âdetlerin seyrini nazar-ı dikkate almaz, onların başka hallere dönüşmesinin mümkün olacağını ve böylece, harikulade hallerin meydana gelebileceğini öne sürerler. Ama bazı misallerde ise, onun öyle olmasının vacib olduğunu, zevalinin ve başka bir hale dönüşmesinin imkânsız olduğunu ileri sürerler.

Alimlere göre Mu'tezile'nin, sabit bir kanunu ve malum olan bir kaidesi bulunmamaktadır. Binaenaleyh, muhakkak ki onların görüşleri, bozukluğa en fazla kapı açan bir görüştür.

Sen bu tafsilatı iyice anladığın zaman biz diyoruz ki, cisimlerin zatları, mahiyetlerinin tamamında birbirlerine benzerler. Binaenaleyh, bir şey hakkında doğru olan her şey, onun benzeri için de doğru olur. Öyleyse, başkası için doğru olanın, bütün cisimler için de doğru olması gerekir. Bu sebeple, bazı maddeler için bazı sıfatlar doğru olunca, o sıfatın benzeri sıfatların da bütün maddeler için doğru olması gerekir. Durum böyle olunca, âsâ (değnek)'nın maddesi, kendileri nazar-ı dikkate alındığında, bir ejderha olabilen sıfatları kabul etmiş olur. Durum böyle olunca da, "âsâ"nın. büyük bir ejderhaya dönüşmesi, hadd-i zatında mümkün olan bir iş olmuş olur. Allah Teâlâ'nın, bütün mümkinata kadir olduğu sabittir. Dolayısiyle O'nun, "âsâ"yı büyük bir ejderhaya dönüştürmeye kadir olabileceğine kesinkes hükmetmek gerekir ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

Bu delil, daha önce geçmiş olan şu üç mukaddimenin isbat edilmesine dayanır:

a) Cisimlerin, mahiyetlerin tamamı bakımından, birbirlerine benzediklerinin isbat edilmesi;

b) Bir şey hakkındaki hükmün, o şeyin mislinin de hükmü olduğunun isbat edilmesi;

c) Allah Teâlâ'nın, her türlü mümkinata kadir olduğunun isbat edilmesi..

Her ne zaman, bu üç mukaddimenin doğruluğu hususunda bir delalet bulunursa, işte o zaman tam bir netice elde edilmiş olur. Allah en iyi bilendir. 159[159]

Yılan Haline Gelen Âsânın Tavsifi

Cenâb-ı Hak, "Bir de ne görsünler, o tam bir ejderha.." buyurmuştur. Bütün dil alimlerinin görüşüne göre "âsâ" kelimesi müennes, iri yılan manasına, gelen sü'ban kelimesi ise, müzekkerdir. ama, bunun büyüklüğünün miktarı hususuna gelince bu, Kur'ân'da zikrediimemiştir. Bunun sıfatı hakkında müfessirlerden pekçok şey nakledilmiştir. Mesela, İbn Abbas'tan, "Bunun seksen zira {lık bir alanı) doldurduğu, Firavun'u yutmak için, onun üzerine hücum ettiği, bunun üzerine Firavun'un kaçarak tahtına sığındığı ve hatta altına kaçırdığı, halkın şaşırıp paniğe kapıldığı, onlardan yirmibeşbin kişinin öldüğü" nakledilmiştir. Bunun, iki çenesinin arasının kırk "zira" olduğu, alt çenesini yere, üst çenesini de köşkün surları üzerine koyduğu, Firavun'un, "Musa! onu tut! Sana iman ediyorum!" diye bağırdığı, Hz. Musa da onu tutunca, eskiden olduğu gibi "âsâ" haline geldiği de nakledilmiştir. 160[160]

Mubîn Sıfatının Yılan Hakkındaki Manası

Sü'bân kelimesinin, mubîn (tam, apaçık) diye tavsif edilmesi hususunda da, şu açıklamalar yapılmıştır:

1) Bu, bunu, sihirbazların sebebini bilmeyenlerin gözlerini boyamak için yapmış olduğu

---

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/537-538

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/538-539

şeylerden ayırmak için getirilmiştir. İşte böylece, peygamberlerin mu'cizeleri, çeşitli hile ve göz boyamalardan ayırdedilmiş olur.

2) Bundan maksad şudur: Onlar, onun bir ejderha olduğunu müşahede ettiklerinde, bu husustaki iş, onlara karışık olmamış olur.

3) "Bu ejderha, Hz. Musa (a.s)' m davasının yalancı iddiacıların görüşünden tamamen başka olduğunu ortaya koyduğu için "ayırdeden" anlamında mubîn denilmiştir,

Ayetteki "Elini çıkardı" cümlesinde geçen nez' kelimesi, Arapça'da bir şeyi yerinden çıkarmak demektir. Şu halde "elini çıkardı" ifadesi, "elini cebinden veya koynundan çıkardı" manasında olur. Bunun böyle olmasının delili "elini koynuna sof..."(Nemi, 12) ve "Bir de elini koynuna sok da, o ayıpsız ve bembeyaz bir halde çıkıversin..." (Tâ-hâ, 22) âyetleridir. 161[161]

Yed-i Beyza: Parlak El

Cenâb-ı Hakk'ın, "ne görsünler, o da bakanlara ışık saçan pırıl pırıl bir el..." beyanına gelince, İbn Abbas, bu elin gökle yer arasını aydınlatacak bir parlaklığa sahip olduğunu söylemiştir. Bil ki, beyazlık bir kusur gibi olunca, Cenâb-t Hak, bu âyetin dışındaki yerlerde, onun bir kusur olmadığını beyan etmiştir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesindeki lâm harf-i cerri neye taalluk etmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, beyzâ kelimesine taalluk eder. Buna göre âyet-i kerimenin manası, "Bir de ne görsünler, o, bakan kimseler için pırıl pırıl bir şeyi" şeklinde olur. Bu beyazlık, pek tuhaf şeyleri görmek için toplananlar gibi halkın etrafına toplandığı, olağan dışı bir beyazlık ve parlaklık olmadıkça, "toplanıp bakanlar için parlak" sayılmaz. 162[162]

Bu Mu'cizelerln Delil Olma Keyfiyeti

Burada geriye birkaç bahis kalmıştır:

a) "Âsâ'nın büyük bir ejderhaya dönüşmesi, kaç yönden mu'cize oluşa delalet eder?

b) Bu mu'cize mi daha büyük, yoksa "yed-i beyzâ" mu'cizesi mi? Biz, Tâ-hâ suresinde, bu iki soru hakkında uzun uzun açıklamalarda bulunmuştuk.

c) Tek bir mu'cize yeterlidir. O halde, bu iki mu'cizeyi birden izhar etmek abes olur.

Cevap: Delillerin çokluğu, yakînin meydana gelip, şekkin yok olması hususunda bir te'kid ve kuvvet ifade etmektedir. Bazı dinsizler şöyle demiştir: Gerek sü'bân ve gerekse "yed-i beyzâ" mu'cizesinden maksad aynı olup, o da şudur: H z. Musa'nın delili kuvvetli idi, apaçık idi ve kesin idi... Dolayısiyle o hüccet, muhaliflerin görüşlerini iptal etmiş ve onların yanlış olduğunu ortaya koymuş olmast bakımından, âdeta haktan sapmış kimselerin delillerini yutan bir ejderha gibi olmuş olur. O hüccet, haddizatında çok açık ve net olduğu için de, "yed-i beyzâ" diye vasıflanmıştır. Bu tıpkı örfte, "tam bir kuvveti ve apaçık bir derecesi vardır" manasında olmak üzere "falan kimsenin falanca ilimde yed-i beyzası vardır" denilmesi gibidir.

Bil ki, bu iki mu'cizeyi böylesi bir manaya almak, tevatürü kabul etmemek, Allah ve Resûlullah'ı yalanlamak demektir. Biz, "asâ"nın, haddizatında bir yılana dönüşmesinin mümkün bir iş olduğunu beyan edince, hangi sebep bizi böyle bir te'vil yapmaya sevkedebilir?

Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'aşu iki tür mu'cizeyi verdiğini zikredince, Flra-vun'un kavminin, "Bu, bilgili bir büyücüdür" dediklerini nakletmiştir. Onlar böyle demişlerdir; zira, o zamanda sihir çok revaçta idi. Hiç şüphesiz, sihirbazların dereceleri de birbirinden farktı idi. Yine muhakkak ki onların arasında, bu ilimde 2irveye çıkmış ve sona ulaşmış kimseler de bulunuyordu. İşte, bu sebeple Flravun'un kavmi, Hz. Musa'nın, sihir ilminde zirveye çıkmış olduğu için, böylesi bir şeyi yapabildiğini iddia etmiş, sonra da onun bu sihri, ancak

---

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/539

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/539

hükümdarlık ve liderlik peşinde olduğu için yaptığını ileri sürmüşlerdir. 163[163]

"Sâhirun Alîm" Sözünü Söyleyen Kimdir?

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak, "Bu, bilgili bir büyücüdür" ifadesini, Şuarâ suresinde Firavun'un, kavmine söylediğini; burada ise bu sözü, Firavun'un kavminin söylediğini nakletmiştir. O halde bu iki ifade nasıl bağdaştırabilir?" denilirse, buna şu iki yönden cevap verilir:

a) Bu sözü, hem Flravun'un, hem de kavminin söylemiş olması imkânsız değildir. Böylece de Allah Teâlâ, Flravun'un sözünü orada (Şuarâ, 34); kavminin sözünü de burada nakletmiştir.

b) Belki de, önce Firavun bu sözü söylemiş kavminin ileri gelenleri de bu sözü Firavun'dan alarak başkalarına söylemiştir. Veyahut da, o ileri gelenler Firavun'un bu sözünü, diğer insanlara duyurmak için, ondan nakletmişlerdir. Çünkü hükümdarlar, bir şey hakkında karar verdiklerinde, bunu kendilerine yakın kimselere söylerler, onlar da onu halka duyururlar. İşte burada da böyledir.

Ayetteki, o halde, görüşünüz nedir?" sözü ite ilgili olarak Zeccâc şu üç izahı yapmıştır:

a) Firavun'un kavminin ileri gelenlerinin sözü, âyetteki "Bu sizi yurdunuzdan çıkarmak isteyen, bilgili bir büyücüdür" deyince tamamlanmıştır. Söz tamamlanınca, Firavun onlara cevap vererek, "O halde görüşünüz nedir?" demiştir. Alimler bu görüşün doğruluğuna şu iki şekilde istidlal etmiştir:

1) Ayetteki, "O halde görüşünüz nedir?" sözü, tek kişiye değil, bir topluluğa hitaptır. Dolayısiyle bunun, Firavun'un, kavminin ileri gelenlerine söylemiş olduğu bir söz olması gerekir. Eğer biz bu sözü, kavminin ileri gelenlerinin ona söylediği bir söz kabul etsek, o zaman onlar ona, cemî sîgası ile değil, müfred sîgası ile hitap etmeliydiler.

Bu delile şöyle cevap verilir: "Onların, Firavun'un şanını yüceltmek maksadı ile, ona cemî sîgast ile hitap etmiş olabilirler. Çünkü büyük ve ulu kimseler için, cemî zamirler kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kur'ân-ı biz indirdik. Onun koruyucuları da şüphesiz biziz" (Hicr, 9);"Nuh'u biz (peygamber olarak) gönderdik" (Nuh, 1) ve "O (Kur'ân'ı) biz Kadir gecesinde indirdik" (Kadir, 1) buyurmuştur.

2) Ayette, "O halde görüşünüz nedir?" denilince, bundan sonra "Dediler ki: "Onunla kardeşini alıkoy" (A'râf, m) Duyurulmuştur. Şüphesiz bu, kavmin sözüdür. Bu söz, onların, "O halde görüşünüz nedir?" şeklindeki sözlerine cevap olarak söylenmiştir. Dolaytsiyle, "O halde görüşünüz nedir?" sözünü

söyleyenlerin, "onunla kardeşini alıkoy" diyenlerden başka olması gerekir. İşte bu da, "O halde görüşünüz nedir" ifadesinin, Firavun'un kavminin ileri gelenlerine ait olmadığını gösterir.

Bu delile de şu şekilde cevap verilebilir: Kavmin, "Bu,... bilgili bir büyücüdür" demeleri; sonra da Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına "O halde görüşünüz nedir?" demiş olmaları, daha sonra da bunun peşisıra, "Onunla kardeşini alıkoy" demiş olmaları uzak bir ihtimal değildir. Çünkü genelde, görevliler ve tâbi olanlar, meseleyi arzedip buyurma yetkisini önce lidere bırakırlar, ama müteakiben fayda gördükleri, akıllarına gelen teklifleri sunarlar..

b) Ayetteki, "O halde görüşünüz nedir?" ifadesi, Firavun'un kavminin sözünün devamıdır. Bunun böyle olduğuna şu iki şekilde delil getirilmiştir:

1) Bu söz, arada herhangi bir fasıla olmaksızın, kavmin sözüne atfedilmiştir. Dolaytsiyle bunun, onların sözlerinin devamı olması gerekir.

2) Emir vermede, derece (ve makam) nazar-ı dikkate alınır. Bundan dolayı, "O halde görüşünüz nedir, ne buyurursunuz?" ifadesinin, daha aşağı makamda olanın, yukarıda olana karşı bir hitabı olması gerekir. Binaenaleyh bu, bu sözünFi-ravun'un kavminin, ona söyledikleri sözün devamı olması gerekir.

Bu ikinci görüşe de şu şekilde cevap verilir: Hizmet edilen lider, yanında bulunan adamlarına bazan, "Görüşünüz nedir, ne buyurursunuz (tavsiye edersiniz?)" diyebilir. Onun böyle söylemekten maksadı ise, onların kalplerini hoşnud etmek, gönüllerini ferahlandırmak ve kendisinin onlara dpğer verip, güvendiğini ortaya koymaktır.

---

[163] 163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/539-540

Sonra bu sözün, kavmin Firavun'a söyledikleri sözün devamı olduğunu söyleyenler, şu iki şeyi de söylemişlerdir:

Birincisi: Bu hitaba muhatab olan, sadece Firavun'dur. Çünkü kendisine itaat edilen lidere, "Bu hadisedeki görüşünüz nedir?" denilir. Bu, "Senin görüşün nedir?" manasındadır. Böyle söylemekten maksad ise. onun âdeta bir cemaat yerine geçtiğini belirtmektir. Bunun gayesi, onun mükemmel olduğuna, şanının ve halinin yüceliğine dikkat çekmektir.

İkincisi: Bu hitaba, Firavun ve onun ileri gelen büyük devlet adamları muhataptırlar. Çünkü buyurma yetkisi onlardadır. Allah en iyi bilendir. 164[164]

"Dediler ki: "Onunla kardeşini alıkoy. Şehirlere adamlar yolla da mahir sihirbazların hepsini toplayıp sana getirsinler." Sihirbazlar Firavun'a geldi ve dediler ki: "Eğer biz ona galip gelirsek, elbet bize bir mükâfaat var değil mi?" Firavun, "Evet ve siz, muhakkak ki (benim) en yakınlarımdan olacaksınız" dedi" (A’raf, 111-114).

Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 165[165]

Kıraat Farkları

Nafî ve Kisâî, hemzesiz, he harfinin kesresi ile ve "işba" (tam telaffuz ederek) kelimeyi er Asım ile Hamza, hemzesiz ve he harfin: ile ercih; İbn Kesir, İbn Amir ve Ebu Amr ise. hemzeli olarak ve he harfinin zammesi ile ercihu şeklinde okumuşlardır. Sonra İbn Kesir, he harfini aslı üzere tam telaffuz ederken, diğerleri "işba" yapmamışlardır. Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Bu kelime gerek hemzeli, gerekse hemzesiz olarak kullanılır. Nitekim, birşeyi geriye bırakttğtnda ve (işi geri bıraktım) denilir. Hak Teâlâ'nın, "Diğer bir kısmı hakkındaki hüküm ertelenmiştir" (Tevbe, 106) ve "Onlardan, dilediğini geri bırakırsın" (Ahzâb, 51) âyetlerinde de böyledir. Bu iki âyette, kelime her iki şekilde de okunmuştur" Asım ve Hamza'nın, bu kelimeyi hemzesiz ve he harfinin sükûnu ile okuyuşları hususunda Ferrâ şöyle demiştir: "Bu, Arapların dilidir. Onlar, makabli (öncesi) harekelendiği zaman, vasıl (geçiş) halinde zamir olan he üzerinde dururlar." Ferrâ şu şiiri nakletmiştir: "Bu gün ıslah eder, yarın ise onu bozar..." O şöyle demiştir: "Araplar müenneslik tâ'sını da aynı şekilde okuyarak "Bu Talha'dır, işte geldi" derler. Yine Ferrâ, buna delil olarak şu mısraı nakletmiştir: "Ne, rahatlığın ne de tokluğun bulunmadığını gördüğünde..." Vahidî daha sonra şöyle demiştir: "Bas-ralılara göre, bunun kıyas bakımından bir benzerliği yoktur."Zeccâc ise: "Bu, kimin söylediğini bilmediğimiz bir şiirdir. Eğer bunu belli bir şair söylemiş olsaydt, ona "açıkça hata ettin" denilirdi. 166[166]

Ercih Tabirinin Tefsiri

Ayetteki ercih "alıkoy" kelimesinin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) "İrca", "geri bırakmak, tehir etmek" manasmdadır. Buna göre âyetin manası, "Onu geri bırak, tehir et" yani "onun işini geciktir, onun hakkında hüküm vermekte acele etme. Yoksa senin acelen, aleyhine bir delil olur" şeklindedir. Bu sözden maksad şudur: "Onlar, Hz. Musa'nın görüşünü iptal etmede daha kuvvetli olsun diye, onun mucizesini, kendilerinin sihirleriyle karşılaştırma çabasına girmişlerdir.

b) Kelbî ve Katâde'nin görüşüne göre, bu kelime "Onu alıkoy, hapset" manasmdadır. Muhakkik alimler, bu görüşün şu iki sebepten ötürü zayıf olduğunu söylemişlerdir:

Birincisi: Arapça'da "irca", "hapsetmek" değil, "tehir etmek" manasmdadır.

İkincisi: Firavun, Hz. Musa'nın asasının durumunu gördükten sonra, Hz. Musa'yı hapsetmeye

---

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/540-542

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/542

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/543

kadir olamazdı. 167[167]

Sihir Hakkında

Ayetteki "Şehirlere adamlar yolla, mahir sihirbazları toplayıp sana getirsinler" ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:
Bu âyet, o zamanda sihirbazların fazla olduğunu gösterir. Aksi halde, "Şehirlere toplayıcılar yolla da, mahir sihirbazların hepsini sana getirsinler" denilmesi doğru olmazdı. Bu ifade, mahlûkatın insanların nübüvvete karşı münazara etme (karşı koyma) imkânının mevcut olduğunu; bunun mümkün olması halinde nübüvvetin olmayacağına, fakat bu imkânsız olunca nübüvvetin de doğru olacağına delalet eder.
Sihrin ne olduğunu, bunun bir hakikatinin bulunup bulunmadığını, hatta bunun sırf göz boyama olduğunun izahına gelince, bu husustaki detaylı bilgi Bakara suresinde geçmişti. 168[168]

Medîne Kelimesinin Manası

Vahidî, Ebu'l-Kasım ez-Zeccâcî'den şöyle dediğini nakletmiştir; "Alimlerimiz, Medîne kelimesi hususunda şu üç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:
Birinci görüş: Bu kelime, feîle vezni üzeredir. Çünkü Medîne kelimesi, Arapların, bir kimse bir yerde durduğu zaman söylemiş oldukları. tabirinden alınmıştır. Bu görüşün sahibi, kurrâ'nın medâin kelimesini hemzeli olarak okumaları hususundaki ittifaklarıyla istidlal etmiştir "Medâin" kelimesi mefâil kalıbmdadır. Bu tıpkı, sahîfe (cem'i sahâif); sefine (cem seîâin) kelimeleri gibidir. Ya harfi, kelimenin müfredinde zaid olduğu zaman, çoğulunda hemze olarak yazılır. Mesela, kabîle (cem'i kabâil) kelimeleri gibi. Ama, yj harfi kelimenin aslından olduğu zaman, çoğulunda hemze yapılmaz. Mesela, (cem'i) kelimeleri gibi.
İkinci görüş: kelimesi, kalıbmdadır. Bu izaha göre "medîne" limesinin izahı, "memluke" (kendisine malik olunulmuş) demektir. Buna göre "med ne" kelimesi, Arapların "ona malik oldu" tabirinden alınmıştır. Binaen; leyh bizim, Medîne sözümüz, tıpkı maîşe kelimesinin âşe (yaşadı) kelimesinde alınması gibi, dâne fiilinden alınmadır. Bu kelimenin çoğulu, tıpkı hemzesiz ol meâyiş kelimesi gibi, mefâil kalıbından medâyin'dir. Bu kelime, hüküm-dariarın kem sinde hüküm sürdüğü mekânın ve yerin adı olmuş olur. Yani, "Hükümdar, orar halkını yönetmiş ve onları hakimiyeti altına almıştır" demektir.
Üçüncü görüş: Müberrid şöyle demektedir: "Medine" kelimesinin dır. Bu kelime Arapların, bir kimse bir yeri idare edip orayı ezip geçtiğinde söylediği ifadesinden alınmıştır. Araplar, ya harfinin üzerinde dammeyi ağır buldukları için ya harfini sakin kılıp, harekesini kendinden önceki harfe vermişlerdir. Böylece iki sakin bir araya gelmiştir. Bunlar, mef'ul vavı oian zâid vav ile, kelimenin aslından olan ya harfleridir. Böylece, zaid olduğu için vav hazfedilir. Çünkü, zâid olanı hazfetmek, aslî olan harfi hazfetmekten daha evlâdır. Daha sonra da, ya harfinin binası sahih ve sağlam olsun diye, dâl harfini kesrelemişlerdir. Kendisinden önceki harfin harekesi damme olduğu için, vava çevrilmemiştir. Zira böyle yapılsaydı, vavlı olan kelimeler ya'lı olan kelimelerle karışırdı. Mebî1 (satılan), mehît (dikilen) ve mektl (ölçülen) kelimelerindeki hüküm de böyledir."
Daha sonra Vahidî şöyle demiştir: "Bu hususta en doğru olanı, bu kelimenin, feîle vezninde olmasıdır. Çünkü kurrâ, Medâin kelimesini hemzeli okuma hususunda ittifak etmişlerdir." 169[169]

---

[167] [167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/543-544
[168] [168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/544
[169] [169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/544-545

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "Şehirlere toplayıcılar yolla da..." buyruğu ile "Mısır toprağının beldelerine, oradaki sihirbazları toplayıp sana getirmeleri için, adamlar gönder" manasını kastetmiştir. İbn Abbas şöyle demektedir: "Sihirbazların en önde gelenleri, Mısır toprağının en uzak beldelerinde bulunuyorlardı." Kâdî de, İbn Abbas'tan şunu nakletmiştir: "Bu sihirbazlar, reisleri hariç, yetmiş kişiydiler. Onlara sihiri öğreten, Yunus (a.s)'in beldesi olan Ninovalı bir mecusî idi. Ninova, Musul'da bir beldedir." Ben derim ki, böyle bir nakil, müşkil arzetmektedir. Çünkü mecûsiler, Zerdüşt'e tâbi olan kimselerdir. Zerdüşt ise, hiç şüphesiz, Hz. Musa'dan sonra gelmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Mahir sihirbazların hepsini sana getir-sinler" buyruğuna gelince; bu hususta birkaç mesele vardır: 170[170]

Birinci Mesele

Hamza ve Kisâî, diğer kıraat imamları ise, şeklinde okumuşlardır. şeklinde okuyanların delili şudur: Allah, o sihirbazları "mahir" olmakla vasfetmiştir. Allah'ın onları bu sıfatla vasfetmiş olması, onların bu hususta zirveye çıktıklarına ve bu konuda iyice mahir olduklarına delalet eder. İşte bundan dolayı, onların, sihirde son derece ileri gitmiş olmayı ifade eden jlk- (çok iyi sihirbaz) kelimesiyle vasfedilmesi yerinde olmuştur.
Bunu sâhir şeklinde okuyanların delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sihirbazlar secdeye kapandılar" (A'râf, 120) ve "Umarız ki... kendi büyücüler (İmiz)e uyarız" (Şuara, 40) şekilndeki âyetleridir. kelimesi, tıpkı (katip-kâttpler) (facir-facirler) kelimesi gibi, kelimesinin çoğuludur. Bu görüşte olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın "halkın gözlerini büyüledüer" (A'râf, 116) buyruğu ile de istidlal etmişlerdir. Zira, seherû kelimesinin ismi faili, sâhir kelimesidir. 171[171]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın ifadesindeki bâ harf-i cerrinin (beraber) manasında olması muhtemel olduğu gibi, bunun geçişli kılmak için getirilmiş bir bâ olması da muhtemeldir. 172[172]

O Zaman Sihirbazların Çokluğu

Bu âyet, sihirbazların, o zamanda çok fazla olduklarına delalet eder. Bu da, kelamcılann ileri sürmüş oldukları şu hususun doğruluğuna delalet eder: "Allah Teâlâ, her peygamberin mu'cizesini, o zamanda yaşayanların çok rağbet edip üstün tuttukları şey cinsinden yapmıştır. Binaenaleyh. Hz. Musa zamanındaki kimselere büyü ve sihir galip gelip revaçta olunca, onun mu'cizesi de, her ne kadar hakikat bakımından büyüye ters ise de, sihre benzer bir biçimde olmuştur. Hz. İsa zamanındakilere, tıp ve hekimlik galip gelip bu revaçta olunca, O'nun mu'cizesi de, tıp cinsinden olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındakilere de fesahat galip olunca, hiç şüphesiz O'nun mu'cizesi de fesahat ve belagat cinsinden olmuştu:
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "sihirbazlar Firavun'a geldi ve dediler ki: "Eğer galib olacak olanlar biz olursak, elbet bize bir mükâfaat var değil mi?" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 173[173]

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/545
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/545-546
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/546
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/546

Birinci Mesele

Nâfî, İbn Kesir ve Asım'ın ravisi Hafs, bir haber cümlesi olmak üzere, elifin kesresiyle şeklinde; diğer kıraat imamları ise, istifham cümlesi olarak "bize var... değil mi?" şeklinde okumuşlardır.
Sonra, bunu istifham cümlesi olarak okuyanlar da, (bu okuyuşta) ihtilaf etmişlerdir. Mesela Ebu Amr, aslı üzere med edilen bir hemze ile okurken, diğerleri iki hemze ile okumuşlardır. Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Burada, istifham olan, en güzel okuyuştur. Çünkü onlar (bu hususta) kendileri için bir ücret ve mükâfaat olup olmadığını bilmek istiyorlardı. Ve onlar, kendilerine bir mükâfaatın verileceğine kesin gözüyle bakıyorlardı. Bu kıraati, kıraat imamlarının Şuara süresindeki (Şuarâ, 41) sözündeki hemzenin istifham hemzesi olduğu hususunda ittifak etmiş olmaları da kuvvetlendirir. Nâfi ve İbn Kesir'in delilleri de şudur: Onlar da, istifham manasını murad etmişlerdir. Ancak ne var ki onlar, istifhamı lafızdan hazfetmişlerdir. Çünkü bazan, her ne kadar mana bakımından kalsa bile, istifham hemzesi lafzından bazan düşürülebilir. Bu, mesela "Başıma kaktığın nimet" (Şuara, 22) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü pek çok alîm. bunun ma naşının istifham edatıyla olmak üzere, "... o nimet mi?" şeklinde okluğu kanaatindedirler. Yine bu husus, "Bu benim rabblmdir" (Enam, 77) ifadesinde de böyledir. Çünkü bu tabirin takdiri, "Bu mu benim Rabbim..." şeklindedir. Yine bundan muradın, sihirbazlar, kendileri için büyük bir mükâfaat belirlemişlerdir" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Zira onlar, "Bize mutlaka bir ücret ve mükâfaat verilmelidir" demişlerdir. kelimesinin belirsiz olması, çokluk ve fazlalık ifade eder. Bu tıpkı Arapların, "çokluk, fazlalık" manasını kastederek, (onun, nice develeri vardır, onun nice koyunları vardır) demeleri gibidir. 174[174]

Firavun'un Sihirbazlara Vaadi

Bir kimse şöyle diyebilir: "Ayette "sihirbazlar Firavun'a geldiler ve hemen... dediler" denilmeli değil miydi?"
Cevap: Bu, birisi "onlar ona geldiklerinde ne dediler?" diye sormuş, o kimseye de, "elbet bize bir mükâîaat var değil mi?" diye cevap verilmiştir. Yani, "Galib gelenlere ücret vardır" demektir...
Şayet "Ayetteki, siz muhakkak ki (benim) en yakınlarımdan olacaksınız" ifadesi, ma'tufdur (bir başka söz üzerine atfedilmektedir). O halde ma'tutun aleyh olan kelime hangisidir?" denilirse, şöyle cevap verilir: Bu ifade, mahzuf olan bir söze atfedilmiş olup, cevap verme edatı olan "evet" kelimesi, o sözün yerini tutmuştur. Sanki Firavun, onların "Elbet bize bir mükâfaat var değil mi?" şeklindeki sözlerine cevap vererek, "Evet, sizin için muhakkak bir mükâfaat var ve siz muhakkak ki en yakınlarımdan olacaksınız" demiştir. Yani Firavun "size sadece mükâfaat vermekle yetinmeyip fazlasını da vereceğim. Bu fazlalık, benim sizi, katımda en yakınlarımdan kılmamdır" demek istemiştir. Ke-lamcılar ise şöyle demişlerdir: "Bu, mükâfaatın yerinin ancak o saygı ve tazim ile birlikte bulunduğu zaman büyük olduğuna delalet eder. Bunun delili şudur: Firavun onlara mükâfaat vadedince, bu mükâfaata, ta'zim ve saygıya delalet eden şeyi ilave etmiştir. Bu da, onların Firavun'a yakınlık kazanmalarıdır." 175[175]

Üçüncü Mesele

Ayet-i kerime, o zamanki bütün insanların, Firavun'un zelil, hakîr ve âciz bir insan olduğunu bildiklerine delâlet eder. Aksi halde, Musa (a.s)'ya karşı koyabilmek için, sihirbazların yardımına başvurmazdı.

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/546-547
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/547

Yine âyet, sihirbazların, eşyayı başka birşeye dönüştürmeye muktedir olmadıklarına, aksi halde onların, Firavun'dan bir mükâfaat ve mal istemeye ihtiyaç duymayacaklarına delalet etmektedir. Çünkü eğer onlar, eşyayı başka birşeye dönüştürmeye muktedir olmuş olsalardı, niçin toprağı attın haline, Firavun'un mülk ve saltanatını kendilerine dönüştürmemişler ve niçin kendilerini bütün dünyanın kralları, liderleri haline getirmemişlerdi? İşte bu âyet-i kerimelerden mak-sad, insanların dikkatini bu inceliklere yöneltmek ve bâtıl ve yalan sözlerle uğraşan kimselerin sözlerine aldanmamaiarını temin etmektir. Allah en iyisini bilendir. [176][176]

---

[176][176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 10/548

Emmâ ve İnnemâ Edatları Hakkında:

"Sihirbazlar dediler ki: "Musa, sen mi önce atacaksın, yoksa ilk atanlar biz mi olalım?" Musa, "Siz atın" dedi. Vaktâ ki attılar, halkın gözlerini büyülediler, onlara korku saldılar ve büyük bir sihir meydana getirmiş oldular. Biz de Musa'ya, "Bırak âsânı" diye vahyettik. Bir de ne görsünler! Bu, onların uydurup düzdükleri şeyleri yakalayıp yutuyor. İşte bu suretle hak yerini buldu ve onların yapmakta oldukları şeyler boşa gitti. Artık orada yenildiler, hor ve hakîr olarak geri döndüler" (A'râf, 115-119).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 1[1]

Birinci Mesele

Ferrâ ve Kisâî, emmâ ve ımmâ edattan hakkında şöyle demişlerdir: "Sen emrettiğin, nehyettiğin, yahut da birisine haber verdiğin zaman, fethalı olarak emmâ edatına kullanırsın. Ama şart koştuğun veya şüphe ettiğin, yahut da muhayyer bıraktığın zaman, kesreli olarak immâ dersin.
a) Fethalı olana gelince, sen "Allah'a gelince, Allah'a ibâdet ediniz; "İçkiye gelince, onu İçmeyiniz" ve "Zeyd'e gelince, Zeyd çıktı" dersin.
b) Kesreli olarak okuduğun zaman, eğer bir şeyi şart koşuyorsan, "Eğer sen Zeyd' e verirsen, muhakkak ki o sana teşekkür eder" dersin. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Eğer bunları harbteyakalarsan, (geride kalanları) ürküt" (En'am, 57) buyurmuştur. Şekk ve şüpheni ifade etmek istediğin zaman "Kimin kalktığını bilmiyorum, Zeyd mi, Amr mt?" dersin. Yine muhayyerlik ifade etmek istediğin zaman da, "Benim Kûfe'de bir evim var, ya orada oturacağım, ya da onu satacağım" dersin. Şekk ifade etmek için kullanıldığında imma ile ev edatları arasındaki fark şudun Sen, "Bana Zeyd veya Amr geldi" dediğin zaman, senin, burada sözünü
önce yakîn ve kesin bir bilgi üzerine bina edip, sonra da bir şüphe arız olduğu için "veya Amr" demiş otman caizdir. Böylece şüphe ve şekk, ikisi hakkında da söz konusu olmuş olur. Buna göre ev (veya) edatının kullanıldığı iki isimden birincisi telaffuz edildikten sonra susulması güzel ve yerinde olan bir durumda bulunup, sonra bir şekk ve şüphe arız olduğu için, öteki isimle istidrak yapılması caizdir. Baksana sen, "Kardeşin kalktı" dersin ve susarsın, daha sonra şüpheye düşerek "veya baban (kalktı)" dersin. İmma edatını kullandığın zaman, muhakkak ki, sözünü tâ başta şüphe üzerine söylemiş olursun. Dolayısiyle "Ya Abdullah'ı dövdüm..."deyip, susman doğru değildir. Ayetteki ifadesinde "en" edatının bulunup "O, bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecek" (Tevbe, 100) buyruğunda bulunmamasına gelince, bu hususta Ferrâ söyle demiştir: "Bu âyette İmma edatından sonra "en" edatı gelmiştir. Çünkü immâedatı, bir tercihte bulunmayı emreden bir yerde bulunmaktadır. Bundan dolayı nasb mahailindedir. Sanki bir kimsenin, "Ya şunu seç, veya bunu..." demesi gibidir. Sanki o sihirbazlar şöyle demişlerdir: "Senin atmanı veya bizim atmamızı tercih et." Halbuki, "O, bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecek" pevte, 106) âyetinde seçmeyi emretme sözkonusu değildir. Baksana, zaten emir burada uygun düşmez. İşte bundan dolayı, bu âyette yer almamıştır." Allah en iyi bilendir. 2[2]

İkinci Mesele

Ayetteki ile "Ya sen âsânı atarsın" manası; ile de, "Yahut da biz, yanımızdaki iplerimizi ve değneklerimizi atalım" manası kastedilmiştir.
Ayetteki bir başka incelik de şudur: Sihirbazlar, Hz. Musa (a.s)'ya öncelik verdikleri için nezakete riâyet etmişlerdir, jşte bundan ötürü tasavvuf ehli şöyle demişlerdir: "Onlar böylesi

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/5.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/5-6.

bir edebi gözettikleri için, Allah Teâlâ da, bu edebe riâyet etmelerinin bereketi ile onlara imanı nasib etmiştir." Daha sonra sihirbazlar, atma işinin önce kendi taraflarından olmasına da istekli olduklarını gösteren şu sözü de söylemişlerdir: "Yoksa ilk atan biz mi olalım?" Çünkü onlar, hem muttasıl zamiri getirmişler, hem onu munfasıl bir zamir ile te'kid etmişler, hem de haberi nekire değil ma'rife (elif-lamlı) olarak getirmişlerdir.

Bil ki sihirbazlar ilk önce edebe riâyet edip, sonra, ilk önce kendilerinin asalarını ve iplerini atmaya da istekli olduklarını gösteren bu sözü söyleyince, Hz. Musa (a,s), "Ne atacaksanız evvela siz atın" (Şuarâ. 43) demiştir. 3[3]

Hz. Musa'nın Sihirbazları Sihir Yapmaya Davet Etmesinin İzahı

Burada akla şöyle bir soru gelir: "O sihirbazların iplerini ve asalarını atmaları, sihir ile mu'cizeye karşı koymaktır. Bu ise kâfirliktir. Kâfirliği emretmek de kâfirliktir. Hal böyle olunca, Hz. Musa (a.s)'nın, onlara "siz atın" diye bunu emretmesi nasıl uygun düşer?"

Buna birkaç şekilde cevap verilmiştir:

1) Hz. Musa (a.s) onlara, haklt bir iş yaptıklarını bilmeleri şartıyla, bunu emretmiştir. Bu böyle olmadığına göre, burada bir emir söz konusu değildir. Bu, birimizin bir insana, "Bana şu testiden su ver" demesi gibidir. Bu söz, ancak testide su bulunması şartına bağlı bir emirdir. Ama testide su bulunmadığı takdirde, kesinlikle bir emir olmaz. İşte burada da böyledir.

2) Sihirbazlar sırf iplerini ve değneklerini atmak için toplanmışlardı ve Hz. Musa {a.s) da, onların bunu mutlaka yapacaklarını biliyordu. Muhayyer bırakma işi ise, önce atma, sonra atma hususunda idi. İşte bundan dolayı Hz. Musa (a.s), onlara aldırmadığı ve onlara kıymet vermediği, Allah'ın kendisine vaadettiği ilahî te'yid ile kuvvete güvendiği ve mu'cizeye hiçbir zaman sihirlerin galib gelemeyeceğine inandığı için, onlara öncelik vermiştir.

3) Hz. Musa (a.s), o sihirbazların gösterecekleri sihirleri boşa çıkarmayı istiyordu. Onları boşa çıkarmak ise, ancak sihirbazların sihirlerini öncelikle ortaya koymaları ile mümkün olurdu. Bundan dolayı Hz. Musa (a.s), onları boşa çıkarabilmek için, onlara sihirlerini yapmaları için öncelik vermiştir. Bunun bir misali de şudur: Kendisine cevap vermek, zayıf ve sakat olduğunu ortaya koymak için, bir dinsizin ortaya attığı şüpheyi dinlemek isteyen kimse, "Haydi söyle, iyice anlat" der. Bu sözden maksadı ise, o kimseye bu şüphe hususunda, o şüphesini iyice anlatıp ortaya koyduktan sonra cevap verdiğinde, bunun herkes nazarında zayıf ve düşük bir şüphe olduğunun ortaya çıkmasıdır. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Vaktâ ki attılar, halkın gözlerini büyülediler" buyurmuştur. Sihrin sırf göz boyama (aldatmaca) olduğunu söyleyenler, "Eğer sihir hak olsaydı, o zaman o sihirbazlar halkın gözlerini değil, kalplerini büyülemiş olurlardı. Dolayısiyle sihirden muradın, onların iş gerçekte öyle gösterdikleri gibi olmadığı halde, şaşırtıcı ve aldatıcı birtakım şeyleri hayal ettirmeleri olduğu sabit olur."

Vahidî de şöyle demiştir: "Aksine bu ifadeden murad şudur: "Onlar insanların gözlerini büyülemişlerdir, yani o gözleri, bu aldatmaca sebebi ile, o sihri olduğu gibi görmekten alıkoymuşlardır." Şu da iteri sürülmüştür: "Onlar, iplerini ve değneklerini getirdiler, iplerini civaladılar ve değneklerinin içine civa koydular. Güneşin sıcaklığı bu ip ve değneklere tesir edince, bunlar hareketlendiler ve sarmaş dolaş oldular. Bu hareket gerçekten fazla ve hızlı idi. Böylece insanlar, onların kendiliklerinden hareket edip, sarmaş dolaş olduklarını zannettiler." 4[4]

Bu Sihrin, Görenleri Dehşete Düşürmesi

Ayetteki, "Onlara korku saldılar" tabiri, "Halk, o değnek ve iplerin hareketlerinden dolayı korktular" demektir. Mü'berred, bu tabirin (Onları korkuttular) manasında olup, "sîn" harfinin

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/6-7.

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/7-8.

zâid olduğunu söylerken; Zeccâc, bunun "O sihirbazlar insanların korkmasını istediler ve insanlar da onlardan korktu" manasında olduğunu, bu korkutmanın da şöyle olduğunu söylemiştir: Sihirbazlar, bu işler yapılırken, "Ey insanlar sakının, çekinin" diye bağırıp çağıran birilerini vazifelendirdiler ki, işte 'istirhab" (korkutmayı istemek) budur.
İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Musa (a.s) da, onların iplerinin ve değneklerinin, tıpkı kendi âsâsı gibi, yılan olabildiğini sandı. İşte bundan dolayı Cenâb-t Hak ona, "Bırak âsânı" diye vahyetti." Muhakkik alimler, "Bu mümkün değildir. Çünkü Hz. Musa (a.s), Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğuna göre, sihirbazların kendisine galib gelemiyecekleri hususunda emin idi ve bunu yakînen biliyordu. O, onların karşı koyma tarzında yaptıkları bu işin, sihir ve asılsız şeyler cinsinden bir şey olduğunu da biliyordu. Bu kesin inanca sahipken, onda bir korkunun bulunması imkânsızdır" demişlerdir. İmdi eğer, "Allah Teâlâ, "Musa, içinde korkunun, işte bu sebepten ötürü olduğu belirtilmemiştir. Aksine Hz. Musa (a.s), kendisinin delilinin, sihirbazların sihrine gafib gelmesinde bir gecikmenin olması ihtimalinden endişelenip korkmuştur."
Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların sihrinden bahsederken, "Müthiş bir sihir meydana getirmiş oldular" buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre sihirbazlar şöyle demişler: "Biz, gökten olan bir iş müstesna, bütün yeryüzü halkının sihirbazlarının yapamayacakları bir sihir bitiyoruz. Ama gökten olana karşı, bir gücümüz yoktur." Bu sihirbazların sayısının seksenbin, yetmişbin, veya otuzbin küsur olduğu rivayet edilmiştir. Bu husustaki rivayetler farklı farklı olup, kimi bu sayıyı daha az, kimi daha fazla göstermiştir. Ama âyette bunların kaç kişi olduğuna, bu sihrin nasıl olduğuna ve kaç defa yapıldığına delalet eden bir şey yoktur. 5[5]

Âsânın, Sihirbazların Attıklarını Yutması

Cenâb-ı Allah daha sonra, "Biz de Musa'ya. "Bırak âsâm" diye vahyettik" buyurmuştur. Bu âyette bahsedilen "vahyetme" ile, hakikî vahyin kastedilmiş olması muhtemeldir. Vahidî, İbn Abas (r.a)'m, "Allah Teâlâ, bununla "Biz Musa'ya "bırak âsânı" diye ilham ettik" manasını kastetmiştir" dediğini nakletmiştir.
Allah Teâlâ daha sonra, "Bir de ne görsünler: Bu, onların uydurup düzdükleri şeyleri yakalayıp yutuyor!" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 6[6]

Birinci Mesele

Bu ifadede, şöyle takdir edilebilecek bir hazif vardır: "Hz. Musa asasını attı, bir de ne görsünler; o, onları yakalayıp yutuyor!" 7[7]

Kıraat Farkları

Hafs'ın rivayetine göre Âsim, fiili kâf harifini şeddesiz ve lâm'ı sakin olarak, telkafu şeklinde; diğer kıraat imamları ise, kâfin şeddesi ve lâm'tn fethası ile, telakkafu şeklinde okumuşlardır. İbn Kesir'in, bunu kâfin şeddesi ile tulekkıfu şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bu kelime, Tâ-hâ ve Şuarâ surelerinde de aynı değişik şekillerde okunmuştur. Bunun telkafu şeklinde okunuşu ile Hgili olarak İbnu's-Sikkît şöyle demiştir: Lakf, ArapJarın birisi birşeyi yakalayıp, yediği veya yuttuğu zaman söyledikleri (O şeyi yakalayıp yedim, yuttum, yutuyorum) sözünün masdandır. "Birşeyi hızlı yakalayan" manasında da denilir. Lihyânî, de avw manada olduğunu, kelimesinin, bir şeyi kavrayıp, onu hemen anlayan, yakalaması hızlı olan kimseye denildiğini söylemiştir. Bu ifadeyi şeddeli okumaya gelince; bu, bacındandır. İbn Kesir'in kıraatine gelince, bu ifadenin aslı, şeklinde olup tâ'lardan birisinin diğerine İdğam edilmiş

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/8-9.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/9.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/9.

olmasından dolayıdır. 8[8]

Üçüncü Mesele

Müfessirler şöyle demektedirler: Hz. Musa, âsâ'sını atınca, o âsâ büyük bir ejderha oldu; Öyle ki ufku kapladı. Daha sonra da çenesini açtı, İki çenesinin arasındaki mesafe seksen zira idi. Sihirbazların attıkları bütün ipleri ve değnekleri de yuttu. Hz. Musa onu etine alınca, hacminde ve miktarında asla herhangi bir değişiklik olmaksızın, daha önceden olduğu gibi "âsâ" haline geldi. Bil ki bu, kadir ve hür irade sahibi bir ilahın mevcudiyetiyle, Hz. Musa'nın büyük mu'cizestne delalet eder. Bu böyledir. Zira o büyük ejderha, onca ipi ve değneği yutup, sonra da eskiden olduğu gibi normal bir âsâ haüni alınca, bu durum, Allah Teâlâ'nın, ya o iplerin ve asaların maddelerini yok ettiğine veyahut da o şeyleri paramparça edip hissolunamayacak derecede zerreler haline getirerek havalara savurduğuna delalet eder. Buna ise, Allah (c.c)'dan başka hiç kimsenin kudreti yetmez. 9[9]

Ifk Kelimesinin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların uydurup düzdükleri şeyleri" buyruğuna gelince, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Arapça'da ifk, bir şeyi olduğu durumdan çevirip başka türlü göstermektir. Yalana, "ifk" adının verilmesi de bundan ileri gelir. Zira yalan da. hakikatin tersyüz edilmiş şeklidir, İbn Abbas (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın ye fikûn tabiriyle, "yalan olarak yaptıkları o şeyi..." manasını kastettiği söylemiştir. Buna göre mana, "Âsâ, onların, haktan bâtıla döndererek gerçekmiş gibi gösterdikleri, allayıp pırtladıkları o şeyi yuttu" şeklinde olur. Mananın böyle olması halinde, Oj&u u ifadesinin başındaki "mâ" mevsule "mâ"sı olur...

b) Bu ifadenin başındaki mâ'nın, masdariyye mâ'sı olmasıdır. Buna göre kelamın takdiri, "Bir de ne görsünler, o ejderha, onların yalanlarını yutuyor!" şeklinde olur. Böylece de, ism-i mef'ul, masdar manasında kullanılmış olur.

Daha sonra Cenâb-t Hak, 'işte bu suretle hak yerini buldu" buyurmuştur. Mücahid ve Hasan el-Basrî, bu ifadedeki vekaa lafzına, zahara "zuhur etti, ortaya çıktı" manasını verirlerken: Ferra, "Hak olan sihir olandan ayrıldı" manasını vermiştir. Meanî alimleri ise şöyle demektedir: Vekaa fiili, bir şeyin, varlığıyla zuhur ederek kendi yerine varıp konması, inmesi demektir. Bu ortaya çıkışın sebebi şudur: Sihirbazlar, "Şayet Musa'nın yaptığı şey, bir büyü, bir sihir olsaydı, o zaman bizim iplerimizin ve değneklerimizin durması, kaybolmaması gerekirdi. Onlar yitip kaybolduklarına göre, bunun sihirden ötürü değil de, ancak ve ancak Allah (c.c)'ın yaratıp takdir etmesiyle olduğu sabit olmuş olur" demişlerdir. İşte bu, kendisi sebebiyle, mu'cizenin sihirden farkedip ayrıldığı şeydir...

Kâdî şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, "işte bu suretle hak yerini buldu" âyeti, tıpkı, olan şeyin, olmamış haline dönüşmesinin doğru olmaması gibi, kendisinde bâtıf oluşun düşünülmesinin mümkün olamıyacağı bir biçimde var oluşun, zuhur edişin kuvvetini ifade eder.

Buna göre şayet, Allah Teâlâ'nın, 'İşte bu suretle hak yerini buldu" buyruğu, böylesi bir zuhurun kuvvetine delalet eder. Dolayısiyle Cenâb-ı Hakk'ın 'Ve onların yapmakta oldukları şeyler boşa gitti" buyruğu faydasız bir tekrar olur" denilirse, biz deriz ki:

Bundan maksad şudur: Bu hak, zuhur edip meydana gefince, onların yalan olarak uydurdukları o şeyler, yani ipler ve değnekler kaybolup yok oldular. İşte bu durumda Hz. Musa'nın üstünlüğü ortaya çıktı... İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "artık orada yenildiler" buyurmuştur. Çünkü, bundan daha açık ve belli bir galibiyet bulunmamaktadır. Allah Teâlâ, "ve hor ve hakir olarak geri döndüler" buyurmuştur. Çünkü, bâtıldan yana olan

---

[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/9-10.

[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/10.

kimse hakkında, kendisinde asla bir hile ve bir şüphenin söz konusu edilemiyeceği bir biçimde, hüccet ve delilinin bâtıl olmasının zuhur etmesinden daha büyük zillet ve alçaklık bulunmamaktadır.
Vahidî şöyle demektedir: buyruğundaki mâ lafzının, elleztne manasında olması, böylece de mananın, "onların sihirle yapmış oldukları o ipler ve değnekler yok oldu, kayboldu; yani, zeval bulup, yok olup gittiler" şeklinde olması caiz olduğu gibi, bunun masdar manasında olan mâ olması da caizdir. Buna göre sanki, "onların amelleri bâtıl oldu..." buyurmuştur... Allah en iyi bilendir. 10[10]

Sihirbazların İman Edip Secdeye Kapanması

"Sihirbazlar hep birden secdeye kapandılar. "Alemlerin Rabbine, Musa ve Harun'un Rabbine iman ettik" dediler"
(A'râf, 120-122).
Ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 11[11]

Birinci Mesele

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu iplen ve değnekleri, üçyüz deve ancak taşıyordu. Bunları, Hz. Musa'nın ejderhası yutup, böylece de ejderha, yine eski haline, bir âsâya dönüşünce, sihirbazlar birbirlerine, "Bu, sihir talan değil, aksine ilahi bir iş" dediler ve böylece Hz. Musa (a.s)'nın Allah tarafından gönderilmiş sadık bir peygamber olduğuna istidlal ettiler."
Kelamctlar ise şöyle demişlerdir: Bu âyet, ilmin faziletini gösteren en büyük delillerdendir. Çünkü sihirbazlar sihrin aslını biliyorlardı ve sihrin en ileri derecesine vâkıf idiler. Bundan dolayı onlar bu durumda olup, Hz. Musa'nın mu'cizesinin sihrin dışında birşey olduğunu görünce, bunun insanların yaptığı birtakım göz boyamalar cinsinden olmayıp, ilahi bir mu'cize olduğunu anladılar. Eğer onlar sihir ilminde ileri derecede kimseler olmasalardı, bu istidlali yapamazlardı. Çünkü o zaman şöyle diyebilirlerdi. "Belki de O, sihir ilminde bizden ileridir ve bizim yapamadığımız bir sihir yaptı." Binaenaleyh onların sihir ilminde zirvede oldukları anlaşılır. Onlar, bu ilimde zirvede oldukları için küfürden imana geçebilmişlerdir. (İlim olarak) sihrin bile durumu böyle olunca, tevhid ilminde mükemmel olan bir kimsenin halini artık siz düşünün. 12[12]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın "Sihirbazlar hep birden secdeye kapandılar..." buyruğu ile istidlal ederek şöyle demişlerdir: Bu âyet, o sihirbazları, başka bir şeyin secde ettirip yere kapattığına delalet eder. Bu da, âlemlerin rabbi olan Allah'tan başkası olamaz. İşte bu husus, kulun fiilini Allah'ın yarattığına delalet eder. Mukatil bu âyete, "Allah onları, secde ettirerek yere kapattı..." manasını vermiştir,
Mutezile ise şöyle demektedir: "Buna, birkaç yönden cevap verebiliriz:
a) O sihirbazlar, büyük alâmetleri ve kesin mu'cizeleri görüp müşahede edince, kendilerini secdeye kapanmaktan alıkoyamadılar. Böylece de mana, "Sanki bir atıcı, onları secdeye atıverdi..." şeklinde oldu.
b) Ahfeş de şöyle demiştir: "Onlar çok hızlı olarak secdeye kapandıkları için, sanki onları bir başkası atıvermiş gibi oldu. Zira onter,
c) Ayette, onları secdeye herhangi bir şeyin kapattığına dair herhangi bir açıklama yoktur. Fakat biz bu amilin, onların kendileri olduğunu söylüyoruz."

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/10-11.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/11-12.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/12.

Mu'tezile'nin bu itirazlarına şu şekilde cevap verebiliriz: Onların kalplerinde o sebebi, gücü, kuvveti yaratan ancak Allah Teâlâ'dır, Aksi halde onlar, o kesin sebebin yaratılması hususunda başka bir sebebe muhtaç olurlardı ki, bu, teselsülü gerektirir; teselsül ise muhaldir. Sonra o kulun kudretinin aslı, bu kesin sebep ile birleşince, fiilin meydana gelmesini icab ettirirler. O "rnucib-îcab ettiren"in yaratıcısı da Allah'tır. Böylece, hem o fiil, hem de onun neticesi, Allah'a isnad edilmiş olur. Allah en iyi bilendir. 13[13]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, onların önce secdeye vardıklarını, daha sonra da onların, "Alemlerin Rabbine iman ettik" dediklerini bildirmiştir. İmanın, secdeden önce olması gerektiği halde, Cenâb-ı Hakk'ın bu şekilde buyurmuş olmasının sebebi ve hikmeti nedir? Buna iki yönden cevap verilebilir:
a) Onlar, ilahî bilgiyi elde edince, o anda secdeye kapandılar ve o secdelerini, ilahî bilgi ve imanı elde etmelerine karşılık, Allah'a bir şükür; küfürden imana geçişlerine dair bir alâmet ve Allah için inkıyâd ve tezellülde bulunmalarının bir göstergesi yapmışlardır. Böylece onlar, sanki o tek secdelerini, toplu halde bu üç manaya bir alâmet kılmışlardır.
b) Onların, secdeye kapandıkları esnada, "Alemlerin Rabbine... iman ettik" demiş olmaları da uzak bir ihtimal değildir. Böyle olması halinde bu soru ortadan <alkar; ama doğru olan izah, ilk açıklamadır. 14[14]

Dördüncü Mesele

Ehl-i talîm (Bâtıniyye), bu âyetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "İlahî bilginin, ancak peygamberin sözü ile
meydana gelebileceğine dair delil şudur: O sihirbazlar,
"Alemlerin Rabbine... iman ettik" deyince, onların imanları tamamlanmamıştı, -nanlan ancak, "Musa ve Harun'un Rabbine inandık"dediklerinde ıamlanmış oldu. İşte bu da, bizim görüşümüze delâlet eder."
Alimler buna şöyle diyerek cevap vermiştir: O sihirbazlar, "Alemlerin Rabbine... iman ettik" deyince, Firavun onlara: "Sadece beni kastediyorsunuz!" dedi. Bunun üzerine onlar: "Musa'nın Rabbine..." dediklerinde, yine Firavun: "Sadece beni kastediyorsunuz... Çünkü Musa'yı terbiye edip, bakıp büyüten, benim ben..." dedi. Bunun üzerine, "ve Harun'un Rabbine..." dediklerinde, her türlü şüphe ortadan kalktı ve herkes, o sihirbazların Firavun'u inkâr ettiklerini; âlemlerin Rabbine de iman etmiş olduklarını anladılar.
Şu da ileri sürülmüştür: Cenâb-ı Hak, Musa ile Harun "âlemler" sözünün muhtevasında bulundukları halde, onları özellikle zikretmiştir. Çünkü kelamın takdiri, "Alemlerin Rabbine iman ettik.. Ki bu Rab, Musa ve Harun'un, kendisine iman edilmesine davet etmiş olduğu Rab'ttr.." şeklindedir. Yine, onları şereflendirmek ve faziletlerini ortaya koymak için, Allah'ın onları özellikle zikrettiği söylenmiştir. Bu da tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "... meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman o/ursa..."(Bakara, 98) âyeti kabilindendir. 15[15]

"Firavun. "Ben size izin vermeden, dedi, ona iman mı ettiniz? Bu, hiç şüphesiz ki şehirde -onun halkını içinden çıkarmanız için- kurduğunuz bir tuzaktır. Yakında başınıza ne geleceğini bilirsiniz siz. Elbet ve elbet ellerinizi, ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim. Sonra da elbet ve elbet topunuzu astıracağım." "Biz, dediler, şüphesiz ki nihayet Rabbimize dönücüleriz. Sen bizden, başka bir sebeple değil, sırf Rabbimizin âyetlerine -onlar bize geldiği zaman- iman ettik diye intikam alacaksın," (Sonra şöyle niyaz ettiler): "Ey Rabbımiz, üstümüze sabır yağdır, bizi müslüman olarak öldür.." (A'raf, 123-126).

---

[13] 13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/12-13.

[14] 14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/13.

[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/13-14.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 16[16]

Birinci Mesele

Hafs'ın rivayetine göre Asım, tek hemze ile, haber cümlesi olarak, £aü şeklinde okumuştur ki, Tâ-hâ ve Şuarâ surelerinde de böyledir. Ebu Bekr'in rivayetine göre, yine Asım, Hamza ve Kisaî, Kur'ân'ın tamamında iki hemze ile; diğer kıraat imamlan da, Kur'ân'm tamamında, istifham cümlesi olarak, uzatılan tek bir hemze ile şeklinde okumuşlardır. Ferrâ şöyle demektedir: Hafs'ın, medsiz ve haber cümlesi olarak ^ şeklindeki kıraatinin izahına gelince, bu şöyledir: "O Firavun, 0 sihirbazların iman etmelerini, onları azarlayarak ve bunu yadırgayarak haber vermektedir." Bu ifadenin iki hemze ile okunmasının izahına gelince, bunun aslı, vezninde olmak üzere f&M şeklindedir. 17[17]

Firavun'un Havaya Hakim Olma Gayreti, Şüphe Atması

Bil ki Firavun, sihri en iyi bilen kimselerin, büyük bir kalabalığın huzurunda, Hz. Musa (a.s)'nın nübüvvetini ikrar ettiklerini görünce, o zaman bunun, kavminin huzurunda, Hz. Musa'nın nübüvvetinin sıhhatine güçlü bir delil olacağı endişesi duyarak, kavminin, Hz. Musa'nın nübüvvetinin sıhhatine inanmalarına mani olsun diye, o anda halkın kulağına iki çeşit şüphe attı:
Birinci şüphe, onun "Bu, hiç şüphesiz ki şehirde kurduğunuz bir tuzaktır" şeklindeki sözüdür. Bu, "Onların Hz. Musa'ya iman etmeleri, delilinin kuvvetli olmasından dolayı olmayıp, aksine onların, Hz. Musa ile anlaşarak, "şöyle şöyle olursa... sana iman eder, senin nübüvvetini kabul ederiz.." dedikleri için olmuştur ki, işte bu iman ancak bu yolla meydana gelmiştir" manasındadır.
İkinci şüphe şudur: Hz. Musa (a.s) ile sihirbazların maksatları, aralarındaki anlaşmaya göre hakim milleti memleketlerinden çıkarmak ve onların hakimiyetlerini ptaî etmektir. Nitekim bütün insanlar için, vatanı terketmek ve alıştıkları nimetlerden ayrılmanın en zor işlerden olduğu malumdur. Böylece mel'un Firavun, bu konuda en kuvvetli iki şüpheyi birlikte zikretmiştir. Muhammed b. Cerir (et-Taberi), Süddî'den, İbn Abbas, İbn Mes'ud ve diğer bazı sahabîlerden nakledilen hadiste şunu rivayet etmiştir: "Hz. Musa ve sihirbazların başkanı karşılaşırlar ve Musa (a.s), "Söyle bakalım, eğer sizi yenersem, beni tasdik edip, getirdiğim dinin hak olduğuna şehadet edecek misin?" der. Sihirbaz da, "Ben yarın, hiçbir sihrin galib gelemiyeceği bir sihir ortaya koyacağım. Allah'a yemin olsun ki, eğer bana galip gelir ve beni yenersen, sana mutlaka iman ederim" der. Bu esnada Firavun da onları seyrediyor ve konuşmalarını dinliyordu. İşte Firavun'un, "Bu. hiç şüphesiz ki... kurduğunuz bir tuzaktır" şeklindeki sözü, bundan dolayıdır." Bil ki, bu böyle olmuş olabileceği gibi, bu sözü, halkı, Hz. Musa (a.s)'mn nübüvvetini tasdik etmekten çevirebilmek için söylemiş olması da muhtemeldir.
Kâdî şöyle demiştir: "Ayetteki "Ben size izin vermeden" kaydı, Firavun'un uluhiyyet iddiasında tenakuza düştüğüne delildir. Çünkü eğer o tanrı olsaydı, başkasının ilah olduğunu kabule davet etmekte olan Hz. Musa'ya iman etmelerine izin vermesi doğru olmazdı. İşte bu, haktan sapmış kimselerde gözüken ilahi bir hızlandır (şaşırtmadır),"
Ayetteki "Yakında başınıza ne geleceğini bilirsiniz siz" ifadesinin, tehdidin başlangıcı olduğu hususunda şüphe yoktur. Sonra o Firavun, bu kısa tehdidle yetinmeyip, onu açıkça belirterek "Elbet ve elbet ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim. Sonra da elbet ve elbet topunuzu astıracağım'7 demiştir. El ve ayakların çaprazlama kesilmesi, bilinen bir husustur.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/14.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/14-15.

Bu, Firavun'un, elleri ve ayaklan farklı taraftan kesmesidir. Ya sağ el ile sol ayak, yahut da sol el ile sağ ayak kesilir. Asma da malum bir iştir. Binaenaleyh Firavun onları bu iki büyük ceza ile tehdid etmiştir. Alimler, bu işin Firavun tarafından yapılıp yapılmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ayette bu iki ihtimalden birine delalet eden bir ifade yoktur. Bazı kimseler, bu cezanın verilmiş olduğuna şu şekillerde istidlal etmişlerdir:

1) Allah Teâlâ, Firavun'un ileri gelen adamlarının ona, "Musa'yı ve kavmini, fesadcıhk etmeleri için mi bu toprakta (Mısır'da) bırakacaksın?" (Araf. 127) dediklerini haber vermiştir. Eğer Firavun, sihirbazları ve Hz. Musa'nın kavmini, diri olarak bırakıp, onları öldürmemiş olsaydı, Allah onlardan da bahseder ve onları Firavun'un ileri gelenlerinden olacak fesaddan sakındırırdı."

Bu görüşe şu şekilde cevap verilebilir: O sihirbazlar da, "(Hz, Musa'nın) kavmini..." ifadesine dahildir. Binaenaleyh onların, ayrıca zikredilmelerine gerek yoktur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın onlardan naklederek, "£y Rabbimiz üstümüze sabır yağdır" şeklindeki sözü, onların başına büyük bir belanın geldiğine ve bundan dolayı Allah'tan, bu hususta kendilerine sabır vermesini istediklerine delalet eder.

Bu görüşe de şöyle cevap verilir: "Onlar Allah'tan, iman etme ve Firavun'un tehditlerine aldırmama hususunda sabır istemişlerdir."

3) İbn Abbas (r.a)'dan nakledildiğine göre, Firavun bu işi yapmış ve onların elleriyle ayaklarını çaprazlama kesmiştir. Kavmini, Hz. Musa'nın dinini kabul etmekten iyice alıkoymak için, Firavun'un bu işi yapmış olması daha açıktır.

Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu iş Firavun tarafından yapılamamıştır. Aksine Hak Teâlâ, sihirbazların "Canımızı müslüman olarak al" şeklindeki dualarını kabul etmiştir. Çünkü onlar Allah Teâla'dan, canlarının, Firavun'un öldürmesi ve kesmesi ile değil, kendisi tarafından alınmasını istemişlerdir." Bu istidlal de doğruya Allah Teâlâ daha sonra, bu tehdid karşısında, mü'min olandan, bundan daha güzeli sâdır olmayacak bir şeyi yaptıklarını nakletmiştir. Bu da onların, Firavun'a karşı, "Sen bizden, başka bir sebeple değil, sırf Rabbimizin âyetlerine, onlar bize geldiği zaman, iman ettik diye intikam alacaksın " demeleridir. Böylece onlar, kendilerinden sâdır olan bu imantn, bir tehdidi ve bir intikamı gerektirmeyeceğini, aksine bunun, bunların aksini yani Firavun'un, hüccet ve deliller zahir olunca, artık hakkı kabul edip, bâtıldan sakınma hususunda kendileri gibi yapmasını gerektirdiğini beyan etmişlerdir: Birşeyden hiç mi hiç hoşlanmadığın zaman dersin. Bu husus, (Maide, 59) âyetinin tefsirinde geçmişti. İbn Abbas (r.a): "Cenâb-ı Hak bu ifade ile, "Rabbimizin âyetlerine iman etmekten başka, bize azab etmene (bizi cezalandırmana) sebep olacak bir günah işlemedik" manasını kastetmiştir" demiştir. Bu âyette geçen, "Rabbimizin âyetleri"nöen maksad, "Hz. Musa'nın, benzerini yapmaya ancak Allah'ın kadir olduğu, kesin mu'cizeler "dir.

Daha sonra onlar, "Ey Rabbimiz, üstümüze sabır yağdır" demişlerdir. Arapça'da "ifrağ" "döküp boşaltmak" manasındadır. Nitekim kalıba dökülüp, henüz sikke (para) haline getirilmemiş (gümüşe), denilir ki, bu ifadenin aslı, önün kabının boşaltılmasına dayanır. Boşaltma da, içinde hiçbirşey kalmayacak şekilde, kabı dökmektir. Bu kelime, masdarına dayanır. Binaenaleyh bir kabın dökülüp, iyice boşaltılmasına benzetilmek için, "sabır" hakkında kullanılmıştır.

Mücahid, bu âyetin "Asılma ve kesilme anında, bizim üzerimize sabır boşalt, sabır yağdır" manasında olduğunu söylemiştir. Bu tabir ile ilgili birkaç incelik vardır:

Birinci incelik: "Üstümüze sabır boşalt, sabır yağdır" demek, "üstümüze sabır indir" demekten daha beliğdir. Çünkü biz, kabı boşaltmanın, kabın içindeki herşeyi döküp boşaltma olduğunu söylemiştik. Buna göre sanki onlar, Allah'tan, sabrın bir kısmını değil, hepsini üzerlerine dökmesini (kendilerine vermesini) istemişlerdir.

İkinci incelik: Ayette "sabr" kelimesi, nekire olarak getirilmiştir. Bu nekire oluş da, mükemmelliğe ve tamlığa delalet eder. Yani "Tam ve mükemmel bir sabır" demektir. Bu tıpkı, "Andolsun, sen onları, insanların hayata, yani tam ve kâmil bir hayata en düşkünleri bulacaksın" (Bakara, 96) ayetindeki, "hayat" kelimesinde olduğu gibidir.

Üçüncü incelik: Bu sabır, onlardan ve onların amellerindendir. Ama onlar bunu Allah'tan istemişlerdir. İşte bu da, kulun fiilinin ancak Allah'ın yaratması ve takdiri ile gerçekleşip meydana geldiğine delalet eder.

Kâdî: "Onlar, Allah Teâlâ'dan ancak, kendilerinin sebat ve sabrına vesile olacak lütuflarını istemişlerdir ki, dualarda bunun istenmesi maruf olan bir husustur" demiştir.

Buna şöyle cevap verilir: "Bu iddia zahirî manayı terketmektir. Hem sonra delil de, buna karşıdır. Çünkü fiil, ancak kesin bir dâî (sebep) bulunduğu zaman meydana gelir. Bu dâî'nin mevcut olması ise, ancak Allah'tan olur. Binaenaleyh herşey Allah'tandır,"

Ayetteki "Canımızı müslüman olarak al!" duası, "Hz. Musa'nın getirdiği hak din üzere canımızı al" demektir. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardtr: 18[18]

Birinci Mesele

Alimlerimiz bu âyetle iman ve İslâm'ın, ancak Allah'ın yaratması ile olabileceğine istidlal etmişlerdir. Alimlerimizin bu âyetle bu şekilde istidlal edişleri gayet açıktır. Mu'tezile ise, bunu, Allah'ın lütuf fiillerini vermesi manasına hamletmişlerdir. Bu husustaki sözümüz, daha önce geçen şeylerden dolayı, malumdur. 19[19]

İkinci Mesele

Kâdî, bu âyeti iman ile İslâm'ın aynı şey olduğuna delil getirerek şöyle demiştir: "O sihirbazlar ilk önce "Rabbimizin âyetlerine iman ettik" demişler, sonra da "Cantmızı müslüman olarak al!" demişlerdir. Dolayısiyle bu duada bahsedilen İslâm'ın (müslümanlığın), o ifadede bahsedilen "iman" olması gerekir. Bu da, bu ikisinin aynı şey olduğunu gösterir." Allah en iyi bilendir. 20[20]

Firavun'un Çevresi, Onu İşkenceye Teşvik Ediyor

"Firavun'un kavminin ileri gelenleri şöyle dedi: "Musa'yı ve kavmini, yeryüzünde fesatçılık etmelerine, seni de tanrılarını da terketmesine fırsat vermek için mi bırakacaksın?" O da, "(Eskiden olduğu gibi) oğullarını öldürtürüz, sadece kadınlarını sağ bırakırız. Şüphesiz biz onların üstünde, kahir ve hakim olanlarız" dedi. Musa ise kavmine, "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. Oraya kullarından kimi dilerse,
onu mirasa (sahib) kılar. Mutlu son, müttakilerîndir" dedi'1 (A'rftf. 127-128).

Bil ki bu hâdise meydana geldikten sonra, Firavun, Hz. Musa'ya dokunmamış, Onu yakalayıp hapsetmemiş, aksine O'nu serbest bırakmıştır. Bunun üzerine, kavminin ileri gelenleri (yakın adamları) ona, "Musa'yı ve kavmini, yeryüzünde fesatçılık etmelerine fırsat vermek için mi bırakacaksın?" dediler. Bil ki Firavun, Hz. Musa'nın kendisini korkuttuğunu hissettiği zaman, bu korkudan dolayı O'na dokunamamıştır. Ancak kavminin ileri gelenleri, onun bu korkusunu bitmiyor ve onu, Hz. Musa'yı yakalayıp hapsetmeye teşvik ediyorlardı.

Ayetteki "Yeryüzünde fesatçılık etmeleri için.." ifadesi, "Onlar, insanların mensub oldukları dinlerini bozsunlar ve onlar insanların dinini bozunca da, bu sayede kratı yakalama fırsatını elde etsinler diye..." manasındadır.

Ayetteki "ve seni de terketmesi için..." ifadesine gelince, bunun meşhur okunuşu, mansub olarak şeklinde okunmasıdtr. Keşşaf sahibi, bunun mansub oluşu ile ilgili şu üç izahı yapmıştır:

a) Bu, "liyüfsidû" "fesatçılık etmeleri için..." ifadesine matuftur. Çünkü Firavun, Hz. Musa ve kavmini bırakıp, onlara mani olmayınca, bu onların hem Firavun'u, hem de Firavun'un ilahlarım bırakmaları neticesine götürür. Binaenaleyh sanki Hz. Musa, bundan dolayı o tanrıların hepsini terketmiş gibi olur.

---

[18] [18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/15-18.

[19] [19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/18.

[20] [20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/18.

b) Bu, istifhama vav ile verilmiş bir cevaptır. Soruya fa ile verildiği gibi vav ile de cevap verilebilir. Nitekim Hutây'a'nın şu beytinde de bu durum vardır:

"Ben sizin komşunuz olmayayım mı ki, böylece sizinle benim aramda bir dostluk, bir kardeşlik olsun." Buna göre âyetin takdiri şu şekildedir: "Musa'yı ve kavmini, yeryüzünde fesatçılık etsinler de, böylece seni ve tanrılarını bıraksınlar diye mi, salıyorsun." Zeccâc: "Bunun manası: "Senin Musa'yı, Musa'nın da seni bırakması olacak iş mi?" şeklindedir" demiştir.

c) Bu ifade, takdiri şöyle olan mukadder bir enne edatı ile mansubtur ...»

Yine Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu ifade şeklinde okunmuştur ki, bu önceki sözüne atıftır. Bu, "Senonu.odaseniterkedecek" manasındadır. Yani, "Haydi davran!" manasındadır. Bu, "O, seni ve ilahlarını terkederken, sen onu bırakıp terkeder misin?" manasında olmak üzere, müste'nef bir kelam veya hal olur."

Hasan el-Basrî, cezm ite »jdjj şeklinde okurken; Enes hem nun, hem de nasb ile şeklinde okumuştur. Yani, "böyle yaparsan o, bizi sana kutluk etmekten vazgeçirir, biz de kutluğu terkederiz" demek olur. 21[21]

Kelimesindeki Kıraat Farkına Göre Firavun'un Tanrısı Meselesi

kelimesi hakkında Ebu Bekr el-Enbarî şöyte demektedir: "İbn Ömer, âmmenin kıraatini kabul etmeyerek, (bu kelimeyi) İlâhetek diye okumuştur ki, bu "sana ibadeti" manasındadır. İbn Ömer: "Çünkü Firavun'a tapılıyor ve kendisi ise tapmıyordu" der.

İbn Abbas ise şöyle demektedir: "Âmmenin "âlihetek" kıraatine gelince, bu durumda bu kelime ifah kelimesinin çoğulu olmuş olur. İşte böyle olması halinde, alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir, Bu cümleden olarak şöyle denilmiştir: Firavun, kavmine küçük putlar yaptırmış ve kavmine, o putlara tapmalarını emrederek, "Ben sizin ve putların en büyük rabbiyim" demişti. İşte bu, "işte ben, sizin en yüce Rabbinizim!" (Nâziat, 24) şeklindeki sözüdür. Hasan el-Basrî ise, Firavun'un putlara taptığını söylemiştir.

Ben derim ki, akfıma gelen şudur: Eğer biz, "Firavun, aklı kâmil olan bir kimse değildi" dersek, ona peygamber göndermek, Allah'ın hikmetine uygun düşmez. Yok eğer, "Aktı kâmil bir kimse idi" dersek, onun, kendisinin semâvat ve yeryüzünün yaratıcısı olduğuna inanması imkansız bir şeydir. Kalabalık bir insan topluluğunun da, onun gökleri ve yeri yaratan olduğuna inanmaları mümkün değildir. Çünkü, bunun yanlış olduğu, akim zaruri bilgisiyle bilinen bir husustur. Aksine, akla en yakın olanın şöyfe denilmesidir: "O, bir yaratıcının varlığını kabul etmeyen bir "dehrî" (dinsiz) idi... Ve o, bu süflî âlemin idarecisinin yıldızlar olduğunu söylüyordu. Ama, bu âlemde kendi ahâlisine ihsan edip onları yetiştirenin kendisi olduğunu iddia ediyordu. İşte onun, "işte ben. sizin en yüce rabbinizim" (Nâziat. 24) ifadesi, "sizi terbiye eden, size in'amda bulunan, sizi yedirip içiren en büyük, en yüce Rabbiniz (efendiniz) benim..."anlamındadır.

O Firavun'un, ıben sizin benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyorum" (Kasas,38) şeklindeki sözüne gelince, bunun da manası, "Ben, benden başka ibadet etmeniz gereken herhangi bir kimse tanımıyorum..." şeklindedir. Onun inancı böyle olunca, "O, yıldızlar suretinde birtakım putlar edinmişti. Onlara tapmıyor ve yıldtzperestlenn dini üzere, onlara yaklaşıyordu.." denilmesi uzak bir ihtimal değildir. Böyle ofmast halinde de, Hak Teâlâ'nm,, "Seni de, tanrılarını da terketmesi.." ifadesini, zahirî manasına hamletmede bir sakınca yoktur. İşte bu konuda benim söyleyeceğim budur. Allah en iyisini bilendir.

Bil ki, vecih ve ihtimallere göre, Firavun'un kavminin ileri gelenleri bu sözleri ile, Firavun'u, Hz. Musa'yı yakalayıp hapsetmeye ve onun başına çeşitli belalar getirmeye yöneltmek istemişlerdir. İşte bu durumda da Firavun, gerçek durumunu, ki bu, onun, Hz. Musa'dan korkup çekinmesidir, dile getirmeyerek, "(Eskiden olduğu gibi) oğullarını öldürtürüz, sadece

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/18-20.

kadınlarını sağ bırakırız.." demiştir. Bu ifadeyle ilgili olarak da birkaç mesele vardır; 22[22]

Birinci Mesele

Nâfî ve İbn Kesir, nûnun fethası ve şeddesiz olarak senaktulu "öldüreceğiz" şeklinde okurlarken, diğer kıraat
imamları, çokluk manasını kastederek, nûnun dammesi ve kafin da şeddesi ile, senukattilû "onları adamakıllı öldürteceğiz" şeklinde okumuşlardır. Yani, "İsrailoğullarının oğullarıyla, Hz. Musa'ya iman eden kimseleri (öldürteceğiz)" demektir. 23[23]

Firavun israiloğuilannm Erkeklerini Öldürterek Nüfusunu Azaltıyor

"Musa{a.s)'nın, kavmi ve kendisine tâbi olanlar vasıtasıyla, fesatçılık yapması mümkündür. O halde biz, onun kavmini ve ona tâbi olanların sayısını azaltma hususunda sa'y-ü gayret göstereceğiz. Bunu da, İsrailoğullarının erkek çocuklarını öldürüp, kadınlarını ise hayatta bırakmak suretiyle yapacağız.,." demek istemiştir. Daha sonra da buna kendisinin kadir olduğunu, "Şüphesiz biz onların üstünde, kahir ve hakîm olanlarız" ifadesiyle de beyan etmiştir. Bundan maksadı ise, "Hz. Musa ve kavmini bırakmasının, acizlikten ve korkudan dolayı olmadığını; şayet, onu kıskıvrak yakalamak isterse, bunu yapabileceğini; böylece de o sanki, kavmine, kendisinin ona aldırmayıp ondan korkmadığı için onu hapsetmediğini, böylece de onu engellemediği..." zannını vermektir.
Müfessirler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak onların bir ktsmı, Firavun'un, tıpkı Hz. Musa doğarken yaptığı gibi, aynı şekilde bunu yaptığını söylerken; diğer bir kısmı da, "Hayır bunu uygulamadı" demişlerdir. Müfessirler bu tehdidin, Hz. Musa'nın doğumu sırasındaki tehditten başka bir tehdit olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. 24[24]

Dünya Allah'ın Mülküdür, Dilediği Kullarını Oraya Varis Yapar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın kavmine Allah'tan yardım isteyin ve sabredin...'1 dediğini nakletmiştir. Bu ifade, Firavun'un topluluğunun ileri gelenlerinin Fİravun'a, Firavun'un da onlara demiş olduğu şeyi Hz. Musa'nın öğrenip, bu şeyden haberdar olduğuna delalet eder. İşte bundan dolayı da Hz. Musa, kavmine: "Allah 'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. O'na kullarından kimi dilerse mirasçı kılar. Mutlu son, mülakilerindir" demiştir. İşte burada Musa (a.s), kavmine iki şey emretmiş ve onları iki şeyle müjdelemiştir. Hz. Musa'nın kavmine emretmiş olduğu o iki şeyden birisi, Allah'tan yardım dilemek; ikincisi ise, Allah'ın belalarına karşı sabretmektir. Hz. Musa, onlara önce Allah'tan yardım dilemelerini emretmiştir; zira, âlemde Allah'tan başka bir müdebbirin olmadığını bilen herkesin gönlü ve kalbi, marifetutlah nuru ile inşirah bulur. Ve bu esnada da ona, her türlü belaya katlanmak kolaylaşır. Bir de o, belanın gelişinin ancak Allah'ın kazası ve takdiri ile olduğunu görür, bilir ve Allah'ın kazasını müşahede ederek ona hazır olursa, ona her çeşit bela hafif ve kolay gelir. Hz. Musa'nın kavmine müjdelediği o iki şeyden birisi, "Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Oraya kullarından kimi dilerse mirasçı kılar" âyetinin ifade ettiği husustur. Bu da Hz. Musa'nın, kavmini, Allahu Teâlâ'nın onları, Firavun'u helak ettikten sonra, kendi arzına mirasçı kılacağı hususunda heveslendirmedi. İşte mirasçı kılmanın manası budur. Bu da, bir şeyi, öncekilerden sonra onların yerine gelen kimselere vermektir. İkincisi ise, "akıbet müttakilerindir" âyetinin ifade ettiği husustur. Bu âyette geçen "âkibet" tabiriyle şu manaların kastedildiği ileri sürülmüştür:
a) Sadece ahiret işi...

---

[22] [22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/20-21.
[23] [23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/21.
[24] [24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/21.

b) Sadece, dünyevî iş... Bu da, düşmana karşı fetihe, zafere ve nusret-i ilahîye nail olmadır.
c) Bu.iki hususun ikisi de kastedilmiştir. Cenab-ı Hakk'ın "müttakilerindir" buyruğu, Allah'tan ittika edip, O'ndan sakınan kimselere Allah Teâlâ'nın dünya ve ahirette yardım edeceğine bir işarettir. 25[25]

Yahudilerin Nazlanmaları

"Biz, dediler, sen bize (peygamber olarak) gelmezden evvel de, bize geldiğinden sonra da işkenceye duçar edildik." (Musa şöyle) dedi: "Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak edecek, sizi bu yerde hakim kılacak da, sizin nasıl hareket edeceğinize bakacak..." (A'râf. 129).
Bil ki Hz. Musa'nın kavmi, Firavun'un savurduğu tehdidi ve vaîdi duyunca, korkup endişeye kapılarak, "Biz muhakkak sen bize gelmezden evvel de, bize geldiğinden sonra da işkenceye duçar olduk!" dediler. Bu böyledir, zira İsrailoğufları, Hz. Musa gelmezden önce, mel'ûn Firavun'un elinde, "mustaz'af" idiler, 0, onlardan cizye alıyor, onları zor işlerde çalıştırıyor, onları rahat ve huzur içinde yaşamaktan alıkoyuyor ve onların erkek çocuklarını öldürüyor, kız çocuklarını diri bırakıyordu. Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'yı peygamber olarak gönderince, onların, bu sıkıntı ve zararların sona ereceği yolundaki ümitleri kuvvetlendi. Dolayısiyle onlar, Firavun'un ikinci kez tehdidini tekrarladığını duyunca, korku ve kederleri arttı da, bunun üzerine bu sözü söylediler...
Buna göre eğer, "Bu söz, onların Hz. Musa (a.s)'nın peygamber olarak gelmesini hoş karşılamadıklarına delalet etmez mi ve bu da onların küfürlerini gerektirmez mi?" denirse, şöyle cevap verilir: "Hz. Musa (a.s) gelince onlara, o zararların zail olup gideceğini vaadetmiştir. Bundan dolayı onlar, o zararların hemen kalkacağını sanmışlardı. Binaenaleyh onlar, bu zararların kalkmadığını görünce, bunun nasıl bir vaad olduğunu anlamak için Hz. Musa (a.s)'ya başvurdular. Böylece de Hz. Musa (a.s), onların kalkmasıyla ilgili vaadin, hemen kalkmalarını gerektiren bir vaad olmadığını, Allah Teâlâ'nın o vaadini, takdir ettiği bir zamanda yerine getireceğini bildirdi." Netice olarak diyebiliriz ki: Bu, Hz. Musa (a.s)'nın peygamber olarak gelmesinden ötürü duyulan bir hoşnutsuzluk değil, aksine o vaadin nasıl olacağı hususunda bir izah istemedir.
Bil ki o kavim bunu dile getirince, Hz. Musa (a.s), "Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı imha eder ve sizi bu yerde hükümdar, hakim kılar" dedi. Sibeveyh buradaki asâ (umulur ki) kelimesinin "ümit ve korku" ifade ettiğini söylemiştir. Zeccâc da: "Allah'tan olan ümitlendirme, mutlaka yerine getirilir" demiştir. Birisi şöyle diyebilir: "Bu görüş zayıftır. Çünkü âyetteki "umulur ki..." ifadesi, Allah'ın kendisine ait olmayıp, Allah'ın Hz. Musa (a.s)'den naklettiği bir sözdür?" Ancak ne var ki biz diyoruz ki: Bu gibi sözler, nübüvveti kesin mu'cizelerle ortaya çıkmış bir peygamberden sâdır olunca bizzat kuvveti ifade eder ve insanın nefsini bürüyen hayal kırıklığını ve zayıflığı siler götürür. Böylece Hz. Musa (a.s), kavmi sabra sarılsın, kötülenen bağırıp çağırmayı artık bıraksınlar diye, onların kalblerini bu sözle pekiştirmiş ve onlara olan vaadi ortaya koymuştur. Daha sonra da "(Allah) sizin nasıl hareket edeceğinize bakacak" sözü ile, onları Allah'a itaatta sımsıkı sarılmaya teşvik yerine geçen bir şey söylemiştir. 26[26]

"Nazara" Kelimesinin Allah Hakkındaki Manası

Bil ki nazara (baktı) fiili ile, bazan "ilim" (bilme) ifade eden bir bakış kastedilir ki, bu Allah Teâlâ hakkında muhaldir. Bazan da bu kelime ile, görülmek istenen şeyi görmek için, o şey tarafına gözü çevirme manası murad edilir. Bu da Allah hakkında muhaldir. Bazan da bu fiil ile, "bekleme" manası kastedilir ki, yine bu da Allah Teâlâ için muhaldir. Bazan da bununla, "görme" manası kastedilir. İşte bu âyetteki bu fiili, bu son manaya hamletmek gerekir. Zeccâc şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak bu âyet İle, "O bunun sizden sâdır olduğunu

---

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/22.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/23-24.

görsün.." manasını kasdetmiştir. Çünkü Allah Teâlâ onları, onlarla ilgili olarak bildiği şeye göre cezalandırmaz. O, onları ancak onlardan sâdır olan şeylere göre cezalandırır."
Buna göre eğer, "siz buradaki nazara fiilini "görme" manasına alırsanız, ortaya bir problem çıkar. Çünkü buradaki ifadesinin başındaki fâ, ta'kîb içindir. Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın o amelleri görme işinin, o amellerden sonraya kalmış olması gerekir ki, bu da Allah Teâlâ'nın "görme sıfatının hadis (sonradan olma)" bir sıfat olmasını gerektirir" denirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ'nın görmesinin, o şeye taalluk etmesi hadis (sonradan) olan bir alâkadır. Alâkaların, nisbetlerin, izafetlerin a'yanda varlıkları yoktur. Bundan dolayı, Allah'ın zatındaki hakîkî sıfatın hadis olmasını gerektirmez. Allah en iyi bilendir. 27[27]

"Andoîsun ki biz, Firavun hanedanını, düşünüp ibret alsınlar diye, yıllarca kuraklıkla ve mahsullerin kıtlığı ile yakalayıp sıktık. Fakat onlara iyilik gelince, "Bu, bizim hakkımız" dediler. Eğer kendilerine bir de fenalık gelirse, Musa ile onun beraberindekilere uğursuzluk yüklerlerdi. Dikkat edin, onların uğursuzluğu ancak Allah tarafmdandır, fakat onlann çoğu (bunu) bilmez" (A'rflf, 130-131).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın kavmine, "Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı imha eder" (Avaı, 129) dediğini anlatınca, bu âyette de, aynı azab ve belânın onların başına da gelmesinden onları sakındırmak ve mükelleflerin dikkatini küfürden ve peygamberleri yalanlama yolunu tutmaktan kaçınmaya çekmek için, Firavun ve kavminin üzerine, neticesi helak olan, zaman zaman indirmiş olduğu belaları anlatarak işe başladı ve jspV öjf "Andoîsun ki biz, Firavun hanedanını, yıllarca kuraklıkla... yakalayıp sıktık..." buyurdu, bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

Sene Kelimesinin Manası:

"Sinîn" kelimesi, "sene"nin çoğuludur. Ebu Ali el-Fârisî şöyle demiştir: "Sene iki manaya gelir:
a) Yıl manasına,
b) Kıtlık manasına...Bu, bolluğun zıddıdır. "Kıtlık" manasına kullanıldığı yerlerden birisi de bu kelimenin geçtiği âyettir. Hz. Peygamber (s.a.s) "Ey Allah 'im, onu onlar üzerine, Yusuf'un kıtlık yıllan gibi, kıtlık yıllan kıl"28[28] demiştir. Hz. Ömer (r.a) de şöyle demiştir: "Biz kıtlık yılında hırsızlık edenin elini kesmeyiz."29[29] Sene kelimesi, cedb, yani kuraklık ve kıtlık manasına geldiğinden, "kuraklığa duçar oldular" anlamında Araplar, dedikleri gibi diye de kelime türetmişlerdir: Nitekim şair, "Ve Mekke'nin adamları (insanları), kıtlığa uğramış cılız kimselerdir" demiştir. Ebu Zeyd Bazı Araplar, "Bunlar, kıtlık yıllandır" ve "Kıtlık yıllarını gördüm" der ve kelimenin sonundaki nûna i'rab verirler" demiştir. Ferrâ da aynı şeyi söylemiştir. Şairin şu beyti de böyledir:
"Beni, Necid'den çağırdı. Çünkü, onun kuraklığı ve kıtlığı, bizlerle oynuyor; daha, taptaze ve bıyıklarımız da terlememiş iken, saçlarımızı ağartıyordu."
Zeccâc, "Sinîn" kelimesi, Arapça'da "kıtlıklar" manasınadır. Mesela "senenin kuraklığı ve şiddeti, onlara isabet etti" manasında denilir" demiştir. Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, "Firavun hanedanını yıllarca kuraklıkla... yakalayıp sıktık" buyruğu ile sene be sene onlara açlık ve kıtlık verdiğini murad etmiştir. Dolayısiyle kuraklık köylüler için; ürünlerin kıtlığı ise şehirliler içindir."

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/24.
28[28] Buhart, Enbiya, 19.
29[29] Tercümeye esas aldığımız matbu nüshada bu cümle şeklindedir.
Daha Önceki İstanbul, 1294 tab'ında da böyledir. Fakat müstakim bir mana çıkmadığından bir değişiklik olması gerektiğini düşündük, ihtimali üzerinde durduk. Yazmalara baktığımızda Damat İbrahim Paşa, 138 numarada kayıtlı (V. 614/b) nüsha ile Fatih, 307 numarada kayıtlı nüshada (v. 692/b) bu şekilde la naktau olduğunu, İbrahim Ef. 83 numaralı nüshada ise matbu nüshalardaki gibi otduğunu gördük. Tercümede la naktau ifadesini esas alıyoruz. (Ç.)

Cenâb-ı Allah daha sonra "Düşünüp ibret alsınlar diye..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da iki mesele vardır: 30[30]

Birinci Mesele

Ayetin zahiri, Allah Teâlâ'nın, diretme ve inaddan boyun eğmeye ve kulluğa dönmeleri için, onlara bu betaları verdiğine delalet eder. Çünkü şiddetli haller, kalplere rikkat verir ve onları Allah katında olan şeye yöneltir. Bunun delili, "Denizde sizin başınıza bir sıkıntı geldiği zaman, Allah'tan başka bütün taptığınız şeyler gaib olup giderler" (isra, 67) âyeti île, "insana nimet verdiğimiz zaman, yüz çevirir ve kendisi O'ndan uzaklaşır. O'na bir şer dokunduğu zaman ise, artık uzun uzun dua eder" (Fussiiet, 51) âyetidir. 31[31]

İkinci Mesele

Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyet, Allah Teâlâ'nın bunu, onlar içinde bulundukları küfürlerinde devam etsinler diye değil düşünüp ibret alsınlar diye yaptığına delalet eder."
Vahidî, buna şu şekilde cevap vermiştir: "Kur'ân'daki "ibtitâ" ve "ihtibar" lafızlarının kullanılması, Allah Teâlâ'nın (insanların yaptığı tarzda) onları imtihan etmesi anlamında değildir. Çünkü bu, Allah hakkında muhaldir. Aksine bu, "Allah Teâlâ onlara, ibtila ve imtihan etmeye benzeyen bir muamele ile muamelede bulundu" manasındadır. İşte burada da böyledir." Allah en iyi bilendir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlara, bu tür bela ve musibetler geldiği,zaman, onların, küfür ve isyanlarını arttıracak şeylere yöneldiklerini beyan ederek, "Fakat onlara iyilik gelince, "Bu, bizim hakkımızdır" dediler" buyurmuştur. İbn Abbas bu âyete şu manayı vermiştir: "Allah bu âyetteki "hasene" sözü ile yeşilliği, bolluğu, meyveleri, sürüleri, bol rızkı, afiyet ve esenlik içinde bulunmayı kastetmiştir." Onların, "Bu, bizim hakkımızdır" dediler" sözü, "Biz, adetimiz olduğu üzre, bol nimete ve bol rızka layık ve müstehakız" anlamındadır. Onlar, bunun Allah katından olduğunu bilip de, O'na şükredip o nimetin hakkını layık-ı veçhile eda edemediler.
Cenâb-ı Hak, "Eğer kendilerine bir de fenalık gelirse..." buyurmuştur. Cenâb-ı Mak bu ifade ile de kıtlığı, darlığı, hastalığı, sıkıntı ve belaları murad etmiştir. O'nun, "Musa ile onun beraberindekilere uğursuzluk yüklerlerdi" buyruğuna gelince, bu, "Onlar, Musa'ya uğursuzluk yükleyerek, "Bu kötülük bize, Musa ve onun kavminin uğursuzluğu sebebiyle isabet etti" derler" manasındadır. Bütün müfessirlere göre tetayyur "uğursuz saymak" anlamındadır. Yettayyarü kelimesi, aslında yetetayyaru şeklindedir. Tâ harfi ti harfine idğam edilmiştir; zira bu iki harf aynı yerden, yani dilin ucundan ve (üst) ön dişlerin dibinden çıkarlar.
"Dikkat edin, onların uğursuzluğu ancak Allah tarahndandır" buyruğunda geçen tâir lafzı hakkında da iki görüş bulunmaktadır32[32]

Cahiliyede Zecr, İyafe Uygulaması ve Bâtıllığı

Birinci görüş: İbn Abbas şöyle demiştir: Aliah Teâlâ: "Onların uğursuzlukları Allah katındandır. Yani, Allah tarafındandır. Bu şer onlara, Allah'ın kazası ve hükmü ile gelmiştir" manasını kastetmiştir. Dolayısıyla buradaki "tâir", uğursuzluk manasındadır. Bunun bir benzeri de, "Dediler ki "Senin yüzünden ve maiyyetinde bulunan kimseler sebebiyle, uğursuzluğa uğradık." (Salih dedi:) "Sizin uğursuzluğunuz Allah katmdadır" dedi..." (Neml. 47) âyetidir.
Ferrâ şöyle demektedir: "Yahudiler, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesine de bir uğursuzluk yükleyerek, "Sen bize geldiğinden beri, hayat pahalılığı arttı ve yağmurumuz azaldı" demişlerdi."

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/25.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/25.-26.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/26-27.

Ezherî de şöyle der: "Uğursuzluğu ifade etmek için "tâir", "tayr" ve "tıyara" kelimeleri kullanılır. Çünkü Arapların, talih tesbiti için bir âdeti de[33][33] şuydu: Onlar kuş uçurur ve onu takip ederlerdi, böylece, onun soldan gelmesine ve kargaların sesine; yine bu kuşun, onu uçurduklarında sol taraftan başlamasından uğursuzluk sezerlerdi.. Böylece onlar, o kuşlarla teşe'ümde bulundukları için, uğursuzluğu tâir, tayr ve tiyara diye isimlendirmişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Resulünün "Uğursuzluk (diye birşey) yoktur. Hâme yoktur. (Yani, öldürülenin ruhunun baykuş haline gelip "intikamımı alın" demesi diye birşey yoktur)" [34][34] şeklindeki ifadesi üzere, onların uğursuzluk sezmeleri âdetinin bâtıl olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), "tefe'ülde" (uğurlu saymak) bulunur, fakat (herhangi bir) şeyden uğursuzluk sezmezdi... (Tefe'ülün aslı) (her ne olursa olsun), güzele yormaktır. Halbuki Araplar, tefe'ül ile teşe'ümü aynı sayarlardı. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s) tefe'ülde bulunmayı kabul etmiş, teşe'ümde bulunmayı ise iptal etmiştir. Muhammed er-Razî (r.h) şöyle demektedir: "Bu iki konuyu birbirinden iyice ayırmak gerekir. Doğruya en yakın olanı, şöyle denilmesidir: İnsanî ruhlar, behîmî ve hayvani, tıyari (kuşsal) ruhlardan daha temiz ve daha güçlüdür. Binaenaleyh, insanın lisanıyla söylemiş olduğu sözler ile istidlalde bulunmak mümkündür. Halbuki kuşların uçuşları ve hayvanların hareketleri böyle değildir. Çünkü bunların ruhları zayıftır. Dolayısıyla bunlarla herhangi bir şeye istidlalde bulunmak mümkün değildir.

İkinci görüş: Ebu Ubeyde şöyte demektedir: Ayetteki "Dikkat edin, onların uğursuzluğu ancak Allah tarafmdandir" buyruğu, "onların payları ve nasibleri, hisseleri..." anlamındadır. Bu, İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilen husus ofup, o şöyle demiştir: "Onların uğursuzlukları, ancak Allah'ın onlar hakkındaki hükmü ve takdiridir." Nitekim Araplar, "Malı, kavim arasında dağıtıp taksim ettim de, onlardan her birine payı ve hissesi uçtu..." derler. Yani, "Onların herbirinin hissesi tahakkuk edip yerini buldu.." demektir.

Bil ki, bu iki görüşe göre de mana, "Onlara isabet eden her hayır ve şer, Allah'ın kazası ve takdiri iledir. Ancak ne var ki onların pekçoğu, bütün bunların Allah'tan olduğunu bilemezler" şeklinde olur. Bu böyledir, zira insanların pekçoğu, hadiseleri maddî sebeplere nisbet ederler ve o hadiselerin, Allah'ın kaza ve takdiri ite münasebeti bulunmadığını söylerler. Halbuki gerçek olan, bütün bunların Allah'tan olmasıdır. Zira, her mevcut, ya zatı gereği vacibu 'l-vücud'dur veya zatı gereği mümkinü'l-vücuddur. Halbuki zatt gereği vacibu'l-vücud olan tektir. O'nun dışında kalanlar ise, zatı gereği mümkin varlıklardır. Zatı gereği mümkin olan varlıklar, ancak zatı gereği vacib olanın yaratıp icad etmesiyle var olurlar. İşte bu yolla, her şey Allah'tan olmuş olur. Binaenaleyh, hâdiseleri Allah'tan başkasına nisbet etmek, Allah'ın kemalini bilmemek olur. [35][35]

Ayetin Makabli İle Münasebeti

"Dediler ki: "Bizi büyülemek için her ne mucize getirirsen getir, sana iman edecek değiliz." Bunun üzerine biz de, ayrı ayrı alâmetler olmak üzere, başlarına tufan, çekirge, haşerat, kurbağalar ve kan gönderdik. (Böyle iken), yine kibirlerine yediremediler. Onlar öyle günahkârlar güruhu idiler" (A'râf, 132-133).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki ayette onların cehaletleri sebebiyle, âlemde meydana gelen hadiseleri Allah'ın kaza ve kaderine izafe etmediklerini anlatmıştı. Bu âyette de, onların bir başka tür cehalet ve sapıklıklarını nakletmektedir ki, bu da, onların mu'cizeler ile sihri birbirinden ayırdedemeyişleri ve mesela âsâ'nın ejderhaya dönüşmesi gibi bütün mu'cizeleri, kendileri tarafından yapılan sihir kabilinden kabul ederek, Musa'ya, "Biz bunlardan hiçbirini kesinlikle kabul etmeyiz..." demeleridir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 36[36]

---

[33][33] Buna zecr ve Iyafe adını verirlerdi. (Ç.)

[34][34] Buhâri Tıb, 19; Müslim, Selâm, 101-103 (4/1742-1743); İbn Mace, Mukaddime, 10 (1/34).

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/27-28.

"Mehmâ" Kelimesi Hakkında

Bu ifadede geçen mehmâ kelimesinin aslının ne olduğu hususunda iki izah yapılmıştır:
1) Bunun aslı "mâmâ"dır. Birinci mâ, ceza ifade eden mâ; ikincisi de, ceza manasını te'kid için getirilen mâ'dır. Bu, tıpkı mâ'nın, ceza ifade eden diğer harflere bitiştirilmesi gibidir... Yani mesela Arapların, immâ,mimmâ ve keyfemâ demeleri gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer onları yakalayıp ele geçirirsen.."(Enfal,57) buyurmuştur. Bu, senin tıpkı, demen gibidir. Daha sonra Araplar, birinci mâ'nın elifini, aynı lafzın tekrarını hoş görmedikleri için U harfine çevirdiler de, böylece ifade mehmâ şekline dönüştü. Bu, Halil ile Basralılann görüşüdür.
2) Kisâî'nin görüşü olup, buna göre, bu ifadenin aslı, yasaklamak anlamına gelen ü 'dir. Bu ifade de ceza (şart) ifade eden ma ifadesinin başına gelmiş, böylece de olmuştur. Böylece sanki onlar, "Bize getireceğin her mu'cizeden vazgeç, çünkü o mu'cize şöyledir, şöyledir..." demişlerdir. 37[37]

Firavun Beldesine Peşpeşe Gelen Felâketler

İbn Abbas şöyle demektedir: İsrailoğullan, Hz. Musa'ya, "Senin bize, Rabbin tarafından getirdiğini söylediğin her mu'cize, sihir türündendir. Biz onlara kesinlikle iman etmeyiz..." dedikleri zaman, Hz. Musa da, sert bir kimse olduğu için, işte o esnada onlar aleyhine beddua etti.
Bunun üzerine Allah da O'nun duasını kabul ederek, böylece onların üzerine gece ve gündüzler boyunca devam eden, bir cumartesinden diğer cumartesine kadar devam eden tufanı salıverdi. Öyle ki, onlardan hiç kimse, ne bir güneş, ne bir ay göremez oldu. Ve onlar, evlerinden dışarı da çıkamadılar. Tam boğulacakları zaman, Firavun'a sığındılar ve ondan, kendilerine yardım etmesini istediler. Bunun üzerine Firavun, Musa (a.s)'ya haber yollayarak, "Bizi bu belâdan kurtar. Mısır tek bir deniz haline geldi. Eğer sen bizi bu belâdan kurtarırsan, biz sana iman ederiz!" dedi. Bunun üzerine Allah Teâtâ da, onlardan yağmuru kesti ve onlara rüzgarları gönderdi. Derken, Mısır toprakları kurudu. Bunu müteakiben de, onların bir benzerini asla görmedikleri bitkiler bitti. Bunun üzerine onlar, "Bizim feryad-ü figanda bulunmamıza sebep olan şey, bizim için meğer daha hayırlıymış. Hayır, Allah'a yemin olsun ki, biz sana iman etmeyeceğiz ve İsrailoğullannı da seninle beraber salıvermeyeceğiz" dediler. Böylece de, ahidterini bozmuş oldular. Derken, Allah Teâlâ onların üzerine, çekirgelerini salıverdi. Bu çekirgeler, o büyümüş bitkileri yeyiverdiler. Böylece bu durum da onlara çok zor ve ağır geldi. Öyle ki, o çekirgeler uçtuğu zaman, bulut gibi güneşin önünü kapıyor, yeryüzünde, üst üste konulduklarında da bir "zira" kalınlığında oluyorlardı. Derken bu çekirgeler, bütün bitkileri yediler. Bunun üzerine Mısır ahalisi, yeniden yalvarıp yakarmaya başladı. Böylece Hz. Musa, dua etti de Allah Teâlâ da bir rüzgar göndererek, o çekirgeleri sürükletti. Derken onları denize döktü.. Bunun üzerine Mısır halkı, o çekirgelerden arta kalan ot ve ekinlerin kendilerine yeteceğini görünce, "Geriye kalan bu şeyler bize yeter. Sana iman etmiyoruz.." dediler.
Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara, bir cumartesiden diğer cumartesine kadar, haşerat olan canlıları salıverdi. Derken haşerat, onların topraklarında ne var ne yoksa herşeyi yeyip, yeşil namına bir şey bırakmadılar. Bunun üzerine onlar yine, çığlıklar atarak feryad ettiler. Musa da Rabbinden, buna son vermesini diledi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, o yere çok yakıcı bir rüzgar yolladı. Rüzgar o haşeratı yaktı ve onları sürükleyerek denize döktü. Ama, yine iman etmediler. Bunun üzerine Allah, onların başına kurbağaları salıverdi. Bunlar denizden, karanlık geceler misali çıkıyorlardı ve elbiselerle yiyeceklerin içine giriyorlardı. İsrailoğullarından birisi

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/29.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/29

düşüyor, hemen yanıbaşında da bir "zira" kalınlığında kurbağa sürüsü görüyordu. Derken onlar, yine Hz. Musa'nın yardımına sığındılar ve O'nun Rabbine iman ederek, "Şayet sen, bizden bu azabı kaldırırsan, sana mutlaka iman ederiz" dediler. Hz. Musa da bunun üzerine, Allah'a duada bulundu. Derken, Atlahu Teâlâ kurbağaları öldürdü ve o kurbağalar üzerine yağmuru saldı.. Yağmur da onları denize sürükledi.

Daha sonra onlar, küfür ve fesatlarını yine izhar ettiler de, bu sefer de Allah Teâlâ onların üzerine kan salıverdi. Böylece onların çayları ve ırmakları kan aktı da, tatlı su bulamaz oldular. Halbuki İsrailoğullan tatlı ve güzel su bulabiliyorlardı. Derken takatleri iyice kesilince, yine yalvartp yakarmaya başladılar. Firavun ve kavminin ileri gelenleri, binitlerine binerek, İsrailoğullarının nehir ve ırmaklarına doğru yöneldiler. Onlardan birisi nehre elini sokup da elini daldırdığında, eli kana boyanıyordu. Onlar orada yedi gün beklediler ve sadece kan içtiler. Bunun üzerine Firavun, "... Eğer bu azabı bizden ayırıp sıyırırsan, andolsun, sana kesinlikle iman edeceğiz. Andolsun, İsraiİoğuIlarını da seninle beraber göndereceğiz..." (A'râf, 134) dedi.

İşte bu görüş, müfessirlerin ekserisine göre tercih edilen görüştür. Bu hadiselerin pek çoğu hakkında, çeşitli ihtilaflar bulunmaktadır. Bu cümleden olarak, mesela tufana gelince, Zeccâc şöyle der: "Tufan o kavmin tamamını kuşatan şey olup her şeyin çoğuna ve fazlasına denilir. Mesela, birçok şehri kuşatan, istila eden seller gibi... işte buna tufan denilir. Çok yaygın öldürmeler, Katliamlar da bir tufandır. Salgın ölümler de bir tufandır."

Ahfeş ise şöyle demektedir: "Bu kelime tavf masdarından gelen fu'lân vezninde öir kelimedir. Çünkü bu, bir şeyi kuşatıp, onu içine alır. Bu kelimenin, kaideye göre müfredi, tufâne kelimesidir."

Müberred, tufan kelimesinin, tıpkı "rüçhân" ve "noksan" kelimeleri gibi bir masdar olduğunu, onun müfredini aramaya gerek olmadığını söylemiştir.

Sen bunu iyice anladığına göre, biz diyoruz ki: Ekseri alimler, İbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiğimiz şekilde, bu "tufan"ın, çok şiddetli bir yağmur olduğunu söylemişlerdir. Yine Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın, "Tufan, ölümdür" dediğini rivayet etmiştir. Vahidî (r.h) se, senediyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Tufan, ölümdür" dediğini rivayet etmiştir. 3u söz, bir müşkilük arzetmektedir. Çünkü eğer onlar öldürülmüş olsalardı, üzerlerine başka bela ve azap çeşitlerini göndermenin hiçbir anlamı olmazdı. Aksine eğer bu -aber doğru ise, buradaki "ölüm" kelimesini "şiddetli yağmur, büyük seller" gibi, "ölüme sebep olacak hadiselerin meydana gelmesi" manasına hamletmek gerekir.

Ayetteki cerâd (çekirgeler) kelimesine gelince, bunun manası malumdur. Bunun müfredi, cerâde şeklindedir. Nitekim, yaprağı çekirgelerce yenilmiş bitkiye denilir. Lihyânî şöyle demiştir: "Bitkisini çekirgelerin yeyip bitirdiği toprağa, denilir. Yine çekirgeler ekinleri yediği zaman "Ekinin (çekirgeler tarafından) kökü kazındı" denilir. Bütün bu kelimelerin aslı, cerd masdarıdır. Bu, senin bir şeyi, bir başka şeyden yontup ufalayarak koparıp alman" manasına gelir. Nitekim tüyleri dökülmüş olan elbiseye de cerd denilir. Aynı şekilde, üzerinde hiç bitki olmayan toprağa da, denilir."

Alimler, âyetteki kummel (haşerat) kelimesinin tefsiri hususunda ihtilaf etmişlerdir. Denilmiştir ki: "Bu, kanatsız küçük yaratıklar olup, çekirgelerin yavrucuklarıdır." Sa'îd b. Cübeyr'den rivayet edildiğine göre, o kavmin yerlerinin yanlarında pembe kum tepesi bulunuyordu. Hz. Musa (a,s), asasıyla o tepeye vurunca, o tepe(deki kum taneleri) birer haşerat haline dönüşüyor ve onlar yüzlerini, saçlarını, göz kapaklarını, kaşlarını buruyor, sanki çiçek hastalığına tutulmuşlar gibi derilerini kaplıyordu. Bunun üzerine onlar, feryad-ü figan edip Hz. Musa (a.s)'ya başvurdular. O da onları bu musibetten kurtardı. Ama onlar bu sefer de dediler ki: "Şu anda biz kesin olarak anladık ki, sen çok bilgili bir sihirbazsın. Bundan ötürü Firavun'un izzeti ve şerefine yemin ederiz ki, sana kesinlikle iman etmeyeceğiz." Hasan el-Basrî bu kelimeyi, kâfin fethası ve mîm'in sükûnu ile kaml şeklinde okuyarak, malum olan "bit"i kastetmiştir.

Ayette geçen "kan", bizim naklettiğimiz manadadır. Keşşaf sahibi şunu nakletmiştir: "Allah Teâlâ onlara, burun kanamasını musallat etmiştir." Rivayet olunduğuna göre Musa (a.s), onlara bu gibi mu'cizeleri göstermek için sihirbazları mağlub ettikten sonra, onların arasında yirmi sene kadar kalmıştır. 38[38]

"Âyâtin Mufassalâtın'ın İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın o^au çM "Ayn ayrı alametler..." tabiri ile ilgili birkaç izah yapılmıştır.
1) 'Mufassalât" , "hiçbir kimsenin, benzerini getirmeye kadir olamıyacağı hiçbir akıllının şüphe etmeyeceği açık ve seçik mu'cizeler" demektir.
2) Mufassalât şu demektir: Allah o mu'cize nev'inden olan alâmetleri belirti aralıklarla gönderdi. Böylece, her seferinde onları sınayıp, delili ve hücceti kabul mü ediyorlar? diye ortaya çıkarmıştır. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu bela ve azaplardan herbiri, onların üzerindedir cumartesiden diğer cumartesine kadar devam ediyordu. Bir azab ile diğer bir azab (bela) arasında geçen zaman ise, bir ay idi. İşte Hak Teâlâ'nın, "Ayn ayn alâmetler" buyruğunun manası budur" Zeccâc âyetteki "ayât" kelimesinin, "hal" olarak mansub olduğunu söylemiştir.
Allah Teâlâ "Böyle iken onlar, Allah'a ibadeti kibirlerine yediremediler. Onlar (günahlarında ve suçlarında ısrar eden) Öyle günahkârlar güruhu idiler" buyurmuştur.
Şu da rivayet edilmiştir; "Bahsedilen bu çeşitli azap ve belalar, geldikleri zaman, sadece Firavun'un kavmine geliyorlardı. İsrailoğulları, bu azablar hususunda, bir emniyet içinde olup, bu azaplar onlara uğratmıyordu." Hiç şüphesiz bu şeylerden herbiri, başlı baştna bir mu'cize olup, bunların İsraiioğullarına değil, kıptîlere has kılınmış olması da diğer bir mu'cizedir. 39[39]

İnanmaycakları Bilindiğine Göre O Kadar Mu'cize Göndermenin Hikmeti

Şayet birisi, "Allah Teâlâ, o kavimlerin, o mu'cizelerle iman etmeyeceklerini bildiğine göre, o mu'cizelerin peş peşe ve değişik birçok şekilde gelmesinin hikmeti nedir? Bir de Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmi de, çeşitli mu'ctzeler istemişler, ama onların bu isteklerine cevap verilmemiştir. O halde aradaki fark nedir?" derse, şöyie cevap veriir: Biz (ehl-i sünnet) alimlerine göre bunun cevabı şudur: Allah dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder. Mu'tezile'ye göre ise, bu Allah'ın aslah (daha uygun) olana riâyetinden dolayı böyle olmuştur. Belki de Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'ntn kavminden bazı kimselerin, o çok sayıdaki mu'cize gösterildiğinde iman edeceklerini; Hz. Muhammed'in kavminden ise, açık mu'cizeler gelse bile hiç kimsenin iman etmeyeceğini; aksine bu mu'cizelerin, onların küfür ve inadlartnı artıracağını biliyordu. İşte aradaki fark budur. Allah en iyi bilendir. 40[40]

"Üzerlerine o azab çökünce, "Ya Musa, sana olan ahdi hürmetine, bizim için Rabbine dua et. Eğer bu azabı bizden kaldmrsan. andolsun ki mutlaka sana iman edip elbette Israiloğullanna seninle beraber izin verip göndereceğiz" dediler. Ne zaman ki biz, kendilerinin erişecekleri bir vakte kadar onlardan azabı giderdik, bir de ne bakarsın! Onlar yeminlerini bozuvermişler..." (A'raf, 134-135).

"Ricz" Kelimesinin İzahı

Bil ki "ricz" kelimesinin manasını, Bakara süresindeki (Bakara, 59) âyetinin tefsirinde anlatmıştık. Bu, "azab" manasında kullanılan bir isimdir. Sonra alimler, bu "ricz" (azab, pislik) kelimesi ile ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun, onların başına gelen o beş çeşit azab oiduğunu söylemişlerdir. Sa'îd b. Cübeyr ise, "rtcz"in, "ta'ûn" manasında olduğunu, tâ'un'un da onların başına gelen bir azap olup, bu hastalık sebebiyle bir tek günde yetmişbin insanın öldüğünü, defnedilemeden bırakıldıklarını söylemiştir. Bil ki birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü âyette "ricz" kelimesi elif-lam almış müfred bir kelimedir. Binaenaleyh bunun, daha önce zikredilmiş, bilinen bir azab manasına hamledilmesi gerekir. Burada daha önce bahsedilmiş malum azab ise, zikredilmiş olan o beş çeşit beladır. Bunların dışındaki mana ise, şüphelidir. Bundan dolayı bu lafzı, bilinen manaya hamletmek, şüpheli bir manaya hamletmekten daha evladır.

---

[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/30-32.
[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/32-33.
[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/33.

Bunu iyice anladığına göre şimdi deriz ki: "Allah Teâlâ, onların içinde bulundukları o çirkin tezadlan beyan etmiştir. Çünkü onlar, bazan Hz. Musa'yı tekzib ediyor, musibetlere uğradıklarında ise, bir ümmetin kendi peygamberine koşup başvurması gibi, hemen O'na başvurup, ondan Rabbisine, o azabı kaldırması için dua etmesini istiyorlardı. Bu da onların, Hz. Musa (a.s)'nın, duası kabul edilen bir peygamber olduğuna inandıklarını gösterir. Sonra o bela ve azaplar ortadan kalkıp zail olunca, onlar yine O'nu yalanlamaya ve tenkid etmeye başlayıp, O'nun gayesine ancak sihri ile ulaştığını söylüyorlardı. İşte bu görüşlerinde onların bir tenakuza düştüğü ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Allah'ın onlardan naklen buyurduğu, "Sâna olan ahdi hürmetine, bizim için Rabbine dua et" ifadesine gelince, bu hususta Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu ifadededeki mâ, mâ-i masdariyyedir ve buna göre mana, "O'nun senin katında olan (sana olan) ahdi sebebiyle..." şeklinde olur. Bu "ahd", Hz. Musa (a.s)'ya verilmiş olan nübüvvet (peygamberlik'tir)."

Buradaki bâ harf-i cerri ile ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu harf-i cer, (dua et) fiiline müteallíktir. Buna göre mana, "O'nun senin katındaki ahdi sebebi ile, O'na yönelerek, bizim İçin dua et" şeklinde olur.

b) Bu bâ, kasem (yemin) manasına olan bâ'dır. Bu yeminin cevabı ise, âyetteki, "Andolsun ki mutlaka sana iman edeceğiz" ifadesidir. Yani, "Allah'ın senin katında otan ahdine yemin ediyoruz ki, eğer bu azabı bizden kaldırırsan, mutlaka sana iman edeceğiz" demektir.

Ayetteki 'Ve andolsun îsrailoğullanni da seninle beraber mutlaka salacağız" ifadesine gelince; Firavun ve etbâı, İsrailoğullarına çok şiddetli ve kötü muamele ediyorlardı. Bundan dolayı onlar, Hz. Musa ile, bu azabı kendilerinden gidermesi için dua etmesi şartı ile, hem O'na iman edeceklerine, hem de İsrailoğullarını O'nunla beraber, istediği yere götürmesi için salıvereceklerine söz vermişlerdi.

Cenabı- Hakk, "Ne zaman ki biz, kendilerinin erişecekleri bir vakte kadar onlardan azabı giderdik.." buyurmuştur. Bu, "Biz onlardan kayıtsız şartsız olarak azabı kaldırmadık. Yine bütün hadiselerdeki riczi (azabı) onlardan bertaraf etmedik. Ama onu, belli bir zamana kadar (geçici olarak) kaldırdık. O zaman dolunca, artık onlardan azabı kaldırmayacağız. Aksine biz onları, o azabla helak ettik" demektir.

Cenâb-ı Hakk'in "Bir de ne bakarsın, onlar yeminlerini bozuyorlar bile.." ifadesi, (ne zaman ki...) ifadesinin cevabıdır, yani "Biz, onlardan bu azabı kaldırır kaldırmaz, hemen, vakit geçirmeden yeminlerini bozdular" demektir. Bu, "Biz onlardan azabı kaldırır kaldırmaz ahidlerini bozdular" demektir. 41[41]

Firavun ve Ordusunun Denizde Boğulmaları

"Artık biz de, bunca âyetlerimizi yalanladıkları, onları umursamadıkları için kendilerinden intikam aldık ve hepsini denizde boğduk" (A'râf, 136).

Bil ki bu âyet, "Allah Teâlâ, onlardan bundan önce defalarca azab ve belaları saldırdığı halde, onlar küfür ve cehaletlerinden vazgeçmeyerek, o belli zamana ulaşınca, onlardan, hepsini denizde boğarak intikam almıştır" demektir. Arapça'da "intikam, bir azab ile, nimeti çekip almak" manasındadır. Yemm kelimesi, "deniz" demektir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Yemm", dibine ulaşılamayan deniz demektir. 3u kelimenin, denizin en derin ve suyunun en çok olduğu kısmı manasında olduğu ca söylenmiştir. Bu kelime, "teyemmüm" (yönelmek, kastetmek)

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/33-35.

masdarından türetilmiştir. Çünkü su arayanlar, ona yönelirler.

Cenâb-ı Allah, "Bunca âyetlerimizi yalanladıkları..." ifadesi ile, bu intikamın o yalanlama sebebi ile olduğunu beyan etmiştir. Alimler, âyetteki "ve onlan umursamadıkları için..." ifadesi hakkında ve buradaki "onları "zamirinin neye ait olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf cümlesinden olarak, bunun "intikam aldık" fiilinin delalet ettiği, "nikme"(intikam)'ye ait olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana, "Onlar, o intikam alma işi olmadan önce, ondan habersiz idiler" şeklindedir. Bu zamirin, "âyetlerimiz" kelimesine râcî olduğu da söylenmiştir ki, bu Zeccâc'ın tercihi olan görüştür. Zeccâc, bu hususta: "Çünkü onlar, kendilerine inen âyetleri nazar-ı dikkate almıyorlardı" demiştir.

Şayet, "Gaflet, insanın kendi fiili değildir ve isteği ile meydana gelmez. O halde, insanın gafletinden ötürü, ona niçin ilahî tehdid gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Ayette geçen "gaflet" kelimesi ile, "âyetlerden yüz çevirme ve onfarı umursamamaları" manası kastedilmiştir. Onlar, âyetlerden yüz çevirirler ve sanki onlardan gafilmiş (habersizmiş) gibi olurlar."

Eğer, "Onlar bu yalanlama ve umursamamalarının yanısıra, pekçok günahlar da işlememişler miydi? Öyleyse âyetteki intikam, niçin sadece bu iki şeyden dolayı olmuştur?" denirse, biz deriz ki: "Ayette, Allah Teâlâ'nın onlardan, diğer günahlarını hesaba katmamak suretiyle, sadece bu iki şeyden yani yalanlama ve umursamamadan dolayı intikam aldığını gösteren bir husus yoktur. Aksine bu âyet, âyetleri ve mu'cizeleri düşünüp onlardan ibret almanın gerekli olduğuna delalet eder. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, burada, Firavun kavmini, o âyetlerden gaflet edip, onları umursamamış olmaları sebebiyle onları kınamıştır ki, bu da, taklidin yani tefekkür etmeden birşeye inanmanın, kötü bir yol olduğuna delalet eder." 42[42]

Horlanan Müminlerin Hâkim Kılınmaları

"Hakaretlere maruz bırakılmış, küçümsenmiş olan o kavmi de, feyz ve bereket verdiğimiz yer/n doğularına ve batılarına varis kıldık. Bu suretle Rabbinin İsrailoğuUarına olan o pek güzel vaadi, sabretmeleri sebebiyle, tam olarak yerine geldi. Firavun'un ve kavminin yapmakta oldukları şeylerle, yükseltmekte devam ettikleri binalarını ise, hep harab ettik" (A'râf, 137).

Bil ki Musa (a.s), İsraitoğutlanna, "Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak eder ve sizi bu yerde hükümran eder" (A’raf, 129) demişti. Bundan dolayı, Allah Teâlâ bu âyette, Firavun'un kavmini, bir ceza olarak, denizde boğmak suretiyle imha ettiğini açıklayınca, mü'mintere verdiği hayırları da beyan etmiştir ki, bu da Cenâb-t Hakk'ın, Hz. Musa'nın mü'min olan kavmini, Firavun'un ve kavminin yurtlarına varis kılmasıdır. İşte bundan dolayı O: "Hakaretlere maruz bırakılmış olan o kavmi de... o yerin doğularına ve batılarına varis kıldık" demiştir. Ayette bahsedilen mustaz'attıktan (güçsüz bırakılmak, küçümsenmekten) maksadı, Firavun'un, İsrailoğullarının erkek çocuklarını öldürüp, kız çocuklarını sağ bırakması ve onlardan hem cizye alıp, hem de zor işlerde çalıştırmasıdır. Alimler, "yerin doğularına ve batılarına" tabirinin ne manaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı alimler bunun, "Şam ve Mısır topraklarının doğuları ve batıları..." manasında olduğunu, çünkü Firavun'un mülk-ü tasarrufu altında olan yerlerin buralar olduğunu söylemişlerdir. Hem Cenâb-ı Hak da, "feyz ve bereket verdiğimiz yer" buyurmuştur ki, bunun ile "bolluk ve bereket verdiğimiz" manası kastedilmiştir. Bu da, ancak Şam topraklarına uygun düşer.

Bu husustaki ikinci görüşe göre bu tabirden maksad, bütün yeryüzüdür. Çünkü, Davud ve Süleyman (a.s) da İsrailoğullanndan olup, bütün dünyaya hâkim olmuşlardır. Bu da, âyetteki "yer" kelimesi ile bütün yeryüzünün kastedildiğine delalet eder. 43[43]

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/35-36.

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/37.

İsrailoğullarına Yapılan Vaadin Gerçekleşmesi

"Bu suretle Rabbinin İsrailoğuUarına olan o pek z^zel vaadi, tam olarak yerine geldi" buyruğundaki "Rabbinin vaadi (kelimesi)" "Biz ise, istiyoruz ki o yerde horlananlara lütfedelim, onları, kendilerine uyulan önderler, Firavun'un mülküne varis kılalım. Onlara o yerde kudret verelim ve Fravun'a Hâmân a ve ordularına da korktukları neticeyi başlarına getirip gösterelim " (Kasas, 5-6) âyetlerinde bahsedilen şeylerin kastedildiği söylenmiştir. Ayetteki "hüsnâ" kelimesi, "ahsen" (daha güzel) lafzının müennesi olup, âyetteki "kelime" lafzının s'atıdır. Bu âyetin manası ise, "Bu vaad, onlar için gerçekleşti ve devam etti" şeklindedir. Bu, Arapların birisinin işi tamam olduğunda söyledikleri tabirlerine benzer. "O pek güzel vaadin, tam olarak yerine gelmest"nin manasının,
"Allah Teâlâ'nın daha önce yapmış olduğu İsrailoğullarının düşmanlarını imha edip, onları düşmanlarının yurtlarına varis kılacağı hususundaki vaadini yerine getirmesi" olduğu söylenmiştir. Bu "yerine getirme" işi, "sözün tamamlanması" manasına alınmıştır. Çünkü bir şeyi vaadetmek, adeta birşeyl muallakta bırakmak gibi olur. Ama vaadedilen şey, bizzat yerine getirilip gerçekleşince, ancak o zaman tamamlanmış olur.
Allah Teâlâ, "Sabretmeleri sebebiyle.." buyurmuştur. Bu, Vaadin tamamlanması ve gerçekleşmesi, ancak onların sabrı sayesinde olmuştur" manasına gelir. Bu, seni sabra teşvik etme ve belalara feryad-ü figan ile mukabele eden kimseleri, Cenâb-ı Hakk'tn o belayla başbaşa bırakacağına; ama belalara sabırlı ve ilahî yardımı bekleyerek göğüs geren kimseler için, Cenab-ı Hakk'ın onları o sıkıntılardan kurtaracağına söz vermesine delalet etmesi bakımından, yeter.
Bir rivayete göre Âsim, âyeti şeklinde okumuştur. Bunun bir benzeri de (Necm, 18) âyetidir.
Ayetteki demmernâ "Harab ettik" ifadesi ile ilgili olarak Leys şöyle demiştir: "Demâr", tam manasıyla helaktir. Nitekim "Onlar, helak olup yok oldular" manasında denilir. 44[44]

Firavun İdaresinin Yaptığı Bina ve Bahçelerin İmhası

Cenâb-ı Hak, "Firavun'un ve kavminin yapmakta oldukları şeylerle, yükseltmekte devam ettikleri (binalarım) ise hep harab ettik" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a) "Allah, sözünden, yapanları kastetmiştir" demiştir. Zeccâc şöyle der: "Birisi bina yaptığında, denilir. Ayetteki "Yükseltmekte devam ettikleri" ifadesi ile, (çardaklı) bahçelerin kastedildiği de söylenmiştir. Nitekim, "Çardaklı bahçeler.. "(En'âm. 141) âyeti de bu manadadır. Bu ifadeye, "Hâmân'ın ve Firavun'un sarayları gibi, gökyüzüne uzanan sapasağlam binaları.,." manası da verilmiştir/'
Ayetteki kelimesi, râ'nın hem zammesi ile hem de kesresiyle okunmuştur. Yezidî, kesreli okunuşun daha fasih olduğunu söylemiştir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bazı kimselerin, bu fiili "ağaç dikmek" manasına olarak şeklinde okudukları rivayeti bana gelmiştir. Ama ben bunun, böyle okuyan kimsece yapılmış bir hata olduğunu sanıyorum." Bu Allah Teâlâ'nın, Firavun ve kavmi ile ilgili kıssaları ve onların Allah'ın âyetlerini yalanlamaları hususunda anlattıklarının sonudur. 45[45]

Yahudilerin Putperestliğe Heveslenmeleri

"Israiloğullannı denizden geçirdik. Derken, onlar putlarına tapmakta olan bir kavme rastladılar. Dediler ki: "Ey Musa, onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap." (Hz. Musa da): "Siz gerçekten cahil bir milletsiniz. Şüphe yok ki, bunların tuttukları yol helake mahkumdur. Yapmakta oldukları şey de boşunadır" dedi" (A'râf. 138-139).
Bil ki Allah Teâlâ, düşmanlarını helak edip, kendilerini düşmanlarının yurtlarına varis kılmak suretiyle İsrailoğullarına nasib ettiği çeşitli nimetlerini beyan edince, bunun peşisıra, en büyük

---

[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/37-38.
[45] 45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/38.

nimet olarak, onları sapasağlam denizden geçirmesini mevzubahs etmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, başka surelerde Hz. Musa (a.s)'nın denize asasını vurup, denizi yarması ve onu kupkuru hale getirmesi şeklinde olarak, onları denizden nasıl sağ salim geçirdiğini beyan edince, şu hususu da beyan etmiştir: İsrailoğulları, putlarına ibadet etmekte olan bir kavme rastlayınca, herşeyi unuttular ve dinlerinden dönerek, Hz. Musa (a.s)'ya, "Bize de, bunların putları gibi bir tanrı yap" dediler. Hiç şüphesiz İsrailoğulları. Allah Teâlâ'nın, Firavuna karşı Hz. Musa'ya verdiği o açık ve kesin mu'cizeleri müşahede edip, daha sonra da, Firavun'u ve ordusunu imha ettiğini, kendilerine ise çeşitli ihsan, lütuf ve selametler verdiğini görmüşlerdi. Müteakiben onlar, bunca merhale ve makamlardan sonra, böyle fasit ve bâtıl bir söz söyleyebildiklerine göre, onların son derece cahil ve aksi kimseler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Israiloğullarını denizden geçirdik" buyruğuna gelince: Bir kimse bir vadiyi kat edip onu arkasında bıraktığında birisi o vadiden geçirdiğinde ise, denilir. Bu ifade, "geçirdik" manasında olmak üzere, ^'jyr şeklinde de okunmuştur. Nitekim "Onu geçti, kat etti" manasında olmak üzere, "Mekanı, bir yeri geçti, onu kat etti" denilir.

"Ve onlar, putlarının önünde tapmakta olan bir kavme rastladılar" buyruğundaki ya'küfûn kelimesine, Zeccâc, "Putlara tapmaya devam ediyorlar ve bunu hiç bırakmıyorlar" manasını vermiştir. Nitekim, bir şeyi hiç bırakmayan ve ondan hiç ayrılmayan herkes için, denilir. Mescidden ayrılmayan kimseye de "mu'tekif" adının verilmesi bundandır. Katâde ise şöyle demektedir: "Bu topluluk, Lahm kabilesinden idiler ve köyde oturuyorlardı." İbn Cüreyc de, o putların sığır şeklinde olduklarını söylemiştir. Bu, buzağı kıssasının ilk defa beyan edildiği yerdir. 46[46]

Şirkin Masum Kılıklı Şekli de Küfürdür

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o İsrailoğullarının, "Ey Musa, onların nasıl putları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap" dediklerini nakletmiştir. Bil ki akit olan bir kimsenin, Hz. Musa'ya "Onların nasıl putları varsa, sen de bize öyle bir tanrı, yaratıcı ve bir müdebbir yap!" demesi imkansızdır. Zira, Hz. Musa'nın takdiri ve yapması ile meydana gelecek şeyin âlemin yaratıcısı ve onun müdebbiri olması imkansızdır. Bunun böyle olduğu hususunda şüphe eden kimsenin aklı tam olamaz. Halbuki bu hususta doğruya en yakın olan şudur: Onlar Hz. Musa'dan, dua ve ibadetlerinde karşılarına alacakları, birtakım putlar ve heykeller belirlemesini, tesbit etmesini istemişlerdir. İşte bu söz, Allah Teâlâ'nın, putperestlerden nakletmiş olduğu sözün aynısıdır. Çünkü onlar: ''Biz, bunlara sırf bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz." (Zumer. 3) demişlerdi.

Bunu iyice kavradığın zaman, bir kimse, "Bu söz niçin küfür olsun?" diyebilir. Buna karşılık biz deriz ki: "Bütün peygamberler, Allah'tan başkasına ibadet etmenin bir küfür olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu başkasının ister âlemin ilahı olduğuna inanılsın, isterse ona ibadet etmenin, onları Allah'a yaklaştırdığına inanılsın... Zira ibadet saygı ve tazimin doruk noktası, zirvesidir. Tazimin nihayeti ise, ancak, kendisinden sonsuz nimet ve ikramların sâdır olduğu kimseye uygun düşer..."

İmdi şayet, "O halde bu söz, İsrailoğullarının hepsi tarafından mı, yoksa bir kısmınca mı söylenmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Hayır, bu onların bir kısmı tarafından söylenmiş bir sözdür. Çünkü, Hz. Musa ile beraber, yetmiş tane seçilmiş İsrailoğlu bulunuyordu ki, onların arasında böylesi bâtıl talep ve isteklerden uzak duran kimseler de bulunuyordu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın onlara cevap vererek, "(Hz. Musa da), "Siz gerçekten cahil bir milletsiniz" dediğini nakletmiştir. Bu ifadede bahsedilen "cehalef'in izahı da, az önce bahsetmiş olduğumuz şu husustur: İbadet, tazimin en son noktasıdır. Dolaytsiyle ibadet, ancak kendisinden en büyük in'am ve nimetlerin sâdır olduğu kimseye uygun düşer. Bu en büyük in'am da, maddenin, hayatın, şehvetin, kudretin, akltn ve istifade edilen her türlü

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/39-40.

nimetin yaratılmasıyla olur. Halbuki bu tür şeylere kadir olan, ancak Allah Teâlâ'dır. Öyleyse ibadetin de ancak O'na yapılması yakışır. 47[47]

Putları Tanrı Değil, Kıble Saymalarındaki Mahzur

İmdi şayet onlar, "O İsrailoğullarının o putlara ibadetten maksatları, Alah'ı ta'zim etmeye yaklaşmak, onları vesile edinmek olduğuna göre, bu ibadetin çirkinliği neredEdir?" derlerse, biz deriz ki:

Böyle olması halinde, onlar o putlart asla ilah edinmemişlerdir. Onlar o putları bir kıble gibi kabul etmişlerdir ki, bu da onların, "Onların nasıl putları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap" şeklindeki sözlerine zıttır.

Bil ki, "kema lehum"sözündeki mâ'nın masdariyye mâ'sı olması, yani "onların ilahlarının bulunuşu sabit olduğu gibi" anlamına gelmesi caiz olduğu gibi, bunun mevsûle mâ'sı olması da mümkündür. Onların "lehûm" sözlerinde "ma"ya râcî olacak bir zamir bulunmaktadır. ifadesi ise, o zamirden bedeldir. Buna göre kelamın takdiri, "onların tanrısı olan o şey gibi" şeklindedir. 48[48]

Şirk Yolu Çıkmaza Mahkumdur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın "Şüphe yok ki, bunların tuttukları yol, helake mahkumdur" dediğini nakletmiştir. Leys şöyle demiştir: "Tebâr" kelimesi, helak olmak demektir. Nitekim "O şey helak oldu-helak oluyor-helak olmak" denilir. Tetbîrkelimesi ise imha etmek, yok etmek anlamındadır. Cenâb-ı Hakk'ın "Hepsini tam manasıyla imha ettik" (Furkan, 39) âyeti de bu manadadır. Yine, külçe altına da,tibrdenilmektedir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın kelimesi, "helak olmuş, yok olmuş" anlamındadır.

Cenâb-ı Hak, "Yapmakta oldukları şey de boşunadır" buyurmuştur. "Butlan", "bir şeyin, ya zatının yok olması, yahut da fayda ve maksadının yok olması sebebiyle, yok olmasıdır" şeklinde tarif edilmiştir. Onların amellerinin bâttl olmasından murad ise, "Onlara bu amellerinden, ne bir faydanın, ne de bir zararı def etme imkanının hasıl olmamasıdır." Bu konuda sözün esası şudur:

İbadetlerin maksadı, o amellere devam etmenin Allah'ın zikrini gönüllerde sağlamlaştırmaya ve böylece de ruhun, o ilahi bilginin kalpte bulunması sayesinde mesud ve mutlu olmasına sebep olmasıdır. Dolayısiyle insan, Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olduğunuda, onun kalbi, o Allah'tan başkasıyla alâkalanır, böylece de bu ilgi, kalbin, Allah'ı zikretmekten yüz çevirmesine sebep olmuş olur. Bu gerçek ortaya çıkınca da, Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olmanın, yok olup bâttl olduğu, zayi olduğu ve asıl maksadın, zıddını elde etmek için bir gayret sarfetmek olduğu ortaya çıkmış olur. Çünkü biz, ibadetlerin maksadının, marifetullah, yani Allah'ı tanımanın kalbte kök salmasını temin etmek olduğunu, halbuki, Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olmanın ise, kalbteki marifetullahı silip süpürdüğünü beyan etmiştik. Dolayısiyle bu, esas gayenin zıddı ve ulaşılmak istenen neticenin tersi olmuş olur. Allah en iyisini bilendir. 49[49]

Sipariş Üzere Tanrı Olmaz: Hak Tanrının Vasfı

"Dedi: "Tanrı olarak Allah'dan başkasını mı arayacakmışım size? Halbuki O, sizi âlemlerin üstüne çıkarmıştır"
(Araf, 140).

Bil ki Allah Teâlâ, o İsrailoğuiları, Hz. Musa'ya, "Onların nasıl putları varsa, sen de bize öyle

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/40-41.

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/41.

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/41-42.

bir tanrı yap" dediklerinde, Hz. Musa'nın buna karşılık cevap olarak şunları ileri sürdüğünü nakletmiştir:

1) Hz. Musa, onların câhil olduklarını beyân ederek, "Siz gerçekten câhil bir milletsiniz!" demiştir.

2) O, "Şüphe yok ki, bunların tuttukları yol helake mahkumdur" demiştir. Yani, "Onların hüsran ve helaklerine sebeptir" demektir...

3) O, "Yapmakta oldukları şey de, boşunadır" demiştir.. Yani, "bu zor iş, onlara ne dünyevî ne de dinî bakımdan herhangi bir fayda temin etmez" demektir...

4) Hz. Musa'nın, bu ayette, onların yaptıklarını kınama ve yadırgamayı gerektirecek bir biçimde, ifade etmiş olduğu teaccüb ve şaşkınlıktır. Bu sebeple "Tanrı olarak Allah'dan başkasını mı arayacakmişim size? Halbuki O, sizi âlemlerin üstüne çıkarmıştır" demiştir. Bu, "İlâh, istenilen, dokunulan ve edinilen bir şey değildir. Aksine ilâh, yaratmak, hayat vermek ve bütün nimetleri ihsan etmek suretiyle, nimetlere kadir ve muktedir olan zâttır" demektir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın "Halbuki O. sizi âlemlerin üstüne çıkarmıştır" ifadesinden kastedilen husustur. Şu halde bu varlık, mahlûkatın, kendisine ibadet etmeleri vâcib olan ilâhtır.. O halde, O'na ibadeti bırakıp başkasına ibadet etmek nasıl uygun otur? Vahidî (r.h.) şöyle demektedir: "Arapça'da " "Falancaya bir şey istedim. Onun için bir şey istedim..." denilir. Nitekim Cenâb-ı Allah, îiiiJl föfiî "Aranıza muhakkak ki fitne sokmak isteyerek (bozgunculuğa) koşarlardı..." (Tevbe, 47) buyurmuştur.

Bu ayette geçen ilahen lafzının, neden mansûb olduğu hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu kelime, hâl'dir. Buna göre sanki, "Ben size, mabûd olarak, Allah'dan başkasını mı taleb edip isteyeyim?" denilmiştir. Bu izaha göre gayre kelimesinin mansûb olması ise, mef'ûlün bih olması sebebiyledir.

b) İlahen kelimesinin, mef'ûlün bih olarak; gayre kelimesinin ise, sonradan getirilmesi halinde sıfat olabilecek, öne alınmış bir hal olarak mansûb olmasıdır... Buna göre sanki sen, "Allah'dan başka bir ilah mı taleb edeyim sizin için?..." demiş olurdun...

"Halbuki O, sizi âlemlerin üstüne çıkarmıştır" buyruğu ile ilgili olarak da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bundan maksad, "Allah Teâlâ onları, kendi zamanlarındaki âlemlere üstün kılmıştır" şeklindedir.

b) Allah Teâlâ, bu kesin mucizeleri onlara mahsus kılmıştır. Her ne kadar başkalarına başka hasletler tahsis ederek onları yüceltmiş ise de, böylesi mucizeler başka hiç kimse için meydana gelmemiştir. Bunun misali şudur: Bir kimse, tek bir ilim öğrenir, başka bir kimse ise, bu ilmin dışında pekçok ilimler tahsil eder.. Binâenaleyh, bu tek ilim sahibi, bu tek ilim sebebiyle, çok ilim sahibine üstün kılınmıştır.. Ancak ne var ki, çok ilim sahibi olan, hakiki manada, o tek ilim sahibine üstündür. 50[50]

"Hani sizi, Firavun hanedanından kurtarmıştık. Onlar ki size, azabın kötüsünü yüklüyorlardı. Oğullarınızı öldürüyorlar, yalnız kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda sizin için, Rabbinizden büyük bir imtihan bulunuyordu... (A'râf, 141).

Bil ki bu ayet, Bakara sûresinde tefsir edilmiştir. Bunun burada tekrar zikredilmesinin hikmeti, "Size, bu büyük nimetleri in'am eden O'dur. O halde, O'ndan başkasına ibadet etmekle meşgul olmanız, size nasıl yakışır?" denilmek istenmesidir. Allah en iyi bilendir... 51[51]

"Musa'ya otuz gece vaad ettik ve ona, bir on gece daha ilave ettik. Bu suretle Rabbinin tayin buyurduğu vakit, kırk geceye tamamlandı. Musa, kardeşi Harun'a dedi ki: "Kavmimin içinde benim yerime geç, (onları) ıslâh et, fesatçıların yoluna uyma" (Araf. 142).

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/42-43.

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/44.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 52[52]

Birinci Mesele

Ebu Amr, elifsiz olarak ve'ednâ "vaadettik"; diğer kıraat imamları da, elif ile ve mufâele babından olmak üzere vâednâ şeklinde okumuşlardır ki, bu kıraatin izah şekli Bakara suresinde geçmişti.. 53[53]

Hz. Musa'ya Tevrat'ın Verilme Keyfiyeti

Bil ki, rivayet edildiğine göre, Hz. Musa Mısır'da iken, İsrailoğullarına, "Şayet Allah, onların düşmanlarını yok ederse, onlara, yapacakları ve yapmayacakları şeyleri İyice açıklayan ve Allah katından gelen bir kitabın geleceğini" vaa'detmişti. Allah, FÎravurru imha edince, Hz. Musa, Rabbinden o kitabı istedi. İşte bu ayet, Tevrat'ın nasıl indiğini beyan etme hususu ndadır..
Bil ki Allah Teâlâ, Bakara suresinde de, (Bakara, 51} buyurmuştu, Burada geçen "kırk"gece"nin izahı, o ayette zikredilmişti. 54[54]

Hz. Musa (a.s)'nın İlk Otuz Gün İle Son On Günde Ne Yaptığı?

Şayet, "O halde, burada önce otuzun zikredilip, sonra da bu otuzun, on sayısıyla kırka tamamlanmasının hikmeti nedir? Hem Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu suretle Rabbinin tayin buyurduğu vakit, kırk geceye tamamlandı" buyruğu, faydasız bir sözdür.. Çünkü herkes, otuz artı on'un, kırk edeceğini bilir" denilirse, biz deriz ki:
Birinci sorunun cevabı, birkaç vecihtendir:
Birinci vecih: Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya otuz gün oruç tutmasını emretti ki, bu Zilkade ayıdır.. Hz. Musa, otuz günlük orucu tamamlayınca, ağzının kokmasını yadırgadı da, bunun üzerine misvaklandı, misvak kullandı. Bunun üzerine melekler, "Biz senin ağzından misk kokusu kokluyorduk.. Ama sen onu, misvakla giderdin.." dediler.. Bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya "Sen. oruçlunun ağız kokusunun, benim katımda misk kokusundan daha hoş olduğunu bilmiyor muydun?" diye vahyetti. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya o otuz güne, Zilhicce'nin on gününü de ilave etmesini emretti...
İkinci vecih: Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, otuz gün oruç tutmasını ve o günlerde, kendisini Allah'a yaklaştıran ameller yapmasını emretti... Sonra da, geri kalan on günde, Tevrat, Hz. Musa'ya indirildi. Ve Allah, yine Hz. Musa'ya, o on günde hitap buyurdu. İşte kırk günün, otuz ve on güne taksim edilmiş olmasının manası budur.
Üçüncü vecih: Ebu Müslim el-İsfehanî'nin, Tâhâ suresinde Hz. Musa'nın,
kavminden önce Rabbi ile mülakata (O'nun huzuruna varmaya) koşmuş olduğuna delâlet eden şeyi zikretmesidir. Hz. Musa'nın böyle yaptığının delili ise, "Ey Musa, seni kavminden ayırıp böyle acele ettiren sebep nedir?" Dedi ki: ''Onlar, işte onlar da benim ardımca geliyorlar. Ben sana yönelerek acele ettim ki, ya Râb. ta ki benden daha çok hoşnut olasın'' (Tâhâ, 83-84) ayetleridir. Binâenaleyh, Hz. Musa'nın, otuz gün tamamlanınca, Tûr Dağına gelmesi, Allah Teâlâ'mn O''na, kavminin Samirî ile olan hadisesini haber verince de, Allah Teâlâ'mn, kendisine vaadetmiş olduğu süre tamamlanmadan önce kavmine dönmüş olması, daha sonra da, diğer on günde Mîkat'a geri gelmesi, böylece de kırk gecenin tamamlanmış olması muhtemeldir.
Dördüncü vecih: Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: İlk vaadde sadece Hz. Musa'nın bulunmuş olması; ikinci vaadde ise, Allah'ın kelâmını dinlemeleri için, kendisiyle beraber

---

[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/44.
[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/44.
[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/45.

seçilen o (yetmiş) kişinin de bulunmuş olmaları, böylece de, bulunanların durumu farklı olduğu için, vaadin de farklı olmuş olması imkânsız değildir. Allah en iyisini bilendir.

İkinci sorunun cevâbına gelince, bu da şöyledir: Cenab-ı Allah, o on günün, otuz günden olduğu zannını gidermek için, "kırk gece" demiştir; çünkü, "on gece ile tamamladık" ifadesinin, otuzun içine dahil on gün olması muhtemeldir. Buna göre sanki, o oruç yirmi gün imiş de, sonra onu on gün ile tamamlamış, böylece de o otuz gün oluvermiş zannedilebilirdi... İşte, böylece Cenâb-ı Hak, akla gelebilecek zannı izâle etmiş oldu.

Cenâb-ı Hak, "Bu suretle Rabbinin tayin buyurduğu vakit, kırk geceye tamamlandı..." buyurmuştur.. Bu hususta iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Mîkat ile vakt arasındaki fark şudur: "Mîkat, içinde herhangi bir işin yapılmasının belirlenmiş olduğu muayyen vakittir, randevudur. Vakit ise, ta baştan bir kimsenin bir şey için, bir zaman tayin etmesi işidir.."

İkinci bahis: sözü, hâl olduğu için, mansûbtur. Yani, "O otuz, bu sayıya baliğ olduğu halde tamamlandı..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Musa, kardeşi Harun'a dedi ki..." ifadesindeki Hârune kelimesi, ehîhi kelimesinin, atf-ı beyânıdır.. Bu kelime münâdâ olarak, damme ile Harûnü şeklinde de okunmuştur ifadesi ise, "Onların içinde, benim halefim ve halifem ol!"; ifâdesi de, "İslah edici ol" veya "İsrailoğullannın içlerinden, ıslah edilmesi gerekenleri ıslah et ve onlardan, seni fesatçılığa çağıran kimselere uyma ve onlara itaat etme!" anlamındadır. 55[55]

Hz. Harun'un Hz. Musa'ya Göre Konumu

Buna göre şayet, "Harun (a.s), nübüvvet hususunda Hz. Musa'nın ortağı idi. O hâlde Hz. Musa daha nasıl Harun (a.s)'u kendisinin halefi ve ortağı kılmıştır? Çünkü, bir kimsenin ortağı olmak, onun halefi olmaktan daha üstün bir durumdur. Halbuki bir kimseyi, daha üstün bir makamdan daha aşağı bir makama almak, onu küçük düşürmek olur..." denilirse, biz deriz ki:

Durum her ne kadar sizin bahsettiğiniz gibiyse de, nübüvvet meselesinde, Hz. Musa asıl olan kimsedir.

Buna göre şayet, "Hz. Harun, peygamber olduğuna ve peygamber olan kimse oe. sadece ıslâh işiyle meşgul olacağına göre, daha niye Hz. Musa, Hz. Harun'a, elanda bulunmasını tavsiye etmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu emir ve tavsiyenin maksadı, meseleyi tekîd etmek, pekiştirmektir.. Bu tıpkı, Hz. İbrahim'in, 'Takat kalbimin yatışması için..." (Bakara, 260) demesi gibidir. Allah en iyi bilendir.. 56[56]

Vaktaki Musa, tayin ettiğimiz vakitte geldi, Rabbi ona hitab etti. Musa dedi "Rabbim, cemalini göster bana, ne olur seni göreyim." Buyurdu: "Beni fiyen göremezsin. Fakat şu dağa bak. Eğer o. yerinde durabilirse sen de beni görürsün." Derken Rabbi, o dağa tecelli edince, onu paramparça ediverdi. Musa da, bayılarak yere düştü. Aydınca dedi ki: "Seni tenzih ederim. Tevbe ettim sana. Ben iman edenlerin ilkiyim"
(A'râf, 143).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın "Mîkat'ta" bulunmasının sebebini bu ayette tayan etmiştir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa ile konuşması meselesidir.. Bu *«ef.e, ilahî ilimlere dair çok kıymetli yüce meseleler bulunmaktadır: 57[57]

Aliah Teâlâ'nın Kelamının Mahiyeti

Bu ayet, Allah Teâlâ'nın Musa ile konuştuğunu göstermektedir. "Kelâmutlah" (Allah'ın konuşması meselesinde insanlar ihtilaf etmişlerdir.

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/45-46.

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/46-47.

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/47.

Birinci görüş: Bu cümleden olarak, onların bir kısmı, "Allah'ın kelâmı, bir araya getirilip telif edilmiş harflerden ibarettir" derken, bir kısmı da, O'nun kelâmının, "harfler ve seslerden başka olan, hakîkî bir sıfat olduğunu" söylemişlerdir.. Birinci görüşü benimseyenlere gelince, hakikati araştırıp ortaya koyan kimseler, (bu durumda) Cenâb-ı Hakk'ın kelâmının, (bu durumda), Cenab-ı Hakk'ın kelâmının, böyle olmamışken, sonradan hadis olan bir kelâm olması gereği hususunda ittifak etmişlerdir.. Hanbelîler ve Haşviyye, harflerden ve seslerden meydana gelen kelâmın, "kadîm" (ezel?) olduğunu iddia etmişlerdir ki, bu görüş akıllı bir kimsenin dönüp bakmayacağı kadar değersiz ve geçersiz bir görüştür.. Bu böyledir, zira ben, bir gün şöyle demiştim; Allah Teâlâ, bu harfleri ya toptan aynı anda konuşmuştur veyahut da onları peşpeşe sıralamıştır.. Birinci ihtimal bâtıldır.. Zira, duyulan ve manası anlaşılmak istenen o kelimeler, ancak harfleri ardarda geldiği zaman anlaşılır olur.. Ama, onların harfleri toptan bir anda söylendiğinde, bundan kesinlikle bir mana anlaşılmaz.. İkinci ihtimale gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'tn kelâmının hadis olmasını gerektirir... Çünkü harfler, ardarda geldiği zaman, harflerin ikincisi geldiğinde birincisi sona erer... O halde, birinci harf, hadistir. Çünkü, yokluğu sabit olan şeyin, kadîm olması imkânsızdır.. İkinci harf de hadistir; çünkü varlığı başkasının varlığından sonra gelen her şey, hadistir. O halde Kelâmullah'ın sırf harflerden ve sözlerden ibaret olması halinde, o zaman o'nun muhdes olduğu sabit olur..

Bu sabit olunca, biz deriz ki: Bu konuda (kelam u İlah m harflerden ibaret olduğunu düşünenler arasında) iki rnetod bulunmaktadır:

a) O hadis olan harflerin ve seslerin yeri ve mahalli, Allah'ın zâtıdır... Bu, Kerrâmiyye'nin görüşüdür..

b) O harflerin yeri ve mahalli, meselâ, ağaç v.b. şeyler gibi, Allah'ın zâtından başka olan bir maddedir.. Bu da, Mu'tezile'nin görüşüdür.

İkinci görüş: "Allah'ın kelâmı, birtakım harflerden ve seslerden başka olan hakîkî bir sıfattır" şeklindeki ikinci görüşe gelince, bu görüş, Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin, ekserisinin görüşüdür.. Bu görüşe göre bu sıfat, ezelî ve kadîm bir sıfattır.. Bu görüşte olanlar, Hz. Musa'nın dinleyip duyduğu o şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.. Bu cümleden olarak Eş'ariyye şöyle demektedir: "Hz. Musa, bizzat o hakikî ve ezelî sıfatı dinledi ve duydu... Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı, bir cisim ve araz olmadığı halde, O'nun zâtının görülmesi nasıl imkânsız değilse, aynen bunun gibi, Kelâmının da, bir harf ve ses ofmadığı halde, duyulup dinlenilmesi uzak bir ihtimal değildir.." Ebu Mansur el-Maturidî ise şöyle demektedir: "Musa (a.s)'in duyup dinlediği o şey, birtakım kesik sesler ve ağaçla kâim olan bir araya getirilmiş harflerdir.

Harf ve ses olmayan, ezelî olan kelâm sıfatına gelince, Hz. Musa kesinlikle onu dinlememiş ve duymamıştır.. İşte Allah Teâlâ'nın kelamını işitme hususunda, âlimlerin mezheplerinin teferruatı bundan ibarettir.. 58[58]

Allah'ın Hitabını Hz. Musa'nın Yanındakiler İşittiler mi?

Alimler, Allah Teâlâ'nın sadece Hz. Musa ile mi, yoksa onunla birlikte birtakım kimselerle de mi konuşmuştur hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ayetin zahiri, birinci ihtimale delâlet etmektedir. Zira Hak Teâlâ'nın, "Rabbi ona hitab etti" buyruğu, bu şerefin Hz. Musa (a.s)' a has kılındığına delâlet eder. Has kılma ise, hükmün (o hususun), onun dışındakilerde bulunmadığına delâlet eder. Kâdî şöyle demektedir: "Aksine "mikat" için seçilmiş olan o yetmiş kişi de, Allah'ın kelâmını duyup dinlemişlerdir. Çünkü onların orada bulundurulmalarının maksadı, Hz. Musa (a.s)'nın kavmine, onların orada geçen o şeyleri haber vermeleridir. Bu maksad ise, ancak onlar Allah'ın kelamını dinledikleri zaman tam olur. Hem Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa ile bu şekilde konuşması bir mucizedir. Halbuki Hz. Musa (a.s)' in nübüvveti daha önce isbatlanmıştı. Dolayısiyle bu mucizenin, başka bir şey için gösterilmiş olması gerekir." 59[59]

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/48-49.

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/49.

Bu Ayetin Allah'ın Görûlebileceğine Delâleti

Alimlerimiz demişlerdir ki: Bu ayet, Hak Teâlâ'nın görülebileceğine detâlet eder. Bunu şu dört bakımdan açıklayabiliriz:
Birinci delil: Ayet, Hz. Musa (a.s)' in, Allah'ı görmeyi istediğine delâlet etmektedir. Hz. Musa (a.s)' in Allah hakkında, neyin vâcib, neyin caiz ve neyin de imkansız olduğunu bilen birisi olacağında şüphe yoktur. Binâenaleyh eğer Allah'ın görülmesi imkansız olsaydı, O bunu istemezdi. Hz. Musa (a.s) bunu istediğine göre, Allah'ın görülmesinin caiz olduğunu anlıyoruz. 60[60]

Mu'tezile'den Kâdî Abdulcebbar'ın İddiası

Kâdî şöyle demiştir: "Muhakkik âlimlerin bu hususta şu şekilde dört görüşleri vardır:
1) Hasan el-Basri ve diğerlerinin görüşüne göre, Hz. Musa, ru'yetin (görülmenin), Allah hakkında caiz olmadığını bilemiyordu. Bu hususu bilmemekle birlikte, insan Rabbini, O'nun adaletini ve birliğini bilebilir. Binâenaleyh onun, Allah'ın görülmesinin imkansız olup olmadığını bilmesinin, naklî delile dayanmış olması uzak bir ihtimal değildir.
2) Musa (a.s), Allah Teâlâ'yı, kavminden dolayı, görmeyi istemiştir. Çünkü kavmi, bunun imkansız olduğunu bilmiyorlardı ve "Ey Musa, biz Allah'ı apâşikar görmedikçe, sana katiyyen iman etmeyiz" (Bakara. 55) diyerek, bu isteklerini Hz. Musa'ya hep tekrarlayıp duruyorlardı. Dolaytsiyle Musa (a.s), görmeyi kendi nefsi için istememiştir. Bu hususta bir men vârid olunca, bunun imkansız olduğu ortaya çıkmış oldu. Bu, Ebu Ali ile Ebu Hâşim'in yapmış oldukları izahtır.
3) "Hz. Musa (a.s), Rabbisi katından ızdırârî ve açık bir bilgi istedi." Bu görüşü ileri sürenler, kendi aralarında şu şekilde ihtilaf etmişlerdir: Bazıları, "Hz. Musa (a.s.) Rabbinden zarurî (kesin) bir bilgi istedi" derken; bazıları da "Hayır, aksine O'ndan, her nekadar kendi fiilinden olsa da, geldiğinde marifetullahla ilgili zan ve vesveseleri gideren, açık ve net mucizeler göndermesini istedi, Bu tıpkı, ahiret ehlinin marifetullahı hususunda söylediğimiz şey gibidir " demişlerdir. Bu, Ebu'l-Kâstm el-Ka'bî'nin görüşüdür.
4) Bu isteğin maksadı, Allah Teâlâ'nın, kendisinin görülmesinin imkansız olduğuna delâlet eden naklî delil zikretmesi ve böylece de, aklî delillerin nakiî delillerle kuvvet kazanmasıdır. Delillerin kuvvetlenmesi ise, insanlar için matlûb olan bir şeydir. Bu görüş de, Ebu Bekr el-Esamm'ın görüşüdür. Bu ayetin tefsiri hususunda Mu'tezile'nin görüşleri bunlardır. 61[61]

Ehl-i Sünnetin İnancı

Biz (ehl-i sünnetin) alimleri ise şöyle demişlerdir: Mu'tezile'nin birinci görüşü zayıftır. Buna pek çok şey delâlet eder:
Birincisi: Hz. Musa (a.s)'nm Allah'ı bilme hususundaki bilgisinin, Mu'tezile'nin düşüklerinden daha az derece ve mertebede olmadığı hususunda insanlar ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh biz, o Mu'tezile'nin hepsinin ru'yetullahın imkansız olduğunu bildiklerini, Hz. Musa'nın ise bunu bilemediğini farzettiğimizde, Hz. Musa'nın Allah'a dâir bilgisi, Mu'tezile'nin düşüklerinin herbirinin bilgisinden daha az olmuş olur ki bu, müslümanların icmâı ile bâtıl olan bir görüştür.
İkincisi: Mu'tezile, görülen herşeyin ya karşıda, ya da karşı hükmünde olan bir yerde bulunması gerektiği hususunda, kesin bir bilginin olduğunu iddia ederler. Bu durumda şu denebilir: Bu bilgi, ya Hz. Musa (a.s)'da vardır, ya da yoktur. Eğer birinci ihtimal olursa, Hz. Musa'nın, Allah Teâlâ'nın görülmesini mümkün görmüş olması, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekan ve

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/49.
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/49-50.

cihette bulunmasını caiz görmüş olmasını gerektirir. Halbuki Allah hakkında bunu caiz görmek, Mu'tezile'ye göre, küfrü icâb ettirir. Dolayısiyle onların, Hz. Musa (a.s)' in kâfir olduğunu söylemiş olmaları gerekir. Ama bunu hiçbir akıllı söylemez.

Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, biz deriz ki: Görülebilen herşeyin "karşıda" veya "karşı hükmünde olan bir yerde" olması gerektiğine dair bilginin, bedihî ve zarurî bir bilgi olup, sonra da bunun Hz. Musa'da olmadığını farzedersek, o zaman Hz. Musa, zarurî (kesin ve açık) bilgilerin hiç birini bilmiyordu" denilmesi gerekir. Böyle olan herkes ise, deli ve mecnûndur. Binâenaleyh Mu'tezİle'nin, Hz. Musa (a.s)' in aklının tam olmayıp, deli olduğunu söylemiş olmaları gerekir ki, bu da ümmetin icmâı ile bir küfürdür. Bundan dolayı, Hz. Musa (a.s)'nın, Hak Teâlâ'nın görülemiyeceğinin farzedilmesi ile birlikte, O'nun görülmesinin imkansız olduğunu bilmemesini söylemenin, bu bâtıl olan iki neticeden birisini gerektireceği sabit olmuş olur. O halde, bu şekilde hükmetmek bâtıl olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Mu'tezile'nin, "Hz. Musa, bu görmeyi kendisi için değil kavmi için istemiştir" şeklindeki, ikinci görüşü de bâtıldır. Bunun böyle olduğuna da şunlar delâlet eder:

Birincisi: Eğer durum böyle olmuş olsaydı, o zaman Hz. Musa (a.s), "Onlara kendini göster, sana baksınlar" derdi. Allah Teâlâ da, "Onlar beni göremezler" derdi. Ayette böyle söylenmediğine göre, bu te'vil bâtıl olmuş olur.

İkincisi: Eğer bu, imkansız birşeyi istemek olsaydı, o zaman Hz. Musa (a.s), kavmini bundan men ederdi. Bu tıpkı, onların, Hz. Musa'ya, "Onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap" (Araf, 138) dediklerinde, O'nun onları bu steklerinden, "Siz gerçekten câhil bir milletsiniz9' (A'ni, 13e) diye men etmesinde olduğu gibidir.

Üçüncüsü: Hz. Musa (a.s)'nın, Hak Teâlâ'nın görülemiyeceğine dâir kesin deliller getirmesi ve kavmini o deliller ile, bu isteklerinden vazgeçirmesi gerekirdi. E râenaleyh, Hz. Musa'nın bu delillerin zikredilmesi dar vakitli (hemen yerine getirilmesi gereken) bir farz olduğu halde, herhangi bir delil getirmemesi, Hz. Musa'nın, yapması gereken bir şeyi terketmesi demek olur ki bu caiz değildir.

Dördüncüsü: Allah'ı görmek isteyen o topluluklar, Hz. Musa'nın nübüvvetine ya iman etmişlerdir, ya da iman etmemişlerdir. Eğer birinci ihtimal sözkonusu ise, odların bu bâtıl isteklerinden vazgeçmeleri için, Hz. Musa'nın sadece sözü yeterdi. Böylece de, Hz. Musa (a.s)' in Rabbisinden, bu hususta istekte bulunmasına hacet «almazdı. Eğer ikinci ihtimal olursa, onlar bu cevaptan istifade edemezlerdi. Çünkü onlar, Hz. Musa'ya, "Biz Allah'ın kendisini görmekten insanları men ettiğini kabul etmiyoruz. Aksine bu, senin Allah'a iftira edip nisbet ettiğin bir şeydir" diyorlardı. Böylece her iki takdire göre de, Hz. Musa'nın, "Rabbim, (cemâlini) göster bana, (ne olur) seni göreyim" şeklindeki sözünden, kavminin bir istifâdesi yoktur.

Mu'tezile'nin üçüncü görüşü de, uzak bir ihtimaldir. Bunun böyle olduğuna da şunlar delâlet eder:

Birincisi: Böyte olması halinde ayetin manası, "Bana bir şey göster ve ben senin gösterdiğin o şeye bakayım" şeklinde olurdu ki, bu durumda ayette, ham mef'ûl hem de muzâf hazfedilmiş olur. Ancak ne var ki ayetin siyakı, bunun yanlış olduğuna delâlet eder. Çünkü ayetin siyakı (devamı), "(Allah) buyurdu ki: "Beni kat'iyyen göremezsin. "Sen ancak, (ben) Rabbin, o dağa tecelli edince, beni görebilirsin" şeklindedir. Bütün bu manaları ise, bir muzafın hazfine bağlamak caiz değildir.

İkincisi: Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s) vasıtasıyla "âsâ", "yed-i beyzâ", "tufan", "cerâd", "haşerât (bit)", kurbağa, kan ve dağı yerinden kaldırıp bir gölgelik gibi tutma şeklindeki, en ileri derecedeki mucizeleri göstermişti. Binâenaleyh bütün bunlardan sonra, kesin ve apaçık bir başka mucizenin istenmesi nasıl mümkün olabilir?

Üçüncüsü: Hz. Musa (a.s), Allah ile vasıtasız konuşmuştur. Binâenaleyh, "Bana mevcud olduğuna delâlet eden apaçık, kesin bir mucize ver" demesi, O'na nasıl münasip düşer? Böyle bir sözün son derece yanlış olduğu malumdur.

Dördüncüsü: Eğer istenilen şey, Allah'ın varlığını gösterecek bir delil (mucize) olsaydı, Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, diğer mucizeleri verdiği gibi, o mucizeyi de verirdi ve Hz. Musa'ya bunu

vermemesinin bir hikmeti olmazdı. Şu halde bu görüşün yanlış olduğu sabit olmuş olur.
Mu'tezile'nin, "Bundan maksad, Allah'ın aklî delilleri kuvvetlendiren naklî bir delili (mucizeyi) göstermesidir" şeklindeki, dördüncü te'vüleri de uzak bir ihtimaldir. Eğer Hz. Musa (a.s)' in maksadı bu olsaydı, o zaman onun, "Ya Rabbi, senin zâtının görülmesinin imkansız olduğu hususunda akıllarda zahir ve açık olan şeyi kuvvetlendirmeni istiyorum" demesi gerekirdi. O böyle söylemeyip, aksine, Cenâb-ı Hakk'tn kendisini görmeyi isteyince, Mu'tezile'nin yaptığı bütün bu te'viilerin fasit olduğunu anlamış oluyoruz.

İkinci delil: Bu ayet-i kerimeden, Allah Teâlâ'nm görülebileceği hususunda çıkartılan ikinci delil şudur: Çünkü eğer Allah Teâlâ'nm görülmesi imkansız olsaydı, O "ben görülmem" derdi. Baksana, bir kimsenin avucunda bir taş bulunsa ve bir başkası ona, "Şunu bana ver de yiyeyim" dese, o ona, "Bu yenilmez" der, ama "sen bunu yeme" demez. Fakat elinde taş değil de, bir elma olsaydı, o ona, "Sen onu yiyemezsin" derdi. Bu, "Elimdeki yenilebilir bir şeydir, ama sen onu yiyemiyeceksin" demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Ben görülmem" demeyip de, "Sen, beni katiyyen göremezsin" deyince, bu ifadenin, Allah Teâlâ'nın haddizatında görülebileceğine delâlet ettiğini anlamış oluruz.

Üçüncü delil: Allah Teâlâ, görülmesini, mümkün olan bir şarta bağlamıştır. Mümkün olan bir şarta bağlanan şey de mümkündür. Binâenaleyh Allah Teâtâ'nın görülmesinin haddizatında mümkün olması gerekir. Biz, Aliah Teâlâ'nın kendinin görülebilmesini, mümkün olan bir şarta bağladığını söyledik. Çünkü O, görülebilmesini, {tecellî edeceği) dağın yerinde durabilmesi şartına bağlamıştır. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, "Eğer o dağ yerinde durabiürse. sen de beni görürsün" beyanıdır. Aslında dağın bu durumda yerinde durması mümkindir. Dolayısı ile Allah Teâlâ'nın, kendisinin görülebilmesini aslında mümkin olan bir şarta bağladığı sabit oimuş olur. Bu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın aslında görülmesinin mümkin olması gerekir. Çünkü bu şart, olabilecek bir şey olunca, bunun olmasının farzedilmesinden, ortaya bir imkansızlık çıkmaz. Bu şartın tahakkuk etmesine, ya o ceza (netice) terettüb eder ki, bu Allah'ın görülmesinin gerçekleşmesidir, ya da terettüb etmez. Eğer görülme işi, bu şarta dayanırsa, o zaman Allah Teâlâ'nın görülebileceğine kesin olarak hükmetmek gerekir. Eğer bu görülme işi, o şarta dayanmıyorsa, bu husus, "şart bulunduğu zaman, rü'yet de bulunur" şeklindeki görüşün doğruluğunu zedeler, Bu ise yanlıştır.
Buna göre eğer, "Allah Teâlâ görülme işini, hareket halinde iken dağın, yerinde istikrarlı olması şartına bağlamıştır. Dağın ise hareket halinde, istikrarlı (sâkin-hareketsiz) olması imkansızdır. Dolayısiyle Allah'ın görülmesinin, tahakkuk etmesi, câizfmümkin) bir şarta değil de, imkansız olan bir şarta bağlanmış olduğu sabit olmaktadır. Bundan, sizin söylediğiniz şeyin doğruluğu gerekmez. Şartın, dağın hareket halinde iken, karar kılması olduğunun delili şudur: "İster hareketsiz, ister hareketli olsun, dağın karar kılması hareketsiz durması, rü'yetin olabilmesi için bir şart kılınmamıştır" denebilir. Bu durumda eğer birinci ihtimal olursa, bu şarta bağlı olarak rü'yetin bulunması gerekir. Rü'yet tahakkuk etmediğine göre, biz o esnada dağın karar kılmadığını (hareketsiz durmadığını) anlamış oluyoruz. O karar kılmamış olunca da hareketli olmuş olur. Böylece dağın, ister hareketli, ister hareketsiz olsun, rü'yetin tahakkuk etmesi için, onun karar kılmasının, şart kılınmayan bir durum olduğu sabit olmuş olur. Böylece şartın o dağın sakin (hareketsiz) iken, istikrarlı olmaya devam etmesi olduğu sabit olur. Böylece de şartın. Allah Teâlâ'nın, kendisinin görülmesini, onun bulunmasına bağladığı şey olduğu sabit olur. Bu şart da. dağın, hareketli iken istikrar bulmasıdır. Bu ise imkansız olan bir şarttır.

Cevap: Bu, ister hareketli isterse sakin olması bakımından, dağın durumunun, önceki durumundan başka olduğunun itibâre alınmasıdır.. Onun, hareket ve sükûnun birisinden hâlî, uzak olmaması, onun durumunun hareketli veya sakin olması açısından itibare alınmasına mani değildir. Baksana, sen bir şeyi, mevcut olması şartıyla aldığında, onun varlığı vâcib olur; eğer onu, bulunmaması şartıyla alırsan, o zaman da onun yokluğu ve ademi vâcib olur.. Binâenaleyh sen onu, onun var olup olmamasına bakmaksızın, sırf o olması itibariyle alırsan, o zaman da o, varlığı mümkin olan olmuş olur. Binâenaleyh burada, lafız itibariyle şart kılınan şey, dağın karar kılmasıdır. Bu kadar şey ise, varlığı mümkin olan şeydir.. Böylece, şart kılman miktarın, varlığı mümkin otan ve olabilmesi caiz olan bir iş olduğu sabit olmuş olur. Neticenin, kendisine dayandırılması için ise, bu kadar şey kâfidir. Allah, en iyisini bilendir..

Dördüncü delil: Allah'ın görülebileceğini isbat için bu ayetten çıkarılan dördüncü delil de şudur: Cenâb-ı Hak, "Derken Rabbi. o dağa tecelli edince, onu paramparça ediverdi" buyurmuştur. Bu tecellî, rü'yettir. Bunun rü'yet olduğuna şu iki şey delâlet etmektedir:

a) Bir şeyin bilgisi, o şeyi ortaya çıkartır. Tecellî ettirir.. Bir şeyi görmek de, o şeyi ortaya çıkarır.. Ancak ne var ki, o şeyi ortaya koyma hususunda görmek, onu bilmekten daha mükemmel bir mana ifade eder.. Lafzı, en mükemmel manaya hamletmek ise, evlâ olanıdır.

b) Bu ayetin zikredilmesinin maksadı, insanın, Allah'ı görmeye takat getiremeyeceğini anlatmaktır. Bunun böyle olduğunun delili ise şudur: Dağ, onca büyüklüğüne rağmen, Allah'ı görünce unufakotup, paramparça olmuştur. Tecellîden murad, bizim söylemiş olduğumuz husus olmasaydı, bu maksat hasıl olmazdı.. Dolayısıyle, Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken Rabbi, o dağa tecelli edince, onu paramparça ediverdi" buyruğu, "Dağ, Allah'ı görünce paramparça, unufak oldu"demektir. Durum böyle olduğuna göre, Allah Teâlâ'nın görülebileceği sabit olmuş olur. Bu konuda, en son söz şudur: Dağ, cansız bir varlıktır. Cansızın ise, bir şeyi görmesi imkânsızdır. Ancak ne var ki biz, şöyle diyoruz: Allah Teâlâ'nın, dağda, hayat, akıl ve anlayış yaratmasının, sonra da onda, Allah Teâlâ'nın zâttna taalluk eden bir görme hususiyetini yaratmış olduğunun söylenmesi imkânsız değildir. Bunun delili ise, "£y dağlar, onunla birlikte teşbih edin (dedik), kuşlara da... "(Sebe, inayetidir. O dağın, bu hitabın muhatabı olabilmesi, onda hayat ve aklın bulunması şartına bağlıdır. Binâenaleyh, işte bu dört delil ile, ayetin, Allah Teâlâ'nın görülebileceğine delâlet ettiği sabit olmuş olur. 62[62]

Allah'ın Görülebileceğini İnkâr Eden Mutezilenin İtirazları

Mutezile'ye gelince onlar, "Cenâb-ı Hakk'ın görülmesinin imkânsız olduğu, gerek aklî, gerekse naklî deliller ile sabittir. Binâenaleyh, bu zahirî manaların, yapılan bu tefsir ve tevîllere hamledilmesi gerekir" demişlerdir.

Onların aklî delillerinin zayıf ve sakat olduğunu, biz aklı konu alan kitaplarda beyân etmiştik.. Rinâenaleyh, onları burada zikretmeye hacet yoktur. Onların bu husustaki naklî delillerine gelince, bu konuda onların en kuvvetli delilleri, Hak Teâlâ'nın, "Gözler O'nu ihata edemez" (Enâm, 103) ayetine tutunmalarıdır... Bu surede, bu ayetteki ince bahisler ve derin nükteler, daha önce geçmişti. Bil ki Mutezile». Cenâb-ı Hakk'ın görülemiyeceği hususunda bu ayete, birkaç yönden tutunmuştur:

Birinci hüccet: Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın len terânî "Beni katiyyen göremezsin" beyanına tutunmuştur. Mutezile'nin, bu ifadeyle yapmış olduğu istidlali şu şekilde izah edebiliriz: Bu ayet, Hz. Musa'nın, Allah'ı, ne dünyada ne de Kıyamette kesinlikle göremeyeceğine delâlet eder. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Allah'ı kesinlikle hiç kimsenin göremeyeceği de sabit olmuş olur. Bunun da böyle olduğu sabit olunca, Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğu sabit olmuş olur. Böylece burada üç mukaddime vardır. Şöyle ki: 63[63]

Arapçada Len Edatı Ebedîlik İfade Etmez

Birinci mukaddime: Bu mukaddime, birkaç şekilde anlatılır:

1) Lügatcılardan nakledildiğine göre len edatı, "ebediyyen" manasına kullanılır. Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Bu, lügatcılar hakkında asılsız bir iddiadır. Bu görüşün doğruluğuna şâhid olacak ne muteber bir kitap, ne de sahih bir rivayet vardır." Bizim alimlerimiz de şöyle demişlerdir: "Bunun yanlışlığının delili, Cenâb-ı Hakk'ın, yahûdileri anlatırken söylediği "Onlar o (ölümü) asla arzu etmezler" i, 95) ayetidir. Halbuki onlar Kıyamet günü, ölümü temenni edeceklerdir."

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/50-54.

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/55.

2) Cenâb-ı Hakk'ın (len teranî) buyruğu istenilen herhangi bir vaktin, du ifâdeden istisna edilebilmesinin mümkün olmasının da gösterdiği üzere, bütün zamanları içine alır. İstisnanın gereği ise, eğer istisna yapılmamış olsaydı bu ifâdenin hükmüne dâhil olacak şeyi, hükmün dışında bırakmaktır. Bu izah da zayıftır. Çünkü Usûl-ü fıkıhta da iyice ortaya konulduğu üzere, istisnanın tesiri, birşeyin sahih oluşunu men etmede olup, yoksa vâcib oluşunu men etmede değildir...

3) Bir kimsenin "Bunu asla yapmayacağım" şeklindeki sözü, nefyin (olumsuzluğun) te'kidini ifade eder. Bunun manası, onu yapmanın, o kimsenin durumuna aykırı olduğudur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "Hepsi bunun için bir yere toplanmış obalarda, o (putlar) hakîkaten bir sinek bile yaratamazlar" (Hacc. 73) ayetidir. Bu, rü'yetin, ulûhiyyete aykırı olduğuna delâlet eder. Bu izaha şöyle cevap verilir: Len edatı, hakkında soru sorulan bir şeyi nefyetmeyi te'kid için kullanılır. Soru ise, ancak şu anda rü'yet (Allah'ı görme) hususunda vaki olmuştur. Dolayısiyle Cenâb-ı Hakk'ın len terânî buyruğu, bu isteği o esnada nefyetmek içindir. Yoksa len edatının, birşeyin ebediyyen olamıyacağını göstermesine gelince, hayır, o bu manayı ifade etmez. İşte bu meselenin izahında söylenecek sözün tamamı budur.

İkinci mukaddime: Mutezile dedi ki: Bu hususta, söz söyleyen insanlar iki kısımdır. Bir kısmı, "Mü'minler Allah'ı görürler. MusadaO'nu görür" demektedirler. Bir kısmı da, "hiç kimsenin Allah'ı göremiyeceğini" söylerler. Rü'yetin, Hz. Musa (a.s)'dan başkası için olduğunu söyleyip, Hz. Musa'nın göremiyeceğini söyleyen görüşe gelince, bu, icmayı çiğneyen bâtıl bir görüştür.

Üçüncü mukaddime: Bu, "Rü'yetin (Allah'ı görmenin) meydana gelmediğini söyleyen herkes, bunun ileride de meydana gelmeyeceğini söylemiş olur" şeklindeki mukaddimedir. İşte, meydana geldiğini nefyetmekle beraber, olabileceğini söylemek, icmânın hilafına bir görüş olup, bâtıldır. Bil ki bunun delâletini, birinci mukaddimenin sahih olmasına bina edifmesinin zayıflığı sabit olunca, bu istidlal tamamıyla düşer.

İkinci hüccet: Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın (bu esnada) bayılarak yere düştüğünü nakletmiştir. Eğer rü'yet (Allah'ı görmek) mümkün olsaydı, o zaman niçin Hz. Musa (a.s), bayılarak yere düşsündü?

Üçüncü hüccet: Hz. Musa (a.s), ayıldığı zaman, "sübhâneke" demiştir. Bu söz, Allah'ı tenzih etmek içindir. Binâenaleyh bu kelimeden maksadın Allah Teâlâ'yı, daha önce zikri geçmiş olan şeyden tenzih etme olması gerekir. Daha önce zikredilmiş olan husus da Allah'ı görebilmektir. Öyle ise, Hz. Musa'nın "sübhâneke" sözü, Allah'ı görülmekten tenzih etmektir. Böylece rü'yeti nefyetmenin (Allah'ın görülemiyeceğini söylemenin), Allah'ı tenzih etmek olduğu sabit olur. Allah ancak noksanlıklardan ve kusurlardan tenzih edilir. Öyle ise, rü'yetin (görülebilmenin), Allah için bir noksanlık ve eksiklik olması gerekir. Bu, Allah için imkansız bir şeydir, binâenaleyh rü'yetin Allah hakkında imkansız olduğu kesinlik kazanır.

Dördüncü hüccet: Cenâb-ı Hakk, ayıldığı zaman Hz. Musa'nın şöyle söylediğini nakletmiştir: "Tevbe ettim sana..." Eğer Allah'ı görmeyi istemek günah olmasaydı, o bundan tevbe etmezdi. Eğer rü'yet, mü'min olmanın sıhhatine ters düşen bir günah olmasaydı, o "ben, îman edenlerin ilkiyim" demezdi.

Bit ki, bizim (ehl-i sünnet) alimlerimiz şöyle demişlerdir: Allah'ı görmek (rü'yet), mümkündür. Ancak Hz. Musa (a.s) bunu, izinsiz olarak istemiştir. Ebrârtn (iyi kulların), iyilik sayılan işleri, mukarrabînin (Allah'a en yakın olan kulların) hataları gibidir. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s)' in yaptığı bu tevbenin, Mu'tezile nin zikrettiği şeyden dolayı değil de, işte bu manadan dolayı bir tevbe olması gerekir, jşte bu ayetteki (rü'yet ite) ilgili sözün tamamı bundan ibarettir. Allah doğru olant en iyi bilendir. 64[64]

Dördüncü Mesele

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Hz. Musa (a.s), beraberinde yetmiş kişi olarak

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/55-57.

gelir. Hz. Musa (a.s) dağa çıkar, o yetmiş kişi ise Tür dağının eteklerinde bekler.
Cenâb-ı Allah, Musa (a.s) ile konuşur, ona levhalar üzerinde bir kitap yazar ve Hz. Musa'yı rn'ünacaat edecek şekilde kendisine yaklaştırır. Hz. Musa (a.s), kalemin cızırtılarını duyunca, şevki artarda, "Rabbim, (cemâlini) göster bana, (ne olur) seni göreyim" der." Keşşaf sahibi ise şöyle demiştir: (göster bana) fiilinin ikinci mef'ulu mahzûftur. Yani, "Kendini bana göster, seni göreyim" demektir. Ayetin lafzı ile alâkalı birkaç soru vardır:
Birinci soru: "Nazar" (bakmak-görmek), ya birşeyi görmekten, ya da onu görmenin mukaddimesinden ibarettir. Bu da, sağlıklı olan gözbebeğini, görmek için, görmek istediğimiz şeyin tarafına döndermektir. Birinci duruma göre ifâdenin manası, Bana (kendini) göster ki, seni göreyim" şeklinde olur. Bu ise yanlıştır. İkinci duruma göre ise mana, "bana (kendini) göster ki, gözbebeğimi senin tarafına çevireyim" şeklinde olur. Bu da, şu iki sebepten ötürü yanlıştır:
a) Bu görme, Allah'ın bir cihette bulunduğunu söylemeyi gerektirir.
b) Gözbebeğîni, görülen şeye doğru çevirmek, görmenin bir mukaddimesidir. Halbuki bu görüşün sahibi, bunu, görmenin bir neticesi olarak göstermiştir. Bu yanlıştır. 65[65]

Râzî'nin Mu'tezile'ye Cevabı

Cevap: Ayetteki erinî kelimesi, "Beni, seni görmeye muktedir kıl da, sana oakayım ve seni göreyim" manasındadır.
İkinci soru: Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın <İ)Ş\ J&i "Sana bakayım" ifadesine uygun olması için, niçin "Bana kesinlikle bakamazsın" demedi de, "Beni katiyyen göremezsin" dedi.
Cevap: Bakmak, görmenin mukaddimesi olunca, bundan maksad görmekle beraber olan bakma değil "görmek" olur.
Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın 'Takat şu dağa bak!" buyruğundaki istidrâk, kendisinden önceki ifadeyle nasıl bitişir, matlub olan alâkayı nasıl kurabiliriz?
Cevap: Bunun maksadı, görme İşini yüceltmek ve Allah Teâlâ'nın yardımı ve desteği ile kuvvetlendirdiği kimseler hariç, hiç kimsenin görme gücünün olmadığını ortaya koymaktır. Baksana, tecellî ve rü'yetin tesiri dağda zuhur edince, o dağ paramparça oldu.. İşte bu, bu bakımdan, rü'yet işinin büyük bir şey olduğuna delâlet eder.
Cenâb-ı Hakk'ın "Derken Habbl o dağa tecellî edince..." buyruğuna gelince, Zeccâc* tecellâ fiilinin, "zuhur etti ve ortaya çıktı" manasında olduğunu söylemiştir. Nitekim, gelini ve (güveğiyi) süsledikten sonra, huzura çıkarmaya da, keza,ayna ve kılıç üzerindeki kir ve pas temizlenildiğinde de, denilmesi de bu manadadır. 66[66]

Dekkâ' Kelimesinin Manası

Müteakiben "onu paramparça ediverdi" buyurulmuştur. Zeccâc şöyle demektedir: "Bu ifadenin, tenvîn ile dekken; tenvinsiz olarak da, dekkâe şeklinde olması caizdir. Yani, "Onu unufak ve yerle bir etti" demektir. Nitekim, bir şeyi kırıp paramparça ettiğinde denilir. fcto«i*y£& kelimeleri ise, yeryüzünde belirgin halde bulunan yüksek yerler, tepeler anlamına gelir. Buna göre dekk kelimesi masdar, dekkâe kelimesi ise isim olmuş olur." Sonra Vahidî, senediyle, Ahfeş'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hak Teâlâ'nın, buyruğunun terkibi hususunda şu iki tahlil yapılabilir:
a) Bu, tekîd için gelmiş bir mef'ûlü mutlak olarak, "onu, unufak etti, paramparça etti" demektir.
b) Bu, "onu, paramparça olan bir şey yaptı, paramparçan bir şey haline getirdi" demektir.. Kim bu ifadeyi med ile dekkâe şeklinde olursa, o bununla, "O onu "dekkâ" yani yeryüzünde yükselen bir tepe yaptı" manasını kastetmiş olur..

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/57.
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/57-58.

Ki bu da, İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilen, "Allah o dağı toprak haline getirdi” şeklindeki manaya uygundur."
Cenâb-ı Hak, "Musa da, bayılarak yere düştü" buyurmuştur. Leys şöyle demektedir: "Saik kelimesi, tıpkı, insanı bürüyen manasında olan kelimesi gibidir. Sa'ka kelimesi ise, (bürümek) kelimesi gibidir. Nitekim Arapça'da" "Adam bayıldı" denilir. Kim bu fiilin şeklinde olduğunu söylerse, buradaki saikan kelimesi, ism-i fail manasında saik olur; ama kim bunun fiilinin sa'aka olduğunu söylerse, o zaman da bu kelime, ism-i mef'ûi manasında olmuş olur. Yine, bir kimse öldüğü zaman saika "düşüp öldü" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölecektir" (Tur, 68) şeklindeki ayeti de bu manadadır. Müfessirler bu kelimeye ölüm manası vermişlerdir. Hak Teâlâ'nın "Onları. çarpılacaklar^Ölecekleri günlerine..." (Tur. 45) ayeti de böyledir." Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Saik kelimesinin aslı, saika kelimesinden gelir. Nitekim bu kelime hakkında, birisinin başına yıldırım düştüğünde ifade edilen sa'akahu "Onu yıldırım çarptı" sözünden alınma (saika) tabiri de kullanılır."
Sen bunu iyice anladığına göre şimdi biz deriz ki: İbn Abbas, Cenâb-ı Hakk'ın y fa buyruğundaki "saikan" kelimesini, bayılıp düşmek; Katâde ise. ölmek diye tefsir etmiştir. Birincisi daha kuvvetlidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ayıhnca..." buyurmuştur. Zeccâc şöyle demektedir: "Öten kimse hakkında ^nerdeyse, ayıldı..." kelimesi kullanılmaz.. Bu kelime ancak, bayılıp düsen kimse için, "O, baygınlığından ayıldı.." şeklinde kullanılır. Zira, Allah Teâlâ ölen kimseler hakkında "Sonra ölümünüzün arkasından sizi yine diriltmiştik... "{Bakara, 56) buyurmuştur.
"Seni tenzih ederim"buyruğuna gelince, bu, "Senin iznin olmaksızın, senden başkasından bir şey istemekten seni tenzih ederim" manasındadır. Hz. Musa "Tevbe ettim^ana yöneldim..." buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:
a) "Dünyada iken seni görme isteğinden dolayı, sana tevbe ettim!"
b) '"Senin iznin olmadan seni görme isteğinden tevbe edip sana yöneldim" Senin, dünyada iken görülmeyeceğine inanıp iman edenlerin ilki benim," Veya, "Senin iznin olmadan senden bir şey istemenin uygun olmadığına inananların ilki benim.." demektir. 67[67]

"Buyurdu ki: "Ey Musa, ben seni risalelerimle, kelâmımla bütün insanlardan mümtaz kıldım. Şimdi şu sana verdiğimi a! ve şükredenlerden ol!" (A'raf, 144).
Bil ki Hz. Musa Cenâb-ı Hakk'ı görmek isteyip, Allah da onu bundan men edince, ona, kendisine olan o büyük nimetlerini dile getirip, Musa'ya, o nimetlerine şükretmekle meşgul olmasını emretmiştir.. Adeta, sanki O, Hz. Musa'ya şöyle demek istemiştir: "Seni, beni görmekten men ettiysem, muhakkak ki sana şu, şu... büyük nimetleri vermişimdir.. Öyteyse beni görmekten men edilmen sebebiyle üzülme; özellikle sana vermiş olduğum diğer nimetlere bak ve onlara şükretmekle meşgul Ol." Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, Hz. Musa'yı, kendisini göremeyişine mukabil, tesellî etmektir. Bu da, Allah'ın görülebileceğine delâlet eden delillerden birisidir. Zira, şayet bu görme işi, haddizatında imkânsız olsaydı, bunları söylemeye gerek kalmazdı. 68[68]

Hz. Musa'nın İstifa Edilmesi

Bil ki, "ıstıfâ", öz ve has olanı seçip almaktır. Buna göre, Allah'ın buyruğunun manası, "Seni, insanlara karşı seçip, has dost edindim.." şeklinde olur. İbn Abbas, "Allah bununla, "Seni insanlara üstün kıldım" manasını murad etmiştir" demektedir. Cenâb-ı Allah Hz. Musa'yı seçtiğini belirtince, bu seçimin ne sebeple yapıldığını da belirterek, "risâletlerimle, kelâmımla..." buyurmuştur. İbn Kesîr ve Nâtî, bu kelimeleri, müfred otarak bi risâletî "risâletimle"; diğer kıraat imamları ise, çoğul olarak bi risâlâtî şeklinde okumuşlardır. Bu böyledir, Zira Cenâb-ı Hak Hz. Musa'ya, defalarca vahiyde bulunmuştur.

---

[67] 67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/58-59.
[68] 68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/60.

Bu ifâdeyi müfred olarak okuyanlara gelince, bunun izahı da şöyle yapılabilir: Çünkü "risâlet", masdar yerini tutan bir kelimedir. Dolayısiyle bu kelimenin, cemi yerinde müfred olarak kullanılması caizdir. Allah, "Seni, canlılar üzerine seçtim, tercih ettim" demeyip de, "insanlardan mümtaz kıldım" demiştir. Zira, tıpkı Hz. Musa'nın dinlediği gibi, melekler de bazan, vasıtasız olarak Allah'ın kelamını dinlerler.

Buna göre şayet, "Pekçok insan, risâlet hususunda O'na denk olduğu halde, Cenâb-ı Allah, Hz. Musa'yı risaletlerî sebebiyle insanlara nasıl tercih etmiş, onu mümtaz kılmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, başka hiçbir kimseye vermediği şu iki hususiyetin toplamını tahsis ettiğini beyân etmiştir. Bu iki şey de, hem risâlet, hem de vasıtasız konuşmadır. Bu toplam, başka hiçbir kimse için tahakkuk etmemiştir. Böylece burada bir tahsisin bulunduğu sabit olmuş olur. Zira, Hz. Musa, o kelâmı vasıtasız olarak duymuştu. Vasıtasız olarak konuşmak, zahir olan örfe göre, şeref ve kıymetin yüksekliğine sebep olmaktadır.. Çünkü, büyük bir hükümdarın bizzat ağzından duyup dinleyen kimsenin durumu, aynı şeyi mabeyncilerden ve kral nâiblerinden duyup dinleyen kimsenin durumundan daha yüce ve kıymetli olur..

Cenâb-ı Hak, bu iki çeşit büyük nimeti dile getirince, "Şimdi şu sana verdiğimi al ve şükredenlerden o!" buyurmuştur. Yani, "Bu nimeti al; seni, beni görmekten men etmem sebebiyle, üzülmeyesin.. Bu nimeti elde etmiş olman sebebiyle, şükür ile meşgul ol!" demektir. Nimetlere şükürle meşgul olmak ise, ancak gerek ilim ve gerekse amel bakımından, onların gereğini bi-hakkın yerine getirmekle olur. Allah en iyisini bilendir. 69[69]

Tevrat Levhaları Hakkında

"Biz onun İçin levhalarda her bir şeyi, mev'izaya ve hükümlerin açıklanmasına ait her şeyi yazdık. "Haydi bunları kuvvetle tut, kavmine de onun en güzel hükümlerini tutmalarını emret. Size ileride fâsıklann yurdunu göstereceğim." (A'raf, 145).

Bil ki Allah Teâlâ, risâletini Hz. Musa'ya tahsis ettiğini beyan buyurunca, bu ayette, o risâletin ayrıntılarına geçerek "Biz onun için levhalarda... yazdık" buyurmuştuk. Keşşaf sahibi, bazı kimselerin şöyie dediklerini nakletmiştir: "Musa (a.s) Arefe gününde bayılarak yere düştü.. Allah Teâlâ da ona, kurban bayramı gününde Tevrat'ı verdi..." Alimler, bu levhaların sayısı, maddesi ve uzunlukları hususunda çeşitli nakiller yapmışlardır.. Bu cümleden olarak onların saytsıntn on, yedi... olduğu ileri sürülmüştür. Yine onların maddesinin, Cebrail (a.s)'in getirdiği zümrüt olduğu; yeşil zeberced veya kırmızı yakuttan olduğu da ileri sürülmüştür. Hasan el-Basrî bunların, gökten inen bir ağaçtan olduğunu söylerken, Vehb, bunların, Cenâb-ı Hakk'ın Musa (a.s) için yumuşattığı büyük bir kaya parçasından olduğunu söylemiştir.. Bunların nasıl yazıldığı hususuna gelince, İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Cebrail onları, kendisiyle "zikr"i yazdığı kalem ile yazmış ve mürekkebini de nûr nehrinden almıştır."

Bit ki, ayetin lafzında, o levhaların keyfiyetine; o yazılma işinin nasıl yapıldığına delâlet eden herhangi bir şey bulunmamaktadır.. Eğer bu tafsilat, ayrı ve kuvvetli bir delil ile kuvvetlenirse, işte onu benimsemek gerekir.. Aksi halde, bir şey söylememek lâzımdır.

Cenâb-t Hakk'ın, "her bir şeyi" ifadesine gelince, bunun umûm ifâde eden bir şey olmadığında şüphe yoktur. Aksine bundan murad, Hz. Musa ve kavminin, dinleri hususunda muhtaç oldukları helâller, haramlar, güzel şeyler ve çirkin olar şeyler (iyilikler ve kötülüklerdir. "mev'izaya ve (hükümlerin) açıklanmasına ait her şeyi" buyruğuna gelince bu, "her bir şeyi" ifadesiyle, önce zikredilen cümlenin bir izahı gibidir. Çünkü Allah Teâlâ, bu "her şeyi", ikiye ayırmıştır. Bunlardan birisi, mev'iza (öğüt), diğeri ise, hükümler hususunda bilinmesi gereken hususları açıklama, tafsil etmedir. Böylece "mev'iza" lafzının muhtevasına, Allah Teâlâ'nın, taâtlara teşviki ve günahlardan uzaklaştırmayı gerektiren şeylerin tamamı dahil olur. Bu ise, vaad ve vaîdin zikreditmesiyle elde edilir. Cenâb-ı Hak, ilk önce bunu anlatınca, bunun

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/60-61.

peşinden, bu hükümlerin kısımlarının açıklamasını, helâl ve haramın beyan edilmesini getirerek, "ve (hükümlerin) açıklanmasına dair..." buyurmuştur.

Allah, bunu da açıklayınca, Hz. Musa'ya, "Haydi bunları kuvvetle tut" yani, "Kuvvetli bir irade ve sadık bir niyyet ile tut onu" demiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya, kavmine de, onun en güzeline yapışmalarını ve onun en güzelini almalarartnı söylemesini emretmiştir.. Bu ifadenin zahirine göre, bu açıklamada bir fayda ve bir hikmet, bir mana olsun diye, iki teklif arasında bir fark bulunmaktadır. İşte bundan dolayı bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Hz. Musa'ya yapılan teklif daha şiddetli idi. Çünkü Allahu Teâlâ, birine vermiş olduğu ruhsatı, başkasına vermemiştir. Bazı müfessirler ise şöyle demiştir: Tam aksine Allah Teâlâ, bu iki şeyin dışındaki hususlarda her ne kadar kavmiyle müşterek ise de, tebliğ etmeyi ve bu görevi îfa etmeyi yüklemiş olması itibariyle, bu mükellefiyeti ona mahsus kılmıştır. 70[70]

Allah'ın Hükümleri Arasında "En Güzel Olanlar" Ayırımı Ne Demektir?

"kavmine de, onun en güzel (hükümler)ini tutmalarını emret..." buyruğu ile alâkalı şöyle bir soru bulunmaktadır: Allah Teâlâ, Tevrat'ta mevcut olan şeylerin tamamıyla kulluk edilmesini isteyince, onda bulunan her şeyin emredilmiş olması gerekir.. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun en güze! (hükümlerini tutmalarını..." buyruğunun zahiri, onda daha güzel olmayan bir şeyin bulunduğunu, crtann da bunu almalarının caiz olmayacağı manasını gerektirir.. Bu ise, bir çelişkidir..

Alimler, bunun cevabı konusunda şu izahları yapmışlardır:

Birinci vecih: O tekliflerden güzel olanlar ile daha güzel olanlar bulunmaktaydı.. Meselâ bunlar kısas etmek, affetmek; intikam atmak ve sabretmek gibidir... Yani, "Onlara, kendilerini daha güzel ve sevâb bakımından daha fazla olanı almaya yöneltmelerini emret..." demektir. Bu, tıpkı, "Rabbinizden size indirilenin en güzeline... tabi olun " (zümer, 55) ve "Onlar söze kulak verirler de onun en güzeline mj/eriar..." (Zûmer, ta) ayetleri gibidir.

Buna göre, şayet onar, "Allah Teâlâ en güzelini almayı emredince, bu güzel oanmı almaktan men etmiştir. Bu ise, onun güzel otmasınt zedeler" derlerse biz diyoruz ki "Cenâb-ı Hakk'ın, en güzelini almayla ilgili emri, nedb'e yani mendûb oluşa Jilir. Bu şekilde de, bu çelişki ortadan kalkar."

İkinci vecih: Kutrub, bu ayetteki "en güzel" tabirinin, "güzel" anlamına geldiğini; Tevrat'ta levhalarda yer alan her şeyin güzel olduğunu; nitekim Allah Teâlâ'nın da, " zikri en büyüktür" \Awew.. 45.1 buyurduğunu söylemiştir...

Şair Ferezdak da, çok güçlü ve uzun bir ev..." demiştir.

Üçüncü vecih: Bazı alimler, "güzel" lafzının içerisine, vacib, mendûb ve mubah 3a girer. Bu üç şeyin en güzeli ise vâcibler ve mendûblardır" demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Size ileride fâsıklarm yurdunu göstereceğim " Devam ile ilgili olarak, şu iki izah yapılmıştır:

a) Bundan maksad, Allah'ın emrine muhalefet etmeye karşı bir tehdîd ve vaîddir. Bu izaha göre, ayete şu iki mana verilmiştir:

1) İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve Mücâhid, "fâsıklar yurdu"nun cehennem olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh bu, "Onfardan biri olmaktan sakınasınız diye, cehennem zikri hep hatırınızda olsun" demektir.

2) Katâde şöyle demiştir: "Bu, "hallerinden ibret alasınız ve onların düştüğü cezaya duçar olmayasınız diye, sizi Şam'a sokacağım ve size, orada daha önce yaşamış Cebâbir ve Amâlik Kabilelerİ'nin kâfirlerinin yerlerini göstereceğim" demektir."

Kelbî ise, "fâsıkların yurdu"na, onların yolculuklarında uğradıkları, Âd, Semûd ve benzeri Allah'ın helak ettiği geçmiş (eski) milletlerin yerleri ve yurtları manasını vermiştir.

b) Bu tabirden maksat, bir vaad ve Allah Teâlâ'nın o İsrailoğullarına, düşmanlarının yurtlarına

---

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/61-62.

ve topraklarına vâris kılacağına dair bir müjdesidir. Allah en iyi bilendir. [71]

"Kibirlenenlerin Ayetlerinden Çevrilmesi" Ne Demektir?

"Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri, ayetlerimden çevireceğim. Onlar her türlü ayeti görseler, O'na (yine de) inanmazlar, akî-ı selimin yolunu görseler de, onu bir yol edinmezler. (Fakat) azgınlığın yolunu görürlerse, onu (yol) edinirler. Bu, ayetlerimizi yalan saydıkları ve onlardan gafil oldukları içindir" (A'râf, 146).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [72]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ Önceki ayette, *"Size, ilende fâsıklann yurdunu göstereceğim"* buyurunca, bu âyette de, o fâsıklara nasıl muamele etmiş olduğunu bildirerek,
"Yeryüzünde haksızlıkla kibirlenenleri, ayetlerimizden çevireceğim" buyurmuştur.
Alimlerimiz bu ayeti delil getirerek, Attan Teâtâ'nın bazan insanı, imandan men edip alıkoyabileceğini söylemişlerdir ki bu husus zahirdir.
Mu'tezile ise şöyle demiştir: "Ayeti, sizin söylediğiniz manaya hamletmek mümkün değildir. Bunun deitti şunlardır:
1) Cübbftî şöyle der: "Bundan muradın, "Allah Teâlâ o insanları, ayetlerine iman etmekten men eder" manası olması caiz değildir. Çünkü ayetteki, *"çevireceğim"* kelimesi gelecek zamanı İfade eder. Halbuki Allah Teâlâ, o kimselerin bu çevirmeden önce kâfir okluklarım ve tekzîb ettiklerini bildirmiştir. Zira Allah onları, *yeryüzünde haksızbkîa kibirlenenier"; "akl-ı selimin yolunu görseler de onu bir yol edinmeyen, ama azgınlık yolunu gördüklerinde, onu hemen yol edinenler"* olarak tavsif emiştir. Böylece bu ayetin, onların küfrünün daha önce meydana geldiğini gösterdiği sabit olur. Bu durum da, o "çevirme" işinden muradın, Allah'ı inkâr etmek olmadığına delalet eder.
2) Hak Teâlâ'nın *"Yeryüzünde haksızlıkla kirlenenleri, ayetlerimizden çevireceğiz"* buyruğu, onların kibirlenmelerine ve küfürlerine karşı bunun bir ceza olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh bu "çevirmemden maksad, onların inkarları olsaydı, o zaman bu tabirin manası, "Onların küfre yönelmelerine karşılık, kendilerine bir ceza olarak, onlarda küfrü yaratacağız" şeklinde oturdu. Halbuki küfre karşılık, cezaya rnüştehak olunan bu fiil üe ceza vermenin caiz olmayacağı malumdur. Böylece, bu '*cevirme"den muradın, "küfür" olmadığı sâblt olur.
3) Şayet Cenâb-Hak, oniarı iman etmekten çevirseydi ve alıkoysaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın buna rağmen daha nasıl, *"öyle ise onlara ne {oluyor) ki iman etmiyorlar?" fa&un.m*ᵗ*'Böyle iken şunlara ne oluyor ki hâlâ öğüt kabul etmekten yüz çeviriyorlar"* (Müddessir, 48)Ve *'İnsanların, iman etmelerini, "Allah bir insanı mı peygamber gönderdi?" demelerinden başka bir şey men etmedi"* (İsra, 94) demesi mümkün olur? Blnenateyh âyeti *im* mânaya hamletmenin mümkün olmadığı sabit olur. Bu sebepte, ayeti diğer birtakım manalara hamtetmek gerekir.
Birinci mana: Ka'bî ve Ebu Müslim el-İsfehânl şöyle demektedirler; "Bu, Allah Teâlâ'mn, Hz, Musa (a.s)'ya, düşmanlarını helak edeceğine dâir vermiş olduğu tam bir vaaddir. Cenâb-t Hakk'tn, onları "çevirmesi", onlan helak etmesidir. Dolayeiyle onlar, ne Hz. Musa'yı Allah'ın kelâmını (vahyi) tebliğ etmekten» ne de mü'minleri o kelâma iman etmekten men etmeye güç yetiremezier. Bu tıpkı, *"Ey Peygamber, Rabbinden sana indirilen! tebliğ et. Eğer yapmazsan, (Allah'ın) elçiliğini tebliğ (ve ifâ) etmiş olmazsın. Allah seni insanlardan koruyacaktır"* <M«d«,67>ayetinde beyan edildiği gibidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)' in düşmanlarını, ona eziyet etmekten ve risâletini tebliğ hususunda, gerekli olan şeyleri hakkıyla yerine getirmesine mani olmaktan alıkoyacağını kasdetmiştir."

---

[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/63-64.
[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/64.

İkinci mana: Bu, Cübbâî'nin ileri sürdüğü şu husustur: Ona göre ayetin manası şudur: "Ben, o kibirlenen kimseleri, ayetlerimde, peygamberler ve mü'minler için hazırlanmış olduğu bildirilen izzet ve şerefi elde etmekten men edeceğim." Allah onları bundan, başlarına zillet ve küçüklük getirmek suretiyle çevirmiştir. Bu da inkarlarına ve Allah'a karşı tekebbür etmelerine karşı bir ceza yerine geçer.
Üçüncü mana: "Bazı ayetlerimizden, ancak iman ettikten sonra faydalanılabilir. Bundan dolayı onlar inkâr edince,-kendilerini o ayetlerden istifâde edemiyecek bir hale sokmuşlardır. Böylece de Allah, onları o ayetlerden çevirmemiştir."
Dördüncü mana: Allah Teâlâ, onların bazılarının hallerinin, o ayetleri görüp müşahede ettiklerinde, istidlal etmeleri şöyle dursun, aksine onları hafife alıp, hakkını yerine getiremeyecekleri şeklinde olacağını biliyordu. Bunu bildiği için, Allah'ın, onları o ayetlerden çevirmesi yerinde ve doğru olmuştur.
Beşinci mana: Hasan el-Basri'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bazı kafirler, küfründe iteri gitmiş ve küfürde, kalbini öldürecek bir noktaya ulaşmıştır. Binâenaleyh, ayetteki, *"(Onları), ayetlerimden çevireceğim"*, tabirinden maksadı, *"Ben, işte o muayyen kimseleri ayetlerimden çevireceğim "* manasıdır.." İşte bu hususta bütün söylenenler bundan ibarettir.
Kulların fiillerinin yaratılması meselesinde, bu ayette Mu'teztte'nirr görüşünün doğruluğuna dair, kuvvetli bir delâlet olmadığı ortaya çıkmıştır. Aflah en iyi bilendir. 73[73]

Kibr'in Manası:

Ayetteki (kibirlenirler) kelimesi şu manadadır: "Onlar, kendilerinin insanların en üstünü olduğunu ve hakların sadece kendileri için olduğunu sanırlar." Halbuki "tekebbür" sıfatı, Allah'a aittir. Çünkü o, hiç kimsede bulunmayan kudret ve fazi sıfatına sahiptir. Bundan dolayı O'rtun "mütekebbir" olması, hiç şüphesiz hak olan bir husustur. Bazıları da, "Tekebbür, nefsin, kibrini başkasına karşı ortaya koymasıdır" diye tarif etmişlerdir. "Tekebbür", bütün kutlar hakkında zemm (kınama) ifade eden bir sıfat olduğu halde, Cenâb-ı Allah hakkında bir medh (övgü) sıfatıdır. Çünkü o, bunu kendisinin dışındaki varlıklara karşı ortaya koymaya lâyık ve müstehaktır. Zira bu, Allah hakkında doğru ve yerinde, başkaları hakkında ise bâtıl bir sıfattır.

Mütekebbire Karşı Kibirli Davranma Meselesi

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette, *"haksaıikla"* buyurmuştur. Çünkü başkasına karşı, tekebbür etmek (kibirlenmek) bazan hak olur, Zira hakti olan kimsenin, hâlâ bâtılda devam etmekte olan kimseye karşı tekebbür etmeye hakkı vardır. Nitekim meşhur bir sözde de, "Tekebbür edene karşı, tekebbür etmek sadakadır" denilmiştir. 74[74]

Sebîlu'r-rüşd Tabirinin İzahı

Cenâb-t Hakk'ın *"Onlar, akl-ı selimin yolunu görseler de, onu bir yol edinmezler"* buyruğu ile ilgili, birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: Hamza ve Kisâî, kelimeyi hem râ harfinin, hem de ştn harfinin fetnasıyfa reşed; diğer kıraat imamları ise, râ'nın zammesi ve şın'ın sükûnu ite röşd şeklinde okumuşlardır. Ebu Amr, bu iki okuyuş arasında mana bakımından bir fark olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Rüşd, salah (uygunluk) manasmdadır. Nitekim Cenab-ı Hâk *"Eğer kendilerinde bir rüşd (bir salah, uygun bir hal) görürseniz..."* (Ni»a, 6) buyurmuştur. Resed kelimesi ise, dinî bakımdan istikâmet (doğruluk) manasmdadır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Sana doğru yol olarak (reşedâ) Öğretilen ilimden..."* (Kem, ee) buyurmuştur," Ktsâî ise, bunların

---

73[73] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/65-66.
74[74] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/66-67.

tıpkı, hözn ve hezen, sukm ve sekam (hastalık) gibi, aynı manaya gelen, İki değişik telaffuz olduğunu söylemiştir. "Rüsd" kelimesinin isim, "reşed" kelimesinin ise masdar olduğu da söylenmiştir.
İkinci bahis: "Sebîlü'r-rüşd", hidayet ve din-i hak yolu ve ilim ile amelde doğruluk demektir. "Sebilü'l-gayy" ise, bunun zıddrdır. Allah Teâlâ, şu iki sebepten ötürü onları imandan çevirdiğini beyân etmiştir:
a) Onların, Allah'ın ayetlerini tekzîb etmiş olmaları...
b) Onların, bu ayetlerden gafil olmaları, yani, o ayetlerden yüz çevirmeye devam edip, böylece de, sanki o ayetlerden habersiz kimseler gibi olmalarıdır. Allah en iyi bilendir. 75[75]

"Halbuki ayetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalan sayanların bütün işledikleri boşa gitmiştir. Onlar yapmakta olduklarından başkasıyla mı cezalandırılacaklardı?" (A'raf, 147).

Bil ki Allah Teâlâ, ayetlerinden, kibirlenen kimseleri niçin çevirdiğini, "Bu, ... ayetlerimizi yalan saydıkları ve onlardan gafil oldukları içindir" (A'raf, 146) diyerek belirtince, ayetleri yalanlayan o kimselerin hâlini de beyan etmiştir. Bu sebeble, onların değişik cezalara uğradıkları sanılabiiir. Çünkü onların içinde, bazı iyi isteri yapanlar da vardır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, ister mütekebbtr, ister mütevâzi; ister iyffiktefi az, ister çok olsun, o kâfirlerin hepsinin durumunun aynı okluğunu bildirerek, "Hafouki ayetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalan sayanların bütün işledikleri boşa gitmiştir " buyurmuştur. Yani, onların âhireti inkâr etmeleri ve çeşitli günahlara dalmaları bu sebeple, olmuştur. Böylece Allah Teâfâ, omların amellerinin boşa gittiğini açıklamıştır. "İhbât" (amellerin boşa gitmesi) ile ilgili izahımız Bakara sûresinde uzunca geçmiş olup, artık onu burada tekrar etmeye gerek yoktur.76[76]

Bir Şeyi Terketme, Fiil Değildir

Daha sonra Hak Teâlâ, "Onlat yapmakta olduklarından başkası sebebiyle mi cezalandıracaklardı?" buyurmuştur. Burada bir hazif olup, bunun takdiri: "yaptıkları şey sebebi ile" veya "yaptıkları şeye göre cezalandırılırlar" şeklindedir. Alimlerimiz bu ayeti Ebu, Hâşim’in şu şekildeki görüşünün yanlfşhğına deiü getirmişlerdfr: Ebû Haşim'e göre, farzt terkeden kimse, o fara yaparken kendisinden başka bir fiil sâdır olmasa dahi, sırf farzı yerine getirmemesi sebebi Be tnt cezaya müstenak otur. Ehl-i sünnet şöyle der: "Bu ayet, cezanın ancak amele göre dduğurtsr delâlet eâer. Halbuki farzı terketme, bir amet , (bir iş yapma) değildir. Dolayısıyla o kimsemn bundan ötürü eezaiandcnimaması gerekir. Bu sebepie cezanın ancak, Farzın zıddi bir şey yapılmasına karşjftk öJduğu sabit otur." Ebu Hâşim de: "Ben bu ikâbın bir ceza otduğurttt söylemiyorum. Binâenaleyh yaptlan istidlal döşer" diye cevap vermiştir: "Ceza, ancak kişiyi yasaklardan alıkoyma ye emirlere teşvik etme hususunda yeterli ve kâfi olduğu için ceza (karşılık) adtnı almıştır. Binâenaleyh sırf farzı terketmeye karştfıfcblr ikâb gerekir ise, bu îkâb, o terkedişi engelleme hususunda kâfi olur ve böylece de bir ceza olmuş olur. Binâenaleyh bunu, "ceza" diye adlandırmaktan, kaçmaya imkanın olmadığı sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 77[77]

"Musa'nın arkasından, kavmi zinet takılarından bir buzağı (heykelini ûâh) edindiler ki, onun bir böğürmesi de vardı. Onun kendileriyle konuşmayacağım ve onlara bir yol da göstermeyeceğini görmediler mi ki, ona tutundular ve kendilerine zulmettiler" (A’raf, 148)

Huliyy Kelimesinin Kıraati

75[75] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/67.
76[76] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/68.
77[77] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/68-69.

Bil ki bu ayetten maksad, Samiri’nin bir buzağıyı tfatt edinmesi kıssasını anlatmaktır. Bu ayette ilgili birkaç mesele vardır: 78[78]

Birinci Mesele

Hamza ve Kisai, kelimeyi, hâ ve lamın kesresi ve, "ttba" olsun diye yâ harfinin şeddesiyle olmak üzere diliyy kelimesi gibi, hiöyyfhlm şeklinde; diğer kıraat imamlan ise, haly kelimesinin coğulu olarak, hâ'nm dammesi, lâmın kesresi ve yâ'nın kesresiyle huliyyîhim şeklinde okumuşlardır. Bu ttpkı, sedy (göğüs, meme) kelimesinin çoğulunun sudiyy olması gibidir.. Bazıları ise bu kelimeyi mûfred olarak halyihlm şeklinde okumuştur. Hafy keümesi, altın ve gûmûş gibi, kendisiyle süslenilen ve güzelleşilen şeydir. 79[79]

Samiri’nin Altundan Buzağı Şeklinde Put Yapması

Denilmiştir ki, İsrail oğullarının, kendisinde süslendikleri ve kıptilerden ödünç takılar aldıkları bir bayramları bulunuyordu… İşte onlar bu günde, Kıptilerin takı ve zinet eşyalarını ödünç almışlardı; Allah, Kıptileri denizde boğunca, bu takılar İsrailoğullarının elinde kaldı.. Derken, aralarında kendisine itaat «dilen, değerli bir kimse olan Samirî bu takılan topladı... Zaten İsrailoğuiları da, Musa (a.s)'dan. kendileri için bir ilah yapmasını isteyip duruyorlardı. İşte bundan dolayı Samirî, (o takılardan) bir buzağı heykeli döktü...
Alimler, daha sonra ihtilâf ederek, bir kısmı şöyle demiştir: Samirî, Cebrail (a.s)'in atının ayağının bastığı yerden bir avuç toprak almış ve bunu, o buzağı heykelinin içindeki boşluğa bırakmıştı.. Bunun üzerine bu heykel, et ve kandan oluşan bir buzağı haline gelmiş ve ondan, bir defa olmak üzere bir böğürtü çıkmıştır... Bunun üzerine Samirr de: "işte bu, sizin ve Musa'nın ilâhıdır!" demiştir.. Ekseri Mutezile müfessirleri ise şöyle demiştir "Samirî bu heykeli, içi boş olarak yapmış ve boşluğuna, belli şekillerde içi boş kamışlar yerleştirmişti... Bu heykel, rüzgarın esme yönüne göre yerleştirilmişti.. Rüzgar, o kamışlara giriyor ve onlardan, bir buzağının böğürmesine benzeyen bir ses çıkıyordu..."
Diğer âlimler ise şöyle demişlerdir: "Samirî, bu heykeli içi boş olarak yaptı ve buzağının yerleştirildiği yerin altına, hiç kimsenin farkedemiyeceği şekilde, buzağının içine üfleyeeek bir adam yerleştirdi.. Bundan dolayı «ta insanlar, onun içinden böğürmeye benzeyen bir ses işittiler." Bu görüşün sahipleri şöyle demişlerdir: "İnsanlar şimdi de, buna benzer, fışkırtma yoluyla içinden su akıttıkları heykeller yapıyorlar... Bu ve benzeri yollarla da heykellerin içinden sesler çıkıyor... Daha sonra Samirî, insanların aklına, bu buzağının, onların ve Musa'nın ilahı olduğu düşüncesini attı.. 80[80]

Ayetle İlgili Bazı Sorulara Cevaplar

Geriye, ayetin lafzıyla ilgili birkaç sual kalır:
Birinci sual: O buzağıyı put «dinen sadece Samirî otduğu halde, ayette niçin *"Musa'nın arkamdan kavmi, zftıet tekilamdan bir buzağı heykelini (ilâh) edindiler...*" denilmiştir.
Buna iki şekilde cevap verilir:
1) Allah Teâlâ, bunu onlara mal etmiştir; çünkü bunu, onların içinden olan birisi yapmıştır. Nitekim, yapan ve söyteyen içlerinden birisi olduğu halde,. "Temimoğulları şöyle yaptılar, böyte dediler." denilir..
2) Onlar da, bu buzağıyı terıı edinmeyi istiyor ve buna rea gösteriyorlardı.. Bundan dolayı, sanki onlar bu hususta birlik halindeydiler,..

78[78] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/68-69.
79[79] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/69.
80[80] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/69-70.

İkinci sual: Bu takılar, zlnet eşyalan, kendilerinin olmayıp, sadece ödünç olarak elde etmiş olduklar» halde, niçin, *"Onların zinet takılarından.."* denildi? -

Cevap: Allah Teâlâ Firavun'un kavmini imha edince, bu mallar onların etlerinde kaldı ve böylece de, diğer kendi mallan gibi, ontenrt mab ve mülkü haline geldi., Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bû surede onları bostanlardan, akar sulardan, hazinelerden ve şerefli makamlardan çıkardık, işte çıkarışımız böyle oldu ve onlara îsraihğullannı mirasçı kıldık..."* (Şuara, 57-59) ayetleridir.

Üçüncü sual: Buzağıya tapanlar, Hz. Musa'nın kavminin hepsi miydi, yoksa sadece bir kısmı mıydı?

Cevap: Ayetteki, *"Musa'nın arkasından, kavmi zinet taktlarından bir buzağı heykelini (ilâh) edindiler"* sözü, umûm ifade eder.. Hasan ekBasrf, Harun (a.s) hariç, onların hepsi buzağıya taptılar" demiş ve buna, iki bakımdan deflt getirmiştir Birincisi, ayetin umumî manası.. ikincisi ise, Hz. Musa'nın bir kıssadaki, *"Ya Râbbi, beni de, kardeşimi de bağışla:...* " (A'raf, 151) şeklindeki sözüdür. O, sadece, kendisi ve kardeşi için dua etmiştir. Bu, o ikisinin dışındakilerin duaya iayık olmadıklarına delâlet eder. Eğer onlar, iman üzere kalmış olsalardı durum böyle olmazdı... Başka alimler ise şöyle demiştir: Aksine, İsrailoğullan içinde, imanı üzere katmış ve sebat etmiş olan kimseler bulunuyordu. Çünkü bu küfür, betti kişiter için vaki olmuştu.. Bunun delili, *"Musa'nın kavminden bir cemaat vardır ki (halkı) hakka irşad ederler, onunla hükümde adalet yaparlar"* (A'râf, 159) ayetidir...

Dördüncü sual: Bu buzağı heykeli, bazılarının söylediği gibi, etten ve kandan mürekkeb bir buzağıya mı dönüştü, yoksa daha önce olduğu gibi altın olarak mı kaldı?

Cevap: Birinci ihtimali benimseyen kimsetef, görüşlerinin doğruluğu hususunda şu iki şekilde İstidlalde bulunmuşlardır:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, *"buzağıyı ilâh edindiler ki, onun bir böğürmesi de vardı..*," buyruğudur. "Cesed" kelimesi, et ve kandan meydana gelmiş dan cisimlerin adıdır.. Yine onlardan bu hususta münakaşa.ederek, "Hayır, "cesed" kelimesi, ister et ve kandan meydana gelmiş olsun, isterse böyte ötmarnış olsun, kestf ve yoğurt her cisme verilen bir isimdir"diyenlerdetJuftınmaktadır.

b) Allah Teâiâ, bu buzağının böğürtüsü olduğunu haber vermiştir. Bu ise ancak, canlılar hakkında söz konusu olabilir..

Buna, şu şekilde cevap verilmiştir: Bu ses, buzağının sesine benzediği için, buna "böğürtü" isminin verilmiş olması uzak bir ihtimal değildir... Hz.AH(r.a) de, bu tabiri cim ve hemze ite, bağırma manasına galen (bağırdı) fiilinden olmak üzere, şeklinde okumuştur. İşte bu konuda söylenenler bunlardır...

Bil ki Allah Teâfâ, onlann bu görüş ve söylerini nakledince, o buzağının ilâh olmasının batıllığına da, *"Onun kendileriyle konuşmayacağın ve onlara bir yol da göstermeyeceğini görmediler mi ki, ona tutundular.*." buyruğu ile istidlal edip, bunu hüccet getirmiştir. Bu delifi su şekilde açabiliriz: Bu buzağının, ne onlarla konuşması, ne de onlart doğruya, iyiye ve güzele iletmesi mümkün değildir.. Böyle olan her şey, ya cansız varlık olur veyahut da, aciz bir canlı, mahlûk olur. Her iki halde de böylesi bir şey, ilâh olamaz.., Alimlerimiz bu ayette, konuşmayan ve hakka hakikate iletmeyen kimsenin il£& oiarruyacağtna istidlal etmişlerdir. Zira ilâh, emir ve yasakları olan kimsedir., B& ise ancak o kimse konuştuğu zaman tahakkuk edebilir., polayısiyle, konuşamayan kimseden, emir ve yasak sâdtr olamaz.. Halbuki buzağı, emir ve yasaklar koymadan acizdir; öyleyse, ilah olamaz...

Mutezile ise şöyle demektedir: *Bu* ayet, ilâh olmanın şartmın, doğruya ve sıdka iletici olmak olduğuna delâlet eder.. Binâenaleyh, doğruluktan ve sıdktan saptıran kimselerin ilâh olmaması gerekir.

Buna göre şayet, "Su, konuşabilen ve doğruya, güzele ileten kimselerin itan edinilmelerinin caiz olması neticesini verir. Aksi halde, şayet, ilâh edinilmesinin caiz olamayacağı hususunda, *bu* sıfatların o kimsede bulunması, yokluğu gibi, yok hükmünde olursa, sizin yaptığınız açıklamanın bir manası kalmaz" denilirse, buna da şu şekilde cevap verilir:

1) Bunun, ulûhiyyetin tahakkukunun bir şartı olması tarak bir ihtimal sayılmamalı. Binâenaleyh, her ne kadar burtun bulunmasından ufûhiyyetin tahakkuktı gerekmese dahi, ancak ne var ki bunun bulunmamasından, onun da, yani utûhjyetin de bulunmaması gerekir..
2) Onlarla konuşmaya ve onları hayır ve şerre iletmeye kadir olan herkes, ilâhtır. Halbuki mahlûkat, hidayet etmeye kidir değildir. Onfar ancak, hidâyet edilme vasfını haizdirter.v Ama, deliller getirme ve bu delilleri koymaya ise, ancak Allah Teâla kadirdir»
Bil ki Cenâb-ı Hak bu ayetini, Ve *kendilerine zulmettiler'* buyurarak bitirmiştir. Yani, "Onlar, Allah'a ibadetten yüz çevirip buzağıya ibadetle meşgul olduktan için kendilerine zulmettiler" demektir. Allah en iyi bilendir. 81[81]

"Vaktaki (buzağıya tapmaktan) çok pişman oldular ve kendilerinin muhakkak saptıklarını gördüler: "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa muhakkak ki en büyük riyana uğrayanlardan olacağa " dediler" (A'râf, 149).

Sukita Fi Eydihim Tabirinin Manası

Bil ki âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın tabirinden maksadın "Buzağıya tapmtş olmaktan dolayı nedamet ve pişmanlıkları iyice arttı...' şeklinde olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat onlar, hangi mana ve sebepten dolayı bu "istiâre"nin güzel olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.
1) Zeccâc, şöyle demektedir; "Bunun manası, "Pişmanlık elleıine, yani kaJbterine düştü" demektir. 8« tıpkı, her ne kadar, ele bir kötülüğün düşmesi tokama ise de, "Ellerinde kötülük bulundu" denilmesi gibidir. Şu kadar var Ki Araplar, kişinin kalbine ve görriüne dfişen, istenilmeyen şeyi, "Eline döştü, elinde bulundu" şeklinde ifade ederler.. İşte burada da böyledir.
2) Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Pişman olan kimse için, tabiri kullanılır. Çönkö, adamakıllı pişman olan kimse, kederinden ve ûzûntüsünden elini ısırır. Böylece de onun pişmanlığı, sanki eline düşmüş olur. Çünkü onun ağzı eline değmiştir.
3) Sükût bir şeyin yüksekten alçağa düşmesinden ibarettir. İşte bundan dolayı Araplar sakata'l-matar "Yağmur düştü" derler. Yine Arapça'da "Elinden bir şey düştü" ve "Kadın, düşük yaptı" deniür. Binâenaleyh, kim bir iş yapmaya yönelirse, o, o işe ancak, onun daha hayırlı ve daha doğru olduğuna inandığ» ve o amelin, Kendisine bîr şeref ve bir makam kazandıracağına inandığı için yönelir. Dolayısıyla, ona bu işin bâtıl ve fasit olduğu zuhur edince, böylece o sanki yüksekten aşağıya inmiş ve üstten alta düşmüş gibi olur. İşte bu sebepten dolayı, hata ettiği zaman bir kimse için, "Bu ondan, hatâen vakf oklu" denilir. Böylece de onlar bu işi, yeryüzüne düşen şeye benzetmiş olurlar. B« şekilde, "sukût-düşmek" lafzının, pişmanlık esnasında meydana gelen hat ve durumu İfade etmek için kuşanılmasının, caiz ve yerinde bir şey olduğu sabit olur. Geriye ise, "O halde elin zikredilmesinin hikmeti nedir?" diye sorulması kalmıştır. Bu sebeple biz diyoruz ki, el insanın, sayesinde eşyayı alıp kavradığı, tuttuğu, muhafaza ettiği bir âlettir. Pişman olan kimse sanki, kendisinden dolayı bu pişmanlığın meydanageidiği o durumu telafi etmek ve onarmakla meşgul olmuştur. Böylece de, o kimse, o pişmanlıktan sonra, onu tefafî ve onarmakla meşgul olması itibariyle, kendisinin eline düşmüş olur.
4) Vahidî, bazı ulemanın şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu tabir safctt kelimesinden alınmıştır. "Sakft" ise, sabahleyin, yeryüzünü kaplayan ve kar tanelerine benzeyen şey, yani kırağıdır. Nitekim Arapça'da, kar hakkında "Yere kar yağdı" ve "yeryüzüne kar yağdı" manasında olmak üzere de, denildiği gibi "Yer, ktrağılandı" denilir. O halde, tabirinin manası, "Onun eline sakıt döştü" şeklinde olur. "Sakft". kırağı ise, azıcık bir sıcaklıkta hemen eriyip kaybolur.. Binâenaleyh, eline kırağı düşen kimsenin etinde, o kırağıdan asla hiçbir şey, eser katmaz. Böylece bu ifâde, neticede zarara uğrayan ve çalışmalarından hiçbir fayda elde edemeyen

---

[81] [81] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/70-72.

herkes hakkında bir darb-ı mesel olmuş olur. Böylece de, onun işinin akıbeti, pişmanlık olmuş olur.

5) Bazı alimler de şöyle demişlerdir: İşinde şaşırıp, amelleri hususunda acziyyete düştüğü içindir ki, pişman ofan kimse için tabiri kutlanılmıştır.. İşlerin pekçoğunun yapılmasında esas âlet ve vasıta, eldir. Aciz ofan kimse ise, sakıt, düşmüş olan kimse hükmündedir. Binâenaleyh, düşme İşi el ile kullanıldığında, ele düşmenin, ancak tam bir acziyyet sebebiyle meydana geldiği anlaşılmış otur. Örfte de, ne yapacağını bilemeyen kimse hakkında, "Eli ayağı kaydı, dolaştı" denilir.

Pişman olan kimse, genellikle başını eğer, ellerini bir yere dayayıp başını eiler arasına alır, bazan da ellerini, çenesinin altına veya etinin çeftBmesi haJtnde, yöz üstü düşecek bir şekilde yüzünün bir tarafına koyar. Böylece de ei, kendisine başın yaslanılması, konulması mümkün olduğu için, kendisine düşülmüş bir yer olmuş dür. Bu sebeple de, tabiri, "Elleri üzerine döştü" manasında olmuş olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'm tıpkı *"Sizi muhakkak hurma dallanma asacağım"* nm m buyruğu gibidir. Yani "Hurma dalları üzerine... demektir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Ve kendilerinin muhakkak saptıklarım* sörrfü/er" buyurmuştur. Yani onlar, o sapıktiktarmı kendi gözleriyle görnıüş gibi, bu sapıklıklannın iyice farkına vardılar..

Kâdî şöyle demektedir: "Ayette, sonra gelenin, önce bulunması gerekir (yani, ayette takdim-tehir bulunmaktadır). Çünkü, pişmanlık ve hayret ancak, (sapıktık) bilindikten sonra kesinlik kazanırlar. Buna göre de sanki Cenâb-ı Hak, "Onlar sapıttıklarının iyice farkına vardıklannda, kendilerine ulaşan ve onlara isabet eden bu büyük nedamet ve pişmanlıktan dolayı, etleri üzere düştüler" demek istemiştir." Şöyle de denilebilir: "Ayette bir takdim-tehirin bulunduğunu söylemeye gerek yoktur. Zira insan, yapacağı işin doğru mu yanlış mı olduğu hususunda şüpheye düştüğünde bazan, doğru mu yanlış mı;veyahut da fasit mi battt mı olduğunu bilemediği bir şeye yönelmiş olmaktan dolayı pişmanlık duyar. İşte bu durum ortaya çıktığında, pişmanlık da bulunmuş zuhur etmiş demektir. Daha sonra, bu husustaki bilgisi gelişir ve o şeyin, bir hata, bir bozukluk ve bâtıl olan bir şey olduğu anlaşılır. Binâenaleyh, böyle olması halinde, ayette bir takdim-tehir bulunduğunu söylemeye gerek kalmamış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, bu pişmanlık r.uhûr ettiğinde ve yaptıktan o şeyin bâtıl olduğu anlaşıldığında her şeyle ilişkilerini keserek sadece Allah'a yöneldiklerini beyan ederek, *"Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, muhakkak ki en büyük ziyana uğrayanlardan olacağız"* buyurmuştur. Bu, yaptığı şeyin büyüklüğünü, vehametini kabul eden, kendisinden sâdır olan bu fiile pişman olan, kusurunu ve hatasını gidermesi hususunda Rabbine yöneten, sonra da, Cenâb-ı Hakk'm, affetmesi halinde, kendilerinin en büyük ziyana uğrayan kimselerden olacağını tasdik eden kimselerin sözüdür. Bu pişmanlık ve mağfiret talep etme işi, Hz. Musa, onların yanına döndükten sonra meydana gelmiştir. Bu ifade, *"Ey Rabbimiz, eğer sen bize acımaz ve bizi bağışlamazsan..."* şeklinde tâ harfiyle de okunmuştur. Rabbena *"Rabbimiz..."* kelimesi, münâda olduğu için, mansubtur. Bu, tevbe edenlerin sözüdür. Bu tıpkı, Hz. Adem ile Havva (a.s)'nın (A'raf, 23) demeleri gibidir. 82[82]

Hz. Musa'nın Daha Dönmeden Kederlenmesinin izahı

"Musa, *kavmine öfkeli, kederli döndüğü zaman dedi ki:* "Sîze *bıraktığım şu makamımda, arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinkin emrini bekİemeyip acele ettiniz ha!" (Tevrat) levhalarını bırakıverip kardeşinin başından tuttu, onu kendine doğru çekiyordu. (Harun), "Anamın oğlu" dedi, "bu kavim (bu adamlar) beni cidden zait gördüler (hırpaladılar). Az kaldı ki beni öldüreceklerdi. Sen de bana düşmanları sevindirecek harekette bulunma böyle. Beni zâlimler güruhuyla beraber tutma." (Musa) dedi ki: "Ya Rab, beni de kardeşimi de bağışla; bizi rahmetinin içine sok. Sen, merhametlilerin en merhametlisisin."* (A'râf, 150-151).

82[82] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/73-75.

Ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

Birinci Mesele

Bil ki, ayetteki *"Musa, kavmine öfkeli,, kederli döndüğü zaman...* "ifadesi, *Hz.* Müsa'ntn. onfarm buzağıya tapma hususundaki haber ve kıssalarım daha önce bilmiş olmasına mani değildir.. Bu, bunu gerektirmez; çünkü bunun, Hz. Musa'nın dönüp oniann halterini müşahede etmesiyle bdyte olmuş olman caizdir. İşte bu sebeple alimler, bu hususta ihtilaf etrrrişierdtr. Bu eömfcden olarak bazı kimseler: "Hz. Musa onların yanına ahiden vşrdtğt zaman bunu gördü"' derken, Ebu Müslim: "Hayır, o bunu daha Önce, biliyordu" demiştir ki, bu doğruya daha yakındır. Bunun böyle olduğuna şunlar da delalet eder:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Musa, kavmine öfkeli, kederli döndüğü zaman..."* ifadesi, Hz. Musa'nın, dönerken öfkeli ve kederli olduğuna delâlet eden Hz. Musa, henüz kavminin yârıma ulaşmadan önce bu hakleydi, öfkeli ve kederliydi.. Böylece bu durum, Hz. Musa'nın, kavminin yanma varmadan önce, O'nun bu durumdan haberdar olduğuna delâlet eder.
2) Allah Teâlâ, Tâ-hâ sûresinde, bu hâdiseyi Hz. Musa'ya, Mikat'ta iken bildirmiş olduğunu açıklamıştır. 83[83]

İkinci Mesele

Ayette geçen, *"esifen"* kelimesi hakkında şu iki görüş ileri sorulmuştur:
a) Bu, şiddetti öfke ve kızgınlık manasına gelir. Bu, Ebu'd-Derda ite Atâ'nın tbn Abbat'tan rivayet etmiş olduğu görüştür. Zeccâc da bunu tercih etmiştir. Onlar bu kelimenin bu manaya geldiğine- Cenâb-t Hakk'ın, *"Nihayet onlar bizi gazablandtrmca kendilerinden intikam aldık...* " (Zuhruf, 55) ayetini delil getirmişlerdir. Buradaki âsefûna kelimesi, "gazablandırmak, kızdırmak" anlamındadır.
b) Bu, yine ibn Abbm'm ve Hasan el-Basıri ile Süddî'nin görüşü ofap. buna göre aelf kelimesi, esef edip hüzöntenen demektir. H*. Alşe'nîn hadisinde Hz. Aişe, demiştir. Yani, "Ebu Beler, hüzünlü bir adamdır..." demektir.
Vâhidi şöyle demektedir: "Bu iki görüş de birbirine yakındır. Çünkü gazab, hüzünden; hüzün de gazabtân meydana geknektedir. Dolayısiyie, senden daha aşağı derecede öten kimselerden, sana hoşlanmadığın bir şey gelir, isabet ederse; o zaman kızar ve öfkelenirsin. Ama, senden üstün olan kimselerden hoşlanmadtğm bîr şey geör de sana isabet ederse, o zaman üzülürsün.. Binâenaleyh, bu İki durumdan birisi Öfke ve kızgınlık, diğeri de hüzün, keder adım altr. Bu sebeple Hz. Musa, kavminin buzağıya ibadet etmesinden detayı onlara öfkelenmiş; Attahu Teâlâ'nm, kavmini smayıp tmtihana çekmesinden dolayı da üzülmüş ve kedertenmiştlr. htttekim €eoab-t Hak, Hz. Musa'ya, "Biz senden sonra kavmini imtihan ettik (Taha, 85) demiştir.." 84[84]

Vekâlet Hakkında

buyruğuna gelince, bunun manası, "SU» b»raköğ|m şu makamımda artcarndan ne kötü isier yapmıssmfz, -" sektindeHtr. Bu Ntâb> ya Samkf ve onun gibi buzağıya tapan kimseleredir, yahut da, İsrattoğullanrttn ilerf getenlennedtr ki, bunlar Harun (a.ş), ile mütninlerdir. Bunun böyle olduğuna, Cenab-ı Hakk'ın, *"Kavmimin içinde bana vekâlet et" um* t4^ ifadesi de d^M örnekledir. Birinci takdire göte ayetîn.mafiası "Siz tona, netötübir^alef oldunuz; çünkü siz, Allah'a ibadet edeceğiniz y«rde, tutup buîaö^yataptıntzl.V'şekJirKla dur. İkinci takdire göre de mana: "Siz barıa, ne k«ü bir hralef oldunuz! Çünkü siz, Mah'tan başkasına ibadet edilrtjesine mani olmadınız!.." şeklinde dur. Bu ifadeyle ilgili birkaç soru bulûnmaktadtr:

---

[83] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/76-77.
[84] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/77.

Birinci soru: Bi'se fiilinin gerektirdiği fâü ile, "mahsûsun btzzemm-özetiikte kınanan, zemmedilen şey" nerededir?

Cevap: Fail, mâ haleftümûnî kelimesinin tefsir ettiği zamirdir. "Mahsusun bizzemm" ise mahzûf olup, kelamın takdiri "Benden sonra benim yerime geçerek, yapmış olduğunuz temsilcilik, haleftik ne kötü bir haleflik ve temsilciliktir" şeklindedir.

İkinci soru; tabirinden sonra ifadesinin getirilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Bunun manası, "Benden, Allah'ın birliğini, O'nun ortaklarının olmadığını ve ibadetin sırf O'na yapılacağını görüp anlamanızdan sonra veya "Onlar, *"Onların na$}l tanrıları varsa sen de bize öyle bir tanrı itap!"* (A'raf, İM) dediklerinde, benim İsrailoğullannt tevhid akidesine sevketmem ve onları, sığıra tapmaktan men etmemden sonra..." şeklindedir. Halbuki, halef olan kimselerin, kendilerini halef bırakanların yolundan gitmeleri gerekir. Bu yerine getirilmesi gereken bir vazifedir.

Ayetteki, *"Rabbiniztn emrini (beklemeyip) acele ettiniz ha?!.."* ifadesine gelince, burada geçen "acele etme"nin manası, bir şeyi, vaktinden önce yapmak istemek ve ona yönelmektir.. İşte bundan dolayı, acele etmek kınanmış; bir şeyi süratle yapmak, çabuk yapmak ise kınanmamıştır.. Çünkü hızlılık, bir şeyi, yapdabiteeeği zaman dilimlerinin ilkinde yapmaktır. İşte VfthMî, bu şekilde söylemiştir.

Bir kimse şöyte diyebilir: "Şayet acele etmek kötü olsaydı, daha hastl Hz. Musa, *"Ben sana yönelerek acele ettim ki, yârab, hoşnud olasm.."*(Tahâ, 84) diyebilir. İbn Abbas, tabirinin manasının, "Rabbinizin miadını beklemeyip, böylece de ona sabredip dayanamadınız hat..." şeklinde okluğunu söylemtştrr. Haşan el-Basrî de: "Cenâb-ı Hakk'ın, size vaadetmiş olduğu o kırk güne dair vaadinde acele ettiniz haf manasında olduğunu, zira İsrailoğullarının. Hz. Musa, otuzuncu gecenin sonunda gelmeyince, onun öldüğüne hükmettiklerini söylemiştir.. Atik: "Cenâb-ı Hak, bu buyruğu ile "Rabbinizin gazabında acele ettiniz ha!.." manasım kastetmiştir"demiştir. Kelbî de bu ifadeye: "Rabbinizin emri size gelmezden önce, buzağıya tapma konusunda acele ettiniz ha!.." manasını vermiştir. 85[85]

Hz. Musa’mn Tevrat Levhalarını Elinden Atması

Cenâb-ı Hak, Hz.Musa’nın öfkeli ve kızgın olarak döndüğünden bahsedince, bundan sonra, bu öfkenin sebep okluğu şeyleri de zikretmiştir. Bu da şu iki şeydir:

1) Cenâb-ı Hak, *"Levhaları bırakıverip..."* buyurmuş olup, bu ifadesiyle, içinde Tevrat'ın yazıh olduğu levhaları kastetmiştir. O levhalar, Hz. Musa'nın mucizelerinin en büyüğü olup, sonra da Musa, (buna rağmen) o levhaları atınca, bu onun öfkesinin çok şiddetli olduğuna delâlet eder.. Çünkü kişi, bu gibi işlere ancak, çok müthiş kızıp öfkelendiği zaman teşebbüs eder. Rivayet olunduğuna göre Tevrat, yedi bölümden ibaretti. Hz. Musa, içinde Tevrat'ın yazıtı olduğu levhaları atınca, onlar kırıldı,. Böylece de onun altı bölümü kaldırıldı, geriye sadece tek bir bölüm kaldı. Kaldırılan bölümlerde, israiloğulfannin ihtiyaç duyacaktan her şeyin izahı bulunuyordu.. Geriye katan bölümde ise, sadece hidâyet ve rahmet konuları bulunuyordu... Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Haber, çözle görmekten çok farklıdır! Allah ona, kavminin düştüğü fitneyi haber vermiş de O, Allah'ın kendisine haber verdiği şeyin gerçek olduğunu anlamıştı, bunun iizefme de, elindeki (o hûküm)kre sımstkı sarılmıştı..." 86[86]

85[85] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/77-78.

86[86] Merhum Razi burada hadiste toarş^öaşka yerdffn almış elup, matbu nüshadaki şekliyle hacHş yarm lxfakrtmfş»H< Mafttımn «araimıımit^jeKtec^ akikte*hama* l«fcöm«i şöyledir:'.İşitmek, gdzte görmek gibi değOdir; ÂHato buzs^ı rt»wwıda kBKfrSnin *ne* yapöğm» (Tur^) Musa'ya btlsfinüğicde efindeto levhaları btrakmamışlı, vataa kî ne yapttklârOT flözteriyfe gördü, o zaman »vhalan *Hinden* atu." (el-Mûstedrek, II, 231) (Zehebi de muvafakat etmiştir.)

Bir kimse şöyle diyebilir: "Kur'an-t Kerim'de sadece, Hz. Musa'nın o levhaları attığı hususu bulunmaktadır; onları attığında, kırılmış olmaları durumuna gelince, bu hususta Kur'an'da bir beyan bulunmamaktadır. Bîr de bu, Allah'ın kitabma karşı takınılmış büyük bir kusur ve hatadır, böyle bir şey ise, peygamberlere yakışmaz..." 87[87]

Hz. Musa'nın Hz. Harun'dan Hesap Sorması

2) Bu kızgınlıktan neşet eden ikinci durum ise, Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğunun beyan ettiği Husustur: *"Levhaları bırakıp kardeşinin başından tuttu, onu kendine doğru çekiyordu..'*. Burada, peygamberlerîn ismetini zedeleyen, kabul etmeyen kimse için, bizim açık cevabıyla beraber Tâ-hâ suresinde zikretmiş olduğumuz bir sual bulunmaktadır. Kısaca, peygamberlerin ismetini ta'n edip zedeleyen kimseler şoyte demektedirler: "Musa (a.s) kardeşinin başını tutup, onu hor ve hakîr kılmak, küçük düşürmek suretiyle kendisine sürüklemiştir.." Peygamberlerin ismetini kabul eden kimseler ise şöyle demişlerdir: "Hz. Musa (a.s); kardeşinin başını kendisine doğru, o hadisenin keyfiyetini ondan sorup, iyice öğrenmek için çekmiştir."

Eğer, "Niçin Hânın (a.s): *"Anamın oğlu, bu kavmin beni cidden zâif gördüler"* demiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun cevâbı şudur: Hanın (a.s), İsrailoğullarmtn câhillerinin, Hz. Musa'nın, buzağıya tapanlara kızgın olduğu gibi, kendisine de ktzgtn olduğunu zannetmelerinden endişe duymuş, bunun için de Hz. Musa'ya: "Ey anamtn oğlu, bunlar beni zayıf,gördüler. Buzağıya ibadeti terketme konusunda bana itaat etmediler. Ben onları bundan nehyettim ama, onları bundan alıkoymam için bana hiç biri yardımcı olmadı. Binâenaleyh sen, bana düşmanlarımı sevindirecek şey yapma. Onlar senin de düşmanındırlar. Çünkü bu topluluk, senin bana yaptığın bu davranışı, bana bir ikram olarak değil, beni küçük düşürmeolarak göreceklerdir" demiştir.

Ayetteki *"Anamın oğlu"* tabirine gelince, bil ki İbn Âmir.Hamza, Kisâî ve Âsimin râvlsi Ebu Bekir bunu, mimin kesresiyle şeklinde; yine bunu, Tâ-hâ sûresinde de aynı şekilde okumuşlardır. Bu durumda bunun takdiri, şeklinde olup, buradaki izafet "yâ"sı düşmüştür. Çünkü nida, hazf üzere mebnîdk. Geriye, izafete delâlet etmek (kere, mîm'in üzerindeki kesre kalmıştır. Bu tıpkı, (Zümer, 16 vb.) ayetinde olduğu gtbidfc Diğer kıraat âlimleri ise, her iki sûrede de, bu kelimeyi, mîm'în fethâsı ile şeklinde okumuşlardır. Bu ifade hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu iki harf (iki lafız), çok olarak yanyana bulundukları için, tek bir isim yapılarak mebnî kılınmışlar, böylece de "Hadramevt" ve (Onbeş) kelimeleri gibi, tek isim gibi olmuştur.

Bu tabir, izafet yâ'sından bedel olan elifin hazfı üzere mebnî olup, ifâdenin aslı şeklindedir, Nitekimşair söyle demiştir.

"Ey *amcam kızı, kınama ve yat uyul..*" Ayetteki *"Bu kavim, beni, cidden zayıf görduîeı"* ifadesi, "Benim sözüme aldırmadılarr az kalsın beni Öldürüyorlardı, Binâenaleyh sen banar düşmanları yani buzağıya tapanları sevindirecek ssyteri yapma. Beni, buzağıya tapan o zâlimlerle bir tutma, yani yaptıkları kötü fiillerine karşı, onlara vereceğin cezaya, beni de ortak kılma" ctemektir. işte o . zaman, Hz. Musa (a.s), yani Harun'a karsı azab ve hiddetten, ölürü *"Rabbim beni ve buzağiya tapanlara karşı şiddetli uyanlarda bulunmayı* terketmiş olmasından ötürü de kardeşimi bağışla"; rahmetinin içine sok. Sen merhametlilerin en merhametlisisin" demiştir.

Bil ki bu ktssa ile alâkalı soruların ve cevapların tamamı Tâ-hâ sûresinde zikredilmektedir. Allah en iyi bilendir.88[88]

87[87] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/78-79.

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/79-81.

Buzağıyı Tanrılaştıranların Akıbetleri

"Şüphe yok ki buzağıyı (tanrı) edinenlere Rablerinden bir gazab ve dünya atında bir horluk erişecektir, İşte biz, yalan düzenlen böyle cezalandırırız. Kötülükler işleyen, sonra da bunun ardından tevbe edip. iman edenlere gelince, şüphesiz ki Rabbin bunun ardından, elbette gafur ve rahimdir" (A'râf, 152-153).
Bil ki bu ayetin gayesi, buzağıya tapanların durumunu açıklamaktır.
Bil ki, itteheza (ittihaz etti, edindi) fiilinin iki mef'ûlünden birisi hazf edilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Onlar, buzağıyı bir ilah ve bir mabud ecSndifer" şeklindedir. Hazfedilen mef'ûle, "O (Sâmiri), kendilerine böğüren bir buzağı heykeli (döküp) çıkarmıştı" (Tâhâ. 88) ayeti delâlet etmektedir. Müfessirlerin, ru ayeti tefsir hususunda iki izahları vardır:
1) Buzağıyı ilah edinenlerden maksad, ona bizzat tapanlardır. Bu kimsefer, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın, "(Onlara) Rablerinden bir gazab... erişecektir" dediği «-ıselerdir. Hal böyle olunca, bu ifade ile ilgili şöyle bir soru sorulur: Allah Teâlâ, günahlarından tevbe etmek için kendilerini öldürmüş olmaları sebebi ile, bu kimseleri bağışlamış ve tevbelerini kabul etmiştir. Allah, onların tevbesini kabul etmiş olduğuna göre, onlar hakkında daha nasıl "(Onlara) Rablerinden bir gazab.. erişecektir" denilebilir?
Bu soruya şöyle cevap verilir: Bu gazab, muhakkak ki sadece dünyada tahakkuk etmiştir, âhirette değil.. Buna göre bu "gazab" "Allah'ın onlara, kendilerini öldürmelerini emretmesi" şeklinde tefsir edilir. Ayetteki, "Dünya hayatında bir zillet (korluk) erişecekti.." buyruğundan maksad ise, onların dalâlete düşüp zelil (hor ve hakîr) olmuş olmalarıdır. Eğer muhalifler: "Cenâb-ı Hakk'ıh "erişecektir" ifadesi, gelecek zamanı ifâde eder, öyle olunca artık nasıl olur da bunun dünyevî bir hüküm olduğu söylenebilir?" derlerse, biz deriz ki: Bu söz, kavmini imtihan ettiğini ve onların buzağıyı ilah edindiklerini Hz. Musa'ya haber verdiği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa'ya bildirdiği o şeyi nakletmektir. Buna göre, Allah Teâlâ o zamanda Hz. Musa'ya, kavmine bu dünya hayatında (ileride) ilâhî bir gazab ve zilletin geleceğini haber vermiştir. Dolayısıyla bu söz, onun kavminin (tevbe için) kendilerini öldürmelerinden ve zillete düşmelerinden önce söylenmiş olur. Dolayısıyla yapmış olduğumuz tefsir, bu açıdan doğru olur.
2) Buzağıyı ilah edinenlerden maksad , İsrailoğullarının, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki soylarıdır. Buna göre, ayet iki şekilde izah edilir:
a) Araplar, atalarının yaptıkları iyi şeylerden dolayı onların soylarını (oğullarını) Övdükleri gibi, onların yapmış olduğu kötü fiillerden dolayı da, yine onların nesillerini ayıplarlardı. Mesela onların soylarına, bunu daha önce yaşamış olan ataları yapmış olduğu halde, "Siz şöyle şöyle yaptınız" derlerdi. İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, burada, her ne kadar bu işi onların ataları yapmış ise de, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahudilerin, buzağıyı ilah edindiklerini söylemiş ve sonra onlardan bahsederken, "Onların üzerine korluk ve yoksulluk damgası vuruldu"(Bakara. 61) buyurduğu gibi, onlara âhirette Rab'lerinden bir gazab ve dünya hayatında da bir horluk erişeceğini bildirdi.
b) Bu ifadenin manası: "Buzağıyı ilah edinenler, yani bu işi bizzat yapanlar yok mu, onlara, yani onların evlâdlarına bir gazab ve zillet erişecektir" şeklindedir. Ayette, sözden anlaşıldığı için muzaf olan "evlâdlarına" kelimesi düşmüştür.
Cenâb-ı Hakk'ın biz yalan düzenleri (iftira edenleri) böyle cezalandırırız" buyruğu, "Allah'ın dini hususunda, aslı olmayan bir şeyler uyduran her müfterinin cezası, bu dünyada ilahî gazaba ve zillete dûçâr olmaktır" manasındadır. Mâlik b. Enes: "Her bid'atct, başının üstünde bir zillet bulur" dedi ve bu ayeti okudu. Çünkü bid'atçı, Allah'ın dininde, aslı olmayan birşey uydurmuş (iftira etmiş) demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Kötülükler işleyen, iman edenlere gelince,.." buyruğuna gelince, bu çeşitli kötülükler (günahlar) işleyen bir kimsenin önce bunlardan tevbe etmesi gerektiğini ve bu tevbenin ise, önce o işleri terkedip onlardan vazgeçmesi, bundan sonra da iman etmesi gerektiğini, bu (icmâlî imanın peşinden) Allah'a iman edip, O"ndan başka bir ilahın bulunmadığını tasdik etmesi gerektiğini gösterir.

Ayetteki "Şüphesiz ki Rabbin bunun ardından, elbette r ve rahimdir'' ifadesi tevbe edilen bütün kötülüklerin (günahların) mağfiret icab ettirdiği hususunda, müsavi olduğuna delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "kötülükleri işleyen..." ifadesi, her türlü kötülüğü içine alır. Buna göre "adenin manası: "Bütün kötülükleri yapıp da, sonra bunun ardından tevbe edenler mu, Allah onları bağışlar" şeklindedir. Bu ayet, günahkarlar için müjde ve sevinç -âce eden en büyük açıklamalardandır. Allah en iyisini bilendir. 89[89]

Öfkesi Yatışınca Hz. Musa'nın Yaptıkları

~Vakta ki Musa'dan o öfke uzaklaşıp, sustu. O levhaları aldı. Onların bir nüshasında. Rablerinden korkan kimseler için bir hidayet ve rahmet vardı" (A'râf, 154). '
Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya kızdığı zaman sâdır olan şeyleri (önceki de) açıklayınca, bu ayette de, kızgınlığının yatışması esnasında O'nun yaptığı I beyan etmiştir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 90[90]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Musa'dan o öfke* uzaklaşıp, sustu" ifadesi ile ilgili, birkaç görüş bulunmaktadır:
1) Bu, istiare (mecaz) üslûbu ile söylenmiş bir sözdür. Sanki gazab Hz. Musa'yı o şeye teşvik ediyor ve ona "Kavmine şöyle şöyle de. Levhaları at ve kardeşinin başından tutup onu sürükle" diyordu. Ama kızgınlık kaybolunca da sanki, susmuş gibi oldu.
2) İkrime'ye göre bunun manası, "Öfkeden Musa, uzaklaştı" şeklinde olup, ifâdede bir "kaib" (yani bir takdinvtehir) yapılmıştır. Nitekim Araplar, "Başımı külaha soktum" manasında, "Külahı başıma geçirdim" derler.
3) Buradaki "sükût"tan (susmadan) maksad, sükûne ermek ve kaybolmaktır. Buna göre tabiri yerinde olur, ama (buradaki sekete fiili yerine) samete (sustu) fiili kullanılmaz. Çünkü sekete fiili, (aynı zamanda) "sükûn buldu, sona erdi" manasınadır. Samete fiili ise, "konuşmayı kesti, sustu" manastndadır ve bu "gazab" için kullanılamaz.91[91] .

İkinci Mesele

Ayetin zahiri, Hz. Musa(a.s)'nın, kardeşi Harun'un herhangi bir kusur ve hatasının olmadığını anlayıp,
dolayısıyla onun mazeretinin geçerli olduğunu görünce,
kızgınlık ve gazabının sükûna erdiğine delâlet etmektedir. Bu, Musa (a.s)'nın, "Ya Rabbi. beni de, kardeşimi de bağışla" diye dua ettiği vakittir. Böylece o, ona kızgınlığının yok olduğuna dikkat çekmek için kardeşi için de dua etmiştir. Çünkü bu, onun daha önce yapmış olduğu iki işte olduğu gibi, kızgınlığının emarelerinin ilki idi. Bundan dolayı o, daha önce yaptığı o iki işin zıddı olan fiilleri, kızgınlığının sükûnete erdiğine bir alâmet gibi kılmıştır. 92[92]

Nüsha Kelimesinin Manası ve Tevrat Nüshası:

Cenâb-ı Hakk'ın "O. levhaları aldı" ifadesindeki levhalardan murad, 'Levhaları attı (A'râf. 150) ifadesinde bahsedilen levhalardır. Bu ifadenin zahiri, o levhalardan herhangi birinin kırılmadığı ve "Tevrat'ın yedi bölümden altısının göğe kaldırıldığı" şeklindeki görüşün yanlış olduğuna delâlet eder. Ayetteki, ''Onların bir nüshasında'' tabirine gelince, ("nüsha"nın masdan olan)

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/81-83.
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/83.
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/83-84.
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/84.

"nesh" kelimesi "nakletmek, başka birşeye dönüştürmek" manasına gelir. Meselâ sen, bir kitabı harf-harf, kelime-kelime bir başka deftere yazdığın zaman dersin. Böylece sanki, esas nüshada olanı aynen ikincisine nakletmiş olursun. İbn Abbas (r.a) da şöyle demiştir: "Hz. Musa (a.s) levhaları atınca, onlar kırıldı. Bunun üzerine o, kırk gün oruç tuttu. Derken Cenâb-ı Allah levhaları tekrar gönderdi. Önceki levhalarda bulunan hükümler, aynen bunlarda da bulunmaktadır." İşte ayetteki, "Onların bir nüshasında" ifadesi, bu manada, "Önceki levhalardan aynen aktarılıp yazılan bu nüshada..." demektir. Bizim, "Levhalar kırılmamıştır. Musa (a.s), onları attıktan sonra, tekrar aynı durumda almıştır" dememize gelince, şüphe yok ki o levhalar Levh-i Mahfuz'clan yazılıp gelmişlerdir. Bu durumda bunlar da, birer "nüsha" olmuş olurlar.

Ayeteki ifadesi, "O, sapıklıktan kurtaran bir hidayet rehberi ve azabtan kurtaran bir rahmet" demektir.

Ayetteki "Rablerinden korkan kimseler için" ifadesinde Cenâb-ı Hak, Rablerinden korkanları kastetmiştir. Buna göre eğer, "Kelamın takdiri şeklindedir. Dolayısiyteayettekili Rabbihim kelimesindeki lâm harf-i cerrinin faydası nedir?" denilirse biz deriz ki: Bu birkaç şekilde izah edilebilir:

a) Fiilin, mef'ûlünden sonraya bırakılması, mef'ûle bir zayıflık vermektedir. İşte bundan dolayı, mefûlü güçlendirmek için başına bir lâm harf-i cerri getirilmiştir. Bunun bir benzeri de şu ayettir: "Rüya tabir ediyorsunuz..." (Yûsuf. 43)

b) Bu lâm, "sırf, sadece" manalarına gelen, "lam-ul-eci!"dir. Buna göre ifadenin manası, "Riya ve desinler için değil, sırf ve sadece Rablerinden korkanlar için..." şeklinde olur.

c) Her nekadar fiil müteaddîolsa da, bazan mefûlünün başına harf-i cerr getirilir. Bu tıpkı senin, ve (sûreyi okudum) ve ve "Elini attı" demen gibidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, bir yerde, 'Allah'ın (şöyle şöyle olduğunu) bilmiyorlar mı?" (Bakara. 77) buyururken, bir başka yerde de (harf-i cerli olarak) "Allah 'm gördüğünü o bilmiyor mu? (A'la 14) Duyurulmuştur. Buna göre buradaki, li Rabbihim'deki lâm, "O (azab) hemen peşinizde (gelmek üzere)" (Neml, 72) ifadesinde olduğu gibi, "sıla"dır ve te'kid için gelmiştir. Bu açıklamanın bir benzerini (Al-i imrân. 73) ayetinde zikretmiştik. [93][93]

Hz, Musa Kavminden Yetmiş Kişi Seçti

"Musa, tayin ettiğimiz vakit için, kavminden yetmiş adam seçti. Onları müthiş bir sarsıntı tuttuğu zaman (Hz. Musa) dedi ki: "Ya Rabbi, eğer dikseydin onları da, beni de daha evvel imha ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günahlar yüzünden, hepimizi helak mi edeceksin? Zaten o da senin fitnenden (imtihanından) başka birşey değil. Sen, onunla.kimi dilersen saptırır, yine onunla kimi dilersen hidayete erdirirsin. Sen, bizim mevlâmızsm, bizi bağışla ve bize rahmet et. Sen mağfiret edenlerin en hayırlısısm" (A'raf, 155).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [94][94]

Birinci Mesele

İhtare (seçti) fiili, "hayr" masdarından, iftial vezninde bir fiildir. Arapçada, bir kimse birşeyin en hayırlısını ve en iyilerini aldığı zaman, "O, o şeyi seçti" denilir.

İhtare fiilinin aslı, ihteyere idi. Yâ harfi hareketli, kendinden önceki harf de fethalı olduğu için, kale ve bâe fiillerinde olduğu gibi, elife çevrildi. İşte bundan ötürü, bu fiilin ism-i faili ve ismi mef'ulü aynı tarzda muhtar şeklindedir. Bu ikisinin asılları ise "muhteyir" ve muhteyer idi. Bunlardaki yâ elife çevrilince, her ikisi de lafız bakımından aynı olmuştur. [95][95]

---

[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/84-85.

[94][94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/86.

[95][95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/86.

İnsanın Seçme ve İhtiyar Etmesi Hakkında

Bu husustaki sözün özü şöyle demektir: Kusursuz olan uzuvlar, asıl olan sıhhatleri ile, birşeyi hem yapmaya, hem yapmamaya; hem işlemeye hem de işlememeye elverişlidirler. Bu eşitlik mevcut olduğu sürece, uzvun o iki {yapma ve yapmama) yönlerinden birisi için değil de, diğeri için bir kaynak olması imkansız olur. Aksi halde mümkin olan bir şeyin, bir müreccih olmaksızın tercih edilmiş olması gerekir ki bu imkansızdır. İşte insan, .bir fiilde kendisi için daha çok fayda ve daha çok iyilik bulunduğu neticesine varırsa, o kimse bu yönün (yapma yönünün) kendisi için, bunun zıddı (olan yapmamadan) daha hayırlı olduğuna hükmetmiş olur. Kalbte böyle bir inanç meydana geldiği zaman, o işi yapma tarafı, yapmama tarafına üstün gelmiş olur. Eğer kişi bu tarafın, diğer taraftan daha hayırlı olduğuna hükmetmiş olmasaydı, onun faili olması (o işi yapması) imkânsız olurdu. İnsanlardan bir fiilin sâdır olması, insanın bu fiili yapmanın yapmamaktan daha hayırlı olduğuna hükmetmesine bağlı olunca, insana ait bu fiil, ihtiyarî ve iradî (ihtiyara ve iradeye bağlı) diye isimlendirilmiştir. Alfah en iyisini bilendir.
Buna göre eğer: İnsan bazan, kendisi için bir hayır değil, bir şer olduğunu bildiği halde, kendisini öldürür, yüksek uçurumlardan aşağı atar?" denilirse, biz deriz ki: "İnsan bu öldürme sebebi ile, bu ölümden daha büyük bir belâdan kurtulacağına inanmadığı müddetçe, intihara yellenmez. En büyük zarar ve belaya nisbetle, daha küçük olan zarar, bir şer değil bir hayır sayılır. İşte bu durumda soru düşer. Allah en iyi bilendir." 96[96]

Arapçada Bazan Edatın Cümlede Zikrediimemesi

Bir grup nahiv alimi şöyle demişlerdir: Bu ifade takdirindedir. Ancak ifadedeki harf-i cerri düşmüş ve fiil mef'ûlüne doğrudan ta'alluk ederek, onu nasbetmiştir. Nitekim Arapça'da aynı manada olmak üzere, "Adamların içinden Zeyd'i seçtim" denilir. Bu nahivciler Ferazdak'ın şu şiirini (delil olarak) okumuşlardı-.
"Şiddetli rüzgarlar estiği zaman, müsamaha ve cömertlik bakımından insanlar içinden seçilen kimse, bizdendir..."
Ebu Ali ise şöyle demiştir: Bu konuda ast olan şudur: Bazı fiiller, ikinci mef'ulüne bir harf-i cerr ile taalluk ederler. Daha sonra bu kaide genişler ve o harf-i cer düşerek, fiil mef'ûle doğrudan taalluk eder. Senin sözün böyledir. Daha sonra bu kaide genişlemiş ve denilmeye başlanmıştır. Aynı şekilde senin, "günahımın bağışlanmasını Allah'dan istedim" sözün de böyledir. Nitekim şâir de:
"Sayıp dökemiyeceğim (kadar çok olan) günahımdan Allah’a istiğfar ediyorum" demiştir. Yine Arapça'da denildiği gibi, bâ edatını kaldırarak, aynı manada (Zeyd'e iyiliği emrettim) denilir. Şair de şöyle demiştir:
"Sana iyilik (yapmanı) emrettim, binâenaleyh sen,. emrolunduğun şeyi yap" Şair, "bi'l-hayri" yerine, bâ'yı hazfetmiştir. Allah en iyi bilendir.
Bana göre burada, bir başka izah tarzı daha vardır, o da ifadenin takdirinin şu şekilde olmasıdır: "Musa kavmini, belirlediğimiz vakit için seçti" Buradaki "kavmi" ifadesi ile, Hz. Musa'nın kavminden muteber olanları kastedilmiş olup, cins isim olan "kavim", o seçilenler için kullanılmıştır. Ayetteki seb'îne reculen (yetmiş adam) ifadesi ise atf-ı beyândır. İşte bu izaha göre, nahiv alimlerinin girdikleri zorlamalara girmeye hiç gerek yoktur. 97[97]

Her Kabileden Seçtiği Yetmiş Kişi İle Mikat'a Çıkış

Alimlerin zikrettiğine göre Hz. Musa (a.s), kavminden oniki boy ve her boydan altışar kişi

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/86-87.
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/87-88.

seçer. Böylece seçilenlerin sayısı yetmişiki kişi olur. Daha sonra onlara, "iki taneniz geri kalsın" deyince, onlar tartışmaya başladılar. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s): "Sizden geri kalan kimseye de, (benimle) gelen kimselere verilecek ecir verilecektir* der. Bunun üzerine, Kâlib ve Yûşa otururlar, geride kalırlar.
Yine rivayet olunduğuna göre Hz. Musa, sadece altmış yaşlı bulur. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak ona, gençlerden on kişi seçmesini vahyeder.. O da bu on kişiyi seçer ve derken bunlar, yaşlı hale gelirler. Müteakiben Hz. Musa onlara oruç tutmalarını ve temizlenmelerini, elbiselerini temizlemelerini emreder.. Sonra da, onlarla beraber Mîkat'a çıkar... 98[98]

Mîkat Tek midir Müteaddit midir?

Bu seçme, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Musa ile konuştuğu ve Hz. Musa'nın O'ndan, kendisini görmeyi istemiş olduğu Mîkat'a çıkmak için midir, yoksa başka bir yere çıkmak için midir? Bu hususta, müfessirlerin birkaç görüşü bulunmaktadır:
Birinci görüş: Bu, konuşma ve görme talebinin cereyan etmiş olduğu Mîkat'a çıkmak içindir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Hz. Musa {a.s) bu yetmiş kişiyle Sîna Dağı'na çıktı. Hz. Musa dağa yaklaştığı zaman, dağın üzerinde buluttan bir kasırga meydana geldi ve hatta bu kasırga, bütün dağı kuşattı.. Musa buna yaklaştı ve onun içine girdi.. Ve yanındakilere de: "Yaklaşın!" dedi, onlar da yaklaştılar.. Hatta, onlar bu bulutun içine girdikleri zaman secdeye kapandılar ve Hz. Musa'ya konuşan, ona "şöyle yap" "böyle yapma!" diye emir ve nehiylerde bulunan Allah Teâlâ'yı işittiler. Sonra bulutlar açılıp dağılınca, onlar, Hz. Musa'nın yanına varıp, Allah'ı görmeyi istediler ve: "Ey Musa, biz Allah'ı apaçık görünceye kadar sana kesinlikle iman etmeyiz..." demiştiniz de, sizi o yıldırım çarpmıştı" (Bakara, ss) dediler. İşte bu ayet-i kerimede geçen, "Müthiş bir sarsıntı"öan murad, onları yıldırımın çarpmasıdır.. Bunun üzerine Hz. Musa, "Ya Rabbi, eğer dileseydin onları da, beni de daha evvel helak ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günahlar yüzünden hepimizi helak mi edeceksin?" demiştir. Beyinsizlerin yaptığından maksad, onların "Allah'ı açıktan bize göster"(Nisa, 153) sözleridir. 99[99]

Mîkat'ın Müteaddid Olduğunu Söyleyenler ve Delilleri

İkinci görüş: Bu Mîkat'tan murad, Allah'ın, Hz. Musa'ya konuştuğu ve Hz. Musa'nın Allah'ı görmeyi istediği yerden başka bir yerdir. Bu görüşte olan alimler de, oeğişik izahlar yaparak, kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir:
1) Bu yetmiş kişi, her ne kadar o buzağıya tapmamış iseler de, ancak ne var ki bunlar, o buzağıya tapanlar, buzağıya taparken, onlardan da ayrılmamışlardır.
2) Bu yetmiş kişi, buzağıya tapmaktan men etme ve nehyetme hususunda ederinden gelen her şeyi yapmamışlardır.
3) Bunlar, Mîkat'a çıktıkları zaman, tevbe etmek için Rabterine dua etmişler ve 3ize, daha önce hiç kimseye vermediğin ve bizden sonra da, hiç kimseye
«ermeyeceğin bir şey ver!" demişlerdir.. Bundan dolayı Allah Teâlâ onların bu sözünü hoş karşılamadı; bu sebeple de onları müthiş bir sarsıntı yakaladı..
Bu görüşü benimseyenler, bu görüşlerinin doğruluğuna dair şu şeyleri delil yenilişlerdir:
a) Allahu Teâlâ, Hz. Musa'ya konuşmak için belirlemiş olduğu Mîkat kıssasını rkretmiş, sonra bunun peşinden buzağı kıssasını getirmiş, sonra da onun peşinden bu kıssayı zikretmiştir.
Zahirî durum, bu kıssanın, geçen kıssadan başka olmasını gerektirir. Gerçi bu kısmın, birinci kıssadaki sözü tamamlamak üzere, oraya bir dönüş olması da reddedilemez. Fakat fesahata daha uygun olan, sözü bir kıssada, bir anlatımda bitirip, onu tamamladıktan sonra, başka bir kıssaya geçmektir. Fakat kıssanın bir kısmını anlatıp sonra başka bir kıssaya geçmek, sonra

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/88.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/88-89.

onu tamamtadıktan sonra birinci kıssadan kalan kısım hakkında birşeyler söylemek, karışıklığa sebep olur ve Allah'ın kelamını bundan uzak tutmak gerekir.

b) Allah'ın Hz. Musa'ya konuştuğu ve Hz. Musa'nın O'nu görme talebinde bulunduğu Mîkat'ta, o kimseler içinden hiçbir inkarcı çıkmamış, ama onlar, "Allah'ı, açıktan bize göster"(Nisa, 153)demişlerdir.. Binâenaleyh, eğer bu ayette zikredilen o müthiş sarsıntı, onların bu sözleri sebebiyle meydana gelmiş olsaydı, "İçimizdeki beyinsizlerin söyledikleri şey yüzünden hepimizi imha mı edeceksin?" denilmesi gerekirdi.. Hz. Musa böyle demeyip, "İçimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri (günahlar) yüzünden, hepimizi helak mi edeceksin?" deyince, anlıyoruz ki bu sarsıntı, onların, Allah'ı görme isteğine yönelmeleri sebebiyle değil, ancak buzağıya tapmaya yönelmeleri sebebiyle olmuştur..

c) Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya konuşup, Hz. Musa'nın Allah'ı görmeyi istediği o Mîkat'ta, Hz. Musa'nın bayılıp yere düştüğünü ve kendisinin o dağı unufak ettiğini zikretmiştir. Bu ayet-i kerimede zikredilen Mikat'a gelince, Allah Teâlâ, burada bu yetmiş kişiyi müthiş bir sarsıntının tuttuğunu zikretmiş, ama bu sarsıntının Hz. Musa'yı da tuttuğundan bahsetmemiştir. Öyleyse, Hz. Musa: "Ya Rabbi, eğer dileseydin onları da. beni de daha evvel helak ederdin" demiş olduğu halde, bu sarsıntının onu da yakaladığı nasıl söylenebilir? Bu iki Mîkat'tan her birinin, bu hükümlere tahsis edilmesi, bunların her birinin, diğerinden ayrı olduğu zannını kuvvetlendirir...

Bu Mîkat'ın, Allah'ın Hz. Musa'ya konuştuğu ve Hz. Musa'nın Allah'ı görmeyi istediği Mîkat olduğunu söyleyenler, görüşlerine şöyle diyerek delil getirdiler: Allahu Teâlâ, birinci ayette, "Vakta ki Musa, tayin ettiğimiz vakitte geldi..." (A'râf, ı«) buyurmuştur.. Bu ifade, "Mîkat" (belirlenmiş vakit) lafzının, bu Mîkata mahsus olduğuna delâlet eder... Cenâb-ı Hak bu ayette de, "Musa, tayin ettiğimiz vakit için, kavminden yetmiş adam seçti.." buyurunca, bu Mîkat'tan muradın, o Mîkat'ın aynısı olması gerekir..

Buna şöyle cevap verilir: Bu delil zayıftır; şüphe yok ki, önceki görüşü kuvvetlendirmek için zikredilen deliller daha kuvvetlidir. Allah en iyisini bilendir.

Üçüncü görüş: Bu Mîkat'ın tefsiri hususunda üçüncü açıklama, Hz. Ali (r.a)'den rivayet edilen şu husustur: O şöyle elemiştir: "Musa ve Harun (a.s), dağın eteğine vardılar.. Derken, Harun (a.s) uyudu; Allah Teâtâ da onun canını aldı.. Hz. Musa Tûr'dan dönünce, kavmi; "Harun'u, o öldürdü!" dediler. Bunun üzerine Musa (a.s), kavminden yetmiş adam seçti ve onlar, Harun (a.s)'un yanına gittiler.. Allah Teâlâ da onu diriltti ve o: "Beni hiç kimse öldürmedi.." dedi.. Bunun üzerine onları, burada müthiş bir sarsıntı yakaladı..." İşte bu konuda söylenenlerin tamamı, bundan ibarettir. Allah en iyisini bilendir.. 100[100]

Beşinci Mesele

Alimler, bu sarsıntı hususunda, ihtilaf etmişlerdir:

1) Bunun, öldürücü bir sarsıntı olduğu söylenmiştir... Süddî şöyle demiştir: "Musa (a.s.), "Ya Rabbi, sen onların en hayırlılarını öldürdüğün ve beraberimde onlardan hiç kimse kalmadığı halde, ben IsraiioğuUarma nasıl dönerim, ben onlara ne derim? Bundan sonra onlar bana, içlerinden birisini nasıl emânet ederler, güvenirler?" dedi. Bunun üzerine de, Allah Teâlâ onları diriltti. Binâenaleyh, ayetteki, "Eğer dileseydin onları da, beni de daha evvel helak ederdin " ifadesi, "Musa (a.s), İsrailoğullarının, onların yanına döndüğü zaman kendisini, o yetmiş şahıs hakkında itham etmelerinden ve onların ölmüş olabileceklerini kabul etmemelerinden korktu da; Rabbine "eğer dileseydin, Mîkat'a çıkmazdan önce bizi imha ederdin ve İsrailoğulları bunu görüp beni itham etmezlerdi..." demiştir" manasındadır.

2) Bu sarsıntı, öldürücü değildi... Fakat onlar bu korkunç durumu görünce, onları r r titreme aldı ve neredeyse eklemleri birbirinden ayrılacak ve belleri çatırdayacak denli sarsılmaya başladılar.. Öyle ki, Hz. Musa, onların ölmelerinden korktu... İşte du esnada, ağladı ve dua

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/89-90.

etti; bunun üzerine Allah Teâlâ da, bu sarsıntıyı giderdi. [101][101]

Fısk Yüzünden Umuma Bela Gelip Gelmemesi

Ayetteki ('İçimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günahlar) yüzünden, hepimizi helak mi edeceksin?" ifadesi hakkında ehl-i ilim, şöyte demiştir: Musa (a.s)'nın, Hak Teâlâ'nın, başkalarının günahı sebebiyle bir kavmi -na edeceğini zannetmiş olması mümkün değildir... Dolayısiyle bu ifadeyi tevîl etmek gerekir.. Bu hususta şu iki bahis bulunmaktadır:
1) Buradaki "istifham", inkâr manasındadır. Musa (a.s) bu istifham ile, "Sen, böyle yapmazsın.." manasını kastetmiştir.. Nitekim, "Böyle yapmazsın" manasında, Sana hizmet edeni, sen hakir mi kılarsın?" dersin..
2) Müberred: " Bu/'Bizi mahvetme!"manasında, şefkat ve merhamet taleb etmeyi flade eden bir sorudur" demiştir... [102][102]

Ayetteki Fitne Kavramı

Ayetteki "Zaten o da senin fitnenden (imtihanından) başka bir şey değil" ifadesi hakkında Vahidî (r.h.) şöyle demiştir: "Buradaki hiye zamiri, fitne" kelimesine raci'dir.. Nitekim sen, "Bu, Zeyd'den başkası değildir" ve "Bu, Hind'den başkası değildir" dersin.. Dolayısiyle, bu ayetin manası, "Beyinsizlerin içine düştüğü bu fitne, ancak, senin bir kavmi, kendisiyle saptırarak böylece de onların içine düştüğü; bir diğer kavmi de, kendisinden koruyarak, böylece de onların hak üzerine sebat etmiş olduğu bir imtihanındır.." şeklindedir. Sonra Hz. Musa, her şeyin Allah'dan olduğunu tekîd ederek, "Sen, onunla kimi dilersen saptırır, yine onunla kimi dilersen hidâyete erdirirsin" demiştir..." Vahidî, sözüne devamla şöyle der: "Bu ayet, onlara hiçbir mazeret bırakmayacak şekilde, Kaderiyye (Mutezile) aleyhine olan apaçık delillerden birisidir..." [103][103]

Mutezilenin İddiası

Mutezile ise: "Cebriyye'nin, bu ayete tutunması mümkün değildir. Çünkü Alfah Teâlâ, "Kullarından dilediğini, bu fitne sebebiyle dinden saptırırsın" dememiştir.. Bir de, Allah Teâlâ "Onunlasaptırırsın.." buyurmuştur ki bu, "O sarsıntı ile şaşırtırsın, saptırırsın.." demektir.. Malûmdur ki Allah, sarsıntı ile, saptırmaz.. Öyleyse bu ayeti, tevîl edip başka bir manaya hamletmek gerekir. Ayetteki "Zaten o da senin fitnenden (imtihanından) başka bir şey değil" ifadesine gelince, bu "O, senin imtihanından ve sana kulluğun şiddet ve zorluğundan başka bir şey değildir" manasınadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu sarsıntıyı izhar edince, onları buna karşt sabretmekle mükellef tutmuştur..
Ayetteki, "Sen- onunla kimi dilersen saptırırsın..."ifadesine ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç izah bulunmaktadır:
1) "Bu imtihan ile, bu mükellefin iman etmesi ve imanında devam etmesi şartıyla, dilediğini cennete ve sevaba ulaştırırsın. Ve dilediğini, iman etmemesi şartıyla veyahut da, iman etse bile, imanında sabır ve sebat göstermemesi şartıyla, cezalandırırsın.."
2) Buradaki, saptırmaktan murad, mahvetme manası olabilir.. Buna göre ayet, "Dilediğini bu sarsıntı ile helak eder, dilediğini de bundan kurtarırsın.." manasındadır.
3) Bu imtihan, hidayete erenin, hidayetindeki ve dalâlete düşenin de dalâletindeki sebep gibi olunca, bunun Allah'a izafe edilmesi caiz olmuştur" demiştir. [104][104]

---

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/91.
[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/91.
[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/91-92.
[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/92.

Mu'tezile'ye Cevap

Bil ki bu teviller, fazla ciddî olmayan ve geniş tutularak yapılmış olan tevillerdir. Halbuki aklî deliller, bu ifadeden muradın, bizim söylemiş olduğumuz mana olması gerektiğine delâlet etmektedir. Bunun izahı birkaç bakımdandır:

1) Hem imana, hem de inkâr etmeye uygun olan kudretin bir tarafa olan tesirinin, diğer tarafa olan tesirinden üstün gelmesi, ancak müreccih olan, tercih ettirici olan bir sebepten dolayıdır; bu sebebin yaratıcısı ise Allah Teâlâ'dır.. Bu sebep bulunduğu zaman, fiilin oluşması vacib olur.. Bu öncüller sabit olunca, hidayetin ve saptırmanın da, Ailah'dan olduğu sabit otur.

2) Her akıllı insan, ancak imanı, hakkı ve doğruluğu taleb eder.. Binâenaleyh, her iş insanın kendi niyet ve seçimiyle olmuş olsaydı, herkesin mü'min ve hak üzere olması icâb ederdi.. Durum böyle olmadığına göre, her şeyin Ailah'dan olduğu sabit olmaktadır..

3) Eğer hidâyet ve marifetullahın meydana gelmesi, kulun kendi fiiliyle olsaydı, o kul nazarında hak inanç, bâtıl olandan ayrılmadığında, o kulun bu iki inançtan -assaten birisini elde etmesi ve meydana getirmesi imkânsız olurdu... Ama, şu inancın hak, öteki inancın da bâtıl oduğunu bilmesi, onun, bu inancı, daha önce nasıl idiyse, öylece bilmiş olmasını gerektirir. Binâenaleyh, bu inanca ulaşma hususundaki bu kudretin, bu hak olan itikadın, daha önceden mevcut olması şartına bağlı olmasını gerektirir.. Bu ise, bir şeyin şartının, yine kendisi olmasını gerektirir ki, bu da mkânsızdır.. Böylece, hidâyetin ve ilmin kulun yaratmasıyla olmasının imkânsız
olduğu kesinlik kazanmış olur. Mutezile'nin tevillerinin yanlış olduğunu gösterme ^ jsusundaki açıklamalar ise, bu kitapta daha önce, defalarca geçmişti. Allah en iyisini bilendir.. 105[105]

Allah'ın Merhametinin Özelliği

Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın bunun peşinden '"Sen bizim mevlâmızsm. bizi affet, bize merhamet et... Sen, mağfiret edenlerin en hayırhsısm.." dediğini nakletmiştir. Bil ki, "Sen bizim mevlâmızsm" sözü hasr ifade edip, "Senden başka hiçbir dostumuz, hiçbir yardımcımız ve hiçbir hidayet edenimiz yoktur.." demektir.. Bu daha önce geçen, "Sen. onunla kimi dilersen saptırır, yine onunla kimi dilersen hidâyete erdirirsin" sözünün devamıdır.. 'Bizi affet, bize merhamet et" ifadesinden murad şudur: Hz. Musa (a.s)'nın, "Zaten, o da senin fitnenden (imtihanından) başka birşey değil" şeklinde bir söz söylemiş olması, büyük bir cürettir. Bundan dolayı o, Allah Teâlâ'dan, bu cür'etini bağışlamasını istemiştir.. Ayetteki, "Sen, mağfiret edenlerin en hayırhsısm" ifadesi, "Senin dışındaki herkes ancak, ya güzel bir övgü veya bol bir mükâfaat, ya da kalbindeki değersiz, önemsiz bir duyguyu (anma hissini) gidermek için bağışlar. Velhasıl, bu bağışlamalar .= sır fayda elde etmek için, ya da bir zararı gidermek için olur.. Ama sana gelince se"i. kullarının günahlarını, hiç bir karşılık ve menfaat elde etmek için değil, aksine "fazl-u kereminden dolayı bağışlarsın..." manasındadır. Dolayısiyle Cenab-ı Allah'ın mağfiret edenlerin en hayırlısı olduğunu kesinlikle söylemek gerekir.. Allah en iyisini bilendir. 106[106]

"Dünyada da ahirette de bize hasene (iyilik) yaz. Biz, sana döndük" dedi. Allah dedi ki: "Ben, azâbjma dilediğimi dûçâr ederim.. Benim rahmetim ise, her şeyi kuşatmıştır.. Onu, (rahmetimi) ittika eden, zekâtını veren ve ayetlerimize iman eden kimseler için yazacağım.." (A'râf, 156).

Bil ki bu, Hz. Musa'nın, o sarsıntıyı gördüğü zaman yapmış olduğu duanın devamıdır. Ayetteki, "Dünyada... bize hasene (iyilik) yaz" ifadesinin manası şudur: Hz. Musa {a.s) önce, "Sen. bizim mevlâmızsm" diyerek, kendisinin Allah'dan başka velisi, dostu bulunmadığını ifade etmiştir. Velî ve yardımcıdan ise, iki şey beklenir: Birisi, zararları gidermesi, ikincisi fayda

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/92-93.

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/93-94.

temin etmesidir. Zararı giderme, fayda temininden daha öncedir.. İşte bundan dolayı Hz. Musa, uBizi bağışla ve bize rahmet et!" diyerek, Allah'dan önce zararı def etmesini, sonra da bunun peşisıra, "Dünyada da, ahirette de bize hasene (iyilik) yaz" diyerek, Allah'dan fayda temin etmesini dilemiştir. Ayetteki, ve'ktüb lenâ "bize... yaz" ifadesi, "Bizim için vâcib kıl..." anlamındadır. "Yazmak" kelimesi, vâcib kılmak manasında kullanılır. Hz. Musa'nın, dünyada da ahirette de "hasene" (iyilik) istemesi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi hal (hasene) ver, ahirette de iyi hal ver.. "(Bakara,inayetinde haber verdiği gibi, Muhammed ümmetinin, mü'minlerinin talebi ve isteği gibidir...

Bil ki Allah'ın, kulunun velîsi olması, kulun O'ndan, zararları savıp, faydaları ulaştırmasını dilemesine münasip olur. Böylece O'nun lüttunun, kereminin ve ulûhiyyetinin eserleri ortaya çıkar. Aynı şekilde kulun tevbe, inkiyâd ve huşu ile meşgul olması da, bu şeyleri istemeye uygundur. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s) önce ilk sebebi zikretmiştir ki, bu da Hak Teâlâ'mn onun dostu olmasıdır. Sonra da bu sebebin peşisıra, o şeyleri istemiştir. Daha sonra Hz. Musa (a.s) ikinci sebebi zikretmiştir ki, bu da kulun, tevbe ve inkiyâd içinde olmasıdır. Bundan dolayı o, "Biz sana döndük (tevbe ettik}" demiştir. Müfessirler buradaki, hudnâ kelimesinin, "Tevbe ettik ve sana döndük" manasında olduğunu söylemişlerdir. Leys "Bunun masdarı olan hevd kelimesinin, "tevbe etmek" manasında olduğunu" söylemiştir. Musa (a.s), bu sebepi de zikretmiştir. Çünkü bu istekleri taleb etmenin yerinde olmasını sağlayan, ancak şu iki şeyin toplamıdır: Allah'ın İlah, Rab ve Velî olması, bizlerin de O'nun tevbe eden, boyun eğen ve huşu içinde olan kullan olmamızdır. Birincisi, rubûbiyet izzetinin, ikincisi ise ubudiyyet (kulluk) zilletinin gereğidir. İşte bu ikisi bulunup, bir araya geldiklerinde bunlardan daha kuvvetli sebeb bulunmaz.

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)' in duasını nakledince, bunun peşinden Hz. Musa (a.s)1 a verdiği cevabı zikretmiş ve "Ben, azabıma dilediğimi düçâr ederim" demiştir. Bu, "Ben, dilediğime azâb ederim. Bana hiç kimse itiraz edemez. Çünkü herşey benim mülkümdür. Her kim kendi öz mülkünde tasarrufta bulunuyorsa, hiç kimsenin ona itiraz hakkı yoktur" demektir. Hasan el-Basri, men eşâü (dilediğimi) kelimesini "tsâe" (kötülük yapmak) masdarından olarak, men esâe (Kim kötülük yaparsa) şeklinde okumuştur. İmanvı Şafii de bu kıraati benimsemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Benim rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır" ifadesi ile ilgili pek çok görüş vardır:

a) Bundan murad şudur: Allah'ın, rahmetinin, dünyada herşeyi kuşatmış olduğu, ahirette ise bu rahmetin sadece mü'minlere has olduğu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu, ittikâ edenler., için yazacağım" buyruğu ile buna işaret edildiği söylenmiştir.

b) Var olmak, ademden (yok olmaktan, hiç olmamaktan) daha hayırlıdır. Buna göre, kendisine Allah'ın rahmetinin ulaşmamış olduğu hiçbir varlık yoktur. Çünkü Allah'ın rahmetinin en aşağı mertebesi, o varlığı var etmiş olmasıdır.

c) Denilmiştir ki: Hayır, bizzat, şer ise arızî olarak istenir. Bizzat istenilen daha üstün ve râcih, arızî olarak taleb edilen ise daha aşağı derecededir.

Mu'tezile şöyle demiştir: Allah'ın rahmeti, hayrı dilemekten ibarettir. Mevcud olan bütün canlıları, Hak Teâlâ rahmet, lezzet ve hayır için yaratmıştır. Çünkü eğer canlı, birşeyden yararlanıyor veya yararlanabilir ise, bu pek çok yönden, Allah'ın rahmeti sebebiyledir. Eğer bir elem ve bir acı meydana geliyorsa, bunun pek çok karşılığı vardır. Bunlar da Allah'ın nimet ve rahmetindendir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, "Benim rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır" buyurmuştur. Bizim alimlerimiz ise. bu ayetin, "Kendisine herşey verilmiş" (Nemi, 23) ayeti gibi, kendisiyle husûsî bir hüküm murad edilen umûmî bir ifade olduğunu bildirirler.

Cenâb-ı Allah'ın "Onu (rahmetimi), ittikâ eden zekâtını veren ve ayetlerimize imân eden kimseler için yazacağım" ifadesine gelince, bil ki Allah Teâlâ'nın buyruklarının hepsi şu iki kısma ayrılır:

a) Terkler... Bunlar, insanın terketmesi, kaçınması ve sakınması gereken şeylerdir. Ayetteki, "İttika eden (kimseler için)" ifadesi ile, bu kısma işaret edilmektedir.

b) (Yapılması gerekli olan) fiiller... Bu mükellefiyetler de ya insanın malına, ya da kendisine yöneliktirler. Birinci kısım, zekattır ve Cenâb-t Hak, "Zekâtını veren (kimseler)" buyurarak buna işaret etmiştir. İkinci kısma gelince, buna ilim ve amel yönünden, insana vâcib olan şeyler dahildir. İlim, (Allah'ı) bilip tanımaktır. Amel de, dil ile ikrar ve uzuvlar ile ibadet etmektir ki, namaz buna dahildir. İşte ayetteki, "Ayetlerimize iman eden kimseler..'1 ifadesi ile de, bunların toplamına işaret edilmektedir. Bunun bir benzeri de, Bakara süresindeki (Bakara, 2-3)ayetidir. 107[107]

Nebiyy-i Ümmi'nin Terat ve İncil'de Haber Verilmesi

"(Onlar, yanlarındaki Tevrat ve incil'de, (ismini ve sıfatlarını) yazılı bulacakları ümmi nebî olan, o resule tâbi olanlardır. O, kendilerine iyiliği emrediyor, onları kötülükten nehyediyor, onlara (kendilerine haram kılmış oldukları) temiz şeyleri helâl, (helâl saydıkları) murdar, pis şeyleri de üzerlerine haram kılıyor. O, onların ağır yüklerini ve sırtlanndaki zincirleri indiriyor. İşte O'na iman edenler, O'na ta'zîm edenler, O'na yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nura tabi olanlar yok mu! işte onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir." (A'râf, 157).
Bil ki Cenâb-ı Hak, kendisi için dünyada ve ahirette rahmetini yazdığı (takdir ettiği) kimselerin sıfatlarının, "takva, zekat verme ve Allah'ın ayetlerine imân etme" olduğunu beyan edince, bunun peşisıra, bunların bir diğer sıfatlarının da, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı bulacaktan ümmî peygambere uymak olduğunu bildirmiştir. Alimler bu hususta ihtilaf etmiş olup, bir kısmı şöyle demiştir: "8u ifâdeden maksad, Tevrat'ta sıfatlarını (özelliklerini) bulmalarından Ötürü, o ümmî nebinin peygamberliğine imân ederek, O'nun yolundan gitmeleridir. Çünkü insanlara peygamber olarak gönderilmezden önce, o peygamberin hükümleri hususunda insanların O'na tâbi olmaları mümkün değildir. Ayetteki 'Ve incil'de" sözü hakkında da şöyle demişlerdir: Bu, "O'nun (adını) İncil'de yazılı bulacaklardır" demektir. Çünkü Allah, henüz İncil'i indirmeden, onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarını İncil'de bulmalar» imkansızdır. Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Aksine bu ifâdede kastedilenler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberlik zamanına erişen İsrailoğullarıdır. Böylece Cenâb-ı Hak bu günlere erişmiş olan kimselere, âhiretteki rahmetini, ancak ümmî bir nebî olan o peygambere tabî oldukları takdirde vereceğini beyan etmiştir." Bu ikinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) henüz yokken ve peygamber olarak gönderilmezden önce, O'na tabî olmak mümkün değildir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu ayet-i kerime ile, bu rahmetine, İsrailoğullarından, ancak müttakî olan, zekatını veren ve Hz. Musa (a.s) zamanındaki ayetlere inanan; Hz. Muhammed (s.a.s) devrinde yaşayanların ise, bu sıfatları haiz olmakla birlikte, getirdiği ahkâmda kendisine de tabi olanların nail olacaklarını bildirmiştir. 108[108]

Hz. Peygamberin Bu Ayetteki Dokuz Sıfatı

Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, bu ayette, Hz. Muhammed (s.a.s)'i tam dokuz sıfatla tavsif etmiştir:
Birinci sıfat, O'nun bir "resul" olması... Örfe göre, bu kelime bilhassa, Allah Teâlâ'nın insanlara buyruklarını tebliğ etmesi için gönderdiği (görevlendirdiği) kimse hakkında kullanılır.
İkinci sıfat, O'nun bir "nebî" olması... Bu da, O'nun, Allah Teâlâ katında mertebesinin yüce olduğuna delâlet eder. 109[109]

Üçüncü Vasfı Olan "Ümmîlik" Sıfatı

Üçüncü sıfat, O'nun "ümmî" olması... Zeccâc şöyle demiştir: "Ümmî" kelimesi, "Arap milletinin özelliklerini taşıyan kimse" manasındadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): 'Biz yazı

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/94-96.
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/97.
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/97.

ve hesap bilmeyen ümmî bir toplumuz" buyurmuştur. Çünkü Araplann çoğu okuma ve yazma bilmiyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisi de böyle idi. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, O'nu "ümmî" diye tavsîf etmiştir."

Muhakkik alimler ise şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu izaha göre, ümmî oluşu, O'nun mucizelerinden birisidir. Bunu birkaç yönden açıklayabiliriz:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın kitabını, o insanlara hem de (vahyedilmiş şekliyle) manzum olarak, hiçbir kelimesini değiştirip bozmaksızın, tekrar tekrar okuyordu. Bir Arap hatibi, irticâlî olarak bir hitabe okuyup, daha sonra bunu tekrarladığında, ister istemez ya ona bazı şeyler ilave ediyor, ya da ondan az-çok bazı şeyleri eksiltiyordu. Hz. Muhammed (s.a.s) ise, yazı yazmayı ve yazılanı okumayı bilmediği halde, hiçbir ziyâdede, eksiltmede ve değiştirmede bulunmaksızın Allah'ın kitabını okuyordu. İşte bu da, O'nun mucizelerinden birisidir. Nitekim Allah Teâlâ, "(Habibim) seni okutacağız ve sen (asla) unutmayacaksın "(A/â, 6) buyurarak buna işaret etmiştir.

b) Eğer, Hz. Peygamber (s.a.s) yazabiliyor ve okuyabiliyor olsaydı, zaman zaman önceki ümmetlerin kitaplarını okuduğu, böylece bu bilgilerin o okumalar neticesinde meydana geldiği hususunda itham edilirdi. Ama o, hiçbir öğretim ve okumada bulunmaksızın, pekçok ilimleri ihtiva eden bu yüce Kur'an't getirince, bu O'nun mucizelerinden birisi olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen, bundan evvel ne bir kitap okumuş, ne de O'nu elinle yazmış değildin. Eğer böyle olsaydı, bâtıl söyleyenler şüpheye düşebilirlerdi" (Ankebui. 48) ayetinden kastedilen budur.

c) Yazı yazmayı öğrenmek kolay bir iştir. Çünkü en az akıllı ve en az zeki olanlar bile, az bir gayretle yazıyı öğrenebilmektedirler. Binâenaleyh yazıyı öğrenememek, anlayış ve idrakte büyük bir eksikliğin olduğuna deiâlet eder. Hem sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, önceki ve sonraki herkesin ilimlerini vermiş ve ona, hiçbir insanın ulaşamadığı bilgiler ile sayısız hakikatleri lütfetmiştir. Akıl ve anlayış bakımından otan bu büyük gücün yanısıra, Hak Teâlâ, O'nu öyle bir şekilde yaratmıştır ki, O'nun aklı ve anlayışı çok az kimselerin bile kolaylıkla öğrenebildiği yazıyı öğrenmeye ihtiyacı olmamıştır. İşte böylece, birbirine zıd bu iki durumu birleştirmek, adetâ iki zıddı uzlaştırmak gibi olmuştur. Bu da, harikulade bir hâdise olup, bir mucize yerine geçmiştir.

Dördüncü sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın "Yanlarındaki Tevrat ve incil'de, (İsmini ve sıfatlarını) yazılı bulacakları..." buyruğu ile anlatılan husustur. Bu, Hz. Peygamber'in sıfatının ve peygamberliğinin sahih olduğunun, Tevrat'ta ve İncil'de yazılı olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü eğer bu oralarda yazılı olmamış olsaydı, böyle birşeyi söylemek, yahudi ve hristiyanları, O'nun sözünü kabul etmekten uzaklaştıran en önemli sebeplerden biri olmuş olurdu. Zira yatan ve iftirada ısrar etmek, nefret uyandıran, en büyük şeylerdendir. Akıllı bir kimse, kendi kıymetinin düşmesine sebebiyet verecek ve insanları sözünü kabulden uzaklaştıracak olan bir şeyi yapmaz. Cenâb-ı Allah böyle buyurduğuna göre, bu söz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarının Tevrat ve İncil'de zikredilmiş olduğuna delâlet eder. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğunu gösteren, en büyük delillerden biri olmuş olur.

Beşinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine iyiliği emrediyor" fadesidir. Zeccâc şöyle demiştir: "Kendilerine iyiliği emrediyor" buyruğunun, "müste'nef" bir cümle olması caiz olduğu gibi, bunun manasının, "Onun, kendilerine iyiyi emrettiğini, yanlarındaki kitapta yazılı olarak buluyorlar" şeklinde olması da mümkündür." Ben diyorum ki: İyiliği emretmenin bütün çeşitleri, Hz. Peygamber'in "Allah'ın emrine saygı göstermek, Allah'ın mahlûkatma da şefkat etmek" hadisinde özetlenmiştir. Bu böyledir, çünkü mevcut olan varlık, ya zâtından dolayı vacibu'l-vücuddur; ya da zâtından dolayı mümkinu'l-vücûd'dur. Zâtından dolayı vâcib olan, Allah (c.c.)'dur. Ve, O'na tazimden, O'na kulluk izharından, O'nun izzet kapısında inkıyâd ve huşu izhar etmekten ve O'nun noksanlıklardan berî, zıdlardan ve ortaklardan münezzeh olarak kemal sıfatlarıyla muttasıf olduğunu itiraf etmekten daha şerefli bir iyilik yoktur.

Zâtından dolayı mümkin olan varlığa gelince, eğer o canlı değilse ona hayrı ulaştırmanın yolu yoktur. Çünkü faydalanma, hayat sahibi olma şartına bağlıdır. Bununla beraber, Allah'ın mahlûku olmaları hasebiyle yine de hepsine tazim ve saygı nazarıyla bakmak gerekir. Mahlukatın her zerresi, Allah'ın birliğine ve O'nun noksan sıfatlardan münezzeh olduğuna kesin bir delil ve açık bir burhan olunca, onlara da, saygı ve tazîm nazarıyla bakmak gerekir. Yine, Allah Teâlâ'nın mahlukatın her zerresinde ilginç sırları ve gizli hikmetleri olduğu için, bunlara, yine saygı ve tazim nazarıyla bakmak gerekir. Ama, bu mahlûk, canlılar cinsinden olursa, ona da, insanın gücünün yettiği en son noktaya kadar şefkat göstermek gerekir. Ana-babaya iyilik etmek, akrabayı ziyaret etmek ve iyiliği yazmak, bu şefkate dahildir. Böylece, Hz. Peygamberin, "Allah'ın emrine saygı göstermek; Allah'ın mahlûkatma da şefkat etmek.." hadisinin, emr-i bi 'l-ma'rûfun bütün çeşitlerini toplayan bir söz olduğu sabit olur

Altıncı sıfat: Allah Teâlâ'nın, "Onları kötülükten nehyediyor" ifadesiyle anlatılan sıfattır. Bu münkerden maksad, yukarda zikredilen işlerin zıdlan olup, bunlar da, putlara tapmak; Allah Teâlâ'nın sıfattan hakkında bilgisizce ileri geri konuşmak; Cenab-ı Hakk'ın, peygamberlerine indirdiğini inkâr etmek; akraba ile bağları koparmak ve ana-babaya âsi olmak... gibi kötülüklerdir.

Yedinci sıfat: buyruğunun anlattığı husustur. Bazı âlimler: "Tayyibâttan murad, Allah Teâlâ'nın, helâl olduğuna hükmettiği şeylerdir" demişlerdir ki, bunlar iki bakımdan uzak bir ihtimaldir:

1) Bu duruma göre, ayetin manası, "O, onlara, helâlleri helâl kılıyor" şeklinde oluyor ki, bu sırf tekrardır.

2) Bu takdire göre, ayet bir mana ifade etmez; çünkü biz, Allah Teâlâ'nın helâl kıldığı şeylerin neler olduğunu ve kaç tane olduğunu bilmiyoruz.. Binâenaleyh, aksine burada gereken, "tayyibâf'tan muradın, insanın fıtratı ve yaratılışı itibariyle ona hoş gelen şeyler olduğunu söylemektir. Bu böyledir, çünkü bunlan yemek bir lezzet ifade eder... Menfaatti, faydalı olan şeylerde aslolan ise, onların helâl olmalarıdır. Bundan dolayı bu ayet, insan nefsinin hoş gördüğü ve yaratılışının lezzet duyduğu her şeyde, aksini ifâde eden ayrı bir delil bulunmadıkça, aslolanın onların helâl olması olduğuna delâlet eder.

Sekizinci sıfat: Ayetteki, '(helâl saydıkları) murdar-pis şeyleri de üzerlerine haram kılıyor' ifadesinin anlattığı husustur. Atâ, İbn Abbas'tan rivayet ederek şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, buradaki "habâis-pis şeyler" kelimesiyle, leş, kan ve Maide suresinde, (Maide, 3) ifadesine kadar zikredilen şeyleri kastetmiştir." Ben ise diyorum ki: İnsan fıtratının hoşlanmadığı ve nefsin pis ve kötü bulduğu her şeyi alıp kullanmak, bir elem ve keder sebebidir.. Zararlı olan şeylerde aslolan ise, onların haram olmalarıdır.. Binâenaleyh bu ifâde, insan fıtratının hoşlanmadığı her şeyde aslolanın, aksini ifâde eden başka bir delil olmadtkça, "haramlık" olmasını gerektirir... İmam ŞâfİÎ(r.h.), köpek alıp-satmanın haram olduğu hükmünü, bu asla dayandırmıştır. Çünkü, İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den, "Sahîhayn"da yer alan rivayetine göre Hz. Peygamber, "Köpek habistir, pistir; 110[110] onun bedeli de pistir" buyurmuştur.. Köpeğin bedelinin pis olduğu, böylece, sabit olunca, ayetteki "(helâl saydıkları) murdar-pis şeyleri de üzerlerine haram kılıyor" ifadesinden dolayı, bunun (köpek alışverişinin) haram olması gerekir. Aynı şekilde, içki de haramdır. Çünkü içki, "Ey iman edenler, içki, kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer murffard/r.."(Maide, 90) ayetinin delaletiyle, bir pislik, murdar bir şeydir. Murdar olan şey de, dil âlimlerinin bu hususta ittifak etmiş olmalarının delaletiyle, "habîs"tir; habîs olan da, "(helâl saydıkları) murdar-habis şeyleri de üzerlerine haram kılıyor7' ifadesinden dolayı haramdır..

Dokuzuncu sıfat: Cenâb-ı Hakkın, "O, onların ağır yüklerini ve sırtîarındaki zincirleri indiriyor..." ifadesinin beyan ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 111[111]

Birinci Mesele

Sadece İbn Âmir, kelimeyi çoğul olarak IajM şeklinde; diğer kıraat alimleri de müfred olarak

---

110[110] Buhâri, Büyü, 113: Müslim, Müsâkât, 41 (3/1199). (Benzer hadis).

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/98-101.

şeklinde okumuşlardır.. Ebu Ali el-Farisî şöyle demiştir: "Isr kelimesi, lafzı müfred olmakla beraber, çoğul anlamında da kullanılan bir masdardır. Ayetteki, çoğul zamirine muzâf kılınmış olması da buna delâlet eder. Bu, çoğula muzâf yapılan, (lafzı) müfred bir kelimedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah dîeseydi onlann işitmelerini, gözlerini de giderirdi.. "(Bakara. 20) buyurmuştur." Isr kelimesini çoğul okuyan kimse, bununla muhtelif ahidleri murad etmiştir.. Masdarlar, "Ve siz Allah 'a karşı (türlü) zanlarda bulunuyordunuz" LAn2âb, 10) ayetinde de olduğu gibi, onların ifâde ettikleri şeylerin nevilerinin çok olması nalinde, bazan cemi kılınırlar. 112[112]

İkinci Mesele

Isr kelimesi, sahibine ağır gelen ve ağırlığından dolayı hareket etmesine mani olan ağırlık, yük demektir. Bu tabirden maksat, Hz. Musa (a.s)'ın şeriatının çok zor ve ağır olduğunu ifade etmektir.. "Sırtîarındaki zincirler..." tabirinden murad da, "Elbisedeki, kendisine idrar bulaşmış olan yeri kesip atmak; tevbe için, kendini öldürmek; hata eden uzvu kesmek, ve etteki damarları bulup çıkartmak., gibi, ibadetferinde söz konusu olan, çok şiddetli ve ağır, zor sorumluluklardır. Allah Teâla, bunları "zincirler" diye vasfetmiştir, çünkü bir şeyi haram kılmak, insanı onu yapmaktan altkor, aynı şekilde zincirler de, insanı bir şey yapmaktan alıkor.. Rivayet edildiğine göre İsrailoğulları, namaza kalktıkları zaman, yün elbiseler giyiyor, Allah'a tazim ve saygı olarak, ellerini boyunlarına zincirlerle bağlıyorlardı. Bu görüşe göre ayetteki "zincirler" kelimesi, mecazi bir ifade değildir..

Bil ki bu âyet, zarar veren şeylerde aslolanın, onlann meşru olmaması olduğuna delâlet eder. Çünkü, zararlı olan her şey, insana bir yük ve adeta bir zincirdir. Bu ifadenin zahiri, bunların meşru olmamalarını gerektirir... Bu, Hz. Peygamber'in "İslam'da ne zarar vermek, ne de (kendisine yapılan zarara) zararla karşılık vermek yoktur!..."113[113] ve "Ben, kolay ve müsamahalı olan, tevhîd manayla gönderildim..." hadislerinde ifade edilen hususa benzemektedir. Bu, İstâm şeriatinde, büyük ve Önemli bir kaidedir.

Bil ki, Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i bu dokuz sıfatla nitelendirdikten sonra, "fşie Q'na jman edenlere (...) gelince..." buyurmuştur. îbn Abhas: "Bundan maksat, yahudilerden O'na iman edenlerdir" demiştir... âjjjp ifadesi ise, "O peygambere saygı gösterenler, tazim edenler" anlamındadır. Keşşaf sahibi ise, "Bu fiilin masdarı olan ta'zîr kelimesinin esas manası, "men etmek", engellemektir. Had cezasından daha hafif olan dövme şeklindeki tazîr cezası da, yine bu köktendir. Buna tazîr denilmesinin sebebi, onun, kötülüğü tekrar tekrar yapmaktan alıkoymasıdır.

Cenâb-ı Hak daha sonra, O'na yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nura tâbi olanlar..." buyurmuştur.. "Düşmanlarına karşı O'na yardım edenler.." demektir.. Buradaki "nûr" Kur'an'dır. Bunun, "hidâyet" "beyân-açıklama", "peygamberlik" ve "kalbteki açıklığı ve sarahati, nurun açıklık ve aydınlığı gibi olan hak" anlamlarına geldiği de söylenmiştir .

Eğer: "Buradaki nûr kelimesini, Kur'an manasına hamletmek nasıl mümkün olur? Çünkü Kur'an, Hz. Peygamber'le beraber değil, ancak Cebrail (a.s) ile indirildi" denilirse, biz şöyle deriz:

Bu ifadenin manası, "O, onun peygamberliğiyle beraber indirildi..." şeklindedir. Çünkü onun peygamberliği, Kur'an'ın zuhur etmesiyle zuhur etmiştir..

Allah Teâlâ, bu sıfatları zikrettikten sonra, buyurmuştur. Bu, "işte bu Kimseler, dünyada da, ahirette de isteklerine ulaşan kimselerdir" anlamındadır... 114[114]

Hz. Muhammed'in Risaleti Evrenseldir

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/101.

113[113] Müsned, 1/313; Keşfu'l-Hafâ, 2/365

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/101-102.

"De ki: "Ey insanlar, şüphesiz ben, göklerin ve yerin mülküne mâlik olan, kendisinden başka hiç bir tanrı bulunmayan, hem dirilten, hem öldüren Allah'ın, siz hepinize gönderdiği bir peygamberim... Öyleyse Allah'a ve O'nun, Allah'a ve Allah'ın sözlerine iman eden ümmî nebî olan peygamberine İman edin ve ona tâbi olun... Umulur ki hidâyete ulaşırsınız.." (Araf, 158).
Bil ki Allah Teâlâ, "rahmetimi, ittikâ edenlere yazacağım., "{Arâi. 156) buyurunca, sonra bu rahmetin o müttakiter için meydana gelebilmesinin onların bu ümmî nebî olan peygambere ittibâ etmeleri şartına bağlı olduğunu.bildirmiştir. Bu ayette ise, O'nun peygamberliğinin bütün insanlar için olduğunu, kesin olarak beyan etmiş ve "De ki: "Ey insanlar, şüphesiz ben, ... Allah'ın, siz hepinize gönderdiği bir peygamberim." buyurmuştur.
Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 115[115]

Birinci Mesele

Bu ayet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bütün insanlara gönderildiğine delâlet eder. Yahudilerden, İsâ el-İsfehanî'nin tabileri olan ve kendilerine "tseviyye" denilen bir cemaat: "Hiç şüphesiz Muhammed, İsrailoğuüarına değil, sadece Araplara gönderilmiş sadık bir peygamberdir" demişlerdir, Onların sözlerinin yanlışlığına dair delilimiz, bu ayettir... Çünkü, ayetteki "ey insanlar..." sözü, bütün insanları içine alan bir hitabttr. Bundan sonra ayette, "Şüphesiz ben... Allah'ın, siz hepinize gönderdiği bir peygamberim" buyurulmuştur. Bu ifade de, Hz. Muhammed'in bütün insanlara gönderilmiş olmasını gerektirir.. Ve yine, onun, dini, kesin olarak kendisinin bütün âlemlere (insanlığa) gönderildiğini açıkça bildirdiğini göstermektedir. Dolayısiyle ya "o hak peygamberdir" denilir, ya da, "böyle değildir" denilebilir. Eğer o, hak bir peygamber idiyse, onun yalan söylemiş olması imkânsızdır; binâenaleyh, onun, iddia ettiği her hususta, sadık ve doğru olduğuna kesin olarak inanmak gerekir. Bundan dolayı mütevatir haberlerle ve bu ayetin zahiriyle, Hz. Muhammed'in, kendisinin bütün insanlara gönderildiğini bildirdiği sabit olduğuna göre, onun bu söz ve iddiasında da sadık olması gerekir.. Bu ise. "O, sadece Araplara gönderilmişti, İsrailoğullarına değil..." diyen kimsenin sözünün yanlış olduğunu gösterir.
Ama, "O, hak bir peygamber değildir" diyen kimsenin iddiasına gelince, bu, Hz. Peygamberin hem Araplara, hem de diğer insanlara bir peygamber olarak gönderilmiş olduğu hakikatini zedeler. Binâenaleyh Hz. Peygamberin, insanların tamamına değil de, onların bir kismtna peygamber olduğunu söylemenin bâtıl ve çelişkili bir söz olduğu sabit olur.
Bu sabit olunca, biz deriz ki, "Bazı alimler, ayetteki "Ey insanlar, şüphesiz ben.,. Allah'ın, siz hepinize gönderdiği bir peygamberim" buyruğunun, kendisinde bir tahsis bulunan umûmî bir ifade olduğunu söylemişlerdir. Bazı alimler ise bunu kabul etmemişlerdir. Birinci görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Bu ifade şu iki yönden tahsis edilmiştir:
a) Eğer insanlar, mükellefler cümlesinden iseler, Hz. Muhammed (s.a.s), bütün insanlara gönderilmiş bir peygamberdir. Ama onların hepsi, mükellef değil iseler, o zaman Hz. Muhammed, onların hepsine gönderilmiş olmaz. Bunun sebebi şudur: Hz. Peygamber (s.a.s): "Üç kısım insandan sorumluluk kalemi kaldırılmıştır: Akil baliğ oluncaya kadar çocuktan; uyanıncaya kadar, uyumakta olan kimseden; kendisine gelinceye (aklı başına gelinceye) kadar deliden" 116[116] buyurmuştur.
b) Hz. Peygamber (s.a.s),.kendisini izleyebilmesi ve uyabilmesi için, varlığı ve peygamber olarak gönderildiği, mucizeleri ve şeriatı, haberi kendisine ulaşmış olan her insana gönderilmiş bir peygamberdir. Ama dünyanın bir köşesinde, kendilerine Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak gönderilişinin ve mucizelerinin haberi ulaşmamış olan bir topluluğun bulunduğunu farzedersek, işte bu kimseler, O'nun peygamberliğini kabul etmekle mükellef değildirler.
İkinci görüşteki alimler ise, ayette bir tahsisin (istisnanın) bulunmasını şu iki yönden kabul

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/103.
116[116] Buhâri, Hudûd. 22; Tirmizt, Hudud, 1 (4/32); İbn Mace, Talak, 15 (1/658-659).

etmemişlerdir:

a) Bunu şöyle açıklarız: Ayetteki "Ey insanlar-." sözü bir hitabtır ve bu hitab ancak mükellef olanlar içindir. Durum böyle olunca, ayetteki, "Ey insanlar..." hitabının şumulüne girenler, ancak mükellef olan insanlardır. Bu duruma göre, "Ey insanlar!" sözü, kendisinde tahsis bulunan umumi bir ifadedir." denilmesi gerekmez.

b) Bir de alemin bir köşesinde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamber olarak geldiğinin, mucizelerinin ve şeriatının haberi kendilerine ulaşmamış olan bir topluluk bulunabileceğini söylemek, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Bu son derece uzak bir ihtimal olunca, bizim böyle bir tahsise (istisnaya) tutunmamıza gerek kalmaz.117[117]

İkinci Mesele:

EKSİK 105

olması, bu hususiyetlerinden bir tekinin de sadece kendisine has olmasını gerektirmez. Nitekim denildiğine göre, Hz. Âdem (a.s), bütün evladlarına peygamber olarak gönderilmiştir. Bu duruma göre o da, bütün insanlara gönderilmiş olur. Aynı şeküde Hz. Nûh (a.s) da gemiden çıktığı zaman, o zamanki bütün insanlar, ancak o gemidekiler olduğu için, o da bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiştir."

Ayetteki "Göklerin ve yerin mülküne mâlik olan" ifadesine gelince, bil ki, Hak Teâlâ Peygamberine, herkese, "Ben size Allah'ın gönderdiği bir peygamberiyim" demesini emredince, bunun peşinden bu iddiasının doğruluğuna delâlet edecek şeyleri zikretmiştir. Bil ki bu iddianın faydası, ancak şu dört aslı iyice anlatmakla tamamlanır ve ortaya çıkar:

Birinci asıl: Âlemin, hayat sahibi, âlim ve kudretli bir ilahı bulunduğunu isbat etmek... Ayette buna delâlet eden şey, "Göklerin ve yerin mülküne mâlik olan.." kısmıdır. Bu böyledir, çünkü göklerin ve yerin maddesi, bunlartn, Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiş olan birçok bakımdan, hayat sahibi, âlim ve kadir bir yaratıcıya muhtaç olduklarına delâlet etmektedir ki bu hususların geniş izahı, bu Tefsir'de (çokça) zikredilmiştir. Biz, mükellefiyetin güzel ve yerinde olduğu ve peygamberler gönderildiği hususunda, bu aslı isbat etmeye ihtiyaç duyduk. Çünkü âlemin, varlığında müessir olacak bir müessirinin bulunmaması, yahut da bir müessirinin olup, fakat ihtiyarı ile fail değil de, mûcib bizzat (zâtı gereği mecbur) bir varlık olması durumunda, peygamberlerin gönderildiğini söylemek mümkün olmaz.

İkinci asıl: Âlemin ilahının tek, ortaklardan, zıdlardan (muhaliflerden) ve benzerlerden münezzeh olduğunu isbât etme. Ayetteki, La ilahe illa hû "Kendisinden başka hiçbir tanrı bulunmayan" sözüyle buna işaret edilmektedir. Biz, mükellef tutmanın güzel ve peygamberler göndermenin mümkin olduğu hususunda, bu aslı da beyan etmek ihtiyacını duyduk. Çünkü âlemin iki ilahı olduğunu farzettiğimizde, bu ilahlardan birisi insanlara bir peygamber gönderdiği zaman, belki de bu peygamberin, bu ilaha ibadete çağırdığı insanlar, o ilâhın değil de, diğer ilahın yarattığı insanlar olur. Buna göre bu insanların, (kendilerini yaratmış olan) ilaha ibadet ve itaat etmeleri gerekir. (Öbür ilahın) bu insanlara peygamber gönderip, kendisine itaati vâcib kılması, zulüm ve bâtıl bir iş olur. Ama tek bir ilahın olduğu sabit olursa, o zaman bütün insanlar, onun kullan olurlar ve o ilahın bütün insanlara gönderdiği talimatlar geçerli ve yerinde olur, herkesin onun emir ve yasaklarına boyun eğmeleri de şart olur. Böylece, âlemin ilahının tek olduğu sabit olmadığı zaman, peygamberler göndermenin ve mükellefiyetleri ihtiva eden kitaplar indirmenin mümkin olmayacağı kesinlik kazanır.

Üçüncü as1: Mlah Teâlâ'nvn haşre (insanları biracava toplamaya), neşre, ba'se (diriltmeye) ve Kıyameti koparmaya kadir olduğunu isbât etmek.. Çünkü bunun kesin olmadığını kabul etmemiz halinde, itaatla meşgul olup, günahlardan kaçınmak abes ve meşgul olup, günahlardan kaçınmak abes ve anlamsız birşey olmuş olur. İşte ayetteki, "Hem dirilten, hem öldüren.." sözü ile, bu aslın varlığına işaret edilmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, önce dirilttiği

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/103-105.

(hayat verdiği) zaman, O'nun tekrar hayat vermeye kadir olduğu, böylece de yeniden diriltmeye haşre ve neşre muktedir olduğu sabit olmuş olur. Bu takdirde de, ilk hayat veriş, büyük bir in'am (nimet) olmuş olur. Binâenaleyh yerine getireceği taatlerin, bu ilk hayat vermeye şükür yerine geçmesi için Allah'ın insandan kulluk istemesi uzak görülecek bir şey değildir. Yine ilk hayat verme, tekrar diriltmeye de kadir olduğuna delâlet edince, Cenâb-ı Hak, o insanın amellerinin karşılığını vermeye de kadir olmuş olur.

Bil ki bu üç aslın doğru olduğunu söylemek gerekince, Allah'ın, peygamberler gönderip, kullarından emir ve tekliflerine uymalarını istemesinin doğru olacağını söylemek gerekir. Çünkü buna göre, bütün insanlar O'nun kullarıdır. Onların O'ndan başka mevlâları yoktur. O, herkese en büyük nimeti in'am etmiş (hayat vermiştir). Yine O, ölümlerinden sonra herkese, amelinin karşılığını vermeye kadirdir. İşte bu üç sebepten herbiri, Allah Teâlâ'nın kullarını mükellef tutmasının güzel ve yerinde olduğu hususunda, tam ve yeterli bir sebeptir. Birinci sebep bakımından, bunun güzel olması şundan dolayıdır: Çünkü mevlâ (efendi) olanın, kendisine itaat ve hizmet etmesini kölesinden istemesi normaldir.

İkinci sebep bakımından bunun güzel oluşu ise şundan dolayıdır: Nimetler verenin, nimet verdiği kimselerden, şükür ve itaat istemesi normaldir.

Üçüncü sebep itibariyle, bunun güzel oluşu ise şöyledir: Mükellefe eksiksiz bir karşılık vermeye muktedir olanın, onu herhangi bir taat ile mükellef ktlması da makuldür. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın bu ayette işaret ettiği delillerle bu üç asıl sabit olduğuna göre, Allah'ın peygamberler göndermesinin güzel ve kullarına çeşitli mükellefiyetler yüklemesinin caiz olduğuna kesin olarak inanmak gerekir. Dolayısıyla zikredilen bu ayetlerin, âlemin hayat sahibi, âlim ve kadir bir tanrısı bulunduğuna, bu tanrının tek olduğuna ve O'nun peygamberler gönderip, kitaplar indirmesinin makul olduğuna delâlet ettiği sabit olur. 118[118]

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Risaleti

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette zikredilen bu deliller ile bu (üç) aslın doğru olduğunu isbat edince, bundan sonra "Binâenaleyh Allah'a ve O'nun peygamberine iman edin" buyurmuştur. Ayetteki bu (söz dizisi), son derece güzel bir tertibtir. Çünkü Allah, önce peygamberler gönderilmesinin caiz ve mümkin bir şey olduğunu beyân edince, bunun peşistra, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kendisi katından gönderilmiş hak bir peygamber olduğunu zikretmiştir. Çünkü bir hususu isbata çalışan kimsenin, önce bunun mümkin olduğunu, sonra da tahakkuk ettiğini açıklaması gerekir. Cenâb-ı Allah bundan sonra söze, "Öyleyse Allah'a iman edin" diye başlamıştır. Çünkü biz, Allah'a imanın asıl, nübüvvet ve risâlete imanın ise buna bağlı olduğunu açıklamıştık. Asıl olanın, önce zikredilmesi gerekir. İşte bundan ötürü O' söze, "Allah'a iman edin" diye başlamış, daha sonra "Allah'a ve Allah'ın sözlerine iman eden, ümmî nebî olan peygamberine (iman edin)" buyurmuştur. Bil ki bu ifade, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gerçek bir peygamber olduğuna delâlet eden mucizelerine bir işarettir. Bunun izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizeleri iki çeşittir.

Birinci çeşit, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mübarek zatında tecellî etmiş olan mucizelerdir. Bunların en üstünü ve önemlisi şudur: O, herhangi bir hocadan ders görmemiş, hiçbir kitabı okumamış ve hiçbir ilim sahibinin meclisinde de bulunmamış olan ümmî bir kimse idi. Çünkü Mekke o zamanlar, alimlerin bulunduğu bir yer değildi. Hz. Peygamber (s.a.s) pekçok ilimleri öğrenebileceği uzun bir süre de, Mekke'den uzaklaşmam işti. Hem sonra, buna rağmen, Hak Teâlâ, ona ilim ve hakikat kapılarını açmış ve onun üzerinde, önceki ve sonraki insanların ilimlerini ihtiva eden bu Kur'an-ı Kerim'i izhar etmiş, {onun dili ile bunu ortaya çıkarmıştır). Hiçbir hocayla karşılaşmamış ve hiçbir kitap okumamış, ümmî bir kimse olmasına rağmen, bu büyük ilimlerin onda görünmesi, mucizelerin en büyüklerindendir. Ayetteki, "Ümmî Nebf tabiri ile, işte buna işaret edilmektedir.

İkinci çeşit ise, ayın yarılması ve parmaktan arasından suların fışkırması gibi, Hz.

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/105-107.

Peygamber (s.a.s)'in zatı dışında tezahür eden mucizelerdir. Bunlara, "Allah'ın kelimeleri (sözleri, ayetleri)" denilir. Baksana Hz. İsa (a.s), alışılmışın dışında, garib bir yolla dünyaya geldiği için, Hak Teâiâ onu, "kelime" (Allah'ın kelimesi) diye isimlendirmiştir. Aynı şekilde mucizeler de, harikulade (alışılmamış bir şekilde) olarak, garib ve enteresan şeyler oldukları için, bunları "Allah'ın kelimeleri" diye isimlendirmek, tuhaf bir şey değildir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a ve Allah'ın sözlerine (kelimelerine) iman eden" buyruğu ile işaret edilen, bu ikinci çeşit mucizelerdir. Yani, "Allah'a ve Allah'ın Peygamber üzerinde izhâr ettiği bütün mucizelere iman ediyor.." demektir. İşte bu yolla, Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş sadık bir nebî olduğuna delil getirmiştir.

Bil ki, anlattığımız kesin deliller ile Hz. Muhammed'in nübüvveti sabit olunca, bunun peşinden kendisiyle, şeriatının ayrıntılı bir biçimde bilinebileceği yolunu zikretmek gerekir.. Bu da ancak, onun sözlerine ve fiillerine başvurmakla mümkün olur. İşte buna da i^j "ve ona tabi olun" sözüyle işaret edilmiştir. 119[119]

Hz. Peygambere Uymanın Farz Oluşu

Bil ki uymak, tâbi olmak, gerek sözleri ve gerekse fiilleri hususunda Hz. Peygamber'e tâbi olmayı içine alır.

Sözleri hususunda uymaya gelince bu, mükellefin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gerek emir ve nehiy, gerekse terğîb ve terhib hususunda söylemiş olduğu buyruklara uymasıdır.

Fiilleri hususunda O'na uymaya gelince, bu da ister yapma, isterse yapmama hususunda olsun, kendisine tâbi oiunan kimsenin yaptığı şeylerin, benzerini yapmaktan ibarettir. Böylece Allah'ın, "Ve ona tabi olun "buyruğunun, her iki kısmı da içine aldığı sabit olmuş olur. Emrin zahirinin, vücûb ifade ettiği sabittir. Dolayısiyle "ve ona tabi olun" buyruğu bütün emir ve yasaklar hususunda Hz. Peygamber'e uymanın vacib olduğuna bir detil olmuş olur. O halde delilin tahsis etmiş olduğu durumlar hariç, Hz. Peygamber'in yaptığı her şeyde ona iktidâ edip uymak vacibtir. Bu tahsis edilen hususlarda, Hz. Peygamber'e has olan işler olduğu, ayrı bir delil ile sabit olan şeylerdir.

Buna göre şayet, "Hz. Peygamber'in yapmış olduğu o şeyi, muhtemeldir ki Hz. Peygamber kendisine vacib olduğu için yapmıştır; bunu, kendisine mendub olduğu için yapmış olması da muhtemeldir.. Hz. Peygamber'in, bu işi, bir mendûb olarak yapmış olduğunun kabul edilmesi halinde, biz onu, bize vacib diye kabul edip yaparsak, bu ona uymamak ve ona uymayı terketmek olur.. Halbuki ayet-i kerime, ona uymanın farz olduğuna delâlet etmektedir.. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o fiili yapmasının, o şeyin bize vacib olduğuna delalet etmediği sabit olur" denilirse biz deriz ki:

Fiilleri hususunda ona uymak, kendisine tâbi olunanın yaptığı o fiilin benzerini yapmaktan ibarettir. Bunun delili şudur: Bir kimse bir şeyi yapar, sonra da bir başkası o fiilde ona uyarsa, "O, ona uydu" denilir; eğer o şahıs, o fiilin mislini yapmazsa, "o, ona o hususta muhalefet etti" denilir.. Şu halde, kendisine tabi olunan kimsenin fiilinin bir mislini yapmak, ona uymak olup, ayet de, uymanın vacib olduğuna delâlet edince, o zaman Muhammed ümmetinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in fiilinin benzerini yapmaları gerekmiş olur. Burada geriye şu husus kalmaktadır: Biz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, o şeyi, bir vücûb olarak mı, yoksa mendüb olarak mı yaptığını bilemeyiz. Bu cümleden olarak biz diyoruz ki, sebep ve saiklerin, niyetlerin keyfiyyeti bilinemez.. Açık bir fiili hissen bilinen bir şeyi yapmak ise, herkese malumdur. Binâenaleyh, kapalı ve gizli oldukları için, niyet ve sebeplerin durumunu incelemeye yönelinmemesi ve bizim, riayet edilmesi imkan dahilinde olan şeylerden oldukları için de zahirî, açık ameller hususunda Hz. Peygarnber'e uymanın vacib olduğuna hükmetmemiz gerekir. Böylece, bu tür bir şüphe zail olmuş olur. Bunu şu şekilde de ifade edebiliriz: Bu ayet, delilin tahsis etmiş olduğu durumlar hariç, bu hususta temel kaidenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı her fiilde, o fiilin mislini yapmamızın bize vacib olduğuna delâlet eder.

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/107-108.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Biz, herhangi bir amelin vacib olduğuna hükmetmek istediğimizde, "Hiç şüphesiz, bu işi yapmak, onu yapmamaktan daha efdaldir, üstündür" deriz. Durum böyle olunca, bu durumda biz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o şeyi, genel anlamda yapmış olduğunu bilmiş oluruz.. Çünkü, Hz. Peygamber'in bütün ömrü boyunca, efdat olanı terketmeye devam etmiş olmasının caiz olmayacağı hususunda zaruri bilgi mevcuttur. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, işte bu yol ile. efdal olanı kesinlikle yapmış olduğunu anlamış oluruz.. Ama O'nun, en güzel olanı yapmış olduğu hususuna gelince, bu şüpheli bir durumdur. Şüpheli olan ise, açtkça malum olana karşı koyamaz.. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s)'in efdal olan tarafı işlemiş olduğu sabit olmuş olur, Bu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki, "ve ona tabi olun" emrinden ötürü, bu uymanın bize de vacib olması gerekir. İşte bu, hükümleri bilme hususunda kıymetli bir kaide, külli bir kanun olup, bazı nasslara delâlet etmektedir.. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Peygamber, kendi hevâsmdan söylemez. O. kendisine ilkâ edilegelen bir vahiyden başkası değildir" (Necm. 3-4) buyurmuştur.. Binâenaleyh, Allah'ın, "Ve ona tabi olun "buyruğundan dolayı, onun yaptığının benzerini yapmak bize vacib olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Umulur ki. hidayete ulaşırsınız" ifadesine gelince, bu hususta da şu iki husus söylenebilir:

a) Lealle kelimesi, teracci, "ummak, öyle olacağını sanmak" manası ifade eder.. Bu ise, Allah hakkında uygun değildir. Binâenaleyh, bunun tevil edilmesi gerekir.

b) Bu ifadenin zahiri, Mu'tezile'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın, bütün mükelleflerden hidayeti ve imanı istemiş olmasını gerektirir.Bu iki şeyin izahı hususunda bu tefsirde defalarca açıklama geçmişti... Dolayısiyle, bunu tekrarlamakta bir fayda yoktur... 120[120]

İsrailoğullarından Hak Üzere Olan Cemaat

"Musa'nın kavminden bir cemâat vardır ki (halkı) hakka irşad ederler, onunla (hükümde) adalet yaparlar" (Araf, 159).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamberi vasfedip insanların O'na uymalarının vacib olduğunu anlatınca; bundan sonra, Hz. Musa'nın kavmi içinde hakka uyan ve O'na götüren bazı kişilerin bulunduğunu zikretmiş, ve bunların da, bir cemaat olduğunu beyân etmiştir.. Çünkü, "ümmet" kelimesi, çokluktan haber vermektedir. Alimler, bu ümmetin ve zamanın bulunduğu ve hangi zamanda yaşadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bu ümmetin, meselâ Abdullah İbn Selâm ve İbn Suriyâ gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında yaşayıp müslüman olan yahudiler olduğu söylenmiştir.. Buna, "Onların sayıları azdı; halbuki "ümmet" lafzı, çokluk manasını ifâde eder" denilerek itiraz edilmiştir..

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Onlar farklı farklı dinlerde olunca, ümmet fafzıntn onlar hakkında kullanılmış olması caizdir.. Bu, Cenab-ı Hakk'ın tıpkı, "Hakikaten İbrahim (başlı başına) bir ümmetti..." (Nam. 120» ayetinde olduğu gibidir. Âyette bahsedilen bu kimselerin, Hz. Musa (a.s.)'nın getirmiş olduğu hak din üzerinde oldukları; insanları bu hak dine davet ettikleri ve o dini İsrailoğullarının paramparça etmiş oldukları ve bidatler îcad ettikleri bir zamanda tahriften ve tağyirden korumuş oldukları da ileri sürülmüştür. Şu da mümkündür: "Onlar, Hz. İsa, peygamber olarak gönderilinceye kadar bu hak din üzerinde idiler. Hz. İsa gelince onlar, O'nun dinine girdiler." Onların bundan önce helak olmuş oldukları da söylenebilir..

SÜddf ve bir grup müfessir şöyle demiştir: "İsrailoğulları inkar edip peygamberlerini öldürünce, geriye, oniki boydan bir boy kaldı.. Böylece onlar hiçbir şey yapmadılar, sadece, Allah'tan kendilerini onlardan kurtarmasını istediler.. Bunun üzerine de Allah Teâlâ, onlara yerin içinde bir tünel açtı ve onlar o tünele girerek, Çin'in ta arkasından çıktılar..." Sonra, bu görüşü savunanlar da kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı, onların şu ana kadar yahudî dinine sımsıkı sarılmış olduklarını söylerlerken, bir kısmı da, onların şu anda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dini üzere olduklarını, Kabe'ye yöneldiklerini, cumartesini bırakıp

---

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/109-110.

cumaya sarıldıklarını, birbirlerine zulmetmediklerini ve hasedde de bulunmadıklarını, ne onlardan bize, ne de bizden onlara hiç kimsenin ulaşmadığını söylemişlerdir. Bir kısım muhakkik âlim bu görüşün zayıf olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu hususta şöyle denebilir: "Onlar* Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğu haberi ya ulaşmıştır, ya da ulaşmamıştr Eğer bu haberin onlara ulaştığını, ama onların buna rağmen yahudilikte direttikle^ -söylersek, bu onların kâfir olduğu manasına gelir. Binaenaleyh onlar artık nasıl olur da hakka irşâd eden ve hakla adalet yapan bir ümmet diye tavsif edilebilirler? Yok eğer onlara Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin haberinin ulaşmadığ -söylersek, bu uzak bir ihtimal olur. Çünkü onların haberlerinin nakledilmeleri ile ilg. sebep ve faktörler tam bir şekilde olmadığı halde, onların haberleri bize ulaştığına göre, dünya o peygamberin haberi ile dolup taşarken, bu haberin onlara ulaşmad>g nasıl düşünülebilir?" Şayet onlar, "Bizim haberimiz kendilerine ulaşmadığı hakte Yecüc ve Me'cüc ile ilgili haberler bize kadar ulaşmamış mıdır?" derlerse, biz derki: "Bu kabul edilecek bir şey değil... Bizim haberimizin onlara ulaşmamış olacat nereden biliniyor?" İşte bu konuda söylenilenlerin tamamı bundan ibarettir.

Bunu iyice kavradığın zaman diyoruz ki: ifâdesi, "Onlar, iris, hakka hidayete davet ederler ve hak ile adalet ederler" manasındadır. Zeccâc şöyıe der: "Adalet, hak ile hükmetmektir. Nitekim "O, hak ık hükmeder ve adalet eder" ve "Bu âdil bir hükümdür1' denilir. Cenâfc-Hakk'ın "Kadınlar arasmda adalet etmeye asla güt yetiremezsiniz"msa. 129) ve "Söz söylediğiniz vakit, adaleti göz (Enam. 152) ayetleri de bu manadadır. 121[121]

Israiloğullarınm Oniki Kabileye Bölünmesi

"Biz onları oniki "sıbt" ve ümmete ayırdık. Kavmi kendisinden su istediği zaman Musa'ya. "Asanı taşa vur" diye vahyettik de o (taştan) oniki pınar fışkırıp halkın her kısmı su içecekleri yeri iyice belledi. Onları üstlerinden bulutla gölgelendirdik: onlara kudret helvasıyla bıldırcın (eti) indirdik ve "Size rmk olarak verdiğimiz en temiz şeylerden yeyin" (dedik). Onlar bize zulmetmediler, fakat kendi kendilerine zulmediyorlardı" (A'râf, 160).

Bil ki bu ayetin gayesi, İsrailoğullarının şu iki halini açıklayıp ortaya koymaktır:

Birincisi: Allah Teâiâ onları oniki boy kılmıştır. Bu husus, Bakara suresinde geçmişti. Yuhut bundan murad şudur: Hak Teâla İsrailoğullarını oniki kabileye ayırmıştır. Çünkü onlar Hz. Yakub (a.s)'un oniki oğlundan geliyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları ayırdı. Hasetleşip de işlerine fitne girmesin diye onları böyle oniki kabifeye ayırdı. Buna göre ayetteki, "onları... ayırdık" ifadesi, "Bizonları fırka fırka kıldık ve onları birbirlerinden farklı kıldık "demektir. Bu kelime şeddesiz olarak Kata'nâhüm şeklinde de okunmuştur. Burada karşımıza şu iki soru çıkar:

Birinci soru: "Aşere" (on) sayısının üstündeki sayıların temyizi müfred olarak gelir. Binâenaleyh ayette bu kelimenin temyizinin cemî olarak getirilmesinin hikmeti nedir? Bu şeklinde olmalı değil miydi?

Cevap: Bu ifade ile, "Onları, on iki kabileye ayırdık/' manası kastedilmiştir. Her kabile bir "sıbt" (boy)dan müteşekkildir. Binâenaleyh burada "esbât" (sıbtlar, boylar) kelimesi "kabile" yerinde kullanılmıştır.

İkinci soru: Allah Teaiâ, "Sıbt" kelimesi müennes değil de müzekker olduğu halde niçin demiştir?

Cevap: Ferrâ şöyle der: "Allah Teala, bu şekilde beyan etmiştir; Çünkü O, bu ifâdeden sonra "Ümem" (ümmetler) kelimesini getirmiştir. Binâenaleyh bundaki müenneslik, "ümem" kelimesinden dolayı olmuştur. Eğer Cenâb-ı Hak, "Sıbt" kelimesi müzekker olduğu için, (sayıyı da müzekker getirerek) demiş olsaydı, bu da caiz olurdu.

Zeccâc da şöyle demiştir: "Bu kelamın takdiri "Onları herbiri bir boy olan oniki fırkaya ayırdık" şeklindedir. Buna göre ayetteki "esbât" kelimesi hazfedilmiş bir mevsufun sıfatı olur ki bu da, "fırka" kelimesidir." Ebu Ali el-Fârisi ise, "Ayetteki "esbât" kelimesi, temyiz değil, aksine

---

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/111-112.

"oniki" ladesinin bedelidir" demiştir.

Ayetteki "ümem" kelimesi hakkında Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Utf , "Onları ümmetlere ayırdık1' manasında olmak üzere, "oniki" ifadesinden bedeldir. Çünkü her boy, büyük bir ümmet ve çok sayılı bir cemaat idi. Yine onlardan her bir boy, diğerinden farklı bir lidere tabî idiler ve nerede, ise birbirleriyle uyuşup kaynaşamıyorlardı. Bu ifade.şîn harfinin kesresi ile şeklinde de okunmuştur. 122[122]

Hz. Musa'nın Oniki Pınar Fışkırtması

İkincisi "Kavmi ondan su istediği zaman Musa'ya, "âsâm taşa vur" diye vahyetük de..." ayetinin ifâde ettiği haldir. Bu kıssa da, daha evvel Bakara suresinde geçmiştir. Hasan el-Basri: "Bu taş, hemen çıkmış {herhangi bir) taş, asâ da eline almış olduğu herhangi bir deynek idi" demiştir. Bil ki onlar Tih Çölünde çoğu zaman içebilecekleri bir suya muhtaç idiler. Bundan dolayı Hak Taala, Hz. Musa (a.s)' a, asası ite taşa vurmasını emretmiştir. İsrailoğulları onu (yani o taşı) yanlarında götürüyor ve ihtiyaçları nisbetinde ondan alabiliyorlardı.

Ayetteki kelimesi hakkında, Vahidî şöyle demiştir: "Bu, "Suyun inbicas"ı, fışkırıp kaynaması" demektir. Nitekim bir yerden su kaynayıp ftşkırdığında denilir. Bu dilcilerin görüşüdür "inbicas" ile "inficar" aynı manayadır. Böyle olduğu için, bu ayette geçen "inbicâs" ile, Bakara suresinde (aynı konuda) geçen "inficâr" (Bakara, eo) arasında bir zıtlık yoktur."

Diğer alimler ise şöyle demişlerdir: "İnbicâs" suyun az çıkması (kaynaması); "inficâr" ise, suyun çok çıkması (fışkırması) demektir. Binaenaleyh bu iki ayetin arasını şu şekilde te'lif ederiz: "Busu, önce az az kaynamaya başladı, sonra çoğalıp fışkırdı." Kelimeler arasındaki bu mana farkı. Ebu Amr b. el-'Alâ'dan nakledilmiştir. Allah Teala, ilk önce onları nasıl suladığını beyan edince, bunun peşisıra da, onları üzerlerinden bulutla gölgelediğini, daha sonra da onlara kudret helvası İle bıldırcın eti indirdiğini zikretmiştir. Şüphesiz bütün bunların hepsi, Allah tarafından ihsan edilmiş büyük birer nimettir. Çünkü Hak Teala, onların yiyecek ve içeceklerini en güzel bir biçimde ve kolay yoldan vermiş, onları gölgeleyerek güneşin zararını gidermişti.

Daha sonra Allah Tealâ, "Size rszık olarak verdiğimiz en temiz şeylerden yeyin" buyurmuştur. Bundan murad, onlara sadece bu yiyecekleri verip, başkasını vermediğini beyân etmektir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, "Onlar bize zulmetmediler" buyurmuştur.

Bu ifâdede bir hazif vardır, Zira bu ifade tarzı, ancak onların, kendilerine emredilen sınırı aşmaları halinde makul sayılabilir. Bu da ya Allah ontarın biriktirmelerini yasakladığı halde onların stok yapmaları, yahut Allah'ın yasaklamış olduğu bir vakitte yemeleri; yahut Allah, başka şeyleri istemelerini menetmişken başka şeyler istemeleri şeklinde olabilir.

Malumdur ki, bir kul, ancak bir yasak şeyi irtikab etmesi halinde, kendisine yazık etmiş olur. İşte bundan dolayı, Cenab-ı Hak, "zalim" sıfatı ile tavsif etmiş ve "Onlar bize zulmetmediler fakat kendi kendilerine zulmediyorlar" diyerek, onların dikkatlerini buna çekmiştir. Bu böyledir, çünkü insan, kendisi büyük bir azaba müstahak olması yolunda gayret göstermiş olacağı için, bir günaha yeltenip işlediğinde, o aslında sadece kendisine zarar vermiş (zulmetmiş) olur.123[123]

Aynı Kıssanın Farklı Anlatımının Hikmeti

"O zaman onlara, "şu şehirde yerleşin ve onun dilediğiniz yerinden yeyin. "Hıtta" deyin. Kapısından hepiniz secde ederek girin ki suçlarınızı bağışlayalım. Muhsinlere ileride daha fazlasıyla ecir vereceğiz" denilmişti. Fakat içlerinden o zulmedenler, sözü kendilerine söylenen şeklinden başka bir şekle koydular Biz de zulmetmeleri sebebiyle onların üzerine gökten murdar bir azab indirdik" (A'râf, 161-162).

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/112-114.

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/114-115

Bil ki bu kıssa da, izah ve açıklamalarıyla birlikte Bakara suresinde (ayet. se-59) zikredilmişti Geriye şunu ilave etmek kalır: Bu ayetin lafızları, şu bakımlardan, Bakara süresindeki kıssanın lafızlarından farklıdır:

1) Cenâb-ı Hak, Bakara suresinde buyurduğu halde; burada buyurmuştur.
2) Bakara suresinde "fâ" harfi ile buyurduğu halde, burada "vav" ile buyurmuştur.
3) Hak Teâlâ orada (bol bol) ifadesine yer verdiği halde, burada bu zikredilmemiştir.
4) Bakara suresinde buyurduğu halde, burada ifadelerin yerini değiştirerek,buyurmuştur.
5) Cenab-ı Hak orada buyurduğu halde, burada buyurmuştur.
6) Bakara suresinde, buyurmuş olduğu halde, O burada, vâv harfi olmaksızın, buyurmuştur.
7) Orada buyurduğu halde, burada , "buyurmuştur.
8) Hak Tealâ orada, buyurduğu halde, burada buyurmuştur.

Bil ki bu lafızlar, mana bakımından birbirine yakın lafızlar olup, aralarında kesinlikle bir tezâd yoktur. Bu farktı lafız kullanmanın hikmetlerini şu şekilde anlatmak mümkündür:

Birincisi: Bu, Bakara suresinde "Şu şehre girin" buyurulup, burada, "Şu şehirde yerleşin" buyurulmasıdır. Fark şudur: Şehre girme işinin önce olması şarttır, yerleşme ise daha sonra olur.

İkincisi: Bu, Allah Tealâ'nın, Bakara suresinde, fâ-i tâkibiyye ile, "Şu şehre girin ve yiyin" (fe-külû) buyurup, burada ise vâv ile, "Şu şehre girin ve yiyin.." (ve-külû) buyurmuş olmasıdır. Bu ikisi arasındaki fark şudur: "Girme belli bir haldir. Nitekim girme işinin bir kısmı yapıldı mı, tamamlanmış olur. Çünkü insan, bir yere attığı ilk adımı ile, oraya girmiş olur. Ama bundan sonrası "girme" değil, "süknâ" (yerleşme) olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Girme işi devam etmeyen, hemen tamamlanan ve sona eren bir durumdur. Binâenaleyh bu ifâdeden sonra fâ-i ta'kibiyyenin getirilmesi güzet ve yerinde olur. İşte bundan dolayı Bakara suresinde, "Şu şehre girin ve yeyin" (fe-külû) buyurmuştur. Yerleşme işrtse, devamlı ve sürekli olan bir haldir. Binâenaleyh yeme işi, bunun peşisıra değil de, bununla beraber olur. Böylece bu iki ifâde arasındaki fark anlaşılmış oldu.

Üçüncüsü: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara suresinde reğaden "Bol bol (yeyin)" kelimesini zikredip, burada zikretmemiş olmasıdır. Bu ikisi arasındaki fark şudur: "Girme" işinin peşinden "yeme işi" daha lezzetli olur. Çünkü bu yemeye daha çok ihtiyaç duyulur. Bu şekilde yeme, daha çok tad verici olduğu için Bakara suresinde, "bol bol" tabiri kullanılmıştır. Ama o şehirde yerleşmiş olma durumundaki yeme ise, görünen odur ki bu, kendisindeki lezzet kâmil ve mükemmel olmadığı sürece, kendisine son derece ihtiyaç duyulan bir mahalde bulunmamış demektir. İşte bu sebeple hiç şüphesiz, bu ayette rağaden "bolca" kelimesine yer verilmemiştir.

Dördüncüsü: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara suresinde "Kapıdan secde ederek girin ve "httta,, deyin" buyurduğu haide, A'râf suresinde "Hıtta" deyin. Kapısından hepiniz secde edici olarak girin " buyurmuş olmasıdır. Bundan murad, duruma göre bu iki tabirden birinin, diğerine takdim edilmesinin güzel olduğuna ve fakat her iki ifadeden de maksad, Allah'ı ta'zim etmek, hudû ve huşûyu, inkıyadı izhâr etmek olunca,'takdim veya tehir etmenin, durumu değiştirmediğine dikkat çekmedir.

Beşincisi: Bakara suresinde hatâyâ-kum, burada ise hatiâti-küm denilmesidir. Bu, ister az olsun ister çok olsun, günahların, böylesi bir duâ ve yakarışla affedileceğine işarettir.

Altıncısı: Bakara suresinde vâv ile, buyurup, burada vâvsız olarak, buyurulmasıdır. Burada vâvın getirilmesinin hikmeti bu ifâdenin bir müste'nef cümle olmasıdır. Buna göre kelamın takdiri, sanki birisi "Bu bağıştan sonra ne oldu" oemiş, buna cevaben de, "MuhsinJere, ileride daha fazlasıyla vereceğiz" denilmiştir.

Yedincisi: Bu da, Bakara'da enzelnâ, burada ise erselnâ buyurulmuş olması arsındaki farktır.. "İnzal" çokluk manası ifâde etmez. Halbuki "irsal" bunu ifade eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, Ük önce az azâb indirmeye başlamış, daha sonra da onu çoğaltmıştır.. Bu bizim tıpkı fenbeceset tabiriyle, fenfeceret ifâdesi arasında bulunduğunu zikrettiğimiz fark gibidir.

Sekizincisi: Burada yazlimûn, Bakara suresinde ise yefsükûn denilmesi â-aşmdaki farktır. Bu böyledir, zira onlar kendi nefislerine zulmetmeleri sebebiyle zalim", Allah'a itaattan çıkmaları sebebiyle de fâsık diye vasfedilmişlerdir. Bu iki vasfın zikredilmesinin hikmeti, her iki şeyin de meydana geldiğine dikkat çekmektir.. İşte, bu farklı lafızların zikredilmesinin fayda ve hikmetleri hususunda hatırıma gelenler bundan ibarettir. Bu hususa dair gerçek bilginin tamamı ise, Allah kalındadır. [124][124]

Sahil Kasabası Yahudilerinin Kıssası

"(Habibim) onlara, o denizin yakınındaki o kasabayı sor. Hani onlar cumartesi gününün hürmetini ihlâl ederek haddi aşmışlardı.. Çünkücumartesi tatili yaptıkları gün balıklar akın akın meydana çıkarak onlara geliyordu. Cumartesi tatili yapmadıkları gün ise gelmiyordu. İşte biz, itâattan çıkmakta olduklarından dolayı, kendilerini böylece imtihan ediyorduk" (Arftl, 163).
Bil ki bu kıssa Bakara suresinde de zikredilmişti. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: [125][125]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın ves'elhüm "onlara sor" buyruğunun maksadı, bu kıssanın onlar tarafından bilindiğini ortaya
koymaktır. Zira bu kıssa, Hz. Peygambere, Allah tarafından bildirilmişti. Bu sorma işinin zikredilmesinin maksadı, şu iki şeyden biridir:
a) Bu soru sorma işinin zikredilmesinin maksadı, onların, Hz. Muhammed (s.a.s) ile O'nun mucizelerini inkâr etmedeki ısrarlarının, o zamanda meydana gelmiş bir şey olmadığına; aksine, bu inkar ve ısrarın onların atalarında eskiden beri mevcut olduğuna dikkatlerini çekmek için onların bu çirkin günaha ve fahiş isyana yöneldiklerini ifâde etmektir.
b) İnsan, bazan bir başkasına, kendisinin o hadiseyi iyice bildiğini ve onun inceliklerinden bîhaber olmadığını anlatmak için, "Şu iş, şöyle şöyle değil midir?" der. Hz. Peygamber (s.a.s) ilim tahsil etmemiş ve herhangi bir kitabı da mütâlâa etmemiş ümmî bir kimse idi. Dolayısiyle o bu kıssayı aynı şekilde, bir ilâvede ve noksanlaştırmada bulunmaksızın aynen anlatınca, bu adeta O'nun bir mucizesi gibi olmuş oldu. [126][126]

Karye (Köy) Kelimesi Bazen Şehir Manasına Gelir

Alimlerin ekserisi ayette bahsedilen o kasabanın "Eyle" olduğu kanaatindedirler. Bunun Medyen ve Taberiyye olduğu da ileri sürülmüştür. Araplar, şehre "karye" adını da verirler. Nitekim, Ebû Amr b. el-Alâ'dan, "Şehir halkından iki adam.." anlamında olmak üzere, "Hasan ve Haccac'dan daha fasih şehirli görmedim " dediği riâyet edilmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "o denizin yakınındaki.,." buyurmuştur. Yani, "Denize yakın, onun kenarında" demektir.. Hazır olmak, (bulunmak) gâib olmanın, (bulunmamanın) zıddıdır. Bu tıpkı, "Bu, ailesi Mescid-i Haram'da bulunmayanlara aittir" (Bakara. ıge) ayetinde olduğu gibidir.
Cenâb-ı Hak,. "Hani onlar cumartesi gününün hürmetini ihlâl ederek..." buyurmuştur. Yani, "O günde onlar Allah'ın kanununu çiğniyor, sının aşıyorlar" demektir. Bu da, kendilerine yasaklandığı halde, onların cumartesi gününde balık tutmalarıdır. Bu kelime, ye'addün şeklinde okunmuştur. Bunun aslı "ye'tedûn"dur. Bundaki te harfi "dal" harfine idgam edilmiş ve bu te'nin fethaolun harekesi ayn harfine nakledilmiş, böylece "ye'addün" şeklini almıştır. Yine bu kelime, i'dâd (hazırlamak) masdanndan olmak üzere yuiddûn şeklinde de okunmuştur. Çünkü onlara, cumartesi günü ibadetten başka bir şeyle meşgul olmamaları emredildiği halde, av aletlerini hazırlıyorlardı. [127][127]

---

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/115-117
[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/118
[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/118
[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/119

Sebt Kelimesinin Manası

"Sebt" kelimesi ise, yahudller cumartesi gününe saygı gösterdiler" manasına gelen, tabirinden alınma bir masdardır. Buna göre, tabiri "Cumartesi gününe saygı göstermede kusurlu davranıyorlardı." fje ifâdesi de, "Cumartesi işine saygı gösterdikleri günde" manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın "Cumartesi tatili yapmadıkları gün..," ifâdesi de buna delâlet etmektedir. Aynı şekilde, Ömer b. Abdütaziz'in "Cumartesilerine saygı gösterdikleri gün" şeklindeki kıraati de bunu te'kid etmektedir. Bu kelime, bâ harfinin zammesiyle şeklinde de okunmuştur. Hz. Ali (r.a) ise, (cumartesiye girdiler) fiilinden olarak, yâ harfinin zammesiyle lâ yüsbi-tûn olarak okumuştur. Hasan el-Basri'nin bu kelimeyi, meçhul olarak, la yüsbetûn şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "Balıklar onlara geldiklerinde" tabiri ya'dûne kelimesi ile (mahallen) mansubtur. Buna göre mana, "onlara, balıkların geldikleri zaman haddi aşmalarını sor" şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın "Cumartesi tatili yaptıkları gün balıklar akın akın (geliyordu)" buyruğundaki şürrean kelimesi suyun yüzünde görünür oldukları halde demektir. Şürra kelimesi, sâri ve şâria kelimelerinin çoğuludur. Bir şeye yaklaşan herşeye, sâri denilir. Aynı şekilde yola yakın olan eve ve batacağı yere yaktn olan yıldızlara denilir. Buna göre balıklar, yahudilerin kendilerini avlayabilecekleri bir şekilde, kasaba (kıyısına) yaklaşıyorlardı.
İbn Abbas (r.a) ve Mücahid şöyle demişlerdir: "Yahudiler de, sizin (kendisine hürmetle) emrolunduğunuz cuma gününe hürmetle emrolunmuşlardı. Ama onlar, bu günü bırakıp, cumartesi gününü seçtiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onları bu gün ile imtihan etti ve onlara bu günde avlanmayı haram kıldı; böylece bu güne saygı göstermeleri emrolundu. Cumartesi günü geldiği zaman, batıklar suyun yüzünde onlara doğru geliyor ve onlar denizdeki bu balıklara bakıyorlardı. Cumartesi günü geçtiği zaman ise, balıklar kayboluyor ve ancak bir sonraki cumartesi tekrar geliyorlardı. İşte bu, Allah Teâlâ'nın, onları sınamış olduğu bir imtihan idi ki, ayetteki "Cumartesi tatili yapmadıkları gün ise, (balıklar) gelmiyorlardı" buyruğu ite anlatılan husustur. Ayetteki ifâdesi "Fıskları sebebi ile onları işte böyle şiddetli bir imtihan ile,deniyoruz" manasındadır. Bu tabir (aynı zamanda) Allah'a itaat eden kimseye, dünya ve ahiret hallerini Allah'ın hafifletip kolaylaştırdığına; O'na isyan edeni ise, çeşitli bela ve sıkıntılara düçâr kıldığına deiâleî eder. Bizim alimlerimiz bu ayeti, Allah Tealâ'nın, hem dünyada hem de âhirette "salah" ve "aslah"a (kulların en fazla yararına olan şeye) riayet etmesinin vâcib olmadığına delil getirmişlerdir. Bu böyledir, çünkü Allah Tealâ, cumartesi günü balıkların onlara akın akın gelmesinin, onları günah ve küfrâna sevkedeceğini biliyordu. Eğer Cenâb-ı Allah'ın "salah" ve "aslah"a riayet etmesi vâcib olsaydı, onları bu günah ve küfürden korumak için, bu günde o balıkları çokça göndermemesi gerekirdi. Dolayısiyle Cenâb-ı Hak, bunu böyle yapıp, onların küfür ve günaha düşmelerine aldırmayınca salah ve astah'a riayet etmesinin O'na vacip olmadığını anlamış oluyoruz. [128][128]

Sonuna Kadar Tebliğde Sebat

"Ve hani içlerinden bir cemaat "Allah'ın heiâk edeceği veya çetin bir azabla azabiandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz?" dediği zaman, o (vaaz edenler), "Rabbinize bir mazeret olsun diye, umulur ki sakınırlar" demişlerdi. Ne zaman ki onlar edilen vaaz-u nasihatlan unuttular, biz de kötülükten nehyedenleri kurtardık. Zulmedenleri ise, yapmakta oldukları fısklar yüzünden, şiddetli bir azab ile yakaladık" (A'râf, 164-165).
Bil ki ayetteki, sözü, önceki ayetteki sözü, üzerine atfedilmiş olup, i'rab bakımından hükmü, aynen onun hükmü gibidir. ifadesi ise, o kasaba halkının cumartesi günü avlanan bu insanlara nasihat etme yolunda iniş çıkış demeden yol tepen ve başkalarının, onların nasihati kabullerinden ümit kesmelerine rağmen, yine de sonuna kadar nasihattan vazgeçmeyen salih şahsiyetlerden ibaret bir cemata işaret etmektedir. Ayetteki ifâdesi, "Allah Teâlâ'nın helak

---

[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/119-120

edeceği, yani köklerini kazıyıp, yeryüzünün kendilerinden temizleyeceği; yahut serde aşırı gitmelerinden dolayı, şiddetli bir azab ile azabiandıracağı kimselere niçin öğütte bulunuyorsunuz?" manasındadır. Onlar, artık öğüt ve nasihatin, onlara fayda vermiyeceğini bildikleri için böyle söylemişlerdir.

Ayetteki "Rabbinize bir mazeret olsun diye dediler" ifâdesi ile ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Hafs'ın Asım'dan olan rivayetine göre o bu kelimeyi mansub olarak, ma'zireten; diğer kıraat alimleri ise, merfû olarak ma'ziretun şeklinde okumuşlardır. Kelimeyi mansub okuyana gelince Zeccâc bu hususta: "Bunun manası, "Rabbimize, bir mazeret, bir özür beyân edebilelim" şeklindedir" demiştir. Kelimeyi merfû olarak okuyana gelince bunun takdiri, "Bu, bir mazeret (özür beyan etme) vesilesidir veya "Bizim sözümüz, bir mazeretten ibarettir" şeklindedir. Bu durumda kelime, rnahzuî bir mübtedânın haberi olmuş olur.

İkinci bahis: Ma'zire kelimesi, üzr gibi, bir masdardır: Ebu Zeyd şöyle demiştir: "Arapça'da, denilir ifâdesi, "özrünü kabul edip onu affetti" manasındadır. Yine "onun özrünü kabul etti" denilir. Nitekim, yani, "özrünü kim kabul edecek?"yani, "falancayı, yaptığı şey hususunda affettim(mazur gördüm" denilmektedir. Buna göre ayetteki "Rabbinize bir mazeret olsun diye" ifadesinin manası, "Biz, nefislerimizin affını ve mazeretini Allah'a sunduk... Çünkü biz, uzun süre nehy-i münker yaptığımız zaman "hiç şüphesiz bu vazifeyi yaptık.. Böylece biz bu hususta mazuruz" deriz" şeklindedir. Ezherî şöyle demektedir: "Ma'zire kelimesi, babından mef'ile kalıbında bir isim olup, özür beyan etmek için kullanılır. Buna göre sanki "Bizim, vaa-z u nasihatimiz, Rabbimize karşı bir özür beyan etme olur" demişlerdir. Böylece isim, mazeret ve özür beyan etme yerinde kullanılmıştır. Nitekim "Falanca, günahı ve hatası sebebiyle mazeret beyan etti, af diledi de ben de onu affettim" denilir. Ayetteki üyu "Umulur ki sakınırlar" Yani, "Bize göre, onların, bu vaazu nasihattan istifade etmeleri böylece de Allah'dan ittikâ ederek bu günahı terketmeleri mümkündür, umulur" demektir. 129[129]

Münkerle İlgili Grupların Akıbetleri

Bunu iyici kavradığın zaman biz deriz ki: Bu ayet hakkında iki gürüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Hiç şüphesiz kasaba halkı içinde balık avlayıp, bu günahı irtikâb edenler olduğu gibi, böyle yapmayanlar da bulunuyordu. Bu ikinci kısım da ikiye ayrılmıştı. Onların içinde, günahkârlara vaazu nasihat ederek, onları bu fiillerinden men etmeye çalışanlar olduğu gibi, vaa'zu nasihat etmeyip, vaa'zu nasihat edenleri hoş görmeyerek onlara, "Allah Teâlâ'nın, kendilerini helak edeceğini veya onlara azâb edeceğini bildiğiniz halde, ne diye onlara vaazu nasihatta bulunuyorsunuz?" diyenler de vardı. Yani, "Onlar bu günahlarında diretme hususunda, ondan artık vazgeçemiyecekleri bir noktaya varmışlardır. Bu sebeple, sizin yapmış olduğunuz bu vaazu nasihat tesirsiz ve etkisizdir. Dolayısiyle terkedilmesi gerekir" demektir.

İkinci görüş: Kasaba halkı iki kısım idi. Bir kısmı günahı işliyor, bir kısmı da ondan men ederek, o günahı işleyenlere vaazu nasihatta bulunuyordu. Bu ikinci grup, bu çirkin şeylere yönelen ve Allah'ın sınırlarını çiğneyen o günahkar gruba vaazu nasihat etmekle meşgul olunca, işte tam o esnada, günahkar grup, vaazu nasihat edenlere "Size göre Allah'ın helak veya azâb edeceği bir kavme ne diye nasihat ediyorsunuz?" dediler.

Vahidî şöyle der: "Birinci görüş daha doğrudur. Zira, şayet onlar iki grup olup, "Rabbinize bir mazeret olsun diye" ifâdesi de, nehyeden grup tarafından haddi aşan grup hakkında söylenmiş bir söz olsaydı, o zaman ontar, "Umulur ki siz sakınırsınız" derlerdi...

Cenâb-ı Hakk' in "Ne zaman ki onlara edilen vaaz u nasihatlan unuttular" buyruğuna gelince bu, "Onları tıpkı unutan kimsenin unuttuğu şeyi terkedip bırakması gibi, saiih kimselerin kendilerine hatırlatmış oldukları şeyi terkedip bırakınca, biz kötülüklerden nehyeden kimseleri kurtardık ve günah işleyen zalimleri ise azabımızla kıskıvrak yakaladık" demektir.

Bil ki ayetin lafzı, haddi aşan grubun helak olduğuna; kötülüklerden nehyeden ve vazgeçiren grubun ise kurtulduğuna delâlet eder.. Ama, "Niçin vaaz u nasihat ediyorsunuz" diyen kimselere gelince, müfessirler bu sözü söyleyen kimselerin hangi gruptan olduklarında ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbas (r.a)'dan, bu hususta gürüş beyan etmediği nakledildiği gibi, yine ondan, "Her iki grup da (günah işleyenlerle onlara nasihat etmeyenler) helak oldu, vaazu nasihat edenler ise kurtuldu..." dediği de rivayet edilmiştir. Yine İbn Abbas bu ayeti okuduğunda ağlar ve şöyle derdi: "O nehy-i münker yapmayıp susan kimseler, helak oldular. Biz de öyle yapmıyor muyuz? Hoş görmediğimiz nice şeyler görüyoruz, sonra da susuyor hiçbir şey söylemiyoruz."

---

[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/121-122

Hasan el-Basri, vaaz-u nasihat etmeyen kısmın da kurtulduğunu söylemiştir. Bu görüşe göre iki grup kurtulmuş, üçüncüsü ise helak olmuş olur. Alimler bu görüş hakkında şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: Onlar (vaaz u nasihat etmeyenler), "Allah'ın helak edeceği veya çetin bir azâbla azâblandsracağı bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?" dediklerine göre bu, onların bu günah işleyenlerin durumunu son derece yadırgadıklarına, fakat sırf zann-ı galibleriyle bu günahkârların kendilerinin yapacak olduğu vaaz u nasihata kulak asmayıp ondan yararlanmayacaklarını bilmelerinden ötürü onlara vaazu nasihat etmeyi terkettiklerine delâlet eder.

İmdi şayet, "Hiç şüphesiz vaaz u nasihat etmemek bir günahtır. Vaazu nasihati yasaklamak da bir günahtır. Binâenaleyh, vaazu nasihati terkedip bunu men edenlerin de Cenâb-ı Hakk'ın, "Zulmedenleri ise, yakaladık" buyruğunun hükmüne dahil olması gerekir" denilirse biz deriz ki:

Bu gerekmez, çünkü nehy-i münkerde bulunmak farz-ı kifâyedir. Dolayısiyle bazıları bunu yapınca yapmayanlardan sakıt olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, onları şiddetli bir azâb ile kıskıvrak yakaladığını belirtmiştir. Görünen odur ki, bu azâb, daha sonra bahsedilecek otan "mesh" (bir başka şekle döndürme)den başka bir şeydir. 130[130]

Kelimesinde Farklı Kıraatler

"şiddetli bir azâb" tabirindeki beîs kelimesi çok çeşitli şekillerde okunmuştur:

a) Faît vezninde, beîs şeklinde. Ebû Ali, böyle okunması halinde şu iki izahın yapıldığını söylemiştir:

1) Bu kelimenin bir şey şiddetli olduğunda söylenilen yani "şiddetlenmek" tabirinden olmak üzere, faîl vezninde olmasıdır.

2) Ebû Zeyd'in söylemiş olduğu şu husustur: Bu kelime, fakirlik anlamına gelen bü's masdarından türemiştir. Nitekim, bir kimse fakir düştüğünde: denilir. Bu kimse hakkında bâis denilir ki "fakir" anlamındadır.

Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın tabiri "Fakir düşüren bir azâb ile anlamındadır.

b) Bu kelimenin (sakınan, çekinen) vezninde şeklinde okunması.

c) Tıpkı, (kurt) kelimesinin şeklinde okunması gibi, hemzenin yâ'ya dönüştürülmesiyle bîs şeklinde okunması.

d) Fey'al vezninde bey'es şeklinde okunması.

e) (reis, lider) vezni gibi, kelimesinin hemzenin yâ'ya kalbedilip yâ harfinin de diğer yaya idgam edilmesiyle(şeklinde okunması.

f) Tıpkı heyyin (kolay, basit...) lafzının heyn şeklinde okunması gibi, bu kelimenin de şeddesiz olarak beys şeklinde okunması... Bütün bu kıraatları Keşşaf sahibi nakletmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların başına bu azabın inmesine rağmen diretip isyan ettiklerini beyan ederek, 131[131]

"Bu suretle onlar serkeşlik ederek yasak edileni yapmakta ısrar edince kendilerine: "Hor ve zelil maymunlar olun" dedik. O vakit Rabbin. Kıyamet gününe kadar onların üzerine kendilerini en kötü azaba duçar edecek kimseler göndereceğini yeminle bildirdi. Şüphe yok ki Rabbin, cezayı çabukverendir. Muhakkak ki O, çok affeden, çok merhametli olandır" (Arat, 16&-167).buyurmuştur.

---

[130] [130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/12-124

[131] [131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/124

Bu ayet hakkında birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: kelimesi, diretip İsyan etmek demektir. Binâenaleyh onlar, nehyedildikleri şeye karşı diretip isyan ettiklerinde, itaat etmiş olurlar. Çünkü onlar, nehyedildikleri şeye karşı koymuşlar, diretmişlerdir. Halbuki muradın bu olmadığı malumdur. Şu halde bir takdir yapmak gerekir.. Buna göre kelâmın takdiri, "Onlar, nehyolunduklan şeyi terketmeye diretince" şeklinde olur.

Bu ifâdede muzâf olan terk kelimesi hazfedilmiştir. Dolayısiyle onlar nehyedilen şeyi bırakma hususunda diretince bu yasaklananı isteyip irtikâb etme olmuş olur. 132[132]

Emri Söz Değil Fiildir

İkinci bahis: Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, "Kendilerine hor ve zelil maymunlar olun dedik" buyruğu bir söz cinsinden olmayıp aksine bir fiil cinsindendir.. Yani,"Allah Teâlâ bunu yaptı" demektir. Bunda, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir şeyi dilediğimiz zaman sözümüz ancak ona "ol" dememizden ibarettir. O da derhal oluverir" (Nam, 40) ifâdesinin söz değil, bir fiil manasında olduğuna da delâlet bulunmaktadır." Zeccâc ise şöyle demiştir: Onlara, duyulan bir söz ile (yani, Cenâb-ı Hak bizzat bunu onlara söylemek suretiyle) bu hale gelmeleri emredildi. Binaenaleyh, bu daha beliğ bir ifade olmuş olur.

Bil ki, bu sözü bu manaya hamletmek uzak bir ihtimaldir. Zira, bir emre muhatap olan kimsenin o şeye gücünün yetmesi gerekir. Halbuki yahudiler, kendilerini maymunlar haline getirmeye muktedir değillerdi... 133[133]

Maymuna Dönüştürülen Yahudiler

Üçüncü bahis: İbn Abbas şöyle demiştir; "Yahudiler, sabahleyin Kendilerinin zelil maymunlar olduğunu gördüler. Onlar üç gün bu şekilde beklediler; derken diğer insanlar onları gördü... Sonra da, yok olup gittiler..." İbn Abbas (r.a)'dan şu da nakledilmiştir: "Yahudilerin gençleri maymun, ihtiyarları ise domuz haline getirildiler..." Bu, ayetin zahirinin tersine bir görüştür. Alimler, maymun haline getirilen bu kimselerin bu halde kalıp kalmadıkları ve maymunların bunların neslinden olup olmadığı veyahut da bunların helak olup, nesillerinin de sona erip ermediği... gibi konularda ihtilâf etmişlerdir...

Ayette, bu hususlara dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Gerek "mesh" (maymunlar haline çevirme), gerekse bununla ilgili hususlar geniş bir biçimde Bakara sûresinin tefsirinde anlatılmıştı.. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurmuştur:

"O vakit Rabbin, Kıyamet gününe kadar onların üzerine kendilerini en kötü azaba duçar edecek kimseler göndereceğini yeminle bildirdi. Şüphe yok ki Rabbin, cezayı çabuk verendir. Muhakkak ki O, çok affeden, çok merhametli olandır" (A'râf, 167).

Bil ki Allah Teâlâ yahudilerin gerek iyi, gerek kötü işlerini açıkladıktan sonra bu ayette de, kendisinin onlara, Kıyamete kadar hor ve hakir olmayı hükmettiğini belirtmiştir. Sibeveyh şöyle demektedir: Ezzene fiili "bildirdi" manasındadır. Yine ezzene "bildirmek İçin nida edip, bağtrdı" anlamındadır. Hak Teâlâ'nın ^flj oiy JM» "Bunun üzerine aralarında bir münadî..., diye ünledi" (A'râf, 44) buyruğu da bu ikinci manadadır. O halde ayetteki teezzene kelimesi, "bildirdi" demek olan ezzene manasındadır. Ayette geçen jiîî vezni, kendisinde olmayan bir şeyi izhar edip ortaya koyma yani tekellüf manasında olmayıp, aksine buradaki bu sîganın anlamı manasındadır. O halde teezzene lafzı ezzene manasındadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/125

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/125-126

"O, çok yücedir, koştukları şeriklerden münezzehtir" (Rum, 40) ayetinde olduğu gibidir. Yani "teâlâ" kelimesinin manası, "yücedir" şeklinde olup, yoksa "üstünlük tasladı" manasına gelmez.

buyruğu hakkında iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: ifâdesindeki lâm, kasemin cevabında gelen lamdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Jâü üj ifâdesi, o haberi kesin olarak yerine getireceği hususunda adetâ bir yemin gibi olmuştur. 134[134]

Yahudilere Verilen Zilletin Manası

İkinci bahis: Aleyhim kelimesindeki "hüm" zamirinin, "Bu suretle onlar serkeşlik ederek yasak edileni yapmakta ısrar edince kendilerine: "Hor ve zelîi maymunlar olun" dedik" (A'rât. ire) ayetinde bahsedilen kimselere râci olması gerekir. Ancak ne var ki, maymun haline getirilen o kimseler üzerinde ilâhî tekliflerin, mükellefiyetin devam etmediği malûmdur.. İşte bu sebeple bu hususta alimler ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak alimlerin bir kısmı: "Bununla onların nesilleri ve onlardan geriye kalan kimseler kasdedilmiştir" derken, diğer bazıları: "Hayır, bununla diğer yahudiler kastedilmiştir; çünkü o kasaba halkı, iyiler ve haddi aşanlar şeklinde olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Böylece Cenabı Hak, haddi aşanları maymun haline getirdi, zilletini de geriye kalanlar üzerine attı..." demiştir. Ekseri ulemâ ise bu ayetin, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında yaşayan ve Hz. Muhammed'in de kendilerini, şeriatına ve dinine, İslâm'a davet etmiş olduğu yahudiler hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir ki bu, doğruya daha yakındır. Zira bu ayetin maksadı, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında yaşayan yahudileri korkutmak ve onlan yahudilikte devam etmekten men etmektir.. Çünkü onlar, Kıyamete kadar zillet içinde kalacaklarını anladıklarında, yahudilikten vazgeçeceklerdir.

Üçüncü bahis: Şüphe yok ki bununla, küfür ve yahuditik üzere devam eden yahudiler kastedilmiştir; ama Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman edenlere gelince, onlar bu hükmün dışında kalırlar..

"Kıyamet gününe kadar" buyruğuna gelince bu, o azabın Kıyamete kadar süreceği hususunda bir nasstır. Böyle olması da, bu azabın ancak dünyada meydana gelmesini gerektirir. İşte alimler bu noktada ve bu azabın ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler bunun cizye almak olduğunu söylemişlerdir. Hak Teâlâ'mn, "Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar üzerlerine zillet (damgası) vurulmuştur " <âi-i imrân. 112) ayetinden dolayı, bu azabın onları hafife almak, ontarı hor ve hakir kılmak, zelil kılmak şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bunun kılıçtan geçirilme, öldürülme, vatanlarından çıkarılıp uzaklaştırılma... olduğu da iteri sürülmüştür. Bu görüşü benimseyen kimseler bu ayetin Hayber halkıyla Kurayza ve Nadîroğullan hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Halbuki bu ayet, kendilerinin bir devleti ve izzetleri olmayıp, kendilerini zilletin çepeçevre kuşattığı hor ve hakirtiğin kendilerini terketmeyeceğine dair, yahudiler hakkında nazil olmuştur. Allah Teâlâ Hz. Muhammed zamanında bu hadiseyi haber verip, sonra da biz, durumun aynen böyle olduğunu müşahede edince, bunun, gaybtan haber veren doğru bir haber olduğu anlaşılır. Böylece de, bir mucize olur.. Deccâle tâbi olanların yahudi olacağına dair rivayet eğer doğruysa, bu haberin manası, "Onlar, Deccâl çıkmazdan önce yahudî idiler; sonra da Deccâl'in ulûhiyyetine kail oldular" şeklinde olup önceki isimleriyle anılmış olduklarını ifade etmektir. Eğer böyle olmasaydı, o zaman onların, Deccâl'e uydukları vakitte, zillet ve kahır altında bulunmaktan kurtulmuş olmaları gerekirdi.. Bu ise, ayetin ifâde etmiş olduğu mananın hilâfına olmuş olur.. Bazı alimler de, zillet ve alçaklığın, yahudiler için gerekli, ayrılmaz bir vasıf oiduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, nerede bulunurlarsa bulunsunlar üzerlerine zillet damgası vurulmuştur. Meğer ki AHah'dan veya insanlardan bir himaye bulunsun"(Âi-ıimran. 112) ayetini delil getirmişlerdir. Ama bu ayetin, bu manaya delaleti kuvvetli değildir. Çünkü bu ayette geçen istisna, her halükarda zilletin o yuhudilerin ayrılmaz vasfı olduğunu kesin olarak söylemeye

---

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/126-127

mânidir. Ama tefsir ettiğimiz ayette, ne bir istisna ne de bir takyîd yer almamıştır. Binaenaleyh bu ayetin, o manaya delâleti daha kuvvetlidir. Alimler bu zilleti o yahûdilere verenin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bazı alimler, bunun Hz. Peygamber ve onun ümmeti olduğunu söylemişlerdir. Bunu yapanların kendi içlerinden başlarına geçmiş olan zâlim idareciler olabileceği de söylenmiştir. Fakat o idarecilere böyle yapmaları emredilmiş değildir. Bu görüşte olanlar, ayetteki ifâdesini, "Biz kafirlerin basma... şeytanları gönderdik" (Meryem, 83) ayetindeki gibi manalara hamletmişlerdir.. Binâenaleyh, bu ayetteki "gönderme" ile tahliye, yani kendi hallerine bırakma ve (kötülükten) engellememek manası murad edildiğine göre, buradaki "bi'set" (gönderme) ifâdesi ile de, aynı mana kastedilmiştir.. Bu görüşte olan kimse bununla Buhtunnasır ve günümüze kadar olan diğer zalim kral ve idarecilerin kastedildiğini söylemiştir.

Daha sonra Cenab-ı Hak, sözünü "Şüphe yok ki Rabb'm, cezayı çabuk verendir. Muhakkak ki O gafur ve rahimdir" diye bitirmiştir. Bu ifâde ile dünyadaki zilletlerinin yanısıra, ahirette de azaba uğramaktan sakındırmak ve küfür ile yahudilikten tevbe edip, Allah ile Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman dairesine giren kimselere, gafur ve rahîm olduğunu c 'aırrr.ek kasdeditmiştir. 135[135]

Onları, yeryüzünde (çeşitli) ümmetler olarak böldük. Onlardan kimi salihdii kimi de böyle değildir. Onları hem iyiliklerle, hem kötülüklerle imtihana çektik ki (iyiliğe) dönsünler" (ATM, 168).

Bil ki ayetteki, "Onları,.. böldük" ifâdesi, önceki ayette geçen ifâdesinden bütün yahuditerin kastedildiğine delâlet eden delillerden birisidir. "Onları böldük, onları paramparça, darmadağınık ettik" demektir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ Dunun peşinden, "Yeryüzünde (çeşitli) ümmetler olarak" buyurmuştur. Bu ifâdenin zahirine göre, yerleşilmiş olan her yerde, o yahudilerden bir grup bulunur. Yahudilerin genel durumu böyledir. Dolayısiyle "Onları... böldük"tabiri, "Her beldede mutlaka onlardan bir grup bulunacak şekilde böldük" demektir.

Allah Tealâ daha sonra "Kimi salihdir" buyurmuştur. Bu ifâde ile Hz. Musa (a.s) zamanındaki yahudilerin kastedildiği, çünkü onların içinde, hakka u aşmış kimselerin bulunduğu söylenmiştir. İbn Abbas (r.a) ve Mücahid ise şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak bu tabirle Hz. Muhammed (s.a.s) zamanına yetişip, O'na iman eden eht-i kitabı kastetmiştir."

Cenâb-ı Allah buyurmuştur. Bu "Onlardan, böyle salih olmayanlar da var" demek olup, bu ifâde ile yahudilikte ısrar ve devam edenler kastedilmiştir. Buna göre eğer, "Ayetteki ifâdesi ile de, salih olup da, Salihlikte öncekilerin derecesine ulaşamamış kimselerin kastedilmiş olması niçin mümkün olmasın? Çünkü bu ayetin zahirine daha uygun olan bir manadır"denilirse biz deriz ki: "Cenâb-ı Allah'ın bunun hemen peşinden, "Umulur ki iyiliğe dönerler" buyurmuş olması, bu ifâdeden yahudiliğini sürdürüp salih olmaktan uzak kalan kimselerin kasdedildiğine delalet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın "Onları hem iyiliklerle, hem kötülüklerle imtihana çektik" buyruğu, "Biz onlara hem iyilikler ile nimetlerle, bolluklarla ve afiyetle, hem de kötülüklerle, kıtlıklarla, sıkıntılarla denenen kimselere muamele eder gibi muamele ettik" demektir. Me'âni alimleri şöyle demişlerdir: "İyilik ve kötülüklerden herbiri, insanı taata sevkeder, Nimetler, teşvik edici olduğu için; belâ ve musibetler de, korkuttuğu için böyledir. Ayetteki "dönsünler" ifâdesi ile, "tevbe etsinler" manası kastedilmiştir. 136[136]

İyilerden Sonra Kötü Nesil

"Onlardan sonra, kitaba vâris olmuş, bu dünyanın geçici metâ'tnı kapıp. "Biz ileride bağışlanıra" diyen, kendilerine ona benzer bir meta gelirse, onu da kaçırmayıp alan bir nesi! onların yerine geçti: Allah'a karşt hakdan başkasını söylemeyeceklerine dair. kendilerinden o

---

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/127-129

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/129-130

kitabın mîsâkt alınmamış mıydı? Halbuki onlar, o kitapta olanları okuyup öğrenmişlerdi ve halbuki âhiret yurdu muttakiler için daha hayırlıdır. Halâ aklınızı başınıza almayacak mısınız? Bir de kitaba sımsıkı sarılanlar ve namazı dosdoğru kılanlar için (bu, daha hayırlıdır). "Şüphesiz ki biz iyilik için çalışanların mükafaatını, zayi etmeyeceğiz" (A'raf. 169-170).

Bil ki ayetteki, "Onlardan sonra... bir nesil onların yerine geçti" ifâdesinin zahirine göre, birinci nesil övülmüş, onların yerine geçen soy verilmiştir. Durum böyle olunca, bu ifâde ile, geçen ayette bahsedilen, o salih kimselerden sonra, onların yerine bir soyun halef kılındığı kastedilmiş olmalıdır. Zeccâc şöyle der: "Halef", "senden alınan şeye karşılık, onun yerine sana verilen şey" demektir. İşte bu manadan ötürü, bir neslin peşine, onların yerine geçen nesle "halef" denmiştir. Buna "half" de denir.

Ahmed b. Yahya da şöyte demiştir: İnsanların hepsi, (iyi halef), ve (kötü halef) tabirlerini kullanırlar Velhasıl, Araplardan bazıları halef ve half kelimelerini, hem iyi, hem de kötü halef manasında kullanırlar. Bazdan İse, half kelimesinin, sadece kötü halef manasında olduğunu söylerler. Nitekim lebid şöyle demiştir:

Yine bazı Araplar, zemm için kullanılan half kelimesinin, kötü-bozuk manasına olan hatf masdarından alındığını söylemişlerdir. Nitekim sözün âdisine de "half" denir. Şü meşhur darb-ı mesel de bu manadadır: "Bin kere sustu, bir kere konuştu onu da yanlış konuştu." Birşey bozulduğunda denilir. Ağzın kokusunun değiştiğini ifâde etmek için de bu fiil kullanılır. 137[137]

Dünyalık Peşinde Koşmaları

Cenâb-ı Hak "Bu dünyanın geçici metâ'ını kapan" buyurmuştur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Bütün dünya malına, ra harfinin fethası ile, araz denilir. Nitekim "Dünya mevcud bir arazdır, ondan iyi de, kötü de yer" denilir. Râ'nın sükûnu ile arz keitmesi ise, aynî yani altın ve gümüş olmayan diğer eşyaya denir. Bunun cem'i uruz şeklindedir. O halde, her araz, arzdır; fakat her arz, araz değildir." Cenab-ı Hakk'ın ifâdesi ile, bu dünyanın çeh-çöpü murad edilmiştir. Yani dünya ve dünyada kendisinden istifade edilen şeyler kastedilmiştir Ayetteki ifadesinde, bir hakaret ve küçümseme vardır. Bundaki "ednâ", ya "yakın" manasına olan "dünüvv"den müştaktır. Çünkü dünya yakın ve peşin olan hayattır. Yahut da, "durumu düşük, âdî ve değersiz" demek olan "dünüw"den müştaktır. Bu tabirle, Allah'ın kelâmını tahrif için, o yahudi-lerin. verdikleri hükümlerde rüşvet almaları kastedilmiştir. Allah Tealâ daha sonra, onların bu günahı önemsemeyerek, "Bize ileride bağışlanır" dediklerini nakletmiştir. Daha sonra da, ''Kendilerine ona benzer bir meta gelirse, onu da kaçırmayıp alın" buyurmuştur. Allah Tealâ bu ifâde ile, onların günahlarında ısrar ettiklerini bildirmeyi murad etmiştir.

Hasan el-Basri: "Bu, onların dünyaya düşkün olduklarını, ama buna rağmen ondan tam istifâde edemediklerini haber vermektedir" demiştir. 138[138]

Allah'a Verdikleri Sözde Durmayanlar

Allah Tealâ, daha sonra, onların yaptıkları işin kötülüğünü açıklayarak "Allah'a karşı hakdan başkasını söylemeyeceklerine dâir, kendilerinden o kitabın (Tevrat'ın) misakı alınmamış mıydı?" buyurmuştur. Bu ifâdeden muradın, Hak Tealâmn, onları rüşvet almak İçin Tevrat'ı tahrif etmekten ve şer! kanunları değiştirmekten men ettiği manası olduğu söylendiği gibi, onların bu günahta ısrarlarına rağmen, "Bu günahımız ileride bağışlanır" demiş olmalarının, asılsız bir söz olduğunu bildirmesi manası olduğu da söylenmiştir. Buna göre eğer, "Bu Tevrat'ın hükmüne göre, büyük günah sahibi kimselerin affedilmeyeceğine delalet eder" denilirse, biz deriz ki: Onlar, büyük günahın mutlaka affedileceği kanaatinde idiler. Halbuki biz, affın kesin olduğunu söylemiyor, aksine bunu ürniti ediyoruz ve diyoruz ki: "Allah Tealâ eğer, bu günahlardan doiayı azab ederse, bu devamlı olmayan, son bulacak olan bir azabtır."

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/130-131

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/131

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Halbuki onlar o kitapta olanları okuyup öğrenmişlerdi." Yani "Onlar onu okuyup öğrenmiş oldukları için, kendilerinde alınmış olan o mtsakı (sözü) hatırlarlar" buyurmuş ve bundan sonra da "Halbuki âhiret yurdu, o âdî ve değersiz rüşveti almaktan sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?" demiştir.

Cenâb-ı Hak "Bir de kitaba sımsıkı sarılanlar.. -" buyurmuştur. Arapça'da (O şeye sımsıkı sarıldım) denilir. Âsım'ın ravisi Ebu Bekr, bunu, şeddesiz olarak, yümsikûn; diğer kıraat İmmamları ise şeddeli olarak yümessikûn şeklinde okumuşlardır. Asım'ın böyle okuyuşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara. 229) (Ahzat,37) ve (Mdide. 4ı ayettendir. Vahidî'şeddeli okuyuş daha kuvvetlidir. Çünkü şedde o işin çokça yapıldığına delalet eder. Burada da bu ifâdeyle, çokça yapma manası kastedilmiştir. Bir de genel olarak fiil, şeklinde kullanılır. Nadiren de, şeklinde (harf-i cerli) kullanılır" demiştir.

Bunu iyice kavradığın zaman deriz ki: Ayetteki ifâdesinin, cümledeki yeri hakkında iki görüş belirtilmiştir:

1) Mübtedâ olarak mahallen merfû olup, haberi "Biz iyilik için çalışanların mükafaatım zayi etmeyiz" ifadesidir. Bunun manası, "Biz onların, mükâfaatmızâyî etmeyiz" şeklindedir. Bu tıpkı, "İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlara gelince elbette biz iyi davrananların mükafaatlarını zâyî etmeyiz"<Kehf.30> ayetinde olduğu gibidir. Bu izah ve tertip güzeldir. Çünkü Allah Tealâ, kitaba saramayanlarla ilgili va'îdi zikredince, bunun peşinden, kitaba sımsıkı sarılanlar için olan va'adini bildirmiştir.

2) Bu söz, ayetteki kelimesi üzerine matuf olarak mahallen mecrurdur. Buna göre ayetteki, "B/z muslih olanların Tiükâfaatmı zayi etmeyiz" buyruğu, kendinden öncekileri te'kid eden bir ifâde olmuş olur.

Buna göre şayet, "Kitaba sımsıkı sarılmak, her türlü ibadeti içine altr. Mesela namazı dosdoğru kılma da bu ifâdenin içine dahildir. O halde daha niçin bu ayette, namaz ayrıca zikredilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Namazın önemini ortaya koyup, onun imandan sonra ibadetlerin en büyüğü olduğunu belirtmek için böyle getirilmiştir." 139[139]

Dağın Gölgelik Gibi Üzerlerine Getirilmesi

"Biz, bir zaman dağı. sanki bir gölgelik imiş gibi çekip üstlerine kaldırmıştık. Onlar hakikaten onun, üzerlerine düşeceğini beklemişlerdi. İşte o vakit "Size verdiğimizi kuvvetle tutun. Onda olanı düşünün. Tâ ki ittikâ etmiş olasınız" demiştik"(A'râf. 171).

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Netk kelimesi aslında, birşeyi yerinden söküp atmak demektir. Nitekim dağarcığında olanları döküp attığında, denilir. Yine çocuğu çok olan kadına da, denilir. Çünkü o da, rahminden çocuklarını çıkarıp atmış olur. O halde, buyruğu "Biz o dağı kökünden söküp, onların üzerlerinde tuttuk" demektir. buyruğu hakkında İbn Abbas, bunun "sanki o bir tavan gibi" manasında olduğunu söylemiştir. Zulle, evin tavanı, bulut veya kuşatan bir kanat gibi şeylerin, senin üzerindeki gölgesi demektir. Ayette bahsedilen bu kıssa Bakara suresinde eie alınmıştı.

Müfessirler, buyruğunda zannın "kesin bildiler ve inandılar" manasında olduğunu söylemişlerdir. Me'âni alimleri ise, "Bu, "Onlar, Allah'a muhalefet ettikleri takdirde o dağın başlarına düşeceği hususunda içlerinde, kuvvetli bir zannın meydana gelmesidir" demişlerdir. "Zann" kelimesinin manasını ortaya
koymada, bu izah daha açıktır. Bu husustaki söz, daha önce (Bakara. 46) ayetinin tefsirinde geçmişti. Rivayet edildiğine göre onlar, katılığı ve ağırlığı sebebi ile, Tevrat'taki hükümleri kabul etmekten kaçınmışlar. Bunun üzerine, Cenâb-ı Allah, Tür dağını, onların ordugâhlarının genişliğince, başlarının üstüne yükseltmişti. Bunların ordugâhları ise, bir fersah eninde ve boyunda olan bir yerdi. Onlara, "Eğer Tevrat'ı içindeki bütün hükümleriyle kabul ederseniz ne âlâ; yoksa o dağ kesin olarak üzerinize düşecek" denildi. Onlar dağa her baktıklarında, her biri sol kaşı üzerine secde ederek yere kapanıyor ve Tür dağının üzerlerine her an

---

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/132-133

düşebileceğinden korkarak, sağ gözleri ile dağa bakıyorlardı, jşte bundan dolayıdır ki, her yahudinin sol kaşı üzerine secde ederken, sağ gözü ile yukarı baktığını ve: "Bu, sayesinde üzerimizde ceza ve ukubetin kaldırıldığı secdedir" dediğini görürsün.
Allah Teâlâ daha sonra "Size verdiğimizi kuvvetle tutun" buyurmuştur. Bu, "Bizonlara, "Size verdiğimizi kuvvetle tutun" dedik" veya '"Size kitapta verdiğimiz hükümleri kuvvetle, meşakkat ve zorluklarına katlanma azmiyle tutunuz" dedik" manasındadır.
yani "Onda bahsedilen sevabı ve ihabı hatırlayın" buyurmuştur. Ayetteki bu ifadelerle şu mananın kastedilmiş olması da mümkündür: "Size vermiş olduğumuz o büyük ayeti (mucizeyi), eğer gücünüz yetiyorsa kuvvetle tutun." Bu, Cenab-ı Hakk'ın "Göklerin ve yerin bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yetiyorsa, haydi geçin" (Rahman. 35) ayetinde olduğu gibidir. Ve yine bu, "Ondaki ilahi kudrete delâlet eden delilleri de düşününüz. Umulur ki, üzerinde olduğunuz bu halden sakınırsınız" manasındadır. 140[140]

"Hani Rabbin âdemoğullarından onların sırtlarından, zürriyetlerini çıkarıp, kendilerini kendilerine şahid tutmuş ve "Ben, sizin Rabbiniz değil miyim?" (demişti). Onlar da "Elbette! (Rabbimizsin). Şâhid olduk" demişlerdi. İşte bu şâhid tutma Kıyamet günü, "Bizim bundan haberimiz yoktu" dememeniz içindi. Yahut, "Daha evvel ancak atalarımız şirk koşmuş. Biz de onların ardından gelen bir nesiliz. Şimdi o bâtılı kuranların işledikleri şeyler yüzünden bizi helak mi edeceksin?" dememeniz içindi. İşte biz ayetleri böyle açıklarız. Umulur ki küfürlerinden dönerler" (Aprâ1, 172-174).
Bu ayetlerle ilgili birkaç meseîe bulunmaktadır: 141[141]

Allah'ın İnsanlardan Ahid Almış Olması

Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'nın kıssasını, ilgili hususlarıyla birlikte en geniş bir şekilde açıklayınca, bu
ayetlerde de, bütün insanlar için bir hüccet ve delil olacak olan bir hususu zikretmiştir. 8u ayetin tefsiri ile ilgili iki görüş vardır:
Birinci görüş: Müfessirlerin ve hadiscilerin görüşüdür. Müslim b. Yesâr el-Cüheni'nin rivayet ettiğine göre Hz. Ömer (r.a)'e bu ayet hakkında sorulunca o şöyle demiştir: "Ben Allah'ın Resulüne, bu ayet hakkında sorulduğunu, O'nun da şöyle dediğini duymuştum: "Allah Subhânehû ve Teâta, Hz. Adem'i yarattı. Sonra onun sırtını sıvazlayıp, oradan birzürriyet (soy) çıkardı ve "Ben bunları cennet için yarattım. Bunlar, cennetliklerin amelini yapacaklar" dedi. Daha sonra (tekrar) Hz. Adem'in sırtını sıvazladı ve oradan bir zürriyet daha çıkarıp "Ben, bunlan da cehennem için yarattım. Bunlar, cehennemliklerin amelini yapacaklar" buyurdu. Bunun üzerine orada bulunanlardan bir adam: "Ey Allah'ın Resulü, o halde (insanın) amel etmesi ne için?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle dedi:
"Allah bir kulu cennet için yaratınca, cennetliklerin amellerinden bir amel üzere ölüp de, cennete girsin diye. onu cennetliklerin amellerinde çalıştırır: bir kulu da cehennem için yaratınca, cehennemliklerin amellerinden bir amel üzere ölüp de. cehenneme girdirsin diye. onu cehennemliklerin amellerinde çalıştırır."
Ebu Hureyre (r.a), rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s): "Allahu Teala. Hz. Adem'i yarattığı zaman, onun sırtım sıvazladı ve sırtından. Kıyamet gününe kadar, onun soyundan gelecek olan her can düştü" buyurdu.
Mukâtil şöyle demiştir: "Allah Teâla, Hz. Adem'in sırtının sağ yanını sıvazladı. Bunun üzerine oradan, zerreler gibi hareket eden beyaz bir zürriyet çıktı. Sonra onun sırtının sol yanını sıvazladı. Bunun üzerine oradan da, zerreler gibi (toz zerrecikleri gibi), siyah bir zürriyet çıktı. Bundan sonra da: "£y Adem, işte bunlar senin soyun" buyurdu.
Daha sonra Cenâb-ı Hak onlara, "Ben, sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da.

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/133-134
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/135

"Elbette! (Rabbimizsin)" demişlerdi" buyurdu.
Bunu müteakiben Allah beyaz nesle, zürriyete hitaben: "Bunlar, rahmetimle cennettedirler ve bunlar, ashab-ı yemindir;" siyah zürrivete de: "Bunlar da cehennemdedir; buna aldırmam. Bunlar, ashâb-ı şimal ve ashâb-ı meş emedir" dedi, sonra da onların hepsini tekrar Adem'in sulbüne geri döndürdü. Bu sebeple kabirdekiler, erkeklerin sulblerinden, kadınların da rahimlerinden, bütün misak ehli (kendilerinden ahd alınan bu zürriyetler) çıkıp sona erinceye kadar, kabirlerinde beklerler. Allah, ilk ahdi bozanlar hakkında da, "Biz onların çoğunda ahd(e vefa) bulmadık.."(A-rit. 102) buyurmuştur. Bu görüşü, Saîd İbn el-Müseyyeb, Said İbn Cübeyr, Dahhâk. İkrime ve Kelbî gibi, pekçok selef müfessiri kaoul edip benimsemiştir.
İbn Abbas(r.a)dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah TeâlâHz. Adem'e, zürriyeti içinde, nurlu bir topluluk gösterdi. Bunun üzerine Adem "Ya Rabbi, onlar kimdir?" deyince de. Allah "Peygamberlerdir.." cevâbını verdi. Adem, onlardan daha fazla nurlu olan birisini gördü. Bunun üzerine. "Bu kimdir?" diye sorunca,
Cenâb-ı Hak, "Dâvud'dur" cevâbım verdi., Hz. Adem, "Ömrü ne kadardır?" deyince de "Yetmiş yıldır.." buyurdu.. Adîm, "Bu az, ben ona ömrümden kırk yıl bağışladım" dedi. Hz. Adem'in ömrü bm yıl idi. O, ömrümün dokuz yüz altmış (960) yılım tamamlayınca, canını almak üzere, ölüm meleği yanma geldi. Bunun üzerine Adem (a.s) "Benim Ömrümden geriye kırk yıl kaldı" deyince, ölüm meleği, "Sen bunu, oğlun Davud'a bağışlamamış miydin?" dedi. Bunun üzerine Adem (a.s) "Ben ömrümden, hiç kimseye hiçbir şey vermem" dedi. İşte o esnada, herkes için eceli yazılıp takdir edildi..." 142[142]

Ahid Hakkında Mutezilenin Tevili

Mutezile, bu ayetin bu şekilde tefsir edilmesinin caiz olmayacağı hususunda ittifak halindedir. Onlar bu görüşün çürüklüğünü iddia ederken şu delilleri ile sürmüşlerdir:
Birici delil: "Ademoğullanndan, onların sırtlarından.." buyurmuştur. kelimesinin kelimesinden bedel olduğunda
bir şüphe yoktur. Buna göre bu ifâdenin manası, "Hani Rabbin, ademoğullarının sırtlarından almıştı" şeklinde olur ki, buna göre de Allah Teâlâ, Adem'in sırtından herhangi bir şey aldığını açıklamamıştır.
İkinci delil: Şayet, bu ifâdeden murad, "Allah Teâlâ, Adem'in sırtından zürriyetinden bir şey çıkardı" şeklinde olsaydı, o zaman min zuhûrihim (sırtlarından) buyurmayıp, aksine min zahrihi (sırtından) demiş olması gerekirdi. Çünkü Hz. Adem'in tek bir sırtı bulunmaktadır. Cenâb-ı Hakk'tn, zürriyetehum (zürriyetlerini) ifâdesi de böyledir.
Şayet bu tabirle Hz. Adem kastedilmiş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak zürriyyetehum (zürriyetinı) buyururdu.
Üçüncü delil: Allah Teâlâ, o zürriyetlerin, "Daha evvel ancak atalarımız şirk koşmuş" dediklerini nakletmiştir. Halbuki bu söz Adem'in çocuklarına yakışmaz. Zira, Hz. Adem müşrik değildi.
Dördüncü delil: "Ahd", ancak aklı olan kimseden alınır. Dolayısıyla şayet Allah Teâlâ, o zerrelerden ahd almış olsaydı, o zaman o zerrelerin aklı olmuş olurdu. Onlar akıllı olsalardı ve akıllı oldukları halde bu sözü, bu ahdi vermiş olsalardı, o zaman onların, bu âleme gelmeden önce bu vakitte böyle bir söz vermiş olduklarını hatırlamaları gerekirdi. Çünkü bir kimse için, önemli ve büyük bir hadise meydana gelirse, aklı olduğu halde o hadiseyi tamamiyle unutup, ondan az ya da çok, hiçbir şey hatırlamaması mümkün değildir.. İşte bu delile dayanılarak, "tenasüh" fikri reddedilmiş, çürütülmüştür. Çünkü biz, şöyle diyoruz: Şayet bizim ruhlarımız, bu bedenden önce başka bedenlerde idiyse, bizim şu anda, bu bedenden önce başka bir bedende olduğumuzu hatırlamamız gerekirdi.. Biz bunu hatırlayamadığımıza göre, . "tenasüh" fikri bâtıl olmuş olur. Şu halde biz, "tenasüh" fikrini çürütme hususunda, sadece bu delile dayandığımıza ve aynı delil de, bu meselemiz hakkında söz konusu olduğuna göre, bunun

---

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/135-137

gereğine göre hükmetmek gerekir. Şayet, "Biz o misak vaktinde söz verdik,. Ne var ki, o vakitte vermiş olduğumuz ahde dair hiçbir şey hatırlayamıyoruz.." denilmesi caiz olursa, "Biz bu bedenden önce, başka bir bedende İdik, ne var ki biz, şimdiki bu bedenimizde, eski bedendeki hallerimize dair herhangi bir şey hatırlayamıyoruz..",denilmesi de niçin caiz olmasın? Özet olarak diyebiliriz ki, bu görüşle, "tenâsüh"ü benimseyenlerin görüşü arasında bir fark bulunmamaktadır. Binâenaleyh bu görüşü benimsemek uzak bir ihtimal değilse, "tenasüh" fikrini benimsemek de uzak bir İhtimal sayılmaz,.

Beşinci delil: Allah Teâlâ'nın Adem'in oğullarından yaratmış olduğu mahlukatm tamamı, çok büyük bir yekun ve ifade edilemeyecek kadar kalabalık olan bir çokluk meydana getirir.. Binâenaleyh, o zerrelerden meydana gelen toplam, gerek işgal ettiği yer, gerekse miktar İtibariyle, çok büyük bir rakama, meblağa ulaşır.. Halbuki küçük olan Adem'in sulbünün böylesi bir kalabalığı içine alması uzak bir ihtimaldir..

Altıncı delil: Hayatın, aklın ve anlayışın mevcut olabilmesi için, bünye (beden) şarttır. Eğer bu böyle olmazsa, toz zerrecikleri gibi olan her zerrenin, akıllı, anlayışlı ve çok hassas cisimler konusunda pek çok eser yazabilecek bir şekilde olması uzak bir ihtimal sayılmaz!... Halbuki, bu kapıyı açmak, çok muhtelif cahillikleri benimseme neticesine götürür... Hayatın olabilmesi için bünyenin şart olduğu sabit olup, o zerrelerden her birinin de âlim, bilgili ve akıllı olmaları da, ancak bünye, kan ve et gibi şeylerin bulunmasıyla mümkün olduğuna; durum böyle olunca da, ta Hz. Adem'in yaratılmasından itibaren Kıyamete kadar varlık âlemine gelen o şahısların toplamını da, dünyanın içine alması imkânsız olunca, artık nasıl olur da "Onların hepsi, aynı anda Adem'in sulbünde mevcut idiler." denilmesi mümkün olabilir?

Yedinci delil: Genâb-t Hak bu mîsakı, o vakitte, ya o zaman, veyahut da onlar dünyaya geldikten sonra aleyhlerine bir delil olsun diye almıştır.. Birincisi batıldır, zira bu kadarcık bir misak sebebiyle onların mükâfat ve cezaya, medih ve zemme müstehak olamayacaklarına dair icma bulunmaktadır.. Onlardan istenen bu şeyin, onlar dünyaya geldikten, onların aleyhine hüccet olsun diye alınmış olması da caiz değildir. Zira onlar, dünyada iken o mîsakı hatırlayamadıklarına göre, bu, imana sarılmaları hususunda, nasıl onların aleyhine bir hüccet olabilir?

Sekizinci delil: Kâbî şöyle der: "O zürriy^tlerin durumu, anlayış ve ilim bakımından çocukların durumundan daha üstün olamaz. Çocuklara teklif yöneltmek mümkün olmadığına göre, bizim, o zerreler halindeki zâtlara teklif yöneltmemiz nasıl mümkün olabilir?" .

Zeccâc, bu görüşe cevap vererek şöyle der: "Cenaba Hakk'ın da, "bir karınca dedi ki: "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin." (Nemi, ^buyurduğu gibi, kanncaya akıl vermesi, yine "Dağları ve kuşları, Dâvud ile birlikte teşbih etmek üzere, râm etmiştik..." (Enbiya. 79) buyurduğu gibi, dağa anlayış verip, böylece de onun teşbihte bulunması, deveye akıl verip, böylece de devenin Hz. Peygamber'e secde etmesi, yine hurma kütüğüne akıl verip, böylece de davet edildiğinde duyup boyun eğmesi nasıl uzak bir ihtimal değilse, işte burada da böyledir (bu da uzak bir ihtimal değildir)."

Dokuzuncu delil: O zerrelerin o zamanda ya akıllan ve güçleri mükemmel idi yahut da onlar, böyle bir vasfı haiz değillerdi. Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, hiç şüphe yok ki onlar, mükellef olurlar... Onlar ancak, Allah'ı istidlal yoluyla bilip tanıdıkları zaman mükellef olarak bırakılırlar.. Eğer onlar bu şekilde olmuş olsalardı, onların, o vakitteki durumları, bu dünya hayatındaki hallerinden farksız olurdu.. Binâenaleyh, şayet bu dünyadaki teklif, kendinden önce geçmiş olan bir ahde, misaka muhtaç ise, o zaman, o misak vaktindeki teklif de, daha önce geçmiş olan bir başka misaka muhtaç olur.. Böylece de teselsül gerekir ki, teselsül muhaldir..

"Onların, o misak zamanındaki akıllan ve kudretleri mükemmel değildi" şeklindeki ikinci -şıkka gelince, bu durumda da onlara hitap yöneltip onları sorumlu tutmak imkânsız olur..,

. Onuncu delil: Cenâb-ı Hakk'ın "Şimdi, insan hangi şeyden yaratıldı? (İbretle) baksın. .. O, atılıp dökülen bir sudan yaratılmıştır..." (Tank, 5-6) buyruğudur. Şayet o zerreler akıllı, anlayışlı ve mükemmel olsalardı, o zaman onlar, bu atılıp dökülen sudan önce bulunmuş olurlardı.. Halbuki, insanın, atılmış olan sudan yaratılmış olmasından başka bir manası yoktur.. Bu durumda, insan, atılmış sudan yaratılmamış olur. Ki bu, Kur'an'tn nassını reddetmek demek olur..

İmdi onlar şayet: "Allah Teâlâ'nın mîsak esnasında, o zerrelerde tam bir akıl ve anlayışı yaratıp, sonra da, onların akıl, anlayış ve kudretlerini yok etmesi, daha sonra da onları, annelerinin rahminde, yeniden yaratarak bu hayata çıkarmış olduğunun söylenilmesi niçin caiz olmasın?" derlerse, biz deriz ki:

Bu, bâtıldır: zira şayet durum böyle olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, insanları, ilk defa nutfeden yaratmamış, aksine bu yaratılış, "iade" (daha önceki hilkatlerine tekrar döndürülme) yoluyla olmuş olur... Halbuki müslümanlar, insanın nutfeden yaratılmasının ilk yaratılma olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh, işte bu husus, sizin ileri sürmüş olduğunuz görüşün bâtıl olduğuna delalet eder..

Onbirinci delil: O zerrelerin, ya o insanların aynı olduğu veya onlardan başka oldukları söylenebilir.. İkinci görüş, icmaya göre bâtıldır. Geriye birinci ihtimal kalır. Bu durumda da biz diyoruz ki, ya "Onlar nutfe, alaka ve mudğa (et parçası) olmadıkları halde akıllı, anlayışlı ve muktedir olarak kaldılar" den i lebi lir; veyahut da bunların böyle kalmadıkları söylenebilir.. Birinci durum, aklın bedahetiyle batıldır; ikincisine gelince, bu da, insan için dört defa hayatın meydana gelmiş olduğunun söylenmesini iktiza eder:

a) Misak vaktinde.
b) Dünyada.
c) Kabirde.
d) Kıyamette.

Yine bu, insan için, üç defa ölümün bulunmasını gerektirir:

a) İlk misakta meydana gelen hayattan sonraki Ölüm;
b) Dünyadaki ölüm;
c) Kabirde ölüm..

Halbuki bu sayılar, "Ey Rabbimiz, bizi iki (defa) öldürdün, iki (defa) da diriltti̇n.." , mayetindeki sayılara muhaliftir.

Onikinci delil: Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hulâsadan yarattık..." (Müminûn. 12) ayetidir. Binâenaleyh, şayet o zerre hakkında verilmiş hüküm doğru olmuş olsaydı, o zaman o zerre insan olmuş olurdu.. Çünkü mükellef olan, kendisine hitap edilen, mükâfaat verilen ve cezalandırılan, insandır. Halbuki, zerrenin insan olması bâtıldır. Zira, o zerre nutfeden, 'alaka'dan ve mudğadan yaratılmamıştır. Kitabın, Kur'an'ın nassı ise, insanın, nutfeden ve alaka'dan yaratıldığına dair bir delildir. Bu da "Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık..." (Mü'minün, 12) ve "O kahrolası insan, ne nankördür o! Onu (yaratan) hangi şeyden yarattı? Bir damla sudan yarattı da onu biçimine koydu..." (Abese. 17-19) ayetleridir.

İşte, bu görüşün zayıflığını beyan etmek için (Mutezile tarafından) zikredilen izahların tamamı budur..

İkinci görüş: Tefekküre ve aklî izahlara önem verenlerin görüşüdür: Buna göre Allah Teâlâ, zürriyetleri, yani çocukları, babalarının sulbünden çıkarmıştır. Buna, "çıkarmıştır" diyoruz, zira, o çocuklar, nutfe idiler. Allah, onları babalarının sulbünden çıkarıp, annelerinin rahimlerine koydu.. Böylece de onları önce "alaka", sonra "mudğa", sonra da tam bir insan haline getirdi. Ve böylece onları mükemmel bir canlı yaptı.. Daha sonra da, onlara, kendisinin birliğine, yaratmasının hayranlık verici olduğuna ve sanatının akıl almaz bir şey olduğuna dair vermiş olduğu deliller ile onları kendilerine şahit tuttu. İşte bu tarz şahitlik ile de, onlar lisan ile ifade etmeseler de sanki "evet!" demiş sayılırlar. Bunun benzeri ayetler de mevcuttur. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra, Allah'ın iradesi göğe yöneldi de ona ve arza, İkiniz de ister istemez gelin" buyurdu. Onlarda, "isteye isteye geldik" dediler" (Fussiiet. nj ve "Bir şeyi dilediğimiz zaman sözümüz ancak ona "ol" dememizden ibarettir. O da derhal oluverir," (Nnt, 4o) ayetleri gibi.

Araplar da şöyle der:

"Duvar kazığa. "Beni niçin yarıyorsun? Niçin meşakkat veriyorsun7" deyince, kazık: "Bunu, beni çakana sor; arkamda bulunan o kimse, beni rahat bırakmıyor ki!..." dedi.."

Bir başka şair de, "Havuz doldu ve, "Yeter artık, beni (suyumu) kes!" dedi" demiştir.

Bu tür mecaz ve istiareler, Arapça'da meşhurdur. Dolayısıyie, ilgili ayeti bu manaya hamletmek gerekir. İşte, bu iki görüşün anlatılması hususundaki sözün tamamı bundan ibarettir.. İkinci görüş kesinlikle ta'n edilmemiştir.. Bu görüş doğru kabul edilmesi halinde, bu, birinci görüşün doğru olmasına mani teşkil etmez. Sözümüz sadece, birinci görüşün doğru olup olmadığı hususundadır.

Buna göre birisi, "size göre tercihe şayan olan görüş hangisidir?" derse, biz deriz ki:

Burada iki mukaddime bulunmaktadır:

a) Zerrelerden mısak alındığının söylenmesi doğru mudur?

b) Bunun doğru olması halinde, bu görüş, ayetin lafızlarını tefsir etmek için "zikretmek* caiz midir?

Birinci mukaddime: Bu görüşü kabul etmeyenler, bahsettiğimiz ve anlattığımız aklî delillere tutunmuşlardır. Bu delillerin her birine, ikna edici bir açıklama ile cevap vermek mümkündür.

1) Mutezilenin bu hususta zikretmiş olduğu delillerden birisi, "Şayet böyle bir misak alınmış olsaydı, bizim şu anda onu hatırlamamız gerekirdi" şeklindedir.

Biz deriz ki: Geçmişte meydana gelmiş olan hallerle ilgili bilgiyi yaratan, Allah Teâlâ'dtr. Çünkü bu bilgiler, zarurî ve aklîdirler. Zarurî ilimlerin yaratıcısı ise, sadece Allah'tır. Bu böyle olunca, O'nun bu ilimleri yaratmış olması doğru olur.

Şayet Mutezile, "Siz bunu mümkün gördüğünüze göre, bu bedenden önce bizlerin, her ne kadar hallerini hatırlamıyor isek de, tenasüh yoluyla başka bedenlerde bulunmuş olabileceğimizi de mümkün görün" derlerse, biz deriz ki: "Bu ikisinin arasındaki fark gayet açıktır. Çünkü biz başka bedenlerde olup, onlarda yıllarca kaldığımız takdirde, onları unutmuş olmamız imkansızdır. Ama mîsak (ahd) alma işi, çok kısa bir anda, çok hızlı olarak tahakkuk etmiştir. Dolayısiyle bunun unutulması uzak bir ihtimal değildir. Bu açık fark, bu farkın doğru olduğunu göstermektedir. Çünkü insan senelerce bir işle uğraşırsa, onu unutması imkansızda. Ama bir kısa an için, bir işte uğraşılmış olduğunda, insan onu unutabilir. Binâenaleyh ikisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır."

2) Bu, "O zerrelerin tamamının, Hz. Adem (a.s.)'in sırtında bulunmasının imkânsız olduğu"nun söylenilmesidtr. Biz deriz ki, bize göre, hayatın bulunabilmesi için bünye şart değildir. Bölünmeyi kabul etmeyen "cevher-i ferd" (atom) ise hayat ve aklı kabul eder. Binaenaleyh biz o zerrelerden her birini bir cevher-İ ferd olarak düşünürsek, artık nasıl olur da siz, "Hz. Adem'in sırtı, o zerrelerin hepsini içine alamaz" diyebilirsiniz? Ancak ne var ki bizim vermiş olduğumuz bu cevap, önce yaşamış olan bazı bilginlerin telâkkilerine uygun olarak "insan, bedende, bir cevher-i ferd ve bölünmeyen bir cüz'dür..." dediğimiz zaman tamamlanır. Ama biz, "insan, nefs-i natıkadır. Düşünen, ruhtan ibaret olup, belli bir yeri olmadığı gibi, bir yere hulul de etmeyen bir cevherdir..." dediğimizde, böyle bir soru ortadan kalkmış olur..

3) Bu, Mutezile'nin, "Mîsak almanın faydası, onun o vakitte mi, yoksa dünya hayatında mı bir hüccet olmasıdır?., "şeklindeki sorusudur. Buna karşı bizim cevabımız şundan ibarettir: Allah, istediğini yapar, dilediği tarzda hükmeder.. Bir de, bazı Mutezilîler amellerin tartılması ve uzuvların kon ustu rulmasıyla ilgili görüşü tashîh etmek istediklerinde, "Bu şeyleri duyurma hususunda bazı mükellefler için bir lütfün bulunması, uzak bir ihtimal değildir" dememişler miydi? İşte, burada da böyledir. Bir kısırfı melekler için, mîsak alındığı zamanda, saîd olanları, şakî olanlardan ayırdetmeleri için bir lütuf fiilinin olmuş olması da uzak bir ihtimal değildir.. Şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ onlara, o mîsakı, Kıyamet gününde hatırlatır.

MutezHe'nin diğer görüşleri zayıf olup, onlar hakkında konuşmak, pek kolay ve son derece de basittir. 143[143]

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/137-142

Ayetle İlgili Hadisin Tevfîk Edilmesi

İkinci mukaddime: Bu, "O zerrelerden misak alınmış olmasının doğru olduğunun kabul edilmesi halinde, bu hadisenin ayetin lafızlarının tefsiri olduğunu söylemek mümkün müdür?" şeklindeki sualdir,, Buna göre biz deriz ki, daha önce zikredilmiş olan üç açıklama, böyle bir soruyu savuşturmaktadır. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hani Rabbin ademoğullarmdan, onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp..."
huurunundan muradın, "Hani Rabbin ademoğullarının sırtlarından-.." şeklinde olduğunu beyan etmiştik.. Hem bu zürriyet, Adem'in sırtından alınmış olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, "sırtından zürriyetini aldı" der. "zürriyetlerini sırtlarından aldı” demezdi.
Bu görüşü destekleyenler, şu şekilde cevap vermişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s)'den, ayeti bu şekilde tefsir ettiğine dair gelen rivayet sahihtir.. Resûtullah'rn yaptığı tefsiri tenkid elmek ise, mümkün değildir. Buna göre biz deriz ki: Ayetin zahiri, Hak Teâlâ'nın, zerreleri, ademoğuHarının sırtlarından çıkardığına delâtet eder.. Dolayısiyle bu, Allah Teâlâ'nın, falanca şahıstan falancanın, falancadan da falancanın., doğup meydana geleceğini bildiği manasına hamledilir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk, onların varlık âlemine gireceklerini, bildiği sıraya göre, onları çıkarmış ve birbirinden ayırdetmiştir... Ama, Allah Teâlâ'nın, bütün zürriyeti, Adem (a.s)'in sulbünden çıkarması meselesine gelince, ayetin lafzında, bunun şöyle veya böyle olduğuna dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Ancak ne var ki haber (hadis) buna delâlet etmektedir.. Binâenaleyh, zürriyetlerin, âdemoğullarının sırtlanndan çıkarıldığı Kur'an ile; Adem'in sırtından çıkarıldığı ise hadis ile sabit olmuştur. Bunun böyle olması halinde de, bu iki husus arasında ne bir tezâd ne öe bir çelişki söz konusu değildir. Şu halde mümkün olduğu kadarıyla, hem ayeti, hem ete hadisi tenkidden korumak için, bu iki hususun, ikisini de birden benimsemeK gerekir.. Bu mukaddimenin izahı hususunda son sözümüz budur.. 144[144]

İkinci Mesele

Nafi, İbn Âmir ve Ebû Amr, cemî olarak elif ite zürriyyâtihim şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları müfred olarak zürriyyetehüm şeklinde okumuşlardır.
Vahidî şöyle demektedir: "Zürriyet" kelimesi, hem çoğul hem de tekil manayı ifade eder. Dolayısiyle, bu kelimeyi müfred okuyanlar, çoğul manasında da kullanıldığı için, onu çoğul kalıbında getirmemişlerdir.. Böylece bu kelime tıpkı, "beşer" kelimesi gibi olmuş olur. Çünkü "beşer" kelimesi de, HakTeâlâ'nın "Bu bir beşer değildir" (Yusut. 3i) ifadesinde olduğu gibi müfred, tekil manada kullanıldığı gibi, "Bizi bir beşer mi doğru yola götürecekmiş?" (Teğabun; sj ve "Siz de bizim gibi beşerden başka (bir şey) değilsiniz... "(ibrahim. 10) ayetlerinde olduğu gibi de. çoğul manada kullanılır. "Beşer" kelimesi, ne cem-i salim, ne de cem-i mükesser şeklinde çoğu! yapılmadığı gibi, "zürriyet" kelimesi de çoğul yapılmaz...
Bu lafzı çoğul olarak okuyanlar ise, şöyfe demişlerdir: "Zürriyet kelimesi her ne kadar müfred ise de, bunun çoğul yapılmasında bir müşkilât bulunmamaktadır. Eğer bu çoğul yapılırsa, çoğul yapılması da uygundur. Çünkü sen, meselâ (yollar), (duvarlar) kelimelerinde olduğu gibi, cem-i mükesser otan kelimelerin de cem-i müennes salım şeklinde çoğul yapıldıklarını görmektesin.. Bu, Yûnus'un tercihidir.."
Cenâb-ı Hakk'ın "Kendilerini kendilerine şahid tutmuş ve, "Ben, sizin Rabbiniz değil miyim?" (demişti) Onlar da "Evet (Rabbimizsin)"... demişlerdi.." buyruğuna gelince biz deriz ki: Bir ilk mîsakın bulunduğunu isbat edip kabul edenlere göre, bu ifadede geçen açıklamalar, zahirî manalarına hamledilmiştir. Ama, bir ilk misakı kabul etmeyenlera göre, bu tabir bir teşbih ve temsil manasına hamledilmiştir.. Buna göre ayetin manası, "Allah Teâlâ onlara, kendisinin Rab olduğuna dair delilleri gösterdi ve onların akılları da buna şehadet etti.." şeklinde olur. Bu

---

144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/142-143

ifade tıpkı, Allah'ın onları bize ve bizim Allah'ın birliğini ikrar etmemize şahid tutması gibi olmuştur,

Âyetteki şehldnâ "(şahid olduk)" ifadesine gelince, bu hususta iki görüş öne sürülmüştür:

Birinci görüş: "Bu, meleklerin sözüdür. Zira o zürriyetler, "Evet" deyince, Allah Teâlâ, meleklere "şahid olun" dedi. Melekler de, "şahid olduk" dediler." Bu görüşe göre, vakfın, ifadesinin sonunda yapılması güzel olur. Çünkü zürriyetlerin sözü orada tamamlanmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın "Kıyamet günü, "Birim, bundan haberimiz yoktu" dememeniz içindi" buyruğunun izahı da şöyledir: "O zürriyetler, biz ikrar etmedik demesinler diye. melekler, "Biz, onlara, ikrar ettiklerine dair şahid olduk..." dediler. Böylece, en tekûlü kelimesinden "lâ" harfi düşmüştür. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "O. sizi sallayıp çalkalar diye. yeryüzüne sabit ve muhkem dağlar... koydu" Nahi. ist ayetinde olduğu gibidir. Yani "sizi çalkalamasın diye.." demektir. Bu Kulelilerin görüşüdür. Basralılara göre bu kelamın takdiri, "demelerini istemediğimiz için, şehadet ettik" şeklindedir.

İkinci görüş: Şehıdnâ lafzı, zürriyetlerin sözünün devamıdır. Böyle olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kıyamet günü. "Bizim bundan haberimiz yoktu" dememeniz için..." ifadesi O'nun, "kendilerini kendilerine şahid tuttu " sözüyle ilgili olmuş olur. Buna göre takdirî mana, "Allah, onlar Kıyamet gününde, "biz bundan habersizdik" demesinler veya, "bunu söylemesinler" diye, onları kendilerine sununla, sununla... şahid tuttu" şeklinde olur. Böyle olması halinde de şehidnâ ifadesi üzerinde vakf yapılamaz. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın o1 sözü, daha önce geçen sözüyle ilgilidir. Bu ifadeyi, öbür ifadeden ayırmak doğru değildir.

Kıraat imamları en tekûlü ile ev yekûlü kelimelerinin okunuşunda farklılık gösterirler: Ebu Amr her iki ifadeyi de yâ ite kumuştur. Çünkü, daha önce geçen söz, gâib sîgasıyla getirilmiştir. Ki bu da, buyruğudur. Diğer kıraat imamları ise, bu kelimeyi ta ile şeklinde okumuşlardır. Çünkü ifadede, bir hitap sîğası da bulunmakta olup o da Cenâb-ı Hakk'ın, ifadeleridir. Bu iki açıklama da güzeldir. Çünkü gâib olanlar, mana cihetiyle muhatap olan kimselerdir. "Yauî, "Daha evvel ancak atalarımız şirk koşmuş..." buyruğuna gelince, müfessirler şöyle dimişlerdir: "Bu ifadenin manası "Bu şahid tutmanın maksadı, kâfirlerin, "Biz müşrik olduk; çünkü atalarımız müşrik idiler; binâenaleyh, biz bu şirkimizde onları taklit ettik" dememelerini temin etmek içindir. Ki, bu aynı zamanda ayetteki "Şimdi o bâtılı kuranların işledikleri şeyler yüzünden bizi helak mi edeceksin?" ifadesinden de kastedilen husustur. Netice olarak diyebiliriz ki, Allah Teâlâ onlardan söz alınca, onların bu kadarcık bir mazerete tutunmaları imkânsız olur..."

Ayetin manasını, "Cenâb-ı Hakk'ın deliller ikâme etmesi, getirmesi" manasına hamledenlere gelince, onlar şöyle demişlerdir: "Bu ayetin manası, "Biz, yarın Kıyamette onlar, "Biz bundan habersizdik; bu hususa bizim dikkatimizi çeken bir kimse olmadı" veya, "Biz, atalarımızı taklit ederek müşrik olduk" diyemesinler diye, biz bu delilleri getirdik ve onların akıllarına sunduk. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine dair deliller onlarla birlikte bulunuyordu; binâenaleyh o delillerden yüz çevirip taklide yönelmeleri ve atalarına uymaları hususunda, onların geçerli bir mazereti bulunamaz" şeklindedir...

Daha sonra Cenâb-ı Hak "İşte biz ayetleri böyle açıklarız. Umulur ki (küfürlerinden) dönerler" buyurmuştur. Bu, "Bizim bu ayette yapmış olduğumuz açıklamalar gibi, onları, iyice düşünsünler ve böylece de hakka yönetip batıldan yüz çevirsinler diye, diğer ayetlerimizi de beyân edip açıkladık..." manasındadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "umulur ki (küfürlerinden) dönerler" buyruğundan kastedilen de budur. Yine bu ayete, "Tevhid hususunda onlardan aldığımız mîsakı, işte bu şekilde açıklıyoruz..." manası da verilmiştir... Ayetle ilgili bir üçüncü görüş de şudur: İnsanların ruhları onların bedenlerinden daha önce mevcut idi... İlâhın varlığını ikrar edip kabul etmek, o ruhların zâtlarının ve hakikatlerinin ayrılmaz bir vasfıdır. Bu ilmi elde etmek için, çalışıp çabaiamaya ihtiyaç yoktur. Bu konu tamamiyle ancak, bu kitapta ele alınması mümkün olmayan gizli ve kapalı herkesçe anlaşılamayan aklî bazı bahisler ile ortaya konabilir. Allah en iyi bilendir. 145[145]

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/143-145

İlmine Güvenen Tip: Belam

"Onlara o kimsenin haberini de oku ki, biz kendisine ayetlerimizi vermiştik de, o bunlardan sıyrılıp çıkmış, derken şeytan onu arkasına takmış, nihayet azgınlardan olmuştu. Eğer dileseydık onu bu (ayetler)le yükseltirdik. Fakat o, yere saplandı, hevâsma uydu. Artık onun hâli, o köpeğin hali gibidir ki, üstüne varsan dilini sarkıtıp solur, yahud kendi haline bıraksan, yine dilini uzatıp solur, işte ayetlerimizi yalan sayanlar güruhunun sıfatı budur. Artık sen, kıssaları anlat; belki iyice düşünürler" (AT«, 175-176).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 146[146]

Birinci Mesele

İbn Abbas, İbn Mesûd ve Mücahid (r.a.) şöyle demişlerdir: "Bu ayet, Belâm İbn Bfturfl hakkında nazil olmuştur. Bu böyledir, zira Musa (a.s) Bel'âm'ın bulunduğu şehre yönelmiş ve oranın halkıyla savaşmıştı; çünkü onlar kâfir idiler. Bunun üzerine o kâfirler, Bel'âm'dan, hem Musa (a.s), hem de onun kavminin aleyhine dua etmesini istediler... O, duası makbul bir kimse idi. Çünkü o, İsm-i A'zâm duasını biliyordu.. Ama o, böyle bir dua etmekten kaçındı.. Kâfirler ise, onun peşini bırakmıyorlardı.. Nihayet o, Hz. Musa ve kavmi aleyhine (beddua) etti. Derken, duası kabul olundu da, Hz. Musa ve İsrailoğulları. onun duası yüzünden Tîh Çölü'ne düştüler. Bunun üzerine Hz. Musa, "Ya Rabbi, hangi günah sebebiyle biz bu çöle düştük?" deyince, Cenâb-ı Hak, "Bel'âm'tn duası sebebiyle" cevabını verdi.. Bunun üzerine Hz. Musa: "Onun, benim aleyhime yapmış olduğu duayı kabul ettiğin gibi, benim de onun aleyhine olan duamı kabul buyur!" dedi; sonra da Hz. Musa, İsm-i A'zâm ile imânının çekilip alınması için, ona bedduada bulundu.. Böylece Allah Teâlâ, onu, kendisinde olan bu şeylerden tecrit etti; onun bilgi ve marifetini aldı.. Bu sebeple de onun kalbinden, bu ilahî bilgi, tıpkı bir beyaz güvercin gibi çıkıverdi.. İşte, hâdise bundan ibarettir..." Şu da belirtilmiştir: "O, Allah'ın nebilerinden birisiydi. Hz. Musa için beddua edince, Allah ondan imanını çekip aldı; böylece de kâfir oldu.." 147[147]

İlmine Güvenen Tiplerden: Ümeyye

Abdullah İbn Ömer, Satd İbnul-Müseyyeb, Zeyd İbn Eşlem ve Ebu Ravk de şöyle demişlerdir: "Bu ayet, Ümeyye İbn Ebi's-Salt hakkında nazil olmuştur. O, semavî kitapları okumuştu.. Allah Teâlâ'nın, o sıralarda, bir peygamber göndereceğini de anlamıştı.. Bu peygamberin, kendisi olacağını ümid ediyordu.. Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderince, Ümeyye O'na hased etti, O'na iman etmeyip kâfir olarak öldü... İşte bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Şiiri iman etti, ama kalbi küfretti" dediği kimsedir. Yani, onun şiiri, mü'min kimselerin şiiri gibidir. Zira o, şiirlerinde, Allah'ın birliğini ikrar eder; O'nun birliği hakkında, göklerin, yerin yaratılması ile, ahiret, cennet ve cehennem hallerinden deliller getirir..." 148[148]

Rahip Ebû Âmir

Şu da söylenmiştir: "Bu ayet, Hz. Peygamber'in fâsık diye adlandırdığı, Râhlp Ebû Âmir hakkında nazil olmuştur. O, câhiliyye çağında ruhbanlık yapardı. İslâm geiince, Şam'a kaçarak, münafıklara, "Mescld-i Dırâr" yapmalarını öğütledi. Kayser'e (Roma İmparatoru) gelerek, ondan, Hz. Peygamber aleyhinde yardım taleb etti... Derken, orada, kovulmuş ve

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/146
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/146-147
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/147

yapayalnız, tek başına oluverdi.. Bu, Saîd İbnu'l-Müseyyeb'in bir diğer görüşüdür.

Bu ayetin, Hz. Peygamber'i bilip tanıyan ehl-i kitabın münafıkları hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, Hasan el-Basrî ile Ebu Bekr el-Esamm'ın görüşüdür.. Bunun, kendisine ilahî hidayet arzedilip de, ondan yüz çeviren herkes hakkında umumî bir ifade olduğu da ifade edilmiştir.. Bu da, Katâde, İkrime ve Ebu Müslim'in görüşüdür..

Şayet birisi, "Bu ayette bir nebîden bahsedilmekte, bilahare onun kâfir haline geldiği bildirilmektedir" diye soracak olursa biz deriz ki:

Bu, uzak bir ihtimaldir; çünkü Alalh Teâlâ, "Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir"(Enam. h)buyurmuştur. İşte bu beyan Cenâb-ı Hakk'ın, ancak, onun, çok üstün meziyyetler, yüce dereceler ve büyük faziletler ile, diğer kullarından ayrılıp mümtaz olduğunu bildiği kimseleri risâlet göreviyle şereflendireceğine delâlet eder. Binâenaleyh, peygamber olan kimsenin vasfı bu olunca, onun küfretmesi nasıl uygun düşebilir?

Cenâb-ı Hakk'ın "Biz kendisine ayetlerimizi vermiştik de, o bundan sıyrılıp çıkmıştı" buyruğu ile ilgili olarak iki görüş vardır:

Birinci görüş: "Biz kendisine ayetlerimizi vermiştik" buyruğu, "Biz, ona, tevhidin delillerini öğretmiş ve anlatmıştık. Böylece o, onlardan haberdar hale gelmişti" manasında; "O, bundan sıyrılıp çıkmıştı" buyruğu da, "O, Allah'ın muhabbetini bırakıp, O'na isyan etmeye; rahmetini bırakıp, O'nun gazabına gitmişti" manasındadır.

inseleha "çıktı" manasındadır. Birşeyi tamamen bırakıp giden kimse için, "Ondan sıyrıldı" denilir.

İkinci görüş: Bu, Ebu Müslim (r.h)'in görüşü olup, O şöyle demiştir: Ayetteki, "Biz kendisine ayetlerimizi vermiştik" buyruğu "Biz ayetlerimizi beyan ettik, ama o onları kabul etmeyerek, onlardan sıyrılıp çıktı" demektir. ve (uzaklaştı) fiilleri aynı manayı ifade eder. Bu kelimeler, delillere iman etmeyip, küfründe ısrar eden her kâfir hakkında kullanılabilir. Bunun bir benzeri, "Ey kendilerine kitap verilenler, yanınızdaki kitabı tasdik edici olmak üzere indirdiğimiz (Kur'an-i Kerim'e), biz birtakım yüzleri silip, enselen gibi (dümdüz) yapmazdan önce, iman edin..." (Nisa,47)ayetidir. HakTeâlâ, Firavun hakkında da, "Andolsun ki biz ona, ayetlerimizin hepsini gösterdik de, o yine yalanlayıp diretti" p"â-ba, 56) buyurmuştur. Bu ayette de bahsedilenin, Firavun olması mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ, ona hem Hz. Musa'yı hem de Hz. Harun'u gönderdi. Ama o yine de yüz çevirip küfründe diretti. O, âdî, sapmış ve şeytana tabi olmuş birisi idi.

Bil ki bu iki görüş arasındaki fark şudur: Birinci görüşe göre, bu kimse Allah'ın dinini ve birliğini biliyor, ama sonra ondan sıyrılıp çıkıyor; ikinci görüşe göre ise, Allah bu kimseye delil ve beyyinelerini verdiği zaman, o bunları kabul etmiyor. Birinci görüş daha uygundur. Çünkü ayetteki "sıyrılıp çıktı" tabiri, bu kimsenin daha önce dinin içinde iken, sonradan ondan çıktığına delâlet eder. Hem sonra bu âyetin, Allah'ın dininden haberdar olan, ama o dinden çıkarak küfre ve sapıklığa giren bir kimse hakkında nazil olduğu rivayetlerle sabittir.

Cenâb-ı Allah "Derken şeytan, onu arkasına taktı" ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Şeytan onun peşine kâfir ve azgın insanları taktı, yani kâfir insanları onun tabiîleri (arkadaşlan-yoldaşları) kıldı.

2) Abdullah b. Müslim şöyle der: "Bu tabir, "şeytan ona yetişti" demektir. Nitekim, "Onlara yetişip, katıldım" manasında "Kavme tabî oldum" denilir." Ebu Ubeyde şöyle demiştir: tabiri, senden önde olup da, kendilerine yetiştiğini anlatmak için kullanılır. Nitekim "Onlara yetişinceye kadar, peşlerini bırakmadım" denilir. 149[149]

Kıssadan Çıkan Dersin Özeti

Cenab-ı Hak "Nihayet (o) azgınlardan olmuştu" buyurmuştur. Bu, "O, şeytana uydu ve böylece zalimlerden oldu" demektir. Ehl-i Me'ânî ise şöyle demişlerdir: "Bu ayetin maksadı, hidayet üzere iken, hidayetten çıkıp, dalâlete, nefsinin arzularına ve körlüğe giren; dünyaya

---

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/147-148

meyleden, böylece de şeytanın oyuncağı olan kimselerin, varacakları son yerin uçurum otup, oraya yuvarlanacağını; hem ahirette, hem de dünyada hüsrana (zarara) uğrayacağını anlatmaktır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu kıssayı, insanları böyle bir hale düşmekten sakındırmak için zikretmiştir.

Allah Teâlâ, "Eğer dikseydik onu bu (ayetler) ile yükseltirdik" buyurmuştur. Alimlerimiz şöyle derler: "Bu tabir, "isteseydik onu, bu ayetlerle amel etme mertebesine yükseltirdik. Böylece o yapacağı sâlih ameller vasıtası ile, "hak edeceği makama yükselirdi" demektir. Lev kelimesi, başka bir şartın bulunmaması sebebiyle o şeyin olmamasını ifade eder. Bu da, Allah Teâlâ'nın, bazan bir insanın iman etmesini değil» küfrünü murad ettiğine delâlet eder."

Mu'tezile ise şöyle der: "Ayetin lafzı, bu mananın dışında, şöyle birtakım manalara da imkân verir:

a) Cübbaî şöyle demiştir: "Bunun manası, "isteseydik, o küfretmeden önce, kendisine ikram etmek ve ondan tekliflerimizi kaldırmak suretiyle, onu amelleriyle yükseltirdik. Böyiece de ona yücelik vermiş olurduk. Fakat mükellefiyetleri artırmak suretiyle onu daha ileri bir dereceye ulaştırmak istedik. Ama imanda sebat etmekten yüz çevirdi" şeklindedir.

b) "İsteseydik, zorla ve cebren onunla inkârı arasına girerek, onu yüceltirdik. Ama bu, teklif (hikmetine) ters düşerdi. İşte bundan dolayı, onu kendi ihtiyarıyla başbaşa bıraktık" demektir.

Mu'tezile'nin birinci izahına, "yükseltmeyi", "öldürme" manasına hamletmek uzak bir şeydir" diyerek; ikincisine de, "Allah Teâlâ o kimseyi, küfürden zorla men ettiği zaman, bu iman bir mükâfaatı ve bir yüceliği gerektirmez" diyerek cevap veririz.

Allah Teâlâ daha sonra, "Fakat o, yere saplanıp (kaldı)" buyurmuştur. Arapça alimleri şöyle demişlerdir: "İhlâd" aslında, "saplanıp kalmak" demektir. Sanki, "o, devamlı yere yapışıp kalmak istedi" denilmektedir. Birisi bir yere yapışıp, oradan ayrılmadığında, denilir. Nitekim Mâlik b. Süveyd şöyle demiştir. "Malik ve Amr İbn Yerbû' kabilelerinden bir mahallenin, oraya yerleşip, oradan hiç ayrılmamış olan oğullarına...

İbn Abbas r.a.) "Allah, "Fakat o, yere saplanıp kaldı" ifadesi ile, "O, dünyaya meyletti" manasını kastetmiştir" demiştir. Mukâtil ise ifâdesine (dünyaya) manasını; Zeccâc ise "Dünya ile itminan buldu" manasını vermiştir. Vahidî şöyle der: "Bunlar, ayetteki "arz" (yeryüzü) kelimesine, "dünya" manasını vermişlerdir. Çünkü dünya, yeryüzü demektir. Zira dünyadaki mülkler, maden, bitki ve hayvanlar gibi diğer mallar, hep yeryüzünden elde edilir. Bunlar yer sayesinde, güç ve kuvvet bulup, kâmil hale gelirler, O halde dünya, yeryüzü demektir. Binâenaleyh, "dünya" manasında, "arz" (yer) kelimesini kullanmak doğru ye yerindedir." Biz diyoruz ki: Eğer kelime zahirî manası ile alınsaydı, o zaman "isteseydik onu yükseltirdik. Ama bunu istemedik" denilirdi. Fakat ayetteki, "Fakat o. yere saplanıp (kaldı)" tabiri, bu manaya delalet ettiği için, bu ifade onun yerini almış oldu.

Cenâb-ı Allah "O, hevâsına uydu" buyurdu. Bu, "O, Allah'ın kendisine verdiği ayetlere sımsıkı sarılmayı bırakıp, kendi hevâ-ü heveslerine uydu. Böylece de dalâlet uçurumuna yuvarlandı" demektir. Burası ilim sahipleri için, en tehditkâr ayetlerden birisidir. Çünkü Allah Teâlâ, bir kimseye, ayetlerini ve delillerini verip, ism-i a'zamını öğretip müstecab (kabut olunacak) duayı ona bildirdikten sonra, o kalkıp heva-ü hevesine uyarsa, dinden çıkıp bir köpek mertebesine inmiş olur. İşte bu, Allah'ın kendisine çokça nimetler verdiği kişinin, hidayete uymaktan yüz çevirip, hevâsına uymaya yöneldiğinde, Allah'dan alabildiğine uzaklaşacağına delâlet eder. İşte, Hz. Peygamber (s.a.s):"Kimin ilmi artttığı halde, hidayeti artmaz ise. (bununla) ancak Allah'dan uzaklaşması artmış olur" buyurarak bu duruma işaret etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) bu veya bu manada bir lafız kullanmıştır. 150[150]

Soluyan Köpeğe Teşbih

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Artık onun hali. o köpeğin hali gibidir ki, üstüne varsan dilini sarkıtıp solur: yahut kendi haline bıraksan. yine dilini sarkıtıp solur" buyurmuştur. Leys şöyle

---

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/149-150

der: "(Bu fiilin masdarı olan) "lehs", "köpeğin, ya çok koşarak yorulduğunda, ya da sıcak çok şiddetli olduğunda, susuzluktan ötürü dilini sarkıtması" demektir. Bil ki bu teşbih, bütün köpeklere olmayıp, sadece soluyan köpeklere yapılmıştır. Hayvanların en âdisi köpektir. Köpeklerin en âdisi de, soluyan köpeklerdir. Binâenaleyh Allah bir kimseye ilmi ve dini nasib ettiği halde, o kalkıp dünyaya meyleder ve dünyaya bağlanıp kalırsa, hayvanların en âdisine, yani dili sarkmış köpeğe benzemiş olur. Bu teşbihin izahı

1) Soluyan herşey, ya yorgunluğundan ya susuzluğundan ötürü solur. Halbuki soluyan köpek böyle değildir. O, yorgun olsa da, rahat olsa da, susuz otsa da, olmasa da yine solur. Bu onun âdeti ve huyudur. O, asıl âdeti üzere buna devam eder; bir ihtiyaçtan dolayı değil,o âdi huyundan dolayı bunu sürdürür. İşte kime Allah ilmi ve dini nasib ederse, onu insanların mallarının kirlerine bulaşmaktan müstağni kılmış olur. Sonra da o kalkıp, dünya peşine düşüp, kendisini onun içine atarsa, bu kişinin durumu, aynen ihtiyaç ve zaruretten ötürü değil de, sırf kötü nefsinden ve âdi huyundan ötürü, âdi işlere ve çirkin işlere devam eden o soluyucu köpeğin durumu gibi olur.

2) Bir âlim, ilmi vasıtasıyla dünya malt elde etmeye yönelirse, bu, insanlara çeşitli ilimlerini bildirmek ve kendisinin fazileti eriyle şanını şöhretini ortaya koymak için olmuş olur. Hiç şüphesiz bu kimse, o sözleri anlatıp ifade ederken, dilini sarkıtır ve dünyalık elde etmeye karşı olan kalbindeki aşırı susuzluğu ile hırsının hararetinden ötürü, dilini çıkarır (sarkıtır). Böylece de bu kimsenin durumu, bir ihtiyaç ve zaruret olmadığı halde, sırf âdı huyundan ötürü, dilini hep sarkıtan bir köpeğin haline benzer.

3) Soluyan köpeğin, soluması hiç sona ermez. Hırslı olan insanın, hırsı da böyte hiç tükenmez.

Cenâb-ı Hakk'in "(O köpek), üstüne varsan, dilini sarkıtıp solur..." buyruğu, "Bu köpeğin üzerine vartp, birşeye kışkırtsan solur. Kendi haline bıraksan yine solur. Bu, o kötü fiil, onun aslî huyu olmasından dolayıdır. Sapmış hırslı o insan da böyledir. O'na vaaz-u nasihatta bulunsan da, bulunmasan da o sapıklığını sürdürür. Bu da, dalâlet ve hüsranın, onun aslî âdeti ve zâti karakteri (haline gelmesinden) ötürüdür" manasındadır.

Buna göre, "Ayetteki... "üstüne varsan dilini sarkıtıp solur}yahut kendi haline bıraksan, yine dilini sarkıtıp solur" ifadesinin, i'rab bakımından yeri nedir?" denirse, biz deriz ki: "Bunlar "hal" olarak, mahallen mansubturlar. Buna
göre sanki "O, her halinde soluyan, zelil bir köpek gibidir" denilmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte ayetlerimizi yalan sayan güruhun sıfatı budur" buyurmuştur. Hak Teâlâ, böylece Allah'ın ayetlerini yalanlayan herkesin buna benzediğini bildirmiştir. İbn Abbas (r.a) şöyle der; "Cenâb-ı Allah bu beyanı ile, kendilerini hidayete sevkeden ve Allah'a itaata davet edecek bir hidayetçiyi bekleyip duran Mekkelileri kastetmiştir. Sonra onlara doğruluğunda ve dininde şüphe etmedikleri birisi gelmiş ama, onlar onu yalanlamışlardır. Binâenaleyh ayetteki bu teşbih (benzetme), Mekkeliler ile üzerine varsan da dilini sarkıtıp soluyan, kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp soluyan köpek arasında olmuş olur. Çünkü o Mekkeliler kendi başlamayken de hidayete ermedikleri gibi, peygamber geldiğinde de hidayete ermemişlerdir. Böylece onlar, tıpkı her halükârda soluyan o köpek gibi, devamlı surette sapıklık üzere devam etmişlerdir.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Artık sen kıssaları anlat, belki iyice düşünürler." Yani, "İnkar edip, peygamberlerini yalanlayan milletlerin kıssalarını anlat. Belki bundan ibret alırlar" buyurmuştur. 151[151]

Kötülükte Darb-ı Mesel Olanlar

"Ayetlerimizi yalanlayarak, kendilerine zulmetmekte olanlar güruhunun hali ne kötü!" {A'râf, 177).

Bil ki Cenâb-ı Hak, onları (soluyan bir) köpeğe benzettikten sonra "İşte ayetlerimizi yalan

---

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/150-152

sayan güruhun sıfatı budur1' buyurup, bununla onları inkâr ve yalanlamadan men dince, bu men etme işini, "(O güruhun) hali ne kötü!.." diye te'kid etmiştir.
Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: [152][152]

Birinci Mesele

Leys şöyle demiştir: (kötü oldu - kötü yaptı) fiili, hem fazım, hem de müteaddîdir. Nitekim birşey kötü olduğunda denildiği gibi; bu, {o, onu üzdü) şeklinde de kullanılır." Nahivciler, ayetteki bu ifadenin takdirinin, "O güruhun hali, bir hal olarak ne kötü!" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Ayetteki mesel-en kelimesi, temyiz olarak mansubtur. Çünkü sen, sae dediğinde, mesel-en kelimesinden başka bir kelime de getirebilirsin. Binâenaleyh kötü olan bir türü ve çeşidi zikrettiğinde, onu diğer tür ve çeşitlerden ayırmış olursun.
Ayetteki "kavm" kelimesi, şu iki sebebten ötürü merfu kılınmıştır:
a) Bu kelimenin mübteda, meselen kelimesinin de onun haberi mahallinde olması muhtemeldir.
b) Sen, (o ne kötü bir hal) dediğinde, sana "kim o?" diye sorulur. Sen de, el-kavm" (o kavim) dersin. Böylece "kavm" kelimesi, mahzûf mübtedanm haberi olmak üzere, merfû olmuş olur. Cühderî bu ayeti şeklinde okumuştur. [153][153]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin zahiri, bu meselin, kötülükle tavsif edilmiş olmasını gerektirir. Halbuki bu, caiz değildir. Çünkü, bunu Altah zikretmiştir. O hatde, daha nasıl «ötülükle nitelenmiş olabilir? Hem bu, küfürden men etmeyi ve imana daveti ifade eder. O halde, daha nasıl kötülükle vasfedilmiş olabilir? Binâenaleyh, kötülükle vasfedilen şeyin, meselin ifade ettiği şey olması gerekir. Bu şey de, onların, Allah'ın ayetlerini yalanlayıp onlardan yüz cevirmeteridir. Böylece de onlar, bu temsil yoluyla da, dilini sarkıtıp soluyan köpek menzilesine düşmüş olurlar.
Cenâb-ı Hakk'ın "kendilerine zulmetmekte olanlar...” buyruğuna gelince, bu ifade ya, kezzebû sözüne matuftur. Böylece de, sılanın kapsamı içine girmiş olur. Buna göre de mana, "Allah'ın ayetlerini yalanlama ile kendilerine zulmetmeyi bir arada bulunduranlar..." şeklinde olur. Yahut da, bu ifade, sıla ile ilgisi olmayan bir söz olmuş olur. Buna göre de mâna, "Onlar, yalanlama ile, sadece kendi nefislerine zulmettiler" şeklinde olur. Mef'ulün öne alınması, ihtisas, hususîlik ifade eder. Buna göre sanki,' 'Onlar zulmü, sadece kendilerine tahsis ettiler; onların bu zulümlerinin tesiri, başka hiç kimseye geçmedi" denilmek istenmiştir. [154][154]

Hidayet de Dalâlet de Allah'tandır

"Allah kime hidayet ederse, o doğru yolu bulmuştur. Kimi de sapdmrsa, onlar en büyük zarara uğrayanların ta kendileridir" (ATâf, 178). [155][155]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, sapıtanları zikredilen sıfatlarla vasfedip onların durumlarını, yine bahsi geçmiş olan "mesel" ile anlatınca, bu ayette de, hidayet ve dalâletin kendisi tarafından olduğunu beyan buyurmuştur. İşte bu noktada. Mutezile harekete geçmiş ve ayetin tevili hususunda, pek çok şey ileri sürmüştür.

---

[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/152
[153][153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/152-153
[154][154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/153
[155][155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/153

1) Bu, Cübbaî'nin ileri sürdüğü, Kâdî'nin de benimsediği görüştür. Buna göre ayetten şu mana kastedilmiştir. "Allah kimi ki, ahirette cennete ve mükâfaata iletecektir, o kimse dünyada doğru yolu bulmuş ve mükellefiyetler hususunda, rüşd ve doğruluk yoluna girmiştir.. Böylece Cenâb-ı Hak, ahirette mükâfaata erdireceği kimselerin, vasfı bu olan kimseler olduğunu beyan buyurmuştur. Allah, kimi de cennet yolundan saptırmışsa, "Onlar en büyük zarara uğrayanların ta kendileridir..."

2) Bazı Mutezile âlimleri de, ayette bir hazfin bulunduğunu ve ayetin takdirî manasının da şöyle olduğunu ileri sürmüşlerdir: "Allah kimi hidayete erdirmiş, o da bu hidayeti kabıü etmiş ve O'nun hidayetine sımsıkı sanlrmşsa; bu kimse hidayete ulaşmıştır.. Allah, kimi de O'nun bu hidayeti kabul etmemesi sebebiyle saptırmışsa, o da en büyük zarara uğramıştır..

3) ifadesi, Allah kimi hidaye ermiş olarak vasfetmişse, o hidayete ermiştir.. Çünkü bu ifade, bir medh gibidir. Allah'ın medhi ise ancak, medhedilen bu sıfatla tavsif edilen kimseler hakkında söz konusu edilebilir; ifadesi ise, "Allah kimi sapmakla vasfetmişse, onlar da en büyük zarara uğrayanlardır" manasındadır.

4) Bu ayetin manası, "Allah kimi lütuf fiilleri ve hidayetini arttırmakla hidayete ulaştırmışsa o, hidayete ermiştir.. Kimi de, daha önce bulunan kendi kötü seçimi ve bu sebeple de o lütuf fiillerinin kendisine tesir etme alanı dışında kalmış olması sebebiyle bu hidayetten saptırmışsa, işte o kimse, en büyük zarara uğrayanlardandır" şeklindedir.

Bil ki biz, aklî ve kesin delillerin, hidayet ve saptırmanın, ancak Allah tarafından olduğuna birkaç yönden delâlet ettiğini beyân etmiştik.. Bu delillerden bazıları şunlardır:

a) Fiil (bir şeyi yapıp yapmama), Daî'nin, (sebep, saik) mevcudiyetine dayanır. Daî'nin mevcudiyeti ise, sadece Allah tarafındandır.. O halde fiil, sadece Allah'tandır.

b) Allah'ın bildiğinin aksinin olması imkânsızdır. Şu halde, Allah'ın iman edeceğini bildiği kimse, küfre muktedir olamaz.. Aksi de böyledir.

c) Herkes, iman ve marifetullah'ın kendisinde bulunmasını ister, arzular.. Bu arzuya rağmen küfür tahakkuk ettiğine göre biz, O'nun, kul tarafından değil, O'nun dışındaki başka bir şey tarafından meydana getirildiğini anlamış oluruz... Sonra biz diyoruz ki:

Mutezile'nin birinci tevili zayıftır. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'ın buyruğuna, ahirette, cennete hidayet etmek manasına; O'nun buyruğunu da, bu dünyada hakka ulaştırma manasına aldılar ki, bu, Kur'an'tn nazmında bir rekaketi, bozukluğu gerektirir.. Tam aksine, ilahi kelamın nazmının güzel olabilmesi için, hidayet ve ihtidanın aynı şeyle ilgisi olmaları gerekir.

İkinci tevillerine gelince, bu lüzumsuz bir takdir yapmaktır ki, bu lâfzın hilafına olan bir durumdur.. Şayet böylesi takdirlerin kapısı açılırsa, o zaman olumsuz olanlar olumluya, olumlu olanlar da olumsuza dönüştürülebilir, böylece de Allah'ın kelâmı bir delil olmaktan çıkmış olurdu... Çünkü herkes, ayet hakkında istediği biçimde takdirler yapabilir. Bu durumda da her şey muayyen bir mana ifade etmekten uzaklaşırdı.

Üçüncü görüşleri de zayıftır. Çünkü, bir kimsenin "Falanca, falancayı hidayet etti" şeklindeki sözü, Arapça'da kesinlikle bir şey ifade etmez. Çünkü o O'nu, hidayete ermiş olmakla nitelemiştir. Bunu, bir kimsenin, "Falanca, falancayı saptırdı ve O'nu küfre götürdü" şeklindeki sözüne kıyas etmek, Arapça yönünden yapılan bir kıyas olup, (mânâ yönünden) son derece bozuk bir şeydir.

Dördüncü görüşleri de zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kudreti dahilinde olan bütün lütuf fiillerini, Mutezile'ye göre Allah, bütün kâfirler hakkında da icra etmiştir.. Binâenaleyh, ayeti bu manaya hamletmek uzak bir ihtimaldir.. Allah en iyisini bilendir. [156][156]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, doğru yolu bulmuştur" buyruğunda, aslı üzere yâ harfiyle okumak (muhtedî) caiz olduğu gibi, hafiflik olsun diye, yâ'sız olarak muhted şeklinde okumak da caizdir. Nitekim (Sîbeveyh'in) el-Kitab'ında yer alan bir beyitte şöyle denilmektedir:

---

[156][156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/154-155

'Ben kılıcımla, ön ayaklan hep ileri giden ve çok kolayca, gözü kara bir biçimde yürüyen asil yük develeri üzerinde, (sanki) uçtum..."

Yine bu el-Kitab'ın beyitlerinden birisi de şudur:

"Bunlar aynen, sürme taşının kenarında hasretlik gözyaşı ile yıkanmış olan, Necd güvercininin kanadındaki etekler gibidir..."

"Ebü'l-Feth, el-Mavsilî, "şair, sonundaki yâ harfi mahzuf olan kelimesini murad etmiştir" demektedir.

Cenabı Hak ifadesi ile de,"kimi de saptırır ve ondan yardımını keserse, onlar dünya ve ahirette en büyük zarara uğrayanlardır" manasını murad etmiştir... 157[157]

Kulun Fiilini Yaratan Allah'dır

"Celâlim hakkı için, biz cin ve insden pek çoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalbleri vardır, bunlarla idrak edemezler, gözleri vardır, bunlarla göremezler, kulakları vardır bunlarla işitmezler. Onlar dört ayaklı
hayvanlar gibidir. Hatta daha sapıkdırlar. Onlar gaflete düşenlerin ta kendileridir" (Araf, 179).

Bu ayet, burada da, fiillerin yaratılması ve meydana gelen hâdiselerin Allah tarafından murad edilmesi meselesinde, biz ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebinin doğruluğuna dair ikinci hüccettir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) Allah Teâlâ, çok açık bir lâfızla, insanların ve cinlerin pek çoğunu cehennem için yarattığını beyan buyurmuştur. Allah'ın beyanına ilave edilecek bir şey yoktur.

b) Allah onların, cehennem ehlinden olduğunu haber vermiştir. Şayet onlar cehennemliklerden olmasalar, Allah'ın ilmi cehalete, doğru haberi de yalana dönüşmüş olur ki, bütün bunlar Allah hakkında muhal şeylerdir. Muhal olana götüren de muhalidr. O halde onların cehenneme girmemeleri de muhaldir. Bir şeyin muhal olduğunu bilen kimsenin, onu irade etmesi imkânsızdır. Binâenaleyh, Allah Teâla'nın onların cehenneme girmemelerini murad etmesinin imkânsız olduğu; aksine, O'nun onları cehenneme sokmayı dilemesinin gerektiği sabit olmuş olur. Bu, ayetin lafzının delâlet ettiği şeydir.

c) Küfre kadir olan, şayet iman etmeye kadir olamıyorsa, o kimsede, küfre dair kudreti yaratan kimse, onu cehenneme sokmayı murad etmiş demektir... Eğer, o kimse hem küfre hem de iman etmeye aym anda kadir ise, bu, iki taraftan birisini diğerine, herhangi bir müreccih olmaksızın tercih etmek imkânsızdır. Bu müreccih, eğer kul tarafından meydana gelmişse, bu teselsüle sebep olur. Yok eğer Allah tarafından ise, Allah da, neticeyi gerektiren sebebi yaratan ise, bu demektir ki Allah onu, kesinlikle cehennem için yaratmıştır...

d) Şayet Allah Teâlâ o kimseyi cennet için yaratmış ve cennete girmesini gerektiren şeyleri elde etme hususunda, ona yardım etmiş olsaydı; sonra da biz, kulun cehenneme girmesini gerektiren küfrü gerçekleştirme cihetinde amel etmiş olduğunu kabul ettiğimizde, bu durumda kulun maksadı tahakkuk edecek, Allah'ın muradı ise gerçekleşmeyecek! Böylece de kulun, Allah'dan daha kudretli ve daha güçlü olmuş olması gerekmiş olur ki, bunu hiç bir akıllı söylemez..

e) Akıllı olan, cehenneme müstehak olmayı gerektiren küfür ve cehaleti istemeyip, tam aksine mükâfaatı ve cenneti kazandıran îmanı ve marifetullahı ister. Binâenaleyh, kulun nivyetine, çalışıp çabalamasının aksine, onun küfrü ve cehaleti tahakkuk edince, o zaman, bunun kul tarafından değil,aksine Allah tarafından olmuş olması gerekir. Şayet onlar: "Kul, sırf gerçeği bulmada kararsız kaldığı ve batılı hak zannettiği için bu batıl ve bozuk itikadı elde etme hususunda çaba sarfetmiştir" derlerse, biz deriz ki:

Böyle olması halinde o, bu cehalete ancak, ondan önceki bir cehaletten dolayı düşmüştür. Binâenaleyh o kimsenin, bir önceki cehaletine de, başka bir cehaletinden dolayı yönelmiş olursa, bu teselsülü gerektirir, ki teselsül de imkânsızdır. Yok eğer bu iş, önceki bir cehaletten dolayı değil de, doğrudan doğruya meydana gelmiş olan bir cehalete varıp dayanırsa, o

---

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/155-156

zaman ilzam söz konusu olur ve aklî ve naklî delillerimiz kuvvet kazanmış olur. Böylece de, bu aklî delillerin, Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın "Celâlim hakkı için, biz cin ve insten pekçoğunu cehennem için yaratmışızdır. ."ayetinin açıkça delâlet ettiği şeyin, gerçeği ifade ettiği sabit olmuş olur.

Mutezile ise şöyle demektedir: "Şu sebeplerden dolayı, ayetten, sizin söylemiş olduğunuz şeylerin murad edilmesi imkânsızdır

1) Pek çok ayet, Allah Teâlâ'nm, herkesten kendisine itâatta bulunmalarını, ibâdet etmelerini, hayır ve iyi işlerde bulunmalarını irâde ettiğine, istediğine delâlet etmektedir. Bu ayetler şunlardır: "Hakikat biz, seni bir şahid, bir müjdeleyid, bir uyana olarak gönderdik ki, Allah'a ve peygamberine iman edesiniz..." (Feth,a-9); "Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik" (Nisa, 64); "Andolsun bunu. ibret almaları için, aralarında çeşit çeşit suretlerde anlatmışızdır" (Furkan, 50), "O, sizi karanlıklardan aydınlığa Çıkarmak için, kulunun üzerine açık açık ayetler indirmekte olandır.," {Hana, 9),"... ve insanların adaleti ayakta tutmaları için, beraberlerinde de kitabı ve mizanı /nd/rc/;7(.." (Hadîd, 25),"... sizi günahlarınızdan bağışlanmak, ... için davet etmekte o/an... "(ibrahim, ıo)ve "Ben cinleri de, insanları da, ancak bana kulluk etsinler dîye yarartim..."(2arîyat. 56)..Bu gibi ayetler pek çoktur. Biz, Kur'an ayetleri arasında bir çetişki olmadığını kesinlikle bilmekteyiz.. Böylece biz, Hak Teâlâ'nın, "Celalim hakkı için, biz cin ve insten pek çoğunu cehennem için yaratmışızdır.." ayetini zahirî manasına hamletmenin mümkün olamayacağını anlamış olduk.

2) Cenâb-ı Hak bu ayetten sonra, "Onlarm kalbleri vardır, bunlarla görmezler; kulakları vardır, bunlarla işitmezler..." buyurmuştur. Halbuki Cenâb-ı Hak bunu ancak, onları zemmetme sadedinde zikretmiştir. Binâenaleyh, şayet onlar cehennem için yaratılmış olsalar ve iman etmeye de kesinlikle kadir olamasalardı, onların iman etmeyişlerinden dolayı, onları kınamak çirkin olurdu..

3) Allah Teâlâ, şayet onları cehennem İçin yaratmış olsaydı, o zaman O'nun, kâfirlerden hiçbiri üzerinde asla bir nimeti bulunmazdı. Çünkü, dünyanın bütün malı ve metâı, devamlı olan bir azaba kıyasla, denizdeki bir katre, damla gibi olurdu.. Ve Cenâb-ı Hak da, bir insana, zehirli bir tatlı veren bir kimse gibi olurdu.. Çünkü bu kimse ona, (böyle yapmakla) bir iyilikte bulunmuş olmaz.. İşte burada da böyledir.. Kur'an, Allah'ın mahlûkat üzerindeki nimetlerinin çokluğunu ifade eden ayetlerle dopdolu olunca, biz durumun, sizin (ehl-i sünnet) dediğiniz gibi olmadığını anlıyoruz..

4) Medh ve zem; mükafaat ve cez^; terğîb ve terhîb (teşvik ve korkutma) meseleleri, sizin bu konudaki fikrinizi (mezhebinizi) ibtâl eder.

5) Şayet Allah Teâlâ onları, cehennem için yaratmış olsaydı, onları doğrudan doğruya cehennem için yaratmış olması gerekirdi.. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'tn o insanlara, kendilerinde küfrü yaratmak suretiyle, cehenneme girecekleri zamana kadar mühlet tanımasının bir manası yoktur..

6) Hak Teâlâ'nın "Andolsun ki biz.., cehennem için yaratmışızdır" buyruğunun, zahiri manası terkedilmiştir. Çünkü cehennem, o muayyen belirli yerin adıdır. Bu ayetten, bu muayyen yerin kasdedilmiş olması caiz değildir. Binâenaleyh, mutlaka şöyle denilmesi gerektiği sabit olmuştur: Allah Teâlâ'nın, o insanları hangi şeyden dolayı yaratmayı murad ettiği mahzûftur.. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, 'İnkâr etsinler, böylece de cehenneme girsinler diye onları yarattık.." demek istemiştir.. Böylece ayetin zahiri onların görüşüne göre, terkedilmiş olur. Dolayısiyle bu ayeti, Cenâb-ı Hakk'ın "Ben, cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattim" (Zanyât, 56) ayetinin manasına hamletmek gerekir. Çünkü bu ayetin zahiri, bir hazfin olduğunu söylemeye gerek kalmadan doğrudur. (Bu manaya gelmektedir...)

7) Eğer, Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, "Onları, kâfir olsunlar ve cehenneme girsinler diye yaratmıştır" manası olsaydı o zaman, ehl-i sünnetin te'viline göre iş, bu ayetteki "Iâm"m, "lâmü'l-âkıbe" ofması neticesine varırdı. Fakat ehl-İ sünnet bu "!âm"ı, cehenneme müstehak olma söz konusu olmadan, lâmu'l-âkıbe sayıyor. Halbuki biz (Mutezile) bunu cehenneme müstehak olma söz konusu olarak lâmu'l-âkıbe kabul ediyoruz. Binâenaleyh bizim görüşümüz daha evlâdır. Böylece yapılan bu izahlarla, bu ayeti zahirî manasına hamletmenin mümkün olmayacağı sabit olmuş olur. Bundan dolayı ayeti te'vil etmek gerekir. Bunun izahı şöyledir: İnsanlardan ve cinlerden çoğunun akıbeti, cehenneme girme olduğuna göre, bu lamı, "akıbet lamı" kabul etmek caizdir. İşte bunun, gerek Kur'an'da, gerek (Arap) şiirinde pek çok misalleri vardır. Bunun Kur'an'dan misali, "İşte biz ayetleri böylece türlü türlü beyan ederiz. Ta ki onlar, "Sen okumuşsun" desinler.."(En'am. 105)ayetidir. Malumdur ki Cenâb-ı Ailah, ayetlerini onlar böyle desinler diye beyân etmemiştir. Fakat o müşrikler bunu söyledikleri için, ayette bu ifadenin gelmesi yerinde ve güzel olmuştur. Yine Allah Teâlâ, "(Musa): "Ey Rabbimiz. hakikaten sen, Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına dünya hayatında zînet ve mallar verdin. Ta ki, neticede onları senin yolundan saptırsın" dedi" (Yûnus, bs) ve "Bunun üzerine Firavun'un adamları onu yitik (bir çocuk) olarak aldı. Akıbet kendileri için bir düşman ve bir tasa olsun diye..." (Kasas, 8) buyurmuştur. Halbuki onlar, bu çocuğu bu maksad için almamışlardı. Ama işin akıbeti böyle olunca, bu lâm'ın kullanılmış olması, güzel ve yerinde olmuştur. Şiir'den bunun deliline gelince, birkaç beyit gösterilebilir:'

"Nasıl meskenler, zamanın harap etmesi için kuruluyorsa, aynı şekilde analar da sevgili kuzularını (yavrularını), ölüm için sabahleyin otlamaya götürür." "Mallarımızı mirasçılar için topluyoruz Evlerimizi de zamanın harab edip yıkması için kuruyoruz"

"O'nun, her gün, "Ölüm için doğurun; ve harab olup yıkılsın diye bina edin!" diye nida eden bir meleği vardır'.'

"Ey Ümmü Semmâk (Semmâk)n annesi), ağlayıp sızlama! Çünkü, bütün anaların doğurdukları, (neticede) ölümün malıdır."

İşte eht-i sünnete cevap verme sadedinde Mutezile'nin söyledikleri son söz budur.

Bil ki te'vile gitmek, ancak sözün (ayetin) lafzını zahirî manasına hamletmenin imkansız olduğu, akli delil ile sabit olduğu zaman makul olur. Ama aklî delil ile, hak ve doğru olan mananın, sadece lafzın zahirinin delâlet ettiği şey olduğu sabit olunca, bu gibi yerlerde te'vîle sapmak abes olur. Mu'tezile'nin ayetlerden bulmaya çalıştıkları tutamaklar, eht-i sünnetin mezhebine delâlet eden, birçok ayeti karşısında bulur. Bunlardan birisi, bu ayetten önceki "Allah kime hidayet ederse, o doğru yolu bulmuştur; kimi de saptmrsa, işte onlar en büyük zarara uğrayanlann ta kendileridir" (A'rat, 17B) ayetidir ki, bu bizim mezhebimizin doğruluğunu göstermede çok açık ve nettir. Yine bunun diğer misali, bundan daha sonra geien, "Ayetlerimizi yalan sayanları, biz, bilmeyecekleri noktadan derece derece helake yaklaştırırız. Ben onlara mühlet veririm. Benim tuzağım (keydim) çetindir" (Avaı, 182-183) ayetleridir. Tefsir ettiğimiz ayetin gerek öncesi, gerek sonrası sadece bizim görüşümüzü {mezheb ve inancımızı) destekleyip kuvvetlendirince, Mu'tezile'nin. "Bu ayetin te'vil edilmesi gerekir" şeklindeki sözü son derece tutarsız olmuş olur. 158[158]

Anlamayan Kalpler, Görmeyen Gözler, İşitmeyen Kulaklar

"Onların kalbleri vardır, bunlarla idrâk etmezler; gözleri vardır, bunlarla görmezler; kulakları vardır, bunlarla işitmezler" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 159[159]

Birinci Mesele

Alimlerimiz, bu ayeti, kulların fiillerinin yaratılması meselesinde, görüşlerinin doğruluğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Şüphesiz kâfirlerin, sayesinde dünya ile ilgili iyi şeyleri-hayırları anlayıp bildikleri kalbleri (akılları) vardır. Yine şüphesiz onların, görülebilecek şeyleri görebildikleri gözleri ve duyulacak şeyleri duyabildikleri kulakları vardır. Binâenaleyh bu ayette kastedilenlerin, "dinî hususlarda" diye kayıtlanması gerekir. Bunlar da onların, dinî meseleleri kalbleri (akılları) i!e anlamamaları, görmemeleri ve duymamalarıdır." Bunun böyle

---

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/156-160

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/160

olduğu sabit olunca biz deriz ki: "Onların kalbleri, gözleri ve kulakları, buna uygun olmadığı halde, Allah Teâtâ'nın onları, dini yaşamakla mükellef tutmuş olduğu sabit olur. Bu ise, birşeyi emrettiği halde, aynı zamanda o şeyden men etmek ve alıkoymak demektir ki elde edilmek istenen netice de budur." Mu'tezile şöyle demektedir: "Eğer bu böyle olsaydı, Allah Teâlâ'nın bu kimseleri mükellef tutması kabîh olurdu. Zira bir şeye gücü yetmeyen kimseyi, o şeyi yapmakla mükellef tutmak kabîh bir iştir ve Hakîm olan zata (Allah'a) uygun düşmez. Dolayısıyle bu ayeti şu manaya hamletmek gerekir: "Onlar, delillerden hep yüz çevirip, aldırış etmedikleri için, anlayan bir kalbi, gören gözü, işiten kulağı olmayan kimselere benzetilmişlerdir."

Buna şu şekilde cevap verilir: İnsanın birşeye karşı aşırı nefreti olduğu zaman, onun kalbinde kök salan o aşırı nefret, nefret ettiği şeyin doğruluğunu gösteren sözü anlamaya ve onun güzelliklerini ve faziletlerini görmesine mâni olur. Bu, her akıllının kendi benliğinde bulacağı, kesin bir vicdan halidir. İşte bundan ötürü meşhur darb-ı meselde, "senin birşeye sevgin, seni o şeye karşı kör ve sağır eder (aşkın gözü kördür) " denilmiştir. Bu da bu şekilde sabit olunca biz deriz ki: "Bir kısım kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlık ve buğz, onun dinini kabule karşılık aşırı nefret ve onun peygamberliğini kabul etmeme hususunda işte bu noktaya, bundan daha ileriye varmışlardır. Kalbdeki sevgi ve kinin mevcudiyetinin, insanın ihtiyart ile (kendi elinde olmayıp), ister istemez onların kalbte meydana geldiği hususu kesin olarak bilinir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, deriz ki: "Kalbte meydana gelen bu nefret ve düşmanlığın yer etmesi ile insanın bu şiddetli nefret ve düşmanlığın, kulun ihtiyarı ile (iradesi ile) olmadığı sabittir. Yine kalbte böyle şiddetli nefret ve düşmanlığına rağmen, o şeyi anlamasının ve bilmesinin imkansız olduğu sabittir. Bunun da böyle olduğu sabit olunca, o zaman kendisinden kurtuluş olmayan bir "cebrin" söz konusu olduğunu söylemek gerekir.

' Mü'minlerin emîri Hz. Ali (r.a.)'nin bu hususu anlatmak için, bir hutbe irad ettiği nakledilmiştir. Bu, son derece güzel bir hutbedir. Alim Ahmed el-Beyhakî, "Menâkıbu'ş-Şâfiî" isimli kitabında, Hz. Ali (r.a)'nin, insanlara bir hutbe îrad ederek şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İnsanda bulunan en hayret verici şey, onun kalbidir. İnsanın kalbinde hem hikmet bulunur, hem de bunun zıddı olan şeyler... Bir taraftan ona ümit gelirse, öbür taraftan arzu onu şaşırtır, arzu onu harekete geçirince hırs onu imha eder. Ye's onu tüketirse, esef onu öldürür. Ona öfke arız olunca, kini şiddetlenir. Rıza hali ile mutlu olurken, kızgınlıkla bedbaht olur. Korku ve endişe onu sarınca, onu hüzün tutar. Musibet gelince, feryad etmekten nerdeyse ölür. Eğer o insan bir mal bulacak olsa, onu zenginlik azdırır. Onu bir ihtiyaç kuşatsa, kalbini bu belâ meşgul eder. Eğer onu açlık güç duruma düşerecek olursa, zayıflık, yerinde oturttur. O halde her kusur ve günah kalbe zarar verir, her ifrat onu bozar." Ben derim ki, Bu, son derece kıymetli ve güzel bir izahtır. Bu parça, insanı, kaza ve kader meselesinin sırrına muttalîeder. Çünkü uzuvların işleri, kalbin hallerine bağlıdır. Kalbin her hali de, kendinden önce mevcud olan bir başka hale dayanmaktadır. İnsan bunu anlayınca, ister istemez, bir mecburiyet altında olduğunu itiraf eder. Alim Gazzali (r.h), "İhya"smda, "Cebr inancını" anlatmak için bir bölüm açmıştır. Orada şöyle der: "Eğer, birşey yapmak istediğim zaman bakıyorum ki onu yapabiliyorum. Yapmamak istediğimde de, bakıyorum ki onu yapmıyorum. Öyleyse fiillerim, başkası tarafından değil, kendi tarafımdan oluyor" diye soran olursa şöyle cevap verilir: Farzet ki sen kendini böyte buluyorsun. Fakat biz diyoruz ki: Sen kendini, birşeyi dilemek istediğinde, onu dileyebiliyor; dilememek istediğinde de dilemeyebiliyor bir kişi olarak bulabiliyor musun? Senin bunun böyle olduğunu söyleyebileceğini sanmıyorum. Aksi takdirde bu husustaki iş, sonsuza uzanır. Aksine -istesen de istemesen de- neticede o şeyi dilersin. O şeyi dileyince de -istesen de istemesen de- yaparsın. Şu halde senin onu dilemen, dilemenden sonra da onu gerçekleştirmen senin elinde olan bir şey değildir. Demek ki insan, muhtar suretinde olan bir muztardır (yani özerk görünümünde olduğu halde aslında küllî iradeye tâbidir)." 160[160]

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/160-162

Bilginin Yeri Kalbdir

Alimler ayetteki “Onların kalbleri vardır, bunlarla idrak edemezler” ifadesini, ilmin (bilmenin) mahallinin kalb olduğuna delil getirdiler. Çunku Allah Teâla burada, zemmetme (kınama) sadedinde, onların kalblerinde anlayış ve idrak olmadığını bildirmiştir. Bu zemm, ancak anlayış ve idrakin mahalli, kalb olduğu takdirde doğru olur. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak "Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta daha sapıktırlar" buyurmuştur. Bunun izahı şöyledir: İnsan ve diğer hayvanlar, tabiî bakımdan, gıda, üreme ve çoğalma bakımından aynıdırlar. Yine canlılar, bâtını ve zahirî beş duyunun sağladığı menfaatlar ile, hayal etme, tefekkür etme ve hatırlama bakamlarından da müşterektirler. İnsan ile diğer hayvanlar arasındaki fark, ancak zâtı gereği, hakkı ve kendisiyle amel etmek için, hayrı öğrenmeye sevkeden akıl ve fikir kuvveti bakımındandır. Binâenaleyh kâfirler, akıl ile fikrin hallerini düşünmekten ve hakkı bilme ile hayrı yapmaktan yüz çevirince, âdeta hayvan gibi olmuşlardır.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, "Hatta (onlar) daha sapıktırlar" buyurmuştur, çünkü hayvanların, fazilet elde etme kudreti yoktur. Halbuki insana, bunu elde etme kudreti verilmiştir. Dolayısiyle, faziletleri elde etmeye kudreti olduğu halde, bunları elde etmekten yüz çeviren, bunları elde etmekten âciz olduğu için, elde edemeyen hayvanlardan daha adi olmuş olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Hatta (onlar) daha sapıktırlar " buyurmuştur. Hakimü'ş-Şuarâ da şöyle demiştir:

Ruhun mebdei, başlangıcı, Arş'm ilahı olan Allah'ın katındadır; yeryüzü toprağı da, cismin ve bedenin aslıdır...

Emir ve mükellefiyetleri yüklenmeye elverişli olsunlar diye, çok merhametli olan yüce Allah, onları birleştirmiştir.

Binâenaleyh ruh, gurbettedir; bedense kendi vatanında... Öyleyse sen, vatanından uzaklaşmış olan garibin hakkını tanı, bil!..."

Ayetteki, "Hatta (onlar) daha sapıktırlar" buyruğunun tefsiri hususunda başka izahlar da yapılmış ve mesela şöyle denilmiştir: Çünkü hayvanlar Allah'a itaat ederler, kâfirler ise itaat etmezler. Mukâtil: "Kafirler, hayvanlardan daha yanlış yoldadırlar. Zira hayvanlar Rablerini bilir ve O'nu zikrederler. Halbuki kâfirler Rablerini ne tanır, ne de zikrederler" demiştir. Zeccâc: "Kâfirler daha sapıktır. Çünkü hayvanlar, kendi menfaat ve zararlarını gözetir; menfaatlerini elde etmeye gayret sarfedip, kendilerine zararı olan şeyden sakınırlar. Kâfirler ile inatçıların çoğu ise, kendilerinin (bâtılda) direttiklerini bilirler. Binâenaleyh küfürlerinde ısrar edip, böylece kendilerini cehenneme ve azaba atarlar" demiştir.

Ayete şu mana da verilmiştir: "O hayvanlar, kendilerini devamlı gözeten ve bakan insanlara yönelirler. Kâfir ise Rabbtnden, kendisine sınırsız nimetler veren ilahından kaçar" denilmiştir ki: O hayvanlar kendilerine yol göstereni (güdeni) olmadığı zaman, yollarını şaşırırlar. Ama bir yol gösterenleri olduğu takdirde, yollarını şaşırma nisbetleri çok azalır. O kâfirlere ise, peygamberler gefmjş ve o peygamber/ere kitablar tir. Buna rağmen onlar sapıklıklarını alabildiğine artırmışlardır.

Cenâb-ı Allah, ayeti, "Onlar, gaflete düşenlerin ta kendileridir" sona erdirmiştir. Atâ bu ifadeye, "Onlar, Allah'ın, dostları için hazırladığı at ile, düşmanları için hazırladığı ikabdan gafildirler" manasını vermiştir. 161[161]

Allah'ı Zikretmek

"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na, bunlaria dua edin. O'nun isimleri hususunda, yanhş yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına uğrayacaklardır" (A'raf,

---

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/162-163

180). [162]

Ayetin Oaha Önceki Kısımla Münasebeti

Bil ki Allah Teâlâ, cehennem için yaratılanları, "Onlar gaflete düşenlerin taa kendileridir" diye tavsif edince, bundan sonra Allah'ı zikri emrederek, "En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na, bunlarla dua edin" buyurmuştur. Bu, adetâ, cehenneme girmeye sebeb olan şeyin, Allah'ın zikrinden gafil olma; cehennem azabından kurtaracak şeyin de, Allah'ı zikretme olduğuna bir dikkat çekme gibidir. Müşahede ve zevk erbabı, durumun böyle olduğunu ta içlerinde,ruhlarında hissederler. Çünkü kalb, Allah'ı zikretmekten gaflet edip, dünyaya ve onun şehevî şeylerine yöneldiğinde, hırs ve mahrumluk fırtınasına düşer. Böylece de bir arzudan, diğer bir arzuya; bir talepten, diğer bir talebe; bir karanlıktan diğer bir karanlığa devamlı sürüklenir durur. Zikruflah ve marifetullah kapısı açıldığında kalb, afetlerin ateşinden ve zararların pişmanlığından kurtulur, böylece göklerin ve yerin Rabbini tanıma şuuruna erer. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [163]

En Güzel İsim ve Sıfatlar Allah'ındır

Ayetteki "En güzel isimler Allah'ındır" ifadesi, Kur'an-ı Kerim'de dört yerde geçmiştir.
1) Bu surede...
2) İsra (Benî İsrail) sûresinin sonundaki, "De ki: "Gerek Allah diye çağırın; gerek Rahman diye dua edin. Hangi (ismi ile) çağırırsanız çağırın, nihayet en güze! isimler O'nundur" (isra, no) ayetinde...
3) Tâhâ sûresinin başlarındaki, "Allah O'dur ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. En güzel isimler O'nundur" (Tâha, 8) ayeti...
4) Haşr sûresinin sonundaki, "O, öyle Allah'dır ki vücuda getireceği herşeyi hikmeti muktezasmca takdir edendir, onları var edendir, varlıklara suret verendir. En güzel isimler Onun..." (Haşr, 24) ayeti...
Bunu iyice kavradığın zaman, biz deriz ki: "İsimler, manalara delâlet eden lafızlardır. İsimler ancak, ifade ettikleri mana ve mefhumlar güzel olursa, güzel olurlar. Allah hakkında "güzellik", O'nun kemal ve celâl sıfatlarının zikredilmestdir. Allah'ın sıfatlan iki gruba münhasırdır:
a) Hak Teâlâ'mn, başka bir varlığa muhtaç olmadığım ifade edenler...
b) Allah dışındaki herşeyin O'na muhtaç olduğunu ifade eden sıfatlar. [164]

Esma-yı Hüsna'nın Taksimi

Bil ki, Allah'ın isimlerini tefsir için yazdığımız, içinde çok incelikler ve kıymetli hakikatler bulunan büyük bir kitabımız vardır. Bu kitaba, "Levâmiu'S-Beyyinât fî Tefsiri l-Esmâ-i ve's-Sıfât" ismini verdik. Bu hususta, derinlemesine bilgi edinmek steyen, oraya müracaat etsin. Biz burada, Allah'ın isimleriyle ilgili birkaç incelikten oahsedeceğiz. Bu cümleden olarak diyoruz ki: Allah'ın isimlerini, pek çok bakımdan asımlara ayırmak mümkündür:
Birincisi: İsim, ya zâtın.ya zâtın bir parçasının, yahut da zâtın dışında olan, ama o zatta bulunan bir sıfatın ismi olur. Zâtın ismi olana ism-i a'zam (en büyük isim) denilir. Bu isimle İlgili konuların perdesini açmada pek çok sırlar vardır. Zâtın, bir parçasının ismine gelince, Cenâb-ı Allah hakkında bu imkansızdır. Çünkü bu, parçaların birleşmesinden meydana gelen varlıklar için söz konusudur. Böyle (mürekkeb) olan herşey, varlığı "mümkin" varlıktır. Binâenaleyh "vâcibu'l-vücûd" olan varlığın, parçalan olamaz.

---

[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/164
[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/164
[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/164-165

Sıfat ismine gelince, diyoruz ki: Sıfat, ya hakikî; ya izafî; ya selbî, ya da bu üçünün hepsi birden olmuş olur. Binâenaleyh bunlar dört çeşittir. Zira bu ya hem izafî, hem de selbî olmakla beraber hakikî bir sıfat olur; yahut izafî olmakla beraber selbî bir sıfat olur; yahut da, aynı anda hem hakikî, hem izafî, hem selbî olur. İzafî olmayan hakikî sıfat, "vucûd (var olma), bir sıfattır" diyene göre, "mevcûd" kelimesi; yahut da "vahdet (birlik) de bir sıfattır" diyene göre "vâhid" kelimesi gibidir. Yine "Hayy" (diri) ismi de böyledir. Çünkü hayat, izafîlikten uzak, hakikî bir sıfattır. Sırt izafî olan sıfat, "mezkûr" (zikredilen) ve "malûm" (bilinen) sözümüz gibidir.

Selbî sıfata gelince, bu da bizim el-Kuddûs, es-Selâm sözümüz gibidir. İzafi olan hakiki sıfat ise, bizim Âlim, Kadîr şeklindeki sözümüzdür. Çünkü "ilim" hakikî bir sıfattır ve "ilmin", bilinen şey ile ilgisi vardır. "Kadir" de böyledir. Çünkü bu da hakikî bir sıfattır.Ve aynı zamanda onun"güç yetirilen şey" ile ilgisi vardır. Selbî olan hakikî sıfat, "kadîm (ezelî) gibi sıfatlardır. Çünkü bu gibi sıfatlar, evveli olmayan bir varlığı anlatırlar. Selbî olan izafi sıfat, "evvel" gibi sıfatlardır. Çünkü "evvel", başkasını aecmis olan. fakat başkası kendisini (zaman bakımından) geçememiş olan şeydir.

Hakikî, izafi ve selbî olan sıfat da, "hakim" gibi sıfatlardır. Çünkü "Hakim", herşeyin hakikatini bilen zattır. Böyle olan bir zat, yapılması uygun olmayan şeyleri yapmaz. O halde ilim, hakikî bir sıfattır. Bu sıfatın maluma bağlı olması, onu nisbî ve izafî kılmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın, uygun olmayan şeyleri yapmaması ise selbî (olumsuz) bir husustur. Bu hususları iyice anladığın zaman biz diyoruz ki, selbî (olumsuz) hususlar sonsuzdur. Yine izafî durumlar da sonsuzdur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkatı yaratmış (hâlık) olması, izafî bir sıfattır. Muhyi (dirilten), mümît (öldüren) olması da, husûsî nisbî sıfatlarıdır. Rezzâk (rızık verici) ismi de, bir başka hususî-izafî sıfatıdır. Böylece bu iki kısma münhasır olan sıfatlan sebebi ile, Cenâb-ı Allah'ın sonsuz ve sınırsız isimleri vardır. Çünkü O'nun makdûrâtı (güç yetirebildiği şeyler) sınırsızdır. Cenâb-ı Allah'ın zatının künhünü kavramaya imkan olmayıp, O ancak, fiilleri ile bilinebildiği için, O'nun mahlûkatındaki (fiillerindeki) hikmetinin sırlarına kim daha çok vâkıf olursa, o, Allah'ın isimlerini daha çok bilir. Bu konu, sahili, ucu bucağı olmayan bir okyanus gibi olduğu için, aynı şekilde Allah'ın güzel isimlerini bilmenin de bir sınırı yoktur. 165[165]

Kelamcıların Esma-yı Hüsna'yı Taksimi

İkincisi: Bu, Allah'ın isimlerinin kısımları hususunda kelamcıların söylediği şeydir. Kelamcılara göre, Allah'ın sıfatları üç çeşittir:

a) Vacib olanlar..
b) Caiz olanlar...
c) İmkansız (müstahil) olanlar...

Allah Teâlâ'nın bu üç kısımdan her birine göre belli isimleri vardır. 166[166]

Diğer Taksimler

Üçüncüsü: Allah'ın sıfatları, ya zatî, ya manevî, ya da fiilîdir.

Dördüncüsü: Bu sıfatlar, Allah'dan başkasına verilebilenler veya verilemeyenler diye iki kısımdır. Birinci kısım, "kerim", "rahim", "aziz", "latif", "kebir" ve "hâlık" gibi sıfatlardır. Çünkü bu sıfatlar, her nekadar Allah hakkında kullanıldıklarında ifade ettikleri manalar, kullar hakkında kullanıldıklarında ifade ettikleri manalardan başka ise de, kullar hakkında da kullanılabilir.

İkinci kısım ise, "Allah", "Rahman" gibi isimlerdir. Birinci kısım, bir kayıtla kayıtlandıkları zaman, ancak Allah hakkında kullanılabilir. Mesela, Ya Erhamür-Rahimîn ve Yâ Ekremü'l-Ekremîn ve, Hâlıku's-Samâvât-ı ve'l-Arz (göklerin ve yerin yaratıcısı) gibi ifadeler...

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/165-166
166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/166

Beşincisi:
a) Tek başına kullanılabilen isimler... Mesela Ya Allah, Ya Rahman, Ya Hayy, Ya Hakîm gibi,
b) Tek başına kullanılması caiz olmayan isimler... Mesela, Mümît (öldüren), Dârr (zarar veren) gibi isimler... Bu gibi isimlerin tek başına kullanılmaları caiz değildir. Aksine beraber olarak, "Ya Muhyî Ya Mumît (Ey dirilten ve öldüren) ve "Ya Darr, Ya Nâfi" (Ey zarar veren ve fayda, veren) şeklinde zıtlanyla birlikte kullanılmaları gerekir. 167[167]

Allah'ın Sıfatlarının Birbirine Delâlet Etmesi

Altıncısı: Allah'ın ilk bilinen sıfatı, "Muhdis" (eşyayı yoktan var etme) ve "Müreccih" (eşyayı var etmeyi tercih etme) sıfatıdır. Bu böyledir. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın varlığını, ancak mümkinâtın (mahlûkatın) varlığını O'na delil kılmak suretiyle anlayabiliriz. Deliller, görünen âlemin, zâtı gereği, varlığı da yokluğu da mümkin olduğunu gösterince, akıl, bu âlemin varlığını yokluğuna tercih edip (bunu var eden), bir müreccihe muhtaç olduğu neticesine varır. İşte bu "müreccih", sadece Allah Sübhanehu ve Teâlâ'dır. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, bilinen ilk sıfatının, "müreccih" ve "müessir" sıfatları olduğu sabit olur. Sonra biz diyoruz ki: Bu "müreccih" tercihini ya "vücûb" (vâcib olduğu) için, ya da "sıhhat" veçhiyle (doğru olduğu) için yapmıştır. Birinci ihtimal bâtıldır. Aksi halde, Cenâb-ı Hak'la beraber kâinatın da ezelî olması gerekirdi. Halbuki bu olamaz. Geriye Allah'ın, bu âlemi, "sıhhat" yolu ile tercih etmesi (var etmesi) ihtimali kalır. O'nun "sıhhat" yoluyla müreccih olması (birşeyi tercih etmesi) ise, O'nun kadir olması demektir. Böylece Allah'ın "müreccih" oluşunun bilinmesinden sonra, bilinen ilk sıfatın Allah'ın "Kadir" oluşu olduğu anlaşılır. Bundan sonra biz, Cenâb-ı Hakk'ın fiillerinin çok hikmetli ve sağlam oluşu ile, O'nun "âlim" olduğunu anlıyoruz. O'nun âlim ve kadir olduğunu bilip, âlim ve kadir olanın da mutlaka "Hayy" (diri) olacağını bildiğimiz için "Alim" ve "Kadir" oluşundan Allah'ın "Hayy" olduğunu anlıyoruz. Böylece yapılan bu izahla, Cenâb-ı Allah'ın sıfatlarını ve isimlerini bilmenin, aynı anda (hep birden) olmadığı; aksine birbirinden istifade edilerek, derece derece olan ilimlerle olduğu ortaya çıkmış olur. 168[168]

Vacib ve Mümkin Varlık

Cenâb-ı Hakk'ın, "En güzel isimler Allah'ındır" sözü, hasr (sadece) manası ifade eder. Buradaki "hasr", "En güzel isimler, sadece Allah'ındır" manasındadır. Aklî deliller de, bunun doğru olduğunu gösterir. Çünkü, varlıklar ya zâtı gereği "vâcibu'l-vücûd"dur, ya da zâtı gereği "mümkinü'l-vücûd"durlar. Zâtı gereği "vâcib" olan tek olup, o da Allah Teâlâ'dır. O'nun dışındakilerin hepsi, zâtı gereği "mümkin" varlıklardır. Zâtı gereği mümkin varlıklar, mahiyetleri, var oluşları ve bütün hakiki, izafî, selbî sıfatları itibarıyla, zâtı gereği "vâcib" olan (Allah'ın), onları var etmesine muhtaçtırlar. Eğer o zâtı gereği vâcib varlık bulunmamış olsaydı, onlar sırf yokluk ve (selbîlik) olumsuzluk üzere kalırlardı. Binâenaleyh Allah Teâiâ. zâtı gereği, "kâmil" (tam-noksansız) olandır. Onun dışındaki varlıkların kâmil oluşu ise, ancak O'nun cûd ve keremi ile olur. O halde her türlü kemal, celal ve şeref, zatından dolayı, zatında ve zatı için, Allah'ındır; ariyet (geçici) (ödünç) olarak ise Allah'dan başkası içindir. Cenâb-ı Makk'ın zatından başka varlıkların sıfatları, fakirlik, muhtaçlık, noksanlık ve yokluktur. Binâenaleyh bu açık aklî delil ile de, en güzel isim ve sıfatların, ancak Allah'ın olduğu; O'nun dışındaki herşeyin yokluk ve noksanlık denizinde boğulduğu sabit olur, 169[169]

Allah'a "şey" Vasfının Verilip Verilmemesi

Bu âyet, en güzel isim ve sıfatların sadece Allah'a ait olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh

---

[167] [167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/166-167
[168] [168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/167
[169] [169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/167-168

O'nun "güzel" ve
"kâmil" diye tavsif edilmesi gerekir. İşte bu da, müsemmasında (ad olduğu varlıkta), bir kemâl ve celâl ifade eden her ismin, ancak Allah için kullanılabileceğini gösterir. İşte buradan hareketle, Cehm b. Safvân'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah'a "şey" diyemem. Çünkü "şey", eşyanın en değersizine de, en kıymetlisine de, en şerefsizine de denir. Durum böyle olunca, "şey" kelimesinin, ad olduğu varlık için, bir şeref, bir celâl ve bir rütbe ifade etmediğini söylemek gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Bu ayetin muktezasına (gereğine) göre, Allah'ın isimlerinin mutlaka bir şerefe ve bir kemale delâlet etmesi gerektiği sabit olur. Yine "şey" kelimesinin, böyle olmadığı da sabittir. O halde, Allah'a "şey" demek imkansızdır. Allah'a sığınırım. Bu, Allah'ın zâtının, hakikî bir varlık ve mevcud olması konusunda, bir itiraz değildir. Bu, sadece lafızla (kelime ile) ilgili bir itirazdır. Bu da, Allah'ın "şey" diye isimlendirilip isimiendirilemeyeceği meselesidir. Fakat "o eşyanın (şeylerin) yaratıcısıdır" sözümüz, bir medh, bir celâl ve bir şeref ifade eden bir sıfattır. Binâenaleyh ismin Allah'a bu (şekilde) verilmesi, gerçek ve yerinde olmuş olur." Cehm b. Safvân, bu iddiasını şöyle başka delillerle de güçlendirmiştir:
1) Cenâb-ı Hak "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur" (şûra, n) buyurmuştur. Bu, "O'nun mislinin benzeri birşey yoktur" demektir. Bir şeyin kendisinin, kendisinin mislinin (benzerinin) misli olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh aklen, herşeyin, kendisinin mislinin misli olduğu sabit olup;Kur'an'daki bu ayet de Allah'ın mislinin misli (benzeri) bir şey bulunmadığına delâlet edince, bu, Allah Teâlâ'nın "şey" diye ifade editemiyeceği hususunda açık bir delil olmuş olur. Avetteki kemislihi "Onun misli gibi.." tabirinde "kâfin, zâid ve manasız bir harf olduğunu da kimse söyleyemez. Çünkü Allah'ın kelamında, manasız bir şeyin olduğunu söylemek olmayacak bir şeydir.
2) Cenâb-ı Allah, "O. herşeyi yaratandır" (AVâf. 102)buyurmuştur. Eğer Allah Teâlâ hakkında "şey" denebilseydi, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini de yaratmış olması gerekirdi ki, bu imkansızdır. Ayet hakkında, "Bu, tahsis edilmiş (sınırlandırılmış), umumî bir ifadedir" de denilemez. Çünkü biz, "Bu, mutlaka araştırılması gereken bir sözdür" diyoruz. Bu cümleden olarak deriz ki: Meşhur örfe göre Arapların, ekseriyeti bütün gibi.nâdir ve ender şeyi de yok gibi kabul ettikleri sabittir. Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Genel ve galip olan, mevcud olup; şazz ve kaide dışı şey de nâdir olunca, Araplar, ekseriyeti bütün; nâdiri de yok saymışlar ve "bütün"ü, ekseriyet manasında kullanmışlar, nâdir ve şazz (alışılmamış) şeyleri de, umumi olan hükmün tahsis edilmesi babından saymışlardır. Bunu da iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: "Allah hakkında "şey" denmesinin doğru olduğu kabul edilmesi halinde, eşyanın (şeylerin) en büyüğü Allah olmuş olur. Bu gibi varlıklara, tahsisi (istisnayı) sokmak yalan faslından olur. Binâenaleyh böyle bir mahzura düşmemek için, Cenâb-ı Hakk'a "şey" denilemiyeceğine inanmamız gerekir.
3) Bu isim, ne Allah'ın kitabında, ne de Resûlullah'ın hadislerinde, Allah Teala hakkında kullanılmamıştır. Yine biz, seleften hiç kimsenin, dua ederken Allah için, "Ey Şey" dediğini de duymadık. Şu halde Allah hakkında bunu kullanmaktan Kaçınmak gerekir. Bunun, Kur'an-ı Kerim'de bulunmadığının delili, Hak Teâlâ hakkında bu kelimenin kullanılabileceği zannını uyandıran: "De ki: "Şahid olarak hangi şey daha büyüktür?" De ki: "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhiddir"[En'&m, inayetidir. Biz, En'am suresinin tefsirinde, bu ayetin bu manaya delâlet etmediğini beyan etmiştik. Binâenaleyh (Cehm'in) bu husustaki sözü düşer.
Şayet birisi, "Bizim, "mevcûd", "mezkur" (zikredilen) "zât" ve "ma'lûm" gibi sözlerimiz, herhangi bir şeref ve yüceliğe delâlet etmeyen vasıflardır. Binâenaleyh sizin, bunların da Allah hakkında kullanılamıyacağınt söylemeniz gerekir" derse, biz deriz ki: Bu konuda gerçek olan, tafsilata girmektir. Bundan dolayı diyoruz ki: "Allah şeydir"; "Allah bir zattır"; "Atlah bir hakikattir" şeklindeki sözünle ne kastediyorsun? Eğer sen, bununla Allah Teâlâ'nın aslında bir zât, bir hakîkat, mevcut bir şey olduğunu «.astediyorsan, şüphe yok ki O böyledir. Yok eğer bu sözünle, Allah'a bu isimlerle "tdâ (dua) edilebileceğini söylüyorsan; biz deriz ki: Bu caiz değildir. Çünkü biz selefin, "Ya Atlah, Ya Rahman ve Ya Rahim v.b. şekillerde dua ettiklerini gördük. Ama "içbirinin, "Ya Zât, Ya Hakîkat, Ya Mefhum, Ya Malum" dediğini görmedik ve

şitmedik. Binâenaleyh bir dua ve niyaz için, bu gibi kelimelerden kaçınmak, Allah -akkında gereklidir. Allah en iyi bilendir. 170[170]

Esma-yı Hüsna'nın Tevkîfi Olup Olmadığı

Cenâb-ı Allah'ın, "En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na bunlarla dua edin" buyruğu, Hak Teâlâ'nın güzelisimleri bulunduğuna ve insanların Allah'a bu isimlerle dua etmesi gerektiğine delâlet eder. Bu da, Cenâb-ı Allah'ın isimlerinin ıstılahı değil, tevkifi (yani Allah'ın kendi vermesi ile) olduğunu gösterir. Bunun böyle olduğunu şu husus da kuvvetlendirmektedir: Mesela, "Ya Cevvâd" denilebildiği halde, (yine cömert manasına gelen) "Ya Sahî" denilmesi caiz değildir. Yine Allah için, "Ey Âkil (Akıllı), Ey Tabîb, Ey Fakîh" de denilemez. İşte bu da, Allah Teâlâ'nın isimlerinin ıstılahı (yani insanların belirlemesi ile) değil, tevkîfî olduğuna delâlet eder. 171[171]

İsim, Müsemma'nın Gayrıdır

Bu ayet, ismin, müsemmadan (ismin ad olduğu varlıktan) başka olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah'ın isimleri pek çoktur. Ayetteki "isimler" kelimesi de cemîdtr. Halbuki cemî (çoğul) kelime, üç ve üçten fazla olan şeyleri ifâde eder.
Allah'ın isminin pek çok olduğu sabittir. Allah'ın tek olduğunda da şüphe yoktur. Binâenaleyh ismin, müsemmadan başka olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. Hem sonra, "En güzel isimler Allah'ındır" buyruğu, bu isimlerin Allah'a izafe edilmesini (O'na ait olduğunu söylemeyi) gerektirir. Halbuki bir şeyin, yine kendisine nisbet edilmesi imkânsızdır. Buna göre şayet, "zatlar Allah'ındır" denilseydi, bu bâtıl olurdu. Cenâb-ı Allah, "(En güzel) isimler, Allah 'mdır" deyince, bu, güzel ve yerinde olmuştur. İşte bu durum da, ismin müsemmadan başka olduğuna delâlet eder. 172[172]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Allah'ın, "£n güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na, bunlarla dua edin" emri, insanın, Rabbisine ancak
O'nun en güzel isimleri ile dua etmesi gerektiğine delâlet eder. Bu duâ da ancak, o kimsenin, o isimlerin manası İle, delile müstenid olarak kendisinin bir Rabbi, bir ilahı ve çok kudsî, kıymetli sıfatlarla tavsif edilmiş bir Yaratıcısı olduğunu bildiğinde tahakkuk eder... Binâenaleyh o kimse, delile dayanarak bunu bildiğinde, Rabbine o isim ve sıfatlarla dua etmesi, yerinde ve güzel olur. Sonra, böylesi bir duanın, pekçok şartının bulunduğu, tafsilatlı olarak Ebu Abdullah el-Halimî'nin "Kitabu'l-MinhâC'ında zikredilmiştir.
Bu hususta en güzel olanı, dua eden kimsenin, şu iki hususu aklında tutmasıdır:
a) Rububiyyetin izzeti (Rabliğinin izzet ve azameti).
b) Ubudiyyetin zilleti (kulluğun huşu ve zillet derecesi)... İşte o esnada bu dua güzel olur ve bu zikrin mertebesi de yükselir. Ama böyle olmadığı zaman, bu duanın faydası az olur. Ben buna misal arzedeyim: Namazının iftitah tekbirinde "Allahu Ekber!" demek isteyen herkesin niyyetinde ve gönlünde, Allah'ın kendisini, bedenini, aklî, hissî ve harekete dair kuvvetlerini yaratmasındaki hikmetinin tesirlerini mümkün olduğunca düşünüp hatırlaması gerekir.. Sonra da, kendi durumundan, Allah'ın, bütün insanları, bütün hayvanları, bütün bitki ve maden çeşitlerini ve âlemin her tarafında görülen gök gürültüsü, şimşek ve yıldırımlar gibi ulvî tesirleri yaratmadaki hikmetinin eserlerini düşünmeye, bunları zihninde toparlama durumuna geçer... Daha sonra da Allah'ın, yerleri, dağları, denizleri ve çölleri yaratmadaki kudretinin

---

[170] [170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/168-169
[171] [171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/169-170
[172] [172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/170

tesirlerini düşünmeye ve aklında toparlamaya çalışır.. Ve yine o, Allah'ın, süflî ve ulvî unsurların tabakalarını yaratmasındaki kudretini, yine, onca genişliğine ve büyüklüğüne rağmen, göklerin tabakalarını yaratmasındaki eserlerini aklında toparlamaya, onları tezekkür etmeye; yine Allah'ın, sabit ve gezegen olan yıldızların kütlelerini yaratmasındaki, Kürsî, Sidretü'l-Müntehâ ve bütün mevcudatı kuşatan Arş-ı A'zam'ı yaratmadaki kudretinin eserlerini düşünüp tezekkür etmeye; sonra da Hamele-i Arş ve Kürsî (Arş'ın ve Kürsî'nin taşıyıcısı) olan melekler ile, rûhaniyât aleminin ordularını yaratmadaki eserlerini ve kudretini zihninde tezekkür etmeye çalşır. O, böylece aklının, anlayışının, zikrinin, hâtıra ve hayalinin ulaşabileceği en uç noktaya kadar, bu derece ve mertebeleri, zihninde ve gönlünde sürekli bulundurmaya ve tezekkür etmeye çalışır. O, derecelerinin, makam ve mevkilerinin farklılığına rağmen, bu ruhanî ve maddî olan şeylerin tamamını, zihninden geçirdiği zaman "Allahu Ekber!" der. Bu kimse, "Allah sözüyle, eşyayı yaratan, onları varlıktan yokluğa çıkaran ve onları her birine mahsus vasıf ve sıfatlara göre tertib eden varlığa işaret etmiş olur. "Ekber" sözüyle de, "Bu eşyanın, Cenâb-ı Hakk'ın kibriyâsına, ceberrutuna, izzetine, ulviyyetine ve samediyyetine benzemediğini; aksine O'nun, "O, bu şeylerden daha büyüktür" denilmekten daha büyük olduğunu söylemek ister.. İşte sen bu tek misali iyice kavradığında, irfan ve tam bir şuur ile meydana gelecek olan zikri, var sen kıyasla... İşte bu esnada senin aklına, Cenâb-ı Hakk'ın "En güze! İsimler Allah'ındır. O halde, O'na bunlarla dua edin" emrinin muhtevasına bırakılmış, dercedilmiş sırlardan birisinin kapısı tecelli edip açılır... 173[173]

İlhad Kelimesinin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın,"O'nun isimleri hususunda, yanhş yola gidenleri bırakın.." emrine gelince, bu hususta birkaç mesele bulunmaktadır: 174[174]

Birinci Mesele

Hamza, yelhedün şeklinde okumuş, Âsim175[175] ve Kisâî de kendisine Nahl suresinde (103. ayet) muvafakat etmiştir.
Ferrâ, gerek yulhidûn gerekse yelhedün kelimelerinin
iki kullanış şekilleri olduğunu ve veya olarak kullanıldığnı söylemiştir. Dil âlimleri de, "Arapça'da ilhâd"ın manası, maksut olandan sapmak, meyletmektir..." demişlerdir. İbnu's-Sikkît, "Mülhid, haktan sapan ve kendisinde hak namına bir şey bulunmayan bir şeye girmektir. Nitekim, "Dinde batıla saptı ve haktan meyletti.." denilir demiştir. Dil âlimlerinden olan Ebu Amr da, "İlhad, doğruluktan sapmak ve ondan ayrılmaktır. Kabirde kazılan "lahd" de, bu manadadır" demiştir. Vahidî (r.h) ise şöyle der: "En güzel olan, âmmenin okuduğu kıraattir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde de, "Kim orada zulüm ile ilhâda yeltenirse,.." (Hax, 25) buyurmuştur. Bir de, Araplar, daha ziyade "ilhâd" fiilini kullanırlar. Çünkü onlar, genelde mülhid derler. Arapların, lâhid demeleri nerdeyse hiç duyulmamıştır." 176[176]

Allah'ın İsimleri Hakkında Caiz Olan ve Olmayan Hususlar

Muhakkik alimler şöyle demektedirler. "Allah'ın isimleri hususunda "ilhâd", üç türlüdür:
a) Allah'ın mukaddes ve tertemiz isimlerini, Allah'dan başka varlıklara vermek ve onlar için kullanmak... Meselâ bu, kâfirlerin, putlarını "ilah" olarak adlandırmaları gibidir.. Onların, putlarım Lât, Uzza ve Menât diye adlandırmaları da böyledir. Lât, Hân'dan; Uzza, Azîz'den ve Menât da, Mennân kelimelerinden türetilmiştir. Müseylimetu'l-Kezzâb da, kendisine "Rahman"

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/170-171
174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/171
175[175] Burada Asım yerine Halef olması gerekir. {Ç.)
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/171-172

lakabını vermişti...

b) Allah'ı, kendisiyle isimlendirilmesi caiz olmayan isimlerle isimlendirmek.- Bu da, Allah'ı, Mesih'in "baba"sı diye adlandıran kimsenin adlandtrmasıdır.. Hristiyanların ekserisinin de "baba", "oğut" ve "rûhu'l-kudüs" demeleri de böyledir.. Yine, Kerrâmiyye fırkası, Allah'ın cisim olduğunu söyler ve O'nu cisim olarak tavsif ederler. Mutezile de, konuşmaları esnasında bazan, "Şayet Allah, şöyle şöyle... yapsaydı, o sefîh (aklı az) ve zemme müstehak olurdu.." demektedirler. Bütün bu kullanışlar, bir sû-i edebi, edepte kusur etmeyi hissettirmektedir...

Ehl-i sünnet âlimleri ise şöyle demişlerdir: "Mânası doğru olan her şeyin, Allah hakkında kullanılması caiz değildir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın, bütün cisimlerin yaratıcısı olduğu, delillerle sabittir.- Ama, (Allah hakkında), "Ey kurtların, maymunların ve kenelerin yaratıcısı..." denilmesi caiz değildir. Aksine, Atlah'ı böylesi zikirlerden tenzih etmek vacibtir. Ama, "Ey, göklerin ve yerin yaratıcısı, ey hataları ve zelleleri affeden; ey, gözü yaşlı, gönlü hüzünlü olanlara acıyan..." şeklindeki zikirlerle, buna benzer başka güzel ve kıymetli ifadeler kullanılabilir..

c) Kulun, Rabbinİ, manasını bilmediği ve medlulünü tasavvur edemediği şeylerle zikredip anmasıdır.. Çünkü böyle lafızların medlulü, çoğu kez, Allah'ın celâline uygun ve lâyık olmayan bir durumu ifade eder.. İşte bu üç kısım, Allah'ın isimleri hakkındaki "ilhâd"dır.

Şayet birisi: "Bir lafzın, itk defa Allah hakkında kullanılmasından, o lafızdan türeyen şeyleri mutlak manada, Allah hakkında kullanmak gerekir mi?" şeklinde bir soru sorarsa, biz deriz ki: Bana göre hak olan, bunun, ne Allah hakkında, ne melek ve ne de peygamberler hakkında kullanılmamasıdır. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: ^ (öğretti) lafzı, pekçok ayette, Aftah hakkında kullanılmıştır... Mesela Cenâb-ı Hakk'ın "ve Adem'e bütün isimleri öğretti" (Bakara, 3i) "ve bilmediklerini sana öğretti "(Nisa, n3); 'Ve ona, katımızdan bir ilim öğrettik... "(KeM.es) ve, "Rahman, Kur'an'i öğretti" (Rahman, 1-2) ayetleri böyledir. Ama, (bundan hareketle), Allah hakkında, "Ya Muallim!" {Ey öğretici!) demek caiz değildir.. Yine, (Allah hakkında),. "O, onları sever" (Mâkie, 54) tabiri kullanılmıştır... Ama, Allah hakkında, "Ya Muhibbu!.." (Ey, seven!) denilmesi caiz değildir.. Peygamberler hakkındaki duruma gelince mesela, Hz. Adem hakkında, "Adem Rabbine karşı geldi de şaşırdı... "(tam, 121) ifadesi kullanılmıştır. Ama, "Adem, asîdir, şaşkındır..." denilemez... Yine, Hz. Musa hakkında, "Babacığım, onu ücretle tut..." (Kasas, 26) ifadesi kullanılmıştır. Ama, Hz. Musa'nın, "bir ücretli, ücretle tutulmuş bir işçi..." olduğu söylenemez... Bu husustaki kural, böylesi manaları ihsan ettiren lafızları, varid oldukları kadarıyla kullanmak gerekir; ama, bunlardan türeyen lafızların kullanılmasının caiz olması hususuna gelince, bu, bana göre caiz değildir, şeklindedir..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "onlar, yapmakta olduklarının cezasına uğrayacaklardır..." buyurmuştur.. Bu ifade, Allah'ın isimleri hakkında mülhid olan kimseler hakkında bir tehdid, bir vaîddir.. Mutezile, "Bu ayet, fiilin kula ait olduğuna; ilahi cezanın da, kulun ameli ve fiiline göre olduğuna delâlet eder.." demiştir.. 177[177]

"Yarattıklarımızdan öyle bir ümmet de vardır ki, onlar hakka rehberlik ederler, adaleti de onunla tatbik ederler" (A'râf, 181).

Bil ki, Cenâb-ı Hak, "Celâlim hakkı için biz cin ve insten bir çoğunu cehennem için yaratmışızdır..."(Araf, 179) buyurup, insanların ve cinlerin pek çoğunun cehennem için yaratıldığını beyan edince, yine onlardan pek çoğunun da cennet için yaratıldıklarını beyan etmek için, bunun peşinden, "Yarattıklarımızdan öyle bir ümmet de vardır ki, onlar hakka rehberlik ederler, adaleti de onunla tatbik ederler" ifadesini getirmiştir..

Bil ki Altah Teâlâ, Hz. Musa kıssasında, "Musa'nın kavminden bir cemaat vardır ki, hakka irşad ederler, onunla (hükümde) adalet yaparlar" (A'râf, 159) buyurup, burada da aynı ifadeyi tekrarlayınca, müfessirlerden pek çoğu, buradaki ifadeyi, "Bununla, Hz. Muhammed'in kavmi murad edilmiştir.." manasına hamletmişlerdir... Katade ve İbn Cüreyc'in, Hz. Peygamber

---

[177] 177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/172-173

(s.a.s)'den rivayet ettikleri hadise göre Hz. Peygamber, "Bu ayette bahsedilenler, ümmet-i Muhammed'dir" demiştir. Yine, Hz. Peygamber'in "Bu ayet, Muhammed ümmeti hakkındadır; Allah Teâlâ bu ümmetin bir benzerini de Hz. Musa'nın kavmine vermiştir..." (atm, 159) dediği de rivayet edilmiştir. Yine Rebt İbn Enes'ten, Hz. Peygamber'in, bu ayeti okuyarak, "Meryem oğlu Isa ininceye kadar, ümmetimden, hak üzere bulunan bir topluluk muhakkak var olacaktır..."178[178] buyurduğu da rivayet edilmiştir. İbn Abbas: "Cenâb-ı Hak, bu ayet ile, ümmet-İ Muhammed'i, muhacirleri ve ensârı kasdetmiştir" demiştir.. Cübbaİ ise şöyle demiştir: "Bu ayet, her zaman hakkı ikâme eden, ona göre amel eden, hakka irşâd eden, ve hiçbir zaman, herhangi bir şey hususunda bâtılda ittifak etmeyen kimselerin bulunacağına delâlet etmektedir. Zira, bu ifadeyle, ya Hz. Muhammed (s.a.s)'in mevcut olduğu zaman kastedilmiştir ki bu, içinde bu ayetin inmiş olduğu zamandır; yahud bununla, kendisinde, bahsedilen sıfatlarla vasfedilmiş bir topluluğun bulunacağı herhangi bir zaman; veyahut da, bizim de bahsettiğimiz gibi, daima, böylesi sıfatlarla muttasıf bir topluluğun bulunacağı., kastedilmiştir.

Birinci ihtimal batıldır, zira herkes, Hz. Muhammed ve ashabının hak üzere olduğunu bilmektedir. Binâenaleyh, ayeti bu manaya hamletmek onu faydasız bırakır.

İkincisi de bâtıldır; çünkü herkes, zorunlu olarak, geçmiş zamanda, hak üzere olan kimselerden bir topluluğun bulunduğu bir zamanın gerçekleşmiş, geçmiş olduğunu bilir.

Binâenaleyh geriye sadece üçüncü kısım kalır ki bu, her zaman, hak üzere olan bir topluluğun bulunduğuna ve onların temalarının delil olduğuna daha çok delâlet eder... Böyle olması halinde bu, diğer ümmetlerin de icmâının, bir hüccet, bir delil olduğuna delâlet eder. 179[179]

Ayetleri Yalan Sayanların Helaki

"Ayetlerimizi yalan sayanları biz, bilmeyecekleri noktalar(dan) derece derece helake yaklaştırırız. Ben (onlara) mühlet veririm. Benim keydim çetindir" (A'râf, 1B2-183). 180[180]

(İstidraç)

Bil ki Allah hidayete eren ve âdil olan ümmetlerin durumlarından bahsedince, ayetlerini yalanlayanları ve bunlar için söz konusu olan va'îdi yeniden zikrederek, "Ayetlerimizi yalan sayanları..." buyurmuştur. Bu, bütün yalan sayanları içine alan z r ifadedir. İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, o, bu ayetle Mekkeli —esriklerin kastedildiğini söylemiştir. Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü umumî olan -âdenin Özelliği, kendisinden bir istisna olduğuna delâlet eden bir delil bulunmadığı jdetçe, (manasına dahil olan) herşeyi kapsamasıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın "onları derece derece helake yaklaştırırız" buyruğuna gelince, bu kelime, "derece derece yükselmek "veya" "derece derece inmek" manasına olan "derece" masdarının, "istif'âl" veznindeki fiilidir. Çocuk yavaş yavaş yürümeye başladığı zaman söylenen ifadesi; birisi kitabı sayfa sayfa dürdüğü zaman söylenen tabiri; "Birbiri peşinden ölüp gittiler" manasında tabiri, bu köktendir. Bu kelimenin, birşeyi "bükmek, parça parça dürmek" :toplamak) manasına olan "dere" masdarından olması da muhtemeldir.

Bunun böyle olduğunu iyice kavradığında, bu ayetin manası, "Biz onları, kendilerini helak edip, yok edecek şeye yaklaştırır ve onların cezasını, kendilerinden ne murad edildiğini bilmemeleri bakımından kat kat artırırız" şeklinde olur. Bu böyledir. Zira onlar, ne zaman bir suç işieseler veya bir günaha yönelseler, Allah onlara, dünyada iken, çeşitli nimet ve rızık kapılarını açar. Bundan dolayı ontar alabildiğine şımarır, fesada dalar ve azgınlıklarını sürdürürler. Böylece, o nimetlerin ard arda gelmesi sebebi ile, onlar, günah (yolunda) derece derece İlerlerler. Sonra da Hak Teâlâ. onları, bu aldanışlarının ve gafletlerinin en fazla olduğu

---

178[178] Benzeri bir hadis için bkz: Buhari, Tevhid, 29; Nesai, Hayl, 1

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/173-174

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/174-175

bir zamanda, ansızın yakalayıverir. İşte bundan ötürü Hz. Ömer (r.a.), kendisine İran Kisrası'nın hazineleri getirilince, "Allahım, derece derece helake sürüklenmekten (istidraetan) sana sığınırım. Çünkü senin, Biz, onları, bilmeyecekleri noktalardan, derece derece helake yaklaştırırız" buyurduğunu duydum" demiştir. 181[181]

Kâfire Mühlet Verme

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Ben onlara mühlet veririm. Benim keydim çetindir" buyurmuştur. Arapça'da, "imlâ", mühlet vermek, mühleti uzatmak" demek olup, zıddı İ'câl masdandır. "Meliyy" de, uzun zaman
manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın "Uzun bir müddet benden ayrıl, git" (Meryem, 46) ayetinde de kelime bu manadadır. Nitekim, "uzun bir müddet" manasında, kelimeleri kullanılır. Buna göre, ayetteki, tabiri, "Onlara
mühlet veririm ve günahlarını sürdürüp gitsinler diye, ömürlerini uzatırım. Tevbe edip hakka dönsünler ve günahtan sıyrılsınlar diye, isyanlarının cezasını hemen vermem" demektir.
Ayetteki "Benim keydim çetindir" buyruğu hakkında, İbn Abbas (r.a): "Cenâb-ı Hak, bu ifade ile, "Benim mekrim (hilem) çok kuvvetlidir" manasını kastetmiştir.
Herşeyin metin (çetin) olanı, kuvvetli olanıdır. Nitekim, "O şey sapasağlam ve kuvvetli oldu" denilir" demiştir.
Bil ki âlimlerimiz, kaza ve kader meselesinde, "istidraç", "imla" ve "keyd-i metin" lafızlarını delil getirmişlerdir. Bütün bunlar, Hak Teâlâ'nın kulunu küfre ve dalâlete sevkedecek olan ve Allah'dan uzaklaştıracak olan şeyi, kulu için murad edebileceğini gösterir ki bu Mutezilenin ileri sürdüğü görüşün zıddıdır.
Ebu Ali el-Cübbaî (ehl-i sünnetin) bu görüşüne şöyle cevab vermiştir; "Ayette geçen "istidrâc"tan murad, "Allah Teâlâ'nın, onlar bu cezaya bitmeden düşünceye kadar, onlara ceza verme hususunda, onlara mühlet vermiştir. Böylece onar, ansızın o cezanın içine düşüvermişlerdir" şeklindedir. Bu azab, öldürmek ve kökünü kazımak gibi şekillerde dünyada olabileceği gibi, âhirette de olabilir. Cebriyeden olan bazı kimseler şöyle derler: "Bu, "Bizonlara, bilemiyecekleri bir cihetten, küfre düşünceye kadar bir mühlet tanıdık" manasındadır" demişlerdir ki bu yanlıştır. Çünkü Allah Teâlâ, onların daha önceden de kâfir olduklarını haber vermiştir. Onlara mühlet verdiği husus ise, geleceğe ait bir iştir. Çünkü ayetteki ifadesinin başındaki "sîn", gelecek zamanı gösterir. Bu ifadeden muradın, "Allah onlara, yeni bir inkâra kadar mühlet verdi" manası olması da gerekmez. Zira Cenâb-ı Hakk'ın onları başka bir küfre düşürmezden önce de öldürmesi caizdir. O halde ayetten kastedilen, bizim söylediğimiz manadır. Hem sonra Cenâb-ı Allah, kâfiri, küfür kendi fiili olduğu halde, onda başka bir küfür yaratarak onu canlandırmaz. Allah, kulu ancak kendi yapmış olduğu fiilden dolayı cezalandırır. Ayetteki, 'Sen onlara mühlet veririm" buyruğunun manası, "Ben onları, küfürlerinde devam etmelerine rağmen, onları dünyada bırakırım, cezalarını hemen vermem. Çünkü onlar benim elimden kurtulamaz ve beni aciz bırakamazlar" şeklindedir. Bu aynı zamanda ayetteki "Benim keydim çetindir" ifadesinin de manasıdır. Çünkü Allah'ın keydi (hilesi-tuzağı), O'nun azabıdır. Cenâb-ı Allah, kullan farketmeksizin, onların başına geldiği için azabına "keyd" (hile, tuzak) demiştir.
Cübbaî'nin bu görüşüne şu iki bakımdan cevap verilir:
a) Ayetteki, "Ayetlerimizi yalan sayanları biz, bilmeyecekleri noktalar(dan) derece derece helake yaklaştırırız" ifadesinin manası, daha önce de bahsettiğimiz gibi, "Onlar her nezaman günah ve küfürde ileri giderlerse, Allah, onlara dünyada iken fazlası ile nimet ve hayır verir. Böylece onların dünya lezzetlerini elde etmeleri, Allah'ı zikretmeden uzaklaşmada ve O'na itaatten yüz çevirmede ileri gitmelerine sebeb olur" şeklindedir. Bu, bazı insanlar üzerinde müşahade ettiğimiz bir durumdur. Bu böyle, gözle görülen açık bir şey olduğuna göre, bu durumu inkâr etmek nasıl mümkün olur.

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/175

b) Farzet ki bundan maksad, cezayı vermeme hususunda bir istidrac ve mühlet vermedir. Ancak bu da, (Mu'tezile'nin) "Allah kulunun ancak hayrını ve salâhını murad eder" şeklindeki görüşü ile çatışır. Çünkü Allah Teâlâ bu istidrac ve mühletin, kişinin kendisi yüzünden küfrünü, günahını ve isyanını artırıp, çok şiddetti bir cezaya müstehak olacağını bildiği şeylerdendir. Eğer Allah Teâlâ o kişinin hayrını ve iyiliğini dilemiş olsaydı, o kimsenin daha fazla günah işlemesinden önce, onun canını alırdı. Aksine, Allah'ın hikmetine ve kulunun maslahatını gözetmesine göre, o kulu, bu cezadan korumak için, ya hiç yaratmaması, yahut onu yaratıp, mükellef olma çağma gelmezden önce onu öldürmesi veyahut da onu, dünya âfetleri ile âhiret cezalarına düşmekten korumak için cennette yaratması gerekirdi. Binâenaleyh Hak Teâlâ, kulu dünyada yaratıp, mükellefiyet vartasına atıp, bunun o kulun sadece küfrünü, fâsıklığını ve cezayı hakedişini artıracağını bildiği halde, ömrünü uzatarak, ona günah işleme imkanı verince, biz, Allah Teâlâ'nın bu kimseyi sadece azab ve cehennem için yaratmış olduğunu anlarız. Bu husus, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın daha evvel geçmiş olan, "Celâlim hakkı için biz, cinlerden ve insanlardan çoğunu cehennem için yaratrmşızdır" (Araf, 179)ayetinde beyan ettiği gibidir.Şu Mu'tezile'ye çok şaşıyorum. Onlar Kur'an'ın, kıyısı olmayan bir deniz gibi, böyle ayetlerle dopdolu olduğunu ve kesin netice veren aklî delillerin bu ayetlere uygun olduğunu gördükleri halde, bu ayetlerin tefsirinde, böyle zayıf ve tutarsız izahlarla yetiniyorlar. Fakat benim hayretimi gideren tek şey, Allah'ın irade ettiği herşey mutlaka olur" şeklindeki bilgi ve inancımdır[182][182]

Hz. Muhammed (s.a.s) Apaçık Bir Korkutucudur

"Onlar düşünmediler mi ki arkadaşları (Muhammed'de) delilikten hiç bir eser yoktur. O ancak apaçık bir nezirdir" (A'râf 184). [183][183]

Resûlullah'da Cinnetten Hiçbir Eser Yoktur

Bil ki Cenâb-ı Hak, ayetlerinden yüz çevirip delil ve beyyinelerini iyice düşünmekten gafil olan kimseleri alabildiğince tehdid edince, tekrar onların kafalarındaki şüphelere cevap vermeye yönelerek, "Onlar düşünmediler mi ki arkadaşları (Muhammed'de) delilikten hiç bir eser yoktur" buyurmuştur.

Tefekkür (düşünme), manaları kalb ile aramaktır. Çünkü kalbin düşünmesi, "nazar", "akletme", "te'emmül" ve "tedebbür" diye ifade edilir.

Göz ile görmek, birşeyin görülüp bilinmesi için belli bir hal olup, bu halin meydana gelmesi için de, görülecek o şeyi görmek maksadıyla, gözbebeğini görülecek şeye doğru çevirme gibi bir mukaddimesi olduğu gibi, kalb ile görmenin (basiretin) de, -ki bu da "ilim" ve "yakîn" diye adlandırılır- birşeyin bilinip anlaşılması için belli bir hal olup, bunun da, o bilinme ve anlaşılmayı sağlayabilmek için, aklın gözbebeğini etrafa çevirme gibi bir mukaddimesi vardır. İşte buna da "aklın nazarı (bakışı) ve fikri (düşünmesi)" denir. O halde ayetteki, "Onlar düşünmediler mi (tefekkür etmediler mi)?" ifadesi, eşyayı olduğu gibi, tam, mükemmel ve doğru olarak bilip tanımak için, fikri, teemmülü, tedebbürü ve iyice düşünmeyi emirdir. Ayetin lafzında bir hazif vardır ve takdiri, "Onlar düşünüp de anlamadılar mı ki arkadaşları Muhammed'de delilikten hiç bir eser yoktur" şeklindedir. "Cinnet" tıpkı bir "cilse" (oturuş) ve "rikbe" (biniş) kelimeleri vezninde "bir çeşit delilik" demektir. Bunun başına "min" harf-i cerrinin getirilmiş olması, Hz. Peygamber (s.a.s)'de. deliliğin hiç bir çeşidinin olmadığım gösterir.

Bil ki bazı câhil Mekkeliler (müşrikler), şu iki sebebten dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in deli olduğunu söylüyorlardı:

1) Hz. Peygamberin yaşayışı, onlarınkine hiç benzemiyordu. Zira o, dünyadan yüz çevirip,

---

[182][182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/175-177

[183][183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/177-178

âhirete yönelmiş ve insanları Allah yoluna çağırmakla meşguldü. Bundan dolayı O'nun işleri, kendilerininkine uymuyordu. Bu sebebten dolayı onun deli olduğunu sanıyorlardı. Hasan 3İ-Basri ve Katâde şöyle demişlerdir: "Hz. Muhammed (s.a.s), gece Safa tepesinin üzerine çıkar, Kureyş'i kabile kabile, "Ey falan oğlu falanlar" diye çağırır ve onları Allah'ın ikâbı ile şiddetli cezasından sakındırırdı. Bunun üzerine onların bazıları, "sizin bu arkadaşınız, hiç şüphesiz delidir. Gece boyu bağırıp duruyor" diyorlardı. Bunun üzerine Hak Teâlâ bu ayeti indirerek Hz. Peygamber (s.a.s)'in, câhil insanların O'na mal ettikleri delilikten ötürü değit, sırf onları uyarmak ve inzar etmek için çağırdığını bilsinler diye, onları Hz. Peygamber'in durumu üzerinde düşünmeye teşvik etmiştir."
2) Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy geldiği zaman, O'nu başka bir hal alır; yüzü değişir, rengi sararır ve O'na baygınlığa benzer bir hâl ârtz olurdu. Bundan dolayı câhiller, "O delidir" derlerdi. İşte bu sebeble, Cenâb-ı Hak bu ayette, Hz. Peygamber (s.a.s)'de hiçbir delilik olmadığını bildirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onları Allah'a davet ediyor ve ontara, kendisine muaraza etmekten, önceki ve sonraki bütün insanların âciz kaldıkları, son derece fasih, kesin ve çok net aklî deliller getiriyordu. O, huyu ve ahlâkı güzel, insanlarla muameleleri ve davranışı iyi, yolu hoş, gidişatı temiz ve âlemdeki insanlara numûne-i imtisal olacak güzel amellere devam eden birisi idi. Böyle bir insana "deli" denilemiyeceği açıkça bilinen bir şeydir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dine davet husussundaki sa'y-ü gayretinin, âlemlerin Rabbi Allah'ın, kâfirleri korkutup sakındırmak ve mü'minleri teşvik etmek için göndermiş olduğu apaçık bir nezir (uyarıcı) oluşundan ileri geldiği anlaşılır. 184[184]

Bil ki nübüvvet (peygamberlik) meselesi üzerinde düşünmek, tevhidin delillerinin izahına ve anlaşılmasına dayalı bir şey olduğu için, Cenâb-ı Allah tevhide delâlet eden ayetini zikretmek üzere şöyle buyurmuştur:
"Onlar (Allah'ın) göklerde ve yerdeki o melekûtuna, Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye ve belki ecellerinin yaklaşmış olduğuna bakmadılar mı? Artık bundan sonra hangi söze inanırlar?" (A'rât, 1B5).
Bil ki hakîm ve kadîm (ezelî) bir yaratıcının varlığına dair, yerin ve göklerin melekûtunda pek çok delil vardır. Biz bu delilleri, bu tefsirde, tekrar tekrar tafsilatlı olarak anlattık. Binâenaleyh onları tekrar etmenin bir faydası yoktur. 185[185]

Vacip Teâla'nın Varlığının İsbat Edilmesine Dair

Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah in yarattığı herhangi bir şeye..." buyurmuştur. Bunun maksadı, tevhide dair delillerin, göklere ve yere münhasır olmayıp, madde ve mana alemindeki her zerrenin, Cenâb-ı Hakk'ın birliği hususunda apaçık bir delil ve kesin bir hüccet olduğuna dikkat çekmektir. Biz bunun böyle olduğunu bir misal ile anlatmaya çalışalım: Deriz ki: Işık, evin penceresinden içeri düştüğünde, o ışık içinde uçuşan zerrecikler görülür. O zerrelerden tek birinden bahsettiğimizi farzedelim ve şöyle diyetim: O zerre de, sayısız yönden hakim (hikmet sahibi) bir yaratıcıya delâlet eder. Çünkü o zerre, sınırsız bir boşlukta, saytsız mekanlardan belli bir mekanda yer almıştır. O zerrenin, bu sayısız mekanlardan her birinde yer almasının mümkin olduğunu düşündüğümüzde, onun bu belli yerinde yer alışı, "mümkin" işlerden biri olmuş olur. Halbuki "mümkin"in, mutlaka bir tahsis edeni ve tercih edeni bulunur. Bu tahsis ve tercihte bulunan, şayet bir cisim ise, bu husustaki soru aynen sorulur. Yok eğer o tahsis ve tercih olan bir cisim değilse, o takdirde Allah Subhânehû ve Teâlâ'dır. Hem o zerre, ya hareket eder veya durur; böyle olan her şey ise, muhdestir. Her muhdesin meydana gelmesi ise, onun, meydana geldiği o vakitten önce veya sonra meydana gelmesi de mümkün iken, mutlaka hususî ve muayyen bir zamana tahsis edilmiştir.. Binâenaleyh, o muhdes varlığın, kendisinde meydana geldiği o muayyen vakte tahsis edilmesinin mutlaka kadîm olan bir muhassis (tahsis edici)nin tahsis etmesiyle olması gerekir.." Eğer bu muhassis, cisim olursa, bu husustaki soru aynen geçerli olur. Eğer cisim olmazsa, o takdirde bu "muhassis", Allah Teâlâ'dır. Hem o zerre, bir mekânda bulunması ve bir hacme sahip olması itibariyle, diğer cisimlere eşit olup renk, şekil, tabiat, tad ve diğer sıfatlar hususunda onlardan farklıdır. Kendileri nazar-ı dikkate alındığında diğer cisimlere muhalif olan o sıfatların, o zerreye tahsis edilmesi, mutlaka mümkün olan bir husustur. Mümkin ve caiz olanın ise, mutlaka bir "müreccih"i bulunmaktadır. Bu müreccih, şayet bir cisim olursa, bu husustaki ilk inceleme yeniden gündeme gelir; yok, eğer o bir cisim değilse, bu durumda o "müreccih" Atlah Teâlâ'dır. Böylece, o tek zerrenin de sınırsız yönlerden ve sayısız açılardan bir yaratıcının varlığına delâlet ettiği sabit olmuş olur. Maddî ve manevî âlemin bütün cüzleri, müfredleri mürekkepleri, ulvîleri ve süflîleri hakkındaki hüküm de böyledir. İşte o zaman, şairin söylediği şu şeyin doğruluğunu görür ve anlarsın.

---

[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/178-179
[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/179

"Her şeyde O'na dair bir delil bulunmaktadır; bu, o Allah'ın bir olduğuna delâlet etmektedir." 186[186]

Ecellerinin Yaklaştığı İhtimalini Düşünmek

Sen bunu iyice kavradığında, "Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye..." ayetinin mâna ve hikmetini anlarsın.

Cenâb-ı Hak, bu hayranlık verici sırlara ve ince nüktelere dikkatleri çekince, bunun nesinden, tefekkür ve düşünmede bulunmayı alabildiğine teşvik etmeyi gerektiren ifadeyi getirerek, f 'Ve be//c/ ecellerinin yaklaşmış olduğuna..." buyurmuştur. Bu ifadenin başında bulunan "en" edatı, şeddeli olan enne'den tahfif yapılarak en haline getirilmiş olup, takdiri şeklindedir. Bu ayetteki zamir şan zamiridir.. Buna göre mana, "Belki de onların ecelleri yaklaştı. Böylece onlar, küfürleri üzere helak olup cehenneme varacaklardır. Bu ihtimal her zaman söz konusu olduğuna göre, aklı olan kir senin, kendisini bu derece korkudan ve de büyük olan böyle bir tehlikeden kurtarmak hususunda gayret sarfetmesi için, çabucak bu fikre doğru koşması ve hemen onu benimsemesi gerekir..." şeklinde olur.

Cenâb-ı Hak, bu açık beyyineleri ve aklî delilleri zikredince, "Artık bundan sonra, hangi söze inanırlar (İnanmak için) daha ne beklerler?" buyurmuştur. Bu böyledir; zira onlar, kendisinde bu kadar açık uyarmalar ve çok net beyyineler, deliller bulunmasına rağmen, Kur'an'a iman etmeyince, onlardan herhangi bir kimse Kur'an'dan başkasına iman etmeye razı olur. 187[187]

Bu Ayetten Çıkan Bazı Neticeler

Bil ki bu ayet, pek çok neticeye delâlet eder:

Birinci netice: Taklit, caiz değildir. Mutlaka düşünüp istidlal etmek gerekir. Bunun böyle olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "... onlar düşünmediler mi?..." (A-râf, 184) ifadesidir.

İkinci netice: Nübüvvet meselesi, Cenâb-ı Hakk'ın birliği meselesine dayanır. Bunun delili ise şudur: Hak Teâlâ, "O, ilerideki tehlikeyi apaçık haber verenden başkası değildir..." (Arâi,ıs4>buyurunca, bunun peşinden, tevhidine, Allah'ın birliğine delâlet eden şeyi zikretmiştir. Şayet durum böyle olmasaydı, bu söze ihtiyaç kalmazdı.

Üçüncü netice: Cübbâî ve Kâdî, Hak Teâlâ'nın "Artık bundan sonra hangi söze inanırlar?" buyruğunu, Kur'an'ın kadîm olmadığına delil olarak öne sürmüşlerdir.. Çünkü "hadîs-söz", "kadîm"in zıddıdtr. Hem bu söz örf bakımından da "yeni olmayı" ifade eder. İşte bundan dolayı, "Bu şey yenidir; eski değildir..." manasında olmak üzere denilir.

Böylece Araplar, "hadîs" kelimesini, çok uzun zamandan beri varolan "eski" (atîk, kadîm)'nin zıddı kabul etmişlerdir. Yine, söylenilen söz için de, peyderpey kulağa gelip, kulakta hasıl

---

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/179-180

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/180-181

olduğu için hadîs denilmiştir. Bizim bu husustaki cevabımız, "Bu, kelimelerin lâfızları manastna hamledilmiştir. Bu lafızların hadîs otduğundaysa, münakaşa yoktur" şeklindedir. 188[188]

Ulvî ve Süflî Kâinat

Dördüncü netice: Göklerin ve yerin melekûtuna dikkatli nazarlarla bakmak, ancak onların kısımlarını bildikten sonra olur. Bunların kısımlarını açıklama hususunda detaylı söz, şöyle denilmesidir: Allah'ın dışındaki her şey, ya mekân tutmuş bir varlıktır, veya mekân tutmuş olana hulul etmiştir, ya da ne mekân tutmuş bir varlıktır ne de mekân tutmuş olana hulul etmiştir: Mekân tutmuş olana gelince, bu da ya "basît" olur, ya da "mürekkeb" olur. Basit olan varlıklar, ya "ulvî"dirler, ya "süflî"dirler. Ulvî olan basit varlıklar, felekler ve yıldızlardır. Zikrettiğimiz bu varlıklara, Arş ve Kursî dahildir. Yine bunlara cennet, cehennem, Beyt-i Ma'mûr, "Sakf-ı Merfû (cennetin tavanı olan Arş) da dahildir. Artık sen bu kısımların tafsilatını iyice düşünüp araştır!

Süflî olan basit varlıklar da, dört (ana) unsurun tabakalarıdır. Denizler, dağlar ve çöller bu kısma dahildirler.

Mürekkeb varlıkar da dört tane olup, ulvî varlıkların tesirleri, madenler, bitkiler ve canlılardır. Sen bu dört cinsin, nevîlerinin tafsilatını da iyice düşünüp araştır!..

Bir mekân tutmuş varlığa hulul etmiş olanlar ise, arazlar olup, bunların kırk kadar cinsi vardır. Her cinsin içine de, pek çok nevi dahildir. Sonra aktllı bir kimse bunların hükümlerinin, levazımının (ayrılmaz özelliklerinin), tesirlerinin ve tesir ettikleri varlıkların hayranlık veren durumları üzerinde düşündüğü zaman, sanki sahili olmayan bir denize dalmış olur.

Üçüncü kısma gelince, ki bu ne bir yer (mekân) tutmuş, ne de bir mekân tutmuş olana hulul etmiş olan varlıklardır. Bunlar da iki kısımdır. Çünkü bu, ya tedbir etme (düzenleme) ve harekete geçirme suretiyle, cisimlerle ilgilidir. Ki bunlara "ruhlar" denir, ya da böyle değildir. Böyle olmayanlar da, cisimlerin bağlarından beri olan, kutsî ve yüce cevherlerdir. Birinci kısmın en yüce ve şereflisi, Arş'ı taşıyan sekiz mukaddes ruh(melek)'tur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O 5ün Rabbinin Arş'ını o (meleklerin) üstünde bulunan sekiz (melek) taşır" (Hakka, 17) buyurmuştur. Bu ruhlardan (meleklerden) sonra, kendilerine, "Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile teşbih ederek Arş'ın etrafını kuşatmışlardır" (Zümer, 75) ayeti ile işaret edilen mukaddes ruhlar gelir. Bunun peşinden Kürsî'nin sakinleri olan ruhlar (melekler) gelir ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "O'nun izni olmadıkça nezdinde şefaat edecek kimmiş? O, önlerindekini de, arkalarmdakini de bilir. (Mahlûkatı) O'nun ilminden, kendisinin dilediğinden başka hiçbir şeyi kavrayamazlar. O'nun kürsüsü, gökleri ve yeri kucaklamıştır, (o kadar geniştir...)" (Bakara.253)ayeti ile, onlara işaret edilmektedir. Bunların peşinden yedi kat gökte bulunan diğer mukaddes ruhlar (melekler) gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Saflar bağlayıp duran, sevk ve idare, men ve zecredenlere, zikri okuyanlara yemin ederim ki..." (Saffat, 1-3) ayeti ile, bunlara işaret edilmiştir. Bunların sıfatlarından birisi de, kendilerine emrettiği şeylerde Allah'a isyan etmemeleri, hiç yorulup bıkmaksızın gece-gündüz O'nu teşbih etmeleri, sözde O'nun önüne geçmemeleri ve O'nun emrini yerine getirmeleridir.

Bil ki bizim, Hak Teâlâ'nm mülkü ve melekûtu hususunda bahsedip açıkladığımız bu şeyler, okyanustan bir tek damla gibidir. Binâenaleyh belki de Allah Subhanehû ve Teâlâ'nın bu âlemin ötesinde milyonlarca âlemi, bu âlemlerden her birinde bu Arş'dan daha büyük bir Arş'ı; bu Kürsî'den dal .d yüce bir Kürsîsi ve bu göklerden daha geniş gökleri vardır. Öyle ise Cenâb-ı Allah'ın "Rabbinin ordularını, kendisinden başkası bilmez" (Müddessir, 31) ayetini işittikten sonra, insan aklı, Allah Teâlâ'nın mülkünün ve melekûtunun kemâlini nasii ihata edip tam olarak kavrayabilir? İşte insan bu kısımları aklında tutup, O'nun hikmet ve ulûhiyet sırlarının marifetine (bilgisine) dalmayı dilediği zaman, o meleklerin, "Seni tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka, bizim hiçbir bilgimiz yoktur" (Bakara. 32) şeklindeki sözlerini

---

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/181

daha iyi anlar. Ebu'l-'Alâ el-Me'arrî ne güzel söylemiştir:
"Ey İnsanlar, Allah'ın, kendisinde yıldızların, güneşin ve ayın akıp gittiği nice felekleri bulunmaktadır.. Burada, geçmişimiz ve geleceğimiz Allah'ın (kudret) elindedir; O'nun dışındakilerin yanında ise hiçbir kadr ü kıymetimiz yoktur..." [189][189]

"Allah kimi saptınrsa artık ona hidayet edecek yoktur. O, bunları taşkınlıklar içinde, serseri bir halde bırakıvsrir
(A1 raf, 186).
Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, bir kez daha, ayetleri yalanlayan sapıkların hallerini anlatarak, "Allah kimi saptınrsa, artık ona hidayet edecek yoktur" buyurmuştur. Bil ki alimlerimizin (ehl-i sünnetin) bu ayet-i kerimeyi, hidayet ile dalâletin Allah'dan olduğuna delil getirişleri, geçen ayette olduğu gibidir. Aynı şekilde Mu'tezile'nin bu ayeti te'vili ve bizim onlara cevabımız da daha önce geçmiş olanlar gibi olup, onları burada tekrar etmenin bir faydası yoktur.
Ayetteki veyezeruhum ifadesi bir isti'naf cümlesi olmak üzere merfû olup, kendisinden önceki ifâde ile bir münasebeti yoktur. (Yani onun üzerine atfedilmiş değildir.) Ebu Amr bu fiili, daha önce Allah ism-i celâli geçmiş olduğu için, yâ ile ve merfû olarak yezeruhum (o onları bırakır) şeklinde okurken; Hamza ve Kisâî yâ ile ve meczum olarak yezerhum şeklinde okumuştur. Bu kıraatin izahı, Sibeveyh'in yaptığına göre, şöyledir: Bu kelime, ayetteki "Artık ona hidayet edecek yoktur" buyruğunun mahalli üzerine atıftır. Çünkü bu ifade mahallen, şartın cevabı olarak meczumdur. O halde, ve yezerhum ifadesi meczûm olan bu mahalle atfedil mistir. [190][190]

Kıyamet

"Kıyametin sübûtunun ne zaman olduğunu sana sorarlar. De ki: "Onun ilmi ancak Rabbimin katmdadır. Onun vaktini, kendisinden başkası açıklayamaz. O, göklere de, yere de ağır basmıştır. O (kıyamet), size ancak ansızın gelir. Tam manasıyla biliyormuşsun gibi, onu sana sorarlar. De ki: "Onun ilmi ancak Allah katmdadır. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler" (A'rftf, 187). [191][191]

Ayetin Makabli İle İlgisi

Bil ki ayetin, önceki ayetlerle ilgisi hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Allah Teâlâ, tevhid, nübüvvet, ka2a ve kaderden bahsedince, bunun peşisıra âhiretle ilgili sözü de getirmiştir. Çünkü biz, Kur'an-ı Kerim'de küllî (genel) neticelerin, sadece bu dört husus olduğunu açıklamıştık.
b) Allah Teâlâ, daha önce geçmiş olan ayette, kulları tevbeye ve ıslaha (hali düzeltmeye) devama teşvik etmek için, "Belki ecellerinin yaklaşmış olduğuna da hiç bakmadılar mı?" (A'râf, ıbs) buyurunca, Kıyametin ne zaman kopacağı hususunun gizli ve saklı olduğu, kalblerde iyice anlaşılsın ve böylece bu husus mükellefleri tevbe ile farzları edaya yönelmeye sebeb olsun diye, bunun pesisıra, "Kıyametin sübûtunun ne zaman olduğunu sana sorarlar" buyurulmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [192][192]

Nüzul Sebebi

Alimler, bu soruyu soranın kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak İbn Abbas: "Bir grup yahudi, "Ey Muhammed, söyle bakalım, Kıyamet ne zaman kopacak?"

---

[189][189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/182-183
[190][190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/183-184
[191][191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/184
[192][192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/184-185

dedikleri zaman, işte bu ayet nazil oldu"
derken; Hasan el-Basrt ve Katâde de "Kureyş, "Ey Muhammed, aramızda akrabalıkbulunmaktadır; o halde bize, Kıyametin ne zaman kopacağını anlat.." dediklerinde, bu ayetin nazil olacağını söylemişlerdir.. 193[193]

Kıyamete "Saat" Denilmesinin Sebebi

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Saat lafzı, tıpkı necm kelimesi genel olarak her yıldız için kullanıldığı halde
Süreyya yıldızfnın ism-i galibi olması gibi, "esmâ-i gâlibe"dendir. Kıyamet, ya ansızın geleceği için bu adı almıştır, yahut bütün mahlûkatın muhasebesi, tek bir saatte ifa edileceği için; veyahut da, uzun bir zaman olmasına rağmen, canlılar nezdinde tek bir saat gibi geleceği için, bu adla, "saat" adıyla adlandırılmıştır..." 194[194]

Eyyâne Kelimesi Hakkında

Eyyâne kelimesinin manası, gelecek olan vakti ve zamanı sormaktır.. O halde bu ifâde, zamanla alâkalı bir sorudur. Netice olarak diyebiliriz ki eyyâne kelimesi, meta "ne zaman?" manasına gelen bir kelime olup, bunun neden iştikak ettiği hususunda iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Meşhur olan bu görüşe göre bu kelime, eyne "nerede?" kelimesinden türemiştir. İbn Cinnî, bu görüşü kabul etmeyerek şöyle der: Eyyâne zaman için kullanılan bir edattır. Eyne ise, mekân için kullanılan bir edattır. Binâenaleyh, daha nasıl bunlardan biri diğerinden iştikak etmiş olabilir?
b) Bu İbn Cinnî'nin tercih ettiği görüş olup, buna göre bu kelime, eyyü (hangi, ne?) kelimesinden iştikak etmiş olup, fa'lân vezninde bir kelimedir... Çünkü bunun
manası, "Hangi zaman, ne vakit?" demektir.. Eyyü kelimesi ise, *3\ cJjî "Ona sığındım, başvurdum" ifadesinden alınmış, fa'l vezninde bir kelime, masdardır.. Çünkü, cüz ve kısım, bütünün mekânına varır, sığınır ve ona istinâd eder.. İşte İbn Cinnî'nin açıklaması budur. Sülemî ise, bu kelimeyi, hemzenin kesresiyle iyyâne şeklinde okumuştur. 195[195]

Dördüncü Mesele

Mürsâhâ kelimesindeki mürsâ,irsâ' (demir atmak, gelip dayanmak) manasında bir masdardır. Çünkü Cenab-ı Hak, "Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır.." (Hûd. 41) buyurmuştur. Yani, demektir.. O halde "irsâ", sabit kılmak, sağlamlaştırmak., demektir. Nitekim bir şey sabitleşip iyice kuvvetlendiğinde denilir. Cenâb-ı Hak da, "Dağlan da (sapasağlam) çaktı.." {Naziâi, 32) buyurmuştur. Binâenaleyh, kelimesi, mutlak manada sebatın, durmanın ismi olmayıp, aksine, ağır olan bir şeyin sabit olması, durması için kullanılan bir isimdir. Meselâ, "dağı dikmek ve sabitleştirmek" ve "Gemiye demir attırmak, onu sabitleştirmek" tabirleri bu manadadır. Cenâb-ı Hakk'ın, "O. göklere de, yere de ağır basmıştır.." buyruğunun delaletiyle, canlılara en ağır gelen şey Kıyamet olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, Kıyametin vuku bulmasını ve sübutunu, "irsâ" kelimesiyle ifade etmiştir. 196[196]

Kıyametin Vakti Allah Katındandır

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/185
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/185
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/185
196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/186

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır" buyurmuştur. Yani, "Kıyametin ne zaman meydana geleceği vakti, sadece Rabbim bilir..." demektir.. Bu ayetin benzeri ayetlerde, Cenâb-ı Hakkın, "O saatin ilmi, şüphesiz ki Allah'ın nezdindedir" (Lukman, 34); "O saat, muhakkak ve mutlak gelecektir. Ondan hiçbir şüphe yoktur..." (Mümin, 59) ve: "Çünkü o saat şüphesiz gelecektir. Ben onu hemen hemen gizliyorum ki..." (Tâhâ, ıs) ayetleridir. Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye soru sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s), "Kendisine Kıyamet hakkında soru sorulan kimse, bu hususta, soru sorandan daha bilgili değildir" 197[197] buyurmuştur.

Muhakkik âlimler şöyle demektedirler:"Kıyametin,insanlara gizli bırakılmasının sebebi şudur: Kullar, Kıyametin ne zaman kopacağını bilmedikleri zaman, bu hususta sürekli olarak tedbirli davranırlar; böylece de bu husus onları daha fazla itaatta bulunmaya sevkedip, günahtan da o nisbette alıkoymuş olur. "

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu mânayı te'kid ederek, "Onun vaktini,kendisinden başkası açıklayamaz..." buyurmuştur. "Tediye" kelimesi, bir şeyi ortaya koymak; "tecellî" ise, o şeyin kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Buna göre mana, "O Kıyametin muayyen oian zamanını, sadece Allah Teâlâ ortaya çıkarır.." şeklinde olur. Yani, "Onun, belirli ve muayyen vaktini bildirmek ve haber vermek suretiyle izhâr etmeye, sadece Cenâb-ı Hak kadir olabilir.." demektir. 198[198]

Kıyametin Ağır (Sakîl) Sıfatının İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak "O göklere de, yere de ağır basmıştır " buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, Kıyameti ağır olmakla nitelemektir. Bunun benzeri ayet de, Cenâb-ı Hakk'ın, 'İleride kendilerini bekleyen ağır (sakî!) güne aldırmazlar" (insan, 27) buyruğudur. Hem Cenâb-ı Hak, Kıyametin zelzelesini "büyük olmakla" vasfederek, ".. çünkü o saatin zelzelesi büyük bir şeydir..." (Hacc,i)buyurmuştur. Yine, O'nun azabını da "şiddetle", "çetin olmakla" vasfederek, "... Halbuki onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah 'm azabı pek çetindir.." (Hacc. 2) buyurmuştur.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Müfessirler, bu tabiri tefsir hususunda şu izahları yapmışlardır:

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "O geldiği zaman gökler parçalanıp, güneş ve ay dürüleceği, yıldızlar saçılıp döküleceği için, onun gelmesi göklere ve yere ağır gelmiştir; bu günde, yer, başka bir yer şekline dönüşeceği ve dağ, deniz diye bir şey kalmayacağı için yere de ağır gelmiştir."

Ebu Bekr el-Esamm da şöyle demiştir: "Bu gün, gerek göktekilere, gerekse yerdekilere cidden ağır gelecek olan bir gündür... Çünkü onlar bu günde yok olur, helak olurlar... Bu ise, kalblere çok ağır gelen bir husustur..."

Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Bu gün, kalblere çok ağır gelecek olan bir gündür. Çünkü canlılar, bu günden sonra, öldükten sonra dirilişe, hesaba çekilmeye ve suâle doğru yol alacaklarını bilirler... Böylesi bir günde, Allah'a karşı duyulacak olan korku, son derece şiddetli olur."

Süddî ise, sakulet kelimesine şu manayı vermiştir: "Yani o Kıyamet, göklerdekilere ve yerdekilere saklıdır., Mukarreb meleklerden ve peygamberlerden hiçbiri, onun ne zaman vuku bulacağını bilemezler."

Bazı âlimler de bu tabire, şu manayı vermişlerdir: "Yani, onun, muayyen vaktinin bilgisini elde etmek, göktekilere ve yerdekilere ağırdır. 8u tıpkı, taşınılması imkânsız otan bir yük hakkında, "O, onu taşıyana ağır gelir" yani, "O, onu taşıyamaz!" denilmesi gibidir." Yine bu, tıpkı, bilgisini Cenâb-ı Hakk'ın kendisine hasretmiş olduğu şeyler hakkında, "Bu, o insanlara ağır gelir" denilmesi gibidir..

197[197] Buharı, İman. 37; Müslim, İman, 1, s (1/37).

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/186-187

Daha önce Cenâb-ı Hak, "O (Kıyamet), size ancak ansızın gelir" buyurmuştur. Bu, daha önce geçenleri tekid ve Kıyametin, insanların gafil olduğu bir zamanda ansızın geleceğini ifade etmektir.. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Kıyamet, kimi adamlar yerini yurdunu düzene korken, kimi adamlar, hayvanlarını sularken, kimi adamlar, çarşısmda-pazarmda ticaret metâımn yanında dururken (satarken) ve kimi adamlar terazisini indirip kaldırırken, ansızın gelir."
Hasan el-Basrî de, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki, adam lokmayı ağzına götürürken, muhakkak Kıyamet kopacaktır; böylece de Kıyamet, o kimseyle lokması arasına girecektir..."199[199]

Hafiyy Kelimesinin Mânası

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Tam manasıyla biliyormuşsun gibi, onu sana sorarlar..." buyurmuştur. Buradaki hafiyy kelimesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:
1) Hafiyy itaatkâr ve latîf, hoş olan, demektir.. İbnu'l-A'rabî, "Arapça'da "Bana iyilikte bulundu, güzel davrandı-güzel davranmak..." denildiğini söylemiştir.. O halde "hafi", hüsnü kabul, güzel karşılama anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü o, bana çok lütufkârdır" (Meryem. 47) buyruğu da, bu manadadır! Yani, "İyi davranan, lütufkâr; kendisini çağıraiyinda, çağrıma icabet eden, onu kabul eden" demektir. Böyle olması halinde, (ayetin manası), "Sanki sen onlara itaatkâr ve onlara karşı muamelesi ve uyumu iyi olan biriymişsin gibi, bu meseleyi sana soruyorlar..." şeklinde olur. Hasan el-Basrî, Katâde ve Süddî'nin görüşleri de bu manadadır. Bu görüşü, bu ayetin tefsirinde biraz önce nakledilen şu husus da teyid etmektedir: "Kureyş, Hz. Muhammed'e, "Ey Muhammed, aramızda akrabalık bulunmaktadır; o halde bize, Kıyametin ne zaman kopacağını anlat..." demişlerdir..." Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, 'Tam manasıyla bîliyormuşsun gibi, onu sana sorarlar..." buyurmuştur. Yani, "sanki sen onların dostu ve onların sözünü dinleyen birisiymişsin gibi..." demektir. Bu, "sen, onlar küfürlerinde devam ettiği sürece, onların dostu olamazsın..," anlamındadır.
2) Haflyyun ifadesine şu mana da verilmiştir: "Bu, kendisi hakkında çok soru sorulan ve bilinmesi çok fazla taleb edilen bir husustur..." Bu görüşe göre haftyy kelimesi, soru sormada diretmek ve israr etmek manasına gelen ihfâ masdarından olup faîl vezninde bir kelime olmuş olur. Bir şeyi çokça sorup araştıran kimse, onu öğrenir.. Ebu Ubeyde, bu kelimenin, bir meseleyi iyice araştırdı manasına gelen tabirinden alınmış olduğunu söylemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, "Sanki sen o Kıyameti çok sormuşsun ve onu Dilmeyi taleb etme hususunda ileri gitmişsin!..." şeklinde olur. Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu tertlb, mübalağa ifade etmektedir. Bıyıkları iyice kısaltmak anlamında kullanılan baklayı kökünden çıkarma, sökme manasına gelen ifadeleri de böyledir. Yine bir kimse bir meselede ısrar edip direttiği zaman, yine bir kimse, birisine alabildiğine itaat edip ona iyilik yaptığında denilmesi de böyledir. Böyle olması halinde, bu iki görüş de, mana bakımından birbirine yakın iki görüş olmuş olur.. 200[200]

İkinci Mesele

Ayetteki anhâ kelimesi ile ilgili olarak da şu iki izah yapılmıştır:
a) İfadede bir takdim-tehir söz konusu olup, ayetin takdiri, şeklindedir. Daha sonra, söz uzayacağı ve bir de, hazfedilmesi sebebiyle herhangi barışıklığa sebebiyet vermeyecek şekilde malûm olduğu için, buradaki bihâ sözü "azledilmiştir.
b) Ayetin takdirinin, "Sanki sen onlara itaat ediyormuşsun ; Di. sana soruyorlar..." şeklinde

---

199[199] Aynı manada bir hadis içm bkz: Buharı, Rikak, 40.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/187-188
200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/188-189

olmasıdır. Çünkü hefâ fiili, bazan bâ harf-i ceriyle,zan da an harf-i ceriyle müteaddî olur. Bu izahı, Ibn Mesûd'un şeklindeki kıraati de destekler. 201[201]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kıyametin sübutunun ne zaman olduğunu sana sorarlar.,." buyruğu, Kıyametin ne zaman
kopacağı hakkında bir soru; O'nun ikinci olarak, 'Tam manasıyla biliyormuşsun gibi, onu sana sorarlar..." buyruğu ise, Kıyametin nığınm, şiddetinin ve heybetinin künhü ile alâkalı bir sorudur. Dolayısıyle, bu fcdolrrin tekrarlanmış olduğu söylenemez.. Cenâb-ı Hak, bu iki sorudan birincisine, "Onun ilmi ancak Rabbimin kalındadır"; ikincisine de, "Onun ilmi ancak Allah katmdadır" diyerek cevap vermiştir. Bu iki şekil arasındaki fark şudur: Birinci soru, Kıyametin ne zaman kopacağı ile ilgili bir sorudur. İkincisi ise, Kıyametin şiddet ve heybetinin ne kadar olduğuyla alâkalı bir sorudur. Allah'ın, heybet ve azamet bakımından isimlerinin en büyüğü, en fazla heybet ve celâle delâlet eden ismidir ki, bu da, Lafzatullah ("Allah") olup, bu, Kıyametin şiddetinin ne kadar olacağı sorusuna karşı verilen cevapta zikredilmiştir..
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu ayetini, "Fakat insanların çoğu bunu bilmezler" buyurarak bitirmiştir. Yani, "İnsanların pek çoğu, Kıyametin muayyen vaktini bilmenin insanlardan niçin gizlenmiş olduğunun sebebini bilemezler.." demektir. 202[202]

"De ki: "Ben kendim için, Allah'ın dilediğinden başka, ne bir faideye, ne de bir zarara muktedir değilim. Eğer ben gaybı bilseydim, elbet daha çok servet kazanmak isterdim ve bana hiç bir fenalık da dokunmazdı. Ben iman edecek kimselere azabın habercisi, müjdeci olmaktan başka bir şey değilim" (A'râf, 188).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 203[203]

Ayetin Makabli İle Münasebeti

Bu ayetin, önceki ayetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Ayetteki, "De ki: "Ben kendim için, ne bir faideye, ne de bir zarara muktedir değilim" ifadesi, "Ben, gaybı bildiğimi iddia etmiyorum. Ben ancak bir nezir (uyarıcı) ve beşir (müjdeleyiciyim)" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer iddianızda doğru iseniz, bu vaad ne zaman" derler. De ki: "Ben, kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir fayda vermeye kadir değilim. Her ümmetin, bir eceli vardır" (Yunus, ifadesi de bunun benzeridir.
b) Rivayet olunduğuna göre Mekkeliter, "Keşke Rabbin ne zaman ucuzluk, ne zaman pahalılık olacağını haber verse de, böylece biz ona göre alıp satsak ve kâr etsek. Yine hangi beldelerde kıtlık olacağını haber verse de, biz bolluk olan beldelere göç etsek" dedikleri zaman, bu ayet nazil oldu.
c) Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Benî Mustalık savaşından dönünce yolda bir rüzgar çıktı. Hayvanlar bu rüzgardan ürküp kaçtılar. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s), Medine'de Rifae'nin öldüğünü haber verdi. (Münafıkların ileri gelenlerinden olduğu için Rifâe hakkındaki bu haber, münafıkları öfkelendirdi). Bu arada Hz. Peygamber (s.a.s), "Bakınız devem nereye gitmiş?" dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Übey, arkadaşlarına, "şu adamın haline şaşmıyor musunuz? Medine'de bir adamın öldüğünü haber veriyor, ama devesinin nerede olduğunu bilemiyor" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Bir grup münafık şöyle şöyle dediler: Benim devem şu yerde, şu bölgede, yulan bir ağaca takılmış olduğu halde duruyor" buyurdu. O deveyi, aynen Hz. Peygamber'in dediği yerde ve şekilde

---

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/189
202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/189-190
203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/190

buldular. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "De ki: "Ben kendim için, Allah'ın dilediğinden başka ne bir faideye, ne de bir zarara muktedir değilim " ayetini indirdi. 204[204]

İmam ve Küfrü Yaralan Allah'dır

Bil ki Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, gaybtan haber vermesini ve kendilerine çok mal-mülk ve
büyük saltanat kazandırmasını isteyince, O, gücünün sınırlı olduğunu ve bilgisinin azlığını bildirerek, her kulun böyle olacağını, tam kudretin ve herşeyi kuşatan ilmin ancak Allah'a ait olduğunu, kulun böylesi bir ilmi ve kudreti bulunamayacağını beyân etti.
Alimlerimiz (Ehl-i Sünnet), kulların fiillerinin yaratılması konusunda, ayetteki, "De ki; "Ben} kendim için... ne bir faideye, ne de bir zarara muktedir değilim" Duyruğunu delil getirerek şöyle demişlerdir: "İman, bir menfaat; inkâr ise bir zarardır. Binâenaleyh bu ikisinin, ancak Allah'ın meşî'eti ile gerçekleşmesi gerekir. tBu da, man ve küfrün, ancak Allah'ın dilemesi ile meydana gelebileceklerini gösterir. Bunun izahı, defalarca anlattığımız gibi, şöyledir: İnkâr etme gücü, (yani kâfir olabilme kudreti) Tian etmeye elverişli olmaz ise, bu demektir ki: O kudreti yaratan, o inkâr eden esenin inkâr etmesini murad etmiştir. Eğer bu, aynı zamanda imana da elverişli Hr kudret olursa, bu demektir ki: O kudretin yaratıcısı, o insanın kâfir olmasını z lemistir. Yok eğer bu, sadece inhana elverişli bir kudret ise, iman yerine, o insandan kûfrûn sâdır olması, ancak kesin bir sebebin olması halinde söz konusu olur. E -âenaleyh o insanın küfrünü gerektiren bu kesin sebebi yaratan, o insanın kâfir : -nasını irâde etmiş olur. Böylece bütün ihtimallere göre, Allah dilemedikçe, kulun «ıdisine ne bir fayda, ne de bir zarar veremiyeceği sabit olmuş olur."
Kâdî buna birkaç yönden cevab vermiştir:
1) Ayetteki, "Deki: "Ben, kendim için Allah'ın dilediğinden başka ne bir faideye, ne de bir zarara muktedir değilim" ifadesinin zahiri, lafzı bakımından her nekadar umûmî ise de, biz bu ayetin sebeb-i nüzulünün, kâfirlerin "Ey Muhammed, keşke Rabbin ne zaman ucuzluk, ne zaman pahalılık olacağını haber verse de, böylece biz ona göre alıp satsak ve kâr etsek..." şeklindeki sözteri olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh ayetin umumî lafzı, sebeb-i nüzulüne hamledilir. O halde ayette geçen "falde" ile, mal ve benzeri şeylerin kazanılması; "zarar" ile de kıtlık, hastalık ve benzeri şeyler kastedilmiştir.
2) Bu ifade, "Ben, gaybî hususlarda, kendim için bir fayda ve bir zarara muktedir değilim" demektir. Bunun delili ise, "Eğer ben gaybı buseydim elbet daha çok servet kazanmak isterdim" ayetidir.
3) Bu ifade, "Allah'ın, beni kendisine muktedir kılıp, o hususta imkan vermeyi dilediği kadarıyla, ancak kendim için bir fayda ve zarara muktedir olabilirim" demektir. Bu sözün maksadı, Hz. Peygamber (s,a.s)'in, Allah'ın muktedir kıldığı şeyler dışında, hiçbir şeye muktedir olamayacağını beyan etmektir.
Bil ki (Kâdi'nin) bu izahlarının hepsi, ayetin zahirini bırakmaya dayanmaktadır. Biz, hak ve doğru olanın, ayetin lafzının zahirinin delâlet ettiği mana olduğuna kesin aklî deliller getirdiğimiz halde, böyle manalara kaçmak nasıl caiz olur? Allah en iyi bilendir. 205[205]

Ayette Geçen "Hayr" Tabirinin Tefsiri

Hz. Peygamber (s.a.s), gaybı bilmediğine "Eğer ben gaybı bilseydim elbet daha çok hayır kazanmak isterdim" diye delil getirmiştir. Alimler bu ayetteki "hayır" ile, ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: "Bundan murad, "dünya menfaat ve malını toplayıp, afet ve zararlarını defetmektir" denilmiştir. Buna göre, "hayr" tabirinin içine, bolluk, kıtlık, kâr ve kazanç kabîlinden herşey girer.

---

[204] 204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/190-191
[205] 205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/191-192

Yine bu kelimeyle, "dinî hususlardaki hayır ve iyilik" manasının kastedildiği de söylenmiştir. Buna göre bu, "Eğer ben gaybı bilseydim, o zaman hak dine çağırmanın şu insanda müessir olup, öbüründe olmayacağını bilir, artık nasıl olur da berikini bırakıp öteki ile meşgul olabilirdim?" demektir.

Bu kelime İle, sorulara verilen cevaplarla ilgili şeyler kastedilmiştir. Buna göre ayet, "Eğer ben gaybı bilseydim, hayrı ve mesela Kıyametin ne zaman kopacağına dair sorular gibi onların sorduğu o soruların cevabını, çokça verirdim" demektir.

Ayetteki "ve bana hiçbir fenalık da dokunmazdı" ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Vahidî (r.h) şöyle der: "Burada söz, "Eğer ben gaybı bilseydim, elbet daha çok hayır kazanmak isterdim" cümlesinde tamamlanmıştır. Daha sonra "Bana hiçbir fenalık dokunmaz" ifadesi ile, yeni bir cümle başlamıştır ki bu, "Bende bir delilik yok" demektir. Çünkü o müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, "Kendilerinin arkadaşlarında delilikten hiçbir (eser) yoktur" (A-râf, 184) ayetinde de ifâde edildiği gibi, deli olduğunu söylemişlerdir," Bu görüş, bence gerçekten uzak bir ihtimal olup, ayetin nazmında zayıflık olduğu manasına gelir.

İkinci görüş: Bu, birinci sözün tamamlayıcısıdır. Buna göre ayetin takdirî manası, "Şayet gaybı bilseydim, daha çok hayır elde ederdim ve kötülüklerden de o nisbette korunurdum. Böylece de bana, herhangi bir kötülüğün dokunmayacağı bir duruma ulaşırdım.. Durum böyle olmayınca, yanımda, gaybın bilgisinin bulunmadığı ortaya çıkmış olur" şeklinde olur. Hz. Peygamber, daha önce, ancak Allah'ın, kendisini muktedir kıldığı şeylere kadir olduğunu ve Allah'ın, bilgisini kendisine bildirdiği şeyleri bilebildiğini beyan edince, "Ben iman edecek kimselere azâbsn habercisi, müjdecisi olmaktan başka (bir şey) değilim" demiştir. "Nezir" günah işleme ve farzları terketmeye mukabil ceza ve ikâb ile uyarma; "beşir" ise farzları yapma ve günahları terketmeye mukabil mükâfaat ile müjdeleme hususunda mübalağa ifade eden birer kelimedirler.

Cenâb-ı Hakk'ın, "iman edecek kimselere..." ifadesi hakkında da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Peygamber, hem mü'minleri, hem de kâfirleri korkutup, müjdeler. Ancak ne var ki bu ayette, iki gruptan birisi bildirilip, diğeri zikredilmemiştir. Çünkü onlardan birini zikretmek, aynı zamanda diğerini ifade eder. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Hararetten sizi koruyacak elbiseler..." (Nahi.ai) ifadesi gibidir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), her ne kadar herkes için bir nezîr ve bir beşîr ise de, ancak ne var ki, bu korkutma ile müjdelemeden yararlanan, sadece mü'minlerdir... İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, sadece mü'minleri zikretmiştir. Biz, böylesi bir manayı, Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara, 2) ayetinin tefsirinde iyice anlatmıştık. 206[206]

"O, sizi bir candan yaratandır, bundan da, kendisine ısınsın diye, eşini yapan O'dur. Vaktâ ki o, onu örtüp bürüdü, o da hafif bir yük yüklendi de bununla gidip geldi. Nihayet gebeliği ağırlaşmca ikisi de Rablerine şöyle dua ettiler:"Eğer bize düzgün bir çocuk verirsen, andolsun ki her halde şükredenlerden olacağız." Fakat Allah onlara düzgün bir çocuk verince kendilerine verdiği nimetler hususunda şirke gitmeye başladılar. Onlar neyi tutuyorlarsa, Allah onlardan (münezzehtir), yücedir" (A'râf, 189-190).

Bil ki, Allah Teâla bu ayetle yine tevhîd meselesini izaha ve şirki iptal etme konusuna dönmüştür. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır. 207[207]

Ayetle İlgili Rivayet Tefsiri

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, bu ayette geçen "bir can.. f kelimesiyle Hz. Adem; "bundan da. eşini yapan..." kelimesiyle de Hz. Havva murad edilmiştir. Yani, Allah Teâlâ, Hz. Havva'yı, eziyyet vermeksizin, Hz. Adem (a.s)'in kaburgasından yaratmıştır... Vakta ki Adem, Hz. Havva'yı bürüyünce, Havva, hafif bir yük yüklendi (Hamile kaldı). Çocuk onun karnında

---

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/192-193

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/194

ağırlaşmca, İblis, bir adam suretine girip Havva'nın yanına gelerek şöyle dedi: "Ey Havva, bu nedir? Ben, bunun bir köpek ya da herhangi bir hayvan olmasından korkuyorum. Onun, nereden çıkacağını nereden bileceksin? Arkandan mı çıkıp seni öldürecek, yoksa karnın mı yarılacak?" Bunun üzerine Havva endişelendi ve bunu, Adem'e anlattı. Böylece de Adem ile Havva, hep bunun endişesi ve hüznünü taşıdılar. Daha sonra o İblis, Havva'ya gelerek şöyle dedi: "Eğer Allah'dan onu, tıpkı senin gibi kusursuz ve hilkati tam bir kimse yapmasını ve onun, senin karnından çıkmasını istersen, sen O'na Abdu'l-Hâris adını verirsin..." Melekler arasında, İblis'in adı el-Hâris idi. İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın 'Takat Allah onlara düzgün bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında ona eşler tutmaya başladılar" ayetinde ifade edilen husustur. Yani, "Allah onlara, düzgün ve kusursuz bir çocuk verince, Adem ile Havva, O'na eşler tutmaya başladılar" demektir. İşte, buradaki koşulan şirk ile Haris (iblis) kastedilmiştir. Kıssanın tamamı bundan ibarettir. 208[208]

Razî'nin Bu Rivayeti Eleştirmesi

Bit ki, yapılan bu tevîl yanlıştır. Bunun fasit ve yanlış oluşunun delilleri şunlardır:
1) Allah Teâlâ, "Onlar neyi eş tutuyorlarsa, Allah onlardan münezzehtir, yücedir" buyurmuştur. Bu, müşrik olanfarın, şirk koşanların iki kişiden fazla olduğuna delâlet eder.
2) Allah Teâlâ bunun peşinden, "Kendileri yaratılıp durmakta oldukları halde (bizzat) hiçbir şeyi yaratamayan putları, o yaradan Allah a eş mi koşuyorlar onlar?" (Araf, 191)buyurmuştur. İşte bu, bu ayetten kastedilenin, putları Allah'a ortak koşan kimselere karşı bir reddiye olduğuna delâlet eder. Halbuki bu ayette, lanetlenmiş İblis ile ilgili bir husus geçmemiştir..
3) Şayet, bundan İblis kastedilseydi o zaman Cenâb-ı Hak, "Hiçbir şeyi yaratamayanı mı ortak koşuyorlar?..." buyurur, "Hiç bir şeyi yaratamayan şeyi..." demezdi- Yani mâ yerine, men edatını getirirdi. Çünkü, akıllı varlıklar mâ edatı ile değil, men edatı ile ifâde edilirler..
4) Adem (a.s), herkesten daha fazla İblis'i tanıyordu. Ve o, bütün isimleri de biliyordu.. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Adem'e bütün isimleri öğretmişti..." (Bakara, 3i) buyurmuştur. Binâenaleyh, Adem, İblis'in adının el-Haris olduğunu mutlaka biliyordu.. İblis ile Adem arasındaki çok şiddetli düşmanlığa ve onun isminin de el-Haris olduğunu bilmesine rağmen, daha nasıl olur da, çocuğuna Abdu'l-Haris adını vermiş olabilir? Ve daha nasıl bu isimden başka bir isim bulamamış olduğu söylenebilir?"
5) İçimizden birisinin bir çocuğu olduğunda bu kimse, o çocuktan hayırlar ve iyilikler umar. Tam o esnada, birisi kendisine gelerek, o çocuğunu bu çeşit isimlerle isimlendirmeye çağırırsa, bu kimse o kimseyi reddeder ve böyle bir şeyi kesinlikle kabul etmez... Binâenaleyh, Hz. Adem, peygamberliğine ve Cenâb-ı Hakk'ın, 'Adem'e bütün isimleri öğretti" buyruğundan elde etmiş olduğu geniş ilmine ve tblis'in vesvesesi sebebiyle işlemiş olduğu zelleden dolayı kazanmış olduğu o büyük tecrübesine rağmen, daha nasıl olur da bu kadarcık şeyi dikkatinden kaçırır ve bunun, aklı olan kimselere, sakınılması gerekli olan kötü fiillerden biri olduğunu bilemez?
b) Hz. Adem'in, çocuğunu, Abdu'l-Haris (Haris'in kulu) diye isimlendirdiğinin <abul edilmesi halinde, bu hususta şu iki şeyden birisi söylenebilir:
a) O, o lafzı, çocuğunun alemi, özel ismi addetmiştir...
b) Yahud da, o bu lafzı, çocuğunun sıfatı kabul etmiştir.. Yani, o bu lafız ile, çocuğunun Haris (yani İblis) tarafından yaratılıp onun kulu olduğunu bildirmiş 'alem ve lakab isimleri, isim olarak konuldukları şeylerde bir mana ifade etmezler.. Binaenaleyh, bu lafız ile çocuğu adlandırmadan, müşrik olma neticesi çıkmaz...
Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, bu, Hz. Adem'in, yaratmada, yoktan var etmede ve meydana getirmede Allah'ın bir ortağı olduğuna inandığına dair bir hüküm olmuş olur ki bu, Hz. Adem'e kesinlikle küfür isnad edilmesini gerektirir.. Halbuki, aklı başında olan hiç kimse bunu söylemez. Binâenaleyh, yapılan izahlarla, bu görüşün fasit olduğu ve müslümana gerekli

---

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/194

olanın, buna iltifat etmemesi olduğu sabit olmuş olur...

Sen bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Ayetin tevil ve tefsirinde, böylesi bozuk fikirlerden uzak, sapasağlam sıhhatli açıklamalar bulunmaktadır:

1) Kartal'ın ileri sürmüş olduğu şu husustur: "AİJah Teâlâ bu hadiseyi bir darb-ı mesel şeklinde zikretmiş ve bu durumun, cehaletleri ve şirke taraftar olmaları hususunda, o müşriklerin durumuna benzediğini beyan etmek için zikretmiştir.. Bu sözün izahı şudur: Allah Teâlâ, sanki şöyle demek istemiştir: "O, "(Ben), sizden herbirinizi tek bir candan yarattım ve, o tek candan, onun eşini de, insan olmak bakımından ona denk olan bir insan yaptım.. Binâenaleyh, kocası eşini bürüyüp, eşi hamile kalınca, kan koca, Rablerine, "Şayet sen bize, kusursuz, yaratılışı tam bir çocuk ihsan edersen, biz senin nimetlerine ve ihsanlarına şükredenlerden oluruz.." diye dua ettiler. Allah da, onlara, kusursuz ve yaratılışı tam bir çocuk verince, kantoca, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu o şey hususunda, Allah'a eşler koşmaya başladılar. Çünkü onlar, bazan bu çocuğu, tıpkı tabiatçtların dediği gibi, tabiata; bazan, müneccimlerin dediği gibi, yıldızlara; bazan da, putperestlerin dediği gibi, putlara ve ibadet edilen heykellere mâl ettiler.." Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar neyi eş tutuyorlarsa; Allah onlardan (münezzehtir), yücedir" buyurmuştur. Yani, Allah, bu tür şirkierden münezzehtir" demektir. İşte bu, son derece doğru ve sağlam bir cevaptır.

2) Bu hitabın, Hz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki, Kusayy b. Kllflb'ın soyu olan Kureyşlilere olması... Buna göre Cenab-ı Hakk'ın, "O. sizi bir candan yaratandır" buyruğundaki "can"dan maksad Kusayy; minhâdan maksad ise, Allah'ın, ünsiyet etmesi için yarattığı, kendi cinsinden Kureyşli karışıdır.

Allah Teâlâ, o karı kocaya istemiş olduktan, düzgün yaratılıştı kusursuz bir çocuk nasîb edince, onlar, dört oğullarını Abdimenaf (Menâfin kulu), Abduluzza (Uzza'nın kulu), Abdulkusayy (Kusayy'ın oğlu) ve Abdullat (Lâfın oğlu) diye isimlendirmek suretiyle, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu çocuklar hususunda, Allah'a ortaklar koştular. Buna göre, yüşrikün "şirk koşuyorlar" ifadesindeki zamir, Kusayy ile eşine ve şirk hususunda onlara tâbi olan zürriyetlerine âit olur.

3) Kabul edelim ki bu ayet-i kerime, Hz. Adem (a.s)'in kıssasını açıklamak için gelmiş olsun. Bu durumda, bu müşkili gidermek için, birkaç izah şekli bulunmaktadır:

Birinci izah: Müşrikler: "Âdem (as), putlara tapıyordu. Hayır taleb etme ve şerh defetme hususunda onlara dua ve müracaat ediyordu" diyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, Adem ile Havva kıssasını zikretmiş ve onların, "Eğer bize düzgün (hilkati tam) bir çocuk verirsen ^andolsun ki herhalde şükredenlerden olacağız" diye dua ettiklerini nakletmiştir. Yani onlar, eğer Allah Teâlâ kendilerine, sağlıklı ve yaratılışı düzgün bir çocuk verirse, bu nimete karşılık şükredeceklerini söylediler. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Fakat Allah onlara düzgün bir çocuk verince, bu çocuk hakkında O'na eşler tutmaya başladılar" buyurmuştur. Buradaki tâ'p» *J
^«r

"Bu çocuk hakkında O'na eşler tutmaya başladılar" ifadesi, hoş karşılamama ve uzak görme üslûbunda olmak üzere, istifham manasında bir ifâdedir. Bunun izahı, "Allah onlara yaratılışı tam ve düzgün bir çocuk verince, onlar, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu çocuk hakkında O'na şerikler, ortaklar mı koştular?" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, daha sonra, "Onlar neyi eş tutuyorlarsa, Allah onlardan münezzehtir, yücedir" buyurmuştur. Bu, şirk inancında olan ve onu Hz. Adem'e de isnad eden bu müşriklerin şirkinden, Allah yüce ve münezzehtir" demektir. Bunun bir benzeri şudur: Birisi, bir başkasına birçok in'âm ve iyilikte bulunsa, sonra iyilikte bulunan bu kimseye, "senin iyilik yaptığın o adam, seni kınıyor ve sana kötülük yapmaya çalışıyor" denilse, iyilikte bulunmuş olan o kimse buna ihtimal vermeyerek şöyle der: "Ben ona bunca iyilik yapayım, bunca nimet vereyim, o da kalksın bana kötülük ve isyan etsin, olacak şey değil!" İşte burada da böyledir.

İkinci İzah: Şöyle deriz: Bu kıssa, başından sonuna kadar Hz. Adem ile Havva hakkındadır. "Fakat (Allah) onlara düzgün (bir çocuk) verince, kendilerine verdiği bu (çocuk) hakkında ona eşler tutmaya başladılar" ifadesi hariç, ayetlerin lafızlarında hiçbir müşkil bulunmamaktadır. Buna göre deriz ki: Bu ifadenin takdiri şöyledir "Fakat Allah onlara düzgün bir çocuk verince

O'na eşler tutmaya başladılar." Yani "o ikisinin evladlan Allah'a şirk koşmaya başladılar" Burada, muzaf durumunda olan evlâd kelimesi hazfedilmiş, muzafun ileyh olan "o ikisi" ifadesi, ceale fiilinde, muzafın yerine geçmiştir. "kendilerine verdiğinde" ifadesi de böyledir. Bu, "Allah'ın o ikisinin evladlarına verdiği (şeylerde)" demektir. Bunun bir benzeri bir ifade de, "Köye sor" (Yusut. Aa) yani "O köyün ahalisine sor" anlamındadır.

Eğer, "Bu açıklamaya göre cealâ fiilindeki tesniyenin hikmeti nedir?" denirse, diz deriz ki: "Çünkü Hz. Adem'in çocukları erkek ve dişi olarak İki kısım idi. Binâenaleyh bu tesniyeden maksad, erkek ve dişi çocuklar olup, bunlar iki sınıf ve iki çeşit oldukları için, bunlardan, bir keresinde "tesniye" zamiri ile bahsedilmiş, bir başka keresinde de, çoğul lafızla bahsedilmiştir. Bu da ayetteki, "Onlar neyi eş tutuyorlarsa, Allah onlardan münezzehdir, yücedir" ifadesidir.

Üçüncü izah: Kabul edelim ki, "Kendilerine verdiği bu çocuk hakkında O'na eşler tutmaya başladılar" İfadesindeki cealedeki tesniye zamiri, Hz. Adem ile Havva'ya râcî olsun. Fakat ne var ki şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ o ikisine yaratılışı düzgün bir çocuk verince, onlar bu çocuğu kayıtsız şartsız Allah'ın hizmetine, taatına ve O'na kulluğa adamaya azmetmişlerdi. Sonra akıllarına başka bir düşünce geldi. Binâenaleyh onlar, bu çocuğu bazan dünya işleri ve menfaatlerinde kullanıyor, bazan da Allah'a hizmet ve taatta bulunmasını emrediyorlardı. Bu iş, her nekadar bizce Allah'a bir yakınlık ve taat ise de, iyi kulların (ebrârın) hasenatı, mukarreb (Allah'a çok yakın) kulların seyyiatı (kötülüğü) sayılır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Onlar neyi eş tutuyorlarsa, Allah onlardan münezzehdir, yücedir" buyurmuştur. Bu tabirden meksad, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nakledilen şu husustur; O, Cenab-ı Hak'tan naklederek, bir hadis-i kutside şöyle buyurmuştur:"Ben, şirkten müstağni'olanların, en bert ve en müstağni olanıyım.. Binâenaleyh, kim bir amel yapar ve o amelde başkasını bana ortak koşarsa, ben onu, şirki ile başbaşa bırakırım."209[209] Böylece bu müşkil bertaraf olmuş olur.

Dördüncü izah: Biz, bahsedilen bu kıssanın doğru olduğunu kabul edelim. Ancak biz diyoruz ki, onlar, el-Haris diye adlandırılan o şahsın duası sebebiyle, o çocuğun belâlardan, hastalıklardan ve musibetlerden uzak ve berî olacağına inandıkları için, o çocuğu Abdu'l-Haris diye isimlendirmişlerdi. Bazan, kendisine lütufta bulunulan kimse, lütufta bulunan kimsenin kulu, kölesi diye adlandırılabilir.. Nitekim darb-ı meselde, "Ben, kendisinden bir harf öğrendiğim kimsenin kuluyum" denilir. Ben, bazı faziletli kimselerin kitabının başına "Bu, falancanın kendisini sevdiği bir kuldur" diye yazdığını gördüm. Şair de şöyle demiştir:

''Ben muhakkak ki, nezdimde ikamet ettiği sürece, misafirin kulu kölesiyim.. Benim bundan sonra da, bir köleye benzemekten başka bir huyum yok."

Buna göre Adem ile Havva (a.s), o çocuğun, ancak o şahsın duasının bereketi sebebiyle afetlerden ve belâlardan kurtulmuş olduğuna dikkat çekmek için, o çocuğu Abdu'l-Haris diye adlandırmışlardır. Bu ise, onun, Allah'ın memlûkü ve mahlûku olması açısından, O'nun kulu olmasına zarar vermez. Ancak ne var ki biz, ebrârın hasenatının (iyi kulların iyiliklerinin), mukarreb kulların seyyiesi, hataları mesabesinde olduğunu söylemiştik. Abd (köle) lafzı, müşterek bir lafız olunca, hiç şüphesiz Adem (a.s), bu işte sırf "abd" lafzında meydana gelmiş olan müştereklik sebebine tutunmuştur. Bu ayetin, tevili ve tefsiri hususunda söyleyeceğimiz şeylerin tamamı budur.. 210[210]

İkinci Mesele

İkinci mesele bu ayetin lafızlarını tefsir etme sadedindedir. Bu husuta birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Cenâb-ı Hak. "O, sizi bir candan yaratan... dır" buyurmuştur. Meşhur olan görüşe göre, bu ayette geçen "nefs" kelimesiyle, Hz. Adem'in nefsi kasdedilmiştir. Yine, Cenâb-ı Hak, "bundan da eşini yapan.,." buyurmuştur. Bu tabirle de Hz. Havva kasdedilmiştir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Hz. Havva'nın, Hz. Adem'in nefsinden yaratılmış olmasının manası, Allah Teâlâ'nın, Hz. Havva'yı Adem'in kaburgalarının birinden yaratmış olmasıdır. Bunun hikmeti ise, cinsin, aynı cinse daha fazla meyyal, arzulu ve istekli olmasıdır. Birbirine bitişmenin illeti, cins birliğidir." Ben derim ki, bu söz müşkildir.. Zira, Allah Teâlâ, Hz. Adem'i doğrudan doğruya yaratmaya kadir olduğuna göre bizi, "Allah, Havva'yı. Adem'in cüzlerinin birinden yarattı..." demeye sevkeden şey nedir? Biz niçin, "Allah Teâlâ, Havva'yı da doğrudan doğruya yarattı.." demiyoruz.. Hem, insanı tek bir kemikten yaratmaya kadir olan, onu doğrudan doğruya yaratmaya niçin kadir olamasın? Yine, "Onun sol kaburgalarının sayısı, sağ kaburgalarının sayısından noksandır" şeklindeki sözde de, hissin ve tıb biliminin hilafına olarak, sorgulanmayı gerektirecek bir durum mevcuttur. Geriye şöyle denilmesi ihtimali kalmıştır: "Biz bunu söyleyemediğimize göre, o halde, Hak Teâlâ'nın, buyruğundaki min harf-i cerriyte kastedilen nedir?" Biz deriz ki: Bir şeye bazan o şeyin şahsına, bazan da türüne göre işaret edilebildiğini zikretmiştik. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s) "Bu, Allah'ın, namazı ancak kendisiyle kabul edeceği bir abdesttir"211[211] buyurmuştur. Halbuki, burada geçen "abdest" sözüyle, o andaki muayyen ve tek bir abdest kastedilmemiş, tam aksine bununla tür kastedilmiştir... Ve yine, Hz. Peygamber (s.a.s),

---

[209] [209] Müslim. Zuhd. 46 (4/2289)

[210] [210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/195-199

"Bu aşûra günü, Cenâb-ı Hakk'm, Hz. Musa'yı Firavun'a üstün getirdiği gündür" buyurmuştur. O halde, ayetten kastedilen mana, "Allah, Hz. Adem'in eşini insan türünden yaratmıştır" şeklinde olur ki, bunun maksadı, Allah Teâîâ'nın, Hz. Adem'in eşini de kendisi gibi bir insan yaptığına dikkat çekmektir.

Cenâb-ı Hak "Vakta ki o, onu örtüp bürüdü" buyurmuştur. Yani, "Hz. Adem, Hz. Havva ile yatınca..." demektir. Gaseyan kelimesi, erkeğin hanımına gelmesi, ona yaklaşması demektir.. Kocası hanımının üzerine çıktığında, "onu bürüdü" denilir. Bu böyledir, çünkü koca, hanımının üzerine çıktığında, o onu, adeta bürümüş, sarmış gibi olur.. tabiri de bu manadadır. Bu hal, bürümeye ve insanı bürüyen ve örten elbisenin durumuna benzer bir haldir.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar sizin için, siz de onlar için birer libassınız" (Bakara. 187) buyurmuştur.

Alimler "Oda hafif bir yük yüklendi..." buyruğu ile, Cenâb-ı Hakk'ın, nutfeyi ve meniyi kasdettiğini söylemişlerdir.. Hâ harfinin fethasıyla hami karında veya ağacın başında olan şeyi; hâ'nın kesresiyle himl ise, sırtta veya hayvan üzerinde taşınan şey demektir. ise "o kadın suyu, meniyi, karnında olan şeyi, hafif bir şekilde taşıyıp gidip gelmiştir..." demektir. Bu ifadeyle, Hz. Havva'nın, bir ağırlık duymaksızın oturup kalktığı ve hareket ettiği, gidip geldiği kasdedilmiştir. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Yahya İbn Ya'mer, şeddesiz olarak, fe meret şeklinde; başkaları ise, mirye masdarından olmak üzere fe mâret şeklinde okumuşlardır ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın. (Necm. 12) şeklinde olup şeklinde de okunmuştur. Buna göre, mâret tabirinin manası, "Kadının gönlüne hamile olduğu zannı düştü ve bu hususta şüphelendi..." şeklindedir. Yani, kadın ağırlık dönemine girip doğurması yaklaşınca, "Adem ile Havva, Rabierineşu şekilde dua ettiler: yani, "Ey Rabbimiz. sen bize bizim gibi kusursuz ve hilkati tam bir çocuk verirsen "hiç şüphesiz biz, senin nimetlerine ve lütuflarma şükredenlerden oluruz..."

Cenâb-ı Hak "fakat Allah onlara düzgün bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında ona eşler tutmaya başladılar" buyurmuştur. Bu ifadenin tefsiri daha önce uzunca geçmişti. İbn Kesir, İbn Âmir, Ebu Amr. Hamza, Kisâi ve Asım'ın ravisi Hafs, çoğul sîgasıyia, şürekâ, Nâfi ve Asımın (diğer) ravisi Ebu Bekr, şin harfinin kesresi ve kâfin tenvini ile, sirken şeklinde okumuşlardır. Bu takdirinde olup, yine çoğul olarak "şerikler" manasına gelir. Yahut da bunun manasının, "onlar çocuk hususunda Allah'a şirk koşma yolunu icad ettiler" şeklinde olduğu söylenebilir. Bu kelimeyi, çoğul'olarak okuyanların "Yoksa Allah'a, yaratan ortaklar mı buldular" (Rad. ıej ayetidir. Cenâb-ı Allah bu ayatteki "şürekâ" (ortaklar) kelimesi ile İblis'i kastetmiştir. Çünkü İblis'e itaat eden, aynı zamanda bütün şeytanlara itaat etmiş olur. Bu, bu ayeti yaygın kıssaya göre tefsir ettiğimizde, yapılabilecek bir izahtır. Ama böyle bir kıssayı kabul etmediğimiz takdirde, bu şekilde i2aha ihtiyaç yoktur. Allah en iyi bilendir. 212[212]

211[211] İbn Mâce, Taharet, 41 (1/140); Ebu Dâvud, Taharet. 48 (1/25)

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/199-201

Şirkin Çürütülmesi

"Kendileri yaratılmış oldukları halde, hiç bir şeyi yaratamayanları, Allah'a şirk mi koşuyorlar? Halbuki bunlar, onlara hiçbir surette yardım edemeyecekleri gibi, kendilerine bile yardım edemezler. Eğer bunları hidayete çağırırsanız, size uymazlar. Onları hidayete ha çağırmışsınız, ha susmuşsunuz, sizin için aynıdır. Ey kâfirler, Allah'ı bırakıp taptığınız şeyler de sizin gibi kullardır. Eğer sâdık iseniz, haydi onları çağırın da size icabet etsinler" (A'rtf. 191-194).
Bil ki bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar neyi es tutuyorlarsa Allah onlardan münezzehtir, yücedir" (A'rat, ısoı buyruğu ile anlatılan o iblis kıssasının kastedilmediğine delâlet eden en güçlü delillerden birisidir. Çünkü eğer, Allah'ın muradı bu olsaydı, o zaman bu, önceki ayetlerden tamamen ayrı ve alâkasız bir ayet olmuş olurdu. Bu ise, ayetler arasındaki nazım ve tertipde, büyük bir bozukluk olduğunu iddia etmek olur. Aksine, diğer cevaplarda da zikrettiğimiz gibi, bu ayetin maksadı, putperestlere bir reddir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 213[213]

Birinci Mesele

Bu ayetin maksadı, putların ilah olamayacaklarına delil getirmektir. O halde ayetteki, "Kendileri yaratılmış
oldukları halde, hiçbir şeyi yaratamayanları, Allaha şirk mi koşuyorlar?" buyruğu "Onlar, kendileri mahluk olup, hicbirşeyi yaratmaya kadir olamayan o putlara mı ibadet ediyorlar?" demektir. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Allah, niçin ayette birinci fiili, yahluku (yarattı) şeklinde müfred; ikincisini yuhlekûn (yaratılmışlar) şeklinde cemi olarak getirmiştir? Hem sonra Cenâb-ı Mak nasıl, insanların dışında bir varlık grubu için, cemî müzekker sîgasını kullanmıştır?" denilirse, birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Ma edatı, hem müfred, hem tesniye {iki), hem de çoğul için kullanılır. Binâenaleyh bu edat lafzı itibarı ile müfred, manası itibarıyla cemî olan lafızlardandır. Böylece Allah Teâlâ her iki yönü de nazar-ı dikkate alarak, lafzın zahiri itibarı ile, yahluk şeklinde müfred; manası itibarı ile de, yuhlekûn şeklinde cemî fiil getirmiştir.
İkinci soruya da şöyle cevap verebiliriz: "O putlara tapanlar, putların akıllı olduklarına ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırdedebildikterine inandıkları için, onların inanç ve zanlarına gör fiil, bu sığayla getirilmiştir. Hak Teâlâ'nın şu ayetleri bunun benzeridir: "Hepsi de birer felekte yüzerler" {Yasin, 40) "Rüyamda güneşi ve ayı, bana secde eder gördüm" (Yusuf. 4) ve "£y karıncalar, yuvalarınıza girin" (Nemi. i8). 214[214]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "Kendileri yaratılmış olduğu halde, hiçbir şeyi yaratamayanları, Allah'a şirk mi koşuyorlar?"
buyurmuştur. Alimlerimiz bu ayetle, kulun, yaratıcı ve kendi fiillerinin halikı olmadığına istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, o putların hiçbirşey yaratamamaları sebebi ile, ilah olamayacaklarını bildirmiştir. Bu söz ancak, eğer biz, "Onların birşeyi yaratmış olmaları farzedildiğinde, ilah olmaları hususu tenkid edilemez" dersek, tam ve doğru olmuş olur. Bu söz ise, yaratıcı olan her varlığın ilah olmasını gerektirir. Binâenaleyh eğer kul, fiillerinin yaratıcısı olmuş olsaydı, bir ilah olmuş oiurdu. Bu, bâtıl olduğuna göre, kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olmadığını anlıyoruz."
Cenab-ı Allah, "Halbuki bunlar, onlara hiçbir surette yardım edemezler" ifadesi ile, "O putlar, kendilerine tapanlara yardım edemezler ve kendilerine isyan edenlerden de intikam alamazlar" manasını murad etmiştir. "Nasr", birisine, düşmanına karşı yardım etmek

---

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/201
214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/201-202

demektir. Buna göre ayetin manası, "kendisine tapılan şeyin, fayda vermeye ve zararları defetmeye kadir olması gerekir. Halbuki bu putlar böyle değildir. O halde, aklı olan insanın onlara tapması nasıl uygun düşer ve yakışır?" şeklindedir.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Onlar kendilerine bile yardım edemezler" buyurmuştur. "Onlar, kendilerine gelen bir kötülüğü bile gideremezler. Mesela onları kırmak isteyen bir insana engel olamazlar" demektir.

Cenâb-ı Hak, daha sonra da, "Eğer bunlan hidayete çağırırsanız, size uymazlar" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ önceki ayet ile, o putların hiçbirşeye kadir olmadıklarını tsbat edince, bu ayette de, onların hiçbirşey bilmediklerini beyân buyurmuştur. Buna göre mana, "Müşriklerin taptığı o putların, fayda ve zarar verici olmadıkları, hallerinden anlaşıldığı gibi, hayra çağırıldıklarında, hayra uyamıyacaklan da görülür. Kendisine hitab eden kimsenin durumunu, hitab edip seslenmeyenden ayıramazlar" şeklindedir.

Allah Teâlâ, daha sonra bu sözünü "Onİarı hidayete ha çağırmışsınız, ha susmuşsunuz, sizin için aynıdır" buyurarak te'kid etmiştir. Bu ifade, tıpkı "Onlan inzar etsen de, onlarca bir, etmesen de" (Bakara, e> ayeti gibidir. Biz bu husustaki gerekli izahı, o ayette vermiştik. Fakat, onunla bunun farkı şudur: Orada fiil, fiil üzerine atfedilmiş; burada ise isim cümlesi, fiil cümlesi özerine atfedilmiştir. Çünkü fiil cümlesi,ifadesi ise isim cümlesidir.

Bil ki isim cümlesini, fiil cümlesine atfetmenin ancak bir hikmet ve incelikten dolayı caiz olduğu sabittir. Bu incelik şudur: Fiil sîgası, teceddüdü (o fiilin tekrar tekrar olduğunu) gösterir. İsim sîgası ise, devamı, sebat ve sürekliliği gösterir. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: "O müşrikler bir üzüntü ve sıkıntıya düştüklerinde, putlarına yalvarıp yakarırlardı. Fakat başlarına böyle birşey gelmediğinde susar, birşey söylemezlerdi. İşte bundan ötürü onlara, "sizin o putlara dua etmeniz ile devamlı susmanız (dua etmemeniz) arasında bir fark yoktur" denilmiştir. İşte bu atfın inceliği budur.

Allah Teâlâ, daha sonra da, o putların ilah olamayacaklarını te'kid ederek şöyle Duyurmuştur: "Ey kâfirler Allah'ı bırakıp taptığınız şeyler de sizin gibi kullardır." Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Onlar cansız varlıklar oldukları halde, artık nasıl olur da "kul" diye tavsif edilebilirler?

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Müşrikler, o putların fayda ve zarar verebileceklerini iddia edince, onların autlarının akıllı ve anlayışlı olduklarına da inanmaktadırlar. İşte bundan dolayı, bu gibi kelimeler, onların inançlarına ve zanlarına uyun olarak kullanılmıştır. Cenâb-ı Hak işte bundan dolayı, İ>J ^y^^* i**j*'*û "Haydi onları çağırın da size icabet etsinler" buyururak, cemi müzekker sigası kullanmış, ama jİ^E* ji dememiştir. Yine burada ellezine lafzını kullanmış, bunun müennesi olan elleti şeklini kullanmamıştır.

2) Putlar hakkında, "kullardır" şeklindeki, bu asılsız söz (lağv), onlarla istihza etme sadedinde zikredilmiştir. Yani, "Onların olabilecekleri en ileri şey, onların akıllı canlılar olmalarıdır.. Binâenaleyh, eğer bu husus onlar hakkında söylenebilirse, onlar yine de sizin gibi kuldurlar... Dolayısiyle onların sizden bir üstünlükleri bulunmamaktadır. O halde, daha nasıl siz kendinizi onların kulu; onları da, kendinizin Rableri ve ilahları addedebiliyorsunuz?" demektir. Sonra Allah Teâlâ, onların, sizin gibi kullar olmaları hususunu da geçersiz kılarak, "Onların yürüyecekleri ayaklan mı... var?" (A'rtf. 195) buyurmuştur. Sonra, Cenâb-ı Hak, açıklamasını, "Haydi onları çağırın da size icabet etsinler" buyruğu ile tekîd etmiştir. Bu çağırma işi, onlardan bir menfaat temin edebilmek ye onlar vasıtasıyla, gelebilecek zararları önlemek, gidermektir.. Cenâb-ı Hakk'ın, emrindeki lâm, ta'cîz (acze düşürme) manasında olan bir emir lamıdır. Buna göre mâna, "Her insana, o putların icabet etmeye kadir olamadıkları belli olunca, onların, ibadet edilmeye müstehak olmadıkları da ortaya çıkar ve belli olur" şeklindedir. Bunun bir benzeri ifade de, Hz. İbrahim'in babasına, "Ey babacığım, işitmez, görmez, sana hiçbir faidesi olmaz şeylere neye tapıyorsun?" (Meryem, 42) demesidir.

Cenâb-ı Hak "Eğer sadık iseniz" buyurmuştur. Yani, "o putların birer ilah ve ibadete müstehak olduklarını iddia hususunda doğru iseniz..." demektir. Bu üç yakînî ve kesin delil ile, o putların ibadete müstehak olmadıkları ortaya çıkınca, insanın, onlara iltifat etmemesi ve sadece Kadir, Alîm, Hayy, Hakîm, zarar verici olan, fayda sağlayan İlâh'a, Allah'a ibadet etmekle meşgul olması gerekir... [215]

Putların Acizliği

"Onların yürüyecekleri ayaklan mı, yoksa tutacaklan elleri mi, yahud görecekleri gözleri mi, yoksa işitecekleri kulaktan mı var? De ki: "Çağırın ortaklarınızı, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun da şöyle bir göz bile açtırmayın bana" (A'rflf, 195).

Bil ki bu, aklı olan insanın, bu putlara ibadet etmekle meşgul olmasının çirkin ve adiliğini beyan hususunda bir başka çeşit delildir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Allah Teâlâ, bu ayette dört uzuvdan bahsetmiştir. Bunlar ayaklar, eller, gözler ve kulaklardır. Hiç şüphesiz ki bu uzuvların herbirinde. kendisine uygun olan hareket etme ve idrâk etme kuvvetleri mevcut olduğu zaman, böylesi kuvvetlerden mahrum olanlardan daha üstün olur.. Binâenaleyh, yürüyebilen bir ayak, yakalayabilen, tutabilen bir el, hareket ve hayat kuvvetinden uzak olan elden ve ayaktan; gören bir göz, işiten bir kulak da, görme, işitme ve hayat kuvvetinden uzak olan gözden ve kulaktan daha üstündür...

Bunun böyle olduğu sabit olunca, insanın pekçok yönden o putlardan daha üstün olduğu ortaya çıkar.. Hatta, insanın üstünlüğünün o putların üstünlüğüne nisbet edilmesi, kesinlikle mümkün değildir.. Durum böyle olunca, en üstün, en mükemmel ve en kıymetli olanın, ne menfaat temininde, ne de zararı defetme hususunda hiçbir his ve duyarlılığı bulunmayan en aşağı ve en adi şeylere ibadetle meşgul olması nasıl uygun düşer? Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette zikretmiş olduğu delilin izahı sadedinde söyleyebileceğimiz budur. [216]

Müşebbihenin İddiasına Cevap

Müşebbihe'den bazı kimseler, Allah'ın uzuvları bulunduğunu isbat için, bu ayete tutunup, kendileri için bir izah tarzı ortaya koyarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu putların uzuvlarının bulunmayışını, onların ilâh olmadıklarının delili saymıştır. Binâenaleyh, şayet bu uzuvlar, Allah için söz konusu olmayıp buiunmasaydı, onların Allah'da olmayışı, O'nun ilâh olmadığına delil olurdu.. Halbuki, Allah'ın ilah olmadığı bâtıldır. Şu halde, Allah'ın böylesi uzuvlarının bulunduğunu söylemek gerekir.."

Müşebbihenin bu iddiasına, şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) Bu ayetin maksadı, insanın puttan daha üstün olduğunu beyân etmektir. Zira insanın, yürüyen bir ayağı, yakalayan bir eli, gören bir gözü ve işiten bir kulağı vardır.. Halbuki putun ayaklan yürümez; eli yakalayamaz; gözü görmez ve kulağı duymaz, işitmez... Durum böyle olunca, insan, puttan daha üstün ve daha mükemmel olmuş olur. Halbuki, daha üstün ve daha mükemmelin, adi ve değersiz oiana ibadetle meşgul olması bir cehalettir.. Şu halde, bu sözün zikredilmesinden maksat, budur; yoksa o cahillerin vehimlerinin takılıp kaldığı husus değildir...

2) Bu ayetin maksadı, bu ayetten önce geçmiş olan delili izah etmektir. Bu delil de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Halbuki bunlar o (tapanlara) hiçbir suretle yardım edemeyecekleri gibi, kendi kendilerine bile yardım edemezler" (Araf, 192) ayetinin ifade ettiği husustur. Yani, "Bir fayda temin edemeyip, bir zararı da savuşturamayan şeylere ibadet etmek nasıl güzel olur?.." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu delili, o putların, "yürüyen ayakları, tutup yakalayan elleri, gören gözleri ve işiten kulakları yoktur!.." diyerek, iyice açıklamış ve ortaya koymuştur. Durum böyle olduğuna göre, o putlar fayda temin etmeye ve zarar vermeye kadir olamazlar. Binâenaleyh, onların ilâh olmaları imkânsızdır. Ama, âlemin ilâhı olan Allah Teâlâ hazretlerine gelince, O, her ne kadar bu tür uzuv ve organlardan münezzeh ise de, ancak ne var ki, fayda temin etme ve zarar verme hususunda en mükemmel kudret ile tavsif edilmiştir. Yine O, en

---

[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/202-204

[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/204-205

mükemmel duyma ve en mükemmel görme ile mevsuftur. Dolayısiyle bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur.
Cenâb-ı Hakk'ın "De ki: "Çağırın ortaklarınızı, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun..." buyruğuna gelince, Hasan el-Basrîşöyle der: "O müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kendi ilahları ve putlartyla tehdit edip duruyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizin için, o putların bana hiçbir surette zarar veremiyecekleri zuhur edip belli olsun diye, ey habibim, "De ki: "Çağırın ortaklarınızı, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun.." buyurmuştur.
Nâfi ve Ebu Amr, ya ile olmak üzere diğer kıraat imamları ise yâ'sız olarak şeklinde okumuşlardır. Aynı okuyuş şeklilleri, ifadesi hakkında da söz konusudur.. Vahidî şöyle demektedir: "Bu husustaki hüküm şudur: Fasılalar (ayet sonları), kafiyelere benzerler. Araplar, kâfiyelerdeki yâ harflerini hazfederler. Bu, şairin tıpkı:
sözünde olduğu gibidir. Yâ harfini okuyanlara gelince, onlar aslolan yâ iie okumak olduğu için okumuşlardır. ifadesinin manası ile, "Bana süre tanımayınız; gerek siz, gerekse ortaklarınız, bana tuzak kurma hususunda acele ediniz.." şeklindedir... 217[217]

Gerçek Hami Yalnız Allahdır

"Çünkü benim velîm, o kitabı indiren Allah'dtr ve O, bütün salihlere de velilik ediyor. Sizin, O'nu bırakıp taptıklarınızın ise sizin imdadınıza yetişmeye güçleri yetmediği gibi kendilerine bile faydası dokunmaz.. Eğer onları doğru yolu göstermeye çağırsanız. duymazlar. Onları sana bakar görürsün. Halbuki onlar görmezler" (A'râf, 196-198).
Bii ki Cenâb-ı Hak, önceki ayetlerde, bu putların faydalı ve zararlı otamıyacaklarını beyan edince, bu ayet ile de, her aklı olan İnsanın, Allah'a ibadet etmesinin farz olduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü O, gerek dini, gerekse dünyevî faydaları sağlamayı üzerine almış olan yegâne zâttır. Onun, dinî faydaları temin etmeyi üzerine
alması, kitaplar indirmesi ile olmuştur. Dünyevî menfaatleri sağlamast ise 'Ve O. bütün salihlere de velilik ediyor..." buyruğu ile murad edilen husustur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 218[218]

Birinci Mesele

Vahidî (r.h) şöyle demektedir: "Kıraat imamları ifâdesini, üç yâ ile okumuşlardır. Birinci, J-«i kalıbının yasıdır ki, bu yâ, sakindir; ikinci yâ, fiilin sonundaki yâ harfi olup, bunun harekesi meksûrdur. Ve, birinci yâ, bu ikinci yâ'ya idğam edilerek, şeddeli yâ halini almıştır. Üçüncüsü ise, izafet yâ'sıdır. Ebû Amr'ın şeddeli yâ ile şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Bu okuyuşun izahı şöyledir: Bu okuyuşa göre J-rf kalıbının lâmu'l-fiilindeki yâ harfi düşürülmüştür. Bu tıpkı, Arapların, ifadesinde lâmu'l-fiilinin hazfedilmesi gibidir. Daha sonra, faîl kalıbındaki yâ, izafet yâ'sına idğâm edilerek deilmiştir. Bu fetha, izafet yâ'sının fethasıdır. Diğer kıraat imamlarına gelince, onlar üç yâ harfinin bir arada bulunmasını uygun görmüşlerdir. Allah en iyisini bilendir. 219[219]

İkinci Mesele

'tedennin manası, "Beni korumayı ve bana yardım etmeyi üzerine alan, dinî konularda faydalı ve çok büyük olan bu ilimleri içine alan kitabı indiren, Salîh kimselere de yardım etmeyi üzerine alan kimsedir,. Binâenaleyh, salih kimselere, düşman olan kimselerin düşmanlığı zarar veremez" şeklindedir. Bu hususta Cenâb-ı Hak, müşriklerin tuzaklarının o peygambere zarar veremiyeceği hususunu da teminat altına almıştır.. Ömer İbn Abdilazİz'in, çocukları için

---

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/205-206
218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/206-207
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/207

herhangi bir şey biriktirmediğini duydum.. Bu konu kendisine sorulduğunda o, şöyte cevap vermiştir: "Benim çocuğum, ya salihlerden olur, ya da günahkârlardan.. Eğer o sâlih kimselerden olursa, onun velîsi Allah'dır.. Dostu Atlah olan kimsenin ise, benim malıma ihtiyacı yoktur.. Eğer o günahkârlardan ise, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, "suçlulara asla arka olmam" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın reddettiği kimselerin işlerini ıslâh etmekle "Sizin, O'nu (Allah'ı) bırakıp taptıklarınızın ise sizin imdadınıza yetişmeye güçleri yetmediği gibi kendilerine bile faydaları dokunmaz..." buyruğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bundan maksad, putları böylesi sıfatlarla tavsif etmektir.

Buna göre şayet onlar, "Bu hususlar, önceki ayetlerde de ele alınmıştı; o halde, bunları tekrarlamanın faydası nedir?" derlerse, biz deriz ki:

Vahidî, bu hususta şöyle demektedir: "Bu vasıflar tekrarlanmıştır; zira, önceki ayetlerde bunlar azarlanmak üslûbunda zikredilmiştir.. Halbuki burada ise, kendisine ibadet etmek caiz olanla, olmayanın arasını ayırmak için zikredilmiştir.. Buna göre sanki, "ibadete müstehak olanın, salihierin işlerini üzerine alması gerekir. Halbuki bu putlar, böyle değildir. Öyleyse bu putlar ilâh olamazlar.." denilmek istenmiştir."

İkinci görüş: Bahsedilen bu haller, Allah'dan başkasına tapan o müşriklerin sıfatlarıdır. Yani, "kâfirler, Hz. Peygamber ve ashabını tehdit edip duruyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onlar hiçbir şeye kadir olamazlar. Aksine onlar, cehalet ve ahmaklıkta öylesi bir dereceye varmışlardır ki, şayet sen onları hakka davet edecek olsan, onlara aklî ve nakli delillerin en kuvvetlisini izhar edecek olsan, onlar akıllarıyla kesinlikle bu hususu bilip anlayamazlar" buyurmuştur.

Buna göre şayet, "Müşriklerden bahsedilmedi. Burada bahsedilen putlardır. Binâenaleyh bu söylenen şey nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Müşriklerden Hak Teâlâ'nın "De ki: "Çağırın ortaklarınızı, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun" buyruğunda bahsedilmişti.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onları sana bakar görürsün. Halbuki onlar, görmezler,.. "ifadesine gelince, biz eğer bu ayette bahsedilen sıfatların puflarla ilgili olduğunu söylersek, şöyle deriz: "Putların, bakabilen varlıklar olmalarından murad, onların yüzlerinin, kendilerine tapanlara doğru olmasıdır. Bu Arapların, "yüz-yüze" "karşılıklı" manasında kullandıkları "Birbirine bakan iki dağ" tabirleri gibidir. Yok eğer ayette geçen sıfatların müşriklerle ilgili olduğunu söylersek, o zaman bunun manası: "Onlar, her nekadar diğer insanlara bakıp görüyorlar ise de, hakdan alabildiğine yüz çevirip kaçmaları sebebi ile, bu görme ve bakmadan istifade edememişlerdir. Binâenaleyh onlar sanki kördürler" şeklinde olur. Bu ayet, nazar (bakma) ile ru'yetin (görmenin) birbirinden farklı şeyler olduğunu delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ onlar için bakmanın sözkonusu olduğunu, ama görmenin sözkonusu olmadığını bildirmiştir. Bu, o iki fiilin birbirinden farktı olduğunu gösterir.

Bu istidlale şöyle denilerek cevap verilmiştir: "Bu ayetin manast "Sen, onların sana baktıklarını zannedersin. Halbuki onlar, aslında bakamazlar." Yani, "Onların seni göremeyecek olmalarına rağmen, onların sana baktıklarını zannedersin" şeklindedir. Ru'yet (görme) kelimesi bazan, "zannetme" manasında kullanılır. Nitekim Allah Teâlâ, "insanları Kıyamet koptuğunda sarhoş görürsün (yani zannedersin). Halbuki onlar sarhoş değildirler" (Hacc. 2) buyurmuştur. 220[220]

Af İle Emr-i Marufun Gereği

"Sen "aff" yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir" (Araf, 199).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, kendisinin salih kullarının işlerini üzerine aldığını ve putlar ile putperestlerin, eziyete ve zarara kadir olamayacaklarını beyan buyurunca, bu ayette de, insanlara karşt davranışta, en güzel ve en doğru yolun ne olduğunu açıklamak üzere: "Sen "aff" yolunu tut, iyiliği emret" buyurmuştur. Dilciler, "Af", "fazla olan ve kolaylıkta, külfetsiz olarak verilen şey" manasınadır" demişlerdir. Bunu anladığında deriz ki: İnsanlardan

---

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/207-209

tastamam ödenmesi istenen ve onlardan alınan haklar hususunda, müsamahalı davranmak, bunlara fazla önem vermeyip aldırmazlık etmez hem caizdir, hem de değildir.

Birinci kısım, ayetteki, "Sen aff yolunu tut" emri ile kastedilendir. Bu ifadenin içine, mali haklarla ilgili herşeyde, şiddeti bırakma girer. Yine buna, insanlarla iyi geçinme, kabalığı ve geçimsizliği bırakma da girer. Nitekim Cenâb-ı Allah "Eğer bilfarz kaba ve katı yürekli olsaydın, onlar etrafından herhalde dağılıp giderlerdi" (ah imran. 159) buyurmuştur. İnsanları hak dine yumuşaklıkla ve güzellikle davet etme de, buna dâhildir. Nitekim Cenâb-t Hak, "Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et. Onlarla mücadeleni en güzel yol hangisi ise, onunla yap" (Nam. ıasj buyurmuştur.

İkinci kısım, ayetteki, "İyiliği, marufu emret"buyruğu ile kastedilendir. Örf, arife, ma'rûf, mutlaka yapılmasının gerekli, varlığı yokluğundan daha hayırlı olduğu bilinen herşeydir. Bu böyledir. Çünkü bu kısımda, sadece "af" (müsamaha) yolunu tutma ile yetinilip, maruf (iyilik) emredilmez ve durumun hakikati ortaya konmaz ise, o zaman bu, dini değiştirme ve hakkı bâtıla çıkarma hususunda bir gayret gösterme gibi olur ki bu caiz değildir. Hem sonra bir insan, marufu emir ve teşvik edip, münkerden nehyedip, ondan sakındırdığında bile, çoğu kez bazı cahiller ona eziyet vermeye yellenirler ve bunu yaparlar. İşte bu sebebten ötürü, Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda, "Cahillerden yüz çevir" buyurmuştur. Bir başka ayette, "Onlar, boş ve kötü lakırdıya rastladıkları vakit, şerefli olarak geçip giderler" (Furkan. 72) buyurmuştur. Bir diğer ayetinde, "Onlar boş ve faydasız şeylerden yüz çevirirler" (Mu'minûn, 3) buyurmuştur. Cennetliklerden bahsederken de, "Onlar orada ne boş bir laf. ne de günaha sokacak birşey işitmezler" (vakıa, 25)buyurumuştur. Aklın bu taksimatı iyice anladığı zaman, bu ayetin, insanların biribiriyle muâmeleleriyle ilgili, güzel ahlâkı ihtiva ettiğini anlamış olursun.

İkrime şöyle der: "Bu ayet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s): "Ey Cebrail bu nedir?" dedi. Cebrail (a.s) de: "Ey Muhammed, Rabbin, "Bu senin, senden ilgisini kesen kimselerle ilgi kurman, sana vermeyene vermen ve sana zulmeden kimseyi affetmendir" diyor" dedi."

İlim ehli şöyle demişlerdir: "Cebrail (a.s)'in yapmış olduğu bu tefsir, ayetin lafzına uygundur. Çünkü seninle ilgisini kesen kimse ile ilgi kurduğunda, onu affetmiş olursun. Yine sana vermeyene verdiğinde, maruf (iyi) olanı yapmış olursun. Sana zulmeden kimseyi affettiğinde de, cahillerden yüz çevirmiş olursun."

Cafer-i Sadık (r.a.) şöyle der: "Kur'an'da, güzel ahlâkı bu ayetten daha fazla toplayan başka bir ayet yoktur."

Bazı müfessirler, bu ayeti bir başka şekilde tefsir ederek şöyle demişlerdir: "Sen, aff (yolunu) tut, iyiliği (marufu) emret'' ayetinin manası, "Onların, mallarından verdikleri şeyi al." Yani "Onların mallarının fazlası olarak verdikleri şeyi al, daha fazlasını isteme" şeklindedir. O müfessirler şöyle devam etmişlerdir: "Zekât henüz farz kılınmazdan önce hüküm böyle idi. Ama ne zaman ki zekatın farz olduğunu bildiren ayet nazil oldu, o zaman "iyiliği emret" kısmı hariç, bu ayet neshedilmiş oldu. Bu "Hak dini ortaya koymak ve delillerini göstermek suretiyle maruf (iyi) olanı emret" demektir." Bu müfessirlere göre, ayetteki, "cahillerden yüz çevir" kısmı da (seyf) cihad ayetleri ile neshedilmiştir. Onların bu izahına göre, ayetteki, "iyiliği emret" ktsmı hariç, bütün ayet mensûhtur.

Bil ki, ayetteki "sen aff yolunu tut" ifadesini, bahsedilen manaya almak, mutlak (kayıtsız-şartsız) olan bir ifâdeyi, herhangi bir delil olmaksızın takyid etmek kayıtlamak demektir. Hem sonra biz, ayeti "zekat verme" manasına hamlettiğimizde, belirli miktarı ile zekâtın îfası bu ayete ters düşmez. Çünkü zekatı toolavan kimselerin, insanların mallarının en iyilerini almamaları ve âmirin, zekat verene bu hususta zor kullanmaması emredilmiştir. Binaenaleyh, zekatın farz kılınması, bu ayetin neshedtlmesine sebep olmaz.

Ayetteki, "Cahillerden yüz çevir" emrinden maksad Hz. Peygamber (s.a.s)'e, o kâfirlerin kötü huylarına karşı sabırlı olmasını ve onların çarpık sözleri ile düşük fiillerine, aynı şekilde karşılık vermemesini emretmek olup, bu ifadede, onlarla savaşma hususuna delâlet eden birşey yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e. müşriklerle savaşması emredildiği halde, cahillerden yüz çevirmesinin de emredilmiş olması imkansız değildir. Zira bu, tezad teşkil edecek bir durum değildir. Çünkü Şâri-i Hakîm olan Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların sefihliklerine (cahilce davranışlarına), aynı şekilde karşılık verme, ama onlarla savaş" demiş olması mümkündür. Bu iki şeyin arasını birleştirmek mümkün olduğuna göre, bu ifâdenin mensüh olması gerektiğini söylemeye ihtiyaç yoktur. Fakat ne yapalım ki, sathî müfessirler bir zaruret ve ihtiyaç olmadığı halde, nâsih ve mensûh ayetlerin sayısını çok göstermeye nedense pek meraklıdırlar. 221[221]

İstiâzenin önemi

"Eğer şeytandan bir fit gelip seni dürterse, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir" (A'raf, 200).
Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 222[222]

Birinci Mesele

Ebu Zeyd şöyle demiştir: "Cahillerden yüz çevir" ayeti nazil olduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s), "Öfkenin elinden kurtuluş ne mümkün!" deyince, bu ayet nazil oldu." 223[223]

İkinci Mesele

Bil ki şeytanın fiti, onun verdiği vesvese ve insanlara günahları süslü püslü göstererek, kalblerinde günaha teşvik
etmesidir. Ebu Zeyd'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Arapça'da, birisi bir topluluğun arasını bozduğu zaman, "kavmin arasına (fitne) soktum" derdi. Nez kelimesinin, rahatsız etmek manasına geldiği ve ekseriya öfke sırasında vaki olduğu söylenmiştir. Bunun asıl manası, "Kötülüğe doğru gitmeye zorlamak"tır. Sözün izahı şöyledir: Allah Teâlâ, Resulüne emr-i marufu farz kılıp, bu iş yapıldığında cahilce davranışlarla karşılaşma olabileceğinden, bu cahilce işlere sükût ile karşılık vermeyi de emrederek, "cahillerden yüz çevir" buyurmuştur. Akılsızın, akılsızca bir işe yöneldiğinde, kin ve öfkelerin harekete geçeceği, insanın selâmette kalamıyacağı ve o esnada şeytanın kendisini uygun olmayacak davranışlara sevketmeye çabaladığı malum olduğu için, Cenâb-ı Hak, işte böyle bir neticeyi tedavi edecek hususu belirterek, "Hemen Allah'a sığın" buyurdu. Sığınmanın (isti'âzenin) manasının ne olduğu konusu, Tefsirimizin başlarında tafsilatlı bir biçimde geçmişti. 224[224]

Peygamberlerin İsmet Sıfatı

Peygamberlerin "ismet" (masum, günahsız) oluşlarını kabul etmeyen kimseler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Eğer Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir günaha yeltenmesi ve onu yapması mümkin (caiz) olmasaydı, Hak Teâlâ ona, "Eğer şeytandan bir fit gelip seni dürterse, hemen Allah'a sığın" demezdi."
Buna birkaç yönden cevap verilir:
1) Bu sözün neticesi, Hak Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.sVe, "Eğer kalbinde şeytandan bir fit (vesvese) has.l olursa..." demesine varır. Bu t.pk., 'Eğer, faraza müşrik olacak olursan, celâlim hakkı için, bütün amellerin boşa gider (Zümer. es» ayetinde olduğu gibidir. Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in müşrik olab.leceg.n. göstermez. Yine Cenâb-ı Hak, "Eğer göklerde ve yerde Allah dan başka tanrılar olsaydı, onlann ikisi de muhakkak ki harab olup gitmişti" buyurmuştur. Halbuki bu ayet, yerde ve gökte başka tanrıların bulunduğunu göstermez.
2) Farzedelim ki şeytan, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vesvese veriyor. Fakat bu O'nun ismetine

---

[221] 221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/209-211
[222] 222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/211
[223] 223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/211
[224] 224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/211-212

(günahsız oluşuna) zarar vermez. Bu, ancak Hz. Peygamber (s.a.s in şeytanın vesvesesini kabul edip benimsemesi halinde, O'nun ismetini zedeler. Halbuki ayet, onun vesveseyi benimsediğini göstermemektedir.
Sa'bî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s): "Her insanla birlikte mutlaka bir şeytan vardır" buyurdu. Bunun üzerine ashab: "Seninle de mı? dediler. Hz. Peygamber {s.a.s) "(Evet), benimle de... ile onun şerrinden salim ve uzak kaldım. Andolsun ki o bana 9fjğınde^ onun boöazım sıktım Eğer Süleyman (a.s)'in duası olmasaydı, mescıd de bırakıhr (sız dünüz)" buyurdu. Bu, şeytanın, Hz. Peygamber (.....) vesvesede bulunduğuna delâlet eder gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, "Biz, senden evvel hiçbir resul m nebîgöndermedik ki, o birşey arzu ettiği zaman şeytan onun dilediği hakkında mutlaka bir fitne ortaya atmış olmasın"225[225] (Hacc. 52} buyurmuştur.
3) Farzet ki biz, şeytanın vesvese verdiğini ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in de onun .esvesesinin tesirinde kaldığını kabul edelim. Fakat biz, bunu terk-i evlâ, yani daha jygun ve iyiyi bırakma manasında alırız. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Benim kalbim de dumanlanır.. Ben de gece gündüz Allah'a yetmiş defa istiğfar ediyorum"226[226] buyurmuştur. 227[227]

Dördüncü Mesele

Bu durumda Allah'a sığınmak, insanın, Allah'ın kendisi üzerindeki nimetlerinin büyüklüğünü ve O'nun ikabınm
çetin olduğunu hatırlaması, bu iki şeyin de o insanı nefsinin zorladığı şeyden yüz çevirmeye ve şeriatın emrine yönelmeye sevketmesidir. 228[228]

Beşinci Mesele

Bu, her nekadar Hz. Peygamber (s.a.s)'e yöneltilmiş bir hitab ise de, bütün mükellefler için, genel bir derstir. Çünkü bahsettiğimiz şekilde Allah'a sığınmak, şeytanın vesveselerinin tesirine mani olacak bir lütuftur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Allah, "Haydi Kur'an okuduğun zaman, o koğulmuş şeytandan Allah a sığın. Hakikat şudur ki r.an edenler ve Rablerine güvenip dayananlar üzerinde onun hiçbir hakimiyeti yoktur" (Nahi, 98-99) buyurmuştur. Bu sığınmanın (istiâzenin-euzü besmelenin), şeytanın fitini ve vesvesesini savuşturmada bir tesiri olduğu ayetle sabit olunca, hep bunu yapmak gerekir. 229[229]

Altıncı Mesele

Ayetteki, "Çünkü O, hakkıyla işiten, tam bilendir" buyruğu, dil ile yapılacak istiâzenin (sığınmanın), ancak manası bilinerek (şuurlu olarak) yapıldığı zaman faydalı olacağına delâlet eder. Buna göre sanki Cenâb-ı Allah, "istiazeyi dilinle ifade et, çünkü Den işitirim. Onun manasını aklında ve kalbinde bulundurarak bunu yap. Çünkü ben, Dindekini de bilirim" demek istemiştir. Gerçekten de, kalbte manası rCşünülmeksizin, sırf dille söylenen sözler faydasız ve tesirsizdir. 230[230]

225[225] Bu duadan maksad. Sad, 35 ayetinde Hz. Süleyman (a.s.)'dan nakledilen "Ya Rabbi, beni affet, nand öyle bir hakimiyet ver ki benden sonra hiç kimsede olmasın" duasıdır. Hadis için bkz: Buharı, "esr (Sad Suresi) (Ç.)
226[226] Müslim, Zikir, 41 (4/2075), "yüz defa..." şeklinde...
227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/212-213
228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/213
229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/213
230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/213

Şeytanın Mü'minlere ve Kâfirlere Etkileri

"Muttaki olanlara şeytandan herhangi bir arıza iliştiği zaman toparlanıp kendilerine gelir, bir de bakarsın ki onlar görüp bilmişlerdir bile. Şeytanların kardeşleri olan kâfirleri ise, bunlar sapıklığa sürerler. Sonra da yakalarını bırakmazlar" (A" raf, 201-202). 231[231]

Muttakiler Şeytanın Etkisinden Çabucak Sıyrılırlar

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, şeytanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bazen fit verdiğini ve bu durumun ilâcının da,Allah'a sığınmak olduğunu beyan edince, bu ayette de bu konuda, müttakilerin durumunun Hz. Peygamber'in durumundan daha da ileri ve vahim olduğunu bildirmiştir. Çünkü şeytan tarafından Hz. Peygamber hakkında meydana gelen olumsuz tesir, sadece, vesvesenin başlangıcı durumunda olan fitleme ve tahriktir. Halbuki, müttakiler hakkında bundan daha fazlasının bulunması mümkün görülmüştür ki bu da, müttakileri, şeytan tarafından meydana getirilen bir arızanın tutması, yakalamasıdır.. Tutmak ve yakalamak, hiç şüphesiz fitten daha ileri bir derecedir... 232[232]

İkinci Mesele

İbn Kesir, Ebû Amr ve Kisaî, elifsiz olarak tayf; diğer kıraatimamları ise, elif ile olmak üzere tâif şeklinde okumuşlardır. Vahidî (r.h) şöyte demektedir: "Alimler, tayf kelimesi hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bu kelimenin masdar olduğu ileri sürülmüştür. Ebu Zeyd "Bir şey ileri geri gidip geldiğinde herhangi bir şey, (veya herhangi bir topluluk) bir topluluğu kuşatıp onlar dört bir yandan çember içine aldığında yine bir kimse, uykusundan sıkıntılar ve elemler içine düştüğünde, denilir..." demiştir İbnu'l-Enbârı ise şöyle demiştir: "Tayf" kelimesinin asltnın, tayyif şeklinde olması caizdir. Ancak ne var ki Araplar, şeddeyi ağır görerek, iki yâ'dan birisini hazfetmişler ve geriye sakin bir yâ bırakmışlardır." Birinci görüşe göre bu kelime masdar; İbnu'l-Enbarî'nin görüşüne göreyse bu kelime, tıpkı heynheyyin, (basit, kolay) ve meyt-meyyit (ölü, meyyit) kelimeleri gibidir. Saîd İbn Cübeyr'in şedde ile, tayyif şeklindeki okuyuşu da, İbnu'l-Enbarî'nin görüşünün doğruluğunu destekler..Tayf kelimesinin aslı, işte budur... Sonra delilik, öfke ve vesvese de, bu kelime ile adlandırılmaktadır. Çünkü bu da, hayâlin verdiği sıkıntıya benzeyen, şeytanın sıkıntılarından bir sıkıntı ve bir hayâldir.

Ezherî de şöyle demektedir: "Arapça'da tayf kelimesi; delilik ve cinnet manasına gelir. Daha sonra öfke ve kızgınlığa da "tayf" adı verilmiştir. Çünkü, kızan kimsenin durumu, delirmiş kimsenin durumuna benzer. Tâif kıraatine gelince bunun, fâilun ve fâiletun kalıbı üzere gelen, mesela afiye (afiyet), âkibe (âkibet, son) kelimeleri gibi, masdarlardan olmak üzere masdar olan tayf manasında olması caizdir. Ferrâ ise şöyle demiştir: "Bu ayette tâif veya tayf kelimeleri aynı manada olup, bu, insanı sıkıntıya düşüren hayâl gibi olan şeydir." Bazı alimler de tayf ve taif kelimeleri, tıpkı kelimeleri gibidir" demişlerdir. 233[233]

Üçüncü Mesele

231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/214

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/214

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/21-215

Bil ki gazab, kendisine kızılan kimsenin çirkin bir iş yaptığını görüp, sonra da kendisinin o işi yaptırtmamaya muktedir olduğuna; kendisine kızılan kimsenin ise, kendisini müdafaa edemiyeceğine inandığında insanı harekete geçiren, onu teşvik eden şeydir.. Bu üç inanç tahakkuk edip, o kimse de maddeler âleminin karanlıkları içine düştüğünde, işte insanlar o zaman işlerin zahirine aldanırlar. Ama, o kızan kimseye gayb aleminden bir nûr tecellî edince, bu üç inanç, pek çok yönden silinip gider. Kendisine kızılan kimsenin yaptığı işi çirkin görmek demek olan birinci fiile gelince, kızan kimse için, bu kimsenin o işi, Allah Teâlâ o kimsede o fiile dair kesin ve köklü bir sebep yarattığı için yaptığına; Allah Teâlâ onda böyle bir sebebi yaratınca da onun, o işi yapmamasının imkânsız olduğuna dair bir mükaşefe ve gaybî bir bilgi meydana geldiğinde, işte bu mana tecelli ettiğinde, o kimsenin öfkesi kendiliğinden silinip gider..
Yine kızan kimsenin hatırına, Allah Teâlâ'nın, kendisine kızılan kimsenin o durumunu bildiği; her ne zaman da böyle olursa, onun o fiili terketmesinin imkânsız olduğu şeklinde bir fikir ve düşünce gelirse, işte bu esnada da o kimsenin öfkesi yatışır... Hz. Peygamber, işte bu hususa, "Kim, Allah'ın kaderdeki sinini bilir, anlarsa, musibete katlanmak o kimseye kolay gelir" hadisiyle işaret etmiştir.. Kendisinin onu savuşturmaya muktedir; kendisine kızılan kimsenin ise aciz olduğuna inanmak şeklindeki ikinci ve üçüncü inanç şekline gelince, bu iki inanç sekti de pekçok yönden fasittir...
a) Bu, kızan kimsenin, kendisinin de işlerinde nice kötülükler yaptığına, Allah Teâlâ'nın, bu hususta kendisi üzerinde kadir olduğuna; kendisinin, Allah'ın kudret elinde ve kabzasında esir bulunduğuna; buna rağmen, Allah'ın, onu atfettiğine inanmasıdtr.
b) Kendisine kızılan kimse, kızan kimsenin elinde, kızana göre aciz olduğu gibi, aynı şekilde kızan kimse de, Allah'ın kudretine nisbetle acizdir...
c) Kızan kimsenin, Allah'ın kendisine, öfkesinin gereğini yerine getirmemeyi ve başkasına sıkıntı vermeyi terketmesini emrettiğini hatırlamasıdır...
d) Kızan kimsenin, öfkenin gereğini yerine getirip hıncını aldığında, başka canlılara eziyyet veren vahşi hayvanlara ve öldürücü yılanlar grubuna katılacağını, intikam almayı bırakıp affı tercih etmesi halinde ise, peygamberlere ve büyük velilere yoldaş olacağını hatırlamasıdır..
e) Kızan kimsenin, "Bazan, bu zayıf kimsenin, kendisinden daha kuvvetli ve kendisinden de intikam almaya muktedir olabileceği bir duruma gelebileceğini ve böylece de, en kötü bir biçimde kendisinden intikam alabileceğini; ama, onu affettiğinde, bunun, kendisi tarafından o kimseye karşı yapılmış bir lütuf olacağını hatırlamasıdır."
Netice olarak diyebiliriz ki: Hak Teâlâ'nın, "Muttaki olanlara şeytandan herhangi bir arıza iliştiği zaman.." ifadesinden, bahsettiğimiz bu üç inanç; O'nun tezekkerû (toparlanıp kendilerine gelirler) ifadesinen de, bahsetmiş olduğumuz bu inançların zayıflığını gösteren izahlar kastedilmiştir. O'nun, "Bir de bakarsın ki onlar, görüp bilmişlerdir bile" buyruğuna gelince bu, "insanların zihinlerinde bu tür hatırlatmalar, düşünceler mevcut olduğunda, işte o zaman şeytanın hayal ve sıkıntılarının insanı rahatsız edip basması yok olur, bunun yerini basîret, inkişâf ve tecellî alarak, böylece de şeytanın vesvesesinden kurtulma mümkün olur. 234[234]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundaki iza edatı, müfâcee (sürpriz) manası ifade eder.. Mesela bu, senin, "Çıktım, bir de ne göreyim! Zeyd (karşımda durmuyor mu?! demen gibidir. ifadesindeki iza İse, bir ceza, bir mukabele gerektiren şart edatıdır... Bu da senin "Hurma koruğu kızardığı zaman sana geleceğim.." demen gibidir.. 235[235]

234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/215-216
235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/216

Cin ve İns Şeytanları Arasında Dayanışma

Cenâb-ı Hakk'ın "Şeytanların kardeşleri olan kâfirleri ise, bunlar sapıklığa sürerler..." buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 236[236]

Birinci Mesele

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, ihvânuhum kelimesindeki hum zamirinin, kime râci' olduğu hususunda, şu iki görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:
Birinci görüş: Bunlardan en vazıhı olan bu görüşe göre ayetin manası, "Şeytanların kardeşleri,azgınlık hususunda o şeytanlara yardım ederler" şeklindedir.. Bu böyledir, zira insan şeytanları, cin şeytanlarının kardeşleridir. O halde, insanların şeytanları, insanları tahrik edip onları yoldan çıkartırlar. Böylece bu, azdırma ve saptırma hususunda, insan şeytanlarının cin şeytanlarına bir desteği ve yardımı olmuş olur.
İkinci görüş: "Şeytanların kardeşleri" muttaki olmayan insanlardır. Çünkü şeytanlar, bu hususta, yani ittikâ etmeme hususunda müttakî olmayan kimselerin destekçisi olmuş olurlar.
Bu her iki görüş de, "Her kâfirin, şeytanlardan bir arkadaşı bulunmaktadır" görüşüne bina edilmiştir... 237[237]

İkinci Mesele

Ayette geçen "yardım etmek-yemuddûnehum" kelimesinin tefsiri, o vesveseyi kuvvetlendirmek, buna devam etmek ve nefsi, o vesvesenin çirkinlik ve kusurlarına vâkıf olmaktan alıkoymak..." şeklindedir.. 238[238]

Üçüncü Mesele

Nâfi, yâ harfinin dammesi, mimin kesresi ile, "if'âl" kalıbından olmak üzere yümiddûnehum; diğer kıraat imamları ise, yâ harfinin fethası, mimin de dammesi ile, yemuddûnehum şeklinde okumuşlardır ki, gerek medde-yemuddu, gerekse emedde-yümiddü (yardım etmek, desteklemek, imdâd etmek..) aynı manaya gelen iki kullanıştır.. Medde fiilinin manasının, çekip uzatmak; emedde fiilinin manasının da "yardım etmek" olduğu da ileri sürülmüştür.
Vahidî (r.h) şöyle demektedir: "Kur'an-ı Kerim'de, övülen ve sevilen şeyler hususundaki ayetlerde bu fiil, if'âl babından imdâd kullanılmıştır. Meselâ bu, "Onlar kendilerine imdâd ettiğimiz verdiğimiz mal ve evlâd üe..." (Müminun. 55);''Onlara., meyveleri., bol bol verdik"(Tör, 22) ve "Siz bana mal ile yardım mı ediyorsunuz?" (Nemi, 36} ayetleri gibidir. Bunun aksine olanlar ise, medde fiilinden gelmek üzere kullanılır. Meselâ Cenâb-ı Hak, "(Allah) onların, azgınlıkları içinde serseri dolaşmalarına mühlet verir" {Bakara. 15) buyurmuştur. Burada en açık mânâ, yâ harfinin fethasıyla olan âmmenin kıraatindeki mânadır. Yâ harfinin ötreli okunuşu ise, hayrın mukabili olan manayı ifade eder. Bu tıpkı, meselâ "Onları elim bir azabla müjdele" (Ai-ıimran, 21) ayetinde olduğu gibidir.
Hak Teâlâ, "Sonra da (yakalarını) bırakmazlar" buyurmuştur. Leys: "İksâr", bir şeyden geri durmaktır" der. Ebu Zeyd ise: "Bir kimse kötülükten geri durup vazgeçtiğinde, denilir" demiştir.
İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bu, "sonra onlar sapmaktan ve saptırmaktan geri durmazlar"

---

[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/217
[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/217
[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/217

demektir. Sapan sapmasında, saptırılan da saptırılmada devam ederler." [239][239]

Kur'an'da Nebi'nin Dahli Yoktur

"Onlara bir ayet gelmediği vakit derler ki: "Onları, hazırlayıp toplasaydm ya!" De ki: "Rabbimden bana ne vah) 'olunuyorsa, ben ancak ona uyarım. Bu,iman edecek bir kavim için. Rabbinizden olan basiret, hidayet ve rahmettir" (A'râf, 203).
Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette cin ve insan şeytanlarının, azdırıp saptırmada kusur etmediklerini beyan buyurunca, bu ayette de azdırıp saptırmanın bir çeşidini açıklamıştır. Bu da, onların, işi sarpa sardırmak maksadıyla, belli bazı ayet ve mucizeler istemeleridir. Bu tıpkı, "S/z, "şu yerden bizim için bir pınar akıtmadıkça, sana katiyyen inanmayız" dediler" dsra, 90) ayetinde bahsedildiği gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s), böyle bir mucize getiremiyeceğini tekrarlayınca, onlar, "Onu, hazırlayıp toplasaydı ya!" dediler.
Ferra şöyle der: "Araplar, bir kimse birşeyi kendiliğinden yapıp ortaya koyduğunda ve söylediğinde, "sözü kendiliğimden söyledim, ben uydurdum ve mürtecel (hazırlık yapmaksızın, ezberden) söyledim" derler. Buna göre, bu ifadenin manası, "sen o ayeti ve mucizeyi, kendin uydurup, kendi başına getirsen ya" derler" şeklindedir. Çünkü onlar, "Bu Kur'an, onun uydurduğu yalandan başka birşey değildi/' derler (Furkân, 4).Yahut da onlar, şöyle demek istemişlerdir: "Eğer sen, Allah'ın duanı kabul ettiği ve taleplerine cevab verdiği iddianda doğru isen, ilahından ve ma'budundan böyle bir ayet ve mucize istesen ya..." İşte bu esnada, Allah Teâlâ, peygamberine bu hususta yeterli bir cevabısöylemesini emretmiştir. Bu cevap da şöyle demesidir: "De ki: "Rabbimden bana ne vahyolunursa, ben ancak ona uyarım." Bu, "Ben, Rabbimden hiçbirşey isteyemem, ancak bana vahyin gelmesini beklerim. Binâenaleyh Rabbimin bana ikram edip bildirdiği herşeyi söylerim. Aksi halde susmam ve bir şey istememem gerekir" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların istediği mucizeyi peygamberin getirememesinin, peygamberliğine zarar vermeyeceğini beyan buyurmuştur. Çünkü Kur'an'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in davasına uygun olarak zuhur etmesi, zirveye ulaşmış, açık ve net bir mucizedir. Dolayısiyle bu tek mucize zuhur edince, onun peygamberliğinin doğruluğunu göstermede yeterlidir. Artık daha fazlasını istemek, işi yokuşa sürme kabilinden olur. [240][240]

Kur'an'ın Bazı Vasıfları

Cenâb-ı Allah, Kur'an-ı Kerim'i tavsif ederken şu üç hususu zikretmiştir:
a) Bu, Rabbinizden olan besâirdir" (Besâir'in müfredi olan)
basîret, "görme, doğruyu bulma" manasınadır. Kur'an, akılların tevhid, nübüvvet ve âhiret delillerini görmelerinin sebebi olunca; sebebe, müsebbebin (neticenin) adı verilerek, ona, "basiret" (görme) denilmiştir.
b) Huda (hidayet)... Bununla, önceki sıfat arasındaki fark şudur: İnsanlar tevhid, nübüvvet ve âhiretle ilgili bilgiler hususunda iki kısımdırlar:
Birincisi: Bu bilgiler hususunda, onları adetâ görüp müşahade edenler seviyesine varanlardır. Bunlar "ayne'l-yakîn" sahipleridir.
İkincisi: Bu mertebeye ulaşamayıp, ancak istidlal edebilenlerin derecesine ulaşanlardır. Bunlar da, "ilme'l-yakîn" sahipleridir. O halde Kur'an, sâbikûn (önde giden) birinciler için, besâir; muktesid (ortada) olan ikinciler için bir hidayet;
c) Bütün mü'minler için de bir rahmettir. Bu üç grup da, mü'min oldukları İçin Cenab-t Hak, "iman edecek bir kavim" buyurmuştur. [241][241]

---

[239][239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/217-218
[240][240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/218-219
[241][241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/219-220

Okunan Kur'an'ı Dinlemek

"Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin ve susun. Umulur ki merhamete nail olursunuz" (A'raf, 204).
Bil ki Altah Teâlâ, "Bu Rabbinizden olan basirettir..." ifadesi ile, Kur'an-ı Kerim'in şanının yüceliğini ve büyüklüğünü gösterince, bunun peşinden, "Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin ve susun. Umulur ki merhamete nail olursunuz" buyurmuştur. 242[242]

Kur'an Okununca Dinlemek Farzdır

Ayette ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

"İnşat", "susup dinlemek" demektir (sustu) fiilleri aynı manada kullanılır. 243[243]

İkinci Mesele

Ayetteki,"Hemen onu dinleyin ve susun" sözünün bir emir olduğu hususunda şüphe yoktur. Emrin zahiri, vücûb (farziyyet) ifâde eder. Dolayısiyle bu ayetin gereği, susup, Kur'an'ı dinlemek vactbtir. Alimler bu hususta çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir:
Birinci görüş: Bu, Hasan el-Basrî ile Zahiriyye Mezhebinin görüşüdür. Bunlar şöyle derler: "Biz, bu ayeti umumî manası üzere anlarız. Binaenaleyh nerede ve kim Kur'an okursa, onu duyan herkesin susup o Kur'an'ı dinlemesi farzdır." Bu görüşe göre, yoldan geçenlerin ve çocuklara Kur'an öğretenlerin de Kur'an'ı dinlemeleri farzdır. 244[244]

Namazda Okunan Kuranı Dinlemek Farzdır

İkinci görüş: Bu ayet, namazda konuşmanın haram olması hususunda nâzit olmuştur. Ebu Hureyre (r.a) şöyle demiştir: "Müslümanlar, (namazın farz olduğu ilk günlerde), namazda iken, konuşuyorlardı. İşte bundan dolayı, bu ayet nazil oldu ve böylece onlara, namazda konuşmamaları emrolundu."
Katâde de: "İnsanlar namaz kılarlarken, birisi geliyor, (mesela) onlara, "Ne kadar kıldınız, geriye kaç rek'at kaldı?" diye soruyor; onlar da namazda iken onlara cevap veriyorlardı. İşte Allah Teâlâ, bunun üzerine bu ayeti indirdi" demiştir. 245[245]

Bu Farziyyet, Cemaatin İmamı DİnlemesİdIr

Üçüncü görüş: Ayet-i kerime, imamın arkasında (cemaatin) açıktan Kur'an okumayı bırakmaları hususunda inmiştir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), farz namazlarda (cemaate namaz kıldırırken) sesli olarak Kur'an okuyor, arkasındaki ashabı da seslerini yükselterek Kur'an'ı okuyorlardı. Dolayısıyla ashab, Peygamber (s.a.s)'in okuyuşunu karıştırıyorlardı. İşte bundan dolayı bu ayet nazil oldu. Bu, Ebu Hanife ile arkadaşlarının görüşüdür. 246[246]

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/220
243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/220
244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/220
245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/221
246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/221

İmamın Hutbesini Dinlemenin Farz Oluşu

Dördüncü görüş: Bu ayet-i kerime, hutbe okunurken susup dinlemenin gerekli olduğu hususunda nazil olmuştur. Bu, Saîd b. Cübeyr, Mücâhid ve Atâ'nın görüşüdür. Aynı görüş, İmam Şafiî (r.h)'den de nakledilmiştir. Birçok âlim, bunun uzak bir ihtimal olduğunu söyleyerek, "Bu ayet, umumi manada bir ifadedir. Binâenaleyh bunu tek bir hususa hasretmek nasıl uygun olabilir?" demişlerdir. Ben derim ki: "Bunların bu görüşleri de uzak bir ihtimaldir. Çünkü ayette geçen iza (zaman zarfı) lafzı, tekrarı değil, bir irtibat ve alakayı ifâde eder. Bunun delili şudur: "Bir kimse hanjmına, "Eve girdiğin zaman boşsun" dediğinde, hanımı da eve tek bir defa girdiğinde, tek bir talakla boş olmuş olur. Hanımı ikinci defa girdiğinde, ulemânın ittifakıyla boş olmaz. Çünkü iza edatı, tekrarı ifade etmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin" ayeti, tek bir defa susmanın vâcib olduğunu ifade eder.. Binâenaleyh biz, hutbede Kur'an okunurken dinlemenin farz olduğunu söylediğimizde, lafzın gereğini, eksiksiz yerine getirmiş oluruz. Lafızda, bu şeklin dışında kalan şeylere herhangi bir delâlet kalmaz. Lafzın umum ifade ettiğini kabul edelim, ancak ne var ki biz, ayetin gereğine göre hüküm vermişizdir. Bu böyledir, zira Şafiî (r.h)'ye göre, imam sustuğu zaman, imama uyan kimse, imamın bu susması halinde Fatiha suresini (içinden) okur. Nitekim, Ebu Seleme de şöyle demektedir: "İmamın iki susması vardır. Binâenaleyh, o iki susmadan dilediğin birisinde, okumayı ganimet bil, fırsatı kaçırma!. "
Bu soruyu. Vahidî, el-Basît adlı eserinde zikretmiştir:
Bir kimse şöyle diyebilir: İmamın bu susmasının, ya farz olan bir susma veyahut da böyle olmayan bir susma olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi icmâ ile bâtıldır. İkincisi de, imamın susmamasının da caiz olabileceğini gerektirir, İmamın susmadığının farzedilmesi halinde, o zaman, imama uyanlarla imamın okuyuşunun aynı anda bulunmasını iktizâ eder. Bu da, imam okurken, dinlememe ve sükut etmeme neticesine götürür ki, bu ayetin aksine bir hareket olur. Hem bu susmanın, belirli birsinin ve hususî bir mikdan bulunmamaktadır. İmama uyan kimselerin susması, ağırlık ve hafiflik yönünden farklı farklıdır. Çoğu kez, imama uyan kimse, imamın susmuş olduğu süre içinde, Fatiha sûresini okumayı tamamlama imkânı bulamaz. Bu durumda da, bahsedilen mahzur ortaya çıkar. Yine imama uyanlar, Fatihayı okumayı tamamlayabilsinler diye, imam devamlı susup kaldığında, bu durumda imâm olan kimsenin, cemaat; cemaatin ise imam durumuna geçmiş olması gerekir.. Zira bu susma hususunda imam, imama uyan kimseye tâbi olma durumuna düşmüş olur ki, bu caiz değildir. Böylece, Vâhidî'nin ileri sürmüş olduğu bu sorunun, caiz olmayacağı sabit olmuş oiur.
Vahidî, bu ayete tutunmayla alâkalı ikinci bir soru daha ileri sürerek şöyle demiştir: İnşat kelimesi cehren, açıktan açığa okumamaktır. Araplar, her ne kadar kendi kendine okusa dahi, başkasına duyurmadığı sürece, açıktan açığa okumayan kimseye de, munsit sıfatını vermektedir.
Buna karşılık birisi çıkıp şöyle diyebilir: Allah Teâlâ o kimseye, önce dinlemesini emretmiştir. Halbuki o kimsenin okumayla meşgul olması, dinlemesine mani olur. Çünkü duymak başka, dinlemek de başka şeydir. Binâenaleyh dinlemek, bir kimsenin dinlenilecek, duyulacak o sözü en mükemmel bir biçimde iyice idrâk etmesi, onu kuşatması demektir. Nitekim, Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya, "Ben seni seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle..." (Tânâ, 13) buyurmuştur. Bu ifadeyle de, bizim kastettiğimiz mana kastedilmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olup, okumayla meşgul olmanın da dinlemeye mani olan şeylerden birisi olduğu ortaya çıkınca, "dinlemeyi emretme"nin, okumayı yasaklama manasını ifâde ettiğini anlatmış olduk...
Üçüncü soru: Bu itimada şayan görüş olup, birini şöyle dememizdir: Fukahâ, Kur'an-ı Kerim'in umum olan ifadelerinin, haber-i vâhid ile tahsis edilebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh farzedelim ki, Cenab-ı Hakk'ın, "Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin.." ifadesinin umum oluşu, imamın Kur'an okuması esnasında, imama uyan kimsenin sükut etmesini gerektirir. Ancak ne var ki Hz. Peygamber'in, "Fatiha'yı okumamış olan kimsenin

namazı olmaz" ve "Namazı ancak, Fâtihatu'l-Kitâb iledir"[247] hadisleri ayetin umumî ifadelerinden daha hususî ifadelerdir. Böylece, Kur'an'ın umumî acelerini haber-i vahid ile tahsis etmenin gerekli olduğu sabit olmuş otur. Snâenaleyh bu ayetin umumî ifadesini de, bu haberle tahsis etmeye başvurmak gerekir. Bu soru, güzel bir sorudur.

Dördüncü soru: Bizim şöyle dememizdir: Şafiî'nin de eski görüşü olan, İmam-ı Malik'in mezhebine göre cemaatin, cehri namazlarda Fatiha'yı okuması caiz değildir. 3u. bu ayetin nassının muktezâsıyla amel edilerek elde edilir. Gizli namazlarda, cemaatin Fatiha'yı okuması vacib olur. Çünkü bu ayette bu duruma dair delâlet bulunmaktadır. Yine, bu da güzel bir sorudur.

Ayetle ilgili bir beşinci görüş de şudur: Cenab-ı Hakk'ın, "Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin..." buyruğu, tebliğin ilk yıllarında, kâfirlere yapılmış : r hitap olup, müslümanlarla ilgili bir hitap değildir. Bu, güzel ve uygun olan bir görüştür. Bunu şu şekilde ifade edebiliriz: Cenâb-ı Hak, bu ayetten önce bir grup kâfirin, hususî birtakım ayet ve mucizeler isteğinde bulunduklarını nakletmişti. 3 ^âenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), onlara böylesi bir ayeti ve mucizeyi getirmeyince, onlar, "Onları hazırlayıp toplasaydm ya..." (A'râf, 203) dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Resulüne, onların bu sözüne bir cevap olmak üzere, "Benim, Rabbimden yeni -jcizeler talep etme hakkım yoktur. Ben, ancak vahyi gözetirim..." demesini emretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların, -s/gamberin nübüvvetinin sıhhati hususunda talep etmiş oldukları o mucizeleri : ekmediğini beyan etmiştir. Çünkü Kur'an, Hz. Peygamberin nübüvvetini isbat "«susunda, tam ve yeterli, mükemmel olan bir mucizedir. Allah Teâlâ bu hususu, "Bu. iman edecek bir kavim için. Rabbinizden olan basiret, hidayet ve bir rahmettir" (m 203>ayetiyle beyan etmiştir. Binâenaleyh, şayet biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin" buyruğundan maksadın, "İmama uyan -"senin imamın arkasındaki kıraati olduğu"nu söylersek, o zaman bu ayetle, bundan t^cekiler arasında hiç bir yönden bir münasebet meydana gelmez, ayetler arasındaki -^nasebet kesilmiş ve bir tertip bozukluğu meydana gelmiş olur ki, bu da Allah'ın e amma uygun düşmez. Binâenaleyh bundan muradın, bu izahtan başka bir şey : "-ası gerekir. Bunun izahı da şu şekilde yapılabilir: Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti konusunda doğruluğuna delâlet eden bir mucize : -ası bakımından, "basiret, hidayet rehberi ve rahmet" olduğunu bildirip, onun da şekilde olması, ancak şu hususi şart ile, yani Hz. Peygamber (s.a.s) o kâfirlere O Kur'an'ın okuduğunda, onların, o Kur'an'ın fesahatine vakıf olup, ondaki pekcok hata ederek anlayabilmeleri için, susup o Kur'an'ı dinlemeleri gerektiği şartı ile ^jnca, o zaman onlara, "Kur'an'tn, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna :e âlet eden bir mucize olduğu zuhur eder. Böylece de onlar, bu Kur'an sayesinde, r çer mucizeleri taleb edebilirler, Bu şekilde de, Kur'an'ın, gerçekten bir basiret bir şaayet rehberi ve bir rahmet olduğunu anlarlar. Binâenaleyh, ayeti bu manaya -azlettiğimizde, ayetler arasındaki münasebet intizam 'içine girer ve bir mana ifade eden güzel bir tertip teşekkül etmiş olur. Ama ayeti, imama uyan kimseyi imamın arkasında Kur'an okumaktan men etmek manasına aldığımızda, ayetler arasındaki münasebet bozulur, tertip sarsılır. Dolayısiyle ayeti, bizim söylediğimiz manaya hamletmenin daha evlâ olduğu anlaşılır. Bu anlaşılınca da, ayetteki, "Kur'an okunduğu zaman hemen onu dinleyin ve susun" buyruğunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna, Kur'an'ın, bir mucize oluşu ile delil getirme sadedinde, o müşriklere Kur'an okuduğunda, onlara yönelik bir hitap olduğu sabit olur. İşte bu durumda, karşı tarafın bu ayetle yaptığı bütün istidlaller düşer. Ayeti, bizim söylediğimiz manaya hamletmenin daha uygun olduğunu şu hususlar da kuvvetlendirir:

Birincisi: Allah Teâlâ, kâfirlerin "Bu Kur'an) dinlemeyin. Onun hakkında manasız gürültüler yapın. Belki böylece üstün gelirsiniz" (fmsim. 26) dediklerini anlatmıştır. Cenâb-ı Hak, onların böyle dediklerini naklettiğine göre, onların, Kur'an'da mucize derecesine varan pek çok hususun bulunduğunu anlayabilmeleri için, onlara susup Kur'an'ı dinlemelerini emretmesi uygun ve yerinde olmuş olur.

---

[247] Tirmizi, Mevakit, 183(2/25)

İkincisi: Allah Teâlâ, bundan önce, "Bu, iman edecek bir kavim için, Rabbinizden olan basiret, hidayet ve rahmettir" (Araf. 203) buyurmuş ve böylece Kur'an'ın mü'minler için bir rahmet olduğunu kesin olarak bildirmiştir. Daha sonra da, "Kur'an okunduğu zaman, hemen onu dinleyin ve susun. Umulur ki merhamete nail olursunuz" (Araf, 204) buyurmuştur. Eğer, Allah'ın "Hemen onu dinleyin ve susun" buyruğunun muhatapları müminler olsaydı, "Umulur ki merhamete nail olursunuz" buyurmazdı. Çünkü O, bundan önceki ayette, Kur'an'tn mü'minler için bir rahmet olduğunu kesinlikle beyan etmiştir. Binâenaleyh daha nasıl, hemen bunun peşisıra, araya bir fasıl girmeksizin, "Belki de bu Kur'an'ı dinlemek mü'minler için bir rahmet olur" der.

Fakat, ayetteki "Hemen onu dinleyin ve susun" emrinin muhataplarının kâfirler olduğunu söylersek, ayetteki, "Umulur ki merhamete nail olursunuz" ifadesi yerinde ve güzel olmuş otur. Çünkü o zaman mana, "Onu dinleyiniz, susunuz. Böylece belki sizler o Kur'an'daki i'câz (mucizelik) delillerine muttali olur ve peygambere iman edersiniz; böylece de merhamete nail olanlardan olursunuz" şeklinde olur. Binâenaleyh ayeti bizim söylediğimiz bu manaya hamlettiğimizde, "umulur ki merhamete nail olursunuz" ifadesinin güzel ve yerinde olduğu; ama bunun mü'minlere yönelik bir hitap olduğunu söylediğimizde ise, burada lealle (umulur ki) lafzının yer alışının güzel ve yerinde olmadığı sabit olmuş olur. Bundan dolayı ayeti bizim söylediğimiz manaya hamletmenin daha evla olduğu sabit olur. Bu durumda, karşı tarafın bu ayetle yaptığı istidlaller bütün yönlerden düşmüş olur. Çünkü biz bu hitabın mü'minleri kapsamayıp, ancak vahyin ve da'vetin tebliğinin ilk zamanlarında, sadece kâfirlere yönelik olduğunu delillerle açıklamıştık. 248[248]

Zikir ve Duayı Alçak Sesle Yapmak

"Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah ve akşam an. Gafillerden olma"(AYâf, 205).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 249[249]

Yüksek Sesle Dua Etmeme, Edebdendir

Bil ki Allah Teâlâ, "Kur'an okunduğu zaman hemen onu dinleyin ve susun" (A'râf. 204} buyurduğuna göre, onların Kur'an'ı dinleyebilmeleri için, Kur'an'ı okuyanın, bu okuyucunun, o Kur'an'ı.yüksek sesle okuduğunu anlamış olursun. O okuyucunun Hz. Muhammed (s.a.s)'den başka birisi olmadığı malumdur. Binâenaleyh bu ayet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, o kâfirlere yüksek sesle Kur'an okuması için bir emir gibi olmuş olur. Allah Teâla, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunu, vahiy ve risaletin tebliğinde maksad gerçekleşsin diye emretmiştir. Hak Teâlâ daha sonra, bu emrinin peşinden bu ayette Hz. Peygamber'e, Rabbisini içinden zikretmesini emretmiştir. Bunun hikmeti şudur: İnsanın zikirden (anıp hatırlamadan) istifadesi, ancak, zikir bu şekilde yapıldığında tam ve mükemmel olur. Çünkü bu şekilde yapılacak zikir, ihlasa ve tazarruya daha uygundur. 250[250]

Dua ve Niyaz Kalbden Gelmeli, Mekanik Olmamalıdır

Allah Teâlâ, peygamberine birtakım kayıtlara bağlı olarak zikretmesini emretmiştir:

Birinci kayıt: "Rabbini içinden an" ayetinin ifade ettiğidir.

Allah'ı içinden zikretmesinden murad, onun, lisanıyla söylediği zikirlerin manasını bilmesi, (kalbinde, gönlünde) kemâl, izzet, yücelik, celâl ve azamet sıfatlarını hatırlayıp, devamlı bulundurarak anmasıdır.. Bu böyledir, zira lisanıyla zikirde bulunan kimsenin lisanı, kalben

---

248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/221-224

249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/225

250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/225

zikirden de uzak olursa, bu faydadan hâil olur. Baksana fakîhler, bir kimse bu lafızların manasını bilmediği ve onlardan hiçbirşey anlamadığı halde, "Aldım, sattım" âeûığmöe, bu V.\n\sem olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. İşte burada da böyledir. Bizim söylediğimiz bu hususa, birtakım hükümler bina edilip dayanmaktadır.

Birinci hüküm: Gönül erbabı bazı büyüklerin şöyte dediklerini duymuştum: Bir şeyh, müridlerden birisine halveti ve zikri emretmeyi istediğinde, o kimseye kırk gün halveti ve zahirî ve batınî temizlenmeyi, tasfiyeyi emrederdi.. Daha sonra, bu müddet sona erip tam bir temizlik teşekkül ettiğinde, müridine, Allah'ın doksandokuz ismini okur ve o müride, "Bu isimleri duyduğunda, kalbinin durumunu gözet! Bu isimleri dinlediğinde, kalbinde, bu isimlerden hangisinin tesiri daha kuvvetli ve şevki de daha muazzam oluyorsa, bil ki, Allah Teâlâ sana ancak, bu muayyen ismi zikredip anmaya devam etmen vesilesiyle mükâşefe ve gayb kapılarını açar!.." der. Bu, bu babta, bu konuda güzel bir yol olup hoş bir metoddur. 251[251]

Bu Ayet, Kelam-ı Nefsinin Varlığını Gösterir

İkinci hüküm: Kelâmcılar şöyle demektedirler: Bu ayet, "kelâm-ı nefsî"nin mevcudiyetine delâlet eder. Zira Cenâb-ı Hak, Resulüne, Rabbini içinden zikretmesini emredince,nefsi zikrin bulunduğunun tahakkuk ettiğini itiraf etmek gerekir.Kelam-ı nefsinin manası da sadece budur.

Buna göre şayet onlar "Nefsi zikirden muradın, ilim ve marifet olması niçin caiz olmasın?" derlerse, biz deriz ki:

Bu, geçersizdir. Çünkü insan, bir şeyi doğrudan doğruya vasıtasız olarak bilemez.. Çünkü o insan, o şeyin bilgisini, ya o şey mevcutken, yahut da mevcut değilken taleb eder.. Birincisi bâtıldır, çünkü bu, "hasılı tahsîl (var olanı yeniden elde etme) demektir ki, bu imkânsızdır... İkincisi de geçersizdir, çünkü zihin, tasavvur edilemeyen şeyin bilgisinden mahrumdur, gafildir... Bir şeyden habersiz ve gafil olan kimsenin onu talep etmesi, araştırması imkânsızdır. Böylece, insanın, "tasavvurâtı" elde edemiyeceği sabit olmuş olur. Bu sebeple de, bunu emretmek imkânsız olmuş olur. Halbuki ayet, "ztkr-i nefsf'nin emredildiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh, zikr-i nefsî'nin marifet, ilim ve tasavvurdan başka bir şey, başka bir mana olması gerekir ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

Üçüncü hüküm: Allah Teâlâ, "Rabbini içinden... an, zikret" buyurmuş, "İlahını ve diğer isimleri zikret, an!.." dememiştir. Cenâb-ı Hak, kendisini bu makamda "Rab" ismiyle adlandırmış ve zatını, Hz. Peygamber'e raci olan zamire izafe ederek, Rabbe-ke (Rabbî-ni) demiştir. Bütün bunlar, Allah'ın sonsuz rahmetine O'nun kurbiyyet ve yakınlığına, lütuf ve ihsanına delâlet eder.. Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirden maksadı, kulunun, bu ismi duyduğu zaman sevinip neşelenmesidir.. Çünkü "Rab" lafzı, terbiye etmeyi, bakıp büyütmeyi ve lütuf ve ihsanı ihsas ettirmektedir. Kul, bu ismi duyup dinlediğinde, Allah'ın kendisine olan her türlü nimetlerini hatırlar. Gerçekteyse, kulun aklı, Allah'ın nimetlerinin sonsuz kısımlarının en azına dahi ulaşamaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız, mümkün değil, onları sayamazsınız.." (Nahi. 18) buyurmuştur. Kalbte, bu ilahî makam inkişâf edince, ümit kuvvetlenir. Bundan sonra kul, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yalvararak ve korkarak" ifadelerini duyunca, o zaman haşyeti artar. Bu durumda da, kalbte, ümid ve korkuya, haşyete sebep olan şeyler, meydana gelir. İşte o esnada, Hz. Peygamber'in de buyurduğu şu hadiste olduğu gibi, iman mükemmelleşir: "Şayet, müminin korkusu ve ümidi tartılacak olsaydı, onlar mutlaka denk gelir, eşit olurlardı."252[252] Ancak ne var ki burada bir incelik bulunmaktadır, o da şudur: "Rab" sözünü duymak , ümide; "yalvarmak ve korku" ifadelerini duymak ise, korkuya yol açar. Binâenaleyh, ümidi veren şey ile başlanıldığına göre, ümid etme tarafının daha kuvvetli olması gerektiğini anlamış oluyoruz. 253[253]

---

[251][251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/225-226

[252][252] Keşfu'l-Hafa, (2/166).

Tazarru Hakkında Tasavvufi Bir İzah

İkinci kayıt: Zikirde nazar-t dikkate alınması gereken şartlardan birisi de, yalvarıp yakarmanın bulunmasıdır. İşte, bu şarta Cenâb-ı Hak, tazarruan tabiriyle işaret etmiştir. Bu kayıt nazar-ı dikkate alınması gereken bir kayıttır. Bunun böyle olduğuna, hem naklî hem de aklî delil delâlet etmektedir...

Naklî delile gelince: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, En'âm süresindeki, "De ki: "Karanın ve denizin karanlıkları içinden sizi kim kurtarıyor ki ona gizli yalvararak dua edersiniz..." (En'âm, 63) ayetidir.

Aklî delil ise şudur: Şüphesiz, insanın en mükemmel hali, kendisinde şu iki durumun inkişâf etmesiyle meydana gelir:

a) Rububiyyetin izzeti. Bu gaye, Hak Teâlâ'nın, "Rabbini içinden. ..an" ifadesiyle tamamlanmış, kemâle ermiştir.

b) Ubûdiyyet makamının zilletinin müşahade edilmesi. Bu da, ancak Cenâb-ı Hakk'ın, uyalvararak" ifadesiyle kemâle erer. Binâenaleyh, insanın içinden yapmış olduğu zikirden, yalvarmaya, tazarrüya geçmesi, Miraç'tan inmeye; tazarrûdan zikre geçmesi ise, Mirâc'a yükselmeye benzer. İşte bu iki hal ile, kudsî ruhların, evliyâullahın Mirac'ı tamamlanır.

Burada şöyle bir incelik bulunmaktadır: Allah'ı tanıma ve bilmenin ayrılmaz vasfı, yalvarıp yakarmak ve korkmak, haşyet duymaktır. Kalben yapılan zikrin, yalvarıp yakarmadan ve haşyetten ayrı olması, ondan ayrı butunması imkânsızdır. O halde, bu yalvarıp yakarmanın ve haşyetin, korkunun nazar-ı dikkate alınmasındaki fayda nedir? Buna şu şekilde cevap verilebilir: Tazarrû ve korku, mutlak manada, marifetullâh'ın ayrılmaz bir vasfı değildir. Zira, çoğu kez, insanın aklında Allah Teâlâ'nın hiç kimseye azâb etmeyeceği inancı yer eder, kökleşir. Çünkü ikâb başkasına eziyyet vermektir. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın başkasına eziyyet vermede, elde edeceği bir fayda söz konusu değildir. Durum böyle olunca, hiç kimseye azâb etmeyeceği neticesi ortaya çıkar. Bunun böyle olduğuna inanan kimsede, tazarrû ve haşyet, mükemmel bir surette bulunmaz. İşte bu sebepten dolayı Allah, bu iki vasfın mutlaka beraberce bulunması gerektiğini açıkça beyan etmiştir.

Buna bir de şu şekilde de cevap verilebilir: Korku, iki kısımdır:

a) İkabtan dolayı olan korku olup, mübtedîlerin (bu işe yeni başlayanların) makamıdır.

b) Celâl ve azametten dolayı olan korku. Bu da, muhakkiklerin, hakikat erbabının korkusudur. Bu korkunun sona ermesi imkânsızdır. Zira, Allah'ın celâlini bilip tanıyan herkesin kalbinde bu korku, en mükemmel bir biçimde bulunur ve devam eder.

Buna da şu şekilde cevap verilebilir: Mükâşefe erbabının iki makamı vardır.

a) Cemâl'in mükaşefesi.

b) Celâl'ın mükaşefesi.Binâenaleyh, onlar Cemâlullah'ı temaşa ettiklerinde hakiki manada yaşar, hayata ererler; Celâl sıfatıyla mükaşefeye erdirildiklerindeyse, şaşırıp, akılları dolanır; kendilerinden geçerek hedefe ulaşamazlar. İşte, zikir makamında, bu iki tarafın da mutlaka nazar-ı dikkate alınması gerekir. 254[254]

Allah Korkusu Nasıl Olur?

Üçüncü kayıt: Bu, hîfet-en lafzının ifade ettiği husustur. Bu kelime, bir başka kıraate göre, hufyet-en (gizlice) şeklinde okunmuştur. Zeccâc, bu kelimenin (hîfet'en) aslının, havfat-en şeklinde olduğunu; vavın, kendisinden önceki harfin harekesi kesreli olduğu için yâ'ya çevrildiğini söylemiştir. Ben derim ki, bu korku birkaç şekilde kendisini gösterir:

1) Kişinin, amellerinde kusurlu davranmış olma korkusu.

253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/226-227

254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/227-228

2) Neticenin ne olacağı korkusu. Muhakkik, hak erbabının korkusu, kişinin akıbeti hakkında önce geçmiş olan, sebkat etmiş olan ilahî hükümden ötürüdür. Çünkü neticede, ancak başlangıçta sebkat etmiş olan hüküm ortaya çıkacaktır. İşte bundan
dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "Kader, kalemi. Kıyamete kadar olacak olan şeyleri yazıp bitirdi"255[255] derdi.

3) Kişinin, Allah'ın sonsuz ve sınırsız nimetlerine, noksan taatı ve kısır zikirleriyle nasıl mukabele edebileceği korkusu... Şeyh Ebu Bekr el-Vâsıtî şöyle derdi: "Şükür şirktir; sizler bana, bunun ne demek olduğunu sorarsanız, ben derim ki: Allah en iyisini bilir ya, belki de bundan murad. Allah'ın çeşitli ihsan ve lütuflarına, şükürle mukabelede bulanmaya çalışan kimsenin (bir nevi) müşrik olmasıdır! Çünkü, bu durumda sanki kul, "Senden nimet, bendense şükür" demiş gibi olur.. Bunun, (bir nevi) şirk olduğunda şüphe yoktur.. Ama insan, kusur işlemiş olduğu korkusu ve kendi zilletini ve boyun eğmişliğini, kusurunu itiraf etmekle beraber, şükürde bulunmaya çalışırsa, işte böylece yaptlan şükürde kulluk kokusu duyulur, hissedilir."

İkinci kıraate gelince, ki bu hufyet-en kıraatidir. Bu hususta deriz ki: Mübtediler hakkında, amelleri gizleme tavsiyesi, onların taatlannı riya ve şöhret şaibelerinden korumak gayesiyledir. Yolun sonuna vasıl olmuş mukarreb kimselerin gizlemeleri ise gayretten ileri gelir. Zira muhabbetullah mükemmelleştiğinde, gayret, yani kıskançlık doğurur. Bu, muhabbetullaha dalma ve onda yok olma mükemmeleşip iyice tahakkuk ettiğinde zikir, Hz. Peygamberin "Allah'ı bilip tanıyan kimsenin dilinin derman kesilir" ifadesine binâen, gizli olarak yapılır.. 256[256]

Duanın Alçak Sesle Olması

Dördüncü kayıt: Bu, "yüksek olmayan bir sesle" Duyurmasıdır. Bu ifadeden maksat, zikrin, cehr ile gizlilik arasında (orta karar) bir şekilde yapılmasıdır. Nitekim Cenâb-t Hak, "Namazında pek bağırma, sesini o kadar da kısma. İkisinin arası bir yo! tut,./' (isra. no) buyurmuştur. Yine, O, Zekeriyya (a.s)'dan naklen, "O, Rabbine gizlice niyaz ettiği zaman..." (Meryem, 3) buyurmuştur. İbn Abbas, şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, "yüksek olmayan bir sesle..." kaydının manası, kişinin, Rabbisini kendi kendisi duyacak bir biçimde zikretmesidir. Zira, bu tabirden maksad, lisân ile yapılan zikrin bulunmasıdır. Lisân ile yapılan zikir, kişinin kendisinin duyacağı şekilde olduğu zaman, o kimsenin hayali bu zikirden müteessir olur.. Kişinin hayalinin müteessir olması ise, ruhanî ve kalbî zikirde, bir tür kuvvet meydana getirir. Bu, üç rükundan her biri gittikçe kuvvetlenir ve bu zikirlerin nurları birbirine akseder; bu yansımalar kuvvetin, ruhanî parlaklığın, inkişaf ve mükaşefenin ve cisimler aleminin karanlıklarının basamaklarından, nur ve karanlığın müdebbiri olan Cenâb-ı Hakk'ın ilahi nurlarına yükselmenin çoğalmasına ve ziyadeleşmesine sebep olur. 257[257]

Gudüvv İle Âsâl Vakitlerinin İzahı

Beşinci kayıt: buyruğunun ifade ettiği husustur. Burada birkaç mesele vardır: 258[258]

Birinci Mesele

Gudüvv lafzıyla ilgili iki görüş vardır: Birinci görüş: Bu kelime masdardır. Nitekim, denilir, "Sabah gidişi, bir aylık yoldur" (Sebe. 12) ayetinde de böyledir. Bu, "Onun sabah yolculuğu, bir aylık mesafedir" demektir. Kuşluk (sabah) vakti sonra "gudüv" diye ifade edilmiştir. "Vakti

---

255[255] Keşfu'l-Hafâ, 1/332.

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/228-229

257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/229-230

258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/230

yaklaştı, vakti geldi" manasında da, "sabah yaklaştı" ve "Akşam yaklaştı" denilir.

İkinci görüş: Bu görüşe göre, "gudüvv" kelimesi, "gudve" kelimesinin çoğuludur. Leys söyle der: Gudüvv kelimesi, tıpkı ğedevât gibi cemidir. Gedevât kelimesinin müfredi, gudve'dir.

Ayetteki asal kelimesi hakkında Ferrâ şöyle der: "Bunun müfredi, asi şeklindedir. Asi kelimesinin Müfredi de, asîl kelimesidir. Nitekim, "Akşam üzen" manasında "Onlara akşamleyin geldik" denilir. Asil kelimesinin, asi kelimesinden alındığı da söylenmiştir. Gün, gecesiyle birlikte, ancak gecenin evvelinden başlar. Gündüzün sonu da, ikinci günün başlangıcına bitişik olan her gündür. Böylece gündüzün sonu, ikinci gün için asi (başlangıç) olan şeye bitişik olduğu için asî!" diye adlandırılmıştır." 259[259]

Sabah ve Akşam İbadet İstenmesinin Hikmeti

Bu "zikir", bilhassa sabah ve akşam vaktine tahsis edilmiştir. Bunun hikmeti şudur: "İnsan sabah vakti, adetâ ölüm demek olan uykudan, yine sanki bir hayat gibi olan uyanıklık haline geçer. Âlem de, yokluk demek olan karanlıktan, varlık demek olan aydınlığa geçmiş olur. Akşamleyin ise durum bunun zıddına olur. Çünkü insan o vakitte, hayattan ölüme; âlem de yine o vakitte sırf aydınlıktan, sırf karanlığa geçer. İşte bu iki vakitte, bu hayranlık veren ve kahir iki değişiklik meydana gelir ki, böylesi bir değiştirmeye ancak, apaçık bir hikmet ve sonsuz bir kudret sahibi olan Allah kadir olabilir. İşte bu fevkalâde güzel, hayranlık veren incelikten Ötürü, Allah Teâlâ, bilhassa bu iki vakitte "zikir" yapılmasını (ibadet edilmesini) söylemiştir.

Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Cenab-ı Hak bu iki vakti zikretmiş ve bununla insanın , mümkün oldukça (her vakit) zikir ve ibadete devam etmesini dilemiştir*

İbn Abbas (r.a)'in, "Onlar, ayakta iken, otururken ve yanlan üstünde (yatarken), hep Allah'ı zikredip anarlar" <an hıran, 191) ayetini tetsir ederken: "Eğer insan için, bu hallerin dışında dördüncü bir hal olsaydı, Allah Teâlâ mutlaka o halde de zikri emrederdi" dediği rivayet edilmiştir. Bu sözden maksad, Allah Teâlâ'nın, zikri devamlı olarak yapmayı emrettiğini göstermektir. 260[260]

Ruh İle Beden Arasında Karşılıklı Etki

Altıncı kayıt: Bu, ayetteki "Gafillerden olma" ifadesinin anlattığı husustur. Buna göre ayetin manası şöyledir: Ayetteki "sabah ve akşam" kaydı zikrin her vakit olması gerektiğine; "gafillerden olma" kaydı da, kalben yapılan zikrin (anıp hatırlamanın) devamlı olması ve insanın, beşeri güç ve kuvveti nisbetinde, bir an dahi olsun, Allah Teâlâ'nın celâl ve kibriyastnı aklından çıkarmaması gerektiğine delâlet eder. Sözün özü şudur: Ruh ile beden arasında, hayranlık veren bir münasebet vardır. Çünkü ruh cevherinde meydana gelen her tesirden bir tesir de bedene iner. Bedende meydana gelen her halden de, bazı tesirler ruha yükselir. Baksana insan, ekşi birşeyi aklına getirip hatırladığında dişleri kamaşır. Kötü bir şeyi ve kızgınlık veren bir hali düşünüp hatırladığında ise, bedeni ısınır. Bütün bunlar, ruhdan bedene geçen birtakım tesirlerdir. Yine insan, herhangi bir amele hep devam ettiği zaman, ruh cevherinde bundan dolayı, köklü ve kuvvetli bir meleke (alışkanlık) meydana gelir. Bütün bu gibi şeyler de, bedenden ruha geçen neticelerdir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: İnsan, sadece kendisi duyacak bir şekilde, diliyle Allah'ı zikre devam ettiğinde, dit ile yapılan bu zikirden dolayı, hayalde birtakım tesirler doğar. Sonra hayaldeki bu tesirlerden, ruh cevherine daha fazla nur ve parlaklık yükselir. Daha sonra ruha doğan bu nurlardan, lisana, oradan da hayale tesirler yansır. Sonra da, bir başka defa da, bunlar akla yansır ve bu aynaların birbirinden olan bu nurânî yansımaları devam eder, birbiriyle güç kazanır ve birbiriyle mükemmelleşir. Her mertebedeki nurun artmasının bir sınırı

259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/230

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/230-231

olmadığı için, bu yüce ve kutsî makamlardaki ariflerin yolculuğunun da bir sonu ve sınırı yoktur. Bu, sahili olmayan bir okyanus ve sınırı olmayan bir matlubtur.
Bil ki ayetteki, "Rabbini içinden...an" buyruğu her nekadar zahiren Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yönelik bir hitab ise de, bütün mükelleflere yönelik umumî bir ifadedir. Herkesin "nefs-i nâtıka"sının cevherinin istidadına göre, belli bir derecesi ve mertebesi vardır. Nitekim Cenâb-ı Allah melekleri anlatırken, (onların) şöyle dediklerini bildirmiştir: "Bizden, hiçbirimiz müstesna olmamak üzere, herbirimiz için malûm birer makam vardır" (Saftât, ı«).261[261]

Kul Allah'a Yaklaştıkça İbadetini Artırır

"Şüphe yok ki Rabbinin katmdakiler, O'na ibadet etmekten asla kibirlenmezler; O'nu tesbfh ederler Ve yalnız O'na secde ederler." (A'râi, 206).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 262[262]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, peygamberini zikre ve ona devam etmeye teşvik edince, bunun peşinden, zikre götüren sebebleri kuvvetlendiren hususu da getirerek, "Şüphe yok ki Rabbinin katmdakiler, O'na ibadet etmekten asla kibirlenmezler..." buyurmuştur. Bunun manası şöyledir: Melekler, onca kıymetli, alabildiğine temiz ve şehvet, gazab sebeblerinden, kin ve hased gibi şeylerden uzak ve berî olmalarına rağmen, ibadete, secdeye, huşûya ve itaata devam ettiklerine göre, insanın, maddeler âleminin zulmetlerine esir olmasından ve beşerî lezzetler ve insanî hususiyetlerle donatılmış olmasından dolayı Allah'a kulluk ve itaata devam etmesi daha evlâdır. İşte bundan dolayı Hz. İsa (a.s.), "(Allah) bana, hayatta bulunduğum müddetçe, namazı ve zekatı emretö"(Meryem.3i)demiştir. Cenâb-ı Allah Hz. Muhammed (s.a.s)'e de, "Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet ef"(Hicr, 99) buyurmuştur. 263[263]

Allah'ın Mekândan Münezzeh Olması

Müşebbihe, ayetteki, "Rabbinin katmdakiler" tabirine tutunarak, "Bu ifadedeki ind (katında-yanında) lafzt, bir
mekan ve bir yön manasını ihsas ettirmektedir" demişlerdir. Buna şöyle cevap veririz: "Biz bu sûrede (Araf, 54)ayetini tefsir ederken, Hak Teâlâ'nın bir mekan ve cihette olmasının imkansız olduğuna dâir, pek çok aklî ve naklî delil zikretmiştik. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz, "Bu ayeti te'vit etmek gerekir" deriz. Bunu birkaç yönden izah ederiz:
1) Allah Teâlâ bir başka ayetinde "O (Allah) sizinle beraberdir" (Hadid. i) buyurmuştur. Şüphe yok ki bu beraberlik cihet ve mekan bakımından değil, Allah'ın fazlı ve rahmetinin bizimle olması bakımındandır. İşte bu, tefsir ettiğimiz ayette de böyledir. Hem sonra hadis-i kudsîlerde, Cenâb-ı Allah'ın, "Ben, benim için kalbleri kırık (mahzun) olanların yanındayım" buyurduğu rivayet edilmiştir. Buradaki, "yanındayım" ifadesinin, mekan ve cihet bakımından bir yanında oluş manasında olmadığı hususunda bir ihtilaf yoktur. İşte ayetteki "katında" ifadesinde de böyledir.
2) Bu kelimeden maksad, şeref bakımından yakın (yüksek) oluştur. Nitekim, "Vezirin, padişaha büyük bir yakınlığı vardır" denilir. Bu tabirdeki "yakınlık" ile yer ve cihet bakımından yakınlık kastedilmemiştir. Çünkü padişahın kapıcı ve odacıları (hizmetkârları), yön ve mekan bakımından padişaha, vezirden daha yakındırlar. Şu halde bu sözde, nazar-ı dikkate alınan yakınlığın, mekan ve cihet bakımından olan değil, şeref bakımından yakınlık olduğunu anlıyoruz.

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/231-232
262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/232
263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/232

3) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, kendi (katına) izafe ederek, melekleri şereflendirmesidir. Çünkü Hak Teâtâ onları, şerefli ve kıymetli bir yerde yerleştirmiş ve o yeri nurların durağı, ruhların, taatların ve iyiliklerin yükseleceği bir yer kılmıştır.

4) Hak Teâlâ, melekleri anlatırken, "Rabbinin katmdakiler..." buyurmuştur. Çünkü onlar, Allah'ın mahlûkata gönderdiği elçileridir. Nitekim bir beldede dağınık olarak bulunsalar bile, halifenin ordusu için, "Halifenin katında büyük bir ordusu vardır" denilir. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir. 264[264]

Üçüncü Mesele

Ebu Bekr el-Esamm (r.h), meleklerin, insanlardan efdal olduğunu isbat için bu ayete tutunmuş ve "Çünkü Allah
Teâlâ, peygamberine ibadet ve zikri emredince, "Şüphe yok ki Habbinin katmdakiler. O'na ibadet etmekten asla kibirlenmezler" buyurmuştur. Bu, "Öyleyse senin ibadet etmen için daha çok sebep vardır" demektir. Bu söz ancak, melekler ondan üstün olduğu takdirde doğru olur" (demiştir). 265[265]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ, meleklerin taatlan arasında, ilk olarak, onların Allah'ı teşbih ediyor oluşlarını zikretmiştir. Biliyorsun ki "teşbih", Allah'ı her türlü kötülük ve eksiklikten tenzîh etmektir, Bu ise, çeşitli marifet ve ilimleri bilmeye dayanır. Sonra Allah, onların tesbîh ettiklerini zikredince, bunun peşisıra, secde ettiklerini bildirmiştir. Secde, uzuvlarla yapılan bir şeydir. İşte bu sıra, taat ve kullukta asıl olanın, kalbe âit ameller olduğuna; uzuvların amellerinin, kalbin amellerine varıp dayandığına delâlet eder. Ayetteki, "Yalnız O'na secde ederler" tabiri, hasr manası ifade eder. Bu, "Onlar, Altah'dan başkasına secde etmezler" demektir. Buna göre eğer, "Ayetteki bu ifade ile, "Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ett/"(Hicr, 30) ayeti nasıl bağdaşttrılabilir? Çünkü bu ayette meleklerin, Hz. Adem (a.s)'e secde ettikleri anlatılmaktadır" denilirse, şöyle cevap verilir: Allame Gazâlî: "Hz. Adem'e secde eden melekler, yeryüzü melekleridir. Ama gökyüzündeki büyük melekler Hz. Adem'e secde etmemişlerdir" demiştir. Bu hususta şu da söylenebil İr:" Ayette ki, "Yalnız O'na secde ederler" ifadesi, meleklerin Allah'dan başkasına secde etmediklerini anlatır. Bu da, umûmî bir ifadedir. Ama, "Meleklerin hepsi (Adem'e) secde ettiler"(Hıcr.so)ayeti, hâs bir ifâdedir. Hâs ifâde, âmm (umûmî) olan ifâdeden önce nazar-ı itibara alınır." Bil ki meleklerin, Allah'a kulluğa iyice dalmış olduklarını gösteren ayetler pek çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın. meleklerin sözü olarak naklettiği, "Biziz, o saf saf dizilenler, mutlak biz. Biziz o teşbih edenler biz"(Satfât, 165-166) ayeti ile "Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile teşbih ederek Arş'm etrafını kuşatmışlardır" (Zümer, 75) ayetinde olduğu gibi... Allah en iyi bilendir.

Allah, ümmi peygamber Hz. Muhammed efendimize, onun âl ve ashabına bol bol salat-ü selâm eylesin (Amin).266[266]

---

[264][264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/232-233
[265][265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/233
[266][266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/233-234

ENFÂL SÛRESİ

Otuzdan otuzaltıncı âyetin sonuna kadar olan kısım hanç. bu sûienın hepsi Medenîdir Bu âyetler ise Mekkîdır
Sûre. yetmışbeş ayettir. Bu sûre. Bakara sûresinden sonra nazil olmuştur.

Ganimet Hakkındaki Hükmü Soranlar

"Sana ganimetleri-sorarlar. Deki: "Ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür. Ohalde mü'minlerdenseniz, Allah'dan sakının, aranızda olan şeyleri düzeltin. Allah'a ve Resulüne itaat edin. " (Enfâl. 1).
Şii ki ayetteki, "Sana ganimetlerden sorarlar" tabiri şu beş hususun araştırılmasını gerektirir:
1) Soranın kim,
2) Sorulanın kim,
3) Ganimetin ne olduğu,
4) Bunun, ganimetin hangi hükümleri ile ilgili bir soru olduğu; ve
5) Müfessirlerin "enfâl" kelimesini nasıl tefsir ettikleri...
1) Bu soruyu soranların kimler olduğu hususunda deriz ki: Ayetteki, "Sana ganimetleri sorarlar" tabiri daha önce kendilerinden bahsedilmemiş kimselerle ilgilidir. Bunun burada, bu şekilde getirilmesi son derece güzeldir. Çünkü bu ayetler nazil olurken, bu soruyu soran belli birisidir. Binâenaleyh soranın o kimse olduğunu söylemek gerekir. Bu hususta soru soranın, ganimet ve enfâl ile ilgisi olan bazı kimseler olduğunda şüphe yoktur. Bu kimseler, sahabeden bazı insanlardır.
2) Bu, soruyu kime sorulduğu meselesidir. Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunda şüphe yoktur.1[1]

Enfâlin Ne Olduğu?

3) "Enfâl" nedir?" meselesi... Biz deriz ki: Zühri şöyle demiştir: "Arapça'da neti ve nafile kelimeleri, asıldan fazla olan şeyi ifâde ederler. Ganimetlere "enfâl" denilmiştir. Çünkü müslümanlar, ganimetler hususunda, kendilerine ganimet almak helâl kılınmamış olan diğer ümmetlere üstün kılınmışlardır. Nafile namaz da, asıl olan farz namazlara ilave namazlar oldukları için, "nafile" adını almışlardır. Cenâb-ı Hak da"İbrahim'e, Ishak'ı ve ilaveten Ya'kûb'u ihsan ettik" (Enbiya 72) yani, "istediğine ilave olarak Ya'kûb'u ihsan ettik" buyurmuştur."
4) Bu sorunun, "enfâl"in hangi hükmü ile ilgili olduğu meselesidir: Diyoruz ki: Bu hususta iki izah yapılmıştır:
Enfâl Hakkındaki Birinci Görüş: Ayetteki "sorarlar" ifadesi, her nekadar müphem bir ifade ise de, cevabı belirlemek, o sorunun o belli cevapla ilgili olduğunu gösterir. Hak Teâlâ'nın, "Sana hayzı sorarlar' (Bakara. 222) ve "Sana yetimleri sorarlar" (Bakara, 220) ayetleri de bunun benzeridir. Bu ifâdelerden, bu sorunun hayız ve yetimlerle ilgili hükümlerden biri hakkında olduğu anlaşılıyor. Halbuki o hüküm belli bir hüküm değildir. Fakat cevap, onu belirli hale getirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, hayz hakkında, "De ki: "O bir ezadır. Onun için hayız zamanında kadınlardan (onlarla cinsi temastan) uzak durun"(Bakara.222)buyurmuştur. Binâenaleyh cevap, o sorunun, hayız halinde kadınlarla cinsî münasebette bulunma ile ilgili olduğunu gösterir. Yine Cenâb-ı Allah yetimler hakkında da, "De ki: "Onları yararlı ve iyi bir hale getirmek hayırlıdır. Şayet kendileriyle bir arada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizde" (Bakara. 220) buyurmuştur. Binâenaleyh bu belirli cevap, yetimler hakkındaki o sorunun, onların mallarında tasarrufta bulunma ve onlara vekil olma ile ilgili olduğunu gösterir.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/237-238

Yine Allah Teâlâ, "Sana "Rûh"u sorarlar" (isra, as) buyurmuştur. Bu ifadede, sorunun ruhun hangi hususunda olduğunu gösteren birşey yoktur. Cenâb-ı Hak, bu soruya cevap olarak, "De ki: "Ruh Rabbimin emrindendir.."(isra,85)buyurmuştur. Bu cevap, sorunun, ruhun muhdes (yaratılmış) veya kadîm olması ile ilgili olduğuna delâlet eder.
İşte "Enfâl" ayetinde de böyledir. Allah Teâlâ bu sorunun cevabında, "De ki: Enfâl (ganimetler), Allah'ın ve Resûlünündür" buyurmuştur. Böylece bu cevap, soruyu soranların enfâl hakkındaki sorularının, ganimetin kime verileceği ve buna kimin müstehak olduğu hususunda olduğuna delâlet eder.
İkinci görüş: Ayetteki, "Sana ganimetleri sorarlar" ifadesi, "senden ganimetlerden isterler" demektir. Dolayısıyla buradaki seale (sorarlar) fiili ile, hadis-i şerifte de rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendilerine ganimetlerden vermesini "istediler" manası kastedilmiştir. Zira onlar, "Ey Allah'ın Resulü, bana şunu ver, bana şunu ver" diyorlardı. Ayetteki, an harf-i ceninin, min manasına olması uzak bir ihtimal değildir. Bu görüş, İkrime'ye aittir. Abdullah b. Mes'ûd (r.a), ayeti, "Senden ganimetleri istiyorlar" şeklinde okumuştur.
5) Bu, müfessirlerin, ayetteki "enfâl" ile ne kasdedtldtği konusundaki görüşlerini anlatmaktır. Deriz ki: O müslümanların "enfal" hakkında soru sormaları onlar arasında bu hususta bir çekişmenin ve münakaşanın olduğunu gösterir. Buna şunlar da delâlet eder:
a) Ayetteki, "De ki: "Enfal Allah'ın ve Resûlünündür" buyruğu bu cevabın verilmesinin maksadının, onları çekişmekten ve hasımiaşmaktan men etmek olduğunu gösterir.
b) Ayetteki, "Allah'dan sakının, aranızda olan şeyleri düzeltin" ifâdesi, onların bunu, aralarına bir husûmet düştükten sonra sorduklarını gösterir.
c) Ayetteki, "O halde mü'minlerdenseniz... Allah'a ve Resulüne itaat edin" -fadesi de, aynı şeye delâlet eder. Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki; "Ayette geçen "enfâl" sözünde, kâfirlerden zorla alınmış matlar demek olan ganimetlerin Kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, ganimet dışında birşeyin kastedilmiş olması da muhtemeldir.
Birinci ihtimalle ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
1) Hz. Peygamber (s.a.s), ashâbtn, Bedir Günü elde ettikleri ganimetleri hem Bedir Savaşı'na katılmış olanlara, hem de katılmamış olan müslümanlara bölüştürmüştü. Bedir savaşında bulunmadığı halde bu ganimetten istifade edenlerin üçü Muhacirlerden, beşi de "Ensar"dandı. Muhacirlerden biri, Hz. Osman idi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onu, kızı hasta olduğu için, onun yanında bırakmıştı. Diğer •kişi de Talha (r.a) ile Sa'îd b. Zeyd (r.a) idi. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), bu ikisini müşriklerin kervanının durumunu gözetlemeleri için göndermişti. Onlar da bunun için Şam yoluna çıkmışlardı. Ensar'dan olan o beş kişiden birisi Ebu Lübâbe Mervan b. Abdülmünzir idi. Hz. Pevaamber (s.a.s) onu Medine'de kendi yerine vekil bırakmıştı. Bunlardan diğer birisi Âsim (r.a) idi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu da, "Âliye"de vekil olarak bırakmıştı. Üçüncüsü, Haris b. Hatıb olup, Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, Revhâ'dan, kendisine bir haber ulaştırmak üzere Amr b. Avf'a göndermişti. Bu beş kişiden dördüncüsü ise, Haris b. es-Samt idi. Bu da, Revha'da hastalanıp (kalmıştı). Beşincisi ise Huvât b. Cübeyr'dir. İşte Bedir savaşında bulunmadığı halde ganimet alan Ensar bunlardır. Hz. Peygamber (s.a.s), bunlara da ganimetlerden pay verdi. Dolayısıyla diğer müsiümanlar arasında bu husus dedikoduya sebeb oldu. İşte bunun üzerine, bu ayet nâzü oldu.
2) Rivayet olunduğuna göre, Bedir Günü genç olanlar savaştılar ve esir aldılar. Yaşlı müsiümanlar ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'ie birlikte gerideki saflarda beklediler. Bundan dolayı gençler, "Ganimetler bize âit. Çünkü biz vuruştuk, kâfirleri biz hezimete uğrattık" dediler. İhtiyarlar da, "Biz, sizin gerideki destekçileriniz idik. Eğer bozguna uğrasaydınız, bizim yanımıza gelip toplanacaktınız. Binâenaleyh ganimetleri, bizi dışta bırakarak almayın" dediler. İşte bundan dolayı aralarında bir çekişme meydana geldi ve ayet bunun üzerine nazil oldu.
3) Zeccâc şöyle demiştir: "Ayetteki "enfâl" kelimesi ile "ganimetler" kastedilmiştir. O müsiümanlar kendilerinden önceki ümmetlere ganimet atmak haram olduğu için, bunun hükmünü sormuşlardır." Bu görüş zayıftır. Çünkü bu takdirde, bu sorunun maksadı, sadece Allah Teâlâ'nın bu husustaki hükmünü sorup öğrenmek olur. Halbuki biz, delillere dayanarak, bu sorunun, müsiümanlar arasında meydana gelen bir münakaşa ve çekişmeden ötürü

sorulduğunu beyan etmiştik. 2[2]

Enfal Hakkındaki İkinci Görüş

İkinci ihtimale gelince ki bu, ayette bahsedilen "enfâl'in, ganimetten başka bir şey olmasıdır. Böyle olmasına göre, ayetteki "enfâl" kelimesinin tefsiri hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Bazı rivayetlerde, İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Ayetteki "enfâl"dan maksad, hayvan, köle veya eşya gibi arada bir savaş olmaksızın, müşriklerden müslümantara geçen şeylerdir. Bu gibi şeyler Hz. Peygamber (s.a.s)'e aittir. O, bunları istediği gibi kullanır ve dağıtır!'
b) "Enfâl" ile, Allah Teâlâ'nın ehl-i humus (yani ganimetin beşte birini alacaklar) için, hükmettiği beşte bir pay kastedilmiştir. Bu görüş, Müc&hid'indir. Mücâhide göre ashab, Hz. Peygamber (s.a.s)'den humus (beştebir) hakkında soru sormuşlar ve ayet bunun üzerine nazil olmuştur.
c) Ayette bahsedilen enfâl, "seleb"tir. Bu, gaziyi savaşa teşvik için, ganimetlerden oiho ûHa^orıi hiccov/o îiawo niarak fa7İarian uprilorfik spvriir Bu. mesela halifenin. "Kim savaşta birisini öldürürse, selebi (soykası, atı, silaht v.s.) ona aittir." Veya bir seriyyeye, "Elde edeceğiniz şey size aittir" veya "onun yansı, üçte biri, dörtte biri size aittir" demesi gibidir. Halbuki "entarin humusu olmaz. Sa'd İbn Ebî Vakkas'ın, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kardeşim Umeyr, Bedir Günü öldürüldü. Ben de, buna mukabil, Sa'd İbn el-Âs'ı öldürdüm ve kılıcını aldtm. Kılıç çok hoşuma gitti. Onu, Hz. Peygamber'e getirdim ve "Allah, müşriklerden dolayı yüreğime su serpti.... Öyleyse, bu kılıcı bana hibe et!" dedim... Bunun üzerine Hz. Peygamber, "O, ne benim, ne de senindir; onu, ganimetlerin konulduğu yere bırak!" dedi. Ben de, kılıcı denilen yere bfrakttm. Halbuki, kardeşimin öldürülüp üzerindekilerin alınmasından dolayı içimde, ancak Allah'ın bileceği bir kin ve hınç vardı.. Biraz öteye gitmiştim ki, Hz. Peygamber (s.a.s) bana geldi; işte o zaman, Enfâl sûresi nazil olmuştu.. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ey Sa'd, sen benden kılıcı istedin; halbuki or benim değildi; o şimdi benim oldu.. O halde, onu alabilirsin.." buyurdu.
Kâdî şöyle demektedir: "Ayet, bütün bu izahlara muhtemeldir. Ayette, bunların bir kısmını, diğerine tercih etmeye dair bir delil bulunmamaktadır. Eğer hadislerde, bunlardan birini tayin etmeye delâlet edecek sahih bir haber tesbit edilirse, o zaman o mânâ verilir; aksi halde bütün bu mana ve izahlar, ihtimal dahilindedir.. Bu manalardan her biri, ayrı ayrı düşünülebileceği gibi, bunların hepsinin birden murad edilmiş olması da caizdir. Çünkü aralarında herhangi bir tenakuz ve çelişki bulunmamaktadır. Ama, bunlardan, doğruya en yakın olan husus şudur: Bununla, Hz. Peygamber {s.a.s)'in, ganimet elde edilmeden önce de sonra da, ganimet mallarından başkasına fazladan bir şeyler verebilmesi murad edilmiştir.. Çünkü, bu, cihada teşvik ve gönülleri güçlendirip takviye etmek amacıyla, Hz. Peygamber'e caiz olan bir şeydir. Mesela bu, iyi savaşsın diye harbin başında, veyahut da harbten dönünce birisine fazladan bir şeyler vermek; yahut ona, savaşan kimsenin öldürdüğü kimselerden elde ettiği şeyleri vermek ya da savaşa katılanların bir kısmına, elde ettikleri ganimet mallarından az vererek, ona, Hz. Peygamber'e mahsus olan beşte birlik hisseden olmak üzere, fazladan bir şey vermek... gibidir. Böyle olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki; "Ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür." buyurarak mücahidlerin hak ettiklerine ilave olarak verilen şeyler kastedilmiş olur:
Cenâb-ı Hakk'ın "De ki: Ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür..." ifadesine gelince, bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır:
Birinci açıklama: Bununla şu kastedilmiştir: "Enfâlin hükmü, Allah ve Resulüne aittir. Allah, hikmetinin gerektirdiği şeye göre, o enfâtin taksimatını, Hz. Peygamber'e emretmiştir. Bu, enfâlin taksimatıyla ilgili mesele, hiç kimsenin görüşüne bırakılmamıştır.
İkinci açıklama: Mücahid, İklime ve Süddî şöyle demişlerdir: Bu ifade, müteakip 41. ayet ile neshedilmiştir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki; "ganimetler Allah'ın ve

---

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/238-240

Resûlünündür..." (Entat. 41) buyruğu, ganimetlerin tamamının Peygamber'e ait olmasını gerektirir.. Böylece Allah Teâlâ bu hükmü, "humus" (beşte bir) ifade eden ayetlerle neshetmiştir..." 8u, bir kısım rivayetlerde yer alan İbn Abbas'ın görüşüdür.
Buna şu iki yönden cevap verilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "Deki: "Ganimetler Allah'ın veResûlünündür"buyruğunun manası, "Bu husustaki hüküm, Allah ve O'nun peyamberine aittir..." şeklindedir. Bu mana, bu ifadede daima bulunur ve devam eder.. Binâenaleyh, bunun mensûh olması imkânsızdır.. Daha sonra Cenâb-ı Hak, ganimetlerin beşte dördünün o ganimetleri almış olan kimselerin mülkü olduğuna hükmetmiştir..

b) Beşte biri ifade eden ayet, ganimetin, onu alan kimselerin mülkü olduğuna delalet eder. Halbuki, bu ayette geçen "enfâl" sözü, ganimetlerle değil, "selebı ölünün üzerinden alınan eşya" diye tefsir edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), herhangi bir maslahat ve faydadan dolayı, bu malları bazı kimselere vermiştir.

Daha sonra Cenâb-i Hak "Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızda olan şeyleri düzeltin" buyurmuştur. Bu hususta da iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Bu, "Allah'ın ikabından korkunuz. Allah'ın ma'siyet dediği şeyleri yapmaya yeltenmeyiniz... Bu gibi haller sebebiyle, aranızdaki çekişme ve düşmanlıkları bırakınız ve Allah'ın Resulünün hükmettiğine razı olunuz. " demektir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "aranızda olan şeyleri düzeltin" emri, yani, "Aranızdaki (muhtelif) görüşleri düzeltip ıslâh ediniz..." demektir.. Sözler, insanlar arasında konuşulup meydana geldiği için, tıpkı sırların, kalblerde saklı kalmasından dolayı onlara zâti's-sudûr denildiği gibi, sözlere de zâtu'l-beyn denilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Mü'minlerdenseniz... Allah'a ve Resulüne itaat edin" buyurmuştur. Bu ayetten elde edilen mana şudur: "Allah Teâlâ, ashabı, "Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızda olan şeyleri düzeltin" buyruğu ile Resulün hükmüne muhalefet etmekten nehyetmiştir "Sonra da onlara "Allah'a ve Resulüne itaat edin" emriyle Resule tâatte bulunmak suretiyle itaat etmelerini emretmek suretiyle bu hususu pekiştirmiştir.. Bunu, iyice pekiştirmek amacıyla da, daha sonra "müminlerdenseniz..." denmiştir ki bu son ifadeyle Cenâb-ı Hak, şu manayı kastetmiştir: Resulün sizi kendisine davet ve teşvik ettiği o iman, ancak Resule tâatı iltizam edip üstlenmekle tam ve mükemmel olur. Binâenaleyh, Resule itaat etme dairesinin dışında kalmaktan sakınınız. "

Tâatı terketmenin, imantn yokluğunu, zevâ! bulmasını gerektireceğini söyleyenler, bu ayette istidlal etmişlerdir. Bunun izahı şudur: İn şart edatı ile bir şeye bağlanan, ta'lîk edilen şey, bu şey bulunmadığında o da bulunmaz. Burada da iman, in edalıyla, "tâat" fiiline bağlanmıştır. Binâenaleyh, taât olmadığı, bulunmadığı zaman, "iman"ın da bulunmaması gerekir. Bu meselenin tamamı, Cenâb-ı Hakk'ın {Nisa, 31} ayetinin tefsirinde zikredilmiştir. Allah en iyi bilendir. 3[3]

Gerçek Mü'minin Başlıca Vasıfları

"Mü'minler ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer, karşılarında O'nun ayetleri okununca, bu onların imanını artırır, onlar ancak Rablerine dayanıp güvenirler. Onlardır ki namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden Allah yolunda harcarlar, işte onlar, gerçek müzminlerin ta kendileridir. Rableri katında dereceler, bağışlanma ve sayısı bitmez, müddeti tükenmez rızk onlarındır" (Enfâl, 2-4).

Bil ki Allah Teâlâ, "Mü'minlerdenseniz... Allah'a ve Resulüne itaat edin. " buyurup, bu da imanın, taata götürmesini iktizâ edince, Cenâb-ı Hak bu hususu bu ayette, çok iyi bir biçimde açıklayıp tafsilatta bulunarak, imanın, ancak bu tâat ifâ edildiğinde bulunacağını beyan etmek üzere: "Mü'minler ancak .... " buyurmuştur. Bil ki bu ayet, imanın, ancak şu beş husus

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/240-243-243 mevcut olduğunda tahakkuk edeceğine delâlet eder: 4[4]

Allah Anılınca Kalpleri Titrer

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer" ayetinin beyan ettiği husustur. Vahidî (r.h) şöyle der: "Arapça'da, bir kimse korktuğunda denilir. Nitekim şair de, "Ömrüne yemin ederim ki, gerçekten ben çok korktuğum halde, belânın önce kime gelip çatacağını bilmiyorum..." demiştir.

Ayetten kastedilen mana ise şudur: "Mü'min kimse, ancak Allah'tan korktuğu zaman mü'min otur." Cenâb-ı Hakk'ın, "Rablerine derin saygı göstermekte olanların ondan derileri ürperir..." (zomer. 23); "Rablerînin huzuruna döneceklerinden yürekleri korkarak..." (Mü'minün, 57) ve "ki onlar namazlarda huşûya riayetkardırlar..." (Mü'minün, 2) ayetleri de böyledir...

Hakikat erbabı şöyle demektedir: Korku iki türlüdür:

a) İkâb korkusu. Cenâb-ı Hakk'ın azabından korkmak.

b) Azamet ve ceiâl korkusu. İkâb korkusu, günahkârlar/n duyacağı korkudur. Celâl ve azamet korkusuna gelince bu, ister mukarreb melek olsun, isterse mürsel, gönderilmiş bir nebî olsun, mahlûkatın hiçbirinin kalbinden çıkmayan korkudur. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, zâtı gereği, bütün mevcudattan müstağnidir, onlara muhtaç değildir. O'nun dışında kalan mevcudat ise O'na muhtaçtırlar. Muhtaç olan kimse, zengin bir hükümdarın huzurunda bulunduğunda, ondan korkar ve ürperir. Bu dehşete kapılma ve korkma, hükümdarın vereceği cezadan dolayı değildir. Aksine bu, muhtaç olan kimsenin, onun kendisinden zengin; kendisinin de ona muhtaç olduğunu biimesi, böyle bir korku ve ürpermeye sebep olmuştur.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Eğer ayette geçen korku ile ikâb korkusu murad edilmişse, bu korku, sırf Allah'ı zikretmekten dolayı bulunmaz. Bu ancak, Allah'ın vereceği cezayı hatırlamadan dolayı bulunur. İşte, buna lâyık olan korku da budur. Zira bu ayetin maksat ve gayesi, "enfâl"in taksimatı hususunda, Bedir savaşına katılanları Allah ve Resûlullah'a itaat etmeye mecbur etmek, ilzam etmektir.

Ama, burada geçen korku ile, ikinci kısım korku murad edilmişse, bu, sırf Allah'ı anmaktan dolayı gerekli ve lâzım olan korkudur. Öyleyse, ayette bir takdirde bulunmaya ihtiyaç yoktur.

Şayet, "Allah burada, "yürekleri titrer. "; bir başka ayette de, "Bunlar, iman edenlerdir. Allah'ın zikriyle gönülleri huzur ve sükûna kavuşur. " (Ra'd, 28) buyurmuştur. Bu iki ayetin arası, nasıl uzlaştırılabilir? Hem, Cenâb-ı Hak, bir başka ayette de: "... sonra da hem derileri, hem kalbleri Allah'ın zikrine (yatışıp) yumuşar..." (Zümer, 23) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: Gönül huzuru ve itminan, ancak yakîn'in vereceği ferahlık ve manevî serinlik ile olur. Göğsün açılması, inşirah bulması ise ancak tevhîd bilgisi ile olur. Korku da, ancak ceza korkusundan dolayı meydana gelir. Şu halde bu iki durum arasında bir zıtlık bulunmamaktadır; aksine biz bu iki vasfın tek bir ayette bulunduğunu söylüyoruz ki, bu ayet Cenâb-ı Hakk'ın, "Rablerine derin saygı göstermekte olanların ondan derileri ürperir, sonra da hem derileri hem kaîbleri Allah'ın zikrine (yatışıp) yumuşar" (Zümer, 23) ayetidir. Buna göre mana, "Deriler, Allah'ın azabının korkusundan dolayı ürperir, diken diken olur.. Daha sonra da, onların derileri ve kaîbleri, Allah'ın mükâfaatını umduklarında yumuşar" şeklinde olur. 5[5]

Ayetlerin Okunması, İmanlarını Güçlendirir

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "karşılarında ayetleri okununca (bu), onların imanını arttırır. " ayetinin ifade ettiği husustur. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Bir sûre indirildiği zaman içlerinden kimi: "Bu (süre), hanginizin imanını artırdı?" der" (Tevbe, i24j ayetinde olduğu gibidir. Sonra, bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 6[6]

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/243-245

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/245

Birinci Mesele

"Tasdik" manasında olan imanın artması iki şekilde olur:
a) Bu, Vahidi (r.h)'nin de anlattığına göre, bütün ilim erbabının benimsemiş olduğu görüştür. Buna göre, kimin bu hususta daha fazla ve daha güçlü delili bulunuyorsa, onun imanı daha fazla olur. Zira, delillerin çokluğuna ve kuvvetine göre, şüpheler yok olup, yakîn (kesin bilgi) hasıl olur, meydana gelir. İşte bu hususa, Hz. Peygamber (s.a.s), "Şayet, Ebu Bekr'in imanı, yeryüzündekilerin imanı ile tartılacak olsaydı, onun imanı ağır basardı,.."7[7] sözüyle, işaret etmektedir. Hz. Peygamber, bununla O'nun Allah'a dair bilgisinin daha kuvvetli olduğunu kasdetmektedir. 8[8]

Bu Ayetteki "Artma"dan Maksat

Birisi şöyle diyebilir: Ayette bahsedilen bu "artma" "ziyadeleşme" ile, ya delilin kuvvetliliği, veyahut da delillerin çokluğu murad edilmiştir. Delilin kuvvetiiliği meselesine gelince, bu geçersizdir. Zira, hiç şüphesiz her delil, birtakım mukaddimelerden meydana gelmektedir. O mukaddimeler de ya, zıddına mani olacak biçimde kesin olurlar, veyahut da böyle olmazlar. Binâenaleyh, zıddına mâni olan kesinlik, bütün mukaddimelerde bulunursa, bu tefsire göre, delillerin bir kısmının diğer bir kısmından daha kuvvetli olması imkânsız olur. Zira, zıddına mani olan kat'iyyet, farklılık kabul etmez.. Eğer, zıddına mani olacak kesinlik,, mukaddimelerin tamamında ya da bir kısmında bulunmazsa, bu, delil sayılmaz; aksine bu, bir emare, (ipucu) olur. Bu emareden meydana gelecek olan sonuç da, ilim değil, bir zan olur. Böylece, bu anlatmış olduğumuz hususlarla, kuvvet bakımından delillerde farklılıkların bulunmasının imkânsız olduğu sabit olur. Delillerin çokluğu itibariyle farklılıkların bulunması da böyledir. Zira, tek bir delil sebebiyle meydana gelen katiyyet, eğer zıddına manî olursa, bu durumda onun, pek çok delil bir araya geldiğinde daha da kuvvetli olması imkânsız olur. Yok, eğer zıddına mani olmazsa, o d,elil olmaz. Aksine o, bir emare olur. Böylece de netice, kesin değil, zannî olur. Binâenaleyh, bu tevîlin de zayıf olduğu sabit olmuş olur.
Bil ki, şöyle denebilir: Ayette bahsedilen artma ile, hem devam, hem de devamsızlık murad edilmiştir. Çünkü istidlalde bulunanlardan bazıları, bir anlık durum hariç, ne delili ne de medlulü sürekli zihninde taşıyamaz. Bazı kimselerde, bu durum sürekli olabilir. Bu iki uç arasında, farklı ortamlar ve farklı dereceler bulunmaktadır; işte ziyâdeden murad da budur.
b) Tasdik manasında olan imanın artmasına gelince, bu onların, Allah katından nazil olup kendilerine okunan her şeyi tasdik etmeleri demektir. Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, mükellefiyetler ardarda, peşpeşe gelince, işte her teklifin meydana gelmesi esnasında, onlar tasdik ve ikrarlarını arttırıyorlardı. Bir kimseyi iki şey hakkında tasdik eden bir kimsenin tasdiki, o kimseyi, tek bir şey hakkında tasdik eden kimsenin tasdikinden daha çoktur. Cenâb-t Hakk'ın, "karşılarında ayetleri okununca bu, onların imanını arttırır" buyruğunun manası, "Onlar, her ne zaman yeni bîr ayet duyup dinlediklerinde, yeni bir ikrarda bulunurlardı " demek olur. Böylece bu, iman ve tasdikte, bir artma olmuş olur.
Bu ifadeyle ilgili bir üçüncü izah da şudur: Allah'ın kudret ve hikmetinin kemâli, ancak, Allah'ın mahlûkatındaki hikmetinin eserleri vasıtasıyla bilinir, anlaşılır. Bu husus, sahili olmayan bir denizdir. İnsan akit her ne zaman, Allah'ın bir başka şeyi yaratmasındaki hikmetinin eserlerine takılıp kalırsa, bundan, bir şeyi yaratmasındaki hikmetinin ne olduğunu talep edip aramaya geçer. Böylece de bu kimse, birincisinden daha yüce, daha şerefli ve daha mükemmel olan bir mertebeden başka bir mertebeye geçmiş olur. Bu mertebeler

---

7[7] Benzeri bir hadis için bkz: Ebu Davud, Sünnet, 8 (4/208); Keşlu'l-Hafa, 2/165: Tirmlzİ, Rüya, 10 (4/540).

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/245

sınırsız olunca, hiç şüphesiz ki tecellî, keşf ve marifet mertebeleri de sınırsız olur. 9[9]

İmanın Artıp Eksilmesi Mümkün müdür?

Alimler, imanın artma ve eksilmeyi kabul edip etmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. İmanın, inanç, ikrar ve amelin toplamından ibaret olduğunu söyleyen kimseler, bu ayet ile şu iki yönden istidlal etmişlerdir:
a) Cenâb-ı Hakk'ın, "bu, onların imanını artırır" ifadesi, imanın, artmayı kabul ettiğine delalet etmektedir. Şayet iman, bilmek ve ikrar etmek, itiraf edip açıklamaktan ibaret olsaydı, o zaman artmayı kabul etmezdi.
b) Allah Teâlâ, bu beş şeyi zikrederken, bu beş şey ile muttasıf olanlar hakkında, 'İşte onlar, gerçek mü'minlerin ta kendileridir" buyurmuştur. İşte bu da, bütün bu hasletlerin "iman" ismine dahil olduğuna delâlet eder. Ebu Hureyre (r.a)'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: 'İman, yetmiş küsur kısımdır. Bunların en yücesi, Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet etmektir. En düşüğü ise, eziyyet veren şeyleri yoldan gidermektir. Haya da imanın bir şubesidir"10[10]. Bu görüşte olanlar, imanın bu üç rüknün toplamından ibaret olduğuna dair, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Çünkü ayet, imanın artmayı kabul ettiğine dair son derece sarîh ve açıktır. Halbuki, bilmek ve ikrar etmek, farklı farklı olmayı kabul etmezler. Binâenaleyh imanın, ikrar, itikad ve amelin toplamından ibaret olması gerekir İşte, amelde farklılığın bulunabilmesi sebebiyle, imandaki farklılık ortaya çıkmıştır..."
Yapılmış olan bu istidlal, zayıftır. Zira biz, devam edip etmemeyle alâkalı olan farklılığın, itikad ve ikrarda da bulunabileceğini beyan etmiştik. Bu kadar şey, imanda farklılığın bulunabileceğini anlatmak hususunda kâfidir. Allah en iyi bilendir. 11[11]

Ayetlerin, Dinleyenin İmanını Arttırma Meselesi

Cenâb-ı Hakk'ın, "karşılarında ayetleri okununca, bu onların imanını arttırır. buyruğunun zahiri, imanda artışın bulunması hususunda, müessir olanın o ayetler olduğunu sas ettirmektedir. Halbuki durum böyle değildir. Zira, o ayetlerin bizzat kendisi, manda bir artış gerektirmez. Aksine, eğer böyle olması gerekse bile, bu artmayı gerektiren şey, o ayetleri denlemektir; yahut da o ayetleri bilmek ve anlamak, itikad ve tasdikte artmayı gerektirir. Allah en iyi bilendir.
3) Hak Teâlâ'nın "Onlar ancak Rablerine dayanıp güvenirler" ayetinin ifade ettiği husustur. Bil ki, mü'minlerin vasfı, Hak Teâlâ'nın vaadinde ve atdinde sadık olduğuna güvenmek, "Allah ve Resulü doğru söylemiştir!" demek onların sözünün, münafıkların tıpkı, "Allah ve Resulü bize, bir aldatıştan başka şey vaad etmemiştir" (Atuab, 12) şeklindeki sözleri gibi olmamasıdır. Sonra biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayeti hasr ifade eder. Buna göre mana,"on/ar, sadece Rablerine tevekkül ederler" şeklinde olur. İşte bu hal çok yüce bir mertebe, şerefli bir derecedir. Bu da, insanın.herhangi bir işte sadece Allah'a güvenip dayandığı bir durumda bulunmasıdır..
Bil ki bu üç nitelik, en güzel bir biçimde tertip edilip sıraya konulmuştur. Çünkü, birinci mertebe , Allah'ın ikâbından korkmak mertebesi,- ikinci mertebe, Allah'ın tekliflerine boyun eğmek mertebesi ve üçüncü mertebe de, Allah'ın dışındaki şeylerden alâkayı tamamiyle kesip, tamamiyle Allah'ın lütuf ve keremine itimâd etmektir. Hatta, Allah'ın dışındaki şeylerden, tamamiyle müstağni olmaktır. 12[12]

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/245-246
10[10] Müslim, İman, 57-58 (1/63); Buharı, İman, 3.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/246-247
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/247-248

Namaz ve İnfakın Hakikati

4 ve 5) Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar namazı dosdoğru kılar ve kendilerine rmk olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcarlar" ayetinin ifade ettiği hususlardır. Bil ki, daha önce geçmiş olan üç mertebe, insanların kalbleri ve gönülleri, içleri hakkında nazar-t dikkate alınan hallerdir. Cenâb-ı Hak daha sonra, bu durumlardan, insanların zahirî hallerinin gözetilmesine geçmiştir. Zahirî olarak nazar-ı dikkate alman tâatlerin başı, bedeni namazda; malı da Allah'ın rızasında harcayıp tüketmektir. Bu İfadeye zekâtlar, sadakalar, sıla-i rahimler, cihad hususundaki infaklar, harcamalar ve camilere, köprülere yapılacak olan infaklar da dahildir.
Mutezile şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, kendisine vermiş olduğu rızıklardan infakta bulunan kimseleri medhetmiştir. Halbuki ümmet, haram olan şeylerden infakta bulunmanın caiz olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da haramın, nzık olmayacağına delâlet eder." Bu söz, defalarca geçmişti.
Bil ki Allah, mü'minler hakkında bu beş hali ve sıfatı zikredince, o vasıfları taşıyan kimseler için de şu üç şeyin bulunduğunu belirtmiştir:
Birincisi: Bu, "îşte onlar, gerçek müminlerin ta kendileridir" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 13[13]

Birinci Mesele

Ayetteki hakken kelimesinin ne ile ilgili olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu kelime buyruğu ile ilgilidir. Yani, "Gerçekten hakikaten mü'min olanlar onlardır" demektir.
b) Cümle, "İşte onlar, müminlerin ta kendileridir ifadesinde tamamlanmıştır. Daha sonra tekrar söze başlanarak, buyurmuştur. 14[14]

İkinci Mesele

Alimler, ayetteki hakken kelimesinin mansub oluşu hususunda birkaç izah zikretmişlerdir:
Bunu size bir hak (aercek) olarak haber veriyorum" yani "gerçek bir haber verişle, haber veriyorum" şeklindedir. Şu ayet de bunun benzeridir: "işte onlar gerçek kâfirlerin ta kendileridir" (Nisa, 15i).
2) Sibeveyh de şöyle der: "Bu, kendisine sözün delâlet ettiği mahzûf bir fiilin, te'kidî mef'ûl-ü mutlakıdır. Buna göre ifadenin takdiri, "Onların yaptıkları o şey, doğru olan bir hak idi" şeklindedir.
3) Zeccâc, bu ifadenin takdirinin "İşte onlar mü'm'mlerdir. Ben, bunu bir hak (gerçek) olarak bildiriyorum.." şeklinde olduğunu söylemiştir. 15[15]

İnsanın Kesin İfade İle "Ben Mü'minim Demesi Hakkında

Alimler, mü'min bir kimsenin, "Ben mü'minim" diyebileceği hususunda ittifak etmişler, fakat bir kimsenin, "Ben gerçekten mü'minim" deyip diyemeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bundan dolayı Şâfi? âlimleri, "Evlâ olan, insanın, "İnşaallah ben mü'minim" demesidir. Ama "Ben gerçekten mü'minim" diyemez" derlerken; Hanefî alimleri, "Evla olan, insanın, "Ben gerçekten mü'minim" demesidir. Ama insanın, "İnşaallah (eğer Allah dilerse), ben mü'minim" demesi caiz değildir" demişlerdir. Bir kimsenin, "İnşaallah ben mü'minim" diyebileceğini söyleyenlerin iki mukaddimeleri vardır:

---

[13] 13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/248
[14] 14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/248
[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/248-249

Birinci mukaddime: Bunun, imanın mevcudiyetinde bir şekkin bulunmasından ötürü olmasıdır.

İkinci mukaddime: Durumun böyle olmamasıdır.

Birinci mukaddimenin izahı şöyledir: Şafiî (r.h)'ye göre iman, itikad, ikrar ve amel üçlüsünün toplamından ibarettir. İnsanın sâlih amelleri yerine getirebilmiş olup olmaması hususunun şüpheli bir şey olduğu kesindir. Halbuki bir mahiyetin (şeyin), parçalarının birinde bulunan şüphe, o şeyin mevcud olup olmadığı hususunda da bir şüpheyi gerektirir. Binâenaleyh insan, her nekadar kesin olarak itikad ve ikrarın bulunduğunu söylese de, amelin (tam olarak) bulunduğu hususunda şüphe edince, amel hususundaki bu şüphe, o kimsenin, kendisinde imanın bulunduğu hususunda da şüphe etmesini gerektirir.

Ebu Hanlfe (r.h)'ye göre ise iman; itikad ve ikrarın toplamına denilip, amel (ibadet), iman isminin dışında sayıldığı için, ameller hususundaki şüpheden dolayı, imanın olup olmadığı hususunda şüphelenmek gerekmez. Binâenaleyh "iman, üç şeyin toplamından ibarettir" diyenlere göre, imanın olup olmadığında şüphe bulunduğu; "Amel, iman vasfının dışındadır" diyenlere göre ise, imanın mevcudiyeti hususunda bir şüphenin olmayacağı sabit olmuş olur. İşte bu duruma göre, iki mezheb arasındaki ihtilafın sadece lafızda olduğu ortaya çıkmış olur. 16[16]

İmanda İstisna Yani "İnşaallah Mü'minim" Dernek

İkinci mukaddimeye gelince, ki bu, insanın, imanı olduğu hususunda bir şüphesi olmadığı halde, "Ben, inşaallah mü'minim" demesidir. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Mü'minlik bir insan için en şerefli bir sıfat, en kıymetli bir ündür. Bu durumda "ben mü'minim" deyince sanki kendisini büyük bir övgü ile medhetmiş olur. Binaenaleyh bu kimsenin, kalbinde bir mahviyyete ve ucbün (kendini beğenmenin) zevaline sebeb olsun diye, "inşaallah" demesi gerekir. Rivayet olunduğuna göre Ebu Hanife (r.h), Katade'ye: "Niçin imanında istisna yapıyorsun? (yani inşaallah diyorsun)" dediğinde, o: "Hz. İbrahim (a.s)'in, "Ceza günü, kusurlarımı bağışlamasını umduğum da O (Allah'dır)'\şo-ara, 62)şeklindeki sözünde, Ebu Hanife (r.h) Ona, "Allah: "Buna inanmadın mı yoksa?" dediğinde söylediği, "inandım" (Bakara. 260) şeklinde sözünde ona "uysan ya..." dedi. Ben de diyorum ki: Katâde, Ebu Hanife'ye Şöyle diyerek cevap verebilirdi: "Fakat Hz. İbrahim, "inandım" dedikten sonra, "Fakat kalbimin yatışması için (Ölüleri nasıl dirilttiğini görmek istiyorum)" (Bakara. 260) dedi ve böylece itminanının artmasını istedi. İşte bu da, mutlaka iman hususunda "inşaallah" denilmesine delâlet eder."

Kâmil İmanın Şartları

2) Allah Teâlâ bu ayette, bir kimsenin ancak o beş sıfata sahip olduğu zaman mü'min olacağını belirtmiştir:

a) Allah'dan korkmak (ittika etmek),

b) Allah'ın dininde samimî ve ihlastı olmak,

c) Allah'a dayanıp tevekkül etmek,

d) Allah rızası için namaz kılmak,

e) Allah rızası için zekat vermek. Allah Teâlâ ayetin başında "hasr" manasını ifade eden bir kelime de kullanmıştır. Bu, "Mü'minler ancak onlardır ki tabiridir. Yine O, ayetin sonunda da, "İşte onlar, gerçek müminlerin ta kendileridir" buyurmuştur ki, bu ifade de "hasr" manâsındadır. Binâenaleyh ayet bu manaya delâlet edip, insanın da kendisinde bu beş sıfatın bulunduğuna dair kesin söz söylemesi imkansız olduğuna göre, "İnşaallah ben mü'minim" demesi daha uygun olur.

Rivayet olunduğuna göre, birisi Hasan el-Basri'ye: "Sen mü'min misin?" diye sorunca, o: "İman iki çeşittir. Eğer sen benim, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman edip etmediğimi soruyorsan, ben mü'minim. Yok sen, "Müminler ancak onlardır

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/249-250

ki, Allah anıldığı zaman yüreklen titrer..." ayetinin anlattığı manada bir mümin olup olmadığımı soruyorsan, Allah'a yemin ederim ki, onlardan olup olmadığımı (tam) bilemiyorum" demiştir.
3) Kur'an-ı Kerim, mü'min olan herkesin, cennetliklerden olduğunu gösterir. Binâenaleyh bir kimsenin mü'min olduğunu söylemek, o kimsenin cennetliklerden olduğunu kesin olarak söylemeyi gerektirir. Halbuki bunu söylemeye imkan yoktur. İşte bu hususta da böyledir. Sevrî'nin şöyte dediği nakledilmiştir: "Bir kimsenin gerçek mü'min olduğu iddia edilir de, sonra da onun cennetlik olduğuna şehâdet edilmezse, ayetin yarısına iman edilmiş olur." Bu sözden şu netice çıkar: O kimsenin, cennetliklerden olduğunu söylemek imkânsız olduğuna göre, onun kesin olarak mü'min olduğunu söylemek de imkânsızdır.
4) İman, kalbin tasdikinden ve bilmesinden ibarettir. Buna göre bir kimse ancak, bu tasdik ve bilgi kalbinde bulunup, aklından hiç çıkmadığı zaman gerçekten mü'min olur. Fakat bu husus zail olunca, o kimse ancak Allah'ın hükmüne göre mü'min olur. Ama işin özünde ise, hayır!..
Bunu iyice kavradığında, bil ki insanın "inşaallah (eğer Allah dilerse, ben mü'minim)" sözünün iman vasfının devam etmesi ve herhangi bir gaflet ve zuhûl bulunmaksızın, devamlı bir şekilde bu manada imanın onun kalbinde ve kafasında bulunuşu ile ilgili olması uzak bir ihtimal değildir. Bu, ihtimal dahilindedir.
5) "Muvâfât" ashabı şöyle derler: "Bir kimsenin, bulunduğu anda mü'min olmasının şartı, imanlı olarak ölmesidir. Bu şart ise, ancak ölürken gerçekleşir. Dolaytsı ile bu husus bilinemez, meçhuldür. Meçhul olan bir şarta bağlı olan şey de meçhuldür. İşte'b-M sebepten ötürü, "inşaallah ben mü'minim" denilmesi güzel olur.
6) Kişinin, "İnşaallah ben ölürken mü'minim" demesi... Bundan maksad, bu stisnayı (inşaallah'ı) neticeye ve sonuca havale etmektir. Çünkü bir kimse, her nekadar o anda mü'min ise de, bu imanın neticede (ölüm esnasında) bulunmaması 'arzedi İd iğinde, yok gibi olur ve asla bundan bir fayda elde edilemez. İşte bu istisnanın el i itilmesin in maksadı, böylesi bir husustur.
7) "İnşaallah" sözü, kesinliğe ve kat'îliğe ters değildir. Baksana Allah da, Andolsun ki Allah, Resulünün gördüğü rüyanın hak olduğunu tasdik etmiştir. inşaallah, emniyet içinde, başlarınızı traş ettirerek veya kısaltarak, korkusuzca -nutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz" (Fetm,27)buyurmuştur. Halbuki Allah Teâlâ, sek ve şüpheden münezzehtir. Binâenaleyh O'nun bu "inşaallah"! kullarına bir öğretme olarak zikrettiği anlaşılır. İşte burada da evlâ olan, işlerin Allah'a havale edildiğini gösteren bu kelimeyi kullanmaktır. Böylece bu kelimenin bereketi sayesinde, imanın devamı sağlanmış olur.
8) Bir grup selef ulemâsı, bu kelimeyi kullanmışlardır. Onların bu görüşünü destekleyen delili, biz de Allah'ın kitabında görmekteyiz. Bu, "İşte onlar, gerçek müminlerin ta kendileridir" ayetidir. Bunlar, Allah'ın ilmine ve hükmüne göre mü'min olanlardır. Binâenaleyh bu ifade, hem böyle olan, hem de böyle olmayan kimselerin olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla mü'min bir kimse, "İnşaallah (ben mü'minim)" der. Böylece de Cenâb-ı Allah, onu bu sözünün bereketi ite, ikinci kısımdakiferden değil de, birinci kısımdakilerden kılar.
"İnşaallah" ifadesinin, burada söylenmesinin caiz olmadığını söyleyenler de görüşlerinin doğruluğuna şu şekilde delil getirmişlerdir:
a) Hareket eden bir kimse "Ben hareket ediyorum" diyebilir. Fakat "inşaallah ben hareket ediyorum" demesi caiz değildir. Oturan veya ayakta duran kimse için de durum aynıdır. Binâenaleyh bu konuda da, mü'min bir kimsenin "ben mü'minim" demesi gerekir, "inşaallah ben mü'minim" demesi caiz değildir. Cismin, gelecekte hareket etme halinden çıkacak olması, şu anda hareket ettiğini söylemeye mani olmadığına göre, istikbalde imanın zail olma ihtimali, şu anda o kimsenin mü'min olduğunu söylemeye mâni değildir,
b) Allah Teâlâ, "İşte onlar, gerçek müminlerin ta kendileridir" buyurmuş ve o kimselerin gerçekten mü'min olduklarını söylemiştir. Binâenaleyh insanın, "inşaallah " demesi, Allah Teâlâ'nm kesinkes mevcûd olduğunu söylediği birşey hususunda şek ve şüphe etmeyi gerektirir ki bu caiz değildir.
Bunların birinci görüşlerine şu şekilde cevap verebiliriz: "İnsanın mü'min oluşu ile hareket

edici olması arasında, bahsettiğimiz bir çok yönden fark vardır. Bu ikisi arasında, böyle bir fark bulununca, bunları aynı şekilde değerlendirmek imkansız olur."

İkinci görüşe de şöyle cevap veririz: "Allah Teâlâ, ayette bahsedilen sıfatarâ sahip olan kimselerin gerçekten mü'min olduklarını söylemiştir. Halbuki şartın bulunup bulunmadığında şüphe vardır. Şarttaki şüphe, meşrutta (onun şart koşulduğu şeyde) de şüpheyi gerektirir. Bu da, bizim görüşümüzü kuvvetlendirir. " Aliah en iyi bilendir.

İkincisi: Cenâb-t Hakk'ın, ayette bahsedilen beş sıfata sahib olan kimseler için verdiği ikinci hüküm, "Rableri katında dereceler... onlarındır" buyruğunun belirttiği husustur. Bu, "onların, birbirlerinden üstün mertebeleri vardır" demektir.

Bil ki ayette bahsedilen sıfatlar iki kısımdır: İlk üçü, kalb ve ruhla ilgili sıfat ve hallerdir. Bunlar, korku, ihlâs ve tevekküldür. Son iki sıfat ise, zahirî amel ve huylarla ilgilidir. Bu amellerin ve huyların kalbin saf (aştırılıp, marifetullah ile nurlandırılmasında tesirleri olduğunda şüphe yoktur. Tesir eden şey ne kadar kuvvetli olursa, tesirin de o nisbette kuvvetli olacağı, bunun aksinin de aksi şekilde olacağı, şüphesizdir. Dolayısıyla bu huyların ve amellerin çeşitli derece ve mertebeleri olduğuna göre, marifet ve bilginin de derece ve mertebeleri vardır ki işte ayetteki, "Rableri katında dereceler... onlarındır" ifadesi ile kastedilen budur. Cennetteki mükafaatlar da, bu hallere göre ayarlanır. Binâenaleyh ruhanî saadetlerin mertebelerinin, hem ölümden önce, hem de sonra bulundukları sabit olmuş olur..Cennette bulunan saadet mertebeleri ise çok ve farklı farklıdır. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, "Rabİeri katında dereceler... onlarındır" buyurmuştur.

Eğer: "Daha aşağı derecede olan, daha üst derecede olan için, yüce derecelerin olduğunu, anlayınca, kalbi mahzunlaşır ve hayatın tadı kaçar. Bu ise, cennet mükafaatının "rızk-ı kerim" olmasını zedeler" denilirse, buna şöyle cevap veririz: "Her kişinin, kendisine âit saadeti içine dalıp gömülmesi, o kişide bir kin ve hasedin doğmasına mani olur. Netice olarak diyebiliriz ki: Ahiret halleri, ancak isim bakımından dünya halleri ile bir münasebet arzederler.

Üçüncüsü ve Dördüncüsü: Cenâb-ı Allah'ın "Bir bağışlanma ve sayısı bitmez, müddeti tükenmez bir rızık onlarındır " ifadesinin anlattığı şeydir. Ayette geçen mağfiret (bağışlanma) ile, Allah Teâlâ'nın, onların günahlarını bağışlaması; rızk-ı kerîm (bitmez-tükenmez rızık) ile de, cennet nimetleri kastedilmiştir.

Kelâmcıtar şöyle derler: "Bunun rızk-ı kerim oluşu, o nimetlerin temiz, devamlı ve ikram ve saygı vasfına bürünmüş olmalarıdır. İşte bütün bunların toplamı, "sevap" v© "mükâfaat" tarifini ortaya kor"

Arifler şöyle demişlerdir: "Ayetteki "mağfiret" ile, Allah'dan başkası ile meşgul oluştan dolayı, insanın kalbinde meydana gelen zulmetleri (karanlıkları) silip götürme; rızk-ı kerim" ile de, marifetullah ve muhabbetullaha gömülme sebebiyle doğacak : an nurlar kastedilmiştir."

Vahidî de şöyle demektedir: "Dilciler şöyle demektedir: Kerîm, övünülen ve güzel görünen her şeyi içine alan bir isimdir. Kerîm, kendisine muhtaç olunan şeyler hakkında, övülmüştür, methedi İm iştir. Gerek, Allah Teâlâ, gerekse Kur'an-ı Kerim, Kerîm" vasfıyla nitelenmiştir. Nitekim "...Doğrusu,bana çok şerefli bir mektup bırakıldı" (Nemi.29); "... her sınıftan güze!..." (Lokman, 10) "ve sizi şerefli bir mevkiye sokarız" (Nisa, 31) ve "onlara çok güzel söz söyle" (isrâ, 23) r-jyurmuştur. O halde, rızk-ı kerîm, kıymetli, üstün ve güzel olan rızık demektir.

Hişâm İbn Urve de şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bu ifade ile, onlara cennette hazırladığı, lezzetli yiyecek içecekler ile, güzel faydalanma ve yaşayışı kasdetmiştir." Beaderim ki, bizim burada, ruhanî manevî lezzetlerin, maddi lezzetlerden daha güzel olduğunu beyan etmemiz gerekir. Biz bu manayı, bu kitabın pekçok yerinde ele alıp izah ettik. Bu durumda, ayette bahsedilen kerîm rızkın, ruhanî ve manevî lezzetler olduğu, bunların da marifetullah, muhabbetullah ile, kulluk şuuruna gark olmak olduğu ortaya çıkar.

Birisi şayet, "Ayetin zahiri, bu beş şey ile vasfedilmiş kimsenin ikâbdan (cezadan) kurtulduğuna, ve mükafaata nai) olduğuna hükmedilmiş olduğunu gösterir. Bu da, kulun üzerinde, bu beş şeyin dışında başka bir mükellefiyetin bulunmamasını gerektirir. Halbuki bu, müslümanların icmâsıyla batıl olan bir husustur. Zira insanların oruç tutmaları, haccetmeleri ve diğer farzları da mutlaka yerine getirmeleri gerekir" derse, biz deriz ki:

Allahu Teâlâ söze: "Mü'minler ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer, karşılarında ayetleri okununca bu, onların İmanını arttırır,onlar ancak Rablerine dayanıp güvenirler..." buyruğu ile başlamıştır. Halbuki, bütün mükellefiyetler, bu iki cümlenin hükmüne dahildir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, batınî hallerin en şereflisinin, tevekkül; zahirî amellerin en kıymetlisinin de namaz ve zekât olduğuna dikkat çekmek için, batınî sıfatlardan, özellikle tevekkülü; zahirî amellerden de namaz ve zekâtı bilhassa zikretmiştir. 17[17]

Bedir Savaşıyla İlgili Nüzul Sebebi

"Rabbin seni tam isabetli olarak evinden çıkardığı zaman da (durum böyle idi). Çünkü müminlerden bir zümre muhakkak ki isteksizdirler!. Hak apaçık meydana çıktıktan sonra bile onlar bu hususta sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi seninle mücadele ediyorlardı" {Enfâl, 5-6).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 18[18]

Birinci Mesele

Bil ki, buyruğu, herhangi bir şeyin, bu çıkarmak filine benzetildiğini göstermektedir. İşte bu sebeple alimler bu hususta şu izahları ileri sürmüşlerdir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s), Bedir Günü müşriklerin sayısını çok, müslümanları da az görünce, onları savaşa teşvik etmek için, "Kim savaca, ölmek üzere olan bir kimseyi öldürürse, o kimsenin üzerindeki eşyası, silahı o öldürenindir. Kim de bir esir alırsa, ona da şöyle şöyle şeyler, vardır"19[19] buyurdu.. Müşrikler hezimete uğradığında Sa'd İbn Übâde "Ey Allah'ın Resulü, bir grup sahaben ve kavmin, canlarnı feda ettiler. Onlar, korku ve canlarını feda etme hususunda cimrilik yaparak, savaştan geri durmadılar. Ancak ne var ki onlar, tuzağa düşürülmen konusunda, üzerine titrediler. Binâenaleyh, sen (bu savaşan kimselere), belirlediğin şeyleri verirsen, geriye kalan müslümanlara bir şey kalmaz " deyince, Allahu Teâlâ, "Sana harb ganimetlerinin hükmünü sorarlar. De ki: "Bu ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür" (Enuı, i) ayetini indirdi. Yani, "Peygamber, bu hususta dilediğini yapar..." demektir. Böylece müslümanlar, peygamberden bir şey istemekten çekindiler ve bazılarının içinde de, bir memnuniyetsizlik kalıverdi. 20[20]

Ayetteki Benzetmenin İzahı

Keza, Hz. Peygamber (s.a.s) Bedir Günü savaşa çıkınca, ashabın bir kısmı ileride açıklayacağımız üzere, bu savaşı hoş karşılamamışlardı. Binânaleyh Cenâb-ı Hak, "De ki: "(Bu) ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür" (Entu, i) buyurunca, kelamın takdiri şöyle olur: "Onlar başlangıçta razı olmasalar da, enfal (ganimetler) hakkındaki bu hükme razı oldular. Nasıl ki onlar önce razı olmadıkları halde Rabbin seni evinden çıkarmıştı'.' Bu izah, bu konuda zikredilen izahların en güzelidir.
b) Takdirin, "Hoş görmemelerine rağmen, Allah'ın seni, savaşa çıkarma ile ilgili hükmü sabit olduğu gibi yine hoş görmedikleri halde "enfâl"in Allah'a ait olduğu -iükmü de sabit olmuştur" şeklinde olması.
c) Cenâb-ı Hak, "!şte onlar, gerçek mü'minlerin ta kendileridir" buyurunca, takdir, Allah'ın savaş için seni evinden çıkarma ile ilgili hükmü hak olduğu gibi, onların mümin oldukları

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/250-254
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/254
19[19] Ebu Davud, Cihad, 144 (3/70); Tirmizî, Siyer. 13 (4/131) (kısmen).
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/255

hususundaki hükmü de hakdır, gerçektir" şeklinde olur.
d) Kisâî, bu İfadenin başındaki kâf harfinin, Hak Teâlâ'nın bundan sonra gelen, seninle mücadele ediyorlardı..." ifadesine taalluk ettiğini; ifadenin takdirinin ise, "Bir grup müminin hoş görmemesine rağmen, Rabbin seni isabetli olarak evinden çıkardığı gibi, işte aynı şekilde, onlar savaşmayı istemiyor ve bu konuda seninle mücadele ediyorlar" şeklinde olduğunu söylemiştir. Allah en iyi bilendir. 21[21]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak min beytike ifadesiyle, Hz. Peygamberin, Medine'deki evini veyahut da, Medine'nin bizzat kendisinikastetmiştir. Çünkü Medine, Hz. Peygamber'in bizzat hicret yurdu, gerçek manada oturduğu, ikamet ettiği vatanıdır. Buna göre ayetin manası, "Seni Rabbin, hikmet ve doğruluk dolu bir çıkarışla çıkardı.." şeklinde olur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü müymirilerden bir zümre muhakkak ki isteksizdirler" buyruğu, hâl mahallinde olan bir cümledir. Yani, "Seni, Rabbin, onların istememesine rağmen çıkardı..." demektir. 22[22]

Şam'dan Mekke'ye Giden Kureyş Kervanı

Rivayet olunduğuna göre, bir Kureyş kervanı, içinde pekçok mal bulunduğu ve kırk binitli olduğu halde Şam'dan yola çıkmıştı. Ebu Süfyân, Amr İbnu'l-As ve diğer bazı kimseler de bunlar arasında bulunuyordu. Bunun üzerine Hz. Cibril, bu durumu Allah'ın Resulüne haber verdi. Allah'ın Resulü de, durumu müslümanlara anlattı. İçinde çok mal bulunup, kervandaki şahısların sayısı da az olduğu için, kervanın karşısına çıkma düşüncesi sahabenin hoşuna gitti. Bunun üzerine müslümanlar çabuk davranıp yola çıkınca, onların yola çıktıklarına dair haber, Mekkelilere ulaştı. Bundan dolayı da Ebu Cehil, Kabe'nin üzerine çıkarak şu şekilde bağırdı: "Ey Mekkeliler! Her türlü zorluğa ve meşakkate rağmen, her ne pahasına olursa olsun, kervanı kurtarmaya çıkacaksınız! Eğer Muhammed, sizin kervanınızı ele geçirecek olursa, siz ömür boyu iflah olmazsınız. "
O sırada, Abbfta İbn Abdulmuttalibin kız kardeşi bir rüya görüp, kardeşine, "Ben acayib bir şey gördüm.. Gördüm ki, sanki bir melek gökten indi ve dağdan bir kaya parçası aldı. Sonra o taşı, (kentin üzerinde) dolandırdı. Sonra, Mekke'deki bütün evlere, o kaya parçasından kopmuş olan bir taş parçası isabet etti. " der. Abbas bunu anlatınca, Ebu Cehil (Benî Haştm ile alay etmek için) şöyle der: "Kadınları da nübüvvet iddiasında bulunmadıkça, onların erkekleri nübüvvete razı olmazlar!"
Derken, Ebu Cehil bütün Mekkelileri yola çıkardı ki, işte bu Kureyş'in ordusu, nefiridir. Meşhur olan şu darb-ı meselde de, "Ne kervanda, ne de nefirde " şeklinde varid olmuştur. Bunun üzerine Ebu Cehil'e, "Kervan sahil yolunu tuttu ve kurtuldu. O halde sen, yola çıkmış olan orduyu Mekke'ye geri döndür" denilince o, "Hayır, Allah'a yemin olsun ki, bu asla olamaz... Biz, Bedir'de develer keseceğiz, içkiler içeceğiz; şarkıcılar şarkı söyleyip defler çalacaklardır. Böylece de bütün Araplar, birbirlerinden bizim yola çıktığımızı ve Muhammed'in de kervandan bir şeyler elde edemediğini duyacaklar..." dedi ve kavmini Bedr'e götürdü. Bedir, Arapların senede bir gün, panayırları için toplandıkları bir yerdir..
Bunun üzerine, Cebrail inerek, "Ey Muhammed, Allah size, iki gruptan birisini va'ad ediyor: Ya kervan,ya da Kureyş ordusu.." buyurdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ashabıyla istişarede bulundu ve, "Ne dersiniz, Kureyş her türlü zorluğu ve meşakkati göze alarak Mekke'den yola çıkmışlar. Kervan ile mi, yoksa ordu ile mi karşılaşmak istiyorsunuz?" dedi. Ashâb, "Kervanla karşılaşmamız, düşmanla karşı karşıya gelmemizden daha iyidir" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'ın yüzünün rengi değişerek, "Kervan, denizin kenarından çekip gitti!. İşte, Ebu Cehil ise, geliverdi karşımıza çıktı!" dedi. Bunun üzerine

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/255-256
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/256

ashab, "Ey Allah'ın Resulü, sen kervana bak, düşmanı bırak" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) kızınca, Hz. Ebu Bekir ve Ömer ayağa kalkarak, çok güzel bir konuşma yaptılar. Sonra Sa'd İbn Übâde ayağa kalkarak, "Şimdi Allah'ın sana emrettiği istikamette ilerle. Biz, istediğin yerde seninle beraberiz. Allah'a yemin olsun ki, sen Aden'e kadar gitsen, ensardan hiç kimse senden ayrılmaz" dedi. Daha sonra Mikdâd İbn Amr şöyle konuştu: "Ey Allah'ın Resulü, Allah'ın sana emrettiği şeye git! Biz, istediğin her yerde seninle beraberiz. Biz sana, "tıpkı İsrailoğullarının Hz. Musa'ya: "Sen var Rabbinle birlikte savaş, biz burada oturacağız!" (Maide, 24» dediği gibi demiyeceğiz. Biz ancak, "Sen ve Rabbin gidin ve savaşın. Bizde hareket edebilen bir göz bulunduğu müddetçe, biz de sizinle beraber savaşacağız " diyoruz. " Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) gülümsedi, sonra da, "Allah'ın bereketi üzere ilerleyin! Allah 'a yemin ederim ki, ben sanki, Kureyşlüerin düşüp Ölecekleri yerleri görüyor gibiyim" dedi. Resûlullah (s.a.s), Bedir Savaşı'ndan dönünce, ashabtan bazıları "Kervanın da peşini bırakma!" dedi. Alınmış olan esirler arasında bulunan Abbas, Hz. Peygamber'e "Bu uygun olmaz! " diye seslendi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Niçin" deyince, Abbas: "Çünkü Allah sana, iki gruptan birini vaadetmişti. Ve sana, va'adettiğini de verdi" dedi.

Sen bu kıssayı iyice anladığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Savaşmayı istememek, "Çünkü müzminlerden bir zümre muhakkak ki isteksizdirler " ifadesinin deliliyle, mü'min-lerin tamamı için değil, ama bir kısmı için söz konusu olmuştur. Kendisi için, Allah'ın Resûlüyle mücadele edip tartıştıkları "hak" ise, kervanı tercih ettikleri için, Kureyş ordusunu karşılama hususundaki mücadeleleri idi. Cenâb-ı Hakk'ın, "Hak, apaçık meydana çıktıktan sonra " sözünden maksad "Allah'ın Resulüne, ashabın yardım göreceklerini bildirmektir." Onların mücadele etmeleri ise: "Biz, ancak kervanı karşılamak için çıkarız. Sen bize, savaş için hazırlık yapabilmemiz ve Kureyş ordusunu karşılayabilmemiz için, bunu baştan söylemeli değil miydin?" şeklindeki sözleridir. Bu böyledir, zira onlar, savaşmayı uygun bulmuyorlardı. Sonra Allah Teâlâ, ashabın aşırı feryat ve korku içindeki durumu, ölümün sebeplerini müşahade ederek ve ölüme sebebiyet verecek olan şeyleri görerek, öldürülmeye sürüklenen ve ölüme götürülen kimselerin durumuna benzetmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "gözlen göre göre" ifadesi, katiyyet ve kesinlikten kinaye olan (bile bile anlamında) bir ifadedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Göre göre, yani bunu bile bile, kim oğlunu nefyederse (benden değildir derse..)..." hadisiyle, Cenab-i Hakk'ın, "iki elinin önden yolladığı ne ise ona bakacak.." (Nebe,40)ayeti de böyledir. Yani, "bilecek...." demektir.

Bil ki, ashabın korku ve endişesi şunlardan kaynaklanıyordu:

a) Sayıca az olmaları.

b) Yaya olmaları; rivayet olunduğuna göre, onların içinde sadece iki tane süvari bulunuyordu.

c) Silahlarının az olması. 23[23]

Üçüncü Mesele

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) evinden kendi ihtiyar ve arzusuyla çıkmıştır. Fakat, Allah Teâlâ bu çıkmayı zatına izafe ederek, "Rabbin seni tam isabetli olarak, evinden çıkardığı gibi..." buyurmuştur. İşte bu da, kulun fiilini yaratanın Allah olduğunu gösterir. Bu yaratma ya ibtidaen (doğrudan doğruya) olur; yahut kudret ve daiye (sebep) vasıtasıyla olur ki bunların toplamı fiilin ortaya çıkmasını gerektirir. Zaten biz de bu görüşteyiz. Kfidî ise şöyle demiştir: "Bu ifadenin manası, "Bu çıkış, Allah'ın emri ve peygamberini mecbur etmesiyle gerçekleşmiştir" şeklindedir. İşte bu sebepte ç." Biz deriz ki Senin dercûş oldurun bu mananın mecazî bir mana olduğunda şüphe yoktur. Halbuki aslolan, sözü hakikî manasına hamletmektir. 24[24]

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/256-258

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/258

"Hani Allah size iki taifeden birinin muhakkak sizin olacağını va'adediyordu, siz ise silahsız topluluğun yani kervanın sizin olmasını arzu ediyordunuz. Allah da emirleriyle hakkı açığa vurmayı ve kâfirlerin arkasını kesmeyi diliyordu.. Bunun hikmeti şu idi: Allah, o günahkârlar istemese de hakkı payidar edecek, bâtılı da iptal edecektir" (Enfal, 7-8).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetinin başındaki İz lafzı, mukadder, gizli bir üzkur "an, hatırla" fiiliyle mansûb; sözü de, ifadesinden bedeldir. Ferra ve Zeccâc (Muhammed. Is) ayetinin bunun benzeri olduğunu söylemişlerdir. Burada kelimesinin mansûb kılınması gibi, ûl ile başlayan cümle de mahallen mansûb kılınmıştır. [Fsth, 25} ayeti de böyledir. Bu ayette, başında en edatı bulunan cümle, levlâ, kelimesinden dolayı mahallen merfû olan bir cümledir.

Ayette bahsedilen iki taifeden birisi kervan, diğeri ise Kureyş ordusudur. Kuvvetli ve silahlı olmayan ise, kervandır. Çünkü, kervanda sadece kırk süvari bulunuyordu. Şevketli olmak ise, çok sayıda savaşçı ve savaş malzemesi (mühimmatı) sebebiyle, Kureyş ordusu hakkında söz konusu idi. kelimesi, keskinlik anlamına gelmekte olup, dikenin keskinliğinden müsteâr olarak kullanılmıştır. Nitekim, "Mızrağının ucundaki kargıyı keskinleştirdi" denilmektedir. Arapların , "silahı keskin; pür silah..." şeklindeki sözleri de bu manadadır. Yani, "sizler, bir kuvveti ve gücü olmadığı için, kervanla hesaplaşmak arzuluyor, diğer taifeyi ise arzulamıyordunuz. Ancak ne var ki Allah, emirleriyle hakkı açığa vurup ortaya koymak için, diğer taifeye (Kureyş ordusuna) ' yönelmenizi istiyordu" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın "Allah da emirleriyle hakkı açığa vurmayı... diliyordu" ifadesinden sonra "Hakkı payidar etmek için" demesi, sırf bir tekrar değil midir?

Cevap: Bu ayette bir tekrar bulunmamaktadır. Çünkü birinci ifâdeyle, Cenâb-ı Hakk'ın bu hadisede va'adettiği muzafferiyet ve düşmana üstün gelme gibi hususların sebebi; ikinci ifade ile de, Kur'an'ı ve dini güçlendirmek, bu şeriate yardım etmek murad edilmiştir. Çünkü, Bedir gününde, mü'minler tarafından kâfirlerin başına getirilen şey, dinin izzet bulmasına ve kuvvetlenmesine sebep olmuştur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-t Hak, bu ifadenin peşinden, "batılı da iptal edecekti" buyurmuştur. Yani, şirki... Bu ifade, din ve iman demek olan "hakk" mukabilinde kullanılmış bir ifadedir.

İkinci som: Hak, zâtı gereği haktır; bâtıl da, zâtı gereği batıldır. O halde, bir şey hakkında zâtı gereği sabit olan o şeyi, bir kimsenin yapması, bir kimsenin onu o şekilde kılması ile elde etmek mümkün değildir. Öyleyse "hakkı hak kılmak", "batılı da bâtıla çıkarma" ile ne murad edilmiştir?

Cevap: Hakkı hak, bâtılı da bâtıl kılmaktan, o hakkın hak ve gerçek olduğunu; o bâtılın da batıllığını izhâr edip ortaya çıkarmak manası kasdedilmiştir. Bu da bazan, deliller ve belgeler ortaya koymakla, bazan da hakkın önderlerini güçlendirmek, bâtılın liderlerini de ezmekle olur.

Bil ki, ehl-i sünnet âlimleri, fiillerin yaratılması meselesinde, Hak Teâlâ'nın "hakkı payidar edecek" buyruğuna tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu ifadeyi, Cenâb-ı Hakk'ın, hakkı meydana getirip onu var etmesi manasına hamletmek gerekir. Hak ise, din ve itikâddır. Böylece bu ifade, hak inancın, ancak Allah'ın var etmesiyle,

onu yaratmasıyla meydana geleceğine delâlet eder. Hakkı ihkâk (hak kılmayı), onun tesir ve etkilerini ortaya koymak manasına hamletmek mümkün değildir. Çünkü, bu ortaya çıkma işi kulların fiiliyle tahakkuk eder. Binâenaleyh, bu ortaya koymayı Allah'a izafe etmek de imkânsızdır. Bundan muradın, "Allah Teâlâ'nın, buna delâlet eden delilleri ortaya koyması" olduğu da söylenemez. Çünkü böylesi bir mana, hem kâfire, hem de müslümana nisbetle, hem bu hadiseden önce hem de sonra mevcuttur. Binâenaleyh bu manayı bu hadiseye tahsis etmenin hiçbir manası bulunmaz.

Bil ki, Mutezile de, kendi mezheplerinin doğruluğu hususunda aynı ayete tutunarak şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, bâtılı hak kılmayı; hakkı da iptal etmeyi kesinlikle murad etmediğine delâlet eder. Aksine Cenâb-ı Hak, her zaman hakkı hak kılmayı, bâtılı da iptal etmeyi murad etmiştir. Bu da, "Batılı da, küfrü de ancak Allah irâde eder" diyen kimselerin görüşünü iptal eder."

Âlimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Usûl-ü fıkıhta şöyle bir kaide bulunmaktadır:

Başında elif lâm bulunan müfred (tekil) kelime, önce geçmiş olan muayyen ve belli olan bir şeye hamledilir. Binâenaleyh bu ayet, Allah Teâlâ'mn, burada hakkı hak kılmayı, bâtılı da iptal etmeyi murad ettiğine delâlet eder. O halde, nasıl "durum her yerde aynıdır" d ivebil irsi niz?"Aksi ne biz, ayetin bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet ettiğini delili ile beyan etmiştik.

Cenâb-ı Hakk'ın, "ve kâfirlerin arkasını kesmeyi..." ifadesine gelince: Dâbir kelimesi, âhir, sonuncu demektir. Bu kelime, bir kimse arkasını dönüp gittiğinde söylenilen >> fiilinden ism-i faildir. />!' *>.** "Kuşun ayaklan ardındaki parmak" ifadesi de böyledir. Bir şeyin dâbirini kesmek, onun kökünü kurutmak demektir. Bundan maksad şudur: "Sizler, mal elde etmek için kervanı istiyordunuz. Allah Teâlâ da, kendisinde hak dini yüceltmek ve kâfirleri kökünü kazıyıp yok etmek gibi bir fayda bulunduğu için sizin Kureyş ordusunun üzerine yürümenizi istiyordu." 25[25]

"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz da, O da: "Muhakkak ki ben size meleklerden birbiri ardınca bin(lercesi) ile imdad edeceğim" diyerek duanızı kabul buyurmuştu, Allah bunu ancak bir müjde, kalbleriniz o sayede tatmin olsun diye yapmıştı.. Yardım ancak Allah'ın katmdandır. Şüphesiz ki Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" (Enfâl, 9-10).

Bil ki Allah Teâlâ bir Önceki ayette, hakkı gerçekleştireceğini, batılı iptal edeceğini beyan edince, müslümanlar yardım istediğinde, onlara yardım edeceğini de bu ayette açıklamıştır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 26[26]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki iz kelimesinin amilinin, önceki ayetteki yubtıl fiili olması, dolayısıyla bu ayetin, önceki ayetle irtibatlı olması mümkün olduğu gibi; "Hatırlayın o zamanı ki hani..." takdirinde olmak üzere müste'nef bir cümle olması da caizdir. 27[27]

Ayetin Nüzul Sebebi

Ayetteki "Hani yardım istiyordunuz" ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu yardım isteme işi, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'den sâdır olmuştur. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bana Hz. Ömer b. Hattab (r.a) şunu anlattı: "Bedir günü Hz. Peygamber (s.a.s), müşriklere bakıp onların sayısının bin; ashabına bakıp bunların sayısının da üçyüz küsur olduğunu görünce, kıbleye dönüp ellerini göğe kaldırarak, "Allahım! Bana va 'adettiğin şeyi yerine getir. AHahtm! Eğer şu bir avuç insanı helak edersen, yeryüzünde sana bir daha ibadet olunmaz"28[28] diye dua etti. O durmadan bu duaya devam etti. Hatta ridâsı sırtından düştü. Hz. Ebu Bekir onu alıp sırtına verdi ve O'na: "Ya Resulellah. Rabbine yaptığın bu dua sana yeter. Çünkü O, sana va'adettiğini mutlaka yerine getirir" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu. İki ordu karşı karşıya saf bağlayınca, Ebu Cehil: "Allahım! Hangimiz hakka daha lâyık isek, ona yardım et" dedi ve Allah'ın Resulü de, elini kaldırıp o yukarıdaki duasını yaptı.

İkinci görüş: Ayette bahsedilen yardım isteme mü'minler tarafından olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'i yardım istemeye sevkeden sebep, ashab için de söz konusu idi. Hatta ashabın endişe ve korkusu, Hz. Peygamberinkinden daha fazla idi.

Bu hususta doğruya en yakın olan şöyle söylemektir: Rivayet olunduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) dua edip yalvardı; ashab da onun duasına "âmin" dediler. Böylece içlerinden (kalben),

---

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/259-261

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/261

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/261

28[28] Müslim, Cihad, 58 (3/1384)

bu dua hususunda Hz. Peygamber'e tabi olmuş oldular. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) sesli olarak dua ettiği için, Hz. Peygamberin dua etmiş olduğu rivayet edildi, ashabın dua ettiği nakledilmedi. İşte bu hususta farklı rivayetleri bu şekilde bağdaştırmak mümkündür. 29[29]

Üçüncü Mesele

Ayetteki ifadesi "Sizler, igâse(yardım) istiyordunuz" demektir. Nitekim bir belâ ve sıkıntıya düşen kimse, "Bana yardım et" yani, "Bu belayı benden gider" der.
Bil ki Allah Teâlâ, ashabın yardım istediklerini bildirince, kendisinin onların bu dualarına icabet ettiğini bildirerek "Muhakkak ki ben size, meleklerden birbiri ardınca bin(lercesi) ile imdâd ederim" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 30[30]

Kıraat Farkları

Ayetteki ifadesinin aslı şeklindedir.
Bundan harf-i cer hazfedilmiş ve bu, istecâbe fiilinin mef'ulü olarak, mahallen mansub kılınmıştır. Ebu Amr,
kale (dedi) şeklinde bir fiili mahzuf sayarak veya buradaki istecâbe (duanızı kabul etti) fiilini kale manasına alarak, bu ifadeyi kesre ile innî şeklinde okumuştur. Çünkü "icabet" de "kale" türünden bir kelimedir. 31[31]

İkinci Mesele

Nâfî ve Asımın ravisi Ebu Bekir, dal harfinin fethası ile kelimeyi, mürdefîn; diğer kıraat imamları ise dal harfinin kesresi ile mürdifîn şeklinde okumuşlardır. Ferrâ, mürdifin kıraatinin, tıpkı bir hayvanın üzerinde birbiri ardına binen kimseler gibi, "birbiri peşine gelen, birbirine tâbi olan melekler" manasında olduğunu; mürdefîn kıraatinin ise, "Allah'ın kendilerini bu şekilde peşpeşe kılmış olduğu melekler" manasında olduğunu söylemiştir. Dolayısıyle ayet; "Allah, melekleri ashabın peşinden gönderdi ve onları melekjerle takviye etti" demektir. 32[32]

Meleklerin Savaşıp Savaşmadığı

Alimler, meleklerin Bedir Günü bizzat savaşıp savaşmadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bir kısım alimler şöyle demişlerdir: "Cebrail (a.s), beşyüz meleği Hz. Peygamberin ordusunun sağına indirmişti. Ordunun bu cenahında Hz. Ebu Bekir vardı. Mikâil (a.s) de beşyüz melek ile birlikte, ordunun sol cenahına indi. Burada da Hz. Ali b. Ebu Talİb (r.a) bulunuyordu. Melekler insan şeklinde idiler ve üzerlerinde beyaz elbiseler vardı. Bu (bin) melek, Bedir'de bizzat savaştı."
Meleklerin Bedir'de savaşıp, Hendek (Ahzâb) ve Huneyn savaşlarında savaşmadıkları söylenmiştir. Ebu Cehil'in, İbn Mes'ud (r.a)'a: "Sesini duyup da kendini göremediğimiz bu şeyler nedir?" dediği, Abdullah b. Mes'ud (r.a)' in da: "Bu, meleklerin sesidir" cevabını verdiği, bunun üzerine Ebu Cehil'in "Bizi yenen siz değilsiniz, onlar!.." dediği rivayet edilmiştir. Yine rivayet edildiğine göre bir müsiüman, bir müşriğin peşine düştüğünde, başının üstünde bir şakırtı duyuyordu ve birden önündeki müşriğin yuvarlanıp düştüğünü ve yüzünün paramparça olduğunu görüyordu. İşte böyle bir hadiseyi ensardan biri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlatınca, O: "Doğrusun. Bu, gökten gelen yardımdandır" buyurdu.

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/261-262
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/262
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/262
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/263

Diğer bazı alimler ise, meleklerin Bedir'de bizzat savaşmadıklarını, ancak müslümanların (yanında durarak) sayılarını çoğalttıklarını ve müslümanlara sebat verdiklerini; aksi halde tek bir meleğin gücünün, bütün dünyayı yok etmede yeterli olacağını; çünkü (meselâ) Cebrail (a.s)'in kanadının bir teleği ile, Lût (a.s) Kavmi'nin şehirlerini ve Semûd Kavminin diyarlarını alt üst ettiğini, tek bir nâra İle Salih (a.s)'in kavmini yok etmiş olduğunu söylemişlerdir.

Bu yardımın nasıl olduğu hususunda gerekli açıklama, Â-li İmrân sûresinde ayrıntılı olarak yapılmıştı. Meleklerin bizzat savaşmak için inmemiş olduklarının doğruluğuna, ayetteki, "Allah, bunu ancak bir müjde... yapmıştı" ifadesi de delâlet eder. Ferra'ya göre, buradaki "bunu" zamiri, mürdifîn kelimesinin delâlet ettiği,

"arda arda getirme" masdarına râci olup, bu ifâdenin takdiri, "Allah, bu ard arda getirişi-gönderişi, ancak bir müjde kılmıştır" şeklindedir. Zeccâc da, "Bu, "Allah bu ard arda gelişi, mü'minler için ancak bir müjde kıldı" manasındadır" demiştir. Bu görüş daha uygundur. Çünkü meleklerle yardım işi, müjde şeklinde tahakkuk etmiştir.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Bedir Günü çadırında oturmuş dua ediyordu. Hz. Ebu Bekir (r.a) de sağında oturuyordu. Yanında Hz. Ebu Bekir'den başka kimse yoktu. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) biraz uyuklayıp uyandı. Sonra sağ eliyle Hz. Ebu Bekir'in dizine dokunarak: "Allah'ın yardım edeceğini müjdelerim. Yemin olsun ki rüyamda Cibril'i, atlıları yönlendirirken gördüm" dedi." Bu rivayet de, meleklerin indirilmesindeki maksadın, sadece mü'minler için bir müjdeleme olduğunu gösterir ki, bu onların savaşmak için gelmiş olmalarına ters düşer.

Allah Teâfâ daha sonra "Yardım ancak Allah'ın katmdandır" buyurmuştur. Bu ifadenin maksadı, her nekadar melekler mü'minlere destek olmak İçin indirilmiş ise de, mü'mine gerekenin, işini sadece buna bağlamayıp, Allah'ın mağlub olmayacak bir gâlib ve âzîz, yine yenilmeyen, ezilmeyen bir kahir olmasından ötürü, Allah'ın yardımına, desteğine, muzafferiyetine, hidayetine ve kifayetine güvenip dayanması olduğuna dikkat çekmektir. Allah yardım indirme hususunda da hakimdir, (hikmet sahibidir), onu yerli yerince indirir. 33[33]

"Hani O, size kendisinden bir eminlik olmak üzere hafif bir uyku ile buruyordu. Sizi tertemiz yapmak, sizden şeytanın murdarlığını gidermek, kalblerinizi pekiştirmek, ayaklarınızı sabit kılmak için de gökten üstünüze bir

su indiriyordu. Hani Rabbin meleklere: "Şüphesiz ki ben sizinle beraberim. Haydi iman edenlere sebat ilham edin" diye vahyediyordu. "Ben kâfirlerin yüreklerine korku salacağım. Ey mü'minler siz de, hemen vurun onların

boyunlarına, vurun onlarm her bir parmağına" diyordu. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, Allah'a ve Resulüne karşı geldiler. Kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, Allah'ın ikâbı cidden çetindir" (Enfâl, 11-13).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 34[34]

Birinci Mesele

Zeccâc, bu âyetlerin başındaki iz edatının, önceki âyetteki kısmının zarfı olarak, mahallen mansûb olduğunu söylemiştir. Bunun takdirinin şeklinde olması da mümkündür. 35[35]

İkinci Mesele

Âyetteki kelimesi üç türlü okunmuştur:

a) Nâfî, bunu "yâ" harfinin zammesi, gayn harfinin sükûnu, şeddesiz şın ile, ve bundan sonraki nüâs

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/263-264

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/265

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/265

kelimesii mansûb (mef'ul) olarak "Hani Allah, sizi bir uyku ile buruyordu" şeklinde,
b) Ebu Amr ve İbn Kesir elifli olarak, yâ'nın fethası, gayn'ın sükûnu ile ve nüâs kelimesini de merfû (fail) olarak "Hani sizi bir uyku buruyordu" şeklinde;
c) Diğer kıraat imamları da, şın harfinin şeddesi ve yâ'nın zammesi ile, tefîl babından olarak ve nüâs kelimesini mansûb (mef'ûl) olarak, "Hani O (Allah), sizi uyku ile iyice sarıp buruyordu" şeklinde okumuşlardır. Vahidî (r.h) şöyle der: "Birinci kıraat eğşfi, ikincisi ğaşiye, üçüncüsü de geşşâ fiilindendir. Bu kelimeyi, yeğşâkum şeklinde okuyanların delili, (âh imren. 154) ayetidir. Binâenaleyh o ayette fiil (yani indirme işi), uyku ve uykunun sebebi olan eminliğe isnâd edildiği (yani bunlar mef'ul olduğu gibi), bu ayette de Öyledir. Bu kelimeyi, eğşâ ve geşşâ fiillerinden okuyanlara göre, her ikisi de aynı manaya olup, Kur'an-ı Kerim'de bu şekil kullanışlar vârid olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Böylece onlan sanverdik, artık göremezler" (Yasin. 9); "Onu, bürüyen bürüdü" (Necm. 54) ve"Sanki yüzleri sarılmış..." {Yunus, zt) buyurmuştur. Bu iKi kıraate göre de fiil Allah'a isnâd edilmiştir (yani bu fiilin faili Allah'dır). 36[36]

Müminlere Yapılan İlahî Yardımın Şekilleri

Allah Teâlâ, onların dualarına icabet ettiğini ve onlara Yardım vaadinde bulunduğunu zikrederek 'Yardım (zafer)
ancak Allah'ın katındandır" (Enfâi, ıo) buyurunca, bunun peşinden yardımının çeşitlerini anlatmıştır. Bunlar altı çeşittir: 37[37]

Dinlendirici Bir Uyku Hali

Birinci çeşit: Ayetteki, "O, sizi, kendisinden bir eminük olmak üzere hafif bir uyku ile buruyordu" ifadesinin anlattığı çeşittir. "Minhu" kelimesi "Allah tarafından" demektir. Bil ki her türlü uyku ve uyuklama ancak Allah tarafındandır. Binâenaleyh âyette bahsedilen "hafif uyku"nun ancak Allah tarafından olduğunun belirtilmesinin mutlaka başka bir mânası vardır, Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) Korkan kimse, düşmanından hem kendi açısından, hem de aile efradı açısından çok korktuğunda, uyayamaz. Korkan kimse, uyuduğunda emin olur. Dolayısıyla o çok korku esnasında meydana gelen uyku, korkunun gidip yerini emniyetin aldığına delâlet eder.
2) Bu kimseler pekçok yönden korkmuşlardır.
a) Müslümanların sayısının az, kâfirlerinkinin ise çok olması,
b) Kâfirlerin hazırlıklı olması, teçhizatlarının bulunması; mü'minlerin hazırlığının, kâfirlerinkine nisbetle az olması.
c) Şiddetli susuzluk. Şayet böyle bir uyku ve istirahat tahakkuk edip de, böylece ashâb, ikinci gün savaşmak imkânı bulamasaydılar, galibiyyet tam olmazdı.
3) Onlar, düşmanlarının kendilerini çarpıp yenebilecekleri bir biçimde, derin bir uykuya dalmadılar. Aksine bu, düşmanları kendilerine saldırmayı istemiş olsalardı, onların kendilerine ulaşacaklarını bilecekleri ve düşmanın bu saldırısını savuşturmaya muktedir olacakları bir durumda olmalarıyla beraber, onların yorgunluk ve bıkkınlıklarını gideren bir uyuklama olmuştur.
4) Sayıları çok olmasına rağmen bu uyuklama onları aynı anda bürüdü. Halbuki, çok şiddetli bir korku esnasında büyük bir kalabalığı uykunun yakalaması, harikulade bir iştir.. İşte bu sebepten dolayı, "Bu uyku bir mucize hükmünde olmuştur" denilmektedir.
Buna göre şayet, "Eğer durum sizin bahsettiğiniz gibiyse, o halde onlar, bu uyuklamadan sonra daha niye korkmuşlardır?" denilirse, biz deriz ki:
Bilinen husus, "Allah Teâlâ'nın, İslâm ordusunu muzaffer ve mansûr kılmasıdır." Bu ise, o

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/265-266
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/266

müslümanlardan bazılarının öldürülmesine mani değildir.
Buna göre şayet, "Ayetteki bu kelime, yügâşşikum ve yuğşîkum şeklinde okunup, nüâse kelimesi de mansûb kılınınca, bu fiillerin tahtında bulunan zamir Allah'a râci olur; "Emeneten" lâfzı da mef'ûlün leh olmuş olur. Ama bu ifade şeklinde okunduğu zaman, emeneten kelimesini mef'ûlün leh yapmak nasıl mümkün olur? Zira, mef'ûlün teh olan kelimenin, muallel olan bir illete bağlanan fiilin failinin işi olması gerekir..." denilirse, biz deriz ki: Yağşâkum kelimesi her ne kadar zahiren nüâs kelimesine isnâd edilmişse de, gerçekte fiilin faili Allah'dır. Binâenaleyh, mana itibariyle böylesi bir ta'lîl yerinde ve doğru olmuş olur. Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu kelime, mîmin sükûnuyla emneten şeklinde de okunmuştur, şeklindeki okuyuşun benzer ifadesi, (yaşadı, yaşamak); şeklindeki okuyuşun benzeri ifadesi ise, (merhamet etti-merhamet etmek) tabiridir. İbn Abbas, "Savaşta uyuklamak, Allah'tan bir emniyyet; namazda uyuklamak ise, şeytan tarafından bir vesvesedir" demiştir. 38[38]

Yağmur Yağdırılması

İkinci çeşit: Hak Teâlâ'nın "Sizi tertemiz yapmak, sizden şeytanın murdarlığını gidermek., için de gökten üstünüze bir su indiriyordu" buyruğunun ifade ettiği husustur. Bundan muradın, yağmur olduğunda şüphe yoktur. Bu husus, varid olan haberde şu şekilde anlatılmıştır: Kureyş ordusu, suyun bulunduğu yere daha önce gelip orayı İstitâ etmişti. Ve onlar böylece, zaferin ve üstünlüğün kendilerine ait olacağını umuyorlardı. Derken mü'minler susadılar ve susuzluktan dolayı endişeye kapıldılar. Hem içmeleri hem de temizlenmeleri için, suya muhtaç olmuşlardı. Onların birçoğu ihtilâm olup cünüb olmuşlardı. Buranın, ayakların içine gömülüp çokça toz toprak kaldıran bir yer olması da bunlara eklenmişti. Böylece, gerek düşmanın, gerekse onların teçhizatlarının çokluğu sebebiyle, müslümanların kalblerinde bir korku meydana gelmişti. Binâenaleyh, Allah Teâlâ ayette bahsedilen yağmuru yağdırınca, yağan bu yağmur, ilahî yardım ve muzafferiyetin mü'minlerden yana olacağına bir delil oldu.. İşte bu yağmurun yağması pekçok cihetten büyük bir nimet oldu:
a) Susuzluğun giderilmesi. Rivayet olunduğuna göre müslümanlar, çölde bir yer eşiyorlar; burası büyük bir havuz halini alıyor; orada su birikiyor, derken onlar o sudan içiyorlar, temizleniyorlar ve faydalanıyorlardı.
b) Onlar, bu sudan yararlanarak yıkanıyorlar ve böylece cünüblükten kurtuluyorlardı. Mü'min bir kimsenin, cünüb olduğu zaman kendisini pis hissedeceği, gusül imkanı bulamadığı zaman üzüleceği, bundan dolayı kalbinin daralacağı âdeten bilinir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, bir temizlenme imkanı verişini de, onlara verilen nimetler zincirinin bir halkası saymıştır.
c) Onlar susayıp da su bulamadıkları ve sonra uyuyup ihtilam oldukları zaman, suya alabildiğine ihtiyaç duyuyorlardı. Ama sonra yağmur yağınca onların bu sıkıntıları zift o\0"U ve bbytece TTtöks&â *y _ff\rö bukdUt. ^fca bu taltarla ortaya çıkışında, zorluğun zail olup, yerini kolaylık ve sevince bıraktığına istidlal edilebilecek hususlar vardı.
HakTeâlâ'nın, "Sizden şeytanın murdarlığım gidermek için..." ifadesi ile ilgili olarak da şu izahlar vardır:
a) Bu murdarlıkla, müslümanların ihtiiâm olmaları murad edilmiştir. Çünkü bu, şeytanın vesveselerindendir.
b) Kâfirler suyun başına konup, orayı ele alınca, şeytan müslümanlara, yok olup helak olacaklarına dair vesvese verip korkutmuştu. Ama yağmur yağınca şeytanın bu vesvesesi zâii olup gitti. Rivayet olunduğuna göre ashab uyuyup, bir çoğu ihtilam olunca, iblis onların gözüne görünerek, "siz hak üzere olduğunuzu iddia ediyorsunuz, bir de kalkıp cünüp cünüp namaz kılıyorsunuz ve susuzluktan kırılıyorsunuz. Eğer hak üzere olsaydınız, o kâfirler su meselesinde size üstün gelmezlerdi" dedi. Allah Teâlâ işte bunun üzerine yağmuru yağdırdı ve vadilerden sular akmaya başladı. Müslümanlar suların önüne setler yaparak gölcükler

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/266-267

edindiler ve buralardan yararlanarak guslettiler. Yerdeki kumlar sertleşti ve böylece ashabın ayaklan yer üzerinde sebat etti.
c) Şeytanın murdarlığından murad, şeytanın insanları hep davet edip durduğu her türlü günah ve fesaddtr.
İmdi eğer, "Bu üç izandan hangisi daha uygundur?" denilirse, biz deriz ki: "Ayetteki, "Sizi tertemiz yapmak için" ifadesi, "sizden cünüblüğü gidermek için..." manasınadır. Eğer ayetteki "şeytanın murdarlığı" tabirini "cünüblük" manasına alırsak, lüzumsuz bir tekrar yapılmış olması gerekir. Böyle bir tekrar ise normal duruma aykırıdır. Buna şöyle diyerek cevap vermek mümkündür: "Ayetteki "Sizi tertemiz yapmak için..." tabirinden maksad, şer'î taharetin meydana gelmesidir; "Sizden şeytanın murdarlığını gidermek için..." tabirinden maksad ise, onların uzuvlarından meni (kalıntılarını) izale etmektir. Çünkü menî, bizatihi pis sayılan bir şeydir." Sonra sen şöyle dersin: "Bu ifâdeyi "ihtilamın eserini izale etmek" manasına almak, "vesveseyi izale etmek" manasına hamletmekten daha uygundur. Çünkü suyun, maddî pisliği uzuvların üzerinden gidermedeki tesiri, hakikî bir tesirdir. Ama onun vesveseyi kalbten yok etmedeki tesiri ise, mecazî bir tesirdir. Binâenaleyh lafzı hakikî manaya almak, mecazî manaya hamletmekten daha uygundur. Bil ki biz ayet-i kerimeyi bu manaya aldığımız zaman, menînin şeytanın bir murdarlığı olduğunu kesin olarak söylememiz gerekir. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın "Ricsi (pisliği) terket" (Mudoeseir. 5)ayetinden dolayı, onun mutlak manada necis (pis) olduğuna hükmetmeyi gerektirir. 39[39]

Kalblere Kuvvet Vermek

Üçüncü çeşit: Bu ayet-i kerimede zikredilen nimetlerin üçüncüsü, "Kalblerinizi pekiştirmek için..." tabirinin anlattığı husustur. Bundan maksad, "Bu yağmurun yağması sebebi ile, kalblerinin kuvvet bulup, korku ve dehşetlerinin yok olmasıdır. Lügatta "rabt", bağlamaktır. Biz daha önce bu kelimenin manasını, ve râbitû am imran, 2oo) ayetinde anlatmıştık. Arapça'da, birşeye karşı sabr-u sebat gösteren herkes hakkında (Kalbini ona bağladı) denilir. Sanki o, kalbini tereddüd ve endişeye düşmekten men etmiş gibidir. Nitekim yine Arapça'da, "hapseden, engel olan adam" manasında denilir. Vahidî şöyle demiştir: "Burada, alâ harf-i cerri sıla (yani zâid) gibi görünmektedir. Buna göre ayetin takdiri, Kalblerinizi, yardım ve muzafferiyet ile sapasağlam bağlanmak, sağlamlaştırmak için..." şeklindedir. Fakat ayetin tefsirinde, alâ harf-i cerri sıla (zaid) değil gibidir. Çünkü bu kelime, Arapça'da isti'la (üzerinde olma) manasındadır. Buna göre ise mana,"Onlann kalbieri bu te'yid ve yardım ile öylesine dolmuştur ki sanki bu nusret onların kalbieri üzerinde hakim olmuştur" şeklindedir." 40[40]

Düşman Karşısında Ayakları Sabit Kılma

Dördüncü çeşit: Ayette zikredilen nimetlerin dördüncüsü "Ayaklarınızı onunla sabit kılmak fçtn" tabirinin anlattığı husustur. Alimler bu ifade hakkında birkaç izah şekli zikretmişlerdir:
a) Bu yağmur, kum tanelerini birbirine yapıştırmış ve o onu, mü'minlerin ayaklarının içine batmayacağı bir duruma getirmişti. Böylece mü'minler o kumluk zemin üzerinde diledikleri gibi yürüyebilmişlerdi. Eğer bu yağmur olmasaydı, onlar Duna muktedir olamayacaklardı. Bu takdire göre, ayetteki bihl kelimesindeki zamir
yağmur"a râcîdir.
b) Bundan maksad şudur: Onların kalblerinin takviye edilmesi, ayaklarının sabit kadem (sebatlı) olmasını gerektirmiştir. Çünkü kalbi zayıf (korkak) olan kimse kaçar, yerinde sebat edemez. Allah onların kalblerini takviye edip güçlendirince, ayakları da sabit kadem olmuş, sebat kazanmıştır. Bu duruma göre, blhi kelimesindeki zamir, "o sağlamlaştırma, o rabıta verme ile" manasındadır.

---

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/267-269
[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/269

c) Rivayet edildiğine göre, yağmur yağdığı zaman kâfirlerde, mü'minler için hasıl olan bu şeylerin aksi meydana gelmiştir. Çünkü kâfirlerin konakladıkları yer, toprak ve çamur bir yer idi. Yağmur yağınca bu çamur daha da arttı. Böylece onların rahatça, istedikleri gibi yürümelerine manî oldu. Buna göre, "Ayaklarını onunla pekiştirmek için..." tabiri, düşmanların durumunun bunun hilafına olduğunu zımnen ifade etmektedir. 41[41]

Melâike İle Destekleme

Beşinci çeşit: Ayette zikredilen beşinci nimet, "Hani Rabbin, meleklere "şüphesizki ben sizinle beraberim" diye vahyediyordu" buyruğunun anlattığı husustur. Bu ifade ile ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Zeccâc şöyle demiştir: "Buradaki iz (hani) edatı, nasb mahallindedir. Buna göre kelamın takdiri şöyledir: "Rabbin meleklere şöyle şöyle vahyediyor olduğu zaman, sizin kalblerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı onunla sabit kılmak için..." Yine bu edatın mahzuf bir üzkürû fiilinin zarfı olarak mansub olması da caizdir."

İkinci bahis: Ayetteki "Ben sizinle beraberim" ifadesinin iki şekilde izahı vardır:

a) Bundan maksad şudur: Allah Teâlâ meleklere, kendisinin onlarla birlikte, yani müslümaniarı takviye etmek için onları gönderirken meleklerle birlikte olduğunu vahyetmiştir.

b) Bundan maksad şu da olabilir: Allah Teâlâ meleklere, "Ben, müminlerle beraberim. Öyleyse siz de onlara yardım edin ve onları destekleyin" diye variyetti." Bu ikinci izah daha uygundur. Çünkü bu tabirden maksad, korkuyu gidermektir. Melekler ise kâfirlerden korkmazlar. Orada korkşnlar, ancak müslümanlardı. 42[42]

Meleklerin Mü'minlere Sebat Vermeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Haydi iman edenlere sebat ilham edin " buyurmuştur. Alimler burada bahsedilen "sebat verme"nin nasıl olduğu hususunda birkaç deöisik aörüş beyân etmişlerdir:

1) Melekler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Allah'ın mü'minlerin yardımcısı olduğunu bildirmişler; Hz. Peygamber (a.s) de bunu mü'minlere haber vermiştir. İşte sebat vermenin manası budur.

2) Nasıl şeytanın insana vesvese vermesi mümkün ise, aynı şekilde meleklerin de insanlara ilham vermesi mümkündür. İşte buradaki sebat verme de bu manayadır.

3) Melekler, mü'minlere, onların tanımış oldukları (âşinâ oldukları) kimselerin kılıklarına girmiş olarak görünüyorlar ve onlara muzafferiyet, fetih ve zafer hususunda yardım ediyorlardı. 43[43]

Allah'ın, Kâfirlerin Kalblerine Korku Salması

Altıncı çeşit: Bu ayette zikredilen nimetlerin altıncısı "Ben kâfirlerin yüreklerine korku salacağım " buyruğunun anlattığı husustur. Buda, büyük nimetlerden birisidir. Çünkü nefsin komutanı kalbtir. Allah Teâlâ, onu kuvvetlendirip, ondaki korkuyu gidermek manasında, mü'minlerin kalblerini pekiştirdiğini beyan edince, bu ifâde ile de, kâfirlerin kalblerine korku ve dehşet saldığını zikretmiştir. Dolayısiyle bu, Allah'ın mü'minlere olan nimetlerinin en büyüklerinden biridir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Hemen vurun onların boyunlarına" buyruğuna gelince, bu hususta iki izah şekli vardır:

1) Bu tabir, meleklere bir emir olup, ayetteki, "Haydi.. sebat ilham edin " sözünün devamıdır.

2) Bunun, mü'minler için emir olduğu da söylenmiştir. Bu ikinci görüş daha doğrudur. Çünkü biz daha önce, Allah'ın, melekleri savaşmak ve bizzat vuruşmak için'göndermediğini

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/269-270

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/270

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/270-271

açıklamıştık. Bil ki Cenâb-ı Allah, müslümanlar için nusret ve muzafferiyeti gerektirecek olan bütün şartların gerçekleştiğini beyan edince, mü'minlere işte o zaman, kâfirlerle savaşmalarını emretmiştir. Ayetteki "boyunlarının üstüne" tabiri hakkında iki görüş vardır:

a) Boynun üstündeki şey kafadır. Öyleyse bu tabir, kâfirlerin kafalarını bedenlerinden ayırma hususunda bir emirdir.

b) Ayetteki "Boyunlanmn üstüne vurunuz" sözü, "Boyunlarını vurunuz (kesiniz)" takdirindedir. 44[44]

Benân (Parmak) Kelimesinden Maksad

Allah Teâlâ daha sonra "Vuru/ı onların herbir parmağına..." buyurmuştur. Bu, "Onların ellerini, bacaklarını, kollarını, kanatlarını budayınız" demektir. Sonra âlimler ihtilaf etmişler ve onlardan bir kısmı bundan maksadın, mü'minlerin onları diledikleri gibi vurup öldürmeleri olduğunu; çünkü boynun üstündeki uzvun, insanın en kıymetli uzvu olan kafası olduğunu; parmakların ise en zayıf uzuvlar olduğunu; dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın, bütün uzuvlara dikkat çekmek için, en şerefli uzuv ile, en zayıf ve en küçük uzvu zikretmiş olduğunu söylemişlerdir.

Diğer bir kısmt da şöyle demişlerdir: "Aksine, bu tabirden maksad, ya "öldürme"dir, ki bu, boyunların üzerindeki kafayı uçurmaktır, yahut da parmakları kesmektir. Çünkü parmaklar kılıç, mızrak ve benzeri silahları tutma ve kullanma vasıtalarıdır. Onların parmaklan kesilince, savaşamazlar.

Bil ki Cenâb-ı Hak, müslümanlara olan bu kabil birçok nimetini zikredince, "Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar Allah ve Resulüne karşı geldiler" buyurmuştur. Bu, "Onlar, Allah ve Resulüne karşı gelmiş oldukları için, Cenâb-ı Hak o kâfirleri böylesi pekçok rüsvaylık ve rezillik içine atmış ve onları canlandırmıştır" demektir. Zeccâc şöyle der: "Ayetteki şakku fiili, "karşı tarafa geçtiler ve mü'minlerin bulunduğu tarafın aksi tarafında bulundular" manasındadır. Bunun masdarı olan şıkk
kelimesi, "taraf, yan" anlamındadır. "Allah'a karşı geldiler" tabiri, mecazi bir ifade olup, "Allah'ın dostlarına ve dinine karşı geldiler" demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ 'Kfen Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, Allah'ın ikabı cidden çetindir" buyurmuştur. Bu, "Bugün onların başına inen belâ, Allah'ın kıyamet günü onar İçin hazırladığı cezanın pek azıdır" demektir. Bu ifadeden kasıt, onları küfürden vazgeçirmek ve onları inkârdan ötürü tehdit etmektir. 45[45]

"İşte bunu gördünüz ya, şimdi tadın bunu! Kâfirlere bir de cehennem azabı
vardır" (En'âm, 14).
Bu ayetle ilgili iki mesele vardır46[46]

Birinci Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: "Zaliküm kelimesi, mahzûf bir mübtedamn^ haberi olduğu için, mahallen merfudur ve takdiri, "İş işte budur. Haydi tadın onu" şeklindedir. Zaliküm kelimesinin mübteda, cümlesinin de haber olması caiz değildir. Çünkü "fâ" edatından sonra gelen cümle, mübtedantn haberi olamaz. Ancak "Bana gelene, bir dirhem mükâfaat var" ve "Evde olan her adama ikram olunmuştur" misallerinde olduğu gibi, mübtedâmn bir ism-i mevsûl olması veyahut da sıfatlanmış nekire, belirsiz bir isim olması durumu
müstesna... Ama, denilmesine gelince, biz buradaZeyd'i ancak mahzûf bir müstedânın haberi tutabiliriz.. Buna göre ifadenin takdiri, "Bu Zeyd'dir, o gidicidir..." şeklinde olup, ayrıca

---

[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/271

[45] 45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/272

[46] 46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/272

ifadesinin takdiri de, şeklindedir. [47][47]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, Allah ve Resûlüyle mücadele edenlere, kendisinin ikâb ve cezasının çok çetin olduğunu beyân edince, bundan sonra da vereceği cezanın niteliğini ve sıfatını; onun bazan peşinen bu dünyada, bazan da ahirete ertelenmiş olduğunu beyan edip açıklamıştır. Ve O, "îşte bunu gördünüz ya, şimdi tadın bunu" emriyle de peşinen bu dünyada verilen öldürülme ve esir edilme cezasının, onlar için ahirete bırakılan cezaya nisbetle çok önemsiz ve basit olduğuna dikkat çekmiştir. İste bundan dolayı da bunu, "tadmak fiili" (zftke) ile bildirmiştir. Çünkü, tadmak ancak çok olanının durumu anlaşılsın diye, az ve önemsiz olan bir miktarın tadının bilinmesiyle meydana gelir. Binâenaleyh, onlar için bu dünyada meydana gelen acı ve sıkıntılar, onlar için ahirette hazırlanmış olan büyük cezalara oranla az olan bir tadımlık mesabesindedir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şimdi tadın bunu" buyruğu, bu tadmanın, hususî bir tadmayı algılamamız dışında, başka bir yol ile meydana geleceğine delâlet eder. Bu tıpkı, "Tat! Hani sen çok ulu, çok şerefli idin!" (Duhân, 49) ayetinde olduğu gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ben, Rabbimin yanında geceliyorum; O, beni yediriyor, içiriyor.."[48][48] derdi. İşte bu ifade de, ruhanî ve manevî bir yol ile tadmanın, yeyip içmenin, bunları maddî bir yolla elde edilmesinden başka ve farklı olduğuna delâlet eder. [49][49]

"Ey iman edenler, toplu bir halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin. Tekrar muharebe için bir tarafa çekilenin, yahut diğer fırkaya ulaşıp mevki tutanın durumu müstesna olmak üzere, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse, o, muhakkak ki Allah'ın gazabına uğramıştır. Onun yurdu cehennemdir. O, ne kötü bir sondur!" (Enfâl, 15-16). [50][50]

Kâfirlerle Yapılan Savaşta Kaçmayın

Ezherı şöyle der: "Zahf kelimesi, esasında çocuklar için kullanılır ki bu da çocuğun, ayakları üzerinde yürümesinden önceki devrede, kıçı üstünde sürünmesi, emeklemesidir. Böylece savaşmak için, birbirlerine doğru hareket edip giden iki grubun yürümesi, çocuğun kıçı üstünde emeklemesine benzetilmiştir. Binâenaleyh, her grup vuruşmadan önce, diğer gruba doğru yavaş yavaş yürüyor, demektir..." Sa'leb de şöyle demiştir: "Zahf kelimesi, bir şeye doğru yavaş yavaş yürümek demektir. Şiir sanatında geçen "zihaf" da böyle olup, iki harf arasından bir harfin düşüp, böylece bu iki harften birinin ötekine doğru yaklaşması (uzunca okunması gereken bir hecenin kısa okunmasıdır)." Bunu iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: "Toplu bir halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman " buyruğundaki zahfen kelimesi, manasında olmak üzere, hâl olarak mansûbtur. Bunun, kâfirlerin hâli olması caiz olduğu gibi, muhatapların, yani mü'minlerin hali olması da mümkündür. Zahf kelimesi, tıpkı adi ve nda kelimeleri gibi, sıfatı hazfedilmiş bir masdardır. İşte bundan dolayı çoğul olarak getirilmemiştir. Binâenaleyh mânâ "Savaşmak için, o kâfirlere doğru gittiğinizde bozulup dağıtmayınız " şeklinde olur. Buyruğunun manası ise, "Sırtlarınızı, o düşmanlara karşı dönmeyin " şeklindedir. Sonra, Allah Teâlâ düşmana sırt dönmeyi yasaklayınca, şu iki halin dışında, düşmana arka çevirmenin (ondan kaçmanın) haram olduğunu beyan buyurmuştur:
a) Bu dönmenin, tekrar savaşmak niyetiyle geri çekilmek için olması... Ki bu şekildeki hareketin maksadı, düşmana kaçıyor hissini vermek, sonra da ansızın dönüp düşmana hücum etmektir.. Bu, harbin hile ve tuzaklarından bir çeşittir. Doğru istikametten meyledip, başka bir tarafa meyledildiği, sapıldığı zaman ve tabirleri kullanılır.

---

[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/273
[48][48] Buhari, Savm, 49-50; Müslim, Sıyâm, 57-61 (2/774-776).
[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/273
[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/274

b) Bunun, "diğer fırkaya ulaşıp onlarla birleşmek " şeklinde olmasıdır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Tehayyüz kelimesi uzaklaşmak, başka bir tarafa çekilmek manasındadır. Gerek, tehayyüz gerekse tehavvüz aynı manadadır. " Vahidî ise şöyle demektedir: "Tehayyüz kelimesinin aslı da tehavvüz'dür. Bu da, toplamak manasına gelir. Nitekim, birtakım şeyler birbirine eklenip biraraya gelerek toplandığında,
"Ben onu topladım o da toplandı..." denilir. Daha sonra tenahhâ "bir kenara çekildi" kelimesi de, bu manada kullanılmıştır. Çünkü, bir yerden uzaklaşan kimse, oradan ayrılıp başka bir yere meyleder, yönelir."
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Fie kelimesi, cemaat ve topluluk manasına gelir. Binâenaleyh, bu geriye çekilen kimse, tek bir kimse gibi, kâfirler de kalabalık olup; ve bu tek kimse de, "eğer orada çakılıp kalırsam, gereksiz yere öldürülürüm. Şayet diğer topluluğa katılırsam, kurtulmayı umabilirim. Çokluklarına rağmen düşmanı yenmeyi de ümid edebilirim " şeklinde zann-ı gâlible düşünürse, böyle davranmasının caiz olması şöyle dursun, böyle bir kimsenin çoğu kez diğer topluluğa, gerideki cemaate katılması vâcib olur. Netice olarak diyebiliriz ki, bu iki durumun dışında, düşmandan kaçmak haramdır..
Daha sonra Cenâb-ı Hak : "Bu iki durum hariç, kim öyle bfr günde onlara arka çevirirse,." "O, muhakkak ki Allah 'm gazabına uğramıştır. Onun yurdu cehennemdir. O, ne kötü bir sondur " buyurmuştur. 51[51]

İkinci Mesele

Kâdî, ehl-i salât'ın fasıklarının ilahî cezaya duçar olacaklarına dair bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: "Ayet, bu iki durumun dışında, düşmandan kaçan kimseler Allah'ın gazabının ve cehennem ateşinin lüzumuna, delâlet etmektedir. Mürcie, vaîd ile ilgili diğer ayetlerde de yaptığı gibi, bu ayeti, "ehl-i salâf'a değil de kâfirlere hamledemez. Çünkü bu ilahî tehdit "ehl-i salâf'a tahsis edilmiştir. "
Bil ki, bu meseleyi biz Bakara suresinde ayrıntılı bir biçimde ele almış, ayetlerin zahiri ile istidlal etmenin, sadece zan ifade edeceğini,bu tür ayetlerin, vaa'd ile ilgili olan ayetlerin umûmî manaları ile çelişki teşkil ettiklerini ve tercihin pekçok yön arasında, vaad ile ilgili ayetlerin umûmî manalarının yanında olduğunu belirtmiştik. Binâenaleyh, bu meseleyi burada tekrarlamanın bir manası yoktur. 52[52]

Üçüncü Mesele

Müfessirler, bu hükmün Bedir Günü'ne mi tahsis edilmiş olduğu, yoksa, mutlak manada her zaman mı söz konusu olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.
1) Bu cümleden olarak, Ebû Saîd el-Hudrî, Hasan el-Basrİ, Katâde ve Dahhâk'tan nakledildiğine göre, bu hüküm Bedir Günü düşmana sırtını çevirip kaçan kimselere mahsustur. Bu zatlar şöyle demişlerdir: "Bu hükmün Bedir Günü'ne mahsus olmasının pekçok sebebi vardır:
a) Şüphesiz, Hz. Peygamber (s.a.s), Bedir'de hazır bulunuyordu. Binâenaleyh, o orada bulunuyorken, başka topluluklar nazarı dikkate alınamaz. Bu da, ya diğer birliklerin peygambere müsavi olmayıp, aksine Hz. Peygamber'in diğer birliklerden daha yüce ve daha kıymetli olmasından, veyahut da Cenâb-ı Hakkın, Hz, Peygamber'e yardımı ve muzafferiyeti va'adetmiş olmasındandır. Binâenaleyh, onların diğer cemaatlere gitmeleri, onlara iltihâk etmeleri caiz değildir.
b) Alfah Teâlâ Bedir'e katılanlar hakkında işi sıkı tutmuştur. Çünkü Bedir savaşı, ilk cihâd hareketi idi. Binâenaleyh, Bedir'de müslümanlar için bir bozulma söz konusu olsaydı bu bozgundan (İslâm'ın aleyhine) büyük zararlar, büyük çatlaklar ortaya çıkardı. İşte bundan

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/274-275
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/275

dolayı, onlara bu konuda çok sıkı davranılması gerekmişti. İşte yine bu sebeple Cenâb-ı Hak o gün, esirlerden fidye almayı men etmişti.

2) Bu ayette zikredilen bu hüküm, bütün harbler için geçerli olan umumî bir hükümdür. Bunun böyle olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey iman edenler, toplu bir halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman..." buyruğunun umûmî bir ifade olup, bütün harbleri ve durumları içine almasıdır. Bu konuda nihaî söz olarak şunu diyebiliriz: Bu ayet her ne kadar, Bedir harbi hakkında nazil olmuşsa da, "İbret, çıkarılacak hüküm, sebebin hususî olmasına değil, lafzın umûmî olması itibariyledir." 53[53]

Dördüncü Mesele

Alimler, diğer birliklere katılıp iltihak etmenin ordu büyük olduğu zaman mahzurlu olup olmadığı; yahut da, ordunun sayısı az olduğunda, cephede çakılıp kalmanın gerekli olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazı alimler, ordunun sayısı kalabalık olduğunda, bunun caiz olmayacağını söylerlerken bazıları da bütün durumların eşit ve müsavî olduğunu söylemişlerdir ki, bu görüş ayetin zahirine daha uygun olan bir görüştür. Zira, ayetin zahirinde, bu iki durum arasındaki fark belirtilmemiştir. 54[54]

"Onları siz öldürmediniz, fakat Atiah öldürdü onları. Attığın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı. Ve bunu mü'minleri kendinden güzel bir imtihan ile denemek için yaptı. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir" (Enfal, 17).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 55[55]

Peygamberimizin Kureyş'e Attığı Bir Avuç Toprak

Mücâhid şöyle demektedir: "Bedir Günü'nde ashab ihtilâf ederek, bir kısmı "Ben öldürdüm!"; diğeri, "Hayır, ben
Öldürdüm!" deyince, Allah bu ayeti inzal buyurdu. Yani, "Bu büyük bozgun ve kırma işi, bu hasar, sizin tarafınızdan olmadı.. Bu, ancak Allah'ın yardımıyla gerçekleşti "demektir. Rivayet olunduğuna göre, Kureyş ordusu gözükünce, Allah'ın Resulü, "işte, Kurevş! Bütün kibri ve fahriyle, senin Resulünü yalanlamaya geliyorlar. Allahım! Senden, bana vaadettiğini istiyorum!" dedi. Bunun üzerine Cebrail gelerek, "Bir avuç toprak a! ve onu onlara at!" dedi. İki ordu karşı karşıya gelince, Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ali'ye, "Bana, bu vadinin çakıl taşlarından bir avuç ver!" dedi. (Taşı aldığında), Hz. Peygamber bunu Kureyştilerin yüzüne atarak, "Yüzleriniz, suratlarınız değişsin, bozulsun!" dedi. Böylece, bütün müşrikler gözleriyle meşgul oldular, akabinde de bozguna uğradılar."

Keşşaf sahibi, cümlesinin başındaki fâ harfinin, mahzûf bir şartın cevabı olup kelamın takdirinin de, şeklinde olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Attığın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı" buyurmuştur. Yani, "Attığın bir avuç toprağı, hakikatte sen atmadın. Çünkü, senin atmanın tesiri ancak diğer insanların atmasının tesirinin ulaşacağı yere kadar ulaşır. Ancak bil ki, onu Allah attı. Çünkü, Allah bu toprağın bütün parçalarını, o müşriklerin gözlerine kadar ulaştırıp oralara girdirendir. Binâenaleyh, şekil itibariyle atma işi, Peygamber'den sadır olmuştur. Ama, onun tesiri ise Allah'tandır" demektir. İşte bu manadan dolayı, ayetteki ifadeler nefy-isbât şeklinde getirilmiştir. 56[56]

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/276
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/276
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/277
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/277

İkinci Mesele

Âlimlerimiz, kulların fiillerini de Allah'ın yarattığına dair, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, "onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları..." buyurmuştur. Halbuki ashabın, düşmanları yaraladıkları malum bir husustur. Böylece bu ifade, bu fiillerin ancak Allah tarafından meydana getirildiğine delâlet eder. Hem Cenâb-ı Hak, "Attığın zaman da sen atmadın" ifadesinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hem attığını belirtmiş, hem de ondan atma işini nefyetmiştir. Binâenaleyh bu ifadeyi, Hz. Peygamber{s.a.s)'in kesb cihetinden attığına; ama, yaratma cihetinden de atmadığı manasına hamletmek gerekir.
Eğer: "Hak Teâlâ'nın "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları..." buyruğu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Kâfirleri öldürme işi, ancak Allah'ın yardımı, desteği ve nusreti ile müyesser olmuştur. Dolayısiyle, bunu Allah'a izafe etme, yerinde ve doğrudur.
b) Yaralama işi, sahabeye; can alma işi ise, Allah'a ait bir iştir. Buna göre kelamın takdiri, "siz onları öldürmediniz; ancak ne var ki, Allah onları öldürdü" şeklinde olur.
Cenâb-t Hakk'ın, "Attığın zaman da, sen atmadın, ancak Allah attı." buyruğu hususunda, Kâdî de şöyle demiştir:
a) Tek bir defa atma, toprağın müşriklerin tamamının gözüne girmesini gerektirmez. Binâenaleyh, toprağın parçaları, müşriklerin gözüne ancak Allah'ın ulaştırmasıyla ulaşmıştır.
b) Hz. Peygamber'in atmış olduğu toprak az idi. Bu sebeple, bu kadarcık toprağın bütün müşriklerin gözüne ulaşıp girmesi imkânsızdır. Oolayısiyle işte bu durum, Allah Teâlâ'nın, bu bir avuç toprağa diğer bazı şeyler kattığına ve onları, o müşriklerin gözlerine ulaştıranın kendisi olduğuna delâlet eder.
c) Hz. Peygamber bunu atarken, Allah Teâlâ, o müşriklerin kalblerine korku salmıştır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "ancak Allah attı" ifadesi ile, Allahu Teâlâ'nın, işte o korkuyu onların kalbine salıvermesi murad edilmiştir " denilirse, buna şöyle cevap verilir: Söylemiş olduğunuz bu şeylerin tamamı, ayetin zahirî manasından ayrılmaktır. Halbuki, sözde ve kelâmda aslolan hakiki manadır.
Şayet onlar, "Aklî deliller, kulun fiilini Allah'ın yarattığını söylemeye mânidir" derlerse, biz deriz ki: Heyhat! bu çok uzak bir ihtimâl. Çünkü, aklî deliller bizden yana naklî deliller de, bizim görüşümüzün doğruluğu sadedinde varittir. Binâenaleyh, sizin zahirî manayı bırakıp mecazî manaya geçmeniz mümkün değildir. Allah en iyi bilendir. 57[57]

Üçüncü Mesele

Bu ifade, "lâkin" lafzının şeddesiz okunması ve ondan sonraki gelen kelimenin merfû kılınması ile şeklinde okunmuştur.
Bu ayetin nüzul sebebi hakkında üç görüş vardır: 58[58]

Ayetin Nüzul Sebebi

1) Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre, bu ayet-i kerime Bedir Günü nazil olmuştur. Bununla kastedilen şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) bir avuç toprak aldı ve onu müşriklerin yüzüne doğru serperek "yüzleriniz, suratlarınız değişsin, bozulsun " dedi. Bu toprak, istisnasız olarak her bir müşriğin gözüne ve burnuna dolmuştu. Dolayıst ile bu, müşriklerin bozulmasına sebep oldu. İşte ayet-i kerime, bu hususta nazil olmuştur.
2) Bu ayet-i kertme Hayber Günü nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), Hayber Kalesi'nin kapısının önünde, eline yayı alıp bir ok attı. Hz. Peygamber'in bu oku, hedefini buldu ve atı

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/278
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/279

üzerinde duran (kâfir) İbn Ebl'l-Hakîk'i öldürdü. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.
3) Bu ayet, Uhud Günü, Übeyy b. Halefin öldürülmesi hakkında nazil olmuştur. Çünkü Übeyy, Hz. Peygamber (s.a.s)'e çürümüş bir kemik getirerek: "Ey Muhammed, şu çürüyüp un ufak olmuş kemiği kim diriltebilir?" demişti. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Allah diriltir! Nitekim seni de öldürecek, sonra seni yeniden diriltip cehennemine sokacaktır!" buyurdu. Übeyy b. Halef, Bedir Günü esir alındı. Fidye verip kurtulunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Bir atım var. Onun üzerinde birgün seni öldürebilmek için, hergün onu biraz mısır ile besliyeceğim" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Hayır, inşaallah ben seni öldüreceğim" dedi. Uhud Günü, Übeyy, işte o atı üzerinde koşuşturuyordu. Derken Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın bir yere geldi. Bazı müslümanlar, onu öldürmek için önüne dikiliverdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Geri durun" dedi ve ona doğru kargısını atarak onun bir kaburgasını kırdı. Onu müşrikler atına yükleyip götürürlerken yolda öldü. İşte bu ayet bu hususta nazil olmuştur.
Bu rivayetlerin en doğrusu ayetin Bedir Günü nazil olduğunu bildiren rivayettir. Aksi halde, kıssanın içine, kıssa ile ilgisi olmayan şeyler girmiş olur ki bu uygun değildir. Diğer rivayetlerde bahsedilen hadiselerin de ayetin hükmüne dâhil olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü sebeb-i nüzulün hususî oluşuna değil, ayetin lafzının
umumîliğine bakılır, "Ve bunu Allah, müminleri, kendinden güzel bir imtihan ile denemek için yaptı" buyruğu, ayetteki "Ancak Allah attı" ifadesi üzerine atfedil m iştir. Buradaki "belâ" (imtihan) ile Allah'ın in'âmı kastedilmiştir. Yani, "Allah onlara yardım etmek, ganîmet nasîb etmek, ecir ve mükâfaat vermek sureti ile büyük bir nimet vermiştir" Kâdî şöyle demiştir: "Eğer müfessirler, burada geçen "belâ" (imtihan) kelimesini "nimet" manasına hamletmede ittifak etmemiş olsalardı, bu kelimenin müteakiben bahsedilen "cihad" mükellefiyeti ile alakalı sayılabilir ve şöyle denilebilirdi: "Cenab-ı Allah'ın Bedir Günü yaptığı şey, bundan sonraki savaşlarda o müstümanlara çok güç mükellefiyetlerin verilmesinin sebebi olmuştur."
Allah Teâlâ bu ayeti sonra, "Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitici, kemâliyle bilicidir" diye sona erdirmiştir. Bu, "Allah, sizin sözlerinizi bihakkın duyan ve kalblerinizin hallerini bihakkın bitendir" demektir. Bu tabir, kulun, işlerin zahirine aldanmayıp. Halik Teâlâ'nın kalblerde ve gönüllerde saklı olan herşeye muttali olduğunu anlaması için, bir sakındırma ve bir korkutma yerine geçer. 59[59]

"Bu böyledir. Şüphesiz ki Allah kâfirlerin tuzaklarını bozandır. Eğer siz, fetih istiyorsanız, işte o fetih size gelmiştir. Eğer vazgeçerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Eğer dönerseniz, biz de döneriz. Sayınız çok bile olsa, bu, size hiçbir fayda vermez. Çünkü Allah, mü'minlerle beraberdir" (Enfal, 18-19). 60[60]

Ayetteki Farklı Hususlar

Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

Birinci Mesele

Nafî, İbn Kesir ve Ebû Amr, tef'îl babından olmak üzere, hâ harfinin şeddesiyle, muvehhinûn; ve nasb ile keyde; Asımın ravisi Hafs, izafetle şeddesiz olarak muhînu keydi; diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak ve nasb ile mûhinun keyde şeklinde okumuşlardır. Cenâb-ı Hakk'ın, "taptıklarınız O'nun bu zararını giderebilici midirler?" (zûmer. 38) ifadesi, tenvîn alması ve izafetle okunması hususunda, tıokı bu ayet gibidir. 61[61]

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/279-280
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/280
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/280

İkinci Mesele

Bu ayetle jlgili.söz, o ve onun irâbtaki yeri, Hak Teâlâ'nın tıpkı, (Enuı. inayetinde olduğu gibidir. [62][62]

Üçüncü Mesele

Allah'ın, kâfirlerin hile ve tuzaklarını boşa çıkarması birkaç şekilde olur:
a) Mü'minleri, onların sırlarına ve gizli yönlerine muttalî kılmak suretiyle;
b) Kâfirlerin kalbine korku salmak suretiyle;
c) Birlik ve beraberliklerini dağıtmak;
d) Niyet ve azmettikleri şeylerin farklı farklı olması sebebiyle, katî olarak karar verdikleri şeyi bozmak... İbn Abbas şöyle demektedir: "Allah'ın Resulü, haber verir ve şöyle derdi: "Ben düşmanlarınızın hile ve tuzaklarını zayıflatıp yıprattım. Böylece de. onların en ileri geçenleri öldürüldü; eşrafı da esir edildi,."
Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer siz, fetih istiyorsanız işte o fetih size gelmiştir..." buyruğuna gelince, bu hususta iki görüş bulunmaktadır:
Birinci görüş: Hasan el-Basrî, Mücâhid ve Süddî'nin görüşü olup, buna göre, bu ayetteki hitap kâfirleredir. Rivayet olunduğuna göre Ebu Cehil, Bedir Günü, Allahım, iki dinin en üstün olanına ve yardıma en lâyık olanına yardım et. " demiştir. Yine rivayet olunduğuna göre o, "Aliahım! Hangimiz daha fazla stla-i rahmi kesip fısk-u fücura daldı ise, yarın onu helak et!" demiştir. Süddî şöyle demektedir: Müşrikler. Bedre varmayı ve savaşmayı istediklerinde, Kabe'nin örtülerine yapışarak,
Allah'ım, iki ordunun en yüce ve üstün olanına; iki cemaatin, en fazla hidayette olanına; iki grubun, en kerîmine ve iki dinin en üstününe yardım et!" dediler. Bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak bu ayeti indirdi. Buna göre ayet-i kertmenin ifade ettiği mana,
Şayet siz, iki cemaatin en hidayette olanına ve iki grubun en kerîm ve değerli olanına Allah'ın yardım etmesini istiyorsanız, muhakkak ki bu yardım size gelecektir..." seklindedir. Diğer bazı alimler de şu manayı vermişlerdir: "Eğer siz, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususta hüküm vermesini istiyorsanız; muhakkak ki bu husustaki hüküm size gelmiştir (gelecektir)."
İkinci görüş: Bu ayet, mü'minlere yapılan bir hitabtır. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), müşrikleri ve onların sayıca çokluğunu gördüğü zaman, A;lah'dan yardım talebinde bulundu. Sahabe de aynısını yaptı. Peygamber (s.a.s), Allah'ın, kendisine va'adettiği iki taifeden birisini talep etti ve bu hususta Allah'a yalvarıp yakardı da bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Eğer siz fetih istiyorsanız, işte o fetf/ı size gelmiştir" buyurdu. Bu İfadeyle, daha önce geçmiş olan yardım talebi hatırlatılmış ve Cenâb-ı Hak da, "işte o fetih size gelmiştir7' diyerek, fethin onlara geldiğini bildirmiştir. Yani "size va'adedilen şey tahakkuk edip gerçekleşti. O halde Allah'a şükredin ve O'na itaattan ayrılmayın " demektir. Kâdî şöyle der: "Bu görüş, daha evlâdır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte o fetih size gelmiştir" buyruğu ancak mü'minlere uygun düşer. Ama, ayette geçen "fetih" ifadesini beyan etmek, hüküm vermek ve takdir etmek manalarına hamledersek, bu ayetin kâfirlere bir hitap olmuş olması da imkânsız olmaz.
Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer vazgeçerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır" buyruğunun tefsirine gelince, bunun tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer siz, fetih istiyorsanız, işte o fetih size gelmiştir" ifadesi hakkında bizim, "Bu, kâfirlere mi yoksa mü'minlere mi bir hitaptır?" şeklindeki açıklamamıza dayanır.
Buna göre şayet biz, "bu, kâfirlere yapılmış bir hitaptır" dersek, bu ayetin tefsiri ve tevili, "Şayet siz, Hz. Muhammed'le savaşmaktan, ona düşmanlık yapmaktan ve onu yalanlamaktan vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur. Bunun, dinî bakımdan sizin için daha hayırlı

---

[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/281

olmasına gelince, bu, sizlerin Allah'ın azabından kurtulup, O'nun mükâfaatına nail olmanız suretiyle; dünyevî yönden, sizin için daha hayırlı olmasına gelince de bu, sizin öldürülmekten, esir edilmekten ve mallarınızın yağma edilmesinden kurtulup halâs olmanız suretiyle olur" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Eğer dönerseniz biz de döneriz..." buyurmuştur. Yani, tekrar savaşmaya dönerseniz, (müminleri) size musallat kılarız. Siz bunu, Bedir'de görüp müşahade ettiniz. Ve Allah'ın, müminlerin lehine sizin de aleyhinize olmak Üzere, yardımının tesirini anladınız, "Bedir gününde, sayınızın. çokluğunuzun fayda vermediği gibi. cemaatinizin çokluğu size hiç bir fayda veremiyecektir" demektir.

Ama bu sözün mü'minlere yapılmış bir hitap olduğunu söylersek, o zaman bu ayetin tevili "Eğer sizler, "enfâl" (ganimetler) hususunda çekişmekten ve esirlere karşılık fidye istemekten vazgeçerseniz..." şeklinde olur. Çünkü Bedir günü bu hususlarda onlar arasında çekişme olmuş, bundan dolayı da Hak Teâlâ onları, "Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı, aldığınız (fidye)de size her halde büyük bir azab dokunurdu" (Entai. 68) buyurarak azarlamıştır. Bunun için O. "Arttk böylesi şeylerden vazgeçerseniz, sizin için daha hayırlı olur. Yine eğer böyle çekişmelere dönerseniz, biz de sizden yine yardımımız» keseriz. Çünkü size olan yardım va'adimiz, sizin taat ve muhalefetsizlik üzere bulunmanız şartına bağlıdır. Yoksa sayınızın çok ve cemaatinizin kalabalık oluşu size hiçbir fayda sağlayamaz. Çünkü Allah Teâlâ ancak günah işlemeyen mü'minlerle beraberdir" buyurmuştur.

Bil ki müfessirlerin ekserisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer siz fetih istiyorsanız" ifadesinin kâfirlere bir hitap olduğunu söylemişler ve "Eğer dönerseniz, biz de döneriz" ifadesini delil getirerek, bunun ancak savaş durumuna uygun bir ifade olduğunu ileri sürmüşlerdir. Biz, bu sözün, daha önce zikredilmiş olan mü'minlerle de ilgili olabileceğini beyan etmiştik. Binâenaleyh bu tercih düşer.

Ayetteki, "Çünkü Allah mü'minlerle beraberd/r"ifadesini; Nâfî, İbn Âmir, Âsım'ın râvisi Hafs, inne edatındaki hemzeyi fethalı olarak; diğer kıraat imamları ise hemzeyi kesreli olarak okumuşlardır. Hemzenin fetha ile okunuşunun izahı için, bu ifadenin takdirinin, "ve bir da Allah mü'minlerle beraber olduğu için..." şeklinde olduğu, ve "Şüphesiz ki Allah kâfirlerin tuzaklarını bozar" ifadesi üzerine ma'tûf olduğu söylenmiştir. Buradaki elifin (hemzenin) kesreli okunuşuna gelince bu, cümlenin bir başlangıç cümlesi olması sebebiyledir. Allah en iyi bilendir. 63[63]

Allah'ın Cihad Emrine Kulak Vermenin Lüzumu

"Ey iman edenler, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Kendiniz dinleyip dururken, ondan yüz çevirmeyin. Ve kendileri dinlemedikleri halde dinledik diyenler gibi olmayın. Çünkü yerde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, (hakkı) akıllarına sığdıramayan sağırlar ve dilsizlerdir. Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi, elbette onlara duyururdu. Onlara duyursaydı bile, onlar yine de muhakkak kî yüz çevirip arkalarını dönerlerdi" (Enfal, 20-23)

Bil ki Cenâb-ı Hak mü'minlere, "Eğer vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer dönerseniz, biz de döneriz. Sayınız çok bile olsa, bu sizden hiçbirşeyi defetmez" (Entat, 19) diye hitab edince, bunun peşisıra onları eğitmeyi hedef alan bir hükmü getirerek, "Ey iman edenler, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Kendiniz dinleyip dururken, ondan yüz çevirmeyin" buyurmuştur. O burada onların neyi dinleyip durduklarını açıklamamıştır. Fakat sûrenin başından buraya kadar gelen söz cihad hakkında olduğu için, bu ayetten maksadın, "Siz o peygamberin cihad çağrısını ve davetini işitip dururken" manası olduğu anlaşılmış olur. Sonra cihad iki şeyi ihtiva eder:

a) Canı tehlikeye atmak;

b) Mal elde etmek. İşte canı tehlikeye atmak herkese zor gelip, aynı şekilde ele geçirebilecekken, bir malı da bırakmak herkese çok ağır geldiği için, Allah Teâlâ bu hususta

---

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/281-283

te'dîb ve terbiye ifade eden hükmünü şiddetlendirerek,"Resûlün cihada çağrısına ve Allah ona mal almamasını emrettiği zaman, mal (ganimet) almama konusundaki çağrısına icabet etmede, Allah'a ve Resulüne itaat ediniz" buyurmuştur.

Bundan maksad, Cenâb-ı Hakk'ın, (Enfai, i) ayetinin tefsirinde bahsettiğimiz hususları anlatmaktır.

Eğer, "Allah Teâlâ niçin, "Ondan yüzçevirmeyin" buyurarak, daha önce Allah ve Resulü zikredilmiş olduğu halde zamiri niçin "onlardan" değil de "ondan" şeklinde tekil kullanmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ, Allah'a itaati ve Resulüne itaati emretmiş; sonra da "Ondan yüz çevirmeyin" buyurmuştur. Çünkü yüzçevirme, Allah'ın Resulü hakkında, ancak O'ndan, onun sözünü kabul etmekten ve cihadda O'na yardımda bulunmaktan geri durmakta yapılmış olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak bunu te'kid etmek için, "Kendileri dinlemedikleri halde, "dinledik" diyenler gibi olmayın" buyurmuştur. Bunun manası şudur: İnsanın, bir teklifi kabul edip üstlenmesi, ancak onu duyduktan sonra mümkün olabilir. Bundan dolayı, "duyup işitmek" birşeyi kabul etmek manasına mecaız kabul edilmiştir. Nitekim mü'minlerin (namazdaki) "Allah, kendisine hamdedeni duyar" şeklindeki sözleri de bu manadadır. Buna göre, bu ifadenin manası şudur: "Ey mü'minler sizler, dilleriyle "Biz Allah'ın emirlerini kabul ettik" dedikleri halde, kalbleri ile onları kabul etmeyen kimseler gibi olmayın." Bu, Cenâbn Hakk'tn kendilerinden "onlar iman edenlerle karşılaştıkları zaman, "inandık" derler. Şeytanlanyla başbaşa kalınca ise, "Emin olun, biz sizinle beraberiz, "derler (Bakara. 14) diye haber verdiği münafıkların özelliğidir.

Allah Teâlâ daha sonra "Çünkü yerde yürüyen canlıların en kötüsü, (hakkı) akıllarına sığdıramayan sağırlar ve dilsizlerdir" buyurmuştur.

Alimler, ayette geçen "devâb" kelimesi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak şöyle denilmiştir: "Cehaletleri ve söyledikleri şeylerden faydalanmaktan uzak olmaları sebebiyle, Allah o müşrikleri hayvanlara benzetmiştir. İşte bundan ötürü Allah onları "sağırlar", "dilsizler" ve "akıllarını kullanamayanlar" diye tavsif etmiştir" denilmiştir. Yine onlar "devâb"dandır. Çünkü "devâb", yeryüzünde hareket eden her canlının ismidir. Allah Teâlâ bu kelimeyi, bir benzetme sadedinde kullanmamış, aksine Allah onları zemmetmek üslubuyla, kendilerine uygun bir vasıfla nitelendirmiştir. Nitekim, sözü anlamayan kimseler hakkında, onları zemmetmek için, "O, bir gölgedir, bir ceseddir ve bir harabedir" denilmektedir..

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara duyururdu " buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Mevcut olan her şeyi, Allah'ın bilmesi gerekir. Binâenaleyh, Allah'ın o şeyin varlığını bilmemesi, o şeyin yokluğunun gerekçelerindendir. Dolayısiyle, hiç şüphesiz, o şeyin bizzat yokluğunu "Allah'ın, onun varlığını bilmemesi" ile ifade etmek, son derece güzel olmuştur. Buna göre bu ifadenin izahı şöyle yapılabilir: "Eğer onlarda bir hayır bulunsaydı, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak hüccet ve öğütlerini, öğretecek ve anlatacak bir biçimde onlara duyurur, işittirirdi. Şayet Allah onlarda bir hayır olmadığını bildiği halde, onlara yine de duyursaydı; onlar bu duyurmadan istifade edemezler, yine de muhakkak yüz çevirip arkalarını dönerlerdi." Şu da söylenmiştir: "Kâfirler, Hz. Peygamber'den, kendilerine nübüvvetinin doğruluğunu haber vermesi için, Kusayy b. Kilab ve benzeri ölülerini diriltmesini istemişlerdi. Böylece Allah Teâlâ, eğer onlarda bir hayır olsaydı, yani onların o ölülerinin söyleyecekleri sözden istifade etmeleri ihtimali olsaydı, onların sözlerini dinlesinler diye, o ölülerini dirilteceğini beyan buyurmuştur. Fakat Allah, onların bu sözü (teklifi) ancak inad için ve işi yokuşa sürmek için söylediklerini ve onlara Ölülerinin seslerini-sözlerini duyurması halinde bile hakkı kabul etmeyip yüz çevireceklerini biliyordu."

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 64[64]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, onların delillerden yüz çevireceğini, hakkı kabul etmeyeceklerini ve onların, kesinlikle hakka yanaşmayıp, haktan istifade etmeyeceklerini bildirmiştir. Bu sebeble diyoruz ki: Onlardan imanın sâdır olmasının imkansız olması gerekir. Zira eğer onlardan iman sâdır olacak olsaydı, bu iman ya Allah'ın bu haberinin doğru olmasının yanısıra söz konusu olurdu, ya da bu haberin yalan olması ile birlikte söz oturdu. Birinci ihtimal imkansızdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın iman rini haber verdiği halde onların iman etmesi, iki zıd şeyi birleştirmek olur r. İkinci ihtimal de imkansızdır. Zira Allah'ın doğru olan haberinin yalana -Kansızdır; hele hele bu haber, olup bitmiş mâzîdeki birşeyle ilgili olursa... Allah Teâlâ'nın ilminin cehalete dönüşmesi hususunda söylenecek söz de böyledir. Bunun izahı defalarca geçmişti. 65[65]

---

[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/283-285

Lev Edatı Hakkında

Nahivciler şöyle demişlerdir:aLev (eğer) edatı, bir başka İunrnaması sebebiyle birşeyin yok olacağına delalet etmek için kullanılır. Dolayısıyla sen, mesela "Eğer bana gelseydin, sana ikram ederdim" dediğinde, bu söz, hem "gelme" işinin, hem de "ikram" işinin olmadığını gösterir." Bazı fakihler şöyle demişlerdir: Bu edat, ancak istilzamı (gerekliliği) ifade eder. Ama başka birşeyin bulunmasından ötürü, birşeyin yok olduğunu bu lafız ifade etmez. Bunun böyle oluşunun delili hem ayet, hem de hadistir: Ayetten delil, işte bu (tefsir ettiğimiz) ayettir. Bunu şöyle izah ederiz: Eğer lev edatı, nahivcilerin söylemiş olduğu manayı ifade etseydi, ayetteki, "Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi, elbette onlara duyururdu" beyanı, Allah Teâlâ'nın onlarda bir hayır görmediğini ve dolayısıyla onlara (hakkı) duyurmadığını ifade eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak '"Eğer onlara duyursaydı, muhakkak ki arkalarım dönerlerdi" buyurmuştur. Bu da, "Aİlah onlara duyurmadı, onlar da yüz çevirmediler. Fakat yüz çevirmeme hayırlardan bir hayırdır" manasına gelirdi. Böylece de ayetin başı, onlarda hayrın olmadığını; sonu ise bir hayrın bulunduğu manasına gelirdi ki, bu bir tenakuzdur. Binâenaleyh lev edatının, "başkasının bulunmayışı sebebiyle birşeyin yok olacağını ifade ettiğini" söylemenin böyle bir tenakuzu gerektireceği sabit olur. Bundan dolayı, ona bu mananın verilmemesi gerekir.
Bunun hadisten delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Süheyb ne güzel bir yiğit! Eğer o Allah 'dan korkmasaydı bile, yine de O'na isyan etmezdi" sözüdür. Binâenaleyh eğer, lev edatı nahivcilerin söylemiş olduğu manayı İfade etmiş olsaydı, bunun manası, "O Allah'dan korktu ve Allah'a isyan etti" şeklinde olurdu. Bu ise bir tenakuzdur. Böylece lev edatının, başkasının bulunmaması sebebiyle birşeyin bulunmamasını ifade etmeyip, aksine sadece bir gerekliliği ifade ettiği sabit olmuş olur.
Bil ki bu, çok güzel bir delildir. Fakat bu görüş, ekserî ediblerin görüşünün aksinedir.
Allah'ın malûmatı dört kısımdır:66[66]

Allah'ın Malumatının Nevileri

1) Bütün mevcûd şeyler;
2) Bütün ma'dûm (yok) olan şeyler;
3) Mevcûd şeylerden herbirinin yok olması halinde durumunun nasıl olacağı;
4) Ma'dûm (yok olan) bulunmayan her birşeyin var olması halinde, durumunun nasıl olacağı... İlk iki kısım, mevcut hal ile bilinir. Son iki kısım da, mevcut olmayan takdir ile bilinir. O halde ayetteki, "Eğer Allah onlarda bir hayır buseydi, elbette onlara duyururdu" ifadesi, ikinci kısımla ilgili olmuş olur ki bu da mukadderat ile bilinen kısımdır ve bu mevcut hal ile bilinen kısma girmez. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, münafıklardan naklettiği şu sözdür, "Eğer siz yurdlannızdan çikanhrsanız, biz de muhakkak sizinle beraber çıkarız. Eğer sizinle harbedilirse, muhakkak ve muhakkak size yardım ederiz" (Haşr, 11). Cenâb-ı Hak buna karşılık, "Andolsun ki onlar çtkanlaccak olurlarsa, bu münafıklar onlarla beraber çıkmazlar. Eğer onlar muharebeye tutulurlarsa bunlar, onlara yardım da etmezler. Onlara yardım etseler

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/285-286
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/286

bile, mutlaka dönüp kaçarlar" (Haşr, 12) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, yok olan btrşeyin var olması halinde durumunun nasıl olacağını bildirmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, "Eğer onlar dünyaya geri gönderilseler bile, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdi" {En'âm. 28)buyurmuş ve yok olan birşeyin var olması halinde, durumunun nasıl olacağını bildirmiştir. 67[67]

"Ey iman edenler, sizi, size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman, Allah'a ve Resulüne icabet edin. Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer ve siz hakikaten sadece O'na götürülüp toplanacaksınız" (Enfâl. 24).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 68[68]

Birinci Mesele

Ebu Ubeyde ve Zeccâc: "Ayette geçen kelimesinin "icabet edin" manasına olduğunu söylemişlerdir.
Nitekim şair de bir beytinde: ile. demiştir. 69[69]

Emr Sığasının Farziyyet Manası

Fakîhlerin çoğu, emrin zahirinin vücûb (farziyyet) ifade ettiği kanaatindedirler. Onlar, görüşlerinin doğruluğuna bu ayeti, şu iki bakımdan delil getirmişlerdir:
Birincisi: Bir fiili yapmasını emrettiği herkesi Allah, o fiili yapmaya davet etmiş demektir. Bu ayet de, Allah'ın davet ettiği her hususa icabet edilmesi gerektiğine delâlet eder. Buna göre eğer, ayetteki "Allah'a ve Resulüne icabet edin" ifadesi bir emirdir. O halde ne diye siz, "Bu, vücuba delâlet eder" diyorsunuz. Çünkü münakaşa bu husustadır. O halde bu sözün neticesi, emrin vücûb (farziyyet) ifade etmesine binâen, emrin vücûb için olduğunu isbat etmeye dayanır. Bu ise birşeyi, yine kendisi ile isbat etmeyi gerektirir ki bu imkansızdır" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "Allah'ın emrettiği herşeyin teşvik edildiği, yapılması istendiği zaruri (kesin) olarak bilinen bir husustur. Binâenaleyh eğer biz, ayetteki, "Allah'a ve Resulüne icabet edin" buyruğunu bu manaya hamledersek, açık olanı açıklamak kabilinden birşey yapmış oluruz ki bu, abestir. Şu halde bunu, yeni (başka) bir manaya hamletmek gerekir ki bu da ayetin bu parçasını manasız olmaktan korumak için, farziyyeti gösterdiğini söylemektir. Bu husus, ayette bundan sonraki "Bilin ki şüphesiz Allah kişi İle kalbi arasına girer ve siz hakikaten sadece O'na götürülüp toplanacaksınız" buyruğunun bir tehdid ve va'îd sadedinde getirilmiş olması ile de güç kazanır. Bu tehdid ve va'îd, ancak vücûb (farziyyet) söz konusu olduğu zaman uygun düşer.
İkincisi: Bu, Ebu Hureyre (r.a)'nin rivayet ettiği şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s), Übeyy b. Ka'b'ın kapısına vardı. O namaz kılıyor iken ona seslendi. Ubeyy (r.a) de namazını acelece bitirip geldi. Hz. Peygamber (s.a.s) "seni çağırdığımda hemen icabet etmekten seni alıkoyan nedir?" deyince, o, "Namaz kılıyordum" cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber {s.a.s): "Bana vahyedUen Kur'an'da, "Allah'a ve Resulüne icabet edin" diye bildirildiğinden haberdâr değil misin?" deyince, Übeyy b. Kfib (r.a), "şüphesiz ki siz, beni, artık ne zaman çağırırsanız ben icabet ederim" dedi."
Bu hadis ile şu şekilde istidlal edilmiştin Hz. Peygamber (s.a.s), onu çağırıp, Übeyy de ona hemen icabet etmeyince; Hz. Peygamber onu, icabet etmeyişinden dolayı tenkid etti ve bu hususta bu ayeti delil getirdi. Eğer bu ayet vücûba delâlet etmeseydi, bu şekildeki bir istidlal doğru olmazdı. Bir kimsenin, "Emir, vücûb ifade eder meselesi, kesin bir mesele olup, bu hususta haber-i vahidi delil getirmek caiz değildir" şeklindeki sözü zayıftır. Zira biz, emirin

---

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/286-287
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/287
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/287

vücûb ifade ettiği meselesinin kesin olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine bu, bizce zannî bir meseledir. Çünkü bundan maksad, ameldir. Amel ile ilgili konularda ise zannî deliller de yeterlidir.
Buna göre onlar eğer, "Allah Teâlâ, mutlak olarak icabet etmeyi emretmemiş, aksine bunu belli bir şarta, yani "size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman..." şartına bağlı olarak emretmiştir. O halde, nasıl "Bu şart, bütün emirlerde vardır" diyebilirsiniz?" derlerse, biz de deriz ki: Übeyy b. Ka'b (r.a)'ın hadisesi, hükmün umumî olduğuna ve belli bir şarta bağlı kılınmadığına delâlet eder. Hem sonra ayette aecen, "hayat verme"yi, bizzat "diriltme " manasına hamletmek mümkün değildir. Çünkü zaten canlı olanı diriltmek imkansızdır. Dolayısıyla buna başka bir mana vermek gerekir ki bu da, "mükâfaat elde etme" manasıdır. O halde, Allah'ın kendisine çağırdığı ve yapılmasını teşvik ettiği herşey bir mükâfaatı bulundurur. Bu sebeple, ayetin hükmü, bütün emirler hakkında umûmî bir hüküm olmuş olur. Bu da, bizim varmak istediğimiz neticeyi ifade eder. 70[70]

Hayat Veren Şeyler

Alimler, "Size hayat verecek şeylere davet ettiği zaman..." ifadesi hakkında şu izahları yapmışlardır:
1) Süddî bunun, iman ve İslam olduğunu; iman ve İslam'da hayatın bulunduğunu; çünkü imanın kalbin hayatı, küfrün ise kalbin ölümü olduğunu ve bu hususa Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah ölüden diri çıkarır" (ah Imran, 27) ayetinin delâlet ettiğini; buna "O, kâfirden mü'min (evlâd) çıkarır" manası verildiğini söylemiştir.
2) Cenâb-ı Hak, "Hayat verecek şey" tabiri ile Kur'an-ı Kerim'i kastetmiştir. Bu, "Kur'an'da olan şeylere icabet ediniz. Çünkü hayat, kurtuluş ve korunma ondadır" manasına gelir. Cenâb-ı Hak, Kur'an'a "hayat" demiştir. Çünkü Kur'an ilmin (bilmenin) sebebi ve vasıtasıdır. İlim ise hayattır. Binâenaleyh hayatın sebebi olan şeyin, "hayat" diye adlandırılması caizdir.
3)Alimlerin çoğu, bu tabir ile cihadın kastedildiğini söylemişlerdir. Cihada "hayat" denmesinin sebebi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
a)İki düşmandan birinin zayıflaması, diğeri için hayattır. Binâenaleyh, müslümanların işi, kâfirlerle savaşarak ancak güç ve kuvvet kazanır.
b) Cihad, şehidlik sebebidir. Şehidlik ise, (cennette) ebedî hayatı temin eder. Nitekim Allah Teâlâ, "Allah yolunda öldürülenleri, sakın Ölüler sanma. Bilakis onlar Hableri katında diridirler. (Öyle ki Allah'ın) lutf-u inayetiyle, kendilerine verdiği şeylerle, hepsi şâd, nzıklanırlar" (ah imran. 169) buyurmuştur.
c) Cihad, insanı bazan ölüme götürür. Ölüm ise, ahiret hayatına kavuşturur. Ahiret yurdu da.hayatın kaynağıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki o, (asıl) hayatın ta kendisidir" (Ankebût, 64) buyurmuştur. Yani, daimî ve ebedî hayattır.
4) Cenâb-ı Hakk'ın, "Size hayat verecek şeylere " tabirine, "hak ve doğru olan her şeye " manası verilmiştir. Böyle olması halinde bu ifadenin içine Kur'an, îman, cihad ve her türlü iyilik ve tâat olan işler dahil olmuş olur. O halde, Allah'ın, "Size hayat verecek şeylere" ifadesiyle, devamlı ve güzel olan bir hayat murad edilmiştir. Nitekim, Cenâb-ı Hak "Hiç şüphesiz onu, çok güzel bir hayat ile yaşatırız" (Naw.97) buyurmuştur. 71[71]

Allah Kişi İle Kalbi Arasına Girer

Cenab-ı Hak, Bilin ki, “Allah kişi ile kalbi arasına girer”buyurmuştur. Bu ifâdenin tefsin, alimlerin cebr ve kader meselesindeki ihtilâflarına göre değişir. Cebr'e taraftar olanlara gelince, Vahidî, İbn Abbas ve Dahhâk'ın bu ayete, "Allah, kâfir olan kişi ile, onun yapacağı taati arasına girer. Yine Allah, İtaatkâr olan kişi ile, onun yapacağı isyan arasına girer, mani

---

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/287-289
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/289

olur. O halde saîd, iyi ve itaatkâr olan Allah'ın "saîd" kıldığı; şakî, günahkâr ve bedbaht olan da, Allah'ın dalâlete düşürdüğü kimsedir. Binâenaleyh, kâfir bir kimse iman etmek ister, Allah da onun iman etmesini istemezse, Allah onunla o kimsenin kalbi arasına girer. Mü'min bir kimse de kâfir olmak ister, Allah da onun kâfir olmasını dilemezse, Allah, bu kimseyle onun kalbi arasına girer" manasını verdiklerini nakletmiştir. Ben derim ki, biz durumun böyle olduğunun doğruluğuna dair aklî delillerle delil getirmiş, istidlalde bulunmuştuk. Bu böyledir, zira kalbin halleri, ya inançlardır, ya irâde ve isteklerdir veyahut da, "daîler" sebepler, faktörlerdir. Akidelere gelince bu, ya ilim olur, ya cehl. İlme gelince, bunu elde etmeye yönelmek isteyen kimse ancak onun bir ilim olduğunu bildiğinde ona yönelir. Bunu da ancak, bu itikadın malûm olan, bilinen şeye mutabık olduğunu bildiği zaman bilebilir. Bu hususu da ancak, daha önce malûmu bilip tanıdığı zaman bilebilir. İşte bu durum da, bir şeyin kendisine dayanmasını gerektirir. Cehle gelince: İnsan bunu ancak, bunun bir ilim olduğunu zannettiği zaman tercih eder ve ister. Halbuki bu zan ancak daha önce geçen diğer bir cehalet sebebiyle meydana gelir. Bu da, bir şeyin kendisine dayanmasını gerektirir.

"Daîler" -sebepler ve faktörler- ile irâdelere gelince, "bunlar" eğer bir fail olmaksızın meydana gelmişlerse, o zaman bu tıpkı, îcâd edici, muhdis olmaksızın bir hadisin, sonradan meydana gelenin meydana gelmiş olması gibi olur. Yok eğer bunlar, bir fail vasıtasıyla meydana gelmişlerse, o zaman bu fail, ya kuldur yahut da Allah'dır. Birincinin olması bâtıl ve yanlıştır; aksi halde bu niyyet ve kasdın, başka bir niyet ve kasda dayanması gerekir ki, bu imkânsızdır. Böylece inançların, iradelerin ve sebeplerin failinin sadece Allah olduğu ortaya çıkar. Kur'an'ın nassı da, kalbin hallerinin Allah'dan olduğuna delâlet eder. Aklî deliller de bunu gösterir. O halde, hak ve doğru olanın, bizim söylemiş olduğumuz şey oldğu sabit olur. 72[72]

Mutezile'nin Bu Ayeti Yorumlaması

Kaderiyye(î'tizâl)gÖrüşünü benimseyenlere gelince,onlar,bu ayetten muradın, bizim benimsemiş olduğumuz görüş olamayacağını öne sürmüşler ve bunu şu izahlarla açıklamışlardır:

Birinci izah: Cübbâî şöyle demiştir: "Allah'ın, kendisiyle imanı arasına girdiği kimse, âcizdir. Acize emretmek ise, akılsızlık, sefîhliktir. Şayet böyle bir şey caiz olsaydı, o zaman Allah'ın, bize göklere tırmanmayı emretmesi de caiz olurdu. Halbuki ulemâ, kötürüm olan kimsenin, ayakta namaz kılmakla emredilmesinin caiz olamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. O halde bu, Allah hakkında nasıl caiz olabilir? Hem Allah Teâlâ, "Allah, hiç kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemez" (Bakara, 286) buyurmuştur. Yine O, "zıhâr" yapan kimse hakkında da, "Buna da güç yetiremezse, altmış yoksul doyursun" (Mücâdiie,a)buyurmuş, böylece, oruç tutamayan kimselerden orucun farziyyetini düşürmüştür."

İkinci izah: Allah Teâlâ, Allah ve Resulüne icabet etmeyi emretmiş ve bu sözü, Dir hatırlatma ve icabet etmemeden sakındırma sadedinde zikretmiştir. Binâenaleyh, şayet bu ifadeden, ileri sürmüş olduğunuz şeyler kastedilmiş olsaydı, icabet etmeme hususunda çok kuvvetli bir mazeret olur ve böylece bu ifade de, icabet etmemeden Dir men ve yasaklama olmazdı..

Üçüncü izah: Allah, Kur'an'ı, kâfirlerin lehine, peygamberin aleyhine bir delil olsun diye değil, tam aksine peygamberin lehine, kâfirlerin aleyhine bir hüccet olsun diye indirmiştir. Binâenaleyh, şayet ayetin ifade ettiği mana, sizin ileri sürdüğünüz şekilde olsaydı, hiç şüphesiz bu ayet, kâfirlerin lehine, peygamberin de aleyhine olan delillerin en kuvvetlilerinden olur, o zaman da kâfirler, "Allah Teâlâ, bizi iman etmekten men edince, daha nasıl, bize iman etmemizi emreder?" derlerdi.. Binâenaleyh, yaptığımız bütün bu izahlarla, ayeti, Cebriyye'nin ileri sürdükleri manaya hamletmenin mümkün olmadığı iyice anlaşılır. ,

Mutezile sözüne devamla şöyle der: Biz bu ayet hakkında şu izahları yapabiliriz:

a) Allah Teâlâ, kişi ile, kişinin kalbinden istifâde etmesi arasına, ölüm sebebiyle girer." Bu, şu demektir: "Size mutlaka gelecek olan ölüm gelmeden ve sizinle, sizin taatınız ve tevbeniz

---

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/290

arasına girmeden önce, size mecbur kılmış olduğum cihad ve benzeri amellere icabet edip koşmada gecikmeyiniz, acele ediniz!" Kâdî şöyle demiştir: "İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu ifadenin hemen peşinden, bu manaya delalet edecek şeyi de getirmiştir ki, bu da O'nun, "ve siz hakikaten sadece O'na götürülüp toplanacaksınız" ifadesidir. Bu ayetin maksadı, taate mani olacak ölüm gelmeden önce, itaatta bulunmaya teşvik etmektir."

b) Bu ayetle, Allah Teâlâ, "kişi ile, kişinin kalbinin arzu edip istediği şeyin arasına ölümün girmesini" murad etmiştir. Çünkü "ecel", bütün emel ve arzuların önüne geçer. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Salih amellere koşunuz. Kalbinize gelen, uzun ömür sürme sevdasına itibar etmeyiniz. Çünkü bu, kendisine güvenilecek bir husus değildir." "Kalb" lafzının, kalbde bulunan arzu ve emelleri ifade etmek için kullanılması, güzel ve yerindedir. Çünkü bir şeyi, tıpkı Arapların "Vadi aktı, dolup taştı" sözlerinde olduğu gibi, zarfının, mahallinin ismiyle adlandırmak caizdir.

c) Mü'minler, Bedir günü savaşmaktan korkuyorlardı. Bu sebeple onlara sanki, "Taatlere koşunuz; kalbinizde hissettiğiniz zayıflık ve korkaklık sebebiyle, taatlardan kaçınıp imtina etmeyiniz. Zira Allah Teâlâ, halleri değiştirir ve tebdil eder. Böylece de, zayıflık ve acizliğinizi, kuvvete; korkaklığınızı da cesarete dönüştürebilir. Çünkü Allah Teâlâ, kalbleri evirip çevirendir" denilmek istenmiştir.

d) Mücahid şöyle demiştir: "Ayette geçen "kalb" sözü ile, "akıl", insanın aklı murad edilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah kişi ile kalbi araşma girer" buyruğunun manası şudur: "Siz, aklınız başınızda iken salih amellere koşunuz. Çünkü, yok olduğunda teklif ve mükellef tutulmanın sözkonusu olamıyacağı aklınızın zail olmasından emin olamazsınız!" Kalb'in, akıldan kinaye addedilmesi caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki bunda kalbi olan... kimseler için elbette bir öğüt vardır" (Kât. 37) buyurmuştur. Yani, "aklı olan kimseler için..." demektir."

Hasan el-Basri: "Allah kişi ile kalbi araşma girendir" mealindeki ayetin, "Allah Teâlâ'nın kuluna olan yakınlığının, kulun kalbinin kula olan yakınlığından daha fazla olduğu" manasına geldiğini söylemiştir. Bu ifadenin maksadı ise, kulun gönlünde ve kalbinde bulunan hiçbir şeyin Allah'a saklı kalmadığına dikkat çekmektir. "Biz ona şah damarından daha yakınız" (km. 16) ayeti de, bunun bir benzeridir." İşte bu konuda, Cebnyye ve Kaderiyye (Mutezile)'nin ileri sürmüş oldukları izahların tamamı bundan ibarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Ve siz hakikaten sadece O'na götürülüp toplanacaksınız" buyurmuştur. Yani, "Sizin O'na, Allah'a götürülüp O'nun huzurunda toplanacağınızı; başıboş ve kendi halinize bırakılmayacağınızı biliniz " demektir. Bu ifadede, çalışıp çabalamaya bir teşvik ve tembellikten, vurdumduymazlıktan iyice bir sakındırma vardır. [73][73]

Umuma Gelen Musibet

"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden yalnız zulmedenlere çatmaz. Hem bilin ki Allah, şüphesiz azabı çetin olandır"

Bil ki Allah Teâlâ, insanı, kendisiyle kalbi arasına girilmekten sakındırdığı gibi, onu fitneden de sakındırmıştır. Buna göre ayetin manası, "Geldiğinde, sadece zalimlere mahsus olmayan; aksine hepinize, iyinize kötünüze isabet edecek olan bir fitneden sakının" şeklinde olur. Hasan el-Basri'den bu ayetin, özellikle Cemel Savaşı'nda, Hz. Ali, Ammar, Talha ve Zübeyr'in içine düştükleri durumu ifade için indiğini söylemiştir. Nitekim Zübeyr de: "Bu ayet, bizim hakkımızda indi. Biz onu, uzun zaman okuduk; ama o fitnenin içine düşecek olan kimselerin bizler olduğunu göremedik. Bir de ne görelim, bununla kastedilenler, bizlermişiz. " demiştir. Süddî'den de: Bu ayetin, Bedlr'e iştirak edip de Cemel'de savaşan kimseler hakkında nazil olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.

Rivayet edildiğine göre bir gün, Zübeyr, Hz. Peygamber (s.a.s)'le gece sohbet ediyordu. Derken, Hz. Ali (r.a) de çıkageldi.. Hz. Ali'yi Zübeyr gülerek karşılayınca, Hz. Peygamber

---

[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/290-292

(s.a.s), "Ali'yi ne kadar seversin?" dedi.. Bunun üzerine Zübeyr, "Ey Allah'ın Resulü, onu, tıpkı çocuğumu sevdiğim gibi, belki de daha fazla severim " dediğinde Hz. Peygamber (s.a.s), "Sen onunla savaşmaya gittiğin zaman nasıl olacak ya!?" dedi. Şayet, "Emrin cevabına tekîd nûnu nasıl gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususta iki izah yapılmıştır:

a) Emrin cevâbı, nehiy sîğasıyla gelmiştir. Durum her ne zaman böyle olursa, o nehye tekîd nûnunun bitiştirilmesi güzel olur. Bu, tıpkı senin "Hayvandan in, seni atmasın; veya sakın seni atmasın. " demen gibidir. Ve yine bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin. Sakın Süleyman ve ordusu ... sizi kırmasın. " (Nemi, 18) ayeti gibidir.

b) Bu ayetin takdirinin, "sizden sadece zâlim olanlara isabet edecek fitneden sakının " şeklinde olmasıdır. Ancak ne var ki, bu ifade, fitnenin sadece zalimlere isabet etmeyeceğini iyice beyan etmek için, nehiy sîğasıyla getirilmiştir. Böylece, zâlimlere has olan o fitne, sadece onlara has olmaktan çıkarılmış olur da, böylece sanki o fitneye, "sadece zalim olanlara isabet etme!" denilmiş olur ki bundan maksad da, istiare yoluyla, böyle bir tahsisin bulunmadığını iyice anlatmaktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hem bilin ki, Allah şüphesiz azabı çetin olandır" buyurmuştur. Bu tabir ile de, Allah'ın ikâbından sakınmak için, müstakim olmanın gerekliliğine teşvik murad edilmiştir.

Buna göre şayet, "Bu ayetten çıkan netice şudur: Allah Teâlâ, geldiğinde, günahkâr olanı da olmayanı da kapsayacak olan bir azaptan, bir fitneden insanları sakındırıp korkutuyor. Binâenaleyh, Rahîm ve Hakîm olanın rahmetine, bu fitne ve azabı, günahkâr ve suçlu olmayan kimselere de ulaştırması nasıl uygun düşer?" denilirse biz deriz ki:

Allah Teâlâ bazan, doğrudan doğruya olarak, kulunun başına ölümü, fakirliği, körlüğü ve kötürümlüğü v.b. getirebiliyor. Bu, ya, Cenâb-ı Hakk'ın yegâne Mâlik olması sebebiyle, O'ndan sâdır olması pek uygun olan bir fiildir; veyahut da, Allah Teâiâ'nın, bu işin bir tür iyiliği ihtiva ettiğini bilmesi sebebiyle sâdır olmuştur. Bu hususta, iki mezhebin de farklı farklı görüşleri bulunmaktadır. Binâenaleyh, bu iki seöeöin birisinden doiayı bu caiz olunca, işte burada öa caiz otur. Aftan en iyi bilendir, 74[74]

Az Olan Müminlere İlahi Yardım

"O zamanı hatırlayın ki siz yeryüzünde azlıktınız, aciz bırakılmışlardınız.. Halkın sizi tutup kapmasından korkuyordunuz. Aiiah sizi, ev bark sahibi yaptı, yardımıyla kuvvetlendirdi, size en temiz ve güzel şeylerden rızık verdi. Ta ki şükredesiniz" (Enfftl, 26).

Bil ki Allah Teâlâ, onlara, Allah ve peygamberine itaatta bulunmalarını emredip, daha sonra da, onlara yine, günahtan sakınıp korunmalarını emir buyurunca, bu teklifini bu ayette te'KÎd etmiştir. Bu, böyledir, zira Allah Teâlâ, onların, Hz. Peygamber (s.a.s) ortaya çıkmazdan önce, son derece ve ztttaUçmci» oMuMwuw, onun ortaya çıkmasından sonra ise, son derece izzet ve şerefe kavuştuklarını; bunun da, onlara tâatta bulunup muhalefet etmemelerini gerektirdiğini beyan buyurmuştur. Hz. Muhammed zuhur etmeden Önce onların içinde bulundukları haller, birkaç yönden açıklanabilir:

a) Onlar, sayıca az idiler.

b) Onlar, zayıf düşürülmüş olup, başkalarının onları zayıf bırakarak sömürmesi.. Bu "mustaz'af" olmaktan kastedilen ise, onların, diğer insanların kendilerini tutup kapmasından endişe etmeleridir, ki bununla şu kastedilmiştir: Onlar, kendi beldelerinden dışarı çıktıklarında, Arapların, kendilerini kapıp almasından korkuyorlardı. Çünkü onlar, müşriklere yakın ve o müşriklerin onlara hem alabildiğine düşman olması sebebiyle, o müşrik Araplardan korkuyorlardı. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlar bu durumda iken, o hallerin mutluluk ve sevinç, hayır durumuna dönüştüğünü beyan buyurmuştur. Bu hayırların ve mutlulukların birincisi, Allahu Teâlâ'nın, onları koruyup gözeterek, ev bark sahibi yapmasıdır ki bununla Cenâb-ı Hak,

---

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/292-294

onları Medine'ye taşımasını, böylece de onların, kâfirlerin şerlerinden emin olmalarını kastetmiştir. İkincisi ise, Allah'ın, yardımıyla onları desteklemesidir. Bundan maksat ise Bedir Günü'nde, ilahî yardımın tahakkuk edip gerçekleşmesidir. Üçüncüsü de, Allah Teâlâ'nın, onlara güzel rızıklar vermesidir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın onlar, kendilerinden önceki ümmetlere haram olduğu halde, ganimetleri helâl kılmış olmasıdır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ta ki, şükredesiniz..." buyurmuştur..
Yani, "Biz sizi sıkıntıdan rahat ve bolluğa; belâdan nimetlere ve lütuflara çıkardık ki, artık böylece sizler şükür ve taât ile meşgul olasınız. O halde size, enfâl sebebiyle, çekişme ve mücadele etmeyle meşgul olmanız daha nasıl uygun düşer ve yakışır?" demektir. 75[75]

Allah'a Resulüne ve Emanetlere Hıyanet Etmeyin

"Ey iman edenler, Allah'a ve peygamberine hainlik etmeyin. Siz, kendiniz bilip dururken, kendi emanetlerinize hainlik eder misiniz? Bilin ki mallarınız da. evlâtlarınız da ancak birer imtihandır. (Asıl) büyük mükâfaat ise, şüphesiz Allah katmdadır (Enfal, 27-28).
Bil ki Allah Teâlâ, onlara güzel rızık verdiğini belirtince, bu ayette de, onları, hainlik etmekten men etmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 76[76]

Birinci Mesele

Alimler, bu ayette geçen "hıyanet" ile neyin kasdedildiği hususunda, birtakım görüşler üzere ihtilâf etmişlerdir:
a) İbn Abbas şöyle demiştir: "Bu ayet, Ebu Lübabe hakkında nazil olmuştur.. Hz. Peygamber (s.a.s), Ebu Lübabe'yı, Kureyzaoğullarını muhasara altına almak maksadıyla onlara yollamıştı. Ebu Lübâbe'nin çoluk çocuğu ise, KureyzaoğuHarının içinde bulunuyordu. Bunun üzerine Kureyzaoğullan: "Ey Ebu Lübabe Ne dersin, Sa'd İbn Muâz'ın, hakkımızda vermiş olduğu hükmü kabul edelim mi?" deyince, Ebu Lübabe boğazına işaret ederek: "Bu bir intihar etmek demektir, sakın bunu yapmayınız " demek istemiştir. Böylece, bu hareket tarzı, Ebu Lübabe'den, Allah ve O'nun Resulüne karşı bir hainlik olmak üzere sâdır olmuştur."
b) Süddî şöyle demektedir: "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir şey dinliyor ve bunu ifşa ederek, müşriklere intikâl ettiriyorlardı. İşte bunun üzerine, Cenâb-ı Hak onları bundan nehyetti. "
c) İbn Zeyd şöyle demiştir: "Allah onları, tıpkı münafıkların yapmış olduğu gibi, iman izhar edip, öte yandan ise, küfürlerini gizlemek suretiyle, hainlikte bulunmaktan nehyetti. "
d) Câbir İbn Abdillah'dan şu rivayet edilmiştir: "Ebu Süfyan Mekke'den çıkınca, Hz. Peygamber (s.a.s), onun çıktığını Öğrendi ve onu karşılamaya niyetlendi. Bunun üzerine münafıklardan birisi, Ebu Süfyan'a, "Muhakkak ki Muhammed, savaşmak için karşınıza çıkacak. Binâenaleyh tedbirinizi alınız!" diye bir mektup yazınca, Allahu Teâlâ bu ayeti inzal buyurdu. "
e) Zührî ve Kelbî, bu ayetin Hatıb b. Ebl Be İte a hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Zira bu sahâbî, Hz. Peygamber (s.a.s) Mekkelilerle savaşmak için gitmeye niyetlenince, O'nun bu niyetini Mekkelilere yazıp bildirmişti. Bu görüşü el-Esamm nakletmiştir.
f) Kâdî şöyle demiştir: "Bu konuda doğruya en yakın olan şudur: Allah'a yapılan hainlik, ResÛlullah'a yapılan hainlikten başkadır. Yine Resûlullah'a yapılan hainlikten, emanete yapılan hıyanetten başkadır. Çünkü atıf, muğayereti (başka olmayı) gerektirir.
Bunu iyice kavradığın zaman diyoruz ki: Allah, onlara ganimetler hususunda hainlik etmemelerini emretmiş ve bu husustaki hiyaneti kendine yapılmış hıyanet gibi saymıştır. Çünkü bu, Allah'ın atıyyesi (bağışı) hususunda ve Resulüne karşı yapılmış bir hıyanettir. Çünkü ganimetlerin taksimi ile görevli olan, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Binâenaleyh kim o

---

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/294-295
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/295

ganimetlere hiyanet ederse, peygambere hiyanet etmiş olur. Hz. Peygamber (s.a.s), bu ganimetleri, ganimeti hak etmiş olanların ellerine bir emanet olarak vermiş ve onlara ganimetlerden herhangi birşey almamalarını emretmiştir. Dolayısıyla bu ganimetler adeta bir emanete dönüşmüştür. Emanetler ise, emanet bırakılan kimsenin elinde bir emanettir. Binaenaleyh onlardan kim bu emanetlere âinlik ederse, insanların kendilerine verdikleri emanetlere hıyanet etmiş gibi olur. Çünkü hıyanet, emanetin zıddıdır." Kâdî şöyle devam eder: "Ayette bahsedilen emanetten kastın, ibadete sayılan herşey olması muhtemeldir. Buna göre, ayetin müne, ganimetler de, diğer şeyler de girer. Binâenaleyh ayetin manası: "Bütün " jkellefiyetlerin tastamam, noksansız, eksiksiz ve en mükemmel bir şekilde edâ edilmeleri vacibtir" şeklinde olur. Ayetin sebeb-i nüzulü olarak zikredilen bütün bu zahlar da, ayetin hükmüne dahildir. Ama ayeti, sadece bunlara hasretmemek : unlarla sınırlandırmamak) gerekir. Çünkü sebeb-i nüzulün hususî oluşuna değil, afzın umumîliğine bakılır." 77[77]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: Tıpkı "vefa"nın, "tamam" (olma) manasına geldiği gibi, ayetteki "hiyanet" de "noksanlık" manasınadır. Bir kimse birşeyi noksan yaptığında, "Ona hiyanet etti" denilmesi de, bundan dolayıdır. Daha sonra bu kelime, emânet" (güven) ve "vefâ"nın zıddı olarak kullanıldı. Çünkü bir hususta, bir kimseye yanet ettiğinde, o kimsenin aleyhine olarak, o hususa noksanlık sokarsın. 78[78]

Üçüncü Mesele

Ayetteki "Emanetlerinize hainlik eder misiniz?.." ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu tabirin manası, "Emânetlerinize hainlik etmeyin" şeklindedir.. Bunun delili Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'un, bunu şeklinde okuduğunun rivayet Bmesidir.
2) Bu ifâde, "Allah ve Resulüne hainlik etmeyin. Çünkü eğer bunu yaparsanız, emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz" demektir. Araplar "cevab" olan cümlenin kaşına bazan "fâ", bazan da "vav" edatı getirirler. Onlardan bunu kabul etmeyenler ze vardır.
Cenâb-ı Hakk'ın "Siz, kendiniz bilip dururken..." ifadesi hakkında şu zahlar yapılmıştır:
a) Bu, "Siz hainlik edeceğinizi bile bile, yani, hainlik sizden yanlışlıkla ve farkında :-ayarak değil, kasten sâdır olur" demektir.
b) Bu, "siz kötülüğün kötülük, iyiliğin de iyilik olduğunu bilen kimseler olduğunuz -aide.." demektir.
Daha sonra Allah Teâlâ, insanları hiyanete sevkeden şey mal ve evlâd sevgisi olduğu için, akıllı kimselerin bu sevgiden doğacak zararlardan kaçınması gerektiğine dikkat çekerek, "Bilin ki mallarınız da, eviâdlanntz da,
ancak birer imtihandır" buyurur. Çünkü bunlar, kalbi dünya ile meşgul eder ve insanı mevlâsının hizmetinden alıkor.
Cenâb-ı Allah, daha sonra âhiret mutluluklarının, dünyevî mutluluklardan daha hayırlı olduğuna; çünkü âhiretin gerek şeref, gerek mükâfaat, gerekse müddet bakımından daha fazla olduğuna; ve çünkü âhiretin sonsuz ve baki olduğuna dikkat çekmek için "Büyük mükâfaat ise, şüphesiz Allah katındadır" buyurur. İşte Allah Teâlâ'nın katındaki mükâfaatın "büyük" olarak tavsif edilişi, yukarıda belirttiğimiz bakımlardan ötürüdür. Nafile ibadetlerle meşgul olmanın, evlenmekten daha faziletli olduğuna delil olarak bu ayet getirilebilir. Zira nafile ibadetlerle meşgul olmak, insana Allah katında büyük mükâfaat kazandırır. Evlenme ile meşgul olmak ise, insana çocuk kazandırır. Çocuk da mal ve geçim elde etme ihtiyacını doğurur. Bu ise bir belâ (imtihan)dır. Allah katında en büyük bir ücreti elde etmeye vesile olacak şeyle meşgul olmanın, belaya götüren şeyle meşgul olmaktan daha hayırlı olduğu

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/296-297
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/297

malumdur. 79[79]

"Ey iman edenler, eğer AHah'dan ittika ederseniz, O size iyi ile kötüyü ayırdedecek bir Furkân verir, suçlarınızı bağışlar ve sizi mağfiret eder. Allah büyük fazi-u ikram sahibidir" (Enfal, 29).
Bil ki Hak Teâlâ, mal ve çocuk sebebiyle düşülecek fitneden sakındırınca, mal ve evlât sevgisine fazla düşüp meyletmeyi temin edecek olan takvaya teşvik etmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 80[80]

Takva, Allah'ın Furkân Vermesine Vesile Olabilir

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bir hükme in şart edatını getirmek, ancak işlerin sonunun nereye varacağını bilmeyen kimseler için yerinde olur. Bu ise Allah Teâlâ'ya uygun düşmez." Buna şöyle cevap verilir: "Bizim, "Eğer şu olursa, neticede şu olur" şeklindeki sözümüz, ancak bu şartın, o neticeyi gerektirdiğini ifade eder. Ama şartın mevcut olup olmadığı meselesi, ya bilinir, ya şüpheli olur. Bu husus, şart (eğer) edatından anlaşılmaz. Bu edatın bir şüphe ifade ettiğini kabul etsek bile, Cenâb-ı Hak ceza hususunda kullarına, sanki şüphe eden bir kimse gibi davranır. Hak Teâtâ'nın "Andolsun ki sizi imtihan edeceğiz. Ta ki içinizden mücahidleri ve sabr-u sebat edenleri bilelim " (Muhammed.ai) ayeti de bu manadadır. 81[81]

İkinci Mesele

Bu şarta bağlı hükmün şartı tek bir şeydir. O da Allah'dan İttika etmektir. Allah'dan ittika, bütün büyük günahları
işleme hususunda Allah'dan korkmayı içine alır. Biz, bu ttikanın, bilhassa büyük günahlarla ilgili olduğunu söylüyoruz. Çünkü Allah Teâlâ, şartın cevâbı olan (neticesi olan) hükümde, seyyiatın (suçların) bağışlanmasından bahsetmiştir. Halbuki neticenin (cevabın), şart koşulan şeyden başka olması gerekir. Binâenaleyh şart ile ceza (cevap) arasındaki farkın ortaya çıkması için, ayette bahsedilen "ittika"yı. "büyük günahlardan korunma"; "seyyiât"ı da, "küçük günahlar" manasına hamlettik.
Bu şarta bağlı olan netice şu üç şeydir:
a) Ayette, "O, size (iyi ve kötüyü ayırdedecek) bir Furkân verir" ifadesi ite anlatılan husustur. Bu, "Allah sizinle kâfirlerin arasını ayırır" demektir. Lafız mutlak olarak zikredildiği için bu"Furkânı", mü'minlerle kâfirler arasında meydana gelen bütün ayırıcı vasıflar manasına hamletmek gerekir. Bundan dolayı diyoruz ki: Bu farklar ya dünya, ya da âhiret halleri ile ilgilidir. Dünya halleri ile ilgili olanlar ise, ya kalbin halleri ile, yani bâtınî haller ile ilgili olur; ya da zahirî hallerle ilgili olur. Kalbin halleri ile ilgili olanlar ise şunlardır:
a) Allah Teâla, hidayeti ve marifetullahı (Allah'ı bilmeyi), mü'minlere has kılmıştır.
b) Allah yine inşirahı (iç genişliği ve gönül huzurunu) da müminlerin kalblerine vermiştir. Nitekim Allah Teâlâ, "Öyle ya, Allah'ın, göğsünde islam için bir inşirah verdiği kimse, kalbini mühüriediği kişi gibi midir? Çünkü o, Rabbinden bir nur üzerindedir" (Zümer, 22) buyurmuştur.
c) Münafık ve kâfirlerin kalbi öylesi kötü huylar ve âdi hallerle dolup taştığı halde; Allah Teâlâ, mü'minlerin kalblerinden ve gönüllerinden kini, öfkeyi, hasedi, hile ve tuzakları gidermiştir. İyi hallerin kalblerde doğmasının sebebi şudur: Kalb, Allah'a itaat etmekte nurlanınca, bütün karanlıklar ondan gider. Çünkü mahfetullah (Allah'ı tanıyıp bilmek), bir nurdur. O kötü huylar ise adetâ birer zulmet (karanlıktır. Dolayısiyle nûr gelince, karanlık mutlaka zail olur.
Zahirî hallerle ilgili olan bu farklar da şunlardır: Allah Teâlâ yüceliğini, fethini, muzafferiyetini

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/297-298
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/298
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/299

ve yardımını müslümanlara tahsis etmiştir. Nitekim O: "Halbuki şeref, kuvvet ve galibiyet Allah'ındır, Resulünündür, mü'mirilerindir" (Münafikûn, 8) ve "Çünkü O (Allah), bu dini diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır" (Saf, 9) buyurmuştur. Kâfir ve fâsıkların hali ise, bunun aksinedir.

Âhiret halleriyle ilgili farklara gelince, bunlar mükafaat, daimî menfaatlar, Allah ve melekleri tarafından ta'zim edilme bakımlarındandır. Bütün bu haller, âyetteki "Furkân"a dahildir.

b) Ayetteki, "Suçlarınızı bağışlar" ifadesi ile anlatılan husustur. Diyoruz ki: Ayetteki "Eğer Allah'tan ittikâ ederseniz..." tabirini "Eğer Allah'ı inkar etmekten sakınırsanız" manasına alırsak, "O, suçlarınızı bağışlar" sözü ile, bu inkârdan önce bulunan bütün seyyiât kastedilmiş olur. Yok eğer bu tabiri "Büyük günahlardan ittika eder, sakınırsanız.." manasına alır isek, o zaman "O, suçlarının bağışlar" ifadesi ile, küçük günahların affedilmesi kastedilmiş olur.

c) Ayetteki, "Sizi mağfiret eder" buyruğu ile anlatılan husustur. Bil ki bir tekrarın söz konusu olmaması için, deriz ki: "Seyyiatın bağışlanması" ifadesi ile, dünyada iken "onların örtülmesi, saklı ve gizli kalması" manası; "mağfiret" ile de, "ahirette tamamen bağışlanması" manası kastedilmiştir. 82[82]

Allah'ın Geniş Lütfü

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah büyük fazl-u ikram sahibidir" buyurmuştur. Vasfı bu olan bir zat, birşey vaadettiğinde mutlaka va'adini yerine getirir. Biz şu sebeblerden ötürü Allah'ın fazl-u ikramının, başkalannınkinden daha büyük olduğunu söylüyoruz:

1) Hak subhanehû ve Teâlâ dışında herkes, ancak kalbinde lütuf ve ihsanda bulunma niyet ve fikri meydana geldiği zaman, lütuf ve ihsanda bulunur. O niyet ve fikir ise sonradan meydana gelmiştir. Binâenaleyh ancak Allah'ın yaratması ile meydana gelmiştir. İşte bu durumda da, ihsanda bulunanın, iyiliğin yapılmasına sebep olan o düşünce ve niyeti yaratan Allah olduğu ortaya çıkar.

2) Lütuf ve iyilikte bulunan herkes, ya karşılığında bir mal kazanmak, ya bir övgüye nail olmak, ya da hemcinsine acımadan dolayı kalbinde meydana gelen bir elem ve üzüntüsünü gidermek gibi, bir başka çeşit karşılığı elde etmek gibi, bir çeşit kemal elde etmiş olur. Allah Teâtâ ise, böylesi hiçbir karşılık beklemeksizin lütuf ve İhsanda bulunur. Çünkü O, zaten kâmildir. Zâtı gereği mevcud olan bir varlığın, başkasından istifade etmesi imkânsızdır.

3) Başkasına bir iyilikte bulunan herkese göre, iyilik yaptığı kimse, o iyilik başına kakıiabilecek bir duruma düşer. Bu ise, nefret ettirici bir durumdur. Ama Cenâb-ı Hak, herkesi hertürlü özelliği ile yaratmış olandır. Binâenaleyh Allah'ın ihsanını kabul etmeme gibi birşey söz konusu olamaz.

4) Başkasına iyilikte bulunan herkese göre, kendisine iyilikte bulunulan o kimse bu iyilikten ancak, gören bir gözü, işiten bir kulağı ve hazmedebilen bir midesi bulunduğu zaman istifade edebilir. Bu durumda da yine gerçekte iyilikte bulunanın, (ona bunları vermiş olan) Allah Teâlâ olduğu ortaya çıkmış olur. Dolayısıyla bu aklî deliller ile de, Allah Teâlâ'nın büyük fazl-u ikram sahibi olduğunun doğruluğu sabit olur. 83[83]

Kureyş'in Hz. Peygamber Aleyhindeki Komplosu

"Hani bir zaman o inkarcılar seni tutup bağlamak, veya öldürmek yahut da yurdundan zorla çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar bu tuzağı kurarlarken, Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırhsıdır" (Enfal. 30).

Bil ki Allah Teâlâ mü'minlere olan nimetini "O zamanı hatırlayın ki siz yeryüzünde azlıktınız" (Ennı, 26) diye hatırlatınca, aynı şekilde Resulüne verdiği nimeti de hatırlatmıştır. Bu nimet de, müşriklerin ve hilebazların tuzaklarını ondan _zak'aştırmasıdır. Bu sûre Medine'de nazil

---

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/299-300

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/300-301

olmuştur.
İbn Abbas, Mücahid, Katâde ve benzeri müfessirler şöyle demişlerdir: "Kureyş -ûşrikleri Daru'n-Nedve'de müvaşere ediyorlardı. Derken bir ihtiyar kılığına girmiş olan İblis onların yanlarına gelip, kendisinin Necid'li olduğunu söyledi. Oradakilerin bazıları "O (Muhammed'i) bağlayın ve onun başına zamanın felâketlerinin gelmesini bekleyelim" dediler. İblis de: "Böyle yapmada bir fayda yok. Çünkü bundan dolayı onun kavmi öfkelenir ve kan döker" dedi. Bazıları da, "Onu memleketinizden uzaklaştırın. Böylece onun eziyetinden kurtulur, rahata kavuşursunuz" dediler. Bunun üzerine İblis: "Böyle yapmada da bir fayda yok. Çünkü o zaman o, etrafında bir grup toplar ve onlarla size karşı savaşır" dedi. Ebu Cehil ise şöyle dedi: "Benim görüşüm şu: Her kabileden birer adam seçip toplayalım. Onlar ona saldırıp hep birden kılıçlarıyla vursunlar. Böylece onu öldürdükleri zaman kanı bütün kabilelere dağılmış olur ve Haşimoğullan, bütün Kureyş kabileleriyle savaşmayı göze alamazlar, bundan dolayı da onun diyetini, kan bedelini almaya razı olurlar. Bunun üzerine İblis: "İşte bu doğru fikir " dedi. Cenâb-ı Allah da, Peygamberine bu olayı vahiy ile bildirdi ve O'na Medine'ye hicret etme hususunda müsaade edip, yatağında yatmamasını emretti. İşte böylece Allah Teâlâ, Hz, Peygamber (s.a.s)'e hicret hususunda izin verdi. Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ali'ye yatağında yatmasını emrederek: "Cübbeme börün. Bu işten sana, hoşlanmadığın bir kötülük gelmeyecek" dedi. Müşrikler gece boyu O'nun evini gözetlediler. Sabah olunca girip yatağına koştular. Karşılarında Hz. Ali'yi görünce şaşıp kaldılar. Allah Teâlâ onların bu komplolarını boşa çıkardı." Yüsbitûke kelimesine, İbn Abbas (r.a), "seni tutup bağlamaları için " manasını vermiştir. Bağlanan herkes, tutulmuş ve sabit kılınmış olur. Çünkü böyle bir insan hareket etmeye muktedir olamaz. İşte bundan ötürü, kendisinde, hareketine mani olacak bir hastalık ve yara bulunan kimse hakkında "Falanca yerinde sabit kılındı "O, müsbettir" denilir. Bu ifadeye, "seni hapsetmek", "seni alıkoymak" ve
"seni bir evde tutmak için" manaları da verilmiştir. Böylece manası açıkça anlaşıldığından, ayette "nerede habsedilmek istendiği" hazfedil m iştir. Bazıları bunu, şeddeli olarak, yüsebbitûke diye okumuşlardır. Nehâî de, bu kelimeyi "beyât" (geceleme) masdarından olarak, yebltuke "sana geceleyin birşey yapmak için" şeklinde okumuştur.
Ayetteki yaktülûke "Yahut seni öldürmek için.." ifadesi ile, Allah'ın laneti üzerine olasıca Ebu Cehil'den naklettiğimiz şey kastedilmiştir. Yuhricûke kelimesi ile "Yahud da seni çıkarmak için" ifadesi ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Mekke'den çıkarılması kestedi İm iştir.
Cenâb-ı Allah bu üç şeyden bahsedince, "onlar bu tuzağı kurarlarken, Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır" buyurmuştur. Biz,
Cenâb-ı Allah hakkında "tuzak kurmanın" ne manaya geldiğini (aı-i Imran. 54) ayetinin tefsirinde bahsetmiştik.
Netice olarak deriz ki: O Kureyş müşrikleri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in tebliğini boşa çıkarmak için her çareye başvurmuşlardı. Ama Hak Teâlâ ona yardım etmiş, kuvvetlendirmiş, o müşriklerin yaptıklarını boşa çıkarmış ve böylece kendi savasını ortaya koymuştur. Kadî şöyle der: "İblis ile ilgili kısım dışında, İbn Abbas'ın =- attığı hadise Kur'an'a uygundur. Çünkü İbn-i Abbas (r.a), İblis'in bir insan suretine girmiş olduğunu söylemiştir. Bu ise bâtıldır. Zira İblisi bir başka şekle sokma, ya Ateh'm fiilidir, ya da İblis'in kendi işidir. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü tuzak kurma -_sjsunda kâfirlere yol göstermek için, Hak Teâlâ'nın böyle birşey yapması caiz değildir. İkinci ihtimal de batıldır. Çünkü İblis'e şeklini değiştirebileceği bir kudret »ermesi, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine uygun düşmez."
Bil ki Kadî'nin bu münakaşası tuhaftır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, İblis'i çeşitli vesveseler vermeye muktedir kılmasını garip karşılamadığına göre, ona şeklini sevıştirme kudretini vermesini nasıl tuhaf karşılayabilir?
Eğer, "Kâfirlerin tuzaklarının hiçbirinde hiçbir hayır olmadığı halde, Hak Teâlâ r*ç*n, "Allah tuzak kuranların en hayirhsıdır" demiştir" denilirse biz deriz ki: Bu •Msusta şunlar söylenebilir:
1) Ayetteki, "tuzak kuranların en hayırlısı" tabiri ile, "tuzak kuranların en kuvvetlisi er kuvvetli tuzak kuranı)" manası kasdedilmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu tabirle fiili karşısında, her türlü tuzağın etkisiz ve geçersiz olduğuna dikkat çekmek çn. "en hayırlısı" ifadesini, "en

şiddetli, en güçlü" manasında kullanmıştır.
2) Bundan murad, "Eğer onlar hile ve tuzaklarında faraza iyilik ve hayır bulunma rali olursa, bilsinler ki Allah o tuzak kuranların en hayırıısıdır" manasıdır.
3) Ayetteki "hayr" kelimesi, tafdil ifade etmez. Yani "en hayırlı" manasına değil, »esne "hayırlı" manasınadır. Nitekim, "Tirid yemeği Allah'dan 3ar bir hayırdır" denilmiştir. 84[84]

Müşriklerin Kurana Nazire Yapma Teşebbüsleri

"Onlara ayetlerimiz okunurken şöyle demişlerdi: "işittik. Eğer dilersek, biz de elbet bunun benzerini söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir." Hani bir zaman da, "Allattım! eğer bu senin katından gelen hak kitabın kendisi ise, derhal bizim üstümüze gökten taş yağdır. Yahut bize acı veren bir azab getir" demişlerdi. Halbuki sen onların içinde iken, Allah onlara azab etmez. Onlar istiğfar ederlerken de yine, Allah onlara azab etmez. Allah onlara ne diye azab etmesin ki, Onlar Mescid-i Haram'dan, kendileri ona ehil (lâyık) olmadıkları halde, insanları menedip duruyorlar -ki müttakiierden başkası, onun ehli değildir,- fakat onların (kâfirlerin) çoğu bunu bilmezler" (Enfâl, 31-34).
Bil ki Allah Teâlâ, o müşriklerin Hz. Peygamber'in şahsı aleyhinde kurdukları tuzakları nakledince, bu sefer de onun dîninin aleyhinde kurdukları tuzakları haber vermiştir. Rivayet olunduğuna göre Nadr b. Haris, bir tacir olarak Hire'ye gidiyor, orada "Kehle ve Dimne" masallarını satın alıp Öğreniyordu. Müslümanlarla alay ve istihza edenlerle birlikte oturup kalkıyordu. Kendisi de istihza edenlerden idi. Onlara geçmiş milletlerin uydurma masal ve efsanelerini okuyor, bunların, tıpkı Hz. Muhammed (s.a.s)'in geçmiş ümmetlerle ilgili olarak bildirdiği kıssalar gibi olduğunu iddia ediyordu ki, işte ayetteki, "Onlar şöyle demişlerdi: "İşittik. Eğer dilersek, biz de elbet bunun benzerini söyleriz. Bu, eskilerin masallarından başka birşey değildir" ifadesi ile anlatılan bu husustur.
Burada şöyle bir mesele vardır: "Kur'an-ı Kerim'in mucize oluşunda itimat edilen husus, Hz. Peygamber'in Araplara bu Kur'an ile meydan okuması ve onların da bunun bir benzerini yapamamalarıdır. Bu ayet ise müşriklerin, Kur'an'ın bir benzerini getirebileceklerine bir işarettir. Binâenaleyh bu, Kur'an-ı Kerim'in mucize oluşunda, dayanılan delilin düşmesini icab ettirir?
Buna şöyle cevap verilir: Lev, yani eğer edatı, başka birşey (şart koşulan şey) bulunmadıkça, birşeyin bulunmayacağını ifade eder. O halde ayetteki, "Eğer dilersek, biz de elbet bunun benzerini söyleriz" ifadesi müşriklerin bunu dilemediklerine ve dolayısıyla söylemediklerine delâlet eder. Binâenaleyh Nadr b. Haris'in, Kur'an'a muârazada bulunamayacağını ikrar ettiği ve ancak bir kimsenin eğer dilerse bunun bir benzerini getirebileceğini söylediği sabit olmuş olur. Böylesi bir söz ise zayıf ve tutarsızdır. Çünkü maksad, ancak Kur'an'a bizzat muaraza etmekle (yani onun benzerini getirebilmekle) gerçekleşir. Ama sırf boş bir iddiada herhangi bir fayda yoktur.
Kâfirlerin Kur'an'a karşı ileri sürdükleri ikinci şüpheleri de, ayetteki şu sözleridir: "Allahım! Eğer bu, senin katından gelen hak kitap ise, derhal bizim üstümüze gökten taş yağdır. Yahut bize acıklı bir azab getir." Yani, yahut ondan (taş yağdırmadan) daha şiddetli ve bize daha güç bir azab ver."
Eğer, "Bu söz, şu iki bakımdan müşkilat çıkarmaktadır:
1) Ayetteki, "Allah'ım! eğer bu, senin katından gelen hak kitabın kendisi ise, derhal bizim üstümüze gökten taş yağdır. Yahut bize acı veren bir azab ver" ifadesini, Allah kâfirlerin sözü olarak nakletmektedir. Binâenaleyh bu kâfirlerin sözüdür. Bu da, Kur'an'ın nazmının cinsinden bir sözdür. Dolayısıyla bu kadarcık da olsa, Kur'an'ın benzerini getirme işi tahakkuk etmiştir.
Yine Cenâb-ı Allah, kâfirlerin "Bizim için şu yerden bir pınar akıtmadıkça, sana katiyyen inanmayız" (Isra. 90) dediklerini nakletmiştir. Bu da kâfirlerin sözüdür. Binâenaleyh onların sözleri içinde, Kur'an'ın nazmına uygun olan ve ona muâraza edecek olan birtakım sözler

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/301-303

bulunmuş demektir. Bu da kâfirlerin sözüdür. Binâenaleyh onların sözleri içinde, Kur'an'ın nazmına uygun olan ve ona muâraza edecek olan birtakım sözler bulunmuş demektir. Bu da muarazanın gerçekleştiğini gösterir.

2) Kureyş kâfirleri de Allah'ın varlığını, kudret ve hikmetini itiraf ederler ve başlarına azab gelmesi hususunda Hz. Muhammed (s.a.s)'den birçok tehdid işitirlerdi. Binâenaleyh eğer Kur'an'ın nüzulü bir mucize olsaydı, onlar onun bir mucize olduğunu anlarlardı. Zira onlar da fesahat ve belagat erbabı kimselerdi. Eğer onlar bunu anlamış olsalardı Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvveti hususunda en azından şüphe ederler (hemen inkâr etmezlerdi). Eğer onlar böyle olsalardı, "Allahım! Eğer bu, senin katından gelen hak kitabın kendisi ise, derhal bizim üstümüze taş yağdır" 3eme cesaretini gösteremezlerdi. Çünkü en azından şüpheli olan ve kesin karara varamamış olan kimse, böyle ileri derecede sözleri söyleyemez. O kâfirler böyle ^ediklerine göre, Kur'an'ın mucizevî yönlerinden hiçbirisinin onlara görünmediğini anlarız?"

Bu sorulardan birincisine şöyle cevap verilir: Kur'an'a karşı mu'ârazanın gerçekleşmesi için, bu kadarcık söz yeterli olmaz. Çünkü bu kadarcık bir sözde, fesahat ve belagat yönlerinin ortaya çıkması mümkün değildir. Ancak, "Meydan okuma, Kur'an'ın bütün sûreleri hakkında olmayıp, sadece kelamın kuvvetinin ortaya çıkmasına imkân verecek kadar uzun bir sûrede olur" dediğimiz takdirde geçerli olur.

İkinci probleme de şu şekilde cevap verilir: Farzet ki o müşrikler, Kur'an'ın mucize oluşunu anlayamamışlardır. Fakat Kur'an mucize olunca, onlar bunu bilseler de bilmeseler de, bu hakikat değişmez. 85[85]

İkinci Mesele

Ayetteki ifadesi hakkında Zeccâc şöyle demiştir: "Hak" kelimesi, kâne'nin haberi olarak mansubtur. Aradaki huve ise, zamir-i fasi olup, i'rabtan mahalli yoktur. Bu tıpkı, te'kîd için olan mâ edatı gibidir. Bu, "Hak" kelimesinin, hazâ lafzının sıfatı değil, kâne'nin haberi olduğunu göstermek için araya girmiştir. "Hak" kelimesinin merfû olması da caizdir. Ama ben, bunu merfû olarak okuyan kimseyi duymadım. Bunun merfû okunabileceği hususunda nahivciler arasında bir ihtilaf yoktur. Fakat kıraat sünnettir." Keşşaf sahibi, A'meş'in bu kelimeyi merfû olarak okuduğunu rivayet etmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ bu iki şüpheyi nakledince, kâfirlerin birinci şüphelerine, yani, "Eğer dilersek, biz de elbet bunun benzerini söyheriz" şeklindeki iddialarına bir cevap vermemiş, ama ikinci şüphelerine "Halbuki sen onların içinde iken, Allah onlara azab etmez. Onlar istiğfar ederlerken de yine, Allah onlara azab etmez" diyerek cevap vermiştir. 86[86]

Müşriklerin İmha Edilmeyişlerinin Sebebi

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bil ki bu cevabın izahı şöyledir: Kâfirler fazla ileri gidip, "Allah'ım! Muhammed haklı ise, üstümüze gökten taş
yağdır" deyince, Allah Teâlâ, "Her ne kadar Muhammed haklı ise de, şu iki sebebten ötürü, O'nun düşmanlarının ve peygamberliğini inkâr edenlerin başına taş yağdırmam" demiştir:

Birinci sebeb: Hz.Muhammed (s.a.s), onlarla birlikte olduğu müddetçe, Allah onlara bunu yapmaz. Bu, Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e verdiği değerden ötürüdür. Önceki bütün peygamberler hakkında da Allah'ın âdet ve sünneti böyledir. Çünkü Allah, ancak

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/304-306

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/306

peygamberlerin; o kâfir beldelerden çıkardıktan sonra onlara azab etmiştir. Tıpkı, Lût, Salih ve Hûd (a.s) hakkında olduğu gibi.[87]

İmhaları Matlup Değilse, Niçin Onlarla Kıtal Yapılıyor?

Eğer: "Peygamberlerin, kavimleri içinde bulunmaları, Allah'ın o kavimlere azab indirmesine mani olduğuna göre, Cenâb-ı Hak daha nasıl, "Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları azablandırsın." buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Önceki ile, "kökünü kazıma azabı"; bu ayetteki Üe de, savaş ve vuruşma sebebi ile olacak azab kastedilmiştir.

İkinci sebep: Ayetteki, "Onlar istiğfar ederlerken de yine, Allah onlara azab etmez" tabirinin anlattığı husustur. Bu ifadenin tefsiri hususunda da, şu izahlar yapılmıştır:

a) İçlerinde, istiğfar eden mü'minler olduğu sürece, Allah o kâfirlere azab etmez. âfız, her ne kadar umumî ise de, bu umum lafızla onların bir kısmı kastedilmiştir.

Mtokim, bir kısmı murad edilerek, "Mahallenin halkı, bir adam dttürdü" ve "Falanca beldenin halkı, fesada yöneldi" denilir.

b) Allah, onların Allah'a iman eden, O'na istiğfarda bulunan birtakım çocukları : acağını bildiği sürece, o kâfirlere azab edici değildir. Böylece onlar, çocuklarının ve zürriyetlerinin sıfatlarıyla sıfatlanmış olurlar.

c) Katâde ve Süddî, bu ifadeye "Şayet onlar, mağfiret talep etmiş olsaydılar, azab olunmazlardı" manasını vermişlerdir. Böylece, bu ifadenin zikredilmesinden kastedilen, onların mağfiret talebinde bulunmalarını istemektir. Yani, "Onlar, eğer -agfıret talebinde bulunmuş olsalardı, Allah onlara azab etmezdi" demektir. İşte sebebten dolayı bazı kimseler, burada zikredilen istiğfarın, "müslüman olmak" manasına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre mana, "Allah'ın ilm-i ezelîsine göre, rr-ann içinde, müslüman olacak bir kavim bulunduğu müddetçe..." şeklinde olur. Ueselâ, Ebu Süfyân İbn Harb, Ebu Süfyân İbn el-Haris İbn el-Muttalib, Haris İbn -;sam, Hakîm İbn Hizam... gibi kimseler bunlardandır. Buna göre, liOnlar istiğfar ederken de yine, Allah onlara azab etmez" ifadesinin manası, "Sen ve Allah'ın nde, işin sonunda iman edecek olan kimseler bulunduğu müddetçe..." şeklinde olur.

Ehl-i maânî şöyle demiştir: "Bu ayet, mağfiret taleb etmenin bir emniyyet ve ilahî anttan bir kurtuluş olduğuna delâlet eder."

İbn Abbas da şöyle demiştir: "Onlar hakkında iki emân bulunuyordu:

a) Allah'ın nebisinin onların arasında bulunması;

b) Onların mağfiret talep etmesi. Nebî, gelip geçti; mağfiret talebi ise Kıyamete bakîdir. [88]

Müşriklerin Azabı Hakkındaki Müşkilin İzahı

Daha sonra Cenab-ı Hak, "Allah onlara ne diye azâb etmesin?" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, Allah'ın Resulü onların içinde bulunduğu sürece onlara azâb etmeyeceğini; bu ayette ise, onlara azâb edeceğini beyan buyurmuştur. Buna göre mana, "O, onlara aralarından peygamberi çıktıktan sonra azab eder.." şeklinde olur. Daha sonra âlimler, bu azabın ne olduğu hususunda ihtilaf ederek, bir kısmı meselâ şöyle demiştir: "Onlara, tehdit edildikleri bu azâb, Bedir Günü gelmiştir." Bu azabın, Mekke'nin fethi günü olduğu da ileri sürülmüştür. İbn Abbas ise şöyle demiştir: "(İkinci ayette geçen) bu azâb, ahiret azabı; Allah'ın onlardan kaldırdığı azâb ise, dünya azabıdır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hangi sebepten dolayı onlara azâb edeceğini beyan ederek, "Onlar, Mescid-i Haram'dan... (İnsanları) men edip duruyorlar..." buyurmuştur. Onların Hudeybiye yılında Mescid-i Haram'dan (mü'minleri) nasıl men ettiklerine dair haberler bilinmektedir. Cenâb-ı Hak, onların hangi sebepten dolayı insanları men ettiklerine dikkat de çekmiştir. Zira onlar, kendilerinin o Mescid-i Haram'ın sahipleri olduğunu iddia ediyorlardı. Daha sonra

---

[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/306

[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/307

Cenâb-ı Hak, bu iddianın bâtıl olduğunu, "Kendileri ona ehil (lâyık) değillerdir.. Müttakilerden, yani münkerâttan sakınan kimselerden başkası, onun ehli değildir" diyerek beyan etmiştir. Bu münkerât, meselâ, o müşriklerin Kabe'de ıslık caJıp el çırpmaları gibi... şeylerdir. Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirden kasdı^durumu böyle olan kimselerin Mescid-i Haram'ın velisi, ehli olamayacaklarını beyan etmektir. O halde onlar bu durumda, kılıçtan geçirilmeye ve kendileriyle savaşılmaya müstehak kimselerdir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak onları Bedir Günü öldürdü; daha önce de izahı geçtiği üzere, bu şekilde İslâm'ı aziz kıldı. 89[89]

Müşriklerin Kabe'de Islık Ve Alkış Koparmaları

"Onların Beytullah'daki duaları, ıslık çalmaktan, el çırpmaktan başka bir şey değildir. (Ey kâfirler) devam edegeldiğiniz o küfrünüzden dolayı, artık tadın azabı!" (Enfal, 35). 90[90]

Müşriklerin Kabe'de Islık Ve Alkış Koparmaları

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirler hakkında, "Onlar, Beyt-i Haram[1] in sahipleri değildir. Onun sahip ve velileri, ancak müttakîlerdir" buyürunca, bundan sonra da, o müşriklerin kendisi sebebiyle Beyt'in sahibi ve velisi olmaktan çıktıkları, mahrum olduktan şeyi beyan etmiştir ki bu da, onların Kabe'deki namazlanntn, dualarının, Allah'a yakınlaşmalarının ve ibadetlerinin ancak, whk çatmak ve el çırpmakta olduğudur. Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Hâki kelimesi, »uât ve töjlt kelimelerinin vezni gibi, {flit vezninde bir ketime olup "ıslık çaldı" manasına gelen mekâ-yemkû flitinden gelmektedir. Buna göre, "mûkâ kelimesi, ıslık çatmak, ıslık anlamındadır. Mekkft' tabiri de bundan olup, bu, köye ve kasabaya alışkın, çoban aldatan kuşu anlamına gelir ki. bunun cem'i £&»f» şekUndedİr. Yeri ve mekânı çok olduğu için, bu kuşa bu ad verilmiştir. Tasdiye kelimesine gelince, bu e» çırpmak demektir. Nitekim, bir kimse iki etim birbirine vurduğunda denilir. Bu kelimenin aslının ne oWuğu hususunda iki göröş buhırtmaktadır:
a) Bu kelime, "dağdan yansıyan, akseden «es" yani, yankı rnanasmagetentad* kelimesinden gelmektedir. Ebû Ubeyde de, bu kelimenin aslının, şeklinde olduğunu, dalın yerine yâ harfinin gekttgmi söylemiştir. Cenâb-t Hakk'ın, *"hemen senin kavmin bundan ştmdnp hayktra hayktra gülüyorlar"* <zuhnn,$_5$^tabiri de böyledir. Yani,"acze düşümrok, şarnataya getirmek istiyorlar. " . demektir. Bazı âllmter bu sözü kabul etmemişlerdir. Eihert ise. Ebu Ubeyde'nin stoünüctoğrulamış ve şöyle demiştir:" kelimesinin aslı dir. İki tane dal peşpeşe gelince, bunlardan birisi yâ harfine çevrilmiştir,"
Sen bunu iyice kavradığında biz deriz kî: ten Afetm şöyle demektedir: "Kureyşliler, Kabe'yi çıplak olarak, ıslık çalıp el çırparak tavaf ediyorlardı." Mucâhkl de şöyle elemektedir: "Onlar, tavafta Hz. Peygambere muhalefet ediyor, onunla aJay ediyor, ıslık çalıyor ve onun namaz ve tavafını kanştınyorlardt. Mukâttl de şöyle demiştir "Hz. Peygamber (s.a.s) meaeidde mnnaz kAftğmda, o müşrikte, Hz. Peygamberin namaantifsa^ edip bozrrıak^n.c^ ve el çırpıyorlardı." Binâenaleyh, İbn Abbas'ın görüşüne göre «ıljk çalıp el etrpma işi, o müşrikler ie^ tor tür ibâdet cHmuşcrfur.Mûcâhid ve Mukatil'in görüşüne göre ise, el çırpıp ıslık çalma işi, Hz,Peygambere eziyet vermek için yapılıyordu. Cenab-ı Hakk'ın, "On/ann *Beytullah'daki duttan, ıshk çalmaktan, el çırpmaktan başka bir şey . değildir"* ifadesinden dolayı, birinci görüş doğru olmaya daha yakındır.
Buna göre şayet, "tetik çaitpef çırpma Işî;i»a^mz efesinden olan birşey değildir. Binaenaleyh, onları, salat lafzından istisna etmek nasıl caiz olabilir?" denilise, biz deriz ki:
Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
a) Onlar, ıslık çalıp el çırpma işinin namazın cinsinden olduğuna inanıyorlardı. Böylece bu istisna da, onların bu inançlarına göre yapılmıştır.

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/308
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/308

b) Bu ifâde tıpkı senin, "Ben Emîri sevdim amma onun bana olan bağışı, bana zulmetmek oldu." Yani "İhsan yerine zulümü koydu" denilmesi kabilindendir.
c) Bundan maksat şudur: "Namazı ıslık çalmak ve el çırpmak olan kimsenin namazı yoktur." Nitekim Araplar, "Onun kusuru ve ayıbı, sadece cömertliktir" manasını kasdederek, demektedirler. Daha sonra Cenâb-ı Hak. "(Ey kâfirler), devam edegeldiğiniz o küfrünüzden dolayı artık tadm azabı" buyurmuştur. Yani, "Bedir Günü'ndeki kılıç azabını tadınız " demektir. Buna, "(Ahirette onlara), küfretmeniz sebebiyle, azabı tadın!" manası da verilmiştir. 91[91]

Kâfirler Mallarını İslâm'dan Saptırmak İçin Harcarlar

"inkâr edenler şüphe yok ki, mallarını halkı Allah yolundan alıkoymak İçin harcarlar. Harcasınlar onları! Nihayet bu, onlara bir yürek acısı olacaktır. Sonra da mağlup olacaklardır. O kâfirler, en son cehenneme sürüleceklerdir ki, Allah murdan temizden ayırdetsin, murdarı birbiri üstüne koyup topunu birden yığsın da, onu cehenneme atsın. Onlar, en büyük zarara uğrayaniann ta kendileridir (EflfJJ, 36-37).
Bil ki, Allahu Teâlâ, bedenî taatler hususunda o kâfirlerin hallerini şerhedip açıklayınca, bunun peşinden onların malîtâatler konusundaki hallerini de zikretmiştir.
Mukâtil ve Kelbi şöyle demektedirler: "8u ayeti Bedir Günü, kâfirlerden, kâfirlere yemek yediren kimseler hakkında nazil olmuştur ki bunlar, Kureyş'in ileri gelen on iki kişisidir. "
Saİd İbn Cübeyr ve Mücâhid ise şöyle demiştir: "8u ayet, Ebu Süfyfln ve onun, Uhud Günü Hz. Muhammed'e karşı harbetmek için harcadığı malları hakkında nazil olmuştu. O, Araplardan meydana getirdiği ordunun dışında, Habeşlilerden de ikibin kişi kiralamış ve onlara, kırk okka infakta bulunmuştu. Bir okka, kırk iki miskâldir." Keşşaf sahibi de ayni şeyi söylemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu malı insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için infâk ettiklerini beyân buyurmuştur. Yani, onların bu harcamadan gayeleri, Hz. Muhammed'e ittibâ etmekten, yani onlara göre böyle olmasa dahi, Allah'ın yolundan men etmektir.
Daha sonra Cenab-ı Hak "Ko harcasınlar onlar! Nihayet bu, onlara bir yürek acısı olacaktır" buyurmuştur. Yani, "Bu infâk yapılacak, ama neticesi yürek acısı olacaktır. Zira mal gidecek, fakat maksat hasıl ohnayacaktır. Aksine onlar, er geç mağlup olacaklardır" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah şöyle yazmıştır: "Andolsun ki ben galip geleceğim, peygamberlerim de..." (Mücadele, 21) buyurmuştur.
Cenâb-ı Hakk'ın, Kâfirler en sonunda cehenneme sürüleceklerdir " buyruğu hakkında iki bahis bulunmaktadır:
Birinci bahis: Allah "(Ve cehenneme sürüleceklerdir") buyurmadı. Zira, onların içinde, müslüman olanlar, ileride olacaklar da bulunuyordu. Aksine Cenâb-ı Hak, küfürde devam edenlerin böyle olacağını beyân etmiştir.
İkinci bahis: Bu ifâdenin zahiri, onların haşrinin, sadece cehenneme olacağını gösterir. Çünkü, haberin takdimi, hasr ifade eder.
Bil ki, bu sözün gayesi şudur: Onlar, o intaklarında mallarını harcamadan dolayı, ancak dünyada yürek acısı ve haybet-i emel; ahirette de, şiddetli bir azabı elde edeceklerdir. Bu da, böylesi bir infâkta bulunmaktan büyük bir men ve nehyi ifâde eder. "Ki Allah, murdarı temizden ayırdetsin " buyruğu ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Yani, “Allah, pis olan kafirleri, temiz olan mü’minlerden ayırt eder. Böylece de, pis olanları üst üste istif eder ve onları bir araya toplar” demektir.Rekm kelimesi toplamak, birbirine katmak, eklemek demektir. Böylece de onlar, bir araya gelmiş olurlar. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Neredeyse onlar, etrafında keçeler (gibi) oluyorlardı).," (Cinn. 19>ifadesi gibidir. Yani, "... aşırı kalabalık olmalarından dolayı..." Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki ulâike lafzı, bu pis, habis gruba işarettir.
İkinci görüş: Ayette geçen habis (pis) kelimesiyle kâfirlerin, Hz. Muhammed'e düşmanlık

---

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/309-310

yapmak için yapmış oldukları harcamaları tayyib kelimesi ile de, Hz. Muhammed'e yardım etme hususunda Ebû Bekir ve Hz. Osman'ın yapmış olduğu infâklar gibi, kâfirlerle cihad uğrunda mü 'mirilerin yapmış olduğu harcamalar murad edilmiştir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak, o pis şeyleri üst üste yığar ve, onları cehenneme atarak, onlarla o kâfirlere azâb eder" şeklinde olur. Bu, tıpkı Cenab-ı Hakk'ın: "Bunlar, üzerlerinde yakılacak cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtlan bunlarla dağlanacaktır" (Tmte, 35) ayetinde anlatıldığı gibidir. Hak Teâlâ'nın, ifadesindeki lâm, birinci görüşe göre, yuhşerûn ifadesine taalluk edip, buna göre mâna, "Allah, pis olan grubu temiz olan gruptan ayırmak için, onlar Allah'ın huzuruna sürülürler" şeklinde olur. İkinci görüşe göreyse, buradaki lâm ifadesine taalluk eder. Daha sonraki "Onlar, en büyük zarara uğrayalann ta kendileridir" buyruğu ise kâfirlere işaret etmektedir. 92[92]

"O kâfirlere de ki: "Eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahları yarlığanacakhr, eğer savaşa dönerlerse, evvelkilerin sünneti muhakkak surette devam etmiş olacaktır" (Entâl, 38).
Bil ki Allah Teâlâ, onların bedenî ibadetlerinden namazı, ve malî ibadetlerini beyan edince, onları doğruya irşâd ederek, "O kâfirlere de ki, eğer vazgeçerlerse..." buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 93[93]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, ifadesinin, "Kâfirlerden ötürü şu sözü, yani "Eğer vazgeçerlerse yarlığalanacaklar" sözünü de!" manasında olduğu, bunun kâfirlere yönelik bir hitab olsaydı, "Eğer vazgeçerseniz (günahlarınız) bağışlanır" şeklinde olması gerektiğinİ;İbn Mes'ud (r.a)'un da aynı şekilde söylediğini ifâde etmiştir. 94[94]

İkinci Mesele

Ayetin manası, "Eğer o kâfirler küfürlerinden ve peygambere düşman olmaktan vazgeçip, İslâm'a girer ve onun kanunların* benimserlerse, Allah onların daha önceki küfürlerinden ve peygambere karşı olan düşmanlıklarından doğan günahlarını bağışlar. Yok eğer küfürlerine döner ve onu sürdürürlerse, bilsinler ki Allah'ın geçmiş ümmetlerle ilgili tutumu devam etmektedir. Bu son ifade ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
1) Ayetteki "Evvelkilerin sünneti, muhakkak surette devam etmiş olacaktır" ifadesi ile, Bedir Günü, (müslümanlara kurdukları) hileler, kendi başlarına gelen kimseler kastedilmiştir.
2) "Evvelkiler ile, önceki ümmetlerden, peygamberlerine karşı birleşenler kastedilmiştir. Binâenaleyh eğer bu kâfirler de vazgeçmezlerse, Allah'ın onlara gelen sünnetini beklesinler.
3) Bunun manası şöyledir: Kâfirler, inkârlarından vazgeçip müslüman olurlarsa, önceki küfür ve isyanlarından doğmuş olan günahları bağışlanır. Yok eğer o küfrüne döner ve onda ısrar ederlerse, bilsinler ki Allah'ın geçmiş kavimlerle ilgili tutumu devam etmektedir. Bu sünnet de, "Allah şöyle yazmıştır: "Andolsun ki ben galip geleceğim; peygamberlerim de..." {Mücadiie, 21); "Andolsun ki peygamberimiz hakkında bizim geçmiş sözümüz vardır" (Sattât, njve "Andolsun Tevrat'tan sonra, Zebur'da da yazmışızdır ki: "Yeryüzüne ancak sâlih kullarım mirasa olur " (Enbiya. ıo5) ayetlerinde ifâde edilen hususlardır. 95[95]

Zındık'ın Tevbesinin Kabul Edilip Edilmeyeceği

Fakihler, zındıkın tevbesinin kabul olunup, olunmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/310-312
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/312
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/312
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/313

hususta sahih olan görüş, şu sebeplerden ötürü, onun tevbesinin de makbul olacağıdır:
1) Bu ayetten Ötürü... Çünkü ayetteki, "Okâfirlere deki, eğer vazgeçerlerse, geçmiş gûnahlan yarhğanacaktır" buyruğu, bütün küfürleri içine alır. Buna göre, şayet, "Zındık olanın, zındıklığından vazgeçip geçmediği bilinemez" denirse, biz de deriz ki: Şer'i -û'Kümler zahire göre verilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) j*&\< (i£~ jAi ~3u zahire göre hükmederiz" buyurmuştur. Binâenaleyh o zahiren zındıklıktan
dönünce, onun bu husustaki sözünün kabul edilmesi gerekir.
2) Onun, zındıklığından dönmekle mükellef olduğunda şüphe yoktur. Dönmenin o - se. ancak bu tevbe ile olur. Şayet tevbesinin kabul edilme ihtimali olmamış "teklif-i mâla yutak" ile yüzyüze olması gerekir.
3) Hak Teâlâ'nın "Allah, kullarının tevbesini kabul eden, kötü hareketlerini bağışlayandır" (Şûra, 25) ayetinden ötürü. 96[96]

Kâfirlerin Amelle Mükellef Olup Olmadıkları

Hanefî alimleri, kâfirlerin, şeriatın fürüu ile yani ahkâmı ile muhatap olmadıklarına bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Eğer onlar bununla mükellef olmuş olsalardı, ya kâfir oldukları halde bunlarla mükellef olmuş olurlardı, yahut da küfürleri zail olduktan sonra, bunlarla mükellef olmuş olurlardı. Birincisi icmâen bâtıldır. İkincisi de bâtıldır. Çünkü bu ayet, kâfirin müslüman olduktan sonra küfürleri döneminde geçen şeylerden birisinden muahaze edilmeyeceğine delalet eder. Böyle müslüman olanlara, o ibadetlerin kazasının farz olduğunu söylemek, ayetin zahirine ters düşer." 97[97]

Beşinci Mesele

Ebu Hanîfe (r.h.), mürted, müslüman olduğu zaman, gerek irtidâd döneminde, gerekse ondan önceki müslümanlık döneminde yapmamış olduğu ibadetleri kaza etmesi gerekmediğine, bu ayeti delil getirmiştir. Ayetin, bu manaya delil oluşu açıktır. 98[98]

Altıncı Mesele

Hz. Peygamber (s.a.s) "İslam, kendinden önce yapılmış olan şeyleri siler"99[99] buyurmuştur. Binâenaleyh bir kâfir, müslüman olduğu zaman onun, gerek bedenî gerekse malî ibadetlerden (geçmişte yapmamış olduğu) herhangi bir şeyi kaza etmesi gerekmez. Onun gerek nefsî, gerekse mali yönden işlemiş olduğu suç ve günahları bağışlanmıştır. O, müslüman olduğu saatten itibaren, anasının doğurduğu günündeki gibi günahsız ve tertemiz sayılır. Yahya b. Mu'az er-Râzi bu ayetle ilgili olarak "Bir saatlik tevhid inancı, yetmiş senelik küfrü yıkar. Ya yetmiş senelik tevhid, nasıl bir saatlik günahı yıkamaz" demiştir. 100[100]

Cihad

"Yeryüzünde bir fitne kalmayınca ve din tamamıyla Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah, ne yapacaklarını hakkıyla görür. Şayet yüz çevirirlerse, bilin ki Allah sizin mevlânızdır. O, ne
güzel mevlâdır ve ne güzel yardımcıdır!" (Enfâl. 38-40). 101[101]

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/313-314
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/314
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/314
99[99] Müsned, 4/199.
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/314
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/315

Fitne Kalmayıncaya Kadar Savaş

Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirlerin, küfürlerinden vazgeçmeleri halinde bağışlanacaklarını; inkârlarında ısrar etmeleri halinde ise, Allah'ın geçmiş ümmetlere uyguladığı tutum ile tehdid edilmiş olduklarını beyân buyurunca; bunun peşinden, küfürlerinde ısrar etmeleri halinde, müslümanlara onlarla savaşmayı emrederek: Yeryüzünde bir fitne kalmayıncaya... kadar onlarla savaşın" buyurmuştur. Urve b. Zübeyr şöyle der: "Mü'minler, İslam davetinin başlangıcında, Allah'ın dininden vazgeçirilmeye çalışılıyorlardı. Bundan dolayı bazı müslümanlar, dinden vazgeçmişlerdi. Bu sebeble Hz. Peygamber (s.a.s.) müslümanlara, Habeşistan'a hicret etmelerini emretmişti.

İkinci bir fitne de şu idi: Hz. Peygamber (s.a.s.), ensâr ile Akabe bt'at'ını yapınca Kureyşliler, Mekke'deki mü'minleri dînlerinden vazgeçirme hususunda müşavere ettiler ve mü'minlere alabildiğine meşakkat çektirdiler. İşte ayetteki fitneden maksad budur. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, müslümanlara, bu fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşmayı emretti.

Bu hususta diğer bir izah da şöyledir: "İnsanların, dinlerini sevmeleri, canlarını sevmelerinden daha kuvvetlidir. Binâenaleyh kâfir devamlı bir şekilde, elinden gelen bütün gayreti ile, mü'minlere eziyet etme, onların kalblerine şüphe atma ve onları çeşitli mihnetlerle meşakkatlere düşürme hususunda çaba sarfederlerdi. Savaş başlayınca, küfür ve onların meşakkatleri sona erdi, İslam kurtuldu ve o fitneler lamenyok oldu," Kâdişöyle demiştir: "Allah Teâla önce mO'miniere, o kâfirlerle sreetmiştir. Daha sonra da, hangi sebebten dolayı onlarla savaşmayı farz kaldığını, "Yeryüzünde bir fitne kalmaymcaya ve din tamamıyla Allah'ın oluncaya, Allah'ın dini diğer dinlerden iyice ayrılıp üstün gelinceye kadar" buyurarak beyan etmiştir. Bu maksat ancak, küfür tamamen zail olduğu zaman gerçekleşir. Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki; "Ayetteki, "Onlarla savaşın" emri ile murad edilen, ya bu mananın mevcud olmasından ötürüdür, yahut da bu manayı gerçekleştirmek içindir. Şu halde, eğer ayet ile birincisi kasdedilmiş ise, bu neticenin savaş ile elde edilmesi gerekir. Binâenaleyh, "Din tamamıyla Allah'ın oluncaya kadar..." ifadesi ile, bu hususun Mekke ve havalisinde gerçekleşmesi murad edilmiştir. Çünkü maksad orada tahakkuk etmiştir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s.) de, "Arap Yarımadasında iki din birden bulunamaz"102[102] buyurmuştur. Bunun, bütün beldelerde olması manasına hamledilmesi mümküdür değildir. Zira, eğer bu mana kasdedilmiş olsaydı, Allah savaşı emrettiği hatde, oralarda küfür devam edemezdi, ama ayetten ikinci mana murad edilir ise, "dinin tamamının Allah'ın olması için" manası murad edilir ise, o zaman bunu, bütün âlemden küfrü silme manasına hamletmek imkânsız değildir. Zira insanın her maksadı tahakkuk etmez. Dolayısıyla neticede ister tahakkuk etsin ister etmesin, bu maksadı gerçekleştirmek için bu savaş emredilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Eğer vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah, ne yapacaklannı hakkıyla görür" buyurmuştur. Bu, "Eğer tevbe ve iman etmek suretiyle, küfürden ve diğer günahlarından vazgeçerlerse, Allah onların yaptıklarını hakkıyla görür, yani onlara vereceği mükâfaatı bilir. Eğer onlar, tevbe ve imandan vazgeçerlerse, biliniz ki ey mü'minler, Allah sizin mevlânızdır. Yani sizi muhafaza eden, sizden belâları gideren dostunuzdur" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Allah, kendisinin ne güzel bir mevlâ ve bir yardımcı olduğunu beyan etmiştir. Bu mevtanın himayesinde ve yeterli korumasında olan insan, afetlerden emin ve korkulardan korunmuş olur. 103[103]

Ganimetin Taksimi

"Eğer Allah'a ve Furkân günü, iki ordunun birbirine kavuştuğu gün, kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz ayetlere inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin

---

102[102] Muvatta, Medine, 18-19 (2/204) ,(Kitabu'l-Cami'de)

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/315-316

mutlaka beşte biri Allah'ın, Resulünün, hısımların, yetimlerin, yoksulların ve yolcunundur. Allah her şeye hakkıyla kadirdir" (Enfâl, 41). [104][104]

Ganimetlerin Hükmü

Bil ki Allah Teâlâ, "Onlarla savaşın" buyruğu ile harbi emredip, savaşırken de ganimet elde edileceği malum bir şey olduğu için, Cenâb-ı Hak, bu ayette de ganimetin hükmünü bildirmiştir. Bu ayette ilgili birkaç mesele vardır: [105][105]

Birinci Mesele

"Ganimet", "birşey elde etmek" demektir. Nitekim denilir. Şeriatta (ıstılah olarak) "ganimet", zorla, at ve develere binip savaşmak suretiyle, -jslümanların müşriklerden aldıkları mallardır. [106][106]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi, mâ-ganimtüm ifadesindeki manın ism-i mevsul olduğunu, ve min şey'in kelimesinin de herhangi
bir şey, hatta "iğne, iplik gibi birşey" manasına olduğunu söylemiştir." ifadesi de mahzûf mübtedanın haberi olup, takdiri, "Hak olan veya vâcib olan, ganimetin beşte birinin Allah'ın... ji-nasıdır" şeklindedir. Neha'İ, Ibn Ömer (r.a)'in bunu, kesre ile, ai! o\» şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Nehâi'nin kıraatine göre, bunun takdiri,
Beşte biri Allah'ındır" şeklindedir. Meşhur olan kıraat, farziyyeti göstermede daha îekidlidir. Meşhur kıraate göre sanki şöyle denilmektedir: "Beşte bir pay mutlaka ayrılır. Bu ihlal edilemez." Çünkü haber hazfedildiği zaman, "Sabittir, haktır, vaciptir, lazımdır" gibi pek çok şeye muhtemel olacağı için, bu nassı tek birşeye bağlamaktan
kuvvetli olur. "Humus" kelimesi, mîm'in sükûnu ile humsehu şeklinde de okunmuştur. [107][107]

Humus Meselesi

Bu, ganimetlerin nasıl taksim edileceği hususundadır. Bil ki ayet, ganimetlerden beşte birin ayrılmasını gerektirmektedir. Bu beşte birin nasıl taksim edileceği hususunda da iki görüş vardır:
Birinci görüş: Meşhur olan bu görüşe göre, o beşte bir pay da, beşe ayrılır. Bunlardan biri Resulullah'ın; biri Abduşşems ve Nevfeloğulları kabilelerine değil x. Peygamberimizin Haşim ve Abdulmuttallboğullan'ndan olan akrabalarına verilir. Z~a Osman ve Cübeyr b. Mut'İm (r.a.)'den şu rivayet edilmiştir: Bu ikisi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, "Bunlar senin Haşimoğullanndan olan kardeşlerindir. Onların teiet ve üstünlükleri inkâr edilmez. Çünkü sen onlardansın. Peki, bizim kardeşlerimiz (akrabalarımız) olan, Muttaliboğullan hakkında ne dersin? Onlara verdin, ama bizi. mahrum ettin. Halbuki onlar ve biz aynı soydanız" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) "Onların hepsi de, ne câhiliyye ne de İslam döneminde bizi terketmediler. Haşim ve Muttaliboğullan, tek birşeydir"[108][108] dedi ve parmaklarını birbirine geçirerek (onların birlik olduğunu gösterdi.Geriye kalan üç hisse de, yetimlerin fakirlerin ve yolcularındır. Ama Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonraki duruma gelince, İmâm-ı Şafiî'ye göre, yine bu beşte bir pay beş parçaya ayrılır: Bunlardan biri, Resûlullah

---

[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/316-317
[105][105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/317
[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/317
[107][107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/317
[108][108] Nesâî, Fey, 5(7/131).

(s.a.s) içindir. Bu, müslümanlann faydalarına olan, at ve silah gibi, gazilerin hazırlığına sarfedilir. İkinci hisse, ister zengin ister fakir olsun, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in akrabalarına verilir. Bu, onların erkeklerine iki, kadınlarına bir nisbetinde verilir. Geriye kalan üç hisse, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara verilir.

Ebu Hanife (r.h) ise şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat edince, O'nun hissesi düşer. Akrabalarına ait olan hisse ise, sadece fakir olanlarına verilir. Çünkü bunlar, diğer fakirlerin en tercih edilecek olanlarıdır. Onların zenginlerine bu paydan birşey verilmez. Geriye kalan paylar ise, yetimlere, fakirlere ve yolda katmışlara dağıtılır."

İmam Mâlik de bu hususta şöyle demiştir: "Beşte bir ile ilgili iş, halifenin görüşüne havale edilir. Eğer o bunu, Hz. Peygamber'in akrabalarının hepsine taksim etmek isterse, taksim eder. Yok eğer bir kısmına verip, bir kısmına vermemeyi isterse, böyle de yapabilir."

Bil ki ayetin zahiri, İmâm-ı Şafiî'nin görüşüne daha uygundur ve ayet bu hususta açıktır. Binâenaleyh ayetin zahirinin ifade ettiği mana, daha kuvvetli başka bir delil bulunmadığı müddetçe bırakılamaz. Hem sonra bu nastl mümkün olur ki? Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda, "Eğer Allah'a... inanmışsanız..." buyurmuştur. Bu, "Eğer Allah'a inanmışsanız bu taksimatı böyle yapın" demektir. Bu, taksimat böyle yapılmazsa Allah'a iman edilmiş olmayacağına delalet eder.

İkinci görüş: Bu, Ebûl-Âli'ye'nin görüşü olup, buna göre "humus" (beşte bir), altı parçaya ayrılır: Birisi Allah'ın; birisi Resulullah'ın, birisi Hz. Peygamber'in akrabalarının; geriye kalan üç parça da, yetimlerin, fakirlerin ve yolda kalmış olanlarındır. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, ayette humus'un, hem kendisi için hem de diğer beş grup için olduğunu beyan etmiş olmasıdır."

Bu görüşte olanlardan bazıları, "Allah'ın hissesi de Peygambere verilir" derken bazıları bu hissenin, Kabe'nin tamir ve masraflarına harcanacağını söylerler. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) elini, o beşte birin içine daldırır ve avucuna geleni, Kabe için ayırır. İşte, ayette "AJIah'ın" diye ifade edilen hisse budur.

Bu görüşte olanlar buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Hak Teâlâ'nın lillahi ifadesinden maksat, Allah'ın bir hissesi bulunduğunu isbat etmek için gelmemiştir. Çünkü, bütün şeyler Allah'ın mülkü ve milkidir. Bundan maksat, söze tazim üslubuyla, Allah'ı zikretmekle başlamaktır. Bu husus, Allah Teâlâ'nın, (Emai, i) buyruğunda da böyledir. Kaffâl, bu görüşün doğruluğuna, Hz. peygamber (s.a.s.)'den rivayet edilen şu hadisle de istidlal etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabına, Hayber ganimetler hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın size ganimet olarak verdiği şeylerden benim hakkım beşte birdir; bu beşte bir ise size racidir."109[109] Hz. Peygamberin, "Benim hakkım, beşte birdir' sözü, Allah'ın ve kendisinin hissesinin bir olduğunu gösterir. Allah'ın hissesinin katılması, ayrı ele alınması halinde, hisse beşte bir değil, altıda bir olur. Eğer biz, "İki hisse Peygamberindir " dersek, o zaman peygamberin hissesi beşte birden fazla olmuş olur. Bu durumda, her iki söz de, Hz. Peygamberin, "Benim hissem, beşte birdir" sözüne ters düşer.

İşte ganimetlerin beşte birinin taksimatı hususundaki söz bundan ibarettir. Ganimetlerin geriye kalan beşte dördü ise, o ganimetleri elde eden kimselere verilir. Çünkü o ganimetleri kazanıp elde edenler onlardır. Bu tıpkı, biçilmek suretiyle otların, avlanmak suretiyle de kuşun elde edilmesi gibidir. Fukaha, bu ayet-i kerimeden, fıkth kitaplarında zikredilmiş olan pekçok mesele istihraç etmiştir. 110[110]

Ganimetlerin Darü'l-harbde Taksimi

Ayet-i kerime, ganimetlerin, dârül-harbte de taksim edilebileceğine delâlet etmektedir. Şafiî (r.h.)'nin görüşü de böyledir. Bunun delili şudur: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Resulünün, hısımların, yetimlerin,

---

109[109] Nesâî, Fey, 5 (7/131).

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/317-319

yoksulların ve yolcunundur" buyruğu, bu kimselerin ganimetlere mâlik olmalarını gerektirir. Onların, ganimetlere mâtikiyetleri sabit olunca, bunların taksim edilmelerinin caiz olması da gerekir. Çünkü, böyle olması halinde, taksimat zaten, mülkü mâlikine vermek manasına gelir. Bu, ittifakla caizdir. 111[111]

"Hısımlar" Kimlerdir?

Alimler, zevi'l-kurbâ "hısımlar" tabirine kimlerin dahil olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ezcümle bunların Haşimoğuliarı olduğu ileri sürülmüştür. Şafiî (r.h.), Hz. Peygamberin akrabalarının Hâşimoğullarıyla, Muttaliboğullan olduğunu söylemiş ve biraz önce söylediğimiz hadisle istidlal etmiştir. Bunların, Hz. Ali, Cafer, Âkll'in soyu ile, Abbas'ın soyu ve Haris İbn Abdilmuttalib'in çocukları olduğu da ileri sürülmüştür ki bu, Ebu Hanlfe'nin görüşüdür. 112[112]

Altıncı Mesele

Keşşaf sahibi, Kelbî'den, bu ayetin Bedir'de nazil olduğunu nakletmiştir. Vâkıdî (r.h.) ise şöyle demektedir: "Beşte bir ile ilgili hüküm, hicretten sonraki yirminci ayın başlarında, Bedir Savaşı'ndan bir ay sonra şevvâi'ın ilk yansını üç gün geçe meydana gelen Benû Kaynûkâ Savaşında ortaya çıkmıştır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer Allah'a... İnanmışsanız, buyurmuştur. Ayet-i kerimenin manası, "Ganimetlerin beşte birinin bu beş yere sarf edileceğini bilin ve buna dair tamah ve arzularınıza son verin; ganimetlerin beşte dördüyle yetinip kanâat edin" şeklindedir. "Ve, Furkân günü, iki ordunun birbirine kavuştuğu gün, kulunuz Muhammed'e indirdiğimiz ayetlere inanıyorsanız." buyurulmuştu. Yani, "Allah'a ve, Furkan gününde, yani Bedir'de iki ordunun karşı karşıya geldiği günde kulumuz Hz. Muhammed'e indirilmiş olan ayetlere iman etmişseniz..." demektir. Ayette geçen ceman "iki ordu" ile, müslümanlar ile kâfirlerden meydana gelen iki ordu, grup kastedilmiştir. Bundan maksad ise, Hz. Peygamber'e inen ayetler, melekler ve o gündeki fetihdir. "Allah, her şeye hakkıyla kadirdir" buyruğunun manası, "Allah, siz azlık ve zelil bulunduğunuz halde, size yardım etmeye kadirdir " demektir. Allah en iyi bilendir. 113[113]

"O vakit siz vadinin yakın bir kenarında idiniz, onlar en uzak kıyısında, kervan ise daha aşağıda idi. Böyle muayyen bir yerde buluşmak hususunda sözleşmiş olsaydınız bile, yine de buluşma yerine gelmeniz farklı zamanlarda olurdu. Fakat işlenmesi gerekli olan emri yerine getirmek için Allah böyle yaptı. Tâ ki, helak olan kişi apaçık bir delilden ötürü helak olsun, diri kalan kişi de yine apaçık delilden ötürü hayatta kalsın. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitici, kemâliyle bilicidir" (Enfâl, 42).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 114[114]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "O vakit siz, vadinin yakın bir kenarında idiniz" buyruğu ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ayetin başındaki iz edatı, mukadder olan bir şeye taalluk etmektedir. Buna göre mana "Hatırlayınız, çünkü siz şöyte şöyle... idiniz" şeklinde olur.. Böylece bu ayet Cenâb-ı Hakk'ın

---

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/319
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/320
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/320
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/321

tıpkı, ayeti gibi olmuş olur.
b) Bu ayetin başındaki iz edatının bir önceki ayetteki, kelimesinden bedel olmasıdır. 115[115]

İkinci Mesele

İbn Kesir, Nâfi ve Ebû Amr, her iki yerde de, aynın kesresiyle idveti; diğer kıraat imamları ise, ayın harfinin
dammesiyle udveti şeklinde okumuşlardır ki, her ikisinin de manası aynıdır. İbn Sikkît şöyle demektedir: "Gerek, udvetu'l-vâdî, gerekse dvetu'l-vâdî tabirleri "Vadinin kenarı, "Ucu" manasına gelip, bu kelimenin cem'i, ve şeklinde gelir."
Ahfeş ise şöyle demektedir: "Bunların meksûr olanı, Arapların konuşmalarında iandıkları tabirdir. Onlardan, bu kullanıştan başkası, duyulmamıştır." Ahmed ibn Yahya da:"Bunlann udve şeklinde olanı,iki kullanıştan en fazla kullanılanıdır" demiştir. Keşşaf sahibi, bu tabirlerin hem zamme, hem fetha, hem de kesre ile okunduklarını naklederek şöyle demiştir: "Bu lafızlar vâvı yaya çevirmek suretiyle jdye şeklinde de okunmuşlardır. Çünkü vâv ile kesre arasında, çok sağlam olmayan değişebilen) bir mania, engel bulunmaktadır. Bu tıpkı, fütye (genç, delikanlı) nesinde olduğu gibidir. Dünya kelimesine gelince, bu ednâ (en yakın) kelimesinin ennesidir ki bunun zıddı da, kusva (en uzak) kelimesidir; bu kelime de, aksa meşinin müennesidir. Bir şeyden uzaklaşmış olan her şey, uzaklaşarak bir taraf olmuş demektir. Aksâ-kusvâ kelimeleri tıpkı, ekber-kübrâ (en büyük) kelimeleri gibidir. Buna göre şayet, "Bu iki kelimenin her ikisi de, son harfi vâv olan nakıs bir kelime olup, fu'lâ veznindedirler; o halde daha niçin, bunlardan biri kusvâ diye vâv ile, diğeri ise dünya şeklinde yâ ile gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
Vâvı, yaya çevirmek bir kaidedir. Meselâ, tıpkı ulyâ (en yüce) kelimesinde olduğu gibi. Kusvâ kelimesine gelince, o şaz olarak, bu şekilde gelmiştir. Bu kelime, daha çok aslı üzere kullanılmıştır. 116[116]

Üçüncü Mesele

Ayet-i kerimede udveti'd-dünyâ kelimesiyle, (vadinin) Medine'ye doğru olan tarafı; kusvâ ile de, Mekke'ye doğru olan tarafı kastedilmiştir. Su ise, müşriklerin konakladıkları tarafta bulunuyordu. İşte bu yüzden de onlar, daha ziyade kendilerinin galip geleceğini umuyorlardı. "Müşriklerin korumak için çıkmış oldukları kervan (rekb) ise, sizden daha uzakta, deniz sahiline yakın bir yerde idi. yani, "Siz ve Mekkeliler,
savaşmak için, muayyen bir yerde buluşmak üzere anlaşmış olsaydınız, sizin azlığınız, onların da çokluğu sebebiyle mutlaka birbirinize muhalefet eder, anlaşamazdınız. " yani, "Allah olması gereken ve fiilen yapılması, varlık sahasına çıkması gereken bir işi ifa için, sizi sabit kadem kıldı ve size yardım etti " demektir. İ buyruğu, O'nun ifadesinden bedeldir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır. 117[117]

Bedir Savaşında İki Ordunun Karargâhları

Şüphesiz İslâm ordusu, işin başında, sayılarının azlığı ve hazırlıksız olmaları sebebiyle, son derece endişeli ve zayıf olup, sudan uzak bir yere konaklamışlardı. Konakladıkları yer de, kumlu ve çöl olup, ayakları batıyordu. Kâfirlere gelince, sayıca çok olmaları ve teçhizatlarının da (bolca) mevcut olması sebebiyle son derece kuvvetliydiler. Üstelik onlar, suya yakın olan bir yerde konaklamışlardı ve konakladıkları o yer de, aynı zamanda yürümeye elverişli idi. Kervanı da arkalarına almışlardı. Kervandan kendilerine gelecek desteği ve yardımı da.an be

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/321
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/321-322
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/322

an gözetliyorlardı.Daha sonra Cenâb-ı Hak durumu değiştirdi, ortaya çıkacak olan hükmü tersine çevirerek, müslümanlara galibiyeti; kâfirlere de mağlubiyeti verdi. Böylece bu, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in, Rabbinden yana haber verdiği yardım, fetih ve muzafferiyet hususunda kendisinin doğruluğuna delâlet eden en büyük mucizelerden ve en güçlü delillerden oldu. Böylece, Cenâb-ı Hakk'm "Ta ki, helak olan kişi apaçık bir delilden ötürü helak olsun..." buyruğu, işte bu manaya işaret olmuş olur. Bu, "Hetâk olanlar, ancak bu mucizeyi görüp müşahade ettikten sonra helak oldular. Hayatta kalan mü'minler de, bu kesin mucizeyi müşahede ettikten sonra hayatta kaldılar " demektir. Ayette geçen "beyyine" ile, işte bu mucize kastedilmiştir. 118[118]

İkinci Mesele

Ayetteki ve kelimelerindeki lâm, lâmu'l-garaz (maksat lâm'ı) olup, ayetlerin zahiri, Allah'ın fiil ve hükümlerinin, birtakım fayda ve maksatlara bağlanmasını, ta'lil edilmesini gerektirir. Ancak ne var ki biz, bu İfadeleri aklî ve meşhur olan delillerden ötürü, zahirî manalarına hamletmiyoruz. 119[119]

Üçüncü Mesele

"Ta ki, helak olan kişi, apaçık bir delilden ötürü helak olsun" ifâdesinin zahiri de, Cenâb-ı Hakk'ın, herkesin ilmini, marifetini, hayrını ve salâhını, murad ettiğini ifade eder. Bu da âlimlerimizin, "Allah, kâfirin küfrünü murad etmiştir. " şeklindeki görüşlerine zarar verir. Ancak ne var ki biz, ayetin zahirinin ifâde ettiği manayı, malûm delillerden dolayı terkediyoruz. 120[120]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "diri kalan kişi de yine apaçık delilden ötürü hayatta kalsın " buyurmuştur. Nâff, Asım'ın ravisi Ebu Bekir, İbn Kesir'in ravisi El-Bezzt ve Kisaî'nin ravisi Nusayr, idğamsız ve açık iki yâ harfiyle men hayiye; Ebu Amr, İbn Kesir'in ravisi Kavvâs, İbn Amr, Asım'ın ravîsİHafs ve Kisai, idgamlı olarak şeddeli yâ harfiyle men hayye eklinde okumuşlardır. Bunun idgam edilmesine gelince, bu ikinci yâ'nın harekeli olması sebebiyledir. Böylece bu, adeta redde fiili gibi olmuş olur. Zira, Mushaf'ta da tek yâ ile yazılmıştır. İdğamsız okuyuşa gelince, muzarisi olan yahyâ fiilinde idğam imkânsız olduğu içindir. Böylece, aynı şekilde mazi halinde de idğam yapılmamıştır. Kûfelilerden bazıları ise,bu fiilin muzarisinde de idğamı caiz görmüşlerdir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, ayetini "Şüphe$iz ki Allah, hakkıyla işitici, kemâliyle bilicidir' ifadesiyle bitirmiştir. Yani, "Sizin dualarınızı işitir, ihtiyacınızı ve zayıflığınızı bilir; bu sebeple de, sizin mühim işlerinizi ıslâh edip yoluna koyar" demektir. 121[121]

"Hani Allah, onlan uykunda sana az gösteriyordu. Eğer ânlan sana çok gösterseydi, elbette çekinecek ve iş hakkında çekişecektiniz. Fakat Allah bundan sizi kurtardı. Çünkü O. hiç şüphesiz sinelerin içini bilendir" (Enfâl, 43).
Bil ki bu, Allah Teâtâ'nın, Bedir'e katılan müslumanlara vermiş olduğu nimetlerinin ikinci nev'idir. Bu ayet hakkında iki mesele vardır: 122[122]

---

[118] [118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/322
[119] [119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/323
[120] [120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/323
[121] [121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/323
[122] [122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/323-324

Kâfir Ordusunun Sayısının Az Gösterilmesi

ifâdesi, gizli bir "hatırla, hani..." ile mansubtur. Veya ülijilı fâ kelimesinden ikinci bedeldir. Yahut da bu, ifadesine müteallik olup, kelamın takdiri, "Allah, o kâfirleri sizin gözünüzde azalttığı zaman, sizlerin maslahat ve menfaatinizi bitiyordu" şeklindedir. [123]

İkinci Mesele

Mücahid şöyle demiştir: "Allah Hz. Muhammed'e, uykusunda Kureyş kâfirlerini az gösterdi. O da bunu ashabına bildirdi. Bunun üzerine onlar, "Peygamberin rüyası haktır; düşman azdır" dediler. Bu da, onların cesaretlenmesine ve kalblerinin kuvvetlenmesine sebeb oldu. [124]

Az Gösterme Aldatma Değildir

Şayet, "Çok olanı az görmek, bir hatadır. O halde, bunu Allah'ın yapması nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bizim mezhebimize göre, Allah Teâlâ dilediğini yapar ve istediği hükmü verir. Yine muhtemeldir ki Cenâb-ı Hak, Hz. Peygambere, müşriklerin tamamını değil de bir kısmını göstermiş; bunun üzerine de Hz. Peygamber, gördüğü kimselerin az olduğuna hükmetmiştir. Hasan el-Basrî'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın bu göstermesi, uyanıklık halinde olmuştur... Menâm kelimesinden maksat ise, uykunun meydana geldiği yer olan gözdür (yani, bu kelime, ism-i mekândır)."
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinecek ve iş hakkında çekişecektiniz" buyurmuştur. Yani, "Ben onlart sana çok gösterseydtm, sen de bunu ashabına söyleseydin; işte o zaman da onlar bunu duysaydılar çekinip hezimete uğrarlar ve çektşirlerdi. " demektir. ifâdesi, taraflardan herbirinin, karşısındakini, üzerinde bulunduğu durum ve halden çekip çıkarmaya çaba sarfettiği, ihtilâf, çekişme..." manasındadır. Buna göre ifadenin manası, "İşiniz karışır ve birliğiniz bozulurdu, ihtilâfa düşerdiniz..." şeklinde olur. "Takat Allah, bundan, yani aranızda ihtilâfa düşmekten sizi kurtardı." "Allah Teâlâ'nın, onların işini selim yaptığı, yoluna koyduğu; böylece de onları düşmanlarına üstün kıldığı" söylendiği gibi, aynı şekilde, "Allah'ın onları Bedir Günü'nde hezimetten kurtardığı..." da söylenmiştir.. Fakat, en açık ve doğruya daha yakın olanı, burada maksadın, "Fakat, Allah sizi çekişmekten kurtardı " şeklinde olduğudur.
"Çünkü O, hiç şüphesiz sinelerin içini bilendir." Yani, "Allah, göğüslerde meydana gelen cesâret-korkaklık, sabır-sabırsızlık vb. şeyleri bilir" demektir. [125]

Mü'minlerin de Kâfirlere Az Gösterilmesi

"Hani karşılaştığınız zaman AUah onları gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Çünkü Allah işlenmesi gereken emri yerine getirecekti. Bütün işler, ancak Allah'a döndürülür" (Enfal, 44).
Bil ki bu Allah Teâlâ'nın, Bedir Günü'nde müslümanlara vermiş olduğu nimetlerin üçüncü nev'idir. Maksad şudur; "Uykuda meydana gelen o azlık, böylece onun uyamklıkohalinde de tahakkuk etmesiyle pekişmiştir" Keşşaf sahibi şöyle demiştir: ifâdesindeki iki zamirde, mef uldürler. Yanı, "Hani, size onları gösteriyordu " demektir. Kalîlen kelimesi ise, hal olduğu için mansubtur.
Bil ki, "Allah Teâlâ, müşriklerin sayısını mü'minlerin gözünde azaltmış, aynı şekilde, mü'minlerin sayısını da müşriklerin gözünde azaltmıştır. Birinci azaltmadaki hikmet, Hz.

---

[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/324
[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/324
[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/324-325

Peygamber'in rüyasını tasdik edip doğru çıkartmak; yine, mü'minlerin kalblerinin kuvvetlenmesi ve düşmanlarına karşı olan cesaretlerinin de fazlalaşmasını temin etmek içindir. İkinci azaltmadaki hikmet ise şudur: Müşrikler, müslümanların sayısının az olduğunu görünce, hazırlanmak, teçhizatlanmak ve tedbir almak gibi meselelere fazla önem vermemişler; bu da, mü'minierin onlara galip gelmesine sebep olmuştur.

Buna göre şayet, AIlah Teâlâ'nın, çok olanı az göstermesi nasıl caiz olur?" denilirse, biz deriz ki: "Dediğimiz bu şeye gelince, bu caizdir. Çünkü Allah görülme işini, onların hepsi hakkında değil, sadece bir kısmı hakkında yaratmıştır."

Mutezile'ye gelince onlar da şöyle demişlerdir: "Muhtemeldir ki göz, tamamını idrâk etmekten men edildi, bunun önüne geçildi; yahut da, onların büyük bir kısmı son derece uzakta bulunuyordu, bu sebeple de görülmemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü Allah, işlenmesi gereken emri yerine getirecekti, yapacaktı " buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Bu söz, önceki ayette geçmişti; onun burada yeniden zikredilmesi sırf bir tekrar olmaz mı?" denilirse, deriz ki: Bu sözün önceki ayette zikredilmesinden maksat şudur: "Allah Teâlâ bu fiilleri, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delil olacak bir biçimde, mü'minlerin müşriklere üstün gelmesi için yapmıştır, yaratmıştır. Bu ifadenin burada zikredilmesinden maksat ise, bu mezkûr mana değildir. Aksine maksat şudur: Cenâb-ı Hak burada, mü'minlerin sayısını müşriklerin gözlerinde azalttığını zikretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak burada, bunu müşriklerin hazırlık yapmak ve tedbir almak hususunda gevşeklik göstermelerine bir sebep olsun, böylece de bu, onların hayal kırıklığına yol açsın diye yaptığın» beyân buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sürün işler, ancak Alan a döndürülür" buyurmuştur. Bu ifadeden gaye, dünya hallerinin bizzat maksud olmayıp, onlardan sadece ahiret için azık teşkil edecek şeylerin matlub olduğuna dikkat çekmektir. 126[126]

Düşmanla Karşılaşmada Sebat

"Ey iman edenler, bir düşman topluluğuna çattığınız vakit sebat edin ve Allah'ı çok anın. Tâ ki felaha ulaşastmz. Allah'a ve O'nun Resulüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin. Sonra korku ve zaafa düşersiniz, rüzgarınız gider. Bir de sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir. Yurdlarmdançalım satarak, insanlara gösteriş yaparak çıkanlar ve Allah yolundan men edenler gibi olmayın. Onlar ne yaparlarsa, Allah hepsini kuşatmıştır"
(Enfal, 45-47).

Bil ki Allah Teâlâ, Bedir günü peygamberine ve mü'minlere verdiği çeşitli nimetlerini hatırlatnca, onlara, iki ordu karşı karşıya geldiği zaman riayet edecekleri şu iki çeşit edebi de öğretmiştir:

Birincisi: Sebat. Bu, insanın kendisini, düşmanla karşı karşıya gelme hususunda sağlamlaştırması ve kendi kendine düşmandan kaçmayı telkin etmemesidir.

İkincisi, Allah'ı çokça anmalarıdır. Bu anma (zikir) hususunda şu iki tefsir yapılmıştır: 127[127]

Allah'ı Anmanın Ehemmiyeti

Birinci görüş: Bu zikirden murad, onların, gerek kalbleri ve gerek lisanlarıyla Allah'ı zikretmeleridir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allah, dostlarına, İnsanın kalbinin ve lisanının Allah'ı zikirden hâlî ve berî kalmaması gerektiğine dikkat çekmek için, en zor hallerinde bile kendisini zikretmelerini emretmiştir. Meselâ bir adam, batıdan doğuya, cömertlik için bütün malını harcamaya; bir diğeri de, doğudan batıya Allah yolunda kılıç sallamaya yönelse, Allah'ı zikreden kimse (bunların ikisinden) daha fazla ecir kazanır.

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/325-326
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/326-327

İkinci görüş: Bu zikirden murad, Allah'ın yardım ve nusretini isteyip dua etmektir. Çünkü muzafferiyet ancak Allah'ın yardımı ile elde edilir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Tâ ki felaha ulaşasmız" buyurmuştur.

Bu böyledir, çünkü kâfirlerle savaşmak, eğer Allah'a itaat niyetiyle olursa bu, Allah'ın rızasını elde etmek için cant harcamak gibi olur ki, kutluk makamlarının en büyüğüdür. Dolayısıyle eğer bu kimse düşmanına galip gelirse, hem mükâfaat hem de ganimet elde etmiş olur. Yok eğer yenik düşerse, şehâdeti ve yüce makamları elde etmiş otur. Ama bu savaş, Allah rızası için değil de, dünyada şan ve şöhrete kavuşmak ve mal elde etmek için olursa, bu bir felah ve kurtuluş vesilesi olmaz.

Buna göre eğer, "Bu ayet, her halükârda sebat etmeyi gerektirir. Böyle olması ise, bunun taktik icabı geri çekilmek ve gerideki birliklere katılmayı (Enfai. Ie) neshettiği zannını veriyor" denilir ise, biz deriz ki: Bu ayet, genel manada bir sebatı icâb ettirir. Binâenaleyh sebattan maksad, savaştaki ciddiyettir. O ayet ise, savaşta sebatın olmasına zarar vermez. Aksine bu gayede sebat, ancak o ayetin gereğini yerine getirmekle sağlanır.

Daha sonra Cenâb-t Allah bu hususu tekid ederek, "Allah'a ve Resulüne itaat ediniz," yani, "Her hususta bunların emrettiklerine itaat ediniz" buyurmuştur. Çünkü cihad, diğer taatlara da sımsıkı sarılmakla ancak fayda verir. 128[128]

İhtilaf ve Çekişmenin Zararı

Cenâb-ı Allah daha sonra da, "Birbirinizle çekişmeyin, sonra korku ve za'afa düşersiniz, rüzgârınız gider" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 129[129]

"Rüzgârın Gitmesi" Ne Demektir?

Allah Teâla, çekişmelerin ve münakaşaların, şu iki şeyi doğuracağını beyan buyurmuştur: 1) Dağılmayı ve zayıflamayı doğurur.

2) Keza rüzgârın gitmesine sebep olur. "Rüzgârın gitmesi" ile ilgili, iki görüş bildirilmiştir:

a) Buradaki "rüzgâr"dan "devlet" manası kastedilmiştir. Devlet, işleri yürür halde ve nüfuzlu iken, rüzgâra ve rüzgârın esmesine benzetilmiştir. Nitekim bir kimsenin devleti (saltanat günleri, iyi günleri) yürürlükte iken, "falancanın rüzgârları esiyor" denilir.

b) Yardım ve muzafferiyet, ancak Allah'ın gönderdiği bir rüzgâr ile olmuştur. Nitekim bir hadiste "Bana, Sabâ rüzgârı ile yardım olundu. Ad kavmi de "debûr" (batı rüzgân) ile helak edilmişti "130[130] buyurulmuştur.

Birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü Allah Teâlâ, onların çekişmelerinin, rüzgârlarının zail olmasına sebeb kılmıştır. Halbuki onların ihtilaflarının, Sabâ rüzgârının esmesine tesir etmeyeceği malumdur. Mücâhİd ise, "rüzgârınız gider" tabirine "Size olan ilahi yardım gider" manasını vermiştir. Nitekim müslümanlar münakaşa ettikleri için, güç ve kuvvetleri gitmiştir. 131[131]

Bu Ayet Kıyas Aleyhinde Delil Yapılmaz

Kıyası kabul etmeyenler bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Kıyas, çekişmeye sebeb olur. Çekişme ve
münakaşa ise haram kılınmıştır. Dolayısıyla bu ayet, kıyas yapmanın haram olmasını gerektirir. Bunun gerekli oluşunun delili, görüp müşahede ettiğimiz şeylerdir. Çünkü dünyanın, yapılan kıyaslar yüzünden ihtilaflarla dolup taştığını görmekteyiz. Çekişme ve

---

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/327-328

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/328

130[130] Buhari, İstiskâ. 26; Müslim, İstiskâ, 17 (2/617)

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/328

münakaşanın haram olduğunun delili, ayetteki "Birbirinizle çekişmeyin" ifadesidir. Yine "nass"ın, kıyas ile tahsis edilmesinin (sınırlandınlmasının) caiz olamayacağını söyleyenler, bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Ayetteki, "Allah'a ve O'nun Resulüne itaat edin" ifadesi, hakkında nass bulunan her hususta Allah'a ve Resûlultah'a itaatin vâcib olduğunu gösteren sarih bir ifâdedir. Cenâb-ı Allah bunun peşisıra, "Birbirinizle çekişmeyin, sonra korku ve za'afa düşer (dağılırsınız)" buyurmuştur. Nassı tahsis eden bir kıyasa tutunan kimselerin, Allah ve Resûlullah'a itaati bırakmış olup çekişme ve dağılmaya yol açabilecek olan kıyasa tutunmuş olacakları malumdur. Bütün bunlar ise haramdır."

Kıyası (bir delil olarak) kabul edenler, birinci itiraza, "Her kıyas, münakaşa ve çekişmeyi doğurmaz" diyerek cevap vermişlerdir.

Allah Teâlâ daha sonra "Bir de sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir" buyurmuştur. Bu ifadeden maksad, cihadın en mükemmelinin sabra dayandığını anlatmaktır. İşte bundan dolayı Hak Teâla, onlara sabrı emretmiştir. Nitekim bir başka ayetinde de, "Ey iman edenler sabredin, sabır yarışı edin ve nöbet beklesin" (Ai-i imran. 2oo> buyurmuştur. Yine O, kendisinin sabredenlerle birlikte olduğunu da bildirmiştir. Bu birlikte oluştan muradın, Allah'ın yardımı ve nusreti olduğunda şüphe yoktur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yurtlarından çalım satarak, insanlara gösteriş yaparak çıkanlar ve Allah yolundan men edenler gibi olmayın" buyurmuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ifâdeyle, Kureyş'in, kervanı korumak maksadıyla Mekke'den çıkışları murad edilmiştir. 132[132]

Kureyş'in Kibir ve Çalımla Çıkması

Binâenaleyh, onlar Cuhfe denilen yere geldiklerinde, Ebu Cehil'in dostu olan el-Hikâf el-Kinânî, içlerinde oğlunun da bulunduğu bir heyeti birtakım hediyyelerle birlikte Ebu Cehil'e gönderdi.. Derken oğlu, Ebû Cehil'in yanına varınca, "Babam, sana {hayırlı sabahlar dileyerek) selâm yolluyor ve sana, "Eğer istersen, sana adamlarımla yardım ederim. Eğer, yanımdaki yakınlarımla beraber, senin yanında olmamı, savaşmamı istersen, bunu da yaparım" dedi" dedi,. "Bunun üzerine Ebu Cehil: "Babana de ki: Allah, mükâfaatını ve hayrını bol versin. Eğer.^biz, Muhammed'in iddia ettiği gibi Allah'la savaşıyor isek, Allah'a yemin ederim ki bizim Allah'la savaşmaya gücümüz yoktur. Yok eğer biz insanlarla savaşıyor isek, Allah'a yemin olsun ki, bizim savaşacağımız insanlara gücümüz kudretimiz yeter. Biz, Muhammed'le savaşmaktan kaçmayacağız. Hatta, biz Bedr'e varacağız, orada içkilerimizi içeceğiz ve orada bize şarkıcı ve çalgıcılar çalgı çalıp şarkı söyleyecekler! " Çünkü Bedir, Arapların panayırlarından bir panayır ve onların alış veriş yaptıkları pazarlardan bir pazardır. Böylece de Araplar bu hadiseyi duyacaklardır. Müfessirler, sözlerine devamla şöyle dediler: "Onlar Bedr'e vardılar; böylece onlar içki yerine, ölümlerin, acıların kadehlerini taddılar; çalgıcılar yerineyse, onlara ağlayıcılar ağıtlar yaktı. "133[133]

Müşriklerin Buradaki Vasıfları

Bil ki Allah Teâlâ onları şu üç şeyle vasfetmiştir:

a) Çalım satmak (batara).Zeccac şöyle demektedir: "Batar kelimesi, nimet sebebiyle azmak, haddi aşmaktır. Gerçek şudur ki, Allah tarafından kuluna verilen nimetler çok oiduğu zaman, kul bu nimetleri Allah'ın rızasına sarfeder ve onun Allah'tan olduğunu bilirse, bu bir şükür olur. Yok eğer, bu nimetler sebebiyle akranlarına karşı övünmeye ve zamanındaki kimselere karşı böbürlenmeye kalkışırsa, bu da şımarmak, çalım satmak olur. "

b) Cenâb-ı Hakk'ın "insanlara gösteriş yaparak" ayetinin ifade ettiği husustur. Riâe kelimesi, içi çirkinlikle dolu olduğu hatde, zahiren güzel şeyleri ortaya koymaya niyetlenmek, yönelmek demektir. Riya ile nifak arasındaki fark şudur: Nifak, küfrürünü gizlediği halde, iman izhar

---

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/328-329

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/329-330

etmektir. Riya ise, isyan ve günahı gizleyerek, taat izhar etmektir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) müşrikleri Bedir meydanında görünce, "Allah'ım, Kureyş fahri ve kibriyle, azametiyle, senin dinine karşı koymak ve Resulünle savaşmak için yönelip gelmiştir " dedi.

c) Cenâb-ı Hakk'ın "Ve Allah yolundan men ederler "ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadenin başındaki Jj^iaj fiili, muzarî bir fiildir. Halbuki fiil cümlesini isim cümlesine atfetmek güzel değildir. Vahidî bu hususta şu iki izahı yapmıştır:

1)HakTeâlâ'nın, "Yasuddûn" buyruğu, hal olarak "men ediciler olarak " anlamındadır.

2) kelimelerinin, "şımarıyorlar ve riyakarlık yapıyorlar yerine getirilmiş olmasıdır.

Ben derim ki, bu izahlardan hiç biri sadra şifâ vermez. Çünkü, Vahidî ,ke!imenin, cinsi üzerine atfedilmesi doğru olsun diye, bazan fiili isim yerine, bazan de ismi fiil yerine kullanır. 134[134]

İsim ve Fiil Cümlesi Arasındaki Fark

Halbuki ona düşen, Cenâb-ı Hakk'ın ilk ikisini niçin masdar, üçüncüsünü olarak aetirdiöini açıklaması idi.Ben derim ki: Alim Abdulkahir el-Curcani Şöyle demiştir: "İsim, birşeyrn sabit ve devamlı olduğuna; fiil ise, yenilenişe ve sonradan meydana gelişe delalet eder. Bu hususun, isimle ilgili misali, "Köpekleri de mağaranın giriş yerinde, iki kolunu (ayağını) uzatmış tdi"w ıs) ifadesidir. Bu ayet köpeğin bu durumunun sabit ve devamlı bir hal olduğunu gösterir.

Bu hususun fiil ile ilgili misali ise, "Sizi gökten ve yerden nzıklandıran kimdir?" {Yunus, si) ayetidir. Bu ifade de, Allah'ın o insanlara zaman zaman rızık verdiğini gösterir." İşte alim el-Cürcâni'nin söylediği budur.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Ebu Cehil kavmi ve taraftarları çalım satma, övünme ve kendini beğenme karakterinde idiler. Ama onların insanları Allah yolundan alıkoymaları, Hz. Muhammed (s.a.s)'İn peygamberliğini ortaya koyduğu zaman olmuştu. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Allah, "batar" (çalım satma) ve "riya"yı isim şeklinde; "Allah yolundan alıkoyma"yı da fiil şeklinde zikretmiştir. Allah en iyi bilendir.

Velhasıl Allah Teâlâ, düşmanla karşılaştıkları zaman müminlere sebat etmelerini ve Allah'ı zikirle meşgul olmalarını emretmiş, onlar kendilerini bu sabr-u sebata sevkedecek şeyin, çalım satma ve riya olmasını men etmiş, aksine kendilerini buna sevkedecek şeyin, Allah'a kul olma isteği olmasını emretmiştir.

Bil ki Kur'an'ın başından sonuna özü, halkı, halk ile meşgul olmaktan sakınmaya davet edip Hakk'a ibadet yolunda iyice yorulmayı emretmektir. Halbuki kalbe hüzün veren masiyet, övünmeye ve böbürlenmeye yol açan ibadetten, ihlasa daha yakındır.

Allah Teâlâ daha sonra sözünü "Onlar ne yaparlarsa, Allah hepsini kuşatmıştır" diye bitirmiştir. Bu ifadeden murad şudur: İnsan, aslında ve gerçekte öyle olmadığı halde, çoğu kez, kendisini söz konusu işe sevkeden şeyin, Allah rızası olduğunu söyler. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, kendisinin taa kalplerin ıçinçjekini bilebildiğini beyan buyurmuştur. Bu, adetâ riya ve yapmacıklıktan insanı men etme ve bir tehdid gibidir. 135[135]

Şeytanın, Kâfirleri Aldatması

"O zaman şeytan onların yaptıklarını süslemiş ve şöyle demişti: "Bugün insanlardan size galebe edecek yoktur. Ben de muhakkak ki sizin yardimcınızım." Vakta ki iki ordu birbirini görecek şekilde karşılaştı, "Ben sizden katiyyen uzağım. Doğrusu ben sizin göremeyeceğinizi görüyorum. Ben Allah'dan korkarım elbet. Allah ukubetinde çok şiddetlidir" dedi, gerisin geri dönüp kaçtı" (Enfâl, 48).

Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın Bedtr'de savaşan mü'minlere has kıldtğı nimetlerden biridir. Bu

---

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/330

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/330-331

hususla ilgili birkaç mesele vardır: 136[136]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki iz (o zaman) edatı üzerinde neyin âmil olduğu hususunda birkaç görüş vardır: Denilmiştir ki:
Bunun takdiri "Hatırla o zamanı ki, hani şeytan onların yaptıklarını süslemişti" şeklindedir. Yine denilmiştir ki: "Bu, önceki ayette zikredilen "nimetleri hatırlatma" üzerine atfedilmiştir. Buna göre takdiri, "Onları size gösterdiği ve size amellerinizi süslü gösterdiği o zamanı hatırlayınız" şeklindedir. Yine denilmiştir ki: Bu ifade, önceki ayetteki, "Çalım satarak çıktılar" ifadesi üzerine atfedilmiştir. Kelamın takdiri şu şekildedir: "Yurtlarından çalım satarak ve insanlara gösteriş yaparak çıkanlar ve o zaman şeytanın, amellerini kendilerine süslü gösterdiği kimseler gibi olmayınız." 137[137]

Şeytanın Bâtılı Sûslü Göstermesinin Nasıl Olduğu?

Bu süslü göstermenin (tezyinin) nasıl olduğu hususunda da şu iki izah yapılmıştır:
1) Şeytan, insan suretine girmeksizin, vesveseleriyle, böyle kötü işleri onlara güzel, iyi ve süslü gösterir. Bu, Hasan el-Basri ile el-Esamm'ın görüşüdür. 138[138]

İblis'in İnsan Kılığına Girmesi

2) Şeytan bir insan kılığına girer ve vesvese (telkin) verir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Müşrikler Bedr'e gitmeye niyet ettiklerinde, Bekr b. Kinaneoğullan kabilesinden endişe ettiler. Çünkü kendileri, onlardan birisini öldürmüşlerdi. Dolayısıyla, bu kabilenin kendilerini arkadan vurmalarından korktular. Bundan dolayı iblis, Bekr b. Kinâneoğullarından Sürâka b. Malik b. Ca'şem kılığına girdi. Süraka şeytanlardan oluşan ordunun en ileri gelenlerinden olup, sancak onun elinde idi. O, "Bugün insanlardan size galebe edecek yoktur. Ben de muhakkak ki sizin yardımcınızım. Kinâneoğullarından size kötülük gelmemesi hususunda, sizi emin kılarım" dedi. İblis, meleklerin indiğini görünce, ökçeleri üzere gerisin geri kaçmaya başladı. Rivayete göre o anda, Haris b. Hişam'ın elini tutuyordu. Gerisin geri dönüp kaçmaya başlayınca, "Bizi bu halde yapayalnız mı bırakıyorsun?" dedi. Bunun üzerine de, "Ben, sizin göremeyeceğinizi görüyorum" dedi ve Haris'in göğsünden itip, ondan ayrıldı; kâfirler de bozguna uğradılar."
Bu kıssa ile ilgili birkaç soru vardır:
Birinci soru: İblis'in, Sürâkâ b. Mallk'in şekline girmesindeki fayda nedir?
Cevap: Bunun böyle olmasında Hz. Peygamber'in büyük bir mucizesi vardır. Çünkü Kureyş kafirleri bozguna uğrayıp Mekke'ye döndüklerinde, "İnsanları, Sürâkâ bozguna uğrattı" dediler. Bu söz, Sürakâ'ya ulaşınca o: "Bozguna uğradığınız haberi bana gelinceye kadar, vallahi sizin savaşa gittiğinizi bile bilmiyordum" dedi. Bunun üzerine Kureyşliler, savaştaki o şahsın Sürâkâ değil, şeytan olduğunu anladılar. 139[139]

Bu Mesele ile İlgili Sorular ve Cevaplar

Eğer, "İblis, mü'minlere karşı olan savaşta hazır bulunmuş ise, malumdur ki o çok kuvvetlidir, o halde müşrikler müslümanların ordusunu niçin bozguna uğratamadılar?" denilir ise, biz deriz ki: Çünkü İblis müslümanların ordusu içinde, bin melekle birlikte olan Cebrail (a.s.)'i

---

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/332
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/332
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/332
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/333

görmüş ve bundan dolayı korkarak kaçmıştır.

Eğer, "İşte bu izah şekline göre, müslümanların ordularının hepsinin hezimete uğraması gerekirdi. Çünkü İblis, insan suretine girebilir ve böylece savaşlara katılarak, kâfirlerin ordularına yardım eder ve müslümanların ordularını hezimete uğratabilir. Velhasıl İblis eğer buna güç yetirirse, bunu müslümanlarla ilgili diğer hâdiselerde niçin yapamasın? Yok eğer buna kadir olamamış ise, Bedir hâdisesinde böyle bir şey yaptığını nereden çıkarıyorsunuz?" denilir ise, buna şöyle cevap verilir: "Muhtemeldir ki Hak Teâlâ sadece o savaşta, onu beşer (insan) şekline çevirmiştir. Diğer hâdiselerde ise Alfah Teâlâ bu çevirmeyi yapmaz."

İkinci soru: Allah Teâlâ, İbiis'in şeklini insana çevirince, o, İblis olmaktan çıkmış ve bir insan olmuş olur?

Cevap: İnsan, ancak kendi nefs-i natıkasının cevheri ile insan olur. Şeytanların 'nefis'leri ise, insanların "nefislerinden başkadır. Binaenaleyh şeklin değiştirilmesinden, hakikatin (aslın) değişmesi de gerekmez. İşte bu konu, insanın dış şekli ve hususi sureti itibariyle insan olmadığı hususundaki naklî delillerden birisidir.

Üçüncü soru: Şeytan'ın, "Bugün insanlardan size galebe gelecek yoktur" şeklindeki sözünün manası nedir? O kafirler daha kalabalık ve galip durumunda oldukları halde, bu sözdeki fayda nedir?

Cevap: Onlar, her ne kadar sayıca çok iseler de, günden güne Hz. Muhammed (s.a.s)'in devletinin, güç ve kudretinin yükselip arttığını görüyorlardı. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s.), herhangi bir şey bildirdiği zaman, o şey mutlaka tahakkuk ediyordu. İşte bu sebepten ötürü onlar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in kavminden çok korkuyorlardı. Dolayısıyla İblis, onların kalblerinden bu korkuyu gidermek için böyle söylemiştir. Bundan muradın, İbiis'in o müşrikleri, özellikle Bekr b. Kinâneoğullan'nın şerrinden emin kılmak istemiş olması da muhtemeldir. Bundan dolayı İblis, onların bir reisi kılığına girmiş ve "Ben de muhakkak ki sizin yardımcınmm" demiştir. Bunun manası şudur: "Ben ve kavmim size yardımcı olduğumuz zaman, hiçbir insan size galip gelemez." Burada, câr (komşu) kelimesi, "her türlü kötülüğe karşı arkadaşını müdafaa edip koruyan" demektir. Nitekim komşu da, komşusunu korur. Araplar, "Falancanın vereceği zarara karşı seni koruyacağım, ondan sana hiçbir nahoş şey gelmeyecek" manasında, "Falana karşı ben senin carınım, hâminim" derler.

Sonra Cenâb-ı Hak büyümüştür. Bu, iki ordu, herbiri diğerini görecek şekilde karşı karşıya geldiği zaman, "iblis gensin geri dönüp kaçtı" demektir. "Nukûs", "birşeyden geri durmak" demektir ve dolayısıyla bu, "geri döndü" manasınadır. Sonra İblis, "Gerçek, ben sizin göremeyeceğinizi görüyorum" demiştir. Bu ifadenin birkaç izahı vardır:

1) İblis, ruhanî (maddî olmayan) bir varlıktır. Bundan dolayı o, melekleri görebilmiş ve onlardan korkmuştur. Yine onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in önünde onu korumak için yürüyen Cebrail'i gördüğü; veya peşpeşe gönderilen bin meleği gördüğü söylenmiştir.

2) İblis, muzafferiyet ve nusretin, Hz. Muhammed (s.a.s.) için olan alametlerini görmüş, dolayısıyla eğer orada durmaya devam ederse, başına bir belâ ve felaketin geleceğini anlamıştır.

Daha sonra o, "Ben AHah'dan korkarım elbet" demiştir. Katâde: "İblis, "Doğrusu, ben sizin göremeyeceğinizi görüyorum " sözünde doğru söylemiş, ama "Ben Allah'dan korkarım elbet" derken yalan söylemiştir " demiştir. Yine, İblis'in meleklerin gökten inişini gördüğü zaman, Allah'ın kendisine tanıdığı müddetin sona ermesinden korktuğu ve bundan dolayı kendi derdine düşerek böyle dediği de söylenmiştir.

Ayetteki "Allah, ukubetinde (cezalandırmasında) çok şiddetlidir" buyruğuna gelince, bu İblis'in sözünün devamı olabileceği gibi, onun sözünün bundan önce, "Ben Allah'dan korkarım elbet" ifadesi ile sona ermiş olması da mümkündür. Bu durumda Cenab-ı Hak, onun sözünden sonra, "Allah, ukubetinde çok şiddeüidt" buyurmuştur. 140[140]

"O zaman münafıklarla kaîbîerinde hastalık bulunanlar: "Bunları, dinleri aldattı" diyordu.

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/333-335

Halbuki kim Allah'a tevekkül ederse, hiç şüphesiz Allah aziz ve hakimdir" (Enfâl. 49).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: [141][141]

Birinci Mesele

Ayetteki iz yekûlü ifadesinin başına atıf vâvı gelmediği halde, önceki ayetteki İfadesinin başına gelmiştir. Çünkü ayetteki, "O zaman şeytan (...) süsledi" sözü, bu tezyin (süslü gösterme) işini, müşriklerin durumlarına, çalım satarak ve insanlara gösteriş yaparak çıkmalarına bağlamıştır. Bu ayette ise, iz yekûlü ifadesinde, bunu daha önceki bir söze atfetmek söz konusu değildir. Aksine bu bir başlangıç cümlesi olup öncesi ile bir irtibatı yoktur. Buradaki iz edatının âmili ile ilgili iki izah vardır,
a) Kelamın takdiri, "münafıklar... dedikleri zaman, Allah şedidü'l-ikâbdır" şeklindedir:
b) İfade, "Münafıkların... dedikleri zamanı hatırlayınız" manasındadır. [142][142]

Münafıkların "Müminleri Dinleri Aldattı" Demeleri

Burada bahsedilen münafıklar, Evs ve Hazreç kabilelerinden bir kısım insandır "Kalblerinde hastalık bulunanlar" ise müslüman olmuş ama müslümanlıklan henüz kalblerinde kökleşmemiş, ve henüz hicret etmemiş olan bir grup Kureyşlidir. Sonra Kureyşliler, Hz. Muhammed (s.a.s) ile savaşa çıkınca bunlar şöyle demişlerdir: "Biz de kavmimizle beraber çıkarız. Eğer Muhammed'in ordusu sayıca çok ise ona katılırız; yok az ise, kavmimizle birlikte dururuz." Muhammed b. İshak söyle demiştir: "Bunların hepsi Bedir Günü, müşriklerin içinde öldürüldüler."
Ayetteki "Bunlan, dinleri aldattı" ifadesi ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demiştir: "Bu, "Muhammed, bin kişiye karşı savaşmak üzere, üçyüzonüç kişi ile çıkmış. Bu ancak, onların dinlerine fazlaca güvenmelerinden dolayıdır" demiştir." Yine bu ifadeden maksadtn, "Bu kimseler (müslümanlar), Ölümden sonra tekrar diriltilmeyi ve bu Öldürülmeden ötürü mükâfaata ermeyi umarak, ölümlerine koşuyorlar" manası olduğu da söylenmiştir.
Cenâb-ı Hak daha sonra "Halbuki kim Allah'a tevekkül ederse, hiç şüphesiz Allah aziz ve hakimdir" buyurmuştur. Bu, "Kim işini Allah'a havale eder, O'nun lütfuna güvenir ve ihsanına dayanırsa, şüphe yok ki o kimsenin koruyucusu ve yardımcısı Allah'dır. Çünkü Allah, azîzdir, O'nu hiç birşey mağlup edemez. O hakîmdir, düşmanlarına azab verir, dostlarına ise rahmet ve sevab ulaştırır" demektir. [143][143]

Melaikenin Kâfirlerin Canlarını Alması

"Melekler, o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vurarak, "Tadın cehennem azabını" (diye diye) canlarını alırken görmeliydin! Bunun sebebi, ellerinin önce yaptığı ve bir de Allah'ın, kullarına hakikaten zulümkâr olmadığıdır" (Enfâl, 50-51).
Bil ki, Allah Teâlâ o kâfirlerin durumlarını ortaya koyunca, onların ölüm halterini ve o vakitte onlara ulaşan azabı da açıklayıp bildirmiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [144][144]

Birinci Mesele

Sadece tbn Âmir, kelimesinin, lafzan müennes olmasından Ötürü fiilini, müenneslik ve cemilik sebebiyle teteveffâ okumuştur. Diğer kıraat imamları ise, melâike lafzının, lazfına binâen değil de manası sebebiyle, yâ ile okumuşlardır. [145][145]

---

[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/335
[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/335
[143][143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/336
[144][144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/336-337

İkinci Mesele

Ayet-i kerimedeki lev edatının cevabı mahzuf olup, takdiri, "korkunç bir manzara, dehşetli bir durum ve şiddetli bir azâb görürdün." şeklindedir. [146][146]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin manası, "Şayet görüp müşahede etseydin..." şeklindedir. Zira lev edatı, tıpkı İn edatının maziyi muzariye çevirmesi gibi muzariyi maziye çevirir. [147][147]

Dördüncü Mesele

Ayetteki i&UJi lafzını, fiil ref etmiştir. YadrİbÛn fiili ise, onlardan haldir. Yeteveffa fiilinin failinin Lafzatullah'a râci bir zamir olması da mümkündür. Böyle olması halinde, melâike kelimesi, mübteda olarak merfû. yadribûn fiilinin de onun haberi olması caizdir. [148][148]

Beşinci Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun manası, "Onlar, melekler, o kafirlerin canlarını tastamam alır " şeklindedir. Bu da insanın hakikatinin bu cesedden başka bir şey olduğuna ve onun sadece rûh olduğuna delâlet eder. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "O kâfirlerin canlarını alırken..." ifâdesi, Cenab-ı Hakk'ın, kafirin zâtını, canını tastamamen aldığına delâlet eder. Bu da, bu bedenden tastamam alınan şeyin, kâfirin zâtı, canı olduğuna delâlet eder. Bu, insanın bu cesedden başka bir şey olduğu hususunda apaçık bir şeydir.
Cenâb-ı Hak, "Yüzlerine ve arkalanna vurarak" buyurmuştur. İbn Abbas şöyle demektedir: Müşrikler yüzleriyle müslümanlara yöneldiğinde, şüphesiz ki o müslümanların yüzlerine kılıçla vuruyorlardı. Müslümanlar sırtlarını döndüklerinde ise, onların enselerine vuruyorlardı. Binâenaleyh şüphesiz ki Cenâb-ı Hakk'ın onlara, ruhlarının alınması zamanında, aynıyla mukabelede bulunması gerekmiştir. Ben diyorum ki, burada bundan daha latif olan bir başka mana daha vardır: Kâfirin ruhu bedeninden çıktığında bu ruh, dünya aleminden yüz çevirip ahiret âlemine yönelir. Halbuki bu kimse kâfir olduğu için, ahiret aleminde birtakım zulumâtlarla, karanlıklarla karşılaşır. Yine bu kimse, maddeyi çok aşırı bir biçimde sevmekteydi. Onun, o maddelerden ayrılması ve onlardan uzaklaşmasından dolayı, o sadece bazı tahassürler, nedametler ve elemler elde eder. Onun dünya alemini terketmesi sebebiyle, bu elem ve tahassürden sonra da, yine elemlere ve tahassürlere garkolur. Yine o kimse, nur ve marifet bulunmaksızın ahirete yönelmesi sebebiyle de, birtakım zulmetlerden, başka zulmetlere geçer. İşte, Cenâb-ı Haktfın, "Yüzlerine ve arkalarına vurarak..." buyruğundan maksad bu iki cihettir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Tadın cehennem azabını" buyurmuştur. Burada da, muzmer, gizli bir ifade bulunup, bunun takdiri ve "Tadın cehennem azabını "dedik " şeklindedir. Kuran-ı Kerim'de bunun benzeri olan ifadeler pek çoktur. Mesela Cenâb-ı Hak, "Hani İbrahim o Beyt'in temellerini İsmail ile birlikte yükseltiyordu. Ey Rabmimiz bizden kabul buyur" (Bakara, 127) buyurmuştur. Bu arada yekûlâni, yani "Onlar dediler ki" kelimesi muzmerdir. Yine, "Günahkârların, Rableri huzurunda: uEy Rabbimiz gördük, işittik. Şimdi bizi geri çevir de güzel amelde bulunalım (dedikleri) zaman sen görsen" (s 12)ayeti de böyledir. Burada

---

[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/337
[146][146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/337
[147][147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/337
[148][148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/337

Rabbenâdan önce, muzmer olarak bir kâlû (dediler) muzmerdır. İbn Abbas şöyle demektedir: "Meleklerin onlara, "tadın cehennem azabını" demeleri yerinde olmuştur. Zira meleklerin beraberinde demir tokmaklar, kamçılar da bulunuyordu. Onlar, o kafirlere o tokmaklarla vurduğu zaman, vücutlarından ve uzuvlarından alev alev ateşler çıkıyordu. İşte Cenâb-ı Hakk'ın "Tadın cehennem azabım" ifadesi bu manadadır."

Vahidî şöyle demektedir: "Sahih olan, meleklerin bu sözü onlara ahirette söyleyecek olmalarıdır." Ben de derim ki: "Maddi olan azab, hak ve gerçektir. Manevi, ruhanî olan azab da, hak ve gerçektir. Zira akıl buna delâlet etmektedir. Bu böyledir, zira biz, cahil kimsenin dünyadan ayrıldığı zaman, sevdiği dünyasından ayrılması sebebiyle, kendisinde çok büyük bir hüznün meydana geldiğini ve korku ve hüzünler aleminde de, üzerine tabaka tabaka zulmetlerin yığılması sebebiyle de, çok şiddetli bir korkunun meydana geldiğini beyan etmiştik. Halbuki, korku ve hüznün her ikisi de, manevi bir yanmayı, ateşi gerektirirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bunun sebebi, ellerinizin önce yapıtığıdır" buyurmuştur. Bu sözün meleklerin o kâfirlere söylemiş olduğu söz olduğu da söylenmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 149[149]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Bu ifadenin başındaki zâlike lafzını mübteda; "Ellerinizin önce yaptığıdır" sözünün de bunun haberi olduğunun söylenmesi mümkün olduğu gibi; zâlike ifadesinin mahallen mansub olması; takdirinin de "Biz bunu, ellerinizin önce yaptığı şeyler sebebiyle" şeklinde olması da caizdir. 150[150]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın zâlike ifadesiyle hazâ ifadesi kasdedilmiştir. Yani, "Cehennem azabı olan bu (harf) azab,
ellerinizin önceden yapmış olduğu şey sebebiyle olmuştur" demektir.. Biz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın {BaHvtı j.Z) ifadesinde ele alıp açıklamıştık ki bu ifadenin manasının "Bu kitap..." şeklînde olduğunu ve bu mananın caiz olduğunu da beyan etmiştik. 151[151]

Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun zahiri, bu fiilin failinin, "el" yani yed olmasını gerektirir.. Halbuki bunun böyle olması birkaç yönden imkânsızdır:

a) Bu azâb onlara ancak, küfürleri sebebiyle dokunmuştur.. Halbuki küfrün mahalli, el değil kalbtir.

b) El, bilgi ve ilmin mahalli değildir. Bu sebeple, mükellefiyet ete müteveccih olmaz. Binâenaleyh, azabın ele ulaştırılması mümkün değildir. İşte bu sebeple de, buradaki eydîküm kelimesini kudret manasına hamletmek gerekir. Bu iki mecazî ifadenin sebebi şudur: (el), iş yapmanın aleti ve vastasıdır. O işte müessir olan ise kudrettir, güçtür. Şu halde, "el"i, kişinin kudretinden kinaye kılmak güzel ve yerinde olmuştur.

Bil ki, gerçek şudur: İnsan, tek bir cevherdir. O faaldir, idrâk edicidir, mü'mindir, kâfirdir, itaat eden ve isyan edendir. Bu uzuvlar ise, onun bu fiilinde alet ve vasıtalarıdırlar. Binâenaleyh, görünüşte fiil âlete, vasıtaya nisbet edilmiştir, ama gerçekte o fiil, insanın zâtının cevherine nisbet edilmiştir. 152[152]

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/337-338

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/338-339

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/339

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/339

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "ellerinizin önce yaptığı..." tabiri, bu cezanın, sözkonusu insandan sadır olan fiilden meydana
gelmiş bir şey olmasını gerektirir. Nitekim sen, ikâbın ancak, insanın kesbetmiş, işlemiş olduğu bâtıl itikâdlardan ve onun müktesebi olmuş yerleşik melekeleri sebebiyle meydana geldiğini biliyorsun. Böylece bu ifade, akla da uygun olmuş olur.
Daha sonra gelen"Bir de Allah, kullarına hakikaten zulümkâr değildir " buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 153[153]

Birinci Mesele

Bu cümlenin başındaki enne'nin i'rabtaki yeri hususunda, şu iki açıktana yapılmıştır:
a) Şu kelime, başındaki harf-i cerrin hazf edilmesiyle, mahallen mansûbtur. Yani, ..M ü demektir.
b) Sen, Hak Teâlâ'ntn zâlike kelimesini (mübtedâ olarak) mahallen merfû addedersen, o zaman, ennellâhe kelimesini de, ref mahalinde addetmiş, kılmış olursun.. Böylece kelamın takdiri, şeklinde olur. KisâÎ, bu kelamın başındaki elifin kesreli olması halinde de, mananın doğru olacağını söylemiştir. Böyle olması durumunda da bu ifâde, kendisinden öncesiyle münasebeti olmayan, yeni bir cümle olmuş olur. 154[154]

İkinci Mesele

Mutezile şöyle demiştir: "Şayet Allah, kâfirde küfrü yaratıp, sonra da ona bu yüzden azâb etmiş olsaydı, o zaman
Allah, zalim olmuş olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, "Bunun sebebi, ellerinizin önce yaptığıdır, bir de Allah'ın, kullarına hakikaten zulümkâr olmadığıdır" buyruğu, O'nun böylesi bir azâblandırma ile zâlim olmadığına delâlet eder. Zira kul, kendisine bu azabı gerektiren şeyi, fiili önceden yapmıştır. Bu da, o kimseden bu azabı gerektirecek şeyin daha önce sadır olmaması halinde, Allah Teâlâ'nın böylesi bir azab verdiğinde zâlim olacağına delâlet eder. Binâenaleyh, şayet küfrün ve günahın mucidi, faili kul değil, Allah olmuş olsaydı, o zaman Allah'ın zâlim olması gerekirdi. Hem bu ifade, Allah'ın zulme de kadir olduğuna delâlet eder. Zira, Allah zulme kadir olmamış olsaydı, zulmü, kendisinden nefyederek övünmesinde bir mana bulunmazdı.
Bil ki bu meselenin izahı, Âl-i İmrân sûresinde ayrıntılı olarak geçmişti 183). Dolayısıyla bu meseleyi burada tekrar ete almanın bir manası yoktur. Allah en iyi bilendir. 155[155]

"Bunların gidişi Firavun hanedanıyla onlardan evvelkilerin gidişi gibidir. Onlar, Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi de, o da kendilerini, günahları yüzünden yakalamıştı. Çünkü Allah, en büyük kuvvetin sahibidir, cezası pek çetin olandır. Bunun sebebi şudur: Bir kavim, nefislerinde olan iyi hali değiştirmedikçe, Allah onlara ihsan ettiği nimeti değiştirmez ve şüphesiz ki O, herşeyi hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir. Evet bunların hali, Firavun hanedanıyla onlardan evvelkilerin gidişi gibidir. Onlar, RablerinÎn ayetlerini yalan saymışlardı da, biz de günahları yüzünden, kendilerini helak etmiş; Firavun'un hanedanını suda boğmuştuk. Bunların hepsi zâlim idiler" (Enfal. 52-54).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 156[156]

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/339
154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/340
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/340
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/341

Firavun İle Mekke Müşrikleri Arasında Benzerlik

Allah Teâlâ, daha önce de açıkladığımız gibi, Bedlr'de kâfirlerin ahirette başına gerek bu dünyada gerekse indirdiği ve indireceği azabları, cezaları beyan edince, bunun peşinden bunun, kâfir ve zalim olan herkes hakkında tatbik etmiş olduğu yolu ve âdeti olduğunu da beyan ederek. "Firavun hanedanının gidişi gibi" buyurmuştur. Buna göre mana, "Bunların küfürleri konusundaki âdetleri, tutumları, tıpkı küfürleri hususunda Firavun hanedanının âdeti gibidir " şeklindedir. Binaenaleyh onlar, boğulmakla cezalandırıldıkları gibi, bunlar da öldürülmek ve esir alınmakla cezalandırılırlar. Arapça'da, de'b kelimesinin asıl manası, bir şeyi, işi sürdürmek anlamına gelir. Nitekim, denilir ki, yani, "Falanca, o işe devam ediyor, onu sürdürüyor ve o hususta kendisini yoruyor" demektir. İnsan, âdetlerine devam edip onu sürdürdüğü için de, bu âdet ve tutuma, de'b adı verilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü Allah, en büyük kuvvetin sahibidir, cezası pek çetin olandır " buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, onların başına gelen bu peşin, dünyevî azabtan başka, tehir edilmiş ve ertelenmiş bir başka azâblarının daha olduğuna dikkat çekmedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlara indirdiği o azabın sebebi yerine geçebilecek bir hususu zikrederek, "Bunun sebebi şudur: Bir kavim, nefislerinde olan iyi hali değiştirmedikçe, Allah onlara ihsan ettiği nimeti değiştirmez" buyurmuştur.
Bu tabirle itgili birkaç mesele vardır: 157[157]

Lafzının Sonundaki Nun'un Düşmesi

Cenâb-ı Hakk'ın lem yekü kelimesi hakkında, nahivcilerin çoğu şöyle demişlerdir: Bu nün ancak, sırf ğunneye benzemediği için ve ayrıca İm harflerine benzeyip kelimenin sonunda bulunduğu için; işte buna benzediğinden ötürü hazfedilmiştir. Bu, tıpkı senin, (çağırmadı, duâ etmedi);(atmadı, fırlatmadı) ve (izlemedi) demen gibidir. Vahidî ise şöyle demiştir: "Bu izah, Arapların, (zina etmedi) ve (hainlik etmedi) şeklindeki sözleriyle çelişki teşkil eder. Ve, Arapların,bu kelimelerin nûn harfini hazfettiği de duyulmamıştır. "
Vahidinin bu tenkidine, Ali İbn İsa cevap vererek şöyle demiştir: "Her fiilde, kâne (olmak) manası bulunduğu için, bu fiil, fiillerin aslı ve temelidir. Meselâ, bizim dövdü şeklindeki sözümüzün manası, (dövmüş idi); düvüyor şeklindeki sözümüzün manası da, (dövüyordu) şeklindedir. Bu hüküm, bütün fiiller hakkında caridir. Binâenaleyh, kâne kelimesinin, fiillerin temeli olduğu sabit olmuş olur. Böylece de, çoğu zaman onları kullanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bazan da, böylesi bir hazif muhtemel olmuştur. Ama, bizim şeklindeki sözlerimiz böyle değildir. Çünkü bu kelimeler her zaman kullanılmaz. Böylece, bu iki şey arasındaki fark ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir. 158[158]

Allah'ın Takdiri İle Kulun Fiili Arasındaki Münasebet

Kâdî şöyle demektedir: "Ayetin manası şudur" Allah Teâlâ onlara akıl, kudret vermek; engelleri ortadan kaldırarak yollarını kolaylaştırıp âsân etmek suretiyle in'am ve ihsanda bulunmuştur. Onun böyle yapmasının maksadı, onların. Allah'a ibadet ve şükürle meşgul olmaları, küfürden vazgeçmeleridir.. Fakat onlar
bu durumları fısk ve küfr cihetine sarfedince, Allah'ın onlara olan nimetlerini değiştirmiş oldular. Böylece de hiç şüphesiz onlar, nimetin gazab-ı ilahî ile: lütuf ve keremin de, mihnet ve azâb ile değiştirilmesine müstehak oldular. " Kâdî sözüne devamla şöyle demektedir: "İşte bu husus, Allah Teâlâ'nın hiç kimseye işin başında azâb ve zarar vermediğine; O'nun yaptığı

---

[157] 157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/341-342

[158] 158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/342

şeyin, daha önce işlenmiş birtakım günahlara verdiği bir karşılık olduğuna delâlet eden en kuvvetli delillerdendir. Binâenaleyh muarızlarımızın dediği gibi, eğer Cenâb-ı Hak o insanları ve onların bedenlerini ve akıllarını cehennem için yaratmış olsaydı, bu doğru olmazdı."

Alimlerimiz de, ayetin zahirinin İmam Kâdî'nin159[159] dediği şeyi hissettirdiğini, ama ayeti bu manaya hamlettiğimiz takdirde, Allah'ın sıfatının insanın fiiline bağlı olması gerekeceğini söylemişlerdir. Çünkü eğer Allah'ın hükmü bu değiştirme ve iradeye göre olsaydı, o zaman bu hüküm ancak insanın o fiili yapması halinde tahakkuk eder; kuldan böyle bir fiil sâdır olmadığı zaman da, Allah'ın o hükmü ve iradesi tahakkuk etmemiş olurdu. Bu durumda da insanın fiili, Allah'ın zâtında bir sıfatın meydana gelmesinde müessir olmuş olurdu ve böylece insan, Allah'ın sıfatım değiştirmiş ve onda tesirli olmuş olurdu. Halbuki bunun böyle olamayacağı aklın bedaheti ile sabittir. Şu halde bu ayeti zahiri manasına hamletmenin mümkün olmadığı; doğrusunun Allah'ın, sıfatının, yaratıkların sıfatlarına galip gelmesi olduğu anlaşılır. Dolayısıyla (o hususta) Allah'ın hükmü ve kazası olmaz ise, kulun herhangibir işi yapması veya sözü söylemesi imkânsızdır. 160[160]

Kelimesinin Tekrarının İzahı

Allah Teâlâ, ayette lâfzın iki kere zikretmiştir. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) İkincisi, adetâ birinciyi tafsil ve izah eder gibidir. Çünkü birincisinde, onların yakalanmaları; ikincisinde de denizde boğuluşları mevzu bahs edilmiştir ki bu, onların yakalanışlarıyla ilgili bir ayrıntıdır.

2) Birincisi ile onların başına ölüm anında gelen şeyler, ikincisi İle de, kabirde ve ahirette onların başlarına gelecek azab kastedilmiştir.

3) Birincisinde, "Onlar, Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi" ifadesi; ikincisinde de, "Onlar, Rablerinin ayetlerini yalan saymışlardı" ifadesi, yer almıştır. Binâenaleyh erinci ifade onların ilahî delilleri inkâr ettiklerine; ikincisi de Hak Subhanehu ve "eâlâ'nın onları büyütüp, onlara pek çok şekilde in'amda bulunduğuna, ama buna -ağmen, bunca nimetlere ve nimetlerin peşpeşe gelmesine karşılık, onların Allah'ın fet>iye etmesinin ve lutfedişinin (rububiyyetinin) delillerini inkâr ettiklerine bir işarettir. Binaenaleyh birincisinin cezası, onları yakalamak; ikincisinin cezası da, onları helak edip boğmaktır. İşte bu da, nimetlere karşı nankörlüğün, helak ve yok oluşta büyük tesiri olduğunu gösterir.

Cenâb-ı Allah daha sonra bu ayetini "Bunların hepsi zâlim idiler" diye bitirmiştir. Hak Teâlâ'nın bu sözle maksadı, onların inkar edip, isyanda bulunmaları ile kendi kendilerine; eziyet edip dehşete düşürmeleri ile ise, diğer insanlara zulmetmiş olduklarını ve kendisinin onları ancak zulümleri sebebiyle helak ettiğini itade etmektir. İşte bu noktada derim kr. "Mtahmrt ZaVımteri hefc e, yeryüzünü onlardan temizle. Çünkü onların fitneleri çok arttı ve serleri çoğaldı. Onları, senden başka hiç kimse def edemez. Binâenaleyh ey Kahhâr, ey Cebbar, ey Müntakîm olan Allah'ım, sen onların hakkından gel!" 161[161]

En İnatçı Kâfirler

"Yeryüzünde yürüyen hayvanların Allah katında en kötüsü, şüphesiz ki kâfir olanlardır. Artık onlar iman etmezler. Onlar, içlerinden kendileriyle muahede ettiğin kimselerdir ki, her defasında muahedelerinden sonra ahidierini bozarlar. Onlar, sakınmazlar da" (Enfal55-56).

Bil ki Allah Teâlâ, bütün kâfirleri "Bunların hepsi zâlim İdi/er"(Enfâi.54)ifadesiyle vasfedince, onların bir kısmının şer ve inadda daha ileri derecede olduklarını ayrıca eyan ederek,

---

159[159] Yüzlerce defa ismi geçen bu Mutezile müellifi hakkında Razl'nin ilk defa İmam sıfatını kullandığını
mümkündür. (Ç.)

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/342-343

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/343-344

buyurmuştur. Yani, "Allah'ın hükmü ve ilminde, yeryüzünde yürüyen hayvanların en kötüsü, kendisinde şu iki sıfat bulunan kimsedir" demektir:
Birinci sıfat: Küfründe devam eden, onda ısrarlı olan ve inkârdan kesinlikle vazgeçmeyen kâfir. 162[162]

Ahdi Bozmak Kâfir Sıfatıdır

İkinci sıfat: Devamlı surette ahdini bozan kimse. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "İçlerinden kendileriyle muahede ettiğin kimseler..." tabiri, tabirinden bedeldir. Yani, "Kâfirlerden, kendileriyle ahidleştiğin o kimseler, yeryüzünde yürüyen canlıların en şerlisi, en kötüsüdürler " demektir. Ayetteki minhüm kelimesindeki min harf-İ cerri, îeb'îz (kısmîlik) ifade eder. Zira, andlaşma sadece onların ileri gelenleriyle yapılır. cümlesi hakkında ehl-i maânî şöyle demektedir: Her seferinde ahdi bozmanın, onların âdet ve alışkanlıkları olduğunu beyân etmek için, Cenâb-ı Hak muzâri fiili mazî fiile atfetmiştir. İbn Abbas şöyle demektedir: Bunlar, Kurayzaoğulları'dır. Zira onlar, Allah'ın Resûlüyle olan ahidlerini bozdular ve Bedir Gününde müşriklere silah vermek suretiyle, Resûlullah'ın aleyhinde onlarla yardımiaştılar.. Sonra da, "biz yanıldık" dediler. Böylece de Hz. Peygamber onlarla, yeniden anlaşma yaptı.. Ama, Hendek Günü, bu andlaşmayı da bozdular.. Cenâb-ı Hakk, "Onlar, sakınmazlar da" buyurmuştur. Bu, "İnsanlar sözlerine güvensinler ve itimat etsinler diye, akla ve temkinli olmaya müracaat eden kimselerin adeti, ahdi bozmaktan sakınmaktır" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, devamlı olan küfrü ite bu şekilde ahdi bozmayı birarada yapan kimselerin, hayvanların en şerlisi olduğunu beyan buyurmuştur. 163[163]

Kâfirlere İbret-i Âlem Olacak Ders Verme

"Onun için eğer bunları harbte yakalarsan, onlar ile, arkalarında olan kimseleri de ürküt. Umulur ki, onlar iyice ibret alırlar. Eğer bir kavmin hainliğinden endişeye düşersen, evvelâ hak ve adalet üzere keyfiyyeti
kendilerine bildir ve ahidlerini at. Çünkü Allah hainleri sevmez" (Enfâl. 57-58).
Bil ki, Allahu Teâlâ pekçok ayette Resulünü bazan yumuşak ve nazik olmaya teşvik etmiştir. Meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, seni âlemlere ancak rahmet için gönderdik... " (Enbiyâ. 107) ayetiyle, "Artık onları bağışla, Allah 'dan da günahlarının bağışlanmasını iste, iş hususunda onlarla müşavere et " (Ah imran, 159) ayeti böyledir. Cenâb-ı Hak, bazan da bu ayette olduğu gibi, O'nu sert ve şiddetli davranmaya teşvik ediyor. Bu böyledir, zira Allah, her defasında ahidlerini bozanlardan bahsedince, onlara ne şekilde muamele edilmesi gerektiğini de beyân ederek, "eğer bunları harbte yakalarsan " buyurmuştur. Leys şöyle demektedir: "Arapça'da, "onu ete geçirdik, onu yakaladık " manasında olmak üzere, "Falancayı falanca yerde yakaladık" denilir. Teşrid kelimesi ise, ızdırap vererek dağıtmak anlamına gelir. Nitekim, {ürküp kaçmak) ve (ürkütüp kaçırmak) denilmektedir." Buna göre ayetin manası, "Sen, savaşta ahdi bozan o kâfirleri ele geçirmeye muvaffak olursan, onlara, onlar vasıtasıyla arkada bulunacak bir iş yap, o şekilde cezalandır, muamele et!" demektir.
Atâ, bu tabire, "Onları öldürmede ileri git, böylece başkaları senden korkmuş olurlar" manasını vermiştir.
Bu ayete, "onlara, ahdi bozan diğer kimseleri de dağıtıp parçalayacak şekilde bir ceza ver" manası da verilmiştir.
Yani, "Böylece onların arkalarında olan kimseler bu cezayı hatırlarlar da, bu onları ahidlerini bozmaktan alıkor, men eder" demektir.
İbn Mes'ûd, bu ifadeyi, üstteki noktayla ve zâl-i mu'ceme ile şeklinde okumuştur ki, bu da "dağıt" anlamındadır. Bu ifade sanki, jli fiilinin maklûbu (çevrilmişi) gibidir.

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/344
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/345

Ebû Hayve, min halfihim şeklinde okumuştur. Yani, "onları, peşlerini bırakmayarak darmadağın et " demektir. Çünkü iki kişiden birisi diğerini yendiği zaman, yenenler yenilenlerin arkasından giderek onları kovalarlar. Böylece Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e o vakit onları takip edip kovalamasını da emretmiş olur. [164][164]

Anlaşma Yapılan Taraftan Hıyanet Endişesi

Cenâb-ı Hakk'ın buyruğuna gelince, bu, "Ahid yapmış topluluklardan, açık ve zahir olan emareler sebebiyle, hıyanette bulunacaklarından ve ahidlerini bozacaklarından endişelenirsen, onların ahidlerini, açık ve doğru bir biçimde, kendilerine at. Bunu söyle yaparsın: Sen onlara, ahdi bozduğunu, fesh ettiğini açıkla ve seninle onlar arasındaki anlaşmayı sona erdirdiğini, kesip attığını çok açık ve net bir biçimde bildir. Onlar, ahdin devam ettiği zannını taşıyorlarken, onlarla savaşma Konusunda acele etme! Zira bu, senden yana zuhur etmiş olan bir hainlik olmuş olur. "Çünkü Allah, ahidlerine hıyanet edenleri sevmez" demektir. Bu ayet hakkında söylenecek son söz şudur: Allah Teâlâ, peygamberine, ahdi bozan kimselere karşı, kendisinin de, en sert ve acımasız bir biçimde ahdi bozmasını ve ahde vefa etmeme ve onu bozmayı vehmettirecek her türlü şeyden de, en titiz bir biçimde uzak kalmasını emretmiştir.
Alimler şöyle demişlerdir: Ahdi bozmanın emare ve alâmetleri ortaya çıkınca, bu ortaya çıkış ya ihtimalli olur veya kesin ve kat'î. Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, ayette bahsedildiği biçimde, ahdin öteki tarafça da bozulduğunun bildirilmesi gerekir. Bu böyledir, zira Kurayzaoğulları, Hz. Peygamberle ahidleşip, sonra da O'nun aleyhine Ebu Süfyân ve onunla beraber olan müşriklere yardım etmişlerdir. İşte bu sebeple Allah'ın Resulü, onların, hem kendisine hem de ashabına zulmedecekleri endişesine düştü. Dolayısİyle, bu noktada devlet reisinin, onlara aynı şekilde ahdi bozduğunu haber vermesi ve onlara, kendileriyle savaşacağını duyurması gerekir.. Ama ahdi bozma kesin ve kafi bir biçimde ortaya çıkınca, burada ahdin bozulmuş olduğu keyfiyetinin bildirilmesine gerek yoktur. Bu tıpkı Resûlullah (s.a.s)'ın Mekkelilere olan muamelesi gibidir; zira, o müşrikler, Hz. Peygamberin sorumluluğunda olan Huzaaoğullan'nı öldürmek suretiyle ahidlerini bozunca, Allah'ın Resulünün ordusu, o Mekkelilere, Mekke'ye dört fersah uzaklıkta olan Merru'z-Zahran denilen yerde ulaştı, yetişti. Allah doğruyu en iyi bilendir. Dönüş ve varış O'nadır. [165][165]

İşkence Eden Kâfirler Cezasız Kalmazlar

"O küfredenler (yakalarını kurtarıp) geçtiklerini ve (sizi) âciz bırakacaklarını asla zannetmesinler" (Enfâl, 59).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [166][166]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, peygamberine, harbte ele geçirdiği kimseler hakkında ne yapması gerektiğini açıklayıp, ahdi
bozanlara nasıl davranması gerektiğini bildirince, kalbinde bir hasret kalmasın diye, Bedir Günü ve diğer savaşlarda ele geçiremediği kimselerin durumunu da beyan etmiştir. Çünkü onlar arasında, Hz. Peygamber'e çok eziyet etmiş olanlar vardı. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak,..."O küfredenler (yakalarını kurtarıp) geçtiklerini., asla zannetmesinler"buyurmuştur.
Bunun manası şudur: "Onlar, seni geçince senin elinden kurtulmuş olurlar, böylece sen onlara müstahak oldukları cezayı veremezsin." Sonra bununla ilgili olarak iki görüş vardır:
1) Bundan murad, "Onların senin elinden kurtulduklarını sanma. Çünkü Allah seni, onların

---

[164][164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/345-346
[165][165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/346-347
[166][166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/347

kervanını ele geçirmeye muvaffak kılacaktır" manasıdır.

2) Bu, "Sen, onların esirlikten ve ölümden kurtulduklarını, Allah'ın ikâbından ve ahiret azabından uzak kalacaklarını sanma. Zira onlar, âciz bırakamazlar. Yani, onlar bu kaçışla Allah'ı, kendilerinden intikam almaktan âciz bırakamazlar" demektir. Bu ifadenin maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kendilerini yenemediği ve intikam alamadığı kimseler hakkında teselli etmektir. 167[167]

Ayette Kıraat Farkları

İbn Âmir ve Âsim'in râvisi Hafs, fiili ya'lı olarak,.. (o kâfirler zannetmesinler) şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuşun doğru olduğunu göstermek için şu üç izah yapılmıştır:

a) Zeccâc, bunun takdirinin, "Kâfirler, bizi geçip (elimizden kurtulacaklarını) sanmasınlar" şeklinde olduğunu söylemiştir. Zira bu ayet İbn Mes'ûd (r.a)'un kıraatında, şeklindedir. Durum böyle olunca, bu ifade senin, (kalkacağımı sandım) sözlerin gibi olur. Kur'an'da en edatının hazfedilmesi çokça görülen bir husustur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "De Mi: "Siz, bana Allah'dan başkasına mı tapmamı emrediyorsunuz?" (Zümer, 64) buyurmuştur. Burada e'budu kelimesi, en e'bude "tapmamı" takdirindedir.

b) Ayette, fiiline bir fail takdir edip, ifadesini birinci mef'ul saymamızdır. Buna göre kelamın takdiri, "Hiç kimse, o küfredenlerin kurtulmuş olacağını sanmasın" şeklindedir.

c) Ebu Ali şöyle demiştir: "Yine birinci mef'ûlü de takdir etmemiz (mahzûf saymamız) caizdir. Buna göre ayetin takdiri, "O küfredenler, kendilerinin (elinizden kurtulup) geçeceklerini sanmasınlar" şeklindedir.

Kıraat imamlarının ekserisi bu fiili, muhatab Hz. Peygamber (s.a.s) olmak üzere, te'li olarak "Sen zannetme" şeklinde okumuşlardır. Buna göre ayetteki, "Oküfredenleri"ifadesi birinci mef'ul \y£** ifadesi ise ikinci mef'ul olup, mahallen mansubtur. Kelamın takdiri ise "O küfredenlerin, öne geçeceklerini (elden kaçacaklarını) sakın sanma" şeklindedir. 168[168]

Üçüncü Mesele

Kıraat imamlarının ekserisi, ayetteki ifadesindeki inne edatını kesreli olarak, innehum şeklinde okumuşlardır ki en vazıh durum budur. Çünkü bu durumda bu ifade, kötülükleri yapanlar, bizden (kaçıp) savuşacaklarını mı sandılar" (Ankebut. 4) ayetinde olduğu gibi, kendinden önceki ifade ile ilgisi olmayan bir başlangıç cümlesidir. Çünkü bu (Ankebut,) ayetinde, ifade tamamlandıktan sonra Cenâb-t Hak, "Ne fena hükmediyorlar" buyurmuştur. İşte nasıl, "Ne fena hükmediyorlar" (Ankebut. 4) ifadesi, kendinden önceki cümleden ayrı, yeni bir cümle ise, (tefsir ettiğimiz) ayetteki, "Onlar âciz bırakamazlar" ifadesi de böyledir.

İbn Âmir, bunu elifin fethası ile ennehüm şeklinde okumuş ve onu birinci cümle üe ilgili (onun devamı) kılmıştır. Bu durumda da iki izah şekli vardır:

a) Bunun takdiri, "Sen onların (elimizden kurtulup) geçtiklerini sanma, elimizden «açamazlar. İşte onlar küfürlerinin cezasını göreceklerdir" şeklindedir.

b) Ebu Ubeyd şöyle demiştir: ifadesindeki iâ, zaid sayılır. Buna göre kelâmın •.akdiri, öjj»ow fö '^SdH "Onların, (bizi) aciz bırakacaklarını sanma" şeklindedir. 169[169]

Düşmana Karşı Kuvvet Hazırlama Görevi

"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanınız olanları ve bunlardan başka, sizin bilmeyip de Allah'ın bildiği diğer düşmanlarınızı korkutasmız. Allah yolunda ne harcarsanız, size eksiksiz

---

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/347-348

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/348-349

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/349

ödenir ve siz asla haksızlığa uğratılmazsınız" (Enfâl, 60).
Bil ki Allah Teâlâ, Peygamberine, kendisinden ahdi bozmak gibi bir davranış sâdır olan kimseyi korkutup darmadağınık etmesini ve ahdi bozacağından endişe ettiği kimse ile olan ahdini atmasını, kendisinin de o ahdi bozmasını emredince; bu ayette de, O'na, bu kâfirlere karşı hazırlık yapmasını emretmiştir. Şöyle denilmiştir: Bedir Hâdisesinde, hazırlıksız ve teçhizatsız olarak kâfirlerin üstüne gitme durumu olunca, Allah Teâlâ onlara, bir daha böyle yapmamalarını ve kâfirlere karşı mümkün olduğunca âlet, hazırlık ve kuvvet hazırlamalarını emretmiştir. 170[170]

Kuvvet Nedir?

Burada "kuvveften maksad, kuvvetin meydana gelmesine sebep olacak her şeydir. Alimler bu hususta birkaç izah zikretmişlerdir:
1) Kuvvetten maksad hertürlü silahtır.
2) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) minberde bu ayeti okudu ve "Dikkat edin, burada kuvvet, "atış" manasınadır "171[171] 'dedi. Hz.
Peygamber {s.a.s) bunu, üç kere tekrar etti.
3) Bazıları, buradaki "kuvvef'in, "kaleler" manasına geldiğini söylemiştir.
4) Me'ânî âlimleri, "Evla olan, bu kelimeyi düşmana karşı harbetme hususunda, kuvvet elde edilecek herbirşeyi içine alan umumi bir manada anlamaktır. Binâenaleyh savaş ve cihadın âleti olan herşey, ayette bahsedilen "kuvvef'tendir.
Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kuvvet, "atış" manasınadır" şeklindeki sözü, atmanın dışında kalan şeylerin nazar-ı dikkate alınmasına mani değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Hacc, Arafatfta vakfejdir. pişmanlık da tevbedir"172[172]hadisi, bunların dışındakilerin nazar-ı dikkate alınmasına manî değildir. Aksine bu, burada zikredilen şeylerin, yapılması gerekenlerin kıymetti bir parçası olduğunu gösterir" demişlerdir. İşte bu ayet, cihada ok, silah temin ederek ve binicilikle atıcılığın öğretilmesi suretiyle savaşa hazırlanmanın farz olduğuna delâlet eder. Fakat bu farz-ı kifâyelerdendir. 173[173]

Ribat'ın Manası

sözündeki "ribât", cephe karargâhında bulunan askerler ve hayvanlar demektir veya rabıt kelimesinin çoğuludur. Bu tıpkı, fısal kelimesinin, fasıl (sütten kesilmiş yavru) lafzının çoğulu olması gibidir. Bağlanıp beslenen atların, cihad aletlerininin en kuvvetlilerinden olduğunda şüphe yoktur. Rivayet olunduğuna göre bir adam, İbn Sîrin'e, "Falanca, malının üçte birini kalelerin (yapılmasında) kullanılması için vasiyet etti" dedi. İbn Sîrin: "O parayla atlar satın alınır ve Allah yolunda bağlanıp beslenir, onlar üzerine binilip gaza edilir" dedi. Bunun üzerine o adam, "Fakat o, bunu kaleler için vasiyet etmiş" dedi. İbn Şîrîn de, "Kaleler, atlar demektir. Şairin şu şiirini hiç duymadın mı: "Andolsun ki ben, ölümden uzak durmam üzerine, (gerçek) kalelerin, kentlerin özlü çamurla yapılmış binaları değil anıtlar olduğunu anladım" demiştir.
İkrime şöyle der: "Bu, dişi atların Dağlanıp beslenmesidir." Bu, aynı zamanda Ferrâ'nın da görüşüdür. Bunun izahı şöyle yapılabilir: "Araplar, atlar tarlalarda Dağlanıp beslendiğinde bunlara rubut derler. Bunun müfredi rabît şeklindedir. Bunun cem'i nbât, cem-ü'l-cem'i ise rubut gelir. Binâenaleyh buradaki "ribât", Allah yolunda sağlanıp beslenen atlar demektir. Bunlar "dişi atlar" diye tefsir edilmiştir. Çünkü cışi atlar, yavrulamak suretiyle çoğaldıktan için, bunların bağlanıp beslenmesi daha uygundur. Dolayısıyla bunları bağlayıp beslemek, erkek atları bağlayıp beslemekten saha iyidir. Bunu Vahidî rivayet etmiştir.

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/349-350
171[171] Müslim. İmaret 167 f3/1522): İbn Mâce, Cihad. 19 (2/940).
172[172] İbn NMr», Zuhd. 30 (2/1420); Menâsik, 57 (2/1003).
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/350

Birisi şöyle diyebilir: Aksine bu kelimeyi, "erkek atlar" manasında anlamak daha -•Jnasib olur. Çünkü bu atları bağlayıp beslemenin gayesi, onlar üzerinde savaşmaktır. Düşmana hücumda, koşmada ve geri çekilmede, erkek atların daha kuvvetli olduğunda şüphe yoktur. Bu sebeple onlar üzerinde savaşmak daha kolay :>ur. Binâenaleyh ayetteki bu lafzı, "erkek atlar" manasına vermek gerekir. İkisi arasında bir çelişki söz konusu olunca, lafzı aslî manasına hamletmek gerekir. Bu sa. kelimenin ister erkek, ister dişi olsun bağlanıp beslenen at manasına olmasıdır. 174[174]

Kuvvetli Olmanın Faydaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu şeyleri hazırlamaya sebep olan şeyi de zikrederek, bununla Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanınız atanları korkutasmız" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü kâfirler müslümanların savaşa -azırlandıklarını, savaşa hazır beklediklerini ve bütün silah ve aletleri tamamlamış ocuklarını bildikleri zaman, onlardan korkup çekinirler. Bu korku şu gibi pek çok şeyi sağlar:
a) Kâfirler, İslam diyarına saldırmaya niyetlenemezler.
b) Onların korkuları şiddetli olunca, çoğu kez, kendiliklerinden cizye vermeyi kabul ederler.
c) Çoğu kez bu, onların iman etmelerine sebep olur...
d) Ontar, diğer kâfirlere yardım edemezler...
e) Bu, İslâm yurdunda ihtişam ve zînetin artmasına sebep olur. 175[175]

Bilinmeyen Düşmanlar Kimlerdir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ve bunlardan başka, sizin bilmeyip de Allah'ın bildiği diğer (düşmanlarınızı)..." buyurmuştur. Bu ifadeyle şu kastedilmiştir: Cihâd, atet ve teçhizatını çoğaltmak, düşman olduklarını bildiğiniz düşmanları korkuttuğu, düşman olduklarını bilemediğiniz düşmanları da korkutur. Sonra bu ifadeyle ilgili olarak şu izahlar da yapılmıştır:
1) En doğru olan bu görüşe göre, bunlar yani düşman olduklarını bilmediğiniz bu kimseler, münafıklardır. Buna göre mana, "Savaş alet ve teçhizatlarını çoğaltmak, kâfirlerin korkmalarını sağladığı gibi, münafıkların da korkarak dehşete kapılmalarını gerektirir.." şeklinde olur.
Şayet, "Münafıklar, savaştan korkmazlar. O halde daha nasıl, sizin ileri sürmüş olduğunuz şey, onların korkmasını gerektirir?" denilirse, biz deriz ki:
Bu korkutma işi, şu iki yöndendir:
a) O münafıklar, müslümanların kuvvetini, alet ve teçhizatının çokluğunu müşahede ettiklerinde, müslümanların mağlup olacakları yolundaki ümit ve beklentileri sona erer. Bu da, o münafıkları, kalben kâfir olmayı terketmeye ve samimi birer müslüman olmaya sevkeder.
b) Müslümanlar arasına fesat ve tefrika sokma hususunda yollar ve çareler aramak, onlar arasında çeşitli musibet ve belâların meydana gelmesini bekleyip durmak, münafıkların âdetidir.. Binâenaleyh, münafıklar müslümanların son derece kuvvetlendiklerini görünce, onlardan korkarlar da, bu kötü fiillerini terkederler.
2) İbn Cüreycin Süleyman İbn Musa'dan rivayet ettiği şu husustur: "Bu
(düşmanlıklarını bilemediğiniz) kimselerle, kâfir cinler kastedilmiştir. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ayetini okumuş ve ve bunların cinler olduğunu söylemiş, daha sonra da, "Şeytan (dn), İçinde soylu bir at bulunan bir evde, hiçbir kimseyi çarpamaz" buyurmuştur. Hasan el-Basrî de: "Atın kişnemesi, cinleri korkutur" demiştir. Bu görüş, müşkillik arzetmektedir. Zira, cihat alet ve teçhizatını çoğaltmanın, cinlerin korkutulmasında müessir olacağı düşünülemez...
3) Müslümana, kâfir düşman olduğu gibi; aynı şekilde müslümana, bazan rnüslüman da

---

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/351
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/351-352

düşman olur. Binâenaleyh, müslüman kimsenin durumu kuvvetli olur, silâhı da çok olursa, böylesi müslümandan kâfir olan düşmanlar korktuğu gibi, ister kâfir ister müslüman otsun, ona düşmanlıkta bulunan herkes korkar.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah yolunda ne harcarsanız..." buyurmuştur. Bu tabir hem cihadı, hem de diğer haytr yerlerine şamil olan genel bir kavramdır. buyruğu hakkında İbn Abbas: "O İnfâkınızın ücreti size tastamam ödenir... Yani, Allah o intakınızın ücretini, ahirette boşa çıkarmayacağı gibi, dünyada da hemencecik bedelini verir" "Sizlerin alacağı mükafaat noksanlaştırılmak suretiyle, zulme ve haksızlığa da uğratılmazsınız..." manasını vermiştir. İbn Abbas, bu tefsiri yapınca, bu manayı te'kid eden, "Bu iki bağ mahsulünü vermiş, bundan bir şeyi eksik bırakmamıştı"(Kehf,33)ayetini okumuştu. 176[176]

Barış İsteyen Düşman İle Barış Yapınız

"Eğer (düşmanlar) banşa meylederlerse, sen de ona yanaş ve Allah'a güvenip dayan. Çünkü O, her şeyi hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir" (Enfâl, 61).
Bil ki Allah Teâlâ, düşmanı korkutacak kuvvet ve üstünlüğü beyan edip açıklayınca, bundan sonra da, onların korkarak barışa yanaştıklarında, sulha meylettiklerinde, bu durumdaki hükmün, bu sulhu kabul etmek olduğunu beyân buyurmuştur. Nadr şöyle demektedir: "Arapça'da, birisi birisine uyup onun sözünü dinlediğinde, denilmektedir. " Buna göre ayetin manası, "Eğer onlar sulha meylederlerse, sen de sulha yanaş..." şeklindedir. Ayette, selm ifadesine raci olacak zamir, kendisiyle (müennes olan) fa'le (yapmak, fiil) ve cünha (meyletmek, yanaşmak) kelimeleri kastedildiğinden, müennes getirilmiştir. Bu tıpkı, "Şüphesiz ki Rabbin, bunun ardından elbette bağışlayıcıdır, hakkıyla esirgeyicidir" (A-râf. 153) ayeti gibidir. Cenab-ı Hak ifadesindeki zamir İle, "Onların, bunu yapmalarından sonra..." manasını kastetmiştir. "
Keşşaf sahibi ise, Ayetteki selm kelimesinin zıddı olan harb kelmesinin müennes olmasından dolayı, müennes kabul edildiğini; nitekim şair: (Sen, barış halinden istediğini alırsın...) beytinde minhftdaki müennes zamiri selm hakkında kullanmıştır.
Âsım'ın ravisi Ebu Bekr, bu kelimeyi sin'in kesresiyle silm; diğer kıraat imamları da sin'in fethasıyla selm okumuşlardır ki bu iki kullanılış da aynı manayadır.
Katâde bu ayetin Cenâb-ı Hakk'ın, "artık o müşrikleri, onları nerede bulursanız, öldürün"(jevbe.5)ve ''Allah'a .inanmayan ...kimselerle muharebe ec#n"(T«vt», 29) ayetleriyle neshedildiğini söylemişlerdir.
Bazıları da bu ayetin mensuh olmadığını; ancak ne var ki bu ayetin, kendisinde bir maslahat ve fayda bulunduğu zaman, sulhu emretmeyi ihtiva ettiğini söylemişlerdir. Binâenaleyh, imam (komutan) onlarla barış yapmanın faydalı olduğunu gördüğünde, yine de onlarla bir veya daha fazla yıl sürecek bir barış anlaşması yapması caiz değildir. (Kısa süreli anlaşmalar yapar.) Güç ve kuvvet müşriklerden yana ise, halifenin, müslümanların yararına olmak üzere, onlarla on yıl sürecek bir barış anlaşması yapması caizdir. Ama, Hz. Peygamber'e ittiba ve iktida için, daha fazla süre için barış anlaşması caiz değildir. Zira Hz. Peygamber, Mekkelilerle on yıllığına barış yapmıştı. Daha sonra o Mekkeliler, bu müddet bitmeden önce ahidlerini bozmuşlardı.
Cenâb-ı Hakk'ın, "ve Allah'a güvenip dayan..." buyruğuna gelince bu, "Sana, barışta bir yardım olsun ve o müşrikler ahidlerini bozup da vefasızlık yaptıklarında sana yardım etsin diye, o müşriklerle yaptığın anlaşmalar hususunda işi Allah'a havale et " demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu emri ile ahdi bozmanın yasaklığına dikkat çekmek için, "Çünkü herseyi hakkıyla işiten, kemâliyle bilen O'dur" buyurmuştur. Zira Allah, kullarının saklayıp gizlediğini bilir, söyledikleri herşeyi işitir.
Mücâhid, bu ayetin Kurayza ve Nadir (yahudileri) hakkında nazil olduğunu söylemiştir ki, ayetin onlar hakkında olması, zahirinin umumi manası üzere bırakılmasına (alınmasına) mani

---

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/352-353

değildir. Allah en iyi bilendir. 177[177]

Düşmanın, Hıyanet Kasdı İle Barış İstemesi

"Eğer sana hilekârlık yapmayı isterlerse, muhakkak ki sana Allah yeter. O, seni yardımı ile ve mü'minlerİe destekleyendir. O, onların gönüllerini sevgi ile birleştirmiştir. Sen, yeryüzündeki herşeyi toptan harcasan bile, yine de ınn gönüllerini (böyle) birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Çünkü O, azizdir, hakimdir" (Enfâl. 62-63).
Bil ki Allah Teâlâ Önceki ayette sulhu emredince, bu ayette de sulh hükümlerinden nni zikretmiştir. O da şudur: Onlar hilekârlık niyetiyle sutha yanaşırlarsa bile, o sulhu kabul etmek gerekir. Çünkü hükümler zahirî duruma göre verilir. Çünkü sulh, imandan :2na kuvvetli ve önemli birşey değildir. Biz "iman"a, bâttna değil de zahire göre "jkmettiğimize göre, bunda bu, haydi haydi olur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, My. ^\) buyurmuştur. Bundan maksad, daha önce geçen "Eğer barışa meylederlerse..." buyruğunda zikredilen kimselerdir.
Buna göre şayet, "Eğer bir kavmin hainliğinden endişeye düşersen, evvelâ hak -e adalet üzere keyfiyeti kendilerine bildir ve ahidlerini af"(Enfâi,58),yani, "o ahdin bozulduğu ortaya çıktığında böyle yap" buyurmamış mıdır? Bu ise, bu ayette ; «ı edilen hükme terstir?" denilir ise, biz deriz ki: "HakTeâlâ'nın "Eğer bir kavmin ğinden endişeye düşersen " buyruğu, bu endişenin, çok güçlü emarelerle kuvvet kazanması halinde sözkonusudur. Bu ayette bahsedilen hilekârlık ise onların kalblerinde meydana gelen bir tür nifak ve yalan durumu ile ilgili olup, bu da, onların bir şerre niyetlendiklerine ve bir fitneyi uyandırmaya kastettiklerine delâlet eden bazı ipuçları ortaya çıkmadığı durumda sözkonusudur. Aksine onların müşahade edilen halleri, anlaşmada sebat edeceklerini ve mücadeleyi bırakacaklarını göstermektedir.
Daha sonra Hak Teâlâ, bunun peşinden "Muhakkak ki sana Allah yeter" yani, "Allah sana kâfidir ve O, senin imdadına yetişir" buyurmuştur, ve tabirleri aynı manaya gelir. 178[178]

Allah'ın, Resulünü Desteklemesi

"O, sen/ yardımı ile destekleyendir" buyruğu hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah, Bedir Günü nusreti ile seni güçlendirip sana yardım etti." Ben derim ki: "Bu yardımı sırf Bedir Günü'ne hasretmek hatadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in işi, hayatının başından vefatına kadar, her an ilâhî bir iş ve yüce bir tedbir ile olmuştur. Bu hususta mahlûkatın kesbinin bir tesiri yoktur.
Cenâb-ı Allah daha sonra, 'Ve müminlerle (destekleyendir)" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), bununla "Ensâr"ın kastedildiğini söylemiştir.
Eğer, "Cenâb-ı Allah, "O, seni yardımı ile destekleyendir" buyurmuş olduğuna göre, O'nun yardımının yanında, daha mü'minlere ne ihtiyaç vardır ki, bir de "ve müminlerle" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki, "Destekleme ve kuvvetlendirme, ancak Allah tarafından olur. Fakat bu iki şekilde olur:
a) Malum ve alışılmış olan zahirî sebepler vasıta kılınmakstzın yapılan.
b) Malum ve alışılmış sebepler vasıta kılınarak yapılan. Ayetteki, "yardımı ile" ifadesinden, bunlardan birincisi ve "mü'minlerle" ifadesinden, ikincisi kastedilmiştir.179[179]

Allah'ın, Mü'minlerin Kalblerini Birleştirmesi

Allah Teâlâ daha sonra, peygamberi mü'minler ile nasıl destekleyip kuvvetlendirdiğini beyan buyurarak "Sen yeryüzündeki herşeyi toptan harcasan bile, yine de onların gönüllerini (böyle) birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 180[180]

---

[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/353-355
[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/355-356
[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/356

Birinci Mesele

Hz.Peygamber (s.a.s), son derece gururlu, kibirli ve geleneklerine şiddetli bir taassupla bağlı olan bir kavme gönderilmişti. Öyle ki, bir kabileden bir kimse, başka bir kabileden birisine bir tokat vursa, o adamın kabilesi kendisine vuranın kabilesiyle savaşır, böylece de onun intikamını alırlardı. Daha sonra ise onlar, bu hallerini tamamiyle terkettiler. O derecede ki, onlardan bir kimse, babasını, oğlunu ve kardeşini dahi öldürebilecek hale geldi ve, Hz. Peyambere itaat etmede birleşerek bir araya geldiler, onun yardımcıları ve dostları oldular.

Bu ayette sözkonusu edilenlerin, Evs ve Hazveç kabileleri olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü bu iki kabile arasında, şiddetli bir düşmanlık bulunuyordu. Bunlar, devamlı bir savaş halinde idiler. Ama, daha sonra bu amansız kin ortadan kalktı; böylece aralarında bir ülfet, bir muhabbet ve bir sevgi meydana geldi.. Binâenaleyh, bu şiddetli düşmanlığı silip götürmek, onu, kuvvetli bir sevgiye ve katıksız, tam bir ihlas haline dönüştürmek, ancak Allah'ın kadir olabileceği şeylerdendir. Böylece bu durum, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna dair apaçık bir mucize olmuş olur. 181[181]

Kalblere Hükmetmek Allah'a Aittir

Alimlerimiz, kalbin halleri olan inançlar, iradeler ve kerametler gibi fiillerin tamamını Allah'ın yarattığına dair, bu ayetle istidlal etmişlerdir. Bu böyledir, zira o ülfet, o sevgi ve o kuvvetli muhabbet, ancak iman etmek ve Allah'ın Resulüne (s.a.s) uymakla tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh şayet iman etme işi Allah'a ait bir fiil değil de, kulun fiili olsaydı o zaman bu imana dayanan muhabbet ve ülfetin de, Allah'a ait bir fiil değil de kulun bir fiili olması gerekirdi. Halbuki bu, ayetin açık ve sarîh beyanının aksine bir durum olur.

Kadî ise şöyle demiştir: "Şayet, Allah'ın an be an, her zaman tahakkuk eden lütufları olmasaydı, bu haller meydana gelmezdi. Binâenaleyh, işte o katıksız ihlâs, bu manada Allah'a izafe edilmiştir. Bunun bir benzeri de, sırf babasının yardımı ve kendisini terbiye etmesi sebebiyle meydana geldiği için, çocuğunun elde etmiş olduğu ilim ve edebin, onun babasına mal edilmesidir. İşte burada da böyledir."

Cevap: Sizin, bütün bu anlattıklarınız, ayetin zahirî martından dönmek vç. soü, mecazî manasına hamletmektir. Hem, bütün bu lütuflar, mü'minler hakkında tahakkuk ettiği gibi, kâfirler hakkında da söz konusudur, tahakkuk eder Binâenaleyh şayet burada, lütufların dışında birşey sözkonusu olmasaydı, bu manaların mü'minlere tahsis edilmesinin bir manası olmazdı. Hem, akli del*! de bu ayetin zahirim güçlendirmektedir. Bu böyledir, zira kalbin, nefrete karşılık rağbet ve arzu ile: ya da rağbete mukabil nefret ile vasfedilmesi mümkündür. Dolayısiyle, bu iki taraftar birinin diğerine üstün gelebilmesi için mutlaka bir müreccihin bulunması gerekir.

Eğer müreccih Allah olursa, zaten elde etmek istediğimiz netice de budur.. Binâenaleyh böylece, ayetin sarîh ifadesinin, aklî delilin sarahatiyle kuvvetlenmiş olduğu ortaya çıkar. O halde, Kâdî'nin bu konuda söylemiş olduğu şeylere ihtiyaç yoktur182[182]

Sevgi ve Nefretin Mahiyeti

Bu ayet, Mekkelilerin İslâm'a girmelerinden ve Allah'ın Resulüne tabi olmalarından önce, devamlı bir düşmanlık
ve şiddetli muharebeler, savaşlar içinde bulunduğuna delâlet eder. Öyle ki onlar birbirlerini

---

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/356

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/357

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/357-358

öldürüyorlar, baskınlar düzenliyorlardı.. Halbuki onlar, Allah'a, O'nun peygamberine ve âhiret gününe iman edince, bu düşmanlıklar silindi, katılıklar ve sertlikler son buldu ve aralarında tam bir sevgi, müessir ve güçlü bir muhabbet meydana geldi.

Bil ki, bu konuda gerçek şudur: Sevgi, ancak bir hayrın ve bir kemâlin tahakkuk edeceği düşünüldüğü zaman meydana gelebilir. O halde sevgi, bu hususî düşünceye bağlı bir durumdur.. Binâenaleyh, her ne zaman böyle bir düşünce mevcut olursa, sevgi de tahakkuk etmiş, bulunmuş olur. Yine, her ne zaman kötülük ve kızgınlık, buğz düşünülürse, o zaman da nefret ve kin meydana gelmiş olur.

Sonra, hayırlar ve mükemmellikler iki kısma ayrılır:

a) Devamlı olup, değiştirmek, tebdil etmek gibi hususlardan uzak olan hayırlar ve kemâller... İşte bunlar, ruhanî kemâller ve ilahî saadetlerdir.

b) Değişen, tebeddül eden kemâller. Bunlar da maddî kemaller ile bedenî mutluluklardır. Bunlar, tıpkı bir cıvanın bir halden başka bir hale geçmesi gibi, çok çabuk değişir ve tebeddül ederler. Mesela insan, Zeyd ile arkadaş olması sayesinde, büyük bir servete sahip olacağını düşünür ve onu sever. Fakat bilahare, bu malı elde edemiyeceğini anlayınca da, ona buğzeder, muhabbet duymaz. İşte bundan dolayı, "Aşık ile maşuk arasında, çoğu kez aynı günde defalarca arzu ve nefret tahakkuk eder. Çünkü maşuk, aşıkı, malı için istemiştir. Halbuki bu iki husus da, değişmeye ve başka bir hale dönüşmeye müsaittir. Dolayısiyle, bu İkisi arasında meydana gelen sevgi ve düşmanlık, devamlı olmayıp, aksine çok çabuk kaybolan ve çok çabuk değişen şeyler olmuşlardır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Sevgi ve dostluğu gerektiren, eğer dünyevî hayırları, maddî mutlulukları elde etmek arzusu olursa, muhabbet, kemâli düşünmeye; kemâli düşünme de, o kemâlin tahakkuk etmesine tâbi olduğu için, bu dostluk ve sevgi hemen silinip gider ve hemencecik değişir. Binâenaleyh, böyle bir kemâl hemen silinip gittiği ve değiştiği için, bunun neticeleri de hızlı değişme ve çabucak kaybolma, başka hale dönüşme olur.

Ama, muhabbeti îcab ettiren şey, deöişme ve kaybolmadan uzak, ayrıca da devamlı olan mükemmellikler fikri ve düşüncesi olursa, o sevgi de devamlı ve değişmez olur... Çünkü devamlılık ve değişmeme hususunda, neticenin (burada sevgi) durumu, illetin (burada, mükemmellikler düşüncesi) durumuna tâbi o!»jr.. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, "Dostlar o gün birbirine düşmandır. Takva sahipleri müstesna.."

f. 65) ayetinden maksad budur.

Bunu iyice kavradığın zaman, biz diyoruz ki: Araplar, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden önce, mal. makam ve övünme peşindeydiler. Onların sevgüen. bu tür (dünyevî, maddî) sebeplere bağlı idi. İşte bundan dolayı da bu tür sevgi, çabuk silinip kayboluyor ve onlar, en ufacık bir sebepten dolayı dahi çeşitli harblerin ve fitnelerin içine düşebiliyorlardı. Fakat, Hz. Peygamber (s,a.s) gelip, onları Allah'a ibadet etmeye, dünyaya iltifat etmemeye ve âhtrete yönelmeye çağırınca, onların düşmanlıkları ve sertlikleri silinip gitti ve onlar, birbiriyle ülfet eden, birbiriyle uyuşan Kardeşler haline geldiler. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, dünyevi hakimiyet onlara açılıp, onlar da dünyayı elde etmeye yönelince, birbirleriyle savaşıp vuruşmaya taşladılar. İşte, bu hususta üzerinde durulacak gerçek sebep budur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu ayetini, "Çünkü O, azizdir, hakimdir" diye bitirmiştir.. Yani, "Kalblerde tasarruf edebilen; o kalbleri düşmanlık halinden dostluğa, nefretten rağbete dönüştüren Kahir ve Kadir; yaptığını son derece sağlam ve muhkem bir şekilde yapan Hakîm O'dur. Yahut Hakîm'in buradaki manası: "Kullarının faydasına ve isabetli tutuma göre hükmeden" demektir. Bu iki farklı tefsir, Cebr ve Kader telakkisindeki farklılıktan ileri gelmektedir. 183[183]

Yirmi Mü'min İkiyüz Kâfiri Yenmelidir

"Ey Peygamber, sana da, mü'minlerden senin izince gidenlere de Allah yeter. Ey Peygamber,

---

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/358-359

mü'minleri harbe teşvik et. Eğer içinizden sabr ü sebata mâlik yirmi kişi bulunursa, onlar İkiyüze galib gelirler. Eğer sizden
yüz kişi olursa, kâfirlerden binini yener. Çünkü onlar, anlamayan bir güruhturlar" (Enfâl, 64-65)

Bil ki Allah Teâlâ, düşmanlarının kurdukları hile ve tuzaklarına karşı, peygamberine yardım edeceğini vaadedince; bu ayette de ona, her şeye karşı mutlak manada yardım ve muzafferiyet va'adetmiştir. Mananın böyle olması halinde ayetlerde bir tekrar söz konusu olmaz. Çünkü, önceki ayette mana, "Eğer onlar, sana tuzak kurmak isterlerse, onların hakkından gelme hususunda Allah sana yeter" şeklinde iken, bu ayette ise mana, gerek dini gerekse dünyevî olarak, ihtiyaç duyulan her hususa şamildir, Bu ayet. Bedir Savaşı'ndan az önce Beydâ'da nazil olmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın Müminlerden senin izince gidenlere de..."
ifadesiyle, Ensâr kastedilmiştir. İbn Abbas (r.a)'dan da şu rivayet edilmiştir: "Bu ayet, Hz. Ömer'in müslüman olması hakkında nazil olmuştur." Saîd ibn Cübeyr ise şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'in davetiyle, otuzüç erkek ve altı kadın müslüman olmuştu. Bunlardan sonra da, Hz. Ömer müslüman oldu. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu." Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu görüşe göre bu ayet, Hz. Peygamber'in emriyle, Medenî olan bir sûre içine yazılmış Mekkî bir ayettir. Ayetin tefsiriyle alâkalı olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Kelamın takdiri, "Allah, sana ve sana tâbi olan mü'minlere yeter, kâfidir" şeklindedir. Ferrâ şöyle demiştir'Hasbüke tabirindeki kâf, cer; men kelimesi ise nasb mahallindedir. Buna göre, ayetin takdiri
"Allah sana ve sana tâbi olanlara yeter" şeklindedir. Nitekim şair de "Savaş kopup barış bozulunca, işte o zaman, sana ve Dahhâk'e, keskinleştiriimiş kılıç (yardıma olarak) yetecektir" demiştir. Arapların çoğu,
"Sana ve kardeşine yeter..." demeyip, aksine onlar arasında mutâd olan, şeklinde denilmesidir,"

b) Takdirin, "Sana, Allah yeter; sana, mü'min olan etbâın, tabi olanların da yeter" şeklinde olmasıdır. Ferrâ şöyle demektedir: "Bu, bu hususta yapılan izahların en güzelidir. Yani, "Birinci görüşün, "Yardımcısı Allah olanın halinin başkalarının yardımı sebebiyle artması veya eksilmesi imkânsızdır" şeklindeki bir mana ile de desteklenmesi mümkündür.." Hem, hükmü bunların toplamına nisbet etmek, bu toplamdan birinin bu işin meydana gelmesinde yeterli olmayacağı zannını uyandırır. Halbuki Allah, bundan münezzeh ve yücedir."

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Her şey Allah'dandır. Ancak ne var ki, alışılmış sebeplere binâen meydana gelmeyen yardımlar bulunduğu gibi, alışılmış sebeplere binâen meydana gelen yardımlar da bulunmaktadır. İşte bu farktan dolayı, Cenâb-ı Hak mü'minlerin yardımına da itibar etmiştir.

Sonra da Allah Teâlâ, "Her ne kadar sana, benim ve mü'minlerin yardımı yeterli ise de, senin buna ancak, mü'minleri savaşmaya teşvik etmen şartıyla güvenmen, itimad etmen gerekir. Zira ben, o mü'minlerin savaşta nefislerini ve mallarını harcamaları, benzetmeleri şartıyla sana yeterim" buyurmuştur. İşte bu sebepten dolayı da Cenâb-ı Hak "Ey Peygamber, Müminleri harbe teşvik et!" buyurmuştur. Tahrid {teşvik etmek) kelimesi, Arapça'da tıpkı (teşvik etmek) kelimesi gibi olup, manaları bir şeye teşvik ve terğib etmek demektir. Zeccâc bu kelimenin iştikakı hususunda, uzak ihtimal olan başka bir izahda bulunarak şöyle demiştir: "Arapça'da tahrid kelimesi insanın, bir şahsı,yapmaması ve aykın davranması halinde, harid olacağını bildiği bir şeye teşvik etmek"tir.. Hârid, "neredeyse helak olacak olan kimse" demektir. Cenab-ı Hak bu sözüyle, Hz. Peygamber'in teşvik etmesinden sonra mü'min kimselerin savaşmamaları halinde, o mü'minlerin helak olacaklarına işaret etmek istemiştir." Binaenaleyh Zeccâc'a göre tahrîd kelimesi, hârid (helak olan) ve harad (halsiz ve perişan olma) kelimesinden iştikak etmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer içinizden sabr-u sebata malik yirmi kişi bulunursa, onlar iki yüze galip gelirler" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu ayet ile (yani bu haber cümlesi ile) bir durumu haber vermek istemeyip, aksine böyle yapmayı emretmek istemiştir. Cenâb-ı Hak

sanki bu ifade ile. "Sizden yirmi kişi bulunursa, onlar savaşta sabr-u sebat gösterip gayretli davransınlar. Böylece de ikiyüz kişiyi yensinler " demek istemiştir. Bu tabir ile haber verme manasının murad edilmediğine şunlar delildir:
1) Eğer bu cümle ile, haber verme kasdedilmiş olsaydı, o zaman, "Kâfirlerden iki yüz kişi asla, yirmi mü'mini yenemez" denilmesi gerekirdi. Bunun olamayacağı malumdur.
2) Allah Teâlâ, "Şimdi Allah sizden yükü hafifletti..."{Entu,m)buyurmuştur. Bu oır neshdir ve nesh, habere değil emre (hükümlere) uygun düşer.
3) Allah Teâlâ hımHan sonraki avetin sonunda, "Allah, sabr u sebat edenlerle beraberdir" (Enfai, 66) buyurmuştur. Bu ifade, savaşta sabr-u sebat gösterme hususunda bir teşviktir. Binaenaleyh, her nekadar bir haber lafzı ile gelmiş ise de, bu ayet ile bir emir manasının kasdedildiği sabit olmuştur. Bu tıpkı "Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler" (Bakara, 233) ve "Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler" (Bakara, 228) ayetlerinde olduğu gibidir. (Bunlardan maksad "emzirsinler" ve "beklesinler" diye emretmektir.)
(Tefsir ettiğimiz) bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 184[184]

Birinci Mesele

Ayetteki, "Eğer içinizden sabr-u sebata mâlik yirmi (kişi) bulunursa..."ifadesi, Allah Teâlâ'nın bu hükmü ancak, o kimselerin buna sabretmesi ve gücü yetmesi şartı ile vâcib kıldığına delâlet eder. Bu şart da ancak şu hususlar mevcut olduğunda gerçekleşmiş olur:
a) O kimsenin, güçlü kuvvetli olması.
b) Kalbinin cesaretli olması, korkak olmaması.
c) Ancak, ya taktik icabı geri çekilme veya diğer birliğe katılma maksadıyla geri çekilmesi hariç, savaştan kaçmaması. Çünkü Allah bu iki tür geri çekilişi, geçen ayetlerinde müstesna tutmuştur. Bu üç şart tahakkuk ettiğinde, bir mü'minin on kâfire karşı durabilmesi gerekir.
Bil ki bu mükellefiyet, Cenâb-ı Hakk'ın, önceki "Ey Peygamber! Sana da, mü'minlerden senin izince gidenlere de Allah yeter" buyruğundan ötürü güzel ve yerindedir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, mü'minlere yetişeceğini ve onlara yardım edeceğini va'adettiğine göre, bu mükellefiyet kolay gelir. Çünkü Allah'ın kendisine yardım edeceğine garanti verdiği kimselere, bütün kâinatta yaşayanlar birleşseler, yine de eziyet edemezler. 185[185]

Yirmi ve Yüz Sayılarını Zikretmenin Hikmeti

Ayetteki, "Eğer içinizden sabr-u sebata mâlik yirmi kişi bulunursa, onlar iki yüze galip gelirler. Eğer sizden yüz
kişi olursa, kâfirlerden binini yenerler" buyruğunun neticesi, bir mü'minin, on kâfire karşı durmasının vâcib
olduğunu belirtmeye varır. O halde bu kısa ifadeyi bırakıp da, ayetteki gibi uzun anlatımı tercih etmenin hikmeti nedir?
Buna şöyle cevap verilir: Ayetteki bu ifâde tarzı, vâkâya uygun olarak gelmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), çeşitli seriyyeler gönderiyordu ve genel olarak seriyyedeki kimselerin sayısı yirmiden az, yüzden fazla olmuyordu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, ayette bu iki sayıyı zikretmiştir. 186[186]

Üçüncü Mesele

Nâfî. İbn Kesir ve İbn Âmir, bunu tâ ile in tekun, bundan sonraki fiili de aynı şekilde ve in

---

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/359-362
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/362
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/362

tekün şeklinde okumuşlardır. Ebu Amr, birincisini yâ ile, ikincisini tâ ile okurken; diğer kıraat imamları her iki fiili de yâ ile okumuşlardır. 187[187]

Kâfirler Anlamayan Bir Güruhtur

Allah Teâlâ, bu galip gelişteki sebebi de, "Çünkü onlar anlamayan bir güruhturlar" diye beyan etmiştir. Bunu şu
şekillerde izah ederiz:
Birinci şekil: Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimselere göre, sonsuz saadet ve sevinç, bu dünya hayatındakinden ibarettir. Böyle düşünen kimse, hiç şüphesiz dünya hayatı hususunda son derece cimri olur ve dünya hayatının zeval bulmasını istemez. Ama bu dünya hayatında bir saadetin olmadığına, gerçek saadetin ve mutluluğun âhiret yurdunda olacağına inanan kimse, bu dünya hayatına aldırış etmez, ona iltifat etmez ve ona zerre kadar değer vermez. Böylece de cihada çok sağlam bir kalb ve kesin bir irade ile yönelmiş olur. Durum her ne zaman böyle olsa, bu şekildeki bir tek mü'min, önceki inançtaki pek çok kimseye mukavemet edebilir.
İkinci şekil: Kâfirler sadece kendi kuvvet ve saltanatlarına güvenirler. Müslümanlar ise, yalvarıp yakararak, Rablerinin yardımını dilerler. Kim böyle olursa, yardım ve muzafferiyet ona daha layık ve uygundur.
Üçüncü şekil: Bu izahı ancak riyazât ve mükâşefe ehli (tasavvufcular) anlarlar: Kendisinde ilim ve maritetullah bulunan kalb sahipleri, mahlukat karşısında çok heybetli görünürler. İşte bundan ötürü alim bir kimse, güçlü ve kuvetli, ama câhil insanlardan müteşekkil bir grup yanında bulunduğunda, o güçlü, kuvvetli ve câhil kimseler, bu alim karşısında korkuya düşer, ona saygı ve ta'zim gösterip, ona hizmet ederler. Hatta diyoruz ki: Güçlü yırtıcı hayvanlar bile, bir insanı gördüklerinde ondan korkar ve ondan uzak durur. Bu heybetli oluş, ancak insanda akıl nurunun bulunması sebebiyledir. Yine hakim bir adamın kalbine marifetuliahın nuru taht kurduğunda, bunun uzuvları güçlü kuvvetli olur. Kalbinde marifetuliahın nuru tecelli ettiğinde çoğu kez daha önce yapamamış olduğu işleri yapabilecek güç ve kuvvete erişir. Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: Mü'min bir insan, cihada yöneldiğinde sanki canını ve malını, Allah'ın rızasını elde etmek için harcamış gibi olur. Böylece de sanki o, Allah'ın celâlinin nurunu müşahede eder, bunun peşi sıra kalbi güçlenir, ruhu kemale erer ve başka insanların yapamayacağı şeyleri yapar. İşte "mükâşefe" ile ilgili bütün bu haller, mü'min kimsenin, kâfirden daha kuvvetli olduğuna delalet eder. Eğer bu olmaz ise, bunun sebebi o ilahi tecellinin insanın kalbinde nadiren ve zaman zaman zuhur etmesinden ötürüdür. Allah en iyi bilendir. 188[188]

Yüz Mümin İki Yüz Kâfiri Yenmelidir

"Şimdi Allah sizden yükü hafifletti. Bildi ki sizde bir bir za'af var. O halde eğer içinizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kâfiri yenerler; eğer, sizden bin kişi olursa, iki bin kâfire, Allah'ın izniyle galebe çalarlar. Allah sabr-u sebat edenlerle beraberdir" (Enfât, 66).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 189[189]

Birinci Mesele

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), on müslümanı, yüz kişilik bir kâfir ordusuna karşı
gönderiyordu. Nitekim Hz. Hamza (r.a)'y'. Bedir Savaşı'ndan önce, otuz süvari ile birlikte kâfir

---

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/363
188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/363
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/364

bir topluluğa gönderdi. Onları, Ebu Cehil üçyüz süvari ile karşıladı. Müslümanlar o kâfirlerle savaşmak istediler ama, Hz. Hamza onlara engel oldu. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), Abdullah b. Üneys (r.a)'i, Halid b. Safvan el-Hüzeli'yi öldürmeye gönderdi. Halid, bir grup insan içinde bulunuyordu. Bundan dolayı Abdullah onu tanıyamadı, koşup, Hz. Peygamber (s.a.s)'e geri geldi ve: "Ey Allah'ın Resulü, onu bana tavsîf et" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Onu gördüğünde şeytanı hatırlarsın ve tüylerinin ürperdiğini hissedersin. Onun, benim için bir ordu topladığı haberini aldım. Git ve onu öldür" buyurdu. Abdullah der ki: "Ben de o tarafa gittim. Ona yaklaşınca, içimde bir ürperti hissettim. O da benim için, "Bu adam da kim?" deyince, ben, "Bir Arap... seni ve ordunu duydum sana katılmaya geldim" dedim. Onun yanında gitmeye başladım. Bir fırsatını bulunca onu kılıcımla öldürdüm ve oradan hızla uzaklaşıp, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gittim ve onu öldürdüğümü söyledim. Hz. Peygamber (s.a.s) de bana bir âsâ vererek, "Bunu tut. Çünkü bu, Kıyamet günü benimle senin aranda bir alâmet olacak" buyurdu. 190[190]

Burada Nesh Bulunup Bulunmadığı

Önceki ayetteki mükellefiyet müslümanlara zor ve ağır gelince, Cenâb-ı Hak, bu ayetle müslümanların üzerinden o yükü kaldırdı. Atâ'ntn rivayetine göre İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "İlk emir inince, muhacirler niyazda bulunarak: "Ey Rabbimiz, biz açız; düşmanımız ise tok. Biz gurbetteyiz, düşmanımız ise yurdunda ve ailesi içinde. Biz memleketimizden, mallarımızdan ve çoluk çocuğumuzdan ayrı düşmüşüz, düşmanımız ise böyle değii" dediler. Ensar da: "Biz hem düşmanımfzla uğraşıyoruz, hem de din kardeşimiz olan muhacirlere yardım ediyoruz" dediler. İşte bunun üzerine, hükmü hafifleten bu ayet indi."
İkrime de şöyle der: "Müslümanların sayısı az iken, bir müslüman on kâfire veya on müslüman yüz kâfire karşı sabr-u sebat göstermekle emrolunmuşlardı. Fakat muslümanlarm sayısı çoğalınca, Cenâb-ı Hak, onlar hakkındaki bu hükmü hafifletti. İşte bundan ötürü İbn Abbas: "Üç kişiden kaçan mü'min. firar etmiş olmaz. Ama iki kâfirden kaçan, firar etmiş sayılır" demiştir. Velhasıl âlimlerin çoğu, "Şimdi Allah sizden yükü hafifletti.." ayetinin, önceki ayeti neshettiğini söylemişlerdir. Ebû Müslim el-İsfehânî ise, bunu nesih saymamıştır. Ebu Müslim'in görüşü şu şekilde izah edilir: Allah Teâlâ, bir önceki ayette, ^Eğer sizden sabr-u sebata mâlik yirmi kişi bulunursa, onlar ikiyüz kâfire galip gelirler" buyurmuştur. Farzet ki biz bu haber cümlesini (galip gelsin manasında) bir emir sayıyoruz. Fakat bu emir, o yirmi kişinin, ikiyüz kâfire karşt koymaya sabredebilmeleri şartına bağlıdır. "Şimdi Allah sizden yükü hafifletti" ayeti ise, bu şartın bunlarda mevcud olmadığına delâlet eder. Binâenaleyh bunun neticesi şu olur: Önceki ayet, o hususî ve belli şart bulunduğunda, o hükmün sabit olacağına delalet eder. Bu ayet ise, o şartın bu bahsedilen cemaatta bulunmadığına delâlet eder. İşte bu sebeple de o hüküm, bunlar için söz konusu olmamış olur. Böyle olması hafinde de asla bir nesh tahakkuk etmiş olmaz. Eğer diğer alimler: "Ayetteki, "Eğer sizden, sabr-u sebata malik yirmi kişi bulunursa, onlar ikiyüz kâfire galip gelir" ifadesi, "içinizde, ikiyüz kâfire karşı koymaya sabreden yirmi kişi bulunsun" manasındadır. Bu manaya göre, bunda bir neshin olmuş olması gerekir" derlerse, biz deriz ki: Bu ayetten muradın, "Eğer sizden, ikiyüz kişiye karşı koyacak, sabırlı yirmi kişi bulunursa, o ikiyüz kişiye karşı cihad etsinler" şeklinde bir mana olduğu niçin söylenemesin? Netice olarak ayetin lafzı, bir haber cümlesi şeklindedir. Biz ayetin zahirine muhalefette bulunarak, onun emir manasında olduğunu söyledik. Ama şart nazar-ı dikkate alındığında, bu ifadeyi zahirine göre anlarız. Buna göre bu kelamın takdiri, “Eğer" sizden, ikiyüz kişiye mukavemet edebilecek sabırda yirmi kişi bulunursa, onlar, o ikiyüz kâfire mukavemet etsinler" şeklindedir. Bunun manasının böyle olması halinde de, nesh söz konusu olmaz.
Buna karşılık eğer o âlimler, "Şimdi Allah sizden (yükü) hafifletti" ayeti bu mükellefiyetin, onlara daha önce yönelmiş olduğu hissini vermektedir" derlerse, biz deriz ki: "Hafifletme"

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/364

lafzının, daha önce ağır bir mükellefiyetin bulunduğuna delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Çünkü Arapların âdeti, bu gibi ifadeleri de "bir ruhsat" manasına kullanmaktır. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, hür bir erkeğe, bir cariyeyi
rvlâhlamâ ruhsatı verdiği ayetındeki, "Allah sizden hafifletmek îsier..." (Nisa, 26) ifadesi gibidir. Burada bir nesh söz konusu değildir. Bu, hür kadınlarla evlenme gücüne sahip olmayan hür erkeklerin, cariyelerle evlenebileceklerini ifade etmektedir. İşte (tefsir ettiğimiz) bu ayette de böyledir.
Sözün özü şudur: O yirmi kişi, bu sabr şartı kendilerinde tahakkuk ettiği bir yerde idiler. Binâenaleyh bu mükellefiyet, onlara vacib olmuştur. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, o şartın bunlar hakkında bulunmadığını ve bunların içinde onu yapamayacak zayıf kimselerin bulunduğunu beyân edince, oniar bu sıkıntıdan kurtuldular. İşte bundan dolayı haklarında, "Şimdi Allah sizden yükü hafifletti" denilmesi doğru oldu. Allah Teâlâ'nın bunu, önceki ayetin hemen peşinden getirmesi de, burada bir nesh olmadığına delâlet eder. Çünkü nesneden ayeti, mensûh ayetle peşpeşe getirmek caiz değildir.
Şayet o âlimler, "Nâsih ve mensûh meselesinde nazar-ı dikkate alınan, o ayetlerin okunuş sıraları (Kur'an'da yer alış sıraları) değil, nazil oluş sıralarıdır. Çünkü âyet okunuşta bazan önde yer alır, bazan sonda yer alabilir. Baksana, kocası ölmüş kadının iddeti hakkındaki nâsih ayet, (Kur'an'da) mensûh ayetten önce yer almıştır" derlerse, biz deriz ki: Nâsih ayetin, mensûh ayetle bir arada bulunması caiz olmadığına göre, bunun okunurken de (yani Kur'an'daki sırasıyla da) caiz olmaması gerekir. Meğer ki kesin bir sebep ve delil bulunsun. Siz ise böyle bir delil getirmiyorsunuz. Sizin, kocası ölmüş kadının iddeti ile ilgili nâsih ayetin, mensûhtan önce yer aldığından bahseden sözünüze gelince, biz deriz ki: "Ebu Müslim, Kur'an'da neshin olduğunu hiç kabul etmiyor. Binâenaleyh bu sözle, onu susturmak nasıl mümkün olur?" İşte Ebu Müslim'in görüşünün izahı budur.
Ben de derim ki: Eğer Ebu Müslim'den önce, mutlak manada bu neshin mevcud olduğunda ümmetin bir icması varsa, bu hususta hiçbir söz söylenemez. Yok eğer böyle bir icmâ tahakkuk etmemiş ise, Ebu Müslim'in görüşü sahih ve güzeldir. 191[191]

Allah'ın Cüz'iyyatı Bilmesi

Hişam, ayetteki, "Şimdi Allah sizden yükü hafifletti. Bildi ki hiç şüphesiz sizde bir za 'af var' ifadesini, Hak Teâlâ'nın cüz'iyyatt (teferruatı) ancak, onlar var olurken bilebildiğine delil getirerek şöyle demiştir: "Bu ifade, "Allah, şu anda içinizde zayıfların olduğunu bildi.." demektir. Bu ise, Allah'ın, onların içlerinde zayıfların bulunduğunu ancak o vakitte bildiğini gösterir." Kefamcılar, Hişam'ın bu görüşüne şu şekilde cevap vermişlerdir: "Bu ayet, "Allah Teâlâ, birşey henüz meydana gelmeden, onu meydana gelmiş ve olmuş olarak değil, meydana gelecek birşey olarak bilir. Ama o iş meydana gelip olurken de, onun meydana gelmiş olduğunu bilir. Binâenaleyh ayetteki, "Şimdi Allah sizden yükü hafifletti. Bildi ki hiç şüphesiz sizde bir zaaf var" buyruğunun manası, "şu anda onun olup bittiğine dâir ilim tahakkuk etti. Daha önce var olan bilgi ise, o şeyin olacağı ve meydana geleceğine dair olan bilgi idi" şeklindedir." 192[192]

Üçüncü Mesele

Âsim ve Hamza, bu kelimeyi hem bu ayette, hem de Rûm Sûresinde (54 ayette) dâd harfinin fethası ile; diğer kıraatimamları ise, her iki yerde dâd'in zammesi ile, du'fen şeklinde okumuşlardır ki, her iki kıraat de, sahih iki kullanış şeklidir. Da'f ve du'f kelimeleri, tıpkı meks ve muks gibidir. Hafs, bu kıraatte Asıma muhalif olarak, her iki ayette de kelimeyi zamme ile okumuş ve: "Bunun dışında, Kur'an'ın hiçbir ayetinin kıraatinde Âsım'a muhalefet etmedim"

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/364-366
192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/366

demiştir. [193]

Mü'minin Kâfirden Kaçması Haramdır

Bu ayetin gereğine göre, üzerine mükellefiyetin bina edildiği şey, ister köle ister hür olsun, iki müşrike karşı duran her baliğ ve mükellef müslümanın, elinde savaşabileceği bir silahı bulunduğu müddetçe, onlardan
kaçmasının haram olmasıdır. Ama etinde savaşabileceği bir silahı kalmaz ise, o zaman kaçabilir. Eğer o müslümana karşı üç kâfir savaşıyorsa, onun kaçması helâldir ama, sabretmesi daha güzeldir. Vahidi, "Basit" adlı eserinde şunu rivayet etmiştir: "Komutanları sırayla, Zeyd b. Harise, Ca'fer b. Ebû Talib, Abdullah b. Revâhâ olan üç bin kişilik Mu'te Ordusu, ikiyüzbin kişilik müşrik (Bizans) ordusuna karşı durmuştur. Bunların yüzbini Rumlardan, yüzbini de Araplaşmış kimselerden idi. Bu Araplaşmış olanlar, Lahm ve Cüzam kabileleridir." [194]

Beşinci Mesele

Ayetteki, "Allah'ın izniyle" ifadesinde, bu galibiyetin ancak Allah'ın izniyle olabileceği izah edilmiştir. Bu ifadedeki "izin" kelimesi ile "irade" manası kastedilmiştir. Bu da biz (eht-i sünnetin), fiillerin yaratılması ve bütün işlerin irâde edilmesinin Allah tarafından olduğu görüşümüze delâlet eder.
Bil ki Allah Teâlâ, ayetini, "Allah sabr-u sebat edenlerle beraberdir" buyruğu ile tamamlamıştır. Bununla, bir önceki ayetindeki, "Eğer içinizden sabr-u sebata malik yirmi kişi bulunursa, onlar ikiyüz kişiye galip gelirler" ifadesi ile anlatılan sabr-u sebata mâlik kimseler kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Allah, bu ayetin sonunda Kendisinin sabredenlerle birlikte olduğunu bildirmiştir ki bu, "O yirmi kişi eğer sabreder ve düşmana karşı sebat gösterirterse, benim yardımım ve muvaffak kılmam onlarla beraberdir" manasına gelir, Bu da, Ebu Müslim'in görüşünün doğruluğuna delâtet eder. Ebu Müslim'in görüşü, bu hükmün mensûh olmayıp, aksine bu şekliyle sabit olduğudur. Çünkü o yirmi kişi, eğer ikiyüz kişiye karşı koyabilirlerse, o hüküm devam ediyor demektir. Yok eğer buna kadir olamaziarsa, bu ayetteki hüküm ortadan calkmış demektir. [195]

"Hiçbir peygamberin yeryüzünde ağır basıp (harb edip) zaferler kazanmcaya kadar, esirler alması vâki olmamıştır. Siz geçici dünya malım arzu ediyorsunuz. Halbuki Allah âhireti ister. Allah azizdir, hakimdir. Eğer Allah'ın geçmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şeyde size herhalde büyük bir azab dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetlerden helal ve hoş olarak yiyin. Allah'a itaatsizlikten sakının. Şüphesiz ki Allah gafurdur, rahimdir" (Eniai, 67-69). [196]

Ayetteki Farklı Kıraatler

Bil ki ayetin gayesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e cihad ve savaşın bir diğer hükmünü öğretmektir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [197]

Birinci Mesele

Ebu Amr, tâ ile buradaki fiili, en tekûne; diğer kıraat imamları ise yâ ile, en yekûne şeklinde

---

[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/367
[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/367
[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/367
[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/368
[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/368

okumuşlardır. Ebu
Amr'ın bunu tâ ile okumasının sebebi, esra kelimesinden ötürüdür. Çünkü esrâ (esirler) kelimesi ile erkek esirler kasdedildiği için müzekkerltk kastedilir ise de bu, lafız olarak müennesdir. (Onun için fiil de müennes kılınmıştır.)
Yâ ile okunmasına gelince, bunun sebebi şudur:
a) Fiil önce zikredilmiştir.
b) Esrâ kelimesi mana bakımından müzekkerdir.
c) Burada fiil ile fail arasına bir fasıla (başka bir kelime) girmiştir. Bu üç sebepten
herbiri mevcud olduğu için, fiili müzekker getirmek gerekir. Bu tıpkı senin (Adamlar geldi), (Kabilen hazır oldu); (Kadıya bir kadın geldi) cümlelerinde olduğu gibidir. O üç sebeb biraraya gelince fiili müzekker olarak getirmek daha evlâ olur.
Keşşaf sahibi şöyie demiştir "Ayetteki kelimesi, marite oiarak şeklinde; esra kelimesi, usârâ şeklinde; yushine kelimesi şeddeli olarak yüsahhine şeklinde de okunmuşlardır." 198[198]

Bedir Esirleri

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına, içlerinde amcası Abbas ile Akil b. Ebu Talib'in bulunduğu yetmiş esir getirildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), bu esirler hakkında Hz. Ebu Bekir ile istişare edince o, "Bunlar senin kavmin ve akrabalarındır. Onları hayatta bırak. Belki Allah onlara tevbe nasîb eder. Onlardan, ashabına güç ve kuvvet kazandıracak fidye al" dedi. Hz. Ömer de bunun üzerine ayağa kalktı ve, "Onlar seni yalanladılar ve seni yurdundan çıkardılar. Binâenaleyh onları öne çıkar ve boyunlarını vur. Çünkü onlar küfrün ileri gelenleridir. Üstelik Allah seni fidye almaktan müstağni kılmıştır. Bundan dolayı Hz. Ali'ye Akît'i, Hz. Hamza'ya Abbas'ı, bana da akrabam olan falancayı öldürme müsaadesi ver de, onların boyunlarını vuralım" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Allah birtakım insanların kalblerini yumuşatır ve onların kalbleri sütten daha yumuşak olur. Yine Allah birtakım kimselerin kalblerini sertleştirir ve onların kalbleri taştan daha sert olur. Ey Ebu Bekir, sen tıpkı Hz, İbrahim gibisin. Çünkü O, "Kim bana uyarsa işte o, bendendir. Kim de bana karşı gelirse, (ey Rabbim) sen gafur ve rahimsin" (ibrahim, 36) demişti. Yine "Sen tıpkı Hz. İsa gibisin. Zira o, "Eğer kendilerine azab edersen şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları yarhğarsan, mutlak galip ve yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da, hakikaten sensin seni." (Maide, us); Ey Ömer, sen de tıpkı Hz. Nuh gibisin; zira o, şöyle demişti: "Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma'.'' (Nûh. 26); *Keza sen, Musa gibisin, çünkü O, "Sen onların mallarını yok et ey Rabbimiz, kalblerini şiddetli sık ki onlar o çetin azabı görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir "(Yunus.ss)demiştir,.." buyurdu. Neticede, Allah'ın Resulü, Hz. Ebu Bekr'in görüşüne meyletti. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber Hz. Ömer'e "Ey Ebâ Hafs dedi -bu ona künyesiyle.tlk hitab edişi idi-; sen bana amcam, Abbas'ı öldürtmemi mi teklif ediyorsun?..." dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Vay Ömer'in haline, anası ona ağlasın, onu kaybetsin!1 demeye başladı. Rivayet olunduğuna göre Abdullah İbn Revana da, o esirlerin, odunu bol bir ateş üzerinde yakılmalarını teklif etti de, bunun üzerine Abbas ona: "Sen, sıla-i rahmi kestin" dedi.
Yine rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), "onlardan fidye almadan veya boyunlarını vurmadan hiçbirini bırakmayın!" dedi. İbn Mesud diyor ki: " Ben Süheyl İbn Beydâ hariç. Zira ben onu, müslüman olduğunu söylerken duydum..." oedim. Bunun üzerine Allah'ın Resulü sustu, benim de korkum şiddetlendi. Daha sonra da Allah'ın Resulü, "Süheyl İbn Beydâ hariç!" dedi..." Ubeyde es-Selmanî'den de, Allah'ın Resulünün, ashabına şöyle dediği duyuldu: "İsterseniz onlan öldürünüz; isterseniz, onlardan fidye alırsınız, fakat sizden de onların sayısınca şehid düşer. " Bunun üzerine ashâb, "Hayır, biz fidye alırız " dediler. (Böyle diyenler), Uhud'da şehid oldular. Esirlerin fidyesi yirmi; Abbas'ın fidyesi ise kırk okiyye idi.

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/368

Muhammed İbn Şîrîn'den, onların fidyelerinin yüz okiyye olduğu rivayet edilmiştir. Bir okiyye, kırk dirhem (gümüş) veyahut da altı dinar (altın)dır. Rivayet Sunduğuna göre ashâb fidyeyi alınca, işte bu ayet-i kerime"nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Ömer, Allah'ın Resulünün yanına girdi; bir de ne görsün, Allah'ın Resulü ve Ebu Bekir ağlıyorlar!.. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Ya Resûlellah, bana söyle bakalım.. Eğer ağlayabilirsem ağlayayım. Yok, ağlayamazsam, ağlamaya çalışayım..." dedi Buna karşılık Hz. Peygamber: "Ben, ashabımın fidye almasından dolayı, onlara ağlıyorum." Yakınındaki bir ağacı kastederek, "Bana, onların azabı şu ağaçtan daha yakın olarak gösterildi. Şayet bir azab inecek olsaydı, Ömer ve Sa'd îbn Muâz hariç, hiç kimse kurtulamazdı " dedi. İşte, bu ayetin sebeb-i nüzulü hakkındaki söz bundan ibarettir. 199[199]

Hz. Peygamber'in İsmet Vasfına Haksız Yere İtiraz

Peygamberlerin ismet sıfatı hakkında ileri geri konuşup, bunu kabul etmeyenler, birkaç yönden bu ayete tutunmuşlardır:
1) Hak Teâlâ'nın, "Hiçbir peygamberin yeryüzünde ağır basıp (harb edip) zaferler kazanıncaya kadar, esirler alması vaki olmamıştır. " buyruğu esir almanın Altah tarafından yasaklanmış olduğu hususunda sarîh bir ifadedir. Ama, bu savaşta esirler alınmıştır. Burada esirler alındığına da, şu iki husus delâlet etmektedir:
a) Hak Teâlâ'nın bu ayetten sonra gelen, "Ey peygamber, ellerinizdeki esirlere de /n'..."(EnHi, 7ot buyruğudur.
b) Bahsettiğimiz rivayetler, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın o kâfirleri öldürmeyip, aksine onları esir edindiğine delâlet eder. Binâenaleyh, işte bu bakımdan, peygamber için bir günah söz konusudur. *
2) Allah Teâlâ, gerek Hz. Peygambere, gerekse Bedir'e katılan ashabının tamamına, kâfirlerini öldürmelerini emretmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "hemen vurun boyunlarının üstüne, vurun onların herbir tarafına... "(Enfâi. 12) ifadesidir. Halbuki, emrin zahiri vücûb ifade eder. Binâenaleyh, onlar öldürmeyip, onları esir edinince, bu esir atma işi bir günah olmuş otdu.
3) Hz. Peygamber (s.a.s), fidye alınmasına hükmetmiştir. Halbuki, fidye almak da masiyettir. Fidye almanın masiyet olduğuna şu iki husus delâlet eder:
a) Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz geçici dünya malını arzu ediyorsunuz. Halbuki Allah ahireti ister" buyruğudur. Müfessirler bu ayette geçen arada'd-dünya tabiriyle fidye almak manasının kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir.
b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer Allah'ın geçmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şey yüzünden size herhalde büyük bir azâb dokunurdu" buyruğudur. Halhuki, yine müfessirler bu ayette geçen" aldığınız sözüyle, o fidyenin murad edildiği hususunda ittifak etmişlerdir.
4) Hz. Peygamber (s.a.s) ile Ebu Bekir ağlamışlardır. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s), sırf fidye alınmasına hükmettiğinden dolayı ağladığını açıkça belirtmiştir. İşte bu da, bunun bir günah olduğuna delâlet eder.
5) Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu azabın inmesi yaklaşmıştır. Şayet inseydi, ondan sadece Ömer kurtulurdu" buyurmuştur. Bu da, bir günahın söz konusu olduğuna delalet eder. İşte, peygamberlerin ismet sıfatına ta'n eden kimselerin, bu ayete tutunarak yapmış oldukları izahın tamamı budur.
Bunların ileri sürmüş olduğu izahların birincisine şu şekilde cevap verilir:Cenab-ı Hakk'ın, "Hiçbir peygamberin
yeryüzünde ağır basıp (harb edip) zaferler kazanincaya kadar, esirler alması vâki olmamıştır" buyruğu, esir almanın meşru olduğuna; ancak ne var ki bunun, daha önce yeryüzünde ağır basma, hakimiyet kurma şartına bağlı olduğuna delâlet eder. Ayetteki hatta yüshine tabiriyle öldürmek ve şiddetli bir korku salmak manası kastedilmiştir. Sahabenin Bedir Savaşında

---

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/369-370

büyük bir müşrik kitlesini öldürdüğü hususunda şüphe yoktur. Yeryüzünde hakimiyet kurmanın şartı, insanların, müşriklerin tamamını öldürmek değildir. Sonra ashâb, bu kadar kimseyi öldürdükten sonra bir grubu esir almıştır. Halbuki ayet, yeryüzünde hâkimiyet kurduktan sonra esir almanın caiz olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu ayet, İhtiva ettiği hükme göre, esir almanın caiz olduğuna apaçık bir delâletle delâlet etmiş olur. Bu sebeple esir almanın bir günah ve masiyet olduğu hususunda, nasıl olur da bu ayete tutunulabilir? Bu görüş, Cenâb-ı Hakk'ın, "Nihayet onları mecalsiz bir hâle getirdiğiniz zaman artık bağı sıkı tutun. Sonra ise ya karşılıksız, veya fidye karşılığı salıverin" i, 4) ayetiyle de kuvvetlenmektedir.

Bu durumda, şayet onlar: "Sizin açıklamanıza göre ayet, esir edinmenin caiz olduğuna delâlet eder. Halbuki, caiz ve meşru olanı yapmaya, herhangi bir cezanın terettüb etmesi uygun düşmez. Binâenaleyh daha niçin Cenâb-ı Hak, bundan sonra cezaya delâlet eden şeyi zikretmiştir?" derlerse, biz deriz ki:

Bu husustaki izah şudur: Yeryüzünde ağır basıp hakimiyet kurmak, belli, muayyen bir kaideye bağlı değildir. Aksine bundan maksat, kâfirlerin kalblerine korku salacak ve onları, bir daha mü'minlerle savaşmaya cüret ettirmeyecek bir derecede, çokça öldürmektir. Öldürme işinin bu belirli noktaya ulaşması İse, hiç şüphesiz, içtihada Dirakılmış bir meseledir. Belki de, Hz. Peygamber (s.a.s), zann-ı gâlib ile, o savaşta meydana gelmiş olan öldürmenin, aslında durum Öyle olmadığı halde, bu maksadın tahakkuku için kâfi geldiğine hükmetmiştir! Binâenaleyh bu, hakkında nass bulunmayan bir mesele hususunda, yapılan içtihadda meydana gelmiş olan bir hata olmuş otur. Halbuki, "Ebrârın (iyi kulların) hasenatı, mukarreblerin (Allah'a en yakın kulların) seyyieleri, günah ve kusurları gibidir." Binâenaleyh, astında kesinlikle bir günah ve masiyet bulunmadığı halde, işte bu sebepten dolayı, bu söze bir cezanın terettüp etmiş olması yerinde ve uygundur.

Onların ikinci izahlarına da şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın, "vurun boyunlarının üstüne..." (Entaı, 12) emrinin zahiri, bu hitabın, sadece ashaba müteveccih olduğunu göstermektedir. Zira müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bizzat kendisinin kâfirlerle savaşmaya memur olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Öyleyse bu hitâb, sahabeyle alâkalı bir hitâb olup, onlar da Öldürmeyi bırakıp esir almaya yönelince, günah, Allah'ın Resulünden değil, onlardan sudur etmiş gibi olur.

Yine, nakledildiğine göre, sahabe, kâfirleri bozguna uğratıp, onlardan büyük bir grubu da öldürüp, böylece geriye katan kâfirler de kaçınca, sahabe-i kiram onların peşine düştü ve böylece de ontar, Hz. Peygamber'den uzaklaşarak, o kimseleri esir aldılar. Halbuki, Hz. Peygamber (s.a.s), onların esir almaya yöneldiklerini, ancak sahabe Hz. Peygamber'in huzuruna döndükten sonra öğrenmiştir. Halbuki Hz. Peygamber, ne esir almış, ne de esir alınmasını emretmiştir. Böylece bu soru, zail olmuş olur.

Eğer, "Farzedelim ki durum böyle otsun... Ancak ne var ki, onlar esirleri, Hz. Peygamberin huzuruna getirdikleri zaman, O, Cenab-ı Hakk'ın, "vurun boyunJannın üstüne" (Entti, 12) ayetine uyarak, niçin onların öldürülmesini emretmemiştir?" derlerse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "vurunuz..." emri, kâfirler harb ederken, savaşırken, işte bu savaşma haline, o âna tahsis edilmiştir. Ama, harb bittikten sonra bu emir, harbin bitiminden sonraki durumu içine almaz. Bunun kesin delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabıyla, onlara nasıl muamele edileceği hususunda istişare etmiş olmasıdır. Binâenaleyh, Allah'ın bu ayeti (Enfâi. 12) savaş sonrası hali de içine almış olsaydı, o zaman Hz. Peygamber, kesin nassın varlığına rağmen, ayetin hükmünü terketmiş olur ve bu hükmü, sahabe ile istişarede bulunmak suretiyle elde etmek istemiş olurdu ki, bu imkânsızdır. Hem, Cenâb-ı Hakk'ın, "vurun boyunlarının üstüne" hitabı, bir emirdir. Emirler ise, tekrarı ifade etmezler (bir defaya mahsustur)... İcmâ ile, bu hükmün sadece savaş halinde vâcib olduğu sabittir. Binâenaleyh, savaş anından sonraki duruma delâlet etmemesi gerekir. Bu cevap da, tatmin edici bir cevaptır.

Onların: "Hz. Peygamber (s.a.s), fidye alınmasına hükmetmiştir. Halbuki fidye alınmak ise haram kılınmıştı" şeklindeki üçüncü iddialarına da şu şekilde cevap veriyor ve diyoruz ki: Fidyenin alınmasının haram kılınmış olmasını biz kabul etmiyoruz. Cenâb-ı Hakk'tn, "Siz geçici dünya malını arzu ediyorsunuz. Halbuki Allah ahireti ister" buyruğuna gelince, biz diyoruz ki, bu sizin görüşünüze delâlet etmez. Bunu, şu iki bakımdan izah edebiliriz:

a) Bu ayetten maksad, fidye almak maksadıyla esir almayı kınamadır. Yoksa bu, fidye almanın mutlak manada haram kılındığına delâlet etmez..

b) Hz. Ebu Bekr (r.a): "Evlâ olan, bizim ordumuz cihad hususunda kendisiyle güç kuvvet kazansın diye fidye almamızdır!.." demiştir. Hz. Ebu Bekir'in bu sözü, ashabın, fidyeyi sırf müsiümanlara destek sağlamak, İslâm dinini kuvvetlendirmek gayesiyle istediklerine delâlet eder. Halbuki ayet, fidyeyi, sırf dünya geçimliği sebebiyle taleb eden kimseleri tenkide delâlet etmektedir. Halbuki, bu iki konunun birbirleriyle alâkası yoktur.. Bu iki cevabın bizzat aynısı, onların, Hak Teâlâ'nın "Eğer Allah)n geçmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şeyde size herhalde büyük bir azâb dokunurdu " ayetine tutunmalarına da bir cevap teşkil etmektedir.

Onların dördüncü iddialarına da şu şekilde cevap verilir: Hz. Peygamberin ağlamasının, bazı sahabenin Allah'ın kâfirleri öldürme emrine muhalefet ederek, esir almayı tercih etmeleri sebebiyle ilahî bir azabı hak etmiş olmalarından ileri gelmiş olması muhtemeldir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), ashabın başına bir azabın ineceğinden korktuğu için ağlamış idi. Yine bu ağlamayla, bizim bahsettiğimiz şu şeyin kastedilmiş olması da muhtemeldir: Hz. Peygamber (s.a.s), gerçekleştirilen öldürme işinin, Hak Teâlâ'nın, kendisine "yeryüzünde ağır basıp (harbedip) zaferler kazanmcaya kadar" buyruğundaki, yeryüzünde hakimiyet kurma derecesine varıp varmadığı hususunda içtihad ederek, bu içtihadında hataya düşmüş olmasıdır. Halbuki, "ebrârın hasenatı, mukarrebûnun seyyiâtıdır." İşte Hz. Peygamber bundan dolayı ağlamış olabilir.

Onların beşinci iddialarına ise şu şekilde cevap verebiliriz: O azâb, ancak ashabın, Allah'ın o kâfirleri öldürme emrine muhalefet edip, onları savaşta öldürecekleri yerde, esir almakla meşgul olmaları sebebiyle inecekti. İşte, bu mesele hakkındaki sözün tamamı bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir. 200[200]

Dördüncü Mesele

Bu mesele bu ayetin müşkil lafızlarını açıklamayla alâkalıdır. Cenâb-ı Hakk'tn, buyruğu hakkın- :a birisi şöyle diyebilir: "Bu ayetteki, en yekûne kelimesinin başına kâne lafzının getirilmesi, nasıl güzel ve yerinde olmuştur?"

Cevap: Ayetteki ma kâne lafzının manası, nefyetmek ve tenzih etmektir. Yani, Bahsedilen mana, peygambere uygun düşmez ve yakışmaz " demektir. Bunun bir benzeri de, "Allah'ın evlâd edinmesi olacak şey (Meryem, 35) buyruğudur. Ebû Ubeyde, bu ayetin "Hiçbir nebî için böyle bir şey olmamıştır. Binâenaleyh, senin için de olamaz" manasında olduğunu söylemiştir.. Ama bu ifadeyi, marife olarak şeklinde okuyanlara

göreyse, bunun manası, "Bu hükmün, bu nebî, yani Hz. Muhammed için tahakkuk etmesi uygun düşmez, yaraşmaz.." şeklindedir.

Zeccâc, "esrâ kelimesi, çoğul bir kelimedir. Üsârâ da çoğulun çoğulu bir kelimedir. " demiştir. Ben caiz olmasına rağmen, bu kelimeyi üsârâ okuyan birisini bilmiyorum. Keşşaf sahibinden de naklettiğimiz gibi, o (ez-Zem ah serî), bazı kimselerin bu şekilde üsârâ okuduğunu nakletmiştir... 201[201]

Suçtan Caydırmanın Önemi

buyruğu hakkında iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Vahidî şöyle demektedir: İshân, kuvvetli ve şiddetli olma demektir. Nitekim bir kimsenin üzerinde hastalığın ağırlık ve şiddeti iyice hissedilince, Arapça'da, (Hastalık onu bitkin hale getirdi) denilir. Yine (yara onu bitkin hale getirdi) denilir sehâne kalınlık, kabalık

---

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/370-373

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/373-374

anlamına gelir. O halde, kalın olan her şeye, sâhîn denilir. Şu halde taribirin manası, "yüryüzünde kuvvet, şiddet, galibiyyet, hakimiyyet ve ezici bir üstünlük kuruncaya, elde edinceye kadar.." demektir. Daha sonra müfessirierden pek çoğu, bundan muradın, peygamberin düşmanlarını öldürme hususunda, ileri gitmesi, çok şiddetli davranması olduğunu söylemişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: "Biz, lafzı bu manaya aldık. Zira mülk ve devlet, ancak öldürme ile güç kuvvet kazanır? Nitekim, şair de, "Yüce mertebe ve makam, eziyyet ve sıkıntıdan hâlî olamaz. Onun çevresinde kanlar akıtılmadıkça bu şeref gerçekleşmez" demiştir. Bir de, çokça öldürmek, son derece korkutma ve dehşete düşürme doğurur. Bu da insanları yersiz davranışlardan ve haksız saldırılardan alıkor. İşte bu sebepten dolayı Allah bunu emretmiştir. 202[202]

Savaşta Esir Edinme İzni

İkinci bahis: Ayetteki hattâ kelimesi, "intihâ-i gaye" içindir. Binâenaleyh "Hiçbir peygamberin yeryüzünde ağır basıp (harb edip) zaferler kazanmcaya kadar, esirler alması (vâkî) olmamıştır" ayeti, peygamberin, ancak yeryüzünde tam bir hakimiyet kurduktan sonra esir edinebileceğine delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın "Siz geçici dünya malım arzu ediyorsunuz" buyruğundaki dünya malından maksad esirlere karşı alınan fidyelerdir. Dünya mal ve menfaati manasında, "araz" kelimesi kullanılmıştır. Çünkü dünya malı sebatlı ve devamlı değildir. Sanki (arızî birşey gibi) önce ortaya çıkıyor, sonra da ortadan kayboluyor. İşte bundan ötürü kefamcılar, "âraz"ları "araz" diye adlandırmışlardır. 8u arazlar da, aynen madde gibi sebatsızdırlar. Çünkü arazlar, maddelere arız olur ve o maddeler devam ettikleri halde, onlar maddeden silinip kaybolur.

Allah Teâlâ daha sonra, "Halbuki Allah âhireti ister" buyurmuştur. Bu, "Allah, hemen ortaya çıkan ve sonra kaybolup giden dünyevî saadetlere ulaştıran şeyleri değil, değişmekten ve zail olmaktan korunmuş, devamlı ve ebedî âhiret saadetlerine götüren şeyleri yapmanızı istiyor" demektir. Cübbaî ve Kâdî bu ayeti, "Kul'dan sâdır olan herşeyi Allah dilemiştir" diyen (ehl-i sünnetin) görüşünün yanlış olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu esirler sahabe tarafından işte bu şekilde elde edilmişlerdir. Allah ise bunu dilemediğini, aksine sahabenin ahiret sevabına götürecek şeyi; yani içinde isyan ve günah bulunan şeyi değil de taat olanı yapmalarını murad ettiğini açıkça belirtmektedir."

Ehl-i Sünnet buna şöyle cevap vermiştir: "Allah Teâfâ, sahabenin böyle esir almasının bir taat ve makbul bir iş olmasını murad etmemiştir. Binâenaleyh bu esir alma işinin bir taat olmasının reddedilmesinden, onun varlığının irade edilmesinin de nefyedilmesi gerekmez. Filozoflar da, "Birşey, zatı itibarı ile istenmediği halde araz itibariyle irade edilmiş olabilir" derler.

Hak Teâlâ daha sonra, "Allah azizdir, hakimdir" buyurur. Bu,

"Eğer siz ahireti isterseniz, düşmanlarınız size galip gelemez. Çünkü Allah, mağlub edilemeyecek ve hükmedilemeyecek bir azizdir, kainattaki faydaları gözetip yöneten bir hakîmdir" demektir.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu hüküm ancak Bedir Günü olmuştur. Çünkü o gün müslümanların sayısı azdı. Bundan dolayı, müslümanların sayısı çoğalıp, hükümranlıkları güç kuvvet bulunca, Allah Teâlâ esirler hakkında, "Nihayet onlan mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman, artık bağı sıkı tutun. Bundan sonra, ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin, ta ki harb ağırlığını bıraksın" {Muhammed, 4) ayetini indirmiştir." Ben derim ki: Bu söz, HakTeâlâ'nın, "Bundan sonra, ya karşılıksız veya fidye karşılığ salıverin " ifadesinin, tefsir ettiğimiz ayetin hükmüne ilave yeni bir hüküm getirdiği zannını uyandırıyor. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü her iki ayet de birbirine uygundur. Zira ikisi de, önce yeryüzünde bir hükümranlık sağlanması gerektiğine, esirlere karşı fidye alınmasının daha sonra olacağına delalet etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah "Eğer Allah'ın geçmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şeyde size herhalde büyük bir azab dokunurdu" buyurmuştur.

---

[202][202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/374

Bil ki bu ayette bahsedilen, "geçmiş bir kitap (hüküm)" tabirinin ne manaya geldiği hususunda alimler pekçok görüş ileri sürmüşlerdir. Bunları ve bu hustaki bahisleri zikredelim:

Birinci görüş: Said b. Cübeyr ile Katâde'nin görüşüne göre ayetin manası, "Ey Muhammed, ganimetlerin sana ve ümmetine helal olması hususunda, Allah tarafından daha önce mevcud olan bir yazı bulunmasaydı, sizi mutlaka azab tuîardt" şeklindedir.

Bu görüş, müşkildir. Çünkü ganimetlerin ve fidyenin helal kılınması ya o esnada mevcud idi, yahut henüz mevcut değildi. Binaenaleyh eğer helallik ve buna müsaade o vakitte var idiyse, onların üzerine Allah'ın azab indirmesi imkânsızdır. Çünkü daha önce müsaade edilmiş bir şeyi işlemeden dolayı, ikâb (ceza) terettüb etmez. Yok eğer o esnada henüz buna izin olmadığını söylersek, o fiil o esnada haram olmuş olur. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Allah'ın ezelî ilminde (takdir-i ilahîde); kendisinin bu hâdiseden (Bedir'den) sonra bunları helal kılacağı hükmü vardı. Fakat bu, ganimet ve fidyenin o anda haram oluşlarına zarar vermez. Buna göre eğer o görüşte olanlar, "Onun ileride helal kılınacak olması, bu ikâbın hafifletilmesini gerektirir" derlerse, biz deriz ki: Durum böyle olunca, bu sebepten dolayı ikâbın indirilmesi imkânsız olur. Bu da o ikâbın inmesi ile insanları korkutmaya manidir.

İkinci görüş: Muhammed b. İshak, buna şu manayı vermiştir: "Eğer daha önce mevcut bir kitabım olmasaydı, ben ancak nehyetîikten sonra, sizin yapacağınız o şeylerden dolayı size azab ederdim." Allah Teâla ise, onları fidye almaktan nehyetmemiştir. Bu görüş de zayıftır: Çünkü biz diyoruz ki, bunun neticesi şudur: Fidye almanın haramıığını gerektiren şer'î bir delil (hüküm) yoktu. Bunun haramlığını gerektiren aklî bir delil ise, ya vardır, ya da yoktur. Biz, böyle aklî bir delilin olduğunu söylersek, o zaman Hak Teâlâ, o aklî delile göre bunun haram kılındığını beyan etmiş olur ve Allah'ın bunun haram olduğunu beyan etmediği söylenemez. Yok eğer nehyi gerektiren ne aklî, ne de şer'î bir delilin olmadığını söylersek, bu durumda da bir yasağın-nehyin söz konusu olması imkânsız olur. Aksi halde bu, "teklif-i mâ-lâ yutak" olmuş olur. Yasak mevcut olmadığı zaman, müsaade var demektir. Müsaade mevcut olunca da, o işi yapmadan dolayı nasıl olur da ceza terettüp edebilir?"

Üçüncü görüş: Bazı alimler de bu ayete, "Bedir'de peygamberle bulunacak kimselerden hiçbirine azab etmeyeceği hususunda Allah'ın hükmü mevcut idi" manasını vermişlerdir ki, bu da müşkildir. Çünkü bu, onların küfürden, günahlardan, zina ve içkiden menedilmedikleri ve dinen çirkin olan bu şeyleri yapmalarından dolayı, ilahi bir va'îd ile tehdid edilmemiş olduklarını söylemeyrgerektirir. Bu da, onlardan yükümlülüğün kaldırıldığı neticesine götürür. Bunu ise hiçbir aklı başında insan söylemez. Hem sonra onlar eğer böyle olsalardı, Allah Teâlâ nasıl olur da, bizzat bu yerde ve bu hâdisede onları muaheze eder ve onlara böylesine şiddetli bir va'îd yöneltirdi?

Dördüncü görüş: Bilmeyerek günah işleyen herkesi, Cenâb-ı Hakk'tn, o günah sebebiyle sorumlu tutmayacağına dair daha önce geçmiş bir yazısı, yani hükmü olmasaydı, onları mutlaka bir azab tutardı. Bu da daha önce geçenferin cinsindendir.

Bil ki âlimler bu hususta çok söz söylemişlerdir. Bu konuda itimada şayan olan şey, şöyle dememizdir: Biz (ehl-i sünnetin) görüşüne göre diyoruz ki: Allah Teâtâ'nın büyük günahları affetmesi caizdir. Binâenaleyh ayetteki, "Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı..."buyruğunun manası, "ŞayetCenâb-ı Hak, ezelde, bu hadiseyi affedeceğine hükmetmiş olmasaydı, hiç şüphesiz onları büyük bir azab tutardı" şeklinde olur ki, Hak Teâlâ'nın, "Rabbiniz kendi üzerine şu rahmeti yazdı" {En'am, M) ayeti ile, "Rahmetim gazabımı geçti" hadis-i kutsisinden murad edilen mana oudur.

Büyük günahların affedilmesini caiz görmeyen Mu'tezile'ye göre ise, bunun manası, "Büyük günahlardan sakınan kimsenin küçük günahlarının affedileceğine dair, Cenâb-ı Allah'ın daha önce geçmiş bir hükmü olmasaydı, onları mutlaka büyük bir azab tutardı" şeklindedir. Bu hüküm, her nekadar bütün müslümanlar hakkında sabit ise de, Bedir'dekilerin taatları çok büyüktü. 8u da, onların İslâm'ı kabul etmeleri, Hz. Muhammed (s.a.s)'e inkıyâd etmeleri ve silahsız-hazırlıksız olarak kâfirlerle savaşmaya yönelmeleridir. Binâenaleyh şöyle denilmesi uzak bir ihtimal olmaz: Onların, böylesi taatlarından ötürü hak ettikleri mükâfaatları, şüphe yok ki bu günahtan ötürü müstehak olduktan cezadan daha fazladır. Binâenaleyh onların bu günahları elbette bağışlanmıştır. Biz, bu günahın diğer müslümanlardan sâdır : duğunu farzedersek, o zaman bu bağışlanmaz. İşte bu fark sebebiyle bu hüküm, 3edir ehline has olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Artık elde ettiğiniz ganimet-erden hela! ve hoş olarak yiyin" buyurmuştur.

Rivayet olunduğuna göre ashab, ganimetlerden uzak durup, onlara el uzatmayınca bu ayet nazil oldu. Bu ayetin, fidyeyi mubah kılan ayet olduğu da söylenmiştir.

Eğer, "Ayetteki lafzının başındaki fâ edatı niçin gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun takdiri, "Size ganimetleri ıiübah kıldım, dolayısıyla artık ganimetlerden helal hoş olarak yiyiniz" şeklindedir. 3u ayetteki helâlen lafzı, "ganimet kılınan şeylerden" hal olarak mansubtur. Yahut da bu, mahzuf masdarın (meful-ü mutlak'ın) sıfatı olarak mansubtur. "Helal bir yiyişle onu yiyin" demektir.

Hak Teâlâ, "Allah'a itaatsizlikten sakının. Şüphesiz ki Allah gafurdur, rahimdir" buyurmuştur. Buna göre mana, "Allah'dan korkunuz. Artık bundan sonra günaha yeltenmeyiniz. Biliniz ki Allah, geçmişteki hatalarınızı ve zellelerinizi bağışlamış; işlemiş olduğunuz günah ve suçlarınızı atfetmiştir" şeklindedir. Binâenaleyh ayetteki, "Allah'a itaatsizlikten sakının" ifadesi geleceğe, "Şüphesiz ki Allah gafurdur, rahimdir" »ladesi ise geçmişe işarettir. 203[203]

Esirlere Yapılan Muamele ve Hz. Abbas'ın Kıssası

"Ey peygamber, ellerinizdeki esirlere de ki: "Eğer, Allah kalblerinizde hayır olduğunu bilirse, O, size, sizden almandan daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah gafur ve rahimdir." Eğer sana hainlik etmek isterlerse, onlar zaten daha evvel Allah'a da hainlik etmişlerdi de O, sana onlara karşı imkan ve kudret vermişti. Allah alîmdir, hakimdir." (Enfal, 70-71).

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s), esirlerden fidye alıp, esirlerin mallarının ellerinden alınması esirlere güç gelince, Allah onlara hitaben bu ayette şöyle buyurmuştur:

"Ey Peygamber, ellerinizdeki esirlere de ki..." İbn Abbas (r.a), bu ayetin Hz. Abbas, Akıl b. Ebû Tâlib ve Nevfel b. el-Hâris hakkında nazil olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "Abbas, Bedir Günü esir edilenler arasında idi. Beraberinde de, Kureyş kâfirlerine yedirmek (harcamak) için getirdiği yirmi okiyye altını verdi. Bedir'deki Kureyş (ordusuna) yemek yedirmeyi üstlenen on kişiden biri idi.Daha ona yedirme sırası gelmeden esir edilmişti. Bunun üzerine Abbas, "Aslında ben müslümandım. Ama onlar beni buna zorladılar" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Eğer senin söylediğin doğru Fse., Allah seni mükâfaatlandıracaktır.- Ama senin zahirî halin, bize karşı olmuştur" buyurdu. Hz. Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Allah'ın Resulü ile, o altını bana geri vermesi hususunda görüştüm de, o Hz. Peygamber "Senin, bizim aleyhimizdekileri desteklemek için yanında getirdiğin o parayı, sana asla veremeyiz" dedi ve kardeşimin oğlu Akil b. Ebû Talib ile Nevfel b. el-Haris'in fidyelerini de yirmi okiyye altın olarak bana yükteyince, ben "Ey Muhammed, beni Kureyş'e el açacak şekilde fakir bıraktın" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Senin Mekke'den çıkarken (hanımın) Ümmü'l-Fazl'a verdiğin ve "Başıma ne gelir, bilmiyorum. Eğer başıma kötü birşey gelirse bu, sana, Abdullah'a, Ubeydullah'a ve Fazl'a aittir" dediğin o altınlar ne oluyor?" deyince, Hz. Abbas da "Bunu nereden biliyorsun?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s), "Onu bana Rabbim haber verdi" cevabını verdi. Hz. Abbas: "Ben, senin doğruluğuna, Allah'dan başka ilah olmadığına ve senin O'nun kulu ve Resulü olduğuna şehâdet ederim. Allah'a yemin olsun ki, bunu Allah'tan başka kimse bilmiyordu. Yine yemin otsun ki, ben o altınları Ümmü'l-Fazl'a gecenin karanlığında vermiştim. Vallahi, senin risaletin hususunda biraz şüphem vardı. Ama sen bunu bana haber verince, artık şüphem kalmadı" dedi. Hz. Abbas sözünü şöyle sürdürdü: "Allah bana o altınlardan daha hayırlısını verdi. Şu anda yirmi kölem var. Bunların en az iş yapanı,

---

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/374-378

yirmibin dirhem sermaye ile ticaret yapıyor. Allah bana zemzemi de verdi ki, buna bedel olarak Mekke ahalisinin bütün malları da verilse razı olmam. Böylece ilahî vaadin yarısına nail oldum. İkinci yarısı olan mağfiret vaadini de Rabbimden ümtd etmekteyim" Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Bahreyn zekatı seksenbin dirhem olarak getirildiğinde, O öğle namazı için abdest almıştı ama, onu dağıtmadan namazı kıldırmadı. Hz. Abbas (r.a) da ondan almasını emretti. O da o maldan, taşıyabileceği kadarını aldı ve (bu ayete işaret ederek):"Bu, benden fidye olarak alınandan daha hayırlıdır. Ben, bağışlanacağımı da umarım" dedi.

Müfessirler bu ayetin, sadece Hz. Abbas hakkında mı, yoksa bütün (Bedir) esirleri hakkında mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bunun sadece Abbas (r.a) hakkında nazil olduğunu söylerken, diğer bazıları bunun, bütün esirler hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir.

Bu ikinci görüş daha makbuldür. Çünkü ayetin zahiri, şu altı sebepten dolayı, umûmî olmasını gerektirir:

1) Ayetteki, "ellerinizdeki" kelimesi;

2) "Esirlere" kelimesi;

3) "Kalblehniz" lafzn

4) "Size daha hayırlısını verir..." ifadesi;

5) "Sizden alınanlardan" tabiri;

6) "Sizi bağışlar" ifadesi... Bu altı ifade, ayetin umûmî olduğuna delâlet ederken, ayetin hususu olmasını gerektiren şey nedir? Bu konuda söylenecek son söz şudur: Ayetin nüzul sebebi, Hz. Abbas hâdisesi olsa bile sebebin hususîliğine bakılmaz, aksine lafzın umumîliği nazar-ı itibara alınır.

Hak Teââ'nın "Eğer Allah kalblerinizde hayır olduğunu bilirse..." ifadesi ite ilgili iki mesele vardır: 204[204]

Birinci Mesele

Bu ifadede yer alan "hayır"dan muradın, "iman etme, bütün mükellefiyetlerde Aliah'a ve Resûluilah'a itaata
azmetme, küfürden ve bütün isyanlardan tevbe etme olması gerekir. Bu "hayra", Allah'ın Resulüne yardım etme, ona karşı savaşmamaya azmetme ve ona karşı savaşmış olmaktan dolayı tevbeye azmetme de girer. 205[205]

İkinci Mesele

Hişamb. el-Hakem, "Allah Teâlâ hâdiseleri, ancak onlar meydana gelirken bilir" şeklindeki iddiasına bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın, "Eğer Allah kalblerinizde bir hayır olduğunu bilirse, şöyle şöyle yapar" şeklindeki buyruğu, bir şart-ceza cümlesidir. (Burada) şart bu bilmenin meydana gelmesidir. Halbuki şart ve cezanın (yani onun neticesi) gelecekle ilgilidir, ki bu da Allah'ın ilminin hadis (sonradan) olmasını gerektirir,"

Buna şöyle cevap verilir: "Ayetin lafzının zahiri her nekadar Hişâm'ın ileri sürdüğü şeyi iktizâ ediyorsa da, deliller, Allah'ın ilminin muhdes (sonradan meydana gelen) bir ilim olmasının imkansız olduğuna delâlet ettiği için şöyle denilmesi gerekir: Allah Teâîâ, ilmin mevcut olması, malumun (yani bilinen şeyin) mevcut olmasına delâlet edeceği için, ayette ilmi zikretmiş ve bununla malumu (bilinen şeyi) murad etmiştir.

Allah Teâlâ'nın "O size, sizden almandan daha hayırlısını verir' ifadesi ile ilgili olarak da iki mesele vardır: 206[206]

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/378-380

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/380

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/380

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, Hasan el-Basrî'nin bunu, ma'lum sîgasıyla "sizden aldığından daha hayırlısı" şeklinde okuduğunu söylemiştir. 207[207]

Bu Ayette "Hayr"ın Manası

Müfessirler bu ifadede geçen "hayr"ın ne olduğu hususunda şu görüşlere yer vermişlerdir:
Birinci görüş: Bununla, onlardan alınan şeylere karşılık, kendilerine dünyada verilen şey kastedilmiştir. Kâdî şöyle demiştir: "Çünkü Allah Teâlâ, "ve sizi bağışlar" buyurarak ahiret işini bu ifadeye atfetmiştir. Binâenaleyh daha önce geçen "hayır" ile, dünyada nasib edilen menfaatlann kastedilmiş olması gerekir." Birisi şöyle diyebilir: "Ayetteki "ve sizi bağışlar" ifadesi ile ilahi cezanın kaldırılmış olması da kasdedilebilir. Bu durumda, ayetteki "hayır" ile, ahirette verilecek olan mükâfaat, lütuf ve ihsanın kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir."
İkinci görüş: Ayette geçen "hayır"dan maksad âhiret mükâfaatıdır. Çünkü ayetteki, 'Ve sizi bağışlar" ifadesi ile ahiretteki mükâfaat kasdedilmiştir. Dolayısıyla ayette daha önce geçen birinci "hayr"ın da dünyada olması gerekir.
Üçüncü görüş: Bununla her ikisi de, yani hem dünyevi, hem uhrevî hayr murad edilmiştir. Eğer, "siz bu ifadedeki "hayr"ı, dünyevî hayırlar manasına hamlettiğinizde, "Esirlikten kurtulan herkese, Allah ondan atman fidyeden daha hayırlısını verir" diyebilir misiniz?" denilirse, biz deriz ki: Ayetin hükmüne göre, böyle olmuş olması gerekir. Ancak kalben ihlaslı olanı bilemeyiz ki, bize karşı bu hususta böyle bir soru sorulabilsin. Yine biz, Allah'ın kime ilim verdiğini de bilemeyiz. Halbuki biz, imanla birlikte olan az bir dünyalığın, inkârla beraber olan çok dünyalıktan daha üstün olduğunu biliriz.
Sonra Cenâb-ı Allah Allah gafur ve rahimdir" buyurmuştur.
Bu daha önce geçen 'Ve sizi bağışlar" İfadesini te'kid etmektedir. Buna göre mana, "Allah gafur ve rahîm iken, nasıt mağfiret vaadini tutmaz " şeklindedir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer sana hainlik etmek isterlerse, onlar daha evvel Allah'a da hainlik etmişlerdi" ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır: 208[208]

Hıyanet Ne Demektir?

Bu ifadede geçen "hainliğin" ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Bununla, dinî hainlik kastedilmiştir ki bu da inkardır. Yani, "Eğer onlar seni inkâr ederlerse, bil ki onlar daha önce de Allah'a nainlik etmişlerdi."
b) Bundan murad, ödeme mecburiyetinde olduktan fidyeyi vermemeleridir.
c) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), onları esirlikten salıverince, onlardan, bir daha kendisi ile savaşmayacaklarına ve müşriklerle anlaşma yapmayacaklarına dâir söz almıştı. 8u, hapislikten ve esirlikten salıverilen kimselere uygulanan bir âdetti. Bunun üzerine Cenab-ı Allah, "Eğer sana hainlik etmek, yani bir ahdi bozmak isterlerse, bil ki onlar daha önce de Allah'a hainlik etmişlerdi" buyurmuştur. Öyleyse bundan maksad şudur: "Onlar, "Eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız"(Yunus, 22) ve "Eğer bize salih bir evlâd verirsen, mutlaka şükredenlerden olacağız" (Arat, i89) dedikleri halde, sonra nimete ulaşıp beladan kurtulunca, bu verdikleri sözü bozdular. Her nekadar en zahir olan son görüş ise de, hepsinin de bu ifadenin hükmüne girmesine bir mâni yoktur. 209[209]

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/380
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/380-381
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/381

Müşriklere Karşı Mü'minlere Verilen Fırsat

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "O (sana) onlara karşı imkan ve kudret vermişti" buyurmuştur. Ezheri şöyle der: "Arapça'da,"İş bana el verdi" denilir." Ayette "imkan" fiilinin mef'ûlü hazfedilmiştir. Buna göre mana, "Allah onlara karşı, mü'minlere fırsat verdi" demektir. Bu da, "Onlar, Bedir Günü Allah'ın Resulüne karşı savaşmak suretiyle Allah'a karşı hainlik edince, Allah da o mü'minlere, onları öldürme ve esir alma fırsatı verdi. İşte bu fırsat vermenin ve muzaffer kılmanın son noktasıdır" manasına gelir. Böylece Allah Teâlâ bununla, onların yaptıkları hıyanetin vebalini taddıklanna, daha sonra yine aynı şeyi yapmaya yellenirlerse, onlara karşı mü'minlere böyle fırsat vereceğine dikkat çekmiştir. Bu ifadede, hainlik eden ve ahdini bozan kimselere karşı, mü'minlere bir fırsat verileceğine dair Hz. Peygamberin müjdelenmesi sözkonusudur.
Allah Teâlâ daha sonra, buyurmuştur. Bu, "Allah onların
içterindekini ve gönüllerindekini hakkıyla bilir ve amellerine göre onlara karşılık verir" demektir. 210[210]

İman Basamakları: İman, Hicret ve Cihad

"İman edip hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihadda bulunanlar, muhacirleri barındırıp yardım edenler yok mu, işte onlar birbirinin mirasta velîleridir. İman edip de hicret etmeyenlere ise, hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir hususta velayetiniz yoktur. Bununla beraber eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse yardım etmek üzerinize borçtur. Fakat bu yardımı sizinle aralarında muahede bulunan bir kavim aleyhinde olmamak şartıyla yapabilirsiniz. Allah, yapacaklarınızı hakkıyla görür. Kâfir olanlar bile birbirlerinin yardımcılarıdır; eğer siz bunu yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük fesat olur. İman edip de Allah yolunda hicret ve cihâd edenler muhacirleri barındıranlar ve onlara yardım edenler, işte gerçek mümin olanlar bunlardır. Mağfiret ve uçsuz bucaksız nzık da onlarındır. Sonradan iman edip de hicret ve sizinle beraber cihâd edenler de sizdendir. Akrabalar Allah'ın kitabınca birbirine daha yakındırlar. Allah her şeyi hakkıyla bilendir" (Enfâl, 72-75J.
Bil ki Allah Teâlâ, Allah'ın Resulü zamanında mü'minleri dört kısma ayırmış ve herbirine ait hükmü de belirtmiştir. Bu taksimatı şu şekilde izah edebiliriz: Hz. Peygamber (s.a.s)'e risalet Mekke'de verilmiş; bunun üzerine O, insanları orada dinine davet etmiş; daha sonra da Mekke'den Medine'ye geçmiştir. Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ederken, mü'minler iki kısma ayrılmışlardı:
a) Hicrette O'na uyanlar.
b) Hicret hususunda Hz. Peygamber'e muvafakat etmeyip de orada kalanlar. 211[211]

Öncü Muhacirlerin Sıfatları

Birinci kısma gelince, ki bunlar ilk hicret edenlerdir. Allah bunları"İman edip hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihadda bulunanlar..." diye vasfetmiştir. Biz, bu ayetle kastedilenlerin ilk hicret edenler olduğunu söyledik; zira Allah Teâlâ, bundan sonraki ayette, "Sonradan iman edip de hicret ve cihad edenler yok mu..." buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ilk muhacirlerin şu dört sıfatla vasfedilmiş oldukları ortaya çıkar:
Birinci sıfat: Onların, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman ederek, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kendilerine tebliğ ettiği bütün mükellefiyetleri kabul edip, bu hususlarda di ret memeleridir. İşte ayetin baş tarafındaki kısmı, bu manayı ifade

---

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/382
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/382-383

etmektedir.

İkinci sıfat: Hâcerû "hicret edenler" buyruğudur. Yani, "onlar, vatanlarından ayrıldılar ve Allah'ın rızasını taleb etmek maksadıyla, akrabalarını ve komşularını terkettiler.." demektir. Bu durumun, çetin bir hal olduğu malûmdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu hususu beyan için, "Kendinizi öldürün, yahud yurtlarınızdan çıkm.."(Nisa, 66) buyurmuş, vatanı terketmeyi, kişinin kendi kendini öldürmesine denk tutmuştur.. Binâenaleyh, bunlar ilk planda Allanın rızasını talep etmek amacıyla, eski dinlerini; ikinci derecede de yine Allah rızası için, akrabalarını, dostlarını, vatanlarını ve komşularını terketmişlerdir.

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "... Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihadda bulunanlar" ayetinin ifade ettiği husustur. Mal ile cihadda bulunmaya gelince, bu böyledir; zira onlar vatanlarını terkedince, evleri, meskenleri, gelir getiren arazileri ve mezraları zayi olup, düşmanlarının eline geçti. Hem onlar, bu karar ve azimleri sebebiyle büyük masrafa girip harcama yapmak ihtiyacını hissettiler. Yine onlar, o savaşlar için de mallarını infak ediyorlardı. Canlarıyla cihadda bulunmalarına gelince, bu da şöyle olmuştur: Silahları, hazırlıkları, teçhizatları bulunmadığı halde harp gayesiyle gelmiş çok sayıdaki teçhizattı düşmana karşı Bedir savaşına girişmişlerdi. Bu da onların, dünya hayatına dair arzu ve isteklerini sona erdirdiklerine ve canlarını Allah yolunda seve seve harcadıklarına delâlet eder.

Dördüncü sıfat'a gelince, bu onların bu fiillere herkesten önce girişmeleri ve bu halleri üstlenmiş olmalarıdır. Bu yarışmanın, dini kuvvetlendirme konusunda büyük bir etkisi bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-t Hak, "İçinizde fetihten önce Allah yolunda harcayan ve muharebe eden kimseler, diğerleriyle bir olmaz. Onlar derece itibariyle sonra harcayan ve muharebe edenlerden daha büyüktür. Bununla beraber, Allah hepsine cenneti va'adetmiştir." (Hadid. 10) ve "Öncü muhacirler ve ensâr ile onlara güzellikle tâbi olanlar yok mu, Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'dan razı olmuşlardır. " rrevt», 100) buyurmuştur. Hiç şüphesiz, bu fazileti gerektiren şey, önceliktir. Çünkü onların bu fiilleri yapmaları, başkalarının kendilerine uymalarını gerektirir. Böylece de bu husus, kuvvetin ve kemâlin bir sebep ve vesilesi olmuş olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Kim de bir canı kurtarırsa, bütün insanları
diriltmiş gibi olur' (Maide, 32) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Kim güzel bir iş başlatır, iyi bir çığır
açarsa, gerek kendisinin, gerekse onunla amel edenlerin ecirleri -onların ecirleri noksanlaştırılmaksızm- Kıyamete kadar bu çığırı açan kimse için de verilir..."212[212] buyurmuştur. İnsanların davalarının, gerek dini gerekse dünyevî haller hususunda, görmüş oldukları örneklerle kuvvetlenip gelişmesi, onların âdetlerindendir. Nitekim sıkıntılar, belâlar, o hususta başkalarının da müşterek olmaları sebebiyle, insanların kalblerine hafif gelir, acıtan hafifler. Böylece, bu ilk muhacirler için söz konusu olan bu dört sıfatın, onların faziletlerinin ve şereflerinin son derece üstün ve çok çok fazla olduğuna ve bunun, onların, müslümanların reisleri ve onların efendileri olduklarını itiraf etmenin gerektiğine delâlet ettiği sabit olmuş olur.

Hz. Peygamber zamanında mevcut olan mü'minlerin ikinci kısmını ensar oluşturur. Hz. Peygamber (s.a.s), bir grup ashabıyla beraber onların yanına hicret edince, bu durumda şayet onlar, o muhacirleri himaye etmeseler, onlara yardımda bulunmasalar, Hz. Peygambere yardımcı olma ve O'nun ashabının işlerini düzenleme hususunda canlarını ve mallarını harcamasalardı, maksat kesinlikle tamamlanmazdı. 213[213]

Muhacirlerin Ensardan Faziletli Olmalarının Sebepleri

Şu sebeplerden dolayı, muhacirlerin halinin, fazilet bakımından ensârınkinden daha üstün olması gerekir:

212[212] İbn Mâce, Mukaddime, 14 (1/74); Müsned, (4/362).

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/383-385

a) Muhacirler, faziletlerin reisi, en başta geleni; şereflerin de unvanı, lideri olan iman hususunda en önde gelenlerdir.
b) Onlar, zaman zaman ve uzun müddet, Kureyş'ten her türlü işkence ve meşakkati görmüş ve buna sabretmişlerdi. Halbuki böylesi bir durum, ensâr için söz konusu değildir.
c) Onlar, vatanlarından, çoluk çocuklarından ve komşularından ayrılmalarından dolayı meydana gelen her türlü sıkıntıya da katlanmışlardır. Halbuki bu da, ensâr için siz konusu değildir.
d) Allah'ın Resulü Hz. Peygamber'in dinini ve şeriatını kabul etme hususunda kapının açılması, ancak muhacirler tarafından başlatılmıştır. Ensâr ise onlara uymuş ve onlara benzemeye çalışmışlardır. Halbuki biz az önce, Hz. Peygamber'in, "Kim güze! bir iş başlatır, iyi bir çığır açarsa, gerek kendisinin gerekse onunla amel edenlerin ücreti (...) Kıyamete kadar bu kimseye de verilir " buyurduğunu zikretmiştik. Şu halde tâbi olan kimsenin derecesinin, kendisine uyulanın derecesinden daha aşağı olması gerekir. Bu sebeple, bütün bu durumlar fazilet, derece ve menkıbe bakımından, ilk muhacirlerin, ensâra takdim edilmelerini gerektirir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, her nerede bu iki grubu ele almışsa, muhacirleri ensardan önce zikretmiş, onları onlara takdim etmiştir. İşte bu ayette de, aynı tertib üzere zikredilmişlerdir. 214[214]

Velayet Ve Vali Kelimelerinin İzahı

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette bu iki kısım mü'mini ele alınca, 'İşte onlar birbirinin (mirasta) velileridir..." buyurmuştur. Alimler, bu ayette bahsedilen velilikle, dostlukla neyin kasdedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir.. Bu cümleden olarak el-VahidîT İbn Abbas ve bütün müfessirlerden şunu nakletmiştir: "Bundan murad, mirastaki velayettir." Müfessirler, sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, akrabalığı değil de hicret ve yardımı, verasetin sebebi kılmıştı. İman edip de, hicret etmeyen akraba, hicret etmediği ve yardımcı olmadığı için, vâris olamıyordu."
Bil ki, "velayet" lafzı, bu manayı ihsas ettirmemektedir. Zira bu lafız, bu kitabın birkaç yerinde de belirttiğimiz gibi, yakınlığı ihsas ettirmektedir. Nitekim, "Sultan, velîsi olmayan kimsenin velîsidir" denilmektedir. Ama bu ifadede geçen velayet" lafzı varis olmayı ifade etmez. Allah Teâlâ da: "Haberiniz olsun ki Allah'ın velîleri için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir"(Yunus, 62) buyurmuştur ki, bu da mirasçı olmayı ifade etmez. Aksine vetâyet, yakınlığı ifade eder. Binâenaleyh, bu ayetteki velayeti de "vâris olma" manasının dışındaki bir manaya hamletmek mümkündür ki, bu mana da, onların birbirlerine saygı duymaları, birbirlerinin işleriyle ilgilenmeleri ve birbirlerine muavenette bulunarak, yardımlaşmalarıdır. Ki, bunun da gayesi, onların düşmana karşı tek yumruk gibi olmaları ve onlardan herbirinin, diğerine karşı duyduğu sevginin, kendisine karşı duyduğu sevginin yerini alması yani onu da kendisi kadar sevmesidir. Lafız, bu manaya muhtemel olunca, bunu vâris olmak anlamına hamletmek, lafzın delâletinden uzak bir mana olur. Özellikle de onlar, "Bu hüküm Cenâb-ı Hakk'ın, ayetin sonundaki "Akrabalar birbirine daha yakındırlar" buyruğu ile mensûh olduğunu söylerlerse bizi, lafzı, lafzın ihsas ettirmediği bir manaya hamletmeye sevkeden, sonra da onun, aynı yerde zikredilen başka bir ayetle mensuh olduğu hükmünü verdiren gerekçe ne olabifir ki? Doğrusu bu çok uzak bir ihtimaldir, meğer ki müfessirler maksadın bu olduğunda ittifak etmiş olsunlar.Bu durumda, bu manayı kabul etmek lazım. Ancak ne var ki, bu hususta bir icmânm bulunduğunu söylemek de uzak bir ihtimaldir. 215[215]

İman Edip Hicret Etmeyen Müminler

Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanındaki mü'minlerin üçüncü kısmı da, hicret hususunda Allah'ın

---

[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/385
[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/385-386

Resulüne uymayıp Mekke'de kalan mü'minler teşkil etmektedir
ki, bunlar da Cenâb-ı Hakk'ın, İman edip de hicret etmeyenler ise..." buyruğu ile kastedilen kimselerdir. Böylece Allah Teâlâ, onların hükmünü de şu iki yönden açıklamıştır:
a) Cenâb-ı Hakk'ın, "hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir hususta velayetiniz yoktur" ayetinin ifade ettiği durumdur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 216[216]

Birinci Mesele

Bil ki bu şekildeki olumsuz velayet, daha önce geçen olumlu velayetin aynısıdır. Binâenaleyh kim o velayeti,
"varis kılma" manasına hamletmişse, bu ayette bahsedilen olumsuz velayetin vâris kılma manasına geldiğini iddia etmiştir. Kim de Önceki velayeti daha önce zikredilen manalara hamletmişse, bu ayette bahsedileni de aynı manaya almıştır. Bu ayette bahsedilen velayetten muradın, "varis kılma" olduğunu benimseyenler şu şekilde istidlal etmişlerdir: "Bu ayette bahsedilen velayetle, "yardım etme" manası murad edilemez. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak, "Eğer onlar din hususunda sizden yardım İsterlerse, yardım etmek üzerinize borçtur" ifadesini, "Sizin onlara hiçbirşey ile velayetiniz yoktur" ifadesine atfetmiş (bağlamıştır). Bunun, dindeki velayetten ibaret olduğunda şüphe yoktur. Halbuki ma'tûf, ma'tûfun aleyhten başkadır. Binâenaleyh bahsedilen velayetten maksadın, yardım etme manasına gelen velayetten başka olması gerekir." Bu istidlal tarzı zayıftır. Çünkü biz ayette bahsedilen velayeti, saygı duyma ve ikram etme manasına aldık. Halbuki bu, yardım etmeden başka birşeydir. Baksana insan bazan, bazı zımmîlere de bazı işlerinde yardım eder. Yine bazan efendi, ona saygı duyma ve onu yüceltme manasında velayet etmediği halde, yardımcı olma manasında köle ve cariyesine velayet edebilir. Binâenaleyh bu istidlal düşer. 217[217]

İkinci Mesele

Ayetteki "hicret edecekleri zamana kadar..." ifadesi ile ilgilidir. Bil ki ayetteki, "Sizin onlara hiçbir hususta velayetiniz yoktur" ifadesi, onların Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte hicret etmedikleri için, velayetlerinin mutlak manada düşeceği zannını uyandırır. Böylece Allah Teâlâ bu zanm, "Hicret edecekleri zamana kadar.,." kaydı de gidermiştir. Bu ifade, "Eğer onlar hicret edecek olurlarsa, o velayet geri döner ve gerçekleşir" manasındadır. Bunun gayesi, İnsanları hicrete sevk ve teşvik etmektir. Çünkü müslüman, her nezaman Allah Teâlâ'nın, "Eğer bir kimse hicret etmezse, onunla müslümanlar arasındaki velayet de sona erer. Eğer o kimse hicret edecek olursa, o velayet geri döner ve mükemmel olarak gerçekleşir" dediğini duyduğunda, hiç şüphe yok ki bu, onu hicrete teşvik eder. Hicret etmenin gayesi ise, müslümanların çoğalmaları, biraraya gelmeleri, birbirlerine yardım etmeleri ve aralarında ülfet, neticede de kuvvet ile şevketi meydana getirip bölünmemeleridir. 218[218]

Üçüncü Mesele

Hamza, vâv harfinin kesresi ile kelimeyi, vilayetihim; diğer kıraat imamları ise vâv'ın fethası ile velayetinim şeklinde okumuşlardır. Zeccâc şöyle der: Bunu "velayet"okuyanlar Kelimeyi nusret (yardım) ve neseb (aradaki bağ) manasına almışlardır. "Emirlik" -nanastna olan "vilayet" kelimesi ise, bu iki manayı birbirinden ayırdetmek için meksür kılınmıştır. Velayet manasında kullanılan bu kelimenin vâvı bazan neksûr kılınabilir. Çünkü bir toplumun birbirlerine velayet etmelerinde, tıpkı (çamaşırcılık) ve (terzilik) kelimelerinde olduğu gibi bir sanat cinsi vardır. Bu manada kullanılan kelimenin ilk harfi ise meksûr olur." Ebu Ali el-Farisı ise, "Bu kelimeyi burada meftûh okumak daha güzeldir. Çünkü buradaki velayet dinî manadaki velayettir. Bunun kesrelisi ie, emirlik manasınadır" demiştir. [219][219]

---

[216] 216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/386
[217] 217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/387
[218] 218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/387

Hicret Etmeyenlere Dinî Hususta Yardım Şarttır

Bu üçüncü kısmın hükümlerinden ikinci hüküm de, Hak Teâlâ'nın "Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, yardım etmek üzerinize borçtur" ayetinin ifade ettiği husustur. Bil ki Allah Teâlâ, mü'minlerden bu grup arasındaki velayetin kesilmesi hususundaki hükmünü beyan edince, bundan muradın, tıpkı kâfirler hakkında olduğu gibi, velayetin tam manasıyla kesilmesi olmadığını, aksine hicret etmeyen o rriü'minlehn, o muhacirlerden yardım istemeleri halinde onların onlara yardım etmelerinin gerekli olduğunu ve onları yardımsız bırakmamaları gerektiğini beyan buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre, Hak Teâlâ'nın, "Hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiçbir hususta velayetiniz yoktur" ayeti nazil olunca, Zübeyr (r.a) ayağa kalktı ve "Bizden yardım istemeleri halinde, herhangi birşey hususunda onlara yardım edebilir miyiz?" deyince, "Eğer onlar din hususunda sizden yardım İsterlerse, yardım etmek üzerinize borçtur" ayeti nazil oldu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Fakat bu yardımı, sizinle aralarında muahede bulunan bir kavmin aleyhine olmamak şartıyla yapabilirsiniz" buyurmuştur. Bu, "sizin o mü'minlere, aranızda ahid bulunan kâfirlere karşı yardım etmeniz caiz değildir. Çünkü aranızdaki anlaşma buna manîdir" demektir.

Allah Teâlâ sonra, "Kâfir olanlar bile birbirlerinin yardımcılarıdır' buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: [220][220]

Ayetteki Grupların Sıralanmasmdakı Hikmet

Bil ki Allah Teâlâ'nın bu ayette nazar-ı dikkate aldığı bu sıra, son derece güzeldir. Çünkü Hak Teâlâ buralarda şu üç kısımdan bahsetmiştir:

Birinci kısım: Muhacir ve ensârdan olan mü'minlerdir. Bunlar, insanların en faziletlileridir. Allah Teâlâ bunların birbirlerine dost ve yardımcı olmaları gerektiğini beyan buyurmuştur.

İkinci kısım, hicret etmemiş olan mü'minlerdir. Bunların, iman etmiş olmalarından dolayı bir tür üstünlükleri ve faziletleri vardır. Hicret etmemiş olmaları sebebiyle de, bir çeşit düşüklükleri söz konusudur. Binâenaleyh bunların hükümlerinin, yücelik ile alçaklık arasında orta bir hüküm (yer) olması gerekir. Bu hüküm de, birinci kısımdaki tere tanınan velayetin, bu kısımdaküer için olmamasıdır. Fakat bu kısımdakiler, eğer mü'minlerden yardım isterler ve onların yardımını beklerlerse, onlar onlara yardım eder ve desteklerler. Binâenaleyh bu hüküm, alçaltına ile yüceltme arasında orta bir hükümdür. Kâfirlere gefince, onlar için fazîlet sebeplerinden hiçbiri yoktur. Bundan dolayı müslümanların, onlarla hiçbir şekifde bağlarının olmaması, onlarla aralarında hiçbir yönden bir velayetin ve münasebetin bulunmaması gerekir. Böylece bu tertibin son derece güzel ve yerinde olduğu ortaya çıkmış olur. [221][221]

İkinci Mesele

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, "Kâfir olanlar bile birbirlerinin yardımcılarıdır" buyruğu, kâfirlerin, dinleri farklı da olsa birbirlerine vâris olmaları hususunda, adetâ aynı dinin mensupları gibi olduklarını gösterir. O halde mecûsî, putpereste; hristiyan da mecûsîye vâris olabilir. Çünkü Allah Teâlâ, "Kâfir olanlar bile birbirlerinin velileridir" buyurmuştur." Bil ki bu söz, ancak biz bu ayetlerde bahsedilen velayeti, vâris olma manasına aldığımız zaman doğru olur. Bu hususla ilgili görüşümüz daha önce geçmişti. Aslında bu hususta sözün doğrusu şudur: Kureyş kâfirleri, yahudilere son derece düşman idiler. Ama Hz. Muhammed'in davası ortaya çtkınca, O'na eziyet etme ve O'nunla mücadele etme hususunda birbirlerine yardım ettiler ve birbirlerini desteklediler. Bu sebeble ayetten, işte bu mana kastedilmiştir. Bu hususta sözün özü şudur: Biraraya gelmenin illeti ve sebebi, aynı cinsten (milletten) olmadır. Bir şeye benzeyen o şeye doğru cezbolunur. Müşrik, yahudi ve hristiyanlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'e düşmanlıkta ortak olunca, işte bu yön onların birleşmelerine ve birbirlerine yaklaşmalarına sebep olmuştur. Bu da onların, dinlerinden ötürü bu düşmanlıkta bileşmediklerini gösterir. Zira onlardan herbiri, diğerinin dinini şiddetle reddeder. Bu, onların o düşmanlığının sırf hased, azgınlık ve inad yüzünden olduğuna delalet eden delillerden birisidir. [222][222]

---

[219][219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/387-388

[220][220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/388

[221][221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/388-389

Müslümanların Birbirleriyle İlgisizliği Yeryüzünü Bozar

Daha sonra Allah Teâlâ bu hükmünü beyan edince, Eğer siz bunu yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur" Duyurmuştur. Bu, "Şayet siz, size daha önce bahsedilen tafsilatlı hükümlerde size emrettiğim şeyleri yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat meydana gelir" demektir. Bu fitne ve fesat birkaç yönden izah edilir:
1) Müslümanlar, eğer kendilerinin zayıf, sayılarının az, kâfirlerin ise güçlü ve sayılarının çok olduğu bir zamanda kâfirlere karışacak olurlarsa, çoğu zaman bu «arışma müslümanlarm kâfirlere iltihak etmelerine (onlar içinde erimelerine) sebe olur.
2) Eğer müslümanlar darmadağınık olsalardı, onlardan böyle büyük bir cemaat (devlet) meydana gelmezdi. Böytece bu da kâfirlerin, onlara karşı cesaretlenmelerine sebep olurdu.
3) Müslümanların topluluğu, sayıca ve hazırlıkça gün be gün artınca, bu, onların üzerinde oldukları dine daha fazla bağlanmalarına; muhaliflerin de onlara katılma arzularının artmasına sebep olur.
Bil ki Allah Teâlâ, bu üçüncü kısmı da zikredince, tekrar birinci ve ikinci kısma dönerek"İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, muhacirleri barındıranlar, ve onlara yardım edenler... İşte gerçek mü'min olanlar bunlardır. Mağfiret ve uçsuz bucaksız nzık da onlarındır" buyurmuştur. Bil ki bu ifade bir tekrar değildir. Zira Hak Teâlâ, onlardan, ilk önce kendileriyle ilgili hükmü açıklamak için zikretmiştir.. Bu hüküm, onların birbirlerine karşı velayetleri, yardım ve destekleridir. Daha sonra burada, Allah Teâlâ onları, şanlarının ve derecelerinin çok büyük ve yüce olduğunu bildirmek için zikretmiştir. Bunu şu iki bakımdan izah ederiz:
a) Onların yeniden zikredilmeleri, onlara daha fazla önem verildiğini gösterir. Bu ise, bir şerefi ve bir saygıyı gösterir.
b) Allah Teâlâ burada onları şu üç yönden medh-ü sena etmiş olmaktadır:
1) Ayetteki, "İşte gerçek mü'min olanlar bunlardır" ifadesi ile yapılan medih... Buradaki, "İşte mü'min olanlar bunlardır" ifadesi hasr manasını ifade eder. Ayetteki, "gerçek" sözü de, onların, dinleri yolunda haklı ve muhakkik olmakla iyice mevsuf olduklarını ifade eder. Durum hakikatte böyledir. Çünkü dini hususunda "muhik" olmayan, geçmiş dinlerini terketmeye, çoluk çocuğundan ve vatanından ayrılmaya, bu uğurda canını ve malını harcamaya katlanamaz, bütün bu hususlarda yarışanlardan ve ileri gidenlerden olamaz.
2) Ayetteki, "Mağfiret onlarındır" kısmının ifade ettiği medih... Bu ifadede "mağfiret" lafzının nekire getirilmesi tıpkı, "Andolsun sen o yahudileri hayata, insanlardan daha düşkün bulursun" (Bakara, 96) ayetindeki, "hayat" kelimesinin, o yahudilerce dünya hayatının mükemmel kabul edildiğine delâlet edişi gibi, bu mağfiretin de mükemmel olacağını gösterir. Buna göre mana, "Onlar için, bütün günahlardan ve kovuşturmalardan uzak, tam ve mükemmel bir mağfiret vardır" şeklindedir.
3) Ayetteki "Kerim (uçsuz bucaksız bir) nzık da onlarındır" kısmının ifade ettiği medih. Bu ifade ile, çok yüce ve kıymetli mükâfaatlar kastedilmiştir.
Netice olarak diyebiliriz ki Allah Teâlâ, onların gerek dünyevî, gerekse uhrevî hususlardaki

---

[222][222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/389

hallerini anlatıp ortaya koymuştur.
Dünyevî olanlara gelince, Cenâb-ı Hak onları, "İşte gerçek mü'min olanlar bunlardır" diye tavsif etmiştir.
Uhrevî olanlara gelince, bundan murad ya ikâbı gidermek, ya da mükâfaatı vermektir. İkabı (cezayı) giderme, ayette "Mağfiret onlarındır" buyruğu ile; mükâfaat verme de, "uçsuz bucaksız rızık da onlarındır" ifadesi ite anlatılmıştır. Bu yüce saadetler, ancak o mü'minterin dünyada maddî lezzetlerden yüz çevirip, çoluk çocuğunu ve vatanını terkedip bu uğurda canını ve malını harcaması ile gerçekleşir. İşte bu da, mutluluğu elde etmenin yolunun, ancak bu maddî şeylerden yüzçevirme ile olacağına dikkat çekmektedir.
Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki mü'minlerin dördüncü kısmı, hicret hususunda Hz. Peygamber'le beraber hareket etmeyip, daha sonra hicret etmiş
olurlar. Bu, Hak Teâlâ'nın "Sonradan İman edip de, hicret ve sizinle beraber cihad edenler de sizdendir" buyruğu ile anlatılanlardır. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 223[223]

Hicretin İkinci Dönemi

Alimler, Hak Teâlâ'nın min ba'dü ifadesiyle neyin murad edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Vahidî, İbn Abbas'ın bu ifadeye, "Hudeybtye'den sonra..." manasını verdiğini nakletmiştir ki, bu da ikinci hicrettir. Bu ifadeye, "Bu ayet indikten sonra.." ve, "Bedir Gününden sonra..." manaları da verilmiştir ki, en doğru olan, bundan muradın, birinci hicretten sonra hicret eden kimseler olmasıdır... İşte bunlar, "güzelce tâbi olanlar" diye bahsedilenlerdir. Nitekim Cenâb-t Hak, "onlara güzelce tâbi olanlar yok mu, Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'dan razı olmuşlardır" (Tevbe, ıoo) buyurmuştur. 224[224]

İkinci Mesele

En doğru olan, hicretin Mekke'nin fethi ile sona ermiş olmasıdır. Zira, Mekke fethedilince, orası İslâm beldesi
olmuştur. Hasan el-Basrî de şöyle demektedir: "Hicret, hiçbir zaman sona ermez." Hz. Peygamberin "Fetihten sonra hicret yoktur!" buyruğuna gelince, bununla hususî hicret murat edilmiş olup, bu, Mekke'nin fethi ve İslâm'ın kuvvet bulması ite sona ermiştir. Ama, herhangi bir zamanda bir beldede mü'min kimseler bulunur, sayıları da az olur, onların kâfirlerle birlikte bulunmaları sebebiyle, kâfirlerin güç ve kuvveti artıyor; müslümanların o beldeden hicret etmeleri ve diğer bir beldeye geçmeleri halinde de kâfirlerin bu güç ve kuvvetleri za'afa uğruyorsa, işte bu durumda, Hasan el-Basri'nin dediğine göre, onların hicret etmeleri Zira. CHz. Pevoamberinl Mekke'den Medine've hicretinden illet ve sebebin aynısı bu durumdaki kimseler hakkında da tahakkuk etmiştir. 225[225]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın "onlar da sizdendir" ifadesi, bu kimselerin derecesinin, önceden hicret eden ilk muhacirlerin
derecesinden düşük olduğuna delâlet eder. Çünkü, Allah Teâlâ bunları onlara katmış ve onları şereflendirme sadedinde, bu ikincileri birincilerden saymıştır. Şayet, birinci kısmı teşkil edenlerin dereceleri daha üstün olmasaydı, böyle bir mana doğru olmazdı. Allah Teâlâ'nın, bu ayetlerde zikretmiş olduğu dört kısmın izahı bundan ibarettir. 226[226]

223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/389-391
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/391
225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/391
226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/392

Akrabalık Hukuku

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Akrabalar, Allah'ın kitabmca birbirine daha yakındırlar" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 227[227]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, 'İşte onlar birbirinin velîleridir" buyruğu ile, mirastaki veliliğin kastedildiğini söyleyenler, bu ikinci ayetin mirası neshettiğini söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ bir önceki ayette, verasetin, hicret ve nusret (yardım) sebebiyle olduğunu beyân etmişti. Şu anda ise, bu durum mensüh olmuştur. Binâenaleyh, veraset, ancak akrabalık sebebiyle meydana gelebilir. O'nun, "Allah'ın kitabmca..." ifadesiyle de, Nisa sûresinde bahsedilen hisseleri, payları murad edilmiştir.
Ama, o ayetteki velayeti, yardım etmek, birbirlerini sevmek ve ta'zim etmek manalanyla tefsir edenlere gelince onlar şöyle demişlerdir: "O ayette bahsedilen velayet, miras sebebiyle meydana gelen velayete de muhtemel olunca, Allah Teâlâ işte bu ayette, -delilin tahsis ettiği durumlar hariç- varis olmanın, ancak akrabalık sebebiyle meydana gelebileceğini beyan etmiştir. Binâenaleyh, işte bu ayetin maksadı böyle bir düşünceyi izâle etmektir. " Bu görüş daha evlâdır. Zira, gereksiz ve zaruret olmaksızın neshi, mensûh ayetlerin sayısını arttırmak caiz değildir. 228[228]

Şia'nın Bu Ayete Tutunmak İstemesi

(bu Hasan ibn AU İbn Ebî Tâlib (r.a), Ebû Cafer el-Mansûr'a: 'Allah'ın Resulünden sonra imamın Alı İbn Ebî TâVıb olduğu hususuna dair vazmış olduğu mektupta bu ayetle istidlal ederek şöyle demiştir: "Akrabalar, birbirine (...) daha yakındıriar"ayeti, velayetin bulunduğuna delâlet eder. Halbuki bu ayette, bu evleviyyetin sabit olduğu hususunda muayyen bir ifâde yer almamıştır. Binâenaleyh, delilin tahsis ettiği durumlar hariç, bunu bütün durumlara hamletmek gerekir. Delilin bulunması esnasında ise, bu ayetin hükmüne, imamet meselesi de girer. Hz. Ebu Bekr'in, "ulû'l-erhâm"dan olduğu da söylenemez. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Ebu Bekr'e, kavme tebliğ etsin diye Beıâe sûresini verdiği, daha sonra da, arkasından Ali'yi göndererek, bu tebliğcinın Ali olduğunu emrederek, "Bunu ancak, benden (benim ehlim ve âlimden) olan birisi yerine getirecektir" dediği nakledilmiştir. Bu da, Ebu Bekr (r.a)'in Hz. Peygamber'in ehlinden olmadığına delâlet eder." İşte, bu ayetle yapılan istidlalin izahı budur.
Cevap: Şayet bu delâlet doğru ve yerinde olsaydı, o zaman Abbâs'ın imamete daha lâyık olması gerekirdi. Çünkü Abbas. Hz. Peygamber'e, Ali'den daha yakındır. İşte Ebu Cafer el-Mansûr da, bunu bu şekilde cevaplandırmıştır.229[229]

Zevi'l-Erhâm'ın Mirası

Ebû Hanîfe (r.h)'nin arkadaşları, "zevi'l-erhâm"ın mirasçı kılınmaları hususunda, bu ayete tutunmuşlardır. Bizim
(Şafiî) alimleri de buna, şu şekilde cevap vermişlerdir: Hak Teâlâ'nın, "Akrabalar, birbirine (...) daha yakındırlar" buyruğu, bu yakınlığın, daha yakın olmanın, hangi şeyde (kimde) bulunduğu hususunda mücmel bir ifadedir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Allah'ın kitabmca..." buyurunca, bu, "Allah'ın, kitabında beyan etmiş olduğu hükme göre.." manasında olmuş olur.

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/392
228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/392
229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/392-393

Böylece, bu daha yakın olma hali, Allah Teâlâ'nın, kitabında beyan etmiş olduğu hükümlerle kayıtlanmış olur. Halbuki o hükümler, sadece "asabe"nin mirasına dair hükümlerdir. Binâenaleyh, bu mücmel ifadeden, sadece bunun murad edilmiş olması gerekir. Böylece bu ifadenin hükmü, "zevi'l-erhâm"ın mirasçı olmasıyla alâkalı olmaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sûreyi bitirirken, "Allah, her şeyi hakkıyla bilendir" buyurmuştur. Bu, "bahsettiğim ve mufassalan açıkladığım bu hükümlerin tamamı, bir hikmet, bir sevap, doğruluk ve bir salâhtır, kurtuluştur. Bu hükümlerde, abes ve bâtıl namına bir şey yer almamıştır. Zira bütün malûmatı bilen, ancak doğru olana hükmeder. Bunun bir benzeri de, meleklerin, "Orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?" (Bakara, 30) dediklerinde, Cenâb-ı Hakk'ın, onlara cevap vererek, "Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim"(Bakara, 30) buyurmuş olmasıdır. Bu, "Siz, benim, bütün malûmatı bildiğimi bildiğinize göre, biliniz ki benim hükmüm, yanılma ve hatadan münezzeh olur" demektir. İşte burada da böyledir. Allah, en iyi bilendir.

Hamd ve şükür, Allah'ın lâyık ve müstehak olduğu bir şekilde, ancak O'nadır. Bu sûrenin tefsiri, Hicrî 601 senesinde, Ramazanın birinci gününde, Bağdan denilen bir köyde tamamlandı. Biz Allah'dan, zamanın korkunç ve şiddetli belâlarından, zulüm ve hızlan sahiplerinin hile ve tuzaklarından bizi kurtarmasını niyaz ediyoruz. Zira O, el-Meliku'd-Deyyân'dır. O'nun satât ve selâmı,Rahmân'ın habîbi, çeşitli mucize ve burhanların sahibi Muhammed Mustafa'ya olsun. 230[230]

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/393

TEVBE SÛRESİ

Bu sûre -son iki ayeti müstesna Medenidir Son iki ayet ise Mekki dir. Ayet sayısı 129 olup, Mâide sûresinden sonra nazil olmuştur.

Bu Sûrenin Diğer İsimleri

"Allah ve Resulünden, muahede yapmış olduğunuz müşriklere ültimatomdur: Ey müşrikler, haydi yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Bilin ki siz Allah'ı aciz bırakabilecekler değilsiniz. Allah muhakkak ki kâfirleri rüsvay edecektir" (Tevbe 1-2).
Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu sûrenin pekçok ismi vardır. Meselâ Berâe, Tevbe, Mukaşkışe, Mübaşire, Müşerride, Muhziye, Fâdiha, Musire, Hâfire, Münekkile, Müdemdime ve Sûretu'l-Azâb." Keşşaf sahibi, sözüne devamla şöyle der:"Zira bu sûrede,mü'minlerin tevbelerinin kabulünden ve tevbeye muvaffak kılınmalarından bahsedilmektedir.
Bu sûreye, nifaktan uzaklaştırdığı için Mukaşkişe, münafıkların iç yüzlerini deşeleyip ortaya serdiği için Müba'sire, ve o gizlilikleri meydana çıkardığı için Müsîre; onları eşelediği için Hâfire; münafıkları rüsvay ettiği için Muhziye; onları cezalandırdığından Münekkile; ürküttüğü için Müşerride denilmiştir.
Huzeyfe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizler bu sûreye, Tevbe sûresi adını veriyorsunuz. Allah'a yemin olsun ki bu sûre, hiç kimseyi hariç bırakmaksızın herkesi sarsmış ve sorgulamtştır."
İbn Abbas'tan da, bu sûre hakkında şöyte dediği rivayet edilmiştir: "Bu sûre, Fâdıha (münafıkların sırlarını ortaya döküp, onları rezil rüsvây eden)dir. Bu sûre, hep münafıklar hakkında nazil olmuş ve onların durumuyla ilgilenmiştir. Öyle ki biz, nerdeyse hiç kimseyi dtşarda bırakmayacağından endişelendik. Enfâl Sûresi Bedir; Haşr Sûresi de, Benî Nadîr hakkında nazil olmuştur."1[1]

Tevbe Sûresinin Başında Besmelenin Bulunmayışının Hikmeti

Şayet, "Bu sûrenin başına, besmelenin yazılmayışının sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:
Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
Birinci izah: İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, Osman İbn Affân'a şöyle dedim: "Sizin, Mîûn'dan olan Berâe {Tevbe) süresiyle, Mesânî'den olan Enfâl sûresini birleştirerek araya besmele koymamanızın sebebi nedir?" Bunun üzerine Hz. Osman şöyle dedi: "Hz. Peygamber (s.a.s), her ne zaman kendisine bir sûre nazil olsa, "Onu, falan yere koyun!" derdi. Berâe suresi ise Kur'an'ın en son nazil olan sûrelerindendir. Dolayısiyle Hz. Peygamber, onun nereye konulacağını beyân etmeden irtihâl etti. Berâe sûresi ile Enfâl Sûresi'nin anlattıkları hususlar birbirine yakın olduğu için, bu iki sûre peşpeşe yazılmıştır. "
Kâdî şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu sûrenin, Enfâl suresinin peşinden gelen bir sûre olduğunu beyan etmediği söylenemez. Zira Kur'an, gerek Allah, gerekse Resulü tarafından nakledildiği biçimde tertib edilmiştir. Binâenaleyh şayet biz, bazı sûrelerin tertibinin Allah'dan, yani vahiy yoluyla olmadığını caiz görürsek, aynı şeyi diğer sûreler ve tek bir sûrenin ayetleri hakkında da caiz görebiliriz. Halbuki bunu caiz görmek ise, İmâmiyye'nin, "Kur'an'da fazlalık ve noksanlıklar vardır" şeklindeki iddiasını benimseyip caiz görmek manasına gelir. Bu da, Kur'an'ı hüccet olmaktan çıkarır. Aksine, doğru olan, Hz. Peygamber'in vahye dayanarak, Enfâl sûresinden sonraya koyma emrini vermiş olması ve sûrenin başındaki besmeleyi de, onun yine vahye dayanarak hazfetmiş olmasıdır?
İkinci izah: Bu konudaki ikinci izah da Ubeyy İbn Ka'b'den rivayet edilen şu husustur: O şöyle demiştir: "Ashâb, şundan ötürü bu zanna kapılmıştı: Enfâl sûresinde ahidler zikredilmiş,

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/397-398

Berâ'e sûresinde ise ahidlerin geri alınması meselesi bulunmaktadır. İşte bu yüzden, o sûreler yanyana konulmuştur."

Avnı soru burada da söz konusudur.

Çünkü bu izah ancak biz, "ashâb, bu sûreyi, işte bu sebepten dolayı kendiliklerinden Enfâl sûresinden sonraya koymuşlardır" dediğimizde tamam olur.

Üçüncü izah: Sahabe, Enfâl ve Tevbe sûrelerinin, tek sûre mi, yoksa iki ayrı sûre mi olduğu hususunda ihtilâf etmiştir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demişlerdir: "Bu iki sûre, tek bir sûredir. Zira, her iki sûre de savaş hakkında nazil olmuş olup, bu iki sûrenin toplamı da, yedi uzun sûrelerden olmuş olur ki, bunların sayısı da böylece yediye baliğ olmuş olur. Bunlardan sonra da, Mîunlar (ayet sayısı yüz civarında olanlar) gelirler. " Bu görüş açıktır. Zira, bu iki sûre beraberce, 206 iikiyüzaltı) ayet olup, her ikisi de tek bir sûre durumundadır. Ashabtan bazısı da bu iki sûrenin, ayrı ayrı iki sûre olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, sahabe arasında bu konuda bir ihtilâf zuhur edince onlar, "Bu iki sûre, ayrı ayrı iki sûredir" diyenlerin görüşüne dikkat çekmek için, aralarında bir boştuk bırakmışlar; "bu iki sûre, tek bir sûredir" diyenlerin görüşüne de dikkat çekmek için, bu iki sûre arasına besmeleyi yazmamışlardır. Bu görüşe göre de, bizim, İmamiyye'nin mezhebini caiz görmemiz gerekmemiş olur. Bu böyledir, zira sahabe arasında bu hususta bir karışıktık, bir kapalılık meydana gelince, onlar bu iki görüşten birisine kesinlikle hüküm vermeyip, bu kapalılığın her zaman sözkonusu olduğuna delâlet edecek bir şekilde muamelede bulunmuşlardır. Binâenaleyh onlar, bu kadarcık bir şüphede müsamahalı davranmayınca, "adam sende!" demeyince, bu, onların Kur'an'ı tahrif ve tağyirden koruma hususunda ne kadar titiz olduklarına ve ne kadar şedîd, müsamahasız olduklarına delâlet eder ki, bu da İmâmiyye'nin görüşünü iptal eder.

Dördüncü izah: Allah Teâlâ, Enfâl sûresini, mü'minlerin birbirlerini dost edinmelerinin ve kâfirlerden de tamamiyle uzak durmalarının gerekliliğini belirterek sona erdirmiştir. Daha sonra da, işte Cenâb-ı Hak bu hususu, "Allah'dan ve Resulünden bir ültimatomdur" çrevbe, i) ayetiyle açıkça beyân etmiştir. Bu, daha önceki sözün bir tekidi ve onun ifade edilmesi mahiyetinde olunca, aralarına bir fasılanın girmesi gerekmiştir. Binâenaleyh, bu iki sûrenin başka başka sûreler okluğuna dikkat çekmek için, aralarına bir fasıla sokulmuş; bu mananın, bizzat o cananın aynısı olduğuna dikkat çekmek için de, aralarında Besmele'nin yazılması terkedilmiştir.

Beşinci İzah: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Ali (r.a)'ye. "Bu iki sûre 3rasında niçin Besmele yazılmadı?" diye sorduğumda, o, "çünkü Besmele bir ezandır (emniyeti ifade eder). Halbuki bu sûre kılıçla vuruşma ve ahidlerden • âzgeçmeyi emretmiş olup, bunda bir emân manası yoktur" dedi." Rivayet :--nduğuna göre, Süfyan b. Uyeyne aynı şeyi söyleyerek, bu hususu, "Size ilümanca selam verene, dünya hayatının geçici menfaatini isteyerek, "Sen mü'min değilsin" demeyin "{Nisa. 94) ayetini delil getirerek te'kid etmiştir. Ona. "Hz. Peygamber (s.a.s), harbî olan kâfirlere Besmele ile mektup yazmıyor muydu?" denildiöinde. su cevabı verdi: "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları, direkt olarak Allah'a davet etmesidir. Bu durumda Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlarla olan ahidlerini bir tarafa atması söz konusu değildir. Baksana O (s.a.s), mektubunun sonunda, "Allah'ın selâmı, hidayete tâbi olanlaradır" diye yazıyordu. Ama bu sûre savaşma hükmünü ve ahidlerden vazgeçme hükmünü ihtiva etmektedir. Binâenaleyh bu ikisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır.

Altıncı İzah: Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Belki de Allah, bazı kimselerin, besmelenin Kur'an'dan olduğu hususunda münakaşa edeceklerini bildiği için, besmelenin her sûrenin başında bir ayet olduğuna ve onun, bu sûrenin başında, bir ayet olmadığına, bu sebeple yazılmaması gerektiğine dikkat çekmek için pek yerinde olarak yazılmamasını emretmiştir. Bu da, besmelenin diğer sûrelerin başına yazıldığı için onun her sûreden bir ayet olması gerektiğine delâlet eder.

"Allah ve Resulünden muahede yapmış olduğunuz müşriklere ültimatomdur: (Ey müşrikler, haydi) yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Bilin ki siz Allah'ı aciz bırakabilecekler değilsiniz. Allah, muhakak ki kâfirleri rüsvay edecektir" (Tevt», 1-2) ayet-i kerimesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 2[2]

Berâe Kelimesinin Manası

Berâe kelimesinin manası, ilgi ve alâkanın kesilmesi, bağın sona ermesi demektir. "Aramızdaki münasebetler kesildi; aramızda herhangi bir ilgi kalmadı!" manasında olmak üzere, denilir. İşte, yine bu manada olmak üzere, "Borçtan kurtuldum" denilir.
Hak Teâlâ'nın, bu ayetin başındaki berâe kelimesinin merfû okunması hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu kelime, mahzûf bir mübtedânın haberidir. Yani, fctjj oJû demektir. Ferrâ şöyle demektedir: "Bunun bir benzeri de senin, güzel bir adama bakarak, "Güzel, vallahi..." demendir. Yani, "Bu, vallahi güzeldir" demektir. Lafzatullahın başındaki min harf-i cerri, ibtidâ içindir. Buna göre mânâ, "Bu, Allah ve Resulünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere ulaşan, gelen
bir ültimatomdur" şeklinde olur. Bu, tıpkı senin, "Bu, falancadan falancaya bir mektuptur.." demen gibidir.
b) liTjj lafzının mübtedâ, ifadeleri mübtedânın sıfatı, ifadesinin de, mübtedânın haberi olmasıdır. Bu, senin tıpkı, "Temîmoğullarından otan bir adam, evdedir" demen gibidir.
Eğer: "Berâetin, Allah ve Resulüne; muahedenin de müşriklere izafe edilmiş olmasının sebebi nedir?" diye sorulacak olursa biz deriz ki: Allah, müşriklerle andlaşma hususunda müsaade vermiştir.. Böylece de müslümanlar, Allah'ın Resûlüyle birlikte bir araya geldiler ve o müşriklerle muahede yaptılar. Daha sonra da müşrikler, ahdi bozdular. Bunun üzerine Allah da, onların ahdini bir kenara atıp artık tanımamayı vâcib kıldı. Bu sebeple müslümanlar, kendilerini bundan sakındıran şeye muhatap oldular da, onlara "Allah ve Resûlullah'ın, sizin müşriklerle yapmış olduğunuz andlaşmalardan berî ve uzak olduğunu bilesiniz.,." denildi. 3[3]

Yapılmış Muahedenin İptal Edilmesi

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) Tebük Seferi'ne çıktığında, münafıklar geri kalarak asılsız ve yalan haberler uydurunca, müşrikler ahidlerini bozdular. Bunun üzerine, Allah'ın Resulü onlarla olan ahidleri iptal ederek, durumdan da kendilerini haberdar etti.
Şayet, "Hz. Peygamber'in, ahdini bozması nasıl caiz olur?" denilirse, biz deriz ki: Ahid, ancak şu üç sebepten dolayı bozulabilir:
a) Peygamber aleyhinde, o müşrikler tarafından gizli bir hainlik tertip edildiğinin ortaya çıkması. Peygamberin de, onların vereceği zarardan endişelenerek, böylece, ahdin bozulduğunu onlara da bildirmek için, peygamberin ahdini tanımaması. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer muahede eden bir topluluğun hainliğinden endişeye düşersen, hak ve adalet üzere durumu kendilerine bildir ve ahidîerini at..." (Enraı, 55-ve, "Onlar, içlerinden kendileriyle muahede ettiğin kimselerdir ki, muahededen sonra her defasında ahidîerini bozarlar" {Entti, 56) buyurmuştur.
b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, andlaşma yaparken, bazı kimselere, zikredilen ~üddet hususunda, Allah'ın ahdin sona erdiğini emretmesine kadar, o ahdi tanıyacağım şart koşmuş olmasıdır. Binâenaleyh Allah Teâlâ, aralarındaki ahdin sona e'mesini emredince, işte bu şarttan dolayı ahid de sona ermiş olur.
c) Ahdin, bir zamana bağlanmış olmasıdır. Buna göre o müddet sona erince, ahid sona ermiş olur. Bu "berâef'in ortaya konulmasından maksat ise, o müşriklerle, peygamberin r-rar ahid yapmayacağını ve onlarla savaşmaya azimli olduğunu ortaya koymaktır. 5. üç halin dışında ahdi bozmak, kesinlikle caiz değildir. Çünkü bu, bir zulüm ve va'adinden dönmek gibi olmuş olur. Halbuki, Allah ve Resulü böyle bir şeyden berî ve uzaktırlar. İşte bu sebepten dolayı

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/398-400
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/400-401

Cenâb-ı Hak: "Muahede yaptığınız müşriklerden size hiçbir eksiklik yapmamış düşmanlarınızdan hiçbir kimseye aleyhinizde yardım etmemiş olanlar bu hükümden müstesnadır.. O halde onların müddetleri bitinceye kadar ahıdlerini tamamlayın " (Tevbe, 4) buyurmuştur. Bazı kimseler hariç, müşriklerin pekçoğunun ahidlerini bozdukları da söylenmiştir. Bozmayanlar ise, Damra ve Kinâneoğullarıdır4[4]

Ültimatomun Hz. Ali Tarafından Müşriklere Tebliği

Rivayet olunduğuna göre Mekke, hicretin sekizinci yılında fethedildi. O sırada Mekke Emîri Attâb İbn Useyd idi. Bu sûrenin inişi ise, hicretin dokuzuncu yılında olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), hicretin dokuzuncu yılında Hz. Ebu Bekr'i hacc emîri tayin etmişti. Bu sûre nazil olunca, Hz. Peygamber, bu sûreyi haccda bulunanlara okuması için Hz. Ali'ye talimat verdi.. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e: "Keşke, bu sûreyi Ebû Bekir'e gönderseydtn de, o okusaydı!" denildiğinde Hz. Peygamber, "Bunu benim akrabamdan olan birisinin îfa etmesi iyi olur" dedi.
Hz. Ali yaklaşınca, Ebu Bekir bir deve böğürtüsü duydu. Bunun üzerine o durarak: "Bu, Resûluflah'ın devesinin sesidir" dedi. Hz. Ali, Hz. Ebu Bekr'e katılınca, Hz. Ebu Bekir: "Emir mi, oldun; yoksa, memur musun?" deyince, Hz. Ali: "Memur!" dedi.. Sonra da, beraberce yürüyüp gittiler. Terviye gününden önce, Ebu Bekr bir hutbe Trad etti ve haccdakitere, haccın menâkisikinden (hükümlerinden) bahsetti. Kurban bayramının birinci günü, Cemretü'l-Akabe'nin yanında da, Hz. Ali ayağa kalktı ve: "Ey nâs! Ben size, Allah'ın Resulünün elçisi olarak gelmiş bulunmaktayım " dedi. Bunun üzerine onlar: "Niçin?" dediler. Hz. Ali bunun üzerine onlara, {bu sûreden) otuz veya kırk ayet okudu. Mücâhid'den bunun onüç ayet olduğu da rivayet edilmiştir.. Daha sonra da Hz. Ali: "Ben şu dört şeyi açıklamakta emrolundum:
1) Bu yıldan sonra hiçbir müşrik, bu Beytuflah'a yaklaşamaz.
2) Hiç kimse, çıplak olarak Kabe'yi tavaf edemez.
3) Cennete ateak mü'min olanlar girer.
4) Ahdi olan herkese verilmiş olan mühlete riayet edilir."
Bunun üzerine onlar: "Ey Ali, bizim, ahidlerimizi geri aldığımızı, bizimle o peygamber arasında mızrakla vuruşma ve kılıçla savaşmanın dışında, bir ahdin bulunmadığını amcanoğluna ulaştır tebliğ et" dediler. 5[5]

Tebliğ İşinin Hz. Ali'ye Verilmesinin Sebebi

Alimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, hangi sebepten dolayı Hz. Ali'ye, bu sûreyi onlara okumayı emrettiği ve bu mesajı onlara tebliğ ettirdiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak onlar şöyle demişlerdir: Bunun sebebi şudur: Ahid yapmayı ve onu bozmayı, kişinin ancak akrabasından olan bir kimsenin üstlenmesi, bir Arap örfü idi. Binâenaleyh, bunu şayet Ebu Bekir deruhte etmiş olsaydı, o zaman onlar: "Bu, ahdi bozma hususunda bizim bildiğimiz âdetin hilâfınadır" diyebilir ve bundan dolayı, bunu kabul etmeyebilirlerdi. Bunun üzerine, Hz. Ali'nin bu işi üstlenmesi ile, onların bu tür mazeretleri ortadan kalkmış oldu.
Şu da ileri sürülmüştür Hz. Peygamber (s.a.s), hacc emirliğini Hz. Ebu Bekir'e verince, kalblerini hoşnut etmek ve etrafını gözetmek için, tebliğ işini de Hz. Ali'ye vermiştir.
Şu da ileri sürülmüştür: Hz. Peygamber Hz. Ebu Bekir'i hacc mevsiminin emîri olarak tayin etti; arkasından da bu mesajı tebliğ etmek üzere Hz. Ali'yi gönderdi. Böylece, Hz. Ali, Hz. Ebu Bekr'in arkasında namaz kılmış oldu ki, bu hareket tarzı âdeta, Hz. Ebu Bekir'in imametine (halifeliğine) dikkat çekmek gibi oldu. Allah en iyisini bilendir.
Câhız da bunu ortaya koyarak, şöyle demiştir: "Hz. Peygamber {s.a.s), Hz. Ebu Bekir"i

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/401-402
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/402

hacılara emîr olarak gönderdi ve onu hacc mevsiminin emîri tayin etti. Hz. Ali'yi de, insanlara, Berâe sûresinden birkaç ayet okuması için yolladı. Böylece Ebu Bekir imam, Ali de, imâma uyan kimse oldu. Hz. Ebû Bekir hutbe okudu, Ali de dinleyen oldu. Ebu Bekir, hacc mevsiminin emîri, hacıların önderi ve onların âmiri idi. Halbuki, Hz. Ali için böyle bir şey söz konusu olmamıştı.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Bunu. ancak akrabamdan olan bir kimse tebliğ eder" şeklindeki sözü, Hz. Ali'nin, Hz. Ebu Bekir'den üstün tutulduğuna delâlet etmez. Ancak ne var ki, Hz. Peygamber Araplara, aralarında maruf olan, bilinen bir şekilde muamele etmiştir. Onların en büyük idarecisi, bir toplulukla andlaşma yaptığında ya da onlarla muahedede bulunduğunda bu andlaşmayı ve muahedede bulunmayı, ancak onun, meselâ kardeşi, amcası gibi, yakın akrabalarından birisi yapardı. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber bu sözü söylemiştir. 6[6]

Müşriklere Dört Ay Mühlet Verilmesi

"Yeryüzünde dört ay daha dolaşın" buyruğu hakkında birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Siyâhe Kelimesi, az yiyip az içmekle beraber, yeryüzünde yürümek, uzun süre yürümek ve şehirlerden, mamur olanlardan uzak kalmadır. Yemeyi içmeyi terkettiği için, bu yönüyle de seyyaha benzediği için, oruç tutan kimseye de 'sâlih" denilir. Müfessirler, ifadesine, "Yeryüzünde, istediğiniz gibi yürüyün, gezin dolaşın..." manasını vermişlerdir. Halbuki bu, bir emir değildir. Aksine bundan maksat, mübahltk, mutlaktık ve emânın tahakkuk edip, korkunun da zail olduğunu bildirmektir. Yani, "Bu müddet içinde siz, öldürülmekten ve savaşmaktan eminsiniz" demektir. 7[7]

Bu Süreden Maksat

İkinci bahis: Müfessirler şöyle demektedirler: "Bu, Allah tarafından müşriklere dört aylık bir mühlet tanımadır." Dolayısiyle "Muahedesinin müddeti dört aydan daha fazla olan kimseler, süreyi dört aya indirdiler.. Andlaşma müddetleri dört aydan az olanlar da, onu dört aya çıkardılar. Bu duyurunun maksadı ise şunlardır:

a) Onların, kendi kendilerine düşünmeleri, bu iş (yani İslam gerçeği) kendi lehlerine olarak ihtiyatlı tutumu izlemeleri ve bu müddetten sonra, kendileri için sadece şu üç şeyin (İslâm'a girmek, yahut cizye vermek yahud da kılıcı kabul etmek) söz konusu olacağını bilmeleridir. Böylece bu durum onları, İslâm'ı açıktan açığa kabul etmeye sevketmiş olur.

b) Ahdi bozmanın, müslümanlara izafe edilmemesi.

c) Allah'ın, cihadı, bütün müşriklere teşmil etmeyi, yaygınlaştırmayı dilemiş olmasıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, ültimatomu da herkese tamîm etmiş ve onlara dört aylık bir süre tanımıştır. Bu da, İslâm'ın kuvvet bulması ve kâfirlerin korkutulması için olmuştur. Bu ise ancak, ahidlerln bozulması ile gerçekleşebilir.

d) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, gelecek yılda hacc yapmayı murad etmiş olmasıdır. Böylece Hz. Peygamber, çıplak tavaf yapanları müşahade etmemek için, bu ültimatomu, berâeti izhâr etmekle emrolunmuştur.

Üçüncü bahis: İbnu'l-Enbari şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın fe-sîhü emrinin başında bir kavi fiili gizli olup, buna göre kelamın takdiri "onlara, yeryüzünde dört ay daha dolaşınız" de!" şeklindedir. Veyahut da bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "Rableri de onlara gayet temiz bir içecek içirmiştir. Bu şüphe yok ki sizin İçin bir mükâfattır. Sa'yiniz meşkur olmuştur "(insan.21-22)ayetinde olduğu gibi, gâibten muhataba geçiştir (iltifattır)!'

Alimler, bu dört avın hanai avlar olduöu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Zührî'den şu rivayet edilmiştir: "Berâe sûresi, şevval ayında nazil olmuştur. O halde bu dört ay. Şevval, Zilka'de, Zilhicce ye Muharrem aylandır. Bu ayların, Zilhicce'nin yirmisi ile, Muharrem, Safer, Rebîu'l-

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/403

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/403-404

evvel ve Rebîulahir'den on gün olduğu da ileri sürülmüştür Bu aylarda öldürme ve savaşmak haram kılındığı için, bu aylar hurum (haram aylar) diye adlandırılmıştır. Şu halde "Eşhuru'l-hurum" (haram aylar)da, öldürmek ve savaşmak haram olunca, bunlar, haram olmuş olurlar.
Şu da ileri sürülmüştür: Bu müddetin dilimlerinden, kısımlarından biri haram aylardan olduğu için, bu ayların hepsine "haram" adı verilmiştir. Zira, Muharrem ayıyla beraber Zilhicce'nin yirmisi, haram aylara dahildir. Bu müddetin, Zilka'de'ntn onundan başlayarak Rebîulevvelin onuna kadar devam ettiği de ileri sürülmüştür. Çünkü, o sene yapılan hacc, kendilerinde bulunan "nesî" (tehir etme, erteleme) uygulaması sebebiyle, o vakitte yapılmıştı. Daha sonraysa ertesi senede hacc, Zilhicce'de yapıldı; bu da Veda Haccı'dır. Bunun delili ise, Hz. Peygamber'in, "Zaman döndü de, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki durumuna rücû etti..."8[8]şeklindeki ifadesidir.
Cenâb-ı Hakk'ın, ''Bilin kisiz Allah'ı aciz bırakabilecekler niz"buyruğuna gelince, bunun, "Bu zaman tanımanın, herhangi bir acziyyetten dolayı olmadığını; tevbe edenler tevbe etsinler diye, bir maslahat ve lütuftan dolayı olduğunu biliniz!.." manasında olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun "Allah'ı, hiçbir surette acze düşüremiyeceğinizi bilerek, geziniz, dolaşınız. " manasında olduğu da ileri sürülmüştür ki, bunun gayesi, "Ben size mühlet tanıdım; ve sizi serbest bıraktım, salıverdim. O halde, teçhizat ve hazırlık yapmaya dair yapılması mümkün olabilecek her şeyi yapınız. Zira, sizler Allah'ı acze düşünmezsiniz. Aksine Allah, sizi aciz bırakır ve sizin üzerinizde hükmünü yürütür " manasıdır. Bu ifadeye, "Bu mühlet, sizin Allah'ın elinden kaçıp kurtulamıyacağınız hususunda asla endişe duyulmadığını bilmeniz için verilmiştir. Zira siz, nerede olursanız olun, Allah'ın mülkünde ve O'nun hükümranlığı altındasınız " manası da verilmiştir.
Cenâb-ı Hak "Allah muhakkak ki kâfirleri rüsvây edecektir' buyurmuştur. İbn Abbas, ayette bahsedilen rezil rüsvay etmenin, kâfirlerin dünyada öldürülmeleri, âhirette de ilahî azaba duçar olmalarıyla olacağını beyân etmiştir. Zeccâc da söyle demektedir "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlere karşı mü'minlere yardım edeceğini tekeffül etmesidir, üstlenmesidir. İhzâ, utandırıcı tarafları ortaya koyarak zelil kılma, alçaltma demektir. Bu kökten olan hizy ise "utardırıcı ceza" manasına gelir. 9[9]

Muhtıranın Mahiyeti

"Ve, 6u Hacc-ı Ekber günü, AÎİah'dan ve Resulünden insanlara şöyle bir ilâmdır: Allah ve Resulü, müşrikleri himaye etmekten artık katiyyen uzaktır. Bununla beraber eğer tevbe ve rücû ederseniz; bu sizin için hayırlıdır. Eğer yüz çevirirseniz, şunu bilin ki, şüphesiz, siz Allah'ı aciz bırakabilecek değilsiniz. O küfredenlere acıklı bir azabı müjdele!" (Tevbe, 3).
Bil ki, Cenab-ı Hakk'ın, "Allah ve Resulünden muahede yapmış olduğunuz müşriklere ültimatomdur" buyruğu müşriklere tahsis edilmiş tam bir cümledir. O'nun "Ve bu, Hacc-ı Ekber günü, AÎİah'dan ve Resulünden insanlara şöyle bir ilâmdır (Tevbe, 3) ifadesi de, birinci cümleye atfedilmiş diğer tam bir cümledir. Ve bu, bütün insanlar hakkında umumî bir ifadedir. Zira bu, bu hususla İlgili hükmün herkese gerekli olması bakımından mü'min ve müşrikin bilmesi gerekli olan şeylerdendir. Binâenaleyh mü'minin, savaşılabilecek zamanı, savaşmanın haram olduğu zamandan ayırdetmesi vâcibtir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu bildiriyi, haber herkese ulaşsın ve yayılsın diye, "en büyük kalabalık" anlamına gelen "en büyük hacc günû"nde emretmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 10[10]

Ezan Kelimesinin Manası

Ayette gece, ezan kelimesi, i'lâm, bildirmek demektir.. Ezherî şöyle demektedir: "Arapça'da,

---

8[8] Buharı, Bed'ü'l-Halk, 2; Müslim, Kasâme, 29 (3/1305)

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/404-405

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/406

birine birşeyi
bildirmek manasına: denilir. O halde "ezan", izan (bildirmek) yerine geçen bir isimdir. Hakikî masdar olan da îzân'dır. Namazın ezanı da bu manadadır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun manası, "Bu, Allah ve Resulünden sâdır olup insanlara ulaşan bir bildiri, bir ilamdır" şeklindedir. Bu tıpkı senin, "Bu, falancadan falancaya hitaben bir ilâmdır, bildiridir" demen gibidir." 11[11]

"Hacc-ı Ekber" Ne Demektir?

Alimler, hacc-ı ekber (en büyük hacc) gününün ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, İkrime'nin rivayetine göre, İbn Abbas (r.a) bunun, "arefe günü" olduğunu söylemiştir ki, bu aynı zamanda Hz. Ömer, Sa'îd İbn el-Mühid'in görüşüdür. Hz. Ali'den gelen iki farklı rivayetin biri de bu manadadır. Misver b. Mahreme'nin rivayetine göre de Hz. Peygamber (s.a.s), arefe günü akşamı bir hutbe okuyarak: "Şimdi bundan sonra biliniz ki bu hacc-ı ekber günüdür" buyurmuştur.
Atâ'nın rivayetine göre, İbn Abbas (r.a), hacc-ı ekber gününün, Kurban Bayramı günü olduğunu söylemiştir. Bu, Şa'bî, Nehâî ve Süddî'nin de görüşüdür. Hz. Ali'den gelen ikinci rivayet de bu manadadır. Muğîre b. Şu'be ve Sa'îd b. Cübeyr de aynı görüşü ifade etmişlerdir.
Bu hususta üçüncü bir görüş de, İbn Cüreycin Mücâhid'den rivayet etmiş olduğu şu husustur: Mücahid, hacc-ı ekber gününün, Mina günlerinin tamamı olduğunu söylemiştir. Bu, aynı zamanda Süfyan es-Sevri'nin görüşüdür. O, şöyle derdi: "Hacc-ı ekber günü, Minâ günlerinin tamamıdır. Nitekim, hâdisenin cereyan ettiği zaman parçasının tamamı kasdedilerek mesela "Cemel günü" "Sıffın günü" denir. Çünkü bu harblerden herbiri, o savaş günlerinin hepsinde devam etmiştir.
Hacc-ı ekber gününün, "arefe günü" olduğunu söyleyenlerin delili, Hz. Peygamber'inHacc Arafat'tan (ibarettir)"12[12] şeklindeki hadisidir. Bir de, hacc amellerinin en büyüğünün Arafat'ta vakfe yapmak olmasıdır. Çünkü Arafat'ta vakfe'ye yetişen, o senenin haccına yetişmiş olur ve ona yetişemeyen hacca yetişememiş olur. Binâenaleyh hacc, ancak o günde meydana gelir.
Hacc-ı ekber gününün, Kurban bayramı günü olduğunu söyleyenlerin delili şudur: "Çünkü tavaf, kurban, traşve şeytan taşlamak gibi hacc amelleri ancak bu günde tamamlanır. Hz. Ali (r.a)'den rivayet edildiğine göre, birisi onun atının geminden tutarak, "Hacc-ı ekber nedir?" diye sorunca, o, "İçinde bulunduğun şu gündür. Haydi, "hayvanımın gemini bırak" dedi. İbn Ömer (r.a), Allah'ın Resulü Hz. Muhammed (s,a.s)'in, Veda Haccında, şeytan taşlama esnasında, Kurban bayramı günü durarak: "Bu, hacc-ı ekber günüdür" dediğini rivayet etmiştir.
"Hacc-ı ekber günü ile, o günlerin tamamı murad edilmiştir" diyenlerin görüşüne gelince, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu, tek bir "gün"ün, "birçok gün" manasına alınmasını gerektirir ki, bu zahirin hilafınadır. İmdi şayet, "Bu, niçin en büyük hacc (hacc-ı ekber) diye adlandırılmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) "Umre", hacc-ı asgar (küçük hacc) diye adlandırıldığı için, buna da, "hacc-ı ekber" (büyük hacc) denilmiştir.
2) Arafat'ta vakfeye durmaya, hacc-ı ekber denilmiştir. Çünkü vakfe, haccın en büyük farzlarındandır. Zira vakfeye yetişemeyen, hacca yetişememiş olur. Bununla, Kurban Bayramı gününün kastedilmiş olması da bundan dolayıdır. Zira o günde yapılan ameller de, hacc-ı ekberin en önemli fiillerindendir.
3) Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "O gün, kendisinde müslümanlar ile müşrikler bir araya gelmiş oldukları için ve o gün ehl-i kitabın bayramlarına denk gelip, ne bundan önce, ne de bundan sonra bir daha böyle denk gelmediği için, hacc-ı ekber günü diye adlandırılmıştır.

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/406
12[12] İbn Mâce. Menâsik. 57 (2/1003).

Böylece o gün, her kâfir ve mü'minin katında büyük kabul edilmiştir." Esamm bu izahı, "Kâfirlerin bayramında gazab vardır" diye tenkid etmiştir. Bu tenkid zayıftır. Çünkü bundan muradT o günün bütün grupların (dinlerin), büyük ve kıymetli saydığı bir gün olmasıdır ve onu "en büyük" diye tavsif edenlerden murad da, o gruplardır.

4) O yılda hem müslümanlar, hem de müşrikler Kabe'yi haccettikleri için, bu adla isimlendirilmiştir.

5) "En büyük", Arafat'ta vakfedir, "en küçük" de, Kurban kesmedir. Bu, Atâ ve Mücâhid'in görüşüdür.

6) Hacc-ı ekber, hacc-ı kırandır; hacc-ı asgar (küçük hacc) da, hacc-t ifraddır. Bu görüş de, Mücâhid'den nakledilmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, bu i'lâm'ın neden dolayı olduğunu beyân ederek, "Allah ve Resulü, müşrikleri himaye etmekten artık katiyyen uzaktır' buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır: 13[13]

1. ile 2. Ayetin Muhtevasının Farkı

Birinci bahis: Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Hak Teâlâ'mn, "Allah ve Resulünden muahede yapmış olduğunuz müşriklere ültimatomdur"(Tevte. i) ifadesi ile, "Allah ve Resulü, müşrikleri himaye etmekten artık katiyyen uzaktır'1 (Tevbe, 2) ifadesi arasında fark yoktur? Öyleyse bu tekrarın hikmeti nedir?" diyebilir.

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

Birincisi: İlk ayetin maksadı, bir beraatın (muhtıranın) bulunduğunu haber vermektir. İkincisinin maksadı ise, bütün insanlara, meydana gelen ve neticelenen durumu bildirmektir.

İkincisi: Birinci ayetten maksad, ahdin geri alınmasıdır. İkincisi ile ise, men ve tehdid yerine geçen, dostluğun zıddı olan, bir muhtıra kastedilmiştir. (Bu iki ayet arasında) böyle bir farkın bulunduğuna, "berâaf'in birinci ayette ilâ harf-i cerrt ile, ikinci ayette ise, min harf-i cerri ile kullanılmış olması delalet eder ki bunun gayesi şudur: Allah Teâlâ, Enfal Sûresi'nin sonunda, müslümanlara, birbirlerini dost edinmelerini emretmiş ve böylece de onların, kâfirleri dost edinmemeleri, kâfirlerden uzak durmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Allah Teâlâ burada da, mü'minlerin, yine mü'minleri dost edinmeleri gerektiğini ve müşriklerden uzak durup, onları tenkid ve onlara lanet etmeleri gerektiği gibi, Hz. Peygamber'in de böyle yapması gerektiğini beyan etmiştir. İşte bundan ötürü de, bunun peşisıra, berâeti (uzaklığı) kaldıran "tevbe"yi zikretmiştir.

Üçüncüsü: Allah Teâlâ birinci ayette, kendileriyle anlaşma yapılmış olup da, ahidlerini bozan müşriklerden berî oluşu bildirmiş, bu ayette ise, bu berî (uzak) oluşu gerektiren şeyin, onların küfür ve şirkleri olduğuna dikkat çekmek için, onları belli bir vasıfla tavsif etmeksizin, "müşrikler"den uzak olmayı belirtmiştir. 14[14]

Ayetteki İ'rab Meselesi

İkinci bahis: Hak Teâlâ'nın, buyruğunda bir hazif vardır ve bunun takdiri, şeklindedir. Fakat sözden anlaşıldığı için, bunun başındaki bâ harf-i cerri hazf edilmiştir.

Bil ki ayetteki resûlühü kelimesinin merfû oluşu hususunda şu izahlar yapılır:

a) Bu, mübteda olarak merfü olup, haberi mahzuftur. Takdiri ise, "Peygamberi de onlardan beridir" şeklindedir. Bu mahzûf habere, "Allah" lafzı celâlinin haberi delalet etmektedir.

b) Bu kelime berkin lafzının tahtında mukadder olan zamire atfedilmiş olup, takdiri "O ve peygamberi, müşriklerden beridir, uzaktır" şeklindedir.

c) Ayetteki ennellâhe, mübtedâ olarak mahallen merfû olup, berîün de onun haberidir. Resûlühü lafzı da, mübtedânın mahallineatfedilmiştir. Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu

---

[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/406-408

[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/408-409

ifade, enne edatının ismi üzerine atfedilerek mansub olarak da okunmuştur. Çünkü bunun başındaki vâv, vav-ı ma'iyyedir. Yani '"Allah, Resulü ile birlikte, o müşriklerden beridir" demektir. Bu kelime, "civar"dan (Merur'a komşu oluşundan) ötürü mecrur olarak da okunmuştur. Bu kelimenin kasemden ötürü de mecrur olarak okunduğu söylenmiş olup, buna göre takdir, "Allah, Resulünün hakkına yemin olsun ki, müşriklerden uzaktır" şeklindedir!'
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bununla beraber eğer şirkinizden tevbe ve rücû ederseniz, bu sizin için hayırlıdır" buyurmuştur. Bu ifade, Allah tarafından tevbeye ve Allah ile Resûlullah'ın, kendilerinden berî olmalarına sebep olan şirkten sıyrılıp çkmalarına bir teşviktir.
Allah Teâlâ, "Eğer şirkten dolayı tevbeden yüz çevirirseniz, şunu bilin ki, şüphesiz siz, Allah'ı âciz bırakabilecek değilsiniz" buyurmuştur. Bu, büyük bir tehdiddir. Çünkü bu söz, Hak Teâlâ'nın onların üstüne en şiddetli azabı getirebileceğini gösterir.
Daha sonra Hak Teâlâ şöyle buyurdu: "O inkâr edenlere âhirette acıklı bir azabın olacağını müjdele ki dünya azabı geçip bitince, âhiretteki ilahî azabdan kurtulunacağı zannedilmesin. Aksine şiddetli azab, Kıyamet günü onlar için hazır beklemektedir." Buradaki "müjdeleme" istihza için getirilmiştir. Bu tıpkı, "Onların selamı dayak, ikramı sövmedir" sözüne benzer. 15[15]

Ayetteki Hükmün İstisnası

"Muahede yaptığınız müşriklerden, size, hiçbirşeyi eksik yapmamış ve aleyhinizde hiç bir kimseye yardım etmemiş olanlar, müstesna... Onların müddetleri bitinceye kadar, ahidlerini tamamlayın. Çünkü Allah müttakîleri
sever" (Tevbe. 4).
Ayetteki yapılmış olan bu istisnanın, ne ile ilgili olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Zeccâc bunun, (Tevbe, ıj ayetiyle ilgili olup, takdirinin, "Ahidlerini bozmayan müşrikler müstesna, bu, Allah ve Resulünden, muahede yapmış olduğunuz müşriklere bir muhtıradır" şeklinde olduğunu söylemiştir.
2) Keşşaf sahibi şöyle demiştir; "Bunun en iyi izahı, bu ifadenin, "(Ey müşrikler) haydi yeryüzünde dört ay daha dolaşın"(Tevbe, 2) ayetinin hükmünden yapılmış bir müstesna olmasıdır. Çünkü, (tefsir ettiğimiz ayetteki) söz, müslümanlara yönelik bir hitabtır. Buna göre bunun takdiri: "Bu, Allah ve Resulünden, kendileriyle ahid yapmış olduğunuz ve (ahidlerindeki) hiçbirşeyi eksik yapmamış olan müşriklere bir ültimatomdur. Binâenaleyh bunlarla olan ahdi tamamlayın" şeklindedir.
Bil ki Allah Teâlâ, bu müşrikleri şu iki sıfatla tavsif etmiştir:
1) Ayetteki, "Hiçbirşeyi eksik yapmamışlardır" ifadesi ile anlatılan husus.
2) Ayetteki, "Aleyhinizde hiç bir kimseye yardım etmemiş olanlar" ifadesi ile anlatılan husus. Bu hususta, en doğru görüşe göre, birincisi ile, onların bizzat müslümanlara karşı savaşa yeltenmeleri; ikincisi ile de, diğer bazı (kâfirleri) buna teşvik ederek, onlara yardım etmeleri ve onları savaşa teşvik etmeleri kastedilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah"Onların müddetleri bitinceye kadar, ahidlerini tamamlayın" buyurmuştur. Bu, "Şu iki yönden ahidlerini bozmayan kimselerin, ahidlerini tamamlayın; ahidlerini tutanları, ahidlerini tutmayanlar gibi saymayın" demektir. Buna göre mana, "onlara, o ahidlerini tastamam yerine getiriniz" şeklindedir. İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Kinâneoğullarından bir cabîlenin muahedeleri dokuz ay devam etti. Hz. Peygamber (s.a.s) onlarla olan bu ahdi bozmadı."
Cenâb-ı Hak, "Çünkü Allah müttakileri sever" buyurdu. Bu, "İttika, bu iki kısım kâfirin {ahde vefa gösteren ile göstermeyenin) bir tjtulmamasıdır" demektir. Yahut bu ifade ile şu murad edilmiştir: "Bu kısım müşrikler, Mi bozmaktan ve andtaşmayı bırakmaktan sakındıkları için, Allah tarafından, ahıdlerinin bozulmayıp korunmasına hak kazandılar." Rivayet olunduğuna göre Bekiroğulları Kabilesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bulunmadığı bir sırada, Huzaaoğullarına

---

[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/409-410

saldırdılar.[16][16] Kureyşliler de onları silah vererek desteklediler, Derken Amr b. Salim el-Huzaî elçi olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve şu şiiri okudu: "Allahim! Kadîm baba dostumuz Muhammed'den istirham ediyorum: OKureyşltier sana verdikleri sözde durmadılar, verdikleri ahdi bozdular. Vetîr mevkiinde uyurken gece baskını yapıp rükû ve secde vaziyetinde bizi kılıçtan geçirdiler."
Bunun üzerine Hz. Peygamber (s,a.s) "Size yardım etmezsem, ben de zafer yüzü görmeyeyim" diyerek (ona yardım vaadetti).
Bu ayetteki kelimesi, dâd harfi ile (sizinle olan ahidlerini bozmazlarsa) şeklinde de okunmuştur. [17][17]

"Haram aylar çıktığı zaman, artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları esir olarak yakalayın, onları hapsedin, onların bütün geçit yerlerini tutun. Eğer tevbe ederler, namaz kılarlar, zekat verirlerse yollarını serbest bırakın. Çünkü Allah gafur ve rahimdir" (Tevbe. 5).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [18][18]

Ayın Başlangıcı ve Bitimi Hakkında Tabirler

Leys şöyle demiştir: "Arapça'da bir aydan çıkıldığı zaman, "Bu aydan çıktım (tamamladım);; denilir." Ebu'l-Heysem buna "Arapçada denilir. Bunun manası şudur? Falanca aya girdik, yani onu giyindik." Böylece biz, o ayın yarısı geçinceye kadar, ona gittikçe daha çok bürünmüş; sonra biz onu, ikinci yarısı, gün be gün tamamlanınca, sanki kendimizden soyup çıkarmış oluruz" diye izah etti ve şu şiiri söyledi:
Ben derim ki bu hususta, tam izah şöyledir: Tıpkı nasıl bir yer bir şeyi kuşatıp onun zarfı, kılıfı olursa, aynı şekilde bir zaman dilimi de, bir şeyi kuşatır ve onun adetâ zarfı, kılıfı olur. Birşeyin mekânı, sarılan cismin dış yüzeyine temas eden,saran cismin ic vüzevinden ibarettir. Binâenalevh birsev derisinden stvrıliD cıktıöında. o. o derinin iç yüzeyinden, o satıhtan sıyrılıp çıkmış olur ki işte bu yüzey gerçekte onun mekanıdır. Tıpkı bunun gibi, bir ay tamam olduğunda, kendisini kuşatan şeyden sıyrılıp, başka bir aya girilmiş olur. O halde "selh", birşeyin, belli bir mekandan ayrılıp çıkmasıdır. Binâenaleyh bu, o şeyin, belli bir zamandan çıkıp ayrılması hakkında da kullanılmıştır. Zira mekan ile zaman arasında çok sıkı ve tam bir ilgi vardır. [19][19]

Sürenin Bitiminde, "Müşrikleri Öldürün"

"Haram Aylar" meselesini biz, (Tevbe,2)ayetinin tefsirinde açıklamıştık: Bu aylar, Kurban Bayramı gününden Rebi'üt-Âhir'in onuncu gününe kadar olan zamandır. Bunlara, "haram" denilmesi Allah Teâlâ'nın o aylarda, öldürmeyi ve savaşı haram kılmış olmasından dolayıdır.
Daha sonra Allah Teâlâ, bu aylar sona erince, şu dört şeye müsaade etmiştir:
a) "Artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün'.'
Bu'ayet, mutlak manada, yani nerede ve ne zaman olursa olsun, müşriklerin öldürülmelerini emretmektedir.
b) "Onları esir olarak yakalayın." Arapça'da lafzı, "esir" manasınadır.
c) "Onları habsedin." "Hasr", bir şeyi, kendini kuşatan şeyin dışına çıkmaktan men etmektir. İbn Abbas (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın, bu tabir ile, "Eğer kendinizi koruyabilirseniz, onları engelleyin, muhasara edin" manasını kastettiğini söylemiştir. Ferrâ da, onların "hasr"ının, Beytullah'dan uzak tutulmaları ve men edilmeleri olduğunu söylemiştir.

---

[16][16] Hudeybiye Antlaşmasından sonra on yıllık mütareke başlayınca, Huzâa kabilesi Hz. Peygamberin jttefiki olmuştu Bekroğulları ise Kureyş'in yanında yer aldılar (Ç.)
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/410-412
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/412
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/412-413

d) "Onların bütün geçit yerlerini tutun'.' "Marsad", düşmanın rasad edildiği (gözetildiği) yer demektir. Bu, Arapların, birisini gözettiğinde söyledikleri "Falancayı gözetledim" şeklindeki deyimlerinden alınmıştır.

Müfessirler bu ayetin manasının, "Onların Beytullah'a, veya çöle veya ticarete gitmek için tuttukları bütün yolların üzerinde oturup, gözetleyin" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Ahfeş, bu ayette bir hazfın bulunduğunu ve kelamın takdirinin, "Onların bütün geçit yerleri üzerine.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

Allah Teâlâ daha sonra "Eğer tevbe ederler, namaz kılarlar, zekat verirlerse, yollarını serbest bırakın" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 20[20]

Namazı Terkeden Müslüman Hakkındaki Hüküm

Şafii (r.h) bu ayetle, namazı terkeden kimsenin öldürüleceğine istidlal ederek şöyle demiştir: "Çünkü Allah Teâlâ mutlak olarak bütün yollar ile kâfirlerin öldürülmelerini mubah kılmış ve sonra ancak şu üç şey birlikte yapıldığında, yani, küfürden tevbe edildiğinde, namaz kılındığında ve zekat verildiğinde, onların kanını haram kılmıştır. Dolayısıyla bu üç şey bir kimsede bulunmadığı zaman, onun kanının (öldürülmesinin) mubah oluşunun asliyyeti üzere kalması gerekir."

Buna göre şayet bu görüşte olmayanlar (Hanefîler), "Bundan murad, o ibâdetleri kabul edip, onların farz olduğuna inanmak olabilir. Bunun delili de, zekat vermeyenlerin öldürülmemeleridir" derlerse, Şafiîler şöyle cevap verirler: "Sizin ileri sürdüğünüz bu şey, ayetin zahirini bırakmaktır. Zekat vermeyenin öldürülmemesi meselesine gelince, bu tahsis görmüş (bir başka nass ile istisna edilmiş)tir." Eğer onlar (Hanefiler), "Bu lafzın tahsis edildiğini söylemek, niçin bu sözü, namaz ve zekatın farziyyetini ikrar etme21[21] manasına hamletmekten daha makbul olsun?" derlerse, biz deriz ki: "Fıkıh usulünde şöyle bir kaide vardır: "Her ne zaman, bir lafzın mecaz? manası ile tahsis edilmesi arasında bir tezad meydana gelirse, tahsisli manayı tercih etmek evlâdır." 22[22]

Zekatı Reddedelerın Hükmü

Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a)'in, zekatı vermeyenler hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben, Allah'ın birlikte zjkrettiği şeyleri birbirinden ayıramam." Belki de Hz. Ebu Bekjr (r a) bununla bu gyetj kastetmjştir Çünkü Allah Teâlâ, ancak tevbe eden, namazını kılan ve zekatını veren kimselerin yollarının serbest bırakılmasını emretmiştir. Binâenaleyh Hz. Ebu Bekir (r.a), zekat vermeyen mürtedlerle savaşmayı farz görmüştür. Onların zekâtın farziyyetini inkâr etmeleri halinde bu hükmün böyle olacağı açıktır. Ama onların, zekatın farz olduğunu kabul ettikleri halde, özellikle Hz. Ebu Bekir'e vermekten imtina etmelerine gelince, Hz. Ebu Bekir'in, onların zekâtı "halife"ye vermeyip, bundan imtina etmeleri açısından onlarla savaşmanın farz olduğuna kâm olmuş olması da düşünülebilir. Onun bu husustaki görüşü, tıpkı şeriatın diğer zahirî hükümlerinin bilinmesi gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'în dininden anlaşılan bir şeydir. 23[23]

Üçüncü Mesele

Biz, "tevbe"nin manasını, Bakara sûresinde (Bakara. 37) ayetinin tefsirinde ele almıştık. Hasan el-Basrî şunu rivayet etmiştir: "Bir esir, Hz. Peygamber (s.a.s)'e duyuracak şekilde, üç

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/413

21[21] Hanefıyye'ye göre. namazın farziyyetine inanıp, ikrar eden kimse, terketmesi sebebiyle Öldürülmeyip haDS ve ta'zîr edilir. (C.)

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/414

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/414

defa, "Ben Muhammed'e değil, Allah'a tevbe ederim" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hakkı ehline verdi, onun olduğunu bildi, onu sahn" buyurdu. 24[24]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ'nın "Yollarım serbest bırakın " ayetine gelince, buradaki "yollar", "Beytullah'a giden yofları " yahut, "İşlerini görmek için gidecekleri yollar " manasınadır. Allah, tevbe edip iman edenleri bağışlar ve onlara rahmet eder. Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, bütün hayır yollarını onlar için daraltmış ve onları çeşitli belâların içine atmış, sonra da onların, küfürden tevbe etmeleri, namazı kılmaları ve zekatı vermeleri halinde, dünyevî hertürlü afetten kurtulacaklarını beyan etmiştir. Binâenaleyh biz de, Kıyamet günü durumumuzun böyle olmasını fazl-ı ilahiden umarız. Dolayısıyla tevbe, nazarî (fikri) kuvveti, cehaletten; namaz ile zekat da, amelî kuvveti, uygun olmayan şeylerden temizlemektir. Bu da, en mükemmel saadetin, bunlara bağlı olduğunu gösterir, 25[25]

İltica Eden Müşrike Yapılacak İşlem

"Eğer, o müşriklerden biri senden eman dilerse, ona eman ver, ta ki Allah'ın 'kelâmını dinlesin. Sonra onu emin olacağı bir yere kadar (selâmetle) ulaştır. Çünkü onlar bilmeyen bir kavimdir" (Tevbe, 6).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 26[26]

Birinci Mesele

Bu ayetin, daha önceki ayetlerle münasebeti hususunda, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Müşriklerden birisi, Hz. Ali (k.v)'ye: "Biz, bu (muahede) müddeti bittikten sonra, Allah'ın kelâmını dinlemek için veya herhangibir ihtiyaçtan dolayı Peygamber'e gelmek istersek, öldürülür müyüz?" deyince, Hz. Ali: "Hayır, çünkü Allah Teâlâ, "Eğer o müşriklerden biri senden eman dilerse, ona eman ver- Ta ki Allah'ın ielammı dinlesin" buyurmuştur" der. Bu sözün izahı şöyledir: Allah Teâlâ, haram aylar çıktıktan sonra, müşriklerin öldürülmelerini emredince, bu, Allah'ın hüccetinin onların aleyhine olarak devam ettiğine ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, daha önce söylediği her türlü delil ve beyyinenin, onların mazeretlerinin ve ileri sürecekleri şeylerin kabuf edilmemesi hususunda yettiğine delâlet eder. Bu da, müşriklerden herhangi birisinin, bir delil ve hüccet istemesi halinde, bu isteğinin nazar-ı itibara alınmayıp, ondan müslüman olmasının, aksi takdirde öldürüleceğinin söylenmesini gerektirir. Binâenaleyh bu hüküm kalblere doğunca (şâyî olunca), Allah Teâlâ böyle bir şüpheyi ortadan kaldırmak için bu ayeti zikretmiştir. Bundan maksad, bir kâfirin bir hüccet ve delil istemek için, yahut Kur'an'ı dinlemek için gelmesi halinde, ona mühlet verilmesinin vacib olup, öldürülmesinin haram olduğunu ve kendisini emin hissedeceği bir yere kadar ulaştırılmasının vâcib olduğunu beyân etmektir. Bu da, öldürmeyi meşru kılmanın hikmetinin, din-i İslam'ın kabulü ve tevhidin ikrarını temin olduğuna delâlet eder. Yine bu, Allah'ın dini üzerinde tefekkürün, en yüce makam ve derece olduğuna delâlet eder. Çünkü kanı helâl sayılan bir kâfir, kendisinin dinî tete açfefTca, bu helal sayılma hükmü ortadan kata ve Peygamberin onu, emin olacağı bir yere kadar sağ salim ulaştırması vacib olur. 27[27]

İkinci Mesele

---

[24] [24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/414-415
[25] [25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/415
[26] [26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/415
[27] [27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/415-416

Ayetteki ehad kelimesi, ayette yer alan istecâre fiilinin açıklamış olduğu mukadder bir fiii ile merfû olup; takdiri, şeklindedir, Bu kelimenin mübtedâ olarak merfû olması caiz değildir. Çünkü, fiillerde âmil olan in edatı, fiilin dışındaki şeye gelmez. (Gelmişse, orada hazfedilen bir fiil var demektir.)

Buna göre şayet, "Ayetin takdiri sizin bahsettiğiniz gibi olduğuna göre, bu hakiki gerçek tertibin terkedilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu husustaki hikmet, Sîbeveyh'in bahsettiği şu husustur: "Araplar, en mühim olanı ve kendisiyle daha çok ilgilendikleri şeyi öne alırlar." Biz burada, delilin zahirinin, müşriklerin kanını akıtmanın mubah olduğunu gerektirdiğini beyan etmiştik. Binâenaleyh, (sığınmaları halinde) onların kanının heder edilmekten korunmaya daha çok itina gösterildiğine delâlet etsin diye, ehad kelimesi önce zikredilerek bu tertibe riayet edilmiştir. Zeccâc şöyle demektedir: "Bu, "şayet senden, onlardan birisi, Allah'ın kelamını dinleyinceye kadar öldürülmekten emin kılınmasını talep ederse, onu emin kıl, himaye et" demektir. 28[28]

Kelamullah Hakkında Mutezıle'nin İddiası

Mutezile şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah'ın kelâmını kâfir- mü'min, zındık-sıddîk herkesin dinlediğine delalet eder. Halkın çoğunluğunun dinlediği şey ise, sadece bu harfler ve bu seslerdir. Böylece bu, Allah'ın kelâmının, işte buharfler ve bu seslerden ibaret olduğuna delâlet eder. Bu harfler ve seslerin kadîm olmadıktan, zarurî olarak bilinen bir husustur. Zira, Allah'ınbu harflerle konuşması, ya bir anda, yahut da sırayla olmuştur. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak bu harfleri birden, aynı anda konuşmuşsa, bundan muntazam bir kelam meydana gelmez. Çünkü söz ancak, bu harfler varlık âlemine ardarda ve peşpeşe girdikleri zaman muntazam olur. Binâenaleyh, şayet o harfler ardarda değil de aynı anda meydana gelecek olurlarsa, bir intizâm meydana gelmez, böylece de bir kelâm teşekkül etmez. Ama o harfler ve sesler ardarda ve peşpeşe meydana geldiklerinde, "önce olanın bitmesi, sonra olanın da (bundan sonra) meydana gelmesi gerekir ki bu da, hadis olmayı, sonradan olmayı doğurur. Binâenaleyh bu, Allah'ın kelâmının rnuhdes olduğuna delâlet eder" Mutezile sözüne devamla şöyle der: "Şayet siz, Allah'ın kelâmı, harf ve seslerden başka bir şeydir" derseniz (biz deriz ki) bu bâtıldır. Zira Allah'ın Resulü, "Allah'ın sözü" ifadesiyle, ancak bu harf ve seslere işaret etmiştir."

Haşviyye ile bazı ahmak kimselere gelince, onlar, şöyle demektedirler: "Bu ayet ile, Allah'ın kelâmının, ancak bu harfler ve sesler olduğu ve Allah'ın kelamının kadîm olduğu sabit olmuştur. Binâenaleyh, harflerin ve seslerin de kadim olduğuna hükmetmek gerekir."

Bil ki, Üstad Ebû Bekr İbn Fûrek, şunu öne sürmüştür: "Biz, bu harf ve sesleri dinlediğimizde, bununla birlikte Allah'ın kelâmını da duymuş oluyoruz." Ama diğer alimler, onun bu görüşünü kabul etmemişlerdir. Zira o kadîm olan kelâm, ya bu harfler ve seslerin bizzat kendisidir veyahut da bundan başka bir şey olur. Birinci görüş, cahil kimselerin ve Haşviyye'nin görüşü olup, hiçbir akıllıya bunu söylemek yakışmaz. İkincisi de bâtıldır; çünkü böyle olması halinde biz, harfleri ve sesleri dinlediğimizde, bu harf ve seslerin mahiyetine muhalif olan diğer bir şeyi de dinlemiş oluruz. Ancak ne var ki biz, zarurî olarak, bu harf ve sesleri dinlediğimizde, bunun dışında başka bir şey duymaz; duyu organlarıyla, bunlardan başka diğer bir şeyi de idrâk edemeyiz. Böylece, bu söz de itibardan düşmüş olur.

Mutezile'nin görüşüne karşı verilecek en doğru cevap, şöyle dememizdir: Bizim dinleyip durduğumuz bu şeyler, size göre, Allah'ın kelâmının aynısı değildir. Çünkü Allah'ın kelâmı, ilk defa yarattığı harfler ve seslerdir. Daha doğrusu o harfler ve sesfer, sona ermiş, bitmişlerdir. Halbuki bizim dinleyip durduğumuz şey ise, insanın yaptığı, meydana getirdiği, okuduğu harfler ve seslerdir. Binâenaleyh, sizin bizim aleyhimize olarak söylediğiniz ve bizi ilzam etmek istediğiniz şey, sizin aleyhinize de vaki olur.

Bil ki, Ebu Ali el-Cübbaî, bu ilzamın çok kuvvetli olmasından dolayı, şaşırtıcı bir yol tutarak,

---

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/416

şöyle demiştir: "Allah'ın kelâmı, harflere ve seslere benzemeyen, onlardan farklı bir şeydir. Ve o kelâm, her okuyucunun okumasıyla beraber devam eder. " Mutezile bile, bu görüşün zayıflığı ve tutarsızlığı hususunda mutabakat halindedirler. Allah en iyisini bilendir. 29[29]

Taklid Kâfi Değil, Mutlaka Tefekkür Gereklidir

Bil ki bu ayet, dinde taklidin yeterli olmadığına, mutlaka tefekkür etmenin ve düşünmenin gerektiğine delâlet
etmektedir. Bu böyledir, zira taklid yeterli olsaydı, bu kâfire mühlet verilmemesi; aksine ona, "ya iman edeceksin; yahut da seni öldüreceğiz" denilmesi gerekirdi. Aksine, biz ona bunu söyleyemiyor, ona mühlet veriyor, korkuyu ondan gideriyor ve bize de, onu, kendisini emniyette hissedeceği bir yere ulaştırmamız vâcib olunca, biz bunun, ancak, dinde taklidin yeterli olmadığı; tam aksine, mutlaka hüccet ve delilin gerekli olduğu gerekçesiyle olduğunu anlamış oluyoruz. İşte bu sebepten dolayı, bir düşünme ve istidlalde bulunma zamanı olsun diye, ona mühlet veriyor ve ona bir süre tanıyoruz.
Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Ayette, bu sürenin ne kadar olacağına delâlet eden herhangi bir açıklama yoktur. Belki de, bunun miktarı ancak örf ile tayin edilir. Binâenaleyh, her ne zaman bir müşrikte, onun hakkı, hakikati aradığı; istidlal etmenin yollarını araştırdığına dair alâmetler görülürse, o zaman ona mühlet tanınır, yakası da bırakılır. Yok, eğer onda, hakdan yüz çevirdiğine, yalanlarla oyalayarak zamanı geçiştirdiğine dair bir şeyler hissolunursa, o zaman ona iltifat edilmez. Allah en iyisini bilendir. 30[30]

Müşriğin Kur'an Dinleme Talebi

Bu ayette zikredilen bir başka husus da, o müşriğin Kur'an'ı dinlemek istemesidir. Bu sebeple biz diyoruz ki, onun delilleri dinlemesi ve şüphelerine karşı cevap talebinde bulunması da, bu hususa dahildir. Bunun delil şudur: Alllah Teâlâ, o emin kılmanın ve himaye etmenin vâcib olduğunu, onun bilgisizliğine bağlamıştır. Zira Cenâb-ı Hak, "Çünkü onlar, bilmeyen bir kavimdir" buyurmuştur. Buna göre mana, "Bilmeyi istediği, hakka ulaşmayı arzuladığı için onu emin kıl, himaye et" şeklinde olur. Şu halde, kendisinde böyle bir illet ve sebep bulunan herkese emân vermek vâcib olur. 31[31]

Burada Kelamullah Ne Demektir?

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ta ki Allah'ın kelâmını dinlesin..." ifadesi hakkında da şu izahlar yapılmıştır.
a) Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, Kur'an'ın tamamını dinlemesini murad etmiştir, Zira, delîl ve beyyinelerin tamamı, Kur'an'dadır.
b) Cenâb-ı Hak, bu tabirle onun, Berâe sûresini dinlemesini murad etmiştir. Çünkü bu sûre, müşriklere karşı nasıl muamele edileceğine dair hükümleri ihtiva etmektedir.
c) Cenâb-ı Hak bu tabirle, delillerin tamamını dinlemesini murad etmiştir. Kur'an-ı Kerim, delillerin büyük bir çoğunluğunun yerine geçen bir kitap olduğu için, burada özellikle zikredilmiştir.
Cenâb-ı Hak, "Sonra onu emin olacağı bir yere kadar selamette ulaştır'1 buyurmuştur. Bu, "Onu, içinde, gerek canları gerekse malları hususunda kendilerini emniyyette hissedecekleri kavimlerinin memleketlerine ulaştır" demektir. Ancak bundan sonra, onlarla savaşmak ve onları öldürmek caiz olur. 32[32]

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/416-417
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/418
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/418
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/418-419

Yedinci Mesele

Fukahâ şöyle demiştir: "Meselâ, İslâm'a girme ümidiyle Allah'ın kelâmını dinlemek gibi şer'î bir maksat; yahut da ticari bir gayeyle yurda girmek için eman dilemiş olması hariç, kâfir olan bir harbî (kendisiyle savaşılan), İslâm memleketine girdiği zaman, malıyla beraber kendisi de ganimet malı olmuş olur. Binâenaleyh, şayet o, bir çocuğun veya bir delinin emân vermesiyle İslâm beldesine girmiş olursa, bunların emânlan da bir tür emân sayılır. Binâenaleyh o kimsenin kendisini emniyyette hissedeceği yere ulaştırılması gerekir. Bu da o kimsenin ve malının korunmuş bir vaziyyette, kendisi için emniyyet beldesi olan bir yere ulaştırılmasıdır. Yine o müşriklerden, İslâm memleketine elçi olarak giren olursa, bu elçilik de onun hakkında bir "emân" sayılır. Yine bir kimse, İslâm beldesine bir mal almak gayesiyle girerse, hem onun matı, hem de kendisi için emân söz konusudur. Aliah, en iyisini bilendir. 33[33]

Müşrikler Ahidlerine Bağlı Kalırlarsa Siz de Bağlı Kalınız

"O müşriklerin Allah yanında, Resulü yanında nasıl bir ahdi olabilir? Mescid-i Haram'm yanında muahede yaptıklarınız müstesnadır. O halde bunlar size karşı doğrulukla hareket ederlerse, siz de kendilerine öylece doğrulukla muamele edin. Şüphesiz ki Allah, sakınanları sever" (Tevbe. 7).

Bu ayetin başındaki keyfe "nasıl?" kelimesi, istifhâm-t inkârî'dir. Bu, senin tıpkı, "Beni geçemez, onun beni geçmesi uygun düşmez!" manasında, "Senin gibi birisi nasıl olur da beni geçebilir!" demen gibidir. Ayette bir hazf olup, bunun takdiri, "Yapılmış olan ahdi bozmayı kalblerinde gizledikleri halde, buna rağmen, müşriklerle daha nasıl bir ahid yapılabilir? Ahdi bozmayıp ona vefasızlık göstermedikleri için, Mescid-i Haram'da kendileriyle ahidleştiğiniz kimseler müstesna. -Bunların, Kinâne ve Damraoğulları olduğu söylenmiştir.- Siz, bunların akibetlerini gözetiniz. Onları öldürmeyiniz.. Onlar, sizin ahdinize doğrulukla muamele ettikleri sürece, siz de onlara, aynı şekilde doğrulukla muamele edin. Zira Allah

muttakileri sever Yani,"Allah'ı sayan herkes, ahid yapmış olduğu kimselere karşı, ahdini tastamam îfâ eder" demektir. Allah en iyisini bilendir. 34[34]

Kâfirlerin Galip Geldiklerinde Tutumları

"Onların nasıl ahdi olabilir ki; eğer size galebe ederlerse hakkınızda ne bir yemin ne de bir vecibe gözetip tanımazlar. Sizi ağızJarıyla (güya) hoşnut ederler, fakat kalbleri dayatır. Onların çoğu fâsıkdırlar. Onlar, Allah'ın ayetleri mukabilinde az bir pahayı satın aldılar da, O'nun yolundan halkı zorla men

ettiler. Gerçekten, onların yapageldikleri şeyler ne kötüdür! Onlar bir mümin hakkında ne bir yemin, ne de bir vecibe gözetip tanımazlar. Onlar, taşkınlarınta kendileridir" (Tevbe, &-10).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetin başındaki keyfe tabiri, müşriklerin sözlerinde durmalarının ihtimal verilmeyen, uzak görülen bir şey olduğunu ifade etmek için tekrar getirilmiştir. Malûm olduğu için de, fiili hazfedil mistir. Yani, "Onların halleri, yeminlerini ve ahidlerini kuvvetlendiren birtakım şeylerin geçmesinden sonra, size galip gelmeleri halinde herhangi bir ahde ve andlaşmaya vefa göstermeyip, sizin hakkınızda bunları devam ettirmeyecekleri bir vaziyet olduğu halde, onlarla nasıl başka bir ahid yapılır?" demektir. İşte ayetin ifade ettiği mana budur.

Bu ayette bulunan lafızların açıklanması gerekmektedir. Arapça'da, bir kimseden üstün olduğun zaman, iyine damın üzerine çıktığın zaman, denilir.

Leys de şöyle demiştir: "Zuhur", bir şeyi elde etmek, onu elde etmeye muvaffak olmak

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/419

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/419-420

demektir. denildiğinde, bunun manası, "Allah o müslümanları o müşrikler üzerine yüceltti, üstün getirdi" şeklinde otur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Su suretle de galip çıktılar" (Sat, 14) ve "O hak dini bütün dinlerden üstün kılacaktır"(Sat. 9) ayetleri de bu manadadır. Yani, "onu, bütün dinlere üstün kılmak, üstün getirmek içindir, demektir.
Bu husustaki sözün özü şudur: Başkasını yenen kimsede, bir kemal sıfatı meydana gelir. Böyle olan herkes, kendisini galip ve üstün görür.. Mağlup olan ise, noksanmış gibi otur. Noksan olan da, kendisini gösteremez, noksanlığını gizler.. Böylece zahara fiili, kinaye yoluyla, galip gelmek manasına gelmiş olur. Zira galip gelme manası da onun levâzımındandtr, zarurî sonuçlanndandır. Binâenaleyh, tabiri "Onlar size güç yetirirlerse, size galip gelirlerse..." manasını taşımaktadır. "Gözetip tanımazlar.. buyruğu hakkında Leys şöyle demektedir: "Arapça'da "gözetme" anlamında denilir. Bu, kişinin birini beklemesi, gözetlemesi, gözetmesi anlamına gelir. Yine Arapça'da bekçileri, muhafızları manasında, "kavmin bekçisi..." denilir." Ayette "Sözüme bakmadın" (Tâha,94)varid olup, manası "sözümü tutmadın, onu gözetmedin" demektir. 35[35]

İll Kelimesinin Manası

Ayetteki iII kelimesine gelince, bu hususta da şu görüşler ileri sürülmüştür:
a) Bu, "ahid" anlamına gelir. Nitekim şair şöyle demiştir: "Biz onların, ahidlerinden caydıklarını gördük.. Oysa ki,ahid ve söz sahibi olan kimse, (bundan cayarak), yaian söylemez..." Burada ili, ahid manasındadır.
b) Ferrâ, ili kelimesinin yakınlık, karabet manasına geldiğini söylemiştir. Nitekim san "Hayatın hakkı için, senin
Hassan Kureyş'e olan yakınlığın, deve yavrusunun, deve kuşu yavrusuna olan yakınlığı gibidir" demiştir.
c) iII kelimesi, yemin anlamındadır Nitekim Evs Ibn Hacer beytinde, bu kelimeyi yemin manasında kullanmıştır. Yani, "yemin.." demektir.
d) İli kelimesi, Allah (c.c)'ın isimlerindendir. Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a)'in, Müseylime'njn hezeyanlarını dinlediğimde, "Bu söz, İll'den (Allah'dan) sudur etmez!.." dediği rivayet edilmiştir. Zeccâc bu görüşü tenkit ederek, "Allah'ın isimleri, gerek hadislerden, gerekse Kur'an'dan öğrenilmiştir. Hiç kimsenin, "Yâ İliu!" dediği duyulmamıştır" demiştir.
e) Zeccâc şöyle demektedir: "Bana ve Arapça'nın muktezâsına göre, gerçekte ili kelimesi, bir şeyi keskinleştirme anlamındadır. Nitekim, Arapça'da, kargıya itle denilmiş olması bu manadadır. Yine "şekilli, dik ve güzel kulaklar" manasında olmak
üzere, denilir.
f) el-Ezherî şöyte demTştir: "îl", Cenâb-ı Allah'ın İbranice'deki isimlerinden birisidir. Bunun Arapçalaştırılmış olması ve böylece de İli denilmiş olması mümkündür.
g) Bazıları şöyle demişler: "Bu kelime, birşey saf hale gelip parladığında, Arapların, bunu ifade için kullandıktan fiilinden alınmıştır.lnci satana (incilerin) parlaklığından ötürü, denilmesi de bu köktendir. Yine parlaklıkta, kargıya benzeyen kulağa da, denilir. Arapçada, denilir, yani, "Onun, sesini yükselttiği bir iniltisi vardır" demektir. Kadın vaveyla kopardığında, İlgili denilir. O halde ahd, bozulma şaibelerinden arınmış, uzak ve adetâ parlak olduğu için, "ili" adını almıştır; yahut da, cemiyetler anlaşma yaparken, seslerini yükselttikleri ve onu ilan ettikleri için bu ismi almıştır. 36[36]

Zimme Kelimesinin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın "ne de bir vecîbe (gözetirler)" ifadesindeki "zimmet" ahd manasında olup, cem'i zımem ve zimâm şeklinde gelir. Zimmet, "insanın üzerine gerekli (vacib) olan her şey"

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/420-421
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/421-422

manasınadır ve bu zayi etme (gereğini yapmama) halinde, ilgilinin kınanmasına sebep olacak şeydir. Ebu Abdullah şöyle demiştir: "Zimmet, kendisinden dolayı utanılan, yani ondan dolayı zemmedilmekten kaçınılan

şey demektir. Nitekim, "O, kendi kendini ktnadı, tenkid etti" manasında denilir. Bunun bir benzeri de 4*^ (günahtan kaçındı), (günahtan vazgeçti) ve (zorluktan çekindi) fiilleridir. Cenab-ı Allah'ın "Sizi ağızlarıyla güya hoşnut ederler, fakat kalbleri dayatır" ifadesi, "Onlar dilleri ile tatlı ve güzel sözler söyterler, halbuki kalblerinde bunun tam aksi bulunur. Çünkü onlar, içlerinde sadece kötülük ve eğer oelirse size ezivet etme niyeti tutarlar" demektir.

Allah Teâlâ, "Onların çoğu âşıklardır" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu iki soru vardır:

Birinci soru: Bu sıfatı taşıyanlar, kâfirlerdir. Küfür ise, fısktan daha çirkin ve kötüdür. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın onları iyice zemmedilmeleri gereken bir yerde, "fâsıklar" diye tavsif etmiş olması nasıl güzel ve yerinde olabilir?" 37[37]

Kâfirlerin Hepsi Fâsık mıdır?

İkinci soru: Kâfirlerin hepsi fâsıktır. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah'ın, "Onların çoğu fasıklardır" demesinin manası ne olabilir?

Birinci soruya şu şekilde cevap verilebilir: Kâfir, dini hususunda bazan âdil, bazan da fâstk ve kötü nefisli olur. Bundan dolayı, bu ayetle murad edilen, ahid bozmayı âdet haline getiren o kâfirlerin ekserisinin, gerek dinleri hususunda, gerekse kavimleri nezdinde fâsık olmalarıdır. Binâenaleyh "fâsık" vasfı da, iyice tenkidi ifade etmektedir.

İkinci sorunun cevabı da, geçen cevabın aynısıdır. Çünkü kâfir ba2an, yalandan, ahdi bozmaktan, hile ve tuzaktan sakınır, bazan da bu işleri yapar. Böylesi insanlar, bütün insanlara ve bütün dinlere göre kınanmıştır. O halde ayetteki, "Onların çoğu {asıklardır" ifadesiyle, "Onların çoğu, bu kötü sıfatlara sahiptir" manası kastedilmiştir.

İbn Abbas (r.a) da bu ayet için, "O kâfirlerin bir kısmının müstüman olup şirklerinden tevbe etmeleri ihtimali vardı. Nitekim bu hal gerçekleşti. İslam'ı kabul edecek olanların bu hükmün haricinde kaldığını göstermek üzere, "Onların çoğu {asıklardır" demiş olması uzak bir ihtimal değildir" demiştir.

Allah Teâlâ "Onlar Allah'ın ayetleri mukabilinde,

az bir pahayı satın aldılar da. O'nun yolundan halkı zorla men ettiler" buyurmuştur. Bu hususta şu iki görüş vardır:

1) Bununla, müşrikler kastedilmiştir. Mücâhid şöyle der: "Ebu Süfyanb. Harb, kendi müttefiklerine ziyafet vermiş, Hz. Peygamberin müttefiklerini (bunun dışında) bırakmıştır. Bunun üzerine onlar, bu ziyafetten dolayı, aralarında olan ahdi bozmuşlardır.

2) Bu ayette bahsedilenlerin, ahdi bozma hususunda müşrikleri destekleyen bir grup yahudi olması da uzak bir ihtimal değildir. Binâenaleyh bu tabirden maksad, o yahudileri kınamak olmuş olur. Bu, Kur'an-ı Kerim'de, sanki hep yahudtlere has kılınmış bir ifade gibidir. Bu husus, Allah Teâlâ'nın; "(Onlar), hakkınızda ne bir yemin, ne de bir vecîbe gözetip tanımazlar" ifadesini, bu ayette iki kere tekrar etmesi ile de kuvvet kazanır. Binâenaleyh eğer bu ifade ile müşrikler kastedilmiş olurlarsa bu, sırf (lüzumsuz) bir tekrar olur. Ama bununla yahudiler kastedilmiş olursa, bu bir tekrar olmaz. Bunun için, ikinci mana daha uygundur.

Allah Teâlâ daha sonra da, "Onlar, taşkınların tâ kendileridir"buyurmuştur. Bu, "Onlar, Allah'ın dini hususunda, kanun koyduğu hususlar ile, ahd ve anlaşmanın gerektirdiği şeyleri çiğneyip geçerler" demektir. Bunda, son derece ileri bir tenkid (kınama) vardır. Allah en iyi bilendir. 38[38]

Dönüş Yapan Müşriklerin Durumu

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/422-423

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/423-424

"Bununla beraber eğer tevbe ve rücû ederler, namaz kılarlar, zekat verirlerse, artık onlar sizin dinde kardeşlerinizdirler. Biz, ayetleri, bilecek kimseler için açıklarız. Eğer ahidlerinden sonra yine yeminlerini bozar ve dininize saldınrlarsa. o zaman küfrün o önderlerini hemen öldürün. Çünkü onlar, andlan olmayan adamlardır. Umulur ki onlar bu suretle taşkınlıktan vazgeçerler" (Tevbe. 11-12).

Bil ki Allah Teâlâ, kendisi hakkında ne bir (yemin), ne de bir vecibe gözetmeyen, ahdini bozan, münafıklıkta birleşen ve Allah'ın koyduğu kanunları çiğneyip geçen kimselerin hallerini beyân edince, bunun peşine, onların namaz kılmaları, zekat vermeleri halinde, haklarındaki hükmün nasıl olacağını beyan buyurmuş ve bu hükmü de, "Artık onlar sizin dinde kardeşinizdirler" ifadesinde toplamıştır. Bu ifade, imanın bütün hükümlerini taşır. Eğer bu, tafsilatlı bir şekilde açıklanacak olsa, çok uzar. 39[39]

"İn" Şart Edatının Hükmü

İmdi şayet, "Bir şarta in (eğer) edatıyla bağlanan şey, o şart bulunmadığı zaman, söz konusu olmaz. Bu da, ayette bahsedilen üç şart bulunmadığı 2aman, din kardeşliğinin tahakkuk etmemesini gerektirir. Halbuki bu müşkildir. Çünkü çoğu kez o kimse fakir olabilir, yahut zengin olsa bile, (malının üstünden) bir sene geçmeden zekat vermesi ona farz olmaz" denirse, biz deriz ki: Bu hususu, (Nisa, si) ayetini tefsir ederken, "Bir şarta in edatı ile bağlanan şeyin, o şart bulunmadığı zaman, bulunmaması gerekmeyeceğini" beyan etmiştik. Böylece bu soru zail olur. Alimlerden, "Bir şarta in (eğer) edatı ile bağlanan şey, o şart bulunmadığı zaman bulunmaz" diyenler, bu ayet hususunda şunu söylemişlerdir: Müslümanlar arasında İslam sebebiyle meydana gelen kardeşlik, namaz ve zekat şartlarının ikisine birden bağlanmıştır. Çünkü Allah Teâlâ, kardeşliğin meydana gelmesi hususunda, zekatın verilmesini de şart koşmuştur. Binâenaleyh üzerine zekat vermek farz olmayan kimsenin de, zekatın farz olduğunu kabul etmesi farzdır. Bundan dolayı o (fakir) kimse, zekatın farz olduğunu kabul edince, din kardeşliğinin şartını yerine getirmiş olur. İbn Mes'ûd (r.a), "Ebu Bekr'e Allah rahmet etsin, O, dinî konularda ne derin bir fakihti" demiştir. İbn Mes'ud (r.a), bu sdzü ile, Hz. Ebu Bekir (r.a)'in, zekat vermek istemeyenler hakkındaki, "Allah'a yemin ederim ki, onun birlikte zikrettiği iki şey yani namaz ile zekat arasında ayırım gözetmem" sözünü kastetmiştir.

Allah Teâlâ, "Artık onlar sizin din kardeşinizdirler" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır: 40[40]

İhvan ve İhve Kelimelerinin Kullanılışı

Birinci bahis: Ferrâ, ayetteki kelimesinin, bir mübtedanın takdiri ile "Onlar, sizin kardeşlerinizdir" manasında olduğunu söylemiştir. Bu tıpkı, "Şayet babalarının kim olduğunu bilmeseniz de, zaten onlar sizin din kardeşlerinizdir..." (Ah ab, 5) ayetinde olduğu gibidir.

İkinci bahis: Ebu Hatim şöyle demiştir: "Bütün Basra ulemâsı, "ihve" kelimesinin, neseb bakımından kardeş olanlar hakkında; "ıhvân" kelimesinin de, "dostluk" manasında kardeşlik için kullanıldığını söylemişlerdir." Bu görüş yanlıştır. Zira, hem dostlar hem de dost olmayanlar hakkında ihvan ve ihve kelimeleri kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Mu minler ancak kardeştirler (ihvetun)"{HUCurt, -\o) buyurmuş; ama, neseb yönünden olan kardeşliği kastetmem iştir. Yine ayette, "gerek kardeşlerinizin (ihvani-kum) evlerinden..." (Nur, 6i) ayetinde ise neseb yönünden kardeş olanlar hakkında ihvan tabirinde kullanılmıştır.

İbn Abbas: "Bu ayet, ehl-i kıblenin kanını akıtmayı haram kılar" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz ayetleri bilecek kimseler için açıklarız" buyurmuştur. Keşşaf sahibi: "Bu, iki cümle arasına girmiş bir itiraziyye cümlesi olup, bundan maksat, andlaşma

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/424

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/425

yapılan müşriklere ait hükümlerle, o hükümlere riayet etmeye dair tafsilatlı olarak açıklanan şeyleri düşünmeye teşvik etmeye sevketmektir" demiştir. 41[41]

Ahdi Bozmaları Hakkında

Daha sonra "Eğer ahidlerinden sonra, yine yeminlerini bozar ve dininize saidtnriarsa... " buyurulmuştur. Arapça'da tıpkı, yön ipliğinin eğirildikten sonra, (geri çevrilerek) bozulması gibi, andlaşmayı kesinleştirdikten ve katîleştirdikten sonra, onu bozan kimseler hakkında, denilir. "ipini sağlamca bükdükten sonra söküp bozan..." (Nam, 92) ayetinde de böyledir. Eymân kelimesi, yemin ve kasem etmek manasında olan, yemîn kelimesinin çoğuludur. Sağ elin adı olan yemîn kelimesinin, aynı zamanda yemin hakkında kullanılmasının sebebinin ise, andlaşma yapan kimselerin, bu andlaşmayı yaparken sağ ellerini birbirine uzatmış olmaları olduğu ileri sürüldüğü gibi, yeminini yerine getiren kimsenin yeminindeki bereket ve uğurdan dolayı da,
kaseme yemin adının verildiği de söylenmiştir. Buna göre ayetteki ifadesi, "onar ahidlerini bozarlarsa..." manasındadır. Burada bozulan ahid hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Bu, ekseri ulemânın görüşü olup, buna göre bundan maksat, onların Hz. Peygamber {s.a.s)'e verdikleri ahdi bozmuş olmalarıdır.
2) Buradaki ahid, iman ettikten sonra müslüman olmak manasına hamledilmiş olması mümkündür. Böylece bununla, onların iman ettikten sonra mürted olmaları murad edilmiş olur. İşte bundan dolayı, bu ayeti bazıları, şeklinde okumuşlardır. Hem meşhurdan kıraatten, hem de bu ayetin, ahdi bozanlar hakkında nazil olmasından dolayı, birinci tefsir daha evlâdır. Zira, Allah Teâlâ onları iki gruba ayırmışur. Allah, onlardan tevbe edenleri seçip ayırınca, geriye sadece ahdi bozmaya devam eden kimseler kalmış olur. Cenâb-ı Hakk'ın "ve dininize saldırırlarsa.." buyruğuna gelince, Arapça'da "Onu, kargısıyla dürttü, yaraladı" ve "Kötü sözle yaraladı. ' deniliyor. Leys, şöyle demektedir: "Bazı Araplar, şeklinde kullanır ve bu tabirleri bu şekilde birbirinden ayırırlar. " Buna göre ayet-i kerimenin manası, "Onlar dininizi ayıplar ve dininizi tenkit ederlerse" şeklinde olur. 42[42]

İnkâr Edenlerin Cezası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O zaman küfrün o önderlerini hemen öldürün " buyurmuştur. Bu, "Her ne zaman onlar böyle yaparlarsa, siz de bunu yapın " demektir. Bu ifadeyle ilgiii birkaç mesele vardır: 43[43]

Birinci Mesele

Nâfi, İbn Kesir ve Ebû Amr, ikinci hemzenin de telyini ile eimmete'l-küfr; diğer kıraat imamları da iki hemze ile
eimmetel-küfr şeklinde okumuşlardır. Zeccâc şöyle demiştir. Eimme'nin aslı " dir. Nasıl misal'in cem'i emsile gelirse, bu kelime de imam'ın cem'idir. Ancak ne var ki, iki mim bir araya gelince, birincisi ikincisine idğam edilir ve harekesi ikinci hemzeye verilir. Böylece de kelime elmme haline gelmiş olur. Aynı kelime de iki hemzenin bir arada bulunması nahoş olduğu için ikincisi meksur olan yâ'ya dönüşmüş olur. Bu, bütün nahivcilerce tercih edilen görüştür.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Keşşaf sahibi şöyle der: Eimme lafzı, hemze ile başlayan ve kendisinden sonra, yâ ile hemze arası bir hemze bulunan bir lafızdır. Açık iki hemze ile okumak, Basralıtara göre makbul olmasa dahi, meşhur olan bir kıraattir. Ama,

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/425-426
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/426
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/427

ikinci hemzeyi açık bir yâ ile okumak ise meşhur bir kıraat değildir. Bunun kıraat olması da caiz değildir. Binâenaleyh, bunu açık bir yâ ile okuyan kimse, kırâatta hataya düşmüştür ve lafzı tahrif etmiştir. 44[44]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun manası, "Bütün kâfirleri, öldürün" demektir. Ancak ne var ki Allah Teâlâ, tebaayı da bu bâtıl şeylere teşvik edenler onlar olduğu için, özellikle onların liderlerini ve reislerini zikretmiştir.. 45[45]

Üçüncü Mesele

Zeccâc şöyle der: "Bu ayet, zımmînin, İslâm aleyhinde konuşması halinde öldürülmesi gerektiğini ifade eder. Zira, onunla yapılan andlaşma, İslâm aleyhinde bulunmama şartına bağlıdır. Binâenaleyh şayet İslama ta'n edecek olursa, ahdini bozmuş ve ahdine vefa göstermemiş olur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "çünkü onlar, yeminleri olmayan adamlardtr" buyurmuştur. İbn Âmir, bunu, hemzenin kesresiyle îmane şeklinde okumuştur. Bu kıraat hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) "Onlar için bir emân yoktur." Yani, "Onlara emân vererek emîn kılmayınız.." demektir. Böylece bu ifade, korkutmanın zıddı olan îman (emân vermek) fiilinin bir masdarı olmuş olur.

b) "Onlar kâfirdirler, onların İmanları yoktur." Yani, "Onlar için bir tasdik ve bir din söz konusu değildir" demektir. Diğer kıraat imamları ise, hemzenin fethası ile, eymâne şeklinde okumuşlardır ki, bu, "yemin" kelimesinin çoğulu olup, manası, "Onların gerçekten yeminleri, andları yoktur. Onlann yeminleri, yemin değildir" şeklindedir. Ebu Hanîfe (r.h), kâfirin yemininin yemin addedilmeyeceği hususunda, işte bu ifadeye tutunmuştur. Şafiî (r.h)'ye göreyse, onların yeminleri de bir yemindir. Ebu Hanîfe'ye göre bu ayetin manast, "Onlar, yeminlerine vefa göstermeyince, onların yeminleri, sanki yemîn olmamış gibi olur" şeklindedir. (Şafiî'ye göre) bunların yeminlerinin bir yemin olmasının delili de, Allah Teâlâ'nın ifadesinde, onların, yeminlerini "bozmakla" vasfeditmiş olmalarıdır.. Binâenaleyh, şayet o yeminler yemin sayılmasaydı, onların bozulmasından bahsetmek yerinde ve doğru olmazdı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Umulur ki onlar (bu taşkınlıktan) vazgeçerler" buyurmuştur. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, "O zaman küfrün önderlerini hemen öldürün" emriyle ilgilidir. Yani, "Onlardan sudur eden bunca büyük kabahat ve suçlardan sonra, onlarla savaşmanızdaki maksadınz, onları içinde bulundukları küfürden vazgeçirmek olsun" demektir. İşte bu, Allahu Teâlâ'nın insana olan sonsuz keremi ve lütfundandır. 46[46]

Ahidlerini Bozup Peygamberi Çıkartanlarla Savaş

"Ey mü'minler yeminlerini bozan, ve peygamberi sürüp çıkarmayı kuran ve bununla beraber ilk Önce sizinle kendileri muharebeye başlayan bir güruh ile dövüşmez misiniz? Onlardan korkacak mısınız? Eğer gerçekten inanmış kimselerseniz, kendisinden korkmanıza daha çok lâyık olan biri varsa o da Allah'dır" (Tevbe, 13).

Bil ki Allah Teâlâ, "Ozaman küfrün o önderlerini hemen öldürün" buyurunca, bunun peşinden, o müslümanları onlarla savaşmaya teşvik eden sebebi de zikrederek: "Ey mü'minler, yeminlerini bozan., bir güruh ile dövüşmez misiniz?" buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, herbiri tek başına bile, onlarla savaşmayı gerektiren üç sebepten bahsetmiştir. Artık bu üç sebebin bir arada bulunması halinde durum nasıl olur, siz düşünün'.

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/427

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/427

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/427-428

Bunlar şunlardır:

1) Onların, ahidlerini bozmalarıdır. Bütün müfessirler bunu, "ahdi bozmak" manasına hamletmişlerdir. İbn Abbas, Süddî ve Kelbî, bu ayetin, Hudeybiye'den sonra yeminlerini bozan ve Huzâ'a Kabilesi'nin aleyhine Bekroğulları'na yardımda bulunan Mekke kâfirleri hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bu ifâde, bir caydırıcılık özelliği taşısın ve başkalarına bir göz dağı olsun diye, andlaşma yaptıktan sonra, onu bozanlarla savaşmanın, başka kâfirlerle savaşmaktan daha gerekli olduğuna delâlet eder.

2)Cenâb-ı Hakk'ın "Peygamberisürüp çıkarmayı kuran..." tabirinin ifade ettiği husustur. Hiç şüphesiz ki bu hal, savaşı gerekli kılan en kuvvetli sebeplerdendir.

Alimler, bu hususta ihtilaf ederek, bazıları bundan muradın, Hz. Peygamber hicret ederken, O'nun Mekke'den çıkarılması olduğunu söylerken, bazıları da, o kâfirlerin Hz. Peygamberi öldürmek maksadıyla bir araya gelip meşverette bulunduktan sonra, Hz. Peygamber'i Medine'den çıkarmalarının kastedildiğini söylemişlerdir.

Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Tam aksine onlar, Hz. Peygamber'i, Mekke'den çıkmaya sevkeden şeyler için bir araya geldiklerinde, O'nu Mekke'den çıkarmayı kastetmişlerdir. Bu şey de, ahdi bozmak ve peygamberin düşmanlarına yardım etmektir. Böylece çıkarma işi, onlardan sudur eden ve Mekke'den çıkmaya sevkeden şeye nisbetie, onlara izafe edilmiştir. " Hak Teâlâ'nın "Peygamberi sürüp çıkarmayı kurdular" ifadesinde anlatılan husus, ya bilfiil tahakkuk etmiştir veyahut da, o fiil tamamiyle tahakkuk etmese bile, buna azmetmekle meydana gelmiştir.

3) Hak Teâlâ'nın "bununla beraber ilk önce sizinle kendileri muharebeye başlayan" buyruğunun ifade ettiği husustur.

Yani, "Bedir'de savaşmaları ile " demektir. Çünkü onlar, kervan sapasağlam kurtulduğunda, "Biz, Muhammed ve onunla beraber olanların kökünü kazımadıkça dönmeyiz " demişlerdi.

Bir ikinci görüşe göre de Allah, o kâfirlerin, Huzâ'aoğullannın müttefikleriyle savaşmalarını kastetmiştir. Böylece onlar, ilk önce ahdi bozanlar olmuş oldular. Bu görüş, âlimlerin ekserisinin görüşüdür. Cenâb-ı Hak, bu işi başlatanın daha zâlim olduğuna dikkat çekmek için, "ilk önce sizinle kendileri muharebeye başladılar" buyurmuştur.

Allah, bu üç sebebi açıklayınca, buna ilavede bulunarak "Onlardan korkacak mısınız? Eğer gerçekten inanmış kımselerseniz, kendisinden korkmanıza daha çok layık olan biri varsa O da Allah 'dır" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesi, yukarıda zikredilen savaş sebeplerini birkaç yönden kuvvetlendirir:

a) Güçlü ve yeterli birtakım gerekçeler saymak, onları açıklamak onları kuvvetlendirir.

b) Sen bir kimseye "Hasmından korkuyor musun?" dediğinde, bu ifade, o kimseyi hasmından korkmayı kendisine yed iremeyeceği için, bir tahrik olmuş olur.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendisinden korkmanıza daha lâyık olan biri varsa o da Allah'tır" buyruğu da bunu ifade eder.

Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Eğer bir kimseden korkuyor, onu nazar-ı dikkate alıyorsan, son derece kudretli, kibriyâ ve celâl, azamet sahibi olduğu için, bilesin ki Allah, kendisinden korkulmaya, nazar-ı dikkate alınmaya daha lâyıktır. Halbuki, o insanlardan gelecek olan zararın en son haddi, öldürülmektir. Ama, Allah'dan beklenene gelince bu, bu dünyada kaçınılmaz olan kınama ve zemm ile âhiretteki çok şiddetli olan azâbdır."

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer (gerçekten) inanmış kimselerseniz..." ifadesi "Siz, şayet Allah'a iman ederek inanmış iseniz, sizin bu savaşa atılmanız gerekir. " anlamındadır. Bu da, "şayet siz, böyle bir savaşa atılamtyor iseniz, sizin mü'min olmamanız gerekir" demektir. Böylece bunun, o mü'minleri o ahdi bozan kâfirlerle savaşmaya sevkeden bu yedi tür manayı ihtiva ettiği sabit olmuş olur. Geriye, ayetle ilgili birkaç bahis kalmıştır:

Birinci bahis: Vahidî, ehl-i meânî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Sen, "Bunu yapmıyorsun" dediğinde, bilesin ki bu ifade, meydana gelmesi düşünülmüş olan bir şey hakkında kullanılmış olur. Ama sen, "Yapmadın mı?"

dediğinde, sen bu sözü, bilfiil meydana gelmiş, bulunmuş bir iş hakkında söylemiş olursun. Bu iki söz arasındaki fark şudur: Hiç şüphesiz lâ edatı ile, muzarî fiiller olumsuz yapılır.

Binâenaleyh, sen bu olumsuzluk edatının başına elif getirdiğinde, bu, gelecekteki bir şeyi yapmaya bir teşvik olmuş olur da, böylece bunu sen, şu andaki işi nefyetmek için kullanmış olmazsın. Binâenaleyh, bunun başına etif geldiğinde elâ, (bu aynı zamanda) hali gerçekleştirmek manası ifade etmiş olur."

İkinci bahis: İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ayetteki "(şöyle şöyle olan) bir kavim ile döğüşmez misiniz" ifadesi, Mekke'nin fethi hususunda bir teşviktir. "Yeminlerini (yani andlarını) bozan bir kavim" ifadesi ile Cenâb-ı Hak Kureyş'in, Hz. Peygamler (s.a.s)'in müttefikleri olan Huzâ'a Kabilesi'ne karşı Bekr Oğullan Kabilesi'ne yardım edişlerini kastetmiştir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, Peygamberine, Kureyş'e karşı harekete geçmesini ve Huzaa Kabilesi'ne yardım etmesini emretmiştir. Hz. Peygamber {s.a.s), bunu yerine getirdi ve ashabına, Mekkelilere karşı hazırlanmalarını emretti. Ebu Süfyan b. Harb, Rum (Bizans) İmparatoru Herakl'in yanında bulunuyordu. Bunun üzerine oradan döndü ve Medine'ye gitti. Kendisinden yardım istemek (şefaatçi olmasını taleb etmek) için, Peygamber (s.a.s)'in kızı Hz. Fatıma'ya gitti. Ama o bunu kabul etmedi. Hz. Fatıma bu hususu, oğulları Hasan ve Hüseyin'e söyledi, onlar da bunu kabul etmedi. Bunun üzerine.Ebu Süfyan, Hz. Ebu Bekir'den bunu istedi. Odakabutetmedi. Daha sonra Hz. Ömer'e başvurdu. Hz. Ömer de işi sıkı tuttu. Hz. Ali'ye başvurunca, Hz. Ali de keza onun isteğine icabet etmedi. Ebu Süfyan bunun üzerine, Hz. Abbas (r.a) ile, kendisi ile samimi dost olduğu için ondan eman diledi, o da ona eman verdi. Böylece Hz. Abbas eman verdiği için, Hz. Peygamber (s.a.s) de ona eman vererek, onu saldı. Bunun üzerine Hz. Abbas (r.a): "Ey Alah'ın Resulü, Ebu Süfyan'da şöhret arzusu ve büyüklük duygusu var. Binâenaleyh ona (bir şeref) ver" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "(Mekkelilerden) kim, Ebu Süfyan'ın evine girerse, o emin olacaktır (ona dokunulmayacak)" dedi. Ebu Süfyan Mekke'ye döndü ve: "Kim evime girerse, o emindir (garantidedir)" diye nida etti. Mekkeliler de, onun başına üşüştüler ve onu güzelce dövdüler. İşte bu esnada Mekke fethedildi. İbn Abbas (r.a)'ın söylemek istediği budur.

Hasan el-Basri ise: "Bu ayet ile, bunun murad edifmiş olması caiz değildir. Çünkü Berâe Sûresi, Mekke'nin fethinden bir yıl sonra nazil oldu" demiştir. Bu meselenin doğrusunu yanlışından ayırdedebilme, ancak hadislerle (sahih rivayetlerle) bilinir.

Üçüncü bahis: Ebu Bekr el-Esamm şöyle demiştir: "Bu ayet, Hak Teâlâ'nın "Ey mü'minler! Sizin hoşunuza gitmediği halde, üzerinize savaş farz kılındı..." (Bakara, 216)ayetinde de olduğu gibi, mü'minlerin bu savaşı hoş görmediklerine delâlet eder. Bundan dolayı Hak Teâlâ onlara, bu ayetleri ile emin kıldı (garanti verdi)."

Kâdi de şöyle der: "Allah Teâlâ bazan, bir farzı yerine getirmeyi kerih görmeyen ve onda kusur etmeyen kimseleri de, yine o farzı yapmaya teşvik eder. Binâenaleyh şayet o, cihada bu gibi teşviklerin fayda vermeyeceğini, mutlaka orada savaşın kerih (nahoş) görüleceğini kastetmiş ise, bu da doğru olmaz. Çünkü Hak Teâlâ'nın, böyle bir teşvik olmasa da mutlaka vuku bulacak olan o kerih görmenin meydana gelmemesi için, cihada bu şekilde teşvik etmiş olması da caizdir.

Dördüncü bahis: Bu ayet, bir mü'minin Rabbinden korkması, O'nu nazar-ı dikkate alması, O'nun dışındaki hiçkimseden korkmayıp nazar-ı dikkate almaması gerektiğine detâlet eder. [47][47]

Savaşı Gerektiren Durumlar

"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onlan azablandırsm; onları rüsvay etsin; size, onlara karşı nusret versin; müminler zümresinin göğüslerini ferahlandırsın ve kalblerinizden gayzı gidersin. Allah, dilediği kimseye tevbe nasib eder. Allah alimdir, hakimdir " (Tevbe. 14-15).

Bil ki Allah Teâlâ, bir önceki ayette, "Ey müminler, yeminlerini bozan (...} bir kavim ile dövüşmez misiniz?" buyurunca, bunun peşinden, herbiri mü'minlere savaşa yönelmesini gerektiren yedi husus zikretmişti. O, bu ayette savaş emrini tekrar ederek, savaşın beş faydasını saymıştır ki, bunların da herbirinin, tek tek de olsalar, kıymeti çok büyüktür, ya bunların hepsi birden bulunursa, o zaman durum nasıl olur?

---

[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/428-431

Savaşın faydalarından birincisi "Allah sizin ellerinizle onları azablandırsm" ayeti ile ifade edilen faydadır. Bu ifade ile igili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Yapılan bu iş meşru olduğu halde Allah, bunu "azab" diye ifade etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ kâfirlere azab edecektir. Binâenaleyh O, isterse o azabı bu dünyada peşin olarak verir, isterse ahirete bırakır. 48[48]

Resulullah Kavminin Azaplandırılması

İkinci bahis: Bu ayette bahsedilen azab etme ile, bazan öldürme, bazan esir alma, üçüncü bir husus olarak onların mallarının ganimet olarak alınması kastedilmiştir. Bundan dolayı, "a2ablandırma"nm içine üçü de girer. Buna göre şayet, "Allah Teâlâ, "Sen içlerinde iken (ey habibim), Allah onlara azab etmez" (Entâi, 33) buyurmamış mıdır? Binâenaleyh daha nasıl, "Allah sizin ellerinizle onları azablandınr" demiştir?" denilirse, biz de deriz ki: "Allah'ın, "Sen içlerinde iken (ey habibim), Allah onlara azab etmez"[Enta\, 33) ayeti ile, onların köklerini kazıyacak bir azab; "Allah sizin ellerinizle onları azablandırır" ayeti ile de, öldürme ve onlarla savaşma azabı kastedilmiştir. Bu iki azab arasındaki fark şudur: "Kökü kazıma azabı, her nekadar (kökü kazınan kavim içindeki) günahsız kimselerin sevablartnın artmasına sebeb olsa da, bazan günahsız kimselere de şamil olan, katil (öldürme) azabı ise sadece günahkar kimselere mahsus olan bir azaptır.

Üçüncü bahis: Alimlerimiz, "külün fiilini de Allah yaratır" şeklindeki görüşlerine, "Allah sizin ellerinizle onları azabiadırır" ayetini delil getirmişlerdir. Çünkü bu "azablandırma" ile, öldürme ve esir alma manası kastedilmiştir. Ayetin zahiri, bu öldürüp esir almanın, aslında Allah'ın işi olduğuna, ancak O'nun, bu işini, kullarının elleriyle varlık âlemine getirdiğine delâlet eder ki bu, biz (ehl-i sünnetin) görüşü hususunda, açıktır.

Cübbâî buna karşı cevap vererek şöyle der: "Allah Teâlâ'nın, mü'min kullarının elleriyle, kâfirlere azab ettiği söylenebilecek olsaydı, o zaman, kâfirlerin elleriyle de mü'min kullarına azab ettiği, peygamberlerini kâfirlerin lisanlarıyla yalanladığı ve yine kâfirlerin lisanlarıyla müslümanları lanetlediği de söylenebilirdi. Çünkü Allah Teâlâ bunun da yaratıcısıdır. Şu halde bu, Cebriyye'ye göre (ehl-i sünnetçe) caiz olmadığına göre, Allah Teâlâ'nın, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığı anlaşılır. Allah Teâlâ bu tefsire göre, bütün taatlan kendisinin fiili olarak belirttiği gibi, zikrettiğimiz bu şeyleri de, O'nun emri ve lûtuflan ile meydana gelmiş olmasından dolayı, mecazî olarak zatına izafe etmiştir." Alimlerimiz Cübbâî'nin bu iddiasına cevap olarak şöyle demişlerdir: "Bize karşı, ilzam ettiğiniz şeye gelince, gerçekten durum böyledir. Ancak ne var ki biz, Allah Teâlâ'nın, bütün cisimlerin yaratıcısı olduğunu bildiğimiz halde, bunu dil ile söylemeyiz. Mesela biz, "ey idrarların ve dışkıların (pisliklerin) yaratıcısı; Ey böcekleri ve kurtçukları meydana getiren!" demeyiz. İşte burada da böyledir. Yine biz, zinanın, livâtanın ve diğer çirkin fiillerin ancak Allah'ın onu yapmaya kadir kılması ve imkân vermesi ile meydana geldiği hususunda mutabıkız. Ama, "Ey zina ve livâtayı kolaylaştıran" veya "Ey bunların önündeki engelleri kaldıran" denilmez. İşte burada da böyledir. Cübbâî'nin, "Öyleyse murad, kudret vermektir" şeklindeki sözü hususunda deriz ki: "Bu, sözü zahirinden saptırmaktır. Bu ise, ancak kahir ve kesin başka bir delil bulunursa olabilir. Kahir ve kesin delil, burada bizden yanadır. Çünkü fiil ancak, meydana gelmiş bir dâî (sebeb)ten ötürü sadır olur. Bu dâî ise ancak Allah tarafından meydana getirilir. 49[49]

Savaşın İkinci Faydası: Kâfirleri Zelil Kılmak

Savaşın faydalarından İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın "Onlan rüsvay etsin" buyruğunun anlattığı

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/432

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/432-433

husustur. Bu, "Allah onların başına öylesine bir zillet ve hakirlik verir ki, kendilerini mü'minlerin ellerinde kahrolmuş, zefîl ve rezil-rüsvay bulurlar" demektir. Vahidî, "Bu tabirin manası, "Siz onları öldürdükten sonra, Allah onları rezil eder" demektir" der. Bu, o rezil rüsvay oluşun, onlar için ahirette meydana geleceğine delâlet etmektedir: Bu görüş, rezil-rüsvay oluşun dünyada vâkî olduğunu beyân ettiğimizden ötürü, zayıftır. 50[50]

Üçüncü Fayda: Mü'minlere Zafer Sağlama

Üçüncü fayda, Hak Teâlâ'nın "Size, onlara karşı nusret versin" ayetinin ifade ettiği husustur. Bunun manası şudur: "Kahredilmeleri yüzünden, onların rezil ve rüsvay olmaları gerçekleşince, onlara karşı kahir ve üstün olmaları sebebi ile, müslümanlar için de yardım ve muzafferiyet meydana gelmiştir."

Buna göre eğer bazıları, "Bu rezil-rüsvay oluş, mü'minler için o yardımın meydana gelmesini gerektirince, bu yardımı (nusreti) ayrıca zikretmek abes ve manasız olur" derlerse, biz deriz ki, "Durum öyle değildir. Çünkü onların bu rezil ve rüsvay oluşlarının, mü'minler eliyle meydana gelmiş olması, fakat başka bir sebepten ötürü mü'minlerin başına da bir bela gelmesi muhtemeldir. İşte Cenâb-ı Hak, "Size, onlara karşı nusret (yardım-muzafferiyet) versin" buyurunca, bu ifade mü'minlerin bu yardımdan, fetihden ve zaferden istifâde ettiklerine delâlet eder. 51[51]

Dördüncü Fayda: Mü'minleri Sevindirme

Dördüncü fayda, Cenâb-ı Hakk'ın "Mü'minler zümresinin göğüslerini ferahlandırsın" buyruğunun ifade ettiği husustur. Daha önce Huzâa Kabilesi'nin müslüman olduğunu, Kureyş'in Huzaa'ya karşılık Bekiroğullarına karşı yardım ettiğini, böylece onların başına bela ve musibetler getirdiğini, bunun üzerine de, Allah Teâlâ'nın Bekiroğulları'nın yaptıktan bu şeylere karşılık onların (Huzaalıların) kalblerine şifâ verdiğini zikretmiştik. Malumdur ki, düşmanından uzun bir süre eziyet çeken bir kimseye, Allah, o düşmanına karşı en güzel bir şekilde güç-kuvvet verince, onun bundan duyduğu şükür ve ferahlık çok büyük olur. Bu, onun kalbinin kuvvetlenmesine ve azminin artmasına bir sebep teşkil eder. 52[52]

Beşinci Fayda: Kalblerden Gayzı Giderme

Savaşın beşinci faydası, ayetteki, "Ve kalblerinden gayzı gidersin" tabiri ile anlatılan husustur.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Mü'minler zümresinin göğüslerini ferahlandırsın" ifadesi, Allah'ın gayzdan doğan eleme şifa verdiğini ifade eder. Binâenaleyh bu, gayzı gidermenin ta kendisidir. O halde ayetteki, 'Ve kalblerinden gayzı gidersin" tabiri, bir tekrardır." Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, bu fethin (Mekke Fethi'nin) onlara nasib ve müyesser olacağını va'adetmişti. Bundan dolayı onlar, bunun ne zaman olacağını beklemekten ötürü bir sıkıntı içinde idiler. Nitekim, "İntizâr (beklemek), kırmızı ölümdür" denilir. İşte Cenâb-ı Allah, onların kalblerinde, bu beklemeden doğan zahmet ve sıkıntıyı gidermiş, ferahlık vermiştir. Bu izaha göre, ayetteki, "Müzminler zümresinin göğüslerini ferahlandırsın" ifadesi ile, "Kalblerinden gayzı gidersin" ifadesi arasındaki fark ortaya çıkar.

Cenâb-ı Hakk'ın, savaş için zikrettiği beş fayda, işte bunlardır. Bunların hepsi de, insandaki "gazab kuvvefinden neş'et eden şeyleri teskin etmeye yöneliktir. Gazab kuvvetinden neş'et eden şeyler ise, düşmanının başına büyük bela getirmek, ondan intikam almak ve gayzını tatmin etmek, gidermektir. Allah Teâlâ, bu faydalar içinde, mal (ganimet) elde etmeyi ve yiyecek-içecek elde etmeyi zikretmemtştir. Çünkü Araplar, bir hamiyyet (taassub) ve izzet-i nefis duygusu üzerine yaratılmış bir topluluktur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, onların bu karakterlerine daha uygun ve münasip düştüğü için, onları bunlarla teşvik etmiştir. Bu hususla ilgili geriye birkaç bahis kalmıştır:

---

[50] 50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/433-434

[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/434

[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/434

Birinci bahis: Bu açıklamalar, Mekke'nin fethine uygundur. Çünkü Mekke'nin Fethi hadisesinde cereyan eden şeyler, ayette bahsedilen şeylere benzemektedir. İşte bundan dolayı, ayetin Mekke'nin fethi hakkında olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci bahis: Ayet-i kerime, mucizeye delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu hallerin meydana geleceğini (önceden) haber vermiştir. Bu haller de, ayetteki habere uygun olarak meydana gelmiştir. Böylece bu, gaybtan haber verme olmuştur. Gaybden haber verme ise bir mucizedir.

Üçüncü bahis: Bu ayet-i kerime, sahabenin, Allah'ın ilminde (katında) hakiki bir iman ile mü'min olduklarına delâlet eder. Çünkü bu ayet, onların kalbterinin, dinden (İslam'dan) ötürü, gayz ve hamiyyet duygusu ile dopdolu olduğuna, İslam dininin yücelip yayılması için büyük bir arzu ve istek duyduklarına delâlet eder. Böyle haller ise ancak mü'minlerin kalblerinde bulunur.

Bil ki Hak Teâlâ'nın, bunları böyle sıfatlarla vasfetmiş olması, onların merhametli ve şefkatli olmalarına mani değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak onları, "Onlar müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı ise onurlu ve zorludur" (Mâide, 54) ve "Onlar, kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler"(Fetın, 29) diye tavsif etmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra, "Allah dilediği kimseye tevbe nasib eder" buyurmuştur.

Ferrâ ve Zeccâc şöyle demişlerdir: "Bu ifade, müste'nef (yeni) bir cümle olarak zikredilmiş olup, sözüne bir cevap (netice) olması mümkün değildir. Çünkü "Allah dilediği kimseye tevbe nasib eder" ifadesini, mü'minlerin kâfirlere karşı savaşmasına bir ceza ve mükâfaat saymak mümkün değildir." Ferrâ ve Zeccâc şöyle devam ederler: "Bunun bir benzeri de "Fakat Allah dilerse senin kalbini mühürler" {Şura, 24) ayetidir. Söz (mana) bu ifâdede tamamlanmış, sonra Allah Teâlâ aynı ayetin devamında yeni bir söze başlayarak 'Ve Allah bâtılı Mahveder" (Şura, 24) buyurmuştur.

Bazı alimler ise, "Bu tevbenin, o savaşın bir mükâfaat ve cezası olması mümkündür" derler. Bunun, birkaç yönden izahı yapılır:

1) Allah Teâlâ onlara, savaşı emredince, Esamm'ın görüşüne göre, muhtemelen bu onlardan bazılarına zor gelmiştir. İşte mü'minler savaşa atılınca, bu amel, onların önceki isteksizliklerine ve zorun sam al a rina karşı bir tevbe yerine geçmiş olur.

2) Nusret ve zaferin, gerçekleşmesi büyük bir nimettir. Kul, Allah'ın nimetlerinin peşpeşe geldiğini müşahede ettiği zaman, bu müşahedenin onu bütün günahlarından tevbe etmeye sevketmesi uzak bir ihtimal değildir.

3) Yardım, nusret ve fetih gerçekleşip, ellerine çokça mal (ganimet) ve nimetler geçtiğinde, bunların lezzetleri haram olan bir yoldan elde edilecekken, o mal ve makam elde edildiğinde helâl yoldan elde etmek de mümkündür. Böylece mal ve makamın çokluğu, bu yönlerden insanı tevbeye sevkedici olur.

4) Bazıları şöyle derler: "İnsan nefsi, dünya ve onun lezzetlerine karşı büyük bir temayül duyar. Dünyanın kapıları insana açılıp, Allah Teâlâ da onun için hayırlar murad edince, o kul dünya zevklerinin değersiz ve önemsiz olduğunu anlar. O zaman dünya, onun gözünde çok değersiz bir hale gelir. Böylece bu, nefsin dünyaya iltifat etmemesine vesile olur. İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Süleyman (a.s)'dan naklettiği, "Bana öyle bir mülk ver ki, o benden başka hiç kimseye lâyık (nasib) olmasın" (Sad,34)şeklindeki sözünün tefsirinde zikredilen açıklamalardan birisi de budur. Yani, "Bu mülkün meydana gelmesinden sonra, artık hiç kimse dünyayı taleb etmekle meşgul olmasın" demektir. Sonra bu kul, mülklerin en büyüğü olan bu mülkün tahakkuk etmesi esnasında, onun dünyadan ötürü meydana gelmediğini, onun lezzetlerinde ve arzularında hiçbir faydanın bulunmadığını anlar. O zaman, kalbi dünyadan yüz çevirir ve ona zerrece kıymet vermez. Böylece savaşın olmasının, sayılan bu beş faydayı temin ettiği, bu faydaların meydana gelişinin, tevbeye sebep olduğu ve dolayısı ile tevbenin savaşa bağlı olduğu sabit olmuş olur.

Allah Teâla, "... dilediği kimseye" buyurmuştur. Çünkü insanın dünya malına nail olması ve ona dünyanın kapılarının açılması, bazan kalbin dünyadan yüz çevirmesine sebep olur ki, bu ancak AHah Teâlâ'nın kendisi hakkında hayrı murad ettiği kimse için söz konusudur. Bazan da bu hal, insanın dünyaya İyice dalmasına, onun için kendisini âdeta helak etmesine, bu sebeple Allah yolundan uzaklaşmasına da sebep olabilir. İşte zikrettiğimiz şekilde (insanların) durumu farklı farklı olduğu için, Allah Teâlâ, "Allah dilediği kimseye tevbe nasib eder" buyurmuştur.
Sonra Cenâb-ı Hak, yani Allah, mülkünde ve metekûtunda, yaptığı ve istediği her şeyi bihakkın bilir, yani, "ahkâmında ve fiillerinde hikmet sahibi olup, isabet edendir" buyurmuştur. 53[53]

Cihad İmtihanı Her Mü'mini Beklemektedir

"Yoksa siz, Allah sizden cihad edenleri, AJlah'dan, Resulünden ve mü'minlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri bilmeden kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptığınız her şeyi bilendir" (Tevbe, 16).
Bil ki önceki ayetler, cihada teşvik eden ayetlerdi. Bu ayetten maksad ise, bu teşviki daha çok beyân etmektir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 54[54]

Birinci Mesele

Ferrâ şöyle demiştir: "Ayetteki em (yoksa) edatı, sözün ortasında gelen, bir istifham edatıdır. Eğer bu edat ile bir ibtida (yeni bir cümleye başlama) murad edilir ise, elif veya hel edatıyla birlikte kullanılır." 55[55]

İkinci Mesele

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Kendi cinsinden olmayan birşeyin içine girdirdiğin herşeye Arapça'da "velîce"
denilir. Kelimenin aslı vüluc (girmek) masdarıdır.
Binâenaleyh, kendilerinden olmadığı halde, bir kavmin içine giren ve onlara katılana da "velîce" denilir. Buna göre, "velîce" kelimesi duhûl (girmek) fiilinden gelen dahile kelimesi gibi; vülûc (girmek) fiilinden, faîle vezninde bir isimdir."
Vahidî ise: "Arapça'da, müfred ve çoğul olarak, onlar benim dostumdur" denilir" demiştir. 56[56]

Gerçek Mü'minin Alâmeti

Bu ayetin gayesi, şunu beyan etmektir: Bu hâdisede mükellef, ikabtan ancak şu iki şeyin olmasıyla kurtulabilir:
a) Allah'ın "siz mü'mın/erden dhad edenleri bilmesi..." ile... Burada bilme (ilim) zikredilmiştir. Bundan maksad malum, yani "bilinen şey"dir. Bununla kastedilen, onlardan cihadın sâdır olmasıdır. Ancak ne var ki birşeyin meydana gelmesi için, onun meydana geleceğinin, Önceden Allah tarafından biliniyor olması gerekir. Şüphesiz böylece Allah Teâlâ'nın, onun meydana geleceğini bilmesi, onun var olmasından kinaye kılınmıştır. Hişam b. el-Hakem bu ayeti, "Allah Teâlâ birşeyi, ancak o şey meydana geldiği zaman bilir" şeklindeki görüşüne delil getirmiştir.
Bil ki, ayetin zahiri, her ne kadar Hişam İbn el-Hakem'in söylediği şeyi düşündürse de ayetten

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/434-437
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/437
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/437
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/438

kastedilen, bizim beyan ettiğimiz husustur.
b) Ayetteki, "Allah'dan, peygamberinden ve mü'minlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri... bilmeden" ifadesiyle anlatılan husus. Bu şartın zikredilmesinden maksad şudur: Mücahid, bazan muhlis olarak değil, münafık olarak, içi dışından başka olduğu halde cihâd edebilir. İşte böyle cihad eden kimse, Altah'dan, O'nun peygamberinden ve mü'minlerden başkasını dost ve sırdaş edinmiş olur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, onları ancak nifaktan, riyadan ve kâfirlere dostluk göstermekten uzak bir biçimde tam bir ihlâsla ve din yoluna muhalif olan şeyleri iptal edip yok etmek için cihâd ettiklerinde kendi başlarına bırakacağını beyan etmiştir. Bundan maksat, savaşmayı vâcib kılmanın gayesinin, savaşın bizzat kendisi olmayıp, aksine bunun Allah'ın rızasını elde etmek amacıyla canı ve malı feda ederek Allah'ın emrine ve hükmüne boyun eğerek yapılmasıdır. İşte o zaman bu savaştan faydalanılmış olur. Ama, başka gayelerle savaşa yönelmek ise, kesinlikle hiçbir şey ifade etmeyen şeylerdendir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah, ne yaparsanız haberdardır" buyurmuştur. Bu, "Allah, onların niyetlerini ve maksatlarını bilir, bunlara muttalidir; hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Dolayısiyle insanın niyetine ve kalbinin hallerine sahip olma hususunda titiz davranması gerekir" demektir. İbn Abbas (r.a): "Allah Teâla, insanın içinin, dışından başka ve farklı olmasına razı olmaz. O, mahlûkatından ancak istikâmet ve doğruluk ister. Nitekim O: "Gerçekten, "Rabbimiz Allah'dır" deyip de sonra doğruluğu iltizâm edenler,,."(Fussiiet, 30) buyurmuştur" der. Yine o, "Savaş farz kılındığı zaman münafık, münafık olmayandan; mü'minlere dost olan, düşman olandan ayrılmıştır" demiştir. 57[57]

"Allah'a şirk koşanların, kendi küfürlerine bizzat kendileri şahit iken, Allah'ın mescidlerini imâr etmeye ehliyetleri yoktur. Onların hayır namına bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ateşte ebedî kalacaklardır. Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'dan başkasından korkmayan kimseler imâr eder. işte doğru yolu bulmaları umulanlar bunlardır" (Tevbe, 17-18).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 58[58]

Muhtıra Karşısında Müşriklerin Tutumları

Bil ki Allah Teâlâ bu sûreye, kâfirlerden berî olunduğunu, hem de tekidli olarak zikretmekle başladı. Sonra bu uzak durmaya sebebiyet veren kabahat ve rezaletlerine yer verdi. Müteakiben onların, bu dışlamayı doğru bulmayıp kendileriyle birlikte yaşamanın gerektiği konusunda ileri sürdükleri şüphelerini nakletti. Bunlardan birincisi, bu ayette zikredilen husustur. Bu böyledir, çünkü onlar (kendilerine göre) güzel sıfatlar ve hoş hasletlerle muttasıfttrlar. Bu da onlarla içice bulunmayı, onlarla yardımlaşma ve dayanışmayı gerektirir. Mescid-i Haram'ı imar eden kimseler olmaları, işte bu sıfatlardan birisidir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Abbas, Bedir Savaşı'nda esir edildiğinde, müslümanlar nnun vanına aelerek. Allah'ı inkâr ettiğinden ve akrabayla irtibatı kestiği için onu ayıpladılar.. Hz. Ali, ona sert bir biçimde konuşarak: "Sizin, övgüye değer hasletleriniz yok mudur?" dedi. Bunun üzerine Abbas: "Biz, Mescid-i Haram'ı imâr ederiz, Kabe'ye perde takarız, hacılara su dağıtırız, köleleri esirlikten kurtarırız..." dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Hak Abbas'ın sözünü reddederek: "Allah'a şirk koşanların... Allah'ın mescidlerini imâr etmeye ehliyetleri yoktur!" ayetini inzal buyurdu. 59[59]

Mescidleri İmar Etmek Ne Demektir?

Mescidleri imâr etmek iki kısımdır: Bu, ya onlara devam etmek ve çokça gitmek şeklinde olur;

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/438-439
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/439
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/439-440

nitekim Arapça'da bir kimse birisiyle fazla içli dışlı olursa, "Falanca, falancanınmeclisini imâr etti" denilir. Yahut da bu, bildiğimiz manada, binaları imar etmek şeklinde olur. Eğer ayetten maksat bu ikinci mâna ise, buna göre mana şu şekilde olur: "Kâfirler, mescidleri onarmaya teşebbüs etmezler. Bu zaten, onlar için caiz de değildi. Çünkü mescid, ibâdet yeridir. Binâenaleyh, ona saygı duyulması gerekir. Kâfir ise onu küçümser ve saygı göstermez. Yine kâfir, Allah'ın, "Müşrikler ancak bir necistir" (Tevbe, 28) ayetinden dolayı, hükmen necistir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Beytimi, tavaf edenler için temizleyiniz..."(Bakam, 125)ayetinden dolayı, mescidi necasetten temizlemek farzdır. Bir de, kâfir, piştiklerden necasetten sakınmaz. Bundan dolayı, onun mescide girmesi, mescidi kirletir. Bu ise, müslümanların ibadetlerinin bozulmasına sebebiyyet verir. Yine kâfirin, mescidi tamire yönelmesi müslümanlara in'âmda bulunmak yerine geçer. Halbuki, kâfirin müslümanlar üzerinde yardım ve in'âm sahibi, minnet sahibi olması caiz değildir. 60[60]

Farklı Kıraatlere Göre Manalar

İbn Kesir ve Ebu Amr, müfred olarak, mescide'llâhi "Allah'ın mescidi.."; diğer kıraat imamları ise, çoğul olarak
mesâcidellahi "Allah'ın mescidleri..." şeklinde
okumuşlardır... İbn Kesîr ve Ebu Amr'ın delili, (nevi». 19) ayetidir.
Bu ayeti cemi olarak okuyanların ise, birkaç hücceti bulunmaktadır:
1) Burada, Mescid-i Haram kasdediterek "mescid" kelimesi itlâk edilmiştir. Çünkü o, bütün mescidlerin kıblesi ve önderidir. Binâenaleyh, onu imâr eden, bütün mescidleri imâr etmiş gibi olur.
2) Şöyle denilebilir: "Allah'a şirk koşanların, Allah 'm mescidlerini imâr etmeye (ehliyetleri) yoktur!" buyruğunun manası, Allah'a şirk koşanların, Allah'ın hiçbir mescidini imâr etmeye ehliyetleri, selâhiyetleri yoktur" şeklindedir. Durum böyle otunca, onların, mescidlerin en şerefli ve en yücesi olan Mescid-i Haram'ı imâr edememeleri, öncelikle gerekli olur.
3) Ferrâ şöyfe demiştir: "Araplar bazan, çoğul yerine müfred; müfred yerine de çoğul kelime kullanırlar. Cemi yerine müfred kullanmaları, "Falanca, dirhemi, parası çok olan bir kimsedir" demeleri gibidir. Müfred yerine çoğul kullanmaları da, bir kimse hakkında, o tek bir hükümdar ile birlikte bulunduğu halde, "Falanca, krallarla düşüp kalkar" demeleri gibidir."
4) Mescid, secde edilen bir yerdir. Binâenaleyh, Mescid-i Haram'ın her parçası bir mescid (secde edilen yer)'dir. 61[61]

Dördüncü Mesele

Vahidî, "Bu ayet, kâfirlerin, müslümanlartn mescidlerinden herhangi bir mescidi onarmaktan men edilmiş olduklarına delâlet eder. Eğer kâfir, bunu vasiyyet etse, vasiyyeti kabul edilmez ve mescidlere girmekten men edilir. Yine kâfir, bir müstümanın izni olmaksızın mescide girerse, ona tazir cezası verilir. Ama izinli olarak girerse ona tazir cezası verilmez. Bununla beraber evla olanı, mescidlere saygı göstermek ve kâfirleri mescidlerden uzak tutmaktır. Hz. Peygamber (s.a.s) kâfir olan Sakîf kabilesinin heyetini Mesctd'de ağırlamış ve yine, kâfir olan Sümâme İbn Esâl el-Hanefi'yi mescidin direklerinden birine bağlamıştı" demiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Kendi küfürlerine bizzat kendileri şâhid iken.." buyruğuna gelince, Zeccâc, buradaki şâhidîn kelimesinin "hal" olduğunu ve ifadenin manasının, "Onlar kendilerinn küfrüne şâhid olarak mescidleri imâr edemezler" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu şâhid oluşun tefsiri hususunda âlimler, birçok izah zikretmişlerdir:
1) En doğrusu olan bu görüşe göre onlar, kendilerinin putlara taptıklarını, Kur'an'i tekzib ettiklerini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr ettiklerini açıkça söylüyorlardı. Bütün

---

[60] 60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/440
[61] 61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/440-441

bunlar küfürdür. Kim, bütün bunların kendisinde bulunduğuna şehâdet ederse, aslında, küfür olan bir şey hakkında kendisi aleyhine şehadette bulunmuş olur. Yoksa ayetten murad, "Onlar (açıkça) kendilerinin kâfir olduklarını söylerler " manası değildir.

2) Süddî şöyle demiştir: "Onların, kendilerinin küfrüne şehâdet etmeleri şudur: Bir hristiyana, "Sen kimsin ve nesin?" denildiğinde o: "Ben hristiyanım"; yahudl, "Ben biryahudiyim"; putperest de, "Ben bir putperestim" der. Bu izah, bizim birinci maddede zikrettiğimiz izahla kuvvetlenir.

3) O kâfirlerin aşırıları: "Biz, Muhammed'in dinini ve Kur'an'ı inkâr ediyoruz!" diyorlardı. Belki de maksad budur.

4) Onlar, çırılçıplak bir vaziyyette Ka'be'yi tavaf ediyorlar ve: "Biz, içinde bulunuyorken Allah'a isyan ettiğimiz elbiselerle Kabe'yi tavaf edemeyiz" diyorlardı. Kabe'yi her tavaf edişlerinde de, putlarına secde ediyorlardı. İşte bu, onların, kendilerinin küfür ve şirklerine şahitlik etmeleri demektir.

5) Onlar, "Lebbeyk Allah'ım... Senin hiçbir şerîkin yok! Ancak aslında senin mahlukun olup, kendisi ve malik olduğu her şey sana ait olan bir şerîkin vardır. " derlerdi.

6) İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu ayetten maksad şudur: Onlar Hz. Peygamberin kâfir olduğuna şehâdet ediyorlardı.62[62] Bu tefsir ancak "Andoisun, size kendinizden öy!e bir peygamber gelmiştir ki..." (Tevbe. 128) ayetinden dolayı caiz olabilir.

Kadî ise "Bu izah ayetin hakikî manasından sapmaktır. Bu, ancak lafzı hakikî manasına almak imkânsız olduğu zaman caiz olabilir. Ama, öteki mananın caiz olduğunu beyan ettiğimize göre, artık bu mecazî manayı vermek caiz değildir" demiştir. Ben de derim ki: "Eğer selef-i salihînden birisi, senin "Zeyd, seçkindir" "Amr ise, ondan daha seçkindir.." tabirindeki gibi bu ifadeyi "Onlar, en seçkinlerinin (Hz. Muhammed) kâfir olduğuna şehadette bulundukları halde..." şeklinde okumuşsa, ayetin zahir manasından ayrılmaksızın bu izah tarzı geçerli olabilir. Yapılan bu izah doğru olur. 63[63]

Kâfirlerin Ameli Boşa Gider

Sonra Cenâb-ı Hak, "Onların hayır namına bütün yaptıkları boşa gitmiştir" buyurmuştur. Bundan maksad Kur'an'da bulunan şu kesin ve hak olan hükümdür: O kâfirlerden her ne kadar, ana-babaya iyilik, hanlar inşâ etmek,açlan doyurmak ve zayıflara yardım etmek gibi hayır işleri sâdır olmuş da olsa, bütün bunlar boşa gidecektir. Çünkü, küfürlerinin cezası, bu yaptıkları amellerin sevabından fazladır. Binâenaleyh, yaptıkları bu hayırların, içinde bulundukları küfür karşısında, bir sevab ve ta'zime nail olmada hiçbir tesiri ve etkisi bulunmamaktadır. "Amellerin boşa gitmesi" yani ihbât hususundaki izah, bu tefsirde daha önce defalarca geçtiğinden artık bunu tekrarlamayacağız.

Allahu Teâtâ daha sonra Ve onlar ateşte ebedî kalacaklardır.." buyurmuştur. Bu, onların cehennemde ebedî (muhalled) olacaklarına işarettir. Ehl-i sünnet âlimlerimiz ehl-i kıbleden olan günahkârların cehennemde ebedî katmayacağına, bu ayetle şu iki yönden istidlal etmişlerdir:

1) 'Ve onlar, ateşte ebedî kalıcılardır" ifadesi hasr ifade eder. Yani, "Başkası değil, sadece onlar orada ebedî kalacaktır" demektir. Bu söz, kâfirler hakkında varid olunca, cehennemde ebedî kalmanın sadece kâfirlere has olduğu sabit olmuş olur.

2) Allah Teâlâ, cehennemde ebedî kalmayı, kâfirlerin küfürlerine bir ceza kılmıştır. Binânaleyh bu hüküm, kâfirlerden başkası için de sabit olsaydı, kâfirleri bununla tehdit etmek doğru olmazdı. 64[64]

62[62] Maksat şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) kendi içlerinden çıkmış olup kendilerinden biri olarak onun kâfir olduğunu iddia etmeleri böyle ifade edilmiştir. Arapçada bir üslûp vardır. Bir delili de (Tevbe, 126) ayetidir(Ç.)

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/441-442

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/442-443

Cami Yapanların Sıfatları

Cenâb-t Allah, kâfirlerin mescidlerin imarı ile meşgul olmamaları gerektiğini beyân edince, müteakiben bu işle meşgul olanın, şu dört sıfatla bezenmiş olması gerektiğini beyan buyurur:
Birinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden (...) kimseler imâr eder" ayetinin ifade ettiği hüküm. Biz, mescidi imâr eden kimsenin, mutlaka Allah'a iman etmesi gerektiğini söyledik. Zira mescid, içinde Allah'a ibadet edilen yer demektir. Binâenaleyh, Allah'a iman etmemiş olan kimsenin, içinde Allah'a İbadet edilen bir yer bina etmesi imkânsızdır. Biz, böylesi kimsenin, mutlaka Allah'a ve ahiret gününe iman etmesi gerektiğini söyledik. Zira, Allah'a ibadetle meşgul olmak, ancak ahirette bir kıymet taşır. Dolayısıyla ahireti, Kıyameti inkâr eden kimse, Allah'a ibadet etmez. Allah'a ibadet etmeyen kimse de Allah'a ibadet edilmesi için, bir mescid bina etmez. 65[65]

Burada Resulün Anılmayışının Sebebi

Eğer, "Niçin, Cenâb-ı Hak, bu ayette Allah'ın Resulüne imandan bahsetmemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Müşrikler, "Muhammed, liderlik ve krallık istediği için, Allah'ın peygamberi olduğunu iddia ediyor" diyorlardı. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu ayette, Allah'a ve ahiret gününe imanı zikretmiş, nübüvveti zikretmeyerek, "Risâleti tebliğ etmekten maksadım, ancak mebde ile meâda iman edilmesini sağlamaktır" demek istemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, risâletten maksadın sadece bu olduğuna kâfirlerin dikkatini çekmek için, asıl maksada yer vermiş, nübüvvetin zikrinden sarf-ı nazar etmiştir.
b) Allah Teâlâ namazdan bahsedip, namaz da ancak ezan, ikâmet, teşehhüdle tamam olup ve bütün bunlar da nübüvetin zikrine şâmil olunca, o zaman bu kâfi gelmiştir.
c) Allah Teâlâ, "salât" lafzını, elif lâmlı olarak (es-salât) zikretmiştir. Başında eliflâm bulunan müfred kelimeler ise, önceden geçmiş ve bilinen şeylere hamledilirler. Müslümanların namazlarıyla ilgili geçmiş olan ve bilinen şey ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu amellerden başka bir şey değildir. Binâenaleyh, ayette "es-salât" (namaz) kelimesinin geçmiş olması, işte bu yönden peygamberliğin bir delili olmuş olur.
İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın ijLal\ flîîj "namazı dosdoğru kılan..." vasfı. Bu
ifadenin yer almasının sebebi şudur: "Mescid yapmanın en büyük maksadı, namaz kılmaktır. Binâenaleyh insan, namazın farziyyetini kabul etmediği müddetçe, onun mescid yapmaya yönelmesi imkânsız olur."
Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'in, "zekâtı veren" ayetinin ifade ettiği husus. Bil ki, mescidin imârında namaz kılıp zekât vermenin nazar-ı dikkate alınması, sanki de mescid imar etmeden muradın, orada bulunma, mevcut olma olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, zira insan namaz kıldığı zaman, mescidde bulunur. Böylece de bu namaz ile, mescidin imârı, şenlenmesi gerçekleşmiş olur. Zekât verdiği zaman da, zekât almak için, bütün fakir ve yoksullar mescidde bulunurlar. Böylece, bu yolla da mescid imâr edilmiş olur. Biz, bu ayette geçen "imâr etme" lafzını, bizzat bina etmek manasına hamlettiğimizde de, bu konuda da zekât verme nazar-ı dikkate alınmış olur. Zira zekât vermek farz, mescid yaptırmak ise nafile bir ibadettir. İnsan, farzları yapıp bitirmeden, nafile ibadetlerle meşgul olamaz. O halde, görünen odur ki, insan zekâtını vermediği müddetçe, mescidler yapmakla meşgul olmaz.
Dördüncü sıfat: "Ve Allah'dan başkasından korkmayan..."sıfatı hakkında şu izahiar yapılabilir:
1) Hz. Ebu Bekir (r.a), İslâm'ın ilk yıllarında evinin kapısının yanıbaşında bir mescid yapmıştı; orada namaz kılıyor, Kur'an okuyordu. Kâfirler de işte bu sebepten dolayı ona eziyyet ediyorlardı. Binâenaleyh bu ayetten, bu hâdisenin kasdedilmiş olması muhtemeldir. Yani, o mescid yapma hususuna, her ne kadar insanlardan çekinmiş olsa dahi, ancak ne var ki o

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/443

onlara iltifat etmemiş, onları nazar-ı dikkate almamış; tam aksine, gerçekten Allah'tan korktuğu için mescid yapmıştır" demektir.

2) Bundan maksadın, "Mescid yapmanın bir gösteriş ve desinler vesilesi olsun ve "Falanca, mescid yaptırdı" denilsin diye değil de, tam aksine bunu , yapan kimsenin o mescidi sırf Allah rızasını taleb ettiği ve sırf Allah'ın dinini kuvvetlendirmek için yapmış" olması da muhtemeldir.66[66]

Allah'tan Başkasından Çekinmenin Hükmü

Eğer: "Mü'min bir kimse, zalimlerden ve müflislerden çekinip endişelendiği halde, Allah daha nasıl, "ve AHah'dan başkasından korkmayan" demiştir?" denilirse, biz deriz ki: Burada bahsedilen "haşyef'ten maksat, din mevzuundaki haşyet ve takva ile, kişinin başkasının rızasına Allah'tn rızasını tercih etmemesidir.

Bil ki Allahu Teâlâ, "Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a... iman eden., kimseler imâr eder" buyurmuştur. Yani, "Bahsettiğimiz bu dön sıfatı taşıyanlar" demektir. Zira innemâ kelimesi hasr ifâde eder. Bu edatın bu ayette bulunmasında, mescidin, ibadet dışındaki şeylerden korunmasının gerekli olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır. Binâenaleyh, gereksiz söz söyleme ve dünya işlerini orada halletme gibi hususlar da, bunun hükmüne dahildir (ibadetin dışında sayılır). Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s)'den: "Ahir zamanda, ümmetimden bir grup insan gelir, türer... Onlar mescidlere gelirler ve halkalar halinde oralarda otururlar. Ama onların sözleri, dünya ve dünya sevgisidir. Sakın onlarla oturmayınız. Allah'ın onlara ihtiyacı yoktur" dediği rivayet edilmiştir. 67[67]

Mescidlerin Faziletleri Hakkında

Yine bir hadiste de, "Mescidde konuşmak, tıpkı hayvanların kuru otu yeyip bitirmesi gibi, iyilikleri yer bitirir" şeklinde varid olmuştur. Hz. Peygamber, Cenab-ı Hakk'ın bir hadis-i kudsîde "Benim yeryüzündeki evlerim, mescidlerdir. O mescidlerdeki ziyaretçilerim de, oraları imâr edenlerdir. Evinde temizlenip, sonra da benim evimde beni ziyaret eden kula müjdeler olsun.. Çünkü ziyaret edilenin ziyaret edene İkramda bulunması uygun düşer" buyurduğunu belirtmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Mescidleri seven kimseyi, Allah da sever"; "Bir adamın, mescidlere gitmeyi alışkanlık haline getirdiğini görürseniz, onun mü'min olduğuma şehâdet ediniz" "Kim, herhangi bir mescidde bir kandil yakarsa, onun kandili o mescidde yandığı, aydınlattığı müddetçe, melekler ile Hamele-İ Arş, onun için istiğfar ederler" buyurduğu da rivayet edilmiştir. Bütün bu hadisleri Keşşaf sahibi nakletmiştir.

Bu sıfatlan zikretmeyi müteakip, Cenâb-ı Hak "İşte doğru yolu bulmaları umulanlar bunlardır" buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Müfesstrler şöyle demektedirler: Allah, şekk ve tereddütten münezzeh olduğu için, asâ kelimesi, Allah hakkında kullanıldığında kesinlik ifâde eder.

2) Ebû Müslim şöyle demektedir: "Bu ayette geçen asâ kelimesi kullarla ilgilidir. Dolayısıyla bu kelime, burada recâ, (ummak) manasını ifade eder. Binâenaleyh mana, "Bu taatları yapanlar, onları sırf ihtida, yani, hidayet elde etme ümidiyle yapmışlardır" şeklinde olur. Zira Cenâb-ı Hak, "Korku ve ümit ile Rablerine duâ ederler" (Secde. 16) buyurmuştur. Bu hususta sözün hakikati şudur: Kul bu amelleri yerine getirirken, mükâfaat elde edeceğine kesinkes hükmedemez. Çünkü onun, kabulün tahakkukunda nazar-ı dikkate alınan şartlardan herhangi birini ihlâl etmesi daima mümkündür.

3) Bu izahların en güzeli, Keşşaf sahibi'nin bahsettiği şu husustur: "Bu ayetin ifade ettiği husus, müşriklerin hidayet mevkilerınden uzak olduklarını bildirmek ve onların, gözlerinde büyütüp iftihar ettikleri amellerinden faydalanabilme arzularını kesip atmaktır. Çünkü Allah

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/443-445

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/445

Teâlâ, iman edip, imanlarına şeriatla amel etmeyi ve Allah'dan korkmayı ekleyen o kimseler için bile ihtidanın, (belki) ile asâ "umulur ki..." arasında dönüp dolaşan bir durumda olduğunu beyan buyurmuştur. Durum böyle olunca, artık nasıl olur da o müşrikler, kendilerinin doğru yolda olduklarına ve Allah katında her türlü hayır ve mükâfaata erişeceklerine kesin olarak hükmedebilirler? Bu ve benzeri tabirlerde "haşyef'in recâ'ya tercih edilmesinde, mü'minler için ortaya çıkan ilahî bir lütuf vardır. 68[68]

"Siz hacılara su temin etmeyi, Mescid-i Haram) onarmayı Allah'a, âhiret gününe inanan, Allah yolunda cihad eden kimselerin amelleri gibi mi tuttunuz? Bunlar, Allah yanında bir olmazlar. Allah zalimler güruhuna hidayet vermez" (Tevbe, 19).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 69[69]

Hacc Hizmetleriyle İlgili Ayetin Nüzul Sebebi

Müfessirler bu ayetin nüzulü hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. İbn Abbas, kendisinden gelen rivayetlerin bazısında şöyle demektedir: Hz. Ali, Abbas'a sert ve ağır konuşunca, Abbas: "Şayet siz, müslüman olma, hicret ve cihad etme hususlarında bizden önce davrandıysanız, bilesiniz ki biz de, andolsun ki Mescid-i Haram'ı imâr ediyor, hacılara su dağıtıyorduk..." dedi. İşte bunun üzerine de bu ayet-i kerime nazil oldu.Şu da ileri sürülmüştür: Müşrikler, yahudilere: "Biz hacılara su veriyor, Mescid-i Haram'ı da imâr ediyoruz. Bu durumda, biz mi, yoksa Muhammed ile O'nun arkadaşları mı daha üstünüz?" dediler. Bunun üzerine yahudiler o müşriklere: "Siz, daha üstünsünüz" dediler.
Şöyle bir rivayet de vardır: Hz. Ali (r.a), Abbas (r.a)'a, müslüman olduktan sonra: "Amcacığım, sizler hicret etmediniz. Allah'ın Resulüne de katılmadınız değil mi?" deyince, Hz. Abbas: "Ben, hicret olayından daha üstün olan bir hizmeti görmüyor muydum? Allah'ın evini haccedenlere su veriyor ve Mescid-i Haram'ı imar ediyordum " dedi. Binâenaleyh, bu ayet nazil olunca Abbas: "Ben, hacılara su dağıtma işini terketmem gerektiğini görüyorum " dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Sizler, hacılara su dağıtma işine devam ediniz. Çünkü, sizin için bu işte bir hayır vardır" buyurdu.
Şu da rivayet edilmiştir: Talha İbn Şeybe, Abbas ve Ali, övünmeye başladılar. Talha: "Ben Beyt'in sahibiyim; onun anahtarları benim elimde. İstesem orada yatıp kalkabilirim..."; Abbas: "Ben, "sikâye" sahibiyim, bu işi devam ettiriyorum"; Hz. Ali de: "Ben, cihad erbabıyım" deyince, Allah Teâlâ bu ayeti indirdi. 70[70]

Karşılıklı Övünmenin Kimler Arasında Olduğu

Musannif (Razî) (r.h) der ki: Bu sözün neticesinden muhtemelen şu çıkar: Bu ayetin, müslümanlar arasında cereyan eden bir övünme yarışması vesilesiyle nazil olmuş olması mümkündür. Keza ayet, müslümanlar ile kâfirler arasında geçen üstünlük taslamadan dolayı da nazil olmuş olabilir.
Bu üstünlük taslamanın müslümanlar arasında geçtiğini söyleyenlere gelince onlar, Cenab-t Hakk'ın bu ayetten sonraki hicret eden mü'minler hakkında buyurduğu, "... bunların Allah yanında derecesi çok büyüktür" (T«vb«, 20) ayetiyle istidlalde bulunmuşlardır. Bu ifade, "mercûh" (ikinci dereceye düşen) kimseler için de, Allah katında derecelerin bulunmasını iktizâ eder. Bu da ancak, mü'min kimselere uygun düşer. Biz bu ayeti tefsir ederken, bu söze cevap vereceğiz.
Bunun, müslümanlarla kâfirler arasında geçen bir üstünlük taslamadan dolayı nazil olduğunu söyleyenlere gelince, onlar, görüşlerinin doğruluğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi ile istidlal

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/445-446
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/447
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/447

etmişlerdir. Bu ifade, bu karşılıklı övünmenin, Allah'a iman etmeyenlerle, O'na iman edenler arasında cereyan ettiğine delâlet eder. Buna göre, doğruya en yakın olan görüş budur.

Biz bu sözü şu şekilde de izah edebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın ist ayetinin tefsirinde Abbas'ın, kendisinin üstünlüğüne Mescid-i Haram'ın bakımını yapıp hacılara su vermesiyle istidlal ettiğini nakletmiştik. İşte Allah, buna şu iki şekilde cevap vermiştir.

1) Önceki ayette beyan edilen şu husustur: Mescidi imâr, bu iş ancak mü'minden sudur ettiği takdirde bir üstünlüğü icâb ettirir. Ama, kâfir tarafından yapılmasına gelince, bunda kesinlikle bir fayda bulunmamaktadır.

2) Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette bahsetmiş olduğu bütün hususlardır. Bu da şöyle denilmesidir: Farzet ki biz, Mescid-i Haram'ı imâr edip hacılara su dağıtmanın, bir çeşit fazilet sebebi olduğunu kabul edelim. Fakat bu iş, Allah'a iman ve cihada nisbetle, gerçekten çok yetersizdir. Binâenaleyh, Allah'a iman ve cihad mukabilinde bu tür şeyleri zikretmek hata olur. Zira bu, çok şerefli ve çok yüksek olan bir şeyi, yine gerçekten çok değersiz ve önemsiz olan bir şeyle karşılaştırmayı gerektirir ki bu bâtıldır. İşte, ayetin burada zikredilmesindeki izah budur. İşte, ancak bu yolfa, bu ayetin daha önceki kısımla olan gerçek münasebeti kurulmuş olur. 71[71]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: Sikaye (sulamak) ve imâre (bakımını yapmak) kelimeleri, sıyâne (korumak), ve vikaye (korumak, muhafaza etmek) kelimeleri gibi, sekâ (sıtladt) ve amere (imar etti) fiillerinin masdarıdır.

Bil ki, bu ayette geçen "sikaye ' ve "imâre" kelimeleri, fiil gibi kullanılmış olup, men âmene tabiri ise, bir faile İşaret etmektedir. Binâenaleyh kelamın zahiri, fiilin fâite, sıfatın da zâta teşbih edilmiş olmasını gerektirir ki, bu mümkün değildir. Dolayısiyle tevil etmek gerekir. Bu tevîl de şu iki şekilde yapılır:

a) Kelamın takdirinin £^1 '*&* j»i jifc' "siz, hacılara su veren ve Mescid-i Haram'ı imâr edenleri, Allah'a iman etmiş kimselerle bir mi tutarsınız?" şeklinde olduğunu söylemektir, Bu izahı, Abdullah İbn Zübeyr'in bu kelimeleri, "Hacıları sulayanlar ve Mescid-i Haram'ı imar edenler " şeklinde okuması da takviye eder.

b) Kelamın takdiri, "Siz, hacılara su dağıtmayı, Allah'a iman eden kimsenin imanıyla bir mi tutarsınız?" şeklinde olduğunu söylemektir. Bunun bir benzeri ifade de (...) (Bakara, 177) ayetidir. 72[72]

Sikaye ve İmare'nin Mahiyeti

Hasan el-Basri (r.h): "Bu sulama işi, üzüm şırası ile oluyordu" demiştir. Hz. Ömer (r.a)'in hurma şırasını, üzüm
şırasından daha keskin bulduğu zaman, üçte bir oranında su katarak onun keskinliğini kırdığı ve: "Siz bunu çok keskin bulduğunuz zaman, ona su katarak sertliğini kırınız" dediği rivayet edilmiştir. "Mescİd-i Haram'ı imar" meselesine gelince, bu ifade ile, onun donatılması ve duyarlarının şeklinin güzelleştirilmesi kastedilmiştir.

Allah Teâiâ, bu iki kısımdan bahsedince, "Bunlar Allah yanında, bir olmazlar" buyurmuştur. Fakat bunların denk olmayışları, hangisinin üstün olduğunu belirtmediği için, üstün olan tarafa "Allah zalimler güruhuna hidayet vermez" diyerek işaret etmiştir. Böylece Allah Teâlâ, kâfirlerin <endi nefislerine zulmettiklerini, çünkü onların iman etsinler diye yaratıldıkları halde, küfre razı olduklarını, bundan dolayı da zâlim olduklarını beyan buyurmuştur. Çünkü zulüm birşeyi, asıl yerinin dışına koymaktır. Onlar, Mescid-i Haram'a karşı da zulüm şlemişferdir. Zira Aflah Teâlâ, Mescid-İ Haram'ı, Allah'a ibadet etme yeri olsun diye .

---

[71] [71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/448

[72] [72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/449

aratmıştır. O kâfirler ise onu, puthâne yapmışlardır. Binâenaleyh bu da bir zulümdür. 73[73]

İman ve Hicret Edenlerin Mükâfaatı

'İman edenlerin, hicret edenlerin, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşanların Allah yanında derecesi çok büyüktür: Kurtuluşa erenler de işte onların tâ kendileridir. Rableri, onlara rahmetini, rızasını, içlerinde tükenmez
ve ebedî bir naîm bulunan cennetleri müjdeler. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Çünkü Allah katında büyük bir ecir vardır" (Tevbe, 20-22).
Bil ki Allah Teâlâ, işaret yoluyla, kendisine iman etmenin ve cihadın, hacılara su vermekten ve Mescid-i Haram'ı imar etmekten daha üstün olduğunu belirtmiş, bunun peşisıra, o üstünlüğü bu ayette açıkça belirterek, "Kim şu dört sıfata sahip olursa, Allah katında hacılara su verme ve Mescid-i Haram'ı imâr etme sıfatlarına sahip olandan daha büyük bir dereceye sahip olur" buyurmuştur. O dört sıfat şunlardır:
a) İman, **b)** Hicret, **c)** Allah yolunda mal ile cihad, **d)** Can ile cihad.
Biz bu dört sıfata sahib olanların, son derece yüce ve kıymetli olduklarını söyledik. Çünkü her insanda mutlaka şu üç şey vardır:
a) Rûh, **b)** Beden ve **c)** Mal.
Rûh, insandan küfür zail olup iman tahakkuk edince, kendisine uygun saadet derecelerine ulaşmış olur.
Beden ve mal ise, insanın hicret etmesi ile, noksanlaşır ve eksilirler. İnsanın cihadla meşgul olması sebebiyle de bunlar, helak ve yok oluşla yüzyüze gelirler. İnsanın, malını ve canını sevdiğinde şüphe yoktur. Bu insan, sevdiği şeyden, ancak daha mükemmel bir sevgiliye kavuşacağı zaman yüz çevirir ve vazgeçer. Binâenaleyh böyle olan kimselere göre, Allah'ın rızasını taleb etmek, canlarından ve mallarından daha ileri, daha sevgili olmasaydı, bunlar, âhiret tarafını can ve mala tercih etmez ve Allah'ın rızasını kazanmak için can ve mallarının heder edilmesine razı olmazlardı. Binâenaleyh kişide bu dört sıfatın bulunması halinde o, insanlık mertebelerinin en yükseği ile, melektik mertebelerinin ilkine ulaşmış olur. Bundan dolayı, sırf atalarına uymak, başkanlık (liderlik) elde etmek ve gösteriş yapmak için, hacılara su verme ve Mescid-i Haram'ı imâr etme ile bu derece (mertebe) arasında ne alâka vardır? Böylece bu yakinî ve aklî delil ile, Hak Teâlâ'nın, "İman edenlerin, hicret edenlerin, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşanların Allah yanında derecesi çok büyüktür. Kurtuluşa erenler de işte onların tâ kendileridir" ayetinin pek yerinde ve münasip olduğu sabit olur.
Bil ki Cenâb-ı Allah, "Bunlar, hacılara su verme ve Mescid-i Haram'ı imâr etme işiyle meşgul olanlardan daha üstün" buyurmadı. Zira O, bunu açıkça zikretseydi, o zaman, o kimselerin üstünlüklerinin, bunlara nisbetle olduğu vehmi ortaya çıkardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bunların kimlerden daha üstün olduğunu açıkça zikretmeyince, bu, onların mutlak (kayıtsız-şartsız) olarak, kendilerinden başka herkesten daha üstün olduklarına delâlet eder. Çünkü insan için, bunlardan daha yüce ve mükemmel sıfat düşünülemez. 74[74]

"İnde" Tabiri ve İndiyyet Mertebesi

Bil ki ayetteki "Allah yanında" tabiri..."Kulun Allah yanında" otuşu tabirinden muradın, "Onun, Allah'a kulluğa ve taata gark oluşu" manası olduğunu gösterir. Yoksa bundan maksat yer ve yön bakımından "yanında oluş" değildir. Bu durumda da melekler için Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın yanında bulunanlar, O'na ibadet etmekten asla kibirlenmezler"(Enbiya, inayetinde de olduğu gibi, "indiyyet" {yanında oluş) mertebesi (derecesi) sözkonusu olduğu gibi, kutsî ve beşeri ruhların da, bedenî sıfat kirlerinden ve bedenî pisliklerden temizlenip kurtulduğunda, Allah'ın celal nurları ile aydınlandığı, üzerinde kemal âleminin ışıklarının tecellî ettiği ve kulluk

---

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/449
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/450-451

mertebesinden yükselip "indiyyet" mertebesine kabul edildiği anlaşılır. Hatta sanki, kulluktaki kemal, ancak "indiyyet" hakikatini müşahede etmektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Kulunu (Muhammedi) bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren Allah, her türlü eksiklikten münezzehtir" (isra. i) buyurmuştur.

Eğer, "siz bu sıfatların müslümanlarla kâfirler arasındaki farkı bildirdiğine göre, kâfirlerin hiçbir (manevi) derecesi söz konusu olmadığı halde, Cenâb-ı Hak nasıl, "Bunların Allah indinde dereceleri daha büyüktür" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki, buna birkaç şekilde cevap verilebilir:

1) Bu, onların kendileri için Allah katında olduğunu zannettikleri derece ve fazilete göre söylenmiş bir sözdür. Bunun bir benzeri de, "De ki:... "Allah mı daha hayırlı, yoksa kâfirlerin O'na şirk koştukları şeyler mi?"(Nemi. 59) ve "Bu mu daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı?" {Saftat. 62) ayetidir.

2) Bu ifade ile onların bu dört sıfatla mevsuf olmayan mü'minierden daha üstün olduklarına ve bunların kâfirlerle mukayese edilmemelerinin daha evlâ olacağına dikkat çekmek İçin "Onlar, bu sıfatlarla mevsuf olmayanlardan daha üstündür" denilmek istenmiştir.

3) Bununla, hicret eden mücâhid mü'minin, hacılara su veren ve Mescid-i Haram'ın bakımını yapandan daha üstün olduğu manası kastedilmiştir. Dolayısıyla o amellerin, bu amellere tercih edilmesi istenmiştir. Yoksa hacılara su vermenin ve Mescid-i Haram'ı imar etmenin de, hayırlı amellerden olduğunda bir şüphe yoktur. Fakat bu iki işi yapması halinde, bunlar kâfirler için bir mükafaatı gerektirmez. Zira en büyük cinayet olan küfrün onlarda mevcut oluşu, bu mükâfaatın meydana gelmesine manî olur. 75[75]

Hicret ve Cihadın Öneminin Sırrı

Bil ki Allah Teâlâ, iman ve hicret sıfatlarına sahip olanların (mü'min muhacirlerin), Allah katında çok büyük bir dereceye sahip olduklarını bildirince, kurtuluşa erenlerin de onlar olduğunu beyan buyurmuştur. Bu, "sadece onlar" manasını ifade eder. Buna göre ayetin manası, "Allah katında" ifadesi ile işaret edilen, o mukaddes, şerefli ve yüce dereceleri -ki bu "indiyyet" (Allah katında olma) derecesidir,- elde edenler işte sadece onlardır" şeklindedir. Bu böyledir, zira Allah'a iman edip, O'nu itiraf eden insanın kalbinde dünyaya yöneliş çok azdtr. Bu durumda insan, rûh cevherinden bu düğümü (azıcık ilgiyi) bile gidermeye çalışır. Dünya sevgisini gidermek ise, ancak ruhu dünya lezzetlerinden uzaklaştırmakla olur. Bu uzaklaştırma devam ettikçe, ruhun dünya sevgisi ile ilgisi gittikçe azalır. Bu uzaklaştırma ve azalma da, (bilhassa) hicret ile, olur.

Sonra o kimsenin bunun peşisıra mutlaka dünyayı önemsiz, değersiz görmesi ve dünyanın kusurlarına vakıf olması ve akıllı bir kimsenin gözünde, bırakılması gereken bir şey haline dönüşmesi gerekir. Bu da ancak cihad ile tam olarak meydana gelir. Çünkü cihad, canı ve malı tehlikeye atmaktır. Binâenaleyh bu kimse, eğer dünyaya değer verse, bunu yapamaz. İşte bu noktada bazı muhakkik âlimlerin söylediği şu söz tam olarak ortaya çıkar: "İrfan, ayrılmaktan, noksanlaşmaktan ve terkten başlar. Sonra bu tahakkuk edince kalb, celâl ve ikram sıfatlarına bakmakla meşgul olmaya başlar. Onları görüp müşahede ettiğinde de, canı ve malı harcama gerçekleşir. Böylece de insan, celâl âleminin şahidi ve müşahidi, celâlet nurunun mükâşifi ve kendisine, "Rableri onlara rahmetini, nzasım,içlerinde tükenmez ve ebedî bir naîm bulunan cennetleri müjdeler. Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır" ayeti ile şahidlik edilen kimse olmuş olur. Bu durumda da, tek ve samed Allah'ın huzuruna varılmış olur ki, "Rableri katında" tabirinden anlaşılan budur. İşte o zaman, "vusûl"e vukuf derecesi gerçekleşir." 76[76]

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/451-452

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/452-453

Ebedî Mutluluktaki Dereceler

Cenâb-ı Altah daha sonra "Rableri, onlara rahmetini, rızasını, içlerinde tükenmez ve ebedî bir naîm bulunan cennetleri müjdeler. Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır. Çünkü Allah katında büyük bir ecir vardır" buyurur.

Bit ki bu ayet, pek çok yüksek makamı ihtiva etmekte ve Allah Teâlâ'nın o makamları en şereflisinden en aşağısına doğru sıraladığına işaret etmektedir. Biz bunları, önce ketamcılara göre, sonra da ariflerin usûlüne göre tefsir edelim:

Birincisine gelince, biz deriz ki: O mertebelerin en yücesi ve en kıymetlisi olan birinci mertebe, o rahmet ve rtza müjdesinin Allah tarafından oluşudur. Bu da, o ta'zim (saygı) ve yüceltmenin Allah tarafından olması demektir. Ayetteki, tabiri, onlar için büyük menfaatlerin gerçekleşeceğine işarettir. Ayetteki, "içlerinde... naim bulunan "ifadesi, bu menfaatlerin bulanıklıklardan ve şaibelerden uzak olduğuna işarettir. Çünkü "na'îm", nimetin ileri derecede olanıdır. Nimetin iieri derecede oluşu ise, onun bulanıklıkları ve içine birşey karışmasından uzak olmasıdır. Ayetteki, "tükenmez ve ebedi.." kaydı da, o nimetlerin sona ermeden devam edeceğini gösterir.

Allah Teâlâ, bu devamlı oluşu şu üç ifade ile açıklamıştır:

a) "Mukîm" (tükenmez ve ebedi);

b) "Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır."

c) "ebedî (kalıcıdırlar)" Böylece bu söylediklerimizin toplamından, Allah Teâlâ'nın muhacir ve mücahid olan o mü'minlere, devamlı, hertürlü şaibeden arınmış, saygı ifade eden bir menfaat tahsis ettiğini müjdelediği anlaşılır ki, bu, ödülün en üstünüdür. O menfaat ve mükâfaatın derecesinin tam, mertebesinin yüce oluşunun, mü'minlere tahsis edilişinin hikmeti, bu üstünlüğün, mezkûr dört kayıddan her biri bakımından olmasıdır. Kelamcılardan şöyle diyenler vardır: "Ayetteki Rabieri, onlara rahmetini... müjdeler" buyruğu ile, dünyadaki hayırlar; "rızasını" buyruğu ile, "Allah'ın o mü'minlerden, onlar dünya hayatında iken razı olması"; "cennetler" ile, menfaatler ve "Naîm" ile, o menfaat ve nimetlerin, bulanıklık ve u>ak ninen rfmkfi na'îm. "nimef'in mübalaöa sîaasıdır ve. "Onlar orada ebedt olarak kalacaklardır" ifadesiyle de, mükâfaata mevcud olması gereken, ta'zim ve iclal manası kastedilmiştir. 77[77]

Ariflere Göre Bu Nimetlerin İzahı

Bu ayeti, kendisini Allah'a vermiş, O'nu seven ariflerin anlayışına göre tefsire gelince, biz deriz ki bu ayette zikredilen şeylerin ilk derecesi, Allah'ın, "Rableri onları müjdeler" cümlesidir.

Bil ki nimetle sevinme iki kısımdır:

a) Bir nimet olduğu için nimetle sevinme.

b) Bir nimet olması bakımından değil de, nimet verenin o nimeti kendisine tahsis etmiş olması bakımından onunla sevinme. Şayet zihnin, bu iki kısım arasındaki farka ulaşmaktan aciz ise, birisi büyük bir sultanın huzurunda duran, diğerleri de onun hizmetine koşan köleleri düşün. O büyük sultan kendisine hizmete koşan o kölelerden birisine bir elma attığında, o köle bundan dolayı sevinç duyar. Aslında bu büyük sevinç, bir elma elde etmekten dolayı olmayıp, aksine sultanın bu ikramı ona layık görmesi sebebiyle olmuştur. İşte burada da böyledir. Cenab-ı Allah, "Rableri, onlara rahmetini ve rızasını... müjdeler" buyurmuştur. Binâenaleyh onların bazılarının sevinci, o rahmeti elde etme sebebiyle; bazılarının sevinci de, o rahmeti elde etmeden ötürü değil de, mevtasının o rahmeti kendisine layık görmesi sebebiyle olmuştur. Binâenaleyh bu ikincilerin sevinci, rahmeti elde etmeden dolayı değil, aksine rahmeti veren kimseden dolayı oimuş olur. Sonra bu makamda da birtakım dereceler bulunur, Binâenaleyh bunlardan bazılarının sevinci, rahmet ettiği için merhamet edene

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/453-454

olurken; bazıları da, ihlasta çok ileri bir dereceye ulaşarak, rahmeti unutur ve onun sevinci sadece mevlâsından dolayı olur. Çünkü maksad da budur. Zira kul, rahmet edici olduğu için Hak Teâlâ ile meşgul olduğu müddetçe, hakka garkolmamış, bazan hak ile, bazan halk ile olmuş olur. Ama bu iş tam ve mükemmel olduğunda, o kişi halktan kesilir, Hakk'ın nurunun deryasına dalar ve böylece de ne sevgiye, ne sıkıntıya, ne cezaya, ne nimete, ne belâya ve ne de iyiliğe aldırmaz. Muhakkik kimseler, Hak Teâlâ'nın, "Rableri onlara... müjdeler" buyruğu karşısında durur. Böylece onların neşeleri ve sevinçleri, bununla olmuş olur ve onlar buna güvenir, buna dayanırlar. Onlardan bu yüksek mertebeye ulaşamayanlar ise, ancak Hak Teâlâ'nın "Rableri" onlara merhametini ve rızasını...müjdeler"buyruğunun toplamı ile tatmin olurlar. Böylece de "Rableri" ifadesi ile müjdelenme ile yetinmez. O'nun rahmetiyle müjdelenme ile tatmin olur. "Rahmet ile müjdelenme" demek olan ikinci mertebe muhakkiklerce düşük bir mertebedir.

Bu ayetin inceliklerinden ikincisi de, Hak Teâlâ'nın, buyurmuş olmasıdır. Bu cümle, çeşitli rahmet ve ikramları ihtiva etmektedir:

1) Müjde, ancak rahmet ve ihsan hususunda olur.

2) Herkesin müjdesinin, kendi haline uygun olması gerekir. Bundan dolayı bu ayette müjdeleyen, Ekremü'l-Ekremîn (kerîmlerin en kerîmi) olan Allah olduğuna göre, müjde konusu olan hayırların, akılların vasfedemeyeceği, fehimlerin nitelemekten âciz kalacağı hayırlar olması gerekir.

3) Allah Teâlâ, bu ayette, kendisi için, "Rableri" ifadesini kullandı. Bu kelime, "terbiye" masdarından müştaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizi dünyada sınırsız nimetlerle terbiye eden o zât, sizi, çok yüksek hayırlar ve mükemmel hayırlarla müjdeler" demek istemiştir.

4) Allah Teâlâ "Rableri" sıfatını kullanarak, kendisini onlara izafe etmiş, amaonlart kendisine izafe etmemiştir.

5)Allah Teâiâ, ayette onları kendinden önce zikrederek, "Onları Rahlen... müjdeler" buyurmuştur.

6) Müjde, meydana geldiği bilinmeyen bir şeyin, meydana geldiğini haber vermektir. Meydana geldiği zaten bilinen birşeyi haber vermek, "müjdeleme" olmaz. Baksana fukahâ şöyle demişlerdir: Bir kimse, kölelerimden kim oğlumun geldiğini müjdelerse, o hürdür" dese, bu haberi ilk veren köle, hürriyetini kazanır, ondan sonra haber verecekler ise, azâd edilmezler. Binâenaleyh durum böyle olunca, ayetteki, "Onlara müjdeler" ifadesinin mutlaka, onların daha önce bilmedikleri ve haberdar olmadıkları saadet derece ve mertebelerinden birisinin söz konusu oluşunu haber verme manasında olması gerekir. Halbuki onlar, Kur'an vasıtası ile, daha dünyada iken cennetin bütün lezzetlerini, hayırlarını ve hoş şeylerini bilip öğrenmişlerdi. Binâenaleyh bir müjdenin olacağını bildirme, o müjdenin mutlaka akılların kesinlikle tavsif edemeyeceği ve (bitemiyeceği), birtakım saadetlerle ilgili bir müjde olmasını gerektirir. Allah, kendi fazlı ve keremi ile, bu şeylere ulaşmayı bize nasib etsin.

Bil ki Allah Teâlâ, "Rableri onlara., müjdeler.." buyurunca, onlart müjdelediği şeyi de beyan etmiştir. Müjde konusu olan şeyler şunlardır:

1) Allah'ın rahmeti.

2) O'nun rızası... Ne olduğu hususundaki bilgi, Allah katında olmakla birlikte, bu iKi şeyle murad edilen, öyle zannediyorum ki, "Ey mutmain nefis, sen Rabbinden, Rabbin de senden razı ve hoşnud olmuş olarak, dön Rabbine "(Facr, 27-28) ayetinde Allah'ın bahsettiği husustur. Rahmet, kulun Allah'ın kaza ve kaderine razı olmasıdır. Çünkü kendisinde bu hal bulunan kimsenin bakışı (nazarı), nimet ve belânın kendisine 3eo.il. bunları verene yönelik olur. Bakışı buna yönelik olan kimsenin hali hiç değişmez.

Çünkü belâyı ve nimeti veren değişmekten münezzehtir. Dolayısıyla bu kişinin halinin de değişmekten uzak olması gerekir. Fakat bunları sırf nefsini düşünerek isteyen kimse ise, devamlı olarak sevinçten hüzne, sürûrdan kedere, sıhhattan hastalığa, lezzetten eleme değişir durur. Böylece tam rahmetin, ancak kulun ilahî kaza ve kadere razı olması halinde gerçekleşeceği sabit olmuş olur. Bundan dolayı Hak Teâlâ'nın, "Rableri, onlara rahmetini..

müjdeler" ifadesi, kulun kalbinden, bu halin dışındaki şeylere iltifat etmeyi siler ve onu kaza ile kaderine razı olan birisi haline getirir. Böylece Allah Teâlâ da ondan razı olmuş olur ki bu, ayetteki "we masını" ifadesinden anlaşılan husustur. İşte bu durumda, ayette bahsedilen iki husus, "Sen Rabbinden, Rabbin de senden razı ve hoşnud olarak" {Fea, 28) ayetinde bahsedilen iki şey olmuş otur. Bu da ruhanî, nurânî, âlî, kutsî ve ilâhî cennettir.
Cenâb-t Allah, bu kutsî ve âlî cennetten bahsettikten sonra, 'içlerinde tükenmez ve ebedî bir na'îm bulunan cennetleri müjdeler. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır" buyurarak maddî cennetten bahsetmiştir. Bu, mertebelerin izahı daha önce geçmişti.
Hak Teâlâ, bu durumlan zikredince, "Çünkü şüphesiz Allah katında büyük bir ecir vardır" buyurur. Bu ifadeden maksad, o hallerin saygıdeğer haller olduğunu açıklamaktır. Biz bu konuyu, (ehl-i sünnet) âlimlerimizin şöyle dediklerini beyân ederek bitirelim: "Hulûd, uzun müddet kalma manasında olup, sonsuz kalma manasına gelmez." Onlar bu görüşlerine, ayetteki "Orada ebedi olarak kalacaklardır" ifadesi ile istidlal etmişler ve şöyle demişlerdir: "Eğer hulûd (halidîn) kelimesi ebedî (sonsuz) kalmayı ifade etmiş olsaydı, bunun peşine "ebeden" (ebedi olarak) kelimesinin getirilmiş olması, lüzumsuz bir tekrar olmuş olurdu ki, bu, (Kur'an için) caiz olmaz." 78[78]

Küfür Yolunu Seçen Yakınlarınızı Dost Edinmeyin

"Ey iman edenler, babalarınızı ve kardeşlerinizi, eğer onlar küfrü sevip, onu imana tercih ediyorlarsa, dost edinmeyin, içinizden kim onları dost edinirse, zâlimlerin ta kendileridir"
Bil ki bu ayetin getirilmesinin gayesi, o kâfirlerin "Kâfirlerden uzak kalmak mümkün değil" şeklindeki bir diğer şüphelerine cevap vermektir. Bu şüpheyi onlar, "Müslüman birisinin bazan babası kâfir olur, bazan da kâfir olan birisinin babası veya kardeşleri müslüman olur. Halbuki o adamın kardeşleri ile babasından tamamen kopması, adetâ imkansızdır. Durum böyle olunca, Allah'ın (siz müslümanlara) emrettiği uzak kalma işi de, çok zor ve âdeta imkansız gibidir" şeklinde ifade etmişlerdir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, bu şüpheyi bertaraf etmek için bu ayeti zikretmiştir.
İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Mekke fetholunmazdan önce mü'minlere hicret etmeleri emrolundu. Bu durumda, kâfir olan ebeveyn ve akrabalarından uzaklaşmayanların imanlarını Allah kabul etmedi.
Müellif79[79] bunun müşkil olduğunu söyler. Çünkü doğru olan, bu sûrenin Mekke'nin fethinden sonra nazil olmasıdır. Binâenaleyh bu ayeti, onların söylediği hususa hamletmek nasıl mümkün olabilir? Bana göre doğruya en yakın olan, bunu, benim söylediğim şu manaya hamletmektir: Allah Teâlâ mü'minlere, müşriklerden uzak durmalarını emredip, bunun gerekli olduğunu iyice belirtince, mü'minler, "Kişi te babası, anası, kardeşi arasında tam bir kopukluğun meydana gelmesi nasıl •numkün olur?" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, atalardan, babalardan, gocuklardan ve kardeşlerden, onlar kâfir oldukları için, ilgiyi tamamen kesmenin vâcib olduğunu beyan buyurdu. Bu, ayette "Eğer onlar küfrü sevip, onu İmana tercih ediyorlarsa..."ifadesi ile beyan buyuruldu. "sevmeyi istedi" manasıhdadır. Nitekim Arapça'da, "Onu sevdi ve ercih etti" manasında, denilir. Bu sanki O. onu sevmeyi istedi" demektir. Allah Teâlâ, müslümanları onlarla içlidışlı olmaktan «ehyedip, nehiy ifadesi de, haramlığı veya mekruhtuğu ifade etmiş olması muhtemel ar lafız olduğu için, bu İhtimali ortadan kaldırmak gayesi ile, "İçinizden kim onları dost edinirse, zâlimlerin ta kendileridir" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a): "Cenab-ı Hak bu tabir ile, "o baba ve kardeşlerinin şirkine razı olması sebebiyle, (onları dost «önen), onlar gibi müşrik olur" manasını kastetmiştir. Nitekim fıska (günaha) razt >mak (tasvib etmek -ses çıkarmamak-) nasıl fısk ise, küfre rıza da küfürdür" demiştir. KAdî de şöyle der: "Bu nehiy, kâfirin borcunu ödemeye, onu işinde çalıştırmaya mani n-nadığı gibi, kişinin dünyada iken, baba ve akrabalarından uzaklaşmasına

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/454-456
79[79] Yani müfessirimiz Râzî. (Ç.)

da manî değildir." 80[80]

Allah ve Resulünü Herşeyden Çok Sevmeli

"De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesâda uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşunuza gitmekte olan meskenler, size Allah'dan, O'nun peygamberinden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevimli geliyorsa, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyedurun. Allah fâşıklar güruhunu hidayete erdirmez" (Tevbe, 24).
Bil ki bu ayet, Hak Teâlâ'nın bir önceki ayette zikrettiği cevabı izah etmektedir. Çünkü bazı mü'minler: "Ey Allah'ın Resulü, onlardan tamamen uzak durmamız nasıl mümkün olur? Bu uzak durma bizlerin, babalarımızdan, kardeşlerimizden ve akrabalarımızdan kopmamıza, ticaretimizin kesada uğramasına, mallarımızın yok olmasına, evlerimizin harab olmasına ve bizim, herşeyini kaybeden kimseler olarak kalmamıza sebeb olur" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, dinin ve imanın sapasağlam kalabilmesi için, böyle dünyevi zararlara katlanılmasının gerekli olduğunu beyan buyurmuş ve; "Eğer size göre, bu dünyevi menfaatları nazar-ı dikkate almak, Allah ve Resulüne itaat etmekten ve Allah yolunda cihaddan daha evla ve sevimli ise, Allah emrini, yani dünyevî ve uhrevî cezasını başınıza getirinceye kadar, sevdiğiniz o şeyleri nazar-ı dikkate almaya devam edin!" demek istemiştir. Bu hitabdan maksud, ilahi bir va'îd ve tehdiddir.
Allah Teâlâ daha sonra "Allah fâsıklar (güruhunu) hidayete erdirmez" yani, "O'na itaattan çıkıp, O'na karşı günaha girenlere hidayet etmez" buyurmuştur ki bu da bir tehdiddir. Bu ayet, dinî meselelerden herhangi biri ile, dünyevî işlerin bütünü arasında bir çelişki meydana geldiğinde, müslümanın,dinini dünyasına tercih etmesinin farz olduğuna delalet eder.
Vahidî şöyle demektedir: "Hak Teâlâ, "... aşiretiniz" buyurmuştur. İnsanın aşireti, onun en yakın ehl-ü iyâlidir ki bunlar onunla beraber yaşayan kimselerdir.
Âsım'ın râvisi Ebu Bekr, bu kelimeyi, cemî sigasıyla şeklinde okurken; diğer kıraat imamları müfred olarak okumuşlardır. Cemî sîgasının delili şudur: "Bu ayetin muhatabı olanların her birinin bir aşireti vardır. Binâenaleyh sen bunu çoğul olarak okuduğunda "aşiretleriniz..." dersin."
Bu kelimeyi müfred sîgasıyla okuyanlar da şöyle demişlerdir: "Aşiret kelimesi, cemî için kullanılır. Binâenaleyh onu ayrıca cemilemeye lüzum yoktur." Bu görüşü Ahfeş'in şu sözü de destekler: "Araplar nerede ise, "aşiret" kelimesini, "aşirât" şeklinde hiç cemî yapmazlar. Onu daha ziyade şeklinde cemî yaparlar." Ayetteki, UjiâjSt lafzı, "iktisab ettiğiniz, kazandığınız (mallar)" demektir.
Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerle içli-dışlı olmaya sevkeden şeyleri zikretmiş ve bunların da şu dört şey olduğunu belirtmiştir:
1) Akrabalarla beraber olma. Allah Teâtâ, çok akraba arasında şu dört kısmı zikretmiştir: Babalar, oğullar, kardeşler ve eşler. Daha sonra da bunların hepsini içine alan, "aşiretiniz" lafzını getirmiştir.
2) Kazanılmış mallan elde tutma temayülü.
3) Ticaret yoluyla mal kazanma arzusu.
4) Evlere bağlı olma arzusu. Bunun, çok güze! bir sıralama olduğunda şüphe yok. Çünkü içli-dışlı olmaya sevkeden en büyük sebep arkabalıktır. Bundan dolayı olan içli-dışlt oluş ile, elde olan matları elde tutma ve muhafaza etme sağlanır. Daha sonra bu içli-dışlı oluştan, elde mevcut olmayan şeyleri kazanmaya ulaşılır. Bu sıralamanın en sonunda, yurtlarda ve diyarlarda, oturmak için yapılmış olan binalarla ığılı arzuya yer verilmiştir. Böylece Allah Teâlâ, bu şeyleri, gerekli bu tertibe göre zkretmiş ve en sonunda da, din ile imanı nazar-ı itibara almanın bütün bunları nazar-ı z kate almaktan daha hayırlı olduğunu beyan

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/456-457

buyurmuştur. 81[81]

Huneyn Gazvesi ve Ucbün Cezası

"Andoîsun ki Allah, birçok yerlerde ve Huneyn Gönünde size yardım etti. Çokluğunuz o zaman (Huneyn Günü) sizi böbürlendirmişti de bu, size hiçbir fayda sağlamamıştı. Yeryüzü, o genişliğine rağmen, başınıza dar gelmişti. Nihayet bozguna uğrayarak gerisin geri gitmiştiniz. Sonra Allah, Peygamberinin ve mü'min/erin üzerine sekinetini indirdi, görmediğiniz orduları inzal etti ve kâfirleri azablandırdt. Bu, o kâfirlerin cezası idi. Sonra Allah, bunun ardından, dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah gafur ve rahimdir" (Tevbe, 25-27).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 82[82]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, dinî maslahat ve menfaatlann nazar-ı dikkate alınması için, önceki ayette kâfir babalar, oğullar, kardeşler ve akrabalarla içli-dışlı olmaktan ve mallardan, ticaretten, evlerden yüz çevirmenin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Allah Teâlâ, bunun insanlara ve kalblere son derece güç ve zor gelen birşey olduğunu bildiği için, dininden ötürü dünyasını terkeden kimseyi, dünyadaki matlubuna da ulaştıracağını gösteren bir ifade zikretmiş ve bu hususta şöyle bir darb-ı mesel getirmiştir: Huneyn Vak'ası'nda Hz. Peygamber (s.a.s)'in ordusu, sayıca çok ve son derece kuvvetli idi. Binâenaleyh, onlar çokluklarıyla övünüp ona güvenince, yenildiler. Daha -sonra yenildiklerinde, Allah'a yönetip O'na yalvarıp yakarınca, Allah onları kuvvetlendirdi ve böylece de onlar, kâfirlerin ordusunu hezimete uğrattılar. Bu da, insanın, her ne zaman dünyasına itimad edip güvendiğinde dinini de dünyasını da zayi edeceğine; Allah'a itaat edip dinini dünyasına tercih ettiğinde ise, Allah'ın, o kimseye hem dinini hem de dünyasını en güzel bir biçimde vereceğine delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hak, bu hususu, dinî mashalattan dolayı babalan, oğullan, malları ve meskenleri ile olan ilgilerini kesmelerini emrettiği o kimseler için bir teselli etmek, onlara bunlardan dolayı sabır vermek ve iaret yoluyla, onların böyle yapmaları halinde, o kimseleri akrabalarına, mal ve meskenlerine en güzel bir biçimde ulaştıracağını va'adetmek stemişttr. İşte, bu ayetin, makabli ile oian münasebetinin izahı budur ve bu da son güzel ve yerindedir. 83[83]

Mevatınu'l-Harb Ne Demektir?

Vahidî şöyle der: Nasr kelimesi, birisine özellikle düşmana karşı yardım etmektir. Mevatın, mavtın kelimesinin çoğuludur. Mavtın ise, insanın herhangi bir sebeple durduğu her yere verilen isimdir. Bu izaha göre iadesi "Savaşın yapıldığı yerler, harp sahneleri" anlamına gelir. Bu kelimenin gayr-i unsartf olması ise, müfredin kullanılmadığı bir manada cemi olmasıdır. ifadesi, Allah'ın Resulünün savaştığı birçok yere işaret eder. Bu yerlerin seksen adat olduğu söylenmiştir. Böylece Allah, mü'minlere yardım edenin kendisi olduğunu ırmiştir, Binâenaleyh, Allah'ın yardım ettiği hiç kimse mağlub olmaz.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "ve Huneyn Gününde ki zaman (Huneyn Günü) çokluğunuz sizi böbürlenmişti" buyurmuştur. Bu, "O derden biri olarak Huneyn Günündeki çokluğunuzun sizi gurura düşürmesini : dayınız" demektir. 84[84]

Huneyn Vak'ası

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/458-459
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/460
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/460-461
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/461

Ramazan ayının sona ermesine birkaç günün kalmış olduğu bir sırada, Allah'ın Resulü (s.a.s) Mekke'yi
fethedince, Hevâzin ve Sakîf kabileleriyle savaşmak için oeyn'e yönelerek Mekke'den çıktı... Alimler, Allah'ın Resulünün ordusunun sayısı ffusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Atâ, İbn Abbas'tn ordunun sının onaltıbin olduğunu söylediğini belirtirken, Katâde şöyle demiştir: O ordunun onikibindi. On bini, Mekke'de bulunanlar; iki bini de İslâm'a girerek, serbest aolan esirlerden meydana geliyordu." Kelbî ise, "bunların sayısının onbin olğunu" söylemiştir, Netice olarak diyebiliriz ki, askerin sayısı çok idi. Hevazin Sakîf kabilelerinin sayısı ise dörtbin idi. Binâenaleyh, iki ordu karşı karşıya gelince, ûsumanlardan birisi: "Biz bu gün bu az sayıdaki ordu karşısında mağlup ayacağız" dedi. Bu kelime, Hz, Peygamber (s.a.s)'i üzdü.. İşte Cenâb-ı Hakk'tn, hitabından maksad budur. Bu sözü, Allah'ın Resulünün söylediği sürüldüğü gibi, Ebu Bekir'in söylediği de ileri sürülmüştür. Bu sözü, Allah'ın . -ne isnad etmek son derece uzak bir ihtimaldir. Zira, "Hz. Peygamber, Allah'a f- ,or ve kalbi, dünya ve dünyevî sebeplerden uzak bulunuyordu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu, sizden hiçbir şeyi gidermeye ı" buyurmuştur. İğna' fiili, ihtiyacı giderecek şeyi vermek demektir, O halde, Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun manası, "O çokluğunuz, size ihtiyacınızı giderecek herhangi bir şey sağlamadı" demektir. Binâenaleyh bu sözün burada zikredilmesinin maksadı, Allah Teâlâ'nın o mü'minlere sayılarının çok olmasıyla değil, ancak Allah'ın yardımı sayesinde galip geleceklerini bildirmektir. Dolayısıyla onlar, çokluklarıyla gururlanınca, mağlup olup hezimete uğradılar.

Cenâb-ı Hak, "Yeryüzü, o genişliğine rağmen, başınıza dar gelmişti" buyurmuştur. Arapça'da, denilip "yerin geniş olması" manası kasdedilir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın "O genişliğine rağmen" tabiri, "onca genişliğine rağmen, genişliği ile birlikte" demektir.

Bu sebeple, burada fiille beraber ma masdariyye olarak gelmiştir. (Yani, demektir.) Buna göre mana, "sizin başınıza gelen o şiddetli korkudan ötürü, yer size dar gelmişti de, böylece siz genişliğine rağmen orada düşmanınızdan kaçmaya elverişli bir yer bulamaz hale geldiniz" şeklindedir.

Berâ İbn Azib şöyle demişti: "Hevâzinliler, okçu idiler. Biz onlara hücum edince, bozulup dağıldılar. Bunun üzerine biz de ganimet mallarına üşüştük. Bunun hemen peşinden, onlar bizi oklarıyla karşıladılar. Derken, müslümanlar Hz. Peygamberin etrafından dağılıp kaçtılar. O'nunla sadece Abbas İbn Abdulmuttalib ile, Ebu Süfyan kaldı'.' Berâ, sözüne devamla şöyle der: "Kendisinden başka ilah olmayan o yüce zâta yemin ederim ki, Allah'ın Resulü, asla arkasını dönmedi (kaçmadı). Ben Allah'ın Resulünü, Ebu Süfyan, üzengisinden; Abbas da bineğinin geminden tutmuş olarak "Ben. nebiyim, yalan yok! Ben. Abdulmuttalib'in torunuyum!" deyip, katırını hiç aldırmaksızın kâfirlere doğru mahmuzlarken gördüm. O'nun katırı, kır idi. Daha sonra da Abbas'a: "Muhacir ve ensâra seslen! " dedi. Abbas, sesi gür bir zât idi. Bunun üzerine Abbas: "Ey Allah'ın kulları! Ey Ashâb-ı Şecere! Ey Ashâb-ı Sureti'I-Bakara!" diye çağırıp seslenmeye başladı. Dağılmış olan müslümanlar onun sesini duyunca, tek bir cemaat haline geldiler, Allah'ın Resulü, eline bir avuç çakıl taşı aldı ve bu taşları: "Yüzleriniz kararsın, kahrolun!" diyerek, onların üzerine fırlattı. Bunun üzerine onlar gerisin geriye kaçmaya baştedrtar, bu ha\ orttert son <tetece yorgun ve bitkin bir hale getirdi. Derken, Allah Teâlâ onları hezimete uğrattı. O gün, onlardan bu çakıl taşlarının gözünü doldurmadığı hiç kimse kalmadı."

İşte, Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine sekînetini indirdi." ayetinin ifade ettiği husus budur. 85[85]

Müşriklerin Hezimeti, Mü'minlere Sekînet İndirilmesi

Bil ki Allah, çokluğun fayda vermediğini; yardım gerektiren şeyin, ancak AHah'dan olduöunu beyan edince, şu üç şeyi de zikretmiştir:

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/461-462

a) Sekîne'yi indirmek... Sekîne, kalbin ve nefsin kendisiyle sükûnete erdiği, emniyeti ve itminanı veren şeydir. Bu husustaki istiare vechinin şu olduğunu zannediyorum: İnsan, korktuğu zaman, kalbi çarparak kaçar. Ama, emniyete kavuştuğunda telaşı sona erer ve sükûnete kavuşur. Emniyet sükûnete ermeyi gerektirince, "sekîne" kelimesi emniyetten kinaye kılınmıştır.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine sekînetini indirdi" buyruğu, fiilin (işin), dâînin (sebebin) bulunmasına dayandığına delâlet eder. Bu da, daî'nin ancak Allah tarafından meydana getirildiğini gösterir.

Birinci mukaddimenin izahına gelince, bu şöyledir: Mü'minler bozulurken, onların kalblerinde sükun ve sebat daîsi (sebebi) meydana gelmemişti. İşte bundan dolayı şüphesiz, sükûn ve sebat tahakkuk etmemiş, aksine mü'minler kaçmışlar ve bozulmuşlardı. Sükûn ve sebatın daîsi, sebebi demek olan "sekîne" meydana gelince, o mü'minler, Allah'ın Resulüne döndüler. O'nun yanında sebat ettiler ve böylece sükûnete kavuştular. Böylece bu, herhangi bir işin meydana gelmesinin, daî'nin bulunmasına, dayandığına delâlet etmiş olur.

O daî'nin, Allah tarafından meydana getirildiği şeklindeki ikinci mukaddimeye gelince, bu, Allah'ın "Sonra Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine sekînetini indirdi" ayetinden açıkça anlaşılan husustur. Akıl da buna delâlet etmektedir. Zira, «albteki daî kul tarafından meydana getirilmiş olsaydı, bu, başka bir daînin bulunmasına dayanmalı idi. Böylece de, teselsül gerekmiş olurdu. Halbuki teselsül, imkânsızdır. 86[86]

Huneyn Günü Meleklerin İndirilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "görmediğiniz orduları inzal etti...'
buyurmuştur. Bil ki bu, Allah'ın o günde yapmış olduğu ikinci bir şeydir. Bundan muradın, Cenâb-ı Hakk'ın melekleri indirmesi olduğunda bir hilaf yoktur. Bedir Hâdisesinde zikredildiğinin aksine, burada, ayetin zahirinde meleklerin sayısının ne <adar olduğuna delâlet eden herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Said İbn Cübeyr Allah'ın, peygamberine beşbin melekle yardım ettiğini söylemiştir. Belki de o, bu sayıyı Bedir Günü'ndekine mukayese ile söylemiştir. Saîd İbnu'l-Müseyyeb de şöyle demektedir: "Huneyn Günü'nde müşriklerin arasında bulunan bir adam bana şunları anlattı: Biz, müslümanları dağıtınca, onları «ovalamaya başladık. Kır katıra binen kimsenin yanına varınca, bizi, yüzleri beyaz ve güzel birtakım kimseler karşılayarak: 'Yüzleriniz kararsın! Helak olun! Geri dönünüz!" dediler de, bunun üzerine biz de döndük. Onlar da, bizim omuzlarımıza allandılar..."

Yine alimler, meleklerin o günde savaşıp savaşmadığı hususunda da ihtilâf etmişlerdir. Saîd İbnu'l-Müseyyeb'ten naklettiğimiz bu rivayet onların savaştığına delâlet eder. Alimlerden: "Melekler sadece Bedir Günü'nde savaşmışlardır. Onların bu günde inmelerinin faydası ise, mü'minlerin kalblertne kuvvet ve güzel düşünceler atarak onları teskin etmektir" diyenler de vardır. 87[87]

Kâfirlerin Azaplandırılması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'Ve kâfirleri ise azablandırdi" buyurmuştur. İşte bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı üçüncü iştir. Bu azablandırmadan maksat, onların öldürülmeleri, esir edilmeleri, mallarının (ganimet olarak) alınması ve soylarının köleleştirilmesidir. Alimlerimiz bunu, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına delil getirmişlerdir. Çünkü bu azablandırmadan murad, yakalamak ve esir almaktır. Allah Teâlâ, bütün bunları zatına izafe etmiş (kendi fiili olarak göstermiştir. Biz, Hak Teâlâ'nın, "Allah, peygamberinin ve mü'minlerin üstüne sekînetini indirdi" ayetinin tefsiri esnasında buna delâlet ettiğini beyân etmiştik. Binâenaleyh

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/462-463

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/463-464

bu iki ifadenin topiamı, bu hususta apaçık bir delil olmuş olur.
Bu meselede Mu'tezile şöyle der: "Allah Teâlâ bütün bu işleri kendi emri ile olduğu için kendisine izafe etmiştir." Bunun cevabı defalarca geçti.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bu. o kâfirlerin cezası idi" buyurmuştur. Bu, "O azab kâfirlerin cezasıdır" demektir. Bil ki hakikat ehli, (ehl-i hakikat), ta'zîr cezasıyla birlikte, celde (sopalama) meselesinde, "Zina eden kadın ile zina eden erkekten herbirine yüzer değnek (celde) vurun " (Nûr, 2) ayetine tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu ayetteki fe'clidu (celde vurun) emrinin başındaki fâ edatı, bu celdenin bir ceza olduğuna delâlet eder. Ceza ise, "yeterli-kâfi olan şey"dir. Celdenin yeterli olması, onun yanıstra başka bir cezanın daha meşru kılınmasına manîdir." Buna cevaben şöyle deriz: "Ceza, yeterli olana denmez. Bütün müslümanlar, Kıyamette devamlı bir cezanın, o kimseler için ertelendiği hususunda ittifak ettikleri halde, Allah Teâlâ'nın bu ayetteki azablandırmasına, Allah ona "ceza" dediği için ceza denilmiştir. Böylece bu ayet, cezanın, kendisi yeterli (kâfi) olan şeye denmediğine delâlet eder.
Allah Teâlâ daha sonra, "Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tevbesini kabul eder" buyurmuştur. Bu, "Onların başına gelen hertürlü hızlâna rağmen, Allah onların tevbelerini kabuf edebilir" demektir. Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, kişinin kalbinden küfrü silip, orada İslam'ı (imanı) yaratarak, bazılarının tevbesini kabul eder." Kâdî de: "Bu ifade, "Onların başına gelen geldikten sonra, onlar müslüman olur ve tevbe ederlerse (şirklerinden dönerlerse), hiç şüphesiz Allah Teâlâ onların tevbelerini kabul eder" manasına gelir" demiştir. Kâdî'nin bu görüşü zayıftır. Çünkü ayetteki, "Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tevbesini kabul eder" buyruğunun zahirî, o tevbenin onlar için, ancak Allah Teâla tarafından yapıldığına (yani tevbenin kabulü manasında olduğuna) delâlet eder. Bu husustaki tam izah, (Bakara, 37) ayetinin tefsirinde geçmişti.
Cenâb-ı Allah daha sonra, "yani "Allah tevbe edenleri bağışlar, .man edip salih amel işleyenlere de merhamet eder1' buyurmuştur. Allah en iyi Dilendir. 88[88]

"Ey iman edenler, müşrikler ancak bir necistir. Bundan dolayı bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Haram a yaklaşmasınlar. Eğer fakirlikten korkarsamz, Allah dilerse, sizi yakında kendi fazlından zenginleştirir. Çünkü Allah alîm ve hakimdir"(Tevbe, 28).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 89[89]

Müşriklere Kabe Yolunun Kapatılmasının Çıkardığı Mesele

Bil ki bu, müslümanların kalblerine düşen üçüncü şüphedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ali (r.a)'ye, Mekke müşriklerine Berâe (Tevbe) sûresinin ilk ayetlerini okumasını, kendileriyle yapılmış olan ahdi geri almasını, yani iptal etmesini) ve Allah ile Resûlultah'ın müşriklerden berî (uzak) olduğunu girmesini emredince, müşriklere hacc yolunun kapatılması, yük taşıyan develerin ticaret kervanlarının) kalmayacağından Ötürü bazı insanlar, "Ey Mekkeliler, siz sıkıntılarla karşılaşacağınızı göreceksiniz!" dediler. İşte bu şüpheyi gidermek iç ayet indi. Allah bu şüpheyi, "Eğer fakirlikten korkarsamz, Allah dilerse, sizi :nda kendi fazlından zenginleştirir" buyruğu ile cevapladı. Bu ayetin, daha önceki î.e:lerle münasebeti böyledir ve son derece muvafık ve güzeldir. 90[90]

İkinci Mesele

Alimlerin çoğu, "müşrikler" lafzının, sadece putperestleri içine aldığını söylerlerken; bazı kimseler: "Hayır bu, bütün kâfirleri içine alır" demişlerdir. Bu mesele daha evvel geçmişti ve biz bu (ikinci) görüşün daha doğru olduğunu pek çok delille ortaya koymuştuk. Bunun burada böyle olduğunu ifâde eden şey, Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz ki Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez, amma bunun dışındaki günahları affeder" {Nisa. 48) ayetine tutunmaktır. Ama bu ayetin buna delil yapılması yanlıştır. 91[91]

---

[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/464-465
[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/465
[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/465

Neces Kavramı

Neces kelimesi, (pis oldu, kirlendi) fiilinin masdarıdır. Bu tıpkı (pisledi, kirletti) fiili gibidir. "Neces", "pislik sahibi, kirli" manasınadır. Leys: "Neces, insanlardan ve herşeyden, pis olan şey demektir. Nitekim, (pis-kirli adam) ve (kirli bir kavim) denilir. Bir başka kullanılış da, (pis ayak); (pis kavim) (pis falan); (Pis adam); tT*û Si jiı, (pis kadın) şeklinde (müfredi, cemisi, müzekkeri, müennesi aynı olarak) kullanılır" demiştir.

Alimier, müşriklerin necis (pis) olmasının ne manaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Keşşaf sahibi, İbn Abbas (r.a)'ın: "Onların bizzat kendileri, aynen köpek ve domuz gibi (pis)tir" dediğini nakletmiştir. Hasan el-Basrî'nin: "Kim bir müşrik ile tokalaştrsa, abdest alır" dediği rivayet edilmiştir ki, bu aynı zamanda Zeydiyye fakihlerinden el-Hâdî'nin görüşüdür. Fukahâ ise, müşriklerin bedenlerinin temiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Bil ki bu ayetin zahiri, onların necis olduklarını gösterir. Binâenaleyh ayetin zahiri manasının ifade ettiği hükümden, ancak başka bir nass (delil) bulunursa dönülebilir. Bu hususta bir icmânın olduğunu söylemek de mümkün değildir. Çünkü bu hususta ihtilaflar (farklı görüşler) olduğunu gösterdik. Kâdî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, müşriklerin kaplarından su içtiğini ortaya koyan rivayetlere dayanarak, onların (maddeten) temiz olduklarına istidlal etmiş ve: "Eğer onların bedenleri necis olsaydı, bu, müslüman olmaları sebebiyle değişmez (temiz olmazdı)" demiştir.

Birinci görüşü benimseyenler buna şu şekilde cevap vermiştir: "Kur'an, haber-i vahidden daha kuvvetlidir. Hem haberin (hadisin) sahih olduğu kabul edilse bile, Hz. Peygamberin, müşriklerin kaplarından su içilmesinin helâl olduğuna inanmasının, bu ayetin nüzulünden önce olması gerekir. Bunu şu iki yönden izah edebiliriz:

a) Bu sûre, Kur'an'ın, en son inen sûrelerindendir. Kâfirlerle ihtilat (iç içe yaşamak) daha önce caizdi. Allah Teâlâ, bu sûre ile bunu haram kıldı. Yine daha önce kâfirlerle anlaşma yapılabiliyordu. Fakat bu sûre ile Allah, o anlaşmaları kaldırdı. Binâenaleyh, "Daha önce müşriklerin kaplarından yemek-içmek helâl idi, ama Allah sonra bunu da haram kıldı" denilebilir.

b) Asıl olan, hangi kap-kacak olursa olsun, ondan yeyip-içmenin helal oluşudur. Binâenaleyh eğer biz bu aslın, bu ayetin hükmü ile haram kılındığını; daha sonra ise, bu haber-i vahid ile haram kılındığını söylersek, o zaman (üstüste) iki nesh meydana gelmiş olur. Fakat aslolan hükme göre bunun helal olduğunu, Hz. Peygamberin de, onların kaplarından bu asıl olan hükme göre içtiğini, daha sonra bunun, bu ayetle haram olduğunu söylersek, o zaman tek bir nesh olmuş olur. Binâenaleyh bunun daha evlâ olması gerekir."

Kâdî'nin, "Eğer kâfirin bedeni (maddeten) pis olsaydı, müslüman olması sebebiyle, bu pislik temizliğe dönüşmezdi" şeklindeki görüşüne de, "Bu, sarih (manası açık) nassa karşı yapılmış bir kıyastır" diye cevap veririz. Hem sonra bu (Mu'tezile) mezhebine mensup olanlar, "Kâfirin, müslüman olduğu zaman küfürden dolayı meydana gelen necaseti (pisliği) gidermek için, gusletmesi (yıkanması) gerekir" derler. İşte bunun izahı da budur.

Fukahânın çoğu, kâfirin bedeninin temiz olduğu hükmüne varmışlar ve bu ayeti şu değişik şekillerde tefsir etmişlerdir:

a) İbn Abbas (r.a) ve Katâde: "Onlar cünüblükten ötürü yıkanmaz ve abdestsizlikten ötürü abdest almazlar. (Bunun için necistirler)" demişlerdir.

b) Bu, "Kendilerinden nefret edilmesi gerektiği hususunda, müşrikler âdeta pis bir şey gibidirler" demektir.

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/465-466

c) Onların, ayrılmaz vasıfları olan küfürleri (inkârları), sanki onlara bulaşıp-yapışmış bir pislik gibidir. Bil ki bütün bu izahlar, ayetin zahirinin ifade ettiği hükmü, bir delil olmaksızın bırakmak demektir. 92[92]

Necesat Gideren Su İle Temizlenme

Ebu Hanife ve talebeleri (Allah kendilerinden razı olsun): "İster cünüblükten, ister abdestsizlikten ötürü olsun, abdestsiz olan kişinin uzuvları hükmen necis (pis)tir" demişler ve bu söze, abdestte ve gusülde kullanılmış olan suyun necis (pis) olduğu hükmünü dayamışlardır. Ebu Yûsuf bunun necâset-i hafife (hafif pislik); İmam Hasan b. Ziyad, necâset-i galîza (ileri derecede pislik) olduğunu söylemiştir. İmam Muhammed b. Hasan ise, bu suyun temiz olduğunu söylemiştir.

Bil ki, Hak Teâlâ'nın, "Müşrikler ancak bir necistir." buyruğu, bu görüşün yanlış olduğunu delalet eder. Çünkü "ancak" kelimesi hasr (sadece) manası ifâde eder. Bu da, müşriğin sadece necis olduğunu gösterir. Binâenaleyh abdestsiz kimsenin uzuvlarının (manen) necis olduğunu söylemek, bu nassa terstir. Şaşarım! Bu nass müşriğin pis olduğu, mü'minin ise böyle olmadığı hususunda sarîh bir ifadedir. Buna rağmen bazıları, bu hükmü tersyüz ederek, müşriğin temiz, mü'minin ise, eğer abdestsiz ve cünüb ise pis olduğunu söylerler ve müşriklerin uzuvlarını (el-yüzlerini) temizlemek için kullandıkları suyun temiz ve temizleyici olarak devam ettiğini, en büyük peygamberlerin bile (abdest almak için) uzuvlarında kullandıkları suyun necaset-i galizâ olduğunu (pislendiğini) iddia ederler. İşte bu şaşılacak şeylerdendir.

Müslümanın uzuvlarının temiz olduğunu ifade eden hükmü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Mü'min diri iken de, ölü iken de pis olmaz"93[93] şeklindeki hadis-i şerifi de kuvvetlendirir. Binâenaleyh bu hadis, Kur'an'a uygundur. Daha sonra birtakım itibarî hükümler de, Kur'an'a ve bu husustaki hadislere uymaktadır. Çünkü müslümanlar, bir kimsenin namazda iken üzerinde pislik bulunsa, namazının bâtıl olmayacağı hususunda; yine ıslak bir elin, abdestsiz bir kimsenin eline dokunması halinde, bu elin pis olmayacağı hususunda ve abdestsiz bir kimsenin terlemesi ve bu terinin elbisesine geçmesi halinde de o elbisenin pislenmiş sayılmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Bundan dolayı ayet, hadis ve icma, abdestsiz mü'minin uzuvlarının temiz olduğu hükmüne mutabakat etmektedir. Öyle ise, bunlara muhalefet nasıl mümkün olur?

Muhalifin şüphesi şudur: "Abdeste "taharet" (temizlik) adı verilmiştir. Taharet ise ancak bir pislikten dolayı olur." Bu şüphe zayıftır. Zira taharet (temizlik), bazan günah ve hataları gidermek manasında da kullanılır. Nitekim Cenab-ı Hak, Resûlullah'ın ehl-i Beytini anlatırken, "Ey ehl-i beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diier" {Ahzkb, 33) buyurur. Buradaki tertemiz yapma ile, onların günah ve hatalarının giderilmesi kastedilmiştir. Yine Cenâb-ı Allah, Hz.Meryem (a.s)'i anlatırken, "Şüphesiz ki Allah, sana seçkin bir hususiyet verdi ve seni tertemiz (büyüttü)" (Ai-i imran, 42) buyurmuştur. Bununla Cenâb-ı Hakk'ın onu asılsız töhmetlerden temizlemesi kastedilmiştir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: "Abdestin, uzuvları günahlardan ve hatalardan temizlediği hususunda da, sahih hadisler vardır. Binâenaleyh Şâri-i Hakîm (Allah), abdesti, bu manada temizleyici kabul edince, bizi buna ters manayı tercihe ve Kur'an'ın, hadislerin ve icmânın hükümlerini bozacak bir hükme sevkedecek şey ne olabilir ki?" 94[94]

Gayrimüslimlerin Camiye Girmelerinin Hükmü

Şâfii (rn) Söyle demiştir: "Kâfirler, sadece Mescid-i Haram dan men olunurlar. İmam Malik

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/466-467

93[93] Buhâri, Gusl. 23-24; İbn Mâce, Taharet, 80 (1/178).

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/467-468

ise, onların bütün
mesCidlerden men edilmelerini (yani oralara sokulmamalarını söy|emjştjr. Ebu Hanîfe (r.h) de, kâfirlerin ne Mescid-i Haram'dan, ne de diğer mescid ve camilerden men edilemeyeceğini söylemiştir. Bu ayet, mantûku ile (yani zahirî direkt manas: ile) Ebu Hanife'nin görüşününjmefhumu ile (yani dolaylı manası ile) de, İmam Malik'in görüşünün yanlış olduğunu gösterir. Yahut şöyle de diyebiliriz: "Asıl olan men etmemektir, Fakat bu asıl hükme, Mescid-i Haram hususunda, bu açık ve kesin nasstan (ayetten) ötürü muhalefet ettik. Binâenaleyh bu hükmün, Mescid-i Haram'ın dışındaki mescidler hakkında, asla uygun olarak devam etmesi gerekir. 95[95]

Mescid-i Haram'dan Maksad Harem Bölgesidir

Alimler, bu ayette yer alan "Mescid-i Haram" lafzı ile, bizzat Mescid-i Haram'ın kendisinin mi, yoksa bütün "Harem" bölgesinin mi kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Doğruya en yakın olan, ikinci görüştür. Bunun
delili, ayetteki, "Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında kendi fazlından zenginleştirir" buyruğudur. Çünkü (zenginlik vasıtası olan) ticaret yeri, bizzat Mescid-i Haram'ın içi değildir. Binâenaleyh eğer bu ayetin maksadı, müşrikleri sadece mescidden men etme olsaydı, müslümanlar, bu men ediş sebebiyle, fakirlikten ve geçim darlığından endişe etmezlerdi. Onlar, ancak çarşı ve pazarlardan men edildikleri zaman geçim endişesi duyarlar. Bu, ayetle yapılan güzel bir istidlaldir. Bu görüş, âlimlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Mirac'a Ümmü Hânî'nin evinden götürüldüğü hususunda ittifak etmeleri ile birlikte, Hak Teâlâ'nın, ''Kulu (Muhammed'i) bir gece, Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksa'ya kadar götüren Allah münezzehtir" (\sr&, t) ayeti ile de kuvvet bulur. Yine bu görüş, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen: ''Arap yarımadasında, iki din bir arada bulunmaz" hadisiyle de kuvvet kazanır.
Bil ki alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Harem-i Şerif, müşriklere haramdır. Şayet imam (devlet başkanı) Mekke'de olsa, müşriklerin de elçisi gelse, imâm, onun mesajını dinlemek için "Hill" bölgesine (Harem'in dışına) çıkar. Şayet bir müşrik gizlice Harem'e girse ve orada hastalansa, biz onu, hasta hasta oradan çıkartırız. Eğer orada ölse ve bilinmeden defnedilse, mümkün ofursa, biz onun mezarını yeniden açar ve on'un kemiklerini çıkarırız. 96[96]

Yedinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Bu yıllarından sonra,.. ifadesiyle, kendisinde müşriklerden uzak durulmasının bildirildiği senenin murad edildiği hususunda şüphe yoktur ki bu sene de hicretin dokuzuncu senesidir. 97[97]

Ziyaretçiler Azaldı Diye İktisaden Endişelenmeyin

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Eğer fakirlikten korkarsanız (...)" buyurmuştur. Ayle kelimesi, muhtaç olmak fakir olmak demektir. Nitekim Arapça'da, bir kimse muhtaç duruma düştüğünde denilir. Buna göre ayetin ifade ettiği mana, "Şayet, kâfirlerin Mekke'den uzaklaştırılmaları sebebiyle, fakir düşeceğinizden korkarsanız, bilesiniz ki Allah sizi kendi lütf-u keremiyle zenginleştirir " şeklinde olur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır: 98[98]

Birinci Mesele

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/468-469
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/469
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/469
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/469-470

Alimler, Hak Teâlâ'nın, "kendi fazlından" ifadesindeki "fazC'ın tefsiri hususunda şu görüşlere yer vermişlerdir:
a) Mukâtil şöyle demektedir. "Cidde, San'a, ve Huneyn halkı müslüman oldular. Bu sebeple de yiyecek maddelerini, satmak maksadıyla Mekke'ye gönderdiler. Böylece Allah Teâlâ da, Mekke'deki müslümanları, kâfirlerle alışverişte bulunmaya muhtaç olmaktan onları müstağni kıldı, buna gerek kalmadı. "
b) Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, buna karşılık onlara cizye gelirini vermiştir."
c) Allah, onları "fey" ile zengin kılmıştır.
d) İkrime de buna, "Allah, onlara yağmur yağdırdı ve böylece de mallarını çoğalttı " manasını vermiştir. 99[99]

Gerçekleşen Gaybî Haber

Cenâb-ı Hakk'ın yakında kendi fazlından zenginleştirir" müjdesi, gelecekte vuku bulacak büyük bir hâdise hakkında, kesin ve net bir şekilde gaybdan bir haber vermektir. İşte, bu habere uygun ve muvafık olarak gerçekleşmiştir. Binâenaleyh bu, bir mucize olmuştur. 100[100]

Bu Müjdeye Kayıt Koymanın Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "dilerse" buyurmuştur. Bir kimse bir soru sorarak şöyle diyebilir: "Yukardaki haberden maksat, fakirlik korkusunu ortadan kaldırmaktır. Halbuki, "dilerse" şartı, bu maksadın ifade edilmesine mani olur. " Buna, birkaç yönden cevap verilebilir:
1) Bu, bu gayenin ve maksadın mutlaka tahakkuk edeceğine dair bir güvenin, bir itimadın oluşmasını önlemek içindir.. Böylece insan, hayırları talep etmek ve belaları def etmek hususunda, devamlı bir biçimde Allah'a yalvarır yakanr bir halde bulunur.
2) Bu şartın zikredilmesinin maksadı, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, 'İnşaallah (hepiniz) emniyyet içinde, korkusuzca mutlaka Mescid-i Harama gireceksiniz" (Fetih. 27) ayetinde de olduğu gibi, edebe riâyet etmeyi öğretmektir.
3) Bu ifadenin maksadı, bunun, her zaman ve bütün işlerde olmayacağına dikkat çekmektir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s), duasında "ve ahalisini... mahsullerle nzıklandtr" (Bakara, 126) demiştir. Bu ayette bulunan ifadesinde bulunan min edatı " kısmiyyet" ifade eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki, "dilerse" kaydı ile de işte burada (Sakara, 126) söz konusu olan kısmîlik kastedilmiştir.
Daha sonra, "Çünkü Allah, alîm ve hakimdir" buyurmuştur. Yani, "Allah, sizin hallerinizi en iyi bilen ve en iyi hükmedendir. O, ancak bir hikmet ve doğru olan bir gerekçeden dolayı veren ve vermeyendir" demektir. Allah en iyisini bilendir. 101[101]

Ehl-i Kitaptan Cizye Alınız

"Kendilerine kitâb verilenlerden ne Allah'a, ne ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan, hak dinini din olarak kabul etmeyen kimselerle onlar zelil ve hakîr olarak, kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın.." (Tevbe, 29),
Bil ki Allah Teâlâ, müşriklerin ahidlerinin tanınmaması, onlardan uzak durulması, onlarla savaşmanın farz olduğu ve onları Mescid-i Haram'dan uzaklaştırmak gerektiğine dair hükümleri zikredip onların bu hususta ileri sürdükleri müşkillere de ayetlerde yer vererek, bu müşkillerine en doğru cevaplarla cevap verdikten sonra, ehl-i kitapla ilgili olan, cizye verinceye kadar onlarla savaşılması; cizye vermeleri halinde de, içinde bulundukları durumu

---

[99] 99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/470
[100] 100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/470
[101] 101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/470-471

birtakım şartlara bağlı olarak kabul etmeleri gerektiği ve bu durumda da onların, "zımmîveahid ehlinden oldukları" şeklindeki hükmü zikretmiştir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 102[102]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, ehl-i kitabın, şu dört sıfatla muttasıf ririnpi olmaları halinde, ya müslüman olmaları yahut da cizye vermelerine kadar geçen süre içinde onlarla savaşmanın vacib olduğunu belirtmiştir: 103[103]

Bazı Yahudilerin Müşebbihe Olduğu

Birinci sıfat: Onların, Allah'a iman etmemeleri. Bil ki yahudiler: "Biz, Allah'a iman ediyoruz" diyorlar. Ancak, gerçek şu ki, yahudilerin ekserisi "Müşebbihe"dir. Müşebbihe ise, cisim veya cisme hulul eden şeyden başka bir varlık bulunmadığını iddia eder. Cisim olmayan ve o cisme huiûl etmeyen varlığı ise, Müşebbihe kabul etmez. Halbuki ilahın, Allah'ın cisim olmayan ve herhangi bir cisme hulul etmeyen bir varlık olduğu, delillerle sabittir. Bu durumda "Müşebbihe", ilâhın varlığını kabul etmiyor demektir. Böylece de yahudilerin, ilâhın varlığını kabul etmedikleri sabit olmuş olur. 104[104]

Muvahhid Olan Yahudiler

Eğer, "Yahudiler iki kısma ayrılır: Onların bir kısmı tıpkı müsfümanlar gibi, Muvahhid, diğer bir kısmı ise, Müşebbihe'dir. Binâenaleyh farzet ki, onlardan Müşebbihe olanlar, ilahın varlığını kabul etmiyorlar. Öyleyse sizin, yahuditerin Muvahhidleri hakkındaki görüşünüz nedir?" denilirse, biz deriz ki:
Onlar, bu ayetin hükmüne girmezler. Onlara cizyenin farz kılınmasına gelince, bu hususta şöyle denebilir: Onların bir kısmına, cizyenin farz olduğu sabit olunca, arada bir farkın bulunmaması zaruretinden dolayı, bütün yahudilere cizyenin farz olduğuna hükmetmek gerekir.
Hristiyanlara gelince onlar, baba, oğul, rûhu'l-kudüs, hulul ve ittihâd akidesini savunurlar. Bütün bunlar ise, ulûhiyyete aykırıdır. 105[105]

Allah'ın Sıfatlarında İhtilafın Hükmü

Eğer: "Netice-i kelâm şudur: Allah'ın herhangi bir sıfatı hususunda münakaşa eden herkes, Allah'ın varlığını inkâr etmiş otur. Bu durumda da sizin, "kelâmcıların ekserisinin, Allah'ın varlığını inkâr ettiklerini" söylemeniz gerekir. Çükü onların ekserisi, Allah'ın sıfatlan konusunda ihtilaf etmişlerdir. Baksana, ehl-i sünnet bu konuda, çok acâib bir biçimde ihtilaf etmiştir. Mesela Eş'ari, "bekâ"yı bir sıfat olarak kabul ederken, Kâdî bunu kabul etmemiştir. Abdullah İbn Saîd, "kıdenV'i bir sıfat olarak kabul ederken, diğerleri bunu kabul etmemişlerdir.. Kâdî, tadlann, kokuların, sıcaklık ve soğukluğun idrâk edildiğini kabul ederken,-ki bu şeyler beşer hakkında koku alma, tadma ve tutma idraki diye adlandırılır- Üstad Ebû İshâk bunu kabul etmemiştir. Kâdî, yedi sıfat için, o yedi sıfata bağlı yedi halin bulunduğunu kabul ederken, bu halleri kabut etmeyenler ise bunu kabul etmemişlerdir. Abdullah İbn Saîd, kelâmullahın, ezelde emir, nehiy ve haber olmadığını, o kelamullahın, indirilirken bu hallere dönüştüğünü iddia ederken, diğerleri bunu kabul etmemişlerdir. Ashabın önde gelen ulemâsından bir grup,

---

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/471
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/472
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/472
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/472

Allah için, emir, nehiy, haber, haber sorma (istihbar) ve nida hususlarında beş nevi kelimenin bulunduğunu kabul etmişlerdir. Halbuki meşhur olan, Allah'ın kelâmının tek olmasıdır. Yine âlimler, "ma'lûm"un hilafının, takdir edilmiş olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Binâenaleyh böylece. Alteh'ın sıfatları hususunda, zikredilen bu pek çok bakımdan âlimlerimiz arasında ihtilâfların bulunduğu sabit olmuş olur. Allah'ın sıfatlan hususunda Mu'tezile ile diğer fırkalar arasındaki ihtilaflara gelince bunlar, tek bir yerde zikredilemiyecek kadar çoktur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Sıfatlar hususundaki ihtilâf, ya zâtın inkâr edilmesini gerektirir, veya bunu gerektirmez. Eğer bunu gerektirirse, o zaman müslüman fırkaların ekserisi hakkında, onların ilâhı inkâr ettiklerinin söylenilmesi gerekir. Yok eğer bu bunu gerektirmiyorsa, bir kısım yahudi ve hristiyantarın, hulul ve ittihad akidesini benimsemelerinden, onların Allah'a imanı inkâr etmiş olmaları gerekmez. Hem, hristiyanların itikaden mezhebi kelime uknumunun Hz. İsa'ya hulul ettiği şeklindedir. Halbuki, müslümanlardan Haşviyye'ye mensûb olanlar, "Allah'ın kelâmını okuyan herkesin, o okuduğu şey, Allah'ın kelâmının aynısıdır. Kelâmullah, Allah'ın bir sıfatt olmasına rağmen, bu okuyucunun ve bütün okuyucuların lisânına girmiştir. Kelâmullah bir maddeye, bir cisme yazıldığında, kelâmullah o maddeye hulul etmiş olur" derler. Binâenaleyh, hristiyanlar hulul ve ittihadın Hz. İsa'da tahakkuk ettiğini söylerlerken, bu ahmaklar, Allah'ın kelâmının Kur'an okuyan her insana ve Kur'an'ın üstüne yazıldığı her cisme hulul ettiğini söylerler. Binâenaleyh, işte bu sebepte hristiyanların Allah'a iman etmediklerini söylemek doğru ve yerinde olursa, o zaman, bu hurûfîler ve hulule inananlar hakkında da, onların Allah'a iman etmediklerinin söylenmesinin doğru olması gerekir. İşte, bu sorunun ortaya konulması, bu şekildedir " denilirse, buna şöyle cevap verilir: 106[106]

Sıfatta İhtilaf İle Zatta İhtilafın Farkı

İlâhın, bir cisim olduğunu söyleyenlerin, Allah Teâlâ'yı inkâr ettiklerine, (şu) delil delâfet etmektedir: Bu böyledir: Zira, âlemin ilâhı, cisim olmayan ve cisme hulul etmeyen bir varlıktır. Dolayısiyle, "Mücessime" bu varlığı inkâr edince, Allah'ın zâtını inkâr etmiş demektir. Bu sebeple, mücessim ile muvahhid arasındaki farklılık sıfatta değil, Cenâb-ı Hakk'ın zâtındadır. Böylece, "Mücessime" ve "Müşebbihe"nin, Allah'a iman etmediğini söylemek doğru olur. Ama sizin naklettiğiniz meselelere gelince bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları hususundaki ihtilâflardır. Böylece bu iki şey arasındaki fark ortaya çıkmış olur. Ama, Hulûliyye ve Hurûfiyye mezhebini kabul edenlere gelince, biz kesin olarak onları tekfir ediyoruz. Zira Allah Teâlâ. hristiyanların, Allah kelimesinin Hz. İsa'ya hulul ettiğine inanmaları sebebiyle, onları tekfir etmiştir. Bunlar da, Ketimetullah'ın Kur'an okuyan bütün herkesin lisânına, Kur'an'ın yazıldığı bütün cisimlere hulul ettiğine inanmışlardır. Binâenaleyh, Allah'ın, tek bir zâta (İsa'ya) hulul ettiğini söylemek, tekfiri, yani kâfir saymayı gerektirdiğine göre, kelâmullahın bütün şahıslara ve bütün cisimlere hulul ettiğini söyleyenler haydi haydi tekfir edilirler. 107[107]

Yahudi ve Hıristiyanların Ahiret İnançları

İkinci sıfat: Onların, ahiret gününe inanmamalarıdır. Bil ki, yahudi ve hristiyanlardan nakledilen, bedenî dirilmeyi inkâr ettikleridir. Böylece sanki onlar ruhanî bir dirilişe meyletmiş gibidirler.

Bil ki biz, bu kitapta, ruhanî birtakım mutluluklar ile mutsuzlukları beyan ettik, bu görüşün doğruluğuna dair deliller getirerek, buna pek çok ayetin de delâlet ettiğini beyân ettik. Ancak ne var ki biz, bununla beraber, maddi birtakım mutlulukların ve mutsuzlukların da olduğunu ve Allahu Teâlâ'nın, cennet ehlini yiyecek, içecek ve hurîlerden istifade edebilecek bir biçimde yaratacağını kabul ediyoruz. Hiç şüphesiz, haşri ve bedenî dirilişi inkâr edenler, Kur'an'ın sarih hükümlerini inkâr etmiş olurlar. Yahudi ve hristiyanlar bunu inkâr ettiklerine göre, onların ahiret gününü de inkâr ettikleri sabit olmuş olur.

---

[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/472-473

[107][107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/473-474

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın ve peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımazlar" cümlesinin beyan ettiği husustur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) "Onlar. Kur'an'da ve Resulün sünnetinde haram kılınan şeyleri haram tanımazlar."

b) Ebu Ravk, buna "Onlar, Tevrat ve İncil'de olanı bilmezler; aksine onlar, o Tevrat ve İnciri tahrif ederek, pekçok hükmü kendiliklerinden ortaya koyarlar" manasını vermiştir.

Dördüncü sıfat: Hak Teâiâ'nın "Kendilerine kitap verilenlerden... hak dini din olarak kabul etmeyenler" kaydının ifade ettiği husustur. Arapça'da, bir kimse bir şeyi din edindiğinde, " Falanca, şunu din ediniyor. O, ona itikâd ediyor" denilmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın. buyruğu, "Onlar, gerçek din olan İslâm dininin, doğruluğuna inanmazlar" anlamındadır.

Cenab-ı Hak, bu dört sıfatı zikredince, "Kendilerine kitap verilenlerden.." buyurmuş, böylece de bununla, bu dört sıfatla muttasıf olanların ehl-i kitaptan olan kimseler olduğunu beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bundan da maksadı, ehl-i kitâbt, hüküm bakımından müşriklerden ayırmaktır. Çünkü müşrikler hakkında vacib olan, ya onlarla savaşılması ya da onların müslüman olmasıdır. Halbuki ehf-i kitab için gerekli olan ise, ya onlarla savaşmak, ya onların müslüman olması, yahut da cizye vermeleridir,

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Hakir olarak kendi elleriyle cizye verinceye kadar" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 108[108]

Cizyenin Mahiyeti

Vahidî şöyle demektedir. "Cizye, andlaşma yapan kimsenin, andlaşmasına göre verdiği şeydir. Bu kelime, kışı, üzerinde olan borcu ödediğinde söylenilen yru ifadesinden olmak üzere, fî'le kalıbında bir kelimedir.

Alimler, tabirinin ne manaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ifadeyle, ya verenin veya alanın eli kasdedilmiştir, Binâenaleyh, şayet bununla, veren kimsenin eli kasdedilmişse, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bununla, veren, vermekten kaçınmayan el murad edilmiştir. Zira, itaat edip riuyâd edenin hilâfına, direten ve imtina eden kimse, elini vermez.. İşte bundan dolayı bir kimse itaat edip inkıyâd ettiğinde, "elini verdi" denilir. Arapların, Cilalı "elini, tâatten çekip çıkardı" şeklindeki sözlerine baksana.. Bu tıpkı, "Taat yularını boynundan çıkardı" denilmesi gibidir..

b) Bununla, "Onlar bu cizyeyi, nakden, hemen, peşin olarak: bir başkasının eliyle göndermeksizin; aksine verenin eliyle alanın eli arasına bir vasıta girmeksizin inceye kadar " manası murad edilmiştir. Ama bu tabirle alanın eli kastedilirse. üu hususta da şu iki izah yapılabilir:

1) Bununla, "Onlar, müslümanların onlar üzerinde olan hakimiyetleri sebebiyle cizyeyi verinceye kadar " manası murad edilmiştir. Bu, tıpkı senin Bu işteki el (hakimiyet), falancaya aittir" demen gibidir.

2) "Onlara yapılan bir lütuftan dolayı, cizyeyi verinceye kadar " manasının «astedilmesi. Zira, onlardan cizyeyi kabul edip onların hayatlarını bağışlamak, onlar üzerinde büyük bir nimet olmuştur tabiri "Cizye, onlardan, onlar bir zillet aurumunda olarak alınır" demektir.. Zilletin oluşma şekli şöyledir: Cizyeyi veren «.nsenin bizzat kendisinin o cizyeyi, binitsiz olarak yaya getirmesi, onu ayakta olarak seslim etmesi; teslim alanın da oturmuş olması ve onun çevresinden tutularak, ona. cizyeyi her ne kadar ödemiş olsa dahi, "cizyeyi öde" denilmesi ve ensesine (mızrak v.b) şeylerin dipçiğiyle vurulması. İşte, hor ve hakîrliğin manası budur. Bu ayetteki hor ve rnkirtikten maksadın, bizzat cizyeyi vermek olduğu da söylenmiştir. Fukahâ'nın zillet ve hor hakîrlikle ilgili, fıkıh kitaplarında zikredilmiş pekçok hükümleri vardır.. 109[109]

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/474-475

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/475-476

Ayet-i Kefimeden Çıkarılan Bazı Hükümler

Bu, bu ayetteki hükumlere dairdir. [110][110]

Zımmî-Müslim Arasında Kısas Câri Olur mu?

Birinci hüküm: Müslümanın, zımmîye karşı (kısasen) öldürülemeyeceğme dair bu ayetle istidlal edilmiştir. Bunun izahı şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a... inanmayan., kimselerle savaşın" emri, onlarla savaşıl masının, onların öldürülmesinin farz olmasını gerektirir. Bu da, onların öldürülmelerinin mubah olmasını ve onların öldürülmesi sebebiyle kısasın farz olmamasını iktizâ eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "Hakir olarak, kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar " buyurunca, biz, bu hükümlerin tamamının cizye verildiği esnada sona erdiğini anlamış oluruz.. Bu, hükümlerin tamamının sona ermesinde, o hükümlerden birisinin kaldırılmış olması yeterlidir. Binâenaleyh, onların öldürülmeleri ve kanlarının mubah olmalarının farziyyeti sona erince, o hükümlerin toplamı da sona ermiş olur. Bu sebeple, toplamın kalkmasından, toplamın bütün unsur ve cüzlerinin kalkmasına ihtiyaç kalmaz.
Bu sabit olunca biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ehl-i Kitaptan şöyle şöyle olanları öldürün, onlarla savaşın " ifadesi, onların öldürülmeleri sebebiyle kısasın farz olmadığına delâlet eder. Hak Teâlâ'nın, "cizye verecekleri zamana.," ifadesi, bu hükmün kalkmasını gerektirmez. Zira, bu toplam hükümlerin kalkmasında, o hükümlerin cüzlerinden birisinin sona ermesi yeterlidir. Bu da, onların öldürülmelerini farz kılan hükmün sona ermesidir. Bu sebeple, cizyenin ödenmesinden sonra da, kısasın farz olmaması meselesinin, olduğu gibi (farz olmama üzere) kalması gerekir. [111][111]

Kâfirlerin Nevileri

İkinci hüküm: Kâfirler iki gruptur.
a) Putlara ve güzel gördükleri her şeye tapanlar.. Bunlar, kendilerinden cizye alınmak suretiyle dinleri üzere kalamazlar. Bunların, 'Lâ ilahe illallah!" demedikçe öldürülmeleri gerekir.
b) Ehl-i Kitap bunlar Yahudi hristivan, sâmirîler ve sabiîlerdir. Ehl-i kitap arasında bulunan bu son iki fırkanın yollan da tıpkı bizim içimizdeki bit'at ehlinin yolu gibidir.
Mecusîler de, ehl-i kitap kabilindendir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s) ''Onlara, ehl-i kitap muamelesi yapınız..."[112][112] buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hicr mecusilerinden cizye aldığı da rivayet edilmiştir. Binâenaleyh cizye verinceye veya müslümanlarla cizye vermek üzere anlaşıncaya kadar mecusilerle savaş yapılması gerekir. Biz, sadece ehl-i kitaptan cizye alınacağını söyledik; zira Cenâb-ı Hak, "Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan, hak dinini din olarak kabul etmeyen... kimselerle savaşın..." ayetinde bahsedilen dört sıfatı zikredince, onları, "kendilerine kitap verilenlerden..." ifadesi, ehl-i kitaptan olmakla kayıtlamıştır. Binâenaleyh, bu hükmü başkasına da teşmil etmek, bu açık ve zahir olan kayıtlamanın ilga edilmesini gerektirir ki, bu caiz olmaz. [113][113]

Cizyenin Miktarı

Üçüncü hüküm, cizyenin miktarı hakkındadır. Enes şöyle demektedir: "Allah'ın Resulü (s.a.s), her âkil baliğ olan kimsenin cizyesini bir dinar olarak belirledi. Hz. Ömer de, zımmîlerden fakir olanların cizyesini oniki dirhem; orta halli olanlannkini yirmidört; zengin olanlarınkini de kırksekiz dirhem olarak belirledi.."

---

[110][110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/476
[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/476
[112][112] Muvattâ, Zekat, 42 (1/207).
[113][113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/476-477

Alimlerimiz şöyle demektedirler: Cizyenin en az miktarı bir dinardır; karşılıklı rıza olmadığı müddetçe, bu bir dinardan fazla olamaz. Binâenaleyh onlar, razı olur ve fazla ödemeyi kabul ederlerse, cizye olarak, orta hallilerine iki dinar, zenginlerine de dört dinarlık cizye tesbit ederiz. Bizim bahsettiğimiz bu görüşün delili şudur: Aslolan, mükellefin malının (rızasının dışında) atınmamasıdır. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Cizye verecekleri zamana kadar " kaydı, herhangi bir miktarın alınmasına delâlet eder. Binâenaleyh, bizim söylemiş olduğumuz bu miktar, en az miktardır. Bu sebeple, onu almak caizdir. Cizye lafzı, bundan fazlasına delâlet etmez. Öyleyse, ou miktardan fazlası hususunda aslolan, onun haram oluşudur. Bu sebepte de onun, -aram oluş üzere terkedilmesi gerekir.

Dördüncü hüküm: Ebu Hanîfe (r.h)'ye göre cizye, senenin başında; Şafiî (r. h)'ye göreyse senenin sonunda alınır.

Beşinci hüküm: Hz. Peygamberin "Müslümana cizye yoktur'.114[114] hadisinden dolayı, Ebu Hanife (r.h)'ye göre cizye, müslüman olma ve ölüm halinde sakıt olur. Şafiî'ye göreyse (yükümlü olduğu sene başlamışsa) o senenin cizyesi ile mükellef olur.

Altıncı hüküm: Ehl-i kitap, hak şeriat olan Tevrat ve İncil ahkâmı üzere yaşayıp ölen cedleri hürmetine, ci2ye vermek suretiyle, bâtıl dinleri üzere İslamca serbest bırakılmışlardır. Alimlerimiz şöyle demektedir: Hem biz onlara bir imkân tanıdık. Böylece, belki onlar düşünürler de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğunu ve peygamberliğini anlarlar. İşte bundan dolayı onlara zaman tanınmıştır. Allah en iyisini bilendir. Burada geriye, şu iki soru kalmıştır: 115[115]

Hristiyanlarla İlgili İki Soru ve Cevabı

Birinci soru: İbnu'r-Râvendî, Kur'an'ı ta'n ederek şöyle derdi: "Allahu Teâlâ, hristiyanların küfrünün çok büyük olduğu hususunda, "Onlar, Rahman hakkında bir evlâd iddia ettiler diye, iftiradan dolayı nerdeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecektir. Halbuki o Rahman }ın bir evlad edinmesi olacak iş değildir" (Meryem. 90-92) buyurmuş, ve onların bu iddialarının, böyle bir raddeye vardığını beyan etmiştir. Sonra da, onlardan tek bir dinar alınınca, onları o dinleri üzere bırakmış ve onları dinlerinden men etmemiştir."

Cevap: Cizye alınmasının maksadı, hristiyanı inkârı üzere bırakmak değildir. Aksine bundan maksat, bu müddet içinde İslâm'ın güzelliklerine ve O'nun delillerinin kuvvetine vâkıf olması, böylece de küfürden imana geçmesi ümidiyle hayat hakkı verilip ona mühlet tanınmasıdır.

İkinci soru: Kanın muhafazası için, cizye vermek yeterli midir, değil midir?

Cevap: Cizye vermesi yanında, o kimseye, küfründen dolayı, zillet ve hor hakîrliğin de mutlaka tattırılması gerekir. Bunun sebebi şudur: İnsanın tabiatı, zillet ve hor hakirliği üstlenmekten kaçınır. Kâfir, İslâm'ın izzet ve şerefini müşahede edip, onun gerçekliğinin delillerini dinleyip, küfürdeki zillet ve aşağılığı da gördüğü halde, ona bir zaman tanınırsa, görünen odur ki, bu durum onu, İslâm'a geçmeye sevkeder. İşte, cizyenin meşru kılınmasının maksadı budur. 116[116]

Hristiyanlıktaki Şirkin Mahiyeti Hakkında

"Yahudiler: "Uzeyr Allah'ın oğludur", hristiyanlar da: "Mesîh, Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarında geveledikleri sözleridir ki, (bununla güya) daha evvel küfredenlerin sözlerini taklit ediyorlar. Hay Allah kahredesi adamlar! Nasıl da haktan döndürülüyorlar!"

114[114] Tirmlzî, Zekat. 11 (3/27); Müsned, 1/223, 285.

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/477-478

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/478

(Tevbe, 30).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 117[117]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, yahudi ve hristiyanların, kendisine iman etmediklerini belirtince, bu ayette de bunun sebebini beyan etmiştir. Zira Cenâb-ı Hak, onların, Allah'a bir oğul nisbet ettiklerini nakletmiştir. Binâenaleyh, kim ilâh hakkında böyle bir şeyi tecviz ederse, o gerçekte ilahı inkâr etmiş demektir. Yine Cenâb-ı Hak, her ne kadar şirki söyleme yollan farklı ise de, onların müşrikler gibi olduklarını beyan etmiştir. Çünkü, puta tapanlarla, Mesih'e veya başkasına tapanlar arasında bir fark yoktur. Zira şirk, insanın, Allah'ın yanında başka mâbûd veya mabûdlar edinmesi demektir. Binâenaleyh, böyle bir şey tahakkuk edince, şirk de sabit olur. Hatta biz iyi düşünürsek, puta tapanların küfrünün, hristiyanların küfründen daha hafif olduğunu anlarız. Çünkü puta tapan, "Bu put, âlemin yaratıcısı ve âlemin ilâhıdır" demiyor, aksine onu, Allah'a ibadetine vasıta yapıyor. Ama hristiyanlara gelince, onlar Allah hakkında hulul ve ittihadı kabul ediyorlar ki, bu, son derece çirkin bir küfürdür. Böylece, hulule inananlarla diğer müşrikler arasında bir farkın bulunmadığı sabit olmuş olur.. Cenâb-ı Hak, cizyenin kabulünü, sadece onlara tahsis etmiştir. Zira onlar zahirde, kendilerini Hz. Musa ve İsa'ya mensup saymışlar ve kendilerinin, Tevrat ve İncil'le amel ettiklerini iddia etmişlerdir. İşte bu büyük iki peygamber, ve o iki zatın kitapları ve hak din üzere yaşayıp ölmüş olan cedleri hürmetine, Allah onlardan cizyenin kabul edilmesi hükmünü vermiştir. Aksi halde gerçekten, onlarla müşrikler arasında bir fark bulunmamaktadır. 118[118]

Yahudilerin Hz. Uzeyr Hakkındaki İddiaları

Cenâb-ı Hakk'ın, "Yahudiler, "Uzeyr" Allah'ın oğludur" dediler" buyruğu ile ilgili şu görüşler bulunmaktadır:
1) Ubeyd İbn Umeyr şöyle demektedir: "Bu sözü, ismi Fenhâs İbn Azûra olan bir tek yahudî söylemiştir."
2) Saîd İbn Cübeyr ve İkrime'nin rivayetine göre de İbn Abbas da şöyle demiştir: "Bir grup yahudi Hz. Peygambere geldiler. Bunlar Sellam İbn Müşkim, Nu'mân İbn Evfâ ve Mâlik İbn es-Sayf idi. Onlar şöyle dediler: "Sen, kıblemizi terkettiğin ve Uzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmediğin sürece, sana nasıl ittiba ederiz?.." İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu.." Bu iki görüşe göre de bu mezhebi, itikadı benimseyenler, yahudilerin bazısıdır.. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, cemâat ismini müfred, tek kimse hakkında kullanma hususunda Arapçada cari üslûba binâen, bu sözü {bu kimselere değil de) bütün yahudilere izafe etmiştir. Nitekim Arapça'da, belki de ömründe sadece bir ata binmiş olan birisi hakkında "Falanca, atlara biniyor'^yine, belki de tek bir sultanla bir mecliste oturmuş birisi hakkında: "Falanca, sultanlarla oturup kalkar" denilmektedir.
3) Belki de bu itikad, onlar arasında yaygındı; sonradan kesintiye uğradı. İşte Allah Teâlâ onların daha önce yaygın olan bu itikadını nakletti. Yahudilerin bunu inkâr etmelerine itibar edilmez. Çünkü Allah'ın onlardan naklettiği bu şey, daha doğrudur.
Onların bu sözü söylemelerinin sebebi, İbn Abbas (r.a)'ın rivayet ettiği şu husustur: "Yahudiler Tevrat'a aldırmadılar ve hak olmayan şeylere göre amel ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ da onlara Tevrat'ı unutturdu ve onu, onların hafızalarından sitdi. Bu sebeple Hz. Uzeyir, Allah'a çok yalvarıp yakardı da, Tevrat onun kalbine ve hafızasına yeniden döndü. O, bununla kavmini inzâr etmeye başladı. Yahudiler Uzeyr'i denediler ve onun samimi ve emin olduğunu gördüler. Bunun üzerine, "Bu iş, ancak Allah'ın oğlu olduğu için Uzeyir'e müyesser oldu" dediler.

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/479
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/479

Kelbî şöyle demiştir: "Buhtunnasr, bütün yahudi âlimlerini öldürdü. Yahudilerin içinde Tevrat'ı bilen hiç kimse kalmadı."
Süddî de şöyle demiştir: "Onları öldüren Amelikalılardır, Bu yüzden onların içinde Tevrat'ı biien hiç kimse kalmadı." İşte bu konuda söylenenlerin tamamı budur.119[119]

Hristiyanların Hz. İsa'yı Tanrılaştırmaları

Cenâb-ı Hakk'ın, hristiyanların, "Mesih (İsa) Aİlah'tn oğludur" dediklerini nakletmesine gelince, bu açıktır. Fakat bu hususta şu şekilde bir problem vardır: Biz, Hz. İsa (a.s)'nın ve ashabının, insanları "Baba-Oğul" inancına davet etmekten beri (uzak) olduklarına kesin olarak inanıyoruz. Çünkü bu, küfür çeşitlerinin en fahişidir. Binâenaleyh böyle bir şey, peygamberlerin büyüklerinden olan birisine nasıl uygun düşer? Durum böylece olunca, hristiyanlardan Hz. İsa'yı sevenlerin tamamının, bu küfür üzerinde mutabakat sağlamış olmaları nasıl düşünülebilir? Bu yanlış inancı kim îcad etmiştir ve o, nasıl olmuş da bunu Hz. İsa'ya mâl edebilmiştir?
İşte bu probleme cevap olarak müfessirler şöyle demişlerdir: Hz. İsa (a.s)'nın göğe kaldırılmasından sonra da, Hz. İsa'ya tabi olanlar hak üzere idiler. Derken hr ist i yan I arla yahudiler arasında bir savaş oldu. Yahudilerin içerisinde, Pavlos denilen cesur birisi vardı. Bu, Hz. İsa'nın taraftarlarının bir çoğunu öldürdü. Sonra da yahudilere dönerek, "Eğer hak İsa ile ise biz kâfir olduk. Varacağımız yer, cehennemdir. Eğer onlar cennete, biz cehenneme girersek mahvolduk gitti! Dolayısıyle ben bir çare düşündüm: Hile kurup onları saptıracağım" dedi.
Atını eğerledi ve yaptığı şeylerden ötürü zahiren (münafıkça) pişmanmış gibi göründü ve pişmanlığını belirtmek için başına topraklar atmaya başladı: "Bana gökten, "Sen hristiyan olmadığın müddetçe tevben (pişmanlığın) kabul değil" diye ses geldi. Ben tevbe ettim" dedi. Bunun üzerine hristiyanlar onu kiliseye aldılar ve o orada hiç çıkmadan bir yıl kalarak, İncil'i öğrendi. Böylece hristiyanlar ona inandılar ve onu sevdiler. O, daha sonra Beyt-i Makdis'e gitti ve yerine Nastûr isminde bir adamı bıraktı. Nastûr'a, İsa, Meryem ve İlah'ın üç (esas) olduğunu öğretti. Oradan da Rum diyarına gitti. Oradaki hristiyanlara da, "Lâhût" ile "Nâsûf'u öğreterek, "Hz. İsa, ne insandır, ne cisimdir; o bir ilahtır" dedi. Adı Ya'kub olan bir adama da bunu Öğretti. Sonra adı "Melk" olan birisini çağırdı ve ona "ilah zail olmaz. İsa da zail olmadı (ölmedi)" dedi. Sonra bu üç adamı birden davet ederek, "Herbiriniz benim halifemsiniz. İnsanları (herbiriniz) kendi İncil'ine çağırsın. Andolsun ki Hz. İsa'yı rüyamda gördüm. O, benden razı idi. Ben yarın kendimi, Hz. İsa'nın rızası için keseceğim" dedi ve mezbahaya girerek kendisini öldürdü. Sonra bu üç kişiden her biri, insanları kendi görüş ve mezhebine davet etti. İşte hristiyanlar içine bu küfrün girişinin yerleşmesinin sebebi budur.
Bu, Vahidî (r.h)'nin naklettiği bir husustur. Bana göre doğruya en yaktn olan şöyle demektir: "Belki de tıpkı "halil" (sevgili-dost) kelimesinin, Hz. İbrahim (a.s) için bir şeref payesi olarak kullanılması gibi, "İbn" (oğul) kelimesi de, Hz. İsa (a.s) hakkında, İncil'de bu manada (yani bir şeref ve mevki ifade etmek için) yer almıştır. Sonra da hristiyanlar, yahudilere olan düşmanlıklarından ve iki tarafın da diğer taraf hakkında aşın taşkınlık ve aleyhdarlığından dolayı, hristiyanlar ileri giderek bu "ibn" (oğul) kelimesini, zahirî olarak "gerçek oğul" manasında tefsir ettiler. Cahiller de buna inandılar ve böylece bu yanlış inanç, Hz, İsa'nın dinine tâbi olanlar arasında yayıldı. İşin gerçeğini en iyi Allah bilir. 120[120]

Ayette Kıraat Farklılığı

119[119] Yahudilerden bu fırkanın Hz. Uzeyr hakkındaki bu iddiaları konusunda, daha başka deliller için bkz S. Yıldırım, Kur'an'da Ulûhiyyet, s. 358-361.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/480

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/481-482

Asım, Kisâî ve Ebu Amr'ın râvîsi Abdulvâris, kelimeyi tenvinli olarak y, şeklinde; diğer kıraat imamları ise,
tenvinsiz clarak şeklinde okumuşlardır. Zeccâc, dil bakımından daha fasit şeklin, tenvinli okunuş olduğunu söylemiştir, Buna göre, Uzeyr kelimesi mübteda, kısmı onun haberidir. Bu durumda normal olarak, bunun tenvinli olması gerekir. "Uzeyir", ister Arapça, isterse a'cemi (Arapça'dan başka bir lisandan) olsun, "munsarıf'tır. Munsarıf oluşunun sebebi, şu iki şeydir:
a) O, ism-i tasgîr stgasındadır. Dolayısıyla, "Hûd*' ve "Lût" kelimeleri gibi, a'cemî olsa da munsarıftır (tenvin ve cer kabul eder).
b) Bu, ism-i tasgîr sîgasındadır. Halbuki a'cemî isimler, ism-i tasgîr olmazlar. (Binâenaleyh onun Arapça olması gerekir.)
Tenvinsiz kıraatin izahı da şöyledir:
a) Bu kelime, a'cemî ve marifedir. Binâenaleyhiıunun munsarıf olmaması gerekir.
b) Ayetteki "ibn" (oğul) kelimesi sıfattır. Mübtedanın haberi ise mahzûftur. Buna göre kelamın takdiri, [Mj**] "Allah'ın oğlu Uzeyir, bizim ma'budumuzdur" şeklindedir. Abdulkahir el-Cürcânî bu izahı, "Delâilü'l-İ'câz" isimli kitabında tenkid eder ve şöyle der: "İsim, bir sıfat ile tavsif edilir, sonra da, onun için bir haber getirilirse, bu durumda, ismi tekzib eden (yalanlayan), haberi tenkid etmiş, sıfatı ise kabul etmiş olur. Binâenaleyh bunu inkardan maksat, şayet onların, "Allah'ın oğlu olan Uzeyir, bizim ma'budumuzdur" sözü ise, o zaman bu, sadece Uzeyir'in onların ma'budu oluşunu inkâr olup, Uzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul etme manasına gelir. Halbuki bunun da bir küfür olduğu malumdur." Bana göre bu tenkid, zayıftır. Çünkü Cürcani'nin, herhangi bir insanın, herhangi bir şeyle mevsûf olan birisinden haber vermesi ve bu haberi de birisinin kabul etmemesi halinde, o kabul etmeyişin haber ite ilgili olacağı şeklindeki görüşü doğrudur. Ama "Bu, o vasfı kabul etmektir" şeklindeki görüşü kabul edilemez. Çünkü o insanın bu haberi, tekzib etmesinden, onun dışındaki kimselerin bunu tekzib etmeyip, doğrulayacaklarına bir delil gerekmez. Bu, "hitab detili"ne mebni bir husustur. Hitab delili ise, bilhassa bu gibi yerlerde zayıftır.
c) Ferrâ, "Uzeyr" kelimesindeki tenvin, (aslında) sakin nûn harfidir. "İbnullah" •adesindeki "bâ" harfi de sakindir. Binâenaleyh burada iki sakin harf yanyana gelmiştir. İşte bundan ötürü telaffuzu hafifletmek için, tenvinin nunu hazfedilmiştir" demiş ve şu beyti nakletmiştir: "Onu pek de öyle revbekâr ve Allah'ı zikreden biri bulmadım. "
Bil ki Allah Teâlâ onların bu durumunu nakledince, "Bu, onların ağızlarında geveledikleri sözleridir..." buyurur. Birisi şöyle diyebilir: Her söz ancak ağızdan çıkar. Öyleyse onların sözlerinin, böyle nitelenmesinin - kmetl nedir?" Buna birkaç şekilde cevap verilebilir:
a) Bununla, "Bu, hiçbir aklî delile dayanmayan bir sözdür" manası kastedilmiştir. 3inâenaleyh bu, hiçbir gerçekliği olmayıp, sadece onların ağızlarından çıkmış bir ;afızdır" demektir. Velhasıl onlar, dilleriyle bir söz söylediler, ama bu sözün akıl yanında hiçbir değeri yoktur. Çünkü ihtiyaçtan, şehvetten, zevciyyet hayatından, parçaları bulunmaktan münezzeh olduğu halde Allah Teâlâ'nın bir çocuğu Dulunduğunu söylemek, akıl yanında hiçbir değeri olmayan, bâttl bir sözdür. Bunun dt benzeri de, "(Onlar) ağızlarıyla kalblerinde olmayanı söylüyorlardı" (M-\ Imran. 167) ayetinde ifade edilen husustur.
b) İnsan, bazan bir mezhebi, ya kinayeli olarak, yahut da remiz ve tariz yoluyla :ercih ettiğini gösterir. Ama bunu açıkça belirtip, dili ile söyleyince, bu, o insanın o -tezhebi tercih ettiğini, ona taraftar olduğunu en açık bir şekilde göstermiş otur. Dolayısıyle bu ayetten maksad, onların, bu inançlarını açıkça ifade edip, onu asla izlemediklerini belirtmektir.
c) Bundan maksad, onların halkı bu inanca davet etmeleridir. Bundan dolayı bu söz, onlann ağızlarına iyice yerleşir. Bundan murad. onların, halkı kendi inançlarına savet etmede ileri gitmiş olmalarıdır. 121[121]

Daha Önceki Kâfirleri Taklid Etmeleri

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/482-483

Daha sonra Cenâb-ı Hak 'Onlar bununla güya daha evvel küfredenlerin sözlerini taklid ediyorlar" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 122[122]

Birinci Mesele

Bu ifadenin tefsiri hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Bununla. "Yahudi ve hristiyanların bu sözü, müşriklerin, "melekler Allah'ın kızlarıdır" şeklindeki sözlerine benzer" manası kastedilmiştir.
b) Buradaki "Onlar" zamiri, hristiyanlara aittir. Yani, "Hristiyanların "Mesih (İsa), Allah'ın oğludur" şeklindeki sözleri, yahudilerin "Uzeyİr, Allah'ın oğludur" şeklindeki sözlerine benzer" demektir. Çünkü yahudiler, hristiyanlardan daha öncedir.
c) Hristiyanlann bu sözü, kendilerinden önce geçip gitmiş olan (atalarının) sözüne benzer, yani bu eski bir küfür olup, yeni icad edilmiş değildir. 123[123]

İkinci Mesele

Müdâhat "benzemek" demektir. Ferrâ şöyle demiştir: "Arapça'da bu fiil (Ona benzedim) şeklindedir." Bu fiil hakkında dilcilerin çoğunun görüşü budur. Şemîr bu fiilin, "uymak, tâbi olmak" manasına geldiğini, nitekim Arapça'da,"Falanca, lalancaya tâbi oluyor" manasında denildiğini söylemiştir. 124[124]

Üçüncü Mesele

Âsim, bu fiili hemzeli olarak ve ha harfinin kesresi ile, (yudahiûne); diğer kıraat imamları ise, hemzesiz
olarak ve hâ'nm zammesi ite, yudahüne şeklinde okumuşlardır. Bu fiil tıpkı, ve £larjî (geri bıraktı-tehir etti) fiili gibi, hem iîliü» şeklinde, hem de şeklinde kullanılmaktadır. Ahmed b. Yahya: "Bunu hemzeli okuma hususunda, hiç kimse Asım'a tabi olmamıştır. (Yani sadece o, bunu hemzeli okumuştur)" demiştir.
Cenâb-ı Allah daha sonra, "Hay Allah kahredesice adamlar, nasıl da haktan döndürülüyorlar" buyurmuştur. Bu, "Onlar, sözleri son derece bozuk olduğu için, şaşılarak kendilerine böyle söylen ilmesine çok müstehaktırlar" demektir. Nitekim Arapça'da, "Bu millete bakın! Yırtıcı hayvanlara biniyorlar. Hay Allah kahredesiceler! Ne acaib iş yapıyorlar!" denilir.
"döndürülüyorlar" demektir. Bunun masdarı olan "îfk", dönmek manasınadır. Nitekim, "Adam hayırdan döndü, vazgeçti" denilir. Yine "hayırdan dönmüş adam" manasında, denilir. Buna göre ayetteki tabiri, "deliller apaçık olduğu halde, onlar nasıl da haktan dönüp sapıtıyor ve Allah'a çocuk isnaü ediyorlar, hayret!.." demektir. Ayette bulunan bu "şaşma" manası, insanlar açısındandır. Yoksa Allah Teâlâ, hiç bir şeye şaşıp hayret etmez. Ayetteki bu üslûb, Arapların hitab üslublarına göre getirilmiştir. Allah Teâlâ onların hakkı bırakıp bâtılda ısrar edişleri karşısında, Hz. Peygamberi hayret etmeye davet etmiştir. 125[125]

Ahbar Ve Ruhban Kelimelerinin İzahı

"Onlar, Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiblerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabîer edindiler. Halbuki o (tanrı edindikleri) de ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emroiunmuşlardı. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O, bunların şirk koştukları her şeyden münezzehtir" (Tevbe, 31").
Bil ki Allah Teala, "Onlar, Allah) bırakıp, bilginlerini, rahiblerini ve Meryem oğlu Mesih'i tanrı

---

[122] 122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/483
[123] 123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/483-484
[124] 124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/484
[125] 125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/484

edindiler" buyurarak, yahudi ve hristiyanların bir çeşit şirk içinde olduklarını göstermiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [126][126]

Birinci Mesele

Ebu Ubeyde: "Ahbar, fakihler (din âlimleri) demektir" demiştir. Alimler, bu kelimenin müfredinin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler; bazıları bunun habr lafzı olduğunu, bazdan da hibr lafzı olduğunu söylemişlerdir. Esmâ'i: "Bunun müfredinin habr lafzı mı, hibr lafzı mı olduğunu bilemiyorum" demiştir. Ebu'l-Heysem de, "bu kelimenin müfredinin ancak habr olduğunu" söylemiş ve kesreli olanı kabul etmemiştir. Leys ve İbnu's-Sikkît ise: "Aslı ehl-i kitap olan, zımmî veya müslüman her alime hibr veya habr denilir'1 demişlerdir. Me'âni alimleri, hibr, sanatıyla manaları süsleyen ve onları çok güzel izah eden alimdir" demişlerdir.
"Râhtb", kalbinde korku ve haşyet yerleşmiş olan, korkunun izi yüzünde ve elbisesinde görünen kimsedir. Örfte "ahbâr", Hz. Harun (a.s.)'un çocuklarından itibaren yahudi âlimleri manasına; "ruhban11 ise, manastırlarda kalan hristiyan âlimleri manasına kullanılmıştır. [127][127]

Tanrılaştırmanın Buradaki Manası

Müfessirlerin çoğu şöyle demişlerdir: "Bu ayette yer alan "rabler"den maksad, o yahudi ve hristiyanların, âlim ve ruhbanlarının âlemin ilahları olduklarına inanmaları manası olmayıp, aksine o ahbar ve ruhbanlarına, hertürlü emir veyasaklarında itaat etmeleridir. Rivayet olunduğuna göre, Adiyy b. Hatim, henüz hristiyanken bir gün Hz. Peygamber (s.a.s.)'e geldi. Hz. Peygamber o esnada Berâe (Tevbe) suresini okuyordu. O, bu ayete gelince, Adiyy: "Ben Peygamber'e "Biz, onlara tapmıyoruz ki?" dedim. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (a.s.): "Onlar, Allah'ın helal kıldığını haram kılmıyorlar mı. bundan dolayı siz de onları haram kabul etmiyor musunuz? Yine o ruhban ve ahbar, Allah)n haram kıldığı şeyleri hela! saymıyorlar mı, böylece de sizler onları helal kabul etmiyor musunuz?" buyurdu. Ben de, "Evet" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s.), 'İşte bu onlara ibadet etmek demektir" buyurdu" demiştir.
Rebî' de şöyle der: Ben, Ebu'l-Âliye'ye, "İsrailoğulları arasındaki o rab edinme nasıl olmuş?" dediğimde, o şöyle dedi: "Hristiyan ve yahudiler çoğu kez, Allah'ın kitabında, âlimlerinin ve ruhbanlarının sözlerine muhalif sözler görüyorlardı, ama buna rağmen onların sözlerini alıyor ve Allah'ın kitabındaki hükmü kabul etmiyorlardı" Muhakkik alimlerin ve müctehidlerin sonuncusu hocamız[128][128] ve üstadımız şöyle dedi: "Fakihleri taklid eden bir grup kimse müşahade edip gördüm, Onlara bazı meseleler hakkında, Kur'an'dan pek çok ayet okudum. Onların inanç ve mezhebleri bu ayetlere uymuyordu. Onlar bu ayetleri kabul etmediler ve iltifat etmediler. Bana, şaşıp kaldılar. Adeta onlar, "Selefimizden bunların aksine gelen rivayetlere rağmen, nasıl bu ayetlerin zahirleri ile amel edilebilir?" diyorlardı. Sen, gerçekten iyice düşünürsen bu hastalığın, dünyada yaşayanların çoğunun damarlarına sirayet etmiş olduğunu görürsün."
Eğer: "Allah Teâlâ, o yahudi ve hristiyanları, ahbar ve ruhbanlarına itaat etmelerinden dolayı, kâfir olduklarını bildirdiğine göre, fâsık (günahkâr) kimse de şeytana itaat etmiş olmaktadır. Dolayısıyla Haricîlerin dediği gibi, fâsığın da kâfir olduğuna hükmetmek gerekmez mi?" denilirse, şöyle cevap verilir: "Fâsık (günahkâr), her ne kadar şeytanın günaha davetini kabul etmiş ise de, şeytanı gözünde büyütmemiş, aksine ona lanet etmiş ve ona değer vermemiştir. Fakat hristiyan ve yahudiler, din bilginlerinin ve ruhbanlarının sözlerini kabul ediyor, onlara son derece saygı duyuyorlar. Binaenaleyh bu iki durum arasındaki fark meydana çıkmaktadır. [129][129]

---

[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/485
[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/485
[128][128] Razî'nin adını vermediği bu zatın kim olduğunu çıkaramadık. (Ç.)
[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/485-486

Tanrılaştırmanın Bir Başka Anlamı

Ayette bahsedilen, "Rab edinme" ile ilgili ikinci bir tefsir de şöyledir: Câhiller ve Haşviyye, şeyhlerine ve imamlarına (önderlerine) saygıda çok ileri gittikleri için, bazan onların tabiatları "hulul" ve "ittihad" inancına meyletmektedir. Bu şeyh, dünya peşinde ve dinden uzak biri ise, kendisine uyanlara, işin onların dediği ve inandığı gibi olduğu fikrini vermektedir. Ben, dinden uzak bazı düzenbaz şeyhlerin, tabi olanlara ve taraftariartna, kendisine secde etmelerini emrettiğini ve onlara: "Sizler benim kultarımsıntz" dediğini gördüm. İşte böylece o, taraftarlarına, hulul ve ittihad fikrini telkin ettiğini, bahusus kendisine tabi olan bazı ahmaklarla başbaşa Kaldığında çoğu zaman uluhiyyet iddiasında bile bulunduğunu tesbit ettim. Binâenaleyh bu husus, bu ümmet içerisinde bile müşahade edilip durulurken, böyle birşeyın geçmiş ümmetlerde bulunmuş olması nasıl yadırganır?
Sözün özü şudur: Ayette bahsedilen "rab edinme"den, yahudi ve hristiyanların, Allah'ın hükmüne ters olan hususlarda, din alimlerine ve ruhbanlarına itaat etmiş olmaları manası kasdedilmiş olabileceği gibi, onların küfür (inkâr) sayılabilecek çeşitli şeyleri kabul etmiş olmaları ve bu sebeple Allah'ı inkâr etmiş olmaları manası da kastedilmiş olabilir. Böylece bu, onların, Allah'ı bırakarak, din alimlerini ve ruhbanlarını adetâ rab edinmeleri gibi olur. Bu ifade ile, yahudi ve hristiyanların ruhban ve ahbarları hakkında, (Allah'ın onlara) hulul ettiğine ve onlarla "ittihad" ettiğine inanmış olmaları manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. İşte bu dört husus, ümmet-i Muhammed'de de görülmüştür ve mevcuttur. 130[130]

Ancak Bir Olan Allah'a Kulluk

Allah Teâlâ daha sonra, "Halbuki onlar, ancak bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı" buyurur. Bu ifadenin manası açıktır. Bu hususu Tevrat ve İncil gibi diğer ilahi kitaplar da ortaya koymaktadır. Cenâb-ı Allah sonra da, "O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O, bunların şirk koştukları herşeyden münezzehtir" buyurmuştur. Bu, "Cenab-ı Hakk'ı, emir vermede ve mükellefiyet yüklemede, secde edilme ve ibadet olunma hususunda ve sonsuz saygının ve yüceltmenin kendisine ait olması hususunda herhangi bir ortağı olmaktan, tenzih ve takdis ederiz" demektir. 131[131]

Hazreti Muhammed'in Peygamberliğinin Delilleri

"Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek isterler. Allah ise, ancak nurunu tamamlamayı ister, kâfirler hoş görmeseler de" (Tevbe, 33). 132[132]

Allah Nurunu söndürmez

Bil ki bu ayetin maksadı, yahudi ve hristiyanların reislerinden sâdır olan, çirkin fiillerden üçüncü bir çeşidini göstermektir. Bu da, o iferi gelenlerin, Hz. Peygamberin peygamberlik işini iptal ve onun şeriatının doğru, dininin sağlam olduğunu gösteren delilleri gizlemek için çalışmalarıdır. Ayette bahsedilen "nûr"dan maksad, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğinin hak ve doğru olduğunu gösteren delillerdir. Bu deliller cidden pek çoktur: 133[133]

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/486-487
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/487
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/487-488
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/488

Hz. Peygamber'in Risaletînin Delilleri

1) O'nun elinde zuhur eden, güçlü ve kesin mucizeler... Çünkü mucize o peygamberin doğruluğuna ya delalet eder, yahut etmez.Binâenaleyh eğer doğruluğuna delil olması sözkonusu ise, mucizenin gerçekleştiği her seferinde doğruluğu kesin olarak ortaya çıkmış olur. Bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in risaletinin doğru olmuş olması gerekir. Yok eğer mucize, doğru ve sadık oluşun delili değil ise, bu, Hz. İsa ve Hz. Musa'nın nübüvvetini de zedeler.
2) Hz. Peygamber ömrünün başından sonuna hiçbir eğitim ve öğretim görmemiş, hiçbir şeyden istifade etmemiş ve herhangi bir kitap mütalaa etmemiş olduğu halde, bu yüce Kur'an, O'nun dilinden zuhur etmiştir. Şu halde bu, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in en büyük mucizesidir.
3) Hz. Muhammed (s.a.s.)'in şeriatının özü, Allah'a ta'zîm, sena, O'nun taatlarına boyun eğme ve nefsi dünya sevgisinden çevirip, ahiret saadetlerine yöneltmektir. Akıl da, Allah'a giden yolun ancak bu şekilde olduğuna delâlet eder.
4) Hz, Peygamber (s.a.s.)'in şeriatı, her türlü kusur ve noksanlıktan uzaktır. Onda, Allah'a uygun olmayan şeylerin, Allah'a izafe edilmesi söz konusu değildir. Onda, Allah'tan başkasına da davet de yoktur. Hz. Peygamber (s.a.s.), büyük beldelere sahip ve hakim olmuştur. Ama bu, onun dünyayı önemsememe ve dünyaya "değer vermeme huyunu değiştirmemiştir. Halbuki eğer, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gayesi
dünya olsaydı, bu böyle kalmazdı. İşte bu durumlar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sözünün doğruluğu hususunda apaçık deliller ve kesin burhanlardır.
İşte ontar, bu deiil ve burhanları, bozuk sözleri, tutarsız şüpheleri ve türlü hile ve tuzaklarıyla, boşa çıkarmaya uğraşmışlardır. Böylece bu gayret, âdeta güneşin nurunu üfleyerek söndürmeye çalışan kimsenin yaptığı şey gibi olmuştur. O nasıl bâtıl ve boş bir gayret ise, bu da böyledir. İşte ayetteki, "Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla üfleyip söndürmek isterler..." tabiri ile, bu kastedilmiştir. 134[134]

Allah Nurunu Tamamlamak İster

Daha sonra Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e daha fazla yardım edeceğini, O'nun derece ve kemalini yüceltECEğini vaadederek "Allah ise, ancak nurunu tamamlamayı ister, kâfirler hoş görmeseler de..." buyurmuştur, Eğer, "Arapça'da "Zeyd'in dışındaki hiçbir şeyden hoşlanmıyor veya herşeye kızıyorum" denilmesi caiz olmadığı halde, "Allah, ancak şuna karşı diretmez, yani ancak şunu ister" denilebilmiştir" denilirse, biz deriz ki: "Ayetteki (diretir) lafzı, iş. (istemez) manasındadır. Buna göre ayet,
"Allah, ancak bunu ister" manasındadır. Fakat ebâ, istememenin ileri derecesini ifade eder. Bu ise, men etmek ve imtina etmek demektir. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in O IsUfe IjSijİ #j "Bize zulmetmek isterlerse, bunu şiddetle reddederiz"135[135]
hadis-i şerifidir. Hz. Peygamber bu sözle övündü. Oysa, O'nun, zulmü kerih gördüğünden dolayı kendisini övmesi caiz değildir. Çünkü bu hem güçlü, hem de
zayıf insanın söyleyebileceği bir sözdür. Yine -t^ial1 ^ && "Falanca, zulme karşı diretti, onu istemedi" denilir. Bu, bizim söylediğimiz manadadır.
Cenab-ı Hak, delilleri "nür" diye ifade etti. Çünkü nûr, doğruya götürür. Deliller de, aynı şekilde dinlerdeki doğrulara götürür. 136[136]

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/488-489
135[135] Buhâri, Meğa2î, 29 (5/47); Müslim, Cihâd, 125 (3/1431).
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/489

Allah Hak Dini Üstün Kılmıştır

"O (Allah), Resulünü hidayet ve hak din ile gönderdi ki o dini bütün dinlere gâîib kıla... Müşrikler hoş görmeseler de" (Tevbe. 33).
Bil ki Allah Teâlâ, düşmanların, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini iptal etmeye gayret ettiklerini nakledip, kendisinin ise bu iptali istemediğini ve o peygamberin işini tamamlayacağını bildirince, bu tamamlamanın nasıl olacağını beyan ederek: "O (Allah). Resulünü hidayet ve hak din ile gönderdi..." buyurmuştur. 137[137]

Dini Tamamlayıp Üstün Kılmanın Manası

Bil ki, peygamberlerin durumunun kemâle ermesi, ancak şu şeylerin toplamı ile olur:
a) Delil ve mucizelerin çokluğu, ki, bu ayettehüdâ "hidayet" ile ifade edilmiştir.
b) Onun getirdiği dinin herkes için doğru, uygun, hikmetli, dünya ve ahiret menfaatlarına muvafık olduğunu ortaya koyacak birtakım şeyleri ihtiva etmesi, ki bu da ayette, "hak din" ile ifade edilmiştir.
c) Onun getirdiği dinin diğer dinlere hükümran olması, onlardan üstün olması, kendisine zıd olanlara gâlib gelmesi ve onu inkâr edenleri delilleriyle ezmesi, ki bu da ayette "O dîni bütün dinlere galip kıla..." ifadesi ile anlatılmıştır.
Bil ki birşeye gâlib gelmek bazan delil ile, bazan çokluk ve bollukla, bazan da hükümran olup, üstün gelme ile olur. Allah Teâlâ'mn, bütün bunları müjdelediği malumdur. Halbuki ancak mevcut olmayan, ama ileride olacak birşeyin müjdelenmesi caizdir. Bu dinin delillerle galip (üstün) olduğu, bilinen ve kabul edilen bir husustur. O halde gereken, bu ayette bahsedilen üstünlüğü, hükümran olarak üstün gelme manasına hamletmektir. 138[138]

Diğer Dinlerin Devamına Ne Dersiniz?

Buna göre şayet, "Hak Teâlâ'mn, "O dini, bütün dinlere galip kılsın diye..." ifadesi, bu dinin, bütün dinlere galip gelmesini iktizâ eder. Halbuki durum böyle değildir. Zira İslâm, Hindistan'da, Çin'de, Rum diyarında ve diğer küfür beldelerinde, diğer dinlere galip gelememiştir!" denilirse, biz de deriz ki, ulemâ buna ovan vermiştir.
Birinci yön: İslâm'ın hilafına olan bütün dinlerin mensuplarını, bütün yerlerde olmasa dahi, bazı yerlerde müslümanlar ezmiş ve onlara galip gelmişlerdir. Bu cümleden olarak, müslümanlar mesela yahudileri kahretmiş ve onları İslâm topraklarından çıkarmışlardır. Şam topraklarındaki hristiyanlara da galip gelmişler, bu Şam topraklarını Rum diyarından ve batıdan izleyen mıntıkaları da ele geçirmişlerdir. Yine, müslümanlar mecusîlere, kendi mülkleri üzerinde oldukları halde galip gelmişler ve yine, Türk ve Hind topraklarına komşu olan pek çok beldede putperestlere de üstün ve galip gelmişlerdir. Diğer dinlere karşı üstünlüğü de böyle olmuştur. Böylece, Allah Teâlâ'nin bu ayetle haber verdiği husus tahakkuk etmiş ve bizzat gerçekleşmiştir. O halde bu, gayb'den bir haber verme ve böylece det bir mucize olmuştur.
İkinci yön: Ebu Hureyre (r.a.)'njn şöyte dediği rivayet edilmiştir: "Bu, Allah Teâlâ'nin, İslâm'ı bütün dinlerden üstün kılacağına dair bir va'adidir. Bu va'adin ' tamamlanması ise ancak, Hz. İsa (âhir zamanda) zuhur ettiği zaman olacaktır..."
Süddî de şöyle demiştir: "Bu, Mehdî zuhur ettiği zaman tamamlanacaktır. O zaman herkes, ya İslâm'a girecek, yahut da "haraç" verecektir. "
Üçüncü yön: Bununla, İslâm'ın, Arap yarımadasında bulunan bütün dinlere galip gelmesi kasdedilmiştir. Bu da gerçekleşmiş ve tahakkuk etmiştir. Zira Allah Teâlâ o yarımadada hiçbir

---

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/489-490
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/490

kâfir bırakmamıştır.
Dördüncü yön: Bu ifadeyle murad edilen, "Cenâb-ı Hakk'ın o dine mensup olan kimseleri, dinin ahkâmının ve yasalarının tamamına muvaffak kılması ve onları ona tamamiyle muttali kılmasıdır. Böylece de, o kimseye, bu din hakkında herhangi bir şeyin gizli ve kapalı kalmamasıdır."
Beşinci yön: Cenâb-ı Hak, bu tabirle bu dini hüccet ve açıklama ile galip ve üstün getireceğini murad etmiştir. Ancak ne var ki bu görüş zayıftır; çünkü Allah Teâlâ, bunu ilerde yapacağını va'adetmiştir. Halbuki hüccet ve beyanlar ile dini takviye etmek, İslâm'ın başlangıcında söz konusu idi.
Buna şu şekilde de cevap vermek mümkündür: İslâm dininin ilk yıllarında mü'minlerin zayıf olmaları, kâfirlerin hükümran olmaları ve kâfirlerin, diğer insanları İslâm'ın delilleri hususunda düşünmekten men etmiş olmaları sebebiyle şüpheler çok idi. Ama, İslâm Devleti kuvvetlendikten sonra, kâfirler acze düştüler. Şüpheler zayıfladı, böylece de, İslâm'ın delillerinin zuhuru ise kuvvetlendi. Binâenaleyh, bu ayetteki müjdeden maksat, bu kuvvetin ve gücün artmasıdır. 139[139]

O Ruhbanlarla Mevcut Bazı Kimseleri Mukayese

"Ey iman edenler, şu muhakkak ki, hahamların ve râhiblerin pekçoğu bâtıl yollarla, insanların mallarını yerler. Onları Allah'ın yolundan men ederler. Altın ve gümüş yığıp onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu? İşte bunlara pek acıklı bir azabı müjdele! O gün ki bunlar, cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak, "işte bu, denilecek, nefisleriniz için toplayıp sakladıklarınız! Artık saklayıp istif ettiğiniz bu nesnelerin acısını haydi tadın!" 34-35].
Bil ki Allah Teâlâ, yahüdi ve hristiyaniartn önderlerini, âlim ve rahiblerini, kibirli, zorba olmak, rububiyyet iddiasında bulunmak ve \nsan\ava tepeden bakmak gibi sıfatlarla nitelendirince kibirli ve zorba olmanın, rububiyyet iddiasında bulunmanın maksadının, haksız bir şekilde insanların mallarını almak olduğuna dikkat çekmek amacıyla, bu ayette de, onların, halkın mallarını almaya düşkün olduklarını bildirmiştir. Yemin ederim ki, kim manastırdakilerle, zamanımızdaki düzenbazların hallerini iyice düşünürse, bu ayetlerin, sanki sırf onların durum ve hallerini açıklamak için indirildiğini görür. Binâenaleyh sen, onlardan her birinin dünyaya iltifat etmediğini, dünyadaki hiçbir şeyle asla ilgilenmediğini, temizlik ve masumiyyette, tıpkı mukarreb melekler gibi olduğunu iddia ettiğini görürsün. Ama durum, bir yufkayı, bir ekmeği elde etmeye varıp dayandığında, sen onun canı pahasına ona atıldığını ve onu elde etmek uğruna, zillet ve alçaklığın en aşağısına bile katlandığını müşahade edersin.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 140[140]

Birinci Mesele

Sen örfe göre, yahudi alimlerine "ahbâr", hristiyan âlimlerine de "ruhban" denildiğini biliyorsun. Allah Teâlâ, onlardan pek çoğunun, insanların mallarını haksız yere yediklerini beyan buyurmuştur ki, bu hususta birkaç bahis bulunmaktadır: 141[141]

Bâtılda İttifak Edilmesi Nadirdir

Birinci bahis: Allah Teâlâ. bu yeme işini, bu yolun, hepsinin değil de bir kısmının yolu olduğuna delâlet etsin diye, "onlardan pek çoğu..." tabiri ile kayıtlamıştır. Çünkü, dünyada daima, hakka gönül verenler de bulunur. Herkesin, bâtılda ittifak etmesi, âdeta imkânsız

---

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/490-491
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/492
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/492

gibidir. Bu, nasıl ki bu ümmetin bâtılda icmâ etmeyeceğini düşündürüyorsa, aynı şekilde diğer ümmetlerin de böyle olmayacağını ihsas ettirmektedir. 142[142]

Yararlanma Hakkında Mecazen "Yemek" Tabiri

İkinci bahis: Allah, malları alma işini, "yerler" tabiriyle açıklamıştır. Bu mecazın sebebi şudur: Mal biriktirmenin en büyük gayesi, onu yemektir.. Böylece Allah, bu işi, maksatlarının en büyüğü ile isimlendirmiştir. Veyahut da şöyle denebilir: Bir şey yiyen kimse, onu kendi yanına çekip almış ve başkasının ona ulaşmasına mani olmuştur. Binâenaleyh, mal biriktiren kimse de, o malları kendi yanına almış ve onların, başkasına gitmesine mani olmuştur. Yeme ile almak arasında işte bu yönden bir benzerlik bulununca, Cenâb-ı Hak, alma işini "yemek" fiiliyle ifade etti.

Şöyle de denilmesi mümkündür: İnsanların malını alan kimseden, o malı geri vermesi istendiğinde: "Onu yedim; ondan geriye bir şey bırakmadım... Bunun için onu geri veremem!" der. İşte bu sebepten dolayı, "almak" işi, "yemek" fiiliyle ifade edilmiştir. 143[143]

Bâtıl Yollarla Yeme

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hak, "bâtıl yollarla insanların mallarım yerler" buyurmuştur. Alimler, bu ayette geçen "bâtıl"ın ne anlama geldiği hususunda aşağıdaki şekillerde ihtilâf etmişlerdir:

a) Onlar, şer'î hususlarda hükümleri hafifletmek ve gevşeklik ve müsamaha göstermek için, rüşvet alıyorlardı.

b) Onlar, halkın ve toplumun yanında, Allah'ın rızâsını elde etmenin yolunun ancak kendilerine hizmet ve itaat ile, kendilerinin rıza ve hoşnutluğunun kazanılması suretiyle elde edilebileceğini iddia ediyorlardı. Halk da o yalanlara aldanıyordu.

c) Tevrat, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olarak gönderileceğine delalet eden pek çok ayet ihtiva etmekteydi. Bu sebeple, "ahbâr" ve "ruhbân"lar, o ayetlerinvanlıs birtakım açıklamalarda bulunuyor ve ayetleri, birtakım bâtıl ve yaniış manalara hamlediyorlardı.. Böylece de avam halkın kalbini hoşnut ediyor, onlardan rüşvet alıyorlardı.

d) Onlar, avam halkın yanında, hak dinin kendilerinin dini olduğunu söylüyorlardı. Halk da bunu kabul edince, onlar, "Hak olan dini güçlendirmek vâcibtir" diyorlar, sonra da şunu ilave ediyorlardı: "Bunu güçlendirmenin yolu ancak, o fukahâ (ahbâr ve ruhban)' tn, son derece zengin olmasıdır. İşte bu yolla da halkı, ve onların mallarını, kendilerine hizmet etme hususunda âdeta seferber ediyorlardı. İşte ayette bahsedilen "bâtıl"dan murad, ahbâr ve ruhbân'ın mallarını, bu yolla yemeleridir. Bu husus, tamamiyle, zamanımızdakiler için de söz konusudur ki bu, ekseri cahil ve müzevvirlerin, avam ve câhil halkın malını yemek için başvurmuş olduğu yoldur. 144[144]

Rahiplerin İslâm'a Girmeyişlerinin Sebebi

Daha sonra Cenâb-t Hak, "Onları Allah n yolundan men ederler" buyurmuştur. Bu böyledir; çünkü onlar, kendilerine tabi olmayı temin etmek için insanları öldürüyor ve zamanlarındaki halkın ve âlimlerin hayırlılarına tabi olmaktan onları men ediyorlardı... Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanında da, içlerinden hayırlı olanlara (mesela Abdullah İbn Selâm) tâbi olmaktan men etme hususunda da, alabildiğine bütün hile ve tuzaklara başvuruyorlardı.

Musannif (r.h) şöyle demektedir: "Dünyada, halkın son ve nihai amacı, mal ve makam elde etmektir. Böylece Allah Teâlâ, "ahbâr" ve "ruhbân"ın da, kalblerinin bu iki şeyle yanıp tutuştuğunu beyan etmektedir. Binâenaleyh mal, Hak Teâlâ'nın "bâtılyollarla, insanların mallarını yerler...": makam da, Cenâb-ı Hakk'ın, "onları Allah'ın yolundan men ederler" buyruğundan anlaşılmaktadır. Çünkü onlar, Hz. Muhammed'in hak üzere olduğunu kabul etselerdi, O'na ittiba etmeleri gerekirdi. Bu durumda da, onların vermiş olduğu hüküm geçersiz olup, saygınlıkları da sona erecekti, İşte böyle bir korku ve endişeden dolayı, onlar Hz. Muhammed'e ittiba etmeyi men etmek, şüpheler atmak, çeşitli hile ve tuzaklar hazırlamak ve halkı, hak dinî kabul etmekten ve sahih, doğru olan yola uymaktan uzaklaştırmak hususunda, bütün güçlerini sarfediyorlardı. 145[145]

---

[142] 142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/493

[143] 143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/493

[144] 144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/493-494

Altın Yığıp İnfak Etmeyenler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Altın ve gümüş yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu? işte bunlara pek acıklı bir azabı muştula!" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 146[146]

EbuZerr(ra)'in "Kenz"iTefsiri

Cenâb-ı Hakk'ın, "ki onlar...' ifadesiyle ilgili olarak şu üç ihtimal bulunmaktadır:
a) Bununla, o "ahbâr" ve "ruhban" murad edilmiştir.
b) Bazılarının dediğine göre bu, yeni başlayan bir cümle olup, bununla müslümanlardan zekât vermeyenler murad edilmiştir.
c) Bununla ister "ahbâr"dan, ister "ruhbân"dan, isterse müslümanlardan olsun, mal biriktirip de, onun zekâtını vermeyenler kasdedilmiştir.
Bu lafzın, bu üç ihtimalden her birine muhtemel olduğunda şüphe bulunmamaktadır. Zeyd İbn Vehb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ebu Zerr'e rastladım. "Ya Ebâ Zerr, seni bu beldeye getiren saik nedir?" dedim. Bunun üzerine Ebu Zerr, "Şam'daydım. Cenab-ı Hakk'ın SjmJij wiû)ı jjj& jjjjij ayetini okudum da
bunun üzerine Muaviye: "Bu ayet, ehl-i kitab hakkında nazil oldu" dedi. Ben de: "Bu ayet, hem ontar, hem de bizim hakkımızdadır" dedim. İşte, Muaviye ile benim aramdaki ayrılığın sebebi bu oldu. Bunun üzerine Osman: "Yanıma gel!" diye yazdı. Medine'ye geldiğimde, insanlar benden, daha önce sanki beni hiç görmemişler gibi köşe bucak kaçmaya başladılar. Ben bu durumu Osman'a şikayet edince, o bana, "Buradan biraz uzaklaş!" dedi. Ben de bunun üzerine, "Allah'a yemin ederim ki ben, söylediğim sözden geri dönmeyeceğim " dedim."
Ahnef'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Medine'ye geldiğimde, Ebu Zerr'i şöyle derken gördüm: "Kâfirleri, cehennem ateşinde kızdırılmış bir taş ile müjdele. Bu taş, onlardan her birinin iki memesi ucuna bırakılacak da, böylece o taş onun boyun kökünü delip çıkacak, bu şekilde onun vücudunu terkedecek ve yine bu taş, onun boyun köküne konulacak da, böylece o taş onun iki memesinin ucundan söküp çıkacak! " Oradakiler bunu duyunca, Ebu Zerr'i terkettiler. Ben, yanına sokularak ona: "Ben onların, senin onlara söylediğinden hoşlanmadıklarını gördüm " dedim. Bunun üzerine o, "Kureyş'te bundan başka ne tesir uyandıracağı beklenebilirdi ki?" dedi.
Efendi Hazretleri (r.h) şöyte demiştir: "Bu vaîd ve tehdidin, bahsi geçenlere, yani ehl-i kitaba has kılınması düşünülürse, o zaman kelamın takdiri, Allah Teâlâ onları, "batı! yollarla, insanların mallarını yerler" ifadesiyle, insanların mallarını almaya son derece düşkün ve harîs olmakla, "altın ve gümüş yığıp da..*' ifadesiyle de, kendi mallarının zekatını vermekten bütün güçleriyle kaçmak ve son derece cimri davranmakla vasfetmiş olur..." şeklinde olur. Yok, eğer bununla, Müslümanlardan zekâtını vermeyenler kastedilmiş olursa, o zaman da takdir-i kelam: "Alfan Teâlâ, o ehl-i kitabın (ahbâr ve ruhbanının), haksız yere insanların mallarını almaya son derece düşkün ve haris olmadaki tavır ve davranışlarının çirkinliğini tavsif etmiş,

---

[145] 145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/494
[146] 146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/494

sonra da müslümanları, matlarının zekâtlarını vermeye teşvik ederek, zekâtını vermeyenler hakkında da, bu şiddetli tehdidi beyan buyurmuştur " şeklinde olur. Yok eğer bununla hepsi murad edilmişse, o zaman ifadenin takdiri; "Allah onları, haksız yere insanların mallarını almak konusunda aşırı istek ve hırsla vasfetmiş, sonra da, "Haksız yere kendi malını yığıp istif edip bunun zekâtını vermeyen kimselerin hali bu olursa, başkasının malını, haksız yere, hile yaparak ve düzen kurarak almak için çaba sarfeden kimsenin durumu nice olur?" demek suretiyle, malının zekâtını vermeyen kimselerle ilgili tehdidi de, işte bunun peşinden getirmiştir. 147[147]

Kenz Ne Demektir?

a) Arapça'da, "kenz" kelimesinin aslı, biriktirmek, bir arava getirmektir. Bir araya getirilen ve birbirine katılan her şeye "kenz" denilmektedir. Nitekim, parçaları bir araya getirildiğinde "Bu, parçaları bir araya getirilmiş olan bir cisimdir" denilir. Sahabenin âlimleri, bu ayette tenkid edilen "kenz" ile neyin mu/ad edildiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu cümleden olarak, sahabe âlimlerinin ekserisi, bunun zekâtı verilmeyen mal olduğunu söylemişlerdir. Ömer İbnu'l-Hattab (r.a.): "Zekâtını verdiğin her şey, kenz değildir" derken, İbnÖmerde: "Velev ki yedi kat yerin altında otsun, zekâtını verdiğin her şey, kenz değildir; ama, yerin üstünde dahi olsa, zekâtını vermediğin her şey kenz'dir" buyurmuştur. Cabir (r.a.) de şöyle demiştir: "Malının sadakasını verdiğin zaman, sen, o malın şerrini ondan def etmiş, savuşturmuş olursun. İşte bu mal, kenz olmaz." İbn Abbas (r.a.): "Cenab-ı Hakk'ın, "Onları Allah yolunda harcamazlar1' ayetinde, Cenâb-ı Hak, zekâtını vermeyen kimseleri murad etmiştir" demiştir.

Kâdî ise şöyle demektedir: "Bu manayı, zekât vermemeye tahsis etmeye imkân yoktur. Aksine gerekli olan, şöyle denilmesidir: Kenz, içinden verilmesi vâcib olan kısmın, çıkarılıp veritmediği maldır. Bu hususta zekât, keffaretler için verilmesi gerekli olan şeyler, hacc veya cum'a için yerekli olan harcamalar, dinî, hukukî hususlar ile, kişinin çoluk çocuğuna yapacağı harcamalar, telef ettiği şeylerin tazminatı ve suçların "erş" (diyet)leri olarak verilmesi gerekli olan mallar arasında bir fark bulunmamaktadır. Bütün bu kısımların bu tehdidin hükmüne dahil olması gerekir. "

b) Çok mal bir araya getirilip biriktirildiğinde, zekâtı ister verilsin, isterse verilmesin, bu mal, kınanmış "kenz" durumundadır. Birinci görüşü savunanlar, görüşlerinin doğruluğuna şunları delil getirmişlerdir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın "kazandığı kendi faydasınadır..." (Bakara, 286) ifadesinin umum olmasıdır. Çünkü bu, insanın kazanıp elde ettiği şeyin, onun hakkı olduğuna delâlet etmektedir. Hak Teâlâ'nın, "O. sizden mallarınızı da istemez..." (Muhammed.36)ayeti de böyledir. Hz Peygamber (s.a.s.) de, "Salih mal, salih kimse için ne kadar güzeldir!"148[148] "Herkes, kendi kazandığına d'jha lâyıktır" ve "Zekâtı verilen her mal, bâtını (saklanabilen)
dahi olsa, "kenz" değildir. Ama. zekât verilecek miktara ulaşıp da, zekâtı verilmeyen her mal da. zahirî (saklanamaz) olsa dahi, "kenz"dir"149[149] buyurmuştur.

2) Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında, Hz. Osman, Abdurrahman İbn Avf gibi bir grup (zengin) şahsiyetler bulunuyordu ki, Hz. Peygamber onları mü'minlerin büyüklerinden addediyordu.

3) Hz. Peygamber (s.a.s.) (kişi) hastalandığında malının üçde birini veya daha azını vasiyyet etmesine teşvik ediyordu. Şayet, mal biriktirmek haram olmuş olsaydı, o zaman Hz. Peygamber {s.a.s.), hasta olan kimseye malının tamamını tasadduk etmesini söylerdi. Bundan da öteye Hz, Peygamber, hasta olmayan kimseye, sağlam olduğu, sıhhatli olduğu zaman da bunu emrederdi.

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/495-496

148[148] Müsned, 4/197.

149[149] Buharı, Zekat, 4 (2/111) kısmen.

İkinci görüşü benimseyenler de, şunları ileri sürmüşlerdir:

1) Bu ayetin, umûm olması. Bu ayetin zahirinin, mal biriktirmenin yasak olduğuna defâlet ettiğinde bir şüphe yoktur. Öyleyse, zekâtı verildikten sonra mal biriktirmenin mubah olduğunu söylemek, ayetin zahirî manasını terketmek demektir. Bu sebeple, bu manaya ancak ayrı bir delil ile gidilebilir.

2) Salim İbn Cad'ın rivayet etmiş olduğu şu husustur: Bu ayet nazil olunca. Hz. Peygamber (s.a.s.) üç defa, "Kahrolsun altın, kahrolsun gümüş!"150[150] buyurmuştur. Bunun üzerine ashâb, Hz. Peygamber'e "Hangi malı edinelim, biriktirelim?" dediklerinde O: "Zikreden bir dil, huşu duyan birkalb ve sizden birinize dinî hususlarda yardımcı olan bir eş" buyurdu.

Yine, Hz. Peygamber, "Kim. altını veya gümüşü yığarsa, o kimse, bunlarla dağlanır"151[151] buyurdu. Derken, bir adam öldü de, onun cebinde bir dinar bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, 'İşte bir dağlanma (sebebi...)" der. Derken, bir başkası öldü, onun da cebinde iki dinar bulundu. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s.), "işte, iki dağlanma (sebebi)!" dedi.

3) Bu konuda, sahabe (r.a.)'den rivayet edilen haberler... Bu cümleden olarak Hz. Ali: "Dört bin dinardan fazla olan her mal, ister zekâtı verilsin isterse verilmesin "kenz"dir" demiştir. Ebu Hureyre <r.a.): "Kendisiyle sahibinin dağlanacağı her altın veya her gümüş "kenz"dir" der. Ebu'd-Derdâ'dan da şu rivayet edilmiştir: O, bir kervanın mal getirdiğini gördüğünde, yüksek bir yere tırmanarak şöyle derdi: "Bu kervan, ateş yüklü olarak geldi.. "Kenz" (hazine) yığanları, alınlarından, böğürlerinden, sırtlarından ve karınlarından dağlanma ile müjdele. "

4) Allah Teâlâ, kendileri vasıtasıyla ihtiyaçlar giderilsin diye, malları yaratmıştır. Binâenaleyh, insanın ihtiyacını giderebileceği miktarda malı bulunur da, sonra da ondan fazlasını biriktirirse, ihtiyacından fazla olduğu için ve onu, kendisiyle ihtiyacını giderecek olan bir başkasına vermediği için, o kimse (gerçek anlamda) o malından yararlanamaz. Böylece de bu insan, ihtiyaç fazlası malını vermemesi sebebiyle. o malın hikmetinin zuhur etmesine ve Allah'ın lütfunun diğer kullarına geçmesine mani olmuş olur.

Bil ki, doğru olan şey, şöyle denilmesidir: Evlâ olan, dinini taleb eden bir kimsenin, çok mal biriktirmemesidir. Ancak ne var ki dinin zahirî hükümlerine göre de, bu men edilmemiştir. Binâenaleyh, birincisi takvaya, ikincisi de fetva'nın zahirine hamledilmiştir. Ama evlâ olanın, çok mal biriktirme arzusundan sakınmak olduğunun izahına gelince, bunu şu şekilde açıklayabiliriz: 152[152]

Tercihe Değer Olan, Mal Biriktirmemektir

Birinci vecih1. İnsan, bu şey\ sevip de, onu daha çok eUJe eder ve onu e\de etmesinden dolayı da çok haz ve lezzet duyarsa, o kimsenin ona olan sevgisi daha çok ve meyli de daha güçlü olur. Bu sebeple insan, fakir olduğu zaman, sanki o kimse, maldan istifade etme lezzetini tadmamış ve o lezzetten habersiz olmuş gibi olur. Binâenaleyh, o kimse az miktar mala sahip olduğunda, duyduğu lezzet de o kadar olur; aynı şekilde meyli de bu şekilde olur. Ama, onun malı ne zaman cogalırsa, onun o maldan duyduğu lezzet de o kadar fazla olur. Ve onun, o malı arzulama ve onu elde etme meyli de o şekilde şiddetli olur. Böylece, çok mal edinmenin, onu taleb etmedeki'hırs ve isteği çoğaltmanın bir sebebi olduğu sabit olur. Bundan dolayı hırs, ruhu, bedeni ve kalbini yorar; zararı da büyük olur. Binâenaleyh, insanın kendi nefsini zarara sokmaktan kaçınması gerekir.

Hem biz, her ne zaman mal çok olursa, hırsın da o kadar şiddetleneceğini beyan ettik. Binâenaleyh biz, onun mal peşinde olmasının, bu arzusunun sona ereceği ve hırsının biteceği bir noktaya varacağını tahmin etsek, andolsun ki insan o noktaya varma hususunda da gayret gösterir. Ama, her ne zaman maf edinme arzusu çok olduğunda, o mal edinme hırsından meydana gelen zarar da o nisbette çok olduğu ve bu zararın ve bu talebin de bir

---

150[150] Müsned, 5/366.

151[151] Müsned, 5/168.

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/496-498

nihayeti olmadığı delil ile sübut bulunca, insanın daha baştan bu şeyleri terketmesi gerekir. Nitekim şair, "Bir iş hakkındaki kanaat ve tutum (bazan) öyle bir sona ulaşır ki, O'nun bu sonu, başka bir başlangıca dönüşür..." demiştir.

İkinci vecih: Mal kazanmak, zor ve güç iştir. Ama, kazandıktan sonra, onu muhafaza etmek daha zor, daha güç ve daha çetin olur. Binâenaleyh, insan ömrü boyunca, bazan mal kazanma isteği, bazan da onu muhafaza etmenin yorgunluğu içinde kalakalır da, daha sonra da ondan çok az faydalanır, en sonunda da o malını, hasretler ve iç geçirmelerle beraber bırakıp gider ki, işte bu da apaçık bir hüsrandır.

Üçüncü vecih: Mal ve makam çokluğu, azgınlığa sebep olur, Nitekim, Cenâb-ı Hak, "Çünkü insan, kendisini ihtiyaçtan müstağni gördü diye, muhakkak ki azar" (Aiak, e-?) buyurmuştur. Tuğyan, kutun Rahman'ın rıza makamına ulaşmasına mani olur ve onu, hüsran ve hızlana düşürür.

Dördüncü vecih: Allah Teâlâ zekatı farz kılmıştır. Bu, malı noksaniaştırma hususunda bir gayret sarfetmedir. Şu halde onu çoğaltmak bir fazilet olsaydı, şeriat onu noksanlaştırmaya gayret etmezdi.

Buna göre şayet, "Hz. Peygamber (s.a.s.) niçin Veren el, alan elden daha hayırlıdır"[153][153] buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: O kimse, o az malı verdiği için, (hayırlılık sıfatı, elin yüksekte olmasını ifade etmiştir). Onun malında bu az noksanlığın meydana gelmesi sebebiyle, o kimse için "hayırlılık" sıfatı; o az miktar» da fakir aldığı için, "alt olmak" vasfı meydana gelmiştir. [154][154]

Üçüncü Mesele

Zekatı vermeyenleri tehdit eden, pekçok haber gelmiştir. Ama, paranın zekatını vermeme hususuna gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın, "O 3ün ki bunlar, cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtlan bunlarla dağlanacak..." ayetinde ele alınmıştır.

Hayvanların zekatını vermeme işine gelince, bu da hadiste şu şekilde ifade edilmiştir: Allah Teâlâ, zekatlarını vermeyen sürü sahiplerine azâb eder. Cenab-ı Hak bunu şu şekilde yapar: O sürüleri, cüssece en büyükleri olan hayvanın biçimine sokarak, o kimselerin üzerine sevkeder. Böylece o hayvanlar, kendi sahiplerine uğrarlar ve onları tırnaklarıyla çiğner, boynuzlarıyla da süserler. Ardı arası kesilmeksizin, bu hayvanlar sahiplerini böylece çiğnerler. Ve bu iş, insanların hesabı bitinceye kadar devam eder. [155][155]

Zinet Eşyasının Zekâtı

Bize göre sahih olan, zinetlerde de zekat vermenin farz olduğudur. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, "Altını ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mur İşte bunlara pek acıklı bir azabı muştula " ayetidir.

Buna göre şayet, "Bu tehdit, kadıntarı değil, sadece erkekleri içine alır" denilirse, biz deriz ki:

Biz, kadını için zinet alan erkek hakkında konuşmaktayız. Hem bu tehdidin, altın ve gümüş yığmaya terettüb etmiş olması, münasib olan bir vasfa terettüb eden bir hükümdür. Bu vastf da, o malı biriktirmenin, o kimsenin, kendisinin o mala ihtiyacı olmadığı halde, muhtaç olanlara vermesine mani olmasıdır. Çünkü, şayet o kimse, o malı harcamaya ihtiyaç hissetseydi, onu biriktirmezdi. Muhtaç olmayanın, o malı muhtaç olandan men etmeye teşebbüs etmesi, onun da böyle bir mal biriktirmekten men edilmesine uygun düşmektedir. Böylece bu tehdidin, kendisine münasib bir vasfa dayandığı sabit olmuş olur. Kendisine münasib bir vasıftan sonra zikredilen o hükmün, o vasfa bağlanması gerekir. Böylece bu tehdidin, böyle bir mal biriktirmekten dolayı olduğu kesinlik kazanmış olur. Bu sebeple, her ne zaman bu vasıf tahakkuk ederse, onunla birlikte de bu tehdidin bulunup söz konusu olması gerekir. Hem zekâtın farz olması hususunda varid olan haberler, (zinetler) takılar hakkında da variddir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Mallarınızın kırkta birini getiriniz"156[156] "kölelerde de kırkta bir zekât vardır"157[157] "Ey Ali! Sana zekât düşmez; ama ne zaman yirmi miskale mâlik olursan, bir mıskalın yarısını zekât ver" ve "Malda, zekâtı:) dışında bir hak yoktur. Üzerinden bir sene geçmediği sürece, malda zekât yoktur158[158] buyurmuştur. Binâenaleyh, hem bu ayet, hem de bütün bu haberler, mubah olan zinet eşyalarının da zekâtının verilmesi gerektiğini ifade eder.

---

[153][153] Buhâri, Vasâya, (3/189); Müslim, Zekat. 94-97 (2/717-718).

[154][154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/498-499

[155][155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/500

Sonra biz diyoruz ki: Kur'an'da, bu delile muarız olan bir delil de bulunmamaktadır. Bu açıktır. Zira, Kur'an'da mubah olan takıların zekâtı verilmeyeceğine dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Yine, bu delile, alimlerimizin naklettiği şu haber dışında, muarız olan bir haber de bulunmamaktadır:

Bu haber de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: 'Mubah olan takıların (zinet eşyalarının) zekatı yoktur.159[159] Fakat Ebu İsâ et-Tirmizi: "Hz. Peygamber (s.a.s)'den, takılar hakkında sahih bir rivayet gelmemiştir" der. Hem sonra bu hadis doğru (sahih) olsa bile, bu takıları "inciler" manasına hamlederiz. Çünkü Hz. Peygamber huliyy "takılar" tabirini kutlanmıştır. Huli (takı) kelimesi eliflamlı gelmiştir. Daha evvel, ortada bilinen veya daha önce bahsedilmiş olan birşeyin olması halinde, bu eliflamlı kelimenin ona hamledilmesi gerektiğini söylemiştik. Kur'an'da "hulî" lafzının meşhur manası, "inciler"dir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O (deniz)den, giyeceğiniz (takacağınız) zinet (yani inciler) çıkanrsmız'\uahi u) buyurmuştur. Durum böyle olunca, "el-Hulî" kelimesini, "inciler" manasına hamletmek gerekir. Böylece bu hadisin delilliği düşer. Hem ihtiyatlı olan, takıların zekatının farz olduğunu söylemektir. Bir de, bu nassa, kıyas ile karşı konulamaz. Çünkü nass, kıyastan daha önce gelir. Binâenaleyh doğrusunun, bizim söylediğimiz şey olduğu sabit olur. 160[160]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Allah bu ayette iki şeyden, yani altın ve gümüşten bahsetmiş, daha sonra da (müfred zamirle), "Onu Allah yolunda harcamayanlar (yok mu?)" buyurmuştur. Bu hususta iki izah yapılmıştır:

Birinci izah: Burada "onu" zamiri, birkaç-bakımdan, manayı göstermektedir:

a) Bunlardan (altın ile gümüşten) her biri bir bütündür. Nitekim "Altın ve gümüş kaplar" denilir. Bu tıpkı, ''Eğer müminlerden iki zümre, birbiriyle döğüşürlerse..."(Hucurâı,9)ayetinde olduğu gibidir.

b) Bunun takdiri, "O, kenzleri (biriktirdiklerini) infâk etmeyenler..." şeklindedir.

c) 2eccâc, bu ifâdenin takdirinin, "O mallan harcamayanlar..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

İkinci izah: Bu zamir, lafza râcidir. Buna göre de şu, takdirler yapılmıştır:

a) Bunun takdiri, "O gümüşü harcamayanlar..." şeklindedir. Bunda, altın hazfedilmiştir. Çünkü altın, malların bedeli (fiyatı karşılığı) olmada, kıymetli iki maden ve kenz (biriktirilme) ile kastedilmiş olma hususunda, gümüş ile müşterek olduğu için, "gümüş" lafztna dahildir. Binâenaleyh bu ikisi pekçok bakımdan müşterek oldukları için, birinin zikredilmesi, diğerinin zikredilmesine ihtiyaç bırakmaz.

b) Bunlardan birinin zikredilmesi, diğerinin zikredilmesine ihtiyaç bırakmaz. Bu tıpkı "Onlar bir ticaret yahut bir oyun eğlence gördükleri zaman, ona yönelip dağıldılar... "{Cum-a, n) ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak bu ayette, "ona" zamirini, "ticâret" kelimesine râci kılmıştır. Keza Allah "Kim bir hata veya bir günah işler, sonra da onu bir suçsuzun üzerine

---

156[156] Ebu Davud, Zekat, 5 (2/100): İbn Mâce, Zekat, 4 (1/570).

157[157] Müsned, 1/12.

158[158] Ibn Mace, Zekat, 3-5 (1/570-571).

159[159] Benzeri bir hadis: Tirmizi. Zekat, 12 (3/29)

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/500-501

atarsa (...) "(Nisa. 112) buyurmuş ve "onu" zamirini "günah" kelimesine râci kılmıştır.
c) Bunun takdiri, "ve o (gümüşü) harcamayanlar... Altın da böyledir" şeklindedir. Bu tıpkı şâirin, "Ben veGeyar. Orada yabancıyım" yani, "Geyar da böyledir" beytinde olduğu gibidir.
Buna göre eğer, "Altın ve gümüşün, diğer mallardan ayrı olarak özellikle zikredilmesinin hikmeti nedir?" denirse, biz deriz ki: Bu ikisi, mallardan muteber olan iki asıldır. "Kenz" (biriktirme) ifadesi ile kastedilenler de bu ikisidir.
Bil ki Allah Teâla, altın ve gümüş biriktirenlerden bahsettikten sonra "İşte bunlara pek acıklı bir azabı müjdele!" buyurmuştur. Bu, "Onlara bu azabı, haber ver" demek olup, istihza üslubuyla gelmiştir. Çünkü altın ve gümüş biriktirenler, ihtiyaç anında bir bolluk ve rahatlık sağlasın diye bunları biriktirirler. İşte bundan dolayı, tıpkı, "Onların selamı, dövme; ikramları da sövmedir" denildiği gibi, onlara sanki, "sizin rahatınız işte bu azab-ı elimdir" denilmektedir. Bir de, müjdeleme (beşaret), kalbe tesir eden ve dolayısıyla yüzün derisinin (beşerenin) renginin değişmesine sebeb olan hayırlı haberler hakkında kullanılır. Bu kelime, yüz derisinin rengini değiştiren sevinç ve keder manasına da gelir.
Allah Teâla daha sonra 'O gün ki. bunlar, cehennem ateşinin içinde kızdırılacak da, o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtlan bunlarla dağlanacak. "İşte bu, nefisleriniz İçin toplayıp sakladığınız şeyler" denilecek" buyurmuştur.
Übeyy b. Ka'b (r.a), bu ayeti (tefsir kabilinden) "ve karınlan" kelimesini ilave ederek okumuştur. Bu ayetle ilgili birkaç sual vardır:
Birinci Soru: Arapçada denilmeyip, (demiri kızdırdım) denilir. O halde ayette, denilmesinin hikmeti nedir?
Cevap: Bununla, o malların ateş üzerinde kızdırılmaları kastedilmeyip, aksine ateşin o altın ve gümüş üzerinde tutuşturulup kızdırılması manası kastedilmiştir. Bu, "O altın ve gümüşler üzerinde, alabildiğine şiddetli bir ateş yakılır" demektir. Bu tabir, Hak Teâlâ'nın "harareti çetin bir ateş" (Katf, n) tabirinden alınmıştır. Binâenaleyh eğer burada sadece tuhmâ denilseydi, bu manayı ifade etmezdi.
Şayet, "Bundan maksad "Ateşin (cehennemin), o attın ve gümüşler üzerinde yakılıp kızdırıldığı o gün..." manası olduğuna göre, bu fiil niçin yunma diye müzekker getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki "nâr" kelimesi, müennestir. Fakat fiil, zahiren ona isnâd edilmemiş (yani o fiilin faili kılınmamış) aksine, kelimesine isnâd edilmiştir. İşte bundan dolayı, fiilin müzekker getirilmesi de, müennes getirilmesi de mümkün ve yerinde olur. İbn Âmir'in bu fiili, tühmâ şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.
İkinci soru: Ayetteki yevme kelimesini mansub kılan nedir?
Cevap: Kelamın takdiri: "Cehennem ateşinin bunlar jzerinde kızdırıldığı o gün, onları elim bir azabla müjdele" şeklindedir. 161[161]

Burada Muayyen Azaların Zikredilmesinin Hikmeti

Üçüncü soru: Ayette niçin bilhassa bu uzuvlar zikredilmiştir? Buna birkaç şekilde cevap verilebilir:
1) Mal kazanmanın gayesi, yüzlerde tesiri görülen kalbî bir ferahlığın; böğürleri iolduran bir tokluğun ve sırtlara giyilen ve övünç vesilesi olan bir giyimin elde »dilmesidir. Binâenaleyh insanlar, bu üç uzvun süslü olmasını istedikleri için, :ehennemdeki bu dağlama da, onların alınları, böğürleri ve sırtları üzerine olacaktır.
2) Bu üç uzvun içi boştur ve içlerinde zayıf aletler (başka uzuvlar) vardır. Bunlara jfacık bir tesir gelse, başka uzuvların aksine, bunların duyacağı ızdırab daha çok olur.
3) Ebu Bekr el-Verrâk şöyle demiştir: "Özellikle bu uzuvlar zikredilmiştir. Çünkü zengin, (yüzü) karşısında, yanıbaşında fakiri gördüğünde, ona sırt çevirerek ondan uzaklaşır."162[162]
4) Bunun manası, "Onlar şu dört yönden dağlanırlar: Ya önden alınlarına, ya arkadan

---

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/501-503
162[162] Böylece onun yüzü. böğrü ve sırtı bu vebale iştirak eder. (Ç.]

sırtlarına yahut da sağ ve soldan böğürlerine.," şeklindedir. .

5) İnsanın en hassas uzvu alnı, orta hassaslıkta olan uzvu böğürleri, ve en duyarsız olanı da sırtıdır. Bundan dolayı Allah Teâla, insanın bu üç kısım uzvunun da dağlanacağını beyan etmiştir ki bundan maksadı, bu dağlamanın, bütün bu uzuvlarda olacağına dikkat çekmektir.

6) İnsan bedeninin en mükemmel hali, güzel ve kuvvetli oluşundadır. Güzelliğin mahalli yüzdür ve yüzün en kıymetli kısmı alındır. Dolayısıyle bu dağlama alın üzerinde olduğunda, güzellik tamamen yok olur. Kuvvetin mahalli ise, insantn strtı ve yanlarıdır. Binâenaleyh buralar dağlandığında, bedenin kuvveti de yok olur. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu üç uzvun dağlanması, bütün güzellik ve kuvvetin zail olmasına sebep olur. İnsan ise, malı güzellik ve kuvvet elde etmeksin kazanmaya çalışır.

Dördüncü soru: İnsanın bedeni üzerinde meydana gelen bu dağlama, bütün malı ile mi, yoksa, vermesi gereken zekat kadarı ile mi olur?

Cevap: Ayetin zahirî manası, bunun, bütün mal ile olduğunu gösterir. Çünkü insan malının zekatını vermediği zaman, zekat, o malın belirli bir kısmının içinde değil, hepsinin içindedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın, o malın bütün parçaları ile, o kimseye azab etmesi (onu dağlaması) gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah "İşte bu nefisleriniz için toplayıp sakladığınız şeyler..." buyurmuştur. Bu, "Onlara, "İşte kendiniz için toplayıp sakladığınız şeyler! " denilecek'1 demektedir. Bu ifadenin maksadı, bu ilahi tehdidin dehşetini göstermektir. Çünkü onlar, azab olundukları altınlardan, gümüşlerden veya bunların birinden veya her ikisinden yapılmış, levhalardan dolayı başlarına gelen azabı gördüklerinde, bunun vermedikleri o zekattan ötürü olduğunu düşünebilecekleri gibi, bundan başka şeyden ötürü olduğunu da düşünebilirler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak onlara, "Bu, sizin kendiniz için biriktirdiğiniz şeylerdir. Siz bunu harcayarak Rabbmizın rızasını (kazanma yolunu) tercih etmediniz. Bundan infâk etmek suretiyle, kendi menfaatinizi ve Rabbinizin ikabından kurtulmayı düşünmediniz. Böylece de, gördüğünüz gibi. sanki bunları, Allah size azab versin diye biriktirmiş oldunuz" demek suretiyle, onları iyice susturmuş (cevap veremez hale getirmiştir, Daha sonra "Artık, saklayıp istif ettiğiniz bu nesnelerin acısını haydi tadın bakalım" buyurmuştur. Bu, "sizler o malları, Allah'ın size emrettiği bir şekilde ne dininiz, ne de dünyanız için sarfetmediniz. O halde, başka şeylerin değil, bunların vebalini tadınız" demektir. [163][163]

"Gerçekten Allah katında ayların sayısı, Allah'ın kitabında, tâ gökleri ve yeri yarattığı günden beri, on iki aydır. Onlardan dördü, haram olanlardır, işte bu dini kayyımdır. O halde, bunlarda kendinize zulmetmeyin. Müşrikler sizinle nasıl topyekün harbediyorlarsa, siz de onlarla topyekün harbedin. Bilin kiAllah, müttakilerle beraberdir" (Tevbe. 36).

Bil ki bu ayet, yahudi, hristiyan ve müşriklerin çirkin işlerinden üçüncüsünü izah etmektedir. O çirkin iş de, onların Allah'ın hükümlerini değiştirmek için çalışıp durmalarıdır. Çünkü Allah Teâla, her vakitte belli bir hüküm gönderip, onlar da o hükümleri, nesî yoluyla tehir etmek suretiyle değiştirince, bu onların kendi heva-ü heveslerine göre, sene ile iigili ilâhî hükmü değiştirme hususunda, onlarca çaba sarfetmeyi gösterir. Binâenaleyh bu, onların küfür ve hasretlerindeki ileri bir dereceyi ortaya koyar[164][164].

Araplarda Senenin ve Takvimin Mahiyeti

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bil ki, Araplarca "sene", kamerî yılın oniki ayından ibarettir. Bunun delili hem bu ayettir, hem de "Güneşi ziyah. Ayı nurlu yapan, yılların sayışım ve hesabını bilmeniz için. Ona remiller tayin eden O (Allah'dir)" (Yûnus, 5(ayetidir. Böylece Cenâb-ı Allah aya n-takım menziller takdir edilmesini, yılların sayısının ve hesabının bilinme vasıtası doğru olur. Hem sonra Cenâb-ı Hak, "Sana hilâlleri sorarlar. De ki: "O, insanların birtakım faydalan için, bir de hacc için vakit ölçüleridir" (Bakara, ısa) buyurmaktadır.

---

[163][163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/503-505

[164][164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/505

Başkalarına göre ise "sene", güneşin tam bir devir yaptığı müddetten ibarettir. Kamerî yıl, güneş yılından belli bir miktar daha azdır. İşte bu azlıktan dolayı, kamerî aylar, mevsim mevsim dolaşır. Bundan dolayı hacc (ve ramazan) bazan kışa, bazan yaza rastlar. Binâenaleyh bu durum, Araplara zor geliyordu. Bir de onlar hacca gittiklerinde, ticaret için de gidiyorlardı. Bu vakit bazan, etraftan ticaret için gelinmesine uygun düşmüyordu ve bu durum, dolayısıyla onların ticaretini etkiliyordu. "Zîc (astronomi) ilmi'nde de malum olduğu üzere Kebîse165[165] işine yöneldiler ve böylece de güneş yılını nazar-ı dikkate almış oldular. Böylece hacc zamanı, onların menfaatlerine uygun olarak belli bir vakte has kılınmış oldu ve onlar ticaretlerine ve maslahatlarına uygun olan şeylerden istifade ettiler. Binâenaleyh, bu erteleme işi, her ne kadar birtakım dünyevî menfaatlerin gerçekleşmesine sebep olsa dahi, bundan Allah'ın hükmünün değişmesi neticesi ortaya çıkmıştır. Çünkü Allah Teâlâ haccı, belirli birtakım aylara tahsis edip, o hacc da bu erteleme sebebiyle diğer aylara kayınca, Allah'ın (bu husustaki) hükmü değişmiş olur. Binâenaleyh diyebiliriz ki onlar, dünyevî birtakım maslahat ve manfaatlan nazar-ı dikkate alarak, Allah'ın hükümlerini değiştirmek ve O'nun mükellefiyetlerini iptal etmek için çaba göstermişlerdir. İşte bundan dolayı da onlar, bu ayette büyük bir kınamaya müstehak olmuşlardır.

Bil ki, güneş yılı, kamerî yıl'dan fazla olunca, onlar o fazlalığı topladılar. O fazlalığın miktarı bir aya ulaşınca, o seneyi onüç ay kabul ettiler. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ onların bu işini reddedip, Allah'ın hükmü, ne daha az ne de daha fazla olmaksızın, senenin oniki ay olmasıdır. Halbuki onların bazı yılların onüç ay olduğuna dair verdikleri hüküm, Allah'ın hükmüne aykırı bir hükümdür. Bu hüküm Allah'ın yüklediği mükellefiyetlerin değiştirilmesine yol açar. Bütün bunlar ise, dinin hilafına olan şeylerdir.

Bil ki Arapların ilk zamanlardaki metodu, yılın, şemsî değil kamerî olmasıdır. Bu, onların Hz. İbrahim ve İsmail (a.s.)'den varis oldukları bir hükümdür. Ama, yahudî ve hristiyanlarda İse, bu böyle değildir. Daha sonra, Arapların bir kısmı kebîseyi yahudi ve hristiyanlardan öğrendiler. Böylece de "kebîse" Arap beldesinde de görülmeye başladı. 166[166]

Ayetteki İ'rab Meselesi

Ebû Ali el-Farisî şöyle demektedir: "Cehab-ı Hakk'ın, tabirindeki fi harf-i cerrinin O'nun ifadesine taalluk etmesi caiz değildir. Çünkü bu sıla ile mevsûlün, haber olan kelimesiyle bölünmüş olmasını iktiza eder ki, bu caiz değildir.

Ben de derim ki, bu âyetin i'râbı hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) ifadesinin mübtedâ, ifâdesinin haber; Üç ifâdeleri de birbirlerinden bedel olan birer zarf olduklarını söylemekteyiz. Buna göre kelâmın takdiri şeklindedir. Ard arda gelen bedellerin hikmeti,

bu sayının, Allah ilminde ve Allah'ın âlemi yarattığından beri, Allah'ın kitabında kesin bir sayı olduğunu anlatmaktır.

2) Hak Teâlâ'nın ifadesindeki fi harf-i cerri, haberin sıfatı olan mahzuf bir kelimeye müteallaktır. Buna göre kelâmın takdiri, "Ayların sayısı, Allah'ın kitabında tesbit edilmiş olan

---

165[165] Haram aylardan, peşpeşe gelen Zilkade, Zilhicce ve Muharrem boyunca, üç ay süre ile silah bırakmak, yağma yapmamak zor geldiğinden ve hacc mevsimini sabitleştirmekte dünyevi faydalar gördüklerinden Araplar, he üç senede bir, araya bir ay kalarak, gerçekte Muharrem olan zamanı kutsallıktan çıkarıp, bu seneye "nesi (Kebise)' senesi" d;yo'. Muharremi; Safer'e ertelemiş oluyorlardı.

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/505-506

oniki aydır " şeklindedir. Hem sonra bu ayetteki "kitap"tan muradın, herhangi bir kitap olması caiz değildir. Çünkü "kitap" kelimesi, "Gökleri ve yeri yarattığı gün" ifadesindeki "yevmi" (gün) kelimesinin müteallakıdır. Halbuki aynların (eşyanın) isimleri zarf almazlar. Meselâ sen, diyemezsin. Aksine ayette "kitap" kelimesi masdardır. Buna göre takdiri, "Allah katında, Allah'ın kitabında, yani Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gün kararlaştırıp yazdığı hükümde, ayların sayısı onikidir" şeklinde olur.

3) Bu ifâdedeki "kitap" kelimesi bir isimdir, "yevm" kelimesi ise mahzûf bir fiile taalluk etmektedir. Buna göre ayetin takdiri, "Allah katında ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günde yazmış olduğu ilâhi kitapta yazıldığı gibi, oniki aydır" şeklindedir. 167[167]

Bu Ayette "Allah'ın Kitabı" Tabirinin Manası

Bu mesele, ayetin hükümlerini tefsir etme hakkındadır. Cenab-ı Hak, "Gerçekten Allah katında ayların sayısı, Allah'ın kitabında yani ilminde, (...) on iki aydır" buyurmuştur. Burada geçen "Allah'ın Kitabı"nın ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah'ın, bütün mahlukatın hallerini ayrıntılı olarak yazdığı Levh-i Mahfuz, Allah'ın peygamberlerinin hepsine indirdiği kitapların aslıdır."

2) Bazıları bu ayetteki "kitap" ile, Kur'an-ı Kerim'in kasdedildiğini söylemişlerdir, biz, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in şeriatında, esas alınan yılın, kamerî yıl olduğuna delalet eden birkaç ayet zikretmiştik. Durum böyle olunca, (bunun manası), "Bu sayı, Kur'an'da böyle yazılmıştır" şeklinde olur.

3) Ebu Müslim şöyle demektedir:" tabiri, "Allah'ın farz kıldığı ve hükmettiği şekilde..." demektir. Binâenaleyh buradaki kitap, "hükmetmek ve farz kılmak" manasına gelir. Bu ttpkı, "Size, savaş yazıldı, yani farz kılındı" (Bakara, 216); "Size kısas farz kılındı ' (Bakara, 178) ve "Rabbiniz kendi üzerine rahmeti gerekli kıldı" (En 'âm, 54) ayetlerinde olduğu gibidir.

Kâdî: "Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allah Teâla bu ayette kitabı, "zarf" olarak zikretmiştir. Bu "kitap", "hesaÇ" manasına hamledildiğinde, bu mana ancak mecazî olarak doğru olur" der. Buna şöyle cevap verilebilir: Her ne kadar bu mecazî bir ifâde ise de, meşhur bir mecazdır. Nitekim Arapça'da, "İş, falancanın hesabına ve hükmüne göre şöyle şöyledir" denilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "fâ gökleri ve yeri yarattığı günde" buyruğuna gelince, biz "ikinci mesele"de bununla ilgili bazı izahlar yapmıştık. Onlardan doğruya en yakın olanı üçüncü olarak zikretmiş olduğumuz şu izahtır: Bundan murad, "Allah gökleri ve yeri yarattığı gün böyte hükmetti ve böyle yazdı" şeklindedir. Bunun maksadı, bu hükmün, âlemin yaratıldığı günden beri yürürlükte olan bir hüküm olduğunu beyan etmektir. Binâenaleyh bu ifade, bir te'kîd ve pekiştirmeyi gösterir. 168[168]

Muhterem Aylar (Eşhur-i Hurum)a Tanınan Özelliğin Hikmeti

Cenâb-ı Hakk'ın "Onlardan dördü haram olanlardır" ifadesi hakkında, alimler bu dört aydan üçünün, yani Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem'in ardarda, Receb ayının ise buniardan ayrı tek başına olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ayetteki nurum kelimesi, "O aylarda işlenen günah daha fazla cezayı, itaat da, daha fazla sevabı gerektirir" manasındadır. Araplar bu aylara son derece hürmetkar davranıyorlardı. Hatta onlardan biri, bu aylarda, babasının katiliyle karşılaşsa, ona saldırmazdı.

Buna göre şayet, "Zaman dilimleri aslında hep birbirinin aynıdırlar. Öyleyse bu ayırımın sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: Böyle bir şey, şeriatlarda tuhaf görülmemiştir. Çünkü bunun misalleri pek çoktur. Baksana Atlan Teâla, haram beldeleri, daha fazla hürmet edilmesini emrederek, diğer beldelerden; cum'a gününü, daha fazla saygı gösterilmesini emrederek haftanın diğer günlerinden; Arafe gününü, o güne has kıldığı hususi bir ibadet ile (vakfe ile) diğer günlerden; Ramazan ayını, onda oruç tutulmasını farz kılarak diğer aylardan; günün bazı saatlarını, onlarda namaz kılmayı farz kılarak (diğer saatlerden); bir geceyi (yani Kadir gecesini) diğer gecelerden ve bazı insanları da, onlara risâlet hil'ati giydirerek diğer insanlardan ayırmıştır. Bunlar açık ve malum misaller olduğuna göre, bazı aylara daha fazla hürmet (haramiık-saygı) verilmesinde tuhaf görülecek birşey yoktur.

---

[167] 167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/507

[168] 168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/507-508

Sonra biz diyoruz ki, "Allah Teâlâ'nın, bu vakitlerde yapılan taat ve ibadetlerin, nefsin temizlenmesinde ve yine bu vakitlerde yapılan isyan ve günahların, nefsin kirlenmesinde daha müessir ve daha ileri olacağını bilmesi uzak bir ihtimal değildir Bu, hükemâca da uzak görülmemiştir. Baksana onların içinde, duaların kabul edileceği umulan vakitlerde, kitap yazanlar vardır ve onlar o belli vakitlerde, bunu gerektiren bazı sebebler olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, "Hangi oruç daha faziletlidir?" diye sorulduğunda o, "Ramazan ayı orucundan sonra, en eidal oruç, Allah'ın ayı olan Muharrem'de tutulan oruçtur"169[169] demiştir. Yine O (s.a.s.) "Kim, Allah'ın haram aylarından bir gün oruç tutarsa, onun oruç tuttuğu her güne karşılık otuz gün (oruç) sevabı verilir"170[170] buyurmuştur.

Pek çok fukaha, bu aylarda meydana gelen öldürme hadiselerinde, katilin diyet cezasını ağırlaştırmalardır. Bu hususta şöyle bir hikmet daha vardır; İnsanların karakterleri, zulmetme ve fesat çıkarma üzerine yaratılmıştır. Binâenaleyh onların bu tür kötülüklerden kaçınmaları, aslında onlara zor gelir. İnsan o vakitlerde ve o yerlerde, kötülüklerden ve kabih (çirkin) işlerden daha çok kaçınsın diye, Allah Teâla, bazı vakitlere ve bazı yerlere daha fazla hürmet (saygı) gösterilmesini emretmiştir. İşte bu, şu şekilde bazı fayda ve faziletleri doğurur:

a) O vakitlerde, kötü işleri terketmek, çirkin işlerin sayısını azaltacağı için matlûb olan birşeydir,

b) İnsan o vakitlerde, kötü işleri bırakınca, onun o esnalarda o işleri bırakması poğu kez, onun onlardan tamamen yüz çevirmeye yönelmesine de vesile olur.

c) İnsan o vakitlerde, itaat ve ibâdette bulunup, isyan ve günahtan yüzçevirince, D vakitler geçtikten sonra, eski günah ve kabahatlartnı yeniden yapmaya teşebbüs etmesi, o belli vakitlerde ibadet ve taatları eda ederken katlanmış olduğu meşakkat ve güçlüklerin boşa gitmesine sebeb olur. Halbuki aklı olandan, buna razı olmaması beklenir. Binâenaleyh bu, o insanın günahlardan tamamen uzaklaşmasına bir sebeb olabilir. İşte bazı vakitlere ve bazı yerlere daha fazla haramlık (saygı hükmü) verilmesinin hikmeti budur.

Daha sonra Cenâb-ı Allah 'İşte bu. din-i kayyımdır" buyurmuştur. Bu tabir ile ilgili bir bahis vardır:

Birinci bahis: Ayetteki zâlike (işte bu) ifadesi, ya "Gerçekten Allah katında ayların sayısı... oniki aydır. (Ne daha fazladır, ne de daha azdır)" ifadesine, ya da "Onlardan dördü haram olanlardır" ifadesine rşarettir. Bence, bunun birincisine işaret sayılması daha münasiptir. Çünkü kâfirler de, bunlardan dördünün haram olduğunu kabul ediyorlardı, Ama onlar, şubat'a bir gün ekleyerek, çoğu kez böylece ayların sayısını onüçe çıkarıyor ve ayların yerlerini değiştirmiş oluyorlardı. Binâenaleyh bu ifâdenin gayesi, kâfirlerin bu tutumunu reddetmektir. Bundan dolayı zâlike "işte bu" ism-i işaretini buna hamletmek gerekir. 171[171]

"Din" Kelimesinin Mânası

İkinci bahis: Bu ayette geçen "din" kelimesinin tefsiri hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) "Din" kelimesi ile, bazan "hesaba çekme, hesab etme" manası kastedilir. Nitekim Arapça'da i—ü üb 'j* ^Jj&î "Akıllı olan, kendisini hesaba çeken (muhasebe eden) kimsedir" denilir. "Kayyİm" ise, dosdoğru demektir. Buna göre ayetin manası, "İşte bu, dosdoğru, sağlıklı, adil ve tastamam bir hesaptır " şeklinde olur.

2) Hasan el-Basrî, bu tabire "İşte bu, değişmeyen ve değiştirilemeyen bir din-ı kayyimdir"

169[169] Müslim, Sıyâm, 202 (2/281); Ebu Davud, Savm, 56 (2/323).

170[170] Kenzu’l-Ummal, 8. cilt, 24236. hadis

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/508-510

manası vermiştir. Buna göre bu ayette, "kayyim" değişmeyen ve değiştirilemeyen, kâim, sona ermeyen dâim manasınadır ki böyle olan bir din. insanların fıtratlarının kendisi üzere yaratılmış olduğu bir dindir.

3) Bazıları da buna şu manayı vermişlerdir: "Bu ibadet, İslam'da gerekli olan dindir."

Kâdi "Din" lafzını ibâdet manasına hamletmek, "hesap" manasına hamletmekten daha uygundur. Çünkü onun, "hesap" manasına kullanılışı mecazidir" demiştir.

Buna şöyle cevap verir: "Din lafzının esas manası, inkiyâd (boyun eğme, itaat etme)dir. Nitekim Arapça'da "Ey boyunların, önünde eğildiği zat!" denilir. Binaenaleyh hesap (hesaba çekme) de, inkıyadı gerektirdiği için, dolayısıyla "din" diye ifâde edilmiştir. Ayların sayısı da, "din" diye ifâde edilmiştir. Bundan dolayı "din" kelimesini "ibadet" manasına almak, "hesap" manasına almaktan daha uygun olamaz. İlim ehli şöyle demişlerdir: "Bu ayetin ifade ettiği hükme göre, müslümanlara gereken, alış-verişlerinde, borçlarının zamanlarım ayarlamada, zekatın yıllarını ayarlamada ve diğer (zamanla ilgili işlerinde), kamerî aylara göre olan Arap yılınr nazar-ı dikkate almalarıdır. Onların, rûmî veya a'cemi (başka) yıllan nazar-ı itibara almaları caiz değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "O halde, bunlarda kendinize zulmetmeyin" buyurmuştur. Bu ilahî buyrukla ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Ayetteki "fîhinne kelimesindeki "bunlar" zamirinin neye işaret ettiği hususunda iki görüş vardır:

1) İbn Abbas (r.a.)' in görüşüne göre, bu, "O oniki ayda kendinize zulmetmeyiniz" manasındadır. Bunun gayesi insanı, bütün ömründe, mutlak olarak (her halükarda), fesada ve günaha yönelmekten alıkoymaktır.

2) Ekserî alimlerin görüşüne göre ise bu zamir, dört haram aya râcidir. Bunun sebebi şudur: Bazı vakitlerin yapılan taat ve ibadetlere daha fazla mükâfaat; yapılan isyan ve günahlara daha fazla ceza verilmesinde bir tesiri vardır. Bu görüşün daha kuvvetli oluşunun delilleri şunlardtr:

a) Ayetteki, "fihinne" zamiri, kendisinden önce zikredilmiş bir şeye râcidir. Binâenaleyh bunun, daha önce zikredilmiş olanlardan, zamire en yakın olan isme raci olması gerekir. En yakın olan da, "Onlardan dördü" kelimesidir.

b) Allah Teâlâ, şu ayetinde bu aylara daha fazla saygıyı emretmiştir: "Hacc aylan, bilinen aylardır. Kim o aylarda haca kendisine farz eder, (ihrama girerjse. artık o hacc da kadına yaklaşmak, günah işlemek ve kavga etmek yoktur" (Bakara, 197>. Bu sayılan işler, aslında hacc ayları dışında da caiz değildir. Fakat Cenâb-ı Hak, bu ayların daha şerefli olduğuna dikkat çekmek için, o durumda, bunları daha tekidli olarak yasaklamıştır.

c) Ferrâ şöyte demiştir: "Evlâolan bu zamirin, "Onlardan dördü..." kelimesine râci olmasıdır. Çünkü Araplar, üç ile on arasında sayılara râci olacak zamirleri, fihinne şeklinde; ondan daha fazla olan sayılarda ise fiha şeklinde kullanırlar. Bunda temel kaide şudur: "Cem-i kılletlere râci kılınan zamirler, tıpkı cem-i müenneslere râci kılınacak zamirler gibi; cemi kesretlere râci olacak zamirler de, tıpkı müfred müenneslere râci olacak zamir gibi getirilir. Nitekim Hassan b. Sabit (r.a.): "Bizim kuşluk vakti parıldayan beyaz leğenlerimiz var. Kılıçlarımızdan da, galibiyetten dolayı, kan damlamaktadır" demiştir. O, bu şiirinde, (cemi müennes olarak) yelme'ne ve yakturne fiillerini kullanmıştır. Çünkü esyaf (kılıçlar), cefenat kelimelerinin vezinleri, cem-i kıllettir. Eğer bunlar cem-i kesret olsalardı, o zaman şair, fiilleri, şeklinde (müfred müennes olarak) getirirdi. Tercih edilen kullanış budur. Ama bunlardan birini, diğerinin yerine kullanmak da mümkündür.Nitekim Nâbiga: "Onların hiçbir kusuru yoktur; ancak ne var ki onların kılıçları, ordularla savaşmaktan dolayı kırıklarla doludur" demiş ve burada, "Suyûf" (kılıçlar) kelimesini cem-i kesret olduğu halde, zamiri bihinne şeklinde (cemi müennes) kullanmıştır" demiştir. [172][172]

---

[172][172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/510-512

"Zulm"ün Bu Ayetteki Mânası

İkinci bahis: Bu ifadede geçen, zulmün ne demek olduğu hususunda, şu görüşler vardır:
1) Bununla, onların yaptığı ve böylece de haca, Allah'ın edâ edilmesini emrettiği aydan kaydırdıkları ve Allah'ın yüklediği mükellefiyetleri değiştirdikleri (nesi) işi murad edilmiştir.
2) llah Teâla, o aylarda savaşmayı yasaklamıştır.
3) Allah Teâla, bizim de söylediğimiz gibi, bu ayların sevabın ve cezanın daha fazla verilmesine tesiri olduğu için bunlarda bütün günahları yasaklamıştır. Bence doğruya en yakın olan, buradaki zulmü, nesî yapmak manasına hamletmektir. Çünkü Allah Teâlâ, hemen bu ayetten sonra, "nesî"i zikreder. 173[173]

"Kâffeten" Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Müşrikler sizinle. nasıl topyekün harbediyorlarsa, siz de onlarla topyekün harbedin" buyurmuştur. Bu emirle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: Ferrâ şöyle demiştir: "Bu ayette bulunan kâffe kelimesinin manası, "toptan, hepiniz" demektir. Bu kelime, erkeklerin veya kadınların sayısına göre. müzekker çoğul veya müennes çoğul olarak getirilerek veya denilmez.
Ancak ne var ki bu kelime, müfred ve sonuna,durulduğu zaman hâ olabilen bir tâ eklenmiş olarak şeklinde kullanılır. Çünkü bu lâfız, her ne kadar vezni üzere gelen bir kelime olsa dahi, bu kelime tıpkı (hususî, has) ve {âmm, umumi) kelimelerinde olduğu gibi masdar kalıbındadır. İşte bundan dolayı Araplar, bu kelimenin başına eliMâm getirmezler. Çünkü, meselâ, "Toptan kalktılar" deyimi tıpkı senin, veya (Beraberce kalktılar, hep birlikte kalktılar) demen gibidir." Zeccâc da şöyle demiştir: Kâffe kelimesi, hal olarak mansûbtur. Bunun, tesniye ve cemî olarak getirilmesi caiz değildir. Bu, senin tıpkı tesniye veya cemi yapmaksızın, "Onların hepsiyle savaşın, onların hepsini öldürün" demen gibidir. kelimesi de böyledir.
İkinci bahis: Ayetteki kâffe kelimesiyle ilgili iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Bununfa, "onlarla, tıpkı onların sizinle savaşmaları gibi, topyekün, hep birlikte, topunuz birlikte savaşın" manası kastedilmiştir. Yani Cenâb-ı Hak, "İşte bu hususta yardımlasın, birbirinize destek olun, birbirinizi yardımsız bırakmayın, birbirinizden ayrılmayınız. Ey Allah'ın kullan! düşmanlarınızla savaşma hususunda bir araya geliniz ve birbirinizle ülfet edip uyum sağlayınız " manasını kasdetmiştir.
2) İbn Abbas bu ifâdeye "onların, sizin topunuzu öldürmeyi helâl sayıp mubah addetmeleri gibi, siz de onların hepsiyle savaşın, onların hepsini öldürün; öldürmemek suretiyle de onların bir kısmıyla dost olmayın!" manasını vermiştir. İki taraftan birinin diğerine kıyas edilebilmesi için, birinci görüş doğruya daha yakındır.
Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz de onlarla topyekün harbedin. buyruğunun zahiri, o müşriklerle bütün aylarda savaşmanın mubah olduğunu gösterir.. Bazı alimler de "Onlardan dördü, haram oianlardır(...) O halde bunlarda, kendinize zulmetmeyin " ifâdesinin delaletiyle, o aylarda, kâfirlerle savaşmanın haram olduğunu söylemişlerdir. Yani, "O aylarda, savaşı ve baskın yapmayı helâl saymak suretiyle, kendinize zulmetmeyiniz " manasını vermişlerdir. Biz bu meseleyi, Bakara sûresinde (Bakara. 217} ayetini tefsir ederken ele almıştık.
Daha sonra, Allah "Bilin ki Allah, müitakilerle beraberdir' buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu ifade ile, kendisinin tâat olan şeyleri ifa etme, haram kılınmış olan şeyleri ifa etme, haram kılınmış olan şeylerden de kaçınma hususunda kendisini nazar-ı dikkate alan, kendisinden ittikâ eden dost, veli kullarıyla beraber olmasını kastetmiştir. Zeccâc, bu cümlenin, "Cenâb-ı Hakk'ın, onlara yardım etmeyi tekeffül ettiği" manasına geldiğini söylemiştir. 174[174]

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/512
174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/512-513

Nesî: Haram Ayları Erteleme

"Haram aylan ertelemek, ancak küfürde ileri gitmedir. Onunla kâfirler şaşırtılır, onlar bunu bir yıl helâl, bir yıl haram sayarlar ki, Allah'ın haram kıldığına sayıca uysunlar da, (varsın) Allah'ın haram ettiğini helâl kılmış
olsunlar! Bu suretle de onların amellerinin kötülüğü kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah kâfirler toplumunu hidayete erdirmez" (Tevbe, 37).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 175[175]

Birinci Mesele

Bu ayette geçen kelimesinin ifâde ettiği mana hususunda ıkı goruş bulunmaktadır:
Birinci görüş: Bu kelime, geciktirmek, ertelemek manasına gelir. Ebu Zeyd şöyle demektedir: "Arapça'da birini bir yerden uzaklaştırıp tehir ettiğinde bu tabir kullanılır.
Bu kelime(den) türeyen isim ise, "gecikme" anlamına gelen ve kelimelerdir. "Allah, falancanın ecelini geciktirdi. O kimse, ecelinde gecikti" tabirleri de böyledir." Ebu Ali el-Farisî şöyle demiştir: Nesî kelimesi, tıpkı nezir {inzâr etmek) ve nekir (yadırgamak, inkâr etmek) kelimeleri gibi, bir masdardır. Bunun, ttpkı katil kelimesinin maktul (öldürülmüş) manasına gelmesi gibi mensû (tehir edilmiş, geciktirilmiş) manasına gelmesi de muhtemeldir. Ancak ne var ki bu kelimenin burada mefûl manasında olması mümkün değildir. Zira bu kelime buna hamledilirse, o zaman manası, "Ertelenmiş şey, ancak küfürde bir artmadır" şeklinde otur. Halbuki tehir edilen şey, aydır. Binâenaleyh, bu durumda ayın bir küfür olması gerekir ki, böyle bir şey olmaz. Tam aksine, buradaki nesî kelimesinden inşâ (tehir etmek) manasında olmak üzere, masdar anlamı murad edilmiştir. Aylarda yapılan tehir, "nesî" bir ayın haramlığını, kendisinden haramlık bulunmayan başka bir aya ertelemek, tehir etmek
rlomûldir
"Şibl tarikiyle İbn Kesifin şöyle okuduğu da rivayet edilmiştir: "Nef (fayda) vezninde olan nes' kelimesi, hakiki bir masdardır. Bu, Arapların "tehir ettim" manasında söyledikleri fiilinin masdarıdır. " Yine İbn Kesir'in, bu kelimenin şeddesiz olarak nes' şeklinde geldiğini okuduğu da rivayet edilmiştir. Belki de bu, tıpkı ve (tehir etmek, ertelemek) kelimelerinden olduğu gibi, hemzeli olarak kullanılan nes' kelimesinin bir başka kullanılışıdır. Yine İbn Kesir'den, şeddeli ve hemzesiz olarak nesiy şeklinde'okuduğu da rivayet edilmiştir. Bu, kıyası olarak yapılan takhîf kabilindendir.
İkinci görüş: Kutrub, nesî kelimesinin aslında arttırma, ilâve etme manasına geldiğini söylemiştir. Buna göre Arapça'da, "zamana ilave etti, artırdı" manasında denilir. Süte, kendisinde suyun fazlalığından dolayı nes'i
denilmesi de böyledir.. Kadın hamile olduğu zaman da, denilir. Böylece çocuktan ötürü kadında meydana gelen fazlalık, tıpkı sütteki suyun fazlalığı gibi kabul edilmiş olur. Yine deveye, yürüyüşünü hızlandırsın, arıtırsın diye, "onu kovaladım" manasında denilir. O halde, bir şeyde meydana gelen her ilave, "nesî"dir,.
Vahidî şöyle demiştir: "Doğru olan birinci görüş olup, bu da "nesî"in asıl manasının "ertelemek" manasına gelmesidir.. Kadın hamile olduğu zaman, hayzı gecikeceği için "biribirlerine girerek, yürümenin güzelliğine mani olmasın diye, deveyi diğer devlerden geri bıraksın" manasında, ;sütü geciktirdiğinde, böylece de onun suyu fazlalaştığında, denilir."
Bu iki görüşü iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Müşrik Araplar, hesaplarını kamerî aya göre düzenlemeleri halinde, hacc zamanının bazan kışa, bazan da yaza tesadüf edeceğini biliyorlardı. Ve bu zamanlarda, hacc yolculuğuna çıkmak, kendilerine zor ve meşakkatli geliyordu. Ve onlar, bu alışverişlerinden ve ticaretlerinden pek faydalanamıyorlardı. Çünkü diğer beldelerden gelen başka insanlar, ancak uygun ve elverişli zamanlarda Mekke'de

---

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/514

bulunabiliyorlardı. Böylece o müşrik Araplar, bu durumu, kameri yıla göre ayarlamanın, dünyevi menfaat ve çıkarlarını haleldar ettiğini anladılar. Bundan dolayı da onlar, ay takvimini bırakarak güneş takvimini nazar-ı dikkate almaya başladılar.

Güneş yılı, belli bir miktar ay yılından daha fazla olunca da onlar, şubat ayına bir gün ilave etme ihtiyacını duydular. Ve bu ilaveden dolayı da, onlar için şu iki netice meydana geldi:

a) Onlar, bu ilavelerin bir araya gelmesi sebebiyle, bazı yılları onüç ay kabul etmeye başladılar.

b) Böylece hacc mevsimi, malum olan hacc aylarından çıkıp, onların dışındaki diğer aylara aktarılmış oldu. Bu sebeple de hacc, bazı yıllar zilhiccede, ondan sonra muharremde, ondan sonra da safer ayında oldu. Ve bu devir, tekrar zilhicceye gelinceye kadar devam edip gitti. İşte, şubat ayına bir gün ilave edilmesi sebebiyle de şu iki netice ortaya çıktı;

1) Ayların sayısında artış;

2) Kendisi için haramlığın söz konusu olduğu ayın, bir başka aya aktarılması. Halbuki biz, "nesî" lafzının Ulemanın ekserisine göre erteleme manasını; diğer alimlere göreyse ilave etmek, arttırmak anlamını ifade ettiğini beyan etmiştik. Her iki takdire göre de, ayetin ifâde ettiği mâna, bu iki hususu kapsamaktadır.

Bu sözün neticesi şudur: İbâdetleri kameri yıla göre yapmak, dünyevî menfaatleri haleldar eder. O ibadetleri güneş yılına göre yapmak da dünyevî menfaatlerin nazar-ı dikkate alındığını ifade eder. Halbuki Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim ve İsmail (a.s.) zamanından beri, işlerin ay yılına göre ayarlanmasını emretmiştir. Binâenaleyh onları dünyevi menfaatlerini nazar-ı dikkate aldıkları için, Allah'ın kameri yılın nazar-ı dikkate alınması yolundaki emrini terketmiş, güneş yılını nazar-ı dikkate almışlardır. Böylece de hacc ibadetini, haram ayların dışındaki başka bir ayda yapmışlardtr. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak onları kınamış ve bunu, onların küfürlerinin artmasının bir sebebi saymıştır. Bu, onların küfürlerinin artmasına sebep olmuştur; zira, Allah Teâla onlara, hacc ibadetlerini haram aylarda yapmalarını emretmiş, onlarsa, şubat ayına bir gün ilave etmeleri sebebiyle hacc ibadetlerini maiûm aylann dışında yapmışlar ve kendilerine tabi olanlara da, vâcib olanın kendilerinin yapmış ofduğu bu iş olduğunu; haccı "kameri" aylara göre yapmanın vâcib olmadığını telkin etmişlerdir, Böylece bu, onların bile bile Allah'ın hükmünü kabul etmeyip O'nun hükmüne karşı koyma olmuştur ki, bu da bütün müslümanların ittifakıyla küfrü gerektirir. Bu sebeple onların nesî hususunda yaptıkları bu işin, küfürlerinde bir artışa yol açtığı sabit olur. O kebîseler sebebiyle meydana gelen fazla günlerin öğrenilmesini temin eden hesap usûlü, astronomi ilminde bildirilir.

Müfessirler, bu ertelemenin sebebi hususunda bir başka gerekçe olarak da şunu zikretmişlerdir: Araplar, dört ayı haram addediyorlardı. Ve bu, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in zamanından beri yürürlükte olan meşhur bir hüküm idi. Halbuki Araplar, savaşçı ve baskın yapan kimselerdi. Bunun için savaşmadıkları ardarda gelen üç ayı beklemek onlara zor geliyordu. Ve onlar, "Eğer hiçbir nasibimiz olmayan üç haram ay ardarda gelirse, biz ölürüz, helak oluruz " diyorlar, böylece de muharrem ayının haramlığını safer ayına erteliyor, bu sebeple de safer ayını haram, muharrem ayını da helâl addediyorlardı. Vahidî şöyle demektedir: "Ulemânın ekserisi, bu erteleme işinin tek bir aya mahsus olmadığı, aksine bunun bütün aylar için cari olduğu kanaatindedirler. " Bu görüş, daha önce de belirttiğimiz gibi bize göre doğru olan görüştür. Alimler şu görüşte ittifak etmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s.) Veda Haccı'nı yaptığı sene, hacc yapmak istediğinde hacc (tabii olarak) zilhicce ayına rastlamıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.s), "İyi biliniz ki zaman dönüp dolaşıp Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki durumuna geldi. Sene. oniki aydır " buyurarak, bu ifadesiyle haram ayların eski yerlerine döndüğünü kasdetmiştir. 176[176]

İnkârın İleri Derecesi

Cenâb-ı Hakk "(Haram ayları) geciktirmek, ancak küfürde bir artış sebebi)dir" buyruğunda

---

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/514-517

onların pek çok çeşit küfrünü nakletmiştir. Binâenaleyh onlar, o küfürlerine bu işi de ilave edip, biz de bu ilave işinin bir küfür olduğunu delilleriyle anlatınca, bu işin, daha önceki o küfür çeşitlerine katılması, küfürde bir ilâve, bir fazlalık olmuş olur " manasındadır. Cübbâî,"İman, sırf inanç ve ikrardan ibarettir" diyenlerin görüşünün yanlışlığına bu ayetle istidlalde bulunarak şöyle der: "Çünkü Allah Teâla bu amelin, küfürde bir artış olduğunu beyân etmiştir. Halbuki küfürde meydana gelen artışın, o küfrü tamamlayan, onu ikmâl eden bir şey olması gerekir. Böylece bu erteleme işini yapmamak, bir iman olmuş olur. Halbuki, bu erteleme işi, ne bir bilgi, ne de bir ikrar değildir. Böylece, kalbin bilmesi ve dilin ikrar etmesinden başka bir şeyin de, bazan iman olduğu sabit olmuş otur. Musannif (r.h.) şöyle demektedir: "Bu istidlal zayıftır. Zira biz, Allah Teâlâ'nın onlara, kameri aylardan mesela zilhicce ayında hacc yapmalarını farz kıldığını düşünelim. Biz güneş yılını nazar-ı dikkate aldığımızda, hacc bazan muharrem ayına, bazan da safer ayına denk gelecektir. Onların "Bu hacc, kifayet eden doğru bir hac'dır ve "Bizim, haccı zilhiccede yapmamız vâcib değildir" şeklindeki sözleri, şayet onlardan, Hz. İbrahim ve İsmail'in dininden olduğu zaruri olarak bilinen bir hükümden dolayı sudur etmişse, onlar kesin olan bu meseleyi öğrenip ikrar etmemeleri sebebiyle bir küfür işlemiş olurlar.

Cenâb-ı Hak "Onunla kâfirler sapıtır" buyurmuştur. Bu şekildeki ya'nın fethası ve dâd'ın kesresi ile olan bu kıraat ammenin kıraati olup; sapma işi küfredenlere isnâd edilmiş olması sebebiyle güzeldir. Zira onlar, şayet kendi kendilerine sapmışlarsa, sapmanın onlara isnâd edilmesi güzel ve yerinde o'muş olur. Onların, başkalarını saptırmaları halinde de bu kıraat güzeldir. Çünkü başkasını saptıran da hiç şüphesiz haddizatında sapmış kimsedir. Kûfelilerin yâ'nın dammesi, dadın fethasıyla yudallu (saptırılır) şeklindeki kıraatlarının manası, "onların liderleri, onları, aylardaki bu tehir etme işine sevketmeleri sebebiyle saptırmıştır. " şeklindedir. Böylece fiil, mefülüne isnâd edilmiş olur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın bu avetteki "Bu suretle dv nnlarır, amellprinin kntülüöıı kendilerine süslenip güzel gösterildi" ifadesi gibidir. Yani, "onlara bunu, onları buna sevkedenler süslü gösterdi " demektir. İbn Miksem tarikiyle gelen bir rivayete göre Ebû Amr, yânın dammesi, dâd harfinin de kesresiyle, şeklinde okumuştur ki, bunun şu üç şekilde izahı yapılabilir;

1) Bununla Allah, kâfir olanları saptırır.

2) Bununla şeytan, kâfir olanları saptırır.

3) En kuvvetli olan bu görüşe göre, bununla kâfirler, kendilerine tâbi olanları ve sözlerini dinleyenleri saptırırlar. Bu üçüncü izah daha kuvvetli kabul edilmiştir, zira ayette ne Allah'dan, ne de şeytandan bahsedilmemiştir.

Bil ki, ifadesindeki zamir, nesi'e aittir. Keza ifadelerindeki mefûl zamirleri de "nesî" kelimesine râcidir. Buna göre mana, "Onlar, o ertelemeyi bir yıl helâl, bir yıl da haram sayıyorlardı" şeklinde olur. Vahidî şöyle demektedir: "Onların geciktirmeyi helâl saydıkları yıl, muharrem ayında savaşmak istedikleri yıldır. Geciktirmeyi haram saydıkları ytl da, onların muharrem ayını haramlığı üzere bıraktıkları yıldır." Musannif (r.h) şöyle der: "Bu tevîl, ancak biz, "nesî"yi onların bazı yıllarda muharrem ayını ertelemeleri şeklinde tefsir ettiğimiz zaman doğru olur. Bu da, muharrem ayının bazan helâl olmaya, bazan da haram olmaya dönüşmesini gerektirir... Bu da ancak, biz "nesî"yi, ism-i mefûl (geciktirilmiş, tehir edilmiş) manasında aldığımız zaman doğru olur... Biz bunun müşkil olduğunu söylemiştik. Çünkü böyle bir mana, tehir edilmiş ayın bir küfür olmasını gerektirir ki, bu mümkün değildir. Ancak biz, "nesî"den muradın, ism-i mefûl manası olduğunu söyler ve Hak Teâla'nın. "(Haram ayları) geciktirmek ancak küfürde bir artış (sebebi)dir..." buyruğunu ancak, "nesî"nin küfrün artmasına sebebiyet verecek tarzda bir iş yapmak manasına aldığımızda bu tevil güçlenip kuvvet kazanır. buyruğu konusunda dil alimleri şöyle demektedirler: "Arapça'da, sen birisiyle bir şey üzerinde muvafakata varıp anlaşma sağladığında, dersin. Müberred de şöyle demektedir: "Arapça'da bir topluluk bir şey üzerinde ittifak ettiğinde, denilir. Böylece de o topluluktan her biri adeta öbürünün ayak bastığı (vat'ettiği) yere ayak basmış sayılmıştır. Şiirdeki da bundandır. Bu da, kasidede, iki kâfiyenin aynı lâfız ve aynı manada getirilmesidir.

İbn Abbas (r.a.) şöyle demektedir: "Onlar, haram aylardan helâl addettikleri ayın /erine, helal

olan aylardan birisini haram yapıyorlardı. Yine onlar, helâl olan aylardan haram kıldıkları ayın yerine haram aylardan birisini helâl yapıyorlardı. Bunu, haram ayların sayısı dört olsun ve Allah'ın zikrettiği hususa uysun diye yapıyorlardı. İşte hahsedilen (uvmak) tabirinden maksat budur."
Allah Teâlâ, bu işin küfür ve yasaklanmış olduğunu beyan buyurunca "Su suretle de onların amellerinin kötülüğü kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah, kâfirler toplumunu hidayete erdirmez" buyurmuştur. İbn Abbas ve Hasan el-Basri, Cenab-ı Hakk'ın bu ifadeyle, "şeytan onlara bu amelleri süslü göstermiştir. Ve Allah, kâfir ve günahkâr olan hiçbir kimseyi hidayete ulaştırmaz " manasını murad ettiğini söylemişlerdir. 177[177]

"Ey iman edenler, ne oldunuz ki size "Allah yolunda elbirlik gazaya çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kaldınız?.. Ahireiten (vazgeçip yalnız) dünya hayatına mı razı oldunuz? Fakat bu dünya hayatının faidesi, âhiretin yanında pek azdır" (Tevbe. 38).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır; 178[178]

Cihaddan Kaçıp Yere Mıhlananlar

Bil ki Allah Teâla, o kâfirlerin ayıplarını ve kusurlarını iyice açıklayınca, onlarla savaşmaya teşvike yönelerek, "Ey iman edenler, ne oldunuz ki, size: '"Allah yolunda elbirlik gazaya çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kaldınız?,. " demiştir.. Bu sözün izahı şudur: Allah Teâla geçmiş olan ayetlerde, onlarla savaşmayı gerektiren pek çok sebepten bahsetmiş, "id Allah sizin ellerinizle onları azablandırsm, onları rezil rüsvay etsin, size onlara karşı nusret versin.." (Tevbe, hjayetinde olduğu gibi, onlarla savaşmaktan pek çok menfaatin hasıl olacağını belirtmiş ve onların, gerek dinî, gerekse dünyevî hususlardaki çirkin sözlerini ve kötü amellerini zikretmiştir. Bu durumda insan için geriye, onlarla savaşmaya engel olarak, sadece savaştan korkup hayatı çok sevmesi hususu kalır. Böylece, Allah Teâlâ bu engelin de önemsiz ve değersiz olduğunu beyan buyurmuştur. Zira dünya saadeti ahiret saadetine oranla, tıpkı damlanın denize nisbeti gibidir. Halbuki, bu azıcık kötülük için çok büyük olan hayrı terketmek bir cehalettir, bir akılsızlıktır. 179[179]

Nüzul Sebebi: Tebuk Seferi

İbn Abbas’dan bu ayetin, Tebük Gazvesi ile ilgili plarak nazil olduğu rivayet edilmiştir.Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s.) Taıf den dönünce Medine de ikamet etti ve Bizans ile cihâd edilmesini emretti. O vakit ise, sıcağın çok şiddetli olduğu ve Medine'deki meyvelerin gelişip olgunlaştığı bir zaman (hasad zamanı) idi. Böylece ashâb, Bizans ile savaşmayı gözlerinde büyüttüler ve onları çok büyük gördüler. İşte bundan dolayı bu ayet nazil oldu.
Muhakkik ulemâ da şöyle demiştir: "Ashâb, bunu şu sebeplerden dolayı çok ağır buldu:
a) O yazdaki sıkıntı ve kıtlık..
b) Gidilecek olan mesafenin uzak oluşu ve diğer savaşlarda yapılan hazırlıktan daha fazla hazırlık yapmaya ihtiyaç duyulması.
c) O vakitte, Medine'deki meyvelerin yetişip olgunlaşması.
d) O vakitte, sıcağın çok şiddetli olması.
e) Bizans ordusunun çok kalabalık olması. İşte bütün sebepler bir araya gelmiş ve böylece de, Ashab'ın bu savaş konusunda yere çakılıp kalmasına yol açmıştı. Allah en iyi bilendir. 180[180]

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/517-519
178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/519
179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/519-520
180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/520

Üçüncü Mesele

Arabça'da, devlet başkanı, insanları savaşa çağırıp ona teşyik ettiği zaman, denilir. Hz. Peygembar (s.a.s.)'in "Savaşa çağırıldığınızda, gidiniz..."hadisi de bu manadadır. Nefr kelimesinin aslı, vâcib (gerekli) olan bir işten dolayı, herhangi bir yere gidip çıkma anlamına gelir. Bu çıkıp giden topluluğa da, nefîr {topluluk, cemaat) denilir. Arapların "Falanca, ne kervan içindedir, ne de ordu içinde. (Onun hiçbir önemi yoktur)" sözü de böyledir. {Mw tabirinin aslı {M& dir. A'meş de, bu kelimeyi bu şekilde okumuştur.. Manası ise, "Yavaş davrandınız, ağırdan aldınız" şeklindedir. Cenab-ı Hakk'ın "birbirinizle atıştınız..."(Bakara.72) ve "Senin yüzünden uğursuzluğa uğradık" (Nemi. 47) kelimeleri de, (i'lâf bakımından) böyledir.
Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu kelime, mâle (meyletti) ve (ebedilik duygusuyla yere yöneldi) fiillerinin manasının o tazammun ettiği için ilâ harfi cerriyle kullanılmıştır. Buna göre mana, "Siz, dünyaya ve dünyadaki lezzetli şeylere meyledip, seferin sıkıntılarını ve onun yorgunluklarını istemediniz, hoş karşılamadınız" şeklinde olur. " Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat o yere saplandı, nevasına du. "(Araf 176)ayeti de bu manadadır. Bunun, "Yerde kalmaya ve orada devamlı unmaya meylettiniz" anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ne : dunuz ki size..." ifadesi, zahiren her ne kadar bir istifham ise de, ancak ne var Dununla onları iyice yadırgamak gayesine yöneliktir. 181[181]

Asıl Matlup Âhiret Mutluluğudur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Ahiretten (vazgeçip yalnız) dünya hayatına rnı razı oldunuz? Fakat bu dünya /atının faidesi. ahiretin yanında pek azdır... " buyurmuştur. Bunun manası, "Biz, jmaya davet eden pek çok gerekçeden bahsettik, savaşıldığında elde edilecek çok menfaatleri açıkladık ve onların, aklı olan insanları onlarla savaşmaya ^edecek nice nice kusur ve kabahatleri olduğunu beyan ettik. Ama buna rağmen, oütün bunları bıraktınız! Sizin, Mabudunuz (Allah), size onlarla savaşmayı îtmedi mi? Ve siz, Mabuda itaat etmenin ahirette çok büyük mükâfaatların vesilesi jnu bilmiyor musunuz? Binâenaleyh, dünyada elde edilecek azıcık bir menfaat ma, insanın, ahiretteki o büyük mükâfaatı terketmesi uygun düşer mi?" demektir. nya metâının ahirettekilere nisbetle az oluşunun delili şudur: Dünya lezzeti, iizâtında değersiz, kıymetsiz, çeşitli afet ve sıkıntılarla içice olup, şüphesiz, çok zamanda sona erer. Halbuki ahiretin menfaati ise, şerefli, yüce, her türlü âfetten nş, daimî, ebedî ve sermedidir. İşte bu, dünya menfaatinin ahiret menfaatlerine îtle çok değersiz ve çok az olduğuna kesinkes hükmetmemizi gerektirir. 182[182]

Dördüncü Mesele

Bil ki bu ayet, her halükârda cihadın farz olduğuna delalet eder. Zira Allah Teâlâ, ashabın cihada karşı yavaş davranarak çakılıp kalmasının kötü bir iş olduğunu açıkça rtmiştir. Şayet cihâd farz olmasaydı, bu yavaş davranma, çakılıp kalma kötü bir r-Tazdı. Birisi, "cihâd, ancak kâfirin hücum etmesinden korkulduğunda vâcib da diyemez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Bizans'ın kendisrrçe hücum edeceği esini taşımıyordu. Buna rağmen Cenâb-ı Hak, onlara cihadı farz kılmıştır, lın sağladığı faydalar, Al-i İmrân sûresinde tafsilatlı olarak geçNnişti. Hem bu farz-ı kifayedir. Binâenaleyh, bir kısım kimseler bunu ifa edince, sorumluluk îrinden düşer.183[183]

---

[181] [181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/520-521
[182] [182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/521
[183] [183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/521

Beşinci Mesele

Bir kimse, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey İman edenler..." hitabı bütün mü'minlere yöneliktir. O'nun "Ne oldunuz ki, size: "Allah yolunda elbirlik gazaya çıkın!" denildiği zaman, yere çakılıp kaldınız?.." buyruğu da bütün mü'minlerin bu emir karşısında çakılıp kaldıklarına delâlet eder. Halbuki bu çakılıp kalmak, bir günahtır. Binâenaleyh bu, bütün ümmetin günah üzere ittifak ettiklerine delalet eder.. Böyle olması da, ümmetin icma'ının bir hüccet olması hususunu zedeler " diyebilir. .
Cevap: Bir kısmının murad edilerek, bütüne hitâb etmek, gerek Kuran'da, gerekse diğer sözlerde meşhur olan bir mecazdır.. Diğer sözlerden, mesela şairin,
"Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit!.." sözünde olduğu gibi. 184[184]

Cihadın Sebepleri

"Eğer emrolunduğunuz bu cihada elbirlik çıkmazsanız. Allah sizi pek acıklı bir azaba duçar eder. yerinize sizden başka bir kavmi getirir. Siz O'na hiçbir surette zarar veremezsiniz. Allah her şeye hakkıyla kadirdir" (Tevbe. 39).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 185[185]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâla, önceki ayette, ahiret mükâfaatına teşvik etmek üzere cihada teşvik edince, bu ayette de cihat etme sebeplerini kuvvetlendirecek diğer bazı şeylere binaen, yine cihada yöneltmiştir. Bu şeyler üç nevidir:
a) Hak Teâla'nrn "(Allah) sizi pek acıklı bir azaba duçar eder buyruğunun ifade ettiği husustur. Bil ki, bununla dünya azabının kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, ahiret azabının murad edilmiş olması da muhtemeldir. İbn Abbas (r.a.) şöyle der: "Allahın Resulü (s.a.s), ashabı savaşa teşvik etti de, bunun üzerine ashâb, adeta çivilenip kaldı. İşte bundan dolayı Allahı Teâlâ, ashâbtan yağmuru kesti.." Hasan el-Basrî de: "Allah, o ashabın başına gelen azabı en iyi bilendir " demiştir. Bu azâb ile, ahiret azabının kasdedildiği de ileri sürülmüştür. Çünkü, "acıklı olmak" vasfı, ancak ahiret azabına uygun düşer. Yine bunun, dünya azâbt, ahiret azabı ve dünyevî ve uhrevî menfaatlerin kesilerek sona ermesi gibi, her türlü azab ile bir tehdit olduğu da iteri sürülmüştür.
b) Cenâb-ı Hakk'ın, "yerinize sizden başka bir kavmi getirir. buyruğunun ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle, Allah Teâlâ'nın, düşmanlarına karşı Hz. Peygamber'e yardımı tekeffül ettiğine; binaenaleyh, şayet o peygamberle beraber onlar da savaşa çıkmaya yönelirlerse, bu yardımın onlar vasıtasıyla tahakkuk edeceğine; yok eğer, onlar ayrılır da Peygamberle b&çaber savaşa katılmazlarsa, bu yardımı başkaları vasıtasıyla tahakkuk ettireceğim ve onların da kınanıp azarlanacağına onların dikkatleri çekilmiştir. Bu uyarı, onlar, din düşmanlarına galip gelmenin ve İslâm'ın güç kuvvet bulmasının sadec& ,kendileri vasıtasıyla gerçekleşebileceği zannına kapılmamaları için yapılmıştır. AyeH kerimede, sadece onların kastedildiğine dair bir delalet, açıklama bulunmamaktadır. Bunun ber benzen de: "Ey İman edenler, içinizden kim dininden dönerse (dönsün!) Çünkü Allah, kendisinin onları, onların da kendisini seveceği bir kavim getirir ki... "(Maide.54) ayetidir. 186[186]

Getirilecek Olan Başka Bir Kavim

Sonra müfessirler "Sizden başka bir kavim" tabiriyle kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf

---

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/522
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/522
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/522-523

etmişlerdir. Bu cümleden olarak İbn Abbas, bunların tâbiûn; Sard İbn Cübeyr, Farslılar; Ebu Ravk da, bunların Yemenliler olduklarını söylemiş'erdir. Bütün bu izahlar, ayetin bir tefsiri değildir. Çünkü ayette, bunu hissettirecek herhangi :r açıklama buunmamaktadır. Aksine bu, bu mutlak ifadeyi, onların görüp müşahede ettiği belirli şekil ve misallere hamletmekten ibarettir.

Esamin da, bunun manasının, "Cenab-ı Hak bu peygânen sizh aranızdan ..." şeklinde olduğunu; bu kavmin de Medine halkı olduğu söylemiştir. Kâdî şöyle demektedir: "Bu, zayıftır. Çünkü burada lafzın, Hz. Peygamber'in e'den başka bir yere geçtiğine delaleti söz konusu değildi Binâenaleyh, rm Medin'dP, savaş hususunda Hz. Peygamber'e yardım edek birtakım kimseleri ve toplulukları ortaya çıkarması imkânsız olmadığı gibi, o peygambere, orada bulunduğu halde bir grup melek ile yardım etmiş olması imkânsız değildir.

c) Cenâb-ı Hakk'ın "SizO'na hiçbir surette zarar veremezsiniz..' buyruğunun ifade ettiği husustur. Hasan el-Basri'nin görüşüne göre, buradaki hüve zamiri, Allah'a râcidir. Buna göre mana: "Sizler Allah'a zarar veremezsiniz; zira O, âlemlerden müstağnidir " şeklinde olur. Diğerlerinin görüşüne göreyse bu zamir, Hz. Peygamber'e râcidir. Buna göre mana, "Sizler Peygambere zarar veremezsiniz. Zira Allah O'nu, insanlardan korumuştur. Bir de, siz O'nun cihad davetine karşı ağır davranarak yere mıhiansanız bile, Allah O'nu yardımsız bırakmaz. " şeklindedir.

Daha sona Cenâb-ı Hak "Allah her şeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Bu, Allah'ın acziyyete düşmeyen bir kudrete sahip olması bakımından, tehdit ve men'inin çok şiddetli olduğuna dikkat çekmedir. Binâenaleyh O, bir ceza ile tehdit etti mi, mutlaka onu ifâ eder. 187[187]

İkinci Mesele

Hasan el-Basri ve İkrime bu ayetin, Cenab-ı Hakk'ın, "Mü'minlerin hepsinin topyekûn savaşa çıkmaları münasip değildir... "(Tevbe, i22)ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. Muhakkik âlimler ise, bu ayetin, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, cihada teşvik ettiği halde, kendisine katılmayan kimselere yönelik bir hitab olduğunu, dolayısıyla bir neshin söz konusu olmayacağını söylemişlerdir.

Cübbâî şöyle demiştir: "Bu ayet, ehl-i kıblenin va'îde muhatab olduğuna delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Allah, mü'minlerin, cihad davetine icabet etmemeleri halinde, onlara çok elîm bir azab vereceğini beyan etmiştir ki, bu elîm azâb cehennemdir. Çünkü cihadı terk, ancak mü'minler için söz konusudur. Binâenaleyh bununla. "Mürcie"nin, "Ehl-i Salât, Allah'ın va'îdlerinin muhatabı değildir" şeklindeki görüşü bâtn piur. Onların, cihâdı terketme konusunda bir va'ide muhatap oldukları sabit olduğuna göre, cihad dışındaki hususlarda da bu söz konusudur. Çünkü bunlar (ibadetfer) arasında bir tartan bulunduğunu hiç kimse söylememiştir. Bil ki, biz "va'îd" meseleâni, Bakara sûresinde tafsilatlı olarak anlatmıştık. 188[188]

Üçüncü Mesele

Kâdî şöyle demiştir: "Bu ayet, Peygamberle birlikte olsa da\ olmasa da cihadın farz olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâla, "Ey iman edenler, size ne oldu ki, "Allah yolunda elbirlik gazayai'kın" denildiğ) zaman yere çakılıp kaldınız" buyurmuş ve bu sözü söyleyenin H7Peygamber (s.a.s) olduğunu açıkça belirtmemiştir. Buna göre şayet. "Ayetteki, "Allah o zaman) yerinize başka bir kavim getirir" ve "Siz O'na hiçbir surette zarar veremezsiniz" ifadelerinden ötürü, bu sözü söyleyenden muradın Hz. Peygamber olmast gerekir. Çünkü bununla, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den başkasının kastedilmiş olması mümkün değildir " denilirse, biz deriz ki: Usul-ü fıkıh"da da anlattığımız gibi, ayetin son kısmının hâs olması, baş

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/523-524

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/524

tarafının âmm olmasına mâni değildir." 189[189]

Hicret Sırasında Allah'ın Teyidi

"Eğer siz O'na yardım etmezseniz, (bilin ki) kâfirler onu iki kişiden biri olarak Mekke'den çıkardıkları zaman, bizzat Allah O'na yardım etmişti. Hani O ikisi mağarada iken Peygamber, arkadaşına. "Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir" diyordu. Allah da O'nun üzerine sekinetini indirdi, onu görmediğiniz ordularla teyid etti ve kâfirlerin kelimesini alçaktı. Allah)n kelimesi ise çok yücedir. Allah azız ve hakimdir" {Tevbe. 40)
Bil ki bu onları cihada teşvik için zikredilen bir başka yoldur. Çünkü Allah Teâlâ önceki ayette, ashabın, Hz. Peygamber (s.a.s.) kendilerini teşvik ettiği halde savaşa çıkmamaları ve O'na yardımla meşgul olmamaları durumunda, kendisinin O'na yardım edeceğini belirtmiştir. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın. Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte (Sevr Mağarası'nda) sadece tek bir kişi bulunduğu halde, Peygamberine yardım edip. onu takviye etmiş olmasıdır. Binâenaleyh Allah O'na şimdiki durumda haydi haydi yardım eder.
Ayetle İlgili birkaç mesele vardır: 190[190]

Birinci Mesele

Birisi, "Ayetteki, "Bizzat Allah O'na yardım etmişti" ifadesinin, nasıl olup da buradaki şartın cevabı olduğunu sorabilir.
Buna şöyle cevap verilebilir: "Ayetin takdiri, "Eğer siz O'na yardım etmezseniz, O'na beraberinde tek bir kişi bulunduğu veya hiç kimsenin bulunmadığı zamanda yardım etmiş olan, yine yardım eder" şeklindedir. Binâenaleyh ayet, "Nasıl Allah o vakit O'na yardım etmiş idi ise, şu anda da yardım eder" manasındadır." 191[191]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ "Kafirler onu iki kişiden ikincisi olarak çıkardıkları zaman... " buyurmuştur. Bu. "Allah O'na. kâfirler onu Mekke'den çıkardıkları (hicrete mecbur ettikleri) o vakit yardım etmişti" demektir. Ayetteki j& J$ tabiri hal olarak mansubtur, yani "O, o iki kişiden ikincisi iken O'na yardım etti" demektir. Bu tabirin izahı. (Ma>de. 73i ayetinin tefsirinde geçtiği gibidir. Bu hususta sözün özü şudur:
İki kimse birlikte olduklarında, bunlardan herbiri o ikilik içerisinde, diğerine nazaran ikincidir. İşte bundan ötürü alimler şöyle demişlerdir: "Arapça'da "O ikisinden biri" manasında, "Falanca, o ikinin ikincisidir" denilir."
Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Ayetteki bu dabir şeklinde de okunmuştur. Ayetteki kelimesi ifadesinden bedeldir. Gâr kelimesi, dağdaki büyük oyuk manasınadır. Bu dağa "Sevr" adı verilmiş olup. Mekke'nin sağında, bir saatlik mesafededir. Hz. Peygamber (s.a.s.) orada, (hicret ederken) Hz. Ebu Bekir (r.a) ile üç gün kalmıştı. Ayetteki kelimesi de, kelimesinden ikinci bedeldir. 192[192]

Hz. Peygamber ile Hz. Ebu Bekir Sevr Mağarasında

Alimler şöyle anlatmışlardır: "Kureyşliler ile diğer Mekkel müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürme hususunda anlaşmışlardı. Bunun üzerine, "Hani bir zaman o kâfirler, seni tutup bağlamak veya öldürmek yahut yurdundan çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı" (Enfai, 30)

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/524-525
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/525
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/526
192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/526

ayet-i kerimesi indi. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, "Hz. Ebu Bekir (r.a.) ile birlikte, gecenin ilk saatlerinde çıkıp Sevr Mağarası'na gitmesin1 emretti. Binâenaleyh ayetteki, "Kâfirler onu çıkardıkları zaman..." ifadesiyle, onların onu. çekip gitmeye mecbur bırakmaları kastedilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de. Hz. Ebu Bekir (r.a.) ile birlikte, gecenin başlangıcında çıkıp mağaraya gittiler. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s.), karartısı kâfirlerin kendisini aramalarına mani olsun diye. Hz. Ali (k.v.)'ye. yatağında yatmasını emretti. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s.) arkadaş Hz. Ebu Bekir ile birlikte, Allah'ın gitmelerini emrettiği yere ulaştı. O ikisi, Sevr Mağarasına varınca, orada ne olup olmadığını araştırmak için, önce Hz. Ebu Bekir içeri girdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de, ona, "Sana ne oluyor?" deyince, Hz. Ebu Bekir: "Anam babam sana feda olsun (yâ Resulullah), mağaralar,yırtıcı hayvanların ve haşeratın sığınağıdır. Eğer burada birşey varsa, o, senin değil, benim başıma gelsin" dedi. Mağarada bir delik vardı. Hz. Ebu Bekir (r.a.) oradan Hz. Peygambere zarar verecek birşey çıkmasın diye, topuğunu onun üzerine koydu. Müşrikler onların zlerini sürüp mağaraya yaklaştıklarında, Hz. Ebu Bekir (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s.) »cin endişeye kapılarak ağladı. İşte o zaman "Tasalanma, Allah bizimledir"[193][193] dedi. Hz. Ebu Bekir: "Gerçekten Allah bizimle mi?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s.), "Evet" dedi. Bunun üzerine, Hz. Ebu Bekir (r.a.), yanağındaki göz yaşlarını silmeye oaşladı. Hasan el-Basri'den rivayet edildiğine göre, o, Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in -mağaradaki ağlayışını hatırlayınca ağlıyor, onun gözyaşlarını silişini hatırlayınca da, «:endisi de göz yaşlarını siliyordu. Yine rivayet edildiğine göre, müşrikler mağaranın -stünde belirince Hz. Ebu Bekir {r.a), Allah'ın Resulü için tir tir titreyerek: "Eğer bu-;;n senin başına birşey gelirse, Allah'ın dini yok olur" dedi. Bunun üzerine ResûluHah 'Sen, üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün? (ne tasalanıyorsun?)" cuyurdu.

Rivayet edilmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) mağaraya girince, Hz. Ebu Bekir bir tutam ot alarak mağaranın önüne koydu. Allah iki güvercin gönderdi ve o iki ;-vercin, mağaranın girişinde o otların üzerine yumurtladılar. Bir örümcek de, mağaramn kapısına ağını dokudu. Hz. Peygamber (s.a.s.), "Allah'ım! Sen onların sözlerini kör et" diye dua etti. O kâfirler mağaranın etrafında dönüp dolaştılar ama hiç Kimseyi göremediler. [194][194]

Ayet Hz. Ebu Bekr'in Faziletine Delildir

Bu ayet. birkaç bakımdan Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in faziletine delalet eder:

1) Hz. Peygamber (s.a.s.), kâfirlerin kendisini öldürecekleri endişesine kapıldığı için, mağaraya gitmek istediğinde, Hz. Ebu Bekir'in bâtınında gerçek, sadık ve sıddık i'minlerden olduğu hususunda emîn olmasaydı, onu bu yolda kendisine arkadaş lazdı. Çünkü eğer Hz. Ebu Bekir'in bâtını zahirine uymaması mümkün görülecek Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, onun düşmanlarına işarette bulunmasından veya onun kendisini öldürmesinden çekinmesi gerekirdi. Şu halde Hz. Peygamber), onu kendisine bu yolculukta arkadaş seçtiğine göre bu, Hz. Peygamber -S.)'in, Hz. Ebu Bekir'in bâtınının zahirine uygun olduğuna kesinkes inandığını îrir.

2) Hicret, Allah'ın izni ve emriyle olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, hizmetinde bulunan (emrine âmâde) pek çok ihlaslı kimseler vardı ve onlar, nesebce Hz. Peygambere Hz. Ebu Bekir (r.a.)'den daha yakın idiler. Şayet Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, o çetin ve korkunç hadisede (yolculukta), Hz. Ebu Bekir'i arkadaş edinmesini emretmemiş olsaydı, o zaman zahirî duruma göre, böyle bir arkadaşlığın Hz. Ebu Bekir'e has kılınmaması gerekirdi. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın, böylesi bir şerefi Hz. Ebu Bekir'e vermesi, onun dindeki makamının çok büyük ve yüce olduğuna delâlet eder.

3) Hz. Ebu Bekir (r.a) dışındaki herkes, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den ayrı olarak hicret ettiler. Fakat o, başkaları gibi, Hz. Peygamberden önce bunu yapmadı, aksine beraberinde hiç kimsenin kalmadığı o şiddetli korku esnasında (yolculukta) dahi.Hz. Peygamberle arkadaşlığa, ona hizmete ve ondan ayrılmamaya devam ve sebat etti. İşte bu da büyük bir fazileti gerektirir.

---

[193][193] Buhârî, Menâkıb, 25 (4/169); Müslim, Zühd, 75 (4/2310).

[194][194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/526-527

4) Allah Teâlâ, Hz. Ebu Bekir için, "İki kişiden ikincisi" buyurdu. Binâenaleyh o, mağarada iken, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ikincisi kılındı. Alimler, Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in, pek çok dinî makam ve mevkilerde, Hz. Muhammed'den sonra ikinci olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), insanlara peygamber olarak gönderilip ve ilk defa İslam'ı Hz. Ebu Bekir'e teklif edince, Hz. Ebu Bekir hemen iman etti. Sonra Ebu Bekir (r.a.) gitti ve İslamiyet'i, (daha sonra) sahabenin büyüklerinden olan, Hz. Talha, Hz. Zübeyir, Hz. Osman ve benzeri kimselere tebliğ etti. Bunların hepsi de, Hz. Ebu Bekir (r.a.) vasıtasıyla imâna erdiler. Hz. Ebu Bekir (r.a.) kısa bir zaman sonra, birkaç gün içinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'e getirdi. Binaenaleyh o, Allah'a (İslam'a) davette, iki kişiden ikincisi olmuş oldu. Yine o, Hz. Peygamber (s.a.s.) her ne zaman bir savaşta bulunsa, Hz. Peygamberin hizmetinde (yanında) bulunur ve ondan hiç ayrılmazdı. Dolayısıyla Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in meclislerinde de, ondan sonra ikinci olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) hastalanınca, insanlara namazlarında imam olmada onun yerini almış ve böylece de o, iki kişiden ikincisi olmuştu.

Yine Hz. Ebu Bekir (r.a.) vefat edince, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanına defnedildi. Böylece orada da, onun ikincisi oldu. [195][195]

Hz. Ebu Bekrin Faziletini Kabul Etmeyen Rafizilere Cevaplar

Bazı ahmak Raftzîler (Şiî) alimlerin bu izahlarını tenkid ederek şöyle demişlerdir: "Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'den sonra ikinci olması, "Herhangi bir üç kişiden fısıltı vâkîolsa. muhakkak O (Allah), onların dördüncüsüdür. Bu (fısıltı), bir beş kişiden vâki olsa, mutlaka O, onların altıncısıdır,."(Mücâdele, gayetinde bahsedildiği gibi, Hak Teâlâ'nın, her üç kişinin dördüncüsü oluşundan daha önemli olamaz. Sonra bu (son ayetteki) durum, kâfir olsun, mü'min olsun, herkes için umumidir. Binâenaleyh Allah ile ilgili olan bu mana, insanın üstünlüğüne delalet etmeyeceğine göre, Peygamberle ilgili olan bu mana, insanın üstünlüğüne hiç delâlet etmez."

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Bu, son derece zayıf bir zorlamadır. Çünkü bu ayette (Mücadin, 7) bahsedilen, Allah'ın ilmi ve idaresi bakımından onlarla birlikte oluşu ve herkesin kalbinde olana muttali oluşudur. Ama bu (tefsir ettiğimiz) ayette, "İki kişiden ikincisi" ifadesi ile, bu sıfat Hz. Ebu Bekir'e, bir yücelik sadedinde verilmiştir. Hem biz, yaptığımız geçen üç izah ile, Hz. Ebu Bekir (r.a.)'in, bu yolculukta, Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte bulunuşunun, Hz. Peygamberin, onun zahiri ile bâtınının bir olduğuna kesinkes inanmış olduğu hususunda kafi bir delil olduğunu ortaya koymuştuk. Böyle olunca, bu iki ayet, birbiriyle nasıl mukayese edilebilir?

5) Bu ayetin, Hz. Ebu Bekir'in faziletine delil getirildiği hususlardan birisi de, rivayetlerde yer alan şu noktadır: Hz. Ebu Bekir (r.a.) endişe duyunca, Hz. Peygamber (s.a.s.), "Sen, üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün?" demiştir. Şüphe yok ki, bu, yüce bir makam ve yüksek bir dereceyi gösterir. Bil ki Rafızîler (Şiîler), dinî bir meselede yemin ettikleri zaman, "Altıncısı Cebrail olan beş kişinin hakkı adına (yemin ederim ki...)" derler ve bununla, "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Mübahale gününde (hristiyanları lanetleşmeye davet ettiği gün), Hz. Ali, Hz. Ffitıma, Hz. Hasan ve Hs. Hüseyin'i bir örtü altında toplayışını kastederler. İşte o zaman Hz. Cebrail (s.a.s.) de gelmiş ve altıncıları olarak onlara katılmıştır. Alimler, alim, fazıl babama (r.h.), Rafızilerin böyle dediklerini nakledince, O (Allah ona rahmet etsin): "Sizin onlara karşı, bundan daha kuvvetli bir deliliniz vardır. O da Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu sözüdür: "Sen (ey Ebu Bekir), üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün?" Bu sözün, daha ileri ve daha kuvvetli olduğu, kesin olarak bilinir.

6) Allah Teâlâ, Hz. Ebu Bekir (r.a)'i, Hz. Peygamberin arkadaşı olarak gpstermiştir. Bu da Hz.

---

[195][195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/527-528

Ebu Bekir'in faziletinin mükemmelliğine delalet eder. Hüseyin b. Fudayl el-Becelî şöyle demektedir: "Kim Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in arkadaşı olduğunu kabul etmezse kâfir olur. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Peygamber o zaman arkadaşına... diyordu" ifadesindeki "arkadaş" ile, Hz. Ebu Bekr (r.a.)'in kastedildiği hususunda ümmetin ittifakı vardır. Bu ifade, Cenab-ı Hakk'ın, Hz. Ebu Bekr'i, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in arkadaşı olarak tavsif ettiğini gösterir.

Rafızîler bu delile karşı çıkarak şöyle derler: "Allah Teâlâ, "Arkadaşı ona cevap vererek dedi ki: "Seni bir topraktan... yaratan Allah'ı İnkâr mı ediyorsun?" (Kew,37) ayetinde, kâfiri mü'minin arkadaşı olarak göstermiştir."

Buna şu şekilde cevap verilir: Her ne kadar burada Cenâb-ı Hak, kâfiri mü'minin arkadaşı olarak nitelemiş ise de, bunun peşisıra o kâfirin hor, hakir ve zelil olduğunu gösteren şu ifadeyi getirmiştir: "Allah'ı inkar mı ediyorsun?" Ama (tefsir ettiğimiz) ayette Cenab-ı Allah, Hz. Ebu Bekir'i, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in arkadaşı olaraK gösterdikten sonra, onun yüce, saygıdeğer ve kıymetli olduğunu gösteren şu ifadeyi getirmiştir: "Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir." Binâenaleyh hiçbir ilgisi olmayan, bu mesele ile ilgi kurmanın, Hz. Ebu Bekr'e ofan aşırı düşmanlık hissinden başka bir sebebi yoktur.

7) Ayetteki "Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir" ifadesi de, Hz. Ebu Bekr'in faziletine delalet eder. Burada bahsedilen "beraber"liğin, ilahî muhafaza, yardım ve gözetme manasında bir beraberlik olduğunda şüphe yoktur.

Netice olarak diyebiliriz ki Hz. Muhammed (s.a.s.), bu beraberlikte, kendisi ile Hz. Ebu Bekr'i eş saymıştır. Binâenaleyh o Rafızîler, bu beraberliği yanlış bir manaya hamlettikleri takdirde, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i de o manaya sokmaları gerekir. Yok onlar bu beraberliği yüce ve kıymetli bir manaya hamlederlerse, Hz. Ebu Bekr'i de o manaya dahil etmeleri gerekir. Bir diğer ifade ile şöyle diyebiliriz: Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, Hz. Ebu Bekir ile olduğuna delalet eder. Allah'ın, kendisi ile beraber olduğu herkes, muttakilerden ve muhsinlerdendir. Çünkü Cenab-ı Allah, "Çünkü Allah hiç şüphesiz, muttakilerle ve muhsinlerle beraberdir" (Nam, 128) buyurmuştur. Bu ayet, hasr (sadece) manasını ifade eder. Binâenaleyh bu, "Allah başkalarıyla değil, sadece muttaki ve muhsinlerle beraberdir" demektir. Bu da, Hz. Ebu Bekr'(r.a.)'in, muttaki ve muhsinlerden olduğuna delalet eder.

8) Ayetteki, "Hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir" ifadesi, bu beraberlikten dolayı olan şeref hususunda, Hz. Ebu Bekir (r.a)'in, o iki kişiden ikincisi olduğunu gösterir. Bu tıpkı, Hz. Ebu Bekr'in, mağaradaki o iki kişiden ikincisi oluşu gibidir. Bu da. hiç şüphesiz son derece şerefli bir makamdır.

9) Ayetteki, "Tasalanma" ifadesi, tasalanmayı kesin olarak yasaklamadır. Halbuki nehiyler (yasaklamalar), devamlılığı ve tekrarı gerektirir. Bu da, Hz. Ebu Bekr'in, bundan sonra kesinlikle, ne ölümünden önce, ne ölürken, ne de ölümünden sonra mahzun olmayacağını gösterir.

10) Cenâb-ı Hak, "Allah onun üzerine sekinetini indirdi" buyurmuştur. Bu ifadedeki, "onun üzerine" zamirinin, Hz. Peygamber'e raci olduğunu söyleyenlerin görüşü şu sebeplerden ötürü bâtıldır.

a) Zamirin, kendinden önce zikredilenlerden, en yakın olant göstermesi gerekir. Bu ayette zikredilenlerden, zamire en yakın olan Hz. Ebu Bekr'dir. Zira Allah Teâlâ, bundan önce "Peygamber o zaman arkadaşına,., diyordu" buyurmuştur. Buna göre kelamın takdiri "Hani Muhammed, arkadaşı Ebu Bekr'e "Tasalanma..." diyordu" şeklindedir. Bu takdirde, daha önce bahsedilen zatlardan, (onun üzerine^kelimesine en yakın olan Hz. Ebu Bekr olmuş olur. Dolayısıyla bu zamirin ona râci ojması (onu göstermiş olması) gerekir.

b) Korku ve tasa, Hz. Peygamber (s.a.s.)'de değil, Hz. Ebu Bekir'de idi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.). Allah ona, Kureyş'e karşı yardım edeceğini vaadettiği için, sakin ve emin idi. Binâenaleyh Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekr'e 'Tasalanma..." deyince, o da emin oldu. Bundan dolayı, Hz. Ebu Bekir'in korku ve tasasının son bulmasına bir sebep olması için, ayetteki "sekine"y\, Hz. Ebu Bekr'e vermek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vermekten daha uygundur. Çünkü Hz. Peygamber zaten önceden de sakin ve kendinden emin idi,

c) Eğer ayetteki "sekine"nin Hz. Peygamber (s.a.s.)'e indirildiği kastedilmiş olsaydı, o zaman, bundan önce Hz. Peygamber (s.a.s.)'in korkmakta olduğunu söylemek gerekirdi, Halbuki eğer durum böyle olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Hz. Ebu Bekr (r.a)'e: "Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir" demesi mümkün olmazdı. Çünkü kendisi endişelenen bir kimsenin, başkasının korkusunu giderip teskin etmesi nasıl mümkün olur? Eğer durum o Râfizîlerin (Şiilerin) dediği gibi olsaydı, o zaman ayette, "Allah sekinesini o (peygamberinin) üzerine indirdi, o da arkadaşı (Ebu Bekr'e), "tasalanma..." dedi" denilirdi. Halbuki durum hiç de böyle olmayıp, aksine Hz. Peygamber (s.a.s.) arkadaşına "Tasalanma" demiş ve daha sonra ayette, fâ-i takibiyye ile (bunun peşi sıra olduğunu göstererek), "Allah da onun üzerine sekinetini indirdi" buyurulunca, biz, bu sekinenin inmesinden önce, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kalbinde zaten bir sükûnet ve emniyetin mevcut olduğunu anlıyoruz. Durum böyle olduğuna göre, o sekinenin Hz. Ebu Bekr (r.a)'in kalbine inmiş olması gerekir.
Eğer: "Allah da onun üzerine sekineîini indirdi" ifadesi ile, bu sekinenin Hz. Peygamberin kalbine indirildiği murad edilmiştir. Bunun delili, "Ve (Allah) onu görmediğiniz ordularla te'yid etti" ifadesini buna atfetmiş olmasıdır. Bu (yani görünmeyen ordularla te'yid edilme) ise ancak Peygambere uygundur. Matufun matufun aleyh ile müşterek olması gerekir. Öyleyse ma'tuf Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili olduğuna göre, matufun aleyhin de Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili olması gerekir" denilirse biz deriz ki: "Bu zayıftır. Çünkü ayetteki 'Ve (Allah) onu görmediğiniz ordularla te'yid etti " ifadesi, Bedir Savaşı'na bir işaret olup, ayetin başındaki "Bizzat Allah ona yardım etmişti" ifadesi üzerine atıftır. Binâenaleyh ayetin takdiri, "Eğer siz ona yardım etmezseniz, (biliniz ki), Allah zaten Peygambere mağara hâdisesinde yardım etmişti. Çünkü o, arkadaşına (Ebu Bekr'e) "Tasalanma, üzülme, hiç şüphesiz Allah bizimle beraberdir" demişti. Bunun üzerine Allah, Ebu Bekr'e sekinetini indirdi ve o peygamberini Bedir hadisesinde de, sizin görmediğiniz ordularla destekledi" şeklindedir. Bu durumda, o soru düşer.
11) Hz. Ebu Bekr'in, Hz. Peygamber'e hicret için binek hayvanı satın almış olduğu, keza oğlu Abdurrahman ile kızı Esmâ'nın. mağarada onlara yemek getiren kişiler olduğu hususunda herkesin ittifak etmiş olması da, Hz. Ebu Bekr'in faziletine delalet eden şeylerdendir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s.): "Ben ve arkadaşım, hurmadan başka hiçbir yiyeceğimiz olmaksızın o mağarada on küsur gün kaldık" buyurmuştur. Alimler şunu anlatmışlardır: Hz. Peygamber (s.a.s.) aç iken, Cebrail (s.a.s.) gelerek, "Esma, hays (hurma, yağ ve kavrulmuş undan yapılan) yemeği getiriyor" diye haber verdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de sevinerek, bunu Hz. Ebu Bekr (r.a)'e haber verdi. Allah, Peygamberine Medine'ye hicret etmesini emredince, o bunu Hz. Ebu Bekr'e bildirdi. Hz. Ebu Bekir (r.a) de, oğlu Abdurrahman'a iki erkek deve, iki palan ve iki elbise almasını ve bunlardan birer adedini Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ayırmasını emretti. Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Hz. Ebu Bekir (r.a), Medine'ye yaklaştıkları zaman, bu haber ensara ulaştı. Onar da hemen onları karşılamaya koştular. Hz. Ebu Bekir (r.a) ensârın Hz. Peygamberi tanıyamamaları endişesine kapılarak, onların daha önce görmüş oldukları Peygamberi tanıyabilmeleri için, Resûlullah (s.a.s.ya, daha önceki elbisesini giydirdi. Ensar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yaklaşınca, ona secdeye kapandılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), "Rabbinize secde edin ve kardeşinize ikram edin "196[196] buyurdu. Sonra devesini Ebu Eyyüb el-Ensârî (r.a)'nin kapısının önüne çöktürdü. Biz bu rivayetleri, Ebu Bekr el-Esamm'ın "Tefsir'Mnden naklettik.
12) Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye girerken, yanında Hz. Ebu Bekr (r.a) vardı. Ensâr, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanında Hz. Ebu Bekir'den başka birini görmediler. İşte bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, gerek yolculukta, gerek mukim iken ashabı içinden Hz. Ebu Bekir (r.a)'i kendisi için arkadaş seçtiğine delalet eder. Alimlerimiz buna şu hususu da ekleyerek, şöyle demişlerdir; "Bu yolculuğunda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanında.Hz. Ebu Bekr (r.a)'den başka hiç kimse olmadığına göre, faraza bu yolculukta Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefat etmiş olduğunu düşünsek, bu takdirde, Hz. Ebu Bekr (r.a)'den başka hiç kimse O'nun emrini yerine

---

196[196] Müsned , 3/432.

getiremez, O'nun ümmetine olan vasiyetini ulaştıramaz ve bu yolculuk esnasında Hz. Peygamber'e inen vahiyleri, ondan başka hiç kimse haber veremezdi. Bütün bunlar, Hz. Ebu Bekr (r.a)'in faziletinin çok yüksek ve derecelerinin çok yüce olduğunu gösterir. 197[197]

Rafizîlerin İddialarına Cevaplar

Bil ki Râfızîler bu ayet ve bu hâdise ile çok zayıf, tutarsız ve adeta güneşi balçıkla sıvama kabilinden istidlaller yaparak, Hz. Ebu Bekr (r.a)'e tân etmişlerdir:
1) Onlar şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ebu Bekr'e, "Tasalanma..." demiştir. Eğer bu tasalanma yerinde ve uygun ise, Peygamber O'nu bundan nasıl nehyedebilir? Yok eğer bu yersiz bir tasa ise, o zaman Hz. Ebu Bekr'in, bu tasasından dolayı günah işlemiş olması gerekir."
2) Şöyle denebilir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ebu Bekr'i Mekke'de bırakması halinde, O'nun kâfirlere kendisinin yerini bildireceğinden ve onlara sırlarını vereceğinden endişe ettiği için, O'nu yol arkadaşı yapmış ve bu şerri giderebilmek için, onu yanına almıştır."
3) Bu durum her ne kadar Hz. Ebu Bekr'in faziletine delalet ediyorsa bile, Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ali'ye de yatağında yatmasını emretmiştir. Binâenaleyh kâfirlerin Resûlullah'ı öldürmeye azmettikleri bir sırada, böylesi karanlık bir gecede, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yatağında yatmanın, canı ölüme atmak olduğu malumdur. Öyle ise Hz. Ali (r.a.)'nin bu işi, Hz. Ebu Bekr'in, Peygambere yol arkadaşı oluşundan daha faziletli ve daha yücedir." Rafizîlerin bu hususta ileri sürdükleri iddialı şeylerin hepsi budur.
Rafizîlerin birinci delillerine şöyle cevap verilebilir: "Ebu Alî ei-Cübbâi, Rafizîlerin bu şüphesini nakleder ve onlara "Bu durumda onlara, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa'ya "Korkma, üstün gelecek olan muhakkak sensin sen.." paha. esi demiş olmasının, Hz. Musa'nın o korkuyu duymakla günahkâr olduğuna, delalet etmesi; yine meleklerin Hz. İbrahim (s.a.s.)'e, o onlara kızarmış buzağı sunduğu hadisede söyledikleri "Korkma.." (Zariyat. 2a) sözlerinde de, yine Hz. İbrahim'in aynı durumda olduğuna; Hz. Lût'a yine, "Korkma ve tasalanma. Çünkü biz seni de, aileni de kurtaracağız"(Ank»ut,33)demelerinde, Hz. Lût'un da böyle (o korkusundan dolayı günah işlemiş) olduğuna delalet etmesi gerekir " der.
Eğer buna karşı Rafızîler, "Bu korkular insan olmadan dolayıdır. Alfan Teâlâ bir minliğin ve kalb huzurunun olması için, "Korkma" nana.M) demiştir" derlerse, biz de: "Bu meselede de durum aynıdır" deriz.
İmdi eğer onlar, "Allah Teâla, Hz. Peygamber'e, "Allah seni insanlardan korur" [Ma.de e?) buyurmamış mıdır? Öyle ise o bu ayeti bildiği halde nasıl korkar?" derlerse, biz de deriz ki; "Bu ayet Medine'de nazil olmuştur. Bu hadise ise, ayetin inzalinden önce olmuştur. Hem farzet ki, Hz. Peygamber (s.a.s.), öldürülmeyeceğinden emindi; ama dövülmekten. yaralanmaktan ve acı çekmekten emin olamazdı. Şaşıyorum o Râfızîlere! Şimdi biz Hz. Ebu Bekr'in korkmadığını söylersek, onlar o zaman da, O'nun, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir belaya uğramasından dolayı sevindiğini söyleyeceklerdi. Hz. Ebu Bekir korkup ağladığı için de, böyle çarpık şeyler iteri sürmüşlerdir. Bu da onların gerçeğin peşinde olmadıklarını ve maksadlarının sadece ve sadece tenkid oiduğunu gösterir.
Rafızîlerin ikinci delillerine de şu şekilde cevap verilir: Onların ileri sürdükleri bu husus, sofistlerin (şüphecilerin) şüphelerinden daha değersizdir. Çünkü Ebu Bekir (r.a) eğer böyle bir niyette olsaydı, müşrikler Sevr Mağarası'nın kapısına dayandıklarında, onlara seslenir ve "Biz burdayız" derdi. Yine oğlu Abdurrahman ve kızı Esma, o kâfirlere: "Biz Muhammed'in yerini biliyoruz, size gösterebiliriz" derlerdi. Allah'dan, insanı böylesi çarpık düşüncelere sevkeden taassubtan bizi korumasını niyaz ediyoruz.
Rafızîlerin üçüncü delillerine de birkaç şekilde cevap verilir:
1) Biz, Hz. Ati (r.a)'nin, o karanlık gecede, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yatağında yatmasının büyük bir taat olduğunu ve büyük bir makamı gösterdiğini inkâr etmiyoruz. Ama Hz. Ebu

---

197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/528-533

Bekr (r.a)'in Hz. Peygamber'e yol arkadaşı olduğunu ve böylece her zaman Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunmuş olduğunu, Hz. Ali'nin ise böyle olmadığını iddia ediyoruz. Halbuki hizmette daha çok bulunan, bulunmayandan daha üstün haldedir.

2) Hz. Ali, sıkıntıya, sadece o gece katlandı. Ama, o geceden sonra müşrikler, Hz. Muhammed'in bulunmadığını anlayınca, Hz. Ali'nin yakasını bıraktılar ve ona ilişmediler. Ama, Hz. Ebu Bekir'e gelince o, mağarada üç gün Hz. Muhammed (s.a.s) fle birlikte bulunmuş olması sebebiyle, en şiddetli sıkıntılar içinde kaldı." Binâenaleyh, Hz. Ebu Bekr'in katlandığı sıkıntı daha şiddetli olmuştur.

3) Hz. Ebu Bekr (r.a). insanları Hz. Muhammed'in dinine teşvik ve onları o dine davet etmek suretiyle, sahabe arasında meşhur olmuştu. Halbuki onlar, Hz. Ebu Bekr'in, sahabenin önde gelenlerinden bir topluluğu bu dine davet ettiğini ve onların da, o dini ancak Hz. Ebu Bekr'in daveti sebebiyle kabul ettiklerini, böylece de, imkânları nisbetinde kâfirlere düşman olduklarını ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i canlarıyla ve mallarıyla müdafaa ettiklerini görüp müşahede etmişlerdir. Hz. Ali (r.a)'ye gelince, o vakit o henüz küçük idi. Ondan, ne delil, ne hüccet ve ne de kılıç ve kargıyla (o çağda) bir cihad sâdır olmamıştı. Hz. Ali'nin kâfirlerle savaşması, Medine'ye geçmelerinden uzun bir süre sonra vaki olmuştur. Binâenaleyh, hicret esnasında, Hz. Ali'den böylesi haller zuhur etmemişti. Durum böyle olunca, şüphesiz kafirlerin Hz. Ebu Bekr'eolan öfkeleri, Hz. Ali'ye olan öfkelerinden daha şiddetli olmuştur. İşte bundan dolayı da onlar o yatakta yatanın Hz. Ali olduğunu anlayınca, ona asta ilişmediler ve onu ne dövdüler ne de incittiler. Böylece, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e hizmet hususunda, Hz. Ebu Bekir'in kendi zâtı hakkındaki endişesi, Hz. Ali (k.v)'nin endişesinden daha şiddetli idi.. Böylece, bu derece, daha efdal ve daha mükemmel olmuş olur. Bizim bu konuda kısaca arzedeceğimiz hususlar bundan ibarettir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Onu, görmediğiniz ordularla teyid etti" buyruğuna gelince, bu kelamın takdiri şöyle denilmesidir: "Eğer siz ona yardım etmezseniz..." ona bu yardım, şu iki şekilde olacaktır:

a) Allah Teâla ona, hicret hadisesinde yardım etmiştir. Çünkü, "(Bilin ki) kâfirler onu iki kişiden biri olarak çıkardıkları zaman, bizzat Allah ona yardım etmişti. Hani o ikisi mağaradaydılar. Peygamber o zaman arkadaşına "Tasalanma, hiç şüphe yok ki Allah bizimle beraberdir" diyordu. Allah da onun üzerine sekinetini indirdi..." buyurmuştur.

b) Bedir hadisesidir ki bu da, Cenâb-ı Hakk'tn, "Onu. görmediğiniz ordularla teyid etti" buyruğundan kastedilen husustur. Çünkü Allah Teâlâ, Bedir Günü melekleri indirmiş ve onlar vesilesiyle Resulüne (s.a.s.) yardım etmiştir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu, görmediğiniz ordularla teyid etti" ifadesi, O'nun, "(Bilin ki} kâfirler onu çıkardıkları zaman " ayetine atıftır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Ve kâfirlerin kelimesini alçaktı. Allah'ın kelimesi ise çok yücedir" buyurmuştur. Bu ifade, "Allah Teâla Bedir Günü, şirkin kelimesini alçak, rezil ve düşük kıldı.. Allah'ın kelimesi ise en yüce olanıdır. Bu kelime de, "Lâ ilahe illallah!" kelimesidir " manasındadır.

Vahidî şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın ifadesinin merfü okunması, tercih edilen bir kıraat olup, bu, müste'nef bir cümle olarak, âmmenin kıraatidir..."

Ferrâ şöyle demektedir: "Nasb ile kelimete şeklinde de okunabilir. Ama ben bu kıraat ile okumayı tercih etmiyorum. Çünkü bir kimse bunu mansûb okursa o zaman en güzel olan ifade şekli "Allah, kelimetullahı da en yüce kıldı.." biçiminde olurdu.. Baksana sen, "Baban kölesini azâd etti" dersin ama, denilmesi doğru olmaz..."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah, azız ve hakimdir" buyurmuştur. Yani, "Allah, kahirdir, galibdir; O, sadece doğru olanı yapar.." demektir. 198[198]

Allah Yolunda Seferberlik

"Ey mü'minler sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik savaşa çıkın. Allah yolunda

---

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/533-536

mallarınızla, canlarınızla cihâd edin. Eğer bilirseniz bu, sizin için çok hayırlıdır" (Tevbe. 41).
Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamberle birlikte savaşa çıkmayanları tehdit edip anlattığımız biçimde darb-ı mesel getirince, bunun peşinden bu kesin emrini getirerek, "Ey mü'minler sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik savaşa çıkın" buyurmuştur. Yani, "Siz, ister cihad size ağır gelecek bir durumda, isterse hafif gelecek bir durumda, savaşa çıkınız demektir. Bu vasıfların manaları pek çok hüküm getirmektedir. Müfessirler ayette geçen ifadelerine şu manaları vermişlerdir: 199[199]

Hifaf ve Sikal Kelimelerinin Şerhi

1) Ona arzu ve iştiyakınızdan dolayı, ona olan nefretiniz hafif olarak; o size zor geldiği için de, ona karşı duyduğunuz nefret ağır olarak.
2) Çoluk çocuğunuz az olduğu için, hafif olarak; çok olduğu için, ağır olarak.
3) Hafif silahlarla; ağır silahlarla.
4) Binitli olarak; yaya olarak.
5) Gençler olarak; ihtiyarlar olarak.
6) Zayıf olarak; şişman olarak.
7) Sıhhatti olarak; hasta olarak. Bu hususta sahih olan, bütün bu bahsedilenlerin hepsinin bu ifadenin muhtevasına dahil olmasıdır. Çünkü, zikredilen vasıf, bütün bu cüz'iyyatın içine dahil olduğu umumî bir vasıftır.
İmdi şayet, "Siz, bu emrin, bütün insanları, hatta hastaları ve acizleri de içine aldığını mı söylüyorsunuz?" denilirse biz deriz ki:
Bu ifadenin zahiri bunu gerektirir. İbn Ümmi Mektûm'un, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Benim de savaşa çıkmam gerekir mi?" dediğinde, Hz. Peygamber'in de: "Sen ya hafifsin, ya da ağır, "sakîl"sin..." dediği, bunun üzerine İbn Ümmî Mektûm'un, ailesine dönerek silahını kuşandığı ve Hz. Peygamber'in önünde oenlediği; bunun üzerine de Cenâb-ı Hakk'ın: "Âmâya göre bir hareç, darlık ve günah yok" {Nur, 61) ayetinin nazil olduğu rivayet edilmiştir.
Mücâhid şöyle demektedir: "Ebû Eyyüb el-Ensarî, Hz. Peygamber (s.a.s.)'le birlikte Bedir'de bulundu ve müslümanların savaşlarının hiçbirinden geri kalmadı. Zira o, şöyle derdi: "Allah, "Sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik savaşa çıkın" buyurmuştur... Binâenaleyh ben kendimi, ya hafif ya da ağır, "sakil" olarak hissediyorum."
Safvân İbn Amr'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, Hımış valisi idim. Derken, Şamlılardan bir ihtiyarın, savaşmak maksadıyla, binitine baktığını gördüm.. Ben, 'Amca, sen Allah katında mazursun.." dediğimde, o bakışını kaldırarak, "Yeğenim! Allah bize, ister hafif isterse sakîl, ağır olsun, savaşa çıkmamızı emretmiştir. İyi bil Allah sevdiği kimseleri imtihan eder,dedi."
Zührî'den de şu rivayet edilmiştir: "Said İbn'l-Müseyyeb, bir gözü görmediği nalde savaşa çıkmıştı. Ona: "Sen, hastasın; senin sıkıntın var " denilince o: "Allah, -afif olanın da, ağır olanın da savaşa çıkmasını emretmiştir. Şayet ben savaşamıyorsam, hiç olmazsa kalabalığı artırırım ve eşyaları korurum" dedi.
Yine Mikdâd İbn Esved'e. savaşa katılmayı istediği bir sırada: "Sen mazursun..." aenildiğinde, o: "Allah bize, Berâe suresinde, "Sizler, gerek hafif, gerek ağır olarak emirlik savaşa çıkın" buyurdu" dedi.
Bil ki, bahsettiğimiz bu görüşün sahipleri, "bu ayetin, Hak Teâlâ'nın, "Âmâya bir hareç yokturf...) (nût eı> ayetiyle mensûh olduğunu söylerken, Atâ el-Horasanî, bu ayetin Cenâb-t Hakk'ın, "Mü'minierin hepsinin îopyekûn savaşa çıkmaları doğru değildir (...)" rrevbe w ayetiyle mensûh olduğunu söylemiştir.
Bir kimse şöyle diyebilir: "Alimler, bu ayetin Tebük Savaşı hakkında nazil olduğu ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in geride, bazı kadın ve erkekleri bıraktığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu durum, cihâdın, farz-ı ayn değil, farz-ı kifayeden olduğuna delalet eder. Öyleyse Hz. Peygamber'in savaşa katılmasını emrettiği herkesin, ister hafif isterse ağır olarak savaşa

---

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/536

katılması gerekir. Ama, Hz. Peygamber'in orada kalmalarını emrettiği kimselerin de, orada kalmaları ve savaşa iştirak etmemeleri gerekir. Böyle olması halinde, ayetin mensûh olduğunu söylemeye gerek kalmaz. 200[200]

Malla-Canla Cihâd

Daha sonra Cenab-ı Hakk, "Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihâd edin " buyurmuştur. Bu buyrukla ilgili iki görüş bulunmaktadır:
Birinci görüş: Bu cihâdın ancak malı ve canı olan kimselere farz olduğuna delâlet eder. Öyleyse bu, cihâda müsait bir canı, bedeni, nefsi bulunmayan ile, savaş araç-gereçlerini elde edecek malı ve kudreti olmayan kimselere, cihâd etmenin farz olmadığına delâlet eder.
İkinci görüş: Cihâdın, tek başına kaldığı ve gücü de yettiği zaman, can ile yapılması vâcib olur. Bedenen cihâd edilemediğinde, mal ile cihâd etmek farz olur. Binâenaleyh, bu görüşe göre, bedenen cihâd yapmaktan aciz olan kimsenin, yanında bulunan mal ile, kendi yerine bir kimseyi göndermesi gerekir. Böylece de bu kimse, kendisi şahsen savaşarnadığı için, malıyla mücahid olmuş olur. Alimlerin pek çoğu bu görüşü benimsemiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer bilirseniz bu. sizin için çok hayırlıdır " buyurmuştur.
Buna göre eğer, "Savaşa katılmama, oturup kalmada herhangi bir hayır bulunmazken, nasıl "Cihâd. savaşa katılmamaktan daha hayırlıdır" denilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:
Birinci şekil: Hayr kelimesi iki manada kullanılır:
a) "Bu, şundan daha hayırlıdır.." manasında;
b) "Bu, haddizatında hayırdır" anlamında. Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbim, gerçekten ben, bana indireceğin hayra muhtacım" Kasas, "Gerçekten o insan, mal sevgisine çok düşkündür. "(Adiyâı. 8) ayetlerinde böyledir. Nitekim Arapçada "Serid Allah'dan bir hayırdır. Allah'tandır, yani AKah tarafından meydana gelmiş manasındadır. O halde Cenâb-ı Hal.k'in, buyruğu ite bu ikinci mana kastedilmiştir. Bu izaha göre, bu soru sakıt olmuş, düşmüş olur.
İkinci şekil: Biz bundan muradın, "daha hayırlı olmak" manası olduğunu kabul etsek bile, ancak ne var ki kelamın takdiri, "Cihâd ile elde edilen ahiret nimetleri, ona katılmayanların elde etmiş olduğu rahatlık, huzur ve bunlardan yararlanmak kabilinden elde etmiş oldukları nimetlerden daha hayırlıdır" şeklinde otur. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, "Eğer bilirseniz " buyurmuştur. Zira, cihâddan dolayı ahirette elde edilecek olan hayırlar, ancak teemmül yoluyla elde edilebilir. Bunu ancak, Kıyametin hak olduğunu, mükâfaat ve cezanın gerçek olduğunu delil ile bilen mü'min anlayabilir. 201[201]

Tebûk Gazasına Gitmeyenler

Eğer çağırıldıkları savaş, yakın ve dünyevî bir menfaat, orta bir sefer olsaydı elbette senin arkana düşerledi. Fakat meşakkatle katedilecek olan mesafe onlara uzak geldi. (Bununla beraber onlar, sen, uTebük"ten dönünce): "Eğer gücümüz yetseydi, elbette biz de sizinle beraber çıkardık" diye Allah'a yemin edeceklerdir. Bunlar bu suretle kendilerini helake sürüklerler. Allah biliyor ki onlar kesinlikle yalancıdırlar" (Tevbe. 42),
Bil ki Allah Teâla, ashabı, Allah yolunda cthâd etmeye iyice teşvik edip, "Ey iman edenler, ne oldunuz ki size: "Allah yolunda elbirlik gazaya çıkın" denildiği zaman yere çakılıp ağırlaştmtz..?" (Tevbe, 38) ayetini gönderince, onların ağtr davranıp, adeta çakılıp kalmalarını beyana tekrar başlamış; geçmiş olan bunca tehdide ve cihada teşvike rağmen, bazı kimselerin Tebük savaşına katılmadıklarını beyan etmiş ve "Eğer çağırıldıkları savaş yakın ve dünyevî bir menfaat, orta bir sefer olsaydı, elbette senin arkana düşerlerdi" buyurmuştur.

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/536-538
201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/538-539

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 202[202]

Birinci Mesele

Araz kelimesi, sana sunulan dünya menfaatleri anlamına gelir. Nitekim Arapça'da, "Dünya, kendisinden iyinin ve kötünün yemiş olduğu hazır bir metadır, arazdır" denilir.

Zeccâc şöyle demektedir: "Ayette, takdiri şöyle olan bir hazif bulunmaktadır: "Şayet kendisine davet olundukları şey orta bir sefer olsaydı..." Böylece, önce geçmiş olan ifade kendisine delâlet ettiği için, kâne fiilinin ismi hazfedilmiştir.. Zeccâc, Hak Teâlâ'nın ifadesine, "kolay ve yakın bir yolculuk" manasını vermiştir. Bu, darb-ı mesele "kâsıd" denmiştir. Çünkü ifrat ile tefrit arasında orta yerde olan şeye "muktesid" denir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi de mutedildir" (Fatır,3z) buyurmuştur. İşin doğrusu, çokluk ile azlık arasında orta, mutedil olan şeye herşey yönelir, böylece de kâsıd (yönelen) diye adlandırılır. Bu "kâsıd" kelimesi zü kasd (mutedil olan) manasınadır ve tıpkı Arapların sütçü, hurmacı, ticaretçi manasında kullandıkları lâbin,tâmir ve râbih kelimeleri gibidir.

Cenâb-ı Hak, "Fakat meşakkatle katedilecek mesafe onlara uzak geldi" buyurmuştur. Leys şöyle demiştir: "Şukka kişinin uzak bir yere olan uzun yolculuğudur. Nitekim Arapça'da, "uzun bir yolculuk" manasında, şukkatun şâkketun denilir. Buna göre ayetin manası, "Onlara o uzak yolculuk, uzun geldi" şeklinde olur. Uzun yolculuğa böyle denilmesinin sebebi, o yolu katetmenin insanlara meşakkatli gelmesidir."

Keşşaf sahibi (Zemahşerî), İsâ b. Ömer'in bunu, i şeklinde okuduğunu nakletmiştir. 203[203]

İkinci Mesele

Bu ayet, Tebük Seferİ'ne katılmayan münafıklar hakkında nazil olmuştur. Buna göre mana, "Eğer menfaatler yakın ve yolculuk kısa olsaydı, onlar o menfaatleri elde etme ümidi ile, seninle birlikte gelirlerdi. Ama yol uzun olunca, Bizans'a karşı savaşmayı gözlerinde büyüttükleri için, adeta ganimet elde edemeyecekleri tarzında ümitsizliğe düştüler ve bundan dolayı savaşa katılmadılar.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, cihaddan döndüğü zaman Peygamberin onları, "Eğer gücümüz yetseydi muhakkak biz de sizinle beraber çıkardık" diye Allah'a yemin eder" bulduğunu haber vermiştir. Onlar bu yemini, ya savaşa katılmadıkları için azarlandıkları zaman, yahut da doğrudan doğruya savaşa katılmayışlarına özür beyan etmek için yapmışlardır. Cenâb-ı Hak daha sonra da, onların bu yalanları ve nifakları ile kendilerini helak etmiş olduklarını beyan buyurmuştur.Bu, yalan yere yemin etmenin helaki gerektirdiğine delalet eder. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) "Yemin-i Gamûs (bile bile yapılan yalan yere yemin), beldeleri ıssız bırakır"204[204] buyurmuştur.

Allah Teâla daha sonra, yani, "Allah onların, "Biz, savaş için çıkmaya muktedir değildik" şeklindeki sözlerinde yalancı olduklarını biliyor. Çünkü onlar savaşa çıkabilecek güçte idiler" buyurmuştur. 205[205]

Üçüncü Mesele

Ayet, "Gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik savaşa çıkın" buyruğunun, sadece savaşa gidebilecek kimseleri kapsadığına delâlet eder. Çünkü savaşa çıkmaya muktedir olamama, savaşa katılmama hususunda bir mazeret sayılır. 206[206]

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/539-540

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/540

204[204] Beyhaki, Sünen, 10/35-36; Tergib, 2/622.

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/540-541

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/541

Dördüncü Mesele

Ebu Ali el-Cübbâî, bu ayeti, "istita'a ma'al-fiil" (insan bir fiili yaparken, ona muktedir kılınır) görüşünün yanlış
olduğuna delil getirerek şöyle demiştir: "Eğer istita'a ma'al-fiil olsaydı, o zaman savaşa çıkanlar, savaşmaya muktedir olamazlardı. Şayet durum da böyle olsaydı, o zaman onlar, "Biz buna muktedir değiliz" demekle doğru söylemiş olurlardı. Allah, onları, bu sözlerinde yalanladığına göre, anlıyoruz ki istita'a kable'I-fiildir (yani insanın gücü fiilleri yapmazdan önce kendisinde mevcuttur)." Ka'bî de aynı şekilde ayeti delil getirerek, kendi kendine, "Bununla, "Onlar için bir azık ve binek yoktu" manası kastedilmiş olamaz. Onlar bu sözle, bizzat kudretin kendisini kasdetmemişlerdir" der ve şöyle cevap verir: "Bir bineği olmayan kimse, eğer savaşa katılmamada mazur sayılırsa, savaşa muktedir olamayan haydi haydi mazur sayılır. Hem sonra, "istita'a" ile mal varlığı değil, bedenî güç anlaşılır. Şayet bu kelime ile malî güç murad edilmiş ise, bu ancak, kişinin bedenen yaptığı şeylere yardımcı olmasından dolayı murad edilmiştir. Binâenaleyh herhangi bir mecburiyet yok iken kelimenin hakiki manasının bırakılıp mecazî manasının alınmasının bir anlamı yoktur."
Alimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Mutezile, bir fiili yapabilecek kudretin, ancak fiilin yapılmasından biraz önce bulunabileceğini kabul etmişlerdir. Fakat o fiilden çok önce kudretin mevcut olması imkansızdır. Çünkü bir yerde oturan insan, aynı anda, uzak başka bir yerde, diğer bir işi de yapmaya kadir olamaz. Aksine o ancak oturduğu yere bitişik bir yerde bir iş yapabilir. Binâenaleyh Mutezile'ce kudretin fiilin yapılmasından biraz önce bulunduğu kabul edildiğine göre, Hz. Peygamber'den ayrılan (savaşa gitmemiş olan) o kimseler, Mu'tezile'nin düstûruna göre de, savaşa kadir olamamışlardır. Binâenaleyh Mutezile'nin, bu ayetten biz (ehl-i sünnetin) aleyhine olarak yaptıkları istidlal, kendilerinin de aleyhinedir. Bu durumda da hem onlara hem bize düşen, bu ayette geçen "istita'a" (güç yetme)yi "bineği ve azığı olma" manasına hamletmektir. Bu durumda, Mutezile'nin istidlali düşer, 207[207]

Beşinci Mesele

Alimler şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), onların ileride yemin (ile mazeret beyan) edeceklerini haber
vermiştir. İşte bu, istikbal ile ilgili gaybtan bir haber veriştir. İş, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in haber verdiği gibi tahakkuk edince, bu bir gaybtan haber verme olur ve böylece de bir mucize olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 208[208]

Hz. Peygamberin Müsaade Ettikleri

"Hay Allah affedesice, sâdık olanlar sana besbelli olup yalancıları bilmeden neden onlara izin verdin? (Tevbe, 43)
Bil ki Allah Teâlâ, "Eğer çağırıldıkları şey yakın ve dünyevî bir menfaat, orta (kısa) bir yolculuk olsaydı, elbette senin arkana düşerlerdi"rrwbe.42)\faöesi ile, bazı kimselerin o savaştan geri kaldıklarını bildirmiştir. O ayette, onların bu katılmayışlarının Hz. Peygamber (s.a.s.)'in izni ile olup olmadığı belirtilmemiştir. Hak Teâla o ayetin peşisıra, "Hay Allah affedesice... neden onlara izin verdin?.." buyurunca, onların içinde, Hz. Peygamber'in müsaadesi ile savaşa katılmayanların bulunduğu anlaşılır.
Bu avetle ilaili birkaç mesele vardır: 209[209]

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/541-542
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/542
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/542

Hz. Peygamberden Günah Sâdır Olur mu?

Bazı kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den günah sâdır olabileceğine bu ayet ile şu iki bakımdan istidlal etmişledir:

1) Allah Teâla, "Hay Allah affedesice" buyurmuştur. Af, daha önce bir günahın yapılmış olduğunu gösterir.

2) Allah Teâla, "Neden onlara izin verdin?" buyurmuştur. Bu, inkârı bir istifhamdır. Binâenaleyh bu, bu izin verişin bir masiyet ve günah olduğuna delalet eder. Katâde ve Amr İbn Meymun şöyle demektedir: "İki şeyi, Hz. Peygamber, onlar hakkında herhangi şekilde emrolunmadtğı halde yapmıştır:

a) Münafıklara izin vermesi.

b) Esirlerden fidye alması. İşte bunun üzerine Allah, işte sizin de duyup dinlediğiniz gibi, Resulüne itabta bulunmuştur. "

Birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, Allah'ın, "Hay Allah affedesice..." ayetinin bir günahın işlendiğini ifade ettiğini kabul etmiyoruz. Bu hususta şöyle denilmesi niçin caiz olmasın? "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamberi iyice ta'zim edip yücelttiğine delâlet eder. Bu tıpkı, bir adamın, kendisi nezdinde çok kıymetli olan birisine, "Hay Allah affedesice, benim şu işimi nasıl yaptın? Allah senden razı olsun; benim bu sözüme karşılık senin cevabın nedir? Allah sana afiyet versin, sen benim kadrimi bilemedin!" demesi gibidir. Binâenaleyh, bu kimsenin bu sözünden maksadı, o kimseyi iyice tebcil etmekten başka bir şey değildir. Ali İbn el-Cehm, sürgün edilmesi emrolunduğunda, Mütevekkil'e hitaben şöyle demiştir:

Hay Allah affedesice, benim uzaklaştırılmamı bağışlamana müncer bir büyüklük göstermeli değil miydin? Sen hiç. haddini aşan bir köle (yani, ben): affeden bir efendi ve doğruyu bulmuş aklı başında birini, yani sen. görmedin mi ne dersin? 3eni azâd et ki, seni daima koruyup kötülükleri senden men eden (Allah) da, seni azâd etsin!,"

İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Cenâb-ı Hakk'ın, Neden onlara izin verdin?" buyruğu ile istifhâm-ı inkârî manasının murad edilmiş olması doğru değildir. Zira diyoruz ki: Peygamberden, bu hadisede, ya bir günah sudur etmiştir veya sudur etmemiştir. Binâenaleyh, şayet biz, o peygamberden herhangi bir günahın sudur etmediğini söylersek, Cenâb-ı Hakk'm bu ifadesinin bir ettiğini söylersek, bu durumda Cenâb-ı Hakk'tn, hitabı, onun affedildiğine delalet eder. Affın tahakkuk etmesinden sonra da, o peygambere bir yadırgamanın yönelmesi muhal olur. Binâenaleyh, bütün bu takdirlere göre, Cenâb-ı Hakk'm, "Neden onlara izin verdin?" hitabının Hz. Peygamber'in günahkâr olduğuna delalet ettiğinin söylenilmesinin imkânsız olduğu kesinleşir. İşte bu, kesin ve yeterli bir cevaptır.

İşte bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Neden onlara izin verdin?" ifadesi, daha evlâ ve daha mükemmel olanın yapılmaması manasına hamledilir. Özellikle bu vaka, harbler ve dünyevî maslahatlarla ilgili şeyler cinsinden olunca. 210[210]

Hz. Peygamberin İçtihad Etmesi

Bazı alimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bazı hadiseler hakkında, içtihadın muktezasına göre hükmetmiş olduğunu
söyleyip, buna "İşte ey akıl ve basiret sahipleri, siz bundan ibret a/m"(Haşr, 2) ayetinin, akıl ve basiret sahiplerinin kıyas yapmaları ve içtihadda bulunmaları hususunda bir emir otduğu şeklinde istidlalde bulunmuşlardır. Bu kimseler, sözlerine şu şekilde devam etmişlerdir: "Hz. Peygamber akıl ve basiret sahiplerinin efendisidir. Binâenaleyh O, bu emrin hükmüne dahildir. "

Sonra da bu hususu, bu ayetle te'kid ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ. bu izin hususunda,Peygamber'e ya müsaade etmiştir yahud da O'nu, böyle bir izin vermekten men

---

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/543-544

etmiştir. Veyahut da, bu hususta ne izin vermiş, ne de O'nu izinden men etmiştir.

Birinci ihtimal geçersizdir; aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'e, "Neden onlara izin verdin? demesi imkansız olur.

İkincisi de geçersizdir. Çünkü böyle olması halinde o zaman Hz. Peygamber'in, Allah'ın indirdiği hükümden başka bir şeyle hükmettiğinin ve böylece de, "Kim Allah'ın indirdiği (ahkâm) ile hükmetmezse, onlar zalimlerin ta kendisidir " (Maide 44) ve "kim Allahtn indirdiği (ahkâm) ile hükmetmezse onlar fâsıklarm ta kendileridir" (Ma«je.47)ayetlerinin hükmüne girmiş olması gerektiğinin söyenmesi icab eder. Halbuki bu, çok net ve açık bir biçimde, bâtıl ve yanlıştır.

Binâenaleyh geriye sadece üçüncü kısım kalmıştır ki, bu da Hz. Peygamber'in ya içtihadına dayanarak, ya da böyle olmaksızın bu hâdisede kendiliğinden izin vermiş olmasıdır. İkinci husus, sırf arzusuna göre vermiş olacağı bir hüküm olduğu için. bâtıldır. Zira, sırf arzusuna uyarak verilen hüküm, Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra. arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki, namazı bıraktılar, şehvetlerine uydular' (Meryem. 59» ayetinden dolayı bâtıldır. Binâenaleyh geriye Hz. Peygamber (s.a.s)'in o hâdisede, içtihadına dayanarak hüküm verdiğinin söylenmesi kalır ki bu da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, içtihadı muktezasınca hükmetmiş olduğuna delalet eder.

Buna göre eğer, "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, içtihadına göre hüküm vermesinin, daha evla olamayacağına delalet eder. Çünkü, Allah TeâlâO'nu, böyle bir hüküm vermekten, "Neden onlara izin verdin?" hitabıyla men etmiştir " denilirse, biz deriz ki Allah Teâlâ O'nu, böyle bir izin vermekten mutlak anlamda men etmemiştir.

Çünkü, Cenâb-ı Hak "Sadık olanlar sana besbelli olup yalancıları bilinceye kadar" buyurmuştur. Hatta kelimesiyle bir noktaya kadar götürülen hükmün, o noktada sona ermesi gerekir. Bu da, bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet eder.

İmdi şayet onlar, Cenab-ı Hakk'ın "yetebeyyene (besbeslli oluncaya)..." ifadesinden, vahiy yoluyla besbeslli olmanın kastedilmiş olması niçin caiz olmasın?" derlerse, biz deriz ki:

Sizin söylemiş olduğunuz şey, muhtemeldir. Ancak ne var ki, sizin bu takdirinize göre, Peygamberin mükellefiyeti, (bu hususta) kesinlikle bir hüküm vermemesi; vahiy ininceye ve nass ortaya çıkıncaya kadar sabretmesi gerektiği olmuş olur.. Binâenaleyh, o böyle yapmadığına göre, bu, büyük bir günah olmuş olur. Ama, bizim yapmış olduğumuz takdire göreyse bu, içtihadda yapılan bir hata olmuş olur. Böylece de, Hz. Peygamber'in "Kim içtihad eder de, hataya düşerse O'nun için de bir ecir vardır[211][211] hadisinin hükmüne girmiş olur. Binâenaleyh, sözü, bu manaya hamletmek daha evlâdır. [212][212]

Üçüncü Mesele

Bu ayet Peygamberin, imamın, idarecinin, kişinin, her topluluğa kendine yakınlaştırma veya uzaklaştırma gibi müstehak olduğu şekilde muamele edebilmesi için, acele davranmaktan kaçınmasının, teenni ile hareket etmesinin, işlerin zahirine göre davranarak yanılmaktan sakınmasının ve iyiden iyiye araştırmasının farz olduğuna delalet eder. [213][213]

Dördüncü Mesele

Katâde şöyle demiştir: "Sizin de dinlediğiniz gibi, Cenâb-ı Hak, bu ayette, Peygamberine itabta bulunmuş sonra da O'na, Nûr sûresinde ruhsat vererek, "O halde bazı işleri için senden izin istedikleri zaman.sen de onlardan dilediğin kimseye izin ver" (Nûr,62) buyurmuştur." 214[214]

---

[211][211] Buhârf, İ'tisâm, 21 (8/157):(Benzer hadis), Müslim, Akdiye, 15 (3/1342).

[212][212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/544-545

[213][213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/545

Beşinci Mesele

Ebu Müslim el-İsfehani şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Neden onlara izin verdin?" hitabında bu iznin ne
hakkında olduğuna dair hiç açıktama bulunmamaktadır. Binâenaleyh, onların bazısının, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den savaşa katılmama hususunda izin istemeleri ve peygamberin de onlara müsaade etmiş olması muhtemel olduğu gibi, bir kısmının da, savaşa iştirak etmek hususunda Peygamber (s.a.s.)'den izin istemiş olmaları; Hz. Peygamberin de onlara, onlar, münafıkların müslümanlar içindeki casusları olduğu, böylece de birtakım fitneler çıkarıp, belâ ve kargaşalıklar peşinde koşacakları için, Peygamber'le birlikte çıkmaları uygun olmadığı halde, onlara müsaade etmiştir. İşte bundan dolayı, onların Peygamber'le çıkmalarında, (müslümanlar lehine) bir maslahat ve fayda bulunmuyordu."
Kadî şöyle demektedir: "Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ayet, savaşa katılmayanları zemmetmek, katılanları da medhetmek için, Tebük Savaşı hakkında nazil olmuştur. Hem, bu ayetten sonra gelen ayetler, oturup savaşa katılmayanları zemm ve onların hallerini beyân etmeye delâlet eder. 215[215]

"Allah'a ve âhiret gününe iman edenler mallarıyla, canlarıyla cihâd etmeleri hususunda senden izin istemez(ler). Allah takva sahiplerini çok iyi bilendir. Senden ancak. Allah ve âhiret gününe inanmayan, kalbleri şek ve şüpheye düşüp de. o şüpheler içinde şaşırıp bocalayan kimseler izin isterler. Eğer onlar harbe çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah, onların sefere çıkmalarını istemedi. Kendilerim alıkoydu.. Onlara: "Oturun oturanlarla beraber!" denildi" (Tevbe, 44-46).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 216[216]

Müminler Cihad ve Hizmetten İzin İstemezler

İbn Abbas, tabirine: "Senden, Tebük Savaşı'ndan sonra izin istemezler" rnanasını verirken, diğer alimler şöyle demişlerdir: "Bu, doğru değildir. Zira bu ayetin hem Öncesi, hem de sonrası, Tebük Savaşı'yla ilgili olarak gelmiştir. Çünkü bu ayetlerin maksadı, mü'minleri münafıklardan ayırdetmektir. Zira müminler, her ne zaman savaşa çıkmakla emrolunurlarsa, duraklamaksızın oraya koşar hiç gecikmezler. Münafıklar ise beklerler, ıssız yerlere çekip giderler ve çeşitli mazeretler beyan ederler. Böyle bir mana, ister mazi, isterse muzari lafzıyla olsun, mevcuttur. Bu ifadelerin maksadı, Allah Teâlâ'ntn o vakitte nifak alametini, "izin isteme" olarak belirtmiş olmasıdır. Allah en iyisini bilendir. 217[217]

İkinci Mesele

Cenâb-t Hak"Allah'a ve ahiret gününe iman edenler cihad etmeleri hususunda senden izin istemezler" buyurmuştur. Bu ifadede bir hazf bulunup, bunun takdiri, şeklindedir.. Ancak ne var ki, böyle bir hazf, çok açık ve net olduğu için, güzel ve yerinde olmuştur. Bu hususta iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci görüş: Bu ayeti, herhangi bir takdirde bulunmaksızın, zahirî manasına hamletmek. Buna göre mana, "Cihad etmek hususunda senden izin istemek mü'minlerin adeti değildir" şeklinde olur. "Biz, cihad hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'den müsaade istemeyiz. Çünkü

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/545-546
215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/546
216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/546-547
217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/547

Rabbimiz defalarca bizi cihada teşvik etmiştir. Hal böyle iken izin istememizin ne mânası olabilir ki!" derlerdi. Hz. Peygamberin, kendilerine savaşa katılmamalarını emretmesi halinde bu onlara zor gelirdi. Baksana, Hz. Ali (r.a)'ye, Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'de kalmasını emir buyurunca, bu ona çok zor gelmiş ve Hz. Peygamber, "Senin, benim katımdaki yerin, Harun 'un Musa katındaki yeri gibidir" deyinceye kadar razı olmamıştır.
İkinci görüş: Burada, mutlaka, başka bir takdirde bulunmak gerekir. Zira, cihada iştirak hususunda imamdan izin istemeyi terketmek caiz değildir. Cenâb-ı Hak, bu kimseleri izin istemedikleri için zemmetmiştir. Binâenaleyh, mutlaka bir takdirin
yapılmasının gerekli olduğu sabit olmuş olur. Buna göre kelamın takdiri, "Bu kimseler, cihada katılmama hususunda senden izin talep etmezler." şeklindedir.. Ancak ne var ki, nefiy edatı olan lâ, burada hazfedilmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah size, şaşırmadasıntz diye açıklıyor"(Nisa, 176) buyruğudur. Böyle bir hazfin bulunduğunu, ayetin öncesinin ve sonrasının, bu kınamanın, ancak oturup kalma hususunda, savaşa katılmama hususunda izin istemeden dolayı olduğuna delâlet etmesi de gösterir. Allah en iyi bilendir.. 218[218]

Münafıklar Cihaddan Kaçmak İsterler

Daha sonra Cenâb-ı Hak,"Senden ancak. Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, kalbleri şekk ve şüpheye düşüp de. o şüpheler içinde şaşırıp bocalayan kimseler izin isterler..." buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 219[219]

İmanda Şüphe Olmaz

Cenâb-ı Hakk, bu izin isteyişin, ancak Allah'a ve âhiret gününe iman bulunmadığı zaman olacağını beyan
buyurmuştur. Bu imansızlık, bazan bu hususlarda meydana gelen bir şüphe yüzünden olabileceği gibi, bazan da Allah'ı ve ahireti kesinlikle inkâr suretiyle olabileceği için, Allah Teâlâ, bu kimselerin imansızlığının, şekk ve şüpheden dolayı olan bir imansızlık olduğunu bildirmiştir ki, bu da imanda şüphesi bulunanın, Allah'a hiç iman etmemiş sayıldığına delâlet eder.
Burada hatıra şu iki soru gelmektedir: 220[220]

Soru: Şüpheden Kaçmak Taklide Yol Açmaz mı?

Birinci soru: İlim, istidlal yoluyla elde edildiği zaman, delil ile ilgili bir şüphe medlulde de (neticede de) bir şüphenin olmasını gerektirir. Halbuki delilin mukaddimelerinden (öncüllerinden) birinde bir şüphenin bulunması, bütün delilin doğruluğu hususunda bir şüphenin olması için yeterlidir. Bu da mü'min bir kimsenin, getirdiği delilin mukaddimelerinden biri ile ilgili bir müşkili bulunduğu zaman, onun medlulde de (neticedeki hükümde de) şüphe etmesini gerektirir. Bu da mü'min bir kimsenin, her an kalbine gelebilecek olan bir müşkil ve ukde sebebiyle imandan çıkmasını gerektirir. Bunun ise böyle olmadığı malumdur. Binâenaleyh imanın delile değil, taklide dayanmış olduğu sabit olur. Bu ayet, işte bu bakımdan, imanda asıl olanın "taklid" olduğuna delalet etmiş olur.
Buna şöyle cevap verilir: Müslümanın bir delilinin, bir mukaddimesinin doğruluğu hususunda kendisine bir şüphe arız olsa bile, diğer delilleri ona göre tenkidden221[221]

---

[218] 218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/547-548
[219] 219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/548
[220] 220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/548
[221] 221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/548

Soru: İmanda İstisna Meselesi

İkinci soru: Sizin âlimleriniz, "İnşaallah (eğer Alfan dilerse), ben mü'minim" demiyorlar mı? Halbuki bu söz, bunu söyleyende bir şüphenin bulunduğunu gösterir.
Cevap: Biz bu meseleyi, Enfal sûresinde (Eniâi, 4) ayetinin tefsirinde enine boyuna inceledik. 222[222]

İkinci Mesele

Kerrâmiye, Altah Teâla bu ayette o kimselerin mü'min olmadıklarını bildirmesine rağmen, "İman, sırf ikrar ve itiraftan ibarettir" demişlerdir. 223[223]

İman ve Şüphenin Yeri Kalbtir

Ayetteki ifadesi, şüphenin mahallinin sadece kalb olduğuna delâlet eder. Şüphenin yeri kalb olduğuna göre, marifetullah ve imanın yeri de kalbtir. Çünkü birbirine zıd olan iki şeyden birinin yerinin, aynı zamanda diğerinin de yeri olması gerekir. İşte bundan dolayı Alfah "Onlar o kimselerdir ki (Allah) imanı kaİblerine yazmıştır. (Mücâdiie,22) buyurmuştur. Marifet (iman) ve küfrün yeri kalb olunca, gerçekte mükâfaata veya cezaya müstehak olan da kalb olmuş olur. Diğer uzuvlar kalbe tabidirler. 224[224]

Şüphenin Kısa Tahlili

Ayetteki ifadesi, "şekk ve şüphe içinde olan kimse, menfî veya müsbet karşılık verme hususunda şaşırtr kalır. Bu iki taraftan ve bu iki zıd şeyden birisine karar veremez ve hükmedemez" manasınadır. Bu şöyle izah edilir; İnanç, ya kesindir, ya değildir. Kesin olan eğer vakıaya uygun değil ise sırf cehalettir; eğer vakıaya mutabık olup yakînî bir bilgiden kaynaklanırsa ilimdir. Aksi halde bu, mukallidin inancıdır. Eğer inanç kesin değilse, o zaman bakılır: Eğer iki taraftan birisi daha üstün ise, üstün olan taraf "zann", aşağı olan taraf "vehim"dir. Eğer her iki taraf dengede ise işte bu da şekk ve şüphedir, Bu durumda insan iki taraf arasında bocalayıp durur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer onlar (harbe) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı" buyurmuştur. Udde kelimesi, uddetehu, ayn harfinin esresi ile, izafetli ve izafetsiz olarak, iddeten ve iddetehu şekillerinde de okunmuştur. İbn Abbas (r.a), Hak Teâlâ'mn bu kelime ile, (savaşa çıkacak olanın) yiyeceği, içeceği ve binitini kastettiğini söylemiştir. Çünkü Tebük Savaşı'na katılanların yolculuktan hem uzun olmuş, hem de bir darlık zamanına rastlamıştı. Bu kimselerin böyle bir hazırlık yapmamış olmaları, savaşa katılmaya istekli olmadıklarının delilidir. Diğer alimler ise, bunun, onların bolluk içinde olduklarına ve böyle bir hazırlığı yapabileceklerine bir işaret olduğunu söylemislerdir.
" Allah Teâlâ daha sonra, 'Takat Allah onların sefere çıkmalarım istemedi de. kendilerini alıkoydu" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 225[225]

Birinci Mesele

İnbiâs kelimesi, "bir işe koyulmak, yola çıkmak" manasınadır. Nitekim Arapça'da "Deveyi saldtm, o da gitti"; "Falancayı şu işe gönderdim, o da gitti" ve "O, onu şöyle bir işe saldı"

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/549
223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/549
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/549
225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/549-550

yani, "O, onu şu işe soktu" denilir. Sebbeta (tasbit) kelimesi ise, insanı, niyetlendiği birşeyden alıkoymaktır. Buna göre ayetin manası, "Allah,onlann Peygamber (s.a.s) ile savaşa çıkmalarını uygun bulmadı da, onları bu işten alıkoydu" şeklindedir. 226[226]

Münafıkların Harbe Katılmamalarındaki Faydalar

Eğer, "Onların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile çıkmalarının faydalı, yahut zararlı olduğu söylenebilir. Eğer biz bunun zararlı birşey olduğunu söylersek, bu durumda Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i niçin azarlamıştır. Yok eğer bunun faydalı birşey olduğunu söylersek, Cenâb-ı Hak niçin, onların Hz. Peygamber (s.a.s) ile çıkmalarını kerih gördüğünü belirtmiştir?" denilirse, buna en doğru cevap şu otur; Onların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte savaşa çıkmalarında bir fayda yoktu. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, daha sonra getirdiği, "Eğer sizinle birlikte onlar da savaşa çıksalardı, sizin için şerr ve fesadı artırmaktan başka birşey yapmazlardı" {Tevbe, 47) ayetidir. 227[227]

İzin Konusunda Resulullah'a İtab Etmenin Sebebi

Şu halde geriye şöyle demek kalır: "En doğru ve uygun olanı, onların savaşa çıkmaması olduğuna göre, Cenâb-ı Hak, niçin Resulünü, onlara izin verdiği için azarlamıştır?" Bu hususta diyoruz ki: "Ebu Müslim el-İsfahânî'nin, "Hak Teâlâ'nın, "Onlara neden izin verdin?" ifadesinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, savaşa katılmama hususunda onlara izin verdiğini gösteren birşey yoktur. Aksine onların kendisi (s.a.s) ile birlikte savaşa gitmek için izin istemiş olmaları ve bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara izin vermiş otması ihtimali de vardır" demiştir. Buna göre, bu soru sakıt olur. Ebu Müslim şöyle der: "Bu sözümüzün doğruluğunun delili şudur: "Ayet, onların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte savaşa çıkmalarının zararlı birşey olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu azarlamanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlara kendisi ile savaşa çıkmış olmalarına izin vermesinden dolayı olduğuna delâlet eder. Bu husus, başka ayetlerle de desteklenmektedir. Mesela Allah Teâlâ, "Eğer Allah seni onlardan bir zümrenin yanma döndürür de, onlar başka bir savaşa çıkmaya senden izin isterlerse, de ki: "Bundan sonra benimle birlikte katiyyen çıkamazsınız" (Trevbe, 83) ve "Siz ganimetler almak için gittiğiniz vakit, o geri bırakılanlar diyecekler ki, "Bırakın, biz de arkanıza düşelim." Onlar bununla, Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler. Onlara de ki: "Siz bizim arkamıza asla düşemezsiniz" (Fetih, ts) buyurmuştur.
İşte bu izah, o soruya, Ebu Müslim'in izahına göre verilen bir cevaptır.
Soruya ikinci bir şekilde de şöyle cevap verilir: Biz, Hak Teâlâ'nın, "Onlara neden izin verdin?" hitabındaki itabın, Hz. Peygamber {s.a.s)'in, o kimselere savaşa katİmama hususunda izin vermiş olmasından ileri geldiğini kabul edelim. Buna göre şöyle deriz: O itâb, onların savaşa katılmamalarının zararlı birşey olmasından ötürü aeğil, aksine Hz. Peygamber (s.a.s)'in onların katılmayıp oturmalarına izin vermesinin :a-arlı birşey olmasından ötürüdür. Bunu şöylece birkaç şekilde izah edebiliriz:
1) Hz. Peygamber (s.a.s), iyice araştırmadan ve tam olarak düşünüp taşınmadan,
on ara izin vermiş olabilirdi. İşte Cenâb-ı Hak bundan ötürü, "Sadık olanlar sana • besbelli oluncaya ve sen o yalancıları bilinceye kadar (beklemeden), onlara neden --r, verdin?" (Tevbe, 43) buyurmuştur.
2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlara savaşa katılmamaları hususunda izin vermediğini farzedelim. Bu durumda onlar, kendiliklerinden (izinsiz olarak) savaşa katılmamış olurlar. Böylece de bu katılmama işi, onların münafıklıklarının bir alâmeti olurdu. Onların münafık oldukları belli olunca da, müslümanlar onlardan uzak durur ve onların sözlerine aldanmazlardı. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara savaşa katılmama hususunda izin

---

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/550
227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/550

vermesi halinde, onların nifakı gizli kalır ve neticede elde edilmesi matlub olan bu faydalar elden kaçmış olurdu.

3) Onlar, Hz. Peygamber'den izin isteyince, Hz. Peygamber onlara kızmış ve zecr ve men üslubuyla, "Onlara, "oturun oturanlarla beraber!" demişti. Nitekim Cenâb-ı Hak bu ayetin sonunda "Onlara, "oturun oturanlarla beraber!" denildi" diyerek bu sözü nakletmiştir. Sonra o münafıklar, bu ifadeyi ;animet addederek, "Peygamber bize izin verdi!" dediler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "neden izin verdin onlara?" (Tevbe, 43) buyurdu. Yani, "Niçin onlara istismar edecekleri bu fırsatı verip bu sözü söyledin?" demektir.

4) "Peygamberlerin içtihad yapması caiz değildir!" diyenler, şöyle demişlerdir: -eygamber, kendi içtihadına göre izin verdi. Halbuki, içtihad yapması caiz değildi. Z -a o peygamberler, vahiyle bilgi elde etme imkânına sahip olup, bununla beraber içtihada yönelmeleri, âdeta nass bulunmasına rağmen içtihad yapmaları gibi olur. âenaleyh, nasıl nass varken içtihad yapmak caiz değilse, bu da caiz değildir. 228[228]

İkinci Mesele

Basra Mutezilîleri şöyle demektedirler: "Ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, irade sıfatıyla muttasıf olduğuna delâlet ettiği gibi, "kerâhet-istememe" sıfatıyla damuttasıf olduğuna delâlet eder. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, fökfl "Fakat Allah, onların davranmalarını çirkin gördü, istemedi de" ifadesidir." Alimlerimiz, bu ayetteki ifadesinin manasının, "Allah, o şeyin yokluğunu, olmamasını murad etti" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Basra Mutezilîleri yine, şöyle demişlerdir; "Yokluk, müteallak olamaz (yani bir şeyin olmayışına irade taalluk etmez). Bu böyledir, zira "irade", mümkinin iki tarafından (varlık ile yokluk), birini diğerine tercih etmeyi gerektiren bir sıfattan ibarettir. Halbuki "adem", mahza sırf yokluktur. İrâde, müstemir (sürekli) ademin yok olmasına ta'alluk edemez. Çünkü, hâsıl't tahsîl, muhaldir. Keza ademi madum kılmak (yani yoku tekrar yok kılmak) da imkânsızdır. Böylece, "irade"nin yokluğa taalluk etmesi imkânsızdır. Şu halde, ayette geçen "kerahet", istemenin, "yokluğu irade etmek" olduğunu söylemek imkânsızdır."

Alimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Biz, Allah hakkında kullanılan "kerahet"i, Cenâb-ı Hakk'ın "o şeyin zıddını murad etmesidir" diye açıklıyoruz.. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onların, sefere çıkmamalarını, geri kalmalarını murad etmiştir. Öyleyse, Cenâb-ı Hak bu iradesini, "Kendisinin, onların Hz, Peyamberle birlikte savaşa çıkmalarını kerih görmesi " ite beyan etmiştir. 229[229]

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz, kaza ve kader meselesinde, "kendilerini alıkoydu..." ifadesiyle istidlal etmişlerdir. Yani, "Allah onları tembelleştirdi ve onların davranma, yola çıkma hususundaki arzularını azalttı " demektir. Bu husustaki sözün neticesi, ancak bizim hak olan şu şeyi açıklamamızla tam ve mükemmel olur: Bir fiilin meydana gelmesi, ona sevkeden "daî"nin varlığına dayanır. Binâenaleyh bu daî, gevşek ve zayıf olduğu zaman, o kimseden fiilin sâdır olması imkânsız olur. Sonra bu sebebin, kuvvetçilik veya gevşeklik haline dönüşmesi şayet kul tarafından meydana gelmişse, o zaman teselsül gerekir. Eğer bu, Allah tarafından meydana gelmişse, işte o zaman maksad tahakkuk etmiş olur. Çünkü, sebepleri kuvvetlendiren, sadece Allah'dır. Bu takviye ve kuvvetlendirme meydana gelince, fiilin meydana gelmesi gerekir. Bu durumda da, bizim "kaza" ve "kader" meselesi hakkındaki görüşümüz doğru olmuş olur.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak bu ayetini, "Onlara, "oturun oturanlarla beraber!" denildi" buyurarak sona erdirdi. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 230[230]

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/550-551

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/552

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/552

Birinci Mesele

Bu sözün söylenmesinin maksadı, onların kınandıklarına; kadınlara, çocuklara, isteri evde oturmak olan âcizlere
katılmış olduklarına dikkat çekmektir. Bunlar, evde oturanlar ve geride kalanlardır. Nitekim, Cenâb-ı Hak bu hususta, "Onlar oturanlarla beraber olmalarını hoş gördüler" (Tevbe, 87) buyurmuştur. 231[231]

İkinci Mesele

Alimler, bu sözün ("denildi''), kimden sudur ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Binâenaleyh, bu sözü söyleyenin, vesvese vermek için şeytatvolmast muhtemel olduğu gibi, savaşa katılmama hususunda birlik sağlamayı istedikleri için, onların bunu biribtrlerine söylemiş olmaları da muhtemeldir. Çünkü, bozgunculuk ve fesadı üstlenen herkes, kendisi gibi olanların çoğalmasını arzular. Yine, bu sözü söyleyenin, savaşa katılmama hususunda kendilerine izin verip de Cenâb-ı Hakk'ın,'itabına muhatap olan, Hz. Peygamber olması da muhtemeldir. Yine bu sözü söyleyenin, Aflah Teâlâ olması da muhtemeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bozgunculuk yapacakları için, onların savaşa çıkmalarını istememiştir... Buna göre murad edilen mana, "Siz, ifsadda bulunmayı istediğiniz için, Allah sizin işte bu hususta davranmanızı, yola çıkmanızı kerih görmüş de, geride kalıp oturmanızı emretmiştir " şeklinde olur. 232[232]

231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/553

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 11/553

Savaşa Katılan Münafıkların Bozgunculuğu

Cenab-ı Hak bu hususu,
"Eğer içinizde onlar da savaşa çıksalardı, sizde şer ve fesadı artırmaktan başka bir şey yapmazlar, aranıza muhakkak ki fitne sokmak isteyerek bozgunculuğa koşarlardı. İçinizde onlara iyice kulak verecekler de vardır.
Allah o zalimleri çok iyi bilendir" (Tevbe. 47).
ayetiyle beyan etmiştir.
Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, onların savaşa katılmaları halinde meydana gelecek şu üç çeşit fesatlarını beyan etmiştir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer sizinle birlikte onlar da
savaşa çıksalardi. sizde şer ve fesadı artırmaktan başka bir şey yapmazlardı ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:1[1]

Birinci Mesele

Hebal kelimesi, her şeyde meydana gelen şer ve bozukluk anlamına gelir, Nitekim bunaklığın hebel; bunağın da
mahbul diye adlandırılması bu anlamdadır. Müfessirler bu kelimeye, değişik manalar vermişlerdir: Kelbî, şer; Yemân, tuzak ve hîle manalarını, vermişlerdir. Bu kelimeye, "azgınlık ve tuğyan" manası da verilmiştir. Dahhâk, bunun manasının, zulüm ve gadr olduğunu söylemiştir. Hebal kelimesinin, düşüncede tereddüt anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu, ihtilaf etsinler ve sözleri birlik olmasın diye, bir şeyin bir topluma güzel, bir topluma da çirkin gösterilmesiyle sağlanır. 2[2]

İkinci Mesele

Bazı nahivciler illâ hebâlâ ifadesinin, istisnâ-i munkatî olduğunu söylemiştir. İstisnâ-i munkatî, müstesnanın,
müstesna minh'in cinsinden olmamasıdır. Bu, tıpkı senin meselâ, "Onlar sizin hayrınızı değil, fakat sıkıntınızı artırdılar" demen gibidir. Halbuki ayette, müstesna minh zikredilmemiştir. Müstesna minh zikredilmeyince de, istisna, daha umumî olan bir şeyden yapılmış olur. Daha umumî olan da, "şey" kelimesidir. Binâenaleyh müstesna, müstesnâ-i muttasıl olup, kelamın takdiri şeklinde olur. 3[3]

Üçüncü Mesele

Mu'tezile şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, önceki ayetteki onların savaşa çıkmalarını istemeyip kerih gördüğünü; bu ayette de, bu davranmanın fesada, şerre ve fitneye sebebiyyet vereceğini bildiği için, onu kerih gördüğünü beyan buyurmuştur. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın mutlak olarak şerri, fitneyi, fesadı kerih gördüğüne, sadece hayra razı olduğuna ve sadece, tâatı dilediğine delâlet eder.
2) Cenâb-ı Hakk'ın "aranıza muhakkak ki fitne sokmak isteyerek (bozgunculuğa) koşarlardı..." ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ayetin izahı hususunda, Vâhidî'nin nakletmiş olduğu iki görüş bulunmaktadır:
Birinci görüş: Bu, ekseri dil âlimlerinin görüşü olup, buna .göre kelimesi, deveyi düşmanın üzerine sürmek anlamına gelir. Deve, kendi başına hızlı ve istekli bir biçimde yürüdüğü zaman, tabiri kullanılmaz. Ama, deve, kendi başına koştuğu zaman, binicisi onu bir şey

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/5
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/5-6
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/6

üzerine sürdüğü zaman da, denilir."
Ferrâ da şöyle demektedir. "Arablar, demektedirler.
Bazan onlar, binicinin sürmesi hakkında, vada'a kelimesini kullanırlar. "
İkinci görüş: Ahfeş ve Ebu Ubeyd'in görüşü olup, buna göre, devefindi kendine ve arzulu bir biçimde koştuğunda binicisinin onu koşturduğu majm da murad edilmeksizin, denilir.. Ebu Ubeyd, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vakarlı ve sakin bir biçimde Arafat'tan çıktığını, sonra da devesinin, MuhassirVadisi'ne doğru koştuğunu rivayet etmiştir.
Lebîd şöyle demiştir:
'Kendimizin, yiyecek içecekleri bırakarak, gaybm hükmüne doğru koşan kimseler gibi olduğunu görüyorum..."
Lebîd, mûdı'ine kelimesinden, müsriîne "hızlı olarak" "koşarak" manasını kasdetmiştir. Bu ifadeyle, şairin, onların develerini koşturduklarını murad etmiş olması caiz değildir. Çünkü, şair bununla, devenin yolda yürümesini murad etmemiştir. Ömer İbn Ebî Rebîa ise şöyle demiştir:
"Kahrolsunlar, düşmanlıklar o kadınların başına!., Çünkü onlar beni tanıdılar ve "O. haddi aşan. yiyen ve sonra da çekip giden birisidir" dediler!..
Vahidî, ayetin, Ahfeş ve Ebu Ubeyd'in görüşünü desteklediğini söylemiştir,
Bil ki, her iki görüşe göre de ayetten kastedilen, müslümanların arasını bozmak ve söz götürüp getirmek hususunda, münafıkların" gösterdiği çalışma kastedilmiştir. Binâenaleyh, şayet biz birinci görüşü nazar-ı dikkate alırsak, ayetin manası, "Onlar, binitlerini aramızda koşturmuşlardır. Yani, aramızda aralıksız olarak söz götürüp getirmişlerdir. Çünkü binitli olan, yayadan daha hızlıdır..." şeklinde olur. Şayet, ikinci görüşü nazar-ı dikkate alırsak, bu tabirden kastedilen. "Onlar bozgunculuk çıkarmaya koşarlar...' manasıdır. 4[4]

Dördüncü Mesele

Keşşaf sahibi, İbn Zübeyr'in, bu kelimeyi şeklinde okuduğunu nakletmiştir ki bu, Arapların, deve hızlı yürüyüp de. (sırtından attığı sahibinin boynunu kırdığında) söyledikleri tabirinden alınmıştır. Bu ifade, (bırakırlar, düşürürler) şeklinde de okunmuştur. Buna göre şayet. "Kur'an-ı Kerim'e, niçin bir elif ziyadesiyle şeklinde yazılmıştır?" denilirse. Keşşaf sahibi buna şu şekilde cevap vermiştir: "Arap yazısından önce fethâ, elif ile ifade ediliyordu. Arap yazısı, Kur'an'ın nüzulüne yakın bir zamanda icâd edilmişti. Binâenaleyh, Arapların, zihninde bu eliften bir iz kaldı. Böylece onlar, hemzenin şeklini elif olarak yazdılar ve onu, diğer bir elif ile de fethalı yaptılar." Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu herhalde çetin bir azaba uğratacağım "(Nemi, 21} ayeti de bu şekilde yazılmıştır.. 5[5]

Beşinci Mesele

Ayetteki hılâleküm ifadesinin manası, "aranıza> aranızda..." demektir. Cenâb-ı Hakk'ın "Onların arasından bir de ırmak fışkırtmıştık" (Kehf. 33) ve "Onlar evlerin aralarına kadar girip araştırdılar." (isra. 5)
ayetlerindeki hilâl kelimeleri de böyledir. Bu kelimenin aslı, halel kelimesidir ki. halel kelimesi, iki şey arasındaki boşluk olup, bunun çoğulu hilâldir Hak Teâlâ'nın. "Sonra görüyorsun ki yağmur bunların arasından çıkıyor... "(Nur. 43) buyruğu da bu manadadır. Bu ayetteki (Nur, 43) bu kelime, min hatedh şeklinde de okunmuş olup, yağmur tanelerinin kendisinden çıkıp döküldüğü yer anlamına gelir. Esmaî şöyle demektedir: "Arapça'da sen, aralarına girdiğin zaman, "Kavmin arasına girdim"; "evlerinin arasında, ortasında oturduk. " manasında olmak üzere de, denilir, denilir.
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu, "Lâf götürüp getirme ve

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/6-7
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/7-8

fesad. çıkarma ile-.." manasında; ifadesi de, "sizin için fitne isterler..." anlamındadır. Esmaî şöyle demektedir: "Arapça'da, "onu benim için iste, taleb et!" manasında, denilir. O halde ifadelerinin manası aynıdır. Binâenaleyh, bir kimse ,jfcî| dediğinde bunun manası, "Arzuladığım o şey hususunda bana yardım et!. " demektir. Bu ayette geçen "fitne" kelimesi ise, söz birliğinin bulunmaması ve karışıklık çıkarma, anlamına gelir.

Bil ki, bu açıklamalara göre sözün neticesi şudur: "Onlar, şayet o müslümanların arasında savaşa çıkarlarsa, onlar, onlara *'habâl"dan başka bir şey arttırmalar. "Habâl" ise, görüş ihtilaflarına sebebiyet veren bozgunculuk anlamındadır ki, bu, savaş esnasında sakınılması gereken şeylerin başında gelir. Çünkü, fikirlerde ihtilaf ve ayrılıklar meydana geldiğinde de hezimet ve hüsran pek kolayca tahakkuk eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, bununla yetinmeyip, aksine, ileri gelenler arasında söz götürüp getireceklerini, dedikodu yapacaklarını beyan buyurmuştur ki, bu şekilde ifsâd daha da çoğalacaktır. İşte bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetiyle murad edilen husustur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın "İçinizde onlara iyice kulak vereceklerde vardır.
buyruğunun ifade ettiği husustur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) "Aranız da sizden duyduklarını onlara ileten gözcüleri bulunmaktadır. " manası murad edilmiştir. Bu, Mücahid ve İbn Zeyd'in görüşüdür.

b) Katâde buna şu manayı vermiştir: "Aranızda, onların sözlerine kulak veren ve onların görüşlerini kabul edenler bulunmaktadır. " Binâenaleyh onlar onlara, kalblerinin zayıflamasına sebep olacak çeşitli sözler telkin ettiklerinde, berikiler o sözleri kabul eder ve bundan dolayı cihad işini lâyıkıyla yerine getirmede gevşeklik gösterirler.

Eğer, "Dinleri ve cihad niyetleri çok kuvvetli olduğu halde, mü'minler için böyle bir şey nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz de deriz ki: Münafıkların sözlerinin, İslam'a yeni girmiş kimseler üzerinde tesirli olması imkansız değildir. Yine bazı kimselerin, korkak, gevşek ve zayıf kalbli olarak yaratılmış olması da imkansız değildir. Binaenaleyh münafıkların sözleri, bu gibi kimselere tesir eder. Yine, bazı müslümanların, ileri gelen münafıkların akrabaları olmaları ve bundan dolayı münafıkların onları pohpohlayarak, maksadlarındar? geri çevirme ihtimalleri de yok değildir. İşte bu sebeple, münafıkların reislerinin sözleri, onlar üzerinde tesir edebilir. Şöyle de denebilir: Münafıklar iki kısımdırlar: Birincisi, Mü'nafıklıkla yetinip, ayrıca yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmayanlardır. İkinci grup ise, müminlere şüpheler ve asılsız haberler telkin ederek, birinci guruptakileri yeryüzünde fesat çıkarmaya sevkedenlerdir.

Allah Teâlâ daha sonra bu ayeti, "Allah o zalimleri çok iyi bilendir"
diye bitirmiştir. Bu, "Allah, kâfir ve münafık olmak sureti ile kendi kendilerine zulmedenlerle, başkalarını çeşitli belalara ve ihtilaflara, çekişmelere düşürmek suretiyle, başkalarına zulmedenleri bilir" demektir. Allah en iyi bilendir. 6[6]

Münafıkların Fitne Çıkarma Peşinde Olmaları

"Andolsun ki onlar bundan evvel de fitne peşine düşmüş ve senin hakkında birtakım işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onların hoşuna gitmemiş olsa da, Allah'ın emri ortaya çıktı. Onlardan kimi de, "Bana izin ver, beni
fitneye düşürme" diyeceklerdir. Haberin olsun ki onlar zaten fitne çukuruna düşmüşlerdir. Cehennem o kâfirleri mutlaka çepeçevre kuşatacaktır" (Tevbe 48-49).

Bil ki bu ayette, münafıkların tuzaklarından ve içlerinde -sakladıkları kötü niyetlerden bir çeşidi mevzubahs edilmekledir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki onlar bundan evvel de yani Tebük savaşından daha önce de. fitne peşine düşmüşlerdi" buyurmuştur. İbn Cüreyc, bunu şu şekilde anlatır: "Münafıklardan oniki tanesi Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürmek için, Akabe gecesi Seniyyetu'l-Veda'da pusu kurmuşlardı Ayrıca denilmiştir ki: ^'Ayetteki bu ifadeyle, Abdullah b. Übeyyin, Uhud Günü, yandaşları ile birlikte Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrılıp gitmeleri kastedilmiştir. Bu ifadeye, "Onlar senin ashabını dinlerinden çevirip küfre

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/8-9

döndürmeyi ve insanları senden ayırmayı isterler" manası da verilmiştir. Buna göre ayetteki "fitne" kelimesi ile, "daha önce sevgi ve muhabbet varken, ayrılığı doğuran ihtilaf" manası kastedilmiştir ki işte münafıkların, müslümanlar hakkında niyetlendikleri şey budur." Allah müslümanlan bu fitneden korusun (âmin).
Cenâb-ı Allah, "Senin hakkında birtakım işler çevirmişlerdir
buyurmuştur. "İş çevirmek", bir iş hususunda düşünüp tefekkür etmek için, onu evirip çevirmektir. Yani "Onlar senin aleyhine tuzaklar kurmak, sana karşı hile yapmak için çalışıp çabalarlar" demektir. Nitekim Arapça'da, çeşitli hileler yapan kimse hakkında "falanca huvvel ve kullebdir" denir, yani "envai türlü hileleri bilmekte mahir olduğu böylece anlatılır" demektir. 7[7]

Allah Onların Hitelerini Fâş Eder

Allah Teâlâ daha sonra, "Onların hoşuna gitmemiş olsa da. Allah'ın emri ortaya çıktı" buyurmuştur. Bu, "O münafıklar, zahiren dinleri olan hak gelinceye kadar, çeşitli hile ve tuzaklar kurmaya, fitneleri deşmeye ve insanları dini kabulden soğutmaya devam ederler" demektir. Ayetteki "hak" kelimesi ile, "Kur'an" ve "Hz. Muhammed (s.a.s)'in tebliği (dini)" murad edilmiştir. Sanki üstü örtülü imiş gibi olan Allah'ın emri artık ortaya çıkmıştır. Ayetteki, 'Allah'ın emri" ifadesi ile, Allah'ın ortaya çıkardığı ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatının kuvvetlenmesinde müessir kıldığı sebepler kasdedilmiştir. O münafıklar ise bunu, yani hakkın gelmesini ve Allah'ın emrinin ortaya çıkmasını hoş görmüyorlardı. Bu ifadede, münafıkların şerrin yayılması için çalışıp çabalamalarının hile ve tuzaklarının bir tesiri olmadığına dikkat çekilmektedir. Çünkü onlar hile ve tuzak □eşinde oldukları müddetçe, Allah, onların hilelerini kendi ibaşlarına geçirmiş; gaye ve maksadlarını altüst etmiş ve istediklerinin zıddını yaratmıştır. Binâenaleyh durum geçmişte böyle olunca, gelecekte de böyle olacaktır. 8[8]

Münafıklar Cihadı Fitne Sayarlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'Onlardan kimi de. "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" buyurmuştur. Allah Teâlâ bununla, "Savaşa gitmeme hususunda bana müsaade et, savaşa çıkmamı emrederek, beni fitneye düşürme" manasını kastetmiştir. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) "Beni fitneye düşürme" ifadesi, "Bana müsade etmemek suretiyle, fitneye yani günaha düşmeme sebep olma. Çünkü eğer sen beni savaşa katılmamaktan men edersen ve ben de senin iznin olmadığı halde savaşa gitmezsem, günaha düşmüş olurum" demektir. Bu manaya göre, o münafıkların bu sözü alay ederek söylemiş olmaları ihtimali olduğu gibi, ciddi olarak da söylemiş olabilirler. Çünkü o münafık, her ne kadar münafık da olsa -kesin inancı olmasa bile- en azından Hz. Muhammed (s.a.s)'in sâdık olduğu hususunda zann-ı galibi vardır.
2) Bu, "Beni ölüme sürükleme. Çünkü şu zaman, sıcakların şiddetli olduğu bir andır ve benim sıcağa tahammülüm yok" demektir.
3) Bu, "Eğer seninle savaşa gidersem, malım ve evlad-u iyalim helak olur" demektir.
4) Ced b. Kays "Ensar, benim kadınlara düşkün olduğumu bilir. Binâenaleyh sen, Rumların sarışın kızları yüzünden fitneye düşürme. Fakat sana, (savaşa) mal vererek yardım ederim. Benim yakamı bırak" demiştir. Bu kelime, tf'al babından, şeklinde de okunmuştur.
Cenâb-ı Allah, "Haberin okun ki onlar zaten fitne (çukuruna)
düşmüşlerdir" buyurmuştur. Bu,"Onlar fitneye düşmekten sakınıyorlar ama, zaten fitnenin içine düşmüş haldeler. Çünkü en büyük fitne, Allah'ı ve Resûlullah'ı inkâr etmek ve mükellefiyetleri kabul etmemekte ısrar etmektir" demektir. Yine onlar, müslümanlara karşı muhalefette kalmışlar ve Allah'ın, nifaklarını açıklayacak ayetler indirerek kendilerini rezil ü

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/10
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/11

rüsvay etmesinden korkmuşlardır. Übeyy b. Ka'b (r.a)'ın Mushaf'ında bu kelime şeklinde (müfred olarak) geçmiştir. Çünkü ayetteki edatı lafzen müfred, mana itibarı ile cemidir. Meânî âlimleri şöyle demişlerdir:

Su ifadede, Allah'ın, herhangi bir niyet ve gayeden ötürü isyan eden kimsenin o niyet ve maksadını Allah Teâlâ'nın mutlaka boşa çıkaracağına bir işaret vardır. Baksana, münafıklar bir fitneye düşmemek için savaşa katılmama yolunu tercih etmişler, Allah Teâlâ da onların fitnenin ta göbeğinde, içinde olduklarını ve zaten ona düşmüş bulunduklarını bildirmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra, 'Cehennem o kâfirleri mutlaka çepeçevre kuşatacaktır" buyurmuştur. Buna, "cehennem, Kıyamet günü onları kuşatır" manası verildiği gibi, "Kuşatma sebepleri şu anda mevcut olduğu için, onlar sanki şu anda cehennemin ortasındadırlar" manası da verilmiştir.

İslâm feylesofları şöyle demişlerdir: "Onlar, marifetullah, meleklere, kitaplara, peygamberlere ve Kıyamet gününe iman nurundan mahrumdurlar. Onlar, dünya ve dünyevî mal-makam dışında, bir saadet ve kemale inanmazlar. Hem sonra onlar, halk arasında nifak, dini tenkid ve peygambere kötülük yapmayı düşünme işleri ile meşhurdurlar. Onlar İslam devletinin devamlı olarak gelişip yüceldiğini ve kuvvetinin arttığını görüp müşahede ediyorlar, böylece de canları, mallan ve evlâd-u iyalleri hususunda çok endişe ediyorlardı. Velhasıl onlar her türlü ruhi ve manevi mutluluktan mahrum olmuşlar, böylece de dünya menfaatleri hususunda çok şiddetli bir korkuya düşmüşlerdi. İleri derecedeki cehaletle birlikte bulunan böyle bir korku ise, ruhi cezaların en büyüğüdür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, münafıkların bu hallerini, "Cehennem o kâfirleri mutlaka çepeçevre kuşatmıştır" diye anlatmıştır." 9[9]

Musibet Geldiğinde Münafıkların Tutumu

"Eğer sana bir iyilik isabet ederse, bu onların hiç hoşuna gitmez. Eğer sana bir musibet gelirse. "Biz. daha önceden tedbirimizi almışızdır" derler ve böb'ürlene böbürlene dönüp giderler. De ki: "Allah'ın bizim için yazıp (takdir ettiğinden) başkası asla bize erişmez. O. bizim Mevlâmızdır. Öyleyse, mii'minler sadece Allah'a tevekkül etsinler" (Tevbe. 50-51)

Bil ki bu. münafıkların tuzaklarından ve içlerinde sakladıkları pisliklerden bir diğer çeşididir. Bunun manası şöyledir: "Eğer, bir savaşta sana, ister bir zafer ve ganimet, ister etrafındaki bir krallığın sana boyun eğmesi şeklinde bir iyilik isabet ederse, bu, o münafıkları üzer Ama başına bir bela, bir sıkıntı, bir felaket, bir kötülük ve bir musîbet gelirse, onlar buna sevinerek, "Biz, evvelden beri yapmakla meşhur olduğumuz işi yapmıştık, yani uyanık davranarak tedbirimizi almıştık" derler." Ayetteki, "daha önceden" tabiri, "bu musibetten önce" demektir. Onlar bu sözü söyledikleri o toplantı yerinden dönüp, sevinçli olarak ve böbürlenerek kendi ailelerinin yanına giderler. İbn Abbas (r.a) ayetteki "hasene" (bir iyilik) ve "musibet" kelimelerini. Bedir'deki iyilik ve Uhud'da uğranılan musibet diye tefsir etmiştir. Eğer muradın bu mana olduğu bir haber ile sabit ise, bu manayı tercih etmek gerekir. Aksi halde bunları, her türlü iyilik ve her türlü musîbet manasına hamletmek gerekir. Çünkü münafıkların bilinen genel halleri, her iyilik ve her musibete karşı Allah'ın bahsettiği gibidir. 10[10]

Allah'ın Takdirinden Başkası Olmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "De ki: "Allah'ın bizim için yazıp (takdir ettiğinden) başkası asla bize erişmez" buyurmuştur. Bu hususta birkaç görüş vardır:

Birinci görüş: Mana, "Bize isabet eden, her türlü hayır ve şer, korku ve ümid, bolluk ve darlık, bizim için takdir edilmiş ve Allah katında yazılmıştır. Bütün bunların Allah katında yazılıp takdir edilmiş olması, hepsinin Allah tarafından bilindiğine ve böyle hükmedildiğine delâlet eder. Çünkü Allah'ın dışında bütün varlıklar, "mümkin"dir. Mümkin varlığın, varlığı ancak vacibu'l-

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/11-12

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/13

vücudun (Allah'ın) tercihi ile, yokluğuna tercih edilmiştir. "Mümkin" olan bütün varlıklar, Allah'ın kaza ve kaderine dayanır.

Bil ki âlimlerimiz bu ayetle, Allah'ın kazasının bütün "muhdes" varlıkları kapsadığı ve Allah'ın hükmettiği birleyin değişmesinin mümkün olmadığına istidlal etmişlerdir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) Mevcud varlıklar, ya vacibu'l-vücûd, ya mümkinü'l-vücûddur. Mümkin olan varlıkların iki tarafından birinin, diğerine kendiliğinden üstün gelmesi imkansızdır. Öyleyse bu hususun, zatı gereği vâcib olanın tercihine dayanması gerekir. Zâtı gereği vâcib olan varlığın dışındaki herşeyin, o yüce varlığın7aratması, tesiri ve var etmesi

ile olması gerekir. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), "Kader kalemi. Kıyamete kadar olacak şeyleri yazmış, mürekkebi kurumuştur "11[11] buyurmuştur.

b) Allah Teâlâ, b'ütün bu halleri, Levh-i Mahfuz'da yazmış olduğuna göre, onları bilmiş ve onlara bu şekilde hükmetmiştir. Binaenaleyh iş, takdir edildiğinin aksine olacak olsa, o zaman Allah'ın ilmi, cehalete; doğru ilmi, yalana dönüşmüş olur.

Halbuki bütün bunlar imkansızdır. Biz bu konuyu, (Bakara. 6j ayetinin tefsirinde uzunca anlattık.

Eğer denilse ki: "Allah Teâlâ bu sözü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzülmesinden ve başına gelen musibetlerden dolayı münafıkların sevinmelerine karşı, peygamberini teselli için zikretmiştir. Öyleyse bu izahın ayetle ne ilgisi var?" Biz deriz ki: "Bunun sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kim Allah'ın kader ile ilgili sırrını bilirse, ona musibetler kolay gelir" hadis-i şerifinde anlattığı husustur. Çünkü insan, vaki olan şeyin, vaki olmamasının imkansız olduğunu bildiği zaman, nefsindeki karşı koyma zail olur ve olana razı olma hali meydana gelir.

İkinci görüş; Mana, "Bizim düşmana galip ve üstün gelme işimizde, bize ancak

Allah'ın yazdığı şey isabet eder" şeklindedir. Bu ifadenin gayesi, peygamberin ve müslümanların halleri, her nekadar sevinç ve keder arasında değişse de, neticede üstünlüğün, fethin ve zaferin onlar tarafında olacağını münafıklara bildirmektir. Bu, münafıkları öfkelendirir ve onların bu sevincini kursaklarında bırakır.

Üçüncü görüş: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu ifade, "Biz mağlûb olduğumuz zaman, büyük bir ecre ve büyük bir mükafaata müstehak oluruz. Galip geldiğimizde ise, âhirette mükafaata, dünyada büyük mal ve ganimet ile şan-şeref elde ederiz. Durum böyle olunca da, bu yüce dereceleri kazanma hususunda, öyle musîbet ve sakıntılara katlanılır" demektir'Bu görüşlerin hepsi de güzel ise de, birinci görüş daha doğru ve gerçektir.

Daha sonra ayette "O bizim mevlâmızdır" buyurulmuştur. Bununla kastedilen, âlimlerimizin de söylediği gibi, şu manadır: 'Âlemin mâliki ve yaratıcısı olduğuna ve hiçbir fiiline itiraz edilemeyeceğine göre, Allah Teâlâ'nın, âlemde istediği ve dilediği şekilde tasarrufta bulunması, pek güzel ve yerindedir." İşte bu izah da. daha önce geçen şeyle, görüşle, tıpatıp uyum halindedir. Bundan dolayı biz diyoruz ki: Allah Teâİâ. kullarından bazısına şayet çeşitli musibetler, belalar verirse, onlara razı olmak gerekir. Çünkü Allah, onların mevtaları» onlarsa O'nun kullarıdır. Binâenaleyh, Allah tarafından yapılan o tasarruflar, sırf O'nun, onların mevlâsı olması ve fiillerinden herhangi birinde kendisine itiraz edilememesi sebebiyle, güzel ve yerindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Öyleyse, mü'minler sadece Allah'a tevekkül etsinler" buyurmuştur. Bu, "Her ne kadar, kullarından herhangi birisinin Allah üzerinde vacib olan herhangi bir hakkı yok ise de, ancak ne var ki O. bununla birlikte rahmeti geniş, fazl-ü ihsanı çok olandır. Öyleyse, mü'min kimsenin, esasen sadece O'na tevekkül etmesi ve O'nun fazl-ü kereminden ümit kesmemesi gerekir " anlamındadır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "Öyleyse, mü'minler sadece Allah'a tevekkül etsinler" ayeti, hasr ifade eder. Bu, münafıkların hallerinin, mü'minlerin hallerine uymadığı ve onların, sadece dünyevi sebeplere, geçici olan dünyevi izzetlere tevekkül edip, onlara güvendiklerine adeta dikkat çekmektedir. 12[12]

11[11] Keşlu'l-Hafa, 1/332

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/13-15

Mümine İki Güzel Şeyden En Az Biri Verilir

"De ki: "Siz. bize iki güzel şeyden birinin gelmesinden başkasını mı bekliyorsunuz? Halbuki biz Allah'ın size ya kendi katından, yahud bizim elimizle bir azâb getireceğini bekliyoruz.. Haydi siz gözetleyip durun, biz de sizinle beraber bekliyoruz" (Tevbe, 52).

Bil ki bu, münafıkların mü'minlerin başına gelen musibetlere sevinmelerine karşı verilen ikinci cevaptır. Bu böyledir. Çünkü müslüman savaşa çıktığında, eğer mağlup olur, öldürülürse, dünyada güzel bir isim, ahirette de, Cenâb-ı Hakk'ın şehidler için hazırlamış olduğu büyük bir mükâfaat elde etmiş olur. Yok eğer galip gelirse, dünyada helâl mal (ganimet) ile, kahramanlık, saltanat ve kuvvet demek olan güzel bir nam ile büyük âhiret mükâfaatı elde eder. Ama münafığa gelince, evinde oturup kalırsa, kınanır ve korkaklığa, gevşekliğe, kalbî zayıflığa ve kadınların, çocukların, acuzelerin müşterek olduğu, dünyada âdî olan şeylerle yetinme ahlâkına izafe edilir. İşi gücü bu değersiz şeylerle uğraşmak olur. Sonra bunlar, kendileri çoluk-çocuklan ve mallan hususunda devamlı bir endişe içinde olurlar. Bunlar öldüklerinde, âhirette, Kıyamette devamlı bir azaba dûçâr olurlar. Eğer Cenâb-ı Hak, dünyada iken onların öldürülmelerine izin verirse, onlar öldürülme, esir alınma ve mallarının yağmalanması gibi şeylerin içine düşer ve böylece de dünyadan cehennem azabına geçerler. Binâenaleyh münafık, mü'min hakkında bahsedilen iki durumdan birini gözetir durur. Halbuki bu iki durumun her biri de, yüce, kıymetli ve şereflidir. 13[13]

Münafığın. Akibeti İki Kötüden Biridir

Müslüman da, münafığın bahsedilen şu iki durumundan birini gözetir. Bu iki durum, hor ve hakirlik içinde, rezilü rüsvay olarak dünyada kalmak; yahut da bu hor ve hakirliğin yanısıra, öldürülmeleri, mallarının yağmalanması ve böylece ahiret azabına geçmeleridir. Bu iki durumun herbiri son derece âdî ve değersizdir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, münafıklara. yani, "siz bizim için, şu iki şerefli halden birisini gözetleyedurun! Çünkü biz de sizinle beraber, sizin o iki âdî ve değersiz halden birisine düşmenizi bekleyip duruyoruz' (de)" buyurmuştur. Vahidî şöyle demiştir: "Arapça'da birisi, bir insanın başına bir kötülük gelmesini bekleyip durduğunda, denilir." Bu hususta, daha önce izah geçmişti. Meânî âlimleri şöyle derler: Terabbus, birşeyin zamanının gelmesini gözleyip durmaktır. İşte bundan ötürü, bir kimse, malının (yiyeceğinin)
fiyatının artmasının zamanını beklemeye takılıp kaldığında denilir. "Hüsnâ", "ahsen" (daha iyi ve güzel) kelimesinin müennesidir.

Alimler ayetteki, "kendi katından yahut bizim elimizle bir azap" buyruğunun tefsiri hususunda ihtilaf etmişlerdir. "Allah katından, yani Allah'ın onların başına dünyada iken indireceği bir azab; bizim ellerimizle, yani Allah'ın sizi öldürmemize izin ve müsaade vermesiyle olacak bir azab" manası verildiği gibi. "Allah katından bir azab" tabirinin, dünya ve âhiret azabını kapsadığı, yahut "ellerimizle" ifadesinin ise "öldürülmeyi" ifade ettiği de söylenmiştir. Buna göre eğer, "Şayet onlar münafık iseler, zahiren mü'min olduklarını söyledikleri için, onları öldürmek helal değildir. Öyle ise Cenâb-ı Hak, niçin böyle buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: "Hasan el-Basrî, "bizim elimizle bir azab" tabirine, "Şayet münafık olduğunuz ortaya çıkarsa, ellerimizden tadacağınız bir azab..." manasını vermiştir. Çünkü onların münafık oldukları ortaya çıktığında, onlar mü'minler için bir harbî (kendilerine karşı savaşılacak kimse) olma bakımından, tıpkı diğer müşrikler gibi olurlar. Ayetteki, "gözetleyip durun" ifadesi, bir emir sîgası ise de, bununla bir va'id murad edilmiştir. Bu tıpkı, "Tat o azabı! Çünkü sen. (evet iddianca) çok ulu ve çok şerefli idin!" (Duhan. 49) ayetinde olduğu gibidir. 14[14]

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/16

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/16-17

Münafığın İnfakı Kabul Edilmez

"De ki: "Gerek gönül rızasıyla infâk edin, gerek istemeyerek. Sizden, hiç birşey kabul olunmayacak. Çünkü siz. fâstklar güruhundan oldunuz" (Tevbe. 53).
Bil ki Allah Teâiâ. önceki ayette, o münafıkların akıbetlerinin, hem dünyada, hem de âhirette azâb olduğunu bildirince, bu ayette de, her türlü iyiliği yapsalar bile, ahirette bundan fayda göremiyeceklerini beyan buyurmuştur. Bu ayetin gayesi, dünya ve âhiretteki azab sebeplerinin, münafıklar hakkında bir araya geldiğini, rahat ve hayır sebeplerinin ise hem dünyada, hem âhirette onlardan zail olduğunu beyan etmektir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 15[15]

Birinci Mesele

Hamza ve Kisâî, hem bu ayette, hem de Nisa ve Ahkâf sûrelerinde kelimeyi, kâf harfinin zammesi ile kürhen;
Asım ve İbn Âmir, Ahkâf suresinde, "sıkıntı ve meşakkat" manasına olmak üzere yine kâfin zammesiyle kürhen; Nisa suresinde ve burada "ikrah" (zorlamak) manasında fethaıı olarak "kerhen"; diğer kıraat imamları ise hepsinde de kâfin fethası ile kerhen şeklinde okumuşlardır. Kelimenin bu iki kıraatinin, aynı manaya gelen iki kulanıllışı, olduğu söylendiği gibi, kâfin zammesi ile, "sıkıntı ve meşakkat" manasına; fethası ile def "ikrah" manasına geldiği de söylenmiştir. 16[16]

İkinci Mesele

İbn Abbas (r.a), bu ayetin, Ced b. Kays'in, Hz. Peygamber (s.as)'e, "Bana müsaade et, savaşa katılmayayım. Sana
şu malımla yardım ederim" dediği zaman, onun hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Bil ki, ayetin nüzul sebebi hususî ise de, hükmü umumidir. Bundan dolayı. "'Gerek gönül rızasıyla infâk edin. gerek istemeyerek..." tabiri, her ne kadar zahiren emir şeklinde ise de, bir şart ve ceza (cevap) manasındadır. Bunun manası, 'ister isteyerek, ister isteksiz olarak infâk edin. yaptığınız infâk kesinlikle kabul olunmayacaktır" şeklindedir. Bil ki haber ve emir şeklindeki cümleler, birbirine yakındırlar. Binâenaleyh bunların herbirinin, diğeri yerinde kullanılması güzel ve yerindedir. Emir cümlesinin, haber makamında kullanılışı, hem bu ayette, hem de "Onlar için ister istiğfar et. ister etme.." fîevoe. eo) ve "De ki: "Kim sapıklık içinde ise. Rahman (Allah) ona yardım ete/n "(Meryem. 75) ayetlerinde olduğu gibidir. Haber sîgasınrn, emir yerinde kullanılışı ise, "Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler (yani beklesinler)"(Bakara,228) ve "Anneler, çocuklarını iki bütün yıl emzirirler" (yani emzirsinler)" (Bakara. 233) ayetlerinde olduğu gibidir. Nitekim
Kuseyyir de "Ey sevgili, bize ister cevr~ü cefa et. istersen iyi davran!.. O sevgili bize kızıp buğzetse de, biz onu ne kınarız, ne de ona buğzederiz..." demiştir.
Cenâb-ı Hak. tav'an ev kerha "Gerek gönül rızasıyla gerek istemeyerek" buyurmuştur. Bu iki masdar ile ism-i fail manası kastedilmiştir. Yani bunlar, "isteyenler veya istemeyenler olarak" demektir. Bu hususta iki izah yapılmıştır:
a) "İsteyenler" yani, kendilerine Allah ve Resülullah tarafından yüklenmiş bir mecburiyet olmaksızın (infâk edenler) demektir. Yine "istemeyenler olarak", "Allah ve Resülullah tarafından zorlanılmış olarak" demektir. Onlar münafık oldukları için, mecburiyet onlar hakkında ikrah (zorlama) gibi olmuştur. Binâenaleyh Allah'ın onlara infâkı vâcıb ve mecbur kılması, tıpkı' bir zorlama gibi onlara zor gelmiştir.

---

[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/17-18
[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/18

b) Bunun takdiri, "Liderlerinizden bir zorlama olmaksızın, kendiniz isteyerek, yahut onlarca zorlanmış olarak..." şeklindedir. Çünkü münafıkların reisleri, kendilerine uyanları, infakta bir fayda gördükleri için, onları infâka zorluyorlardı.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Sizden hiç bir şey kabul olunmayacak" buyurmuştur. Bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlardan infak edecekleri mallan kabul etmemesi kastedilmiş olabileceği gibi, infâk edilen o malların Allah katında makbul olmayacakları manası da kastedilmiş olabilir.
Daha sonra Allah Teâla, "Çünkü siz, fâsıkiar güruhundan oldunuz" buyurmuştur. Bu, infak ettikleri mallarının kabul edilmeyişinin, onların fâsık olmaları yüzünden olduğuna bir işarettir. Cübbâî şöyle demektedir: "Ayet, fasıklığın, taat ve ibadetleri boşa çıkardığına delâlet etmektedir. Zira Allah Teâlâ, onların intaklarının kesinlikle kabu! edilmeyeceğini beyan buyurmuş ve bunu onların fasık olmalarına bağlamıştır. Kabulün manası, mükâfaat vermek, medh-ü sena etmektir. Binâenaleyh bunlar kabul edilmeyeceğine göre, bu kabul edilmeyiş, "Onlar için herhangi bir medih ve mükâfaat yoktur" manasına getir. Cenab-ı Hak bunu fasıklığa bağlayınca, bu, fışkın mükâfaat ve medhin olmayışında müessir olduğuna delâlet eder." Cübbâî, bu hususu, daha sonra bu konudaki meşhur şu delili ile te'kid etmiştir: "'Fısk, devamlı bir kınamayı ve ikâbı; taat ise devamlı bir medh ve mükâfaatı gerektirir. Bu ikisini birlikte bulundurmak imkansızdır. Şu halde bunların ha ketti rece ki eri şeylerin de birlikte bulunması imkansızda."
Bil ki Cübbai'ye düşen, Cenâb-ı Hakk'ın bu şüpheyi en beliğ bir şekilde gidermesinden sonra, böyle bir istidlalde bulunmaması idi. Şüpheyi gideren bu şekilde, Hak Teâlâ'nm, "İnfaklannm onlardan kabul edilmesine mani olan, (başka birşey değil), ancak Allah ve Resulünü inkâr edip. namaza üşene üşene gelmeIeridir"(Tevbe. 54) ayetinin ifade ettiği husustur. Böylece Allah Teâlâ, onların amellerinin kabul edilmeyişinde tesirli olan esas şeyin sadece inkârları olduğunu açıkça beyan buyurmuştur. Bu durumda ayetin bu tabiri fasıklığın (günahın), tâatları boşa çıkarmadığına delâlet eden en açık bir delil olur. Zira Allah Teâlâ, "Çünkü siz, fâsıkiar güruhundan oldunuz" buyurunca, sanki birisi ona bir soru sorarak, şöyle demiştir: "Bu hüküm, işlerin fısk olarak damgalanmasına dair hüküm ile mi mualleldir (sebeplendirilmiştir)t yoksa o işlerin, bu fısk sebebiyle nitelendirilmesi itibariyle hususi hüküm ile mi mualleldir? Allah Teâlâ bu şüpheyi giderecek tarzda şöyle cevap vermiştir: "Kabul etmeme genel hüküm halinde îısk sebebine bağlı olmayıp, buradaki özel durumuna yani o fışkın küfür olması durumuna bağlıdır. Öyleyse bu tarzdaki istidlalin batıl olduğu meydana çıkar. 17[17]

"İnfaklarının onlardan kabul edilmesine manî olan (başka birşey değil), sırf Allah'ı ve Resulünü ipkar edip. namaza üşene üşene gelmeleridir. Onlar. ancak isteksiz olarak intakta bulunurlar"
(Tevbe, 54).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 18[18]

Fısk Konusunda Mu'teziie'nin Yanlışı

Bu ayet, intakların kabul edilmeyişinde, fışkın, bir fısk olarak tesiri olmadığına açıkça delalet etmektedir. Bu da. demin özetlediğimiz ve açıkladığımız üzere, Mu'tezile'nin görüşünün bâtıl olduğu hususunda açık bir delildir. 19[19]

Başlıca Münafıklık Sıfatları

Ayetin zahiri, şu üç şeyin yani Allah ve Resûiuilah'ı inkâr, namazı ancak üşene üşene kılmak

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/18-20
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/20
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/20

ve isteksiz olarak intakta bulunma hususlarının topunun birden bulunuşunun, bu kabul edilmeyişe sebep olduğuna delâlet etmektedir.
Bir kimse şöyle diyebilir: "Allahı inkâr etmek, onların intaklarının kabui edilmeyişinde, tek başına yeterli bir sebeptir... Böyle, tek başına bir sebebin bulunması halinde, diğerlerinin herhangi bir tesiri kalmaz.., Şu halde bu hüküm, diğer iki sebebe ayrıca nasıl isnâd edilebilir?"
Cevap: Bu problem, Mutezüe'nin görüşüne yöneliktir.. Çünkü onlar, "Küfür, bir küfür olduğu için bu hükme tesir eder" demektedirler. Ama bize göreyse, fiillerden herhangi bir şey, muhakkak olarak ne mükâfaatı ne de ikâbı gerektirmez. Bunlar, ancak birtakım tarif edicilerdir. Aynı şey üzerinde, müteaddit tarif edici bulunması imkânsızdır. Hatta biz diyoruz ki Hiç şüphesiz bu, bu fiillerin bu hükümlerde, kendilerine raci pek çok durumdan dolayı müessir olmadığına dair yakînî ve katî delillerin en kuvvetlilerindendir. Bunun delili de şudur: "Allah Teâlâ, o münafıklarda bu üç şeyin bulunduğunu beyan etmiştir. Şayet bunlardan herbiri, bu hükmün, tam bir mucibi, gerekçesi olsaydı, o zaman tek bir netice üzerinde, pek çok müstakil sebebin içtima etmesi, müessir olması gerekirdi. Halbuki bu, imkânsızdır. Çünkü eser (malûl), o sebeplerden herbiri sayesinde, diğerlerinden müstağni olabilir. Binaenaleyh eserin, bütün müessirlerin, aynı anda hem tamamen muhtaç, hem de tamamen onlardan müstağni olması lazım gelir ki bu da muhaldir. Böylece, bu fiillerden herbirinin, o hükümlerde müessir olduğunu söylemek, bizi muhale, imkânsızlığa götürür. Dolayısiyle, bunun böyle olduğunu söylemek bâtıl olur. 20[20]

İmansız Amel Makbul Değildir

Bu ayet, Allah'ı inkâr eden kimsenin, iyi amellerinden herhangi bir şeyinin, Allah katında makbul olamayacağına
delâlet etmektedir. 21[21]

Her Amelin Fayda Veya Zararı Meselesi

Buna göre şayet, bu ayetle Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onun mükâfaatını görecek..."(Zıizai.7)ayetinin arası nasıl uzlaştırılabilir?" denilirse, biz deriz ki:
Bunu, "Cezanın hafifletilmesinde müessir olmak" manasına yorumlamak gerekir.
Yine ayet, namazın kâfirlere de vâcib olduğuna delâlet etmektedir. Eğer böyle olmasaydı, Cenab-ı Hak, onları (o münafıkları) üşene üşene namaz kılmalarından dolayı tenkid etmezdi.
Eğer bu hususta muarızlar: "Zemmi, tenkidi gerektiren, namazı terketmek değil, aksine o namazı, kıyam ve kuûd gibi diğer rükûnlarını tembel bir şekilde ifa etmeleridir. Onların (mü'minlerin) tembel bir şekilde kuudları, taatlarının kabulüne mani olmadığı gibi, namaz onlara vâcib olmasa dahi, kıyam ve kuûd onların (kılmaları halinde) namazlarında da vâcibtir" denilmesi niçin caiz olmasın? Derlerse…22[22]

Namazdaki Üşengeçliğin Tahlili

Küsâlâ lafzının tefsiri, Nisa süresindeki 142. ayetin tefsirinde geçmişti. Keşşaf sahibi, gerek kâfin dammesi, gerekse fethasıyla olan kusâlâ ve kesâlâ lafzının, keslân kelimesinin çoğulu olduğunu, bunun tıpkı, sekran (sarhoş) ve hayran (şaşkın) kelimelerinin çoğulu olan sükârâ ve huyâra kelimeleri gibi olduğunu söylemiştir. Müfessirler şöyle demektedirler: "Burada geçen (tembellik) küsâla kelimesinin manası, "Şayet o, bir toplum içinde bulunursa, namaz

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/20-21
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/21
22[22] Metinde noksanlık olduğu anlaşılıyor. (Ç.)
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/21

kılar, yok eğer yalnız başına olursa kılmaz" şeklindedir." Musannif (Râzî) şöyle demektedir: "İşte bu manadır ki onların taatlarının kabul edilmeyişinde müessir olmaktadır. Çünkü bu mana, o kimsenin, namazını, Allah'ın emri olan bir taat olarak kabul edip kılmadığına, onun o namazı, sadece insanların kınamasından çekindiği için kıldığına delâlet eder. Bu kadarcık bir şey, onun küfrüne delâlet etmez. Ama, Cenâb-ı Hak bu hususu, onları küfürle tavsif ettikten sonra zikredince, bu, o tembellik ve üşenmenin, onların ancak, o namazın vâcib olmadığına inandıkları için meydana geldiğine delâlet eder ki, işte küfrü gerektiren de budur." 23[23]

Zekât Gönül Ferahlığı İle Verilmelidir

Ayet-i kerimedeki "Onlar, ancak isteksiz olarak infakta bulunurlar..." buyruğunun manası, "Onlar, Allah'a itaat maksadıyla infak etmeyip, aksine zahirî bir menfaat gözettikleri için infâkta bulunurlar " şeklindedir. Bu böyledir, zira onlar, infâkı, boşa yapılmış bir harcama ve bir ziyan addederler ki, bu da, zekât verirken ya da Allah yolunda bir harcamada bulunulurken, nefsin hoşnut olması gerektiğini gösterir. Zira Allah Teâlâ, münafıkları, infâkı gönülden istemeyip kerih görmelerinden dolayı kınamıştır. Bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in "mallarınızın zekâtını, gönülleriniz hoşnut olarak veriniz" hadisinin ifade ettiği husustur. Binâenaleyh bir kimse, zekâtını, hoş karşılamayarak, istemeye istemeye verirse, bu küfür ve nifak alâmetlerinden olmuş olur. Musannif (Râzî), sözünü şöyle sürdürmektedir: "Bu bahislerin neticesi, tâatların özünün, onları sırf kulluk maksadıyla yapmak ve taâtta tam inkıyâd içinde bulunmak olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, şayet kişi bu tâatlarını bu maksatla yapmazsa, onda herhangi bir fayda olmaz; aksine çoğu kez bu, onu yapan üzerine bir yük olmuş olur. 24[24]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunu.Hamza ve Kisaî, yukbele; diğer kıraat imamları ise, müennes sîğasıyla
tukbele şeklinde okumuşlardır. Fiili müzekker okuyanlar, nefekât kelimesini, (müzekker olan) infak manasına alarak okumuşlardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, (Bakara, 275) ayetinde olduğu gibidir. Bunu, bu fiili müennes okuyanlar ise, bu fiilin bir müennes isme isnad edilmiş olmasından dolayı böyle okumuşlardır. Keşşaf sahibi, bu kelimenin hem müfred, hem de cemî sîğasıyla nefekâtühüm ve nefeketühüm şeklinde okunduğunu söylemiştir, Sülemî de, fiilin failini Allah kabul ederek, "Allah'ın onlardan, nafakalarını kabul etmesi (...)" şeklinde okunmuştur.. 25[25]

Kâfirlerin Servetine İmrenmeyiniz

"Artık onların ne mallan, ne evlâdları seni imrendirmesin. Allah bunlar sebebiyle ancak kendilerini dünya hayatında azaba çarptırmayı ve canlarının, kendileri kâfir olarak, güçlükle çıkmasını murad eder (Tevbe. 55).
Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, münafıkların, bütün ahiret menfaatlarından ümidlerini kesince, onların, faydasını umdukları şeylerin ancak dünya hayatında olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ o şeyleri, onların bu dünyada tazim edilmelerinin, aynı zamanda da, sıkıntı ve belâların onlar üzerinde toplanıp bir araya gelmesinin sebebi kılmıştır. Binâenaleyh, kim bu ayetleri iyiden iyiye düşünürse, bunların çok güzel bir biçimde sıralanmış olduklarını anlar. Çünkü yüce Allah, onların fiillerinin çirkinliğini, amellerinin de rezilliğini beyan buyurunca, onlar için ahirette meydana gelecek olan çok şiddetli azâb ile, bu dünyada

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/22
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/22
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/22-23

meydana gelecek çeşitli bela ve sıkıntıları da beyân etmiştir. Bundan sonra da, onların yapmış oldukları o iyi amellerden, ahirette kesinlikle yararlanamıyacaklarını açıklamıştır. Daha sonra bu ayette de, onların, dünyevi faydalardan addettikleri o şeylerin, gerçekte onların azap ye belâya uğramalarının ve sıkıntılarının artmasının bir sebebi olduğunu beyân Duyurmuştur. Bu durumda da. nifakın, gerek dini, gerekse dünyevi hususlarda, bütün afetleri ve bütün belâları celbettiği ve gerek dinî gerekse dünyevi hususlardaki bütün layırlan iptal edip boşa çıkardığı ortaya çıkar. İnsan, bu tertibe iyice vakıf olunca, sözü, bundan daha güzel bir biçimde sıralamanın mümkün olamıyacağını anlar. Muvaffakiyet ancak Allah'dandır. Bu hususta birkaç mesele vardır: 26[26]

Ayetteki Hitap Meselesi

Bu hitâb, zahirde her ne kadar Hz. Peygamber'e tahsis edilmisse de, ancak ne var ki aslında bundan maksat, bütün mü'minlerdir. Yani, "Ey mü'minler, o münafık ve kâfirlerin matlarına, çocuklarına ve Allah'ın onlara vermiş olduğu diğer nimetlere imrenmeyiniz" demektir. Bunun bir benzeri de, "Onlardan bir sınıfa. kendilerini fitneye düşürmemiz için. faidelendirdiğimiz bu dünya hayatına ait zinetlere ve debdebelere sakın gözlerini dikme..." (Taht, i3t) ayetidir. 27[27]

İ'cab: Kendini Beğenme

İ'cab kelimesi, bir çeşit iftihar duyarak ve başkasında da, ona denk herhangi bir şeyin bulunmadığına inanarak, bir şeyden ötürü sevinmektir. İşte bu durum, nefsin, o şeye gark olduğuna ve Allah'tan uzaklaştığına delâlet eder. Çünkü Allah'ın hükmünde, o şeyi o insandan alıp başkasına vermesi uzak bir ihtimal değildir. İnsan, işte her ne zaman bu hususu düşünürse, onun, herhangi bir şeyden dolayı kendisini beğenme hali yok olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "Şu üç şey helak edicidir: İtaat olunan hırs: tabi olunan hevâ, heves: ve kişinin kendisini beğenmesi..."28[28] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "müksirön. helak olmuştur... "29[29] ve Senin malından ancak, yeyip bitirdiğin. giyip eskittiğin veyahut da tasadduk edip de üzerinde durmadığın senindir..."30[30] buyurmuştur. Ubeycl b. Umeyr'in Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği merfû bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Kimin malı çok olursa. (Kıyamette) hesabı da zor olur. Kimin alışverişi çok olursa, şeytanları da çok olur. Kimin sultana (idarecilere) yakınlığı artarsa, o nisbette de Ailah'dan uzaklığı artar."31[31] Bu konuya uygun hadisler pek çoktur. Bu hadislerin gayesi, insanı dünyaya meyletmekten alıkoymak ve dünya sevgisi uğruna kendisini adetâ helak etmesinden ve onunla böbürlenmekten men etmektir.

Ba2i muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: Varlıklar, aklın taksimine göre dört kısımdır:

a) Ezelî ve ebedî olan varlık. Bu, Allah celle celâluhudur.

b) Ne ezelî, ne de ebedî olan. Bu, dünyadır.

c) Ezelî olup, ebedi olmayan:. Böyle birşeyin var olması imkansızdır. Çünkü deliller ile ezelîliği sabit olan bir şeyin, ademinin (yok olmasının) imkansız olduğu sabit olmuştur.

d) Ebedî olup, ezelî olmayan. Bu da âhiret hayatı ve bütün mükellef varlıklardır. Çünkü ahiretin bir başlangıcı vardır, ama sonu yoktur. Mükellef varlıklar da böyledir. İster itaatkâr olsun ister günahkâr olsun, onun hayatının bir başlangıcı vardır, ama sonu yoktur.

Bu sabit olunca, mükellef insan ile ahiret arasında mevcut olan münasebetin, insan ile dünya arasındaki münasebetten daha sıkı olduğu sabit olur. Yine bundan, insanın dünya için değil,

---

[26] 26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/23

[27] 27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/24

[28] 28[28] Benzeri bir hadis: İbn Mâce, Fiten. 21 (2/1331).

[29] 29[29] Kenzu'l-Ummâl, 3. Cilt. 6286- hadis.

[30] 30[30] Müslim, Zühd, 3 (4/2273): Tirmizi, Zühd. 31 (4/572)

[31] 31[31] Müsned, 2/371.

âhiret için yaratılmış olduğu; binâenaleyh onun dünyaya fazla hayranlık duymaması ve kalbinin dünyaya meyletmemesi gerektiği ortaya çıkar. Çünkü onun gerçek yurdu, dünya değil, âhirettir.
Ayet-i kerimedeki "Allah, bunlar sebebiyle ancak kendilerini dünya hayatında azaba çarptırmayı murad eder" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 32[32]

Birinci Mesele

Nahiv âlimleri şöyle demişlerdir: Bu ayette, muhzuf bir ifade bulunmaktadır. Sanki şöyle denilmektedir: "Allah, sırf onlara azab etmek için, bu dünyada onlara mühlet vermeyi murad eder." Yine ayetteki ta'lil lâm'ının, "Allah size açıkça bildirmek er"(Nisa.26)ayetindeki lâm gibi, manasına olması da mümkündür. (Yani «-ij-uv J1 "Onlara azab etmeyi" manasındadır.) 33[33]

İkinci Mesele

Mücâhid, Süddî ve Katâde şöyle demişlerdir: "Ayette bir takdim-tehir bulunmaktadır. Buna göre ayetin takdiri şu şekildedir: "Sakın, onların malları ve çocukları seni dünya hayatına imrendirmesin. Muhakkak ki Allah Teâlâ, bu mal ve çocuklardan dolayı onlara âhirette azab etmeyi murad ediyor."
Kâdî şöyle demiştir: "Burada iki soru bulunmaktadır:
1) Şöyle denilebilir: "Mal ve evlâd, bir azab olamazlar. Bilakis bunlar, Allah Teâlâ'nın kullarına olan nimetleri cümlesindendir. Bu güçlüğü gidermek için, âlimler takdim-te'hir çaresine başvurdular. Oysa bu çare müşkili halletmez. Zira bu takdim-te'hirden sonra şöyle denilebilir: "Mal ve evlat nasıl azab olabilir?" Öyleyse, onların ister istemez kelamda bir hazf bulunduğunu söylemeleri gerekir. Mesela onlar, azaba sebep teşkil etmeleri itibariyle, onlarla azaplandırmayı kasdetmiş olduğunu söyleyebilirler. Bu izahı benimsemeleri halinde ise takdim-te'hir çaresine ihtiyaçları kalmaz. Zira "onlar azaba sebep olmaları itibariyle Allah dünyada onlarla (mal ve evlatla) kendilerini azaplandırmayı diler" denilmesi makul ve geçerlidir. Keza "onların dünya hayatındaki mallan ve evlatları seni imrendirmesin" buyurulsaydı, buradaki "dünya hayatındaki" ilavesinin fazla bir manası olmazdı, Zira mal ve evladın sadece dünyada bir hoşlanma sebebi olduğu zaten malumdur; oysa azap hali böyle değildir, çünkü azap bazan ahirette olduğu gibi bazan dünyada da olabilir. Böylece takdim-tehir çaresinin pek de zikre değer izah olmadığı meydana çıkar." 34[34]

Mal ve Evlâdın Azap Sebebi Olması

Mal ve evlâdın dünyada bir azab vesilesi olması muhtemel olduğu gibi, ahirette de bir azab vesilesi olması muhtemeldir. 35[35]

Dünyada Azap Sebebi Olması

Bunların dünyada bir azâb sebebi oluşları birkaç bakımdandır:
a) Birşeyi aşın derecede seven bir kimsenin, o şeyi kaybetmekten dolayı duyacağı hüzün ve kalb elemi, o derece fazla ve onu kaybetme endişesi de aynı şekilde büyük olur. Çok malı ve evladı olan kimselere gelince, eğer mal ve evladlan yanlarında iseler, odları kaybetmekten son derece korkarlar ve endişe duyarlar. Eğer bu şeyler yok ve helak olmuş iseler, o zaman da bunların kaybolmasından dolayı şiddetli bir üzüntü ve elem içinde olurlar. Böylece anlaşılır

---

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/24-25
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/25
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/25-26
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/26

ki maddî saadetin vesilesi olan bu şeyler, mal ve evlad bulunduğu zaman bile ya onları ilende kaybetme endişesiyle veya onları kaybetmiş olmaktan dolayı duyulan hüzün ve keder ile. kalb daima elem içinde bulunur.

b) Bu şeylerin, elde edilip kazanılmasında, şiddetli bir yorgunluğa ve büyük bir meşakkate düşülür. Sonra bunlar elde edildiği zaman da, onları korumak için, çok yorgunluklara, zorluklara ve meşakkatlere dûçâr olunur. Böylece de, elde ettikten sonra malı korumak ve muhafaza etmek, onu kazanmaktan daha zor olur. Bu şekilde de, her zaman için mala ve evlâda çok düşkün olan kimse, malını yok olmaktan koruma ve muhafaza etme yorgunluğuna düşer. Hem sonra o kimse malından da çok az istifade edebilir. Kısaca, çok yorgunluk, az fayda...

c) İnsanın mal ve evlâd sevgisi çok olduğunda bu mal ve evlâd, ömrünün sonuna kadar ya onun yanında kalır, ya da kalmayıp, zayi olur. Birinci durum söz konusu olursa, insanın ölümü esnasında duyacağı hüzün ve hasret çok şiddetli olur. Çünkü sevilen şeylerden ayrılmak çok zordur. Sevileni terketmek çok acı ve meşakkatlidir. Bu şeylerin, daha insan hayatta iken zayi olması şeklindeki ikinci durumda da, insanın bunlardan dolayı üzüntüsü çok büyük olur ve kalbi çok şiddetli elem duyar. Böylece çok mal ve evlâda sahib oluşun, daha dünyada iken azab ve sıkıntı sebebi olduğu ortaya çıkar.

d) Dünya tatlı ve güzeldir. İnsanın hisleri ona meyleder. Dünyanın güzellikleri, çok ve peşpeşe olduğu zaman, duyular dünyada boğulur ve gönül tamamen ona yönelir. Böylece bu, onun Allah'ın zikrinden mahrum olmasına bir sebep haline gelir. Sonra onun kalbinde bir çeşit kasvet, katılık ve bir kahır meydana gelir. İşte her nezaman mal ve makam çok olsa, bu kasvet de o zaman o derece fazla olur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü insan, kendisini malı sebebi ile ihtiyaçtan, azade gördüğü için, muhakkak azar"<Aiak.6-7)ayeti ile işte buna işaret edilmektedir. Böylece mal ve evlad çokluğunun, Allah sevgisi ite âhiret sevgisinin kalbten uzaklaşmasına, bunların yerine kalbte dünya sevgisi ile arzularının meydana gelmesine kuvvetli bir sebeb olduğu ortaya çıkar. Böyiece de, ölüm esnasında insan bir bahçeden, adeta bir hapishaneye; yakınlar ve dostlar meclisinden, gurbete ve bir sıkıntı diyarına geçmiş olur da elemi büyür, şiddetli pişmanlık ve üzüntü duyar. Sonra haşr vaktinde ise, dünyanın helal malları hesab vesilesi, haram malları da ikâb ve ceza sebebi olur. Böylece mal ve evlad çokluğunun dünya ve ahirette azab sebebi olduğu anlaşılır. 36[36]

Münafıklara Özellikle Azap Sebebi Olması

Eğer, "Bu husus herkes için söz konusudur. O halde bu azabın, münafıklara has olduğunu söylemenin hikmeti nedir?" denilirse, biz şöyle deriz: Bu konuda münafıkların durumu özellikle fazlalık arzeder. Şöyle ki:

1) Kişi, Allah'a ve ahiret gününe iman ettiği zaman bilir ki, kendisi dünya için değil âhiret için yaratılmıştır. İşte bu bilgisinden dolayı, onun dünyaya olan sevgisi zayıflar. Ama münafık mutluluğun sadece bu dünyevi mal ve. mülklerde olduğuna inandığı için, onun bunlara rağbeti çok olur ve bunları fazlasıyla sever. Bunları kaybetmekten ötürü, meydana gelecek elem ve acılarda, o münafık için daha fazladır. Bu elem ve acılar, ölüm yaklaşıp, alâmetleri belirmeye başladığında daha da kuvvetlenir. İşte azabın bu çeşidi mala ve evlada olan sevgileri sebebiyle daha dünyada iken onların başına gelir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), onları bu malları hayır yollarında infâk etmekle mükellef kılıyor ve onlara mal veevlâdlarını. savaşa harcamayı ve göndermeyi teklif ediyordu. Bu ise. çoluk çocuğu öldürülmeye maruz bırakmayı gerektirmektedir. O münafıklar ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğu hususunda doğru söylemediğine inanıyorlar ve bu sebeble de mallarını infâk etmenin, onları boşuboşuna harcayıp, zâyî etmek ve çocuklarını ölüme göndermenin de, faydasız olup arzu edilmeyen bu sıkıntılı işi yüklenmek olduğunu düşünüyorlardı. Şüphesiz ki bu duiıım, kalbe daha ağır ve meşakkatli gelir. İşte

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/26-27

azab duymada bu fazlalık münafıklar için söz konusudur.

3) Onlar kalbleri ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'e buğzediyorlar, sonra da, ona hizmet için (mecburen) mallarını, çocuklarını ve canlarını seferber ediyorlardı. Şüphe yok ki bu, son derece zor ve meşakkatli bir haldir.

4) Onlar, rezil ve rüsvay edilmekten, nifak ve küfürlerinin tam olarak ortaya çıkıp da, böylece kâfir olan diğer harbi kâfirler durumuna düşüp, o zaman da Resûlullah'ın kendilerini öldürmeye, çoluk-çocuklarını esir etmeye ve mallarını ellerinden almaya yönelmesinden korkuyorlardı. Onlar, ne zaman bir ayet inse, bununla kendi rezil ve rüsvaylıklarının ortaya çıkmasından endişe ediyorlardı. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), onları çağırsa, belki de onun kendilerinin yaptıkları çeşitli hile ve kötülüklerden birine vâkıf olmuş olmasından korkuyorlardı. İşte bütün bunlar, onların kalblerinin çok acı duymasına ve çok azab çekmelerine sebeb oluyordu.

5) Pek çok münafığın, muttaki çocukları olmuştur. (Şehid düştüğünde) melekler tarafından yıkanan Hanzala b, Ebi Âmir ve Abdullah b. Übey gibi: ki bu Abdullah Bedir Savaşına katılmıştır ve Allah katında üstün bir mertebesi vardır. İşte böyle olaniar, nifaktan uzak çok sayıda bir topluluk olup. babalarının nifak yollarını kabul etmemişler, onları tenkid etmişler ve onlara itiraz etmişlerdi. Oğul böyle olunca, (münafık) babanın ondan dolayı duyacağı elem, sıkıntı ve keder daha büyük olur. Böylece de böylesi evlâdlarının bulunması, onlar için azab vesilesi haline gelir.

6) Sahabenin yoksul ve güçsüzleri, savaşlara katılarak, Resûlullah'ın hizmetine koşuyorlar; sonra da şerefti bir nam, büyük bir medh-ü sena ve elde ettikleri pek çok ganimetle geri dönüyorlardı. Münafıklar ise, çok olan mallarına ve güçlü kuvvetli evlâdlarına rağmen, adetâ yatalak, zayıf ve güçsüz kimseler gibi evlerinin köşesinde kalakalıyorlardı. Sonra herkes onlara hınç ve istihza ile bakıyor, onları nifak damgalı görüyorlardı. Sanki mal ve evlad çokluğu, onlar için bu hallerin meydana gelmesine bir sebep olmuştur. Yapılan bu izahlar ile, münafıkların mal ve evlâdlarının çokluğunun, dünyada iken onların daha çok azab çekmelerine sebep olduğu ortaya çıkar. 37[37]

Mutezile'nin Bu Ayeti Tevili

Alimlerimiz, varlık alemine giren herşeyin, Allah Teâlâ'nın iradesi ile olduğunu isbaî hususunda "Allah, onların canlarının, kendileri kâfir olarak, güçlükle çıkmasını diler" ayetini delil getirip şöyle demişlerdir: "Çünkü ayetin manas;, "Allah Teâlâ, onların canlarını kâfir olarak çıkarmayı dilemiştir" şeklindedir. Bunun böyle olmasını irade eden, küfrü de murad etmiş demektir."

Cübbâî buna şöyle diyerek cevap vermiştir: "Ayetin manası, "Allah Teâlâ'nın, onlar kâfir olarak, onların canını çıkarmayı irade eder" şeklindedir. Bu ise, Hak Teâlâ'nın küfrü murad etmiş olmasını gerektirmez. Baksana, hasta bazan doktora "Ben, hasta iken, yanıma gelmeni isterim" diyebilir. İşte bu isteme, o kişinin kendisinin hasta olmasını istediği manasına gelmez. Doktora o, bazan da şöyle der: "Yaralarımı iyileştirmeni isterim." Bu söz de, hastanın, bu yaranın olmasını istediği manasına gelmez. Bir padişah askerlerine, bazan. "savaşa kalkıştıklarında o azgın ve asîleri öldürün" diyebilir. Bu söz, hükümdarın böyle bir harbi istediği manasına delalet etmez, İşte bu ayette de böyledir."

Buna şöyle cevap verilebilir: Cübbâî'nin bu sözü, enterasan bir aldatmacadır. Çünkü onun getirdiği bütün misaller, neticede bir noktada toplanır. Bu da, birşeyi "izale etmeyi, gidermeyi" istemektir. Buna göre hasta, doktoruna, "Ben, hasta iken, yantma gelmeni isterim" dediğinde, bu "Hastalığımı gidermeye çalışmanı istiyorum" demektir. Yine doktora, "Yaralarımı iyileştirmeni isterim" dediğinde, bu, "o yaralan benden gidermeni istiyorum" demektir. Hükümdar da, "Savaşa kalkıştıklarında o azgın ve asileri öldürün" dediğinde bu. "Böyle bir savaşı izale etmenizi, tesirini boşa çıkarmanızı ve yok etmenizi istiyorum" demektir.

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/27-28

Böylece sabit olur ki, bütün bu misallerde istenilen müşterek taraf, bahsedilen şeylerin izale edilip, giderilmesidir. Binâenaleyh ayette olanın hilâfına olarak, bu şeyleri yok etmenin murad edilmiş olması imkansızdır. Çünkü kâfirin canını almak, onun küfrünü gidermek değildir. Yine bu can alış, böyle bir gidermeyi de gerektirmez. Aksine bu ikisi, birbirine uygun (beraber bulunabilecek) iki durum olup, aralarında kesin olarak bir terslik yoktur. İşte Hak Teâlâ bu ayette, onların canını kâfir olarak çıkarmayı dilediğini zikredince. O'nun bu can çıkarma işinin olduğu anda, onların kâfirler olmasını murad etmiş olması gerekir. Bu tıpkı şunun gibidir: Bir kimse, "Evde bulunduğu bir sırada falancayla karşılaşmak istiyorum" dese, bu ifade o kimsenin,, ötekinin evde olmasını istemiş olmasını gerektirir. Bu değerlendirmede, söylenebilecek olan son söz şudur: Allah'ın, kâfir iken kâfirin canını alması, ancak o küfrün mevcud olması halinde mümkün olur. Birşeyi isteyen, irâde eden, aynı zamanda o şeyin zaruri neticelerini ve ayrılmaz hususiyetlerini de istiyor demektir. İşte Allah Teâlâ, onların canını, onlar kâfir iken almayı murad edip,-birşeyi murad edinir o şeyin zaruri neticelerini, ayrılmaz
hususiyetlerini de istemiş olacağı sabit olunca, Allah Teâlâ'nın o küfrü murad etmiş olması gerekir. Bu şekilde de Cübbai'nin zikrettiği bütün misallerin sırf bir aldatmaca olduğu ortaya çıkar. 38[38]

Münafıklar Yalandan Mü'minlerle Olduklarına Yemin Ederler

"Onlar muhakkak'sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar sizden değildir. Fakat onlar daima korkan bir kavimdirler. Eğer sığınacak bir yer. yahut barınabilecek mağaralar veya girecek bir delik buisalardı. yüzlerini o tavafa çevirip koşarlardı" (Tevbe. 56-57)
Bil ki Allah Teâlâ, onların her türlü dünya ve ahiret zararını toplamış olduklarını ve her türlü dünya ve ahiret faydasından ellerinin boş kaldığını beyan edince, yine onların kabahatlarını ve rezil işlerini zikretmeye dönüp, onların yalancı bir imana yöneldiklerini beyan ederek, Yani, "Münafıklar, beraber oturdukları zaman, m'umın)ere. "Biz sizdeniz". "Sizin dininiz üzereyiz" diye yemin ederler" demektir.
Sonra Cenâb-ı Hak "Halbuki onlar sizden değildir. yani sizin dininizde değildirler. Fakat onlar öldürülmekten korkan: bundan dolayı da, /âHiren mümin görülüp nifaklarını gizleyen bir kavimdir" buyurmuştur. Bu, "Onlar iman edenlere rastladıkları zaman. İnandık!" derler. Şeytanlarıyla yalnızca (başbaşa) kalınca ise. "Emin olun. biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihza edicileriz" derler" (Bakara, H) ayeti gibidir.
Ferak kelimesi korku anlamına gelir. Bu kökten olarak, "çok korkan adam" anlamında denilir. Bu ayetin manalarından birisi de şöyledir: "Eğer onlar, içine sığınıp da, kendilerini sizden emin hissedecekleri bir sığmak buisalardı, oraya kaçar ve sizi terkederlerdi. Zannetmeyin ki onların size, mesken ve yurt hususundaki muvafakatlan, sizlerle birlikte oluşları7katblerinden gelmektedir..." 39[39]

Melce, Meğâra ve Müddehal Kelimelerinin İzahı

Ayetteki melce ifadesi, "sığınak, korunak" anlamına gelir. Hemzeli ve "maksûr" olarak okunan kelimesi de bunun gibidir. Bu kelimenin aslı, (Falan yere sığındı) fiilinden gelmektedir., lltecee fiili de bunun gibidir. übrJi tabiri de, "Onu şuna zorladım, mecbur kıldım" anlamındadır.
Ayetteki megârat kelimesi, megâre kelimesinin çoğuludur. Bu, insanın içine girip gizlendiği, saklandığı yer, mağara anlamındadır. Ebû Ubeyde, "içine girip de kaybolduğun bir yere megâre denilir..." demiştir. Yine bu kökten olmak üzere, "Su toprağın içinde kayboldu-Göze kayboldu, battı..." denilir" demektedir.

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/29-30
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/30

Ayetteki kelimesi hususunda Zeccâc: "Bu kelimenin aslı. dır. Dâl'dan sonraki te harfi, dala çevrilmiştir.. Çünkü te harfi "hems" sıfatına; dal harfi de cehr sıfatına sahiptir; aynı zamanda her ikisi de tek bir mahreçten çıkmaktadır. Bu kelime. duhûl kelimesinden müfteal kalıbında bir kelimedir. Vülûc (girmek) kelimesinden olan müttelec (girilen yer, medhal) kelimesi de böyledir. Buna göre müddehal kelimesi, içine girilerek gizlenilen, saklanılan gedik anlamındadır" demiştir. Kelbî ve İbn Zeyd, "Bu kelime, köstebeğin çıkış yolu, kanal, tünel gibi bir yer anlamına gelir" demişlerdir. Buna göre ayetin manası, "Münafıklar, bu üçünden birisini bulsalar, onlar en kötü yerler olmasına rağmen, hemencecik kaçıp oraya giderlerdi, rüoû ederlerdi" şeklindedir.

Arapçada. bir kimse bir yere yönetip gittiğinde başkasını götürdüğündeyse. "onu götürdü, oraya çevirdi" denilir. Ayetteki tabiri, "Onlar hiçbir şey geri dönderemiyecek bir biçimde süratle giderler; gemi azıya almışçasına..." anlamındadır. Bu manada, Arapçada "At, gemi azıya aldı" denilir. Yine, binildiğinde gemle dizginlenemeyen ata da, denilir. Ayetteki bu tabirden maksad şudur: "O münafıklar, Hz. Peygamber ve müslümanlardan son derece korkup, çekindikleri ve adeta onlardan eziyyet gördükleri için, bu halde oldular. "

Bil ki Allah Teâlâ, burada üç şey zikretmiştir: Melce', megâra, ve müddehal... Doğruya en yakın olan, bunların herbirini, diğerinden farklı bir manaya hamletmektir, Binâenaleyh "melce" kaleler; "magârât" dağlardaki oyuk ve mağaralar; "müddehalen" kelimesi de kuyu, v.b. toprağın altındaki menfezler, kanallar manasına hamledilir. Keşşaf sahibi şöyle demiştirDehale fiilinden olan müddehal kelimesi, edhale'den (girdirdi)'den ism-i mekân olarak, müdhalen şeklinde de okunmuştur. Bu, insanların, kendilerini soktukları yer anlamındadır." Ubeyy İbn Ka'b, bu kelimeyi mütedehhelen şeklinde ve kelimesini de şeklinde okumuştur ki, bu, "oraya sığınır, iltica ederler" anlamındadır. Enes (r.h). yecmehûn kelimesini (hızlıca koşarlar) şeklinde okumuştu . Ona bundan sorulunca, o şöyle dedi:" aynı anlamlara gelir. "40[40]

Hz. Peygmaberi Kınama Edepsizliği

"İçlerinden sadakaların taksimi hususunda seni ayıplayacaklar da var. Çünkü. eğer içlerinden kendilerine diledikleri bir şey verilirse} hoşlanırlar. Şayet, yine kendilerinden olanlara diledikleri şey verilmezse, derhal kızarlar. Eğer onlar. Allah ve Resulü kendilerine ne verdiyse, buna razı olsalardı da. "Bize Allah yeter, yakında bize lütf-u kereminden verir. Resulü de... Biz ancak Allah'a rağbet ederiz, ümidimiz hep O'na bağlıdır"deselerdi (ne olurdu)?" (Tevbe, 58-59).

Bil ki bundan maksat, o münafıkların rüsvaylıkları ile kabahatlerinin bir başka çeşidini açıklamaktır ki, bu da onların, zenginlerden sadaka alması sebebiyle, Allah'ın Resulünü tenkit etmeleri ve "O, sadakaları, kendi yakınlarından ve sevdiği kimselerden dilediğine veriyor" diyerek, O'nun adaletsizlik yaptığını söylemeleridir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 41[41]

Birinci Mesele

Ebû Saîd (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), mal taksim ediyordu. Derken O'nun yanına, Mikdâd İbn Zî'l-Huvaysıra, et-Temîmî denilen, Hurkûs İbn Züheyr –ki Hurkûs, (daha sonra) Haricîlerin reisi olmuştur- gelir, "Adil ol ya Resûlailah" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Yazıklar olsun sana, ben adalet yapmazsam kim yapar?" deyince, bu ayet nazil olur.

Kelbî şöyle elemiştir: "Münafıklardan Ebu'l-Cüraz denilen bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Sen, Allah'ın sana, sadakaları fakirlere ve yoksullara vermeni emrettiğini iddia ediyorsun. O halde niçin koyun çobanlarına sadaka veriyorsun?" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ey

---

[40] 40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/31-32

[41] 41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/32

babasız kaiasıca! Musa çoban değil miydi? Davûd çoban değil miydi?" der. Adam çekip gidince, H2. Peygamber: "Bu adamdan ve bunun arkadaşlarından sakının, çünkü onlar münafıktırlar..." buyurur.
Ebu Bekir el-Esamm (r.h), tefsirinde şunu rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), ashabından birisine: "Falanca hakkında ne biliyorsun?" dedi. O da: "Onun hakkında hiçbir bilgim yok. Bildiğim ancak odur ki, siz onu meclisinizde kendinize yakın oturtuyor ve ona boî atiyyeler veriyorsunuz " deyince, Hz. Peygamber {s.a.s): "O münafıktır: ama. nifakına rağmen onu İdare edip geçiştiriyorum- Onun. kendisinden başkasına kötülük yapmasından korkuyorum ' buyurdu. Bunun üzerine o sahabî: "Keşke, ona verdiğinin birazını da falancaya verseydin " deyince, Hz Peygamber: "O. mü'mindir. Onu. imanına havale ediyorum, ama öbürü ise, münafıktır: onun fesadından korktuğum için. onu idare ediyorum " der. 42[42]

Lemz Kelimesinin Manası

Ayetteki yelmizuke tabiri hakkında Leys şöyle demiştir: "Kelimenin masdan olan lemz (ayıplamak) kelimesi, yüze karşı ayıplamak anlamına gelen hemz kelimesi gibidir. Yüzüne karşı seni ayıplayan adama, gıyabında seni ayıplayanada denilir."Zeccâc şöyle demiştir: "Birisini ayıpladığın zaman, dersin. Yine birini ayıpladığın zaman, aynı şekilde dersin. Hümeze ve lümeze kelimeleri, insanları ayıplayıp onların gıybetini yapan kimseye denilir." Bu, Zeccâcın hemz ile lemz kelimelerini aynı manaya aldığına delâlet eder.
Ezherî, hemz ve lemz kelimelerinin asıl manası, "savuşturmaktır. "'8ir şeyi savuşturdum" manasında denilir" demiştir.
Ebu Bekr el-Esamm, bu iki kelimenin farklı manalarda olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "Lemz kelimesi, kişinin arkadaşına, beraber oturduğu kimsenin ayıbını ve kusurunu göstermesidir. Hemz kelimesi ise, kişinin, beraber oturduğu kimse aleyhinde, arkadaşına göz kırpmasıdır."
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: İbn Abbas (r.a), ayette geçen yelmizuke tabirine: "Senin gıybetini yaparlar"; Katâde, "Seni tenkid ederler"; Kelbî de: "Herhangi birşey hususunda seni ayıplarlar" manasını vermiştir. Bu rivayetler arasında sadece görünüşte-lafzen bir farklılık vardır. Ebu Ali el-Fârisî, bunda bir hazfin bulunduğunu ve bunun takdirinin de: "Sadakaların taksimi hususunda seni ayıplarlar" şeklinde olduğunu söylemiştir. Allâme Mevlâna Dâî-ilallah şöyle demiştir: "Kurandaki lafız, yani "içlerinden bazısı sadakaların taksimi hususunda seni ayıplar(...)" ifadesi, bu ayıplamanın, rivayette geçen sebepten olduğuna delâlet etmez. Ancak ne var ki, bahsettiğimiz o rivayetler, ayetteki ayıplamanın o sebepten olduğunu gösterir. Binâenaleyh eğer bu rivayetler olmasaydı, ayet bu rivayetlerin ifade ettiğinden başka şu manalara da gelebilirdi:
1) Onların, "Zekat almak mutlak manada caiz değildir. Çünkü insanın mal ve kazancını elinden çıkarması caiz değildir" demeleridir. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Zekat ve sadakayı alan, onu fakirlere vermek için almıştır. Fakat onlardan câhil olanlar, "Allah zenginlerin en zenginidir. Binâenaleyh fakir kullarının menfaatine olacak şeyleri Allah'ın üstlenmesi gerekir. Onun, bize zekatı emretmesi makul değildir'1 demişlerdir. Bahsettiğimiz bu şey, Cenâb-ı Allah'ın bazı yahudilerden naklettiği, "Gerçekten Allah fakirdir, biz ise zenginiz" <aı-ı imran. isi) sözünün ifade ettiği husustur.
2) Onların şöyle demeleridir: "Farzet ki sen zekatları topluyorsun. Fakat senin aldığın nisbet çoktur. Binâenaleyh daha az nisbette alman gerekir."
3) Onların şöyle demeleridir. "Farzet ki sen, zekatı böyle fazla nisbette alıyorsun. Fakat bunu, yerinde harcamıyor (ehline vermiyorsun)." İşteHz. Peygamberi ayıplayıp tenkid edenlerin bu manaları kastettiklerine, bu haberler delâlet etmektedir.
Meânî alimleri şöyle demişlerdir: "Bu ayet o münafıkların ahlâklarının zayıflığına ve karakterlerinin düşüklüğüne delâlet etmektedir. Zira onlar sadaka ve zekat alma hususundaki

---

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/32-33

aşırı hırslarından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ayıplamışlar ve böylece de O'nun, insanlar içinde dünyaya meyletmekten en uzak kimse olmasına rağmen. zekatın ve sadakanın taksimatında haksızlık yaptığını söylemişlerdir." Dahhak şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği az veya çok her malı onlar arasında taksim ediyordu. Mü'min olanlar kendilerine düşene razı oluyor ve bundan ötürü Allah'a hamdediyorlardı. Münafıklar ise, eğer kendilerine fazla verilirse seviniyorlar, az verilirse kızıyorlardı. Bu da onların razı oluş ve kızışlarının, dinî bir meseleden ötürü değil, aldıkları paydan dolayı olduğunu gösterir." Şu da söylenmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), o gün Mekkeiilerin kalblerini, kendilerine bol ganimet vererek hoşnut ediyordu. İşte münafıklar, bu sebeple kızmışlardır." Ayetteki
"Derhal kizarlar"buyruğundaki iza edatı "müfâce'e" (sürpriz) manasını ifade eder. Buna göre ayetin manası, "Eğer o münafıklara ganimetten birşey verilmezse hemen kızarlar" şeklindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Onlar. az da olsa Resûlullah'ın kendilerine verdiği ganimete razı olup, gönülleri bundan hoşnud olsa ve: "Bu bize yeter. Allah bize başka ganimetler de nasib eder. Böylece de Resûlullah (s.a.s), o zaman, bugün verdiğinden daha fazlasını bize verir. Biz ancak Allah'a itaata, O'nun lütuf ve ihsanına rağbet ederiz" deselerdi. " Bil ki buradaki lev "eğer" edatının cevabı mahzûf olup, takdiri, "Bu, onlar için daha hayırlı olurdu ve onlara daha uygun düşerdi" şeklindedir. Bu böyledir. Çünkü münafıklıkları ağır basıp, kalblerinde de iman mevcut olmadığı için, onlar tam manada Allah'a tevekkül edememişlerdir. Bu gibi yerlerde cevabı hazfetmek (getirmemek), daha müessir ve daha müthiş bir mana ifade eder. Bu tıpkı birisine, cevâbını (neticesini) söylemeksizin, "Bir bize gelsen!.." demen gibidir. Bu, "Eğer sen bunu yapmış olsaydın, pek memnun olacağın bir iş yapmış olurdun" demektir. 43[43]

Allah'ın Verdiğine Razı Olmak

Ayet, dünya peşinde koşanların, dinî hususlardaki işlerinin neticede nifaka varıp dayanacağına delâlet eder. Ama Allah Teâlâ'nın müsaade ettiği nisbette dünyalık peşinde olup. bundan esas gayesi de dini birtakım maslahat ve faydaları elde etmek olan kimseye gelince, işte bunun yolu gerçek yoldur. Bu hususta esas kaide, insanın Allah'ın kaza ve kaderine razı olmasıdır. Baksana Cenab-ı Hak. "Eğer onlar, Allah ve Resulü kendilerine ne verdiyse, buna razı olsalardı da. "Bize Allah yeter ve O, yakında bize lütf-u kereminden verir. Resulü de... Biz. ancak Allah 'a rağbet ederiz. (Ümidimiz ve arzumuz hep O'na bağlıdır)" deselerdi (ne olurdu)" buyurmuş ve burada dört mertebeden bahsetmiştir:
Birinci mertebe: İnsanın, Allah'ın abesten ve hatadan münezzeh, işlerin neticesini en iyi bilen bir hakîm olduğunu bildiği için, Allah ve Resûlullah'ın verdiğine razı olmasıdır. Allah'ın hükmü ve takdiri olan herşey doğru ve gerçek olup, bu hususta O'na itiraz edilemez.
İkinci mertebe: Bu razı oluşun neticesinin, insanın lisanında ifadesini bulmasıdır. Bu da, onların, "Allah bize yeter" şeklindeki sözleridir. Bu, "Bizden başkaları daha çok mal aldılar. Biz Allah'ın hüküm ve kazasına razı olduğumuz için, bu büyük kulluk mertebesine nail olduk. Binâenaleyh bize Allah yeter" demektir.
Üçüncü mertebe: İnsanın kendisine ulaşıldığında "Allah bize yeter" denilen o yüksek derece ve makama ulaşamadığında, diğer bir mertebeye inip "Allah, yakında bize lütf-u kereminden verir, Resulü de..." demesidir. Bu lütf-u kerem, ya takdîr-i ilahi gereği bu dünyada olur, yahut da ahirette olur. Ahirette olması daha efdaldir.
Dördüncü mertebe: İnsanın "Biz ancak Allah'a rağbet ederiz. Biz iman ve taat ile, mal alıp dünyevî makamlar elde etmeyi istemiyoruz. Bizim gayemiz ya âhiret saadetlerini elde etmek, yahut da, "Biz ancak Allah'a rağbet ederiz" ifadesinin de delâlet ettiği gibi, kulluğa gark olmaktır" demesidir. Bunlar, "Biz, Allah'ın vereceği mükâfaata rağbet ederiz" dememişlerdir. Rivayet olunduğuna göre, H2. İse (a.s), Allah'ı zikretmekte olan bir topluluğa rastladı da:

---

[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/33-35

"Sizi buna sevkeden nedir?" diye sordu. Onlar: "Allah'ın cezasından duyduğumuz korkudur" dediler. H2. İsa (a.s) da: "İsabet ettiniz" dedi. Sonra Allah'ı zikreden bir başka topluluğa rastladı ve "Sizi buna sevkeden nedir?" diye sordu. Onlar, "Allah'ın vereceği mükafaatı elde etme arzumuzdur" dediler. Hz. İsa (a.s) da, "İsabet ettiniz. (Doğru yapıyorsunuz)" buyurdu. O, daha sonra yine zikrullah ile meşgul olan üçüncü bir topluluğa uğradı ve aynı soruyu sordu. Onlar. "Biz Allah'ı, ne ikâbından korktuğumuz, ne de mükafaatını umduğunuz için zikretmiyoruz. Aksine biz ubûdtyyetin zilletini ve rububiyyetin izzetini ortaya koymak, kalbi marifetullah ile ve lisanı O'nun kutsiyyetine ve izzetine delâlet eden lafızlarla şereflendirmek için O'nu zikrediyoruz" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. isa (a.s), "Siz hakkı bulmuşsunuz" dedi.

"Sadakalar. Allah'dan bir farz olarak, ancak fakirlere, yoksullara, bu iş üzerine memur olanlara, kalbleri alıştırılmak istenenlere, kölelere, esirlere, borçlulara. Allah yolunda ve yolda kalmış/ara mahsustur. Allah alîm ve hakîmdir. (Tevbs. 60). 44[44]

Ayetin Makabli İle Münasebeti

Bil ki münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, zekat ve sadaka dağıtımı hususunda tenkid edip ayıplayınca, Hz. Peygamber onlara, sadakaların (zekatların) verileceği kimselerin ancak bunlar olduğunu, kendisinin bununla bir ilgisi olmadığını ve onlardan kendisi için hiç bir pay olmadığını beyan etmiştir. Böylece geriye, münafıkların, sadaka (zekat) aldı diye Hz. Peygamber'! tenkid edecek bir tutamakları kalmamıştır. Bu ayetle ilgili birkaç makam vardır:
Birinci makam: Zenginlerin malından az miktarda bir kısmının alınıp, muhtaç insanlara verilmesinin hikmetini izah hususundadır.
İkinci makam: Bu ayette bahsedilen o sekiz sınıfın durumlarını beyan etme hususundadır. 45[45]

Zenginden Yoksula Zekât Çıkarmanın Hikmeti

Birinci makam hususunda deriz ki: Zekatın farz kılınmasının hikmetleri, bir kısmı zekatı verenle, bir kısmı da zekatı olanla ilgili olmak üzere pek çoktur. 46[46]

Zekâtın, Zekât Veren Yönünden Hikmetleri

Birinci, yani zekatı verenlerle ilgili hikmetler şunlardır:
1) Mal, tabiî olarak sevilir. Bu sevginin sebebi şudur: Güç ve kudret, bir kemâl sıfatı olup, başka birşeyden dolayı değil, li-zâtihi (kendisi itibariyle) sevilir. Çünkü, "Herşey, başka bir şeyden ötürü sevilir" denilemez. Aksi halde ya teselsül yadevr-i fasit lâzım gelir ki bunların ikisi de imkansızdır. Binâenaleyh sevilen şeyler hususunda işin neticede li-zatihi sevilen şeylere varıp dayanması gerekir. Kemâl (mükemmellik), zâtı gereği sevilir. Noksan (eksiklik) de, yine zâtı gereği sevilmez. Binâenaleyh güç ve kudret bir kemal sıfatı olup, kemal sıfatları da zatı gereği sevilen şeylerden olduğuna göre, kudret de zâtı gereği sevilir. Mal, insan için bir kudret ve mükemmellik vasıtasıdır. Dolayısiyle mal, insan için güç ve kudret sebeplerinin en kuvvetlilerindendir.Sevginin varıp dayandığı şey sevilir. Binaenaleyh mal da sevilir. İşte malın, sevilen bir şey olmasının sebebi budur.
Fakat onu çok fazla sevmek, insanı Allah sevgisinden ve âhiret hazırlığından alıkor. İşte bundan ötürü ilâhî hikmet, mal sahibine, nefsinin mala olan aşırı sevgisini kırmak, onu tamamen mal sevgisine düşmekten men etmek ve insanın saadetinin, mal elde etme peşinde

---

[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/35-36
[45] 45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/36-37
[46] 46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/37

koşmakla olmayıp aksine Allah rızası için, mal infak etmekle elde edileceğine dikkat çekmek için, malının bir bölümünü çıkarıp vermesini farz kılmıştır.

Öyleyse zekâtı farz kılmak, dünya sevgisi hastalığını kalbden silmek için, belirlenmiş en uygun ilaçtır. İşte bu hikmetten ötürü Allah Teâlâ, zekatı farz kılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların mallarından sadaka (zekat) al ki. bununla kendilerini günahlarından temizlemiş ve onların iyiliklerini bereketlendirmiş olasın" (Tevbe. 1O3) ayetinden kastedilen budur. Bu, "sen onları dünya talebine garkolma kirinden temizlemiş olasın" demektir.

2) Mal çokluğu, güç ve kudret çokluğuna sebep olur. Mal çokluğu, kudret çokluğuna; kudret çokluğu da, o kudretle daha fazla lezzet almaya vesiledir. Daha fazla tad ve lezzet almak da, inşanı daha fazla lezzet elde etme sebebi olan malı elde etmeye koşmaya sevkeder. Böylece de, bu bir devr-i dâim (halka) olur, Çünkü vcsar, koşuşturdukça malı artar, ma! da kudreti artırır. Bu da, dünyadan daha fazla tad almaya sebep olur. Bu tad ve lezzet de insanı, daha îaz")a mal ve paray2aroy sevkeder. Mesele, bir devr-i daim mese\esı o\unca, buram b\r durağı ve sonu olmaz. Bundan dolayı şeriat buna bir durak ve son tesbit etmiştir. Bu da, mal saYYfoVne, o sonu olmayan zulmânî (karanlık) yoldan dönsün ve böylece de Allah'a kulluk ve Allah'ın rızâsını talep âlemine yönelsin diye, o malının bir kısmını Allah rızası için infâk etmeyi farz kılmadır.

3) Mal çokluğu, azgınlığın ve kalbin kararmasının sebebidir. Bunun sebebi de, bahsettiğimiz şu husustur; Mal çokluğu, güç ve kuvvet sahibi olmanın bir vesilesidir. Kudret, zâtı gereği sevilen bir şeydir. Aşık maşukuna ulaştığında, onda âdeta boğulur. O halde de, insan mal talebine gark olur. Binâenaleyh, insan için bu yolda bir mâni çıkarsa o, malı ve kudreti ile o engeli aşmaya çalışır. İşte, tuğyandan maksad da budur. Cenâb-ı Hakk, bu hususa "Çünkü insan, kendisini ihtiyaçtan müstağni gördü diye, muhakkak ki azar"(Aiak, 6-7) ayetiyle işaret etmiştir. Buna binaen zekatı farz kılmak, tuğyanı azaltır ve kalbi Rahman'ın rızasını talep etmeye yöneltir.

4) İnsanın, iki kuvveti vardır;

a) Nazarî kuvvet.

b) Ajnelî kuvvet.

Nazari kuvvetin en mükemmeli, Allah'ın emrine ta'zim göstermededir.

Amelî kuvvetin en mükemmeli de, Allah'ın mahlûkatına şefkat duymadadır. Binâenaleyh, Cenab-ı Hak, ruh cevheri için böyle bir kemal ve mükemmellik meydana gelsin diye, zekâtı farz kılmıştır. Bu kemal de, o zekât veren kimsenin, mahlûkata iyilikte bulunmak, onlara hayırları ulaştırmak için sa'y-ü gayret göstermek ve onlardan afetleri, belâları gidermek gibi hasletlerle muttasıf olmasıdır. İşte bu incelikten dolayı

Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ın ahlakıyla ahlâktanım?"buyurmuştur.

5) İnsanlar, bir kimsenin, kendilerine hayır ve hasenatın ulaştırılması ve kendilerinden belâların savuşturulması için gayret gösterdiğini bildiklerinde, Hz.

Peygamber (s.a.s)'in de: "Kalbier. kendilerine iyilik edenleri sevmek ve kendilerine kötülük edenlere de buğzetmek duygusu üzerine yaratılmışlardır "[47][47] buyurduğu gibi, onlar o insanı, tabiatları gereği sever ve muhakkak ki nefisleri o kimseye meyleder. Binâenaleyh, fakir kimseler, zengin bir kimsenin malının bir kısmını kendilerine verdiğini ve ne zaman onun malı daha çok olursa, onun o maldan onlara daha fazlasını vereceğini bildiklerinde o kimseye dua ve gayretleriyle yardımcı olurlar. Çünkü, kalblerin tesiri, ruhların (müessir) bir harareti bulunmaktadır. Böylece o dualar, o insanın hayır ve bolluk içinde kalmasına sebep olurlar. İşte bu hususa Cenâb-ı Hak, "İnsanlara fayda verecek olan şeye gelince: İşte bu, yeryüzünde kalır " (Rau 17) ayetıyie, Hz. Peygamber de "Mallarınızı, zekâtlarınızla koruma ve muhafaza[48][48] altına alınız" ifadesiyle işaret etmişlerdir.

6) Bir "şey"den müstağni olmak, bir şeyle müstağni olmaktan daha büyük bir makamdır. Çünkü, bir şeyle müstağni olmak, ona muhtaç olmayı gerektirir. Ancak ne var ki bununla, başka bir şeyden müstağni olma hali sağlanmış olur. Ama, bir şeyden müstağni olmaya gelince, işte tam ve mükemmel müstağni olma hali budur. İşte bundan dolayı "Bir şeyden müstağni olma, Hakk'm; bir şeyie müstağni olma da, halkın, mahlûkatın sıfatıdır" denilmiştir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, bir kuluna çok mal verince, onu "bir şey ile müstağni olma" babından büyük ve tam bir pay ile nasîblendirmiş olur. Bu sebeple. Cenâb-ı Hak bu kimseye zekât ve/mesini emredince, O'nun bundan maksadı, o kimseyi, "Bir şey ile müstağni olma" derecesinden, ondan daha üstün ve daha şerefli olan bir makama yükseltmek olur ki, bu makam da, "bir şeyden müstağni olma" makamıdır.

---

[47][47] Keşful-Hafa. 1/330.

[48][48] Keşfu'l-Hafa, 1/361.

7) Mala, herkesin çok fazla meyli olduğu için, "mat" adı verilmiştir. Binâenaleyh o, gelip gidici bir şeydir; ve çok çabuk yok olan, daima dağılıp parçalanma ile yüzyüze bulunan bir şeydir. Bu sebeple, mal, bir kimsenin elinde uzun müddet kaldığında, o. yokluk ve bölünüp parçalanma ile yüzyüze gelmiş gibi olur. Bu sebeple insan onu, çeşitli hayır ve yararlı işlerde harcadığında, o zaman mal, zevali mümkün olmayan bir beka ile devam eder. Çünkü o durumda bu mal, dünyada devamlı bir övgüyü; ahirette de, devamlı bir mükafaatt gerektirir, hak ettirir. Birisinin, "İnsan, altınını kabre götüremez " dediğini duyduğumda. "Aksine, bu mümkündür, zira o, o malını Alah'ın en büyük rızasını talep etme hususunda infâk edip harcadığında, onu kabrine götürmüş ve Kıyamete kadar taşımış olur " dedim.

8) Malı infâk etmek, melekler ve peygamberlere benzemek demektir. Onu harcamayıp tutmak ise, kınanmış olan cimri kimselere benzemek demektir. Şu halde malı harcamak, infak etmek daha uygundur.

9) Bu hal hayır ve rahmet lütfetmek, Hak Teâlâ'mn sıfatların d andır. Binâenaleyh, mümkün olduğu kadarıyla, böylesi bir sıfatı elde etme hususunda gayret sarfetmek, AHah'tn edebiyle edeblsnme otur ki, bu da, insanlık kemâl ve olgunluğunun son noktasıdır.

10) İnsanın üç şeyi bulunmalıdır: Ruh, beden ve mal. Binâenaleyh, insan iman G\mekle emrolunduğunda, ruhunun cevheri, teklife garkolur. O, namazla emrolunduğunda, lisanı, zikir ve Kur'an okumaya garkolur, bedeni de o ametiere dalmış olur. Geriye sadece malı kalır. Binâenaleyh, şayet malı, en uygun iyilik ve hayır cihetine sarfedilip harcanmazsa, insanın, malına olan tutku ve ihtirasının, ruh ve bedenine olan hırsının üzerine çıkmış olması gerekir ki bu bir cehalettir. Zira, saadetin dereceleri üçtür:

a) Ruhanî saadetler;

b) Bedenî-cismani saadetler, ki bu orta derecede bulunur ve,

c) Haricîsaadetler ki, bunlar da mal ve makamdır. İşte mal ve makam mertebeleri nefsânî mutluluklara hizmet eden şeyler gibi olmuş olurlar. Binaenaleyh ruh, kulluk makamında iyice bezledüip, daha sonra da malı harcama hususunda bir cimrilik ve ihtiras meydana gelirse, o zaman hizmet eden pozisyonunda olan mal ve makamın, asit hizmet edilen ruhanî mutlulukların üzerine çıkarılmış olması gerekir ki, bu cehalettir. Öyleyse aklı olan kimsenin Allah rızasını elde etmek için, malını harcayıp sarfetmesi "gerektiği sabit olmuş olur.

11) Alimler şöyle demiştir: "Nimetin şükrü, onu, in'âm edenin rızasını elde etmek için harcamaktan ibarettir. Zekât, nimetin bir şükrüdür. Binâenaleyh, in'âm edene, nimet verene şükretmenin farz olduğu sabit olduğu için, zekatın farz olduğuna hükmetmek gerekir.

12) Zekâtı farz kılmak, müslümanlar arasında bir ülfet ve sevginin meydana gelmesini, onlardan kin ve hasedin giderilmesini sağlar. Bütün bunlarsa mühim şeylerdendir.

İşte bunlar, zekâtın farz kılınmasından, onu verenle ilgili olarak ortaya çıkan hikmetlerin beyanı hususunda, nazar-ı dikkate alman muteber açıklamalardır. 49[49]

Zekâtın, Alan Yönünden Hikmetleri

Zekâtın farz kılınmasından, onu alanlarla ilgili olan fayda ve hikmetlere gelince, bunlar da pekçoktur;

1) Allahu Teâîâ, malları yaratmıştır. O mallardan elde edilmek istenen, onların kendileri ve

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/37-40

zâtları değildir. Çünkü, altın ve gümüşün bizzat kendilerinden, pek az durumlar hariç, istifade etmek mümkün değildir. Tam aksine, bunların yaratılmasının maksadı, bunlar vasıtasıyla, bazı faydalar temin edip, muhtemel zararları savuşturmaktır. Binâenaleyh insanın ihtiyacı kadar malı bulunduğunda, bu insan o malını elinde tutmaya, kendisi için ayırmaya, başkalarından daha layıktır. Çünkü muhtaç olmak noktastnda, diğer muhtaç kimseler de, o malda müşterektirler. Halbuki mal sahibi, onlardan o malı elde etmek için, sa'y-ü gayreti ile o diğer kimselerden ayrılmıştır. Binâenaleyh o malın ona tahsis edilmesi, başkalarına verilmesinden daha uygundur. Ama, ihtiyacından fazla malı olup, muhtaç olan bir başka kimse de bulunduğunda, burada her biri o malı mülk edinmeyi gerektirecek iki sebep bulunmuş olur:

a) "Malik" hakkında söz konusu olan sebebe gelince, bu, onun o malı kazanma ve elde etme hususunda gayret göstermesidir. Bir de onun, kalbinin bu mal ile daha fazla ilgilenmesi, meşgul olmasıdır. Zira böyle bir ilgi de, bir çeşit ihtiyaçtır.

b) "Fakir" hakkında söz konusu olan sebebe gelince, bu fakirin o mala olan ihtiyacı, onun o mal ile bir alâkasının bulunmasını gerektirir. Binâenaleyh, birbiriyle çelişen böylesi iki sebep ortaya çıkınca, ilahî hikmet, imkân nisbetinde bu iki sebepten herbirini gözetmeyi gerektirmiştir. Bundan dolayı da şöyle denilmiştir: Mâlikin, (o malda), onu kazanmış olma hakkı ile, kalbinin o mal ile alâkalanma hakkı bulunmaktadır. Fakirin de o malda, ihtiyaç hakkı hasıl olmuştur. Böylece biz, deliller arasını imkân nisbetinde uyuşturmak, telif etmek için, mâlikin tarafına ağırlık verip malın çoğunu onun elinde bıraktık ve fakire de o malın pek cüz'î bir kısmını verdik..

2) İnsan, asıl ihtiyacından fazla olan malını elinde tuttuğunda, o mal, yaratılış gayesinden uzak olarak, başıboş bir biçimde evde kalmış olur. Bu da, Allah'ın hikmetinin zuhur etmesini önleme çabasından ibaret olur. Böylece Allah Teâlâ, malın yaratılmasındaki hikmet tamamiyle geçersiz kılınmış olmasın diye, o malın bir kısmının fakire verilmesini emretmiştir.

3) Fakirler, Allah'ın iyâli, (hane halkı) durumunda olan kimselerdir. Çünkü Allah Teâlâ, "Yerde yürüyen hiçbir canlı hariç olmamak üzere, rızıkian Allah'ın üstünedir..." (Hüd,6)buyurmuştur. Zenginler, Alfah'tn hazinelerinin bekçileridirler. Çünkü, onların ellerindeki mallar, Allah'ın mallarıdır. Cenâb-ı Hak, o malları onların eline vermeseydi, onlar o maldan tek bir daneye bile malik olamazlardı. Nice akıllı ve zekî kimseler vardır ki, iyice gayret sarfederler de, karınlarını doyuracak bir yiyecek elde edemezler. Nice ahmak ve beceriksiz kimse de bulunur ki, çok kolay bir biçimde dünyalık elde ederler. Bunun sahibi olan Allah'ın böyle olduğu sabit olunca, gerçek mal bekçisine, "O hazinede bulunan mallardan bir kısmını muhtaç olan kullarıma ver!" demiş olması, yadırganacak bir şey değildir.

4) Şöyle denilebilir: "Mal, ona muhtaç olmadığı halde, tamamiyle zenginin elindedir. Halbuki kazanmaktan tamamiyle âciz olan fakirin tarafını ihmal etmek, Hakim ve Rahîm olanın hikmetine uygun düşmez. Binâenaleyh, zengine, o malın bir kısmını fakire vermesini farz kılması gerekirdi.

5) Şeriat, mal sahibinin elinde, o malın daha çoğunu bırakıp, onun çok az bir kısmını fakire verince, mal sahibi, geride elinde kalan o mal ile ticaret yapıp, kazanç sağlamak suretiyle o noksanlığı telâfi etme imkânı bulur, böylece o eksiklik giderilmiş olur. Ama fakire gelince, onun hiçbir şeyi yoktur. Binâenaleyh zenginlerin malından o fakire bir kısım mal verilmemiş olsaydı, o fakir başı boş, metruk bir biçimde kalmış olur ve yarasını saracak herhangi bir şey bulamamış olurdu. Bu sebeple, zenginin fakire, malının bir bölümünü vermesi uygun olur.

6) Zenginler, fakirlerin işlerini düzeltmemiş olsalardı, çoğu kez, fakirin içinde bulunduğu şiddetli ihtiyaç ve miskinliğin getirmiş olduğu mazarrat, o fakirleri, ya müslüman zenginlerin düşmanlarına katılmaya, veyahut da hırsızlık v.s. gibi kötü fiilleri yapmaya sevketmiş olurdu. Binâenaleyh zekâtı farz kılmak, böyle bir hikmeti ortaya koyar. Bu sebeple, zekâtın farz olduğuna hükmetmek gerekir.

7) Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: J&. Jduj jl# uCaj JL£aî
"iman İkiye ayrılır: Yansı sabır, yarısı da şükürdür." Mal, tabiî olarak sevilen bir şeydir. Bu sebeple onu elde etmek, şükrü; kaybetmek de sabretmeyi gerektirir. Buna göre sanki, "Ey zengin, sana mal verdim, şükrettin.. Böylece de şükredicilerden oldun. Haydi, şimdi de onun

bir kısmını elinden çıkar ki, ondan ötürü sabretmen sebebiyle, sabredenlerden olasın. Ey fakir! Sana çok mal vermedim, ama sabrettin ve böylece de, sabredicilerden oldun. Ancak ne var ki ben, o miktar (sadaka, zekât miktarı) mal senin mülküne girdiğinde, bana şükredesin ve böylece de şükredicilerden olasın diye, zengine, o malının bir kısmını sana vermesini farz kıldım!.." denilmek istenmiştir. Şu halde zekâtı farz kılmak, bütün mükelleflerin beraberce, sabır ve şükür sıfatlarıyla bezenmelerine bir vesîle olmuş olur.

8) Hak Teâlâ, fakire sanki, "Sana çok mal vermediysem de, ben kendimi, sana karşı borçlu addettim. Ben, zengine çok mal verdiysem de ben onu, o miktar malı kendisinden kabul etmen için senin peşinde koşup, sana yalvarıp yakarmakla mükellef tuttum. Böylece de sanki sen, onu cehennem azabından kurtarmış olduğun için (o sana değil, aksine) sen ona in'âmda bulunmuş gibi olursun. Şayet o zengin, "sana bu dünyada, in'âmda ve ihsanda bulundum" derse, ey fakir, "Seni dünyada kınanmaktan ve utanmaktan; ahirette de, cehennem azabından kurtardığım için, aksine ben sana in'âmda bulundum " de!" demiştir.

Zekâtın farz kılınmasının hikmeti hususunda, bazısı yakînî, bazısı da iknâî olmak üzere, yapılan izahların tamamı budur. Allah'ın hükümlerinin ve hikmetlerinin sırlarını, sadece kendisi bilir. Allah en iyi bilendir.

İkinci makam: Bu makamla ilgili birkaç mesele vardır: 50[50]

Zekât Sadece Sekiz Sınıfa Aittir

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sadakalar, ancak fakirlere (...) mahsustur" buyruğu, sadakalarda bu sekiz çeşit kimsenin dışında hiç kimsenin hakkı olmadığına delâlet etmektedir, Bu hüküm, üzerinde icmâ ve ittifak edilen bir husustur. Hem, innema edatı, hasr ifade eder. Bunun böyle oluşunun delilleri şunlardır:

a) İnnema kelimesi, in ve ma harflerinden meydana gelmiştir. Halbuki in kelimesi isbat, ma kelimesi ise, nefy içindir. Bunlar bir araya geldiğinde, aynı mana üzere kalmaları gerekir. Böylece de, bu iki harfin mezkûr şeyin varlığını, onun dışındaki şeylerin ise bulunmamasını ifade etmeleri gerekir,

b) İbn Abbas, "fadl ribâ"sının bulunmadığı hususunda Hz. Peygamber (s.a.s)'in ""Riba ancak, nesîededir..."51[51] ifadesine tutunmuştur. Bu lafız şayet hasr ifade etmeseydi, durum böyle olmazdı. Hem bazı sahabe, "haşefe" miktarının girmesinin guslü gerektirmeyeceği hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Su (gusül), ancak sudan (meniden) ötürüdür" 52[52]hadisine tutunmuşlardır. Bu kelime şayet hasr ifade etmeseydi, bu böyle olmazdı.. Cenâb-ı Hak da, "Allah, ancak bir tek tanrıdır" (Nisa, iri) buyurmuştur.

O'nun bu ifadeden maksadı, başkasında ulûhiyyet niteliğinin bulunmadığını beyan etmektir.

c)Şiirdir... Nitekim A'şâ, 'Sayıcaonlardan daha çok değilsin; izzet ve şeref de ancak; (sayıca) çok olanındır...": Ferazdak da: ce namusu müdafaa edip savunan ve koruyan biriyim!.. Onların kadr ü kıymetlerini de, ancak ben veya benim gibiler müdafaa edebilir" demişlerdir. Bütün bu açıklamalarla, innemâ kelimesinin "hasr" ifade ettiği sabit olur. Sadakaların (zekâtların), sadece bu sekiz kısma verileceğine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir kimseye: "Şayet sen, sekiz kısımdan birisinden isen, o sadakalarda hakkın vardır. Aksi halde, alman o sadaka, başta bir ağrı ve karında da bir hastalık olur" 53[53] demiş olması delâlet etmektedir. Yine Hz. Peygamber "Zenginin ve gücü kuvveti yerinde olan kimsenin sadaka alması helâl olmaz" 54[54] buyurmuştur. 55[55]

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/41-43

51[51] Buhârî, Buyu'. 79 (331): Müslim, Musâkât. 102 (3/1218).

52[52] Müslim, Hayz, 81 (1/269); Tirmizî, Taharet, 81 (1/83).

53[53] Müsnedi, 4/169.

54[54] Tirmizî, Zekat, 23 (3/42); İbn Mâce, Zekât, 26 (1/589).

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/43-44

İkinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkların, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i, sadakaları alma hususunda ayıpladıklarını haber verince, o peygamberin, sadakaları sırf bu sekiz kısım kimse için alıp, kendisi, akrabaları ve ilgisi bulunduğu kimseler için almadığını beyan buyurmuştur. Biz, zenginin malından alınan o az miktardaki malın, fakirin ihtiyacını gidermek için ona verilmesindeki hikmet ve maslahatın bu olduğumu beyan etmiştik. Durum böyle olunca, münafıkların, (Hz. Peygamber (s.a.s)'i) ayıplayıp tenkit etmeleri, beyinsizliğin ve cehaletin ta kendisi olmuş oiur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben size (o zekâtlardan, sadakalardan), ne bir şey veririm, ne de sizi onlardan men ederim. Ben ancak emrolunduğunu yerli yerinde yapan bir memurum" 56[56]buyurmuştur. 57[57]

Üçüncü Mesele

Ebu Hanîfe (r.h.)'ye göre zekât mallarını bu kısımlardan sadece bazısına vermek caizdir. Bu, Hz. Ömer, Huzeyfe, İbn Abbas, Said İbn Cübeyr, Ebu'l-Aliye ve en-Nehâî'nin görüşleridir.
Saîd İbn Cübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Şayet ben, müslümanlardan olan bir ev halkının, fakir ve iffetli olduklarını görürsem, bu zekâtları onlara vermek bana daha hoş gelir. " Şafiî {r.h) ise, "zekât mallarının mutlaka sekiz kısma verilmesi gerekir " elemiştir. Bu, Ikrime, Zührî ve Ömer İbn Abdİlaziz'in görüşüdür. Şafiî, şu şekilde delil getirmiştir: "Allah Teâtâ, bu taksimatı Kur'an'tn nassında zikretmiş,sonra da bunu, "Allah'dan bir farz olarak..." (Tevte, eoj ifadesiyle tekid etmiştir. Binâenaleyh, her sınıftan mutlaka üç kimsenin bulunması gerekir. Çünkü, cem'in en azı üçtür; bu sebeple bir kimse, üç ve daha yukarı sayıdaki fakirin hissesini iki fakire verse, üçüncüsünün payını tazmin etmesi gerekir ki bu pay, fukaranın toplam paylarının üçte biridir. Bu sekiz kısım kimsenin hisselerinin mutlaka eşit olması gerekir. Meselâ sen, on dirhem tasadduk etmen gerekir de, sen de bunlardan beş grubu bulabilirsen, her hisse, iki dirhem olmak üzere on dirhemi beş hisseye ayırırsın. Bu kısımlardan birine fazla vermen caiz olmaz. Daha sonra senin, bu her kısma ikişer dirhem vermen gerekir. O gruplardan her birinin asgari sayısı, üçtür. Bu üç kişi arasında eşit davranman gerekmez. Meselâ sen {fakir grubundan) bir kimseye bir dirhem, diğer fakire 5/6 dirhem, diğer fakire de 1/6 dirhem verebilirsin." İşte Şafiî (r.h.)'nin mezhebine göre, zekâtın taksim edilme şekli budur. 58[58]

Zekâtın Sekize Taksimi Gerekmez

Allah'a dua eden, O'na çağıran Musannif (r.h) şöyle der: "Ayette, Şafiî (r.h.)'nin görüşü hususunda herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, sadakaların tamamını, bu sekiz kısım kimseye vermiştir. Bu da mesela, Zeyd'in bizzat sadakasının, bu sekiz kimsenin tamamına verilmesini gerektirmez. Bunun delili ise, hem aklî hem de naklidir.
Naklî olan delile gelince: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Resulünün, hısımların, yetimlerin, yoksulların, yolcularındır..." (Eni*. 4i) ayetidir. Böylece Cenâb-ı Hak, ganimet mallarının beşte birinin bu beş kısım kimseye ait olduğunu beyan etmiştir. Hiç kimse, ganimet olarak alınan her şeyin bizzat kendilerinin bu beş gruba dağıtılrr.alarmın vâcib olduğunu söylememiştir. Aksine âlimler, bundan muradın, ganimet mallarının toplamının bu gruplar için olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ama, o ganimet mallarının her çeşidinin ve her parçasının bu kimselere taksim edilmesine gelince, bunun böyle olduğunu hiç kimse söylememiştir. İşte burada da böyledir.

56[56] Buhârî, Humus, 7 (4/49); Müslim, Zekat, 96 (2/718).
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/44
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/44-45

Sadakaların toplamı, bu sekiz kısım kimsenin hepsine aittir. Ama, Zeyd'e ait sadakanın bizzat bu sekiz gruba dağıtılmasının farz olduğunun söylenmesine gelince, ayetin lafzı, kesinlikle buna delâlet etmemektedir.

Aklî delil de şudur: Toplam hakkında sabit olan hükmün, o toplamın parçalarından her bir parçada tahakkuk etmesi gerekmez. Ve yine, küll ile cüz arasında hiç bir farkın bulunmayacağı da söz konulu değildir. Ayetin lafzının, Şafiî'nin söylediğine delâlet etmediği, işte yapmış olduğumuz bu açıklama ile sabit olmuş olur.

Bizim görüşürhüzün doğruluğuna şunlar delâlet etmektedir:

a) Sadece yirmi dinarı olan bir kimsenin, yarım dinarı zekât olarak vermesi vâcibtir. Binâenaleyh biz, bu kimseye, o yarım dinarını yirmidört parçaya (8x3 = 24) ayırmasını teklif etsek, o zaman, bu parçalardan her biri, son derece küçük ve önemsiz bir miktar olur; böylece de, önemli işlerde yarartanılamayacak derecede az bir hale gelir.

b) Şayet, bu sekiz kısmı buluncaya kadar beklemek muteber olsaydı, o zaman sahabenin ileri gelenlerinin, bunu nazar-t dikkate almaları, ona riayet etmeleri daha uygun olurdu. Şayet durum böyle olsaydı, bu haber, Ömer İbnıTI-Hattâb'a, İbn Abbas'a, Huzeyfe'ye ve diğer büyük sahabîlere ulaşmış olurdu. Bu da onlara ulaşmış olsaydı, onlar böyle bir şeye muhalefet etmezlerdi. Onlar buna uymadıklarına göre, biz bunun nazar-ı dikkate alınmayan bir şey olduğunu anlamış oluyoruz.

c) Şafiî (r.h.)'den zekâtın nakledilmesinin, (başka bir beldeye götürülmesi) caiz olup olmadığı hususunda iki ayrı görüş nakledilmiştir. Meselâ, zekât vermesi gereken bir kimsenin herhangi bir köyde oturmakta olduğunu düşünelim. Orada, ne "mükâteb" bir köle, ne gazi olan bir mücahid, ne âmil (zekât toplayıcı), ne müellefe-i kulûb'dan bir kimse olmasın ve oraya hiçbir yolcu da uğramasın. O köyde de, tesadüf bu ya, borçlu hiçbir kimse bulunmasın. Bu kimsenin, zekâtla ilgili mükellefiyeti nasıl olacaktır? Şimdi biz kalksak, "Bu kimsenin, zekâtını, bu grupları bulabileceği bir beldeye nakletmesi için yolculuk yapması ona farzdır" dersek, bu âlimlerden hiçbirinin söylemediği bir görüş olmuş olur. Biz, bundan böylesi bir mükellefiyeti kaldırdığımızda, o zaman bizim görüşümüz doğru olur. İşte bu konuda bizim söyleyeceğimiz bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir. 59[59]

Zekâtın Sarf Yerlerinin Tarifi

Bu mesele, bu sekiz kısmın tarifi hususundadır. Fakir ve Miskinler

Birincisi ve ikincisi: Birinci ve ikincisi fakirler ve yoksullardır. Bunların, gelirleri giderlerini karşılamayan muhtaç kimseler olduğu hususunda şüphe yoktur Ama alimler, bunları birbirinden ayırdetmek için ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere bazı âlimler, daha fazla muhtaç olan, fakirdir derken -ki bu Şafii (r.h.) ve ashabının görüşüdür-; diğer bazıları da "daha muhtaç olan miskindir, yoksuldur" demişlerdir ki bu da Ebu Hanife ve arkadaşlarının görüşüdür. Bazıları da "fakirle miskin arasında bir farkın bulunmadığını, aynı oldukları halde Allahu Teâlâ'nın onları bu iki vasıfla vasfettiğini söylemişlerdir ki bu da Ebu Yusuf ve Muhammed (r.h)'in görüşü olup, Ebu Ali el-Cübbaî'nin tercihidir. Bu ihtilafın olumlu neticesi şöyle bir meselede ortaya çıkar: Meselâ bir kimse (malının bir kısmını) falancaya, fakirlere ve miskinlere vasiyyet etse, "Fakir, miskinden başkasıdır" görüşünü benimseyenler, "Falancaya, o malın üçte biri düşer" derler. "Fakirle miskin aynı kimsedir" diyenler de, "Falanca"ya, o malın yarısı düşer" hükmünü verirler. Cübbaî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, fakir ve miskini, zekât hususundaki durumlarını iyice kuvvetlendirmek, güven altına almak için, iki ayrı isimle zikretmiştir. Çünkü bu sekiz kısım içinde aslolan, vazgeçilemiyecek olanlar, fakir ve miskinlerdir. Hem, bunun diğer bir faydası da, diğerleri gibi değit, sadakalardan buna iki hissenin verilmesidir. "

Bil ki bu ihtilafın neticesi, sadakaların dağıtılmasında ortaya çıkmayıp, ancak "vasiyyef'le ilgili hususlarda ortaya çıkar. Bu, mesela bir kimsenin, "Fakirlere (200), miskinlere de (50)

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/45-46

(dirhem) vasiyyet ediyorum.." demesi halinde, Şafii (r.h.)'ye göre ikiyüzü, daha fazla muhtaç olana; Ebu Hanîfe (r.h.)'ye göreyse, daha az muhtaç olana vermek gerekir. Şafiî (r.h.)'nin delili şunlardır: 60[60]

Şafiî'nin Miskin Konusundaki Görüşünün Delilleri

1) Allah Teâlâ, ihtiyaçlarını gidermek, maslahatlarını görmek için, zekâtın, sadakaların bu sekiz kısma verileceğini belirtmiştir. Bu, ilk başta sayılanın, daha fazla muhtaç olan olduğuna delâlet eder. Çünkü zahir olan durum, "ehemırTin mühimden önce getirilmesi gerektiğidir. Baksana Ebu Bekr ve Ömer diye söze başlanır, Hz. Osman'ı Hz. Ali'ye üstün görenler, onlardan bahsederlerken, "Osman..., Ali...; Ali'yi Osman'dan üstün görenler, "Ali, Osman..." derler. Hz. Ömer, öğüt verici olarak, yaşlılık ve İslâm kâfidir... " beytini terennüm etmiş ve "Keşke şair, İslâm'ı yaşlılıktan önce zikretseydi" demiştir. Binâenaleyh, ayette önce fakirlerle başlanınca, fakirlerin miskinlerden daha muhtaç olmaları gerekir.
2) Ahmed İbn Ubeyd şöyle demiştir: "Fakir, miskinden daha kötü durumda olandır. Çünkü Arapça'da, "fakir" kelimesinin aslı mefkûr olup, bu da "Omurga kemiği dışarı çıkmış" adam demektir. Sonra mefkur yerine fakîr denilmiştir. Zaten Arapça'da bu cari olup, mesela matbûh yerine tabîh, mecruh yerine cerîh denilebilir.
Böylece fakirin şiddetli bir ihtiyaç içinde olduğu halde, fakirliğinden ötürü yerinden kalkamadığından bu adı almış olduğu sabit olur. Bu kötürümlük hali, onun çalışıp çabalamak için hareket etmesine mani olur. Düşkünlükte, fakirlikte, darlık içinde bulunmada bundan daha fazlasının düşünülemeyeceği malumdur, Dilciler Lebîd'in şu beytini nakletmişlerdir:
Ibnu'l-A'rabî bu beyitteki "fakîr"in, omurgaları kırılmış kimse anlamına geldiğini, iş göremez bir düşkün için bir darb-ı mesel olduğunu söylemiştir..
Fakirin, daha fazla muhtaç olan kimse olduğunu, Cenâb-ı Hakkın, "O 3ün bazı yüzler kasvetlidir.. Anlar ki, kendisine, bel kemiklerini kıracak (fakire) bir iş yapılacakf" (Kıyame. 24-25) ayeti de delâlet etmektedir.. Cenâb-ı Hak bu ayette fakire lafzını, belâ ve musibet nevilerinden en büyüğüne bir kinaye tutmuştur.
3) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), fakirlikten (Allah'a) sığınarak, "Fakirlik, neredeyse küfür olacaktı..."61[61]"buyurmuş, daha sonra da, "Allah'ım, beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür ve beni, miskinler zümresi içinde hasret"62[62] demiştir. Halbuki miskin, fakirden daha kötü durumda olan birisi olsaydı, o zaman bu iki hadis birbiriyle çelişirdi. Çünkü (bu durumda), Hz. Peygamber fakirlikten Allah'a sığınmış, sonra da, ondan daha kötü olan bir şeyi Allah'dan istemiş olurdu. Ama biz. fakirin miskinden daha fazla muhtaç olduğunu söylersek, o zaman bu iki hadis arasında kesinlikle bir tenakuz olmaz.
4) Bir kimsenin miskin olması, onun herhangi bir mal sahibi olmasına mani değildir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gemiye gelince: O. denizde iş yapan yoksullarındı.." (Kehf, 79) ayetidir. Cenâb-ı Hak bu ayette, epey miktar altına denk olan gemisi olan bir kimseyi, miskin olmakla vasfetmiştir. Halbuki, Allah'ın, kitabında herhangi bir insanın bir şeye mâlik olduğu halde, fakir diye nitelendirdiğini görememekteyiz.
Eğer onlar, "Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah ganîdir, siz ise fakirlersiniz..." (Muhammet), 38) ayetidir. Böylece Cenâb-ı Hak, bütün insanları, birçok şeye sahip olmalarına rağmen, fakir olmakla vasfetmiştir" derlerse, biz deriz ki:
Bu. zıddına daha uygun düşer. Çünkü Allahu Teâlâ onları, kendisine nisbetle 'fakirler" olarak nitelemiştir. Zira, Allah'ın dışında kafan herkes, AHah'a nisbetfe, katiyyetle hiçbir şeye sahip değillerdir. O halde, bizim görüşümüz doğru olmuş olur.
5) Hak Teâlâ'nın, "Yahut, bir açlık gününde yemek yedirmektir. Yakınlığı olan bir yetime.. Yahud, toprakta sürünen bir yoksula (miskine)" (Beied, 14-16); (*f.'J^> ^sN-fj1) ayetidir.

---

[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/46-47
[61] Camiu s-Sağir. 2/89.
[62] Keşfu'l-Hafâ 1/181. (Tirmizi, Zühd. 37 ve İbn Mâce Zühd, 7).

Halbuki bu ayette şiddetli ihtiyacından dolayı toprağa belenmiş, toprakta sürünen miskin, yani fakir murad edilmiştir. Binâenaleyh, bu ayette geçen "miskin" kelimesini, "toprakta sürünen" ifadesiyle kayıtlamak, bazan böyle olmayan bir miskinin bulunabileceğini gösterir. Bu da ancak o kimsenin bir şeye malik olması halinde böyle olur. O halde, bu o kimsenin miskin olmasının bazı şeylere malik olmasına mani olmadığına delâlet eder.

6) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Fakir, hiçbir şey bulamayan muhtaç kimsedir.. Bunlar, ehl-i suffe, yani Mescid-i Nebt'nin sefasında kalan kimselerdir. Bunlar, evleri barklan olmayan dörtyüz civarında müslümandı. Binâenaleyh fazla yiyeceği bulunan her müslüman, yiyecek fazlasını akşam olunca onlara getirirdi. "Miskinler" ise, gezip dilenen kimselerdir" Bu istidlalin özü şudur: Ehl-i Suffe'nin alabildiğine fakir olduğu mütevâtir olarak bilinen bir husustur. Binâenaleyh İbn Abbas, "fakirler"i ehl-i suffe olarak; "miskinleri" de gezip dilenen kimseler olarak tefsir etmiş, insanlardan herhangi birşey isteyemeyen muhtaç kimselerin durumlarının, muhtaç olup da dilenenlerden daha güç olduğu sabit olduğuna göre, "fakir"in, "miskin"den daha zor durumda olması gerektiği ortaya çıkmış olur demiştir.

7) "Meskenet", "sükûn" masdarından türemiştir. Binâenaleyh fakir kimse, insanlardan dilenip, yardım istediğinde onların birşeyler vereceğini anlayınca kalbi diner, korkusu ve acizliği zail olur. Bu kimsenin, kendisine red ve men ile karşılık verildiğinde dineceği, sakinleşeceği, kalbinin yatışacağı ve istemeyi tekrar edeceği için bu adı almış olması da muhtemeldir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, temeskünü, yani miskinliği, "başkasından isteme ve yalvarma"dan kinaye kılmıştır. Nitekim Arapça'da,
yumuşayıp, boyun eğdiğinde, denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, namaz kılan kimseye,ffmütevazi ve huşu içinde ol" manasını kastederek demiş olması da bu manadadır. Böylece bu, miskinin dilenen kimse olduğuna delâlet etmiş olur.

Bu sabit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde "Onların mallanndan sâilin ve mahrumun (yoksulun) da bir hakkı vardır" (Zânyat. 19) buyurmuştur. Binâenaleyh bizim burada zikrettiklerimizle, "miskin"in, dilenen kimse olduğu sabit olunca, "mahrum"un da, fakir kimse olması gerekir. "Mahrum" kelimesinin, iyice mahrum olmayı ifade ettiğinde şüphe yoktur. Böylece fakirin, miskinden daha kötü ve güç durumda olduğu sabit olmuş olur.

8) Hz. Peygamber (s.a.s) "Allahım, beni "miskin" olarak yaşat"63[63] buyurmuştur. Zahir olan odur ki, Allah Teâlâ O'nun duasını kabul etmiş, O'nu bir miskin olarak öldürmüştür. Hz. Peygamber {s.a.s) vefat ederken, bir çok şeye sahipti. Binâenaleyh bu, bir kimsenin "miskin" olmasının, bazı şeylerin sahibi olmasına mani olmadığına delâlet eder. "Fakir"e gelince, bu kelime daha fazla muhtaç olmayı gösterir. Zira Hz. Peygamber {s.a.s) "Fakirlik neredeyse küfür olacaktı"64[64] buyurmuştur. Bununla, fakirliğin, miskinlikten daha ileri derecede olduğu sabit olmuş olur.

9) İnsanlar, tıpkı siyah ve beyazın birbirinin zıddı olması gibi, fakirlik ve zenginliğin iki zıd şey olduğu hususunda ittifak etmişler, ama hiç kimse zenginlik ve miskinliğin iki zıt şey olduğunu söylememiş; aksine onlar şeref ve meskenetin birbirine zıd olduğunu söylemişlerdir. Binaenaleyh herkese boyun eğen, herkesten korkan, herkesin kötülüğüne katlanıp, cevap veremeyen, onlara yalvarıp yakaran kimseler hakkında, insanlar "Falanca zillet ve meskenetini ortaya koydu. O miskindir, âcizdir" derler. Ama "fakir" kelimesine gelince, insanlar bunu zenginliğin zıddı manada kullanmışlardır. Hal böyle olunca da onlar, (haksızlıklara karşı) boyun eğip itaat gösterdiğinde ve karşı çıkmadığında, zengin olan kimseyi de bazen "miskin" diye; yine boyun eğmekten ve zilletten uzak duran fakir kimseyi de "şerefli, asit" diye tavsif ederler. Böylece fakirliğin, malı bulunmama; miskinliğin de, zillet manasında olduğu sabit olur. Birincisi malın bulunması manasına ters olup, ikincisi malın bulunmasına ters değildir.

10) Hz. Peygamber (s.a.s), Mu'âz (r.a)'a zekat konusunda "Onu onların zenginlerinden al,

---

63[63] Keşfu'l-Hafâ. 1/181.

64[64] Câmius-Sağîr. 2/89

fakirlerine ver"[65] demiştir. Şayet, "miskin" daha fazla muhtaç manasına olsaydı, o zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'in "O zekatı, onların miskinlerine ver" demesi gerekirdi. Çünkü daha mühim olanın zikredilmesi daha uygundur. İşte yaptığımız bütün bu izahlar, "fakir"in "miskin"den daha zor durumda olduğuna delâlet eder. [66]

Miskinin Fakirden Daha Yoksul Olduğu

"Miskin"in, "fakir"den daha zor durumda olduğunu söyleyenlerin delilleri de şunlardır:
1) Bu görüşte olanlar, "Yahut toprakta sürünen bir miskine.. "(Beied, 16) ayetini deül getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Allah, bu ayette miskini, "toprağa belenmiş" diye tavsif etmiştir. Bu da onun, son derece fakr-u zaruret içinde olduğuna delâlet eder. Hem sonra Cenâb-ı Hak, yiyecek cinsinden verilecek keffâretlerin miskinlere verilmesini emretmiştir. Halbuki, açlığı gidermekten daha büyük bir ihtiyaç yoktur.
2) Bu görüşte olanlar bir çobanın şu şiirini defil getirmişlerdir: "Sağımlık hayvanları kendi çoluk çocuğuna göre olan fakire gelince, efendi(si) ona (süt, v.b) bir şey bırakmadı." Şair burada, sağımlık hayvanları olan kimseyi "fakir" diye isimlendirmiştir.
3) Miskin, içinde istirahat edip sükunet bulacağı bir evi olmadığı için, bulduğu yerde yatan ve istirahat eden kimsedir. Bu da "miskin"in son derece sıkıntı ve güçlük içerisinde bulunduğuna delâlet eder.
4) Onlar, Esmâî ve Ebu Amr b. el-Alâ'nın şöyle dediklerini nakletmişlerdir: "Fakir, yiyeceği olan; miskin ise, hiçbirşeyi bulunmayan kimsedir." Yunus da: "Fakir, kendisine yetecek kadar birşeyleri bulunan; miskin ise, hiçbirşeyi olmayandır" demiştir. Ben de, bir bedeviye: "Sen fakir misin?" diye sorduğumda: "Yok, vallahi daha da beterim, miskinim" cevabını verdi. [67]

Razının İki Tarafı Karşılaştırması

Bu görüşte olanların, zikrettikleri ayete tutunmalarına şöyle cevap verilir: Biz, o ayetin, bizim lehimize bir delil olduğunu beyan etmiştik. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu ayette bahsedilen "miskin"i, "toprağa belenmiş" diye tavsif edince bu, bazan böyle bir sıfatta olmayan bir miskinin de olabileceğine delâlet etmiş olur. Aksi halde bü kaydın (sıfatın), bir hikmeti olmaz.
Onların, "Allah keffaretlerde vacib olan yiyeceği miskinlere ait kılmıştır" şeklindeki görüşlerine karşı deriz ki: "Evet, Allah Teâlâ, (keffarette yedirilmesi gereken) o yiyeceğin, "toprağa belenmiş" sıfatına sahip miskin için olacağını söylemiştir. Bu, Allah'ın o keffaretin, mutlak manada miskine verilmesini vacib kıldığına delâlet etmez.
Bu görüşte olanların, bir çobanın şiiri ile istidlallerine de şöyle cevap verilir: "O, şu anda fakir olan bu kimsenin, daha önce sağımlık hayvanları olduğunu, ama efendisinin kendisine birşey bırakmadığını söylemektedir. Binâenaleyh niçin şöyle denilemesin: Onun sağımlık hayvanları vardı. Ama efendisi, kendisine hiçbirşey bırakmayınca, artık fakir olarak tavsif edildi.
Onların, "Miskin, evi bulunmadığı için, bolduğu yerde yatıp istirahat eden kimsedir" şeklindeki görüşlerine de şöyle cevap verilir: Aksine miskin, dilenmede ısrar eden ve insanların peşinde dönüp dolaşan kimsedir. O, ya insanlar onu kovup ittiklerinde bile, onlardan uzaklaşmadığı için; yahut da, çok isterse, insanların kendisini boş çevirmeyeceklerini bildiği için, kalbi sükûnette ve rahat olduğu için, bu ismi almıştır.
Onların Ebu Amr ve Yunus'dan rivayet ettikleri hususlara gelince, bu da, İmam Şafiî ve İbnü'l-Enbarî'nin sözleri ile çelişki teşkil, eder. Hem sonra Kaffâl^Tefsİr'inde, Cabir b. Abdullah (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Ayette bahsedilen fakirler, muhacirlerin fakirleri; miskinler de, hicret etmemiş olan müslümanlardır."
Hasan el-Basrf'den de şu nakledilmiştir: "Fakir, evinde oturup bekleyen; miskin ise dilenmek

---

[65] Buhâri, Zekal. 1 (2/108); Müslim, iman. 29 (1/50).
[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/47-50
[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/5051

için koşuşturandır."

Mücahid: "Fakir, istemeyen; miskin ise isteyen (dilenen) yoksuldur" derken; Zührî: "Fakir, utandığından dilenmek için çıkamayan yoksul; miskin ise dilenen yoksullardır" demiştir. Allah'a dua eden hocamtz[68][68]der ki: "Bütün bu görüşler, fakirin, dilenmeyen; miskinin ise dilenen yoksul olduğu noktasında birleşmektedir. Binaenaleyh kim dilenirse, birşeyler bulur. Bu sebeple miskin, İhtiyacı ve mağduriyeti daha az olan olmuş olur."

Üçüncü kısım: "Zekât işinde çalışanlar" fıkrasının ifade ettikleridir.

Bunlar, zekat toplamakla görevli memurlardır. Bunlara, yaptıkları iş nisbetinde ücret verilir. Bu, İmam Şafiî (r.h) ile Abdullah b. Ömer (r.a) ve İbn Zeyd'in görüşüdür. Mücahid ve Dahhak, "Bunlara zekatın sekizde biri verilir" demişlerdir. Ayetin lafzının zahiri Mücahid'den yanadır. Fakat İmam Şafiî şöyle der: "Bu, yapılan işin ücretidir. Binâenaleyh, işe göre ayarlanmalıdır. Doğrusu şudur: Haşim ve Beni Muttalib kabileleri mensuplarının, azadlılarının zekat malından birşeyler alabilmeleri için, zekat memurları olmaları caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Ebu Râfî'yi, zekat toplamak için görevlendirmek istemiş ve "Bir kavmin mevlalannın (azadlılannın) da onlardan sayıldığını bilmiyor musun?" demiştir. Allah Teâlâ, 'Ve onun (zekatın) üzerine memur olanlar" buyurmuştur. Çünkü alâ edatı velayet (idare, himaye) manası ifade eder. Nitekim bir kimse bir şehrin valisi olduğu zaman, "Falanca, falan belde üzerinde idarecidir" denilir. [69][69]

Müellefe-i Kulûb

Dördüncü kısım, "Kalbleri alıştırılmak istenenler..." kelimesinin
ifade ettiği kimselerdir. İbn Abbas (r.a): "Bunlar, her kabilenin asilzadelerinden meydana gelen bir topluluktur. H2. Peygamber (s.a.s), Huneyn Günü bunlara zekattan vermiştir. Hepsi onbeş kişi olup, şunlardır: Ebu Süfyan, Akra b. Habis; Uyeyne b. Hısn; Huveytıb b. Abduluzza, ÂmiroğuMartndan Sehl b. Amr, Haris b. Hişam, Süheyl b. Amr el-Cühenî, Ebu's-Senâbil, Hakîm b. Hizam, Malik b. Avf, Safvan b. Ümeyye, Abdurrahman b. Yerbû, Ced b. Kays;Amr b. Mirdâs ve Alâ b. ei-Haris. Hz. Peygamber (s.a.s), bunlardan herbirine yüz deve vermiş ve böylece onları İslâm'a celbetmek istemiştir. Fakat Abdurrahman b. Yerbû'a elli deve, Hakîm b. Hizâm'a yetmiş deve verince, bu: "Ya Resufallah, ben hiçbir insanı senin bu bağışına benden daha lâyık görmüyorum" dedt. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), ona on tane deve daha verdi. O yine istedi. Peygamber (s.a.s), ona on tane deve daha verdi. O yine istedi, Peygamber (s.a.s) yine verdi. Böyle böyle deve sayısı yüze ulaştı. Daha sonra o: "Ya Resuîallah, senin tarafından bana ilk defa verilip de benim yeterli bulmadığım mı daha hayırlı, yoksa yeterli bulduğum şu miktar mı daha hayırıı?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Senin yeterli bulmadığın..." dedi. Bunun üzerine Hakîm: "Allah'a yemin olsun ki, o miktardan fazlasını almayacağım" dedi" demiştir. Rivayet olunduğuna göre, Hakîm öldüğü zaman, Kureyş içinde en çok malı olan kimse idi. Bu atıyyeleri onlara vermek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağır gelmişti ama O, onları bununla İslam'a ısındırmıştı.

Musannif (Râzî) (r.h) şöyle der:"Bu atıyyeier ve hediyeler Huneyn Günü olmuştur. Bunların zekatlarla ilgisi yoktur. Ben, İbn Abbas (r.a)'ın bu hadiseyi, niçin bu ayetin tefsiri sadedinde zikrettiğini bilmiyorum. Belki de onun bundan kastı, mallardan bir kısmının müelleferi kulûba verilebileceğini anlatmaktır. Ama bu hadisenin, zekatın müellefe-i kulübe verilmesi hususunda bir tefsir olarak zikredilmesi, İbn Abbas (r.a)'a uygun düşmez.

Kaffâl: "Ebu Bekr(r.a), irtidâd hadiseleri günlerinde, gerek kendisinin, gerekse kavminin zekatlarını toplayıp getiren Adiyy b. Hâtim'e mal vermiştir" diye nakletmiş ve şöyle demiştir: "Maksad, devlet başkanı (olan Hz. Ebu Bekr'in) müellefe-i kulûb vasıtasıyla zenginlerin

---

[68][68] Metinde diye geçen bu zat, büyük ihtimal müfessir Razî'dir. Zira c.16. s 106'dadaal1 tabiri buna yakın olup, kendisine ait olduğu meydandadır. (Ç.)

[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/51-52

zekatlarını toplamasıdır."
Vahidî: "Allah Teâlâ müslümanları, müşriklerin kalblerini İslam'a ısındırmaktan (yani müellefe-i kulûbtan) artık müstağnî kılmıştır. Binaenaleyh İslam devlet başkanı, müslüman oldukları takdirde, müslümanlara fayda verecek olan bir topluluğun kalbini İslam'a ısındırmak isterse (yani onlara müellefe-i kulûb olarak davranırsa), bu caizdir. Çünkü malların zekatından, müşriklere birşey vermek caiz değildir. Fakat müşriklerden müellefe-i kulûb olanlara gelince, onlara zekaca demiştir. Ben derim ki: Vahidî, "Allah, müslümanları art-İslâm'a ısındırmaktan müstağni kılmıştır" sözünü, Hz. Peygamoe zekattan pay ayırıp verdiği zannını gidermek için söylemiştir. Fakat biz kesinlikle böyle olmadığını beyan ettik.
Hem sonra ayette, "müellefe-i kulûb"un müşrikler olduğuna delâlet eden herhangi birşey yoktur. Aksine Cenâb-ı Hak, "Kalbleri alıştırılmak istenenler buyurmuş olup, bu, müslim- gayr-ı müslim hakkında umumi bir ifadedir.
Doğrusu şudur: Bu hüküm, mensûh değildir. İslâm devlet başkanı bu özellikte birtakım kimselerin kalblerini İslam'a ısındırmak için, onlara zekattan müellefe-i kulübün hissesini verebilir. Çünkü, bu hükmün neshedildiğine dair hiçbir delil yoktur. 70[70]

Köleler

Beşinci kısım, ayetteki rikab (köleler, esirler) kelimesinin anlattığı kimselerdir. Zeccâc şöyle demiştir; "Bu ifadede hazif bulunup, takdiri "köle azadında..." şeklindedir. Bu ifadenin tefsiri, Bakara suresinde (Bakara, 177) ayetinin tefsirinde uzunca geçmişti. Bu ifadenin tefsiri ile ilgili olarak şu görüşler var:
Birinci görüş: Kölelerin zekattan hissesi, bu hisse ile azâd edilsinler diye, mükâteb köleler için ayrılır. Bu, Şafiî (r.h)rnin ve Leys b. Sa'd'in içtihadıdır. Bunlar İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilen şu ifade ile istidlal etmişlerdir: O, bu ifade ite ilgili olarak: "Allah bununla mükâteb köleleri kastetmiştir" demiştir. Bu tefsir, "Onlara fyani mükâteb kölelere), Allah'ın size verdiği maldan verin" (Nur, 33) ayeti ile kuvvetlenir.
İkinci görüş: İmam Malik İmam Ahmed ve İshak (b. Râhûye'nin) görüşü olup bunlara göre, zekattan kölelere ait olan bu hisse, köle azadı için ayrılır ve harcanır. Bununla, köle satın alınıp âzâd edilir.
Üçüncü görüş: İmam Ebu Hanîfe'nın talebelerinin,Sa'îd b. Cübe/r'in ve en-Nehâî'nin görüşü olup buna göre, zekat parası ile bir köle tamamen azad edilemez. Ancak o zekattan köleler için bir pay ayrılır ve bundan mükâteb köle de istifade eder. Çünkü ayetteki, "köleler" kelimesi, o kölenin bunda bir payının bulunmasını gerektirir, ama onun bu hususta tam hisse sahibi olmasına ters düşer.
Dördüncü görüş: Zührî'nin görüşü olup, buna göre, kölelerin zekattaki payları ikiye ayrılır: Yarısı müslüman mükâteb köleler içindir. Diğer yarısı ile de namaz kılan, oruç tutan ve daha önce müslüman olmuş olan kölelerden satın alınır ve azâd edilirler.
Alimlerimiz şöyle derler: Kölelere âit zekattaki hisse ile ilgifi ihtiyatlı olan, mükâteb kölenin müsaadesi ile, bu hissenin efendisine verilmesidir. Bunun delili şudur: Allah Teâlâ, önceden zikredilmiş olan dört grup için zekatı lâm-ı temlik ile vermiştir. Bu "Sadakalar ancak fakirlere..." ifadesidir. Cenabı Hak, kölelerden bahsederken bu lam harf-i cerrinin (lâm-ı temlikin-malikiyyeti gösteren lâm'ın) yerine fî harfi cenini getirerek buyurmuştur. Binâenaleyh bu farkın mutlaka bir hikmetinin olması gerekir. O hikmet de şudur: Daha önce zikredilen o dört grup insana, üzerinde istedikleri gibi tasarruf edebilsinler diye, zekattan alacakları hisseleri, bizzat kendilerine verilir. Ama kölelerin zekattan hisseleri, boyunlarının kölelikten kurtulması için ayrılır. Dolayısıyla o hisse onların kendilerine verilmez ve onlar o hissede istedikleri gibi tasarrufta bulunamazlar. Aksine bu hisse, onlar için ödenmek suretiyle, kölelikten kurtulmaları için harcanır.
Borçlular hakkındaki hüküm de böyledir: Bunların zekattan alacakları pay, kendilerine

---

[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/53-54

verilmeyip, borçlarının ödenmesi için kullanılır. Gaziler, Allah yolunda savaşa gidenler hakkındaki hüküm de böyledir: Onların zekattan-alacakları o hisse, savaşta ihtiyaç duyacakları şeylerin tedarik ve hazırlığında kullanılır. Yol oğulları yani, yolda kalmış olanlar hakındaki hüküm de aynıdır. Netice olarak deriz ki: İlk dört grup hakkındaki hüküm şudur: Bunların zekattan alacakları mal bizzat kendilerine verilir ve bunlar o hissede (malda) istedikleri gibi tasarrufta bulunabilirler. Ama son dört grup hakkındaki hüküm şöyledir: Bunların zekattan alacakları mal, bizzat kendilerine verilmez, aksine zekattan pay almalarına sebep olan özelliklerine göre muteber ihtiyaçlarına harcanır. 71[71]

Borçlular

Altıncı kısım: Ayetteki gârimîn kelimesinin anlattığı kimselerdir. Zeccâc şöyle der: "Arapça'da garm kelimesinin asıl manası, güç bir şeyi üstlenmektir. Geram kelimesi de, devamlı olan azab manasınadır. Aşk'a da, meşakkatli ve devamlı olduğu için, "garam" denilmiştir. Birisi, kadınlara düşkün olduğu zaman, bu kökten olarak, denilir. Borç da, insana zor gelip, insan ödemediği sürece ondan kurtulamadığı için, 'garâm" diye adlandırılmıştır. Binâenaleyh ayetteki, "gârimîn" -kelimesi ile borçlular kastedilmiştir. Buna göre diyoruz ki: Eğer borç bir günah sebebiyle meydana gelmiş ise, o. bu ifadenin hükmüne girmez. Çünkü ayette bahsedilen hisse, yardım maksadıyla verilir. Günah ise, yardımı gerektirmez. Eğer borç bir günah sebebiyle meydana gelmemiş ise, bu durumda o iki çeşittir:

a) Zaruri nafaka {geçim) veya bir maslahattan (ihtiyaçtan) dolayı meydana gelmiş olan borçlar.

b) Diyet ve insanların arasını ıslah bulma sebebi ile doğan borçlar. Bunların ikisi de ayetin hükmüne dahildir.

el-Esamm, Tefsir'inde şunu rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) ceninin (ana karnındaki çocuğun) diyeti hususunda, köle azâd edilmesine hükmedince, âkile (yani cezalının akrabaları), "Ya Resulallah, bizim hiç kölemiz yok" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), o gün (toplanmış) zekat malları üzerinde görevli olan Hamd b. Mâlik b. en-Nâbiğa'ya, "Müslümanların zekatlarından, bir köle azad ederek, onlara yardımcı oV buyurmuştur.

Yedinci kısım: Ayette "Allah yoluna "diye geçmekte olup müfessirler Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirle gazileri (savaşa gidenleri) kastettiğini söylemişlerdir. Şafii (r.h): "Savaşa gidenler, zengin de olsalar, zekat alabilirler" demiştir. Bu aynı zamanda, İmam Malik, İshak ve Ebu Ubeydin görüşüdür.

Ebu Hanîfe ve iki arkadaşı (yani, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed) (r.h) ise: "Savaşa gidenler, ancak muhtaç İseler, zekattan alabilirler" demişlerdir.

Bil ki, "Allah yolunda" tabirinin zahiri, bu hükmün savaşan müslümanlara (mücahidlere) hasredilmesin i gerektirmez. İşte bundan dolayı Kaffâl, Tefsiri'nde bazı fakihlerin, ölülere kefen alıp onları kefenleme, kaleler yapma, mescidleri bina ve imar etme gibi hayır işlerine zekat mallarının harcanabileceğini söylediklerini nakletmiştir. Çünkü ayetteki, "Allah yolunda" tabiri böyle olan herşey hakkında umûmî bir ifadedir.

Sekizinci kısım: Ayetteki "yolcular" tabirinin anlattığı kimselerdir. Şafif r.h) şöyle der: "Zekata müstehak olan yolcu günah için olmayan bir yolculuğa niyetlenip de, bu yolculuğunu, herhangi bir yardım olmadığı takdirde yapamayacak olan kimsedir." Alimlerimiz, kendi beldesinden, bir ihtiyaçtan dolayı yolculuğa çıkmaya niyetlenen kimseye, zekattan hisse verilmesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. Bu sekiz kısım ile ilgili izahımız bundan ibarettir. 72[72]

Beşinci Mesele

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/54-55

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/55-56

Bu mesele, o sekiz kısımla ilgili hükümler hakkındadır: 73[73]

Bu Ayette "Sadaka" Zekât Manasınadır

Birinci hüküm: Alimler, ayetteki "sadakalar" tabirine, farz olan zekatın girdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü farz olan zekata da, "sadaka" ismi verilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onların mallarından sadaka al" çrevbe, i3) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de,
"Beşten daha az devede ve beş vesakîan (ölçekten) daha az malda sadaka yani zekat yoktur"74[74] buyurmuştur.
Fakat âlimler, "sadakalar" ifadesine nafile olan (farz olmayan) sadakaların dâhil olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, onların da bu ayetin hükmüne girdiğini söylemiş ve "Çünkü "sadaka" kelimesi, aslında nafile olanlara hastır. Binaenaleyh biz bu kelimenin içine, farz olan zekatı dahil ettiğimize göre, nafile olan sadakalar buna haydi haydi girer ve bunun sağladığı netice şudur: Bütün sadakaların verileceği yerler de sadece bunlardır" demişlerdir. Doğruya en yakın olan, bu ayetteki "sadakalar" İle, farz zekatların kastedilmiş olmasıdır. Bunun delilleri şunlardır:
a) Allah Teâlâ, bu sadakaların lam-ı temlik ile, sekiz kısım için olduğunu bildirmiştir. Bu grupların mülkü olan sadaka ise, farz olan zekatlardır
b) Ayetin zahiri, sadakaların verildiği kimselerin, sadece bu sekiz kısım insan olduğuna delâlet eder. Halbuki ayetin ifade ettiği bu hasr, ancak ayetteki "sadakalar"!, farz olan zekatlar manasına hamlettiğimizde doğru olur. Fakat eğer buna nafile sadakaları da sokacak olursak, bu hasr manası doğru olmamış olur. Çünkü nafile sadakaların, mescidlerin, hanların, kalelerin, medreselerin, okulların yapım ve imârına, ölülerin kefenlenmesi ve teçhizine ve diğer hayırlara harcanması caizdir.
c) Ayetteki, "Sadakalar... ancak fakirlere mahsustur" ifadesi, sözün o manaya gelebilmesi için, ancak o sadakaların ve kısımlarının daha önce zikredilmiş olmaları halinde güzel olur. Daha önce kendilerinden bahsedilen ve izah edilen sadakalar ise, farz olan sadakalardır. Dolayısiyle, ayetteki "sadakalar"\ bu manaya hamletmek gerekir. 75[75]

Zekâtın Toplanması ve Dağıtılması İdareye Aittir

İkinci hüküm: Bu ayet zekatın alımını ve dağıtımını, İslam devlet başkanı veys onun tarafından görevlendirilecek birisinin üstleneceğine delâlet eder. Bunun delil Hak Teâlâ'nın zekatı toplamakla görevli olanlara da, zekat mallarından bir pay ayırmış olmasıdır. Bu da, zekatın ifasında mutlaka bir görevlinin bulunması gerektiğine delâle-eder, O görevli ise, devlet başkanının kendisini zekat toplamak için tayin ettiğ kimsedir. Şu hatde bu nass, zekatları imâmın (devlet başkanının) alıp topiayacağıra delâlet eder. Bu husus, "Onların mallarından sadaka a/"(Tevbe,ıo3)ayeti île de kuvve" kazanır. Bundan dolayı mal sahibinin, bâtını (herkesin bilmediği) mallarının zekatın, kendisinin vermesinin caiz oluşu, ancak başka bir delil ile anlaşılmıştır. Bunun böyle olduğunu isbat hususunda, "Onların mallarında sâilin (dilenenin) ve mahrumun (iffetinden dolayı dilenemeyenin) bir hakkı vardır" (Zanyaı 19) ayetine tutunmak da mümkündür. Buna göre bu "hak", hem sailin hem de mahrumun olduğuna göre, mal sahibinin bunu o mahruma (dilenmekten utanana) doğrudan doğruya vermesinin caiz olması gerekir. 76[76]

İmamın Zekat Alıp Alamayacağı

---

[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/57
[74][74] Buhârî. Zekat 32 (2/121): Müslim, Zekat, 3-7 (2/674)
[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/57
[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/58

Üçüncü hüküm: Ayetin nassı, zekat memurunun, zekat malında bir hakkı bulunduğuna delâlet etmektedir. Fakat alimler, imamın (devlet başkanının) da zekatta bir hakkı (hissesi) olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı alimler, onun böyle bir hakkı olduğunu kabul ederek, "Çünkü zekat memuru, bu işi imamın tayin ve desteği ile yapabilmiştir. Binâenaleyh gerçekte "âmil" yani zekatı toplayan,imamtn (devlet başkanının) kendisidir" demişlerdir. Bazıları da bunu kabul etmeyerek: "Ayet, zekat mallarının bu sekiz sınıf insana has olduğunu göstermektedir. İmam ise bu sekiz sınıfın dışındadır. Binâenaleyh bundan ona verilemez" demişlerdir. 77[77]

Zekât Memuru Zengin İse Pay Alabilir mi?

Dördüncü hüküm: Alimler, zekat memurunun zengin bir kimse olması halinde (topladığı) zekattan bir hisse alıp alamayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir: Hasan el-Basri, "onun, ancak ihtiyaçlı olması halinde bu maldan alabileceğini" söylemiş; diğer âlimler ise, "zengin de olsa, onun bundan bir hisse alabileceğini, çünkü onun bunu, yaptığı işin bir karşılığı olarak aldığım" söylemişlerdir.

Ulemâ, bu payın miktarı hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları onun, zekat malındaki payının "sekizde bir" olduğunu, çünkü Allah Teâlâ'nın zekatı sekiz kısım kimseye taksim ettiğini, bundan dolayı zekat memurunun payının da sekizde bir olarak belirlenmesi gerektiğini ve bunun tıpkı, bir kimsenin, malını sekiz kimseye vasiyet etmesi halinde, onlardan herbirine, o maldan sekizde bir hisse düşmesi tarzında olduğunu söylemişlerdir. Ekseri alimler ise, zekat memurunun hissesinin, o zekatı toplayıp bir araya getirirken yapmış olduğu mesai ntsbetinde olacağını söylemişlerdir.

Beşinci hüküm: Alimler, zekat mallarının bu sekiz kısım kimsenin dışında kalanlara verilemiyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat onlar, bu zekatın, o sekiz gruptan sadece bazısına verilip verilemiyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu iki meselenin delilleri daha önce geçmişti. Fakat biz, zekatın o kısımlardan sadece bazılarına verilebileceğini söylediğimizde, bu ancak âmilin (zekat memurunun) dışındakiler hakkındadır. Fakat bütün zekatın, (bu sekiz sınıftan, başka hiçbiri bulunmaksfzın), zekat memuruna verilmesi, ittifakla caiz değildir.

Altıncı hüküm: Zamanımızda ne zekat memuru vardır, ne de müellefe-i kulûb. Binâenaleyh zekatla ilgili geriye altı sınıf bulunmaktadır. Evlâ olan, Şafiî'nin dediği gibi, zekatı bu altı sınıfın hepsine vermektir. Çünkü en ihtiyatlı davranış budur. Ama bu yapılamıyorsa, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, diğerleri (yani bulunanlar) kifayet eder.

Yedinci hüküm: Ayetteki, "Fakirlere ve yoksullara" tabirinin umumi oluşu, kâfir ve müslüman (fakir ve yoksulları) içine alır. Fakat hadisler, zekatın ancak müslüman olan fakir, yoksul ve diğer zekat alabileceklere verilebileceğine delâlet etmektedir.

Bil ki Allah Teâlâ, bu sekiz sınıfı zikredip onların durumlarını iyice anlatınca, "Allah'dan bir farz olarak" buyurmuştur. Zeccâc, fariza ifadesinin, te'kîd olarak mansûb olduğunu söylemiştir. Çünkü, Cenab-ı Hakk'ın, ifadesi, tıpkı, "Allah sadakaları, onlara kendisinden bir farz olarak farz kılmıştır" takdirindedir. Bunun bu manada oluşu da, âdeta, ayetin zahirine muhalefet etmekten bir men' ve zecr içindir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "Cenâb-ı Hak. ne mukarreb bir meleğin ne de mürse! bir nebinin, zekâtın dağıtımını üstlenmesine razı olmadı. İşte bundan dolayı da. zekâtın dağıtımını bizzat kendisi üstlendi" dediği rivayet edilmiştir. Bütün bu vurgulu ifadelerin kullanılmasının maksadı, zekâtın bu sekiz kişinin dışındakilere verilmesinin haram olduğunu
göstermektedir..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Allah, maslahatların miktarlarını en iyi bilendir" ve "yalnız en doğru ile en uygun olan hükmü veren bir hakîmdir" demektir. Allah en iyisini

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/58

bilendir. [78]

Münafıkların Hz. Peygamberi İncitmeleri

"Yine o münafıkların içlerinde öyle kimseler vardır ki, peygambere ezâ eder, incitirler ve: "O, her söyleneni dinleyen bir kulaktır" derler. De ki: "O, sizin için bir hayır kulağıdır, Allah'a inanır, mü'minler(in sözün)e inanır, içinizden iman edenler için de bir rahmettir O. Allah'ın Resulünü incitenler (yok mu?) En acıklı azâb onlarındır" (Tevbe. 61).
Bil ki bu, münafıkların cehaletinin bir başka çeşididir. Zira onlar, ta'n ve tenkid etmek amacıyla, Allah'ın Resulü hakkında, "O, bir kulaktır" demişlerdir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [79]

Üzn Kelimesinin Okunuşu

A'meş'ın ve Abdurrahman'm Ebu Bekr'den, Ebu Bekrin de, Asımdan yaptığı rivayete göre Âsim: "Eğer o, sizin dediğiniz gibi ise, bir kulaktır. Sizin için hayırlı olan kulak, sizin söylediğiniz şeyleri kabul eder ve o, sizi tasdik eder. O, sizin için, sizi yalanlamasından daha hayırlıdır " manasında olmak üzere, her iki kelimeyi de merfû ve tenvinli olarak şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise izafetle şeklinde okumuşlardır ki bu: "O, şerrin kulağı değil, hayrın kulağıdır " anlamındadır. Nâfi, Kur'an'ın her yerinde, zât harfinin sükûnu ile üzn şeklinde okurken; diğer kıraat imamları zâlın dammesiyle üzün diye okumuşlardır ki bu.tıpkı unk veya unuk (boyun), zufr veya zufur (tırnak) kelimeleri gibi, iki kullanış şeklidir.. [80]

İkinci Mesele

İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Bir grub münafık, Hz. Peygamber'i, (O'na) yakışmayan sözlerle yadetmektey-
diler. Mesela bazıları: "Yapmayınız, zira biz, söylediğimiz şeyin, onun kulağına varacağından endişe ediyoruz " dediklerinde, Cülas İbn Suveyd: "Tam aksine biz, dilediğimizi konuşur, sonra da ona gider: "Biz söylemedik!" diye yemin ederiz, o da bizim sözümüze inanır. Zira Muhammed, ancak dinleyen, her söyleneni dinleyip kabul eden bir kulaktır!.." deyince, işte o zaman bu ayet-i kerime nazil oldu. "
Hasan el-Basrî de şöyle demiştir; "Münafıklar, "Bu adam sadece (dinleyen) bir kulaktır. İsteyen onu dilediği yere çevirir. Onun bir kararlılığı, azmi bulunmamaktadır " diyorlardı'.'
Esamm da şunu rivayet etmiştir: "O münafıklardan birisi kavmine: "Eğer, Muhammed'in söylediği hak ve gerçek ise, biz, eşekden daha adi ve kötüyüz" deyince, karısının oğlu bunu duydu ve: "Vallahi o, gerçektir; vallahi sen, kendi eşeğinden daha şerli ve kötüsün..." dedi. Sonra da, bu sözü Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaştırdı. Bunun üzerine o münafıkların bir kısmı: "Muhammed ancak, (her şeyi dinleyen) bir kulaktır. Şayet sen onunla karşılaşır da, bunu söylemediğine dair yemin edersen, o seni tasdik edip sözünü doğrular " deyince, bu ayet, işte onun o sözünü nakletmek üzere nazil ofdu." Bunun üzerine, o sözü Hz. Peygamber'e ileten kimse: "Ya Resûlallah, ben de bundan önce müslüman olmamıştım. Şüphesiz, bu delikanlının, benim katımdaki değeri büyüktür. Allah'a andolsun ki, ona teşekkür borçluyum" dedi. " Daha sonra Esamm, sözüne devamla şöyle der: "Allah, peygamberi için bir hüccet ofsun ve o münafıklar, yaptıklarından vazgeçsinler diye, münafıkların saklamış olduğu çeşitli küfürlerini ortaya koyarak, (bir ayetinde), "içlerinden sadakaların taksimi hususunda seni ayıplayacaklar da var..." (Tevbe58); peşinden, "(Yine o münafıkların) içlerinde öyle kimseler vardır ki, peygambere eza ederler..." (Tevt». 6i); daha sanra da, "İçlerinden kimi de Allah'a şöyle

---

[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/58-59
[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/60
[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/60

ahdetmişti..."(jevbe, 75) buyurmuş, bunların dışmda da, gayble ilgili olan diğer haberleri muhtelif ayetlerinde bildirmiştir. Bütün bunlarda, O'nun Allah katından gönderilmiş gerçek bir nebi olduğuna dair deliller bulunmaktadır. 81[81]

Üçüncü Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkların içinde Hz. Peygamber'e eziyyet verenler olduğunu anlatmış, sonra da bu eziyyet
vermeyi, onların, Hz. Peygamber'e "Bu, ancak bir kulaktır " şeklindeki sözleriyle beyan etmiştir. O münafıkların, bu sözleriyle kastettikleri. "O peygamberin zekâsı yoktur, anlayışı kıttır... kalbi saf ve duyduğu her şeye de çabucak inanandır" şeklindeki bir manadır. İşte bu sebepten dolayı münafıklar Hz. Peygamber'i "O, bir kulaktır" diye vasfetmişlerdir. Bu tıpkı, "casus"a, "ayn" (göz) adının verilmesine benzer. Nitekim Arapça'da, "Falanca, üzerimize bir göz, casus, gözleyici kılındı " denilir. Yani, "İşlerimizi iyiden iyiye araştıran bir casus kılındı" manası kastedilir. İşte burada da böyledir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu sözüne, "De ki: "O. sizin için bir hayır kulağıdır" diyerek cevap verdi. Bu tabir "Farzediniz ki, o bir kulak olsun. Ancak ne var ki o, sizin için daha hayırlıdır " takdirindedir. Hak Teâlâ'nın üzünü (hayr) tabiri tıpkı "Falanca, sadık ve doğru bir adam: âdi! bir şâhiddir" denilmesi gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in hayırlı bir kulak olduğunu, "Allah'a inanır, mü'minlerin sözüne inanır.. içinizden iman edenler için de bir rahmettir o" ayetiyle beyan etmiştir. Cenâb-ı Hak bu üç şeyi, Hz. Peygamber'in "hayır kulağı" olmasının gerekçesi gibi kılmıştır. Öyleyse biz, bunların bu hayırlılığı nasıl gerektirdiğini beyan etmeye çalışalım:
Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a inanır" tabiridir. Çünkü, Allah'a iman eden herkes, Allah'dan ittikâ eder. Altah'dan korkan ise, bâtıl şeyler sebebiyle eziyyet etmeye yönelmez. 82[82]

Hz. Peygamber'in Mü'minlere İnanmasının Manası

İkincisi: "Mü'minlere inanır " buyruğudur. Bu "O peygamber, mü'minlerin sözlerini kabul eder" demektir. Bu da, "O mü'minler, bir görüş üzerinde ittifak ettiklerinde, Hz. Peygamber onların o görüşünü kabul eder" anlamında olup, bu onun kalbinin anlayışsız saf ve çabuk aldanan olmasına mânidir. .,
Buna göre şayet, yü'minu fiili niçin, Lafzatuüah'la birlikte kullanıldığında bâ harf-i cerriyle; "mü'minîn" kelimesiyle kullanıldığında da, lâm harf-i cerriyle müteaddi olmuştur?" denilirse biz deriz ki:
Lafzatullah'a taalluk eden imandan maksat, küfrün zıddı olan tasdik olduğu için bâ harf-i cerriyle; mü'minlerle ilgili olan iman lafzının manası da, onlan dinlemek ve harf-i cerriyle müteaddi olmuştur.. Bu, tıpkı "Sen bize inama değilsin" (Yusuf, i7)"Musa'ya kavminin gençlerinden başkası iman etmedi" "Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken, sana iman eder miyiz?" (Şuâra.m) ve "Ben size izin yermeden siz ona iman ettiniz ha!" (şuara.gayetlerinde olduğu gibidir.
Üçüncüsü "İçinizden iman edenler için de bir rahmettir o..." buyruğudur. Bu da hayırlılığı gerektirir. Zira bu, "O peygamber, sizin işlerinizi, zahire göre yerine getirir. İçinizdekileri iyice araştırmaz ve sırlarınızı ortaya koyma hususunda gayret göstermez" demektir. Binâenaleyh, bütün bu üç vasıftan herbirinin, Hz. Peygamber'in bir hayır kulağı olmasını gerektirdiği kesinleşir. Cenâb-ı Hak bunun, bir hayır ve rahmet sebebi olduğunu beyan buyurunca, O'na eziyyet eden herkesin, elîm bir azaba dûçâr olacağını da beyan etmiştir. Çünkü o peygamber o münafıkların son derece adi, rezit ve kepaze olmalarına rağmen, onlara hayrı ve rahmeti

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/60-61
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/61-62

ulaştırma hususunda çaba sarfedip, sonra da onlar buna rağmen, onun iyiliğine kötülükle, hayırlarına da serlerle mukabele edince, onların, Allah tarafından çok şiddetli bir azaba müstehak kılınacaklarında şüphe olmaz. [83][83]

Dördüncü Mesele

Bu iki kelimeyi tenvin ile şeklinde okuyanların bu şekilde okumalarının sebebi hususunda da şu izahlar
yapılabilir;

1) Kelamın takdiri, "Habibim, de ki: "Anlayan, kavrayan, hakkı duyan kulak, sizin için, zikretmiş olduğunuz o fasit, yanlış tenkitlerden daha hayırlıdır" şeklindedir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, bu tenkidin yersiz ve yanlış olduğuna delâlet eden, "Allah'a inanır, mü'minlerin sözüne inanır... içinizden iman edenler İçin de bir rahmettir o" buyurmuştur. Buna göre mana, "Bu sıfatları taşıyan kimse, nasıl tönkid edilebilir ve bu kimse nasıl saflıkla ve çabuk aldanmakla nitelendiririlir?" şeklinde olur...

2) Bu ifadenin başına, bir mübteda getirilerek, takdirin, "O, sizin için hayırlı olan bir kulaktır,." şeklinde olmasıdır. Bu, "O, sizin hakkınızda hayırlı olmakla vasfedilrntş bir kulaktır. Çünkü o, sizin mazeretlerinizi kabul eder ve sizin cahilliklerinize aldırış etmez. O halde daha nasıl siz bu durumu onun hakkında bir tenkit konusu yapabiliyorsunuz!" anlamındadır.

3) Bu, en-Nazm adlı eserin sahibinin ileri sürdüğü, zoraki ve tekellüflü bir izahtır. Buna göre üzün kelimesi, her ne kadar zahiri itibariyle mübteda olarak merfû kılınmış se de, kelimenin yeri, hal olmak üzere nasb olup, bunun tevili, De ki:"o, bir kulak olarak, hayırlıdır" şeklindedir. Yani, "O bir kulak olduğu zaman, sizin için daha hayırlı olur. Zira o, sizin mazeretlerinizi kabul etmektedir " demektir.

Bu ifadenin bir benzeri de, "O, bir bekçi olarak, sizin için hayırlıdır" ifadesidir. Yani, "O, bir koruyucu olması halinde, sizin için daha hayırlıdır" demektir. Fakat, işbu "hale kevnihi" hazfedilince, hâl müptedâ yerine konularak, takdiri, "O, sizin için hayırlı olan bir bekçidir, koruyucudur.." şeklinde olmuştur. Kur'an'dahüve kelimesi, çokça hazfedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, ihü 4jIj4h "Üçdür..." diyecekler.." (Kehf, 22) buyurmuştur, Yani,"Onlar, üçtür" demektir. Her ne kadar Vahidî, bunu çok güzel bulmuşş da, ancak ne var ki bu, son derece zorlamalı bir açıklamadır. [84][84]

Beşinci Mesele

Hamza, hayr kelimesine atfederek, cer ile ve rahmetû şeklinde okumuştur. Buna göre sanki, denilrre-istenmiştir. Yani "O, hayır ve rahmetin sebebi olan sez. dinleyendir.." demektir.

Buna göre şayet, "Rahmet olan her şey, bir hayırdır. O halde, "hayır" kelimesmr peşinden "rahmet" kelimesinin getirilmesinin faydası ve hikmeti nedir?" denilirse biz deriz ki: Hayır çeşitlerinin en kıymetlisi "rahmef'dir. Binâenaleyh, "hayır" kelimesinc-r-sonra "rahmet" kelimesinin getirilmesi güzeldir. Bu tıpkı, (Bakara, 98); ayetinde olduğu gibidir. Ebû Ubeyd, bu şekilde okumanın tuhaf olduğun, zira, matuf ile matufun aleyhin birbirine uzak kaldığını ileri sürerken, Ebu Ali el-Farisî "Uzaatfın yapılmasına mâni değildir. Baksana, "Onun, "Yârab" demesi... "(Zuhrut. sa ayetini bu şekilde okuyanlar, bunu Cenâb-ı Hakk'ın, "O saatin İlmi şüphesiz ki Allah'ın nezdindedir" (Lokman, 34) ayetine atfederek kelamın takdirinin, "Saatin, Kıyametin ve onun.... şeklindek sözünün ilmi, Allah katındadir " şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Buna göre şayet, "İbn Amir'in, nasb ile rahmeten şeklinde okuması nasıl izah edilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu neticesi hazfedilmiş bir illettir. Buna göre ifadenin takdiri "Rahmet olsun diye" size izin vermektedir" şeklindedir. Ancak ne var tabiri buna delalet ettiği için, bu kelime hazfedil m iştir, 85[85]

---

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/62-63

[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/63-64

Münafıkların Müminlere Yaltaklanmaları

'Size gelip gönlünüzü hoş etmek için Allah'a andederler. Eğer bunlar mümin iseler, Allah ve Resulünü razı etmeleri daha doğrudur" (Tevbe, 62).

Bil ki bu, münafıkların çirkin Millerinin bir başkası olup, bu da onların, yalan yere yemin etmeleridir. Bunun, daha önce geçenlere binaen söylenmiş bir tabir olduğu, yani, "Onlar, Peygambere eziyyet ediyor, O'nun hakkında kötü söz söylüyor, sonra da size, bunu söylemediklerine dair yemin ediyorlar" anlamına geldiği ileri sürüldüğü gibi, bunun, Tebük Savaşı'na katılmayan ve Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye dönünce O'na gelerek mazeret beyanında bulunup, yemin eden bir grup münafık hakkrnda nazil olduğu da ileri sürülmüştür.

Buna göre mana: "Onlar, mü'minleri, yeminleriyle hoşnut etmek için, kendileri hakkında nakledilen şeyleri söylemediklerine dair yemin ve andettiler. Halbuki, gerekli ve vâcib olan, onların, Allah'ı gizledikleri şeyin aksini ortaya koymak suretiyle değil, ihlâs ve tevbe ile razı etmeleridir" şeklinde olur.

Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara, 14) ayetidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ayette "Allah ve Resûlullah'dan bahsettikten sonra, zamiri müfred getirerek yurdunu "Onu razı etmeleri "buyurması ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır;

1) Allah Teâla, başkası ile birlikte mücmel olarak (yani zamirle) zikredilmez. Aksine O'na tazim için. O'nun müstakil alarak zikredilmesi aerekır.

2) Büün laal ve itıacletlerın gayesi, Allan'lır. Binâenaleyh burudu (u mOlıeO zamlı ile) sadece o zikredilerek yetinilmiştir. Rivayet olunduğuna göre bir kâfir, yüksek sesle, "Ben Allah'a tevbe ederim, Muhammed'e değil" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bunu duyunca, "Hakkı ehline verdi " buyurdu.

3) Bu ifade ile, "o ikisini razı etmeleri..." manası kastedilmiş olup, ama sadece birini zikretmekle yetinilmiş olması da caizdir. Bu tıpkı şairin şu şiirinde olduğu gibidir. "Görüşler farklı oha da, biz, bizdeki (görüşe), sen de sendekine razısın (ondan hoşlanırsın)."

4) Sırları ve katbleri bilen Allah'dır. Kalblerin ihlaslı olup olmadığını da sadece o bilir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, sadece kendisini zikretti.

5) Peygamberin rızasının Allah'ın rızasına uygun olması gerektiği, aralarında bir muhalefet ve başkalığın bulunması imkânsız olduğu için, ikisinden birisinin zikredilmesiyle yetinilmiştir. Bu tıpkı, "Zeyd'in (bana) ihsanı ve güzel davranışı, beni mutlu kıldı ve bütün dertlerimi unutturdu" denilmesi gibidir.

6) Takdirin, "onlar tarafından, Allah razı edilmeye daha layıktır; O'nun Resulü de böyledir" şeklinde olmasıdır,

Cenâb-ı Hak, "Eğer buniar mümin iseler" buyurmuştur. Bu hususta iki açıklama vardır:

a) "Şayet onlar, iddia ettikleri üzere, inanmış iseler.." demektir.

b) Onlar, Resulün dininin doğru olduğunu biliyorlardı. Ancak ne var ki onlar, inadlarından ve hasetlerinden dolayı, küfürlerinde diretip ısrar ettiler. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, "Eğer bunlar mü'min iseler" buyurmuştur. Bu ayette, kalbin tasdiki eşlik etmediği sürece, sadece "iman" kelimesini izhar etmekle, Allah'ın rızasının tahakkuk etmeyeceğine bir delalet bulunmaktadır. Bu ayet-i kerime, imanın, sadece lisanın ikrarı ve ifâdesi olduğunu iddia eden Kerramiyye'nin görüşünü iptal eder.

"Hâlâ şu hakikati anlamadılar mı ki: Kim Allah'a ve Resulüne karşı koyarsa oha içinde ebedî kalıcı olmak üzere, cehennem ateşi vardır. Bu (ebedî kalış) ise. en büyük rüsvaylıktır" (Tevbe, 63).

Bil ki-ayetin gayesi de Tebûk Savaşı'na katılmayan münafıkların durumlarını açıklamaktır. Bu

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/64

ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 86[86]

Birinci Mesele

Ehl-i meânî şöyle demiştir: Elem ta'lem "Anlamadın mı?" tabiri uzun bir süre bir şeyi öğrenmek için çaba gösterip de bu hususta iyice gayret gösteren, sonra da onu öğrenemeyen bir kimseye hitabtır. Bunun üzerine, işte bu kimseye: "Bu kadar uzun zaman sonra, hâlâ öğrenemedin mi?" denilir (Ayette de) böyle bir ifadenin getirilmiş olması, son derece isabetlidir, yerindedir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), uzun bir süre o münafıklarla birlikte bulunmuş ve O'nun, AİIah'a isyan etmekten sakındırmak ve O'na itaata teşvik etmek için, emir ve yasakları çok olmuştur. Ennehû kelimesindeki zamir, iş ve durum (emir ve şe'n) zamiridir. Buna göre mana, "Hiç şüphesiz, iş ve durum şöyle şöyle... dir" şeklinde olur. Bu zamirin getirilmiş olmasının faydası şudur: Şayet enne kelimesinden sonra o mübteda ve haber (açıkça) getirilecek olsa, bunun (gönüllerde) pek fazla tesiri oimaz. Ama sen, "Durum ve iş, şöyle şöyle...dir" dediğin zaman bu ifade, o sözün kıymet ve müessiriyetini, heybetini daha da çok artırır.
Cenâb-ı Hakk'ın tabiri hakkında Leys şöyle demektedir: Arapçada kelimesinin manası "Ona muhalefet ettim" demektir. kelimesi tıpkı, (uzaklaşmak), (düşmanlık yapmak), ve (muhalefet etmek) kelimeleri gibidir. Bu kelime, "sınır çizmek" anlamına gelen hadd kelimesinden türemiştir deyiminin manası, "Falanca falancanın tarafından başka tarafta yer aldı" şeklindedir. Bu tıpkı, bir kimsenin demesi gibidir. Yani, "Onun aksi tarafında bulundu" demektir. Buna göre tabirinin manası, "Kim, muhalefet etmek suretiyle, Allah'ın dostlarının ve velilerinin tarafından, başka bir yerde bulunursa..." şeklinde olur, " Ebu Müslim bu kelimenin, "silahın demiri" manasına gelen hadîd lafzından türediğini söylemiştir. Müfessirlerin bu ketime hakkındaki ifadeleri farklı farklı olmuştur:
a) "Kim, Allah'a muhalefet edeçse..."
b) "Kim, Allah'la muharebe ederse.."
c) "Kim, Allah'a karşı inad edip diretirse..."
d) "Kim, Allah'a karşı haddi aşarsa.." gibi...
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Ona... cehennem ateşi vardır" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:
1) "Cehennem ateşinin onun için olması vâcib ve gerekli oldu."
2) "Cehennem ateşi, onun içindir..." Bu manaya göre enne kelimesi te'kid için getirilmiştir.
3) Bizim ifadesindeki ji 'in cevabının mahzuf olduğunu, kelamın takdirinin, "Onlar, Allah ve Resulü ile mücadele edenlerin helak olduklarını ve cehennem ateşinin onlar için olacağını bilmediler mi?" şeklinde olduğunu söylememizdir. Zeccflc, fâ'dan sonra müste'nef bir söz olarak elif nün maddesinin meksûr okunmasının caiz olduğunu, ancak fetha ile okumanın daha güzel olacağını söylemiştir. Ka'bî de, tefsirinde bu ifadenin meksur olarak okunduğunu da nakletmiştir. Ebu Müslim şöyle demektedir "Cehennem, ateşin isimterindendir. Dil âlimîeri Arapların, çok derin olan kuyuyu cihnâm diye isimlendirdiklerini nakletmektedirler. Binâenaleyh, "cehennem" kelimesinin bu lafızdan alınmış olması mümkündür. Dibinin derin olması da, cehennem azabının nihayeti olmadığı manasındadır. Ayette geçen hafiden kelimesi "devamlı kalmak üzere" anlamında olup, hizy kelimesi de, bazan pişmanlık, bazan da utanma anlamına gelir. Burada pişmanlık anlamına gelmesi daha uygundur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bunlar azabı görünce, pişmanlıklarını içlerine atarlar.."(Sebe. 33) buyurmuştur. 87[87]

Münafıkların Fâş Edilme Korkuları

"Münafıklar. kaJbJerinde olanı açıkça haber verecek bir sûrenin tepelerine indirilmesinden

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/64-66
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/66-68

daima endişe ederler. De ki: "Siz maskaralık yapadurun, Allah gocunageldiğiniz şeyi, meydana çıkaracaktır" (Tevbe, 64).
Bil ki âlimler, Berâe suresini, münafıkların kalbterindekini eşip ortaya koyduğu için diye adlandırmışlardır.
Hasan el-Basrt şöyle dernektedir: "Oniki münafık, münafıklık olan bir iş hususunda anlaştılar. Cebraîl (a.s.), Hz. Peygamber'e onların isimlerini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Birtakım kimseler, şöyle şöyle anlaşmışlar... Binâenaleyh, onlar kalksınlar ve itirafta bulunsunlar Rablerinden bağışlanmalarını dilesinler ki. ben de onlara şefaatçi olayım!." dedi. Ama, hiçbiri kalkmadı. Müteakiben Hz. Peygamber (s.a.s): "Falanca, falanca; sen, sen... kalkın" dedi ve bu kimselerin yanına geldi. Daha sonra onlar; "Biz suçumuzu kabul ediyor ve affımızı istiyoruz..." dediklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s): "Şuanda ben, hiçbir şey olmamış gibi şefaatçi olmayı gönülden arzuluyorum. Allah da, çabucak kabul edecektir. Onun için, yanımdan çıkın " dedi. Bunun üzerine, hiç kimse bir şey söylemeden, orayı tamamen boşalttılar. "88[88]

Münafıkların Hz. Peygambere Suikasd Teşebbüsleri

Esamm da şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Tebük'ten dönerken, oniki kişi, onu öldürmek amacıyla durmuşlardı ve onlar, karanlık bir gecede de yüzlerine birer maske takmışlardı. Derken, Cebrail (a.s) bunu Hz. Peygamber'e haber verdi ve ona, onların binitlerinin yüzlerine vuracak olan birisini onlara göndermesini emretti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bu işi Huzeyfe'ye emretti. Huzeyfe de, onların binitlerinin yüzüne vurup onları kovaladı, böylece bu kimseleri uzaklaştırdı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Huzeyfe'ye: "Onların hangi topluluktan, kabileden olduğunu anlayabildin mi?" deyince Huzeyfe: "Hiç birisini tanıyamadım " dedi. Sonra Hz. Peygamber {s.a.s) onların isimlerini teker teker sayarak: "Bunu bana Cebrail haber verdi" dedi. Bunun üzerine de Huzeyfe: "Sen, onların öldürülmeleri için onlara gönderilmedin mi? " deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): "Arapların, "Muhammed, kendi adamlarıyla savaştı. Zafere kavuşunca da onları öldürmeye başladı " demesinden korkuyorum. Allah, bu hususta bize kâfidir "89[89] buyurdu.
İmdi şayet, "Münafık, kâfirdir. Binaenaleyh, Hz. Peygamber'e vahyin inmesinden nasıl korkabilir ki? denilirse, biz deriz ki:
Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Ebu Müslim şöyle demektedir: "Bu, münafıklar Hz. Peygamber'in her şeyi söylediğini ve söylediği her şeyin vahiy kaynaklı olduğunu iddia ettiğini gördüklerinde, alay ederek izhar ettikleri bir sakınma, korkudur. Münafıklar, kendi aralarında bu hususu kabul etmeyip yalanlıyorlardı. Bunun üzerine Allah, bunu resulüne haber verdi ve O'na, o münafıklara, ortaya çıkmasından korkup sakındıkları sırlarını ortaya
çökeceğini bildirmesini emretti. Cenâb-ı Hakk'ın, "siz alay edin, maskaralık vapadurun..." buyruğunda da, bizim bu söylediğimize bir delâlet bulunmaktadır. "
b) Münafıklar, her ne kadar Hz. Peygamber'in dinini kabul etmiyor iseler de, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, saklayıp gizledikleri her şeyi onlara haber verdiğini müşahede ediyorlardı. İşte böyle bir gözlem ve tecrübeden dolayı, onların kalblerine böyle bir korku ve sakınma hissi düşmüştü.
c) Esamm şöyle demektedir: "O münafıklar, Hz. Peygamber'in, Allah katından gönderilmiş gerçek bir peygamber olduğunu biliyorlardı."
Kadı: "Allah'ı, O'nun Resulünü, Resulünün getirdiği dinin doğruluğunu bilen kimsenin, Allah ve Resûlullah ile mücadele etmesi uzak bir ihtimaldir" demiştir.
ed-Dâi ilallah90[90] O şöyle demektedir: "Bu, pek uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, kalbte hased

---

[88] 88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/68-69
[89] 89[89] Kenzu'l-Ummâl, 11. cilt, 31225.s
[90] 90[90] Razî, kendisini kasdediyor (Ç.).

hissi iyice kuvvetlenince, elle tutulur gözle görülür şeyler hususunda bile, çekişilmeye başlanır. "

d) Ayetteki yahzeru kelimesi, sakınmayı emretmek anlamındadır. Yani, "münafıklar bundan sakınsınlar..." demektir.

e) Onlar, Hz. Peygamberin nübüvvetinin doğruluğu hususunda şüphe ediyorlardı. O nübüvvetin yanlışlığı hususunda kesin ve kafi bir kanaata sahip değildiler, Şüphe eden korkar. İşte bu sebepten dolayı onlar, durumları hakkında, kendilerini rezil rüsvay edecek olan bir şeyin, Hz. Peygamber'e inmesinden korkuyorlardı.

Daha sonra Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, buyruğundaki zamirler, mü'minlere; ifadesindeki zamir de münafıklara râcidir. Bütün bu zamirlerin, münafıklara raci olması da mümkündür. Çünkü bu sûre, onların kalblerindeki fikirler ve gayeler hakkında nazil olmuştur. Binâenaleyh, bu sûre, onların aleyhine olarak nazil olmuş demektir. O halde, ifadesinin manası, "Sûre, onlara, sanki "kalblerinizde şunlar şunlar vardır..." demektedir" şeklindedir. Yani "bu sure, onların sırlarını iyiden iyiye ifşa ediyor ve böylece de sanki onlara haber veriyor. "

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Siz maskaralık yapadurun..." buyurmuştur.

Bu, tehditvari bir emirdir ve bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkt, "De ki: "Yapın.. Çünkü hareketinizi Allah (...) görecektir!" (Tevbe, 105) ayeti gibidir.

Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Allah, sizin sakındığınız, korktuğunuz o şeyi mutlaka varlık âlemine çıkaracaktır" demektir. Çünkü bir şey, yok iken meydana gelince, o işi yapan, onu yokluktan varlığa çıkarmış olur.

"Şayet onlara sorsan, andolsun ki, "Biz ancak (yol zahmetini hissetmemek için lafa) dalmış bulunuyor, şakalaşıyorduk" derler. De ki: "Allah ile mi eğleniyordunuz?" özür dilemeye kalkmayın. Siz imanınızdan sonra kâfir oldunuz. İçinizden bir zümreyi affetsek bile, mücrim oldukları için öteki
güruhu azablandıracağız' (Tevbe. 6S-66I)

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 91[91]

Ayetin Nüzul Sebebi

Alimler, bu ayetin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç şey zikretmişlerdir:

1) İbn Ömer (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Münafıklardan birisi, Resûlullah (s.a.s) ve mü'minleri kastederek. Tebük Savaşı'nda: "Bunlardan daha korkak, bunlardan daha yalancı ve bunlardan daha ödlek kimse görmedim" dedi. Bunun üzerine sahabeden biri, "Yalan söylüyorsun. Sen bir münafıksın" dedi ve bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber vermek için gitti ve kendisi daha oraya varmadan, Hz. Peygamber'e bu ayetlerin indiğini gördü. O münafık da, devesine binmiş olarak, Hz. Peygambere geldi ve: "Ey Allah'ın Resulü, biz şaka yapıyorduk ve yoiu (kolayca) katedelim diye kervancılar gibi (abuk-sabuk) konuşuyorduk" dedi. O münafık, "Biz ancak (yol zahmetini hissetmemek için lafa) dalmış bulunuyor, şakalaşıyorduk" deyip duruyor, Resulullah (s.a.s) da: "Allah ile, O'nun ayetleriyle, O'nun Resulü ile mi eğleniyordunuz" diyor, münafığın sözüne hiç aldırış etmiyor, bu sözden başka birşey söylemiyordu."

2) Hasan ve Katâde şöyle demektedirler: "Hz. Peygamber (s.a.s) Tebük'e
hareket edince, münafıklar aralarında, "Siz bu Muhammed'in Şam'a galip geleceğini, Şam'ın kalelerini ve köşklerini alabileceğini mi sanıyorsunuz? O nerede, bu nerede?" diyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) Tebük'ten dönünce onları çağırdı ve: "Siz şöyle şöyle diyordunuz" dedi. Onlar da: "Biz bunu ciddi olarak söylememiştik. Biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk" dediler.

3) Rivayet olunduğuna göre savaşa katılmayanlardan, ne yaptıkları ve niçin katılmadıkları sorulunca, onlar da bu sözü söylediler.

---

[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/69-71

4) Biz, Ebu Müslim'in, "Münafıklar, kalblerinde olanı açıkça haber verecek bir surenin inmesinden daima endişe ederler" frevbe, 64) ayetinin tefsirinde şöyle dediğini nakletmiştik: "O münafıklar, bu sakınma ve endişe tavrını, istihzâvârî ortaya koymuşlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu ayette, onlara "Niçin böyle yaptınız" denildiğinde, onlar, "Biz bunu tenkid için değil, lafa dalıp şakalaşmak için yaptık" dediklerini bildirmiştir.
5) Bil ki bu ayetianlamak için, bu rivayetlere ihtiyaç yoktur. Çünkü ayet onların tenkid ve istihza yolu ile fasit bir söz söylediklerini anlatmaktadır. Binâenaleyh Resûlutlah (s.a.s) onlara böyle söylemiş olduklarını haber verince, onlar endişeye kapılarak: "Biz o sözü ciddi olarak değil, bir şaka olarak söyledik" diyerek özür beyan ettiler ki işte onların, "Biz ancak {yol zahmetini hissetmemek için lafa) dalmış bulunuyor, şakalaşıyorduk" şeklindeki sözlerinin manası budur. Yani, "Biz bunu sırf şaka olsun diye söyledik" demektir. Bu, innema kelimesinin hasr manası ifade ettiğine delalet eder. Çünkü eğer böyle olmasaydı, onların eğlenceye dalıp şakalaşmalarından dolayı, istihza eden kimseler olmamaları gerekmezdi. Bu durumda da, onların bu mazeret ve cevapları, tam bir mazeret ve cevap olmaz. Vahidî şöyle demektedir: "Havd kelimesinin asıl manası, su ve çamur gibi sıvı bir şeye dalmaktır. Bu kelime daha sonra çokça kullanılarak, kendisinde bir bulaşma ve eziyet bulunan her bir şeye dalma manasına geldi. Buna göre mana; "Biz, kervancıların yolu katetme işine dalmaları gibi, bâtıl sözlere daldık ve şakalaştık" şeklindedir. Hz. Peygamber (s.a.s) de onlara, "Allah ile, O'nun ayetleriyle, O'nun Resulü ile mi eğleniyordunuz"? diye cevap vermiştir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 92[92]

Birinci Mesele

Senin, "(Allah ile istihza mı ediyorsun?)" sözün ile (Allah ile mi istihza ediyorsun?) sözün arasında fark vardır: Birincisi, istihza işinin yadırganışını; ikincisi ise, bu istihzanın Allah İte ilgili oluşunun yadırganışını ifade eder. Bu şu demektir: "Hadi diyelim ki sen, istihza ediyorsun? Ama nasıl oluyor da bu istihzayı Allah hakkında yapabiliyorsun?" Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın "Orada bir humar (başağrısı) da yoA"{Satfât,47)ayetidir. Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirden maksadı, baş ağrısının hiç bulunmadığını değil, cennet içkilerinde humar (baş ağrısı) bulunmadığını anlatmaktır. 93[93]

Allah İle Alay Etmek Ne Demektir?

Allah Teâlâ, o münafıkların, Atlah ile, Allah'ın ayetleri ile ve ResûluHah ile istihza ettiklerini anlatmıştır. Halbuki malumdur ki Allah ile istihza etmek imkansızdır. Binâenaleyh bunu te'vil etmek gerekir. Bu hususta şu teviller yapılmıştır;
1) "Allah ile istihza etmek"ten maksad, O'nun teklifleri ile (hükümleri ile) istihza etmektir.
2) Bundan maksad, Allah'ın zikri ile istihza etmek olabilir. Çünkü mü'min Allah'ın isimlerine saygı gösterip Allah'ı ululadığı gibi, kâfir de bazan o isimlerle istihza edebilir. Nîîekim Cenâb-ı Hak, "Rabbini, yüce ismini teşbih et" (Aia, d buyurarak, mü'mine Allah'ın isimlerine ta'zim göstermesini emretmiştir. Yine Allah Teâlâ, "En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na bunlarla dua ed/n"(A-raU80) buyurmuştur. Binâenaleyh, "Allah ile mi?" denilip de, bununla "Allah'ın zikri ile mi?" manasının kastedilmiş olması imkansız değildir.
3) Belki de münafıklar, "Muhammed Şam kalelerini ve köşklerini nasıl ele geçirecek?" dediklerinde, bazı müslümaniar, "Bu işte Allah ona yardım eder ve size karşı O'nu destekler" dediler. Sonra da bazı cahil münafıklar bu sözü, tıpkı dinsiz cahillerin âdeti üzere, Allah'ın kudretini zedeleyecek bir tarzda söylemişlerdir. İşte bundan maksat budur. Ayette geçen "O'nun aletleriyle..." tabiri ile, Kur'an ve din ile ilgili diğer şeyler kastedilmiştir. "O'nun Resulü" İfadesiyle, kimin kastedildiği açıktır. Bütün bu izahlar, münafıkların, o sözü istihza yollu

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/71-72
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/72

söylediklerine delâlet eder.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Özür dilemeye kalkmayın. Çünkü siz imanınızdan sonra kâfir oldunuz" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 94[94]

Birinci Mesele

Vahidî, ayetteki kelimesi hakkında, dilcilerin şu iki görüşünü nakletmiştir: 95[95]

İtizar Kelimesinin Manası

Birinci görüş: Bu, "Günahların bağışlanmasını istemeyin" demektir ve Arapların, evler eskiyip yıprandığında söyledikleri tabirlerinden alınmıştır. Nitekim Arapça'da "Eski bir eve rastladım" denilir. "Binâenaleyh "i'tizâr", "eskimek" "silinmek" ve "silinmesini istemek"tir. Özür beyan eden de, günah ve kusurlarının izlerinin silinmesine uğraşmış olur.
İkinci görüş: İbnü'l-A'râbî şunu nakleder: "l'Uzar' kesmek" manasın^ Nitekim Arapça'da (sünnet edilirken) kesildiği için, erkeğin tenasül uzvunun uçunca kılıfına (deriye), denilir. Kızın bekâretine de denilir. Çünkü o da kesit parçalanır. Sular kesildiği zaman, denilir. Binâenaleyh, "özür kınamanın kesilip sona ermesine bir vesile olduğu için bu adı almıştır. Vahidî he-iki görüşün birbirine yakın olduğunu, çünkü günahın eserini silme ile kınamanın kesilmesinin birbirine yakın şeyler olduğunu söylemiştir. 96[96]

İkinci Mesele

Allah Teâiâ, bu istihzanın bir küfür olduğunu beyan buyurmuştur. Akıl da, eğlence olsun diye, küfür (inkâr)
olacak bir şeyi yapmanın caiz olmadığını gösterir. Binâenaleyh, onların "Biz lafa dalmış, şakalaşıyorduk" şeklindeki sözlerinin, istihza hususunda geçerli bir mazeret olmadığı sabit olmuş olur. Dolayısiyle, aslında bu bir özür olmayınca, Allah Teâlâ onları mazeret olarak bunu ileri sürmekten men etmiştir. Çünkü bâtıl sözlerden men etmek gerekir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Özür dilemeye kalkmayın", yani "Bu suçu savuşturmak için, böyle bir mazeret ileri sürmeyipiz" buyurmuştur. 97[97]

Dinle Alay Etmenin Bazı Hükümleri

Cenâb-ı Hakk'ın, "(Çünkü) siz imanınızdan sonra kâfir oldunuz" buyruğu bazı hükümlere delalet eder:
Birinci hüküm: Din ile istihza, nasıl Allah'ı inkâr saydır? Bu böyledir, çünkü istihza hafife almaya delalet eder.
Halbuki Allah'a iman hususundaki en büyük gaye, bütün imkânlar kullanılarak Allah'a ta'zimdir. Bu iki şeyi (yani tazim ile hafife almayı) birleştirmek imkânsızda.
İkinci hüküm: Bu, "küfür (inkâr), sadece kalbe ait fiillerde (niyet, düşünce ve inançta) olur" diyenlerin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir.
Üçüncü hüküm: Bu, daha önce münafıkça davransalar bile, onlardan çıkan bu sözün gerçekte bir inkâr olduğuna ve inkârın kâfirden, zaman zaman tekrar sâdır olacağına delalet eder.
Dördüncü hüküm: Bu, onların küfrünün mü'min olmalarından sonra meydana geldiğini gösterir.
Birisi "onlar münafık oldukları halde, onlara nasıl "mü'min" denilebilmiştir?" diyebilir. Biz de

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/73
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/73
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/73-74
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/74

deriz ki: '"Hasan el-Basri şöyle demektedir: "Bu söz, 'Mü'min olduğunuzu açıklamanızdan sonra, kâfir oldunuz" demektir." Başka alimlerde bunun, "Mü'minler nazarında müslüman olduğunuz halde, o mü'minlerce kâfir olduğunuz anlaşıldı" manasında olduğunu söylemişlerdir ki bu iki görüş, biribirine yakındır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "İçinizden bir zümreyi affetsek bile, (diğer) bir zümreyi azablandıracağız" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 98[98]

Kıraat Farklılıkları

Âsim, bunu nun ile ve zal harfinin kesresi ile nuazzib ve mansub olarak tâifeten şeklinde okumuştur. Buna göre, Allah Teâlâ kendisinin, onların içinden bir zümreyi affedeceğini, diğer bir zümreye de azab edeceğini bildirmiştir. Diğer kıraat imamları ise,-bunu yâ ile ve yâ'nın zammesi ile müzekker meçhul olarak in yu'fe (Eğer bir zümre affolunur ise);devamını ise müennes meçhul olarak (Diğer Dir zümreye de azab edilir) şeklinde okumuşlardır. Keşşaf sahibi, Mücahid'in bunu müennes meçhul olarak diye okuduğunu naklederek şöyle demiştir; "En uygun olan, bu fiili müzekker okumaktır. Çünkü burada müsnedün ileyh (nâib-i fail), bir zarftır. Bu tıpkı Arapların "Hayvan sürülüp götürüldü" deyip.de, (müennes fiil ile) dememesine benzer. Mücahid'in bunu neden böyle okumuş olduğunun izahı şudur: Belki de o, bunun manasının "Eğer bir zümre affolunursa, sen de affolunu'rsun" şeklinde olduğunu düşünerek bunu böyle okumuştur. Bu mana garibtir, doğru değildir. Güzel oian, ekseri imamların okuduğu gibi, birincisini müzekker olarak şeklinde, ikincisini de müennes olarak, üiU? şeklinde okumaktır. 99[99]

İkinci Mesele

Müfessirler şunu anlatmışlardır: Her iki grub da üç kişi idiler. İkisi alay etmiş, biri de gülmüştü. O halde birinci grup gülen, ikincisi de eğlenen, alay eden gruptur. Gülen grubun günâhı daha hafif olunca, Allah onu affetti. Alay edip eğlenenlerinki daha ağır olunca, Allah onları affetmedi.

Kâdî şöyle demektedir: Bu uzak bir ihtimaldir. Zira Allah her iki grubun da kâfir olduğunu bildirmiştir. Hem de Allah, kâfiri, ancak tevbe edip İslâm'a dönmesinden sonra affeder. Yine Allah kâfire, ancak küfründe ısrar ettiği için azab eder. Ama tevbe edip İslâm'a dönmesi halinde Allah kâfire azab etmez. Binaenaleyh, Alteh, bir topluluğu affedip diğerine azab ettiğini bildirince, burada affettiğini haber verdiği o grubun, küfürlerinden tevbe edip İslâm'a dönmüş olmalarının; kendilerine azab ettiğini haber verdiği o grubun da, küfürlerinde ısrar edip İslâm'a dönmediklerinin tahmin edilmesi gerekir. Belki de o tek grup, tenkid ve ta'n etme hususunda ileri gitmeyip, bu hususta diğerlerine uymadığı için küfrü hafif olmuş, daha sonra da Allah, onu iman etmeye ve küfürden çıkmaya muvaffak kılmıştır. İşte bu bâtıl bir işe dalan kimsenin, onu azaltma gayretine girmesi gerektiğine delalet eder. Zira onun, bunu azaltmasının bereketiyle, Cenab-ı Hakk'ın, onun, o halinin tümü hususunda tövbesini kabul etmesi ve O'nu buna muvaffak kılması umulur. 100[100]

Üçüncü Mesele

Alimler şöyle demişlerdir: Ayette bahsedilen bu iki grupun üç kişi oldukları rivayetlerle sabit olmuştur Binaenaleyh bu iki gruptan birisinin tek bir insan olması gerekir. Zeccac şöyle der: Arapçada "taife" kelimesinin asıl manası, cemaat ve topluluktur. Çünkü "taife" bir şeyi sarması mümkün olan miktar demektir. Ama tek bir şeyin de "taife" ismini alması, tek bir

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/74-75

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/75

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/75-76

şeye de taife denmesi mümkündür. Nitekim Cenab-ı Hak, "Müminlerden bir kısım da bunların azabına şahid olsun" (Nur, 2) buyurmuştur, Topluluğun en azı bir kişidir.

Ferra, İbni Abbas'ın şöyle dediğini senediyle birlikte rivayet etmiştir: "Taife" bir ve birin üzerinde olan kimselerdir. Tek bir şahsın, "taife" diye adlandırılması hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bir mezhebi tercih edip onu destekleyen kimse, onu devamlı müdafaa eder ve onu destekler. Böylece de o kimse sanki, kalbiyle o şeyi kuşatmış ve onu, her taraftan savunmuş gibi olur. İşte bu sebeple de, tek bir kimsenin, "taife" diye isimlendirilmesi uzakta Vvrc\at

b) İbnu'l Enbarî şöyle demektedir: "Araplar cem'i (çoğulu), müfred (tekil) yerinde kullanır ve mesela şöyle derler: "falanca, develer üzerinde Mekke'ye yollandı..." Allah Teâlâ da, Nu'aym İbn Mesûd el-Eşcaî'yi kastederek "Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, "insanlar, sizin aleyhinizde ordu topladılar. Öyleyse onlardan çekinin(...)" (Ai-iimran, 173) buyurmuştur." "Taife kelimesiyle, tekil mana murad edildiğinde, aslının taifen şeklinde olup, mübalağa manası ifade etsin diye, sonuna tâ (*-.) harfinin getirilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ikinci gruba azâb etmiş olmasını, onların "mücrimler", günahkârlar olmasına bağlamıştır. Bil ki, her iki grup da küfürde müşterek olunca, suçta da müşterek olurlar. Halbuki, azâb etmeyi bu iki kısımdan birine tahsis edip» hususi bir hükmü umumî bir sebebe bağlamak caiz değifdir. Hem azâb etmek, o anda meydana gelen bir hükümdür. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar mücrim idiler" buyruğu, bu suçun, geçmiş zamanda onlardan sâdır olduğuna delalet eder. Şu anda tahakkuk eden bir hükmü,geçmiş (önceki) bir sebebe bağlamak mümkün değildir.

Tam aksine evlâ olan, ayetteki ifâde şeklinin, "Onlar, günahkâr oldukları için" şeklinde olmasıydı.

Bil ki buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, ikinci grubun suçunun, birincisinden daha ağır ve daha çok olduğuna dikkat çekmektir. Binâenaleyh, hüküm, bu ağır suça bağlanmış olur. Hem bu ifadede, bu suçun hâlâ devam ettiğine, bitmediğine ve dolayısıyla da, azab etmeyi gerektirdiğine bir dikkat çekme bulunmaktadır. 101[101]

Münafıkların Şerri Yayıp İyiliği Önlemeleri

"Münafık erkekler de, münafık kadınlar da birbirinin tamamlayıcı parçasıdırtar (hepsi birbirine benzer). Onlar kötülüğü emrederler, iyilikten vazgeçirmeye uğraşırlar, ellerini cimrilikle sımsıkı yumarlar. Onlar Allah'ı unuttular, Oda onları unuttu. Şüphesiz ki münafıklar, fâsıklann tâ kendileridir" (T«vbe, 67).

Bil ki bu, o münafıkların kepazeliklerinin ve kötülüklerinin bir başka çeşidinin açıklanmasıdır ki bunun maksadı, o kötü ameller ve çirkin fiiller hususunda, onların kadınlarının da erkekleri gibi olduğunu beyan etmektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Münafık erkeklerle münafık kadınlar nifak sıfatı hususunda, birbirinin tamamlayıcı parçasıdıriar" buyurmuştur. Bu, bir insanın tıpkı, "Sen benden; ben de sendenim" demesi gibidir Yani "İşimiz ve durumumuz aynıdır; bu hususta seninle benim aramda bir fark yok " demektir.

Cenâb-ı Hak, bu küllî ifadeyi zikrettikten sonra, onun tafsilatını da zikrederek "Onlar kötülüğü emrederler, iyilikten vazgeçirmeye uğraşırlar, ellerini cimrilikle sımsıkı yumarlar" buyurmuştur. Münker kelimesinin muhtevasına, çirkin ve kötü olan ner şey girer. Ancak ne var ki burada bunların en büyüğü, Hz. Peygamber'i yalanlamaktır. Ma'ruf kelimesinin muhtevasına da, her türlü iyilik dahildir. Ancak ne var ki, burada marufun en büyüğü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e iman etmektir.

Allah'ın Ellerini cimrilikte (sımsıkı) yumarlar" buyruğuna şu manalar verilmiştir:

a) Her türlü, her çeşit hayırdan.

b) Zekât, sadaka ve Allah yolundan infakta bulunmak gibi, farz olan her çeşit hayırdan.

Bu ikinci izah, doğruya daha yakındır. Çünkü, Allah Teâlâ onları, ancak vacib olanı

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/76-77

terketmelerinden dolayı kınamıştır ki, bunun hükmüne, cihâd yolunda harcamada bulunmama da dahildir. Ve böylece Cenâb-ı Hak bu ifadeyle de, onların cihâda iştirak etmediklerine dikkat çekmek istemiştir. Bu tabirin kullanıltşıyla ilgili olan esas husus şudur: Bir şey veren kimse elini uzatır ve onu verirken elini açar. İşte bundan dolayı, vermeyen, cimri olan kimseye de, "elini yumdu, sıktı " denilmiştir. 102[102]

Allah'ın, Kâfirleri Unutmasının Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak: Onlar Allah'ı unuttular, O da onları unuttu..." buyurmuştur.
Bil ki, bu ifadeyi zahirî şekliyle anlamak mümkün değildir, Zira, bu tabiri hakiki manada "unutmak" anlamına aldığımızda, onlar bu unutmaktan dolayı birzemme, tenkide müstehak olmazlar. Çünkü unutmak, beşerin takati dahilinde değildir. Hem bu unutma işi, Allah hakkında imkânsızdır. Öyleyse, bu tabiri tevil etmek gerekir. Bu tevil, şu iki yönden yapılabilir:
a) Bunun manası: "Onlar, Allah'ın emrini terkettiler. Böylece de, Allah âdeta unutulan biri durumunda oldu, Allah ise onları, mükâfaat ve rahmetinden mahrum haline getirmekle, adeta unutmakla cezalandırdı" şeklindedir. Böylece bu tabir en güzel bir biçimde (mukabele üslûbu üzere) gelmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülük (bir misilleme) drr.." (Şûrâ, 40) ayeti gibidir.
b) Unutmak, hatırlamanın zıddıdır. Binaenaleyh, o münafıklar, Allah'ı ibadetleriyle zikretmeyi ve O'na sena etmeyi terkedince, Allah da onları, rahmet ve insanıyla zikretmeyi, hatırlamayı terketmiştir. Unutmanın, hatırianmamadan kinaye yapılması, son derece güzel bir üslubtur. Zira, bir şeyi unutan, onu hatırlayamaz. Böylece, "melzınV'un (unutma) ismi, "lâzım"dan (hatırlamama)dan kinaye kılınmış olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki münafıklar, {âşıkların tâ kendileridir..." buyurmuştur. Yani: "O münafıklar, fıskda, dinden çıkmada, hiçbir eksikliği bulunmayan, tam fâsık olan kimselerdir..." demektir. Allah, en iyisini bilendir. 103[103]

Kâfir ve Münafıkların Cezası

"Allah, erkek münafıklara da, kadın münafıklara da, kafirlere de, -kendileri içinde ebedî kalıcı olmak üzere-, cehennem ateşini va'ad etti. Bu, onlara yeter. Allah, onları rahmetinden kovdu. Onlara bitip tükenmeyen bir azâb vardır. (Ey münafıklar), siz de tıpkı kendinizden evvelkiler gibisiniz. Halbuki onlar kuvvetçe sizden daha yamandı, malları, evlâdları daha çoktu. (Bu dünyadaki) nasibleri kadar faydalanmak istediler, İşte, sizden evvelkiler nasıl Öyle nasiblerince yaşamak istedilerse, siz de yine kısmetinizce fayda aradınız. Siz de (o batağa) dalanlar gibi daldınız. Onların dünyada da, ahirette de yaptıkları boşa gitti. İşte bunlar da, hüsran İçinde kalanların tâ kendileridir" (Tevbe, 68-69).
Bil ki Allah Teâtâ, daha önceki ayette, münafık erkek ve münafık kadınları unuttuğunu, yani onları, Allah'ın tâattna sarılmamaları sebebiyle cezalandırdığını beyan edince, bu tehdidini kuvvetlendirip, bu hususta münafıkları, kâfirlere katarak "Allah, erkek münafıklara da, kadın münafıklara da, kâfirlere de cehennem ateşini va'ad etti" buyurmuştur. Ebedî olan ateşin, en büyük ceza olduğunda şüphe yoktur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bu, onlara yeter" buyurmuştur. Bu, "Bu ceza onlara yeterlidir. Bundan daha şiddetli olan başka bir azâb yoktur, buna başkasını ilave etmek de mümkün değildir " manasındadır.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah, onları rahmetinden kovdu" buyurdu. Yani, "Cenâb-ı Hak, o şiddetli cezaya, hor hakir kılmayı, zemmetmeyi ve rahmetinden kovmayı da ilave etmiştir" demektir.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara bitip tükenmeyen bir azâb vardır" buyurmuştur. Bir kimse şöyle diyebilir: "Azabın, mukîm (bitip tükenmez) olmasıyla, hâlid (devamlı, nihayetsiz) olması aynı şeydir. O halde, bu ifade bir tekrar olmuş olur.

---

[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/77-78
[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/78-79

Buna şu şekilde cevap verilir: "Bu, bir tekrar değildir. Bu ikisi arasında, birkaç yönden fark bulunmaktadır:

a) Onlar için, daha önce bahsedilen cehennem azabının ve onda ebedî kalışın dışında, devamlı, hiç bitip tükenmeyen başka bir azab bulunmaktadır. Bu (ebedi kalış) cehennem ateşiyle olan azabın, devamlı olduğuna delalet etmez. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'tn: "Onlara bitip tükünmeyen bir azab vardır" buyruğu, onlar için, bunun yanında başka bir çeşit azabın bulunduğuna delalet eder." •

Bir kimse şöyle diyebilir: "Yaptığınız bu tevil müşkildir. Zira Cenâb-ı Hak, "muhalled, sürekli olan ateş" hakkında, "Bu, onlara yeter" buyurdu. O ateşin yetmesi, başka bir şeyin ona ilave edilmesine mânidir. "

Buna şu şekilde cevap verilebilir: "O, cehennem ateşi, onların canlarını yakma, acı ve sızı verme hususunda kâfi ve yeterlidir. Bununla birlikte bu azaba, onlara daha fazla azâb edebilmek için, bir başka çeşit azâb da ilâve edilebilir. "

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlara, bitip tükenmeyen bir azâb vardır", buyruğu ile onların bu dünyada, yakalarını kurtaramadıkları bir azâb kasdedilmiştir. Bu da onların, nifakın vermiş olduğu yorgunluğu Hz. Peygamber'in onların sırlarına, içlerine muttali olma korkusuna ve çok çeşitli bir biçimde rezil kepaze edilmekten çekinmeye katlanmalarıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın: münafıklar), siz de tıpkı kendinizden evvelkiler gibisiniz..." buyurmuştur. Bil ki, bu ifade gaibten hitab sigasına geçme olup, ifadenin başında bulunan kâf, teşbih içindir. Binaenaleyh bu ifade, şu manalara gelebilir:

a) Ferrâ şöyle demiştir: "Bu: "Siz, sizden öncekilerin yaptığı gibi yaptınız " anlamındadır. Buna göre mana şu şekilde olur: "Allah Teâlâ, münafıkları, münkeri emredip ma'rûf'dan nehyetme ve ellerini hayırdan geri tutma hususunda, kendilerinden önce geçmiş olan kâfirlere benzetmiş, sonra da o kâfirleri, o münafıklardan daha güçlü, mal ve evlâd bakımından daha fazla olmakla nitelemiştir. Daha sonra da onların, dünyada bunlardan bir müddet faydalandıklarını, sonra da yok olup helak olarak deva: nb, bitip tükenmeyen bir azabın içine düştüklerini beyan buyurmuştur. " O halde, ey münafıklar siz, daha zayıf olduğunuz ve malınız da daha az olduğu için, haydi haydi böyle olacaksınız " denilmek istenmiştir.

b) Allah Teâlâ, münafıkları, dünya lezzetini taleb etmek, elde etmek amacıyla Allah'ın tâatından yüz çevirmiş olmaları hususunda, kendilerinden önce yaşamış olan önceki kâfirlere benzetmiştir. Daha sonra da o kâfirleri, mallan ve çoluk çocukları çok olmakla, kendi nasiblerince yaşamış olmakla vasfetmiştir. Ayette geçen halâk kelimesi "nasib" anlamına gelmekte olup, "nasîb" insan için takdir edilip yaratılan
mal demektir. Nitekim, "onun bir kısmeti var" anlamında onun bir hissesi, payı var manasında da, denilmektedir.. Yani, "Bunlar, onun için sabittir, kesindir" demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin kendi nasiblerinden . faydalandığını zikretmiştir. (Bu sebeple Cenâb-ı Hak), "Ey münafıklar, o kâfirlerin, kendi nasib ve kısmetlerinden istifade etmeleri gibi, siz de kendi nasib ve hissenizden istifade eder, yararlanırsınız" demek istemişti".

Buna göre şayet: "Cenâb-ı Hakk'ın, öncekiler hakkında, "nasiblerinden yararlanma" hususunu bir kere zikretmesinin; sonra da bu hususu münafıklar hakkında ikinci olarak; sonra bunu tekrar öncekiler hakkında üçüncü kez getirmesinin faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bunun hikmeti şudur: Allah Teâlâ, öncekileri, dünyevî hazlara, zevklere dalmaları sebebiyle, dünyevî hazları ve zevkleri yerine getirmek suretiyle bunlardan yararlanıp böylece de uhrevî saadetlerden mahrum otmalarr sebebiyle zemmetmiş, kınamıştır. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, onları kınadıktan sonra, söze yeniden başlayarak, münafıkların durumunu kâfirlerin durumuna benzetti. Dolayısıyla, bu tabir mübalağa ve te'kîdin zirvesine çıkmış olur. Bunun bir benzeri de şudur: Bazı zalimlerin zulümlerinin çirkinliğine, onların dikkatlerini çekmek isteyen kimse, o kimselere, "Sen tıpkı Firavun gibisin. Çünkü o, suçsuz yere cana kıyıyor ve hiçbir sebep olmadan azab ediyordu. Sen, tıpkı onun yaptığını yapıyorsun " der. Netice olarak diyebiliriz ki, buradaki tekrar bir te'kid ifade etmek içindir.

Cenâb-ı Hak, o münafıkların dünyayı elde etme, ahiretten de yüz çevirme hususunda, kendilerinden önce geçen kâfirlere benzediklerini beyan buyurunca, bu iki grup arasında, peygamberleri yalanlama, onlara tuzaklar kurup hilefer yapma ve onlara zulmetme hususunda bir benzerliğin bulunduğunu da beyan ederek Siz de o batağa dalanlar gibi daldınız" buyurmuştur, Ferra, bu ifadeye: "Cenâb-ı Hak, bununla "Siz, o dalanların dalışı gibi daldınız.." manasını kasdetmiştir" anlamını vermiştir. Buna göre, ayette geçen ellezi kelimesi, fiilin delalet ettiği ve hazfedilmiş bulunan bir masdarın sıfatı olmuş olur..

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onların dünyada da. ahiretîe de yaptıklar boşa gitti..." buyurmuştur. Yani, "Onların iyi amelleri, iyilikleri, bu dünyada, ölümleri fakirlikleri ve izzetten zillete, kuvvet halinden de zayıflığa geçmeleri sebebiyle: amellerine bir mükafaatın verilmemesi, aksine en şiddetli bir azaba duçar olmaları sebebiyle de ahirette bâtıl olmuş, boşa çıkmıştır. bunlar da hüsran içinde kalanların ta kendileridir." Çünkü onlar nebilere ve resullere sed çekme hususunda kendilerini yormuşlar ve bu hareketleriyle. üüTvyaıe ahvelle hayvr û\a şeylevle Aen kaçuarak üünvüave atûrette bw cezaum içine düşmüşlerdir. Bu ifadenin maksadı şudur: Allahu Teâlâ, o münafıkların durumunu o kâfirlere benzetince böylece Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin o münafıklardan daha güçlü; mal ve çoluk çocuk bakımından da daha fazla olmalarına rağmen, onların başına gelmiş olan şeyin amellerinin boşa çıkmış olması, rezil ve rüsvay kılınmış olduğunu; bu çirkin ameler hususunda onlara benzeyen münafıkların da haydi haydi dünya ve ahiret azabına düşeceklerini ve dünya ve ahiret hayırlarından mahrum olacakların; beyan buyurmuştur... 104[104]

Onlardan Önceki Kâfir Topluluklar

"Onlara kendilerinden evvelkilerin, Nûh. Ad, Semûd kavminin, İbrahim kavminin, Medyen sahiplerinin, Mûtefikelehn haberi de gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirmişti. Demek ki Allah, onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı" (Tevbe, 70)

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkları, dünyayı arzulama, peygamberleri yalanlama ve onlara, alabildiğince ezada bulunup işkence etme hususunda, kendilerinden önce yaşamış olan kâfirlere benzetince, onlardan önce yaşamış olan o kâfirlerin de kimler olduğunu beyan ederek, işte şu altı kısmı zikretmiştir:

Birincisi, Nûh Kavmi'dir ki, Allah onları suda boğmakla yok etmişti . İkincisi, Âd Kavmi'dir ki, Allah Teâlâ onları faydasız, kısır bir rüzgârı üzerlerine salıvermekle imha etmişti. Üçüncüsü Semûd Kavmi'dir ki, Allah onları, sayha ve yıldırım göndermekle imha etmişti. Dördüncüsü İbrahim'in Kavmi'dir ki, Allah onları, nimetlerini kendilerinden çekip almak ve haberlerde varid olan rivayetlere göre Nemrûd'un beynine bir kara sinek musallat etmekle helak etmişti. Beşincisi, Şuayb (a.s.)'tn Kavmi'dir ki, bunlar Medyen Halkıdır Bunlara bu isim, Medyen İbn İbrahim'in soyundan olmaları sebebiyle verilmiştir. Allah bunları da, "gölge günü" azabıyla helak etmişti. Altıncısı da, Mû'tefike, yani Lût (a.s)'un Kavmi'dir ki,Allah bunları da, arazilerinin üstünü altına, altını da üstüne çevirmek ve üzerlerine taş yağdırmak suretiyle helak etmişti.

Vahidî şöyle demiştir: "Mû'tefikât, mû'tefike kelimesinin çoğuludur. Arapça'da, kelimesi, çevrilmek, altüst olmak anlamına gelir. O halde, o belde, halkıyla beraber altüst oldu, altı üstüne geldi, yani üstü altına, altı da üstüne çevrildi, demektir. Nitekim denilir, Yani, "O, onu döndürdü, o da döndü " demektir. Bu açıklamaya göre "mû'tefike" o beldenin sıfatı olmuş olur. Bu tabire "O beldenin halkının iyi hallerinin şerre dönüşmesi " manası da verilmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, ayetin başırida: "Onlara, kendinden evvelkilerin (...) haberi de gelmedi mi?" buyurmuş ve bu altı grubu zikretmiştir. Allah böyle beyan buyurmuştur; zira onlara, onların haberi, bazan onların bu haberleri halktan duymaları, bazan da, bu kavimlerin beldelerinin -ki bunlar, Şam beldeleridir-Arapların beldelerine yakın olmaları ve o beldelerde eski kavimlerin izlerinin görülüp müşahede edilmesi yoluyla ulaşmıştır. Ayetteki "gelmedi mi?" tabiri her ne kadar bir soru ise de, bu cümle ile, takrir manası murad edilmiş olup, "Onlara o kavimlerin

---

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/79-82

haberleri ulaştı.." anlamındadır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Peygamberleri onlara... mucizeler getirmişti.." buyurmuştur ki, bu o grupların hepsiyle alâkalı bir hüküm ve cümledir. Burada mutlaka hazfedilen bir kısmın bulunduğunu, takdirinin de, "O peygamberler mucizeleri getirdiler de [Kavimleri, onları yalanladı; böylece de Allah Teâlâ, onları hemencecik imha etti" şeklinde olduğunu söylemek gerekir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak,"Demek ki Allah, onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı" buyurmuştur. Bu, "Allah'ın onlara ulaştırdığı o azab, Allah tarafından yapılmış bir zulüm değildir. Çünkü onlar o azabı, kendi çirkin fiilleri ve peygamberlerini alabildiğine yalanlamaları sebebiyle hak etmişlerdi. Aksine, onlar kendilerine zulmettiler..." demektir.
Mutezile şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'dan zulüm filinin sudur etmesinin doğru olmayacağına delalet'eder. Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın zulmetmemekle övünmesi, yerinde ve güzel olmazdı. Bu, O'nun kesinlikle zulmetmeyeceğine delalet etmektedir. Yine bu, Allah'ın, kâfirde küfrü yaratıp, sonra da ona bu küfründen dolay azâb etmeyeceğine delâlet eder. Yine zulmü işleyenin kul olduğuna, Allah'ın "Fakar onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı " buyurması da deialet etmiştir. Onların bu iddialarını bu kitapta defalarca öle almış bulunuyoruz.
"Mü'min erkekler de mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir. Bunlar iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler, Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunlar yok mu? Allah onları, rahmetine mazhar edecektir. Muhakkak ki O, azizdir, hakimdir" (Tevbe. 71).
Bil ki Allah Teâlâ, münafıkları, bozuk amelleri ve çirkin fiilleri ile iyice vasfedip bunun peşinden de onlarla ilgili, gerek dünyevi gerekse uhrevi çeşitli tehditlerini zikredince müteakiben bu ayette, münafıkların sıfatlarının aksine,mü'minleri hayırlı sıfatlar ve iyi amellerle nitelemiş, bundan sonra, burada, omü"minleriçin hazırladığı daimi mükâfaatlan ve devamlı nimetleri zikretmiştir. 105[105]

Mü'minlerin Sıfatları

Mü'minlerin sıfatlarına gelince bu, "Mü'min erkekler de mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir..." buyruğunda bildirilmiştir.
Şayet "Cenab-ı Hakk'tn, münafıkların sıfatı hakkında, "Münafık erkekler de, münafık kadınlar da birbirlerinin tamamlayıcı parçasidırlar..." (Tevt». 67) buyurup, bu ayette mü'minlerin sıfatı hakkında da, "Mü'min erkekler de mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir..." buyurmuş olmasının sebebi nedir? O, niçin, münafıklarla
ilgili oîan ayette min lafzını, mü'minlerle ilgili olan ifadede de (veliler) lafzını zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
Cenâb-ı Hakk'ın, münafıkların sıfatıyla alakalı olarak, buyurması, tâbi olanların nifakının, seleflerinin, kendilerinden önce geçmiş olanların" nifakına dayandığına ve ondan filizlenmiş bir şey gibi olduğuna işaret etmektedir. Durum, haddizatında da böyledir. Çünkü halkın, tebaanın küfür ve nifakı, büyüklerini taküt etmeleri ve hevâ, huy ve âdetlerinin muktezası sebebiyle meydana gelmiştir. Ama, mü'minler arasında meydana gelen uyum, ahenk, bir temayül ve bjr âdet sebebiyle değil, aksine istidlalde, tevfik-i ilahîde ve hidayet üzre bulunmada müşterek olmaları sebebiyle meydana gelmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, münafıklar hakkında mü'minler hakkında da buyurmuştur.
Bil ki, velayet adavetin, düşmanlığın zıddıdır. Daha önce, "velayet" lafzında aslolan mananın, yakınlık, kurbiyyet olduğunu söylemiştik. Bu mâna, "velayet"İn "adâvef'in zıddı olmasıyla da kuvvet kazanır. "Adavet" kelimesi de, bir kimse bir şeyden vazgeçtiğinde söylenilen tabirinden alınmıştır. Bil ki Allah Teâlâ, mü'minleri birbirlerinin velisi, dostu olmakla vasfedtnce, bunun

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/82-84

peşinden, o dostluğun adeta bir tefsin ve izah) olacak şeyleri de zikrederek, "Bunlar iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, namazı dosdoğru kılar, zekatı verir, Allah'a ve Resulüne itaat ederler " buyurmuş ve böylece, mü'minin münafıktan ayrılmış olduğu bu beş hususu zikretmiştir. O halde münafık Cenâb-ı Hakk'ın geçen ayetinde de vasfettiği gibi, kötülüğü emredip iyilikten sakındırmaya çalışır; mü'min ise, bunun aksini yapar. Münafık, namaza, bir tür tembellikle kalkar; mü'min ise, bunun aksi haldedir. "Ellerini (cimrilikle sımsıkı) yumarlar" (Tevt». 67) ayetinde de buyurulduğu üzere, münafık, zekat ve diğer farzlar hususunda cimrilik eder, mü'min ise, aksine zekatını ve diğer vecibelerini yerine getirir. Allah'ın da vasfettiği gibi, Allah ve Resulü, münafığa cihada koşmasını emrettiğinde, o, kendisi cihda katılmadığı gibi, başkalarını da katılmaktan alıkoymak ister. Halbuki mü'min bunun aksini yapar ki, işte bu husus ayette "Allah'a ve Resulüne itaat ederler" lafzıyla beyan edilmiştir.

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin sıfatlarını belirtince, münafıklara cehennem ateşini vaadetmesine karşılık mü'minlere de gelecekteki rahmetini, yani ahiretteki mükâfaatını
vaadettiğini beyan ederek, İşte bunlar yok mu? Allah onları rahmetine mazhar edecektir" buyurmuştur. kelimesinde sin harfinin getirilmesi, tekid ve mübalağa manasını ifade etmek içindir. Bu, senin tıpkı, "Senden bir gün intikamımı alacağım" sözündeki tehdidi, sin harfiyle ifade etmen gibidir. Yani, "Geç de olsa, sen elime düşeceksin. Benden kaçamayacaksın ' demektir. Bunun benzen olan ayetlerde "Rahman olan (Allah), onlar için bir sevgi verecektir" (Meryem, 96); "Elbette Rabbin sana verecek, sen de hoşnut olacaksın,. " (Duha, 5)ve "Mükafaatlar. kendilerine verilecektir... " (Nisa. isi) ayetleridir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki O, azizdir, hakimdir" buyurmuştur. Bu ayet, tam bir teşvik ve sakındırmayı ifade eder. Çünkü "azîz", kulları hakkındaki rahmet ve cezasına dair murad etmiş olduğu hükümlerden vazgeçirilemeyen; "hakim" ise, adeletin ve doğruluğun gerektirdiği bir biçimde, kullarının işlerini yöneten kimse demektir. 106[106]

"Allah, mü'min erkeklere de, mü'min kadınlara da -kendileri, içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altından ırmaklar akan Adn cennetlerini ve çok güzel meskenler va'adetti. Allah'ın rızası ise mükâfaatların en büyüğüdür, işte bu, en büyük saadettir" (Tevbe, 72).

Bil ki Allah Teâla, önceki ayette va'adini kısaca zikredince, bu ayette de bu va'adi, tafsilatlı bir biçimde anlatmıştır. Bu böyledir, zira O {önceki ayette rahmetini va'adetmişti. Bu ayette ise. bu rahmetin şunlar olduğunu beyan buyuruyor: 107[107]

Allah'ın Rahmetinin Meyveleri

Birincisi: Ayetteki "O - kendileri içinde ebedî kalıcı olmak üzere altından ırmaklar akan Adn cennetlerini... " kısmında bildirilen husustur. Doğruya en yakın olanı, Allah Teâlâ'nın bu ayetteki "cennetler" sözüyle, bakan kimsenin bakış alanı içinde olan bahçeleri kasdetmiş olduğunun söylenmesidir. Zira Cenâb-ı Hak bu ifadeden sonra, ıVe çok güzel meskenler va adetti.." buyurmuştur. Matufun, ma'tuîun aleyhden başka olması gerekir. O halde o cennet ehlinin meskenleri Adn cennetleri; manzaraları da, etrafındaki bahçeler olmuş olur. Binaenaleyh, o cennetleri Adn olarak vasıflamanın anlamı, o bahçelerin insanların iskân etmiş olduğu evler yerine geçmiş olmasından dolayıdır. Diğer cennetlere gelince, buntar. insanın gezip dolaşmak ve dostlarıyla karşılaşmak için gittiği bağlan, bahçeler yerine geçmiş olur. 108[108]

Adn Cennetleri Hakkında

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/85-86

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/86-87

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/87

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'tn "Adn cennetlerinde güzel meskenler va'adetti " ayetinin ifade ettiği husustur. Hadisçiler, Adn cennetlerinin sıfatı hakkında çok söz söylemişlerdir. Hasan el-Basri şöyle demiştir: "İmrân İbn el-Husayn ile Ebu Hureyre'ye,Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun ne demek olduğunu sordum da onlar: "Tam adamına rastladın, (bilenine rastladın)" diyerek sözlerine şöyle devam ettiler: "Biz bunu Hz. Peygamber'e sormuştuk. O da şöyle demişti: "Bunlar, cennette incilerden yapılmış olan köşklerdir. Her köşkte kırmızı yakuttan yetmiş "dâr"'109[109] her"dâr"da yeşil zümrütten yetmiş ev; her evde yetmiş divan: her divan üzerinde yetmiş yatak: her yatak üzerinde de. pek güzel huriler vardır. Her evde. yetmiş sofra, her sofra üzerinde de yetmiş çeşit yiyecek: her evde de yetmiş hizmetçi vardır. Her sabah vaktinde mü'min kimseye, bütün bu hurilerle bir araya gelebilecek kuvvet verilir.." İbn Abbas'tan Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle, hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kimsenin de aklına gelmeyen, kendi evlerini kasdettiği nakledilmiştir. Ben derim ki, İbn Abbas belki de şunu demek istemiştir: "Bunlar, Allah katında dereceleri iteri olan (mukarreb) kimselerin evlendir." Zira, İbn Abbas, Allah'ın herhangi bir evinin olamayacağını herkesten daha iyi bilendir. Ebu Hureyre (r.a)'den de şu rivayet edilmiştir: "Ya Resûlailah, bana cennetten bahset! Onlar neden yapılmıştır?" dediğimde, Hz. Peygamber (s.a.s.): "Altın ve gümüş kerpiçlerden, ki bunların sıva çamurları, alabildiğince kokan misk; topraklan za'feran, çakıl taşları inci. ve yakutlardır. Orada, külfetsiz elde edilen nimetler, ölümsüz bir ebedî hayat bulunur. Oradakilerin elbisesi eskimez, gençlikleri de son bulmaz... "'110[110]'buyurdu

İbn Mes'ud: "Adn cennetleri, cennetin "butnân"ı (tam ortası)dır " demiştir. Ezberi, Cennetin "butnânının", cennetlerin tam ortası, merkezi manasına geldiğini, "vadilerin butnânı" ifadesinin de, sel sularının içinde biriktiği yerler anlamına geldiğini, bu kelimenin müfredinin de batn (karın, göbek) kelimesi olduğunu söylemiştir.

Atâ, İbn Abbas'm şöyle dediğini söylemiştir: "Adn cenneti, cennetin kasabası oiup, tavanı, Rahman olan Allah'ın Arş'ıdır. Burası peygamberlerin, nebilerin, şehidlerin ve hidayete ileten imamların, önderlerin bulunduğu şehirdir, Diğer cennetler ise, bunun etraftndadır. Ve orada, Tesnîm Pınarı vardır. Yine orada, inci, yakut ve altından yapılmış köşkler bulunmaktadır. Arş'ın altından güzel bir rüzgar eser ve böylece orada bulunanların üzerine alabildiğince kokan misk yığınları serper, savurur. "

Abdullah İbn Amr da şöyle demiştir: "Cennette, kendisine Adn denilen bir köşk vardır ki, bunun etrafında burçlar bulunur. O köşkün, beşbin kapısı, her kapıda da, beşbin hür ve âzâde kadın bulunmaktadır. Oraya ancak nebiler, sıddîkler veya şehidler girebilir."

Ben derim ki: Adn cennetleri hususundaki sözün özü şudur:

a) Bu, cennette belirli bir yerin adıdır. Naklettiğimiz bu hadis ve haberler de, bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Keşşaf sahibi de, "Adn kelimesi, bir "alem" (özel) isim olup, bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kullarına gıyaben va'ad buyurduğu Ad cennetleridir,. " (Meryem, 6ij ayetidir" demiştir.

b) Bu, cennetin sıfatıdır. Ezherî şöyle.demiştir, "Adn" kelimesi, Arapların, bir kimsenin bir yerde ikamet etmesini ifade etmek için söyledikleri tabirinden alınmıştır. Araplar yine, "Falanca kabilenin develerini, devamlı kalmak üzere falanca yere bıraktım" demektedirler. Bu, senin o deveyi o yerde kalmaya zorlaman ve böylece de o devenin oraya alışarak oradan ayrılmaması anlamına gelir. Cevherlerin yaratıldığı ve bulunduğu yere de "ma'din" adının verilmesi bundandır." Bu iştikakı benimseyen kimseler, cennetlerin hepsinin "Adn cenneti" olduğunu söylemişlerdir. 111[111]

En Büyük Mükâfaat: Allah'ın Rızası

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetle va'adetmiş olduğu üçüncü mükâfaat buyruğunun ifade

---

109[109] İçinde ev v.b bulunan, duvarlarla çevrili saray gibi geniş alan. (Ç.)

110[110] Tirmİzl, Cennet, 2 (4/672).

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/87-88

ettiği husustur. Bu, "Allah'ın rızast, biraz önce bahsedilenlerin hepsinden daha büyük bu mükâfaattır" demektir. Bil ki bu, ruhani mutlulukların maddi saadetlerden daha kıymetli ve daha üstün olduğunun kesin delilidir. Bu böyledir, zira sevinmek işi, ya Mevtasının o kimseden razı olmasıyla, yahut o rıza sebebiyle, herhangi bir maddi lezzete nail olmasıyla olmuştur, yahut da böyle-olmamış, aksine o kimsenin, Rabbinin kendisinden razı olduğunu bilmesinin, kendisiyle başka bir şey tateb edilmeksizin, zatı gereği bir mutluluk ve sevinci gerektirmestdir. Birincisi bâtıldır; çünkü, bir şeyin vesilesi o gayeden daha yüce olamaz. Binaenaleyh, şayet Allah'ın rızasından maksat, o rıza sebebiyle, Allah'ın cennette hazırlamış olduğu yeme içme gibi lezzetlere ulaşmak olsaydı, o zaman bu rıza ile duyulan sevinç ve mutluluk, vesileyi elde etmekle erişilen bir sevinç ve o lezzetlerle meydana gelen sevinç de, maksadın hasıl olmasıyla meydana gelen sevinç olmuş olurdu. Halbuki biz, vesile ile meydana gelen sevincin gaye ile elde edilen sevinçten, mutlaka daha az olması gerektiğini söylemiştik. Böyle olması halinde, Allah'ın rızasının, cennetler ve güze! meskenler elde etmekten daha az değerli ve daha aşağı derecede olması gerekirdi. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ, rızasını elde etmenin daha yüce, daha ulu, daha muazzam ve daha büyük olduğunu açık bir biçimde belirtmiştir. İşte bu, ruhani ve manevi mutlulukların, maddi mutluluklardan daha mükemmel ve daha kıymetli olduğuna kesin bir delildir.

Bil ki, hak ve doğru olan görüş, Allah'ın bu ayette ikisini birleştirdiği gibi, her ikisini birden kabul etmenin gerekli olmasıdır.

Cenâb-ı Hak, bu üç şeyi beyan buyurunca: "İşte bu}ası! bu, en büyük saadettir,." buyurdu. Bu ifadeyle alâkalı olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

1) İnsan, birisi latîf, ulvî, ruhanî; diğeri de kesif, cismanî ve süflî olmak üzere iki cevherden yaratılmıştır. İşte bu iki cevhere, bir mutluluk ve bir de mutsuzluk bitişmiştir. İmdi maddî hayırlar meydana gelip, bu hayırlara da ruhani mutlulukların gerçekleşmesi eklenince rûh, kendisine uygun mutlulukları elde etmiş olur; beden de, kendisine uygun saadetlere ulaşmış olur. İşte bunun, en büyük kurtuluş olduğunda şüphe yoktur.

2) Allah Teâlâ, münafıkları vasfederken, onların, dünyevi nimet ve lezzetlerden istifade etme bakımından kendilerinden önce yaşamış olan kâfirlere benzemekte olduklarını beyan etmiştir. Daha sonra da bu ayette, mü'minlere va'adedilen mükâfaati vasfetmiş, bundan sonra da, 'İşte bu, asıl bu, en büyük saadettir" buyurmuştur. Bu, "münafık ve kâfirlerin peşine düştükleri dünyadaki lezzetli şeylerden istifade etmek değil, evet, en büyük kurtuluş budur!" demektir. Rivayet olunduğuna göre Cenâb-ı Hak, cennetliklere, "Razı oldunuz mu?" der. Bunun üzerine onlar, "Sen bize, yaratıklarından hiç kimseye vermemiş olduğun şeyi vermişken, biz daha nasıl razı olmayalım?,." derler. Cenâb-ı Hak da, "Bundan daha üstününü yereyim mi size?" dediğinde, cennetlikler, "Bundan daha üstünü nedir ki?" derler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "Size rıdvanımı, rızamı hela! kıldım. Size ebediyen gazablanmayacağim"112[112] buyurur.

Bil ki, ruhanî mutlulukların maddi mutluluklardan daha üstün olduğuna bu hadisin delaleti, tıpkı ayetin delaleti gibidir. Ayetin izahı ise, en mükemmel bir biçimde geçmişti. 113[113]

Kâfirler ve Münafıklarla Cihad

"Ey peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş. Karşılarında çetin ol. Onların barınakları cehennemdir. O, ne kötü bir dönüş yeridir!" (Tevbe. 73).

Biz, Allah Teâlâ'nın münafıkları, çirkin birtakım sıfatlarla nitelediğini, onları çeşitli cezalarla tehdit ettiğini ve âdetullahın da Kur'an-ı Kerim'de, her tehditle beraber güzel bir va'ad zikretmek şeklinde cereyan ettiğini söylemiştik. İşte bu sebeple hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, bunun peşinden mü'minleri kıymetli, temiz ve güzel birtakım sıfatlarla vasfetmiş ve onlara, yüce mükafaatlar ve yüksek payeler vaadetmiştir. Daha sonra da bu ayette, kâfir ve

---

112[112] Buhârî, Rıkâk, 51 (7/200); Müslim, Cennet, 9 (4/2176)

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/89-90

münafıkların hallerini açıklamaya yeniden başlayarak "Ey peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla mücadele et" buyurmuştur.

Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir soru hatıra gelmektedir: "Ayet, münafıklarla cihadın farz olduğuna delalet etmektedir. Halbuki, bu caiz değildir. Zira münafık, küfrünü gizleyen ve lisanıyla onu inkâr eden kimsedir. Durum böyle olduğuna göre, onunla savaşmak caiz olmaz."

Bil ki alimler, işte bu müşkil vesilesiyle birtakım görüşler beyan etmişlerdir:

Birinci görüş: "Kâfirlerle savaşmak, münafıklara da ağır söz söylemek..." Bu, Dahhak'ın görüşüdür. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın "Kâfirlerle ve münafıklarla mücadele et" buyruğunun zahiri, bu grupların her ikisiyle birden savaşılmasını gerektirir. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, j£j* Jâklj "karşılarında çetin ol" emrinin zahiri de, bu iki grubun ikisiyle de alakalıdır.

İkinci görüş: Allah Teâlâ; Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, zahire göre hükmetmesi gerektiğini beyan edince, Hz. Peygamber de, "Biz, zahire göre hükmederiz" buyurdu. Binaenaleyh, münafıklar müslüman olduklarını söyleyip küfürlerini gizlediklerine göre, onlarla savaşmak caiz olmaz.

Üçüncü görüş: Doğru olan bu görüşe göre cihad, "Gayretin ve gücün, adamakıllı sarfedilmesi" anlamındadır. Ayetin lafzında, bu cihadın kılıçla mı, lisanla mı veya başka bir yolla mı yapılacağına delalet edecek herhangi bir şey bulunmamaktadır. Bu sebeple diyoruz ki ayet, bu iki grupla cihad etmenin vacib olduğuna delalet ediyor. Ama bu mücahedenin nasıl yapılacağına gelince, ayetin lafzında buna delatet edecek herhangi bir şey bulunmamaktadır. Aksine bu husus, ancak bir başka delilden anlaşılabilir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Diğer deliller, kâfirlerle yapılan cihadın, kılıçla yapılması; münafıklarla yapılan cihadın da bazan hüccet ve delil getirmekle, bazan yumuşak davranmayı bırakıp sert davranmakla, bazan da onları kovmakla olması gerektiğine delalet etmektedir. Abdullah (İbn Mes'ûd), Hak Teâlâ'nın, "kafirlerle ve münafıklarla mücahede et!" ayetinin tefsirinde, şöyle demektedir: "Bu, bazan el İle, bazan da dil ile yapılır. Bunlara gücü yetmeyense, onunla karşılaşınca, kin ve gayzdan dişlerini göstersin. Buna da gücü yetmeyen kalbi ile büğz etsin."

Hasan el-Basri, münafıklarla cihad etmeyi, onlar sebeplerini işlediklerinde, onlara had ve cezaların uygulanması anlamına hamletmiştir.

Kâdî şöyle demiştir: "Hasanın söylediği bu görüş bir şey ifade etmez. Çünkü, münafık olmayan kimselere de, "had"leri ikame etmek farzdır. Binaenaleyh, bunun, münafıklara mahsus olması söz konusu olamaz." O, sözüne devamla şöyle der; "Hasan el-Basri, bu tefsiri, şu iki şeyden birisiiçin yapmıştır: "Ya, her fâsık münafık olduğu için, yahud da, Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında, genel olarak kendilerine had tatbik edilenlerin münafıklar ofmasından ötürü..."

'Münafıklar söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Andolsun, o küfür kelimesini söylemişlerdir. Onlar müslümanlıklarmdan sonra yine kâfir oldular. Başaramadıkları bir şeye de yeltendiler onlar. Halbuki, peygambere ve mü'minlere karşş kin besleyip intikam almaya yeltenmeleri için, Allah ile peygamberinin lütf-u inayeti ile onları zenginleştirmiş olmasından başka bir sebep de yoktu. Eğer tevbe ederlerse, onlar için hayırlı olur. Eğer yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, ahirette de pek acıklı bir azaba uğratır, yeryüzünde onlar için ne bir yâr, ne bir yardımcı da olamaz" (Tevbe, 74). 114[114]

Ayetin Nüzul Sebebi

Bil ki bu ayet, bir grup münafığın, birtakım yanlış ve hata olan şeyler söylediklerine ve fakat onlara: "Siz, şöyle şöyle söylemişsiniz" denildiğinde, korkup böyle söylemediklerine dair yemin ettiklerine delalet etmektedir. Müfessirler, bu ayetin nüzul sebebi olarak şunları ileri sürmüşlerdir:

1) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber, Tebûk Gazvesi'nde iki ay geçirdi. Bu arada

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/90-92

kendisine Kur'an ayetleri nâzi! oluyor ve savaşa katılmayan münafıkları ayıplıyordu. Bu sırada, Cülâs İbn Süveyd: "Allah'a yemin ederim ki, bizim en şereflilerimiz olan ve Medine'de bırakmış olduğumuz kardeşlerimiz hakkında Muhammed'in söylemiş olduğu şeyler şayet doğru ise, biz eşekten daha adiyiz, kötüyüz, demektir" dedi. Bunun üzerine, Amir İbn Kays el-Ensari, Cülas'a "Evet, Allah'a yemin ederim ki, Hz. Muhammed doğrudur. Sen, eşekten dana adisin!" dedi. Bu söz, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ulaştı. Bunun üzerine Cülas, Hz. Peygamberin huzuruna çıkarıldı. Ve, o bunu söylemediğine dair, Allah'a yemin etti. Bunun üzerine Amir, ellerini yukarıya kaldırarak: "Allah'ım kuluna ve peygamberine, doğru olanı tasdik eden; yalancıyı da tekzib eden hükmünü, ayetini indir!" diye dua etti. İşte, bunun üzerine de bu ayet nazil oldu. Bunun peşinden de Cülas: "Hiç şüphesiz Allah, bu ayette tevbeden bahsetmektedir. Ben bu sözü söyledim, Amir doğrudur " dedi. Tevbe etti ve tevbesinde hep samimi kaldı.

2) Rivayet olunduğuna göre bu ayet, Abdullah İbn Ubeyy hakkında nazil olmuştur. Çünkü o, Hz. Peygamberi kastederek: "Andolsun ki, şayet Medine'ye dönersek, aziz ve şerefli olanlar, zelil olanları Medine'den çıkaracaktır " dedi. Zeyd İbn Erkam bunu duydu ve Hz. Peygamber'e haber verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Abdullah İbn Übeyy'i öldürmeye niyetlendi. Bundan dolayı, Abdullah gelerek bunu söylemediğine yemin etti de, hemen bu ayet nazil oldu.

3) Katâde şunu rivayet etmiştir: "Biri Cüheyne, biri de Gıfâr Kabilesinden olmak üzere, iki adam birbiriyle dövüştüler. Gıfâr Kabilesi'nden olan, Cüheyne Kabilesi'nden olana üstün geldi. Bunun üzerine Abdullah İbn* Übeyy: "Ey Evsoğuiları, kardeşinize yardım ediniz. Allah'a yemin olsun ki, bizim ve Muhammed'in misali, tıpkı "köpeğini besle, seni yesin"darb-ı meselinde olduğu gibidir " diye bağırdı. Bunun, üzerine, orada bulunanlar, bunu Hz. Peygambere söylediler. Abdullah, bu sözü söylemediğini ileri sürerek, yemin etmeye başladı. "

Kâdî şöyle demektedir: "Bütün bu hadiselerin, ayetten maksud olmasL uzak bir ihtimal değildir. Zira, Cenab-ı Hakk'ın, ifadeleri, sonuna kadar çoğul sığasında gelmektedir. Çoğul sığasını tekit manasına almak, aslolan kaidenin hilafına bir durumdur.

Şayet, "Belki de bu tek kimse, bu sözü bir mecliste söylemiş ve orada bulunanlar da buna ses çıkarmamışlardır" denilirse, biz deriz ki: "Bu da. zahirin hilâfınadır. Çünkü sözü söyleyene değil de onu dinleyip ona razı olana isnat etmek, astolanın hilâfınadır Aksine evlâ olan, bu ayetin, rivayet edilen şu hususa hamledilmesidir; Münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i Tebük'den dönerken, O'nu öldürmeyi planladılar. Bunların sayısı onbeş olup, gecenin karanlığı Akabe Tepesi'ni bürüdüğünde, Hz. Peygamber'! binitinden indirerek uçuruma yuvarlamayı kararlaştırmışlardı. Ammar İbn Yâsir, Hz. Peygamber'in binitinin yularını tutmuş, Kuzeyfe de, o hayvanın arkasından onu sürulorau. Derken, Huzeyfe ansızın deve ayaklarının kalkıp indiğini ve silah seslerini duydu. Geriye dönünce, maskeli bazı kimselerle karşılaştı. Bunun üzerine, Huzeyfe: "Savulun! Savulun! Ey Allah'ın düşmanları!.." dedi. Bu nida üzerine onlar da kaçtılar. " Görünen odur ki onlar, işte böyle bir gaye için bir araya geldiklerine göre, Hz. Peygamberin nübüvvetini tenkit ediyor, nübüvvet iddiasında O'nu yalanlıyorlardı. İşte, Cenab-ı Hakk'ın ayette bahsetmiş olduğu "küfür kelimesi"nin manası budur. " Bu görüş, Zeccâc'ın tercih ettiği bir görüştür.

"Onlar müslümanhklanndan sonra yine kâfir oldular" buyruğuna gelince, bir kimse şöyle diyebilir: "Onlar müslüman idiyseler, daha naşı bu sözü, yani küfür kelimesini söylemeleri münasip olur?"

Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Ayette bahsedilen "İslâm" sözü ile, "Savaş"in zıddı olan barış hah kastedilmiştir. (Böylece mana: "müslümanlıklarından sonra" yerine, "zahiren boyur eğip barış yaptıktan sonra" olur.) Çünkü ontar, münafık olunca, inkîyad edip barış istemişler, barışa yönelmişlerdi. Ama onlar, açıkça savaş ilan edince, onlarla savaşmak vâcib olmuştur.

b) Onlar, müslüman olduklarını izhâr ettikten sonra," küfürlerini ortaya koymuşlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Başaramadıkları bir şeye de yeltendiler onlar "

buyruğuna gelince, bununla, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürme hususundaki anlaşmaları kastedilmiştir. Halbuki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e bunu haber vermişti Böylece de, Hz. Peygamber onlardan korunmuş, onlar da amaçlarına ulaşamamışlardı. 115[115]

Münafıkların Zenginleşmelerinden Maksad

Cenâb-ı Hakk'ın, "Halbuki peygambere ve müminlere karşı kin besleyip intikam almaya yeltenmeleri için, Allah ile peygamberinin lütf-u inayeti İle onları zenginleştirmiş olmasından başka, meydanda bir sebep de yoktu.." buyruğu ile ilgili iki bahis bulunmaktadır:
Birinci bahis: Ayette bahsedilen kelimesiyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:
a) O münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelmezden önce, bir geçim sıkıntısı içinde bulunuyorlardı. Ne at yüzü görebiliyorlardı, ne de ganimet elde edebiliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldikten sonraysa, bol ganimetler aldılar, mallar edindiler, böylece güç ve kuvvete erdiler. Bu da, onların, o peygamberi sevmelerine, O'nun uğruna can ve mallarını bezletmede gayret göstermelerine yol açtı.
b) Rivayet olunduğuna göre Cülâs'ının bir kölesi öldürülür. Bunun üzerine Hz Peygamber (s.a.s), o kölenin diyeti olarak onikibin dirhem verilmesini emreder. Böylece de Cülâs, zengin olur.
İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, ortada, kendisi sebebiyle intikam alınacak herhangi bir şeyin bulunmadığına bir dikkat çekmedir. Bu, şairin tıpkı, "Onların Emeviler aleyhinde olmalarının tek sebebi, onların öfkelendikleri sırada hilim ile davranıp muarızlarını hemen cezalandırmayışlandır."
Ve Nabiğâ'nın "Onların, ordularla savaşmaktan ötürü kılıçlarında pekçok kırıkların bulunmasından başka, hiçbir kusur ve ayıbı yoktur"demesi gibidir. Yani, "Onlarda asla kusur yoktur" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer tevbe ederlerse, onlar için hayırlı olur.." buyurmuştur. Bu ifadeyle, bu büyük suçun kendilerinden sâdır olmasından sonra, kalblerinin yumuşatılması amaçlanmıştır. Ayetin zahirinde, "onların ancak, tevbe etmeleri halinde hayır elde edecekleri" hükmünden başka bir hüküm bulunmamaktadır. Ama onların, bilfiil tevbe etmeleri hususuna gelince, bu, ayette yer almamaktadır. Biz, âlimlerin, Cülâs'ın tevbe etmesine dair söyledikleri sözü demin zikretmiştik. 116[116]

Münafıkları Bekleyen Azap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer, onlar tevbe etmekten yüz çevirirlerse. Allah onları dünyada da. âhirette de pek acıklı bir azaba uğratır" buyurmuştur. Allah'ın ahiretteki azabı malumdur. Ama. onlara bu dünyada yapacağı azaba gelince, bu hususta şunlar ileri sürülmüştür:
a) Bununla şu murad edilmiştir: "İnsanlar arasında, onların kâfir oldukları anlaşılıp yayılınca, onlar tıpkı bir ehl-i harb, "harbî" gibi oldular. Böylece de onların öldürülmeleri, onlarla savaşılması, çoluk çocuklarının esir, mallarının da ganimet olarak alınması helâl olmuş olur.
b) Bununla, onların ölürken ve azâb meleklerini bizzat görürken başlarına gelen murad edilmiştir.
c) Bununla kabir azabı murad edilmiştir. Cenâb-i Hakk'ın, "Yeryüzünde onlar için ne bir yâr. ne bir yardımcı da olamaz" buyruğuna gelince bu, "Allah'ın azabı vacib olunca, kimseye, hiçbir dost ve yardımcı fayda veremez!" demektir. 117[117]

Münafıkların Kısımları

"İçlerinden kimi de Allah'a (şöyle) ahdetmişti: "Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse, andolsun. zekât vereceğiz, muhakkak ki salihlerden olacağız. Allah, kendilerine lütfundan

---

[115] 115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/92-94
[116] 116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/94-95
[117] 117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/95-96

verince de onunla cimrilik edip, arka çevirdiler. Onlar öyle dönektirler. Nihayet. Allah'a olan va'adlerini tutmadıkları, yalan söyledikleri için. O da bu fiillerinin âkibetini kalblerinde. kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar sürecek bir nifak yaptı. Münafıklar,hâîâ bilmediier mi fci, Allah şüphesiz onların içlerinde gizlediklerini de, fısıltılarını da biliyor ve muhakkak ki. Allah gaybleri çok iyi bilendir" (Tevbe. 75-78).
Bil ki bu sûrenin ekseriyeti, münafıkların hallerini açıklamakla ilgilidir. Münafıkların hallerinin çeşit çeşit olduğunda şüphe bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak o münafıkları ve onların hallerini, ayrıntılı bir şekilde zikrederek, şöyle buyurmuştur: "Yine o münafıkların içlerinde öyle kimseler vardır ki, peygambere eziyyet ederler..." (Tevbe. 61); "İçlerinden sadakaların taksimi hususunda seni ayıplayacaklar da var"(Tevbe. sa); "Onlardan kimi de: "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" (Tevbe. 49); felçlerinden kimi de, Allah'a şöyle ahdetmişti: "Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse." 118[118]

Ayetin Nüzul Sebebi

İbn Abbas (r.a) şunu anlatmıştır: "Hâtıb İbn Ebî Belte'a'nın, mallarının Şam'dan gelmesi gecikmiş, o da sıkıntıya düşmüştü. Bunun üzerine, Ensâr meclislerinden birisinde bulunduğu bir sırada Allah'a yemin ederek, "şayet bize lütf-u kereminden verirse, ben tasaddukta bulunacağım; Allah'ın vereceği maldaki hakkını, zekâtı vereceğim ve böylece muhakkak ki salihlerden olacağım..." demişti." 119[119]

Sa'lebe'nin Kıssası

Bu ayetin en meşhur nüzul sebebi olarak şu hadise anlatılmıştır: "Sa'lebe İbn Hâtıb, "Ya Resulallah, Allah'a dua et de, bana mal mülk versin.." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ey Sa'lebe, şükrünü eda edebileceğin az mal, takat getiremiyeceğin çok maldan daha hayırlıdır.. "120[120]dedi. Sa'lebe, Hz. Peygamber'e tekrar müracaat ederek: "Seni hak olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, şayet, Allah bana mal verirse, her hak sahibine hakkını vereceğim..." dedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber onun için dua etti. Derken o, bir koyun edindi. Bu koyun, tıpkı kurtların üreyip çoğalması gibi çoğaldı. Öyle ki, koyun sürüleri Medine'ye sığmaz oldu. Bunun üzerine Sa'lebe, koyun sürülerini bir vadiye götürdü. Ve, öğlen ve ikindi namazlarını kılmaya, diğerlerini ise ktlmamaya başladı. Sürü iyice üreyip çoğalınca da, cuma namazları hariç, bütün namazları kılmaz oldu. Daha sonra da, cumayı da terketti. Derken kervancılarla karşılaştığında, "ne var, ne yok?" diye soruyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) Sa'lebe'nin durumunu sorduğunda O'na onun durumu anlatıldı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber: "Yazıklar olsun sana, Sa'lebe!" dedi. İşte bunun üzerine de, "Onların mallarından sadaka al..."(Tevbe, 103)ayeti nazil oldu. Bundan dolayı Hz. Peygamber Sa'lebe'ye iki adam yollayarak: "Sa'lebe'ye gidiniz ve zekâtını alınız..." dedi. Bu adamlar Sa'lebe'nin yanına varıp da ona Hz. Peygamberin emrini ilettiklerinde O: "Bu, bir cizyedir; ya da, cizyenin benzeridir " dedi ve zekatını vermedi. İşte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak,ayetini indirdi. Hakkında, bu ayetin inzal buyurulduğu haber verildiğinde,Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, kendisinden zekatını kabul etmesini istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Allah beni, bunu kabul etmekten men etti " buyurdu. O, yüzüne gözüne toprak saçmaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Ben sana söyledim, ama sen beni dinlemedin'' buyurdu. Hz. Peygamber'in evine vardığında, Hz. Peygamber ona kapısını açmadı. Sonra, zekâtını Ebu Bekir'e getirdi, Hz. Peygamber kabul etmediği için, Ebu Bekir de onu kabul etmedi. Daha sonra da, Hz. Ömer de, Ebu Bekir'e uyarak o zekâtı kabul etmedi. Hz. Osman da kabul etmedi. Ve Sa'lebe, Hz. Osman'ın hilafeti zamanında ölüp helak oldu.

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/96-97
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/97
120[120] Kenzu'l-Ummâl, 3. cilt. 7104. hadis.

İmdi şayet, "Allah Teâlâ, Sa'lebe İbn Hâtıb'e zekâtını vermesini emretmişti. O halde, peygamberin, onun zekatını kabul etmemesi nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki:
Şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: Allahu Teâlâ Hz. Peygamber (s. a.s)'i, başkaları bundan ibret alsın ve böylece de, zekâtlarını vermekten imtina etmesinler diye, Sa'lebe'yi hor ve hakîr kılmak için, zekâtını kabul etmekten men etmişti.
Şöyle de denilebilir: O, zekâtını ihlâslı bir biçimde değil, riya maksadıyla getirmişti: Allah Teâlâ, bunu Hz. Peygamber'e bildirdi de, O da işte bundan dolayı o zekâtı kabul etmedi.
Şu da muhtemeldir: Allah "Onların mallarından sadaka al ki, bununla kendilerini temizlemiş (....) olasın"(Tevbe, 103) buyurup, böyle bir maksad da, münafıklığı sebebiyle Sa'İebe'de mevcut olmayınca, Hz. Peygamber (s.a.s), onun zekâtını almaktan geri durmuştur. Allah, en iyisini bilendir. 121[121]

Vaadinde Durmamak Nifak Alâmetidir

Ayetin zahiri, bazı münafıkların, Allah'ın kendilerine mal vermesi halinde, o malın bir kısmını hayır yerlerine sarfedeceleri hususunda Allah'a yemin ettiklerine; Allah Teâlâ'nın da o kimseye mal verdiğinde, onun bu ahdini yerine getirmediğine delâlet etmektedir. Bu tabirle ilgili birkaç soru bulunmaktadır: 122[122]

Münafığın Ahdi Olabilir mi?

Birinci soru; "Münafık, kâfir olan kimsedir. Halbuki, kâfirin Allah'a ahdetmesi nasıl mümkün olabilir?"
Cevap: Münafık, bazan Allah'ı bilen, tanıyan kimse olabilir. Ancak ne var ki o kimse, Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul etmez. Allah'ı tanımış olmast sebebiyle, Allah'a andetmesi; Hz. Muhammed (s.a.s.)'ın peygamberliğini inkâr etmiş olması sebebiyle kâfir olmuş olması mümkündür. Ben bunu nasıl söylemeyeyim ki? Dünyadaki insanların ekserisi, kadir bir yaratıcının varlığını itiraf etmektedirler. Kâfir çeşitferi arasında, Allah'ı inkâr eden pek azdır. Hemen hemen hepsi de, insanlara hayır kapılarını açanın Allah Teâlâ olduğunu itiraf ediyor ye itâatta bulunmakla, mahlûkata iyilik ve ihsanda bulunmakla Allah'a yakınlaşabilmenin mümkün olduğunu biliyorlar. İşte bunlar insanların ekserisinin, üzerinde mutabık oldukları şeylerdendir. Yine şu da mümkündür: O, Allah'a böyle bir ahidde bulunduğu zaman müslüman idi. Sonra, malında cimrilik yapıp ahdini yerine getirmeyince, münafık olmuştur.. Ayetin lafzı da, bizim zikrettiğimiz açıklamayı ihsas ettirmektedir. Çünkü Cenab-rHak, "O da, bu fiillerinin akıbetini, kaiblerinde (...) bir nifak yaptı..." buyurmuştur. 123[123]

Ahid Kalbden Niyetlenmekle Olur mu?

İkinci soru: Bu ahdi, dil ile ifade etmek bu andlaşmamn şartından mıdır, yoksa kalbiyle niyet etmesi halinde, onu telaffuz etmeye bir gerek olmadan da bu iş, bu andlaşmamn kapsamına dahil olur mu?
Cevap: Alimlerden bazıları şöyle demişlerdir: Kişinin lisanıyla ifade ettiği veya lisanen ifade etmeyip de kalbiyle niyetlenmiş olduğu her şey, bu ahde dahildir." Mu'temir İbn Süleyman'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Deni2de şiddetli bir fırtınaya tutulduk. Derken, içimizden bazıları, çeşitli adaklarda bulundular. Ben de bir şeye niyetlendim, ama onu dilimle ifade etmedim. Basra'ya geldiğimde, babama bu hususu sorduğumda, o da, "Evladım, bu adağını yerine getir!" dedi. "
Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlardan kimi de Allah'a şöyle

---

[121] 121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/97-98
[122] 122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/98
[123] 123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/98-99

ahdetmişti..." ifadesi, onların, içlerinden herhangi bir şeyle niyetlenmiş olduklarını ifade eder. Baksana, Allah Teâlâ da "Münafıklar hâlâ bilmediler mi ki, Allah, şüphesiz onların içlerinde gizlediklerini de, fısıltılarını da biliyor." buyurmuştur.

Muhakkik alimler ise şöyle demişlerdir: Bu ahid verme, dilin ifade etmiş olduğu lâfızlarla mukayyeddir. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Allah, benim ümmetimden, içlerinden geçen fakat lisanlanyla ifade etmedikleri şeyi bağışlamış, affetmiştir..." buyurmuş olmasıdır. Veyahut da.Hz. Peygamber bunu, manası bu olan başka lafızlarla ifade etmiştir. Hem Cenâb-ı Hakk'ın, "içlerinden kimi de Allah 'a şöyle ahdetmişti; "Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse, andolsun, zekât vereceğiz buyruğu, o ahid verenin, bu sözü söylediğini haber vermektedir. Sözü söylemek ise, onun bunu, lisanıyla ifade ettiğini göstermektedir.

Üçüncü soru: Ayetteki "andolsun, zekâtını vereceğiz" ifadesinden maksat, herhangi bir miktar malı çıkarıp vermektir. Sonra, malı çıkarıp vermek iki kısma ayrılır: Bu, bazan farz olur, bazan otmaz. Farz olan da ikiye ayrılır; Vacib olan zekât ve nafakaların verilmesi gibi, doğrudan, şeriatın mecbur tutmasıyla vâcib olan kısım; diğeri de, kişinin, meselâ nezrettiği adaklar gibi, kendiliğinden yerine getirmeyi iltizâm ettiği, üstlendiği farz kısım. Bu üç kısmı iyice öğrendiğinde, biz diyoruz ki: "Andolsun. zekâtı vereceğiz" sözü, bu üç kısmın üçünü de içine alır mı almaz mı?

Cevap: Biz diyoruz ki; Farz olmayan sadakalar, bu ayetin hükmüne dahi değildirler. Bunun deüli Cenâb-t Hakk'ın, o sadakayı "Onunla cimrilik ederler' ifadesiyle vasfetmiş olmasıdır. Şeriat örfünde "buhl" (cimrilik) vâcib olanı vermeme* demektir. Hem Allah Teâlâ, onları, bunu vermemelerinden dolayı tenkit etmiştr Halbuki mendûb, nâfite olanları terkedenler, bir zemme, tenkide müstehak olmazla' Geriye kalan iki kısımdan, şeriatın mecbur tutmasıyla farz olanlar, şüphesiz ayetır hükmüne dahildirler. Bunlar, zekâtlar, haccda ve savaşta harcanılmasına ihtiyaç duyulan mallar ve farz olan nafakaların tedariki hususunda ihtiyaç duyulan mallardır.

Geriye şöyle denilmesi kalmıştır: "Ayet, bu sözü söyleyen kimsenin, nezr, adak yoluyla herhangi bir malı çıkarıp vermeyi üstlendiğine delalet eder mi?" Görünen odur ki, ayetin lafzı, buna delalet etmez. Çünkü ayette zikredilen, onun sadece, "Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse, andolsun. zekâtın) vereceğiz" şeklindeki sözüdür. Bu ise, herhangi bir adağı ihsas ettirmemektedir. Çünkü bu, bir kimse. Allah'ın kendisini zengin kılması halinde, Rabbi ile farz olan infâkları yerine getirme hususunda da bir ahidleşmede bulunabileceğine delâlet eder. Böylece bu, o kimseye vâcib olanın, işte bu iltizam edip üstlenmeden dolayı farz olduğuna delâlet eder. Halbuki zekât, bu üstlenme, iltizâm etme sebebiyle farz olmayıp, "nisâb" miktarına sahip olması ve o malın üzerinden de tam bir yılın geçmesiyle farz olmuştur.

Biz deriz ki, "elbette zekât vereceğiz" tabiri, onların, bu işi hemen yapmalarını gerektirmez. Çünkü bu, bu fiilin ileride de yapılabileceğine dair bir haberdir. Ayetteki bu kadarcık bir ifâde, onun hemen yapılması gerektiği manasına gelmez. Buna göre sanki onlar, "Biz, muayyen bir zamanda tasadduk ederiz" demiş gibi olurlar. Bu, onların tıpkı, "Namazın farz olduğu vakitlerde, biz salihlerden oluruz" demeleri gibidir. Böylece, zikrettiğimiz bu takdirden şu netice çıkmıştır: Bu ahidleşmenin hükmüne giren, şeriatın doğrudan doğruya mecbur kılmasıyla verilmesi gereken malları vermektir. Bu husus, bizim bu ayetin, zekâtını vermeyenler hakkında nazil olduğuna dair nakletmiş olduğumuz rivayetlerle de kuvvet kazanır. Böylece, Cenâb-ı Hak sanki, o münafıkların durumunun, tıpkı peygambere ve mü'minlere karşı nifak içinde bulundukları gibi, Rableriyle anlaştıkları konularda da Rablerine karşı nifak içinde bulunduklarını ve söylediklerini yerine getirmediklerini beyân etmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı ise, onları tam bir nifak içinde bulunmakla nitelemektir. Bu bölümlerin ekserisi, Kâdî'nin sözüdür.

Dördüncü soru: Ayetteki kelimesinde "fadl"dan ne kasdedilmiştir?

Cevap: Bununla, hangi yolla olursa olsun, yani ister ticaret, ister üretim, isterse bu ikisinin dışındaki bir yolla olsun, mutlak manada mal-mülk vermek kasdedilmiştir.

Beşinci soru: kelimesi nasıl iştikak etmiştir?

Cevap: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı 'dir. Ancak ne var ki, mahreçleri yakın olduğu için tâ harfi sâd harfine idgâm edilmiştir." Leys şöyle demiştir: "Arapça'da, "musaddık", veren kimseye; "mutasaddık" da isteyen sâile denilir." Esma'îveFerrâbu mananın bir hata ve yanılma olduğunu; veren kimseye
"mutasaddık" denildiğini, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, 'Hakkımızda ayrıca lütufkârlık da et. Zira Allah lütufkârlan mükafaatlandmr " (Yusuf. sb> buyurduğunu söylemişlerdir.
Altıncı soru: Ayetteki "Salihlerden olacağız" tabirinden maksad nedir?
Cevap: "Salih", "müfsid"in zıddıdır. "Müfsid", mükellefiyet hususunda kendisine farz olan şeylerde cimrilik yapan kimse demektir. Binâenaleyh, "Sâlih"in de, mükellefiyette kendisine farz olan husustan yerine getiren kimse olması gerekir. İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Sa'lebe, Allah'ın kendisine hayır kapılarını açması halinde tasadduk edeceğine, hacca gideceğine dair Allah'a ahid vermişti. "
Ben derim ki: Ayeti kayıtlamak hususunda bir delil bulunmamaktadır. Tam aksine, ayet-i kerimedeki "andolsun. zekâtını vereceğiz" tabiri farz olan zekâtın verilmesine; salihlerden olacağız.." tabiri de, mutlak manada verilmesi gerekli olan her şeyin verileceğine bir işarettir. 124[124]

Allah Mal Verdiğinde Münafıkın Tutumu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah, kendilerine lütfundan verince de onunla cimrilik edip, arka çevirdiler. Onlar işte Öyle dönektirler..." buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ'nın, onları şu üç sıfatla vasfettiğine delâlet eder:
1) Cimrilik. Bu, hak olanı vermemek demektir.
2) Ahidden dönmek.
3) Allah'ın mükellefiyetlerinden ve emirlerinden yüz çevirmek.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nihayet... o da bu fiillerin akibetini kalblerinde, kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar sürecek bir nifak yaptı" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır. 125[125]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, tabiri daha önce geçmiş olan bir şeye isnâd edilmesi gereken bir fiildir. Daha önce geçen ifadeler ise, "Allah", "ahidleşme", "tasaddukta bulunma", "salâh", "buhl", "tevelli-yüz çevirme" ve"i'râz" kelimeleridir. kelimesini, muahedeye, yahut tasadduka; yahud salâh'a isnâd etmek (bunları onun faili kabul etmek) caiz değildir. Çünkü, bu üç şey hayır amelleridir. Şu halde nifakın meydana gelmesinde bunları müessir saymak mümkün değildir. Bu kelimeyi, "buhl", "tevelli" ve "i'râz"a isnâd etmek de mümkün değildir. Çünkü, bu üçünün bulunması halinde, o kimse farzları yerine getirmeyi terketmiş olur. Binâenaleyh, bunları, kalbdeki nifakın meydana gelmesinde müessir addetmek mümkün değildir. (Farzları terketmek, bir nifak alâmeti değildir.) Çünkü bu nifak, küfür demek olup küfürde cehalettir, Allah'ı tanımamadır. Halbuki, bazı farzları terketmenin kalbte cehaletin (küfrün) meydana gelmesinde müessir kabul etmek caiz değildir. Bir defa, vacibi terketmek yokluktur. Cehalet ise, varlıktır. Halbuki yok olan, var olanda müessir olamaz. İkinci olarak: bu "buhl", "tevellî" ve "i'râz", kendilerinde nifak olmadığı halde, pekçok fasıkta da bulunabilir. Üçüncü olarak: Bu (farzları) terk, şayet kalbte bir küfrün meydana gelmesini gerektirseydi, bu terk, ister şer'an caiz olsun, isterse şer'an haram olsun, onu gerektirirdi. Çünkü, şer'î hükümlerin ihtilâf sebeplen, "müessir" olanı müessir olmaktan çıkarmaz. Dördüncü olarak: Cenâb-ı Hak bu tabirin peşinden, "Allah'a olan va'adlerini tutmadıkları, yalan söyledikleri için " buyurmuştur. Binâealeyh, şayet "buhl", "tevellî" ve"i'râz"a isnâd edilmiş olsaydı, o zaman ayetin takdiri,

---

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/99-101
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/101-102

"Allah'a olan va'adlerini tutmadıkları ve yalan söyledikleri için, onların cimrilikleri, yüz çevirmeleri ve döneklikleri, onların akibetini kalplerinde bir nifak haline getirdi.." şeklinde olurdu ki, bu da caiz değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "tevelT" ile, bu tevellî ile kalbte meydana gelen nifakın arasını birbirinden ayırmıştır. Halbuki bunun yanlış bir söz olduğu malumdur. Dolayısıyla yaptığımız bütün bu. izahlarla, fiilini, Cenâb-ı Hakk'ın dışında, daha önce zikredilmiş olan şeylerden birisine isnâd etmenin caiz olmadığı sabit olmuş olur. Binâenaleyh bu fiilin Allah'a isnâd edilmesi gerekir. Böylece de mâna, "Onların akibetini, kalblerinde nifak haline getiren Allahı Teâlâ'dır..." şeklinde olur. Bu da, kalblerde küfrü yaratanın Allahu Teâlâ olduğuna delâlet eder. İşte bu, Zeccâc'ın söylemiş olduğu şu husustur: "Bu ayetin manası, "onlar geçmişte sapıtınca, Allah da, gelecekte onları dinden saptırmıştır " şeklindedir." fiilinin failinin Allah olduğu görüşünü, O'nun ifadesi de desteklemektedir. Zira, daki zamir Allah'a râcidir. Binâenaleyh daha uygun olan, fiilinin de, Allah'a isnâd edilmiş olmasıdır.
Kadı şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinden kasd-edilen mana "Allah, nifaklarından ötürü, akıbette onlara ceza verdi" şeklinde olur. O ukubet de, onların kalblerinde meydana gelen keder, gönül sıkıntısı, başlarına gelen zillet ve kınanma v.b" dir. Ve bu, onlarla birlikte ahirete kadar devam eder." Biz deriz ki bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu, delilsiz ve herhangi bir şüphe bulunmadan, zahiri terketmektir. Eğer Kâdî, "Aklî deliller, Allah Teâlâ'nın, küfrü yaratmadığına delâlet ediyor!" derse, biz de onların delillerine sapasağlam dağları bile çökertecek kuvvette aklî delillerle mukabele ederiz. 126[126]

İkinci Mesele

Leys şöyle demektedir: "Birisinin işinin akıbetini pişmanlık kıldığında, yani onu pişman olacak duruma getirdiğinde dersin." Hüzeli de şöyle demektedir: "Oğullarım helak olup gittiler ve ölümlerinden sonra geriye bana, hasretle hiç sona ermeyen gözyaşları bıraktılar:" yine Arapça'da alanca, neticede kendisini hasta edecek olan bir lokma yedi" ve "Allah onun akıbetini hayır kıldı" denilir. Velhasıl Arapça'da, bir şey bir şeyin peşinden meydana geldiğinde, deyimi kullanılır." 127[127]

Sözde Durmamak Münafıklığa Götürür

Ayetin zahiri, ahdi bozup, sözünden caymanın nifakı doğuracağına delalet etmektedir. Bu sebeple müsiümanın,
bundan olabildiğince sakınması, kaçınması gerekir. Binâenaleyh bir kimse, herhangi bir iş hususunda Allah'la ahidleştiğinde, onu yerine getirmek için gücünün yettiğince gayret göstermelidir. Hasan el-Basrî (r.h.)'nin görüşüne göre, işte bu husus hiç şüphesiz bir nifaka yol açar. O bu hükmünde, hem bu ayete, hem de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in: "Kendisinde şu üç şey bulunan kimse, namaz kılsa da, oruç tutsa da ve kendisinin mü'min olduğunu iddia etse de münafıktır: Söylediğinde yalan söyleyen, va'adettiği zaman va'adinden dönen ve kendisine bir şey emânet olarak bırakıldığında ona hıyanet eden".128[128] hadisine tutunmuştur.
Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, "Siz, benim için şu altı şeyi kabul edin, ben de sizin için cenneti tekeffül edeyim: Konuştuğunuzda yalan söylemeyiniz, söz verdiğinizde caymayınız, size bir şey emânet edildiğinde ona ihanet etmeyiniz, gözlerinizi, ellerinizi ve avretlerinizi koruyup haramdan men ediniz. Gözlerinizi hıyanetten; ellerinizi hırsızlıktan, avret mahallerinizi de zinadan..." dediği rivayet edilmiştir.
Atâ İbn Ebî Rabâh şöyle der: "Bana, Câbir İbn Abdullah, Hz. Peygamber (S.a.s.)'in, "Kendisinde şu üç şey bulunan kimse münafıktır.."129[129] 'hadisini, peygamberle

---

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/102-103
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/103
128[128] Benzen bir hadis: Müsned, 2/200
129[129] Câmiu's-Sağîr, 1/132.

konuştuklarında, O'na yalan söyleyen, sırrını kendilerine emanet ettiğinde ona hiyânet eden ve kendisiyle birlikte sefere çıkacaklarına söz verdiklerinde cayan münafıklar hakkında söylediğini anlattı. " Amr İbn Ubeyd bu hadisi tefsir ederek şöyle dedi: "Allah namına konuştuğunda O'nun dinine ve Resulüne karşı yalan söyler. Va'adettiğinde, Allah'ın kendisiyle ahidleşenler hakkında söylediği gibi, sözünden cayar; Allah'ın dini hususunda kendisine itimâd edildiğinde, o gizlice hiyânet eder. Böylece de kalbi, lisanından başka bir durumda olur."
Vâsıl İbn Atâ'ntn şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hasan el-Basrı'ye birisi gelerek; "Yakûb(a.s.)'un çocukları: "Yusuf'u kurt yedi.." şeklinde bir söz söylediler, ama yalan söylediler. "Biz onu, mutlaka himaye edeceğiz.." (Yusuf, 63) sözlerinde de , ona söz verdiler, ama bundan caydılar. Babalan, Yusuf hakkında onlara güvendi, ama onlar ona hiyânet ettiler. Binâenaleyh, şimdi biz bunların münafık olduklarına hükmedebilir miyiz?"deyince, Hasan el-Basrî (r.h.) durdu, bir şey söyleyemedi. 130[130]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar" buyruğu, bu söz verenin, münafık olarak
öldüğüne delâlet eder. Bu ayetin verdiği haber, kendisinden haber verilen hâdiseye uygun olarak tahakkuk etmiştir. Zira, rivayet olunduğuna göre Sa'lebe, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e zekâtını getirmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber de: "Allah, benî, senin zekâtını kabul etmekten men etti!" buyurmuştur. Ve o, bu hal üzere kalmış ve onun sadakasını, zekâtını, o ölünceye kadar kimse kabul etmemiştir. Böylece bu, bu haberin bildirdiği şeyin, habere uygun olarak meydana geldiğine delalet eder. Böylece de bu, gaybtan bir haber vermek olmuş olur. Bu sebeple de bir mucize olmuş olur. 131[131]

Beşinci Mesele

Cübbai şöyle demiştir:'fMüşebbihe, Allah'ın görülmesini isbat hususunda, O'nun, "Kendisine kavuşacakları gün..." (Ahzâb. 44) ayetine sarılmışlardır. Halbuki "lika", görmek demek değildir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, münafıklarla ilgili olarak, "Kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar.." ayetidir. Hem ulemâ, kâfirlerin Allah'ı göremeyecekleri hususunda icmâ etmişlerdir. Binâenaleyh, bütün bunlar "likâ"nın görmek demek olmadığına delâlet eder. Bu görüşümüzü, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Bir müslümanm hakkını gasbetmek için yalan yere yemin eden kimse, Allah kendisine gazab etmiş olduğu halde, Allah'a mülaki olur"132[132] hadisi de desteklemektedir. Yine ulemâ, bu hadiste geçen"likâ"dan maksadın, "O kimsenin, Allah katında olan ceza ile yüz yüze kalması..." olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. İşte burada da böyledir." Kâdî, Cübbaî'nin bu sözünü çok beğenmiştir. Ben derim ki: Ben, böylesi zeki kimselerin, bu tür zayıf ve tutarsız misallerle nasıl yeti nebi İdi kteri ne çok şaşıyorum. Bu böyledir, zira biz, "lika" lafzını gerek bu ayette ve gerekse bu hadiste, ayrı bir delil sebebiyle "görmek" manasına hamletmedik. Fakat bu durum, diğer hallerde likâ'nın "görmek" anlamını terketmemizi gerektirmez. Baksana bizim, umûm olan bazı ifadeleri, ayrı bir delilden dolayı tahsis etmemizden, ayni şeyi umûmî bütün ifâdeler hakkında delilsiz olarak uygulamamızı gerektirmez. Binâenaleyh o gerekmediği gibi, bu da gerekmez.
İmdi şayet o "Bu söz, ancak Arapça'da "lika" kelimesinin "görmek" manasından ibaret olması halinde kuvvet kazanır; oysa ki bu, kabul edilemez" derse, biz deriz ki: "ükâ"nın, ulaşmak, vasıl olmak anlamına geldiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh bir şeyi gören, ona ulaşır, vasıl olur. Bu sebeple de, "idrâk" kelimesi ulaşmak, yetişmek anlamına geldiği gibi, "rü'yet" (görmek) de "lika" anlamına gelmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Musa'nın ashabı dedi ki: "İşte

---

[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/103-104
[131][131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/104
[132][132] Buhâri, Husûmet, 4 (3/90).

yakalandık!" (Şuara, ei) buyurmuştur. Sonra biz, "likâ"yı, "rü'yet" (görmek) manasına hamlettik. İşte burada da böyledir. Sonra biz şöy!e diyoruz: Buradaki "iikâ"nın görmek anlamına gelmediğinde şüphe yoktur. Tam aksine, Cenâb-ı Hakk'ın, da, bu fiillerinin akıbetini kalblerinde, kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar sürecek bir nifak yaptı" buyruğundan kastedilen mana, "O'nun hüküm ve kazasının ifâ edildiği güne kadar..."şeklindedir. Bu tıpkı, bir kimsenin "Sen yarın amelinle karşılaşırsın, onunla başbaşa kalırsın.." demesine benzer. Yani, "Ameline göre karşılık görürsün..." demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun manası: "Allah Teâlâ bundan önce sözlerinden cayıp yalan söylemeye cüret ettikleri için, kalblerinde o nifakı meydana getirmek suretiyle onlara azâb etmiştir" demektir. 133[133]

Necvâ Kelimesinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Münafıklar hâlâ biimediler mi ki, Allah, şüphesiz onların içlerinde gizlediklerini de, fısıltılarını da biliyor..." buyurmuştur. "Sır" onların kalblerinin gizleyip sakladığı şeydir. "Necvâ" ise kendi aralarında birbirleriyle fısıldaşarak görüşmeleridir. Necvâ, necve'den gelir Bu kelime de gizli söz, gizli konuşmak demektir. Buna göre, fısıldaşan iki kimse, sanki başkasının kendileriyle birlikte olmasını önlemişler ve kendileri dışındakilerder uzaklaşmışlar demektir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu çok münâcaa: eden bir kimse olarak yaklaştırdık... (Meryem, 52); "Vakta ki artık ondan ümitlerin: kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler" (Yusuf, eo); "günahı, düşmanlığı... fısıldaşmaym. İyiliği, takvayı fısıldasın..." (Mücadele,9)ve, "Siz peygambere mahrerr. bir şey arzetmek istediğiniz vakit, bu mahrem konuşmanızdan evvel sadaka verin (Mücadele, 12) ayetleridir.
Sen, "sır" ile "necvâ" arasındaki farkı kavradığın zaman, ayetten kastedilen mana şöyle olur: Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, benim sırrı ve fısıldaşmayı bildiğimi, bundan haberdar olduğumu bilmezler mi? Onlar daha nasıl benim, onların hallerini, zâhin bildiğim gibi bildiğimi ve zahire göre azâb ettiğim gibi, gizli olan şeylere göre de azâfc edeceğimi bildikleri halde, aslında aralarında sırlaşmak ve fısıldaşmak demek olar nifaka cüret edebiliyorlar?.." demek istemiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ve muhakkak ki Allah, gaybleri çok iyi bilendir.." buyurmuştur. Allâm, âlim kelimesinin mübalağa veznidir. "Gayb". canlılardan gizli saklı olan şey demektir. Binâenaleyh, bu tabir ile kastedilen, Allah Teâlâ'nın zatının, bütün eşyayı bilmeyi gerektirdiğidir. Binâenaleyh O'nun bütür malumatı bilmiş olması gerekir. Bu sebeple de O'nun, kalblerde ve gönüllerde olan herşeyi bilmesi gerekir. O halde, daha nasıl (herhangi bir şey) ondan saklı tutulabilir? Bu ayetteki bu ifadenin bir benzeri de, Hz. İsa'nın, "Şüphesiz ki gayblan hakkıyla bilen sensin sen..."[Maıde, ne)şeklindeki sözüdür. Cenab-ı Hakk'ı, allâme kelimesiyle vasfetmek O'na bu ismi vermek ise caiz değildir. Çünkü bu sîga, bu kalıp, bir çeş ; öğrenme külfetini i hatıra getirmektedir. Halbuki, Allah hakkında tekellüf ise düşünülemez. 134[134]

Gönülden Maddi Yardımda Bulunanları Münafıkların Tenkidi

''Sadakalar hususunda mü'minlerden gönüllü verenlerle güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayan (fakir)lerle eğlenenler (yok mu7) Allah onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için, pek acıklı bir azâb vardır" (Tevbe, 79).
Bil ki bu, onların bir başka çirkin fiilleridir. Bu da, o münafıkların, gönüllü ve samimi olarak sadaka veren kimseleri ayıplayıp tenkid etmeleridir. İbn Abbâs (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bir gün, bir hutbe okudu ve ashabı sadaka vermeye teşvik etti. Bunun üzerine Abdurrahman İbn Avf, (sadaka olarak) dörtbin dirhem getirerek şöyle dedi: "Benim sekizbin dirhemim vardı. Bundan dörtbin dirhemini kendim ve çoluk çocuğum için geriye

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/105-106
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/106

bıraktım; şu dörtbtnini de Rabbimin ahiretteki vaadine güvenerek O'nun yoluna yatırdım." Bunun üzerine Hz. Peygamber de: "Verdiğin ve vermediğin şeyleri, Allah senin için mübarek kılsın!" buyurdu. Allah'ın, Hz. Peygamber (s,a.s.)'in bu husustaki duasını kabul ettiği, öyle ki hanımı Tümâdır'ın sekizdebirin dörtte bir hissesi olarak, seksenbin dirhem aldığı söylenmiştir.135[135]

Hz. Ömer de, aynı miktarda sadaka getirdi. Asım İbn Adiyy el-Ensari de, yetmiş ölçek hurma sadaka getirdi. Osman İbn Affân da, çok büyük miktarda bir sadaka getirdi. Ebû Akil de, bir "sâ" hurma getirerek "Dün gece, hurmalıklarına su salmak için, bir adama ücretli olarak çalıştım. Ve böylece iki "sâ" hurma elde ettim. Bunlardan birisini çotuk çocuğuma bıraktım, diğerini de Rabbimin ahiretteki vaadine güvenerek O'nun yoluna verdim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber(s.a.s), onun da zekât mallarının içine konulmasını emretti. İşte bunun üzerine münafıklar tenkid ederek: "Onlar sadakalarını ancak, bir gösteriş ve desinler diye getirdiler. Ebu Akil bir "sâ"hurmasını, diğer büyük sahabilerle birlikte anılsın diye getirdi'.... Halbuki Allah, onun bir "sâ" hurmasına muhtaç değildir" dediler de, işte bunun üzerine Allah bu ayeti inzal buyurdu.

Lemz kelimesinin hangi manaya geldiği, Cenâb-ı Hakk'ın, (Tevbe. 58) ayetinin tefsirinde geçmişti.. kelimesinin aslı, kelimesidir. "Tatavvu" "nafile" demek olup bu da, farz olmayan, nafile bir şeyi yapmak suretiyle Allah'a itaatta bulunmak demektir. Tâ harfinin tî'ya idgâm edilmesinin sebebi ise, bu iki harfin mahreçlerinin birbirine yakın olmasıdır. Leys: "Cühd, fakir kimsenin kendisiyle kıt-kanaat yaşadığı az bir şeydir" demektedir. Zeccâc da, bu kelimenin, cimin hem dammesi, hem de fethası ile kullanıldığını söylerken, Ferrâ, dammeyle (cühd) okumantn Htcazlıların; fetha ile (cehd) okumanın ise, başkalarının kullanışı olduğunu söylemektedir. İbn Sifckît bu iki kullanılış arasında fark bulunduğunu naklederek:

"Cühd, takat ve güç demektir. Meselâ, gücüm ve kuvvetim manasında, "Gücüm takatim bu.." dersin" demektedir.

Sen bunu iyice anladığın zaman, bil ki Hak Teâlâ'nın, "Sadakalar hususunda gönüllü verenler" ifadesiyle, fazla sadakaları getiren o zenginler; "güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayan (fakir)ler..." tabiriyle de, bir "sâ" hurma getirdiği için, Ebu Akil kastedilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, münafıkların onlarla alay ettiğini, Allah'ın da, onların alaylarına karşılık verdiğini beyân buyurmuştur.

Bil ki, Allah rızası İçin mal vermek, zekâtlarda ve diğer farz olan harcamalarda olduğu gibi, bazan vâcib, bazan da nafile olur. İşte bu ayetten, nafile olanı kastedilmiştir. Sonra nafile sadakayı veren, Abdurrahman İbn Avf ve Osman İbn Affân gibi, bazan zengin kimseler olur da böylece de çok sadaka getirmiş olurlar. Bazan da, fakir olur da, az sadaka getirir ki bu "az", güç ve sıkıntı içinde yaşayan kimsenin, son takatini kullanarak getirdiği şeydir. Mükâfaata müstehak olmak hususunda bu iki miktar sadaka arasında bir fark bulunmamaktadır. Zira zahiri amellerden maksad, niyetin keyfiyeti ile şartların, yani saikferin ve engellerin nazar-ı itibara alınmasıdır. Binaenaleyh bazan, fakirin getirip vermiş olduğu o az miktar, Allah katında, zenginin getirmiş olduğu o çok miktardan daha kıymetli olur.

Sonra o cahil münafıkların bakışları, fikirleri, işlerin zahirini aşamaz, böylece de az sadaka getiren fakiri ayıplar, tenkit ederler. Onların bu ayıplamaları, şu birkaç sebepten ileri gelmiş olabilir:

1) Onların, "O fakir olduğu için, ona muhtaçtır; o halde daha nasıl bunutasadduk edebilir?" demeleridir. Ancak ne var ki (onlar bilmiyorlar ki), bu, faziletten neş'et eden bir husustur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "kendilerinde fakr-u ihtiyaç olsa bile, onları, kendi öz canlarından daha üstün tutarlar,. " <Haşr, 9) buyurmuştur.

2) Onların, "Bu azıcık şeyin ne tesiri olacak ki?" demeleridir. Bu da bir cehalettir. Zira bu adam, sadece buna gücü yetip bunu getirdiğinde, yapabileceği her şeyi yapmıştır. Binâenaleyh, bu kimsenin ameli, Allah katında başkasının amelinden daha kıymetli olur. Zira o, kalbinin alâkasını, elindeki dünya malından uzaklaştırıp kesmiş ve Allah'a tevekkül etmekle

---

135[135] Vefatında dört hanımı olduğu anlaşılıyor (Ç.).

yetinmiştir.
3) Onların şöyte demeleridir: "Bu fakir kimse, o az sadakayı, bu durumda, bu makamda, kendisini, büyük ve ileri gelen kimseler arasına katmak için vermiştir." Bu da bir cehalettir, çünkü insanın kendisini hayır ve din ehline katmaya çatışması, onun kendisini tembel, işsiz güçsüz kimselere katmasından daha hayırlıdır.
Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu hakkında yapılmış olan temel açıklamayı136[136]
sen biliyorsun. Esamm şöyte demektedir: "Bundan maksad şudur: Allah, o münafıkların, iyilik nev'inden olan o amellerini zahiren kabul eder; fakat ahifette o amellerinin mükâfaatını vermez. İşte bu da, onlarla alay etme kabilinden olur."
"Onlar için ister İstiğfar et, ister etme. Eğer onlar için yetmiş defa istiğfar dahi etsen, yine Allah onları kesinlikle bağışlayacak değildir. Bu. böyledir. Çünkü Allah'ı ve Resulünü İnkâr ederek kâfir olmuşlardır. Allah ise. fâsık bir kavmi hidâyete ulaştırmaz" (Tevbe. 80)
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 137[137]

Ayetin Nüzul Sebebi: Münafıklar

İbn Abbas (r.a.) şöyle der: "Önceki ayet, münafıklar hakkında nazil olunca onlar, "Ya Resulallah. bizim için mağfiret taleb et!" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), "Sizin için mağfiret talebinde bulunacağım " dedi ve onlar için mağfiret talebine yöneldi de, bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu. Bundan ötürü de Allah'ın Resulü, mağfiret talebinde bulunmaktan vazgeçti."
Hasan el-Basrî de şöyle demektedir: "Onlar Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelerek, özür beyanında bulunuyor ve, "Biz sadece en güze! olanı, iyilik ve muvaffakiyet arzu ettik" (Nisa, 62) diyorlardı. İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu."
Esamm şunu rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) hutbe okurken, Abdullah İbn Ubeyy İbn Selûl ayağa kalktı:"Bu, Allah'ın kendisine ikramda bulunup aziz kıldığı, yardım edip desteklediği Allah'ın elçisidir." dedi. Uhud muharebesinden sonra da böyle bir şey için ayağa kalkınca, Hz. Ömer ona: "Ey Allah'ın düşmanı, otur! Küfrün ortaya çıkıp aşikâr oldu!" dedi. Bunun üzerine, orada bulunanların hepsi ona cephe alıp, onu lanetlediler. O da, namaz kılmadan mescidden çıktı. Derken, kavminden birisi ona rastladı ve: "Senin mescidden çıkmana sebep nedir? Nereye gidiyorsun?" dedi. Bunun üzerine o da, cereyan eden olayı anlattı. O adam, ona: "Allah'ın Resulüne dön ve senin için mağfiret talebinde bulunmasını iste!" dedi, O da: "Benim için mağfiret talebinde bulunsun ya da bulunmasın; artık aldırmıyorum!" dedi. İşte bunun üzerine: "Onlara, 'Gelin, Allah'ın peygamberi sizin için mağfiret talebinde bulunsun!" denildiği zaman, başlarını çevirdiler.." (Münafikûn, 5) ayeti nazil oldu. Uhud'dan sonra münafıklar, (Hz. Peygamberin yanma) gelerek, özür beyanında bulundular ve birtakım sudan bahaneler ileri sürerek, kendileri için istiğfar etmesini istediler. 138[138]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "Eğer onlar için yetmiş kere dahi istiğfar etsen, yine Allah onları bağışlayacak değildir' buyurmuştur.
Şa'bî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Abdullah İbn Abdullah İbn Übeyy İbn
Selûl, Allah'ın Resulü <s.a.s.)'nü, babasının cenazesine çağırdı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) "Sen kimsin?" deyince o: "Ben, Hubab İbn Abdullah'ım" dedi. Bunun üzerine de, Hz, Peygamber (s.a.s); "Hayır, sen Abdullah İbn Abdullah'sın. Zira "Hubab" şeytanın adıdır" dedi,

---

136[136] Müfessır. bununla müşakeie demlen izah tarzına işaret etmektedir. Bu konuda mesela Bakara, 15 ayetinin tefsirine bkz. (Ç.)
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/107-109
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/109-110

sonra da bu ayeti okudu.
Kâdî, "Cenâb-ı Hakk'ın," "Onlar için ister istiğfar et, ister etme" ayetinin zahiri, münafıkların Hz. Peygamber'den mağfiret talebinde bulunmasını istediklerine delâlet eder gibidir" dedi. Ben bu husustaki haberleri naklettim.
Bu ayetin daha önceki ifadelerle en yakın ilgi ve alâkası, İbn Abbas (r.a)'ın bildirdiği şu husustur: "İstiğfar talebinde bulunanlar, Hz. Peygamberi ayıplayıp tenkit edenlerdir. İşte bunun üzerine de bu ayet nazil olmuştur." 139[139]

"Yetmiş1' Kaydmı Muteber Sayarlar

Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Muayyen bir sayı ile, umumi bir lafzı tahsis etmek, durum ve keyfiyetin, o sayının dışında kalanlar hakkında, tahsis edilen hükmün aksine olduğuna delalet eder. Bu, "hitab delili"ni benimseyenlerin görüşüdür.. Onlar şöyle demişlerdir: "Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer onlar için yetmiş kere dahi istiğfar etsen, yine Allah onları bağışlayacak değildir1' ayeti nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s.), "Allah'a yemin ederim ki, yetmiş kereden de fazla istiğfar ederim " dedi ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar için ister istiğfar et, ister etme. haklarında birdir" (Münafikûn, 6) ayeti nazil oluncaya kadar istiğfar talebinden vazgeçmedi. Bu ayet (Münafikûn, 6) nazil olunca da, bundan vazgeçti.
Bir kimse çıkıp şöyle diyebilir: Bu istidlal, bu görüşün aksi için daha uygundur. Zira Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, onları kesinlikle bağışlamayacağını beyan edince, durumun zikredilen bu adedin dışında kalanlar hakkında da, zikredilen aded için söz konusu olan duruma müsavi olduğu sabit olmuş olur. Bu da, adedle kayıtlamanın, mezkûr hükmü değiştirmediğini gösterir. 140[140]

Kâfir ve Münafık Hakkında İstiğfar Etme Caiz midir?

Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), münafıklar için mağfiret talebinde bulunmaya yönelince, Allah onu bundan men etti.
Bazıları da şöyfe demişlerdir: Münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendileri için mağfiret talebinde bulunmasını istediler. Allah Teâlâ da Hz. Peygamber'i böyle bir şeyden nehyetti. Halbuki bir şeyi nehyetmek, nehyedilenin o fiilden önce bulunmuş olmasına delâlet etmez. Biz, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu sebeplerden ve delillerden dolayı, o münafıklar için mağfiret talebinde bulunmaya yönelmediğini söylüyoruz:
a) Münafık, kâfirdir. Halbuki, Hz. Peygamberin getirdiği şeriatta, kâfir için mağfiret talebinde bulunmanın caiz olmadığı açıktır. İşte bu sebepten dolayı Allah, Hz. Peygamber'e İbrahim (a.s.)'in babası hakkındaki, "Muhakkak senin bağışlanmanı isteyeceğim.." (Mümtenine, 4) sözü hariç, Hz. İbrahim'e uymasını emretmiştir. Bu, şeriatta meşhur, ve maruf olunca, buna yönelmek nasıl caiz olabilir?
b) Başkasının bir başkası için bir mağfiret talebinde bulunması, o başkası, günah ve isyanda israr ettiği sürece fayda vermez.
c) Hz. Peygamberin, münafıklar için mağfiret talebinde bulunmaya yönelmesi, günaha yeltenmeye ve onu işlemeye teşvik etmek gibi olur.
d) Cenâb-ı Hak, peygambere bu hususta icabet etmediği zaman, Peygamber (s.a.s.)'in duası, O'nun katında merdûd olmuş olur. Bu da, Hz. Peygamberin makam ve mertebesine halel gelmesini, noksanlığını iktizâ eder.
e) Peygamberin yapmış olduğu bu duâ Allah tarafından kabul görseydi, o zaman icabetin meydana gelmesi hususunda, duanın sayısının azı da, çoğu gibi olur, arada bir fark bulunmazdı.
Böylece, bu sözün maksadının şu olduğu sabit olmuş olur: Münafıklar Hz. Peygamber

---

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/110
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/111

(s.a.s)'den kendileri için mağfiret talebinde bulunmasını istediklerinde Allah, Peygamberini bundan men etmiştir. Bu ayette zikredilen sayıdan maksat ise. men etmeyi sınırlamak, (yani, "Yetmiş defadan fazla duâ edersen kabul ederim." demek) değildir; aksine bu ifade, tıpkı, kendisinden bir ihtiyacının yerine getirilmesini isteyen kimseye, o kimsenin: "Bunu benden, yetmiş defa dahi istesen, ben onu yapmam !" demesi gibidir. Bu kimse bu ifadesiyle, o kimsenin, yetmişden fazla talebte bulunması halinde onu yapacağı manasını kasdetmemiştir. İşte burada da böyledir. Bu görüşü, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki, "Bu böyledir. Çünkü onlar. Allah'; ve Resulünü inkâr ederek kâfir oldular" ifâdesi de tekid etmektedir. Böylece Cenâb-ı Hak sayısı yetmişlere ulaşsa dahi Peygamberin istiğfarının onlara fayda vermemesinin sebebinin, onların küfür ve fısklan olduğunu beyan etmiştir. Bu sebep, yetmişden fazla olanda da söz konusudur. Böylece bu illet, bu ayetten kastedilenin, küfürde İsrar ettikleri sürece, Peygamberin onlar için mağfiret talebinde bulunmasının kendilerine fayda vereceğine dair taşıdıkları ümidi ortadan kaldırmak olduğunun bir delili olmuş olur. Bu izah, Hak Teâlâ'nın "Allah ise, fâsık bir kavmi hidâyete ulaştırmaz " buyruğu da teyid etmektedir. Zira bu ifâde, "Onların fısklan hidâyete mânidir" demektir. Böylece, doğru olanın, bizim bahsetmiş olduğumuz şeyler olduğu sabit olmuş olur. 141[141]

Beşinci Mesele

Müteahhirûndan olan müfessirler şöyle demişlerdir: "Araplarca "yetmiş" sayısı, son ve nihaî bîr zirvedir. Zira
"yetmiş", yedinin on katının toplamı demektir. "Yedi. kıymetli bir sayıdır. Çünkü göklerin, yerin, denizlerin, mıntıkaların, yıldızların ve uzuvların sayısı da yedidir. Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak bu sayıyı burada, özellikle şundan dolayı zikretmiştir: Çünkü rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), amcası Hamza'nın cenaze namazında yetmiş defa tekbir aldı. Bunun üzerine sanki, "Hamza'ya kıldırdığın namazda, yetmiş defa, o müşrikler için mağfiret talebinde bulunsan dahi (...)" denilmek istenmiştir, Bu hususta temei kaidenin, Cenâb-ı Hakk'ın "...yedi başak veren, her başakta yüz "dâne" bulunan bir tek tohumun hali gibidir1' (Bakara. 261) ayeti ile, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in iyiliğim mükâfaatı, on katından başlayıp yediyüz misline kadar çıkar..."142[142] hadisinin ifâde ettiği husus olduğu da ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu sayıyı katlama sadedinde olmak üzere Resûtü için zikretmiş olunca, bu, bu hususta temel bir sayı olmuş oldu. 143[143]

Muhallef ile Mütehallif Arasındaki Fark

"Allah Resulüne muhalefet için savaştan geri kalan münafıklar, oturmalarımla sevindiler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihâd etmekten hoşlandılar ve: "Bu sıcakta harbe çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennemin ateşi daha sıcak!" Ah bir iyice anlasalar! Artık irtikâb etmekte oldukları günahın cezası olmak üzere, az gülsünler, çok ağlasınlar onlar" (Tevbe, 81-82).
Bil ki bu, münafıkların çirkin amellerinin bir başka çeşidi olup, bu da onların savaşa katılmamaktan mutluluk duyup, onu çirkin görmeleridir. İbn Abbas (r.a.), Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirle, Tebük Savaşı'nda Hz. Peygamberle savaşa katılmayan münafıkları kastettiğini söylemiştir. Öyleyse, muhallef kelimesi, gidenlerden geri kalan kimse anlamına gelir.
Buna göre şayet: "Onlar, savaşa katılmamak için çareler, yollar aramışlardır.
Binâenaleyh evlâ olan, ayette "Geride kalanlar sevindiler" denilmesi gerekir idi.." denilirse, buna birkaç yönden cevap verilebilir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s.), fesâd çıkarıp ortalığı karıştıracaklarını bildiği için, bazı kimseleri, kendisiyle birlikte savaşa katılmaktan men etmiştir. İşte bunlar, "geri kalanlar" değil, "geri

---

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/111-112
142[142] Buhari, İman, 31 (1/15).
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/112-113

bırakılanlar" olmuş olurlar.

b) O savaşa katılmayanlar, bu ayetten sonra gelen şu ayette de, "muhallefûn" (geri bırakılanlar) diye vasfed Hm iştir: "Eğer Allah seni (Tebük'ten) Medine'ye onlardan (orada kalmış olanlardan) bir zümrenin (münafıkların) yanma döndürür de başka bir savaşa çıkmaya senden izin isterlerse de ki: "Bundan sonra benimle birlikte katiyyen ve ebedî (sefere) çıkamazsınız..." (Tevbe. 83). Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, o münafıkları Hz. Peygamberle beraber savaşa katılmaktan men edince, işte bu sebeple onlar "savaştan geri bırakılanlar" olmuş oldular.

c) Hz. Peygamber (s.a.s.), rnü'minterle beraber savaşa çıktıktan sonra, onunfa beraber savaşa katılmayanlar, sefere çıkmayıp şehirde kaldıkları için, "muhallefûn1' (geriye bırakılanlar) diye vasfedilmişlerdir. İbn Abbas tabiri ile Allah Teâlâ'nın Medine'yi kastettiğini söylemektedir. Buna göre ayetteki bu kelime, ism-ı mekân (oturulan yer manasında) olmuş olur. Mukâtil, bu tabire "oturmalarıyla..." anlamını vermiştir. Buna göre de bu kelime, masdar (masdar mîmi) olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın "Allah Resulüne muhalefet için." buyurmuştur Bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır:

1) Bu, Kutrub, Müerric ve Zeccâc'ın görüşü olup, "Hz. Peygamber hareket ederken, onların durup kalmaları sebebiyle O'na muhalefet etmek için.." anlamındadır. Bunlar, bu kelimenin "mefûlün leh" olması sebebiyle, mansub olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana, "Allah'ın Resulüne (s.a.s.) muhalefet etmek için oturup kalmalarıyla sevindiler.." şeklinde olur.

2) Ahfeş şöyle demiştir: "Buradaki hilâfe kelimesi, halfe (arka, geri) manasındadır. Yunus, İsa İbn Ömer'den, bunun manasının, "Allah'ın Resulünün
peşinden, ondan sonra..." şeklinde olduğunu rivayet etmiştir. " Bu ayeti "Allah'ın Resulünün peşinden, arkasından..." şeklinde okuyanların kıraati de, bu görüşü destekler. Buna göre hilaf kelimesi, tıpkı half kelimesi gibi, muayyen bir cihetin adı olmuş olur. Bunun, bu manaya gelmesinin sebebi şudur: İnsan, öne doğru yönelmiştir. Binâenaleyh onun arkada kalan ciheti, kendisine müteveccih bir yön olması hususunda, ön tarafına muhalif ve ters bir yöndür. Hilaf kelimesi, half manasına kullanılmıştır. Nitekim, Ebû Ubeyde, Ahvas'ın, şu beytini nakletmiştir. Bu beyitte, hilaf halt (arka) manâsına kullanılmıştır. buyruğunun manası:"Onlar, savaşa katılmama sebebiyle sevindiler, savaşa gitmeyi kerih gördüler" demektir. Bil ki, savaşa katılmama, geride kalma ile sevinmek, savaşa katılmayı kerih görmeye delâlet eder. Ancak ne var ki, Cenab-ı Hak bu ifadeyi tekid için tekrarlamıştır. Bir de belki de bundan maksad, onlar o beldeye alışıp oranın halkı ile ünstyyet kesbettikleri için, orada kalmaya meyletmiş; malı ve canı öldürmeye ve heder etmeye maruz bırakmak olduğu için de, savaşa çıkmayı uygun görmemişlerdir. Hem onları bundan alıkoyan başka bir husus da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in savaşa çıktığı o zamanın çok sıcak olmasıdır ki, işte bu husus, ayet-i kerîmede, 'Ve, "Bu sıcakta harbe çıkmayın..." dediler' diye beyan edilmiştir. Cenâb-ı Hak, onların bu son mazeretlerine, "De ki: "Cehennemin ateşi daha sıcak!" Ah bir iyice anlasalar!" buyurarak cevap vermiştir: Bu, "Bu dâr-ı dünyadan sonra, başka bir dâr, yurt; bu hayattan sonra bir başka hayat daha vardır. Hem bu son bulan bir meşakkattir. O âhiretinki ise, devam eden bir meşakkat ve sıkıntıdır ' demektir. Keşşaf sahibi şairlerden birisinden şu mısraları nakletmiştir:

"Uzun çağların bir sürür ve neşesi ki, kendisinden sonra, kötülüğü dağlar misali olan bir günle karşılaştın. Peki, bitiminin hemen arkasında uzun çağların kötülükleri bulunan bir saatlik mutlulukİa karşılaşman hakkında ya ne düşünürsün?..." 144[144]

Münafıklar Az Gülüp Çok Ağlamalıdır

Daha sonra Cenâb1! Hak "Artık ...az gülsünler, çok ağlasınlar..." buyurmuştur.. Bu, her ne kadar emir sîgasıyla gelmiş bir ifade ise de, bunun manası, bu durumun ileride vaki olacağını bildirmektir. Bunun delili, Cenab-ı

144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/113-115

Hakk'ın bu ifadenin hemen peşinden getirmiş olduğu "îrtikab etmekte oldukları (günahın) cezası olmak üzere" şeklindeki İfadedir. Buna göre ayetin manası, "Onlar, bütün ömürleri boyunca sevinseler ve gülseler dahi, bu az bir şeydir, önemsizdir. Çünkü, dünyanın tamamı ve her şeyi önemsizdir, kıymetsizdir. Ama, onların ahiretteki kederleri ve ağlayışları ise çok fazladır. Zira bu, sona ermeyen bir cezadır. Devam edene, nihayete ermeyene nisbetle, sona eren azdır, önemsizdir" şeklindedir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, "Artık ...az gülsünler, çok ağlasınlar" buyurmuştur. Zeccâc, ayette geçen cezâen kelimesinin, "mef'ûlün leh" olduğunu ve ayetin manasının, "işte bundan dolayı ağlasınlar..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Hak, "irtikâb etmekte oldukları, dünyadaki nifakları sebebiyle" buyurmuştur. Mutezile'nin, kulun, kendi fiillerinin yaratıcısı olduğuna; Allah Teâlâ'nın da, onlara, kendi kesbleri sebebiyle deği de, doğrudan bir zarar ve azâb ulaştırması halinde, zâlim olacağına dair bu ayetle yapmış oldukları istidlalleri meşhurdur. Onların bu görüşlerini reddeden görüşler ise. tekrar etmeye gerek bırakmayacak şekilde, daha önce geçmişti. 145[145]

Münafıkların Sefere Çıkmaması Daha İyidir

'Eğer Allah seni (Tebük'den Medine'ye), onlardan (orada kalmış olanlardan) bir zümrenin (münafıkların) yanma döndürür de başka bir savaşa çıkmaya senden izin isterlerse, de ki: ''Bundan sonra benim/e birlikte katiyyen sefere çıkamazsınız. Benimle beraber biç bir düşmanla muharebe edemezsiniz. Zünkü siz ilk defa oturmayı hoş gördünüz. Artık bundan böyle siz}geri kalan kadın ve çocuklarla beraber oturun" (Tevbo, 83).
Allah Teâlâ münafıkların rüsvaylıklarını ve kötü gidişlerini açıklayınca, onlar ıkkındaki bunca tecrübeden sonra en münasip davranışın, onları sefere »türmemekte olduğunu açıkladı. Zira onların Hz. Peygamber ile savaşa (maları, birçok müşküata sebep ötüyordu. Şöyle buyurdu: "Eğer Allah seni (Tebük'ten ıdineye), onlardan, yani münafıklardan bir zümrenin yanma döndürürde, başka savaşa çıkmaya senden izin isterlerse, de ki: "Bundan sonra benimle birlikte tiyyen sefere çıkamazsınız" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, İW iUsrj OÜ ifadesiyie, ayet, Allah seni tekrar Medine'ye döndürürse.." manast murad edilmiştir. Rec' imesi bir şeyin, daha önce bulunduğu yere dönmesi demektir. Nitekim Arapça'da, "Onu, geri çevirdim" denilir. Bu, senin tıpkı, lâj *Bij "Onu, iyice reddettim, döndürdüm.." demen gibidir, Cenab-ı Hak, "onlardan bir gruba" buyurmuştur; zira, Medine'dekilerin tamamı münafık olmayıp, aksine onların bir kısmı ihlâslı ve mazereti bulunan kimselerdi. "Şayet onlar, seninle beraber (başka) bir savaşa çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Bundan sonra artık, siz benimle beraber herhangi bir savaşa katiyyen çıkamazsınız..." Bu, onları tenkîd etme, onları rahmetten uzaklaştırma ve onların nifaklarını ve rüsvaylıklarını ortaya koyma, teşhir etme yerine geçen bir ifadedir. Bu böyledir, zira müslümanları cihada teşvik etmek, Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu dinde zarurî olarak yer alan bir hükümdür. Onların, savaşa çıkmak için izin talebinde bulunmaya yönelmelerinden sonra, bundan men edilmeleri, onların İslâm'dan çıktıklarının, çeşitli hile ve desiselerle nitelenmiş olduklarının açık bir delilidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) onları, hile ve tuzaklarından sakınmak amacıyla savaşa katılmaktan men etmiştir. İşte bu husus, bu bakımdan onları lanetleme ve tardetme, kovma gibi olmuştur. Bunun bir benzeri de, Cenab-ı Hakk'ın, "Siz ganimetler almak için gittiğiniz vakit, o geri bırakılanlar diyecek ki: "Bırakın, biz de arkanıza düşelim. " Onlar (bununla) Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: "Bizim arkamıza asla düşemezsiniz siz..." <fmih. ıs> ayetidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak bu men etme işini, "Çünkü siz ilkin oturmayı hoş gördünüz" ayetinin ifade ettiği hususa bağlanıştır. Bununla, onların Tebük Savaşı'na katılmamaları murad edilmiştir. Buna göre bu, "İlk defa sizin muvafakatınıza duyulan ihtiyaç daha fazla idi. Bu ihtiyaç sona erip ve siz de, bizim sizin katılmanıza çok ihtiyacımız olan bir şuada savaşa katılmadığınıza göre, şimdi biz de sizi kabul etmiyor ve size iltifat etmiyoruz..." anlamındadır.

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/115-116

Bu ayette geçen merre (kere) kelimesiyle ilgili olarak, Keşşaf sahibi şu açıklamayı yapar: Hak Teâlâ'mn bu ayetteki merre kelimesi, merrât (defaatle, birçok kere) anlamında olmak üzere zikredilmiştir. Bu kelimeye evvel kelimesi muzâf kılınmıştır. Evvel kelimesi, merrât kelimesinin müfredine delâlet etmiş, onun yerine kullanılmıştır.

Binâenaleyh, evlâ olan ifade tarzının, şeklinde olmasıydı. Yine kendisi, bu soruya şu şekilde cevap vermektedir: Bu iki kullanılışın genel ve umumi olanı, "Hind, kadınların en büyüğüdür" denilip de, denilmeyişidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Artık bundan böyle siz geri kalan kadın ve çocuklarla beraber oturun" buyurmuştur.

Alimler hâlif kelimesinin tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:

1) Ahfeş ve Ebu Ubeyde şöyle demektedirler: kelimesi çoğul olup, bunun müfredî halif'dir. Halif ise, kavmi içinde birine halef olan, onun yerine geçen kimse demektir. Buna göre bunun manası: "Evde halef olup, başkasının yerine geçip oradan ayrılmayan erkeklerle beraber... oturunuz" demektir.

2) Hâlifîn kelimesi, "muhalefet edenler" anlamındadır. Ferrâ şöyle demektedir: "Arapça'da, birisi bir kimseye muhalefet ettiğinde, ona denilir." Ahfeş, evdekilere muhalif olduğu zaman, o kimseye "Falanca, kendi ev halkına çok muhalefet edendir.." denilir. " Leys de, "Muhalefeti çok ve fazla" anlamında, "Bu adam, çok muhalefet edendir" ve "Muhalefet eden kavim, topluluk denilir" demiştir, Bu kelimeyi çoğul yaptığındaysa, hâlifûn dersin.

3) Halif kelimesi, "Fasit olan, bozulan" anlamına gelir.

Esmaî şöyle demiştir: "Arapça'da, tamamiyle uzaklaşıp, bozulduğunda, işe yaramadığında, o şey hakkında (Hiçbir işe yaramadı, bozuldu) denilir. Yine bozulup işe yaramadığında"süt bozuldu"; ve "şıra bozuldu.." denilir."

Sen bu üç manayı iyice kavradığın zaman, bilesin ki, lafzın bu manalardan her birine hamledilebileceğinde hiç şüphe yoktur. Çünkü o münafıklarda bütün bu sıfatlar bulunmaktaydı. Bil ki bu ayet, bir kimse, kendisiyle yakın alâkası bulunan kimselerden hile, desise ve tuzak görüp, bunların gereğini yerine getirme hususunda bütün gücüyle gayret sarfettiklerini müşahede ederse, bu kimsenin onlarla olan münasebetini sona erdirmesinin ve onlarla dost olmaktan kaçınmasının şart ve gerekli olduğuna delâlet eder. 146[146]

"Münafıkların Cenaze Namazını Kılma"

"Onlardan ölen hiç bir kimsenin asla cenaze namazını kılma!.. Kabrinin başında da durma. Çünkü onlar Allah) ve Resulünü inkâr ile kâfir oldular ve onlar fastk olarak öldüler... " (Tevbe. 64).

Bil ki Allah Teâlâ. Resulüne, onları yardımsız bırakma, hor ve hakir kılma, zelil etme hususunda sa'yü gayret göstermesini emretmiştir. Önceki ayette bahsedilen, "Onların peygamberle beraber savaşa çıkmaktan men edilmeleri" hususu, onların zelil, hor ve hakir kılınmasını gerektiren sebeplerin en güçlüsüdür. Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette bahsetmiş olduğu, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlardan ölen kimselere namaz kılmaktan men edilmesi" hususu da, onlam zelil kılınıp yardımsız, kimsesiz ve çaresiz bırakılmalarını gerektirecek diğer bir güçlü sebeptir.

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İbn Selûl hastalanınca Hz. Peygamber (s.a.s) onu ziyaret etti. Bunun üzerine Abdullah İbn Ubeyy, Hz. Peygamber'den. öldüğünde namazını kıldırmasını ve kabri başınaa dua etmesini istedi. Daha sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e kendisine kefen olsun diye, gömleğini istetmek üzere birisini yolladı. Hz. Peygamber de ona, dışından giydiği gömleğini gönderdi. Abdullah bunu gen yollayarak, içten giydiği ve derisine dokunan gömleğini istedi. Bunun üzerine Hz. Ömer fr.a): "O pis, necıs kimseye, gömleğini niçin veriyorsun?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): "Benim gömleğim, ondan, Allah'ın azabından herhangi bir şeyi savuşturamaz. Fakat umulur ki. Cenabı Hak. bu sayede o münafıkların bin adedini İslâm'a girdirir" dedi.Zira münafıklar, Abdullah dan ayrılmazlardı.

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/116-118

Onlar onun, bu gömleğin peşinde olduğunu ve ondan bir fayda umduğunugörünce. o gün onlardan bin adedi müslüman oldu. . .
Abdullah öldüğünde, oğlu, bu haberi Hz. Peygamber'e duyurmak için geldi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, oğluna: "Nama2ını kıldır ve onu defnet!" deyince, oğlu: "Ya Resulallah, eğer sen onun namazını kılmazsan, hiçbir müslüman kılmaz!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) namazını kıldırmak için ayağa kalkınca, Hz. Ömer de ayağa kalktı ve Hz. Peygamber onun namazını kıldırmasın diye, Hz. Peygamber ile kıblenin arasına geçerek durdu. İşte bunun üzerine, bu ayet nazi! oldu. Cebrail (a.s) de, Hz. Peygamberin elbisesinden tutarak "Onlardan, ölen hiçbir kimsenin cenaze namazını kılma" dedi. 147[147]

Vahyin Hz. Ömer'i Teyid Etmesi

Bil ki bu husus, Hz. Ömer (r.a)'in, medhe değer hususiyetlerinden büyük bir menkîbesine delâlet eder, Gerçekten vahiy, birçok ayette, Hz. Ömer'in görüşüne uygun olarak gelmiştir. Meselâ bunlardan birincisi, daha önce de bahsedildiği üzere, Bedir esirlerinden fidye alınması; ikincisi, içkinin haram kılınması; üçüncüsü, kıblenin değiştirilmesi; dördüncüsü, kadınların örtünmesini emreden ayetin inmesi; taşincisi de işte bu ayetin nüzulüdür. Böylece ayetlerin. Hz. Ömer (r.a)'in görüşüne muvafık olarak inmesi, onun dindeki mertebesinin çok yüksek ve derecesinin çok kıymetli olduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Ömer hakkında: "Ey Ömer. şayet ben peygamber olarak göderilmeseydim, peygamber olarak mutlaka sen gönderilirdin"148[148]demiştir. 149[149]

Hz. Peygamber Neden İbn Übey'in Namazını Kıldırmak İstedi?

Şayet, "Onun kâfir olduğunu ve küfür üzere öleceğini ve bir peygamberin böylesi bir Kirtisenin namazını kılmasının onu tebcil ve tazim etme yerine geçeceğini bilmesine rağmen, Hz. Peygamber'in onun namazını kıldırması nasıl caiz olur? Hem, Peygamber onun namazını kıldığı zaman, ona dua edecektir; halbuki bu, sakıncalı bir şeydir. Çünkü Allah Teâlâ, Peygamberine, kâfirleri kesinlikle bağışlamayacağını bildirmiştir. Yine, gömleğini ona vermesi, ona değer verilmesi manasına gelir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir;
Bunun sebebi, belki de şudur: O, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kefenlenmek için, iç gömleğini yollamak üzere, ona adam gönderdiğinde, Peygamber, zann-ı galibiyle, onun iman ettiğini düşünmüş olabilirdi. Çünkü ömrün sonu, günahkârın tevbe, kâfirin de iman edeceği bir vakittir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber, Abdullah ibn Übeyy'in, müslüman olduğunu izhâr ettiğini görüp,ondan İslâm'a girdiğine dair bu emareleri de müşahede edince, zann-ı galibiyle, onun müslüman olduğunu düşünmüş, buna binâen de onun namazını kıldırmayı arzulamıştır. Ama. Cebrail (a.s) gelip ona, onun küfrü ve nifakı üzere öldüğünü haber verince, onun üzerine namaz kılmaktan çekinmiştir. 150[150]

Hz. Peygamber'in, Gömleğini İbn Übeyy'e Göndermesi

Hz. Peygamber'in. gömleğini Abdullah İbn Ubeyy ibn Selûl'e vermesi meselesine gelince, alimler bu hususta da şu izahları yapmışlardır:
1) Hz. Peygamberin amcası Abbas, Bedir'de esir alındığında, üzerine giydirecek bir gömlek bulamadılar. Zira o, uzun boylu bir kimse idi. Derken, Abdullah İbn Ubeyy, ona gömleğini giydirdi.
2) Müşrikler Hudeybiye Günü Abdullah'a: "Biz Muhammed'e boyun eğmiyoruz. Ancak seni

---

[147] [147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/118-119
[148] [148] Keşfu'l-Hafa (2/163).
[149] [149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/119-120
[150] [150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/120

tanıyoruz " demişlerdi. Bunun üzerine de: "Hayır, benim için, Al/ah'ın Resulünde güzel örnekler vardır " dedi. İşte bundan dolayı, Allah'ın Resû'ü ona (gömleğini vermekle) teşekkür etmiş oldu.

3) Allah Teâlâ, Hz. Peygambere: "İsteyeni sakin azarlayıp kovma" (Duha, 10) buyruğu ile, dileneni geri çevirmemesini emretmiştir. Abdullah İbn Ubeyy Hz. Peygamber'den gömleğini isteyince, işte bu sebeple, isteğini yerine getirmişti.

4) Gömleği vermemek kerem ehline yakışmaz.

5) Abdullah İbn Ubeyy'in oğlu Abdullah, salih ve iyi kimselerdendi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, oğlundan ötürü, ona ikramda bulunmuştur.

6) Belki de Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e "Sen ona gömleğini verdiğinde, bu, münafıklardan binlercesinin İslâm'a girmesine sebep olur" diye vahyetmişti. İşte. Hz. Peygamber de bu maksatla böyle yaptı. Rivayet olunduğuna göre onlar, bunu görüp müşahede edince, binlercesi müslüman oldu.

7) Hz. Peygamber'in, genel vasfı, şefkat ve merhamet etmektir. Nitekim Cenâb-ı HakT "B/z, seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik..."(Enbiya, ıo?) ve "Sen Aliah'dan bir merhamet sayesindedir ki, onlara yumuşak davrandm.." (âı-i imran 159) buyurmaktadır. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s) Allah'ın emrini göstererek, onun namazını kılmaktan kaçındı re'fet ve rahmetini, şefkatini izhar etmek için de, ona gömleğini verdi.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlardan ölen hiç bir kimsenin asla cenaze namazını kılma!" ayetindeki mâte fiilinin, Vahidî, mecrûr makamında olduğunu, zira bunun belirsiz olan ehad kelimesinin sıfatı ofduğunu, buna göre sanki, "Onlardan ölmüş olan hiçkimse üzerine namaz kılma, dua etme.." denilmek istendiğini söylemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, ebedâ kelimesi, ehad kelimesiyle alâkalı bir kelimedir. Buna göre kelamın takdiri, "Onlardan birisi üzerine ebediyyen, asla namaz kılma, dua etme" şeklinde olur. Bil ki Cenâb-ı
Hakk'ın, ifadesi, ya nefy işinin, ya da nefy edilen şeyin tebîdini (ebediyen yapılmamasını) ifade-edebilir. Ama bu ayetin maksadı, birincisidir. Çünkü, bu ayetin vermiş olduğu ipuçları ve karineler, bundan maksadın, Hz, Peygamber (s.a.s)'in, onlardan herhangi birisinin namaztnı kılmaktan, onun için dua etmekten ebediyyen ve tamamen men edilmiş olduğuna delâlet etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kabrinin başında da durma" buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Zeccâc şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s), bir ölüyü defnedip gömdüğünde, onun kabri başında durur ve ona dua ederdi. İşte burada, bundan men edilmiştir."

b) Kelbî, bunun manasının, "Sen onun kabir işlerini düzenlemekle uğraşma" şeklinde olduğunu, bunun, bir kimse birinin işini üstlenip onu deruhte ettiğinde, Arapların söylemiş oldukları deyiminden alındığını söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i onun namazını kılmaktan ve onun kabri başında durmaktan men edişini, Çünkü onlar Allah ı ve Resulünü inkâr ile kâfir oldular ve onlar fasık olarak öldüler ayetinin muhtevasına bağladığını beyan etmektedir. Bu ifadeyle ilgili birkaç so-buiunmaktadır[151][151]

Fısk, Küfürden Beter midir?

Birinci soru: Fısk, küfürden daha aşağı derecededir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak. bu yasaklamanın sebebi olarak onun kâfir olduğunu beyan edince, bundan sonra onu fasık olarak vasfetmesinin fayda ve hikmeti nedir?

Cevap: "Kâfir", dini hususunda bazan adil olabilir. Bazan ise fasık, adi ve kavmince merdûd olabilir. Yalan söylemek, nifak, hilekârlık, tuzak ve düzenbazlık v.b bütün dinlerde çirkin görülmüş bir husustur. Binâenaleyh münafıklar bu sıfatlan taşıyınca, Cenâb-ı Hak, nifak yolunun herkes nezdinde kötü, kınanmış bir yol, davranış şekli olduğuna dikkat çekmek için.

---

[151][151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/120-122

onları küfürle vasfettikten sonra da, fıskla vasfetmiştir. [152]

Münafığın Cenaze Namazının Hükmü

İkinci soru: Kâfir olduğu halde münafık iman izhar ettiğinden, öldüğünde ona namaz kılınmaz mı?
Cevap: Mükellefiyetler, zahire bina edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Biz zahire göre hükmederiz. Gizli haller ise Allah'a aittir" buyurmuştur.
Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü onlar Allah) ve Resulünü inkâr ile kâfir oldular, ve onlar fasık olarak öldüler" buyruğu, bu men'in, yasaklamanın, bu illete bağlanmış olduğu hususunda sarih bir ifadedir. Bu ise, Allah'ın hükümlerinin b'r sebebe bağlanmasını iktiza eder. Halbuki bu, olamaz, mümkün değildir. Zira, AllahV hükümleri kadimdir. Halbuki illetlerse. muhdestir. Kadîmi muhdese bağlamak ise imkânsızdır.
Cevap: Allah'ın hükümlerini, kulun yararına olan şeylere, maslahatlara bağlamanın caiz olup olmadığına dair söz, uzundur. Ayetin zahirinin buna delâle: ettiğinde şüphe yoktur. [153]

"Onların ne mallan, ne evlâdlan seni imrendirmesin. Allah bunları bu varlıkları, sırf onlar sebebiyle kendilerini dünyada azaba çarptırmayı ve canlarının, onlar kâfir oldukları halde, güçlükle çıkmasını diler" (Tevbe. 85). [154]

Benzeri Olan Tevbe 55 Ayeti İle Farkı

Bil ki bu ayet, aynısıyla, bu sûrede geçmişti. Burada da zikredilmiştir. Bu iki ayet arasında, lafız bakımından farklılıklar bulunmaktadır:
1) Cenâb-ı Hak, önceki ayette, fâ harfiyle (Tevbe, 55) buyurmuş, burada ise, vav harfiyle buyurmuştur.
2) Allah Teâlâ, orada, buyurmuş, burada ise, edatını getirmeyerek buyurmuştur.
3) Orada, buyurmuş, burada da lâm harfinin yerine en edatını getirerek buyurmuştur.
4) Orada buyurduğu halde, burada kelimesini hazfederek, sadece buyurmuştur. Böylece bu iki ayet arasında, işte bu dört bakımdan farklılık meydana gelmiştir. Binaenaleyh, bizim öncelikle, bu dört yönden tezahür eden farklılığın faydalarını ele almamız, sonra da, ayetin mükerrer olmasının faydasını incelememiz gerekmektedir.
Birinci makama gelince, biz diyoruz ki:
Birinci tür farklılık ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, birinci ayette fa harfiyle olmak üzere ikinci ayette de vav ile, şeklinde getirmesidir. Evet bu farklılığın sebebi şudur: Önceki ayette, Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, "Onlar Allah yolunda ma! harcadıklarında ancak isteksiz harcarlar" (Tevbe. 54) ayetinin hemen peşinden getirmiş, böylece onları infâk etmekten hoşlanmamakla vasfetmiştir.
Onlar bu infâki, o malların çokluğundan hayrete düşüp, onlara meftun olduklarından dolayı kerih görmüşlerdir. İşte böyle bir sebeplen dolayı Allah Teâlâ onları, bu meftun oluştan, imrenmeden, başında takibiyye fâ'sı bulunan ifadeyle nehyederek, yi buyurmuştur. Ama bu ayette, sözün daha öncek: kısımla münasebeti olmadığı için, bu nehiy, vav harfiyle getirilmiştir.
İkinci çeşit farklılığa gelince ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, önceki ayette dediği halde, bu ayette demesidir, bunun sebebi şudur: Böylesi sıralamalar en düşüğünden başlayarak, en kıymetlisine doğru yükselir. Meselâ, "Ben, ne emîrin durumuna imrenirim, ne de, vezirin durumuna"[155] denilir. Bu da, o münafıkların, çoluk çocukları ile böbürlenmelerinin

---

[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/122
[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/122
[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/123
[155] Misal uygun düşmemiş görülse de metinde böyledir (Ç).

mallarıyla olanından fazla olduğuna delâlet eder. Bu ayetteki sıralamaysa, onlar nezdinde, bu iki şey arasında bir fark bulunmadığına delâlet eder.

Üçüncü çeşit farklılık ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın orada, buyurup, buradaysa demesidir. Bu farklılığın faydası, Allah Teâlâ'nın hükümlerinin herhangi bir illete bağlanmasının muhal olduğuna ve her nerede talîl lamı gelirse, bu lamın en manasına geldiğine dikkat çekmektir. Bu, tıpkı, "Oysa kendilerine yalnız Allah'a ibadet etmeleri emrolunmuştu" (Beyyine. 5) ayeti gibidir. Yani, demektir.

Dördüncü çeşit farklılığa gelince bu, önceki ayette bu ayette ise buyurulmuş olmasıdır. Cenâb-ı Hak bu ayette, dünya hayatının değersizlikte 'hayat" olarak isimlendirilmeyecek bir seviyede bulunduğuna dikkat çekmek için, kelimesini zikretmemiştir. Yine onun değersizliğine dikkat çekmek için, "dünya" zikredildiğinde, sadece bu lafızla yetinmek gerektiğine dikkat çekmiştir. İşte bu, lafızlar arasındaki farklılıkların izahı bu olup, Kur'an'ın hakikatlerini, özlerini bilense, ancak Allah Teâlâ'dır. 156[156]

Aynı Mananın Tekrarlanmasının Sebebi

İkinci makam'a gelince, bu ayetin niçin mükerrer olduğunun izahı olup, bunun sebebi şudur: Kalbleri en fazla kendisine çeken ve gönülleri dünya ile meşgul olmaya sevkeden şeyler, ma! ve evlad ile meşgul olmaktır. Böyle olan şeylerdense, defalarca sakındırmak gerekir. Mü'min kimse içinse, en fazla matlûb olan ve nazar-ı dikkate alınması gereken şey ise, Allah'ın mağfireti ve bağışlaması olduğu için, Cenâb-ı Hak pek yerinde olarak, "Şüphesiz ki Allah, kendisine eş koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için, bağışlar"{Nisa, 48) buyruğunu, Nisa sûresinde iki defa getirmiştir (Nisa, ne> Netice olarak diyebiliriz ki, buradaki tekrar, tekîd ve iyice sakındırmak içindir. Mağfiret ayetindeki tekrar da, iyice ferahlandırıp ümit vermek içindir. Şöyle de denilmiştir: Allah, birinci ayetiyle, o ayet inerken kendilerinin mallan ve çocukları bulunan bir grup münafığı; bu ayetiyle de, başka bir grup münafığı kastettiği için tekrar etmiştir. Aynı sözün, farklı farklı zamanlarda, birçok yerde birçok defa birçok kimseyle birlikte zikredilmesine ihtiyaç duyulduğunda, o sözün onlardan bazılarının yanında zikredilip söylenmesi, onun, diğerlerinin yanında da söylenmesine manı olmaz ve tekrarlanmasından müstağni kılmaz. 157[157]

Münafıkların Savaşa Çıkmayıp Âcizlerle Birlikte Oturmaları

"Allah'a iman edin, Resulünün maiyetinde cihada gidin" diye bir sûre indirildiği zaman içlerinden servet sahibi olanlar, senden izin isteyip: "Bırak bizi, harbe gitmeyip oturanlarla beraber olalım..." derler. Onar. Oturanlarla beraber olmalarını hoş gördüler. Kalblerine mühür vurulmuş onlann. Onlar artık pek anlamazlar"
(Tevbe S&-87).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayetlerinde, münafıkların Hz. Peygamber (s.a.s)'den geri kalma ve savaşa katılmama müsaadesi alma hususunda yollar ve çareler aradıklarını beyan etmiş, bu ayette de buna şöyie bir incelik ilave etmiştir: Her ne zaman, iman etmeyi ve Hz. Peygamber'le bera Md etmeyi ihtiva eden, kapsayan bi<" ayet nazil olduğunda, onlann servet ve zenginlik sahibi olanları, savaşa katılmamak için izin isteyerek, Hz. Peygamber {s.a.s)'e, "Bizi bırak, aciz kimselerle veşehirde oturup kalanlarla bir olalım.," derlerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a iman edin. Resulünün maiyetinde cihada gidin" diye bir sûre indirildiği zaman" buyruğu hakkında birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Tıpkı, "Kur'an" ve "Kitab" lafızlarının, Kur'an'ın tamamı veya bir kısmı için kullanılabilmesi gibi, bu ayette bulunan "sûre" kelimesiyle de, bu sûrenin tamamının veya bir kısmının murad edilmiş olmasi caizdir. Burada geçen "sûre" kelimesiyle, içinde hem iman,

---

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/123-124
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/124-125

hem de cihadı emreden ayetler bulunduğu için, "Berâe Suresi"nin kasdedilmiş olduğu söylenmiştir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesindeki en edatının i'rabtaki yerinin, Vahidî şu şekilde olduğunu söylemiştir: "Bu kelimenin başına geldiği cümlenin, bu edattan harf-i cerrin hazfedilmiş olması sebebiyle, mahallen mansûb
olup takdiri de, şeklindedir. Yani, "İman edesiniz..." demektir. 158[158]

Mü'mine İman Etme Emri Verilebilir mi?

Üçüncü bahis: Bir kimse şöyle diyebilir: "Cenâb-ı- Hak, mü'minlere, iman etmelerini nasıl emretmiştir? Çünkü böyle bir emir, hâsılı tahsil etmeyi istemek olur ki bu muhaldir."

Alimler buna da şu şekilde cevap vermişlerdir: Mü'minlere imanı emretmenin manası, o imana devam etmelerini ve ileride de ona sımsıkı sarılmalarını istemek demektir. Ben derim ki, böyle bir cevaba gerek yoktur. Çünkü emir, o (münafıklara yöneliktir. Cenâb-ı Hak, iman etme emrini, cihad etmek emrinden önce zikretmiştir. Çünkü kelamın takdiri şöyledir: Buna göre münafıklara sanki, "Sizin, iman etmeden önce cihada yönelmeniz, hiçbir şey ifade etmez. Öyleyse sizin önce iman etmeniz, sonra da, cihadla meşgul olmanız gerekir, ve cihadfa meşguf ofmanız dinde, ancak bundan sonra sizin için bir mâna ifade eder" denilmek istenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sûre nazil olduğunda, onların neler söylediğini de naklederek: "içlerinden servet
sahibi olanlar, senden izin isteyip: "Bırak bizi, harbe gidemeyip oturanlarla beraber olalım" derler,.,"buyurmuştur. Bu ayette bulunan, "servet sahipleri"ifadesiyle ilgili iki açıklama yapılmıştır:

1) İbn Abbas ve Hasan el-Basri, bundan, malî yönden zenginler murad
edilmiştir" derlerken;

2) Esamm, "Bundan maksad, bakışların kendisine yöneldiği liderlerdir" demiştir.

Burada, özellikle "servet sahipleri" tabirinin zikredilmesi hakkında da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Sefere ve cihada çıkabilecek durumda olduklarından, çıkmamalarından ötürü onlar kınanmaya müstahak olmuşlardır.

b) Mal ve sefere çıkma kudreti olan kimse, izin istemeye ihtiyaç duymaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar, oturanlarla beraber olmalarını hoş gördüler" buyurmuştur. Hâlif kelimesinin ne demek olduğunu, (Tevbe, 83) ayetinin tefsirinde ele alıp açıklamıştık. Burada bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Ferrâ şöyle demiştir: "Hevalif kelimesi, evinde oturan, oradan hiç ayrılmayan kadınlar demektir. Buna göre mana, "Onlar, cihada katılmama hususunda, kadınlar gibi olmaya razı oldular" şeklinde olur.

b) Bu kelimenin, hâlife kelimesinin cem'i olması da mümkündür. Hâlife kelimesi ise, asîl olmayan kimse anlamına gelir."

Ferrâ sözüne devamla şöyle der: "Arapça'da fâris (fevâris) (binici, süvari) ve halik (hevalik) (helak olan...) kelimeleri hariç çoğulu fevail vezninde olan fail vezninden kelime bulunmamaktadır, "

Birinci görüş daha tercihe şayandır. Zira, bu kelime kıllet ve zillete daha fazla delâlet eder. Müfessirter, "Münafıklara, kendilerinin kadınlara benzetilmesi çok zor geliyordu" demişlerdir. 159[159]

Kalbin Mühürlenmesi Meselesi

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/125-126

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/126-127

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Kalblerine mühür vurulmuş onların. Artık onlar pek anlamazlar" buyurmuştur. Sen, biz ehl-i sünnete göre "tab ve hatm"in, imanın tahakkuk etmesine mani olan ve küfrü gerektiren kuvvetli bir sebebin bulunması demek olduğunu biliyorsun. Bu böyledir, zira herhangi bir fiilin sebepsiz olarak meydana gelmesi muhal olunca, küfr için kuvvetli ve derin bir sebep bulununca, kalb, âdeta küfür üzere mühürlenmiş gibi olur. Sonra o sebebin tahakkuku şayet kul tarafından olursa, o zaman teselsül gerekir. Eğer Allah tarafından ise, o zaman maksat hasıl olmuş demektir.

Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Tab, kalbin, küfre meyletmek hususunda sanki iman etmeye karşı ölmüş bir hale, bir noktaya varıp ulaşması demektir."

Mutezile'ye göre ise tab , kalbte meydana gelen bir alâmet ve emare demektir. Bu husustaki tafsilatlı açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara süresindeki (Bakara. 6) ayetinin tefsirinde geçmişti. Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yaıi "Onlar, Allah'ın cihadı emretmesindeki hikmetinin sırlarını anlayamazlar" demek 160[160]

Mü'minferin Güzel Sıfatları

"Fakat o peygamber ve onun beraberinde bulunan mü'minler mallarıyla, canlarıyla savaştılar. İşte onlar var ya, bütün hayırlar onlarındır. Allah onlar için -kendileri, içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu, en büyük saadettir" (Tevbe, 88-89).

Bil ki Allah Teâlâ münafıkların cihaddan kaçma hususundaki hallerini ortaya koyunca, peygamber ve ona iman edenlerin durumlarının, bunlarınkine benzemediğini beyân buyurmuştur. Çünkü, Hz. Peygamber ve iman edenfer, Allah'ın rızasını talep ve O'na yaklaşma hususunda mallarını ve canlarını harcamışlardır

Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayete lâkin edatıyla başlamasının hikmeti de şudur: Bu, "O münafıklar, savaşa katılmaktan geri dururlarsa, o savaşa, onlardan daha hayırlı, niyyeî ve itikad bakımından daha samimi ve ihlaslı olanlar katılmışlardır" demektir. Bu tıpkı. "Şimdi bunlar bunları tanımayıp da kâfir olurlarsa, biz ona, bunu inkâr etmeyen bir kavmi vekîl kılmişızdır" (En’am, 69) ve "Eğer kibirlenmek isterlerse, Rabbinin nezdinde bulunan melekler hiç usanmadan gece gündüz O'nu teşbih ve takdis ederler" (Fussiiei, asj ayetleri gibidir.

Cenâb-ı Hak onları, çabucak cihada koşmakla vasfedince, onların elde edeceği fayda ve menfaatları da beyan etmiş olup, bunlar şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Bütün hayırlar onlarındır'1 ayetinin ifade ettiği husus. Bil ki hayrat lafzı, mutlak olarak zikredildiği için, her iki dünyanın hayır ve menfaatlerini de içine alır. "İçlerinde güzel huylu, qüzel vüzlü kadınlar vardır" (Rahman, toj ayetinden dolayı, bu kelimenin, huriler anlamına geldiği de söylenmiştir.

2) "Onlar umduklarına kavuşanların ta kendileridir" ayetinin ifade ettiği husustur. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu ile ilahi mükâfaat, buyruğu ile de ikab ve azabtan kurtuluş kastedilmiştir

3)Allah onlar için kendileri. içinde ebedî kalıcı olmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırladı" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ayette bulunan cennat lafzının, hayrat ve müflihûn lafızlarının tefsin olması muhtemel olduğu gibi, hayrat ve müflihûn lafızlarının savaş, ikram, servet, güç, kuvvet ve üstün gelme gibi dünya menfaatleri; cennât lafzının da, ahiret mükâfaatı manasına gelmesi de muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak, 'İşte bu, en büyük saadettir" buyurmuştur. Bu, o halin, yüce bir mertebe ve yüksek bir derece olduğunu ifade eder.

''Bedevilerden özür dermeyan edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Resulüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. İçlerinde kâfir olanları pek acıklı bir azâb çarpacaktır' (Tevbe, 90).

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/127-128

Bil ki Allah Teâlâ, Medine'deki münafıkların durumlarını bildirince, bedevi olan münafıkların durumlarını açıklamaya başlayarak, buyurmuştur. Ayetin başındaki kelimesinde iki kıraat vardır: Birincisi Dahhak'ın İbn
Abbas'dan naklettiği muazzirûn kıraatidir. İbn Abbas bu ayeti okuduğunda: "Allah lanet etsin muazzirlere!" demişti. Öyle anlaşılıyor ki, ona göre muazzir: "Özrü olmadığı halde özür uyduran kimse" manasına gelmektedir. Gerçek özrü otan kimseye ise mazur denir.
Netice olarak diyebiliriz ki özürünü iyice anlatabilmek için çaba sarfeden kimse demektir. Arapların, "Başına gelecek şeylerden seni sakındıran kimse, artık mazurdur" ifadesi de böyledir. Bu kıraate göre ayetin manası "Allahu Teâlâ, özrü olanlarla, yalan söyleyenleri birbirinden ayırmıştır" şeklinde olur O halde, özür beyan edip mazeretlerini ortaya koyan kimseler demek olur. Bunların, Esed ve Katafân Kabileleri olduğu ileri sürülmüştür. Zira onlar: "Bizim çoluk çocuğumuz var; bizim sıkıntımız var. O halde, savaşa katılmamamız hususunda bize müsaade et" demişlerdir. Bunların. Amir İbn Tufeyl'in kavmi olduğu da ileri sürülmüştür. Zira onlar: "Şayet biz seninle beraber savaşırsak, Tayy Kabilesi'nin bedevileri bize hücum eder" demişlerdi. Bunun üzerine de Allah'ın Resulü, onlara izin vermişti. Mücahid'den, bunların, özür beyan eden bir kısım Katafanlı olduğu da rivayet edilmiştir.
Bu kelimeyi, şeddeli olarak şeklinde okuyanlara gelince ki bu, âmmenin kıraatidir. Bunun Arapça bakımından iki tür izahı yapılabilir:
1) Ferrâ, Zeccâc ve İbnu'l-Enbarî'nin ileri sürmüş olduğu husus. Buna göre bu lafzın aslı, mutezirun'dur. Tâ'nın fethası ayın'a verilip, zel ta'dan ipdal edilip, zel'e idğam edilmiştir. Böylece de zel, şeddeli olmuştur. İ'tizar, bazan yalan söyleme ile
de olur. Bu, tıpkı"Onlara döndüğün vakit, size özür beyan ederler" (Tevbe. 94) ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak, bu özür beyan etmenin fasit ve yanlış olduğunu, "De ki:"Özür dilemeyin " (Tevte, 94) ifadesiyle beyan
buyurmuştur. Bazan da doğru olabilir. Bu, Lebîd'in tıpkı, "Kim tam bir yıl ağlarsa, mazur sayılır" yani, "gerçek bir özür izhar etmiş olur..." sözünde olduğu gibidir.
2) Muazzirûn kelimesinin,taksirde bulunmak anlamına gelen ta'zîr kelimesinden vezninde bir kelime olmasıdır. Nitekim Arapça'da, bir kimse bir şeyde ileri gitmeyip, mübalağada bulunmayıp geri durduğunda denilir. Mesela sen, birisini bir işte yeterli bulup işte kusur işlediğinde "Falanca, bu işi eksik yaptı" dersin. Binâenaleyh, şayet biz bu kelimeyi şeddesiz olarak okursak, o zaman bu kelime yalan söyleyenler anlamını ifade eder. Ama bu kelimeyi şeddeli okur vemu'tezirun anlamına alırsak bu durumda onların bu hususta, doğru olmaları da, yalancı olmaları da muhtemel olur. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Burada bahsedilen mu'azzirûn kelimesiyle, doğru söyleyenler kastedilmiştir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan sonra, "Allah 'a ve Resulüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar" kısmını getirmiş olmasıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onları, yalan söyleyen gruptan ayırınca, bu onların yalancı olmadıklarına delâlet etmiş olur.
Vahidî, Ebû Amr'dan, senediyle beraber şunu rivayet etmiştir: "Ona bu ayet sorulduğunda O: "Birtakım kimseler, aslı esası olmayan birtakım mazeretler ileri sürmüşlerdi ki,Cenâb-ı Hakk'ın, "özür dermeyân edenler... geldiler" buyruğuyla işte bunlar kastedilmiştir. Diğerleri de, hiçbir mazeret ya da, bir mazeret şüphesi bulunmaksızın doğrudan doğruya, Allah'a karşı gelerek savaştan geri kalanlardır ki, Hak Teâlâ'nın "Allah'a ve Resulüne yalan söyleyenler de oturup kaidı(lar)" buyruğuyla da işte bunlar kastedilmiştir." Ebu Amr'ın ileri sürdüğü bu açıklama muhtemel olup, ancak ne var ki, birinci görüş daha açıktır.
Cenâb-ı Hak, "Allah'a ve Resulüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar" buyurmuştur. Bu ayetle kastedilenler, gelmeyen ve özür de beyan etmeyen bedevi münafıklardır. Böylece bu ifadeyle onların, iman iddialarında, Allah ve Resûlullah'ı yalanladıkları ortaya çıkmıştır. Übeyy, şeddeli olmak üzere, kezzebû şeklinde okumuştur.
Cenâb-ı Hak, "İçlerinde kâfir olanları pek acıklı bir azâb çarpacaktır" buyurmuştur. Onların başına gelecek olan bu elîm azab, dünyada öldürülmeleri, ahirette de, cehennem ateşine duçar olmalarıyla tahakkuk etmiştir. Cenâb-ı Hak, "içlerinde" buyurdu; zira O, ilmi ile onların bir kısmının ilerde iman edeceklerini ve böylece de bu cezadan kurtulacaklarını biliyordu. İşte

bundan dolayı, kısmîlik (teb'îz) ifade eden min edatını zikretmiştir. [161][161]

Savaştan Muaf Olanlar

"Allah ve Resulü hakkında iyi düşünmeleri şartıyla, ne zayıflara, ne hastalan ne de fakirliklerinden dolayı seferde harcayacak şey bulamayanlara bir günar yoktur, iyilik edenlere karşı da muahezeye bir yo! yoktur. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. Bir de şunlara günah yoktur: Kendiıeı yüklemen için ne zaman sana geldilerse "Size bir binek bulamıyorum" dedir, ve harcayacak bir şey bulamadılar da. kederlerinden gözleri paş döke döke
döndüler " (Tevbe. 91-92).
Bil ki Allah Teâlâ, özrü bulunmaksızın mazereti varmış zannı uyandıranlar hakkındaki tehdidini bildirince, gerçek mazeret sahiplerini de beyân buyurmuş ve bunların savaş ve cihâdla ilgili mükellefiyetlerden muaf olduklarını açıklamıştır. Bunlar birkaç kısımdır;
Birinci kısım: İhtiyarlar gibi, sıhhatli fakat bünyesi zayıf olan ve yaratılışça narin olanlar. İşte, ayette "duafâ" (zayıflar) kelimesi ile kastedilenler bunlardır. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın 'Ve hastalar" kelimesini buna atfetmiş olmasıdır. Matuf ise ma'tûfun aleyhten başkadır. Ayette geçen "duafâ" kelimesini bizim söylediğimiz manaya hamletmeyenler, onları hastalardan ayrı saymamışlardır.
İkinci kısım: Hastalardır. Bu kısma körler, kötürümler, müzmin hastalar girer. Yine kendisinde muharebe etmesine mani olan herhangi bir hastalığı bulunanlar da bu kısma dahildir.
Üçüncü kısım: Bunlar da hazırlığı, yiyeceği içeceği ve biniti olmayan kimselerdir ve bunlar, harcayacak birşey bulamayan kimselerdir. Çünkü bu gibi kimseler, ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayabildikleri takdirde savaşa katılmaları faydalı olur. Bu kimseler,ya kendi mallarından yahut da başka bir kimsenin yardımı ile bu imkânı elde edebilirler. Böylesi bir güç ve imkanı bulamayanlar mücahidlere külfet olur, mücahidleri esas maksadlarıyla meşgul olmaktan engellerler.
Cenâb-ı Hak bu üç kısmı zikrettikten sonra, bunlar için "herhangi bir günah olmadığını" beyan buyurmuştur ki bundan maksadı, bunların savaşa katılmayabileceklerini beyan etmektir. Yoksa bu ayette, onların savaşa katılmalarının haram olduğunu gösteren bir ifade yoktur. Çünkü şayet bunlardan biri, kendisini o mücahidlere bir yük ve bir külfet kılmama şartıyla, ya onların eşyalarını koruyarak yahut da sayılarını çoğaltarak, gücü nisbetinde mücahidlere yardım etmek için savaşa katılırsa, bu makbul bir taat ve ibadet olmuş olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu katılmayabilme hususunda belli bir şart koşmuştur. O da,. "Allah ve Resulü hakkında iyi düşünme/eri şartıy/a..." ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "Onlar şehirde kaldıkları süre içerisinde asılsız haberler yaymaktan ve fitne çıkarmaktan kaçınmaları, ve savaşa katılan mücahidlerin evlerinin işlerini görmek, yahut da mücahidlerin evlerine sevindirici haberler ulaştırmaya gayret göstererek, onlara bayır ulaştırma hususunda çaba sarfetmeleri şartıyla" demektir İşte bütün bunlar, mücahidlere yardım etmek demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, edenlere karşı da muahezeye bir yol yoktur" buyurmuştur. Alimier, cihada katılmamaları sebebi ile haklarında bir günah söz konusu olmayanların, bu ifâdenin hükmüne girmiş oldukları hususunda ittifak etmiş, ama bu tabirin umum ifâde edip etmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, lafzın bu manaya tahsis edilmiş olduğunu, çünkü ayetin bunlar hakkında nazil olduğunu ileri sürerlerken, bazıları da nazar-ı dikkate alınacak şeyin, sebeb-i nüzulün hususiliği değil, lafzın umumiliği olacağını söylemişlerdir.
"Muhsin", "ihsan" fiilini yapan kimsedir. İhsan kapılannın en başta geleni ise, "lâ ilahe illallah" sözüdür. Bu kelime-i tevhidi söyleyen ve buna bu şekilde inanan herkes "müslümanlar"dan olmuş olur. O halde ayetteki, "Muhsinlere (iyilik edenlere) karşı bir yol yoktur" ifadesi, bütün müslümanlara karşı bir yolun olmadığını anlatır. Binaenaleyh bu ifâde, umûmi olması hasebiyle her müslümanın halinde, berâet-i zimmetin asıl olduğunu ve o müslümanın gerek

---

[161][161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/128-131

malı, gerek nefsi hakkında başkasının bir talebinin bulunmamasını gerektirir. Böylece bu, başka bir delil bulunmadığı zaman, kişinin canı hakkında asıl olanın, onun öldürülmesinin haram olduğuna; yine ayrı bir delil (dayanak) bulunmadığı müddetçe malının alınmasının haram olduğuna; yine ayrı bir delil olmadığı müddetçe kişiye herhangi bir mükellefiyetin yönelttlemeyeceğine delâlet eder. Böylece bu ayet, işte bu izah ile, berâet-i zimmetin asıl olduğunu gösterme hususunda, şeriatta nazar-ı dikkate alınan bir esas olmuş olur. Binâenaleyh eğer, hususi bir hâdisede, belli bir hükmün gerekli olduğunu gösteren bir nass vârid olursa, o zaman hâss olanı, âmm olana takdim etmek için, bu husûsi nass ile hükmederiz. Aksi halde bujıass, berâet-i asliyyenin bulunduğu hususunda yeterli olur.

Kıyası kabul etmeyen âlimler, bu ayette bu hususta istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu nass, asıl olanın, berâet-i zimmet olup mükellef tutmama olduğuna delâlet eder. O halde kıyas, ya zimmetin berâetine, ya zimmetin meşguliyetine delâlet eder. Birincisi bâtıldır, çünkü beraet-i zimmet bu nassın muktezası ile sabit olunca, artık onu kıyas ile isbât etmek abes olur. İkincisi de bâtıldır, çünkü bu takdirde bu kıyas, bu nassın umumiliğini tahsis etmiş olur ki, bu caiz değildir. Zira nassın kıyastan daha güçlü olduğu sabittir. İşte bu yolla şeriat zabt-u rabt altına alınmış olur, belirlenmiş olur, özetlenmiş olur ve nihayetsiz ihtilaf ve karışıklıklardan uzak olmuş olur. Bu böyledir. Çünkü padişah bir valisini, bir beldeye idareci olarak gönderdiğinde, ona "Efendi! Benim sana ve o memleket halkına teklifim şu şudur" der ve mesela ona yüz çeşit teklif vaadinde bulunur, daha sonra da sözüne devamla, "işte bu mükellefiyetler dışında, onlar üzerinde hiç kimsenin bir yolu yoktur" dediğinde, bu söz padişah tarafından, o halk üzerinde, bahsedilen o yüz çeşit teklif dışında herhangi bir yükümlülüğün bulunmadığı hususunda, açık bir ifade olmuş olur. Eğer bu padişah, bu yüz şeyin dışında kalan yasakları ayrıntılı bir biçimde, açıkça belirtme mükellefiyetini üzerine alsa, bunu yapamaz, bu imkansız olur. Çünkü yasaklar sınırsızdır. Aksine o padişahın, yasak koyma hususunda, "Zikredip tafsilatta bulunduğum şeyler hariç, hiç kimsenin hiç kimseye karşı bir yolu yoktur" demiş olması yeterli olur. İşte burada da böyledir. Allah Teâla, "iyilik edenlere karşı bir yo! yoktur" buyurunca bu, hiç kimseye karşı bir yolun olmamasını gerektirir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de bin veya daha az veya daha çok mükellefiyetten bahsedince, bu, mükellefiyetin bahsedilen o bin şeye münhasır olduğu hususunda açık bir ifade olmuş olur. Fakat bunun dışında, Allah'ın mahlûkât üzerinde, herhangi bir mükellefiyeti, emri ve yasağı yoktur. İşte bu yolla da şeriatın hükümleri güzelce belirlenmiş, kolay istifade edilir ve çok yardımlı olmuş olur. Kur'an, bütün mükellefiyet ve hükümlerin beyanını tastamam yerine getirmiş, işte o zaman Hak Teâlâ'nın "Bugün sizin dîninizi kemale erdirdim'\Mâ<öe, **3)** ayetinin ifâde ettiği husus gerçekleşmiş ve işte o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, "insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasm diye, biz sana Kur'an'ı indirdik" (Hahi, 44)ayetinin ifâde ettiği husus tahakkuk etmiş olur. Herhangi bir hüküm hususunda kıyasa tutunmaya da kesinlikle ihtiyaç kalmaz." İşte Dâvûd el-İsfehânî (ez-Zâhiri) ve arkadaşları gibi, Zahirîlerin bu konudaki izahları bundan ibarettir.

Bil ki Allah Teâlâ ayette zayıfları, hastaları ve fakirleri zikredince, Allah ve Resulü hakkında iyi düşünmeleri şartıyla, cihâda katılmamalarının caiz olduğunu ve onların muhsinlerden olduğunu, onlara karşı hiç kimsenin bir yolu olmadığını beyan buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, mazur sayılacak olanların dördüncü kısmını zikrederek "Bir de şunlara günah yoktur: Kendilerini yüklemen için ne zaman sana geldilerse, "Size bir binek bulamıyorum"dedin ve harcayacak birşey bulamadılar da kederlerinden gözleri yaş döke döke döndüler " buyurmuştur. Buna göre şayet, "Bunlar ayetteki, "Ne de fakirliklerinden dolayı, seferde harcayacaklarını bulamayanlara bir günah yoktur" ifâdesinin hükmüne dâhil değiller midir? Binâenaleyh bunun tekrar edilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Harcayacaklarını bulamayanlar", nafakalarından başka kendilerinde birşey bulunmayan fakirlerdir; ayetin bu son ifâdesinde bahsedilenler ise nafakaya sahip olup da, binecek birşey bulamayanlardır.

Müfessirler bu ayetin sebeb-i nüzulü hususunda şunları söylemişlerdir:

1) Mücâhid, "Ayette bahsedilenler üç kardeş olup, Mukarrinoğulları Ma'kil, Süveyd ve

Nu'man'dırlar. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, kendilerini çarıklar ve nâlinlerle (yani yaya olarak) savaşa göndermesini istemişler, Hz. Peygamber (s.a.s.) de: "S/ze bir binek bulamıyorum" deyince, onlar ağlaya ağlaya gen dönmüşlerdi " demiştir.

2) Hasan el-Basri şöyle demiştir: Bu ayet, Ebü Musa el-Eş'ârî ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelmişler ve kendilerini savaşa göndermesini istemişlerdi. Ama Hz. Peygamber (s.a.s.), bu isteği öfke ile karşılayarak: "Vallahi ben sizi sevkedemem ve sizi bindirecek birşey de bulamıyorum"162[162]dedi. Bunun üzerine onlar da ağlayarak gerisin geriye dönüp gittiler. Derken Hz. Peygamber (s.a.s.) onları geri çağırdı ve onlara en güzel develerden bir zevd (üçten ona kadar sürü) verdi. Bunun üzerine Ebu Musa (r.a.), "Sen yemin etmemiş miydin ya Resûlallah?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de şöyle buyurdu: "Ama inşaaliah ben, bir yemin edip de. ondan daha hayırlısını gördüğümde, o hayırlı olanı yaparım ve yeminime keffaret verinm."163[163]

3) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir:"0nlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, kendilerine bir binek vermesini istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), "Size bir binek bulamıyorum"demişti. Çünkü yolculuk uzjndu. İnsan (böyle yolculuklarda) birisi bineceği, diğeri de azığını ve eşyasını yükleyeceği iki deveye muhtaçtır."

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Ayetteki tabiri, "Göz,yaş akıtır" sözün gibidir. Bu, "O, gözünün yaşını akıtır" ifadesinden daha beliğdir. Çünkü bunda, yaş akıtan gözün kendisi kılınmıştır.

"Mesuliyet ancak o kimseleredir ki zengin oldukları halde senden izin isterler. Bunlar geri kalanlarla beraber olmaya nzâ gösterdiler. Allah da kaiblerini mühürledi. Artık onlar bilmezler. Onlara döndüğünüz vakit, size özür beyan ederler. De ki: "Özür dilemeyin, size katiyyen inanmıyoruz. Allah, bize haberlerinizi vermiştir. (Bundan sonraki) hareketinizi de hem Allah, hem de Resulü görecektir. En sonunda gizliyi ve aşikârı bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O size. neler yapıyordunuz, hepsini haber verecektir" (Tövbe. 93-94).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 164[164]

Harpten Kaçıp Cezayı Hakedenler

Cenâb-ı Hak, bir önceki ayette "İyilik edenlere (muhsinlere-müslimlere) karşı bir yol yoktur" buyurunca,

"Mesuliyet ancak şöyle şöyle olanlaradır.." buyurmuştur. Sonraki birinci ayetteki, "Muhsinlere karşı bir yol, bir

mes'uliyet yoktur" ifâdesi ile kastedilenin, savaş ve cihad hususunda olduğunu ve bu ayette bahsedilen "yol olmayış" hükmünün savaşa has olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın muhsinlere karşı olmadığını söylediği o yol, yani mes'uliyet, münafıklar için söz konusu olan mesuliyet olup, bu da, cihadla ilgili olan yoldur. Buna göre mana, "Savaşa katılmama hususunda senden izin isteyen o zenginler yok mu, Allah'ın (muaheze) yolu onlar üzerine gereklidir. Allah'ın onlara, savaşa gitmeleriyle ilgili olan mükellefiyeti, onlara yöneltilmiştir ve onların savaşa katılmama hususunda kesinlikle bir mazeretleri yoktur" şeklindedir."

Buna göre şayet, "Ayetteki radû "rıza gösterdiler.." ifâdesinin i'rabtaki yeri nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, bir müste'nef cümle olup, sanki "Onlar zengin oldukları halde, niçin izin istiyorlar?" denilmiş de, "Onlar alçaklığa, düşüklüğe, kadınlar içinde oturup kalmaya razı oldular ve Allah onların kaiblerini mühürledi" şeklinde cevap verilmiştir. Yani, "Onların cihaddan nefret etmelerinin sebebi, Allah'ın kaiblerini mühürlemiş olmasıdır. İşte bu mühürleme yüzünden, onlar cihaddaki dinî ve dünyevî faydaların nefer olduğunu

---

162[162] Buharı, Eyman, 18 (7/228); Müslim, Eyman, 9 (3/1270).

163[163] Buharî, Eyman, 1 (7/216); Müslim, Eyman, 9 (3/1270).

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/131-136

bilememişlerdir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onlara döndüğünüz vakit size özür beyân ederler. De ki: "özür dilemeyin, size katiyyen inanmıyoruz" buyurmuştur. Bu, özür beyân etmekten men etmenin bir sebebidir. Çünkü özür beyan edenin maksadı, özürünü kabul ettirmektir. Binaenaleyh (karşısındaki) topluluğun, kendisinin herhangi bir hususta yalan söylediğini bildiğinde, insanın, özür beyan etmeyi bırakması gerekir. Ayetteki, "Allah bize haberlerinizi vermiştir" buyruğu onlara inanmamanın ifletidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Resulünü, onların kalblerindeki kötülüklere, hilelere ve nifaka muttali kılınca, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in onları, ileri sürdükleri bu özürleri hususunda tasdik etmesi imkânsız olur.

Allah Teâlâ daha sonra ' "Bundan sonraki hareketlerinizi de hem Allah, hem Resulü görecektir" buyurmuştur. Bu, "Onlar, bu mazeretlerini ifâde ederken, kendiliklerinden peygamberi ve mü'minleri sevdikleri , onlara şefkat duyup, yardım etmek istedikleri zannını uyandırıyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Bundan sonraki hareketlerinizi de hem Allah, hem Resulü görecektir", yani ^llah ve Resulü, zahiren gösterdiğiniz doğruluk ve saflık üzere kalıp kalmayacağınızı bilir" buyurmuştur. " .

Daha sonra Cenâb-ı Hak En sonunda gizliyi ve aşikârı bilen (Allah'a) döndürüleceksiniz" buyurmuştur. Eğer "Allah amelinizi görecek" buyurduğuna göre, niçin "Siz O'na döndürüleceksiniz" demeyip, bunun başına sümme edatını getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ'yı "gaybın ve aşikârın alimi" diye tavsif etmede, O'nun, onların pis batınlarına ve hile ile, yalan ile dopdolu kalblerine muttali olduğuna bir delâlet vardır. Bu ifâdede çok şiddetli bir korkutma ve onlar için büyük bir sakındırma vardır. 165[165]

Münafıkların Yalan Yere Yemin ve Mazeret Beyan Etmeleri

"Onlara döndüğünüz zaman, kendilerini muaheze etmekten vazgeçmeniz için Allah'a yemin ederler. O halde onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar murdardır. İrtikâb edegeldiklerinin cezası olarak varacakları yer cehennemdir. Kendilerinden razı olmanız için size yemin edecekler. Fakat eğer siz onlardan razı olursanız, şüphesiz Allah o fâsıklar güruhundan razı olmaz" (Tevbe, 95-96).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, onların mazeret beyanında bulunduklarını nakledince, bu ayette de onların o mazeretlerini, yalan yeminlerle kuvvetlendirmek stediklerini belirtmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Onlara döndüğünüz zaman, kendilerini muaheze etmekten vazgeçmeniz için Allah a yemin ederler" ifâdesine gelince, bif ki bu söz onların, Allah'a yemin ettiklerine delâlet etmekle beraber yeminin konusuna delâlet etmiyor. İşte bu sebeple "Onla cihâda çıkamadıklarına dair yemin etmişlerdir" denilmiştir. Onlar buna, "Siz onlarda-yüz çeviresiniz, yani vazgeçesiniz ve onları kınamaktan geri durasınız diye yemm etmişlerdir" de denilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O halde onlardan yüz çevirir. buyurmuştur.

İbn Abbas şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bu emirle onlarla konuşmanın ve selâmı" terkedilmesini kasdetmiştir.."

Mukâtil şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.s.s) Medine'ye geldiğinde, "Onlar, oturup kalkmayın; onlarla konuşmayın!"166[166] buyurdu."

Ehl-i maâni de şöyle demiştir: "Onlar yakalarının bırakılması manasında yüz çevirilmesini istediler de, onlara, buğzedilmeme suretiyle, yüz çevirilme cezası verile Daha sonra da, onlardan yüz çevirmenin vâcib olmasının sebebini zikrederek "Çünkü onlar murdardır" buyurdu. Bu, "zira onların içlerindeki pislik ve necaset, rûhan? bir pisliktir, Maddi pisliklerden kaçınıldığına göre, manevî pislikler -insana sirayet etmesinden kaçınmak ve insanın tabiatının o tür amelle-e meyletmesinden sakınmak için onlardan uzaklaşmak öncelikle gerekli olur" demekt.-

Daha sonra Cenâb-ı Hak "htikâb edegeldiklerinır cezası olarak varacakları yer cehennemdir "

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/136-137

166[166] Keşfu'l-Hafa (2/395).

buyurmuş olup, bunun manası açıktır
Cenâb-ı Hak, bu ayette, müsiümanlar kendilerine eziyyetten yüz çevirsinler diye onların Allah'a yemin ettiklerini beyân buyurunca, onların müslümanlan razı etmek için de yemin ettiklerini açıklamış, daha sonra da, müslümanlan onlardan hoşnu" olmaktan nehyederek "Eğer siz onlardan razı olursanız, şüphesiz Allah o fâsıklar güruhundan razı olmaz buyurmuştur. Bu, "Allah onlardan hoşnut ve razı olmadığı halde, şayet siz onlarda' razı olursanız, sizin isteğiniz Allah'ın isteğine aykırı olmuş olur. Halbuki, bu caiz değildir" demektir.
Ben diyorum ki, bu manalar önceki ayetlerde de bulunuyordu. Allah bu manalar» burada tekrarladı. Öyle sanıyorum ki, önceki ayetler, Medine'deki münafıklara; bu ise, bedevi münafıklara ve çöldekilere bir hilâbdır. İster şehirde, isterse çölde olsunlar, münafıkların metod ve yolları birbirine yakın olunca, şüphesiz ki, onlarla alâkalı olan söz de, birbirine yakın üslup üzere îrad edilmiştir. 167[167]

Bedeviler Nifakta Daha İleridir

"Bedeviler, küfür ve nifak bakımından daha şiddetli; Allah'ın. Resulü üzerine indirdiğinin sınırlarını tanımamaya da daha hazırdırlar, Allah, kemâliyle bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir. Bedevilerden öyle kimse vardır ki, harcayacağını bir angarya sayar ve size belâlar gelmesini bekler durur. O belâlar kendi başlarına olsun! Allah hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir" (Tevbe. 97-98).
Bil ki bu ayet, bizim söylediğimiz şu hususun doğruluğuna delâlet etmektedir: Allah Teâlâ bu hükümlere tekrar yer vermiştir. Çünkü bu ayetlerle bedevi münafıklara hitâb murad edilmiştir. İşte bu sebeple onların küfür ve nifaklarının daha şiddetli olup Allah'ın indirdiği hükümlerin hudutlarını tanımamaya da daha hazır olduklarını beyân buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 168[168]

A'râb İle E'râb Arasındaki Fark

Dilciler şöyle demektedirler; "Arapça'da, soy bakımından Arap olan bir kimseye, denilir ki, bu kelimenin çoğulu, kelimesidir. Bu tıpkı (mecusi) ve (yahudi) denilip de, cemilerinde nisbet yâ'sı
hazfedilerek (mecusiler) ve (yahudiler) denilmesi gibidir. Yine Arapça'da, ister Arap ırkından, isterse mevaliden olsun, çölde yaşayan ve yağmurların yağıp otun bittiği yerleri araştıran kimseye de, elif ile, Bedevî adam denilip, bunun da çoğulu (bedeviler...) kelimeleridir. Bu nedenle, bedeviye, "Ey Arap! (Ey Arabî)" denildiğinde sevinir, ama, irken Arap olanlara, "Ey A'rabî!" denildiğindeyse kızar. O halde, Arap beldelerine yerleşerek oralarda yaşayanlara Arab; çölde yaşayanlara ise "e'râb" ismi verilir. Bu ikisinin farklı şeyler olduğuna şunlar da delâlet eder;
a) Hz. Peygamber (s.a.s) "Arapları sevmek imandandır"169[169] buyurmuştur. Ama, arabîleri (bedevileri) Cenâb-ı Hak, bu ayette kınamıştır.
b) Muhacir ve ensar için, e'râb denilmesi caiz değildir. Zira onlar ancak Arab olup, dinin mertebelerinde e'rabîlerden Önce gelirler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): "Hiçbir kadın, erkeğe: fâsık. mü'mine: bedevî de muhacire idareci yapılmaz "170[170] buyurmuştur.
c) Arapların, Arap olarak isimlendirilmesi şundandır: Çünkü, Hz. İsmail'in çocukları "Arebe"de doğup büyümüşlerdir. Arebe ise, Tihâme (Çöl) bölgesindendir. Böylece o çocuklar, beldelerine nisbet edilmişlerdir. Arap yarımadasında meskûn olan ve onların dillerini

---

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/137-139
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/139
169[169] Kenzu'l-Ummal, 12. Cilt. 33924. Hadis.
170[170] Bu hadisi belli başlı kitap ve fihristlerde bulamadık. Razi'de j*yi olarak nûn İledir. Fakat doğrusunun râ ile olup dizgi hatası olduğunu zannediyoruz.

konuşanlar da, onlardandır. Çünkü bunlar da Hz. İsmail'in çocuklarındandır.

Yine, Arapların "Arap" adını almalarının sebebinin, onların lisanlarının kalblerindeki şeyleri i'râb yani ifade etmesi olduğu da ileri sürülmüştür. Arapça'nın, diğer dillerde bulunmayan pekçok fesahat ve akıcılık üslûbu ihtiva ettiğinde de şüphe yoktur.

Hikmet erbabından birinin,yazmış olduğu bir kitapta şöyle dediğini gördüm: "Rumların hikmeti beyinlerindedir. Zira onlar, çok acayip terkibler meydana getirebilirler. Hindlilerin hikmeti vehimlerinde,Yunanlıların hikmetiyse kalblerindedir Bu böyledir, zira çok mal elde etmek, akılla alâkalı bir şeydir. Arapların hikmeti de, lisanlarındadır. Bu, onların lafızlarının çok tatlı ve ibarelerinin de çok çekici olmasındandır." 171[171]

Bu Ayette Muayyen Bedeviler Kasdedilmıştir.

Bazı kimseler şöyle demiştir: Başında elif-lâm bulunan çoğul kelimelerde asıl olan, onun daha önce geçmiş belirli bir şeye ait olmasıdır. Binaenaleyh, daha önce geçmiş belirli bir şey bulunmazsa, bu kelime zorunlu olarak istiğrak manasına hamledilir. Zira, çoğul sîgaların manalarının tahakkuk etmesinde, üç veya daha fazla miktarın bulunması kâfidir. Elif-lâm, tarif ifâde eder. Öyleyse daha önce geçmiş, malum olan bir topluluk bulunursa, bu kelimenin onlara hamledilmesi gerekir. Yok eğer bulunmazsa. mücmellikten kaçınmak için, istiğrak manasına hamledilmesi gerekir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın el-e'râb kelimesiyle, muayyen bir grup bedevi münafık kastedilmiştir ki onlar, Medineli münafıklarla dost idiler. Binaenaleyh, bu lafız onlara aittir. 172[172]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, bedevi Araplar hakkında şu iki hükmü vermiştir: Birinci hüküm: Onların küfür ve nifak bakımından daha beter olmalarıdır. Bunun sebebi şunlardır:

1) Bedeviler, vahşîlere benzerler.

2) Kuru ve yakıcı havanın onları istilâ etmesi. Bu onların, daha fazla şaşırmalarına, kibirlenmelerine, böbürlenmelerine, büyülenmelerine ve tökezleyip yanılmalarına yol açar.

3) Onlar, bir idarecinin idaresi, bir terbiyecinin terbiyesi, bir amirin kontrolü ve emri altında değillerdi. Bu sebeple, diledikleri gibi yaşıyorlardı. Kim böyle olursa, her yönden en büyük fesatçı olur.

4) Akşam sabah Hz. Peygamber'in va'z-u nasihatini, şifalı açıklamalarını ve mükemmel terbiyesini müşahede edip gören kimse, nasıl olur da bu hayırlardan etkilenmeyen ve onun bu kutlu haberini duymayan kimseye müsavi olabilir?

5) Şehirde yaşayanlarla çölde yaşayanlar arasındaki farkı bilmek için dağda yetişen yabanî meyveleri, bağda-bahçede yetişen meyvelerle mukayese et!

İkinci hüküm: "Allah'ın, Resulü üzerine indirdiği hükümlerin sınırlarını tanımamaya da daha hazırdırlar" ayetinin ifâde ettiği husustur. Ayetteki ecder kelimesinin manası, daha müsait,daha lâyık" demektir. Bu ayette, takdiri şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır, ifâdesinin tefsiri hususunda, "mükellefiyetlerin ve hükümlerinin miktarı"; "adi, tevhid, nübüvvet ve meâdın delillerinin dereceleri" dir denilmiştir. Allah, "Maklûkatın kalbierindekini en iyi bilen, farz kıldığı farzlar hakkında da en iyi hükmedendir' buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak "Bedevilerden öyle kimse vardır ki, harcayacağını bir angarya sayar.." buyurmuştur. Mağrem, gerâme gibi masdardır. Bunun manası şudur: "Bedevî Araplardan, Allah yolunda infâk edilen şeyin bir angarya ve ziyan olduğuna inananlar bulunmaktadır. Onun böyle düşünmesinin sebebi şudur: O zatın Allah rızası için ve O'nun mükâfaatını beklediği için değil. Sırf müslümanların tenkidinden korunup gösteriş yapmak için harcamaktadır.

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/139-140

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/140-141

Cenâb-ı Hak, 'Ve size, belâlar gelmesini bekler durur" buyurmuştur. Yani, "ölümünüzü, öldürülmenizi gözetirler" takdirindedir." Bu, "Hz. Pevaamberin ölümü sebebiyle işlerinizin alt üst olmasını ve müşriklerin de size galip gelmesini gözetirler" demektir.

Cenâb-ı Hak sonra, bunu onlara iade ederek, "O belâlar kendi başlarına olsun!" buyurmuştur. Dâire kelimesinin tekil bir kelime olması mümkün olduğu gibi, bunun sıfât-ı galibe, mevsûfu hazfolan bir sıfat olması da mümkündür. Bu ancak, tıpkı bir daire gibi insanı kuşatan ve kendisinden kurtulunması mümkün olmayan bir belâ,bir musibet hakkında kullanılır, kelimesi sin harfinin hem ötresi hem de fethası ile okunmuştur. Ferrâ, şöyle demektedir: "Bu kelimeyi, sin'in fethasıyla okumak daha uygundur. Zira, bu senin (kötü olmak) şeklindeki sözünün bir masdandır. Sin harfini ötre ile okuyan, bu kelimeyi isim kabul etmiştir. Bu da tıpkı senin: "Belâ ve azâb dairesi, onların üzerine olsun" demen gibidir. Ne ''Senin baban kötü bir adam değildi.," (Meryem. 28) ve de, "Kötü zanda bu1 ondunuz" (Fetih, 12) ayetlerinde sini damme okumak caiz değildir. Aksi halde ayetin takdiri "Senin baban, azâb olan bir adam değildir" ve "azâb zanda bulundunuz" şeklinde olurdu. Bunun böyle olmayacağı malûmdur."

Ahfeş ve Ebu Ubeyd şöyle demişlerdir: "Kim sini fetha ile okursa, bu tıpkı senin şeklindeki sözün gibi olur. Daha sonra da, başına da elif lâm getirilerek "kötü adam" denilir" Bu hususta Ahfeş şu beyti nakletmiştir:

"Sen, bir gün sahibinin (arkadaşının) üzerinde bir kan gördüğünde hemen kanın üzerine atılan kötü bir kurt gibisin."

Sin'i ötre ile okuyanlar ise, sözüyle, zarar vermeyi, şerri, belâyı ve kötülüğü murad etmişlerdir. Buna göre sanki, "Hezimet ve belâ dairesi onların başına olsun. Bu, onların başına insin!" denilmek istenmiştir.

Ebu Ali el-Farisî de şöyle demiştir: "Şayet daire kelimesi, sev' veya sû kelimelerine muzaf kılınmazsa, bundan (doğrudan doğruya) kötülük manası murad edilir. Zira "Zamanın belâ ve musibeti" tabiri ancak, kötülük hakkında kullanılır."

Bunun iyice kavradığında biz diyoruz ki: Buna göre mana, "Belâ ve hüzün, onlar üzerinde dönüp dolaşsın. Onlar, Muhammed (s.a.s) ve O'nun dini hususunda, ancak kendilerini üzen şeyi görsünler" şeklinde olur.

Daha sonra Cenab-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Allah onların sözlerini bihakkın, niyyetlerini de bihakkın bilendir" demektir. 173[173]

Makbul ve Salih Bedeviler

"Bedevilerden öyle adam da vardır ki Allah'a ve ahiret gününe inanır, infak edecey ı Allah yanında yakınlıklara ve Peygamberin dualarına vesile edinir. Haberiniz olsun ki bu. onlar için gerçek bir yakınlıktır. Allah, onları rahmetine koyacaktır. Şüphesiz ki Allah çok affeden, çok merhametli olandır" (Tevbe. 99).

Bil ki Allah Teâlâ, bedeviler içinde Allah yolundaki infakını, bir angarya kabul edenler olduğunu beyan edince, yine onların içinde iman etmiş, salih ve Allah yolundaki intakını, Allah'a yakınlık vesilesi kabul eden mücahid kimseler bulunduğunu da beyân buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ bu iki grubu, şu iki vasıfla nitelemiştir:

a) Onun, Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş olması. Bu tabirin gayesi, bütün tâatlerde önce mutlaka iman asimin bulunmasına dikkat çekmektir. Bu, cihâdda da böyledir.

b) Onun, yaptığı intakını, Allah'a ve Resulün dualarına yakınlaşma vesilesi bilmesidir.

Bu ifâde hakkında iki bahis bulunmaktadır:

1) Zeccâc kelimesinde, râ'nın ötresi ile kurubat; fethası ile karubat ve sükûnu ile kurbât şeklinde olmak üzere, üç vechin caiz olduğunu" söylemiştir.

2) Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Kurubât kelimesi, i*ui (edinir) fiilinin ikinci mef'ulüdür. Buna göre mana, "Onun infakı, Allah'a yakınlığın ve Resulünün dualarının meydana gelmesi içindir; çünkü Resul, tasadduk edenlere hayır ve bereket duaları edip, onlar için mağfiret

---

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/141-142

talebinde bulunur" şeklinde olur. Bu Hz. Peygamber'in tıpkı "Allah'ım, sen Ebu Evfâ'nm. aile ve çoluk çocuğuna rahmet et!" demesi gibidir." Cenâb-ı Hak da, "Onlara duâ ef.r(Tevbeıo3) buyurmuştur. Binâenaleyh, o kimsenin infak ettiği şeyler, Allah'a yaklaşma ve Resulünün dualarının meydana gelme vesilesi olunca, "O, infak ettiği şeylere, Allah'a yakınlık ve Resulünün duâfarına bir vesile edindi" denilmiştir.
Cenâb-ı Hak da, "Haberiniz olsun ki bu, onlar için gerçek bir yakınlıktır" buyurmuştur. Bu ifâde, Allah tarafından, tasaddukta bulunan kimse için, infâkının Allah'a yakınlaşma ve Peygamberinin dualarına vesîle olduğuna dair inancı konusunda bir şehâdettir. Cenâb-ı Hak bu şehâdetini, hem harf-i tenbih olan {dikkat edin, iyi bilin) edatı, hem de tahkik harfi olan edatı ilete'kid etmiştir.
Daha sonra bu tekidi iyice arttırarak "Allah onları rahmetine koyacaktır" buyurmuştur,
Biz, sîn harfinin, te'kîdi iyice arttırdığını söylemiştik. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani "Allah onların günahlarını bağışlayan, onları böylesi tâatlere muvaffak kıldığı için de, onlara merhamet edendir" demektir. Nafi. râ'nın dammesi ile kurubetun şeklinde okumuştur ki, aslolan budur. Daha sonra bu kelime tıpkı kutb (kitaplar); rusl (peygamberler) ve tunb (uzun ip) kelimelerinde olduğu gibi, tahfifle okunmuştur. Bu kelimelerde de aslolan ötre ile okunmaktır. Bu harfleri sükunla okumak, tahfif ile okumak demektir. 174[174]

"Sabikûn" (Öncüler)

"islam'da birinci dereceyi kazanan, muhacirler ve ensâr ile, onlara güzellikle tâbi olanlardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'dan razi olmuşlardır. Allah bunlar için, kendileri, içinde ebedî kalıcılar olmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı, işte bu, en büyük bahtiyarlıktır"(Tevbe, 100).
Bil ki Allah Teâlâ, infak ettikleri şeyleri Allah'a yaklaşma ve Resulünün duasına bir vesîle bilen bedevî Arapların faziletlerini ve onlar için hazırlamış olduğu mükâfaatı zikredince onların makam ve mevkilerinden daha yüce makamlar bulunduğunu söylemiştir ki, bunlar da birinci dereceyi kazananların mertebeleridir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 175[175]

Birinci Mesele

Alimler, muhacir ve ensardan br ncı dereceyi kazananların kimler olduğu hususunda ihtilâf etmişler ve bu hususta birkaç görüş beyân etmişlerdir:
a) İbn Abbas (r.a), bunların her iki kıbleye dönerek namaz kılan ve Bedir'e iştirak edenler olduğunu söylerken; Şa'bî'den bunların Bey'atu'r'rıdvân'da bulunanlar olduğu nakledilmiştir. Bana göre bu hususta doğru olanın, bunların, hicret ve yardım etme hususunda birinci dereceyi almış ofan kimseler olmasıdır. Bunun böyle olduğuna şu delâlet etmektedir: Cenâb-ı Hak, bunları "öncüler" diye nitelemiş, ama onların hangi hususta ilk ve birinciler olduğunu beyân etmemiştir Böylece lafız, mücmel olarak gelmiştir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak onları muhacir ve ensâr olmakla vasfetmiştir. Binâenaleyh bu lafzı onları muhacir ve ensâr kılan manasına hamletmek gerekir ki, bu da onların hicret edip, yardımda bulunmalarıdır. Binâenaleyh, bundan muradın, lafzın mücmelliğini gidermek için, hicret ve yardımda birinci dereceyi işgal eden olması gerekir. Hicretin nefislere güç gelen ve tabiatlara da ters düşen bir iş olması sebebiyle hicret hususunda yarışmak büyük bir tâattır. Binaenaleyh, buna kim önce koşarsa, bu taât hususunda, başkalarına önder olmuş olur ve bu aynı zamanda da Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini takviye etmiş ve O'nun gönlündeki yalnızlık duygusunu silip yok etmeye bir sebep olmuş olur, Yardım etme hususundaki yarışma da böyledir. Zira Hz.

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/143-144
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/144

Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde, şüphe yok ki O'na yardım ve hizmet hususunda yarışanlar, "Bunu. önce ben yapayım" diyenler, büyük bir makama nail olmuşlardır. İşte bütün bu sebeplerden dolayı ayetteki bu tabirden muradın, "hicrette birinci dereceyi işgal edenler" olması gerekir.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: İnsanlar içinde hicrete ilk koşan, Hz. Ebu Bekir'dir; çünkü Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in hizmetinde ve O'nun, her yerde, her zaman arkadaşı idi. Binâenaleyh, onun bu makamdan alacağı hisse ve pay, başkalarının-kinden daha yücedir. Ali İbn Ebî Talib, her ne kadar ilk hicret edenler arasında ise de, ne var ki o, ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in hicretinden sonra hicret edebilmiştir. Hz. Alî'nin, Hz. Peygamber'in işlerinden dolayı Mekke'de kaldığında şüphe yoktur. Ancak ne var ki, hicrete ilk koşma sıfatı, fiili Ebu Bekir için tahakkuk etmiştir. Şu halde Ebu Bekir'in bu faziletten alacağı pay, daha fazla olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Hz. Ebu Bekir, Allah'ın kendisinden, kendisinin de Allah'dan razt olmuş olduğuna hükmedilen bir zât olmuş olur ki, bu da üstünlük derecelerinin en üstündedir. Bunun böyle olduğu da sabit olunca, O'nun. Allah'ın Resulünden sonra hak imam, halife olması gerekir. Çünkü, şayet Ebu Bekir'in imamlığı ve halifeliği bâtıt olmuş olsaydı, o zaman Ebu Bekir, laneti ve gazab olunmayı hak etmiş olurdu ki, bu da, böylesi bir üstünlük ve ta'zîmin bulunması ile bağdaşmaz. Böylece bu ayet, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.a.)'in üstünlüğüne ve halife olmalarının muteber ve yerinde olduğuna en açık bir biçimde delâlet eden delillerden olmuş olur.

Buna göre şayet: "Ayetin bu ifâdesinden, muhacir ve ensârdan, İslâm'a ilk girenlerin murad edilmiş olması niçin mümkün olmasın? Çünkü bunlar iman etmişlerdir. Gerek Mekke'deki, gerekse Medine'deki müslümanların sayısı az idi, aynı zamanda da güçsüz, zayıf idiler. Böylece İslâm, bunlar sebebiyle kuvvetlenmiş, müslümanların sayısı da, bunların müslüman olması sebebiyle çoğalmış; onların müslümaniığı sebebiyle Hz, Peygamberin kalbi güçlenip kuvvetlenmiş ve başkaları da onları görüp örnek almış; onları kendilerine önder edinmişlerdir. Binâenaleyh, onların bu husustaki durumları, güzel bir çığır açanın durumu gibidir. Böylece o yoldan elde edilecek mükâfaat ve o yola göre amel edenlerin mükâfaatı Kıyamete kadar, aynı zamanda bu kimseye de yazılır.

Sonra biz diyoruz ki: Farzet ki Ebu Bekir, muhacirlerin ilki olması sebebiyle bu ayetin hükmüne dahil olmuş olsun. Ancak ne var ki siz onun bu hal üzere devam ettiğini neye dayanarak söyleyebitiyorsunuz? Onun bu halini değiştirdiği ve halifeliğe yönelmesi sebebiyle, bu üstünlüğün kendisinden silinip gittiğinin söylenilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, bunun birincisine şu şekilde cevap verebiliriz:

Ayetteki sabikûn (öncüler) lafzını, zaman itibariyle öne geçenler manasına hamletmek, hakkında deli! bulunmayan bir iddiadır. Çünkü ayette geçen sabikûn lafzı, mutlak bir ifadedir. Binâenaleyh bunu, müddet bakımından öncelik manasına hamletmek, diğer hususlardaki öncelik manasına hamletmekten daha gerekli değildir. Halbuki biz bunu, hicret hususundaki öncelik anlamına almanın daha uygun olduğunu beyân etmiştik. Bu soruyu soranın, "Bundan maksadın, müslüman olmadaki öncelik olması mümkün değil midir!" şeklindeki sorusuna da şöyle cevap veriyoruz.

Biz deriz ki: Hicretteki öncelik, müslüman olmadaki önceliği de içine alır. Halbuki müslüman olmadaki öncelik, hicret hususundaki önceliği içine almaz. O halde, bu lafzı, hicretteki öncelik anlamına hamletmek evlâ olur. Farzet ki biz, bu lafzı, imandaki öncelik manasına alalım. Ancak ne var ki Sabikûne'l-evvelûn kelimesi çoğul bir ifâdedir. Binâenaleyh bu kelimeleri bir cemâat ve topluluk anlamına hamletmek gerekir. Böyle olunca da, bu ifâdenin içine, hem Hz. Ali (r.a.), hem de başkaları girmiş olur. Farzedelim ki alimler, Hz. Ebu Bekir'in mi, Hz. Ali'nin mi daha önce iman ettiği hususunda ihtilâf etmiş olsunlar. Ancak ne var ki onlar, Hz. Ebu Bekir'in ilk dereceyi alanlardan olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hadisciler de, erkeklerden ilk önce müslüman olanların Hz. Ebu Bekir, kadınlardan Hz. Hatice, çocuklardan Hz. Ali, kölelerden de Zeyd İbn Sabit olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Böyle olması halinde de, Ebu Bekir, birinci dereceyi alanlardan olmuş olur.Hem biz, ilk önce iman etmenin, ancak kendisiyle Hz. Peygamber'in kalbinin kuvvet kazanması ve başkalarına da önder ve örnek, "muktedâ bih" olması açısından büyük fazilet ve üstünlüğü gerektirdiğini beyan etmiştik. Böylesi bir mana, Hz. Ebu Bekir'de daha ileri derecededir. Zira, Hz. Ebu Bekir müslüman olduğunda yaşı ilerlemiş ve insanlarca da tanınan bir kimse idi. Kendisine de bu hususta, Sahabe (r.a.)'nin önde gelenlerinden bir grup uymuştur. Zira, Hz. Ebu Bekir müslüman olunca, Talha, Zübeyir ve Osman İbn Affan'a gittiği, onlara İslam'ı arzettiği, birkaç gün sonra onları Hz. Peygambere getirdiği ve onların da Hz. Peygamberin huzurunda müslüman oldukları nakledilmiştir. Böylece, Hz. Ebu Bekir'in İslâm'a girmesi sebebiyle İslâm'a kuvvet katıldığı ve Hz. Ebu Bekir'in, başkalarına bir örnek olduğu ortaya çıkmış olur. Halbuki bütün bu hususlar Hz. Ali (r.a.) için söz konusu değildir. Çünkü Hz. Ali o zamanlar küçük yaştaydı ve evin içinde dolaşan bir çocuk gibiydi. Onun o vakitte müslüman olmasıyla, İslâm'uı kuvvetinde bir artış olmamıştı ve o zaman, başkalarına da bir örnek olamamıştı. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın "Birinci dereceyi kazanan muhacirler ve ensâr..." buyruğunda işaret edilen önderin Hz. Ebu Bekir'den başkası olmadığı sabit olmuş olur.

Ama, bu soruyu soranın, "Siz niçin Ebu Bekir'in, imamete yönelmesinden sonra da bu hal üzere kaldığını söyleyebiliyorsunuz?" şeklindeki sözüne gelince; biz diyoruz ki:

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'dan razı olmuşlardır" buyruğu bütün halleri ve zamanlan içine alan bir ifâdedir. Bunun böyle olduğunun delili, her vaktin ve her durumun, bu ifadeden istisna edilebilip de, "Allah, onlardan imamet talep etme zamanı hariç," razı olmuştur" denilebilmesidir. Halbuki istisnanın gereği, istisna yapılmadığı zaman, istisnanın hükmüne dahil olan şeyleri, hükümden çıkarıp atmaktır, Veyahut biz şöyle diyoruz: "Biz, Allah Teâlâ'nın, onları, "birinci dereceyi işgal eden muhacirler.." diye vasfetmiş olduğunu beyân etmiştik. Bu da bundan muradın, onların, hicret hususunda birinciler olmasını iktizâ eder.

Sonra Cenab-ı Hak onlan bu vasıfla niteleyince, onlar için tazim ihtiva eden bir ifadeye yer vermiştir ki bu da O'nun: "Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'dan razı olmuşlardır" sözüdür. Hicret hususundaki öncelik, tazim edip saygı duymanın uygun ve münasip bir vasfıdır. Halbuki hükmün, kendisine münasib bir vasfın peşinden zikredilmesi, o hükmün o vasfa bağlandığını gösterir. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'm: "Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'dan razı olmuşlardır" ifadesinden hasıl olan tazim ve saygının, onların hicret hususunda en önde bulunmuş olmalarına bağlanmış olduğuna delâlet eder. İllet bulunduğu sürece, illete bağlı olan (ma'lûl)ün de o illete terettüp edip bağlı olması gerekir. Onların, hicret hususunda birinciler olması, onların bütün ömürleri boyunca, devam eden bir vasıftır. Binâenaleyh bu ndvan-ı ilahinin de onların yaşadıkları süre içinde bulunması gerekir. Veyahut da biz şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hak "Allah bunlar için, altlanndan ırmaklar akan cennetler hazırladı" buyurmuştur. Bu da, Allah Teâlâ'nın, o cennetleri onlar için hazırlayıp onlara tayin etmiş olmasını iktiza eder.

İşte Cenâb-ı Hakk'ın böyle yapması da, onları cennete layık kılan sıfat üzere bulunmalarını gerektirir.

Hiç kimse şöyle diyemez: "Bu ifadeyle "Allah o cennetleri onlara, onlar iman sıfatı üzere kalmaları halinde hazırlamıştır" manası kastedilmiştir." Zira, biz diyoruz ki bu, aşırı bir takdir yapmak olup, bu da zahirin hilafına bir durumdur. Hem böyle olması halinde, haklarında böyles> bir medıh zikredilenlerle diğer kimseler arasında bir fark kalmaz. Çünkü Allah, iman etmeleri halinde, Firavun, Hâman, Ebû Cehl ve Ebu Leheb için de. "alîlanndan nehirler akan cennetler hazırlamış olur. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü, büyük bir medh ve mükemmel bir övgü, sena sadedinde söylediği malumdur. Binâenaleyh bunu, onların ileri sürdükleri manaya hamletmek, bu medh ve övgünün batıl olmasını gerektirir. Böylece bu soru sakıt olur. Bu ayetin, Hz. Ebu Bekir (r.a)'in faziletine ve onun imametinin (devlet reisliğinin) kesinlikle doğru olduğuna delâlet eden bir ayet ofduğu ortaya çıkmış olur. [176][176]

---

[176][176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/145-148

Bu Övgu Butun Sahabeye Şamil midir?

Alimler, bu ayetteki medhin bütün sahabeyi içine alıp almadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarakbazıları bu ayetin, sadece hicret ve yardımda birinci
dereceyi alanlara şamil olduğumu söylemişlerdir. Bu görüşe göre bu ayet, sadece sahabenin ileri gelenlerini içine almış olur. Çünkü min edatı teb'îz (kısmîlik) ifade eder. Bazı âlimler de: "Hayır, bu ifade bütün sahabeye şamildir. Çünkü sahabenin hepsi, diğer müslümanlara nazaran "birinciler (sabikûnfolarak tavsif edilmişlerdir. Ayetteki "Muhacirlerden ve ensardan" ifadesinin başındaki edatı, "teb'iz" için değil, aksine tebyin içindir. Buna göre bunun manası, "Muhacir ve ensâr olarak tavsif edilen sabikûn (öncüler)..." şeklindedir. Bu tıpkı, "O halde murdar putlardan kaçınınız" (Hacc, 30) ayetinde olduğu gibidir. Alimlerin çoğu bu görüşü benimsemişlerdir.
Humeyd b. Ziyâd'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir gün Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'ye, aralarında çıkmış olan fitneyi (kargaşayı) kastederek, "Resûlullah'ın ashabının aralarında meydana gelen şey hususundaki durumlarını bana söyle" dedim. Bunun üzerine o da bana: "Allah Teâlâ onların hepsini bağışlamıştır. Onların iyj davrananlarına da, kötü davranmış olanlarına da cenneti vâcib (kesin) kıldığını Kur'an'ında bildirmiştir" dedi. Ben ona, "Allah, Kur'an'ın neresinde, onlara cenneti vacib kıldığını belirtiyor?" dediğimde de, o: "Sübhanallah! Sen, Cenâb-ı Hakk'ın, "islam'da birinci dereceyi kazanan, muhacirler ve ensar ile, onlara güzellikle tabi olanlardır. Allah onlardan razı olmuştur. Onlarda Allah'dan razı olmuşlardır. Allah bunlar için -kendileri, içinde ebedi kalıcı olmak üzere- altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı, işte bu en büyük bahtiyarlıktır" ayetini okumaz mısın? Allah, peygamberin bütün ashabına bu ayette cenneti ve rıdvanını (rızasını) vâcib kılmış, onlara tabi olanlara da, onlara şart koştuğu şey* şart koşmuştur" dedi. Ben. "O şar! nedir?" deyince de o, "Tabiîne, onlara aTieide (ibadetle) ihsan ile tâbi olmalarını şart koşmuştur ki bu da, tabiînin, sahabe-ı kiramın iyi islerinde onlara uyup, başka hususlarda onlara uymamalarıdır" dedi. Şöyle de denilebilir: Bundan murad, tabiînin (sahabeye uyanların), onlara söz hususunda güzeiükle tâbi olmalarıdır Bu da o tabiînin ashab hakkında kötü söz söylememeleri ve onları, yaptıklar' bazı şey:eK hususunda ta'n etmeye (tenkide) yönelmemeleridir. Humeyd b. Ziyâd: "Ben o anda sanki bu ayeti hiç okumamışım gibi hissettim" dedi. 177[177]

Üçüncü Mesele

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Ömer b. el-Hattâb (r.a) ayetini okuyor ve "ensâr" kelimesini merfü kılarak "sabikün" kelimesi Lzenne atfediyor, ifadesinin başınaakı vâvı hazfederek bunL, "ensar' kelimesinin sıfatı kabul ediyordu. (Bu. "En öne geçen muhacirler ve onlara güzelce tâbi olan ensar" manasında olmuş olur.) Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Ömer (r.a) (bir gün) bu ayeti bu şekilde okuyordu.Ubeyyb. Ka'b(r.a): "Allah'a yemin ederim ki, sen Bakî semtinde karaz178[178] satmakla meşgul olurken, Hz. Peygamberden ayrılmayan bana, Resuiullah böyle yani (Mushaf-ı Şerifteki gibi) şeklinde okutmuştu1' dedi. Hz. Ömer (r.a) de: "Doğru söyledin. Çünkü sız bulundunuz, biz ise bulunamadık. Siz öbür işleri bırakıp Resulün yânında oldunuz. biz ise başka şeylerle meşgul olduk. Yemin olsun ki ıstesen, "Biz, muhacirleri şöyle barındırdık, onlara şöyle yardım ettik, şunu yaptık, bunu yaptık" da diyebilirsin?" dedi.
Rivayet olunduğuna göre bu münazara (konuşma). Hz. Ömer ile Zeyd b. Sabit (r.a) arasında geçmis,ti. Zeyd, Übeyy b. Ka'b'ı delil olarak ileri sürmüştü.
Bu iki kıraat arasındaki fark şudur: Hz. Ömer'in kıraatine göre. ayetteki "İslam'da birinci dereceyi kazananlar..." ifadesindeki övgü ve ta'zim, muhacirlere has olup. ensar bu

---

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/148-149
178[178] Karaz: Tabaklama (debaget) işinde kullanılan selem ağacı yaprağı (Ç).

"ta'zinrTde onlarla ortak olmamış olur. Böylece de muhacirine daha fazla paye ve övgü gerekmiş olur. Allah en iyi bilendir.

Rivayet olunduğuna göre Übeyy (r.a), meşhur olan kıraatin doğruluğuna Enfa! suresinin sonundaki "Henüz iman etmiş ve hicret etmiş o/ân/ar..." (Enfai, 75) ayeti ile istidlal etmiştir: "Cenab-ı Hak bu ayeti, bundan önceki ayette muhacir ve ensardan bahsettikten sonra getirmiştir."demiştir

Yine Übeyy (r.a), Haşr suresinin "Bunların arkalarından gelenler..." (Haşc 10) ve "Onlardan, henüz kendilerine katılıp erişmemiş bulunan diğerleri... "(Cuma. 3) ayetleri ile istidlal etmiştir. 179[179]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "sabikûn" kelimesi merfû ve mubteda; "Allah onlardan razı olmuştur" kısmı da, onun haberidir.

Bu, "Allah onlardan, amelleri ve taatlannın çokluğu sebebi ile razı olmuştur Onlar da. Allah'ın kendilerine, gerek dinî, gerek dünyevi hususlarda yağmur gibi bol bol verdiği yüce nimetlerinden ötürü, Allah'dan razı olmuşlardır" demektir. Mekkelüerin mushafında şeklinde yazılmıştır ki bu, İbn Kesir'in kıraatidir. Diğer mushaflarda ıse.min olmaksızın ; şeklinde yazılmıştır. 180[180]

Beşinci Mesele

Cenab-ı Hak "Onlara, güzelce tabî olanlar." buyurmuştur. Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cenab-ı Hak bu ifade ilie, o tâbi olanların, muhacir ve ensarı, cennetle ve rahmetle yâd ettiklerini, onlar için dua ettiklerini ve onların iyiliklerini sayıp döktüklerini anlatmıştır." Bir başka rivayette de, bu ifadeye, "Onlara, dinleri hususunda Kıyamete kadar güzel bir şekilde tabî olanlar..." manası verilmiştir. Bil ki bu ayet. onlara (yani sahabeye) tâbi olanların. rıza-yı ilâhiye ve mükafaata hak kazanmalarının, onların sahabeye güzellikle tâbi olmaları şartına bağlı olduğunu gösterir. Biz ayette geçen "ihsan" (güzellik) lafzını, "onlar hakkında güzel sözler söylemek" manasında tefsir ettik. Bir şarta bağlı olan hüküm, o şart bulunmadığı zaman, bulunamaz. Binâenaleyh muhacir ve ensar hakkında güzel söz söylemeyenlerin Allah'ın rıdvânına (rızasına) müstehak olmamaları ve bu yüzden mükafaata erenlerden olmamaları gerekir. Çünkü dindarlar, Resûlullah'ın ashabına saygıda ellerinden geleni yapmışlar, onlar hakkında dillerini tutmuşlar ve onları, onlara yakışmayan şeylerle yâd etmemişlerdir. 181[181]

Nifakta Uzmanlaşanlar

"Çevrenizdeki bedevilerden ve Medine ahâlisinden birtakım münafıklar vardır ki onlar nifak üzerinde idman yapmışlardır. Sen bunları bilmezsin. Onları biz bilir: Biz onları iki. kere. azaba uğratacağız. Sonra da onlar daha büyük bir azaba döndürüleceklerdir" (Tevbe. 101)

Bil ki Allah Teâlâ, Medineli münafıkların hallerini açıkladı. Daha sonra da bedevilerin yani çöl Araplannın münafıklarından bahsetti. Bunun peşisıra da: bedevi Araplar içinde, mü'min, sâlih ve ihlasıı kimselerin de bulunduğunu bildirdi. Daha sonra da mü'minlerin ileri gelenlerini ve bunların, birinci dereceyi kazanmış olan muhacirler ile ensar olduğunu beyân buyurdu. Bu ayette ise,"Siz onların böyle olduklarını bilmeseniz dahi, Medine'nin etrafında münafık sıfatına sahip bazı kimselerin bulunduğunu haber vererek, "Çevrenizdeki bedevilerden... birtakım münafıklar vardır" buyurmuştur Bunlar Cüheyne, Eşlem, Eşca' ve Gıfâr kabileleri olup,

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/149

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/150

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/150

Medine'nin etrafında yerleşmiş vaziyette idiler.
Hak Teâlâ'nın "Ve Medine ahalisinden birtakım münafıklar vardır ki onlar nifak üzerinde idman yapmışlardır" ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:
1) Birinci bahis: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu ifadede bir takdim-tehir söz konusu olup, ayetin takdiri "Çevrenizdeki bedevilerden ve Medine ahalisinden birtakım münafıklar vardır. Onlar nifak üzerinde idman yapmışlardır" şeklindedir."
2) İbnü'l-Enbari "Bu ayetin takdirinin, "Ve Medine ehlinden de, nifak üzerine idman yapmış olanlar vardır" şeklinde olabileceğini ve min edatı delâlet ettiği için, bu men kelimesinin mahzûf olduğunu, bunun, tıpkı "Bizim herbirimiz için belli bir makam vardır" (Saffat, ı«) ayetinde olduğu gibi olduğunu ve bu ayetin takdirinde olduğunu" söylemiştir. 182[182]

Mürûd Kelimesinin İzahı

İkinci bahis: Arapça'da, biri azıp serkeşlik ettiğinde, denilir. İnsan ve cin şeytanlarına da "merid" (azgın) denilir, Yine birisi azıp, haddi aştığında, (O, bize karşı haddi aştı) denilir, İbnü'l-Arâbî şöyle demiştir: Merad kelimesi, çokça kibir gösterip günah işlemek manasınadır. Ayetteki, tabiri de bu manadadır. "Mürûd'!un aslı, yumuşak olup, sert olmamaktır. (Uzun ve pürüzsüz köşk) ve (Tüysüz çocuk) ifadeleri de bu köktendir. Mirdâ' kelimesi, üzerine birşey bitmeyen tepe manastndadır. Bu/ sanki başkasının sözünü kabul etmeyen ve ona iltifat etmeyen (değer vermeyen) birisinin, kendisinde hiçbir değişiklik olmaksızın, olduğu gibi, asıl hali üzere kalan şey gibi olmasıdır. İşte melâse (pürüzsüzlük, yumuşaklık) budur. Lafzın asıl manasının bu olduğunu iyice kavradığında biz deriz ki: "Ayetteki tabirinin manası, "Onlar bu nifak üzere uzun müddet kaldılar, ona devam ettiler ve ondan dönmediler" şeklinde olur.
Allah Teâlâ daha sonra "Sen bunları bilmezsin. Onları biz biliriz" buyurmuştur. Bu tıpkı "Siz onları bilmezsiniz. Allah onları bilir" (Enfai, eo) ayeti gibidir. Bu, "Onlar nifak sanatında alıştırma yaptılar. Böylece nifak hususunda ustalaştılar ve senin zekân, anlayışın ve kavrayışın kuvvetli olmasına rağmen, onlar, senin kendilerinin münafık olduğunu kestiremeyeceğin bir seviyeye vardılar" demektir. 183[183]

Münafıkların Çekeceği İki Nevi Azap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz onları iki kere azaba uğratacağız" buyurmuştur. Alimler bu ifadedeki "iki kere"nin ne demek olduğu hususunda pek çok izahlar yapmışlardır:
Birinci izah: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Cenab-ı Hak bununla, onların dünyada iken hastalanmalarını ve ahirette iken çekecekleri azabı kastetmiştir, Çünkü mü'minin hastalığı, günahlarının affolunmasına vesile olur. Kâfirin hastalığ ise, inkârının ve nankörlüğünün artmasına sebeb olur."
İkinci izah: Süddî, Enes b. Mâlik (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bir cuma günü hutbe okurken, "Ey falanca çık. çünkü sen münafıksın. Ey falanca, çık! Çünkü sen de münafıksın" dedi ve bu şekilde Mescidden bazı kimseleri çıkardı ve onları rezil-rüsvay etti. İşte bu iki azabtan biri budur, biri de kabir azabıdır."
Üçüncü izah: Mücahid şöyle demiştir: "Bu azaplar, dünyada iken öldürülmeleri ve esir edilmeleri, bundan sonra da kabirde azab edilmeleridir."
Dördüncü izah: Katâde şöyle demiştir: "Bu iki azab, çıban ile kabir azabıdır. Çünkü Peygamber (s.a.s) Huzeyfe (r.a)'ye oniki münafığı gizlice bildirip şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak onların akısını, herbirini yakalayan ve göğsünde çıkan ateşli bir çıbana mübtela eder. Altısı da (mûtâd) ölümle ölürler,"
Beşinci izah: Hasan el-Basrî: "Bu iki azabın biri, onların mallarından zekat almak, diğeri ise kabir azabıdır" demiştir.

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/150-151
183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/151-152

Altıncı izah: Muhammed b. İshak şöyle der: "Bunlar, o münafıkların içine dolan İslâm'a karşı öfkelen ve gönülsüz olarak girmeleri ile kabirde görecekleri azablandır."
Yedinci izah: Bu iki azabtan birisi, meleklerin onların yüzlerine ve arkalarına vurmalarıdır. Diğeri ise öldükten sonra dirilirken boğazlarına ateşten bir halkanın geçirilmesidir.
En uygun olan görüş, şunu söylemektir: Hayat, üç türlüdür: Dünya hayatı, kabir hayatı ve Kıyamet hayatı, Binaenaleyh Cenâb-ı Allah'ın bu ifadesinden murad, her türlüsü ile dünya azabı ve kabir azabıdır.
Ayetteki, "Sonra da onlar daha büyük bir azaba döndürüleceklerdir" ifadesi ile de, onların üçüncü hayatta, yani Kıyamet hayatında görecekleri azab kastedilmiştir.
Cenâb-ı Allah ayetin sonunda. "Sonra da onlar daha büyük bir azaba döndürüleceklerdir" buyurmuştur. Bu. "Onlar, ebedi ve devamlı olan bir azaba duçar kılınacaklardır" demektir. 184[184]

Nifaktan Dönenler

‶Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Onlar iyi ameli, başka kötü amel ile karıştırmışlardır. Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder. Çünkü Allah gafur ve rahimdir. Onların mallarından sadaka al ki bununla kendilerini temizleyesin ve tezkiye edesin. Onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için bir sükûnettir. Allah semi ve alimdir" (Tevbe. 102-103)
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 185[185]

Birinci Mesele

Ayetteki, "Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler" buyruğu hususunda iki görüş vardır:
1) Bunlar, nifaklarından tevbe edip dönen bir grup münafıktır.
2) Bunlar, kâfir ve münafık oldukları için değil, tembel oldukları için Tebük seferine katılmayan bir kısım müslümanlar olup, yaptıklarına pişman olarak tevbe etmişlerdir.
Birinci görüşü benimseyenler, görüşlerine şöyle delil getirmişlerdir: "Ayetteki âherun 'Ve diğer bir kısmı" kelimesi, "Çevrenizdeki bedevilerden.-, birtakım münafıklar vardır" (Tevbe, ıoı) kelimesine atıftır. Atıf, ortak kılma zannı uyandırır. Fakat Allah bunları tevbe etmeye nuvaffak kıldı ve bunlar tevbe edip (nifaktan) döndüler. Cenâb-ı Allah birinci grubun nifakta idmanlı olup o hususta ileri gittiklerini belirtince; bu grubun da tevbe ettiklerini ve nifaktan tamamen çıktıklarını bildirmiştir. 186[186]

Tebük Seferine Katılmadıklarına Pişman Olanlar

Rivayet olunduğuna göre bu ayette bahsedilenler üç kişi olup. Ebu Lübâbe Mervan b. Abdilmunzir, Evs b. Sa'iebe ve Vedi'a b. Hizam idi. Bunların on kişi oldukları da söylenmiştir. Onlardan yedisi, savaşa katılmayanlarla ilgili olarak inen ayetler kendilerine ulaşınca, kendilerini bağladılar. Kendilerinin helak olmuş olduklarına kesin olarak inandılar ve kendilerini mescidin direklerine bağladılar. Hz. Muhammed (s a.s) savaştan dönüp, mescide girdi ve iki rekat namaz kıldı. O, hep böyle yapardı. Hz. Peygamber (s.a.s) seferden dönüp onları bağlı olarak görünce, onlara bunun sebebini sordu. Onlar, Allah'ın Resûlu kendilerini çözmedikçe, kendi kendilerini çözmemeye yemin ettiklerini söylediler. Hz. Peygamber (s.as) de, "Bu hususta bana emir verilmediği müddetçe. yemin ederim ki sizleri çözmeyeceğim" buyurdu. Bu ayet inince, onları çözdü ve affetti. Bunun üzerine onlar, "Ya Resûlallah, iste mallarımız. Biz. onlar yüzünden senden geri kaldık. Binâenaleyh onları tasadduk et ve bizi

---

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/152-153
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/153
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/153

temizle" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Ben sizin mallarınızdan birşey almakla emroiunmadım" deyince, "Onların mallarından sadaka al. " ayeti nazil oldu. 187[187]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ. "Onlar günâhların) itiraf ettiler" buyurmuştur. Dil âlimleri şöyle derler: "İtiraf, birşeyi bilerek ve mahiyetini anlayarak kabul etmek demektir." Buna göre ayet, "Onlar günahlarını anladılar ve kabul ettiler" manasındadır. Burada bir incelik vardır: Sanki şöyle denilmektedir: "Onlar, savaşa katılmamış olmaları hususunda, diğerleri gibi aslı esası olmayan mazeretler ileri sürmediler. Ama yaptıklarının çok kötü olduğunu anlayıp kabul ettiler, pişmanlıklarını ortaya koydular ve bundan ötürü de, kendilerini kınadılar." 188[188]

İtiraf Tevbe Sayılır mı?

jmdi eğer: 'Günahı kabul ve itiraf etmek, tevbe sayılır mı. sayılmaz mı?" denilirse, biz deriz ki: "Günahı sadece itiraf etmek tevbe olmaz. Ama buna ilaveten, eskiden yaptığına pişman olup, aynı şeyi ileride de yapmamaya azmeder ve pişmanlık da o şeyin Allah tarafından yasaklanmış olmasından dolayı olursa, işte bunların toplamı tevbe olur. Fakat delil, ayette bahsedilenlerin tevbe ettiklerini göstermektedir. Bu delil de. ayetteki "Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder" ifadesidir. Müfessirler Cenâb-ı Allah tarafından kullanılan (olur ki. belki) kelimesinin, kesinlik ifade ettiğini söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah "Onlar iyi ameli, başka kötü amel ile karıştırmışlardır" buyurur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Ayetin bu ifadesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) Ayette bahsedilen "sâlih (iyi) amel", günahı itiraf etmek, ona pişman olup tevbe etmektir: "kötü (amel)" ise. savaşa katılmamadır.

2) "Salih amel", onların. Hz. Peygmber(s.a.s) ile birlikte, önceki savaşlara çıkmış olmaları; "kötü (amel)" ise. Tebük savaşına katılmamış olmalarıdır.

3) Ayet, müslümanlar hakkındadır. Binâenaleyh iyi amel. müslümanlardan sâdır olan iyi amellere yönelmeleridir.

İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: Ayette iyi ve kötü amellerden herbirı "karıştırılmış" olarak tavsif edilmiştir. Öyleyse bunların karıştırıldığı sey nedir"

Cevap: Karıştırma, mutlak manada bir araya getirmek, toplamak demektir. Senin "onu karıştırdım" şeklindeki sözün ancak, iki şeyden herbirinin diğerine karışıp herbirinin bu karışma sebebi ile asıl özelliklerini kaybettikleri durumlarda doğru ve yerinde söylenmiş olur. Bu tıpkı "suyu süt ile karıştırdım" demen gibidir. Halbuki ayete uygun olan "karıştırma" ise. mutlak manada toplama, birlikte yapmadır. Çünkü amel-i salih ile kötü amel yapıldığında, bunlardan herbiri. bizim görüşümüze göre. olduğu gibi kalır. Çünkü bize göre, amellerin boşa gitmesi meselesi yanlıştır. Taat. medhi ve mükafaatı, masiyet (günah) ise zemmi ve cezayı gerektırici olarak kalırlar. O haldeayetteki, "Onlar iyi bir ameli, başka bir körü ile karıştırmışlardır" ifadesinde, amellerin boşa gitmediğine ve herbirinin, birbirine tesir etmeksizin, oldukları gibi kaldıklarına bir dikkat çekme vardır. Amellerin boşa gitmediğine. Allah Teâlâ'nın bu ayette, amel-i salih ile kötü ameli, "karıştırma" sıfatı ile nitelemesi de delâlet eder Çünkü birbirine kansan iki şeyin, karıştıkları zaman mutlaka kalmaları {yok olmamaları) gerekir. Zira "karışma", karışanların hepsinin sıfatıdır. Mevsuf olmaksızın, bir sıfatın bulunması imkansızdır. Binâenaleyh bu, o iki çeşit amelin, karışma esnasında yok olmadıklarına delâlet eder. 189[189]

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/154

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/154

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/154-155

Allah Hakkında Asâ (Olur ki) Tabirinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Allah ‚Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder" buyurmuştur, Bu ifade ile ilgili olarak da birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: Burada şöyle bir soru akla gelmektedir: "Asâ (otur ki, belki) kelimesinde bir ihtimal manası vardır. Halbuki ihtimali bilme Allah hakkında imkansızdır." Bu soruya birkaç şekilde cevap verilir:
Birinci izah: Müfessirler, Atlah Teâlâ'nın kendisi için kullandığı asâ kelimesinin kesinlik ifade ettiğini söylemişlerdir. Bunun delili "Belki Allah, fethi müyesser kılacak"(makjs. 52»ayetidir. Cenâb-ı Hak böyle buyurmuş ve bunu bu şekilde yapmıştır.
Bu hususta sözün özü şudur: Kur'an-ı Kerim, insanların (Arapların), konuşma örfüne göre inmiştir. Mesela büyük bir padişahtan, bir muhtaç birşey istediğinde, padişah ona, hiç kimsenin-kendisine herhangi bir şeyi mecbur edemeyeceğine ve onu hiçbirşeyle mükellef tutamayacağına, aksine her yaptığını, bir lütuf olarak ve üstünlüğünden dolay* yaptığına dikkat çekmek için. asâ ve lealte (umulur ki, olur ki. belki) kelimelerini Kullanarak, bir ümid verme yoluyla cevap verir. Bundan dolayı o padişah, o kimsenin ihtiyacına cevap vereceğini kesin olarak göstermekle birlikte. işte bu incelikten dolayı, asâ (belki) kelimesini kullanır.
İkinci izah: Bunu kullanmaktan maksad, mükellefin b'r korku ve ümid arasında olması gerektiğini göstermektir. Çünkü Allah Teâlâ'nm. söylediği bu şeyi yapmaması ve İhmal etmesi düşünülemez.
İkinci bahis: Alimlerimiz, ayetteki "Olur ki Allah onîar:n tevbelerini kabul eder" ifadesinin, tevbenin de. ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği hususunda açık bir delif olduğunu söylemişlerdir. Akıl da buna delâlet etmektedir: Çünkü tevbede asıl olan. pişmanlıktır. Pişmanlık ise (sırf) kulun ihtiyarı ile meydana gelmez. Zira bir şeyi yapmayı veya yapmamayı irade etmek eğer kulun kendi fiili olursa, kul o fiilini meydana geTırme hususunda, başka bir iradeye muhtaç olur. Hem sonra insan bazan, belli bir şeyi yapmaya çok istekli olur. ama sonra aynı şeyi yaptığından ötürü pişman olur. Binâenaleyh o bunu yapmayı çok istediği sırada, onun bu isteğini kalbinden söküp atmak mümkün değildir. Bu isteği pişmanlığa dönüştüğünde de, yine o pişmanlığı kalbinden söküp atmak da mümkün olmaz. Binâenaleyh bu durum, kulun ne bir pişmanlığı ne de bir arzuyu kendi kendine meydana getirmeye kadir olmadığına delâlet eder.
Mu tezıle ayetteki, ifadesini, "Allah onların tevbesini kabul eder" manasında almışlardır. Mu'tezile'ye şöyle cevap veririz: "Sözün zahirini bırakmak (mecazi manasına dönmek), ancak sözü zahiri manasına hamletmenin imkansızlığı delil ile sabit olduğu zaman makul ve yerinde olur. Halbuki burada, aklî delil, ayetin lafzının ancak zahiri manasına hamletmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Binaenaleyh ayeti tevil etmek (ona mecazi mana vermek), artık nasıl makul olabilir?
Üçüncü bahis: Hak Teâlâ'nm "Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder" buyruğu, bu tevbenin ileride meydana geleceğini gösterir. O'nun "Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler" buyruğu ise, bu itirafın geçmişte olduğuna, yapılmış bulunduğuna delâlet eder. Buda, "itirafın" bizzat "tevbe" olmayıp, aksine onun bir başlangıcı olduğuna ve tevbenin ancak bu girişten sonra olacağına delâlet eder. 190[190]

Zekât Ruhu Temizler

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onların mallarından sadaka al ki bununla kendilerini temizlemesin ve tezkiye edesin" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 191[191]

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/155-156
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/156

Birinci Mesele

Alimler, bu tabirden maksadın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir Bu cümleden olarak
1) Bazıları, bu tabirin, tevbe eden o kimselerle ilgili olduğunu söylemişlerdir Zira onlar mallarını, sadaka için getirmişlerdi. Cenab-ı Allah da o malların alınmasını vacıb kılmıştı ve bu. onlar için tıpkı bir keffaret gibi olsun diye, tevbelerinin mükemmel olması hususunda, esas kabul edilmiştir. Bu. Hasan el-Basri'nin görüşüdür O şöyle demiştir: "Bu ayetle, farz sadakalar (yani zekat) murad edilmemiştir. Bu, onlardan sâdır olan günahın keffaretinin sadakasıdır."
2) Onlara zekat farzdır. Binâenaleyh onlar savaşa katılmamış olmalarından dolayı tevbe edip güzelce müslüman olup zekatlarını da verince. Cenâb-ı Hak peygamberine, onlardan zekatlarını almasını emretmiştir.
3) Ayetteki bu cümle, yeni başlayan (müstakil) bir cümle olup, zenginlerden zekat almanın farziyyetini ifade eder. Fukahanın çoğu bu ayeti, zekatın farziyyetıne delil getirip, "zekat temizleyicidir" dedikleri zaman, bu görüş üzeredirler.
Birinci görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğuna şu şekilde delil getirmişlerdir: "Ayetler arasında mutlak münasebet bulunması gerekir. Fakat biz bu ayeti, muhtevadan bağımsız olarak zekatı farz kılan ayet kabul edersek, onun ne öncesi. ne de sonrası ile ilgisi kalır ve dolayısı ile, araya girmiş yabancı bir cümle haline gelir. Bu ise, Allah'ın kelâmı için uygun düşmez." Fakat "Bu ayet ile farz olan zekâtın alınması kastedilmiştir" diyenler ise şöyle demişlerdir: "Böyle dedjğimizde de. ayetler arasında bir ilgi ve münasebet olur. Çünkü onlar. Tebük savaşına katılmamış olduklarından ötürü pişmanlıklarını ve tevbelerini ortaya koyup, bu katılmamanın sebebinin, mallarını çok sevmeleri ve onları infaktan son derece sakınmaları olduğunu ikrar ettikleri zaman, onlara sanki şöyle denilmiştir: "Farz olan zekatınızı verip, ve bunu yaparken bir sıkıntı ve zorlanma hissetmemeniz halinde, ancak o tevbe ve pişmanlık iddianızdaki doğruluğunuz ortaya çıkmış olur. Çünkü iddia ancak, gereği yapıldığı zaman isbatlanmış olur. İnsanın ancak imtihan ile değerli mi değersiz mi olduğu meydana çıkar. Şu halde, onlar zekatlarını, içlerinden gelerek verirlerse, onların o tevbe ve pişmanlıkta samimi oldukları ortaya çıkar. Aksi halde, işte bu yol ile yalancı ve sahtekâr oldukları anlaşılır. Fakat ne var ki bu ayeti, ayetler arasındaki ilgi ve münasebet salim olarak kalması ile birlikte, "farzdan zekatı verme" manasına almak daha evlâdır, Hak Teâlâ'nın, "Bununla kendilerini temizlemesin ve tezkiye edesin" buyruğu da bununla farz olan zekatların murad edildiğine delâlet etmektedir Buna göre bu ifade, "Sen onları, farz zekatlarını alarak günahlarından temizlersin" manasında olur. Halbuki bu söz, ancak, "O sadaka alınmaz ise, onlar için bir günah söz konusu olur" dediğimiz takdirde geçerli olabilir. Bu da ancak, farz olan zekatın verilmemesi halinde söz konusudur.
Birinci görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: Hz, Peygamber (s.a.s), o tevbe edenleri affedip onları salıverdiğinde onlar, "Ya Resulallah, işte bizi seninle beraber sefere çıkmaktan alıkoyan mallarımız! O halde onları, bizim namımıza tasadduk et, bizi temizle ve bizim için mağfiret talebinde bulun" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, "Ben, mallarınızdan herhangi bir şey almakla emrolunmadım" dediğinde Allah Teâlâ işte bu ayetleri gönderdi. Bunun üzerine Allanın Resulü de, onların mallarının üçte birini alıp, üçte ikisini bıraktı. Zira Cenâb-ı Hak, "Onlarm mallarından sadaka al..."buyurmuş, "mallarını al" dememiştir. Min edatı, ba'ziyyet ifade eder.
Bil ki bu rivayet, bizim tercih ettiğimiz görüşe mani değildir. Onlara sanki, "Siz, farz olmayan sadakaları vermeye razı olduğunuza göre, farz olan zekatları haydi haydi verirsiniz " denilmek istenmiştir.
Bu Ayetten Çıkarılan Zekatla Bu ayet, zekâtın pekçok hükmüne delâlet eder:
Birinci hüküm: Sadaka Vasıfları[192][192]

---

[192][192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/157-158

Belli Bir Sadakadır İlgili Hükümler

Cenab-ı Hakk'ın, "Onların mallarından al..." buyruğu, alınan miktarın, malın tamamı değil, bir kısmı olduğuna
delalet eder. Zira, o kısmın miktarı da burada açıkça zikredilmemiştir. Aksine burada zikredilen, sadece "sadaka" kelimesidir. Buradaki "sadaka" lafzıyla nekire, belirsizlik manasının kastedilmediği ve böylece de, tek bir buğday tanesi veya altının çok küçük ve önemsiz miktardaki bir parçası gibi son derece az olan herhangi bir cüzün, kısmın alınmasının yeterli olmayacağı malumdur. Binaenaleyh bununla, onlarca, niteliği, keyfiyyeti ve miktarı bilinen bir sadakanın kasdedilmiş olması gerekir ki, Cenab-ı Hakk'ın, "Onların mallarından sadaka al,." buyruğu, o malum ve belirli sadakayı almak ile ilgili bir emir olsun ve böylece de ayetteki mücmellik kalkmış olsun. O sadakanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vasfedip keyfiyyetini beyan ettiği "sadaka"dan başka bir sadaka olmadığı malumdur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, niteliklerini belirlemiş olduğu sadaka ise şudur: Yirmibeş devede bir "bint-i mehâd" (gebe deve); otuzaltı devede bir "bint-i lübûd" (iyice tüylenmiş deve) alınmasını, ve devenin zekâtıyla ilgili diğer mertebelerdeki hükümleri emretmiş olmasıdır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların mallarından sadaka al" emri, o hususi şeylerin ve o hususi "ayn"ların alınmasıyla ilgili bir emir olmuş olur. Ayetin zahiri vücûb ifade eder. Bu halde bu ayet, o malların alınmasının farz olduğuna delâlet eder. Bu da Şafii'nin görüşü istikametinde, malın kıymetini ödemenin yeterli olmayacağına delâiet eder. 193[193]

Mal, Kişinin Kendi Malı Olmalıdır

İkinci hüküm: Cenab-ı Hakk'ın, "mallarından sadaka al" emri, malın, onların kendi malı olmasını gerektirir. Durum böyle olduğuna göre fakir, "nisâb" hususunda, mal sahibine ortak olmaz. Bu durumda da zekâtın zimmete taalluk etmesi, onun "nisâb" miktarı ile kesinlikle herhangi bir alâkasının bulunmaması gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz. deriz ki, bir kimse zekât verme hususunda ihmalkâr davransa; derken "nisâb" miktarı helak olsa, onun zekâtı sakıt olmaz. Aksine zekât hakkı, olduğu gibi devam etmektedir. Binâenaleyh, o farziyyetin nisâb miktarının helak olmasından sonra da, olduğu gibi kalması gerekir. İşte-bu Şafii (r.h.)'nin görüşüdür.
Üçüncü hüküm: Bu umûm olan ifâdenin zahiri, "medyun" (borçlu olan)ın mallarıyla, tazminat mallarından da zekâtın alınması gerektiğini ifade eder ki bu durum açıktır. 194[194]

Zekât, Baliğ Olana Farzdır

Dördüncü hüküm: Ayetin zahiri, zekâtın ancak, günahlardan bir temizleyici olmak üzere farz kılındığına delâlet eder. Binâenaleyh zekât ancak, günahlardan temizleyici olduğu yerlerde farz olur. Zekâtın günahlardan temizleyici olması ise, ancak günahların bulunmasının mümkün olduğu yerlerde tahakkuk eder. O halde bu ancak, buluğa ermiş, reşid kimse hakkında düşünülebilir. Binâenaleyh zekâtın farz olması, Ebu Hanife (r.h)'nin de dediği gibi, ancak baliğ olan kişi için söz konusudur. Ancak ne var ki Şafii (r.h.), Ebu Hanife'nin bu görüşüne cevap vererek şöyle der: Ayet, onların mallarından sadaka alınmasına delâlet eder. Onların mallarından sadaka almak ise, onların mallarının temizleyici olmasını gerektirir. O halde, daha niçin siz, çocuğun ve delinin mallarından zekât almanın temizleyici olduğunu söylediniz? Zira belirli bir sebebin bulunmayışından, hükmün de, mutlak olarak, bulunmaması gerekmez. 195[195]

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/158
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/158-159
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/159

Sadakanın Temizlenmesi

Cenab-ı Hakk'ın "Bununla kendilerini temizlemesin" ifadesi hakkında birkaç söz vardır:
1) Ayetin takdirî manası, "Ey Muhammed, onların mallarından sadaka al. Zira sen onları (böylece) temizlemiş olursufi" şeklindedir.
2) Bu tabirin, sadakayla ilgili bir tabir olmasıdır. Buna göre ayetin manası, "Sen onların mallarından onları temizleyen bir sadaka al" şeklinde olur. "Sadaka, insanların kiridir" şeklinde (hadisler) varid olduğu için, sadakaya temizleyicilik vasfını vermek güzel ve yerinde olur. Binâenaleyh, sen sadakayı aldığında, o kirler savuşmuş, gitmiş olur. O halde bu kirlerin bertaraf olması, temizleme yerine geçmiş olur. Allah en iyisini bilendir.
Bu görüşe göre, bizim, Cenâb-ı Hakk'ın ffff^j "ve tezkiye edesin" ifadesinin, birinci ifade ile ilgi ve alâkası bulunmadığını ve takdirin, "Ey Muhammed, onların mallarından, kendilerini temizleyen sadakayı, o sadakayı al ve sen o sadaka ile, onları temizle" şeklinde olması gerektiğini söylememiz gerekir.
3) kelimelerindeki tâ harfinin, muhatab zamiri kabul edilmesidir. Buna göre mana, "Ey zekat alan! Sen, onlardan zekât almakla onları temizliyor ve o zekât vasıtasıyla da onları tezkiye ediyorsun" şeklinde olur. 196[196]

Dördüncü Mesele

Keşşaf sahibi şöyfe demektedir: "Bu ifade, yine. temizlemek manasında olmak üzere, if'âl babından
tüthiruhum ve emrin cevâbı ve meczûm olmak üzere de. tuthirhum şeklinde okunurken; ji-^/Jî kelimesi sadece yâ'nın bulunmamasıyla meczum olmaksızın okunur."
Cenâb-ı Hak, sonra, "ve onları tezkiye edesin" buyurmuştur. Bil ki, "onları tezkiye edesin" tabiri ifadesine atfedilince aralarında bir başkalık ve farklılığın bulunması gerekir. İşte bu sebeple tezkiye, "tathîr"in ileri derecesidir denildiği gibi; "tezkiye"nin büyütme ve arttırma manasına geldiği de ileri sürülmüştür. Buna göre mana, "Allah Teâlâ zekât miktarınca, (malda) meydana gelen noksanlığı, o malın artıp çoğalmasına sebep kılmıştır" şeklinde olur. Bu iki tabire şöyle bir mana da verilmiştir; "Sadaka, onları, günah ve ma'siyet pisliğinden temizler. Hz. Peygamber de, onlar o malları çıkarıp fakirlere verdiğinde, onları tezkiye eder, şanlarını yüceltir ve onları medh u sena eder." 197[197]

Hz. Peygamberin Mü'minler Hakkında Duası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar İçin dua et. Çünkü senin duan onlar için bir sükûnettir" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 198[198]

Birinci Mesele

Hamza, Kisaî ve Asım'ın ravisi Hafs, vâvsız ve tâ'nın fethasıyla müfred olarak salâteke şeklinde okumuşlardır ki,
bununla cins manası murad edilmiştir. Bunlar Hûd süresindeki kelimesini de vâvsız ve müfred olarak salâtüke okumuşlardır (Hûd, 87). Diğer kıraat imamları da hem buradaki, hem de Hûd süresindeki kelimeyi vâv ile çoğul olarak salavâtuke şeklinde okumuşlardır.
Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Birinci okuyuş, daha üstündür. Zira salât lafzı birden fazla ve daha çok namaza delalet eder. Baksana, Cenâb-ı Hak "Namazı kılınız" (Bakara, no>

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/159-160
197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/160
198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/160

buyurmuştur. Salavât kelimesi cem-i ktllettir. Nitekim sen, "üç vakit namaz, beş vakit namaz..." dersin.
Ebu Hatim şöyle demektedir: "Bu, yanlıştır. Çünkü salâvat kalıbı, kıllet ifade etmez. Zira Allah Teâlâ, "Allah'ın kelimeleri tükenmez" (Lukman. 27) buyurmuş, ama azlık manasını murad etmemiştir. Yine Allah, (Sebe.37)ve (Ahzâb, 35) buyurmuş, ama kıllet manasını kasdetmemiştir. [199]

İkinci Mesele

Hz. Ebu Bekr'in hilafeti zamanında, zekât vermeyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ,
peygamberine, onlardan zekâtlarını almasını emretmiş, sonra da peygamberine, onlara dua etmesini emrederek, onun duasının, onlar için bir sükûnet ve itminan kaynağı olduğunu beyan etmiştir. Binâenaleyh, zekâtın farziyyeti, böylesi bir sükûnetin bulunmasına bağlanmıştır. Hz. Peygamber'in dışındakilerin, bu sükûnet ve itminanın meydana gelmesinde onun yerini tutamayacaktan malûmdur. Binâenaleyh, zekâtın, Hz. Peygamber'in dışında herhangi bir kimseye verilmemesi gerekir." Bil ki bu görüş tutarsızcflr. Çünkü, diğer ayetler zekatın, ancak, fakirin ihtiyacını gidermek için farz kılınmış olduğuna delâlet eder. Bu tıpkı, (Tevbe, 60) ve 'Onların mallarında sâilin ve yoksulun da bir hakkı vardır" (Zanyat t9) ayetlerinde olduğu gibidir. [200]

Salât Kelimesinin Manası Hakkında

Arapça'da "salât" lafzının aslında dua etmek anlamına geldiğinde şüphe yoktur. Mesela biz, "Falanca, falancaya dua etti" dediğimizde bu cümle, asıl manası itibariyle, dua manasını ifade eder. Ama bu cümle, (Arapların) örfüne göre, o kimsenin o kimseye, "Allah'ım, ona merhamet et!" demiş olduğunu ifade eder. İşte bundan dolayı, müfessirler bu tabirin manası "hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak İbn Ab bas (r.a.)'ın, "Bunun manası, "onlara dua et" şeklindedir" dediği rivayet edilmiştir. (Bu sebeple) Şafii (r.h) şöyle demiştir: "İmamın, (halifentn.zekât memurunun) zekât alırken zekât veren kimseye dua etmesi ve "Allah verdiğin bu şeyden dolayı senin ecrini versin; vermeyip geriye bıraktıklarını da mübarek kılarak arıtırsın" demesi sünnettir!' Diğer alimler ise bunun manasının zekat alan kimsenin zekat verene, "Allah'ım, falancaya merhamet et!" şeklinde demesi olduğunu söylemişler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Ebu Evfa'nın ailesi, zekâtlarını kendisine getirip verince, O'nun "Allah'fm, Ebu Evfâ'nın ailesine merhamet et" dediğini nakletmişlerdir.
Kâdî, tef si rinde; Ka'bî'nin Tefsir'inde şöyle dediğini nakletmiştir: "Hz. Ali, Hz. Ömer (r.a) ölüp de üzeri örtüldüğünde, ona "Sana, salât ve selam olsun!" dedi. Bazı alimler bunu kabul etmeyerek, İbn Abbas (r.a)'ın, "Hz. Peygamber (s,a.s) hariç, hiç kimsenin hiç kimse hakkında bu ifadeyi kullanması doğru olmaz" dediğini nakletmişferdir. [201]

Dördüncü Mesele

Alimlerimiz, Hz. Peygamber (s.a.s) hariç, hiç kimse hakkında ve ifadelerinin kullanılamıyacağını söylemişlerdir. Şiîler ise, bu tabirleri Hz. Ali ve onun çocukları hakkında kullanarak, buna şu şekilde delil getirmişlerdir: "Kur'an'ın nassı, böylesi bir ifadenin, zekâtını veren kimse hakkında kullanılmasının caiz olduğuna delâlet etmektedir. O halde bunun Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin (r.a) hakkında kullanılmasına nasıl mani olunabilir?" Bazı kimselerin şöyle dediğini gördüm: "Birisi, "Selâmun aleyküm" dediğinde, ona (cevaben), "Ve aleykümüsselam" denilmiyor mu? Binaenaleyh bu, işte bu lafzın, müslümanların ekserisi hakkında kullanılmasının caiz olduğuna delâlet eder. O halde daha nasıl bu lafzın, Hz. Peygamber (sa.s)'in ehl-i beyti hakkında kullanılması imkânsız olur?"

---

[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/160
[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/161
[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/161

Kâdî şöyle demektedir: "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında caizdir. Bunun delili sahabe-i kiramın "Ya Resulallah, sana nasıi selam edeceğimizi biliyoruz, fakat salât vazifemizi nasıl ifa edeceğimizi bilmiyoruz" dediklerinde o, talîm yoluyla Allah'ım İbrahim ve İbrahim'in ehline merhamet ettiğin gibi, Hz. Muhammed'e ve O'nun ehline de merhamet et!" deyiniz" buyurdu. Hz. Peygamberin ehli arasında bir peygamberin bulunmadığı malûmdur. Binâenaleyh bu, Hz. İbrahim'in ehli hakkında caiz olduğu gibi, Hz. Ali'yi de içine alır. Allah en iyisini bilendir." 202[202]

Selamün Aleyküm Sözündeki Bazı İncelikler

İnsanların birbirlerine "Selamün aleyküm" demeleri hususunda, bazı incelikler bulunduğunu hatırladım. Bunları burada yazmak uygun düşmez. Ama ne var ki ben, zayi olup unutulmasınlar diye, onları burada yazmak istiyorum. Bu sebeple ben diyorum ki, bir kimse bir başkasına selamün aleyküm dediğinde, onun selamün lafzı, nekire olan bir mübtedadır. Nahivciler, nekre bir kelimenin mübteda yapılmasının caiz olmayacağını iddia ederek şöyle dediler: "Zira, haber vermek, ancak malûm olan hakkında, malûm olmayan bir durum bildirildiğinde bir şeyler ifade ederi' Nahivciler, nekire bir kelimenin tavsif edildiği zaman, mübteda olmasının güzel ve yerinde olacağını söylemişlerdir. Mesela "Mü'min bir köle, müşrikten daha hayırlıdır" (Bakara, 221) ayeti buna misal teşkil eder.

Bunu iyice kavradığın zaman bil ki burada şu iki izah yapılabilir

a) Nekirelik mükemmeliyete delâlet eder. Baksana Cenab-ı Hak da (Bakara, 96) buyurmuştur (Bu, "Sen onları, devamlı mükemmel ve son bulmayan bir hayata düşkün olan insanların en muhterisi olarak bulursun, görürsün" demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, selamün kelimesi nekire (belirsiz) bir kelimedir. Binâenaleyh bundan kastedilen mana, "Tam ve mükemmel olan bir selâm" şeklinde olur. Böyle olması halinde de, bu 'nekire" isim tavsif edilmiş, böylece de mübteda yapılması caiz olmuş olur. Bu mübteda olunca da haber de bulunur ki bu da, aleyküm sözüdür. Buna göre ifadenin takdiri, "Kâmil ve tam olan selam sizin üzerinize olsun" şeklinde otur.

b) Aleyküm lafzı, selamün lafzının sıfatı olup, bu iki lafzın toplamı mübteda kabul edilerek, haberin de takdir edilmesidir. Buna göre ifadenin takdiri, "Üzerinize olan selâm tahakkuk etti; tahakkuk etsin!" şeklindedir. Haberin hazfedilmesi çoğu kez tefhîme ve tazime daha çok delâlet eder.

Bunu da iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: Kendisine selam verilen kimse, karşılık verirken bu sıranın tertibini bozarak, der. Bunun sebebi, Sîbeveyh'in de dediği gibi, Arapların daha mühim gördükleri şeyi en önce zikretmeleridir. Binâenaleyh, selam alan kimse deyince bu, selam alan kimsenin, selam veren kimsenin durumuna tam manasıyla ehemmiyet verip ihtimam gösterdiğine delâlet eder. Hem selâmı alan kimsenin, şeklindeki sözü, "hasr" ifade eder. Buna göre o kimse (selam verene) sanki, "Madem ki sen bana selam verdin, ben de Cenâb-ı Hakk'ın 'Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu ayniyle karşılayın" (Nisa. 86) ayetine uyarak, buna ilavede bulunuyor, sefamı sana tahsis ve hasrediyorum" demiş oluyor.

demenin inceliklerinden birisi de şudur: Bu tabir, kişinin şeklindeki sözünden daha mükemmeldir. Çünkü onun, sözünün manası, "kâmil, tam, kıymetli ve yüce bir sefam, senfrı üzerine olsun" demektir. Ama onun şeklindeki ifadesine gelince, onun es-selam sözü, başında eliflam bulunan müfred bir kelimedir. Bu, mahiyyetin aslından, kendisinden başka hiçbir şey ifade etmez. Mahiyyetin astına delâlet eden lafızda da, mahiyyete arız olan haller ve onun kemâlini bildiren herhangi bir şey bulunmaz. O halde, kişinin şeklindeki sözü, onun sözünden daha mükemmel ve anlamlı olmuş olur. Bu hususu, Allah tarafından kullanılan "selâm" sözünün nekire, belirsiz olarak kullanılmış olması da teyid etmektedir. Nitekim Cenab-ı

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/161-162

Hakk'ın "Ayetlerimize iman edenler sana geldiği zaman de ki; "Selâm sizlere..." (En'âm. 54) ve , "Selâm olsun onun beğenip seçtiği kullarına.." (Nemi, 59) ayetlerinde durum böyledir. Kur'an-ı Kerim'de bu tür ifadeler pek çoktur. Ama eliflamlı olarak ^O lafzına gelince, bu, peygamberler tarafından bu şekilde kullanılmıştır. Meselâ Hz. Musa'nın "Biz sana Rabbinden hakiki bir ayet getirdik. Selâm doğruya tâbi olanlara olsun.. "rrfc.47)sözünde olduğu gibi. Meryem suresinde Cenâb-ı Hak, Yahya (a.s.)'dan bahsederken de "Dünyaya getirildiği gün de, öleceği gün de, ona selam olsun"(Meryem,) buyurmuştur ki, bu selam da, Allah tarafından olan bir selamdır. Ama Hz. İsa (a.s) kıssasında Cenâb-ı Hak, "Doğduğum gün de, öleceğim gün de. ... selam benim üzerimedir" (Meryem, 33) varid olmuş olup bu, Hz. İsa'nın sözüdür.. Böylece bütün bu açıklamalarla, sözünün, sözünden daha mükemmel ve anlamlı olduğu sabit olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı İmam Şafii (r.h.), teşehhüdde, nekire olarak, şeklindeki okuyuşu tercih etmiştir. 203[203]

Yaratılıştaki Huylar Hakkında Değerlendirme

Selâmın inceliklerinden birisi de şudur: Bu âlemin, serlerin, afetlerin, belâların ve muhalefetlerin kaynağı ve ocağı olduğunda şüphe yoktur. Huyların inceliklerini araştıran âlimler, canlıların yaratılışlarında aslolanın hayır mı veya şer mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak onların bazıları şöyle demiştir: "Canlıların karakterlerinde aslolan "şer"dir. Bu, bütün insan fertleri arasında tahakkuk etmiş bir icma gibidir." Biz buna ilavede bulunuyor ve diyoruz ki: Bu bütün canlılar arasında, üzerinde ittifak edilen bir husus gibidir. Bunun böyle olduğunun delili şudur: "Kendisini tanımadığı halde, kendisine saldıran bir insan gören her insanın karakteri, o kimseyi, saldıran o kimseden sakınmaya ve o kimseye karşı müdafaaya geçmeye sevkeder. Şayet onun hilkat ve karakteri, insanda asıl ve temel olan şeyin, şer olduğuna şehadet etmeseydi, akıl fıtratı, kendisine saldıran o kimsenin şerrini savuşturmak için hazırlık yapmayı gerektirmezdi." Bu âlimler sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Bu husus, bütün canlılar hakkında söz konusudur. Çünkü, kendisine bir başka canlının saldırdığı her canlı, o saldıran canlıdan kaçar ve ondan korunmaya çalışır. Binâenaleyh şayet o canlının yaratılışında, kendisine yaklaşan bu canlıda teme] unsurun "hayır" olduğuna dair bir inanç, bir fıtrî güdü olsaydı, o zaman (ondan kaçmaz), aksine yerinde durması gerekirdi. Çünkü, yaratılışın temeli, canlıyı, hayırı elde etme arzusuna yöneltir. Canlıların karakter ve yaratılışında aslolan, şayet hayır ve şerrin dengeli bir biçimde bulunmaları hali olsaydı, o zaman, kaçmayla durmanın da dengeli olması gerekirdi. Durum böyle olmayıp, aksine, kendisine göre ne olduğu belli olmayan bir canlının kendisine yöneldiği her canlı, sırf aslî fıtratı sebebiyle ondan kaçınca, biz, her canlıda aslolanın şer olduğunu anlamış oluruz." 204[204]

Şerri Savmak Hayrı Celbetmekten Önce Gelir

Bunun böy\e olduğu sabit olunca b\z diyoruz ki; Şerri def, hayrı celbetmekten daha mühimdir. Bunun böyle olduğunun delilleri şunlardır:
1) Şerri defetmek, aslı ibka etmenin, fazlalığı elde etmekten daha mühim olmasını gerektirir.
2) Herkese hayır ulaştırmak, insanın gücü dahilinde değildir. Ama, herkesten, şerrini önlemek insanın gücü dahilindedir. Çünkü birincisi fiil (bir şey yapmak), ikincisi ise, "terk"dir. Halbuki, nihayeti olmayan şeyleri yapmak, imkân dahilinde değildir. Ama, nihayeti olmayan şeyleri yapmamak mümkündür.
3) Şerri def etme tahakkuk etmediğinde, şer bulunmuş olur. Şerrin tahakkuk etmesi ise, elem ile kederin tahakkukunu gerektirir. Elem ve keder ise, son derece güç şeylerdir. Ama, (başkalarına) hayır ulaştırmak tahakkuk etmediğinde, insan, ne hayır ne de şer içinde

---

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/162-164
204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/164

bulunmayıp, tam aksine aslî olan selâmet üzere kalakalır. Halbuki bu duruma tahammül etmek kolaydır. Binaenaleyh şerri def etmenin, hayır ulaştırmaktan, yapmaktan daha mühim olduğu sabit olmuş olur. Dünyanın serler, âfetler, belâlar ve sıkıntılar yurdu olduğu da kesinlik kazanmıştır. Yine, canlıların yaratılışlarında aslolan ve fıtratları gereği olan şeyin, o canlıların, serlerin kaynağı olduğu da sabit olmuş olur. Binaenaleyh bir kimse bir kimseye yaklaştığında, mühim olan şeylerin en ehemmiyetlisi, onun karşıdaki kimsenin bir emniyet, bir selâmet ve esenlik içinde bulunduğunu bildirmesidir. İşte bu sebepten dolayı, söze başlamadan önce selâm vemek, bir örf, gelenek halini almıştır. Bu da kişinin "setâmunaleykum!" demesidir. 205[205]

Selamda Çoğul Sigası Kullanılmasının Hikmeti

"Selamun aleykum" demenin inceliklerinden birisi de şudur: Bu ifadenin zahiri, bu selâmın bir topluluğa verildiğini göstermektedir. Hem akla, hem de şeriata göre durum böyledir. Şeriata göre böyledir, zira Kur'an-ı Kerim, insanın, kendisini koruyan, işlerini görüp gözeten bir melekler cemaatinden hâlî bulunmadığını göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Halbuki sizin üzerinizde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcılar bulunmaktadır"(hmar, ıo-nj buyurmuştur. Akıl da buna delâlet eder.-Zira beşeri ruhlar çeşit çeşittir. Bir kısmı hayırlı, akıllı; bir kısmı bulanık, pis; bir kısmı şehvanî, bir kısmı gazabîdir. Beşeri, süfli ruhların her biri için o beşeri ruhların atası durumunda olan ulvi ve kuvvetli bir ruh bulunmaktadır. Bu ruhların utvi ruha nisbeti, oğulların babaya nisbeti gibidir. İşte o beşeri ruhlara, bazan uyanıkken, bazan da uykudayken ilhamlar tahsis eden, bu ulvî ruhtur. Hem gerek sıfatlan, gerek karakterleri gerekse özelliklen bakımından o ruhtara benzeyip bedenlerden ayrı olan o ruhların, benzerlikleri ve cins müştereklikleri sebebiyle, bu bedenlerle bir tür ilişkileri ve alâkalan bulunmaktadır. Böylece o ruhlar bu ruhların, amelleri hususunda yardımcıları gibi olmuş olur. Eğer amelleri hayır ise, yardım da, hayır hususunda olur. Şer ise, şer konusunda olur. Bu sırrı iyice kavradığın zaman, insanın mutlaka kendisinin hemcinsi olan o ruhlarla beraber olduğunu anlamış olursun. Binaenaleyh, kişinin "selâmun aleykum" sözü, bu muayyen şahsın, ruhanî arkadaşlık sebebiyle, kendisinden ayrılmayan ve kendisinin arkadaşı olan bütün ruhlara selam verdiğini ifade eder.

Bu sözün inceliklerinden birisi de şudur: İnsanî ruhlar, hakiki bilgiler ve üstün huylarla muttasıf olup, bunlar kuvvetlenerek, arızî şeylerden soyutlanır, sonra da bunların birbirlerine olan ilgisi kuvvetlenirse karşılıklı olarak yerleştirilmiş bulunan parlak aynaların, görüntüleri artırarak yansıtması gibi, onların da nurları birbirine yansır durur. İşte bundan dolayı, dersini, ödevini hocasına okuyarak yerine getirmek isteyen kimseden beklenen edeb, bu okuyuşuna, Allah'a hamd, meleklerine ve peygamberlerine sena ile başlayarak, daha sonra hocasına dua etmesi, en nihayet de okumasına başlamasıdır. Bu Kimsenin bundan gayesi, kendi ruhu ile o kudsi ruhlar arasındaki münasebeti güçlendirmektir. Öyle ki, bu ilginin kuvvetlenmesi sebebiyle çoğu kez, o talebenin ruhunda o yüce ruhların nur ve tesirlerinden bir şeyler tezahür eder. ve o talebenin aklında da o ruhlardan feyezan eden ruhlar, manevi güçler yerleşir. Onun ruhu, bu feyzin yardımıyla, bilgi ve ilimleri daha fazla kavramaya başlar. Sen bunun böyle olduğunu bilip, bir başkası da birisine "selâmun aleykurn" dediğinde, onunla o kimse arasında sıkı bir (manevi) münasebet oluşur. Bu münasebet sebebiyle de ruhların birbiriyle uyuşması ve nurların yansıması tahakkuk eder. Biz bu konuda, bu kadarla yetinelim; çünkü biz bu konunun, burayla ilgisi olmayan, yabancı bir konu olduğunu söylemiştik. Allah en iyisini bilendir. 206[206]

Altıncı Mesele

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/164-165

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/165-166

Cenâb-ı Hak, "Çünkü senin duan, onlar için bir sükûnettir." buyurmuştur. Vahidî şöyle demektedir: "Arapça'da seken kelimesi, vasıtasıyla sükûnete erdiğin şey" anlamına gelir. Buna göre bu tabirin manası, "Senin onlara yapmış olduğun duan, onların nefislerinin sende sükûnete ermesini gerektirir" seklinde olur." Müfessirlerin bu husustaki açıklamaları farklı farklıdır. Mesela İbn Abbas (r.a): "Senin duan, onlar için bir rahmettir"; Katâde: "Senin duan onlar için bir vakar ve onur, saygınlık vesilesidir"; Kelbî: "Senin duan, onlar için bir itminandır" derlerken; Ferrâ da: "Sen onlar için mağfiret taleb ettiğinde, onların nefisleri, Allah'ın tevbelerini kabul edeceği hususunda sükûnete erer, yatışır" anlamını vermiştir.

Ben de derim ki: "'Hz. Muhammed'in ruhu, güçlü, parlak, saf ve berrak bir ruhtur. Binâenaleyh, Hz. Muhammed onlara dua edip onları hayırla yâd edince, onun ruhani kuvvetinden, onların ruhlarına birtakım tesirler akar. Böylece de onların ruhları aydınlanır, gönülleri de saflaşır. Bu sebeple de onlar, zulmetten nura, maddeden manaya geçmiş olurlar. Bunun ne demek olduğu, Beşinci Mesele'de izah edildi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Allah, onların sözlerini bihakkın duyan; niyetlerini de bihakkın bilendir" demektir. 207[207]

Allah'ın Tevbeyi Kabul Buyurması

"Onlar bilmediler mi ki Allah, kullarından (sâdır olan) tevbeyi kabul edecek, sadakaları alacak olan ancak kendisidir ve hakikatte "tevvâb" ve "rahîm" yalnız O'dur" (Tevbe. 104).

Bil ki, Allah Teâlâ, bahisleri geçen kimselerin günahlarından tevbe ettiklerini ve tasaddukta bulunduklarını naklederek, o ayette, "Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder" rrevbe, 102) ifadesinden başka bir şey zikretmeyip, bu da tevbelerinin kabulü hususunda sarih bir ifade olmayınca, bu ayette, tevbelerini kabul ettiğinden, sadakalarını da aldığından bahsetmiştir ki, bundan maksat, tevbe etmeyenleri tevbeye; bütün asileri de itaata teşvik etmektir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 208[208]

Birinci Mesele

Ebu Müslim: "Ayetteki "Onlar bilmediler mi?" ifadesi, istifham üslûbunda ise de, bundan "Onlar bunu pekâlâ
bildiler" manası kastedilmiştir. Çünkü muhatabı hem şekke düşürme, hem de onun şek ve şüphesini giderme hususunda, "Sana birşeyler öğreten kimseye hizmet etmen gerektiğini bilmez misin? Sana iyilikte bulunana teşekkür etmen gerektiğini bilmez misin?" gibi ifadeler kullanmak, Arapların örfüdür. Binaenaleyh Hak Teâlâ tevbe eden o kimselerin tevbe ve sadakalarını kabul ettiğini müjdelemiştir" demiştir.

Cenâb-ı Hak bu hususu, "Hakikatte tevvâb ve rahim olan yalnız O'dur" diye te'kid etmiştir. 209[209]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir. "Ayetteki tabiri hem yâ'lı, hem de tâ'h olarak, (Siz bilmediniz mi) şeklinde okunmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılır:

1) Bu ayetten şu mana kastedilmiştir: "O tevbe edenler, tevbelerinin ve sadakalarının kabul edilmesinden önce, Allah Teâlâ'nın doğru tevbeleri ve halis niyetle verilecek sadakaları kabul edeceğini bilmediler mi?"

2) Bu ayetten, tevbeye teşvik için, tevbe etmeyenler murad edilmiştir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), o kimselerin tevbelerinin doğruluğuna hükmedince, tevbe

---

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/166

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/166-167

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/167

etmemiş olanlar, "O tevbe edenler, dün bizlerle beraber, bizler gibi idiler, ne kendileriyle konuşuluyor, ne de oturulup kalkılıyordu. Peki nasıl oldu da büyük oldular?" dediler ve bunun üzerine bu ayet nazil oldu. 210[210]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "O tevbeyi kabul eder" ifadesi ile ilgili, bazı hikmetler vardır:
Birinci hikmet: Allah Teâlâ bu ayette, "Allah" adını zikretmiş, sonra da onun peşine bu ifadeyi getirmiştir. Bunun böyle oluşunda, Allah'ın, tevbeyi kabul eden bir ilah olduğuna dikkat çekmiştir. Bu böyledir, çünkü ilah, hakkında fazlalık ve noksanlık söz konusu olmayan zattır. Yine ilah, itaat edenlerin taatı ile durumunda zatında bir artış olmayan ve günahkârların isyanları ile zatına bir noksanlık erişmeyen varlıktır. Yine ilah kulların taatına arzu duymayan ve masiyetten nefret etmeyen zattır. Bundandır ki O'nun nefret ve gazabının kendisini intikama sevkettiği de söylenemez. Aksine O'nun günahı yasaklayıp, taata teşvik etmekten maksadı şudur: İnsanın kalbini âhiret âlemine ve sa'îdler (cennetlikler) makamına davet eden, bâtıl ve cismani şeylerle meşgul olmaktan alıkoyacak olan her türlü ibadet, gerçek amel ve salih yoldur. Bunların zıddı olan herşey de, masiyet (günah) ve bâtıl ameldir. Binâenaleyh günahkâr olansadece kendisine zarar vermiş, yine itaat eden de sadece kendisine fayda vermiş olur. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz, eğer kötülük ederseniz yine kendinize kötülük etmiş olursunuz" (isra, n ayetinde ifade edildiği gibidir. Binâenaleyh eğer ilah, rahîm, hakîm ve kerîm olur, O'nun günahkâra olan gazabı da, günahkârın isyanının ilaha zarar verdiğinden ötürü olmaz ise ve kul da günahtan itaata geçiş yaparsa, İlah'ın keremi, kulun tevbesini kabul etmeyi, âdeta kendisine gerekli (vâcib) kılmış gibi olur. Böylece "İlah" olmanın, mutlak manada müstağni olmadan ibaret olup, mutlak müstağni olma da, İlah'ın dışındaki varlıklar için imkansız olunca, başka varlıkların tevbeleri kabul etmesinin, başka sebepler, muarız ve zıd şeyler olmadığ müddetçe âdeta imkans'ız olduğu sabit olmuş olur. 211[211]

Peygamber Tevbe Kabul Edemez

İkinci hikmet: Tevbeyi kabul etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'m elinde olan birşey değildir. Tevbeyi kabul, bazan kabul eden, bazan da etmeyen Allah'a ait bir iştir. O halde, tevbelerinizde yalnız Allah'a yönelin. O tevbe edenlere şöyle denilmiştir: "Çalışınız, çünkü amelleriniz, -hayır olsun, şer olsun- Allah'a saklı değildir.'212[212]

Allah'ın Tevbeyi Kubûlü Vacip Değildir

Mu'tezile "Tevbeyi kabul etmek, akten, Alah için vacibtir" demişler; âlimlerimiz ise "Tevbe'yi kabul etmek Allah için, Allah'ın vaadi, lutfu ve ihsanı itibarı ile vâcibtir, yoksa aklen vâcib değildir" demişlerdir. Âlimlerimizin, Allah'ın tevbeleri kabul etmesinin aklen vâcib olmadığı hususundaki delilleri şunlardır:
1) Vâcib, failin, yapmadığı zaman zemme müstehak olduğu şeydir. Binaenaleyh eğer tevbeyi kabul etmek. Allah Teâlâ için vâcib olsaydı, tevbeyi kabul etmediği zaman zemme (kınanmaya) müstehak olurdu ki, bu imkansızdır. Çünkü böyle olan kimse, "kabul etme" ile kâmil ve tam olmuş olurdu, Başka bir şey ile tam ve kâmil olan şey ise, zâtı gereği "noksan" demektir. Allah hakkında ise "noksanlık" imkansızdır.
2) Zemm (kınama), ancak o zemmi duyduğu zaman kişi müteessir olup, nefsi ondan hoşlanmadığı zaman, kişinin onu yapmasına manî olabilir ve bu yüzden onun halinde bir

---

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/167
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/168
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/168

noksanlık söz konusu olmuş olur. Fakat şehvetten, nefretten, noksanlıktan ve fazlalıktan yüce ve münezzeh olan zât hakkında, bu manadabir vücubun (gerekliliğin) mevcudiyeti düşünülemez.

3) Allah Teâlâ bu ayette, tevbeleri kabul ettiğini bildirerek kendisini medh-ü sena etmiştir. Eğer tevbeleri kabul etmek vacib olsaydı, Allah bununla kendisin medh-ü sena edemezdi. Çünkü vazifeyi (vacib-gerekli bir şeyi) yapmak, medhi, senayı ve tazimi gerektirmez. [213][213]

Beşinci Mesele

Hak Teâlâ'nın tabirindeki an edatı hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

1) Burada an veya min kullanılması arasında manaca bir fark yoktur. Nitekim Arapça'da ile aynı manaya gelip "Senden bunu aldım" demektir.

2) Kâdî şöyle der: "Burada an edatının kullanılmasının daha beliğ olduğu söylenebilir. Çünkü bu kelime, kabul edilen o tevbeye giden yolu kolaylaştırma ile birlikte o tevbenin kabul edildiğini ifade eder."

Ben derim ki: Kâdî, an edatının, bu manaya nasıl delâlet ettiğini açıklamamıştır. Bana göre, an ve min harf-i çerleri, manaca biribirine yakın iki kelimedir. Fakat an uzaklaşma manasını taşır. Mesela "Falanca, padişahın sağ tarafına oturdu" denildiğinde bu, o kimsenin sağ tarafta biraz uzağa oturduğunu ifade eder. O halde ayetteki an ibadihi lafzı da, tevbe eden kimsenin o günahı sebebiyle Allah'ın kendisini kulluğuna kabulünden uzak düştüğüne inanıp, efendisince kovulmuş olmadan ötürü gönlünde bir kırıklık ve burukluk olması gerektiğini ifade eder. İşte an edatı, tevbe eden kimsenin bu şuuru taşıması gerektiğine üstü kapalı bir uyarı ihtiva eder. [214][214]

"Allah Zekat Alır" Tabirinin Manası

Ayetteki, "Sadakaları alır" ifadesi ile İfgili şöyle bir soru söz konusudur: Bu ifadenin zahiri, zekatı Allah'ın aldığını; "Onların mallarından sadaka al" (Tevbe, 103) ifadesi, o zekatı Hz. Peygamber (s.a.s)'in aldığını,

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Muâz (r.a.)'a: "Zekatı, onların zenginlerinden al"şeklindeki hadisi de, zekâtı alanın Muaz (r.a) olduğunu ve fakire zekat verdiğiniz zaman, hislerin (ve gözün), o zekatı fakirin aldığını göstermektedir. Binâenaleyh bu durumlar nasıl bağdaştırabilir?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Allah Teâla, "Onların mallarından sadaka (zekat) al'7 (Tevbe. 103) ayetinde, zekatı alanın Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunu beyan edip; bu ayette de zekatı alanın, kendisi olduğunu belirtince, bundan murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in almasının, tıpkı Allah'ın alması gibi olduğunu göstermek olmuş olur. Bunun maksadı da, Hz. Peygamberin zekat almasının, adetâ Allah'ın bizzat alması gibi olması itibariyle, Peygamberin sânının yüceliğine dikkat çekmektir. Allah Teâlâ'nın, "Gerçekten, sana biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar" (Fetih, 10) ve "Allah'a ve Resulüne eza verenler var ya.." (Ahzâb, 57) ayetleri de bunun bir benzeridir. Burada bahsedilen "Allah'a eza vermek"ten maksad, Peygamber (s.a.s)'e yapılan ezâ ve cefâdır.

2) Zekât alma işi. Peygambere zekatı almayı emretmek ve Allah'ın zekatla ilgili hükmünü insanlara tebliğ etmek manasında; fakire de o zekatı bizzat alma manasında izafe edilmiştir. Bu tıpkı Allah'ın can alma işini, "Geceleyin sizi öldüren... O'dur" (Enam,69)ayetinde kendi zâtına; "De ki: "Size müvekkel olan Ölüm meleği canınızı alacak"(Secde. 11) ayetinde ölüm meleği (Azrail <a.s)"e) ve "Herhangi birinize ölüm geldi mi. elçilerimiz onun ruhunu alır" (En'am, 6i) ayetinde de ÖÎüm meleğinin yardımcısı olan meleklere izafe etmesi gibidir. Binâenaleyh can alma işi, yaratma bakımından Allah'a; {bu işi yapanların) reisi olması

---

[213][213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/168-169

[214][214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/169

bakımından Azrail'e ve Allah ölümü yarattığı anda bu işi bilfiil yapan ölüm meleğinin yardımcısı olan meleklere nisbet edilmiştir. İşte burada da böyledir. Bunu iyice kavradığın zaman diyoruz ki: "O Allah, sadakaları alır" tabiri, bu sadaka (zekat) itaatına büyük bir şeref ve kıymet kazandırmıştır. Bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'den gelen rivayetler de pek çoktur. O, mesela bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: "Allah sadakaları, sadakalardan güzel olanları kabul eder. O, onları eline alıp kabul eder ve onları, tıpkı sizden birinin tayını, deve yavrusunu büyütmesi gibi, sahibi (vereni) için büyütüp çoğaltır bereketlendirir. Öyle ki bir lokma sadaka Allah katında Uhud dağından daha büyük olur."215[215] Yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, sadaka veren her müslüman kulun verdiği sadaka, ması uğruna verdiği zata ulaşır, binaenaleyh o sadaka, Allah'ın eline geçer" 216[216]buyurmuştur. Hasan el-Basrî bu iki hadisi rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "Allah'ın sağ eli, avucu ve kabzası tavsif edilemez. Çünkü "O'nun benzen gibisi yoktur"{Şura, n) Bil ki yemin {sağ el) ve keff (avuç) kelimeleri, takdisten (Allah'ın münezzehliğine yaraşan manalar verilmesi gereken kelimelerdendir."

"De ki; "Dilediğinizi yapın. Çünkü Allah da Resulü de, mü'minler de işlerinizi görecektir. Sonra gizliyi ve aşikârı bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size, yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir" (Tevbe, 105)

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 217[217]

Birinci Mesele

Bil ki bu, her türlü teşvik ve sakındırmayı içinde toplayan bir sözdür. Çünkü ma'bûd (tapılan varlık), tapanların ne yaptığını bilmediği zaman, tapanlar, yaptıkları ibadetlerden istifade edemezler. İşte bundan dolayı, Hz. İbrahim (a.s) babasına: "İşitmez, görmez ve sana hiç bir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun?"(Meryem, 42) demiştir. Ben, bazı toplantılarda Hz. İbrahim (a.s)'in getirdiği bu delilden esas kastının, putların ulûhiyyetini tenkid olmadığını söyledim. Çünkü herkes bunların taş ve odun parçalarından ibaret olduğunu, tasarruf edenlerin tasarrufları ile (yaptıkları işlerle) yüzyüze bulunduklarını, her isteyenin onları yakıp kırabileceğini, bu durumda olan bir varlığın ilah olamayacağını kesin olarak bilir. Aksine Hz. İbrahim (a.s)'in bu delilden maksadı şudur: Onun zamanındaki putperestlerin çoğu, kâinatın ilâhının mûcib-i bizzat bir varlık olup; hür ve irade sahibi bir mûcid olmadığını iddia eden felsefecilerin görüşünde idiler. İşte bundan dolayı, Hz. İbrahim (a.s), "İlah, mücib-i bizzat (yapacağını otomatik olarak yapan), hayırları bilmeyen, fayda veya zarar veremeyen, ihtiyaç ve duaları işitemeyen ve muhtaçların yalvarıp yakarmalarının farkında olamayan bir varlık olduğunda, ona ibadet etmenin ne faydası (manası) var?" demek istemiştir. O halde, Hz. İbrahim (a.s)'in bu delilden maksadı, âlemin ilâhının "zâtı gereği mûcib" bir varlık olduğunu söyleyenleri tenkid etmektir. Fakat, âlemin ilahı hür ve irâde sahibi bir fail, cüz'iyyatı ve külliyatı (herşeyi) bilen bir âlim olduğu takdirde, kullar ibadet ve dualarından büyük fayda elde ederler. Çünkü kul ibadet ettiğinde ma'bud, onun taat ve ibadetini bilir, hem bu dünyada, hern de ahirette ona mükafaat verebilir; yine kul isyan edip günah işlediğinde, ma'bûd, hem dünyada, hem ahirette ona ceza verebilir. O halde Hak Teâlâ'mn, "De ki: "(Dilediğinizi) yapın. Çünkü işlerinizi Allah (...) görecektir" ifadesi, itaatkarlar için büyük bir teşvik, günahkârlar için de büyük bir korkutma ve tehdid ifade eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah sanki şöyle demektedir: "Haydi bakalım, çalışınız! Çünkü amellerinizin, hem bu dünyada, hem de ahirette birer hükmü vardır. Onların bu dünyadaki hükmü (ve durumu), Allah'ın, Resulullah'ın ve müslümaniarın onları görmesidir. Eğer o ameliniz bir taat olursa, ondan ötürü, hem bu dünyada, hem de ahirette büyük bir övgü ve mükafaat söz konusudur. Yok eğer o, bir günah olur ise, ondan ötürü bu dünyada büyük bir zemm (kınama), ahirette

---

215[215] Buharı, Zekat. 8 (2/113).

216[216] Benzer hadis: Müsned. (2/431).

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/170-171

ise çetin bir azab meydana geiir." Binâenaleyh bu tek cümlenin, insanın dini, dünyası, hayatı ve âhireti hususunda muhtaç olduğu herşeyi içinde toplayan bir cümle olduğu sabit olmuş olur. 218[218]

Ayetten Çıkarılan Usül meseleleri

Bu ayet, usül ile ilgili bazı meselelere delildir.
Rü'yet Kelimesinin Görmek ve Bilmek Manası
Birinci hüküm: Bu ayet, Allah Teâlâ'mn, görülebilecek şeyleri gördüğüne delâlet eder. Çünkü bir mef'ul alan "rü'yet" fiili "görmek" manasına; iki mef'ul alan ise "bilmek" manasına gelir. İki mef'ul alışı, mesela senin iyi "Zeyd'i fakih gördüm (yani fakih olduğunu bilip, anladım)" şeklindeki sözünde olduğu gibidir. Ayetteki reâ fiili bir mef'ul almıştır ve dolayısıyla "görmek" manasına gelir. Bu da, Cenâb-ı Allah'ın, herşeyi gördüğüne delâlet eder. Bu, tıpkı Hz. İbrahim'in "İşitmez ve görmez., şeylere niçin tapıyorsun?" (Meryem, 42) buyruğunun Allah Teâlâ'mn görüşü olduğuna ve eşyayı gördüğüne delalet etmesi gibidir. Bu ayetteki "rü'yet" i "bilmek" manasına almanın mümkün olmadığını, Hak Teâlâ'mn, kendisini, hemen bu ifadenin peşi sıra "bilme" vasfı ile tavsif ederek, "Gizliyi ve aşikarı bilen Allah'a döndürüleceksiniz" buyurmuş olması da te'yîd eder, Eğer ayetteki "rü'yet", "bilme" manasına gelmiş olsaydı, o zaman faydasız ve lüzumsuz bir tekrar yapılmış olurdu. Bu ise, (Kur'an için) düşünülemez. 219[219]

Allah'ın Kalbî Fiilleri Görmesi Konusunda Mutezile'nin Hatası

İkinci hüküm: Ehl-i Sünnet alimlerimize göre, mevcud olan herşey görülebilir. Alimlerimiz, bu görüşlerine bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Biz, bu ayette geçen "ru'yet" kelimesinin, tek bir mef'ut aldığını delille gösterdik. Dil kaideleri de, bir mef'ul alan ,"ru'yet" kelimesinin, "görmek" manasına geldiğine şehadet etmektedir. Öyle ise bu ayetteki ru'yet "görmek" manasındadır. Cenâb-ı Hak, buradaki reâ fiiline, mef'ul olarak onların "işlerini" getirmiştir.
Ameller, (iradeler, hoşlanmayışlar ve fikirler gibi) kalb amelleri ile organların amelleri (hareket ve hareketsizlik gibi) olmak üzere ikiye ayrılır. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın bütün bunlart görüyor olması gerekir. Bu da, herşeyin Allah tarafından görüldüğüne delâlet eder."
Cübbaî bu ayeti, Allah Teâlâ'nın sadece, hareket, hareketsizlik, bir araya gelme ve ayrılma gibi, organların amellerini gördüğüne delil getirmiştir. Ona, "(ehl-i sünnetin) istidlali eğer doğru ise, senin de, Cenâb-ı Hakk'ın kalbî amelleri de gördüğüne inanman gerekir" denildiğinde, o buna: "Allah Teâlâ ayette, bu ifade üzerine, "Resul" ve "mü'minler" kelimelerini de atfetmiştir. Resûlullah ve mü'minler ise, sadece insanların uzuvlarının fiillerini (zahirî fiilleri) görürler. Binâenaleyh ayetteki ru'yet, atfedilenler (yani Resul ve mü'minler) hakkında, uzuvların fiillerini görme ile sınırlı olunca, bunu ma'tufun aleyh olan "Allah" hakkında da aynı sınırla sınırlamak gerekir" diye cevap vermiştir. Bu, tuhaf bir görüştür, Çünkü atıf (ma'tuf ife ma'tufun aleyh arasında), sadece asılda (yani burada, görme işinde) müşterek oluşu ifade eder. Binâenaleyh ma'tuf ile ma'tufun aleyhin her bakımdan eşit olmaları gerekli değildir. Bu sebeple, ma'tufta bir tahsisin (sınırlamanın) bulunması, ma'tufun aleyhin de tahsisini gerektirmez. Ehl-i Sünnet'in istidlalinin aslrna şu şekilde cevap verilebilir: "Allah Teâiâ şu anda da görmektedir. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Çünkü Allah, (...) işlerinizi görecektir" ifadesinin delâlet ettiği şey, şu anda mevcut değildir. Çünkü se yerâ (görecek) fiilinin başındaki sin harfi, gelecek zamanı gösterir. Böylece bu görme işinden muradın, onların amel ve hareketlerine karşılık (mükafaat veya ceza) verme manası olduğu ortaya çıkar. O halde, ifadesi, "Allah size, işlerinizin karşılığını verecektir" manasında olur.

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/171-172
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/172

Cübbai'nin bu görüşüne, birisi şöyle cevap verebilir: "Onların amellerine karşılık verme işi ayette, "O. size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir" ifadesi ile anlatılmıştır. Binaenaleyh eğer biz, buradaki "rü'yef'i, "işlere karşılık verme" manasına hamledersek, lüzumsuz bir tekrar söz konusu olur. Bu ise caiz değildir." 220[220]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "Çünkü Allah da. Resulü de, mü'minler de işlerinizi görecektir'' buyruğu ile ilgili bir soru vardır. O da şudur: Onların amellerini, herkes görmemektedir. Öyleyse bu sözün manası nedir?
Cevap: Bunun manası, bu amelin haberinin herkese ulaşmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s): "Eğer bir adam, hiçbir kapısı ve penceresi olmayan bir kaya içinde, bir iş yapsa, mutlaka onun işi, olduğu gibi insanlara çıkar (ulaşır)"221[221] buyurmuştur.
İmdi eğer, "Ayette, "Allah" isminden sonra Resûlullah'ın ve mü'minlerin, o tevbe edenlerin amellerini gördükleri manasında zikredilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun, iki izahı vardır:
1) Kişiyi, amel-i salih yapmaya sevkeden en kuvvetti etken, onu yapması neticesinde elde edeceği övgü, itibar ve şereftir. Kişi, bu fiili yaptığı zaman, Resûlullah'ın ve mü'minlerin kendisine önem vereceklerini bildiği zaman, bundan dolayı ayrıca sevinir ve o işe karşı arzusu kuvvetlenir. Bu inceliğe dikkat çeken şeylerden birisi de şudur: Allah Teâtâ, ayette önce kendinin görmesini zikretti. Bunun peşisıra Resûlullah'm ve mü'minlerin görmesini zikretti, binâenaleyh sanki şöyle denildi: "Eğer sen, Hakk'a kullukta doğruyu bulmuş eht-i tahkîk'ten isen, Allah için salih ameller işle. Yok eğer, halkın medh-ü senası ile oyalanan zayıf kimselerden isen, halkın, yani Resulullah'ın ve mü'minlerin övgüsüne nail olmak için, yine salih ameller işle." 222[222]

Ahiretteki Şahitlik Hakkında

2) Ebu Müslim'in sormuş olduğu bu soruya, ikinci olarak da şöyle cevap verilir: "Mü'minler, Cenâb-ı Hakk'm, "Böylece sizi, (Ey Muhammed ümmeti) vasat (örnek) ^bîr ümmet yaptık.." (Bakara, 143) ayetinde buyurduğu gibi, Kıyamet günü, Allah'ın şâhidleridir. Hz. Peygamber de, Cenâb-ı Hakk'ın "Her ümmetten birer şâhid, onların üzerine de seni bir şâhid olarak getirdiğimiz zaman onların hali nice olur?" (Nisa. 4i) ayetinde buyurduğu gibi, ümmet için şâhiddir. Binâenaleyh Resûlullah'ın ve mü'minlerin, Kıyamet günü Alah için şâhidler olacağı sabit olmaktadır. Şâhidlik ise, ancak (şahidlik yapılacak şeyi) gördükten sonra doğru olur. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu ayette Resulünün ve mü'minlerin, o kimselerin hareketlerini gördüğünü zikretmiştir. Bundan maksad, onların Kıyamet günü, geçmiş-gelecek herkesin huzurunda, şahidlik yapacaklarına, çünkü onların sıdk, doğruluk, iffet ve rüşd sahibi kimseler olduklarına dikkat çekmektir, 223[223]

Burada "Gayb'ın Manası

Allah Teâlâ daha sonra "Gizliyi ve aşikarı bilene döndürüleceksiniz" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 224[224]

---

[220] 220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/173
[221] 221[221] Müsned, (3/28).
[222] 222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/173-174
[223] 223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/174
[224] 224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/174

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a): "Gayb, onların (insanların) gizledikleri şeylerdir; "şehadet" de, açıkça yapıp, gizlemedikleri
şeylerdir" demiştir. Ben de diyorum ki: "Gayb"ın, onfarın kalplerinde meydana gelen, amelleri yapmaya veya amellerden geri durmaya sevkeden niyetler manasına; "şehâdef'in de, azaları ile yapıp ortaya koydukları ameller manasına olması uzak bir ihtimal değildir.
Yine diyorum ki: "İslam feylesoflarının görüşü şudur: "His ve duyulara gâib olan (yani hissedilemeyen-görülemeyen) varlıklar, hissedilen (görülen) varlıkların illetleri (sebebleri) veya illet (sebeb) gibi olan şeyleridir." Bu görüşte olanlara göre, illeti (sebebi) bilmek, malûlü (sebebe bağlı) şeyi bilmek için bir illettir (sebebtir). Bundan dolayı gaybı bilme işinin, şehadeti bilme işinden önce olmuş olması gerekir. İşte bu sebebten ötürü Kur'an'da bu ifade ne zaman yer alsa, "gayb", "şehadeften önce gelir. 225[225]

İkinci Mesele

Eğer biz, Hak Teâlâ'nın, Allah (...)işlerinizi görecektir" ifadesini, bizzat "görme" manasına alsak, o zaman bunun manasının, "Gizliyi ve aşikarı bilene döndürüleceksiniz" ifadesinin manasından farklı olduğu ortaya çıkar. Yok eğer biz bu "rü'yeti" "bilme" veya "(o amellere karşılık) mükâfaat verme" manasına hamledersek, ayetteki "Gizliyi ve aşikarı bilen Allah'a döndürüleceksiniz"tabirinin "Allah (...) işlerinizi görecektir" ifadesinin tefsiri yerine geçmiş olduğunu kabul etmiş oluruz. O zaman "Gizliyi ve aşikarı bilene döndürüleceksiniz" ifadesinin manası şöyle olur: "Aşikârı (şehadeti), yani dünyada iken ortaya konulan medhi, senayı, saygıyı veya bunların zıdlannı, gizliyi (gaybı), yani Kıyamette, ortaya çıkacak mükâfaat veya ceza durumunu bilen Allah'a döndürüleceksiniz."
Allah Teâlâ daha sonra, "O. size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir" buyurmuştur. Bu, "O, si2in amellerinizin durumlarını biliyor, sonra size, onlara göre karşılık verecektir. Çünkü âhirette Allah'ın karşılık vermesi (mücâzâtı), ancak bilmeden sonra hâsıl olur. Çünkü o zaman herkes, kendisinin başına gelen, kendisine ulaşan şeyin zulüm değil, bir adalet olduğunu bilir. Eğer sevab ehlinden ise sevinç ve saadeti daha fazla; yok eğer ikâb ehlinden ise, kederi ve pişmanlığı daha fazla olur" manasındadır.
İslâm feylesofları şöyle demişlerdir: "Allah (...) işlerinizi görecektir" ifadesinden murad, ruhanî (yani ruh'a verilecek) sevaba bir işarettir. Çünkü kul, mevlâstnın kendisine emretmiş olduğu birçok meşakkatli işi yüklenip yapınca ve mevlasının, onun bu meşakkatlerini yüklendiğini görmekte olduğunu bilince, çok sevinir ve o husustaki sevinci artar. Bu, ona göre, şahane elbiselerden ve çok maldan daha kıymetli ve tatlı olur. Ama Cenâb-ı Hakk'ın "Gizliyi ve aşikârı bilene döndürüleceksiniz" buyruğuna gelince, bundan maksat, rezîl ve rüsvay kılınmak suretiyle verilecek olan azabın tarif edilmesidir. Bu, şuna benzer: Sultanın kendisine çok çeşitli lütuf ve ihsanlarda bulunmuş olan kul, çok çeşitli isyan işlemiş olsun... Bu köle sultanın yanına gelse ve sultan da onun işlemiş olduğu çok çeşitli kabahat ve kusurları, bir bir sayıp dökse... İşte o zaman, o kulun hüznü artar, gam ve kederi büyür, çok mahcûb olur. İşte bu, bir tür ruhanî bir azabtır. Akıllı kimseler çoğu kez, bundan ve diğerlerinden kaçınıp korunmak için en şiddetli maddî ve cismanî azablara, acılara katlanır, razı olurlar. 226[226]

"(Savaşa gitmeyenlerden) diğer birtakımı da, Allah'ın emrine (intizaren), haklarındaki hüküm ertelenmiştir. O,, bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini, kabul edecektir. Allah, çok iyi bilen, tam bir hikmetle yapandır"
(Tevbe. 106).

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/175
226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/175-176

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 227[227]

Mürcie Hakkında

Hamza, Nâfi, Kisaî ve Asım'ın ravisi Hafs, hemzesiz olmak üzere mürcevne; diğer kıraat imamları da, hemze ile mürceûne okumuşlardır ki, bu,iki kullanıştır. Arapça'da, bir şeyi ertelediğinde, hemzeli ve hemzesiz olmak üzere "Onu tehir ettim" denilir. Tevbe edenin mutfak bağışlanacağını söylemeyip, bu mağfireti Allah'ın meşîetine, iradesine havale ettikleri, bıraktıkları içindir ki, "Mürcie" mezhebine bu ad verilmiştir. Evzâî'ye göre onlara bu adın verilmesinin sebebi ameli imandan geri bırakmaları, yani ayrı düşürmeleridir. 228[228]

Cihadden Geri Kalan Gruplar

Bil ki Allahu Teâlâ, cihaddan geri kalanları üç kısma ayırmıştır:
1) Nifak üzere talimli olan münafıklar.
2) Tevbe edenler. "Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler" (Jevbe, ıo2)ayetiyle kasdedilenler bunlar olup, Cenâb-ı Hak, onların tevbelerini kabul buyurduğunu açıklamıştır. 229[229]

Ayetin Nüzul Sebebi

3) Alıkonarak, bekleyerek, geride kalanlar ki, bu ayette zikredilenler de bunlardır.
İkinci kısımdakilerle bunlar arasındaki fark şudur: Ötekiler hemen îevbe etmeye koşmuşlarken, bunlar tevbeye yönelmemişlerdir.
İbn Abbas (r.a) ise şöyle demiştir: "Bu ayet, Ka'b İbn Malik, Mürare Ibnu'r-Rebî ve Hilal İbn Ümeyye hakkında nazil olmuştur. Ka'b: 'Medine'deki en hızlı deve benimdir; bu sebeble, dilediğimde Hz. Peygamber'e ulaşırım " der ve günlerce gecikir. Daha sonra da, Hz. Peygamber'e ulaşmaktan ümidini keser ve yaptığı şeye pişman olur; aynı şekilde arkadaşları da. Hz. Peygamber (s.a.s), Medine'ye geri döndüğünde Ka'b'a, Hz. Peygambere git ve yaptığından dolayı O'ndan özür dile " denildiğindeyse o: "Hayır, tevbenin kabulüne dair bir hüküm, ayet nazil olmadıkça, gitmeyeceğim vallahi" der. Diğer iki arkadaşı ise, Hz. Peygamber'e giderek özür beyanında bulunurlar. Hz. Peygamber, onlara: "Sizin, bana katılmayarak geride kalmanızın sebebi nedir?" dediğinde onlar: "Hatadan başka bir mazeretimiz, haklı gerekçemiz yoktur" cevabını verirler.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, "Savaşa gitmeyenlerden diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren. haklarındaki hüküm ertelenmiştir" ayeti nazil olur. 230[230]

Haklarındaki Hüküm Ertelenen Üç Kişi

Bunun üzerine, bu ayetin nüzulünden sonra Hz. Peygamber orrtarı (haklarında hüküm ininceye kadar bir yerde) durdurtur. İnsanları, onlarla oturup kalkmaktan men eder; onlara, hanımlarından ayrılmalarını ve onları, ana babalarının yanına yollamalarını emreder. Derken, kendisine yiyecek getirmek arzusuyla, Hilâl'in hanımı gelir; çünkü Hilal, son derece yaşit bir kimsedir. Sadece ona izin verilir. Şam'dan ise bir elçi gelmiş, Ka'b'ı kendilerine (Bizans'a) katılmaya teşvik etmektedir. Bunun üzerine Ka'b: "Yaptığım hata öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, müşrikler bile benden bir şey umar haie geldiler. Onca genişliğine rağrnen. yeryüzü bana dar geldi" der. Hilâl İbn Ümeyye ise öylesine ağladı ki, gözlerinin kör olacağından korkuldu.

---

[227] 227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/176
[228] 228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/176
[229] 229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/176
[230] 230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/176-177

Elli gün geçtikten sonra, onların tevbelerinin kabul edildiğine dair, ''Allah, peygamberinin tevbesini kabul buyurdu "(Tevbe, 117) ve, "Savaştan geri bırakılan üç kişinin (tevbelerini de kabul etti) (Tevbe. us) ayetleri nazil oldu.

Hasan el-Basri şöyfe demiştir: "İşbu ayetinde bahsedilen kimseler, Resulü İlah'm, kendi huzurundan uzaklaştırdığı bir münafık güruhudur." Esamm da, Cenab-ı Hakk'ın bu ayetle münafıkları kastettiğini ve bunun tıpkı, "Çevrenizdeki bedevilerden ve Medine ahalisinden birtakım münafıklar vardır ki" (Tevbe, ıoıt ifadesi gibi olduğunu söyleyerek, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Allah, onlar hakkındaki hükmü ertelemiş, onlar hakkında bildiği şeyi haber vermemiş ve tevbe etmemeleri halinde, haklarında ayet ineceğini bildirerek, onları bu ayetle korkutmuştur.

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "O, bunları ya azaba uğratacak, yahud tevbelerini kabul edecektir" buyurmuştur." Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 231[231]

Akıbetleri Hakkında, Ayette Müphem ifade Kullanılması

Bir kimse şöyle diyebilir: "İmma kelimesi, şek ifade eder. Halbuki Cenab-ı Hak, şekden münezzeh ve beridir." Buna şu şekilde cevap verilebilir: "Bundan murad, "Onların içleri. korku ve ümit üzere olsun" manasıdır." Böylece, bazı insanlar, "Allah onlar hakkında, mazeretlerinin kabul edildiğini bildiren bir ayet indirmezse, onlar helak olurlar"; diğer bazıları da, "Umulur ki Allah onları bağışlar, affeder" demeye başladılar. 232[232]

İkinci Mesele

Bunların savaştan geri kaldıklarına ve Hz. Peygamber'e katılmadıklarına pişman olduklarında şüphe yoktur. Allah Teâlâ da onların tevbe ettiklerine hükmetmeyip, aksine "O. bunları ya azaba uğratacak, yahud tevbelerini kabul edecektir" buyurmuştur. Bu da sadece pişman olmanın, tevbenin sahih olması için yeterli olmayacağına delâlet eder. 233[233]

Tevbenin Şartları

Eğer, "Tevbenin şartları nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Beiki de onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendilerine 'eziyyet edilmesini emretmesinden;veyahut da mahcûb ve rezil kepaze olmaktan çekinmişlerdir. Böyle olması halinde, onların tevbeleri doğru ve makbul olmaz. Tevbelerinin kabul edilmeyişi meselesi, insanların, onları tenkid veya medhetmeleri hususundaki durumları, onlar nezdinde önemini yitirip hafifleyinceye kadar devam etmiştir. İşte, iş bu noktaya gelince, onlar, yapmış oldukları günantan, sırf günah olduğu için, pişman olmuşlardır. İşte o zaman da, yapmış oldukları tevbe sahih ve makbul olmuş olur. 234[234]

Üçüncü Mesele

Cübbai, bu ayet ile Allah Teâlâ'nın, tevbe etmeyenleri affetmeyeceği hususunda istidlalde bulunmuştur. Ona
göre bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, o günahkârlar hakkında, "O, bunları ya azaba uğratacak yahut tevbelerini kabul edecektir" buyurmuştur. Bu ifade, hükmün şu iki şeyden, yani, azab etmekten veya tevbelerini kabul etmekten biri olduğuna delalet eder. Tevbe etmeksizin günahların affedilmesi meselesi üçüncü bir kısım olmuş olur. Allah Teâlâ ise bu üçüncü

231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/177-178

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/178

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/178

234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/178

kısımdan bahsetmeyince, bu bahsetmeyiş böyle bir hükmün bâtıl olduğuna, onun muteber olmadığına delâlet eder. 235[235]

Af Hakkında Genel Hüküm Verilip Muayyen Kişinin Akıbeti Bilinmez

Buna şöyle cevap verilir: Biz, bütün günahların affedileceğine dair kesin hüküm veremeyiz. Aksine biz, genel manada, affın bulunacağına dair kesin hüküm verebiliyoruz. Ama bu alim, biza\\h1aanca hakkında tahakkuk edip etmeyeceği meselesine gelince, bu şüphelidir. Baksana Cenab-ı Hak, "Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar" (Nisa. 48) buyurmuştur. Böylece Allah, şirkin dışında kalan günahların bağışlanacağına kesin hüküm vermiş, ancak, bu herkes hakkında değildir. Tam aksine, bu aff, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kimseler hakkında böyledir. Binâenaleyh, onlar hakkında affın bulunmamasından, mutlak manada affın olmayacağı neticesi çıkmaz. Hem, zikredilmemiş olma, yokluğa (o şeyin bulunmadığına) delâlet etmez. Baksana, Cenâb-ı Hak: "O gün yüzler vardır parıl parıl parlayıcıdır, güleçtir, sevinçlidir" (Abese. 38-39) buyurmuştur ki bunlar, mü'minlerdir. Yine, "O gün yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak bürümüştür. Onları da bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır, işte bunlar kâfirler ve facirlerdir" (Abese 40-42) buyurmuştur. Bu ifadelerde bahsedilenler ise ya mü'minlerdir, ya kâfirlerdir. Üçüncü bir kısmın zikredilmemesi, Cübbaî'ye göre de, bulunmadığına delâlet etmez. İşte, bu ayette de böyledir.
Cenâb-ı Hak, buyurmuştur.Yani, "Allah, o mü'minlerin kalblerinde olanı bihakkın bilen, onlar hakkında hükmettiğinde hakim olandır" demektir. 236[236]

"Bir de müslümanlara zarar vermek için, küfr için, mü'minlerin arasına ayrılık sokmak için ve daha evvel Allah ve Resulüne harb edeni gözlemek için bir mescid edinenler ve "bununla iyilikten başka bir şey kasdetmedik" diye muhakkak yemin edecek olanlar vardır. Allah şahidlik eder ki, onlar seksiz şüphesiz yalancıdırlar"
(Tevbe, 107).
Bil ki Allah Teâlâ, münafıkların çeşitlerinden.ve muhtelif yol ve metodlarından bahsedince buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 237[237]

Birinci Mesele

Nafi ve İbn Amr, vavsız olarak ellezine diye okumuşlardır ki bu, Medinelilerin mushafında da böyledir. Diğer kıraat imamları ise vav ile vellezine diye okumuşlardır ki bu, Mekke ve Iraklıların mushaflarında böyledir. Birinci kıraat ifadesinden bedel olarak böyle okunmuş; ikincisi de, kelamın takdirinin şeklinde olması sebebiyle böyte okunmuştur. 238[238]

Mescid-i Dırâr Yapanlar

Vahidî şöyle demektedir: "İbn Abbas, Mücahid, Katâde ve bütün müfessirler (r.a), Dırâr Mescidi'nt yapanların oniki münafık olduğunu; bunların kendisiyle Küba Mescidi'ne bir zarar verecekleri bir mescid yaptıklarını söylemişlerdir." Ben de diyorum ki, Cenab-ı Hak bunları şu dört sıfatla nitelemiştir: 239[239]

"Dırar" Kelimesinin Manası

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/178
236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/178-179
237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/179
238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/179-180
239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/180

Birinci sıfat: Dırâren lafzının ifade ettiği manadır. Darar (zarar) kelimesi, tıpkı şikak kelimesinin, güç ve zor gelen şeyi yapmaya gayret etmek anlamına gelmesi gibi, "zarar vermeye gayret sarfetmek" anlamına gelmektedir. Zeccâc şöyle demektedir: "Mefûlün leh olduğu için, dırâren kelimesi mansubtur. Buna göre mana, "O mescidi, zarar vermek ve (ayette bahsedilen) diğer hususlar için edindiler" şeklinde olur. Binâenaleyh lâm hazfedilince, fiil doğrudan doğruya bu kelimeyi kendisine mefûl aldı da, böylece de bu kelime mansub oldu. Bu kelimenin mana itibariyle bir mefûl-ü mutfak olması da caizdir. Buna göre kelamın takdiri, "Onlar adamakıllı zarar verecekleri bir mescid edindiler" şeklinde olur,
İkinci sıfat: Ve kufren kelimesinin delâlet ettiği husustur. İbn Abbas (r.a), "Cenab-ı Hakk'ın bu iki kelime ile, "Mü'minlere zarar vermek, peygamberi ve onun getirdiğini inkâr etmek için" manasını kastettiğini söylerken, başkaları da, bu ifadeye, "onlar, o mescidi Hz. Peygamber (s.a.s)'i ta'n ederek, içinde küfre dalmak için edindiler" manasını vermişlerdir.
Üçüncü sıfat: Mü'minlerin arasına ayrılık sokmak için.." buyruğunun ifade ettiği husustur. Yani, "Onlar, o mescid vesilesiyle mü'minlerin cemaatini parçalamak için... edindiler" demektir. Bu böyledir; zira münafıklar: "Biz, bir mescid yaptık. Onun içinde namaz kılacağız. Biz, Hz. Muhammed'in arkasında namaz kılmayız. Eğer o, mescidimize gelirse beraberce namaz kılarız. Böylece de, Peygamberle O'nun mescidinde namaz kılanların arasını açmış oluruz. Bu durum da, onların birlik ve beraberliklerinin bozulmasına ve aralarındaki sevginin sona ermesine yol açar" diyorlardı. 240[240]

İslam'a Harb Açan Ebu Amir'i Gözleyenler

Dördüncü sıfat: "Ve daha evvel Allah ve Resulü ile harbedenigözlemek için..." ayetinin ifade ettiği husustur. Alimler, bu hususta da şöyle demişlerdir: "Bu ifadeyle, gasîlu'l-melâike(meleklerce yıkanan) Hanzala'nın babası rahib Ebu Amir murad edilmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.s), onu fasık olarak adlandırmıştı. Cahiliyyede hristiyan olmuş, ibadet etmek için manastıra çekilerek, ilim talebinde bulunmuştu. Hz. Peygamber (s.a.s), peygamberliğini ilan edince O'na düşman oldu. Çünkü böylece, onun liderliği sona erecekti. Ve o: "Seninle savaşan bir topluluk bulduğumda, mutlaka onlarJa birlik olur, sana karşı savaşırım" demişti. Huneyn Gününe kadar, bu savaştan ve mücadelesinden geri durmadı. Hevazin Kabilesi hezimete uğrayınca, Şam'a gitti. Ve münafıklara: "Gücünüzün yettiğince kuvvet ve siiah hazırlayın, benim için bir mescid yapın; zira ben, şimdi Kayser'e gidiyorum. Kayser'in yanında bulunan orduları alıp geleceğim. Böylece de, Muhammed ve yanındakilere karşı kıyam edeceğim" diye haber yolladı. Bunun üzerine de onlar bu mescidi yaptılar ve o mescidde kendilerine namaz kıldırması için, Ebu Amir'in gelmesini gözleyip durdular." Zeccac, irsâd kelimesi beklemek manasına gelir" derken, İbn Kuteybe, "bunun (norma! bir bekleyiş) olmayıp, düşmanlık duygusuyla bekleme" manasına geldiğini söylemiştir. Ekseri ulemâ ise, irsad kelimesinin "hazırlık yaparak beklemek" manasına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim Cenab-ı Hak da "Çünkü Rabbin, şüphesiz ki rasad yerindedir" {Fect, 14) buyurmaktadır.
"daha evvel" buyruğundan maksad "Dırar Mescidipin yapımından önce" demektir.
Cenab-ı Hak, bu mescidi bu dört vasıfla niteleyince, "Bununla iyilikten başka bir şey kastetmedik" diye yemin edeceklerdir" buyurdu. Bu, "Onlar, bu mescidi yapmakla, güzel bir iş yaptıklarına yemin ederler" demektir. Bu güzel iş de, zayıflarının, hastalarının ve Allah Resulünün mescidine gidemeyen acizlerin işlerini kolaylaştırmak amacıyla, müslümanlara duydukları şefkattir! Bu böyledir, zira onlar Allah'ın Resulüne, "Biz, hastalıklı ve muhtaç olanlar ile; yağmurlu ve soğuk gecelerden dolayı bir mescid yaptık " diyorlardı.
Daha sonra, Cenab-ı Hak, "Allah şahidlik eder ki, onlar kesinlikle yalancıdırlar" buyurmuştur. Bu, "'Allah, Resulünü onların yalan yere yemin ettikleri yemine muttali kıldı" demektir. Bif ki, bu ayetin başındaki vellezine kelimesi, mübteda olmak üzere mahallen merfû olup, haberi hazfedilmiştir. Kelamın takdiriyse, "Mescid yapanlar da bahsettiklerimizdendir"

---

[240][240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/180

şeklindedir. [241][241]

Mescid-i Dırar'da Namaz Kılınmaz

"(Habibim) onun içerisinde hiçbir vakit namaza durma. Ta ilk gününde, temeli takva üzerine tesis edilen mescid, senin, içinde ibadete kıyamına elbette daha lâyıktır. Orada tertemiz olmalarını arzu etmekte olan kimseler bulunmaktadır. Allah da çok temizlenenleri sever. Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yarın, uçurumun kenarına kurup da, onunla beraber kendisi de cehennem ateşine çöküp giden kimse mi? Allah, zalimler topluluğuna hidayet etmez. Onların kurdukları bina, kalblerinde daimî bir şek olacaktır. Meğer ki kalbleri ölümle parçalanmış olsun. Allah çok İyi bilendir, tam bir hüküm.ve hikmet sahibidir" (Tevbe, 108-110).

Müfessirler şöyle demektedirler: Münafıklar Hz. Peygamber (s.a.s), Tebük Savaşı'na giderken o bozuk maksatları için bu mescidi yapınca, "Ya Resulellah, biz, hastalar ile yağmurlu ve soğuk geceter sebebiyle bir mescid yaptık. Biz, senin de bizimle beraber orada namaz kılmanı ve bize, bereket ve hayır dualarda bulunmanı arzuluyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Şimdi ben, bir sefer hazırlığı içindeyim. İnşaallah, döndüğümüzde orada namaz kılarız" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), Tebük Savaşı'ndan dönünce, o münafıklar O'nun, yaptıkları mescide gelmesini istediler de, işte bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber bazı kimseleri çağırtarak: "Ehli, zalim olan o mescide gidiniz; orayı yıkıp harap ediniz" buyurdu. Onlar da, böyle yaptılar. Hz. Peygamber (s.a.s), o mescidin yerininse, içine çerçöp atılan bir yer edinilmesini emretti.

Hasan el-Basri şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s), mescide gitmeye yönelince, Cebrail (a.s), "Onun içerisinde hiçbir vakit namaza durma" diye niyaz etti.

Bunu iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: "Cenâb-ı Hakk'ın "Onun içerisinde hiçbir vakit namaza kıyam etme" buyruğu, Hz. Peygamber'i orada bulunmaktan nehyetmektir, yaksaklamaktır."

îbn Cüreyc, şöyle demektedir: "Onlar o mescidi cuma günü yapıp tamamladılar ve orada o gün, cumartesi ve pazar günleri namaz kılabildiler. Pazartesi günü ise mescid, çöküp yıkıldı."

Cenab-ı Hak, bu yasaKiamanın illetini şu şekilde beyan buyurmuştur: "Bu iki mescidden biri, ta ilk günden beri takva üzere bina edilmiş olup, başka bir mescidde namaz kılmak da, Takva mescidi'nde namaz kılmaya manı olunca, ikinci mescidde namaz kılmanın yasak ve memnu olduğu, zaruri olarak bilinmiş olur.

Buna göre şayet, "İki mescidden birinin daha üstün olması, diğerinde namaz kılmaktan men etmeyi gerektirmez" denilirse biz deriz ki:

İllet, şu iki hususun, yani Dırâr mescidinin ayette bahsedilen dört fesada sebep olması ile Takva Mescidinin de, pekçok hayırlar ihtiva etmesine bağlanmıştır.

Bazı Rafızîler şöyle demektedirler: "Allah Teâlâ, ta ilk günden beri takva üzere bina edilmiş mescidinin, böyle olmayan mescidden, nama2 kılınmaya daha lâyık olduğunu beyan buyurmuştur. Hz. Ali"nin bir an dahi o'sun, Allah'ı inkâr etmediği malumdur. Binaenaleyh onun, işin başında, Allah'ı inkar edenlerden, imamete daha uygun olması gerekir."

Bizim buna karşı cevabımız, ayetteki illetin ayette zikredilen iki şeyin toplamına birden bağlanmış olduğu şeklindedir. Böylece de bu soru, zail olmuş olur. [242][242]

Takva Mescidi Nerededir?

Alimler, "Takva Mescidi"nin neresi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Burasının, Küba Mescidi olduğu ve Hz. Peygamber'in, her sene oraya gelerek orada namaz kıldığı ileri sürülmüş ise de, ekseri alimler, burasının Mescid-i Nebevi olduğu kanaatindedirler.

---

[241][241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/180-181

[242][242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/182-183

Said İbnu'l-Müseyyeb şöyle demektedir: "Takva üzere temeli atılmış olan mescid, Hz. Peygamber'in mescididir (Mescid-i Nebevi). İki kişi bu hususta ihtilafa düştüler. Onlardan birisi, burasının Mescid-i Nebevi olduğunu; diğeriyse burasının Küba Mescidi olduğunu savundu. Bunun üzerine her ikisi de bu meseleyi Hz. Peygamber'e sorduklarında, Hz. Peygamber, "Burası, benim şu mescidimdir" buyurdu."

Kadî: "Her ikisinin de, ayetin muhtevasına girmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, "temeli takva üzerine tesis edilen mescid" buyurmuştur. Bu ttpkı bir kimsenin, "Salih kimselerle oturup kalkman daha uygundur" demesine benzer. Binâenaleyh bu söz, o salih kimselerden birisine hasredilmiş olmaz" demiştir.

Buna göre şayet, "Diğerinde namaz kılmak caiz olmadığı halde, Cenâb-ı Hak niçin, "... içinde kıyamına elbette daha layıktır" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki:

Bu: "Her ne kadar bu caiz ise de, bahsedilen sebepten dofayı, berikisinde kıyama durmak daha evlâdır" anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak. "Orada tertemiz olmayı arzu eden kimseler bulunmaktadır. Allah da çok temizlenenleri sever" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Allah Teâla, Takva Mescidini, şu iki sebepten dolayı tercih etmiştir:

a) Onun, takva üzere bina edilmiş olması ki bunun ne demek olduğu, daha önce geçmişti.

b) O mescidde tertemiz olmayı seven adamların bulunması. 243[243]

Temizlenmenin Buradaki Manası

Bu ayette bahsedilen temizliğin ne demek olduğu hususunda iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bununla günah ve isyanlardan temizlenmek kasdedilmiştir. Bu görüş, şu sebeplerden dolayı teayyün edip belirginleşmiştir:

1) Günah ve isyanlardan temizlenmek, Allah'a yaklaşmada, O'nun mükafaat ve medhini hak etmede müessir olan bir husustur.

2) Allah Teâlâ, Dırar Mescidİ'nin ashabını, müslumaniara zarar vermek, Allah'ı inkar etmek ve müslümanların arasını açmak gibi şeylerle vasfetmiştir. Binâenaleyh, diğer mescidin ehlinin, bunların taşımış oldukları sıfatların zıddıyla muttasıf olmaları gerekir. Bu da onların, küfür ve masiyyetten uzaklaşmalarıdır.

3) Allah katında, zahirî temizliğin, bâtının küfür ve isyanlardan temizlenmiş olması halinde bir tesir ve kıymeti bulunmaktadır. Ama bâtının küfür ve masiyetlerden temizlenip de zahirî temizlik tahakkuk etmediğinde, (her halükârda) batınî temizliğin zahirî temizliğe bir tesiri söz konusudur. Dolayısıyla batını temizlik daha evla olur. 244[244]

Temizlenenlerden Maksad Ensardır

4) Keşşaf sahibi şunu rivayet etmiştir: "Bu ayet nazil olunca, yanında bir kısım muhacirler olarak, Hz. Peygamber yürümeye başladı. Derken, Küba mescidinin kapısına varınca orada durdu. Orada, ensardan bazıları oturuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Siz mü'min misiniz?" diye sordu. Topluluk susunca, Hz. Peygamber bu soruyu tekrarladı. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Ya Resulellah, onlar mü'mindirler, ben de onlarla beraberim" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): "Kaza ve kadere razı oldunuz değil mi?" dedi. Onlar "Evet" deyince de, Hz. Peygamber: "Belalara sabrediyor musunuz?" dedi. Onlar, "Evet!" dediler. Hz. Peygamber: "(Bolluk zamanı) nimetlere şükrediyor musunuz?" deyince, onlar "Evet!" dediler. Bunun üzerine de, Hz. Peygamber: "Kabe'nin Rabbine yemin ederim ki, bunlar mümindirler" dedi ve sözüne devamla: "Ey ensar topluluğu, Allah sizi övdü. Abdest alırken ne yaptınız?" diye sorduğunda, onlar da, "Taharet yaparken önce taş ile istincada bulunduk, sonra da su ife temizlendik" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Orada tertemiz olmalarını arzu etmekte olan kimseler bulunmaktadır. Allah da çok temizlenenleri sever'1 ayetini okudu."245[245]

---

[243][243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/183-184

[244][244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/184

Aynı Anda Hem Hakikî Hem Mecazî Mananın Olması

İkinci görüş: Bundan murad. taş ile yapılan istincadan sonra, su ile temizlenmektir. Bu, hadiscilerden olan ekseri müfessirin görüşüdür. Bu hususta üçüncü bir görüş de, bunun, her iki manaya da birden hamledilmesidir. Böyle olması halinde şöyle bir soru sorulabilir: "Taharet lafzı, aynî necislerden temizlenme hususunda hakikat; günah ve isyanlardan uzak kalma hususunda ise, mecazdır. Halbuki, tek bir lafzı, aynı anda hem hakiki, hem de mecazî manaya almak caiz değildir,"
Cevap: "Necis" lafzı, "pis" olan şeye verilen bir addır. İşte bu kadarcık bir mana (yani, "pislik" manası) her iki kısımda da müşterektir. Böyle olması halinde, bu soru giderilmiş otur. .
Daha sonra, Cenâb-ı Hak, birinci sebebi ki bu, mescidin takva üzerine bina edilmiş olmasıdır: tekrarlayarak "Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi hayırlıdır?..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: Bünyan tıpkı gufran gibi bir masdar olup, ism-i mef'ûl, yani "bina edilen şey" manası kastedilmiştir. Masdarın, ism-i mef'ûl yerinde kullanılması, meşhur bir mecazdır. Nitekim Arapça'da, "Onun dövdüğü" ve, "Onun dokuduğu" anlamında olmak üzere, denilir. Vahidî şöyle demektedir: "Bünyan" kelimesinin, sen onu isim kabul ettiğinde kelimesinin çoğulu olması mümkündür. Zira Araplar, bu kelimenin müfredinde demektedirler.
İkinci bahis: Nâfi ve İbn Amir, meçhul olarak, şeklinde okumuşlardır ki bu meçhul fiilin (hazfedilen) faili, onu yapan ve onu tesis edendir. Cenâb-t Hakk'ın, ifadesi, "Allah'ın ikâbından korkma ve O'nun mükafaatını umma üzerine" demektir. Bu böyledir, zira taat, ancak böyle bir korku ve böyle bir ümit bulunduğu zaman taat adını alır. Netice olarak diyebiliriz ki, bunu yapan kimse, bu binayı, Allah rızası,O'nun ikâbından korunmak ve mükâfaatını da ummak için yapınca, bu bina, bu yapı, Allah'ı inkâr etmeye ve kullarına zarar vermeye sebep olsun diye o kimsenin yaptığı o binadan daha üstün ve daha mükemmel olur.
"... yoksa yapısını yıkılacak bir yarın, uçurumun kenarına kurup da, onunla beraber kendisi de cehennem ateşine çöküp giden kimse mi?" ayetiyle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: İbn Amir, Hamza ve Asım'ın ravisi Ebu Bekr, râ harfinin sükûnuyla cürf; diğer kıraat imamları ise, rayı ötre ile okuyarak cüruf şeklinde okumuşlardır ki, her ikisi de aynı manaya kullanılan iki kullanıştır. Tıpkı, şuğl ve şuğul (meşguliyyet) ve unk ve unuk (boyun) kelimeleri gibi, cürf ve cüruf şeklinde kullanılır.
İkinci bahis: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Şefâ "kenar, uç, kıyı" anlamına gelir. demek, "birşeyin ucu, kıyısı, kenarı" demektir. Bir kimse bir şeye yaklaştığında, denilmesi de, bu köktendir. Sel akıp, böylece vadi yarılarak selin aktığı kıyıda, her an düşmekle karşı karşıya olan, (altı boşalmış) zayıf bir toprak parçası kalır ki, işte buna Arapça'da cüruf (yar, uçurum, kıyı) denilir Hâr kelimesi hakkında Leys şöyle demektedir: "Hevr kelimesi, "Yar, uçurum yıkıldı" deyimindeki hâre fiilinin masdarıdır. Bu, bir şey, arkasından yarılıp da henüz, olduğu gibi yerinde kalan şeydir ki, işte buna, "düşmek üzere olan, düşmek üzere bulunan bir uçurum" denilir. Bu düştüğünde ise, "uçtu, yıkıldı" denilir.
Sen, bu lafızların manasını iyice anladığında biz diyoruz ki: Buna göre ayetin manası, "Dininin temelini, çok muhkem ve kuvvetli bir esasarki bu esas da, Alla h'ın takvası veO'nun rızası olan hak esastır-bina eden mi daha hayırlıdır; yoksa dinini, temellerin en zayıfı ve en az kalıcı olanı olan batıl esas üzerine bina eden mi hayırlıdır?" şeklinde olur. işte bu nifakın misali, tıpkı, cehennem vadilerinin kenarında ve uçmak üzere olan bir yarın, bir uçurumun durumu gibidir. Bu yar, "uçan, çöken bu tenarda olduğu" için, daima düşmek ve yıkılmakla yüzyüzedir. Bu münafık da, cehennemin kenarında olduğu için, bu yardan yuvarlandığında mutlaka,

---

245[245] Kenzu'l-Ummal, 12. Cilt, 33709. Hadis.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/184-185

cehennemin ta dibim boylayacaktır. Biz, âlemde, münafıkların haline uygun olan bundan daha güzel bir misal bulamaya. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu binadan birisim yapan, bu binası ile Allah'ın takvasın, ve O'nun rızasın,; diğeri ise, mas.yyet ve kûfrû kasdetmiştir. Binaenaleyh, ilk yapı daha kıymetli ve bekas, gerek», olan; ıkınc.s. ıse, âdi ve yıkılması gerekli olan bir bina olmuş olur. 246[246]

Mescid-i Dırar'ı Yapanların Göğüslerindeki Sıkıntı

Daha sonra Cenab-, Hak: bina kalblerinde daimi bir sek olacaktır" buyurmuştur. Bu, "Bu tananm yaponu onlann ka.b.erine bir şüphenin düşmesine sebep olmuştur. Dolayıs.yle o b.nanın bizzat kendisi, şüpheye sebebiyyet verdiği için "bir şüphe" olarak nitelendirilmiştir." O binanın şüphe sebebi olmast hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Münafıklar, Dırar Mescidi'ni yapmakla, fazlaca sevinmişlerdi. Dolayısiyle, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, o binanın yıkılmasını emretmesi, onlara son derece ağır gelmiş ve bu yüzden onların Hz. Peyamber'e olan kızgınlıkları ve O'nun nübüvvetine dair şüpheleri artmıştı.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) o mescidin yıktırılmasını emredince, onlar, sırf hasedinden dolayı bunu emrettiğini düşündüler. Böylece de, onların Hz. Peygamber'e olan güvenleri ortadan kalktı ve her an, şiddetli bir biçimde ondan korkmaya başladılar. Neticede, Hz. Peygamber'in onları kendi hallerine bırakacağı veyahut da, kendilerinin öldürülmelerini, mallarının yağmalanmasını emredeceğine dair bir şüphe içine düştüler.

3) Onlar, kendilerinin, o mescidi yapma hususunda iyi niyet taşıdıkları inanandaydılar. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s), o mescidin yıkılmasını emredince, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hangi sebepten dolayı o mescidin yıkılmasını emrettiği hususunda şek ve şüphe içinde kalakaldılar.

4) Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın o günahı, o mescidi yapmada gösterdikleri çabayı bağışlayıp bağışlamayacağı hususunda şüphe içinde kalakaldılar. -Bu izahlardan doğru olanı birincisidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Meğer ki kalbleri (ölümle) parçalanmış olsun" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgifi birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: İbn Amir, Asım'ın ravisi Hafs ve Hamza, tanın fethası ve şeddeli tî harfiyle olmak üzere, tekatta'a şeklinde okumuşlardır ki, bu manasındadır. böylece iki te'den birisi hazfedilmiştir. Diğer kıraat imamları ise, fiili, meçhul olarak te'nin zammesi ve tı'nın şeddesi iletukatta'a; İbn Kesirde ,fiili tı'nın fethası, kâfin İt sükûnu ile, tekta'a ve kelimesini mansûb olarak okumuştur ki onun okuyuşuna göre mana "onların kalblerini sen parçaladın" şeklinde olur. kıraatinin manası da şöyle olur: "Onların kalbleri parça parça oldu. Kılıçlar veya keder ve ağlamalarla paramparça oldu. İşte böyle olunca da onların kalblerindeki o şüphe zail olup gitti." Bu, "O şüphe onların kalblerinde ebediyyen kalacaktır ve onlar bu nifakları üzere öleceklerdir" demektir. Bu ifadenin "Onlar pişmanlıktan ve yaptıkları ihmalkarlığa üzüntülerinden dolayı, kalblerini paramparça eden bir tevbede bulunmadıkça" manasında olduğu da söylenmiştir. Yine bunun, "Onların kalbleri, gam ve keder yüzünden çatlayıncaya kadar" manasına geldiği de söylenmiştir.

Hasan el-Basri, bu ayeti şeklinde okumuştur. Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'un kıraatinde ise, bu, (Onların kalbleri parçalansa da) şeklindedir.

Talha (r.a)'nın. bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e veya herbir insana hitab olarak, (Onların kalblerini parçalasan da) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Bu, "Allah, onların hallerini hakkıyla bilen ve onlar için verdiği hükümlerde de hakîm (hikmetli) olandır" demektir. 247[247]

Canını ve Maiını Allah'a Satmak

246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/185-186

247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/186-188

"Allah, karşılığında cenneti vererek, mü'minlerden canlarım ve mallarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler veya öldürülürler, Tevrat'ta, incil'de ve Kur'an'da (bulunan bu vaad), kendi üzerine hak bir vaaddir. Allah kadar ahdine vefa eden kim olabilir ki? O halde, ey mü'minler yapmış olduğunuz bu alış verişten dolayı sevinin. Bu en büyük bir nâiliyettir" (Tevbe. 111)
Bil ki Cenâb-ı Hak, Tebük Savaşı'na katılmadıkları için münafıkların, çirkin fiillerini, hakirliklerini açıklamaya başlayıp, bu izahı bitirmeyi müteakip münafıkların kısımlarından bahsedip, her kısımla ilgili hüküm ve durumlardan bahsedince, cihadın faziletini ve hakikatini açıklamaya yönelerek, buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 248[248]

Ayetin Akabe Biati Vesilesi İle İnmesi

el-Kurtubî şöyle demektedir: "Sayıları yetmiş olan bir kısım ensar, Akabe Gecesi'nde Mekke'de Hz. Peygamber (s.a.s)'e biat edince, Abdullah b. Revâha (r.a): "Ya Rasulallah, bize, hem Rabbin için, hem de kendin için
istediğin şartı koş" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ben Rabbim hakkında, sadece O'na ibadet etmenizi ve O'na hiçbirşeyi ortak koşmamanızı; kendi hakkımda da, kendinizi ve mallarınızı tehlikeden koruduğunuz gibi beni de korumanızı şart koşuyorum " deyince, ensar, "Bunu yaptığımız takdirde, bizim içn ne var?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s): "Cennet" cevabını verdi. Biat eden bu kimseler: "Alış-verişimiz kârlı oldu. Biz bu alış-verişimizi ne bozarız, ne de bozulmasını isteriz" dediler. İşte bunun üzerine, bu ayet nazil oldu. Mücahid, Hasan ve Mukatil: "Allah onlara bir fiyat biçti ve fiyatlarını çok yüksek tesbit etti" dediler, 249[249]

Ayetin Üslûbundaki İncelik

Meânî âlimleri şöyle demişlerdir: Allah'ın, gerçekte herhangi bir şeyi satın alması söz konusu değildir. Çünkü müşteri, sahib olmadığı şeyi satın alır. İşte bundan ötürü, Hasan el-Basrî bu ayete: "Allah, bazı canları satın aldı ki onları zaten kendisi yaratmıştı. Yine bazı malları da satın aldı ki o malları onlara rızık olarak veren de zaten kendisidir. Fakat Cenâb-ı Hak bunu, lütufkâr bir şekilde taata çağırmak için böyle beyan buyurmuştur. Bunun özü şudur: Mü'min, ne zaman Allah yolunda savaşır ve bu uğurda öldürülür, ruhu çıkar ve malı da .Allah yolunda harcanırsa, âhirette Allah Teâlâ'dan, yaptığı bu şeylere karşılık cenneti alır. Böylece bu, bir değiş-tokuş ve ,bir alış-veriş olmuş olur ki işte ayetteki, "Allah karşılığında cenneti vererek canlarını ve mallarım satın almıştır" ifadesi bu manayadır" demiştir. Hz. Ömer'in ve A'meş'in kıraati de şeklindedir.
Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Dinleyiniz, Allah'a yemin olsun ki bu, çok kârlı bir alış-veriştir. Bu, Allah'ın her mü'min ile yaptığı pek çok kârlı bir alışveriştir. Allah'a yemin ederim ki, yeryüzünde bu biata dahil olmayan tek mü'min yoktur. Sâdıku'1-vaad olan Hz. Peygamber (ş.a.s), "Sizin bedenlerinizin (canlarınızın) fiyatı, ancak cennettir. Binâenaleyh onları, ancak o cennet karşılığında satın" buyurmuştur.
Ayette "...ve mallarını..." buyurulmuştur. Allah Teâlâ bu tabir ile onların Allah yolunda harcadıkları malları ile, kendileri için, çoluk-çocukları için harcadıkları malları kastetmiştir. Bu ayet-i kerimede birkaç incelik vardır: 250[250]

Ayet-i Kerimedeki Bazı İncelikler

Birinci incelik: Her müşterinin, mutlaka bir satıcısı bulunması gereklidir. Burada ise, satan da,

---

248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/188
249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/188-189
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/189

alan da Allah Teâlâ'dır. Satanın ve alanın aynı kimse olması,ancak alış-verişte faydasına olan şeylere aklı ermeyen bir çocuğun işlerini yerine getiren kayyım hakkında doğru olur. Bu alış-veriş, memnunluk verici olması şartına bağlıdır. Binâenaleyh ayetteki bu mesel (benzetme), kulun, adetâ kendi işlerini yürütemeyen bir çocuğa; Allah Teâlâ'nın da, İyi ve mükemmel bir kayyime benzetildiğini gösterir. Bundan maksad, Cenab-t Hakk'ın müsamahakâr olup günahları affedeceğine ve kullarını her türlü hayır ve saadet mertebelerine ulaştıracağına işaret etmektir.

İkinci incelik: Allah Teâlâ, canlan ve ms'hrt, (onların canlan ve malları) diye kulların kendisine izafe etmiştir. Binaenaleyh canların ve malların kullara nisbet edilmesi, kulların kendilerinin dışında iki şeyin bulunmasını gerektirir. Aslında durum da böyledir. Çünkü insan, "devamlı kalan asfîcevher"den ibarettir. Bu beden, o asfî cevherin aleti, edevatı ve bineği durumundadır. Ma! da, bu bineğin faydasına olarak yaratılmıştır. İşte Hak Teâlâ insandan bu bineği ile malını, cennet karşılığında satın almıştır. Doğrusu da budur. Çünkü insanın, bu durmadan değişen maddeler âleminin faydalarına mal ve bedenle ilgili faydalara kalbi bağlı kaldığı müddetçe, yüce mutluluklara ve kıymetti derecelere ulaşması imkansız olur. Fakat insanın bu faydalara olan ilgisi kesilir ve bu ilgi, bedeni ölüme; malı da, Allah'ın rızasını kazanmak için harcama derecesine gelirse, o kimse, hidayeti heva-vü hevesine; Mevlâ'yı dünyaya, âhireti ûlâ'ya (dünyaya) tercih etmiş olur. Dolayısıyla da saîdlerden, iyiler (ebrâr)dan, faziletli ve hayırlı kimselerden olur. O halde, burada aslında satıct olan, (insanın) o kutsi ruh cevheridir, müşteri (satın alan) da Allah Teâlâ'dır. Bu iki bedelden birisi çürümeye mahkûm beden ile fani maldır, diğeri ise, devamlı cennet ve bakî mutluluklardır. O halde büyük bir kazanç elde edilmiş, gam ve keder zail olmuş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-t Hak, "O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu alış verişten dolayı sevinin" buyurmuştur. 251[251]

Allah Yolunda Öldürmek ve Öldürülmek

Allah Teâlâ daha sonra "Allah yolanda savaşır, ölür veya öldürülürler" buyurmuştur. Keşşaf sahibi: "Ayetteki ifadesi, tıpkı "mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda mücahede edersiniz" (Sat, inayetinde olduğu gibi, emir manasındadır, "savaşsınlar" demektir" demiştir. Bu tabirin, o alış-verişin bir izahı ve onun için gerekli bir şart gibi olduğu da söylenmiştir. Hamza ve Kisâî, ayetteki fiillerin yerini değiştirip, birincisini meçhul, ikincisini malûm olarak, ("öldürülür veya öldürürler)" şeklinde okumuşlardır. Bu, o kimselerin savaşta öldürülmeleridir. Diğer kıraat imamları ise, bu fiillerin birincisini malum, ikincisini meçhul olarak, şeklinde okumuşlardır. Bu kıraata göre, ifadenin manası açıktır. Çünkü bu, "onlar kâfirleri öldürürler ve ölünceye kadar onları öfdürmekten,onlarla savaşmaktan geri durmazlar" demektir.

Fakat fiillerden birincisinin meçhul, ikincisinin malûm olarak okunması durumunda, bunun manası, "Müslümanlardan büyük bir kısmı öldürülse bile, bu diğer müslümanları savaşmaktan caydırmaz. Aksine geride kalanlar, bundan sonra da düşmanla vuruşmaya devam eder ve ellerinden geldiğince onları öldürürler. Bu tıpkı, "Onlar, Allah yolunda, başlarına gelen belalardan dolayı ne gevşeklik gösterdiler, ne de zayıflık,.. "(aı-i imran. 146). yani "onlardan geri kalanlar acze düşüp, gevşeklik göstermediler" ayetinde olduğu gibidir. 252[252]

Emr-i Marufun Savaşmaktan Üstün Olduğu

Alimler, deliller ile emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yaparak düşmanla mücadele ve münakaşa etmenin, bu ayetin hükmüne girip girmediği hususunda ihtilaf etmişler, bazıları, bunun vuruşarak cihad etme ile ilgili olduğuna, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bu alış verişi, "Allah yolunda savaşır, öldürürler veya öldürülürler..." ifadesi ile, "savaşma" manasında tefsir etmiş olduğunu söylemişler; diğer bazıları ise, bu ifadeye, her türlü cihad çeşidinin dahil olduğunu söyleyerek, şöyle demişlerdir: "Bunun delili, bizim Abdullah b. Revâha (r.a)'dan (yukarıda) rivayet etmiş olduğumuz hadistir. Hem, hüccet getirerek ve tevhidin delillerini ortaya koyarak yaptlan cihad, savaştan daha tesirlidir. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ali (r.a)'ye, "Allah Teâlâ'nm, senin elinle (vasıtanla) bir insana hidayet etmesi, senin için, güneşin üzerine doğduğu şeylerden yani dünyada herşeyden daha hayırlıdır"253[253] buyurmuştur. Bir de, savaşarak yaptlan cihadın tesiri delillerle yapılan cihaddan sonra mükemmel ve güzel olur. Deliller ile yapılan cihadın ise, savaşarak yapılan cihada ihtiyacı yoktur. "Nefis" (can), kıymetli bir cevher (öz) olup, Allah o cevhere bu âlemde, son derece kıymet vermiştir. Onun zatında bir bozukluk yoktur. Bozukluk, onunla beraber bulunan küfür ve cehalet sıfatındadır. Binaenaleyh asıl cevhere dokunmadan, ondaki fasit sıfatı izale edip gidermek mümkün olduğu zaman, bunu yapmak daha evlâ otur. Baksana, ölen hayvanın derisinden, bazı bakımlardan istifade etmek mümkün olduğu için, şeriat onu aslı üzere bırakmaya teşvik ederek, "Keşke o hayvanın (leş'in) derisini alıp, dabaklasaydınız ve ondan istifade etseydiniz" demiştir. O halde, deliller ile yapılan cihad, tıpkı deriyi dabaklayıp temizleme gibidir. Bu da, fasit sıfatları giderip, cevheri (özü), aslı üzere (temiz olarak) bırakmaktır. Vuruşarak cihad etmek ise, cevherin (canın) kendisini ortadan kaldırmaktır. Binâenaleyh birincisi daha evlâ ve üstündür. 254[254]

---

[251] 251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/189-190

[252] 252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/190

Semavi Kitapların Vaadi

Allah Teâlâ daha sonra, "Tevrat'ta, incil'de ve Kur'an'da (bulunan bu vaad O'nun üzerine hak bir vaaddir" buyurmuştur. Zeccâc şöyle demiştir: "Ayetteki "vaad" kelimesi, mana bakımından mef'ûl-ü mutlak olduğu için mansub kılınmıştır. Çünkü ifadesi "Allah onlara cenneti vaadetti" manasındadır. Buna göre "vaad", kelimesi, te'kid için gelmiş olan mefûl-ü mutlak olur." Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın kitaplarındaki, yani Tevrat, İncil ve Kur'an'daki şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:
Birinci görüş: Aİlah Teâlâ'nm, Allah yolunda cihad edenlere yaptığı bu vaad, gerçek bir vaad olup, Allah onû Kur'an'da belirtip, var olduğunu haber verdiği gibi, Tevrat ve İncil'de de olduğunu bildirmiştir.
İkinci görüş: Bu "Allah Teâlâ, Kur'an'da beyan ettiği gibi, Tevrat ve İncil'de de, ümmet-i Muhammedin canlarını ve mallarını, cennet karşılığında satın aldığını beyan buyurmuştur" demektir.
Üçüncü görüş: Bu, "cihad ve savaşla ilgili emir, her şeriatta mevcuttur" demektir.
Allah Teâlâ daha sonra, "Allah kadar ahdine kim vefa gösterebilir ki!" buyurmuştur. Bu, "Ahdi bozmak yalandır, hiledir, tuzaktır. Bütün bunlar kabîh ve çirkin ofan şeylerden olup, muhtaç olmalarına ve noksanlıklarına rağmen, her insan tarafından çirkin görülen şeylerdir. O halde, hertürlü noksanlıktan ve ihtiyaçtan uzak olan Allah'ın bu tür şeylerden münezzeh olması daha evladır" demektir. Hak Teâla'nın bu ifadesi inkârı manada/ed manasında bir istifham olup, "Vaadini Allah'dan daha iyi yerine getirecek bir kimse yok" manasındadır. 255[255]

Ayetteki Te'kid Unsurları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu ahş-verişten dolayı sevinin. Bu en büyük bir nâiliyettir" buyurur. Bil ki bu ayette pek çok te'kid nev'i vardır:
Birincisi: "Şüphesiz ki Allah, mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığı satın almıştır" ifadesidir. Buna göre, satın alan, yalandan ve hainlikten münezzeh olan Allah Teâlâ olmuş olur ki bu da, bunun son derece güçlp bir ahd (antlaşma) olduğuna delâlet eder.

253[253] Buharî, Cihad, 143 (4/20); Müslim. Fezâilü's-Sahabe. 34 (4/1872).
254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/190-191
255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/191-192

İkincisi: Cenâb-ı Hak, mü'minlere mükafaat verişini, bir alış-veriş olarak beyan etmiştir ki bu da, te'kidle beyan edilmiş bir gerçektir.
Üçüncüsü: "Bir vaaddir" ifadesidir. Çünkü Allah'ın vaadi haktır.
Dördüncüsü: "Kendi üzerine" kelimesinin ifade ettiği husustur. Çünkü (üzerine) kelimesi, "vucûb" (kesinlik-mecburiyet) ifade eder.
Beşincisi: "Hak" kelimesinin ifade ettği husustur. Bu da, tahkiki te'kid ifade eder.
Altıncısı: "Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da" ifadesinin ortaya koyduğu husustur.
Bu, bütün ilahi kitâbların ve bütün peygamberlerin, o alış-verişe şahid olmaları demektir.
Yedincisi: "Allah kadar ahdine vefa eden kim olabilir /r/?"ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifade de, te'kidde zirvedir.
Sekizincisi: "O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu ahş-verişten dolayı sevinin!" ifadesidir. Bu da, son derece te'kidli bir ifadedir.
Dokuzuncusu: "Bu, bir farz (nâiliyyet)tir" tabiri.
Onuncusu: Bu ise, "büyük" lafzının ifade ettiği husustur. Böylece bu ayet-i kerimenin, işte bu on te'kid ve pekiştirmeyi ihtiva ettiği sabit olmuş olur.
Biz bu ayeti, şöyle bir sonuçla bitirelim: Ebu'l-Kasım el-Belhî, çocukların ve hayvanların da, çektikleri elemlerden ötürü mutlaka bir karşılık (mükâfaat) alacaklarına bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: "Zira ayet, mükellef olanlara, cennet fiatı verilmedikçe canlarının ve matlarının alınamayacağına delalet eder. O bedel de cennettir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki Allah... müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır" buyurmuştur. Binâenaleyh bunun, çocuklar ve diğer canlılar hakkında da böyle olması gerekir. Eğer bunlar bir temennide butunabilselerdi, bu kıymetli dereceleri ve yüksek bedeli elde edebilmek için, elem ve acılarının kat kat daha fazla olmasını isterlerdi."
Biz de şöyle diyoruz: "Çocukların ve diğer canlıların çektikleri elemler karşılığında, birtakım mükafaatlar elde edeceklerini inkâr etmiyoruz. Aramızdaki ihtilaf şu husustadır: Biz (ehl-i sünnete) göre, insanlara bir karşılık (mükâfaat) vermek, Allah üzerine vâcib (mecbur) değildir. Size (Mu'tezile'ye) göre ise, bu,Allah üzerine vâcibtir. Bu ayet, böyle bir vâcib oluşu göstermemektedir." 256[256]

Müminlerin Bariz Vasıflan

"Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, rükû edenler, secde edenler, ma'rufu emredenler, münkerden nehyedenler ve Allah'ın sınırlarını koruyanlar (yok mu, işte onlar da cennet ehlidir). Sen, o
mü'minleri müjdele" (Tevbe, 112).
Bil ki Cenab-ı Hak, önceki ayette mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığnda satın aldığını beyan edince; bu ayette de, o mü'minlerin dokuz sıfatla mevsûf olan kimseler olduklarını beyan buyurmuştur. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır: 257[257]

Birinci Mesele

Ayetteki, bu dokuz sıfatın merfû oluşu hususundaşu izahlar yapılmıştır:
1) Bunlar, "medh" üzere merfu olup, takdiri, "onlar, tevbe edici olan, hamd edici olan., kimselerdir" şeklindedir. Bu, "Şüphesiz ki Allah., mü'minlerden canlarım ve mallarını., satın aldı'1 ayetinde bahsedilen mü'minler, teybe eden, ibadet eden., mü'minlerdir" manasına gelir.
2) Zeccâc şöyle demiştir: "Ayetteki "tâibûn" (ve diğer sıfatlar), haberi mahzûf olan birer mübtedadtr ve takdiri "cihad etmeseler dahi, tevbe eden, ibadet eden.. kimseler de^ cennet ehlindendir" şeklinde olabilir. Bu tıpkı, J-^1 İM itj y£j "Allah, onlardan herbirine cenneti vaadetmiştir " (Hadrd, ıoj ayetinde bahsedildiği gibidir." Bu güzel bir izahtır. Çünkü buna göre

---

[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/192-193
[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/193

cennet vaadi, bütün mü'minler için söz konusu olmuş olur. Fakat biz, "tâibûn" {ve devamını), kendinden önceki ayetle ilgili kılarsak, o zaman cennet vaadi sadece mücahidler için söz konusu olur.

3) "Tâibûn" (ve devamı) mübtedadır yahut da, (önceki ayetteki) öjstâ "muharebe ederler" fiilinin failinden bedeldir.

4) "Tâibûn" kelimesi mübteda, "âbidûn" ve sonrakiler ise, haber ve haberden sonra gelen (ikinci, üçüncü, dördüncü) haberlerdir. Yani bu, "İnkârlarından gerçek manada tevbe edenler, ibadet eden, hamdeden v.s. v.s. olan kimselerdir" demektir.

Übeyy b. Ka'b (r.a) ve Abdullah b. Mes'ûd (r.a) bu kelimeleri yâ ile ... şekillerinde okumuşlardır. Bu kıraatle ilgin olarak da şu iki izah
yapılabilir:

a) Bu kelimeler "medh" üzere mansûb kılınmışlardır.

b) Bunlar, (önceki ayetteki) "mü'minlerden" ifadesinin sıfatları olarak mecrûrdurlar. 258[258]

İkinci Mesele

Bu, ayetteki dokuz sıfatın tefsiri hususundadır. Tövbe Ederler

Birinci sıfat, tâibûn sıfatıdır. İbn Ab bas (r.a): "Bu, "şirklerinden tevbe edenler" manasınadır" derken; Hasan el-Basri buna, "şirkten ve nifaktan tevbe edenler" manasını vermiştir.

Usulcüler de buna, "Her türlü günah ve masiyetten, tevbe edenler" manasını vermişlerdir. Bu mana daha uygundur. Çünkü tevbe, bazan küfürden (inkârdan), bazan da günahtan dolayı yapılır. Ayetteki "et-Tâibûn" kelimesi, başında eltf-lâm bulunan, umum bir kelimedir. O halde bu, bunların hepsini (her ikisini de) içine alır. Bu sebeble, bunu "küfürden tevbe"ye tahsis etmek, bir tahakkümdür (delilsiz iddiadır).

Bil ki biz tevbenin ne demek olduğu hususunda, *Jt"Otj* (Bakara. 37) ayetinin tefsirinde uzun uzun açıklamada bulunmuştuk. Bil ki tevbe ancak şu dört şart bulunduğunda, gerçek bir tevbe olur:

a) Kalbin, o anda, kendisinden öylesi bir günahın sâdır olmasından dolayı yanıp tutuşmastdır.

b) Yaptığından ötürü tam pişmanlık duymak.

c) İleride bir daha onu yapmamaya azmetmek.

d) Onu bu üç şeye sevkedenin, Allah rızası ile kulluk arzusu olması. Çünkü kişinin bunlardan maksadı, insanların kınamasını kendisinden savuşturmak, medh-ü senalarını elde etmek veya başka bir maksad olursa, tevbe etmiş olmaz. 259[259]

İbadet Ederler

İkinci sıfat, "âbidûn" sıfatıdır. İbn Abbas(r.a), "Bunlar, Allah'a ibadet etmeyi, kendilerine görev bilen kimselerdir" derken, Kelamctlar: "Bunlar, ibadet eden kimselerdir. İbadet ise, Allah'a alabildiğine ta'zim etmek ve bu ta'zimi gösteren bir iş yapmaktır" demişlerdir. Bu görüşe karşı İbn Abbas (r.a) şöyle diyebilir: "Allah'ı tanımak ve O'na itaatin farz olduğunu kabul etmek, kalbin amellerinden biridir. Olumlu yönde bir ismin ve sıfatın meydana gelmesi için, o yönde, o (ismin) mahiyetinin fertlerinden birisinin bulunması yeterli olur."

Hasan el-Basrî bu kelimeye, "Bollukta ve darlıkta, sıkıntılı ve sevinçli zamanlarda Allah'a ibadet edenler" manasını vermiş.

Katâde, "Gecelerinde ve gündüzlerinde, bedenlerinden birşeyler alan (yani ibadet için onları yıpratan) kimselerdir" demiştir. 260[260]

258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/193-194

259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/194-195

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/195

Hamdederler

Üçüncü sıfat: el-Hâmidûn sıfatıdır. Bunlar gerek dinî, gerek dünyevî hususlardaki Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerine karşı şükürlerini bi-hakkın yerine getiren ve bunu ortaya koymayı kendileri için bir adet haline getiren kimselerdir. Biz teşbih, tehlil ve tahmidin (subhanallah, la ilahe illallah, elhamdülillah'ın), dünya yaratılmazdan önce Allah'a ibadet eden varlıkların, yani meleklerin sıfatı ve hali olduğundan bahsetmiştik. Çünkü Allah Teâlâ, onların, Hz. Adem (a.s) yaratılmazdan önce: "Biz seni hamdinle teşbih ve seni takdis ederiz"(Bakara, a» dediklerini haber vermiştir. Bu, dünya harab olduktan sonra Allah.'a ibadet edenlerin de sıfatıdır. Çünkü Allah Teâlâ, cennetliklerin Allah'a hamdettiklerini haber vermiştir ve "Onların dua (ve niyazlarının) sonu "elhamdülîîlahi Rabbii âlemindir" (Yunus, 10) buyurmuştur. İşte bu ayetteki, "hamd edenler (hâmidûnf kelimesi ile kastedilenler, bütün bunlardır. 261[261]

Oruç Tutup Öğrenim İçin Gurbete Çıkarlar

Dördüncü sıfat, es-Sâihûn sıfatıdır. Bu hususta birkaç görüş vardır:

Birinci görüş: Bütün müfessirler, bununla oruç tutanların kastedildiğini söylemişlerdir. İbn Abbas (r.a): "Kur'an'da yer alan, bütün "seyahat" kökünden müştak lâfızlarla "oruç" kastedilmiştir" der. Hz. Peygamber (s.a.s), "ümmetimin seyahati, oruçtur" buyurmuştur.

Hasan el-Basri: "Bu, "sâihûn" (seyahat edenler) ifadesi ile, farz oruçlarını tutanlar manasının kastedildiğini söylemiştir. Buna, "oruca devam edenler" manası da verilmiştir. "Sâih" kelimesinin, sâim (oruç tutan) manasına alınmasının sebebi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Ezheri şöyle der: "Oruç tutan kimseye "sâih" (seyahat eden) denilmiştir, çünkü oruç tutanın, yemeden kendisini alıkoyması gibi, ibadet maksadı ite, azıksız olarak yeryüzünde dolaşan kimse de kendisini yemekten alıkoymuştur. İşte bu benzerlikten ötürü, oruç tutana "sâih" (seyahat eden) denilmiştir."

b) "Seyahaf'ın esas manası, tıpkı akıp giden su gibi, yeryüzünde devamlı gitmektir. Oruç tutan kimse de, taat olan şeyleri yapmaya ve arzu duyduğu yemeyi, içmeyi ve cinsî münasebeti terketmeye devam etmektedir.

Bana göre bu hususta şöyle bir diğer izah da yapılabilir: İnsan yemekten, içmekten ve cinsi münasebette bulunmaktan kaçınıp, kendisi için, hertürlü şehevi şeylere karşı bir engel koyunca, hikmet kapıları ona açılır ve celâl âleminin nurları ona tecellî etmeye başlar. İşte bundan ötürü Hz, Peygamber (s.a.s) Kim. Allah için ihlash olarak kırk gün sabahlarsa (yan; itilasını kırk gün korursa), onun kalbinden lisanına hikmet kaynakları fışkırır'262[262] buyurmuştur. Böylece bu kimse, Allah'ın celâr âleminde, makamdan makama ve dereceden dereceye yürüyüp "seyahat eden" kimselerden olmuş olur. Bu kimse için, ruhaniyet aleminde bir seyahat gerçekleşmiş olur.

İkinci görüş: "Sâihûn" (seyahat edenler) ifadesi ile, ilim elde etmek için diyar diyar dolaşan ilim talebeleri kastedilmiştir. Bu, İkrime'nin görüşüdür.

Vehb b. Münebbih'den, şu rivayet edilmiştir: "Seyahat, İsrailoğullarında da vardı. Bir insan, kırk yi! gezip dolaştığında, kendinden önceki seyyahların gördüklerini görürdü. Böylece, İsrailoğullanndan veled-i zina olan bir çocuk kırk yıl seyahat etti ama, hiçbir şey göremedi (yani mükâşefeye eremedi). Bunun üzerine "Ya Rabbi, anamın yaptığı kötülükte (zinada) benim günahım ne..?" dedi. İşte o esnada Allah, seyahat edenlere gösterdiği şeyleri ona da gösterdi."

Ben derim ki: Nefsin olgunlaşmasında (kemale ermesinde), seyahatin büyük bir tesiri vardır. Çünkü insanın baştna seyahat esnasında çeşitli sıkıntılar getir, o da onlara sabretmek durumunda kaltr. Bazan azığı biter, Allah'a tevekkül etme ihtiyacını duyar; bazan çeşitli fâzıl

---

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/195

262[262] Kenzu'l-Ummal, 3. Cilt 5271, Hadis

kimselerle karşılaşır ve herbirinden belli bir hususta istifade eder. Yine o, bazı büyük zatlarla karşılaşır ve böylece de, kendisini, onlara nisbet ettiğinde hakir (küçük) görür. Bu kimse, seyahati esnasında, umduğu pek çok şeyi elde eder ve onlardan istifade eder. Cenâb-ı Hakk'ın her tarafta, hususi birtakım şeyler yaratmış olması sebebi ile, dünya ahalisinin farkfı farktı hallerini görüp müşahede eder ve böylece marifetuilahı ve inancı kuvvet kazanır. Velhasıl seyahatin dinî bakımdan çok büyük tesir (ve faydalan) vardır.
Üçüncü görüş: Ebu Müslim şöyte demiştir: "Bu ifade jle, yeryüzünde gezip dolaşanlar kastedilmiştir. Bu, akansuyun akması manasında bir kelime olup, bununla cihad ve hicret maksadıyla evinden-yurdundan çıkınlar kastedilmiştir" Allah Teâtâ, bir önceki ayette mü'minleri cihada teşvik etmiştir. Bu ayeti de, mücahidlerin sıfatlarım beyan etmek için getirmiştir. Binâenaleyh onların bütün bu (dokuz) sıfatla tam mevsuf olmaları gerekir. 263[263]

Rükû ve Secde Ederler

Beşinci ve altıncı sıfat, "râkiûn ve sâcidûn" sıfatlandır. Bu sıfatlarla namaz kılanlar kastedilmiştir.
Kâdî şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, rükû ve secdeyi, namazdan kinaye olarak zikretmiştir. Çünkü namaz kılamn, (namazdaki) diğer şekilleri, âdetine (her zamanki hallerine) uygundur. Bu da onun kalkması ve oturmasıdır. Bu hususta, âdetin dışına çıkan şey, rükû ve secdedir. İşte bu ikisi ile namaz kılan ve kılmayan arasındaki fark ortaya çıkmaktadır." Şöyle de denebilir: Kıyam {ayakta durma), Allah için gösterilen tevazünün ilk basamağı; rükû, ortası; secde ise en son basamağıdır. Bundan dolayı, namaz kılmaktan maksadın, alabildiğine huşu, huzu ve ta'zim gösterme olduğuna dikkat çekmek üzere huşunun ve kulluğun nihai noktasına delâlet ettikleri için, (namaz kılma manasında) bilhassa rükû ve secde zikredilmiştir. 264[264]

Marufu Emreder, Münkerİ Yasaklarlar

Yedinci ve sekizinci sıfat: Bil ki, mârufu emir ve münkeri nehiy ile ilgili hükümlerin yer aldtğı böiüm, usûl ilminde ele alınan büyük ve önemli bir bölümdür. Binaenaleyh onu burada ele alıp zikretmek mümkün değildir. Bu ifadede, cihadın farz kılınışına bir işaret vardır. Çünkü marufun (iyiliğin) başı, Allah'a iman; münkerin (kötülüğün başı) ise, Allah'ı inkârdır. Cihad, imana teşviki ve küfürden alıkoymayı gerektirir. Bundan dolayı cihad, "marufu emir ve münkeri nehiy" konusuna dahildir. 265[265]

Önceki Sıfatların Atfedflmeyip Sonrakilerin Vâv'la Atfedilmesi

Ayetteki iijkû\j "ve nehyedenler." ifadesinin başına "vav" edatının getirilmesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
Birinci izah: Eşitlik, bazan vâv ile, bazan da "vâv"sız olarak gösterilir. Bu tıpkı, "(O), günahı bağışlayan, tevbeyi kabul eden. azabı çetin olan ve fazl-u ikram sahibi olan (Allah 'dır)" ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak bu ayette bazı sıfatları vâv ile, bazılarını da vâvsız olarak zikretmiştir.
İkinci izah: Bu ayetlerin maksadı, cihada teşvik etmektir. Dolayısiyle, Cenâb-ı Hak, önce bu altı sıfatı zikretmiş, daha sonra da, "ma'rufu emredenler, münkerden nehyedenler.." buyurmuştur. Buna göre kelamın takdiri, "Şu aUı sıtatı taşıyanlar, ma'rufu emredip münkerden nehyedenterdir" şeklinde olur. Biz, emr-i maruf nehy-i münkerin başının cihad olduğunu söyledik. O halde, bu ifadenin başına vâv getirilmesinin maksadı, bahsettiğimiz bu hususa dikkat çekmektir.

263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/195-197
264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/197
265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/197

Bu kelimelerin başına vâv harfi getirilmiş olmasının üçüncü İzahı şudur: Geçen her sıfat, insanın kendisi için yaptığı ibadetler olup, onların başkasıyla ilgisi ve alâkası yoktur. Ama, nehy-i münker meselesi ise, başkasıyla ilgisi olan bir ibadettir. Bu nehy ve yasaklama, öfkenin kabarmasına ve düşmanlığın ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Çoğu kez, nehyedilen kimse, kendisini nehyedeni dövmeye ve onu öldürmeye yeltenir. Böylece, nehy-i münker, ibadet ve taat çeşitlerinin en zoru olmuş olur. İşte bu sebeple, daha çok sıkıntı ve meşakkatin bulunduğuna dikkat çekmek için, "nehyedenler" kelimesinin başına vav getirilmiştir, 266[266]

Allah'ın Sınırlarını Korurlar

Dokuzuncu sıfat: "Allah'ın sıfatlarını koruyanlar" kısmının ifade ettiği husustur. Bu sıfattan maksad şudur: Allah'ın buyurduğu mükellefiyetler çok olup başlıca şu iki kısma ayrılmıştır:
a) İbadetle ilgili olanlar.
b) Muamelatla ilgili olanlar. İbadetle ilgili olanlara gelince; bunlar, Allah'ın, dünyevi bir fayda gözetmeyip aksine dinî hususta gözetilen bir faydadan ötürü emrettiği şeyler olup, namaz, zekât, oruç," hacc, cihad, köle azadı, adaklar ve diğer iyi amellerdir.
Muamelâtla ilgili olanlara gelince bunlar da, ya celb-i menfaat, yahud da zararı def etmek için yapılırlar. 267[267]

Celb-i Menafi Yönünden Mükellefiyetler

Menfaati temin ile ilgili olan birinci kısma gelince, bu menfaatler ya bizatihi maksuddurlar, yahut da ikinci derecede kastedilirler. Bizatihi maksud olan menfaatler, beş duyu organı tarafından elde edilen yarar ve menfaatlerdir.
Bu algılanan şeylerin birincisi, tadılanlardır. Fıkhın, yiyecekler ve içeceklere dair hükümleri, tadılanlar bölümüne dahildirler. Yiyecekler bazan bitkisel, bazan da hayvansal olup, hayvanların yenilmesi de ancak boğazlandıktan sonra caiz olup, Allah Teâlâ da, kesme ve boğazlamayla ilgili birtakım şartlar koyunca, avlanma ve kesme ile ilgili bölümler ve hitablar ile, kurban kesimiyle ilgili bölümler, böylece fıkhın içine girmiştir.
Bunların ikincisi kendisine dokunulabilenlerdir. Bu ifadenin içine, cinsi münasebetle ilgili hükümler ve cinsi münasebetin helal olduğunu ifade eden hususlar dahil olur. Bu da fıkhın, nikâh bölümüdür. "Süt emzirme" bölümü de bu bölümdendir. Nikahın, mihir, nafaka ve mesken gibi ayrıimaz vasıflarından bahseden hususlar da bu bölüme dahildirler. Zevceler arasındaki gece sırası ve onların geçimsizlikleriyle ilgili meseleler de bu konuyu alâkadar eder. Nikâhı ortadan kaldıran sebepleri inceleyen kısım da, bu bölüme dahildir. Nikahı ortadan kaldıran sebepler kısmına da boşama, hul {para karşılığı boşanma), ftâ, zihar ve lian gibi hususlar girmektedir. Giyilmesi helâl olan olmayan, kullanılması helâl olan ve gümüş ve altın kaplar gibi kullanılması helal olmayan şeyleri inceleyen konular da, işte bu dokunulan şeylerle ilgili bölüme dahildirler. Alimlerin, bu konudaki sözü çok uzundur.
Üçüncüsü, görülenlerdir. Bu da, bakılması hetâl olanlar ile helâl olmayanlar bölümüdür.
Dördüncüsü, duyulanlardır. Bu da, işitilmesi helâl olanlarla helâl olmayanlara dair hükümdür.
Beşincisi, koklayanlardır. Fukahâ, bu alanla ilgilenmemiştir.
İkinci derecede kastedilenler ise, mallardır. Mallardan şu üç yönden bahsedilmiştir:
a) Mülkiyyeti ifade eden sebepler. Bu sebepler, ya alışveriş olur veya başkası olur. Alışveriş de, ya "ayn"lann, bizzat malın kendisinin alınıp satılması; yahut da, menfaatlerinin alınıp satılmasıdır. Bizzat malların alınıp satılması da, ya "ayn"a mukabil "ayn" ile, yahut "ayn"a mukabil borç ile ofur ki, bu selemdir; ya da bir kimsenin, borçlanarak bir şeyi satın alması gibi, borç mukabilinde "ayn"ı satın alması veya satmasıdır, Veyahut da borcun borç mukabilinde alınıp satılmasıdır. Bunun caiz oimadığı ileri sürülmüştür. Zira, Hz. Peygamber

---

[266] 266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/197-198
[267] 267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/198

(s.a.s)'in, borcu borç ile değişmekten nehyettiği rivayet edilmiştir. Ancak ne var ki, dinde, bunun örneği bulunmaktadır ki bu da iki borcun birbiriyle (takas edilip) karşılıklı ödenmesidir.

Menfaatlerinin alınıp satılmasına gelince, bu ifadenin içine, kiralar, ücretler ve mudarebe, ortaklık akidleri dahildir.

Mülkiyeti gerektiren diğer sebeplere gelince bunlar, varis olmak, hibe, vasiyyet, ihyâu'l-mevât, (ölü, verimsiz, metruk araziyi ihya edip verimli hale getirmek), bulunan yitikler, fey ve ganimet almak, zekat v.s. yollarla mal edinmektir. Mülkiyyet sebeplerini tam olarak belirlemenin yolu, ancak iyiden iyiye incelemedir.

b) Fukahanın ilgi alanına giren konulardan birisi de, malik olmayan kimseye, o şeyde tasarruf edebilmesini gerektiren sebeplerin incelenmesidir. Bu da vekalet, emanet ve bunlara benzeyen diğer şeylerdir.

c) Maliki, kendi mülkünde tasarrufta bulunmaktan men eden sebepler. Bu da, rehin, iflâs, icâre (kiraya verme) vs.dir.

İşte, Allah'ın, celb-i menfaat konusunda yüklediği mükellefiyetlerin tesbiti bundan ibarettir. 268[268]

Def-i Mefasid Şeklindeki Mükellefiyetler

Allah'ın "def-i mefsedet" meselesindeki mükellefiyetlerine gelince, biz diyoruz ki: Zarar, beş çeşittir. Zira zarar, ya canlar, ya mallar, ya dinler, ya nesebler veyahut da akıllar hususunda olur.

Canlar hakkında meydana gelen zarar, ya canın tamamı hakkında olur ki, bu husustaki hüküm, ya kısas, ya diyet veyahut da keffârettir. Yahut da zarar, canın bir kısmı hakkında olur ki; bu meselâ, elin v.s.nin kesilmesi gibidir, bu hususta vacib olan, ya kısas, ya diyet veyahut da "erş"tir.

Mallar hakkındaki zarara gelince bu zarar, ya alenî, açıktan meydana gelir ki, bu fıkıhtaki "gasb" konusunu teşkil eder. Ya da bu zarar, gizli olarak meydana gelir ki, bu da fıkıhtaki "Kitâbu's-serika" konusunun ortaya konulmasına sebep olmuştur.

Dinler hususunda meydana gelen zarar da ya küfürdür, ya da bid'attir. Küfre gelince, bunun içine, mürtedlerle ilgili hükümler girer {Fukaha bu meseleyi, mürtedlerle ilgili bölümde ele almıştır). Fukahânın, bid'atçilerle ilgili olarak yazmış oldukları muayyen bir kitap ve fasıl bulunmamaktadır.

Neseb, soy hususunda meydana gelen zarara gelince, "zina" ve "livata"nın haram kılınması ve bu hususta meşru kılınan cezanın beyanı bununla ilgilidir. Zina isnadının cezası ile "li'ân" bölümleri de, bu kısma dahildir. Burada, söz konusu olan bir başka bahis daha vardır ki, o da şudur: Hiç kimsenin, menfaatlerine ve kendisinden zararları def etmeye dair haklarını tastamam yerine getirmesi mümkün değildir. Çünkü, çoğu zaman bu kişi zayıf olur, karşı taraf da onun bu yönünden -istifade ederek, onun bu haklarına aldırış etmez. İşte bu incelikten dolayı Cenab-ı Hak, hükümleri infaz etmek için, imam, halife tayin etmiştir. Bu devlet reisi ve imamın, birtakım nâib ve vekillerinin olması da gerekir ki bunlar, emirler ve kadılardır. Bir kimsenin sözünün, bir başkası nezdinde makbul olması, ancak delil ile olup, şeriat da hakkın ortaya konulması için hususî bir hüccet olan şehadeti benimseyip, davanın ve delilin ikame edilmesi için de, mutlaka birtakım hususi şartların bulunması gerekince, mutlaka, (fıkıhta) bunları içine alan bir konunun da bulunması gerekir. İşte, Allah'ın hükümlerinin, mükellefiyetlerinin ve hududunun ana noktalarının tesbiti bundan ibarettir. Bunlar, pekçok olup, Allah Teâlâ da bunları, Kur'an'ın tamamır.Ja bazan tafsilatlı bir biçimde beyan buyurup, bazan da Hz. Peygamber'e, mükelleflere bunu beyan etmesini emrederek bu şekilde ortaya koyunca, pek yerinde olarak, Cenab-ı Hak, bu hükümlerini ve bu hududunu bu ayette, mücmel ve kısa olarak ele alarak "Allah'ın sınırlarını koruyanlar" buyurmuştur. İşte bu ifade, bütün mükellefiyetleri içine alır.

268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/198-199

Bil ki fukahâ, zikrettikleri bütün bu şeylerin, mükellefiyetlerin beyanı hususunda kâfi olduğunu sanmışlardır. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Zira mükellefin amelleri ikiye ayrılır:

a) Uzuvlarla ilgili amelleri,

b) Kalblerie ilgili amelleri.

Fıkıh kitapları, uzuvlarla ilgili mükellefiyetlerin kısfrnîannı izah etmeyi ihtiva etmektedir.

Ama, kalbin amelleriyle ilgili mükellefiyetlere gelince fukahâ, bunlardan kesinlikle bahsetmemiş ve bunlar hakkında da herhangi bir kitap, bir bâb ve bir fasıl ayırmamış ve bunların inceliklerinden bahsetmemişlerdir. Bunlardan bahsetmenin daha mühim ve bunların hakikatlannı iyice ortaya koymanın daha evla olduğunda şüphe yoktur. Zira, uzuvlarla ilgili ameller, ancak kalbî amelleri gerçekleştirmek gayesiyle istenirler. Allah'ın kitabı Kur'anda, pek çok ayette bunu bildirmektedir,

Cenab-ı Hakk'ın, "Allah'ın sınırlarım koruyanlar" buyruğu da, bütün bu kısımları ihata ve şümul yoluyla kapsamaktadır.

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu dokuz sıfattan bahsedince, "sen o mü'minleri müjdele..." buyurmuştur. Bundan maksat şudur: Allah Teâlâ bir önceki ayette, "O halde yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin" (Tevbe, mj buyurmuş ve bunun peşinden bu dokuz sıfatı zikretmiş, bütün bunlardan sonra da, "sevinin..." buyruğundaki beşaretin sadece bu sıfatlarla muttasıf olan mü'minleFi kapsadığına dikkat çekmek için, "Sen o müminleri müjdele" buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Cenab-ı Hakk'ın, bu sekiz sıfatı mufassal bir biçimde zikredip, bunun peşinden de dokuzuncu sıfatta, diğer mükellefiyetleri kısaca ele alarak zikretmesinin sebebi nedir?" denilirse biz deriz ki:

Tevbe, ibadet, hamd ile meşgul olmak, İlim talebi için seyahatta bulunmak, rükû ve secde etmek, emr-i maruf nehy-i münkerde bulunmak, mükellefin çoğunlukla yaptığı şeylerdir. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak bunları ayrıntılı bir biçimde zikretmiştir.. Geriye kalanlar ise, mesela alışverişle ilgili hükümler, suçlarla ilgili hükümleri bilme gibi hususlarsa, mükellefin çoğu kez haberdar olmadığı şeylerdir. Hem, o sekiz iş, her ne kadar uzuvlarla ilgili amellerden ise de, aynı zamanda kalble ilgili amellerdendir. Çünkü bütün bunların gayesi, kalbin hallerinin ortaya konulmasıdır. Kalbin hallerini görüp gözetmenin, uzuvların amellerini görüp gözetmeden daha mühim olduğunu anladın. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu kısmı ayrıntılı bir biçimde zikretmiş, diğer kısmı da kısaca ele almıştır. 269[269]

Kâfirlerden Beri Olmak

"Müşriklerin, cehennemlik oldukları meydana çıktıktan sonra, artık onların lehine, velev akraba olsunlar, ne peygamberin, ne de m'üminlerin istiğfar etmeleri doğru değildir. İbrahim'in, babasına olan istiğfarı ancak ona ettiği bir vaadden dolayı idi- Yoksa onun Allah'ın bir düşmanı olduğu kendisince besbelli olunca o. Ondan uzaklaştı. İbrahim cidden pek çok tazarru ve niyaz eden, gerçekten sabırlı idi" (Tevbe. 113-114)

Bil ki Allah Teâlâ, bu surenin başından buraya kadar, her bakımdan, kâfir ve münafıklardan uzak durmayı açıkça bildirmenin farz olduğunu beyan edince, bu ayette de, kişinin babası annesi gibi en yakın akrabalarından -ister ölmüş ister hayatta olsunlar- dahi berî olduğunu bildirmesini gerekli kılmıştır. Bundan maksat, onlarla ilgi ve münasebetin alabildiğine kesildiğini ve onlarla hiçbir suretle münasebet kurulamayacağını beyan etmektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 270[270]

Ayetin Nüzul Sebebi

Alimler, bu ayetin sebeb-i nüzulü hakkında şunları nakletmişlerdir:

269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/200-201

270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/202

1) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Allah, Mekke'nin fethini
müyesser kılınca, Hz. Peygamber (s.a.s), ebeveyninden hangisinin kendisine en yakın zamanda öldüğünü sordu. Bunun üzerine, "Annen!" denildi. Hz. Peygamber de, annesinin kabrine gitti ve onun yanında durdu. Sonra da başı ucunda oturarak ağladı. Bunun üzerine Hz. Ömer {r.a), Hz. Peygamber'e. "Sen, bizi kabirleri ziyaret etmekten ve ağlamaktan nehyettin. Ama sonra da sen, kabirleri ziyaret etmeğe başladın!" diye sorunca, Hz. Peygamber. "Bu hususta bana müsaade edildi. Ben, annemin içine düştüğü azabı görüp ve Allah'tan anneme gelecek olan azâb hususunda da elimden hiçbir şey gelmeyince, ona merhametimden dolayı ağladım' dedi.

2) Said İbnu'l-Müseyyeb'ten, babasının şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ölüm, Ebu Talib'e gelip çatınca, Hz. Peygamber(s.a.s) ona,"Amcacığım, Ta ilahe illallah"de! Ben, bu cümleyle Allah katında seni savunurum..." dedi. Bunun üzerine Ebu Cehil, Abdullah İbn Übeyy İbn Ümeyye: "Abdulmuttalib'in dininden yüz mü çeviriyorsun?!.." deyince de Ebu Talib: "Benimsemiş olduğumuz din üzereyim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Allah beni yasaklamadığı sürece senin için mağfiret taieb edeceğim..." deyince de, "Gerçekten sen sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin"(Kasas. 56) ayeti nazil oldu."

Vahidî şöyle demektedir: "Hüseyin İbn el-Fadl, bu açıklamayı tuhaf gördü. Çünkü bu Tevbe sûresi, Kur'an'ın en son nazil olan sûrelerindendir. Halbuki Ebu Talib'in vefatı, İslâm'ın ilk yıllarında Mekke'de olmuştur."

Ben derim ki, bana göre de, bu uzak görme, uzak görülmüştür. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, o vakitte, o ayetin nazil olduğu vakte kadar, Ebu Talib için mağfiret talebinde bulunduğunun söylenilmesinde ne sakınca var? Zira kâfirlere karşı sert ve şiddetli davranma, bu sûrede ortaya çıkmıştır. Belki de mü'minler kendilerinin, kâfir olan ebeveynlerine mağfiret talebinde bulunmalarının caiz olduğu kanaatindeydiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de bunu yapıyordu. Sonra bu sûre nazil olunca, Allah onları bundan nehyetti. Bu, genel olarak uzak ihtimal görülmez.

3) Hz. Ali'den şu rivayet edilmiştir: "O, müşrik ebeveynine mağfiret talebinde bulunan bir adamı işitince, şöyle dedi: "Ben o adama, "müşrik oldukları halde-ebeveynine mağfiret talebinde mi bulunuyorsun?" deyince o adam: "İbrahim de, ebeveyni müşrik olduğu halde, onlar için mağfiret talebinde bulunmamış mıdır?" cevabını verdi. Bunun üzerine ben bunu Allah'ın Resulüne söyleyince, işte bu ayet-i kerime nazil oldu.

4) Rivayet olunduğuna göre, bir kimse Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi: "Cahiliyye çağında babam sıla-i rahimde bulunur, misafirlere ikram eder, malından bağtş ve hibede bulunurdu. (O halde ey Allah'ın Resulü), şimdi babam nerede?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Müşrik olarak mı öldü?" diye sordu. O adam, "Evet" deyince de, Hz. Peygamber, "Fazla derin olmayan bir ateş çukurundadır" dedi. Bunun üzerine adam, ağlayarak geri döndü. Hz. Peygamber onu çağırarak, "Benim, senin ve İbrahim'in babası ateştedir. Zira senin baban, hiçbir gün, "Ateşten Allah'a sığınırım" dememiştir" dedi. 271[271]

Kâfirler Hakkında İstiğfar Edilmez

Cenâb-ı Hakk'ın iyi "Ne peygamberin ne de mü'minlerin müşrikler için istiğfar etmeleri doğru değildir" buyruğunun manasının, "Bu ona yakışmaz" şeklinde olması muhtemeldir. Böylece bu ifade bir vasıf gibi olmuş olur. Yine bunun manasının, nehiy manasında olmak üzere, "Bu onun için olmaz" şeklinde olması da muhtemeldir. Binâenaleyh, birincisinin manası, "Nübüvvet ve iman, müşrikler hakkında mağfiret taleb etmeye mânidir" şeklinde olur. İkincisinin manası ise, "Sizler, mağfiret talebinde bulunmayınız" şeklinde olur ki, bu iki mana, birbirine yakındırlar. Bu men ve yasaklamanın sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın, "onların, cehennemlik oldukları meydana çıktıktan sonra" ayetinde zikrettiği husustur. Ayrıca Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki Allah, kendisine eş koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler

---

271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/202-203

İçin bağışlar'(Nisa. 48] buyurmuştur. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, onları cehenneme sokacağını haber verince, onlar için mağfiret talebinde bulunmak, Allah'ın, vaad ve vaîdinden caymasını taleb etmek gibi olur ki, bu caiz değildir. Hem, Allah Teâlâ'nın, daha önceki hükmü onlara azab edeceği şeklinde olunca, bu sebeple onlar, onun bağışlanmasını taleb ettiklerinde, hiç şüphesiz onların bu talebleri reddedilmiş olur ki bu da, Hz. Peygamberin derecesinin noksan ve mertebesinin de düşük oimasını gerektirir.
Hem yine Cenâb-ı Hak, "Bana dua edin. Size icabet edeyim" (Mü'min, 60} buyurmuş, onlar hakkında da, "Onlar, cehennemliktir" buyurmuştur. Binâenaleyh bu mağfiret talebinde bulunma, iki nasstan birinden caymayı gerektirir ki, bu caiz değildir. Ebu Haşim, kulun, Allah'ın yapmayacağını haber vermesinden sonra da, o şeyi Rabbinden istemesini caiz görmüş; buna da, cehennemliklerin, Aflah'ın onu yapmayacağını bilmelerine rağmen, "Ya Rabb! bizi buradan çıkar. Eğer (yine küfre) dönersek artık hiç şüphesiz ki biz zalimlerizdir" (Mû'minun, 107) demeleriyle İstidlal etmiştir. Ebu Haşim'in istidlali, şu sebeplerden dolayı son derece tuhaf bir istidlaldir:
a) Bu, kendi mezhebi ve görüşü olan, "Ahirettekiler cahil olamaz ve yalan söyleyemezler" şeklindeki görüşüne bina edilmiştir ki, bu görüş kabul edilemez. Aksine Kur'an'ın, "Sonra onların fitnesi. "Rabbimiz olan sen Allah'a andederizki, biz eş tutanlardan değildik" demelerinden başka bir şey olmadı. Bak, vicdanlarınıza karşı nasıl yalan söylediler!" (Enam, 23-2*) şeklindeki nassı, böyle bir iddiayı çürütür.
b) Onlar hakkında, onların bu isteklerinin reddedilmesi ve onların susturulması güzel ve yerinde olur. Ama bu, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında caiz değildir. Zira bu, O'nun makam ve mertebesinin noksanlaşmasını gerektirir.
c) Kendisinde herhangi bir faydanın olmadığı bilinen bu gibi istekler, ya abes veya bir ma'siyet olur. Bu iki şey. cehennemlikler hakkında düşünülebilirse de, büyük peygamberler hakkında düşünülemez. 272[272]

İkinci Mesele

Allahu Teâlâ, mağfiret talebinde bulunmaya mani olan sebebin, onların, cehennemliklerden olduklarının ortaya
çıkması olduğunu beyan etmiştir. Bu illet, onların yakın veya
uzak akraba olmaları halinde değişmez. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "En yakın akraba dahi olsalar" buyurmuştur. Sebeb-i nüzulün, bizim naklettiğimiz şey olması, bu görüşü takviye etmektedir. 273[273]

Hz. İbrahim'in Babası İçin İstiğfarı

Cenâb-ı Hakk'ın "İbrahim'in. babasına olan istiğfarı, ancak ona ettiği bir vaadden dolayı idi" buyruğuna gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 274[274]

Birinci Mesele

Bu ayetin, kendinden önceki ayetle münasebeti hususunda birkaç izah yapılmıştır:
a) Bundan maksat, hiçbir insanın, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz.
İbrahim'e müsaade ettiği şeylerin bir kısmından Hz. Muhammed'i men ettiği vehmine kapılmamasıdır.
b) Bizim, bu ayetin, kendinden önceki ifadelerle münasebetinin izahı hususunda bahsetmiş olduğumuz, "Kâfirlerin ölülerinden ve dirilerinden her türlü ilgi ve münasebetin kesilmesi

---

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/203-204
273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/04
274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/204-205

gerektiği" şeklindeki görüş de söylenebilir. Sonra da Cenâb-ı Hak, bu hükmün, Hz. Muhammed'in dinine has kılınmadığını, aksine, kâfirlerle her türlü ilgi ve münasebetin kesilmesinin gerekliliğinin, Hz. İbrahim {a.s.)'in dininde de meşru olduğunu beyan buyurmuştur. Böylece, kâfirlerle olan ilgi ve münasebetin kesilmesinin vücubiyyeti, daha kuvvetli bir biçimde ifade edilmiş olur.

c) Allah Teâlâ, bu ayette Hz. İbrahim (a.s.)'i, "halım", yani kızgınlığı az; "evvâh" yani, "insanların başına belâ ve musibet geldiğinde, çok feryâd edip ağlayan" olarak vasfetmiştir. Bundan maksad da, böylesi sıfatları taşıyan herkesin, babasına mağfiret talebinde bulunma hususunda kalbinde taşımış olduğu temayülün şiddetli olduğunu açıklamaktır. Buna göre sanki şöyfe denilmek istenmiştir: "Hz. İbrahim'in kadrinin ve kıymetinin son derece yüce olmasına ve "halîm" ve "evvâh" olmakla nitelenmiş olmasına rağmen, Allah Teâiâ onu, kâfir-olan babası için mağfiret talebinde bulunmaktan nehyetmiştir. Binâenaleyh, başkasının bundan men edilmesi haydi haydi evlâ olur. 275[275]

Hz. ibrahim'in, Basası İçin Af Dilemesinin İzahı

Kur'an-ı Kerim, Hz. İbrahim (a.s.)'in, babası için mağfiret talebinde bulunduğuna delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak bunu, "Babamı da bağışla. Çünkü o, sapıklardandır" (Şuara. 86); "Va Rabbi. beni. ana ve babamı a/fef"(ibrahim, 4i; "Sana selâm olsun. Senin için Rabbime İstiğfar edeceğim" ,Meryem. 47) ve "Muhakkak ki senin bağışlanmanı İsteyeceğim "(Mûmiehine, 4) şeklinde bahsetmiştir, Böylece, kâfir kimse için mağfiret talebinde bulunmanın caiz olmadığı sabit olmuş olur. Bu şekilde de bu, bu günahın Hz. İbrahim'den sudur ettiğine delâlet eder.

Bil ki Allah Teâiâ bu müşkile, "İbrahim'in, babasına o!an istiğfarı ancak, ona ettiği bir vaadden dolayı idi" ifadesiyle cevap vermiştir. Bu ifadeyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

a) Vaad edenin, Hz. İbrahim'in babası olmasıdır. Buna göre mana, "Onun babası ona, iman edeceğini vaad etti.Böylece de İh -hlsn (a.s.), işte bundan dolayı mağfiret talebinde bulundu. Ama ne zaman ki, Hz. İbrahim, babasının iman etmediğini, onun Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca, ondan uzaklaştı ve bu mağfiret talebinden vazgeçti" şeklinde olur.

b) Vaad edenin Hz. İbrahim olması. Bu böyledir, zira Hz. İbrahim, babasının müslüman olacağı ümidiyle, onun için mağfiret talebinde bulunacağını babasına vaad etti. Hz. İbrahim'e, onun, Allah'ın düşmanı olduğu ortaya çıkınca, o zaman babasından uzaklaştı. Bu tefsirin doğruluğuna. Hasan el-Basrî'nin, bâ harfiyle olmak üzere, (iyyahu ~ ona) yerine,(ebahu babasına) şeklinde okuması da delil teşkil eder.

Bazı âlimler, buna cevaben şu iki açıklamayı yapmışlardır:

1) Hz. İbrahim'in, babasına mağfiret talebinde bulunmasından maksat, onun onu iman ve İslâm'a davet etmesidir. O, babasına: "İman et. Böylece ikâbtan kurtul, mağfirete nail ol!" diyordu. Hz. İbrahim, Allah'ın, mağfireti gerektiren imanı babasına nasib etmesi hususunda Allah'a yalvarıp yakarıyordu ki, mağfiret talebinde bulunmaktan maksat budur, Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'e, babasının küfür üzerinde ısrar ederek öleceğini haber verince, o zaman o, bu talebten vazgeçti.

2) Bazı alimlerde, Cenâb-ı Hakk'ın, "ne peygamberin, ne de mümin olanlarır müşrikler için mağfiret talebinde bulunmaları doğru değildir.. " ayetinin ifade ettiğ hususu, cenaze namazına hamletmişlerdir. İşte bu yolla, bu istiğfarda, azâb hafifletmek gayesi bulunduğu için, kâfir için istiğfarda bulunmada bir sakınca olmadığı ortaya çıkmış olur. Bunlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Bunun delili, bundan muradın, bizim zikretmiş olduğumuz şu husus olmasıdır: Allah Teâlâ, "Onlardan ölen hiç bir kimseye ebedî olarak dua etme" (Tevbe, 84) ayetiyle, münafıklara namaz kılmaktan men etti. Bu ayette de bu hükmü tamîm etmiş; ister münafık olsun, isterse şirkini izhar etmiş olsun, müşrikler üzerine cenaze namazı kılmaktan men etmiştir." Bu, garip bir görüştür. 276[276]

275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/205

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/205-206

Üçüncü Mesele

Hz. İbrahim'in neye dayanarak babasının Allah'ın düşmanı olduğunu anladığı hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bunun küfürde ısrar ve küfür üzere ölüm olduğunu; bazıları da, sadece küfürde ısrar olduğunu söylerken; diğer bazıları da, Allah Teâlâ'nın, ona bunu vahiy ile bildirmesinin, onun da bundan dolayı babasından teberrî etmesinin uzak bir ihtimal olmayacağını söylemişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiş olur: "Hz. İbrahim babasının Allah'ın düşmanı olduğunu anladığında, o ondan uzaklaştığına göre, siz de böyle olunuz. Zira ben size, Hz. İbrahim'e uymanızı emrettim." Çünkü Allah Teâlâ "Allah) birleyici olarak ibrahim'in dinine uy" (An İmran, 95» buyurmuştur. 277[277]

Evvah Kelimesinin İzahı

AHahu Teâlâ, bu hadisede Hz. İbrahim'in durumundan bahsedince, "İbrahim cidden pekçok tazarru ve niyaz eden, gerçekten sabırlı idi" buyurdu. Bil ki, evvah kelimesi, bir kimsenin, kederi iyice artınca söylediği, "ah!" sözünden türemiştir. Bunun sebebi şudur: İnsan hüzünlendiğinde, kalbi ruh, kalbin içinde sıkışıp tıkanmaya, boğulmaya başlar, böylece alabildiğince yanar. İnsan da, kendisinde bulunan bazı kederleri hafifletmek için, kalbinden bu yanan nefesini (ah! diyerek) çıkarır. İşte bu lafzın iştikakı hususundaki temel izah budur. Müfessirlerin bu ifadeyi tefsirleri hususunda değişik açıklamaları bulunmaktadır, Hz. Peygamber (s.a.s)"den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Evvâh, huşûlu olan ve yalvarıp yakaran demektir. "

H. Ömer (r.a)'den rivayet edildiğine göre o, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Evvâh ne demektir?" diye sorduğunda. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Çok dua edendir" cevabını vermiştir.

Rivayet olunduğuna göre, Zeyneb (r.anha), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında, onun çehresini değiştirecek (yani kızdıracak) şekilde konuştu. Hz. Ömer (r.a.), bunu yadırgayınca da, Hz. Peygamber (s.a.s), "Onu bırak, çünkü o, evvâhtır" buyurdu. Kendisine: "Ya Resutellah, "evvâh" nedir?" denince de, "Huşu ve tazarru içinde duâ eden" demektir" buyurdu. Hz..İbrahim (a.s.)'in "evvâh" olmasının sebebinin, "Her nezaman kendisinin bir kusurunu hatırlasa veya kendisine âhiretin şiddetli hallerinden birşey hatırlatılsa, bundan korkarak ve bunu çok önemli görerek, "ah! ah!" demesi olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas (r.a.)'ın, "Evvâh, haşyet (korku) içinde olan rnü'mindir" dediği rivayet edilmiştir.

Hz. İbrahim (a.s.)'in '"halim" olarak vasfedümesine gelince, bunun manası malumdur. Bil ki Allah Teâlâ. Hz. İbrahim'i bu ayette, bu iki vasıfla tavsif etmiştir. Çünkü onu alabildiğine rikkatli, şefkatli, korku ve endişeli olarak vasfetmiştir. İşte bundan ötürü onun, babasına ve çocuklarına duyduğu rikkat fazla olmuştur. Böylece Allah Teâlâ bu vasıfları taşımasına rağmen onun,, babasının küfürde ısrar ettiğini görünce, babasından uzaklaştığını ve.ona1 karşı sert davrandığını beyan etmiştir. Binâenaleyh (ey mü'minler), böyle olmak size daha uygun düşer. Hz. İbrahim (a.s)'in "halim" vasfına sahib oluşu da böyledir. Çünkü hilm sebeblerinden birisi de, kalbin rikkatli ve alabildiğine merhametli olmasıdır. Çünkü insanın durumu böyle olunca, öfkeli anında da hilmi artar. 278[278]

"Allah bir topluluğa hidayet ettikten sonra sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirmedikçe, onları saptıracak değildir. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir. Göklerin ve yerin hakimiyeti hakikaten Allah'ındır. O, hem diriltir, hem öldürür. Sizin Allah'dan başka ne bir veliniz, ne bir yardımcınız yoktur"
(Tevbe, 115-116).

277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/206

278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/206-207

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 279[279]

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, mü'minleri müşrikler için mağfiret taleb etmekten (istiğfardan) men edip, müslümanlar da, bu ayet inmezden önce, küfür üzere ölen babalan, anaları ve diğer akrabaları hakkında mağfiret talebinde bulunmuş olduklarından dolayı, müşrikler için mağfiret talebinde bulunmuş olunca, bu ayet indiğinde, daha önce müşrikler hakkında mağfiret talebinde bulunmuş olmalarından ötürü endişeye kapıldılar. Hem sonra müşrikler için mağfiret talebinde bulunmuş olan bazı müslümanlar, bu ayet nazil olmazdan önce ölmüşlerdi. Bundan dolayı müsiümanların kalbine, onların hallerinin nice olacağı endişesi düştü. İşte bunun üzerine, Allah Teâla, bu ayetle o korku ve endişeyi onlardan gidererek, ancak, kaçınmaları ve ittika etmeleri gereken şeyleri beyân ettikten sonra onları muaheze edeceğini beyan buyurmuştur. Ayetin, kendinden önceki âyetlerle ilgi ve münasebeti hususunda bu, son derece güzel bir izahtır.
Şu izah da yapılmıştır: Bu sûre, başından buraya kadar, kâfirlerle ve münafıklarla içli-dışlı olmaktan men etmeyi beyan etmekte, onlarla birlikte olmamanın ve onları dost edinmekten kaçınmanın vâcib olduğunu açıklamaktadır. Binâenaleyh sanki, "O kâfir ve münafıklar hakkında böylesine şiddetli<Javranma, rahim ve kerim olan İlah'a naşı! uygun düşer?" denilmiş de, buna şöyle cevap verilmiştir: "Allah Teâlâ, ancak kendilerini (hidâyete) davet ettikten ve dolayısıyla onlara korunulması gerekli olan şeyleri beyan ettikten sonra, bir kavmi ceza ile muaheze eder. Fakat bunu beyan ettikten ve her türlü mazeret kapısını kapadıktan sonra onları Cenâb-ı Hakk'ın, en şiddetli ceza ve hesab ile muaheze etme hakkı vardır.
Hak Teâlâ'nın tabiri ile ilgili şu izahlar vardır:
a) Bundan murad, Allah'ın, onları cennet yolundan saptırmasıdır. Yani "Allah, onları ondan çevirmiş ve onları cennete yönelmekten men etmiştir" demektir.
b) Mu'tezile "Bu ayette bahsedilen, "saptırma", "onların sapmış olduklarına hükmetmek" manasınadır" demişler ve görüşlerine, Kümeyt'in "Bir taife, sizi sevdiğim için beni küfre nisbet ettiler, benim kâfir olduğum hükmüne vardılar" şeklindeki beytini delil getirdiler.
Ebu Bekir el-Enbârî şöyle demiştir: "Bu açıklama yanlıştır. Çünkü Araplar böyle bir mana (yani hükmetme manasını) kastettiklerinde, tef'il babını kullanır. Meselâ, (Onu dalâlete nisbet etti, saptığına hükmetti) derler. Mu'tezile'nin Kümeyt'in beyti ile yapmış oldukları istidlal geçersizdir. Çünkü bizim "Hüküm cihetinden onun kâfir olduğunu söyledi" şeklindeki sözümüzden, edalle "saptırdı" manasının doğruluğu gerekmez. Çünkü, fe'ale şeklinin (yani sülasisinin) kullanılması doğru olmaz. Baksana kesereh "Onu kırdı" denilmesi caiz olduğu halde, bu manada ekserehu denilmesi caiz değildir. Aksine bu hususlarda sema'a- (yani Arapların kullanmasına) başvurulması- itibar edilmesi gerekir.
c) Allah, onlara hidayet ettikten sonra, kalblerine artık delâleti sokmaz ki azaba müstehak olacakları şey onlardan sâdır olsun. 280[280]

Mu'tezile'nin İdlal Konusundaki İddiasına Cevap

Mutezile şöyle demektedir: "Ayetin neticesi şuraya varır: Allah Teâlâ, ancak, kendisine o fiilin çirkin ve yasak
olduğunu açıkladıktan sonra bir kimseyi muaheze eder. Cenab-ı Hak bu hususu,bütün malûmatı (herşeyi) bildiğini "Şüphesiz ki Allah herşeyi hakkıyla bilendir" buyruğu ile ve bütün mümkinata (herşeye) kadir olduğunu, "Göklerin ve yerin hakimiyeti, hakîkaten Allah'ındır. O hem diriltir, hem öldürür" buyruğu ile açıklayarak bildirmiştir. O halde ifadelerin takdiri (neticesi), "Kim bu şekilde âlim ve kadir olursa, muhtaç olmaz. Âlim, kadir ve müstağni olanın

---

279[279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/208
280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/208-209

ise, bir açıklama yapmadan ve her türlü mazereti ortadan kaldırmadan önce, kabih olanı ve azabı yapması kabih (çirkin) olur. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın böyle yapmaması gerekir" İşte böylece ayetin daha önceki kısımla münasebeti ancak bu şekilde tefsir ettiğimizde doğru ve yerinde olur. Bu da, Allah Teâlâ'nın doğrudan doğruya ceza vermesinin kabih (çirkin) olmasını gerektirir ki siz böyle söylemiyorsunuz (kabul etmiyorsunuz)."

Buna şöyle cevap verilir: "Bahsettiğiniz bu husus, Allah Teâlâ'nın ancak, açıklamada bulunup, hertürlü özür sebeplerini ortadan kaldırdıktan sonra ceza vereceğine delâlet eder. Ayette, Allah Teâlâ için, bunun (yani beyân etmeksizin ceza vermesinin) söz konusu olmadığı hususunda bir delâlet yoktur. Binaenaleyh sizin (Mutezile'nin) zikrettiği şeyler sakıt olur. 281[281]

Göklerin ve Yerlerin Hâkimiyeti Allah'ındır

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Göklerin ve yerin hakimiyeti, hakikaten Allah'ındır. O, hem diriltir, hem öldürür" buyurmuştur. Bu ifadenin, burada zikredilmesinin hikmetleri şunlardır:

a) Allah Teâlâ. kâfirlerden uzak kalmayı emredince, göklerin ve yerin mülkünün kendisine ait olduğunu beyan buyurmuştur. Binaenaleyh "O, sizin yardımcınız ve veliniz olursa, kâfirler size zarar veremezler" denilmektedir.

b) Bir grup müslüman şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak bize kâfirlerden kopmamızı, onlarla olan ilgi ve münasebetimizi kesmemizi emredince, bizim baba, çoluk-çocuk ve kardeşlerimizle biraraya gelmemiz mümkün olmaz. Çünkü bunlardan pek çoğu kâfirdirler." Binâenaleyh ayetten kastedilen mana şöyle olur: "Siz, her nekadar onların yardım ve desteğinden mahrum kalacak olsanız da, göklerin ve yerin sahibi olan, dirilten ve öldüren o Allah sizin yardımcınızdır. Binâenaleyh onların sizden kopmaları size zarar vermez."

c) Allah Teâlâ, bu zor mükellefiyetleri emredince, sanki, "Ben sizin ilahınız, siz de benim kullarım olduğunuz için, benim hüküm ve mükellefiyetlerime boyun eğmeniz gerekir" demek istemiştir. 282[282]

Allah'ın, Peygamberi ve Diğer Mü'minleri Affetmesi

"Andolsun ki Allah, Peygamberini ve içlerinden bir kısmının gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken, güçlük zamanında ona tabi olan muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı ve sonra onların tövbelerini kabul eyledi. Çünkü O, raûf ve rahimdir" (Tevbe, 117).

Bil ki Allah Teâlâ, Tebük Savaşı'nın durumlarını iyice açıklayıp, o savaşa katılmayanların hallerini beyan ederek, bu tefsirde özetle sunduğumuz sıraya göre. bu konuda enine-boyuna söz edince, bu ayette de, o savaşla ilgili geriye kalan hükümleri açıklamaya yöneldi. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, evlâ olanı terk manasında olan bir tür zellenin sâdır olması ve mü'minlerden bir çeşit zellenin (hatanın) sâdır olması da, geriye kalan o hükümlerdendir. Dolayısıyla Allah Teâlâ onlara, o zellelerinden dolayı, lütufla tevbelerini kabul ettiğini belirterek, "Andoisun ki Allah., tevbeye muvaffak kıldı" buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 283[283]

Tedük Seferine Katılanların Medhedilmeyip Noksan Bulunmaları

İleride de izah edileceği üzere, çeşitli hadisler, bu (savaş) yolculuğunun, gerek Hz. Peygamber (s.a.s)'e, gerekse mü'miniere çok zor ve güç geldiğine delâlet etmektedir. Bu husus, onları medh-ü sena etmeyi gerektirir. O halde onlar hakkında, "Andolsun ki Allah peygamberini ve..

muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı" denilmesi nasıl uygun düşer? Buna birkaç

---

[281] 281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/209

[282] 282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/210

[283] 283[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/210-211

izahla cevap verilebilir:
Birinci izah: Hz. Peygamber (s.a.s)'den terk-i evlâ (daha iyi olan davranışı terketme) babında bir şey (zelle-hata) sâdır olmuştur ki Cenâb-ı Hak buna, "Allah seni affetsin, neden izin verdin onlara..? (Tövbe, 13) ayetiyle işaret etmiştir. Hem sonra, ileride de beyan edileceği üzere, o zamanda savaş, mü'cninlere çok ağır gelmişti. Çoğu kez onların kalbinde, bu sefere karşı bir isteksizlik hissi doğmuş, yine hazflarının hatırına, "Acaba bundan kaçamaz mıyız?" düşüncesi gelmişti. Ben demiyorum ki, onlar buna kesin karar vermişlerdi. Aksine ben, onların kalbine birtakım vesveselerin girmiş olduğunu söylüyorum. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, sûrenin sonunda, onların, fazl-ı ilahisi ile bu kusurunu affettiğini beyan ederek, "Andolsun ki Allah, peygamberini ve içlerinden bir kısminin gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere İken. güçlük zamanında ona tâbi olan muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı" buyurmuştur.
İkinci izah: İnsan, ömrü boyunca, ister küçük günahlar kabilinden olsun, ister terk-i evla kabilinden olsun, birtakım zellelerden ve tökezlemelerden hâlî olamaz. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ve diğer mü'minler, bu seferin güçlüklerine ve yorgunluklarına katlanıp, o sıktntı ve mihnetlere sabredince. Allah Teâlâ, o sıkıntılara katlanmanın, ömürleri boyunca onlardan sâdır olmuş olan bütün zedelerin keffareti yerine geçtiğini ve hepsinden ihlasla sâdır olmuş bir tevbe yerine geçtiğini haber vermiştir. İşte bu sebebten ötürü, "Andolsun ki Allah, Peygamberini ve.. muhacirlerle ensarı tevbeye muvaffak kıldı" buyurmuştur.
Üçüncü izah: O seferde, zaman (mevsim) onlara çok ağır gelip, çeşitli vesveseler de kalblerine girince, ne zaman onlardan birinin kalbine böyle bir vesvese düşse, onlar bundan ötürü Allah'a yönelir ve onu kalblerinden gidermesi için, Allah'a yalvarıp yakarırlardı. İşte o vesveselerin kalblerine girmesi yüzünden, çokça tevbeye yönelmelerinden ötürü, Cenâb-ı Hak, 'Andohun ki Allah., (onları) tevbeye muvaffak kıldı" buyurmuştur.
Dördüncü izah: O müslümanlardan bazı günahların sâdır olmuş olması uzak bir ihtimal değildir. Fakat Cenâb-t Hak o seferin sıkıntılarına katlanmalarından ötürü, onları tevbeye muvaffak kılmış ve affetmiştir. Onların din yönünden yüksek bir makamda bulunduklarına ve tevbenin kabulü hususunda Resulullah ile beraber zikredilecek bir dereceye ulaştıklarına dikkat çekmek için Allah TeâÎâ, Resulullah'ı da onlara ilave etti. 284[284]

Tebuk Seferine “Güçlük Ordusu” Denilmesinin Sebebi

Ayette bahsedilen "güçlük zamanı (sâati'l-usre)'den maksadın ne olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır: Birinci görüş: Bu, Tebük Savaşı'na tahsis edilmiştir. Bundan, o seferde, sahabeye cidden çok zor gelmiş olan bir zaman kastedilmiştir. "Usre", işin zorluğu ve çetinliği demektir. Cabir (r.a): "(O zamanda), binit, su ve azık sıkıntısı bulunuyordu" demiştir. Binit sıkıntısına gelince, Hasan ef-Basri bu hususta: "Müslümanlardan (her) on kişi, savaşmak için, aralarında değiştirerek bindikleri bir deve üzerinde savaşa çıkıyordu. Azık sıkıntısına gelince, müslümanlar çoğu kez tek bir hurmayı, hurmada sadece çekirdeğinden başka hiçbir şey kalmayıncaya kadar, sırayla emiyorlardı. Onların yanında güvelenmiş arpa (ekmeği) bulunuyordu. Böylece, onlardan birisi, bu ekmekten yapılmış bir lokmayı ağzına koyduğu zaman, lokmanın kokusundan dolayı burnunu tutuyordu " demiştir.
Su sıkıntısına gelince Ömer (r.a): "Biz çok şiddetli bir sıcak zamanında bu harbe çıktık. Biz, bu harpte çok da susamıştık. Öyle ki, bir kimse devesini boğazlıyor, onun işkembesini sıkıyor ve onu içiyordu" demiştir.
Bil ki, bu savaşa "Gazvetu'l-Usre"; bu savaşa katılanlara "Ceyşu'l-Usre" adı verilmiştir. Bu orduyu, Hz. Osman ile, onun dışındaki bazı sahabiler donatmış ve teçhiz etmişti.
İkinci görüş: Ebu Müslim, şöyle demiştir: "(Ayette bahsedilen) "Güçlük zamanının , peygambere ve mü'minlere zor gelen bütün haller ve zamanlar olması mümkündür. Böylece, Hendek ve diğer savaşlar da bunun kapsamına girer. Allah Teâlâ bu savaşların bir kısmını, kitabında zikretmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'tn, "O zaman gözler yılmış, yürekler gırtlaklara

---

284[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/21-212

dayanmıştı"(Ahzab, 10) ve: "Andolsun ki Allah'ın size olan vaadi O'nun izni ile onları (düşmanları kolayca) Öldüregeldiğiniz (...) zamana kadar, yerine gelmişti. (Sonra) siz yılgınlık gösterdiniz.." (AH imran, 152) ayetlerinde ifade edildiği gibidir. (O halde) bundan maksat, muhacir ve ensarı en zor zamanlarda ve durumlarda dahi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymakla tavsif edip nitelendirmektir ki bu, tam anlamıyla bir övülmeyi ifade eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "içlerinden bir kısmının gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Ayette geçen kâde fiilinin failinin, kulûb lafzının olması ve takdirinin de, şeklinde olması mümkündür. Burada "emr ve şe'n zamiri" sözkonusu otup, fiil ve failin o emr ve şen'in tefsiri olması da mümkündür. Bu ikinci şıkka göre mana: "Onlar, zorluğun şiddetinden dolayı, o savaşta, Hz. Peygamber'e ittiba etmede, neredeyse sebat gösteremiyeceklerdi" şeklinde olur.

İkinci bahis: Hamza ve Âsım'ın ravisi Hafs, fiilin önce geçmiş olmasından dolayı yâ ile yezîğu; diğer kıraat imamları da, kulûb lafzının (çoğul olduğu için) müennes olmasından dolayı tâ ile teziğu şeklinde okumuşlardır.. Abdullah İbn Mesûd ise, bu ayeti, "Onlardan bir grubun kalblerinin meyledip eğrilmesinden sonra..." şeklinde okumuştur. 285[285]

Kâde Fiilinin Manası Hakkında

Üçüncü bahis: Bazılarına göre kâde, sadece "mukarebe" (yaklaşma) manası ifade eder. Diğer bazılarına göreyse, (o işin) olmamasıyla beraber, yakınlık manasını ifade eder. O halde, ayette bahsedilen o tevbe, o "yaklaşma ve "neredeyse olayazma"dan dolayı olmuş olur. Alimler, onların kalblerine düşen o şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, "Onfarın bazıları, o şiddetli ve güçlük anında Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrılma eğilimi gösterdiler. Ancak ne var ki, buna sabrettiler ve kendilerini alıkoydular" denilmiştir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, onlar sabr ve sebat gösterip bu önemsiz şeyden dolayt nedamet duyduklarından ötürü de, ^IU vü İ* "Sonra onian tevbeye muvaffak kıldı" buyurmuştur. Diğer bazıları da, bu tevbenin, bir şeyi fiiliyata dökmeden önceki safhada yer atan eğilim ve yeltenmeden dolayı yapıldığını söylemişlerdir. Binâenaleyh, onlar böyle bir sıkıntıyla karşı karşıya kalınca, onların kalbine böyle birşey düşmüştür. Bununla beraber onlar, bunun bir ma'siyyet ve günah olacağı endişesinden dolayı, kalblerine düşen bu önemsiz şeyi tevbe ile telafi etmişlerdir. İşte bundan dolayı da Genâb-ı Hak. "Sonra onları tevbeye muvaffak kıldı." buyurmuştur.. 286[286]

Tevbe Meselesini Başta ve Sonda Anmanın Sebebi

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, hem ayetin başında, hem de sonunda tevbeden bahsetmiştir. O halde bu tekrarın faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

Birinci izah: Allah Teâlâ, onların kalblerini hoşnut etmek için (sözüne), günahlarından bahsetmeden önce, tevbeyi zikrederek başlamış; sonra, onların günahlarından bahsetmiş, daha sonra da, bunun peşinden tekrar tevbeden bahsetmiştir ki, Cenab-ı Hakk'ın bundan maksadt onları övmektir.

İkinci izah: "Sultan, falancayı affetti; sonra onu afvetti" denildiğinde bu, bu affın, kuvvet ve mükemmellikte zirveye ulaşmış müekked bir aff olduğuna delâlet eder. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Cenâb-ı Hak. müs!üman bir kimsenin günahını yirmi defa affeder "287[287] buyurmuştur ki. İbn Abbasın. "Sonra onları tevbeye muvaffak kıldı." ayeti hakkında, "Aliah bununla, onlardan fazlasıyla razı olduğunu murad etmiştir" demesinin manası budur.

285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/212-213

286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/213

287[287] Benzeri hadis Müsned, (5/174).

Üçüncü izah: "Andoisun ki Allah. Peygamberini ve güçlük zamanında O'na tabi olan muhacirlerle ensan da tevbeye muvaffak kıldı.." ayetindeki sıralama, Cenâb-ı Hakk'ıri, o güçlük zamanında, onların kalblerine düşen vesveselerden dolayı. yapmış oldukları tevbeleri kabul ettiğine delâlet eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, buna ilavede bulunarak, "içlerinden bir kısmının gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken" buyurmuştur. Binaenaleyh bu ilave, bazı kuvvetli vesveselerin bulunup tahakkuk ettiğini ifade eder. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak, onların o vesveselerle muaheze edilecekleri hususunda hiç kimsenin gönlünde herhangi bir şüphe kalmasın diye, Cenab-ı Allah bu ifadenin peşinden tekrar tevbeyi zikretmiştir.
Daha sonra, "Çünkü o raûf ve rahîmdir" buyurmuştur, Rauf ve Rahîm, Allah'ın birer sıfatı olup, manaları birbirlerine yakındjr. Re'fet'in, zararı gidermek, rahmetin ise fayda ulaştırmak için çalışmaktan ibaret sayıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birisinin, geçmiş olan rahmet için; diğerinin de, gelecek, müstakbel rahmet için kutartti da söylenmiştir[288][288]

Haklarındaki Hüküm Ertelenen Üç Kişi

"Haklarındaki hüküm ertelenen üç kişinin tevbelerini de Allah kabul etti. Çünkü yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihayet AMı'dan, yine Allah'dan başka sığınacak hiç bir yer olmadığını anladılar da bundan sonra Allah, onları da eski hallerine dönsünler diye, tevbeye muvaffak buyurdu. Şüphesiz ki Allah. (ancak) O. tevbeyi en çok kabul eden. hakkıyla merhamet edendir" 118)
Ayetle İlgili birkaç mesele bulunmaktadır; [289][289]

Birinci Mesele

Bu ifade, önceki ayete atfedilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Andolsun ki Allah, peygamberin güçlük saatinde O'na tabi olan muhacirlerin, ensârın ve haklarındaki hüküm ertelenenlerin tevbelerini affetti..." şeklindedir. Bu atıftaki fayda şudur: Daha önce ifade ettiğimiz üzere, tevbenin, Hz. Peygamber'in tevbesinin yanında zikredilmesi, o tevbeyi yapan şahsın mertebesinin büyüklüğüne ve tazim edildiğine delâlet etmektedir. Bu atıf, Hz. Peygamber'in, muhacirlerin ve ensarın tevbelerinin kabulünün, aynı hükme dahil olmasını gerektirir. Bu da, onların durumlarının yüceliğini ve onların buna müstehak olmalarını gerektirir. [290][290]

İkinci Mesele

Ayette bahsedilen üç kişi. Cenâb-ı Hakk'ın, "diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren haklarındaki hüküm ertelenmiş olanlardır" (Tevbe. Ioe) ayetinde bahsetmiş olduğu kimselerdir. Alimler, onların, haklarında hüküm gecikmiş olanlar şeklinde vasfedilmiş olmalarının sebebinde ihtilâf ederek, şu açıklamaları yapmışlardır:
a) "Buradaki "hullifû/'dan maksad, onlara, savaştan geri kalma emri verilmiş olması: veyahut da. Hz. Peygamber'in buna razı olması değildir. Aksine bu. senin arkadaşına; "Falancayı, nerede terkettin?" deyip de, onun da: "Falanca yerde" demesine benzer. Bu cevabı veren kimse, büyük ihtimal, onun orada kalmasını istememiş, hatta geri kalmaktan men etmiştir. Fakat böyle söylemekle, sadece onun kendisinden geride kaldığını bildirmek ister.
b) O üç kimsenin, savaşa gitme kararlılığı içinde olmaları, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de. onlara, âlet ve edevat, savaş teçhizatı elde edebilecekleri bir süre kadar müsaade etmiş olması; onlar, muayyen bir zaman gecikip kalınca da, o kimselerde gevşeklik ve tembelliğin

---

[288][288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/213-214
[289][289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/214-215
[290][290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/215

zuhur etmiş olması, böylece de "Peygamber onları geride bıraktı" denilmiş olması da imkânsız değildir.

c) Cenâb-ı Hak burada, bir topluluğun kıssasını anlatmıştır ki bunlar, "Diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren geciktirilmişlerdir" (Tevbe. ıo5) buyruğundan kasdedilenlerdir. Bunların geciktirilmiş olmasından murad, tevbelerinin kabulü hususundaki hükmün, ilk gruptan sonraya kalmış olmasıdır. Bu üç kişiden birisi olan Ka'b İbn Mâlik şöyle demişti: "Cenâb-ı Hakk'ın, bizim hakkımızdaki buyurmasından maksad, savaştan geri kalmamız olmayıp, Cenâb-ı Hakk'ın, "Diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren geciktirilmişlerdir"(Tevbe, 106)ayetinde işaret edildiği üzere, Allah Resulünün bizim hakkımızdaki hükmü ertelemesidir." 291[291]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu tabir "Gazaya çıkanlara Medine'de halef oldular" anlamında olmak üzere
helefû şeklinde okunmuştur. Bu kıraat, hâlife (ahmak) veya helûf (ağız kokusu) manası esas alınırsa "akılsızlık ettiler ve bozuldular" manasına da gelebilir. Ca'fer es-Sadık, bu kelimeyi hâlefû (muhalefet ettiler) şeklinde okurken, A'meş, şeklinde okumuştur. 292[292]

Seferden Geri Kalan Üç Sahabi

Bu üç kişi, şâir olan Ka'b İbn Mâlik; hakkında Liân ayeti nazil olmuş olan Hilâl İbn Ümeyye ve Mürâre İbn
er-Rebî'dir. Alimlerin, bu hadiseyle alâkalı iki görüşü bulunmaktadır:
Birinci görüş: Bu görüşe göre onlar, Hz. Peygamber'in arkasından gitmişlerdir. Hasan el-Basri bunu şöyle anlatmaktadır: "Onlardan birisinin, bedeli yüzbin dirhem olan bir arazisi bulunuyordu. Bunun üzerine o: "Ey arazi, beni Allah'ın Resulünden, sen geri bıraktın sen! Git, seni Allah yoluna, O'nun rızasına vakfediyorum. Ben, Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar, sahraları dolaşıp katedeceğim" dedi ve bunu yaptı da. İkincisinin de bir ailesi bulunuyordu. Bunun üzerine o: "Bak, hanım! Beni Allah'ın Resulünden sen geri bıraktın, sen! Artık ben de seni bırakıp, O'na ulaşıncaya kadar sahraları katedeceğim" dedi ve böyle yaptı. Üçüncüsünün de, ne malı ne de çoluk çocuğu bulunuyordu. Bunun üzerine o: "Benim bu hususta, hayata olan düşkünlüğümden başka mazeretim yoktur. Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Resulüne ulaşıncaya kadar, sahraları katedip gideceğim!" dedi. Böylece onlar, Allah'ın Resûlü'ne katıldılar, Bunun üzerine Allahu Teâlâ da, "diğer birtakımı da, Allah'ın emrine intizaren geciktirilmişlerdir" (Tevbe. 106) ayetini inzal buyurdu. 293[293]

Ka'b b. Malik (r.a.)'in Meselesi

Ekserî ulemânın görüşü olan ikinci görüşe göre onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peşinden gitmemişlerdir. Ka'b, bunu şöyle anlatır: "Hz. Peygamber (s.a.s), benim sözümden hoşlanırdı. Binâenaleyh, savaşa katılma hususunda O'ndan geri kaldığımda, Hz. Peygamber: "Ka'b'ı savaştan alıkoyan şey nedir?" demiş. Binâenaleyh, Hz. Peygamber Medine'ye geri dönünce, münafıklar mazeret beyanında bulunmuşlar, Hz. Peygamber de onları mazur görmüştü. Ben de Hz. Peygamber'in yanına vardım ve: "Benim atım da, silahım da hazırdı. Sebepsiz yere geri kaldım. O halde, benim bağışlanmamı dile!" dedim. Allah'ın Resulü bunu kabul etmedi. Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s), ashabı bu üç kişiyle oturup kalkmaktan men etti ve onlardan uzak durulmasını emretti. Hatta, bunu, onların karılarına bile emir buyurdu. Böylece, yer,

---

291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/215-216
292[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/216
293[293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/216

onca genişliğine rağmen onlara dar geldi. Derken, Hilal İbn Ümeyye'nin karısı, Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Resutü, andolsun ki Hilal durmadan ağlıyor; öyle ki ben, onun gözlerinin kör olacağı endişesini duyuyorum!" dedi. Elli gün kadar geçmişti ki Allah; ayetiyle, (Tevbe, 1gayetlerini indirdi. Bu esnada Hz. Peygamber (s.a.s), Ümmü Seleme'nin yanından odasına çıkarak, "Allahu Ekber!. Allah, arkadaşlarımızın mazur oldukları hususunda ayet indirdi" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), sabah namazını kıldırdıktan sonra, bunu, ashabına açtı ve onlara, Allah'ın o kimselerin tevbesini kabul ettiği müjdesini verdi. Bunun üzerine o üç kişi Hz. Peygamber'e geldiler. Hz. Peygamber de, haklarında nazil olan ayeti okudu,Bunun üzerine Ka'b (r.a): "Benim Allah'a karşı yapacağım tevbe, bütün malımı sadaka olarak vermemdir" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): "Hayır" dedi. Ka'b da: "Malımın yansını vereyim" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) yine: "Hayır" dedi. Ka'b: "Üçte birini" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): "Evet öyle yap" buyurdu. 294[294]

Üç Sahabinin Müşterek Vasıfları

Bil ki Cenâb-ı Allah, bu üç kişiyi şu üç sıfatla nitelemiştir:
Birinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş.. " buyruğunun ifade ettiği husustur. Müfessirler bunun manasının şöyle olduğunu söylemişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), onlardan yüz çevirmiş, onlara iltifat etmemiş, mü'minleri onlarla konuşmaktan men etmiş, onların hanımlarına, ayrı durmalarını emretmiş ve onlar, bu hal üzere elli veya daha fazla gün beklemişlerdi. Hak Teâlâ'nın "Yeryüzü bunca genişliğine rağmen. onlara dar gelmişti" buyruğunun tefsiri, bu sûrede daha evvel geçmişti.
İkinci sıfat: Hak Teâlâ'nın: "Vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı" buyruğunun ifade ettiği husustur. Bu ifade ile, onların üzüntüleri, kederleri, eş ve dostlarından ayrı kalmaları ve insanların kendilerine hor bakmaları sebebi ile, içlerinin daralması kastedilmiştir.
Üçüncü sıfat: Hak Teâlâ'nın "Nihayet Allah'dan. yine Allah'dan başka sığınacak hiç bir yer olmadığını anladılar" buyruğunun ifade ettiği husustur. Bu ayetin manası, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dua ederken söylediği:"Ey Allahım! Senin gazabından yine senin nzana; kızgınlığından affına ve senden yine sana sığmıyorum "295[295] şeklindeki sözünün manasına yakındır.
Bazı âlimler de, bu ayetin başındaki zannû sözünün tıpkı Bakara süresindeki ^îj ijilü ^i jjüaj jjJJi (Bakara. 46) ayetinde olduğu gibi, "dildiler" manasına geldiğini söylemişlerdir. Bu kelimenin bu manaya olduğunun delili, Allah Teâlâ'nın bu vasfı, onlar hakkında bir medh (övgü) sadedinde zikretmesidir. Bu. onların ancak. Allah'ın hışmından yine Allah'a sığınılacağını bilmeleri ile mümkün olur.
Diğer bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Bunların durumları vahye dayanmıştır Onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerinin nifaktan uzak oldukları hususunda ayet indireceğim kafi olarak bilmiyorlardı. Fakat, o sıkıntılar içinde kalma müddetlerinin uzayabileceğine ihtimal veriyorlardı. O halde tenkid, o müddetin kısa olmasını muhtemel görme ile ilgili olmuş olur. 296[296]

Bu Sahabilerin Tevbelerinin Kabulü

Allah Teâlâ onları bu üç sıfatla niteleyince "Sonra Allah onları tevbeye muvaffak kıldı" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 297[297]

294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/216-217
295[295] Müslim, Salâl, 222 (1/352); Tirmizî,, Daavât, 76 (5/524).
296[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/217-218
297[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/218

Birinci Mesele

Bil ki burada mutlaka mukadder bir ifade vardır ve bunun takdiri şu şekildedir: "Yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmış ve nihayet Allah'dan yine Allah'dan başka sığınacak bir yer olmadığını anlayınca, Alla1-onları tevbeye muvaffak kılmış ve sonra yine onları tevbeye muvaffak kılmış." İfadedeki bu tekrarın faydası nedir? Biz deriz ki: Bu tekrar, te'kidden ötürü güzel ve yerindedir. Bg tıpkı, hükümdarın, bazı köleleri için affını gösterme hususunda mübalağa etmek, yani bunu iyice ortaya koymak istediğinde, "Seni affettim, afettim, affettim!" demesi gibidir.
Buna göre eğer. "Ayetteki "Tevbe etmeleri için, Allah onları tevbeye muvaffak kıldı" tabirinin manası nedir?" denilirse biz deriz ki: "Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Alimlerimiz, bundan maksadın, kulun fiilini Allah Teâlâ'nın yarattığını beyan etmek olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh ayetteki, ifadesi, tevbenin Allah'ın fiili (yaratması) olduğuna; "tevbe etmeleri için" ifadesi ise, tevbenin kulun fiili (kesbi) olduğuna delâlet etmektedir ki, bizim görüşümüz de budur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "Hakikat şu ki:'Güldüren de. ağlatan da A//a/ı'c/jr"(Necm,gayetinin yanısıra, "Onlar, az gülsünler, çok ağlasınlar" CTevbe.82)ayetinin; "Kâfirler o (Muhammedi Mekke'den) çıkardıkları zaman.."(Tevbe. 40)ayetinin yanısıra, "Rabbin, seni evinden harbe çıkardığı zaman.. (Enfâi.5)ayetinin ve"Deki: "Yerde gezin, dolaşın.. "(Nemi, 69)ayetinin yanısıra, "'O (Allah), sizi karada ve denizde gezdir endir.. (Yunus 22) ayetinin bulunuşudur.
2) Bundan maksad, "Bu, sizin ileride tevbe etmenize sebeb olsun diye, Allah'ın geçmişte sizi tevbeye muvaffak kılmasıdır" manasıdır.
3) "Tevbe"nin, kök manası "dönmek, rucû etmek"tir. Binâenaleyh ayet, "Mü'minlerle içli-dışlı olma ve aradaki ayrılığın kalkması ve böylece gönüllerinin yatışmış olması şeklindeki eski hallerine ve âdetlerine dönmeleri için, Atlan onlart tevbeye muvaffak kılmıştır" manasındadır.
4) Bu ifade, "Onlar tevbeye devam etsinler ve tevbelerini bozacak bir şeye dönmesinler diye Allah onları tevbeye muvaffak kıldı" manasındadır.
5) Bu, "Tevbelerinden istifade etsinler ve bol sevap kazansınlar diye, Allah onları tevbe etmeye muvaffak kılmıştır. Bu iki fayda, ancak Allah'ın onları tevbeye muvaffak kılmasından sonra gerçekleşir." 298[298]

Allah'ın Tevbeyi Kabul Etmesi Vacip Değildir

Âlimlerimiz, Allah'ın tevbeleri kabul etmesinin, aklen Allah'a vâcib olmadığı hususunda bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu kimseler hakkında tevbe şartları, taa işin başından beri mevcuttu. Buna rağmen Hz. Peygamber (s.a.s), onları kabul etmemiş, onlara iltifat etmemiş ve onları elli ve hatta daha fazla gün terketmiştir. Binâenaleyh eğer Allah'ın tevbeyi kabulü aklen ve mantıken vâcib olsaydı, peygamberin böyle yapması caiz olmazdı.
Cübbâî, ehA-i sünnetin bu görüşüne şöyle diyerek cevap vermiştir; ' 'O tevbenin ta işin başından itibaren makbul olduğu, ama Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cihad ve benzeri hususlarda emrettiği şeylerde, hiç kimse bu şeylerden geri alma cüretini göstermesin diye, onlar üzerine bu mükellefiyetin ağır olmasını kasdetmiş olduğu söylenebilir. Hem, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlarla konuşmaktan mü'minleri yasaklamış olması bir ceza olmayıp, mükellefiyeti ağırlaştırmak için olmuştur." Kadî (Abdulcebbâr) şöyle demiştir: "Onlar gerçeği anlasınlar, günahlarını ve başlarına gelen şeyi kabul etsinler diye, Hz. Peygamber (s.a.s), bu ağır mükellefiyeti o üç kişiye yüklemiştir. İşte onların bu durumu, özürlerini açıkça söyleyen münafıkların başına gelenden caydırma hususunda daha ileridir.
(Mu'tezilî olan bu şahıslara) şöyle cevap verilir: Biz, ayetteki "Sonra Allah onları tevbeye muvaffak kıldı" buyruğunun zahirî manasına tutunuyoruz. Çünkü "sonra" kelimesi

---

[298] 298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/218-219

terâhî{zaman bakımından sonralığı göstermek) içindir. Bu kelime, tevbenin kabulünün, sonra olduğunu gösterir. Binâenaleyh siz bunu, o kabulün ortaya konulmasının (belirtilmesinin) geciktirilmesi manasına alırsanız bu, bir delil olmaksızın, ayetin zahirî manasını bırakma olmuş olur. Buna göre eğer onlar, "Ayetin zahirini bırakmayı gerektiren, "O. kullarının tevbesini kabul eder.." (Şûra. 25) ayetidir" derlerse, biz de deriz ki: "Bu ayetteki "kabul eder' kelimesi, gelecek zaman içindir. Gelecek zaman kalıbı ise, icmâ ileT asla fevriliği (hemen yapmayı) ifade etmez."
Sonra Allah Teâlâ bu ayetini "Şüphesiz ki Allah (ancak) o. tevbeyi en çok kabul eden. hakkıyla merhamet edendir" buyurarak bitirmiştir. Bil ki Allah Teâlâ'nın "tevvâb" sıfatının peşinden "rahîm" sıfatını getirmesi, tevbeleri, kendisine vâcib olduğu için değil, sırf rahmet ve kereminden ötürü kabul ettiğine delâlet eder. Bu da, biz (ehl-i sünnetin), "Aklen, tevbeleri kabul etmek, Allah üzerine vacib değildir" şeklindeki görüşümüzü kuvvetlendirir. 299[299]

Doğru Kişilerle Beraber Olmanın Lüzumu

"Ey iman edenler. Allah'ı sayın ve sadıklarla beraber olun" (Tevbe. 119).
Bil ki Allah Teâlâ, bu üç kişinin tevbelerini kabul ettiğini bildirince, bahsi geçen şeyi, yani cihadda, Hz. Peygamber (s.a.s)'den geri kalmayı men etme sadedinde bir ifade zikrederek, "£y iman edenler, Resûlullah'm emrine muhalefet etme hususunda Allah 'dan korkun ve savaşlarda (doğru olanlarla, yani Resul ve ashabı ile birlikte olun. sakın savaştan geri kalanlardan ve münafıklarla birlikte evlerinde oturup kalanlardan olmayın" buyurmuştur.
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 300[300]

Ayetin Icmaa Delil Olması

Allah Teâlâ- mü'minferle, sâdıklarla beraber olmayı .emretmiştir. Sâdıklarla birlikte olmak vâcib (şart) olduğuna göre, her zaman ve devirde, sadıkların var olması gerekir.
Bu da herkesin, bâtıl üzerinde ittifak etmesine mânidir. Herkesin bâtıl üzerinde ittifak sağlaması imkansız olduğuna göre, yine herkes birşey üzerinde ittifak ettiklerinde, hakkı bulmuş olmaları gerekir. İşte bu da, icma-ı ümmetin bir hüccet olduğuna delâlet eder. 301[301]

Şia'nın Masum İmam İddiasının Reddi

Eğer biri çıkıp derse ki: "Hak Teâlâ'nın, "Sadıklarla beraber olun" buyruğu ile, "Sâdıkların yolu üzere olun" manası kastedilmiş olabilir. Bu, tıpkı bir kimsenin, çocuğuna: "Salihlerle (iyi kimselerle) beraber ol" dediğinde,gayesi bu manayı ifade etmektir." Bunu kabul ederiz, amma diyoruz ki:"Bu emir, sadece Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında vardı. Binâenaleyh bu, peygamber (s.a.s) ile birlikte olma hususunda bir emirdir. 8u sebeble de bu ifade, diğer zamanlarda da bir sadığın (peygamberin) bulunacağına delâlet etmiş olmaz. Biz bunu da kabul ettik diyelim. O halde^Şia'nın da dediği gibi, ayetteki "sâdık"ın, mükellefiyet zamanının (dünya hayatının) onsuz olması imkansız olan "masum imam" manasına olması niçin caiz olmasın?" denilir ise, birinciye şöyle cevap verilir: "Sadıklarla beraber o/un "emri, sâdıklara uyma hususunda bir emir, onlara muhalefet etme hususunda bir nehiydir. Bu ise, her zaman sâdıkların bulunması şartına bağlıdır. Halbuki, vacibin ancak kendisi ile tamam olacağı şey de vâcibtir. Binâenaleyh bu ayet, sâdıkların her zaman bulunacağına delâlet etmiş olur.
Bu soruyu soranın, "Ayet, "sâdıkların yolu üzere olun" manasindadır" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: "Bu, ayetin zahirî manasını, bir delil ve sebeb yok iken bırakmaktır."
Onun: "Bu emir, Hz. Veygamber (s.a.s) zamanına ait bir emirdir" şeklindeki sözüne gelince,

---

[299][299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/219-220
[300][300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/220
[301][301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/220

biz deriz ki; Bu da şu sebeblerden ötürü yanlıştır:

1) Kur'an'da zikredilen mükellefiyetlerin, Kıyamete kadar mükelleflere yönelik olduğu, Hz. Muhammed'in dininde açık bir tevatürle sabittir. Binâenaleyh bu mükellefiyetin durumu da böyledir.

2) Bu sîga, bütün vakitleri kapsar. Nitekim bu ifadeden istisna yapılabilmesi de bunun delilidir.

3) Ayetin lafzında, belli bir zaman zikredilmediği için, ayeti zamanların bir kısmına hamletmek, diğer zamanlara hamletmekten daha evlâ olmaz. Bunu, bir kısım zamanlara hamletmek, ta'tîle (ayeti muattal bırakmaya) götürür ki, bu bâtıldır. Ayeti, bütün zamanlara hamletmeye gelince, işte elde etmek istediğimiz netice de budur.

4) Cenâb-ı Hakk'm, "Ey iman edenler, Allah'ı sayın!" buyruğu, onlara takvayı emreden bir ifadedir. Bu emir, müttakî olmayacak olanları da kapsayabilir. Bu da ancak, o kimsenin hata etme ihtimali olduğunda mümkün olur. Binaenaleyh ayet, hata edebilecek olanların, ismetleri (hata etmemeleri) vâcib otan kimselere uymaları gerektiğine delâlet etmiş olur. İsmetleri vâcib olanlar da Allah'ın kendileri için "sâdıklar" hükmünü verdiği kimselerdir. Bundan dolayı bu ayet, hatadan ma'sum olanın, hata edebilecek kimselerin hatalarına manî olabilmesi için, hata edebilecek kimselerin, hatadan masum olanlarla birlikte olmaları gerektiğine delalet eder. İşte bu, her zaman için söz konusudur. Binâenaleyh bunun her zaman bulunması gerekir.

Soruyu soranın, "Bundan muradın, mü'min kimsenin, her zaman mevcud olan ma'sum ile birlikte olması manası olması niçin caiz olmasın?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Biz de, mutlaka her zaman bir ma'sumun olması gerektiğini kabul ederiz. Fakat biz bu ma'sumun, ümmet-i Muhammed'in topluluğu olduğunu söylüyoruz. Siz ise, bu ma'sûm'un, ümmetten biri olduğunu iddia ediyorsunuz. Bu sebeble biz, bu ikincisinin yanlış olduğunu söylüyoruz. Çünkü Allah Teâlâ, mü'minlerden herbirine sâdıklarla birlikte olmayı vâcib kılmıştır. Bu ise, mü'min için ancak, o sâdığın kim olduğunu bilmesi hâlinde mümkün olur. Bu, o sadığın kim olduğunu bilmeyen için mümkün değildir. Binâenaleyh sadığın kim olduğunu bilmeyen de, sadıklarla beraber olmakla emrolunmuş olsaydı, bu "teklif-i mâla yutak" olurdu. Bu ise caiz değildir. Fakat biz, ismet sıfatını taşıyan belli bir insan bilemiyoruz. Bizim, böylesi {ma'sum} bir insanı bilemiyeceğimizi bilmemiz, zaruri ve kesindir. Öyleyse Hak Teâlâ'nın, "Sadıklarla beraber olun" emri, belli bir şahısla birlikte olma hususunda bir emir olmamış olur. Bu yanlış olunca, geriye bu ifadeden muradın, ümmetin topluluğu ile (geneli ile) birlikte olma ihtimali kalır. Bu da, ümmetin genelinin görüsünün hak ve doğru olduğuna delâlet eder. Bizim, "icma bir delildir" sözümüzün manası işte budur. 302[302]

Doğruluğun Lüzum ve Fazileti, Yalanın Çirkinliği

Ayet, doğruluğun (sıdk'ın) faziletine ve derecesinin yüceliğine delalet etmektedir. Durumun böyle olduğunu, şunlar da teyid etmektedir:

a) Rivayet edildiğine göre birisi Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelir ve: "Ben, sana iman etmek isteyen birisiyim. Fakat içki içmeyi, zina etmeyi, hırsızlık yapmayı ve yalan söylemeyi de severim. İnsanlar senin bütün bunları haram kıldığını söylüyorlar. Ben ise, bunların hepsini bırakmaya takat getiremem. Eğer sen bunlardan sadece birisinden vazgeçmemi kâfi görürsen, sana iman ederim" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Yalanı bırak" buyurur. O da bunu kabul eder ve müslüman olur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrılınca, birileri ona içki sunarlar. O, (kendi kendine) "Eğer içersem, peygamber de bana içip içmediğimi sorar ve ben de yalan söylersem, verdiğim sözde durmamış olurum. Yok eğer doğru söylersem, o zaman da bana hadd (içki cezası) uygular" diye düşündü ve içki içmedi. Sonra ona birileri zina teklifinde bulundular, Aynı düşünce hatırına gelince, ona da yanaşmadı, Hırsızlık meselesinde de böyle

---

302[302] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/220-222

oldu. Bunun üzerine bu şahıs, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek "Yaptığın, ne kadar güzel! Sen beni yalandan men edince, bütün kötülük kapılarını bana kapatmış oldun" dedi ve herşeyden tevbe etti.

b) İbn Mes'ûd (r.a)'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Size doğruluk gerekir. Çünkü doğruluk insanı birre (iyiliğe) yaklaştırır. Birr de cennete yaklaştırır. Hiç şüphesiz kul doğru olur ve böylece Allah katında sıddîk (dosdoğru) olarak yazılır. Aman yalandan sakınınız! Çünkü yalan insanı fücura (günaha), fücur da cehenneme yaklaştırır. Hiç şüphesiz adam yalan söyler ve böylece Allah katında kezzâb (yalancı) diye yazılır. Baksana insanlar için cij> (Doğru oldun, doğru söyledin); oj^ (iyi oldun), ve £jJ*j (azdın, günaha daldın), £İ&* (yalan söyledin) ifadeleri kullanılır."

c) Cenâb-ı Hakk'ın Kur'an'da iblisten naklettiği, "O, "senin izzetine andederim ki, içlerinden ihlâsa erdirilmiş mü'min kulların müstesna, onlann hepsini muhakkak azdıracağım" (Sâd. 82-83) ifadesi hakkında şu söylenmiştir: "İblis böyle bir istisna yapmıştır. Çünkü eğer o bu İstisnayı yapmamış olsaydı, bütün insanları yoldan çıkarma iddiasında yalancı olmuş olurdu. Böylece o. yalandan kaçınarak bu istisnayı yapmıştır. Binâenaleyh yalan iblisin bile kaçındığı birşey olduğuna göre, müslümanın ondan kaçınması haydi haydi şart olur.

d) İmanın, diğer taatlardan değil de doğruluktan (sıdktan) sayılması, doğruluğun faziletine; küfrün de, diğer günahlardan değil de yalandan sayılması, yalanın kötülüğüne delâlet eder.

Alimler yalanın kabîh (kötü ve çirkin) olmasını gerektiren şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. (Ehl-i sünnet) alimlerimiz onun kabih olmasını gerektiren şeyin, yalanın hem âlemin hem de insanın işlerini bozması olduğunu söylemişlerdir. Mu'tezile ise, yalanın kabih olmasını gerektiren şeyin, bizzat yalan oluşu olduğunu söylemişlerdir. Bizim delilimiz. HakTeâlâ'nın. L'£y iman edenler, eğer bir fâsık size bir haber getirirse, onu tahkik edin (araştırın). Yoksa bilmeyerek bir topluluğa sataşırsınız da yaptığınıza pişman olursunuz" (Hucurât. 6)ayetidir. Bu, ı:fâsığın sözünü kabul etmeyin. Çünkü çoğu zaman onun sözü yalan olur. Böylece o yalanı kabul etmekten dolayı, sonunda pişman olacağınız bir iş yaparsınız" demektir. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın iyilikleri ihlal eden bir neticeye götürmesi ihtimalinden dolayı, yalan olabilecek şeyleri reddetmeyi vacib kıldığına delâlet eder. Şundan dolayı. yalanın kabîh olmasını gerektiren şey, onun zararlara sebeb olmasıdır.

Kadî de kendi görüşüne şu şekilde delil getirmiştir: "Bir kimse bir menfaat elde etme veya bir zararı giderme çabasına girer ve onun bunlara ulaşması da yalan ve doğru söylemesi ile mümkün olursa, bu durumda onun doğruyu bırakıp yalana başvurmasının caiz olmayacağı aklın bedaheti ile anlaşılır. Şayet o kimsenin bu neticeye ulaşması iki doğru ile mümkün olmuş olsaydı, o zaman onun bu iki doğrudan birisini bırakıp diğerine başvurması caiz olurdu. Binâenaleyh eğer yalan, bir menfaatten veya bir zararı gidermeden ötürü güzel olmuş olsaydı, yalanın durumu, doğrunun durumu gibi olurdu. Bu böyle olmadığına göre, yalanın sadece her halükârda kâbih bir şey olmuş olduğu anlaşılır. Bir de eğer yalan hasen (güzel) olmuş olsaydı, bir maslahat (fayda) söz konusu olduğunda, Allah'ın onu emretmesinin caiz olması gerekirdi. Bu da, Allah'ın haberlerine güvenümeme neticesine götürürdü." Kadî'nin tefsirinde yaptığı izah işte budur.

Onun birinci iddiasına şöyle cevap verilir: "İnsanlarca, yalan, âlemin maslahatlarını (düzenini) bozduğu için, taa ömrünün başından itibaren, yalanın çirkin bir iş olduğu kabul edilince, bu onun gözünün önünden hiç ayrılmayan ve hayali kaybolmayan bir suret olmuş olur. Bu suretin bu hususta hüküm vermesi sözkonusu olursa, onda kökleşmiş adet onun kabîh (çirkin) olduğuna hükmeder. Bundan dolayı eğer siz insanın böylesi bir âdetten uzak bulunmasını ve neticeye ulaştırma bakımından yalan ile doğrunun eşit olduğunu farzetmeniz halinde bir tercihin olabileceğini kabul etmeyiz."

Kâdî'nin ikinci deliline de şöyle cevap verilir: Size göre Allah Teâlâ'nın yalan söylemeyişinin sebebi şudur: "Allah yalan söylemez, çünkü çirkindir. Allah bu çirkinliği irtikâb etmez, çünkü yalandır!" Binâenaleyh Allah'dan yatanın sâdır olmasının imkansız olması gerekçesi ile bu manayı kabul etmeniz halinde devr-i fasit lâzım gelir ki, devir bâtıldır. [303]

Medine'nin Çevresindeki Bedeviler

Ne Medinelilehn. ne de çevrelerindeki bedevilerin, Allah'ın Resulünden geri kalmaları ve bizzat kendisine, canla başla rağbet etmemeleri olacak şey değildir. Çünkü onların Allah yolunda bir susuzluk, bir yorgunluk, bir açlık (çekmeleri), kâfirleri kızdıracak bir yere ayak basmaları, bir düşmana karşı bir muvaffakiyete nail olmaları yoktur ki mukabilinde kendileri için de bu sebeble iyi bir amel yazılmış olmasın. Çünkü Allah iyilik edenlerin mükâfaatım zayi etmez. Onlar, gerek küçük, gerek büyük herhangi bir masraf yapmaya dursunlar bir vadiyi geçmeyedursunlar, mutlaka Allah o yapageldikleri şeyden daha güzeliyle onlara mükâfaat vermek için, (bütün onlar) hesablanna yazılmıştır" (Tevbe, 120-121).
Bil ki Allah Teâlâ: "Sadıklarla beraber olun" buyruğu ile, bütün savaşlarda ve toplantılarda Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte olmanın vâcib olduğunu bildirince, bunu te'kid ederek, bu ayette de, Peygamber'den ayrılmayı yasaklayıp, "Ne Medinelilerin ne de çevrelerindeki bedevilerin, Allah'ın Resulünden geri kalmaları (...) olacak şey değildir" buyurmuştur.
Medine'nin etrafında yerleşmiş olan bedeviler: Müzeyne, Cüheyne. Eşca', Eşlem ve Gıfâr Kabileleridir. Bunu, İbn Abbas (r.a) haber vermiştir.
Bu tabirin, Medine'nin etrafında olan bütün bedevileri kapsadığı, çünkü lafzın umumi olduğu, bunu tahsis etmenin delilsiz bir iddia olacağı da ileri sürülmüştür,
Her iki görüşe göre de, Resûlullah (s.a.s) sıcak altında iken ve sıkıntı çekerken, kendilerinin Resûluliah'dan ayrılıp canlarını koruma ve refah peşinde olmaları uygun olmaz.
Cenâb-ı Hak, "Bizzat kendisine canla başla rağbet etmemeleri yasaktır" buyurmuştur. Arapça'da "Ondan vazgeçtim, onu terkettim, ondan geri durdum" manasında yine, "ona karşı harîsoldum, onu bırakmadım" manasında denilir. Buna göre mana, "Onların, Peygamberin kendisi için tercih ettiği şeyi, kendi nefisleri için istememeleri uyçun olmaz" şeklinde olur.
Bil ki bu ifadenin zahiri, onların hepsine cihadın farz olduğunu göstermektedir. Fakat biz, hasta, zayıf ve âciz kimselerin, hem aklî detil ile hem, "Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez '(Bakara. 2B6) ve "A'mâ olana bir harec (günah) yok... "(Nur.et)ayetleri ile, bu ayetin genel hükmünün dışında bırakıldıklarını söylüyoruz.
Cihadın farz-ı ayn olmadığı meselesine gelince, bunun böyle olduğuna da icma delalet etmektedir. Böylece bu da, ayetin umumi hükmünden tahsis edilmiş ve bu iki şeklin dışındaki herkes, bu umumi hükmün muhtevasında kalmış olurlar. [304]

Cihada Çıkanların Kazançları

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'den geri kalmayt, yasaklayınca, onlara bu yolculukta isabet edecek her çeşit güçlüğün Allah katında büyük bir ücrete vesile olduğunu beyan buyurmuş ve sonra şu beş hususu zikretmiştir:
1) O'nun Bunun sebebi şudur: Çünkü onların "Allah yolunda bir susuzluk isabet etmez ki..." buyruğunun ifade ettiği husus. Zama kelimesi, şiddetli susuzluk demektir. Nitekim Arapça'da bir kimse iyice susadığında, J^İ Ut denilir
2) O'nun "bir yorgunluk" kelimesinin ifade ettiği husus. Bu, "bitkinlik, yorgunluk" demektir.
3) O'nun "Allah yolunda bir açlık..." sözünün ifade ettiği husus. Cenâb-ı Hak bununla, kendisinde karnın adetâ sırta yapıştığı şiddetli açlığı murad etmiştir. Bu manada, denilir.
4) O'nun 'Kâfirleri kızdıracak bir yere ayak basmaları" buyruğunun ifade ettiği husus. Bu, "Mü'min ayağını, atı tırnağını, devesi tabanını bir yere bastığı zaman, mutlaka bu kâfirlerin gayzına sebeb olur" demektir. İbnu A râbî, Arapça'da, "Onu kızdırdı, öfkelendirdi" manasında, tete ve fiillerinin aynı manada olarak kullanıldığını söylemiştir.

---

[303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/222-224
[304] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/224-225

5) O'nun "Bir düşmana karşı bir muvaffakiyyete nail olmaları, yani bir esir almaları veya onları öldürmeleri, az-çok onları bir hezimete uğratmaları yoktur ki mukabilinde kendileri için de bu sebeble iyi bir amel yazılmış olmasın, yani bu. Allah katında bir ibadet ve bir yakınlaşma sebebi olmamış olsun" ayetinin ifade ettiği husustur. Biz diyoruz ki bu ayet, Allah'a itaatta bulunmaya niyetlenen herkesin, oturmasmın, kalkmasının, yürümesinin, harekât ve sekenâtının, evet bütün bunların Allah katında yazılmış birer hasene olduğuna delâlet eder. Masiyet ve günah tarafındaki hüküm de böyledir. Binâenaleyh, tâatın bereketi, masiyetin de uğursuzluğu ne kadar büyüktür!

Alimler bu ayetin ifade ettiği hüküm hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Katâde şöyle demiştir: "Bu hüküm, Resûlullah'a has olan hükümlerdendir. Binâenaleyh, Resûlullah'ın bizzat kendisi savaştığı zaman, mazeretsiz olarak, hiç kimsenin ondan ayrılması caiz olmaz."

İbn Zeyd de şöyle demiştir: "Bu, müslümanlar az iken böyleydi. Onların sayısı çoğalınca, Allah Teâlâ, bu ayetin ifade ettiği hükmü, "Mü'minlerin hepsinin topyekün savaşa çıkmaları münasip değildir" (Tevbe, i22)ayetiyle neshetmiştir." Atiyye ise şöyle demiştir: "Onların, Hz. Peygamber (s.a.s) onları bir şeye davet edip onlara emrettiğinde, Allah'ın Resulünden ayrılma ve O'nu yalnız bırakma hakları bulunmamaktadır. Doğru olan da budur. Çünkü, Allah'ın Resulü bir şey emrettiğinde, ona itaat ve çağrısına icabet etmek ister istemez gerekir. Görevlendiren veya tayin eden idarecilerin emirleri de böyledir. Zira görevlendirilen birinin geri kalmasını tecviz edersek, bu yalnız bir kimseye münhasır kalmaz ve neticede cihad muattal olur."

Daha sonra "Onlar, gerek küçük, gerek büyük herhangi bir masraf yapmayadursunlar " buyurulmuştur. Cenâb-ı Hak bu beyanıyla, isterse bir hurma tanesi veya ondan da az bir şey, isterse bir kılıçbağı veya ondan da az bir şeyi kasdetmiştir.

Yine Cenâb-ı Hak, "Bir vadiyi geçmeye ursunlar" buyurmuştur. Vadi, dağlar ile tepeler arasında kalan boşluğa, mekâna verilen isim oiup, çoğulu evdiye'dir.

Cenâb-ı Hak "yazılmış olmasın" buyurmuştur. Yani, "Allah, o infâk ve o hareketi, mutlaka onlar lehine olarak yazar" demektir.

Daha sonra "Mutlaka Allah o yapageldikleri şeyden daha güzeliyle onlara mükâfaat vermek için" buyurulmuştur. Bu ifadede, iki izah bulunmaktadır:

a) Ayette geçen ahsen kelimesi, onların yapmış oldukları fiillerin sıfatlarındandır. Onların yapmış oldukları fiiller içinde vâcib, mendûb ve mubah olanlar bulunmaktadır. Allah Teâlâ onlara, kendilerinin yapmış oldukları en güzel fiile göre mükâfaat vereceğini beyan buyurmuştur ki, bu durumda, bu "en güzel" tabirine, mubah olanlar değil de, vâcib (farz) ve mendûb olanlar girer.

b) Ahsen lafzı. L'cezâ-mükâfaat" kelimesinin sıfatıdır.. Buna göre "Allah onları, yapmış oldukları amellerine mukabil en güzel, en yüce ve en üstün mükâfaatla ödüllendirir" ki işte bu da, Allah'ın verecek olduğu ilahi mükâfaattır. 305[305]

"Bununla beraber mü'minierin hepsinin topyekün savaşa çıkmaları münasip değildir. O halde onların her sınıfından yalnız birer zümre savaşa gitmeli, kimide -din ve şeriat ilimlerini iyice Öğrenmeleri ve kavimleri savaştan dönüp kendilerine geldikleri zaman onları uyarmaları için-gitmeyip kalmalıdırlar. Olur ki bu suretle mü'minler aykırı hareketlerden kaçınırlar" (Tevbe. 122),

Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 306[306]

Din Âlimi Yetiştirmenin Gerekli Olduğu

Bil ki bu hususta şu iki şey söylenebilir:

a) Bu ayet, cihad hükümlerinin geriye kalanlarından birisidir.

305[305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/225-227

306[306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/227

b) Bu, cihadla herhangi bir münasebeti bulunmayan yeni bir sözdür.

Birinci ihtimale gelince, İbn Abbas (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: '"Hz. Peygamber (s.a.s) savaşa çıkarken, ondan, münafık veya mazereti olanlardan başkası ayrılmaz, savaştan geri kalmazdı. Allah Teâlâ, münafıkları, Tebük Savaşı vesilesiyle iyice ayıplayıp kınayınca mü'minler, "Allah'a yemin olsun ki biz, hiçbir savaş ,ve hiçbir seriyyede Hz. Peygamber'den ayrılmayacağız!.." dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelip kâfirler üzerine seriyyeler gönderince, geride kalan müslümanlann tamamı da savaşa gittiler ve Hz. Peygamberi Medine'de yapayalnız bıraktılar. İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil olduwBuna göre ayetin ifade ettiği mana şu olur: "Mü'minlerin topyekün savaşa gitmeleri uygun olmaz. Tam aksine, onların iki kısma ayrılmaları gerekir. Bir kısım, Hz. Peygamber'in Hizmetinde kalırken, diğeri de savaşa gider." Bu böyledir zira, o zam.an İslamiyyet, savaşmaya, cihad etmeye ve kâfirleri ezip geçmeye muhtaç idi: bu gerekiyordu. Yine, yeni yeni mükellefiyetler ortaya çıkıyor ve şer'i hükümler iniyordu. Müslümanların, Hz. Peygamberin yanında kalmaya ve böylece de, o yeni hükümleri öğrenmeye, o mükellefiyetleri bellemeye ve onları orada bulunmayanlara tebliğ etmeye ihtiyaçları vardı. Böylece o zaman, gerekli ve şart olanın, Allah'ın Resûlü'nün sahabesinin iki kısma ayrılması olduğu sabit olmuş olur. Bunlardan birisi, savaş ve cihada gidecek, diğeri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında kalacaktır Böylece, s'avaşa giden kısım, savaşa katılmayanları da temsil etmiş olacak. Medine'de, Hz. Peygamberin yanında kalan kısım da, dinî ilimleri öğrenme hususunda savaşa iştirak etmiş olanları temsil etmiş olacaktır. İşte bu suretle de, her iki kısmın dinî işleri tamamlanarak ifa edilmiş olacaktır

Sen bunu iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: Bu görüşe göre şu iki ihtimal ortaya çıkar. 307[307]

Dinde Derinleşenler Savaşa Çıkmayanlardır

Birinci ihtimal: Medine de kalan kısmın, dini öğrenen kısım olmasıdır. Şu sebeble ki onlar, devamlı Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunup vahyi ve ayetlerin nüzulünü müşahade edip, her ne zaman bir mükellefiyet ve yeni bir hüküm geldiğinde, onu öğrenip iyice bellerlerdi. Binâenaleyh, savaşa giden kısım onlara dönüp başvurduğunda, Medine'de kalan bu kısım, öğrendikleri mükellefiyet ve hükümleri onlara tebliğ ederek bildiriyordu. İşte bu izaha göre ayette bir takdir yapmak gerekir. Buna göre ayetin takdiri, "Onlardan bir kısmının savaşa katılması; bir kısmının da. Medine'de kalarak dini iyice öğrenip, kavimlerine, yani savaşa katılanlar, savaştan döndükten sonra kendilerine başvurduğunda, onlara o hükümleri bildirmeleri gerekmem miydi? Böylece de savaştan dönenler, o yeni hükümleri öğrenince, Allah'a isyan ötmakten sakınmış olurlar" şeklinde otur. 308[308]

Dinde Derinleşenler Savaşa Çıkanlardır

İkinci ihtimal: Dini öğrenme işinin, savaşa katılanlara ait olmasıdır. Bu, Hasan el-Basri'nin görüşüdür. Buna göre ayetin manas;, 'Onlardan herbir fırkadan, bir kısmın savaşa katılması gerekmez mi? Böylece savaşa katılan o kısım, din hususunda fakîhler olmuş olurlar. Böylece, onların fakîh olmasından maksad, ontarın. müslümanlann müşriklere galip gelmelerini ve pek az sayıda olmalarına rağmen, müşrikler dünyasına üstün gelmiş olduklarını müşahede etmiş olmalarıdır. O durumda onlar bunun, Allah Teâlâ'nın, yardım ve desteğini onlara vermiş ve tahsis etmiş olduğunu ve O'nun, Muhammed (s.a.s)'in dinini yüceltmeyi, şeriatini kuvvetlendirmeyi murad etmiş olduğunu anlamış olurlar. Binâenaleyh savaşa katılan bu topluluklardan bazı kimseler, kâfir olan kavimlerine, (hısım ve akrabalarının) yanına vardıklarında, onları, müşahede etmiş oldukları nusret, fetih ve muzafferiyyet mucize ve

---

307[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/227-228

308[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/228

delilleriyle inzâr edip uyarırlar. Böylece de o kâfir kimseler Ailah'a isyan etmekten sakınırlar da, küfrü, şekki ve nifakı terkederler " şeklinde olur.

Bu görüş de, ihtimal dahilindedir. Kadî, bu görüşü tenkid^ederek, "Bu müşahede, dinde fıkıh {derinleşme) sayılmaz" demiştir.

Kadî'ye şu şekilde cevap vermek mümkündür: Savaşa katılanlar, silahı, yiyeceği olmayan az sayıdaki bir topluluğun, yiyeceği ve içeceği boUhtişamı çok olan büyük bir kâfir topluluğuna galip geldiklerini görüp müşahede ettiklerinde, esas maksat olan şeyi, iyiden iyiye kavramış olurlar. Bu esas maksat da, bu durumun (az bir kimsenin, kalabalık bir gruba galip gelmesinin) Allah'dan olup beşer tarafından olmayışıdır, Çünkü, şayet bu beşer tarafından yapılan bir şey olsaydı, o zaman, az sayıdaki kimseler, kendilerinden kat kat fazla olan kimselere galip gelemezlerdi ve bu din de her gün kat kat artarak ilerleyemezdi. Bu nükteyi ve inceliği anlama uyanıklığını göstermek, hiç şüphesiz ki bir anlamda "fıkh" (derin-anlayış)dtr.

Bir üçüncü ihtimale gelince, bu da şudur: Bu ayetin, cihad hükümlerinden geriye kalanlardan olmayıp, tam aksine bunun, kendi başına müstakil bir hüküm olduğunun söylenmesidir. Bu şöyle izah edilebilir: Allah Teâlâ, bu surede hicret meselesini beyan buyurup, sonra da cihadı emredince -ki bunlar, seferle ilgili iki ibadettir- Hz. Peygamber'den öğrenilen fıkhın da bir ibadet olduğunu beyan buyurmuştur ki, bunun da seferle ilgisi bulunmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Dinde fakîh (derin anlayışlı) olmak için, topyekûn Hz. Peygamberin yanında kalmaları uygun olmaz. Tam aksine bu. vâcib de değildir, caiz de. Bunun durumu,özrü bulunmayan herkesin mutlaka katılması gereken ve Peygamberle beraber yapılan cihadın durumu gibi olmaz " buyurmuştur.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, "Bununla beraber mü'minlerin hepsinin topyekün savaşa çıkmaları münasip değildir" buyurmuştur. Yani, "Şehirde eğleşen fırkalardan bir kısmı, dinde derinleşmek, helâli haramı öğrenmek, vatanlarına dönüp, küfürlerinden vazgeçsinler diye, kavimlerini uyanp sakındırmak için, Hz. Peygamber'in huzuruna varsın " demektir. Takdirin böyle olması halinde bundan murad, dinde derin anlayışlı olmak ve dinî meseleleri iyice öğrenmek için Hz. Peygamber'in huzuruna varmanın vacib olması otur. 309[309]

İlim Öğrenmek İçin Yolculuk Şart mıdır?

Buna göre şayet, "Ayet, fıkh öğrenmek, dinde derinleşmek için, her dönemde sefer edip gurbete çıkmanın vâcib olduğuna delâlet eder mi?" denilirse, biz deriz ki:

Fıkh öğrenmek, ancak, o kimsenin sefere çıkmasıyla elde edilebiliyorsa, o kimsenin bu sefere çıkması vâcib olur. Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında da durum böyleydi. Çünkü şerîat (dinî hükümlerin bütünü), henüz nihayete ermemiş, aksine her gün yeni bir hüküm, yeni bir mükellefiyet zuhur ediyordu. Halbuki, bizim zamanımızda ise, şer'î hükümler kesinleşip yerleşmiştir. Binâenaleyh, bir kimse kendi vatanında (beldesinde) ilim elde etme imkânına sahip ise, onun sefere çıkması vâcib olmaz. Ancak ne var ki ayetin lafzı, sefer etmeye dair bir delil olunca, pek yerinde olarak, biz de, kendisinden yararlanılan mübarek bir ilmin ancak seferde elde edilebileceği kanaatine vardık. 310[310]

Lev lâ İle Hellâ Edatları Hakkında

Bu ayette zikredilen lafızlarından tefsir edilmesi gerekenlerden birisi de lev lâ kelimesidir. Bu kelime, fiilin başına geldiği zaman, hellâ edatı gibi, teşvik manasını ifade eder: (olmalı, olmalı değil miydi?) Lev lâ edatının, heflâ manasını taşıması yerindedir. Zira hellâ da, iki kelimeden meydana gelmiş olup, bunlardan birisi istifham ve arz (sunma) edatı olan hel, (diğeri de lâ)dır. Çünkü sen bir kimseye "Yer misin?" "Girer misin?" dediğinde, böylece sanki sen ona,

---

309[309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/228-230

310[310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/230

bu yeme ve girme işini arzetmiş olursun. Diğer kelime ise lâ edatıdır. Bu edat, inkar ve cahd manasını ifade eder. O halde, hellâ birisi arz, diğeri cahd manası ifade eden iki şeyden mürekkeb olmuş olur. Buna göre sen. "Keşke şunu yapsaydın!" dediğinde, o zaman sen sanki, "Yaptın değil mi?" demiş, sonra da, bununla birlikte lâ, yani, "Hayır sen onu yapmadın " demiş olursun. Binâenaleyh, bu ifadede o fitlin vâcib (gerekli) olduğuna ve, fiilin yapılmaması suretiyle, bu gerekliliğin ihlal edildiğine dikkat çekmek söz konusudur, Aynı şey levlâ edatı hakkında da söylenilebilir. Çünkü sen, (Yanıma girmeli değil miydin?) ; "yanımda yemeli değil miydin?" dediğinde, bunun manası da, bir arz ve o işi yapması halinde, senin sevineceğini haber vermektir. Aynı şey lev mâ hakkında da söz konusudur. Cenâb-ı Hakk'ın "...bize melekleri getirmeli değil miydin?" (Hkı, i) ayeti de böyledir. Böylece, (evlâ, hellâ ve levmâ'ntn manaları birbirine yakın olan lafızlar olduğu sabit olmuş olur ki, hepsinden maksad da, terğîb ve teşviktir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, "Onlar bunu yapmalı değil miydi?" şeklinde olmuş olur. 311[311]

Bu Ayet. Haber-ı Vahidin Hüccet Oluşuna Delildir

Bu ayet, haber-i vahidin bir hüccet olduğunu benimseyenler için, güçlü bir delildir. Biz bu meseleyi, KitabuM-Mahsûl Mine'l-Usûl adlı eserimizde uzun uzadıya ele aldık. Bizim burada diyeceğimiz ise şudur: Her üç kişi bir fırkadır. Allah Teâlâ. her fırkadan bir kısmın çıkmasını vacib kılmıştır. Üçten çıkan ya iki olur. ya da bir. Binaenaleyh {savaşa çıkan) "taife'nin, ya iki veya bir olması gerekir. Daha sonra Allah Teâlâ, onların haberlerine göre amel etmeyi vacib kılmıştır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın. "... onları korkutmaları için "ifadesi, onların haber vermelerinden ibarettir. O'nun, "Olur ki, kaçınırlar" buyruğu ise, onların kavimlerine, onların haberlerine göre amel etmelerini vacib kılmayı ifade eder. Bu da. bir veya iki kişinin haberinin, şeriatta bir deli! olmasını iktiza eder. 312[312]

Kâdî Abdülcebbar'm Buna İtirazı ve Ona Verilen Cevap

Kâdî ise şöyle demiştir: '"Bu ayet, haber-i vahidle amel etmenin vacib olduğuna delâlet etmez. Çünkü "taife" bazan, haberinin bir hüccet olduğu bir topluluk, cemaat olabilir. Bir de, Cenâb-ı Hakk'ın, "... onları korkutmalar] için" ifadesi, kavim kabul etmese dahi, doğru olan bir sözdür. Nitekim, kabul edilmesi gerekmese dahi, bir şahidin (çağırıldığı zaman) şehadette bulunması gerekir. Bir diğer, husus da, "inzâr" kelimesinin, korkutma manasını tazammun etmiş olmasıdır. Bu kadar şey, haber-i vâhidle amel etmenin vacib olmasını gerektirmez'.'
Buna şöyle cevap verilir: "'Onun, "taife" bazan bir cemaat olabilir" şeklindeki görüşünün cevabı şudur: Biz, her "öç"ün bir fırka olduğunu beyan ettik. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak wer fırkadan bir kısmın çıkmasını vacib kılınca, o zaman taifenin ya iki veya bir olması gerekir. Bu da, "tâife"nin, haberleriyle bir ilmin meydana geldiği cemaat manasına gelmesi hususunu iptal eder."
Şayet onlar. "Allah Teâlâ o grupların sözleriyle amel etmeyi vâcib kılmıştır. Belki de onlar, sayı bakımından, sözleriyle ilmin tahakkuk edeceği bir sayıya ulaşmışlardır" derlerse, biz deriz ki:
Allah Teâlâ. her gruba, kendi kavimlerinin yanına dönmelerini vâcib kılmıştır. Bu da, her kısmın, hususi bir topluluğa dönmesini gerektirir. Daha sonra Allah, o grubun sözüyle amel etmeyi vacib kılmıştır ki, işte bu da neticeyi ifade eder. Kadî'nin, "Hak Teâlâ'nın buyruğu, her ne kadar kabulü gerektirmese bile, yerinde olan doğru bir sözdür" şeklindeki sözüne gelince, biz diyoruz ki: Biz, haber-i vahidle amel etmenin vacib olduğu hususunda. Cenâb-ı Hakk'ın buyruğuna değil, tam aksine O'nun buyruğuna tutunmaktayız. Bu. bu inzârın, yapılan o inzara uygun olarak amel etmeyi gerektirmesine binâen, sakınma hususunda, Cenâb-ı Hak tarafından yapılan bir teşviktir. İşte bu cevapla, Kadî'nin, "İnzâr, korkutma manasını ihtiva

---

311[311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/230
312[312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/231

eder. Bu kadar şey de, onunla amel etmenin vâcib olmasını gerektirmez" şeklindeki üçüncü sorusuna da cevap verilmiş olur. 313[313]

Dördüncü Mesele

Ayet, dinde derin anlayış sahibi olmak ve öğrenmek, taallümde bulunmaktan maksadın, halkı Hakk'a davet
etmek ve onları, güçlü olan İsfâm dinine, Sırat-ı Müstakîme irşad etmek olması gerektiğine delâlet eder. Çünkü âyet, onların kavimlerine döndüklerinde, kavimlerini gerçek ve hak olan dinle inzâr edecekleri ve onların da, cehalet ve masiyetten kaçınarak, dini kabul etmeye arzu duyacakları gerekçesiyle, Allah Teâlâ'nın onlara dinde derin anlayışlı ve bilgili olmayı emrettiğine delâlet eder. Binâenaleyh, işte bu gayeden dolayı, derin anlayışlı olmak ve öğrenimde bulunmak isteyen herkes güçlü bir metod ve dosdoğru bir yol üzerinde olmuş olur. Kim de bu yola iltifat etmez, dini âlet ederek dünyayı talep ederse, amel bakımından, en çok ziyana uğrayanlardan olurlar. Öyle ki, kendileri iyi yapıyor sanarak dünya hayatındaki say ü amelleri boşa gitmiş olur. 314[314]

Kâfirlerin Hepsiyle Birden Değil, En Yakında Olanlarla Savaşmak

"Ey iman edenler, kâfirlerden size yakın olanlarla muharebe edin. Onlar sizde büyük bir azim ve katılık bulsunlar. Bilin ki Allah, muhakkak takva sahipleriyle beraberdir" (Tevbe, 123).
Bil ki Hasan el-Basri'nin: "Bu ayet, bütün müşriklerle savaşmakla ilgili emir gelmeden önce nazil oldu. Daha sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, "Bütün müşriklerle savaşın " pevbe, 36) ayetiyle neshedilmiştir" dediği nakledilmiştir.
Muhakkik ulemâya gelince onlar, böyle bir neshi kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, bütün müşriklerle savaşmayı emredince, mü'minleri, bu konuda, en doğru ^e en uygun olan yola seMtetmvştK Y\, bu da onlaun, clhad davet işi de, aynt şekilde olmuştur. Zira Cenâb-t Hak, "Sen (ilkin) en yakınlarını inzâr et" (şuara. 214) buyurmuştur. Savaş da, aynı tertib ve usûle göre yapılmıştır. Zira Hz. Peygamber {s.a.s), ilk Önce kavmiyle savaşmış, sonra onlardan diğer Araplarla savaşmaya geçmiş, diğer Araplarla savaştıktan sonra Şamlılarla savaşmaya başlamıştır. Sahabe (r.a.) de, Şam'ın işini bitirince, Irak'a girmiştir. Biz, şu sebeplerden dolayı, savaşa yakın bölgelerden başlamanın daha uygun olduğunu söylüyoruz:
a) Kâfirlerin tamamına, aynı anda mukabele etmek imkânsızdır. Küfür noktasında müşterek olmalarından dolayı, onlarla savaşmanın ve onlarla muharebe etmenin vâcib olması hususunda, onların hepsi aynı olup, aynı anda hepsiyle savaşmak da imkânsız olunca, bunlar arasında bir tercih yapmak gerekir. Dine davette ve diğer işlerde olduğu gibi, yakınlık apaçık bir tercih sebebidir. Baksana, emr-i maruf nehy-i münkerde de, orada bulunanlarla işe başlamak, bu iş için uzak beldelere gitmekten daha evlâdır. Binâenaleyh, işe en yakın ile başlamak gerekir.
b) En yakından işe başlamak daha evlâdır. Çünkü bu konuda yapılacak harcamalar daha azdır; aynı zamanda, binite, âlet ve edevata duyulacak ihtiyaç da aynı şekilde azdır.
c) Savaşan birlik, yakını bırakıp uzağa gittiğinde, kendi çoluk çocuğunu bir fitne ve musibete maruz bırakmış olurlar.
d) İslâm yurduna tecavüz edenler, ya güçlüdürler, ya da zayıf. Binâenaleyh, onlar şayet güçlü iseler, onların İslâm beldesine saldırması, uzaktaki kâfirlerin saldırmasından daha kuvvetli ve daha çok olur. En kuvvetli ve çok olan şerrin def edilmesi daha uygundur. Yok eğer onlar, zayıf iseler, müslümanların onlara hükümran olması daha kolay; onların hezimete uğramaları sebebiyle de, İslam'ın izzetinin tahakkuk etmesi daha yakın ve daha kolay olmuş

313[313] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/231
314[314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/232

olur. Binâenaleyh en yakın ile işe başlamak daha evladır.

e) İnsanın, kendisine yakın olanların durumuna vâkıf olması, kendisinden daha uzak olanların durumuna vâkıf olmasından daha kolaydır. Durum böyle olunca, müslümanların gücü, kendilerine yakın olanların ne durumda olduklarını, ne kadar silahları ve kaç adet askerleri bulunduğunu bildikleri için, oniarla savaşmaya daha çok yeter.

f) İslam diyarı geniştir. Dolayısıyla her belde halkı, kendine yakın olan kâfirlerle savaşırsa, iş daha kolay olur ve gaye daha basit yoldan elde edilmiş olur.

g) İki vazife bir araya gelip, birisi daha basit yoldan elde edilebiliyor ise onun öne alınması gerekir. Yakınlık, basit yoldan elde etme sebebidir. Bundan dolayı işe en yakından başlamak gerekir.

h) Biz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gerek dine davette, gerek savaşlarında ve gerekse bütün işlerinde, işe en yakından başladığını beyân etmiştik. Çünkü bir bedevi, sofraya oturup elini sofranın uzak tarafına uzattığında, Hz. Peygamber (s.a.s), "Önünden ye"315[315] buyururdu. Binâenaleyh bütün bu izahlar, önce en yakından, sonra biraz daha uzaktan başlayarak işe girişmenin vacib olduğuna delâlet eder.

İmdi şayet: "Bazan yakını bırakıp, uzağa gitmek (uzaktan başlamak) daha faydalı olur. Çünkü uzaktakinin kalbine, "O, yakındakine değer vermediği için, onu bırakıp geldi" fikri düşer?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, tek bir ihtimaldir. Ama bizim bahsettiğimiz ihtimaller ise daha çoktur. Dünyanın işleri, fayda bakımından, daha çok olanın daha az olana tercih edilmesi prensibine dayandırılmıştır. İşte bizim anlatmak istediğimiz de budur. Biz bu sözü ancak, daha yakındakilerle birlikte, daha uzaktakilerle savaşmak imkansız olduğu zaman söyleriz. Ama her ikisiyle birlikte savaşmak mümkün olduğunda, ikisiyle birlikte savaşmanın daha evla olduğu hususunda hiçbirşey söylenemez. Böylece bu ayetin mensûh olmadığı kesin olarak sabit olmuş olur. 316[316]

Kâfirler Sizi Sert ve Ciddi Bulsunlar

Cenâb-t Hakk'ın "Onlar sizde büyük bir azim ve katılık bulsunlar" emrine gelince, Zeccâc şöyle demiştir: "Gılza kelimesi gayn harfinin fethası, kesresi ve ötüresi ile, üç şekilde de kullanılır."

Keşşaf sahibi de şöyle demiştir: "Bu kelime kesre ile okunduğunda, "büyük bir sertlik" manasını ifade eder. Gilza kelimesi, da'te (*İfl*>)(sıkmak) gibi; gulza kelimesi de şuhta (buğz-kin) gibidir." Bu ayet, onlara' katı davranmanın emrolunduğuna delâlet eder. Bunun bir benzeri de, "(Kâfirlerin ve münafıkların) karşısında çetin ol" (Tevbe, 73) ve "Düşmanınız olan kavmi aramakta gevşek davranmayın" (Nisa, 104) ayetleridir. Yine Allah Teâlâ'nın, sahabenin tavsifi hususundaki "Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu" {Mart*. 54)ve "Kâfirlere karşı çetin (ve metin)'"(Fetih,29)şeklindeki sözleri de bunun gibidir, Müfessirler, "gılza" kelimesinin tefsiri hususunda değişik açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunun manasının, şecaat (kahramanlık), şiddet ve kin, öfke olduğu söylenmiştir.

Bil ki "gılza", "rikkat" (incelik)in zıddı olup, birisinden intikam almada aşın gitmektir. Bunun faydası da, kötülüklerden men etme ve engelleme hususunda daha fazla tesir meydana getirmiş olmasıdır. Sonra, bu konuda durum her zaman aynı olmaz. Bazan, nazik davranma ve inceliğe, bazan da sertliğe ihtiyaç duyulur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, sadece, muhakkak olarak sertlik ve şiddetle yetinmenin caiz olmayacağına dikkat çekmek için, "Onlar sizde, büyük bir azim ve katılık bulsunlar" buyurmuştur. Zira sertlik, nefrete sebep olur ve topluluğun dağılmasını icab ettirir. Bundan dolayı, "Onlar sizde, büyük bir azim ve katılık bulsunlar" buyruğu, sertliğin azaltılmasına delâlet eder. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Onlar, sizin huy ve karakterlerinizi araştırdıklarında, onların mutlaka sizde bir sertlik bulup görmeleri gerekir." Bu söz ancak genel halleri rahmet ve şefkat olan, bununla beraber kendisinde bir tür sertlik ve katılık bulunan kimseler hakkında doğru olabilir.

315[315] Buharı. Et'ime. 2 (6/196).

316[316] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/232-234

Bil ki, bu serttik, ancak dine davetle ilgili şeyler hususunda nazar-t dikkate alınıp muteberdir. Bu da ya, hüccet ve delil getirmek; yahut da savaşmak ve cihad etmek suretiyle olur. Ama bu sertliğin, alışveriş, yeme içme ve oturup kalkma ile ilgili şeyler hususunda olması meselesine gelince, bu doğru olmaz.

Daha sonra Cenab-ı Hak, "Bilin ki Allah, muhakkak takva sahipleriyle beraberdir" buyurmuştur. Bundan murad, o kişinin cihada ve savaşa, mal ve makam elde etme arzusuyla değil, Allah'ın dinini kuvvetlendirme gayesiyle yönelmesidir. Binâenaleyh o, karşısındakinin İslâm'ı kabul ettiğini görünce, onunla savaşmayı bırakır. Yine onun, "cizye"yi kabul etmeye meylettiğini görünce, onunla savaşı terkeder. Düşman çok olduğunda, ganimetleri, Allah'ın hükmüne muvafık bir biçimde alır. 317[317]

İnen Sûreler Müminlerin İmanlarını Artırır

"Bir sûre indirildiği zaman, içlerinden kimi: "Bu sûre hanginizin İmanını artırdı?" der. İman etmiş olanlara gelince: Her inen sûre daima onların imanın artırmıştır ve onlar. Kuran İndikçe sevinçlerinden birbiriyle müjdeleşirler. Fakat kalblerinde bir maraz bulunanların küfürlerine küfür katıp arttırdı ve onlar kâfir olarak öldüler" (Tevbe, 124-125).

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkların kepazeliklerini ve çirkin işlerini dile getirince, "Bir sûre indirildiği zaman münafıklardan kimisi. "Bu sûre hanginizin imanını artırdı?" der" buyurmuştur. Alimler bu hususta ihtilâf ederek, bazıları mesela şöyle demiştir: Bu sözü), münafıklar birbirlerine söylüyorlardı. Maksatları da, kendi topluluklarını ıifak üzere tutabilmekti.

Diğer bazı alimler, "Hayır, o münafıklar, bu sözü müslümanlara söylüyorlardı. Maksatları da, müslümanları imandan çevirmekti " der.

Diğer bazıları da: "Hayır, onlar bunu bir alay ve istihza olsun diye söylüyorlardı " demişlerdir.

Bütün bu görüşler, ihtimal dahilindedir. Ancak ne var ki, ayeti bütün bu görüşlere birden hamletmek mümkün değildir. Çünkü, hâlin, (durumun) hikayesi, umûm ifade etmez. Daha sonra Cenâb-ı Hak, {münafıkların) bu sorusuna cevap vererek şöyle demiştir: "Bu sûrenin inmesi sebebiyle hem mü'minler, hem de kâfirler için iki şey tahakkuk etmiştir: Mü'minler için gerçekleşenin ilki ve birincisi, bu sûrenin onların imanını artırmış olmasıdır. Çünkü, bu sûre inerken, onlar bunu mutlaka okuyor ve onun, Allah katından indirilmiş gerçek olduğunu itiraf ve kabul ediyorlardı' İmanın artıp eksilmesiyle ilgili olarak ileri sürülmüş olan görüşleri, biz, Enfâl süresinin baş kısmında ayrıntılı olarak ele almıştık. İkincisi de, onların duydukları ve elde ettikleri sevinçtir, müjdedir. Onlardan bazıları bu müjdeyi, âhiretteki mükâfaat manasına; bazıları dünyada elde ettikleri yardım ve muzafferiyete hamletmişlerdir. Bir kısmı da bunu, kendisiyle daha fazla mükâfaat elde edilebileceği için, o yeni gelen mükellefiyetler sebebiyle hasıl olan sevinç ve sürura hamletmişlerdir.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında zikredilen bu iki şeye mukabil, münafıklar için de iki şeyin meydana geldiğini bildirerek :

a)"Fakat kajblerinde bir maraz bulunan münafıklara gelince, bu ayet, onların küfürlerine küfür katıp artırdı" buyurmuştur. Ayette bahsedilen rics (ricsen) kelimesinden murad, ya bâtıl inançlardır, yahut da kötü huylardır. Eğer birinci mana kabul edilirse, buna göre ayetin manası, "Onlar bundan önce de, nazil olan sûreyi yalanlıyorlardı. Şu anda da bu yeni nazil olan sûreyi yalanıyorlar. Bu sebeple, küfür küfüre eklenmiştir " şeklinde olur.

Eğer ikinci manayı alırsak, o zaman ayetin manası, "Onlar hased, düşmanlık ve her türlü hile ve tuzak kurma fiili içinde bulunuyorlardı. Şu anda da, bu yeni sûrenin nazil olması sebebiyle, bu kötü huylan iyiden iyiye ilerledi, arttı"şeklinde olur.

b) Onların, küfür üzere ölmeleridir. Böylece bu durum, mü'minler için tahakkuk eden müjdeye zıd bir şey gibi olmuş olur. Bu durum, birinci durumdan daha kötü ve daha çirkindir.

317[317] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/234-235

Zira, birinci durum, onların küfür pisliklerinin artmasından ibarettir. Bu durum ise, küfürlerinin devamı ve o küfür üzere ölmeleri demektir.

Alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Küfürlerine küfür katıp artırdı." buyruğu ile, O'nun,{insanı) bazan imandan alıkoyacağına ve çevireceğine istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, bu sûreyi dinlemenin, onların kalblerinde hased ve kin meydana getireceğini ve bu hasedin de onların kalblerindeki küfürlerinin artmasına sebeb olacağını biliyordu."

Mutezile bu görüşümüze cevap vererek şöyle demiştir: "Bu sûrenin inişi, diğerlerinin bu aynı sûreyi dinleyip, böylece de imanlarının artmış olmasının delaletiyle, ilave bir küfrü gerektirmez. Böylece, o küfür pisliğini, onların kendiliklerinden yapmış olduktan şahit olmuş olur."

Mutezile'nin görüşüne mukabil şöyle diyoruz: Biz, küfür tarafını iman tarafına tercih etmede, bu sûreyi dinlemenin başlı başına bir sebep olduğunu iddia etmiyoruz. Aksine biz diyoruz ki, bu sûrenin, hususi ve muayyen şahıslar, muayyen huylar ve muayyen âdetlerle vasfedilmiş olan kimseler tarafından dinlenilmesi, onların küfürlerini gerektirmiştir. Bunun delili şudur: Hased eden bir kimse, hased huyunu kendisinden izâle etmek istediğinde, onun, hasedini ortaya koyan fiillerini terketmesi mümkündür. Ama, hased diye adlandırılan kalbiyle alâkalı duruma gelince, onu kendisinden söküp atması mümkün değildir. Huyların tamamı hakkındaki hüküm de böyledir. Binâenaleyh asıl kudret başka, fiil başka, huy da başka şeydir. Zira, kudret (yapabilme), herkes İçin söz konusudur. Huya gelince, insanlar bu hususta farklı farklıdırlar.

Netice olarak diyebiliriz ki: Dünya sevgisinden arınmış, temiz, Allah ve âhiret sevgisinin kendisine hükümrân olmasıyla tavsif edilmiş olan kimseler bu sûreyi dinledikleri zaman, onu dinlemesi, âhirete karşt olan arzusunun ve dünyaya karşı olan isteksizliğinin artmasını gerektirir. Ama, dünyaya düşkün, onun lezzetlerine gömülmüş ve güzelliklerine vurulmuş olan, Allah ve âhiret sevgisinden bihaber olan nefisler,'cihadı, nefsi ölüme, malı da yağma edilmeye arzetmeyi kapsayan bu sûreyi dinlediklerinde, küfürlerine küfür katarlar. Böylece bu sûrenin inişinin, kâfir hakkında, pisliğine pislik katmayı gerektirdiği sabit olmuş olur. Bu sebeble, bu sürenin indirilmesi, kâfirin kalbinde küfrünün kuvvetlenmesine sebep olmuş olur. Bu da, daha önce bahsettiğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın insanı bazan iman ve doğruluk yolundan men edip alıkoyduğuna ve onu, sapıklık ve küfre düşürdüğüne delâlet eder.

Geriye ayetle ilgili birkaç bahis kalmıştır:

a) ifadesindeki ma tekîd edilmiş bir sıladır.

b) "İstibşâr" müjdeyi hatırlayıp durmaktır. Zira kişi, her ne zaman o nimeti natırlarsa, o zaman beşaret, müjde de meydana gelmiş olur. Binânenaleyh o, bu hatırlama işini yenilemek vasıtasıyla, beşareti de yenilemek ister.

c) Hak Teâlâ'nın "Fakat kalblerinde bir maraz bulunanlara, gelince'' ifadesi, ruhun da hastalığının bulunduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, ruhun hastalığı küfür ve kötü huy; sıhhati de, ilim ve üstün ahlâktır. Allahen iyi bilendir.

"Münafıklar görmüyorlar mı ki onlar her yıl ya bir. ya iki kere çeşitli belâlara çarpılıyorlar da yine nifaklarından tevbe etmiyorlar ve onlar bundan ibret de
almıyorlar" (Tevbe, 126).

Bil ki Allah Teâlâ, kalblerinde hastalık olanların, kâfir olarak öleceklerini beyan buyurup, bu da âhiret azabının mevcudiyetine delâlet edince, bundan sonra onların, her sene bir veya iki defa dünya azabına duçar olacaklarını beyan etmiştir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: [318][318]

Münafıkların Başlarına Gelen Belalardan İbret Almayışları

Hamza, mü'minlere hitab olmak üzere, tâ ile terevne "görmüyor musunuz?"; diğer kıraat imamları da, münafık-

---

[318][318] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/235-238

lardan bir haber olmak üzere, yâ ile, yerevne şeklinde okumuşlardır. Muhatap sîğasıyla okunmasına göre, mana
şöyle olur: "Hiç şüphesiz mü'minler, münafıkların tefekkür ve tedebbürden yüz çevirmeleri hususunda uyarıldılar." Gâib sîğasıyla okuyanlara göre de, ayetin manası, "Münafıklara, haklarında ibret almayı gerektiren şeylerden ders almadıklarına bir tariz" olmuş olur. 319[319]

İkinci Mesele

Vahidî (r.h.) şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın ifadesinin başında bulunan elif, atıf vâvı üzerine gelmiş olan bir istifham elifidir. Binâenaleyh, bu ayet de münafıklarla ilgili bir ayet olup, tenbîh yoluyla bir hitabtır." Sîbeveyh, Halil İbn Ahmed'in, Hak Teâlâ'nın, (Hacc. 63) ayetinin manasının, "Dikkat, Allah gökten bir su indirdi" şeklinde olduğunu söylediğini nakletmiştir. 320[320]

Bahsedilen Fitne ve Belanın Mahiyeti

Alimler, ayette bahsedilen "fitne"nin vâki olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:
1) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Onlar her yıl bir veya iki defa hastalıklara mübtelâ olurlardı da, yine de nifaklarından tevbe etmez ve mü'minler hastalandığında bundan ders aldıkları gibi, onlar bu hastalıklarından ibret almazlardı. Zira mü'min, hastalandığında, günahlarını ve Allah'ın huzuruna çıkıp duracağını hatırlar, bu da onun imanını ve Allah'a karşı olan saygı ve haşyetini arttırır. Böylece de bu, o mü'min kimsenin daha fazla rahmete ve Allah'dan olan bir rızaya müstehak olmasına sebep olmuş olur.
2) Mücâbid, onların kıtlık ve açlıkla imtihan olunduklarını söylemiştir.
3) Katâde, onların savaş ve cihadla imtihan edildiklerini, zira Allah Teâlâ'nın, savaş ve cihadı emrettiğini, böylece de onların savaşa katılmamaları halinde, lanet, kepazelik ve kötü bir şekilde yâdedilmek suretiyle insanların diline düşeceklerini; kâfir olarak savaşa katılmaları durumunda da, kendi inançlarına göre, kendilerini boşuboşuna ölüme, mallarını da yağma edilmeye maruz bıraktıklarını söylemiştir.
4) Mukâtil şöyle demiştir: "Allah'ın Resulü, onların nifak ve küfürlerini ortaya koymak suretiyle, onları rezîl ve rüsvây ediyordu." Şu da ileri sürülmüştür: "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)i tenkid etmek üzere biraraya geliyorlardı. Cibril (a.s), Hz. Peygamber'e gelerek, onların kendisi hakkında ne söylediklerini O'na haber veriyordu. Hz. Peygamber de, hakkında söylenenleri onlara anlatıyor, onları bundan dolayı azarlıyor ve onlara nasihat ediyordu. Ama onlar, ne nasihat dinliyorlar, ne de bu işten vazgeçiyorlardı." 321[321]

Münafıkların Kuran la Alay Etmeleri

"Aleyhlerinde bir sûre indirilince birbirine bakarlar da: "Sizi gören biri var mı?" diye etrafı yoklayıp. sonra sıvışır giderler. Allah onların gönüllerini ters çevirmiştir. Çünkü, onlar öyle bir kavimdir ki. ince anlayamazlar" (Tevbe, 127).
Bil ki bu, münafıkların rüsvaylıklarının bir başka çeşididir. O da şudur: Her ne zaman münafıklardan bahseden ve onların zilletlerini ortaya koyan bir sûre iner, onlar aa bunu dinlerlerse, onlar; bunu dinlemekten sıkılırlar ve kendi aralarında, o sûreyi eleştirmeye,onunla alay etmeye ve onun şanını küçültmeye delâlet edecek bir biçimde oirbirlerine bakarlardı. Belki de onların bu tavırları, münafıkların rüsvaylıklartnı dile getiren o sûreye mahsus olmayıp, genel olarak Kur'an'ı hafife aldıklarını da ifade edebilir. Binâenaleyh onlar, her ne zaman bir sûre nazil olduğunu duysalar ve onu dinleseler, onunla alay etmeye, onu tenkit

---

319[319] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/238
320[320] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/238
321[321] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/238-239

etmeye başlar ve ta'n ve istihza yollu olarak onu çekiştirmeye, aralarında gülüşmeye başlarlardı. Sonra da biribirlerine, "Sakın sizi gören olmasın!" derlerdi. Yani, "Şayet, ya birisi sizi gördüyse!" demektir.

Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu bakışma, onların içindeki şiddetli inkâra ve tam bir nefrete delâlet eder. Böylece onlar, müslümanlardan herhangi bir kimsenin bu bakışmayı farkedip, onların küfür ve nifaklarına delâlet eden o hali görmüş olmasından endişeleniyorlardı da, işte o zaman, "sakın sizi bir gören olmasın!" diyorlardı. Yani, "Onlardan birisi sizi, bu bakışma ve bu şekil üzere gördüyse, mutlaka bu size cidden zarar verir" demektir.

b) Onlar bu sûreyi dinlediklerinde, dinlemekten dolayı eziyet duyar ve mescidden çıktıklarında biribirlerine. "sizi hiç kimse gördü mü?" derler. Bu "Eğer sizi görürlerse, çıkmayınız. Yok eğer hiç kimse görmezse, bu eziyetten kurtulmak için mescidden çıktnız" demektir.

c) Sizi gören biri olunca, "Mescidden çıkmamızı gerektiren bir dı#rum oldu" diyebilirsiniz.

Cenâb-ı Allah, onların "Sonra sıvışıp giderler" buyurmuştur. Bu ifade ile, bizzat vahyin indiği yerden ve Kur'an'ı dinlemekten kaçmaları kasdedilebileceği gibi, "Yerlerinde dursalar dahi, onlar Kur'an'ı dinlemekten onu tenkide geçtiler" manası da kasdedilmiş olabilir.

Buna göre eğer, "Bu ayet ile, "Bir sûre indirildiği zaman içlerinden kimi. "Bu sûre hanginizin imarımı artırdı" (Tevbe 124) ayeti arasında ne fark var?" denilirse, biz deriz ki: O ayette, Cenâb-ı Hak onların, "Bu sûre hanginizin imanını artırdı" şeklinde konuştuklarını; bu ayette ise, onların alay etme üslûbu ile birbirlerine bakmakla yetinip, sıvışmak istediklerini bildirmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah onların gönüllerini ters çevirmiştir. Çünkü onlar öyle anlayışlı bir topluluk değillerdir" buyurmuştur. Alimlerimiz bu ayeti Allah Teâlâ'nın onları imandan döndürdüğüne ve imandan alıkoyduğuna delil getirmişlerdir. Bu, bu hususta doğrudur. İbn Abbas (r.a), bu ayete "Allah onların kalblerini her türlü rüşd, hayır ve hidayetten çevirmiştir" manasını verirken, Hasan el-Basri: "Allah onların kalblerini çevirdi ve o kalbferi küfür ile mühürledi" manasını vermiştir. Zeccâc da: "Allah Teâlâ onları saptırdı" demiştir.

Mu'tezile şöyle der: "Onîarı imandan çeviren eğer Allah Teâlâ olsaydı, o zaman daha niçin, "Onlar nasıl da döndürülüyorlar!" (Mümin, 69) buyursun ve onlara, imandan dönmelerinden dolayı azab etsin?" Kâdî de şöyle der: "Ayetin zahiri bu döndürmenin, onların dönmelerinin bir cezası olduğuna delâîet eder. Halbuki imandan döndürme bir ceza olmaz. Çünkü eğer böyle olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerine haddleri (şer'î hükümleri) yerine getirmelerini emretmesi mümkün olduğu gibi, insanları imandan çevirmelerini emretmesi de mümkün olurdu. Bunu caiz
görmek ise, peygamberlerin getirdiği şeylere güvenmeme neticesine götürür." Kâdî sözüne şöyle devam eder: "Bu ayette bahsedilen sarf (döndürme) şu iki manaya gelebilir:

a) Allah Teâlâ onların kalblerini, onların içinde yarattığı gam, keder ve tuzak ile çevirmiş (değiştirmiştir).

b) Allah Teâiâ onları, iman edip hidayete eren kimselere nasib ettiği lütuf fiillerinden çevirmiş (mahrum etmiştir)."

Kâdî'nin yaptığı bütün bu izahların gerçekten bir zorlama olduğu açıktır. Fakat her akl-ı selim sahibinin doğruluğunu kabul edeceği izah şudur: Fiil, sebebinin mevcut olmasına dayanır. Aksi halde, herhangi bir müreccih (tercih edici-seçici) olmadan, mümkin olanın iki tarafından birin diğerine {varlığını yokluğuna) tercih etmek gerekir ki bu imkansızdır. Bu sebebin varlığı, kulun elinde değildir. Böyle olsaydı, teselsül gerekirdi. Aksine bu, AHah'dandır, Binâenaleyh kul ancak, kalbinde küfrün sebebi meydana geldiği zaman küfre (inkâra) yönelir. Bu sebebin meydana gelişi ise, AHah'dandır. Sebep tahakkuk edince, o kalb iman tarafından küfür tarafına döner ki, işte kalbin döndürülmesinden maksad budur. Bu, kesin aklî delil ile sabit olan bir sözdür ve aynı zamanda bu ayete de tıpatıp uygundur. Binâenaleyh açık ve net olma bakımından zirvededir.

Ayetle ilgili meselelerden birisi de, Muhammed b. İshak'dan nakledilen şu husustur: (Namazdan döndük) demeyiniz. Çünkü bir kısım insanlar (hakdan) döndü. Allah da onların kalblerini döndürdü. Fakat siz, "Namazı ifa ettik" deyiniz. Muhammed b. İshâk'ın bu sözden maksadı, uygun olmayan şeyler için kullanılan bu lafzı bırakmayı bir uğur saymak ve hayırlı şeyler için kullanılan lafzı kullanmaya teşvik etmektir. Çünkü Allah Teâlâ, "Artık o namazı kılınca yeryüzüne dağılın. Allah'ın fazlından nasib arayın.. " (Cuma. 10) buyurmuştur. 322[322]

Şefkatli Peygamber

"Andolsun, size kendinizden Öyle bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız O'na çok ağır geliT. Size çok düşkündür. Mü'minlere cidden ra'ûf ve rahimdir (Tevbe. 128).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 323[323]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâla bu sûrede, peygamberine, çeşitli muvaffakiyyet ve keremini nasib ettiği kimseler hâriç,
tahammülü güç. çetin ve zor mükellefiyetleri insanlara tebliğ etmesini emredince, o mükellefiyetleri sırtlanmayı kolaylaştıracak hususları belirterek sûreyi sona erdirmiştir. O hususlar da şunlardır: "Bu Peygamber (s.a.s) siz (insanlar)dandır. Binâenaleyh onun için, dünyada meydana gelecek olan her türlü izzet ve şeref sizedir. Hem sonra o, sizin zarara uğramanız, kendisine çok güç gelen, dünya ve ahiret hayırlarını size ulaştırmada son derece istekli olan bir kimsedir. Bundan dolayı da sizin için tıpkı şefkatli bir doktor ve merhametli bir baba gibidir. Şefkatli olan doktor, çoğu zaman dayanılması güç, çetin ilaçlara yönelir. Merhametli baba da, çoğu kez. insana zor ve ağır gelen eğitme usullerine başvurur. Fakat insan, doktorun bilgili, sahasının ehli ve babasının da müşfik olduğunu bilince, o acı ilaçlara tahammül edilir ve o güç terbiye usulleri de bir lütuf ve ihsan yerini tutar. İşte burada da böyledir. Siz onun Allah katından gönderilmiş hak peygamber olduğunu anladığınıza göre, her türlü hayrı elde etmek için, onun bu zor tekliflerini kabul ediniz."
Cenâb-ı Hak, Resulüne: "Eğer onlar bu mükellefiyetleri kabul etmez, yüz çevirip dönerlerse, onları bırak ve onlara değer verme, Allah'a dayan ve bütün işlerinde Allah'a tevekkül et" demiştir k\;'(Habîbim) deki: "Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir tanrı yok. Ben. ancak Ona güvenip dayandım. O. büyük Arşın sahibidir" (Tevbe. 129) ayeti ile kastedilen mana budur. Tevbe sûresinin bu ayetle son bulması, fevkalâde güzel ve mükemmeldir. 324[324]

İkinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, peygamberini bu ayette, şu beş sıfatla tavsif etmiştir: Hz. Peygamberin Buracak! Beş Sıfatı İnsanlardan Olması
Birinci sıfat: "Kendinizden" ifadesidir. Bunun, ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Cenâb-ı Allah bununla, "O da sizin gibi bir insandır" manastnı kastetmiştir. Bu tıpkı, İçlerinden bir ere vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu'J" (Yunus. 2) ve "De ki: "Ben. ancak sizin gibi bir beşerim"<Kehf, no) ayetlerinde olduğu gibidir. Bunlardan maksad şudur: En'am suresinde (9. ayet) de geçtiği gibi, eğer o peygamber, bir melek cinsinden olsaydı, insanların işi, bundan dolayı zorlaşırdı.
b) Bu, "Araplardan" demektir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Araplarda Hz. Peygamber (s.a.s)'in, aynı soydan olmadığı hiçbir kabile yoktur. İşte onların Mudar'ı, Rebî i. ve Yemânisi. Meselâ Mudaroğutları ve Rebîoğulları, Adnanî'dirler; Yemânîler de Kahtanî'dirler. Bunun bir benzeri de, "Allah (o mü'minlere) içlerinden ve kendilerinden bir peygamber göndermiş

322[322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/239-241
323[323] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/241-242
324[324] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/242

olduğu için, büyük bir lütufta bulunmuştur" (aı-ı imran. 164) ayetidir. Cenâb-ı Allah'ın bunlardan maksadı, Arapları peygambere yardım etmeye ve O'na hizmete koşmaya bir teşviktir. Onlara sanki, "Bu dünyada o peygamber için tahakkuk edecek her türlü devlet, yücelik, şan ve şeref, sizin için de bir izzet ve övünme sebebidir. Çünkü o sizden ve soyunuzdandır" denilmek istenmiştir.

c) Bu, Harem ehline bir hitabtır. Çünkü Araplar Harem ahalisini, "Allah'ın ehl-ü iyâli" diye adlandırmışlardı ve onlara hizmet edip, işlerini görürlerdi. Bundan dolayı Araplara sanki şöyle denilmektedir: "Sizler, Hz. Muhammed (s.a.s) gelmezden önce, O'nun atalarına ve ecdadına hizmet etmeye çabalıyor ve bunu, ciddiyetle yapıyordunuz. Öyleyse, şeref ve mevki itibariyle, cedlerine kıyas edilemeyecek derecede üstün olan bu zata hizmet hususunda neden tembellik gösteriyorsunuz?"

d) Bu sıfatın zikredilmesinden maksad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in temiz olduğuna dikkat çekmektir, Buna göre sanki şöyle denilmektedir: "O, sizin soyunuzdandır. Siz, O'nun doğruluğunu, güvenilir, emin olduğunu, iffetli ve namuslu olduğunu bilirsiniz. Yine siz, O'nun, sizden her türlü kötülüğü giderip, size her türlü hayrı ulaştırmaya düşkün olduğunu pekiyi bilirsiniz. Bu vasıf ve özellikteki bir kimsenin peygamber olarak gönderilmesi, Allah'ın üzerinizdeki en büyük nimetlerinden biridir." Bu ifade

'Sizin en üstün ve en şerefli olanlarınızdan..." manasında min enfesikum şeklinde de okunmuştur. Denildiğine göre bunu, Hz. Peygamber (s.a.s). Hz. Fatıma (r.anha) ve Hz. Aişe (r.anha) böyle de okumuşlar. 325[325]

Meşakkate Maruz Kalmanız Ona Ağır Gelir

İkinci sıfat: "Sizin sıkıntıya uğramanız O'na çok ağır gelir" ifadesidir. Bil ki "aziz" "gâlib ve çetin olan" demektir. Bunun masdarıolan "izzet" de, galib olmak ve şiddetli (çetin) olmak manasınadır. Binâenaleyh insanın başına bir sıkıntı geldiğinde, kendisinin onu savuşturmaktan âciz olduğunu anlar. Çünkü eğer kendisi onu defetmeye kadir olsaydı, bunu yapmakta kusur etmezdi. Onu başından defedemediğine göre, kendisinin onu defetmekten âciz olduğunu ve onun kendisine gâlib geldiğini anlar. İşte bundan dolayı insana bir şey zor geldiğinde, "Bu bana gâlib geldi" der. Anet kelimesine gelince, bu şöyle kullanılır: Bir kimse, içinden çıkamıyacağı bir darlığa ve sıkıntıya düştüğünde denilir. Hak.Teâlâ'nın (Nisa.25) ve (Bakara.220) ayetlerinde de bu mana vardır.

Ferra şöyle der: ifadesinin başındaki ma ism-i mevsûlü, ref mahallindedir.

Buna göre ayetin manası, "Sizin sıkıntıya uğramanız ona güç gelir" yani "sizin kötülüğe dûçâr olmanız, ona zor gelir" şeklindedir. Giderilmesi gerekli olan kötülüklerin en önde geleni, Allah'ın cezasının kötülüğüdür. İşte o peygamber, bu tür kötülüğü savuşturmak için gönderilmiştir." 326[326]

Sîze Çok Düşkündür

Üçüncü sıfat: "Size çok düşkündür" ifadesidir. Bu düşkünlüğün, mü'minlerin zatları ile alâkalı olması imkânsızdır. Binâenaleyh aksine bu, "O peygamber, dünya ve ahiret hayırlarını size ulaştırmaya çok düşkün ve arzuludur" manasındadır. Bil ki böyle olması halinde ayetteki, tabiri "Dünya ve ahiret kötülüklerinden birinin sizin başınıza gelmesi, ona ağır gelir" manasındadır, Bu takdirde ayette bir tekrar söz konusu değildir.

Ferrâ şöyle demiştir: "Haris, cimri ve düşkün demektir. Binâenaleyh ayetin manası, "Sizin cehenneme girmeniz ihtimaline karşı, size son derece düşkündür" şeklindedir." Ferrâ'nın bu izahı, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu izah, bu ayetin faydadan uzak (manasız ve lüzumsuz)

325[325] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/242-243

326[326] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/243-244

olmasını gerektirir. 327[327]

Rauf ve Rahim Olması

Dördüncü ve beşinci sıfatlar: "O. mü'minlere cidden râ'ûf ve rahimdir" ifadesidir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, peygamberini, kendi isimlerinden bu iki isimle isimlendirmiştir."

Geriye ayetle ilgili şu iki soru kalır:

Ümmetin Bunca Mükellefiyeti ile Merhamet Nasıl Bağdaşır?

Birinci soru: Allah, bu sûrede, kendinin muvaffak kıldığı kimseler hariç, tahammülü güç mükellefiyetler ile müslümanları mükellef tutmuş iken, peygamberin ra'ûf ve rahim olması nasıl mümkün olur?'328[328]

Cevap: Biz, zaten bundan dolayı maharetli doktor, müşfik baba darb-ı meselini verdik. Buna göre mana, "Onlar, ebedî cezadan kurtulsunlar ve ebedi mükâfaatı elde etsinler diye, Allah bunu onlara yapmıştır" şeklinde olur.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, buyurunca, bu tertîb, şeklinde söylenilmesini gerektirmiştir. Binâenaleyh, Allah, neden bu tertibi bırakarak, buyurmuştur?

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, bu şekilde buyurmuş olması, hasr ifade etmektedir. Bu, "Peygamberin, sadece müminler için acıması ve merhameti vardır. Kâfirlere gelince, Peygamberin onlara karşı bir şefkat ve merhameti söz konusu değildir" demektir. Bu, bu sûrede yer alan "katılık ve sertlik" miktarının bir tamamlayıcısı gibidir. Buna göre, o sanki, "Ben, bu sûrede çetinlikte ve katılıkta ileri gittiysem de, ancak ne var ki bu katılığım kâfir ve münafıklara karşıdır. Rahmet ve acımam ise, sadece mü'minlere mahsustur" demiştir. İşte bu incelikten dolayı, o tertib değil de, bu tertib gözetil mistir. 329[329]

Halk Yüz Çevirirse Allah Sana Yeteri

"(Habİbim, sana iman etmekten) yüz çevrirlerse de ki: "Bana Allah yeter. Ondan başka hiçbir tanrı yok. Ben ancak O'na güvenip dayandım. O, büyük Arş'm sahibidir" (Tevbe, 129).

Cenâb-ı Hak, ijJjî oü ifadesiyle, müşrikler ve münafıkları kastetmektedir. Daha sonra, (bunu tefsir sadedinde),

a) Onlar senden yüz çevirirlerse,

b) Allah'a itaatten ve peygamberi tasdikten yüz çevirirlerse;

c) Bu sûrede ele alınan, bahsedilen güç teklifleri kabul etmekten yüz çevirirlerse,

d) Cihadda sana yardım etmekten yüz çevirirlerse, manaları verilmiştir.

Bil ki bu ayetin gayesi, kâfirlerin, yüz çevirmeleri ve bu teklifi kabul etmemeleri hafinde, Hz. Peygamberin kalbine bir hüznün ve kederin gelmeyeceğini; zira Allah'ın, düşmanlarına karşı O'na yardım etmede ve O'nu, çeşitli lütuf ve nimetlerinin derecelerine ulaştırmada, o peygambere yeteceğini beyan edip açıklamaktır.

Cenâb-ı Hak, "Ondan başka hiçbir tanrı yok" buyurmuştur. O'ndan başka ilah olmayınca, mümkinât alemindeki her şeyin var edicisinin ve sonradan meydana gelen varlıkların muhdisinin sadece O olması gerekir. Beni bu görevle gönderen ve bana bu tebliğde bulunmamı emreden O olunca, yardımın O'na ait olması; nusret ve desteğin de ancak O'ndan beklenmesi gerekir. 330[330]

327[327] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/244

328[328] "Resulün merhametli olması, ümmetinin yükünün hafif olmasını gerektirmeli değil miydi?" manası kasdediliyor (Ç).

329[329] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/244-245

330[330] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/245

Burada Arşın Anılmasının Sebebi

Ayetteki "Ben ancak O'na güvenip dayandım" cümlesi, "hasr" , ifade etmekte olup, "Ben, ancak ve ancak O'na güvenirim; O büyük Arş'ın Rabbidir" anlamındadır,

Burada, özellikle "Arş"ın zikredilmiş olmasının sebebi şudur: Eserler ne kadar büyük ve ne kadar iyi, güzel olursa, o zaman müessirin, bunları var edenin akıl ve kalblerdeki celâlinin ve ululuğunun zuhur etmesi de, o nisbette büyük ve azametli olur. Cisimlerin en büyüğü Arş olunca, özellikle onun zikredilmesinden maksat, Allah Subhânehu ve Teâlâ'nın celâlini tazim etmek olur. 331[331]

Görülmeyen Arş Azamete Delil Olur mu?

İmdi şayet sorulsa ki: "Arş, hissi bir şey değildir. Binâenaleyh, onun mevcudiyeti ancak, şeriatın ve dinin sabit olmasından sonra anlaşılır. Bu sebeple onun, Allah'ın azametini ortaya koyma sadedinde zikredilmiş olması nasıl mümkün olur?" derlerse, biz deriz ki:

Arş'ın varlığı, bilinen ve meşhur olan bir husustur. Kâfirler, onu yahudi ve hristiyanlardan duymuşlardı. Onların bunu, kendi atalarından duymuş olması da uzak bir ihtimal değildir.

"Rabb" kelimesinin sıfatı olsun diye, azim kelimesini merfû (öt're ile) okuyan kıraat alimleri de bulunmaktadır. Ebu Bekr şöyle demektedir: "Bu kıraat, daha çok mana ifade eder. Çünkü, azîm lafzını, Allah (c.c)'ın sıfatı kabul etmek, onu. "Arş"ın sıfatı olarak kabul etmekten daha evlâdır. Hem, biz bunu, "Arş" kelimesinin sıfatı kabul edersek, onun büyük olmasından murad, haberlerde de yer aldığı gibi. onun kütlesinin, hacminin büyüklüğü ile etrafının genişliği olmuş olur. Yok, eğer onu Allah (c.c)'ın sıfatı kabul edersek, bu büyüklükten murad, O'nun varlığının vâcib olması, hacme sahip olmaktan, tecezzi etmekten münezzeh olması, ilim ve kudrette ekmel ve mükemmel olması, vehim ve hayallerde tasarlanmaktan ve idrâklerin ulaşmasından münezzeh olması olur.

Hasan el-Basrî şöyfe demektedir: "Bu iki ayet Allah Teâlâ'nın en son indirdiği ayettir ki, bundan sonra Kur'an indirilmemiştir." Ubeyy İbn Ka'b da şöyle demiştir: "Zaman bakımından Allah'ın en son indirdiği Kur'an ayeti bu iki ayettir." Bu, aynı zamanda Saîd İbn Cübeyr'in de görüşüdür.

Bazıları da, Kur'an'ın en son inen ayetinin, (Bakara, 2su ayeti olduğunu söylemişlerdir.

Huzeyfe'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Siz bu sûreyi, Tevbe sûresi diye adlandırıyorsunuz. Halbuki bu sûre, azâb süresidir. Siz, bu sûrenin içine almadığı hiç kimse bırakmadınız. Allah'a yemin olsun ki, siz onun dörtte birini okuyorsunuz."

Bil ki. bu rivayetin yalanlanması gerekir. Zira, biz bunun böyle olduğunu kabul edecek olursak bu, Kur'an'a bir fazlalığın ve noksanlığın arız olmuş olduğuna bir delil olmuş olur. Binâenaleyh bu, Kur'an'ı bir hüccet olmaktan çıkarır. Bu sebeple, bu haberin bâtıl olduğu açıktır. Allah Teâlâ, muradını en iyi bilendir.

Bu, bu sûrenin tefsirinin sonudur. Hamd ve şükür, Allah'a mahsustur. Müellif, bu sûrenin tefsirini, Hicrî 601 senesinin Ramazan ayının ondördüncü günü olan cuma gününde bitirdi. Hamd, sadece Allah'a mahsustur. Salât ü sefam da, efendimiz Hz. Muhammed'e, O'nun âline ve bütün ashabına olsun. 332[332]

331[331] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/246

332[332] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/246-247

YUNUS SURESİ

Bu sûre 109 ayettir. Mekke'de nazil olmuştur

"Elif. Lâm. Ra. İşte bunlar hikmet dolu kitabın ayetleridir" (Yunus. 1).
İbn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Bu sure, (Yunus. 40)ayeti hâriç, Mekkîolup, bu ayet Medine'de yahûdîler hakkında nazil olmuştur.1[1]

Elif, Lâm, Râ Hakkında

Cenâb-ı Allah, "Elif, lâm, ra" buyurmuştur. Bu ifade ite ilgili birkaç mesele vardır: 2[2]

Birinci Mesele

Nafî, İbn Kesir ve Âsim, râ'nm fethası ve tefhimle (kaltn olarak); Ebu Amr, Hamza, Kisâî ve Ebu Bekrin râvisi
Yahya, ra'nın kesresi ve imale ile okumuşlardır. Nâfî, İbn Âmir ve Âsım'ın râvîsi Hammâd, râ'yı fetha ve kesre arası bir hareke ile okumuşlardır. Bil ki bütün bunlar doğru kullanışlardır.
Vahidî şöyle demektedir: "Asıl olan, tıpkı ma ve lâ kelimelerinde olduğu gibi bu kelimelerde imâle yapmamaktır. Çünkü bunların elifleri, ya harfinden çevrilmiş değillerdir. Bunu imâle ile okuyanlar, bu lafızların, belli harflerin isimleri oluşlarından ötürü imâle yapmışlar ve böylece bu imâleleri ile bunların birer harf değil, isim olduklarına dikkat çekmek istemişlerdir." 3[3]

İkinci Mesele

Alimer, ayetteki "elif, lâm. ra" ifadesinin, yalnız başına bir ayet olmadığı, Tâ-hâ ifadesinin ise tek başına bir ayet
olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu ikisinin farkı şudur:
Elif, lâm, râ kelimesi kendisinden sonra gelen ayetlerin duraklanyla bir benzerlik arzetmez. Fakat Tâ-hâ kelimesi böyle olmayıp kendisinden sonra gelen ayetlerin durakları (sonları) ile bir benzerlik arzetmektedir. 4[4]

Üçüncü Mesele

Bu çeşit kelimelerin yani huruf-u mukattaanın tefsiri hususundaki tafsilat, Bakara suresinin başında geçmişti.
Fakat biz yine de burada, bu husustaki bazı izahları ele alalım: İbn Abbas (r.a), bunun manasının o?j' *^' ut "Ben Allah'ım,görürüm" şeklinde olduğunu söylemiştir- Bunun manasının "Ben, rabb'im. Benden başka rab yok" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yine ve kelimelerinin, Allah'ın "Rahman" isminin harfleri oldukları söylenmiştir. 5[5]

Hikmetli Kitap: Kuran Veya Levh-i Mahfuzdur

Cenâb-ı Allah, "İşte bunlar hikmet dolu kitabın ayetleridir" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki

mesele vardır: [6]

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/251
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/251
[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/251
[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/252
[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/252

Birinci Mesele

Ayetteki tilke ile, bu sûredeki ayetlere işaret edilebileceği gibi, bu sûreden önce inmiş olan bütün Kur'an ayetlerine işaret edilmiş olması da muhtemeldir. Yine, "Kitab-ı Hakîm" {hikmet dolu kitab) tabiri ile, Kur'an-ı Kerim'in kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, her (semavi) kitabın kendisinden yazılıp çıkarıldığı Allah katında mahfuz (saklı) kitabın, yani Levh-i Mahfuz'un kastedilmiş olması da muhtemeldir, Nitekim Cenâb-ı Hak: "Muhakkak ki O, elbette çok şerefli bir Kur'an'dır. O. Levh-i Mahfuz'da (yazılı)dır " (Vttat, 77-78), "Doğrusu o kitab, çok şerefli bir Kur'an'dır, ki Levh-i Mahfuzdadır" (Şwûc,2\ -22), "Şüphesiz O Kur'an, nezdimızdeki ana kitabta sabit, çok yüce. çok kıymetli bir kitabtır" (Zuhrui 4) ve "Allah dilediğini imha eder. dilediğini vücûda getirir. Ana kitab O'nun nezdindedir" (Ra'd, 39) buyurmuştur.

Bahsettiğimiz ihtimalleri iyice kavradığında ayetin manasında şu dört ihtimal ortaya çıkar:

Birinci ihtimal: "Tilke = işte onlar" tabiri ile bu sûrede yer alan ayetlere işaret edilmiş olmasıdır. Buna göre ayetin takdiri: "O ayetler, hakim olan o kitabın, yani Kur'an'tn ayetleridir" şeklinde olur. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, suyun silip yok edemediği, uzun zaman geçmesinin kendisini değiştiremeyeceği bir kitabı indireceğini vaadetmiştir. Buna göre kelamın takdiri, sûresinde (Yûnus sûresinde) bulunan şu ayetler, suyun kendisini silip yokede-mediği o muhkem kitabın ayetleridir" şeklinde olur.

İkinci ihtimal: "Bu surede yer alan o ayetler, Allah'ın katında saklı ve muhafazalı olan kitabın (Levh-i Mahfuz'un) ayetleridir" manasıdır. Bil ki bu iki görüşe göre, "İşte onlar" kelimesi ile, bu sûrenin ayetlerine işaret edilmiş olur. Bu durumda, şöyle bir problem ortaya çıkar: Tilke "İşte onlar" lafzı ite, gâib olana (ortada olmayan-görünmeyen şeye) işaret edilir. Halbuki bu sûrenin ayetleri ortadadır. Binâenaleyh daha nasrl bu lafız ile, bu ayetlere işaret edilmesi yerinde ve güzel olabilir? Bil ki bu soru cevab ile birlikte, {Bakara. ı-zı ayetlerinin tefsirinde geçmişti.

Üçüncü ve dördüncü ihtimal: Bu lafızda, bu sûreden önce geçen Kur'an ayetlerine işaret edilmiştir. Dolayısıyla bununla kastedilen Kur'an-ı Hakîm'in ayetleridir. Kitab-ı Hakîm'in ayetlerinden maksad, Allah katında saklı ve gizli olan o kitabın (Levh-i Mahfuz'un) ayetleridir.

Bu ayet hakkında şöyle iki görüş daha vardır:

a) Kitab-ı Hakîm'den maksad, Tevrat ve İncil'dir. Buna göre ayetin manası, "Bu sûrede zikredilen ayetler, Tevrat ve İncil'de de bahsedilen ayetlerdir" şeklinde olur ki bu, "Bu sûrede ele alınan kıssalar, Hz. Muhammed (s.a.s), Tevrat ve İncil'i bilmediği halde. Tevrat'ta ve İncil'de bahsedilen kıssalara uygundur. Binâenaleyh bu uygunluğun bulunuşu, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed'e vahiy indirmiş olmasıyla mümkündür" demektir.

b) Bu. Ebu Müslim'in görüşü olup, buna göre, ayetteki elif, lâm, râ harfleri, elifba harflerine birer işarettir. Binaenaleyh "elif. lâm, râ" 'İşte bunlar Kitab-ı Hakîm'in ayetleridir" ayetinin manası, "Bu harfler, meydan okumaya esas teşkil eden ve o Kitaö için birer ayet ve alamet kılman şeylerdir. Binâenaleyh bu kitabın insanların sözünden mucizevî bir sıfatla, farklılığı söz konusu olmasaydı, o zaman bu üslûbun, aynı harfleri söyleyebilen diğer insanların sözlerine değil de, sadece bu kitaba has olması imkansız olurdu" şeklindedir. [7]

Kitap Hakkında "Hakim" Sıfatının Mânâsı

Kitab'ın "hakîm" diye tavsif edilmesi hususunda da şu izahlar yapılmıştır;

a) Hakîm, "Kitabın hikmeti kapsaması" manasında, hikmetli demektir.

b) Bununla, kelamın sahibinin sıfatı ile tavsif edilmesi kastedilmektedir. Nitekim A'şâ şöyle

---

[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/252

[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/252-253

demiştir: "Onu kim söyledi? denilsin diye söylemiş olduğum, krallara gelip çatan garib ve muhkem bir (kaside) hakkı için!..."
c) Ekserî alimler, "fa'îl" sığasının, ism-i fail manasına gelmesi bakımından, "hakîm" kelimesinin, "hâkim" manasına olduğunu söylemişlerdir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın "Allah peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların ihtilafa düştükleri şeyler hakkında hüküm vermesi için hak kitaplar indirdi" {Bakara, 213) ayetidir. O halde Kur'an, hakkı bâtıldan ayırmak için, inançlar; doğruyu yanlıştan ayırmak için de fiiller hususunda bir hâkim gibidir, Yine Kur'an, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, nübüvvet iddiasında doğru olduğuna hükmeden bir hâkim gibidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in en büyük mucizesi Kur'an'dır.
d) Hakîm, muhkem (sağlam) manasınadır. Bunun masdan olan ihkâm, fesada (bozulmaya) mani olmak manasındadır. Buna göre "hakîrn"den maksad, "Onu su silip yok edemez, ateş yakıp silemez ve asırlar onu değiştiremez" manasıdır. Yahut bundan bu muhkemlikten maksad Kur'an'ın yalan ve tenakuzdan uzak ve berî oluşudur.
Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Kur'an'ı "hakîm" diye tavsif etmiştir. Çünkü Hak Teâlâ o kitapta adaleti, iyilik etmeyi, akrabaya vermeyi emretmiş, fuhşiyattan, kötülüklerden ve azgınlıktan nehyetmiştir.Yine O, kitapta, kendisine itaat edenlere cennet, isyan edenlere cehennem hükmünü vermiştir. Buna göre "hâkim" "mahkûmun fîh" (kendisinde hükmedilmiş, içinde hüküm bildirilmiş) manasında olmuş olur.
f) Arapça'da "hakîm", "hikmetli ve doğru olanı yapan" demektir Binâenaleyh Kur'an'ı, bu sıfatla tavsif etmek mecazi bir tavsif olmuş olur. Bu mecaz, o Kur'an'ın hikmetli ve sevab olana götürmesinden ötürüdür. İşte bunlara delâlet etmiş olması bakımından, sanki Kur'an'ın bizzat kendisi hakîm olmuş olur. 8[8]

Müşriklerin Tevhide Çağıran Peygamberden Ötürü Şaşırmaları

"İnsanlar için, insanları uyar ve iman edenlere Rableri indinde bir kadem-i sıdk olduğunu müjdele" diye içlerinden bir insana vahyedişimiz şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, "Doğrusu, bu. besbelli bir sihirbaz!" dediler (Yunus. 2).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 9[9]

Birinci Mesele

Kureyş kâfirleri, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e peygamberlik ve vahiy nasîb etmesine şaşmışlardı. Allah Teâlâ da onların bu şaşmalarının, kendileri için yadırganacak birşey olduğunu bildirmiştir. Kâfirlerin, Cenab-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'e vahyi nasib etmesine şaşmalarının izahına gelince, bu şu şekillerdedir:
1) Cenâb-ı Allah "(Onlar), o bütün tanrıları bir tek tanrı mı yapmış? Bu cidden acâib birşey!" dediler. Onların elebaşlanndan birkısmı, birbirine: "Yürüyün, mâbudlarınıza ibadette sebat edin. Doğrusu, yapılacak iş budur" diyerek kalkıp gittiler" (Sâd. 5-6) buyurmuştur. Onlar cahillikte, Allah'ın bir tek oluşuna bile şaşacak oir dereceye vardıkları için, Allah Teâlâ'nın, Hz, Peygambere vahyi ve peygamberliği vermesine şaşmaları hiç de uzak görülecek bir ihtimal değil.
2) Mekkeliler, 'Allah Teâlâ insanlara, Ebu Talib'in yetimi (Muhammed'den) başka gönderecek kimse bulamadı mı!?" diyorlardı.
3) Onlar, "Bir de şunu söylediler: "Şu Kur'an, iki büyük şehirden, ileri gelen bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf, 3i) diyorlardı.
Velhasıl, bu şaşıp hayret etme şu iki şeyden ötürü olmuş olabilir:
a) Cenab-ı Hakk'ın, kâfirlerin "Allah bir insanı mı peygamber olarak gönderdi!" s-a 94)dediklerini naklettiği gibi, Allah'ın bir beşeri peygamber olarak göndermesine

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/253-254
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/254

hayret etmişlerdir.
b) Onlar buna değil de, aksine, Allah'ın Hz. Muhammed'e, o bir fakir ve yetim olmasına rağmen, O'na vahyetmesine ve peygamberlik vermesine şaşmışlardır. İşte, kâfirlerin şaşma sebebi olan şeyin izahı budur.. 10[10]

Nübüvvet Hiç de Şaşılacak Şey Değildir

Cenâb-ı Allah'ın, onların bu şaşıp kalmalarını yadırgamasının izahı ise, ayetteki "İnsanlar için, içlerinden bir insana vahyedi-şimiz şaşılacak birşey mi oldu!" buyruğudur. Çünkü ayetteki tabiri, lafzen bir istifham olup, "Bu işin şaşılacak bir şey olduğunu kabul etmeme" manasındadır. Bunun şaşılacak birşey olmadığı, şu sebeblerden ötürüdür:
a) Allah Teâlâ mahlûkatın hem mâliki (sahibi), hem de melîki (hükümdarıdır). Melik emretme, nehyetme, izin verme ve alıkoyma güç ve yetkisi olandır. Binâenaleyh onun, bazı kullan vasıtası ile bu mükellefiyetlerini o mükelleflere ulaştırıp bildirmesi gerekir. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ'nın da peygamber göndermesi imkansız değil, aksine aklen mümkün olan bir şeydir.
b) Allahu Teâiâ, mahlûkatı, kullukla iştigal etmeleri için yaratmıştır. Nitekim, "Ben cinleri de insanları da. ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyat, so):
"Muhakkak ki biz, insanı birbiriyle karrşık bir damla sudan yarattık. Onu imtihan ediyoruz" (Dehr. 2) ve "Hakikaten, iyi temizlenen ve Rabbinin adım zikredip de namaz kılan kimse kurtulmuştur" (A'tâ. i4-t«j buyurmuştur. Sonra, Allahu Teâlâ, onların akıllarını olgunlaştırmış, onlara hayır ve şerri yapma imkânı vermiştir. Sonra da kullarına, kendilerine bir peygamber ve uyarıcı göndermeden, mükellef oldukları şeylerle meşgul olmamalarını bildirmiştir. Bu durumda, lütuf, kerem ve rahmet vücubiyyeti olmak üzere, onlara, o peygamberi göndermesi vâcib olmuştur. Bu vâcib olduğuna göre, artık nasıl olur da buna şaşılabilir?
c) Peygamber göndermek işi, Allah Teâlâ'nm, mükellefleri hiçbir zaman kendisinden mahrum bırakmadığı bir iştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "senden evvel gönderdiklerimiz, şehirler halkından kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkeklerdi" (Yusuf, 109) buyurmuştur. O halde, daha önce benzeri geçmişken, buna daha nasıl şaşılabilir? Bunu, "Andolsun ki, Nuh'u da kavmine peygamber olarak gönderdik" (Araf.59)ayeti ile, diğer peygamberlerin kıssaları da desteklemektedir.
d) Allah Teâtâ onlara, nesebini, ümmî, çeşitli töhmet ve yalanlardan uzak olduğunu, devamlı doğru söyleyip iffetli ve namuskâr olduğunu bildikleri birisini peygamber olarak göndermiştir.Sonra O, hiç bir din mensubuyla içli dışlı olmayan, (onları tanımayan) ve asla bir kitap da okumamış olan bir ümmî idi. Buna rağmen O, onlara kendi kıssalarını okuyor ve onların başlarına gelen şeyleri kendilerine haber veriyordu. Bu da O'nun, sâdık ve Allah tarafından da doğrulanmış birisi olduğuna delâlet eder ki, işte bu husus da şaşmaya mahal vermez. Bütün bu hususlar, Cenâb-ı Hakk'tn, "O. ümmiler içinde kendilerinden bir peygamber gönderendir ki" (Cuma, 2) ve "Sen bundan evvel hiçbir kitap okur değildin. Elinle de onu yazmadın" (Ankebût, 48) ayetlerinden anlaşılmaktadır.
e) Bu gibi hayret ve şaşma, her peygamber gönderildiğinde de mevcut idi. Nitekim, "Size, ... kendinizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden bir ihtar ve öğüt geldi diye teaccüp mü ettiniz! Ad kavmine de kardeşler: Hûd'u gönderdik (...) Semûd (kavmine) de kardeşleri Salih 'i gönderdik... " (Araf. 63,65. 73) ayetlerinde de olduğu gibi.
f) Bu hayret ve şaşırma, ya Allah Teâlâ'nm beşerden bir peygamber göndermiş olmasından dolayıdır, yahut onlar bunun şaşılacak bir şey olmadığını kabul etmekle beraber, Allah'ın, vahiy ve risâfettni Muhammed (s.a.s)'e vermesinden dolayı şaşırmışlardır.
Birincisine gelince, bu uzak bir ihtimaldir. Zira akıl, bu mükellefiyetlerin mevcut olması halinde, ibadetler ve diğer hususlarda olduğu gibi, dinleri hususunda da, kendisine muhtaç oldukları şeylerin tamamını onlara öğretecek bir peygamberin ve bir uyarıcının bulanması

---

[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/255

gerektiğine şehadet etmektedir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki, evla olan, kendisine daha fazla ünsiyyet duysunlar ve kendisini daha iyi ve daha kuvvetli bir biçimde anlasınlar diye, onlara kendi cinslerinden, kendi içlerinden birisini peygamber olarak göndermesidir. Nitekim Cenâb-ı.Hak, "Eğer o peygamberi bir melek yapsaydık, onu. o meleği yine de bir adam suretinde gösterirdik"(Enam,9) ve "De ki: "Eğer yeryüzünde insanlar gibi sakin sakin yürüyen melekler olsaydı, biz de onlara gökten melek peygamber gönderirdik" (isrâ, 95) buyurmuştur.
İkincisi de uzak bir ihtimaldir. Zira Hz. Muhammed (s.a.s), hayır, takva ve emanet sıfatlarıyla muttasıf idi. Onlar onu, sadece yetim ve fakir olmakla ayıplıyorlardı ki, bu son derece tuhaf ve saçma idi. Zira Allah Teâlâ, bütün varlıklardan müstağnidir. Binâenaleyh, fakirliğin, Allah katında, peygamberin durumunun noksanlığına; zenginliğin de, O'nun katında peygamberin durumunun mükemmelliğine bir sebep teşkil etmesi uygun düşmez. Nitekim Cenab-ı Hak: "Sizi bizim katımca yaklaştıracak olan ne mallarınız, ne cvlâdlannız değildir" (Sebe. 3?) buyurmuştur. Binâenaleyh, kâfirlerin, Allah'ın vahiy ve risâfetini Hz. Muhammed'e vermesinden dolayı şaşmalarının fasit, bozuk bir tavır ve iddia olduğu sabit olmuş olur. 11[11]

İkinci Mesele

Ayetteki kelimesinde hemze, hem teaccüb etmeyi kabul etmeme hem de muhatabları, o müşriklerin şaşırmış olmasından şaşmaya davet için getirilmiş bir hemzedir. ifadesi, kâne'nin ismi, aceben kelimesi de, haberidir. İbn Abbas, acebun şeklinde okuyarak, nekire olduğu halde kane'nin ismi; ifadesini de, marife olduğu halde, onun haberi kabul etmiştir. Bu tıpkı Arapların, "Bal ve su, onun mizacı olur" şeklindeki sözü gibidir. En güzel izah ise, kâne'nin tam fiil kabul edilerek, ifadesinin aceben kelimesinden bedel kılınmış olmasıdır. 12[12]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ "İnsanlar katında şaşılacak bir şey midir?" demeyip de, 'İnsanlar için şaşılacak bir şey midir?" buyurmuştur. Bu iki ifade arasındaki fark şudur: Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun manası, "Onlar onu, kendileri için şaşılacak bir şey addettiler ve uğursuzluğu, alayı ve şaşmayı ona yöneltmek gayesiyle de. hep onu dillerine doladilar ve gözlerini ona diktiler" şeklindedir. Halbuki, sözünde bu mana bulunmamaktadır. 13[13]

Dördüncü Mesele

ifadesindeki, fiil ile beraber en edatı, masdar takdirinde olup, kâne'nin ismidir. Haberi ise, aceben kelimesidir. Burada, haber mübtedadan önce gelmiştir, zira Araplar, (cümlede) en ehemmiyetli olanı başta zikrederler. Binâenaleyh bu ayette esas inkâr edilen ve yadırganan şey, onların şaşmalarıdır. Cenâb-ı Hakk'ın buyruğundaki en edatına gelince, bu edat tefsir için gelmiş olan endir. Çünkü, evhaynâ kelimesinde, kulnâ (dedik) manası bulunmaktadır. Bunun enne'den hafifletilmiş en olması da mümkündür. Buna göre bu ifadenin aslı: "Durum şudur ki: Bizim sözümüz, "İnsanları korkut ve uyar!" şeklindedir" manasında olmak üzere J*IaH ^JJ' **' şeklindedir. 14[14]

Beşinci Mesele

Allahu Teâlâ, Resulüne vahyettiğini beyan buyurunca, bundan sonra da ona ne vahyedildiğinin açıklamasını yapmıştır ki, bu da, inzâr ve müjdelemedir.

---

[11] 11 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/255-257
[12] 12 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/257
[13] 13 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/257
[14] 14 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/257-258

Uyarmaya gelince bu, bundan dolayı uygun olmayan şeyleri yapmaktan kaçınsınlar diye, kâfir ve fâsıklara karşı yapılır.

Tebşîr ise, tâattaki şevk ve istekleri artsın diye, itaat eden kimselere yapılır.

Bu ayette inzâr, müjdelemeden önce zikredilmiştir; zira, "tahliye" (boşaltma), tahliye den (süslemeden) öncedir. Yine uygun olmayan şeyleri gidermek ve yapmamak, uygun olanları yapmaktan, derece bakımından önce gelir.15[15]

Kademe Sıdk Tabirinin İzahı

"bir kadem-i sıdk" buyruğu hakkında, hem dilcilerin hem de müfessirlerin görüşleri bulunmaktadır. Dilcilerin görüşlerine gelince, Vahidî, "el-Basît" adlı eserinde şunları nakletmiştir: Leys ve Ebu'l-Heysem,

kadem kelimesi, sabıka "öne geçmiş , daha önce bulunmuş" anlamındadır. Buna göre mana, "Onlar için daha önceden, Allah katında bir hayır yazılmıştır" şeklindedir. Nitekim şâir Zû'r-rumme, "Sen, Züâbe hanesinin halkından bir kişisin: onların, herkesçe malûm olan hayırları ve Övgü vesileleri vardır.." demiştir" demişlerdir.

Ahmed İbn Yahya: Kadem kelimesi, "senin hayır hususunda yaptığın her şeydir" derken, İbnu'l-Enbârî, kadem, kendisine yönelinen ve kendisi hususunda asla bir tehir ve erteleme bulunmayan bir amel ve iş, anlamındadır" demiştir.

Bil ki, "kadem" lafzının, bu manalara gelmesinin sebebi, çalışma ve öne geçmenin, ancak "kadem" (ayak) ile meydana gelmiş olmasıdır, Böylece netice, sebebin ismiyle isimlendirilmiş olur. Bu tıpkı, el ile verildiği için, nimete yed (el) denilmesi gibidir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, kademe stdktabirindeki, kadem kelimesinin, sıdk kelimesine muzâf kılınmasının manası nedir?" denilirse biz deriz ki:

Bunun faydası, onun değer ve üstünlüğünün fazlalığına ve onun, önde gelen şeylerden olduğuna dikkat çekmektir. Bazı kimseler de bu ifadenin mekâme sıdk, (doğruluk ve sıdk makamı) manasında olduğunu söylemişlerdir.

Müfessirlere gelince, bazıları bu tabiri, "sâlih ameller; bazıları, mükâfaat manasına; bazıları da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaati manasına hamletmişlerdir ki; İbnu'l-Enbarî bu ikincisini tercih ederek şöyle bir şiir nakletmiştir:

mâliki ve sahibi olan (Allah) için namaz kıl ve insanların ayaklarının sürçüp Tökezleyecekleri o (mahşer) gününde seni kurtaracak olan bir şefaat (kadem) vesilesi edin." 16[16]

Yedinci Mesele

Kâfirlere, kendi içlerinden bir peygamber gelip onları uyarıp müjdeleyip ve onlara Allah katından, O'nun hikmet ve fazlına uygun olan şeyleri getirince, onlar taaccüb ederek:

"Besbelli bu. bir sihirbaz" dediler. Yani, "Kendisinin bir peygamber olduğunu iddia eden şu kimse, bir sihirbazdır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, Kâfirler... dediler" diye söze başlaması, "Peygamber onları -yarınca, kâfirler dediler ki (...)" takdirindedir. Kaffâl, böylesi takdirlerin, Kur'an'da az olmadığını söylemiştir. 17[17]

Müşriklerin Kur’an’a Sihir Demelerinin Manası

İbn Kesir, Asım, Hamza ve Kisaî kıraatlerine göre, Hz. Muhammed kastedilerek, diğer kıraatlere göre ise, Kur'an-ı Kerim kasdedilerek şeklindedir.

Bil ki kâfirlerin, Kur'an-ı Kerim'i "sihir" diye nitelemeleri, onlar katında, Kur'an-ı Kerim'in

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/258

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/258-259

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/259

değerinin büyüklüğüne, onun bir mu'cize olduğuna ve onların buna karşı r-"nalannın, muarazada bulunmalarının imkânsız olduğuna delâlet eder. İşte bundan öolayı onlar bu sözü söyleme ihtiyacını duymuşlardır.

Bil ki onların, Kur'an-ı Kerim'i sihir diye nitelemeye yönelmeleri, kötüleme gayesiyle olabileceği gibi, bir medih sadedinde zikretmiş olmaları da muhtemeldir. İşte bundan dolayı, müfessirter bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Dazdan, şöyle demişlerdir: Onlar bununla, Kur'an-ı Kerim'in, dışının süslü, güzel bir «elam olmakla beraber gerçekte batıl ve aslı olmayan bir söz olduğunu iddia etmek «temişlerdir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: Onlar, Kur'an-ı Kerim'in fesahatinin emmel ve mislini meydana getirmek de imkânsız olduğu için, bu sözleriyle onlar, Kur'an-ı Kerim'in âdeta bir sihir gibi olduğunu kastetmişlerdir.

Bil ki onların bu iddiaları, son derece fasit ve yanlış bir söz olunca, (bunun cevabı) zedilmemiştir. Biz bu sözün, son derece fasit ve yanlış olduğunu söyledik. Zira -z Peygamber, kendi hemşehrileri idi. Aralarında doğup büyümüş, onlardan ayrılmamış ve onlardan başka hiç kimse ile içti dışlı olmamıştı. Mekke de, âlimler we zekî kimseler beldesi de değildi ki, onun, onlardan sihri ve pekçok ilmi öğrendiği ye böylece de, böylesi bir Kur'an'ı izhar ettiği söylenebilsin! Durum böyle olunca da,

Kur'an'ı büyü anlamına hamletmek son derece yanlış ve fasit iddia olmuş olur. Bundan dolayı, buna cevap verilmemiştir. 18[18]

Allah'a ve Ahirete îman Esası

"Şüphesiz ki sizin Rabbiniz. gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş üzerinde hükümran olan. her işi yönetendir. Onun katında hiç bir kimseşefaatçi olamaz, meğer ki kendi izniyle olsun. İşte sizin Rabbiniz olan Allah budur. O halde ona kulluk edin. Artık iyice düşünüp ibret almaz mısınız?" (Yunus, 3).

Bil ki, Allah Teâlâ kâfirlerin, Hz. Peygamber'e verilen vahiy ve risâletten dolayı, iddialarını nakledip, sonra da bu taaccübü, "Mahlûkatın yaratıcısının, sâlih amellere mukabil onları mükâfaatla; fasit ve bâttl amellere mukabil ukubet ve ceza ile müjdeleyen bir peygamber göndermesinde, asta imkânsız görülecek bir şey bulunmadığını belirterek" ortadan kaldırınca, verilmiş olan bu cevabın mükemmel olması, ancak iki şeyi bildirmeye bağlı olmuştur:

a) Bu âlemin, kahir, kadir olan, emir, yasak ve mükellefiyetlerle ilgili hükümleri geçerli bir ilâhının bulunduğunun isbât edilmesi.

b) Vuku bulacağı peygamberlerce bildirilen mükâfaat ve cezanın da gerçekleşebilmesi için haşr, neşr, ba's ve Kıyametin isbat edilmesi. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, bu iki neticeyi gerçekleştirmeye delâlet eden hususu ele almıştır.

Ulûhiyyeti isbat demek olan birincisine gelince, Cenâb-ı Hak bunu, "Şüphesiz ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri yaratandır " ayetiyle bildirmiştir. Meadı, ahiret hayatını ise, "Hepinizin dönüşü, ancak Allah'adır" (Yunua, 4) ayetiyle bildirmiştir. Böylece bu tertibin, son derece güzel ve mükemmel olduğu sabit olmuş olur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 19[19]

İmkân Delili

Biz bu kitapta ve aklî meselelere dair kitaplarda, yaratıcının varlığına delâlet eden delilin, ya "imkân" veya "hudûs" delili olduğunu, bu ikisinin de ya zâtlar yahut sıfatlar hakkında söz konusu olduğunu belirtmiştik. Bu sebeple, yaratıcının varlığına delâlet eden yolların toplamı dört olur. Bunlar, zâtların imkânı, sıfatların imkânı, zâtların hudûsu ve sıfatların hudC'sudur. Bu dört şey, bazan gökler ve yıldızlar âlemi olan ulvî âlem, bazan da süfli âlem için nazar-ı dikkate alınır. Semavî etaplarda ekseriya zikredilen deliller, gâh ulvî alemin, gâh süfli alemin halleri ıakkında. sıfatların imkân ve hudûsuna tutunan delillerden ibarettir. Burada zikredilen

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/259-260

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/260

ce. ulvî âlemin, miktarları ve sıfatlan hususunda imkân deliline sarılmaktır. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) Feleklerin kütlelerinin, bölünmeyen cüzlerden meydana geldiklerinde şüphe Dulünmamaktadır. Her ne zaman durum böyle olursa, hiç şüphesiz o şey, bir yaratıcıya ve bir takdir ediciye muhtaç olmuş olur.

Birinci mukaddimenin izahı şöyledir: Feleklerin kütlelerinin, vehmî bir taksimata «bil olduğu hususunda şüphe yoktur. Aklî meselelerle ilgili eserlerde, vehmî taksimatı «abul eden her şeyin, cüzlerden ve kısımlardan meydana geldiğine işaret etmiştik. ve yine biz, felsefecilerin, "cisrnin, yani maddenin taksimi kabildir; ancak ne var ki z. aslında tek şeydir" şeklindeki iddialarının yanlış olduğuna da-işaret etmiştik. Böylece, bu anlattığımız şeylerle, feleklerin kütlelerinin bölünmeyen cüzlerden -eydana gelmiş oldukları sabit olmuş olur. Bunun böyle olduğu anlaşılınca da, onların b ' yaratıcı ve bir takdir edene muhtaç olmaları gerekir. Bu böyledir, zira o kütleler, -ıjrekkeb olarak meydana gelince, (onu meydana getiren) cüzlerinin bir kısmı, o <ütlenin içinde, bir kısmı da sathında bulunmuş olur. Halbuki o cüzler ve parçalar, tabiatları, mahiyetleri ve hakikatları bakımından birbirine denktirler.

Felsefeciler de, "O feleklerin basit olduğunu, onların, karakterleri farklı olan cüzlerden meydana gelmelerinin imkânsız olduğunu" söyleyerek, bizim bu "-ukaddimemizin doğru olduğunu kabul etmiş olurlar. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki: O cüzierin bir kısmının içte, bir kısmının da dışta yer almaları, : şmın içe, içinin de dışa dönmesi, mümkün olan bir iştir. Durum böyle olunca, o izlerin, îerkîb edilirken bazısını iç kısımda, bazısını da dışta bulunma haline tahsis eden müdebbir ve kahir bir kudrete muhtaç olmaları gerekir. Böylece bu, o feleklerin te^kîbleri, şekilleri ve sıfatları hususunda alîm, kadir ve hakim bir müdebbire muhtaç riduklarına delâlet eder.

b) Feleklerin hareketlerinin bir başlangıcı bulunmaktadır. Durum her ne zaman Döyle olursa, o felekler, hareketleri hususunda kahir olan bir muharrike ve müdebbire muhtaç olurlar..

Birinci mukaddimenin doğruluğunun delili şudur: Hareket, bir halden diğer bir hale geçmek demektir. Bu hususiyet ve mâhiyyet, kendisinden intikâl edilen bir halin önceden bulunmasını gerektirir. Halbuki "ezel" kavramı, kendisinden önce bir şeyin bulunmasına zıddır. Binâenaleyh, hareket ile "ezeri bağdaştırmak imkânsız olur. Böylece, feleklerin hareketinin bir başlangıcının bulunduğu sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da, şöyle denilmesi gerekir: Bu felekî kütleler ezelde yok idiler. Eğer var idiyseler bile, ancak ne var ki onlar, hareketsiz olup sükûn halindeydiler.

Bu iki takdir ve ihtimâle göre de, feleklerin hareketlerinin bir başlangıcı ve evveli bulunuyor demektir.

İkinci mukaddimeye gelince, o da şudur: Durum böyle olunca, onların, kahır bir müdebbire muhtaç olmaları gerekir. Bunun delili şudur. Bu kütlelerin, ne daha önce, ne de daha sonra olmaksızın tam belirli vaktinde harekete başlamalarının, bir muhassisin tahsisi ve bir müreccihin tercihi ile olması gerekir. Bu müreccihin, mûcib-i bizzat {zâtı gereği mûcib) olması imkânsızdır. Aksi halde o hareket, o hareketi mûcib olanın o vakitten önce bulunmasından dolayı, o vakitten önce bulunmuş olurdu. Bu bâtıl olunca, bu müreccihin kadir ve muhtar (irade sahibi) bir varlık olduğu sabit olur ki, zaten ispatlamak istediğimiz netice de budur.

c) Feleğin cüzleri, başka bir felekte değil, kendisinde mevcuttur. Diğer feleğin cüzleri de, bir başka felekte değil, kendisinde bulunmaktadır. Binâenaleyh bu cüzlerden herbirinin, o feleklerden herbirine mahsus olması, mümkin bir iştir. Binâenaleyh, bir müreccihin olması gerekir. Bu sebeple de, bir önceki izahın aynısı, yine burada da söz konusu olur. Allah Teâlâ'nın, bu ayette ele almış olduğu bu delilin izahı işte budur. 20[20]

Ayette İlgili Bazı Soruların Cevapları

Ayetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/261-262

Malum Şeyi İfade Eden "Ellezi" Kelimesinin Buradaki Manası

Birinci soru: kelimesi, bir şey, malûm bir kaziyye ile tarif edilmeye çalışılırken, müfred (tekil) bir şeye işaret etmek üzere konulmuş bir kelimedir. Bu tıpkı sana. "Zeyd kimdir?" diye sorulup da, seninde "O, babası gidendir" demen gibidir. Bu tarif ancak, onun babasının gitmesi, dinleyen kimseler tarafından malum olduğu zaman yerinde bir ifade olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak burada, "Şüphesiz ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratandır" buyurunca, bu ancak, Cenâb-ı Hakk'ın, gökleri ve yeri altı günde yaratmış olmasının muhâtablarca bilinen bir şey olması halinde yerinde olur. Halbuki Araplar, bunu bilmiyorlardı. O halde bu tarif, nasıl makul ve yerinde olur?
Cevap: Bu söz, yahudi ve hristiyanlar nezdinde meşhur ve malum bir sözdür. Çünkü bu, onların Tevrat diye iddia ettikleri kitabın başında yer almıştır. Bu, yahudi ve hristiyanlarca meşhur olup, Araplar da onlarla temas halinde olunca, Arapların bu meseleyi yahudî ve hristiyanlardan duymuş olmaları aşikâr bir durumdur. İşte bundan dolayı, bu tarif güzel ve yerinde olmuştur. 21[21]

Yaratılış Günlerine İşaret Etmenin Manası

İkinci soru: Allah'ın, gökleri ve yeri yarattığı günlerin beyan edilmesindeki fayda nedir?
Cevap: Allah Teâlâ, bütün âlemi, göz açıp kapama müddetinden daha az bir süre içinde yaratmaya kadirdir. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Alem, parçalanmayan cüzlerden meydana gelmiştir. Parçalanmayan cüzlerin îcadı ise, ancak bir anda mümkündür. Zira biz, o cüzün bir süre içinde meydana geldiğini farzedersek, bu süre, hiç şüphesiz birbirini takip edip izleyen anlara bölünmüş demektir. Binâenaleyh, o ilk anda bu icada dair bir şey meydana gelmiş midir, gelmemiş midir? Eğer, o ilk anda, ona dair herhangi bir şey meydana gelmemişse, bu îcad süresinin dışında kalır. Yok eğer o anda bir şey îcad edilmiş, ikinci anda da başka bir şey İcad edilmişse, bu durumda sen bak, eğer bunlar parçalanmayan o cüzden meydana gelmiş iki cüz iseler, bu durumda parçalanmayan o cüz, parçalanmış olur ki, bu imkânsızdır. Yok, eğer başka bir şey ise, bu durumda, parçalanmayan cüz'ün icadı, ancak tek bir anda ve tek bir defada olmuş olur. Bütün cüzlerin icad edilmesi hususundaki söz, böyledir. Böylece Allah'ın bütün âlemi, tek bir defada yaratmaya kadir olduğu sabit olmuş olur. Keza Cenâb-ı Hakk'ın, bütün âlemi tedricî olarak yaratmaya kadir olduğunda da şüphe yoktur.
Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Burada iki görüş bulunmaktadır:
a) Alimlerimizin görüşü: Buna göre, Allah, her ne irade ederse o şey güze! olur. O'nun fiillerinden hiçbirisi, hikmet ve fayda gözetilme sebebine bağlanamaz. Bu görüşe göre, "Allah, âlemi niçin altı günde yaratmıştır da, onu bir anda yaratmamıştır?" diyenlerin sözü sakıt olmuş olur. Zira biz diyoruz ki, her şey O'nun san'atı ve yapmasıdır. O'nun yapmasının ve fiilinin sebebi yoktur. O'nun hüküm ve fiillerinden hiçbirisi, herhangi bir sebebe bağlanamaz. Böylece bu soru, düşmüş olur.
b) Mutezile'nin görüşü: Mutezile, Allah'ın fiillerinin, birtakım fayda ve hikmeti kapsaması gerektiğini iddia eder. İşte bu noktada Kâdî, şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, gökleri ve yeri bu muayyen bir müddet içinde yaratmasının, bazı mükellefler hakkında, daha fazla ibret almaya sebep olması uzak bir ihtimal değildir." Kâdî, sözüne devamla şöyle der: "Buna göre, "Bu ibret alan kimdir? İbret alma ciheti nedir?" denilirse, deriz ki: İbret alanın, Allah'ın gökleri ve yerleri yaratmadan önce veya onlarla beraber yarattığı canlılardan, mutlaka bir mükellefin veya mükellef olmayanın olması gerekir. Aksi halde yerlerin ve göklerin yaratılması, abes olmuş olur.
Şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, yeri ve göğü, henüz yaratmamış olup, sonra yaratacağı birtakım canlılardan dolayı yaratmış olması mümkün değil midir?" denilirse, biz deriz ki: Bir şeyi elden

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/262-263

kaçırma korkusu yoktur. Binâenaleyh O'nun, daha sonra meydana gelecek birtakım canlılar için, kendisinden hiç kimsenin faydalanmadığı bir şeyi. daha önceden yaratmış olması caiz değildir. Bu ancak, birtakım şeylerin mukaddimeleri hakkında, bizim tarafımızdan yapılması doğru olan bir şeydir, Çünkü biz, elden kaçırma, yapamama, kusur etme endişesini taşırız. Bu sabit olunca, haberde, "Melekler, yerlerin ve göklerin yaratılmasından önce yaratılmışlardı" şeklinde yer alan husus doğru olmuş olur. 22[22]

Gökler ve Yer Yaratılmadan Melekler Nerede İdi?

Hâl böyle olunca şayet, "O melekler için, mutlaka işgal etmeleri gerekli olan bir yerin bulunması gerekir? Binâenaleyh gökler ve yerler yaratılmadan önce mekânın bulunması söz konusu değildir. O halde onların, mekansız olarak varolmaları nasıl mümkün olur?" denilirse, biz deriz ki:
"Arşı, gökleri ve yeri, yerlerinde durdurmaya kadir olan zât, o melekleri işgal edecekleri o yerlerde, o boşluklarda, kudret ve hikmetiyle tutmaktan nasıl aciz olabilir?
Bu husustaki ibret alma cihetine gelince, burada bir ibret alan söz konusu olunca, onun görüp müşahede ettiği şeylerle gitgide ibret almasının daha kuvvetli olması imkânsız değildir. Bunun delili şudur: Bu şekilde meydana gelen şey, mutlaka onun hür ve irâde sahibi olan hakim bir fail tarafından yaratıldığına delâlet eder. Ama, bir anda yaratılanlara gelince, o şey buna delâlet etmez." 23[23]

Ayetteki Günler Dünya Günü müdür?

Üçüncü soru: Bu günler, dünya günleri gibi mi, yoksa İbn Abbas'tan rivayet edilen, "Onlar, her günü sizin saydığınız bin yıla tekabül eden, âhiret günlerinden altı gündür" demesi gibi midir?
Cevap: Kadî şöyle der: "Bu hususta görünen odur ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, yer ile göğü yarattığı müddeti, kullarına bildirmesidir. Bunun bir tarif olması, ancak bu müddetin malûm günler olması halinde mümkündür."
Birisi şöyle diyebilir: "Tarif, Tevrat ve İncil'de ele alınan günler ile yapılıp, burada bahsedilen de, dünya günleri değil, âhiret günleri olunca, bu, tarifin doğruluğunu zedelemez." 24[24]

Güneş Yaratılmadan Önce Gün Kavramı Neyi İfade Eder?

Dördüncü soru: "Bu günler ancak, güneşin doğup batmasına göre değer kazanır. Halbuki bu mana, güneş yaratılmadan önce söz konusu olamaz. O halde bu tarif, nasıl düşünülebilir?"
Cevap: Bu tarif, şu itibarla hâsıl olur: "Göklerin ve yerin yaratılışı bir zaman müddeti içinde olmuş olsaydı ve şayet dönen felekler, güneş ve ay bulunmuş olsaydı, o müddet, altı güne tekabül ederdi" demektir. 25[25]

Zaman, Ezelî Olabilir mi?

Birisi şöyle diyebilir: "Bu, âlemin, zarfında meydana geldiği ve âlem yaratılmadan önce bulunan bir müddetin bulunmasını iktizâ eder ki, bu da (müddetin) kadîm olması sonucunu doğurur."
Cevap: O müddet mevcut olmayıp, farazî ve vehmidir. Bunun delili şudur: O muayyen müddet, hadistir. Onun hadis olması, başka bir zamana muhtaç olmaz. Aksi halde, sınırsız ve

---

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/263-264
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/264
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/264
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/264

sonsuz zamanların kabul edtfmesi gerekir ki, bu imkânsızdır. Binâenaleyh onların, zamanın hadis olması hususunda söyledikleri her şeyi biz, âlemin hadis olması hususunda Öne sürüyoruz. [26]

Gün Sadece Gündüzden mi İbarettir?

Beşinci soru: "Gün" sözüyle bazan, gecesiyle birlikte olan gün, bazan da sadece gündüz kastedilir. O halde bu ayetle, bu ikisinden hangisi kastedilmiştir?
Cevap: Arapça'da genel olarak yevm (gün) sözüyle, gecesiyle beraber olan gün kastedilir. [27]

Allah Teâla'nın Arşa İstivası

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra Arş üzerinde hükümran oldu" ayetine gelince, bu hususta birkaç konu bulunmaktadır:
1) Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, Arş üzerinde oturmuş, karar kılmış olduğu zannınt uyandırır. Bu husustaki tafsilatlı açıklama, Tâ-hâ sûresinin başlarında geçmiştir. Ancak ne var ki biz burada, kısa bir açıklama ile yetiniyor ve şöyle diyoruz: Ayet-i kerimeyi zahirine hamletmek mümkün değildir Bunun böyle oluşunun delilleri şunlardır:
a) "Allah'ın Arş'a istiva etme"si, Arş'ın olmaması halinde düşeceği ve aşağıya doğru inecek bir biçimde ona yaslanmış ve onun üzerinde karar kılmış olması demektir. Bu bizim tıpkı, "Falanca, koltuğuna dayanmıştır" dediğimizde, bu sözden, böyle bir mânânın anlaşılmasına benzer. Ancak ne var ki, bu mananın kabul edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, Arş'a muhtaç olmasını ve Arş'ın olmaması halinde .O'nun düşmesini ve aşağıya doğru inmesini gerektirir ki, bu imkânsızdır. Çünkü müslümanlar, Arş'ı tutanın ve onu muhafaza edenin, Allah olduğu hususunda mutabıktırlar. Hiç kimse. Allah'ı tutanın ve O'nu koruyanın Arş olduğunu söylememiştir.
b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra Arş üzerinde hükümran oldu " buyruğu, O'nun, daha önce Arş'a dayanmadığına delâlet eder. Bu da, Allah Teâlâ'nın bir halden başka bir -hale geçtiğini gösterir. Bir halden başka bir hale geçen her varlık "muhdes" olur. Oysa, Allah Teâlâ hakkında bu, ittifakla bâtıldır.
c) O vakitte "istiva" meydana gelince, bu, Allah Teâlâ'nın o vakitten öncebir hareket ve kımıldanış içinde olmasını gerektirir. Halbuki bütün bunlar, sonradan meydana gelmiş olan şeylerin niteliklerindendir.
d) Ayetin zahiri, Allah Teâlâ'nın, gökleri ve yeri yaratmasından sonra Arş'a istiva ettiğine delâlet eder. Zira, sunime sonra kelimesi, terahiyi, sonralığt gerektirir. Bu da, Allah Teâlâ'nın Arş'ı yaratmadan önce Arş'tan müstağni olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, Allah Arş'ı yarattığı zaman. O'nun hakikat ve zâtının istiğna halinden, muhtaç olma haline dönüşmesi imkânsız olur. Dolayısiyle Allah'ın, Arş'ı yarattıktan sonra da Arş'tan müstağni olarak kalması gerekir. Böyle olan herkesin, Arş üzerinde karar kılmış olması imkânsız olur. Bu sebeple, yapılan bütün bu izahlarla, bu ayeti, zahirî manasına hamletmenin, ittifakla mümkün olmadığı sabit olmuş olur. Bu böyle olunca da, bununla, Allah için bir mekân ve bir cihetin isbat edilmesi hususunda istidlal edilmesi imkânsız olur. [28]

Üçüncü Mesele

Müslümanlar, göklerin üstünde Arş denilen büyük bir cismin bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun

---

[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/265
[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/265
[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/265-266

böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Bu ayette bahsedilen
Arş ile, bu gökler üzerindeki Arş mı, yoksa başka bir Arş mı kastedilmiştir? İşte bu hususta iki görüş vardır: 29[29]

Arştan, Göklerin Binasını Anlayanlar

Birinci görüş: Bu, Ebu Müslim el-İsfehanî'nin tercih ettiği görüştür. Buna göre, ayetteki "Arş"dan maksad bu olmayıp aksine Hak Teâlâ'nın bu beyanı ile, Cenâb-ı Hakk'ın gökleri ve yeri yaratırken, göğün tavanını ve boyunu yükseltmesi, yani yüksek olarak yaratması murad edilmiştir. Çünkü her binaya "Arş", onu yapana da "Âriş" denir. Nitekim Allah Teâlâ, "Ağaçlardan ve insanların yapacakları (J^v*>) çardaklardan evler kovanlar edin" (Nam. 68) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Allah bir kasabadan bahsederken "Nice memleketler vardır ki, arşları, yani tavanları, duvarları üstüne çökmüştür"(Hacc, 45) buyurmuştur. 8u ifade ((e, o memteketferin binaları sağlam ve tavanları ayakta olmasına rağmen, artık, içlerinde hiç kimsenin yaşamadığı kastedilmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, "O'nun Arş'ı su üstünde id/"(Hûd. i) buyurmuştur ki burada "arş"dan maksad "bina"dır. Allah Teâlâ, kendi kudreti hususunda daha fazla hayranlık verici olduğu için bunu zikretmiştir. Çünkü bir bina yapan kimse, onun yıkılmaması için, sudan uzak,sert ve katı toprak üzerinde kurar, Allah Teâlâ ise, aklı olan kimselere kudretini ve mükemmel ululuğunu bildirmek için, gökleri ve yeri su üzerine bina etmiştir. "Arş üzerine istîva", kahren onun üzerine hükümran olmak demektir. Bunun delili, "(O Allah), bütün mahlûkatı sınıf sınıf yaratmış, sırtlarına oturup karar kılasmız. sonra üzerlerine yerleşince, kalblerinizle Rabbinizin nimetini iyice düşünesiniz diye, sizin için gemilerden ve hayvanlardan bineceğiniz şeyleri yaratmıştır" (Zuhrut. 12-13)ayetidir. Ebu Müslim sözüne şöyle devam eder: "Böylece ayetin lafzının bu zikrettiğimiz manaya muhtemel olduğu sabit olmuş olur. Bundan dolayı diyoruz ki lafzı bu manaya hamletmek gerekir.
Bu "Arş"ı, gökteki Arş manasına hamletmek caiz değildir. Bunun delili şudur: Bir yaratıcının varlığına getirilen delilin bilinen ve görülebilen bir şey olması gerekir. Gökteki Arş ise böyle değildir. Ama göklerin ve yerin kütlesi, görünen ve müşahede edilen şeylerdir. Binâenaleyh bunların çeşitli durumlarını, hakim olan bir yaratıcının varlığına delil getirmek mümkün, makul ve yerinde bir iş olur." Ebu Müslim, daha sonra şöyle der: "Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz ki sizin Rabbinizgökleri ve yeri aiîı günde yaratandır" buyruğu, bu varlıkların kütlelerini yarattığına; "Sonra Arş üzerine istiva etti" ifadesinin de, o gökleri ve yeri yüksek yarattığına ve onlara kendilerine uygun şekiller verdiğine bir işaret olması da, bu hususu destekler. İşte bu izaha göre bu ayet, Hak Teâlâ'nın, "Sizi tekrar yaratmak mı daha güçtür, yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah bina etmiştir ve onun boyunu o yüksehmiştir"(Nâz.âı 27-28) buyruğuna da uygun olmuş olur.
Cenâb-ı Hak, bu ayetlerde önce gökleri yarattığını, ikinci olarak da onların boyunu yükseltip, onlara bir bir nizam verdiğini bildirmiştir. İşte burada da böyledir O, "gökleri ve yeri altı günde yarattı" buyurarak, onların kendilerini yarattığını; sonra "Arş üzerine istiva etti" buyruğu ile de, gökleri ve yeri yükselttiğini, onlara uygun şekiller verip nizama koyduğunu kastetmiştir." 30[30]

Arş "Göklerin Üstünde Olup Göremediğimiz Cisimdir" Diyenler

İkinci görüş: Müfessirlerin ekserisine ait olan, meşhur ve yaygın görüşe göre, ayette bahsedilen Arş'dan murad, gökler üstündeki o büyük cisimdir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın: "Sonra Arş üzerine istiva etti" ayetinin, "Allah, Arş'ı, gökleri ve yeri yarattıktan sonra yarattı" manasına gelmesi mümkün değildir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın bir başka ayette, "O'nun Arş'ı su üstünde idi" (Hûd. 7) buyurmuş olmasıdır. Bu, Allah

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/266
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/266-267

Teâlâ'nın Arş'ı, göklerden ve yerden önce yaratmış olduğunu gösterir. Aksine bu ayeti, başka bazı manalarla tefsir etmek gerekir. Bu manalardan biri şudur: "Allah, Arş'a istiva etmiş olarak işleri idare eder."
Bir üçüncü görüş de şudur: Arş'dan maksad, mülk, yani hâkimiyettir. Nitekim "Falanca tahta çıktı, yani hâkim oldu" denilir. Buna göre ayetteki, "Sonra o. Arş üzerine istiva etti" buyruğundan maksad şudur: "Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratıp, felekler ve yıldızlar dönmeye başlayıp, onların dönmesi ile de dört mevsimi, madenler, bitkiler ve canlılara ait çeşitli durumları halkedince, bütün bu mahlûkatın ve kâinatın varlığı hasıl olmuştur." Velhasıl Arş, mülk demek olup, Allah'ın mülkü de mahlûkatının varlığından ibaret olup, O'nun mahlûkatının varlığı da, gökleri ve yeri yaratmasından sonra meydana gelince, pek yerinde olarak, terâhî (zaman itibarı ile sonralık) ifade eden summe kelimesinin ayetinin başına gelmesi doğru ve yerinde olmuştur. Allah Teâlâ, maksadını en iyi bilendir. 31[31]

Dördüncü Mesele

Ayetteki buyruğu "O, hikmetinin gereğine göre hüküm ve takdir eder ve isterinde isabetli olan şeylerin bulunması, uygun olmayan şeylerin var olmaması için, işlerinin neticelerini ve sonuçlarını düşünen kimsenin davrandığı gibi davranır" dernektir. Ayetteki "emr" kelimesi ile, durum ve hal manası kastedilmiştir, yani "Allah, mahlûkatın, göklerin ve yerin rnelekûtunun hallerini idare eder" demektir. Buna göre eğer, "Bu cümlenin, ayet içindeki yeri nedir?" denirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri altı günde yaratıcı olması ve Arş'a istiva etmiş olması ile, azametinin ve ululuğunun sonsuzluğuna işaret etmiştir. Sonra da bunların peşisıra, ulvî ve süfli âlemde meydana gelen bütün iş ve hadiselerin ancak kendi takdiri, tedbiri, hükmü ve kazası ile meydana geldiğine işaret etmek için de bu cümleyi getirmiştir. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın kudretinin, hikmetinin, ilminin, ihatasının ve tedbirinin sonsuzluğuna, kendisinin bütün mümkinât âleminin yaratıcısı olduğuna ve her türlü ihtiyacın varıp kendisine dayandığına bir delil olmuş olur. 32[32]

"Şefaat'tan Maksad

Hak Teâlâ'nın "Onun katında hiç bir kimse şefaatçi olamaz, meğer ki kendi izniyle olsun" ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:
Birinci görüş: Meşhur olan bu görüşe göre, bundan murad, "Allah Teâlâ'nın her şeyi yaratması ve idare etmesi, hiçbir şefaatçinin şefaati ve müdebbirin tedbiri ile olmaz ve hiç kimse O'nun izni olmadan herhangi bir hususta O'ndan şefaat dileme (aracı olma) cesaretini gösteremez. Çünkü hikmetli ve doğru olan işi en iyi bilen Allah Teâlâ'dır. Binâenaleyh o insanların, doğru ve uygun olduğunu bilemedikleri şeyi Allah'dan istemeleri doğru olmaz" manasıdır. Buna göre eğer, "Şefaatçi" sözünün, "yaratmaya başlama" hususu ile birlikte zikredilmesi nasıl uygun düşer? Bunun ancak Kıyamet halleriyle ilgili yerlerde zikredilmesi"uygun olur" denilirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:
1) Zeccâc şöyle demiştir: "Bu ayetin muhatabı olan o kâfirler, "Putlar, Allah katında bize şefaat edecekler" diyorlardı. Binâenaleyh bu ayetten maksad, onların bu sözlerini yüzlerine çarpmaktır. Bu tıpkı, "Ogün rûh ve melekler saf halinde ayakta dururlar. Rahman Allah'ın izin verdiği kimselerden başkası o gün konuşamaz" îNebe, 38) ayetinde ifade edildiği gibidir.
2) Şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ, kendisinin, ortağı ve karşı geleni olmaksızın, âlemin üzerinde yegâne tasarruf eden ilah olduğunu beyan edince, "Her işi yönetendir'7 buyurarak, mebde' (dünya) işini; "Onun katında hiç bir kimse şefaatçi olamaz" İle de me'âd (ahiret) işini beyân etmiştir.
3) Şu da denebilir: Allah Teâlâ, âlemin yaratılışının başlangıcında, işleri yönetmeyi en güzel

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/267
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/268

bir biçimde yapmıştır, faydaları gözetmiştir. Halbuki o durumda, faydaları elde etmek için şefaatçilik eden kimse de yok idi. Binâenaleyh bu, âlemin ilahının, kullarını görüp gözettiğine, onlara ihsanda bulunduğuna, onlar için iyilik irâde edip, onlara rahmet eden bir zat olduğuna delâlet eder. Öyle ise Hak Teâlâ'nın, bu vasıflarda olması (iyilik etmesi için) bu hususlarda bir şefaatçinin bulunmasına gerek yoktur.
İkinci görüş: Bu, Ebu Müslim ei-İstehanî'nin görüşüdür. D şöyle demiştir; Ayetteki "Şefî", "ikinci" manasınadır. Bu, "vitr'Mn (tek olanın) zıddı olan, şef kelimesinden alınmıştır ve tıpkı '"ferd" (tek) ve "zevç" (çift) lâfızları gibidir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Allah Teâlâ gökleri ve yeri O'nunla birlikte O'na yardım eden bir ortak olmaksızın, tek başına yaratmıştır. Daha sonra melekleri, cinleri ve asanları yaratmıştır," Ayetteki. "(Bu şefaat) meğer ki kendisinin izniyle olsun" buyruğu ile bu mana kastedilmiştir. Yani "Meydana gelen ve varlık âlemine giren herkes, ancak Cenâb-ı Hakk'ın ona "Kün" (ol) demesinden sonra var ojmuş ve hasıl olmuştur" demektir.
Bil ki Allah Teâlâ bu delilleri beyân edip, bu halleri enine boyuna açıklayınca, ayeti. 'İşte sizin Rabbiniz olan Allah budur- O halde O'oa kulluk edin" buyruğu ile bitirmiştir. Cenâb-ı Hak böyle buyurarak, ibadetin ancak zâtı için yapılmasının uygun düşeceğini beyan buyurmuş ve bahsettiği bütün nirnetleri verenin Kendisi olmasından ötürü, her türlü ibâdete de ancak kendisinin müstehak olduğuna dikkat çekmiştir.
Daha sonra da, kesin ve çök açık o deüüer üzerinde tefekkür edilmesinin gerektiğini göstermek için, JjjTûî y& "Artık iyice düşünüp ibret almaz mısınız?" Duyurmuştur. Bu da, Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünmenin ve mahlûkattan, O'nun ululuğuna, izzetine ve azametine deliller çıkarmanın, en yüksek bir makam ve en mükemmel bir derece olduğuna delâlet eder. 33[33]

Ahiretin Varlığını İsbat

"Hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Aİlah, bunu size bir hak olarak vaadetmiştir. Halkı ilk defa dirilten, sonra imân edip salih amelle'r işleyenlere, adaleti ile mükâfaat vermek için. yine huzuruna döndürecek olan hiç . şüphesiz O'dur. Kâfirler için ise. küfürlerinde ayak diretmeleri yüzünden, kaynar sudan bir içki ve acıklı bir azab vardır" (Yunus, 4). ,
Bil ki Hak Subhanehû ve Teâlâ, mebde'in (ilk yaratılışın) varlığına delâlet eden delilleri ele alınca, bunun peşinden me'âd'ın (ahiretin) doğruluğuna dâir olan delilleri getirmiştir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 34[34]

Haşri İnkâr Kolay Değildir

Bu, hasrın ve neşrin inkâr edilmesinin, bedîhi bir ilim olmadığının izahı hakkındadır. Buna şunlar delalet etmektedir:
a) İnsanlar, hasrın ve neşrin olup olmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. İnsanların çok büyük bir kısmı, onun mümkün olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, din sahibi olan insanların hemen hemen hepsidir. İmkansız olduğu açık olarak bilinen bir husussta, bir ihtilafın meydana gelmesi de imkansız olur.
b) Biz, akl-ı selimimize başvurup, ona birin iki sayısının katı olduğunu ve bu kaziyyeyi sunduğumuzda, imkansız olma kuvveti bakımından bu kaziyyeyi, birinci kaziyye gibi bulamayız.
c) Biz, nefs-i natıkanın (ruhun) varlığını ya kabul eder, yahut etmeyiz. Eğer kabul ediyorsak, bu problem tamamıyla ortadan kalkmış olur. Çünkü nefs-i natıkanın birinci defada bedenle ilgisi imkansız olmadığı gibi, ikinci defa da (ahirette) onun bedenle ilgisi imkansız olmaz. Biz nefs-i natıkayı kabul etmesek de bu ihtimal vardır. Çünkü Hak Teâlâ'nın o bölünmüş parçaları

---

[33] 33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/268-269
[34] 34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/269-270

ikinci defa biraraya getirerek, önceki şekliyle o insanı yeniden yaratacağını söylemek uzak bir ihtimal değildir.
d) Hak Teâlâ hasrın ve neşrin mümkün olduğuna delâlet eden pek çok misaller zikretmiştir. Biz, onları burada şöylece topluyoruz: 35[35]

Haşrin Numuneleri: Birinci Kısım Misaller

Birinci misal: Biz, sonbaharda yeryüzünü zelil ve perişan, yazın sıcağının şiddetinden ötürü kendisine kuraklık hükümran olmuş bir vaziyette görüyoruz. Cenab-ı Hak daha sonra, kıştn ve baharın yere yağmurlar indiriyor ve böylece o yer, bu halinin peşinden çeşitli çiçeklerle ve harikulade pırıltılarla bezenmiş bir hale dönüyor. Nitekim Cenâb-ı Hak:
1) "Allah, rüzgârları salıverip de bulutları harekete getirendir. Derken biz, o bulutları ölü bir toprağa sürüp, onunla yeryüzünü, ölümünün ardından canlandırmışızdır.İşte ölülerin dirilmesi de böyledir.(Fatır, 9)
2) "Senin hakikaten boynunu bükmüş gördüğün yeryüzü de O'nun ayetlerindendir. Fakat biz üzerine suyu indirdiğimiz vakit o, harekete gelir, kabam" (Fussilel, 39);
3) "Allah, hakk'm taa kendisidir. Hakikaten ölüleri o diriltiyor" (Hacc, 6);
4) "Allah'ın, yukarıdan bir su indirip de onu yeryüzünde menba'lara (kaynaklara) sevkettiğini, sonra onunla türlü renklerde ekinler (nebatlar yetiştirip) çıkardığını, sonra onlan kuruttuğunu görmedin mi? Nihayet sen onları sapsarı bir hale gelmiş görürsün. Sonra da Allah onu kuru bir kırıntı yapıyor. Muhakkak ki bunda temiz akıl sahipleri için bir ibret var" {Zumer, 21) buyurmuştur.
Cenâb-ı Hak "Bunda temiz akıl sahipleri içn bir ibret var" buyruğu ile, âhiret işine dikkat çekmiştir.
5) Yine O, "Sonra onu öldürüp kabre soktu. Daha sonra, dilediği zaman da onu tekrar diriltecek. Doğrusu o insan. Allah'ın emrettiği şeyleri yerine getirmemiştir" (Abese, 21-24) buyurmuştur.
Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: "İlkbaharı gördüğünüz zaman, haşn-neşri (ölümden sonra dirilmeyi) daha çok hatırlayıp anınız." İlkbaharla dirilme arasındaki benzerlik, ancak bizim .bahsettiğimiz yöndendir.
İkinci misal: Herbirimiz, kendimizde fazla kilo alma sebebi ile bir büyüme; zayıflama sebebi ile de bir noksanlaşma-kücülme hissederiz. Sonra insanın, yine kilo almak suretiyle, zayıflıktan önceki durumuna döndüğünü biliriz. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Kısmen olması caiz ve mümkün olan birşeyin, tamamen olması da imkansız değildir. Bu da sabit olunca, yeniden dirilmenin imkansız olmadığı ortaya çıkmış olur. İşte Cenâb-ı Hak, "Sizi. bilemeyeceğiniz bir yaratılışta ve şekilde tekrar yaratacağız"(s&^a.^) ifadesi ile buna işaret etmiştir. Bu, "Hak Teâlâ önce'zatlarınızı yaratmaya, sonra da yaşarken sizler kilolandığınızın ve zayıfladığınızın farkında olmaksızın azar azar ikinci kez, o (artan-eksilen) cüzlerinizi yaratmaya kadir olduğuna göre, O'nun için kabirde çürüdükten sonra Kıyamette toplamak için sizi yeniden diriltmesinin imkansız olmayacağına da kesinkes hükmetmek gerekir. 36[36]

İlkin Yaratan, Diriltmeye Haydi Haydi Kadirdir

Üçüncü misal: Allah Teâlâ, bizi, daha önce bir örneğimiz-modelimiz olmadığı halde, doğrudan doğruya yaratmaya kadir olduğuna göre, O'nun ilk yaratması varken lyani ilk örnek varken), bizi yeniden yaratmaya haydi haydi kadir olur. Cenâb-ı Hak bu hususu pek çok ayetinde beyan buyurmuştur:
1) "Halkı ilkin dirilten, (yine kendisine) geri çevirecek olan şüphesiz O'dur" rvunus. 4);
2) "De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek"(Yasın, 79);

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/270
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/270-271

3) "Andolsun ki birinci yaratılışınızı bildiniz. Fakat (tekrar yaratılacağınızı da) düşünmeli değil misiniz?"
(vakıa, 62);
4) "Yoksa biz ilk yaratıştan acz mi gösterdik ki tekrar diriltmekten âciz olahm'? Hayır, onlar bu yeni yaratıştan şüphe içindedirler" (Kât, 15);
5) "însan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor? O. (rahme) dökülen meniden bir damla su değil miydi... Bütün bunları yapan Allah, ölüleri tekrar diriltmeye kadir değil midir? (Elbette kadirdir)" (Kıyame, 36-40»;
6) "Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra dirilme hususunda bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkak ki biz sizin aslınızı topraktan yarattık... Kıyamet elbet gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur. Muhakkak Allah kabirlerde olan kimseleri de diriltip kaldıracaktır" (Hacc. 5-7). Bu_ ayette Cenâb-ı Hak, hasrın olacağına şunları delil getirmiştir:
a) O, i!k yaratılışı, ikinci yaratılışa (teKrar yaratmaya) delil getirmiştir ki, bu ayetteki "Eğer siz öldükten sonra dirilme hususunda bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkak ki biz sizin aslınızı topraktan yarattık" buyruğundan anlaşılmaktadır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: "İlk yaratma, bu cisimlerin birtakım hallerden, diğer birtakım hallere geçmesi ile meydana gelince, ikinci yaratılışın, birbirini takib eden pekçok değişme ve farklılaşmadan sonra meydana gelmesi niçin mümkün olmasın?"
b) Allah Teâlâ-bunu, ölü, kupkuru yeryüzünü diriltmesine benzetmiştir.
c) Hak Teâlâ, hakkın tâ kendisidir. O, ancak kudreti, ifmi ve hikmeti tam ve kâmil bir varlık olması halinde böyle olur. Hasrın ve neşrin mümkün olduğu hususunda, bu ayetten çıkarılan izahlar bunlardır.
7) "De ki: "Gerek bir taş gibi çetin, gerek bir demir gibi kuvvetli olun, yahut göğüslerinizde (akıllannızca) büyüyen herhangi bir halk olun. (mutlaka diriltileceksiniz). Onlar. "O halde bizi kim geri çevirecek (tekrar yaratacak?)" diyecekler. De ki: "Sizi ilk defa yaratmış olan (diriltecektir)" (isra, 50-51). 37[37]

İnsandan Daha Büyük Mahluklar?

Dördüncü misal: Allah Teâlâ, cüssece insanlardan daha büyüklerini yaratmaya kadir olduğuna göre, insanları yeniden yaratamıyacağı nasıl söylenebilir? Çünkü en zor iş bile kendisine kolay olan bir kimseye, basit ve önemsiz olan bir iş, haydi haydi kolay gelir. İşte bu mana, pekçok ayette ifade edilmiştir:
1) "Gökleri ve yeri yaratan Allah, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?"(Yasın. 81)
2) "Gökleri ve yeri yaratmış ve onları yaratmaktan dolayı yorulmamış olan Allah, ölüleri de diriltmeye kadirdir" (Ahkai, 33);
3) "Sizi tekrar yaratmak mı daha güç. yoksa göğü yaratmak mı?" (Naz.âı. 27). 38[38]

Uykudan Sonra Canlanma

Beşinci misal: Haşr ve neşrin mümkün olduğuna, uykudan sonra uyanma da delil teşkil eder. Çünkü uyku ölümün kardeşidir. Uyanma ise, öldükten sonra dirilmeye benzer. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Geceleyin sizi öldüren {öldürür gibi uyutan), gündüzün ne elde ettiğinizi bilen, sonra sizi o zaman (diriltircesine) uyandıran O'dur" =-am, 60) buyurmuş ve sonra bunun peşisıra ölüm ve öldükten sonra dirilmeden Dahsederek, "O. kullarının üzerinde yegâne hâkimdir. Size bekçi melekler yolluyor. Sihayet herhangi birinize ölüm geldiği zaman, o elçilerimiz, en ufak bir ihmalde bulunmaksızın onun ruhunu alırlar. Sonra görürsün ki bunlar, bütün işlerine hak \e adi ile mâlik olan Allah'a döndürülmüşlerdir" (Enam. eı-62) buyurmuştur. Allah Teala bir başka ayetinde de, "Allah ölenin ölümü zamanında, ölmeyenin de ^ykusunda. ruhlarını alır.

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/271-272
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/272-273

Bu suretle hakkında ölüme hükmettiği canı tutar, diğerini muayyen bir vakte (eceli gelinceye) kadar salıverir. Şüphe yok ki bunda iyi düşünen ri-.mseler için kesin ibretler vardır" (Zümer,42)buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk "Bunda iyi ,nen kimseler için kesin ibretler vardır" buyurarak, bütün bu hallerin nazarı dikkate alınması ile, öldükten sonra dirilmenin, haşrin ve neşrin olabileceğine istidlal etmiştir.
Altıncı misal: Ölümden sonra dirilmenin inkâr edilmesinin sebebi, birbirine zıd olan iki şeyin ard arda gelmesidir. Fakat Allah'ın kudreti karşısında bu, yadırganacak birşey değildir. Çünkü hayatın peşinden ölüm meydana geldiğine göre, ölümden sonra da hayatın meydana gelmesi nasıl olur da tuhaf görülebilir? Zira her iki zıddın durumu da aynıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu anlatmak için, "Aranızda ölümü. biz ta'yin ve takdir ettik ve biz, önüne geçilecek, engel olunabilecek de değiliz" :Vakı a.60-61)buyurmuştur. Hem biz, ateşin, sıcaklığına ve kuruluğuna rağmen, soğuk ve rutubetli yeşil ağaçtan çıktığını görmekteyiz. Nitekim Cenab-ı Hak, "O, yemyeşil ağaçtan, sizin için ateş çıkarandır. İşte bakın, ateşi ondan alıyorsunuz" (Yasin, 80) Duyurmuştur. İşte bu meselede de böyledir. Kıyametin, haşir ve neşrin aklen garip görülecek birşey olmadığının izahı hususunda söylenecek söz bundan ibarettir. [39][39]

Âhiretin Varlığının Delilleri

İkinci mesele, meâdın (âhiretin) hak ve gerekli olduğuna dâir deliller hakkındadır.
Bil ki ümmet-i Muhammed, bu hususta ikiye ayrılmıştır: Bazıları, "Âlemin ilahının aklen merhametli, âdil, olup
karşılığında daha büyük ve yüce menfaat koymaksızm elem ve zarar vermekten münezzeh olması gerekir" derlerken, bazıları da bunu kabul etmeyerek, "Allah'a asla birşey vacib değildir. O, aksine, istediğini yapar ve dilediği şekilde hükmeder" derler.
Birinci kısım alimler, me'âdın varlığına birkaç şekilde hüccet getirirler: [40][40]

Allah'ın Fiillerini Hikmetlere Bağlayanlara Göre Ahiretin Delilleri

Birinci hüccet: Allah Teâlâ, insanları yaratmış ve onlara, sayesinde iyi ve kötüyü ayırdedebilecekleri bir akıl ile hayır veya şer işleyebilecekleri bir güç vermiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Allah'ın, hikmet ve adaletinin gereği, insanları kendisini kınamaktan ve O'nu kötülükle yâdetmekten, cehaletten ve yalandan, peygamberlerine ve insanların velilerine ve salihlerine eziyet etmekten men etmesi vâcibtir. Yine O'nun, insanları taatlara, hayırlara ve hasenata teşvik etmesi de hikmeti gereği vâcibtir. Çünkü O, eğer insanları kötülüklerden alıkoymaz ve hayırlara teşvik etmezse, bu O'nun lütuf sahibi, âdii ve kullarını gözeten bir zat olması hususunu zedeler. Taatlara teşvikin ancak yapılacak işe mükafaat vermek; kötülüklerden men etmenin de ancak onları işleyecek olana ceza vermekle mümkün olacağı malumdur. Teşvik edilen o mükafaat ile, tehdid vasıtası olan o ceza, bu dünyada mevcut değildir. Öyleyse bu mükafaat ve cezanın gerçekleşeceği bir başka yerin olması gerekir ki, zaten ispatlamak istediğimiz netice budur. Aksi halde bunların.yalan ve bâtıl olmaları gerekir ki, işte üzerinde olduğumuz konudan murad budur. Bu da, ayetteki "İman edip sâiih ameller İşleyenlere adaleti ile mükafaat vermek için " buyruğu ile anlatılan husustur. [41][41]

Ahiret Hususunda Şüpheler ve Cevaplan

İmdi, eğer denirse ki: "Şöyle denilmesi niçin mümkün otmasın?"Allah'ın akıllara koyduğu, hayırlı şeyleri güzel görme, kötü şeyleri de çirkin görme gibi hususiyetler, hayırları yapmaya teşvik ve kötülüklerden men etme hususunda yeterlidir. Bunun yanısıra, ayrıca vaade ve va'îde (mükafaat ve cezaya) gerek yoktur. Biz vaadin ve va'îdin mutlaka bulunması gerektiğini kabul etsek bile, bundan maksadın, sırf, âlemin nizamını sağlamak için bir teşvik ve sakındırma olduğunun söylenmesi niçin caiz olmasın? Nitekim Cenâb-ı Hak, "İşte Allah kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım benden korkun" (Zümer, ıej buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın bunu bizzat yapmasına gelince, bunun delili nedir? Hasmımızın, "Eğer O, haber verdiği vaadi ve va'îdi yerine getirmezse, yalan söylemiş olur" şeklindeki iddiasına karşı biz deriz ki: Siz tahsisin yapılması gerektiğine dair bir delil bulunduğunda, Kur'an'daki umûm olan ayetlerin ekserisini tahsis etmiyor musunuz? Eğer bu, bir yalan olursa, sizin tahsis edilmesine hükmettiğiniz o yerlerde de O'nun sözünün yalan olmuş olması gerekir. Biz, Allah'ın bunu mutlaka yapacağını kabul etsek bile, bu mükafaat ve cezanın, insanın başına gelen, çeşitli rahat ve lezzetler ile, çeşitli elemlerden, kederlerden, ağrılardan ve sızılardan ibaret olduğunun söylenilmesi niçin mümkün olmasın?" [42][42]

---

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/273
[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/273-274
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/274

Akıl İyi ve Kötüyü Bilmekte Yeterli midir?

Mezkur sualin birinci kısmına şöyle cevap verebiliriz: Akıl, her nekadar iyiyi yapmaya ve kötüyü bırakmaya davet ediyorsa da, hevâ- vü heves ve nefs, insanı maddi şehvetlere ve lezzetlere dalmaya çağırıyorlar. Bu tearuz söz konusu olunca kuvvetli bir müreccihin ve muazzam bir güç kaynağının bulunması gerekir. Bu da ancak, yapmaya ve yapmamaya mukabil vaad ve va'îdin, mükâfaat ve cezanın bulunmasıyla olur. [43][43]

"Ahiret Vaadinin Gerçek Olması Gerekmez, Maksad Dünya Nizamını Sağlamaktır" Şüphesine Cevap

İkinci soruya da şöyle cevap verilir: İnsan, Allah'ın yalan söyleyebileceğini kabul ettiğinde, mükafaattan dolayı bir teşvik, tehditten dolayı da bir korku sâdır olmaz. Çünkü dinleyen, onun yalan olabileceğini düşünür. [44][44]

"Cennet ve Cehennem Bu Dünyadadır" Şüphesine Cevap

Üçüncü soruya da şu şekilde cevap verilir: Kul, bu dünyada yaşadığı müddetçe, bir iş için ücretle tutulmuş kimse gibidir. Ücretle kiralanan kimse, o işi yaparken, ücretinin tamamını ona peşin vermek doğru değildir. Çünkü o, ücretini aldığı zaman, işinde fazla gayret göstermez. Fakat ücret alma yeri âhiret yurdu olunca, işteki sa'yü gayret o nisbette fazla ve güçlü olur. Hem sonra biz bu dünyada en zâhid ve âlim kimselerin, çeşitli gamlara, kederlere ve hüzünlere mübtelâ olduklarını; en câhil ve en fâsık (günahkâr) kimselerin de çeşit çeşit lezzet ve sevinçler içinde olduklarını görüyoruz. Bundan dolayı biz, ceza ve mükâfaat yurdunun, dünya olmaması gerektiğini, mükâfaat ve cezanın tahakkuk edeceği bir başka yurdun ve bir başka hayatın mutlaka olması gerektiğini anlıyoruz.
İkinci hüccet: Akıl, hikmetli bir zatın, iyilik yapanla kötülük yapana farklı davranmasını, kendisini sayanla reddedeni bir tutmamasını gerektirir, Böyle bir ayırımın yapılması gerekince, bu tefrik, ya bu dünyada olur, ya da âhirette otur. Birincisi olamaz. Çünkü biz, bu dünyada kâfir ve fâsıkları, büyük bir rahatlık içinde; alim ve zâhidleri de bunun aksi bir durum içinde görmekteyiz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Eğer bütün insanlar küfre imrenerek, bir tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı, O Rahman'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstünden çıkan merdivenleri hep gümüşten yapardık (...)" (Zuhruf,33)buyurmuştur. Şu halde bu dünya yurdundan sonra bir başka yurdun da mutlaka bulunması gerektiği sabit olmaktadır. Tefsir etmekte olduğumuz, "İman edip, sâlih ameller işleyenlere adaleti ile

---

[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/274
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/275
[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/275

mükâfaat vermek için.." ayetinden maksad da budur. Bu, aynı zamanda, "Çünkü o Kıyamet şüphesiz gelecektir. Neredeyse onun vaktini hemen açıklayasım geliyor ki herkes neye çalışıyorsa, kendisine onunla karşılık verilsin" (Tana, ısjve "Yoksa biz, imân edip de güzel güzel işler yapanları, yeryüzünde fesâd çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahut müttaküeri, doğru yoldan sapanlar gibi mi sayacağız?" (Sâd, 28) buyurmuştur. 45[45]

Dünyadaki Nimet Veya Sıkıntıların Neticesi

İmdi, şayet denirse ki: "Allah Teâlâ, şekillerinin güzelliği ve mallarının çok olması hususunda, iyi ile kötü kişiye farklı muamele etmediği gibi, mükâfaat ve ceza bakımından da, iyi ile kötü kulu arasında ayrım yapmaz" şeklinde bir söz söylenilmesin! yadırgamaz mısınız?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz:

Sizin ileri sürdüğünüz bu husus, bizim delilimizi kuvvetlendirir. Çünkü, bu ikisinin arasının tefrik edilmesi gerektiği, aklın sarih açıklamasıyla sabit olmuş; his ve algılama da, bu ayırma işinin bu dünyada gerçekleşmeyeceğine, aksine durumun tam bunun zıddı olacağına delâlet etmektedir. Çünkü biz, bir âlim ve zahidin, en çetin bir belâya duçar olmuş, bir kâfir ve fasığın da en büyük nimete garkolmuş olduğunu görebilmekteyiz. Öyleyse, bu farklılığın mutlaka zuhur edeceği bir başka yurdun bulunması gerektiğini anlamış bulunmaktayız.

Şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ, o zâhid ve âbidin, kendisine kâfire verdiğini vermesi halinde azacağını, isyan edeceğini, dünyayı ahirete tercih edeceğini; o kâfir ve fâsığı da, fazlaca sıkıştırdığında şerrini ve kötülüğünü arttıracağını biliyordu. İşte bu hususa Cenâb-ı Hak, "Eğer Allah bütün kullarına bol rızık verseydi yeryüzünde muhakkak ki taşhnhk ederler, azarlardı" (Şûra. 27) ayetiyte işaret etmiştir. 46[46]

Dünyanın Asayişi İçin Ahiret Gerekirdir

Üçüncü hüccet: Allah Teâlâ, kullarını, kullukla mükellef tutarak, "Ben cinleri de insanları da. ancak bana kulluk etsinler diye yarattım "(Zânyat, 56) buyurmuştur. Hakîm olan-(Allah), kuluna herhangi bir şey emrettiğinde, onun, o mükellefiyetleri yerine getirmekle meşgul olabilmesi için, onun kalbini her şeyden uzak tutması, durumunu, bu istikamette düzeltmesi gerekir. Halbuki insanlar, kendileri için, lezzet ve rahatı arzu edecek şekilde yaratılmışlardır. Eğer onlar için, ahiret korkusu gibi caydırıcı bir husus olmasaydı, o zaman, karışıklık ve düzensizlik artar ve fitneler büyürdü. Bu durumda da, kullukla mükellef olan insan, ibadetleri edâ etmekle meşgul olacağı bir vakit bulamazdı. Mükellefin, kulluğu eda etmekle meşgul olabilmesi ve bu âlemin hallerinin de düzen içinde olabilmesi için, mükâfaat ve ceza yurdunun bulunmasına kesinkes hükmetmek gerekir. 47[47]

İnsanlar Asayişi Sağlayamazlar mı?

İmdi, şayet sorulsa ki: "Alemin nizam ve düzeninin devam etmesinde, yönetici ve hükümdarların saygınlık ve yönetim biçimlerinin yeterli olabileceği niçin söylenilemesin? Hem, vurup kırmadan yana olan kimseler bile, kargaşa ve karışıklığın güzel olduğuna hükmetmeleri halinde durumun kendileri aleyhine de çevrilebileceğini; başkalarının, kendilerini de öldürebileceğini ve mallarını alabileceğini bilirler. İşte bundan dolayı da (durup dururken) fitne çıkarmaktan kaçınırlar" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Kralların, sadece korku uyandıran saygınlıkları, bu hususta yeterli değildir. Zira hükümdar, bazan kudret ve güç hususunda, yönetiminde olan kimselerden hiç korkmayacağı bir derecede bulunur; ya da, onla. dan korkar. Binâenaleyh hükümdar şayet, kendisinin ahiretle

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/275-276

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/276

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/276

alâkalı bir korkusu olmadığı halde, idaresi altında olanlardan korkmazsa, bu durumda, en kötü bir biçimde zulmüne ve eziyyetine devam eder. Çünkü, nefsânî sebepler söz konusudur. Onu, bu husustan ne dünyada ne de âhirette herhangi bir caydırıcı bulunmamaktadır. Hükümdarın etbâından korkması halinde de, etbâı, hükümdardan fazlaca korkmaz, böylece de bu husus, o insanları kötülüklerden ve zulümlerden men etmez. Şu halde, âlemin nizâmının, ancak ölümden sonra bir hayatın bulunduğu inancına teşvik etmek ve ondan sakınmakla tam ve mükemmel olacağı sabit olmuş olur. 48[48]

Adalet ve İnsaf, Âhireti Gerektirir

Dördüncü hüccet: Kahir ve kesin güç sahibi bir hükümdarın, bir köleler topluluğu olsa ve onların bir kısmı güçlü, bir kısmı da güçsüz olsa, bu durumda o hükümdara, eğer merhametli, halkını gözeten ve onlara şefkatle muamele eden biriyse, mazlum ve zayıf olanların hakkını, zâlim, ezici ve güçlü kimselerden alması gerekir. Eğer, o bunu yapmazsa, o bu zulme razı olmuş olur. Zulme razı otmak ise, merhametli, halkını gözeten ve iyilikte bulunan kimselere uygun düşmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Hak subhânehu ve Teâlâ. kahir, kadir, hakîm olup zuKim ve abes şeylerden berî olan bir sultandır. Dolaytsiyle onun, zâlim kullarından mazlum kullarının hakkını alması gerekir. Bu hak alma işi ise, bu dünyada olmaz. Çünkü mazlum, son derece aşağılanmış, zillet ve hakaret içinde yaşamaya devam etmektedir. Zâlim de, son derece kuvvet ve satvet içinde yaşamaya devam etmektedir. Öyleyse, Allah'ın adaletinin ve zalimi cezalandırmasının ortaya çıkacağı bir başka yurdun, mutlaka bulunması gerekir. Bu delili, tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayetin bir tefsiri addetmek mümkündür. 49[49]

"Zalime Fırsat Veren Allah Değil midir?" Sorusuna Cevap

Buna göre şayet onlar. "Bu dünyada zâlimi zulme muktedir kılan Allahu Teâlâ olup, O onu bundan acze düşürmeyince, bu, Allahu Teâlâ'nın bu zulme razı olduğuna delâlet eder1! derlerse, biz deriz ki; Zulme muktedir kılmak, adalet ve tâatta bulunmaya muktedir kılmanın aynısıdır. Eğer, Cenâb-ı Hak onu zulme muktedir kılmasaydı, mutlaka Allah onu, hayır ve tâat işlerini yapmaktan da aciz kılmış olurdu. Bu ise hakîm olan Allah'a uygun düşmez. Bu sebeple Allah'ın, aklen, hem zulme hem adalete muktedir kılması, sonra da, mazlumun intikamını, zalimden alması gerekir. 50[50]

Yaratılış Gayesi Ahiretİ Gerektirir

Beşinci hüccet: Allahu Teâ!â, bu âlemi ve bu âlemdeki insanları yaratmıştır. Bu durumda ya "Allahu Teâlâ onları, (kendisine yönelik) herhangi bir menfaat ve fayda olmaksızın yaratmıştır" denilir; yahut da, onları, bir maslahat ve bir faydadan dolayı yaratmıştır" denilebilir. Birinci durum rahîm ve kerîm olana uygun düşer, İkinci durum hakkında da şöyle denilebilir: Allah Teâlâ onları bir maksat, bir maslahat ve bir hayır için yaratmıştır. Binâenaleyh bu hayır ve maslahat, ya bu dünyada yahut da başka bir yurtta meydana gelir.
Birinci ihtimal, şu iki bakımdan geçersizdir:
a) Bu âlemin lezzetleri, maddi ve cismanidir. Maddî lezzetlerin, elemi gidermekten başka, gerçek bir hakikatleri bulunmamaktadır. Elemi gidermek ise, bir emr-i ademî, yokluk tarafı ile ilgili bir iştir. Bu adem, mahlûkattan hiçbiri yok iken de mevcut idi. Bu durumda, bunu (elemi gidermeyi) yaratmanın hiç bir faydası olmaz.
b) Bu âfemin lezzetleri, çeşitli sıkıntı ve acılarla içiçedır. Bundan da öte dünya, kötülükler,

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/276-277
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/277
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/277

âfetler, sıkıntı ve belâlarla doludur. Bu dünyadaki lezzetler, denizdeki bir damla gibidir. Böylece biz, mahlûkatın,hedeflenen refah ve rahat bulacakları yurdun, dünya yurdundan başka olacağını anlamış oluruz,

İmdi şayet sorulsa ki: "Aılah Teâlâ, cehennemliklere, bir maslahat ve hikmetten dolayı olmaksızın, en kötü azâb ile elem vermiyor mu? Binâenaleyh, Allah Teâla bu âlemde mahlûkatı bir maslahat ve hikmet olmaksızın yaratmıştır" seklinde bir söz söylenilmesi niçin caiz değildir?"

Evet, bu suale karşı cevabımız şudur:

Bu M şey arasındaki terk şudur; O zarar, orriann kö\ü ameUerinöen üo\ayı V\ak etmiş oldukları zarardır. Ama, bu dünyadaki zararlar, henüz tahakkuk etmemiştir. Binâenaleyh, bunun peşinden, o eski zararları onaracak olan büyük hayır ve faydalı işlerin gelmesi gerekir. Aksi halde, onu yapanın, devamlı olarak kötü ve eziyyet verici olması gerekir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın Erhamurrahimîn ve ekremül-ekremîn olmasına ters düşer. 51[51]

Ahiret Olmasa İnsan En Bedbaht Mahluk Olur

Altıncı hüccet: İnsan için eğer, bir âhiret hayatı bulunmasaydı, o zaman insan, derece ve mertebe bakımından bütün canlılardan daha âdi olması lazım gelirdi. Lazım bâtıl olunca, melzum da bâtıldır. Bu ikisi arasındaki mülazemetin (münasebetin) izahı şudur: İnsanın bu dünyada katlanmış olduğu zararlar, bütün canlılarınkinden daha çoktur. Zira, diğer canlılar, çeşitli efem ve hastalıklara duçar olmazdan önce kalbleri boş, gönülleri de hoş idi. Çünkü onların, bir düşünce ve tefekkürü bulunmamaktadır. Ama insana gelince o, kendisinde bulunan akıl sebebiyle, geçmiş ve gelecek haller hakkında devamlı düşünür. Böylece de onda, bu geçmiş hallerin çokluğu sebebiyle çeşitli hüzün ve kederler meydana gelir. Yine o, gelecekteki hallerden dolayı, muhtelif korkulara kapılır. Çünkü o, olacak şeylerin nasıl olacağını bilememektedir. Böylece, insanda akıl cevherinin bulunmasının, bu dünyada, büyük sıkıntıların ve çok şiddetli ruhî kederlerin ve acıların meydana gelmesine sebep olduğu sabit olmuş olur. Maddî iezzetlere gelince bu, insanlarla diğer canlılar arasında müşterektir. Zira, nasıl ki insanın zevkine göre bademli helva güzelse, hayvan pisliği de, donuzian böceğinin zevkine göre güzeldir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: İnsan için: kendisiyle, hâlinin mükemmelieştiği, mutluluğunun tezahür ettiği bir âhiret duygusu olmasaydı, o zaman aklın kemâlinin, onaran herhangi bir şey olmaksızın, insanın kederlerinin, hüzünlerinin ve acılarının artmasına sebep olması gerekirdi. Böyle olan her şeyin de değersizliğin, düşüklüğün bedbahtlığın ve menfaatten uzak bir yorgunluğun artmasına sebep olacağı malumdur. Böylece, uhrevi bir mutluluğun olmaması halinde insanın, canlılardan, hatta donuzian böceğinden ve kurtçuklardan daha adi olacağı sabit olmuş olur. Bu, kesin olarak batıl olunca, biz, mutlaka bir âhiret yurdunun olacağını, insanın, dünya için değil, âhiret için yaratıldığını ve onun, aklı sayesinde uhrevî mutlulukları gerektiren şeyleri kesbedeceğini anlamış oluruz. İşte bundan dolayı da akıl, çok şereflidir. 52[52]

Hayat Nimeti Ahireti Gerektirir

Yedinci hüccet: Allah Teâlâ. kuluna şu iki şekilde nimetleri ulaştırmaya kadirdir:

a) Nimetlerin, âfetler ve kederlerle karışık olması.

b) Nimetlerin, bu tür şeylerden uzak bulunması. Allah Teâlâ, bu dünyada, ilk kere nimet verince, kudret, rahmet ve hikmetinin mükemmel olduğunu ortaya koymak için, bir başka dünyada da, bize ikinci kere nimet vermesi gerekir, İşte orada, kendisine itaat edenlere nimetler verecek, günahkârları bağışlayacak; gamlan, kederleri, şehvet ve şüphelen

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/278

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/278-279

giderecektir. Şu husus da, bu durumu kuvvetlendirir ve ortaya kor: İnsan1, ana karnında bir cenin iken, çok daracık ve çok pis kokan bir yerde idi. Annesinin karnından çıkınca, karşılaştığı ikinci durum, birincisinden daha kıymetli ve değerli oldu. Sonra o insan, bunu müteakiben beşiğe konuldu ve sarılıp sarmalandı, kundaklandı. Daha sonra da beşikten çıkarak, sağa sola koşmaya başladı ve süt alma devresinden, güzel yiyecekler yemek dönemine geçti. Bu üçüncü halin, ikincisinden daha güzel olduğunda şüphe yoktur. Daha sonra ise o, ya halk üzerinde hükmü geçerli bir emk, yahut da eşyanın hakikatlarıyla yüzyüze gelen bir âlim oldu. Bu dördüncü halin de,üçüncü halden daha kıymetli ve daha güzel olduğunda şüphe yoktur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, yapılan bu "istikra" (tümevarım)nın hükmüne göre, "Ölümden sonra meydana gelecek olan durumun bedenî lezzetlerden ve maddi hayırlardan daha şerefli, daha yüce ve daha parlak, göz alıcı olduğu"nun söylenilmesi gerekir. 53[53]

İhtiyat Denli

Sekizinci hüccet: Sufhtıyiii yoludur Binâenaleyh b-ir ahırete iman edıa onun hazırtandığmuttto. hu inanç şsyeı gerçek vç dGflru Olursa, bil kurtarırız, inkâr ise hclâkolur Yo. yantış ve asılsız ıso. bL. inancın hırehıçbi' jaran r-ı rma;. Bu konuda söyfemlece* on son sö sudu Bu durumda biz. birtakım maddi lezzetlen elden Kaçırmış oluru* Ancak ne var ki biz diyoruz ki. aklı olan kimsenin, şu iKi sebeplen dolay», onların elden taciri İmasna ainurnarniiS' gemdir.
1) O maddi luzzaUaT. oto nBrce değprs rrii'kr ÇunMı oniar, dünuzlan böceği, ve köpkl' v b arâ&ında -nus:öra olan şeylerdir
2) Bir maddi connûller. son derecs galip geçici ve lükenmeye rnahkurrrJur Böylece ihtiyat nr sadece ahiraie iman etmekte olduğu sabit olmuş olur.İşte bundan dolayı şair şöyle demiştir.
“Müneccim (astrolog) ve tabib, her ikiside dediler ki: “Ölüler, (ölümlerinden sonra) haşrolunmayacak!” ben sizlere derim ki: “Eğer sizin dediğiniz doğru çıkarsa, ben hiçbirşey kaybetmem.Ama eğer benim sözüm doğru çıkarsa, vay geldi başınıza!” 54[54]

Hayatiyet Sırrı Ahirete İşaret Eder

Dokuzuncu hüccet: Bit ki canlrlar canlı olflu&u Sürece, şayel orlaruan itrnak. KH we çatal Tırna»ı (toyriHk) küpanldığında. yenıdco D ter Yaraiansa. iyileşmeye yüz tuta' Kan. onun damarlarında ve uzuvlarında, suyun. iıpk. ağacm dalı arında ve dırljınnda harköl ealp ûkması gibi kat Sonra o cani'öldüğünde, bunurumlar tersyüz olur Şayâlo canhdan kıl. (inak gibi bir sey koparı lacak o'sa, bunlar hır daha , yakalanacak olsa, yara iyileşme ve kaynamaz. sen onun kanının, donup pınrılaçt^ını gö'ijrsün En snnunda da or<,n durumu, cozütup tutdr Sona biz, ye^yjrüne ne nakljğımrz zaman, onun burumunun da buna bonzedıŞını gürürüz. Çünkü biz, ilhbaharoa ö yere baktığımızda, unun gûzelarinm. pınarlanmn kaynad ğırr. lepelennin olla'dan Kabarıp yükleidıgım ve suyun ağaçların dallarına ve damarlarına nüluz etliğim gör . Yardeki suvun da lıpkı canlrfiın beö«nınde hareke soen nan gitıı oiduğunu. daha sonra da r yerinrçıçe*dannr, lomurcuklarmı ve meyvfltenni çjkarıp vardığını görürsün Bu. CenâtH Hakn'ın tıpkı. "Fakat bi/ ottun üTerina suyu İndirdiğimi jaman o harekete geı.T. kabatv v* iier güdeS çiftten noı nnbât bitim"ımx, gayelinde buyurduğu rjibıöır. Onun Mkıtenncten bit şey koçarıldığmda, hemen ûaşkası onun yer-nı alır veanun yerine biler Ağacın dallarından birisi kesildiğimde bir Caşkası onun yerini HJır Yaşansa, keraısmt onarır ve iyileşir. İşte bütün bu durumlar, canlılar için bahsettiğimiz o durumlara benzer. Sonra kış gelip soğuk şiddetlenip artınca, pınarlar batar, rutubet kaybolup kurur, otlan,, bitkileri bozulur. Şayet, ağaçtan bir dal kesecek olsak, bir başkası onun yerini almaz. Binaenaleyh işte bu durumlar da, hayattan

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/279
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/280

sonra ölüme benzer. Sonra biz. yeryüzünün ikinci ilkbaharda, o hayata döndüğünü görüyoruz. Binâenaleyh biz, bütün bunları iki misalin, biri için düşünüyoruz da, niçin bunları ikinci misal için düşünmüyoruz? Hatta biz diyoruz ki: İnsanın diğer canlılardan; hayvanların bitkilerden; bitkilerin de cemâdattan daha kıymetli olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, bütün bu hususlar, yeryüzü için tahakkuk edip gerçekleşince, onun insanda, insan için de tahakkuk etmesi niçin caiz olmasın?

Buna göre onlar şayet, "Canlıların bedenleri, ölüm sebebiyle dağılır; paramparça olur. Ama, yeryüzüyse böyle değildir" derlerse, cevap olarak deriz ki:

İnsan, "nefs-i natıka" (yani ruh) demek olup, nefs-i natıka da, baki kalan bir cevherdir. Veya biz, böyle demesek bile, diyoruz ki: İnsan, ceninin oluştuğu ilk vakitten itibaren ömrünün sonuna kadar, devam edegelen aslî unsurlardan ibarettir. Halbuki nefs-i natıka, o cüz'de baki iken de bedende cereyan etmekte, bulunmakta idi Böylece bu soru ortadan kalkmış olur. 55[55]

Maddî Dünyadan Bedenin Teşkili Ahireti Gösterir

Onuncu hüccet Canlıların bedeninin nutfeden oluştuğunda, nutfenin de bedenin her yerinden toplanıp bir araya geldiğinde şüphe yoktur. Nutfe bedenden ayrılırken, bütün bedende bir halsizlik ve gevşekliğin meydana gelmesi, nutfenin,bedenin her tarafından toplanıp bir araya geldiğinin delilidir. Sonra, o nutfenin maddesi, yenilen gıdalardan meydana gelmiştir. O gıdalar elementer cüzlerden meydana gelmiştir. O cüzler ise. yeryüzünün batısında, doğusunda (yani) dört bir köşesinde ayrı ayrı idiler. O cüzlerin bir araya gelmesi gerçekleşti de, böylece onlardan ya canlılar, yahut da bitkiler meydana geldi, Derken, insan onu yedi. Yenilenden kan meydana geldi. O kan. uzuvlara dağıldı; ondan çok İnce ve hassas parçalar meydana geldi. Sonra da (şehvet) canlıya hükümran olunca, o rutubetlerden (nemli, yapışkan cüzler, unsurlar) belli bir miktar aktı ki bu,nutfedir, böylece rahmin ağzına döküldü. Bunu müteakiben de, o meniden insan meydana geldi. Böylece, insanın bedenin kendisinden oluşup meydana geldiği o cüzlerin, denizlerde, dağlarda ve havanın yükseklerinde darmadağınık oldukları, sonra da bu anlatılan yollarla bir araya geldikleri, sonuçta dar onlardan bu bedenin meydana gelmiş olduğu sabit olmuş olur. Binâenaleyh canlı öldüğü zaman o cüzler, tıpkı o ilk darmadağınık halleri gibi, yine darmadağınık olurlar. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Onlartn, tıpkı ilk defa bir araya gelmelerinde olduğu gibi, (ölümden sonra) tekrar bir daha bir araya gelmelerinin imkânsız olmayacağına kesinlikle hükmetmek gerekir. Hem o meni, annenin rahmine düştüğünde, çok küçük bir damla idi. Sonra ondan, insanın bedeni meydana geldi ve ruh, o beden çok küçük iken de ona tutundu. Sonra o bedenin son derece rutubetli olduğunda şüphe yoktur. Yine o bedenden, o rutubetteki tabii ve garızî hararetin devreye girmesi sebebiyle, pekçok parçaların çözülüp çıktığında şüphe yoktur. Hem, ömür boyu devam edegelen o bedeni cüzler, bir çözülme içinde bulunurlar. Eğer böyle olmasaydı, açlık meydana gelmez ve gıda alınmaya ihtiyaç duyulmazdı. Bununla beraber biz, bu ihtiyar insanın, annesinin karnında olan, sonra ayrılan, çocuk olan, derken bir delikanlı olan o insanın tıpkısı olduğuna hükmediyoruz. Böylece, o ihtiyar insanın, bizzat bu insanın kendisi olduğu halde, bedenin cüzlerinin devamlı çözülme içinde olduğu sabit olmuş olur. Böylece insanın, ya ayrılan salt bir cevher olduğuna, yahut da bedendeki bu çözülmelerle birlikte, nurani, latif ve devamlı bir cisim olduğuna hükmetmek gerekir. Binâenaleyh durum böyle olunca da, bu iki takdire göre de, onun bir kez daha, cüsseye dönmesi ve tekrar dönen insanın, evvelki insanın aynı olması imkânsız olmaz. Böylece, ahiretin bulunduğunu söylemenin gerçek olduğu kesinleşmiş olur. 56[56]

İnsanı Nutfeden Yaratan Elbette Diriltmeye Kadirdir

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/280-281

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/281-282

Onbirinci hüccet: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, 'insan, kendisini bir nutfeden yarattığıma görmedi mi ki şimdi o. açıktan açığa müfrit bir hasım kesiliyor?

Bil ki, ayeti kerimedeki buyruğu, bizim, onuncu delilde bahsetmiş olduğumuz şeye, yani, "O cüzler, yerin doğusunda ve batısında darmadağınık idi de, Allah Teâlâ, onları bir araya getirdi ve onların terkibinden de bu canlıyı yarattı" manasına bir işarettir. Bunu, "Andoisun biz insanı, çamurdan süzülmüş bir hülâsadan yarattık. Sonra onu, sağlam ve metîn bir karargâhta bir nutfe yaptık" (Mtimir>ün. 12-13) ayeti de güçlendirir, Zira, bu ayetin tefsiri, bizim bahsettiğimiz izahla doğru olur. Zira, "çamurdan süzülmüş hülâsa"dan. bitkiler meydana gelir; sonra o bitkileri insan yer; bundan kan meydana gelir, daha sonra da kan. nutfe haline gelir. İşte bu o\te, srççtöu iahû rc\t\as\, tam b\r ahenk ve intizâm içinde bulunmuş olur. Cenâb-ı Hak bunu zikrettikten sonra, inkarcının, "Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" (yı, 78) şeklindeki sözünü naklederek, bunun olabileceğini beyan buyurmuştur.

Bil ki bir şeyin olabileceğini isbât, ancak şu iki yolla düşünülebilir:

a) Böyle bir şeyin benzerinin mümkün olduğunu bildirmek. Binâenaleyh, bunun da mümkin olması gerekir.

b) Durum bakımından, bundan daha büyük ve daha muazzam işlerin de mümkin olduğunu bildirmek. Allahu Teâlâ, ilk önce birinci yolu ele alarak, "De ki: "Onları, ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı hakkıyla bilendir" (Yasin, 79j buyurmuştur. Sonra burada şöyle bir incelik de bulunur: Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu, kudretinin; buyruğu ise, ilminin mükemmel olduğuna bir işarettir. Hasrı ve dirilmeyi inkâr edenler de, sırf bu iki düstûru bilemedikleri için inkâr etmişlerdir. Çünkü onlar bazan, "Allah, mucib-i bizzat bir varlıktır; zâtı gereği mûcib olandan da, bir şeyi yaratmakla ilgili herhangi bir niyetin sâdır olması mümkün değildir" demişler, bazan da, "Allah Teâlâ'nın cüz'iyyâtı bitmesi imkânsızdır; binâenaleyh, O'nun, Zeyd'in bedeninin cüzlerini, Amr'ın bedeninin cüzlerinden ayırması imkânsızdır" demişlerdir. Felsefecilerin şüpheleri bu iki asıldan kaynaklanınca, Cenâb-ı Hak, pek yerinde olarak, her ne zaman âhiret meselesini ele alırsa, onun peşinden bu iki aslı beyan buyurur.

Bundan sonra Allah Teâlâ, ikinci yolu ele almıştır ki, bu da, "en yüce olan" (a'lâ) ile "en düşük ofan" (ednâ)'ya istidlalde bulunmaktır. Bunu da şu iki yönden izah edebiliriz:

a) Hayatiyyet, ancak ısı ve nemlilik ile tahakkuk eder. Halbuki toprak, kuru ve soğuktur. Böylece, bu iki şey arasında bir zıddiyyet meydana gelmiş olur. Fakat biz diyoruz ki, ateşten ileri gelen hararet, hararet vasfında, tabiî olan hararetten daha güçlüdür. Aralarında alabildiğine bir tezat bulunmasına rağmen, ateşten ileri gelen hararetin, yeşil olan ağaçtan sâdır olması imkânsız olmadığına göre, toprağın kütlesinde, tabiî hararetin meydana gelmesi nasıt imkânsız olabilir? -

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Gökleri ve yeri yaratan Allah, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?" (Yasin, ei) ayetidir. Bu şu demektir: "Siz, feleklerin ve yıldızların, kütlelerin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ettiğinize göre, siz O'nun haşre ve neşre kadir olmasından nasıl kaçınır, inkâr edersiniz?" Daha sonra Cenâb-t Hak, felsefecilerin bütün şüphelerini, "Onun emri, bir şeyi dilediği zaman, ona sadece "ol" demesinden ibarettir. O da oluverir "(vasin, 82) buyruğu ile kırmıştır. Bu da şu demektir: Allah Teâlâ'ntn halkedip yaratması, âlet ve edavatın, babanın nutfesinin ve annenin de rahminin bulunmasına istinâd etmez. Bunun delili de şudur: Allah Teâlâ, ilk babayı, ondan önce geçmiş olan bir baba bulunmaksızın yaratmıştır. Böylece bu, Hak Teâlâ'nın halketme, îcad ve var etmede, vasıta ve âletlerden müstağni olduğuna delâlet eder. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, "Herşeyin mülkü ve tasarrufu kendi elinde bulunan Allah'ın sânı ne kadar yücedir? Siz ancak, O'na döndürüleceksiniz" (Yâsm. 83) buyurmuştur. Yani, "Biz, Allah'ı, canlıları bir daha varatamamaktan, mazlumların işini ihmal etmekten, âcizlerin hakkını zalimlerden alamamaktan takdis ve tenzih ederiz" demek olup, bu mana, tefsirini yapmakta olduğumuz (Yunus, 4) ayetinde de mevcuttur. 57[57]

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/282-283

Hikmet ve Gaye Ahireti Gerektirir

Onikinci hüccet: Deliller, âlemin, yaratılmış (muhdes) olduğuna; onun, mutlaka Kadir bir yaratıcısının (muhdis'inin) bulunduğuna ve bunun âlim olması gerektiğine delâlet etmektedir. Zira, muhkem ve sağlam bir iş, ancak bir bilenden sudur eder. Ve yine, böyle bir kimsenin, o âlemden müstağni ofması gerekir. Aksi halde o onu, ezelde haiketmiş olurdu ki, bu imkânsızdır. Böylece bu âlemin, kadir, âlim ve her şeyden müstağni bir ilâhı bulunduğu sabit olmuş olur.

Sonra biz, iyice düşündüğümüz zaman şunu söylüyoruz: Bu, hakîm ve herşeyden müstağni olan zatın, kullarını ihmal etmesi ve onları başıboş bırakması uygun olur mu?

Yine kullarının da, o yaratıcıyı tekzîb etmeleri ve onun nimetlerini yiyip içerlerken, onların kendisini ta'n edip rubûbiyyetini inkâr etmelerini, şeytana ve tağuta tapmalarını, kendisine eşler koşmalarını, O'nun emir ve yasaklarını, vaad ve vaîdini inkâr etmelerini onlara mubah kılması düşünülebilir mi?

İşte bu noktada, aklın bedaheti, bütün bunların ancak, hikmetten uzak, abes şeylere yakın, câhil bir akılsıza yakışacağına hükmetmiştir. İşte böylece, bu mukaddimelerden dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın emirleri ve yasakları olacağına hükmettik.

Sonra düşündük ve şöyle dedik: O'nun herhangi bir vaad ve vaîdi; mükâfat ve cezası olmaksızın, emir ve yasağı olabilir mi? İşte bu noktada aklın sarih açıklaması, böyle bir şeyin olamıyacağına hükmetmiştir. Zira emri, mükafaatla ilgili vaadi ile; nehyi de ikâbla alâkalı vaîdi ile beraber olmasa, O'nun emri ve yasağı güç kazanmaz, maksat da meydana gelmez. Böylece, mutlaka vaadin ve vaîdin de bulunması gerektiği sabit olmuştur.

Sonra yine düşündük ve şöyle dedik: "Onun bir vaadi ve va'îdi bulunup da, sonra O'nun, vaadini mükafaat ehline; va'îdini de ikâb ehline tastamam vermemesi düşünülebilir mi? Biz bunun olamıyacağını söylüyoruz. Zira böyle olması halinde. O'nun vaad ve va'îdine güvenimiz kalmaz; bu da O'nun vaad ve va'îdinde hiçbir faydanın kalmamasını gerektirir. Böylece biz, O'nun mükafaat ve ikabını mutlaka gerçekleştireceğini anlıyoruz. Bu hususun, ancak haşr ile ve öldükten sonra dirilme (ba's) ile tamam olacağı malumdur. Vacibin ancak kendisi İle tamamlanabileceği şey de vâcibtir. İşte bunlar, tıpkı bir zincir gibi birbirine bağlı olan mukaddimelerdir. Dolayısıyla birisi doğru olduğunda hepsi doğru olur, birisi bozuk olduğunda hepsi bozuk olur.

Öyleyse gözlerimizin bu değişikliği görüp müşahede etmesi, âlemin hadis (yaratılmış) olduğuna; âlemin hadis olması, hakim ve herşeyden müstağni bir yaratıcının varlığına; bunun varlığı da, O'nun emir ve yasaklarının olacağına; emir ve yasakların bulunması da, mükafaat ve cezasının söz konusu olacağına ve bu da haşrin ve ba'sin lazım ve kesin olduğuna delâlet eder. Bundan dolayı, eğer haşr inkâr edilecek olursa, bu, bütün burada sıraladığımız mukaddimelerin batıl olması ve bedîhi ilimler ile nazarî ve katî ilimlerin inkâr edilmesi neticesine götürür. Böylece, itaatkârın mükafaatını, günahkârın da cezasını görmesi için, bu çürümüş cesedlerin, unufak olmuş kemiklerin, paramparça olmuş uzuvların, insanın ölümünden sonra yeniden dirilebiieceği hususu sabit olmuş olur. Binaenaleyh bütün bunlar olmaz ise, vaad ve vaîd de olmaz. Vaad ve va'îd olmaz ise, emir ve yasaklar olmaz. Emir ve yasak olmaz ise, ulûhiyyet olmaz; ulûhiyyet de olmaz ise, âlemdeki bu değişmeler meydana gelmez. İşte bu delil, tefsir etmekte olduğumuz "İman edip, salih amellerde bulunanlara adaletiyle mükafaat etmek için.." ayetinin ifade ettiği manalardandır. Bunların hepsi, bu âlemin merhametli, kullarını görüp gözeten, onlara iyilikte bulunan bir ilahı bulunmasından dolayı, öldükten sonra dirilmenin (meâdın) ispatı için yapılan izahlardır. [58][58]

Allah'ın Fiillerini Hikmetlere Bağlamayanların Ahirete Dair Delilleri

---

[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/283-285

İkinci kısım (ki bunlar ehl-i sünnettir),Allah'ın fiillerini, maslahatı gözetme şartına bağlamayanlardır. Bunların me'âdı ispat hususundaki yolları şöyledir: Me'âd (ahiret) olması mümkin olan bırşey olup, peygamberler onun olacağını haber vermişlerdir. Öyleyse onun olacağına kesinkes hükmetmek gerekir. Bunun mümkin bir iş olduğunun ispatı şu üç mukaddimeye dayanmaktadır: 59[59]

Ruh Delili

Birinci mukaddime: Tekabül edenin (yani tam zıddı olanın) durumunu incelemek. Buna göre biz diyoruz ki insan, ya ruhtan, ya da bedenden ibarettir. Eğer insan ruhtan ibaret ise, -ki gerçek olan budur- bu durumda biz diyoruz ki: Ruhun, ilk defada bedenle münasebet kurması mümkün olunca, ikinci defada bedenle münasebet kurmasının mümkün olması gerekir.

Biz ister, "Ruh, cevherden ibarettir" diyelim, isterse onun, bu bedenle uyuşan, bedenin her halinde bakî olan, çözülmeden ve değişmeden korunmuş olan latif bir cisim olduğunu söyleyelim, bu söz değişmez.

Ama insanın bedenden ibaret olması durumuna gelince ki, bu, görüşlerin akıldan en uzak olanıdır. Bu hususta biz deriz ki: O cüzlerin, ilk defada özel bir şekilde biraraya gelmeleri mümkün bir işti. Dolayısiyle bunun, ikinci defa da mümkün olması gerekir. Böylece bu bedene, hayatın ikinci bir defa dönmesinin, haddizatında mümkün bir iş olduğu sabit olur. 60[60]

Yaratıcının Varlığı Delili

İkinci mukaddime: Bu, âlemin ilahının mucib-i bizzat bir illet değil, kadir ve irâde sahibi bir zat olduğunun ve bu kadir ilâhın, her türlü mümkinâta kadir olduğunun izahı hususundadır. 61[61]

Yaratıcının Her Şeyi Bilmesi Delili

Üçüncü mukaddime: Bu, âlemin ilahının bütün cüz'iyyâtt bilen, dolayısıyla da, toprağın içine ve denize karışsa bile (meselâ) Zeyd'in bedeninin parçalarını bile-bir zat olduğunun izahı hususundadır. Allah Teâlâ, cüziyyatı (teferruatı) bildiğine göre O'nun, o cüzleri biribirinden ayırdetmesi de mümkündür.

Bu üç mukaddime sabit olduğuna göre, hasrın ve neşrin aslında mümkin bir iş olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. Bu imkân sabit olunca, biz deriz ki: Peygamberlerin doğru söylediklerine deliller delâlet etmektedir. Onlar mümkin olan bu işin gerçekleşeceğini kesin olarak söylediler. Binâenaleyh bunun tahakkuk edeceğine kesin olarak inanmak gerekir. Aksi halde, onların yalan söylediklerim söylememiz gerekir ki, bu, onların doğru olduklarını gösteren deliller ile bâtıl olur.

Me'âd (ahiret) işinin izahı hususunda aklımızın yettiği şeylerin özü budur. 62[62]

Haşri İnkâr Edenlerin Şüphelerine Cevaplar

Üçüncü mesele, haşri ve neşri inkâr edenlerin şüplerine cevap verme hususundadır:

Dünya İdeal Şekilde Yaratıldığına Göre Niçin Yıkılsın?

Birinci şüphe: Onlar şöyle demişlerdir: "Şayet şu dünya yurdu, bir başka yurt ile değiştirilecek olsa, o yurt ya bu yurdun aynısı ya bundan daha kötüsü, veya daha iyisi olur. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, bunu değiştirmek abestir. Eğer bundan daha kötüsü olursa, bu

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/285

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/285

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/285-286

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/286

değiştirme akılsızlık olur. Yok eğer değiştirilen bundan daha iyi olursa, bu durumda şunu düşünmek gerekir: Allah, taa işin başında daha iyi olan bu yurdu yaratmaya kadir miydi, değil miydi? Eğer O, buna kadir idi de, bunu değil de daha kötüsünü yaptı ise, bu akılsızlık olur. Yok eğer "O, daha önce buna kadir değildi de, sonra kadir oldu" dersek, bu durumda o, acizlikten kadir oluşa, cahillikten hikmete geçmiş olur ki, bütün bunlar âlemin yaratıcısı hakkında düşünülemeyecek şeylerdir?"

Bunlara şöyle cevap verilir: Şöyle demek niçin mümkün olmasın? "Maslahat, bu dünya yurdunun, o yurttan önce yaratılmasındadır. Çünkü uhrevî mutlulukları sağlayacak ofan ruh olgunluklarının (kemâlatın) elde edilişi, ancak bu dünya yurdunda mümkündür. Bu kemâlat elde edilince de, bu dünyada kalmak arlık bir eksiklik, bozukluk ve hayırlardan mahrumiyet manasına gelir." 63[63]

"Gök Cisimlerinin Hareketleri Devamlıdır" İddiaları

İkinci şüphe: Onlar, "Feleklerin hareketleri dairevîdir. Dairevî olanın ise zıddı yoktur. Zıddı olmayan ise, bozulmayı (değişmeyi) kabul etmez" derler.

Buna şöyle cevap verilir: Biz bu şüpheyi felsefe ile ilgili kitaplarımızda çürüttük. Binâenaleyh onları burada tekrar etmeye ihtiyaç yoktur. Bu gibi şüphelerin çürütülmesindeki esas prensip, feleklerin kütlelerinin mahlûk olduğuna delil getirebilmemizdir. Bu cisimlerin mahlûk olduğu sabit olunca, feleklerin kütlelerinin, yok olmayı ve dağılıp parçalanmayı kabul edebilecekleri sabit olur. İşte bu incelikten ötürü Hak Teâlâ, bu sûrede önce feleklerin hadis (mahlûk) olduğunun delillerini bildirerek işe başlamış, bunun peşisıra da âhiretin varlığına delil olan şeyleri zikretmiştir. 64[64]

"Beden Cüzlerinin Aynen Toplanması İmkânsızdır" İddiası

Üçüncü şüphe: İnsan, şu bedenden ibarettir. Yoksa o, bedeninin cüzlerinin rastgele bir araya gelmesinden ibaret değildir. Çünkü bu cüzler, insan yok iken de vardı. Bununla beraber biz, insanın mevcut olmadığını, bu bedeni yandığında o basit parçalarının kaldığını (devam ettiğini) kesin olarak biliyoruz. Toprak, su, hava ve ateşten meydana gelen o basit parçaların toplamının, konuşan ve akıllı olan şu insan olmadığı malumdur. Böylece o cüzlerin ancak, özel bir birleşim ve özel bir şekil üzere biraraya gelmeleri şartı ile bu insanın meydana geldiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh insan ölüp, onu meydana getiren cüzler dağıldığında, o şekil ve vasıflar kaybolur. Yok olan şeyin tekrar var olması ise imkansızdır. Böyle olması hafinde insanın teşekkülünde nazar-ı dikkate alınan o parçaların yeniden geri dönmeleri imkansız olur. Binâenaleyh insanın, ikinci kez, aynı şekilde geri dönmesinin, var olmasının imkansız olması gerekir.

Buna şöyle cevap verilir: Biz, muayyen bir insanın, şu görülen bedenden ibaret olduğunu kabul etmiyoruz; aksine insan, ruhtan ibarettir. Biz ister ruhun müstakil bir cevher olduğunu, isterse bu bedenle uyum sağlamış olan ve değişmekten korunmuş (uzak) latif bir cisim olduğunu söyleyelim, (bu meselede, netice değişmez). Allah en iyi bilendir. 65[65]

Aynı Zerre Birden Fazla Bedene Girebilir?

Dördüncü şüphe: Bir insan öldürülüp, onu da bir başka insan yediğinde, bu iki nsandan herbirinin bedeninin cüzlerinin, her ikisinin cüzleri olduğunu söylemek gerekir ki bu imkansızdır.

Buna da şu şekilde cevap verilir: Bu şüphe de, muayyen bir insanın şu bedenden baret olması görüşüne dayanır. Biz ise bunun batıl olduğunu, doğrusunun, insanın ster sırf bir cevher olduğunu, isterse bedenle uyum sağlamış olan bakî latif bir cisim olduğunu söyleyelim; ruhtan ibaret olduğunu söylemiştik. Bu, kelamcıların, "Asıl cüzler" dedikleri şeydir. Me'âd (âhiret) meselesiyle ilgili aklî (tefekküre dayanan) zahlarımıztn sonu budur. 66[66]

---

[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/286

[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/286-287

[65][65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/287

Dönüş Allah'adır

Cenâb-ı Hak, "Hepinizin dönüşü ancak O'nadır" buyurmuştur. Bu ifade ife ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: İlâ edatı, intiha-i gayeyi (varılacak son noktayı) göstermek içindir. Bunun zahiri, "Mahlûkatın dönüşü O'nadır" denilebilmesi için, Allah Teâlâ'ya bir mekanın izafe edilmesini gerektirir?
Buna birkaç şekilde cevap verilir:
a) Biz, "Ruh, sırf cevherdir (özdür)" dediğimizde, bu soru ortadan kalkar.
b)Bu, "Mahlûkatın dönüşü, Allah'dan başka bir hâkimin bulunmadığı bir yeredir" demektir.
c) Bu, "Onlar Allah'ın mükâfaat vaadinin tahakkuk ettiği yere dönüp varacaklardır" demektir. 67[67]

İnsanın Varlığının Esası Ruhtur

İkinci bahis: Pek çok ayetin zahiri, insanın aslının beden değil ruhtan ibaret olduğuna delâlet eder. Bu da, ruhun, msanın bedeninden önce mevcut olduğunu gösterir. İnsanın, şu görünen bedeninden başka birşey olduğu hususu, Hak Teâlâ'nın, "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar Rableri katında diridirler" (Ai-ı imran. 169> ayetinden ötürüdür. Öldürülenin bedeninin öldüğü ise, kesin olarak bilinir. Bu ayet ise o insanın diri olduğunu göstermektedir. Binaenaleyh insanın aslının, şu ölü bedenden başka birşey olması gerekir. Hem sonra Cenâb-ı Allah kâfirlerin canlarının alınışını anlatırken, "Haydi bakalım canlarınızı kurtarın"(En'sm 93) buyurmuştur.
Ruhun, bedenden önce mevcut olması meselesine gelince, bu da Hak Teâlâ'mn bu ayetteki, "Dönüşünüz ancak O'nadır" buyruğundan ötürüdür. Bu ifade, bizim söylediğimiz görüşe delâlet etmektedir. Çünkü bir yere dönmek ancak, o şeyin daha önce orada bulunmuş olması halinde mümkündür. Şu ayetler de bunun benzeridir: "Ey mutmain ruh. sen O'ndan razı, O da senden razı olarak dön Rabbine"(F 27-28) ve "Sonra buniar, bütün işlerine hak ve adalet ile mâlik olan gerçek meviâlarma döndürülmüşlerdir" (En'am. 62).
Üçüncü bahis: Buradaki "merci" kelimesi, "rucû" (dönüş) manasınadır, "Cemîan" kelimesi de, "hal" olarak mansubtur. Buna göre ayetin manası, "O dönüş, toplu olarak tahakkuk edecektir" şeklinde olur. Böylece bu, ayette bahsedilen "mercî"den muradın, ölüm olmayıp, Kıyamet olduğuna delâlet eder.
Dördüncü bahis: Ayetteki "Dönüşünüzancak O'nadır" bey'anı, hasr ifade eder. Buna göre, "Dönüşünüz sadece Allah'adır; hüküm, sadece O'nun hükmüdür ve orada geçerli olan emir sadece O'nun emridir" demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah bunu size hak olarak vaadetmiştir ifadesi ile ilgili iki mesele vardır: 68[68]

Birinci Mesele

Ayetteki, ifadesi, "Allah, size bir vaadde bulundu" manasında, (mef'ûl-ü mutlak olarak) mansubtur. Çünkü, ayetteki, "Dönüşünüzancak O'nadır" cümlesi, bir dönüşü vaadetmektedir.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/287
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/287-288
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/288

Buna göre, kelimesi ifadesinin mef'ûl-ü mutlakı; kelimesi de sözünün mefûl-ü mutlakı olmuş olur ki, işte bütün bu te'kidler, bu hükümde toplanmıştır. 69[69]

İkinci Mesele

Bu kelime, fiil olarak şeklinde de okunmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, hasrın ve neşrin olacağını haber verince, bunun peşisıra bunların mümkün olduğuna delâlet eden şeyi, daha sonra da vuku bulacağına delâlet eden delilleri zikretmiştir.
Haşrin. aslında mümkün olduğunu gösteren delil "Mahlukatı ilkin yaratan, sonra yine kendisine geri çevirecek olan, hiç şüphesiz O'dur" buyruğudur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 70[70]

Birinci Mesele

Bu delilin izahı şöyledir: Allah Teâlâ, kendisinin göklerin ve yerlerin yaratıcısı olduğunu delillerle beyan etmiştir. Bu âlemdeki bütün cansızların, madenlerin, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratıcısının da Allah olduğu bu ifadeye zımnen dahildir. Herşeye kadir olan, kudreti sonsuz olan, ve bütün mulumatı (herşeyi) bilenin, daha önce yarattığı şeyleri, yeniden aynen yaratmasının mümkün olduğu aklen de sabittir. Böylece bu delil, Hak Teâlâ'nın, insanları ölümlerinden sonra yeniden diriltmeye kadir olduğuna delâlet etmektedir. 71[71]

Âlemin Maddesinin İmha Edilip Edilmeyeceği

Müslümanlar, Allah Teâlâ'nın âlemin maddesini yok etmeye kadir olduğu hususunda ittifak etmişler ama, Hak Teâlâ'nın bu maddeleri bilfiil yokedip etmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir.
Bu cümleden olarak bazıları Allah Teâlâ'nın onları tamamen yok edeceğini ileri sürmüş ve bu ayeti de delil olarak zikrederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, bütün mahlukatı yeniden yaratacağını bildirmiştir. Binaenaleyh O'nun, maddeleri de yeniden yaratması gerekir. Maddeleri yeniden yaratmak ise, ancak onları tamamen yok ettikten sonra mümkün olur. Aksi halde bu, zaten var olan şeyi yeniden yaratmak olur ki, imkansızdır."
Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'ntn, "Hatırla o günü ki biz göğü, kitapların sahifesini dürüp büker gibi düreceğiz. İlk yaratışa nasıl başladıksa, yine onu iade edeceğiz" (Enbiya, km) ayetidir. Hak Teâlâ bu ayetinde, iadenin (tekrar yaratışın) de ilk yaratılış gibi olduğunu bildirmiştir. Allah Teâlâ'nın, mevcudatı ilkin yoktan yarattığı, delillerle sabittir. Binaenaleyh onları yine yoktan yaratacağını söylemek gerekir. 72[72]

Başka Bir Ayetin Delâlet Ettiği Mahzuf

Bu ayette bir hazif vardır: Buna göre sanki şöyle denilmektedir: "O, kendilerine ibadeti emretmek için,
mahlûkatı, ilk defa diriltir. Sonra onları öldürür. Daha sonra onları yeniden diriltir." Nitekim Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinde, "Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz ölü iken, sizi O diriltti. Sonra sizi yine O öldürecek, tekrar sizi o diriltecek.. " (Bakara, 28) buyurmuştur. Fakat Cenâb-ı Hak burada, (Yunus sûresinde) daha önce, 'İşte sizin Rabbiniz olan Allah budur. O halde O7na kulluk edin "(Yunus. 3) buyurduğu için, bu ayette "ibadet ediniz" emrini tekrar etmemiştir. Yeniden diriltme ifadesi, "onları öldürür" manasına delâlet ettiği için de,

---

[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/289
[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/289
[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/289
[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/289

buna da yer vermemiştir. 73[73]

Ayetteki Farklı Kıraatler

Bazıları buradaki kelimeyi kesre ile innehu; bazıları da fetha ile ennehu şeklinde okumuşlardır. Zeccâc şöyle demiştir: "Hemzeyi kesre ile okuyanlar, bu cümleyi müste'ne^ bu cüm\e V;abu\ eVm\ş\eTûw. Fe\ha \\e okunuşa göre ise şu iki izah yapılır:
a) Bu ifadenin takdiri, "Sizin toptan dönüşünüz O'nadır. Çünkü o, halkı ilk defa dirilten, sonra geri çevirecek olandır" şeklindedir.
b) Bunun takdiri, "Allah, mahlukatı yeniden yaratmayı^sonra geri çevirmeyi kesin olarak vaadetti" şeklindedir. Buradaki fiil, if'âl babından olarak şeklinde de okunmuştur. Yine bu ayet, şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı "Gerçekten, Zeyd gidecek" cümlesi gibidir.
Cenâb-ı Allah'ın "İman edipsalih ameller işleyenlere adaleti ile mükafaat vermek için (.,.)" buyruğuna gelince; bil ki bundan maksad, iyilik yapanla kötülük yapan birbirinden ayırdedilip, itaatkâr olana mükafaat, isyankâr olana da ceza verilsin diye, hasrın ve neşrin mutlaka olacağına delil getirmektir. Bu delilin izahı, daha önce uzunca yapılmıştı, Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 74[74]

Mu'tezile'nin Ayetten Yanlış Bir Hüküm Çıkarması

Ka'bî şöyle demektedir: "Ayetteki liyecziye kelimesinin başında sebeplik ifade eden lam edatı, Hak Teâlâ'nın
kullarını, mükafaat vermek ve rahmet etmek için yarattığına delâlet eder. Ayrıca Allah Teâlâ illet lamını, mükafaatla ilgili olan ifadenin başına getirmiş, ama ceza ile ilgili ifadenin başına getirmemiş, aksine"kâfirler için ise. kaynar sudan bir içki vardır" buyurmuştur ki bu da Allah Teâlâ'nın mahlukatı, azab etmek için değil, onlara rahmet etmek için yarattığına delâlet eder. Bu ise, Allah'ın, insanların inkâr etmelerini istemediğine ve onlarda küfrü kendisinin yaratmadığına delâlet eder."
Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'nın fiilleri hakkında lam-ı ta'lîlin (yani illet ve sebebi gösteren lamın) kullanılması imkansızdır. Çünkü Allah Teâlâ, eğer bir işi bir illet ve sebepten ötürü yapmış olursa, o illetin kadim olması halinde o fiilin de kadim olması gerekir, yok eğer hadis (sonradan) olursa, bu durumda da teselsül gerekir ki, teselsül muhaldir. 75[75]

İkinci Mesele

Ka'bî şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın o mahlûkatı yaratma işine cennette başlamış olmasının mümkün olmadığını gösterir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, onları bu âlemde yaratmayı ve onları mükellef tutmayı sebeb ve vasıta kılmaksızın, onlara nimet vermesi güzel ve yerinde olsaydı, o zaman onları yaratması ve mükellef tutması, onlara bu nimetleri vermesi şartına bağlanmazdı. Halbuki ayetin zahiri, buna delâlet etmektedir."
Buna şöyle cevap verilir: Bu, Allah'ın fiil ve hükümlerinin ta'lil edilebilmesine (yani sebeblere dayandırılabümesine) binâen söylenmiş bir sözdür. Bu ise yanlıştır. Biz bunun olabileceğini kabul etsek bile, Ka'bî'nin sözü, ancak bizim, ilk yaratmayı ve sonradan tekrar yaratmayı bu şekilde ta'lil etmemiz halinde doğru olur. Bu ise imkansızdır. "Allah, mahlûkatı ilk defa sırf lütfundan ötürü yaratmış ve sonra onlara cennet nimetlerini vermek için, onları yeniden yaratmıştır" denilmesi niçin caiz olmasın? Böyle söylemek mümkün olunca, Ka'bî'nin iddiası düşer. 76[76]

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/289-290
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/290
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/290-291
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/291

"Kist" Tabirinin İzahı

Ayetteki "adaleti ile" ifadesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:
1) demek olup bundaki bâ harf-i cerri, ayetteki liyecziye fiiline mütealliktir. Buna göre mana, "Onlara adaleti ile mükafaat vermek için..." şeklindedir. Bu durumda şöyle iki soru ortaya çıkar: 77[77]

Adalet Lütfa Mani Değildir

Birinci soru: "Kist", "adalet" diye tefsir edildiğinde, adalet, ne artan, ne de eksilen birşey olur. Bu da Atlah Teâlâ'nın, onların amelleri ile hakettiklerine birşeyler katmayacağını ve onlara doğrudan lütfü gereği herhangi birşey vermemesini gerektirir? Buna şöyle cevap verilir: Biz (ehl-i sünnete) göre Allah'ın mükâfaatı, zaten mahzâ lutuftur. Hem sonra insanlara hakettikterinden fazlasının verilmesinin takdir edilmesi halinde bile "kist", ücretin tastamam verilmesi manasına delâlet eder. "Fazlasını vermeyi men etme" manasına ise, "kist" kelimesi delâlet etmez. 78[78]

Kâfirlere Adalet Uygulanacağı Burada Neden Bildirilmedi?

İkinci soru: Allah Teâlâ kâfirlere de "kist" (adalet) iie karşılık vermiş olduğu halde, ayette niçin bu sadece mü'minlere tahsis edilmiştir?
Cevap: Bunun mü'minlere tahsis edilmesi, mü'minterin haklarına daha fazla itina gösterildiğine ve onlara daha fazla ihtimam gösterileceğine delâlet eder.
2) Bunun manası, "iman edenleri kendi kıstları (adaletleri) ile âdil olmaları, iman edip salih amel işlemiş olmaları cihetinden nefislerine zulmetmemeleri sebebiyle ödüllendirmek için..." şeklindedir. Çünkü şirk, zulümdür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Doğrusu, şirk. büyük bir zulümdür" (Lokman. 13) buyurmuştur. Günahkârlar da kendilerine zulmetmişlerdir. Nitekim Allah, "Onların kimi nefsine zulmedenlerdir" (Faıır. 32) buyurmuştur. Bu izah daha kuvvetlidir. Çünkü bu ifade, ayette, "Küfürlerinde ayak diretmeleri yüzünden" ifadesinin karşılığında zikredilmiştir.
Hak Teâlâ "Kâfirler için ise. küfürlerinde ayak diretmeleri yüzünden, kaynar sudan bir içki ve acıklı bir azab vardır" buyurmuştur. Bu ifade ite ilgili birkaç mesele vardır: 79[79]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir; "Hamim, ateşte ısınan ve son derece sıcak olan demektir. Nitekim, "Suyu kaynattım" manasında . "O, sıcaktır, kaynardır" manasında denilir. Hamam da bu köktendir." 80[80]

İnsanlar Mü'min ve Kâfir Olarak İki Kısımdır, Üçüncüsü Yoktur

Alimlerimiz bu ayeti, mükellefin mü'min veya kâfir olması dışında, üçüncü bir kısmın olmadığına delil getirmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ ayette, sadece bu iki kısmı zikretmiştir. Kâdî bu görüşümüze karşı şöyle cevap vermek istemiştir: "Sadece bu iki kısmı zikretmek, bir üçüncü kısmın olmadığına delâlet etmez. Bunun delili, "Allah her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünüp yürüyor, kimi iki ayağı üstünde yürüyor, kimi de dört

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/291
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/291
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/291-292
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/292

ayağı üstünde yürüyor" (Nur, 45) ayetidir. Bu ifade, dördüncü bir kısmın olmadığına delâlet etmez. Aksine biz diyoruz ki: Bu gibi yerlerde, çoğu kez ya sadece maksad olan; yahut ekserisi zikredilir, geri kalanlar ise, bir başka yerde beyan edilmiş olduğu için, terkedilir. Allah Teâlâ, üçüncü kısım mükellefleri başka ayetlerinde zikretmiştir."

Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Ancak nâdir olan üçüncü kısımlar terkedilip zikredilmez. Halbuki fâsıklann (günahkârların), itaatkarlardan daha çok olduğu malumdur. Binâenaleyh onların bu sadedde ayrıca zikredilmemeleri nasıl makul ve mümkün olabilir?

Kâdî'nin delil getirdiği ayetle ilgili olarak da şöyle cevap veririz: Allah Teâlâ, canlıların dördüncü ve beşinci kısımlarını zikretmemiştir. Çünkü ayaklı canlıların pek çok kısmı vardır. Binâenaleyh onların hepsini tek tek zikretmek, itnâbı (lafı uzatmayı) gerektirir. Bu meselede ise, durum başkadır. Çünkü burada sadece bir üçüncü kısım vardır ki, bu da, hasmımızın (Mu'tezilî Kâdî'nin), ne mü'min ne de kâfir saydığı fâsık (günahkâr)dır. Böylece bu iki ayet adasındaki fark ortaya çıkmış olur.

"Güneşi ziya, ayı nur yapan, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için ona menziller ta'yin eden O'dur. Allah bunları, gerçek bir maksatla yaratmıştır. O. bilecek kimseler İçin ayetlerini birer birer açıklar (Yunus, 5).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 81[81]

Ulûhiyyetin Bazı Delilleri

Bil ki Alan Teâlâ, uiuhiyyetine delalet eden delillerden bahsedip, sözü hasrın ve neşrin doğruluğuna çevirdikten sonra, yeniden ikinci defa uluhiyyetinin delillerini zikretmeye döndü.

Bil ki tevhid ve ulûhiyyeti isbat hususunda ön planda ele alınan deliller, göklerin ve yerin yaratılmasından çıkarılan delillerdir. Bu tür deliller, güneşin ve ayın hallerinden çıkarılan delillere işarettir. Bu son çeşit ise, haşrtn ve neşrin doğruluğunu gösteren delilleri kuvvetlendirmeye işarettir. Çünkü Allah Teâlâ, mükafaatı taat ehline, cezayı da kâfirlere mutlaka vermenin gerekli olduğuna ve hikmeti gereği, iyi ile kötüyü birbirinden ayırması gerektiğinden dolayı, hasrın ve neşrin vuku bulacağını bildirmiş, daha sonra da bu ayette, sayesinde mükellefin seneleri ve hesabı bilsin, ziraat ve ekinle ilgili geçim işlerini sıraya koysun, kış-yaz işlerini yapabilsin diye, güneşi bir ziya, ayı ise bir nur kılıp, aya menziller tayin ettiğini beyan etmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "İyiyi kötüden, itaatkârı isyankârdan ayırmak, hikmet gereği senelerin ve ayların hallerini bildirmemi gerektirmiştir. Bundan dolayı hikmetim ve rahmetim sadece bu dünyada faydalı olan bu iş için, güneşi ve ayı yaratmayı gerektirince, hikmetimin ve rahmetimin, ebedî menfaati ve devamlı mutluluğu gerektirdiği halde, öldükten sonra iyiyi kötüden ayırmayı gerektirmesi öncelikle gerekir."

Bu ayette zikredilen, güneş ve ayın hallerinden deliller çıkarma işi, bir yönden tevhidi, -daha evvel de bahsettiğimiz gibi- bir yönden de ahireti gösteren delillerden olunca, Allah Teâlâ me'âdın (ahiretin) doğruluğunun delillerini zikrettikten sonra bu delili zikretmiştir. 82[82]

İkinci Mesele

Güneşin ve ayın hallerinden, herşeye gücü yeten bir yaratıcının varlığına şöylece istidlal edilir: Cisimler, zatları bakımından, biribirlerine benzerler; mahiyetleri bakımından da biribirlerine denktirler. Durum böyle olunca, güneşe alabildiğine ziyayı ve bolca şu'ayı, aya da o ışığını vermek, hakîm ve irâde sahibi bir fâil-i muhtarın bulunmasından ötürü olmuştur.

Cisimlerin zatları ve mahiyetleri itibarıyla aynı ve denk oluşlarının delili şudur: Cisimler, hiç şüphesiz hacim, boşlukta bir yer tutma ve kütle sahibi olma özellikleri bakımından aynıdırlar.

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/292-293

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/293-294

Binâenaleyh eğer onlar birbirinden farklı olabilmişse, bu farklı oluş. "Farklılığı doğuran husus, müşterek olunan şeylerden başkadır" zarurî prensibinden ötürü, hacim ve kütle özelliklerinin ötesinde birşey olmuş olur. Durum böyle olunca da biz diyoruz ki: "Maddelerde farklılığı doğuran şey, ya o maddenin bir sıfatıdır, yahut o madde onunla tavsif edilmiş olur; yahut da ne o, o maddenin sıfatı olur, ne de madde onunla tavsif edilmiş olur. Bütün bu ihtimaller olamaz.

Birinci ihtimale gelince, farklılığı doğuran o şey, maddenin zatında bulunan bir sıfat olursa, bu durumda maddelerin zatları, o sıfatlar gözardı edilerek, mahiyetleri itibarıyla denk olurlar. Durum böyle olunca da, bir cisim için doğru olan herşeyin, her cisim için doğru olması gerekir. Zaten elde etmek istediğimiz netice de budur.

İkinci ihtimal, şöyle denilmesidir: Kendisi sayesinde cisimlerin birbirinden farklı oldukları şey, cisim olma, boşlukta yer işgal etme ve bir miktarı bulunma gibi hususiyetlerdir. Buna göre biz diyoruz ki: Bunlar da bâtıldır,.o mevsûf (olan madde), ya hacmi olan, bir mekan işgal eden bir madde olur veya böyle olmaz. Birincisi bâtıldır, aksi halde onun bir başka yeTe muhtaç olması gerekir ve bu sonsuza kadar devam eder. Hem böyle olması halinde, mahal, hail gibi olur ve onlardan birisinin mahal, diğerinin hail olması, bunun aksinin olmasından daha evlâ olmaz. Bu durumda da, onlardan herbirinin diğeri için hem mahal, hem de hail olması gerekir ki bu imkansızdır. O mahallin, hacmi olduğu halde boşlukta bir yer işgal etmemesine gelince, biz diyoruz ki: Bu gibi şeylerin, bir mekana tahsis edilmeleri ve bir cihetle alâkaları yoktur. Halbuki cisim, mekâna tahsis edilmiştir ve bir cihette bulunur. O halde bir mekânda, bir yerde ve bir cihette bulunması gereken o şeyin, bir mekân ve cihette bulunması imkânsız olan o şeyde bir hail olması imkânsız olur.

Üçüncü ihtimale gelince ki bu, "Sayesinde bir cismin diğer bir cisme muhalif olduğu şey olup, ne cisimde bir hâil (hulul etmiş)dir, ne de onun mahallidir" şeklindeki sözdür, bu da bâtıldır. Çünkü böyle olması halinde o şey, kendisiyle ilgisi ve alâkası olmadığı halde, cismiyyetten farklı bir şey olmuş olur ki, bu durumda, zâtları bakımından cisimlerin zâtları, mâhiyyetlerinin tamamında denk ve eşit olmuş olur ki, işte elde edilmek istenen netice de budur. Böylece, bütün cisimlerin, mahiyetlerinin tamamında denk ve eşit oldukları sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da biz diyoruz ki, mâhiyyetlerinin tamamında eşit olan şeyler, mâhiyyetlerinin levazımında (ayrılmaz vasıflarında) da denk olurlar. Bu sebeple, onlardan bir kısmı için geçerli olan her şeyin, geriye kalanlar için de geçerli olması gerekir.

Bu sebeple, güneşin kütlesine alabildiğince parlak bir ışık tahsis edildiğine göre, bu alabildiğince parlak ışığın, ayın kütlesine de tahsis edilmesi gerekirdi. Bunun aksi de, bunun gibidir. Durum böyle olunca da, alabildiğince parlak ışığın güneşin kütlesine, (buna nisbetle) daha zayıf bir ışığın ayın kütlesine tahsis edilmesi, bir muhassisin tahsisi, bir mucidin icadı, bir takdir edenin takdiri ile olması gerekir ki, işte elde edilmek istenen netice budur.

Böylece, bu alabildiğince parlak aydınlığın güneşe, diğerinin de aya tahsis edilmeleri, bir yaratıcının yaratması ile olduğu sabit olur. Böylece de, kesin aklî delillerle, Hak Subhanehu ve Teâlâ'nın, "Güneşi ziya. âyı nûr yapan... O'dur" buyruğunun yerinde ve doğru olduğu doğrulanmış olur ki, işte elde edilmek istenen netice de budur. 83[83]

Ziya Kelimesinin İzahı

Ebu Ali el-Farisî şöyle demiştir: kelimesi, şu iki şeyden birisidir:

a) Bu ya, tıpkı (cem'i:) Kamçı; (cem'i:) havuz kelimelerinde olduğu gibi, (ışık, ziya) kelimesinin çoğuludur.

b) Yahut (kalkmak), (oruç tutmak, kelimeleri gibi,) fiilinin masdarıdır. Bunu, hangi izaha hamladersen et, mutlaka bir muzâf mahzûf demektir. Buna göre ayetin takdiri, (Güneşi, ışıklı ve ziyali; ayı da, nurlu kıldı) şeklinde olur. Bunun, bundan başka şekilde olması da mümkündür. Zira, güneş ve aydaki ziya ile nur, çok ileri derecede olunca, ay ile güneş, sanki

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/294-295

ziya ve nurun kendisi gibi kabul edilmiş olurlar. Bu, kerim olan bir kimseye tıpkı, "O, muhakkak ki, mahza kerem ve mahza cömertliktir'" denilmesi gibidir." 84[84]

Dördüncü Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Kunbül'ün rivayetine göre İbn Kesir, iki hemze ile şeklinde okumuştur. Alimlerin
çoğu, Kunbül'ün bu hususta hata ettiği kanaatindedirler.
Çünkü, kelimesinin yâ'sı, tıpkı kıyam ve siyam kelimelerinin yâ'sı gibi, vâvdan çevrilmiştir. Binâenaleyh, buradaki hemzenin bir izahı yoktur." Vahidî, sözüne devamla şöyle demiştir: "Uzakça bir ihtimal ofarak, şöyle bir izah yapılabilir: Hemze olan lâmu'l-fiif, aynın yerine alınmış, vâv olan aynu'l-fiil de, lâmu'l-fiilin yerine götürülmüştür. Fakat zâid otan eliften sonra, kelimenin sonunda vâv bulununca, tıpkı (sulama) kelimesinde olduğu gibi, vav hemzeye dönüşmüştür." Allah en iyisini bilendir. 85[85]

Beşinci Mesele

Bil ki nûr, fazlalığı, veya aztığı kabul eden bir keyfiyyettir. Çünkü, sabahın nuru ve aydınlığı, güneş doğmadan önce günün ilk anındaki nur ve aydınlıktan; bu da, güneş doğarken, duvarların yüzeyinde bulunan nûr ve aydınlıktan; bu da, duvarlar üzerinde, vuran güneşten dolayı parlayan nurdan; bu da, bizzat güneşin kütlesinde bulunan nûr ve aydınlıktan daha zayıf ve düşüktür.
Işık adı verilen bu keyftyyettn kemati, güneşin cisminde hissettiğin şeydir. Işığın, güneşte bulunan mertebesinden daha kuvvetli bir mertebesinin bulunup bulunmadığı konusu, aklın duraklaması gerektiği hususlardandır,
İnsanlar, güneşten çıkan bu ışınların cisim mi, araz mı oldukları hususunda ihtilâf etmişlerdir. Gerçek olan, bunların araz olmalarıdır. Araz, hususi bir niteliktir, keyfiyyettir. Bunun bir araz olduğu sabit olunca, onun bu âlemde meydana gelmesi, güneş yuvarlaklığının tesiriyle midir, yoksa Allah Teâlâ'nın, kanunu , âdeti üzere, güneş yuvarlağına tekabül eden kütlelerde yaratmasından ötürü müdür? İşte bunlar, çok derin birtakım meselelerdir ki, bunun tafsilatına girmek, ancak aklî ilimlere uygun düşer.
Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Nûr, bu keyfiyetin aslına denifmektedir. Dav' (ziya) ise, bu keyfiyyet mükemmel ve çok ileri derecede olduğunda, verilen isimdir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, güneş ile kaim olan keyfiyyeti ziya; ay ile kaim olan keyfiyyeti de nûr diye adlandırmış olmasıdır. Güneşle kaim olan keyfiyyetin, ay ile kaim olan keyfiyyetten daha güçlü ve daha mükemmel olduğunda şüphe yoktur. Cenâb-ı Hak bir başka yerde de "Gökte (...) birçerağ ve nurlu bir ay yaptı" (Furkan. "Güneşi de bir kandil (olarak) asmıştır " (Nüh, ıs> ve "pani parıl parıldayan bir kandil astık" (Nebe. i3)buyurmuştur. 86[86]

Ayın Menzilleri

Cenâb-ı Hak, "Ona menziller tayin etti" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, "Ay (a gelince): Biz ona da menzil menzil miktarlar tayin ettik" (Yasın, 39); ayetidir. Bu hususta, şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu ifadenin manası, "Allah, onun üzerinde hareket edeceği yolu, yörüngeyi, menziller halinde takdir etti" şeklindedir.
b) Mânânın, "Allah ayı menzilli olarak takdir etti" şeklinde olmasıdır. ifadesindeki mef'ul, (-*)

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/295
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/295-296
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/296

hu zamirinin neye râci olduğu hususunda du şu iki izah yapılmıştır: 87[87]

Yedinci Mesele

İfadesindeki mef'ul, hu zamirinin neye raci olduğu hususunda da şu iki izah apılmıştır:
a) Bu zamir, hem güneşe, hem de aya râcidir. Sözü veciz hale getirmek gayesiyle zamir müfred (tekil) getirilmiştir. Aslında o, tesniye anlamındadır. Bilinenle yetinildiği için,müfred getirilmiştir. Zira, senelerin sayısı ve hesabı, ancak güneş ve ayın hareketleri vasıtasıyla bilinirler. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ı ve Resulünü razı etmeleri daha doğrudur" (Tevbe. 62) ayetidir.
b) Bu zamirin, sadece aya râci olmasıdır. Zira aylar, ayın hareketiyle bilinir. Bu böyledir, zira, şeriatta nazar-ı dikkate alınan aylar, hilâlin görülmesine dayandırılmıştır. Yine, şeriatta nazar-ı dikkate alınan yıl da, kamerî senedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hakikaten ayların sayısı Allah yanında, Allah'ın kitabında... oniki aydır" (Tevbe, 36) buyurmuştur. 88[88]

Ay ve Güneşin Faydaları Hakkında

Bil ki canlıların, güneşin ışığı ve aytn nurundan efde ettikleri yarar, pek büyüktür. Güneş, gündüzün; ay da, gecenin sultanıdır. Güneşin hareketiyle yıl, dört mevsime ayrılır. Dört mevsim sayesinde de âlemin işleri düzene girer. Ayın hareketiyle de aylar meydana gelir. Onun ışığının azalıp çoğalmasına göre de, bu âlemin nem ve ısısının halleri değişir. Günlük hareket sebebiyle de, gündüz ve gece meydana gelir. O halde gündüz, kazanıp çalışmak için tayin edilmiş bir zaman; gece de, istirahat için tayin edilmiş bir zamandır. Biz, güneşin ve ayın faydalarıyla alâkalı olarak, daha önce, buna uygun olan ayetlerin tefsirlerinde geniş izahlarda bulunmuştuk. Bütün bunlar, Allah'ın mahlûkat üzerindeki rahmetinin çokluğuna, O'nun onlara olan ihtimam ve ilgisinin büyüklüğüne delâlet eder. Zira biz, cisimlerin, mahiyyetleri itibariyle birbirine denk olduklarına işaret etmiştik. Her ne zaman böyle olursa, her cisme muayyen bir şeklin, muayyen bir yerin ve konumun, muayyen bir mekânın ve muayyen bir sıfatın verilip tahsis edilmesi, ancak hakîm, rahîm, kadir ve kahir olan bir Müdebbir'in yönetmesiyle olur. Bu da, feleklerin hareketleri, güneş, ay ve yıldızların seyri sebebiyle bu âlemde meydana gelen bütün bu menfaatların ancak, müdebbir, güçlü, rahîm ve hakim olan bir varlığın yaratmasıyla meydana geldiğine delâlet eder. Allah, zalimlerin, kendisi hakkındaki iddialarından münezzehtir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu delilleri iyice izah edince, bunu,"Allah bunları, ancak gerçek bir maksadla yaratmıştır" buyurarak sona erdirdi. Bu, "Allah Teâlâ, onu, hikmetine ve maslahata uygun olarak yarattı" demektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "... Göklerin, yerin yaradılışı hakkında inceden inceye düşünürler de: "Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın, Sen, her türlü noksandan münezzehsin!" (an imran, 191) ve "O göğü, yeri ve bunlar arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık. Bu, o kâfirlerin zannid/r"(Sad,27)ayetleridir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır; 89[89]

Birinci Mesele

Kadî şöyle demiştir: Bu ayet, cebrin bâtıl olduğuna delâlet eder. Zira Allah Teâlâ, şayet, her zulmü dilemiş, her çirkini yaratmış ve her sapıtanı saptırmayı irade etmiş olsaydı. O'nun kendi kendini, "Allah bunları ancak gerçek bir maksatla yaratmıştır" diye nitelemesi doğru olmazdı. 90[90]

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/296
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/297
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/297-298
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/298

İkinci Mesele

İslâm feylesofları şöyle demişlerdir: "Bu, Allahu Teâlâ'nın, feleklerin ve yıldızların kütlelerine, sayesinde bu süflî âlemin işlerinin intizama girdiği muayyen ve güçlü özellikler verdiğine delâlet etmektedir. Zira, feleklerin ve yıldızların, bu âlemde tesirleri ve faydaları olmasaydı, o zaman onları yaratmak boş, bâttl ve anlamsız olurdu. Halbuki nasslar, buna ters düşer. Allah en iyisini bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ayetlerini iyice açıkladığını beyân buyurmuştur. "TafsT etmek" kahir ve ezici, net ve açık olan bu delilleri, birbiri ardınca açıklayarak sıralamak demektir. ifadesinde iki kıraat bulunur: İbn Kesir, Ebu Amr ve Asım'ın ravisl Hafs, yâ ile yufassılu; diğer kıraat imamları ise nün ile nufassılu şeklinde okumuşlardır.

Daha sonra "bilecek kimseler için..." buyurulmuştur. Buradaki bilme hakkında iki görüş vardır:

1) Bundan maksad, herkeste bulunan akıldır.

2) Bundan maksad, düşünebilen, mahlukatın faydalarını ve Allah'ın ihsanının eserlerini görebilen kimselerdir. Birinci görüştekilerin delili, lafzın (ifadenin) umumi oluşudur. İkinci görüştekilerin delili ise şudur: Allah Teâlâ'nın bu bilmeyi, alimlere has kılmış olması imkansız değildir. Çünkü bu delillerden istifade eden onlardır. Bu tıpkı, Hz. Peygamber (s.a.s) herkesi uyarmak için gönderildiği halde, Hak Teâlâ'nın

"Sen, ancak ondan korkacak kimseleri uyarma durumundasm (Naziât. 45) buyurması gibidir. 91[91]

Yaratıkların Yaratıcıya Delil Olması

"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, göklerde ve yerde yarattığı şeylerde Allah'ı sayan kimseler için, nice ayetler vardır!" (Yûnus. 6).

Bil ki Allah Teâlâ, ilk olarak göklerin ve yerin yaratı masıyla; ikinci olarak güneş ve ayın halleriyle; üçüncü olarak bu ayette, daha önce de Bakara süresindeki (Bakara, km) ayetinin tefsirinde de geçtiği gibi, gece ve gündüzün değişmesinden meydana gelen faydalarla; dördüncü olarak da, göklerde ve yerde yaratmış olduğu her şey ile tevhidine ve ulûhiyyetine istidlal etmiştir ki, işte bütün bunlar, bu âlemde meydana gelen envai türlü hadiseler olup, dört kısma münhasırdır:

1) "Enâsır-ı erbea"da (Dört unsur: Hava, su, toprak ve ateşte) meydana gelen haller. Gök gürültüsü, şimşek, bulut, yağmur ve kar'la ilgili durumlar buna dahil olduğu gibi; denizler, med ve cezir, yıldırım, zelzele ve çökme ile ilgili haller de buna dahildir.

2) Madenlerin halleri ki, bunlar çok şaşırtıcıdır.

3) Bitkilerin farklı farklı halleri.

4) Canlıların envâı türlü halleri. İşte bu dört kısmın hepsi de, Cenab-ı Hakk'ın "Göklerde ve yerde Allah'ın yarattığı şeyler.,' buyruğunun muhtevasına dahildirler. Bu âlemin hallerini genişçe anlatmak, bir cilt esere sığmayan şeylerdendir. Hatta, bundan da öteye, akıllı kimselerin (âlimlerin) bu âlemin çeşitli halleri hakkında bildirdikleri bütün şeyler, bütün ilimler, bu konuya dair yazılmış bir özettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu delilleri beyan ettikten sonra, "Allah) sayan kimseler için nice ayetler vardır!" buyurmuştur. Böylece bu delillerin, muttaki olan kimselere has olduğunu bildirmiştir; zira onlar, kötü akibetten sakınırlar. Böylece de bu durum, onları düşünmeye ve tefekküre davet eder. Kaffâl şöyle demektedir: "Kim bu âlemin halleri hakkında düşünürse, dünyanın, insanların bedbaht olmaları için yaratılmadığını92[92] dünyayı ve insanları yaratanın, o insanları ihmal etmediğini; aksine, dünyayı onlar için bir ibadet ve çalışma yeri kıldığını

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/298

92[92]Matbu nüshada "yaratıldığı" şeklinde ise de, mananın düzgün olması için burada olumsuzluk kelimesinin metinden düştüğünü zannederek, manayı buna göre verdik (Ç).

anlar. Durum böyle olunca da, mutlaka emir ve nehyin; sonra da, iyi insanı kötülük işleyenden ayırdetmek için mükâfaat ve cezanın bulunması gerektiği meydandadır. İşte bütün bu haller gerçekte, mebde' ve meâdın olacağının doğruluğuna delâlet etmektedir. 93[93]

Ahireti İnkâr Edenlerin Durumu

"Öldükten sonra dirilip bize kavuşacağını ummayan, dünya hayatına razı olan ve onunla sükûna dalan kimselerle, bunca ayetlerimizden gafil olanlar yok mu? işte onların, irtikâb etmekte oldukları şirk ve masiyetler yüzünden varacaklar: yer, ateştir" (Yunus. 7-8).
Bil ki Allah Teâlâ, rahîm ve hakîm olan bir ilâhın varlığını isbat ederek, meâd, haşr ve neşr'in gerçekliğine ve doğruluğuna delâlet eden kesin delilleri getirince, müteakiben bunları inkâr edenlerle onlara iman edenlerin durumlarının izahına başlamıştır. Bunları inkâr edenlerin durumlarının izahı, işte bu ayette ele alınmıştır.
Bil ki Allah Teâlâ, onları şu dört sıfatla nitelemiştir:
Birinci sıfat: Hak Teâlâ'nın Öldükten sonra dirilip bize kavuşacağını ummayanlar" kısmının ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 94[94]

Recâ"nın Manası

Bu ifadede yer alan "recâ"nm ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür "
Birinci görüş: İbn Abbas, Mukâtil ve Kelbî'nin görüşü olup, buna göre mana, "onlar öldükten sonra dirilmekten korkmazlar" şeklinde olur ki bu, "Oniar, bunu nazar-ı dikkate almaz ve bundan korkmazlar. Zira onlar, buna iman etmezler" demektir. Buradaki "recâ" tabirinin "korku" ile tefsir edilmesinin delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen ancak ondan korkacak kimseleri uyarma durumundasm" (Nâziat, 45) ayetiyle, "onlar, Kıyametten korkanlardır" (Enbiyâ, 49) ayetidir. "Recâ"nın "korku" manasına alınması caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ne oluyor size ki. siz, Allah'ı sayıp O'ndan çekinmiyorsunuz?" (Nütı, 13) buyurmuştur. Şair el-Hüzelî de, onu sktuğu zaman, artık bir daha onun sokmasından korkmaz" demiştir.
İkinci görüş: Buradaki "reca" kelimesinin "ummak" manasında tefsir edilmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, tabirinin manası, "Onlar, bizim sevabımızı ummazlar.." şeklinde olur ki, böylece buradaki "recâ", zıddı ye's ve ümitsizlik olan ümit manasına gelmiş olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "mezardakilerden olan kâfirler nasıl ümitlerini kestilerse, öylece onlar da ahiretten ümitlerini
kesmişlerdir" {Mumehne, 13) ayeti gibidir.
Bil ki, "recâ"yı, korku anlamına almak uzak bir ihtimaldir. Zira, zıddı, zıd ile tefsir etmek caiz değildir. Burada, "recâ" tabirini, zahirî manasına hamletmekte kesinlikle bir engel bulunmamaktadır. Bunun delili şudur: "Allah'a kavuşmak"tan maksad,ya Allah'ın celâlinin kuluna tecellî etmesi ve O'nun azamet ve kibriyasının nurunun, o kulunun ruhunda işrak edip parlamasıdır; yahut da bundan murad, Allah'ın mükafaat ve rahmetine ulaşıp onu elde etmektir.
Eğer birinci durum olursa, ki bu, derecelerin en büyüğü, mutlulukların en üstünü ve hayırların en mükemmelidir- o zaman aklı olan bunu nasıl ummaz ve temenni etmez?
Eğer ikincisi olursa da, durum yine aynıdır. Çünkü herkes, Allah'dan, kendisini O'nun mükâfaatına ve rahmetinin üstün derecelerine ulaştırmasını ümit eder ve bekler. Durum böyle olunca da, Allah'a iman eden herkes, O'nun mükâfaatını umar. Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ise, böyle bir ümidi kendisi için ibtâl etmiş demektir. İşte bundan dolayı, böyle bir ümit taşımamayı, Allah ve âhiret gününe iman etmemekten kinaye kılmak pek güzel ve yerinde olmuştur. 95[95]

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/299
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/300
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/300-301

Lika Kelimesinin İzahı

"Lika", bir şeye ulaşmak demektir. Bu, Allah hakkında imkânsızdır. Zira Allah, sınırdan ve bir nihayeti olmaktan münezzehtir. Şu halde, bu tabirin "görmek" manasından mecaz kılınması, bu mânaya alınması gerekir ki bu, açık ve net bir mecazdır. Nitekim birisini gördüğünde, "Falancayla karşılaştım" dersin. Bunu, "Allah'ın mükâfaatıyla karşı karşıya kalma anlamına hamletmek, daha fazla takdir yapmayı gerektirir ki, bu, delilin hilâfına bir hareket tarzı olur.
Bil ki: Kesin delillerle sabit olmuştur ki insanın, ölümden sonra mutluluğu, kendisinde marifetullahın tecelli edip bu nurun kendisini iyice aydınlatmasındadır. İşte bu tecellinin en ileri derecesi "rü'yetullah" (cemâlullahı görme) olup en büyük saadettir.
Binâenaleyh, kim bunu arzulamaktan gafil olur, ondan yüz çevirir ve ölümden sonra da yeme, içme ve cinsî münasebet gibi maddî zevkler bulma arzusuyla yetinirse, işte o kimse sapıklardan olur.
İkinci sıfat: "dünya hayatına razı oldular.." cümlesinin ifade ettiği husustur.
Bil ki, birinci sıfat, o kimsenin kalbinin, manevî lezzetleri talep etmekten uzak ve rabbanî bilgilerle meydana gelecek mutluluktan yoksun olduğuna; bu sıfat ise, onun, maddî lezzetlere dalıp, sadece onlarla yetindiğine işarettir.
Üçüncü sıfat: 'Ve onunla sükûna daldılar" buyruğu ile ifâde edilip bununla ilgili birkaç mesele vardır. 96[96]

Mü'min ve Kâfirin Vasfı Hakkında

Mutlu insanların niteliği şudur: Allah z i kred ildiğin de, onlarda bir çeşit korku ve ürperti meydana gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah anıldığı zaman yürekleri ürpt (Enfâi, 2) buyurmuştur. Bu hâl kuvvet kazanıp güçlend ç nda onlar için, Allah'ı anmakla bir sükûn ve itminan hasıl olur. Nitekim Allah, "Har, olsun ki kalbler ancak, Allah anmakla itminana erer"(Rad.28)buyurmuştur. Bedbart ve mutsuz kimselerin sıfatı, dünyanın fani, gayrimeşrû zevkleri peşinde koşma- ı itminana kavuşmalarıdır. İşte bu ayetteki kelimesi bunu ifade ece- İtminanın manası, onların kalblerinden bu ürpertinin kaybolmasıdır. Dolayısiyle onlar. uyarıldıkları zaman kalbleri ürpermez, o kalbler âdeta Allah anıldığı zaman bir gibi olurlar. 97[97]

İkinci Mesele

Lisandaki yaygın kullanılışa göre denilmes beklenirdi. Fakat, harf-i çerlerin birbirleri yerine kullanılma; güzel ve uygundur. İşte bundan dolayı bu ayette denilmiştir.
Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "bunca ayetlerimizden gafil oldular..." buyruğunun ifâde ettiği husustur. Bu, "Onlar, LikâuHah'ı talep etmekten yüz çevirme hususunda, herhangi bir şeyi ömür boyu hatırına getirmeyen gafil kimseler durumunda mütâlâa edilmişlerdir. Netice olarak diyebiliriz ki bu dört sıfat, onların uhrevî ve manevî mutluluk duymayı arzulamaktan çok uzak olup, sırf maddî şeylerle meşgul olarak dünyevî mutluluktan başka bir şey düşünmediklerine delâlet etmiştir. 98[98]

Ateşin Çeşitleri

Bil ki Allah Teâlâ, onları bu dört sıfatla vasfetmeyi müteakip "îşte, irtikâb etmekte oldukları şirk ve masiyetler yüzünden onların varacakları yer ateştir" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/301-302
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/302
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/302

Ateş, birkaç çeşittir: [99]

Birinci Mesele

1) Gözle görülen, aydınlatıcı ve yakıcı olan, tabiatı gereği yükselen maddî ateştir. Mezkûr delillerle, cennet ve cehennemi ikrar etmek gerektiği için, bunu kabul etmek de şarttır.
2) Manevî ve aklî olan ateş. Bunu, şu şekilde izah edebiliriz: Bir kimse, bir şeyi alabildiğince sever de, sonra da bir daha ona ulaşamıyacağı bir biçimde o şeyi elden çıkarırsa bu durum, o kimsenin gönlünü yakar. Böylece her insan, "Falancanın, o sevdiği şeyden ayrıldığı ve onu elde edemediği için, kalbi yanıyor; onun içi tutuşmuş" der. Bu tür ateşin elemi ve acısı, maddî ateşin elem ve acısından daha güçlü ve daha kuvvetlidir. [100]

Meşru Daire İle Gayr-i Meşru Dairenin Mukayesesi

Bunu iyice kavradığında, biz deriz ki: Maddî şeyleri sevmeye dalan ve rûhânî âlemi sevmekten gafil olan ruh sahibi insan öldüğünde, o rûh ile onun maşuku ve sevgilisi arasında bir ayrılık meydana gelir. İşte onun sevgilisi de, bu âlem ve bu âlemin çeşitli durumlarıydı. Bu kimsenin öteki âlem hakkında bir bilgisi ve bu âlemdeki kimselerle de herhangi bir ünsiyyeti bulunmuyordu. Böylece bu kimsenin hali. sevgilisiyle başbaşa oturması engellenen ve hiç bilmediği bir yerdeki karanlık bir kuyuya atılan kimse gibi olur. İşte bu insan son derece yalnızlık çeker ve ruhu da alabildiğinde acı duyar. İşte burada da böyledir.
Ama bu maddi âlemden uzak duran, onun kötülük ve kusurlarının farkında olan, "Urvetu'l-Vüskâ"ya, en sağlam kulpa sarılmada alabildiğine istekli ve Allah'ı o nisbette çokça seven kimselere gelince, bunların durumu da, karanlık, kokmuş, eziyet verici haşerat, yılan çıyanla dolu, öldürücü belâların bulunduğu bir hapishanede iken birden hapishanenin kapısı açılarak, oradan çıkarılan ve dostlarıyla, eşleriyle ve sevgilileriyle beraber hükümdarı Allah'a kavuşan kimsenin durumuna benzer. Bu, tıpkı, "Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar. Allah'ın, kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıddîklarla. şehîdlerle, iyi adamlarla beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştır!" (Nisa. 69) ayetinde bahsettiği gibidir. İşte bu, ruhanî, manevî ateş ile, manevi cennetin tanımına bir işarettir. [101]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın "İrtikâb etmekte oldukları şirk ve masiyetler yüzünden.. "buyruğundaki "bâ" edatı. o azabın meydana gelmesinde müessir olan şeyin kendi amelleri olduğunu ihsas ettirmektedir. Bunun bir benzeri de, "Bunun sebebi, ellerinizin önceden yaptığı şeylerdir; bir de Allah'ın kullarına hakikaten zulümkâr olmamasıdır" (Enfai. 51) ayetidir. [102]

Müminlerin Cennete Girmeleri

"îmân edip de sâlih ameller işleyenlere gelince, onların Rabbi, imanları sebebiyle, kendilerini altlarından ırmaklar akan Naîm cennetlerine erdirir. Bunların oradaki duaları, "Allahım, seni tesbîh ve tenzih ederiz!" (sözüdür). Oradaki tahıyyeleri, selamdır. Onların dualarının sonu da "Elhamdülillah! Rabbi'l-âlemin" demektir" (Yûnus, 9-10).
Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, inkarcıların ve kâfirlerin durumlarını ortaya koyunca, bu ayette de mü'minlerin ve hakkı bulanların durumlarını anlatmıştır. Yine bil ki Allah Teâlâ bu ayette, önce mü'minlerin vasıflarından, daha sonra ikinci olarak da-, o mü'minlerin elde

---

[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/302
[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/302-303
[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/303
[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/303

edecekleri güzel hallerden ve yüksek derecelerden bahsetmiştir.

Mü'minlerin halleri ve sıfatlan, ayette, "İman edip de sâlih amel işleyenlere gelince" buyruğu ile anlatılmaktadır. Bu ifâdenin tefsir hususunda şu izahlar yapılabilir:

Birinci izah: İnsan ruhunun iki kuvveti vardır:

a) Nazarî kuvvet (tefekkür kuvveti): Bu kuvvetin en mükemmeli, eşyayı tanıma hususundadır. Bu şekilde elde edilen bilgilerin başı marifetullahdır (Allah'ı bilip, tanımaktır).

b) Amelî kuvvet. Bunun da en mükemmeli, hayırları ve taatları yapmada olup salih amellerin en önemlisi ve başı da hizmetullah (Allah'a ibadet ve hizmet)tir. O halde, Hak Teâlâ'nın, ifadesi, marifetullah demek olan, en mükemmel nazar" kuvvete; "salih amel işleyenler" ifadesi de, hizmetullah demek olan, en mükemmel amelî kuvvete işaret olmuş olur. Nazarî kuvvet, şeref ve mertebe bakımından, amelî kuvvetten önce geldiğinden, onun ayette daha önce zikredilmesi gerekmiştir.

İkinci izah: Kaffâl şöyle demiştir: "İman edip, sâlih ameller işleyenler.. buyruğunun manası. "Kaibleri ile îasdîk edip, sonra da bu tasdiklerini, peygamberlerin ve Allah katından olan kitapların ' getirdiği (bildirdiği) sâlih amelleri yaparak gerçekleştirenler..." şeklindedir."

Üçüncü izah: kelimesi, "Kalblerini ve ruhlarını, marifetullahı elde etme yolunda meşgul edenler" manasındadır; "Salih ameller işleyenler.. " buyruğu, "bütün organlarını hizmetullah ile meşgul edenler" demektir. O halde onların gözleri, ibret almakla meşguldür. Nitekim Cenâb-ı Allah, "işte ey akıl ve basiret sahipleri, siz bundan ibret ahn'T(Haşr, 2) buyurmuştur. Onların kulakları Allah'ın kelâmını dinlemekle meşguldür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar Peygambere indirilen Kuran) dinledikleri vakit, hakkı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığım görürsün"(Mâide.83) buyurmuştur. Onların dilleri, Allah'ı anmakla meşguldür. Nitekim Cenâb-ı Hak, 'Ey iman edenler Allah'ı çok zikredin"\Ahzâb.A-\)buyurmuştur. Onların uzuvları da Allah'a itaat etme ile meşguldür. Nitekim Allah Teâlâ, "Göklerdeki ve yerdeki her gizliyi (meydana) çıkaran, (kalblerinde ne gizliyorlar, dilleriyle ne söylüyorlarsa hepsini bilen Allah'a secde etmemek için, bunu yapıyorlar...) (Nemi 25) buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ o mü'minleri, "iman edip. sâlih ameller işleyen" kimseler olarak tavsif edince, bundan sonra da, onlara yapılacak ilahî ikramların ve mutluluklarının derece ve mertebelerini zikretmiştir. Bunların dört derece ve mertebesi vardır: 103[103]

İman Ehlini Bekleyen Saadet

Birinci derece: "Onların Rabbi. İmanları sebebiyle kendilerini, altlarından ırmaklar akan Naîm cennetlerine erdirir" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 104[104]

Birinci Mesele

Ayetteki, "Onların Rabbi... kendilerine hidayet eder" ifadesi ile ilgili bazı izahlar yapılmıştır:

a) Allah TeâJâ onları, imanlarına ve sâlih amellerine bir
bir mükafaat olarak, cennete iletmiştir. Bu izahın doğruluğuna şu deliller delâlet etmektedir:

1) Cenâb-ı Hak "O gün, mü'minleri ve mü'mineleri, nurları önlerinden ve sağlarından koşar olduğu halde görürsün..."(h«im, t2) buyurmuştur.

2)Hz. Peygamber (s.a.s)'den şu hadis rivayet edilmiştir: "Mii'min kabrinden dirilip çıktığı zaman. amelleri on un için güze! bir şekle büründürülür. Amelleri ona, "ben. senin amelinim (ibadetlerinim)" der ve o ameller onun için bir ışık, cennete ulaştıran bir vasıta olur. Kâfir de kabrinden çıktığında, onun amelleri de onun için kötü bir şekle sokulur. Derken amelleri ona. "Ben senin amelinim" der ve onu cehenneme sokuncaya kadar, onunla birlikte gider. "105[105]

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/304-305

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/305

105[105] Kenzu'l-Ummal 14. Cilt, 38963. Hadis.

3) Mücâhid şöyle demiştir: "Mü'minlerin, sayesinde cennete gittikleri bir nur bulunur."
4) Aklî bir izaha göre, iman, insana kutsî âlemden gelip katılan bir nurdur. Bu nûr, mü'minin kalbi ile kutsî âlem arasında uzanan bir ip gibidir. Binâenaleyh bu nurânî ip mevcut olursa, kul o nura uymaya ve böylece kutsî âleme dönmeye güç yetirebilir. Fakat bu nurânî ipi mevcut olmaz ise, insan dalâletler âleminin karanlıklarında şaşırıp kalır. Bundan Allah'a sığınırız.
b) İbnu'l-Enbârî şöyle demiştir: "Onların imanları, onları birtakım marifetullah ile ilgili hasletlere, lafızlarla ilgili meziyetlere, inceliklere ve sayesinde kalblerinin aydınlanacağı nur parıltılarına iletir. İşte bu sayede bütün şekk ve şüpheler onlardan zail olur. Bu tıpkı, "Hidayeti kabul edenlere gelince, Allah onların hidayetlerini artırmıştır" (Muhammed, inayetinde ifade edildiği gibidir. İşte bu artırmalar, bu faydalar ve meziyetler insanın ölümünden önce dünyada gerçekleşebildiği gibi, ölümden sonra ahirette tahakkuk etmesi de mümkündür.
Kaffâl şöyle demiştir: "Ayeti bu manaya alırsak, ayet: "Rableri onları, imanlarına hidayet eder, ulaştırır ve altlarından ırmaklar akan cennetlerine erdirir" demek olur. Fakat tecrî (akar) ifadesinin başındaki "vâv" hazfedilmiş ve bu ifade, kendisinden önceki ile (nahiv bakımından) irtibatı olmayan müste'nef bir haber cümlesi kılınmıştır. 106[106]

Ayeti Anlamak İçin Bazı Mukaddimeler

c) Bu ayetin tefsirini yapabilmek için, bazı mukaddimelerin ortaya konulması gerekir: 107[107]

İlim Nur, Cehalet Zulmettir

Birinci mukaddime: İlim, (adetâ) bir nûr; cehalet ise, bir zulmet (karanlık)tır. Akıl da, bunun böyle olduğuna şahittir. Şu da buna delildir: Sen, iki kişiye kıymetli ve çok güzel bir meseleyi sunduğunda, diyelim ki, onlardan biri bu meseleyi kavrar, diğeri ise anlamaz. İşte bu noktada, meseleyi anlayanın yüzünün parladtğını, açıldığını ve aydınlandığını; anlamayanın yüzünün ise, karardığını, ekşidiğini ve buruştuğunu görürsün. İşte bundan dolayı Kur'an örfünün, ilim ve imanı "nûr" diye; cehalet ve küfrü "zulmet" diye ifâde etme şeklinde cereyan ettiğini görürsün. 108[108]

Ruh İle Madde Arasındaki Fark

İkinci mukaddime: Rûh, tıpkı bir levha; ilim ve bilgiler de sanki onun üzerine işlenmiş nakışlar gibidir. Burada şöyle bir incelik vardır: Maddî olan levhalar üzerine, maddî nakışlar işlendiğinde, bu nakışların o levha üzerinde bulunması, başka nakışların aynı levha üzerine işlenmesine manîdir. Fakat rûh, levhasının özelliği böyle değildir. Çünkü ruh, bilgi ve ilim nakışlarından uzak ve boş olduğunda, yeni ilim ve bilgileri elde etmesi zorlaşır. Binâenaleyh bu ruhun sahibi gayret edip, o ilimlerden birşeyler elde edince, elde ettiği o şeyler, diğer bilgileri kolayca elde etmeye yardımcı olurlar. Elde edilenler ne kadar çok olursa, diğerlerini elde etmek de o nisbette kolaylaşır. O halde, maddi levha üzerindeki nakışlar, birbirinin orada bulunmasına mani olduğu halde, ruhani nakışların bazısı ise diğerlerinin elde edilmesine yardımcı olur. Bu da, ruhanî âleanin hallerinin, maddî âlemin hallerinden farklı olduğuna delâlet eder.
Üçüncü mukaddime: Salih ameller, nefsi, dünyayı bırakıp, ahirete yönelmeye sevkeden işlerdir. Kötü ameller ise, bunun tam zıddı olan amellerdir.
Bu mukaddimeleri iyice anladığında biz diyoruz ki: İnsan, Allah'a iman ettiğinde ruhu, bu bilginin nuru ile aydınlanır. Sonra bu kimse, sâlih amellere devam ettiğinde, âhirete yönelmek ve dünyadan yüz çevirmek hususunda, onda yerleşik bir meleke meydana gelir. Bu haller, ne

---

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/305-306
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/306
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/306

kadar mükemmel olursa, nefsin diğer bilgileri elde etme istidadı o nisbette güç ve kuvvet bulur. Bu istidad da ne kadar güçlü ve mükemmel olursa, marifetin yükselişi de o nisbette çok ve parlaklığı ile ışıldaması da o nisbette kuvvetli olur. Bilginin ve akıl nurlarının derecelerinin ve mertebelerinin sonu olmadığına göre, ayetteki "Onların Rabbi imanları sebebi ile, kendilerine (...) hidayet eder." buyruğu ile işaret olunan bu hidayetin dereceleri de, hiç şüphesiz sonsuz olur. 109[109]

İkinci Mesele

Ayetteki, "Altlarından ırmaklar akar" buyruğundan maksad: "Onlar, önlerinden nehirler akarken cennetlerde, yüksek yüksek koltuklar üzerinde otururlar" manasıdır.
Bunun bir benzeri de, "Rabbin senin, altında bir su arkı vücûda getirmiştir" (Meryem, 24) ayetidir." {su arkı) kelimesi, Meryem'in üzerinde oturduğu şeydir. Ama bu, "önünde akan" demektir. Hak Teâlâ'nın, "(Firavun) "Altımdan akan şu ırmaklar benim değil mi?" dedi"(Zuhmt 5) ayeti de bu manadadır. Bu, "Önümden akan şu ırmaklar" demektir. Burada da böyledir. 110[110]

İman Ve Bilgi Münasebeti

İman, marifet ile o marifete dayanan ve bilgi cinsinden olan hidayet (doğruyu bulma) demektir. Cenabı- Hak, ayette "Rableri, onları imanlarına hidayet edip erdirdi" buyurmayıp, "Onların Rabbi, imanları sebebiyle, kendilerini Naim cennetlere hidayet eder" buyurmuştur ki bu da, iki mukaddimeyi bilmenin, neticeyi bilmeyi gerektirmediğine, aksine iki mukaddimeyi bilmenin, insanın neticeyi kabul etmesine?tam bir istidadın meydana gelmesine sebep olduğuna ve bu istidâd meydana geldiğinde, bunun Hak TeâlâTdan olduğuna delâlet eder. İşte filozofların, "mutlak feyiz sahibi, gerçek cömert, sadece ve sadece Allah Subhânehû ve Teâlâ'dır" şeklindeki sözleri, bu manayadır.
İkinci derece: "Bunların oradaki duaları. 'Allahim, seni teşbih ve tenzih ederiz" buyruğunun anlattığı mertebedir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır; 111[111]

Da’va Kelimesinin İzahı

Ayetteki (duaları) ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu kelime, "dua" manasınadır (şikayet etmek) denildiği gibi, ve da denilir. Bu sebeble bazı müfessirler, ayetteki bu kelimeye, "Onların duaları..." manasını vermişlerdir. Cenâb-ı Hak da, cennetlikler hakkında, "Orada onların isteyecekleri herşey onlarındır (onlara verilir)" (Yasin, 57) ve "Onlar orada, emîn emîn. meyvenin her türlüsünü isteyip (elde ederler)" (Duhân, 55) buyurmuştur. Cennetliklerin "Aliahım" şeklindeki sözleri de ayetteki, "da'vâ" kelimesinin "dua" manasına olduğunu teyid eder. "Allahümme" kelimesi Allah'a karşı bir nidadır. Onların "Sübhaneke Allahümme./' sözleri, "Biz, seni teşbih ve tenzih ediyoruz" demektir. Bu tıpkı Kunut duasını okuyanın, "Allahım, biz ancak sâna ibadet ederiz..." demesi gibidir.
b) Buradaki "da'vâ" kelimesinden, "ibâdet etme" manası kastedilmiştir. Bu, "Siz; ve sizin Allah'dan başka çağırdıklarınızı, yani taptıklarınız] bırakıp çekiliyorum..."(Meryem, 48) ayetinde olduğu gibidir. Buna göre ayetin manası, "Cennetliklerin, Allah'ı teşbih edip, O'na hamdetmekten başka bir ibadetleri yoktur. Onların bu zikirle meşgul olmaları, mecbur oldukları için olmayıp, Allah'ı zikretmekten dolayı bir zevk aldıkları içindir" şeklindedir.
c) Bazı alimler "Ayetteki "da'vâ" kelimesi ile, iki hasımın birbiri aleyhindeki iddiaları manasının kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Buna göre ayet, "Cennetlikler gerek dünyada

---

[109][109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/307
[110][110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/307
[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/307-308

gerek âhirette, Allah'ı her türlü eksiklik ve noksanlıktan tenzih edip, O'nun ulûhiyyetini kabul etme davasındadırlar" demektir" demişlerdir.

Kaffâl şöyle demiştir: "Bu mananın aslı da "dua"ya dayanır. Çünkü hasım, karşıdaki hasmını, aralarında hükmedecek birisine da'vet eder, çağırır."

d) Ebu Müslim: "Bu kelime, "onların sözü, ikrarı ve nidası" manasınadır" demiştir ki o nida da ehi-i cennetin, "Subhâneke Allahümme.." şeklindeki sözleridir.

e) Kâdî şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın böyle buyurmaktan maksadı, "Onların Allah'ı takdis ve tenzih etmedeki yolları şöyle şöyledir" manasıdır. Bundan bu mananın kastedildiğinin delili şudur: Ayetteki "Subhâneke Allahümme" tabiri ne bir duâ. ne de bir da'vâdır. Fakat bir şeyi iddia eden, devamlı onu söyleyip durduğu için, "da'vâ" kelimesi, bu devamlı anmaktan ve peşine düşmekten kinaye kılınmıştır. Binâenaleyh eh!-i cennet bu zikre devam ettikleri için, buna "onların da'vası" denilmiştir."

f) Kaffâl şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'dan "Onların dua edip isteyecekleri herşey onlarındır" (Yasin. 57) ayetine. "Arzu ve temenni edecekleri herşey onlara verilir" manası verilmiştir. Nitekim Araplar "arzu et, temenni et" manasında, "Benden dilediğini iste" derler."

İbn Cüreyc de şöyle demiştir: "Ayetteki, "Bunların oradaki duaları, "Aliahim, seni teşbih ve tenzih ederiz" tabirinin manasının şu şekilde olduğu bana haber verildi: "Cennetliklere, yemeyi arzu ettikleri bir kuş yanlarından geçtiğinde, onlar "AHahım seni teşbih ve tenzih ederiz" derler ve bunun üzerine melekler, onlara o arzu ettikleri şeyi getirirler. Buna göre ayetin manası, "Onlar herhangi birşey arzu ettiklerinde, "Subhâneke Allahümme derler" şeklinde olur. Binâenaleyh ayetteki "da'vâ" kelimesinden maksad, onların kalblerinde meydana gelen temenni ve arzu olmuş olur.

Yapılan bu açıklamada, bir öncekinden daha üstün ve kıymetli şöyle bir taraf vardır: Onların cennetteki temennîleri, Allah'ı teşbih etmektir. Yani onların arzu ettikleri şeyi arzu edişleri, ancak Allah'ı teşbih, takdis ve tenzîhdedir."

Kaffâl yine şöyle demiştir: "Bu ayetin, onların, dünyada iken, harb zamanlannda, kendisine tam güvenip, yardım isteyecekleri kimseleri çağırmış olmaları manasına gelmesi de muhtemeldir. Bu tıpkı onların "Ey falanca ailesi, soyu..." demeleri gibidir. Böylece Allah Teâlâ o cennet ehlinin, cennetteki ünsiyyetlerintn, Allah'ı anmakla, sükûn ve itminanlarının Allah'a hamd etmekle; tad alışlarının ise Allah'ı teşbih ile olduğunu haber vermiştir." 112[112]

İkinci Mesele

Ayetteki "Subhâneke Allahümme.." ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılır:

Birinci İzah: Bu, şöyle diyenlerin görüşüdür: "Cennetlikler

bu sözü, arzu ettikleri şeyi istemenin alâmeti kılmışlardır. Nitekim İbn Cüreyc, "Onlara, yemeyi arzu ettikleri bir kuş uğradığında onlar, "Subhâneke Allahümme" derler ve böylece arzu ettikleri şey kendilerine getirilir. Arzu ettikleri şeyi elde ettikleri zaman da, "Elhamdülillah Rabbi'J-âlemin" derler" demiştir.

Kelbî de, "Ayetteki "Subhâneke Allahümme" hitabı, cennetlikler ile onlara hizmet edenler arasında bir alâmettir. O hizmetçiler, cennetliklerden bu sözü duyunca, onlara arzu ettikleri şeyi getirirler" demiştir. Bil ki bu izah, bana göre çok zayıftır. Bunun izahı birkaç yönden yapılabilir:

a) Bu sözün neticesi, cennet ehlinin, bu yüce ve şerefli zikri, yiyecekleri, içecekleri ve cinsî münasebette bulunacakları sırada, isteklerinin bir alameti kılmak demektir ki bu da son derece değersizdir.

b) Allah Teâlâ, cennetliklerden bahsederken, "Arzu edecekleri kuş etleri de on/arjnc//r"(Vâk.a,2itbuyurmuştur. Binâenaleyh onlar, kuş eti yemeyi arzuladıklarında, onların onu açıkça istemeye ihtiyaçları yoktur. Onların, onu istemeye ihtiyaçları olmadığına göre, bu görüş sakıt olur.

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/308-309

c) Bu, sözün çok kıymetli ve yüce olan zahirî manasından vazgeçilerek, lafzın asla hissettirmediği ve taşımadığı değersiz bir manaya hamledilmesini gerektirir ki. bu olamaz.

İkinci izah: Bu tabirin izahı sadedinde şöyle de denilebilir: Cennetliklerin, Allah Teâlâ'yı tesbîh, takdîs ve sena ile meşgul olmaları, onların mutluluklarının bu zikirde bulunması ve onların bundan son derece haz duyup sevinmelerinden ötürüdür Onların hallerinin mükemmelliği, ancak bununla hasıl olur. İşte bu görüş, vazgeçileniiyecek dosdoğru bir-görüştür. Bu duruma göre, ayetle ilgili olarak şu tefsirler yapılır:

a) Kâdî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ bu sûrenin başındaki, "İman edip. sâlih amellerde bulunanlara, adaletiyle mükafaat vermek için.. "(Yûnus. 4) ayetinde de buyurduğu gibi, müttakîlere büyük bir mükafaat vaadetmiştir. Binâenaleyh cennetlikler, cennete girip de o büyük nimetleri aynen bulduklarında Allah Teâlâ'mn kendilerine o nimetleri vaadedişinde sâdık olduğunu anlarlar. İşte tam o sırada "Sübhâneke Allahümme!" derler. Bu söz, "Seni, vaadinden caymaktan, yalan söz söylemekten tenzih ve takdis ederiz" demektir."

b) Şöyle diyebiliriz: Saîdlerin (cennetliklerin) mutluluklarının son noktası ile, peygamberlerin ve velilerin derecelerinin sonu, Allah'ın celâlini bilmenin dereceleri ile mutlu olmayı istemeleridir.

Bil ki Allah'ın zâtını bilmek ve O'nun hakikatinin künhüne varmak, mahlûkat için imkansız olan şeylerdendir. Bu hususta en son nokta, Allah'ın selbî veya izafi sıfatlarını bilmektir. Onun selbî sıfatları, "celâl sıfatlan" diye; izafî sıfatları da, "ikram sıfatları" diye adlandırılmıştır. İşte bundan ötürü, en mükemmel ve en yüce zikir, bu iki hususa hasredilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ "Celâl ve ikram sahibi Rabbinin ismi ne yücedir" (Rahman, 78) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Yâ ze'l-celâl ve'I-ikrâm" zikrine devam ediniz"113[113] buyurmuştur. Selbî sıfatlar, derece ve mertebe bakımından izafî sıfatlardan önce olduğu için, sözde de, "celâl" sıfatı, "ikram" sıfatından önce zikredilmiştir. Saîdlerin mutluluklarının son noktasının bu iki makamda olduğu sabit olunca, hiç şüphesiz, Hak Teâlâ, onların bu yüce ve kıymetli zikre devam ettiklerini belirtmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin ve uluhiyyetinkı, ikramının ve ihsanının basamaklarının sonu olmadığı gibi, kutsi ruhların, bu ilâhî ve ulvî makamlardaki terakkilerinin derecelerinin de nihayeti yoktur.

c) Mukarreb melekler Allah Hz. Adem (a.s)'i yaratmazdan önce de, hep bu zikre devam ederlerdi. Görmüyor musun ki onlar, "Biz reni, hamdinle teşbih ve takdis ediyoruz" (Bakara, 30) diyorlar. Hak Teâlâ, âlemi yaratmazdan önce, mukarreb meleklerin yapmış oldukları o yüce zikrin aynısını, âlem sona erdikten sonra, âdemoğutlarından sa'îd olanların yapacaklarını göstersin diye, sa'îdlere bunu ilham etmiş ve onlar da böylece teşbih ve hamdde bulunmuşlardır. Bu zikir, işte böyle yüce bir şerefi taşıyınca, bunun namazın evvelinde de okunması ile ilgili rivayetler gelmiştir. Çünkü namaz kılan kimse tekbir aldığında, Übr "Atlahım, seni hamdinle teşbih ederim. İsmin yücedir ve şanın âlîdir. Senden başka Hah yoktur"114[114] der.

Üçüncü derece: Bu, Hak Teâlâ'nın "(Onların) oradaki tahiyye-leri selâmdır" buyruğunun ifâde ettiği husus olup, müfessirler bu hususta şöyle derler: "Hem cennetliklerin biribirlerine karşı, hem de meleklerin onlara karşı selamlaşmaları, "setâm" diyerek olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Melekler de her bir kapıdan onların yanma girer ve "selâmün aleyküm" derler"{Rad. 23-24) buyurmuştur. Cennetlikleri Allah'ın selamlaması da, "selâm" sözü iledir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Onların, rahîm olan Rablerinden sözlü bir de "selâm" vardır" (vasin, 58) buyurur." Vahidî: "Buna göre bu, masdarın mefûlüne muzâf olması kabilinden bir şeydir" der.

Bence burada şöyle bir başka izah daha vardır: Cennetliklerin bu sözü durmadan söylemeleri, dünyada iken çeşitli afetler ve korkularla dotu bir yerde bulunduklarını hissettirmektedir. Binâenaleyh onlar dünyadan kurtarılıp, Allah'ın ikramına nâif olduklarında, o âfetlerden tamamen kurtulmuş, o korkulardan emin olmuş olurlar, Allah Teâlâ onların bu hususu andıklarını şu ayette haber verir: "(Onlar şöyle) derler: "Bizden tasayı gideren Allah a

---

113[113] Müsned, (4/177); Tirmizî, Daavât, 92 (5/540).

114[114] TIrmizî, Salât, 179 (2/11),

hamdolsun! Gerçekten Rabbimiz gafur ve şekûrdur. Fazlından dolayı bizi. ebedî durulacak bir yurda göçtürdü. Orada bize hiçbir yorgunluk değmeyecek ve hiçbir usanç dokunmayacak" (Fâtır, 34-35).

Dördüncü derece: Ayetteki "Onların dualarının sonu da "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin"dir" ifâdesi ile anlatılan husustur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 115[115]

Birinci Mesele

Biz, bir kısım müfessirlerin, bu kudsî ve yüce kelimeleri, ehl-i cennetin yeme ve içme ile ilgili halleriyle alâkalı kılarak şöyle dediklerini nakletmiştik: Cennetlikler bir şey arzuladıklarında: "Sübhâneke Allahümme..."; onu yiyip bitirdiklerinde de: "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin" derler. Bu görüşü ileri sürenlerin, dünyada da âhirette de aklı fikri yeme içmeden öteye geçememiştir. Bu gibi insanların, behâim (hayvanlar) zümresinden sayılmaları ne kadar yerindedir!

Hakkı bulan tahkik ehline gelince, onlar bu görüşü benimsemernişlerdir. Onların bu husustaki görüşleri şudur: Hasan el-Basrî Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Nasıl (dünyada) size nefes alıp vermeniz ilham ediliyorsa, cennetliklere de hamd ve teşbih etmeleri ilham edilir"116[116] buyurduğunu rivayet etmiştir.

Zeccâc da şöyle demiştir: 'Allah Teâlâ, cennetliklerin Allah'ı ta'zîm ve tenzih ile başlayıp, O'na şükr ve sena ile bitirdiklerini haber vermiştir."

Ben derim ki, bu konuda şu şekilde bazı izahlar da yapılabilir;

1) Cennetlikler "Sübhâneke Allahümme ve bi-hamdike" zikri ile bahtiyar olup, içine düşmüş oldukları korku ve âfetlerden emîn olma halini bizzat müşahede ettiklerinde, bu yüce haller ile kudsî makamların hepsinin, ancak Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın ihsanı, fazlı ve in'âmı ile müyesser olacağını anlarlar. İşte bundan dolayı, Allah'a hamd-ü sena ederek, "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin" derler. Söz, bu ifâde ile son bulmuştur. Çünkü onların, Allah Teâlâ'yı teşbih ve temcîd (ululama) ile meşgul olmaları. Allah'ın onların üzerindeki en büyük nimetlerindendir. Nimete şükür ile meşgul olmak ise, ancak o nimeti gördükten sonra olur. İşte bundan dolayı cümle, bu hamd ifâdesi ile sona ermiştir.

2) Her insanın, kuvvetine göre yükseleceği nokta vardır. Binâenaleyh insan bazan, o noktadan aşağı doğru iner, bazan da oraya doğru yükselir. Ariflerin ve sâdıkların miracı (yükseleceği yer), Allah'ı bilmek, O'nu teşbih etmek ve O'na hamdetmektir. Binâenaleyh onlar, "Sübhâneke Allahümme" dediklerinde, miracın bizzat içinde olmuş olurlar. Onlar oradan, mahtûkât âlemine doğru indiklerinde, o iniş esnasında meydana gelen şey, muhtaç olan herkese hayırları saçmadır ki, bu hususa ayette, ""(Onların) oradaki tahiyyeleri selamdır" ifadesi ile işaret edilmiştir. Daha sonra o kimse, yeniden miracına yükseldiğinde, "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin" der. İşte bu yüce söz de, kulun iniş ve çıkışındaki durumunun farklılığına bir işarettir. Ayetteki "Allah" lafzı, Hak Subhânehû ve Teâtâ'nın zâtının ismidir. Binâenaleyh kul bazan, O'nun celâl sıfatlarına bakar. İşte buna "Sübhâneke" (seni ienzîh ve takdis ederim!) ifadesi ile jşaret edilmiştir. Kul, daha sonra bu noktadan Allah'ın zâtının celâlinin huzuruna, insanın takatinin elverdiği bir biçimde yükselme çabasına girer ki buna da, "Allahümme..." (Allahim!.) tabiri ile işaret edilmiştir. Okul, bu noktadan yükselip, bu nurların başlangıçlarını yarıp geçince, ikram âlemine döner ki buna da, "Elhamdüliliahi Rabbfl-âlemin" tabiri ile işaret edilmiştir. İşte bütün bunlar, kalbime doğan, aklımdan geçen izahlardır. Binâenaleyh eğer bunlar doğru iseler, bu muvaffakiyyet Allah'dandır. Yok eğer böyle değif ise, Allah'ın rahmetine güvenmekten başka elden ne gelir? 117[117]

---

[115] 115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/309-311

[116] 116[116] Müslim, Cennet, 16 (4/2181)

[117] 117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/312-313

İkinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir: "Ayetteki kelimesindeki en, aslında enne kelimesinden hafifletilmiştir. İşte bundan ötürü, hafifletildiği için, fiile benzemekten uzaklaştığından dolayı amel etmemiştir. Bu tıpkı, şu şiirde olduğu gibidir:
"Durum şudur ki. ister, yalınayak olsun, isterse ayakkabılı (nalinli). herkes yok olucudur..." Bu, takdirindedir. "Nazm" adlı eserin sahibi, bu ayetteki en lafzının, zaide olduğunu ve bunun takdirinin şeklinde olduğunu söylemiştir ki bu, nazar-ı dikkate alınacak bir görüş değildir. Bazıları da bu lafzı şeddeli olarak ve "hamd" kelimesini mansûb olarak, şeklinde okumuşlardır.
"Eğer Allah, insanlara hayrı çarçabuk istedikleri gibi, şerri istediklerinde de çabucak verseydi elbette onların vadeleri dolar, işleri bitirilirdi. Fakat, biz, bize kavuşmayı ummayanların böyle azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına meydan veriyoruz" {Yunus. 11)
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 118[118]

Nübüvvetin Gerçekliği

Bana öyle geliyor ki, bu surenin baş kısımları, nübüvveti inkâr edenler ve verilen cevaplarla beraber, onların şüphelerinin zikredilmesi hususundadır.
Birinci şüphe: İnkarcılar, Allah Teâlâ'nın, nübüvveti Hz. Muhammed'e tahsis etmesine şaşıyorlardı. Böylece, Allah Teâlâ onların bu teaccüblerini, "İçlerinden birisine bizim vahiyde bulunmamız, o insanların teaccübünü mü ceibetti?{Vunus,2)buyurarak izâle etmiş, daha sonra da tevhîdin ve meâdin delillerini ele almıştır. Bu cevabın neticesi şudur: "Ben, size, sadece tevhidi ve meâdi ikrar etmeniz gerektiği hükmünü getirdim ve bunların doğruluğunu delillendirdim. Binâenaleyh, sizin benim peygamberliğimden dolayı bir hayrete düşmenizin bir anlamı kalmadı..." 119[119]

Ayetin, Makabli İle Münasebeti

İkinci şüphe: Onlar devamlı olarak, "Şayet, Muhammed'in, peygamberlik iddiası hususunda söyledikleri şeyler hak ise, Allahım, bizim üstümüze gökten taş yağdır yahut bize çok çetin bir azâb ver!" diyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu ayette beyan buyurdukları ile, bu şüphelerini cevaplandırmış olmaktadır. Ayetin, daha önceki kısımla münasebetini göstermek için söylenebilecek söz budur.
Bu hususta şu izahları yapanlar da bulunur:
1) Kâdî, şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, vaad ve vaidi ile alâkalı şeyler hususunda beyanatta bulununca, bunun peşinden, vaad ve vaîdinin bu dünya hayatından sonra olması gerektiğine delâlet eden şeyi getirmiştir. Zira vaad ve vaîdin bu dünyada gerçekleşmesi, âdeta imtihan sırrını ortadan kaldırır, mükellefiyetin devamına mâni olur.
2) Kafffil'in ileri sürdüğü şu husustur: "Allah Teâlâ, kâfirleri, "Allanın likasını ummayanlar, dünya hayatına razı olanlar, onunla sükûna erenler ve Allah'ın ayetlerinden gafil olanlar..." diye tavsif edince, peygamberin onları her uyarmasında bilmeyerek ve akılsızlık ederek ilahî azabın hemencecik gelmesini istemelerinin de, onların gafletlerinden biri olduğunu beyân buyurmuştur." 120[120]

Kâfirlerin Peygamberlerden Azab İstemeleri

Allah Teâlâ pek çok ayetinde, o müşriklerin, bu dünyada ilahî azabın inmesiyle tehdit

---

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/313
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/314
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/314

edildikleri her defasında bu azabın hemen gelmesini istediklerini haber vermiştir. Nitekim onlar, "Hani bir zaman da: "Allahım. eğer bu, senin katından gelmiş hak kitabın kendisi ise, durma, bizim üstümüze gökten taş yağdır, yahud bize acıklı bir azâb getir1' demişlerdi " (Entti,32)demişlerdir. Cenâb-ı Hak da, 'İsteyen biri, inecek bir azabı istedi.." {Me&tic, i) buyurmuştur. Sonra onlar bu ayette, âhiret azâbıyla, -ki bu, "işte onların, irtikâb etmekte oldukları, şirk ve masiyetler yüzünden varacakları yer, ateştir" (Yunus, 8) diye beyan buyurulmuştur- tehdit edilince, onlar bu azabın hemen gelmesini isteyerek, "Bu ne zaman olacak?!.." demişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ona iman etmeyenler, onun çabucak gelmesini isterler... "{Şûra, ıs) buyurmuştur. Keza şu ayetler de onların bu azabı istediklerini bildirir: "Eğer iddianda sadık ve doğru iseniz, bu vaad ne zaman gelecek? (söyleyin)" derler...";....."Halbuki siz onun mutlaka gelmesini isteyip duruyordunuz" (yunus, 4b-5i): Ra'd suresinde de "Müşrikler senden İyilikten önce, çarçabuk kötülük isterler. Halbuki onlardan evvel nice ukubet misalleri gelip geçmiştir" (Ra'd, 6) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak onların, kendilerine şer gelmesini hemen istemelerinde bir fayda bulunmadığını, zira O'nun bu azabı onlara vermesi halinde, onların helak olacaklarını, zira onların bu dünyadaki yapılarının ve bedenlerinin buna tahammül edemiyeceğini, onları imha etmekte bir maslahatın bulunmayacağını, bundan sonra belki onların iman edebilecekleri ve onların sulblerinden mü'min kimselerin gelebileceğini beyan etmiştir ki, bu da Allah'ın bu şerri onlara hemen vermemesini gerektirir. 121[121]

Üçüncü Mesele

Ayetin lafzında şöyle bir müşkilat bulunmaktadır: Cenâb-ı Hakk, fiiline, nasıl fiiliyle mukabele etmiştir? O'nun, ta'cil fiiline "ta'cfl"; "isti'câl" fiiline de "isti'câl" ile mukabele etmesi gerekmez miydi?
Buna birkaç yönden cevap verilebilir: -
a) Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu ifadenin aslı, "Şayet Allah Teâlâ, hayrı insanlara ta'cil ettiği gibi, şerri de ta'cil etseydi (...)" şeklindedir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın onlara hemen icabet ettiğini, isteklerini hemen yerine getirdiğini ihsas etmek için, burada isti'câl, "ta'cîl" yerinde kullanılmıştır. Böylece, onların hayrı istemeleri, (isti'câileri) onlar için âdeta bir ta'cîl (arzularının yerine getirilmesi) olarak ifade edilmiştir.
b) Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Senin Mi şeklindeki sözünün manası, "Onun acele etmesini istedim" şeklindedir. Yine, bir şeyi acele olarak
yapıp yerine getirdiğinde, dersin. Böylece sanki sen o işte acele etmeyi istemiş olursun. İsti'câl kelimesi, bu manayı daha açık ve daha net olarak ifade eder. Buna göre ayetin manası, "Şayet Allah Teâlâ insanlara hayrı hemen, acele olarak murad ettiği gibi, şerri de hemen* murad etmiş olsaydı, onların vadeleri dolar, işleri bitirilirdi" şeklinde olur. Bu görüşün sahibi, "Böyle olması halinde, ayetin zahirî manasından udûl etmeye gerek kalmaz" demiştir.
c) Bir şeyde acele eden herkes, onu, hemen acele olarak yapmayı istemiş demektir. Bu böyle olunca da, bir işi hemen acele yapan kimse - mu'accil- onu hemen acele yapmayı istemiş olan kimse -müsta'cil- gibi olmuş olur. Böylece ayetin takdiri, "Şayet Allah Teâlâ, onlara hayrın hemen gelmesini istediği gibi, şerri de hemen
vermeyi isteseydi.." şeklinde olur. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak kendisini, aceleyi meydana getirmekle, onları da, bu aceleyi istemekle vasfetmiştir. Zira, Allah Teâtâ'ya yakışan, tekvin; onlara yakışan ise, talebtir. 122[122]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ bu ayette, azaba şer adını verdi. Çünkü azâb, azâb gören için bir eziyet ve ona göre bir kötülüktür. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, (Rauejve (Şûra, 40) buyruklannda;azâbı, "seyyi'e" diye adlandırması gibidir. [123][123]

---

[121] [121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/314-315

[122] [122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/315-316

Beşinci Mesele

İbn Âmir, ayet-i kerimedeki kısmını; kadâ ileyhim ecelehüm şeklinde okumuş olup, manası: "Allah onların ecellerine hükmederdi.." demektir. Bu okuyuşu, Abdullah İbn Mesûd'un "Onlara, ecellerini hükmederdik.." şeklindeki okuyuşu da destekler. Diğer kıraat imamları da meçhul siğasıyla, şeklinde okumuşlardır. [124][124]

Altıncı Mesele

O müşriklerin, hayrı hemen acele istemelerinin manası şudur: Onlara çok şiddetli bir musibet geldiğinde, o belâyı kaldırması için Allah'a dua ederlerdi. Cenâb-ı Hak bu hususu, "Sonra size herhangi bir keder ve musibet dokunduğu zaman, ancak Ona tazarru ve feryâd edersiniz.."{NaN, 53) ve "insana sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü... bize dua eder"(Yunus, 12) gibi pekçok ayetinde beyan etmiştir. [125][125]

Yedinci Mesele

Birisi, bir soru sorup da şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "işte biz, bize kavuşmayı ummayanlann böyle azgınlıkları içinde serseri serseri dolaşmalarına imkân veriyoruz...' ifadesinin, daha önceki kısımla alâkası nasıldır ve bunun manası nedir?"
Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu, acele etmeme anlamını ihtiva etmektedir. Buna göre sanki, Allah onlar için serde acele etmez ve onların, hemen ecellerine hükmetmez. Eğer böyle yaparsa, O onları kendi tuğyanları, azgınlıkları içinde bırakmış olur. Yani, daha sonra onları susturmak için, tuğyanlarına rağmen onlara mühlet verir. [126][126]

Sekizinci Mesele

Alimlerimiz şöyle derler: Allah Teâlâ, onlar hakkında tuğyan ve şaşkınlıkla hükmedince, onların böyle olmamaları imkânsız olur. Aksi halde, Allah'ın doğru ve sâdık olan haberinin, yalana; ilminin cehle; hükmünün de batıla dönüşmesi gerekir ki, bütün bunlar Allah hakkında imkânsızda. Diğer taraftan Cenâb-ı Hak, buna rağmen onları mükellef tutmuştur ki, bu âdeta iki zıddı bir arada bulundurmayı teklif etme gibi olmuş olur" [127][127]

"İnsana sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü, yahut otururken veya ayakta iken bize duâ eder. Fakat biz onun sıkıntısını giderdik mi, sanki kendisine dokunan sıkıntıdan dolayı bizi hiç çağırmamış gibi çekip gider, işte haddi aşanların yapageidikleri ameller, kendilerine böyle süslenmiştir" (Yunus. 12). [128][128]
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Ayetin Önceki Kısımla Münasebeti

Ayetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

---

[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/316
[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/316
[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/316
[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/316
[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/316
[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/317

a) Allah Teâlâ, bir önceki âyette, kuluna bu dünyada azabını indirmesi halinde helak olacağını ve onun eceline hükmedeceğini beyan edince, bu ayette de, bu husus bir önceki ayette azâb indirmesi halinde öleceğine dair bahsetmiş olduğu hususu kuvvetlendirsin ve-tekid etsin diye, bu ayette de onun son derece zayıf ve alabildiğine acil olduğuna delâlet eden ifâdeleri zikretmiştir.
b) Allah Teâlâ, onların kendilerine azâb gelmesi hususunda acele ettiklerini nakletmiştir. Bu ayette ise, onların, bu isteklerinde yalancı olduklarını; zira insana, hoşlanmayıp sıkıntı verecek küçücük bir şey isabet ettiğinde, bunu kendisinden gidermesi için Allah'a yalvarıp yakardığını beyan buyurmuştur ki, bu da o insanın bu dileğinde dürüst olmadığına delâlet eder. 129[129]

İnsan Sabırsız Olup Şükrü Azdır

Bu ayetin maksadı, insanın, kendisine bir musibet geldiğinde, sabrının; bir nimete mazhar olduğunda da
şükrünün az olduğunu açıklamaktır. Binâenaleyh kendisine bir zarar dokunduğunda, insan ayakta iken;oturarak, yan üstü yatarak, duâ ve ibadete yönelip Allah'dan, o sıkıntısını gidermesini diler ve o sıkıntısını nimete,lûtfa ve ikrama dönüştürmesi için yalvarıp yakarır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, insandan bunu güzel bir akibete dönüştürdüğünde, o insan şükretmez, daha önceki sıkıntıyı hatırlamaz ve kendisine yapılan nimetin kıymetini bilmez. Böylece de, sıkıntısını kaldırıp gidermesi için, Allah'a hiç duâ etmemiş kimseler gibi olur. Bu da, insanın yapısının zayıflığına ve gaflet ve şehvetin alabildiğince o insana hakim olduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı, Allah bu tavrın kötü bir yol olduğuna; aksine akıllı insana yakışanınsa, belâ ve musibet geldiğinde sabırlı; nimet elde ettiğinde şükreden birisi olması gerektiğine; yine, insana yakışanın, sıkıntı anında duasının kabul olabilmesi için, bolluk ve refah zamanlarında çokça duâ edip yalvarıp yakarmak olduğuna dikkat çekmek üzere bunu zikretmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Sıkıntı ve musibet zamanında duasının kabul olunmasını isteyen herkes, bollun zamanında çokça yalvarıp yakarsın"130[130] buyurmuştur. 131[131]

Sıkıntıya Duçar Olan Mümine Düşen İş

Bil ki. mü'min bir kimsenin başına bir sıkıntı ve belâ geldiğinde, şu hususları görto gözetmesi gerekir:
a) Onun, Allah'ın kaderine razı olması, gerek kalbi, gerek lisaniyle buna karşı gelmesi lazım gelir. Kula gereken budur; zira, Allah Teâlâ, her halükârda mâliktir ve kelimenin tam manasıyla hükümdar, bihakkın hâkimdir. Binâenaleyh, O'nun mülkünde ve mülkinde, istediğini istediği gibi yapma hakkı vardır. Yine o Allah, her halükârda hâkimdir. O, bâtıl ve abes, boş şeyler yapmaktan münezzeh ve uzaktır. O halde, O'nun yaptığı her şey, hikmetin ve doğrunun ta kendisidir. Durum böyle olunca da, o kimse, Allah Teâlâ'nın, o sıkıntıyı onun üzerinde bırakması halinde bunun bir "adi"; onu gidermesi halinde de bunun bir fadl, lütuf ve ihsan olduğunu bilir. Böylece de, sabır ve sükut etmesi ve dövünmeyi terketmesi gerekir.
b) O kimsenin bu esnada duâ edeceğine, Allah'ın zikri ve senâsıyla meşgul olması daha efdal olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, hadis-i kudsisinde: "Herkim, beni anmaktan, benden birşey istemeğe fırsat
bulamazsa, ben ona. benden isteyenlere verdiğimden daha güzelini ve üstününü veririm"132[132]buyurmuştur.
Bir de, Allah'ı zikirle meşgul olmak, hak ile meşgul olmaktır. Duâ ile meşgul olmak ise, nefsin

---

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/317
130[130] Feyzu'l-Kadir, (6/150).
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/317-318
132[132] Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân. 25 (5/184).

hissesini istemekle meşgul olmaktır. Birincisinin daha üstün olduğunda şüphe yoktur. Sonra, duâ etmesi halinde sıkıntının giderilmesinin, kendisinin dinî hayatı bakımından hayırlı olması şartına bağlanması gerekir. Netice olarak diyebiliriz ki: Ona göre dinin, dünyaya tercih edilmesi, râcih olması gerekir.

c) Cenâb-ı Hak, o kimseden o belâyı giderdiğinde, onun, bütün gücüyle şükretmesi; bollukta ve sıkıntıda, darlık ve genişlik zamanlarında, bu şükürden uzak bulunmaması gerekir ki, işte belânın geldiği zamanda tutulacak en doğru yol budur.

Burada, bu bahsettiklerimizden daha üstün olan başka bir makam daha bulunmaktadır ki o da, tahkîk ehlinin şu sözüdür: Bir nimet elde ettiğinde, o nimeti verenle değil de, nimetle meşgul olan herkes, belâ ve sıkıntı esnasında, o belâya duçar kılanla değil, belâ ile meşgul olur. Bu gibi kimseler de, devamlı olarak bir belâ içindedirler. Belâ esnasında, onun bir belâ içinde bulunduğunda bir şüphe yoktur. Ama nimetlerin elde edilmesi esnasında onun, o nimetlerin yok olmasına dair duyduğu endişeler, belâ çeşitlerinin en kuvvetlisi olur. Böylece, her ne zaman nimet, daha mükemmel, daha leziz, daha güçlü ve daha üstün olursa, onun kaybedilme korkusu da, eziyyet cihetinden o nisbette şiddetli; ürküntü verme cihetinden de o nisbette güçlü otur. Böylece, nimetle meşgul olan kimsenin, devamlı olarak belânın derinliklerinde bulunacağı sabit olur.

Ama. nimet verildiği zaman, nimet verenle meşgul olan kimseye gelince, onun, belâ isabet ettiği zaman da kendisine o belâyı verenle meşgul olması gerekir. Nimet verenle, belâya mübtelâ kılan aynı olunca, o kimsenin bakışları devamlı olarak aynt gayeye, aynı matluba yönelik olur. Halbuki onun matlubu da. değişmekten münezzeh ve tebeddülden beri olur. Kim böyle olursa, belâ ve nimet geldiği zamanlarda, mutluluklar deryasına dalmış ve nihaî mükemmelliklere ulaşmış olur.

Bu tür beyânlar, sahili olmayan bir ummandır. Ona ulaşmak isteyen kimse, haber dinleyenlerden değil, bizzat görüp vasıl olanlardan olur. 133[133]

Bu Ayette Geçen insan'dan Maksat

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunda geçen "insan"dan maksadın kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bununla kâfir kimsenin kasdedildiğini söylemişler, hatta bunlardan bazıları daha ilen giderek. Kur'ân'da "insan" kelimesinin geçtiği her yerde, bununla kâfirin murad edildiğini söylemişlerdir ki, bu yanlıştır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey insan, muhakkak ki sen. Rabbine (kavuşuncaya) kadar durmadan didineceksin, nihayet Ona ulaşacaksın. O zaman kitabı sağ eline verilen kimseye gelince..." (\nıkk,6-7) ifâdesinin içine, mü'min kimselerin de girdiğinde şüphe yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın "İnsanın üzerine uzun devirden öyle bir zaman gelip geçti ki,.. "(Dehr. i); "Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık..." (Mu'mmun, 12) ve "Andolsun. insanı biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz.*. ."(Kaf. 16) ayetleri de böyledir. Onların söylediği şey ise, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Gerçek olansa şöyle dememizdir. Başında eliflâm bulunan müfred (tekit) lafızların kullanıldığı yerde, daha önce geçmiş ve malûm bir şey varsa, bu lafız ona hamledilir. Yok, eğer orada daha önce geçmiş, mafûm ve mahud bir şey söz konusu değilse, o kelimeyi mücmellikten ve muattai (delâletsiz) olmaktan korumak için "istiğrak" (şümul, kapsamlılık) manasına hamletmek gerekir. Buradaki "insan" kelimesi, kâfir için uygun düşer. Zira, burada bahsedilen şey, müslümana asla yakışmaz. 134[134]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, yanı üstü yahut otururken veya ayakta iken bize dua eder...' buyruğu ile

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/318-319

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/319

ilgili olarak, şu iki açıklama yapılabilir.
1) Bundan maksad, duanın hangi hallerde yapıldığını beyan etmektir. Buna göre. kelimesi hâl olarak kullanılan bir kelimedir. Bunun hâl'olduğunun delili ise
ayette hal olan diğer iki kelimenin buna atfedilmiş olmasıdır. Buna göre kelamım takdiri şeklinde olur.
Şayet onlar, "Bu hal ifâdelerinin getirilmesinin faydası nedir?" derlerse, biz deriz ki bu, "sıkıntıya uğrayan kimse, o sıkıntı kendisinden zail oluncaya kadar, ister yan üstü, ister oturarak, isterse ayakta olsun, devamlı duâ etmekten geri durmaz..."
demektir.
2) Bu üç'hâün., sıkıntının çeşitlerini ifâde etmek için gelmiş olması. Buna göre kelamın takdirî manası, "İnsana, yan üstü yatarken, veya otururken veyahut da ayakta iken bir sıkıntı isabet ettiğinde, bize duâ eder..." şeklinde olur. Bu. Zeccâc'ıngörüşı. olup, birincisi daha doğrudur. Zira, ayette bahsedilen duâ, zarar çeşitlerinin ifâde edilmesinden ziyade, sıkıntı karşısında duâ etme hallerine daha yakındır. Bir de. b. hallerin, duanın halleri olduğunu söylemek, insanın çokça duâ ettiğini ifâde etmey gerektirir. Sonra, (buna rağmen) o kimse duayı, daha sonra.tamamiyle terkeder ve bundan yüz çevirirse, bu daha da şaşırtıcı olur. 135[135]

Beşinci Mesele

Ayetteki "çekip gitti" kelimesiyle ilgili olarak da izahlar yapılmıştır:
1) Bundan maksad "O, zarar kendisine isabet etmeder önceki ilk durumu üzere çekip gitti ve sıkıntıya düşme halini unuttu" manasıdır.
2) Bundan murad, "O, Allah'a yönelmeksizin. yalvarma ve yakarma yerinde^ çekip gitti, uzaklaştı.. Sanki, onunla hiçbir alâkası ve ilgisi yokmuş gibi..." manasıdır136[136]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "sanki kend: dokunan sıkıntıdan dolayı bizi çağırmamış gibi.. buyruğunun takdiri şeklindedir. Daha sonra. hafifletmek için, buradaki zamir düşmüştür. Bu ifâdenin bir benzeri de, "sanki onlar ... (bir müddet) kalmamışlardır"(Yunus,45) ayetidir. Hasan el Basrt bu tabire, "O, bu hususta Allah'a duâ ettiğini ve Allah'ın o belâyı kendisinden gidermesi hususunda yapmış olduğu ihsanı unuttu..." manasını vermiştir. 137[137]

Yedinci Mesele

Nazm adlı eserin sahibi şöyle demektedir: "Cenâb-1 Hakk'ın, ifâdesindeki izâ gelecek manasım ifâde için konulmuş bir edattır. Daha sonra Cenâb-ı Hak,"açıp giderdik mi..." buyurmuştur ki, bu ifâde mazî ifadesidir. Binâenaleyh. ayetin bu nazmı, ayetin manasının geçmişte böyle olduğuna, gelecekte de aynı şekilde olacağına delâlet eder. D halde, ayette istikbâl ifâde eden fiiller, istikbâl manasına; ma*zi fiili de. mazi manasına delâlet eder." Ben derim ki, aklî delil de bu manaya uygun olup bunu destekler. Çünkü insan, zayıf, aciz ve sabrı az olarak yaratılmıştır. Yine insan, mağrur, şımarık, unutkan, inatçı ve asî olarak yaratılmıştır. Binâenaleyh, onun başına bir belâ geldiğinde acziyeti ve zayıflığı onu, çokça duâ etmeye, yalvarıp yakarmaya, huşu. hudû ve inkıyadını izhar etmeye sevkeder. Başındaki sıkıntı zail olup, o rahata kavuştuğu zaman, kendisine unutkanlık hâkim olur da, böylece, Allah'ın kendisine olan lütfunu unutur, haddi aşma, azgınlık ve tuğyan, küfür ve açıktan inkâr içine düşer. İşte bütün bu durumlar, onun tabiatının ve karakterinin bir.neticesı ve hilkatinin ayrılmaz bir vasfıdır. Netice olarak diyebiliriz ki bu zavallılar, mazeretleri olmadıkları halde,

---

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/320
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/320
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/320

mazurdurlar. [138][138]

Kafire “Müsrif” Denilmesinin Sebebi

Cenâb-ı'Hakk'ın "işte haddi aşanların yapageldikleri ameller kendilerine böyle süslenınmistir..." ifadesiyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır: Birinci bahis: Buradaki "tezyin eden" ya Allah; ya şeytan; yahut da nefistir. Bu, cebr ve kader meselesiyle ilgili bir-husustur ki, bu mesele malûmdur.
İkinci bahis: Bu, Allah Subhânehu veTeâlâ'nın. kâfiri niçin "müsrif^haddi aşan" diye adlandırdığının sebebini beyan etmekle ilgilidir. Bu hususta birtakım izahlar bulunmaktadır:
Birinci izah: Ebu Bekr el-Esamm, şöyle demektedir: "Kâfir, hem nefsi hem de
malı hususunda israf içindedir; onları zayi etmiştir. Nefsi hususunda israfı, onun kendisini, putlara kul yapmasıdır. Malı hususundaki israfa gelince onlar, mallarını Bahîra, Sâibe, Vasile ve Hâm gibi şeylere inanmakla zayi etmişlerdir."
İkinci izah: Kadî şöyle demektedir: "Âdeti, belâ inerken, çokça yalvarıp yakarma olan: belâ zail olup da nimet inerken Allah'ı hatırlamaktan vazgeçen, O'ndan gafil olan. Ona şükretmekle meşgul olmayan herkes, dini hususunda müsrif olmuş, ondan gafil olmakla da haddi aşmış olur. Kişinin, infâkta israf etmesinde şüphe olmadığı gibi. onun bir vacibi terketmesinde veya o hususta haddi aştığı zaman bir kötülüğe yönelip. onu yaptığı zaman müsrif olacağında da şüphe yoktur."
Üçüncü izah: Bu, şu anda hatırıma gelen bir husustur: "Müsrif, adî gayeleri için çokça mal harcayan kimsedir. Dünya lezzet ve güzelliklerinin, uhrevî saadetler mukabilinde, cidden adî ve kıymetsiz oldukları malûmdur. Halbuki Allah Teâlâ, beş duyu organını, aklı. fikri, güç ve kuvveti, o yüce mutlulukları elde etmesi İçin o kimseye bahsetmiştir. Şu halde, kim bu kıymetli âlet ve vasıtaları, o değersiz maddî mutlulukları elde etmek için harcarsa, o önemsiz ve değersiz şeyleri elde etmek için, çok kıymetli o büyük şeyleri harcamış olur. Öyleyse bu kimsenin de müsriflerden sayılması gerekir." .
Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hakkın, kezalike ifâdesindeki kât harfi, teşbih için getirilmiş bir harftir. Buna göre mana, "Bu kâfire kötü, akıl almaz ve çirkin şeyler hoş gösterildiği gibi, "müsrife del Allah'ı ve O'nun nimetlerini anmaktan yüz çevirme ve şehevî duygularına tâbi oimak gibi yapmış olduğu şeyler hoş gösterilmiş olur " şeklinde olur.
"Andolsun ki sizden evvelki nesilleri -peygamberleri kendilerine apaçık deliller getirdikleri halde zulmettikleri. îmana gelmedikleri için- helak ettik. İşte
günahkârlar güruhunu biz böyle cezalandırırız. (Onlardan) sonra, arkalarından sizi yeryüzünde halifeler yaptık, bakalım nasıl hareket edeceksiniz diye" (Yunus. 13-1-4)
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [139][139]

Bu Ayetlerin Daha Önceki Kısımla Münasebeti

Bu, bu ayetlerin daha önceki ifâdelerle münasebeti hakkındadır. Bil ki Allah Teâlâ, o kâfir ve müşriklerin. "Ey Allah, eğer bu. senin katından (gelmiş) Hak kitabın kendisi ise durma, bizim üstümüze gökten taş yağdır, yahud bize elem veren bir azâb getir"{Enfâi, 32) dediklerini nakledip, sonra da, dualarına icabet etmede kendilerinin menfaatine ojan bir şeyin bulunmayacağını belirterek onlara cevap verip, daha sonra da bu istek ve arzularında yalancı olduklarını, zira başlarına bir belâ geldiğinde onun giderilmesi hususunda kendisine yalvarıp yakarmaya başladıklarını beyân edince, bu ayette de âdeta bir tehdit gibi otan şu hususu beyân buyurmuştur: Allah Teâlâ onlara bazan, "köklerini kazıma azabını indireceğini, bunu onlardan izâle etmeyeceğini beyan etmiştir ki, O'nun bundan maksadı, bunun, onları, onların "eğer bu, senin katından (gelmiş) hak kitabın kendisi ise..." şeklindeki sözlerinden caydırmadır. Zira onlar, Allah'ın, dualarına icabet edeceğini ve üzerlerine, köklerini kazıyacak bir azâb indireceğini duyup, daha sonra da bunu, yahudî ve hristiy anlardan da müteaddit defalar iÜ bu, onları bu sözü söylemekten caydırmıştır. İşte bu, ayetin daha önceki münasebeti hususunda yapılmış -oian güzel ve makbul bir izahtır. 140[140]

---

[138][138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/320-321
[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/321-322

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: Lemrnâ kelimesi eMefcaâ fiilinin zarfı; ifâdesindeki vâv da, hâliyye vâvıdtr. Suna göre mânâ: "Peygamberleri onlara, kerKttteriftfn sıdklarına dair delil ve şahitler getirdiği halde, onlar yalanlayarak zulmetmtgİerdT şeklinde olur. Peygamberlerinin getirdiğim deliller ise, onların mucizelertdir.".
Cenâb-ı Hakk'ın, "imana gelmedikleri için" ifâdesinin, "zulmettiler" ifâdesine atıf olması caiz olduğu gibi, bunun bir itirâziyye cümlesi da caizdir, kelimesinin başındaki iâm da olumsuzluğu tekid için gelmiştir.: Bu, ''Allah, onların küfürlerinde ısrar edeceklerini bitiyordu.." demektir. İşte öC Allah'ın onları sırf peygamberlerini tekzîb.etmelerinden dolayı helak ettiğine deîâtet eder. Binâenaleyh O, tıpkı bunun gibi, her günahkârı cezalandırır. Bu ifâde, AHah'm Resulünü yalanlamalarından dolayı Mekkeliler için bir tehdittir. Yâ ite, li de okunmuştur.
Cenâb-i Hakk'ın, "(Onlardan) sonra, sm halifeter buyruğu, Hz. Muhammed'in kendilerine peygamber olarak gönderildiği bir hitâb olup, sizin, hayrı mı şerri mi yapacağınızı görelim ve amellerinize gÖr« size muamele edelim diye, helak ettiğimiz o ümmetlerden sonra, sizi yeryüzünde haHlSft*y yaptık..." demektir.
Geriye ise, ayetle ilgili şu iki soru kalmıştır: 141[141]

Allah Hakkında "Nazara" Tabirinin Kullanılması

Birinci soru: İçinde, "mukabele" "bir şeyin karşısında bulunma" mânâsı oWu8« halde, nazara fiilinin Allah hakkında kullanılması nasıl caiz olmuştur?
Cevap: Nazara (baktı) lafzı, kendisine bir şüphenin arız olamayacağı, gerçek ve hakiki ilim hakkında istiare yoluyla kullanılmış ve bu ilim, bakanın baktsma, görüp, müşahede edenin de görmesine teşbih edilmiştir. 142[142]

İmtihan İşinin Allah'a İsnadı?

İkinci soru: "(Onlardan) sonra, arkalarından sizi yeryüzünde halifeler yaptık, bakalım nasû hareket edeceksiniz diye..." buyruğu, Allah Teâlâ'nın, onlar var olmadan Önce, örttarırt hallerini ve durumlarını bilmediğini ihsas ettirmektedir.
Cevap: Bundan murad, Allah Teâlâ'nın, tıpkı, onları onlardan sâdır o+ana göre cezalandırması için, onların ne yapacağını bilmek isteyen kimsenin muamelesi gibi muâmete etmesidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "hanginizin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için... "(Mülk.o ayeti gibidir. Bu tür ayetler, daha önce geçmiştir. Hz. Peygamber fs.a.s) de: "Dünya yeşil (güzel) ve tatlıdır. Ve şüphesiz Allah da. sizin ne yaptığınızı görsün diye. sizi o dünyaya halifeler yapmıştır"143[143]buyurmuştur, Katâde de, 'Rabbimiz Allah doğru söyledi. O, amellerimize bakıp, ne yapacağımızı görmek için, bizi yeryüzünde halifeler kılmıştır. O halde Allah'a, gece gündüz hayır işler yapıp gösteriniz" demiştir. 144[144]

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/322-323
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/323
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/323
143[143] Tirmizi, Fiten, 26 (4/483); Ibn-i Mace, Fiten, 19 (2/1325)
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/323-324

Üçüncü Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: "Ayetteki keyfe kelimesi i'rab bakımından mahallen mansub olup, onu ta'melûn fiili
nasbetmiştir (yani o, bu fiilin mef'ûlüdür). Zira bu lafız bir istifham edatı değil, harftir. İstifham edatında, kendinden önce bulunan kelimeler amel edemezler. Eğer sen, "Hayıc mı, yoksa şer mi işleyeceğini görelim" demiş olsaydın, "hayır" vb "şer" kelimeleri üzerinde âmil olan, fiili olmuş olur.
"Ayetlerimiz onlara apaçık delilller olarak okunduğu zaman, bize kavuşmayı ummayanlar, "Ya (bize) bundan başka bir Kur'an getir, yahut onu değiştir" dediler. De ki: "Onu kendiliğimden değiştirmem, benim için olmayacak şeydir. Ben, bana vahyolunandan başkasına tabi olmam. Eğer Rabbirhe isyan edersem şüphesiz büyük günün azabından korkarım" - (Yunus. 15).
Bu âyette ilgili birkaç mesele var: 145[145]

Birinci Mesele

Bil ki bu söz, o müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetini tenkit maksadıyla ileri sürdükleri üçüncü iddiadır. Allah Teâla bunu kitabı Kur'an'da nakletmiş ve cevabını vermiştir.
Bil ki kim. bu bahsettiğimiz tertibe iyice vâkıf olur, dikkat ederse, Kur'ân'ın en güzel bir biçimde sıraya konulmuş, tertib edilmiş olduğunu anlar146[146].

Rasulullah İle Alay Eden Kafirlerin Elebaşıları

İbn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Kâfirlerden beş kişi, Resûiullah ile ve Kur'an ile alay ediyorlardı: Bunlar. Velid b. Muğire el-Mahzûmî, Âs b. Vâil es-Sehmî,Esved b. el-Muttalib. Esved b. Abdi Yeğûs ve Haris b. Hanzala dır. Allah Teâlâ, bunların herbirini bir başka şekilde öldürüp helak etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O istihzaalara muhakkak ki biz yeteriz" (Hıcr. 95ı buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ. onlar üzerine, her ne zaman ayetleri okunsa, "Bizekavuşmayı ummayaniar. "Ya (bize) bundan başka bir Kur'an getir, yahut onu değiştir" dediler" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki bahis vardır: 147[147]

"Allah'a Kavuşmayı Ummamak" Deyiminin Delâleti

Birinci bahis: Onları, "Allah'a kavuşmayı ummayaniar" diye tavsif etmek suretiyle, onların hasrı ve neşri yalanlayıp, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr eden kimseler oldukları murâd edilmiştir. Bu teşbihli ve istiâreli (mecazi) ifâdenin, yerinde ve güzel olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Esamrn şöyle demiştir: "Ayetteki, "Bize kavuşmayı ummayaniar" tabiri "Bize kavuştuklarında, taatlarına karşı bir hayır (sevab verileceğini) ummazlar. Onlar, günahlarından ötürü korkmaktan çok uzaktırlar" demektir.
b) Kâdî şöyle demiştir: "Recâ" (umma) kelimesi, ancak menfaatler ve faydalı şeyler hakkında kullanılır. Fakat bazan bu kelime, "zarar" ile ilgili olarak da kullanılır. Çünkü Rabbisinin vaadettiği mükafaata -ki bu, Allah'ın mükellef tutmak suretiyle murâd ettiği şeydir-, buna kavuşmayı ummayaniar, Allah'ın tehdid ettiği ve korkuttuğu cezadan da korkmazlar. Böylece bu, onların öldükten sonra dirilmeyi ve haşri neşri inkâr etmelerine bir kinaye olmuştur."
Bil ki Kâdî'nin sözü, Esamm'ınkinden doğruya daha yakında. Fakat bu hususta tam bir izah şu şekilde yapılabilir: Öldükten sonra dirilmeye (ba'se), haşre ve neşre inanan herkesin mutlaka.

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/324
146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/325
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/325

Allah'ın vaadettiği mükâfaatı umması ve O'nun cezasından korkması gerekir. Lâzımımı (yani şart olan şeyin) bulunmaması, melzûmun da (yani bu saçta bağlı olan şeyin oty bulunmayışına delâlet eder. O halde, "ummama"dan; "öldükten sonra dirilmeye imân etmeme" neticesi çıkar. İşte bu teşbihli ifâdenin güzel ve yerinde oluşunun izahı böyledir. 148[148]

Müşriklerin Başka Bir Kur'an İstemeleri

İkinci bahis: Onlar, Allah'ın Resulünden, bedeliyyet üslûbu ile (ya şu, ya bu diyerek), şu iki şeyden birisini istemişlerdi:
1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine, bu Kurandan başka bir Kur'ân getirmesini.
2) Bu Kur'ân' değiştirmesini.

Bu noktada şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s) Kur'ân': değiştirdiğinde, bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getirmiş olur. Böyle olunca da. bunların her ikisi de aynı şey olmuş olur. Bunlardan her birinin, diğerisinin aynıs* olduğuna delâlet eden şeylerden biri de şudur; Hz. Peygamber (s.a.s), cevap hususunda, "Onu kendiliğimden değiştirmem benim için- olmayacak şeydir" diyerek, sadece bunlardan birisini reddetmekie yetinmiştir. Bu iki şeyden herbirinin. diğerinin aynısı olduğu sabit olunca, ayetteki deyimi terdid (seçmeli) ve tahyır (muhayyer bırakma) manasına almak yanlış olur.

Buna söyle cevap verilebilir: Bu iki şeyden biri diğerinden başkadır. O halde bu Kur'ân'ın tertibi ve nazmı üzere olmayan bir başka kitabı getirmek, başka bir Kur'ân getirmek olur. Fakat bu Kur'ân'ı getirip de, bazı şeylerin zemmedildiği kısımları çıkarıp, o şeylerin medhini ifâde eden sözler koymak ve rahmet ayetleri yerine, azab ifâdelerini getirip koymak bir değiştirme olur. Yahut da şöyle deriz: "Bundan başka bir Kur'ân getirmek", onlara, bu kitap olduğu gibi kaldığı halde, bundan başka bunun yanısıra diğer bir kitap getirmektir. Değiştirme ise, bu Kur'ân'da değişiklik yapmak demektir.

Bu soruyu soranın, "Resûluilah bu iki şeyden sadece birisini reddetmek suretiyle cevap vermekle yetinmiştir" şeklindeki sözüne karşı da deriz ki: Her ikisinden birisine verilen cevap, ikincisine verilecek cevabın aynısıdır. Durum böyle olunca, onlardan birisine cevap vermekle, ikincisine cevap verilmeye lüzum görülmemiştir.

Biz, şu iki sebebten ötürü, bu iki şeyden birisine verilen cevabın, ikincisine de aynen cevap olacağını söylüyoruz:
1) Hz. Peygamber (s.a.s), o Kur'ân'ı kendiliğinden değiştirmesinin mümkün olmadığını, çünkü bunun, Allah tarafından gönderilen bir kitap olduğunu, diğer Arapların, bunun bir benzerini getirmeye kadir olamayışları gibi, kendisinin de Kur'ân'ın benzerini getirmeye (söylemeye) kadir olamayacağını beyan buyuunca, Kur'ân'ın onlara, benzerini getirmeleri hususunda daha evvelce de meydan okumuş olmasından dolayı, işte bu onların kafalarında iyice yer etti. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s) bu cevabı ile, bundan başka bir Kur'ân'ı getirmesinin mümkün olmayacağını onlara bir kez daha beyan etti.
2) Mümkün olma bakımından, Kur'ân'da değişiklik yapma, bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getirmekten daha kolaydır. Binâenaleyh Hz, Peygamber (s.a.s)'in, daha kolay olanla ilgili olarak vermiş olduğu cevap, daha zor olan için de bir cevap olur.

Bazı kimseler, bundan başka bir Kur'ân getirme işi ite, bu Kur'ân'da değişiklik yapma arasında bir fark olmadığını ileri sürmüş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Om/ kendiliğinden değiştirmem, benim için olmayacak şeydir" şeklindeki sözünü, her ikisine de bir cevap saymışlarsa da. bu, açıkladığımız gibi, zayıf bir görüştür. 149[149]

Başka Kuranı İsteyen Kâfirlerin Maksadları?

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/325
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/326-327

Bil ki kâfirlerin böyle bir istekte bulunmaya yeltenmeleri. şu iki manaya gelebilir:

a) Onlar bunu. alay ve istihza yoluyla söylemişlerdi. Bu, meselâ onların, "Eğer sen bize, bu Kur'ân'dan başka bir
Kur'ân getirirsen veya onu değiştirirsen, sana iman ederiz"
demeleri gibidir. Onların bu sözden maksadlan ise, alay etmek ve onu uğursuz saymaktır.

b) Onlar bunu, ciddî olarak teklif etmişlerdi. Bu da şu manalara gelebilir:

1) Onlar bunu. Hz. Peygamber (s.a.s)'i denemek için söylemişlerdi. Binâenaleyh eğer o bunu yaparsa, onun "Bu Kur'ân, bana Allah katından indirildi" şeklindeki sözünde yalancı olduğunu anlayacaklardı.

2) Onların bu isteklerinin maksadı şudur: Bu Kur'ân, onların ilahlarını kınamakta, tuttukları yolu tenkid etmektedir. Onlar ise, bundan rahatsız olmuşlardı. Bundan dolayı onlar, böylesi şeyleri ihtiva etmeyen başka bir kitap getirmesini istemişlerdir.

3) Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğini kabul etmekle beraber, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den^ Allah'ın bu Kur'ân'] neshedip, başka bir Kur'ân ile değiştirmesini istemesini teklif etmişlerdi. Bu üçüncüsü, en uzak olan ihtimaldir.

Bı! ki müşrikler, bunu söyleyince. Allah Teâlâ Peygamberine şöyle demesini emretmiştir: "Bu değiştirmeyi ben yapamam, çünkü ben ancak bana vahyedilene uyarım." Daha sonra Cenâb-ı Hak, isyan etmesi halinde, büyük bir azabla yüzyüze geleceği hususunda, peygamberinin de başka insanlar gibi olduğunu beyân buyurmuştur. 150[150]

Ayetten Çıkarılan Talî Hükümler

Bu ayetten şu, ikinci derece hükümler de çıkar: 151[151]

Hz. Peygamber İçtihadla Değil, Vahiyle Hükmeder

Birincisi: "Ben. bana vahyolunandan başkasına tabî olmam" ifâdesi, "Ben, ancak bana vahyolunana tabî olurum, uyarım" demektir. Binâenaleyh bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ancak vahiy ile hükmettiğine delâiet eder. Bu da, onun-kesinlikle içtihadına göre hükmetmediğine delâlet eder. 152[152]

Kıyas Aleyhine Delil Çıkaranlar

İkincisi: Kıyâsı (bir delil olarak) kabul etmeyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sadece nasslar (ayetler) ile hükmettiğine delâlet eder. Binâenaleyh, "O (peygambere) uyunuz " (Arâf. ıssı emrinden ötürü, bütün ümmet-i Muhammed'in. ancak nasslara göre hükmetmeleri gerekir.

Üçüncüsü: İbn Abbâs(r.a)'dan, bu ayetin "(Bı^. geçmiş ve gelecek günahını. Allah'ın yarhğaması içindir,., "(Fenn. 2t ifâdesi ile nesholunduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü nesh, isyana karşılık bir cezanın terettüb etmesi hususunda değil, ancak ahkâm ve ibâdetle ilgili hükümlerde söz konusudur.

Dördüncüsü: Mu'tezile şöyle der: "Ayetteki, "Eğer Rabbime isyan edersem, şüphesiz büyük günün azabından korkarım" ifâdesindeki azab, o isyanın tevbesiz olarak vuku bulması şartına bağlıdır. Halbuki tevbeden daha büyük bir taat yoktur." Biz (ehl-i sünnet) de deriz ki: Burada bir üçüncü tahsis vardır. Bu da. Cenâb-ı Hakk'tn onu, direkt olarak affetmemesidır.153[153]

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/327

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/327

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/327

153[153] Matbu nüshada bu kısım şöyledir:Buradan isabetli bir anlam çıkmadığından yazmalara başvurduk ve ibarenin sâiis yerine sabit; la ya'fuve yerine lâm elif olmaksızın ya'fuve şeklinde olduğunu tesbit ettik Buna göre doğru metin ve tercüme şöyledir: "Burada sabit olan bir

Çünkü bize göre, Allah Teâlâ'nın, büyük günah sahiplerini affetmesi caizdir. 154[154]

Hz. Peygamberin Risaletten Önceki Hayatı, Davasına Delildir

"De ki: "Eğer Allah diieseydi. Kur'ân'ı size okumazdım. Size de onu bildirmezdi. Ben. bundan önce içinizde bir ömür boyu yaşamıştım. Siz hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?" (Yûnus, 16).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var: 155[155]

Birinci Mesele

Biz daha evvel şunu açıklamıştık: Müşrikler, Hz. Peygamber (s.ja.s)'i Kur'ân'ı Allah katından bir vahiy yoluyla almayıp, kendisinin uydurması olmasıyla itham ettiklerinden ötürü, böyle birtalebte bulunmuşlardı. İşte bu sebeble, Hz. Peygamber (s.a.s) de. Allah Teâiâ'nın ayette bahsettiği gibi, böyle bir vehmin yanlışlığını ortaya koymuştur. Bunu şu şekilde izah ederiz: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i doğumundan o âna kadar, görüp tanımışlardı. Onlar, onun hallerini, durumunu, hiçbir kitap okumamış olduğunu, herhangi bir hocanın talebesi olmadığını ve hiç kimseden birşey öğrenmediğini biliyorlardı. Peygamber (s.a.s) daha sonra, bu minval üzere geçen kırk yıldan sonra, usûl ilminin en değerli kurallarını, ahkâm ilminin inceliklerini, ahlâk ilminin latifelerini ve geçmiş milletlerin kıssalarının sırlarını ihtiva eden bu yüce'kitabı getirmiştir. Bu kitaba, âlimler, fesahat ve belâğât sahibi (edibler) muâraza edememişler, benzerini yapamamışlardır. Binâenaleyh akl-ı selim sahibi olan herkes, böyle bir şeyin ancak Allah'dan gelen bir vahy ile olabileceğini bitir. O halde, Hz. Peygamberin, "Eğer Allah dileseydi. Kur'ân'ı size okumazdım, size de onu bildirmezdi" şeklindeki buyruğu, Kur'ân'm, kendisinin uydurup söylediği birşey olmayıp, Allah'dan gelen bir vahiy olduğu hususunda bir hükümdür. Onun "Ben. ondan evvel İçinizde bir ömür boyu yaşamıştım " ifâdesi de, anlatıp izah ettiğimiz, delile bir işarettir. Ayetteki. "Siz hâlâ akhnızı kullanmaz mısınız!?" ifâdesi de, "Böylesi büyük ve kıymetli bir kitabın, öğrenim görmemiş, talebe olmamış, hiçbir kitap okumamış ve ilmî tartışmalarda bulunmamış bir kimsenin eliyle gelmesi, bunun ancak bir vahiy ve inzal yoluyla olacağını zarurî olarak bildirir, gösterir. Zarurî olarak bilinen şeyleri kabul etmemek ise, aklın sağlığına zarar verir. İşte bundan dolayı, o, 'Siz hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız!?" buyurmuştur. 156[156]

İkinci Mesele

Ayetteki ifâdesindeki edrâ kelimesi, "ütm (bilmek)" manasına gelen "dirayet" masdarından türemiştir. Sibeveyh: "Arapça'da, *£ji ve (aynı manaya) (onu bildim) denilir. Fakat bu fiilin bâ harf-i cerri ife kullanılması daha çoktur. Bunun böyle olduğunun delili, Hak Teâiâ'nın, buyurmuş olmasıdır. Eğer bu fiil, diğer şekilde (harf-i cersiz) daha çok kullanılıyor olsaydı, Cenâb-ı Hak, şeklinde buyururdu" demiştir. Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: "Bu ifadenin manası; "Allah, onu size bildirmezdi ve onu size haber vermezdi" şeklindedir. Keşşaf sahibi, tıpkı, Âiat' (Ona verdim) ve (Onu memnun ettim) manasına olmak üzere, ve şeklinde söyleyenler gibi, Hasan el-Basri'nin, ayetteki bu ifâdeyi şeklinde okuduğunu söylemiştir. Bu kıraati, İbn Abbas'ın bunu (Bununla sizi inzâr etmezdim) şeklinde okuyuşu da destekler, İbn Abbas'ın bu kıraatini Ferrâ rivayet etmiştir.
Ayetteki bu kelimeyi, hemze İle, "(Onu size haber vermezdim) şeklindeki kıraatin izahı şöyledir: Bu ifâde.bir şeyi izâle edip giderdiğinde söylediğin sözünden alınmıştır. Yine birşeyi

---

tahsis söz konusu olup, o da Allah'ın, kulunu şartsız olarak affedebileceğidir."(Ç).
154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/327-328
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/328
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/328-329

gidici kıldığında söylediğin, ifâdesinden alınmıştır. Buna göre mana "Ben sizi, onu okuyarak, benimle mücâdele ederek beni defeden ve beni yalanlayan hasımlar kılmazdım" şeklinde olur. İbn Kesîr'in, bu kelimenin başına bir lâm-ı ibtidâiyye getirerek ve müsbet mana ile çf "mutlaka o sizi giderirdi" şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir.

Ayetteki "Ben. bundan önce içinizde bir ömür boyu yaşamıştım" if.adesindekı umur kelimesinin en meşhur kıraati, mim'in ötresi ile olan okuyuştur. Bu kelime, mim'in sükûnu ile umren şeklinde de okunmuştur. 157[157]

Allah Hakkında Yalan Uydurandan Daha Zâlim Olamaz

Allah'a karşı yalan uydurandan, yahut O'nun ayetlerini yalan sayandan daha zalim kimdir? Şu muhakkak ki mücrimler asla felaha ermezler (Vûnus, 17).

Bil ki, bu ayetin, kendinden öncekilerle münâsebeti açıktır. Bu böyledir, çünkü o müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den kendiliğinden uydurup başka bu Kuf ân getirmesini istemişler ve onu. "O. bu Kur'ân'ı uydurdu" diye itham etmişlerdi. Daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.s), bunun olamayacağını, bu Kur'ân'ın ancak Allah'ın vahyi ve inzali ile olduğu hususunda açık delil getirerek, "Allah'a karşı yalan uydurandan... daha zalim kimdir?" buyurmuştur. Bu "Eğer o Kur'ân Allah katından olmasaydı, dünyada kendisine benden daha çok zulmetmiş olan hiç kimse olmazdı. Çünkü o zaman ben, bunu uydurup, Allah'a isnad etmiş olurdum. Durumun böyle olmayıp, aksine bunun Allah'ın bir vahyi olduğuna dâir deliller getirdiğime göre, "Dünyada sizden daha câhil ve kendilerine sizden daha fazla zulmeden hiç kimse yoktur" denilmesi gerekir. Zira onun Allah katından olduğu, daha önce zikredilen o aklî delil ile ortaya çıkıp, siz de bunu kabul etmediğinize göre Allah'ın ayetlerini yalan saymış oldunuz. Dolayısıyla da sizlerin, insanların en zalimleri olmuş olmanız gerekir" demektir. Netice olarak diyebiliriz ki, ayetteki, "Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kimdir?" ifâdesinin gayesi, Hz. Peygamber'in kendisinin yalancı olmasını kabul etmemesi, "yahut O'nun ayetlerini yalan sayandan daha zâlim kimdir?" ifâdesinin maksadı da, müşrikler Allah'ın delillerini inkâr edip, ayetlerini yalanladıkları için, onlar hakkında çok şiddetli bir cezanın olacağını bildirmesidir. Ayetteki, "Şu muhakkak ki müşrikler asla felaha ermezler" ifâdesi de, kendinden önce geçen bu iki cümleyi te'kîd etmektedir. Allah en iyi bilendir. 158[158]

Kudret Sahibi Olmayan Putlara Tapmanın Saçmalığı

"Onlar Allah'ın dışında, kendilerine ne bir zarar, ne bir fayda veremeyecek olan şeylere taparlar. Bir de. "Bunlar. Allah yanında bizim şefaatalarımızdır". derler De kr "Siz, Allah'a, göklerde ve yerde bilmeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz.'1 Hâşâ O. şirk koştuğunuz şeylerden çok yüce ve münezzehtir" (Yunus, 18).

Bil ki biz, Kur'ân'ın müşriklerin kendileri için ilah kabul ettikleri putları tenkîd eden ayetleri ihtiva ettiği için, müşriklerin, Hz. Peygamber'den, bundan başka bir Kur'an getirmesini veya bu Kur'ân'da değişiklik yapmasını istediklerini söylemiştik. İşte bundan dolayı Hak Teâiâ bu ayette de, o putlara hakaret etmenin ve onları hafife " almanın yerinde bir iş ve sağlam bir yol olduğunu beyan etmek için, putlara ibâdet etmenin çirkinliğini gösteren bir ifâde kullanmıştır.

Bil ki Allah Teâlâ o müşriklerden şu iki şeyi nakletmiştir:

a) Putlara ibâdet ettiklerini,

b) "Bunlar, Allah yanında bizim şefaatçılarımızdır" dediklerini.

Allah Teâlâ, birincisinin yanlışlığına. "Kendilerine ne bir zarar, ne de bir fayda veremeyecek olan şeylere taparlar" ifadesi ile dikkat çekmiştir. Bunun böyle olduğunu birkaç yönden izah edebiliriz:

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/329-330

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/330

1)Zeccâc şöyle demiştir: "Onlar, putlara ibadet etmeseler bile, putlar onlara zarar veremez. Yine müşrikler, onlara tapsalar da, putlar onlara bir fayda veremez."

2) İbadet olunanın mutlaka, kudret bakımından, kendisine ibâdet edenden daha mükemmel olması gerekir. Bu putların ise, kesinlikle ne fayda ne de zarar vermeleri söz konusu değildir. Ama o kâfirler, putlar üzerinde, bazan düzeltmek bazan da bozmak şeklinde tasarrufta bulunabiliyorlar. Buna göre, tapan tapılandan daha güçlü ve mükemmel durumda olunca, onlara ibâdet etmek bâtıl olmuş olur.

3) İbâdet, tazim ve saygı çeşitlerinin en ileri derecesidir. Binâenaleyh ibâdetin, nimet çeşitlerinin en büyüğünün sâdır olduğu zata yapılması gerekir. Bu nimetler ise, hayat, akıl, kudret ve gerek dünya, gerek ahiretle ilgili olarak kulların menfaatine olan herşeydir.-Şu halde, menfaat ve zararların hepsi, Allah'dan sudur ettiğine göre. ibâdetin de ancak Allah Subhânehû ve Teâlârya mahsus olması gerekir. 159[159]

Şirkin Menşei Hakkında

İkincisi de, o müşriklerin, "Bunlar. Allah yanında bizim şefaatçılanmızdır" şeklindeki sözleridir.

Bil ki bazıları şöyle demişlerdir: "O kâfirler, Allah'a ta'zim hususunda, putlara tapmanın, Allah'ın bizzat kendisine ibâdet etmekten daha önemli olduğunu sanıyorlardı. İşte bundan ötürü onlar, "Bizim, Allah'a ibâdet etmekle meşgul olma ehliyet ve liyakatimiz yoktur. Aksine biz, bu putlara ibadetle meşgul oluruz. Çünkü onlar, bize Allah katında şefaatçi olurlar" diyorlardı."

Sonra âlimler, o müşriklerin, hangi sebepten ötürü, putlar hakkında "Onlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizde" dedikleri hususunda ihtilaf etmiş ve pek çok görüş ileri sürmüşlerdir:

1) O-müşrikler. âlemdeki her bölgeyi idare edenin, felekler âleminin ruhlarından belli bir rûh olduğu inancını taşıyorlardı. Bundan dolayı o ruh için, bir put belirlediler. Maksadları aslında o ruha ibâdet olmak üzere, o puta ibâdet ettiler, sonra da o ruhun. en büyük ilahın (Allah'ın) kulu olduğuna inandılar ve ona tapmakla meşgul oldular.

2) Onlar yıldızlara tapıyor ve Allah'a kulluk ehliyetinin yalnız onlarda bulunduğunu iddia ettiler. Daha sonra da yıldızların doğup battığını görünce o yıldızlara ibadet etmek maksadıyla o yıldızlara ait belirli putlar yaptılar ve onlara ibadet etmekle meşgul oldular.

3) Onlar o putlar ve heykeller üzerine, belirli tılsımlar koydular. Daha sonra da tıpkı büyücülerin yaptığı gibi, onlara ibadet ettiler.

4) Onlar, bu putları ve heykelleri, kendi peygamberlerinin ve büyüklerinin şekillerinde yaptılar ve her ne zaman bu heykellere ibadetle meşgul olurlarsa, o ulu kişilerin, Allah katında kendileri için şefaatçi olacaklarını iddia ettiler.

Bunun bir benzeri de, zamanımızdaki pek çok insanın, onların kabirlerine saygı duyup hürmet ettiklerinde, Allah katında onların kendilerine şefaatçi olacağı inancını taşıyarak, büyük zatların kabirlerine ta'zim ile meşgul olrnalarıdır.

5) Onlar, ilahın en büyük nûr; meleklerin de (küçük) nurlar olduğuna inanıyorlardı. Bundan dolayı onlar, en büyük putu, en büyük ilahın suretinde; diğer putları da (gûyâ) meleklerin suretinde yaptılar.

6) Belki de o topluluk, "hulul" inancını taşıyordu ve ilâhın, bazı yüce ve kıymetli cisimlere hulul edebileceğini söylüyorlardı. Bil ki bütün bu izahlar, Hak Teâlâ'nın. "Onlar, Allah'ın dışında, kendilerine ne bir zarar, ne bir fayda vermeyecek olan şeylere taparlar" şeklindeki delili ile bâtıldır, yanlıştır. Bunların yanlış oluşlarının izahı iSe, bizim daha önce yaptığımız üç izahtır.

Cenâb-ı Hak "De ki: "Siz, Allah'a, göklerde ve yerde bilmeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Hâşâ O. şirk koştuğunuz şeylerden çok yüce ve münezzehtir buyurmuştur,

Bil ki bununla ilgili olarak müfessirler şu tek izahı yapmışlardır: Allah'ın bunu bilmemesinden murad, o şeyin aslında hiç olmadığını ve kesinlikle söz konusu olmadığını ortaya koyup,

---

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/331-332

beyân etmektir. Çünkü eğer böyle bir şey mevcûd olsaydı, Allah o"nu bilirdi. O şey, Allah'ın malûmu olmadığına göre, onun hiç olmamış olması gerekir. Bu gibi sözler, örfte de yaygındır. Çünkü insan birşeyi, kendisinden nefyetmek istediğinde, o şeyin asla bulunmadığını ve hiç olmadığını belirtmek için, "Allah benden böyle birşeyin sâdır olduğunu bilmez" der. Ayetteki kelimesi, şeddesiz olarak etünbiûne şeklinde de okunmuştur.
Hak Teâlâ'nın "Hâşâ. O. şirk koştuğunuz şeylerden çok yüce ve münezzehtir" ifâdesinden maksadı, kendisini bu tür şirklerden tenzih etmektir. Hamza ve Kisâî, buradaki fiili tâ ile tüşrikûn (şirk koştuğunuz...) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatin bir benzeri de, Nahl sûresinin başlarında yer alan iki ayette (1. ve 3. ayetlerde)dir. Rûm sûresinin tamamında ise, bu fiil muhatab sîğası ile ta'lı olarak okunmuştur. Keşşaf sahibi, ayetteki bimâ lafzırîdaki ma kelimesinin, ism-i mevsûl veya mâ-ı masdariyye olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, ya "Onların Allah'a ortak koştukları o şeriklerden bilmediğini..." şeklinde, yahut da: "Onların ortak koşmadıklarından bilmediğini..." şeklinde olur. Vahidî de: "Bu JjT^J fitlini tâ ile okuyanlar, ayetteki ^'^ fiilinden ötürü; yâ ile okuyanlar ise, sanki Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, "Hâşâ Allah, müşriklerin şirk koştuğu o şeylerden münezzeh ve yücedir" de!" denilmiş olmasından ötürü böyle okumuşlardır. Bunun yâ ile okunmasının bir diğer sebebinin de, Allah Teâlâ'nın, kendisini o müşriklerin söyledikleri sözlerden tenzih ederek, "Hâşâ, O (Allah), müşriklerin şirk koştuğu şeylerden çok yüce ve münezzehtir" demiş olması da mümkündür. 160[160]

İnsanlar Başlangıçta Tek Ümmet İdiler

"İnsanlar, ancak tek bir ümmet idiler, sonra ihtilafa düştüler. Eğer Rabbinden bir söz (ezelî bir takdir) geçmiş olmasaydı, hakkında ihtilaf ettikleri hususta. aralarında muhakkak hüküm verilip bitmişti bile" (Yunus, 19),
Bil ki Allah Teâlâ^ putlara ibâdet etmenin yanlışlığına kesin deliller getirince, bu yanltş yol ve inancın nasıl meydana geldiğini de anlatarak, "insanlar, ancak bir tek ümmet idiler.." buyurdu.
Bil ki Hak Teâlâ'nın bu beyanının zahiri, onların hangi $ey hususunda bir ümmet (birlik) olduklarını göstermez. Bu hususta şu üç görüş vardır: 161[161]

Bu Ümmetin İslâm Hususunda İttifak Ettiklerini Benimseyenler

Birinci görüş: Onların hepsi de hak din olan "İslâm" üzere idiler. Bu görüşü benimseyenler görüşlerinin doğruluğu hususunda şu delilleri ileri sürmüşlerdir: Bu ayetlerin maksadı, küfrün bâtıl; putJara ibadet yolunun zayıf ve İslâm'ın üstün bir din olduğunu iyice ortaya koymaktır. Öyleyse ayetteki, "insanlar, ancak birtek ümmet idiler..." ifâdesinden maksadın, onların İslâm yada küfür üzere tek bir ümmet olmaları olması gerekir. Onların, küfür üzere bir tek ümmet olduklarını söylemek mümkün değildir. Geriye, onların İslâm üzere tek bir ümmet olduklarını söyleme ihtimali kalır.
Biz, şu sebeplerden ötürü, onların küfür üzere tek bir ümmet olduklarının söylenemiyeceğini söyledik:
1) HakTeâlâ, "Her ümmetten birer şâhid getirdiğimiz zaman, (onların halleri) nice olur?"ima. id buyurmuştur. Allah'ın getireceği şahidin mutlaka mü'min ve âdil olması gerekir.Binâenaleyh yaratılan her ümmet içerisinde, müminlerin bulunduğu sabit olmuş olur.
2) Yeryüzünün hiçbir zaman Allah'a ibâdet edenlerden ve sayelerinde, yeryüzü ehline yağmurların yağdırılıp, rızıkların verildiği kimselerden boş ve uzak olmadığı hususunda, hadisler gelmiştir.
3) Yaratmanın asıl hikmeti "kulluk" olduğuna göre, yeryüzündeki insanların hepsinin, bu

---

[160] 160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/332-333
[161] 161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/333-336

maksaddan uzak ve beri olmaları düşünülemez. Nitekim riz. Peygamber (s.a.s)'in Allah Teâlâ. yeryüzündekilere baktı ve kitab ehli olan (mü'minlerden) geri kalanlar hariç. Arab olanına da, Acem olanına da hiddetlendi"[162[162]] buyurduğu rivayet edilmiştir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden önce, imân etmiş bir topluluğun mevcûd olduğuna delâlet eder. O halde artık nasıl olur da "Onlar küfür üzere tek bir ümmet idiler" denilebilir?

İnsanların, ya küfür üzere, ya iman üzere bir ümmet oldukları sabit olup; küfür üzere bir tek ümmet olmamış oldukları ortaya çıkınca, iman üzere tek bir ümmet teşkil ettikleri sabit olur.

Bu görüşü benimseyenler, insanların ne zaman böyle oldukları hususunda da ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak. İbn Abbas ve Mücahtd: "Onlar, Hz. Adem (a.s) ve onun çocukları zamanında İslâm dini üzere idiler ve Hz. Adem'in iki oğlundan biri diğerini öldürdüğü zaman ihtilâfa düştüler" demişlerdir

Bazıları ete: "Onlar, Hz. Nuh zamanına kadar İslâm dini üzere idiler ve onlar, bu hal üzere on asır kaldılar. Dah'a sonra, Hz. Nuh zamanında ihtilâfa düştüler de. işte bunun üzerine Allah Teâlâ. Hz. Nuh'u onlara peygamber olarak gönderdi" demişlerdir.

Diğer bazıları da, "Onlar, Hz. Nuh zamanında, tufandan sonra, aralarında küfür zuhur edinceye kadar, İslâm dini üzere idiler." derken; başkaları da "Onlar, Hz. İbrahim'in zamanında, Amr İbn Luhayy o dini değiştirip tağyir edinceye kadar, İslâm dini üzere idiler" demişlerdir. Bu görüşü benimseyenler, Cenâb-ı Hakk'ın w-Uj< j'S' uj buyruğundaki "İnsanlar" kelimesinden maksadın hasseten Araplar olduğunu söylemiştir.

Bu görüşün tafsilatını iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, daha önce, putlara tapmanın, beyan ettiğimiz delil ile yanlış olduğunu ve doğru olmadığını beyân edince, bu ayette, bu putlara tapma işinin, işin başlangıcında Arapların bir yolu ve davranışı olmadığını, aksine onların. İslâm dini üzere bulunduklarını beyan etmiş, böylece putlara tapmayı yasaklamış, sonra da, onlar arasında bu fasit görüş ve itikadın ortaya çıktığını beyan buyurmuştur. Bundan maksad şudur; Araplar, bu fasit işin, putperestliğin kendilerinde aslî ve yerleşik bir şey olmadığını ve onun, daha önce bulunmadığı halde yeni ihdas edilmiş olduğunu bildiklerinde, o putperestliği desteklemek için taassub göstermeyecekler, o fasit itikadın zayıflatmasından sıkıntı duymayacaklar ve o mezhebin aslı esası olmadığının ortaya konulmasından da, tabiatları ve ruhları nefret etmeyecektir. Bunu şu iki husus da destekler:

a) Cenab-ı Allah: "Onlar Allah 'm dışında, kendilerine ne bir zarar ne bir fayda veremeyecek olan şeylere taparlar. ."; bir de: "Bunlar. Allah yanında bizim şefaatçılanmızdır..." (Yunus. ısı buyurmuş, sonra da bunu delil ile iptal etme hususunda iyice özen göstererek, bunun peşinden: "İnsanlar, ancak tek bir ümmet i d iler')yunu&, 19) buyurmuştur. Binâenaleyh, şayet bundan maksat: "Bu küfrün ta eski zamandan beri, onlar arasında mevcut olduğunu" beyân etmek olsaydı, bu cümlenin, o görüşün iptaline delil tutulması doğru olmazdı. Ama biz, ayetin bu ifâdesini, "İnsanlar, başlangıçta müslüman idtfer; bu küfür, onlar arasında ancak şu zamandan beri ortaya çıkmıştır.." manasına hamledersek, o zaman bununla, kâfirlerin bu görüşleri hakkındaki inançlarını zayıflatmaya ve bu görüşü, onlar nezdinde çirkin gösterip takbih etmeye imkân ve yo! bulunabilir. Binâenaleyh, işte bu maksadı gerçekleştirmek için, lafzı bu manaya almak gerekir.

b) Allah Teâlâ: 'insanlar, ancak tek bir ümmet idiler, sonra ihtilâfa düştüler.. " buyurmuştur. Bu tehdidi, bahsi geçen en yakın kavramla ilgili göstermek uygun olur. En yakın olan ise, ihtilâf etmiş oldukları hususudur. Binâenaleyh bu tehdidin, daha önce geçen "insanların tek bir ümmet olması" meselesine değil, bu "ihtilâf hali"ne hamletmek gerekir. Durum böyle olunca da, onların, küfürde değil, İslâm üzere tek bir ümmet olduklarının söylenmesi gerekir. Zira onlar, küfürde tek bir ümmet olsalardı, o zaman onların ihtilâfları, imanları ile meydana gelmiş olurdu. Halbuki, iman sebebiyle meydana gelen bir ihtilâfın, vaîd ve tehdit sebebi olması caiz değildir. Ama onların imanda tek bir ümmet olmaları halinde, ihtilâfları küfür sebebiyle olmuş olur. Bu durumda, bu ihtilafın bir tehdit sebebi kılınmış olması doğru ve

---

[162[162]] Müslim, Cennet 63 (4/2197).

yerinde olur. 163[163]

Bu Ümmetin Küfür Üzere İttifak Ettiği Görüşü

İkinci görüş: Bu, şöyle diyenlerin görüşüdür: Onlar, küfürde tek bir ümmet idiler. Bu görüş, bir kısım müfessirden nakledilmiş olup, onlar şöyle demişlerdir: "Böyle olması halinde, bu sözün bu makamda getirilmesinin faydası şudur: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e onun, dine davet ettiği herkesin, kendisine icabet edip. dinin kabul edeceğini ummaması gerektiğini: çünkü insanların hepsinin küfür üzere olduklarını, onların bazısında İslâm inancının daha yeni meydana çıktığını: dolayısıyla insanların tamamının iman üzere birleşmelerini beklememesi gerektiğini beyan etmiştir.
Üçüncü görüş: Bu, şöyle diyenlerin görüşüdür: Onlar, İslâm fıtratı üzere yaratılmış ı olmaları hususunda tek bir ümmet idiler. Daha sonra onlar, dinleri hususunda ihtilâf etmişlerdir, ki, işte Hz, Peygamber (s.a.s): "Her doğan, kendi fıtratı (İslâm fıtrat)) üzere doğar. Derken ebeveyni onu, yahudîleştirir, hristiy anlaştırır, yahud mecûsîyapar"164[164]uyurarak, buna işaret etmiştir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Onlar, aklî kanunlar ve yasalar hususunda tek bir ümmet idiler. Bunların, bu görüşlerinin neticesi de, şu iki şeye, yani a) Allah'ın emrine saygı duymaya; b) Allah'ın mahlukatına şefkatli olmaya varır ki, Hak Teâlâ bunu da: "De ki: "Celin, üzerinize Rabbinizin neleri haram ettiğini ben okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak yapmayın. Ana-babaya iyilik yapın (..,}"_ (En'âm. isi) ifadesiyle beyân buyurmuştur. Bil ki biz bu meseleyi, Bakara sûresinde detaylı bir biçimde ele almıştık. Dolayısıyla burada, bu kadarla yetinmemiz gerekir. 165[165]

İnsanların İhtifafı Hakkında Ezelî Hüküm

Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer Rabbin-den bir söz (ezelî bir takdir) geçmiş olmasaydı, hakkında ihtilâf ettikleri hususta.
aralarında muhakkak hüküm veriiilp bitmişti bile..." ayetine gelince, bil ki bu ayette, o "kelime"nin ne olduğuna dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
a) Şöyle denilmesi: "Şayet Cenâb-ı Hak, O'nu inkâr etseler dahi, kulları üzerinde bir mükellefiyetinin bulunduğunu haber vermemiş olsaydı, onların küfürlerinden dolayı, hesaplarını hemen görüp, cezalarını da hemen vererek, onların arasında hükmederdi. Ancak ne var ki bu, teklifin (kulluk imtihanının) sona ermesine sebep olacağı, ister istemez imanı, mecbûriyyeti gerektireceği ve bundan dolayı da, mükellef kılmanın devam etmesi daha doğru ve daha faydalı olacağı için, Allah Teâlâ, pek yerinde olarak bu cezayı âhirete bırakmıştık' Bu görüşü kabul eden zat, sözüne devamla şöyle demiştir: "İşte bunda, mü'minleri, kâfir ve zalimler tarafından yapılan ezâ, cefâ ve kötülüklere katlanmaya, onlara tahammül etmeye dair sabretmeye davet vardır."
b) Rabbinin, onlara bir lütuf olarak güahkârların cezasını hemencecik vermeme hususunda, Rabbinden bir "kelime" geçmemiş olsaydı, haktan yana olanı bâtıldan yana olandan; isabet edeni hata edenden ayırmak suretiyle, onların ihtilâf ettikleri şeyler hususunda aralarında hükmederdi.
c) "O "kelime" Cenâb-ı Hakk'ın, "Rahmetim, gadabımı geçmiştir, ondan fazladır166[166] hadis-i kudsisidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti fazla olunca, o gâlib gelen rahmet, sapıtan câhilin üzerine mağfiret ve af örtüsünün salıverilmesini ve ona, (hidâyeti) bulacağı vakte

---

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/334-336
164[164] Keşfii'l-Hafa, (2/125) (Buhari ve Müslim'den).
165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/336
166[166] Buhari, Tevhid, 15 (8/171); Müslim, Tevbe, 15(4/2108)

kadar mühlet verilmesini gerektirmiştir. [167][167]

Müşriklerin Tahakkümle Mucizeler İstemeleri

"(Müşrikler) "Ona, Rabbinden bir mucize indirilse ya!" derler. De ki: "Gayb, ancak Allah'ındır. Bekleyin. Muhakkak ki. ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim " (Yunus. 20).
Bil ki bu sözde, müşriklerin, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etme hususunda ileri sürdükleri şüphelerin dördüncü nev'i bulunmaktadır. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Senin getirmiş olduğun Kur'ân, çok çeşitli hususları ve hükümleri kapsayan bir kitapdır. Kitap, mucize olmaz. Baksana, Hz. Musa ve İsa'nın kitapları, kendileri için bir mucize değildi. Tam aksine onların, kitaplarından başka, nübüvvetlerine delâlet eden pekçok mucizeleri bulunmaktaydı..." Hem, o müşrikler arasında, Allah Teâlâ'nın da, "Eğer dilersek, biz de elbet bunun bir benzerini söyleriz" (Entti, 31) şeklinde söylediklerini haber verdiği gibi, Kur'ân'a muaraza edebilmeyi iddia edenler bulunuyordu. Durum böyle olunca, hiç şüphesiz onlar, o peygamberden kendisi için bir mucize olsun diye, Kur'ân'ın dışında başka birşey taleb etmişlerdi. İşte bundan dolayı Allah, onların bunu istediklerini, "(Müşrikler), "Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" derler.." ayetiyle beyan etmiştir. Bu sebeple Allah, Peygamber (s.a.s)'e bu talep karşısında "De ki: "Gayb, ancak Allah'ındır. Bekleyin. Muhakkak ki ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.." demesini emretmiştir.
Bil ki bu cevâbın izahı şöyle yapılabilir: Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in elinde zuhur etmesinin kahir ve apaçık bir mucize olduğuna dair kahir ve kuvvetli deliller getirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) kendisinin onların arasında büyüdüğünü, gelişip serpildiğini; halbuki onların da, O'nun herhangi bir kitabı okuyup mütalâa etmediğini, bir hocanın talebesi olmadığını, aksine kırk yıl boyunca kendileriyle içice yaşadığını, asla herhangi bir tefekkür ve teallüm ile de meşgul olmadığını, daha sonra bu yüce Kur'ân'ın birdenbire kendi dilinden zuhur ettiğini, böylesi yüce ve üstün kitapların, öğrenim yollarından herhangi birisiyle uğraşmamış olan böylesi kimselerde zuhur etmesinin, ancak vahiyle olabileceğini bildiklerini beyan etmiştir. İşte bu, Kur'ân'ın apaçık kesin bir mucize olduğu hususunda, kahir bir aklî delildir. Bu gerçek sabit olunca, Kur'ân'ın dışında başka bir mucize talep etme, Hz. Muhammed'in nübüvvetini isbât ve risâletini ortaya koyma hususunda, ihtiyaç duyulmayan gelişigüzel teklifler cinsinden olmuş olur. Böylesi şey, Allah'ın dilemesine havale edilmiştir; o, isterse onu izhâr eder, isterse etmez. Binâenaleyh bu, gaybla ilgili meselelerden olmuş olur. Bundan dolayı herkesin, "Allah onu yapacak mı, yapmayacak mı?" diye beklemesi gerekir. Ancak ne var ki, Allah onu yapsın ya da yapmasın, nübüvvet sabit olmuş ve Hz. Peygamberin peygamberlik iddiasındaki sıdkı ve doğruluğu ortaya çıkmış olur. Bu esas maksat, bu ilâve mucize talebinin tahakkuk edip etmemesiyle değişmez. Böylece bu izahın, bu neticeyi ortaya koyma hususunda apaçık bir cevap olduğu ortaya çıkmış olur. [168][168]

Darlıkta Bunalan Allah'a Yönelir, Kurtulunca Unutur

"insanlara, kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra, bir rahmet taddırdığımız zaman bakarsın ki ayetlerimiz hakkında, onlar kötü bir fikir içine girmiştir. De ki: "Allah'ın mukabelesi, ikâbı daha çabuktur. Elçilerimiz sizin beklemekte olduğunuz o kötü fikirleri şüphesiz yazıyorlar" (Yunus, 21).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [169][169]

Birinci Mesele

---

[167][167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/36-337
[168][168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/337-338
[169][169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/339

Bil ki müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Kur'ân'dan başka bir mucize isteyip, Allah Teâlâ da onlara, "De ki: "Gayb, ancak Allah'ındır" (Yunus. 20) şeklinde cevap verince, Allah Teâlâ başka bir"cevap daha zikretmiştir ki, bu da ayette mezkûr olan cevaptır. Bunu iki yönden anlatabiliriz: 170[170]

Müşriklere Yaraşan Sıfatlar

Birinci vecih: Cenab-ı Allah bu ayette, bu müşrikler topluluğunun adetinin.hile ve desise düşünmek, münakaşalara dalmak, inatlaşmak ve insafsız davranmak olduğunu beyan etmiştir. Onlar böyle olunca da. onlara istemiş oldukları diğer bir mucizenin verilmesi halinde de iman etmeyecekler, aksine küfür ve cehaletlerinde devam edeceklerdir. Binâenaleyh biz burada, şu iki hususu, yani o toplulukların âdetinin hilekârlık, inatlaşmak ve münakaşalara dalmak, her ne zaman da durum böyle olursa, diğer mucizelerin izhar edilmesinde bir fayda olmadığını beyan etmeye gerek duyuyoruz.
Birinci makamın izahı: Rivayet olunduğuna göre Cenâb-ı Hak, Mekkelilere yetmiş yıl kıtlık musallat kıldı. Sonra da onlara acıyıp, merhamet ederek, arazilerine bereketli yağmurlar yağdırdı. Daha sonra da onlar kalktılar, bu apaçık ve bereketli yüce menfaatleri, putlara ve yıldızların hareketlerine nisbet ettiler. Her iki duruma göre de bu, nimete küfrân ile mukabele etmektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın "İnsanlara bir rahmet taddırdığımız zaman..." buyruğundan maksat, bereketli yağmurlar; "kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra..." ifadesinden murad, o şiddetli kıtlık ve "bakarsın ki ayetlerimiz hakkında onların yine kötü bir fikri vardır" ifâdesinden murad da, o yüce menfaatlerin, yıldızların hareketine ve putlara izafe edilmiş olması olur.
Bil ki Allah Teâlâ bu hususu, aynen bu sûrede geçen, "İnsanlara sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü. yahut otururken veya ayakta İken bize duâ eder. Fakat biz onun sıkıntısını açıp giderdik mi. sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan dolayı bize dua etmemiş gibi (çeker) gider" (Yunus, 12) ayetinde ele almış,ancak ne var ki tefsirini yapmış olduğumuz bu ayette, o ayette bahsetmediği şu inceliğe de yer vermiştir. Bu incelik de şudur: Onlar o rahmete kavuşup onu elde ettiklerinde de hile ve desiselere sapıyorlar ve karışıklık, kötülükler peşinde koşuyorlardı. Önceki ayette, bu incelik bulunmamıştı. Binâenaleyh, anlattıklarımızla, o toplulukların âdetinin, karışıklık çıkarmak, inâd etmek, düzenbazlık yapmak ve belâlar peşinde koşmak olduğu sabit olmuş olur. 171[171]

İnanmamakta Diretene Mucize Fayda Vermez

Durum her ne zaman böyle olursa, diğer mucizelerin izhar edilmesinde bir fayda yoktur, şeklindeki ikinci makama gelince: Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, onlara, istedikleri apaçık mucizeleri izhar etmesi halinde bile, onlar o mucizeleri kabul etmeyeceklerdir. Çünkü onların bu taleplerinden maksatları, dtni istemek hususundaki titiz davranmaları değil, aksine onların bundan maksatları, dünyevî mevkilerini koruma hususunda karşı koyma, men etme ve bu hususta aşırı davranmak ile başkasına uymaktan kaçınmaktır. Bunun delili, Aliah Teâlâ, işi onlara siki lutup, onlara belâlar musallat kılıp, daha sonra da o belâları onlardan giderip, onları hayırlarla değiştirdiğinde bile, onların yalanlama ve inkârlarına devam etmiş olmalarıdır, Böylece bu, Allah Teâlâ'nın onlara, istemiş oldukları o mucizeleri indirmesi halinde bile, onların ona itibar etmeyeceklerine delâlet etmiş olur. Böylece, anlattıklarımızla, bu sözün. daha önce geçmiş olan talebe karşılık kesin bir cevap olduğu ortaya çıkar.
İkinci vecih: Mekkeliler için, refah sebepleriyle güzel hayat şartları tahaKkuk etmişti. Böyle olan kimse azar ve tekebbür eder. Nitekim Cenâb-ı Hak. "(Okumamaktan) sakın! Çünkü insan, muhakkak azar. kendisini {mal sebebiyle) ihtiyaçtan uzak gördü diye.-. "(Aiak.6-

---

[170] 170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/339
[171] 171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/339-340

7)buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu hususu, ayette zikredilen misâl ile anlatmıştır. Binâenaleyh onların yeni mucizeler istemeye ve fasit taleplerde bulunmaya yönelmelerinin sebebi, onların, içinde bulundukları büyük nimetler ve ardı arası kesilmeyen mal mülktür. O halde. Cenâb-ı Hakk'ın."De ki: "Allah'ın mukabelesi, ikâbı daha çabuktur.." buyruğu, kendisinin, onlardan o nimetini kaldıracağına, onları Peygamberine inkıyad eden, O'na itaat eden ve yersiz itirazları bırakan kimseler haline getireceğine âdeta dikkat çekmiştir. Ailah en iyi bilendir. 172[172]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsanlara, bir rahmet taddırdığımız zaman" ifadesi, mübalağa üslûbunda varid olmuş bir
kelâm olup, bundan murad, rahmetini onlara ulaştırıp vermesidir. Bil ki, Allah'ın rahmeti, ağız ile tadılan bir şey olmayıp, akıl ile tadılan ve bilinen bir şeydir. Bu da, ruhanî mutlulukların hak olduğu görüşüne delâlet eder. 173[173]

Musibete Duçar Olanın, Sabırsızlanıp, Meyus Olması

Zeccâc şöyle demektedir:" ifâdesindeki izâ edatı, şart edatıdır. ifâdesindeki izâ ise. şartın cevâbı olan izâ cümlesidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "kendi ellerinin öne sürdükleri (günahlar) yüzünden onlara bir fenalık isabet edince de. hemen onlar ümitlerini kesiverirler" (Rum. 36) ayetinde olduğu gibidir. Buna göre mana, "İnsanlara bir rahmet taddırdığımızda, onlar hemen hile ve kötü fikir yoluna saparlar. Şayet, onlara bir fenalık isabet ederse de, hemen ümitsizliğe düşerler..." şeklinde olur. Bil ki, ifâdesindeki "mufâcee" manasını ifâde edip, buna göre ayetin manası, "Onlar o anda, bir de bakarsın ki hile yoluna sapmışlar ve hemen ona doğru koşmuşlardır" şeklinde olur." 174[174]

Dördüncü Mesele

Allah, onların, ayetlerini tekzib etmelerini "mekr-hile, tuzak" diye adlandırmıştır. Çünkü, "mekr", bir şeyi, hile yoluyla göründüğü şeklinden döndürüp çevirmektir. Onlar, Allah'ın ayetlerini şüpheler atmak, münazaralarda yersiz karışıklıklar çıkarmak ve benzeri fasid işler yapmak suretiyle, başvurabildikleri bütün çarelerle geçersiz kılmaya çalışıyorlardı. Mukatil, ayette geçen mekr'den muradın, "Bu, Allah'ın rızıklarıdır, demeyip; tam aksine onların, "Falanca yıldız sebebiyle bize yağmur yağdırıldı, rızık verildi..." demeleridir" demiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın mukabelesi, ikâbı daha çabuktur. Elçilerimiz sizin beslemekte olduğunuz o kötü fikirleri şüphesiz yazıyorlar..." ayetine gelince bu, "O kâfirler, Allah'ın nimetine, hile ve mekr ile mukabele edince, Allah da, onların hilelerine, ondan daha çetin ve kuvvetli bir yolla, ceza ile mukabelede bulunmuştur" anlamındadır. Bu, şu iki yönden böyledir:
a) Allah Tealâ'nın âhirette onlar için hazırlamış olduğu şiddetli azâb; dünyada da, onların rezîl, kepaze olmalarıyla başlarına gelmiş olan felâket ve musibetlerdir.
b) Allah'ın elçileri (melekler), onların hile ve mekrlerini yazar, böylece de o şeyleri muhafaza ederler. Bu melekler, Kıyamet gününde, onların içinde taşıdıkları o çirkin şeyleri, onları yüzlerine çarparlar. İşte bu da, tam bir rezil rüsvay olmaya, kepazeliğe ve bir cezaya sebep olur ki, biz bundan Allah'a sığınırız. 175[175]

"O. sizi karada ve denizde gezdirendir. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz. onlar bunları güzel

---

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/340
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/340-341
174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/341
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/341

bir hava ile akar gibi götürdükleri, (yolcular da) bununla sevindikleri zaman ona şiddetli bir fırtına gelip çatar, (denizin) her yerinden kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlardır. işte o sırada onlar Allah'ın dininde halis ve samimi kimseler olarak O'na duâ ederler: "Andolsun (derler), eğer bizi bundan kurtarırsan seksiz şüphesiz şükredenlerden olacağız." Fakat Allah onları selâmete erdirince bakarsın ki yerde yine haksız yere taşkınlıklarda bulunuyorlar! Ey insanlar, sizin taşkınlığınız ancak kendinize karşıdır. Bu da dünya hayatının menfaati gibidir. Nihayet dönüşünüz ancak bizedir. O vakit neler yapıyor idiyseniz, size biz haber vereceğiz." (Yunus. 22-23).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [176][176]

İnsanın Nankörlüğüne Bir Örnek

Cenâb-ı Hak, "İnsanlara, kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra, bir rahmet taddırdığımız zaman bakarsın ki ayetlerimiz hakkında, onlar yine kötü bir fikir içine girmişler "(Yunus,21) buyurunca, bu söz, manası tamamiyle zahir olmayan, ancak tam bir misâl getirilerek manası vuzuha kavuşturulacak otan genel ve külli bir ifâde olmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, bu ayeti kendisinden önceki ayeti açıklasın diye, hem insanın, çok şiddetli zarardan rahmete geçişine; hem de, buna rağmen insanın mekrine, yani hile ve tuzaklara başvurusuna bir misal zikretmiştir. Bu böyledir, zira genel kavramlar, dinleyicilerin anlayışlarına ancak, o külli manaların hakikatini ortaya koyacak çok net ve açık misal getirilmek suretiyle ulaşır, yerleşir.
Bil ki, insan gemiye binip, maksadına uygun yönden esen rüzgarı bulunca,onda tam bir mutluluk ve kuvvetli bir sürür meydana getir. Daha sonra da birden bire, helak olma ve ölme emareleri zuhur edince, -ki bunların birincisi, onlara çok kuvvetli bir hatıranın isabet etmesi; ikincisi, onlara, her taraftan koca koca dalgaların gelerek onları kuşatması ve üçüncüsü de, onların zanlarınca, mahvolmalarının gerçekleşip kurtuluş ümid edilecek bir durum olamayacağının ortaya çıkmasıdır-, hiç şüphesiz gayelerine uygun olan o güzel hallerden, bu korkunç ve kahredici hallere geçişleri büyük bir korkuya ve dehşete sebebiyet vermiştir. Hem, denizde bu tür halleri ve korkunç şeyleri müşahade etmek, daha fazla korkuya ve dehşete kapılmaya yol açmıştır. Çünkü bu durumda insan sadece Allah'ın fadl ve rahmetini umar, bütün mahlûkattan ümidini keser ve kalbi, ruhu ve bütün uzuvlarıyla Allah'a yalvarıp yakarmaya yönelir. Sonra da Cenâb-ı Hak onu, bu büyük belâdan kurtarıp bu dehşetli zarardan kurtuluşa ve necata erdirince, işte tam o esnada, o kimse o nimetleri unutur da. alışmış olduğu batıl inançlarıyla kötü huylarına tekrar döner. Böylece, önceki ayette ele alınan o külli genel mananın, bu ayetle zikredilen misalden daha güzel ve daha mükemmel bir misal ile izah edilemiyeceği ortaya çıkmış olur. [177][177]

İmam Cafer es-Sadıkın Yaratıcıyı isbatı

Nakledildiğine göre, birisi Cafer es-Sadık'a "Yaratıcının isbâtı hususunda bana bir delil getir!" deyince, Cafer es-Sadık; "Bana, sanatını söyle" der. Bunun üzerine o: Ben, denizde ticâretle uğraşan bir kimseyim" cevâbını
verince, Cafer es-Sadık: "Bana durumunun nasıl olduğunu anlat! {Başından neler geçti?)" der. Bunun üzerine o adam: "Gemiye binmiştim; derken gemim, paramparça oldu Ben de, onun tahtalarından birine tütündüm. Tam o esnada çok şiddetli bir fırtına koptu" dedi. Bunun üzerine Cafer es-Sadık: "Kalbinde bir yakarma, bir duâ hissettin mi?" diye sorunca da, o adam: 'Evet" cevabını verdi. Bunun üzerine de Cafer es-Sadık: "Senin ilâhın, işte o esnada kendisine yalvarıp yakardığın Zât'tır..." dedi. [178][178]

---

[176][176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/342
[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/342-343
[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/343

Üçüncü Mesele

İbn Amir, "dürüp bükmenin" zıddı otan "neşr (yayma}" kökünden olmak üzere yerine, "sizi yayar"
şeklinde okumuştur ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın sanki, "yere dağıhn.. "(Cuma, ıo)emrinden alınmıştır. Diğer kıraat imamları ise, tef'îl babından olmak üzere i£jvi şeklinde okumuşlardır. 179[179]

Kulun Fiilinin Yaratılması

Alimlerimiz, kulun fiilinin, Allah'ın yaratması ile olması gerektiği hususunda, bu ayetle de istidlal ederek şöyle
demişlerdir: Bu ayet, kulları yürütmenin, Allah katından olduğuna delâlet etmektedir, Cenâb-ı Hakk'ın: "De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın..." {Rum, 42) ifâdesi de, yürümenin kullar tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Bu durum, onların yürümelerinin, hem kendilerinden hem de Allah'dan olduğuna delâlet etmektedir, Binâenaleyh bu yürüyüp hareket etme işi, kesb cihetinden kullara; yaratma cihetinden de Allah'a ait olmuş olur. Bunun benzeri ifâdelerde Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbin seni hak bir şey uğrunda evinden çıkardığı zaman da (hal böyleydi) (Entfti, 5) ayetinin yanısıra, "... hani kâfirler onu (Mekke'den) çıkardıkları zaman..." ijevüe. ıo) ayetini zikretmesi; "az gülsünler, çok ağlasınlar onlar... "(Tevbe, 82) ayetinin yanısıra, "Hakikat şu: Güldüren de. ağlatan da O'dur" (Necm, 43) ve: "Attığın zaman da sen atmadın, lakin Allah attı" (Enfai. 17) ayetleridir.
Cübbaî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ'nın onları denizde hareket ettirmesine gelince, bu gerçekte böyledir. Fakat onların karada hareket etmelerine gelince, bu iş Allah'a mecazî olarak izafe edilmiştir. Binâenaleyh kutdan taat olarak sâdır olan herşey, Allah'ın emri ve onu o kula kolaylaştırmasıyla olmuştur. Kuldan sâdır olan günahlara gelince, yine kulu ona muktedir kılan, hiç şüphesiz Allah Teâlâ'dır." Kâdî bu söze şunu ilave eder. "Karadaki (hareketlerin) de, Allah Teâlâ'nın insanlara kara üzerinde binekleri musahhar kılıp, yeryüzünü, insanların üzerinde tasarruf edebilecekleri ve insanları orada yaratmak suretiyle onların emrine vermiş olması bakımından Allah'a izafe edilmesi de caizdir. Çünkü eğer Allah böyle yapmamış olsaydı, onların orada hareket etmeleri imkânsız olurdu."
Kaffâl da Hak Teâlâ'nın: "O (Allah), sizi karada ve denizde gezdirendir" ayetine. "Karada ve denizde, geçiminizi temin etmek için sizi gezip dolaşmaya ileten O'dur Size gezip dolaşma sebeplerini hazırlamış olması bakımından da sizi hareket ettiren yine O'dur" manasını vermiştir.
İşte {ehl-i sünnetin) görüşüne karşı (Mu'tezile tarafından) verilen cevaplar bunlardır. Biz diyoruz ki: Denizde, insanı hareket ettirenin Allah Teâlâ olduğunda şüphe yoktur. Çünkü geminin cüzlerinde o hareketi yaratan Allah Teâlâ'dır. Bir fiifin failine nisbet edilmesinin, bir "hakikat" olduğunda şüphe yoktur. Buna göre biz diyoruz ki: Yapılan bu izaha binâen, insanları kara üzerinde hareket ettirenin de Allah Teâlâ olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, âlet-edevât verme manasında, onları karada hareket ettirmiş olması, mecazî bir hareket ettirme olur. Dolayısıyla aynı lafzın, aynı anda hem hakikî, hem de mecazi manaya gelmiş olması gerekir ki bu bâtıldır.
Bil ki Cübbâi'ye göre lafzın aynı manaya nisbetle, hem hakiki hem de mecazi mana ifade etmesi imkânsız değildir. Fakat Ebu Hâşim, bunun imkânsız olduğunu söyler. Şu kadar var ki Ebu Haşim, Allah Teâlâ'nın bu tabiri iki kere kullandığının180[180] söylenilmesi uzak bir ihtimal değildir" der.
Bil ki Cübbâî'nin görüşünün, "Usul-i Fıkh"a dair eserimizde geçersiz olduğunu gösterdik. Ebu

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/343
180[180] Biri hakiki, öbürü mecazi manada olarak iki defa kullanılmasını kasdediyor (Ç).

Hâşim'in "Allah bunu iki kere kullanmıştır" şeklindeki görücü de gerçek olmaktan uzaktır. Çünkü bu, kendisinden önceki alimlerden hiç kimsenin söylemediği bir görüştür. Binâenaleyh bu görüş, icmânın hilâfınadır. Dolayısıyla da bâtıldır. [181][181]

Ayetle İlgili Bazı Sorulara Cevaplar

Bil ki ayetle ilgili olarak, geriye bazı sorular kalmıştır:
Birinci soru: Gemide olmak, hiç şüphesiz denizde hareket etmekten önce olduğu halde, nasıl olur da, gemide olma işi, denizde hareket ettirmenin bir neticesi gibi gösterilmiştir?
Cevap: Gemide olmak, hareket ettirilmenin neticesi kılınmamıştır. Aksine ifâdenin takdiri sanki şöyle denilmiş olmasıdır: "O, sizi hareket ettirendir. Bu hareket ettirme cümlesi içinde, gemide olma işi de bulununca şöyle şöyle oldu..."
İkinci soru: Ayetteki "Bulunduğunuz zaman ifâdesindeki şartın cevabı nedir?
Cevap: Bu şartın cevabı, ayetteki, "Ona şiddetli bir fırtına gelip çatar" cümlesidir. Ayrıca Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki illi ıjM "Onlar Allah'a... duâ ederler" ifâdesi, ..Âpe "Sandılar ki" ifadesinden bedeldir. Çünkü onların duâ etmeleri, ölümü beklemelerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bazı büyük zatlar, ayetteki "Onlar Allah'a duâ ederler..." ifâdesinin, müste'nef bir cümle olarak alınmasının daha açık olacağını söylemişlerdir ki, "Ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve denizin her yerinden kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlardır" denilince, sanki birisi "Ya onlar o zaman ne yaptılar?" diye sormuş da, bunun üzerine "Onlar Allah'a dua ederler" cevabı verilmiştir. [182][182]

İltifat Üslubu Hakkında Bir İzah

Üçüncü soru: Üslubu, muhatap sîğasından gayb sîğâsma çevirmenin faydası nedir?
Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılır:
1) Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bundan maksad, mübalağa (birşeyi iyice belirtmektir. Buna göre Allah Teâlâ sanki onların hallerine hayret etsinler ve onların bu durumlarını iyice yadırgayıp, nahoş karşılasınlar diye, onların bu durumlarını başkalarına anlatmıştır."
2) Ebû Ali el-Cübbâî şöyle der: "Allah Teâlâ'nın, kullarına yönelik olarak yaptığı hitablar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dili ite olmuşur. Binâenaleyh aslında bu, gaibden (yani üçüncü şahıstan) haber verme gibidir. O halde, gaibi muhatabın yerine koyan herkesin, aynı şekilde onu, gâib sîğasına çevirmesi de yerinde olur."
3) Bu, şu anda hatırıma gelen bir izahtır: Sözde, gâib sîğasından muhâtab sığasına geçmek, karşıdakine duyulan yakınlığa ve ona daha fazla değer vermeye delâlet eder. Ama bunun zıddı, yani muhâtab sîğâsı kullanırken, gâib sığalarına geçmek, gazaba ve uzaklaştırmaya delâlet eder. Birincisi, Fatiha sûresinde olduğu gibidir. Çünkü, "Hamd plsun Alemlerin Rabbi. Rahman ve Rahîm Allah'a.." (Fatiha. 1-3) ayetlerinin tamamı, gâib sığası ile olan yerlerdir. Daha sonra insan buradan, "Yalnız sana ibadet eder. yalnız senden yardım isteriz... "(Fatiha. 4) ifadelerine geçer ki, bu, kulun, sanki gâibten huzur-u ilâhiye geçtiğine delalet eder. Bu da, onun derecesinin yüceliğini ve âlemlerin Rabbinin hizmetine son derece yaklaşmış olduğunu gösterir. İkincisi ise. bu ayette olduğu gibidir. Çünkü ayetteki, "Gemilerde bulunduğunuz zaman "ifâdesi, karşıda bulunanlara bir hitabdır; "(O gemiler) bunları götürdükleri zaman" ifâdesi ise, gâib sîğasıyladır. Binâenaleyh bu ayette, muhatab sîğasından gâib sîğâsına geçilmiştir [ki bu da, bir kızgınlığın, uzaklaştırmanın ve kovmanın söz-konusu olduğunu gösterir. Bu gibi kimselerin durumuna yakışan da budur. Çünkü Allah'ın kituflarına küfran-ı nimet (nankörlük) ile mukabele etmek özelliğinde olan her insana uygun olan, bizim bu anlattığımız şeydir.
Dördüncü soru: Bu ayette, şartta ve cevapta, nazar-ı dikkate alınmış olan kayıtlar kaç

---

[181][181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/343-344
[182][182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/345

tanedir?
Cevap: Şartta bulunan kayıtlar üçtür: 1) Gemide olmak. 2) Geminin güzel bir rüzgarla hareket etmesi. 3) Onların bundan duyacakları sevinç,

1) Onlara bir fırtınanın gelip çatması. Bu hususta şöyle iki soru sorulabilir:

Birincisi: Ayetteki câethâ "Ona gelip çatar" ifadesindeki "Ona" zamiri müfred olduğu halde, fülk (gemi-gemiler) kelimesine râcîdir. "Onlar bunları... akar gibi götürürler" kelimesindeki "onlar" zamiri de cemî olduğu halde, yine fülk kelimesine râcîdir. Bunun sebebi nedir?

Bu soruya şu iki şekilde cevap verilir:

a) Biz, câethâdaki zamirin fütk kelimesine âit olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine bunun O? ^j "Güze! bir hava" ifâdesine râcî olduğunu söylüyoruz.

b) Biz, sizin söylediğinizi kabul etsek bile, fülk kelimesinin, hem müfred {gemi manasında), hem de cemî {gemiler manasında) olabilen bir kelime olduğunu, dolayısıyla her iki zamirin de kullanılışının yerinde ve güzel olduğunu söylüyoruz.

İkincisi: Âsıf ne demektir?

Buna şöyle cevap verilir: Ferrâ ve Zeccâc şöyle demişlerdir: "Arapça'da hem hem de denilir. Yine denilir." Ferrâ sözüne devamla şöyle der: "Elifli yani ifâ! babından bu kelimeyi kullanma, Esedoğullannın lehcesidir. tabiri "Rüzgâr şiddetli esti, şiddettendi" demektir. kelimesinin asıl manası sürat ve hızdır. Nitekim Arapça'da, (hızlı deve), ve (hızlı) denilir. Ayette denmiştir. Çünkü, bununla "hızlı" manası kasdedilmiştir. Bu tıpkı, sütçü manasına lâbin ve hurmacı manasına tamir denilmesi gibidir. Yahut da, rih kelimesi, (lafzen) müzekker olduğu için, böyle denilmiştir.

2) Ayetteki "(Denizin) her yerinden kendilerine dalgalar hücum eder" ifadesidir. "Mevc" (dalga), denizin üzerinde kabaran sudur.

3) "Sandılar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlar" ifadesi... Bu, "Onlar, ölüme iyice yaklaştıklarını sandılar" demektir. Bunun aslı şuna dayanır: Bir beldeyi veya bir topluluğu düşman kuşattığında, onlar adetâ ölümle başbaşa kalmış olurlar.

Beşinci soru: Ayetteki, "Hâlis ve samîmi olarak./' ifadesindeki ihlâs ile ne murâd edilmiştir?

Cevap: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, bununla, onların şirki bıraktıklarını ve hiçbir ilâhlarını (o anda) Allah'a ortak koşmadıklarını ve Allah'ın rubûbiyyeti ile vahdâniyyetini kabul ettiklerini murâd etmiştir."

Hasan el-Basrî: "İhlas, "iman" demektir. Fakat onları, içine düşmüş oldukları bu durumdan kurtaracak olanın ancak ve ancak Allah Teâlâ olduğunu bilmeleri, zarurî ve kesin bir iman yerine geçmiş olur" demiştir.

İbn Zeyd ise: "O müşrikler, Allah'ın yanısıra başka şeylere de duâ ederlerdi. Binâenaleyh başlarına böyle bir sıkıntı gelince, sadece Allah'a dua ettiler" demiştir.

Ebu Ubeyde'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onların bu dualarından murad, "Ya Hayy, ya Kayyûm" manasında, âhiyyen şerâhiyyen demeleridir.

Altıncı soru: Ayetteki hâzihi "bundan" İfadesi ile neye işaret edilmiştir?

Cevap; Bununla: a) Şiddetli fırtınadan, b) Dalgalardan, c) Belâlardan manalarına işaret edilmiştir. Her nekadar bu kelimeler geçmemiş olsa bile, ayette bunlara delâlet eden ifâdeler geçmiştir.

Yedinci soru: Ayette bir takdir yapmaya gerek var mıdır?

Cevap: Evet. Binâenaleyh ayetin takdiri "Onlar. Allah'ın dininde hâlis ve samimi kimseler olarak ve "Eğer bizi bundan kurtarırsan..." demeyi kastederek..." şeklindedir.

Şöyle de denebilir: Ayette hiçbir takdir yapmaya gerek yoktur. Çünkü "Onlar... Allah'a duâ ederler" ifâdesi, "Eğer bizi bundan kurtarırsan..." ifâdesi ile tefsir edilmiştir. Binâenaleyh onlar, gerçekte (duâ olarak) sadece bu sözü söylemişlerdir. [183][183]

"Bağy" Kelimesinin Tefsiri

---

[183][183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/345-347

Bil ki Allah Teâlâ onların, böyle tam bir yalvarış ve yakarış içinde olduklarını nakledince, o beta ve sıkıntıdan kurtulduktan sonra, hemen o anda yeryüzünde haksız yere fesat ve zulüm yapmaya yöneldiklerini beyan buyurmuştur. İbn Abbas şöyle der: "Cenâb-t Hak, o ayetteki "bağy" (taşkınlık) ile, onların fesadını, yalanlamalarını ve Allah'a karşı cüretkâr oluşlarını kasdetmiştir. Bundan dolayı bağy, zulüm ile hükümrân olmaya yönelmek demektir." Zeccâc ise: "Bağy, fesâdda ileri gitmedir" derken, Esma: "Yara iyileşmemeye yüz tuttuğunda, denilir. Yine kadın, yalancı ve zinâkâr olduğunda denilir " demiştir. Vahidî, bu kelimenin asıl manasının "istemek" olduğunu söylemiştir.

Eğer, "O halde, bağy zaten haklı yere olamazken, ayette "Haksız yere bağy (taşkınlık)" denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bağy, bazan haklı yere de olabilir. Bu çeşidi, müslümanların, (hakeden) kâfirlerin topraklarına hükümrân olmaları, onların evlerini barklarını yıkıp, ekinlerini yakmaları ve ağaçlarını da kesmeleridir. Bu, Allah Resulünün. Kurayzaoğullarına (yahûdilere) uyguladığı şey gibidir.

Cenâb-ı Hak, daha sonra bu "bağy'Nn, akıllı olanın, sakınması gereken bâtıl bir iş olduğunu beyân buyurarak, 'Ey insanlar, sizin taşkınlığınız ancak kendinize karşıdır. (Size zarar verir. Bu da) dünya hayatının menfaati gibidir" demiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 184[184]

Birinci Mesele

Kıraat âlimlerinin çoğu, "meta" kelimesini, ayn'ın ötresi ile,; Âsım'ın râvisi Hafs ise, ayn'ın fethası ile metâe şeklinde okumuştur. Bunun merfû (ötüreli) okunuşu ile ilgili olarak şu iki izah yapılır:

a) Ayetteki (Kendinize karşı yaptığınız taşkınlıklarınız) mübteda, "Dünya hayatının metaldir" kısmı da haber olur. Ayetteki, "Kendinize karşı yaptığınız taşkınlıklarınız" ifâdesinden murad", "biribirinize yaptığınız zulümleriniz" manasıdır. Bu tıpkı, "Kendinizi öldürünüz... "(Bakara. 54)yani "birbirinizi öldürünüz (ey yahûdiler)" ayetinde olduğu gibidir. Buna göre ayetin manası. "Bazınız, bazınıza dünya hayatının sonu olmayan menfaatleri hususunda zulmetmiştir" şeklinde olur.

b) Ayetteki kelimesi mübtedâ, kelimesi haber; kelimesi ise, mahzûf bir mübtedanın haberi olup, buna göre takdiri "Bu, dünya hayatının menfaatidir" şeklindedir. Meta kelimesini mansub okumanın izahına gelince şöyle deriz: "Ayetteki kelimesi mübteda kısmı onun haberi, ise mef'ûl-ü mutlak tekîdîolup, takdiri, "Dünya hayatının metâtndan istifâde edersiniz" şeklindedir. 185[185]

İkinci Mesele

Bağy, en kötü günahlardandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Mükâfaatı en çabuk verilen hayır sıla-i rahim, cezası en çabuk verilen şer ise bağy ile yalan yere yapılan yemindir"186[186] buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "iki şey var ki. Allah Teâlâ onların cezasını dünyada iken peşin verir: Biri bağy. biri anababaya isyan " dediği de rivayet edilmiştir. İbn Abbas (r.a)'ın: "Eğer bir dağ bir dağa bağy etse (zulmetse), bağyeden mutlaka (sonunda) unufak olur" dediği rivayet edilmiştir. Me'mun da kardeşi hakkında su iki bevte tutunarak sövle demiştir:

"Ey, zulüm işleyen kimse, şüphesiz zulüm kırıp geçiricidir. Binaenaleyh sen. bir dur. Çünkü, kişinin işlerinin en hayırlısı, en adil olanıdır. Bunun için. eğer bir dağ bir gün başka bir dağa zulmetse. o dağın tepeleri ve etekleri kırılıp unufak olur."

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin de "Kendisinde şu üç şey, yani bağy (zulüm), ahdi bozma ve hilekârlık bulunan her insanın, bunlar aleyhine olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ey insanlar, sizin

---

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/347-348

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/348

186[186] İbn-i Mace, Zühd, 23 (2/1408).

taşkınlığınız (bağyiniz), ancak kendinize karşıdır" buyurur" dediği rivayet edilmiştir. [187]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "Ey insanlar, sizin bağyiniz. ancak kendinize karşıdır" buyruğu hakkında söylenecek sözün özü şudur:
Bu şu manayadır: "Ey insanlar, sizin birbirinize karşı zulmünüz kısa bir müddet için sözkonusudur. Bu da, son derece kısa olan ve çabucak son bulan ömürlertnizdir. Nihayet dönüşünüz ancak bizedir. Yani biz, sizin amellerinize karşılık vereceğiz. O vakit size, dünyada neler yapmış idiyseniz biz haber
vereceğiz." föŞ "Size haber vereceğiz' kelimesinin masdarı olan "Inbâ" "haber vermek" demektir. Bu ayette ise, "azab ile tehdîd etme" manasına kullanılmıştır. Bu tıpkı birisinin diğer birisine, "sana, yaptığını haber vereceğim" demesi gibidir. [188]

Dünya Hayatı Hakkında Bir Mesel

"Dünya hayatının hâli. gökten İndirdiğimiz bir su gibidir ki onunla yeryüzünde, gerek insanların gerek hayvanların yiyeceği bitkiler bitip birbirine girer. Tam yeryüzü zinet ve ihtişamını takınıp süslendiği, sahipleri de oraya kesinlikle hâkim olduklarım sandıkları bir sırada gece veya gündüz ona emrimiz gelivermiştir ve sanki dün hiç yokmuş gibi, onu tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmişizdir. İşte biz iyi düşünecek kimseler için, ayetleri böyle açıklarız" (Yunus. 24).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [189]

Birinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hak, "Ey insanlar, sizin bağyiniz ancak kendinize karşıdır. (Bu da) dünya hayatının menfaati
gibidir" buyurunca, bunun peşisıra, yeryüzünde taşkınlık yapan, dünyaya aldanan, ona sımsıkı sarılan, ahiretten ve ahirete hazırlanmaktan tamamen yüz çeviren kimseler için, darb-ı mesel olarak söylenen bu hayret verici misâli getirerek, "Dünya hayatının hâli, misâli, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki onunla yeryüzünün bitkileri bitip birbirine karışır" buyurmuştur. Bu ifâde şu iki manaya gelebilir:
a) Bunun manası, "Gökten inen o su sebebiyle, yeryüzünün bitkileri ona karıştı" şeklindedir. Bu böyledir, çünkü yağmur yağdığında, o yağmur sebebiyle rJek çok bitki biter ve o çeşitler birbirine girip, karışır. Bu, yağmur yağmazdan önce, bitmemiş bitkiler için böyledir.
b) Bundan murad, bitmiş olup da, henüz gelişip boy atmamış olan bitkilerdir. Bu, ancak bitkilerin, topraktan ilk çıkışları antnda olur. Binâenaleyh böyle yeni çıkmış bitkilerin üzerine yağmur yağıp, bitkiler bu yağmurla karşılaştığında, yağmurla bitki birbiriyle ihtilât ettiğinde, o bitkiler boy atar, gelişir, güzelleşir, olgunlaşır ve en güzel renklere ve zinetlere bürünür. İşte ayetteki "Tam yeryüzü zinet ve ihtişamını takınır" ifadesi ile, bu kastedilmiştir. Bu böyledir. Çünkü "tezahrüf" birşeyin en ileri derecede güzelleşmesi demektir. Böylece yeryüzü, hertürlü renkle böbürlenen, btr güzel elbise giyip, kırmızı, yeşil, sarı, altın rengi, beyaz ve benzeri renklerle süslendiğinde, tıpkı bir gelin gibi, bütün süs ve zinetlerini takınmış olur. Şüphesiz ki her ne zaman bir bahçe bu durum üzere ve bu sıfatlarda olursa, sahibi ondan dolayı sevinir ve ondan istifade edeceği hususundaki ümitleri artar ve kalbi tamamen onda olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte böylesi güzel bir bahçeye, gece veya gündüz, bir anda dolu, fırtına, yahut sel gibi bir büyük âfet salıverdiğinde o ağaçlar ve bitkiler, sanki hiç olmamış gibi, yok

---

[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/348-349
[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/349
[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/349-350

olurlar. Bu durumda sahibinin, son derece üzülüp kederleneceğinde şüphe yoktur. İşte kalbini dünya lezzetlerine ve güzelliklerine bağlayan her insanın durumu da aynıdır. Binâenaleyh bu insan, o şeyleri elde edemediğinde üzüntüsü artar ve onlara karşı aşırı bir hayıflanma içine girer. 190[190]

Dünya Hayatının Bitkiye Benzetilmesinin Sebebi

Bil ki dünya hayatının bitkilere benzetilmesi, Kâdî(r.h)'nin. özetlediği şu manalara gelebilir:
Birinci izah: İnsanın, dünya ile ilgili olarak harcayıp bitirdiği bu dünya hayatının neticesi, kendisinden istifâde etme hususunda fazla ümitlenildiği halde ümitsizliğe düşülen bu bitkilerin neticesi gibidir. Çünkü genel olara,k dünyaya sımsıkı sarılan kimse, bu dünyaya meyledip, dünya ile ilgili arzusu büyüyünce, ölüm ona ansızın gelip çatar. İşte bu, HakTeâlâ'nın, "Nihayet kendilerine verilen o şeyler yüzünden (tam şımarıp) ferahlandıkları zaman, onları ansızın tutup yakalayıverdik ve artık o anda onlar bütün ümitlerinden mahrum kaldılar" (En'âm, 44) ayetinde anlatılan husustur. Yani, onlar bütün ömürlerini dünyaya harcadıkları halde, dünya hususunda; aslında ister istemez ahirete gittikleri halde, ahiret hususunda da ziyana uğradılar.
İkinci izah: Allah Teâlâ, bu ekin için makbul ve övgüye değer bir netice hasıl olmayacağı gibi, dünyaya aldanıp, onu seven kimse için de, makbul bir neticenin meydana gelmeyeceğini beyân buyurmuştur.
Üçüncü izah; Ayetteki teşbih, Hak Teâlâ'nın "Biz onların yaptıkları her amelin önüne geçtik ve bunları saçılmış (hiçbir değeri olmayan) zerreler yapc Vurkan. 23 ayetinde ifâde edilen husus gibidir. Binaenaleyh bu yokedici sebebler meydana geldiği için. çiftçinin ekme gayretlerinin tamamen boşa çıkması gibi, dünyaya aldananın gayretleri de böyle boşa çıkar.
Dördüncü izah: O bahçenin sahibi, kendini yorarak ve gönlünü sıkıntıya sokarak, bahçesini imâr edip, kalbini ondan istifâde etmeye bağlamıştı, yani ondan istifâde edeceğini umuyordu. O yokedici sebebler meydana gelince, daha önce Katlandığı o İtina, gelecekte kendisi için çok şiddetli bir mutsuzluğun doğmasına sebeb olmuştur. Bu mutsuzluk da, onun kalbinde meydana gelen hayıflanmadır. Kalbini dünyaya bağlayan ve kendisini dünyayı elde etmek için yoran kimsenin durumu da böyledir. Bu, kimse de ölüp, elde etmek istediklerini elde edemeyince, dünya sebeplerini meydana getirme hususunda katlandığı o gayret ve itina, ahirette büyük bir mutsuzluk sebebi olur.
Beşinci izah: Belki de Hak Teâlâ, bu teşbihi, âhirete inanmayanlar için yapmıştır. Çünkü biz, alabildiğine büyümüş olan ekinin, zinet ve güzellik hususunda da son noktaya ulaştığını görürüz. Ama daha sonra, alabildiğine süsünü takınmış o toprağa bir âfet arız olur ve böylece bütün o güzellikler silinip gider. O toprak daha sonra yeniden ikinci kez aynı süslerle süslenir. Binâenaleyh Allah Teâlâ böyle birşeye kadir olanın, ahirette insanların amellerine, hayır ise hayır ile, şer ise şer ile karşılık verebilmesi için, canlıları orada yeniden diriltmeye de kadir olacağını göstermek için bu meseli (teşbihi) getirmiştir. 191[191]

İkinci Mesele

Mesel, sayesinde ikincinin durumunun, birinciye teşbih edildiği bir sözdür. "Mesel" ile, "sıfat, hal, özellik" manasının kasdedilmiş olması da mümkündür. Buna göre ayetin takdiri, "Dünya hayatının sıfatı, durumu şöyle şöyledir" şeklindedir.
Ayetteki kelimesine gelince Zeccâc şöyle der: "Bunun aslı, dir. Bundaki (ilk) tâ harfi "ze" harfine çevrildi; ilk "ze" harfi sakin kılınıp, (okunabilmesi için) başına bir hemze-i vasıl getirildi ve ikinci "ze"ye idğam edildi. Bu tıpkı ve (Bakara 72 ve Arat. 38) kelimelerinde söylediğimiz gibidir.

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/350
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/351

" Ve sahihleri de ona kesinlikle kadir olduklarını sandılar" tabiri hakkında, İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Allah "O yerin sahipleri, o ekin ve bitkileri hasad edip, meyvelerini devşirebileceklerini sandılar" manasını kasdetmiştir" der. Gerçekte, buradaki zamir, zahiren her nekadar, "arz" (yeryüzü) kelimesine râcî ise de, aslında yerde biten bitkilere râcîdir.
Allah Teâlâ'nın "Ona emrimiz gelivermiştir" buyruğu hususunda, İbn Abbas (r.a), "Bununla Cenâb-ı Hak, "Bizim azabımız ona geldi" manasını murad etmiştir" der. Gerçekte mana, "Bizim, o yeryüzünü helak ile ilgili emrimiz ona ulaştığında..." şeklindedir.
Allah Teâlâ '."Onu. biçilmiş bir hâle getirmişizdir" buyurur. İbn Abbas {r.a) "hasîd" kelimesine, "Orada sanki hiçbirşey yokmuş gibi..." manasını verirken, Dahhâk, "biçilmiş, hasâd edilmiş" manasını vermiştir. Buna göre, ayetteki "hasîd" kelimesinden murâd, bitkisi biçilip hasâd edilmiş yer demektir. "Hasîd" ile, o bitkinin kendisi de murad edilebilir. Ebu Ubeyde, bu kelimeye, "kökü kazınmış' manasını verirken, bazıları da, "koparılıp çıkarılmış" manasını vermişlerdir,
Ayetteki "Sanki dün hiç yokmuş gibi..." buyruğu hakkında Leys şöyle der: "Birşey yok olduğunda Arapça'da, "sanki hiç olmamış" manasında, denilir. Bu, Arapların, insanlar evlerinde ikamet ettiklerinde söyledikleri "Kavim, evlerinde oturuyorlar" sözünden alınmıştır." Bu izaha göre, bu ifâde o bitkilerin sıfatı olmuş olur. Zeccâc bunun manasının, "sanki onlar dün yaşamıyorlardı" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu izaha göre, kasdedilen de "yeryüzü" olmuş olur.
Allah Teâlâ "İşte biz iyice düşünecek kimseler için, ayetleri böyle açıklarız" buyurmuştur. Bu, "Ard arda gelmesi ve çokça vuku butması, yakînî imanın kuvvetlenmesine sebeb olsun ve şek ile şüphenin zail olmasını mucib olsun diye, ayetlerimizi ard arda, peş peşe ve tek tek getiririz, ortaya koruz" demektir.
"Allah selâm evine çağırır ve O, kimi dilerse onu doğru yola hidayet eder" (Yûnus, 25).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır. 192[192]

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bu, avet'in dana önceki ayetlerle münasebeti hakkındadır. Bil ki Allah Teâlâ gâfil kimseleri, bir önceki ayette verdiği mesel ile, dünyaya meyletmekten soğutunca, bu ayet ile de onları âhirete teşvik etmiştir. Ahirete teşvikin izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Benim ile sizin durumunuz tıpkı bir ev yapıp, o evde bir ziyafet kurup, o ziyafete davet için bir elçi, davetcigönderen bir efendinin durumuna benzer. Şöyle ki: Kim o davetciye icabet ederse, eve gelir, ziyafetten yer ve efendi ondan hoşnud olur. Kim de davete icabet etmezse, eve gelip, ziyafetten yemez, efendi de ondan razı olmaz. Dikkat edin: Allah, o efendi: ev. islâm evi: ziyafet cennet: davetci de. Muhammed (s.a.s)'dir" buyurduğu rivayet edilmiştir. Yine rivayet edilmiştir ki Hz. Peygamber (s.a.s) "Güneşin doğduğu her günde. mutlaka o günün İki tarafında (yani sabah ve akşam) iki melek, insanlar ve cinler dışında bütün mahlukata duyuracak şekilde, "Ey insanlar. Rabbinize geliniz. Çünkü. O, sizi selâm (kurtuluş) yurduna davet ediyor" diye nida ederler'193[193] buyurmuştur. 194[194]

İkinci Mesele

Ayetteki dar-ı selam (selâm yurdu)ndan muradın, "cennet" olduğunda şüphe yoktur. Fakat alimler cennete, niçin bu ismin verildiği hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır: 195[195]

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/352
193[193] Kenzu'l-Ummal, 15. Cilt, 43162. Hadis.
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/353
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/353

Cenab-ı Allah'ın İsmi Olarak "Selâm"

Birinci görüş: "Selâm", Allah'ın adıdır. Cennet de O'nun yurdudur. Binâenaleyh burada bize düşen, Allah'a niçin "selâm" denilmiş olduğunu izah etmektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Cenâb-ı Hak, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olunca, yok olmaktan, değişikliğe uğramaktan, zatı ve sıfatları hususunda başkasına muhtaç olmaktan uzak ve salimdir Böylesi bir sıfat, ancak Hak Teâlâ'ya aittir. Nitekim O, "Allah ganidir, siz ise fakirlersiniz" (Muhammet. 38} ve "Ey insanlar, sizler Allah'a muhtaçsınız" (?aw. 16) buyurur.
b) Allah Teâlâ, "Mahlûkât, O'nun zulmünden salim ve beridir" manasında, bu "Selâm" ismini almıştır, Nitekim O, "Rahbin. kullarına zulümkâr değildir" (Fussiiet 46) buyurur. Bir de. kendisi dışında kalan herşey O'nun mülkü ve milkidir. Failin, kendi mülkü üzerindeki hiçbir tasarrufu zulüm olmaz. Bunun bir diğer sebebi de. zulüm ya âcizden, ya câhilden, ya da muhtaç olandan sâdır olur. Bütün bunlar, Allah hakkında imkânsız olunca, O'nun için zulüm yapma da imkânsız olur.
c} Müberred şöyle der: "Allah Teâlâ, "selam sahibi" manamsa "Selâm" ismini almıştır. Bu, "selâma kadir olan sadece O'dur" demektir. Selâm, "âcizleri kötülüklerden ve âfetlerden kurtarmak" demektir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, ayıplıların ayıplarını örten, darda kalanların duasına icabet eden ve mazlumların intikamını zâlimlerden alandır," Müberred sözüne şöyle devam eder: "Buna göre "Selâm", selime fiilinin masdarıdır."
İkinci görüş: '-Selâm", "selâmet" kelimesinin çoğuludur. Buna göre. ayetteki "Dâru's-selâm" tabirinin manası, "Kendisine girenlerin âfet ve belâlardan kurtulmuş olduğu yurt, ev..." şeklindedir. O halde, buradaki "selâm" kelimesi £uö< (emmek) kelimesinin manasına gelmesi gibi, selâmet manasındadır. Çünkü burada, bu yurtta insan, ölüm, hastalık, acı, belâ, şeytanın vesveseleri, küfür, bidat, meşakkat ve yorgunluk gibi, her türlü kötülük ve âfetlerden uzak olmuş olur.
Üçüncü görüş: Cennete, bu ad verilmiştir. Zira Allah Teâlâ. cennetliklere selâm verir. Nitekim Cenâb-ı Hak, vÇok merhametli Rab'den sözle olan bir selâm vardır" (Yasm. 58) buyurmuştur. Melekler de onlara selâm verirler. Nitekim Cenâb-ı Hak. "Sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selâm. Dâr-ı dünyanın ne güzel sonucudur bu'" (Rad. 24) buyurmuştur.
Yine onların bir kısmı diğerine setâm verir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Oradaki tahiyyeleri, selâmdır"(Yunus. ıoj buyurmuştur. Yine onların selâmları, saîd (cennetlik) olan dünya ehline yetişir. Nitekim Cenâb-ı Hak,"Eğer amel defterini sağ taraftan alanlardan ise^artık ashab-ı yeminden selâm sana!" {Vako, 90-91) buyurmuştur. 196[196]

Kullar Cennete Davet Ediliyorlar

Bil ki Allah Teâlâ'nın cömertliğinin, kudretinin ve kullarına olan merhametinin kemal mertebesinde olduğu malumdur. Binâenaleyh, Allah'ın, kullarını Selâm Yurdu'na davet etmesi, Daru's-selâm'da gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve beşerin aklına da gelmeyecek şeylerin bulunduğuna delâlet eder. Çünkü azîm olan, bir şeyi büyütüp, ona karşı arzu uyandırıp ve o arzu uyandırmada da son derece itina gösterince, bu, o şeyin durumunun son derece mükemmel olduğuna delâlet eder. Özellikle Allah Teâtâ, bu mukaddes Kur'ân-ı Kerim'i, cennetin vasıflarıyla doldurmuştur. Meselâ, "Artık rahatlık güze! rmk ve Naîm cenneti (onundur) "(Vataa. 89] buyurulmuştur. Biz burada, bu neticeyi izah için, ,küllî ve genel bir hususa değiniyor ve şöyle diyoruz: İnsan, içinde bulunduğu günde, yarını için gayret gösterir. Her insanın, iki yarını vardır: Dünyadaki yarını, âhiretteki yarını197[197]

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/353-354
197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/354-355

Ahiret İle Dünya Yarınları Arasındaki Fark

Buna göre biz diyoruz ki, âhiretin yarını, şu dört bakımdan, dünyanın yarınından daha hayırlıdır:
1) İnsan, bazan dünyanın yarınına ulaşamaz, ama âhiretin yarınına ise ister istemez kavuşur.
2) Dünyanın yarınına kavuşacağını farzetsek bile, belki de onun, ya bu malı zayi etmesinden, veyahut da vücudunda o maldan istifâdesine mani olacak bir hastalığın bulunması sebebiyle, biriktirdiği o şeylerden istifade etmesi mümkün olmayacaktır. Ama, âhiretin yarınına gelince, insan, bu g'ünü için kazanıp kesbettiği herşeyden mutlaka istifade eder.
3) İnsanın, bu dünyanın yarınına kavuşması, malından da istifade etmesinin farzedilmesi durumunda da, ancak ne var ki bu dünyanın menfaat ve faydaları, zararlar ve yorgunluk-bitkinliklerle içiçedir. Çünkü dünyanın mutlulukları, âfetlerden uzak olmayıp, aksine belâlarla içiçedir. İstikra da buna delâlet etmektedir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber "Kim henüz yaratılmamış bir şeyi taleb ederse, ondan nzıklanmadığı halde kendisini boşuna yormuş olur" buyurmuştur. Bunun üzerine, "Ya Resûlallah, nedir bu?" denilince de O, Tam bir gün boyunca duyulacak sevinçtir" buyurur. Ama âhiretin izzetinin sağladığı faydalara gelince, bunlar gamlardan, üzüntülerden, kederlerden ve nefret uyandırıcı her şeyden uzaktırlar, beridirler.
4) İnsanın dünyanın izzetine ulaşması ve o izzet sebebiyle çeşitli şeylerden istifâde etmesi ve-bu istifadenin afet ve belâlardan uzak olması kabul edilse bile, onun, mutlaka sona ermesi kaçınılmazdır. Halbuki âhiretin menfaatları devamlıdır, sona ermekten ve inkıtâya uğramaktan uzak ve bendir. Böylece dünya mutluluklarının, bu dört kusur ile içice bulunduğu; ahiret mutluluklarının ise, bunlardan uzak ve salim olduğu, bu sebepten dolayı da cennetin "Daru's-selâm-Esenlik Yurdu" adını aldığı sabit olmuş olur. 198[198]

Dördüncü Mesele

Alimlerimiz, küfür ve imanın, Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğuna bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu ayette, bütün mahlûkatını Selâm Yurduna (Esenlik Yurduna) davet ettiğini; daha sonra da O'nun mahlûkatından bazısını buna hidâyet edip ilettiğini beyân buyurmuştur. Binâenaleyh, bu hususî hidâyetin, o umumî davetten başka olması gerekir. Güç, kudret, yapabilme imkânı verme, peygamber gönderme ve kitaplar indirme gibi şeylerin, "umumî" (genel) şeyler olduğu hususunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, bu hususi hidayetin, bütün bu umumî şeylerden başka olması gerekir. Bu da, bizim "Allah Teâlâ, ilim ve marifetullahı, başkasına değil de, o şahsa tahsis etmiştir" şeklindeki sözümüzden başka bir şey değildir.
Bil ki, bu ayet, Mutezile'ye güç geJen müşkil bir ayettir. Onlar, (bu hususta) fazla soru sormaya kadir olamamışlardır. Kâdî'nin ileri sürdüğü şeylerin özeti şu iki şeydir:
a) Bundan maksat, "Duaya icabet edip itaat eden, muttakî olan kimseleri, hiç şüphesiz ki Allah o davete, çağrıya hidâyet eder, ulaştırır" manasında olmak üzere. "Allah, dilediği kimseleri, o daveti kabul etmeye iletir" şeklindedir.
b) Bu ayetle, ilahî lütuflar kasdedilmiştir. Alimlerimiz, bu iki izaha tek bir şekilde cevap vererek şöyle demişlerdir: Mutezile'ye göre, bu hidâyeti îfâ etmek, Aflah'a vaciptir. Vacip olan şeyse, meşîete (dilemeye) taalluk etmez. Halbuki buradaki ifâde, meşîet-i ilâhiyeye bağlanmıştır. Binâenaleyh bu ayeti onların ileri sürdüğü manaya hamletmek imkânsızdır. 199[199]

"İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel mükâfaat. bir de ziyâde vardır. Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar. Onlar cennetlik olup orada ebedî kalıcıdırlar" (Yunus. 26)

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/355
199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/355-356

Bil ki Allah Teâlâ, kullarını, Daru's-Selâm'a davet edince, orada, o kullan için meydana gelecek saadetlerden de bahsederek, "İyi iş. güze! amel yapanlara en güzel mükâfaat. bir de ziyâde vardır" buyurmuştur. Bu ayeti tefsir edebilmek için, şu üç lafzın izahına ihtiyaç bulunmaktadır: 200[200]

Ayette Geçen "İhsan" Kavramı.

Birinci lafız: kelimesidir. İbn Abbas: "Bunun manası, "Lâ ilahe illallah kelimesini zikretmek için (...) vardır" şeklindedir" derken; el-Asamm: "Bunun manası, "İbâdet ettikleri her şeyde güzel davrananlar için (...) vardır" şeklindedir" demiştir ki, bu da "Onlar, emredildikleri şeyi, lâyık-ı veçhile yapıp, menhiyattan da, nehyediidiği şekilde kaçınanlar için (...) vardır" anlamındadır" demiştir. İkinci görüş yani Asammın görüşü, doğru olmaya daha yakındır. Zira yüksek dereceler, ancak itaatkâr kullar için tahakkuk eder.

İkinci lâfız: 6u, husnâ kelimesidir. İbn'ul-Enbarî şöyle demiştir: "El-husnâ kelimesi Arapça'da, ahsen kelimesinin müennesi (dişisi)dir. Araplar, bu kelimeyi, sevilen ve arzu duyulan şeyler hakkında kullanırlar İşte bundan dolayı bu kelime. te'kidlenmez ve herhangi bir şeyle de sıfatlanmazwKeşşâf sahibi ise, "Bu ifâdeyle, en güzel mükâfaat kasdedilmiş olup, bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "iyiliğin mükâfaatr iyilikten başka mıdır?" (Rahman, eo) ayetidir" demiştir.

Üçüncü lafız: Bu,ziyade lafzıdır. Buna göre biz diyoruz ki: Bu kelime, müphem ve kapalı bir kelimedir. Kapalı olması sebebiyledir ki, alimler bu kelimenin tefsirinde ihtilâf etmişlerdir. Onların sözlerinin neticesi şu iki görüşe varıp dayanır: 201[201]

"Hüsnâ" ve "Ziyade" Kavramları Hakkında

Birinci görüş: Bundan maksad, Allah Teâlâ'yı görmektir. Bu görüşte olanlar, sözlerine devamla şöyte demişlerdir: Bunun delili, hem nakil, hem de akıldır.

Nakle gelince, bu, bu hususta varid olan şu sahih hadistir: "el-husnâ. cennet: "ziyade" de. Allah Teâlâ'ya nazardır."

Aklî delile gelince bu şudur: El-husnâ kelimesi, başına harf-i tarifin gelmiş olduğu tekil bir kelimedir. Dolayısıyle, daha önce bilinen ve geçen bir şeye hamledilmesi gerekir ki, bu da "Dâru's-selâm - Esenlik yurdu" kelimesidir. Müslümanlar arasında, bu lâfızla alâkalı olarak kabul edilen yerleşik olan ve müslümanlarca bilinen mana, bununla, cennet ve o cennetteki faydalarla, cennetliklere gösterilecek izzet ve ikramın murad edilmesi olduğudur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ayette bahsedilen "ziyâde"den maksadın, cennette meydana gelecek faydalarla onlara gösterilecek izzet ve ikramdan başka birşey olması gerekir. Aksi halde, bir tekrar olmuş olur. Böyle diyeo herkes, "Bu, Allah Teâlâ'yı görmektir" demiş olur. Böylece bu, bu zıyâde"den muradın, "Ru'yetullâh" (Allah'ı görmek) olduğunu gösterir. Şu iki şey de bu manayı destekler:

a) Allah Teâlâ, "Bazı yüzler vardır, o gün ter-u tazedir. Rablerine bakacaktır" (Kıyame, 22-23) buyurmuş ve cennetlikler için şu iki şeyin bulunacağını belirtmiştir;

1) Yüzlerinin ter-ü taze, parlak, sevinçli ve neşeli olması;

2) Allah'a nazar etmeleri. Kur'ân'ın ayetleri birbirini tefsir eder. Binâenaleyh, bu ayette bahsedilen "el-husnâ" kelimesini, "yüzlerin parlaklığı" na; "Ziyade" kelimesini de, Rü'yetullah (Allah'ı görme) manasına hamletmek gerekir.

b) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Oraya baktığında, (büyük) bir nimet, büyük bir saltanat görürsün.." (inşân, 20 buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, o peygamberin, büyük nimeti ve büyük bir meliki göreceğini haber vermiştir202[202] Binâenaleyh, buradaki el-husnâ ve

---

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/356

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/356-357

202[202] Bu mâna, ifadesinin şeklinde okunmasına göredir (Ç).

ziyâde kelimesini, bu iki manaya hamletmek gerekir. 203[203]

Ru'yetullah Hakkında Mutezile'nin İtirazları

İkinci görüş: Buradaki "ziyâde" kelimesinin, Ru'yetullah manasına hamledilmesi caiz değildir. Mutezile şöyle demiştir: Bunun böyle olduğuna şunlar delâlet etmektedir:
1) Aklî deliller, rü'yetullah'ın imkânsız olduğuna delâlet etmektedir.
2) Ziyâde'nin, kendisine ziyâde edinilenin cinsinden olması gerekir. Halbuki ru'yetullah, cennet nimetleri cinsinden değildir.
3) Sizin bu konuda kendisine tutunduğunuz "Ziyâde" Allah'ın zâtına bakmaktır" şeklindeki haber, bir teşbihi gerektirir. Çünkü bakma, yanağın (başın) görüimek istenen şeyin tarafına çevirilmesi demektir. Bu da, görülmek istenen şeyin bir cihette bulunmasını gerektirir. Çünkü vech (yüz), husussî ve muayyen bir uzvun adıdır. Bu da bir teşbihi gerektirir. Böylece bu lafzın, ru'yetullah manasına hamledilmesinin mümkün olmadığı sabit olmuş olur. Binâenaleyh bunun, başka bir şeye hamleditmesi gerekir. İşte bu noktada Cübbâî şöyle der: "El-husnâ, hak edilen mükâfaat demektir. "Ziyâde" ise, Allah Teâlâ'nın, bir lütfü olarak, bu mükâfaata ilâvede bulunmasıdır. Benim, bu dediğimin doğruluğuna, hem Kur'ân, hem de müfessirlerin görüşleri delâlet etmektedir."
Kur'ân'a gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü (Allah) onların mükâfaatlanns eksiksiz öder. Onlara, fazlından, ziyâdesini de verir" (Fatır. 30) ayetidir.
Müfessirlerin görüşlerine gelince, bunlar şunlar: Hz. Ali (r.a.)'den "Ziyâde" tek bir inciden yapılmış bir odadır"; İbn Abbas'tan: "El-husnâ, "hasene" (mükâfaat) dir; "ziyâde" de. onun on katıdır"; Hasan el-Basrî'den: "Bu, on mislinden başlayıp yediyüz katına kadar çıkan mükâfaattır"; Mücâhid'den: "Ziyâde, Allah'ın bağışı ve ndvânıdır"; Yezîd İbn Semure'den: "Ziyâde, cennetliklere bir bulutun uğrayarak, "İstediklerinizi size yağdıracağım" demesi ve onun, istedikleri her şeyi onlara yağdırmasıdır" dedikleri rivayet edilmiştir.
Ehl-i sünnet alimleri bu vecihlere cevap vererek şöyle demişlerdir: Sizin, "Aklî deliller, Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğuna delâlet etmektedir" şeklindeki görüşünüz kabul edilemez. Zira biz, usûl (akaid) kitaplarında, o delillerin son derece zayıf ve tutarsız olduğunu beyân etmişizdir. Rü'yetullah'ın gerçekleşmesi aklen imkânsız olmayıp, sahîh haberler de bunun olabileceğini gösterince, bunu o haberlerin zahirlerine göre anlamak gerekir. Onların, "Ziyâdenin, kendisine ziyâdede bulunulanın cinsinden olması gerekir" şeklindeki görüşlerine gelince, biz diyoruz ki: Kendisine ilâvede bulunulan şey belli bir miktar ile sınırlandığı zaman, ona ilâve edilen şeyin, ondan başka olması gerekir.
Birincisinin misâli, bir adamın bir başkasına, "Ben sana. ilâvesiyle birlikte, on müdd (ölçek) buğday verdim" demesidir. Bu durumda, o ziyâdenin, ilâvenin, buğday cinsinden olması gerekir. İkincisinin misâli, bir kimsenin bir başkasına, "Sana buğday ve birde ilave verdim" demesidir, Bu durumda, o ilâvenin, buğdaydan başka bir şey olması gerekir. Ayette bahsedilen,el-husnâ lafzıdır ki, bu "cennet" demektir. Bu lafız, mutlak olup, belli bir miktar ile takdir edilmiş değildir. Binâenaleyh, buna ilâve edilen o şeyin, cennette bulunan bütün şeylerden başka olması gerekir.
Mutezilenin, "Bu konuda bahsedilen hadis, hem bakma manasını, hem de Allah'ın vechinin (yüzünün) bulunduğunu kapsamaktadır ki, bu her iki şey de-bir teşbihi gerektirir" şeklindeki sözlerine gelince, biz deriz ki: Bu haber, hem rü'yetullahın olabileceğini; hem de "cisrnıyyet"i, (cisim olabilmeyi) içine almaktadır Diğer taraftan, Cenâb-ı Hakk'ın bir cisim olmadığına dair kati delil bulunmaktadır. Halbuki, O'nu görmenin imkânsızlığına dair delil getirilmemiştir. Binâenaleyh yapılacak iş, sadece yanlışlığına dair delil bulunan şey ile ameli terketmektir. Hem biz. o haberin bildirdiğine aykırılık sözkonusu olmaksızın bu(ayette geçen "ziyade (ilave)" kavramının "Allah'ın cemalini görmek" manasına geldiğini açıklamıştık, Allah en iyisini bilendir.

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/357-358

Bil ki Allah Teâlâ, cennetlikler için sözkonusu olan mutlulukları açıklayınca, bundan sonrada, lütfü ile, mü'minleri koruduğu belâları açıklayarak "Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar" buyurmuştur. Bu, "O, yüzleri ne kater, yani, kendisinde siyahlık bulunan bir toz, ne de -zillet-, yani bir aşağılanma ve sarartp solma eseri kaplamaz" demektir.

O halde birinci sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın "O gün bazı yüzler de vardır: üzerlerini toz toprak (bürümüştür). Onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır" (Ateşe. 4(mi) ayetinde ifâde edilen husustur.

İkinci'sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yüzler (vardır), o gün zelil ve hakirdir. Yorucu işler yapandır" iar/e. 2-3)ayetinde ifâde edilen husustur. Bu iki sıfatın, mü'minlerden nefyedilmesinden maksat, Allah Teâlâ'nın bahsettiği kendilerine verilmiş olan o nimetlerin, istenilmeyen şeylerle karışık olmayıp mahza nimet ve lezzet olduğunu ve meydana geldiğinde, o yüzün halini değiştirecek ve ondaki parlaklık ve sevinci giderecek şeylerin, o mü'minler hakkında vaki olmayacağını bildirmek için, korku, hüzün ve 2illete düşme sebeplerini, onlardan nefyetmektir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, onların o cennette ebedî olarak kalacaklarını, hayatlarının sona ermesinden korkmamaları gerektiğini beyân etmiştir.

Bil ki, usûl alimleri şöyle demişlerdir: Sevab ve mükâfaat, tazimle içice, devamlı ve halis, mahzâ bir menfaattir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü O, sizi selâm (kurtuluş) yurduna davet ediyor" (Yunus. 25) beyanı, tazim ve mü'mine gösterilen saygının son noktasına; "/yi iş, güzel amel yapanlara daha güzel iyilik, bir de ziyâde vardır" (Yunus. 26) buyruğu, fayda ve menfaatin meydana geldiğine; "Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar" ifadesi de, o nimetlerin mahza, halis nimet olduklarına delâlet eder. O'nun "Onlar cennet ehli olup. onlar orada ebedî kalacaklardır" beyanı da, o nimetlerin devamlı olduğuna ve kesintiye uğramasından emin olunulduğuna bir işarettir. Allah en iyisini bilendir. 204[204]

"Kötülükler kazanmış olanlara gelince: Onların bir kötülüğünün cezası, bir misliyledir. Kendilerini bir horluktur kaplayacak. Onları. Allah'ın azabından kurtaracak kimse de yoktur. Sanki yüzleri, karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür onlann. İşte bunlar da. cehennemliklerdir ki. onlar orada ebedi kalıcıdırlar" (Yunus, 27).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 205[205]

İyi Amellerle Günahlar Arasındaki Fark

Bil ki Allah Teâlâ, müslümanların durumunu önceki ayette açıkladığı gibi, günahlara yönelenlerin durumunu da, bu ayette beyân ederek, onların halleriyle ilgili olan şudört şeyi zikretmiştir:

1) "bir kötülüğün cezası, bir misliyledir1' buyruğunun maksadı, hasenat ile seyyiât (günahlar) arasındaki farka dikkat çekmektir. Zira Allah Teâlâ, iyi ameller hakkında, onlarla meşgul olanlara fazlasıyla beraber mükâfaat vereceğini belirtmiş, kötü ameller hususunda ise günah işleyenlere sadece günahlarının misliyle karşılık vereceğini zikretmiştir. Buradaki fark şudur: Mükâfaata ilâvede bulunmak, bir lütuf olur ki, bu güzeldir. Ve bu, tâata teşvik etmeyi de te'kîd etmedir. Ama, kötü amellerde hak edilen miktardan fazlasını vermeye gelince, bu bir zulümdür. Şayet, Cenâb-ı Hak bunu yapmış olsaydı, o zaman vaad ve vaîd, terhîb ve tahztr (korkutma ve sakındırma) bâtıl olur, boşa çıkardı. Çünkü, bütün bunlara güvenmek, Cenâb-ı Hakk'ın bunlardaki hikmetinin sabit olduğu zaman tahakkuk eder. Halbuki Allah zulmetmiş olsaydı, O'nun hikmeti bâtıl olurdu ki, Allah bundan münezzehtir. Kadî, işte bu hususu kendi mezhebine göre, bu şekilde açıklamıştır.

2) "Kendilerini bir korluktur kaplayacak" vasfı, aşağılanmaktan ve hakarete uğramaktan bir kinayedir. Bil ki kemâl, zâtı gereği sevilir; noksanlık da, yine zâtı gereği yadırganır. Binâenaleyh nakıs, kemâle ermemiş insan, öldüğü zaman, mükemmelliklerden hâlî ve

---

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/358-360

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/360

uzak,kalmış olur. O zaman onun, kendisinin noksanlığını hissetmesi de, zillet, horluk. hakirlik ve cezanın meydana gelmesine bir sebep olur.

3) "Onları. AHah'dan hiçbir kurtarıcı da yoktur... " tavsifinin ifade ettiği husustur. Bil ki, ne dünyada, ne de ahirette, kişileri Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse yoktur. Zira AJlah'ın hükmü, kazası bütün kâinatı kuşatmış olup, kaderi de, bütün varlıklarda geçerlidir. Ancak ne var ki. asî karakterlere baskın olan vasıf, onların bu dünyada, kendi amel ve muratlarıyla meşgul olmalarıdır. Ama öldükten sonra herkes, kendisine AHah'dan gelecek şeylere karşı bir koruyucu olmadığını kabul ve ikrar eder.

4) "Sanki yüzleri, karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür onların..." buyruğunun maksadı, Cenâb-ı Hakk'ın, saîd (mutlu) kimselerden nefyettiği şeyi, bu kimseler için isbat etmektir. Çünkü o, mü'minler hakkında, "Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar" buyurmuştur.

Bil ki, İslâm feylesofları şöyle demişlerdir: Burada bahsedilen bu siyahlık -kater-dan murad, cehalet ve dalâlet zulmetidir. Çünkü ilmin karakteri, nurun tabiatı; cehlin karakteri de, zulmetin, karanlığın tabiatıdır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün bazı yüzler vardır, parıl parıl parlayacak, gülecek, sevinecektir" (Abese, 38-39) ayetinden murad edilen, ilmin nuru, onun rahatlığı, onun beşareti ve temin ettiği güleçlik ve parlaklıktır. Cenâb-ı Hakk'ın "O gün bazı yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak (bürümüştür). Onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır" (Abese. 40-41) tavsifinden murad ise, cehaletin zulmeti ile dalâletin bulanıklığıdır. 206[206]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kötülükler kazanmış olanlara gelince (...}" ifadesiyle ilgiti iki açıklama yapılabilir:

a) Bunun, "iyi iş. güzel amel yapanlara en güzel mükâfat (...) vard/r"(Yunus,26)buyruğuna atfedilmiş olmasıdır. Buna göre sanki, "iyi iş, güzel amel yapanlara en güzel iyilik vardır; kötülükler kazanmış olanlar için de, yaptıkları kötülüklerine mukabil, onun bir misli vardır " denilmek istenmiştir.

b) Takdirin, "Onların cezası, tek bir seyyienin, misli olan bir seyyie, ceza iie karşılık görüp, ona ilâvede bulunulmaz" manasında olmak üzere, "günah işleyenlerin cezası, kötülüklerine mukabil, misli olan bir ceza ile cezalandırılmalarıdır" şeklinde olmasıdır ki bu da, Allah'ın hükmünün, muhsın, iyi kullar hakkında sadece lütuf ve fazl-ı keremi ile; kötülük yapan kulları hakkında da sadece adaleti ile tahakkuk ettiğine delâlet eder. 207[207]

Üçüncü Mesele,

Bazı kimseler Cenâb-ı Hakk'ın, "Günah kazanmış olanlara gelince'"ifâdesinin, kâfirleri konu aldığını söyleyerek, bu hususta şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: Yüzün siyahlığı, küfür alâmetidir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın "Yüzleri simsiyah olanlara gelince, (onlara:) "İmanınızdan sonra küfrettiniz ha/"(Ai-ıimrân. 106) ayetidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak (bürümüştür) Onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır, işte bunlar kâfirler, fâcirlerdir" (Abese, 40-42) ayetleri de böyledir. Bir de Cenab-ı Hak, bu ayetin hemen peşinden, "Ogün onların hepsini bîr araya toplayacağız" (Yunus 28) buyurmuştur. Buradaki hüm zamiri, günah işleyenlere racidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak "onları şirk ile nitelemiştir ki" (Yunus,28) bu da onların o kâfirler olduğuna delâlet eder. Diğer bir husus da şudur: İlim nurdur; ilimlerin ve bilgilerin sultânı ise, marifetullahtır. İçinde marifetullah bulunan her kalbte, zulmet asla bulunamaz. Şiblî (r.h), işte,bunu dile getirmek üzere şöyle demiştir:

---

[206] 206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/360-361

[207] 207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/361-362

"Senin oturduğun hiçbir ev. lambalara muhtaç değildir! İnsanların hüccetlerle geldiği o günde, senin arzulanan cemâlin ve vech'm hüccetimizdir."
Kâdî, "Cenab-ı Hakk'ın, "Günah kazanmış olanlara gelince (...)" buyruğu kafiri de fasığı da içine alan umûm bir ifâdedir" demiştir, Ancak ne var ki biz diyoruz ki, Sîga her ne kadar umûm ifâde ediyorsa da, bizim zikrettiğimiz deliller onu tahsis etmektedir. 208[208]

Dördüncü Mesele

Ferrâ şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu ile ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:
a) Takdirin "İşte onlar için mislince olmak üzere, o kötülüğün cezası vardır" şeklinde olmasıdır. Nitekim "Ona oruçtan... fidye vaciptir..."(Bakara, 196) ifadesi, şeklinde takdir edilmiştir."
b) kelimesindeki bâ harfinin, -ceza- kelimesine taalluk etmesidir. İbnu'l-Enbârî şöyle demektedir: "Bu ikinci takdire göre, ism-i mevsûle gidecek bir âid zamirin bulunması gerekir. Buna göre ifadenin takdiri, "Onlardan sâdır olan bir kötülüğün karşılığı, o seyyienin misli olan bir cezadır" şeklindedir."
Cenâb-ı Hakk'ın, "kendilerini bir horluktur kaplayacak." ifadesine gelince, bu t^jlâj "karşılığını verir" ifadesine atıftır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin takdiri "O, bir seyyieyi misli olan bir ceza ile cezalandım" şeklindedir. Bu ifade, yâ ile, şeklinde de okunmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Sanki yüzleri, karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür" ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır: 209[209]

Birinci Mesele

Bu ifâde "Sanki yüzlerine karanlık geceden bir parça giydirildi" demektir. İbn Kesir ve Kisâî, tî'nın sükûnu ile şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları tî'nin fethası ile kıtaen şeklinde okumuşlardır. Tî'nın sükûnu ile kıt1 bölüm,parça anlamında olan kıt'a manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen hemen gecenin bir kısmında a//en; göfür"(Hûd,ai)ayetindeki kıt' kelimesi de, kıt'a (parça, kısım) manasındadır. Tî'nin fethasıyla olmak üzere kıta' kelimesine gelince bu, kıt'a kelimesinin çoğuludur. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Cenâb-ı Hak, yüzleri, geceden bir karanlıkla giydirilip bürünmüşcesine, onların yüzlerini karalıkla, siyahlıkla nitelemiştir." Bu Cenâb-ı Hakk'tn tıpkı, "Yalan söyleyenlerin Kıyamet günü yüzleri, göreceksin ki kapkaradır" (Zumer, 60); "Yüzleri simsiyah olanlara gelince (onlara): "İmanınızdan sonra küfrettiniz ha!" (am imran, ıoe) ve "Günahkârlar simalanyla tanınacak da, perçemlerinden ve ayaklarından tutulacaklardır" (Rahman, 41) buyurmuştur. Bu alâmet, yüzlerinin siyah, gözlerinin de mavi olmasıdır. 210[210]

İkinci Mesele

ifâdesine gelince: Ferrâ ve Zeccâc: "Bu kıtaen kelimesinin bir sıfatıdır" derlerken, Ebu Ali el-Farisî: "Bu kelimenin hâl olabileceğini ve sanki, "Onların yüzleri sanki, kapkaranlık bir haldeki geceden bir parçayla bürünmüştür" denilmek istendiğini söylemiştir. 211[211]

"O gün onların hepsini bir araya toplayacağız. Sonra o Allah'a şirk koşanlara: "Siz de, ortaklarınız olan putlar da, diyeceğiz, durun yerinizde." Artık onları birbirinden tamamen ayırmışızdır. Ortakları şöyle diyecekler: "Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz. Bizimle sizin aranızda şahid olarak Allah yeter. Biz sizin tapmanızdan şüphesiz ki gafildik"212[212]

---

[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/362
[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/362-363
[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/363
[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/363

Kıyamette Putperestlerle Putların Hasredilip Yüzleştirilmeleri

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:
Bil ki bu, o kâfirlerin kepazeliklerinin, bir başka çeşidinin ortaya konulmasıdır. O halde, ifadesindeki zamir, bir Önceki ayette bahsedilen kimselere râcidir ki. bunlar da Cenâb-ı Hakk'ın, "Günahlar kazanmış olanlara gelince (...)" (Yunus, 27) diye bahsettiği kimselerdir.
Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onları şirk ile, küfür ile hasredeceği kimseler diye vasfedince, bu, "Günah kazanmış olanlara gelince...)" ifâdesinden muradın kâfirler olduğuna delâlet etmiş olur. Sözün özü şudur: Allah Teâlâ, âbidi de, mabudu da (ortaklar, şerikler) hasreder. Daha sonra, kendisine tapılan, tapanlardan teberrî eder ve kendisine tapana, bu işi, kendisinin İlim ve irâdesi ile yapmadığını beyân eder. Bundan maksat, tapanların, şerîkler hakkında, "Bunlar, Allah yanında bizim şefaatçilartmızdır" (Yunus, ıs> demiş olmalarıdır. Böylece Allah Teâlâ, o kendisine tapılanların, o müşriklere şefaat etmeyeceklerini, aksine onlardan uzaklaşacaklarını beyan etmiş olur ki, bu da, o kâfirler hakkında, felâketin ve hızlâna uğramanın doruk noktasına delâlet eder. Bunun benzeri ayetler pek çok olup, şu ayetler bunlardandır: "O zaman arkalarından uyulup gidilenler kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşmışlardır. " (Bakara. 166) ve "Hatırla o günü ki Allah onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere, "Bunlar mı size tapıyorlardı?" diyecek. Melekler de: "Seni tenzih ederiz! Bizim yârimiz onlar değil, sensin. Belki onlar cinlere tapıyorlardı " (Sebe, 40-41 j.
Bil ki, bu söz, remz yoluyla aklî bir inceliğe işaret eder ki o da şudur: Gerçek "Bir" in ve "Tek"in dışında kalanlar, zâtı gereği mümkin olan varlıklardır. Zâtı gereği mümkin olanlar, mâhiyetleri gereği, muhtaçtırlar. Tek bir şeyin, aynı anda hem fail hem mef'ul olması imkânsızdır. Binâenaleyh hakkın tek olabilmesi için, "Bir"in dışında kalanların icâd ve tekvinde (varetme ve yaratmada) tesirleri yoktur. Bundan dolayı sonradan meydana gelen mümkin varlıkların, başkasının ma'bûdu olması uygun düşmez. Aksine gerçek ma'bûd, hakikaten yaratıcı olandır. Bu da ancak, zâtı gereği vâcibu'l-vûcûd olan Hak Teâlâ'dır. Binâenaleyh (ahirette) tapılanların; kendilerine tapanlardan uzaklaşmalarından maksad, bizim söylediğimiz husus olabilir. Allah en iyi bilendir. 213[213]

İkinci Mesele

Haşr, her taraftan tek bir yere toplanıp, biraraya gelmek demektir. Ayette geçen cemîan "hepsini" kelimesi, "hal"
olarak mansubtur. Buna göre mana. "Biz, herkesi
toplanmış oldukları halde hasrettik" şeklinde olur. Ayetteki mekâneküm kelimesi de mahzûf bir ijijlı (tutunuoz, yapışıp ayrılmayınız) fiili ile mansubtur. Binâenaleyh, bunun takdiri, "Yerinizi alınız! Yerlerinize!" şeklindedir. Ayetteki entüm "Siz" kelimesi, mekâneküm" kelimesindeki küm zamirinin bir te'kîdi olup, kelimesi de bu zamire atıftır. Bil ki ayetteki mekâneküm (yerinizi alın!) ifâdesi, tehdîd ve va'îd için kullanılan bir kelimedir ve bundan maksad, Allah Teâlâ'ntn hem tapılanlara, hem de tapanlara hitaben, "Hesabınız görülünceye kadar, yerinizde durun!" demesidir. Bunun bir benzeri de, "O zulmedenleri, onlara eş olanları ve onların Allah'ı bırakıp tapmakta ısrar ettikleri şeyleri toplayın, cehennem yoluna götürün. Onları hapsedin. Çünkü onlar sorguya çekilecekler"fSaffât, 22-24)ayetleridir,
"Artık, onları birbirinden tamamen ayırmışızdır " buyruğu ile ilgili olarak iki bahis vardır:
Birinci bahis: Bu kelime, Hak Teâlâ'nın gelecek zamanı ifâde eden, "sonra (...) diyeceğiz., "ifâdesinden sonra, geçmiş zaman siğasında gelmiş bir fiildir. Bunun sebebi şudur: Allah Teâlâ'nın ileride olacağına hükmettiği şey, sanki şu anda olan ve olması beklenen bir şey

---

[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/363
[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/364

gibidir. Bunun bir benzeri de, "Cennetlikler şöyle nida ederler (...)"(A'raf, 44) ayetidir.
İkinci bahis: Zeyyelnâ, ayırdık ve temyiz ettik manasındadır. Ferrâ şöyle demiştir: Zeyyelnâ kelimesi, ezâle (izale etti, giderdi) fiilinden değildir. Bu, iki şeyi birbirinden ayırdığında söylediğin, fiilindendir. Nitekim Araplar, "Koyunu keçiden ayırdım (ayırmak istedim), ama ayrılmadılar" derler. Bu, "Onları birbirinden ayırdettim, ama ayrılmadılar" demektir. Vahidî, şöyle der: ve kelimeleri, temyiz ve tefrik etmek manasındadır. Ayetteki bu kelime, şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı manasınadır." Yine Vahidî, İbn Kuteybe'nin bu tabir hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu kelime, ve fiilindendir." Vahidî, Ezherî'nin de şöyle dediğini ilave eder: "Bu görüş yanlıştır. Çünkü bu durumdar (ayrılmak) ile (ayırmak) arasında ki fark ortaya konmamış olur. Halbuki bu ikisi arasında, çok uzak bir mesafe vardır." Görüş, Ferrâ'nın söylediği görüştür. Hem sonra müfessirler şöyle demişlerdir: "Zeyyelnâ ifadesi müşrikler ile onların tanrılarından ve putlarından olan ortaklarının arasını ayırdık ve dünyada aralarında bulunan ilgi ve alâkaları kopardık" demektir. 214[214]

Putların Putperestleri Reddetmesi

Ayetteki "Ortakları şöyle dedi: "Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz" ifadesi ile ilgili birkaç bahis var:
Birinci bahis: Cenâb-ı Hak şu sebeplerden ötürü, "ortaklan" onlara izafe etmiştir:
a) Onlar, o putlara mallarından bir hisse ayırır ve böylece putları, mallarının adetâ ortağı kılarlardı. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Onların ortakları... " buyurmuştur.
b) Bu nisbet için, en ufacık bir ilgi yeterlidir. Bu ortaklığı kabul edenler, o kâfirler olunca, bunun onlara nisbet edilmesi de güzel ve yerinde olmuştur.
c) Allah Teâlâ hem tapanlara, hem de tapılanlara, "Durun yerinizde" diye ifade edince, onlar bu hitaba ortak olmuş olurlar.
İkinci bahis: Alimler, ayette bahsedilen o ortaklarla neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı alimler: "Onlar (kastedilenler) meleklerdir" derler ve buna, "Hatırla o günü ki. (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere. "Bunlar mı size tapıyorlardı!" diyecek"{Sete 40)ayetini delil getirirler." Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Ortaklar" ile, putlar kastedilmiştir ve bunun delili şudur: Bu hitab, bir tehdid ve va'îdi taşımaktadır. Dolayısıyla bu, mukarreb meleklere uygun düşmez."
Daha sonra âlimler, putların, bu sözü nasıl söyleyebildikleri noktasında da değişik şeyler söylemişlerdir. Bazıları, "Allah Teâlâ, onlarda hayatı, aklı ve konuşma kabiliyetini yaratacaktır. İşte onlar böylece konuşabileceklerdir" derken, bazı âlimler de, "Allah Teâlâ o putlarda, bu sözün kendilerinden duyulabilmesi için, onlara) bir hayat vermeksizin, onfarda bu sözü yaratmıştır (onlara bu sözü söyletmiştir" demişlerdir ki bu. zayıf bir görüştür. Çünkü ayetteki, "(Onlara) ortakları şöyle dedi.." ifadesinin zahiri, bu sözü söyleyenin, o ortaklar olduğunu göstermektedir.
Buna göre eğer, "Allah Teâlâ onları (âhirette) diriltti̇ği zaman, onları öyle hayat sahibi olarak mı bırakmıştır, yoksa onları yeniden cansız mı kılmıştır?" denirse, biz deriz ki: Bütün bunlar ihtimal dahilindedir. Allah'a, fiilleri hususunda itiraz edilemez. Kıyametin halleri ise, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'da haber verdiği çok az birşey dışında, bilinemez.
Üçüncü bir görüşe göre ise, bu ortaklardan maksad, Allah'ın dışında kendisine tapılan, put, güneş, ay, insan, cin ve meleklerdir.
Üçüncü bahis: Bu hitabın, (puta) tapanlar için bir tehdîd olduğunda bir şüphe yoktur, "Acaba bu, kendisine tapılan o varlıklar için de bir tehdîd midir?" meselesine gelince, Mu'tezile bunun onlar için bir tehdid olamayacağını kesin olarak söylemiş ve "Çünkü tapılanın bunda bir suçu yoktur. Suçsuz olana, Cenâb-ı Hakk'ın bir tehdid ve va'îd yöneltmesi, Allah Teâlâ için kabîhtir" demişlerdir. Ehl-i sünnet alimleri ise: "Allah Teâlâ, yaptığı (hiçbirşeyden) dolayı mes'ul olmaz" demişlerdir.

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/364-365

Dördüncü bahis: "Ortaklar", tapanlar kendilerine tapmış oldukları halde, "Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz" diyeceklerdir ki, bu bir yalandır. Biz, En'âm Sûresi'nde, alimlerin Kıyametteki varlıkların yalan söyleyip söyleyemeyecekleri hususunda ihtilaf ettiklerini belirtmiştik ve bu mesele orada tafsilatlı olarak geçmişti. Binâenaleyh burada sadece şunu belirtelim: Bazı kimseler, "Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz" sözünden maksadın "Sizler, bizim emir ve isteğimiz ile bize tapmıyordunuz" manası olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Bununla, bizim söylediğimiz mananın kastedilmiş olduğunun delili şu iki şeydir:

a) Onlar bu hususta, Allah'ı şâhid tutmuşlardır. Çünkü "Bizimle sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter7' demişlerdir.

b)Onlar, ''Biz sizin tapmanızdan şüphesiz ki habersizdik" diyeceklerdir. Binâenaleyh putlar, onların, kendilerine ibadet ettiklerini kabul etmişler, ama o ibadetten habersiz olduklarını iddia etmişlerdir. Putlar bu hususta doğrudurlar. Çünkü onların, hiçbirşey hissetmeyen, hiçbirşeyi anlamayan cansız birer varlık olmaları, en büyük habersiz olma (farkında olamama) sebebidir.

Bazı kimseler de, bu ayeti zahirine göre manalandırarak "Ortaklar, kâfirlerin kendilerine tapmadıklarını söyleyeceklerdir" demişler ve şu izahları yapmışlardır:

a) Mahşer meydanı, dehşet ve şaşkınlık yeridir. Binâenaleyh bu yalan, tıpkı bir çocuğun, delinin ve aklı başında olmayan kimsenin söylediği yalan gibi olur.

b) Onlar kâfirlerin amellerine bir değer vermemişler ve o ameller aslında bâtıl olduğu için. âdeta yok kabul etmişlerdir. İşte bundan ötürü, "Siz, bize tapmadınız" demişlerdir.

c) Onlar, taptıkları o putlarda birçok özellikler ve güçler hayal etmişlerdir. Binâenaleyh gerçekte, o özellikleri ve güçleri taşıyan varlıklara ibadet etmişlerdir. O putların kendileri, o özelliklerden uzak olduğu için, kâfirler o putlara değil, aslında putlarda mevcut olmayan hayalî şeylere tapmışlardır. Kâfirlerin, putlarında olduğunu zannettikleri o sıfatlar, zarar verme, fayda verme ve Allah'ın izni olmasa da Allah katında şefaat edebilme özellikleridir. 215[215]

'İşte orada herkes evvelden ne gönderdiyse onun imtihanım verecek. Hepsi (artık) gerçek mevlâlan olan Allah'a döndürülmüşlerdir ve uydurmakta oldukları şeyler de onlardan ayrılıp kaybolmuşlardır" (Yunus. 30).

Bil ki bu ayet, daha önceki ayetlerin adetâ bir tamamlayıcısı gibidir. Ayetin başındaki, "Orada" kelimesi, "O yerde, o durakta, o (Kıyamet) vakfesinde" demektir. Yahut da, yer isminin, zaman için kullanılması manasında, "O vakitte" demektir.

Ayetteki, teblü "imtihan olur" ifâdesi ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Hamza ve Kisâi, bunu iki te ile tetlû, Âsim, nûn ile216[216] ve külle kelimesini mansub okuyarak "Her nefsi imtihan edeceğiz" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tâ ve bâ ile şeklinde okumuşlardır. Hamza ve Kisâî'nin bu kıraatları için şu iki izah yapılabilir:

a)fiili, "tabî olur, peşince gider'.' manasındadır. Çünkü insanı, cennet veya cehennem yoluna sokan, onun amelidir.

b) (Bu kıraata göre) ayetin manası, "Her nefis, amel defterindeki hayrı ve şerri okur" şeklindedir. HakTeâlâ'nın, "Oku kitabını, bugün sana. iyi hesab görücü olarak kendi nefsin yeter (\sra, uj ve "Artık kimin kitabı sağından verilirse onlar kitaplarını okurlar" (isra.71) ayetleri de bu kabildendir. Âsimin kıraatine göre, ayetin manası ise. "Allah Teâlâ o zaman, "Biz, her nefsi, daha önce yapmış olduğu amellerini denemek (elemek) suretiyle, herkesi imtihan ederiz" der" şeklindedir. Bu, "Biz, her nefsin halini, amellerinin haline göre bilir, tanırız. Eğer amelleri güzel ise, o saîd (mutlu)dur. Yok eğer kötü ise, o nefis de şakî (bedbaht)tır" demektir. Bu da netice olarak, "Biz o nefse, tıpkı denenip imtihandan geçirilen birşeye yapılan muamele gibi bir muamele yaparız" demektir. Hak Teâlâ'nın, "O, hanginizin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için. ölümü ve hayatı yaratandır" (Mm. 2) ayeti de

---

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/365-367

216[216] Asım kıraati de teblû şeklindedir.

bu manayadır. Meşhur kıraata göre ayetin manası ise, "O vakitte her nefsi ameline göre deneriz" şeklindedir.

İkinci bahis: "İbtila", denemek, imtihan etmek demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onları, iyiliklerle ve kötülüklerle ibtila ettik,."(Arat, 168) buyurmuştur. Arapça'da. "Belâ, sonra ibtila" denilir. "Denemenin, ibtilâdan önce olması gerekir" demektir.

Birisi şöyle diyebilir: "O vakitte, amellerin neticeleri ve fiillerin eserleri ortaya çıkar. O halde, bu yeni bilgiyi "ibtila" (imtihan) diye ifâde etmek nasıl caiz olur?"

Cevap: İbtitâ, yeni bilgiyi elde etmenin sebebidir. Sebebin isminin, müsebbebe (neticeye) verilmesi ise meşhur bir mecazdır. 217[217]

Allah'a Döndürülmenin Manası

Cenâb-ı "Hepsi (artık) gerçek mevlSlan olan Allah'a döndürülmüşlerdir" buyruğuna gelince, bil ki "redd" kelimesi, birşeytn daha önce gelmiş olduğu yere geri çevrilip gönderilmesi manasına olup, bu ayette birkaç muhtemel mana vardır:

1) "Allah'a reddolunm uslardır" tabirinden maksad daha önce benzeri ayetlerde de geçtiği gibi, "Onlar, Allah'dan başka hiç kimse için hükmetme yetkisinin olmadığı bir yere döndürülüp götürülürler" manası olabilir.

2) Bu, "Onlar, Allah'ın mükâfaatının veya cezasının kendilerine belli olduğu yere döndürülürler" demek olabilir. Bununla, Allah'ın ödül ve ceza hükmünün değişmeyeceğine işaret edilmiş olur.

3) Bu deyimle, "Onlar, dünyada iken Allah'dan başkasına taptıktan sonra, O'nun uluhiyyetini ikrara mecbur bırakılan kimseler haline döndürülürler" manası kastedilmiş olabilir. İşte bundan dolayı, "Gerçek mevlâlan olan Allah 'a..." buyuruldu. Bu, "Onlar sahte ve bâtıl mevlâlarını bırakıp, gerçek mevlâlarına döndüler" demektir.

Ayetteki, "Gerçek mev/â""tabirinin tefsiri, En'âm sûresinde (62. ayette) geçmişti.

Ayetteki, "Uydurmakta oldukları şeyler de onlardan ayrılıp kaybolmuşlardır" ifâdesi, "Onlar, ibadet ettikleri putların kendilerine (Allah yanında) şefaatçi olduklarını ve o putlara ibâdet etmenin, kendilerini Allah'a yaklaştırdığını iddia ederlerdi. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun âhirette zail olacağına dikkat çekmiştir. Onlar da bunun bir yanlış, bir uydurma olduğunu anlayacaklardır" demektir. 218[218]

Şirki İptal Eden Deliller

"De ki: "Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? O, kulaklara ve gözlere mâlik olan kim? Ölüden diriyi kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yönetiyor?" Onlar hemen derler ki: "Allah!" De ki: "O halde ittikâ etmez misiniz?1' İşte, sizin gerçek HabbİNiz olan Allah, bunları yapandır. Artık hakdan (ayrıldıktan) sonra dalâletten başka ne kalır? O halde nasıl olup dadöndürülüyorsunuz?" (Haktan) çıkmış olanlar için Rabbinin şu sözü de öylece sabit olmuştur: "Hakîkaten onlar iman etmezler"(Yûnus, 31-33).

Bil ki, Allah Teâlâ, putperestlerin bozuk gidişatlarını açıklayınca, bundan sonra da, putperestliğin tutarsızlıklarını gösteren delillerini getirmiştir:

Birinci delil: Bu, Allah Teâlâ'nın bu ayette zikrettiği rızkın, duyuların, ölümün ve hayatın durumlarıdır. Rızk, gök ile yerden elde edilir. Gökten elde edilişi, uygun yağmurların yağmasıyladır. Yerden elde edilmesine gelince, gıdalar ya bitkisel olur ya hayvansal olur. Bitkisel olanlar ancak yerden elde edilir. Hayvanlardan elde edilenlere gelince, bu hayvanlar da gıdaya muhtaçtırlar. Her canlının gıdasının, bir başka canlı olması mümkün değildir. Aksi halde sonsuz bir teselsüle girilmiş olur ki teselsül imkânsızdır. Binâenaleyh hayvanların gıdasının da, bitkilere varıp dayandığı sabit olur. Bitkilerin, yerden bitip çıktığı da sabittir. O

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/367-368

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/368-369

halde rızıkların ancak gökten ve yerden elde edildiğini kesin olarak söylemek gerekir. Göklerin ve yerin müdebbirinin, düzenleyip yönetenin sadece Hak Subhânehû ve Teâlâ olduğu malumdur. Şu halde rızkın sadece Allah'dan olduğu sabit olmuş olur.

Duyuların halleri de böyledir. Çünkü onların en kıymetlisi ve önemlisi görme ve duymadır. Nitekim Hz. Ali (r.a): "Bir yağ parçası ile gördüren, bir kemik ile duyuran, bir et parçası (olan dil) ile konuşturan Allah'ı takdis ve tenzih ederim!" demiştir.

Ölümün ve hayatın hallerine gelince bu, ayetteki "ölüden diriyi kim çıkarıyor, âkiden ölüyü kim çıkarıyor?" ifadesinden anlaşılmıştır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Allah Teâlâ, insanı ve kuşu, bir meniden ve bir yumurtadan; meniyi ve yumurtayı da yine insandan ve kuştan çıkarır.

2) Bu, "Allah mü'minden kâfir (evlad), kâfirden de rriü'min (evlad) çıkarır" demektir, Alimlerin ekserisi, birinci görüşü benimsemişlerdir ki hakîkate daha yakın olan odur.

Cenâb-ı Allah, bu tafsilattan sonra gene! ve küllî bir ifâde ile ji*!(i j±i j*j İşleri kim yönetiyor?" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ'nın, gerek ulvi alemde, gerek süflî alemde, gerek ruhlar, gerekse bedenler aleminde bulunan düzenlemeleri sonsuzdur ve bunların hepsini dile getirmek adetâ imkânsızdır. Bundan ötürü Allah, diğerlerine de delâlet etsin diye, yaptığı bazı ayrıntılı izahların peşinden, külli ve genel sözler zikretmiştir. Daha sonra Peygamberine, bu halleri yönetenin kim olduğunu, o müşriklere sorduğunda onlar, "Allah'dır!" diyeceklerdir" şeklinde bir açıklamada bulunmuşlardır ki bu, bu sözün muhatabları (olan müşriklerin) Allah'ın varlığını kabul ve ikrar ettiklerine delâlet eder. Bunlar, putlara ibadet etmeleri hususunda, "O putlar bizleri Allah'a daha fazla yaklaştırır ve onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizde" diyenlerdir. Halbuki o kâfirler, putlarının kendilerine fayda ve zarar veremeyeceklerini de bilirlerdi. İşte bundan Ötürü, Atlah Teâlâ peygamberine: "De ki: "O halde (Allah'dan) ittikâ etmez misiniz?" yani "Dünya ve ahiretteki hertürlü hayrın, ancak Allah'ın rahmet ve ihsanından kaynaklandığını ve bu putların kesinlikle ne fayda ne de zarar veremeyeceklerini kabul etmenizin yanisıra, bu putları, ibadetlerinizde Allah'ın eşi ve ortağı tutmaktan ittikâ edip, sakınmaz mısınız?" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'İşte sizin gerçek Rabbiniz olan Allah, bunlar; yapandır" buyurmuştur. Bu, "Kudreti ve rahmeti böyle olan zât, Rab oluşunda asla ve kafa şüphe olmayan, rablığt sabit oîan gerçek Rabbinizdir" demektir. Bunun hak ve doğru olduğu sabit olunca, dışındaki herşeyin dalâlet (sapıklık) olması gerekir. Çünkü birbirine zıd olan iki şeyin, ikisinin de hak veya ikisinin de bâtıl olması imkânsızdır. Binâenaleyh onlardan biri hak olunca, diğerinin bâtıl olması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "'O halde naşı! olup da döndürülüyorsunuz?" buyurmuştur. Bu: "Sizler, bu açık ve seçik durumu anladıktan sonra, daha nasıl açık ve net olan bu hakdan dönmeyi uygun buluyorsunuz?" demektir. Bil ki Cübbâî bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: "Bu, Cebriye'nin "kâfirleri imandan çeviren Allah Teâlâ'dır" şeklindeki görüşlerinin bâtıl olduğunu gösterir. Çünkü eğer böyle olsaydı o zaman, insanlardan birinin gözleri kör olduğunda "Ben kör oldum" dernesinin caiz olmaması gibi, Hak Teâlâ'nın da "O halde naşı! olup da (haktan) döndürülüyorsunuz?" öemesi caiz olmazdı." Bil ki bunun cevabı, yakında gelecek.

Allah Teâlâ'nın, "(Haktan) çıkmış olanlar için Habbinin şu sözü de öylece sabit olmuştur: "Hakîkaten onlar imân etmezler" ifâdesi ile ilgili olarak da birkaç mesele vardır: [219][219]

Birinci Mesele

Alimlerimiz, küfrün, Allah Teâlâ'nın kazası (takdiri) ve irâdesi ile olduğuna bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ. onların imân etmeyeceklerini kesin ve katî olarak haber vermiştir. Binâenaleyh eğer onlar iman etmiş olsalardı, o zaman bu haber ya doğru olarak kalırdı, ya da kalmazdı.Birinci ihtimal olamaz. Çünkü onlardan iman sâdır olduğu halde, onların iman etmeyeceklerine dâir verilmiş olan haberin, doğru bir haber olmaya devam etmesi imkânsızdır. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü Allah Teâlâ'nın verdiği bir haberin, yalana dönüşmesi imkânsızdır. Böylece onlardan imânın sâdır olmasının imkânsızlığı sabit olmuş olur. İmkânsız olan şey irade edilmez! Şu halde Allah Teâlâ'nın kâfirin iman etmesini değil, küfrünü dilediği sabit olmuş olur." Sonra biz şöyle diyoruz: Eğer Hak Teâlâ'ntn "O halde nasıl olup da (haktan) döndürülüyorsunuz?" buyruğu, Kaderiyye mezhebinin (Mu'tezile'nin) görüşünün doğruluğuna delâlet etmiş olsaydı, Cübbâi'nin hemen yanında duran bu ayet de onun görüşünün yanlışlığına delâlet etmiş olurdu. Halbuki Cübbâi, o ayeti kendi görüşünün doğruluğuna deiil getirirken, maksadına ulaşması için, kuvvetli hafızası sayesinde bu delili de hatırlayıp ona göre cevap vermesi gerekir. 220[220]

---

[219][219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/369-371

İkinci Mesele

Nâfî ve İbn Âmir, hem bu ayetteki, hem Yûnus Sûresi (96. ayetteki), hem de Mü'min Sûresi (6. ayetteki) "kelime" lafzını elifli olarak cemi siğasıyla "kelimât" şeklinde; diğer kıraat imamları ise müfred olarak "kelime" şeklinde okumuşlardır. 221[221]

Üçüncü Mesele

Ayetteki kezâlik ifâdesindeki kâf, "teşbih" içindir. Bu hususta iki görüş vardır:
a) Bu. "haktan sonra, (hakkın dışında) sadece dalâletin
olacağı sabit olduğu gibi, işte aynı şekilde (bunun gibi), Rabbinin onlar hakkındaki, "Hakîkaten onlar imân etmez" şeklindeki sözü de hak ve sabittir" demektir.
b) Bu şu manayadtr: Onlardan isyanın (inkârın) sâdır olacağı hak ve doğru olduğu gibi, aynı şekilde azab kelimesi (hükmü) de onlar için hak olmuştur. 222[222]

Dördüncü Mesele

Ayetteki "Hakikaten onlar iman etmezler" kısmı "kelimetün'den bedeldir. Yani, "Onlardan imanın sâdır olmaması da haktır" demektir. 223[223]

Beşinci Mesele

Ayetteki, "Rabbinin şu sözü (kelimesi)" ifâdesinden maksad. ya O'nun o şeyden haber vermesi manasınadır, ki O'nun verdiği haber doğrudur, değişikliği ve zevali kabul etmez; yahut da Onun birşeyi bilmesi manasınadır ki. Allah'ın ilmi de, değişikliği ve cehaleti kabul etmez. Bazı muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: Allah'ın ilmi de, verdiği haberi de onların imân etmeyeceğine taalluk etmiştir. O'nun kudreti, o kâfirlerde imanı yaratmaya değil, küfrü yaratmaya taalluk etmiş, irâdesi de onlarda imanı değil küfrü yaratmaya taalluk etmiştir. Allah Teâlâ bu durumu Levh-i Mahfuzda tesbit edip belirtmiş, melekleri buna şâhid tutmuş; bu hükmü peygamberlerine inzal etmiş (vahiyle bildirmiş) ve o peygamberleri buna şâhid tutmuştur. Binâenaleyh eğer o kâfirlerden imân sâdır olacak olsaydı, o zaman bütün bu şeyler yalan-yanlış olur ve böylece de, Allah'ın ilmi cehalete; doğru haberi yalana; kudreti acziyyete; irâdesi, kerhe (istememeye): şâhid tutması bâtıla; meleklerle peygamberlerin haberi de yalana dönüşmüş olurdu ki. bütün bunlar imkânsız şeylerdir. 224[224]

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/371
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/371
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/371
223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/372
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/372

Mahlukları Yaratıp Diriltebilen Yalnız Allah'dır

"(Habibim) de ki: "(Tanrı edindiğiniz) ortaklarınızın içinde mahlukları ilkin yaratıp da Öldükten sonra yine onu dirilterek iade edecek kimdir?" Deki: "İlkin yaratıp sonra onu iade edecek olan Allah'dır. Öyle ise. (hakdan) nasıl döndürülüyorsunuz?" (Yûnus. 34).
Bil ki bu ikinci delildir. Bunun izahı, Allah Teâlâ'nın, insanı başlangıçta meniden, sonra alakadan, sonra bir et parçasından nasıl yaratıp, onları nasıl yeniden yaratacağını anlattığı ve göklerle yeri başlangıçta nasıl yarattığını anlattığı ayetlerde geçen izahıdır. Cenâb-ı Hak bütün bunları (o ayetlerde) genişçe anlatınca, bu ayette özet olarak işaret etmekle yetinmiştir. Burada birkaç soru söz konusudur: 225[225]

İstifham (Soru) Üslûbunun Özelliği

Birinci soru: Allah Teâlâ'nın bu delili, bir istifham (soru) tarzında sunmasının hikmeti nedir?
Cevap: Söz çok açık ve net oiup, sonra bir istifham tarzında sunularak, cevabının muhataplara bırakılması halinde, kalblerde daha tesirli ve iz bırakıcı olur
İkinci soru: Kâfirler, öldükten sonra dirilmeyi, haşri ve neşri inkâr ediyorlardı. Artık nasıl olur da onlara, böyte bir hususla delil getirilebilir?
Cevap: Allah Teâlâ bu sûrede, daha önce buna delil olacak şeyi zikretmiştir: O da, iyilik yapan itaatkâr ile, kötülük yapan isyankârların birbirinden ayırdedilmesinin gerekli oluşudur. Bu delil, İnsanın defedemeyeceği çok kuvvetli ve net bir delildir. İşte bu delilin çok kuvvetli ve net olmasından ötürü, ister hasım bunu anlasın, ister anlamasın, Cenâb-ı Hak, bu ayette bu delili getirmiştir.
Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak, peygamberine niçin bunu itiraf etmesini, cevabı kendisinin vermesini emretmiştir? Halbuki ilzam (hasmı susmaya mecbur etmek),
ancak hasmın bizzat kendisinin delili kabul ve itiraf etmesi halinde gerçekleşir?
Cevap: Delil çok net ve açık olup, hasıma istifham şeklinde sunulup, sonra da bizzat delili ileri sürenin, "iş, böyledir" demesi halinde, bu, o delilin açık ve net olma bakımından, hasmın kabulüne ihtiyaç olmayan, o kabul etse de. etmese de gerçeğin böyle olduğu bilinen bir dereceye ulaştığına bir dikkat çekme olur.
Cenâb-ı Hak "Öyle ise (haktan) nasıl döndürülüyorsunuz?" buyruğundan maksad, hevâ-ü hevesin, taklidin veya tutarsız bir şüphenin kendisine muhalefet etmeye sevkettiği, bu çok net ve açık delilden yüz çevirmeleri hususunda, insanları o kâfirlere şaşmaya davettir. Çünkü putların, ilah olduğunu söylemek, bir yalan ve iftiradır. Müstehak olmadıkları halde yine o putlara ibadet etmek de bir iftira' gibidir. 226[226] . .

Gerçeğe Ulaştıran Yalnız Allah'dır

"De ki: "Sizin ortaklarınız içinde hakka hidayet edecek bir kimse var mıdır?" De ki: "Hakka hidavet edecek ve ona iletecek Allah'dır. O halde, hakka hidayet edecek (Allah) mı. uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan o uydurma tanrılar mı? Nasıl (böyle) hükmediyorsunuz? Onların çoğu. (kuru bir) zandan başka birşeye tâbi olmazlar. Hakikatte ise zan, gerçek karşısında hiçbirşey ifade etmez. ' Şüphesiz ki Allah onların yaptıkları şeyleri kemâliyle bilendir" (Yûnus. 35-36).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 227[227]

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/372
226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/372-373
227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/373-374

Birinci Mesele

Bil ki (putperestliğin fasit ve bozuk yol olduğunun) üçüncü delili de budur. Bil ki bir yaratıcının varlığına, önce yaratma ile, sonra ikinci olarak da hidayet meselesi ile istidlal etmek, Kur'ân'ın değişmez adetidir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in, bu delile başvurarak, "Beni yaratan ve bana hidayet eden Allah'dV'işua».ödediğini; Hz. Musa (a.s)'nın da aynı şekilde, "Bizim Rabbimiz. herşeye hilkatini veren, sonra da doğru yolu gösterendir" (Taha. 50) dediğini nakletmiş, sonra Hz. Muhammed e bunu emrederek "Rabbinin o yüce adını teşbih et. Ki O. yaratıp düzenine koyandır. Takdir eden. yol gösterendir"(a. 1-3) buyurmuştur. Bu, gerçekte çok kıymetli bir delildir. Zira insanın, bir bedeni, bir de ruhu vardır. Binâenaleyh, Yaratıcı'nın varlığına, bedenin halleriyle istidlal edilir ki. bu yaratmadır, hatk'tır. Yine, bir Yaratıcı'nın varlığına, ruhun varlığıyla istidlal edilir ki, bu da hidâyettir. İşte burada Cenâb-ı Hak. önceki ayette "halketmek" delilinden-ki bu, O"nun, "De ki: "İlkin yaratıp da sonra onu iade edecek olan kimdir?" (Yunus. 34) ayetidir,- bahsedince bunun peşinden hidayet delilini getirmiştir.

Bil ki, bedeni yaratmanın maksadı, ruh için, hidâyetin tahakkuk etmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah sizi analarınızın karınlarından, kendiniz hiçbir şey bilmiyorken. çıkardı. Size. şükredesiniz diye kulaklar, gözler, gönüller verdi. Ta ki şükredesiniz" (Nah!. 76) buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ'nın, bedeni, bilgileri ve ilimleri kazanabilmesi için bir vasıta olarak yarattığına ve ona duyu organları verdiğine delâlet etme bakımından, adeta sarih bir ifâde gibidir. Hem bedenî haller, neticesi, bir şeyi yemeden ve dokunulacak şeylerden zevk almaya varan değersiz şeylerdir, Ama, ruhani haller ve ilâhî bilgilere gelince, bunlar, olmaktan ve bozulmaktan korunmuş, ebedî ve kesintisiz bakî olan mükemmelliklerdir. Böylece biz, yaratmanın, hidayete tâbi olduğunu ve en yüce maksadın hidâyetin tahakkuk etmesi olduğunu anlamış olduk.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki, akıllar daima değişkendir. Hakka ulaşmaksa, zordur. Fikirler, karmakarışıktır ve pek az kimse hariç, hiç kimse yanılmaktan ve hataya düşmekten kurtulamamıştır. Binâenaleyh, hidâyetin ve hakka ulaşmanın, ancak Allah (c.c)'ın yardımı, hidâyeti ve irşadı ile olması, tahakkuk etmesi gerekir. İşte bu işin zorluğundan dolayı, Hz. Musa (a.s), kadîm olan kelâmı dinledikten sonra, "Rabbim, benim göğsüme genişlik ver" çr&hâ, 25) demiştir. Herkes, hidâyeti ister, dalâletten ise kaçınır. Ama ne var ki, ekseri insan, dalâlete düşmüştür. Bütün bunlar, hidâyetin, ilmin ve marifetin, ancak Aliah"dan olduğuna delâlet eder.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki, hidâyet ya hakka da'vet demektir, yahut da o bilgiyi elde etmek demektir. Her iki duruma göre de bi2, hidâyetin, beşerî derecelerin en kıymetlisi olup, gerçek mutlulukların en yücesi ve bunun, Allah'dan olduğuna işaret etmiştik. Putlara gelince, bunlar, hakka davet etmede, doğruya ulaştırmaya da hiçbir tesiri bulunmayan cansız nesnelerdir. Böylece, dünya ve ahiretteki bütün hayırlara ulaştıranın ruh ve bedendeki mükemmelliklerin tamamına irşâd edenin Allah otduğu; putların ise, bu hususta hiçbir tesiri ve etkisf olmadığı sabit olmuş olur. Bu böyle olunca, putlara İbâdetle meşgul olmak, kattkstz bir cehalet ve sırf akılsızlık olur. İşte, bu istidlal hususunda söylenebilecek söz budur. [228][228]

İkinci Mesele

Zeccâc, şöyle demiştir "Arapça'da, aynı manada olmak üzere, "Hakka ilettim" denilir.

Allah Teâlâ, bu iki kullanılışı da, "De ki: "Hakka hidayet edecek ve ona iletecek Allandır (..)" ayetinde göstermiştir." [229][229]

---

[228][228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/374-375

[229][229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/375

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "yoksa, kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?" ayeti, altı şekilde okunmuştur:
1) İbn Kesir, İbn Amir ve Nâfi'nin ravisi Vers, yâ'nm ve he'nin fethası ve dâl'ın da şeddesiyle (layeheddî) seklinde okumuşlardır ki, bu Ebû Ubeyde ve Ebu Hâtim'in tercih ettiği kıraattir. Buna göre bu kelimenin aslı (yehtedî) şeklinde olup, tâ dal'a çevrilmiş, dal dala idğâm edilmiş, idğâm edilen tâ'nın fethası, he'ye verilmiştir.
2} Nâfi, he'nin sükunu, dal'ın şeddesiyle ^-4^ şeklinde okumuştur ki, bu okuyuşa göre tâ dal'a çevrilmiş, dal dala idğâm edilmiş ve he de, olduğu üzere, sakin olarak bırakılmıştır. Böylece Nâfi'nin kıraatine göre, kıraat imamlarının tıpkı (Yasin. 49) kelimesinde iki sakini aynfanda cem etmeleri gibi. iki sakinin arası cem edilmiş olur. Ali İbn İsa, bunun Nâfi e nisbet edilen bir hata olduğunu söylemiştir,
3) Ebû Amir, işbâsız, he'nin fethasına işaretle okur ki,bu, şeddesiz okumayı tercih ederek, kendi asıl görüşü üzere fetha ile cezm arasında "ihtilas" ile okumadır. Ali İbn İsa, Nâfi'nin doğru okuyuş şekli budur, demiştir.
4) Âsim, yâ'nın fethası, he'nin kesresi ve dal'ın şeddesiyle şeklinde okumuştur. O, iki sakinin bir arada bulunmasından kaçınmak için böyte okumu$tur. Bu okuyuşa göre, he'nin sükûnu kesre olarak harekelenmiştir.
5) Hammâd ve Yahya b. İbn Adem de, Asımın ravisi Ebu Bekr'den alarak, yâ'nın ve he'nin kesresiyle •ş±& (yehiddî) şeklinde okumuşlardır ki, buna göre; kesre kesreye tâbi kılınmışlardır. Bunun ifâdelerini, şeklinde okuyanların lehçesi olduğ ileri sürülmüştür.
b) Hamza ve Kisaİ, he'nin sükunu ve şeddesiz dal ile, manasında olmak üzere şeklinde okunmuşlardır. Araplar, manasında derler. Nitekim, Arapça'da, manasında, denilir. Yani, "Ona yol gösterdim, o da hidâyete erdi" demektir. 230[230]

Dördüncü Mesele

Ayetle ilgili şöyle bir müşkil bulunmaktadır: Bu ayetteki şürekâ'dan maksat, putlardır. Halbuki onlar, hidâyeti kabul edemeyen cansız varlıklardır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın "yoksa, hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?" ifâdesi, bunlar hakkında nasıl uygun düşer?
Buna birkaç bakımdan cevap verilir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, (Yunus, 34) ayetindeki şürekâ ile putların; (Yunus, 35jayetindeki şürekâ lafzı ile de, küfrün ve dalâletin önderleriyle, küfre ve dalâlete davet edenlerin kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ı bırakıp bilginlerini, rahiplerini (...) tanrılar edindiler..."(Tevbe,3i) ayetidir. Bununla, Hak Subhanehû ve Teâlâ'nın, aklî ve naklî deliller ortaya koymak suretiyle, insanları hak dine iletmiş olmasıdır. Ama, o davetçiler ve küfrün Önderlerine gelince onlar, Allah'ın kendilerini hakka ilettiği kimseler hariç, hiç kimseyi hidâyete erdiremezler. O halde, Allah'ın dinine tutunmak, o cahillerin sözünü kabul etmekten daha uygun olur.
2) Müşrikler, o cansız varlıkları ilâh edinince, pek yerinde olarak, o cansız varlıklar hakkında, tıpkı bilen, akteden kimselere yapılan hitâb gibi hitâbda bulunulmuştur. Baksana, Cenâb-ı Hak, onlar birer cansız varlıklar oldukları halde, "Allah'ı bırakıp taptığınız putlar da sizin gibi kullardır.." (Araf, 194) ve "Eğer onlara, dua ederseniz.duanızı işitmezler" (Fâtır, u> buyurmuştur. Böylece, putlar hakkında da tıpkı, aklı olan kimseler hakkında kullanılan tabirleri kullanmıştır. İşte burada da, her ne kadar durum aslında öyle olmasa dahi, Allah o putları, akleden, anlayabilen kimselerin sıfatlarıyla nitelemiştir.
3) Biz, bu kelamda, takdir yaparız. "Buna göre, "O putlar, hidâyet edebilecek durumda

---

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/375-376

olsaydı bile, onlar ancak, onları başkaları hidayete erdirdikten sonra, kendileri dışındakileri hidâyete erdirebilirler" demektir. Binâenaleyh b£, ayet-i kerimeyi, böyfesi takdirî bir manaya hamledersek, bu soru zail olmuş olur.

4) Hayat ve aklın olabilmesi İçin, bize göre bünye (beden) şart değildir. O halde o putlar, birer taş ve birer kütük olmaları hafinde de, hayâtı ve aklı kabule müsaittirler. Böyle olması halinde Allah Teâlâ'nın onları, düşünebilen birer canlı kılması, sonra da onların, başkalarını hidâyetle meşgul olmaları düşünülebilir.

5) Hüdâ (hidâyete iletmek) kelimesi, nakil ve hareket etmek, demektir. Nitekim, kadın kocası tarafına geçtiğinde, "Kadın, kocasına götürüldü" denilir, Harem-i Şerife gönderilen davarlara (deve-sığır-koyun) da hedy denilir. Hediyye de, birisinden bir başkasına geçtiği için, bu adı almıştır. Ve yine, zayıflığından ve yalpalamasından dolayı, iki kimse arasında onlara yaslanarak yürüyen
kimse hakkında da denilir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin manasının, "O, bir yere iletilip götürülmediği müddetçe, herhangi bir yere gidemez..." şeklinde olması muhtemeldir. Böyle olması halinde bununla o putların, cansız olduklarına, hayat ve kudretten yoksun olduklarına işarette bulunulmuş olur. Bil ki Cenâb-ı Hak. kâfirlere bu açık delili izah edince, akıl sahiplerini, onların bu bozuk yollarından ve batıl sözlerinden hayrette bulunmaya davet ederek,

"Nasıl (böyle) hükmediyorsunuz7" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onların çoğu, (kuru bir) zandan başka bir şeye tâbi olmazlar " buyurmuştur. Bu hususta şu iki mana verilebilir:

a) "Onların ekserisi, Allah'ı kabul edip, O'nu inkâr etmeleri hususunda, ancak bir zanna tâbi olurlar. Çünkü bu, onlara göre bir aklî deliledayanmayan, tam aksine atalarından duydukları bir sözdür" demektir."

b) "Onların ekserisi. 'Putlar, ilâhtırlar ve onlar, Allah katında bizim şefaatçilerim izdir" şeklindeki sözleri hususunda, sadece zanna tâbi olurlar" demektir. Birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü ikinci görüşe göre ayetteki "ekser" kelimesini, "hepsi" manasına almamız gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hakikatte, zan ise gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez" buyurmuştur. Bununla ilgili olarak şu iki mesele bulunur; 231[231]

Bu Ayeti Kıyasın Aleyhine Delil Sayanlar

Kıyası kabul etmeyenler bu ayete tutunarak, "kıyas ile amel etmek, zan ile amel etmektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakikatte zan ise, gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez" ifâdesinden dolayı kıyasın caiz olmaması gerekir" demişlerdir.

Kıyası kabul edenler de, buna cevap vererek şöyle demişlerdir: "Kıyasla amel etmenin 'vâcib' olduğuna delâlet eden delil kati değildir. Öyleyse, kıyasla amel etmenin vâcib olduğu, malûm olmuş olur. O halde kıyasla amel etmek zanna değil, kesin bilgiye dayanmış olur."

İstidlalde bulunanlar ise, buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Şayet, kıyastan elde edilen hükmün, Allah'ın bir hükmü olduğu bilinmiş olsaydı, o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim Allah 'm indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir" (. 44) ayetinden dolayı, kıyasla amel etmemek bir küfür olmuş olurdu. Ourum böyle olmadığına göre. kıyasla amel etmek bâtıl olmuş olur." Kıyası kabul etmeyenler, bu delilden şu delile geçmişlerdir: "Kıyastan elde edilen hükmün, Allah'ın hükmü olduğu ya kesin olarak, yahut zannî olarak bilinir. Yahut da bu, ne zannî ne de katî olarak bilinemez. Birincisi, yanlıştır; aksi halde, onunla hükmetmeyen, "Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse. İşte onlar kâfirlerin ta kendileridir.." (Maıde. 44) ayetinden dolayı kâfir olur, Halbuki ittifakla, bu böyle değildir. İkincisi de bâtıldır, zira Cenâb-ı Hakk'ın "Hakikatte zan ise, gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez" buyruğundan dolayı, zan

---

[231] 231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/376-377

He amel etmek caiz değildir. Üçüncüsü de bâtıldır, zira bu hüküm ne kesin, ne de zannî olmayınca, bu sırf hevâdan kaynaklanan bir şey olmuş olur ki, bu da Cenâb-ı Hakkın, "Sonra, arkalarından öyle kötü bir nesi! geldi ki, namazı bıraktılar, şehvetlerine ve hevaianna uydular"(Meryem. 59) ayetinden dolayı batıl olmuş olur."
Kıyası kabul edenler ise, buna şöyle cevap vermişlerdir: Bu delilin neticesi umûm ifâdelere tutunmaya dayanır. Umum ifadelere tutunmak da, sadece 2an ifâde eder Binâenaleyh, umûm ifadeler, zanna tutunmaktan men etmeye delâlet edince, umum ifadelerin, kendilerine tutunmaktan men etmeye delâlet etmiş olmaları gerekir. Varlığı, yokluğuna götüren şey ise, alınamaz, terkedilir. 232[232]

İkinci Mesele

Bu ayet, itikadî meseleler hususunda, inancı zannî olup da kati ve kesin olmayan herkesin mü'min olamayacağına delâlet eder.
Buna göre şayet, "ehl-i sünnetin, "İnşaallah Allah dilerse, mü'minim" şeklindeki sözleri, katiliğe mani bir sözdür. Binâenaleyh, onların kâfir olmaları gerekir" denilirse, biz deriz ki:
Bu, şu bakımlardan zayıftır:
a)Şafiî(r.h)'nin mezhebine göre iman, itikâd, ikrar ve amel toplamından ibarettir. Şekk, bu amellerin Allah'ın emrine uygun olup olmadığı hususundadır. Binâenaleyh, mahiyetin cüzlerinin biri hakkındaki şekk, o mahiyetin tamamında şekk ve şüphe edilmesini gerektirmez.
b) Şafiî'nin, "Eğer Allah dilerse" sözünden maksadı, ölürken imanın bekasıdır.
c) Bundan maksat, nefsi kırmak ve tevazu göstermektir. Allah en iyisini bilendir. 233[233]

"Bu Kur'ân Allah 'dan başkasının uydurması değildir. O ancak kendinden evvelki kitapları tasdik ve kitabı tafsil etmektedir. Onda şüphe edilecek hiçbirşey yoktur. Alemlerin Rabbindendir o. Yoksa onu, kendiliğinden
uydurdu mu. diyorlar? De ki: "Öyleyse, eğer doğru söylüyor iseniz, siz de onun benzeri bir sûre getirin. Allah'dan başka gücünüzün yettiği kim varsa onları da çağırın! Hayır onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz tefsirine vâkıf olamadıkları şeyi yalanladılar. Onlardan evvelkiler de böyle tekzîb etmişlerdi. İşte bak. o zalimlerin sonu nice olmuştur" (Yunus. 37-39).
Bu kısımla ilgili birkaç mesele vardır: 234[234]

Bu Kısmın Daha Önceki Ayetlerle Münasebeti

Bil ki biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ona Rabbinden bir mucize indirilse ya!" derler"{Yunus.20)ayetinin tefsirine başlarken, müşriklerin, Kur'ân'ın bir mucize olmadığına, Hz. Muhammed'in, o Kur'ân'ı kendiliğinden uydurarak ortaya koyduğuna inandıkları için bunu söylediğini belirtmiştik.
Allah Teâlâ, işte bu söze pekçok cevaplar vererek, bu cevap ve izahlar, anlattığımız ve izah ettiğimiz sıraya göre, buraya kadar da devam etmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu makamda, Hz. Muhammed'in bu Kur'ân'ı getirmesinin, Allah'a bir iftira tarzında olmadığını, onun, kendisi katından, peygamberine inen bir vahiy olduğunu beyân buyurarak bu sözünün doğruluğuna "Yoksa onu, kendiliğinden uydurdu mu. diyorlar? De ki: "Öyleyse siz de onun benzeri bir sûre yapın bakalım!" ayetiyle hüccet getirmiştir. Bu, o Kur'ân'ın, Hz, Muhammed (s.a.s)'e Allah katından nazil olan bir mucize olduğuna, onun, iftira ve uydurulmuş olmaktan beri olduğuna delâlet eder. İşte, bu ayetler arasındaki münasebet hususunda beyan edilen gerçek tertip budur. 235[235]

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/377-378
233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/378
234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/379
235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/379

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Bu Kur'ân. Allah'dan başkasının uydurması değildir" buyruğu hususunda, şu iki izah yapılabilir:

a) kelimesi masdar hükmündedir Buna göre mana, "Bu Kur'ân, Allah'dan başkası tarafından uydurma değildir" şeklinde olur. Bu tıpkı senin, "Bu söz, ancak yalandır!" demen gibi olur.

b) kelimesinin başındaki en edatı burada, lâm manasını ifâde edebilir. Buna göre ayetin takdiri, "Bu Kur'ân, Allah'dan başkası tarafından uydurulmak için değildir, böyle bir şey yakışık almaz" şeklindedir.

Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Mü'minlerin hepsinin (topyekün) savaşa çıkmaları münasip değildir.," "Allah müminleri sizin üzerinde bulunduğunuz (şu halde) bırakacak değildir... Allah size gaybı da bildirecek değildir" (â-ıı. imrân, 179) ayetleri gibidir. Yani, "Onların böyle yapması yakışık almadığı gibi, uydurulmuş olmak da Kur'ân'a yakışmaz" demektir. Bu da "Kur'an'ın sıfatı, Allah adına uydurulması mümkün olan bir şeyin sıfatına benzemez. Zira uydurulan şey, beşerin yapabileceği bir şeydir. Halbuki Kur'ân, beşerin kadir olamayacağı bir mucizedir" anlamındadır. "İftira" Arapların, bir kimse deriyi kesmeye kadir olduğunda söylemiş oldukları "Deriyi kestim..." tabirinden iftial vezninde bir masdardır. Daha sonra, bu kelime, yalan hakkında kullanılır olmuştur. Bu, Arapların, "Falanca, şu sözü uydurdu" ifâdesini, yalan söylemek hakkında kullanmaları gibidir. Buna göre bu sözün neticesi, "Bu Kur'ân'a Aliah (cc)'dan başkası kadir olamaz..."' şeklinde olur. Daha sonra Cenab-ı Hak, bu davasına dair şu hüccetleri zikretmiştir: 236[236]

Kur'an'ın Daha Önceki Kitapları Tasdiki

Birinci hüccet: Cenâb-ı Hakk"ın "O. ancak kendinden evvelki kitapları tasdik etmektedir" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu delil birkaç yönden izah edilebilir:

a) Hz. Muhammed (s.a.s), öğrenim için herhangi bir belgeye seferde bulunmamış olan bir ümmî idi. Mekke ise, ulemâ yatağı değildi. Orada, ilmî kitaplarla ilgili hiçbir şey yok idi. Buna rağmen, Hz. Muhammed (s.a.s), bu Kur'an'ı getirdi ve bu Kur'ân, evvelki kavimlerin kıssalarını da ihtiva ediyordu. Öte yandan müşrikler ise, Hz. Muhammed'e son derece düşman idiler. Binâenaleyh, Kur'an'ın ihtiva ettiği bu kıssalar, şayet Tevrat ve İncil'dekilere muvafakat etmeseydi, onlar, bunu tenkit eder, tenkitlerinde son derece aşırı giderler ve: "Sen bu kıssaları aslına uygun olmaksızın bildiriyorsun.." derlerdi. Binâenaleyh, onların onu tenkide ve onun durumunu kınamaya son derece haris olmalarına rağmen, onlardan hiç kimse böyle bir şey söylemeyince, biz, Hz. Peygamber'in Tevrat ve İncil'i mütâlâa etmediği, onları öğrenmek için hiç kimseye talebelik yapmamış olduğu halde, o kıssaları Tevrat ve İncil'dekilere uygun olarak bildirmiş olduğunu anlamış oluruz. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bütün bunları, Allah'dan almış olduğu vahiy ile haber verdiğine delâlet eder.

b) Allah tarafından indirilen kitaplar O'nun, Bakara Sûresi'ndekı (Bakara. 40) ayetinin tefsirinde de tafsilatlı bir biçimde ele aldığımız gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceğine delâlet etmişlerdir. Durum böyle olunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gelmesi, o kitaplarda bulunan Hz. Muhammed'in geleceğine dair müjdeyi tasdik etmiş olur. Böylece bu, kendisinden öncekileri tasdik etmeden ibaret olmuş olur.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'an'da, gelecekle ilgili pekçok şeyden bahsetmiştir. Ve bu şeyler de, o haberlere uygun olarak tahakkuk etmişlerdir. Bunlar, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın "Elif. lam. mim. Rumlar mağlub oldu..."{Rum, 1-2); "Andolsun ki Allah. Resulünün gördüğü rüyanın gerçek olduğunu tasdik etmiştir" (Fetih. 27) ve "Allah, içinizden İman edip de güze! ame! işleyenlere yemin ile vaadetti ki, (...) onları da yeryüzünde muhakkak (müşriklerin) yerine geçirecek..." (Nur. 55) ayetlerinde bahsedilen hususlardır. Bu, gelecekte vuku bulacak gaybî

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/379-380

şeylerden haber vermenin, ancak Allah tarafından gelen bir vahiy ile gerçekleştiğine delâlet eder ki, bu da kendisinden öncekileri tasdik etmeden ibaret olmuş olur. Binâenaleyh, ilk iki madde, geçmişten haber verme; üçüncü madde, gelecekten haber verme olup, bunların tamamı, kendisinden öncekileri tasdik etmeden ibaret olmuş olur. 237[237]

Kur'ân'ın Kitabı Tafsil Etme Vasfının Manası

İkinci hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın "ve kitabı tafsîl etmedir " ayetinin ifâde ettiği husustur.
Bil ki, alimler, Kur'ân'ın hangi yönden mucize olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "O, geçmiş ve gelecekteki gaybî haberleri ihtiva etmiş olması bakımından mucizedir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "O, ancak kendisinden evvelkileri tasdik etmektedir "tavsifinden kastedilen husustur " derken, bazıları da. "Kur'ân pekçok ilimleri ihtiva etmiş olması bakımından mucizedir ki, işte Cenâb-ı Hak buna da, "her şeyin tafsilidir" (Yusuf. m> ayetiyle işaret etmiştir.
Bu konudaki sözün özü şudur: İlimler, ya dinî olur, ya da dinî olmaz. Birincisinin, ikincisinden daha kıymetli; daha yüce ve daha şerefli olduğunda şüphe yoktur. Dinî ilimlere geiince bunlar, ya akâid ve dinler ilmi, yahud da, ameller ilmi olur. Akâid ve dinler ilmi, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü bilip tanımaktan ibarettir. Allah'ı bilip tanımak ise, O'nun zâtını, celâl sıfatlarını, ikram ve cemâl sıfatlarını, fiillerini, hükümlerini, isimlerini bilip tanımaktan ibarettir. Kur'ân, bütün bu meselelerin delillerini, tafsilatını, hiçbir kitabın kendisiyle boy ölçüşemeyeceği, hatta tasnif edilen hiçbir şeyin kendisine yaklaşamayacağı bir tarzda ihtiva etmiştir. Ameller ilmine gelince bu, ya zahiri alâkadar eden mükellefiyetler ilminden ki bu, fıkıh ilmidir ve yine bütün fukahanın da konularını Kur'ân'dan istinbât ettikleri malumdur; yahut da bâtını temizleme, kalbin eğitilmesi ile İlgili ilim olur ki, Kur'an'da bu ilmin konuları, nerdeyse başkasında bulunamayacak kadar yer almıştır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen kolaylığı tut. İyiliği emret, cahillerden yüz çevir..." (Kât, 199) ve "Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder. Taşkınlığı, kötülüğü, münkeri. zulüm ve tekebbürü nehyeder"(ua^.m) ayetlerinde bahsedilen hususlar gibidir. Böylece Kur'ân'ın, bütün kıymetli ilimlerin, onların aklî olanının, naktî olanının diğer kitaplarda bulunması mümkün olmayacak bir biçimde açıklamasını ihtiva ettiği sabit olmuş olur. Böylece de Kur'ân, bir mucize otmuş olur ki, işte buna Cenâb-ı Hak, "ve kitabı tafsil etmektedir..." ifadesiyle işaret etmiştir. 238[238]

Kur'ân'da Şüphe Bulunmaması

Cenab-ı Hakk'ın "Onda şüphe edilecek hiçbir şey yoktur" ayetine gelince, bunu da şu şekilde izah edebiliriz: Pekçok ilimler ihtiva eden uzun bir kitap, haliyle, bazı tenakuzlar ihtiva eder. Kur'ân'ı Kerim, bundan uzak ve berî olduğu için,onun Allah katından vahiy ile indirilmiş bir kitap olduğunu anlamış oluruz. Bunun bir benzeri de, "Eğer o. Allah'dan başkası tarafından olsaydı, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulunurdu" (Nisa. 82) ayetidir.
Bil ki Allah Teâlâ, bu ayetin başında, Kur'ân'ın Allah adına uydurulmuş bir kelâm olmasının, Kur'ân'ın ne haline, ne de vasfına yakışmayan bir şey olduğunu belirtip, bu hususta da biraz önce bahsettiğimiz iki çeşit delil getirince, söze yine. inkarı manada olan istifhamla başlayarak, "Yoksa onu. kendiliğinden uydurdu mu diyorlar?" buyurmuştur. 239[239]

Kur'ân'ın Meydan Okuması

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın uydurulmuş olması iddiasının aslı esası olmadığına dair

---

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/380-381
238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/381-382
239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/382

başka bir delil getirerek, "De ki: "Öyleyse, eğer doğru söylüyor iseniz, siz de onun benzeri bir sûre yapınf.." buyurmuştur. Burada birkaç soru sorulabilir:
Birinci soru: Cenâb-ı Hak, niçin Bakara Sûresi'nde (Bakara. 23»; burada da buyurmuştur?
Cevap: Hz. Muhammed (s.a.s), hiç kimsenin talebesi olmayan ve herhangi bfr kitap karıştırmayan ümmî bir insandı. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, Bakara Sûresi'nde "Haydi öyle ise. onun gibi birisi tarafından bir sûre getirin"(aakara, 23)buyurmuştur. Yani, "talebe olmamak ve ilimlerle meşgul olmamak bakımından Hz. Muhammed (s.a.s)'e denk bir kimse, bu sûreye denk bir sûre getirsin (getirebilirse...)" demektir. Bu hususta acziyet ortaya çıkınca, Kur'ân-ı Kerim'in de mucize olduğu ortaya çıkmış olur ki, bu ifâde, bu sûrenin kendisinin bir mucize olduğuna delâlet etmeyip, böylesi bir sûrenin, talebe olmamış ve eğitim görmemiş Hz. Muhammed (s.a.s) gibi bir insandan zuhur etmesinin bir mucize olduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hak, daha sonra bu sûrede, benzerinin getirilmesi istenen o sûrenin kendisinin mucize olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü insanlar ne kadar eğitilseler, mütalâa etseler ve tefekkürde bulunsalar, onların bu sûreye denk düşecek bir tek sûre getirmeleri mümkün değildir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak bu sûrede, "öyleyse... onun benzeri bir sûre getirin " buyurmuştur. Meydan okuma (tahaddî) ve Kur'ân'ın mucize oluşunu ortaya koyma hususunda, bunun hayranlık verici bir sıra ve tertib olduğunda şüphe yoktur. 240[240]

Tehaddîye Konu Teşkil Eden Sûrenin Nasıl Bir Sûre Olduğu

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, "Öyleyse onun benzeri bir sûre yapın... " buyruğu, büyük-küçük Kur'ân'ın bütün sûrelerini mi içine altr, yoksa sadece büyük sûrelerle mi ilgilidir?
Cevap: Bu ayet, Yûnus Sûresi'nde yer almaktadır ve Yûnus Sûresi Mekkî'dir. O halde kastedilen, bu Yûnus Sûresi gibi bir sûrenin getirilmesidir. Çünkü kendisine işaret edilebilecek en yakın sûre budur. 241[241]

Tehaddî Konusunda Mutezileyi Red

Üçüncü soru: Mutezile bu ayeti Kur'ân'ın mahlûk olduğuna delil getirerek şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Araplara Kur'an ile meydan okumuştur. Meydan okumak {tehaddî). onlardan bu Kur'ân gibisini getirmelerini söylemelerini istemek demektir. Binâenaleyh onlar bundan aciz oldukları zaman Kur'ân'ın, kendisinin doğruluğunu göstermek için, Allah tarafından indirilmiş bir hüccet olduğu ortaya çıkmış olur. Bu ise ancak, onun gibisinin getirilmesinin, bir nebze de olsa yapılabilmesi mümkün olduğu takdirde yerinde bir teklif olur. Binâenaleyh eğer Kur'ân-ı Kerim kadîm olmuş olsaydı, o zaman kadîm olan gibisini getirmek-yapmak, aslında imkânsız olurdu. Bundan dolayı da Kur'ân ile meydan okumanın doğru olmaması gerekirdi."
Cevap: Kur'ân, hem Allah'ın zâtı ile kâim, kadim (kelâm) sıfatına, hem de bizim (okurken) telaffuz ettiğimiz şu harflere ve seslere verilen müşterek bir isimdir. Dolayısıyla bu harf ve seslerden meydana gelen o kelimelerin nuhdes ve mahluk olduğunda bir münakaşa yoktur. O halde, Kur'ân ile meydan okuma. Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ile kâim olan kadim (kelam) sıfatı hususunda değil, bu harfler ve seslerden meydana gelen kelimeler hususunda yapılmaktadır.
Allah Teâlâ'nın "Eğer doğru söylüyorsanız. Allah'dan başka gücünüzün yettiği kim varsa, onlan da çağırın" ifâdesinden maksad, yapabilecekler ise, bu karşı koyusu (meydan okumaya cevap verişi) nasıl yapabileceklerini onlara öğretmektir. Bunu şöyle izah edebiliriz: Bir topluluk, yardımlaşıp birbirlerine destek olduklarında, onların bu birçok aklı, tek bir akıl gibi olur. Binâenaleyh bütün bu akıllar tek bir şeye yöneldiğinde, bunların toplamı, herbirinin ayrı ayrı yapamayacağı şeyleri yapmaya kadir olur. Dolayısıyla Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Farzedin ki sizin bir veya iki aklınızın, Kur'ân'a muâraza etmeye gücü yetmez. O

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/382
241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/383

halde, biraraya geliniz ve birbirinize bu muâraza hususunda yardımcı olun. Siz, birlikte hareket ettiğinizde de, tek başınıza olduğunuzda da böylesi bir muârazadan âciz olduğunuzu anladığınıza göre, bunun yani Kur'ân'a muâraza etmenin imkânsız oluşunun, ancak insan gücünün buna yetmediğinden dolayı olduğu ortaya çıkar. Böylece de, bu Kur'ân'ın bir insan işi değil, Allah'ın işi olduğu ortaya çıkmış olur. 242[242]

Kur'ân'ın Tehaddisi Altı Merhalede Olmuştur

Bil ki anlattığımız şeylerie, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Kur'an ile meydan okuyuşunun altı merhalede olduğu anlaşılıyor. Bunlardan:
Birincisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onlara, Kur'ân'ın bütününün benzerini getirme hususunda meydan okumasıdır. Bu, Hak Teâlâ'nın, "De ki: "Andolsun insanlar ve cinler şu Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya toplansa. yekdiğerine yardımcı da olsalar, yine onun benzerini yapamazlar" (\srt bb) ayetinde ifâde edildiği gibidir.
İkincisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara, bu sûrenin benzerini getirmeleri hususunda meydan okumasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "De kî: "O halde haydi siz de onun gibi on sûre getirin, velev düzme ve uydurma o/sun"(Hüd. 13)buyurmuştur.
Üçüncüsü, o kâfirlere tek bir sûrenin benzerini getirmeleri hususunda meydan okumasıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Öyle ise onun benzeri bir sûre getirin"Çakara, 23| buyurmuştur.
Dördüncüsü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara, Kur'ân'ın benzeri bir söz getirmeleri hususunda meydan okumasıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Öyleyse onlar, onun gibi bir söz getirsinler " (Tur, 34) buyurmuştur.
Beşincisi, bütün bu dört merhalede, onlardan talebe olmama ve herhangi bir öğrenim görmeme bakımından Hz. Muhammed (s.a.s)'e denk birisinin, bu muarazayı yapmasının {Kur'ân'ın benzerini getirmesi) istenmesidir. Yûnus Sûresinde (bu ayette), ister bir öğrenim görmüş, ister görmemiş olsun, onlardan herhangi birisinin, benzer tek bir sûre getirerek, meydan okumaya karşılık vermesi istenmiştir.
Altıncısı: Geçen bütün merhalelerde, Hz. Peygamber (s.a.s) insanlardan herbirine; bu altıncı merhalede ise insanların topuna birden meydan okumuş ve buna karşılık verebilmeleri için, biribirlerine destek olma fırsatı da vermiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "Eğer doğru söylüyorsanız, Allah'dan başka gücünüzün yettiği kim varsa onları da çağırın" buyurmuştur. Bu ayette ifâde edilen, meydan okuma merhalelerinin en sonuncusudur. İşte bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerim'in mucize olduğunu isbat hususunda getirdiği delillerin tamamıdır. 243[243]

Kur'ân'ın Başlıca Özellikleri

Daha sonra Allah Teâlâ, onların, hangi sebepten ötürü Kur'ân'ı tekzîb ettiklerini de belirterek, "Hayır. Onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz tefsirine vakıf olamadıkları şeyi yalanladılar " buyurmuştur. Bil ki bu ayet, bazı manalara gelebilir: 244[244]

Kıssaların Belli Başlı Gayeleri

Birinci izah: Onlar, her ne zaman bir kıssa duyup dinleseler, "Bu kitabta, sadece evvelki milletlerin efsâneleri ve masalları var" dediler ve bu kıssalardan maksadın, bizzat anlatılmaları değil, anlatılmalarının ötesinde diğer bazı şeyıer olduğunu kestiremediler.
Bu diğer şeylerden birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, âlemde tasarruf edebildiğinin ve âlemdeki azizleri (üstün olanları) zillete, zelil olanları da izzete geçirebildiğinin ortaya konulmasıdır ki, bu, mükemmel bir kudretin varlığına delâlet eder.

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/383
243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/384
244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/384

İkincisi, bu kıssaların, insanın, dünyanın ebedî olmadığını, hareket halindeki herşeyin, sonunda sükûna ereceğini, var olan herşeyin sonunda fâni olacağını, onlar sayesinde anlaşıldığı için, ibret almaya vesile olmalarıdır. Böylece insan, kalbini dünya sevgisinden uzaklaştırır ve ahireti isteme hususundaki arzusunu kuvvetlendirir. Nitekim Hak Teâlâ, "Andolsun. onların kıssalarını açıklamada salim akıl sahipleri için birer ibret vardır" (Yûsuf, m) buyurmuştur.

Üçüncüsü de şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) geçmiş milletlerin kıssalarını, hiçbir öğretim görmeksizin. tahrif etmeden ve değiştirmeden (yani dosdoğru olarak) anlatınca bu, Kur'ân'm Allah katından bir vahiy olduğuna bir delil olmuş olur. Nitekim Hak Teâlâ, Şuarâ Sûresi'nde kıssaları anlattıktan sonra, "O (Kur'ân) muhakkak ve muhakkak âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Onu Rûhu'l-Emin, inzâr edicilerden olasın diye. senin kalbine manası açık Arapça bir dil ile indirmiştir" (Suârâ. 192-194) buyurmuştur.

İkinci izah: Müşrikler, bazı sûrelerin evvelindekr hurûf-u mukattaa'yı dinleyip, onlardan hiçbîrşey anlamayınca, Kur'ân hakkında kötü zanna düştüler. İşte Allah Teâlâ onların bu zannını, "Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki bunlar kitabın anası (temelİ)dir. Diğer bir kısmı da müteşâbihdirler... " (AM imrân. 7) buyurarak cevaplamıştır.

Üçüncü izah: O kâfirler, Kur'ân'ın parça parça (inip) ortaya çıktığını gördüler. Bu, onların kötü tenkidlerine sebeb oldu. Onlar "Ona, Kur'ân toptan indirilmeli değil miydi?" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Allah, onların bu düşüncelerini, "Biz, onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle (yaptık, kısım kısım indirdik) ıf_ 32} diyerek cevaplandırmıştır. Biz. bu cevabı Furkân Sûresinde tafsilatlı olarak izah ettik.

Dördüncü izah: Kur'ân, haşr ve neşrin olacağını gösteren delillerle doludur. Müşrikler, hisler âlemine (madde âlemine) alışmışlardı. Bundan dolayı, ölümden sonraki hayatın olabileceğini çok uzak görüyorlardı ve bu onların kalblerinde bir türlü yer etmiyordu. Bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bütün bunları bir yalan ve uydurma olarak söylediğini sanıyorlardı. Bunun için Allah Teâlâ, âhiret inancının doğruluğunu, birçok kesin delil ile ortaya koymuştur.

Beşinci izah: Kur'ân-ı Kerim, namaz, zekât ve diğer ibadetlerle ilgili emirlerle dopdoludur. Müşrikler ise: "Âlemlerin ilahının, ne bize, ne de bizim taatlarımıza ihtiyacı yoktur ve Allah Teâlâ, faydasız birşeyi emretmekten son derece yüce ve münezzehtir" diyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, onların bu düşüncelerini, "Sizi boş yere yarattığımızı, bize dönüş yapmayacağınızı mı sandınız?" {Mümmun, nsıve "Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz de yine kendinize kötülük etmiş olursunuz" (isra, 7) ayetleriyle cevaplamıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki; Kâfirlerin şüpheleri pek çoktur. Çünkü onlar, Kur'ân'ın, hakikatini anlayamadıkları ve hikmetini bilemedikleri bazı şeyleri ihtiva ettiğini görünce, Kur'ân'ı yafanlayıvermişlerdi. Velhasıl müşrikler, ulûhiyyetin sırlarını bilemiyor, bütün herşeyi hisler âleminde (maddî alemde) alışmış oldukları şeylere kıyas ediyor ve onların hikmetten ile çeşitli izahlarını araştırmıyorlardı, jşte bundan dolayı da tekzibe ve cehalete düşmüşlerdi. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, "Onlar ilmini kavrayamadıkları şeyi yalan saydılar" buyruğu, onların bu şeyleri bilip anlayamadıklarına; 'Ve henüz tefsirine vakıf olmadıkları" ifadesi de, onların, o sırları araştırıp anlamaya gayret göstermediklerine bir işarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah "Bak, o zâlimlerin sonu nice olmuştur" buyurur. Bu, "Onlar, dünyanın peşine düşüp âhireti terketmişlerdir. Bundan dolayı öldükleri zaman, hem dünyayı hem de âhireti elden kaçırmış olurlar ve böylece de çok büyük bir ziyanın içine düşerler" demektir. Bazı kimseler bundan muradın, peygamberlerini yalanlayan ümmetlerin başına gelen ve bir çeşit dünyevi azab olan, köklerinin kazınması cezası olduğunu söylemişlerdir. Tahkik ehli alimler ise şöyle demişlerdir. "Ayetteki. "Henüz tefsirine vakıf olmadıkları şeyler" ifâdesi. ayet'3rin te'vilini (tefsirini-izahını) bilmeyen kimselerin küfre ve bid'ata düştüklerine delâlet eder. Çünkü ayetlerin zahirlerinde bazan, birbirine zıt gibi şeylerin olduğu sanılabilir. Binâenaleyh insan, bu husustaki te'vil ve tefsirin ne olduğunu bilemezse, kalbine, bu kitabın "hak" olmadığı düşüncesi gelebilir. Ama ayetlerin izah yönlerini bildiği zaman, Kur'ân'jn o izaha uygun olduğunu anlar, Böylece bu. nûr üstüne bir nur olur. Allah kimi dilerse onu nuruna iletir." 245[245]

Hidayet Ümidi ile Azabın Ertelenmesi

"İçlerinde ona inanan kimseler ve ona inanmayan kimseler vardır. Rabbin. fesadçılan çok iyi bilendir. Eğer onlar seni tekzib ederlerse de ki: "Benim işimbana, sizin işiniz sizedir. Benim yaptığımdan sizler uzaksınız, sizin
yaptıklarınızdan da ben uzağım" (Yûnus, 40-41).
Bil ki Allah Teâlâ Önceki ayette. "Bak o zalimlerin sonu nice olmuştur" buyurup, bununla da, onlara dünyada azabı musallat edeceğini kastetmiş olunca, O'nun tarafından (ileride) onların içinden iman edeceklerin çıkacağı malum olduğu için, Allah katında bu kısmın menfaatine uygun olanın, onların köklerini tamamen kazıma değil, onları sağ bırakma olduğuna dikkat çekmek için, "içlerinde ona inanan kimseler ve ona inanmayan kimseler vardır" buyurmuştur. Ayetteki bihî zamirinin, Kur'ân'ı göstermesi doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü bundan Önceki ayette bahsi geçen, Kur'ân-ı Kerimdir. Diğer bir husus da, Kur'ân'a imanın tahakkuk ettiği bilinince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de iman tahakkuk etmiş olur. Alimler ayetteki bu ifâde hususunda ihtilaf etmişlerdir. Çünkü, (iman eder, inanır) kelimesi, muzari bir fiil olup, hem şimdiki zamanı, hem de gelecek zamanı ihtiva eden bir fiildir. Binâenaleyh bazı alimler bunu, şimdiki zaman manasında alarak, "Bundan maksad "Onların içinde Kur'ân'a (şu anda) gizlice iman etmekte olanlar vardır. Fakat onlar, zahiren inkâr eder ve yalanlar görünmektedir. Yine onların içinde, yalanlama hususunda içi (kalbi) de, dışı gibi olanlar vardır" manasınadır" demişlerdir ki bu manaya göre ayetin muhtevasına, şüpheciler ve taklid ehli olanlar da girer. Bazı alimler de, "Bundan maksad, gelecek zaman manasıdır. Yani, "Onların içinde, Kur'ân'a gelecekte, inkârından dönüp inanacaklar olduğu gibi, bu hakikati göremeyip küfründe devam edecek olanlar da vardır" demektir" demişlerdir.
Cenâb-ı Allah daha sonra, "Rabbin fesadcuarı çok iyi bilendir" buyurmuştur. Bu. "Allah, inkârında ısrar edenleri veya ondan dönenleri ve onların hallerini en iyi bilendir" demektir.
Daha sonra Allah Teâlâ "Eğer onlar seni tekzib ederlerse, de ki: "Benim işim bana. sizin işiniz sizedir" buyurmuştur. Buna:
a) "Benim amelim, taatlerim ve imanım bana; sizin ameliniz, şirkiniz sizedir."
b) "Benim amellerimin mükafaatı bana, sizin amellerinizin cezası da sizedir" manaları verilmiştir.
Cenâb-ı Hak, daha sonra "Benim yaptığımdan sizler uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım" (de)!" buyurmuştur. Denildi ki: "Bu ayet, kovmak ve azarlamak manasınadır." Yine denildi ki: "Bunun manası, onların kalblerinin hakka meyletmesini temin etmektir." Mukâtil ve Kelbî bu ayetin seyf (kılıç-cihad) ayeti ile246[246]mensûh olduğunu söylemişlerdir ki bu, uzak'bir ihtimaldir. Çünkü nâsihin, mensûhun hükmünü kaldırması şarttır. Bu ayetin manası ise, onlardan herbirinin fiiline ve fiillerinin neticesine mükâfaat ve ceza verileceğinin belirtilmesidir. Binâenaleyh bu ayet, savaşmanın haram olmasını gerektirmez. Bu sebeple seyf (kılıç-cihad) ayetleri, bu ayetin ifade ettiği manalardan herhangi bir hükmü kaldırmaz. Dolayısıyla bu ayetin mensûh olduğunu ileri sürmek
yanlış olur. 247[247]

"Onlardan sana kulak verenler vardır. Fakat sağırlara, üstelik akıllan da çalışmazken sen mi duyuracaksın? Onlardan sana bakanlar vardır. Fakat görmeyen körlere sen nasıl doğru yolu göstereceksin? Şüphesiz ki Allah insanlara asla zulmetmez. Fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler"

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/384-386
246[246] Müfessirler {Tevbe. 5,) ayetine "Seyf ayeti*' derler (Ç).
247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/387-388

(Yûnus. 42-44).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [248]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, bir önceki ayette kâfirleri iki kısma ayırmıştı: Kur'ân'a iman edecek olanlar ve hiç iman etmeyecek olanlar. Yine Hak Teâlâ bu ayette de iman etmeyenleri ikiye ayırmıştır:

a) Peygambere son derece buğz ve düşmanlık içinde olup, O'nun dinini kabulden nefret edenler,

b) Böyle olmayanlar. Bu sebeble Cenâb-ı Hak birinci kısmı bu ayette şöylece tavsif buyurur: "Bu sözden hiçbir zaman istifâde edemedikleri için, adetâ bir sağır gibi senin sözüne kulak verenler vardır." Çünkü insan, bir başkasından fazlasıyla nefret edince, onun gönlü devamlı nefret ettiği kimsenin sözünün kusurlarını aramaya yönelik olur ve onun sözünün güzel taraflarını hiç görmez. Kulaktaki duyma ağırlığı, sesin anlaşılmasına mani olan bir şeydir. İşte tıpkı bunun gibi, ileri derecedeki nefret de, o sözün güzelliklerini anlamaya adeta manidir. Gözdeki körlük de şekillerin algılanmasına mani olan bir durumdur. İşte aşırı derecedeki buğz da, insanın o buğz ettiği kimsenin iyi taraflarını ve Allah'ın ona verdiği iyi şeyleri görmeye mâni olur. Bundan dolayı Hak Teâlâ. kâfirler içerisinde, buğz ve düşmanlık hususunda durumu bu dereceye ulaşmış olan kimselerin bulunduğunu açıklamıştır. Sonra sağır olanı duyar hâle; kör olanı da görür hâle getirmek nasıl mümkün değil ise, bu derece düşman olanları da. peygamberin dostu yapmak ve O'na tâbi kılmak mümkün değildir. Bu ayetin maksadı, tedavi edilemeyecek kadar akıl hastalığına tutulmuş olanların, tedavisinin mümkün olmadığını belirterek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tesellidir. Doktor, hastayı tedavi kabul etmeyecek bir derecede görünce, ondan yüz çevirir ve onun tedavi kabul etmemesinden dolayı hayrete düşmez. İşte tıpkı bunun gibi, senin de o kâfirlerin durumundan hayrete düşmemen gerekir. [249]

Görme ve İşitmede Hangisinin Daha Önemli Olduğu

İbn Kuteybe, bu ayete dayanarak, duymanın, görmeden daha üstün olduğunu ileri sürerek şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu ayette, duymanın olmamasını, aklın gitmesi ile birlikte zikretmiştir. (Yani aklın çalışmamasını, işitmenin olmayışı ile irtibattandı rm ıştır.) Fakat basiretinçalışmamasını ise görmenin kaybolması ile birlikte zikretmemiştir. Binâenaleyh işitmenin, görmeden daha efdal olması gerekir." İbnü'l-Enbârî, bu delilin geçersiz olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Allah'ın bu ayette, işitme ile birlikte olmadığını söylediği (akletme işi), görme ile birlikte olmadığını söylediği (basiret) şey ile aynıdır. Çünkü Allah Teâlâ, gözlerin görmesini değil, kalbin görmesini kasdetmiştir. Kalbin gördüğü şey yani basireti ise. kalbin aklettiği ve anladığı şeydir." İbn Kuteybe, kendi görüsüne Kur'ân'dan başka bir delil de getirerek şöyle der: "Allah, Kur'ân'da ne zaman görmeyi ve duymayı birlikte zikrederse, çoğunlukla duymayı, görmeden önce zikretmiştir ki bu da. duymanın görmeden daha efdal olduğuna delâlet eder."

Bazı kimseler, bu konuda şu delilleri de ileri sürmüşlerdir:

1) Peygamberlerden âmâ olan olmuştur. Ama Peygamberlerden hiçbirinin sağır olması caiz değildir. Çünkü bu, peygamberlik görevini tam yapmaya manidir. Zira peygamber, kendisine soru soranları duyamazsa, onlara cevap veremez, dolayısıyla da Allah'ın şeriatını tebliğden âciz kalmış olur.

2) Duyma kuvveti, duyulacak şeyleri (sesleri) her yönden duyar. Ama görme kuvveti, görülebilecekleri ancak tek bir yönden görür. O yön de gözün önüne gelen cihettir.

---

[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/388
[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/388-389

3) İnsan, hocasından öğrenerek ilim elde eder. Bu da ancak, duyma kuvveti sayesinde olabilir. Binâenaleyh insanın ilmi kemâllere ermesi ancak duyma kuvveti ile elde edilir. Bu, görme kuvvetine dayanmaz. Dolayısıyla duyma görmeden daha efdaldir.

4) Hak Teâlâ, "Şüphesiz ki bunda kalbi olan yahud. kendisi huzur-u (kalb) içinde olarak kulak veren kimseler için elbette bir öğüt vardır " (K8f. 37) buyurmuştur. , Ayetteki "kalb" ile, akıl kasdedilmiş ve duyma aklın eşi, ikizi kılınmıştır. Bu husus, "Eğer biztdinler veya aklımızı kullanır insanlar olsaydık şu cehennemlikler içinde yer almazdık " ayetiyle de kuvvet bulur. Binâenaleyh o müşrikler, duymayı, cehennem azabından kurtulmanın sebebi olarak zikretmişlerdir.

5) İnsanın, diğer canlılardan ayrıldığı hususiyeti, konuşması ve söz söyleyebilmesidir. İnsan, konuşmadan ve sözden, duyma kuvveti sayesinde istifade eder. Dolayısıyla duymanın alanı, insanın asıl üstünlüğünün gerçekleşmesine vesile olan konuşmanın alanıdır. Görmenin taalluk ettiği alan ise, renklerin ve şekillerin algılanması alanıdır ki bu insan ile diğer hayvanlar arasında müşterek olan bir husustur. Binâenaleyh duymanın görmeden daha üstün olması gerekir.

6) İnsanlar peygamberleri görürler ve sözlerini dinlerler. Ama peygamberlerin peygamberliği, onlarda görülen sıfatlar sebebiyle değil, duyulan sesler sebebiyledir. Duyulan da onların sözleri, Allah'ın kanunlarını tebliğ etmeleri ve ilâhî hükümleri beyân etmeleridir. Binâenaleyh duyulanın, görülenden daha üstün olması gerekir. Dolayısıyla . duymanın görmeden üstün olmuş olması gerekir. Duymanın görmeden daha üstün olduğunu söyleyenlerin delillerinin hepsi budur.

Bazı kimselerde görmenin duymadan daha üstün olduğunu söyleyerek şu delilleri getirmişlerdir:

1) İnsanlar meşhur darb-ı meselde "görmeden daha ileri bir açıklama olamaz" demişlerdir. Bu da, idrâk çeşitlerinin (duyuların) en mükemmelinin görme olduğuna delâlet eder.

2) Görme kuvvetinin vasıtası "nur" (ışık), duyma kuvvetinin vasıtası ise havadır. Nûr, havadan daha kıymetlidir. O halde görme kuvveti, duyma kuvvetinden daha kıymetlidir.

3) Görme organı olan gözün yaratılışındaki ilâhi hikmetin mucizeleri, duyma organı olan kulağın yaratılışındaki harikalardan daha çoktur. Çünkü Allah Teâlâ, akılda bulunan yedi sinirden birini görme aleti kılmış ve gözü yedi tabaka ile üç rutubetli (sıvı) kısımdan teşekkül ettirmiş, gözün hareketleri için çeşitli şekillerde pek çok kas yaramıştır. Kulak ise böyle değildir. Birşeyin yaratılışına daha fazla itina gösterilmesi, onun başka şeylerden üstünlüğüne delâlet eder,

4) Göz, yedi kat göğün üstünde olanı da görebilir. Kulak ise, kendisinden bir fersah uzaklıkta olanı bile duyamaz. Binâenaleyh görme, daha faziletli ve üstündür. Bu izah ile, karşı görüşte olanların, "Duyma her yönden olur, görme ise tek bir yönden olur" şeklindeki sözleri defedilmiş olur.

5) Peygamberlerden pek çoğu dünyada, Allah'ın kelâmını dinlemişlerdir. Ama âlimler, peygamberlerden birinin Allah'ı dünyada iken görüp görmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hem sonra Musa (a.s), kendi isteği ve talebi olmadığı halde Allah'ın kelâmını dinlemiştir. Ama Allah'dan, kendisini göstermesini isteyince, Cenâb-ı Hak, "Beni katiyyen göremezsin" (a/raf, 143) buyurmuştur. Bu da, görmenin, duymadan daha efdal olduğuna delâlet eder.

6) İbnü'l-Enbârî şöyle demiştir: "Duyma, görmeden nasıl üstün olabilir? Çünkü göz ile yüzün güzelliği, gözün olmaması ile de yüzün çirkinliği ortaya çıkar. İşitmenin olmaması ise, insanda (görülen) bir kusur meydana getirmez. Araplar gözlere, "Kerîmeteyn" (iki kıymetli şey) dedikleri halde, kulaklar için böyle birşey . söylememişlerdir. Cenâb-ı Hak da,bir kudsî hadiste, "Ben, kimin gözünü giderir (kör edersem), o da buna sabredip, benden bunun mükâfaatını beklerse, onun için cennetin dışında hiçbir mükafaata razı olmam"[250][250] buyurmuştur. [251]

---

[250][250] Müsned. (3/283).

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz bu ayeti, kulların fiillerini de Allah'ın yarattığına delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayet, o kâfirlerin kalblerinin, iman karşısında, ttpkı sözü dinlemede sağır gibi ve eşyayı görmede de kör gibi olduklarına delâlet etmektedir. Bu, nasıl imkânsız ise, meselemiz olan (kulun kendi fiilini yaratması da) aynı şekilde imkânsızdır," Alimlerimiz sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Kalbte çok şiddetli bir sevginin veya çok şiddetli bir düşmanlığın meydana gelmesinin, insanın kendi iradesi ile olmayışı da bunu destekler. Çünkü böylesi şiddetli bir düşmanlık meydana gelince, kişi zarurî bir his bulmuş olur. Çünkü kalb, o zaman düşmanının sözünü dinleme ve onun güzel fiillerini görme hususunda adetâ bir kör ve sağır gibi olmuş olur. Durum böyle olduğuna göre ulaşmak istediğimiz netice elde edilmiş olur. Hem sonra Allah Teâlâ onlarda imanın olmadığını kesin olarak bildirmiş olduğuna göre, imanın tahakkuk etmesi durumunda O'nun ilminin cehalete; doğru haberinin de yalana dönüşmesi gerekir ki bu imkânsızdır."
Mu'tezile ise görüşlerinin doğruluğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki Allah insanlara asla zulmetmez, fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler" buyruğunu delil getirmişler ve şu şekilde istidlal etmişlerdir: "Bu, Allah Teâlâ'nın hiç kimseyi kötülükleri ve gayr-ı meşru şeyleri yapmaya mecbur etmediğine, fakat insanların kendi irâde ve istekleri ile bunlara yöne|ip yaptıklarına delâlet eder." Vahidî buna şu şekilde cevap verir: "Allah Teâlâ, zulmü kendisinden, mülkünde tasarruf sahibi olduğu için nefyetmiştir. Böyle {kendi mülkünde tasarruf eden) zâlim olmaz. İnsanların fiilleri onların kesbleri sebebi ile kullara izafe edildiği için, Allah "Fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler" buyurmuştur. [252]

"Gün gelecek, Allah bütün insanları bir araya toplayacak. O gün, sanki onlar gündüzün bir saatinden başka kalmamışlar zannedecekler. Birbirlerini tanıyacaklardır. Allah ile karşılaşmayı yalanlayıp da doğru yolu tutmamış bulunanlar, muhakkak en büyük zarara uğramıştır. Onlara vaadettiğimizin bir kısmını sana göstersek de. yahut senin ruhunu kabzetsek de nihayet onların dönüşü ancak bizedir.Yine Allah, kendilerinin ne (Yûnus, 45-46).
Bil ki Allah Teâlâ o kâfirleri, (söylenilenlere) az kulak asmakla ve düşünmemekle vasfedince bunun peşinden, vaîd ve tehdidini getirerek, buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [253]

Birinci Mesele

Asım'ın ravisi Hafs, yâ ile yahşuruhüm; diğer kıraat imamları ise nûn ile nahşuruhüm şeklinde okumuşlardır. [254]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi, terkîb bakımından hâl cümlesi olup, "sanki onlar, gündüzün bir saatinden başka kalmamış kimselere benzemişlerdir" anlamındadır. kelimesinin ise, ifâdesine taalluk etmesi caiz olduğu gibi, ikinci hal olması da mümkündür. [255]

---

[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/389-391
[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/391
[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/392
[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/392
[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/392

Üçüncü Mesele

Bu ifâdenin başındaki edatı, 'den hafifletilmiş olup, kelamın takdiri şeklindedir. Binâenaleyh bu, tıpkı ifâdesinin başındaki en gibi, tahfif edilmiştir. 256[256]

Kalınan Yerin Dünya Veya Kabir Olması

Bu ayete:
a) "Sanki onlar (dünyada), gündüzün bir saatinden bpşka kalmamışlardır";
b) "Sanki onlar, kabirlerinde, gündüzün bir saatinden başka kalmamışlardır" şeklinde iki mana verilmiştir. Kur'ân, bu iki manaya göre de varid olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Yerde kaç yıl kaldınız?" buyurur. "Bir gün. yahut bir günün bir kısmı kadar kaldık" derler" (Mümmun, 112-113) buyurmuştur. Kadî, birinci mananın, şu iki sebepten dofayı daha evlâ olduğunu söylemiştir:
a) Ölümterinden^haşrolunacakları zaman geçen sürenin ne kadar olduğunu bilememeleri hususunda, mü'minlerin durumu, kâfirlerin durumu gibidir. Binâenaleyh bunun, kâfirlere muhsus olan bir manaya hamledilmesi gerekir ki, bu da, kâfirlerin, ömürlerinden istifâde edemeyince, ömürlerini az görmeleri; mü'minlerin de, ömürlerinden istifâde ettikleri için, onu az görmemeleridir.
b) Cenâb-ı Hak, "Birbirlerini tanıyacaklardır" buyurmuştur. Zira tanışmak, ölüm haline değil, hayat haline izafe edilebilir. 257[257]

Ahirette Dünya Hayatını Bir Saat Gibi Görmenin Sebebi

Alimler, bu az görmenin sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Ebu Müslim şöyle demiştir: "Onlar ömürlerini dünyayı taleb etme ve onun lezzetlerine düşkünlükle zayi edince, ömürlerinden kesinlikle istifâde edememiş olurlar. Binâenaleyh, o ömrün varlığı, âdeta yokluğu gibi olur. İşte bundan dolayı da onlar bunu az görmüşlerdir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Halbuki onun çok yaşatılması, kendisini azabtan uzaklaştırıcı değildir" (Bakara, 96) ayetidir."
2) Esamm şöyle demiştir: "Onlar âhiretin dehşetini görüp müşahede ettikleri için, bu süre onlarca az görülmüştür. İnsanın korkusu büyüyünce zahiri şeyleri unutur."
3) Bu, onların, dünyada kalışları, ahirette ve ebedî azâb içinde kalışlarına nisbetle .
az görülmüştür.
4) Haşir meydanında uzun müddet duracakları için, onların dünyada kalışları, onlara az görülmüştür.
5) Bundan maksad şudur: Onlar, tıpkı dünyada tanıştıkları gibi, kabirlerinden çıkarken tanışırlar. Ne var ki o tanışmayı sadece pek az etkileyen ölüm sebebiyle, daha önce tanışmamış gibi olurlar.
Ben de derim ki: Bu konuda sözün özü şudur: Kâfirin azabı, devamlı ve sırf zarar olup, hakîr kılınma ve zelil olma ile içiçedir. Zararı hissettirip tattırmak, lezzeti tattırmaktan daha kuvvetli ve müessirdir. Bunun delili şudur: Lezzetlerin en güçlüsü, cinsî münasebetten duyulan lezzettir. Fakat Atlah korusun, kulunç ve diğer sancıların acısını duymak, cinsî münasebetin lezzetini duymaktan daha müessir ve etkilidir. Hem, dünya lezzetleri, adîliğine rağmen, katıksız ve saf olmayıp, aksine birçok üzüntü ve kederlerle içiçedir. karışıktır. Ve o lezzetler, çeşitli elem ve âfetler tarafından baskı altına alınmıştır. Öte yandan diğer bir husus da şudur: Dünya lezzetlen, dünyevî hayatın bazı noktalarında tahakkuk eder. Âhiretin elem ve kederleri ise, kesinlikle . son bulmayan ebedî ve sermedîdir. Dünyanın bütün ömrü, ebedi olan âhirete

---

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/392
257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/392-393

nisbetle, mevcut âlem gibi milyonlarca âleme nisbetle bir zerre, {bir atom) gibidir.
Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Kâfirin, dünyada aldığı lezzet, ahirette başına gelecek azablara kıyas edildiğinde, bu, bir zerrenin258[258] bütün âleme nisbeti gibi olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "Sanki onlar, gündüzün bir saatinden başka kalmamışlardır" ifadesi, bahsettiğimiz gibi şiddetli azaba nisbetle, o lezzetlerin azlığına ve önemsiz olduğuna bir işaret olmuş olur. 259[259]

Kâfirlerin Ahirette Birbirlerini Tanımalarının Çıkardığı Müşkil

Cenâb-ı Hakk'ın, "Birbirlerini tanıyacaklardır" ifâdesine.gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Onlar birbirlerini, tıpkı dünyada tanıdıkları gibi tanırlar.
b) Onlar birbirlerini, işlemiş oldukları küfür ve hata sebebiyle tanırlar. Daha sonra bu tanışma işi, azabı görüp de birbirlerinden uzaklaştıklarında sona erer.
Buna göre şayet, "Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hiçbir hısım, bir hısımı sormayacaA" (Meânc,ıo)ayetiyle nasıl birleştirilebilir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilir:
a) Bu ayetten, onların, birbirlerini azarlayıp ve her bir grubun diğer gruba, "Sen beni, şu vakit saptırdın ve falanca kötü fiili bana güzel gösterdin" diyerek, aralarındaki tanışıp konuşmaları kastedilmiştir ki, bu birbirlerini takbih edip azarlama, birbirlerinden uzaklaşma ve birbirleriyle alâkalarını kesme tanışması olup; bir şefkat, merhamet ve sevgi tanışması değildir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, "Hiçbir hısım bir hışmı sormayacak" (Meanc. 10) buyruğundan kastedilen ise. birbirlerine karşı şefkat ve merhamet dileme tanışmasıdır.
b) Bu iki ayet, iki ayrı duruma hamledilmiştir. Onlar, öldükten sonra dirildiklerinde tanışırlar, sonra bu taRişma sona erer. İşte bundan dolayı da hiçbir dost hiçbir dostun hatırını soramaz.
Cenâb-ı Hakk'ın "Allah ile karşılaşmayı yalanlayanlar, muhakkak en büyük zarara uğramıştır" ayetine gelince, buradaki terkib hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) İfâdenin takdiri şöyledir: "Allah onları hasrettiğinde, onlar birbirlerini tanıyıp "meğer Aflah'a kavuşmayı yalanlayanlar ne büyük bir hüsrana uğramışlar!" diyecekler" şeklinde olmasıdır.
b) "Allah ile karşılaşmayı yalanlayanlar muhakkak en büyük zarara uğramıştır" buyruğunu, Allah'ın söylemiş olmasıdır. Böylece bu, Allah tarafından onların hüsrana uğramalarına dair bir şehâdette bulunmak olmuş olur ki manâ, "Kim ahiretini. dünya mukabilinde satarsa, ziyan etmiş olur. Zira o kimse daimî, kıymetli ve çok olanı vermiş, yok hükmünde, adî ve az olanı almıştır" şeklinde olur. 260[260]

Kâfirin Ticaretinde İsabetsizliği

"Onlar doğru yolu tutmamışlardır... " buyruğuna gelince, bundan maksat şudur: "'Onlar, bu ticâretin menfaatlerini gözetip elde edemediler. Zira onlar zahire aldandılar da, hakikatten bîhaber oldular. Böylece de onlar, güzel bir cam gördüğünde, onu kıymetli bir mücevher zannederek, elinde bulunan herşeyini verip de onu satın alan ve onu erbabına sunduğunda, gösterdiği gayret ve çabanın neticesini alamayan, böylece emetleri boşa çıkarak, gönül yangını ve kalb azabına duçar olan kimse gibi olurlar. Cenâb-ı Hakk'ın "Onlara vaadettiğimizin bir kısmını sana göstersek de. yahud senin ruhunu alsak da. nihayet onların dönüşü ancak bizedir" ayetine gelince bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Nihayet onların dönüşü ancak bizedir.. " buyruğu sözünün cevabı olup,'eğer sana göstersek" ifadesinin cevabı mahzufdur. Buna göre kelamın takdiri şöyle olur: "Onlara vaadettiğimizin bir kısmını eğer sana gösterirsek, işte o

---

258[258] Matbu nüshada bu kelime UW şeklindedir. Yazmalara başvurunca olduğunu tesbıt ellik. Tercüme metin tashihine göre yapılmıştır (Ç).
259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/393-394
260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/394

budur. Vaadettiğimiz şeyi sana göstermeden önce. senin ruhunu alırsak, şüphesiz ki sen onu. ahirette göreceksin.

Bil ki bu, Cenab-ı Hakk'ın, Resulüne, kâfirleri pek çok zillete düşürüp onları rezil ettiğini dünyada gösterdiğine; ölümünden sonra da ona, bu hususlara dair daha fazlasını göstereceğine delâlet eder. Hz Peygamber hayatta iken de. ölümünden sonra da bu tür şeylere dair pekçok şeyin tahakkuk ettiğinde şüphe yoktur. Ama. Kıyamette başlarına gelecek şey ise, daha çoktur. Bu. haktan yana olanların akıbetlerinin güzel, günahkârların akibetlerinin de mezmûm ve kınanmış olduğuna dikkat çekmedir.

'Her ümmetin bir peygamberi vardır. Resulleri geldiği zaman aralarında adaletle hükmedilir, ve onlar asla haksızlığa uğratılmazlar"

(Yunus. 47) [261][261]

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmi ile olan münasebetini beyan edince, bundan sonra, bütün peygamberlerin kavimlenyle oian münasebetlerinin de böyle olduğunu beyân buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [262][262]

Birinci Mesele

Bu ayet, Cenâb-ı Allah'ın daha önce geçmiş ümmetlerin herbirine bir peygamber gönderdiğine ve hiçbir ümmeti
asla ihmal etmediğine delâlet eder. Bu husus. "Hiçbir ümmet yoktur ki. onların içinde mutlaka bir uyarıcı bulunmamış olsun!.. "(Fattr 24) ayeti ile de teyid edilmektedir. [263][263]

Nebi Gönderilmeyen Toplum Var mıdır?

İmdi şayet, "Allah Teâlâ'nın, peygamberlerin gönderilmesinde bir fetret devrinin bulunduğunu bildirmesine ve "ataları azâb ile korkutulmamış bir kavmi uy arasın diye... "(Vasm. 6) ayetine rağmen, bu nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki:

Bizim zikrettiğimiz delil, peygamberin, kavmi ile birlikte bulunmasını gerektirmez. Çünkü Peygamberimizin bize gönderilmiş olması, Kıyamete kadar gelecek insanlara resul olarak gönderilmesine mani olmadığı gibi. herhangi bir peygamberin önce yaşamış olması, daha sonra yaşayan insanlara resul olmasına mani değildir. Fetret meselesi ise, peygamberlerin davetinin zayıflığı ve o davete mani olan birtakım engellerin ve karışıklıkların ortaya çıkması manasına alınır. [264][264]

İkinci Mesele

Ayette bir hazf bulunup, bunun takdiri, "Onlara, peygamberleri gelerek tebliğde bulunup, kavminden bazıları onu tekzib, bazıları da onu tasdik edince, aralarında hükm ü fasi edildi..." şeklindedir. [265][265]

Üçüncü Mesele

Ayette kasdedilen, şu iki şeyden biridir: Ya, her ümmete bir peygamber gönderildiğinde, o risâleti tebliğ edip hüccetide ikâme edince, bu durumun her mazereti ortadankaldırdığının; dolayısıyla o ümmetin peygambere muhalefet edip onu yalanlama hususunda bir mazeretleri kalmamış olduğunun beyân edilmesidir ki, bu, âhirette onların başına gelecek olan azabın bir zulüm değil, katıksız adalet olduğuna; zira onların kendiliklerinden bu azaba duçar olduklarına delâlet eder. Yahut da bundan maksad şudur: Ümmetler âhirette toplandıkları zaman, Allah Teâlâ, hesap vaktinde o ümmetler ile peygamberlerini bir araya getirir. Böylece de, Allah, peygamberin kendi ümmetinden müşahede ettiğiyle onların aleyhlerine şehâdet etmesi ve o ümmetlerin, o peygamberlerin Rablerinin risâlet görevlerini tebliğ ettikleri hususunda da itirafları vaki olsun diye, itaatkâr ile asînin-arasını ayırır. Böylece bu, Allah'ın bu dünyada, nehyi ve men etmeyi pekiştirme vesilelerinden biri olur. Bunlar, meselâ sorgulamak, uzuvların konuşturulması ve onların amellerini bildirerek kişinin aleyhine şahit tutulması, amel terazileri gibi şeylerdir.

---

[261][261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/395
[262][262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/395
[263][263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/396
[264][264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/396
[265][265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/396

Bu ikinci açıklamaya göre, bu izahın tetimmesi şudur: Allah Teâlâ, önceki ayette, kendisinin onlara şâhid olduğunu belirterek, şöyle demek istemiştir: "Ben, Kıyamet gününde hem onlara, hem de onların amellerine şehâdette bulunacağım. Bununla beraber ben, Kıyamette, amelleriyle kendileri aleyhine şâhidlik etsinler diye, her ümmeti peygamberleriyim beraber bulunduracağım." Bundan gaye ise, Cenâb-ı Hakk'ın ne kadar âdil olacağını güzel bir biçimde belirtmektir.

Bil ki, birinci görüşün delili, "Biz bir peygamber göndermedikçe, azâb edici değiliz" (isrâ ısı; 'Ta ki peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı ileri sürecekleri bir bahaneleri olmasın diye. peygamberleri müjdeciler ve azâb habercileri olarak gönderdik"(Nisa. 165} ve, "Eğer biz onları daha evvel azâb ile imha etmiş olsaydık muhakkak diyeceklerdi ki: "Rabbimiz. bize bir peygamber göndermeli değil miydin?" (jbâ. 134) ayetleridir.

İkinci görüşün delilleri de "Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır, insanlara karşı şahidler olasınız diye... "(Sakara, 143) "Peygamber dedi ki: "Ya Rabbi. kavmim muhakkak ki şu Kur'ân'ı arkalarına attılar,." (Furtan. 30) ve "Aralarında adaletle hükmedilir ve onlar asla haksızlığa uğratılmazlar"(Yunus. 47)ayetleridir. Bu ayetteki îekrar (tekrar tâ yuzlamun denilmesi), Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinden zulmü nefyetme hususundaki te'kid ve te'yıdden ötürüdür. 266[266]

"Eğer (iddianızda) doğru iseniz bu vaad ne zaman'r' derler. De ki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir fayda sağlamaya muktedir değilim"Her ümmetin bir eceli (vâdesi) vardır. Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat erteleyebilir ne de bir saat öne alabilirler" (Yunus. 48-49).

Bil ki, nübüvveti inkâr edenlerin beşinci şüpheleridir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s), onları her ne zaman bir azabın ineceği ile tehdit edip, aradan bu azabın gelmemiş olduğu belli bir müddet geçince onlar: "Eğer (iddianızda)doğru iseniz bu vaad ne zaman?" demişler ve bu azabın gelmemesiyle, Hz. Muhammed'in nübüvvetini tenkit hususunda istidlalde bulunmuşlardır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 267[267]

Her Ümmetin Bir Vâdesi Vardır

Cenâb-ı Hakk'ın, bu derler..." ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın, daha önce geçen "aralarında adaletle hükmedilir" ifâdesinden maksadın. bu dünyada verilen hüküm olduğuna dair. bir delil gibidir. Çünkü onların, âhirette oldukları halde, "bu vaad ne zaman 9" demeleri uygun olmaz. Çünkü, âhiretteki durum yakîn ile her vaad ve va'idin tahakkuk ettiğinin bilindiği bir durumdur. Aksi halde onların bunu ya Hz. Peygamberin, düşmanlara azâb, dostlara da ilâhi yardımın ineceği hususunda vermiş olduğu habere dair Peygamberi yalanlamak için söyledikleri; yahut da Hz. Peygamberin verdiği o haberlerde hakkı söylediğini imkânsız görmek için söylemiş oldukları

266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/396-397

267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/397

ortaya çıkar. Bu ifâde, her ümmetin, kendisine gönderilmiş olan Peygambere bu şekilde söz söylemiş olduklarına delâlet eder. Bunun delili "Eğer (iddianızda) doğru iseniz... " sözüdür. Zira bu ifâde çoğul olup. Cenâb-ı Hakk'ın, "Her ümmetin bir peygamberi vardır" (Yûnus. 47) ayetine uygun düşmektedir. .

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygambere, şüphe maddelerinin kökünü kesecek bir cevap ile, bu şüpheye cevap vermesini emrederek: "De ki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar. ne de bir fayda sağlamaya muktedir değilim" buyurmuştur. Bu, "Düşmanlarına azâb indirmeye, dostlarına da yardım etmeye. Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez. Allah Teâlâ, bu vaad ve vaîde, belirli bir vakit tayin etmediği için. vaad ve vaîd olunan şeyler böyie vakitte meydana gelmediğinde, bu Cenâb-t Hakk'ın ondan hulfettiğine, vazgeçtiğine delâlet etmez! Böylece, vaktin tayini. Allah'ın fiil hükümlerini, kulların maslahatlarını gözetme şartına bağlamayanlara göre. Allah'ın meşîetine ve ulûhiyyetine; Allah'ın fiil ve hükümlerini, kulların maslahatlarını gözetme şartına bağlayanlara göre de. takdir edilen o maslahat sebebiyle, Allah Teâlâ'ya havale edilmiş olur. Allah'ın, o hadisenin meydana gelmesi için tayin etmiş olduğu o vakit gelip çatınca da. o hadise mutlaka, o vakitte cereyan eder ve onun, öne geçmesi veya az sonra meydana gelmesi imkânsız olur.." demektir. [268][268]

İkinci Mesele

Mu'tezite, Cenâb-ı Hakk'ın, "Deki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir fayda
sağlamaya muktedir değilim..." ayetiyle istidlal ederek, "Bu istisna, kulun, tâat ve isyanı hariç, kendisi için herhangi bir zarar ve menfaate mâlik olamadığına ve bu istisnanın, kulun bu iki şey hususunda kendi başına ve bağımsız olduğuna delâlet eder" demişlerdir.

Buna şöyle cevap verilir. Ehl-i sünnet âlimleri: "Bu istisna, istisnâ-yi munkatı olup, kelamın takdiri"Fakat, Allah'ın, buna dair dilemiş olduğu her şey muhakkak olacaktır" şeklindedir" demişlerdir. [269][269]

Üçüncü Mesele

İbn Şîrîn, bu ifâdeyi fâ harfiyle, şeklinde okumuştur. [270][270]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "ecelleri geldiği zaman, artık ne bir saat erteleyebilir, ne de bir saat öne alabilirler" ifâdesi, hiç kimsenin, eceli sona ermeden ölmeyeceğine delâlet eder. Maktul de, aynı tarz üzere öldürülmüştür. Bu mesele, uzunca bir mesele olup, biz bunu bu eserimizin pekçok yerinde ele alıp açıkladık. [271][271]

Beşinci Mesele

Hak Teâlâ burada, "ecelleri geldiği zaman. artık ne bir saat erteleyebilir, ne de bir saat öne alabilirler" buyurmuştur. O halde, ifâdesi şart, ise, ceza (yani cevap) cümlesidir. Fâ, ceza harfi olup, bu ayette olduğu gibi, ceza cümlesinin başına getirilmesi gerekli olan bir harftir. Binâenaleyh bu ayet, cezanın, şart ile birlikte tahakkuk ettiğine, ondan geri kalmadığına, fâ harfinin terahîye (gecikme ve sonralığa) delâlet etmediğine; başına geldiği cümlenin bir ceza

---

[268][268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/398

[269][269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/398

[270][270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/398

[271][271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/399

cümlesi olduğuna delâlet etmiştir.
Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Bir kimse, yabancı bir kadına, "seninle evlenirsem, sen boşsun" dediğinde, Şafiî (r.h)'ye göre bu ta'lîk etme (şarta bağlama) geçerli olmadığı halde, Ebu Hanife'ye (r.h) göre geçerlidir. Bunun doğru olmadığının delili, bu ayetin, ceza cümlesinin ancak şart cümlesi tahakkuk ettiğinde, ceza cümlesinin tahakkuk edeceğine delâlet etmiş olmasıdır. Binâenaleyh, bu ta'lîk sahih olmuş olsaydı, cezanın, şartın tahakkuk etmesiyle tahakkuk etmesinin gerekliliği sabit olduğu için, talâkın nikâhta birlikte (aynı anda) tahakkuk etmesi gerekirdi ki, bu iki zıddı cem etmeyi gerektirir. Lâzım batıl olunca (iki zıddın cem'i caiz olmayınca), bu talikin de sahih olmaması gerekir. 272[272]

"De ki; "O'nun azabı geceleyin, yahut gündüzün size gelip çatarsa (ne yapacaksınız), söyleyin bana? Günahkârların, onu hemen istemelerinin sebebi nedir? Bu (azab) vaki olduktan sonra mı ona iman edeceksiniz? (O vakit size:) "Şimdi mi, halbuki siz onun mutlaka gelmesini isteyip duruyordunuz,"
Sonra, o zulmedenlere. "Ebedî azabı tadın" denilecek. (Vaktiyle) ne kazanıyor idiyseniz ondan başkasıyla mı cezalandırılacaksınız?" denilecek" (Yunus. 50-52)
Bil ki bu, onların, "Eğer (iddianızda doğru iseniz, bu vaad ne zaman?" derler1 (Yunus, 48) şeklindeki sözlerine verilen ikinci cevaptır. Bu ifâdeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır: 273[273]

Münkirlerin Israrla Azap İstemelerinin Manasızlığı

Bu cevabın neticesi, böyle bir azabın inmesini isteyen o kâfirlere, şu şekilde denilmesidir: "Bu gayenin tahakkuk
edip ilâhî azabın gelmesi halinde, sizin için bunda ne gibi fayda olacaktır? Şayet siz, "Geldiği zaman iman ederiz" diyecekseniz, bu batıl ve geçersizdir; zira, o vakitte edilen iman, mecbûriyyet ve zorakilik karşısında yapılmış olan bir iman olmuş olur ki, bu asla bir fayda sağlamaz. Binâenaleyh sizin talep ettiğiniz bu azabın gerçekleşmesi halinde, bu hususta sadece, dünyada bir azab meydana gelmiş olduğu, bunun peşinden de Kıyamette, bundan daha şiddetli bir azabın meydana geleceği sabit olmuş olur ki, bu şiddetli azab da, zulmedenlere, "Ebedi azabı tadın" denilmiş olmasıdır. Daha sonra bu azâb ile beraber, onların hor ve hakîr kılındıklarına delâlet eden bir cümle zikredilmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "(Vaktiyle) ne kazanıyor idiyseniz ondan başkasıyla mı cezalandırılacaktınız?" demiş olmasıdır. O halde bu cevâbın neticesi, "Sizin, peşine düşüp talep ettiğiniz bu şey, menfaatten uzak, katıksız bir zarardır. Aklı olan bunu yapmaz.." demektir. 274[274]

İkinci Mesele

Beyâten kelimesi, "geceleyin" anlamındadır. Arapça'da, "Şöyle yaparak geceledim.." denilir. Bunun sebebi şudur: İnsan, geceleyin bariz olarak evinde olur; bundan dolayı da bu lâfız (beyât) geceden kinaye kılınmış olur. Beyât kelimesi, tıpkı tebyît kelimesi gibi bir masdar olup veda (veda etmek, ayrılmak); serâh (salıvermek) kelimeleri gibidir. Yine Arapça'da gündüzün yapılan iş hakkında da, "Şunu yaparak gündüzü geçirdim" denilir. Çünkü insan gündüzün gölgede bulunur. Cenâb-ı Hakk'ın beyâten kelimesi, zarf olduğu için, mansûb kılınmıştır. Bu, "Gece vakti" anlamındadır. Mâzâ kelimesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:
a) Mâzâ tek bir isim kabul edilerek, mansub mahallinde olması.. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Allah bu meselle neyi kasdetti?"(Baka'a. 26) ayeti gibidir.
b) Zâ'nın ellezî manasına alınması. Bu durumda, mâzâ kelimesi iki kelimeden meydana gelmiş olup mâ, mübtedâ merfû; zâ ise, bunun haberidir. Buna göre ifâdenin manası, "O

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/399
273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/399-400
274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/400

mücrimlerin kendileri hakkında acele ettiği şey nedir?" şeklinde olur ki bu da, "Mücrimlerin acele ettiği azâb nedir? Hangi şeydir?" anlamındadır.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ınr "Ya O'nun azabı geceleyin, yahut gündüzün size gelip çatarsa..." ifâdesi şart, bunun cezası ise, "Günahkârların, onu hemen istemelerinin sebebi nedir? ' cümlesidir. Bu, senin tıpkı, "Sana gelirsem, bana ne yedireceksin?" demen gibidir. Yani, "Eğer bu azâb tahakkuk ederse, sizin bu hususta acele etmenizin maksadı nedir?" demektir.

Cenâb-ı Hak. "Bu (azâb) vaki olduktan sonra mı Ona iman edeceksiniz?" buyurmuştur. Bil ki, istifham harfinin sümme'nin başına gelmesi, onun tıpkı (Araf, 98) ve (A'râf. 97) ifâdelerindeki vâv ile fâ'nın başına gelmesi gibidir ki, bu, azarlama ve kınama manasını ifade eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu imanın onlardan tahakkuk etmediğini, aksine onların ayıplanıp tenkit edildiğini haber vermiştir. Böylece o müşriklere, "Şu anda mı iman ediyorsunuz ve daha önce alay ve istihza yoluyla onu acele istediğiniz halde, bu imanınızdan faydalanmayı mı ümit ediyorsunuz?" denilmektedir. Lâm'dan sonra gelen hemzenin hazfedilmesi, onun harekesinin de lâm'a verilmesi suretiyle şeklinde okunmuştur.

Daha sonra "Sonra zulmedenlere, "Ebedî azabı tadın" denilecek." buyurulmuştur ki bu, yi den önce bulunan mukadder bir fiile atıf olup, kelamın takdiri, "onlara, onu daha önce acele istediğiniz halde şu anda mı iman ediyorsunuz?" denildi" daha sonra da, zulmedenlere "ebedî azabı tadın" denildi" şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "(Vaktiyle) ne kazanıyor idiyseniz, ondan başkasıyla mı cezalandırılacaksınız!" ayetine gelince, bu hususta şu üç mesele bulunmaktadır: 275[275]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ her ne zaman ikâb ve azâbtan bahsetmişse, bu illeti zikretmiştir. Buna göre bir kimse sanki, "Ey azîz olan Rabbim, sen her şeyden ganîsin, o halde senin rahmetine, bu şiddet ve vaîd, tehdit nasıl yakışır?" diyerek bir soru sormuş da, Allah Teâlâ da, "Ben ona, doğrudan doğruya, sebepsiz yere bu muamelede bulunmadım. Aksine bu, onun bâtıl ameli sebebiyle ona ulaşan bir cezadır" diye cevap vermiş olur ki bu da, rahmet tarafının üstün ve gâlib olduğuna; azâb tarafının damercûh ve mağlûb olduğuna delâlet. 276[276]

Uhrevî Mükâfaatın Amelle İlgisi

Ayetin zahiri, cezanın, bir amelden dolayı olması gerektiğine delâlet eder. Felsefecilere göre ise ceza. amelin neticesidir. Çünkü salih amel, illetin malûlünü, neticesini gerektirdiği gibi kalbin nurlanmasını ve aydınlatılmasını gerektirir. Mutezileye göre sâlih amel, mükâfaatının, Allah'a ait olmasını gerektirir. Ehl-i sünnete göreyse mükâfaat, Allah'ın sırf vaadinden dolayı gereklidir, 277[277]

Üçüncü Mesele

Ayet-i kerime, kulun, Cebriyye'nin görüşünün aksine olarak, kesb sahibi olduğuna delâlet eder. Bize göre kulun kesb sahibi olmasının manası şudur: Kudret, halis sebep ile birlikte fiili gerektirir (fiilin meydana gelmesine yol açar). 278[278]

275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/400-401
276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/401
277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/402
278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/402

Kâfirlerin Yersiz Sualleri

"O azab bir gerçek mi" diye senden haber vermeni isterler. De ki: "Evet. Rabbime andederim ki o elbet ve elbet bir hakikattir ve siz, (kaçıp da) Allah'ın iradesinden kurtulamazsınız. Zulmeden herkes, eğer yerde bulunan bütün imkânlara mâlik olsaydı, (azabtan kurtulmak için) onu mutlaka fidye verirdi. Onlar azabı görünce pişmanlık izhâr ederler. Aralarında, adaletle hükmolunacak ve asla zulme maruz kalmayacaklardır" (Yûnus, 53-54).

Bil ki Aflah Teâlâ, kâfirlerin "Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaad ne zaman (söyleyin)" (Yûnus. 48)dediklerini ayetle haber vermiş ve buna, daha sonraki ayetlerle cevap vermiştir. Bu ayetlerden sonra da, onların aynı konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'e yeniden müracaat edip, bu soruyu ikinci defa sorarak, "O (azab) bir gerçek mi?" dediklerini nakletmiştir.

Bil ki böyle bir soru, şu bakımlardan sırf bir cehaleti göstermektedir:

1) Bu soru, cevabı ile birlikte daha önce geçmişti. Dolayısıyla bunu tekrar sormanın bir faydası yok.

2) Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından bir peygamber olduğunun aklî delilleri de daha önce geçmişti. O delillerden birisi, Kur'ân'ın mucize olduğunun ortaya konulmasıdır. Onun nübüvveti doğru olunca, ileride olacağını söylediği herşeyin de doğru olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. İşte bütün bunlar, o kâfirlerden yüz çevirmeyi ve onların sorularına değer vermemeyi gerektirir.

Alimler, ayetteki hüve (o) zamirinin neyi gösterdiği hususunda ihtilaf etmişler ve bu cümleden olarak şu manaları vermişlerdir:

a) "O, -yani, senin getirdiğin Kur'ân, nübüvvet ve şer'î hükümler hak mıdır?"

b) "Bize vaadettiğin ba's (ölümden sonra diriliş) ve Kıyamet hak mıdır?"

c) "Bu dünyada başımıza geleceğini söylediğin azab, hak mıdır?" 279[279]

Yemin Üslûbunun Faydası

Cenâb-ı Allah daha sonra peygamberine, müşriklere cevaben "Evet, Rabbime andederirn ki o elbet ve elbet bir hakikattir" demesini emretmiştir. Bunun hikmeti şunlardır:

a) Peygamberin onlara alışkın oldukları üslupla hitap ederek kendi tarafına meylettirmeye çalışması. Birşeyi haber verip de, onun doğruluğunu yeminde te'kid etmenin, o şeyi şaka faslından çıkarıp, ciddiyete naklettiği, aşikâr bir husustur.

b) İnsanlar kısım kısımdır: Bazıları bir şeyi, hakiki ve aklî delillerle kabul ederken; bazıları da hakikî ve aklî delillerden istifade edemeyip, ancak iknâî şeylerden, mesela, bu ayetteki yemin gibi şeylerden istifâde eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip de, peygamberliğini ve nübüvvetini soran bir bedevî Arap, bu iddianın doğrulanması hususunda, yemin ile yetinmişti. İşte bu ayette de böyledir.

Daha sonra Allah Teâlâ bu hususu, ifâdesi ile te'kid etmiştir. Burada, mahzûf bir kısım vardır ve takdiri, "Sizler, başınıza azâb indirme va'îdinde bulunan Allah'ı, acze düşüremezsiniz" şeklindedir. Bundan maksad da, hiç kimsenin Rab Teâlâ'ya karşı koyamayacağı ve O'nu, dileyip hükmettiği şeyden geri çeviremeyeceğine dikkat çekmektir. 280[280]

Kâfirlerin Ahiretteki Durumları

Allah Teâlâ daha sonra, böylesi sözlerin, onlar dünyada oldukları sürece, onlar için caiz olmayacağını, ama Kıyamete varıp, Allah'ın kahrı ile azametinin neticelerini gördüklerinde, böyle söylemeyi bırakıp, başka şeylerle meşgul olacaklarını beyan buyurmuştur.-Allah Teâlâ, onların şu üç halini haber vermiştir:

279[279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/402-403

280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/403

a) "Eğer yerde bulunan bütün imkânlara mâlik olsaydı zulmeden kimse, azabtan kurtulmak için onu mutlaka fidye verirdi'. Fakat bu imkânsızdır. Çünkü artık o, Kıyamet meydanındadır ve hiçbirşeye mâlik değildir. Nitekim HakTeâlâ, "Onların her biri Kıyamet günü O'nun huzuruna tek başına çıkacaktır'1 (Meryem, 95) buyurmuştur. Bu kimsenin, yeryüzünün bütün hazinelerine sahib olduğu farzedilse bile, bütün bunları fidye olarak vermesi ona fayda vermez. Çünkü Allah Teâlâ, "Öyle bir günden korkun ki (o gün) hiç kimseden fidye alınmaz, onlara yardım da edilmez..."(Bakara,48) buyurur. Yine Hak Teâlâ, o günü anlatırken; "(O günde) ne bir alış veriş, ne bir dostluk, ne de bir şefaat vardır"
(Bakara, 254) buyurmuştur
b) "Onlar azabı görünce, pişmanlık izhâr ederler." Bil ki ayetteki, "Pişmanlık izhâr ettiler" ifâdesi, mâzî sîğasındadır. Halbuki Kıyamet, gelecek zamanda olacak şeylerdendir. Fakat Kıyametin meydana gelmesi çok kesin olduğu için, Cenâb-ı Allah, gelecekte olacak bu işi, sanki mâzîde olup bitmiş gibi kabul etmiştir.Bil ki ^J fiili, hem "gizlemek", hem de "izhâr etmek, göstermek" manasına gelen, ezdâd kelimelerdendir. Bu kelimenin "gizlemek" manasına gelmesi açıktır. Ama, "göstermek" manasına gelişi, Araplar'm, bir kimse birşeyi önce gizleyip, sonra ortaya koyduğunda, "O şeyi gizledi ve açığa çıkardı" şeklinde söyledikleri deyimden alınmıştır, 281[281]

Kâfirin Duyacağı Pişmanlığın Mahiyeti

Bunu iyici kavradığında biz diyoruz ki: Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bundan murad, pişmanlıklarını ortaya koymaları değil, gizlemeleridir. Bu gizleyişin sebepleri
şunlardır:
1) Onlar, bu şiddetli azabı görünce, şaşkına döndüler ve o esnada pişmanlıklarını gizlemenin dışında ağlayıp feryad etmediler. Bu tıpkı, asılmaya götürülen kimsenin, hiçbir kelime konuşamayıp, şaşması ve hayrete düşmesi gibidir.
2) Onlar, seleflerinden ve kendilerine uyanlardan utanıp, onların azarlamalarından çekindikleri için pişmanlıklarını gizlediler.
İmdi eğer "Kıyamet gününün dehşeti, insanın böyle şeyleri düşünmesine manidir. Öyleyse onlar bunu nasıl yapabilirler?" denirse, biz deriz ki: "Bu gizleme işi, cehennemde yanmadan önce olur. Fakat onlar ateşe girip yandıklarında, artık pişmanlıklarını gizlemeyi bırakıp, izhâr ederler. Bunun delili, "Onlar, "Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız (şekâvetimiz) bize gâlib geldi.." dediler"winûn, 106) ayetidir.
3) Onlar, bu pişmanlık hususunda Allah'a karşı hâlis oldukları için, bunu (diğer insanlardan) gizlediler. Nitekim ihlasla duâ eden kimse de, duasını gizli yapar. Bu manaya göre ayette, onlarla ve onların bu ihlâslarıyla alay etme vardır. Çünkü onlar o ihlâsı, zamanında yapmadılar. Dolayısıyla da şimdi o kendilerine fayda vermedi. Halbuki onların görevi, bu samimiyyeti, mükellef oldukları zaman dünyada göstermeleri idi.
Ayetteki eserrû fiilini, "izhâr etme, gösterme" manasına alanların görüşü açıktır. Buna göre o kâfirler, reisliklerini (Koltuklarını) korumak için, dünyada iken kâfirlikleri ve fâsıklıklarına karşı duydukları pişmanlığı gizlemişlerdi. Ama Kıyamette, bu gayeleri ortadan kalkmıştır ve dolayısıyla da pişmanlıklarını ortaya koymuşlardır.
c) "Aralarında adaletle hükmolunacak da asla zulme maruz kalmayacaklardır'.' Denildi ki, "mü'minlerle kâfirler arasında hükmolunacaktır." Yine denildi ki: "Reis olanlarla, onlara tabî olanlar arasında hükmolunacaktır." Bunun, "Başlarına ceza indirmek suretiyle, kâfirlerin arasında hükmolunur" manasında olduğu da söylenmiştir.
Bil ki kâfirler, her nekadar azabta müşterek iseler de mutlaka aralarında Allah Teâlâ'nın hükmetmesi gerekir. Çünkü dünyada iken zalimlerin, birbirine de zulmedip hainlik etmeleri imkânsız değildir. Binâenaleyh bu hükmetmede, bazılarının azabının hafifletilmesi, bazılarının da ağırlaştırılması söz konusu olmuş olur. Fakat adalet, mazlumun âhını zâlimden almayı

281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/403-404

gerektirir. Bunun da yolu, mazlumun azabının hafifletilip, zalimin azabının ağırlaştırılmasıdır. 282[282]

"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır. Haberiniz olsun ki Allah'ın vaadi şüphesiz haktır. Fakat onların çoğu bunu bilmez. O, hem diriltir, hem Öldürür. Hepiniz ancak O'na döndürüleceksiniz " (Yûnus, 55-56). 283[283]

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki bazı âlimler, bu ayetin kendinden öncekiler ile münasebeti hususunda şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, önceki ayette, "Zulmeden herkes, eğer yerde bulunan bütün imkânlara mâlik olsaydı, azabtan kurtulmak için onu mutlaka fidye verirdi" buyurmuştur. Bu ayette de, zâlimin (Kıyamette) fidye olarak vereceği hiçbir şeyi olmadığını belirtmiştir. Çünkü herşey Allah'ın mülkü ve milkidir."
Bil ki bu, güzel bir ilgidir. Fakat daha güzeli, şöyle bir ilginin bulunmasıdır: İnsanların kısım kısım olduğunu söylemiştik. Bazı insanların, iknâî delillerden istifâdeleri, aklî delillerden istifâdelerinden daha çoktur. Muhakkik âlimler, iknâî delillere iltifat etmezler. Onların dayanakları, açık ve kesin deliller ve burhanlardır. Binâenaleyh Allah Teâlâ, kâfirlerin, "O (azab) bir gerçek mi?" dediklerini nakledince, Peygamberine, "Evet, Rabbime andederim ki..." demesini emretmiştir ki, bu da iknâî delillerdendir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu ayetinin peşine, onun doğruluğuna kesin olarak delâlet eden akli delili getirmiştir. 284[284]

İknâî Delilden Sonra Aklî Delil

Bu delilin izahı da şöyledir: Nübüvvetin ve ahiretin doğruluğuna dâir hüküm, kadir ve hakîm bir ilâhın varlığına ve O'nun dışındaki herşeyin O'nun mülkü ve rnilki olmasına dayanır. Hak Teâlâ işte bu hususu, "Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır" ayetiyle beyan etmiş,bu hükmün doğruluğuna dâir başka delil getirmemiştir. Zira Allah Teâlâ, bu delillerin izahını, bu sûrede geçen şu ayetlerde tafsilatlı olarak yapmıştır: "Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, göklerde ve yerde Allah'ın yarattığı şeylerde (...) elbet nice ayetler vardır" (Yûnus, ey, "Güneşi ziyah, ayı nurlu yapan ve ona menziller ta'yin eden O'dur" (Yûnus. 5). Bu kesin deliller daha önce geçmiş olduğu için. Cenâb-ı Hak tefsir ettiğimiz ayette bu kadarla yetinmiş ve âlemdeki bitki, canlı, beden, rûh, karanlık ve aydınlığın kendi mülkü ve milki olduğunu belirtmiştir. Durum böyle olduğu zaman O, bütün mümkinâta kadirdir, bütün malûmatı bilir, her türlü ihtiyaçtan müstağnidir, yine her türlü noksanlık ve eksiklikten berîdir. Şu halde O, bütün mümkinâta kadir olduğu için, dünya ve âhirette düşmanlarının başına azab indirmeye, dostlarına rahmeti ulaştırmaya, Resulünü katî deliller ve açık mucizelerle desteklemeye ve Resulünün durumunu yüceltip, dinini ortaya koymaya, şeriatını kuvvetlendirmeye de kadir olur. O, bütün bunlara kadir olunca,risaletle istihza ve taaccüb etmek batıl olur. O, noksanlıklardan ve kusurlardan berî olunca, verdiği sözden caymaktan ve yalan söylemekten münezzeh olur. O'nun vaadettiği şey mutlaka meydana gelir. Bu son hüküm, biz 'Allah Teâlâ, kullarının maslahatlarını gözetmez" dediğimiz zaman söz konusu olur. Ama, "Allah Teâlâ kullarının maslahatlarını gözetir" dediğimiz zaman, şöyle söyleriz: "Yalan, akıllı kimselerden, ancak ya âciz olmasından, ya cehaletinden, yahut da ihtiyacından ötürü sâdır olur. Hak Sübhânehû ve Teâlâ, bütün bunlardan münezzeh olunca. O'nun yalan söylemesi imkânsız olur. Binâenaleyh O, kâfirlerin başına bir azabın ineceğini, hasrın ve neşrin (dirilmenin) gerçekleşeceğini haber vermişse, o şeylerin olacağına kesinkes inanmak gerekir. Yaptığımız bu açıklama ile, "Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah 'indir" ayetinin, "Haberiniz olsun ki Allah)n \?a 'di şüphesiz haktır" buyruğunun doğruluğuna kesinkes inanmayı gerektiren bir mukaddime olduğu sabit olmuş olur.

---

[282] 282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/404-405
[283] 283[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/405
[284] 284[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/405-406

Cenâb-ı Hak daha sonra 'Takat onların çoğu (bunu) bilmez" buyurmuştur. Bu, "Onlar, delillerden habersiz olarak, işlerin dış görünüşlerine aldanmışlar ve bu sebeble de bu bilgilerden mahrum kalmışlardır" demektir.

Daha sonra, Hak Teâlâ, bu delilleri te'kid ederek, öyory "O. hem diriltir, hem öldürür. Hepiniz ancak O'na döndürüleceksiniz" buyurur. Bu, şu manayadır: "Cenâb-ı Hak birinci defada yaratıp hayat vermeye kadir olduğuna göre, onları öldürdüğünde de, ikinci kez diriltmeye de kadir olmalıdır." Böylece bu anlattıklarımızla, Allah Teâlâ'nın, Peygamberine: "Evet. Rabbime andoisun ki." (Yûnus. 53) demesini emrettiği, daha sonra buna o kesin delilleri eklediği anlaşılmış olur.

Bil ki ayetteki, "Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır" ifâdesinde bir başka incelik daha vardır. Odaayet-i kerimenin başındaki elâ "Haberiniz olsun ki" kelimesidir. Çünkü bu kelime ancak gafillerin dikkatini çekmek ve uyuyanları (gaflet) uykusundan uyandırmak için kullanılır. Âlemdeki insanlar, zahirî sebeblerle uğraşırlar ve "şu bahçe padişahın, şu ev vezirin, şu köle Zeyd'in, şu cariye de Amr'ın" derler ve her şeyi bir kimseye mal ederler. İnsanlar, cehalet ve gaflet uykusuna iyice daldıkları için, bu izafe edişlerin doğru olduğunu zannederler. İşte bu sebeble, Hak Teâlâ, o uyku ve gaflet içinde olanlara "Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır" buyr.uğu ile seslenmiştir. Bu böyledir, çünkü Hak olan bir ve tek'in dışında kalan varlıkların, zatları gereği "mümkin" oldukları ve mümkin varlıkların, ya doğrudan, yahut da dolayısıyla zâtı gereği vâcib (vâcibu'l-vücûd) olana varıp dayandıkları sabit olunca, O'nun dışındaki herşeyin O'nun mülkü ve milki oldukları sabit olmuş olur. Durum böyle olunca O'nun dışındaki varlıkların, gerçekte bir mülkü olmadığı ortaya çıkar. Mahlükatın (insanların) çoğu, bu incelikleri bilmekten gafil ve habersiz olduğu için, onlardan bir kısmt olsun, cehalet ve dalâlet uykusundan belki uyanır diye, Resulüne (s.a.s) böyle seslenmesini emretmiştir. 285[285]

"Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerde olan dertlere bir şifâ, müminler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir. De ki: "Ancak Allah'ın fazlı ile rahmetiyle işte yalnız bunlarla sevinsinler. Bu, onların toplayıp
durduklarından hayırlıdır" (Yûnus, 57-56).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 286[286]

Nübüvveti ispat Yolu

Peygamberlerin, peygamberliklerini isbâtın yolu şu iki şeydir:

Birincisi, şöyle dememizdir: "Şu şahıs peygamberlik iddiasında bulundu ve onun elinde bir mucize zuhur etti.

Böyle olan herkes, Allah katından gönderilmiş, hak ve doğru bir peygamber olur!' İşte bu yolu Allah Teâlâ, bu sûrede, "Bu Kur'ân Allah 'mdır. Başkasının uydurması değildir. O kitap, ancak kendinden evvelki kitapları tasdik eder ve o kitabı tafsîi eder. Onda şüphe edilecek hiçbirşey yoktur. O, âlemlerin Rabbindendir. Yoksa "Onu (peygamber) kendiliğinden uydurdu?" mu diyorlar. De ki: "Öyleyse, eğer doğru söylüyorsanız, siz de onun benzeri bir sûre getirin. Allah'dan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın" (Yûnus, 37-38) ayetlerinde en güzel bir şekilde izah etmiştir. Biz, o ayetlerin tefsîrinde, dinî kuvvetlendirecek, yakını imanı doğuracak, her türlü şekk ile şüpheyi giderecek ve bütün cehaletlerle sapıklıkları temizleyecek izahlar yaptık.

İkincisi: Biz aklımızla, gerçek itikâdtn ve sâlih amelin ne olduğunu bilebiliriz. Binâenaleyh

---

285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/406-407

286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/407

gelip de, halkı hak inanca ve sâlih amele davet eden, insanları bunlara sevkeden ve kendisinde insanları küfürden imana, batıi itikaddan hak itikada; dünyaya bağlayan işlerden, ahirete bağlayan amellere nakletme kuvveti olan kimse, hak, sâdık ve musaddak bir peygamberdir. Bunu şöyle izah edebiliriz: İnsanlara çeşitli noksanlıklar, cehaletler ve dünya sevgisi hâkimdir. İnsanın mutluluğunun, ancak gerçek inanç ve salih amel ile elde edileceğini aklımızla bilir anlarız. Bunun neticesi şuna varır: Dünyaya karşı nefretini ve âhirete karşı rağbetini artıran'herşey amel-i Salih'tir. Bunun zıddı olan herşey ise, boş ve günah olan ameldir. Durum böyle olduğu için insanlar, güçlü, ruhu aydınlık, karakteri yüce, kâmil bir insana muhtaçtırlar ve o kâmil insan, noksan ve kusurlu olanları, noksanlık makamından kemâl (olgunluk) makamına götürebilecek güçte olur ki, işte peygamber O'dur.

Velhasıl insanlar üç kısımdır:

a) Nakıs (kusurlu) olanlar.
b) Nakıs insanları kemâle erdirmeye kadir olamayan kâmil kimseler,ve
c) Nakıs kimseleri kemâle erdirmeye kadir olan kâmiller.

Birinci kısım, insanların çoğunluğudur. İkinci kısım, velilerdir. Üçüncü kısım da, peygamberlerdir,

Nakıs kimseleri, noksanlıktan kemâl derecesine götürmeye kadir olmanın derece ve mertebeleri de farklı olduğu için, peygamberlerin dereceleri de, nübüvvetlerinin kuvvetine göre farklı farklıdır. İşte bu incelikten ötürü Hz. Peygamber (s.a.s) "Ümmetimin âlimleri, Israîloğullarınm peygamberleri gibidir 287[287] buyurmuştur.

Bu mukaddimeyi iyice anladığında biz deriz ki: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğunu, mucize yoluyla beyân edince, bu ayette de onun peygamberliğini ikinci yolla beyân etmiştir. Bu yol, nübüvvetin doğruluğunu ortaya koyup, mâhiyetini belirleyen yoldur. O halde mucize ile istidlal, mantıkçıların burhân-t innî adını verdikleri şeydir. Bu yol ise, mantıkçıların "burhân-ı limmî"288[288] adını verdikleri yoldur ki, bu daha kıymetli, daha yüce, daha mükemmel ve daha üstün olandır. 289[289]

Kur'ân'ın Bazı Vasıfları

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'i bu ayette şu dört vasıfla nitelemiştir:

a) O, 'Allah katından bir "mev'iza" (öğüt)tür,
b) O, kalblerdeki hastalıklara bir "şifâ"dır.
c) "Hidayef'tir.
d) Mü'minlere "rahmef'tir. 290[290]

Hz. Peygamber Tabib, Kur'ân Reçete Durumundadır

Bu sıfatların mutlaka belli birtakım incelikleri vardır: Binâenaleyh biz deriz ki: Ruhlar, bedenlerle alâka kurunca, bu alâka, ruhun bedene karşı duyduğu tabiî bir aşk sebebiyle olur. Sonra rûh cevheri, bedenler âleminin arzu duyduğu ve güzel gördüğü şeylerden, beş duyu vasıtasıyla istifâde eder. Rûh bunlara alışır, ülfet eder ve bunları alışkanlık haline getirir. Hissi alakalar ve bedenî hadiseler de, kendi vasıtasıyla kuvvet bulduğu için akıl nurunun en son derecede tahakkuk edeceği malumdur. Binâenaleyh bu gark (ruhun bedenî hazlara dalması), rûh cevherinde bâttl inançların ve kötü huyların tahakkukuna sebeb olur. İşte bütün bu haller, rûh cevherinin şiddetli hastalıkları demektir. Binâenaleyh bu hastalıklar için, ehil bir

---

287[287] Keşfu'l-Hafa, (2/64).

288[288] Burhan-ı İnnî: Hadiselerden kanunlara, neticelerden sebeplere ve eserden müessire olan delil. Bürhan-ı Limmî ise: Kanunlardan hadiselere, sebeplerden neticelere ve müessirden esere olan delillere denir (Ç).

289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/408-409

290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/409

doktorun olması gerekir. Çünkü şiddetli hastalıklara düşen kimseye, isabetli ilaçlar ile müdâhale edecek ehil bir doktor rastlamazsa, o mutlaka ölür. Şayet böyle bir doktor rastlar ve beden de o ilaçları kabul ederse, çoğu kez iyileşme gerçekleşir ve hastalık zail olur.

Bunu iyice kavradığında, biz deriz ki: Hz. Muhammed (s.a.s.), hazık (ehil) bir doktor, Kur'an-ı Kerim de, terkibi ile kalb hastalıklarına faydalı olan bütün ilaçlar gibi olmuş olur. Sonra doktor hastanın yanına vardığında, hastaya karşı şu dört merhaleli müdâhalesi vardır:

Birinci mertebe: Doktor,hastasını, uygun olmayan şeyleri alıp yemekten men eder ve ona, hastalığa yakalanmasına sebeb olan o şeylerden kaçınmasını emreder ki işte buna "mev'iza" (öğüt) denir. Çünkü va'z'ın hikmeti, insanı Allah'ın rızasından uzaklaştıracak herşeyden alıkoyup, kalbini Allah'dan başkası ile meşgul eden herşeyden men etmektir.

İkinci mertebe: Bu, şifâ mertebesidir. Bu, doktorun hastasına, hastalığa sebeb olan o bozuk şeyleri içinden söküp atacak ilaçlar içirmesidir. İşte tıpkt bunun gibi peygamberler de, insanları, mahzurlu şeyleri işlemekten men ettiklerinde, insanların zahirleri, uygun olmayan şeyleri yapmaktan temizlenmiş olur. Bu durumda peygamberler onlara, içlerini (bâtınlarını) temizlemeyi de emrederler. Bu da, kötü huyları giderip, iyi huylar elde etme hususunda insanın mücâdele ve mücâhede yapmasıyla olur. Bunların ilki, Hak Teâlâ'nın: "Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya vermeyi emreder. Fuhşiyatı. taşkınlıkları, münkeri, zulüm ve tecavüzü nehyeder" (Nam. 90) ayetinde bahsolunan hususlardır. Bu böyledir. Çünkü, bozuk inançların ve kötü ahlâkın, hastalıklar gibi olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh bunlar zail olduğunda, kalb şifâ bulur ve rûh cevheri, melekût âlemini seyretmeye manî olan kir ve pasların tamamından temizlenmiş olur.

Üçüncü mertebe: Bu, hidayetin gerçekleşmesidir. Bu mertebe, ancak, ikinci mertebeden sonra elde edilir. Çünkü insanın rûh cevheri, kutsi cilalan ve ilâhî ziyaları kabul eder. Rahmetin kaynağı, umûmîdir ve hiç kesilmez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Ömrünüzün bazı günlerinde Rabbinizin nefhalan (rahmet esintileri) olur. Onlara hedef ol(maya çalışın}"291[291] buyurmuştur.

Hem sonra vermemek, ya acizlikten, ya cahillikten, ya da cimrilikten ötürü olur. Bütün bunlar, Allah hakkında imkânsızdır. Binâenaleyh Allah'ın vermeyeceğini düşünmek imkânsızdır. İşte buna göre. o ruhî ziyaların meydana gelmesi, ancak bozuk inançlardan ve karekteri, karanlığın karakteri olan kötü ahlâktan ötürü olur. Karanlık bulunduğunda, aydınlığın bulunması imkânsızdır. Dolayısıyla karanlığı gerektiren sebebler zail olduğunda, aydınlığın engelleri de zail olup ortadan kalkmış olur ve bu durumda, kudsî alemin ziyasının, kudsî nefis cevherinde tahakkuk etmesi gerekir. İşte bu ışık, hidayettir. Bu hal gerçekleşince, nefis, melekût âleminin nakışlarının üzerine işlenip, ilâhî kudsiyetin üzerinde tecellî ettiği bir hale girer. Bu mertebelerin ilki, Hak Teâlâ'nın, "£y itminâne ermiş rûh, sen O'ndan razı, O senden râzt olarak, dön Rabbine"{Fecr,27-28) ayetinde; ortası, "Hepiniz Allah'a kaçın" (.z&nyat, 50) ayetinde; sonuncusu "Allah" de ve sonra onları bırak, daldıkları batakta oynayadursunlar" (Enam, 9i) ayetinde; hepsi birden de, "Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Her iş Ona döndürülüp götürülür. Öyle ise O'na ibadet et. O'na tevekkül et. Senin Rabbin, yapmakta olduğunuz şeylerden habersiz değildir 123) ayetinde bahsedilen hususlardır. Bu ayetlerin açıklamaları, inşaallah yerlerinde gelecektir. İşte bu mertebe, Cenâb-ı Hakk'tn buyruğu ile murad edilendir.

Dördüncü mertebe: Bu, nefsin nuru, nakıs olanların ruhlarına, tıpkı, güneşin cevherinin nurunun, âlemin kütlelerine fezeyan etmesi gibi, füyuzâtta bulunacak bir biçimde, bu rûhânî derece ve rabbani basamağa baliğ olması demektir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "mü'minler için bir rahmet" tavsifinden maksat budur. Bu mâna, mü'minlere tahsis edilmiştir. Zira, inatçı kulların ruhları, peygamberlerin ruhlarının nurlarından ziyâlanamaz. Güneşten gelen ışığı alabilen cisim, yönü" güneşin yönüne karşı olan cisimdir. Bu tekabül etme işi bulunmazsa, güneşin ışığı, o cisme düşmez. İşte tıpkı bunun gibi, pâk olan peygamberlerin ruhlarının himmetine yönelmeyen her rûh, onların nurlarından istifâde edemez ve o kudsî tertemiz ruhların etkileri,

---

291[291] Keşfu'l-Hafa. (1/231)

o ruhlara ulaşmaz.
Güneş yuvarlağının karşısında olmayan cisimlerin, bu güneşin karşısında bulunmadaki uzaklık hususunda derecelerinin farklı farklı olup, o cisimlerin, güneş yuvarlağına tekabül etmedeki uzaklığın son noktasına varıp dayanıncaya kadar, bu uzaklığın derecelerinin gitgide art m ası, böylece de geriye sırf karanlığın kalması gibi, peygamberlerin ruhlarından o nurları almak hususunda da. insanların ruhlarının dereceleri farklı farklıdır. Bu farklılık, zulmeti en ileri raddeye varmış, bedbahtlığı büyümüş, fasit insanlar ve kötü huylar hususunda varılabilecek en uzak noktaya ulaşmış bir nefse ulaşır, vasıl olur. Netice olarak diyebiliriz ki, ayette geçen Vtey "mev'izâ (öğüt)" ifâdesi, insanların zahirlerini, uygun olmayan şeylerden temizlemeye bir işaret olur ki, bu, "şeriaf'tir. "Şifa" kelimesi, ruhları, bozuk insanlardan ve kötü huylardan temizlemeye bir işarettir ki, bu "tarikaf'tır. "hidâyet rehberi" kelimesi, Hakk'ın nurunun, sıddîklann kalbinde zuhur etmesine işarettir ki, bu "hakîkaf'tir ve rahme ("rahmet") kelimesi de. o nurun, kemâl ve aydınlık hususunda, nakıs insanları kemâle erdirecek bir noktaya ulaştığına bir işaret olur ki, bu da "nübüwet"tir. İşte bütün bunlar bu Kur'ânî lafızlarla, kendisine işaret olunan, önce geçenin sonraya bırakılması; sonra gelenin öne alınması mümkün olmayan birtakım aklî dereceler ve burhanı mertebelerdir.
Allah Teâlâ, bu ayette, bu ilâhî yüce sırlara dikkat çekince, "Deki: "Ancak Allah'ın fazlı ile, rahmetimle, işte yalnız bunlarla sevinsinler. Bu,1 onların toplayıp durduklarından hayırlıdır" buyurmuştur. Bundan maksad da, İslâm feylesoflarının tesbit etmiş olduğu "rûhânî mutluluklar, maddî mutluluklardan daha üstündür" şeklindeki görüşlerine bir işaret olmuş olur ki bu husus, bu kitabın pekçok yerinde, bu manâyı iyice ortaya koyacak bir biçimde geçmişti. Binâenaleyh, bunu tekrarlamanın faydası yoktur. Şimdilik söyleyeceklerimiz tamamlanmıştır. 292[292]

Allah'ın Lütfü ve Rahmeti Sayesinde Sevinmek Gereği

Bu ifâdenin takdiri, şeklindedir. Daha sonra ikinci kez Cenâb-ı Hak diyerek, Yahız febizâlike ifadesiyle tekrar Allah'ın fadl ve rahmetine işarette bujunmuştur ki, bu tekîd içindir. Hem, Allah'ın ly-yLü dU-ü buyruğu hasr ifâde eder. Yani, "İnsanın ancak bununla sevinmesi gerekir" demektir.
Bil ki bu söz şu iki şeye delâlet eder. 293[293]

Maddî Lezzetler Manevî Hazlara Göre Daha Geride Kalır

a) İnsanın, maddî halterden, herhangi bir şey ile sevinmemesi gerektiğine, bunun böyle olduğunu da şunlar gösterir:
1) Muhakkik alimlerden bir grup kimse, "Maddî lezzetlerin manası, sadece elemleri gidermektir. Yokluk olan şeyle de, sevinilemez.
2) Bu lezzetlerin olumlu birtakım sıfatlar olması durumunda bile, bunlar, birkaç yönden manevîdirler:
Birincisi: O sıfatların elemlerinden zarar görmek, lezzetlerinden istifâde etmekten daha kuvvetlidir. Baksana maddî lezzetlerin en kuvvetlisi, cima lezzetidir. Bundan duyulan hazzın, kulunç (kramp) ve diğer kuvvetli acılardan duyulan zarardan daha az olduğunda şüphe yoktur.
İkincisi: Cismanî lezzetlerin söz konusu olduğu yerler azdır. Çünkü, o cismanî lezzetleri elde etmek, ancak şu iki yol ile mümkündür: Yani, mideyi doyurma lezzeti ve cima lezzeti. Ama, elemlere gelince, insan bedeninin her parçasında, bir başka çeşit elem vardır ve bu elemlerden her bir çeşidinin, başka bir çeşitte bulunmayan özelliği bulunmaktadır.
Üçüncüsü: Maddî lezzetler, kesinlikle arı-duru olmayıp, aksine pekçok kötülükle karışık ve

---

[292] 292[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/409-411
[293] 293[293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/412

içiçedirler. Şayet, yemek ve cinsî münasebet lezzetinin meydana gelmesinde, onların öncesinde ve sonrasında nefsi yorma olmasaydı, bu kâfi gelirdi.

Dördüncüsü: Maddî lezzetler, devamlı olamazlar. Her ne zaman, kendilerinden daha fazta lezzet alınırsa, onların elden kaçırılması korkusundan ileri gelen tehassür ve üzüntüler de, o nisbette daha çok ve güçlü olur. İşte bundan dolayı Ma'arrt, "Ölüm anındaki hüzün, doğum anında duyulan sevinçten kat kat fazladır" demiştir.

Çocuğun doğumu anında duyulan sevincin, ölümünde duyulan hüzne denk olmadığı bilinen bir gerçektir.

Beşincisi: Bulunmaları halinde, maddî lezzetlerin devamlı olmaları imkânsız olur. Çünkü, yeme lezzeti, olduğu gibi devam etmez, aksine, açlık lezzetinin yok olması gibi, yemeden duyulan lezzet zâii olur. Binâenaleyh, o lezzetin devamlı olması imkânsız olur.

Altıncısı: Maddî lezzetler, âdî birtakım şeylerden duyulan lezzetlerdir. Çünkü bunlar, çabuk bozulan, değişmeye müsait olan, yumuşak nesnelerde meydana gelen birtakım keyfiyyetlerdir.

Ama, ruhanî lezzetlere gelince, bunlar, bütün bu hususlar bakımından maddî lezzetlerin zıddınadır. Böylece, maddî lezzetlerden duyulan sevincin bâtıl ve boş bir sevinç olduğu; kâmil olan sevincin ise, rûhanîyyet, kudsî cevher, celâl âlemi ve kibriyâ nuru ile duyulan ferahlık olduğu sabit olmuş olur.

b) Ruhanî lezzetler bulunduğunda aklı başında olan kimsenin, o lezzetlerle, birer lezzet oldukları açısından sevinmemesi; aksine onların Allah'dan ve O'nun lütfü ve rahmetiyle meydana gelmiş olması açısından sevinmiş olması gerekir. İşte bu incelikten dolayı, sıddîkler: "Birer nimet olmaları açısından Aflah'ın nimetiyle sevinenler müşriktirler; ama onların Allah'dan olması bakımından, Allah'ın nimetleriyle sevinenlerin sevinci, Allah ile, O'nun sebebiyle olmuş olur ki işte bu, kemâlin zirvesi ve mutluluğun nihâî noktasıdır" demişlerdir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, emrinin manası, "Onlar, onların birer nimet olması açısından değil, aksine, Allah'ın lütfü ve rahmeti ile olmaları açısından, o nimetlerle sevinsinler" şeklinde olur. İşte bunlar, vahiy ve tenzil aleminden zuhur eden bu lâfızların ihtiva etmiş olduğu yüce sırlardır. Bu konuda, bizce özetlenebilecek olan şeyler bunlardır. Ama müfessirlere gelince, onlar, ayetteki "Allah'ın lütfunu İslâm; "rahmef'ini de, Kur'an diye tefsir etmişlerdir. Nitekim Ebu Saîd et-Hudri: "Allah'ın lütfü Kur'ân, rahmeti de, O'nun sizi, o Kur'ân'ın ehli kalmasıdır" demiştir. 294[294]

Dördüncü Mesele

Bu ayet tâ ile, "Sevininiz" şeklinde okunmuştur. Ferrâ şöyle demektedir: "Nitekim, Zeyd İbn Sabitin, bunu
tâ ile okuduğu ve onun, bunun manasının, "Ey Muhammed'in ashabı, siz ancak ve ancak bununla sevinin. Zira bu, kâfirlerin toplayıp biriktirdikleri şeyden daha hayırlıdır "şeklinde olduğunu söylediği zikredilmiştir!' Ferrâ sözüne devamla şöyle der: "Bu, Übeyy'irı,"Ancak ve ancak, bununla sevinin" şeklindeki kıraatine yakın bir kıraattir. Gerek muhatap, gerekse gaibler için, emirde aslolan, lamın getirilmesidir. Meselâ bu, "kalk, ey Zeyd" ve "Zeyd kalksın" ifadelen gibidir. Bu böyledir; zira her iki durumda da emrin hükmü aynıdır. Ancak ne var ki Araplar, çok kullanıldığı için, emredilen muhataplardan lamı hazfetmişler ve meselâ, kendisiyle söze başlamak mümkün olsun diye tâ'yı da hazfederek, başına bir vasi elifi getirmişlerdir. Meselâ bu, "vur" ve "öldür" misallerinde olduğu gibidir. Kisâî onların, şeklindeki okuyuşlarını kınardı; çünkü o, bu kullanılışın az olduğunu tesbit etmiş, bu sebeple de bunu bir kusur saymıştı. Fakat aslolan budur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bazı muhataplara, "saflarınızı tutunuz" manasını kastederek ıİ&Uoi lj-^^, dediği rivayet edilmiştir."

Bütün bunfar. Ferra'nın sözleridir. Tâ ile olmak üzere bu kelime de de okunmuştur. Bunun izahı şudur:

294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/412-413

şeklin[295]

Maddî Zevklerle Ruhanî Zevklerin Arasında İnsanın Durumu

Bunun izahf şudur: Allah Teâlâ, bu ayetle, hem muhatapları, hem de gaibleri kasdetmiştir. Ancak ne var ki o, tıpkı müzekkerliğin müennesliğe tağllb edilmesi (galib kılınması) gibi. muhatapları gaibe tağlib etmiştir. Böylece o sanki, mü'minleri kastetmiştir. Dilciler de bunun böyle olduğunu söylemişlerdir. Ancak burada, aklî bir incelik vardır ki o da şudur: İnşanda, onu, Allah'ın hizmetine davet eden ve gayblar âlemi ile ruhanî derecelerle ilgil kurmaya çağıran bir özellik bulunduğu gibi, yine onda, onu hisler, cisimler ve maddî lezzetler âlemine davet eden başka bir özellik daha vardır. Ruh, bedene bağlı kaldığı sürece, maddeyi sevmekten ve maddî lezzetlerin peşine düşmekten vazgeçmez. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, sıddtk ve arif kişilere hitâb ederek şöyle demiştir: "Aklî ilahî hadiseler ile, maddî nefsanî hadiseler arasında bir husumet meydana gelmiştir. Tercih, akla aittir. Zira akıl, Allah'ın fadlına ve rahmetine: nefis ise, dünyanın ve onun şehvetlerinin cem edilmesine çağırır. Halbuki Allah'ın fadlı ve rahmeti, sizin için, dünyadan toplayıp biriktirdiklerinizden daha hayırlıdır. Çünkü âhiret, daha hayırlı ve bakîdir. Böyle olan şey ise, istenmeye ve elde edilmeye daha lâyıktır." [296]

"De ki: "Allah 'm size indirip de ondan kimini haram, kimini helâl yaptığınız rızıktan ne haber? Söyleyin bana?" De ki: "Allah mı size izin verdi de öyle yaptınız, yoksa Allah'a iftira m: ediyorsunuz? Allah'a karşı yalan uydurup duranların Kıyamet günü kendilerine ne yapılacağını zannediyorlar? Şüphesiz ki Allah, insanlara lütuf sahibidir. Fakat onların çoğu şükretmezler" (Yûnus, 59-60).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [297]

Daha Sonraki Kısımla Münasebet

Bil ki, âlimler, bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda çeşitli şeyler söylemişlerdir, ama ben onların hiçbirini güzel bulmuyorum. Gerçek ilmi Allah katında olmak kaydıyla, şu anda hatırıma gelen şu iki şeydir:
a) Bu sözün zikredilmesinin maksadı, nübüvvetin isbâtı hususunda üçüncü yolun zikredilmiş olmasıdır ki; bunun izahı şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) inkarcılara: "Sizler, bazı şeylerin helâl, bazı şeylerin haram olduğunu söylüyorsunuz. Şu halde, bu hükmü, siz ya Allah'a iftira ederek söylüyorsunuz, yahut da Allah'ın hükmünün öyle olduğunu biliyorsunuz" demiştir. Oysa birincisi, ittifakla batıl olan bir yoldur; geriye sadece ikincisi kalmıştır. Allah Teâlâ'nın insanlara herhangi bir vasıta olmaksızın hitâb etmediği malumdur. Bu batıl olunca, bu hükümlerin size, Allah'ın size göndermiş olduğu bir resulün ve Allah'ın size gönderdiği bir nebînin sözüyle ulaşmış olduğu sabit olur. Sözün neticesi şudur: "Hepsinin maddî sıfatlar ve menfaatlerde müşterek oldukları halde, onların bazı şeylerin helâl, bazılarının da haram olduğuna hükmetmeleri, sizin, nübüvvet ve risâletin doğruluğunu itiraf etmenize delâlet eder. Durum böyle olunca, daha nasıl oluyor da nübüvveti ve risaleti inkâr etmek hususunda bu kadar ileri gidebiliyorsunuz?" Ayeti, bahsettiğim bu manaya hamletmek, güzel ve makûl bir yoldur.
b) Hz. Peygamber (s.a.s), kendisinin nübüvvetinin doğruluğuna dair pekçok delil getirip, onların o nübüvveti inkâr hususundaki soru ve şüphelerinin fasit olduğunu beyan edince, buna onların, şeriatları ve ahkâmları hususundaki yollarının da bozuk olduğunu beyân etmeyi ilâve etmiş, ve doğruluğuna ne akıl ne de nakil delâlet etmediği halde, birtakım şeylerin helâl birtakım şeylerin de haram kılınmasının batıl bir yol ve fasit bir metod olduğunu da beyân

---

[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/413-414
[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/414
[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/414

etmiştir ki bundan maksat, münkirlerin, dinleri ve ahkâmları hususundaki metod ve görüşlerini ibtâl'etmek ve onların, bu hususta herhangi bir şekilde asla hak üzere olmadıklarını beyan etmektir. 298[298]

Müşriklerin Haram Kıldıkları Şeyler

Onların haram kıldıkları şeylerden maksat, bahîra, sâibe. vasile ve hâm gibi hayvanları haram saymalarıdır (Bk. Maide, 103). Hem, Cenâb-ı Hak, "Dediler ki: "Bu davarlarla ekinler haramdır"Bir de (şöyle) dediler: "Şu davarların karınlarında bulunan yavrular canlı doğarsa sâde erkeklerimiz için helâldir, kadınlarımıza haram kılınmıştır" (En'am, 138-139) ve ''Allah sekiz çift yarattı: Koyunlardan iki çift, keçiden de iki çift... "(Enam, 143) ayetlerinden aynı hususu belirtmiştir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın "Ondan kimini haram, kimini helâl yaptığınız.,,"(Yûnus,59)ayetidir. Bu, onlardan daha önce sudur etmiş olan bir şeye işarettir. Halbuki Allah Teâlâ, onlardan, sadece bunu nakletmiştir. Şu halde, bu sözün bu manaya tevcih edilmesi gerekir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlardan bunu nakledince, Resulüne "De ki: "Allah m; size izin verdi de öyle yaptınız, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?" demesini emretmiştir. Bu taksimat, makul bir taksimattır. Çünkü bu hükümler, ya Allah'dan olur veya olmaz. Eğer Allah'tan olursa, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın "Allah mı size izin verdi de öyle yaptınız" buyruğundan anlaşılandır. Eğer Allah'dan olmazsa, bu da O'nun, "Yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?" buyruğundan anlaşılanda.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah'a karşı yalan uydurmakta devam ecjgriler kıyamet günü kendilerine, ne yapılacağını zannediyorlar?" buyurmuştur. Bu cümle, her ne kadar "isti'lâm" (o zanlarını bildirmelerini isteme) için ise de, bununla, Allah'a iftira eden kimselerin azabının ne kadar büyük olacağı kasdedilmiştir. İsa İbn Ömer, bunu fiil sığasında şeklinde okumuştur. Bu "Onlar,.Kıyamet günü hakkında hangi zanda bulundular?" şeklinde olur. Bu okuyuşa göre bu ifâde, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Kıyamette olacak şeyler her ne kadar gelecekle ilgili şeyler ise de, fakat onlar, hikmet-i ilâhiyyede, mutlak surette vukubulacakları için, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak bunları, mazî sîğasıyla beyan buyurmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Allah, onlara akıl vermek, peygamberler göndermek ve kitaplar indirmek suretiyle insanlara karşı lütufkârdır." "Ama, onların çoğu şükretmezler." Yani, onlar, Allah'ın delillerini düşünme hususunda akıllarını kullanmazlar; peygamberlerinin davetlerini kabul etmez ve Allah'ın kitaplarını dinlemek suretiyle de istifâdede bulunmazlar. 299[299]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın buyruğundaki mâ hakkında, şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, ellezî manasında olup reeytum fiifi ile mansûb kılınmıştır.
b) İstifham olan eyyû (ne?) manasında olup, enzele fiiliyle mansub kılınmıştır. Bu, Zeccâc'ın görüşüdür. Buna göre, buradaki enzele fiilinin manası, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Sizin için davarlardan sekiz çift indirdi" ızümer, ayetinde olduğu gibi, "yarattı" ve "îcât etti" manasındadır.
Enzele fiilinin, "yarattı" manasına gelmesi mümkündür. Çünkü, yeryüzündeki bütün nzıklar, gökten inmiştir. Meselâ, hayvanlar,ekinler vb. gibi. Bütün bunların var edilmesi, gökten indirme ile olunca, enzele fiili, "yarattı" manasında kullanılmıştır.

"Sen herhangi bir işte buiunmayadur ve onun hakkında Kur'ân'dan herhangi bir şey okumayadur ve sizler de hiçbir iş işlemeyedurun ki, onun içine daldığınız vakit biz üzerinizde

---

298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/415
299[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/415-416

şahit olmayalım!.. Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığınca birşey Rabbinden uzak kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha » büyüğü de hariç olmamak üzere hepsi muhakkak apaçık bir kitaptadır" (Yûnus. 61).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 300[300]

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, Resulüne, kâfirlerin görüşlerinin bozuk olduğuna dair deliller getirmesini; onların şüphelerine karşı cevap vermesini ve onların eziyyetlerine katlanma ve(şimdilik) yumuşak davranmasını emretmesine dair sözünü iyice açıklayınca, sayesinde, itaat edenlerin teselli ve sevinçlerini; günahkârların da korku ve feryatlarını tamamına erdirecek olan bu kelâmını getirmiştir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın herkesin amelini ve kalbindeki müsbet ya da menfî anlamdaki dürtü ve saikleri bilmesidir, bunun beyanıdır. Çünkü insan, çoğu kez kendisinin emirlere uyduğunu, itaatkâr, zühd ve takva sahibi olduğunu izhar etmeye çalışır, ama onun içi kötülük ve pisliklerle doludur. Çoğu kez de, bunun aksi olur. Binâenaleyh, Hak Teâlâ, insanların içlerinde bulunanları bitince bu, itaatkâr olanlar için sürür nevilerinin; günahkâr olanlar için de tehdit neviterinin en büyüklerinden olmuş olur. 301[301]

Ayetteki Hitapların Kimlere Ait Olduğu

Bil ki, Allah Teâlâ, bu ayetin başında, iki şey hususunda Resulüne hitap edip daha sonra da tek bir şey hususunda umuma hitab etmiştir. Peygamber (s.a.s)'e tahsis edilen iki şeyden birincisi; "Sen herhangi bir işte bulunmayadur..." kısmının, ifâde ettiği husustur. Buradaki mâ inkârt'dir. Şe'n keümesi, hal ve durum manasında olup, çoğulu şuûn'dur. Nitekim Araplar, "Onun durumu nasıldır?" manasında derler. Ahfeş de "Sen, "onun gibi yapmam" manasında dersin" demiştir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) İbn Abbas: "CenâtM Hak, iyi amelleri murad ederek, "Ey Muhammed, sen iyi amellere dair herhangi bir işte bulunmayadur ki" demiştir " derken,
b) Hasan el-Basrî de: "Ey Muhammed, sen dünya işlerinle oradaki ihtiyaçların hususunda bir işte bulunmayadur ki" şeklinde açıklamıştır.
İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın "onun hakkında Kur'ân'dan bir şey okumayadur" ayetinin ifâde ettiği husustur. Alimler buradaki minhû kelimesindeki zamirin neye râci olduğu hususunda ihtilâf etmişler ve bu hususta şu üç izahı yapmışlardır:
1) Bu, şe'n lafzına râcidir. Çünkü Kur'ân okumak, Allah'ın Resulünün işlerinden bir iş olup, hatta belki de bu, O'nun işlerinin en önemlisidir. Böyle olması halinde bu, "Sen herhangi bir işte bulunmayadur..." ifâdesinin muhtevasına girmiş olur. Ancak ne var ki Allah, Kur'ân okumanın ne derece yüce bir mertebeyi işgal ettiğine dikkat çekmek için, bunu ayrıca zikretmiştir. Bu, durum,"Meleklerine, resullerine, Cebrail'e, Mikâil'e..."(Bakara.98) ve "Hani biz Peygamberlerden mîsaklannı almıştık. Senden de, Nûh'dan da İbrahim'den de..." (Ahzâb, 7) ayetlerinde olduğu gibidir. (Yani, önemlerine işaret etmek üzere, tamîm'den sonra tahsis yapılmıştır.)
2) Bu zamir, ayetteki Kur'ân lafzına râcidir. Buna göre kelamın takdiri, "Sen Kur'ân'dan bir Kur'ân, yani bir ayet okumayadur ki" şeklinde olur. Bu mümkündür, zira, "Kur'ân" lafzı, Kur'ân'ın tamamının ismi olduğu gibi, Kur'an'ın herhangi bir parçasının da adıdır. "İzmâr kable'z-zikr" {Zamirin merci'i zikredilmeden zamirin zikredilmesi) de, tazîme delâlet eder.
3) Kelamın takdirinin "Sen, Allah'dan nazii olan bir Kur'ân (parçası) okumayadur ki..." şeklinde olmasıdır. Ben diyorum ki, Cenâb-t Hakk'ın, "Sen herhangi bir işte bulunmayadur; onun hakkında Kur'ân 'dan bir şey okumayadur..." hitapları Hz. Peygamber (s.a.s)'e tahsis edilen iki husustur. Ama, O'nun "ve sizler de hiçbir iş işiemeyedurun ki..." hitabına gelince bu,

---

300[300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/416-417
301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/417

hem Hz. Peygamber'e, hem de bütün ümmete yöneltilen bir hitâbtır. Hitabın, önce Hz. Peygamber'e tevcih edilip sonra da ta'mîm edilmesinin sebebi, "Sen herhangi bir işte bulunmayadur; onun hakkında Kur'ân'dan bir şey okumayadur... " hitabının zahiren Hz. Peygamber'e tahsis edilmiş bir hitâb olup, ümmetin de buna dahil olarak, muhatap sayılmış olmasıdır. Çünkü, kavmin önderine hitâb edildiğinde, topluluk da bu hitaba dahil olur. Bunun delili İse, "Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit..." (Taiâk, i) ayetidir. Cenâb-ı Hak bu iki hitabı Hz. Peygamber'e tahsis ettikten sonra, hitabı, üçüncü bir hitâb ile herkese teşmil derek, 'Ve sizler de hiçbir iş işiemeyedurun ki..." buyurmuştur. Böylece bu ifâde, onların da ilk iki hitabın muhtevasına dahil olduğuna delâlet etmiştir.

Daha sonra Allah Teâlâ "Biz üzerinizde şahit olmayalım!.." buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ herşeye şâhiddir ve her şeyi bilendir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın prensiplerine göre durum açıktır. Zira Ehl-i Sünnete göre AHah'dan başka muhdis (var eden), yaratan ve mûcid yoktur. O halde, kulların fiillerine, zahiri ve bâtinî amellerine dâir varlık âlemine giren herşey, Allah'ın var etmesi ve yaratmasıyla meydana gelir. Birşeyi yaratanın, mutlaka onu bilmesi gerekir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın herşeyi bilir olması gerekir. Mûtezile'nin prensiplerine göre ise, Allah Teâlâ hayydır (diridir). Hayy olanın, her türlü malûmatı bilmesi gerekir. Bu bilmeyi gerektiren şey, Allah Teâlâ'nın zâtıdır. O halde O'nun zâtının, bilinebilecek şeylerin (malumatın) bazısını bilmeyi gerektireceğinin söylenmesi, O'nun zâtının, diğer bütün malûmatı bilmeyi gerektireceğini söylemek gibidir. Binâenaleyh O'nun zâtı, malûmatın bazısını bilmeyi gerektirince bunun, malûmatın bütününü bilmeyi gerektirmesi îcâb eder. Böylece Allah Teâlâ'nın bütün malûmatı (herşeyi) bilmiş olduğu sabit olmuş olur.

Hak Teâlâ'nın "Onun içine daldığınız vakit... " hitabına gelince; bil ki buradaki "ifâza", bir işe iyice ve ciddi bir şekilde sarılıp başlama manasındadır. Nitekim Arapça'da, "Onlar söze daldılar" manasında, denilir. Yine Arafat'tan bütün cemaatleriyle inip, (Müzdelife'ye) dağıldıklarında, hacılar hakkında denilir.

Buna göre şayet, "Buradaki iz, htne(ozaman) manasındadır. Buna göre ayetin manası, "(...) Onlar söze daldıkları zaman, bizonların üzerinde şâhidler olmayalım" şeklindedir. Allah'ın şâhid oluşu, bilmesi, haberdâr olması manastndadır. Dolayısıyla bu sözden, Allah'ın herşeyi, ancak o şeyler var olduklarında bildiği neticesi çıkar ki bu yanlıştır?" denilirse, biz deriz ki: Böyle bir soru, Allah'ın "şahâdeti"nin, ilmi manasına gelmesine binâendir. Bu ise kabul edilmez. Çünkü "şahadet", ancak şahadet edilen şey mevcud olduğu zaman söz konusudur. Ama ilme gelince, ilmin, şahadet edilen husus var olmazdan önce bulunması imkânsız değildir. Bunun delili şudur: Meselâ, Hz. Peygamber (s.a.s) bize, Zeyd'in yarın birşey yiyeceğini haber verse, biz o yeme tahakkuk etmeden önce, onun olacağını bilmiş oluruz, ama ona şahadet ettiğimiz söylenemez. Bil ki bütün bunların neticesi şudur: Hiçbirşey Allah'ın ilmi dışında kalmaz.

Allah Teâlâ daha sonra, bu sözünü iyice te'kid ederek: "Neyerde, negökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de hâriç olmamak üzere hepsi muhakkak apaçık bir kitaptadır" buyurmuştur.

Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 302[302]

Birinci Mesele

Ya'zubu fiilinin esas manası, uzaklıktır. Nitekim Arapça'da, yeri uzak olduğu zaman otlak hakkında denilir. Yine adam develerini uzak bir yere saldığında, denilir. İnsan, ailesinden uzak kaldığı zaman, adı verilir. Birşey, insanın bilgisinden uzak olduğunda, "Bu şey, ilmimden uzak" denilir. 303[303]

---

[302] 302[302] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/417-419

[303] 303[303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/419-420

İkinci Mesele

Kisâî, bu kelimeyi, ze harfinin kesresiyle, ya'zibu şeklinde; diğerleri de ya'zubu şeklinde, ze'nin zammesiyle okumuşlardır. Bu fiil, hem şeklinde, hem de şeklinde kullanılır. 304[304]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "zerre ağırlığında..." buyurmuştur. Birşeyin miskâli, ağırlıkça onun dengi olan şey demektir. Buna göre mana, "zerreye denk şey..." şeklinde olur. Zerre, küçük karınca manasına olup, müfredi zerre'dir. Zerre, gerçekten çok hafif olan şey demektir. Ayetteki '"/Ve yerde ve ne gökte..," deyiminin manası açıktır. Eğer, "Hak Teâlâ, Sebe' sûresinde, "Hayır, gaybı bilen Rabbime yemin otsun ki. ne göklerde, ne yerde bir zerre miktarı .O'ndan kaçmaz"(Sebe. 3) buyurduğu halde, niçin bu ayette yeri gökten önce zikretmiştir?" denilir ise, biz deriz ki: Göklerin, yeryüzünden önce zikredilmesi gerekir. Fakat Hak Teâlâ bu ayette, göğün yerdekilerin hallerine ve amellerine şâhid oluşundan bahsedip, daha sonra da "Hiçbirşey Rabbinden (O'nun ilminden) uzak kalmaz" buyurunca, yerin gökten önce zikredilmesi uygun olmuştur.
Allah Teâlâ daha sonra "Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de hâriç olmamak üzere..." buyurmuştur. Burada iki kıraat vardır. Hamza. kelimeleri ref ile, asgaru ve ekberu; diğer kıraat imamları da nasb ile asgara ve ekbere şeklinde okumuşlardır.
Bil ki ayetteki ifâdesinin takdiri "Rabbinden, zerre miktarı şey, uzak olmaz" şeklindedir. O halde "miskal" kelimesi. başına min dahil olduğunda, her nekadar zahiren mecrûr olur ise de, mana bakımından merfû {fail)dir. Binâenaleyh, atfedilen şey, bunun zahiri üzerine atfedilir ise mecrûr olur. Fakat, asgaru ve ekberu kelimeleri gayr-ı munsanftır. Dolayısıyla ayette {cerrç niyâbeten) meftûh olmuş olurlar. Yok eğer bunlar, "miskat" kelimesinin mahalline atfedilirler ise, merfû olmalılar. Bunun bir benzen de, meselâ bir kimsenin. "Bana, hiçbir akıllı gelmedi" demesi gibidir. Hak Teâla'nm (Arâi, 59) ayetindeki "gayr" kelimesi de aynıdır. Şâir de, şöyle demiştir:
"Biz, dağlar (gibi) de değiliz, demir (gibi) de!.. (Onlargibi hissiz değiliz)." Bunlar, nahivcilerin yaptığı izahlardır.
Keşşaf sahibi ise, "Eğer bu şekilde atfetme doğru olsaydı, o zaman ayetin takdiri "Kitapta olan müstesna, yerde ve gökte olan hiçbirşey Allah'dan uzak olmaz" şeklinde olurdu. Bu durumda "kitap" (Levh)de olan şeylerin, Allah'ın ilminden hâriç kalması gerekirdi ki bu yanlıştır" demiştir. Bazı muhakkik alimler buna şu iki şekilde cevap vermişlerdir:
a) Biz, ya'zubu kelimesinin, mutlak uzaklık manasına geldiğini açıklamıştık. Bu sabit olduğuna göre, diyoruz ki: Mahlukât iki kısma ayrılır:
1) Melekler, gökler ve yer gibi, Allah Teâlâ'nır vasıtasız olarak, doğrudan yarattığı varlıklar.
2) Allah'ın, bu birinciler vasıtasıyla yarattığı varlıklar. Bu ikinciler, olma ve yokolma âleminde meydana gelen hâdiselerdir. İkinci kısmın, illet ve malûl (sebeb-netice) zinciri içerisinde varlıkta, vâcibu'l-vücûdun varlık mertebesinden U2ak olduğunda şüphe yoktur. O halde, "Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca birşey Rabbinden uzak kalmaz..." ayeti, şu manadadır: "Gökte ve yerde, Allah'ın varetme mertebesinden zerre miktarı bir şey yoktur ki o Kitab-t Mübin'de bulunmamış olsun." Kitab-ı Mübin, Allah'ın yazmış olduğu ve bütün malumatın kayıtlarını içinde belirlediği kitaptır. Durum böyle olunca, Allah onları bilmiş ve onların hallerini çepeçevre kuşatmış o!ur. Bundan maksad ise, "Allah Teâlâ, cüz'iyyatı (detayları) bilmez" diyenlerin görüşünü reddir. İşte, "Şüphe yok ki biz, neler yapıyor idiyseniz, hepsini yazdırıyorduk"(Câsiye. 29) ayetiyle kastedilen budur.
b) ifâdesindeki istisnayı, "fakat" manasına alarak, istisna-i munkatî yaparız. Buna göre mana, "Ondan uzak olan hiçbirşey yok ki. Kitâb-ı Mübin'de bulunmasın" şeklinde olur. "Nazm" isimli

---

304[304] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/420

eserin sahibi, Ebu Ali el-Cürcânt, bu hususta, şöyle bir başka cevap daha vermiştir: "Hak Teâlâ'nınbü ayetinde tabirinde, cümle tamamlanmış, sona ermiştir. Daha sonra ifadesiyle yeni bir cümle başlamıştır ki bu, "O, Kitab-ı Mübin'dedir" demektir. Araplar illâ edatını, bazan cümlenin başlangıcında kullanılan atıf vâvı yerine kullanırlar. Meselâ, ayetinde kısmının, manasına olması gibi. Yani, "Benim yanımda peygamberler korkmaz. Fakat zulmeden kimseler müstesna..." (Nemi, 10-11) demektir. Yine Hak Teâlâ'nın "Ta ki aleyhinize,insanların zâlim olanlarından başkasının (tutunabileceği) bir hüccet (bahane) kalmasın..." (Bakara. 150) ayetinde de böyledir. yani"»>Ut jfjjlj takdirindedir," Bu zorlama ile yapılan bir izahtır. Keşşaf sahibi buna dördüncü bir izah ile şöyle cevap verir:"Problem biz ayetteki kelimelerini, miskal kelimesinin ya zahirine, ya mahalline atfettiğimizde söz konusudur. Fakat biz bunu söylemiyoruz. Ancak, bu kelimelerin mansûb okunmasının, cinsden hükmü nefyeden lâ edatından dolayıdır. Merfû okuyuşumuz ise, bunların mübteda; ifâdesinin de haber olmasına göredir." Bu, Zeccâc'ın tercih ettiği izahtır. 305[305]

"Haberiniz olsun kî Allah'ın velileri için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir. Onlar iman edip, takvaya ermiş olanlardır. Dünya hayatında da. âhirette de onlar için müjdeler var. Allah'ın kelimelerinde asla bir değişme söz konusu değildir, işte bu, en büyük saadetin ta kendisidir. (Yûnus, 62-64).

Bil ki biz, "Sen herhangi bir işte bulunmayadur ve onun hakkında Kur'ân'dan bir şey okumayadur..." (Yûnus, ei) ayetinin, itaatkârların kalblerini kuvvetlendirip, fastklann kalblerini kıran şeylerden olduğunu beyân etmiştik. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun peşisıra, muhlis, sâdık ve sıddîkların halterini açıkladı. Bu haller, işte bu ayette zikrediliyor.

Ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 306[306]

Ayet ve Hadislere Göre Velî

Bil ki bu ayetin tefsirinde, "velî"nin kim olduğunu izah etmeye,daha sonra da, korkunun ve hüznün ondan gideritişini açıklamaya muhtacız. Bundan ötürü diyoruz ki: "Veli"nin kim olduğu meselesini, hem Kur'ân, hem hadis, hem eser, hem de akıl gösterir. Bunun Kur'ân'dan delili,Hak Teâlâ'nın bu ayetteki

"Onlar iman edip, takvaya ermiş olanlardır" beyanıdır. 'İman etmek" kelimesi nazarî kuvvetin {tefekkür kuvvetinin) mükemmelliğine, "takvaya ermek" tabiri de amelî kuvvetin mükemmelliğine işarettir. Burada bir başka husus da, imanın, ittkad ve amelin toplamına hamledilmesidir. Sonra biz "velî"yi, bütün bu hususlarda ittikâ sahibi olarak tavsif ederiz. Takva, ilim hududunda olur ve o hududu aşar. Çünkü Allah'ın celâli, beşer aklının ihata edip kavrayamayacağı derecede yücedir. Binâenaleyh sıddîk, Allah Teâlâ'yı, celâl sıfatlarından bir sıfatla tavsif ettiğinde, Allah'ın kemâl ve celâlinin, kendisinin bildiğine münhasır olmasından tenzih eder. Yine o, Allah'a ibadet ettiğinde Allah'ı, böylesi bir hizmet ve ibadete layık olmaktan tenzih eder. (Yani O'nun pek çok mükemmel tarzda yapılacak ibadetlere müstehak olduğunu düşünür.) Böylece o kimsenin devamlı olarak havf ve takva makamında olmuş olduğu sâbıt ofur.

Veli'nin kim olduğunun, hadisden delilleri pek çoktur: Hz. Ömer (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Onlar, aralarında bir akrabalık ve ahp-verecekleri bir mal olmadığı halde, birbirlerini Allah için seven kimselerdir. Allah'a yemin olsun ki onlann yüzleri nurdur ve insanlar korkup hiİ2ünlenâikleri zaman, onlar korkup hüzünlenmezler"307[307] dediğini ve bu ayeti okuduğunu rivayet etmiştir.

Yine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Onlar öyle insanlardır ki. onları görenler, liah'i

---

305[305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/420-422

306[306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/422

307[307] Müsned, 5/343

hatırlarlar[308] buyurduğu rivayet edilmiştir. Muhakkik âlimler şöyle derler: "Bunun sebebi şudur: Onlarda görülen, huşu ve huzû alâmetlerinden ötürü, bir de Hak Teâlâ onlar hakkında, "Secde izinden nişanlan yüzlerindedir" (Fetih, 29) buyurduğu için, onların bütün bakıp müşahede edişleri, ahireti hatırlamaya yöneliktir.

Bunun eserden deliline gelince, Ebû Bekr el-Esamm şöyle demiştir: "Allah'ın velileri, Allah'ın aklî deli! ile kendilerini hidayete erdirmeyi deruhte ettiği, kendilerinin de Allah'a kulluğu ve O'nun yoluna davet etme işini deruhte ettikleri kişilerdir."

Bunun aklî deliline gelince, biz diyoruz ki: İştikak ilminde, vâv, lâm ve yâ harflerinin terkiblerinin yakınlık manasına delâlet ettiği ortadadır. Dolayısıyla, herşeyin "velî"si, O'na yakın olan demektir. Allah'a mekân ve cihet bakımından yakın olmak imkânsızdır. O halde ona yaklaşmak, ancak insanın kalbi, Hak Teâlâ'yı bilmenin nuruna garkolduğunda olur. Bu kimse, baktığında, Allah'ın kudretinin delillerini görür; dinlediğinde Allah'ın ayetlerini dinler; konuştuğunda, Allah'ı sena eder; hareket ettiğinde, Allah'a kulluk ve hizmet için hareket eder, çalışıp çabaladığında, Allah'a taat için çalışıp çabalar. İşte bu şekilde de, Allah'a son derece yaklaşmış olur. İşte bu şahıs, Allah'ın velîsidir. İnsan böyle olduğunda, Allah da onun dostu ve velîsi olur. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah imârı edenlerin velîsi (yardımcısı)dır. Onları karanlıklardan nura çıkarır" (Bakara 257) buyurmuştur. Durumun da böyle olması gerekir. Çünkü yakınlık, ancak iki taraflı olur.

Kelamcılar şöyle demişlerdir: "Allah'ın velîsi, delillere dayalı dosdoğru bir inanç içinde olup. sâlih amellerini şeriata uygun ofarak yapan kimsedir" İşte "veli"nin kim olduğu hususundaki söz, kısaca budur. [309]

Veliler Korkmaz ve Mahzun Olmazlar

Cenâb-ı Allah, velilerden bahsederken "(Onlar) için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki bahis var:

Birinci bahis: Korku ancak gelecekle ilgili olur, yani ileride korkutan bir şeyin meydana gelmesinden dolayı korkulur. Hüzün ise ancak geçmişte olan birşeyle ilgili olur. Bu, ya geçmişte insanın hoşuna gitmeyen birşeyin meydana gelmiş olmasından ötürü, yahut da arzu edip sevdiği bir şeyi elde edememiş olmasından dolayı olur.

İkinci bahis: Bazı muhakkikler şöyle demişlerdir: "Veliler için, korku ve hüznün olmamasının söylenmesi, ya onlar bu dünyada iken olur, yahut ahirette iken olur. Birincisi, şu sebeplerden ötürü olamaz;

a) Bu, dünyada olmaz. Çünkü burası, korku ve keder yurdudur. Hele mü'min, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadislerinde de buyurduğu gibi, bundan hiç kurtulamaz: "Dünya, mü'minin (adetâ) hapishanesi, kâfirin de cennetidir"[310]"Cennet, zorluklarla (nefsin hoşuna gitmeyen şeylerle), cehennem de şehevat ile (nefsin arzuladığı şeylerle) kuşatılmıştır. "[311]

b) Mü'minin, bu dünyadaki yaşantısı, sıkıntısız olsa bile, o âhiret hakkında fazlasıyla endişe duymaktan ve Allah'a taatını hakkıyla yerine getiremediği düşüncesinden dolayı, kederden uzak olamaz. Şu halde onun dünyada, korkusuz ve hüzünsüz olması söz konusu olmadığına göre, ayetteki, "Onlar için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller" beyanını, ahiretle ilgili kılmak gerekir. İşte bu, doğru bir sözdür.

Bazı arifler şöyle demişlerdir: "Velayet (velîlik), yakınlık demektir. O halde Allah'ın velisi, Allah'a çok yakın olan kimsedir." Bu izahı biz, "Allah'dan başka hiçbirşey kalbine gelmeyecek şekilde, insanın marifetullah'a garkolması" diye açıklamıştık. İşte bu durumda tam velilik tahakkuk eder. Ne zaman bu hal tahakkuk etse, bu halin sahibi hiçbir şeyden korkmaz ve hiçbir şeye üzülmez. Zaten aksi nasıl düşünülebilir ki? Birşeyden korkma ve birşeye üzülme, ancak o şey hissedildikten sonra olur. Halbuki Allah'ın celâl nuruna dalmış olan kimse, Allah'ın dışındaki herşeyden bî-haberdir. Dolayısıyla onun için, ne bir korku, ne de bir hüzün söz konusudur. İşte bu son derece yüce bir derecedir ki onu tadmayan bilemez. Sonra insandan bu hal zail olunca, diğer insanlarda olduğu gibi, maddî-dünyevî haller sebebiyle ona korku, hüzün, ümid ve arzu halleri de gelebilir.

---

[308] Benzeri bir hadis İbn Mace, 2ühd 4 (2/379).

[309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/422-423

[310] Keşfu'l-Hafa 1/410; Müslim Tirmizi ve Muvatta'dan.

[311] Müslim, Cennet, 1(4/2174).

Duyduğuma göre İbrahim el-Havâs. beraberinde bir müridi olduğu halde, çölde bulunuyordu. Gecenin birinde, kendisine çok kuvvetli (manevi) bir hal ve tam bir keşif zuhur etmişti Yanına yırtıcı hayvanlar gelip yanıbaşında durdukları halde, kendisi, hiç istifini bozmadan yerinde oturmaya devam etti. Müridi ise, onlardan korkup, bir ağacın tepesine tırmanmıştı. Oysa şeyh, o canavarlardan hiç korkmamıştı. Sabah olup, bu hal kendisinden zail olunca, ikinci geceye girdiklerinde bir sivrisinek eline konunca bundan ötürü yakınmıştı. Bunun üzerine mürid, "Bu hal, önceki hal ile nasıl uyuşur?" eleyince de, o: "Dün geceki yüke tahammül edebilmemiz, imdadımıza gelen gaybî kuvvet sayesinde idi. Bu imdad zail olunca Allah'ın en zayıf mahlûku olurum" demişti. 312[312]

İkinci Mesele

Muhakkik âlimlerin çoğu "Kıyamet meydanında, mükâfat ehli için bir korku söz konusu değildir" demişler ve görüşlerine hem "Haberiniz olsun ki Allah 'm velileri için hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir" ayetini, hem de ""O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez.."(Enbiya. 103) ayetini delil getirmişlerdir. Yine onlar, "Kıyamet, mükâfaat ve ceza yurdudur. Dolayısıyla onlara, korku verilmesi uygun düşmez" demişlerdir. Bazıları, Kıyamette çeşitli korkuların olacağını söylemiş ve bu hususta delil olarak bazı hadisler de zikretmişlerdir. Ama Kur'ân'ın zahiri, haber-i vâhidden evlâdır.

Hak Teâlâ'nın öya "Onlar iman edip, takvaya ermiş olanlardır" buyruğu ile ilgili şu üç izah yapılmıştır:

a) Ellezîne kelimesi "evliya" kelimesinin sıfatı olarak, (mahallen) mansubtur.
b) Bu kelime, medh üzere mansubtur.
c) Mübtedâ olarak merfû olup haberi, kısmıdır. 313[313]

[Buşrâ Ne Demektir? Sadık Rüya]

Hak Teâlâ'nın "Dünya hayatında da. âhirette de onlar için müjdeler var" ifâdesi ile ilgili bazıgörüşler vardır. Şöyle ki:

1) Bu müjdeden maksad, sâlih rüyadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Büşrâ (müjde), müslümanm kendisinin gördüğü veya senin, onun için gördüğün salih (güzel) rüyadır,"314[314] Yine Hz. Peygamber (s.a.s) ''Peygamberlik gitti (bitti), geriye mübeşşirât (müjdeci rüyalar) kaldı.315[315] ve "Sâlih rüya, Allah'dandir. Düş (kötü rüya) şeytandandır. Binâenaleyh sizden biri, korktuğu bir düş görürse ondan Allah'a sığınsın ve soluna üç kere, tükürsün. Çünkü böylece o ona zarar veremez"316[316] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) Rüya~yı sâliha, peygamberliğin kırkalU cüzünden bir cüzdür"317[317] buyurmuştur. İbn Mes'ûd (r.a)'un: "Rüya üçtür: İnsanın gündüzün kurup (aklına takılıp) gece gördüğü rüya, şeytanın bulunduğu rüya ve üçüncüsü de sâdık rüya" dediği rivayet edilmiştir. İbrahim (en-Nehâî)'den: "Rüya üç çeşittir: Peygamberliğin yetmiş cüzünden bircüz olan ve Allah tarafından bir büşra (müjde) olan rüya, insanın gündüzün kurup (aklına takıp) gece gördüğü rüya ve şeytanın korkutması olan rüya. Binâenaleyh biriniz, üzülecek ve korkacak bir

---

312[312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/423-425

313[313] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/425

314[314] Kenz'ul-Ummal, 15. cilt, 41425. hadis.

315[315] Buhârî, Tâ'bır, 5 (8/69).

316[316] Buhâri Ta'bir, 4/8/ (69); Müslim, Rü'ya, 1 (4/2261)

317[317] Buhâri, Ta'bir, 2 (8/69); Müslim, Rü'ya, 8 (4/1774).

rüya gördüğünde, "Allah'ın meleklerinin söyleyip Allah'a sığındığı şey ile, gördüğüm rüyanın şerrinden ve dünyada-âhirette bana zarar vermesinden Allah'a sığınırım" desin."

Bil ki ayetteki, "büşrâ" tabirini "sâdık rüya" manasına aldığımızda, ayetin zahiri bu halin ancak veliler için söz konusu olmasını gerektirir. Akı! da buna delalet eder. Çünkü Allah'ın velisi, kalbi ve ruhu zikrullaha gömülmüş kimsedir. Binâenaleyh kim böyle olur ise, uyurken de ruhunda sadece marifetullah bulunur. Marifetullah'ın ve Allah'ın celâlinin nurunun da, ancak hakkı ve doğruluğu göstereceği malumdur. Ama fikri, bu bulanık ve karanlık âlemin hallerine dağılmış kimse, uyuduğu zaman da böyle dağınık kalır. Dolayısıyla onun rüyasına da itimâd edilmez. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Hak, hasr ve tahsîs yolu ile (sadece onlara âit olduğunu belirterek) "Dünya hayatında da, ahirette de büşrâ onlar içindir" buyurmuştur. 318[318]

Büşrâ Hakkında Diğer Tefsirler

2) Büşrâ, insanların bir kimseyi sevip, güzel bir medh-ü sena ile onu övmeleridir. Ebu Zerr (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ya Resulallah, bir kimse Allah için amel ediyor ve insanlar da o kimseyi seviyorsa (onun hakkında) ne buyurursunuz?" dedim, Hz. Peygamber(s.a.s)de: "İştebu, müminin büşrasmm (müjdesinin)peşin olarak verilmesidir" buyurdu." Bif ki aklî delliller de bu manayı destekler. Çünkü "kemâl", li-gayrihî değil, li-zâtihî {zatından dolayı, bizzat) sevilir. Binâenaleyh herhangi bir kemâl sıfatı ile muttasıf olan kimse, herkesin sevdiği insan olur. Kul için, kalbinin marifetullaha; dilinin, zikrullaha; bütün uzuvlarının, Allah'a kulluğa dalmasından daha yüce ve kıymetli bir kemâl (otgunluk-yücelik) yoktur. Dolayısıyla kendisinde bunlardan birisi bulunan kimseyi, diller över durur. Kalbler, onu sevme fıtratı üzere yaratılmıştır. Bu kıymetli sıfatlar ne kadar çok olursa, o sevgi de o nisbette güçlü olur. Hem sonra. marifetullahın nuru, bizatihi kendisine hizmet edilen birşeydir. Binâenaleyh hangi kalbte o mevcûd olursa, sahibi tabiî olarak hizmete layık olur. Baksana yırtıcı ve yabanî hayvanlar, insandan daha kuvvetlidirler. Ama bir insana rastladıklarında, ondan korkup kaçarlar. Bu, ancak nefs-i natıkanın (insanın) heybetinden ötürüdür.

3) el-Büşrâ (müjde), onlar ölürken tahakkuk eden müjde, iyi haber demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onların üzerlerine, "Korkmayın, tasalanmayın, vaadolunduğunuz cennetle sevinin" diye melekler inecektir" (Fussiiet, 30) buyurmuştur. Ahiretteki müjde ise, meleklerin onlara vermiş olduğu selâmdır. Nitekim Allah "melekler de herbir kapıdan onların yanına girecek ve şöyle diyeceklerdir: "Sabrettiğiniz şeylere mukabil, sizlere selâm..." (Rad, 23-24) buyurmuştur. Yine, ahiretteki müjde, Allah'ın onlara selâm vermesidir. Nitekim O, "Çok merhametli Rab'den bir de sözle olan bir selâm (var)dır" (Yasin. 58) buyurmuştur. Bu konuya, Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'da bahsettiği, yüzlerinin beyazlığı, amel defterlerinin kendilerine sağdan verilmesi ve ahirette sevindirici hallerle karşılaşmaları da dahildir ki, bütün bunlar verilen müjdeler cümlesindendir.

4) Bu, Allah Teâlâ'nın, kitabında; ve peygamberlerinin de lisanıyla muttaki olan kullarına müjdelemiş olduğu cenneti ve bol mükâfaatıdır. Bunun delili; "Rabkri onlara rahmetini, rızasını... müjdeler"(levbe, zı> ayetidir.

Bil ki, "beşaret" kelimesi, eseri ve etkisi kişinin yüzünde meydana gelecek sevindirici haber manasından türemiştir. Binâenaleyh, böyle olan her şey, bu ayetin muhtevasına girer. Yukarda bahsedilenlerin tamamı, bu sıfatta müşterektirler. Dolayısıyla, hepsi de bu müjdenin içine dahil olur. Bu sebeple, işte bu açılardan dünyayla ilgili her şey, "Dünya hayatında, onlar için müjdeler var"; ahireti ilgilendiren her şey de, "ahirette de onlar için müjdeler var" ifâdesine dahildirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Allah'ın dostlarının sıfatını zikredip, onların durumlarını iyice ortaya koyunca, "Allah'ın kelimelerinde asla bir değişme söz konusu değildir" buyurmuştur ki, bu, "Bu kelimelerden caymak söz konusu değildir" demektir. Kelime ve kavi lafızları, aynı

318[318] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/425-426

anlamdadır. Bu ayetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Benim yanımda söz değiştirilmez" (Kı, 29) şeklindeki ayetidir. Bu, buradaki müjde ile kastedilenin, Allah'ın, "Rableri onlara rahmetini, rızasını müjdeler" ifadesiyle kendisine itaat eden kimselere mükâfaat ve ikramı vaadetmiş olduğunun kasdedildiğini kuvvetlendiren delillerden birisi olmasıdır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun en büyük kurtuluş ve mutluluk olduğunu beyân buyurarak, İJmJ1 jjilı y* İÜi "işte bu, en büyük saadetin ta kendisidir" buyurmuştur. Bu, "orada herhangi bir yere baktığın zaman, bir nimet, büyük bir saltanat, mülk görürsün "(Dehr. 20) ayeti gibidir.
Kâdî, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın kelimelerinde asla bir değişme söz konusu değildir" ifâdesi, "O'nun "kelimeleri"nin değiştirilmeyi kabul ettiğine delâlet eder. Yokluğu kabul eden şeyin ise, kadîm olması imkânsızdır" demiştir. Bunun bir benzeri de, neshin meydana gelmesiyle, Allah'ın hükümlerinin kadîm olmadığına istidlal etmektir ki, bu çeşit açıklamalara dair sözümüz, daha önce geçmişti. 319[319]

"Onların lakırdıları seni hüzünlendirmesin. Çünkü bütün izzet ve hakimiyye Allah'ındır. O, hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir. Haberiniz olsun ki göklerde kim varsa, yerde kim varsa (hepsi) muhakkak Allah'ındır. Allah'dan başkasına tapanlar dahi, (gerçekte) Allah'a eş koştukları ortaklara tâbi olmuyorlar. Onlar zandan başkasına uymuyorlar ve onlar ancak, yalan söylüyorlar" (Yûnus. 65-66). 320[320]

Daha Önceki Ayetlerle Münasebet

Bil ki inkarcılar topluluğu, Allah Teâlâ'nın, bu sûrenin daha önceki yerlerinde onlardan nakletmiş olduğu pekçok çeşitli şüpheler getirip, 0 da, tefsir edip açıkladığımız cevaplarla onlara cevap verince, onlar bu sefer başka bir yola başvurmuşlardır ki, bu da, onların, Hz. Peygamber'i tehdit edip korkutarak, "Biz, tebeası ve malı çok olan kimseleriz; binâenaleyh, seni ezmeye ve davanı yok etmeye çalışacağız" demeleridir. İşteCenâb-ı Hak, onların bu tavrına, "Onların lakırdıları seni hüzünlendirmesin. Çünkü bütün izzet ve hakimiyyet Allah'ındır" kavliyle cevap vermiştir.
Bil ki insan ancak, kendisine tesir etmesinin mümkün görülmesi durumunda, bir başkasının kendisini tehdit edip korkutmasından, kendisine hile ve tuzaklar kurmasından hüzünlenir. Ama o kimse, Allah Teâlâ katından bunun kendisine hiçbir tesirinin olmayacağını öğrenirse, yapılmış olan bu tehdit vb. şeyler onun hüzünlenmesi için bir sebep olmaktan çıkarlar. Sonra, Cenâb-ı Hak nasıl ki, "Haberiniz olsun ki. Allah'ın velileri için hiçbir korku yoktur"(yûnus, 62) ayeti sebebiyle, Resulünden ahiret hüznünü gidermişse, aynen bunun gibi, "Çünkü bütün izzet ve hakimiyyet Allah'ındır" ayetiyle de, ondan dünya hüznünü ve kederini de gidermiştir. Onu, insanlara peygamber olarak gönderen ve O'na, insanları bu dine davet etmesini emreden zât, ancak ve ancak O olunca, hiç şüphesiz O'nun yardımcısı ve destekçisi de, O olur. İzzet, hakimiyet ve galebenin, sadece O'na ait olduğu kesinleşince, böylece emniyyet meydana gelmiş ve korku da yok olmuş olur. 321[321]

Hz. Peygamber Endişe ve Hüzün Duyar mıydı?

Buna göre şayet, "kendisinden, henüz korku zail olmadığı ve bu sebeple de, hicret edip yurdunu terketmek zorunda olduğu halde; aynı şekilde, daha sonra da zaman zaman korkular içine düştüğü halde, artık nasıl olur da Allah'ın onu bu korkulardan emin kıldığı söylenebilir?" denilirse, biz deriz ki:
Allah Teâlâ, vakit tayin etmeksizin, peygamberine, mutlak manada zafer ve yardım

---

319[319] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/426-427
320[320] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/428
321[321] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/428

vaadetmiştir. Binâenaleyh peygamber, daima bu vaktin, o muayyen vakit olmadığı korkusunu taşımıştır. İşte bu sebeple de, o vakitte bir gönül kırıklığı ve eksiklik hissi bulunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü bütün izzet ve hakimiyyet. Allah'ındır" beyanına gelince, bu hususta birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Kadı şöyle demiştir: de,nin hemzesi meksur(esreli) okunur. Onun fethalı (enne) okunmasında, küfre yakınlaştıran bozuk bir mana bulunmaktadır. Çünkü böyle okuyuş, münkirlerin, "Bütün izzet, Allah'a aittir. Peygambere gelince, bu hal onu üzer" demeleri neticesine götürür. Ama sen, inne şeklinde kesreli okursan, bu müste'nef (yeni başlayan) bir cümle olur. Bu da, i'râb ilmini bilmenin üstünlüğüne delâlet eder." Keşşaf sahibi, Ebu Hayve'nin, bu ifâdeyi, başından lâm harf-i çerinin hazfedildiği düşüncesiyle, şeklinde okuduğunu söylemiştir. Yani, açık bir ta'lîl olmak üzere, demektir.

İkinci bahis: Burada, denilmesinin pekçok faydası vardır:

1) Bundan maksad, "Bütün izzet ve kudret, Allah'a aittir; O, bunlardan dilediğini kullarına verir.." demektir. Bundan maksat ise, "kâfirlere, Hz. Peygamber'e karşı güç ve kuvvet vermez. Aksine Allah, o peygamberine, onlara karşı kuvvet verir. Böylece de o peygamber bu sayede, onlardan daha aziz ve güçlü olmuş olur" manasıdır. Böylece Allah Teâlâ, peygamberini bu söz ile, kâfirlerin, kendisine öldürmek ve eziyyet etmek gibi sebeplerle zarar vermelerinden emin kılmıştır. Bunun benzeri de "Allah (şöyle) hükmetmiştir: 'Andolsun ki ben gâlib geleceğim, peygamberlerim de... " (Mücadele, 21) ve "Şüphesiz biz peygamberlerimize... yardım edeceğiz" (Mu min, 51) ayetleridir.

2) El-Esamm şöyle demiştir: "Bundan maksad şudur: Müşrikler, hizmetçilerinin ve mallarının çokluğu ile, başkalarına izzet taslıyorlar ve bununla seni, (yani peygamberi) korkutuyorlardı. Halbuki bütün izzetler. Allah Teâlâ'ya aittir. Binâenaleyh O, onlardan bütün bunları çekip almaya, sana yardım etmeye, onların mallarını ve yurtlarını sana devretmeye kadirdir."

İmdi eğer denirse ki: "Çünkü bütün izzet ve hakimiyyet, Allah'ındır" sözü, Cenab-ı Hakk'ın "Halbuki, şeref, kuvvet ve galibiyet Allah'ındır, peygamberinindir. rnü'm/n/er/nd/r" (Münafıkun. 8) ayetine zıd gibidir" denilirse biz deriz ki:

Arada bir tezat bulunmamaktadır. Çünkü, Hz. Peygamberin ve mü'minlerin izzeti, Allah sayesindedir. O halde bütün izzet, Allah'a mahsustur.

Cenâb-ı Hak, "O, hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir" buyurmuştur. Yani, "Allah, onların dediklerini duyar, azmettiklerini bilir ve bu şekilde de o kâfirlere yeter, haklarından gelir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Haberiniz olsun ki, göklerde kim varsa, yerde kim varsa (hepsi) muhakkak Allah'ındır" buyruğuna gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, önceki ayetlerde, "Haberiniz olsun ki, göklerde ve yerde olan şeyler muhakkak Allah'ındır..."(Yûnus,55) buyurmuştur. Bu, akıl sahibi olmayan her şeyin, yani bütün cansızların Allah'ın mülkü ve milki olduğuna delâlet eder. Ama burada ise, ayetteki men kelimesi, aklı olanlara mahsustur. Dolayısıyla bu da, bütün akıllı varlıkların, Allah'ın mülkünün ve milkinin içine girmiş olduklarına delâlet eder. Böylece bu iki ayetin toplamı, bütün her şeyin, Allah'ın mülkü ve milki olduğuna delâlet etmiş olur.

b) kelimesiyle akit olan ve temyiz edebilenler kastedilmiştir ki, bunlar da melekler ite, insan ve cinlerdir. Onların, Allah için ve O'nun mülkünde delâlet etsin diye, özellikle bu üç grubu zikretmiştir. Binâenaleyh, cansız varlıklar bu kulluğa daha lâyıktırlar. Böylece bu tabir, putların, Allah'ın ortakları kılınması hususunu red ve cerh etmiş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah 'dan başkasına tapanlar dahi. (gerçekte) Allah a eş koştukları ortaklara tâbi olmuyorlar" buyurmuştur. Buradaki mâ edatı hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, nefy ve inkâr manasını ifâde eder. Buna göre mâna, "Onlar, Allah'a ortak koştukları şeylere tâbi olmadılar. Aksine onlar, Alfah'ın şeriki zannettikleri şeye tâbi oldular" şeklindedir. Bunun bir benzeri de şudur: Birimiz, Zeyd evde bulunmadığı halde, Zeyd'in evde olduğunu zannetse ve Zeyd zannettiği evde bulunan kimseye bu isimle seslense, bu durumda, "O, Zeyd'e hitâb etti" denilmeyip, aksine, "Zeyd sandığı kimseye hitâb etti" denilir.

b) Bu mâ istifham, soru manasındadır. Buna göre sanki "Allah'ı bırakıp da bazı ortaklara tapanlar, neye tâbi oluyorlar?" denilmiştir ki, bundan maksad da, onların bu hareketlerini kınamaktır. Yani, onların bu hususta herhangi bir delilleri bulunmadığını belirtmektir.
Daha sonra Allah Teâlâ, "Onlar zandan başkasına uymuyorlar" buyurmuştur. Bu, "Onlar, ancak bâtıl zanlarına ve fasit vehimlerine tâbi olmuşlardır" demektir. Müteakiben, bu zannın bir hükmü olmadığını; onların ancak yalan söylediklerini, asılsız tahminde bulunduklarını beyân etmiştir. Biz hars kelimesinin manasını, En'âm, 116 âyetinde açıklamıştık. 322[322]

"O. geceyi, içinde sükûn ve istirahat etmeniz için; gündüzü ise, çalışıp kazanmanız için ziyadar olarak yaratandır. Şüphe yok ki bunda kulak verecek bir kavim için ibretler vardır1' (Yûnus. 67).
Bil ki Allah Teâlâ, "Çünkü bütün izzet ve hakimiyet Allah'ındır" (Yûnus, 65) deyince, bunun böyle olduğuna dair bu ayetle istidlal etmiştir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, sayesinde sükûna ermeniz suretiyle, yorgunluğunuz ve bitkinliğiniz yok olsun diye geceyi yarattı; gündüzü de, sayesinde, gözlerinizle ihtiyaçlarınızı giderebilesiniz diye aydınlık yarattı. Mubsıra kelimesi, gören demektir. Halbuki gündüz kendisinde görülendir. Allah, gündüze, sebebin ismini müsebbebe verme kabilinden, mubsıra {gören) lafzını itlâk etmiştir.
Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, "O, geceyi, içinde sükûn ve istirahat etmeniz için... yaratandır" beyanı, O'nun, bunu sırf sükun gayesi için yarattığına; O'nun, "Şüphe yok ki bunda kulak verecek bir kavim için ibretler vardır " ifâdesi de, Allah Teâlâ'nın, gece ve gündüzü yaratmasıyla, pekcok deliller kasdettiğine delâlet etmektedir" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın "sükûn ve istirahat etmeniz için " ifâdesi, bundaki hikmetin sadece bu olduğuna delâlet etmez; olsa olsa, o hikmetin tahakkuk etmesini gerektirir. Amma "Şüphe yok ki bunda kulak verecek bir kavim için ibretler vardır" buyruğuna gelince, bundan maksat, onların, duyduklarını ve dinlediklerini iyice düşünüD, onlardan ibret almalarıdır. 323[323]

Allah'ın Evlat Edindiği İddiasını Red

"Müşrikler dediler ki: "Allah, evlât edindi." Hâşâ, Allah bundan münezzehtir, o müstağnidir. Göklerde ne varsa, yerde ne varsa, hepsi O'nundur. Nezdinizde o iddianıza dair hiçbir deli! de yoktur. Yoksa Allah hakkında
bilmeyeceğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?" (Yûnus. 66).
Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın, kâfirlerden nakletmiş olduğu batıl iddiaların bir başka nev'idir. Bu da, onların "Allah, evlât edindi" demeleridir. Bununla, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyenlerin iddiaları kastedilebîleceği gibi, yine bununla, "Putlar, Allah'tn çocuklarıdır" diyenlerin sözlerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Veyahut da bununla böyle söyleyen bir hıristiyan fırkasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Allah Teâlâ, bu sözü reddetmek üzere, bundan sonra"O müstağnidir. Göklerde ne varsa, yerde ne varsa, (hepsi) O'nundur" buyurmuştur.
Bil ki, Allah Teâlâ'nın "ganî" olması, göklerde ve yerde bulunan bütün şeylerin de mâliki olması, O'nun çocuğunun olmasının imkânsızlığına delâlet etmektedir. Bunun izahı birkaç yönden yapılabilir:
Birinci delil: Allah Teâlâ, bu ayette de belirtildiği gibi, mutlak manada ganîdir, müstağnidir. Akıl da buna delâlet etmektedir. Zira, şayet O, muhtaç olsaydı, bir başka Şâni'e (yaratıcıya) muhtaç olurdu ki, bu imkânsızdır. Ganî olan birinin mutlaka, cüzlerden, parçalardan ve kısımlardan uzak ve münezzeh bir fert olması gerekir. Böyle olan herkesin bir cüz'ünden, herhangi bir parçanın ayrılması imkânsız olur. Halbuki çocuk, insanın parçalarından ayrılan bir parça, sonra da o parçadan kendisi gibi bir varlığın meydana geldiği bir varlık demektir. Allah hakkında, bu imkânsız olunca, O'nun Ganî vasfının, evlat edinmesine mani olacağı sabit olur.
İkinci delil: Allah Teâlâ, müstağnidir. Müstağnî olan herkes, kadîm, ezeli, bakî ve ebedî olur-

---

322[322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/429-430
323[323] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/431

Böyle olan herkesin, son bulması ve sona ermesi imkânsızdır. Halbuki çocuk, sona eren ve son bulan bir şey için meydana gelir, böylece de onun yerini tutmuş olur. Bu şekilde, Cenâb-ı Hakk'ın müstağnî olmasının, O'nun için bir çocuğun bulunamayacağına delâlet etmiş olduğu kesinleşir.

Üçüncü delil: Allah Teâlâ, müstağnî'dir. Müstağnî olanın, şehvet ve lezzet duymakla nitelendirilmesi imkânsızdır. Bu imkânsız olunca, O'nun eşinin ve çocuğunun olması da imkânsız olur.

Dördüncü delil: Allah Teâlâ, müstağnidir. Böyle olan herkesin, çocuğu olması imkânsızdır. Çünkü çocuk edinmek, çocuğu kendisine, meydana gelecek olan faydalı ve zararlı şeyler hususunda yardımcı olsun diye, ancak muhtaç olan kimseler hakkında düşünülebilir. Binâenaleyh, mutlak olarak müstağnî olanın, çocuk edinmesi imkânsız olur.

Beşinci delil: Canlıların yavruları, şu iki şart muvacehesinde crun çocuğu olabilir: Onun tabiat ve hakikati itibariyle ona denk olması. Böylece, onun varlığının başlangıcı ve meydana gelişi, ondan olmuş olur. Halbuki bu, Allah hakkında imkânsızdır. Çünkü Allah Teâlâ mutlak müstağnidir. Mutlak müstağni olan, zâtı gereği, vâcibu'l-vücud (varlığı zorunlu olan) olur. Binâenaleyh, vâcibu'l-vücud'un bir çocuğu olacak olsaydı, o zaman onun çocuğu da ona denk olurdu. Bu durumda da, vacibu'l-vücudun çocuğunun da vacib'l-vücud olması gerekirdi. Ancak ne var ki, O'nun vacibu'l-vücud olması, başkasından doğmasına mânidir. O, başkasından doğmayınca, O çocuk olamaz. Böylece, Allah Teâlâ'nın müstağni olmasının, O'nun çocuğunun olamayacağına delâlet eden delillerin en kuvvetlilerinden olduğu sabit olmuş olur. Bu son üç açıklama, önceki üç açıklamayla beraber son derece kuvvetlidir.

Altıncı delil: Allah Teâlâ, müstağnidir. Müstağni olanın annesinin ve babasının olması da imkânsızdır. Anne ve babadan münezzeh ve berî olanın, evlâttan da münezzeh olması gerekir.

İmdi şayet, "Bu, ifk baba ile bir müşkillik arzeder" denilirse, biz deriz ki:

İlk babanın, başkasının çocuğu olması imkânsız değildir. Çünkü Allah o ilk babayı, kendisinden önceki ebeveynden yaratmaya kadirdir. Ama, Hak Teâlâ'nın ebeveyne muhtaç olması imkânsızdır. Aksi halde, mutlak anlamda ganî olamaz.

Yedinci delil: Allah Teâlâ, mutlak olarak müstağnidir. Mutlak olarak müstağni olanın, eşyayı var etmede başkasına muhtaç ofması imkânsız olur.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Bu çocuk, ya kadîm olur, ya da hadis. Şayet kadîm olursa, zâtı gereği vâcib'ul-vücud olur. Çünkü, o, şayet mümkinu'l-vücûd olsaydı, o zaman bir müessire muhtaç olurdu. Halbuki kadîmin, müessire muhtaç olması, var olan şeyin yeniden var edilmesini gerektirir ki, bu imkânsızdır. O zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olunca, başkasının çocuğu olamaz; aksine, kendi başına müstakil bir varlık ofur. Ama, bu çocuk şayet muhdes olur; Hak Teâlâ da, mutlak manada müstağni olursa, bu durumda O onu, bir başkasını ortak koşmadan doğrudan doğruya yaratmaya kadir olur. Böylece bu da, mutlak manada kul olur. Ve O'nun çocuğu olamaz. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundan çıkarılan ve O'nun çocuğunun olmasının imkânsızlığına delâlet eden izahların tamamı budur.

Cenâb-ı Hakk'ın "Göklerde ne varsa, yerde ne varsa, (hepsi) O'nundur" buyruğuna gelince, bil ki, bu "Göklerde ve yerde olan herkes, müstesna olmamak üzere. Rahman olan Allah'a mutlaka kul olarak gelecektir" (Meryem, 93) ayetinin bir benzeridir. Bunun neticesi şuraya varır: Hak, bir ve tek olanın dışında kalan her şey, "mümkin" varlıktır. Her "mümkin" muhtaçtır. Her muhtaç, muhdestir. O halde hak, bir ve tek olanın dışında kalan her şey muhdes olup, onun muhdisi, hâlık ve mucidi Allah'dır. Bu da, Allah'ın eş veya çocuğu olduğu iddiasının fasit«bir söz olduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hak, çok net ve açık delil ile, onların kendisine isnat ettikleri şeyin imkânsızlığını beyân edince, müşriklerin elinde bu hususta hiç bir delil bulunmadığına dikkat çekmek için, inkâr ve kınamayı ifâde eden bir ifâdeyi önceki cümleye atfederek, "Nezdinizde o iddianıza dair hiçbir delil de yoktur" buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu yadırgamada mübalağa ederek, ^üifrU aü'ı Ji. Ojiyîi "Yoksa siz, Allah'a karşı, bilmeyeceğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?" buyurmuştur. Biz, bu ayetle, dinlerin asılları hususunda, taklît etmenin batıl olduğuna dair istidlal ve ihticâc edildiğini, kıyası ve ahâd haberleri kabul etmeyenlerin, bu iki aslı ibtal etme hususunda bununla istidlal ettiklerini daha önce söylemiştik. Bu husustaki sözümüz daha önce geçmişti. 324[324]

"De ki:"Allah'a karşı yalan uyduranlar, asla felah bu!mayacaklardır"(Belki) dünyada cüz'î bir fayda sağlayabilirler. En son dönüşleri ise, ancak bizedir. Bundan sonra da, ink$r etmelerinden dolayı, onlara çetin azabımızı tattıracağız" (Yûnus, 69-701.
Bil ki Allah Teâlâ, kahir ve kesin bir delil ile, kendisine çocuk isnâd etmenin batıl bir iddia olup, sonra da, bunu söyleyen kimsenin, sözünün doğruluğuna dair bir delili olmadığını beyan edince, bu görüşün Allah'a karşı bir iftira ve münasip olmayan şeyi O'na mai etmek olduğu açıkça ortaya çıkmış olur. Böylece Cenâb-ı Hak, durumu böyle olan kimsenin, kesinlikle felah bulmayacağını beyan buyurmuştur. Nitekim O, Mü'minûn Sûresinin başında, "Müminler muhakkak felah bulmuştur"(Müminûn, i) buyurmuştur. Bu sûrenin sonunda da, "Kâfirler muhakkak felah bulamazlar " (, 117) buyurmuştur.
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a karşı yalan uyduranlar, hiç şüphesiz felah bulmayacaklardır1' bey'anının içine, bu durum da dahildir. Ancak ne var ki o, bu duruma tahsis edilmemiştir. Aksine, Allah'ın zât ve sıfatları hususunda, ilimsiz ve açtk bir delil olmaksızın söz söyleyen herkes, bu tehdidin kapsamına girmektedir. CenSb-ı Hakk'ın "felah bulmaz" buyruğunun manasını, Bakara Sûresi'nde (Bakara 5) ayetinin tefsirinde beyân etmiştik. Özet olarak diyebiliriz ki "felah", maksad ve gayeye vasıl olmak demektir. Buna göre lâ yuflihu tabirinin manası, "O kimse, sa'y ü gayretinde başarıya ulaşamaz; gayesinde başarıya ulaşamaz. Aksine, onun eli boşa çıkar ve hüsrana uğrar..." şeklindedir. Bazı kimseler, dünyevî maksatlarından ve adî gayelerinden bir şeyler elde ettiklerinde de, en yüce maksadı ve gayeyi elde etmiş olduklarını sanırlar. Halbuki Allah Teâlâ, "Bu adi matlûb ve maksad, ancak bu dünyadaki az bir metadır. Sonra, mutlaka ölüm vardtr. Ölünce de mutlaka Allah'a dönüş vardır. Bu dönüşte de mutlaka, daha önceki küfür sebebiyle şiddetti bir azabı taddırmam vardır!" diyerek, bu hayâli silip süpürmüştür. Bu, son derece münasib ve son derece güzel ve akıcı bir sözdür. Allah en iyisini bilendir. 325[325]

Peygamber Kıssalarının Faydaları

"Onlara Nuh'un kıssasını oku. Hani o, kavmine: "Ey kavmim, demişti, eğer benim aranızda duruşum, Allah'ın ayetieriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa (ne diyeyim) ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir. Siz ve ortaklarınız da artık toplanıp ne yapacağınızı kararlaştınn. (O surette ki) sonra bu işiniz sizehiçbir tasa olmasın. Sonra hakkımdaki hükmünüzü icra edin. Bana mühlet de vermeyin! Eğer benim öğütlerimden yüz çeviriyorsanız ben sizden hiçbir mükâfaat istemedim. Benim mükâfaatım Allah'dan başkasına ait değildir. Bana. müslümanlardan olmam emrolundu" (Yûnus. 71-72).

Bil ki, Hak Teâlâ, delil ve beyyineleri açıklamakla, onların suâllerini iyice cevaplandırınca, bundan sonra, şu sebeplerden dolayı, Peygamberlerin kıssalarını anlatmaya geçmiştir:
1) Bir kimse, sözü, ilmin nevilerinden herhangi biri hususunda uzattığında, çoğu kez, bu nev hususunda bir bıkkınlık meydana gelir. İnsan, bu neviden, ilmin başka bir nev'ine geçtiğinde gönlü ferahlar,kalbi hoşnut olur, kendisinde yeni bir istek, yeni bir şevk ve yeni bir arzu hisseder.
2) Bu, Hz. Peygamber'e, O'nun ashabına, daha önce geçmiş olan peygamberler sebebiyle bir örnek otsun diye zikredilmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), o kâfirlerin davranışlarının her peygambere karşı bu şekilde olduğunu duyduğunda, bütüp bu olanlar ona hafif geliyordu. Nitekim, "Belâ, umumileştiğinde hafifler" denilmiştir.
3) Kâfirler, bu kıssaları dinleyip; câhiller de, geçmiş ümmetler peygamberlerine eziyyet etme

---

[324] 324[324] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/431-434
[325] 325[325] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/434-435

hususunda aşırı davranmış olsalar dahi sonunda Allah Teâlâ'nın o peygamberlere yardımcı olduğunu, onları desteklediğini, onları takviye ettiğini anladıklarında, o kâfirlerin böylesi kıssaları dinlemeleri onların hayal kırıklığına uğramalarına, kalblerine korku ve endişenin düşmesine sebep olur. Bu durumda da onların, ezalarını ve beyinsizce davranışlarını azaltmaları umulurdu.

4) Biz, Hz. Muhammed {s.a.s), bir ilim tedris etmeyip, herhangi bir kitabı da mütâlâa etmeyip, sonra da ne bir tezat, ne bir ilâve, ve ne de bir eksiltme bulunmaksızın, bu kınamaları aynen anlatınca, bunları vahiy ve ilahî tenzil ile öğrendiğine delâlet ettiğini söylemiş, açıklamıştık.

Bil ki, Allah Teâlâ, bu sûrede, peygambelerin kıssalarından üçünü zikretmiştir. 326[326]

Hz. Nuh (a.s)'m Kıssası

Birinci kıssa: Hz. Nuh (a.s)'un kıssası olup, işte bu,bu ayette zikredilmiştir. Bunda şu iki çeşit fayda bulunmaktadır:

1) Hz. Nuh'un kavmi küfür ve inkârlarında diretince, Allah Teâlâ, onların helak olmalarını, onları suda boğarak hemen gerçekleştirmiştir. Böylece Allah Teâlâ, Mekke müşriklerine bir ibret olsun ve onları, tevhid ve nübüvveti İnkâr etmekten uzaklaşmaya şevketsin diye onlarfn kıssasını zikretmiştir.

2) Mekke kâfirleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine bahsetmiş olduğu azabın hemen gelmesini istiyorlar ve peygambere: "Sen yalan söyledin; çünkü o azâb bize gelmedi" diyorlardı. İşte bunun üzerine Cenab-ı Allah onlara, Nuh (a.s)'ın kıssasından bahsetmiştir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s) onları, bu azâbla korkutuyor, onlar da onu, bu hususta yalanlıyorlardı. En sonunda da bu iş, Hz. Nuh'un haber verdiği gibi tahakkuk etmişti. İşte, Hz. Muhammed'in haber verdiği azâb da gelecektir.

Nûh(a.s.) kavmine, "Ey kavmim, eğer benim aranızda duruşum Allah'ın âyetlerimle size öğüt verişim size ağır geliyorsa (ne diyeyim)) ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir" demiştir.

Bu, bir şart-ceza cümlesidir. Şart kısmı, şu iki kayıddan meydana gelmiştir:

Birinci kayıt: Ayetteki "Eğer benim aranızda duruşum... size ağır geliyorsa" ifadesidir. Vahidî, "Basît" adlı eserinde şöyle demektedir: "Arapça'da yaşlılığı ifâde etmek için, fiili; birşey büyük olup, ağır geldiğinde ise, fiili kullanılır." İbn Abbas (r.a), bu ayete, "size ağır geliyorsa, güç geliyorsa, benim durumum size büyük geliyorsa" manalarını vermiştir. "Makam" kelimesi, tıpkı "ikâmet" kelimesi gibi masdardır. Nitekim Arapça'da, "O, onların arasında durdu" denilir. Mîm harfinin zammesi ile, mükâm kelimesi ise, ism-i mekân oiarak, "durulacak yer" manasına gelir. Cenâb-ı Allah ayetteki "makam" lafzı ile, Hz. Nûh (a.s)'un kavmi arasında uzun zaman bulunmasını kastetmiştir. Velhasıl ayetteki tabiri, onların, "Falancanın gölgesi ağır" şeklindeki sözleri gibidir

Bil ki bu ağırlığın sebebi şu iki şeydir:

a) Hz. Nûh (a.s), kavmi içinde dokuzyüz elli sene yaşamıştı.

b) O kâfir, fasit ve batıl dinlerine ve gidişatlarına iyice alışmışlardı. Bir dinî yola alışan kimsenin, ondan başka bir yola davet edilip, dininin zayıflığının anlatılması o kimseye ağır gelir. Bundan dolayı bütün davet .müddetince bu iş yapılsa, bu ona daha ağfr ve daha nahoş gelir. Yine o kimseye dininin yanlışlığına dair kesin deliller getirilse, nefreti o nisbette artar. İşte bu ağırlığın meydana geliş sebebi budur. ,

İkinci kayıt, ayetteki "Allah'ın aletleriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa" ifadesidir. Bil ki, dünya sevgisi ile kaplanmış ve dünyevî lezzetlerle elde etmeye düşkün karakterlerin, itaat ile emrolunmaktan ve günâh ile münkerâîtan vazgeçirilmekten son derece nefret eder. ölümü duymaktan ve dünyanın kınanmasından çok rahatsız olur. Böyle olan kimse, marufu (iyiyi) emredip, münkeri (kötülükleri) nehyeden kimseyi ağır bulur, ondan hoşlanmaz.

Bu deyimle ilgili bir başka izah da şudur:

326[326] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/435-436

"Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, "Peygamberler, bir cemaata va'z'u nasihat ettiklerinde, durdukları yer görülsün ye sözleri duyulabiisin diye, ayakta vaz-u nasihat ederlerdi. Nitekim Hz. İsâ (a.s)'nın, havarilerine, kendisi ayakta, onlar oturur oldukları halde va'z ettiği nakledilmiştir.

Bil ki bu ayetteki şart cümlecikleri bunlardır. Bunların cezası (cevabt)nın ne olduğu hususunda iki görüş vardrr:

Birinci görüş: Bunların cevabı, "Ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir" ifadesidir, Bu, "Aşın buğzunuz, sizi bana eziyet etmeye sevkediyor. Ben ise, bu şerrinize, ancak Ailah'a tevekkül ederek karşılık veriyorum" demektir. Bil ki, Hz. Nûh (a.s), hep Allah'a tevekkül ediyordu. Bu ifâde ise, onun sadece o esnada Allah'a tevekkül ettiği zannını uyandırmaktadır. Binâenaleyh bunun manası "O, o şerri defetmek için o esnada Allah'a tevekkül etmiştir" şeklindedir.

İkinci görüş: Bu, ekserî âlimlerin görüşü olup, buna göre şarttn cevabı, ayetteki "Siz ve ortaklarınız da artık toplanıp ne yapacağınızı kararlaştırtn " ifadesidir. Bu takdirde, "Ben ancak Allah 'a dayanıp güvenmişimdir" ifâdesi ise, şart ile cevabı arasına girmiş cümle-i muterizedir. Bu tıpkı "Eğer sen, benim bir şeyimi yadırgadınsa, Allah bana kâfidir. İstediğini yap" demen gibidir. Bil ki şartın cevabı da, sıra ile şu beş kaydı ihtiva etmektedir:

Birinci kayıt : Ayetteki, "işinizi toplayın" ifadesidir. Bu hususta iki bahis vardır:

Birinci bahis: Ferrâ şöyle der: "İcmâ bir şeye hazırlanmak ve karar vermektir. Nitekim şair:

"Temenni ve hülyaların hiçbir faydası olmaz ya. (yine de) ah keşke bilebilsem! Durumum kararlaştırılmış olduğu halde, bir gün ben de sabah erkenleyin gerçekten yola çıkacak miyim?.." demiştir. Binâenaleyh sen, dağınık kimseleri toplamak istediğinde, "Kavmi topladım, onlar da toplandılar" dersin.

Ebu'I-Heysem de şöyle der: "Dağınıkken onları bir araya getirdi" manasında, "işini toparladı"; "Onu düşünmeye başladı" manasında da i*jâî denilir. Yine insan bazan, "şöyle yapıyorum, böyle yapıyorum" der. Ama belli bir işe azmettiğinde, onu toparlamış olur, denilir. Bu, "O, o işini toparladı" demektir. İşte ayetteki ecmiû lafzının esas manası budur. Hâk Teâtâ'nın, "Onlar hile yaparak işleyecekleri işi toparladıkları zaman... "(Yûsuf, 102) ayeti de bu manayadır. Bu fiil, daha sonra alâ harfi cem ile birlikte, "azmetme, kararlaştırma" manasına kullanılarak, "Ona azmettim " manasında denilmiştir. Bunun aslı, "işi toparladım, kararlaştırdım" şeklidir.

İkinci bahis: Esmaî, Nâfi'nin, sülâsîden ve hemze-i vasıl ile bunu fe ecmaû şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir ki, bunun şu iki izahı yapılabilir:

a) Ebu Ali el-Fârisî şöyle demektedir: "Ayetin takdiri, "içinizden iş sahiplerini (iş yapabilecek olanları) biraraya toplayınız" şeklindedir. Buna göre muzaaf olan zevî hazfedilmiş, muzaaf olduğu takdirde ona gelmesi gereken şey, muzaafun ileyhe gelmiştir.

b) İbnü'l-Enbârî şöyle demektedir: "Buradaki "emir" (iş)den maksad onların çeşitli hile ve tuzaklarıdır. Buna göre ayetin manası, "Sizler elinizden gelen işlerden hiçbirini geri bırakmayıp, yapın" şeklindedir.

İkinci kayıt: Bu, ayetteki, "ve ortaklarınızı toplayın " ifadesidir. Bu hur usta da birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bunun başındaki "ve" maa manasındadır. Buna göre mana "Ortakarınızla birlikte işinizi toplayınız " şeklindedir. Bu, Arapların, "Eğer deve ve yavrusu, (yani yavrusuyla birlikte) bırakılacak olursa, o onu emer"; "Eğer kendini aslanla başbaşa bırakırsan, o seni yer" şeklindeki sözlerine benzer.

İkinci bahis: Burada bahsedilen "ortaklar"dan murad, o kâfirlerin "ilah" saydıkları putları olabileceği gibi, kendi dinleri ve inançlarında olan insanlar da olabilir. Eğer birincisi murad edilmiş ise, bu durumda Cenâb-ı Hak kâfirleri, putların faydalı ve zararlı olabileceği inançlarından dolayı, putlardan yardım istemeye davet etmiştir. Yok eğer ikinci mana murad ise, onların onlardan (yani birbirlerinden) yardtm istemelerinin ne demek olduğu açıktır.

Üçüncü bahis: Hasan el-Basrî ve bir kısım kıraat imamı, merfû zamir Ü2erine atfederek kelimeyi, ref ile şeklinde okumuşlardır ki bunun takdiri: "Siz ve ortaklarınız toplanınız" şeklindedir. Vahidî bunun, te'kid zamiri olmaksızın da olabileceğini söylemiştir. Zira ayetteki,

emrekûm, zamir ile. onun üzerine atfedilen şey arasında bir fasıladır. Dolayısıyla bu fasıla, zamir-i müekkidden bir bedel olur. Ferrâ bu kıraati uygun bulmamıştır. Çünkü bu kıraat ayetin, vâv ile şeklinde yazılmasını gerektirir ki, bu şekilde bir yanlış mushaflarda yer almamıştır.
Üçüncü kayıt: Bu, "Sonra bu işiniz, size hiçfrir tasa olmasın" ifadesidir. Ebu'l-Heysem, buna, "İşiniz kapalı kalmasın" manasını vermiştir. Bu, Arapların, hilal görülmediğinde söyledikleri şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. Tarâfe de şöyle demektedir:
"Ömrüme yemin olsun ki, benim işim, bana hep belirsiz ve müphem değildir! Ne gündüzüm, ne de gecem bana ebedî değildir."
Leys şöyle der; "Arapça'da bir kimse işine yol bulup yapamadığında, denilir. Zeccâc bu ayete, "işiniz açık ve net olsun" manasını vermiştir.
Dördüncü kayıt: Bu, "Sonra hakkımdaki hükmünüzü icra edin " ifadesidir. Bu ifade ile ilgili de iki bahis vardır:
Birinci bahis: İbnü'l-Enbârî, bunun manasının, "Bana karşı kötülüklerinizi ve beni tehdid ettiğiniz herşeyi yerine getiriniz (elinizden geleni ardınıza koymayın)" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim Araplar, "ölüp gitti" manasını kasdederek, derler. Bazıları da birşeyin "kaza"sının, sapasağlam yapılması, edâ edilmesi ve tamamlanması olduğunu söylemişlerdir ki işte bu manadan dolayı hâkime, "kadî" adı verilmiştir. Çünkü kadı hükmettiğinde işi bitirmiş o!ur. Buna göre, Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, "işinizi bitiriniz, içinizde (aklınızda) olanı yürürlüğe koyunuz ve benimle aranızdaki meseleyi sonuçlandırınız" manasında olur ki, "Biz kitapta Israiloğullanna şuna hükmettik.,." yani "onlara kesin olarak haber verdik"ayeti ile "Ona şu emri vahyettik,..' (Hicr, 66) ayeti de bu manadadır. Kaffal (r.h) şöyle der: "Burada ilâ kelimesinin getirilmesi, bir mecazdır. Bu, Arapların "Sana karşı olan ahdimden çıktım ve onu bozdum" şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. Ayetteki emir sigası ile olan bu ifâdede, haber cümlesi manası vardır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Sonra üzerinde karar kılıp, hükmettiğiniz şeyi yerine getiriniz" demiştir.
İkinci bahis: Bu ifade, fâ ile. "Bana şerrinizi ulaştırınız" manasında, şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşun, insan sahraya çıktığında söylenilen deyiminden alındığı söylenmiştir. Yani "Onu bana karşı ortaya koyun, ortaya çıkarın" demektir.
Beşinci kayıt: Bu ayetteki "Bana mühlet de vermeyin" ifadesidir. Bu, "Siz, bana, üzerinde anlaştığınız şeyi bildirdikten sonra, mühlet vermeyin" demektir. Bütün bu kayıdların izahı işte budur. 327[327]

Ayetteki Örnek Fikir Silsilesi

Kâdî, bu ayetin en güzel bir şekilde tertib edilmiş olduğu hususunda şu izahı yapmıştır: "Hz. Nûh işin başında, "Allah'a tevekkül ettim, Allah'ın vaadine güvendim. O, vaadinden caymaz. Beni ölüm ve işkenceyle tehdidinizin, sizi Allah'a davetten beni alıkoyacağını sanmayın" demiş ve sonra da davetinin doğruluğuna delâlet eden şeyleri ortaya koyarak, "İşinizi toplayın" demiştir. Hz. Nûh (as) onlara sanki, "Gayenizi gerçekleştirecek sebeb ve yollardan gücünüzün yettiği herşeyi toptan yapın" demiş ve sonra bununla yetinmeyerek, onlara. "Destekçi olacak ortaklarınızı da toplayın" demiştir. Bu iki şeyle yetinmemiş, bunlara bir üçüncü hususu ekleyerek, "Sonra bu işiniz size hiçbir tasa olmasın " demiş, bununla onların bu hususta herşeyi iyice açıkça anlamalarını kastetmiştir. Bununla da yetinmeyip dördüncü bir hususu ekleyerek, "Sonra hakkımdaki hükmünüzü icra edin" demiştir. Bundan maksadı da, onların o kötülüklerin hepsini kendisine yöneltmeleridir. Buna bir beşincisini eklemiştir ki: O da, "Bana mühlet de vermeyin" ifadesidir. Bu, 'Yapabileceğiniz hiçbirşeyi geri bırakmayın, hemen yapın" demektir. İşte bu sözün sonu budur. Böylesi sözün, Hz. Nûh (a.s)'un, Allah'a tevekkül etme hususunda ve onların hileleri ile tuzaklarının kendisine ulaşmayacağına ve tesirli olmayacağına olan inancında zirveye vardığına delâlet ettiği malumdur.

327[327] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/436-440

Ayetteki "Eğer benim öğütlerimden yüz çeviriyorsanız, ben' sizden hiçbir mükâîaat istemedim" ifadesi hakkında müfessirler şöyle demektedirler: "Bu, Hz. Nûh (a.s)'un, Allah'ın dinine davet etmesine karşılık onlardan bir mal istemediğine bir işarettir. İnsan, her nezaman tamahtan uzak olursa, sözü kalblerde daha tesirli olur." Bana göre bu hususta şöyle bir izah da yapılabilir: Hz. Nûh (a.s), onlardan kesinlikle korkmadığını ortaya koymuştur. Çünkü korku ancak iki şeyden, yani bir şerrin dokunması ve bir menfaatin kesilmesi endişesiyle olur. Hz. Nûh (a.s) önceki ayette, onlardan gelecek serlerden, bu ayette de onların kendisinden menfaati kesmelerinden korkmadığını beyan etmiştir. Çünkü o, onlardan herhangi bir şey almamıştır ki, onların kendisinin bir menfaatini kesmelerinden korksun.

Daha sonra ayette "Benim mükâfaatım Allah'dan başkasına âit değildir. Bana, müslümanlardan olmam emredildi" buyurulur. Bu hususta şu iki mana verilmiştir:

a) "Siz ister İslâm'ı kabul edin, ister etmeyin, ben İslâm üzere olmakla emroiundum,"

b) "Ben, bu davetten (tebliğden) ötürü başıma gelen her şeye boyun eğmekle emroiundum."

Bu ikinci mana, buraya daha uygundur. Çünkü Hz. Nûh (a.s), "Sonra hakkımdaki hükmünüzü icra edin" deyince, onlara, bu hususta başına gelecek herşeye boyun eğmekle emrolunduğunu açıklamıştır. Allah en İyi bilendir. 328[328]

"Yine onlar kendisini tekzib ettiler. Biz de hem onu, hem gemide beraberinde bulunan kimseleri selâmete erdirdik ve bunları halifeler yaptık. Ayetlerimizi yalan sayanları ise boğduk. Bak, imâr edilenlerin sonu nice olmuştur?" (Yûnus. 73).

Bil ki Allah Teâtâ, Hz. Nûh (a.s) ile o kâfirler arasında geçen bu konuşmayı nakledince, hadisenin vardığı neticeyi de bildirmiştir.. Hz. Nûh (a.s) ile ashabı bakımından hadisenin neticesi şu iki şeydir:

a) Allah Teâlâ, onları kâfirlerden kurtarmıştır.

b) Onlart, (tufanda) boğulup helak olanların yerine, yeryüzünün) halîfeleri kılmıştır.

Hadisenin, kâfirler bakımından neticesi de, Allah'ın onları suda boğup helak etmesidir. Bu hadiseyi, peygamberi tasdîk eden de, tekzîb eden de dinlediğinde, bu, Nuh'un kavminin başına gelen şeyin, kendi başlarına da gelmesi ve Hz. Nuh'un inananlarının ulaştıkları şeyin misline ulaşması bakımından mü'minler içirv imanda devama bir sebep ve mükellefler için bir zecr olmuş olur. Teşvîk ve sakındırmadaki bu metod, geçmiş ümmetlerden hikaye yoluyla nakledildiğinde, yeni ifâde edilen bir tehdidden daha tesirli olur. Cenâb-ı Allah, peygamberlerinin kıssalarını işte bu tarz üzere zikretmiştir. Nûh kıssasının tafsilatı, başka sûrelerde geçmiştir. 329[329]

"Sonra onun arkasından, kendi kavimlerine (birçok) peygamberler gönderdik ve bunlar, onlara apaçık mucizeler getirdiler. Fakat önceden yalan saydıkları için, inanmadılar. İşte haddi aşanların kalbleri üzerine biz böyle mühür basarız" (Yûnus, 74).

Bil ki bundan, "Biz, Nûh'dan sonra peygamberler gönderdik" manası kasdedilmiştir. Allah Teâlâ, o peygamberleri burada, isim isim saymamıştır. Hûd, Salih, İbrahim, Lût ve Şuayb (salavatullahi aleyhim) onlardandır.

"Beyyinât" kesin mucize demektir. Böylece Allah Teâlâ, o geçmiş peygamberlerin ümmetlerinin metodunun da, yalanlama hususunda, aynı Nûh (a.s)'un kavminin metodu üzere olduğunu, Allah'ın tekzibe sapmış olan Nuh'un kavmini helak etmesiyle ilgili otarak o kavimlere ulaşan haberin de, onları bu yalanlamadan alıkoymadığını haber vermiş ve bundan dolayı "Daha önceden yalan saydıkları için, inanmadılar" buyurmuştur. Bu ifâde ile, Nûh (a.s)'un kavminin yalanladıkları şeyin aynısı murad edilmemiştir. Çünkü onların zamanında, bu meydana gelmemişti. Aksine bununla, onların yalanladıkları mucizelerin misli murad edilmiştir. Çünkü bütün peygamberlerin elinde zuhur eden kesin mucizelerin hepsi, sanki tek bir şey gibidir.

328[328] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/440-441

329[329] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/441-442

Cenâb-ı Allah daha sonra, "İşte haddi aşanların kalbleri üzerine biz böyle mühür basarız" buyurmuştur. Alimlerimiz, Allah Teâlâ'nın insanı bazan imandan alıkoyacağına, bu ayeti delil getirmiştir ki, bunun izahı açıktır. Kâdî ise şöyle demektedir: "Tab (mühürleme), iman etmeye manî değildir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın "Hayır, Allah onların kalbleri üzerine, küfürleri yüzünden mühür basmıştır. Artık, birazı müstesna, onlar iman etmezler" (Nisa, 155) ayetidir. Binâenaleyh eğer tab (kalbi mühürleme), imana manî olsaydı, bu istisna yapılamazdı." Buna şöyle cevap verilir: Bu mesele hakkındaki sözümüz, (Bakara. 7) ayetinin tefsirinde geçmişti. Onu burada tekrar etmeye gerek yok. 330[330]

İkinci Kıssa: Hz. Musa (a.s)'nın Kıssasıdır.

"Sonra bunların ardından da Musa'yı ve Harun'u ayetlerimizle. Firavuna ve onun ileri gelenlerine gönderdik. Fakat kibirlerine yediremediler. Onlar işte böyle günahkâr bir kavim idiler. Tarafımızdan kendilerine hak geldiği vakit, "Hiç şüphesiz, bu apaçık bir sihir!" dediler. Musa da, "Siz, hak için, o size gelince "Bu bir sihir mi" dersiniz? Halbuki, sihirbazlar asla umduklarına eremezler" dedi" (Yûnus, 75-77)

Bil ki bu ayeti tefsire gerek yoktur. Fakat bu hususta şöyle bir soru sorulabilir: Hz. Musa'nın kavmi, "Hiç şüphesiz bu bir sihirdir" derken, Hz. Mûsâ (a.s)'nın, onların "Bu bir sihir mi?" diye soru şeklinde söylediklerini nakletmesi nasıl uygun olur? Buna şöyle cevap verilir: Hz. Musa (a.s), onların "Bu bir sihir mi?" dediklerini nakletmemiş, aksine "Hak size geldiği zaman, hak konusunda siz şöyle şöyle mi söylersiniz?" demek istemiştir. Sözde, durum (karine) kendisine delâlet ettiği için, "söyler misiniz?" fiilinin mef'ûlü olan "söyleyeceğinizi" ifâdesi hazfedilmiştir. Daha sonra Hz. Mûsâ, yeni bir cümle olarak, "Bu bir sihir mi?" buyurmuştur ki, bu bir istifham-i inkârîdir. Daha sonra da, "Sihirbazlar asla umduklarına eremezler" diyerek, o hakkın bir sihir olmadığına istidlal etmiştir. Bu "Sihirbazların yaptıklarının neticesi bir göz boyama ve aldatmacadır. Onlar, umduklarına nail olamazlar" demektir.

Değneğin bir yılana dönmesi ve denizin yarılması meselesine gelince, bunların bir gö2 boyama ve aldatma kabilinden olmadığı zaruri olarak bilinmektedir. Binâenaleyh bunların bir sihir olmadığı sabit olmuş olur,

"Sen atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan bizi döndüresin de bu yerde devlet ikinizin elinde olsun diye mi bize geldiniz? Biz ikinize de inanacak değiliz" dediler. Firavun, "Butun usta sihirbazları bana getirin" dedi. Nihayet sihirbazlar geldiği zaman Musa onlara, "Ne atacaksanız atın" dedi. Vaktaki onlar attılar. Musa dedi ki: "Bu. sizin getirdiğiniz şey. sihirdir. Allah, şüphesiz ki onun boş olduğunu ve asılsızlığını meydana çıkaracaktır. Allah elbet. fesadçıların işini ıslâh etmez. Allah, mücrimlerin hoşuna gitmese de hakkın hak olduğunu kelimeleriyle isbât eder" (Yûnus, 78-82)

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 331[331]

Firavun'un Hz. Musa'nın Tebliğini Reddetmesi

Bil ki Allah Teâlâ, Firavun ve kavminin, Hz. Musa (a.s)'nın davetini kabul etmediklerini nakletmiştir. Onlar şu iki şeyden dolayıkabul etmemişlerdir:

1) Ayette, "Sen, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan bizi döndüresin..." sözü ile anlatılan husus.

Vahidi şöyle demektedir: "Arapça'da "left" birşeyden vazgeçmek manasına olup, asıl (kök) manası "bükmektir." Nitekim birisi birisinin boynunu büktüğünde, denilir. "Yüzünü, ona doğru döndürdü" manasında denilmesi de bundandır.

Ezherî şöyle der: "Arapça'da, birisi birşeyi büküp eğirdiğtnde, denilir ki bu, bu iki fiil, birbirinin

---

[330] 330[330] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/442-443

[331] 331[331] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/443-444

maklûbudur (harf yerleri değiştirilmiş olup, aynı manayadır)."
Bil ki bu sözün neticesi, onların, "Biz, üzerinde olduğumuz dinimizi bırakamayız. Çünkü atalarımızı bu din üzere bulduk" demelerine varır ki,bu da, onların strf taklide tutunup, açık delilleri sfrf inad ile savuşturma yoluna girdiklerini gösterir.
2) "bu devlet ikinizin elinde olsun dîye mi..." ifadesinde anlaşılan husustur. Müfessirler bunun manasının, Hz. Mûsâ ile Harun'a bir hitab olmak üzere, "Mısır topraklarında mülk ve izzet sizin olsun diye mi?..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.
Zeccâc şöyle demektedir: "Mülk, dünyada, istenilen şeylerin en büyüğü olduğu için "kibriyâ" diye adlandırılmıştır. Peygamberi de, kavmi tasdik ettiğinde, ümmetinin işinin idaresi ona kalır; böylece de o, kavminin en büyüğü olmuş olur."
Bil ki, birinci sebep, taklide tutunmaya, ikinci sebep de, dünyayı arzu etmedeki düşkünlüğe ve liderliğin devam etmesi hususundaki gayret ve çabalara bir işaret olmuş olur. Hz. Musa'nın kavmi, bu iki sebebi belirttiklerinde, hükümlerini açıkça ortaya koyarak, "Biz ikinize de inanacak değiliz" demişlerdir. Bil ki kavim bu gerekçeleri ileri sürünce, onlar bundan sonra da çabalarını sürdürmüşler ve insanlar nezdinde Hz. Musa'nın yapmış olduğu şeyin de sihir babından olduğunu ortaya koymak için, Hz. Musa'nın mucizesine'çeşitli sihirlerle mukabele etmek istemişlerdir. Bu cümleden olarak Firavun, bütün sihirbazlarını bir araya getirdiğinde onlara, "Musa onlara "Ne atacaksanız atın.." dedi. 332[332]

Peygamber Batıl Bir İşi Emreder mi?

Buna göre şayet: "Hz. Musa, küfrü emretmek bir küfür olduğu halde, onlara nasıl küfrü emretmiştir?" denilirse, biz deriz ki; Hz..Musâ onlara, yaptıkları şeylerin fasit bir İş ve bâtıl bir gayret olduğu insanlar nezdinde ortaya çıksın diye, değnek ve iplerini atmalarını emretmiştir, yoksa onlara sihri emretmek üzere bu sözü söylememiştir. Onlar da iplerini ve değneklerini atınca, Hz. Musa onlara: "Yaptığınız şey, batıl bir sihirdir" demiştir. Bundan maksadı şudur: Kavim Hz. Musa'ya senin yaptığın sihirdir, deyince, Hz. Musa (a.s): "Sizin söylediğiniz şey batıldır, aksine hak olan, sizin yaptığınız şeyin bir sihir ve batıllığı apaçık olan bir göz boyama oluşudur..." demiş, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, hakkı yerleştireceğini, bâtılı da İbtâl edeceğini haber vermiştir. Allah Teâlâ da diğer sûrelerde, o sihri nasıl iptal ettiğini haber vermiştir ki bu da, o ejderhanın, o ip ve değnekleri yutması sebebiyle olmuştur. 333[333]

İkinci Mesele

ifadesindeki mâ kelimesi ellezî manasında ism-i mevsûl olup, mübtedâ olarak merfû, haberi ise, es-sihr kelimesidir. Ferrâ şöyle demiştir: "Bu kelime, etiflâm ile es-sihr şeklinde gelmiştir. Çünkü bu, daha önce geçmiş olan bir kelâma verilmiş olan bir cevaptır. Baksana o kavim, Hz. Musa onlara gelince: "Bu, sihirdir" demişler, bunun üzerine Musa da onlara, "Hayır, sizin yaptığınız sihirdir" cevâbını vermiştir. Binâenaleyh, bu kelimenin başına eliflâmın gelmesi gerekir. Çünkü belirsiz kelime, tekrar söylenildiği zaman, marife olarak söylenir. Bu tıpkı, bir kimsenin bir başkasına, "Bir adamla karşılaştım" deyip de, o başkası da ona, "kimdi o adam?" diyerek kelimeyi eliflâmlı olarak "Kimdir o adam?" şeklinde söylemesi gibidir. Şayet o adam ona, etiflâmsız olarak demiş olsaydı, o zaman onun zihnine, o kimsenin daha önce ona bahsettiği o adamı sormuş olduğu gelmezdi." Ebu Aınr, istifham ile (sihir mi?) şeklinde okumuştur. Bu kıraata göre ma istifhamiyye ve mübteda olarak merfû olup, far de, onun haberi mahallinde gelmiş cümle olur. Buna göre sanki, "Neyi getirdiniz?" denilmiş de, daha sonra da, bir kınama ve azarlama tarzında "sihri mi?" denilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı (Mâide. 116) buyruğunda olduğu gibidir. Sihir kelimesi, mübtedâdan bedeldir. İstifham olmak hususunda "mübdelun minh"e denk olsun diye, bunun başına da istifhamın gelmesi

---

332[332] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/444-445
333[333] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/445

gerekmiştir. Bu, senin tıpkı, "Malın ne kadardır? Yirmi mi, otuz mu?" deyip de, ifâdesini den bedel kılman gibidir. "Sihir" kelimesi için bir haberin takdir edilmesine gerek yoktur. Çünkü sen onu, mübtedâdan bedel tuttuğunda, o, mübtedâ yerine, mübdelun minh'den haber olan şey de onun haberi yerine geçmiş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah, onu boşa çıkaracak ve onu yapanı rüsvay edecektir. Zira Allah, müsriflerin amelini ıslâh etmez, yani onu ne kuvvetlendirir, ne de tamama erdirir" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ilAllah, mücrimlerin hoşuna gitmese de hakkın hak olduğunu kelimeleriyle isbât eder" buyurmuştur. İhkak-ı hak'ın manası, onu izhâr edip takviye etmektir. aîUiim ifadesiyle de, O'nun Hz. Musa'ya olan vaadi kastedilmiştir. Buna, "O'nun daha önce sebkat etmiş olan kaza ve kaderiyle..." manası da verilmiştir. Kelimâtullah'ın ne demek olduğu hususunda anlaşılması zor, derin ve yüce konular bulunmaktadır ki, biz bunu, bu kitabın bazı yerlerinde zikretmiştik. 334[334]

Hz. Musa'ya Sadece Bir Zürriyetin İnanması

"Neticede Musa'ya -onlar da Firavun'un ve yöneticilerinin kendilerine çektirecekleri sıkıntılara hedef olarak- bir kısım gençlerden başka iman eden olmadı. Çünkü Firavun o yerde cidden gâlibti ve cidden aşırı gidenlerdendi" (Yûnus, 83).

Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce Hz. Musa (a.s)'nın elinde zuhur eden büyük mucizelerden ve değneğinin, o sihirbazların hazırlamış olduğu sihir aletlerini yuttuğundan bahsetmişti. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, bu büyük mucizeleri müşahade etmelerine rağmen, kavminden az bir zürriyet müstesna, O'na kavminden hiç kimsenin iman etmediğini beyân etmiştir. Allah bunu, Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli için zikretmiştir. Çünkü o, kavminin kendisinden yüz çevirmesi ve inkârlarına devam etmeleri sebebiyle, üzülüyordu. Bunun üzerine Allah, peygamberine, kendisi için bu konuda diğer peygamberlerde örnekler bulunduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü Hz. Musa'dan zuhur eden şey, gözün görmesi açısından, olabilecek en büyük mucize idi. Ama buna rağmen, tek bir zürriyet hariç, O'na onlardan kimse iman etmemişti. 335[335]

"Zürriyet" Kelimesinin Tefsiri

Alimler, bu ayette geçen zürriyetten ne murad edildiği hususunda, şu şekilde ihtilâf etmişlerdir:

1) Zürriyetin manası, iman edenlerin sayısının az olduğunu belirtmektir. İbn Abbas şöyle demektedir: "Önemsiz ve küçük görmek için, bir topluluk (zürriyet) lafzıyla ifâde edilir. Binâenaleyh, bu takdire göre bunu, burada küçümseme ve hor görme manasına hamletmenin imkânı yoktur. Bu sebeple bunun, "sayıları az" anlamında, küçük görmeye hamledilmesi gerekir.

2) Bazıları da şöyle demiştir: Bununla, onları (küfre) çağıranların çocukları murad edilmiştir. Çünkü onların babaları, küfürlerine devam ediyorlardı. Bu husus ya, evlâdlarm kalblerinin daha yumuşak olmasından dolayı veyahut da o evlâtlarını küfürde ısrar etmeye sevkeden şeylerin daha hafif olmasından dolayıdır.

3) Zürriyyet, babaları Firavun kavminden, anneleri ise, İsrailoğutlarından olan bir topluluktur.

4)Zürriyet, Firavun'un ehlinden, yani karısı Asiye'den,hazinedarından, onun hanımından vs bu hanımın hizmetçisinden meydana gelmiştir.

Ayetteki sözünde geçen zamirin neye râci olduğu hususuna getince, âlimler bu hususta da ihtilâf etmişlerdir. Buna:

a) Musa'nın kavminden;

334[334] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/445-446

335[335] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/446-447

b) Firavun'un kavminden, manaları verilmiştir. Zira, her ikisi de daha önce geçmişti. Ama daha uygun ve açık olanı, bunun, "Musa'nın kavminden" manasında olmasıdır. Çünkü bu, daha önce geçenlerden, zamire en yakın olanıdır. Diğer taraftan da, Hz. Musa'ya iman edenlerin İsrailoğullanndan olduğu nakil ile de sabittir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Firavun ile yöneticilerinin kendilerine açacağı belâya hedef olarak.." ifadesine gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Musa'ya iman eden o kimseler, hiç şüphesiz Firavun'dan cidden korkuyorlardı. Çünkü Firavun, yakalaması şiddetli olan ve Hz. Musa'ya düşmanlığını da açıkça izhâr etmiş bir kimse idi. Binâenaleyh o, kavminin meylinin Hz. Musa'dan yana olduğunu bildiği için, onlara eziyyet etme hususunda çok ileri gidiyordu. İşte bundan dolayı da oniar ondan korkuyorlardı.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak, Firavun tek olduğu halde, aşağıdaki sebeplerden dolayı zamiri çoğul getirerek "ve yöneticileri" buyurmuştur:

a) Bazan, müfred bir lâfız, cemi bir lafızla ifade edilebilir ki, bundan maksad tazimdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, /ü\ "Muhakkak ki zikri biz indirdik, biz!.." (Hicr, 9) buyurmuştur.

b) Ayetteki "Firavun" sözüyle, onun ailesi kastedilmiştir.

c) Bu, muzâfın hazfedilmesi kabilindendir. Bununla sanki, "Firavun âlinden" manası kastedilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki bu, "O, onları, kendilerine çeşitli belâları musallat kılmak suretiyle dinlerinden çevirir" anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Şüphesiz Firavun, yeryüzünde gâiib ve kahirdi; ve o, aşm gidenlerdendi" buyurmuştur. Bununla, "O, herhangi bir hususta kendisine muhalefet eden kimseleri çokça öldüren, çokça azâb edendi" manasının da kasdedildiği ileri sürülmüştür ki, bundan maksat, o mü'minlerin korkularının sebebini ortaya koymaktır. "O, müsriflerdendi, zira o, kulların en adisi olduğu halde, uluhiyyet iddiasında bulundu" manası da verilmiştir. 336[336]

"Musa dedi ki: "Ey kavmim, eğer siz gerçekten Allah'a iman ettiyseniz, O'na (ihlas ile) teslim olmuş müslümanlar iseniz, artık ancak O'na güvenip dayanın'.' Onlar da şöyle dediler: "Biz yalnız Allah'a güvenip dayandık. Ey Rabbimiz, bizi o zâlimler güruhuna bir fitne mevzuu yapma ve bizi, rahmetinle o kâfirler güruhundan kurtar" (Yûnus, 84-86)

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 337[337]

Hz, Musa'nın Kavmine Tevekkül Talimatı Vermesi

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğu, birisi önce, diğeri de sonra gelen iki şarta talik edilmiş olan bir ceza cümlesidir. Fukahâ şöyle demiştir: "Sonra olanın önce; önce olanın sonra olması gerekir. Bunun misâli, bir kimsenin hanımına "Eğer eve girer, Zeyd'le konuşursan, boşsun" demesi gibidir. Durum böyledir, zira o kimsenin, ifadesinin tamamı ifadesine bağlanmıştır. Halbuki, şart koşulan şey, şarttan sonra olur. Bu, lafız bakımından sonra olanın, manâ bakımından önce, tafız bakımından önce olanın, manâ bakımından sonra olmasını gerektirir. Buna göre ifâdenin takdiri şöyledir: Sanki o adam hanımına "Zeyd'le konuşur halde eve girersen, ey hanım, sen boşsun" demiştir. Binenaleyh, bu talik, o Zeyd'le konuşmadan önce hasıl olmuş olsaydı, talâk vakî olmazdı.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey kavmim, eğer siz. gerçekten Allah a iman ettiyseniz, O'na (ihias ile) teslim olmuş müsiümaniar iseniz. artık ancak O'na güvenip dayanın" ifadesi, onların müslüman olmalarının, "eğer siz, gerçekten Allah'a iman ettiyseniz" ifadesine muhatap olmalarınm şartı olmasını gerektirir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, müslüman bir kimseye, o müslüman olduğu halde, "Eğer Allah'ı tasdik edicilerden isen, Allah'a tevekkül et!" demiştir, Nitekim durum böyledir, Zira İslâm, teslim olmak, boyun

---

336[336] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/447-448

337[337] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/448

eğmektir ki, bu, Allah'dan gelen mükellefiyetlere uymak, hudû ve huşûyu izhar etmeye ve inadı bırakmaya bir işarettir. İman ise, kalbin, zâtı gereği, vâcibu'l-vücûd olanın tek olduğunu, O'nun dışında kalanların muhdes varlıklar olduğunu, Allah'ın yönetimi, tasarrufu ve kahrı altında bulunduklarını bilmekten ibarettir. Bu iki durum tahakkuk edince kul, bütün işlerini Allah Teâlâ'ya havale eder ve kalbinde, Allah'a tevekkül etmenin nuru meydana gelir. Binâenaleyh bu ayet, birtakım ince sırlar ve nükteler ihtiva etmektedir. Allah'a tevekkül ise, işlerin tamamını Allah'a havale etmek ve bütün durumlarda Allah'a güvenip dayanmaktır. Bil ki bütün işlerinde Allah'a tevekkül eden kimseye, Allah, her türlü musibet hususunda yeter, onayardtmcı olur. Zira Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'a güvenip dayanırsa O. kendisine yeter" rraiak. 3) buyurmuştur. 338[338]

Hz. Nuh İle Hz, Musa Arasnda Bir Mukayese

Hz. Musa'nın, kavmine emretmiş olduğu Allah'a tevekkül etme işi, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Nuh'tan da naklettiği şeydir. Çünkü, Hz. Nuh' uAncak Allah a tevekkül ettim" demişti. İşte bu noktada, iki derece arasında bulunan fark ortaya çıkmaktadır. Çünkü Hz. Nuh (a.s), kendisini Allah'a tevekkül etmekle vasfetmiş, Musa (a.s) ise, bunu kavmine emretmiştir. O halde, Nuh (a.s) tam; Musa (a.s) ise, tamamın üzerinde bir derecede bulunmuş olur. 339[339]

Üçüncü Mesele

Hz. Musa 4ü "Yalnız O'na güvenip dayanın" demiş, ama "O'na güvenip dayanın" dememiştir. Zira, birinci ifâde, "hasr" ifâde etmektedir. Buna göre, Hz. Musa (a.s) onlara, sadece Allah'a tevekkül etmelerini emredip, onların başkasına tevekkül etmelerini kesinlikle yasaklamıştır. Durum da böyledir; zira O'nun dışında kalanların, O'nun mülkü ve milki oldukları, O'nun tasarrufu, emri, hükmü ve tedbiri altında bulundukları sabit olunca, insanın başkasına tevekkül etmesi aklen imkânsız olur. İşte bundan dolayı bu cümle, böyle bir ibareyle gelmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Musa (a.s) bunu onlara emredince, onların onun sözünü kabul ederek, "Biz. yalnız Allah a güvenip dayandık" dediklerini beyan buyurmuştur. Yani, "Biz, sadece O'na güvendik ve O'nun dışındaki hiçbir şeye iltifat etmiyoruz" demektir.
Daha sonra onlar bunu yapınca, duaya yöneldiler de Allah'dan şu iki şeyi taleb ettiler: 340[340]

Zalimlere Fitne Olmanın Manası

a) Onlar "£y Rabbimiz, bizi o zalimler güruhuna bir fitne (mevzuu) yapma..." dediler. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Bundan maksat, "Bizi, Firavun ve kavmiyle imtihan etme... Zira sen, onları bize musallat ve hükümran kılarsan, onların kalblerinde, "Eğer onlar hak üzere olsaydı, sen bizi onlara musallat kılmazdın" şeklinde bir düşünce uyanırdı da, o zaman bu, onların küfürlerinde ısrar etmelerinde kuvvetli bir şüphe vesilesi olurdu. Böylece de, onların bize hükümran olmaları, onlar için bir fitneye düşme mevzuu olurdu.
2) Bunun manası şudur: Sen onları bize hükümran kılmış olsaydın, onlar ahirette çok şiddetli bir azaba duçar olurlardı ki bu da onlar için bir fitne olmuş olurdu.
3) Bunun manası şudur: Bizi, onlar için bir fitne, yani bir azâb yeri, mevzuu yapma.
4) Ayette geçen fitne kelimesiyle ism-i mef'ûl manası murat edilmiştir.. Zira, masdann ism-i mef'ûl makamında kullanılması caizdir. Bu, meselâ, halk (yaratmak) kelimesinin mahlûk (yaratılmış) manasına; tekvin (meydana getirmek) kelimesinin mükevven (meydana

---

338[338] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/449
339[339] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/449
340[340] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/450

getirilmiş) anlamına gelmesi gibidir. Buna göre mâna, "Bizi, fitneye düşmüşlerden, belâya uğramışlardan kılma" şeklinde olur. Yani, "Onlara, zulüm ve baskıları vasıtasıyla, bizi, kabul etmiş olduğumuz bu hak dinden döndürme imkânı verme..." demektir. Bu açıklama, bu ayetten önceki şu ayet ile de kuvvet kazanmaktadır: kazanmaktadır: (Yunus, 83).
b) Bu duadaki ikinci talepleri de, onların "Ve bizi. rahmetinle o kâfirler güruhundan kurtar..." demeleridir.
Bil ki bu tertib, onların dini hususlara göstermiş oldukları ilgi ve alâkanın, dünyevî hususlara gösterdiklerinin üzerinde olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, çünkü, biz, onların, "Ey Rabbimiz, bizi o zalimler güruhuna bir fitne (mevzuu) yapma" şeklindeki sözlerini, "Şayet, onlar müslümanlara galip gelirlerse bu. onlar için, bu dinin batıl olduğuna dair bir şüphe meydana getirir" manasına hamledersek, bu durumda, onlar Allah Teâlâ'ya, o kâfirleri böyle bir şüpheden koruması hususunda yalvarıp yakarmış olurlar. Böylece onlar bu duayı, kendilerinin kurtuluşunu istemeden önce yapmışlardır ki bu, onların, düşmanlarının dininin durumlarına göstermiş oldukları itinânın, kendi menfaatlerine göstermiş oldukları itina ve özenin çok üstünde olduğuna delâlet eder. Yok, eğer bu ayeti, "Allah Teâlâ'nın o kâfirlere, inanan kimseleri dini terketmeye zorlama imkânı vermemesi" anlamına hamledersek, bu da, o müsiümanların, dinlerine göstermiş oldukları ilgi ve İhtimamın, bedenlerinin maslahat ve umuruna gösterdikleri ilginin üstünde olduğuna, aynı şekilde delâlet etmiş olur. Binâenaleyh, her halükârda bu, son derece güzel olan bir nüktedir. 341[341]

"Musa'ya ve kardeşine: "Mısır'da kavminiz için evler hazırlayın. O evlerinizi namazgah yapın. (Oralarda) dosdoğru namaz kılın. (Ey Musa), müzminleri müjdele" diye vahyettik" (Yunus, 87).
Bil ki Allah Teâlâ, mü'minlerin, kâfirlerden dolayı duydukları endişeyi ve onlardan sâdır olan, Allah'a tevekkül etmek hususunu beyân edince, bunun peşinden Hz. Musa ve Harun'a mescidler edinme ve namazlara yönelme emrini getirmiştir. Arapça'da, "Falan yeri mesken edindi" manasında denilir. Bu, bir kimsenin, bir yeri vatan edindiği zaman, söylenilen "orayı vatan edindi" fiilinin kullanılışı gibidir. Yani, "Mısır'i, kavminize evler ve ibâdet için kendisine yöneleceğiniz bir mahal ve mekân kılınız, yapınız.." demektir. 342[342]

"Kıble" Kelimesinin Tefsiri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O evlerinizi namazgah yapın'* buyurmuştur. Bu hususta birkaç bahis bulunmaktadır:
Birinci bahis: Bazı âlimler, bu ayette geçen "evier" kelimesinden maksadın, "mescidler" olduğunu, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, "O kandil o evlerde yakılır ki Allah, onların tazim edilmelerine ve içlerinde adının anılmasına izin vermiştir"(Nur, 36) buyurduğunu söylemiştir.
Bazı âlimler de, "Burada maksad, mutlak manada evlerdir" demişlerdir.
Birincilere gelince, onlar "kıble" kelimesini, "namazda yönelecek cihet" diye tefsir etmişler, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, "O evlerinizi namazgah yapın " emrinden maksadın, "Evlerinizi, namazlarınız için, kendisine yöneleceğiniz mescidler edininiz" ifâdesi olduğunu söylemişlerdir.
Ferrâ da: "Evlerinizi, kıbleye doğru çeviriniz" manasını verirken, İbnu'I-Enbarî: "Evlerinizi kıbleler, yani mescidler edininiz" manasını vermiş ve buradaki müfred kıble kelimesinden, çoğul manasının kasdedildiğini söylemiştir.
Alimler, bu kıblenin neresi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Kur'ân'ın lafzının zahiri, onun nerede ve neresi olduğuna delâlet etmemektedir. Ancak ne var ki İbn Abbas'ın: "Kâ'be, Musa (a.s)'nın kıblesi idi." Hasan el-Basrîşnin de; "Kâ'be, bütün peygamberlerin kıblesiydi. Ancak ne var ki, hicretten sonra Hz. Peygamber zamanında. Ka'be'den (Beytu'l-Makdis'e) yönelme işi, Allah'ın emriyle meydana gelmiştir" dedikten nakledilmiştir. Diğer âlimler de: "O kıble,

---

341[341] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/450-451
342[342] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/451

Beytu'l-Makdis cihetidir" demişlerdir.

Bu ayette zikredilen "evler" lafzından muradın mutlak manada "evler" olduğunu söyleyenler ayetteki kıble sözünü iki şekilde tefsir ederler:

a) Maksad, o evlerin karşı karşıya yapılmalarıdır. Bunun gayesi ise, bir birliğin oluşması ve birbirleri sayesinde güç-kuvvet kazanmalarını temindir.

b) Bazıları da: "Bundan murad, "Evlerinizi kıble edininiz, yani evlerinizde namaz kılınız" manasıdır" demiştir.

İkinci bahis: Allah Teâlâ, ayetin başında, hitabı Hz. Musa ve Harun'a tahsis ederek, "Mısır'da kavminiz İçin evler hazırlayın" buyurmuştur. Daha sonra da hitabı genelleştirerek, "O evlerinizi namazgah yapm" buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Allah Teâlâ, Hz. Musa ve Harun'a, kavimleri için, ibâdet etmeleri gayesiyle, evler edinmelerini emretmiştir. Bu peygamberlere havale edilen şeylerdendir. Bundan sonra da hitap hem Hz. Musa ve Harun'u, hem de kavimlerini kapsayacak bir biçimde genelleştirerek onların mescid edinmeleri ve o mescidde namaz kılmaları emredilmiştir. Çünkü bu, herkese vaciptir. Daha sonra Allah Teâlâ, hitabı ayetin sonunda Hz. Musa'ya tahsis ederek, "Müminleri müjdele" buyurmuştur. Zira, bütün ibâdetlerin asıl maksadı, işte böylesi bir müjdenin tahakkuk etmesidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu hitabı peygamberlik hususunda Hz. Musa'nın asıl; Harun'un ise ona tâbi olduğuna delâlet etsin diye, Hz. Musa'ya tahsis etmiştir.

Üçüncü bahis: Müfessirler, bu hadisenin nasıl cereyan ettiği hususunda şu üç izahı yapmışlardır:

1) Hz. Musa ve beraberinde olanlar, kâfirler kendilerine gâlib gelmesin ve böylece de kendilerine eziyyet ederek kendilerini dinlerinden döndürmesinler diye, başlangıçta, evlerinde kâfirlerden gizli biçimde namaz kılmakla emredilmişlerdir. Bu tıpkı mü'minlenn, Mekke'de İslâm'ın ilk yıllarında içinde bulundukları duruma benzer.

2) Şu da iferi sürülmüştür: Allah Teâlâ, Hz. Musa'yı İsrailoğullarına peygamber olarak gönderdiğinde, Firavun, İsrailoğullarının mescidlerinin yıkılmasını emreder ve onları, namaz kılmaktan men eder. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, inanan o kimselere, evlerinde mescidler edinmelerini ve Firavun'un korkusundan dolayı, orada namaz kılmalarını emretmiştir.

3) Allah Hz. Musa'yı onlara peygamber olarak gönderip, Firavun da o şiddetli düşmanlığını izhâr edince, Cenâb-ı Hak Hz. Musa ile Harun ve onların kavimlerine, düşmanlarına rağmen mescidler edinmelerini emretmiş ve onları düşmanlarının şerrinden korumayı tekeffül etmiştir. 343[343]

Hz. Musa'nın Firavun Hakkında Bedduası

"Musa, "Ey Rabbimiz, dedi, hakikaten sen Firavun'a ve yöneticilerine dünya hayatında zinetler ve mallar verdin; senin yolundan saptırsınlar diye mi ey Rabbimiz? Sen onların mallarını yok et.Rabbimiz, kaiblerini şiddetle sık ki onlar o çetin azabı görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir." (Allah) dedi ki: "ikinizin de duası kabul olunmuştur. O halde yine istikâmette (doğru hareketinizde) devam edin. Sakın bilmeyenlerin yoluna uymayın" (Yunus. 88-89).

Bil ki Hz. Musa, kesin ve apaçık mucizeleri iyice izhâr edip, kavminin de inkârda, inâd etmede ve lâkaytlıkta ısrarlı olduğunu görünce, o zaman onlara beddua etmeye başladı. Başkasına beddua eden kimsenin her şeyden önce beddua ettiği kimsenin o suça yönelmesinin sebebini zikretmesi gerekir. Hz. Musa'nın kavminin suçu ise, dünyayı sevmelerinden ötürü dini terketmiş olmalarıdır. İşte bundan dolayı Hz. Musa "Ey Rabbimiz. dedi, hakikaten sen Firavun ve yöneticilerine dünya hayatında zinet ve mallar verdin" demiştir. "Zinet", sıhhat, güzellik, elbise, hayvan ve ev eşyası demektir. "Mal" ise, altın, gümüş, para vs. gibi saklı veya aşikâr olarak bunların dışındaki şeylerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "senin yolundan saptırsınlar diye mi?.." buyurmuştur.Bu ifâdeyle

---

343[343] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/452-453

ilgili iki mesele vardır: 344[344]

Birinci Mesele

Hamza, Kisaî ve Asım, yâ'nın dammesiyle diğer kıraat imamları ise, yâ'nın fethasıyla '^LaJ (sapsınlar diye mi?) şeklinde okumuşlardır. 345[345]

Bu Beddua Hakkında Mutezile İle Münakaşa

Alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, insanları saptırdığına ve dalaletin O'nun iradesiyle olduğuna bu ayetle istidlal etmişlerdir ki, bunu şu iki şekilde açıklayabiliriz:
a) ifâdesinin başındaki lâm, "talî!" lamıdır. Buna göre mana, "Musa {a.s), "Ey azîz olan Rabbim. Sen onlara, bu zîneti ve bu malı sapmaları için verdin?!.." şeklinde olur. Böylece bu, Aliah Teâlâ'nın, mükellefleri idlâl etmek istediğine delâlet etmiş olur.
b) Hz. Musa, "kalblerini şiddetle sık..." demiş, bunu müteakiben de Cenâb-ı Hak, "İkisinin de duası kabul olunmuştur" buyurmuştur ki, maksada delâlet eder. 346[346]

Mutezife'nin Sözcüsü Kâdî'nin İtirazı

Kâdî ise şöyle demiştir: "Bu ayetten, sizin bahsettiklerinizin murad edilmiş olması caiz değildir. Bunu pekçok şey göstermektedir:
a) Allah Teâlâ'nm "kabîh" olanı, çirkini işlemekten münezzeh olduğu sabittir, kesindir. Halbuki küfrü irâde etmek kabîhtir.
b) Şayet Allah, bunu kastetmiş olsaydı, o zaman kâfirler, küfürleri sebebiyle, yani küfretmeleri suretiyle Allah'a itaat etmiş olurlardı. Çünkü tâat, irâdeye uygun olan şeyin yapılması demektir. Binâenaleyh, şayet onlar böyle olmuş olsalardı, mallarının yok edilmesi ve kalblerinin de sıkıştırılması suretiyle bedduaya duçar olmaya müstehak olmazlardı.
c) 8iz, Allah'ın, kullarını saptırmayı istemesini uygun görmüş olsaydık o zaman, Allah'ın, insanları sapıklığa davet etmek için peygamberler göndermiş olmasını da caiz görmüş olurduk. O zaman da, peygamberler elinde mucizeler izhâr etmek suretiyle, yalancıları, sapanları ve saptıranları desteklemek de caiz olurdu ki, işte bunda dinin temellerini yıkma ve Kur'ân'a olan itimadı sarsma söz konusudur.
d) Allah'ın Hz. Musa ve Harun'a, "Ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (Allah'dan) korkar" (jahâ, 44) ve "Andolsun ki biz Firavun hanedanını düşünüp ibret alsınlar diye. yıllarca kuraklıkla, mahsullerin kıtıığıyia tutup sıktık" (A>âf. 130} demesi, sonra da onların sapıtmasını irâde ederek, sapsınlar diye onlara nimet vermesi caiz olmazdı. Çünkü bunlar, birbirine zıt gibidirler. Binâenaleyh, bunlardan birisini, diğerine uygun bir manaya hamletmek gerekir.
e) Şöyle denilmesi de caiz değildirt'Hz. Musa (a.s), iman etmelerini dilemede sıkı davranmakla beraber, onların iman etmemeleri maksadıyla mallarının imha edilmesi için dua etmiştir."
Bil ki, biz, bu izahları çoğaltma hususunda, bu kitabın pekçok yerinde elimizden gelen herşeyi yaptık. Böyle olunca biz diyoruz ki, bu ayetin tevît edilmesi gerekir. Bu da birkaç yönden olabilir:
a) Ayetteki kelimesinde lâm, âkıbetjfade eder.347[347] Bu- Cer|âb-ı Hakk'ın, tıpkı"Neticede kendilerine düşman ve başlarına dert olsun diye. Firavundun adamları onu yitik olarak aldılar"

344[344] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/453-454
345[345] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/454
346[346] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/454
347[347] Bu durumda lârn sebebıyyei manası taşımayıp, işin sonundaki durumu bildirir. "Sen onlara mal verdin, fakat neticede onlar senin yolundan sapıırdtlar" manasmdadır. (Ç.)

(Kasas, 8) ayetinde olduğu gibidir. Firavun'un kavminin akibeti sapıklık olunca ve Allah Teâlâ da bunu bilince, pek yerinde olarak, bu hususu bu lafızla beyan etmiştir.

b) sözü "senin yolundan saptırmamaları için..." manasınadır. Akıl kendisine delâlet ettiği için, lâ (olumsuzluk) edatı hazfedilmiştir. Bu Cenâb-ı Hakk' in, tıpkı (N,sa, 176) ayetinde olduğu gibidir ki, bu, demektir. Yine bu, (Araf, 172) ayetinde olduğu gibidir ki, bu, demektir. Böylesi harfler Arapçada çokça bulunmaktadır.

c) Hz. Musa bunu, inkâr ile içice olan teaccüb üslûbunda zikretmiştir ki bunun takdiri, "Sen onlara bu malı verdin. Ama onlar, bu malları ancak bu konuda harcıyorlar" şeklinde olur. Böylece sanki Hz. Musa, "Allah yolundan saptırmaları için mi sen onlara zînet ve mallar verdin?!" demiştir, Sonra da, ifâdenin başındaki istifham hemzesi hazfedilmiştir. Bu, şairin tıpkı şu beytinde olduğu gibidir:

"Gözün mü seni yanılttı, yoksa Vâsıt'da sen. gece karanlığının son deminde Rebâb'm bir hayalini mi gördün?!.*"

Şair bununla, gözün mü seni yanılttı, yalan söyledi?" manasını kascl-etmiştir. İşte burada da böyledir.

d) Bazı âlimler, bu lamın, duâ lamı olduğunu ileri sürmüşlerdir ki, buna göre bu lâm, meksûr bir lâm olup, kendisiyle muzari fiil meczûm yapılır; aynı zamanda bu lamla söze başlanılır. Böylece de meselâ, "Allah mü'minleri bağışlasın, kâfirlere de azâb etsin" denilir. Buna göre ayetin manası, "Ey Rabbimiz, onları yolundan sapmakla imtihan et!" şeklinde olur.

e) Bu lâm, talîl lamıdır. Ancak ne var ki bu, durumun zahirine göre olup, işin hakikatında böyle değildir. Bunun izahı şudur: Allah Teâlâ, onlara bu malları verip, bu mallar da onların taşkınlık ve küfürlerinin artmasına sebep olunca, bu durum, sanki yoldan saptırmaları için kendilerine mal verilen kimselerin haline benzemiş olur. İşte bundan dolayı bu cümle, bu sebepten ötürü, talîl lafzıyla îrad edilmiştir.

f) Biz, (Sakara,26) ayetinin tefsirinde "dalâl" lafzının, Kur'ân'da bazan, helak olma, yok olma anlamına geldiğini beyan etmiştik. Nitekim Arapça'da, yani (Su, sütün içinde kayboldu) denilir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki, sözünün manası, "Helak olsunlar! ölsünler!.." şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, (Tevbe. 55) ayetidir. Bu konuda söylenenlerin tamamı budur. 348[348]

Kâdî'ye Razî'nin Cevabı

Bil ki, biz bu tür izahlara karşı bu kitapta, defalarca cevaplar verdik. Bunların bazısını burada yeniden zikretmede bir sakınca yoktur. Buna göre biz diyoruz ki: Saptırmanın Allah tarafından olduğuna şunlar delâlet etmektedir:

1) Kul ancak, hidâyet elde etmeyi ister. Binâenaleyh, hidâyet tahakkuk etmeyip de, onun istememiş olduğu sapıklık tahakkuk edince, biz, bu sapıklığın meydana gelişinin kul tarafından değil, tam aksine Allah tarafından olduğunu anlamış oluruz. Buna göre şayet onlar, "O, bu sapıklığı hidayet sanmıştır. İşte bundan dolayı da o, dalaleti varlık âlemine sokarak gerçekleştirmiştir" derlerse biz deriz ki:

Buna göre, onun bu cehlini varlık âlemine çıkarmaya yönelmesi, önceki bir cehaletten dolayıdır. Şu halde, önceki cehaletin tahakkuk etmesi de, başka bir cehalet sebebiyle olursa, bu durumda teselsül gerekir ki, teselsül de imkânsızdır. Öyleyse bütün bu cehalet ve sapmaların, mutlaka bir ilk cehalet ve sapmaya varıp dayanması gerekir. Bunu, kulun ihdas edip meydana getirmesi mümkün değildir. Zira o bunu istememiş, aksine zıddını istemiştir. Binâenaleyh bunun, Atlah'dan olması gerekir.

2) Atlan Teâiâ, insanları, gönüllerinden bu sevgiyi silmeleri kesinlikle mümkün olmayacak bir biçimde, mal ve makamı çok aşın bir şekilde sevmeye hazır bir tarzda yaratmıştır. Bu sevginin elde edilmesi, onu, bu nimetlerin sahibinden yüz çevirmesine ve O'na karşı mağrur olmasına

---

348[348] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/454-456

ve O'na kulak asmamasına sevkeder. Bu da onu küfre götürür. İşte bütün bunların bir kısmı da lüzum (gereklilik) yoluyla diğer bir kısmına ulaştırıp götürünce bu küfrün failinin (yaratıcısının), insanları ma! ve makam sevecek tarzda yaratan olması gerekir.

Öyleyse bir müreccih olmadan, iki taraftan birisinin diğerine üstünlüğü olamaz. Bu müreccih, kul değildir. Aksi halde söz, yeniden tekrarlanmış olur. Şu halde müreccihin, Aiiah olması gerekir. Bu böyle olunca, hidâyet ve sapıklık Atlah'dan olmuş olur.

4) Allah Teâtâ, Firavun ve kavmine zinet ve mal vermiş; mal ve makam sevgisi de onların kalblerinde kök salmıştır. Allah, onların karakterine, Hz. Musa'nın tebliğinden ve ona boyun eğmekten son derece nefret etme hissini yerleştirmiştir. Özellikle Firavun Hz. Musa (a.s) için bir mün'im ve mürebbi gibi olunca- bu durumdaki bir kimseye tabi olmaya karşı duyulan nefret, onların katblerinde iyice yerleşmişti. Bütün bunlar, onların, Hz. Musa'nın davetini kabul etmekten yüz çevirmelerine ve onun doğruluğunu inkârda ısrar etmelerine yol açar. Binâenaleyh aklî delil ile de, Allah Teâlâ'nın Firavun ve kavmine, dünya zinet ve maltnı vermesinin, onların sapmalarına yol açtığı sabit olmuş olur. Böylece de, ayetin lafzının zahirinin düşündürdüğü mananın doğruluğu, açık aklî delil ile de sabit olmuş olur. Şu halde bu gibi yerlerde, ayetin lafzının bırakılması ve sözün cidden zoraki, tutarsız ve çok zayıf manalara hamledilmest?nasıl olur da mümkün ve makut olabilir?

Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: Kâdî'mn birinci izahına gelince, ki bu, buradaki lâm'ın, "akıbet lamı" manasına hamledilmesidir. Bu görüş zayıftır. Çünkü Hz. Musa (a.s), neticeleri bitmiyordu.

Buna göre oniar eğer, "Allah Teâlâ, ona bunu haber vermiş olabilir" derlerse, biz de deriz ki: Allah Teâlâ, onların iman etmeyeceklerini haber verince, onlardan imânın sâdır olması imkânsız olur. Çünkü bu, Allah'ın haber verdiği şeyin yalana dönüşmesini, asılsız çıkmasını gerektirir ki bu imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de imkânsızdır.

Kâdî'nin ikinci izahına gelince ki bu, Mu'tezile'nin, "Ayetteki ifâdesi, "saptırmasınlar diye..." manasına hamledilir" şeklindeki

görüşüdür. Buna karşı biz deriz ki; Bu manayı Ebû Ali el-Cübbflf "Tefsir"inde zikretmiştir. Ben diyorum ki: O (Nisa. 79) ayetinin tefsirine başlayıp, sonra bazı alimlerimizden, istifham-ı inkârî şeklinde bu ayeti "Sen nesin ki?!." diye okuduklarını nakledip, bu kıraati uzak görerek, "Bu, Kur'ân'ın tahrifine ve tağyirine yol açar. Bâtınî tevillerin kapısı açılmış olur" deyip, bu kıraati çok yadırgadığına göre, kendisinin burada yaptığı bu izahın, ondan cok daha tutarsız olduğunu söylememiz gerekir. Çünkü bu, menfiyi müsbete, müsbeti menfiye çevirmedir. Bunu caiz görmek, Kur'ân'a, var ve yok dediği hususlarda itimadın katmaması kapısını açar ki, bu durumda, bütün Kur'ân bâtıl olur. Bu, aynıyla onun "Bundan inkârî manada istifham murad edilmiştir" şeklindeki sözüne karşı verilen cevaptır. Bunu caiz görmek, diğer yerlerde de benzerlerini caiz görmeyi gerektirir. Böyle olursa, namaz ve zekâtı emreden ayetlerde Allah Teâlâ'nın inkâr ve taaccüb üslubuyla, "Namazınızı kılar mısınız, zekâtınızı verir misiniz!" manasını kastettiği de iddia edilebilir. Diğer cevaplara gelince, onların zayıf olduğu açıktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın 'Ey Rabbimiz sen onların mallarını yok et" dediğini nakletmiştir. Biz, "tams"in ne demek olduğunu, (Nisa, 47) ayetinin tefsirinde zikretmiştik. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bize rivayet edildiğine göre onların dinar ve dirhemleri tam yarım veya sülüs (üçte birlik) olarak nakışlı taşa çevrildiği gibi şekerleri de taşa dönüşmüştür."

Daha sonra Hz. Musa "Kalblerini şiddetle sık" demiştir. Kalbleri şiddetle sıkmanın manası, onu, içine hiç iman giremeyecek şekilde bağlamaktır. Vahidî: "Bu, Allah Teâlâ'nın istediği kimselere bunu yapabileceğinin bir delilidir. Eğer böyle olmasaydı, Hz. Musa'nın bu şekilde bir talebte bulunması yerinde olmazdı" demiştir.

Daha sonra O, "Onlar o çetin azabı görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir" demiştir. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun, ayetteki kelimesine atfedilmesi. Buna göre bunun takdiri: "Ey Rabbimiz onlar senin yolundan saptırsınlar ve iman etmesinler, böylece de çetin azabı görsünler diye..." şeklinde olur. Ayetteki "Ey Rabbimiz sen onların mallarını yok et. kalblerini şiddetle sık" ifâdesi, bir cümle-i i'tiraziyye olur.

b) Bunun, ayetteki . "Kalblerini şiddetle sık" ifâdesinin bir cevâbı (neticesi) olması da mümkündür. Buna göre kelamın takdiri, "kalblerini mühürle ve katılaştır ki iman etmesinler. Çünkü onlar buna müstehaktırlar" şeklinde olur.

Daha sonra Cenbâb-ı Hak "İkinizin de duası kabul olunmuştur" buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) İbn-i Abbas {r.a): "Hz. Musa duâ etmiş, Hz. Harun da "âmin" demiştir. İşte bundan dolayı, "ikinizin de duası kabul olunmuştur" denilmiştir. Zira duâ edenin duasına âmin diyen kimse de, katılmış sayılır. Çünkü "amin", "kabul et yâ Rab!" demektir ki bu da, tıpkı duâ edenin isteyen durumunda olması gibi, bu kimse de isteyen durumunda olmuş olur" demiştir.

b) Onlardan herbirinin bu duayı yapmış olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Allah Teâlâ bu duayı, "Musa, "Ey Rabbimiz, dedi..." ifâdesi ile, Hz. Musa'dan nakletmiştir. Fakat bu, Hz. Harun'un aynı duayı yapmış olmasına mani değildir.

Ayetteki "O halde yine istikamette devam edin" ifâdesi, "tebliğde, risâlette ve çok hüccet getirmede istikamet üzere olun. Çünkü Nuh, kavmi arasında yaklaşık bin yıl kalmış, onları hakka davet etmişti. Binâenaleyh siz acele etmeyin" demektir. İbn Cüreyc: "Firavun, bu duadan sonra kırk yıl daha yaşamıştır" demiştir,

Cenâb-ı Hakk'ın ''Sakın bilmeyenlerin yoluna uymayın" ifâdesi ile ilgili iki bahis vardır;

Birinci bahis: Bunun manası, "Duâ edildiğinde, duanın hemen kabul edileceğini sanan câhillerin yoluna uymayın. Çünkü Allah Teâlâ çoğu kez, insanın istediği şey hususundaki duasını kabul eder. Ama bu kabul edişi, takdir ettiği bir vakte bırakır. Acele etmek, câhillerin işidir" şeklindedir. Bu, tıpkı Hz. Nûh (a.s)' in ''Cahillerden olmaktan sana sığınırım" şeklindeki duası gibidir.

Bil ki bu nehiy, bu işin, Hz. Musa'dan sâdır olmuş olduğu manasına gelmez. Bu, tıpkı "Eğer şirk koşarsan, amelin boşa gider" (Zümer, 65) ifâdesinin, şirkin Hz. Peygamber'den sâdır olduğuna delâlet etmemesi gibidir.

İkinci bahis: Zeccâc şöyle der: "Ayetteki ifâdesi, cezm mahallindedir.

Buna göre takdiri, şeklindedir. Fakat, te'kid için nehiy sığasına nûn-u müşeddede gelmiş, hem bu nûn, hem de ondan önceki nün sakin olduğu için, meksûr kılınmıştır. Bundan dolayı da harekesi kesre olmuştur. Çünkü o, eliften sonraki tesniye nûnuna benzemiştir." İbn Âmir bu nûnu, şeddesiz olarak şeklinde okumuştur. 349[349]

Firavun'un İsrailoğullarını Kovalaması

"Israiloğullarmı denizden geçirdik. Firavun, hemen askerleriyle beraber, zulmederek ve haddi aşarak peşlerine düştü. Nihayet su onu boğmaya başlayınca (şçyle) dedi: "İnandım. Gerçekten İsrailoğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş. Ben de müslümanlardanım." Şimdi mi (iman ediyorsun)? Halbuki sen bundan evvel isyan etmiş, dâima fesadcılardan olmuştun! Biz de bu gün seni (cansız bir) beden olarak bırakacağız ki arkadan geleceklere ibret olasın. Bununla beraber insanlardan birçoğu bizim ayetlerimizden cidden gafildir" (Yûnus. 90-92)

Bil ki bu ayetin lafızlarının tefsiri A'râf suresinde (138. ayette) geçmişti. Bunun manası şöyledir: "Allah Teala, o ikisinin, yani Hz. Musa ile Hz. Harun'un duasını kabul edince, isrâiloğullarına o belli zamanda Mısır'dan çıkmalarını emretti ve oradan çtkış yollarını kolaylaştırdı. Firavun ise bunlardan habersiz idi. o, İsrâiloğullannın çıkıp, memleketinden ayrılmaya yöneldiklerini duyunca, onların peşine düştü." O halde, ayetteki faŞti kelimesi, "O onlara ulaştı" demektir. Nitekim Arapça'da, "O, ona yetişinceye kadar, onun peşine düştü" denilir. 350[350]

349[349] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/456459

350[350] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/459-460

Müminlerin Denizden Geçip, Firavun Ordusunun Boğulması

Cenâb-ı Hak "zulmederek ve haddi aşarak" buyurmuştur. Bağy, haksız olarak hâkim olmayı istemek demektir. Adv ise zulüm demektir. Rivayet olunduğuna göre Musa (a.s), kavmi ile birlikte çıkıp denizin kıyısına ulaşınca ve Firavun da ordusuyla onlara yaklaşınca, İsrailoğulları büyük bir korkuya kapıldılar. Çünkü onlar, boğacak bir deniz ile, imha edecek bir ordu arasında kalmışlardı. Bundan dolayı Allah, diğer sûrelerde kıssanın tamamında belirttiği gibi, onlara denizde bir yol ortaya çıkarmak suretiyle lütfetti. Daha sonra Mûsâ (a.s), ashabı ile birlikte denizdeki o yola girip, denizi geçtiler. Allah Tealâ, Firavun ve ordusu da, o yoldan geçebilecekleri fikrine kapılsınlar diye, o yolu kupkuru bıraktı. Firavun ordusuyla birlikte denizle girince, yarılan denizin iki tarafını birbirine kavuşturmak ve o yolu ortadan kaldırmak suretiyle Allah Teâlâ onları boğdu. İşte âyetteki, ifadesinin manası budur.

Allah Teâlâ, Firavun ve etbâının kalblerindeki bağyi de açıklamıştır. Bu bağy, Firavun ve ordusunun, İsrailoğullarını öldürmeye ve zulmetmeye aşırı istek duymalarıdır. Adv ise, haddi aşmaktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, şunu belirtmiştir: Firavun boğulurken, Allah'ın kendisini o âfetten, sayesinde kurtaracağını düşünerek, kelime-i tevhidi söylemiştir. Bu hususta şöyle iki soru vardır: 351[351]

Firavun Boğulurken Kalben İnandı, Kavlen Söylemedi

Birinci soru: İnsan boğulurken, bu lafzı nasıl söyleyebilir? Binâenaleyh Allah Teâlâ, Firavun'un boğulurken bu kelimeyi söylediğini nasıl bildirir?

Cevap: Buna şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Biz ehi-i sünnete göre, hakiki söz, kişinin bizzat diliyle söylediği değil, içinden geçirdiğidir. Firavun da bu sözü diliyte söylememiş, içinden geçirmiştir. Bu ayet, gönülden geçirilen sözün, gerçek söz olduğuna delil teşkil eder. Çünkü Allah Teâlâ, Firavun'un bu sözü söylediğini nakletmiştir. Halbuki Firavun'un bu sözü bizzat diliyle söylemediği delil ile sabittir. Binâenaleyh dilin söylediği sözün dışında da sözlerin bulunduğunu kabul etmek gerekir ki, elde edilmek istenen netice de budur.

b) Ayette bahsedilen boğulmadan maksad, boğulma öncesi halterdir. 352[352]

Firavun'un İmanı Neden Makbul Olmadı?

İkinci soru: Firavun üç kez imân etmiştir: Birincisi, ayetteki amentü (iman ettim) sözü,

İkincisi "Gerçekten îsrâiloğullannın imân ettiğinden başka tanrı yok" sözü.

Üçüncüsü de "Ben de müslümanlardanım" sözü.

O halde Firavun'un imanının kabul edilmeyişinin sebebi nedir? Halbuki Allah Teâlâ, kin ve öfke ile hareket etmekten münezzehtir. Bu sebeble, "Allah, kin ve öfkesinden dolayı onun bu ikrarını kabul etmemiştir" denilemez?

Cevap: Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır;

1) O, tam azab-ı ilâhi inerken imân etmiştir. O esnadaki imân ise makbul değildir. Çünkü azab inerken, durum mecburiyet vaktine girmiş olur. Bu vakitte ise tevbe makbul olmaz. İşte bu sebepten ötürü Allah Teâlâ, "Allah'ın hışmını gördükleri zaman, yapacakları iman fayda vermez"(Mümin.85)buyurmuştur.

2) Firavun, bu sözü sayesinde, başındaki boğulma belasını ve sıkıntısını savuşturmak için söylemiştir. Yoksa bundan maksadı, Allah'ın vahdâniyyetini, rubûbiyyetinin izzetini ve kulluğun zilletini itiraf değildir. Bu durumda, o bu sözü ihlasla söylememiştir ve dolayısıyla

---

351[351] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/460

352[352] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/460-461

kabul edilmemiştir. [353]

Firavun'un İmanı Taklidî İdi

3) Bu ikrar, sırf taklide dayalı idi. Baksana o, "Gerçekten Israiloğullarınm imân ettiğinden başka tanrı yokmuş" demiş ve böylece Allah'ı tanımadığını, ama İsrailoğullarından âlemin bir ilahı bulunduğunu duyduğunu ifâde etmiştir. Böylece o, İsrailoğullarının var olduğuna inandıklarını duyduğu o ilâhı ikrar etmiştir. Demek ki bu, sırf bir taklid olmuştur. Bundan dolayı da bu iman kabul edilmemiştir. Bu hususta esas izah şudur: Firavun, Tâ-hâ sûresinde de açıkladığımız gibi, bir dehrî olup, Allah'ın varlığını kabul etmeyenlerdendi. Böylesi çok yanlış inançların karanlığı, ancak kesin delillerin ve yakını hüccetlerin nuru ile giderilebilir. Fakat sırf taklid, buna fayda vermez. Çünkü taklid, taklidin karanlığını, daha önceki cehaletin karanlığına eklemektir.
4) Bazı kitaplarda şunu gördüm: İsrailoğullarından bazı kabileler denizi geçtiklerinde, buzağıya tapmışlardır. Binâenaleyh Firavun "Gerçekten IsrailoğuIIarınm iman ettiğinden başka tanrı yokmuş" deyince, onun bu sözü, onların o vakitte ibadet ettikleri buzağı manasına hamledilir. Böylece bu söz, onun küfrünün artmasına sebeb olmuş olur.
5) Yahudilerin kalbleri, teşbih ve tecsim inancına meyyal idi. İşte bu sebebten ötürü, Allah Teâlâ'nın, o buzağının vücuduna girip hulul ettiğine inandıkları için, buzağıya taptılar. Durum böyle ofunca, Firavun da, "İman ettim. Gerçekten Isrâiloğullannın îman ettiğinden başka tanrı yokmuş" demiştir. Böylece sanki o, cisim olarak, hulul edici ve nüzul edici (inici) olarak tavsif edilen bir ilaha imân etmiş olur. Böyle inanan herkes kâfirdir. İşte bundan dolayı, Firavun'un imanı kabul edilmemiştir.
6) Belki de iman, ancak hem Allah'ın birliğini, hem de Musa (a.s)'ntn nübüvvetini kabul etmekle tamamlanıyordu. Binâenaleyh Firavun bu sözü ile, Allah'ın birliğini kabul edip, Musa (a.s)'nın nübüvvetini itiraf etmeyince, imanı sahih olmamıştır. Bunun bir benzeri de, meselâ kâfirlerden birisinin, bin defa "Allah'dan başka ilah olmadığına şehâdet ederim" deyip, bunun yanısıra "Hz. Muhammed'in de O'nun peygamberi olduğuna şehâdet ederim" demese, onun imanının sahih olmayışıdır. İşte burada da böyledir.
7) Keşşaf sahibi şunu rivayet eder; Cebrail (a.s), Firavun'a (daha önceden) "Efendisinin malı ve nimetleri içerisinde büyüyüp, sonra nankörlük ederek, onun, üzerindeki haklarını inkâr eden ve efendisinin dışında efendilik iddia eden bir köle hakkında siz emîrın görüşü nedir?" diye bir soru sormuştu. Firavun da buna cevaben şunu yazmtştı;
"Ebu'l Abbas Velid b. Mus'âb der ki: Efendisine karşı gelen ve onun nimetlerini inkâr eden kölenin cezası, denizde boğulmaktır." Sonra Firavun denizde boğulurken, Cebrail (a.s), bu cevabını, onun gözünün önüne getirdi." Ayetteki, "Şimdi mi (iman ediyorsun?) Haİbuki sen bundan evvel isyan etmiş, dâima fesatçılardan olmuştun" ifâdesi ile ilgili olarak da birkaç soru var:
Birinci soru: Bu sözü söyleyen kimdir?
Cevap: Rivayetler, bu sözü Cebrail (a.s)'in söylediğini göstermektedir. Cebrail (a.s): "sen, dâima fesatçılardan olmuştun" sözünü, Firavun'un: "Ben de müslümanİardanım" sözüne bir karşılık olarak söylemiştir. Bazı alimler, bu sözü Allah Teâlâ'nın ona söylediğini ileri sürmüşler ve "çünkü bundan sonra Cenâb-ı Hak, "Biz de bugün seni (cansız bir) beden olarak bırakacağız ki arkandan geleceklere ibret olasm" buyurmuştur. Bu son cümle, Allah'dan başkasına ait olamaz" demişlerdir. [354]

Tevbenin Kabulü Aklen Vacip Değildir

İkinci soru: Ayetin zahiri, Firavun'un tevbesinin, daha önceki isyanından ve fesadından ötürü

---

[353] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/461
[354] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/461-462

kabul edilmediğine delâlet etmektedir. Halbuki böyle bir gerekçe, onun tevbesinin kabulüne manî olamaz?
Cevap: Alimlerimizin mezhebine göre, aklen, tevbeyi kabul etmek, Allah'a vâcib değildir. Alimlerimizin bu görüşlerinin doğruluğunu gösteren delillerden birisi de bu ayettir. Hem sonra bu kabul olunmayısın gerekçesi, sırf daha önceki isyan olmayıp, o isyanın yanısıra Firavun'un müfsidlerden oluşudur. 355[355]

Cebrail Firavun'un Ağzını Tıkamış mıdır?

Üçüncü soru: Cebrail (a.s)'in, Firavun'a kızdığı için, tevbe edemesin diye onun ağzına çamur doldurması doğru mudur?
Cevap: Doğruya en yakın olan, bunun doğru olmamasıdır. Çünkü o durumda, ya mükellefiyetin devam ettiği, yahut da artık bulunmadığı söylenebilir. Eğer mükellefiyet söz konusu ise, Cebrail (a.s)'in, onun tevbesine manî olması caiz olmaz. Aksine Cebrâil'in,hem tevbesi, hem de her türlü taatı hususunda ona yardım etmesi gerekir. Çünkü Hak Teâlâ, "İyilik etmek ve fenalıktan sakınmak hususunda yardımlasın. Günah işiemek ve haddi aşma hususunda yardımlaşmaym"(makJs,2) buyurmuştur. Hem sonra Cebrail (a.s), Firavun'a rivayet edildiği gibi mani olsaydı, Firavun'un tevbe etmesi yine mümkündü, çünkü dilsiz kimse, kalbi ile pişmanlık duymak ve o kötü işleri yeniden yapmamaya azmetmek suretiyle tevbe etmiş olur. Bu durumda Cebrail (a.s)'in bunu yapması bir engel teşkil etmez. Eğer Cebrail (a.s) onun tevbesine mâni olmuş olsaydı, Firavun'un küfür üzere kalmasına razı olmuş olurdu. Halbuki küfre rıza küfürdür.
Diğer bir husus da şudur: Certâb-ı Hak'ın, Hz. Musa ile Harun'a: "Ona yumuşak sözsöyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (AHah'dan) AoWtar"rraha,44)deyip, sonra da Cebrail (a.s)'e, Firavun'un imân etmesine manî olmasını emretmesi Allah'a nasıl yakışır?
Eğer, "Cebrail (a.s) bunu, AHah'dan aldığı emirle değil, kendiliğinden yapmıştır" denilirse, bunu da hem Cebrail'in "B/z, senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz" (Meryem. 64) şeklindeki sözü, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerin özelliklerinden bahsederken söylediği "Bunlar, sözleriyle asla Allah'ın önüne geçemezler (kendiliklerinden bir şey yapamazlar)... Onlar, Allah 'm korkusundan tir tir titrerler" (Enbiya. 27-2B) ayetleri geçersiz kılar.
Fakat, "Mükellefiyet, o esnada artık, Firavun'dan kalkmıştı " denilirse, bu durumda da, Cebrail (a.sl'e isnad edilen o işin, kesinlikle bir hikmeti kalmaz. 356[356]

Firavunun Cesedinin Mahfuz Bırakılması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz de bugün seni, (cansız bir) beden olarak bırakacağız" buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) "Biz seni. yeryüzünün yüksek bir yerine (Necve'ye) atacağız."
2) "Biz seni, denizden çıkarıp, kavminin düştüğü, battığı denizin dibine batmaktan kurtaracağız. Fakat bu, "sen boğulduktan sonra olacak."
Ayetteki "sözü" "hal" yerindedir, yani, sende bir rûh (can) olmaksızın, ceset olarak" demektir.
3) Bu, alay etme yoluyla Firavun'a kurtuluşu vaadetmektir. Bu tıpkı, "Onları, elim bir azab ile müjdele" fTevt». 34) ifâdesindeki "müjde" kelimesindeki incelik gibidir. Sanki bu sözle Rravun'a: "Biz, seni kurtaracağız. Ancak bu kurtuluş, canın için değil, cesedin için olacaktır!" denilmektedir. Böyie sözler bazan, istihza için söylenir. Nitekim: "Seni azâd edeceğim, ama öldükten sonra"; "seni hapisden kurtaracağım, ancak ölümünden sonra" denümesi gibi.
4) Bazıları kelimeyi noktasız olarak (nunhike) okumuşlardır ki bu, "Biz seni, denizin kıyısına atacağız" demektir. Çünkü Firavun boğulduktan sonra denizin bir kıyısına atılmıştır. Ka'b: "Su, onu sahile adetâ bir öküz grtoi atmıştır" demiştir.

355[355] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/463
356[356] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/463

Ayetteki (bedenini) tabiri ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
1) Daha önce de söylediğimiz gibi bu kelime, "hal" mahallindedir, yani "cansız, sırf bîr cesed olarak" demektir.
2) Bundan maksad, "senin bedenini bozulmadan, sağlam olarak kurtarıp, sahiie atacağız" manasıdır.
3) "Bedenini, çırılçıplak denizden çıkaracağız'.'
4) Bu kelimeye "zırh" manası da verilmiştir, yani, "seni zırhınla çıkaracağız" demektir. Leys: "Beden", kısa zırh demektir. Binâenaleyh, "Bedeninle" ifâdesi, "zırhınla" demektir. Bu mana İbn Abbas dan nakledilmiştir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Firavun'un üzerinde, sayesinde tanınıp bilindiği altın bir zırh vardı. Allah onu, tanınsın diye sudan bu zırh ile çıkardı.357[357] Ben derim ki: Eğer bu doğru ise, hâdise Hz. Musa (a.s) için bir mucize olmuş olur. 358[358]

Başkalarına İbret Olması

Hak Teâlâ'nın "ki arkandan geleceklere bir ibret, olasın" ifâdesi ile ilgili olarak şu manalar verilmiştir:
a) Firavun'un tanrı olduğuna inananlar, onun boğulduğunu gözleriyle görmedikçe bunu yalanlayacaklar ve öyle kimselerin ölmeyeceklerini iddia edeceklerdi- Bundan dolayı Allah Teâlâ, onlar onu görsünler ve kalblerindeki şüphelen şilinsin gitsin diye Firavun'un halini, onu, sudan olduğu gibi çıkararak ortaya koymuştur. Firavun'un cesedinin atıldığı yerin, İsrailoğullannın çok uğradıkları bir yer olduğu da rivayet edilmiştir.
b) Allah Teâlâ'nın, insanların, Firavun'un, "Ben sizin en büyük Rabbinizim" dediğini duyup işitmelerinden sonra, insanlara onu bu zelil ve hakir vaziyette göstermeyi murad etmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Böylece bu, insanları, onun yolu gibi yollardan alıkoymuş olur ve insanlar, onun daha dün, ululuk ve azametin zirvesinde olduğunu iddia ederken, daha sonra durumunun, gördükleri o vaziyete dönüşünü müşahade etmiş olurlar.
c) Bazıları kelimeyi kâf ile, "seni yaratan için" şeklinde okurlar. Bu, "Ta ki sen, seni yaratanın diğer mucizeleri gibi bir mucize olasın" demektir,
d) Allah Teâlâ, Firavun'u bütün ordusuyla suya garkedip, sonra da ordusundan hiç kimseyi denizin dibinden çıkarmayıp, sadece Firavun'un cesedini çıkarınca, bu enteresan halin Firavun'a has kılınması, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine ve Hz. Musa (a.s.)'nın peygamberliğinin doğruluğuna delâlet etmiş olur. 359[359]

Kıssadan İbret Almanın Lüzumu

Hak Teâlâ'nın "Bununla beraber insanlardan birçoğu ayetlerimizden cidden gafildir" buyruğuna gelince, görünen odur ki Allah Teâlâ, Hz. Musa ve Firavun'un kıssasını zikredip, Firavun'un akibetini belirtip, sözü bu ifade ile bitirince ve Hz. Muhammed'e böyle hitab edince, bu, ümmet-i Muhammed'i delillerden yüz çevirmeden alıkoyup, onları deliller üzerinde düşünmeye ve onlardan ibret almaya sevketmiş olur. Çünkü, bu kıssaların zikredilmesinin maksadı, ibret almaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "andolsun, onların kıssalarını açıklamada salim akıl sahipleri İçin birer ibret vardır" (Yusuf 111) buyurmaktadır, 360[360]

"Celalim hakkı için, biz İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirmiştik. Onlara en temiz nimetlerimizden rızıklar vermiştik. Fakat kendilerine ilim gelinceye kadar ihtilâfa düşmediler. Şüphesiz Rabbin, aralarında ihtilâf etmekte oldukları şeyler hakkında Kıyamet günü hükmünü verecektir" (Yunus, 93).

---

[357][357] Bu Firavun'un bedeninin asrımıza kadar kalıp, 20. Yüzyılda müzede teşhir ed464ilmesi, Kur'an'ın bir mûcizesidir
[358][358] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/464
[359][359] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/464-465
[360][360] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/465

Bil ki Alfah Teâiâ az önce, Firavun ile ordusunun sonunu bildirince, burada da İsrailoğullarının akıbetini zikretmiştir. Burada iki bahis bulunmaktadır: 361[361]

Tabirinin İzahı

Birinci bahis: ifâdesinin manası, "Biz onları, doğru, yani güze! bir yere yerleştirdik, iskân ettik " şeklindedir. O halde, ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifâdenin mef'uîü mutlak olması mümkündür. Yani, "Biz onları, doğru, güzel bir yerleştirmeyle yerleştirdik" demektir.

b) Mananın, "Biz, onları elverişli, beğenilen bir yere indirdik, konaklattık..." şeklinde olmasıdır.

Mübevve' (yerleşme yeri) kelimesi, sıdk (doğruluk) kelimesiyle vasfedilmiştir; zira Arapların örfü şudur: Onlar, bir şeyi övdükleri zaman onu, sıdk kelimesine muzâf kılarlar da, meselâ (doğru adam), (uğurlu, mübarek ayak) derler. Nitekim Cenâb-ı Hak da, Ve şöyle de: "Beni güzel bir tarzda girdir, güzel bir tarzda çıkar.... "(\sr&, so> buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: O iş. tam vaktinde ve kıvamında olup, öngörülen gayeye de elverişli ve müsait olunca, onun hakkında hatıra gelen her türlü haberin, evet işte onun hakkındaki bu zannın mutlaka doğru olması gerekir. 362[362]

Ayette, Hangi Dönem Yahudilerinden Bahsedildiği

İkinci bahis: Alimler, bu ayetteki "İsrailoğullan" lafzıyla kastedilenlerin, Hz. Musa zamanındaki yahudiler mi, yoksa Hz. Muhammed zamanındaki yahudiler mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci görüşe gelince bunu, bir kısım âlimler ileri sürmüştür ki, delilleri şudur: Allah Teâlâ bu ayeti, Hz. Musa (a.s)'ın kıssasının peşinden getirince, bu ayeti de onların hallerinin beyânına hamletmek daha uygun olur. Böyle olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Celâlim hakkı İçin, biz, îsrailoğullannı çok güzel bir yurda yerleştirmiştik" buyruğunda "yurd, yer" ile kastedilen yer, Şam ve Mısır toprakları olmuş olur. Çünkü o beldeler, bolluk ve bereketi çok olan beldelerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan alıp, etrafını bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa ya kadar götüren Allah, münezzeh ve yücedir (...)" (isrâ, i) buyurmuştur. "Onlara en temiz nimetlerimizden nzıklar vermiştik" buyruğu ile de o fayda ve menfaatler kasdedilmiştir. Ayrıca bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, İsrailoğuliannı, Firavun'un kavminin eli altında bulunan bütün "emvâl-i zahire" ile "emvâl-i bâtına" ve bütün ekinler ve hayvanlara varis kılması da kastedilmiştir. Nitekim Allah Tealâ, "Hakaretlere maruz bırakılmış olan o kavmi de kendisine feyz ve bereket verdiğimiz yerin doğularına ve batılarına mirasçı kıldık"{A'tm, 137) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra "Fakat kendilerine ilim gelinceye kadar ihtilâfa düşmediler" buyurmuştur.Bundan maksad şudur: Musa (a.s)'nın kavmi, Tevrat'ı okuyuncaya kadar, aralarında herhangi bir ihtilâf olmaksızın, aynı din ve aynı görüş üzere idiler. Ama Tevrat'ı okuyunca, meseleleri ve konulan kavramaya başladılar; böylece de aralarında ihtilâf meydana geldi. Daha sonra Cenâb-ı Hak.bu tür ihtilâfların dünyada kalıp,âhirette ise, aralarında kendisinin hükmedeceğini beyan buyurmuştur.

İkinci görüşe gelince; buna göre, bunlar Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahudilerdir. Bu görüşü, müfessirlerin çoğunluğu kabul etmişlerdir. İbn Abbas:, "Bunlar Kurayza, Nadîr ve Benû Kaynuka yahudileridir" demiştir. Buna göre ayetin manası, "Biz onları, Medine ile Şam arasında sağlam ve bereketli bir yerde konaklattık, iskân ettik ve onları, en güzelnzıklardan rızıklandırdık "şeklinde olur. Bu nzıklar da, o beldelerde, lezzet bakımından diğer beldelerde bulunmayan yaş ve kuru hurmalar kasdedilmiştir. Onlar "ilim" yani, Hz. Muhammed'e nazil olan Kur'an-ı Kerim gelinceye kadar, kendi dinleri üzere kalakaldılar ve aralarında herhangi bir ihtilaf zuhur etmedi. Bu ayette Kur'an, "ilim" lafzıyla ifâde edilmiştir. Zira Kur'an, ilmin sebebidir; sebebe müsebbebin (neticenin) adını vermek ise, meşhur bir mecazdır. 363[363]

---

[361] 361[361] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/465-466

[362] 362[362] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/466

İhtilafların Çıkması Niçin Kitaptan Sonra Oldu?

Kur'an'ın, ihtilâfların çıkışına bir sebep olması hususunda da şu iki izah yapılmıştır:
a) Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceğini haber veriyor ve bununla da, diğer insanlara karşı övünüyorlardı. Allah Teâlâ O'nu peygamber olarak gönderince, liderliklerinin devamını tercih ettikleri için, haset ve kıskançlıklarından dolayı O'nu yalanladılar. Öte yandan onların bir kısmı, O'na iman etmişti. İşte bu yolla, Kur'an-ı Kerim'in nüzulü, onların arasında ihtilâflar çıkmasına sebep oldu.
b) Şöyle de denilebilir: Birkısım İsrailoğulları, Kur'an nazil olmadan önce, tamamiyle kâfir ve dinsiz idiler. Oniar, Kur'an kendilerine gelinceye kadar, bu haf üzere kaldılar. Kur'an nazil olunca da, ihtilâfa düştüler. İşte böylece, onların bir kısmı iman etti, diğerleri de küfürlerini devam ettirdiler.
Cenâb-ı Hakk'ın O', "Şüphesiz Rabbin, aralarında ihtilâf etmekte olduklar) şeyler hakkında Kıyamet günü hükmünü verecektir..." buyruğuna gelince bundan maksad, "Bu tür ihtilâflar dünyada ister istemez olacaktır, ama âhirette Allah Teâlâ, onlar arasında hükmünü verecektir. İşte bu sayede hakka tâbi olan, batıla tâbi olandan; sıddîk da, zındık ve dinsiz olandan ayrılacaktır" manasıdır. 364[364]

"Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen, senden evvel kitap okuyanlara sor. Andolsun ki hak sana Rabbinden gelmiştir. O halde sakın şüphecilerden olma. Sakın Allah'ın ayetlerini yalan sayanlardan olma. Sonra, zarara uğramışlardan olursun. Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak olmuş bulunanlar (yok mu?) Onlar, kendilerine herhangi bir âyet (mucize) gelmiş olsa dahi. acıklı bir azabı görmedikçe iman etmezler" (Yunus. 94-97),
Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce, onlara Kuran (ilim) geldiğinde ihtilâf ettiklerinden bahsedince, bu ayette de, Kur'ân'ın ve nübüvvetinin doğruluğu hususunda Hz. Muhammed'in kalbini takviye edecek olan hususu irad buyurmak üzere "Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen..." buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 365[365]

Şekk Kelimesinin İzahı

Vahidî şöyle demiştir: Şekk kejimesi, Arapça'da esasen, birşeyi başka bir şeye eklemek anlamına gelir. Nitekim,
kıymetli taşları, incileri (birbirine ekleyip bir ipe dizdiğinde "falan kimse incileri, gerdanlığa dizdi" denilir. Yine, av hayvanına ok atıp, onun arka ayaklarını ön ayağına bağladığın zaman, dersin. Hevdecler (develerin üzerindeki mahfiller) birbirlerine eklendiğinde de, bunlara denilir. Dizi dizi evlere de, îll£i denilir. Nesebi betli olmayanlara da, yine, adı verilir; zira onlar kendilerini, kendilerinden olmayan kimselere nisbet etmektedirler. Yine bir kimse silâhını kuşanıp göğsüne basarak onu yanından hiç ayırmadığında, "Adam silâhta sarmaş dolaş oldu" denilir. Yine dediklerinde,o kimsenin iki şey arasında kalmasını kasdederler. Yani, bu da olabilir, Öteki de... Böylece bu kimse;hatınna gelene onun aksi olan bir başka şeyi de eklemiş olur. 366[366]

363[363] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/466-467
364[364] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/467-468
365[365] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/468
366[366] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/468-469

Hz. Bu Ayette Muhatabın Kim Olduğu?

Müfessirler, bu hitabın muhatabının kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunun, Peygamber (s.a.s) olduğu ileri sürüldüğü gibi, başkası olduğu da ileri sürülmüştür.

Birinci görüşü benimseyenler, şu şekillerde ihtilâf etmişlerdir:

Birinci şekil: Başkası murad edildiği halde, burada hitâb, zahiren Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılmıştır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Ey Peygamber, AHah'dan kork. Kâfirler ve münafıklara itaat efme..."{Ahzâb. i); "Eğer Allah'a şirk koşarsan, celâlim hakkı için, amelin boşa gider..." (Zümer. 65) ve "Ey Meryem oğlu Isa, insanlara, "Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki tanrı edininiz"diyen sen misin?" (Maıde, 116) ayetlerinde olduğu gibidir. Yine, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit, sen anla!.." deyimi de, meşhur olan darb-ı mesellerdendir. 367[367]

Burada Asıl Muhatap Hz. Peygamber Olmayıp Ümmetidir

Bu bahsettiğimizin doğruluğuna, şunlar da delâlet eder;

a) Cenab-ı Hakk'ın bu sûrenin sonlarındaki, "De ki: "Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphede iseniz..." (Yunus, ıo<t) ifadesidir. Böylece O, bu ayetin başında ima ettiği şeyin, o ayette açık bir biçimde bahsettiği şey olduğunu beyân etmiş olur.

b) Hz. Muhammed (s.a.s), şayet kendisinin peygamberliği hususunda şüphe edecek olsaydı, o zaman başkaları haydi haydi onun peygamberliği hususunda şüpheye düşerlerdi ki, bu da, şeriatın tamamıyla yok olmasını gerektirirdi.

c) Hz. Peygamberin, kendisinin nübüvveti hususunda şüpheye düşmesinin farzedilmesi halinde, ekserisi kâfir olduğu halde, ehl-i kitabın verdiği haber ile, onun peygamberliği hakkındaki şüpheler nasıl zail olabilir? Onların arasında iman edenler bulunsa bile onların sözleri hüccet değildir. Hele hele, onların ellerindeki Tevrat ve İncil'in tamamen tahrif edilmiş olduğu zuhur etmiş olunca!.. Şöylece, gerçek olanın, bu hitâb her ne kadar zahirde Hz. Peygambere tevcih edilmişse de, bununla ümmetin kasdedildiği sabit olmuş o!ur. Böylesi ifade tarzları, mutâd olan şeylerdir Çünkü, en büyük komutanın, bir emîri bulunur, o emîrin maiyyetinde de bir askeri birlik bulunduğunda; bu en büyük komutan tebaasına husus? bir emir vermek istediğinde, o hitabını doğrudan o birlikteki askere yöneltmez. Aksine, onların kalbterinde daha müessir olsun diye hitabını, onlara emîr yapmış olduğu komutana yöneltir.

İkinci şekil: Allah Teâlâ, peygamberinin bu hususta şüphe etmediğini biliyordu. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, Hz. Peygamber bu sözü duyduğunda açıkça, "Ey Rabbim, ben şüphe etmiyorum. Ehl-i kitabın sözünden bir delil de istemiyorum. Aksine, indirdiğin apaçık deliller bana yeter" demesini temin etmektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, meleklere "Bunlar mı size tapıyorlardı?" {Sete,ödemesidir. Bundan maksat, meleklerin, hak olan cevabı açıkça beyan etmeleri ve "Seni tenzih ederiz.Bizim dostumuz onlar değil, sensin. Aksine onlar,cinlere tapıyorlardı. "(Sebe,4i) demeleridir, Yine Cenâb-ı Hak, Hz. İsa'ya, "İnsanlara, 'Allah'dan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz" diyen sen misin?"{Mâde, neıdemiştir. Bundan maksadı da, İsa (a.s)'nın, kendisinin böyle bir şeyden uzak olduğunu açıkça söylemesini temin etmektir. İşte burada da böyledir.

Üçüncü şekil: Hz. Muhammed (s.a.s) bir beşerdi. Onun kalbinde, karışık düşünceler ve tutarsız fikirlerin bulunması da, olağan şeylerdendir. Bu tür şeyleri bertaraf etmek, ancak deliller getirmek ve apaçık beyyineler ortaya koymakla olur. Böylece Aflah Teâlâ, sayesinde, Hz. Peygamber'in zihninden bu tür vesveselerin zail olabilmesi için bü çeşit ifâdeleri indirmiştir. Bunun bir benzeri de "sana vahyolunandan bir kısmını, bu yüzden yüreğin daralarak, hemen terk mi edivereceksin?" (Hûd, 12) ayetidir.

Ben de derim ki: Bu konudaki izahın tamamı şudur: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer bir şüphe içinde

---

367[367] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/469

isen, şöyle şöyle yap!" buyruğu şartlı bir kaziyyedir. Kaziyye-i şartiyyelerde ise, ne şartın, ne de cezanın tahakkuk edip etmediğine dair kesinlikle bir emare bulunmamaktadır. Tam aksine onda, o şartın mahiyyetinin sadece o cezanın mahiyyetini gerektirdiğinin beyân edilmesi söz konusudur. Bunun delili şudur: Meselâ sen: "Eğer beş sayısı çift ise, eşit olarak bölünür" dediğinde, bu doğru bir söz otmuş otur. Çünkü bu, "beşin çift olması, onun eşit olarak bölünmesini gerektirir" demektir. Şu halde, bu söz, ne beşin çift olduğuna, ne de onun eşit olarak bölündüğüne delâlet etmez. Binâenaleyh, burada da bu ayet, bu şekkin tahakkuk etmesi halinde, bu hususta vacip olanın, onun şöyle şöyle., yapması olduğuna delâlet eder. Ama böylesi bir şekkin tahakkuk edip etmediğine gelince, ayette buna dair bir delâlet yoktur. Bu ayetin Hz. Peygamber e indirilmesinin manası ise şudur: Çokça delil indirmek ve onları takviye etmek, yakînî bilginin kuvvetini, nefsin itminanını ve gönlün sükûnetini artıran şeylerdendir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ Kur'an-t Kerim'de, tevhid ve nübüvvetin delillerini çokça izah etmiştir.

Dördüncü şekil: Bu ayetin zikredilmesinin maksadı, kâfirlerin kalblerini İslâm'a meylettirmek ve onları, imana kabule yaklaştırmaktır. Zira onlar, defalarca Hz. Peygamber'in nübüvvetine delâlet edecek delilleri istemişlerdir. Onlar sanki tekrar tekrar talepte bulunmaktan utanmışlardı. Bu utanma ise, onların imanı kabul etmelerine mâni olmuştur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, "Eğer kendi nübüvvetinden şüphede isen, azıcık bir delile tutunman yeter" demiştir. Yani insanlar içinde kendisinin nübüvveti konusunda şüpheden en uzak olması gereken biri varsa, o da kendisidir. Buna rağmen o, bu hususta apaçık deliller ve kesin beyyineler zuhur ettikten sonra da, eğer kendiliğinden kendisinin peygamberliğine bir delil talebinde bulunuyorsa, bunda bir ayıp yoktur ve bundan bir nâkise meydana gelmez Binâenaleyh, bir kimsenin kendisi hakkında böyle bir hareket tarzı çirkin görülmeyince, başkalarının delil talep etmeleri iiaydi haydi kabih görülmez. Böylece bu sözün maksadının, müşrikleri İslâm'a meylettirmek ve çok münazara etmekten ötürü, içine düştükleri utanma hissini gidermek olduğu meydana çıkar.

Beşinci şekil: Kelamın takdiri şöyle olabilir: "Sen, kesinlikle şüphe etmiyorsun. Eğer şüphe ediyorsan, senin bu şüpheyi giderme hususunda çok çeşitli yolların vardır." Bu,Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Eğer her ikisinde Allah'dan başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de muhakkak harap olup gitmişti" (Enbiya. 22) ayetinde olduğu gibidir. Bu, "Bu imkânsız şeyin, olması farzedilmiş olsaydı, bundan dolayı olması imkânsız falanca şeyde gerekirdi" anlamındadır. İşte, bu ayette de böyledir. Binâenaleyh bu, "Biz, böylesi bir şekkin olabileceğini farzetsek, kendileri sayesinde bu şekkin zail olduğunu ve bu şüphenin yok olduğunu anlayabilmen için, Tevrat ve İncil'e başvur, bak:.." anlamındadır.

Altıncı şekil: Zeccâc şöyle demiştir: "Bütün insanları kapsadığı halde, Cenâb-ı Hak, "Eğer şüphede isen" sözüyle, Hz. Peygambere hitâb etmiştir. Nitekim "Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit onları, iddetlehni gözeterek boşayın" (Taiâk. d ayetinde de, başlangıçta Peygambere hitab ettiği halde, devamından, ümmete hitab ettiği anlaşılmaktadır. Zeccâc, "Bu, görüşlerin en güzelidir" derken Kadt, "Bu, uzak bir ihtimaldir" diyerek, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Çünkü Hz. Peygamber her ne zaman, bu hitabın muhtevasına darji! edilirse, onunla ister başkası kasdedilsin, isterse edilmesin, soru aynen geri döner (tekrar sorulur). Eğer Hz. Peygamber'le beraber başkasının murad edilmesi caiz ise, ayetin zahirinin de iktizâ ettiği gibi, Hz. Peygamber'in tek başına murad edilmiş olmasına ne mani olabilir ki?" Kadî sözüne devamla, "Bu gibi te'viller, tahsilin (sermayenin) azlığına delâlet etmektedir" der.

Yedinci şekil: Cenâb-ı Hakk'ın, İn künte sözünün başındaki in olumsuzluk manası ifâde eder. Buna göre mana, "sen daha önce bir şüphe içinde değildin" şeklinde olur. Yani, "sen şüphe ettiğin için delil talebinde bulunmanı biz sana emretmiyoruz. Biz ancak, yakînini arttırasın diye delil talebinde bulunmanı emrediyoruz" demektir. Nitekim Hz. İbrahim de, ölülerin yeniden diriltilmesin! bizzat görmekle yakînini arttırmıştır. 368[368]

368[368] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/469-471

Hitabın Hz. Peygamber'e Yönelmediği Tarzındaki Tefsir

Bu hitabın Hz, Peygamber'e yapılmadığını ileri süren ikinci görüşe gelince, bunun izahı şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki kimseler, O'nu tasdik edenler, O'nu tekzib edenler, Onun durumu hususunda şimdilik bekleyip o hususta şüphe edenler diye üç kısma ayrılmışlardı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onlara bu hitâbla hitâb ederek: "Ey insan, sen, Hz. Muhammed'in lisanında ifâdesini bulan sana indirdiğimiz hidâyet hususunda bir şüphe içinde isen, onun nübüvvetinin sıhhati hususunda sana yol göstersinler diye, ehl-i kitaba sor!" demiştir. Allah Teâlâ, cemâati kasdettiği halde, hitabı müfret getirmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, uEy insan, o keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?" (infitar, 6); "£y insan, gerçekten sen Rabbine kavuşuncaya kadar durmayıp didineceksin..." (inşikak, 6) ve "insana bir zarar dokunduğu zaman, bizi çağırır..." (Zumer, 49) ayetlerinde olduğu gibidir. Allah, bütün bu ayetlerde belli, muayyen bir insanı kastetmeyip, aksine o, bir cemâati ve topluluğu kastetmiştir. İşte burada da böyledir. Allah Teâlâ, onlardan bu şüpheyi giderecek şeyi zikredince,onlan yalanlayıcılar şürûhuna iştirak etmekten sakındırarak, " "sakın Allah 'm ayetlerini yalan sayanlardan olma, ey insan! Sonra, zarara uğramışlardan olursun..." buyurmuştur. 369[369]

Üçüncü Mesele

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, "senden evvel kitap okuyanlara sor.." ayetinde bahsedilenlerin ve danışılacak olanların kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, muhakkik alimler, bunların Abdullah İbn Selâm, Abdullah İbn Sûriyâ, Temîm ed-Darî ve Ka'bu'l-Ahbâr gibi iman eden ehl-i kitâb olduklarını, zira bunların, haberlerine itimad edilen kimseler olduğunu söylemişlerdir. Bazı alimler de "ister müslüman olsunlar, isterse kâfir, hepsi birdir; zira onlar, tevatür derecesine ulaşır, Tevrat ve İncil'den bir ayet okurlar ve bu ayet de Hz. Muhammed (s.a.s)'in geleceğini ifade edince, işte o vakit maksad meydana gelmiş olur" demişlerdir. 370[370]

Tevrat ve İncil'in Tahrifi Hakkında

Buna göre şayet, "Sizin inancınıza göre bu kitaplar tahrif ve tağyir edilmişlerdir; binâenaleyh, bunlara daha nasıl itimâd edilebilir?" denilirse, biz deriz ki:
Onlar, o kitapları, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden ayetleri gizlemeleri suretiyle tahrif etmişlerdi. Eğer o kitaplarda, Hz. Peygamber'in nübüvvetine delâlet eden ayetler kalmışsa bu, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eden en güçlü delillerden olmuş olur. Zira o ayetler, onların yok edilmesine davet eden pekçok sebep olduğu halde kalabilmişlerse bu, o nübüvvetin son derece açık ve net olduğuna delâlet etmiş olur.
Ama, bu sormadan maksadın, "Hangi şeyi öğrenmek olduğu" meselesine gelince, bu hususta da iki görüş bulunmaktadır:
a) Kur'an ve Hz. Muhammed'in nübüvvetini öğrenmektir.
b) Bu söz, Cenâb-ı Hakk'ffı "Fakat kendilerine ilim gelinceye kadar ihtilâfa düşmediler..." (Yunus, 93) ayetiyle ilgilidir.
Birinci görüş daha evlâdır, zira, bu daha mühim olan ve öğrenmeye daha fazla ihtiya,ç duyulan bir husustur.
Bil ki Allah Teâlâ bu yolu beyan edince, "Andolsun fa, ha/c sana Rabbinden gelmiştir. O halde sakın şüphecilerden olma. Sakın. Allah'ın ayetlerini yalan sayanlardan olma. Sonra zarara uğramışlardan olursun" buyurmuştur.

369[369] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/471-472

370[370] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/472

Bu, "Sen, esasen üzerinde olduğun hiçbir şüphe taşımama hali ile, Allah'ın ayetlerini yalanlamama hali üzere devam ve sebat demektir. Bu ifâdenin, heyecanlandırmak ve cûşa getirmek için söylenmiş olması da mümkündür. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber, bu ayet nazil olduğunda "Ne şüphe eder, ne de sorarım" demiştir.

Bil ki mükellefler üç kısımdır:

a) Hz. Peygamber'i tasdik edenler,

b) Onun doğruluğu hususunda tereddüt edenler,

c) Onu yalanlayanlar.

Tereddüt ve bekleme işinjn, tekzib etme işinden daha kolay olduğunda şüphe yoktur. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, bekleyenleri, "O halde sakm şüphecilerden o!ma" buyurarak beyân etmiş, bunun peşinden de, yalanlayıcıtarı ele alarak, onların hüsrana uğrayanlardan olduklarını bildirmiştir.

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, bu tafsilâtı iyice genişleterek, haklarında şakavetle hükmedilen ve böylece bu vasıftan kurtulamayan kulları ite, kendileri hakkında kerem ve ikram ile hüküm verilen, böylece de bu vasıftan uzaklaşamayan kullan bulunduğunu beyân ederek "Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak olmuş bulunanlar yok mu? Onlar iman etmezler" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 371[371]

Birinci Mesele

Nâfi ve İbn Âmir, çoğul olarak kelimât; diğer ktraat imamları ise müfred olarak kelime şeklinde okumuşlardır. Ben de derim ki, ontar çeşit veya sınıf itibariyle "kelimelerdirler; cins biriiği bakımından da, "ke!İme"dirler. 372[372]

İkinci Mesele

Ayette bahsedilen "kelime"den maksad, Allah'ın o husustaki hükmü, ona o kimse hakkında haber vermesi ve
onun, kulunda o neticenin meydana gelmesini sağlayaca olan kudret ile sebebin (daînin) toplamını yaratmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın hükmüne, haber vermesine ve bilmesine gelince, bu açıktır. Kurdet + sebep meselesi de açıktır. Zira kudret (kulun kudreti), her iki taraf için de elverişli olunca, bir müreccih olmadan iki taraftan birisinin diğerine baskın çıkması söz konusu olamaz. O müreccih de, teselsülü sona erdirmek için, Allah'dır. Kudret + sebep toplamı meydana geldiğinde, fiilin tahakkuk etmesi gerekir. Alimlerimiz, kaçınılmaz olan kazanın, vâcib olan kaderin isbât edilmesi hususundaki görüşlerinin doğruluğuna dair bu ayetle istidlal etmişlerdir ki, bu, kendisinden kurtuluş olmayan, sırf hakikat ve gerçektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendilerine herhangi bir ayet (mucize) gelmiş olsa dahi, acıklı bir azabı görmedikçe" buyurmuştur. Bu, "onlara, bir sının, haddi hesabı olmayan deliller gelse bile, kesinlikle iman etmeyecekleri; zira delil, ancak Allah'ın yardımıyla doğruya iletir. Binâenaleyh, o yardım etme işi tahakkuk etmeyince, o deliller boşa gider" demektir. 373[373]

"Azabımız gelip çattığı zaman iman edip de bu imanı kendisine fayda vermiş bir memleket bulunsaydı ya! (Bu, asla vaki olmamıştır.) Ancak Yunus'un kavmi müstesnadır ki, bunlar iman edince, kendilerinden dünya hayatındaki rüsvaylık azabını uzaklaştırıp giderdik ve onları muayyen bir müddete kadar dünya hayatından faydalandırdık (Yunus, 98).

Bu sûrede ele alınan kıssaların üçüncüsü de Yunus (a.s) kıssası'dır. 374[374]

371[371] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/472-473

372[372] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/473

373[373] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/473-474

374[374] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/474

Azap Gelip Çattıktan Sonra İman: Hz. Yunus'un Kavmi

Bil ki Allah Teâlâ biraz önce, "Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak olmuş bulunanlar (yok mu?) Onlar, kendilerine herhangi bir ayet (mucize) gelmiş olsa dahi, acı veren bir azabı görmedikçe iman etmezler" buyurunca, onun peşinden bu ayeti getirmiştir. Zira bu ayet, Yunus (a.s)'un kavminin, inkâr ettikten sonra iman ettiklerine ve o imanlarından da yararlandıklarına delâlet eder ki, bu da kâfirlerin iki kısım olduğunu gösterir:
a) Üzerlerine küfür damgası vurulanlar.
b) Üzerlerine iman mührü basılanlar.
Binâenaleyh, Allah'ın hükmettiği her şey olacaktır. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 375[375]

Bu Ayette Gecen Lev Lâ Edatının Manası

Bu ayetteki levlâ nın açıklanması hakkında iki izah şekli bulunmaktadır:
a) Birinci yol: Bu, olumsuzluk manasındadır. Vahidi, el-Basit adlı eserinde şöyle demektedir: "İbn Abbas'ın talebesi Ebû Mâlik "AHah'ın kitabında geçen, bütün levlâ edatları, şu iki ayet hariç, hellâ (keşke) manasındadır:
1) olup, bu manasınadır ki bu, "Yunus'un kavmi dışında iman edip de imam kendisine fayda veren hiçbir belde yoktur" demektir.
2) (Hûd, n6)ayeti. Bu manasına olup, "Sizden önce (...) hiçbir nesil yoktur" demektir. Buna göre ayetin takdiri şöyle olur:
Ayetteifadesi, birinci cümleden istisnâ-i munkatı1 olarak mansub kılınmıştır. Çünkü, sözün başında memleketten bahsedilmektedir. Eğer bununla, oranın halkı mürad edilir ve sözdeki istisna memleketten yapılırsa, bu durumda bu kelâm, tıpkı şairin "Evde, ahırlardan (yani, ahırdaki hayvanlardan) başka hiçbir kimse yok" sözü gibi olmuş olur. Bu kelime, bedel olmak üzere, merfû (kavmü) olarak da okunmuştur.
b) İkinci yol: Levlâ, hellâ (keşke..., olsaydı ya!) anlamındadır. Buna göre mâna, "imha ettiğimiz o beldelerden tek bir belde, keşke azabı görmeden önce, küfürlerinden vazgeçip imanlarında ihlâslı olsalardı! Yunus'un Kavmi hariç.." şeklinde olur. Lafzın zahiri, Yunus'un kavminin söz konusu memleketlerden istisna edilmesini gerektirir. Ancak ne var ki mânâ, Yunus'un kavminin, belde ehlinden istisna edilmesi şeklindedir. O halde bu, "Ancak ne var ki Yunus'un kavmi, iman edince, biz onlara şöyle şöyle yaptık..." manasında bir istisnâ-yı munkatı'dır. 376[376]

Hz. Yunus'un Kıssası

Rivayet olunduğuna göre Yunus (a.s) Musul topraklarından Ninova'ya Peygamber olarak gönderilmişti. Onlar Yunus'u tek2ib edince, o, onlara kızarak oradan ayrıldı. Onlar onu kaybedince de, kendilerine bir azâb geleceği endişesine düştüler de yırtık pırtık elbiseler giyerek, kırk gece feryâd ve figân ettiler. Yunus (a.s) da onlara: "Sizin müddetiniz kırk gecedir7' demiştir. Bunun üzerine onlar: "Biz, helak edici sebepleri görürsek, sana iman ederiz" demişlerdi. Otuzbeş gece geçince, gökyüzünde alabildiğine siyah bir bulut belirdi. Müteakiben, bundan da şiddetli bir duman zuhur ederek, o duman şehri.sartncaya kadar alçaldı. Böylece evlerinin çatılarını simsiyah etti de, onlar bunun üzerine sahraya çıktılar ve kadınlarla nrHıiar Rftv/iorp nnlar birbirlerine izhar ettiler, tevbe ederek Allah'a yalvarıp yakardılar. Allah da onlara merhamet etti ve onlardan bu hali giderdi. O gün, hem cuma idi, hem de aşûra günü idi. İbn Mes'ûd'dan şu rivayet edilmiştir: "Onların tevbeleri, zulümleri giderecek, haksızlıklara mani olabilecek bir dereceye varmıştı. Hatta birisi, evinin temeline,

---

375[375] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/474-475
376[376] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/475

başkasına ait bir taşı koymuş ise, onu (evini yıkarak) çıkarıp sahibine verebiliyordu."
Şu da rivayet edilmiştir: "Onlar, âlimlerinden hayatta olan yaşlı birisinin yanına varıp: "Başımıza azab geldi, ne yapmamızı tavsiye edersin?" dediler. O yaşlı bilgin onlara: "Ey hiçbir canlı yok iken hayy olan, ey ölüleri dirilten hayy, ey kendisinden başka ilah olmayan hayy (diri)" diye duâ ediniz " dedi. Onlar da bu şekilde duâ edince, Cenâb-ı Hak, onlardan bu azabı kaldırdı." FazI b. Abbas (r.a)'dan onların şöyle duâ ettiği rivayet edilmiştir: "Rabbena! Günahlarımız haddi aştı, büyük oldu. Sen, onlardan daha büyük ve yücesin. Binaenaleyh bize, şanına yakışanı yap. Bize, müstehak olduğumuz şeyleri yapma." 377[377]

Üçüncü Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ, işin sonunda Firavun'un tevbe ettiğini, fakat tevbesinin kabul edilmediğini; Yunus (a.s)'un kavminin ise tevbe ettiklerini ve tövbelerinin de kabul edildiğini bildirmiştir. Bu ikisi arasındaki fark nedir?
Cevap: Firavun, azab-ı ilâhiyi görüp müşahade ettikten sonra tevbe etmiştir. Yûnus (a.s)'un kavmi ise, azabı görmeden tevbe etmişlerdir. Çünkü onlara azab-ı ilâhinin yaklaştığına delâlet eden emare ve işaretler belirince, azabı görmeden hemen tevbe etmişlerdi. Dolayısıyla bu ikisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. 378[378]

Yunus Sûresinin Hedefi

"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki insanların hepsi, topyekün elbette iman ederdi. Böyle iken sen, hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın? Allah'ın izni olmadan hiçbir kimsenin imân etmesi mümkün değildir. O, akıllarını kullanmayanlara murdarlık verir" (Yûnus. 99-100).
Bil ki Yûnus sûresi, başından bu ayetlere kadar, kâfirlerin nübüvveti inkâr hususundaki şüphelerini ortaya koyup onlara cevaplar vermiştir.
Kâfirlerin şüphelerinden birisi de şu idi: Hz. Peygamber (s.a.s), onları, başlarına inecek ilâhi azapla tehdit ediyor, fakat kendisine uymaları halinde ise Allah'ın onlara yardım edeceğini, şanlarını yücelteceğini ve kendilerini destekleyeceğini bildiriyordu. O kâfirler azabı görmeyince, bunu Hz. Peygamber in nübüvvetini tenkid hususunda bir şüphe kılmışlar ve istihza ederek, ısrarla o azabın hemen getirilmesini istemişlerdir. Daha sonra Allah Teâlâ da vaadedilen şeyin ertelenmesinin, vaadin doğruluğuna zarar vermeyeceğini beyan buyurup, bunun peşisıra Hz. Nûh (a.s)'un, Firavun ile Hz. Musa'nın hadiseleri gibi bazı misaller getirmiş ve bu izahlar bu ayete kadar sürmüştür. Bu ayette ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların imana girme hususundaki arzusunun fayda vermeyeceğini, delilleri izahta ve şüphelere verdiği cevapta titizlik göstermesinin hiç birşey ifade etmeyeceğini, zira imanın, ancak Allah'ın yaratması, irâde etmesi, irşadı ve hidayeti ile gerçekleşeceğini, bunlardan biri olmadıkça imanın tahakkuk etmeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 379[379]

Kâinatta Yalnız Allah'ın Dilediği Olur

Alimlerimiz, kâinattaki herşeyin, Allah'ın meşî'eti (dilemesi) ile meydana geldiğinedâir görüşlerinin doğruluğuna bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir:"Lev" (eğer) edatı, birşey bulunmadığı için, diğer birşeyinde olmayacağını ifâde eder. O halde ayetteki, "Eğer Rabbin dikseydi, yeryüzündeki kimselerin hepsi topyekün elbette iman ederdi" buyruğu, bu dilemenin tahakkuk etmediğini, dolayısıyla yeryüzündeki insanların tamamının iman etmediklerini gösterir. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın herkesin iman etmesini irâde etmediğine delâlet eder."

377[377] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/475-476
378[378] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/476
379[379] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/476-477

Cübbâî, Kâdî ve diğer Mu'tezile âlimleri: "Ayetteki meşî'et (dileme) ile, "ilcâ" (iman etmeye zorlama, zorla iman ettirme) manası kasdedilmiştir. Yani "Eğer Allah onları iman etmeye mecbur kılsaydi, O buna kadir olurdu ve onların hepsinden iman sâdır olurdu. Fakat Allah, bunu yapmadt. Çünkü zorlama ile kuldan sâdır olacak olan imanın ona faydası ve menfaati olmaz" demişlerdir. Cübbâî sonra şöyle der: "Allah Teâlâ'nın insanları buna zorlaması, onlara kesin ve açık olarak, "Onlar iman etmemeye çabalasalar bile, onlar ile bu çabaları arasına gireceğini ve bu durumda onların mutlaka mecbur kılındıkları şeyi (yani imanı) yapacaklarını bildirmesidir. Bu tıpkı, birimizin, bir kralı öldürmeye teşebbüs etmesi durumunda, kralın buna kahren (güç ve kudretiyle) mâfiî olacağını bilmesi ve bu fiili yapmamasının bir medhe ve mükâfaata hak kazanmaya sebeb olmaması gibidir, İşte burada da böyledir."

Bil ki bu, tutarsız bir sözdür ve tutarsızlığı birkaç şekilde izah edilebilir:

1) Kâfir, küfrüne kadirdir. Binâenaleyh o, imâna da kadir midir, değil midir? Eğer o, küfre kadir olup, imâna kadir değil ise, küfre kadir oluşu, kâfirliğini gerektirmiştir. O kudreti yaratan Allah Teâlâ olduğuna göre, o zaman "Allah o kimsede küfrü gerekli ve mecburî kılan bir kudret yaratmıştır" denilmesi gerekir. Bu durumda da, "Allah o kimsenin kâfir olmasını irâde etmiştir" denilmesi gerekir. Fakat Mu'tezile'nin de söylediği gibi, kuldaki o kudret, her iki zıdda da (yani hem iman etmeye, hem kâfir olmaya) elverişli ise, bu durumda iki taraftan birinin diğerine üstün gelmesi (ve seçilmesi), eğer bir müreccihe (tercih edene) dayanmıyorsa, bir müreccih olmaksızın bir tercih meydana gelmesi demek olur ki, bu bâtıldır. Yok eğer bu bir müreccihe dayanıyorsa, o müreccih ya kuldur, ya Allah Teâlâ'dır. Eğer kul ise, bu husustaki taksimat (ihtimaller) yeniden sözkonusu olur ve böylece teselsül lazım gelir. Teselsül ise imkânsızdır. Yok eğer o müreccih Allah Teâfâ ise, bu durumda, kulun kudreti, artı sebep, o küfrün meydana gelmesine yol açmış olur. Binaenaleyh kudretin de, sebebin de yaratıcısı Allah Teâlâ olduğuna göre, ilzam (hasmı susturacak durum) yine söz konusu olur.

2) Ayetteki "Eğer Rabbin dileseydi..." ifadesini, mecbur bırakan bir dileme manasına hamletmek caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onlar için, âhirette fayda vermeyecek bir imanın tahakkuk etmesini istemiyordu. Bundan dolayı Allah Teâlâ, peygamberinin bu tür imanı gerçekleştirmeye kadir olmadığım bildirmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki insanların hepsi, topyekün elbette iman ederdi" buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayette bahsedilen iman ile, sözün yerinde ve muntazam olabilmesi için, faydalı olan imanın murad edilmiş olması gerekir, Ama bu lafzı, zorlayan ve mecbur kılan meşî'et (dileme) manasına hamletmek buraya uygun düşmez.

3) Bu mecbur ktlıştan murad, Allah Teâlâ'nın ya o kimseye, gördüğünde fazlaca korkacağı ve dolayısıyla iman edeceği heybetli mucizeler göstermesiyle olur, ya da o kimsede imanı yaratmasıyla olur. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü Allah Teâlâ bundan önceki ayette, mucizeler getirmenin onlar için hiçbirşey ifâde etmeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu da, "Üzerlerine Rabbinin azap vaadi hak olmuş bulunanlar yok mu, onlar isterse kendilerine her bir ayet gelmiş olsun, acıklı bir azab görecekleri zamana kadar iman etmezler " (Yunus. 96-97) ayetleridir. Yine Cenâb-ı Hak, "Eğer hakikaten biz onlara melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı, herşeyi de onlara karşı senin söylediklerine kefil ve şâhid getirseydik, onlar yine de, Allah dilemedikçe iman etmezlerdi"(Enam, m> buyurmuştur.

Yok eğer ikinci ihtimal murad ediliyorsa, bu, imana mecbur kılma sayılmaz, aksine onlarda imanı yaratmaktan ibaret olmuş olur. Daha sonra "Allah onlarda imanı yaratmamıştır" denilir. Böylece bu, Allah'ın onlarda imanın tahakkuk etmesini dilemediğine deiâlet etmiş olur ki işte bu, bizim mezhebimizin (ehl-i sünnet'in) görüşünün tâ kendisidir.

Bil ki Allah Teâlâ bundan sonra, "Böyle iken sen, hepsi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayıp duracak mısın?" buyurmuştur. Bu, "senin hiç kimse üzerinde tasarruf etme ve tesirli olma gücün yoktur" demektir.

Bundan maksad, tesirli kudretin ve geçerli meşîetin, ancak Hak Subhânehû ve Teâlâ'ya âit olduğunu beyân etmektir. 380[380]

380[380] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/477-479

Mükellefiyetin Kaynağı Şeriattır

Alimlerimiz, "şeriat gelmezden önce, hiçbirşey hakkında hüküm verilemez" şeklindeki görüşlerinin doğruluğuna, ayetteki "Allah'ın izni olmadan hiçbir kimsenin iman etmesi mümkün değildir" buyruğunu delil getirerek şöyle demişlerdir: "İzin. bir fiil hususundaki mutlak (kayıtsız-şartsız) oluştan ve o fiilin yapılmasına müsadeden ibarettir. Bu ayetin açık manası, bu izin tahakkuk etmeksizin, kulun imana yönelemiyeceğine delâlet eder." Alimlerimiz, sözlerine şöyle devam ederler: "Bunun böyle olduğuna, aklî olarak şunlar da delalet eder:
Allah'ı tanıyıp iman etmede, O'na şükretmede ve O'nu övmede, herhangi bir menfaatin bulunduğunu akıl göstermez ve bilmez. Binâenaleyh bunun aklen böyle olmaması gerekir. Birinci cümlenin izahı şöyledir: Bu menfaat ve fayda ya şükredene ya şükredilene aittir. Bunun şükredilene âit olması bâtıldır. Çünkü görünür âlemde (dünyada) şükredilen, şükürden istifâde eder, şükür onu sevindirir, küfran-ı nimette bulunulması da onu üzer. Şu halde şükür güzel, küfran-ı nimet (nankörlük) de çirkindir. Allah Teâlâ'ya gelince, O'nu ne kultarıntn şükrü sevindirir, ne de küfran-ı nimette bulunmaları üzer. Dolayısıyla bu şükrün Allah'a asla bir faydası yoktur. Bu faydanın şükredene âit otması da bâtıldır. Zira şükreden o anda, o şükür İle yorulur ve şükredilen kesinlikle istifâde etmediği halde, şükreden hizmetini esirgememiş olur. Bu şükrün, mükâfaatın sebebi olduğu da söylenemez. Çünkü Allah'dan alacaklı olmak, imkansızdır. Zira başkasından alacaklı olmak, ancak o başkası vermediği zaman onun, o hakkı vermemesi, kendi hakkında bir noksanlığı icâb ettirdiği zaman düşünülebilir. Hak Teâlâ, noksanlıktan ve fazlalıktan münezzeh olunca, O'nun hakkında bu düşünülemez. Böylece iman ve şükürle meşgul olmanın sırf akla göre, bir fayda temin etmediği sabit olmuş olur. Böyle olan şeyi aklın mûcib olması imkânsız olur. Binâenaleyh bu kesin aklî delil ile de, Hak Teâlâ'nın "Allah'ın izni olmadan hiçbir kimsenin iman etmesi mümkün değildir" ayetinin ifâde ettiği hususun doğruluğu sabit olmuş olur.
Kâdi şöyle demiştir: "Bundan maksad, iman o kimseden, ancak Allah'ın bilmesi, onu mükellef tutması ve kulu ona mükellef tutmasıyla olur manasıdır."
Buna şöyle cevap verilebilir: "Ayetteki izni, sizin zikrettiğiniz manaya hamletmek, ayetin zahirini terktir ki bu mümkün değildir. Özellikle aklî ve kesin delilin bizim görüşümüzü kuvvetlendirdiğini de beyan etmiş bulunuyoruz." 381[381]

Üçüncü Mesele

Asımın râvisi Ebu Bekr, nûn ile fiili, şeklinde okurken, diğerleri faili, Allah'a râcî mahzûf p (o) zamiri olmak üzere şeklinde okumuşlardır. 382[382]

Ricsın Manası

Alimlerimiz, "Küfrü de imanı da yaratan Allah'dır" şeklindeki görüşlerinin doğruluğuna, ayetteki, "O. akıllarını kullanmayanlara murdarlık verir" ifâdesini delil getirerek şöyle demişlerdir. "Murdarlık" (rics) kelimesi ile bazan kötü amel murad edilir. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah sizden ancak ricsi gidermek ve sizi. tertemiz yapmak diler ey ehl-i Beyt... "(Ahzâb. 33) buyurmuştur ki bu ifâdedeki "rics" ile, ister küfür, ister masiyet şeklinde olsun, kötü amel; "tertemiz yapma" ile de, kulun küfür ve günah ricsinden, iman ve taat temizliğine geçirilmesi kastedilmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ önceki ayette imanın ancak kendi irâdesi ve yaratmasıyla meydana geldiğini belirtince, bu ayette "rics"in de kendi yaratması ve var etmesiyle meydana geldiğini bildirmiştir. İmanın mukabili olarak zikredilen bu "rics", küfürden

---

381[381] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/479
382[382] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/479

başka birşey değildir. Binâenaleyh bu ayetin, küfrün ve imanın Allah'ın yaratmasıyla olduğuna delâlet ettiği sabit olmuş olur."

Ebu Ali el-Fârisî en-Nahvî, ehl-i sünnet'in bu görüşüne şöyle diyerek cevap verir: "Rics, şu iki diğer manaya da gelir:

Birincisi: Bununla azab-ı ilâhi murad edilmiştir. O halde ifâdesi, "Allah o akıllarını kullanmayanların başına kötü bir azab getirir" manasında olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah erkek münafıklarla kadın münafıkları; erkek müşriklerle kadın müşrikleri azaba uğratacak... " (Ahzâb, 73) buyurmuştur.

İkincisi: Allah Teâlâ o kâfirlerin rics (pis) olduklarına hükmetmiştir. Nitekim O "Müşrikler ancak bir necisür" (Tevbe, 28) buyurmuştur. Buna göre tefsir edilen ayetin manası, "Müslümanlar için söz konusu olan, müslümanlarda bulunan temizlik, onlar için olmaz" şeklinde olur.

Ebu Ali'ye şöyle cevap verilir: Biz, "Cehaletin kulun fiili olması mümkün değildir" hususunu aklî delil ite açıklamıştık. Çünkü kul, cehaleti istemez ve onu meydana getirmeye çalışmaz. Aksine cehaletin zıddını ister ve o zıddı elde etmeye yönelir. Binâenaleyh eğer bu iş öyle olsaydı, o zaman onun kastedip niyetlendiği tahakkuk ederdi. Biz, bu kitabın daha önceki yerlerinde, bu delilin aleyhine çeşitli sorular irâd ettik ve o sorulara cevap verdik. "Rics"i, azab manasına almak da yanlıştır. Çünkü "rics", bozuk, pis ve kötü görülen şey demektir, Binâenaleyh bu lafzı, o kâfirlerin cehaletleri ve küfürleri manasına hamletmek, doğru, hak ve adalet olan azab-ı ilâhî manasına hamletmekten daha evlâdır. Yine "rics"i, Allah'ın onların pis olduğuna hükmetmesi manasına almak da son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allah'ın bu şekilde hükmetmesi, Onun sıfatıdır. Binâenaleyh Allah'ın sıfatının "rics" olduğu söylenebilir. Böylece bizim delilimizin apaçık olduğu sabit olmuş olur." 383[383]

"De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın." Fakat bunca ayetler (ibretler) ve uyarmalar, iman etmeyecekler güruhuna fayda vermez" (Yûnus, 101).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var: 384[384]

Ayetteki Kıraat Farklılığı

Asım ve Hamza,, ictimâ-i sâkineynden dolayı, lâm'ın kesresi ile, şeklinde okumuşlardır ki, zaten bu gibi
yerlerde asi olan hareke kesredir. Diğer kıraat imamları ise, lâm'ın 2ammesiyle ijjsÜ Jî şeklinde okuyarak, hemze-i vaslın harekesini lâm'a vermişlerdir. 385[385]

Tefekkürün Önemi

Bil ki Allah Teâlâ, geçen ayetlerde, imânın, ancak Allah'ın yaratması ve iradesiyle meydana geldiğini beyân edince, hak (doğru) olanın serâpâ cebr olduğu düşünülmesin diye de, deliller üzerinde tefekkür ve istidlal yapmayı emrederek, "De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın" buyurmuştur.

Bil ki bu şu iki neticeye götürür:

a) Allah'ı bilmenin yolu, ancak O'nun delilleri hususunda düşünmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Halk (mahlûkat) üzerinde tefekkür edin, fakat Hâltk Teâlâ'nm zatı hususunda tefekkür etmeyin 386[386]' buyurmuştur.

b) Deliller ya göklerden, ya yerden çıkarılır. Semavî deliller, feleklerin hareketleri, miktarları, konumları, o feleklerdeki güneş, ay ve yıldızlar ile, herbirinde bulunan çeşitli fayda ve

---

383[383] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/480

384[384] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/481

385[385] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/481

386[386] Keşfü'l-Hafa, 1/311

menfaatlerdir. Yerden çıkarılan delillere gelince bu, ulvî cisimlere, madenlere, bitkilere ve özellikle insanın hallerine bakıp düşünmektir. Sonra bu cinslerin herbiri nihayetsiz türlere bölünür. Binâenaleyh insan, Hak Teâlâ'nm, bir sivrisineğin kanadını yaratmasındaki hikmet hususunda tefekküre başlasa, aklı ondaki, hikmet ve faydaların en küçük derecesine ulaşamadan tükenir, yorulur. Allah Teâlâ hiç şüphesiz Kur'an-ı Mecîd'de böyle delilleri çokça zikretmiştir. İşte bundan ötürü, "De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın" buyurmuş ve tafsilata girmemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, insan bu delilden çıkarılacak kısımları anlasın ve herbirinin hikmetini aktı ile ve beşerî gücünün miktarına göre, izah edebilsin diye, küllî (genel) kaideye dikkat çekmiştir.

Cenâb-ı Hak, bu tefekkür ve teemmülü emredince, bunun peşisıra ayetler (deliller) üzerindeki bu tefekkürün/ezelde şekavet ve dalâletine hükmettiği kimselere fayda vermeyeceğini beyân buyurarak 'Takat bunca ayetler (ibretler) ve uyarmalar, iman .etmeyecekler güruhuna fayda vermez " buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardtr: 387[387]

Birinci Mesele

Nahivciler, ayetin başındaki mâ edatının şu iki manaya gelebileceğini söylemişlerdir:

a) Bu ayetler ve inzârlar, Allah'ın, imân etmeyeceklerine
hükmettiği kimselere bir fayda vermez" manasında, bu mâ-yi nâfiye'dir. Bu senin, jiÜ ^J *\ JLJI £& ^ U "infâk etmezsen, malın sana fayda vermez" sözün gibi olur.

b) Bu, "onlardan o azab" hangi şey defedebilir ki" manasında, istifham ifâde eden mâ edatıdır. Buna göre, bu cümle istifham-ı inkârı olmuş olur. 388[388]

İkinci Mesele

Ayette geçen, "âyât" ile deliller, "nüzûr" sözü ile de, inzâr edici peygamberler veya inzârlar (ikazlar) kastedilmiştir. 389[389]

Üçüncü Mesele

Kelime, yâ ile ma yuğnî şeklinde de okunmuştur. 390[390]

Allah Peygamberleri ve Tabilerini Korur

"Onlar, kendilerinden evvel geçmiş kavimlerin o acıklı günleri gibi (bir günden başkasını m/ bekliyorlar? De ki: "Haydi bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim " Nihayet biz resullerimizi ve iman edenleri selâmete erdiririz. Böylece mü'minleri kurtarmak, üzerimizde bir haktır" (Yûnus. 102-103).

Bil ki bu, "Onlar, ancak geçmiş ümmetlerin başına gelen günler (azablar) gibi günlerin başlarına gelmesini beklerler" demek olup, bununla geçmiş peygamberlerin, zamanlarındaki kâfirleri, çeşit çeşit azabların bulunacağı günlerin gelmesi ile tehdid ettikleri ve o ümmetlerin, onları yalanlayıp alay ederek, o azabların hemen gelmesini isteyişleri kastedilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki kâfirler de böyle yapıyorlardı. Hak Teâlâ daha sonra, Peygamberine, "Haydi bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim" demesini emretmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nihayet biz resullerimizi ve iman edenleri selâmete erdiririz" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç meseie vardır: 391[391]

---

[387] 387[387] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/481-482

[388] 388[388] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/482

[389] 389[389] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/482

[390] 390[390] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/482

Birinci Mesele

Nusayr'ın rivayetine göre Kisâî, fiili şeddesiz olarak nünci şeklinde okurken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak nünecci şeklinde okumuşlardır ki her iki şekil-de, fiilin kullanılan şekilleridir. Durum, ayetteki »3 (nünci) kelimesi için de aynıdır. 392[392]

İkinci Mesele

Bu ayet-i kerimenin başındaki ^ atıf harfidir. Buna göre takdir şöyledir: "Bizim geçmiş ümmetler hususundaki sünnetimiz, onları çabucak helak etmek, sonra peygamberlerimizi kurtarmak şeklindedir." 393[393]

Üçüncü Mesele

Önceki ayette, Cenâb-ı Allah, Peygamberine kâfirlerle birlikte azabı beklemesini emredince, tafsilâta girerek, "Azab sadece kâfirlerin başına gelir Arha Resul ve ona tâbi olanlar kurtulacaklardır" buyurur.
Daha sonra Allah Teâlâ, "Böylece müzminleri kurtarmak üzerimizde bir haktır" buyurur, Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 394[394]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu, "Böylesi bir kurtarma ile, biz mü'minlere yardım eder ve müşrikleri yok ederiz"
demektir. Ayetteki "üzerimizde bir hak olarak" cümlesi, bir cümle-i mu'tanzadır, yani "Bu, bizim üzerimize vacib oldu" demektir." 395[395]

İkinci Mesele

Kâdî: "Hak Teâlâ'nın ifâdesi ile, "vücûb" kastedilmiştir. Çünkü Peygamberi ve inananları azabtan
kurtarıp mükâfaata erdirmek Allah'a vâcibtir. Eğer bu böyle olmasaydı, Allah Teâlâ'nın onlara zor ve güç işleri yüklemesi güzel ve yerinde olmazdı. Binâenaleyh bu sebebten ötürü bunun Allah'a vâcib olduğu sabit olunca, bu, daha önceki bir sebebten ötürü gerekli olan bir borcun ifâsı gibi olmuş otur" demiştir, Buna şöyle cevap verilir: "Biz (ehl-i sünnet), bunun Allah Teâlâ'nın vaadi ve hükmü sebebi ile, Allah üzerine bir hak olduğunu söylüyoruz. Yoksa bunun, kulun haketmesi ile meydana gelen bir hak ve vâcib olduğunu söylemiyoruz. Çünkü kulun, yaratıcısı üzerinde hiçbir hak sahibi olmadığı sabittir. 396[396]

Tevhidin Devamlılığı

"Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphede iseniz, (iyice bilin ki) ben Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam. Ancak sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim. Bana

---

391[391] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/482-483
392[392] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/483
393[393] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/483
394[394] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/483
395[395] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/483
396[396] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/483

mü'minİerden olmam emredilmiştir" de! Ve yüzünü tevhid dinine döndür, sakın müşriklerden olma. Allah'ı bırakıp da sana ne fâide ne de zarar veremeyecek olan nesnelere tapma! Eğer böyle yaparsan o takdirde şüphesiz ki sen, (kendine) yazık etmişlerden olursun" (Yûnus, 104,106),

Bi! ki Allah Teâfâ, en ince noktalarına kadar delillerden bahsedince, nübüvveti hususunda hertürlü şek ve şüphesinin zail olup, Allah'a karşı yaptığı ibâdetin artık gizlilikten açığa çıkması için, Peygamberine, dinini ve müşriklerden farklı olduğunu ortaya koyup ilân etmesini emrederek, "Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphede iseniz (...)" de" buyurmuştur.

Bil ki, bu ayetin zahiri, o kâfirlerin, Hz. Peygamber {s.a.s)'in dinini tanımadıklarına delâlet ettiği hatde, hadislerde, onların Hz. Peygamber hakkında, "o, sâbiî'dir" dedikleri zikredilmektedir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, Peygamberine, kendisinin, müslüman ve Hanîf olan İbrahim'in dini üzere olduğunu onlara beyân etmesini emretmiştir. Zira Cenâb-ı Hak, "Hakikaten İbrahim (başlı başına) bir ümmetti; Allah'a itaatkârdı ve muvahhid bir müslümandı"(Nam. 120), "Şüphesiz ki ben, bir muvahhid olarak, yüzümü o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah 'a yönelttim" (Enam,79) ve "Ben,sizin tapmakta olduklarınıza tapmam" de!"(KX\rûn,2) buyurmuştur.Bu, "Siz, şayet benim dinimin ne olduğunu bilmiyorsanız, ben onu size detaylı bir biçimde açıklayacağım" demektir. Daha sonra Hz. Peygamber, bu hususta birtakım kayıt ve açıklamalarda bulunmuştur.

Birinci kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın, (iyice bilin ki ben, sizin, Allah'tan başka taptıklarınıza tapmam" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu nefyin mutlaka başa alınması gerekli idi; zira biz, levhadan bozuk nakışların izalesinin, mutlaka o levhadaki doğru nakısların nakşedilip işlenmesinden önce gelmesi gerektiğini söylemiştik. Yine, böyle bir nefiy gerekli idi; zira ibâdet, tazimin doruk noktasıdır. Binâenaleyh ibâdet ancak, celâl ve ikram sıfatlarının doruk noktasında olana yaraşır. Putlar ise, bazı taşlardan ibarettir. İnsan ise onlardan daha kıymetlidir. O hatde daha kıymetli olanın, değersiz olana ibâdet etmekle meşgui olması nasıl uygun düşer?

İkinci kayıt: O'nun "Ancak sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim" ayetinin ifâde ettiği husustur, Bundan maksat şudur: "O, Allah'tan başkasına ibâdet edilmemesi gerektiğini beyân buyurunca, Allah'a ibâdetle meşgul olmanın gerektiğini de, tafsilatlı olarak açıklamıştır."

Buna göre şayet, "Hak olan Mabûd'un, burada "O, sizin canınızı alandır" şeklindeki bir sıfatla zikredilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bununla, "Ben, sizi ilk önce, yaratan; ikinci olarak canınızı alan, üçüncü kez de sizi yeniden iade edecek olan Allah'a ibâdet ederim" manasının murad edilmiş olması muhtemeldir. Bu üç mertebeyi biz, Kur'an'da defalarca, zaman zaman ifâde ettik. Binâenaleyh burada, geriye kalanlarına dikkat çekmek için, bu üç şeyden sadece "can alma"nın zikredilmesiyle yetinilmiştir.

2) Ölüm en korkunç şeydir. Binâenaleyh burada, özellikle bu ifâde, daha caydırıcı ve daha men edici olsun diye zikredilmiştir.

3) Onlar, azabın hemen gelmesini isteyince, Cenâb-ı Hak da, "Onlar kendilerinden evvel geçmişlerin günleri gibi (bir günjden başkasını mı bekliyorlar? De ki: "Haydi bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim." Nihayet biz, resullerimizi ve iman edenleri selâmete erdiririz... "{Yûnus, 102-103) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayet, Allah Teâlâ'nın, o kâfirleri helak ve mü'minleri kurtarıp onların kudret ve devletlerini kuvvetlendireceğine delâlet etmiş olur. Bu sebeple, bu sözün ifâde edilmesiyle onun zamanının geldiği ve yaklaştığı anlaşılınca, pek yerinde olarak burada, "Ancak sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim..." buyurmuştur ki, bu, Allah Teâlâ'nın bir önceki ayetlerde açıklayıp izah etmiş olduğu şeye işaret olmuş olur. Buna göre Peygamber sanki, "Ben, bana, onları helak edeceğini ve beni bırakacağını vaadeden zâta, varlığa ibâdet ederim..." demek istemiştir.

Üçüncü kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın "Bana. müzminlerden olmam emredilmiştir" cümlesinin ifâde etttiği husustur. Bil ki Allah Teâlâ, uzuvların işleri cinsinden olan ibâdetten bahsedince, ondan iman ve marifet bahsine geçmiştir.

Bu da, zahirin salih amellerle süslenmediği sürece, kalbte iman ve marifet nurunun meydana gelmeyeceğine delâlet etmektedir.
Dördüncü Kaytt: "ve yüzünü tevhid dinine döndür" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 397[397]

Birinci Mesele

Bunun başındaki vâv harfi, atıf harfidir. Matufun aleyh hakkında da şu iki izah bulunmaktadır:
1) "Bana. mü'minîerden olmam emredilmiştir" cümlesi "Bana denildi ki: "Mü'minîerden ol" cümlesi yerinde zikredilmiş olup, buna göre, cümlesi de buna atfedilmiştir.
2) cümlesi "Ve ben, özümü tevhid dinine döndürmekle emrolundum" cümlesinin yerini tutmaktadır. Buna göre ayetin takdiri "Bana, mü'minîerden olmam ve özümü, yüzümü tevhîd dinine döndürmem emrolundu" şeklinde olur. 398[398]

Yüzü Dine Yönelme'nın Manası

Ayette bahsedilen, "ikâmetu'l-vech" ifâdesi, aklı tamamiyie dini talep edip, onu araştırmaya yöneltmekten ibarettir. Çünkü bir şeye alabildiğine bakmak isteyen kimse, kendisini, az olsun çok olsun hiçbir şeyin ondan çeviremeyeceği bir biçimde yüzünü o şeye doğru yöneltir. Zira o kimse, yüzünü o şeyden çok az olsa dahi çevirdiğinde, o takdirde, o şeyin tam mukabilinde olma hali yok olmuş olur. Bu, tam mukabilinde olma işi bâtıl ve yok olunca da, görme haleldar olur. İşte bundan dolayı, "yüzü dine doğru ikâme etme"nint aklın tamamiyie dini talep etmeye yöneltilmesinden bir kinaye kılınmış olması güzel ve yerinde olmuş olur. Hanîfa kelimesinin manası, "Tamamiyie ona yönelmiş, onun dışında kalanlardan ise tamamiyie yüz çevirmiş kimse olarak" demektir ki, bu sözün neticesi de tam bir ihlâsı ve başkasına iltifat etmemeyi gösterir. O halde, onun ilk önce, "Bana, mü'minhrden olmam emredilmiştir' demiş olması, imanın temelini ve aslını elde etmeye; "ve yüzünü tevhid dinine döndür" sözü de, tamamiyie iman nuruna gark olmaya ve onun dışında kalanlardan da tamamiyie yüz çevirmeye bir işaret olmuş olur.
Beşinci kayıt: "ve sakın müşriklerden olma"buyruğunun ifâde ettiği husustur.
Bil ki, bunun putlara ibâdet etmekten bir rîehiy olması mümkün değildir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetindeki "Ben, sizin tapmakta olduklarınıza tapmam" buyruğu ile yasaklanmıştı. Dolayısıyla bu sözü yeni bir mânaya hamletmek gerekir ki o da şudur: "Bir kimse Mevlâstnı tanıdıktan sonra, başka bir şeye iltifat ederse, bu, bir şirk olur ki, bu, gönül ehlinin "şirk-i hafî- gizli şirk" adını verdikleri şeydir.
Altıncı kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ı bırakıp da sana ne faide ne de zarar veremeyecek olan nesnelere tapma" buyruğunun ifâde ettiği husustur. Zâtı gereği mümkin olan varlıklar, zatlarına nisbetle yok, Hakk'ın yaratmasıyia da mevcutturlar. Durum böyle olunca, Hakk'ın dışında kalanların varlığı, ancak Hakk'ın yaiatmasıyla olur. Böyle olması halinde de Hak'tan başka fayda veren, yine O'ndan başka zarar verebilecek olan bir kudret yoktur. Çünkü, O'nun zâtı hariç, her şey yok olucudur. Durum böyle olunca da, hüküm sadece Allah'ın olup, her iki dünyada kendisine başvurulacak olan, ancak O olmuş olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda "Eğer böyle yaparsan o takdirde şüphesiz ki sen kendine yazık etmişlerden olursun" buyurmuştur. Bu, "şayet sen, menfaat ve zararı, Allah'tan başkasından beklemekle meşgul olursan, zalimlerden olursun" demektir. Çünkü zulüm, bir şeyin, olması gereken yerden başka bir mevkie konulması demektir. Şu halde, Hakk'ın dışında kalanlar, tasarrufta bulunmaktan uzak olunca, tasarrufun, Hakk'ın dışındaki varlıklara mal edilmesi, bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere koymak olur ki, bu da zulümdür.
Buna göre şayet, "yiyerek doymayı, içerek de kanmayı istemek, bu ihiâsa zarar verir mi?"

---

[397] [397] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/484-486
[398] [398] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/486

denilirse, biz deriz ki: Hayır, çünkü ekmeğin bulunması ve onun bütün özelliklen, Allah'ın icadı ve meydana getirmesiyledir. Binâenaleyh, ondan yararlanmak için, Allah'ın yaratmış olduğu bir şeyden faydalanmayı talep etmek tamamiyle Allah'a yönelmeye aykırı değildir. Ancak ne var ki bu İhlasın şartı, akıl gözü bu mevcudattan herhangi bir şeye takıldığında, o kimsenin, akıl gözüyle o şeylerin zâtları gereği yok olduklarını; Hakk'ın icad etmesiyle var olduklarını; kendi başlarına fanî, Hakk'ın ibkâ etmesiyle bakî olduklarını görüp müşahede etmesidir. İşte bu durumda o kimse, Hakk'ın dışında kalanların, zâtları gereği mahzâ yokluk olduğunu ve Allah'ın varlığının nuru ile ihsanının feyzinin, her şeyin üzerinde olduğunu ve her şeyi ihata ettiğini görmüş olur. 399[399]

"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu,O'ndan başka giderecek hiçbir kimse yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse. O'nun fazlını geri çevirecek hiç bir kuvvet de yoktur. O, bunu kullarından dilediğine eriştirir. O, çok affeden ve çok merhamet edendir" (Yunus. 107).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: 400[400]

Âlemde Mutlak Tasarruf Sahibi Allah'tır

Bit ki Allah Teâlâ, bu sûrenin sonunda, bütün mümkin varlıkların kendisine varıp dayandığını ve bütün kâinatın kendisine muhtaç olduğunu; akılların kendisine hayran kaldığını, rahmet, cömertlik ve varlığın kendisinden feyezan ettiğini beyân buyurmuştur.
Bil ki bir şey, ya zararlı, ya faydalı yahut da ne zararlı ne faydalı olur. Bu iki kısım, hayır isminde müşterektirler. Zarar, vücudî (var oluşla ilgili) bir durum olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak bu hususta, "eğer Allah sana bir zarar dokundurursa (...)" buyurmuştur. Ama hayır, bazan vücudî, bazan da ademî olunca, tam yerinde olarak Cenâb-ı Hak bu hususta "dokundurma" fiilini zikretmemiş, aksine, "Eğer sana bir hayır da dilerse... " buyurmuştur. Ayet, zarar ve hayrın, Allah Teâla'nın kaza ve kaderi ile meydana geldiğine delâlet etmektedir ki, bu hususa küfür-iman, İtâat-tsyân, sevinç-âfet, hayır-elemler; lezzetler, rahatlar ve yaralanmalar dahil olur. Böylece Cenâb-ı Hak şunu beyân etmiştir: "O, bir kimseye şer dilemişse, ondan, o şerri, zatından başkasının gidermesi mümkün değildir. Eğer bir kimseye de hayrı hükmetmişse.O'nun lütfunu da hiç kimse geri çeviremez." 401[401]

Ayetteki Bazı İncelikler

Ayetteki bir başka incelik de şudur: Allah Teâlâ hayır tarafını şu üç bakımdan, şer tarafına tercih etmiştir:
a) Allah Teâlâ, zarar dokundurmadan bahsedince, onu kendisinden başka giderecek kimsenin bulunmayacağını da beyân etmiştir ki, bu, O'nun zararları gidereceğine delâlet eder. Çünkü, olumsuzluktan yapılan istisna, isbât ifâde eder. O, hayrı zikrederken de, "ben onu defederim" dememiş, aksine "Kimse onu geri çeviremez" demiştir ki, bu da hayrın zâtt gereği matlub, şerrin de arızî olarak matlub olduğuna delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir hadis-i kudsîsinde, "Rahmetim, gazabımı geçmiştir" demiştir.
b)Cenâb-ı Hak, hayrın sıfatı hakkında, "O. bunu kullarından dilediğine ulaştırır.." buyurmuştur ki bu da, hayır ve rahmet tarafının daha üstün ve baskın olduğunu gösterir.
c) Allah Teâlâ, O. çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir" buyurmuştur. Bu da, rahmet tarafının kuvvetli olduğuna delâlet eder. Bu ayette ilgili sözün neticesi şudur:Cenab-ı Allah yaratma.icad etme, var etme ve eşsiz bir biçimde yaratma hususlarında tek olduğunu, kendisinin dışında mûcid bulunmadığını ve kendisinden başka mabûd olmadığını beyân etmiş, sonra da hayrın bizzat; şerrin de arızî olarak irade edildiğine dikkat çekmiştir ki, bu konunun

---

[399] 399[399] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/486-487
[400] 400[400] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/487
[401] 401[401] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/488

muhtevasında derin sırlar bulunmaktadır. İşte, bizim bu ayet hakkında söyleyeceğimiz bundan ibarettir. 402[402]

İkinci Mesele

Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teâtâ, önceki ayette, putların sıfatı hakkında, "Onlar ne zarar verebilirler, ne de faydalı olabilirler" buyurunca, bu ayette de onların, başkasından gelen zararı def etmeye ve başkasından gelen hayra da mani olmaya muktedir olamadıklarını beyân buyurmuştur. İbn Abbas (r.a) ayetinin manasının, "şayet Allah sana, bir hastalık ve bir fakirlik verirse, onu zatından başka geriye çevirecek kimse yoktur.." şeklinde olduğunu söylemiştir.
"Eğer sana bir hayır dilerse..." buyruğuna gelince, bu hususta Vahidî şöyle demektedir: "Bu, ifâde "maklûb" olup, mânası ise, "Şayet Cenâb-ı Hak sana hayrı murad ederse şeklindedir. Ancak ne var ki, bunlardan her biri diğerini ilgilendirince, her birinin diğerinin yerine bedel olması câizdir."8en de derim ki: "Lafızdaki takdim, daha fazia ilgi ve özen gösterildiğine, itinâya delâlet eder: Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın buyurması, maksud olanın, insan olduğuna; diğer hayırların ise, onun için varedildiğine delâlet eder ki, bu incelik ancak, bu terkibden elde edilir." 403[403]

Sûrenin Hatimesi

De ki: "Ey insanlar, size Rabbinizden hak gelmiştir. Artık kim hidâyeti kabul ederse, o ancak kendi yararı için hidâyete ermiş, kim de saparsa o da yalnız kendi zararına sapmış olur.-Ben sizin başınızda bir bekçi de değilim" (Yunus, 108).
Bil ki Allah Teâlâ, tevhid, nübüvvet ve ahiretle ilgili delilleri iyice izah edip, bu sûrenin sonunu da yaratmada, yoktan var etmede, tekvîn ve ibdâda zatının tek olduğuna delâlet eden bu açıklamalarla süsleyince, bu sûreyi, çok kıymetli ve yüce olan bu ifâdelerle hitâma erdirmiştir.
Bu ayetin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Allah, ezelde kimin hidâyet bulacağına hükmetmişse bu iş, onun için mutlaka olacaktır; kimin de sapıklığına hükmetmişse işte bu da kaçınılmazdır ve bunu savuşturmanın çaresi yoktur.
b) Bu, Mutezite'ye uygun düşen bir açıklama olup, Kâdî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, şeriatini ikmâl ettiğini, her türlü engeli kaldırarak mazerete mahal bırakmadığını beyân ederek, "Kim hidâyeti kabul ederse, o ancak kendi yaran için hidâyete ermiş, kim de saparsa o da yalnız kendi zararına sapmış olur. Ben sizin başınızda bir bekçi de değilim" buyurmuştur. Bu, "sizi en büyük mükâfaata ulaştırmak ve sizi elîm bir azâbdan kurtarmak hususunda, bana, yaptığımdan daha fazlası vacip değildir" demektir." İbn Abbas, bu ayetin kıtal, savaş ayetiyle mensûh olduğunu söylemiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sonucu da başka bir latîf, hoş bir sonuç ile nihayete erdirmek üzere,
"Sana her ne vahyediliyorsa ona tâbi ol. Allah hükmünü verinceye kadar, sabret. O. hâkimlerin en hayırhsidır"
(Yunus, 109). buyurmuştur.
Bu, "Allah Teâlâ, peygamberine, vahye ve tenzile ittibâ etmesini emretmiştir. Binâenaleyh, şayet kendisine, o ittibâdan dolayı bir kötülük ulaşırsa, Allah, o hususta hükmedinceye kadar, ona sabretmesi gerektiğini, zira kendisinin, hükmedenlerin en hayırlısı olduğunu bildirmiştir" anlamındadır.
Araplardan birisi, "sabr" hakkında bir şiir inşad ederek şöyle demiştir:
"Sabır, benim sabretmeme dayanamaymcaya kadar sabredeceğim... Ve sabredeceğim, Allah

---

402[402] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/488
403[403] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/489

benîm durumum hakkında hükmedinceye kadar... Ve sabır, sabırdan daha acı ve zor olan şeye sabrettiğimi bilinceye kadar sabredeceğim..."

Allah, ne murad ettiğini ve kitabının sırlarını en iyi bilendir. Böylece, bu sûrenin tefsiri, Allah'ın inayeti ve hüsn-i tevfiki ile tamamlandı. Bu kitabı derleyen (cami) şöyfe demektedir: "Ben bu sûrenin tefsirini, Allah'ın asamm {yani savaş çağrılarına karşı sağır, içinde savaş olmayan, barış ve sulh) ayı olan Receb ayının bir Cumartesi günü, (Hicrî) 601 yılında bitirdim. Ben, Allah ruhuna ve bedenine mağfiret ve rahmet yağmurlarını yağdırsın, salih bir kimse olan babam Muhammed efendinin ölümü sebebiyle çok hüzünlü idim; canım da çok sıkılmıştı. Ben, bu kitabı okuyan ve kendisinden istifâde eden bütün müslümantardan, hem o miskîne (babama), hem de bu miskine (bana) duâ, rahmet ve mağfiret taleplerini tahsis etmelerini istiyorum. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a; salât ü selâm da, mahlûkatın en hayırlısı olan Hz. Muhammed'e, O'nun âline ve bütün ashabına olsun!.404[404]

* * *

404[404] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/489-491

HÛD SÛRESİ

Bu sûre, 113 ayettir.

"Elif, Lâm, Râ. Bu öyle bir kitaptır ki, ayetleri muhkem kılınmış, sonra da apaçık bildirilmiş, her işi hikmetle yapan, her şeyden kemâliyle haberdâr ola Allah tarafından indirilmiştir" (Hûd, 1).
Bu ayetie ilgili birkaç mesele vardır:1[1]

İ’rab Meselesi

Bil ki "Elİf-Lâm-Râ" kısmı bu sûrenin ismi olub mübtedâ kıtab kelimesi onun haberi, ifadelen de kıtab kelimesinin sıfatıdır. Zeccâc, ifâdesinin mubteda; ûlsTifâdelerinin de bunun haberi olduğunun söylenemeyeceğini; zira ifâdesinin, sadece bu sıfatla mevsûf olamayacağını ileri sürmüştür ki, bu itiraz yerinde değildir. Zira, haberinin ona hasredilmesi, bir şeyin mübtedâ olmasının şartı değildir. Ben, böyle bir sorunun Zeccâc'm hatırına nereden geldiğini bilemiyorum. Sonra Zeccâc, takdîri şeklinde olan bir başka görüşü tercih etmiştir ki, bana göre tercih ettiği bu görüş de şu iki sebepten dolayı zayıftır:
1) Bu takdire göre, jS ifadesi, kendisinde herhangi bir fayda bulunmayan hoş bir söz olarak bulunmuş olur.
2) Sen, "Bu, bir kitabtır" dediğinde, senin hazâ sözün, daha önce zikredilenlerin en yakınma bir işaret olmuş olur ki bu da, sözüdür. Bu durumda "ayetleri muhkem kılınmış bir kitab olmakla" kendisinden haber verilmiş olan bir kelime olmuş olur. Bu görüşe göre Zeccâc, birinci görüşte razı olmamış olduğu görüşü benimsemiş olur. Böylece, doğru olanın, bizim söylediğimiz şey olduğu ortaya çıkar. 2[2]

Kuranın Muhkem Vasfı

Cenâb-ı Hakk'ın "Ayetleri muhkem kılınmıştır" buyruğu ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
a) ifâdesinin manası, "ayetleri, çok sağlam, muhkem, tıpkı muhkem ve sağlam bir bina gibi kendisinde
hiçbir noksanlık bulunmayan ve herhangi bir bozukluk da mevcut olmayan bir tarzda tertîb edilmiştir...", şeklindedir.
b) "İhkâm", bir şeyin bozulmasına mâni olmak, önüne geçmek demektir. O halde bu ifâdenin manası, "Şeriatler ve kitaplar onun bu ayetleriyle neshedildiği halde, bu ayetler herhangi bir kitapla neshedilmemiştir" şeklindedir.
Bil ki, bu açıklamaya göre, Kur'ân'ın tamamı muhkem değildir. Çünkü Kur'ân'da, mensûh olan ayetler de bulunmaktadır. Ancak ne var ki, onun genel vasfı böyle olunca, geneli hakkında söz konusu olan hükmü, tamamı hakkında varmış gibi kabul edilerek, bu vasıf ona verilmiştir.
c) Keşşaf sahibi şöyle demiştir: kelimesinin, bir şey hakim ve muhkem olduğu zaman söylenilen, kâfin zammesiyle fiilinden if'âl babına nakledilmiş olması caizdir. Buna göre bu ifâdenin manası, "O, ayetleri hakîm ve muhkem kılınmış olan bir kitapdır" şeklinde olur. Bu Cenab-ı Hakk'ın, (Yunus, i) ayetinde oldğu gibidir."
d) Kur'ân'ın ayetleri, şu pekçok yönden muhkemdir:
1) Bu kitabın mânaları (konuları) tevhîd, adalet, nübüvvet ve meâddır. Bunlar, neshi kabul etmeyip, son derece muhkemdirler.
2) Kur'ân'daki ayetler arasında tenakuz bulunmaz. Tenakuz, muhkem olmanın zıddıdır. Onun ayetleri, tenakuzdan uzak olunca, o zaman muhkem olmak tahakkuk etmiştir.
3) Bu ayetlerin lafızları, fesahat ve belagat hususunda, muaraza kabul etmeyecek bir noktaya

---

[1] 1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/495
[2] 2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/495-496

ulaşmıştır ki, bu da kuvvet ve sağlamlık ihsas eder.

4) Dinî ilimler ya nazarî ya da amelîdir. Nazarî olanlar, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü tanımaktır. O halde bu kitap, bu ilimlerin en kıymetlisini ve en güzelini ihtiva etmektedir.

Amelî olanına gelince, bu da, ya zahirî amelleri tezyin etmekten ibarettir ki, bu fıkıh ilminin konusudur. Yahut da, bâtınî halleri tezyin etmekten ibarettir ki, bu da, ruhu tasfiye etme ve gönlü anlaştırma, nefsi terbiye etme ilmidir. Biz, bu âlemde, bütün bu konular hususunda, işte bu kitaba, Kur'ân'a denk olan bir kitab göremiyoruz.

Böylece bu kitabın, ruhanî gayelerin en kıymetlisini ve ilâhi konuların en yücesini . kapsadığı, binâenaleyh onun, nakzolunma ve yokolmaya kabil olmayan bir kitap olduğu kesinlik kazanmış olur. "Muhkem" kelimesinin tefsiri hususundaki sözün tamamını, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetini (aıiimrân,7) tefsirinde zikretmiştik. 3[3]

Üçüncü Mesele

Fussilet kelimesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bu kitap, delillerin, ruhanî faydaların iyice açıklanmış olması gibi, apaçık beyân edilip bildirilmiştir. Bu deliller de tevhîd, nübüvvet, ahkâm, nasihatlar ve kıssaların delilleridir.

b) Bu kitap, sûre sûre, ayet ayet bölünüp fasıllara ayrılmıştır.

c) Bu kitap, toptan değil de parça parça, fasıl fasıl indirilmiştir. Bu ştkdaki anlama göre bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'rn (A'rât, 133) ayetidir.

Bu, "Bu mucize ve ayetler, birbiri ardınca parça parça gelmişlerdir" demektir.

d) Kulların muhtaç oldukları şeyler fasledilmiş, yani izah edilmiş ve özetlenmiştir.

e) Onun ayetleri, helâl -haram, meseller, terğib- terhîb, öğütler, emirler ve yasaklar olarak, bölünüp fasıllara ayrılmıştır. Böylece, herbirinin faydası tas.tamam olsun ve herbirinin konularına en mükemmel bir biçimde vakıf olunsun diye, bunlardan her birinin kendi başına müstakil, diğerine karışmamış olan bir faslı, bölümü bulunmaktadır. 4[4]

"Summe Edatı Hakkında

Ayetteki ifadesinin başındaki sümme edatı, zaman bakımından sonralığı ifâde etmeyip, durum bakımından sonralığı ifade eder. Bu, senin tıpkı, O ev güzel bir biçimde muhkem, sonra da en güzel bir biçimde mufassal kılınmış, tafsil edilmiştir " demen gibidir. Bu, senin yine, "Falanca, nesebi ve sülâlesi leîm (düşük), sonra da fiili kerim (değerli) olandır" demen gibidir. 5[5]

Beşinci Mesele

Keşşaf sahibi: "Bu ifâde, "Ben onları muhkem kıldım, sonra daonları tafsilatlandırdım" manasında, şeklinde de okunmuştur" der. İkrime ve Dehhâk'dan, d-Cai p ifâdesinin manasının, "Hak ile batılın arası ayrıldı" şeklinde olduğu rivayet edilmiştir. 6[6]

Altıncı Mesele

Cübbâî, Kur'ân'ın muhdes ve mahluk olduğuna, şu üç bakımdan bu ayetle istidlal etmek istemiştir:

a) Muhkem, failinin çok sağlam yaptığı şeye denir. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı yaratmış olmasaydı, onun için böyle denilmesi doğru olmazdı. Çünkü muhkem yapmak, ancak

---

[3] 3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/496-497

[4] 4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/497

[5] 5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/497

[6] 6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/497

fiiller için söz konusudur. Kur'ân için, "O muhkem olmayan bir varlık idi de, Allah onu sonradan muhkem kılmıştır" da denilemez. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın muhkem kıldığı kısmın, muhdes olmasını gerektirir ki, hiç kimse Kur'ân'ın bir kısmının kadîm, bir kısmının muhdes olduğunu söylememiştir.
b) Ayetteki e \M p ifâdesi, o Kur'ân'da bir ayrılış ve bölünmenin (kısım ve bölümlere ayrılışın) bulunduğuna delalet eder. Yine bu, o ayrılış ve bölünüşün, ancak bir yapanın ve failin yapmast ve bir mükevvinin tekvini ile olduğuna delâlet eder. Bu da, (bizim söylediğimiz) neticeye delâlet eder.
c) Ayetteki, "(Her işi) hikmetle yapan, (her şeyden) kemâliyle haberdâr olan (AHah)'ın ledünnünden"ifâdesi, "Allah'ın katından, indinden..." demektir. Halbuki kadîm olan şeyin, bir başka kadîmin indinden olduğu söylenemez. Çünkü eğer her ikisi de kadîm olmuş olsalardı, onlardan birinin öbüründen meydana geldiğini söylemek, bunun tersini söylemekten daha evlâ olmazdı.
(Ehi-i sünnet) alimlerimiz bu özelliklerin, o harf ve seslerle ilgili olduğunu söyleyerek bu iddiaya cevap vermişlerdir. Harflerin ve seslerin muhdes ve mahlûk olduğunu biz de kabul ediyoruz. Kur'ân hakkında, kadîm olduğunu iddia ettiğimiz şey, bu harf ve seslerin dışında, başka birşeydir. 7[7]

Yedinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Ayetteki ifadesi şu manalara gelebilir:
a) Biz, ayetteki "kitap" lafzının haber, uhktmet sözünün, bu haberin sıfatı ve ifadesinin de, haberin ikinci sıfatı olduğunu söyledik. Buna göre bu kelamın takdiri: "Elif lâm-râ. Hakîm ve Habîr'in katından bir kitapdır " şeklinde olur.
b) Bu ifâde, ikinci haber de olabilir' Buna göre takdiri, "Elif-lâm-râ. Hakîm ve Habir'in kattndandır" şeklinde olur.
c) Bu ayetteki fiillerinin sıfatı da olabilir. Buna göre, "Hakim ve Habir'in katından olarak, muhkem kılınmış ve apaçık bildirilmiş (bir kitap)" şeklinde olur. Böyle olması halinde, ayetin başı ile sonu arasına çok ince bir nükte girmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ayetleri, Hakîm'in katından muhkem kılınan ve işlerin nasıllığını bilip haberdar olanın katından tafsil edilen bir kitab..:" demiştir. 8[8]

"Tâ ki Attah'dan başkasına ibadet etmeyin. Şüphesiz ben size O'nun tarafından bir uyarıcı ve müjdeciyim ve tâ ki Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin ki sizi belirlenmiş bir müddete kadar güzel nimetleriyle fâidelendirsin, her fazilet sahibine kendi fazlını versin. Eğer yüz çevirirseniz ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım. Dönüşünüz ancak Allah'adır. O herşeye hakkıyla kadirdir" (Hûd, 2-4).
Bil ki bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var: 9[9]

Birinci Mesele

Bil ki ayetteki ifâdesi ile ilgili birkaç izah vardır:
1) Bu, mef'ûl-ü lehtir ve takdiri, "Bu, Allah'tan başka hiç kimseye ibâdet etmemeniz için, ayetleri muhkem kılınmış ve sonra apaçık bildirilmiş bir kitabtır" şeklindedir. Ben derim ki: Bu izah, yüce kitabın maksadının ancak bahsedilen bu şey, yani sâdece ve sadece Allah'a ibâdet olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla, ömrünü başka gayelere sarfeden herkes, pişman olur ve zarar eder.
2) Bu kelamın başındaki "en" "en-i müfessire"dir. Çünkü "ayetlerin tafsil edilmesi" ifâdesinde,

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/497-498
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/498
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/499

"ayetlerin söylenmesi" (yani fiili) manası vardır. Binâenaleyh daki edatını bu manaya hamletmek daha münasiptir. Çünkü ayetteki cümlesi o cümle üzerine atfedilmiştir. Binâenaleyh emrin nehiy üzerine atfedilebilmesi için, bunun manasının "Allah'tan başkasına ibadet etmeyiniz" şeklinde olması gerekir. Çünkü onun, "ibadet etmeyesiniz diye" şeklinde kalması, emir sığasında olan, "istiğfar ediniz" kısmının onun üzerine affedilmesine manîdir.

3) Ayetin takdiri şu şekilde de olabilir: "Elif-lâm-ra. Bu, insanlara, Allah'dan başkasına ibâdet etmemelerini emretmen ve onlara "Ben, Allah katından size gelen bir nezir (uyarıcı) ve bir beşir (müjdeleyici peygamberim)" demen için, hakîm ve habîr (Allah) katından gönderilmiş, ayetleri muhkem kılınıp açıklanmış bir kitaptır."

Allah en iyi bitendir. 10[10]

İbadetin Mahiyeti

Bil ki bu ayet, birkaç bakımdan mükellefiyet ihtiva etmektedir:

a) Allah Teâlâ, insanların kendisinden başkasına ibadet etmemelerini emretmiştir. Biz, menfî cümledeki istisnanın müsbeti ifâde ettiğini söylediğimizde, bu ifâdenin manası, Allah'dan başkasına ibadeti yasaklayıp sadece Allah'a ibadeti emretme olur ki doğrusu da budur. Çünkü Allah'ın dışındaki bütün varlıkların muhdes, mahluk ve terbiye edilmiş(geliştirilmiş) olduklarını, Allah'ın tekvini ve varetmesiyle var olduklarını daha önce beyân etmiştik. İbadet, huzû ve huşûyu ortaya koyup, alabildiğine tevazu ve tezellül içinde olmak demektir. Bu da, ancak kâinatı idare eden, merhametli ve lutufkâr bir yaratıcı için yapılırsa uygun olur. Binâenaleyh Allah'dan başkasına ibâdet etmenin ve Allah'a ibadetten yüz çevirmenin kötü bir şey olduğu aşikârdır. Bil ki Allah'a ibadet etmek, ibâdetten önce, Allah'ı bilip tanıma şartına bağlıdır. Çünkü mabudunu tanımayan, O'na yaptığı ibadetten istifade edemez. Bundan dolayı, Allah'a ibâdet etmeyi emretmek, aynı zamanda herşeyden önce O'nun marifetini elde etmeyi (O'nu bilip, tanımayı) emretmektir. Bunun bir benzeri de, Bakara Sûresinin başlarındaki, "Ey insanlar Rabbinize ibadet ediniz... "(Bakara, 21)ayetidir. Cenâb-ı Hak, bu buyruğunun peşinden, yaratıcının varlığına delâlet eden şu delilleri getirmiştir: "Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize (...)" (Bakara. 21). Bu, çok güzel ve yerindedir. Çünkü ibadeti emretmek, aynı zamanda marifetullah'ı elde etmeyi emretmektir. Dolayısıyla pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, marifetullah'ı elde etmeye delâlet eden ifâdesini de getirmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah "Şüphesiz ben size, O'nun tarafından bir uyarıcı ve müjdeciyim" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır: 11[11]

Hz. Peygamber Nezir ve Beşirdir

Birinci bahis: Minhu kelimesindeki zamir, daha önce geçmiş olan "Hakîm ve habîr" lafızlarına râcîdir. Dolayısıyla mana, "8en sizin için, o hakîm ve habir (Allah) tarafından gönderilmiş bir nezir ve bir beşirim" şeklindedir.

İkinci bahis: Ayetteki "Allah'dan başkasına ibadet etmeyin" emri, hem Allah'tan başkasına ibadeti yasaklamayı, hem de Allah'a ibadeti teşviki ihtiva eden bir sözdür. O halde, Hz. Peygamber (s.a.s), birinciye göre, ibadeti yapmayanlara çok şiddetli bir azabın geleceğini bildiren ve ikâz eden bir nezir, ikinci hususa göre de, o ibadeti yerine getirenlere, büyük bir mükâfaatın verileceğini müjdeleyen bir beşir olmuş olur.

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s), şu iki şeyden, yani uygun olmayan ve gereksiz şeyleri yapma hususunda uyarma ve uygun-gerekli şeyleri yapma hususunda, müjdelemek için gönderilmiştir.. 12[12]

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/499

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/500

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/500

Tevbe ve İstiğfar Hakkında

Bu ayetlerde bahsedilen hususlardan ikincisi, "Rabbinizden mağfiret isteyin" cümlesi ile; üçüncüsü "sonra O'na tevbe edin" cümlesi ile anlatılan şeydir. Alimler bu iki konunun arasındaki farkı izah hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

Birinci izah: Ayetteki, kelimesi "Rabbinizden, günahlarınızı bağışlamasını isteyiniz" manasındadır. Cenâb-ı Hak, daha sonra, bağışlanmanın tevbe vasıtası ile isteneceğini beyân ederek, "sonra O'na tevbe edin" buyurmuştur. Çünkü tevbeye götüren ve ona teşvik eden, "mağfiret is'.emek" demek olan istiğfardır. Bu da, Allah'dan mağfiret taleb etmenin yolunun, ancak tevbe etmekten geçtiğine delalet eder. Durum da gerçekten böyledr. Çünkü günahkâr, hak yoldan yüz çevirmiş demektir. Hak yoldan yüz çevirmeye devam eden kimsenin, bundan dönmediği (tevbe etmediği) müddetçe, bizzat maksûd olana yönelmesi mümkün değildir. O halde bizzat maksûd olan, matlûba yönelmektir. Fakat bu da, ancak matlûba zıd şeylerden yüz çevirmeyle mümkün olur. Binâenaleyh istiğfarın bizzat matlûb olmasından vetevbenin de istiğfarın tamamlayıcısı olmasından dolayı, matiûb oldukları ortaya çıkar, Varlık bakımından sonra olan, istenme hususunda önce olabilir. İşte bundan dolayı istiğfar tevbeden önce zikredilmiştir.

İkinci izah: Bu, "Geçmiş günahlarınızdan mağfiret taleb edin ve gelecek günahlarınız hususunda da Allah'a tevbe edin, yani yönelin" demektir.

Üçüncü izah: Bu, "şirkten ve günahlardan istiğfar edin, sonra da batıl işlerden Allah'a dönün" demektir.

Dördüncü izah: İstiğfar, Ailah'dan, uygun olmayan şeyi gidermesini istemek; tevbe de, insanın uygun olmayan şeyleri gidermeye sa'y-ü gayret etmesidir. Binâenaleyh kişinin, ancak Mevlâsından istemesine delâlet etsin diye, önce istiğfar zikredilmiştir. Çünkü insanı ona muktedir kılan, Allah'dır. İstiğfar'dan sonra teybe zikredilmiştir. Çünkü tevbe, insanın yaptığı ve sayesinde kötülükleri giderebildiği bir ameldir. Allah'ın fazlından medet ummak, kişinin kendi gayretinden medet ummasından önce gelir. .

Bil ki Allah Teâlâ o üç hususu zikredince, bundan sonra o hususlara dayanan faydalı ve matlûb olan neticeleri bildirmiştir. Matlûb olan şeylerin iki kısma hasredildiği malumdur. Çünkü onların tahakkuku ya dünyada olur, yahut âhirette. Dünyevî menfaatlar, ayette "Sizi belirlenmiş bir müddete kadar güzel nimetleriyle fâidelendirsin" cümlesi ile anlatılmıştır. İşte bu, ibâdete yönelenin, onunla meşgul olanın, dünyada durumunun düzgün ve gönlünün huzur içinde kalacağına delâlet eder: Bu ifâde ile ilgili birkaç soru vardır: [13][13]

Allah'ı Sevme ile Dünya Sevgisi Arasındaki Denge

Birinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s), hem "Dünya müminlerin hapishanesi, kâfirin ise cennetidir "[14][14] hem de "Belâ (en çok) Peygamberlere, sonra velilere, sonra buna yakın olanlara, sonra (derece itibari ile) daha aşağıda olanlara gelir[15][15] buyurmamış mıdır? Cenâb-ı Allah da ''Eğer bütün insanlar bir tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı,Rahman'} inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstüne çıkacakları merdivenleri hep gümüşten yapardı"(Zuhru). 33i buyurmuştur. Bu nasslar, dünyada taatla meşgul olanın nasibinin, bela ve sıkıntı olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki (tefsir edilen) ayetin muktezast ise, taatia meşgul olanın dünyadaki nasibinin rahatlık olacağını göstermektedir. O halde bunlar nasıl bağdaştırabilir?.

Buna birkaç yönden cevap verilebilir: . .

a) Bundan maksat, "Allah Teâlâ'nın kâfir beldelerin ahâlisinin kökünü kazıdığı gibi,

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/500-501

[14][14] Keşfu'l-Hafa 1/410,

[15][15] Benzeri bir hadis: TIrmizi, Zühd, 56 (4/602); Buhârî, Merdâ, 3 7/3).

mü'minlere kökten imha eden azap vermez" manasıdır.
b) Allah Teâlâ, onlar nerede olurlarsa olsunlar, rızıklarını onlara ulaştırır. Buna Cenâb-ı Hakk'ın, "Ehline (ve ümmetine) namazı emret. Kendin de ona sebatla devam et. Biz senden bir rızık istemiyoruz, seni biz rızıklandırınz" ıiaha. 1321 ayeti ile işaret edilmektedir.
c) Bana göre en güçlü izah şöyle denilmesidir: Allah'a ibadetle ve O'nu sevmekle meşgul olan, değişmesi, son bulması ve yok olması mümkün olmayan bir şeyi sevmekle meşgul demektir. Binâenaleyh kim bu hususta daha fazla derinleşir ve buna- daha çok kendini verirse, onun mahlûkâttan kesilmesi o nisbette tam ve mükemmel olur. Bu babdaki mükemmellik ne kadar çok olursa, sevinç ve sürür da o nisbette tam olur. Zira o, matlûbunun değişmeyeceği ve mahbûbunun sonlu olmayacağı hususunda emindir.
Fakat Allah'dan başkasını sevmekle meşgul olan kimse, devamlı olarak mahbûbunu elden kaçıracağı ve onun sön bulacağı korkusunun verdiği acı içinde olur. Dolayısıyla da huzursuzluk İçinde yaşar, kalbi ızdırabla dolu olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, kendisine hizmet ve ibadetle meşgul olanları anlatırken, "Hiç şüphesiz onu dünyada çok güzel bir hayat ile yaşatırız" (Nam. 97} buyurmuştur. 16[16]

Ecel Konusu

İkinci soru: Ayetteki, "Belirlenmiş bir müddete kadar..." kaydı, kulun iki eceli olduğuna ve ecelin öne alınabileceğine veya sonraya bırakılabileceğine delalet eder mi?
Cevap: Hayır, delâlet etmez. Çünkü ayet, "Allah Teâlâ, "Bu kul, şayet ibadet ederse, eceli falanca vakte kadar; yok eğer ibâdet etmezse eceli başka bir vakte kadardır" diye hükmetmemiştir. Fakat Allah, onun ibadetle meşgul olup olmaması halinde, ecelinin,o belirli vakitte olacağını bilmektedir. Böylece her insanın sadece tek bir eceli olduğu sabit olmuş olur.
Üçüncü soru: Niçin dünya menfaatlarınr., "meta" adı verilmiştir?
Cevap: Onların adiliğine ve ahiret yanında azlığına dikkat çekmek için. Ayrıca Cenâb-ı Hak, "Belirlenmiş bir müddete kadar" ifadesi ile de, dünya menfaatlerinin sonlu olduklarına dikkat çekmiştir. Böylece bu ayet, dünyâ menfaatlerinin değersiz, âdî ve sonlu olduklarına delâlet etmiş olur. 17[17]

İlâhi Lütuflar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun izahının ardından 'Ve her fazilet sahibine kendi fazlını versin'7 buyurmuştur ki, bununla uhrevî mutluluklar kasdeditmiştir. Bu ifâdede bazı incelikler vardır:
Birinci incelik: Ayetteki bu ifâde, "Her faziletliye, Hak Teâtâ, fazlının gereğini ve neticesini verir" manasınadır. Durum böyledir, çünkü insan, Allah'tan başkasıyla meşgul olmaktan alabildiğince uzak olup, marifetullah'ı elde etme arzusu da çok ileri derecede olduğunda, kalbi melekûtun nakşının kaşı ve sayesinde lâhuîî kutsiyyetin tecelli ettiği bir ayna olmuş olur. Fakat zulmânî (karanlık) bedenî alaka ve ilgiler, o ruhanî nurları bulandırır. Binâenaleyh bu alâkalar silinip yok olduğunda, o nurlar ışıldar, ışıklar alabildiğine parlar ve mutluluk sebebleri birbirini kovalar. İşte Hak Teâlâ'nın, "Her fazîlet sahibine, kendi fazlını versin" buyruğundan maksad budur.
İkinci incelik: Bu, âhiretteki mutluluk derecelerinin farktı farklı oiduğuna bir dikkat çekmedir. Çünkü o dereceler, dünyada gerçekleşen derecelere göre belirlenmiştir. Binâenaleyh Hak'tan başka herşeyden yüz çevirip, sadece Hakk'a kulluğa yönelmek, nihayetsiz derecelerde olunca, ahiret mutluluğunun dereceleri de sınırsızdır. İşte bu sebebten ötürü, "Allah her fazilet sahibine, kendi fazlını versin" buyurulmuştur.
Üçüncü incelik: Allah, dünya menfaatları hususunda, "Sizi, güzel nimetleriyle faidelendirsin":

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/502
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/502-503

ahiret saadeti hususunda da, "Her fazilet sahibine, kendi fazlım versin" buyurmuştur. Bu, dünyanın ve âhiretin bütün hayırlarının ancak Allah Teâlâ'dan olduğuna, O'nun yaratması.var etmesi,vermesi ve cömertliği ile olduğuna delâlet eder. Rahmetli babam hoca efendi şöyle derdi: "Eğer sebebler olmasaydı, hiçbir kimse şüpheye düşmezdi. Çünkü insanların çoğunun aklı kıttır. Onların • akıllarının, bu fânî vastta ve sebeblerle meşgul olması, akıllarını, herşeyin Allah'dan olduğunu müşahede etmekten alıkor, kör eder. Fakat ilâhî bilgilere dalanlar, hakikat nurlarının denizlerinde yüzenler Allah'ın dışındaki herşeyin, zatı gereği mümkin ve Allah'ın yaratmasıyla ancak var olabilen varlıklar olduğunu anlarlar. Böylece onların bakışları mâsivallah (Allah'tn dışındaki herşey)den kesilir ve onlar zarar verenin, faydalı olanın, verenin, vermeyenin hep Allah olduğunu anlarlar."

Allah Teâlâ bütün bu halleri beyan buyurunca, "Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek büyük bir gün ün azabından korkarım" (de!)" buyurmuştur. Durum böyledir, zira Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olan, dünyada âdeta kör olur. Binâenaleyh dünyada kör olan, ahirette de kör olur, yolca da daha şaşkındır. Bunu ortaya koyan şudur: Kim, dünyayı, onun leziz ve güzel şeylerini elde etmeye yönelirse, dünyaya olan sevgisi artar, tabiatı dünyaya meyleder ve dünyaya olan arzusu büyür. Binaenaleyh böylesi kimse öldüğünde, yantnda o şiddetli sevgisi ve meyli kalır da, esas mahbûbuna ulaşamaz. Bu durumda da belası artar, şakiliği tam olur. O günün azabı hususunda, işte bizce bilinebilen bu kadarcığıdır. Fakat o hallerin teferruatını dünya hayatında olduğumuz sürece bilemeyiz.

Daha sonra da Allah Teâlâ "Dönüşünüz ancak Allah'adır. O herşeye hakkıyla kadirdir" buyruğu ile de mutlaka Allah'a dönülüp varılacağını beyân etmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ'nın bu hitabında şöyle bir incelik vardır: Bu söz, hasr (sadece) manası ifâde eder. Yani, "Dönüşünüz başkasına değif, sadece Allah'a olacaktır" demektir. Binâenaleyh bu ayet, orada Allah'dan başka bir yöneticinin ve tasarruf edenin olmadığına delâlet eder. Durum, bu dünya hayatında da aynıdır. Fakat bazı insanlar, sebeblerle meşgul olunca, müsebbib'üi-esbâb (sebeblerin müsebbibi, yaratıcısı) olan Allah'a ulaşmaktan âciz olmuşlar ve bu dünya hayâtında herşeye güçlerinin yeteceğini sanmışlardır. Fakat ahiret yurdunda, bu yanlışlık da ortadan kalkacaktır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Dönüşünüz ancak Allah'adır'1 hitabı ile bu hasrı beyan etmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra "O, herşeye hakkıyla kadirdir" buyurur. Ben derim ki: Bu ifâde, bir bakıma büyük bir tehdid, bir bakıma da büyük bir müjdedir. Büyük bir tehdid oluşu şundandır: Ayetteki "O, herşeye hakkıyla kadirdir" buyruğu da, kendisinin herşeye kadir oluğuna, O'nun hüküm ve takdirini geriye çevirecek, meşietine mânı olacak bir güç, kuvvet bulunmadığına delalet eder. Pekçok ayıplarla ve büyük günahlarla, böylesi bir hâkimin huzuruna dönüp varmak gerçekten zordur.

Bu ayetin büyük bir müjde oluşu da şöyledir: Çünkü bu, o hâkimin, çok büyük, bir kudret ve ululuk sahibi, kulun da son derece zayıf ve aciz olduğuna delâlet eder. Güçlü, kudretli ve kuvvetli hükümdar, helakle yüzyüze âciz birisini gördüğünde, onu helakten kurtarır."(Güce) sahib oldun, binâenaleyh iyi davran, güzel muamelede bulun" darb-t meseli de bu manada söylenmiştir.

Bu kitabın musannifi der ki: Ömrümü ilim hizmetinde ve kitap okumada tükettim.

Hiçbir şeyde ümidim yok. Son derece zelil ve kusurluyum. Fakat kerim kimse, kadir olduğunda bağışlar. Ya Ekreme'l-Ekremîn, Ya Erhame'r-Râhimîn. Ey ayıplıların ayıplarını örten, çaresizlerin duasına icabet eden! Senden rahmet kovalarını evladım ve ciğerparelerimin üzerine akıtıp bizi fazlınla, atfınla, cömertliğinle, kereminle kurtarmanı niyaz ederim. 18[18]

"Haberiniz olsun ki ondan (o peygamberden düşmanlıklarını) gizlemeleri için göğüslerini dürüp bükerler. Elbiseleriyle örtündükleri zaman da (hallerine) dikkat et. (Halbuki) Allah, onların gizleyeceklerini de, açığa vuracaklarını da biliyor. Çünkü O, kalblerdekini bilir" (Hûd.

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/503-505

5). [19]

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ önceki ayette, "Eğer bana ibadet ve taattan yüz çevirirseniz, başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım" buyurup, bunun peşine, gizlice yüz çevirmenin de, açıkça yüz çevirme gibi olduğunu beyan buyurunca, "Haberiniz olsun ki onlar, yani o kâfirler, ondan, yani Hz. Peygamberden ve kavminden, hallerini gizlemek için göğüslerini dürüp bükerler (içlerinde ne olduğunu gizlemeye çalışırlar)..." buyurmuştur.
Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirlerin şu iki halini nakletmiştir:
a) "Onlar, göğüslerini dürüp bükerler." Arapçada birşeyi dürüp büktüğünde (sarıp sarmaladığında) dersin. Ayetteki bu ifade ile ilgili iki açıklama yapılmıştır: [20]

Münafıklar Allah'tan Hiçbir Şey Saklayamazlar

Birinci izah: Rivayet olunduğuna göre bir grup müşrik "Biz, kapılarımızı kapayıp, perdelerimizi örtüp, elbiselerimize bürünüp, Muhammed'e karşı düşmanlığı göğüslerimizin içine dürüp büktüğümüzde, o bizi daha nasıl bilip tanıyacaktır?" demişlerdi. Bu izaha göre, ayetteki "Göğüslerini dürüp bükerler" ifadesi, münafıklıktan bir kinaye olmuş olur. Buna göre sanki "onlar, Allah'tan saklayıp gizlemek için, açığa vurdukları şeyin (yani inancın, sözün, tavrın) zıddını kalblerinde saklarlar" denilmek istenmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Elbiseleriyle örtündükleri zaman da (hallerine) dikkat ef" ifadesiyle de, onların elbiseleriyle örtündüklerinde, Hz. Peygamber'den saklayıp gizledikleri şeye dikkat çekmiştir.
İkinci izah: Yine rivayet edildiğine göre bir kısım kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s) kendilerine uğradığında, göğsünü büker, sırtını döner ve elbiselerine bürünürlerdi. Buna göre ayetteki ifâdenin takdiri şöyle olur: "Onlar, Resûlullah'ın sözünü, okuduğu Kur'ân'ı duymamak ve aralarında arzu ettikleri gibi O'nu tenkid etmek için, O'ndan hallerini saklamak gayesiyle, Hz. Peygamber'den yüz çeviriyorlardı."
Ayetteki elâ edatı dikkat çekmek içindir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak ilk önce, Hz. Peygamber'den hallerini sakiamak için, ondan yüz çevirdiklerine dikkat çekmiş, sonra da onların bu gizlemeyi istedikleri vakte, yani elbiselerine büründükleri zamana dikkat çekmek için, elâ fafzını tekrar etmiştir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Dikkat et ki onlar, Allah'tan saklamak için, O'ndan yüz çeviriyorlar. Dikkat et ki onlar, elbiselerine büründüklerinde birşeyler saklıyorlar." Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu saklayıp gizlemelerinde bir fayda olmadığını, "Allah onların gizleyeceklerini de, agğa vuracaklarını da biliyor" ifadesiyle belirtmiştir. [21]

"Yerde yürüyen hiçbir canlı hariç olmamak üzere nzıkları Allah'ın üstünedir. Onların duracak yerlerini de, emânet edilen yerlerini de O bilir. (Bunların) hepsi (ve bütün halleri) o apaçık kitaptadır" (HÛd. 6).
Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, kendisinin, onların gizleyeceklerini de, açığa vuracaklarını da bilen olduğunu belirtince, bunun peşinden yine kendisinin bütün malumatı bildiğine delâlet eden ifâdeyi zikretmiştir. Binâenaleyh, her canlının, rızkının kendisine ancak Allah'dan gelmiş olduğu sabittir. Bu sebeple, şayet Cenâb-ı Hak bütün malumatı bilmeseydi, bu iş gerçekleşmezdi. Ayetle itgili birkaç mesele vardır: [22]

---

[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/505
[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/505
[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/505-506
[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/506

Dabbe: Yeryüzündeki Canlıların Rızıkları

Zeççâc şöyle demektedir: Dâbbe kelimesi, her canlıya verileh bir addır. Zira "dâbbe" kelimesi, debîb (kımıldama, debelenme) kelimesinden altnmış bir isimdir.. Bu lafza, müennesliktâ'si getirilerek, erkek-dişi olsun, rûh sahibi her canlı hakkında kullanılmıştır. Ancak ne var ki bu kelime, Arapların örfünde, hasseten, at için kullanılmaktadır. Bu ayette, bu lafızla kastedilen ise, aslî, lügavt manasıdır. Bu sebeple, bu ifâdenin içine bütün canlılar girmektedir. Bu husus, müfessirler arasında müttefekun aieyh olan bir husustur. Canlıların kısım ve türlerinin pekçok olduğunda ihtilâf yoktur. Bunlar, karada, denizde ve dağlarda bulunan canlılardır ki, Allah'tan başkası onların sayısını bilemez. Allah Teâlâ, onların yapılarının nasıl olduğunu, uzuvlarını, durumlarını, gıdalarını, girdikleri delikleri ve yerlerini; onlara uygun olan olmayan şeyleri bilendir. Göklerin ve yerlerin tabakalarını, hayvanların ve bitkilerin karakterlerini yöneten ilâh, nasıl olur da onların hallerini bilemez? Rivayet edildiğine göre Hz. Musa (a.s), kendisine vahiy geldiği bir sırada, kalbi, çoluk çocuğunun durumlarına takılıp kalmıştı. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Musa'ya. asasıyla, bir kaya parçasına vurmasını emretti. O da vurunca, kaya parçası yarıldı, içinden ikinci bir kaya parçası çıktı. Sonra, asasıyla ona da vurunca, o da yarıldı, içinden üçüncü bir taş çıktı. Daha sonra da değneğiyle ona da vurunca, o da yarıldı ve içinden, adeta bir zerre gibi, ağzında da gıdası yerine geçecek birşey olarak bir kurtçuk çıktı. Musa (a.s)'nın kulağından perde kaldırıldı da O, kurtçuğun "Beni gören, benim sözümü duyan, benim yerimi bilen, beni hatırlayan, rızıklandiran ve beni unutmayan zâtı, noksan sıfatlardan tenzih ederim" dediğini duydu. 23[23]

Mahlukatı Rızıklandırmak Allah'a Vacip midir?

Bazıları, bazı şeylerin Allah'a vacib olduğu hususunda bu ayete tutunarak, şöyle demişlerdir: "Çünkü, buradaki aiâ harf-i cerri. vücûb ifâde eder. Bu da, canlılara rtzık vermenin Allah'a vâcib olduğuna delâlet eder." Buna, "Bu, Allah'ın vaadi, fazlı ve ihsanı bakımından bir vâcibtir'1 diye cevap verilebilir. 24[24]

Haramdan Rızık Olur

Ehl-i sünnet âlimleri, rızkın, bazan haram da olacağını isbat hususunda bu ayete tutunarak, şöyle demişlerdir: "Çünkü, her canlıya rızık vermenin, vaad ve müstehak olmak bakımından, Allah'a vâcib olduğu sabittir. Halbuki Allah Teâlâ, vâcib olanı ihlâl etmez. Sonra biz bazan, ömrü boyunca helâldan yemeyen insanlar görürüz. Binâenaleyh haram, bir rızık olmasaydı, Allah Teâlâ, o canlıya rızkını ulaştırmamış olurdu. Böylece de O, vacibi ihlâl etmiş olurdu ki, bu muhaldir. İşte böylece biz, haramın bazan rızık olacağını anlamış oluyoruz. 25[25]

"Müstakarr" ve "Müstevda" Kelimelerinin Tefsiri

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların duracak yerlerini de, emânet edilen yerlerini de O bilir" ifadesine gelince, bil ki, "müstekarr", o canlının yeryüzündeki, dünyadaki yeridir. "Müstevda" ise, o canlının, sulbte veya rahimde, yahut da yumurtada karar kılmadan önce bırakılmış olduğu yerdir. Ferrâ, "Canlı mahlukun gece-gündüz sığındığı yere müstekarr, ölüp kaldığı yere ise müstevda denilmiştir" demektedir. "Müstekarr" ve "müstevda" kelimelerinin tafsilatlı bir biçimde izahı, En'âm Sûresi'nde 98, ayetin tefsirinde geçmişti.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Bunların) hepsi (ve bütün halleri) o apaçık kitaptadır"

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/507
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/507
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/507

buyurmuştur. Zeccâc: "Bu, "Bu, Allah'ın ilminde sabittir" manasındadır" derken, bazıları da bu ifâdeye Levh-i Mahfuz manasını vermişlerdir. Biz bunun faydasını, Cenâb-ı Hakk'ın (Enam, 59) ayetinin tefsirinde anlatmıştık. 26[26]

"O. hanginizin amelinin daha güzel olduğu (hususunda) sizi imtihan etmek için gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Arşı su üstünde idi. Andolsun ki, "ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz" dersen, kâfir olanlar mutlaka "Bu, apaçık bir aldatmadan başka (bir şey) değildir" derler" (Hûd, 7),
Bil ki Allah Teâlâ, önceki deli! ile, bütün malumatı bildiğini isbât edince, bu ayet ile de, kendisinin, bütün makdûrâta kadir olduğunu isbât etmiştir. Gerçekten de, bu iki delilden her biri, Allah'ın hem ilminin, hem de kudretinin mükemmel olduğuna delâlet eder. 27[27]

Başlangıçta Allah'ın Arşı Su Üzerinde İdi

Bif ki Cenâb-ı Hakk'ın, "O. gökleri ve yeri altı günde yaratandır" ifâdesinin tefsiri, Yunus, 3 ayetinin tefsirinde tafsilatlı olarak geçmişti.
Burada geriye, bizim"Arşı su üstünde idi" ayetini tefsir etmemiz kalmaktadır. Bu hususta Ka'b şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, yeşil bir yakut yarattı; sonra da ona, heybetle baktı. Bunun üzerine o yakut, titreyen bir su oluverdi. Sonra da rüzgârı yarattı, böylece suyu, o rüzgârın üzerine koydu. Sonra da Arşı suyun üzerine koydu." Ebu Bekr el-Esamm da şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin manası, Arapların tıpkı"Semâ, arz üzerindedir" demelerine benzer. Bu söz, onlardan birinin diğerine yapışık olduğunu belirtmek için söylenmiş değildir."
Hâdise nasıl olursa olsun, bu, Arş ve suyun, gökler ve yer yaratılmadan önce bulunduklarına delâlet eder. Mutezile şöyle demektedir: "Ayette, Arş ve suyun yaratılmasından önce meleklerin bulunduğuna dair bir delâlet bulunmaktadır. Zira, Arş ve sudan hiç kimse yararlanma ksızın bunların yaratılması makul olmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak, Arş ve suyu yaratırken, onları ya bir fayda için yaratmıştır; veya bir fayda söz konusu olmaksızın yaratmıştır. İkinci ihtimal anlamsızdır. Binâenaleyh, geriye birinci ihtimal kalır ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın onları bir faydadan dolayı yaratmış olmasıdır. O fayda da, ya Allah'a yönelik olur, ki bu imkânsızdır; zira Allah Teâlâ, fayda ve zarardan münezzeh ve yücedir. Veyahut da bu fayda, başkasına yöneliktir. Öyleyse o başkasının canlı olması gerekir.Bunu kabul eden herkes, o canlının melekler cinsinden olduğunu-söyler.
Ebu Müslim el-İsfehani'ye gelince o,*Cenâb-ı Hakk'ın, "Arş su üstünde idi" buyruğunun manası, "Allah'ın, gökleri bina etmesi, suyun üzerine olmuştur" şeklindedir" demiştir ki, bunun tefsiri, Yunus 3 ayetinin tefsirinde geçmişti. Yine Allah Teâlâ, gökleri su üzerine bina ettiği zaman, bunun çok bedî ve hayranlık uyandırıcı olduğunu beyân etmiş olur. Zira, hafif bir yapı bile, sert ve sağlam bir zemin üzerine kurulmadığı zaman, ayakta durmaz. O halde bu büyük şey, su üzerinde kurulduğu zaman, artık durum nasıl olur? Burada birkaç soru bulunmaktadır: 28[28]

Bazı Sorular

Arş'ın Su Üzerinde Olmasının Hikmeti?

Birinci soru: Arşın, gökler ve yeryüzü yaratılmadan önce, su üzerinde bulunduğunun anlatılmasının faydası nedir?
Cevap: Bunda birkaç bakımdan, Allah'ın kudretinin çok mükemmel olduğuna bir delâlet

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/507-508
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/508
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/508-509

bulunmaktadır:

a) Arş, göklerden ve yerden daha büyük olmasına rağmen, su üzerinde bulunmaktadır. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak, ağır olan şeyi direksiz olarak tutmaya kadir olmasaydı, bunu yapması mümkün olmazdı.

b) Allah Teâlâ, suyu, herhangi bir şey üzerinde olmaksızın tutmuştur. Aksi halde, âlemin kısımlarının sınırsız olması gerekirdi ki, bu da bizim bahsetmiş olduğumuza delâlet eder.

c) Allah, yaratılanların en büyüğü olan Arş'ı, altında bir direk, üstünde bir bağı olmaksızın, yedi kat göğün üzerinde tutmuştur ki, bu da yine bizim bahsettiğimize delâlet eder. 29[29]

Yaratılışın İlk Merhalesi

İkinci soru: Şu rivayet doğru mudur? "Ey Allah'ın Resulü, Rabbimiz, gökleri ve yeri yaratmadan önce nerede idi?" denildi de, bunun üzerine Hz. Peygamber: "O. hem altında hem de üstünde hava bulunan bir bulutta idi" buyurdu!

Cevap: Bu rivayet zayıftır. Evlâ olan, meşhur olan haberin kabul edilmesidir ki, o da Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Allah vardı: O'nunla beraber hiçbir şey yoktu. Sonra, Arşı da su üzerinde idi "30[30] şeklindeki sözüdür. 31[31]

Allah'ın Kullarını İmtihan Hikmeti

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın "hanginizin ameli daha güzel olduğu (hususunda) sizi imtihan etmek için" ifâdesindeki lâm, Allahu Teâlâ'nın, gökleri ve yeri. mükellefleri denemek için yaratmış olmasını iktizâ eder.

Binâenaleyh, bu husustaki durum nasıldır?

Cevap: Bu sözün zahiri, Allah teâlâ'nın, bu büyük âlemi, mükelleflerin menfaati için yaratmış olmasını gerektirir. Bu görüşü, bazı kimseler benimsemiştir. Bu hususta her bir kısmın, diğerinin benimsemiş olduğu görüşün dışında izahları bulunmaktadır.' O görüşleri açıklamak, bu kitaba uygun düşmez. "Allah'ın fiil ve hükümleri, kulların maslahatlarına bağlanamaz!" diyenler şöyle demişlerdir:"Bu ifâdenin başındaki ta'lîl, illet lamı, zahir durum itibariyle gelmiş olup, bunun manası, şayet, "Allahu Teâlâ, öyle bir nizama göre iş yapmıştır ki, şayet fayda gözeterek işlerini yapması caiz olan bir kimsenin yapması halinde de sadece bu maksad göz önünde tutulurdu." 32[32]

Neticeyi Bilmek İçin Allah'ın İmtihana İhtiyacı Yoktur

Dördüncü soru: İmtihan etmek, ancak işlerin neticelerini bilmeyenler için söz konusudur. Halbuki bu, Allah hakkında imkânsızdır. O halde imtihan etmek, Allah hakkında nasıl düşünülebilir?

Cevap: Bu sözü biz. Cenâb-ı Hakk'ın Bakara süresindeki {Bakara. 21) ayetinin tefsirinde detaylı biçimde ele aldık.,

Bil ki Allah Teâlâ, bu âlemi, mükellefleri deneyip imtihan etmek için yarattığını beyân buyurunca, işte bu. haşrin ve neşrin kesinlikle tahakkuk edeceğine hükmetmeyi gerektirir. Zira, denemek ve imtihan etmek, iyilikte bulunana rahmet ve mükâfaat, kötülük yapana da ceza tahsis edilmesini gerektirir. Bu da ancak, mead'i ve Kıyameti kabul etmekle tamamlanır. İşte tam bu sırada Hz. Muhammed (s.a.s)'e hitâb ederek: "Andolsun ki,

"Ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz" dersen, kâfir olanlar mutlaka. "Bu. apaçık bir aldatmadan başka birşey değildir" derler" buyurmuştur. Bu, "Onlar, bu sözü kabul etmez ve öldükten sonra dirileceğini söylemenin yanlış olduğunu söylerler" demektir. 33[33]

---

[29] [29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/509-510

[30] [30] Keşfu'l-Hafâ 2/130-131

[31] [31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/510

[32] [32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/510

Söz Hakkında "Sihir" Tabiri Kullanılır mı?

Eğer denilirse ki: "Sihir diye vasfedilen bir şey, hususî bir fiil olamaz. O halde, bu söz, nasıl olur da sihir olarak nitelendirilir?" denilirse, biz deriz ki:
Buna birkaç yönden cevap verilebilir:
a) Kafffll, bunun manasının şu şekilde olduğunu söylemiştir: "Bu söz, sizin, insanlan dünya lezzetlerinden men etmek ve onları, size inkıyada zorlamak ve itaatiniz altına almak için uydurduğunuz bir hiledir."
b) Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin manası, "sihir bâtıl t bir iştir" şeklindedir. Nitekim Allah Hz. Musa'dan naklen, "Bu sizin getirdiğiniz şey sihirdir. Allah şüphesiz ki onu iptal edecektir" (Yunus, sı) buyurmuştur. O halde ifâdesinin manası. "O ancak, açık bir bâtıldır" şeklinde olur.
c) Kur'ân, öldükten sonra dirilmenin olacağına hükmetmektedir. Halbuki onlar, Kur'ân hakkında, onun bir sihir olduğu şeklinde bir ta'n ve tenkîdde bulunurlar. Aslı tenkîd etmek, fer'i tenkîdi ifâde eder.
d) Hamza ve Kisaî, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i kastettiğini belirterek "Bu ancak, bir sihirbazdır" şeklinde okumuşlardır. Buna göre onlar, "sihirbazsa, yalancıdır" demek istemişlerdir. 34[34]

Müşriklerin İstihzalarını Red

"Andolsun ki biz kendilerine gelecek azabı sayılı bir müddete kadar erteiesek. mutlaka diyecektendir ki: "Bunu alıkoyan da ne?" Haberiniz olsun ki azab bunlara geleceği gün, kendilerinden döndürülecek değildir- Eğlenceye
alageldikleri şey onları çepeçevre kuşatmıştır" (Hûd. 8).
Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin, "Bu. apaçık bir sihirden başka birşey değildir" sözleri ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanladıklarını nakledince, bu ayette de onların bir başka bâtıllarını bildirmiştir. O da şudur: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tehdid ettiği azabın gelmesi gecikince, istihzaya başlayarak, "O azabın bize gelmesine mâni olan sebeb ne?" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara, "Alay ettikleri o azabın inmesi için. tayin ettiğim vakit gelince, azab onlardan geri dönmeyecek ve onları her taraftan saracaktır" diyerek cevap vermiştir.
Geriye ayetle ilgili birkaç soru var: 35[35]

Kâfirlere Gelecek Azab Dünyada mı, Ahirette mi Olacak?

Birinci soru: Bu azabdan murad, dünyevi azab mı, uhrevi azab mı? Cevap: Müfessirlerin bu hususta farklı görüşleri vardır:
a) Allah*ın bu ayetteki hükmü, onlardan hiçbirine kökünü kazıma azabıyla azab etmeyip, bunu Kıyamet gününe bırakacağıdır. Binâenaleyh Hak Teâlâ onlara gelecek azabı erteleyince, onlar istihza yolu ile, "Bunu alıkoyan da ne?" demişlerdir.
b) Bununla, cihad emri ve Bedir günü başlarına gelen şey kastedilmiştir. Bu izaha göre, bu görüştekiler ayetteki, "O. onları çepeçevre kuşatmıştır" buyruğunu, "O azab onların başına Bedir günü geldi" diye te'vil etmişlerdir. 36[36]

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/510-511
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/511
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/511-512
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/512

"Ümmet, Sayılı Müddet" Ne Demektir?

İkinci sorg: "Sayılı bir müddete kadar" ifadesinden murad nedir?
Buna iki bakımdan cevap verilebilir:

a) "Ümmet" kelimesinin asıl manası, insan ve cemaattir. Binâenaleyh sen, "İnsanlardan bir ümmet bana geldi" dediğin zaman, bu "ümmet" kelimesiyle, bir araya gelmiş bir topluluk kasdetmiş olursun. Nitekim Cenâb-ı Allah, "O. suyun üst tarafında insanlardan bir ümmet buldu. Onlar, hayvanlarını suluyorlardi." iKasas. 23) ve "Bir ümmetten sonra (Yûsuf'u) hatırladı" yani "bir ümmet sona erip. yok olduktan sonra.. "(Yûsuf. 45) buyurmuştur. İşte burada da, Hak Teâlâ'nın bu buyruğunun manası, "İnsanlardan bir ümmet sona erinceye kadar",, yani, "Bu sözlü va'id ve tehdidden sonra bir ümmet sona erinceye kadar, eğer onlara azabı ertelersek, onlar "Bunu alıkoyan da ne?" derler. Halbuki bu va'id ile tehdid edilen insanlar yok olup gittiler" şeklindedir. Bu, birşeyi onda meydana gelecek şeyin adıyla adlandırmaktc Bu tıpkı,"Ben, ikindi namazında falancanın yanında idim, yani ikindi namazı zamanında onun yanındaydım" demen gibidir,

b) "Ümmet" kelimesi, "maksad, kasıt" manasına gelen masdanndan müştaktır. Sanki Altah, bununla tehdid edilen azabın gerçekleştirileceği kastedilen o vakti murat etmiştir.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Allah, azab henüz meydana gelmemiş iken, niçin mazi sigasıyla, "onları çepeçevre kuşatmıştır" buyurur?

Cevap: Bu kitabın pekçok yerinde bu tür ayetler çokça geçti. Bu husustaki kaide, Cenâb-ı Hakk'ın, iyice te'kid ve kesinliğini bildirmek için, Kıyamet hallerini mazi sîgalarıyla haber vermiş olmasıdır. 37[37]

Gafil İnsanın Nankörlüğü

"İnsana tarafımızdan bir rahmet tattırıp da sonra bunu kendisinden çekip ahversek, andolsun o, ümidini kesen bir adam. bir nankör olur. Şayet kendisine dokunan bir dertten sonra ona nimeti tattınrsak. Andolsun "Benden kötülükler uzaklaşıp gitti" diyecek. Çünkü o artık şımarıktır. böbürlenendir. (Dertlere) göğüs gerip de güze! güze! amelde bulunanlar böyle değildir. Mağfiret ve büyük mükafaat işte bunlar içindir" (Hûd. 9-11).

Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirlerin azabının, geç de olsa mutlaka başlarına geleceğini bildirince, bundan sonra onların kâfirliklerini ve o azaba müstehak olduklarını bildirmek üzere "insana bizden bir rahmet tattmrsak (...)" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 38[38]

Birinci Mesele

Ayetteki "insan" ile kimin kastedildiği hususunda iki görüş vardır:
Ayette Geçen "İnsan"ın, Herhangi Bir İnsan Olduğu Fikri
Birinci görüş: Bununla, mutlak manada insan (yani herbir insan) kastedilmiştir. Bunun böyle olduğunu şunlar gösterir:

1) Allah Teâlâ, bu ifadeden, "Göğüs gerip de güze! güzel amelde bulunan!ar"\ istisna etmiştir. İstisna ise, istisna yapılmaması halinde, sözün hükmüne girecekleri o hükmün dışında bırakmak için yapılır. Binaenaleyh ayetteki "insan" lafzının içine, mü'min ve kâfir herkesin girdiği sabit olur. Bu, bizim görüşümüze delâlet eder.

2) Bu ayet, yapılan bu izaha göre, Hak Teâlâ'nın, "Asra yemin ederim ki muhakkak insan kesin ziyandadır. Ancak iman eden, güzel güzel amellerde bulunanlar (...) müstesna"(ASr, 1-3) ayetleri ile, "Gerçekten insan hırsına düşkün yaratılmıştır: kendisine ser dokundu mu feryadı basar, ona hayır dokununcaya çok cimri olur. Fakat namaz kılanlar (...) müstesna.."

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/512-513
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/513

(Meâric. 19-23} ayetlerine de uygundur.
3) İnsan, acizlik ve zayıflık mizâc; üzere yaratılmıştır. Nitekim İbn Cüreyc, bu ayetin tefsirinde: "Ey âdemoğ!u,sana Allah'tan bir nimet geldiğinde, ne kadar nankör olursun! O nimet senden alındığında da ne kadar ümidsiz olursun!" demiştir. 39[39]

Ayette Geçen 'İnsan'dan Maksadın Kâfir Olduğu Fikri

İkinci görüş: Ayetteki "insan" ile, kâfir insan kasdedilmiştir. Bunun böyle olduğuna şunlar delâlet eder:
1) Başında elif-lâm bulunan müfred kelimede asıl olan, onun, eğer bir mani yok ise, daha önce bahsi geçene hamledilmesidir. Bu ayette buna. herhangibir mani yoktur. Binâenaleyh "insan" lafzının, daha önce bahsedilene hamledilmesi gerekir. Burada az önce bahsi geçen ise, kâfir insandır, kâfirlerdir.
2) Bu ayette insan için zikredilen sıfatlar, ancak kâfirlere uygun düşer, zira Cenâb-ı Hak onu "ümidsiz" diye tavsîf etmiştir. Ümidsizlik ise kâfirlerin özelliğidir. Nitekim Ailah "Kâfirler güruhundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez"(Yusuf. 87ı buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, bu insanı, nankörlükle tavsif etmiştir ki, bu onun kâfir olduğunu açıkça ortaya kor. Yme bu insanın, rahata erdiğinde "Benden kötülükler uzaklaşıp gitti" dediğinden bahsetmiştir ki, bu söz Allah'a karşı bir cüretkârlıktır. Yine Allah Teâlâ, onun "şımarık" olduğunu söylemiştir. "Allah ise. şimaranlan sevmez" (Kasas 76). Allah, o insanı "fahur" (böbürlenen) diye tavsif etmiştir ki bu da mü'minlerin sıfatı değildir. Bu görüşü benimseyenler sonra, "Bütün bu mahzurların bizim için söz konusu olmaması için, ayette bahsedilen istisnayı, "istisna-yı munkatî" olarak kabul etmek gerekir'1 demişlerdir. 40[40]

İzake Na’ma ve Derra Kelimelerinin İzahı

Gerek izake ve gerek zevk kelimeleri, tadılan şeyin en azını (azıcık tadmayı) ifade ederler. Buna göre, maksad, "O insan, azıcık dünyevi bir hayır elde edip tattığında, hemen inada ve tuğyana girer, yine azıcık bir sıkıntı ve belaya uğrayınca da hemen ümidsizliğe. çaresizliğe ve nankörlüğe düşer" manasıdır. Halbuki dünya zaten az ve değersizdir. Dünyadan bir insanın elde edeceği şey de (ne kadar çok olsa da aslında) azdır. O miktarı tadmak, azıcık bir hayırdır. Sonra o. uyuyanların rüyasına, vesveseli insanların hayaline benzer ve son derece hızla yok olur. O halde tadılan bu şey, azın azıdır. Bununla beraber insanın onu taşımaya gücü yoktur ve onun yanısıra, insanın o azıcık şeyi en güzel bir şekilde yerine getirmeye de sabrı yoktur. Na'mâ kelimesine gelince, Vahidî şöyle der: "Bu, sahibinde izleri görünen nimettir. Darrâ kelimesi de, sahibinde eseri, tesiri görünen zarar manasınadır. Çünkü bunlar, ve (kırmızı ve şaşt) kelimeleri gibi, görünen halteri ifâde etmek için kullanılırlar. İşte, "nimet" ile "na'mâ", "mazarrat" ile "darrâ" arasındaki mana farkı budur." 41[41]

Üçüncü Mesele

Bil ki dünyanın halleri devamlı değildir. Aksine hep değişken ve sonlu şeylerdir. Fakat buradaki kaide ya
nimetin mihnete ve Iezzetin afete dönüşmesi, yahut da bunun aksi olmasıdır. Bu da, hoşlanılmayan şeyden, sevilip hoşlanılana; haramlardan hoş ve.helal olan şeylere geçmektir. 42[42]

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/513-514
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/514
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/514-515
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/515

Mümin ve Kâfirin Nimetlere Bakışları

Birinci kısım: Hak Teâlâ'nın "insana tarafımızdan bir rahmet tattırıp da sonra bunu kendisinden çekip ahversek, andolsun o ümidini kesen bir adam, bir nankör olur" buyruğu ile kastedilendir. Velhasıl Allah Teâlâ, bu insanın, ümidini keseceğini ve nankör olacağını bildirmiştir. Bunu şöyie izah edebiliriz: O insan, nimetleri yok olunca ümidsizliğe düşer. Çünkü kâfir, o nimetin kendisine gelişinin tesadüfen olduğuna inanır. Daha sonra o tesadüfün yeniden kendisi için hasıl olma ihtimalini uzak görür ve bu sebebie de o nimetin tekrar kendisine gelmesini adetâ imkânsız sayar. Böylece de ümidsizliğe düşer. Müslüman ise, o nimetin ancak Allah'dan olduğuna, O'nun fazlı, ihsanı, lûtfu ve keremi ile gerçekleştiğine inanır. Dolayısıyla o müslüman için, bir ümidsizlik söz konusu olmaz Aksine o, "Belki de Allah Teâlâ bundan sonra, o nimeti bana, öncekinden daha mükemmel, güzel ve daha üstün otarak tekrar verir" der. Fakat o kâfir insan, bu nimetin tahakkuk etmesi halinde, nankör olur. Çünkü oT kendisine nimet verildiğinde bunun tesadüfi olarak meydana geldiğine veyahut da, kendi çaba ve gayretiyle olduğuna inantr. İşte bu durumda da, o nimete karşılık Allah'a şükretmez. Velhasıl kâfir, elindeki nimet zail olunca ümidsizliğe düşer, kendisine nimet verilince de nankör olur.

İkinci kısım da, insanın sevmediği şeyden, sevdiğine; sıkıntıdan nimete geçmesidir. Kâfir bu durumda şımarır ve böbürlenir. Şımarıklığın doruk noktasına gelen kâfirin en son arzusu, dünyevi mutlulukları elde etmesidir. Çünkü o, manevi ve uhrevi mutluluklara inanmamaktadır. Binâenaleyh o, dünyalığı elde ettiğinde, sanki bütün mutlulukları elde ettiğini sanır. İşte bu sebebie de, onlar yüzünden alabildiğine şımanr. Kâfir insanın böbürlenmesine gelince, bu şöyle oiur: Gayelerini elde etmesi, mutluluklarının sonudur. İşte bu sebebie o, bunlarla böbürlenir. Velhasıl Allah Teâlâ, kâfirin belâ esnasında sabreden ve nimetleri elde edince şükreden kimselerden olmadığını beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu hususu iyice izah edince, "(Dertlere) göğüs gerip de güzel güze! amelde bulunanlar böyle değil" buyurmuştur ki, bu cümle ile, önceki ifâdede anlatılanların zıddı kastedilmiştir. O halde burada kastedilen o kimsenin belâ esnasında sabredicilerden olmasıdır. Ayetteki, ""Güzel güzel amelde bulunanlar" sözü ile kastedilen de, bu kimsenin rahatlık ve huzur esnasında şükredenlerden olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların durumlarını beyan buyurarak,

"Mağfiret ve büyük mükâfaat işte bunlar içindir" demiştir. Böylece Allah, o mü'minler için şu iki neticeyi birleştirmiştir:

a) İkâb zail olup ondan kurtulmak ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar için (...) bir mağfiret vardır" ifadesiyle kastedilendir.

b) Mükâfaat elde etmek. Bu da, O'nun, "ve büyük bir mükâfaat" ifâdesinden anlaşılandır. Bahsettiğimiz bu açıklamaya iyice vâkıf olan kimse, bu kerîm kitâb olan Kur'ân'ın lafızları bakımından mucize olması yanında, manaları bakımından da mucize olduğunu anlamış olur. 43[43]

Kâfirlerin Tahakkümle Rastgele İstekleri

"Şimdi sen müşriklerin, belki: "Ona gökten bir hazine indirilseydi, yahut maiyyetinde bir de melek gelseydi ya" demelerinden dolayı, sana vahyolunandan bir kısmını, bu yüzden yüreğin daralarak, hemen terk mi edivereceksin? Sen ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye hakkıyla vekildir" (Hûd. 12).

Bil ki bu, o kâfirlerin sözlerinin bir başka nev'idir. Allah Teâlâ, Peygamberinin kalbinin, işte bu sebeple daraldığını beyân buyurmuş,sonra da onu, ikramı ve ilahi teyidiyle kuvvetlendirerek

---

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/515-516

takviye etmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 44[44]

Ayetin Nüzul Sebebi

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Mekkeli önderler: "Ey Muhammed (s.a.s), şayet peygamber isen,
Mekke dağlarını bize altın yap!"; başkaları da "Bize, senin peygamberliğine şehâdet edecek melekler getir!" demişlerdi de, O da: "Benim buna gücüm yetmez!" deyince de, işte o zaman bu ayet-i kerime nazil olmuştu. 45[45]

Müşriklerin Pazarlık Yapma Teşebbüsleri

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın "sana vahyolunandan bir kısmını, ... hemen terk mi edevereceksin?" ifadesiyle neyin murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Sana tâbi olmamız ve seni tasdik edebilmemiz için, bize, içinde bizim putlarımızı, ilahlarımızı tenkit eden bir husus bulunmayan bir kitap getir!.." diyorlardı!' Hasan el-Basrî: "O müşrikler, HÎ. Peygamber'd en, "Kıyamet, muhakkak vukûbulacaktır" dememesini talep ediyorlardı" derken; bazıları da: "Bu ifâdeyle, onların cehalet, taklid ve batılda ısrar sıfatlarıyla nitelendirilmeleri kasdedilmiştir" demiştir. 46[46]

Vahy, Allah'ın Himayesindedir, Değişmez

Bütün müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s) için, kendisine nazil olan vahiy ve tenzile hiyânet etmesinin ve kendisine vahyolunan şeylerin bir kısmını terketmiş olmasının caiz olamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir.
Çünkü bunu caiz görmek, bütün şeriat ve mükellefiyetler hususunda şüphe duyma neticesine götürür ki, bu, peygamberlik müessesesini zedeler. Hem, peygamber göndermenin gayesi, Allah'ın teklif ve hükümlerini tebliğ etmektir. Binâenaleyh, bu fayda gerçekleşmeyince, peygamberlik, kendisinden beklenen faydayı ifa etmemiş, yerine getirmemiş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, "'sana vahyolunandan bir kısmım ^ hemen terk mi edivereceksin?" hitabından, Hz. Peygamberin bunu yapmış olması değil de, bir başka şeyin kasdedilmiş olması gerekir. Alimlerin bu hususta çeşitli izahları bulunmaktadır:
a) Hz. Peygamberin, Allah tarafından kendisine böylesi etkili tenkitlerin gelmesine sebep olacak bir şeyden dolayı, vahyi ve tenzili edâ etmede kusur etmeyeceğinin Allah tarafından bilinmesi imkânsız değildir.
b) Onlar, Kur1 ân-a inanmıyor ve onu hafife alıyorlardı. İşte bundan dolayı da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in canı, onlara kabul etmeyecekleri ve gülecekleri şeylerin ilkâ edilip vahyedilmesine sıkılıyordu. Böylece Allah Teâlâ, risâleti edâ, onların bozuk iddialarına aldırmama ve onların alaylarına kulak asmama hususunda peygamberini teşvik edip heyecanlandırmıştır. Bundan maksadı da, "Eğer o, o vahyi edâ ederse, onların alaylarına ve akılsız muamelelerine maruz kalacağına; yok eğer, vahyi onlara tebliğ etmezse, Allah'ın vahyini terketmiş olup bu hususta hiyânet etmiş olacağına" dikkat çekmektir. İşte bundan dotayı, peygamberin, bu iki zarardan birisine mutlaka katlanması gerekir. Onların kendisine yapmış oldukları akılsızca ve beyinsizce muamelelerine katlanması, Allah'ın vahyinde bir hiyânete düşmekten daha basit ve daha hafiftir. Binâenaleyh, bu sözün zikredilmesinin gayesi, bu inceliğe dikkat çekmektir. Zira insan, birşeyi yapma veya yapmama gibi iki şıktan her birinin, büyük bir zarar ihtiva ettiğini bilir, sonra da, yapmamadaki zararın daha büyük ve

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/516
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/516
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/517

daha şiddetli olduğunu anlarsa, o fiili yapmak, kendisine daha basit ve kolay gelir. Binâenaleyh, bu sözün zikredilmesinin maksadı, anlatmış olduğumuz bu husustur.
İmdi eğer denirse ki: "Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi, şekk ve ihtimal ifâde eden bir kelimedir. Öyleyse, bunun zikredilmesinin faydası nedir?" biz deriz ki:
Bundan maksat, men etmektir. Çünkü Araplar, birisini bir şeyden uzaklaştırmak istedikleri zaman ona, o "hususta herhangi bir şüphesi olmadığı halde, "Umulur ki sen, şöyle yapabilirsin! (yani, yap) derlerdi. Yine, bir kimse çocuğuna, ona bir şeyi emretmesi halinde "Galiba, sana emrettiğim hususta kusur ediyorsun" der, bununla, o emrini kuvvetlencJirmeyi kasteder ki, bunun manası, "Oğlum, emrimi yap, yerine getir, terketme" şeklinde olur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "bu yüzden yüreğin daralarak" ifâdesine gelince, dâik kelimesi, dayyık (sıkışmış, daralmış) anlamındadır. Vahidî şöyle demektedir "Bu ikisi arasındaki fark şudur: kelimesi arızî, devamlı ofmayan bir can sıkıntısını, daralmayı ifâde eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), insanların, gönlü ve kalbi en geniş olanı idi. Bu, senin, yerleşmiş ve kökleşmiş bir efendiliği ve cömertliği kastederek, "Zeyd, efendi ve cömerttir" demen gibidir. Ama, sen, daha arızi olan bir efendiliği ve cömertliği kastettiğin zaman ise, "Zeyd, efendidir ve cömerttir" dersin. Buna göre mana, "Onlar, "yahut maiyyetinde bir de melek getirseydi ya!.." dedikleri için, senin göğsün geçici olarak daralmıştır" şeklinde olur.
Eğer "Hazine nasıl iner?" denilirse, biz deriz ki:
Bununla, "kenz, hazine olarak edinilen şey" kastedilmiştir. Arapların âdeti, çok olan malı bu isimle adlandrrmak şeklinde cereyan etmektedir. Buna göre o müşrikler, sanki şöyle demişlerdir: "Şayet sen, herşeye kadir olmakla vasfettiğin ilahın elçisi olman hususunda doğru söylüyorsan ve sen O'nun katında kıymetli ve değerli isen, sana, sayesinde herşeyden müstağni olacağın,dostlarını sıkıntıdan, meşakkatten kurtaracağın; böylece işlerini halledebileceğin ve yardımcılarına destek olabileceğin birşey inmeli değil miydi? Yine sen eğer doğru söylüyorsan. Aliah Teâlâ, senin sözünün doğruluğu hususunda sana şehâdet edecek ve maksadına ulaşmanda sana yardımcı olacak, böylece de nübüvvetin hususundaki şüphenin ortadan kalkmasına vesile olacak bir meleği, beraberinde indirmeli değil miydi? Binâenaleyh, senin ilâhın bunu yapmadığına göre, sen doğru söylemiyorsun^' Böylece Allah Teâlâ da onun, ikâbla inzâr eden, sevâbla da müjdeleyen bir peygamber olduğunu ve onun, böylesi şeyleri yapmaya muktedir olmadığını; onu gönderenin ancak bütün bunlara muktedir olduğunu, bundan dolayı da dilerse, bunları yapacağını, dilerse yapmayacağını; fiilleri ve hükümleri hususunda hiç kimsenin kendisine itirazda bulunamayacağını beyân etmiştir. Ayetteki vekîl kelimesinin manası, hafîz demektir. Yani. "Onların amellerini muhafaza eden" yani, "Onlara, onunla karşılık veren..." şeklindedir. Bu ayetin bir benzeri de, "Ne yücedir ki O, dilerse sana bunlardan daha hayırlı olmak üzere, altından ırmaklar akıp duran cennetler verir, senin İçin saraylar yapar (.. .) (Furkan,10) ve "B/z, dediler, sana katiyyen inanmayız. Tâ ki bizim için şu yerden bir pmar akıtasın (...) "De ki: "Rabbimin sânı yücedir. Ben, resul bir beşerden başkası mıyım ki!?.." (isrâ,90-93) ayetleridir. 47[47]

Kur'ân Meydan Okuyor: "Uydurma Dahi Olsa On Sûrenin Benzerini Yapın!"

"Yoksa Kur'ân'ı kendisi mi uydurdu diyorlar? De ki: "O halde haydi siz de onun sûreleri gibi on sure getirin, düzme ve uydurma olarak!.,, Allah'dan başka çağırabileceğiniz herkesi de çağırın, eğer iddianızda doğru iseniz..
(Hûd, 13).
Bil ki müşrikler, Hz. Peygamber'den mucize isteyince, O: "Benim mucizem, bu Kur'ân'dır. Tek bir mucize tahakkuk edince, fazlasını istemek haddi aşmak ve cehalet olur" dedi. Sonra da, Kur'ân'ın bir mucize olduğunu, onlara o Kur'ân'a muaraza etmelerini istemekle meydan okuyarak beyân etti. Bu ayetin muhtevasının izahı hem Bakara 23, hem de Yunus 38.

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/517-519

ayetlerin tefsirinde detaylı bir biçimde geçmişti. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 48[48]

Birinci Mesele

Ayetteki ifterâhu kelimesindeki mef'ûl zamiri, bir önceki ayette geçen "sana vahyohnan şey,.." kısmına râcidir. Yani, "Şayet onlar, "sana vahyedilen bu şey uydurulmuştur" derlerse onlara, "haydi, isterse uydurulmuş* hakikatsiz sözler olsun, bunun gibi on sure getirin" de!.." demektir. Ayetteki mislini kelimesinin, o on sûreden herbirine hamledilebilmesi için, emsalini anlamındadır. Bununla, o sûrelerin toplamının murad edilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Zira, on sûrenin toplamı bir sûre olmuş olur. 49[49]

On Süre Belli Olmayıp Herhangi On Sûredir

İbn Abbas50[50] şöyle demiştir: "Tehaddîye (meydan okumaya) esas teşkil eden bu sûreler muayyen ve belli olup, bm)ar Bakaraı Âl-i jmran, Nisa, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl, Tevbe, Yûnus ve Hûd (a.s) sûreleridir.
Cenâb-ı Hakk'ın "De ki: "O halde, haydi siz de onun sûreleri gibi on sûre getirin düzme ve uydurma olarak!..." hitabı, bu sûreden önce geçmiş olan sûrelere bir işarettir." Bu hususta bir müşkil ortaya çıkar: Zira bu sûre Mekki, bu sûreden önce geçen sûrelerin bir kısmı ise, Medenîdir. Binâenaleyh, bu on sûre ile, bu söz söylendiğinde henüz nazil olmamış olan o sûreler nasıf kasdedilmiş olabilir? Bu sebeple, daha münasip olan, meydan okumanın, kendisinde kelâmın terkîb ve ahenginin kuvvetinin müşahede edildiği herhangi on sûre ile tahakkuk ettiğinin söylenmesidir.
Bil ki, on sûre ile meydan okumanın, tek bir sûre ile meydan okumadan mutlaka .önce olması gerekir. Bu, bir kimsenin, bir başkasına, "Tıpkı benim yazdığım gibi, on satır yaz..." deyip, sonra da, onun bunu yapmaktan aciz olduğu görülünce, "Ben, onun gibi olan tek bir satırla yetindim" demesi gibidir.
Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Daha önce de geçtiği üzere, tek bir sûreyle meydan okuma meselesi, Bakara ve Yunus sûrelerinde varid olmuştur. Bu sûrenin Sakara sûresinden önce olmasına gelince, hu aşikârdır. Zira bu sûre Mekki, Bakara sûresi ise Medenî'dir. Ama, Yunus sûresindekine gelince, buradaki problem de zail olmuştur. Zira, bu iki sûreden her biri Mekkî'dir. Bu sözün doğru olabilmesi için, bizim zikrettiğimiz delil, Hûd Sûresinin, nüzul itibariyle Yûnus Sûresinden önce olmasını gerektirir. 51[51]

İ'cazVechi Nedir?

Alimler, Kur'ân'ın mu'cizliğinin hangi hususta olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunun,
fesahatinde; bazıları üslubu; bazıları tenakuzun bulunmaması; bazıları, onun pek çok ilim ihtiva etmesi;
bazıları sarf bazıları gaybî haber kapsaması hususunda olduğunu söylemişlerdir. Bana ve ekser âlimlere göre Kur'ân'ın asıl i'caz vechi, onun fesahatidir. Bu görüşte , olanlar, bu ayeti görüşlerinin doğruluğuna dair delil getirerek şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın mucize olması şayet, ihtiva ettiği ilimlerin çokluğu yahut gaybtan haberler vermesi, yahut da tenakuzun bulunmaması hususunda olsaydı o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, müftereyât ifâdesinin bir manası

---

[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/519
[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/519
[50][50] İbu Abbas*(r.a)'ın bu sözü söylemiş olacağını zannetmiyoruz (Ç).
* Sarf veya sarfe şu demektir: Beşer gücü aslında Kur'an'a nazire yapmaya yeter. Fakat Allah beşeri bundan sarfetmiş, yani alıkoymuştur. (Ç).
[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/520

kalmazdı. Ama, Kur'ân'ın i'câz yönü, onun fesahati olunca, bu lafzın kullanılmış olması doğru olur. Zira, fasîh olanın fesahati, söylediği ister doğru ister yalan olsun, onun sözüyle ortaya çıkar.

Hem, Kur'ân'ın mucize olmasının sebebi "sarf" olmuş olsaydı, o zaman, fesahat hususunda düşük ve zayıf olan kelâmın bu gayeye delâlet etmesi, fesahat bakımından daha üstün olan kelamından daha kuvvetli olurdu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, meydan okuma vechini iyice izah ederek "Allah 'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de çağırın, eğer İddianızda doğru iseniz" buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hakk'ın da, "Yoksa onu (Kur'ân't) kendisi mi uydurdu diyorlar?" buyurduğu gibi. eğer onun uydurulmuş olduğu iddiasında doğru iseniz..." demektir. Bil ki bu söz, dinin isbatı hususunda mutlaka aklî ve naklî delillerin izah edilmesi gerektiğine delâlet eder. Zira Allahu Teâlâ. Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti hususunda, işte bu delili, işte bu hücceti getirmiştir. Binâenaleyh, şayet din, ancak delil ile tamamlanmış olmasaydı, bunun zikredilmesinin herhangi bir faydası olmazdı. 52[52]

Tehaddînin Cevapsız Kalması

"Eğer bunun üzerine onlar da size cevap veremedilerse bilin ki. demek, o (Kur'ân) ancak'Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. (O Allah ki), hakikaten kendisinden başka hiç bir Tanrı yoktur. Artık siz müslüman oluyor musunuz: (Hüd. 14).

Bil ki önceki ayet, iki hitabı kapsamıştır:

a) Hz. Peygamber'e hitab.ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın,"De ki: "O halde haydi siz de onun gibi on sûre getirin, isterse düzme ve uydurma olsun"(Hûd. 13) ayetidir

b) Kâfirlere hitab, ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de çağırın "(Hüd. gayetidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bunun peşinden, "Eğer bunun üzerine onlar da size cevap verem'ediierse (...)" buyurunca, bundan muradın, "O kâfirler, kendilerine imkânsız ve zor geldiği için Kur'ân'a karşı koyma teklifine cevap veremediler." şeklinde bir mana olması muhtemel olduğu gibi, "Onların, Allah'dan başka yardıma çağırdığı kimseler icabet etmediler..." şeklindeki bir mananın kasdedilmesi muhtemeldir. İşte bundan dolayı müfessirler, şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir: 53[53]

Ayetin Muhatabı Hakkında İki İhtimal

Birinci görüş: Bu görüşe göre bu ifâde hem H2. Peygamber'e, hem de mü'minlere bir hitap olup, kastedilen mana şudur: "O kâfirler şayet, Kur'ân'a muaraza etme teklifine icabet etmezlerse, bilin ki, demek o (Kur'ân) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir." Buna göre mana, "üzerinde olduğunuz ilim üzere devam edin. O Kur'ân'ın Allah katından indirilmiş olduğu hususundaki katî bilginizi ve kararlılığınızı, azminizi artırınız" şeklinde otur. buyruğunun manası da, "Artık siz muhlis, muvahhid oluyor musunuz?" şeklinde olur.

Bazıları da, bu ifâdede bir hazfın bulunduğunu, buna göre kelamın takdirinin de, "Ey müslümanlar, o kâfirlere, "Biliniz ki, o Kur'ân ancak Allah'ın ilmi ile indirilmiştir" deyiniz" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İkinci görüş: Bu, kâfirlere yapılan bir hitap olup, mana şöyledir: "Allah'tan başka çağırdığınız o kimseler, Kur'ân'a muâraza etme hususunda size yardımcı olma teklifinize icabet etmezlerse, ey kâfirler biliniz ki, bu Kur'ân ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. Şu halde sizi deliller ilzam edip susturduktan sonra, halâ müslüman olmaz mısınız?" Bu görüşü benimseyenler, bunun birinci görüşten daha münasip olduğunu şunu açıklayarak söylemişlerdir: "Çünkü sizler birinci görüşte, Hak Teâlâ'nın fa'lemû emrini "sebat edin" manasına alma, yahut külü (deyiniz ki) lafzını takdir etme cihetine gittiniz. Bizim ileri

---

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/520-521

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/521-522

sürdüğümüz ihtimalde ise böyle bir takdire ihtiyaç yoktur. O halde bizimkisi daha uygundur. Hem zamiri, daha önce bahsedilen iki şeyden en yakın olana râcî kılmak vâcibtir. Bu ayetle bahsedilen iki şeyin zamire en yakın olanı ise, ikinci ihtimalde söylenen şeydir. Hem sonra birinci hitab, yani, "De" hitabı, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmıştır. İkinci hitab, yani "çağırın" hitabı ise, kâfirler topluluğunadır. Hak Teâlâ'nın, "Eğer bunun üzerine onlar da size cevap vermedüerse..." ifadesi, bir cemaata yapılmış hitabtır. Binâenaleyh bunu, bizim dediğimiz manaya hamletmek daha evlâ olur. Geriye ayetle ilgili birkaç soru kalır: 54[54]

Ayetle İlgili Bazı Sorular:

1- Yapamadıkları Şey Nedir?

Birinci soru: Onların cevap vermedikleri şey nedir?
Cevap: Bu, "Eğer onlar, Kur'ân'a muâraza etme hususunda size cevap vermezlerse" demektir. Bazıları da bunun manasının, "Eğer onlar size iman mefhumunda cevap vermezlerse..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki bu uzak bir ihtimaldir. 55[55]

"Siz" Hitabı Kime Aittir?

İkinci soru: "Size" ifâdesi ile, kimlere işaret edilmiştir?
Cevap: Eğer ayetteki, "Eğer bunun üzerine onlar da size cevap vermedilerse (...)" hitabını mü'minterle ilgili sayarsak, durum vazıhtır. Yok eğer bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'le ilgili sayarsak, bu soruya şu iki şekilde cevap verilir:
a) Bununla, "Eğer onlar sana ve mü'minlere cevap vermedilerse..." manası kastedilmiştir. Çünkü hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem de mü'minler, o kâfirlere meydan okuyorlardı. Allah Teâlâ bir başka ayette de, "Sana icabet etmek (teklifine karşılık vermek) istemezlerse, bil ki onlar sırf nevalarının arkasından gitmektedirler" (Kasas. 50) buyurmuştur.
b) Ayetteki "size" zamirinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı için cemi olarak getirilmiş olması da mümkündür. 56[56]

Ayette Şart İle Ceza Cümlesi Arasındaki İlgi?

Üçüncü soru: Bu ayette geçen şart ile ceza (cevap) arasında ne ilgi vardır?
Cevap: Kâfirler, Kur'ân-ı Kerimin Allah adına uydurulduğunu iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: "Eğer ü Kur'ân benim adıma uydurulmuş ise, o zaman insanların onun gibisini yapmaya muktedir olmaları gerekir. . İnsanlar bunu yapamadıklarına göre, onun Allah katından olduğu sabit olmuş olur" demiştir. Buna göre ayetteki, '"O (Kur'ân} ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir" cümlesi, Kur'ân-ı Kerim'in Allah katından ve O'nun tarafından oluşunu mecazî olarak anlatır. Bu, hâkimin, "Bu hüküm benim ilmim ile olmuştur" demesi gibidir. 57[57]

Nazire Yapılmaması ile Kur'ân'ın Allah Kelamı Olması Arasında İlgi

Dördüncü soru: Ayetteki, "(O Allah ki), hakikaten kendisinden başka hiç bir tanrı yoktur" cümlesinin kâfirleri Kur'ân'a muaraza etmekten (benzerini söylemekten) aciz bırakma ile ne ilgisi vardtr?
Buna birkaç yönden cevap verilebilir:
1) Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s}'e, o kâfirlerin Kur'ân'a muarazayı gerçekleştirme

---

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/522
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/522
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/523
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/523

hususunda putlarından yardım isteyerek muarazada bulunmalarını teklif edip, sonra da ontarın bundan aciz kaidtklan ortaya çıkınca, o putların hiçbirşey hususunda kesinlikle fayda ve zararları olmadığı da ortaya çıkmış oldu. Durum böyle olunca da, onların ilah olduğunu iddia eden görüş, batıl olmuş oldu. Böylece de kâfirlerin putlarından yardım istemelerinden sonra da Kur'ân'a muaraza edememeleri, o putların uiûhiyyetinin batıl olduğunu gösteren, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin sabit olduğu hususunda bir delil olmuş oldu. Böylece ayetteki, "Hakikaten kendisinden başka hiç bir tanrı yoktur" ifâdesi, putların ilah olduğu şeklindeki görüşün aşikar yanlışlığına bir işaret olmuş olur.

2) Usûl ilminde şu vardır: Allah'ın ortaklan olmadığını söylemek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözüyle isbatı mümkün olan meselelerdendir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir. "Karşı tarafın Kur'ân'a muâraza edememesi sabit olunca, hem Kur'ân'ın hak olduğu, hem de Hz. Muhammed (s.a.s)'in risâlet davasında doğru olduğu sabit olmuş olur. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'tan başka ilah olmadığını haber vermiştir. Binâenaleyh Peygamberin (s.a.s), nübüvvet davasında haklı olduğu sabit olunca, Onun "Allah'tan başka tanrı yoktur' sözünün doğruluğu da sabit olmuş olur.

3) Ayetteki "Hakikaten kendisinden başka hiç bir tann yoktur" ifâdesi, tehdidvârî bir sözdür. Sanki şöyle denilmektedir. "Hz. Muhammed (s.a.s)'ın, risâlet iddiasında doğru olduğu delil ile sabit olup, siz de Allah'tan başka ilah olmadığını bildiğinize göre, o Allah'ın kahrından ve azabından çekininiz, küfürde ısrarı bırakıp, İslâm'ı kabul ediniz." Bunun tor benzeri de, Bakara Sûresinde, "tehaddî" ayetinin peşinden gelen şu ayettir: 'Takat bunu yapamazsanız -ki, hiç bir zaman yapamayacaksınız- artık sakının o ateşten ki onun tutarağı (odunu-çırası), insan ile taştır. O kâfirler için hazırlanmıştır" (Bakara, 24).

HakTeâlâ'nın "Artık siz müslüman oluyor musunuz?"ifadesine gelince, eğer biz bunun mü'minlere bir hitab olduğunu söylersek, bu, "ihlası artırmaya teşvik" manasında olmuş olur. Yok eğer kâfirlere hitab olduğunu söylersek, bu, "İslâm'a girmeye teşvik" manasında olmuş olur. 58[58]

Fani Dünyayı Dileyene Allah Verebilir

"Kim dünya hayatını ve onun zinetini arzu ederse, onların yaptıklarının karşılığını burada tamamen öderiz. Onlar bu hususta bir haksızlığa uğratılmazlar. Onlar öyle kimselerdir ki, âhirette kendilerine ateşten başka birşey yoktur, işledikleri şeyler, orada boşa gitmiştir. Zaten yaptıkları şeyler, hep boştur" (Hûd, 15-16).

Bil ki kâfirler, genel olarak Hz. Muhammed {s.a.s) ile münakaşa ediyor, onun haksız, kendilerinin haklı olduğunu ortaya koymaya çalışıyor ve "Biz, hakkın hak olduğunu göstermek ve bâtılın bâtıl olduğunu ortaya koymak için onunla çok münakaşa ediyoruz" diyorlardı. Halbuki onlar, yalan söylüyorlardı, Çünkü onların esas maksadları, sırf hased etmek ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e uymamaktı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu hususu belirtmek için bu ayeti indirdi. Bunun bir benzeri de, "Kim âhiret ekini (mahsulü) dilerse, onun ekinini artırırız: kim de dünya ekinini dilerse, ona da (yalnız) bundan veririz. Ahirette ise onun hiçbir nasibi yoktur" (Şurk, 20) ve "Kim bu âcil dünya zevkini dilerse, biz de burada ona. (evet) kimi dilersek ona-, dileyeceğimiz şeyi çabucak veririz..." {isra, ıs) ayetleridir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 59[59]

Birinci Mesele

Bil ki bu ayetle ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu ayet, kâfirler hakkındadır. Çünkü ayetteki, "Kim dünya hayatını ve onun zinetini arzu

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/523-524

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/524-525

ederse..." ifâdesinin içine, mü'min, kâfir, sıddîk, zındık bütün insanlar girer. Çünkü herkes dünyanın leziz şeylerinden ve güzelliklerinden faydalanmak, menfaatlarından ve arzu duyulan şeylerinden istifâde etmek ister. Fakat ayetin sonu, bu umumî ifâdeden, hususî mananın ve kişilerin kasdedildiğini gösterir. Bu kişiler de kâfirlerdir. Çünkü ayetteki, "Onlar öyle kimselerdir ki' ahirette kendilerine ateşten başka birşey yoktur, işledikleri şeyleri, orada boşa gider. Zaten yaptıkları şeyler hep boştur" ifâdesi, ancak kâfirlere uygun düşer. Buna göre ayetin manası "Kim sadece dünya hayatını ve zinetini isterse, yani o kişinin isteği sırf dünya sevgisi ve süsü püsü olur, ahiret mutluluklarını istemez ise, onun durumu ahirette şöyle şöyle olur" şeklindedir. Bu görüşte olanlar, bu kâfirlerin hangi kâfirler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler, bunların, öldükten sonra dirilmeyi (ba'si) inkâr eden kâfirler olduklarını, çünkü onların ahirete inanmadıklarını, bütün arzularının dünyevi mutluluklar olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, Esamm'a aittir ve görüşü açıktır.

Bu hususta ikinci görüşe göre, ayet âhirete ve ahiret mükâfaatına inanmadıkları halde, Hz. Muhammed (s.a.s) ile birlikte savaşıp ganimet elde etmeyi isteyen münafıklar hakkındadır.

Üçüncü görüşe göre, bununla yahudî ve hristiyanlar murad edilmiştir. Bu görüş, Enes (r.a)'den nakledilmiştir.

Dördüncü görüş, ki bu Kâdî'nin tercih ettiği görüştür. Buna göre ayetin manası: "Kim yaptığı bir hayır ile dünya hayatını ve zinetini elde etmeye niyet ederse..." şeklindedir. Hayırlar iki kısımdır:

a) İbadetler.

b) Canlılara faydalı olma. Bu ikinci kısma, iyilikler, sıla-i rahim, sadaka, köprü yapmak, yolları düzeltmek, kötülükleri defetmeye çaba göstermek ve su getirmek, çeşme yaptırmak gibi şeyler girer. Bütün bunları kâfir, dünyada övülmek ve beğenilmek için yaptığında, hepsi sayesinde birçok hayır ve menfaat muhtaç olanlara ulaşır, böylece de hepsi hayırlı işlerden olmuş olur. Binâenaleyh bu tür işler ister kâfir, ister müslüman tarafından yapılmış olsun, bir taat olmuş olur. Fakat ibadetler, belli niyetler sayesinde taat olurlar. Bundan dolayı insan, bu belli niyet ile başlamayıp, ibadetleri sırf dünya süsünü elde etmek için veya gösteriş ve kahramanlık duygusuna kapılarak yaptığında, bunların varlıkları yoklukları bir olur, dolayısıyla da taat faslından olmazlar.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Ayetteki, "Kim dünya hayatını ve onun zinetini arzu ederse.." ifadesi ile, kâfirden sâdır olabilen taatlar (iyilikler) murad edilmiştir. 60[60]

İhlassız Amellerin Akıbeti

İkinci görüş: Bu, ayetin zahirine göre olan umumî mananın tercih edilmesi görüşüdür. Buna göre, diyoruz ki: Ayetteki bu ifâdenin hükmüne gösteriş, riya, kahramanlık ve şöhret için taat yapan mü'mtnler ile bu durumda olan kâfirler girer. Bu görüşte bir problem vardır. Çünkü, "Onlar öyle kimselerdir ki âhirette kendilerine ateşten başka birşey yoktur" ifâdesi mü'minlere uygun düşmez. Fakat biz, bu ayetle kastedilenin, bu fasit ameller ve riya ile yapılan batıl fiiller olduğunu söylediğimizde, müşkil ortadan kalkar.

Sonra bu görüşü benimseyenler, bu konuda pek çok haberler zikretmişlerdir: Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) "Hüzün kuyusuna (düşmekten) Allah'a sığının" buyurdu. Bunun üzerine, "Ey Allah'ın Resulü, "Hüzün" kuyusu nedir?" diye soruldu. Hz Peygamber (s.a.s) de: "O. cehennemde, içine mürâî (gösterişçi) kurrâlann atıldığı bir vâdidir"61[61] buyurdu.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s): "Kıyamet günü insanların azabı en şiddetli olacak olanı, kendisinde bir hayır olmadığı' halde insanların kendisini hayırlı zannettiği kimsedir"62[62]buyurmuştur.

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/525-526

61[61] Tirmizi, Zühd, 48 (4/593).

62[62] Kenzu'l-Ummal, 3. cilt, 7485. hadis.

Ebû Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kıyamet günü olduğunda. Kur'ân'ı (hafızasında) toplayan bir adam huzura çağrılır ve ona, "Bu hususta ne yaptın?" denilir. O, "Ya Rabbi, ben o Kuran) gece gündüz yerine getirdim" der. Bunun üzerine, Allah Teâlâ "Yalan söylüyorsun. Sen! "Falanca ne güzel okuyor" denilmesini istedin. Nitekim, senin hakkında bu da söylendi" buyurur. Yine zengin birisi huzura getirilir ve Allah ona: "Sana bol rızık (mal) vermedim mi, sana verdiğim şey hususunda ne yaptın?" der. O zengin: "Sıla-i rahimde bulundum (akrabalarıma yardım ettim) ve tasaddukta bulundum " der. Bunun üzerine, Hak Teâlâ; "Yalan söylüyorsun, aksine sen "Falanca cömerttir' denilmesini istedin. Nitekim, bu da denildi" buyurur. Yine Allah yolunda cihâd edip öldürülen birisi getirilir ve o: "Ben cihâd için savaştım ve öldürüldüm" der. Allah Teâlâ: "Yalan söylüyorsun, aksine sen. ''Falanca ne kadar cesur" denilsin istedin, bu da denildi" buyurur." Ebu Hureyre <r.a) sözüne şöyle devam eder: "Resûlullah (s.a.s) daha sonra, benim dizlerime vurarak, "Ey Ebu Hureyre, işte bu üç (çeşit) kimse Kıyamet günü. cehennemin tutuşturulup cayır cayır yandığı mahlukatm ilkidir" buyurdu. Rivayet olunduğuna göre. Ebu Hureyre (r.a) bu hadisi Muâviye (r.a)'nin yanında nakletti. Râvî şöyle der: ' Muaviye öyle ağladı ki, onun helak olacağını sandık. Sonra kendine gelince, "Allah ve Resulü doğru söyledi" deyip, "Kim dünya hayatını ve onun zinetini arzu ederse, onların yaptıklarının karşılığını burada tamamen öderiz " ayetini okudu.63[63]

İkinci Mesele

O amellerin ücretlerinin tastamam ödenmesinden murad. onların. müstehak oldukları mükâfatın tamamının, onlar dünyada iken kendilerine verilmesidir. Binâenaleyh, onlar bu dünyadan göçünce, kendileriyle beraber o amellerden, o hayır işlerinden de bir eser kalmaz, Aksine, onlar için ahirette, artık sadece ateş vardır.

Bil ki, akıl da, kesinlikle bunun böyle olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, zira amelleri, dünyada medhedilmek ve riya olsun diye yapan herkesin kalbine, dünya sevgisi galip gelmiş ve onun kalbinde, böylece ahiret sevgisi yer etmemiştir. Çünkü o, âhireti ve o ahiretteki mutlulukları tanısaydı, o hayırları sırf dünyada yapmaktan ve âhiret işini unutmaktan kaçınırdı. Böylece, o iyi işleri, sırf dünya için yapanın, dünyaya olan arzusunun mutlaka büyük ve çok, ahirete olan arzusunun da bulunmaması gerekir. Böyle olan herkes öldüğü zaman, bütün dünya menfaatlerini geride bırakmış, onları artık bulamaz olmuş ve onları, artık elde tutamaz ve elde edemez olmuştur. Binâenaleyh, bir şeyi sevip de, sonra da kendisiyle o sevdiği şey arasına bir engel giren kimsenin kalbinde, mutlaka hasret ateşlerinin tutuşup yanması gerekir. Böylece, bu aklî delil ile, sırf dünya hallerini taleb etmek amacıyla iş yapan herkesin, o ameline uygun olan dünyevî o menfaati elde edeceği; öldüğü zaman ise, onun için o dünya menfaatinde sadece ateş bulunacağı ve o amelin ahirette boşa çıkıp hiçbir fayda veremeyeceği, tesirinin de olmayacağı kesinlik kazanmış olur. 64[64]

"(Yalnız dünya hayatını arzu eden kimse), Rabbinin açık bir delili üzerinde bulunup da ardınca yine ondan bir şahit gelen, ondan önce de bir rehber ve bir rahmet olmak üzere Musa'nın kitabı olan kimse gibi midir ki. böyle olanlar ona (Kur'âna) inanırlar. Herhangi bir güruh onu tanımazsa, ona vaat edilmiş yer, ateştir. Sen de bundan şüphe içinde olma. Çünkü o. haktır. Rabbindendir. Fakat insanların çoğu iman etmezler" (Hûd, 17). 65[65]

Daha Önceki Ayetlerle Münasebet

63[63] Tirmlzi, Zühd, 48 (4/592-593).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/526-527

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/527

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/528

Bil ki bu ayetin daha önceki ayetle münasebeti aşikârdır. Buna göre ayetin takdiri, "Rabbinden bir beyyine, delil üzere olan, dünya hayatını ve zînetini isteyip de kendileri için ahirette sadece ateş bulunan kimseler gibi olur mu? (Olmaz)" şeklindedir. Ancak ne var ki, cevap çok açık ve belli olduğu için, hazfedilmiştir. Böylesi ifâdelerin benzerleri Kur'ân-ı Kerimde pek çoktur. Bu, meselâ "Ya kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu hoş gören adam mı (Allah'ın hidayet ettiği kimseler gibi muamele görecek?) Şüphe yok ki Allah kimi dilerse şaşırtır... "(Fam-, 8) "Yoksa o. (...) gecenin saatlerinde secdeye kapanır, kıyamda durur bir hâlde taat ve İbâdet eden kimse (gibi) midir?" (Zümer. 9) ve "De ki: "Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?. ."(Zumer.9) ayetleri gibidir. 66[66]

Ayetteki Dört Mücmel Taraf ve Tefsirleri

Bit ki bu ayet, hepsi de mücmel olan dört laffz ihtiva etmektedir:
1) Allah Teâlâ'nın, Rabbi tarafından olan bir delil üzerinde bulunmakla nitelediği kişinin kim olduğu.
2) Bu beyyine ile neyin kasdedildiği.
3) Yetlûhü kelimesinden maksad, Kur'ân mıdır, yoksa o şahidin başkasının peşinden gitmesi midir?
4) Bu "şâhid" nedir? İşte bu dört husus, mücmeldir. İşte bundan dolayı müfessirler, bu ayet üzerinde çok ihtilâf etmişlerdir. 67[67]

Bahsedilen Kişinin Kim Olduğu?

Birincisine gelince, ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Rabbi tarafından olan bir delil üzerinde bulunmakla nitelediği.kimsenin kim olduğudur? Bununla Hz. Peygamber {s.a.s)'ın kasdedilmiş olduğu ileri sürüldüğü gibi, yine bununla Abdullah İbn Selâm ve diğerleri gibi, yahudilerden müslüman olanların murad edildiği de ileri sürülmüştür ki, işte bu. ayetin sonundaki. "İşte böyle olanlar ona (Kur'ân'a} inançlar" ifâdesinden dolayı, apaçık anlaşılmaktadır. Zira bu ifâde çoğul olup, O'nun Hz. Peygamber'e râci kılınması doğru olmaz. "Beyyine" (delil)den maksad, sayesinde hak dinin doğruluğunun bilindiği, "beyân" yani naklî delil ile aklî delillerdir.
Yetlûhu kelimesindeki zamir "beyyine"nin manası olan,naklî ve aklî delillere racidir. "Şahid" ile kastedilen ise, Kur'ân'dır. Minhu tafzındaki zamir ise Allah'a râci olup, "Allah'tan" demektir. ifadesinin manası, "Bu aklî delili. Kur'ân gelmezden önce Musa'nın kitabı izledi..." demektir.
Bil ki. Hz. Musa'nın kitabının, Kur'ân'a tâbi olması, meydana gelmede değil de, tam aksine aynı gayeye delâlet etme hususundadır. İmam-en (imam olarak) kelimesi de. hâl olmak üzere mansûbtur. Netice olarak Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: "Bu dinin doğruluğunu ortaya koyma hususunda şu üç şey birbirini desteklemiştir:
a) Aklî deliller dinin doğruluğuna delâlet etmektedir.
b) Kur'ân. o dinin doğruluğuna şehâdet etmektedir.
c) Tevrat o dinin doğruluğuna şehâdet etmektedir. İşte, bu üç şey bir araya gelince, o dinin doğruluğu hususunda hiçbir şek ve şüphe kalmaz. Bu görüş, bu ayet hakkındaki görüşlerin en güzeli ve lafzına mutabakat etmeye de en yakın olanıdvr. Bu hususta başka görüşler de bulunmaktadır: 68[68]

Ayetteki Şahid'den Maksad

Birinci görüş: Allah Teâlâ'nın, Rabbi tarafından olan bir delil üzerinde bulunmakla nitelediği, Hz. Muhammed (s.a.s); "beyyine" ise, Kur'ândır. Yetlûhu ile de, kıraat manasına gelen

---

[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/528
[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/528-529
[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/529

"tilâvet11 kastedilmiştir. Böyle olması halinde, bu görüşü benimseyenler, ayetteki şâhid lafzını tefsir etmek için şu hususları ileri sürmüşlerdir;

a) Bu, Cebrail (a.s)'dir. Buna göre mana, "Cebrail (a.s), Kur'ân't Hz. Muhammed (s.a.s)'e okuyordu..." şeklinde olur.

b) Bu şahid Hz. Muhammed (s.a.s)'in lisânıdır. Bu, Hasan el-Basrî'nin görüşü ve Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'nin. Hz. Ali (r.a)'den yapmış olduğu bir rivayettir. O şöyle demiştir: "Ben babama,"Talî" (okuyan; veya, tâtî, ikinci olan..) sensin" dediğimde o, "Tâli ne demektir?" deyince de ben, Cenâb-ı Hakk'ın buyruğudur" dedim. Bunun üzerine o da "Benim, o olmamı arzu ederdim; ancak ne var ki o, Hz. Peygamber (s.a.s)'in lisânıdır" dedi. İnsan, Kur'ân'.ı okuyup, lisanı ile de onu takip edince, o zaman lisân, hiç şüphesiz, mecazi manada "talî (izleyen)" olmuş olur. Nitekim Arapça'da, "Gören göz" "İşiten kulak", "Konuşan dil" denilmiştir.

c) Bununla, Hz. Ali İbn Ebi Talib (r.a) kasdedılmiştir. Buna göre mana, "O. o beyyineyi okur" şeklinde olur. Minhu kelimesinin manası ise, "Bu şahit, Muhammed'dendir ve O'nun bir parçasıdır" şeklinde olur ki bundan murad bu şahidi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bir parçası kılmakla şereflendirmedir.

d) Yetlûhü kelimesinden, Kur'ân murad edilmeyip, aksine, bu şahidin, o beyyinenin hemen peşinden gelmesi murad edilmiştir. Bu şıktaki izaha göre, bu görüşü benimseyenler şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber'in şekli şemaili, onun yüzü ve alâmetleri; evet bütün bunlar, onun doğruluğuna şehadet etmektedir. Zira, aklını kullanarak ona bakan kimse, onun ne bir mecnûn, ne bir kâhin, ne bir sihirbaz, ne de bir yalancı olmadığını anlar. "Bu şahidin ondan olması"ndan maksad ise. bu hallerin, Hz. Peygamber'in zâtı ile alâkalı olduğudur.

İkinci görüş: Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın bir beyyine üzerinde bulunmakla nitelemiş olduğu kimseler, mü'minlerdir ki, bunlar da, Hz. Peygamber'in ashabıdır. "Beyyine" ile Kur'ân murad edilmiş olup, yetlûhü kelimesine de, "Hüccet olan kitabı takib eder" anlamı verilmiştir. Yani, "O kitabı. Allah'dan olan bir şâhid izler ve tâkib eder" demektir. Bu görüşe göre âlimler, (bu kez de) şahidin kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunun, Hz. Muhammed (s.a.s) olduğunu ileri sürerken; diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Tam aksine o şahid, Kur'ân'ın, kendisini inceleyen ve tetkik eden herkesin, onun bir mucize olduğunu anlayabileceği bir tarzda olmasıdır. Bu tarz da, Kur'ân'ın tam bir fesahat, mükemmel bir belagat ihtiva etmesi ve onun, beşerin bir benzerini getirmeye muktedir" olamayacağı bir biçimde olmasıdır. (Bu görüşe göre) Cenâb-ı Hakk'ın iÜ AaLi ifâdesine, "O beyyinelerden bir şahit" manası verilmiştir. Çünkü Kur'ân'ın halleri ve kıraatlarla ilgili sıfatları bununla alâkalıdır.

Üçüncü görüş: Ferrâ şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, cümlesinin manası, her ne kadar İncil Kur'ân'dan önce indirilmişse de, "İncil Kur'an'ı takib eder, izler" demektir. Buna göre mana, "İncil o Kur'ân'ı tasdikte takib eder" şeklinde olur. Bunun izahı şöyledir: Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, İncil'de de zikretmiş ve o İncil'de, Muhammed (s.a.s)'e imanı emretmiştir.

Bil ki, bü iki görüş, her ne kadar ihtimal dahilinde iseler de, birinci görüş daha kuvvetli ve daha tamdır.

Bil ki Allah Teâlâ, Musa (a.s)'nın kitabını, bir imâm ve rahmet olarak vasfetmiştir. Onun bir imâm olmasının manası, onun, insanların tâbi oldukları bir kitap olması ve kanunlarını ve şer'î hükümlerini bilme hususunda kendisine müracaat ettikleri mercî, rehber olmasıdır.

Rahmet olmasına gelince: Bu, bu kitabın, gerek dinî gerekse dünyevî hususlarda hakka ve doğruya iletmiş olmasıdır ki bu, rahmet ve mükâfaatın tahakkuk etmesinin sebebidir. Binâenaleyh o, rahmetin sebebi olunca, "müsebbeb"in sıfatının "sebeb"e verilmesi kabilinden, buna rahmet adı verilmiştir. 69[69]

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/529-531

Bilme Vasıtaları (Delillerin Tasnifi)

Daha sonra Cenâb-ı Hak "böyle olanlar ona (Kur'ân'a) inanırlar" buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hakk'ın, Rableri tarafından olan bir beyyine üzerinde bulunmakla nitelemiş olduğu o kimseler, bu dinin doğruluğuna inanırlar" demektir.
Bil ki, gaye ve matlûblar ikiye ayrılır: Doğrulukları bedîhî olarak bilinenler; bilgilerini elde etme hususunda istek,sa'y-u gayret ve bir çaba gerektirenler. Bu ikinci kısım da ikiye ayrılır, Zira, bilgileri elde etmenin yolu, ya hüccettir (naklî delildir), yahut da akıl ile elde edilen burhandır (aklî delildir). Vahiy ve ilhamdan elde edilene gelince, işte bu iki yol, bilinmeyenleri bilme hususunda kendilerine başvurulan iki yoldur. Dolayısıyla, bunlar biraraya gelip birbirlerini desteklediklerinde, kuvvet ve sağlamlık hususunda en son noktaya ulaşmış olurlar. Sonra, Allah'ın peygamberleri de çoktur. Binâenaleyh, Allah'ın peygamberlerinin sözleri, o dinin sıhhat ve doğruluğu hususunda birbirini tutup, yakîni ve aklî delil de, o dinin sıhhatine delâlet edince, işte ulaşılmış olan bu derece ve nokta, kuvvet itibariyle kendisine başka bir şeyin ilâve edilmesine gerek kalmayan bir mertebe olmuş olur, Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın. ifadesindeki "beyyine" ile, aklî ve yakînî deliller kastedilmiş olup, ifâdesi, Hz. Muhammed (s.a.s) için tahakkuk etmiş olan vahye; ifadeleriyle de Hz. Musa (a.s) için tahakkuk etmiş olan vahye işaret edilmektedir. İşte bu üç husus bir araya gelince, bu yakînî bilgi, kuyvet, açıklık ve netlik bakımından, artık kendisine hiçbir ilâve yapılamayacak olan bir noktaya ulaşmış olur. 70[70]

Hz. Muhammed (s.a.s)'i İnkâr Eden Dinlerin Durumu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "herhangi bir güruh onu tanımazsa, ona vaadedilmiş yer ateştir" buyurmuştur ki, bu ayetteki ahzâb (hizipler, topluluklar) ile kâfir çeşitleri kastedilmiştir. Binâenaleyh, yahudî, hristiyan ve mecusiler bu hükmün kapsamına dahi] olurlar, Saîd İbn Cübeyr, Ebu Musa'dan Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir
Benim peygamberliğimi herhangi bir yahudi ve hıristiyan duyar da iman etmezse, o mutlaka cehennemliklerden olur"71[71] buyurmuştur. Ebu Musa: "Ben kendi kendime, Hz. Peygamber bu sözü, ancak Kur'ân'dan mülhem olarak söylemiştir diye düşündüm ve derken bir de baktım ki Cenâb-ı Hak, "herhangi bir güruh onu tanımazsa, ona vaadedilmiş yer ateştir" buyurmakta" demiştir. Bazı kimseler de: "Ayet, onu inkâr eden kimsenin vaadedilmiş yerinin ateş olduğuna delâlet edince, onu İnkâr etmeyenin yerinin de, ateş olmadığına delâlet etmiş olur" demişlerdir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sen efe bundan şüphe içinde olma. Çünkü o, Rabbinden bir gerçektir" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili şu iki izah yapılmıştır:
a) "Bu dinin doğruluğu ve Kur'ân'ın Allah katından indirildiği hususunda bir şüphe içinde olma.." Mananın böyle olması halinde bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetiyle alâkalı olmuş olur.
b) Kâfirlere vaadedilen yerin cehennem olduğunda hiç şüphen olmasın..." Mîm'in dammesiyle, şeklinde de okunmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Takat insanların çoğu iman etmezler" buyurmuştur. Bu ifâdenin takdirî manası: "Gerçek iyice ortaya çıktığına göre, sen ona tabi ol; ister inansınlar, isterse inanmasınlar, cahillere aldırma..." şeklindedir. Doğruya en yakın olan, bundan murad edilen mananın, "İnsanların çoğu, daha önce bahsedilen o Kur'ân'ın vasıflarına inanmazlar" şeklinde olmasıdır. 72[72]

Kâfirlerin Çarpık Tutumları

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/531
71[71] Müslim, İman 240 (1/134).
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/531-532

"Allah'a karşı yalan düzenden daha zalim kimdir? Onlar Rablerine arzedilecekler. Şâhidler de. 'İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir" diyecek. Haberiniz olsun ki Allah'ın laneti zalimlerin tepesindedir. Öyle zalimler ki insanları Allah'ın yolundan vazgeçirir, onu eğriltmek isterler. Onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir" (Hûd, 18-19).

Bil ki kâfirlerin, pekçok âdeti ve farklı farklı yolları, gidişatları vardır. Bunlardan birisi, meselâ onların dünyaya çok fazla düşkün olmaları ve dünyayı elde etmedeki aşırı arzulandır. Allah Teâlâ, onların bu gidişatlarının bâtıl olduğunu (Hûd. 15} ayetiyle beyan buyurmuştur. Bir diğerde, onların Hz. Peygam-ber'in nübüvvetini inkâr, mucizelerini de tenkid etmeleridir. Cenâb-ı Hak bu iddialarını da (Hûd, 17) ayetiyle iptal etmiştir. .

Bir üçüncüsü de onların, putlarının, Allah katında kendilerine şefaatçi olacaklarını iddia etmeleridir ki, Allah Teâlâ bunu da, işte bu pyetiyle iptal etmiştir. Bu böyledir. zira bu iddia, Allah'a bir iftira atmaktır. Allah, kendisine iftira atanlarla ilgilivaîd ve tehdidini beyân buyurunca, bu da, onun içine girmiş olur.

Bil ki, "Allah'a karşı yalan düzenden daha zalim kimdir?" ayeti, mübalağa sadedinde zikredilmiş bir ifadedir. Bu cümlede Allah'a karşı iftirada bulunmanın, zulüm çeşitlerinin en büyüğü olduğuna bir delâlet bulunmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, böylesi kimselerle alâkalı olan vaîd ve tehdidini "Onlar Rablerine arzedilecekler.." buyruğu ile beyan etmiştir. Allah, bu arzolunma işi sırf kendilerine has olduğu için onları bu şekilde tavsif etmiş değildir. Çünkü arzolunma bütün kullar için umumi bir durumdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hepsi saflar halinde Rabbine arzedi!mişIerdir"(K8bi,48) buyurmuştur. Allah bununla ancak, onların arzolunacaklarını ve böylece de,onlar arzolunurken, şahidlerin, "hte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir.. "demesiyle rüsvay ve perişan olacaklarını ve böylece de onlar için alabildiğince fazla olan rüsvaylık ile cezanın tahakkuk edeceğini anlatmak istemiştir. 73[73]

Ayetle İlgili Bazı Sorular "Allah Huzuruna Çıkma" Mekân Zannımı Uyandırıyor?

Birinci soru: Allah'ın herhangi bir mekânda bulunması caiz olmadığına göre, Cenâb-ı Hak daha nasıl, "Onlar Rablerine arzed ilecekler..." buyurmuştur?

Cevap: Bu, "Onlar, hesâb ve suâle çekilmek için hazırlanmış olan yerlere arzedilirler" demektir.

Bu arz'ın, Allah'ın emriyle O'nun rnahlûkatından dilemiş olduğu meleklerine, peygamberlere ve müzminlere olması da caizdir. 74[74]

Bahsedilen Şahitler Kimlerdir?

İkinci soru: Bu sözün, kendilerine nisbet edilmiş olduğu o şahitler kimlerdir?

Cevap; Mücâhidi "Bunlar, dünyada iken o insanların üzerinde olup. onların amellerini kayıt ve muhafaza eden meleklerdir" derken, Katâde ve Mukâtil. "bu şahitlerin insanlar olduğunu" söylemişlerdir. Bu, Arapça'da tıpkı, "insanların huzurunda" manasının kastedilerek, denilmesi gibidir. Diğer alimler de, "bunların peygamberler (a.s) olduğunu" söylemişlerdir. Nitekim, Cenâb-ı Hak: "Kendilerine peygamber gönderilenlere de mutlak soracağız, onlara gönderilen peygamberlere de muhakkak soracağız "(Araf. 6) buyurmuştur: O şahitlerin sözünün nazâr-ı dikkate alınmasının gayesi ise, onları iyice rüsvay etmektir.

Üçüncü soru: Eşhâd kelimesi çoğul bir kelimedir. O halde bunun tekili nedir?

Cevap: Sahib (cem'i ashâb: arkadaşlar),' nasır (cem'i ensar: yardımcılar) kelimeleri gibi eşhâd da şâhid'in cem'idir. Fakat şerif (cem'i eşraf) kelimesi gibi eşhad, şehîd kelimesinin cem'i de olabilir. Ebu Ali e!-Farisî şöyle demiştir: "Sanki bu ikincisi, tercihe daha şayandır. Çünkü Kur'ân'da aynı kelime; vezninde gelmiştir. Bu, peygamber de sizin üzerinize tam bir şahit

---

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/532-533

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/533

olsun diye..."(Bakara 143) ve "onların üzerine de (habibim) seni bir şahit olarak getirdiğimiz"(Nisa. 41) ayetleri gibidir.

Sonra Cenâb-ı Hak. onların Kıyamet günündeki azâb içindeki hallerini haber verince, şu anki hallerini de haber vererek, "Haberiniz olsun ki Allah'ın laneti zâlimlerin tepesindedir..." buyurmuş ve böylece onların şu anda, Allah'tan olan bir lanet içinde bulunduklarını beyân etmiştir.

Daha sonra da onların ayrılmaz vasıflarının, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak ve Allah'ın yolunun eğriliğini istemek olduğunu açıklamıştır. Yani onlar, küfrü ve sapıklığı iltizâm etmeleri suretiyle, kendilerine zulmettikleri gibi, onlar bu zulümlerine, insanları gerçek dinden vazgeçirmeyi, din hususunda şüpheler uydurmayı ve dosdoğru delilleri eğri büğrü olarak göstermek istemeyi de katmışlardır. Zira, Arapça'da isyan eden kimse hakkında, deyimi kullanılmaz. Bu ifâde ancak, delillerin doğruluğunun keyfiyyetini bilip de. şüpheler atmak ve sapıklıkları yayıp yerleştirmek suretiyle o delillerin nasıl tersyüz edileceğini, eğri hale getirileceğini bilen kimseler hakkında kullanılır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridir" buyurmuştur. Zeccâc, buradaki hüm kelimesinin, onların küfürdeki ısrarlarını tekîd etmek için tekrarlandığını söylemiştir. 75[75]

Müşriklerin Bariz Ondört Vasfı

"Onlar yeryüzünde Allah'ı âciz bırakabilecek değillerdir. Kendilerini Allah'tan kurtaracak hiçbir hamileri de yoktur. Onların azabı kat kat olacaktır. Çünkü onlar (hakkı) işitmeye kadir olamazlardı, onu göremezlerdi de. Onlar nefislerine ziyan edenlerdir. Uydurmakta oldukları şeyler (putlar) da kendilerinden uzaklaşıp kaybolmuşlardır. Şüphesiz onlar âhirette ençok zarar görenlerin ta kendileridir" (Hûd, 20-22).

Bil ki, Allah Teâlâ, o inkarcı münkirleri, zemmetmek sadedinde pekçok sıfatla vasf etmiştir.

Birinci sıfat: Onların, Allah adına birşeyier uydurmalarıdır. Bu, "Allah'a karşı yalan düzenden daha zalim kimdir?" (Hûd. 18) ayetinin İfâde ettiği husustur.

İkinci sıfat: Onların, zillet hakirlık, kepazelik ve ceza meydanının ortasında, Allah'ın huzuruna çıkarılıp arzolunmalandır. Bu da "Onlar Rablerine arzedilecekler..." , 18) ayetinin ifade ettiği husustur.

Üçüncü sıfat: Onlar için rüsvayiık, ceza ve büyük bir utancın tahakkuk etmesidir. Bu da "şahidler de. "işte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir" ayetinde beyan edilmiştir.

Dördüncü sıfat: Onların, Allah tarafından lanete uğratılmış olmalarıdır. Bu da "Haberiniz olsun ki. Allah'ın laneti zalimlerin tepesindedir"(Hûd, 18) ayetinin ifâde ettiği husustur.

Beşinci sıfat: Onların, Allah yolundan ve hakka uymaktan, insanları men edici olmalarıdır. Bu da, "Öyle zalimler ki insanları Allah'ın yolundan vazgeçirirler..." , 19) buyruğunda bildirilmiştir.

Altıncı sıfat: Bu, onların, ortaya şüpheler atmak ve dosdoğru olan delilleri de tersyüz etme hususundaki çaba ve gayretleridir ki, bu, ayette "onu eğriltmek isterler" kaydı ile ifade edilmiştir.

Yedinci sıfat: Onların, kâfir olmalarıdır. Bu, "Onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridir' (Hûd, 9j cümlesinde bildirilmiştir.

Sekizinci sıfat: Onların, Allah'ın azabından kaçamayışlandır. Bu da "C yeryüzünde Allah'ı aciz bırakabilecek değillerdir" (Hûd, 20) ayetinin ifâde " husustur.

Vahidî şöyle demiştir: "İ'caz kelimesinin manası, maksadı gerçekleş' men etmektir. Arapça'da, "Beni maksadımdan alıkoydu" manasında denilir." O hatde ayetteki, deyiminin manası şöyle olur: "Onlam. tarr azabımızdan kaçıp kurtulmaları mümkün değildir. Zira kulun, Allah'ın azabın kaçması imkânsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bütün mümkinâta kâdirdr C ıunİM uzaklık, yakınlık, güçlülük ve zayıflılık ile değişmez."

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/533-534

Dokuzuncu sıfat: Onların, kendilerinden Allah'ın azabını savuşturacak dostlarının bulunmayışıdır. Bundan maksat ise, onların, putları, Allah katında kendilerinin şefaatçileri saymalarını reddetmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar yeryüzünde Allah'ı âciz bırakabilecek değillerdir" buyruğu, onların kaçıp kurtulamayacaklarına; "kendilerini Allah'tan kurtaracak hiçbir hamilen de yoktur" buyruğu da hiç kimsenin, onları o azâbtan kurtaramayacağına delâlet eder.

Böylece Allah Teâlâ, onların kendilerine yönelik olanla başkalarına yönelik olanı bir arada zikretmiş ve böylece onların, gerek dünyevi gerekse uhrevi >azabtan kurtulmaları hususundaki çarelerinin bitip neticesiz kaldığını beyan buyurmuştur. Sonra âlimler, bu hususta ihtilâf ederek bir kısmı şöyle demiştir: "Bundan maksad şudur: Başkalarına azabın gelmeyişi, onların ne Allah'ı kendilerine azabı indirmekten men etmeye kadir olmaları, ne de onlara bu azabın gelmesine mani olacak bir yardımcı ve dostlarının bulunmasından dolayı değildir. Aksine onlara verilmiş olan mühlet, ancak, tevbe edebilsinler ve küfürlerinden vazgeçsinler diye, Allah'ın süre tanımasıyla tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh onlar, küfürde diretmeye devam edince, ahiretteki azablarının mutlaka kat kat olması gerekmiştir." Bazıları da şöyle demiştir: "Bundan maksat, onların, Cenâb-ı Hakk'ı gerek dünyada gerekse ahirette başlarına getirmeyi dilediği azâbtan alıkoyamayacakları ve kendilerine yardımcı olarak bu azabı onlardan savuşturacak bir dost bulamamalarıdır.

Onuncu sıfat: Ayetteki "Onların azabı kat kat olacaktır" cümlesinin anlattığı sıfattır. Onların azabının kat kat olmasının sebebinin, Allah'ı, öldükten sonra dirilmeyi ve haşrı-neşri inkâr etmeleri olduğu söylenmiştir. Binâenaleyh onların mebde' ve meâdı (ilk yaratılışı ve ahireti) inkâr etmeleri, azablarının kât kat olmasına sebeb olmuştur. Doğruya en yakın olan, şöyle demektir: Onlar, kendileri alabildiğine sapmış olmalarının yanı sıra, diğer insanları da hak dinden alıkoyup, ondan saptırmaya çaba sarfetmişlerdir. İşte bundan ötürü azabları kat kat olmuştur.

"Onlar (hakkı) cümlesinin anlattığı sıfattır.

Onbirinci sıfat: Ayetteki işitmeye kadir olamazlardı. (Onu) görmezlerdi de.. Bu ifâde ile, onların dünyada iken, kalblerinin sağır, ruhlarının kör oluşu kastedilmiştir. Alimlerimiz, bu ayete dayanarak, Allah Teâlâ'nın bazan mükellefte, onu imandan alıkoyacak şeyi yaratabileceğini söylemişlerdir. İbn Abbas (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ kâfiri, hem dünyada hem de ahirette imân etmekten alıkoymuştur. Dünyada alıkoyuşu. "Onlar hakkı işitmeye kadir olamazlardı, onu göremezlerdi de..." buyruğu ile; ahirette alıkoyuşu da, "O gün onlar secdeye davet edilecekler, fakat buna güç yetiremiyecekler"(Ka\e™,42) ayetiyle anlatılmaktadır. Bu istidlalde sözün özü şudur: Allah Teâlâ onların işitmeye muktedir olamayacaklarını haber vermiştir. Bununla onların ya sesleri ve harfleri duymaya muktedir olamayacakları, ya da Allah'ın delillerini anlamaktan aciz olacakları manası kastedilmiştir. Birinci ihtimal söz konusu olamaz. Çünkü ortada olan açık durum onların sesleri ve harfleri duyduklarını göstermektedir. Dolayısıyla, ayeti ikinci manaya hamletmek gerekir.

Cübbâî buna cevap olarak şöyle demiştir: "Sem1 lafzı, ya belli işitme organı manasınadır, yahut da Cenâb-ı Hakk'ın. kulak boşluğunda yarattığı şey {işitmenin kendisi) manasınadır, O kul bu ikisine de muktedir olamaz. Çünkü o, bunu yapmaya veya yapmamaya gayret etse bile, bunları yapamaz. Bunun böyle olduğu sabit olunca, o kulda "istita'a"nın (güç yetirmenin) olduğunu söylemek imkânsızdır. İstita'a imkânsız olunca, kulda istita'anın olmadığım söylemek doğru olur. Böylece ayetin zahirinin biz (Mu'tezile'nin) görüşüne zarar vermediği sabit olur. Hem sonra, ayetteki, "Onlar işitmeye kadir olamazlardı.." ifadesi ile, onların (hakkı) işitmeyi ihmâl etmeleri ve onu işitmekten hoşlanmamaları manası kastedilmiştir. Bu, tıpkı bir kimsenin, "şu, dinlemeye muktedir olamadığım (tahammül edemediğimi), ama ister istemez kulağıma gelen bir sözdür " demesi gibidir."

Cevab: Cübbâî'nin dışındaki diğer (Mu'tezilî âlimleri), başka bir izah yaparak şöyle cevap vermişlerdir: "Allah Teâlâ, o kâfirlerin dostları bulunmadığını bildirmiştir ki dostlardan maksad onların putlarıdır Daha sonra da putların, onların dostu olamayacağını, "Onlar, işitmeye kadir olamazlardı, göremezlerdi de..." buyurarak bildirmiştir. Dolayısıyla onlar velî, yani hami olmaya nasıl elverişli olabilirler?"

Cevap: Cübbâî'nin, ayeti, kulların işitme duyusunu ve işitmenin kendisini yaratmaya kadir olamamaları manasına hamletmesi yanlıştır. Çünkü ayet. bir tehdîd sadedinde gelmiştir. Öyleyse bunun, onlara has birşey olması gerekir. Mu'tezile'nin dediği husus ise, meleklerde ve peygamberlerde vardır. O halde, ayetin lafzını bu manaya hamletmek nasıl mümkün olabilir?

Cübbâ: nin, "Bu, onların, Hz. Peygamberin sözünü dinleme ve şeklini, şemâlini görmede ağır davranmaları manasınadır1' şeklindeki sözüne de şöyle cevap veririz: Allah Teâlâ, onlarda istija'a olmadığını bildirmiştir. Şu halde, bunu bir başka manaya hamletmek ayetin zahirinin hilafına olur. Hem sonra bu ağır davranışın bulunması, anlayışa ve maksada ulaşmaya ya manidir, ya değildir. Eğer mani ise. maksadımız da zaten bunu anlatmaktır. Yok eğer mani değil ise, bu durumda bu, anlama ve idrâk etmede nazar-ı dikkate alınan hususlara yabancı olan bir sebeb olmuş olur. Halbuki bu sebeb yüzünden, bilme ve anlama bakımından kalbin hali değişmez. Artık nasıl olur da bu, bu sadedde onlar için bir zemm kılınabiiir? Hem, biz bu kitapta defalarca, bir işin, yapılmasına mâni birşey bulunurken meydana gelmesinin imkânsız olduğunu beyân ettik. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu hususun hak dini kabûte mâni birşey olduğunu bildirip, bunun o esnada ortadan kalkması mümkün olmayan bir şekilde kesinlikle mevcut olduğunu beyan edince, mükellef (kul) o vakit imandan aıkonmuş olur. Bizim demek istediğimiz de budur.

Mu'tezile'nin, "Biz, ayetteki bu sıfatı putların sıfatı sayıyoruz" şeklindeki oato da, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allah Teâlâ, önce, "Onların azabı kat buyurmuş, bunun peşine de, "Onlar, işitmeye kadir olamazla: getirmiştir. Binâenaleyh bu son ifâdedeki, "Onlar" zamirinin, önceki rf râcî olduğu şeye aynen râcî olması gerekir.

Allah Teâiâ'nın "Onlar göremezlerdi de" buyruğuna gelince, buradaki "görme" ile, basiret (kafbin görüp anlaması) manası kasdedildiği söylendiği gibi, "Onlar, kendileri için hüccet olan şeyleri görmekten yüz çevirdiler" manasının murad edildiği de söylenmiştir.

Onikinci sıfat: Ayetteki "Onlar, nefislerine ziyan edenlerdir" buyruğunun anlattığı husustur. Bu, "Onlar, Allah'a ibadet etmeyiverip, putlara ibadeti (âdeta) satın almışlardır. Binâenaleyh bu zarar ve ziyan, en büyük zarar ve ziyandır" demektir.

Onüçüncü sıfat: Ayetteki "Uydurmakta oldukları şeyler de kendilerinden uzaklaşıp kaybolmuşlardır" buyruğunun ortaya koyduğu sıfat. Bu, "Onlar, dinlerini dünya karşılığında satınca, zarar etmişlerdir. Çünkü onlar böylece kıymetli olanı verip değersiz olanı almaya razı olmuşlardır ki, bu, dünyadaki zarar-ziyânın tâ kendisidir" demektir. Sonra ahirette, bu değersiz şey yok olacak ve ondan hiçbiı iz kalmayacaktır. İşte ayetteki, "Uydurmakta oldukları şeyler de kendilerinden uzaklaşıp gitmiştir" ifadesi ile kastedilen budur.

Ondördüncü sıfat: Ayetteki "Şüphesiz onlar ahirette en çok zarar görenlerin tâ kendileridir" ayeti ile ortaya konulan sıfattır. Bu ayetin izahı, bir önceki ayetin izahının aynısıdır. Çünkü bu kimse, kıymetli ve yüce olanı verip, onun yerine kıymetsiz ve düşük olanı almaya razı olunca, ticâretinde zarar etmiş olur. Sonra bu âdi ve değersiz şey, bakî kalmayıp aksine yok olacak cinsten birşey olunca, bu ticaret, işin sonunda yine zarara dönüşmüş olur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Şüphe yok kî onlar ahirette en çok zarar görenlerin tâ kendileridir" buyurmuştur. 76[76]

Tabirinin İzahı

Ayetteki ifâdesi, hakkında Ferrâ şöyle demiştir: "Bu, ve (hiç şüphesiz, kesinlikle) tabirlerimiz gibidir. Sonra bu kelime çokça kullanıldığı için, (gerçekten) manasına gelmiştir. Nitekim Araplar, "Gerçekten sen muhsinsin, iyilik seversin" manasında derler." Nahivciierin bu lafızla ilgili çeşitli izahları vardır:

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/534-538

1) Lâ nefiy (olumsuzluk) ve kesinlik ifâde eden bir edattır. Binâenaleyh la cerem dediğimizde, bunun manası, "Onlar, ahirette kesinlikle zarara uğrayacaklardır" şeklinde olur.

2) Zeccâc şöyle der: "Lâ edatı, onlarfn, fayda vereceğini sandıkları şeyin, nefyini (olumsuzluğunu) ifade eder. Cerem kelimesi ise, "Fiili kazanmak" manasınadır. Buna göre bunun manası," Bu onlara fayda vermez. Bu fiili kesbetmek, kazanmak da onlara fayda vermez. Hem dünyada, hem de ahirette zarar onların basınadır" şeklinde olur." Biz, cereme fiilinin, kesebe (kesbetti, kazandı, yaptı) manasına geldiğini, ayetinio tefsirinde ele almıştık. Ezherî: "Bu, bu konuda yapılan izahların en güzellerindendir" demiştir.

3) Sibeveyh ve Ahfeş ise şöyle demişlerdir: "Lâ edatı, daha evvel de söylediğimiz gibi, küfür ehline reddiyedir. (Yani "hayır, sizin dediğiniz gibi değil..." demektir.) Cerem kelimesi ise, "hak ve doğru" demektir. Buna göre ayetin manası, "Onların inkârlarının hakkı, başlarına azâb ve hüsrâmn gelmesidir" şeklindedir." Sîbeveyh bu görüşüne şairin şu beyti ile istişhad etmiştir: "Andölsun. Ebû Uyeyne'yi öyle bir tenkit ettim ki, bundan sonra, Fezâre(oğul!an)'nın kızıp buğzetmesi bir hak oldu (kaçınılmaz, zorunlu hale geldi)."

Şâir bununla, manasını kastetmiştir. 77[77]

İman ye Salih Amel Sahipleri Cennetlik Olacaklar

"îmân edip de güzel ameller yapanlara, huşu ve tevâzuyla Rablerine bağlananlara gelince, işte onlar cennetlik olanlardır. Onlar, orada ebedî kalıcıdırlar" (Hûd. 23).

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin cezasından ve zarar-ziyan içinde olduklarından bahsedince, bunun peşinden mü'minlerden bahsetmiştir.

Noktalı hı ile "ihbât" kelimesi, huşu ve tevazu demek olup, düz ve engin yer manasına gelen, kerimesinden alınmıştır. "Gizli oldu" manasında, "zikri (adı) gizli kaldı" denilir. Binâenaleyh "düz ve engin yere girdi" demektir. Nitekim Arapça'da, IMecid tarafına gidenlere Tihâme'ye gidenlere de, denilir. "Rabbine yönelen ve O'nda mutmain olan" manasında da.muhbit denilir.

Ahbete fiili, hem ilâ, ttem de lâm harf-i cerleriyle müteaddi olur. Binâenaleyh biz, dediğimizde, "Falanca falancaya bağlandı" manasına gelir. Ama dediğimizde, "O, ona boyun eğdi" manasına gelir.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Ayetteki, "ifnan edip de güzel ameller yapanlar.." buyruğu, bütün sâlih amellere; "huşu ve tevâzuyla Rablerine bağlananlar" ifâdesi de o amellerin, ahirette insana ancak kalbinin hallerine göre fayda vereceğine bir işarettir. Biz, "ihbat" kelimesini "itmî'nân" manasına tefsir edersek, o zaman bundan maksad, "Onların kalbleri, ibadetleri edâ ederken, Allah'ın zikri ile itminan bulmuştur ve onlar Allah'tan başkasına iltifat etmekten tamamen uzak olarak, Allah'a ibadet ederler" şeklinde olur. Yahut da şöyle denilebilir: "Onların kalbleri, Allah'ın vaadettiği sevab ve ikâb hususunda Allah'ın doğruluğuna mutmain (kesin inanır) vaziyettedir." Fakat biz, "ihbât"ı, huşu manasına alırsak, ayet, "Onlar, kusurlu ve eksik bir şekilde ifâ etmekten korkarak, salih amellerini yaparlar" manasına gelir.

Daha sonra, Cenâb-ı Allah, kendilerinde bu üç sıfat bulunan kimselerin, cennetlik olduklarını ve onların cennette ebedî kalacaklarını beyân buyurmuştur. 78[78]

Körle Gören, Sağırla İşiten Bir Olmaz

"Bu iki zümrenin hali, kör ve sağır ile gören ve işitenin hali gibidir. Bunlar, birbirine denk olurlar mı hiç? Halâ iyi düşünmeyecek misiniz?" (Hûd. 24).

Bil ki, Allah Teâlâ bu iki zümreden bahsedince bunlara tıpatıp uyan bir de misal getirmiştir. Alimler bu hususta değişik izahlar yapmışlar; bazıları "bu ayetin, en son bahsedilen mü'minler ile, daha önce bahsedilen kâfirler hakkında olduğunu" söylemişlerdir. Diğer alimler ise,

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/538-539

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/539-540

"Bunun, "Rabbinin açık bir delili üzerinde bulunup da..." (Hüd, 17) ayetinde bahsedilen mü'minlerle ve bu ayetten sonra bahsedilip, haklarında, "Onlar işitmeye kadir olamazlardı, göremezlerdi de.." (Hûd, 20) buyurduğu kâfirlerle ilgilidir. Bu ayetteki "basir" (gören) ve semî (işiten) ile de, Allah'ın "Rabbinin açık bir delili üzerinde bulunan" diye tavsif ettiği kimseler kastedilmiştir" demişlerdir.

Bil ki bu teşbih (benzetme)deki vech-i şebeh (benzeme yönü) şudur: Allah Teâlâ, insanı beden ve ruhtan mürekkeb olarak yaratmıştır. Bedenin gözü ve kulağı olduğu gibi, ruh cevherinin de gözü ve kulağı vardır. Nitekim bedendeki göz ve kulak, kör ve sağır olduğunda, hiçbir işine yol bulamaz vaziyette, şaşkın, hatta karanlığın derinliklerinde, yolunu bulacağı hiçbir ışık görmez, hiçbir ses işitmez halde yolunu şaşırmış kimse gibi, sapmış ve saptırmış câhil kimsenin de, kalbi kör ve sağır olur. Dolayısıyla da dalâletin karanlıklarında şaşkın ve çaresiz kalakalır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu körlüğün ve sağırlığın tedavisinin mümkün olduğuna dikkat çekmek için, "Halâ iyi düşünmeyecek misiniz?" buyurmuştur. Bu körlük ve sağırlığın sebeb olduğu zararın tedavisi mümkün olunca, insanın elinden geldiğince o tedavi için gayret sarfetmesi qerekir. 79[79]

Kıssalarla Delillerin Takviyesi Şarttır

Bil ki Allah Teâlâ'nın âdeti, kâfirlere çeşitli deliller getirdiğinde, daha evvel de birçok yerde bahsettiğimiz gibi, bu delilleri takviye etsin diye, bunların peşinden kıssaları getirme şeklinde cereyan etmiştir. Bu sûrede de çeşitli kıssalar anlatmıştır:

Birinci Kıssa: Nûh (a.s)'un kıssasıdır. 80[80]

"Andolsun ki biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. O şöyle demişti: "Şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Hakikat, ben sizin başınıza acıklı bir günün azabının gelmesinden endişe ediyorum" (Hûd. 25-26).

Bil ki Allah Teâlâ bu kıssaya Yûnus Sûresi'nde başlamış, içinde bulunan güzel hikmetler ve ilave bilgilerden ötürü, onu bu sûrede de tekrar etmiştir. Bu ayetle ilgili iki mesele .vardır:

İbn Kesir, Ebu Amr ve Kisâî, hemzenin fethası ile ennî şeklinde okumuşlardır ki, bunun takdiri, şeklindedir. Bunun manası, "Biz Nuh'u, bu söz ile gönderdik" demektir. O söz de ayetteki, "Şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım" ifadesidir. Bunun başına harf-i cerr olan bâ bitişince, tıpkı den sonra geldiğinde fethalandığı gibi, en edatı, fethalı olarak ennî şeklinde okunmuştur. Diğer kıraat imamları ise, bunu, takdirinde olmak üzere, kesre ile okumuşlardır. 81[81]

İkinci Mesele

Bazıları şöyle demişlerdir: "Peygamberin "nezir" olması, isyankâr kimseleri ilahi ikâb ile tehdid etmesi; "mübîn"
olması ise, Allardın itaatkârlar için hazırladığı mükâfatlan açıklamasıdır." Evlâ olan bunun manasının şu şekilde olmasıdır: "O, âsîleri ikabtan korkutucudur ve mübîndir, yani bu korkutmayı (uyarmayı) en güçlü, en mükemmel ve en açık bir yol ile yapmıştır." Cenâb-ı Hak daha sonra, bu inzârın ancak Allah'tan başkasına ibadetten alıkoyma ve Allah'a ibâdeti emretme hususunda olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü ayetteki, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin" ifadesi, nefiyden yapılan istisnadır. Bu da, müstesnadan başkasının nefyini gerektirir.

Bi! ki bu ayetin takdiri, Cenâb-ı Hakk'ın sanki şöyle demesidir: "Biz Nuh'u kavmine bu sözle,

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/540-541
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/541
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/541

yani "şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım" sözü ile gönderdik."
Allah Teâlâ daha sonra "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin" buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifâde, ayetteki, "Şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir nezirim" ifadesinden bedeldir. Sonra da Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, "Hakikat, ben sizin başınıza acıklı bir günün azabının gelmesinden endişe ediyorum" ifadesiyle te'kid etmiştir. O büyük acı, o günde gerçekleşeceği için, bu acı, o güne izafe edilmiştir. Bu, Araplanrv "Gündüzün oruç, gecen namaz" sözü gibidir. 82[82]

Müşriklerin Hz. Nuh'u Red Bahaneleri

"Bunun üzerine kavminden, küfredenlerin ileri gelenleri, "sen de bizim gibi bir insansın. Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkasının sana . tabî olduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Biz sizi aksine yalancılar zannediyoruz" dediler" (Hûd, 27).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Nuh'un, kavmini Allah'a ibadete davet ettiğini anlatınca, kavminin, Hz. Nuh'un peygamberliğini şu üç şüphe ile tenkid ettiklerini (reddettiklerini) nakletmiştir:
Birinci şüphe: Hz. Nuh'un da, Kendileri gibi bir insan olmasıdır. İnsan fertleri arasındaki farklılığın, âlemdeki herkesin onlardan birisine itaat etmesinin vâctb olması noktasına vanp ulaşması imkânsız olur.
İkinci şüphe: Hz. Nûh (a.s)'a, kavmin basit insanlarının, mesela dokumacıların ve değersiz sanat sahibi kimselerin tabî olmuş olmasıdır. Kavmi, "Eğer sen doğru olsaydın, insanların en zekileri ve eşrefi sana tabî olurlardı" demişlerdir. Bunun bir benzeri de, "Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken, biz sana iman eder miyiz?" (Şuara. m) şeklindeki ifâdeleridir.
Üçüncü şüphe: Bu, ayetteki, "Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz" cümlesinin anlattığı husustur. Bunun manası, "Biz, senin bizden ne akıl, ne dünyevî menfaatleri görüp gözetme, ne de mücâdele kuvveti bakımından bir üstünlüğünü görmüyoruz. Binâenaleyh senin bu görülebilecek şeylerden birisinde, bizden daha üstün olduğunu görmediğimize göre, en yüce ve kıymetli derece ve makam bakımından bizden üstün olduğunu nasıl kabut edebiliriz?" şeklindedir. İşte şüphelerin izahı hususundaki sözün özü budur.
Bil ki ilk şüphe ancak, insanların peygamber olmasını kayıtsız şartsız inkâr eden Brahmanlara uygun düşer. Diğer iki şüpheye, başka peygamberlerin peygamberliğini kabul eden kimselerin de düşmesi mümkündür.
Ayetin lafzı ile ilgili birkaç mesele var: 83[83]

Mele' Kelimesinin Tefsiri

“Mele” "kavmin eşrafı, ileri gelenleri" demektir. Bu kelimenin neden iştikak ettiği hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu, Arapların birşey tıkabasa dolduğunda, deyimlerinden alınmıştır. Bu son deyimin kullanılışı "çok meşgul, işleri pek yoğun olup, isterini güzelce' düzenleyen kişiler" manasınadır.
2) Onlar, bu şeref üzerlerinde görüldüğü için bu kelime ile tavsif edilmişlerdir.
3) Onlar, kalblere heybet, meclislere de saygı saldıkları için bu ismi almışlardır.
4) Onlar, üstün akıl ve isabetli fikirlerle dopdolu oldukları için bu adı almışlardır. 84[84]

Peygamberin Beşer Olmasını Şüphe Konusu Yapmaları

Cenâb-ı Hak, daha sonra birinci şüphelerini nakletmiştir. Bu onların, "sen de bizim gibi bir insansın" şeklindeki sözleridir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği, bazı Araplara ait, "O Peygambere bir melek indirilmeli değil miydi?" Furtan, 7) şeklindeki söz gibidir. Bu, sırf

---

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/542
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/542-543
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/543

cehalettir. Çünkü Peygamberin fizik yaratılışı, dtş görünüşü ile değil, delil ve burhanla, aklî muhakeme ile ümmet fertlerine müdahale etme hakkı vardır. Hatta diyebiliriz ki: Eğer Allah Teâlâ, insanlara peygamber olarak melek gönderseydi, o zaman onun peygamberliğini tenkid için ortaya atılacak şüphe daha kuvvetli olurdu. Çünkü o zaman akla şu gelirdi: "Gösterilen mucizeleri, belki de o melek kuvvetinin ve kudretinin daha mükemmel ve daha çok olmasından ötürü kendiliğinden yapmıştır." İşte bu hikmetten ötürü, Allah Teâlâ insanlara, insan peygamberler göndermiştir. 85[85]

Peygambere Sade İnsanların Tâbi Oluşunu Şüphe Konusu Yapmaları

Cenâb-ı Allah, onların ikinci şüphelerini de, "Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkasının sana tabî olduğunu görmüyoruz" ifâdesi ile nakletmiştir. Bununla, peygambere tabî olanların mallarının azlığı, makamlarının düşüklüğü, sanat ve zenâatlarının değersizliği kastedilmiştir ki bu da bir cehalettir,Çünkü dindeki üstünlük ve yücelik, soy-sop ile, mal ile yüksek makam-mansıb ile olmaz. Aksine fakir dine, zenginden daha yatkındır. Yine aksine diyoruz ki, peygamberler, insanlar dünyayı bırakıp ahirete yönelsinler diye gönderilmişlerdir. Binâenaleyh dünyada mal aztığt (fakirlik) daha nasıl, peygamberlik hususunda bir tenkid sebebi sayılabilir?
Daha sonra Hak Teâlâ onların üçüncü şüphelerini nakletmiştir. Bu da onların "Sizin bize karşı bîr üstünlüğünüzü de görmüyoruz" şeklindeki sözleridir. Bu da bir cehalettir. Çünkü, Allah katında muteber üstünlük, ancak ilim ve amel ile olur. O halde, onlar daha nasıl insanların içine muttali oldular da bu faziletin olmadığını anlayıverdiler?
Onlar, Hz. Nûh (a.s) ve ona uyanlar hakkındaki bu şüphelerini ortaya koyduktan sonra, "Biz sizi aksine yalancılar zannediyoruz " demişlerdir. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, Hz. Nûh ve kavmine bir hitabtır. Bununla kavminin, Hz. Nuh'u, peygamberlik iddiası hususunda yalanlamaları kastedilmiştir.
b) Bu, kavmin basit insanlarına bir hitabtır. Binâenaleyh Hz. Nuh'un kavmi, inananlara, Hz. Nuh'a iman edip ona tabî olmaları hususunda, "yalancılar" demişlerdir. 86[86]

İkinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir: "Erzel, rezl kelimesinin çoğuludur. Bu, görünüşü ve hali düşük olan şey demektir. Nitekim Arapça'da "Elbisesi ve işi düşük adam" denilir. Erâzil ise. erzel kelimesinin çoğuludur. Bu, Arapların "Oranın günahkârlarının ileri gelenleri" sözü gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) "Ahlakça en güzel olanlarınız.." buyurmuştur. Buna göre Erâzil kelimesi, cem'u'l-cem fcem'in cem'i) olmuş olur." Bazıları da bu kelimenin aslının, "Ocundan daha rezil" deyimi olduğunu, çok kullanıldığı için şeklini aldığını, başındaki elif-lâm'ın izafetten (hazfedilen den) bedel olduğunu söylemişlerdir. 87[87]

Bâdi'er-re'y Tabiri Hakkında

tabirine gelince bâdî görünen demektir. Bu, bir şey ortaya çıkıp göründüğünde demenden alınmıştır. Bakıp görenlere zahir olduğu ve açık göründüğü için çöle, "Bâdiye" denilmiştir. Alimler, ayetteki ifâdesinin manası hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:
1) Bu, "Onlar sana, içleri (kalbleri) öyle olmadığı halde, zahiren uydular" demektir.
2) Bu, "Onlar sana ilk nazarda, fikir ortaya atılır atılmaz ittibâ ettiler, ihtiyatlı davranmadılar. Ona, isabetli fikrin ve tam düşüncenin hakkını vermediler" demektir.
3) Onlar, Hz. Nuh'a uyanları "reziller" diye tavsif edince şöyle dediler: "Onların, işte böylece

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/543-544
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/544
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/544

basit görüşlü olmaları, onları gören herkesçe meydandadır. Buna göre, ayetteki "re'y (görüş)" kelimesi, kalbin görmesi (fikri) manasına değil, gözün görmesi manasınadır. Bu izah, Mücâhid'den nakledilen şeklindeki kıraat ile de kuvvet kazanmıştır. 88[88]

Üçüncü Mesele

Ebu Amr, Kisâî'nin râvisi Nusayr, bunu hemze ile, şeklinde; diğer kıraat imamları ise, hemzesiz olarak yâ ile şeklinde kıraat etmişlerdir. Bunu hemzeli okuyanlara göre mana, "re'yin evveli" {görüşün başlangıcı) demek olur. Hemzesiz okuyanlara göre ise, bu "ortaya çıktı, göründü" manasında olan fiilindendir. Ayetteki kelimesi, mef'ul-ü mutlak olarak nasbedilmiştir. Bu, "ilk vuruşu ben vurdum" demen gibidir. 89[89]

"(Nûh) dedi ki: "Ya ben, Rabbimden gelen apaçık bir delil üzerinde isem?.. O, bana katından bir rahmet vermiş de, o, sizden gizli bırakılmış ise?.. Söyleyin bana ey kavmim, kendiniz hoş görmeyip dururken, sizi onu kabule zorlayıp duracak mıyız?" (Hûd. 28).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 90[90]

Allah, Lütfü İle Peygamberine Bazı Özellikler Verir

Bil ki Allah Teâlâ, Nûh (a.s)'un nübüvvetini inkâr edenlerin şüphelerini nakledince, bunun peşince şüphelere cevapolacak şeyi nakletmiştir. Binâenaleyh onların, "Sen, ancak bizim gibi bir insansın" şeklindeki şüphelerine karşı Nuh(a.s), "İnsan olmak bakımından arada bir eşitliğin (aynılığın) bulunması, nübüvvet ve risalet sıfatını alma bakımından bir ayrılığın olmasına mani değildir" demiş ve sonra bunun mümkün olduğunu gösteren şeyi belirterek, "Ya ben, Rabbimden gelen apaçık bir deli! üzerinde isem?.." demiştir. Bu, "Eğer ben, Allah'ın zâtını ve sıfatlarını. O'nun hakkında vâcib, imkânsız ve caiz olan şeyleri biliyorsam (...)" demektir. O, "Sonra Allah Teâlâ bana katından bir rahmet vermiştir" demiştir. O rahmetten murad, ya peygamberlik, ya da peygamberliğin delili olan mucizedir. 'Takat, o sizden gizli bırakılmış ise", yani "O, sizin için şüphe edilecek birşey olmuş ve aklınız onu tam seçip anlayamamış ise, isteseniz de, diretseniz de, ben sizi onu bilmeye .ulaşacak hale nastl getirebilirim? Yani buna kesinlikle kadir değilim."
Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Vallahi eğer o buna kadir olsaydı, bunu mutlaka yapardı. Fakat o buna kadir olamamıştır." Velhasıl onlar "sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz" dediklerinde, Hz. Nûh (a.s), bunun sebebinin. onların hücceti anlayamamaları ve onu açıkça seçememiş olmaları olduğunu belirtmiştir. "Fakat sizler inadı ve diretmeyi bırakıp, delillere nazar ederseniz, maksad ve Allah Teâlâ'nın biz (peygamberleri) size büyük bir fazi olarak verdiği ortaya çıkar" (demek istemiştir). 91[91]

İkinci Mesele

Hamza, Kisâî ve Âsım'ırı râvisi Hafs, kelimeyi, ayn harfininzammesi ve mim'in şeddesi ile, meçhul olarak, "karıştırıldı, gizli kılındı" manasında, şeklinde; diğer kıraat imamları ise, ayn'ın fethası ile ve şeddesiz olarak şeklinde okumuşlardır ki bu, '"karıştı, gizli oldu" manasınadır.
Bil ki bir şey tamamen meçhul bir halde olursa, muammaya (bilmeceye) benzer. Çünkü ilim, (bilme) batınî basiretin (kalb gözünün) nurudur. Görme de, zahirî gözün nurudur. Bu "görme" ile "bilme" kelimelerinden herbirinin, mecazî olarak diğeri yerine kullanılması güzel ve yerinde olur. Bunun izahı şudur: Beyyine (delil) hakkında "görme" kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak,

---

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/545
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/545
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/545
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/546

"Ayetlerimiz böyle görünür şekilde geldiği zaman, "Bu apaçık bir sihirdir" dediler" (Nemi. 13) buyurmuştur. Burada, beyyine "görünememe7âmâ ile de tavsif edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Artık o gün onlara karşı haberler saklı kalmıştır" (Kasas. 66) ve. bu ayette, "O sizden gizli bırakılmış..." buyurmuştur. 92[92]

Üçüncü Mesele

Ayetteki "Sizi ona zorlayacak mıyız?" ifadesinde üç zamir var; Mütekellim zamiri (yani "biz"), gâib zamiri (yani "ona") ve muhatab zamiri (yani "sizi"). Ferrâ bundaki birinci mim'i sakin okumanın caiz olduğunu söylemiş, bu şekildeki bir kıraati Ebu Amr'dan rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "Harekeler peşpeşe geldiği için, bu böyle olmuştur. Binâenaleyh mim harfi, sakin kılınır. Kendinden önceki harfin harekesi meksûr olur, kendinden sonra da ağır bir hareke olan zamme bulunursa, merfûsu da böyledir." Zeccâc da şöyle demiştir. "Bütün Basralı nahivciler, i'rab harfinin sakin kılınmasınıyancak şiir zaruretinden dolayı (kâfiye için) caiz görmüşlerdir. Ebu Amr'dan nakledilen kıraata gelince, Ferrâ bunu Ebu Amr'dan sağlam bir rivayetle almamıştır." Sibeveyh'in, mim'in harekesini "tahfif" ve "ihtilas" ite okuduğu rivayet edilmiştir. İşte doğrusu budur. Harekeyi sakin kılmak ancak İmriü'l-Kays'ın şu beytinde olduğu gibi, şiirde caizdir.
'İşte bugün, kendim istemeksizin ve irtikâb etmeksizin, bana içirilir..." 93[93]

Kâfirleri Memnun Etmek İçin Fakir Mü'minler Uzaklaştırılamaz

"Ey kavmim, bundan dolayı sizden hiç bir mal istemiyorum. Benim mükâfaatım ancak Allah'tandır ve ben iman edenleri kovacak da değilim. Çünkü onlar muhakkak ki Rablerine kavuşacaklardır. Ancak ben sizi cahillik
eder bir topluluk görüyorum. Ey kavmim, ben onları kovarsam Allah'a karşı bana kim yardım eder, hiç düşünmez misiniz? Ben size, "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum. Ben gaybı bilmem. "Ben bir meleğim" de demiyorum. Bununla beraber gözlerinizin hor gördüğü kimseler hakkında, "Allah onlara kesinlikle bir hayır vermez" de diyemem. Allah onların içlerindekini en iyi bilendir. (Eğer onları tardedersem), o takdirde gerçekten, zalimlerden olmuş olurum" {Hûd. 29-31).
Bu ayetlerle ilgili birçok mesele var: 94[94]

Birinci Mesele

Bil ki bunlar, o kâfirlerin "Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkası sana tâbi olmuyor" şeklinde ifade ettikleri ikinci şüphelerine cevaptır. Bu cevabın izahı, birkaç şekilde yapılabilir:
Birinci şekil: Hz. Nuh (a.s) "Ben, risalet davasını tebliğ etmeme karşılık mal istemiyorum ki, icabet edecek (davetime cevap verecek) kimsenin fakir veya zengin olması sebebi ile durum değişsin. Benim, zor olan bu taata karşılık ücretim, âlemlerin Rabbine aittir" demiştir. Durum böyle olunca, onlar ister fakir ister zengin olsunlar, tebliğe karşı durumları değişmez.
İkinci şekil: Hz. Nûh (a.s) onlara sanki şöyle demektedir: "Siz, işin zahirine baktığınızda, beni fakir görüyorsunuz ve bundan dolayı da benim, ancak elinizden malınızı almak için bu işle meşgul olduğumu sanıyorsunuz. Bu zan, sizin bir hatanızdır. Çünkü ben, risaleti tebliğime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum, Benim mükâfaatım ancak, alemlerin Rabbinden olacaktır. Öyleyse, bu yanlış zannınız sebebiyle, kendinizi dinî (uhrevi) mutluluktan mahrum etmeyiniz."

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/546
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 12/547
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/5

Üçüncü şekil: Onlar, "Sen de bizim gibi bir insansın. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz" demişlerdi. İşte bunun üzerine Nûh (a.s), Hak Teâlâ'nın kendisine, onlardan üstün olmasını sağlayan pek çok şey verdiğini; işte bundan ötürü dünya peşinde koşmadığını; vazifesinin ancak din peşinde koşmak olduğunu; dünyadan yüz çevirip, ona iltifat etmemenin de, -herkesin üzerinde ittifak ettiği gibi-, faziletlerin en belli başlılarından olduğunu söylemiştir. Belki de Nûh (a.s)'un maksadı, bu bakımdan bir faziletinin olduğunu bildirmektir.
Ayetteki "Ben imân edenleri kovacak değilim" ifâdesi, Nûh kavminin, kendilerini o fakirlerle birlikte olmaktan kurtarmak için, Hz. Nûh'dan âdeta onları kovmasını istediklerini göstermektedir. İbn Cüreyc'in rivayetine göre, onlar şöyle demişlerdir: "Nûh, eğer sana tabî olmamızı istiyorsan, yanındaki fakir fukarayı kov. Çünkü biz, onlarla beraber olmaya razı olamayız." Bunun üzerine Hz. Nûh (a.s): "Ben, iman edenleri kovacak değilim" demiştir. Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın onların söylediklerini naklettiği, "Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkasının sana tâbi olduğunu görmüyoruz" şeklindeki sözleri, o kâfirlerin, Hz. Nûh (a.s)'dan,yanındaki mü'minleri kovmasını istediklerini dolaylı olarak gösteren bir delildir. Çünkü bu, onların sanki "Eğer sana kavmin ileri gelenleri uymuş olsalardı, biz de sana uyar, yolunca giderdik" demiş olduklarının delilidir. 95[95]

Müminleri Kovmayı Engelleyen Sebepler

Daha sonra Cenâb-ı Allah, Hz. Nuh'un o mü'minleri kovmadığını nakletmiş ve bu tür bir kovmadan kaçınmayı gerektiren hususu açıklamak için üç şeyi bildirmiştir:
a) "Onlar. Rublerne kavuşacaklardır." Bu söz de. birkaç manaya gelir:
1) Kaffirler,"Sana inanan bu kimseler, zahiren gösterdikleri iman hususunda, münafıktırlar. Şu halde onlara kanma" demişlerdir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, durumun âhirette Rableriyle karşılaştıkları zaman ortaya çıkacağını bildirerek cevap vermiştir,
2) O, bunu kovmaktan kaçınmanın bir sebebi olarak bildirmiş ve sanki "Onlar Rablerinin vaadettiği şeyle karşılaşacaklardır. Eğer sen onları huzurundan kovarsan, ahrette benimle davalaşırlar" manasını kasdetmiştir.
3) O, bu emir ile, "Bizim ahirette toplanıp biraraya gelip, onları kovduğum için hesaba çekileceğim, binâenaleyh bana yardım edecek hiç kimse bulamıyacağım" manasında bir ikazda bulunmuştur. Sonra Hz. Nûh (a.s) onların durumlarını, işlerin akıbetlerini bilmeme ve sadece zahire aldanmaya bina ettiklerini beyan etmiş ve, 'Sen. sizi cahillik eder bir topluluk görüyorum" demiştir. Bundan sonra ise,"Ey kavmim, ben onları kovarsam, Allah'a karşı bana kim yardım eder?" demiştir. Bu "Akıl ve şeriat, mü'min, muttaki iyi kimseye saygının, değer vermenin; fâcir ve kâfir kimseyi de hor ve hakir kananın, onlara değer vermemenin gerektiği hususunda mutabıktır (ittifak halindedir). Eğer bu durumda kaziyyeyi, ters yüz eder ve kâfir fâciri. saygı ile yakın
kılıpmü'min hor ve hakir kılma yoluyla kovarsam, Allah'ın emrinin ve hükmünün aksine banket etmiş olurum ve bu hükmümde (davranışımda), Allah'ın, hakedenlere sevab ve mükâfaat, bâtıl ehline de ceza verilmesi emrinin zıddını yapmış olurum. O zaman da. büyük bir cezayı haketmiş olurum. Böyle olunca Allah'a karşı bana kim yardım ve beni Allah'ın azabından kim kurtarır? Hiç düşünüp de anlamaz mısınız bu uygun değildir" demektir.
Hz. Nûh (a.s) bu izahını, üçüncü bir vecih ile te'kid etmiş ve "Ben size, "Allah'ın baâneleri benim yanımdadır" demiyorum" demiştir. Bu, "Sizden böyle bir ücret ejlemediğim gibi, mala veya ma! ile ilgili,mal almak veya mal vermek gibi bir gayeye olduğumu iddia da etmiyorum. Ben gaybı da bilmem ki, bu bilgi sayesinde ve tabî olanlarım için istediğim şeylere ulaşayım. Yine ben, bir melek olduğumu da söylemiyorum ki bu yüzden size karşı büyükleneyim. Aksine benim yolum, huzû ve tevâzûdur. Durumu ve yolu böyle olan, fakir fukaraya karışmaktan kibirlenmez, geri durmaz, hep emîrlerle sultanlarla oturup kalkmayı istemez. Bu «ensenin işi, dini istemek; sireti (ahlâkı) da, mütevâzî ve huşûlu kimselerle oturup kakmak, onlarla haşır

---

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/5-6

neşir olmaktır. Benim yolum da, fakir fukarayla haşır neşir olmayı gerektirdiğine göre, siz nasıl bunu benim için bir ayıp sayarsınız?" demektir.
Hz. Nûh (a.s) beyân ettiği bu hususu, dördünci bir yol ile te'kid ederek, "Bununla beraber, gözlerinizin hor gördüğü kimseler hakkında, "Allah onlara kesinlikle bir kayar vermez" de diyemem" buyurmuştur. Bu, sanki onların Hz. Nuh'a, fakirlik ve zillet ile birlikte uyulmasını münafıklık saydıklarına delâlet eder gibidir. Bundan dolayı O "Ben, bunu söyleyemem. Çünkü bu, gayb cinsinden bir husustur. Gaybı ise ancak Ateh bilebilir. Dolayısıyla, olabilir ki onların içleri - dışları bir olur ve Allah onlara âhiret mülkünü verir, böylece de ben, haber verdiğim hususta yalancı olmuş olurum. Demek • eğer ben böyle yaparsam, hem kendime zulmedenlerden, Allah onlara ahirette - ayır vermiş olduğu halde, onlarda hiçbir hayır olmadığını söylemiş olacağım için, "em de onlara zulmetmiş olanlardan olurum" demiştir. 96[96]

Peygamber’in (a.s.) Meleklerden Üstün Olduğu

Bir grup alim, bu ayeti, meleklerin peygamberlerden daha üstün, faziletli olduğuna delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Bir kimse, "Ben, şöyle şöyle iddia etmiyorum" dediği zaman, bu ancak o şey, sözü söyleyenin hallerinden daha üstün ve şerefti bir hal olduğu zaman uygun ve güzel olur. Bu sözü söyleyen Hz. Nûh (a.s) olduğuna göre, meleklerin derecesinin, peygamberlerinkinden daha yüce ve şerefli olması gerekir." Bu görüşte olanlar sözlerini şöyle devam ettirmişlerdir: "Durum nasıl böyle olmasın ki? Melekler, yaratıldıkları andan, tâa Kıyamet kopuncaya kadar, ömürleri boyunca Allah'a ibadete devam etmişlerdir."
Bu husustaki sözün özü şudur: Ruhanî ve gerçek faziletler, ancak şu üç şeydir:
a) Mutlak istiğna (hiçbir şeye ihtiyacı olmama) hali. Dünyada, genellikle şöyle olur: Çok mala sahip olan kimse, "zengin" (gani, müstağni) diye nitelenir. Binâenaleyh Nûh (a.s)'un, "Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanandadır" demiyorum" sözü, âdeta, "Ben, mutlak manada bir istiğna iddiasında değilim" manasına bir işaret olmuş otur.
b) Tam ilim. Buna da, "Gaybı da bilmem" sözü ile işaret etmiştir.
c) Tam ve mükemmel bir kudret. Kudret ve kuvvet itibarı ite meleklerin, mahlûkatın en kuvvetlileri olduğu akıllarımıza yerleşmiştir. İşte Hz. Nûh (a.s), "Ben, bir meleğim" de demiyorum" sözü ile de buna işaret etmiştir. Bu üç hususun zikredilmesinden maksad, şunu ortaya koymaktır: "İyi biliniz ki benim yanımda, bu üç mertebeden ancak, beşerî kuvvete ve insanî tâkata uygun düşen miktar var. Mutlak kemâle gelince; ben onu asla iddia etmiyorum." Durum böyle olunca, Hz. Nûh (a.s)'un, "Ben bir meleğim" de demiyorum" ifadesinin, meleklerin insanlardan daha mükemmel olduğuna delâlet ettiği ortaya çıkmış olur. Hem bu sözü, onların ileri sürdükleri şüpheye bir cevap kılmak da mümkündür. Zira onlar, Nûh (a.s)'a tâbi olanları fakirlikle ta'n etmişlerdi. Bunun üzerine de Nûh (a.s), "Ben size "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum h. onlar, zengin yapayım!" demişti. Yine onlar, Hz. Nuh'a tâbi olanları münafıklıkla itham etmişlerdi. Bunun üzerine de Nûh (a.s), "Ben gaybı bilmem., ki onların içlerinin durumunu bileyim!.. Durumlar ancak, zahire göre değerlendirilir" demiştir. Yine onlar, onları, birtakım fiilleri olması gerektiği gibi yapmadıklarını söyleyerek tenkit etmişlerdi. Bunun üzerine de Nûh (a.s), "Ben bir meleğim" de demiyorum ki böylece, bütün şehvanî ve nefsanî arzu ve isteklerden uzak ve ben olayım!.." demişti. 97[97]

Peygamber Fakir Mü’minleri Kovmuş mudur?

Birtakim kimseler, peygamberlerden günah sâdır olacağı hususunda bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir:

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/6-7
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/8

"Bu ayet, kâfirleri memnun etmek maksadıyla mü'minleri kovmanın, en büyük günahlardan olduğuna delâlet etmiştir. Ama görüyoruz ki Hz. Muhammed (s.a.s) kâfirleri hoşnut etmek için, fakir kimseleri huzurundan
kovmuştu. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "Sabah akşam, Rablerine, sırf O'nun cemâlini dileyerek, duâ edenleri huzurundan kovma... buyurarak, onu azarlamıştır. Bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in günaha yeltendiğine delâlet eder."
Buna şöyle cevap verilebilir: Bu ayette bahsedilen kovma, ebediyen mutlak mânada kovma manasına hamledilmiştir. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında bahsedilen kovma meselesi, bir fayda d üşü nü I erek, sadece muayyen vakitlerde onları uzak tutma manasına hamledilmiştir. 98[98]

Dördüncü Mesele

Cübbaî, Hz. Nüh (a.s)'un, "Ey kavmim, ben onları kovarsam Allah'a karşı bana kim yardım eder?" ifadesiyle
istidlal ederek, azabı savuşturmak için, Allah katında şefaatçi olmanın caiz olmadığını söylemiştir ki, bu ayetin manası, "Eğer bu kovma haram ise, o takdirde kim Allah'a karşı bana yardımcı olabilir? Yani, kim beni O'nun azabından kurtarır? " demektir. Dolayısıyla, şefaat şayet caiz olsaydı, o zaman bu, Hz. Nuh (a.s) hakkında da caiz olurdu. Bu durumda da Nûh (a.s)'un, "Allah a karşı bana kim yardım eder?" ifadesi manasız olurdu. Bil ki bu istidlal, Mu'tezile'nın, tıpkı, (Bakara, 48) ayetiyle yapmış oldukları istidlale benzemektedir. Buna burada verilecek cevap, o ayette verilen cevâbın aynısıdır. 99[99]

Hakkı Yüceltmek İçin Mücadele Peygamberlerin Yoludur

"Dediler ki: "Ey Nûh, bizimle cidden uğraştın. Bizimle olan bu mücadelende ileri de gittin. Eğer sen doğru söyleyen kimselerden isen, bizi tehdit edip durduğun azâbt haydi getir bize!" (Nûh da): "Dilerse onu size ancak Allah getirir. Siz (onu) âciz bırakabilecekler değilsiniz" dedi. Eğer Allah sizi helak etmeyi dilemişse, ben sizin iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu nasihatim size fayda vermez. O, sizin Rabbinizdir ve nihayet ancak O'na
döndürüleceksiniz" (Hûd, 32-34).
Ayetle ilgili birkaç mesefe vardır: 100[100]

Birinci Mesele

Bil ki kâfirler, o şüpheleri ileri sürüp Nûh (a.s) da doğru ve uygun cevaplarla o şüphelere karşılık verince, kâfirler, Hz. Nuh'a şu iki sözü yöneltmiştir:
1) Onlar, Hz. Nuh'u, çok mücadele etmekle niteleyerek, "Ey Nûh, bizimle cidden uğraştın. Bizimle olan bu mücadelende ileri de gittin..." demişlerdir ki bu, Hz. Nûh (a.s)'un onlarla çok meşgul olduğuna delâlet eder. Bu mücâdele ancak tevhîd, nübüvvet ve meâdi isbât hususunda olmuştur ki bu da, delilleri izah etme, şüpheleri ortadan kaldırma hususunda mücadele etmenin, peygamberlerin sanatı; taklîd, cehalet ve bâtılda ısrar etmenin de kâfirlerin sanatı olduğuna delâlet etmektedir. 101[101]

Müşriklerin Çarçabuk Azap İstemeleri

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/8-9
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/9
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/9
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/10

2) Onlar, Hz. Nuh'un kendisiyle kendilerini tehdit etmekte olduğu o azabın hemen gelmesini isteyerek "Eğer sen doğru söyleyen kimselerden isen, bizi tehdit edip durduğun azabı haydi getir bize!" demişlerdir. Nûh (a.s) da, bunu doğru bir cevapla cevaplayarak "Dilerse onu size ancak Allah getirir. Siz O'nu aciz bırakabilecekler değilsiniz..." demiştir ki bu, "Azabı getirme işi, bana ait değildir. O, Allah'ın yapacağı bir iştir. Binâenaleyh, O onu, isterse, istediği gibi yapar. O, azabı indirmeyi istediğinde, hiç kimse O'nu acze düşüremez. Yani, O'nun azabı indirmesine mâni olamaz..." demektir. "Mu'ciz" başkasının istediğini imkânsız hale getirmek için, kendi nezdindekini yapan kimsedir. Binâenaleyh bu kimse, "Onu acze düşürdü, âciz bıraktı" diye vasfedilir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, "Sizin, O'nun katındakini yapma imkânınız yoktur. Binâenaleyh, eğer üzerinize azab indirmeyi isterse, Allah'ın dilemiş olduğu azabı indirmesi imkânsız olmaz..." şeklinde olur.

Bu ifâdenin mânasının:

a) "Sizler, mâni olamazsınız";

b) "Sizler, kendinizi koruyamazsınız";

c) "Sizler, kurtulamazsınız" şeklinde olabileceği de ileri sürülmüştür ki, bütün bu manâlar birbirine yakındır.

Bil ki Nûh (a.s), onların şüphelerine cevap verince, sözünü kesin bir ifâdeyle bitirerek, ben sizin iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu nasihatim size fayda vermez... "demiştir. Yani, "Eğer Allah sizi saptırmayı İstemişse, benim nasihatim kesinlikle size fayda vermez..." demektir. Alimlerimiz, bu ayetle, Allahu Teâålâ'nın bazan, kulundan küfrü irade ettiği ve O, ondan bunu dilediğinde de, o kuldan imanın sâdır olmasının imkânsız olduğu hususunda istidlal ederek söyle demişlerdir: "Nûh (a.s), "Eğer Allah sizi saptırmayı dilemişse. ben sizin iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu nasihatim size fayda vermez..." demiştir ki, bu ketemin takdiri, "Eğer Allah sizi saptırmayı ve dalâlete düşürmeyi istemişse, benim nasihatim fayda vermez..." demektir. Bu da, bizim görüşümüz lehinde olan açık bir ödedir." 102[102]

Mutezilenin Bu Ayeti Tevili

Mutezile ise şöyle demiştir: Ayetin zahiri, Allah Teâlâ'nın, kâfirleri saptırmayı istediğinde, peygamberinin nasihatinin fayda vermeyeceğine delâlet etmektedir ki, bu bizce de müsellemdir. Zira biz biliyoruz ki Allah bir kulunu saptırmak istediğinde, kuluna nasihat edenlerin nasihati fayda vermez. Fakat, "Siz niçin, "Allah bu saptırmayı istemiştir" diyorsunuz? Zira münakaşa ancak bu husustadır. Aksine biz diyoruz ki, Nûh (a.s) bu sözü ancak, Allah onları saptırmadığına, aksine tercihi onlara r-'alığına delâlet etsin diye zikretmiştir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:

1) Nûh (a.s), Allah'ın kullarını saptırmak istediği zaman, onun nasihatinin herhangi ar faydası olamayacağını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh, onun nasihatında herhangi bir fayda olmasaydı, Allah, Nûh (a.s)'a, kâfirlere nasihat etmesini emretmezdi. Halbuki müslümanlar Nûh (a.s)'un, kâfirleri dine davet etmekle ve onlara -âs hat etmekle görevli olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece, bu nasihatin faydadan hâlî olmadığını anlamış oluyoruz. Nasihat faydadan hâlî olmayınca, Allah Teââ'nın onları saptırmadığına kesinkes hükmetmek gerekir. Öyleyse bu, işte bu açıdan bizim lehimize bir delil olmuş olur.

2) Şayet, Allah'ın onları saptırdığına hükmedilirse, bu, iman etmeme hususunda kafirler için bir mazeret olur ve Hz. Nûh da onlarla münazara etmezdi. Zira onlar Nûh (a.s)'a "Sen, Allah'ın bizi saptırması halinde, senin nasihatinin ve bizim gayretimizin herhangi bir faydasının bulunamıyacağını kabul ettin. Şu halde sen, Allah'ın bizi saptırmadığını iddia etmekle bizi mazur kılmış oldun. Öyleyse, bu daveti kabul etmemiz gerekmez" derler. Böylece durum, şayet karşı tarafın demiş olduğu gibi olsaydı bu, kâfirlerin lehine, Hz. Nuh'un da aleyhine bir hüccet olmuş olurdu. Nûh (a.s)'unda kendisini acze düşürecek Allah'ın hüccetini izahtan aciz bırakacak Dir sözü ileri sürmesinin caiz olamayacağı malûmdur. Böylece bu anlattıklarımızla,

---

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/10-11

ayetin Cebriyye'nin görüşüne delâlet etmediği sabit olmuş olur.

Daha sonra Mutezile, bu hususta çeşitli teviller yapmıştır:

1) "O kâfirler, mecbur idiler. Ve onlar, kendi küfürlerinin Allah'ın dilemesiyle olduğunu söylüyorlardı. İşte bundan dolayı Hz. Nûh (a.s), eğer durum onların dediği gibi ise, nasihatinin onlara fayda veremeyeceğini söylemiştir. Bunun misali bir kimsenin çocuğunu, suçundan dolayı cezalandırıp; çocuğu, "Ben bundan başkasını yapamam" dediğinde, babasının, "O halde, benim nasihat ve zorlamam sana fayda vermeyecektir" demesine benzer. Babasının böyle demesinin maksadı, çocuğunu, ileri sürdüğü şey hususunda tasdik etmek değil, aksine onu kabul etmemektir

2) Hasan el-Basrî, yuğviyekum kelimesine, "size azab etmeyi..." manasını vermiştir. Böyle olması halinde ayet-i kerimenin manası, "Size azâb gelip, siz de o zaman iman ettiğinizde, işte o gün benim nasihatim size fayda vermez. Çünkü, azab inerken edilen iman kabul olunmaz. Benim nasihatim size, ancak azabı görmenizden önce iman etmeniz halinde fayda verir" şeklindedir.

3) Cübbaî şöyle demiştir: "Gevâye kelimesi, isteğine ulaşamamaktır. Bunun delili, Cenâb-t Hakk'ın, 'İşte bunlar da ileride azgınlıklarının cezasına uğrayacaklardır" {Meryem, 59) ifadesidir. Yani, "Ahiret hayırlarını elde edemeyeceklerdir" demektir. Nitekim, şair de "Kim azgınlık yaparsa, azgınlığına mukabil, kendisini kınayandan başka bir şey elde edemeyecektir" demiştir.

4) O kimse, küfründe devam edip onda ısrar edince, Allah lütuflarını ondan kesmiş ve onu kendi başına bırakmıştır. Dolayısıyla bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın o kimseyi saptırmak istemesine benzer bir haldir. İşte bundan dolayı, "Allah, onu saptırdı" denilmesi güzel ve yerinde olmuş olur."

Mutezile'nin bu konudaki sözlerinin tamamı budur. Mutezile'nin bu ve benzeri fikirlerine verdiğimiz cevaplar, defalarca geçmişti. Binâenaleyh, bunları defalarca tekrarlamaya mahal bulunmamaktadır. 103[103]

İki Şart Cümleciği İhtiva Eden Cümle

Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer Allah sizi helak etmeyi dilemişse, ben sizin iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu nasihatim size İki Şart Cümleciği İhtiva Eden Cümle fayda vermez..." ayeti, kendisinden sonra başka bir şartın geldiği, bir şarta bağlanan bir "ceza" cümlesidir. Bu da, lafız bakımından sonra gelen, şartın hükmünün var olması bakımından önce olmasını gerektirir. Bu böyledir, zira bir kimse hanımına, "Eğer sen eve girersen boşsun!" dediğinde, bundan anlaşılan, talâkın, girme işinin levazımından olmasıdır. Binâenaleyh o kimse, meselâ, "Eğer ekmek (de) yersen..." demek suretiyle, önceki (eve girmek) şartından sonra, bir başka şart daha ilave ettiğinde, o zaman anlaşılan ve kastedilen önceki şarta bağlanmış olan o cezanın, ikinci şartın tahakkukuna da bağlanmış olmasıdır. Halbuki şart, var olma bakımından, meşrût'tan, (şart koşulan şeyden) önce olur. Buna göre, eğer ikinci şart tahakkuk ederse, ceza o birinci şarta bağlanmış olur. Ama, ikinci olarak zikredilen şart bulunmadığı zaman, o ceza, o zaman birinci şarta taalluk etmez. İşte ayetin terkibindeki hakikat de budur. İşte bundan dolayı fukaha, lafızda muahhar olan şartın, manada önce; lafızda önce olanın, manada sonra geleceğini söylemişlerdir.

Bil ki Nüh (a.s), bütün bunları izah edince, "O, sizin Rabbinizdir. Ve nihayet ancak Ona döndür üteceksiniz" demiştir. Bu, tehdidin doruk noktasıdır. Yani, "O, sizi yaratan, sizi terbiye eden, ölümden önce ve ölüm esnasında, sizin zât ve sıfatlarınızda tasarruf sahibi olan ve ölümünüzden sonra da kendisine varacağınız ilâhınızdır" demektir. İşte bu üslup sakındırmanın en ileri derecesini ifâde eder. 104[104]

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/11-12

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/12

(Habibim} belki "Onu kendiliğinden uydurdu" derler. De ki: "Eğer ben onu kendim uydurdumsa günahı benim üstüme olsun. Halbuki ben sizin irtikâp edegeldiğiniz şeylerden uzağım" (Hûd. 35}.
Bil ki, ifterah kelimesinin manası, "O onu uydurdu; onu icad etti ve o onu kendilerinden yaptı" demektir. Buradaki hû zamiri, o kâfirlere tebliğ edilmiş olan râcidir. Nûh (a.s) "...günahı benim üstüme olsun" demiştir. mahzurlu ve yasak olan şeyleri arzu edip onları yapmaktır. Bu, muzafın hazfedilmesi kabilinden bir ifâdedir. Çünkü, kelamın takdiri, "İşlediğim günahın cezası benim üstümedir" şeklindedir. Ayette bir başka hazf daha bulunmaktadır ki, bu da, kelamın takdirî manasının, "Eğer ben onu uydurdu isem, suçumun cezası bana aittir. Yok, eğer ben doğru söylüyor ve siz de beni yalanlıyorsanız, bu yalanlamanızın cezası da size aittir" şeklinde olmasıdır. Ancak var ki, söz bu hazfe delâlet ettiği için, bu bırakılıp, söylenmeyen kelimeler -azledilmiştir. Bu, tıpkı"..gecenin saatlerinde taat ve ibâdet eden kimse gibi midir?" (Zumer, 9) ayetinde olduğu gibidir ki, Cenâb-ı Hak bu ayette, bazı şeyleri zikretmemiştir. Ayetteki "Ben, sizin suçunuzun cezasından uzak ve beriyim" demektir. Müfessirlerin ekserisi, bu sözün, Hz. Nuh'un sözünün devamı olduğu ve bu ayetin, Hz. Nuh'un kıssasının nakledilmesi esnasında, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kıssası hakkında vaki olduğu kanaatindedirler ki, onların : sözü, gerçekten kabul edilemeyecek uzak bir ihtimaldir. Hem, Hz. Nûh (a.s)' un "Eğer ben onu kendim uydurdumsa, günahı benim üstüme olsun" sözü, onun bir şüphe içinde olduğuna delâlet etmez. Ancak ne var ki bu, risâletini kabul etmelerinden ümidini kestiği esnada, inkarı manada söylenilmiş olan bir sözdür. 105[105]

Hz. Nûh (a.s)'un Teskin Edilmesi

"Nuh'a şu hakikat vahyolundu: "Kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecekler. O halde işleyegeldikleri şeyden tasalanma" (Hûd. 36).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 106[106]

Birinci Mesele

İbn-i Abbas (r.a) şöyle demiştir; "Bu azâb Allah katından gelince, Hz. Nuh (a.s), kavmine beddua ederek: "Yâ Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!" (Nuh, 26) demiştir.
Şu halde Cenâb-ı Hakk'tn buyruğunun manası "üzülme" demektir. Ebu Zeyd şöyle demiştir: "Arapça'da, insanın başına hoşlanmadığı birşey geldiğinde "adam hüzünlendi" denilir. Nitekim Ebu Ubeyde, "Allah'ın taksimine sana ayırdığına .hiç hüzünlenmeksizin yönel ve al onu! Efendi efendi, gönlü rahat kişi olarak otur yerine!.." beytini nakletmiştir. Buradaki gayre mubteis: "Mahzun olma, ve hoş karşıla..." demektir. 107[107]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, kaza ve kader hakkındaki görüşlerinin doğru olduğuna dair bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir; "Allah Teâlâ, Hz. Nûh (a.s)'un kavminin, artık bundan sonra iman etmeyeceğini haber vermiştir. Binâenaleyh, şayet onlardan iman tahakkuk etmiş olsaydı o zaman bu iman ya hem bu haber ve bu bilgi doğru bir haber ve bilgi olarak kalması; yahut bu haberin yalana, bu ilmin de cehle dönüşmesi tarzında tahakkuk etmiş olurdu. Birincisinin bâtıl olduğu açıktır. Zira imanın varlığı halinde, imanın yokluğuna dair haberin doğru olması; iman mevcut iken imanın yokluğuna dair bilginin hasıl olması, iki zıddın aynı anda bir arada bulunması demek olur. İkincisi de bâtıldır; zira, Allah'ın haberinin yalana, ilminin de cehle

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/13
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/13-14
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/14

dönüşmesi imkânsızdır. Onlardan imanın sadır olmasının, mutlaka bu iki kısım üzere olmasının gerektiği ve bunlardan herbirinin de imkânsız olduğu sabit olunca, onlar iman etmekle emredilmiş oldukları halde, onlardan imanın sadır olması imkânsız olur. Hem kâfirler iman etmekte emrolunmuşlardır. Allah'ı, verdiği her haber hususunda tasdik etmek
de imandandır. Cenâb-ı Hakk'ın, "kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir" beyanı da bu manadadır. Şunu kabul etmemiz gerekir: Onlar, kendilerinin iman etmeyeceklerine dair habere de
iman etmekle görevli idiler ki bu, iki zıddı bir arada bulundurmayı teklif etmektir. Bu sözün izahı, bu kitapta
defalarca geçmiştir. 108[108]

Üçüncü Mesele

Mutezile, Allah'ın, içlerinde ...'an edeceklerini yahut da, zürriyetleri içinde iman edecek kirnselerin bulunduğunu
bildiği bir kavme, köklerini kazıyıp kurutan bir azabı
indirmesinin caiz olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bazıları bunun caiz olmadığını ileri sürmüşler ve Cenâb-ı Hakk'ın, Nûh (a.s)'dan «atfetmiş olduğu, "Ya Rabbi yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma! Çünkü eğer sen onları bırakırsan, kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, dr kâfirden başka da evlât doğurmazlar" (Nuh, 26-27) sözüne tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu, Allah Teâlâ'nın ne onların içinde, ne de onların zürriyetleri içinde iman edecek tek bir kimsenin bulunmadığını bildiği için, onların üzerinde köklerini kazryan bir azabı indirmiş olmasının yerinde ve uygun olduğuna delâlet etmiştir." Ham, Mutezİlî bir alim olan Kadî, hem de bizim alimlerimizin pek çoğu ise şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın onların içinde iman edecek olan bir kimsenin sunduğunu bildiği halde, azâb indirmesi caizdir.*
Nüh (a.s)'un, "Ya Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!" şeklindeki sözüne gelince bu, Hz. Nuh'un bunu, ancak, onların Allah'ın kullarını saptırdıklarını ve onların doğurduklarının da sadece öz günahkâr ve kâfir olduklarını bildiği için, istemiş olduğuna delâlet eder ki, bu da, bu hükmün, bu iki illetin toplamına göre verilmiş olduğuna delâlet eder. Yine bu ifâde de, bu iki illetin bulunmaması hafinde o azabın İndirilmesinin caiz olmayacağına dair bir deli de bulunmamaktadır.
Doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: Nûh (a.s), onların iman etmelerini aşırı bir biçimde arzuladığı için Rabbinden onları bırakmasını, imha etmemesini istemişti, bunun üzerine de Rabbi ona, kalbinde bulunan o arzuyu silmek için, onlardan hiç lansenin iman etmeyeceğini bildirmişti. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "O halde, işleyegeldikleri şeyden tasalanma" buyurmuştur. Bu, "Bundan dolayı üzülme ve tanda bir zillet olduğunu sanma. Zira, kendisine tutunanların sayısı az olsa dahi din sizdir. Kendisini ileri sürenlerin sayısı çok olsa dahi, batıl, zelil ve hakirdir" demektir. 109[109]

Hz. Nuh'a Gemi Yapma Emri Veriliyor

"Bizim nezâretimiz ve vahyimiz ile gemi yap. Zulmedenler hakkında bana birşey söyleme. Çünkü onlar suda boğulmuşlardır" (Hûd, 37).
Bil kî, Cenâb-ı Hakk'ın, bir önceki ayetteki, "kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir " beyanı, O'nun, onları helak edeceğini, azaba duçar kılacağını Nûh (a.s)'a bildirmiş olduğunu gösterir. Ama bu, aynı zamanda, Allah'ın onlara çeşitli azabla azab edeceğine ihtimali olan bir ifadedir de. Böylece Allah Teâlâ, Hz. Nûh (a.s)'a, kendisine iman etmeyenlere, boğma azabı ile azab edeceğini bildirmiştir. Boğulmaktan kurtulmanın yolu gemi

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/14.
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/14-15.

yapmak olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Allah da Nûh (a.s)'a gemi yapıp onu hazırlamasını emretmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz.Nûh'a bu gemiyi kuşların göğüs kafesi biçiminde yapmasını emretmiştir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, "gemi yap" emrinin vücub mu , yoksa ibâha ifade eden bir emir mi olduğu" sorulursa, biz deriz ki:

Daha zahir olanı, bunun vücub ifâde eden bir emir olmasıdır; zira Hz. Nuh'un hem kendi canını, hem de başkalarının canını bu helâktan korumasının yolu, ancak budur. Canı, helak olmaktan korumak ise, vâcibtir. Vacibi gerçekleştirmeye vesile olan şey de vâcibtir. Bu emrin, vücub ifade eden bir emir olmayıp, aksine ibâha ifade eden bir emir olması da muhtemeldir. Bu durumda bu, insanın, oturup içinde ikâmet edebilmesi gayesiyle kendisine bir ev, bir yurt edinmesi gibidir. 110[110]

Allah Hakkında "A'yün" Nasıl Anlaşılmalı?

Cenâb-ı Hakk'ın, buyurmasına gelince, bu ifâdeyi şu sebeplerden dolayı zahirî manasına hamletmek mümkün değildir:

a) Bu ifade, Allah Teâlâ'nın pekçok gözü olmasını iktiza eder ki, bu durumda bu, buyruğunun zahirine ters düşer.

b) Bu ifade, Nûh (a.s)'un, o gemiyi o gözler sayesinde yapmış olmasını iktiza eder. Bu da, "bıçak ile kestim", "kalem ile yazdım" denilmesi gibi olur. Halbuki, "o gözler ile yaptım" denilmesi bâtıl ve yanlıştır.

c) Allah Teâlâ'nın uzuvlardan, organlardan, kısım ve parçalardan münezzeh olduğu kesin olan aklî delillerle sabittir. Öyleyse işte bütün bunlardan dolayı bu lafzı tevil etmek gerekir. Bu tevîl de birkaç yönden yapılabilir:

1) Bu tabirin manası, "Hz.Nûh'a ,geminin nasıl yapılacağını öğreten meleğin gözetimi ile... yap..." şeklindedir. Bu tıpkı, "falan kişi, falan üzerinde ayın (göz)dür; onun hallerini araştırmak ve gözünü ondan Kıç ayırmamak üzere görevlendirilmiştir" denilmesi kabilindendir. (Yani göz mecazi olarak "nezaretçi" manasında kullanılmıştır.)

2) Bir kimse bir şeye çok itinâ gösterirse, gözünü onun üzerine diker. Binâenaleyh, gözü bir şeye dikmek, o şeye çok ihtiyat ve itina götürmenin bir sebebi olunca, bu ifâdedeki "ayn, ifâdesi, ihtiyat ve itinâdan bir kir olmuş olur. İşte bundan

dotayı müfessirfer, bunun manasının, "Bizim, seni tıpkı, görüp ve seni kötülükleri M edebilen kimsenin koruması tarzında olan bir korumayla gemiyi yap!" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Netice olarak denilebilir ki: Hz. Nûh (a.s)'un gemiyi yapmaya yönelmesi şu iki şeye bağlanmıştır:

a) Düşmanlarının, onun o işine mâni olamayışları.

b) Onun, geminin nasıl yapılacağını ve kötülüğü ve şerri kendisinden nasıl giderebileceğini bilmesi. Cenâb-ı Hakk'ın "vahyimiz ile"tabiri, Allah Teâlâ'nın nasıl yapacağını vahyettiğine bir işarettir. Böyle olması halindedir ki, ancak bundan br netice elde edilebilir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Zulmedenler hakkında bana hiçbir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır" buyruğuna gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Benden, onlardan azabımı geciktirmemi isteme, zira ben, onlar hakkında hûkmümü verdim..." demektir. Nûh (a.s) bunu anlayınca, işte bundan sonra kavmine beddua ederek, "Ya Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!.." (Nûh, 26) demiştir.

b) Bunun manası, "O cezaların o zulmedenlere hemen verilmesi hususunda bana da şey söyleme; zira ben, o azabı belirli bir zamanda indirmeyi hükmedince, onu hemencecik indirmek imkânsız olur" şeklindedir.

c) Ayetteki "zulmedenler" ifadesiyle kastolunanlar, onun karısıyla oğlu Ken'ân'dır. 111[111]

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/15-16.

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/16-17.

Hz. Nûh Gemi Yapıvor

O gemiyi yapıyordu. Kavminden herhangi bir güruh yanından geçtikçe, onunla eğleniyorlardı. Dedi ki: "Eğer bizimle eğlenirseniz, biz de sizinle bu eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz! Artık kendisini rüsvây edecek azabın kime gelip çatacağını, daimî azabın da kimin başına geleceğini ileride bileceksiniz" (Hûd, 38-39)-
Cenâb-ı Hakk'ın "Nuh gemiyi yapıyordu " cümlesine gelince, bu hususta iki mesele bulunmaktadır: 112[112]

Birinci Mesele

Bu cümle ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:

a) Bunda muzari, mazide cereyan etmiş bir durumun hikâye edilmesidir. Yani, o vakitte, onun hakkında "gemi yapıyor" denilmesi yerinde bir ifade olurdu" demektir.
b) Kelamın takdiri "Gemi yapmaya yöneldi" şeklinde olup, burada ifadesiyle yetinilmiştir. 113[113]

Geminin Bazı Vasıfları

Alimler, bu geminin vasfı hususunda pekçok görüş belirtmişlerdir:
1) Nûh (a.s), o gemiyi iki senede yaptı. Bunun dört senede yapıldığı da ileri sürülmüştür. Ve yine o geminin uzunluğunun üçyüz zira', eninin elli zira' olduğu belirtildiği gibi, onun yukarıya doğru, su yüzünden itibaren yüksekliğinin otuz zira' olduğu ve abanoz ağacından yapıldığı, üç bölümü bulunduğu; en alt bölüme vahşi hayvanların, yırtıcı hayvanların ve haşerâtın; orta bölüme hayvanların ve en'âm (sığır, deve, koyun cinsi) yüklendiği; en üst bölüme de kendisiyle beraber, inananlar ve ihtiyaç duydukları yiyeceklerin konulduğu, ayrıca Hz. Adem'in cesedinin de gemiye yüklendiği de ileri sürülmüştür.
2) Hasan el-Basrî şöyle demiştir:
"Geminin boyu binikiyüz; eni ise altıyüz zira' idi."
Bil ki bu gibi konular benim hoşuma gitmiyor. Çünkü bunlar bilinmesine kesinlikle ihtiyaç olmayan ve bilinmesinde fayda da bulunmayan şeylerdir. Dolayısıyla, böyte konulara dalmak lüzumsuz şeylerden olur. Hele hele ortada doğru olanı gösteren herhangibir belge olmazsa. Bizim bildiğimiz, o geminin, Hz. Nûh (a.s)'un kavminin mü'minlerini, ihtiyaç duydukları şeyleri ve her hayvandan bir çifti alacak kadar geniş olmasıdır. Çünkü bu kadar bilgi Kur'ân'da zikredilmiştir. Fakat bunun dışında kalan hususlar Kur'ân'da zikredilmemiştir. 114[114]

Kavminin Hz. Nuh ile Alay Etmesi

Cenâb-ı Hakk'ın "Kavminden herhangi bir güruh yanından geçtikçe onunla eğleniyorlardı" buyruğuna gelince, bunda geçen "mele"' kelimesinin tefsiri hususunda şu izah yapılmıştır:
a) Bu, onlardan herhangi bir güruhtur;
b) Onların ileri gelenlerinden ve kodamanlarından olan bir güruhtur. Alimler, onların hangi hususta Hz. Nûh (a.s)'la alay ettiklerinde ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda da şu izahlar yapılmıştır:
1) Onlar, "Ey Nûh, sen Allah'ın peygamberi olduğunu iddia ediyordun; ama şimdi marangozluğa başladın" diyorlardı.

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/17.
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/18.
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/18.

2) Eğer sen, iddianda doğru olsaydın, tanrın seni bu zor ve güç işten müstağni kılar böylesine yorulmana ihtiyaç bırakmazdı" diyorlardı.
3) Onlar daha önce hiç gemi görmemiş ve ondan nasıl istifâde edileceğini bilmiyorlardı. İşte bundan dolayı gemiye şaşıyor ve Hz. Nuh'la alay ediyorlardı.
4) O gemi gerçekten çok büyüktü ve Hz. Nûh (a.s) onu sudan çok uzak bir yerde yapıyordu. Onlar, bundan ötürü, "burada su yok ve senin onu büyük nehirlere, denizlere taşıman mümkün değil" diyorlar ve bunu bir nevî akılsızlık ve delilik ; sayıyolardı.
5) Hz. Nuh'un kavmi içindeki ömrü uzayıp, bu müddet zarfında onları boğulma azabı ile inzâr edince ve onlar da buna dair hiçbir emare ve işaret görüp müşahede edemeyince, zann-ı galiblerince, Hz. Nûh (a.s)'un bu sözünde yalancı olduğuna hükmettiler. Bu sebeble de, Hz. Nüh (a.s) gemi yapmaya başlayınca, onunla alay ettiler. İzah edilen bütün bu hususlar ihtimal dahilindedir. 115[115]

Hz. Nuh'un Onlara Cevabı

Allah Teâlâ daha sonra, Hz. Nûh (a.s)'un "Eğer bizimle alay ederseniz, biz de sizinle, bu alay ettiğiniz gibi, alay edeceğiz"
Dediğini nakleîmiştir. Bu ifade ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
1) Kelamın. takdiri, "Eğer siz bizimle şu anda eğleniyor iseniz, başınıza dünyada boğulma belası, ahirette de zelil ve rüsvay olma hadisesi geldiği zaman, biz de sizinle Aynen sizin eğlendiğiniz gibi, sizinle alay edeceğiz" şeklindedir.
2) Eğer yaptığımız iş hususunda, câhil olduğumuzu söylüyorsanız, biz de size, üzerinde olduğunuz küfür hususunda ve Allah'ın gazabı ile azabına maruz kalmanız "hususunda cahil olduğunuzu söylüyoruz. Demek ki siz, alay edilmeye bizden daha müstehaksınız.
3) Eğer siz, bizim câhil olduğumuzu söylüyorsanız, bilin ki biz de sizin câhil olduğunuzu söylüyoruz. Hem sonra sizin cehaletiniz daha çok ve daha ileridir. Çünkü siz tıpkı çocukların ve câhillerin yaptığı gibi, işin gerçeğini bilmeyip, durumun zahirine adandığınız için, bizim câhil olduğumuzu söylüyorsunuz.
İmdi, "Alay ve istihza günahtır. Öyleyse bunu yapmak, peygamberlere nasıl uygun düşer?" denilirse, biz deriz ki: "Allah Teâlâ, alaya karşılık vermeyi, mukabele etmeyi aylay etme " diye ifâde etmiştir. Bu tıpkı Allah Tealâ'nın "Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür"(Şura. 40) ayetinde olduğu gibidir."116[116]
Cenâb-ı Hak, "Artık kendisini rüsvay edecek azabın kime gelip çatacağını ileride bileceksiniz" buyurmuştur. Yani, "Alay edilmeye kimin müstehak olduğunu ve kimin en güzel neticeyi elde edeceğini bileceksiniz."
Ayetteki "Kime gelecek" ifâdesi hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Bunun başındaki men edatı, eyyü manasında bir istifhamdır. Buna göre sanki, "siz, o azabın hangimize geleceğini göreceksiniz" denilmektedir. Bu izaha göre, men, mahallen merfu, mübtedâ olmuş olur.
b) Bu edat, ellezi manasınadır. Bu durumda o mahallen mansub olur.
Cenâb-ı Hak, 'Vaimi azabın da kimin başına geleceğini (bileceksiniz)"; yani "o azabın, devamlı olarak, kime musallat olacağını görüp anlayacaksınız..." buyurmuştur. 117[117]

Geminin Tamamlanması ve Bindirme İşleminin Yapılması

"Nihayet emrimiz gelip de fırın kaynadığı zaman, dedik ki: "Her birinden ikişer çift ile,

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/18-19
116[116] Yani burada yapılan alay ve kötülüğün karşılığını, layık olduğu cezayı verme söz konusudur ve bu kötülük değildir. Fakat müşakele denilen san'at kullanılarak,mahiyet farklı olduğu halde aynı kelime kullanılmıştır.
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/19-20

aleyhinde söz geçmiş (helakleri takdir edilmiş) olanlar müstesna. aileni ve iman edenleri, içine yükle." Zaten onun yanındaki az sayıda
insandan başkası da iman etmemişti" (Hûd, 40).
Ayette ilgili birkaç mesele vardır: 118[118]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Ayetin başındaki hatta, kendisi ile yeni bir cümleye başlanan, hatta-yı ıbtidâiyyedir. Burada o, şart ve ceza cümlesinin başına gelmiş ve geçen ayetteki, "ve (Nûh) gemiyi yapıyordu" cümlesinin gayesi (son vadesi) olmuştur. Yani, "Nûh o gemiyi, vaadedilen o tufan vakti gelinceye kadar yaptı" demektir." 119[119]

Emr Kelimesinin Tefsiri

Ayetteki, "Emrimiz gelip" ifâdesindeki "emir" kelimesi şu iki manaya muhtemeldir:
a) Allah Teâlâ, herşeyin kendi emri ile olduğunu beyân buyurmuştur. Nitekim O, "Bir şeyin olmasını dilediğimiz
zaman sözümüz ancak ona "öl" demektir. O da derhal oluverir" (Nahi, 40) buyurmuştur işte bu ayetteki emir" ile de bu mana kastedilmiştir.
b) Bununla vaadedilen o azab irade edilmiştir. 120[120]

Tennûr Hakkında İzahat

Ayette geçen "tennûr" ile ilgili iki görüş vardır:
a) Bu, içinde ekmek pişirilen "tandır" manasındadır.
b) Bu, tandırdan başka birşeydir.
Birincisi, İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve Mücâhid gibi -ssirlerin büyük bir kısmının görüşüdür Bunlar da kendi aralarında ihtilaf etmişler •e bazıları bunun, Hz. Nuh'a ait bir tandır olduğunu söylerken; Hz. Adem'e ait bir tandır olduğu da söylenmiştir. Nitekim Hasan el-Basrî, "bunun taştan olup, Hz. Havva'ya ait iken daha sonra Hz.Nûh'a geçtiğini" söylemiştir. Alimler bu tandırın -erede olduğu hususunda da ihtilaf etmişlerdir Şa'bi, onun Küfe taraflarında okluğunu söylemiştir. Hz. Ali (k.a.v)'den, "onun, Küfe Mescidi'nde olduğu" rivayet edilmiştir. "Onun içinde, yetmiş peygamber ekmek pişirmiştir" demiştir. Bu tandırın, Şam'da "Aynü Verdân" denilen yerde olduğu da söylenmiştir. Bu görüş Mukatilc aittir. Bu "tennûr"un, Hindistan'da olduğu da söylenmiştir. Yine Hz. Nuh'un hanımının o tandırda ekmek pişirdiği, Hz. Nuh'a tandırdan su çıkmaya oaşladığını haber verdiği, böylece Hz. Nuh'un eşyaları gemiye yüklemeye başladığı da söylenmiştir.
İkinci görüşe göre, ayetteki "tennûr" ile, ekmek pişirilen tandır kastedilmemiştir. 8u görüşe göre. tennûr hakkında çeşitli izahlar yapılmıştır:
1) Bu, "yeryüzünden su fışkırmaya başladı" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz de göğün kapılarını açıp. şarıl şarıl su akıttık. Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık. (Her iki) su. ezelde takdir edilmiş bir emr üzerinde birleşiverdi" (Kamer, 11-12) buyurmuştur. Araplar, yeryüzüne "tennûr" demişlerdir.
2) Tennûr, yeryüzünün en kıymetli ve en yüksek bir yeridir. Tufan suyu, Hz. Nûh için bir mucize olsun diye, o yüksek yerden çıkarılmıştır. Hem sonra manası, "su, yeryüzünün yüksek tepelerinden ve yerlerinden kaynayıp fışkırınca, bu yerler, yüksekliğinden ötürü tandırlara benzetildi" şeklindedir.
3) Bu kelime, "sabah doğdu" manasınadır. Bu görüş, Hz. Ali'den nakledilmiştir.

---

[118] [118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/20
[119] [119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/20
[120] [120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/21

4) Kelimenin, "iş şiddetlendi (hızlandı)" manasına olması da muhtemeldir. Nitekim Arapçada,"Tandır kızdı" yani (iş kızıştı)" denilir. Buna göre ayetin manası, "Ey Nûh, işin kızıştığını ve suyun çoğaldığını gördüğünde, kendini ve beraberindekileri gemiye alıp kurtar" şeklinde olur.

Eğer, "Bu görüşlerin hangisi doğrudur?" denilirse, biz deriz ki: Aslolan (doğrusu) sözü, hakiki manasına hamletmektir. "Tennûr" lafzının ise, hakiki manası "ekmek pişirilen yer" demektir. Dolayısıyla bu lafzı, bu manaya almak gerekir. Suyun ilk önce belli bir yerden fışkırmaya başladığını ve o yerin de (Hz. Nuh'un) tandırı olduğunu söylemek de akten imkânsız değildir.

Eğer denirse ki: "Tennûr" kelimesi elif-lam'lıdır, bu da, o tandırın muhatablarca belli ve malum bir tandır olduğunu gösterir. Halbuki yeryüzünde böyle belli bir tandır yoktur. Dolayısıyla bunun, "işin kızıştığını, suyun fışkırdığını gördüğün zaman, hem kendini, hem beraberindekileri kurtar" manasına hamledilmesi gerekir." Biz cevaben deriz ki: Şöyle denilebilir: "Bu tandır, Hz. Adem'in veya Hz. Havva'nın, yahut da Allah'ın Nûh (a.s) için belirleyip gösterdiği bir tandır olup, Cenâb-ı Allah'ın ona, "Sen, o tandırdan su fışkırdığını gördüğünde bil ki iş tamamdır" demiş olması muhtemeldir. Böyle olması halinde, ayetin lafzını zahirî manadan mecazi manaya çevirmeye gerek yoktur. 121[121]

Dördüncü Mesele

Fare fiili, ateş çok kızgın olduğunda tencerenin kaynamasına benzetilerek, "çok şiddetli ve kuvvetli bir şekilde fışkırdı" manasınadır. Tandırın bizzat kendisinin fışkırmayacağı bellidir. Şu halde bundan maksad, tandırdan suyun fışkırmasıdır. Tandırın fışkırmasının, o kavmin helak olacağının bir alameti olacağının onlara bildirilmiş olması imkânsız değildir. Çünkü bu büyük bir hadisedir. Allah Teâlâ mü'minlere, kurtuluşu vaadetmiştir. Bu sebeple Allah'ın, mü'minlere, o belirli vakti bilip tanıyacakları bir alamet vermesi gerekir. Binâenaleyh bunun, o önemli hadisenin artık geldiğine dâir bir alamet kılınmış olması uzak bir ihtimal görülemez. 122[122]

Kur'an'da Muarreb Kelimeler Hakkında

Leys şöyle demiştir.-"Tennûr, her dilde kullanılan genel bir kelimedir. Bu manada "tennâr" da kullanılır." Ezherî
şöyle der: "Leys'in bu görüşü, bu kelimenin a'cemi {Arapça olmayan) bir kelime olup, Arapların bunu arapçalaştırdıklarına delâlet eder. Bunun delili, kelimenin aslının "tennâr" olup, daha önce Arapça'da "tennûr" diye bir kelimenin bilinmeyişidir.

Bunun bir benzeri de, Arapça'ya Farsça'dan geçen, "dîbâc, dînar, sündüs ve istebrak" kelimeleridir. Çünkü Araplar, bu kelimeleri kullanınca, bunlar da Arapça olmuşlardır. 123[123]

Geminin İhtiva Ettiği Şeyler

Bil ki tandır kaynamaya, su fışkırmaya başlayınca, Allah Teâlâ Hz. Nûh (a.s)'a gemiye üç çeşit şeyi yüklemesini emretmiştir: 124[124]

Zevc Kelimesinin Manası

"Her birinden ikişer eş, içine yükle." Ahfeş şöyle der: "Sen, "şu ikisi, eş (zevc) dirler" dersin. Cenâb-ı Hak da, "Her şeyden iki zevç eş yarattık" (Zariyat. 49) buyurmuştur. Şu halde gök bir

---

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/21-22
122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/22
123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/22
124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/22

zevç, yer bir zevç, kış bir zevç. yaz bir zevç, gündüz bir zevç, gece bir zevc'dir. Yine sen kadına, "zevce" dersin ve "Bu (adam) o kadının zevci" dersin. Cenâb-ı Hak da, "Allah Adem'den deyine onun zevcesini yarattı"(Nisa. i) ve "Erkek ve dişi iki çifti (zevci) O yarattı" «han. 45) buyurmuştur. Böylece tek bir şey için de bazan "zevç" (eş) ifâdesi kullanıldığı sabit olmuş olur. Hak Teâlâ'nın, "(Allah) sekiz zevç yarattı, koyundan iki keçiden iki, deveden iki, sığırdan iki... "(En'âm, 143) ayeti de bunu göstermektedir.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki, "zevceyn" (iki zevç), biri erkek biri dişi id şey demektir. Buna göre ayetin takdiri, "Böyle olan herşeyden gemiye, biri erkek tari dişi çiftleri yükte" şeklinde olur. İşte bundan ötürü Hafs kıraatinde,ayetteki etme tenvin ile şeklinde okunur, "Herşeyden biri dişi biri erkek olmak re, birer çift yükle" manası kasdedilir.

"Zevceyn", zaten iki olur. O halde, "ayette, (iki zevce, iki çift) denilmesinin hikmeti nedir?" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, bu tıpkı, iki, çift ilah edinmeyin" (Nahi, 5i) ve "Tek bir nefha,."(Hakka, 13) ayetlerinde olduğu gibidir. (Yani tekid ifade edip, ayrı bir çift manasına gelmez.) Fakat meşhur kıraata göre, bu soru söz konusu olmaz.

Alimler, ayetteki "ikişer çift" tabirinin içine, hayvanların dışında kalanların da girip girmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Biz diyoruz ki: Hayvanlar buna dahildirler. Çünkü her türlü canıı bu ifâdenin kapsamına girer. Fakat ayetin lafzı, bitkilere delâlet etmez. Ama bu, halin muktezasına göre, uzak bir ihtimal de değildir. Zira insanlar, etkilerin bütün kısımlarına muhtaçtırlar. Rivayetlerde varid olduğuna göre İbn Mes'ûd (r.a)'dan şöyle rivayet edilmiştir: "Nuh (a.s)'un, aslanı gemiye yüklemeye gücü yetmeyince, aslan humma hastalığına yakalandı. Çünkü, Nûh (a.s) "Ya Rabbi, eğer ben onu gemiye bîndirirsem, aslanı nasıl doyururum?" deyince, Cenâb-ı Hak da, "Ben onu, yemekten alıkoyacağım" buyurmuş ve bunun üzerine, aslana humma hastalığını musallat kılmıştı." Bizce en münasip olan tutum, böylesi sözleri bir kenara bırakmaktır; zira mesela fil, yemeğe daha çok muhtaç olduğu halde, hummaya tutulmamıştır!. 125[125]

Hz. Nuh (a.s)'un Ailesi

Cenâb-ı Hakk'tn, Nûh (a.s)'a, gemiye bindirmesini emretmiş olduğu şeylerin ikincisi, O'nun "aleyhinde söz geçmiş (helakleri takdir edilmiş) olanlar müstesna, aileni,.." ayetinin ifâde ettiği husustur. Alimler, "bunlar yedi kişidir; Nûh (a.s), üç oğlu Hâm, Sâm ve Yafes; bir de, her birinin karısı" demişlerdir. Yine bunların sekiz kişi olduğu; bunlara ilâveten Nûh (a.s)'un hanımının da bulunduğu söylenmiştir.

Cenâb-t Hakk'ın, "aleyhinde söz geçmiş (helakleri takdir edilmiş) olanlar
müstesna" buyruğundan maksad da Nûh (a.s)'un oğlu ve hanımı olup, bunlar kâfir idiler; bundan dolayı da Cenâb-ı Hak onların helaklerine hükmetmiştir.

İmdi eğer, "İnsan, diğer bütün canlılardan daha şereflidir. O halde, önce diğer canlıların zikredilmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

İnsan akıllı bir varlıktır. Aklından dolayı da o, helakine yol açacak sebepleri kendisinden uzaklaştırmaya mecburdur. Dolayısıyla bu hususta onu daha fazla teşvike gerek yoktur. Ama, diğer canlıları kurtarma hususunda sa'y-ü gayret göstermeye teşvik etmekse böyle değildir. İşte bundan dolayı önce hayvanlar zikredilmiştir.

Bil ki bizim alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, "aleyhinde söz geçmiş (helakleri takdir edilmiş) olanlar müstesna" buyruğu ile kaçınılmaz (lâzım) olan kaza ve vâcib olan kaderin isbatı hususunda istidlalde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Çünkü, "aleyhinde söz geçmiş (helakleri takdir edilmiş)" kaydı, hakkında kavl-i ilâhi sebkat etmiş olan hiç kimsenin durumunun asla değişmeyeceğini ihsas ettirmektedir. Bu, tıpkı Hz. Peygamber'in şu sözüne benzer: "Said, annesinin karnında sâid olandır; bedbaht da, annesinin karnında bedbaht ve şakı olandır. "126[126]

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/22-23

126[126] Müslim, Kader, 3 (4/237); Ibn Mice, Mukaddime, 7 (1/18} benzeri hadis.

Müminler

Bunlardan üçüncüsü, buyruğunun ifâde ettiği husustur. Alimler, bunların seksen kişi olduğunu söylemişlerdir. ise şöyle demiştir "Musul taraflarında bir köy bulunmaktadır; adı ise, es-Semânîn (seksenler) köyüdür. Bu köye es-Semânîn adı verilmiştir; zira, (bu seksen kişi) gemiden çıktıkları zaman, bu köyü kurmuşlardır. Bundan dolayı da bu köy, bu adla isimlendirilmiştir." Alimler yine, bu hususlara dair, bundan daha çok veya daha az şeyleri de zikretmişlerdir ki, bütün bu hususları bilmek mümkün değildir. Ancak, Allah onların "az" olduğunu bildirmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, '"Zaten onun yanındaki az sayıda insandan başkası da iman etmemişti" buyruğudur.
İmdi, eğer denirse ki "Beraberinde iman edenler gemiye bindikleri zaman bir cemâat olmuşlardır. O halde Cenâb-ı Hak "Şüphesiz bunlar azar azar birer cemâattir"(şuarâ, 54) ayetinde olduğu gibi, niçin buyurmam ıştır?"
Cevaben deriz ki:
Her iki ifadeyi kullanmak da caizdir. Burada kelamın takdiri, "Onun yanında, az bir topluluktan başkası iman etmedi" şeklindedir.
İblis'in de gemiye girmiş olduğunu söyleyen rivayete gelince; bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü İblis, cinlerden idi; o ise, ateşten ya da hava misali bir şeyden yaratılmişti. O halde daha nasıl o da boğulabilir? Ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın kitabt buna Uet etmediği gibi, bu hususta sahih bir haber de varid olmamıştır. En uygun olanı bu konulara dalmamaktır. 127[127]

"Nuh dedi ki: "Bininiz içerisine. Onun akması da, durması da Allah'ın zdıyladır. Muhakkak ki Rabbim çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir"
(Hûd. 41).
Ayetteki kale kelimesi "Nûh (a.s)'un kavmine "bininiz" demesini ifade eder. Rükûb kelimesi, "bir şeyin üzerine çıkmak" anlamına gelir. Nitekim Hayvana binmek";"gemiye binmek" "Denize binmek", yani Gemiye binmek" deyimleri de bu anlamdadır. Bir şeyin üzerine çıkan, bir şey onun -zerine binmiş demektir. Nitekim Arapça'da, "Üzerine borç bindi" anlamında denilmektedir. Leys de şöyle demiştir: "Araplar, gemiye binen kimseye derlerdi. Ama rekb ve rükban kelimeleri ise, hayvanlara ve deveye binen cemâate verilen bir isimdir." Vahidî şöyle demiştir: cümlesindeki fl harf-i cerrinîn "binmek" fiilinin müteallakı olması caiz değildir. Çünkü, "Gemiye bindim" denilir, fi harfi burada kullanılmaz. Aksine, doğru olanı şudur: Ayetteki Irkebû "bininiz" fiilinin mef'ûlü hazf olunmuştur. Kelamın takdiri ise, şeklindedir." Aynı şekilde, buradaki harf-i cerrin ifâde ettiği mananın şu şekilde olması da mümkündür: Allah onlara, geminin üstünde değil de, içinde bulunmalarını emretmiştir. Şayet Cenâb-ı Hak, İrkebûhâ demiş olsaydı, onlar kendilerine, geminin üzerinde bulunma emri verildiğini zannedebilirlerdi.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun akması da durması da Allah'ın adıyladır" buyruğu ile ilgili olarak birkaç mesele bulunmaktadır: 128[128]

Ayetteki Farklı Kıraatler

Hamza, Kisâî ve Asım'ın ravisi Hafs, mim'in fethasıyla olmak üzere şeklinde; diğerleri de, mim'in dammesiyle şeklinde okumuşlardır. kelimesinin ise damme ile okunacağında ittifak etmişlerdir. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Mücâhid bu kelimeleri, Lafza-i Celâlin sıfatları olarak, mahallen mecrûr olmak üzere ism-i fail sîgalarıyla şeklinde okumuştur.
Vahidî de şunları söylemiştir:

Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/23-24
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/24-25
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/25

"Mücra kelimesi, icra (akıtmak) kelimesi gibi bir masdardır. Bunun bir benzeri de {Mü'minun.agjve (isra, 80) ayetleridir. Ama bu kelimeyi mim'in fethasıyla mecrâha şeklinde okuyana gelince, bu durumda da kelime masdardır; aynen cery (akmak) kelimesi gibi. Bu kıraatla okuyan kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, (Hûd. 42) ayetiyle ihticâc etmiş ve şöyle demiştir: "Şayet bu kelime mücrâha şeklinde olsaydı, burada da (Hûd, 42) ifâdenin şeklinde olması gerekirdi." Bu kelimeyi mücrâhâ şeklinde okuyanın hücceti ise şudur: deyimleri, mana bakımından birbirine yakındır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak buyurunca, sanki buyurmuş gibi olur. Mürsâ kelimesine gelince, bu da, irsfl (demir atmak, durmak) kelimesi gibi masdardır. Arapça'da bir şey demir atıp durduğu, sâbitleştiği zaman denilir, tabiri ise, "Başkası onu durdurdu, sabitleştirdi" anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak "Dağlan da dikti, sabitleştirdi" (Nâziat. 32} buyurmuştur.

İbn Abbas şöyle demiştir: "O, şunu kasdetmiştir: "Bu gemi, Allah'ın ismi ve kudretiyle akıp gider; yine O'nun kudreti ve ismiyle durur." Yine şu da söylenmiştir: "Nûh (a.s) geminin kendilerini götürmesini dilediğinde, "Onun akıp gitmesi Allah'ın adıyladır" der; gemi de akıp gitmeye başlardı. Durmasını istediğindeyse "Durması da Allah'ın adıyladır" der, bunun üzerine de gemi dururdu. 129[129]

Bismillah Kelimesinin İzahı

"Bismillah" ifâdesindeki i'rabın amili olan bâ harf-i cerri hakkında, alimler birkaç görüş zikretmişlerdir:

a) "Allah'ın adıyla bininiz" demektir.
b) "Allah'ın adıyta başlayınız" demektir.
c) "Onu akıtmak da durdurmak da Allah'ın adıyladır" demektir. 130[130]

Gemi Hareket Ediyor

Geminin Receb ayının itk gününde yota çıktığı söylenildiği gibi, yine Receb ayının onuncu gününde yola çıktığı, altı ay yol aldığı, Muharrem'in onuncu günü de, Cûdî Dağı'na oturduğu da söylenmiştir. 131[131]

Üçüncü Mesele

Ayet hakkında iki ihtimal bulunmaktadır: Birinci ihtimal: Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun toplamının tek bir söz olmasıdır. Buna göre mananın takdiri, "Gemiye, onu akıtan ve durduranın adını zikrederek bininiz" şeklinde olur. Yani, "Bunu zikrederek o gemiye binmeniz yaraşır ve gerekir."

İkinci ihtimal ise, bu ifâdenin iki ayrı söz olmasıdır. Buna göre mananın takdirim otur: "Nûh (a.s) onlara gemiye binmelerini emretmiş; sonra da onlara, bu m-n akıp gitmesinin de durmasının da ancak Allah'ın adıyla, O'nun emri ve olduğunu haber vermiştir."

Bunagöre birinci mana, bir insan bir işe- başladığı zaman, ancak mukaddes Mrte Allah'ın adını anarak başlamasının uygun ve güzel olacağına; böylece de, istenen maksadın, bu zikrin hareketiyle elde edilip tamamlanacağına sa-ene bulunmuş olur.

İkinci mana ise, Nûh (a.s)'un, gemiye bindiği zaman, ümmetine, geminin, Muşun tahakkuk etmesi için bir vesile ve araç olmadığını; aksine yapılması «n şeyin, azmi sağlam tutup kalbi Allah'ın lütfuna bağlamak olduğunu haber İ≠ yine onlara, gemiyi akıtıp durduranın ancak Hak Teâlâ olduğunu; binâenaleyh, "Sizler gemiye güvenmekten sakının, aksine sizin, Allah'ın na güvenip dayanmanız gerekir. Zira, gemiyi akıtıp durduracak olan ancak O'dur"demek

---

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/25-26
130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/26
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/26

iastediğine delâlet etmektedir. Birinci takdire göre, Nûh (a.s) gemiye bindiği ân zikir makamında idi. İkinci takdire göreyse, Nûh (a.s) tefekkür ve kendisine kuvvet ve kudret nisbet etmeden uzaklaşma; bütün sebeplerden sarf-ı nazar etme, müsebbibu'l-esbâb olan Allah'ın celâl nuruna dalma (istiğrak) makamında idi.
Bil ki insan, delil ve hüccet ile Marifetullah'ı elde etme hususunda tefekkür edince, vnât (karanlık) ve dalâlet dalgalan o dağlara ve zulmet tepelerine kadar çıkmış :. bir zamanda, sanki o tefekkür ve tedebbür gemisine oturmuş gibidir. ıpsıyta düşünce ve tefekkür gemisi hareket etmeye başladığında, onun, o esnada - a dayanması, O'na yalvarıp yakarması ve lisân-ı kalb ve akıl gözüyle başbaşa i* gerekir ve o bu esnada, fikir gemisinin, kurtuluş sahiline ulaşması ve dalâlet ptanndan kurtulabilmesi için, "Geminin akması da durması da Allah'ın adıyladır"
Ayetteki "Muhakkak ki Rabbim, çok bağışlayıcı ve çok met edicidir" buyruğu ile ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: O vakit, Cenâb-ı n rmha etme ye kahrını, kudretini izhâr etme zamanıdır. Dolayısıyla böyle frnesi nasıl uygun düşer?
Cevap: Belki de, gemiye binen o topluluk, "Biz ilmimizin bereketiyle kurtulduk!" diye inanmış olabilirler. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bu sözüyle, onların kendilerini •işliklerini izâle etmek istemiştir. Çünkü insan, çeşitli hatalardan ve şehevî in karanlıklarından salim olamaz. O, daima Allah'ın yardımına, lütfuna ve ı; suçlarına karşı merhametli, günahlarına karşı da çok bağışlayıcı olmasına[132][132]

Hz. Nuh, Dalgalar Arasında Oğluna Sesleniyor

"O gemi bunları dağlar gibi dalgalar içinden akıtıp götürüyordu. Nuh ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna bağırdı: "Evladım! Gel bizim yanımıza sen de bin, kâfirler ile beraberolma." O, dedi ki: "Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur." Nuh da şöyle dedi. "Bugün Allah'ın emrinden, esirgeyici olan kendisinden başka, hiçbir koruyucu yoktur." Derken ikisinin araşma dalga girdi, o da boğulanlardan oldu" (Hûd, 42-43).
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: [133][133]

Birinci Mesele

Burası mahzuf bir söz ile alâkalı olup, kelamın takdiri şöyledir: "Nuh (a.s), "Gemiye bininiz" deyince, onlar o gemiye, -o gemi bunları dağlar gibi dalgalar içinden akıtıp götürüyorken-, "Allah'ın adıyla" diyerek bindiler." [134][134]

İkinci Mesele

Büyük dalgalar ancak, çok şiddetli fırtınalar ve kasırgalar olduğu zaman meydana gelir ki, bu da o zaman çok şiddetli kasırga ve fırtınaların meydana geldiğine delâlet eder ki bundan maksat da, o zamanki korkunun ve dehşetin şiddetini beyan etmektir. [135][135]

Üçüncü Mesele

"Dalgalar içinde akıp gitmenin" manası, o geminin dalgaların içinde olması anlamına gelir ki, bu da boğulmayı
gerektiren bir haldir. Şu halde bundan maksad şudur: O dalgalar, o gemiyi her taraftan kuşatınca, o gemi, âdeta o dalgaların içinde, hareket eden bir şeye benzetilmiştir.

---

[132][132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/26-27
[133][133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/28
[134][134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/28
[135][135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/28

Sonra HakTeâlâ, Nûh (a.s)'un oğluna seslendiğini nakletmiştir. Bu hususta birkaç mesele bulunmaktadır: 136[136]

Hz. Nuh'un Gerçek Oğluna Hitab Ettiği Görüşü

Alimler, Hz. Nuh'un seslendiği kimsenin, onun oğlu olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta da taç birkaç görüş vardır:
Birinci görüş: O kimse, gerçekte Hz. Nuh'un oğludur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, bunu açıkça mzikredip, "Nûh buyurmuş olmasıdır. Yine Hz. Nûh da bu hususta, açık bir ifâde 'Evlâdım!" demiştir. Bu lafzı, Hz. Nuh'un yetiştirdiği bir evlatlık anlamına te seoepîen de ona "oğul!" denilebileceğini ileri sürmek, sözü, hiç zaruret yok asından mecazi manasına götürmek olur ki bu caiz değildir, Bu zahiri edenler ise, şunun için muhalefet etmişlerdir: Bunlar, masum olan çocuğunun kâfir olmasını imkânsız görmektedirler. Bu, uzak bir Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in babasının kâfir olduğu kesindir. Hz. ls) m babası da, Kur'ân'ın açıkça ifâde ettiği gibi, kâfir idi. İşte burada da Dara sonra bu görüşte olanlar, Nûh (a.s), "Ey Rabbim, yeryüzünde toer. -,-urt tutan hiçbir kimse bırakma" inü*. 26) demiş olduğu halde, daha nasıl »ar oğluna seslendiği hususunda ihtilaf etmişlerdir:
Buna birkaç yönden cevap vermişlerdir:
1) O babasına münafıklık ediyordu. Bunun için de, Nûh (a.s) onun mü'min
Olduğunu zanetti ve bundan ötürü ona böyle seslendi. Eğer böyle olmasaydı, onun kurtulmasını istemezdi.
2) Hz Nûh (a.s), onun kâfir olduğunu biliyordu. Fakat oğlu boğulma ile yüz yüze «büyük ve korkunç hâdiseleri (tufanı) müşahede edince, imanı kabul edecek zanetti. Buna göre, Hz. Nûh (a.s)'un "Evlâdım! Gel bizim yanımıza sen de bin" sözü sanki oğlundan imân etmesini istemiş olduğuna delalet eder gibidir. Bu, O'nun kafirlerle beraber olma" cümlesi ile de kuvvet kazanır. Yani bu, "kâfirlikte onlara tabi olan bir kimse olma, bizimle beraber bin" demektir.
3) Baba şefkati belki de onu böyle bir nidada bulunmaya sevketmiştir. Binâenaleyh fince geçmiş olan, "Aleyhinde söz geçmiş (helakleri takdir edilmiş) olanlar cümlesi, mücmel (manası kapaıı) bir ifâde gibidir ve bundan dolayı belkide Nûh (a.s). oğlunun bu hükmün kapsamına girmemesini mümkün görmüş olabilir. 137[137]

Hz. Nuh'un, Üvey Oğluna Hitab Ettiği Görüşü

İkinci görüş: Bu, Hz. Nûh (a.s)'un karısının oğlu idi (yani üvey oğlu idi). Bu görüş, b. Ali el-Bakır ile Hasan el-Basrî'nin görüşüdür. Rivayet olunduğuna s Hz. Ali (r.a) burayı, şeklinde okumuştur ki, buradaki "hâ" zamiri, m karısına aittir. Yine Muhammed b. Ali ve Urve b. Zübeyr de bunu, ibnehâ adının oğluna" manasını kasdederek, (ibnehe) şeklinde okumuşlar ve el Basrî'ye, bu hususu sorduğumda, 'Vallahi o, Nuh'un oğlu değildi" dedi. Ben de bunun üzerine, Hak Teâlâ onun hakkında, Nûh (a.s)'un "Ya Habbi, benim oğlum da benim Şilemdendir" (Hûd, 45) dediğini naklediyor. Sen ise, onun Hz. Nuh'un oğlu olmadığını söylüyorsun" dedim. Hasan el-Basrî de şöyle cevap verdi:*Hz. Nûh, "O, bendendir" demedi, "O, benim âilemdendir" dedi. İşte bu, benim görüşüme delildir."
Üçüncü görüş: "Bu kimse, gayr-ı meşru bir şekilde Hz. Nuh'un yatağında doğmuştur." Bu görüşü söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah kâfirlere misal olarak, Nûh 'un kansı ile Löt'un karısını gösterdi. Onlar (...) hainlik ettiler"fahrim, 10) ayetini delil getirmişlerdir. Bu, son derece çirkin bir görüş olup, peygamberlerin yüce makamfannın böylesi rezilliklerden kprunması gerekir, hele bir de görüş Kur'ân'ın ifâdesinin hilafına olunca. Fakat, "hainlik ettiler" rrahrim, ıo) tabirihe gelince, bu hainliğin, bu görüşte olanların söylediği manada olduğu hususuna bir delil yoktur. İbn Abbas (r.a)'a "Bu hainlik nedir?" diye sorulduğunda

---

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/28
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/29

şöyle dedi: "Nuh'un karısı, "Benim kocam mecnûn" diyordu. Lût'un kansı da, melek misafirleri Lût'un evine geldiği zaman, halka bu misafirlerin geldiğini haber veriyordu.

Üçüncü görüşün yanlış olduğuna delâlet eden bir başka kat'î delil de, "Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler, kötü kadınlara: temiz kadınlar ise temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlara (yakışır)" (igor. 26) ayeti ile, "Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan kadından başkasını nikahlamaz"'(Nur, 3) ayetidir. Kısaca biz, doğru olanın, birinci görüştekilerin sözü olduğuna dâir deliller getirmiş olduk.

Cenâb-ı Hakk'ın aynı bir yere çekilmiş idi" ifâdesine gelince, bil ki, Arapça'da, ma'zil kelimesi, "başka yerlerden ayrılmış, irtibatı kesilmiş yer" manasındadır. Bu kelimenin aslı azl masdarı olup, bunun manası "Uzaklaşmak ve uzaklaştırmaktır. Mesela sen, " dersin. Yani, "Ben falanca yerden uzak olan bir yerde idim." Bil ki ayetteki bu tabir, Hz. Nuh'un oğlunun hangi yerden uzak bir yerde olduğuna delâlet etmemektedir. İşte bundan ötürü âlimler birkaç izah yapmışlardır:

a) O, gemiden uzak bir yerde idi. Çünkü o, dağın kendisini, boğulmaktan koruyacağını zannediyordu.

b) O, babasından, kardeşlerinden ve kavminden uzak bir yerde idi.

c) O, kâfirlerden uzak bir yerde idi. Buna göre sanki o, kâfirlerden ayrı bulunuyordu. Bundan dolayı Hz. Nûh (a.s) da, zannetmişti ki oğlu, kâfirlerden ayrılmayı istediği için, böyle uzaklaşmıştı. 138[138]

Kelimesindeki Kıraat Farkı

Ayetteki, "Evladım, gel bizim yanımıza sen de bin, kâfirlerle beraber olma" sözüne gelince, biz deriz ki, Asım'ın râvisi Hafs, , sondaki yâ harfinin fethası ile; diğer kıraat imamları da kesre ile ;- muşlardır. Ebu Ali ise şöyle der: Kesre ile olan mana daha zahirdir. Çünkü "İbn" kelimesinin lam'ül fi'li (yani asıl son harfi), ya yâ harfidir, ya vâv harfidir. Bu kelimenin ismi tasğiri yapıldığı zaman, sonuna bir ism-i tasgir yâ'sı eklenir. Bundan ötürü de,

I m&a önce hazfedilmiş olan lâmü'l-fiilin (son harfin) tekrar gelmesi gerekir. Aksi halde, s-- tasgir yâ'sının i'rab harekeleri ile harekelenmesi gerekir. Halbuki ism-i tasgir i'rab harekeleriyfe harekelenemez. Çünkü o eğer i'rab harekeleriyle -ir".elense, onun da i'rab harfleri oldukları zaman, diğer med ve E ftı harflerinin başka harfe dönüşmesi gibi dönüşmesi gerekir, kelimelerinde olduğu gibi. Başka şekle (harfe) dönüşmesi halinde ise,bu yâ harfinin, ism-i tasgire delalet etme manası yok olur. Hem sonra sen, ism-i tasgiri «ndine nisbet ettin (yani buna nefs-i mütekellim yâ'sı ekledin). Böylece üç tane yâ harfi bir araya gelmiş oldu. Birincisi, ism-i tasgir yâ'sı; ikincisi, kelimenin aslındaki I aon harfi olan yâ; üçüncüsü de, muzafun ileyh olan nefs-i mütekellim yâ'sı. benim evladımdır" dersin. Ona seslendiğin zaman ise, bunu iki şekilde diyebilirsin:

a) Yâ'nın hazfedilmemesi ile,

b) Yâ'nın hazfedilmesi ile. Tercihe şayan olan ise, muzafun ileyh nefs-i mütekellim ya saının hazfedilip, bu yâ 'ya delâlet etmesi için geriye kalan son harfin kesresinin bırakılmasıdır. Tıpkı, mesela, "Ey oğlum" kelimesinde olduğu gibi kelimesini, yâ'nın fethası ile okuyan da, onu kesre ile okuyan gibi, izafet manasını kastetmiştir. Fakat kesre yerine fetha, yâ yerine de, hafif olsun diye, elif getirmiştir. Böylece ifâde şeklinde olmuştur. Nitekim şairin şu ifadesinde de böyledir Ey kız, o şeyden dolayı beni kınama; ve uyu artık."

Sonra ise, bu kimse, okunması kolay olsun diye, elifi de hazfetmiştir. Bil ki Allah Tealâ, Nuh'un, oğlunu gemiye binmeye davet ettiğini nakledince, oğlunun da, "Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur" dediğini bildirmiştir. Bu da, o oğulun, küfürde ısrarlı ve babasını, haber verdiği "hususlarda tamamen yalanlayıcı olduğuna delalet etmektedir. İşte o zaman Nûh (a.s) "Bugün Allah'ın emrinden, esirgeyici olan kendisinden başka, hiçbir koruyucu yoktur" der.

Bu hususta şöyle bir soru var: Allah Teâlâ'mn, merhamet edip, esirgediği kimse korunmuştur.

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/29-30

O halde, korunmuş olanın, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bugün, Allah'ın emrinden hiçbir koruyucu yok" buyruğunun delâlet ettiği, koruyucu olmaması nalinden istisna edilmiş olması nasıl uygun otur? Alimler bu soruya cevap olarak pek r^fc izah zikretmişlerdir:

Birinci izah: Allah Teâlâ, bu ayetten önce, "Nûh (dedi) ki: "Binin içine. Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır. Seksiz şüphesiz Rabbim çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir" (Hua, 4i) buyurarak, kendisinin rahim olduğunu ve gemiye binen bu kimselerin, rahmeti sayesinde boğulmaktan kurtulduğunu beyân etmiştir. Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: Hz. Nuh'un oğlu: "Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur" deyince, Hz. Nûh da: "Yanılıyorsun. Bugün Allah'ın emrinden, rahim olan zattan başka, hiçbir koruyucu yoktur" demiştir. Bunun manası şudur: "Rahmeti sayesinde boğulmaktan kurtulduğunu söylediğim kimse hariç." Böylece ayetin takdirî manası, "Bugün, rahim olan Allah'dan başka azab-ı ilâhiden insanları koruyabilecek hiçbir kimse yoktur" şeklinde olur ki bu da, "Allah'dan ancak yine Allah'a sığınılır" demektir. Bu izah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in duasındaki "Allah'ım, senden, yine sana sığınırım" sözü gibidir. Bu, son derece güzel bir te'vildir.

İkinci izah: Bu, "Hallu't-uked" adlı eserin müellifinin görüşüdür. Ona göre bu istisna, lafız kendisine delalet etmiş olduğu için, sanki söylenilmiş gibi olan mahzûf bir ifâdeden yapılmıştır. Buna göre ifâdenin takdiri, şeklindedir. Bu ifâde senin, Bugün, ancak Zeyd'i döveriz" sözün gibidir. Zira bu kelamın takdiri de, "Bugün Zeyd'den başka hiç kimseyi dövmeyiz" şeklindedir. Çünkü, lafız buna delâlet ettiği için, bu açıkça zikredilmemiştir. İşte bu ayet için de böyledir.

Üçüncü izah: kelimesinin anlamı, "Koruması olan yok" şeklindedir. Bu tıpkı, râmih ve labin kelimeleri gibidir ki, bunlar da (mızraklı) ve (sütlü, sütü bol) anlamındadırlar. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, "atılıp dökülen bir sudan" (Tank, 6) ve "hoşnut bir hayat içindedir" (Hakka, 21) buyurmuştur. Bunların manası da zikrettiğimiz gibidir. İşte burada da böyledir. İşte yapılmış olan bu açıklamalara göre, âsim kelimesi, zu'l-ısme anlamındadır ve o zaman buna, ma'sum manası da dahil olur. O vakit, ifadesinin, ifadesinden istisna edilmesi, yerinde ve doğru olur.

Dördüncü İzah: ifadesinde (rahime fiilinin faili, o kişinin kendisidir) mana: "Bugün ancak kendi nefsine merhamet eden kimse Allah'ın himayesindedir" şeklindedir. Nitekim Hz. Nuh ile etrafındaki cemaatin ilahi merhamete nail olmaları, kendi nefislerine merhamet etmeleri sebebiyle olmuştu. Nasıl ki sözünde "hayat verme" özelliği Hz. İsa'ya izafe edilmiştir. Halbuki aslında, bu hayat verme İşi, onun duası sebebiyle Allah tarafından yapılmıştır.

Beşinci İzah: Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, istisnâ-i munkatı'dır. Buna göre mana, "Fakat Allah'ın merhamet ettiği kimse korunmuştur" şeklindedir.

Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "Onların buna ait hiçbir bilgileri yoktur; fakat bir zanna uymak(fadırlar)"(Nisa, 157) ayetidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra durumu "Derken, ikisinin arasına dalga pzdi" diye beyan etmiştir. Yani aralarına dalganın girmesi ile, Hz. Nûh ona hitab •demez olmuş ve böylece de o, "boğulanlardan olmuştur. 139[139]

Tufan Hâdisesi

"Denildi ki: "Ey arz suyunu yut, ey gök sen de tut." Su kesildi, iş bitirildi. tCemİ de) Cûdi üzerine durdu. O zâlimler güruhuna, "{Allah'ın rahmetinden) uzak olsunlar" denildi" (Hûd, 44).

Bil ki bu sözden maksad, Tufan hâdisesinin bir başka yönünün anlatılmasıdır. 3u ifâdenin manası şudur: Tufan sona erdiği zaman (taraf-ı ilâhiden) "Ey yeryüzü mu yuf"' denildi. Arapça'da, bir kimse suyu içip yuttuğu zaman,; okmayı çiğnemeden yuttuğu zaman da, denilir. Dilciler şöyle demişlerdir: "Fasih olan, bu kelimeyi lamın kesresiyle, mazisinde, muzaresinde şeklinde okumaktır." Ayetteki "Ey gök, sen de tut" ifâdesine gelince, Arapça'da işini bıraktığı zaman, adam için, Adam işinden elini çekti); yağıyorken kesilen yağmur için de,

---

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/30-33

(Gök, yağmurunu kesti) denilir. Ayetteki tabirine gelince, Arapça'da su eksildiği zaman, denilir. Yine "Ben onu eksilttim" denilir. Bu fiilin kullanılışı, ve (O şey oldu ve ben onu yaptım) fiilindeki kullanış gibidir (yani hem lazım, hem müteaddidir). Bu tıpkı , "Kemik sarıldı (iyileşti)"; (Onu sardım); "Ağız açıldı" ve (Ağzımı açtım); "Dil çıktı" ve "Dilimi çıkardım" ve"O şey eksildi" ve (Onu eksilttim) fiillerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, "su eksildi ve ondan geriye hiçbir şey kalmadı" manasındadır. 140[140]

Tufan Ayetindeki Belagat

Bil ki bu ayet-i kerime, herbiri Cenâb-ı Hakk'ın azametine ve kibriyâsının yüceliğine delalet eden pek çok şeyler ihtiva etmektedir:

1) Ayetteki "Denildi ki" ifâdesi. Çünkü bu lafız, Cenâb-ı Hakk'ın celâl, yücelik ve azamet itibarıyla, her ne zaman "denildi" denilse, aklın ancak kendisine yöneleceği, fikrin de ancak, bu söyleyenin ondan başkası olamayacağı düşüncesine varacağı bir makam ve mertebede olduğuna delâlet eder. İşte bu, bu bakımdan, insanların aklında, kâinatta O'ndan başka bir hâkim ve ulvî-süflî alemler de O'ndan başka bir tasarruf sahibi bulunmadığı fikrinin yerleşip, takarrür ettiğine bir dikkat çekmedir.

2) Ayetteki, "£y Arz suyunu yut, ey gök sen de tut" ifâdesi. Çünkü duyular bu şeylerin, büyüklüğüne, sağlamlığına ve gücüne delâlet eder. Akıl, bu şeylere hâkim, onları kudretiyle sarmış ve onlarda istediği gibi bir tasarruf sahibi olan bir varlığın bulunduğunu anlayınca, bu aklî kuvvetin, Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin kemaline, kudretinin yüceliğine, gücünün ve meşietintn mükemmelliğine vâkıf olmasına bir sebeb olmuş olur.

3) Gök ve yer cansız varlıklardır. Binâenaleyh "Ey gök ve ey yer" diye onlara emir vermek, zahirî durum itibariyle Allah'ın emrinin ve teklifinin cansız nesnelerde de geçerli olduğunu ihsas ettirmektedir. O zaman akıl," O'nun emri cansızlarda böyle geçerli olursa, akıllılar için haydi haydi geçerli olması gerekir" diye hükmeder. Benim bu izahtan kasdım, Hak Teâlâ'nın cansız nesnelere emrettiğini {ontart mükellef tuttuğunu) söylemek değildir. Çünkü bu batıldır. Aksine, bundan kastım şudur: Zahire göre, emir sigastnın, bu güçlü ve muhkem olan cansız varlıklara yöneltilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve azametini bir başka şekilde çok mükemmel olarak zihinlere yerleştirir.

Ayetteki "iş bitirildi" tabirinden maksad şudur: "Allah Teâlâ'nın ezelde, kesin ve katî bir şekilde takdir edip hükmettiği şey, mutlaka meydana gelir." Bununla, Allah Teâlâ'nın takdir etmiş olduğu herşeyin, vakti gelince meydana geleceğine, ne yerde ne de gökte, O'nun takdirine manî olacak ve hükmünün geçerli olup, tahakkuk etmesini önleyecek hiçbir şeyin bulunmadığına dikkat çekmektir. 141[141]

Tufanla Günahsızları Boğmak İlahi Hikmete Uygun mudur?

İmdi eğer, "Kâfirlerin günahı yüzünden, çoluk çocuğu boğmak, Allah'ın hikmetine nasıl yakışır?" denilirse, biz deriz ki:

Buna iki şekilde cevap verilir:

a) Müfessirlerden çoğu şöyle demektedirler: Allah Teâlâ, bu Tufandan kırk sene önceden itibaren, onların hanımlarını kısır bırakmıştı. Dolayısıyla, ancak kırk ve daha yukarı ki yaştakiler boğulmuşlardır.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı bu, ezici ve şaşırtıcı bir mucize olmuş olurdu ve bu ortaya çıktığı halde, Nûh (a.s)'ın kavminin kâfirde ısrar etmeleri ve buna devam etmeleri de uzak bir ihtimal olurdu." Yine farzet «- sz bunu diyorsunuz. Peki, üzerlerinde kesinlikle hiçbir yükümlülük bulunmadığı maoe. kuşların ve vahşî hayvanların helak edilmesine ne diyorsunuz?

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/33

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/34

İkinci cevap ki doğru olan da budur: Yaptığı fiiller hususunda Allah'a itiraz. Çünkü Allah, "'O. yapacağından mesul olmaz, fakat insanlar mesul olurla (Enbiya, 23) buyurmuştur.
Mutezile'ye gelince onlar, "Cenâb-ı Hak, çocukları ve hayvanları boğmuştur. Bu da hak Teâlâ'nın, bu hayvanların boğazlanmasına ve güç işlerde kullanılmasına izin vermesi durumundadır" demektedirler.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Gemi de Cudî üzerine durdu" ifadesine i bunun manası, "O gemi, ada üzerinde adı Cûdî olan bir dağ üzerinde durdu" onoedır. Bu dağ alçak bir dağ idi. Buna göre, geminin dağ üzerinde durması,
kökünün kesilmesine bir delil olmuş olur. Geminin dağ üzerinde durması, "Aşura günü' idi.
CenAb-ı Hakk'ın Hali "O zalimler güruhuna Allah'ın rahmetinden olsunlar" denildi" ayetine gelince, bu hususta iki izah bulunmaktadır:
1) Bu, Allah'ın sözü cümlesindendir. Bunu, Cenâb-ı Hak, lanetleme ve inden kovma üslubuyla söylemiştir.
2) Bunun, Nuh (a.s) ile yanındaki mü'minterin sözleri cümlesinden olması ündür. Çünkü, bu korkunç hadiseden kurtulanların çoğu, (daha önce) zalimden bir topluluğun içinde bulunduklarından, onlar helak olup kendileri de onlardan kurtulunca, böyle bir söz söylemişlerdir. Bir de bu söz, onlara beddua etmek geçer. Öyleyse bunu, Nuh (a.s) ile, yanındakilerin sözü cümlesinden kabul etmek daha uygun olur. 142[142]

Mühim Olan Soy Yakınlığı Değil, Din Yakınlığıdır

"Nûh Rabbine duâ edip dedi ki: "Ya Rabbi, benim oğlum da şüphesiz benim ailemdendir. Senin, vaadin elbette haktır. Ve sen, hakimlerin hakimisin."Allah da şöyle buyurdu: "Ey Nûh, o katiyyen senin ailenden değildir. Çünkü o, salih olmayan bir İştir. O halde, bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Seni, cahillerden olmaktan kesinlikle men ederim." Nuh da şöyle dedi: "Ya Rabbi,, ben bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve affetmezsen, hüsrana düşmüşlerden olurum" (Hûd. 45-47).
Ayetle ilgili iki mesele bulunmaktadır: 143[143]

Birinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki "Ya Rabbi, oğlum da şüphesiz benim ailemdendir" cümlesinde bahsedilen kimsenin, Hz. Nuh'un oğlu olup olmadığı hususundaki ihtilafı daha önce zikretmiştik. Dolayısıyla bunu burada tekrar ele almayacağız. Sonra Allah Teâlâ, kendisinin "Ey Nuh, o katiyyen senin ailenden değildir" dediğini zikretmiştir. Bil ki, bahsedilen bu kimsenin, Nuh (a.s)'un oğlu olduğu delillerle sabit olunca, "o katiyyen senin ailenden değildir" cümlesini şu iki manadan birine hamletmek gerekir:
1) Bu, "O, senin dinine mensup olanlardan değildir" anlamındadır.
2) Bundan maksad, "O, sana, seninle beraber kendilerini kurtaracağımı vaadetmiş olduğum ailene dahil değildir" manasıdır. Her iki mana da, birbirine yakındır. 144[144]

İkinci Mesele

Bu ayet, neseb yakınlığına değil, din yakınlığına bakılması gerektiğine delâlet eder. Çünkü bu hadisede, Hz. Nûh ile oğlu arasındaki neseb yakınlığı, en kuvvetli biçimde tahakkuk etmişti. Fakat, aralarında din yakınlığı olmadığı İçin, Allah Teâlâ da "o katiyken senin ailenden değildir" şeklindeki çok beliğ bir ifadeyle, aralarında hiçbir yakınlık bulunmadığını söylemiştir. [145][145]

---

[142] [142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/34-35
[143] [143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/36
[144] [144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/36

Ayette Kıraat Farkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü o, salih olmayan bir iştir" buyurmuştur. Kisaî, kelimeyi fiil_i mazî sîğasıyla (yaptı), kelimesini de nasb ile okumuştur. Bunun manası, "şüphesiz senin oğlun, uygun olmayan bir iş yaptı; yani şrk koştu ve yalanladı" şeklindedir. Buradaki gayre kelimesi mansub kılınmıştır; çünkü o, mahzûf bir masdarın sıfatıdır. Diğer kıraat imamları ise, kelimeyi merfû olarak tenvin ile okumuşlardır. Bunun da iki izahı bulunmaktadır:

1) İnnehû kelimesindeki hû zamiri, Nûh (a.s)'un isteğine râcidir. Yani, "Bu istek, uygun olmayan bir istektir" manasınadır. Yani, "benim oğlum da şüphesiz benim acemdendir. Senin vaadin elbette haktır" sözün uygun değildir. Çünkü, Cenâb-ı Hak onlar hakkında daha önce, onlardan hiçbirini kurtarmayacağına hükmedip bunu takdir ettikten sonra, kâfirin kurtulmasını talep etmek, uygun olmayan bir taleptir" demektir.

2) Bu zamir, ibn (oğul) kelimesine ait olabilir. Binâenaleyh, o zaman da onun, salih olmayan bir iş olarak vasfedilmesi birkaç yönden izah edilebilir:

a) Bir adamın, ibadeti ve iyiliği çok olursa, "O, serapa amel, cömertlik ve eremdir" denilir. Burada da böyledir. Nûh (a.s)'un oğlunun batıl işlere yönelmesi çok olunca, sanki onun kendisinin batıl bir iş olduğu söylenmiştir.

b) Bundan maksad, "O, batıl bir amel sahibidir" şeklindedir. Ancak, söz kendisine delâlet ettiği için, muzaf olan zû kelimesi hazfedilmiştir.

c) Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Bunun manası, "o salih olmayan bir iştir", yani, "o, bir veled-i zinadır" şeklindedir. Bu, kesinlikle yanlış bir görüştür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Nuh (a.s)' "O halde, hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Seni, cahillerden olmaktan kesinlikle men ederim" demiştir. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: [146][146]

Enbiya'nın İsmetine İtiraz Edenler ve Cevabı

İsmetu'l-enbiyayı tenkit edenler, bu ayetle birkaç yönden istidlal etmektedirler:

Birinci vecih: Amel kelimesini merfû ve tenvîn ile okumak, mütevatir bir kıraattir; binâenaleyh, bu ayet muhkem olmuş olur. Bu da, innehu kelimesindeki hû zamirinin, ya Nuh'un opuna, yahut o istekte bulunan kimseye râci olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh bu jBrarin, Nuh'un oğluna râci olmasını söylemek, ancak, ayette bir takdir yapmak ile pftnkün olur ki, takdir yapmak ise, zahirin hilâfınadır. Buna ancak, mecbur kalındığında başvurulur. Halbuki burada ise bir zaruret bulunmamaktadır. Çünkü biz, zamirin, daha önceki isteğe râci olduğunu söylediğimizde, böyle bir takdirde bulunmaya gerek kalmaz. Bu sebeple zamirin, o isteğe râci olduğu sabit olmuş olur. Böylece de kelamın takdiri, "Şüphesiz bu istek, uygun olmayan bir iştir. Yani senin, "kurtulmasını arzuladığın için, "oğlum, benim ailemdendir" demen, uygun olmayan bir iştir" şeklindedir ki, bu da, bu isteğin bir günah ve bir masiyet olduğuna delâlet eder.

İkinci vecih: Cenâb-ı Hakk'ın, "Benden isteme' buyruğu, onu böyte bir talepte bulunmaktan nehyetmektir. Daha önce bahsedilen ise, Nûh (a.s)'un, "Oğlum, benim ailemdendir" sözüdür. Böylece bu, Allah Teâlâ'nın, Nûh (a.s)'u böyle bir istekte bulunmaktan nehyettiğine delâlet etmiş olur. Bu sebeple bu da, bir günah ve bir masiyet olmuş olur.

Üçüncü vecih: Cenâb-ı Hakk'tn, "bilgin olmayan bir şeyi benden isteme" buyruğu, bu isteğin ilme dayanmadan sâdır olduğuna delâlet eder. Halbuki, bir şey hakkında bilmeden hüküm vermek, (Bakara, 169) ayetinden dolayı, bir günahtır.

Dördüncü vecih: Cenâb-ı Hakk'ın, "Seni cahillerden olmaktan kesinlikle men ederim"

---

[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/36-37

[146][146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/37.

buyruğu, bu isteğin, mahzâ cehalet olduğuna delâlet eder.
Beşinci vecih: Nûh (a.s), bu makamda (yani bu istekte bulunmakla) günah ve masiyete yönelmiş olduğunu itiraf etti. Çünkü o, "Ya Rabbi, ben bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığmmm. Eğer beni bağışlamaz ve affetmezsen hüsrana düşmüşlerden olurum " demiştir. Onun bunu itiraf etmesi, kendisinin günah işlemiş olduğuna delâlet eder.
Altıncı vecih: Bu ayet, Nûh (a.s)'un, oğlunu boğulmaktan kurtarması için Cenâb-ı Hakk'a duâ ettiğine delâlet eder. Bundan önceki "Nûh, oğluna bağırıp seslendi" ve "Evladım, gel bizimle yanımıza sen de bin" dedi" (Hûd, 42) ayeti de, Hz. Nuh'un, oğlundan, kendilerine uymasını istediğine delâlet eder. Dolayısıyla biz diyoruz ki: Ya, "O'nun bunu Cenâb-ı Hak'tan istemesi, çocuğundan kendisine uymasını istemesinden sonra idi" denilebilir, ya bunun aksi denilebilir. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü Hz. Nuh'un bunu Allah'tan taleb etmesinin, oğlundan uymasını istemesinden sonra olması durumunda, onun Cenâb-ı Hak'tan bu oğlunu kurtarmayacağını zaten işitmiş olur ve Hak Teâlâ da böyle bir şey istemesini yasaklamış olurdu. Binâenaleyh bundan sonra, o daha nasıl olur da oğluna: "Evladım, gel bizimle yanımıza sen de bin" demiş olabilir? Fakat bizim, "Onun bunu oğlundan istemesi daha önce idi" dememiz ihtimaline gelince,o zaman oğlundan, "Bir dağa sığınırım. O beni sudan korur" (Hûd.43) sözünü duymuş, böylece de onun kâfirliği açıkça ortaya çıkmış olurdu. Böyle olduğu halde o, Allah Teâlâ'dan oğlunu kurtarmasını nasıl istemiş olabilirdi? Yine Cenâb-ı Hak, Nûh (a.s), oğlundan kendilerine uymasını isteyip, onun da bundan
Kaçınarak boğulanlardan olacağını bildirince, Nûh (a.s) daha nasıl, oğlu RacaKİardan olacağı halde, Allah'tan onu kurtarmasını istemiş olabilir? İşte bu herime, zikredilen bu altı yönden, Nûh (a.s)'dan bir günahın sudur ettiğine etmektedir."
pek çok delil, Allah Teâlâ'nın peygamberleri günahlardan koruyup uzak olmast gerektiğine delâlet edince, zikredilen bütün bu vecihleri, "daha efdat evla olanı terketmek" manasına hamletmek gerekir. Çünkü ebrârın (iyi n) iyilikleri, mukarrebûn'un (daha iyi kulların) seyyiâtı (günahı) ledir. İşte ayetteki azarlama ve istiğfarda bulunma emri bu sebepten ötürü e omuştur. Dolayısıyla bu, daha önceden bir günah işlendiğine delâlet etmez, »cm Cenâb-ı Hak, "Allah'ın nusreti ve fethi gelince, sen de insanların fevc fevc c 'n dinine girdiklerini görünce, hemen Rabbini hamd ile teşbih et. O'na istiğfar T-hesiz ki O, tevbeleri çok kabul edendir" (Nasr, 1-3) buyurmuştur. Bilinen bir . Allah'ın nusretinin ve fethin gelmesi, insanların fevc fevc, Allah'ın dinine nes istiğfarda bulunmayı gerektiren birşey değildir. Yine Allah Teâlâ, "Hem n. hem erkek mü'minler, hem de kadın mü'minler için istiğfar ef"(Muhammed.19) buyurmuştur. Halbuki onların hepsi günahkâr değildir. İşte bu da delalet eder ki, sazen, efdal ve evlâ olanı terketmek sebebi ile olur. [147][147]

Ayette Kıraat Farkı

Verş'in rivayetine göre Nâfi ve İsmail, nûn'un şeddelenmesi ve yâ harfinin isbatı ile Jitfİ şeklinde; bn Amir ve Kâlûn'un rivayetine göre Nâfi nûn'un detenip, yâ isbât edilmeksizin, son harfin kesresi ile şeklinde; Ebu Amr da, aesiz meksûr nün ile ve yâ'nın hazfi ile şeklinde okumuşlardır. Nûn'un deli olarak okunması, te'kîd içindir. Yâ harfinin hazfedilmemesi ise, kelimenin mi (yâ-i mütekeliim) itibari iledir. Nûn'un şeddelenmeyip, yâ'nın hazfedilmesi hangi bir ihlâle, bozukluğa sebebiyet vermeksizin, tahfif içindir.
Bil ki Allah Teâlâ, Nûh (a.s)'un böyle bir şey istemesini yasaklayınca, onun ben bilgim olmayan şeyi, senden istemekten sana sığınırım. Eğer beni şlamazsan ve affetmezsen, hüsrana düşmüşlerden olurum" dediğini atfetmiştir. Bu sözün manası şudur: Cenâb-ı Hak ona, "Bilgin olmayan bir şeyi hmden isteme" deyince, Nûh (a.s) da, "Ya Rabbi, bunu kabul ettim. Bunu bir daha yapmayacağım. Fakat ben bundan, ancak senin yardımın ve hidayetin sayesinde çnabilirtm" dedi. İşte bundan ötürü Hz. Nûh (a.s), "Ya Rabbi, sana sığınırım" tfye başladı. Bil ki ayetteki bu ifâde, gelecekte olacak bir şeyi haber vermedir. Yani, ™Br daha bu

---

[147][147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/37--39

işi yapmayacağım" demektir. Sonra Nûh (a.s), kendisinden sudur etmiş aen o şeyden dolayı, Allah'dan özür dileyerek, "Eğer beni bağışlamaz ve Metmezsen, hüsrana düşmüşlerden olurum" demiştir. Tevbenin hakikati, şu iki şeyi gerektirir:

a)

b)

148[148]

Hz. Nuh'un (a.s.) Zellesi

149[149]

Tufan Sonrası

"Denildi ki: "Yâ Nûh, sana ve beraberinde bulunan ümmetlere, bizden bir selâmla ve bereketlerle in. Başka ümmetler vardır ki, biz onları da faydalandıracağız ve sonra onları bizden gelen acıklı bir azab çarpacaktır" (Hûd, 48).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 150[150]

Tufandan Sonra Gemiden Çıkış

Allah Teâlâ, geminin "Cûdî" üzerine oturduğunu haber verince, bu ayette de, Hz. Nûh ile kavminin gemide çıkışlarını anlatmıştır. Sonra onlar bu dağdan, araziye indiler. Ayetteki İhbıt (in) emri, gemiden çıkıp, dağın üstüne rrme hususunda bir emir olabileceği gibi, bu, dağdan düz arazilere inme
jsusunda bir emir de olabilir. 151[151]

Hz. Nuh'un Zellesinin Affedilmesi, Kadrinin Yüceltilmesi

Allah Teâlâ, Nûh (a.s)'a, gemiden çıktığı zaman önce selâm ve selâmet, daha sonra da bereket vaadetmiştir. Selâm ve selâmet vaadine gelince, bu şu iki manaya gelebilir:
1) Allah Teâlâ önceki ayette Nûh (a.s)'un, zellesinden tevbe
•derek, "Eğer beni bağışlamazsan ve affetmezsen, hüsrana düşmüşlerden olurum" sözü ile, Allah'a yalvarıp yakardığını bildirmişti. İşte bu yalvarıp yakarma, zellesinen **vbe ettiği zaman, Hz. Adem'den Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği şu tazarru ve yakarışın aynısıdır: "Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve sffetmezsen, muhakkak zarara uğrayanlardan olacağız"(A'raf; 23). İşte Nûh (a.s) da, Allah Teâlâ'mn, tehdid ve va'idde olacağına dair bir müjde vermesine muhtaç idi. Nûh (a.s)'a "£y Nûh, bizden bir selâm ile in" denildiğinde ona, dine dâir hertürlü sıkıntılar hususunda bir emniyet ve güven meydana geldi.
2) Bu boğulma işi, bütün yeryüzünü kaplayıp, Nûh (a.s) da gemiden çıktığı zaman, yeryüzünde yararlanılabilecek hiçbir canlı ve bitki olmadığını anlayınca, âdeta nasıl yaşayacağı, yeme ve içme ile ilgili ihtiyaçlarını nasıl gidereceği hususunda endişeye düştü. İşte Cenâb-ı Hak, "Bizden bir selâm ile in" buyurduğu zaman, onun bu endişeleri yok oldu. Çünkü bu, hertürlü sıkıntıya karşı bir emniyetin olduğuna delâlet etmektedir. Bu ise ancak, güvenlik ve bol rızık içinde bulunmakla olabilir. Allah Teâlâ, •selâmette olmayı vaadedince bunun peşinden ona "berekef'i vaadetmiştir. Bu da, hayatı devam edip sürdürmekten, var olmaya sebattan ve arzu edilen şeyleri elde etmekten ibarettir. J£p Üjy. "Devenin çöküp, iyice oturması" bu köktendir. İçine su do\up yerleştiği için de, gölcüğe de, denilir. Yine, "Tebâreke

---

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/39-40
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/39-40
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/40
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/41

veTeâlâ" tabiri de bu kökten olup, "Daima ta'zim edilen" demektir. Müfessirler daha sonra bu sebat ve bekanın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: 152[152]

Hz. Nuh'un İkinci Âdem Olması

Birinci görüş: Atlah Teâlâ, Nûh (a.s)'u beşeriyetin (ikinci) atası yapmıştır. Çünkü tufandan kurtulanların hepsi, onun neslinden idi. Bu görüşte olanlar şöyle der: "Nûh (a.s) gemiden çıkınca, onun zürhyetinöen olmayıp da beraberinde bulunan diğer mü'mînler Öldüler. Böylece sonraki nesiller hep onun zürriyetinden meydana geldi. Bundan dolayı insanların hepsi onun neslinden ve zürriyetindendir."
Diğer bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Hz. Nuh'un gemisinde sadece onun soyundan olan kimseler bulunuyordu." Her iki duruma göre de, bütün insanlar ondan ve onun evladlarından meydana gelmişlerdir. Bunun delili de, "Onun zürriyetini, devamlı kalanların tâ kendileri kıldık" (Saffat, 77) ayetidir. Böylece Nûh (a.s)'un, "Küçük (ikinci) Âdem" olduğu sabit olmuş olur. İşte Allah'ın ona vaadettiği "bereketlerden maksad budur. 153[153]

Bu Ayetteki "Ümmetler" Kimlerdir?

İkinci görüş: Cenâb-ı Allah ona, bütün belalara karşı esenlikte olmayı vaadedince, bu selâm ve selâmeti, rahatlığı ve gönül huzurunu sağlayacak şeylerin son derece fazla, devamlı ve sebatlı olacağını da vaadetmiştir.
Sonra Cenâb-ı Hak, onu selamette olma ve bereket ile şereflendirince, onunla beraber olan kimselerin durumunu açıklayarak "Beraberinde bulunan ümmetlere de" buyurmuştur. Alimler, üç görüş belirterek, bu "ümmetler" ile kimlerin kastedildiğinde ihtilaf etmişlerdir:
a) Alimlerden bir kısmı, bunu "Nûh (a.s) ile beraber kurtulan kimseler" manasına hamletmiştir. Cenâb-ı Allah bunları, "ümmetler" diye nitelemiştir. Çünkü o zaman bütün yeryüzünde, onlardan başka insan yoktu. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ onlara "ümmetler" demiştir.
b) Bir kısım alimler de, bu "ümmetler"den maksadın, "türeme ve doğma itibarı ile, senden olan insanlar" manasında olduğunu, bunun delilinin, Nûh (a.s)'un yanında ancak imân etmiş kimselerin bulunuşu olduğunu ve Hak Teâlâ'nın bu kimseler hakkında, "zaten onun maiyyetindeki az kimseden başkası da imân etmemişti" (Hud, 40) diye bahsettiği gibi, onların az olduğunu bildirdiğini söylemişlerdir.
c) Birkısım alimler ise, bundan muradın, o anda mevcûd olanlar ile bundan sonra olanlar olduğunu söylemiştir. Tercihe şayan olan ikinci görüştür.
Ayetteki min harf-i cerh, ibtida-i gaye (bir başlangıç ifâde eden) manasınadır. Buna gün ayetin manası, "seninle beraber olanlardan doğacak olan ümmetlere de" frtftndedir..! ki Allah Teâlâ, Nûh (a.s) ile birlikte bulunanlardan doğacak olan ümmetleri k «jsma ayırmıştır: Birincisi, selamını ve bereketlerini kendilerine verme hususunda, (a.s) ile birlikte zikrettiği kimselerdir.ki bunlar, iman ehli olanlardır. İkincisi ise, Canâb-ı Hakk'ın, dünyada az bir müddet faydalandırıp, âhirette elîm bir azab solunduracağını belirttiği ümmetlerdir. Böylece Hak Teâlâ, Nûh (a.s) ile beraber Wunan kimselerden olacak olan ümmetlerin mutlaka mü'min ve kâfir olarak iki kısma artacaklarına hükmetmiştir. Müfessirler şöyle demiştir: O "selâmet" ifâdesine nete kadar gelecek olan her mü'min erkek ve kadın; o, "geçici faydalanma ve »cine" de, Kıyamete kadar gelecek olan her kâfir kadın ve erkek dahildir.
Ayrıca, tahkik ehli şöyle demiştir: Allah Teâiâ, Nüh (a.s)'a selâmeti ve bereketi suretiyle onun şanını yüceltmiştir. Zira Cenâb-ı Hak, "Tarafımızdan bir selam r"buyurmuştur. Bu ifade, sıddîk kimselerin, nimetin bir nimet olması bakımından -voetle sevinmediklerine; onların ancak, o nimetlerin Allah tarafından olması ^tamından o nimetle sevindiklerine delâlet eder. Gerçekten

---

[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/41-42
[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/42

de onların sevinçleri * İe olup, talebleri hep hak olmuş ve teveccühleri de hep Hakk'a doğru olmuştur bu, çok kıymetli bir makam olup, onu ancak Allah'ın has kulları bilebilir. Zira, ;t ve bereketle, onların sırf bereket ve selâmet olmaları açısından sevinmek a bir şey; onların, Cenâb-ı Hak tarafından olması bakımından onlarla sevinmekse başka bir şeydir. Birincisi, bütün insanların işidir; ikincisi ise mukarreb, Allah'a ?mış kulların işidir. İşte bundan dolayı bazıları şöyle demişlerdir: "Kim irfanı, çin tercih ederse, ikinci şıkkı söylemiş olur. Kim de irfanı, irfan için değil de için tercih ederse, o kimse vuslat deryasına dalmtş olur."

İkâba maruz olanlara gelince, Cenâb-ı Hak, onların hallerini şerhetmek için ae "Başka ümmetler vardır ki, biz onları da fa|if ve sonra onları bizden gelen acıklı bir azâb çarpacaktır" ırmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, onlara, dünya metâından paylarına düşeni wmcceğine hükmetmiştir ki, bu, dünyanın değersiz olduğuna delâlet eder. Zira Allah mü'minlerin hallerinden bahsederken, onlara dünyayı verip vermeyeceğinden sinlikle bahsetmemiştir; ama, kâfirlerin hallerinden bahsederken, onlara dünyayı vereceğini beyan buyurmuştur ki, bu, maddî mutlulukların değersizliğine ve rthanî-manevî makamlara arzu duymanın yüce bir şey olduğuna bir dikkat çekmedir. 154[154]

Gaybî Haberlerin Nübüvvete Delâleti

"Bunlar gayb haberSerindendir ki, sana onları vahyediyoruz. Onları bundan
evvel ne sen biliyordun, ne kavmin. O halde, sen de katlan. Akıbet, hiç şüphesiz müttakiler içindir" (Hûd, 49).

Bil ki, Allah Teâlâ Nûh (a.s)'un kıssasını detaylıca ele alınca, buyurdu. Yani, "Bahsettiğimiz o ayetler ve o tafsilatlı açıklamalar, "enbâ-i gayb"öan, yani halka gizli, onların bitmediği haberlerdendir" demektir. Binâenaleyh, tilke kelimesi mahallen mertû, mübtedâ; kısmı haber; il}', kısmı ikinci haber; bundan sonra gelen ifâde ise üçüncü haberdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onları bundan evvel ne sen biliyordun, ne kavmin" buyurmuştur. Yani, "Bu kıssayı sen bilemediğin gibi, kavmin de bilemez" demektir. Bunun bir benzeri ifâde de, senin bir kimseye, "Bu meseleyi ne sen; ne de, senin memleketindeki bir kimse bilebilir!" demendir.

Buna göre şayet, "Nûh (a.s)'un tufan kıssası, ilim ehline göre, yaygın ve meşhur değil miydi?" denilirse, biz deriz ki:

O kıssa, genel hatlarıyla herkesçe biliniyordu. Ama, bahsedilen tafsilatlara gelince, bunlar onlar tarafından bilinmiyordu.

Daha sonra Cenâb-t Hak, "O halde, sen de katlan. Akıbet, hiç şüphesiz müttakîierindir" buyurmuştur. Bu, "Ey Muhammed (s.a.s), tıpkı Nûh ve kavminin, o kâfirlerin eziyyetlerine katlanması gibi, sen ve kavmin de bu kâfirlerin eziyyetlerine sabredin!" demektir. Bu ifâdede, "sabr"ın neticesinin, ilahî yardım, ilahî muzafferiyet, sevinç ve sürür olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır. Bu tıpkı, Nûh (a.s) ve ona inananlar için tahakkuk ettiği gibi olacaktır. 155[155]

Tufan Kıssasının Tekrarlanmasının Hikmeti

Buna göre şayet birisi, "Cenâb-ı Hak bu kıssayı Yunus Sûresi'nde zikredip, burada ikinci defa getirmiştir. Binâenaleyh, bu tekrarın hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki:

Aynı Kıssadan bazan değişik yönlerden yararlanılabilir: Şöyle ki: Yunus Sûresi'nde, kâfirler, başlarına gelecek azabın hemen gelmesini istiyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak, Nûh (a.s) kıssasını, Nûh (a.s)'un kavminin, o azabın henüz meydana ç*mamış olması sebebiyle yalanladıklarını, ama işin sonunda zuhur ettiğini beyan afcnefc için zikretmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) olayında da böyledir. Bu sûrede ise Canâb-ı Hak o kıssayı, kâfirlerin Hz.

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/42-43
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/44

Peygambere son derece vahşetle davranmaları vbebiyle zikretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bu kıssayı, kâfirlerin eziyyet etmeye ve lortutmaya yönelmelerinin, aynı şekilde Nûh (a.s) zamanında da bulunduğunu; ancak ne var ki Nûh (a.s)'un sabretmesi neticesinde, fethe ve muzafferiyete nait olduğunu tayan için zikretmiştir. Öyleyse "Ey Muhammed (s.a.s), sen de maksadına ulaşmak a*yofsan, böyle ol!" denilmek istenmiştir. Geçtiği her sûrede aynı kıssadan istifâde yönü değişik olunca, kıssanın tekrar edilmesi, faydadan hâlî olmamış olur. 156[156]

Ad kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik: "Ey kavmim, dedi, Allah'a kubul edin. Sizin ondan başka hiçbir tanrınız yok. Siz, yalan düzenlerden başkası değilsiniz. Ey kavmim, ben buna mukabil sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfaatım, beni yaratandan başkasına ait değildir. Halâ akıllanmayacak mısınız?" (Hûd, 50-51).
Bil ki bu, Allah Teâiâ'nın bu sûrede bahsetmiş olduğu ikinci kıssadır. Yine bil bu -Lâİj (Hûd, 26) cümlesine atfedilmiş olup, kelamın takdiri "Ad'e de kardeşleri Hûd'u gönderdik" şeklindedir, halde fcj* kelimesi £&W kelimesinin atf-ı beyânıdır.
Bil ki Allah, Hûd'u onların kardeşi diye vasfetmiştir. O kardeşliğin, dinî bakımdan sadece neseb bakımından olduğu malumdur. Çünkü Hûd (a.s) Ad Kabilesine mensup birisi idi. Bu kabile de Arap kabilelerinden olup Yemen civarında d. Bunun bir benzeri ifâde de, "Onlardan biri" manası kastedilerek bir kimseye, "Ey, Temîm'in kardeşi" ve Süleym'in kardeşi" denilmesidir. 157[157]

Hz. Hud Hakkında "Âd Kavminin Kardeşi" Vasfı Verilmesi

İmdi eğer, denirse ki "Allah Teâlâ Nûh (a.s)'un oğlu hakkında, "o katiyyen senin ailenden değildir" (Hüd, 46) buyurmuş, böylece, din yakınlığı bulunmadığı sürece, neseb yakınlığının hiçbir şey ifâde etmediğini beyân buyurmuştur. Burada ise, din konusunda bir farklılık bulunduğu halde, Hûd için "kardeşleri" ifâdesini kullanmıştır. Binâenaleyh, bu iki husus arasındaki fark nedir?" Biz deriz ki:
Bu sözden maksad, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavminin, ona meyletmesini sağlamaktır. Çünkü onun kavmi, Muhammed (s.a.s) onların kabilelerinden bir kimse olduğu halde, onun Allah katından kendilerine gönderilmiş bir peygamber olduğunu kabul edemiyorlardı. Böylece Allah Teâlâ bu uzak görmeyi bertaraf etmek için, HÛd (a.s)'ın Âd Kabilesi'nden olan bir kimse; Salih (a.s)'ın da Semûd Kabilesi'nden olan bir kimse olduğunu beyan etmiştir. 158[158]

Hz. Hûd'un Tebliğinin Esasları

Bil ki, Allah Teâlâ Hûd (a.s)'un kavmini çeşitli mükellefiyetlere davet ettiğinden bahsetmiştir:
Birinci çeşit: Hûd (a.s) kavmini, Allah'ın bir olduğu inancına davet ederek, "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir tanrınız yok. Siz, yalan düzenlerden başkası değilsiniz" demiştir. Bunda şöyle soru bulunmaktadır: "Nûh (a.s), Allah'ın varlığına dair deliller getirmeden, onları, Cenâb-ı Hakk'a ibâdet etmeye nasıl davet etmiştir?"
Deriz ki: Allah'ın varlığına dair deliller aşikâr olup, bunlar afakî ve enfüsî delillerdir. Dünyada, Allah'ın varlığını inkâr edebilecek pek az insan bulunur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kâfirlerle ilgili olarak, "Celâlim hakkı için, onlara gökleri ve yeri kimin yarattığını sorarsan, muhakkak "Allah" derler" (Lokman, 25} buyurmuştur.
Bu kitabın musannifi, -Allah kendisine rahmet edip, iyi hatimeler nasib etsin-Muhammed İbn Ömer er-Razî şöyle demektedir: "Hindistan'ı dolaştım. Oradaki kâfirlerin Allah'ın varlığını kabul etmek hususunda mutabık olduklarını gördüm. Türk beldelerinin çoğu da böyledir. Esas

---

[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/44-45
[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/45
[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/46

mesele putperestlikle ilgili olup, putperestlik, yeryüzünün pekçoğunu kaplamıştır. Eski zamanda, yani Hz. Nûh, Hûd ve Salih (aliyhisselâm) zamanında da durum böyleydi. Binâenaleyh o peygamberler (a.s) kavimlerini putperestlikten vazgeçirmeye çalışmışlardır. Bundan dolayı Hûd (a.s)'un; "Allah'a ibadet ediniz" sözünün manası, "Allah'dan başkasına tapmayınız" demektir. Bunun delili, Hûd (a.s)'ın, bu ifâdenin hemen peşinden, "Sizin ondan başka hiçbir tanrınız yok" demiş olmasıdır. Bu da, bu sözün maksadının, onları putlara tapmakla meşgul olmaktan uzaklaştırıp alıkoymaktır.

"Sizin ondan başka hiçbir tanrınız yok" beyanına gelince gayruhû kelimesi,

kelimesinin mahallinden sıfat olarak merfû okunduğu gibi, lafzından sıfat olmak içere mecrûr okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Siz, yalan düzenlerden başkası değilsiniz" rcy-jrmuştur. Yani, "Sizler, "3u putlara ibadet etmek güzeldir" sözünüzde yahut, O putlar ibâdete müstehaktır "sözünüzde yalan düzüyorsunuz. O putlar ne bir hissi tw de bir idrâk kabiliyeti olmayan nesnelerken, söylediğiniz bu söz nasıl olur da yalan «e iftira olmaz?. Onları bir araya getirip onlara şekil veren insandır. Daha nasıl onlara ttzwnde bulunmak maksadıyla onları yapan insanın, onlara tapması ve alnını toprağa koyması yakışır?" demektir.

Sonra Hûd (a.s) onları Allah'ın birliğine irşâd etmeye çalışıp ve onları putperestlikten men edince, "Ey kavmim, ben buna mukabil sizden hiç bir ücret istemiyorum. Benim mükâfaatım, beni yaradandan başkasına ait değildir" dedi. İşte bu, Nûh (a.s)'un söylediği şeyin aynısıdır. Çünkü, Allah'a davet etme işi, bir karşılık umma kirlerinden temizlenmiş ve annmış olunca, kalblerdeki tesiri de o nisbette etkili olur.

Daha sonra Hûd "Halâ akıllanmayacak mısınız?" demiştir. Yani, "Benim, sizleri putlara ibadet etmekten men etmemin doğru ve isabetli olduğunu anlamıyor musunuz? Zira, bu men edişimin doğruluğu, adeta, ilk anda akla gelecek olan şeyler cümlesi arasında bulunmaktadır" demektir. 159[159]

Hûd (a.s)'un Tebliğinin Mükâfatı

'Ey kavmim Rabbinizden mağfiret isteyin. Sonra yine O'na tevbe edin ki üstünüze gökten bot bol (yağmur) göndersin, kuvvetinize kuvvet katıp artırsın. Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin" (Hûd. 52).

Bil ki bu, Hûd (a.s)'un kavmine söylediği mükellefiyetlerin ikincisidir. Çünkü Hûd a.s), ilkinde onları tevhide davet etmiş, bunda da önce istiğfar etmeye, sonra da revbeye çağırmıştır. İstiğfar iie tevbe arasındaki fark, bu sûrenin başında geçmişti.

Ebu Bekr el-Esamm, bu ayete şu manav vermiştir: "İstiğfar ediniz, yani Allah'tan, önceki şirkinizi bağışlamasını İsteyin. Bundan sonra da geçmişlere pişman olup, aynıların» bir daha yapmamaya azmetmek suretiyle tevbe ediniz." 160[160]

Tevbe ve İstiğfarın Faydası

Daha sonra Hûd (a.s): "Siz ne zaman bunu yaparsanız, Allah Teâlâ size olan nimetlerini artırır ve size o nimetlerden istifade etme gücü kuvveti verir" demiştir. İşte mutluluklarda arzu edilenlerin son noktası budur. Çünkü eğer nimet bulunmazsa, istifade etmek imkânsız olur. Nimetler bulunur, ama canlıların onlardan yararlanması imkânsız olursa, maksad yine hasıl olmamış olur. Fakat nimetler çok olur ve insanın da onlardan istifade edebileceği tam bir kuvveti de bulunursa, işte o zaman mutlulukların ve sevincin zirvesi gerçekleşmiş olur. Demek ki ayetteki, "Üstünüze gökten bol bol (yağmur) göndersin" ifâdesi, çokça nimet vermeye bir işarettir. Çünkü nimetlerin olmasını sağlayan, uygun yağmurların yağmasıdır. Ayetteki, "Kuvvetinize kuvvet katıp artırsın" ifâdesi de, o nimetlerden istifâde etme

---

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/46-47

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/47-48

hususunda en mükemmel halin bulunmasına bir işarettir. Bu ifâdenin, mutlulukları elde etme müjdesi taşıyan ve daha fazlasının aklen imkânsız olduğunu gösteren bir tabir olduğunda şüphe yoktur. İnsanın, bu KİtabHı Kerim'de saklt sırları bilebilmesi için, bu incelikleri düşünmesi gerekir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Hûd (a.s)'un kavmine, dünyada iki çeşit kemâl verilmiştir. Bunlardan birincisi, onların bostanlarının ve ekinlerinin, son derece güzel ve hoş olmasıdır. Bunun delili, "Görmedin mi Rabbin ne yaptı "Ad" (kavmine), yani o direk sahibi "lrem"e ki, şehirlerde onun bir benzeri yaratılmamıştı" Fecr, 7.9) ayetidir. İkincisi, onların son derece güçlü-kuvvetli olmalarıdır. İşte bundan ötürü onlar: "Onlar "bizden daha kuvvetli kim var?" dediler" (Fussiiet, 15) buyurmuştur. Bu kavim, işte bu iki hususla diğer insanlara karşı övününce, Hûd (a.s), onların putlara ibadeti bırakıp, istiğfar ve tevbe etmeleri halinde, Allah Teâlâ'nm bu iki hususta, onları daha da güçlendirip, onlara bu hususta pek çok dereceler vereceğini vaadetti."

Şu da "nakledilmiştir: Allah Teâlâ, Hûd (a.s)'u kavmine gönderip, onlar da onu yalanlayınca ve bu sebeble Cenâb-ı Hak onlardan yıllarca yağmuru kesip, hanımlarını kısır bırakınca, Hûd (a.s), onlara: "Eğer siz Allah'a iman ederseniz, O sizin beldelerinizi canlandırır, sizlere mallar, çocuklar verir" demiştir. İşte bu, ayette "(Allah) gökten üstünüze bol bol (yağmur) göndersin" buyruğu ile anlatılan husustur. "Midrâr", çok yağmur manasına olup, mübalağa ile ism-i fail siğasıdır. Cenab-ı Hak "Kuvvetinize kuvvet katıp artırsın" buyurmuştur. Müfessirler burada bahsedilen kuvveti, mal ve çocuk verme ve bedence kuvvetli kılma diye tefsir etmişlerdir. Çünkü bütün bunlar, sayesinde insanın güç-kuvvet bulduğu şeylerdir.

Buna göre eğer, "sözün özü şudur: Hûd (a.s), "Eğer Allah'a ibadet ederseniz, dünyevî hayırların kapılan size açılır" demiştir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Belâlar öncelikle peygamberlere, sonra velilere, sonra (derece bakımından) onlara yakın onlanlara has kılınmış, verilmiştir"161[161] buyurmuştur. O halde bu ikisinin arası nasıl bağdaştırılır? Hem sonra Kur'ân'ın taatlara teşvikteki örfü (metodu), hem dünyevi hem de uhrevî nayırların o taatlara dayandığını bildirme şeklinde cereyan eder. Fakat taatlara, kendisine bir-takım dünyevî hayırların dayanmasıyla teşvik etmek Kur'ân'a yakışmayan, (tahrif edilmiş) Tevrat'ta bulunan bir metoddur" denilir ise, şöyle cevap veririz: "Ahiret mutluluklarına fazlaca teşvik yapılınca, dünyevî hayırlara kifayet miktarı :eşvik yapılmış olması uzak bir ihtimal değildir."

Hak Teâlâ'ntn "Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin" ifâdesi, 'suç ve günahta ısrar ederek, benden, davet ettiğim ve teşvik ettiğim şeyden yüz çevirmeyin" manasındadır. 162[162]

Kavminin Hz. Hud'u Reddetmesi

"Dediler ki: "Ey Hûd, sen bize açık bir mucize getirmedin. Biz de senin sözünle tanrılarımız! bırakacak değiliz. Sana inanacak da değiliz. Biz, "tanrılarımızdan kimi seni fena çarpmış" demekten başka bir şey söylemeyiz.

Hûd dedi: "Allah'ı hakikî şâhid gösteririm ve siz de şâhid olun ki ben sizin Aliah'dan başka O'na ortak tutmakta devam ettiğiniz şeylerden kaüyyen uzağım. Artık bana topyekün, istediğiniz tuzağı kurun, sonra bana mühlet de

vermeyin. Şüphesiz ki ben, kendimin de, sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvenip dayandım. Yürür hiç bir mahlûk hâriç olmamak üzere (hepsinin) alnından tutan O'dur. Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir"

{Hûd, 53-56).Bil ki Allah Teâlâ, HÛd (a.s)'un, kavmine söylediği sözleri nakledince, bundan sonra kavminin ona söyledikleri şu sözleri nakletmiştir:

1) Onlar, "Sen bize açık bir beyyine, yani hüccet getirmedin" demişlerdir. "Beyyine"ye, sayesinde hak batıldan ayrıldığı için, "beyyine" (ayıran) denilmiştir. Hûd (a.s)'un mucizeler ortaya koyduğu, fakat kavminin, cahillikleri yüzünden o mucizeleri inkâr ettikleri ve onun

---

161[161] Tirmizi, Zühd 56 (4/8602); Buhari, Merda, 3 (7/3).

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/48-49

hiçbir mucize getirmediğini iddia ettikleri malumdur.
2) Onlar, "Biz de senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz" demişlerdir. Bu söz de tutarsızdır. Çünkü onlar faydayı ve zararı verenin Allah olduğunu, putların ise ne faydası ne de zararı olmayan şeyler olduğunu kabul ediyorlardı. Durum böyle olunca, akla ilk gelen o putlara ibadet etmenin caiz olmayacağı olur. Onların putlarını bırakmaları, sırf sözleri ile değil, aksine aklın ve ruhun buna açıktan açığa karar vermesiyle olur.
3) Onlar, "Sana inanacak da değiliz" demişlerdir. Bu ise, onların küfürde, taklidde ve inkârda ısrarlı olduklarını gösterir.
4) Onlar, "Biz. "TannJanmızdan kimi, seni fena çarpmış" demekten başka birşey söylemeyiz" demişlerdir. Bir kimseyi bir şey sarıp bürüdüğünde, başına geldiğinde denilir. Buna göre ayetin manası, "Ey Hûd, sen putlarımızı tenkid ettin, bundan dolayı da onlar seni delirttiler" şeklindedir. 163[163]

Hz. Hûd (a.s)'un Onlara Cevabı

Cenâb-ı Hak onların bu sözüne karşılık Hûd (a.s)'un "Allah'ı hakiki şâhid gösteririm ve siz de şâhid olun ki, ben sizin, AHah'dan başka O'na ortak tatmakta devam ettiğiniz şeylerden kaüyyen uzağım" dediğini nakletmiştir ki bunun manası açıktır.
Hz. Hûd (a.s) daha sonra "Artık bana topyekün istediğiniz tuzağı kurun, sonra bana mühlet de vermeyin" demiştir ki bu, Hz. Nuh'un kavmine, "siz ve ortaklarınız da attk toplanıp ne yapacağınızı kararlaştmn... Bana mühlet de vermeyin" (Yûnus, 7) şeklindeki sözünün aynısıdır.
Bil ki bu, kesin bir mucizedir. Çünkü bir tek kimse, büyük bir topluluğa karşı: "Bana düşmanlık ve eziyet hususunda elinizden geleni yapın, geri bırakmayın!" dediğinde, o kimsenin bu sözü, ancak Allah Teâlâ'nın kendisini düşmanların vereceği eziyetlerden koruyup muhafaza edeceğine dair, ilâhî bir garanti içinde olduğu zaman söyleyebileceğini anlarız.
Daha sonra o, "Yürür hiçbir mahlûk hâriç olmamak üzere hepsinin alnından tutan O'dur" buyurmuştur. Ezheri şöyle demiştir: "Araplar'a göre "nâsiye", başın ön kısmındaki (alındaki) saç biten yerdir. Orada biten saç, bittiği yerin adı ile, "nâsiye" diye adlandırılmıştır.
Bil ki Araplar bir insanı, zelil ve boyun eğmiş olarak tavsif ettiklerinde, "Falancanın ıâsiyesi, ancak falancanın elindedir" derler, yâni "o, ona itaat eder" demektir. Çünkü -âsiyesinden (perçeminden, kâkülünden) tuttuğun kimseyi, zabî-u rabt altına almış olursun. Yine Araplar bir esir alıp, onu salıvermek ve başına kakarak (minnetle) azâd etmek istediklerinde, onun hor ve hakir olduğuna bir alâmet olsun diye, perçemini keserlerdi. Böylece Araplara, bildikleri bir ifâde üslubuyla Kur'ân'da hitab edilmiştir. Buna göre ayetteki bu ifâdenin manası, "Her canlı onun kahrı ve kudreti altında olup, onun kaza ve kaderine boyun eğmiştir."
Daha sonra O "Benim Rabbim hakikaten sırat~ı müstakim üzerindedir" demiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) O, "Yürür hiçbir mahlûk hâriç olmamak üzere, (hepsinin) alnından tutan O'dur" deyince, bu yüce bir kudrete ve büyük bir kuvvete işaret olur. Bundan dolayı O, bunun peşinden "Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir" yani, "Allah, o kavme kadir ise de, onlara zulmetmez, ancak hak, adalet ve doğru olanı yapar" demiştir. Mutezile şöyle der: "Ayetteki, "Yürür hiçbir mahlûk hariç olmamak üzere, (hepsinin) alnından tutan O'dur" ifâdesi Allah'ın birliğine; "Benîm Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir" cümlesi de, adâlet-i ilâhiyyeye delâlet eder. Böylece dinin ancak tevhid ve adaletle tam ve mükemmel olduğu sabit olur."
2) Allah Teâlâ, kendi saltanatının, bütün mahlukatı, zabt-u rabt altına aldığını belirtince, peşinden "Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir" fâdesini getirmiştir ki bu, "O'na hiçbirşey gizli kalmaz ve O'ndan hiçbir kimse kaçamaz" demektir. Cenâb-ı Hak bu ayette, "strat-ı müstakim'i" zikretmiş ve bununla nerkesin girmesi gereken yolun ancak bu

---

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/49-50

olduğunu belirtmek istemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "Çünkü Rabbin şüphesiz ki rasad yerindedir (gözetlemededir)" (Fea, 14) buyurmuştur.
3) Bunun manası, "Senin Rabbin sırat-ı müstakime sevkeder. yani oraya teşvik eder, yahut oraya çağırarak sizi oraya sevkeder" şeklindedir. 164[164]

Haktan Sapanın Zararı

"Eğer şimdi yüz çevirirseniz (ne diyeyim?) Ben size ne ile gönderilmişsem işte size onu tebliğ ettim. Rabbim sizin yerinize diğer bir kavmi getirir ve O'na hiçbir surette zarar veremezsiniz. Şüphesiz ki benim Rabbim her şeyin üstünde bir gözeticidir" (Hûd, 57).
Bil ki ayetteki, fiilinin astı, şeklindedir. Buna şu iki mana verilmiştir:
a) İfâdenin takdirî manası, "Eğer siz yüz çevirirseniz, tebliğde kusurlu davranmakla itâb olunmaz ve aleyhinize hüccet tahakkuk etmiş oîur" şeklindedir. Buna göre Hûd (a.s) sanki "Tekzibde ısrar eden sizsiniz " demek istemiştir.
b) Bu, "Eğer şimdi yüz çevirirseniz, ben size ne ile gönderilmişsem işte size onu tebliğ ettim" demektir.
Daha sonra o, "Rabbim sizin yerinize diğer bir kavmi getirir" demiştir. Yani, "Sizden sonra yerinize, kendisine sizden daha itaatkâr kimseler yaratır" demektir. Bu, onlara kökünü kazıma (neslini kazıma) azabı indireceğine bir işarettir. O, "O'na hiçbir surette zarar veremezsiniz" demiştir. Yani, "O'nun sizi he!âk etmesi, mülkünden hiçbirşey noksanlaştırmaz."
Daha sonra, Şüphesiz ki benim Rabbim her şeyin üstünde bir gözeticidir" demiştir. Bu hususta da şu üç izah yapılmıştır:
1) O, kullarına yaptıklarına göre karşılık vermek için, onların amellerini muhafaza eder.
2) O, beni sizin şerrinizden ve tuzağınızdan korur.
3) O, herşeye karşı bir gözetici olup, istediği zaman o şeyi helak etmekten korur, istediği zaman helak eder. 165[165]

Ad Kavminin İmha Edilmesi

Vakta ki (azab) emrimiz geldi. Hûd'u ve beraberindeki mü'minleri, bizden bir rahmet olarak, selâmete erdirdik, onları ağır azaptan kurtardık. İşte Ad kavmi! Onlar, Rablerinin ayetlerini bilerek inkâr ettiler, peygamberlerine âsî oldular, inada her zorbanın emri ardınca gittiler. Onlar bu dünyada da, Kıyamet gününde de, la'nete uğradılar. Haberiniz olsun ki Ad kavmi, Rabierini inkâr ettiler. Haberiniz olsun ki Hûd'un kavmi olan Ad'e (rahmet-i ilahiyyeden) uzaklık verildi" (Hûd, 58-60).
Bil ki Cenâb-ı Hak, "Vakta ki emrimiz geldi" buyurmuştur. Bu, "Azabımız geldiği zaman..." demek olup, o azap, onların başına gelen, kasıp kavurucu ve köklerini Kazıyan bir rüzgârdır. Allah Teâiâ bununla onlara yedi gece ve sekiz gündüz azab etmiştir. Bu rüzgâr onların burun deliklerinden girip, arkalarından çıkmış ve onları yeryüzüne yüzüstü baygın düşürmüştür. Böylece onlar, sanki yere devrilmiş uzun hurma kütükleri gibi olmuşlardır.
Eğer denirse ki: "Bu rüzgâr, onları helak etmede nasıl müessir olmuş?" Cevaben deriz ki: "Bunun, o rüzgârın çok sıcak, çok soğuk yahut da varlıktan yerden havaya kaldırıp, sonra geri çarpacak şekilde çok kuvvetli olmasından ötürü olması muhtemeldir. Hepsi olabilir." 166[166]

Hz. Hûd (a.s) ile Mü'minlerin Kurtarılması

Cenâb-ı Hakk'ın "Hûd'u ve beraberindeki mü'minleri, selâmete erdirdik (kurtardık)" buyruğuna gelince; bil ki: Belâların aynı anda hem mü'minlere, hem kâfirlere gelmesi caizdir.

---

[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/50-51
[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/52
[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/53

Bu durumda o bela, mü'minler için bir rahmet, kâfirler için bir azâb olmuş olur. Fakat peygamberlerini tekzib eden kavimlere inen azaba gelince; Allah'ın hikmeti mü'minleri bu azabtan kurtarmayı gerektirir. Eğer böyle olmasaydı, o zaman bu belânın, onların küfürlerine karşı bir azab (ceza) olduğu anlaşılmazdı. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Hûd'u ve beraberindeki mü'minleri kurtardık" buyurmuştur.

Ayettek**i** "Bizden bir rahmet olarak (kurtardık)" buyruğu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ, bu sözü ile, insanın, iman ve salih amelde gayret göstermiş olsa bile, ancak Allah'ın rahmeti ile kurtulabileceğini kasdetmiştir.

2) Buradaki "rahmeften maksad, Allah'ın hidayet ettiği ve muvaffak kıldığı iman ve sâlih ameldir.

3) Allah onlara o vakit merhamet etmiş ve cezada onları kâfirlerden ayırmıştır.

"Onları ağır azabtan kurtardık" buyruğuna gelince, bundan önceki "kurtarma"dan maksad, dünyadaki azabtan kurtarmadır.Bu ikinci kurtarma ile de, Kıyamet azabından kurtarma kastedilmiştir. Allah Teâlâ, Kıyamet azabını, onlar için ölümden sonra olacak bu azabın, içindeki (dünyadaki) azaba nisbetle daha ağır olduğuna dikkat çekmek için, "galiz (ağır) bir azab" diye nitelemiştir. O halde ayetteki, "Onları... kurtardık" buyurmaktan maksad, "Biz onların, bu ağır azaba müstehak olmadıklarına ve buna düşmemelerine hükmettik" manasıdır. Bil ki Allah Teâlâ, Âd Kavmi'nin kıssasını anlatınca, Ümmet-i Muhammed'e hitab ederek, 'İşte Ad (kavmi)!" buyurmuştur. Bu, onların kabirlerine ve geride kalan izlerine bir işaret olup, Cenâb-ı Hak sanki, "Yeryüzünde gezip dolaşın, bütün bu (eski eserlere, antik kentlere) bakın da ibret alın" demek istemiştir. 167[167]

Ad Kavmi'nin Başlıca Cürümleri

Allah Teâlâ daha sonra, onların sıfatlarını zikrederek, dünyadaki ve ahiretteki durumlarını ele almıştır. Onların sıfatları şu üç şeydir:

Birinci Sıfat: "Onlar, Rabierinin ayetlerini bilerek inkâr ettiler." Bu, "Onlar, mucizelerin o peygamberin doğruluğuna delâlet ettiğini inkâr ettiler" demektir. Şayet onların zındık (münkir) oldukları sabit ise mana: "Onlar, yaratıkların hikmet sahibi Yaratıcının varlığına delâlet edişini inkâr ettiler" olur.

İkinci Sıfat: "Onlar, O'nun peygamberlerine âsî oldular." Böyle denmesinin sebebi şudur: Onlar tek bir peygambere âsî olunca, bütün peygamberlere isyan etmiş, karşı çıkmış oldular. Nitekim şu ayet bu gerçeği ifade eder: "Onun peygamberlerinden hiç birini diğerlerinin arasından ayırmayız "(Bakara,285). Denildi ki: Onlara, Hûd (a.s)'den başka peygamber gönderilmemişti.

Üçüncü Sıfat: "Onlar, inadcı her zorbanın emri ardınca gittiler." Bu, "Sefiller, ayak takımı, "Bu (peygamber) de sizin gibi bir insandan başka birşey değil" deme hususunda (ve buna inanmada), reislerini taklid ediyorlardı. "Cebbar" (zorba)'dan maksad, yüksek tabakada olan ve inada, "Anîd, anûd ve mu'ânid, nizacı ve muarız" demektir.

Bil ki Allah Teâlâ onların bu sıfatlarını zikredince, bunun peşine hallerini de zınredip, "Onlar bu dünyada da, Kıyamet gününde

lanete uğradılar", yani "Dünyada da âhirette de lanet onların arkadaşı, ayrılmaz tâbisi ve yandaşı kılındı" buyurmuştur. "Lanet", Allah'ın rahmetinden ve her türlü hayırdan uzaklaştırılmaktır.

Sonra Allah Teâlâ, onların başına bu nahoş halterin gelmesindeki asıl sebebi öeyan edip, "Haberiniz olsun ki Ad Kavmi, Rablerini inkâr ender" buyurmuştur. Denilmiştir ki: "Ayetteki lafzı ile manası kastedilmiştir. Şu halde burada bâ harf-i cerri mahztıftur." Yine buradaki "Küfr"ün, bite bile inkâr manasına olduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "Haberiniz olsun ki Âd. Rablerini bile bile inkâr ettiler" şeklindedir." Yine denilmiştir ki: "Bu, muzâfın hazfedilmiş olduğu bir cümledir ve "Onlar, RabTorinin nimetine nankörlük ettiler" rnanasındadır.

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/53-54

(Dolayısıyla "nimet" kelimesi mahzuftur).
Sonra Cenbâb-ı Hak, iyi "Haberiniz olsun ki Hûd'un kavmi olan Âd'e, rahmet-i ilâhiyyeden uzaklık verildi" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki soru vardır:
Birinci Soru: Lanet, uzaklık manasrndadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Allah, "Onlar bu dünyada da, Kıyamet gününde de lanete uğradılar" buyurmuş olunca, "Haberiniz olsun ki (...) Ad'e uzaklık verildi" sözünün ne hikmeti var?
Cevap: Aynı hususu değişik iki ifâde ile tekrar etmek, son derece ileri bir te'kidi gösterir (onun önemine delâlet eder). 168[168]

İki Ayrı Ad Kavmi'nin Bulunduğu

İkinci Soru: Ayetteki "Hûd'un kavmi olan tavsifintn ifade ettiği incelik nedir?
Cevap: İki "Âd" kavmi vardı. Birincisi daha önce olan idi ki, bunlar Hûd (a.s)'un kavmi idiler. İkincisi ise, sütunlar (yüksek binalar) sahibi İrem halkı idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, karışıklığı önlemek için, bunu belirtti. İkinci bir husus da şudur: Birşeyi açıkça belirtmedeki mübalağa, son derece ileri te'kide delâlet eder. 169[169]

Hz. Salih'in Semud Kavmini Dine Daveti

"Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur. O, sizi topraktan meydana getirdi, sizi orada ömür geçirmeye yahut imâra memur etti. O halde O'ndan mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz ki Rabbim çok yakındır, duaları kabul edendir." Onlar dediler ki: "Ey Salih, sen bundan evvel içimizde ümid beslenen bir zât idin. Şimdi atalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi vazgeçirmek mi istiyorsun? Senin bizi davet ettiğin şey hakkında gerçekten şek ve şüphe içindeyiz" (Hûd, 61-62).
Bil ki bu, Hûd Sûresi'nde zikredilen üçüncü kıssadır. Bu kıssa, Hz. Salih (a.s) ile Semûd Kavmi'nin kıssasıdır. Bu ayetlerin, daha öncekilerle münasebet ve alâkası, tıpkı Hûd (a.s) Kıssası nda zikredilen münasebet gibidir. Fakat ne var ki Hz. Safih (a.s), kavmine Cenâb-t Hakk'ın birliğini kabulü emredince, Allah'ın birliğini ortaya koymak için şu iki delili "zikretmiştir: 170[170]

Allah'ın İnsanları Topraktan Yaratması

Birinci Delil: Ayetteki, "O, sizi topraktan meydana getirdi" ifadesiyle ortaya konulan delildir. Bu hususta şu iki izah yapılır:
Birinci İzah: Herkes, Âdem (a.s)'in sulbünden yaratılmış olup, o da topraktan yaratılmıştır. Ben derim ki: Bu doğrudur. Ancak bu hususta, doğruya bundan daha yakın şöyle bir izah daha yapılabilir: İnsan, meniden ve hayız kanından yaratılmıştır. Meni ise, kandan meydana gelir. O halde insan, kandan yaratılmıştır. Kan da (insanın yediği) gıdalardan neş'et eder. Gıdalarda ya hayvansal Olur, ya bitkisel olur. Hayvanların durumu da, insanlarınki gibidir. Şu halde gerek hayvan, gerek insan, hepsinin yaratılışı varıp bitkilere dayanır. Bitkilerin yerden bittiği açıktır. O halde Allah Teâlâ'nın hepimizi yerden (topraktan) yarattığı sabit olur.
İkinci İzah: Ayetteki mine'l-ard "topraktan" kelimesindeki min edatı, fîlanasınadır ve takdiri, sizi toprakta, yeryüzünde meydana getirdi" şeklindedir. Bu görüş zayıftır. Çünkü ifâdeyi zahirine hamletmek mümkün iken, onu zahirî "•anasından (mecazî manaya) geçirmeye gerek yoktur. Fakat insanın yerden neş'et ectsinin, bir yaratıcının varlığına nasıl delâlet ettiği

---

[168] 168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/54-55
[169] 169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/55
[170] 170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/56

meselesinin izahına gelince; biz Dunu daha önce defalarca açıkladık. 171[171]

Yeryüzünü İmar Etmenin Önemi

İkinci Delil: Ayetteki "Sizi orada ömür geçirmeye, (yahut imâra) Mkemur etti" cümlesinin ortaya koyduğu delildir. Bu ifâde ile ilgili şu üç mana imiştir:

a) "Allah sizi, yeryüzünü mamur kılan kimseler kıldı." Bu görüşte olanlar şöyle denrişlerdir:"Fars kralları çokça kanallar açtırıyor ve ağaçlar diktiriyorlardı. İşte bundan aotayı, onlar uzunca bir ömür sürdüler. Bunun üzerine, onlartn zamanlarındaki peygamberlerden birisi, Rabbine, "Onları böyle uzunca yaşatmanın sebebi nedir?" deyince, Allah Teâlâ ona, "Çünkü onlar benim beldelerimi imâr ettiler ve kullarım oralarda (rahat) yaşadılar" diye vahyetti." Muâviye (r.a) ömrünün sonlarına doğru, yeryüzünü imâra başlayınca, ona, "Seni, buna sevkeden ne?" diye sorulduğunda Beni buna sevkeden, şâirin şu sözleridir" dedi.

"Kendisi ile aydınlanılmayan ve yeryüzünde bir eseri olmayan yiğit, yiğit değildir."

b) "Allah Teâlâ, size orada uzun ömür verdi." Bu manaya göre, -ısdarından türemiştir. Bu tıpkı, (sizi bakî kıldı) fiilinin, "beka" masdarından tj'emiş olmast gibidir.

c) fiili, umrâ kelimesinden iştikak etmiştir ve manası, "Allah, orayı ömrünüz süresince sizin kıldı. Fakat siz ölünce, başkasına geçer" şeklindedir.

Bil ki yeryüzünün, insanlar için faydalı olacak bir imârı kabul edecek şekilde hazırlanmasında ve insanların buna kadir olmasında, Halik Teâlâ'nın varlığına büyük b r delil vardır. Bunun neticesi, HakTeâlâ'nın bir başka ayetindeki "O her mahluku ölçüyle yapıp sonra da hayat yolunu gösterendir"(Aia. 3) buyruğunun ifâde ettiği - jsusa dayanır. Bu böyledir. Çünkü kendi zâtında uygun tasarruflara götürebilecek btr akıl ve kudret var iken, insanın sonradan yaratılmış olması, hakîm bir Yaratıcının varlığına delalet eder. Yeryüzünün kulların menfaatlarına uygun ve maslahatlarına yarar bazı özelliklerle mevsûf oluşu da, Hakîm bir Yaratıcının varlığına delâlet eder.

Ayetteki, "O'ndan mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin" buyruğunun tefsiri daha önce geçmiş idi.

Ayetteki, "Şüphesiz ki Rabbim çok yakındır, (duaları) kabul edendir" buyruğu ise, "O, ilmi ve duyması ile çok yakındır, fazlı ve rahmeti ile de, muhtaçların dualarını kabul edendir" demektir. 172[172]

Kavmi, Birdenbire Hz. Salih Aleyhine Dönüyor

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Salih (a.s), bu delilleri açıkladığı zaman, kavminin, "Ey Salih, sen bundan evvel içimizde ümid beslenen bir zât idin" dediğini beyân buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılır:

1) O, aklı keskin, güçlü kuvvetli ve zekâsı yerinde bir genç olup, kendi kabilelerinden de olduğu için, kavmi onun dinlerine yardım edeceği, mezheblerini takviye edeceği ve yolları ile metodlannı iyice yerleştireceği hususunda çokça ümidlendirmişti. Çünkü bir cemiyet içinde, ne zaman üstün bir kişi meydana gelse, onlar işte bu yönden ona ümid bağlarlar.

2) Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bundan maksad, "Sen, bizim fakirlerimize şefkat duyar, güçsüzlerimize yardım eder ve hastalarımızı ziyaret ederdin. Böylece senin, bizi seven ve bize yardım eden kimselerden olman hususundaki ümidimiz güç kazanmıştı. O halde artık nasıl olur da sen, düşmanlık ve buğz izhar edersin?"

manasıdır. Sonra onlar bu sözlerine çok şiddetli bir hayreti de ekleyerek, "Şimdi atalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi vazgeçirmek mi

istiyorsun?" demişlerdir. Bu sözün maksadı, onların taklîde, babalarına ve atalarına tâbi olmanın vücûbiyyetine sımsıkı sarıldıklarını ifâde etmektir. Bu teaccübün bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, Mekke kâfirlerinden naklettiği, "O, tannlan bir tek Tann mı yapmış? Bu, cidden acayip birşey!" (Sa'd. 5) şeklindeki sözdür.

---

[171] 171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/56-57

[172] 172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/57-58

Daha sonra onlar vo* "Senin bizi davet ettiğin şey hakkında gerçekten şek ve şüphe içindeyiz..." demişlerdir. "Şekk" insanın nefy ile isbât arasında kalakalmasıdır. "Murîb" ise, sû-i zanda bulunan kimse demektir. O halde, "biz (...) şek içindeyiz.' ifadesiyle, Salih (a.s)'in sözünün doğruluğunun, onların inançlarında müessir olmamış olduğu kastedilmektedir. "Murîb" ifadesiyle de, Salih (a.s)'in sözünün, onların inançlarına göre, daha ağır basmış olduğu kasdedilmiştir ki, bu da Salih (a.s)'in sözünü geçersiz kılmak için söylenmiş bir mübalağa ifadesidir. 173[173]

Hz. Salih Kavmini İkna Etmek İstiyor

'Salih dedi ki: "Ey kavmim, ya ben Rabbimden apaçık bir delil üzerinde isem ve O, kendinden bana bir rahmet vermişse? Ne dersiniz? O halde Allah'dan, eğer O'na isyan edersem, beni kim koruyabilir? Demek, siz beni ziyana ofratmaktan, bunu bana karşı arttırmaktan başka bir şey yapmayacaksınız..."

(Hûd, 63).

Bil ki Salih (a.s)'in "ya ben apaçık bir mucize üzerinde isem..." cümlesi, şek ifâde eden in harfiyle kurulan bir cümledir. Halbuki o, peygamberliği Hususunda tam bir yakînî inanç üzerinde bulunuyordu. Ancak ne var ki, muhalif • nselere bu şekilde söz söylemek, sözün kabul edilmesini daha iyi temin edebilir. r jia göre o sanki şöyle demek istemiştir: "Benim, Rabbimden olan bir delil üzere olduğumu ve nebî olduğumu farzediniz. Ve düşününüz ki, şayet ben size tâbi olur v* emirleri hususunda Rabbime isyan edersem, beni Allah'ın azabından kim «onarabilir? Şu halde, böyle yaparsam, siz benim ziyanımı artırmaktan başka bir şey yapmış olmazsınız..." Buradaki tahsîr (ziyan vermek) kelimesinin izahı hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu kelimenin manası, "Böyle olması halinde siz benim amellerimi •»oksanlaştırmış ve onları iptal etmiş olursunuz..." şeklindedir.

b) Takdirin şu şekilde olması: "Siz, bana söyledikleriniz ve beni sevkettiğiniz cihet «, benim sizi hüsrana nisbet etmemden ve size, "siz, hüsrana düşmüş kimselersiniz" cememden başka, benim bir şeyimi artırmazsınız..." Birinci görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü Salih (a.s)'in ""eğer O'na isyan edersem, beni Allah'ın azabından kim koruyabilir?" şeklindeki sözü, şayet, beni kendisine davet ettiğiniz küfür nusxusunda size tâbi olacak olursam, o zaman ben ancak dindeki hüsranımı arttırmış ve böylece de hüsrana düşen ve helak olan kimselerden olmuş olurum..." şeklindeki Dir manaya delâlet eder gibidir. 174[174]

Mu'cize Olarak Verilen Deveyi Kesmeleri

"Ey kavmim, işte size bir ayet (mucize) olmak üzere Allah'ın şu dişi devesi! Serbest bırakın onu... Allah'ın arzında yesin. Ona fenalık edip dokunmayın... Aksi halde sizi yakın bir azâb yakalar. Derken onu, ayaklarını keserek öldürdüler. Bunun üzerine (Salih) dedi ki: "Memleketinizde üç gün daha yaşayın. İşte bu, yalan çıkarılamayacak bir tehdittir" (Hûd. 64-65).

Bit ki putperest bir toptum içinde, peygamberlik iddia eden bir kimsenin adet ve tutumu, önce onları Allah'a ibâdete davet etmek, sonra da buna peygamberlik iddiasını eklemektir. Bu durumda mutlaka onlar da, ondan bir mucize isterler. Salih (a.s)'in durumu da böyleydi. Rivayet olunduğuna göre: Salih (a.s)'in kavmi, bir bayramları esnasında sahraya çıkarlar. Böylece de, Salih (a.s)'den bir mucize getirmesini isterler. Ve ona, gösterdikleri muayyen bir

---

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/58

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/59

kaya parçasından, kendilerine bir deve çıkarmasını söylerler. Bunun üzerine Salih (a.s) de Rabbine duâ eder; böylece de, istedikleri gibi bir deve meydana gelir.
Bil ki o deve, birkaç bakımdan mucizedir:
1) Allah Teâlâ onu, kaya parçasından yaratmıştır.
2) Atlah onu, dağın içinde yaratmış, sonra da dağ yarılmıştır.
3) Atlah onu, herhangi bir erkek deve bulunmaksızın, hamile yaratmıştır.
4) Cenâb-ı Hak o deveyi, bir doğum ve gelişme, büyüme olmaksızın bu durumda, bir anda yaratmıştır.
5) Rivayet olunduğuna göre su içme sırası bir gün o devenin, diğer bir gün de kavmin tamamının idi.
6) O deveden, büyük bir topluluğa yetecek miktarda süt elde ediliyordu. Bütün bunlar kahir ve kesin mucizelerdir. Halbuki Kur'ân'da, o devenin "bir mucize" olduğundan başka bir izah yoktur. O devenin hangi yönlerden mucize olduğunun beyanı ise Kur'ân'da yer almamıştır. 175[175]

Müşriklerin Mucizevî Deveyi Çekememeleri

Daha sonra Salih (a.s) "Serbest bırakın onu! Allah'ın mda yesin!" demiştir. O bu sözüyle devenin bakım külfetinin kaldırıldığını ve peçe o devenin, onlar için bir mucize olması yanında, onlara faydalı olup, zarar «madiğini kastetmiştir. Zira onlar, onun sütünden yararlanıyorlardı. Salih (a.s), m küfürlerinde ısrar ettiklerini gördüğü için, onlardan yana deveye herhangi bir rr dokunacağından korkuyordu. Zira, hasım olan kimse, hasmının delilinin ortaya asrı sevmez; aksine, var kuvveti ile onu gizlemeye ve ibtâl etmeye çalışır. İşte car dolayı Salih (a.s), kavminin o deveyi öldürmeye yeltenmelerinden aşe-entyordu. Bunun için ihtiyatlı davranarak tjlı. Ona fenalık hjife dokunmayın..." demiş ve onları, ona kötülükle dokunmaları halinde, çok tk2 gelecek bir azâb ile tehdit etmiştir ki bu, o deveyi öldürmeye yeltenmekten, sakındırmaktır. Allah Teâlâ, Salih (a.s)'tn bu tenbihine rağmen onların boğazladıklarını beyân buyurmuştur. Onların o deveyi, ya o hücceti ibtâl yahut su sıkıntısına düştükleri için veyahut da onun yağına ve etine gönül tatarı için, boğazlamış olmaları muhtemeldir.
Saati (a.s) üçüncü günü kasdederek, "'Aksi halde sizi zâbyakalar"demiştir. Bu da, onun "Memleketinizde gür. daha yaşayın" şeklindeki sözüdür. 176[176]

Dâr Kelimesi Hakkında

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Salih (a.s)'in kavminin o deveyi boğazladığında, irin onlara, "memleketinizde üç gün daha yaşayın" dediğini beyan tur. "Temettü1 " his ve duygularla idrâk edilen menfaat ve lezzet veren »n istifade etmek demektir. Faydalanma, ancak canlılar için söz konusu hayat ve yaşama, bu kelime ite ifâde edilmiştir. Salih (a.s)'in dârikum tabiriyle şu iki açıktama yapılabilir:
a) Bu tabirle belde, memleket kastedilmiştir. Beldelerde deveran ve tasarruf için, bu adla adlandırılmışlardır. Nitekim "Bekr kabilesinin beldesi" "DİYar-ı Bekr" denilmektedir.
Bu tabirle, "dünya" kastedilmiştir, Salih (a.s) "işte , çıkarılamayacak bir tehdittir..." demiştir. Yani, "içinde yalan ..." demektir. Meclûd (celdelenmiş), ma'kûl düşünülmüş, ıiş), ve meftun (fitnelenmiş) kelimelerinde olduğu gibi, bazan ism-i mef'ûl masdar manası kastedilebilir.
tabirine * manası da verilmiştir. İbn Abbas (r.a) şöyle r "Allah Teâlâ onlara o üç gün mühlet verince, onları adetâ iman etmeye teşvik etmiştir. Zira onlar, deveyi boğazlayınca, Salih (a.s) onları, başlarına gelecek bir azab ile inzar etti... Bunun üzerine onlar, "Bunun alâmeti nedir?" dediklerinde de Salih (a.s), "Yüzlerinizin, ilk günde sararması, ikinci günde kızarması, üçüncü günde de simsiyah olması ve dördüncü günde de size azabın gelmesidir" demiştir. Onlar,

---

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/60
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/61

yüzlerinin siyah lastiğini görünce, azabın geleceğine kesinkes inandılar. Derken tedbir olarak ona karşı hazırlık yaptılar. Nihayet, dördüncü gün sabahleyin azâb onları yakalayıverdi. Bu azab da müthiş bir sayha, yıldırım veya diğer bir azab idi. 177[177]

İmtihan Sırrı İmana Mecbur Etmez

İmdi şayet, "Bu alâmetlerin, onlar arasında, Salih (a.s)'in sözüne mutabık olarak zuhur edip de, yine buna rağmen onların küfürlerinde ısrar etmiş olmaları nasıl makûl olabilir?" denilirse, biz şöyle deriz:
Bu alâmetler, kesin ve yakın noktasına ulaşmadıkları sürece, onların küfürlerine devam etmeleri imkânsız olmaz. Ama bu emareler, kesin ve katî olunca da, iş mecbûriyyet noktasına varmış olur. Halbuki o vakitte de iman etmek, kabul edilmez. 178[178]

"Vakta ki emrimiz geldi, Salih de, onun maiyyetinde iman etmiş olanları da tarafımızdan bir esirgeme olarak o günün rüsvaylığmdan kurtardık. Şüphesiz ki senin Rabbin, O, çok kuvvetlidir, mutlak gâlibtir, O zalimleri ise korkunç bir ses alıp götürdü de yurtlarına diz üstü çöken kimseler oluverdiler. Sanki orada hiç oturmamışlardı. Haberiniz olsun ki Semud, hakikaten Rablerine küfrettiler, dikkat edin ki Semûd'a rahmet-i ilahiyeden uzaklık verilmiştir..." (Hûd. 66-68).
Bil ki bu ayetin bir benzeri, Âd Kıssasında geçmişti "O günün rüsvaylığmdan" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 179[179]

Birinci Mesele

Bu kelamın başındaki vav, atıf vâvı'dır. Buna göre bunun iki izahı yapılmıştır:
1) Kelamın takdirinin, "Biz Salih'i ve onunla beraber iman i, tarafımızdan olan bir rahmet ile, onun kavminin başına gelen azâbtan ve ayrılmayan, utancı hep kendUerinde görülen ve daima onlara ait olan m kurtardık..." şeklinde olmasıdır. Zira hizy kelimesinin manası, rüsvaylığı insana utanç veren bir kusur ve ayıp demektir. Böylece, söylenilenlere itimâd bu hazif yapılmıştır.
2) Takdirin, "Biz Salih'i tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık; mü'minleri de bu ııûsvaylığından kurtardık..." şeklinde olmasıdır. 180[180]

Kelimesindeki Farklı Kıraatlar

Kisaî, Verş'in rivayetine göre Nâfî, Kalûn ve bir rivayete göre A'şâ hem burada, hem de Meâric (Ayet, ııj sûresinde mim'in fethasıyla.; diğer kıraat imamları ise, bu iki yerde mim'in kesresiyle iş'y. şeklinde okumuşlardır. Bu d mim'in fethasıyla okuyanlar, çjı kelimesinin oî ifâdesine muzâf olmasına m î* kelimesinin de mebnî olmasına göre okumuşlardır. Mebntye muzâf olanınbnî kılınması caizdir. Görmüyor musun? Muzaf, muzâfun ileyh'den ya marifeliği da nekreliği kazanır. İşte burada da böyledir, ij kelimesinin meksûr sebebi, onun, mübtedâ-haberden meydana gelen cümleye muzâf olmasıdır. "Güneş doğarken sana geldim..." dersin. Ama bu muzâf olmayınca, muzafun iteyhe delâlet etmesi için tenvîn almıştır. Daha zrı za. hem kendisi hem de tenvîn sakin olduğu için, zâl harfi kesrelenmiştir.
Bu kelimeyi mim'in kesresiyle şeklinde okumaya gelince; bu.tinin yevm kelimesine muzaf olmasından ve mebnî olan bir kelimeye sebebiyle, o kelimenin de mebnî olması gerekmediği

---

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/61-62
178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/62
179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/62
180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/63

içindir. Çünkü bu izafet, gerekli değildir. 181[181]

Üçüncü Mesele

,
"Hizy", rezil ve rüsvayhk noktasına varan, büyük bir zillet demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak harbîler için, "Bu onların dünyadaki rüsvayhğıdır... "(Makie. 33) buyurmuştur. Mı bu azabı, onlar gibi olanların ibret alacakları devamlı bir rûsvaylık olması tfıettfyle. "hizy" (rûsvaylık) diye adlandırmıştır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki senin Rabbin, t. çok kuvvetlidir, mutlak gâlibtir.." buyurmuştur. Bu, tam yerinde söylenmiş bir ttoedır. Zira Allah Teâlâ, bu azabı kâfirlere verip, mü'minleri de ondan koruduğunu ^yir buyurmuştur. Bu ayırma, birine azâb verip diğerine vermeme işi, ancak eşyanın nfcterini değiştirebilen ve aynı şeyi bir kimseye nisbetle belâ ve azâb; diğer bir
kimseye nisbetle de rahat ve huzur vesilesi yapabilen kadir ve muktedir olan bir zât İçin söz konusu olabilir. 182[182]

Zalimleri Çarpan Müthiş Sayha

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu durumu beyân buyurmak üzere "O zalimleri ise korkunç bir ses alıp götürdü..." demiştir. Bu cümle ile ilgili iki mesele vardır: 183[183]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak,) ehazet değil de, ehaze buyurmuştur. Zira, (fail olan) sayha kelimesi, mana itibariyle müzekker olan siyah yerindedir. Ayrıca, fiit ile müennes olan faili arasına, bir fasıla girmiştir. Binâenaleyh, araya giren bu kelimeler, sanki müenneslik tfi'sının yerini tutmuş gibidir. Bu durumun benzerleri geçmiş idi. 184[184]

İkinci Mesele

Alimler, burada bahsedilen "sayha"mn ne olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:
a) İbn Abbas (r.a): "Bununla yıldırım kastedilmektedir" demiştir.
b) Sayha, onların işitip de, böylece hepsinin kendisi sebebiyle öldüğü ve evlerinde, meskenlerinde yüzüstü yıkılmış ölüler haline geldikleri büyük bir sestir, çığlıktır. Ayette bahsedilen câsimîn tabirinin manası, onların diz üstü ve yüz üstü düşmeleri anlamındadır. Rivayet olunduğuna göre Allah Teâlâ Cebrail'e, onların ölümüne sebeb olacak bir nara atmasını emretmiştir. Bu sayhayı biifii! Allah'ın yaratmış olması da caizdir. Siyah kelimesi ise ancak, ağızda ve boğaz içinde meydana gelen sese denilir kelimesinin anlamı da böyledir. Eğer bu bizzat Allah'ın yaratmasıyla ise, Cenâb-ı Hak bunu, bir canlının boğazında yaratmış demektir. Yok, eğer bunu Cebrail (a.s) yapmış ise, bu onun, ağzında ve boğazında meydana gelmiş demektir. Bunun böyle olduğunun delili; gök gürültüsünün hertürlü naradan daha kuvvetli ve tonlu olup, ne "sayha" ne de "surâh" diye adlandırılmayadır.İmdi şayet, "O sayhanın ölüme sebebiyet vermesinin sebebi nedl'?" denilirse biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Büyük bir nara ancak, havanın dalgalanmasını gerektirecek büyük bir şey bulunduğu zaman meydana gelir. Bu şiddetli dalga çoğu kez, insanın kulağını delerek geçer ve beyin zarını paramparça ederek ölüme yol açar.

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/63
182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/63-64
183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/64
184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/64

2) Bu, çok korkunç bir şeydir; meydana geldiğinde, çok büyük bir dehşet hasıl olur. Ruhî hastalıklar şiddetlendiği zaman, ölüme sebebiyet verir.
3) Bu büyük sayha, buluttan neş'et ettiğinde mutlaka onunla birlikte, yakıcı olan çok şiddetli bir şimşek de bulunur. İşte İbn Abbas (r.a)'ın "saika" dediği de budur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "yurtlarına diz üstü çöken -eler oluverdiier..." buyurmuştur. Cüsûm kelimesi, dinmek, sükûnete ermek temektir. Nitekim kuş, yuvasına gecelediğinde denilir. Daha sonra Vaplar bu kelimeyi, ölümden dolayı hareket edememe manasında kullanmışlardır. Böylece Allah Teâlâ, helak olan kimseleri, helak oldukları andaki o hareketsizlikleri e vasfetmiştir ki, buna göre sanki onlar hiç diri değillermiş manası kastedilmiştir.
Cenâb-ı Hak "Sanki orada hiç olmamışlardı..." buyurmuştur. vani, "Sanki onlar, orada hiç bulunmamışlardır" demektir. Bu fiilden iştikak etmiş oan kelimesi, canlının kendisinde ikamet ettiği yer demektir. Nitekim bir bir yerde ikamet ettiğinde denilir. 185[185]

Semûd Kelimesinin Kur'an'da İki Şekilde Okunması

Daha sonra Cenâb-ı Hak Haberiniz olsun -:. Semûd, hakikaten Rablerine küfrettiler. Dikkat edin ki Semûd'a rahmet-i iiahiyyeden uzaklık verilmiştir" buyurmuştur. Hamza ve Asım'ın ravisi Hafs, Kur'ân'ın her yerinde tenvinsiz olarak Semûde şeklinde okurlarken, diğer kıraat namları tenvinle Semûden şeklinde okumuşlardır. Semûd kelimesinin, hem Tiunsanf, hem de gayr-i munsarıf olarak kullanılması söz konusudur. Semûd kelimesinin munsarıf olması, bu kelimenin "hayy" (kabile), yahut da "büyük baba, ata" manasına alınmasından dolayıdır. Gayr-ı munsarıf olması ise, kelimenin marife ve "kabile" manasında olarak, müennes olması sebebiyledir. 186[186]

Dördüncü Kıssa Hz. İbrahim'e Meleklerin Misafir Olarak Gelmeleri

"Celâlim hakkı için, elçilerimiz, İbrahim'e müjde ile gelip "selâm" dediler. O da. "selâm" dedi ve hiç beklemeden gidip onlara kızartılmış bir buzağı getirdi.
İbrahim onların ellerinin buna uzanmadığını görünce durumlarından hoşlanmadı ve onlardan dolayı, gizli bir endişe duydu. Onlar, korkma
dediler, çünkü biz Lût kavmine gönderildik." (İbrahim'in) karısı ayakta idi. Bu söz üzerine güldü. Biz de ona İshâk'ı, îshâk'm ardından da torunu Ya'kûb'u müjdeledik" (Hûd, 69-71).
Bil ki bu, sûrede bahsedilen kıssaların dördüncüsüdür. Burada birkaç mesele vardır: 187[187]

Birinci Mesele

Nahivciler şöyle demişlerdir: Burada, bu ifâdenin başına, peygamberlerin kıssalarını dinleyenler, bir kıssadan sonra
başka bir kıssayı bekledikleri için kad edatı getirilmiştir. Çünkü kad, tavakku' ifâde eder. Haberi tekîd etmek için de, bunun başına lâm gelmiştir. Lekad, rusül kelimesi çoğul olup, çoğulun en azı da üçtür. Şu halde bu kelime en az üç meleğin olduğunu kesinlikle belirtir. Ama bundan fazlasının bulunduğunu isbât etmenin yolu ise, ancak başka bir delil iledir. Alimler, onların içinde mutlaka Cebrail'in bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca, bu husustaki rivayetler de farklı farklıdır. Bu cümleden olarak, Cebrail (a.s)'in, yanında son derece güzel olan çocuklar kılığında oniki melek olarak Hz. İbrahim'in yanına geldiği ileri sürülmüştür. Dahhak ise, bunların sayısının dokuz olduğunu belirtmiştir. İbn Abbas (r.a), bunların Cebrail, Mikâil ve İsrafil olmak üzere üç tane olduğunu ve bunların, Cenâb-t Hakk'ın Zariyât Sûresi'nde "İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?" (Zanyat, 24)

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/64-65
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/65
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/65-66

ayetinde ve Hicr Sûresi, "Onlara İbrahim'in misafirlerinden de bahset..." (Hicr,51) ayetinde bahsetmiş olduğu kimseler olduğunu söylemiştir. 188[188]

İkinci Mesele

Alimler, ayette geçen buşrâ ile neyin kasdedildiği hususunda şu iki şekilde ihtilâf etmişlerdir:
a) Bununla, Allah Teâlâ'nın, hemen bu ayetten sonra "Biz
de ona İshak'ı, Ishak'ın ardından da torunu Yakûb'u müjdeledik" ayetiyle müjdelediği şeyi kastetmiştir.
b) Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İbrahim'e, Lût'un, esenlik içinde olacağı; kavminin ise helak olacağı müjdesi kastedilmiştir. -
Cenâb-ı Hakk'ın "Selâm" dediler. O da "selâm" dedi" ifâdesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 189[189]

Birinci Mesele

Hamza ve Kisaî, hem burada, hem de Zariyat 25. ayette sin'in kesresi, lâm'ın sükûnu ve elifsiz olarak,
şeklinde okumuşlardır. Ferrâ, bu iki kıraat arasında fark bulunmadığını, zira Arapların, dediklerini; zira tefsirde, onlar gelince, Hz. İbrahim'e selâm verdiklerini söylemiştir. Ebu Ali el-Farisî de şöyle demiştir: "Bu kelimenin, düşmanlığın ve harbin zıddı olarak, barış anlamında, silm manasına gelmiş olması da muhtemeldir. Buna göre o melekler sanki, Hz.
torahim'in kendilerine sunduğu şeyi yemekten çekinip Hz. İbrahim de onları yadırgayarak bir tür endişeye kapılınca "Biz barışçıyız... Biz harpçi ve düşman aegiliz... Öyleyse, düşmanın taamını yemekten çekinilmesi gibi, benim ikramımı da yemekten çekinmeyiniz" dedi..." Bana göre bu izah, uzak ihtimaldir. Zira böyle olması -a inde, Hz. İbrahim (a.s)'in bunu, yiyeceği hazırladıktan sonra söylemiş olması gerekir. Halbuki Kur'ân-ı Kerim, bu sözün, yemek hazırlanmadan önce söylenilmiş delâlet etmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, buyurmuştur, ifâdesinin başındaki fâ harfi, takibiyye faşıdır. âenaleyh bu, Hz. İbrahim'in o kızartılmış danayı getirmesinin, "selâm" sözünden 5onra olduğuna delâlet eder. 190[190]

Misafirlerin Selam Şekli

Bu kelamın takdiri, kelamının takdırı ıse' "Benim selâmdır" şeklinde olup, "Ben, barış ve sulhtan başka bir şey " demektir. Vahidî ise şöyle demiştir: "Bu sözden maksadın, şeklinde olması da muhtemeldir. Böylece o, bu ifâdeyi, onun dediği sözü aynen aaUetmek için, merfû olarak getirmiş ve haberini de hazfetmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı (Yusuf, i8) ayetinde olduğu gibidir. Böyle bir hazf ancak, hazf »asıldıktan sonra, maksat malum olduğunda güzel olur. Burada da maksad -a umdur. Şu halde bu hazf, hiç şüphesiz güzel olmuştur. Bunun bir benzeri de CeNâb-ı Hakk'ın (Zuhruf, 89) ayetidir. Burada da haber azledilmiştir.
Bil ki, onlar birbirlerine, Cenâb-ı Hakk'ın, "£y iman edenler, başka evlere ve odalara sahiplerinden izin almadan ve selâm da vermeden girmeyin..."(Nûr,27) bnde bahsedilen izne riâyet etmek için, selâm vermişlerdir. 191[191]

Selamun Aleykum Tabirinin İzahı

Bu kelime, genel olarak eliflâmsız, şeklinde kullanılır. Zira bu, duâ anlamındadır. Bu Arapların

---

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/66
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/66
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/66
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/67

tıpkı, 5erv Aleykûm Tabirinin İrabı "Allah hayrını versin" demeleri gibidir.
Şayet, "Nekire bir kelimenin mübtedâ yapılması nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki:
Nekire, herhangi bir kelimeyle vasfedildiğinde onun mübtedâ kılınması caizdir. Binâenaleyh sen dediğin zaman,burada kullanmış olduğun bu nekire ifade, : seâmın tam ve mükemmel olduğuna delâlet eder. Buna göre sanki o, "Tam ve mükemmel selâm, sizin üzerinize olsun..." demiştir. Bunun bir aanzeri de bizim, şeklindeki ifademiz ile, Maryenı. (Rad,24) ayetlerindeki kullanılışlardır. Ama, (rânâ, 47) ayetindeki kullanılış da caizdir. Bununla, buradaki selâmın hakikati ve mahiyeti kastedilmiştir. Ben derim ki: Selâmün aleyküm tabiri, demekten daha anlamlıdır. Çünkü, selâmün aleyküm ifadesindeki nekire,kemâli, tamlığı ve mükemmelliği ifade eder. Ama, es-Selâm lafzına gelince, bu sadece mahiyeti ifâde eder. Ahfeş şöyle demiştir: Araplardan bazıları, selâmün aleyküm der ve "selâm" sözünü, eliflâm ve tenvinden tecrîd eder. Bunun sebebi, çokça kullanılmanın, böyle bir tahfifi mubah hale getirmesidir. Allah en iyi bilendir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "ve hiç beklemeden gidip onlara kızartılmış bir buzağı getirdi.." buyurmuştur. Alimler şöyle demişlerdir: İbrahim (a.s), kendisine hiç misafir gelmeksizin onbeş gün bekledi. Bunun için üzüldü. Daha sonra da kendisine melekler gelince, bunların, daha önceki misafirler gibi olmadığını gördü. İşte bundan dolayı hemen acele ederek, kızarmış bir buzağı getirdi. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, "O, bu buzağıyı getirmede hiç çekinmedi, aksine acele etti..." şeklindedir. Veyahut da kelamın takdiri, "Onun gelmesi gecikmedi..." şeklindedir. İcl sığırın yavrusuna denilir. Hanız ise, yerde kazılan bir çukurda kızdırılmış taşlarla yapılan kebaba verilen isim olup, bu kebap çöl araplarının bilinen bir âdetidir. Bu kelime mahnûz anlamındadır. Bu tıpkı, aynı anlamda olarak hem tabîh, hem de matbûh denilmesine benzer. Yine hanız kelimesinin, yağı damlayan şey anlamına geldiği de söylenir. Nitekim Arapça'da, atın üzerine çul atıp, böylece de attan terler damladığında denilir. 192[192]

Misafirler Yemeğe El Uzatmıyorlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hz. ibrahim onların ellerinin o buzağıya uzanmadığını görünce" buyurmuştur. Ferrâ, "Taama uzanmadığını..." manasını vermiştir ki, taam da buzağı demektir. , yani, "onları yadırgadı" demektir. Arapça'da, aynı manada olmak üzere denilmektedir.
Bil ki o müsafirler, melek oldukları için, yemek yememişlerdir. Zira melekler, yemezler içmezler. O melekler, Hz. İbrahim'e, onun hoşuna gidecek bir durumda olmak için, misafir kılığında gelmişlerdir. Zira, Hz. İbrahim'in kalbi misafir sevgisiyle yanıp tutuşuyordu. 193[193]

Hz. İbrahim Melek Olduklarını Baştan Bilmiyordu

İbrahim (a.s)'e gelince biz diyoruz ki: O, onların melek olduklarını ya bilmiyor, aksine onların beşer olduklarını zannediyordu; yahut da onların melek olduklarını biliyordu. Birinci ihtimale göre, Hz. İbrahim'in korkmasının sebebi şu iki şey olabilir:
a) Hz. İbrahim, insanlardan çok uzak bir yerde konaklamıştı. Bu sebepten, onlar yemekten kaçınınca onların kendisine bir kötülük düşündüklerinden endişelendi.
b) Tanınmayan birisi misafir olarak gelip, kendisine yemek ikram edildiğinde, eğer o yemekten yerse, bir güven duygusu hasıl olur. Yok, eğer yemezse, o zaman da korku meydana gelir.
Onların, melek olduğunu bilmesi ihtimaline gelince, onun bu durumda onlardan şu iki sebepten dolayı korkmuş olması mümkündür:
a) Hz. İbrahim (a.s)'in, o meleklerin, Allah'ın,yaptığını beğenmediği bir işten dolayı gelmiş

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/67-68
193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/68

olmalarından korkmuştur.
b) O, meleklerin, kavmine azâbetmek için gelmiş olmalarından dolayı endişelenmiştir.
Buna göre eğer, "Bu iki ihtimalden hangisi doğruya daha yakın ve açıktır?" denilir ise, biz deriz ki: Hz. İbrahim (a.s)'in, onların Allah'ın melekleri olduğunu bilemediğini söyleyenler, şu şekillerde istidlal edebilirler:
1) Hz. İbrahim (a.s) onlar için, hemen yemek hazırlama gayretine girmiştir. Eğer o, onların melek olduğunu anlasaydı, bunu yapmazdı.
2) O, onların yemek yemekten geri durduklarını görünce, onlardan korkmuştur. Binâenaleyh eğer o, onların melek olduğunu bilseydi, yememelerinden bir kötü niyetleri olduğuna istidlal etmezdi.
3) Hz. İbrahim (a.s) onları, işin başlangıcında insan suretinde görmüştür ve bu da onların melek olmadıklarına delâlet etmiştir.
Hz. İbrahim (a.s)'in onları tanıdığını söyleyenler de, Hak Teâlâ'nın,. "Onlar "Korkma, çünkü biz Lût Kavmi'ne gönderildik" dediler" (hûd 70) ayetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu söz, ancak onların kim olduğunu bilip, fakat hangi sebebten ötürü gönderildiklerini bilmeyen kimseye söylenebilecek sözdür." Sonra Cenab-ı Hak, meleklerin bu korkuyu Hz. İbrahim'den gidererek, "Korkma, çünkü biz Lût kavmine gönderildik" dediklerini beyân buyurmuştur ki bu, "Biz, Lût Kavmi'ne azab etmek için gönderildik" demektir. Çünkü bu sözde mukadder bir "azab" kelimesi vardır. Çünkü bir başka sûredeki şu ayet buna delâlet etmektedir: "Onlar, "Biz, günahkârlar güruhuna gönderildik. Çünkü onların üzerine çamurdan taşlar atacağız" dediler" (Zariyat, 32-33).
Daha sonra Cenâb-ı Hak "(ibrahim'in) karısı ayakta idi" buyurmuştur. Karısı kendisinin amcası kızı olan Sflre binti Âzer b. Bâhura'dır.
Bu ayette kelimesinin, cümledeki takdirinin (ayakta idi) şeklinde olduğu ve manasının, "Onun karısı, meleklerin sözlerini dinlemek için
perdenin gerisinde ayakta duruyordu. Çünkü o da endişelenmişti" şeklinde olduğu söylendiği gibi, "Onun karısı, misafirlere hizmet ediyor vaziyette ayakta idi, İbrahim (a.s) de meleklerle beraber oturuyordu" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu son manayı, İbn Mes'ûd (r.a)'un, ayeti "ibrahim oturur iken, hanımı ayakta idi" şeklinde okuyuşu da te'kid etmektedir. 194[194]

Hz. İbrahim'in Hanımının Gülmesi

Cenâb-ı Allah sonra, "Bu söz üzerine güldü. Biz de ona îshâk'ı müjdeledik" buyurmuştur. Alimler dahiket fiilinin hangi manada kullanıldığı hususunda şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir: Bazıları bunu "gülme" manasına, bazıları da gülme dışında bir manaya hamletmişlerdir.
1) Bunu bizzat gülme manasına hamledenler de Hz. İbrahim'in hanımının niçin güldüğü hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:
1) Kfidl şöyle demiştir: "Bunun sebebinin, mutlaka bu ayette bahsedilen birşey olması gerekir. O şey ise, Hz. İbrahim'in karısının, İbrahim (a.s)'in korkusunun zail olmasına sevinmiş olmasından başka birşey değildir. Çünkü o melekler, "Korkma, biz Lût Kavmi'ne gönderildik" deyince, Hz. İbrahim'in korkusunun zail olup sevinmesinden dolayı, hanımı da büyük sevinç duymuştur. İnsan böyle durumlarda bazan gülebilir.
Netice olarak diyebiliriz ki: Hz. İbrahim'in hanımının gülmesi, meleklerin Hz. İbrahim'e "Korkma..." demelerinden ötürüdür. Bu söz sanki bir müjde gibi olmuştur. Bu sebeble Hz. İbrahim'in hanımına sanki şöyle denilmiştir: Biz bu müjdeyi ikiliyoruz, yani korkunun giderilmesi ile bir müjde gerçekleştiği gibi, ömrünüz boyunca istediğiniz bir çocuğunuzun olması ile diğer bir müjde daha tahakkuk etmiştir." Kâdi'nin bu izahı, son derece güzeldir.
2) Hz. İbrahim (a.s)'in hanımının, Lût Kavmi' nin küfründen ve o rezil fiillerinden ötürü, yani onların benimsememesinden ötürü olması da muhtemeldir. Dolayısıyla melekler Lût Kavmi'ni

---

[194] [194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/68-70.

imha etmek için geldiklerini açıklayınca, Hz. İbrahim'in hanımı buna sevinip gülmüştür.
3) Süddf şöyle demiştir: "Hz. İbrahim meleklere, "Yemez misiniz?" deyince, onlar, "Biz, yemeği ancak karşılığını vererek yeriz" dediler. Bunun üzerine Hz. İbrahim de: "Onun karşılığı, başlarken besmele çekip, sonunda da Allah'a hamd etmenizdir" deyince, Cebrail (a.s), Mikâil (a.s)'e: "Cenâb-ı Hakk'ın böyle kimseleri halîl (dost) edinmesi, uygun olmuştur" dedi. Hz. İbrahim'in hanımı işte bu sözden hoşlandığı için gülmüştür.
4) Sâre, İbrahim (a.s)'e: "Kardeşinin oğluna (Lût'a) haber sal ve onu kendine kat. Çünkü Allah, onun kavmine mutlaka azâb edecektir" dedi. O sözünü tamamlar
tamamlamaz, Hz. İbrahim (a.s)'in yanına melekler geldi. Melekler, Hz. İbrahim'e kendilerinin, sadece Lût'un kavmini helak etmek için geldiklerini haber verince, meleklerin sözü, Sâre'nin sözüne uygun düşmüş oldu. İşte o, kendi sözü ile meleklerin sözünün böylesine birbirine uygun düşmesinden dolayı çok sevindiği için güldü.
5) Melekler, Hz. İbrahim (a.s)'e, kendilerinin insan değil, melek olduklarını ve Lût Kavmi'nİ imha etmek için geldiklerini haber verdiklerinde, Hz. İbrahim (a.s) onlardan, melek olduklarına delâlet edecek bir mucize göstermelerini istedi. Bunun özerine melekler, Rablerine, o kızarmış buzağıyı diriltmesi için duâ ettiler. Böylece : Mzarmış buzağı konulduğu yerden canlanıp, otlaklara koştu. İbrahim (a.s)'in hanımı ayakta idi. Kızarmış buzağının, bulunduğu yerden canlanıp otlağa sıçradığını görünce, z rden gülüverdi.
6) O, Lût Kavmine azabın ansızın gelmesine taaccüb ettiği için güldü.
7) Şöyle de denebilir: "Melekler, Hz. İbrahim'in hanımına, bir çocuğunun : acağını müjdelediler. Bunun üzerine o güldü." Bu gülüş ya hayret etmeden dolayı otan bir gülüştür. Çünkü denildiğine göre o, bu esnada doksan küsur, İbrahim (a.s) tse yüz yirmi yaşında idi. Yahut bu, sevinçten kaynaklanan bir gülme idi. Sonra o gülünce, Allah Teâiâ ona, o çocuğun adının "İshak" olduğunu, İshâk'tan sonra da Ya'kûb'un olacağını müjdelemiştir.
8) O, Kz. İbrahim'in taraftarları ve hizmet edenleri olduğu halde, bu üç şahıstan korkmuş olmasına şaşarak, gülmüştür.
9) Bu gülüş, ayette yapılacak bir takdim ve tehir ile anlaşılır: Buna göre ayetin takdiri: "O'nun hanımı ayakta iken biz ona İshâk'ı müjdeledik. O da, bu müjdeden dolayı sevinerek güldü" şeklindedir. Binâenaleyh ayette "güldü" fiili önce zikredilmiş tse de, manaca sonradır.
2) "Dahiket fiili, "hayız oldu" manasınadır." Bu görüş, Mücâhid ve İkrime'den nakledilmiştir. Bunlar şöyle demişlerdir: "Hz. İbrahim'in hanımı, korkudan emin olduğu için sevindiğinde hayız olmuştu. Hayız olunca da ona, bir çocuğunun olacağı müjdesi verilmişti." Ferrâ ve Ebu Ubeyde, bu fiilin "hayız oldu" manasına gelmesini kabul etmemişlerdir. Ebu Bekr el-Enbârî İse: "Onlar, bu fiilin bu manaya geldiğini bilmiyor iseler de, başkaları bilir" demiştir. Leys, ayetteki dahiket fiiline, "hayız gördü" manasını vermiştir. Ezherî de, bazı kimselerden, "bu fiilin aslının, hurma tomurcuğunun yarılıp açılması manasında olan, masdarı olduğunu" nakletmiştir. Nitekim Arapça'da "Tomurcuk yarıldı (açtı)" manasına denilir.
Bit ki bütün bu izahlar lüzumsuzdur. En doğrusu, birinci görüştür. 195[195]

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İshak'ın ardından da Yâ'kûb'u müjdeledik" buyurmuştur. bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 196[196]

Birinci Mesele

İbn Âmir, Hamza ve Âsimin râvisi Hafs, ya'kube şeklinde; diğer kıraat imamları ise ref' ile ya'kubü şeklinde okumuşlardır. Bunun mansub okunuşunun sebebi, bu kelamın takdirinin, "Biz, İbrahim'in hanımına İshâk'ı müjdeledik, İshak'ın ardından da, ona Yâ'kûb'u verdik" şeklinde düşünülmesidir. Merfû okunmasının sebebi ise, kelamın takdirinin, "İshak'dan sonra

---

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/70-71
196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/72

da Ya'kûb doğmuştur" şeklinde düşünülmesidir. 197[197]

İkinci Mesele

Ayette geçen Verâ kelimesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:
1) Ekserî âlimlere göre bu kelime "sonra" demek olup, ayetin manası, "İshak'tan sonra Yâ'kûb'u müjdeledik" şeklindedir. Bu izah açıktır.
2) "Bu kelime, "torun" manasınadır." Şa'bî'den şu rivayet edilmiştir: "Kendisine bu oğfun" denildiğinde o, "Evet verâ'dan..." demiştir. Çünkü onun torunu vardı. Bana göre bu, son derece zorlama ile yapılan bir izahtır. Çünkü kelime, bu manadan çok uzaktır. 198[198]

Oğlan Çocuğu İle Müjdelenen Hanımının Hayreti

"Kadın, "Vay, kendim bir koca kan, şu zevcim de bir ihtiyar iken, ben mi doğuracak mışım? Bu, cidden çok şaşılacak bir şey!" dedi. (Elçi melekler de):
"Allah'ın emrine (işine) mi şaşıyorsun? Ey ev ahâlisi, Allah'ın rahmeti, bereketleri sizin üzerinizdedir. Şüphe yok ki O, hamtd ve mecîddir" (dediler)" (Hûd, 72-73).
Ayetie ilgili birkaç mesele vardır: 199[199]

Birinci Mesele

Ferrâ şöyle demiştir: "Veyl"in aslı "veyy" olup, bu da"hizy" (rüsvaylık) manasınadır. Nitekim^ Arapça'da,
"rüsvaylık falancaya olsun" manasında denilir.binaenaleyh veylek sözü, "Yazıklar, rüsvaylıklar olsun sana!" demektir." Sibeveyh çöyle demiştir: "jvj ölümle yüzyüze olan kimseyi uyarmak için; ise, Mttfce (ölüme) düşen kimse için kullanılır." Halil de: "Ben bu kelimenin kalıbında kelimelerini gördüm" demiştir. Bunlar, manaca arturine yakın kelimelerdir.Hz. İbrahim'in hanımının sözüne gelince, bazıları bunun sonundaki maksûre'nin, "elif-i nüdbe" olduğunu söylemişlerdir. Keşşaf sahibi ise şöyle "Bu kelimenin sonundaki elif, izafet yasından (mütekellim yâ'smdan) bedel «an eliftir. Çünkü bunun aslı şeklindedir (Vah yazık oldu!) ve fâninin inin sonundaki elif de böyledir. Sonra yâ'dan ve kesresinden bedel olarak - aKsûre ve fetha getirilmiştir. Çünkü elif ile fetha, yâ ile kesreden daha hafiftirler söylenirler).
Ayetteki "Kendim bir koca kan, şu zevcim de bir Atiar iken, ben m; doğuracak mışım!" sözü ile ilgili birkaç mesele vardır: 200[200]

Birıncı Mesele

İbn Kesir, Nâfî ve Ebu Amr, hemze ve med ile. diğer ktraat imamları ise iki hemze ile ve medsiz olarak, şeklinde okumuşlardır. 201[201]

İkinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "O, Allah'ın kudreti hususunda mı hayrete düştü? Halbuki Allah'ın kudretine taaccüb etmek, küfrü gerektirir.-
Bi rinci mukaddime şu üç yönden izah edilebilir:
1) Allah Teâlâ Hz. Sâre'den, taaccüb sadedinde, "Kendim bir koca kan iken mi doğuracak

---

197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/72
198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/72
199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/72
200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/72-73
201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/73

mışım!" sözünü nakletmiştir.
2 Ayetteki, "Su, cidden çok şaşılacak bir şey!" sözü.
3) Meleklerin ona, "Allah'ın emrine (işine) mi şaşıyorsun?" demeleri.
Allah'ın kudretine şaşmanın küfrü gerektirdiğinin izahı ise şöyledir: Böylesi bir b, onun Allah'ın kudretini bilmediğini (kabul etmediğini) gösterir ki bu da küfrü rir.
Cevap: O, Allah'ın kudretini nazar-ı dikkate almaksızın, örf ve âdete (genel göre hayret etmiştir. Zira müslüman bir kimseye, doğru sözlü bir haberci, "Alan şu dağı, saf altına çevirecek" dediği zaman, hiç şüphe yok ki o, Allah'ın buna tfcfer oluşunu yadırgadığı için değil de, genel âdete göre buna şaşar. 202[202]

Üçüncü Mesele

Ayetteki "Şu zevcim de thtiyor iken" ifâdesine gelince bil ki, buradaki "şeyh" kelimesi, "hal" olarak mansubtur. Vahidî (r.h.) şöyle der: "Bu, nahiv ilminin inceliklerinden ve sırlanndandır. Çünkü buradaki Haza kelimesi işaret manasındadır. inâenaleyh bu ifâde,"Kocam ihtiyar olarak, şu Kocama işaret ediyorum" manasında olup, maksad bu belli durumu, yani ihtiyarlığı bildirmektir." 203[203]

Dördüncü Mesele

Bazı alimler bu kelimeyi mahzûf bir mübtedânın haberi olmak üzere, şeklinde okumuştur. Yani, "Bu, benim zevcimdir; o ihtiyardır..." Yahut da, ba'lî kelimesi mübtedâdan bedel olup, şeyhun kelimesi haberdir. Ya da, her ikisi birden mübtedânın iki haberidirler.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, meleklerin, "Allah'ın emrine (işine) mi şaşıyorsun?.." dediklerini nakletmtştir. Bunun manası, meleklerin, onun bu şaşırmasından teaccüb ettiklerini dile getirmektir.
Daha sonra ise onlar, "£y ev ahalisi, Allah'ın rahmeti, bereketleri sizin üzerinizdcdir" demişlerdir. Bu ifâdeden maksat, böyle bir şaşkınlığı giderecek olan şeyleri söylemek, dile getirmektir. Bu kelâmın takdiri "Allah'ın sizin üzerinizdeki rahmeti çoktur. Size olan bereketleri de kesintisiz ve ardarda gelir. Bunlar ise, nübüvvet, kesin mucizeler ve büyük hayırlara muvaffak kılmadır. İşte sen Cenâb-ı Hakk'ın, bu yüce ve üstün ikramları size tahsis etme, harikulade şeyler vücûde getirme ve apaçık deliller ve mucizeler yaratma hususundaki âdetlerin hilâfına olan fiillerini gördüğünde, artık nasıl olur da hayret edebilirsin?" şeklindedir.
Ayetteki "£y ev ahalisi.." sözüne gelince, bu onları bir methetmedir. "İhtisâs"tan ya da "nidâ"dan dolayı mansûbtur. Onlar daha sonra bunu"Şüphe yok ki O, hamîd ve mecîd'dir" sözleriyle tekid etmişlerdir. Hamîd kelimesi ism-i mef'ûl anlamında olup, bu da fiilleri övülen, medhedilen demektir. Mecîd kelimesi ise, mâcid anlamındadır. Bu ise, şeref ve kerem sahibi kimse demektir. Medhedilen fiillerden bazıları, itaatkâr kulu gayesine ve matlubuna ulaştırmak; fadl-u kerem nevilerinden bazıları da, isteyeni matlûbundan alıkoymamasıdır. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, her şeye kadir, hamîd ve mecîd olduğu malum olunca, daha böyle bir taaccüb nasıl kalabilir? Böylece bu kelimelerin zikredilmesinden gayenin, şaşkınlık ve hayreti gidermek olduğu sabit olmuş olur. 204[204]

Beşinci Kıssa: Hz. Lut Kıssası

"Vafca ki İbrahim'den o korku gitti, kendisine bir de müjde geldi. (Şimdi o), Lût kavmi hakkında adetâ bizimle mücadeleye başladı. Çünkü İbrahim ödden yumuşak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş biri idi" (Hûd, 74-75).

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/73
203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/74
204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/74

Bil ki bu, beşinci kıssa olup, Lût (a.s)'ın kıssasıdır. Biiesin ki rav' kelimesi, korku ındadtr. Bu ise onun, müsafirlerini tamyamayıp yadırgadığı zaman, kalbinde duymuş olduğu korkudur. Bunun manası "kendisinden korku gidip de çocuğunun olacağına dair müjde sebebiyle de sürür ve neşe hasıl olunca, o Lût Miıt hakkında bizimle mücadele etmeye başladı" demektir. Ayetteki lemma datmın cevâbı, ehaze'dir. Ancak, sözün gelişi ona'delâlet ettiği için, bu kelime fcKfedilmiştir. Bunun takdirinin, "İbrahim'den korku gidince, o bizimle mücadele şeklinde olduğu da söylenilmiştir. 31 ki yücâdilünâ demek, "Bizim elçilerimizle mücadele eder" demektir. 205[205]

Hz. İbrahim İlahi Hükme Karşı Mücadele Eder mi?

İmdi, denirse ki: "Bu mücadele eğer Allah ile olmuşsa, bu, Allah'a karşı yakışıksız ar şeye cür'et etmek demektir. Allah'a karşı cür'et etmek ise, en büyük jj-ahlardandır. Bir de, bu mücadelenin gayesi, bu hükmü geçersiz kılıp izâle «anektir. Bu da onun, Allah'ın hükmüne razı olmadığına delâlet eder ki, bu ise .Türdür. Şayet bu mücadele meleklerle ise, yine bu da şaşılacak bir durumdur. £ûnkü bu mücadelenin gayesi o zaman, onların, Lût Kavmi'ni helak etmemelerini sağtamak olur. Şayet o, o meleklerin, kendiliklerinden Lût Kavmi'ni helak etmeye sarstıklarını zannetmişse, bu da onlar hakkında bir sû-i zan'dır. Yok, onların bunu Aâan'ın emriyle yaptıklarını zannediyor idiyseler, o zaman da onlarla olan bu --cadelesi, onun o meleklerden, Allah'ın emrine muhalefet etmelerini istemiş Anasını iktizâ eder ki, bu da kabul edilemez..." Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

Birinci Vecih: Bu toplu bir cevap olup buna göre; Cenâb-ı Hak onu, bu ayetin peşinden methetmiş ve şöyle buyurmuştur: "Çünkü İbrahim, cidden şak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş biri idi"{hm, 75).Şayet bu mücadelesi günah olmuş olsaydı, bunun peşinden, büyük bir medhe delâlet eden bu ayeti zikretmezdi. 206[206]

Hz. İbrahim Azab İçin Biraz Mühlet Verilmesini İstiyordu

İkinci Vecih: Bu da mufassal cevap olup, buna göre bu mücâdeleden maksad, jrâhim (a.s)'in, azabı onlardan geciktirmeye çalışmış olmasıdır. Bu da birkaç yönden anfatılabilir:

a) Melekler, İbrahim (a.s)'e, "Biz bu memleketin ahalisini imha edeceğiz" (Ankebüt,31) deyince o: "Söyleyin bakalım, bu beldede ehl-i mü'min bulunsa da mı siz onu hetâk edeceksiniz?" dedi. Onlar: "Hayır" deyince: "Ya kırk tane olunca?" dedi; onlar, "Hayır" deyince: "Ya otuz tane olunca?" dedi. Onlar: "Hayır" deyince... ilh. Böylece o, ona kadar indi, onlar da: "Hayır" dediler. Bunun üzerine İbrahim (a.s): "Söyleyin bakalım, orada tek bir müslüman kimse bulunsa dahi, orayı imha edecek misiniz?" deyince, yine onlar: "Hayır" dediler. İşte o zaman İbrahim (a.s): "Orada Lût bulunuyor ya!" dedi.

İşte Cenâb-ı Hak bunu Ankebût Sûresi'nde zikretmiş ve: "Elçilerimiz İbrahim'e o müjdeyi getirince dediler ki: "Biz bu memleketin ahalisini imha edeceğiz. Çünkü oranın ahalisi zalim oldular." (ibrahim), "Onların içinde dedi, Lût da var." Dediler ki: "Biz orada kimin bulunduğunu çok iyi bilenlerdeniz. Onu da, ailesini de muhakkak kurtaracağız. Yalnız, geride kalacaklardan olan karısı müstesna..." {Ankebût. 31-32) buyurmuştur. Daha sonra ise, Cenâb-ı Hak, "Vakta ki elçilerimiz Lût'a geldi. O, bunlar yüzünden kaygıya düştü, bunlar sebebiyle göğsü daraldı, "Korkma, tasalanma, dediler, çünkü biz seni de, senin aileni de kurtaracağız. Yalnız geride kalacaklardan olan karın müstesna... "{Ankebût, 33) buyurmuştur. Böylece, İbrahim (a.s)'in mücadelesinin ancak, Lût (a.s)'un onlar arasında bulunması sebebiyle, Lût Kavmi hakkında olduğu ortaya çıkmıştır.

b) Şöyle denilmesi de muhtemeldir: İbrahim (a.s), onlar belki iman ederler de, işledikleri günahlardan tevbe ederler ümidiyle, azabı onlardan tehir etmek suretiyle, kendilerine Allah'ın

---

205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/75

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/75-76

rahmetinin isabet etmesini arzuluyordu. Çoğu kez bu mücadeleler de, İbrahim (a.s): "Allah'ın emri, azabı iletmek suretiyle gelir. Emrin mutlak manası ise, o işin derhal yapılmasını icab ettirmez, aksine geciktirmeyi kabul edebilir. Binâenaleyh sizler (ey melekler), biraz daha bekleyin..." demesinden; buna mukabil meleklerin de: "Muhakkak ki, emrin derhal yapılması gerekir. Üstelik burada da, emrin derhal yapılması gerektiğine delâlet eden karineler bulunmaktadır" demelerinden ileri geliyordu. Daha sonra ise her bir taraf, bilinen şekillerde, kendi görüşünü anlatmaya başlar, işte bundan dolayı da mücadele meydana getir. Bana göre kendisine güvenilecek olan görüş de budur.
c) Muhtemeldir ki İbrahim (a.s), buradaki "emir" hakkında soru sormuştur. Bu ır. bir şart ile mukayyet idi. Çünkü bunun üzerine onlar, bu şartın, bu kavim rkında tahakkuk edip etmediği hususunda ihtilâf ettiler. Bu sebeple de, bir cadele meydana geldi. Kısaca biz, zamanımızdaki alimlerin de nasslara tutunmak usunda birbirleriyle mücadele ettiklerini görmekteyiz. Nasıl ki bu, onların herhangi ri ta'n etmemizi gerektirmiyorsa, işte burada da böyledir..
Daha sonra Cenâb-ı Hak; "Çünkü ibrahim cidden r-rrıiışak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş birisi idi" urmuştur Bu da, Allah tarafından Hz. İbrahim'in büyük bir medhe mazhar u"-v-ıasıdır. Ayette geçen halım kelimesi, "başkasına yetişebilmek için acele etmeyip, tüme teenni ile hareket ederek, yavaş davranan, genişten alan kimse" anlamına pm. Durumu böyle olan kimse, başkasının da böyle olmasını ister. Bu da, onun MM eHe olan mücadelesinin, hilme ve azabın ertelenmesine taalluk eden, bununla ço şeyden ötürü olduğuna bir delâlet gibi olmuş olur. Daha sonra Allah Teâlâ M hilmiyle alâkalı olan hususu da buna ilâve etmiştir ki; bu da, "yüreği yanık, bncfezm tamamen Allah'a vermiş birisi idi" sıfatlarıdır. Çünkü hilm sahibi olan menin, başkasına sıkıntılar ve belâlar ulaştığını müşahede ettiğinde, yüreği yanar -"-;_' Lüt, Kavmi'ni imha etmek için meleklerin geldiğini görünce, işte o zaman, SLrcan dolayı hüznü çoğaldı ve bundan dolayı yüreği yanmaya başladı. İşte bu Mele de, Allah onu bu sıfatla nitelemiştir.
Yine, Cenâb-ı Hak onu, "kendisini tamamen Allah'a vermiş olmakla" nitelemiştir. . başkasına karşı kendisinde, böylesi büyük bir şefkat ve acıma duygusu kimse, bu azabı onlardan gidermek için, daima Allah'a yönetir, O'na döner rücû eder. Ya da şöyle denilebilir: Başkasının sıkıntılara duçar olmasını n kimse, kendi nefsinin sıkıntılara düşmesini haydi haydi istemez ve bundan olmaz. Nefsi Allah'ın azabına duçar olmaktan korumanın yoluysa, ancak tevbe Alah'a yönelmedir. Şu halde, durumu böyle olan kimsenin de, kendisini tamamiyle a vermesi gerekir. [207][207]

Azap Hükmü Kaçınılmaz

"Ey İbrahim, bundan vazgeç. Zira hakikat şudur: Rabbinin emri gelmiştir.Onlara muhakkak reddolunamayacak bir azap gelip çatacaktır." Vakta ki elçilerimiz Lût'a geldi. O, bunlar yüzünden kaygıya düştü, bunlar yüzünden
göğsü daraldı ve: "Bu çetin bir gündür" dedi"(Hûd, 76-77).cümlesinin manası şudur: "Melekler İbrahim'e şöyle dediler: "Bu mücadeleden vazgeç. Çünkü bu azabı onlara ulaştırma hususunda Rabbinin emri gelmiştir..." Çünkü, nassın bu hükme delâlet etme yönü ortaya çıkınca, bunu önlemenin yolu yoktur. İşte bundan dolayıdır ki onlar, İbrahim'e, bu mücadeleyi terketmesini emrettiler. Onlar, "Zira hakikat şudur: Rabbinin emri gelmiştir" deyip, bu lafızda da, bu emrin ne ile geldiğine dair bir delâlet bulunmayınca, şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, onlara, reddolunamayacak, yani defedilmesi ve savuşturulması mümkün olmayacak bir azabın geleceğini beyân buyurmuştur. [208][208]

Misafir Erkek Kılığında Lût'a Gelen Melekler

---

[207][207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/76-77.
[208][208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/77.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, teji "Vakta ki elçilerimiz Lût'a geldi. O, bunlar yüzünden kaygıya düştü, bunlar yüzünden göğsü daraldı" buyurmuştur. Bu elçiler, İbrahim (a.s)'e çocuk müjdesini veren elçilerdir, l'bn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Onlar, İbrahim (a.s)'în yanından Lût'un yanına gittiler. İki köyün arasında kırk fersahlık bir mesafe bulunuyordu. Onlar, parlak delikanlılar kılığında Lût'un yanına girdiler. Onlar son derece güzel idiler. Lût (a.s), onların, Allah'ın melekleri olduğunu bilememişti.

Alimler bu hususta şu altı izahı yapmışlardır:

a) Lût (a.s) onları insan sandı. Böylece de kavminin onlara, o kötü fiili yapacaklarından, misafirlerin de onlara karşı koyamayacaklarından endişelendi.

b) Lût (a.s)'u,onların gelmesi üzmüştü. Çünkü onun, onlara harcayacak bir şeyi bulunmuyordu ve O, onları gerektiği gibi ağırlayabilecek durumda değildi.

c) Bu onu üzmüştü, zira Lût (a.s)'un kavmi, Hz. Lût'un evine misafir almasına mani oluyorlardı.

d) Onların gelmesi onu üzmüştü zira O, onların Allah'ın melekleri olduğunu ve onların, kavmini imha etmek için geldiğini biliyordu. Birinci izah, en doğrusudur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "kavmi, kendisine doğru (soluk soluğa) koşarak yanma geldi..." (Hûd. 78) ayeti buna delâlet etmektedir. Geriye ayette, mutlaka açıklanması gereken şu üç lafız kalmıştır:

Birinci Lafız: Ayetteki sözü olup, bunun manası, "Onların gelmesi iyi olmadı" şeklindedir hem lâzım, hem de müteaddî bir fiildir. Nitekim Arapçada tıpkı “meşgul ettim meşgul oldu” ve “saevindirdim, o da sevindi" fiillerinde olduğu gibi "Onu üzdüm, o da üzüldü" denilir. Zeccâc, "bunun aslının, şeklinde olduğunu, ancak ne var ki vâv'ın Kılınarak, kesresinin sîn'e verildiğini" söylemiştir.

İkinci Lafız: Ayetteki "Bunlar yüzünden göğsü daraldı..." buyruğu. Ezherî şöyle demiştir: Zer', "takat" manasında kullanılan bir kelimedir. menin aslı, şu ifâdeye dayanır: Deve, adımlarının ği nisbetinde, güçlü ve kuvvetli bir biçimde yürür. Ama onar taşıyabileceğinden yük yüklendiğinde, o bunu taşımaktan acze düşer, zayıflar ve böylece de aoynunu uzatır..." Böylece tabiri, güç ve takatin azalmasını ifade örnektedir. İşte bundan dolayı, "benim ona takatim yetmez" manasında, denilir. Söylediğimizin doğru olduğunun delili; Arapların, zari' kelimesini af kelimesinin yerinde kullanarak, "Bu işe gücüm yetmedi" demiş ıdır.

üçüncü Lafız: Ayetteki, cümlesidir. Yani, "Bu çetin, şiddetli örgündür" demektir. "Şiddetlidir" manasında olmak üzere, asîb denilmiştir. Zira, 2 gün, insanı, kötülüklerle kuşatır. 209[209]

Ahalî, Misafirlere Hücum Etmek İstiyor

“(lut) un kavmi, kendisine doğru koşarak yanma geldi. Onlar daha evvelden jfcferi işlemeye alışmış kimselerdi. (Lût), "Ey kavmim, işte kızlarım. Sizin onlar daha temiz. Artık Allah'tan korkun. Beni misafirlerimin yanında jk düşürmeyin, içinizde aklı başında olan bir kimse de mi yok?" dedi.

Dediler ki: "Andolsun, senin de bildiğin gibi, bizim senin kızlarında hiçbir hakkımız yok. Sen bizim, neyi dilediğimizi elbette biliyorsun." (Lût) şöyle dedi: "Size yetecek bir kuvvetim olsaydı keşke!.. Yahut, sarp bir kaleye sığmabilseydim..." (Hûd, 78-80).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 210[210]

Birinci Mesele

Melekler Lût (a.s)'un evine gelince, ihtiyar ve kötü karısı haberi ulaştırarak kavmine şöyle dedi: "Bizim evimize öyle adamlar geldi ki, onlardan daha güzel yüzlü, daha temiz elbiseli ve daha hoş kokulu olan bir başkasını görmedim." Bunun üzerine Lût'un kavmi, soluk soluğa koşarak ona geldiler. Allah Teâlâ, onların çabucak, koşarak gelmelerinin çoğu kez, o kötü fiili

---

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/78-79

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/79-80

yapmak için olduğunu, "Onlar daha evvelden kötülükleri işlemeye alışmış kimselerdi.." diye beyân etmiştir. Nakledildiğine göre, Lût'un kavmi onun evine girer ve, Cebratl (a.s)'in bulunduğu odaya girmek isterler. Cebrail (a.s) de elini kapının üzerine koydu. Dolayısıyla onlar kapıyı kırmadan açamadılar. Bunun üzerine Cebrail (a.s) de, onların gözlerini sıvadı da, onlar bunun üzerine kör oldular. Bundan dolayı, "Ey Lûi, bizim üzerimize sihirbazlar geldi ve fitne zuhur etti" dediler. 211[211]

Hep Meçhul Olup, Malum Yerine Meçhul Gelen Fiiller

Dil âlimlerinin yuhreûn fiili ile ilgili iki görüşü bulunmaktadır
Birinci Görüş: Bu, malûm sığası, meçhul sîğası üzerine gelen fiiller kabilindendir. Bunun malûm (fail) sîğası bilinmez. Şu fiillerde de böyledir:
"Falanca, şu işe daldı, kendini verdi, tutuldu"; "Zeyd titredi" ve"Amr övündü."
İkinci Görüş: Malum sîğasımn meçhul sîğası üzere gelmesi mümkün değildir. Misal gösterilen bu fiillerin failleri hazfolunmuştur. Binâenaleyh, cümlesinin takdiri, "Tabiatı, huyu onu... düşkün kıldı, arzulu yaptı" şeklinde; kelamının takdiri, "Gazabı onu titretti" şeklinde ve ifadesinin tevili de, "Malı onu gururlu, kibirli kıldı" şeklindedir. Ayetteki kelimesinin manası da, "Korkusu veya hırsı onu teşvik ve tahrik etti, koşmaya şevketti" şeklindedir. Bu görüşte olanlar kendi aralarında da ihtilaf ettiler, bazıları ihrâc kelimesinin, "titreyerek, soluk soluğa, hızlıca koşmak" anlamında olduğunu söylerlerken, bazıları da bunun, "hızlı koşmak" anlamında olduğunu söylemektedirler. 212[212]

Hz. Lût "Kızlarım" Derken Ümmeti İçindeki Kızları Kastetti

Cenâb-ı Hakk'ın "(Lût), "Ey kavmim, işte kızlarım. Son için onlar daha temiz" ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır: Katâde şöyle demiştir: Kızlarından murad, kendi sulbünden olan kızlardır. Mücâhid ve Said İbn Cübeyr de: "Bundan maksad, ümmetinin kadınlarıdır. Çünkü onlar, haddi zatında katar olup, onların tâbi olmak ve davetini kabul etmek suretiyle, Lût (a.s)'a bir ensubiyyeti bulunmaktadır..." demişlerdir.
Nahivciler, izafetin güzel ve uygun olabilmesi için, en ufak bir sebebin bile yeterli olacağını, çünkü Lût (a.s)'un onların peygamberi olduğunu, dolayısıyla, adeta onların babası mesabesinde olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Peygamber mmcelen, mü'minlerin ana/ancf/r" <Ahzât>, 6) buyurmuştur. Buna göre Hz. Peygamber 3e. ümmetin babasıdır. İşte bence, tercihe şayan olan görüş de budur. Bunun doğruluğuna birçok şey delâlet eder:
1) İnsanların, kızlarını günahkâr ve kötü kimselere peşkeş çekmesi, şahsiyyeti akan kimseye yakışmayacak,uzak bir iştir. O halde bu, peygamberlerin ulularına nasıl yakışabilir?
2) Ayetteki, "İşte kızlanm. Sizin için onlar daha temiz..." cümlesidir. Onun kendi adbûnden olan kızlar, büyük bir topluluk için yeterli değildir. Ümmetinin kadınlarına geince; onlar herkese yetecek sayıdadır.
3) Sahih oian şu rivayete göre onun iki kızı bulunuyordu: Birisi Zenta, diğeri de Zeürâ . İki kıza, "kızlar" lafzının itlâk edilmesi caiz değildir. Çünkü, çoğulun en azının
olduğu bilinmektedir. Birinci görüşte olanlar, Lût (a.s)'un, kavmini, ümmetin feadmlarıyla zinaya davet etmediği hususunda ittifak halindedirler. Onlara göre bilakis Dundan maksad şudur: Aksine O, kavmini, kadınlarla evlenmeye davet etmiştir. Bu '•ususta iki görüş bulunmaktadır:
1) O onları, imana yönelmek şartıyla, kadınlarla evlenmeye davet etmiştir.
2) Onun şeriatinde, mü'min kadınların, kâfir erkeklerle evlenmesi caiz idi. Hz. Peygamberin, kızı Zeyneb'i, müşrik oiduğu halde Ebu'l-As İbnu'r-Rebî'yle; yine, t»r diğer kızını Utbe İbn Ebİ

211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/80
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/80

Leheb ile evlendirmesi de delâlet eder ki, İslâm'ın başlangıcında da bu böyle idi. Sonra bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "... iman edinceye kadar, Allah'a eş tanıyan kadınlarla evlenmeyin... İman edinceye kadar, müşrik erkeklere kahrınızı nikahlamayın..." (Bakara, esi) ayetiyle nesholunmuştur. Yine bu görüşte : anlar ihtilâf etmiş, ekserisi, "Onun iki kızı var idi" demişlerdir. Bu takdire göre, tesniye, çoğul lafzıyla ifade edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "Onun, (iki veya daha fazla) kızkardeşleri varsa..." (Nim, i i)
Hakikaten sizin (yani, sizlerin) kalbleri kaymıştır" (Tahrim. 4} ayetlerinde de böyledir. Yine, Lût'un kızlarının ikiden daha fazla olduğu da söylenmiştir.
Ayetteki "sizin için onlar daha temiz" cümlesiyle ilgili iki mesele vardır: 213[213]

Birinci Mesele

"Sizin için onlar daha temiz" ifâdesinin zahiri, onların yapmak istedikleri fiilin temiz olmasını gerektirir. Oysa malûmdur ki bu, fasit bir iştir. Çünkü, erkeğin nikâhlanması temiz olan bir şey değildir. Aksine bu söz, bizim, "Allahu ekber" sözümüz gibidir. Halbuki bu sözden maksadımız "Allah büyük" manasıdır. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın "Böyle bir nimete konmak mı daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mj?"(Saftât, 62) ayetinde de böyledir; zira, zakkumda hiçbir hayır bulunmamaktadır. Nitekim Ebu Süfyan, "Uhud, şanın yüce olsun!" veya, "Hübel şanın yücedir" dediği zaman, Hz. Peygamber "Daha büyük ve yüce olan Allah'tır..." buyurmuştur; oysa ki, Allah ile o put arasında hiçbir yakınlık ve mukayese olamaz. 214[214]

İkinci Mesele

Abdulmelik İbn Mervân, Hasan el-Basrî ve İsa İbn Amr'ın, bu ayeti, hal olmak üzere nasb ile hunne athara şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. Nitekim biz de, (Hûd,72) ayetinde benzer bir açıklama yapmıştık. Fakat nahivcilerin çoğu, bunun bir hata olduğunda ittifak etmişler ve "Eğer, şeklinde okunmuş olsaydı-bu, ifâdesi gibi olmuş olurdu. Ama ne var ki hunne zamiri, iki kelimenin arasında kalmıştır. Bu ise, athara kelimesini hal addetmeye mânidir" diyerek, bu hususta uzun uzun açıklamada bulunmuşlardır. Sonra Lût (a.s) "Beni misafirlerimin yanında küçük düşürmeyin..." demiştir. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır: 215[215]

Birinci Mesele

Ebu Amr ve Nâfi, fiili, aslına uygun olarak, o yâ'yı isbât etmek suretiyle şeklinde, diğer kıraat imamları ise, hafiflik olsun diye yâ'yı hazfederek şeklinde okumuşlardır. Buradaki kesre, yâ'ya delâlet etmektedir. 216[216]

Hz. Lut'un "Beni Küçük Düşürmeyin" Sözünden Maksat

tabiriyle ilgili iki izah bulunmaktadır:
1) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu, misafirlerine hoş olmayan bir şeyi yapmaya hücum ettiklerinde, o rezilliğin kendisine de isabet edeceğini kasdederek, "Misafirlerimin yanında beni rezil rüsvay etmeyin..." anlamındadır.
2) Bunun ro&nasi şudur: "Misafirlerimin yanında beni utandırmayın. Çünkü, her türlü nahoş fiilden dolayı, o misafiri ağırlayan kimseye utanç getir..." Bu kimse utandığı zamandenilir. 217[217]

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/81-82
214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/82
215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/82
216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/82
217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/82

Üçüncü Mesele

Dayf kelimesi burada edyaf (misafirler) anlamındadır.Nitekim, Cenâb-ı Hakk'ın "yahut henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuktadır..."(Hûr,31) ayetindeki kelimesi, etfal (çocuklar) anlamındadır. Buradaki
tfayf kelimesinin masdar olması da mümkündür. Dolayısıyla o zaman, onun çoğul adamında olduğunu söylemeye gerek kalmaz. Nitekim "Oruç tutan adamlar..." denilmektedir. Lût(a.s) sonra, "içinizde aklı başında atan bir kimse de mi yok?" demiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) Reşîd kelimesi, mürşitf, yani, "Hakkı söyleyen ve o adî kimseleri -msafiderinden uzaklaştıracak olan kimse yok mu?.." anlamındadır.

b) Reşîd kelimesi mürşed "yani doğruya ulaştırılmış" anlamındadır. Buna göre manası, "içinizde, Allah'ın salâh ve doğruluğa ilettiği, hakka ve gerçeğe ış olduğu bir kimse yok mu ki, o bu çirkin işe mani olsun?!." şeklindedir, görüş daha evlâdır. 218[218]

"Kızlarında Hakkımız Yok!" Sözünün İzahı

Sonra Cenâb-ı Hak, "Dediler ki: "Andolsun, mim. de bildiğin gibi, bizim senin kızlarında hiçbir hakkımız yoktur" buyurmuştur. Surun birkaç manası vardır.

1) Bu, "Bizim, senin kızlarına hiçbir ihtiyacımız yok; onlara, bir şehvet de Onuyoruz..." demektir. Bunun manası şudur: "Bir şeye muhtaç olan kimse için, o şeyde kendisi için bir tür hak meydana gelmiş olur. İşte bundan dolayı, bir olmadığını söylemek, ihtiyacın bulunmadığından bir kinayedir."

2) Biz bu tabiri, zahirî manasına hamlederek deriz ki: "Bunun manası, "Onlar zevcelerimiz değildir ve onlarda kesinlikle bizim bir hakkımız bulunmamaktadır.
bizim gönlümüz de onlara meyletmemektedir. Şu halde onlar, bizim yapmak imiz,işlediğimiz o fiili nasıl yerine getirebilirler?.." şeklindedir. Bu tabir onların, pis fiillerine bir işarettir.

3) Bu, "Bizim senin kızlarında hiçbir hakkımız yok. Çünkü sen bizi, iman etmemiz şartıyla, onları nikâhlarnaya davet ediyorsun. Halbuki bu hususta, sana icabet «Biliyoruz. Öyleyse, bizim onlarda hiçbir hakkımız olamaz" demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, Lût (a.s)'un bu sözü işittiği zaman, şöyle dedi: "Size yetecek bir kuvvetim olsaydı keşke sarp bir kaleye sığınabilseydim " dediğini nakletmiştir. Bununla ilgili iki mesele 219[219]

Birinci Mesele

Ayetteki lev (eğer) edatının cevâbı, sözün gelişinden anlaşıldığı için mahzûftur. Takdiri ise, "Size mani olurdum
" ve sizi defetme hususunda elimden geleni yapardım..." şeklindedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer onunla dağlar yürütülseydi..."(Ra'o, 31); "Onlar ateşin karşısında durdurulup da..." (En-âm, 2?) ayetleridir. Vahidî şöyle demiştir: "Cevap burada hazmedilmiştir, çünkü bu durumda insanın aklına, pek çok mani olma ve def etme çeşidi gelmektedir." 220[220]

İkinci Mesele

buyruğunun manası, "Elimde, size karşı koyabileceğim bir kuvvet, bir şey olsaydı..."

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/83

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/83

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/84

şeklindedir.

Kuvvet sağlayacak şeyi "kuvvet" diye isimlendirmek mümkündür, Nitekim Cenâb-ı Allah da, "Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın.."(Entu.eo) buyurmuştur ki, buradaki "kuvvet" ifâdesinden maksad, (onu sağlayacak olan) silâhtır. Diğer bazıları da, bunun manasının, "onları defedebilme kudreti" olduğunu söylemişlerdir. Ayetteki rüknün şedîd tabirinden maksad sağlam ve koruyucu yerdir. Bu, dağdaki sağlam bir sığınağa benzetilmiştir.

Buna göre eğer, "Burada, fiilin isim üzerine affedilmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bu fiil, gizli bir en ile mansûb olarak 4i} ü\ şeklinde okunmuştur. Buna göre sanki şöyle denilmiştir. "Eğer benim size karşı bir kuvvetim ya da bir sığınma imkânım olsaydı..."

Bil ki, "Size yetecek bir kuvvetim olsaydı keşke!.. Yahut, sarp bir kaleye sığmabilseydim..." ifâdesindeki her bir cümleyi, ayrı ayrı manalara hamletmek gerekir. Bunun birkaç izahı vardır:

1) "Size yetecek bir kuvvetim olsaydı..." cümlesinden maksat, Lût (a.s)'un kendisinin onları defetmeye kadir olması veya kendi başına, yahut da başkalarının yardımıyla, zapt-u rapt altına alıp terbiye etmeye muktedir olabilmesidir.

2) "Yahut, sarp bir kaleye sığınabilseydim..." cümlesinin manası ise, onları def etmeye muktedir olamayıp, sayesinde kötülüklerinden emin olabileceği sağlam bir kaleye sığınmaya muktedir olabilmesidir.

3) O kavminin sefihliğini ve edepsizliğe yönelmelerini müşahede edince, onları bundan alıkoymaya yetecek olan bir kuvvetin kendisinde bulunmasını istedi. Daha sonra, kendi kendisine daha önceki söylediğinden vazgeçerek, "Aksine, daha evlâ olanı, sarp bir kaleye sığınmamdır..." der. İşte bu, Allah'ın yardımına sarılmaktır. Bu takdire göre, "yahut, sarp bir kaleye sığınabilseydim" sözü, öncekinden ayrı ve onunla hiçbir alâkası olmayan müstakil bir cümledir. 8u izaha göre, fiil cümlesinin isim cümlesine atfedilmesi de gerekmemiş olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah, kardeşim Lût'a merhamet etsin.. O, zaten sağlam bir yere sığınmıştı..." buyurmuştur. 221[221]

Hz. Lût'a Meleklerin Müjde Vermesi

"Elçi melekler: "Yâ Lût, emin ol, biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana katiyyen dokunamazlar. Sen hemen, gecenin bir kısmında ailenle yürü. İçinizden hiç biri geri kalmasın. Yalnız karın müstesna. Çünkü onlara isabet edecek azab. ona da çarpacaktır. Onlara vaadolunan helak zamanı, sabahdır. Sabah vakti yakın değil mi?" dediler" (Hûd, 81).

Bil ki Allah Teâlâ, Lût (a.s)'un, "Size yetecek bir kuvvetim olsaydı (keşke).. Yahut sarp bir kaleye sığmabilseydim" dediğini haber verişi, Hz. Lût'un bu sefil kimselerin, misafirleri hususunda utanç veren, rezil-rüsvaylığa sebeb olan böyle bir işe cüret etmeleri sebebiyle, son derece sıkıntı ve hüzün içinde olduğuna delâlet etmektedir. İşte melekler onun bu durumunu görünce, ona birçok müjdeler verdiler:

a) Onlar Allah'ın elçileri idiler.
b) Kâfirler, düşündükleri şeyi yapamayacaklardı.
c) Allah Teâlâ o kâfirleri helak edecekti.
d) Allah Teâlâ, Lût'u, ailesiyle birlikte bu azaptan kurtaracaktı.
e) Onun sağlam sığınağı ve yegâne yardımcısı Hak Teâlâ idi. İşte ona verilen bu müjdeler tahakkuk etmişti. Rivayet edildiğine göre, Cebrail (a.s), Lût (a.s)'a "Kavmin sana hiçbir zarar veremez. Binâenaleyh (korkma), kapıyı aç" der. Onlar içeri girince, Cebrail (a.s) kanadı ile onların yüzüne vurur, gözlerini sıvazlar ve kör eder. Bunun üzerine de onlar yollarını bulamaz bir hale gelirler ve evlerine varamazlar.

İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun ki onlar (Lût'un) misafirlerine kötülük yapmayı kastetmişlerdi.

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/84-85

Biz de gözlerini silme kör ediverdik" (Kamer, 37) ayetinin ifâde ettiği budur. Ayetteki, cümlesi, "sana hiçbir kötülük ve nahoşluk yapamazlar. Çünkü biz, o fiilleri ile kendileri arasına gireriz (mani oluruz)" manasındadır. 222[222]

Hz. Lût'a Geceleyin Çıkış Emri

Allah Teâlâ daha sonra, "Gece ailenle yürü" buyurmuştur. Nâfi ve İbn Kesîr bunu, vasıl hemzesiyle, şeklinde, diğer kıraat âlimleri de, hemze-i kat' ile şeklinde okumuşlardır ki, ikisi de aynı manaya gelir. Arapça'da aynı manada olmak üzere, (gece yürüdüm) denilir. Nitekim şâir Hassan b. Sabit (r.a) de şöyle demiştir:

"Sen ona gece gitmemiş olduğun halde, o (sevgili) sana geceleyin geldi'.'

Binâenaleyh bu fiil (Kur'ân'da) her iki lügat (şekil) ile de gelmiş (kullanılmıştır). Bunu hemze-i kat1 ile okuyanın delili, Cenâb-ı Hakk'ın (isra, i) ayetidir. Yine bunu hemze-i vasıl ile okuyanın delili de {Fecr. 4) ayetidir. masdarı da, gece yürümek manasındadır. Birisi gece yürüdüğü, yolculuk yaptığı zaman, denilir. Yine birisi, birisini gece yürüttüğü zaman, denilir. tabiri de, gecenin bir kısmı; bir parçası manasınadır. Bu, "kıt'a" kelimesi gibidir. Bu söz ile melekler, "sizler sabah vakti gelecek olan o azabın çatmasından önce, acele edip çıkınız" manasını kasd-etmişlerdir. Nafîb. el-Ezrâk Abdullah b. Abbas (r.a)'a: "Bana, Kur'ân'daki tabiri hakkında ne dersin?" dediği zaman, İbn Abbas: "O, gecenin son parçası olup, seher vaktidir" demiştir. Katâde buna: "Gecenin bir parçasından sonra..." manası verirken; bazıları da bunun, "Gecenin yarısı" olduğunu, çünkü Lût (a.s)'un gecenin tam yarısında yola çıktığını söylemişlerdir.

Sonra "İçinizden hiçbiri geri dönüp bakmasın " buyrulmuştur. Bu, Lût (a.s) İle birlikte olanları geriye dönmekten nehyetmek içindir. "İltifat", insanın arkasına dönüp bakmasıdır. Görünen odur ki bundan maksad şudur: Onların, memleketlerinde malları, mülkleri, kumaşları ve dostları vardı. İşte bundan dolayı melekler onlara, vakti gelince çıkmalarını, bütün bu şeyleri terkedip, kesinlikle onlara dönüp bakmamalarını emretmişlerdir. Bundan maksad ise, onların kalelerinin o şeylerle olan ilgisini kesmek idi. Bu kelime ile "yüz çevirip gitme" manası da kastedilmiş olabilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar dediler ki: "Bizi (...) döndermek, yani çevirmek için mi bize geldin?.." (Yûnus. 78) ayeti de bu manadadır. Bu takdire göre, "İçinizden hiç biri iltifat etmesin" ayetinden maksad, onları geride kalmaktan nehyetmektir.

Daha sonra, "Yalnız kan müstesna.." buyrulmuştur. İbn Kesir ve Ebu Amr, bunu ref ile ' Y şeklinde; diğer kıraat imamları da nasb ile, şeklinde okumuşlardır. Vahidî (bu hususta) şunu demiştir: "Bunu nasb ile okuyan, -ki mana itibariyle muhtar olan kıraat budur- kelimeyi "Karın hâriç, aileni geceleyin alıp götür" manasında olmak üzere, "ehl" kelimesinden müstesna saymışlardır. Bu kıraatin doğru olduğuna şehâdet eden bir husus da, Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatında bunun şeklinde okunup, ifâdesinin burada bulunmamasıdır. Bu kelimeyi ref ile okuyanlara göre kelamın takdiri, "Karın müstesna, içinizden hiçbiri geri dönmesin" şeklindedir." Buna göre şayet: "Bu okuyuş şekli, Lût'un karısına, arkasını dönmesinin emredilmiş olmasını gerektirir. Çünkü bir kimse: "Zeyd hariç, içinizden hiçbiri ayağa kalkmasın" dediği zaman, bu "Zeyd ayağa kalksın" manasında bir emir olmuş olur" denilir ise, buna karşı Ebu Bekir el-Enbârî de şöyle diyerek cevap verir: "Ayetteki illâ (müstesna) lafzı, istisna-ı munkatîdır. Buna göre ayetin manası: "Sizden hiç kimse arkasına dönmesin. Fakat karın arkasına dönecek ve kavminin başına gelecek azap, onu da çarpacaktır" şeklindedir. Bu istisna, böyle istisnâ-ı munkatî olduğu zaman, onun arkasına dönmesi bir günah olmuş olur. Zikrettiğimiz bu mana, Katâde'den rivayet edilen şu haber ile de kuvvet kazanır: Katâde, köyden ilk çıktıklarında Hz. Lût'un karısının, beraberinde olduğunu, ama o azabın seslerini duyunca arkasına dönerek: "Vah milletim" dediğini, bunun üzerine ona bir taşın isabet edip, onu öldürdüğünü söylemiştir.

Bil ki bu kelimeyi merfû olarak okumak daha kuvvetlidir. Çünkü bunu nasb ile okumak, Lût

---

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/85-86

(a.s)'un karısının, ehl-ü iyâli içinde çıktığını ifâde etmez. Fakat bu durumda istisna, "ehl" kelimesinden olmuş olur. Buna göre sanki Hak Teâlâ Lût (a.s)'a, ehl-ü iyâli ile beraber çıkmasını, bu hanımını terketmesini emretmiştir. Çünkü o, helak olanlarla birlikte helak olacaktır. Bu kelimeyi nasb ite okumak ise, bir başka bakımdan, daha kuvvetlidir. Çünkü bu kelime mansûb olarak okunduğu zaman, istisna, istisna-ı muttasıl olmakta; merfû okunduğunda ise, istisna-ı munkatî olmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak o meleklerin, diğer günahkârlara isabet edecek olan şeyin onun başına da geleceğini söylediklerini bildirmiştir. Bundan maksad o günahkârlara isabet edecek olan azabın, Lût'un karısına da isabet edeceğidir.

Daha sonra melekler "Onlara vadolunan (helak) zamanı, sabahtır" demişlerdir. Rivayet edildiğine göre onlar, bunu dedikleri zaman, Lût (a.s): "Ben, bundan daha erken, hatta hemen çıkmak istiyorum" deyince, melekler, "Sabah vakti yakın değil mi?" demişlerdir. Müfessirler, Lût (a.s)'un, bu sözü duyunca, ailesi ile birlikte geceleyin yola çıktığını söylemişlerdir. 223[223]

Emr Kelimesinin Manası

"Emrimiz geldiği zaman o memleketin üstünü altına getirdik ve tepelerine, balçıktan pişirilmiş, istif edilmiş taşlar yağdırdık ki onlar, Rabbinin katında hep damgalanmalardı. Onlar zalimlerden uzak değildir" (Hüd, 82-83).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 224[224]

Birinci Mesele

Ayetteki "emr" kelimesi ile ilgili birkaç izah vardır;

1) Bununla, nehyin (yasaklanmanın) zıddı olan "emretme" kastedilmiştir. Bunun böyle olduğuna şunlar da delalet eder:

a) Müşterekliği defetmek için, "emir" kelimesi bu manada hakikat, bunun dışındaki manalarda mecazdır.

b) Ayetteki "emr" sözünü azab manasına almak mümkün değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Emrimiz geldiği zaman, o memleketin üstünü altına getirdik" buyurmuştur ki bu alt-üst etme işinin kendisi zaten azabtır. Binâenaleyh ayet, emrin şart, azabın da ceza (netice) olduğuna delâlet etmektedir. Şart ise neticeden başka birşeydir. Şu halde ayetteki "emr", azab manasına değildir. Böyle söyleyen herkes, ayetteki "emr"in, "nehy"in zıddı olan "emir" olduğunu söylemiştir.

c) Allah Teâlâ bundan önce, "(O melekler): "Çünkü biz Lût kavmine gönderildik" dediler"(hm, 70) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifâde, o meleklerin Lût Kavmi'ne gidip, onlara azab etmek için Allah Teâlâ tarafından görevlendirilmiş olduklarına delâlet eder. Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: "Allah Teâlâ, bir grup meleklerine, o şehirleri beffı bir zamanda harap efmeferrnı emretmiştir ve vakti gelince onlar, bu emri yerine getirmişlerdir. Şu halde ayetteki, "Emrimiz geldiği zaman.." sözü, meleklere yüklenen o göreve bir işaret olmuş olur.

Eğer, "Şayet durum böyle olsaydı, o zaman "Bizim emrimiz gelince, o melekler o şehirlerin altını üstüne getirdiler" denilmesi gerekirdi. Çünkü bu fi\\, memur (emredilen) meleklerden meydana gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Görüşümüze göre, böyle söylenilmesi gerekmez. Çünkü biz ehl-i sünnete göre, kulların fiili de,

Allah'ın fiilidir, yani Allah tarafından yaratılır. Hem sonra onlardan sâdır olan bu fiil, Allah'ın emri ve kudreti ile tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh bu fiilin, Allah'a isnad edilmesi tuhaf sayılmaz. Çünkü fiilin, bizzat onu yapana izafe edilmesi makul olduğu gibi, sebeb olana isnad edilmesi de güzel ve yerinde olur.

223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/86-87

224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/88

2) Bu "emr" ile, Hak Teâlâ'nın, "Birşeyin olmasını dilediğimiz zaman, sözümüz ona ancak dememizden ibarettir. O da derhal oluverir"(Nam, 40) ayetinin ifade ettiği husus kastedilmiştir. Bu "emr"in ne olduğunun izahı daha önce geçmişti.
3) Bu "emir" lafzı ile, "azab" manası kastedilmiştir. Böyle olması halinde ayette, şu şekilde bir takdir yapma ihtiyacı hissederiz: "Azabımızın zamanı gelince, o memleketin üstünü altına getirdik." 225[225]

İkinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ bu, ayette bahsedilen azabı, şu iki sıfat ile nitelemiştir
Birincisi, ayetteki "O memleketin üstünü altına getirdik"tabiridir. Rivayet olunduğuna göre, Cebrail (a.s), bir
Kanadını Lût kavminin yaşadığı şehirlerin altına soktu, onları kökünden söküp, gök ehlinin, onların eşeklerinin anırmasını, köpeklerinin havlamasını ve horozlarının ötmesini işitecekleri kadar bir yüksekliğe kaldırdı. Buna rağmen hiçbir testileri ve kapları ters çevrilip dökülmedi. Sonra onların hepsini birden aynı anda altını üstüne çevirip yere çaldı.
Bil ki bu iş, şu iki bakımdan kesin bir mucizedir:
a) Yeri söküp, en yakın birinci kat semâya kadar kaldırmak, görülmemiş bir iştir.
b) Lût kavmi'nin beldelerinin etrafındaki diğer beldeler hiç hareket etmeksizin, bunlara yakın olmalarına rağmen, azab Lût (a.s) ve ehline ulaşmaksızın, onları çok yüksek bir mesafeden yere çalmak da kesin bir mucizedir. 226[226]

Siccîl Nedir?

İkincisi, ayetteki "Tepelerine, balçıktan pişirilmiş, istif edilmiş taşlar yağdırdık" ifadesidir. Alimler, "Siccîl" hususunda, şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:
1) Bu kelime, Arapçalaşmış Farsça bir kelimedir. Aslı "Seng-i kil" "(kil toprak, taş)" şeklindedir. Yine bu, son derece sert olarak, taş ve çamurdan mürekkeb bir şeydir. Ezherî şöyle der: "Araplar onu Araplaştırınca Arapça bir kelime olmuştur. Araplar, "Dîvan, dîbâç, istebrâk" gibi nice kelimeleri Arapçalaştırmalardır.
2) Siccîl, "büyük kova" manasına olan, "seci" kelimesindendir ve "Kova gibi, büyük taşlar" demektir.
3) Siccîl, sert taş demektir.
4) Bu kelime, "Onların üzerine salıverilmiş" manasınadır. Kelime, birşeyi salıverdiğinde kullandığın, isb^ı filinden, "fi'îl" sîğasında bir isimdir.
5) Bu, "Onu verdim, bağışladım " manasında olan İsbv-ı deyiminden alınmış olup, manası "Akıtma, dökme bakımından, tıpkı bir bağışın dökülmesi gibi olan" şeklindedir. O taşların üzerine, azaba uğrayacak olanların isimlerinin "tescil" edilmiş (yazılmış) olduğu da söylenmiştir.
6) Bu kelime, "büyük defter" demek olan "siccil"den otup, manası, "ezelde yazılmış, yani Allah tarafından onlar için ezelde takdir edilmiş olan azab" şeklindedir. Bu takdire göre "slccil", "büyük kova" demek olan seci kelimesindendir. Çünkü bu defter de, (bu kovanın çok su alışı gibi) birçok hükmü ihtiva etmektedir. Bu kelimenin, "iftihar etmek, böbürlenmek" manasına olan, "müsâcele" masdanndan olduğu da söylenmiştir.
7) Slccil'in aslı "siccin (cehennem)dir. Bundaki "nün" harfi lâm'a çevrilmiştir.
8) Bu, "En yakın semâ" manasınadır. Buna "siccfl" denilmiştir. Bu görüş, Ebu Zeyd'den rivayet edilmiştir.
9) Slccil, çamur demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Balçıktan (çamurdan) olan taş" buyurmuştur. Bu, İkrime ve Katade'nin görüşüdür. Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Taşın aslı da çamurdur.

---

[225] 225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/88-89
[226] 226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/89

Fakat o, aradan geçen uzun zaman ile sertleşmiş, taşlaşmıştır."
10) Siccil, taş yeri demektir. Bu da, belli bir dağdır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu manada, 'İçinde dolu (buz) bulunan dağ..."(Nor,43) buyurmuştur. 227[227]

Atılan Taşların Özellikleri

Bil ki Allah Teâlâ, bahsedilen bu taşları birkaç sıfatla nitelemiştir:
Birinci Sıfat: Onların Siccil'den oluşudur ki bunun izahı geçti.
İkinci Sıfat: "Mandûd'dur. Vahidî, "Bu kelime, masdarından ism-i mef'ul'dür. Jûrf ise, bir şeyi bir şeyin üzerine koymak, istif etmek demektir" demiştir. Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır;
1) O taşlar, gökten inerken bir biri üzerine iniyordu. Binâenaleyh bu kelime, bu hususu iyice ifade etmek için getirilmiştir.
2) O taşların her birinde üstüste konulmuş ve top haline getirilmiş küçük taşlar vardı.
3) Allah Teâlâ, bu taşları madenlerinde öyle yaratmış, üst üste koymuş ve zalimleri im/âk etmek için onları hazırlamıştır.
Bil ki ayetteki mandûd kelimesi, "siccil"in sıfatıdır.
Üçüncü Sıfat, "müsevveme" kelimesidir. Bu da o taşların sıfatı olup, "atametlendirilmiş, belirlenmiş, işaretlenmiş" manasındadır. Bununla ilgili izah, (aı-i imrân, 14) kelimesinin tefsirinde geçmişti. Alimler, bu alametlendirmenin -e şekilde olduğu hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:
1) Hasan el Basrî ve Süddi: "O taşların üzerinde mühüre benzeyen işaretler •ardı" demişlerdir.
2) İbn Salih: "O taşlardan Ümm-i Hânî'nin evinde gördüm. Onların üzerinde göz boncuğu şeklinde kırmızı çizgiler vardı" demiştir.
3) İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Onların üzerinde, yeryüzü taşlarına benzemeyen bir alamet vardı ve o alamet, Allah Teâlâ'ntn bunları ancak o azab için yarattığını gösteriyordu."
4) Rebî: "O taşların herbirinin üzerinde, kendisine atıldığı şahsın adı yazılı idi"
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Rabbinin katında" yani, "Allah'tan başka iminde hiç kimsenin tasarruf edemediği, harcayamayacağı hazinelerinde.."buyurmuştur,
Cenâb-ı Allah sonra da, "Onlar zâlimlerden uzak değildir" buyumuştur, Allah Teâlâ, "zalimler" tabiri ile, Mekke kâfirlerini kastetmiş olup, hmnla o taşları, o kâfirlere de atabileceği ima edilmiştir. Enes (r.a)'in şöyle dediği ayet edilmiştir: "Allah'ın Resulü bunu, Cebrail (a.s)'e sordu da, Cebrail: "Yani *Senin ümmetinin zâlimleri" demektir. Onlardan hiçbir zâlim yoktur ki bu taşlar anbean onların üzerine düşmesin" demiştir." Ayetteki hiye (onlar) zamirinin, Lût jn kavminin- beldeleri manasına olduğu da söylenmiştir. Buna göre, "Bu hadisenin cereyan ettiği o beldeler, Mekke kâfirlerinden uzak bir yerde değildir" danilmiş olur Çünkü o beldeler, Şam mıntıkasında olup, Mekke'ye yakın idiler. 228[228]

Altıncı Kıssa: Medyen Kavmi'nin Kıssası

"Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'ı gönderdik. O dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi gerçekten bir hayır içinde görüyorum. Şüphesiz ki ben, bir gün hepinizi çepeçevre kuşatacak olan bir azabtan korkmaktayım. Ey kavmim, ölçüde ve tartıda adaleti yerine getirin, insanların eşyasını eksiltmeyin. Yeryüzünde fesadcılar olarak fenalık yapmayın. Eğer mü'min kimseler iseniz, Allah'ın bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır. (Bununla beraber), ben sizin üzerinizde bir bekçi de değilim" (Hüd, 84-86).
Bil ki bu, Hûd Sûresi'nde zikredilen kıssaların altıncısıdır. Bil ki Medyen, İbrahim (a.s)'in

---

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/89-90
228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/90-91

oğullarından birinin ismidir. Sonra bu kelime, onun kabilesinin ismi olmuştur. Müfessirlerden çoğu, "Medyen"in, Medyen b. İbrahim (a.s)'in inşâ ettiği bir şehrin adı olduğu görüşüne sahip olmuşlardır. Buna göre ayetin manası: "Biz Medyen ahâlisine de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik" şeklindedir. Binâenaleyh ayette mahzûf bir "ahâlisine" lafzı vardır.

Bil ki biz, peygamberlerin, işin başında önce kavimlerini tevhide (Allah'ın birliğine inanmaya) davet ile başladıklarını beyân etmiştik. İşte bundan dolayı Şuayb (a.s), "Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur" demiştir. Peygamberler, tevhide davetten sonra, ehemmiyet sırasına göre diğer işlere başlarlar. Medyen ahâlisi içinde eksik Ölçüp tartma alışkanlık haline gelmiş birşey olduğu için, Şuayb (a.s) onları "ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın" diyerek, bu alışkanlığı ve âdeti bırakmaya çağırmıştır. Naks (eksiltmek) tabiri ile ilgiti iki izah vardır:

1) Bu ölçüp tartma onlar taralından olup, onların eksik ölçmeleridir..

2) Bu ölçüp tartmanın onlar için yapılıp, onların gerekenden fazla almalarıdır.

Burada, "başkasının hakkını eksiltme" manasına gelir. Her iki şekilde de, başkasının hakkını eksiltme meydana gelmiş olur.

Sonra Şuayb (a.s), "Ben sizi gerçekten bir hayır içinde görüyorum* demiştir. Bunun iki şekilde izahı yapılabilir:

a) O onları, eğer tevbe etmezlerse, fiatın yükselip, nimetin ellerinden gitmesi sonucunda sakındırmıştt. O sanki şöyle demişti: "Bu eksik ölçüp tartmayı bırakın. Aksi halde Cenâb-ı Hak, sizin elinizde bulunan mal ve rahatı giderir."

b) Bunun takdiri şöyte de olabilir: "Allah Teâlâ, size çok mallar, hayırlar, kolaylıklar ve genişlikler vermiştir. Şu halde böyle eksik tartmaya ihtiyacınız yoktur."

Sonra "Şüphesiz ki ben, birgün hepinizi çepeçevre kuşatacak olan bir azaptan korkmaktayım" demiştir. Ayetle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: İbn Abbas (r.a), şöyle demiştir: "Korkuyorum, yani, "Bir gün hepinizi çepeçevre kuşatacak bir azabın geleceğini biliyorum..." demektir." Diğer -ı jfessirler ise, hayır bundan murat, bizzat korkudur. Çünkü onların bu işi, başlarına r r azâb geleceği korkusuyla bırakmaları caizdir. Bu korkutma bulunduğuna göre, bunun neticesi bir ilim değil, zandır" demişlerdir.

İkinci Bahis: Allah Teâlâ onları, içinden hiç kimsenin çıkamayacağı bir biçimde «uşatacak bir azab ile korkutup tehdit etmiştir. Ayetteki "muhit" kelimesi, görünüşte, yevm kelimesinin sıfatıdır. Mana bakımından ise, azab kelimesinin sıfatıdır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu çetin bir gündür" (h<w. 77) ayetinde olduğu gibi meşhur bir mecazdır.

Üçüncü Bahis: Müfessirler bu "azab" ile neyin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları: "Bu, Kıyamet gününün azabıdır; çünkü azabın, azabı hak etmiş olanları kuşatması için tesbit edilmiş olan gün, budur" demişlerdir. Bazıları: "Hayır, Duna hem dünya, hem de ahiret azabı dahildir" demişlerdir Bazıları da: "Aksine Dundan maksat diğer peygamberlerin kavimlerinin de başına geldiği gibi, dünyada köklerinin kazınması azabıdır" demişlerdir. Doğruya en yakın olan, bu azaba, bütün azabların dahil olmasıdır. Azabın onları kuşatması, bir dairenin, içinde bulunan şeyi ihata edip çepeçevre sarması gibidir. Binâenaleyh, azâb onlara, her yönden gelecektir. Bu, iyice tehdit etmek manasını ifâde etmektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "(Nihayet) onun bütün serveti istilaya uğratıldı; (kuşatıldı)"(Kehf,42) ayetinde olduğu gibidir.

Şuayb (a.s) sonra şöyle demiştir: "Ey kavmim, Ölçüde ve tartıda adaleti yerine getirin. 229[229]

Ayetteki Tekrarların İzahı

Buna göre eğer, "Bu ayette, üç bakımdan tekrar meydana gelmiştir. Çünkü O önce "Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın " demiştir. Sonra, "Ölçüde ve tartıda adaleti yerine getitin" demiştir. Bu, birinci sözün aynısıdır. Daha sonra da, "insanların eşyasını eksiltmeyin" demiştir. Öyleyse, bu tekrardaki hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki:

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/92-93

Bunun birkaç izah şekli vardır:

Birinci İzah: Onun kavmi, bu işte ısrar etmekteydiler. Bundan dolayı O, eksik ölçü ve tartıdan men etmek hususunda, iyice açıklamada bulunup bu men'ini tekid etmek ihtiyacını duymuştur. Tekrar ise, tekidi, o meseleye gösterilen önem ve ihtimamın fazlalığını gösterir.

İkinci İzah: "Ölçüyü ve tartıyı' eksik tutmayın" tabiri, eksik nehyetmektir. "Ölçüde ve tartıda adaleti yerine getirin" adaleti tam olarak yerine getirmeyi emretmektir. Bir şeyin zıddını nehyetmek, onu emretmekten farklıdır. Bir kimse çıkıp da "Bir şeyin zıddını nehyetmek, onu emretmektir. Binâenaleyh, bu bakımdan ayette bir tekrarın yapılmış olması gerekir" diyemez. Çünkü biz diyoruz ki, buna iki şekilde cevap verilebilir:

1) Allah Teâlâ, iyice tekid etmek için, bir şeyi emretmek ile onun zıddfnı nehyetmek için beraber zikretmiştir. Nitekim sen, "Akrabalarına sıla-i rahim yap, onlardan ilgini kesme" dersin. Böyle bir cem' son derece fazla olan bir tekide işaret etmektedir.

2) Şöyle diyebiliriz: "Biz, emrin, sizin söylediğiniz gibi olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü, hem bir işin eksik yapılmasının nehyedilmesi, hem de o işin aslının nehyedilmesi mümkündür. Şu halde, Cenâb-ı Hak, burada, hem eksik ölçüp tartmaktan nehyetmekte, hem de hakkın tam olarak verilmesini emretmektedir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın, muameleleri men edip alışverişi yasaklamadığına; ancak eksik ölçüp tartmayı reddettiğine delâlet eder. Bu böyledir, çünkü bir grup kimse, "Alışveriş, eksik ölçüp tartmaktan ve kimilerinin hakkını alıkoymaktan hâlî olamaz. Binaenaleyh, alışveriş külliyen haramdır" demektedir. İşte böyle bir vehmi ibtâl etmek için, Allah Teâlâ birinci ifâdede eksik ölçüp tartmayı nehyetti; ikinci ayette de, ölçüp tartmayı tam adaletle yapmayı emretti.

"İnsanlann eşyasını eksiltmeyin" şeklindeki üçüncü ifâdeye gelince, bu bir tekrar değildir. Çünkü Allah Teâlâ, önceki buyruğunda yasaklamayı, ölçüyü ve tartıyı noksanlaştırma meselesine tahsis etmiştir. Sonra Allah Teâlâ bu hükmü, bütün şeylere tamîm etmiştir. Bu izah ile, bunun bir tekrar olmayıp, aksine bu ifâdelerin herbirinde farklı bir mananın bulunduğu ortaya çıkar.

Üçüncü İzah: Allah Teâlâ birinci ayette "ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın"; ikinci ayette ele, "ölçüde ve tartıda adaleti yerine getirin " buyurmuştur, "İfa" adaleti yerine getirmek, o işi, tam ve mükemmel bir biçimde yapmaktan ibarettir. Bu ise, ancak, hak edilenden daha fazla verdiği zaman tahakkuk eder. İşte bu manadan dolayı Allahâ şöyle demiştir: Allah Teâlâ, mesela abdestde yüzü yıkamayı emretti. Fakat, isaşm cüzlerinden birini yıkamadıkça, yüzün tamamını yıkama emri yerine gelmez, • elhasıl Cenab-ı Hak, birinci ayette, noksan ölçüp tartmayı nehyetmiş; ikinci ayette ae. iazlastyla vermeyi emretmiştir. Bu vacibin, kesin ve kati olarak yapılmış olabilmesi c* bu miktardan fazlasının verilmesi gerekir. Şu halde Cenâb-ı Hak sanki, önce rsanı, bu fazlalığın kendisinde kalması için, başkalarının mallarını eksiltmeye gayret «İnekten nehyetmiş, ikinci olarak da; mesuliyetten kesin olarak kurtulmak için, kendi hakkını azaltmaya gayret etmesini emretmiştir.

Ayetteki "bil-kıst" tabiri, "adaletle" anlamındadır. Bunun manası "Kesin olarak -esuliyetten kurtulmanın tahakkuk edeceği bir biçimde hakkı, tastamam yerine getirmeyi emretmektir." Bundan fazlasını vermeyi emretmek ise, söz konusu değildir.

Şuayb (a.s) sonra, "İnsanların eşyasını eksiltmeyin" demiştir. "Bahs" her türlü şeyden yapılan eksiltme anlamındadır. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, birinci ayet, ölçü ve tartıdan, noksan yapmayı yasaklamaya delâlet •inektedir. Bu ayet ise, her şeyde noksanlaştırmayı yasaklamaya delâlet etmektedir. 230[230]

Yeryüzünde Bozguncu Olmayın

Sonra Şuayb (a.s) "Yeryüzünde fesatçılar olarak fenalık yapmayın" demiştir.

Eğer, kelimesi de tam fesat anlamındadır. Dolayısiyle bu kelime '"yeryüzünde, fesat çıkarmayın" demek gibi olmuş olur" denilirse, biz deriz ki:

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/94-95

Bunun birkaç izahı vardır:
1) Kim, başkasına zarar verme peşinde olursa, o başkasını da, kendisine zarar «-ermesi için tahrik etmiş olur. Binâenaleyh, bu cümlenin manası, "Başkasının menfaatlerini bozmaya gayret etmeyin. Çünkü, hakikatte bu, sizin kendi maksat ve menfaatlerinizi ifsâd etmek olmuş olur" şeklindedir.
2) Bu ifâdeden maksat, "yeryüzünde dünya ve ahiret menfaatlerinizi bozucu <imseler olarak fesat çıkarmayın!" manası olabilir.
3) Bu, "Yeryüzünde, dinî menfaatlerinizi bozan kimseler olarak fesat çıkarmayın" demektir. 231[231]

Helal Kâr, Haksız Kazançtan İyidir

Sonra o, "Allah'ın bıraktığı (kâr), sizin için daha hayırlıdır"demiştir. Bu tabir, "Allah'ın takvabi" (koruması) şeklinde de okunmuştur. Bu, "Allah'ın koruması ve sizi, günahlardan alıkoyan murakabesi, sizin için daha hayırlıdır" anlamındadır. Sonra diyoruz ki, bunun manası şu şekildedir: "Allah'ın ölçüyü ve tartıyı tam yaptıktan sonra, sizler için geride bırakmış olduğu helâl kâr, noksanlaştırmaktan daha hayırlıdır. Yani Allah'ın, size geride bıraktığı helâl mal, aldatma ve eksik ölçüp tartma yoluyla meydana gelebilecek bu fazlalıktan hayırlıdır." Hasan el-Basri yani "Allah'a tâat, sizin için, bu azıcık miktardan daha hayırlıdır. Çünkü tâtin sevabı, ebedî olarak bakî kalır" demiştir. Kâtade de şöyle demiştir; "Rabbinizden alacağınız payınız sizin için daha hayırlıdır!' Ben de diyorum ki: "Bu "bakiyye"den gaye, ya dünyada, insanın elinde kalan mal veya Allah'ın vereceği mükâfaat, yahut Allah Teâla'nın ondan razı olmasıdır. Bütün bunların hepsi de eksik ölçüp tartılan miktardan daha hayırlıdır.
Elde kalan malın daha hayırlı olmasına gelince: Bu böyledir, çünkü, insanlar, bir kimsenin emin, doğru ve hainlikten uzak olduğunu bilirlerse, ona itimat ederler ve, bütün muamelelerinde, ona yönelirler. Böylece de o kimseye, bol rızık kapıları açılır. Yine insanlar, birisinin hâin ve hilekâr olduğunu bilirlerse, ondan uzaklaşır ve kesinlikle onunla bir araya gelmezler. Böylece de, onun rızık kapıları daralmış olur. Biz bu "bakiyye"ye, Allah'ın mükâfaatı anlamı verirsek, bunun daha hayırlı olacağı keyfiyeti açıktır. Çünkü, bütün dünya fani ve yok olucudur. Allah'ın sevabı ise, bakidir. Yine biz bu kelimeye, Allah'ın rızasının meydana gelmesi anlamını verirsek bunun daha hayırlı olduğu da yine meydandadır. Binâenaleyh, bu delil ile sabit olur ki, "Bekıyyetu'llâh" daha hayırlıdır.
Şuayb (a.s.) sonra "Eğer mümin kimseler iseniz" demiştir. Bunun kendileri için hayırlı olması için, imanı şart koşmuştur. Çünkü onlar sevabı ve ikâbı kabul eden mü'minler oldukları zaman, bu sevabı elde etmeye ve o ikâbtan da sakınmaya gayret etmelerinin kendileri için, o azıcık ziyâdeyi, fazlalığı elde etmeye gayret etmelerinden daha hayırlı olduğunu bilirler,
Bil ki, şarta bağlı olan bir şey, şart bulunmayınca tahakkuk etmez. Binâenaleyh bu ayeti zahiren böyle eksik ölçüp tartmaktan kaçınmayan kimsenin mü'min olamayacağına delâlet eder. 232[232]

Peygamber Halk Üzerinde Bekçi Değildir

Sonra Şuayb {a.s.), "Bununla beraber, ben sizin üzerinizdebir bekçi değilim" demiştir. Bununla ilgili iki izah bulunmaktadır:
Birincisi, bunun manasının şöyle olmasıdır: "Ben size nasihat edip, size doğruyu gösterdim. Bununla beraber, ben sizin üzerinizde bir bekçi değilim." Yani, "Benim sizi, bu çirkinliklerden alıkoyacak kudretim yok."
İkincisi: O, geçmiş olan ifadelerinde, aldatma ve eksik ölçüp tartmayla meşgul olmanın, Allah'ın verdiği nimetlerin elden çıkmasına sebebiyet vereceğine işaret etmiş ve: "Ben sizin

---

231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/95
232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/95-96

üzerinize bir bekçi değilim", yani, "Eğer siz, bu kötü işi terketmezseniz, Allah'ın nimetleri elinizden gider. Ben de o zaman onları sizin elinizde tutmaya kadir olamam" demek istemiştir.
"Dediler ki: "Ey Şuayb, atalarımızın taptığı şeylerden, yahut mallarımızda ne dilersek onu yapmamızdan vazgeçmemizi, sana namazın mı emrediyor?Aslında sen, yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın"
(Hûd, 87).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 233[233]

Birinci Mesele

Hamza, Kisaî ve Asım'ın ravisi Hafs, kelimeyi vavsız olarak, salâtüke; diğerleri ise, cemi olarak salavâtüke şeklinde okumuşlardır. 234[234]

İkinci Mesele

Bil ki, Şuayb (a.s), onlara iki şey emretmiştir. Tevhidi ve insanları aldatmaktan vazgeçmelerini. Kavmi ise, onun bu iki çeşit tâat eririni yadırgamalardır. Buna göre onların, "atalarımızın taptığı şeylerden vazgeçmemizi" cümlesi Şuayb'ın onlara tevhidi emrettiğine; "Yahut mallarımızda ne dilersek onu yapmamızdan vazgeçmemizi" cümlesi de Şuayb'ın onlara, bu aldatmayı terketmelerini emretmiş olduğuna işarettir.
Birincisine gelince, onlar bu hususta taklide tutunduklarına işaret etmişlerdir. Çünkü onlar, Peygamber (s.a.s)'in kendilerine atalarının ibadet ettikleri şeye İbadet etmeyi bırakmalarını emretmesini uzak bir şey görmüşlerdir. Yani onlar: "Biz atalarımızdan devraldığımız yolu nasıl bırakırız?" demişlerdir ki, bu sırf takliddir.
Bu, "Salât" lafzı ile ilgilidir. Bununla ilgili iki görüş vardır: 235[235]

Salat Kelimesinin Manası ve Namazın Münkeri Önlemesi

a) Bundan maksad Hz. Şuayb'ın dini ve imanıdır. Zira namaz, dinin şiarını gösterir. Böylece onlar namazı dinden kinaye olarak zikretmişlerdir. Yahut da şöyle deriz: Namaz, asıl olarak ittiba edip, uymak manasınadır. Musalli'nin (namaz kılanın), "önde koşan atı takip eden at" manasından alınmış olması da bunu gösterir. Çünkü o atın başı, öndeki atın iki "salv"i hizasındadtr. İki "salv" de, atın iki uyluğudur. Bu kelime ile "Bunu sana dinin mi emrediyor?" manası kastedilmiştir.
b) Bununla bildiğimiz o hususî ibadet yani namaz kasd edil m iştir. Rivayet edildiğine göre Şuayb (a.s) çokça namaz kılardı. Kavmi, onu namaz kılarken gördüğünde, birbirlerine kaş göz işareti yapıp onunla eğlenir ve gülüşürlerdi. Dolayısiyle, onlar: "Bunu sana namazın mı emrediyor" diyerek onunla alay etmek istemişlerdi. Bu tıpkı, bir kitap okuyan, sonra da saçma sapan konuşan bir bunağı görüp de, alay ve istihza ederek, ona: "Bu senin okuduğun o kitaplardan mı mülhem!" demen gibidir. İşte burada da böyledir. Buna göre eğer, "Ayetin takdiri "Namazın mı sana, mallarımız hakkında dilediğimizi yapmamızı emrediyor?" şeklindedir. Onlar ise bu sözü, yadırgama manasında söylemişlerdir. Halbuki onlar, mallan hakkında kendilerinin diledikleri yapmalarını yadırgamıyorlardı. Şu halde bu nasıl izah edilir?udenilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Kelamın takdiri "senin namazın sana, atalarımızın ibadet ettiği şeyi bırakmamızı ve mallarımız hususunda istediğimizi yapmamamızı mı emrediyor" şeklindedir. Buna göre ayetteki "yapmamızı" ifâdesi "taptığı şeyler" kelimesinin başındaki mâ edatına atfedilmiş olur.
b) Bu bizzat namazın emredici ve yasaklayıcı kabul edilmesidir. Buna göre ayetin manası,

---

[233] 233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/96-97
[234] 234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/97
[235] 235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/97

"senin namazın sana, bizim putlara tapmamamızı emredip ve mallarımız hakkında istediğimizi yapmamızı mı nehyediyor" şeklindedir. İbn Ebi Able, ayette her iki fiili de muhatab sigasıyla "yapmanı" ve dilediğini" şeklinde okumuştur. Bu da Hz. Şuayb'ın onlara, eksik ölçüp tartmayı bırakmalarım, az ama helal kazanç ile yetinmelerini emretmesi ve az helalin, çok haramaan hayırlı olduğunu bildirmesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların "Aslında sen, muhakkak ki yumuşak huylu ve akh başında bir adamsın" dediklerini nakletmiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

Birinci izah: Bu, "sefih (akılsız) ve câhil olan sensin sen" demektir. Fakat onlar, istihza ve alay etmek için, lafı tersinden söylemişlerdir. Nitekim cimri ve hasis kimseye, "Hatem-i Taî. seni görseydi, sana secde ederdi" denilmesi de bunun gibidir.

İkinci İzah: bunun manası, "Sen, kendince ve taraftarlarınca halim ve aklı başında bir adam olarak niteleniyorsun" şeklindedir.

Üçüncü İzah: Hz. Şuayb (a.s.), onlar nezdinde de hatim ve reşîd (aklı başında) olarak meşhur idi. Fakat O, onlara atalarının dinini bırakmalarını emredince, onlar ona, "sen bu hususta yolu belli, halim ve akıı başında bir kimsesin, Nasıl oluyor da bizi, atalarımızı üzerinde bulduğumuz dinden nehyediyorsun?" dediler. Bu sözden naksad, böylesi bir işin, halim ve aklı başında bir kimseden çıkmasının pek tuhaf görüldüğünü ifâde etmektir. Bu izah, yapılan izahların en doğrusudur. 236[236]

Hz. Şuayb'ın Onlara Cevabı

"Ey kavmim, dedi, ya ben Rabbimden (gelen) apaçık bir burhan üzerinde isem ve O, bana katından güzel bir rızık ihsan etmiş ise, buna ne dersiniz? Size yasak etmeme rağmen, size muhalefet etmek istemiyorum. Ben gücümün yettiği kadarı ile ıslahtan başka birşey istemiyorum. Muvaffak olmam da ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben yalnız O'na tevekkül eder ve yalnız O'na yönelirim. Ey kavmim, bana düşmanlığınız, Nûh kavminin, ya Hûd kavminin, yahut Salih kavminin başlarına gelenler türünden, size bir musibet getirmesin. Lût kavmi de sizden uzak değil. Rabbinize istiğfar edin ve tevbe edin. Çünkü Rabbim rahim ve vedüddur" (Hûd, 66-90).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 237[237]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâla, onların sözlerine karşı Şuayıb (a.s.)'in, ne cevap verdiğini nakletmiştir: Birinci olarak o,"Ey kavmim, ya ben Rabbimden (gelen) apaçık bir burhan üzerinde isem ve O, bana katından güze! bir nzık ihsan etmiş ise" demiştir. Bu sözle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Onun "Ya ben Rabbimden gelen apaçık bir burhan üzerinde isem" sözü, Allah'ın kendisine verdiği ilim, hidayet, din ve peygaberliğe; "Ve O, bana katından güze] bir nzık ihsan etmiş ise" sözü de, Allah Teâlâ'nın ona vermiş olduğu helâl mala işarettir. Çünkü rivayet olunduğuna göre Hz. Şuayb'in çok malı vardı.

Bil ki ayetteki in şart edatının cevabı mahzûf olup, takdiri şöyledir: "Allah bana, açık burhan gibi bütün manevî mutlulukları ve mal ve güzel nzık gibi bütün maddi (dünyevi) mutlulukları nasib edince, benim bu büyük lütufları karşısında, O'nun vahyine hainlik edip, emir ve yasaklarına muhalefet etmem uygun olur mu?" Bu cevap, önceki ifâdeler ile son derece uyumludur. Çünkü onlar ona, "Sen halim ve aklı başında bir adamsın, o halde bu hilm ve rüşdüne rağmen, bizi atalarımızın dininden çevirmeye uğraşman uygun düşüyor mu" demişlerdi. Buna karşı Şuayb (a.s.) da sanki onlara şöyle demiştir: "Bunu yapıyorum, çünkü Allah'ın bende çok nimeti vardır. Bana bu tebliği ve peygamberliği, O emretmiştir. Şu halde Allah'ın bunca nimetlerine rağmen, O'nun emir ve mükellefiyetlerine muhalefet etmem hiç

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/98-99

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/99

münasip olur mu?"
2) Bunun manası şudur: Hz. Şuayb (a.s.) onlara sanki şöyle demiştir:
"Allah'dan başkasına ibadet etmek ve eksik ölçüp tartmak, bana göre kötü t:-iş olup, ben de sizin işlerinizi düzeltmeyi isteyen ve Allah'ın verdiği azıklardan ötürü, mallarınıza hiç ihtiyacı olmayan bir kimse olunca, bütün bunlara rağmen, Allah'ın vahyine ye hükümlerine hainlik etmem nasıl doğru olur?"
3) O, "Ya benim yanımda bir beyyine, yani bir mucize varsa ve Cenâb-ı Hak da bana güzel bir nzık vermişse" demiş ve bununla onlardan bir ücret ve karşiliK istemediğini kasdetmiştir. İşte diğer peygamberlerin de, "Sizden buna karşı hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükafaatım âlemlerin Rabbinden başkasına âit deöildir" (Şuara, 127) demeleri de bu manadadır. 238[238]

İkinci Mesele

Onun, "ve O bana katından güzel birrızık ihsan etmiş ise" sözü, rızkın ancak Allah katından ve O'nun yardımı ile olup kulun kesbinin bunda bir tesiri olmadığına delâlet eder.
Bunda, aziz kılmanın ve zelil etmenin Allah'dan olduğuna bir işaret vardır. "Herşey Allah'dan olduğuna göre, ne sizin muhalefetinize aldırıyorum, ne de muvafakat etmenize seviniyorum. Allah'ın dinini yerleştirmek ve kanunlarını açıklamak için çalışıyorum." 239[239]

İrşadda Söylediğini Uygulamanın Önemi

Şuayb (a.s.) ikinci cevap olarak, yasak etmeme rağmen, size muhalefet etmek istemiyorum" demiştir. Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Arapçada, bir kimse bir yere yönelip, bir başkası da oradan döndüğündebirisi oradan dönerken, sen oraya yöneldiğinde il denilir. Yine sudan dönen bir adam seninle karşılaşır ve arkadaşını sorarsa, "O suya gitti, ben de oradan dönüyorum" manasını kastederek dersin. İşte ayetteki buyruğu da bu manadadır. Yani "Şayet ben, sizi nehyettiğim arzularımıza sizden önce koşarsam, o zaman siz değil, ben kendi bildiğime gitmiş olurum" demektir. Ayetle ilgili lugavi açıklama Sundan ibarettir. Bu hususta sözün özü şudur: Şuayb (a.s.)'ın kavmi, O'nun halim ve aklı başında bir kimse olduğunu kabul etmişlerdir. Bu da, onun aklının tanrılığına delâlet eder. Aklın mükemmelliği, sahibini en doğru ve en uygun yolu tercihe sevkeder. Buna göre sanki Şuayb (a.s.) kavmine, "Siz benim aklımın mükemmel olduğunu kabul ettiğinize göre, aklımın kendim için tercih edeceğinin mutlaka en doğru ve en uygun yol olduğunu biliniz. Allah'ın birliğine davet ve eksik ölçüp noksan ttrtmayı bırakmanın neticesi şu iki şeye varır: Allah'ın emrine saygı ve mahlukata şefkat. Ben, işte bu iki şeye devam ediyor ve onları hiçbir şekilde katiyyen brakmıyorum. Binâenaleyh siz benim hiimimi ve rüşdümü (aklımı) kabul edip, benim bu yolu terketmediğimi gördüğünüze göre, bunun en hayırlı yol ve dinlerin-şeriatların en kıymetlisi olduğunu biliniz" demek istemiştir.
Şuayb (a.s) üçüncü cevap olarak, "Ben gücümün ;: kadarı ile ıslah'dan başka birşey istemiyorum" demiştir. Bu, "Ben, ancak va"z-u nasihatımla sizi ıslah etmeyi istiyorum" demektir.
Ayetteki (gücümün yettiği) ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu, zarftır. Buna göre kelâmın takdiri "Islah etmeye gücüm yettiği ve buna ~Kan bulduğum müddetçe, bu husustaki gayretimi esirgemeyeceğim" şeklindedir.
2) Bu ifade, ' ıslâh" kelimesinden bedeldir, yani "gücümün yettiği kadar ıslah" söylemektir.
3) Bu, mef'ul-ü tehdir. Yani, "Ben ancak ıslah yapabildiğim müddetçe, ıslahı istiyorum" demektir. Bil ki bu sözün maksadı şudur: Şuayb (a.s.)'m kavmi, onun halim «•e aklı bacında birisi olduğunu kabul etmişlerdi. O, insanlar arasında bu sıfatla meşhur olduğu ivm, bunu

---

238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/100
239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/100

kabul etmişlerdi. Dolayısıyla Şuayb (a.s) onlara sanki şöyle demek istemiştir: "Sizler benim ıslaha ve fesad ile düşmanlığı gidermeye çalıştığımı kabul ediyorsunuz. Öyleyse ben size tevhidi ve insanlara eziyeti bırakmayı emrettiğime

göre, bunun, hak bir din olduğunu ve böyle davranmaktan maksadımın aranıza düşmanlık sokup fitne çıkarmak olmadığını da bilin. Çünkü siz, benim böyle şeylere kızdığımı ve gücümün yettiğince sulhu-salâhı gerektiren şeylere çabaladığımı biliyorsunuz. İşte bu, tebliğ ve İnzârdır. Fakat sizleri îaata mecbur etmeye benim gücüm yetmez." 240[240]

Tevfik Yalnız Allah'dandır

Daha sonra Şuayb (a.s.) "Muvaffak olmam da ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben yalnız O'na tevekkül eder ve yalnız O'na yönelirim" diyerek bu hususu te'kid etmiş ve bütün sâlih amelleri infaz etme hususunda, Allah'ın tevfik ve hidayetine tevekkül ve itimâd ettiğini beyan buyurmuştur.

Bil ki O'nun, "Yalnız O'na tevekkül ederim" sözü mahzâ tevhide işarettir. Çünkü O'nun bu sözü hasr (sadece) manasını ifâde eder. İnsanın, Allah'dan başka hiç kimseye tevekkül etmemesi gerekir. Hak Teâlâ'nın dışında kaian herşey, zatı gereği mümkün ve fânî iken, sırf Allah'ın yaratması ve tekvini olarak meydana gelmiş iken, nasii Allah'dan başkasına tevekkül edilebilir? Durum böyle olunca, ancak Allah'a tevekkül edilir. Mebde' (başlangıç, yaratılış) bilgisinin en büyük mertebesi işte bu bahsettiğimiz şeydir.

Şuayb (a.s.)'ın "Yalnız O'na yönelirim" sözüne gelince; bu da me'âd (âhiret) bilgisine bir işaret otup, "hasr" ifade eder. Çünkü bu söz, insanların Allah'dan başka dönecekleri, başvuracakları bir merci olmadığına delâlet eder. Şuayb (a.s)'dan bahsedilince, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in "O, Peygamberlerin hatibidir" dediği rivayet edilmiştir. Şuayb (a.s.) her kelimeyi yerli yerinde konuşup kelamda pek güzel tasarrufta bulunduğundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle buyurmuştur. 241[241]

Hissi Tutumla Hidayetten Mahrum Kalmak Doğru Değildir

Şuayb (a.s.), dördüncü cevap olarak, "Ey kavmim, bana düşmanlığınız, size bir musibet getirmesin" demiştir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Cereme fiili bazan bir, bazan iki mef'ul alma hususunda tıpkı kesebe (kazandı) fiili gibidir. Nitekim Arapça'da "O, bir günah işledi, onu kesbetti" denildiği gibi, "O, ona günah işletti ve o, ona onu kazandırdı" da denilir. Ayetteki fiil de bu şekildedir, yani, "Bana olan düşmanlığınız, başınıza bir azabın isabet etmesine sebebiyet vermesin" demektir."

İbn Kesir bu kelimeyi, yâ'nın zammesiyle yücrimenneküm şeklinde okumuştur ki, bu takdirde fiil, bir kimseyi suça sevkedip, yaptırdığında söylediğin "Ona bir günah işlettim" sözünden alınmıştır. Bu kıraate göre fiil, bir mef'ul alan cereme fiilinin if'âl babına nakledilmiş şekli olur. Buna göre cümleleri arasında bir fark yoktur. Binâenaleyh her iki kıraat de, mana bakımından eşittir ve aralarında fark yoktur. Fakat meşhur olan kıraat, lafız bakımından daha fasihtir. Bu da "O, ona mal kazandırdı" deyiminin, (aynı manaya gelen) deyiminden daha fasih olması gibidir. Bunu iyice anladığın zaman biz deriz Ayetten kastedilen mana, "Bana olan düşmanlığınız, dünyada, Nûh (a.s.)'un «avminin başına gelen boğulma; Hûd'un kavminin başına gelen kasıp kavurucu -izgar; Salih (a.s.)'in kavminin başına gelen deprem ve Lût kavminin başına gelen yere batırma azabları gibi, kökünüzü kazıma azabının başınıza gelmesine sebebiyet Kermesin" şeklindedir.

Şuayb (a.s.)'ın "Lût kavmi de sizden uzak değildir" sözü ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla onların mekan bakımından, birbirlerinden uzak olmadıkları manası kastedilmiştir. Çünkü Lût (a.s.)'un kavminin beldesi, Medyen'e yakın idi.

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/101-102

241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/102

b) Bununla zaman bakımından onlardan uzak olmadıkları kastedilmiştir. Zira Lût a.s.)'un kavminin helaki, Şuayb (a.s.) zamanındaki insanların haberdar olduğu en yafan helak hadisesidir. Bil ki her iki manaya göre de, zaman ve mekan bakımından y«km olma, o şeyi iyice bilme ve onların durumlarına tam vâkıf olma manasına gelir. 5 -âenaleyh Şuayb (a.s.) sanki "Başınıza benzeri bir azabın gelmemesi için, onların başlarına gelenlerden ibret alın ve Allah'a muhalefet edip, O'nunla nizalaşmaktan satanın" demek istemiştir.
İmdi şayet, "Normaldeşeklinde, kelime cemi gelmesi gerekirken, niçin olarak denilmiştir?" denilirse, Keşşaf sahibi buna şu iki bakımdan cevap verir:
1) Bunun takdiri, "Onların helaki sizden uzak birşey değildir" şeklinde olabilir.
2) Bu kelime "Sehîl", "nehik" ve benzeri masdarlar vezninde geldiği için, karib-baîd ve kesîr-kalîl kelimeleri müzekker ve müenneslik bakımından aynıdırlar. 242[242]

Vedud İsm-i Şerifinin İzahı

Şuayb (a.s.), beşinci cevap olarak, "Rabbinize putlara tapmanızdan dolayı istiğfar edin, (eksik ölçüp noksan tartmanızdan ötürü) tevbe edin. Çünkü Rabbim (dostlarına) rahim ve vedûddür" demiştir.
Ebu 3ekr el-Enbâri şöyle der: "Allah'ın isimleri arasında yer alan vedûd, "Allah'ın <ullarınt sevmesi" manasınadır. Bu Araplarını ve "Adamı sevdim" deyimlerindendir." Ezheri ise, "Şerhu Esmâi'llâh" isimli kitabında
"Vedûd"un tıpkı, rekûb (binilen), helûb (sağılan) kelimeleri gibi, ism-i mefûl manasında fe'ûl vezninde olmuş olması mümkündür. Buna göre manası,"Allah'ın Salih kulları, mahlûkatına çokça ihsan ve lutufta bulunmasından ötürü Allah'ı severler (Yani O, sevilendir)" şeklindedir.
Bil ki Şuayb (a.s.)'in, bu beş cevabı zikrederken yaptığı bu sıralama, güzel bir tertiptir. Çünkü O, ilk defa, kendisi İçin apaçık beyyinelerin zuhur ettiğini ve Allah Teâlâ'nın kendisine zahiren-batınen çokça nimetler vermesinin, kendisini Allah'ın vahyine hıyanet etmekten ve Allah'a karşı mükellefiyetlerine aldırmamaktan alıkoyduğunu belirtmiş, ikinci defa da bu davet ile o işe devam ettiğini beyân etmiştir. Eğer bu davet batıl olsaydı, kendisinin halim ve aklı başında bir kimse olduğunu kabul ettiğinize göre, o böyle batıl bir işle meşgul olmazdı. Daha sonra o, bunun doğruluğunu, bir başka şekilde şöyle beyân etmiştir*. O, ıslahı gerektiren şeyleri yapmak, fitneyi gerektiren şeyleri örtmekle meşhurdu. Dolayısiyle eğer bu davet bâtıl olsaydı, o bununla meşgul olmazdı. Daha sonra o, yolunun doğruluğunu beyân edince buna karşı çıkmaya bir sebep olmadığına işaret ederek, "Sizin bana düşmanlığınız daha önce geçmiş peygamberlerin kavimlerinin"başına geldiği gibi, bunun yüzünden çok şiddetli ilahî bir azaba düşeceğiniz bir yola sizi sürüklemesin' demiştir. Daha sonra da,işte bu delillerle kendi yolunun doğruluğunu ortaya koyunca "Ve Allah'a tevbe edin1' ifâdesi ile, ilk defa zikrettiği Allah'ın birliğine inanıp, eksik ölçüp tartmayı bırakmayı izaha dönmüştür. Bunun peşinden de onların daha önce kâfir ve isyankâr olmalarının, kendilerini Allah'a iman ve itaattan alıkoymaması gerektiğini, çünkü Allah'ın kâfir ve fasıklann iman ve tevbelerini kabul eden bir rahîm ve vedud olduğunu, ve çünkü kullarına olan rahmet ve sevgisinin bunu gerektirdiğini beyân buyurmuştur. İşte bu son derece güzel bir izahtır. 243[243]

Kavmi Şuayb'ı Anlamak İstemiyor

"Dediler ki; "Ey Şuayb, biz senin söylediklerinden çoğunu iyice anlamıyoruz. Seni de içimizde cidden zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasaydı muhakkak ki seni taşla öldürürdük. Sen bizden üstün bir şeref sahibi değilsin" (Hud, 91).

Bil ki Şuayıb (a.s.) tebliğini iyice ortaya koyup beyân edince, kavmi ona cümlelerle cevap

---

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/102-103
243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/103-104

verdiler.
Bunlardan birincisi biz senin arkaiklerinden çoğunu iyice anlamıyoruz" sözüdür. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır. 244[244]

Birinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Şuayb (a.s.) onlara kendi dilleriyle konuşuyordu. Arlık onlar nasıl olur da "söylediklerini anlamıyoruz" diyebilirler?" Alimler, buna değişik cevaplar vermişlerdir:
a) Bu, "Biz senin söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz" demektir. Çünkü onlar, sözlerinden hiç hoşlanmadıkları için, sözlerini anlamak maksadıyla lardı. Bu tıpkı, "Onların kalbleri üzerine Kufân'ı iyice anlamalarına (engel) gereriz" (isra, 46) ayetinde beyân edilen husus gibidir.
b) Onlar onun sözünü kafaları ile anladılar, ama ona bir değer vermediler. siyle onlar, değer vermediklerini beyan etmek için böyle söylediler. Bu tıpkı Kimsenin, arkadaşının sözüne değer vermediğinde, "Senin söylediğini atamıyorum" demesi gibidir.
c) Hz. Şuayb (a.s.)'in ileri sürdüğü bu deliller, tevhid, nübüvvet ve âhiretin ile haksızlığın ve hırsızlığın bırakılması gerektiği hususunda onları ikna tir. Binâenaleyh onların "Anlamıyoruz" sözleri, "Biz iddialarına dâir gecrdığin delillerin doyru olup olmadığın bilemiyoruz" demektir. 245[245]

Fıkıh Kelimesinin İzahı

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Fıkıh, husûsî bir ilmin adı olup,lügat bakımından konuşanın sözünün maksadına (manasına) nüfuz etmek demektir* Bu görüşte olanlar, bu ayeti delil getirerek fıkhı (anlamayı) söze (yani anlaşılması manasına) izafe etmişlerdir. Daha sonra bu kelime, belli bir dinî çeşidinin ismi olmuştur. Bazı kimseler de, bu kelimenin ıtmutlak manada anlama"manasında olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: Arapça'da ralancaya dinde bir fıkıh verilmiştir" yani "anlayış" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s.) O manasını) bildirir"246[246] buyurmuştur.
Hz. Şuayb (a.s.)'in kavminin ikinci cevabı
a) Bu "Sen, kendini ahaliye karşı savunması imkânsız olan, zayıf bir kimsesin" demektir.
b) Zayıf, Himyer lügatine göre "kör' bakımlardan zayıftır:demektir. Bil ki bu ikinci görüş, şu
1) Bu, ayetin zahirî manasını, bir delil olmaksızın bırakmaktır.
2) Ayetin İçimizde" ifadesi, bu görüşü geçersiz kılar. Baksana bir kimse, "Biz seni içimizde kör görüyoruz" dese, bu söz yanlış otur. Çünkü kör, onların içinde de, başkalarının içinde de kördür.
3) Onlar bundan sonra "Eğer kabilen olmasaydı muhakkak ki, seni taşla öldürürdük" demişler ve böylece Şuayb (a.s.)'da kabilesinde bulunan kuvvetin olmadığını söylemişlerdir. Onların, Şuayb (a.s.)'ın kabilesi için var saydıkları kuvvet ile yardım olunacağı murad edilince, Şuayb (a.s.)'da olmadığını söyledikleri kuvvet de yma "yardım" manasının kasdedilmiş olması gerekir. "Zayıf" kelimesini, gözün görmesinin zayıflığı (körlük) manasına hamledenler belki de, gözün görmemesinin bir zayıflık sebebi olmasından ötürü böyle yapmışlardır. 247[247]

Kör İnsan Peygamber Olabilir mi?

Bil ki alimlerimiz, peygamberlerin kör olabileceklerini söylemişlerdir. Fakat beyân ettiğimiz sebebten ötürü, ayetteki bu kelimeyi, buna delil getirmek yerinde bir iş olmaz.
Mutezile ise bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun caiz olmayacağını, çünkü

244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/104-105
245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/105
246[246] Buhari, İlim, 10 (1/25); Müslim, İmare, 175 (3/1524).
247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/105-106

peygamberin, kullukta kusur etmeyen birisi olduğunu, kör olması hâlinde, pisliklerden sakınmayacağını, bir de bu hususun onun hâkim ve şahid olmasını zedeleyeceğini, dolayısıyla körlük gibi şeylerin, peygamberliğe mânı olacağını söylemişlerdir.

Bu ayeti, buna delil getirmek uygun değildir. Çünkü biz, ayette buna delalet eden herhangi bir husus olmadığını açıkladık. Şuayb (a.s.)'ın kavminin ileri sürdüğü üçüncü cevap şudur: "Eğer kabilen olmasaydı muhakkak ki seni taşla öldürürdük." Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 248[248]

Raht Kelimesinin İzahı

Keşşaf sahibi: "Raht, sayısı üç ile on arası olan gruba denir. Bunun üç ile yedi arası olan gruba dendiği de söylenmiştir. Şuayb (a.s.)'ın rahti (kabilesi) de kavminin dininde idi. Buna göre onlar sanki o "Bizim dinimizde
oldukları için, eğer kabilenin yanımızda bir saygınlığı olmasaydı seni taşlayarak öldürürdük" demek istemişlerdir. Onlar bu sözleri ile Hz. Şuayb (a.s.)'ın kendisinin, tanlarında bir saygınlığı olmadığını, kafa ve gönüllerinde bir yeri bulunmadığını ve onu, sırf kabilesini saydıkları için öldürmediklerini açıklamışlardır" demiştir. 249[249]

Recm Kelimesinin İzahı

Arapça'da "recm", "atmak" manasınadır. Bu atma, bazen öldürme niyeti ile ve taşla olur. Atmak, öldürmenin sebebi olunca, "öldürme" manasına da recm demişlerdir. Bazan da bu, "iftira" demek olan söz ile olur. Nitekim Cenâb-ı Hak "(Bu), gaybs taşlamaktır (iftiradır)"(Kehf, 22) ve "Uzak bir perden gayba atıp tutuyorlardı" (Sebe, 53) buyurmuştur.

Bazan bu atma, ktnamak ve lanet etmekle olur, "Şeytân-ı racim"de (yani kınanan, tanetienen şeytan ifâdesinde) olduğu gibi.

Bazan da, tardetme ife olur, j "Şeytanları tardetme olarak" 5ı ayetinde olduğu gibi.

Bunu iyice kavradığında, bil ki bu ayetteki "recm";

a) Biz seni öldürürdük,

b) "Seni tenkid eder ve kovardık" manalarına gelmiş olur.

Onların Hz. Şuayb (a.s.)'a karşt dördüncü cevapları da şudur: "Sen bizden üstün bir şeref sahibi değilsin." Bu "Sen, bizden kıymetli ve şerefli lığına göre, seni öldürmeye yönelip, sana eziyet etmemiz, bizim için kolay" demektir.

Bil ki onların ileri sürdükleri bütün bu hususlar, Hz. Şuayb'ın delil ve beyyinelerini savuşturacak cinsten olmayıp, aksine, delil ve hüccetlere, sırf kınama ve beyinsizlikle karşı koymaktan ibarettir. 250[250]

"(Şuayb) dedi ki; "Ey kavmim, size göre benim kabilem Allah'dan daha mı şereflidir ki O'nu arkanıza atılmış bir şey edindiniz? Benim Rabbim, şüphesiz ne yaparsanız hepsini çepeçevre kuşatıcıdır. Ey kavmim, elinizden geleni yapın. Ben de, yaparım. Rüsvay edecek azabın kimin başına geleceğini ve yalancının kim olduğunu yakında bileceksiniz! Gözetleyin, ben de sizinle beraber gözetliyorum'1
(Hûd, 92-93).

Bil ki kâfirler Şuayb (a.s)'ı öldürme ve eziyet etme tehdidinde bulunarak korkutunca, Allah Teâlâ onun, bu durumda şu iki sözü söylediğini nakletmiştir. 251[251]

248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/106
249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/106
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/106-107
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/108.

Müşrikler Toplumsal Konuma Allah'tan Daha Fazla Değer Verir

Birinci Söz "Ey kavmim, size göre benim kabilem Allah'dan daha mı şereflidir ki O'nu arkanıza atılmış bir şey edindiniz?" ifadesidir. Bu, şu manayadır: Kavmi, kabilesinin yanlarındaki kıymetinden dolayı ona eziyet etmediklerini iddia etmişti. Bundan dolayı o: "Siz, kabileme bir ikram olmak üzere beni öldürmediğinizi mi iddia ediyorsunuz? Halbuki Allah Teâlâ^ emrine uyulmaya daha lâyıktır" demiştir. Binâenaleyh sanki şöyle demek istemiştir: "Sizin beni, Allah'ın emrine riayet ederek muhafaza etmeniz, öldürmemeniz, kabilemin hakkına riayet ederek (saygı göstererek) muhafaza etmenizden daha münasip bir davranıştır." Onun: "Onu, arkanıza atılmış bir şey edindiniz" sözü, "Siz O'nu {yani Allah'ı) unuttunuz ve sanki sırtların gerisine atılıp, kulak asılmaz birşey haline getirdiniz" manasınadır. Keşşaf sahibi zıhriyy kelimesi zahr (sırt) kelimesinin ism-i mensubudur. Zâ'nın meksûr okunuşu ise, ism-i mensub yapmanın getirdiği değişiklikten ötürüdür. Bunun bir benzeri de, ism-i mensub yaparak, hemzenin kesresi ile sözüdür. Şuayb (a.s) "Benim Rabbim, şüphesiz ne yaparsanız hepsini çepeçevre kuşatıcıdır" yani "O, sizin durumunuzu ve halterinizi en iyi bilendir. O'na hallerinizden hiçbiri, gizli kalmaz demiştir. 252[252]

Hz. Şuayb Onlara Meydan Okuyor

İkinci Söz "Ey kavmim, elinizden geleni yapın. Ben de yaparım" sözüdür. Bu ifâdede geçen mekâne, kendisinde bulunduğu şahsın, onun sayesinde iş yapabildiği
yey, mkân ve mevki demektir. Buna göre mânâ: "Sizler, bana kötülük yapma hususunda elinizdeki bütün imkan, güç ve kuvveti kulanınız. Ben de, Allah'ın bana verdiği kudret nisbetinde elimden geleni yapacağım" şeklindedir.
Daha sonra "Rüsvay edecek min başına geleceğini ve yalancının kim olduğunu yakında bileceksiniz"
Bu hususta iki mesele vardır: 253[253]

Birinci Mesele

Birisi niçin, bu cümlenin başına fâ getirilerek buyurulmamıştır? diyebilir. Buna şöyle cevap verilir: Fâ'yı
getirmek, bunun makabli ile açık bir ilgisi olduğunu gösterir. j harf, bağlamak-eklemek için icâd edilmiştir. Cümlenin başına fâ edatınınemesi, bu cümlenin mukadder bir soruya cevap kılınmış olmasından dolayıdır.göre kelâmın takdiri şöyledir: "Hz. Şuayb, "Ey kavmim elinizden geleni yapın, ıparım" deyince, sanki onlar da, "Daha ne olacak ki!" demişler, bunun "Te O da "Görürsünüz!" demiştir. Binâenaleyh bu ifâdenin başındaki fâ edatının (yani getirilmemesinin) daha çok korkutma ve endişelendirmeyi ifâde ettiği
Daha sonra Şuayb (a.s.) "Gözetleyin, ben de sizinle Baber gözetliyorum" demiştir. Bunun manası, "Neticeyi bekleyin. Ben de sizleri bekliyorum" şeklindedir. "Rakib" ya tıpkı darîb ve sarim kelimelerinin, döven
keskin olan manasına gelmesi gibi, (falancayı gözetledi) fiilinden, ism-i ı râkib (gözetleyen) manasınadır; yahut a'şîr ve nedfm kelimeleri gibi, "murâkıb" Denetleyen) manasınadır, yahut da, fakfr ve refî' kelimelerinin, müftekîr ve mürtefî' analarına olması gibi, mürtekib (gözetleyen) manasınadır. 254[254]

"Vakta ki emrimiz geldi. Hem Şuayb, hem onun beraberinde iman etmiş ilanları bizden bir

---

252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/108
253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/108-109
254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/109.

rahmet olarak kurtardık. Zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı ve onlar yurdlarında diz üstü çöke kaldılar. Sanki onlar orada hiç oturmamışlardı. Haberiniz olsun ki Semûd rahmet-i ilâhiyyeden naşı) uzak/aştıysa, Medyen'e de öylece bir uzak/ık verildi" (Hûd 94-95).

Kelbî, İbn Abbas (r.a.)'ın şöyie dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâla Şuayb (a.s.) ile Salih (a,s.)'in kavmi hariç, hiçbir zaman iki ümmete aynı azabı vermemiştir. Salih (a.s.)'in kavmini yerin altından; Şuayb (a.s.)'ın kavmini ise üstten gelen bir korkunç ses yakalayıvermiştir."

Ayetteki, "Vaktaki emrimiz geldi" cümlesinden şu mana kasdedilmiş olabilir: "Meleklerden birine bu müthiş sesi çıkarma emrini vereceğimiz zaman gelince..." Keza "emir", burada "ceza" manasına da gelebilir. Her iki manaya göre de, Cenâb-ı Hak, Hz. Şuayb'ı ve onun beraberindeki inananları katından bir rahmet ile kurtardığını haber vermektedir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, Hz. Şuayb'ı ve inananları; kullara gelen her nimetin Allah'ın fazlı ve rahmeti ile olduğuna dikkat çekmek için, o azabtan sırf rahmeti ile kurtardığını belirtmiştir.

b) Ayetteki "rahmet" ile, Cenâb-ı Hakk'a iman, taat ve diğer sâlih ameller kastedilmiştir ki, bunlar da ancak Allah'ın muvaffak kılmasıyla tahakkuk eden şeylerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o azabın ne şekilde olduğunu, "Zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı" buyurarak anlatmıştır. Cenâb-t Hak, "Sayha" (ses) kelimesini, daha önce bahsedilmiş malum bir sese işaret olmak üzere elif-lamlı olarak zikretmiştir. O belli sayha da, Cebrail (a.s.)'in sayhası(narası)dır. "Onlar yurdlarmda diz üstü çökekaldılar." "Câsim" "Yerine, ayrılmayacak şekilde yapışıp kalan" demektir. Yani Cebrail (a.s.), onlara o narayı attığında, herbirinin canı oldukları yerde çıkıverdi. "Sanki onlar orada hiç oturmamışlardı" yani "sanki onlar, o yurdlannda, alıp-satan, gidip-gelen diriler değillerdi."

Daha sonra Cenâb-t Hak "Semûd, rahmet-i ilâhiyyeden hasıl uzaklaştıysa, Medyen'e de öylece bir uzaklık (verildi)" buyurmuştur. Bu ifâdenin tefsiri, daha önce geçmişti. Bahsettiğimiz gibi, Şuayb'ın kavmine de, tıpkı Semûd'unki gibi bir azabla azab ettiği için, onların durumunu Semûd'un haline kıyâs etmiştir, 255[255]

Yedinci Ve Son Kıssa: Hz. Musa Ve Firavun

"Celalim hakkı için biz Musa'yı da, Firavun'a ve onun ileri gelen etkilerine mucizelerimizle ve apaçık bir hüccetle gönderdik. Ama onlar vun'un emrine tâbi oldular. Halbuki Firavun'un emri hiç de "reşid"O, Kıyamet günü kavminin önüne düşecektir. Artık o, bunları (suya f^DEûrûr gibi) ateşe götürür. Varacakları o yer ne kötü bir yerdir! Bu dünyada Kıyamet gününde de, onlar lanete tabî tutuldular. (Kendilerine) verilen bu vergi ne kötü vergidir" (Hûd 96-99).

Bu ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın Hûd Suresinde zikrettiği yedinci ve sonuncu kıssadır. 256[256]

Hz. Musa'ya Verilen "Ayetler"

Ayetteki "Mucizelerimizle ve apaçık bir hüccetle" ifâdesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Buradaki "Ayetlerimiz" ile, Tevrat ve Tevrat'taki şer'î hükümler; "apaçık bir " ile de, kesin ve aşikâr mucizeler kastedilmiş olup, kelamın takdiri, "Andolsun * otz. Musa'yı bazı şer'î hüküm ve mükellefiyetlerle gönderdik, onu apaçık mucizeler v* kesin delillerle destekledik" şeklindedir.

2) Ayette geçen âyât kelimesiyle, mucizeler ve beyyineler kasdedilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Nezdinizde buna ait hiçbir delil de yoktur"(Yunus. 68) ve "Allah : - ar hakkında hiçbir hüccet indirmedi"(Uecm, 23) ayetlerinde olduğu gibidir. Böyle halinde ayete iki şekilde mana verilebilir:

a) Bu ayetlerde Hz. Musa'nın nübüvvetinin doğruluğuna dâir, Musa için apaçık r«r hüccet bulunmaktadır.

255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/109-110

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/111

b) Ayette geçen, "apaçık delil, hüccet "ten maksat, Hz. Musa'ya verilen değnektir. "âsâ" Hz. Musa'ya verilen mucizelerin en meşhurudur. Bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz, Musa'ya apaçık olan dokuz mucize vermiştir ki, bunlar şunlardır: Âsâ, yed-i beyzâ, tufan, çekirge istilası, bit istilası, kurbağa istilası, suların kana çevrilmesi, ürünlerin noksanlaşması ve insanların ölümü. Bazı alimler ürünlerin ve insanların noksanlaşması yerine Tûr Dâğı'nın kökünden sökülüp İsrailoğullarının üzerlerinde durdurulmasını ve denizin yarılmasını saymışlardır. 257[257]

"Sultan" Kelimesinin Mânası

Alimler, "hüccef'in, niçin "Sultân" diye isimlendirildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazı muhakkikler şöyle demişlerdir: Sultan'ın padişahın başkasını ezip geçmesi gibi, delili olan kimse de, münazara esnasında, delili olmayan kimseyi ezip geçer. İşte bundan dolayı "hüccef'e, "Sultân" adı verilmiştir. Zeccâc ise şöyle demiştir: "Sultan" hüccet anlamındadır; o, yeryüzünde Allah'ın hücceti olduğu için sultan adını almıştır. Bu kelime salît (susam yağı) kelimesinden iştikak etmiştir ki bu "aydınlanma vasıtası olan şey" demektir. Zeytin yağına, "Salît" denilmesi de bu manadadır."

Bu hususta şöyle bir üçüncü görüş daha vardır. "Sultan" kelimesi taslit (musallat-hükümran kılmak)'den türemiştir. Alimlere, ilmî kuvvetlerinin mükemmel olması sebebiyle sultan denilmiştir. Krallara da, kendilerindeki güç ve kuvvet sebebiyle bu ad verilmiştir. Ancak ne var ki alimlerin saltanatı, krallarınkinden daha mükemmel ve daha güçlüdür. Zira ulemânın saltanatı, neshi ve azli kabul etmez. Meliklerin saltanatı ise, azlolunmayı ve neshi kabul eder. Kralların saltanatı ulemânın saltanatına tâbidir. Ulemânın saltanatı, peygamberlerin saltanatı cinsindendir. Kralların, meliklerin saltanatı da, Firavunların saltanatı cinsindendir.

Buna göre şayet, "Ayette geçen âyât sözünü mucizeler anlamına; "Sultan" kelimesini de "deliller" manasına aldığınızda "mübîn" kelimesinin manası da, açıklığa sebep olan şey anlamına geldiğinde, bu üç mertebe arasındaki mana farkı ne olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

"Âyât" zan ifâde eden alâmetler ile yakîn ifâde eden deliller arasında müşterek olan kısma denilir. "Sultan" ise, katiyyet ve yakîn ifade eden delillere denilir. Ancak ne varki bu da, his (duyu organları) ile kuvvetlenen deliller ile, his ile kuvvetlenmeyen deliller arasındaki müşterekliğin adıdır. His ile kuvvetlenen kesin delile "apaçık delil" (Sultan-ı mübin) denilir. Hz. Musa'nın mucizeleri de bu cinsten olunca, pek yerinde olarak, Allah onları "Sultan-ı mübîn" diye vasfetmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Firavun'a ve onun ileri gelen yöneticilerine" buyurmuştur. Yani, "Biz, Musa'yı, bu gibi ayetlerle Firavun ve onun topluluğuna gönderdik" demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ Ama onlar yine Firavun'un emrine tâbi oldular" buyurmuştur. Burada geçen "emir"den maksad Firavun'un kavmine

Kz. Musa'yı ve onun mucizelerini inkâr etmelerini emretmesi olabileceği gibi, bundan onun "metod, yol, davranışına uymaları" da kasdedilmiş olabilir. 258[258]

Firavun'un Eğri Yolu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, . "Halbuki Firavun'un emri, hiç de d" değildi" buyurmuştur. Yani "Firavun'un işi,hayra irşâd etmez.." demektir. Reşid" kelimesinin zî rüşd (rüşt sahibi) anlamına geldiği de ileri sürülmüştür.

Bil ki Firavun'un yolunun, rüşd-doğruluktan uzak olduğu aşikârdır. Zira Firavun, r«' yaratıcının varlığını kabul etmeyen,ahireti inkâr eden bir dinsiz idi ve o, şöyle arwdu: "Alemin bir ilâhı yoktur, Her belde ve her devlet, ehline düşen, alemin ahatından dolayı kendi sultanlarına itaatte bulunmak ve onlara kulluk etmekle meşçul olmalarıdır." Firavun, Allah'a ibâdet etmede

---

257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/111-112

258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/112-113

ve O'nu ikrar etmede, bir, doğru bir davranışın söz konusu olduğunu kabul etmezdi. Binâenaleyh o, hususu kabul etmeyince, "rüşd"den, tamamiyle uzak ve beri olmuştur. 259[259]

Firavun, Kendi Toplumunu Cehenneme Sürükleyecek

Daha sonra Cehâb-ı Hak, hem Firavun hem de kavminin vasıflarından fcrtsederek, "O, Kıyamet günü kavminin önüne düşecektir. Artık o bunları (suya götürür gibi), ateşe götürür" buyurmuştur. Bu fideyle ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Bu bahis, lügat açısından olup, buna göre Arapça'da, "önüne geçti" manasında "falanca falancanın önüne geçti" denilir. "kervanın öncüleri" denilmiş olması da bu anlamdadır. Nitekim, yine Arapça'da, "önüne geçti" manasında denilir "Ordunun öncüleri" de bu manadadır.

İkinci Bahis: Bu, mana bakımındandır. Zira Firavun, onlar dünyada oldukları, sapıklık bakımından kavminin önderi idi. Tıpkı, dünyada olduğu gibi, ahirette de o onları, ateşe sevk edecek olan bir önderdir. Kavmi de, ahirette ona uyacaktır, nut da şöyle denilebilir: Firavun dünyada kavminin önüne geçip onları denize sokup boğduğu gibi, kıyamette de onların önüne geçip, böylece de ateşe sokarak akacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın, beyanı ile "Firavun'un işi, neticesi, iyi ve güzel bir iş değildi" manasının kasdedilmesi; fiilinin oe bunun bir tefsiri ve izah; olması mümkündür. Bu, "Onun işinin neticesi bu şekilde olunca, artık nasıl olur da onun işi reşîd, doğru olabilir?" demektir.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak niçin dememiş de, aksine mazi sîğasıyla jü buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki:

Mazî fiili, mutlaka olmuş, bitmiş.varlık alemine girmiş bir manayı ifade eder. Şu halde, bu işi savuşturmak, kesinlikle mümkün değildir. Buna, muzarî yerinde mazî sığası kullanılmışsa, bu da, en mükemmel derecede bir mübalağa ifâde eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Varacakları o yer. ne kötü bir yerdir! buyurmuştur. Bu hususta da iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Nâr (ateş) kelimesi, semaî müennestir. Dolayısıyle denilmesi beklenirdi. Ancak ne var ki, vird kelimesi de müzekkerdir. İşte bu iki şeyden dolayı, fiilin müzekker veya müennes getirilmesi caizdir. Bu, senin yi tıpkı "Evin, ne güzel bir konaklama yeridir" ve demen gibidir. Binâenaleyh burada, fiili müzekker kılan, menzil kelimesini itibare almış olur; müennes getiren de, bunu dâr kelimesinin müennesliğine hamletmiş olur. Vahidî de, bunu bu şekilde açıklamıştır.

İkinci Bahis: Vird kelimesi bazan, vürûd manasına olur ki, bu durumda masdar olmuş olur. Bazan da bu kelime ism-i fail vârid anlamında olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Günahkârları ise süreceğimiz gün..." (Meryem. 86) buyurmuştur. Bazan da, (yani, ism-i mefûl) manasına gelir ki, bu da, kendisine gelinen suya, denilmesi gibidir. Keşşaf sahibi şöyle demektedir: Vird kelimesi, vürûdu tahakkuk eden mevrûd "gelinilmiş şey" manasındadır. Böylece Cenâb-ı Hak, Firavun'u suya gelen kimseye; tâbi olanları da suya gelenlere benzetmiş; daha sonra da, "onları ateşe götüren o vird, yani götürücü ne kötüdür!" buyurmuştur. Çünkü "vird" ile ancak, susuzluğu gidermek ve ciğerlerin yanıklığını soğutmak anlamı kastedilir. Ateş ise, bunun aksirledir.

Daha sonra Allah Teâlâ "Bu dünyada da, Kıyamet gününde de, onlar lanete tâbi tutuldular" buyurmuştur. Bu, "Onlar, hem bu dünyâda, hem de Kıyamet gününde lanete uğratıldılar..." demek olup, bu da, "Allah'ın, meleklerin ve peygamberlerin laneti, hem bu dünyada hem de ahirette onlara bitişiktir..." anlamındadır. Bu ifâdenin bir benzeri de, Cenâb-ı Kvl.k'm Kasas SÛresi'ndeki, "Bununla beraber bu dünyada biz onların arkalarına lanet de taktık. Kıyamet gününde onlar, çok menfur (adam)lardandır..."{Kasas, 42) ayetidir.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, "(Kendilerine) verilen bu vere , ne kötü vergidir" buyurmuştur. Rifd, "atiyye, bağış" demek olup, bunun asıl manası, "matlûba ulaştıran, yardımcı olan"

259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/113

demektir. Nâfİ İbn el-Ezrak, İbn Abbas (r.a)'a bu iki kelimenin manasını sorduğunda o: "Bu, lanetten sonra lanettir" demiştir. Katfide de şöyle demektedir: "Onları, Allah tarafından olan iki lanet izlemiştir: Dünyadaki lanet ve ahiretteki lanet. O halde bir şeyi birşeye destek ve yardımcı kıldın mı, sen onu onunla teyid etmiş, sağlamlaştırmış olursun." 260[260]

Kıssaların Faydaları

"Sana, kıssa olarak bildirmekte olduğumuz bu haberler, helak olmuş emleketlerin haberlerindendir ki, onların kiminin izleri ayakta kalmış, kimi de biçilmiş ekin gibi yok olmuştur. Onlara biz zulmetmedik, fakat onlar kendi
elerine zulmettiler. Allah'ın dışında taptıkları yalana tanrılar, Rabbinin azâb emri geldiği zaman, onlara hiçbir fayda vermedi. Ziyanlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı"
Bil ki Allah Teâlâ, evvelki kavimlerin kıssalarından bahsedince,"Sana kıssa olarak bildirmekte olduğumuz bu haberler, helak olmuş memleketlerin haberlerindendir..." buyurmuştur. Bu kıssaların zikredilmesinin faydası vardır:
Birinci Fayda: Sırf aklî delilden istifâde etmek, ancak kâmil kimseler için söz konusudur. Bu ise, çok nâdir olur. Ama, delilleri zikredip, sonra da onları, evvelkilerin ssalarıyla tekid ettiğinde, bu kıssalar adeta o aklî delilleri akıllara sokan unsurlar olurlar.
İkinci Fayda: Allah Teâlâ, bu kıssalara, peygamberlerin tutunduğu çeşitli delilleri de karıştırmış, kâfirlerin o delillere karşı delil getirmelerinden o delilleri savuşturmak husunda ki şüphelerinden bahsetmiş, bazıları peşinden de, peygamberlerin o s johelere karşı vermiş oldukları cevapları zikretmiş, daha sonra da küfürlerinde ısrar edip büyüklendikleri için, onların dünya azabına düştüklerini ve onların, hem dünyada ahirette lanet ve ceza içinde kalakaldıklarını belirtmiştir. Binâenaleyh, bu ssaların ele alınması, delillerin ve şüphelere karşı verilen cevapların, münkirlerin girmesine, onların kalblerindeki katılık ve sertliğin yok olmasına vesile olmuştur. Böylece, Allah'a davet hususunda en güzel yolun, işte bu şey olduğu sabit olmuş olur.
Üçüncü Fayda: Hz. Peygamber (s.a.s), bu kıssaları, hiçbir kitap karıştırmadan ve hiç kimseden öğrenmeden anlatıyordu ki bütün bunlar, daha önce de anlattığımız gibi, O'nun peygamberliğine delâlet eden büyük bir mucize gibi olmuş olurlar.
Dördüncü Fayda: Bu kıssaları dinleyenlerin aklına şu husus yerleşmiştir: Sıddîkın zındıkın ve hakka uyanın, münafık olanın akibeti, er geç bu dünyadan ayrılmaktır. Ancak ne var ki mümin, dünyadan dünyada bırakmış olduğu güzet medihlerle ayrılır, ahirette de bol mükâfaat elde eder. Kâfir de, dünyadan, orada maruz kaldığı lanetlerle çıkar, ahirette de ilahî cezaya uğrar. Binâenaleyh, dinleyenlere bu kıssalar tekrarlandığında, onların mutlaka kalblerinin yumuşaması, gönüllerinin boyun eğmesi, düşmanlıklarının da silinmesi gerekir ve onların kalblerinde, onları tefekkürde bulunmaya sevkeden bir korku meydana gelir. Bu, kıssaların zikredilmesinin faydalan hususunda, yazılmış olan güzel bir açıklamadır.
Cenâb-ı Hakk'ın, illi "Bu haberler, helak olmuş memleketlerin haberlerindendir" buyruğuna gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:.
Birinci Bahis: Zâllke tabiri, görülmeyen, mevcut olmayan şeye işaret etmek için. kullanılır. Halbuki burada bununla, daha evvel geçmiş olup halen mevcut bulunan ö kıssalara işaret edilmek istenmiştir. Zihinlere gelen bu sorunun cevâbı, Cenâb-ı Hakk'ın, (Bakara, 2) ayetinin tefsirinde geçmişti.
İkinci Bahis: Zâlike lafzıyla, bire, ikiye, üçe ve üçten yukarısına işaret edilebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "ne çok yaşlı, ne de çok genç değil, ikisi ortası, bir dinç (inek)tir..." (Bakara, 68) buyurmuştur. Bu tabir ile, "Bahsettiğimiz o şeyler, şöyle şöyledir..." şeklinde bir mananın kastedilmesi de muhtemeldir.
Üçüncü Bahis: Keşşaf sahibi şöyle demektedir: Zâlike mübtedâ; ikinci haberdir. Buna göre manâ, "Bu bahsedilenler, memleketlerin önemli haberlerinin bir kısmıdır. Onlar sana

---

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/113-114

anlatılmıştır" şeklinde olur.

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, "Onların kiminin izleri ayakta kalmış, (kimi de biçilmiş ekin gibi yok olmuştur)" buyurmuştur. Minha'daki zamir, kura kelimesine racidir. O beldelerden geriye kalan izler ve duvarların yıkıntıları, gövdesi üzerinde ayakta duran, bir kısmı biçilmiş bir kısmı da biçilmemiş ekinlere benzetilmiştir. Buna göre mana, "O beldelerden bazısından geriye bir şe, jr kalmtş,-bir kısmt ise yok olmuş, onlardan geriye kesinlikle hiçbir iz kalmamıştır" şeklinde olur. 261[261]

O Kavmin Kendi Kendilerine Zulmetmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara biz zulmetmedik, fakat onlar kendi nefislerine zulmettiler..." buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) "Biz, onlara azâb ve onları imha etmekle, onlara zulmetmedik. Onlar küfürleri ve isyanları sebebiyle kendi kendilerine zulmetmişlerdir..."

2) O kavmin başına gelen, Allah'tan olan bir zulüm değil, aksine o mahzâ adalet ve hikmettir. Çünkü o kavmin, küfür ve isyanlara yönelmiş olmaları sebebiyle, nerşeyden önce kendisine zulmetmiş, böylece de o amelleri yüzünden, Allah'tan o azaba duçar kılınmışlardır.

3) İbn Abbas (s.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bu buyruğu ile, "Biz onların, dünyadaki nimetlerini ve nzıklarını noksanlaşttrmadık; ancak ne var ki onlar, Allah'ın hukukunu hafife almış olmaları sebebiyle, kendilerinin nasibini noksanlaştırmışlardır." Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah 'ı bırakıp taptıkları yalancı tanrılar.. onlara hiçbir fayda vermedi...." Duyurmuştur. Bu, "O ilâhlar onlara, hiçbir konuda kesinlikle fayda vermeyecektir" cemektir. Cenâb-ı Hak daha sonra, "Ziyanlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramadı" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), deyimine j£ manasını vermiştir. Nitekim Arapça'da, bir kimse ziyana uğradığında, "Falanca helak oldu, ziyana uğradı"; birisi, birisini ziyana soktuğunda, denilmektedir. 3jna göre mana, "O kâfirler, putlarının, menfaatlerin elde edilmesinde, zararların za savuşturulmasında kendilerine yardımcı olacaklarına inanıyorlardı. Daha sonra ra Cenâb-ı Hak onların, bir yardımcıya muhtaç olduklarında, o putlarından hiçbir .-ardım elde edemediklerini, onların ne bir fayda sağladıklarını ne de herhangi bir zararı gideremediklerini haber vermiştir. Sonra onlar, böyle bir yardım göremedikleri 910i, hatta bunun zıddını görmüşlerdir. Çünkü, böylesi bir inanç, onlardan hem dünya hem de ahiret menfaatlerini gidermiş, böylece onlara hem dünya hem de ahiret zararlarını getirmiştir. Dolayısıyla bu, en büyük hüsran sebeplerinden olmuş olur." 262[262]

Allah Zalimleri Çarpınca Şiddetle Çarpar

"Rabbinin yakalamışı, ahalisi zulmeder halde bulunan memleketleri yakaladığı zaman, işte böyle olur. Şüphesiz ki, O'nun çarpması pek acıklıdır, pek çetindir. Bunda, ahiret azabından korkanlar için, katî birer ibret vardır. O, bütün insanların bir arada toplanmış olacakları bir gündür. O, istisnasız bütün insanların hazır olacakları bir gündür. Biz onu, Kıyamet gününü ancak sayılı bir müddet için erteleriz..."

{Hûd, 102-104).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 263[263]

Birinci Mesele

Asım ve Cuhterî, tek bir elif ile iz ehaze; diğer kıraat imamları da, iki elif ile iza ehaze okumuşlardır. Bil ki Allah

---

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/115-116

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/116-117

263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/117-118

Teâiâ, peygamberlerine muhalefet ettikleri için, daha önceki peygamberlerin ümmetlerine neler yapıldığını kitabında haber verip, onları kökten imha azabına uğrattığını bildirip, onlar kendilerine zulmettikleri için de başlarına bu dünyada bir azabın geldiğini beyân buyurunca, bunun peşinden ' "Rabbinin yakalayışı, ahalisi zulmeder halde bulunan memleketleri yakaladığı zaman, işte böyle olur" buyurmuş, böylece, azabın sadece öncekilere has olmadığını, aksine her türlü zalimi yakalayıp çarpma hususunda durumun böyle olacağını beyan buyurmuştur. cümlesindeki zamir, lafız itibariyle kura kelimesine râci olup, hakikatte ise, orada yaşayanlara racidir. Bunun bir benzeri de, (Enbiyâ, n) ve ayetleridir.

Bil ki Allah Teâlâ, geçmiş ümmetleri nasıl kıskıvrak yakaladığını beyan buyurup, sonra da, bütün zalimleri işte bu şekilde yakalayacağını beyan buyurunca, bunun peşinden işte bu hususu tekid ve takviye etmeyi arttıracak olan hususa da yer vererek "O'nun çarpması, pek acıklıdır, pek çetindir..." buyurmuş, böylece o azabı, elem verici ve şiddetli olmakla nitelemiştir. Dünyada, elemden daha keder verici bir şey yoktur; dünyada, ahirette, vehim ve akılda da, elemi şiddetlendirmekten daha şiddetli başka bir şey bulunmaz.

Bil ki bu ayet, Allah Teâlâ'nın elîm ve şedîd diye nitelediği o yakalamasına düşmemek için, zulme yönelen ve onu yapan kimsenin, bu zulmünü tevbeyle, Allah'a rücû ile tedavî etmesinin gerekli olduğuna; bu hükümlerin öncekilere tahsis edilmiş olmasının zannedilmemesi gerektiğine delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ, öncekilerin hallerini nakledince, "Rabbinin yakalayışı, ahalisi zulmeder halde bulunan memleketleri yakaladığı zaman, işte böyle olur" buyurmuş, böylece uygun olmayan şeyleri yapmak hususunda o öncekilerle ortak olan herkesin bu şiddetli ve elem verici yakalama hususunda da mutlaka onlarla ortak olmaları gerektiğini beyan buyurmuştur. 264[264]

Bu İmhadan Alınacak Ders Nasıl Gerçekleşir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak \ "Bunda, ahiret azabından korkanlar için katî birer ibret vardır" buyurmuştur. Kaffâl şöyle demektedir: "Bu sözün izaht, şöyle denilmesidir: Onlar, bu dünyada ancak peygamberlerini yalanlamaları ve Allah'a şirk koşmaları sebebiyle azaba uğramışlardır. Binâenaleyh onlar, amel yurdu olan bu dünyada, işte bundan dolayı azaba uğrayınca, onlar, ceza yurdu olan ahirette haydi haydi azaba duçar olurlar."

Bil ki bu açıklamaya dikkatlerini çeken pekçok müfessir, işte buna dayanmışlardır. Ama, aksine bu tutarsız bir açıklamadır." Zira, Kaffâl'in yaptığı bu açıklamaya göre, dünyada tahakkuk etmiş olan "kökünü kazıma azabı" Kıyametin, ba'sin, neşrin hak ve doğru olduğunu ileri süren görüşün bir delili olmuş olur. Halbuki ayetin zahiri, Kıyametin hak olduğunu bilmenin, kökünü kazıma azabının meydana gelmesiyle güdülen ibretin tahakkuk etmesi için bir şart gibi olmasını gerektirmektedir. Bu mana ise, Kaffâl'in ileri sürdüğü şeye zıt gibidir. Çünkü Kaffâl, kökünü kazıma azabını bilmeyi, Kıyametin hak olduğunu bilmenin bir temeli ve aslı saymıştır. Böylece, Kaffâl'in ileri sürmüş olduğu şey, geçersiz olmuş olur.

Bana göre ise, bu hususta en doğru olanı şöyle denilmesidir: Kıyametin hak olduğunu bilmek, bu göklerin ve yerlerin varlığını idare edenin, mucib-i bizzat (zâtı gereği mûcib) olmayan, hür ve irade sahibi bir fâil-i muhtar olduğunu bilmeye dayanır.

-san, âlemin ilâhının hür ve irade sahibi bir fail, bütün mümkinâta kadir ve göklerde ve yerlerde meydana gelen bütün hadiselerin ancak kendisinin kaza ve kaderi ile -neydana gelen bir zât olduğunu bilmediği sürece, bu kökten imha azabından ibret alması mümkün değildir. Bu böyledir, zira bu âlemin meydana gelmesinde müessir olanın, hür ve irâde sahibi bir fail değil de, mucib-i bizzat bir varlık olduğunu iddia edenler, o peygamberlerin zamanında meydana gelen boğulma, yanma, yere batma, domuz ve maymunlara çevrilme, sayha ve benzeri bütün hallerin, ancak yıldızların Dirbtriyle çarpışmasından ve birbirleriyle bir araya gelmesinden meydana geldiğini

ddiâ etmişlerdir. Durum böyle olunca da, bu gibi hadiselerin meydana gelmesi,

---

264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/118

peygamberlerin sıdkına bir delil olmaz. Ama, Kıyametin varlığına inanan kimsenin o imanı, ancak, âlemin ilâhının hür ve irâde sahibi bir fâif-i muhtar olduğuna ve O'nun, bütün cüz'iyyâtı bilen bir zât olduğuna inandığı zaman tam ve mükemmel olur. Durum oöyle olunca da, bu korkunç hadiselerin ve o büyük vakıaların ancak, âlemin ilâhının, onları yaratıp icad etmesiyle, onların yıldızların çarpışması, bir araya gelmesi sebebiyle olmadığına kesinkes hükmetmek gerekir. O zaman da, bu kıssaları dinlemekle beklenen fayda sağlanmış olur ve bunlarla, peygamberlerin doğruluklarına istidlal edilmiş olur. İşte böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bunda, ahiret azabından korkanlar için, katî birer ibret vardır" ifadesinin yerinde olduğu sabit olmuş olur. 265[265]

Bütün İnsanların Mahşerde Toplanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak "O, bütün insanların bir arada toplanmış olacaklan bir gündür. O, (istisnasız bütün insanların) hazır olacakları bir gündür" buyurmuştur.
Bil ki Allah Teâlâ, ahiretten bahsedince, o günü şu iki vasıfla tavsif etmiştir:
a) O, bütün insanların toplanacağı bir gündür. Buna göre mana, "önceki ve sonraki bütün halk, o günde haşrolunacak ve o günde bir araya getirilecek" şeklinde olur.
b) Bu gün, nuzura çıkma günüdür. Nitekim İbn Abbas (r.a): "O gün, kendisinde iyinin ve kötünün hazır olacağı bir gündür" şeklinde bir mana verirken, başkaları da: "O gün, göktekilerin ve yerdekilerin kendisinde hazır bulunacakları bir gündür" şeklinde bir mana vermişlerdir. Buradaki meşhud kelimesinden, orada bulunma ve hazır olmak manası kastedilmiştir ki bu tabirin zikredilmesinin maksadı şudur: İnsanın kalbine, bazan şöyle bir fikir gelebilir: "O vakitte onlar bir araya geldiklerinde, herkes ancak kendisiyle ilgili hadiseleri bilir, haberdar olur." İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, yapılacak olan karşılıklı hesaplaşma ve soruşturma sebebiyle, bütün o hadiselerin herkese malûm olacağını beyân buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz onu, Kıyamet gününü ancak sayılı bir müddet için erteleriz" buyurmuştur. Bu, "ahiretin geriye bırakılması, dünyanın yok edilmesi belli bir zamana bağlanmıştır. Belli bir zamanı olan her şeyse sonludur. Sonlu olan herşeyin de, mutiaka son bulması lazımdır. Şu halde, "Ahiretin ertelenmesi, mutlaka, Allah'ın Kıyameti koparacağı ve dünyayı harap edeceği bir zamana varıp dayanacaktır. Gelecek olan her şey ise, yakındır. 266[266]

İman ve İnkârın Akıbeti

"Gelecek olan o günde. Allah'tan izinsiz hiçbir kimse konuşamaz. Artık, onlardan kimi şaki kimi de saîddir. Şakı olanlara gelince, onlar ateştedirler ki, orada çok feci bir nefes alıp vermeleri vardır onların. Gökler ve yer
durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği müddet müstesna. Çünkü, Habbin ne dilerse, onu hakkıyla yapandır. Saîd olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği müddet müstesna olmak üzere,
gökler ve yer durdukça onlar orada ebedî kalıcıdırlar. Bu bir lütuf ve ihsandır
ki, tükenip kesilmesi yoktur " . (Hûd. 105-108).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 267[267]

Birinci Mesele

Ebû Amr. Asım ve Hamza, yâ'nın hazfiyle, diğer kıraat imamları ise, yâ ile J± şeklinde okumuşlardır.

---

[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/118-119
[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/119-120
[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/120-121

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Yayı hazfedip kesre ile ktifâ etmek, Huzeyl lehçesinde çokça görülen bir husustur. Halil ve Sibeveyh'in naklettiği "bilemiyeceğim" şeklindeki sözleri de böyledir. 268[268]

Ayetteki Ye'ti Fiilinin Faili

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Ye'ti fiilinin faili, Cenâb-ı (Bakara 210) ve (£n,am ^ ayet|erinde 0|duğu gjbidjr BunU(ayeti (Hud, 104) şeklinde okuyanların kıraati da destekler. Ben derim ki, "Bu forum, pek hoşuma gitmedi. Zira * sözünü, Cenâb-ı Allah bir fcavimden nakletmiştir. Bu kavmin yahûdîler olduğu zahirdir. Bunda onun için, hüccet ctacak bi şey yoktur. ^ (Enam, 158) ayeti de böyledir. Fakat bu ayetteki fide tamamen Allah'ın sözüdür. Burada "gelme" fiilinin Allah'a isnâd edilmesi."Hak Teâlâ'nın, "Rabbin geldiği zaman..."(Fecr, 22) ayeti ne dersin?" derterse, biz deriz ki: "Bu hususta birkaç te'vil yapılmıştır. Btrada da mesele vazıhtır. Binâenaleyh bunu savuşturmak mümkün değildir. Şu İde, bu manadan kaçınmak gerekir. Hatta vâcib olan şöyle denilmesidir: "Bundan "Çok korkunç, dehşetli ve büyük birşey geldiğinde..." manasıdır. Fakat Allah Teâtâ. daha fazla korku salıp, daha etkili olsun diye, bunu açıkça zikretmemiş, tazfetmiştir," 269[269]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi, "Ayetteki "yevm" kelimesi üzerinde âmil olan, "konuşmaz" fiili, yahut da mahzûf bir üzkur (hatırla) fiilidir" demiştir. 270[270]

Kıyamet Günü Suçlular Konuşacak mı?

Hak Teâlâ nın "Allah'tan izinsiz hiçbir kimse konuşamaz" Adesinde bîr hazif vardır ve takdiri, "...O günde hiçbir kimse konuşamaz" şeklindedir eğer denirse ki "Bu ayetle, bu ayete ters düştüğü sanılan şu gibi ayetler nasıl z -eştirilebilir?: "O gün herkes öz canının kurtuluşu için uğraşır1' (Nahi, 111); "Onlar AlaA a yemin ederek, yalan söyler "Vallahi Ey Rabbimiz biz müşrik değildik" derİer" (Enam. 23); "Onları habsedin, çünkü onlar mes'uldür" (Sâftât, 24) ve "Bu, hepsinin dillerinin tutulacağı bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür besinler" (Murseiat, 35-36).
Evet, böyle denirse, buna şu iki şekilde cevap verilir:
a) Ayetlerde bahsedilen, "konuşmaktan men edilme" işi, hakiki ve doğru cevap verememe diye izah edilebilir.
b) Kıyamet, uzunca bir gün olup, onun çeşitli durakları vardır. Onlar, o durakların bazısında kendilerini müdafaa ederler, bazısında konuşamazlar, bazısında da müsaade edilir ve konuşabilirler, bazısında da ağızlarına mühür vurulur, elleri ayakları konuşur.
Hak Teâlâ'nın "Artık onlardan kimi şakı, kimi de sâiddir" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 271[271]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, "Ayetteki "onlar" zamiri, Kıyamettekilere râcîdir. Bilindiği için, ve "Allah'tan izinsiz hiçbir kimse
konuşamaz" cümlesi onu gösterdiği için, açıkça zikredilmemiştir. Çünkü daha önceki "O, bütün insanların birarada topianmış olacakları bir gündür" ayetinde, insanlardan

---

268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/121
269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/121
270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/121
271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/121-122

bahsedilmiştir" demiştir. 272[272]

Kıyamette Hesaptan Muaf Olanlar

HakTeâlâ'nın bu beyanının zahiri, Kıyamettekilerin, bu iki kısmın dışında olamayacaklarını gösterir. Buna göre eğer, "insanlar içinde, deliler ve çocuklar yok mu? Bunlar, bu iki kısmın dışında kalırlar?" denilirse, biz deriz ki: "Hasredilenlerden maksad, hesabı olan kimselerdir. İşte o hesab verecek kimseler bu iki kısmın dışında kalamazlar." 273[273]

A'raf Ehli Hakkında

Eğer, "Kâdî, bu ayeti, A'raf ehlinin ne cennette, ne de cehennemde olmadıkları görüşünün yanlışlığına delil getirmiştir. Ya sizin bu husustaki görüşünüz nedir?" denilirse, biz deriz ki: Hesaba tabî tutulmayacakları için, çocukların ve delilerin, bu iki kısmın dışında olacakları kabul edildiğine göre, niçin A'raftakilerin de bu iki kısmın dışında kaldıkları söylenemesin? Çünkü onlar da hesaba tabî tutulmayacaklardır. Çünkü Hak Teâlâ onların sevablartntn günahlarına denk olduğunu biliyor. Dolayısıyla onları hesaba çekmenin bir manası yoktur.
Eğer, "Kâdî, bu ayetle yine, Kıyamet meydanında bulunan herkesin mutlaka, ya sevabının, ya günahının fazla olacağına; orada, sevabı günahına eşit olacak kimselerin bulunabilmesi aklen mümkün ise de, ayetin orada böyle kimselerin bulunmayacağına delâlet ettiğine istidlal etmiştir" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta söylenecek söz, daha önce de söylenmiş olan şu husustur: Saîd, mükâfaata ehil olan (cennetlik), şâkî ise cezaya müstehak olan (cehennemlik)dır. Sadece bu iki kısmın zikredilmeleri, bir üçüncü kısmın olmadığını göstermez. Bunun delili şudur: Pek çok ayet, sadece mü'min ve kâfirden bahseder. O ayetlerde ne mü'min, ne de kâfir bir üçüncü kısım zikredilmemektedir. Halbuki Kâdî, böyle bir üçüncü olduğunu kabul eder. Binâenaleyh o ayetlerde bu üçüncü kısmın meyişinden, onların yokluğu gerekmediği gibi, bu ayette de, üçüncü bir kısmın ilmeyişi, yok oldukları manasına gelmez. 274[274]

İlahi Kader Dışında Bir şey Olmaz

Bil ki Allah Teâlâ, daha şimdiden, Ktyamettekilerin bir kısmının saîd, bir kısmının da şakî olduğunu bildirmiştir. tan Hakkında Allah'ın böyle bir hükmü bulunan ve kendilerinden böyle bir halin sâdır olacağını bildiği ci-selerin, bunun aksine olmaları imkânsız olur. Aksi halde Allah'ın haber verdiği ayrı yalan, ilminin de cehalet olması gerekir ki, bu imkânsızdır. Böylece saîd'in şakî, ş*d"nin de saîd olamayacağı sabit olmuş olur. Bu delilin izahı, bu tefsirde defalarca geçti. Hz. Ömer (r.a)'in, bu ayet nazil olunca şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ya RKulallah, buna göre şimdi biz, olmuş bitmiş, hükmü verilmiş bir şeye göre mi amel (çabalıyoruz), yoksa henüz hükmü verilmemiş bir şeye göre mi amel öryoruz?" Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de r'azûıp) bitirilmiş bir şeye göre, ey Ömer. Kalemler (onu yazıp) kurumuş, kaderler cereyan etmiş (ona göre meydana gelmiş)-Fakat her insana, yaratıldığı şey kolaylaştırılır275[275] buyurmuştur. Mutezile ise, Hasan el-Basrî'nin: "İnsanlardan tazısı ameli ile saîd, bazısı da yine ameliyle şakî olur" dediğini nakletmiştir. Biz {ehl-i «ûnnet) deriz ki: Kesin delil, bu rivayetlerle savuşturulamaz. Hem kişinin ameli ile »d veya şakî olduğu hususunda bir münakaşa yoktur. Ancak kişinin amelleri, Allah'ın aza ve kaderi ile meydana geldiğine göre, bizim delilimiz devam etmiş oiur.
Bil ki Allah Teâlâ, Kıyamettekileri bu iki kısma ayırınca, herbirinin durumunu apMamak üzere:

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/122
273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/122
274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/122-123
275[275] Müslim, Kader, 8 (4/2041); İbn Mace, Mukaddime, 10 (1/135).

"Şakî olanlara gelince, onla/ ateştedirler ki orada (çok feci) bir nefes alıp vermeleri vardır" buyurmuştur. Bj tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 276[276]

Zefir ve Şehik Kelimelerinin İzahı

Alimler ayetteki "zefir" ile "şehîk" arasındaki farkhususunda birkaç izah yapmışlardır:
Birinci İzah: Leys şöyle der: " Zefir, bir kimsenin, son derece kederlendiğinde göğsünü hava ile doldurup, onu
;txr müddet) dışarı vermemesi; "şehîk" ise, işte bu nefesi birden salı vermesidir." Ferra da: "Atâ, "karnı büyük" manasında, denilir" demiştir. Ben derim ki: "İnsan çok kederlendiğinde, nefesi göğsünde kalır. Nefes göğsünde «alınca, harareti yükselir. İşte insan bu esnada, o hararetini söndürebilmek için, çokça 5 Müslim, Kader, 8 (4/2041); Ibn Maca, Mukaddime, 10 (1/35). serin havayı içine çekebilmek için, kuvvetli bir nefese ihtiyaç duyar. Bundan dolayı o esnada, havanın, göğse çokça çekilmesi arzu edilir. Bu durumda göğsü kabarır, ciğerleri şişer. O çok hararet ve insanın nefesi, göğüste tıkalı kalınca, dış organları soğuk sarar. Böylece de, nefes organları çoğu kez, içeri alınan o fazla havayı dışarı vermekten adeta aciz kalır. Dolayısıyla da bu çok hava, göğüste tıkanmış olur ve nerede ise insan ondan boğulacakmış gibi olur. Bu durumda insanın tab'ı o havayı çıkarmaya gayret eder. İşte tabiblerin bu acıkmasına göre, "zefir", nefesin göğüste tıkanıp kalması yüzünden, kalbte meydana gelen harareti düşürmek için, içeri alınan çokça havadır. Şehîk ise, insan tabiatının, o nefesi kuvvet sarfetmek suretiyle dışarı vermesine denir. Bu iki halin her biri, çok büyük sıkıntı ve kedere delâlet eder.
İkinci İzah: Zefir, eşeğin anırmaya başladığı zaman çıkardığı ilk ses gibi olan ses; şehîk ise, anırmasının sonunda çıkardığı sestir.
Üçüncü İzah: Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Biz "zefir"in, yükselmek manasına olduğunu söyledik. Biz diyoruz ki: Zefir, cehennem alevinin, çok kuvvetli olduğu için, cehennemlikleri yukarı doğru kaldırmasıdır. Onlar en yüksek bir noktaya ulaşıp, oradan cehennemin dışına çıkmak istediklerinde, melekler demir tokmaklarla onlara vurur ve onları cehennemin dibine yollarlar. İşte, "Ne zaman oradan çıkmak isteseler oraya döndürülürler." (secde, 20) ayeti ile kastedilen budur. Binâenaleyh onların cehennemin yukarısına çıkmalarına "zefir", yeniden dibe inmelerine de "şehik" denilir."
Dördüncü İzah: Ebû Müslim şöyle der: "Zefir, çok şiddetli ağlandığı zaman, insanın göğsünde toplanan ve nerede ise kesilen nefes; şehik ise, çok sıkıntı ve keder anında dışarı verilen nefestir. Bu iki durumu çoğu kez, bir baygınlık takib eder, bazan bunun peşinden ölüm meydana gelir"
Beşinci İzah: Ebul-Âliye. "Zefir, boğazda olan, şehik ise göğüste olan nefestir" demiştir.
Altıncı İzah: Bazı kimseler: " Zefir, çok şiddetli ve kuvvetli ses; şehik ise, çok zayıf olan sestir" demişlerdir.
Yedinci İzah: İbn Abbas (r.a) "Cenâb-ı Hak, bu tabir ile, cehennemliklerin pişmanlık içinde olduklarını, ardı arkası kesilmeyen bir ağlama, bir üzüntü ve bir ah-ü vâh halinde olduklarını kastetmiştir" demiştir.
Sekizinci İzah: Zefir, daha önce de bahsettiğimiz gibi, lügat manası bakımından, kuvvetli olmayı; "şehik" ise, zayıflığı göstermektedir. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Ayette, "zefir" ile, onların dünya âlemine ve bedenî lezzetlere son derece meyletmeleri, "şehik" ile de, onların ruhanî alem ile mesûd olmaktan ve ilâhî nurlar, kudsî yücelikler ile kemâle ermekten âciz ve z^yıf oluşları kastedilmiştir. 277[277]

Cehennem Azabının Ebedî Olmadığını Söyleyenler

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/123
277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/124

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Gökler w* yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği müddet müstesna..." rcyu/muştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: [278]

Birinci Mesele

Bazı kimseler, kâfirlerin azabının sonlu olup, (bir gün) nihayete ereceğini iddia edip, hem Kur'ân ile hem aklî deliller ile istidlal etmişlerdir.
Bunların Kur'ân'dan delilleri, pek çok ayettir. Birisi, bu (tefsir ettiğimiz) ayettir. bakımdan, bu ayetle istidlal etmişlerdir:
a) Allah Teâlâ, "Gökler ve yer durdukça..." buyurmuştur. Bu tabir, onların ceza , metlerinin, göklerin ve yerin bakî kalma müddetine denk olduğunu gösterir. Bu fcöyte olmakla birlikte biz, göklerin ve yerin devam müddetinin sonlu olduğu tasusunda anlaşma halindeyiz. Öyleyse kâfirlerin cezasının müddetinin de, sonlu r>~ası gerekir.
b) Ayetteki, "Rabbinin dilediği müddet müstesna,.." istisnası, onların cezalarının sûresinden yapılan bir müstesnadır. Bu, azabın istisna edilen o vakitte son bulacağına delâlet eder. Bu görüşte olanların, delil getirdikleri ayetlerden birisi de, "Onlar devirler boyunca cehennemin içinde kalacaklar " (Nebe1, 23) ayetidir. Allah Teâfâ, cehennemliklerin bu azabta beklemelerinin ancak, belli sayıda devirler boyunca nacağını beyân etmektedir.
Onların bu husustaki aklî delilleri de şu iki şeydir:
a) Kâfirlerin isyanları sonlu ve sınırlıdır. Sonu o!an bir suça, sonsuz bir ceza ermek zulümdür. Bu ise caiz değildir.
b) O ceza, faydası olmayan sırf bir zarardır. Binâenaleyh çirkin (kabın) bir şeydir. O cezanın faydadan uzak olduğunu şöyle izah edebiliriz: "Onun Allah'a yönelik bir *aydası olamaz. Çünkü Allah Teâlâ fayda ve zarar verilmekten münezzehtir. Bu azabın, ceza görene de bir faydası yok. Çünkü bu, onun için sırf zar^rHır. Bunun, başkasına da faydası yok.Çünkü zaten cennetlikler kendi lezzetleri ile meşguldürler. 5 nâenaleyh onların, başkalarına verilen devamlı azabtan lezzet duymalarının, kendilerine bir faydası yoktur. Bu sebeble o azabın, her türlü faydadan uzak, strf b*r zarar olduğu sabit olmuş olur. Öyleyse bunun caiz olmaması gerekir. [279]

Cumhur Cehennem Azabının Ebedî Olduğunu Söyler

Ümmet-i Muhammed'in büyük çoğunluğu, kâfirlerin azabının devamlı olacağı -ususunda ittifak etmişlerdir. Böyle ittifak edince de, karşı tarafın bu ayetle istidlal edişlerine cevap verme ihtiyacı hissetmişlerdir. Hak Teâlâ'nın, "Gökler ve yer
durdukça, orada ebedî kabadırlar..." ayeti ile istidlal edilmesine karşı şu iki cevabı vermişlerdir:
1) Ayetteki gökler ve yer ile, âhiretin gökleri ve yeri kastedilmiştir. Ahirette gök ve yerin olduğunun delili, "O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere tebdil o/unaca/f"(İbrahim, 48) ve "Bizi, cennetten neresini dilersek, konmak üzere bu yere mirasa yapan Allah'a hamdolsun" <zumer, 74) ayetleridir. Hem sonra cennetlikler, kendilerini üzerinde taşıyan ve üzerlerinden onları gölgeleyen bir şeye muhtaçtırlar. Bunlar da, cennetin göğü ve yeridir.
Bir kimse şöyle diyebilir: "Teşbih, ancak "müşebbehun bih"in malum ve iyice belirlenmiş olması durumunda makul ve yerinde olur. İşte o zaman da, müşebbehteki hükmün sübutunu tekid etmek için, başkası ona teşbih edilir. Göklerin ve yerin ahiretteki varlığı ise, malûm değildir. Malûm olduğu farzedilse bile, ancak ne var ki, hiç fanî olmayacak bir biçimde bakî olması malûm değildir. Onların her ikisinin de varlıklarının astı, insanların çoğuna meçhul olma; ve yine, onların her ikisinin devamı ve bekası da ekseriyyete meçhul olunca, devamlı

---

[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/125
[279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/125

olma hususunda cehennemliklerin ikâb ve cezasını ona teşbih etmek faydasız bir söz olur." ,

Bu konuda söylenebilecek en son şey şudur: Kur'ân ile, ahirette gökler ve bir de yerin bulunduğu sabit olunca, onu kabul etmek vacib olur. İşte o zaman da teşbîh güzel ve yerinde olur. Ancak ne var ki biz şöyle diyoruz: Ahiret ehlinin semâlarının devamlı ve bakî olduğunu; yine onların arzının da daim olduğunu isbat etmenin yolu nakil olunca; sonra nakil de, kâfirin ikâbının devamlı olduğuna delâlet edince, işte o vakit asıldaki hükmün sübutuna delâlet etmiş olan delil, ayniyle fer'de de bulunmuş olur. İşte bu durumda ulemâ, kıyasın boşuna ve teşbihin de batıl olduğunda ittifak etmişlerdir. Burada da böyledir.

İkinci bir cevap şekli de şudur: Alimler demişlerdir ki: Araplar, devamlılığı ve sürekli (ebed) olmayı, "Gökler ve yerler durdukça" ifadesiyle dile getirmektedirler. Bunun benzeri olan diğer ifadeler de, "Gece ile gündüz birbirini izledikçe", "Deniz dalgalı oldukça" ve "dağ yerinde durdukça" şeklindeki deyimlerdir. Cenâb-ı Hak da Araplara, dillerindeki alışmış oldukları örfe göre hitâb etmiştir. İşte onlar, onların ebedî olarak bakî olduklarına dair inançlarından dolayı bu şeyleri bu şekilde zikredip kullanınca, biz anlıyoruz ki, onların örfüne göre bu lafızlar ebedîliği ve inkıtâya uğramaktan uzak olan bir sürekliliği dile getirmektedir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Siz, "Gökler ve yerler durdukça, onlar orada ebedî kalıcıdırlar" diyen bir kimsenin bu sözünün, onun, göklerin sona erip yıkılmasından sonra da mevcut olarak kalmasına mani olduğunu mu kabul ediyorsunuz, yoksa bunun o manaya delâlet etmediğini mi söylüyorsunuz? Birincisi olursa, o zaman bir problem ortaya çıkar. Çünkü nass ve ayet, onların ateş içinde kalma sürelerinin göklerin devam etme müddetine eşit olması gerektiğine.delâlet edip, gökler sona erdikten, yıkıldıktan sonra ise, onların ateşte kalmaya devam etmelerine de mani

oulca, sonra yine, göklerin de mutlaka son bulacağı kesinlik kazanınca, işte o vakit :- azabın kesileceğini söylemeniz gerekmiş olur. Ama "Bu söz, göklerin ve yerin 3C-^ bulmasından sonra onla/ın ateşte kalmasına mani teşkil etmez" derseniz, bizim scyie bir cevaba kesinlikle ihtiyacımız yoktur. Böylece, bu cevap, her iki takdire göre Dosuna olmuş olur.

Bil ki, bana göre, bu konuda verilebilecek doğru cevap, başka bir şeydir. Bu da şudur: Ayetten ilk anlaşılan şey, gökler ile yerin devamlı ve baki olmaları halinde, cenennemdeki kimselerin de devamlı olarak cehennemde kalacak olduklarıdır. Bu şart bulunduğunda, meşrutun da bulunmasını gerektirir; yoksa şart : Junmadığında meşrutun da bulunmamasını gerektirmez. Baksana, biz, "Bu bir ,o canlıdır..." demekteyiz! Eğer biz, "Fakat o, bir insandır" dersek, bu, bir canlı olduğu neticesini verir. Ama biz, "O, insan değildir" dersek, bu, onun zr canlı olmadığı neticesini vermez! Çünkü mantık ilminde şöyle bir kaide :, unmaktadır: "Öncülün nakîzının istisna edilmesi, hiçbir şeyi netice vermez..." İşte r^ada da böyledir. Biz, "Gökler durduğu müddetçe" dediğimizde, onların ikâbtda devamlı ve bakî olmuştur; biz, "Fakat gökler, daim ve bakîdirler..." dediğimizde, :- arın ikâb ve cezalarının da bulunmuş olması, var olması gerekir. Ama biz, "Fakat bakî olmadı..." dediğimizde ise, onların ikâbının devamlı olmaması gerekmez.

Şayet onlar, "Gökler bakî olsa da olmasa da, onların ikâbı hep bulunacağına göre, o zaman bu teşbihin ne faydası olur?" derlerse, biz deriz ki; Doğrusu, bunda çok büyük bir fayda bulunmaktadır. Bu, o azabın, uzunluğunu •e süresini insan aklının anlayamayacağı miktarda, çağlar ve çağlar boyunca infaz edileceğine, yerine getirileceğine delâlet etmektedir.

Bu azabın bir sonu var mıdır yok mudur, meselesine gelince, bu, başka delillerden e ce edilebilecek bir husustur. İşte, vermiş olduğum bu cevap, doğru bir cevaptır, =ra onu ancak, aklî meselelere birazcık olsun ünsiyyeti bulunan kimseler anlayabilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, Allah Teâlâ'nın yapmış olduğu bir stisna olup, Allah da muhakkak bunu yapmaz. Bu senin, kendisini dövmeye azmetmiş a duğun halde, "Allah'a yemin ederim ki, seni mutlaka döveceğim; bundan başka bir karara varırsam müstesna..." demen gibidir. İşte, burada da böyledir..." Onlar du cevabı tam olarak anlatmak ve buna dair misaller zikretmek hususunda sözü uzattıkça uzatmışlardır. Sözlerin tamamının neticesi ise, yukarda zikretmiş Dİduğumuzdur.

Bir kimse şöyle diyebilir: Bu, zayıf bir izahtır. Çünkü bir kimse, "Seni mutlaka döneceğim, bundan başka bir karara varırsam müstesna" dediğinde, bunun manası şudur: "Seni mutlaka döveceğim; ancak, evlâ olanın, dövmeyi terketmek olduğunu görürsem müstesna..." Bu ifâde, bu görme işinin tahakkuk edip etmediğine delâlet etmemektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği müddet müstesna..." beyanı ise böyle değildir. Çünkü bunun manası, "Rabbinin dilemiş olduğu müddet hariç, onların orada ebedî olarak kalmalarına hükmedilmiştîr" şeklindedir. İşte burada ifade, bu meşîet ve dilemenin, kesin olarak bulunup tahakkuk ettiğine delâlet etmektedir. Daha nasıl bu söz o sözle mukayese edilebilir?.

İkinci Cevap Şekli: Şöyle denilebilir: Buradaki illâ kelimesi, jj- anlamında varid olmuştur. Buna göre mana şu şekilde olur: "Cenâb-ı Hak, "Gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar..." buyurunca, bundan onların, dünyadaki gökler ve yer ayakta durduğu müddetçe onların da cehennemde bulunacakları manası anlaşılmıştır. Daha sonra ise Cenâb-ı Hak, "Bu kesintisiz ebedîlikten artakalan kısım hariç" buyurmuş, böylece önce, ohlartn, Araplar nezdinde, daha uzun olamayacak bir biçimde ebedî kalışlarını zikretmiş, sonra da, "Rabbinin dilediği müddet, müstesna" istisnasıyla da buna sonu olmayan devamlılığı ilâve etmiştir. Buna göre mana şu şekilde olur: "Rabbinin dilemiş olduğu sonu olmayan ilâve hariç..."

Üçüncü Cevap Şekli: Bu istisnadan maksat, onların, mahşer meydanındaki durma zamanlarıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Şakî olanlara gelince, onlar ateştedirler. Muhasebe edilmek için durdukları zaman müstesna; çünkü onlar o vakit, ateşte bulunmazlar..." buyurmuştur. Ebu Bekr el-Esamm ise; "Bundan murad, "Rabbinin dilediği müddet müstesna; bu, onların kabirde bulunmaları halidir..." şeklindedir" demiştir. Veya bundan murad "Rabbinin dilemiş olduğu, onların dünyadaki hayatta'olmaları hali hariç..." şeklindeki bir manadır. Bu üç görüş de, birbirine yakındır ki buna göre mana, "Onlar orada, dünyadaki... veya berzahtaki... veya hesaba çekilmek için durduruldukları müddetleri miktarınca kalacaklar, daha sonra da ateşe gireceklerdir..." şeklinde olur.

Dördüncü Cevap Şekli: Alimler şöyle dediler: Bu istisna, Cenâb-ı Hakk'ın, "orada çok feci bir nefes alıp vermeleri vardır" ifadesine racidir. Bunu anlatmak içinse, $unu deriz: Allah'ın, "Onlar orada ebedî kalıcı oldukları halde, orada çok feci bir nefes alıp vermeleri olacaktır onların..." sözü, ebedîlikle birlikte feci nefes alıp vermenin bulunacağını belirtmektedir. Cümleye istisna dahil olunca, kendisinde bu iki halin bulunmadığı bir zamanın bulunmuş olması gerekir. Fakat, aktiyyatla ilgili meselelerde kesinleşmiş olan kural bulunmaktadır: "Cüzlerinin tamamı bulunmadığı zaman, yekûn da, toplam da bulunmaz.. Aynı şekilde, cüzlerinden tek biri bulunmadığı zaman da bulunmaz." İşte, işin sonunda onlar hareketsiz, cansız ve adeta sönmüş bir hale gelince, o vakit onların feci nefes alıp vermeleri de kalmaz. Binâenaleyh, bu toplamın cüzlerinden birisi de bulunmamış olur. O zaman da, onların ateşte kalmalarının
nkıtaya uğrayacağını söylemeye gerek kalmaksızın, böyle bir rstisnânın yapılması sahih olmuş olur. 280[280]

"Ayetteki İstisna Günahkâr Mü'minler Hakkındadır" Diyenler

Beşinci Cevap Şekli: Bir cemaat şöyle demiştir: "Bu istisna, tevhîd ehlini ateşten çıkarmayı ifâde etmektedir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, cümlesi, bütün bedbahtlar hakkında bu hükmün verildiğini ifâde etmektedir. Sonraki cümlesi ise, bu hükmün bu bütün için bulunmamasını gerektirir. Ebedîlik hükmünü tamamından nefyetmek içinse, onu, tamamın bir kısmından nefyetmek kâfidir. Binâenaleyh, bazı bedbahtlar için, ebedî kalış hükmünün kalmamış olması gerekir. İşte, cehennemde ebedî kalmanın kâfirler için söz konusu olduğu sabit olunca, "Kendilerinden ebedî cehennemde kalmak hükmünün nefyedilmiş olduğu kimseler, ehl-i kıble olan günahkârlardır, fâstklardır" denilmesi gerekir. İşte ou, bu konuda söylenmiş olan kuvvetli

---

280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/125-126-127-128-129

bir sözdür.
İmdi, eğer denirse ki: "Bu izah şekli ancak, 2ikretmiş olduğunuz diğer izah şekilleri oozuk olduğu zaman taayyün eder, ortaya çıkar. O halde, onların fasit olduğuna dair oelil nedir? Yine, böyle bir istisna, mutlu kullar hakkında da zikredilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Mesûd olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği -rMddet müstesna olmak üzere, gökler ve yer durdukça onlar orada ebedî kalıcıdırlar. Bu. bir lütuf ve ihsandır ki. tükenip, kesilmesi yoktur" buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki:
Biz bu izah şekli ile, bu ayetin, kâfirlerin azabının kesintiye uğrayacağına delâlet etmediğini beyân ettik. Sonra, eğer biz bu ayetle, "Allah Teâlâ nın ehl-i kıbfe olan günahkârları ateşten çıkaracağı" hususundaki sözünün doğruluğuna istidlalde bulunursak, şöyle deriz:
İllâ kelimesinin sivâ manasına hamledilmesine gelince, bu, ayetin zahirinden aynlmaktır. İstisnayı, dünyada yaşama haline, berzaha ve Kıyamet duraklarında durmak haline hamletmek de, uzak bir ihtimaldir. Çünkü istisna, cehennemde ebedî kalmaktan yapılmıştır. Cehennemde uzun boylu kalmanın, cehennemde tahakkuk eden hallerden birisi olduğu malumdur. Şu halde, cehennemde bulunmazdan önce, cehennemde ebedî kalışın tahakkuk etmesi imkânsızdır. Ebedî kalış tahakkuk etmeyince de, ondan istisna yapılmaz ve istisnanın yapılması imkânsız olur. Onun, istisna, feci bir biçimde nefes alıp vermeyle ilgilidir" şeklindeki görüşü de, ayetin zahirini terketmektir. Şu halde, geriye ayetin, bizim bahsettiğimiz şeyden başka, sahih olarak hamledilecek bir manası kalmamıştır.
Onun, "Buradaki istisnadan maksat, Allah'ın ateşten şiddetli soğuğu nakletmesidir" sözüne karşı deriz ki: Durum şayet böyle olsaydı, şiddetli soğuk ile yapılan azabın, ancak göklerin ve yerin süresinin sona ermesinden sonra olması gerekirdi. Halbuki sahih hadisler, ateşten şiddetli soğuğa ve şiddetli soğuktan ateşe nakledilmelerinin, hergün defalarca olacağına delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu izah şekli geçersizdir, Onun,"Böyle bir istisna, sa'îd kutlar hakkında da mevcut" sözüne karşı biz deriz ki: Ümmet, "Bir kimse cennete girer, sonra oradan çıkıp cehenneme girer" denilmesinin imkânsız olduğu hususunda ittifak etmiştir. İşte bu icmâdan ötürü biz, bu ifadede, bu istisnayı, zikredilen o tevillerden birine hamletmek zorunda kaldık. Bu ayete gelince, bununla ilgili böyle bir icmâ yoktur. Bu sebeple de onu, zahirî manasına hamletmek gerekmiştir. İşte ayet hakkındaki sözün tamamı budur.
Bil ki Cenâb-t Hak, ÜU istisnayı zikredince, "Çünkü, Rabbin ne dilerse, onu hakkıyla yapandır" buyurmuştur. Biz, istisnaya, fasıkların ateşten çıkarılması manası verirsek bu ifâdenin ayete uygunluğu güzel olur. Sanki Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ben hakimiyyet ve kudretimi izhâr ettim. Sonra mağfiret ve rahmetimi de izhâr ettim. Çünkü ben, dilediğimi hakkıyla yapanım. Şüphesiz hiç kimsenin bana karşı hiçbir hükmü ve gücü olamaz."
Daha sonra Hak Teâlâ, "Saîd olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği müddet müstesna olmak üzere, gökler ve yer durdukça onlar orada ebedî kalıcıdırlar" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 281[281]

Birinci Mesele

Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi Hafs, sîn'in zammesi ile suidû; diğer kıraat âlimleri, fethalı olarak saidû şeklinde
okumuşlardır. Sîn harfinin zammesi ile okuma, if'al babından (es'ade) zaid harfin hazfedilmesi tarzında olmuştur. Zira, Jm sîgâsı, müteâddî değildir, sîğası ise müteaddidin Binâenaleyh aynı manadadır. Nitekim erkek adı olan "Mes'ûd" da, bu fiilden alınmadır. 282[282]

İkinci Mesele

Saîd, yani cennetlik kullar hakkındaki ayetteki istisnayı, daha önce (şakilerle ilgili olarak)

281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/129-130
282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/130

zikredilmiş olan izah
şekillerinden birisine hamletmek gerekir. Bur^ja bir başka
izah şekli daha vardır, bu da şudur: Muhtemeldir ki onların bir kısmı bazan, cennetten alınıp Arşa ve ancak Allah'ın bilebileceği yüksek menzillere çıkarılırlar. Nitekim Hak Teâ\â, "Allah, rnü'min erkeklere de, mü'min kadınlara da -içinde ebedî î .'»u oldukları halde- altından ırmaklar akan Adn cennetlerini ve çok güzel meskenler vaadetti. Allah'ın ndvam (rızası) ise daha büyüktür"<Tevt», 72) buyurmuştur.
Cenâb-ı Hakk'ın "Bu bir lütuf ve ihsandır ki, tükenip kesilmesi yoktur" beyanı ile de ilgili iki mesele vardır: 283[283]

Birinci Mesele

Arapça'da, birisi bir şeyi kesip parçaladığı zaman, iardenilir. Yine "Allah onların arkalarını kessin, sayılarını kurutsun" denilir. Buna göre ayetteki,tabiri, "kesintiye uğramayan" demektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Na'îm cennetini anlatırken buyurduğu, "Kesilip tükenmeyen, yasak edilmeyen... "(vakıa. 33) tabiridir. 284[284]

İkinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hak, ayette bu istisnadan maksadın, bu halin kesintiye uğraması olmadığını iyice açıklayıp, bu gerçeği de, bilhassa burada zikredip, şakî kullar için zikretmemiş olunca, bu deyim, şakîlerle ilgili o istisnadan maksadın, inkıta olduğuna delalet eder. işte ayet hakkında söylenecek sözün hepsi bundan ibarettir. 285[285]

Putların Mahiyeti Hakkında

A onların tapmakta oldukları şeylerden şüphe içinde olma. Onlar, daha önceleri ataları nasıl tapıyor idiyseler, tıpkı onlar gibi tapıyorlar. Biz de elbet nasîblerini eksiksiz vereceğiz" (Hüd, 109).
Bil ki Allah Teâlâ, putlara tapan kimselerin kıssalarını anlatınca, bunun peşinden şattenn ve saîdlerin hallerini zikredip, daha sonra bu ayette de, kavminin içindeki Mirlerin halini peygamberine açıklayarak, yi "artık şüphe içinde olma" auyurmuştur. Bu kelimenin aslı, şeklidir. Fakat bu kelime çok kullanıldığı içinhazfedilmiştir. Bir de, nûn harfi sözün (kelimenin) sonunda bulunduğu zaman, edildiğinde sadece gunnesi farkedilir. Bundan dolayı Araplar bu nûn'u -azlederler. Bu cümlenin manası şudur: "(Ey Resulüm), putlara tapan bu kimselerin auxımu ile ilgili olarak, o putların onlara hiçbir fayda ve zarar veremeyeceği hususunda şüphen olmasın."
Daha sonra Allah Teâlâ, "Onlar, daha önceleri
x&an nasıl tapıyor idiyseler, tıpkı onlar gibi tapıyorlar" buyurmuştur. Bundan murad, «ntann, cehalete ve taklide sarılma hususunda atalarına benzediklerini anlatmaktır.
Hak Teâlâ, sonra "Biz de elbet nasiblerini eksiksiz vereceğiz" buyurmuştur. Bu cümleden maksadın, "Biz onların nasiblerini, yani onların payı olan azabı eksiksiz vereceğiz" manası olabileceği gibi, "Onlar her nekadar kâfir olup, hakdan yüz çevirmiş olsalar da, onların rızıklarını ve dünyevî hayırlardan nasiblerini eksiksiz vereceğiz" manası olması da muhtemeldir. Yine bu cümleden maksadın, "Biz, özürlerini ve mazeretlerini gidermek için deliller ortaya koyma, peygamberler gönderme ve kitaplar indirme hususundaki hisselerini eksiksiz vereceğiz" şeklinde olması da muhtemel olabileceği gibi, bu manaların hepsinin

---

283[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/130
284[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/130-131
285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/131

birden kasdedilmiş olması da muhtemeldir. 286[286]

Kâfirlerin Hakka Karşı Tutumlarına Misal: Hz. Musa

"Andolsun ki biz, Musa'ya o kitabı verdik de, onun hakkında da ihtilâf edildi. Eğer Rabbinden bir söz (kader) geçmiş olmasaydı, elbette aralarında hüküm verilmiş, iş bitmişti bile... Muhakkak ki onlar bu Kur'ân'dan yana şiddetli bir tereddüt ve şüphe içindedirler. Şüphesiz Rabbin, herbirinin amellerini onlara
tam verecektir. Çünkü O, onların yaptıklarından hakkıyla haberdârdır" (Hûd. 110-111).
Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette Mekke kâfirlerinin tevhidi inkârda ısrar ettiklerini beyân edince, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edip, O'nun kitabını yalanlama hususunda da ısrar ettiklerini beyân etmiştir, 'ne Hak TeâlA kâfirlerin, bütün peygamberlere karşı aynı yanlış yaklaşım içinde olduklarını beyân etmiş ve buna bir misal getirmiştir. Bu misal de şudur: Allah Teâlâ, Musa (a.s)'ya Tevrat'ı indirince, kavmi Tevrat hakkında ihtilafa düşmüşler; bir kısmt op :.abul ederken, diğerleri inkâr etmiştir. Bu delâlet eder ku insanların âdeti ve tavrı hep böyledir287[287]

Sekat Eden İlahî Hüküm

Sonra Allah Teâlâ, "Eğer Rabbinden bir söz (kader) geçmiş olmasaydı, elbette aralarında hüküm verilmiş, iş bitmişti bile..." buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç izah vardır:
a) Bundan maksad şudur: Şayet, Cenâb-ı Hakk'ın daha önce, bu ümmetin başına gelecek olan azabı Kıyamete kadar erteleme hükmü bulunmamış olsaydı, bu kâfirlerin küfürlerinin büyüklüğünden ötürü müstehak oldukları, başlarına köklerini kazıma azabını indirme hâdisesi tahakkuk ediverirdi. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın önceden mevcud olan hükmü ve takdiri, bu azabı ertelemiştir.
b) Bundan maksad şudur: "Eğer Rabbinden bir kelime -ki bu kelime Allah "eâJâ'ntn ihtilaf edenler arasında, Kıyametgünü hükmedeceği hükmüdür-, geçmemiş asaydı, bu dünya yurdunda iken haktan yana olanı, bâtıldan yana olandan ayırmak olurdu."
Hak Teâlâ, bunu iyice ortaya koyunca, "Muhakkak ki onlar, geçtiği ve ihsanının, kahrına gâlib geldiğidir. Yoksa aralarında hemen hükmedilir, tirilirdi.
Hak Teâlâ, bunu iyice ortaya koyunca, "Muhakkak ki onlar, meni senin kavminin kâfirleri bu Kur'ân hakkında bir tereddüt ve şüphe içindedirler" buyurmuştur. Daha sonra da, "Şüphesiz Rabbin -erbirinin amellerini onlara tam verecektir" buyurur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele rardır: 288[288]

Birinci Mesele

Bu cümlenin manası şöyledir: "Kimin azabını hemen verir, kiminkini de tehir edersem; yine kim peygamberlerimi tasdik eder, kim de yalanlar ise, şüphesiz onların durumları, amellerinin karşılıklarının eksiksiz verilmesi hususunda eşittir." Binâenaleyh ayet, aynı anda hem bir vaad, hem de bir vaîd ifâde etmektedir. Çünkü taatlann karşılığını eksiksiz vermek büyük bir vaad, yine günahların karşılığını eksiksiz vermesi de büyük bir vaîddir. O'nun, , onların yaptıklarından hakkıyla :dardır" cümlesi de, bu vaad ve vaîd için bir te'kiddir. Çünkü Cenâb-ı Hak bütün malumatı (herşeyi) bildiğine göre, taatlann ve masiyetlerin miktarını da bilir. Böylece ete, her amele uygun düşen cezayı da bilir. O zaman da, hiçbir hak ve karşılık zâyı olmaz. İşte bu, çok güzel bir izahtır.289[289]

286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/131-132
287[287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/132
288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/132-133
289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/133

İkinci Mesele

Ebu Amr ve Kisâî, nûnu şeddeli olarak, lemmâ lafzını da şeddesiz olarak lemâ şeklinde okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: "Lemmâdaki lâm, innenin gerektirdiği bir harftir. Çünkü inne edatı, haberinin veya isminin başına bir "lâm"ın çelmesini gerektirir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz Allah gafur ve rahimdir" wm. 17) ve "Bunda, bir ayet var" (Hud. 103) ayetlerinde olduğu gibidir. kelimesindeki ikinci lâm ise, senin "Vallahi sen bunu mutlaka yapacaksın" sözünde olduğu gibi, kasemden sonra gelen lamdır. İşte ayette
bu iki lâm birlikte bulununca, aralarına mâ harfi girmiştir. Buna göre mâ zâiddir." Ferrâ ise şöyle demiştir: "Buradaki mâ, men (kim) manasındadır." Diğer kısımların izahı ise, yukarıda geçtiği gibidir. Bunun bir benzeri de, 'İçinizden öylesi vardır ki muhakkak ağır davranır"(Nisa, 72) ayetidir. Bu ayetin ikinci kıraatine göre, İbn Kesir, Nâfi ve Âsım'ın râvisi Ebu Bekr her iki lafzı da şeddesiz olarak, uve in küllen lema" şeklinde okumuşlardır. Bunun sebebi şudur: Bunlar, inne'nin şeddeli iken amel etmesi gibi, şeddesiz olarak in şeklini de amel ettirmişlerdir. Çünkü in kelimesi fiile benzer. Nasıl fiillerin, senin ve (Zeyd ayağa kalkmadı) sözlerinde olduğu gibi, tam veya (bazı harfleri) hazfedilmiş iken amel etmeleri caiz ise, inne ve in kelimeleri de böyledir.
Ayetin üçüncü bir kıraatine göre, Hamza, İbn Âmir ve Hafs, her iki lafzı da şeddeli olarak, şeklinde okumuşlar ve: "Bu hususta söylenilmiş olanların en güzeli şudur: Lemma lafzının aslı, tenvinli olarak, lemmen şeklidir. Nitekim "Alabildiğine yemek..." (Fecr, 19) ayetinde de böyledir" demişlerdir. Buna göre mana, "Onların hepsi bir araya getirilecekler, yani toplanacaklardır" şeklinde olur. Sanki "Ontarın hepsi..." denilmektedir. 290[290]

Üçüncü Mesele

Bir faziletli zâtın şöyle dediğini duydum: "Allah Teâlâ bu ayet-i kerimede, müstehak olan herkese, hakettiği Bu Ayetteki Yedi Te'kid Unsuru şeyi tam olarak vereceğini haber verince, bu ayette yedi
çeşit te'kid kullanılmıştır:
1) Te'kid için kullanılan inne edatı.
2) Yine te'kid için kullanılan küllen kelimesi.
3) İnne edatının haberinin başına gelen ve te'kid ifâde eden lâm.
4) Lemâdaki mâ edatı. Çünkü biz onun, Ferrâ'nın görüşüne göre, bir mevsûle olduğunu söyledik.
5) Mahzûf bir kasem. Çünkü sözün takdiri, "Allah'a yemin olsun ki, Allah onların herbirinin amellerini onlara tam verecektir" şeklindedir.
6) Kasemin cevabının başına gelmiş olan, ikinci lâm.
7) cümlesindeki şeddeli te'kid nûnu. İşte bu tek ifâdedeki, te'kid için olan yedi lafzın tamamı, Rububiyyet ve ubûdiyyet işinin ancak ba's (öldükten sonra dirilme), Kıyamet, haşir ve neşir ile tamam olacağına delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hak bunun peşinden, "O. onların yaptıklanndan hakkıyla haberdardır" buyurmuştur ki bu, en ileri te'kid unsurlarındandır. 291[291]

İstikametin Çok Zor Olduğu Hakkında

"O halde sen (ey Resulüm) beraberindeki tevbe edenlerle birükte, emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et. Aştrı gitmeyin. Çünkü O, ne yaparsanız hakkıyla görendir. Bir de zulmedenlere meyletmeyin. Sonra size
ateş çarpar. Zaten sizin Allah'tan başka yardımcılarınız yoktur. Sonra yardım

---

290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/133-134
291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/134

göremezsiniz"
(Hûd, 112-113).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 292[292]

Birinci Mesele

Bit ki Cenâb-ı Hak, açıkça vaad ve va'îdde bulununca, bunun peşinden peygamberine, "Emolunduğun şekilde
dosdoğru hareket et" buyurmuştur. Bu söz, ister kendisiyle alakalı olsun, isterse vahyin tebliğ edilip, hükümlerin beyân edilmesiyle alakalı olsun, bütün akâid ve amel meselelerini içine alan, umûmî (genel) bir sözdür. Şüphe yok ki, gerçek istikamet (doğruluk) üzere bulunmak cidden zordur. Ben sana, bunun zorluğunu akl-ı selime kolayca gösterecek olan bir misal vereceğim. O da şudur: Gölge ile aydınlığın arasını birbirinden ayıran düz çizgi, enine bölünemez bir bütündür. Fakat bu çizginin, iki tarafını hissedip (gözle) iyice birbirinden ayırdedemezsin. Çünkü gölge tarafı, aydınlık tarafına yakın olduğu için, görülme bakımından birbirine karışır. Bundan dolayı insanın bakışı, herbiri diğerinden iyice ayırdedilecek şekilde, bu çizgiyi tam olarak göremez.
Bunu, verdiğimiz misalde anladığın zaman, ubûdiyyetin bütün kısımlarındaki misallerini de buna göre anla. Bunlardan birincisi, marifetullahtır. Bu marifetullah, kulun, "isbâf'ı kabul edip "teşbih"ten; "nefy"i söyleyip "ta'tîTden korunmuş olarak elde edebilmesi son derece zordur. Sen, diğer marifet makamlarını da, kendiliğinden düşün. Yine, gazab kuvvetiyle şehvet kuvvetinden ve birinin, ifrat ve tefrit olmak üzere, iki aşırt ucu bulunup, ikisi de kınanmıştır. Bu ikisini birbirinden ayıran, iki taraftan hiçbirisine meyletmeyecek biçimde ortada duran çizgidir. İşte bu çizgi üzerinde durabilmek zordur. Sonra bununla amel etmek daha da zordur. Binâenaleyh, böylece sabit olur ki, "sırat-ı müstakim"i bilmek, son derece zordur. İyice bilinse bile, onun üzerinde kalabilmek ve ona göre amel etmek daha zordur. Bu makam son derece zor olduğu için Ibn Abbas şöyle demiştir: "Kur'ân'ın tamamında, riz. Peygamber'e bundan daha zor ve daha meşakkatli gelen, başka bir ayet nazil olmamıştır." Bundan dolayı da Hz. Peygamber (s.a.s): "Hûd suresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı" buyurmuştur.
Birisinin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz, Peygamber (s.a.s)'i rüyamda gördüm ve "Senin "Hûd suresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı" dediğin rivayet ediliyor" dedim. Bunun üzerine O: "Evet" dedi. Ben de: "Hangi ayetten dolayı?" deyince, O da: "O halde sen (ey Resulüm), emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et" ayetiyle1 buyurdular. 293[293]

İkinci Mesele

Bil ki bu ayet, şeriatta, büyük bir kaide oluşturmaktadır. Çünkü Kur'ân, abdest fiillerinin belirli bir sıraya göre yapılmasını emredince, "O halde sen, emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et" ayetinden dolayı bu sıraya uymak vacib olur. Yine Kur'ân'da, devenin zekâtının deveden, sığırın zekâtının sığırdan verilmesi emri varid olunca, buna da Uymak vacib olur. Kur'ân-ı Kerim'de varid olan, Allah'ın bütün emirleri hakkında söylenecek olan söz aynıdır. Bana göre, ayetin kıyas ile tahsis edilmesi caiz olmaz. Çünkü, bir ayetin umumî manası bir hükme delâlet ettiği zaman, "O halde sen emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et" buyruğundan dolayı, onun gerektiği hüküm vacib olmuş olur, Kıyasla amel etmek ise, ondan sapmaktır. 294[294]

Ayetin İğrabına Dair

Sonra Cenâb-ı Hak, beraberindeki tevbe edenlerle birlikte" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç

292[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/135
293[293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/135-136
294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/136

meseie vardır:
Vahidî şöyle demiştir: 295[295]

Birinci Mesele

"Ayetteki men, birkaç bakımdan, ref mahallindedir:
1) O'nun, emrindeki müstetîr zamir olan ente (sen) üzerine atfedilerek merfû olması. Burada, attf sahih olduğu için, muttasıl olan zamir ile tekîd yerine, harf-i cer olan kemâ'daki kâf ile vasfediimekle yetinilmiştir. Yani, "Sen ve onlar, dosdoğru olunuz" demektirr
2) Bunun, 'deki zamire atfedilmiş olması.
3) Bunun, manasında mübteda olması."Beraberindeki tevbe edenler de, doğru olsunlar"296[296]

İkinci Mesele

Kâfir ve fasığın, küfür ve ftsklarından rücû etmeleri gerekir Bu halleri üzere iken, istikametle meşgul olmaları sahîh olamaz. Ama, küfür ve fısktan tevbe edenin, Allah'ın dininin yollan üzere istikametle meşgul olması ve Allah'ı kulluk yolu üzere devam etmesi doğru ve sahihtir. Daha sonra Cenâb-ı. Hak, "Aşırı gitmeyin" buyurmuştur. Bu o fiilin adarı olan tuğyan, haddi ve ölçüyü, sınırı aşmak anlamındadır. İbn Abbas: "Allah Tatta bununla, "Allah'a boyun eğin; hiçkimseye karşı kibirlenmeyin" manasını «astetmiştir" demiştir. Yine bunun, "Kur'ân hakkında haddi aşıp da, onun haramını ketti, helâlini da haram kılmayın" veya, "Size emrolunan şeylerde haddi aşmayın «e sınırları tecavüz etmeyin" veyahut "Allah size büyük nimetler in'âm ettiğinde, O'na >--jr ve boyun eğme yolundan sapmayın" manalarında olduğu da söylenmiştir. Evlâ : anı, bütün bu manaların ayete dahil olduğudur. 297[297]

Zalimlere Doğru Meyletmeyin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bir.de zulmedenlere etmeyin... "buyurmuştur. Bu fiilin mastarı olan rükün kelimesi, bir şeye itminan auyjp, muhabbetle ona meyletmek, yönelmek anlamındadır. Kelimenin zıddı ise, «ötür (nefret etmek) kelimesiyle ifade edilir. Kıraat imamlarının hepsi bu kelimeyi *âf ve tâ harflerinin fethasıyla şeklinde okumuşlardır. Bunun mazisi, *ime (bitdi) fiilindeki gibi rekine şeklindedir. Bu fiilin şeklinde başka ör kullanışı da bulunmaktadır. Ezherî: "Bu, fasîh değildir" demiştir. Muhakkik alimler: "3urada nehyedilen şey, zalimlerin üzerinde bulundukları zulme rıza göstermek, r^farın bu işini iyi görmek, hem kendileri hem başkalarına onun güzel olduğunu öeirtmek ve bu kabîl şeylerde onlara katılmaktır. Ama, onlardan gelebilecek bir zararı defetmek ve zarurî, hemen elde edilmesi gereken bir menfaati temin etmek için onların arasına karışmak, yasaklanan bu meyil çeşidine dahil değildir" demiştir. cümlesinin manası, "Siz onlara eğer meylederseniz, işte böyle bir -"eyiin sonu budur, yani sizi ateş çarpar..." şeklindedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, Zaten sizin Allah'tan başka, sizi Allah'ın azabından kurtaracak yardımcılarınız yoktur" buyurmuştur.
Daha sonra, "Sonra yardim göremezsiniz" buyurmuştur, -dan maksat, "Siz, size böyle vakıa karşısında yardım edebilecek hiç kimseyi nazsınız..." manasıdır.
Bil ki Allah Teâlâ, zalimlere meyleden kimseye, mutlaka ateş isabet edeceğine hüküm vermiştir. Durum böyle olunca, bizatihi zalim olan kimsenin hali nice
"Gündüzün iki tarafında ve gecenin yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, iyi düşünenlere bir öğüttür. Sabret, zira Allah, muhsinlerin mükâfaatmı zayi etmez"

---

[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/136
[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/136
[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/136-137

(HÛ(J, 114-115).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygambere dosdoğru olmayı emredince, bunun peşinden namaz emrini getirdi. Bu, Allah'a imandan sonra ibâdetlerin en büyüğünün namaz olduğuna delâlet eder. Ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 298[298]

Birinci Mesele

Ben Kadî Ebu Bekr el-Baklllanî'nin bir kitabında, Haricîlerin, şu iki bakımdan bu ayeti sadece sabah ve akşam namazlarının farz olduğuna delil getirdiğini gördüm.
1) Bu iki vakit, gündüzün iki tarafında bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak da, gündüzün iki tarafında namaz kılmayı farz kılmıştır. Şu halde, bu kadar miktar namazın yeterli olması gerekir. Buna göre eğer,
"ayetteki "gecenin yakın saatlerinde" tabiri, diğer namazları gerektirir" denilirse, biz (Haricîler) deriz ki, biz, bunu kabul etmiyoruz. Çünkü gündüzün iki tarafı, gecenin yakın saatleri olarak vasfedilirler. Zira, gündüz olmayan vakit, gece olur. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu, sıfatın mevsûfuna atfedilmesini gerektirir. Ama ne var ki, Kur'ân'da ve şiirde bunun misali pek çoktur.
2) Allah Teâlâ, "iyilikler, kötülükleri giderir..." buyurmuştur. Bu, gündüzün iki tarafında namaz kılan kimsenin, kıldığı bu vakit namazın, bunlar dışındaki bütün kötülüklere keffâret olacağını ihsas eder, bildirir. Diğer namazların da farz olduğu söylense bile, bu iki vakit namazın ikame edilmesinin, diğer namazların terkine keffâret olması gerekir. Bil ki bu görüş, ümmetin icmâsıyla batıl olup, buna iltifat edilemez. 299[299]

İkinci Mesele

Ayetteki "gündüzün iki tarafı" deyiminin tefsiri hususunda birçok görüş bulunmaktadır. Doğruya en yakın "Gündüzün İki Tarafı" Hangi Vakitlere olan, gündüzün iki tarafında olan bu namazların, sabah ve Delâlet Eder? ikindi namazları olduğu görüşüdür. Bu böyledir, çünkü, gündüzün iki tarafından birisi, güneşin doğuşu; diğer tarafı da güneşin batışıdır. Birinci taraf, sabah namazı vaktidir. İkinci tarafın akşam namazı vakti olması caiz değildir. Çünkü akşam namazt, ayetteki "gecenin yakın saatleri" tabirinin hükmüne dahildir. Binâenaleyh, ikinci tarafı, ikindi namazının vaktine -amletmek gerekir. Bunu anladığın zaman bil ki ayet, sabah namazını biraz aydınlığa yakın; İkindi namazını ise, tehir ederek kılmanın daha efdal olduğu hususunda, Ebu Hanîfe (r.h.) en bir delildir. Bu böyledir, çünkü bu ayetin zahiri, gündüzün iki tarafında namaz « manın farz olduğuna delâlet etmektedir. Biz, gündüzün iki tarafından birisinin, güneşin doğuşu zamanı, diğerinin de güneşin batışı zamanı olduğunu açıklamıştık, -albuki ümmet-i Muhammed, o vakitte, zaruret olmaksızın namaz kılmanın meşru :-madiği hususunda ittifak etmiştir. Böylece bu ayetin zahiriyle amel etmek imkânsız ; muştur. Binâenaleyh, ayeti mecazî manaya hamletmek gerekir ki, bu da, bundan • astedilen mananın, "Namazı iki tarafına yakın olan vakitte kıl" şeklinde olmasıdır. Çünkü bir şeye yakın olana, onun isminin verilmesi caizdir. Durum böyle olunca, güneşin doğuşuna ve batışına yakın olan her vakit, lafzın zahirine en yakın olan <a<it demektir. Ortalık hafifçe aydınlanmaya başladığında sabah namazını kılmak, nu, alaca karanlıkta kılmaktan, güneşin doğuş zamanına daha yakın olmuş olur. k ndi namazını da, her şeyin gölgesinin iki misli olduğu bir zamanda kılmak, o namazı, şeyin gölgesinin bir misli olduğu zamanda kılmaktan, güneşin batışı zamanına ;aha yakındır. Mecazî mana, her ne zaman, hakîkî manaya daha fazla yaklaşırsa, arzı o mecazî manaya hamletmek daha evlâ olur. Böylece, ayetin zahirinin bu iki ->eselede, Ebu Hanîfe'nin görüşünü kuvvetlendirdiği kesinlik kazanmış olur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "gecenin yakın saatlerinde" deyimine gelince, :, tabir, namazı, geceye yakın

---

[298] 298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/137-138
[299] 299[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/138

üç vakitte kılmayı emretmiş olmayı gerektirmektedir. Çünkü, çoğulun en azı üçtür. Akşam ve yatsının iki vakti vardır. Binâenaleyh, nama kılImak gereken geceye yakın üç zamanın tahakkuk edip bulunabilmesi için, vitir namazının da vacib olduğuna hükmetmek gerekir. Peygamber (s.a.s) için vitir ^amazının vacib olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın "ve ona uyunuz"emrinden dolayı, başkaları hakkında da vacib olur. Bu ayetin bir benzeri de, "Rabbini, güneşin doğuşundan evvel ve batışından önce, hamd ile teşbih et..." 39) ayetidir. Güneşin doğuşundan önce kılınan, sabah namazı; güneşin satışından önce kılman ise, ikindi namazıdır. "Gecenin birkısım saatlerinde ve gündüzün uçlarında dahi teşbih ef..."rraha, 130) ayeti de, "Ve gecenin yakın saatlerinde" ayeti gibidir. 300[300]

Üçüncü Mesele

Müfessirler, bu ayetin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, şöyle diyen bir kimse hakkında nazil olduğunu söyle- mislerdir: "Cimânın dışında, kendi hanımına yaptığı herşeyi, kendisine haram olan bir kadına yapan adam
hakkında ne buyurursunuz?.." Bunun üzerine Hz. Peygamber de: "Güzelce bir abdest alsın, sonra kalksın namaz kılsın" deyince, Allah Teâlâ işte bu ayeti indirir.Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Ayetteki, hüküm size mi mahsus?" denildiğinde, O, "Hayır, bütün insanlara" buyurdu. 301[301]

Zülef Kelimesi Hakkında

Cenâb-t Hak, "Gecenin yakın saatlerinde..." buyurmuştur. Leys: "Gecenin ilk kısmına, "zülfe" dendiğini, bunun cem'inin zülef geldiğini söylerken, Vahidî şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı kökündendir. "Zülfâ" ise, yakın olan demektir. Nitekim Arapça'da, "Onu yaklaştırdım, o da yaklaştı" manasında denilir. 302[302]

Dördüncü Mesele

Keşşaf sahibi, bu kelimenin hem lâm'ın hem de zâ harfinin zammesiyle zülüf; lâm'ın sükûnu ile zülf ve "kurbâ "
vezninde olarak zülfâ şekillerinde okunduğunu söylemiştir. Buna göre, zülef şekli, tıpkı "zulmet'in çoğulu olan zulem gibi, zülfe kelimesinin çoğulu; zülf ise, tıpkı büsre kelimesinde olduğu gibi, zülfe şeklinin çoğulu ve iki zammeli şekil olan zülüf ise, tıpkı yüsr (yüsür) kelimesinde olduğu gibi, Zülf kelimesinin çoğuludur. Zülfâ ise tıpkı, kurbâ'nın "kurbet" (yakınlık) manasına olduğu gibi, zülfe manasınadır. Bu da, gündüzün sonunun geceye yaklaşması manasınadır. ifâdesine, "geceye yakın olan" manası da verilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Çünkü iyilikler, kötülükleri giderir" buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:
"Hasenat" ile ilgili iki görüş vardır: 303[303]

Birinci Mesele

1) İbn Abbas "Bunun manası, "Büyük günahlardan kaçınmak şartı ile, beş vakit namaz, diğer günahlar için bir keffâret sayılır" şeklindedir" demiştir.
2) Mücâhid'in: "Hasenat, kulun, "Allah'ı teşbih ederim. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan

---

300[300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/138-139
301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/139-140
302[302] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/140
303[303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/140

başka ilah yoktur. Allah en büyüktür" demesidir" dediği rivayet edilmiştir. 304[304]

İkinci Mesele

Günahın imana zarar vermeyeceğini söyleyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü iman, hasenatın (iyiliklerin) en kıymetlisi, en yücesi ve en efdalidir. Ayet, hasenatın seyyiâtı (kötülükleri-günahları) giderip temizlediğine delâlet etmektedir. Hasenatın en yücesi olan iman, isyanın en ilerisini teşkil eden küfrü bertaraf eden bir derecedir. Binâenaleyh onun, derece bakımından en aşağıda olan günahlara, haydi haydi gücü yeter. Dolayısıyla bu, bütün ikâbı gidermeyi olmasa bile, devamlı ve ebedî azabı gidermeyi ifâde eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bu, iyi düşünenlere bir öğüttür" fcayurur. Ayetteki, "bu" kelimesi, "Emrolunduğun üzere, dosdoğru o/"(Hûd, 112) ettne işarettir. tabiri de, "Va'zu nasihattan alanlar için bir va'z ve roCt irşâd alanlar için, bir irşâddır" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah "Sabret, zira Allah mohsinlenn mükâfaatını zayi etmez" buyurmuştur. Denildi ki, "Bu, "Namaza sabret, tfnom et" manasındadır. Bu,Cenâb-ı Hakk'ın, "Ehl-ü lyâline namazı emret,kendin de ona sebatla devam et" (Taha, 132) ayetinde ifâde edildiği gibidir. 305[305]

Beldelere Toptan Felâket Gelmesinin Sebebi

Sizden önceki devirlerde, yeryüzünde fesat çıkarmaktan vazgeçirmeye yaşacak fazilet sahibi kimseler bulunmalı değil miydi? (Onlar) içinden kurtardıklarımız, pek azdır. Zalim olanlar ise, yalnız kendilerine verilen dünyevi refahın ardına düştüler. Onlar, günahkâr insanlardı" t(Hud, 116). Bil ki Allah Teâlâ, önceki ümmetlerin başına, köklerini kazıma azabının geldiğini ■ ân edince, bunun iki sebebi olduğunu açıklamıştır:

Birinci Sebep: Onların içinde, yeryüzünde fesat ve fitne çıkarmaktan nehyedip koyacak toplulukların bulunmamasıdır. İşte bunun için Allah Teâlâ "Onlardan (...) bulunmalı değil mi idi, olması gerekmez miydi" buyurmuştur. Kur'ân-t Kerim'de bulunan bütün levtâ edatlarının -sıfatlan ifâde etmek için anıldıkları durumlar hâriç-, {değil miydi, olmalı değil mi?) manasında dttuğunu" söylemiştir. Keşşaf sahibi ise şöyle demiştir: "Halil'den böyle bir rivaye yapılmış olamaz. Çünkü bunun delili, Hak Teâlâ'nın sıfatların söz konusu olmamış
I dttuğu şu ayetlerdir: (Kaiem,49) ve306[306]

"Bakıyye" Kelimesinin Manası

Ayetteki deyimi, "Fazilet ve hayır sahipleri" manasınadır. Fazilet ve cömertlik, "bakiyye" diye isimlendirilmiştir. Çünkü insan, elde ettiği şeylerin en kıymetlisini ve en üstününü geride bırakmak ister. Dolayısıyla bu lafız, cömertliği ifâde eden, bir darb-ı mesel haline gelmiştir. Mesela, denilir, yani, "Falanca, kavminin en hayırlılarındandır." Yine Arapların küçük mescidler hakkında (çadırlar); insanlar için de flî (hayırlılar) demeleri de bu manayadır. Yine "bakıyye" kelimesinin, "takıyye" kelimesinin tıpkı "takva" manasında olması gibi, manasında olması da mümkündür. Buna göre ayetin manası, "Onlardan, onlara karşı fazilet sahibi olan ve onları Allah'ın gazabından koruyacak olan kimseler bulunmalı değil miydi?" şeklindedir. Bu, vezninde olmak üzere «ju şeklinde de okunmuştur ki bu durumda kelime, "Birisi birisini gözleyip beklediği zaman kullanılan, fiilinden alınmış olur ve bu "bukye" kelimesi masdar bina-i merre olur. Bu kıraate göre ayetin manası, "Onlardan, onları görüp gözeten ve Allah'ın cezalandırmasından korkan kimseler bulunması gerekmez miydi?" şeklinde olur.

SonraCenâb-ı Hak, "Pek azı (müstesna)"buyurmuştur. Bunun, istisna-ı muttasıl sayılması mümkün değildir. Çünkü o takdirde bu ifâde, senin, "onlardan sâlih olanlar müstesna, kavmin Kur'ân okumalı değil miydi?" deyip de, sâlih kimseleri Kur'ân okumaya teşvik edilenlerden istisna tutmayı murad etmende olduğu gibi, onlardan kurtulmuş olan pek azı müstesna, fazilet sahibi kimseleri fesattan nehyetme hususunda bir teşvik olmuş olur!,. Bu sabit olunca, biz diyoruz ki: Ayetteki istisna, istisna-i munkatîdır. Kelamın manası, "Fakat önceki nesiller arasında kurtardığımız pek az bir kısım, fesattan vazgeçirmeye çalıştılar; onların dışındakiler ise bu nehyi terkettiler" şeklinde olur.

---

[304] [304] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/140

[305] [305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/140-141

[306] [306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/141

İkinci Sebep: Cenâb-ı Hakk'ın, çfrj "Zalim olanlar ise yalnız kendilerine verilen dünyevi refahın ardına düştüler" buyruğunun ifâde ettiği husustur. Üjâı kelimesi, "nimet" manasınadır. Çocuğun bünyesi sağlıklı ve bakımlı olduğu zaman denilir. Aynı şekilde, nimet ve bolluk İle şımarmış kişiye de, "mütref" denilir. Cenâb-ı Hak, ayetteki "zalim olanlar" tabiri ile, insanları münkerlerden (kötü şeylerden) nehyetmeyi terkedenleri, yant.dinin rükünlerinden büyük ve önemli birisi olan "emr-i ma'rûf, ve nehy-i münker" ile ilgilenmeyip de, şehevî arzular ile dünyevî lezzetleri elde etme peşine düşerek makam mansıb elde etmekle meşgul olan kimseleri kastetmiştir. Ebu Amr, Cu'fi'nin rivayetine göre bu kelimeyi ı £Sij yani, "zâlim olanlar" diye okumuştur.*6'

6. Kıraat ve tefsir kitaplarında Ebu Amr'dan bu rivayeti bulamadık (ç.).

Cenâb-ı Allah daha sonra"Onlar günahkâr /nsan/ard;" buyurmuştur Dunun manası açıktır. 307[307]

Allah Şirk Yüzünden Bir Beldeyi İmha Etmez

"Senin Rabbin -ahâlisi ıslahçı davranırken- o memleketleri, sırf zulüm dünden imha edecek değildi ya. Eğer Rabbin dileseydi, bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardi. Onlar ihtilaf edici bîr halde (işte
böylece) devam edip gideceklerdir. Rabbinin, rahmetine mazhar ettiği müstesna. (Allah) onları bunun için yaratmıştır. Bununla beraber Rabbinin şu sözü de tastamam yerine gelmiştir: "Celâlim hakkı için
cehennemi bütün insan ve cinlerden dolduracağım" (Hûd, 117-119).

Bil ki Allah Teâlâ, kendilerinde zulüm olmaksızın hiçbir belde ahalisini imha etmez. Bu hususta birkaç izah yapılmıştır:

Birinci İzah: Buradaki "zulüm"den maksat şirktir. Nitekim Hak Teâlâ, "Hiç şüphesiz şirk, en büyük zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur. Buna göre mana, "Allah "eâlâ, onlar aralarındaki muameleleri düzgün yaptıkları sürece, bir beldenin halkını, sr* müşrik olmaları yüzünden helak etmez" şeklindedir. Velhasıl kökünü kazıma azabı, bir toplumun, şirk ve küfür içinde olmalarından ötürü gelmeyip, aksine onlar ancak muamelelerinde kötü olur ve insanlara haksızlık yapmaya gayret gösterirterse ner İşte bundan dolayı fakihler, "Hukûkullah (Allah'ın hakları), müsamaha ve colaylığa dayanır. Fakat hukûk-i ibâd (kul hakları) inceden inceye elemeye ve sıkı tutmaya dayanır" demişlerdir. Nitekim hadis-i şerifte, "Hakimiyet, küfürle birlikte devam eder, ama zulümle birlikte devam etmez" buyurulmuştur. Buna göre, "Senin Rabbin, -ahalisi ıslahçı davranırken- o memleketleri imha edecek değil" ayeti, Onlar, birbirlerine karşı doğru dürüst muamelede bulundukları müddetçe, Allah sırf şirkleri yüzünden onları imha etmez" manasınadır. Ehl-i sünnet, ayete bu manayı vererek şöyle demişlerdir: "Bunun delili, Nûh, Hûd, Salih, Lût ve Şuayb (a.s)'ın kavimlerinin, Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği üzere, insanlara eziyet etmeleri ve zulmetmeleri sebebiyle başlarına köklerini kazıma azabının iriivermiş olmasıdır."

İkinci İzah: Bu, Mu'tezile'nin tercih ettiği şu izahtır: "Allah Teâlâ, onlar birbirlerine karşı doğru ve dürüst muamele ettikleri halde, onları imha edecek olsaydı zulmetmiş olmaktan münezzeh olamazdı. Halbuki O, kesinlikle böyle yapmaz. Aksine O onları kötü işleri yüzünden

---

307[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/142

helak etmiştir." 308[308]

İnsanlar Arasındaki İhtilaf

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "EğerRabbin dikseydi, bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı" buyurmuştur. Mutezile, bu ayetteki "dileme"yi (meşîeti), "Allah'ın mecbur kılması ve zorlaması manasında bir meşîete" hamletmiştir ki, bu hususla ilgili cevabımız daha önce geçmiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, "Rabbinin rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna, onlar ihtilaf edici bir halde işte böyle devam edip gideceklerdir" buyurmuştur. Buradaki ihtilaf ile insanların din, huy ve fiil bakımından farklılıkları ve ayrılıkları kastedilmiştir.

Bil ki bu tefsirde, âlemdeki dinleri ve mezhebleri sayıp dökmenin imkânı yok. Bunu isteyen kimse, "er-Riyazul-Münika" adlı eserimizi okusun. Fakat biz burada, bütün mezheb ve dinleri kapsayacak bir taksimat yapmak istiyoruz ve diyoruz ki: İnsanlar iki kısımdır: Bazıları, "Ateş yakıcıdır, güneş aydınlatıcıdır" şeklindeki hükümleri (prensipleri) bilmemiz gibi, hissî-maddî ilimler ile "Menfî ile müsbet aynı anda olamaz" şeklindeki mantıkî hükümleri bilmemizde olduğu gibi, bedîhî (açık seçik) ilimleri kabul ederken, bazıları bunları kabul etmemiştir. Kabul etmeyenler, sofestâîler (sofistler)dir. Kabul edenler ise, bu âlemdeki insanların çoğudur.

Bunlar da ikiye ayrılır: Bazıları, kendisinden ilmî ve nazarî (teorik) neticeler çıkarabilecek bir şekilde, bedihî ilimlerin terkibinin (sentezinin) mümkün olduğunu kabul ederlerken, bazıları bunu kabul etmezler. Bunlar, ilimleri nazar-ı itibare almayı da kabul etmezler ve azınlıktadırlar. Birinciler, alemdeki insanların çoğunu teşkil ederler. Bunlar da ikiye ayrılır: Bunların bazıst, bu maddî âlemin bir aslının (başlangıcının) olduğunu kabul etmezler ve azınlıktadırlar. Diğerleri ise, bu âlemin bir aslının ve başlangıcının varlığını (yani yaratılmış olduğunu) kabul ederler. Kabul edenler de ikiye ayrılır: Bazıları, âlemin başlangıcının "mûcib-i biz-zât" (yani zâtı itibarı ile yaratmaya mecbur olan) bir varlık olduğunu söylerler. Zamanımızdaki felsefecilerin çoğunluğu bu görüştedir. Bazıları da, âlemin yaratıcısının, hür ve irade sahibi bir fâil-i muhtar olduğunu kabul ederler. Bunu kabul edenler, insanların çoğudur. Sonra bunu kabul edenler de ikiye ayrılır: Bazıları o fâil-i muhtarın, kullarına peygamber göndermediğini ileri sürerlerken; diğerleri O'nun peygamber gönderdiğini kabul ederler. Birinciler, Brahmanlar'dır. İkinci kısım ise, şeriat ve din sahibi olan insanlardır. Bunlar, müslüman, hristiyan, yahudîve mecûsîlerdir. Bu guruplardan herbirinin, kendi çnde sınırsız ve akla sığmaz ihtilafları ve kısımları vardır. Akıllar, farklı farklı; gayeler gtd«; vehim ve hayallerin çekişmeleri sonsuzdur. Hipokrat'ın tıpla ilgili: "Ömür kısa, zo sanatı uzun (derin), hüküm vermek zor, denemek tehlikeli..." sözü pek yerinde sayılırsa, bu yüce gayeler ve derin meseleler hakkında, aynı sözün söylenmesi de pek güzel olur.

Eğer, "Siz Hak Teâlâ'nın, "Onlar ihtilaf edici bir halde işte böyle devam edip edeceklerdir" ayetindeki ihtilafı, dinlerin farklı olması manasına aldınız. Buna bir oe* iniz var mı? Bunun, insanların renkleri, dilleri, geçimleri ve işleri bakımından olan Mdrfıklar manasına hamledilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun datt, bunun önünde geçen, "Eğer Rabbin dileseydi, bütün insanları muhakkak ki bvtek ümmet yapardı "buyruğudur. Binâenaleyh ayette bahsedilen ihtilafı, insanları *e« oir ümmet olmaktan alıkoyan bir hususa hamletmek gerekir. Yine Cenâb-ı Hakk'ın cümleden sonraki, "Rabbinin rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna..." arntesi de, bunun delilidir. Binâenaleyh bu ihtilafı, kapsamından, "Rabbinin tahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna..." şeklindeki istisnanın yapılabileceği bir manaya hamletmek gerekir ki, o da ancak bizim söylediğimiz manadır. 309[309]

Allah İmanı Yaratmadıkça Kişi İnanamaz

308[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/143-144

309[309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/144-145

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Rabbinin rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna.." buyurmuştur. Âlimlerimiz, hidâyet ve imanın, ancak Allah'ın yaratması ile meydana gelebileceğine bu ayeti delil yetirerek şöyle demişlerdir: "Bu dindeki ihtilafların sona ermesinin, ancak Aıiah Teâlâ'nın, rahmetini nasib ettiği *r-5eler için söz konusu olduğuna delâlet etmektedir. Bu rahmet, Allah'ın, kullarına aaoret ve aktl verip, peygamberler göndermesi, kitaplar indirmesi ve böylece mazeret kapılarını kapaması demek değildir. Çünkü bütün bunlar, kâfirler için de vardır. Doayısıyla geriye ancak, "Bu rahmet, Allah Teâlâ'nın hidayet ve marifetullahı yaratmasıdır" demek kalır. Kâdî ise bu ayete birinci ihtimal olarak: "Rabbinin, cennet ve mükâfaat ehlinden kılıp, kendisine mükâfaat vererek rahmet ettiği kimseler --stesnâ..." manasını vermiştir. O, ayete ikinci ihtimal olarak da şu manayı vermiştir: Ailah'ın, kendisine lutuflarını vererek rahmet ettiği ve böylece de Allah'ın olaylaştırması ve lütfü ile mü'min olanlar müstesna..." Bu iki mana da, çok zayıftır.

Birincisinin, zayıf oluşu şundan dolayıdır: "Onlar ihtilaf edici bir halde işte böyle davam edip gideceklerdir. Rabbinin, rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna..." ayeti, bu ihtilafın, ancak Allah'ın rahmeti ile ortadan kalkacağını ifade eder. fcaen aleyh bu rahmetin, ihtilafın kalkmasından önce bulunan bir sebeb gibi olması

k r. Sevab ise, ihtilafın kalkmasından sonra olan birşeydir. Binâenaleyh ihtilaf, olunan şey, yani netice olan şeydir. Bu sebeble, ayetteki "rahmet"), Allah'ın manasına almak akıldan uzak bir şeydir.

JTnin verdiği ikinci mananın zayıflığı hususunda da deriz ki: Allah'ın, mü'minler ıda yaptığı bütün lütufları, kâfirler için de söz konusudur. Halbuki ayetteki rahmet, mü'minlere has kılınmış bir şeydir ve dolayısıyla O'nun, İütuf fiillerine ilâve başka birşey olması gerekir. Hem sonra, o lütuf fiillerin bulunması, imanın varlığını yokluğuna tercih edilmesini gerektirir mi, gerektirmez mi? Eğer gerektirmiyorsa, bu maksadın gerçekmeşmesinde, o lütuf fiillerinin varlığı ile yokluğu denktir. Binâenaleyh onlar, bu hususta bir lütuf olmaz. Yok eğer imanın üstün gelmesini gerektirirce, biz aklî ilimlerle ilgili kitaplarda, "Üstünlüğü gerektiren şey bulununca, o iş mutlaka olur" diye beyân etmiştik. Bu durumda imanın tahakkuk etmesi, yine Allah'tan olmuş olur. "İmanı küfürden, ilmi cehaletten ayırmadığı müddetçe O'nun, imanı ve ilmi yaratması imkânsızdır" şeklindeki görüş de, imanın gerçekleşmesinin ancak, Allah'ın yaratmasıyla olabileceğini gösterir. Bu ayırma işi ancak, o iki inançtan birinin, inanılan şeye uygun, diğerinin de uygun olmadığı bilindiğinde söz konusudur. Bunu bilmek ise, ancak o kimsenin, inanılan şeyin haddizatında nasıl olduğunu (ne olduğunu) bilmesi halinde mümkün olur. Bu da, kulun birşeyi bilmeye yönelmesinin ancak, o şeyi bilmesinden sonra olabileceğini gerektirir. Bu da, zaten mevcut olanı yeniden oldurmayı gerektirir ki bu imkânsızdır. Böylece dindeki ihtilafların ortadan kalkmasının, ilim ve hidayetin elde edilmesinin, ancak Allah'ın yaratmasıyla olacağı sabit olmuş olur ki elde etmek istediğimiz netice de budur. 310[310]

Allah İnsanları Rahmet Etmek İçin Yarattı

Cenâb-ı Allah daha sonra "(Allah) onları bunun için yaratmıştır" buyurur. Bu ifâde ile ilgili üç görüş vardır:

Birinci Görüş: İbn Abbas (r.a.), buna, "Allah onları bunun için, yani bu rahmet için yaratmıştır" buyurmuştur ki, Mu'tezile'nin çoğunluğu da bu manayı tercih ediyorlar. Onlar şöyle derler: "Allah'ın, insanları ihtilaf için yaratmış olduğu söylenemez. Bunun böyle oluşuna şunlar delâlet eder:

a) Zamirin, daha önce bahsi geçen iki şeyden yakın olan isme râcî olması, uzak olana râcî olmasından daha uygundur. Ayette bahsedilenlerden, zâlike işaret zamirine en yakın şey, "rahmet", uzakta olan şey de "ihtilaf'dır.

b) Allah Teâlâ, eğer hem insanları ihtilaf için yaratıp, hem de onlardan imanı istemiş olsaydı, O'nun, insanlar ihtilaf etmek suretiyle kendisine itaat ettikleri için, onlara azab etmesi caiz

---

310[310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/145-146

olmazdı.
c) Biz, ayete bu manayı verdiğimizde, bu, "Ben, insanları ve cinleri ancak bana ibadet için yaratf;m"<zâriya!,56) ayetine de uygun düşer. Eğer: "Şayet bununla, "Allah onları rahmet için yaratmıştır" manası murad edilmiş olsaydı, Cenâb-ı Hak bunu bu şekilde değil de, buyururdu (Yani zamiri müennes getirirdi)" denilirse, biz (Mu'tezile) deriz ki: "Rahmet kelimesi, müennes-i hakikî değildir. Binâenaleyh bu (lafzen müzekker olan) fazi ve gufran-ı ilâhî manalarına hamleditmiştir. Bu tıpkı "Bu, Rabbimden gelen bir rahmettir" (k«m, 9e) ve "Allah'ın rahmeti, muhsinlere yakındır" (A'râf, 56) ı*etlerinde olduğu gibidir." 311[311]

Diğer İki Tefsir

İkinci Görüş: Bundan "Allah onları ihtilaf için yarattı" manası kastedilmiştir.
Üçüncü Görüş: Tercih edilen bu görüşe göre, "Allah rahmete ehil olan insanları -aımet için; ihtilaf ehli olan insanları da ihtilaf için yaratmıştır." Ebu Salih, İbn Abbas * a)"ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ailah Teâlâ, rahmet ehlini ihtilaf etmesinler ; ye; azab ehlini de ihtilaf etsinler diye yaratmıştır. Cenneti yaratmış ve oraya uygun -sanlar da yaratmış. Cehennemi yaratmış ve oraya uygun kimseleri de yaratmıştır." 5,* izahın doğru olduğuna şu hususlar da delalet eder:
1) İlim ve cehaletin insanda meydana gelmesinin, ancak Allah'ın yaratmasıyla söyleceğini gösteren kesin deliller.
2) Şöyle denebilir: "Allah Teâlâ, insanların bir kısmının ihtilaf edeceklerine, eğerlerinin de rahmet ehti olacaklarına hükmedip, böyle olacağını bilince, bunun aK&inin olması imkânsız olur. Yoksa Allah'ın ilmi cehalete dönüşmüş olur ki, bu nkânsızdır.
3) Allah Teâlâ bu ifâdenin peşinden, "Bununla beraber Rabbinin şu sözü de tastamam yerine gelmiştir: "Celalim hakkı için cehennemi bütün insan ve cinlerden oduracağım" buyurmuştur ki bu, Allah Teâlâ' kimseleri hidayet ve cennet en. bazı kimseleri de dalâlet ve cehennem İç arattığını açıkça gösterir. BU da, du üçüncü görüşü kuvvetlendirir. 312[312]

Kıssaların Hikmeti

"Peygamberlerin haberlerinden kendisi ile kalbini (tatmin) ve tesbit edip sağlamlaştıracağımız her çeşidi, sana kıssa olarak anlatıyoruz. Bunda, senin için hak, mü'minler için bir öğüt ve hatırlatma geldi"
{Hûd, 120).
Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede, pek çok kıssadan bahsedince, bu ayette de onların .Oydaşından bahsetmiştir:
Birinci Fayda: Peygamberliğini edâ etme hususunda sabra ve eziyetlere katlanmaya karşı Hz. Peygamberin kalbini sağlamlaştırmaktır. Çünkü insan, bir sıkıntı ve belâya uğrayıp, o hususta kendisi gibi başkalarının olduğunu görürse, bu ona hafif gelir. Nitekim "belâ herkese birden gelince, insana hafif gelir" denilir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) bu kıssaları duyup, bütün peygamberlerin kavimleri ile olan durumlarının aynı olduğunu anlayınca, kavminin eziyetlerine katlanıp sabretmesi kolay gelir.
İkinci Fayd:a Ayetteki, "Bunda senin için hak, mü'minler için bir öğüt ve hatırlatma geldi" cümlesinin ortaya koyduğu husustur. "Bunda" kelimesi ite ilgili şu manalar verilmiştir:
a) Bu sûrede.
b) Bu ayette.
c) Bu dünyada... Üçüncü mana, ayete uygun düşmeyen uzak bir ihtimaldir.
Bil ki "hakkın geimesj"nin, bu sûreye has kılınmasından, diğer sûrelerin böyle olmadığı neticesi çıkmaz. Çünkü bu sûrede "hak"dan, diğer sûrelerdekinden daha mükemmel

---

311[311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/146-147
312[312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/147

bahsedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü bu sûrede, sadece, "Emroiunduğun gibi, dosdoğru o!" (Hûd. 112) ayeti bile bulunmuş olsaydı, durum bahsettiğimiz gibi olurdu. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sûrede "Hak", "Mev'ıza" ve "Zikr" diye üç şeyin olduğunu bildirmiştir:

Hak, tevhide, adalete ve nübüvvete delil olan aklî delillere; zikir, geriye kalan diğer sâlih amellere; mev'ıza ise, dünyadan nefret edip, âhirete bakarak dünya hallerini çirkin görmeye bir işarettir. Yine mev'ıza, bu sûrede bahsedilen sa'îdlik ve şakiliğe de bir işarettir. Çünkü insanın ruhu o âlemden gelmiştir. Fakat dünyada, bedenini alabildiğine sevip bağlandığı için, o âlemin hallerini unutmuştur. Binâenaleyh bu ilahî kelâm ruha, o âlemin hallerini hatırlatmaktadır. Bu sebepten ötürü, "zikr" kelimesinin, bu manaya hamledilmesi de doğrudur.

Sonra burada, çok enteresan şöyle bir başka ineelik daha vardır: İlâhî bilgilerin (marifetullah'ın) mutlaka bir kabul edeni ve bir mucibi olması gerekir. Bunları kabul eden yer, kalbtir. Kaib, o ilâhî bilgileri ve kudsî yücelikleri kabul etmeye tam manasıyla isti'dadı ve kabiliyeti olmadığı sürece, o delilleri dinlemeyle bir fayda elde edemez. İşte bu sebepten ötürü Hak Teâlâ ayette, önce kalbin ıslahından bahsetmiştir ki bu, kalbin Allah yolundaki ezâ ve cefâlara katlanması için tesbiti (sağlamlaştınlması)dır. İlâhî bilgileri kabul eden kalbin halinin ıslahından sonra, peşinden, bunun mucibini (bunu icab ettiren hususu) zikretmiştir. Bu da, bu sûrenin hakkı, mev'ızayı ve zikri ihtiva etmiş olmasıdır. İşte ayetteki bu tertip ve düzen, son derece güzel bir tertiptir. 313[313]

Sûre'nin Hülasa Durumundaki Sonucu

İman etmeyenlere de ki; "Elinizden geleni (gücünüzün yettiğini) yapın. Biz de elbette çalışacağız. Bekleyin, biz de mutlaka bekliyoruz! Göklerin ve yerin :-vbı Allah'ındır. Her iş, O'na döndürülür. Öyle ise O'na ibâdet et, O'na :evekkü! et. Senin Rabbin, yapmakta olduğunuz şeylerden gafil değildir"
(Hûd, 121-123).

Bil ki Allah Teâlâ, mazeret kabul etme ve inzârda, teşvik ve korkutmada, etkili iteri derecede ifâdeler kullanınca, bunun peşisıra, peygamberi için, "İman etmeyenlere de ki..." ifâdesini eklemiştir. Onlarda, ileri derecedeki 'Elinizden geleni zjcünüzün yettiğini) yapm" hitabı da tesir etmemiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, Şuayb
n kavmine söylediğini bildirdiği şeyin aynısı olup, manası "Bana, elinizden gelen kötülüğü yapın, biz de yaparız (yapacağımızı biliriz)" şeklindedir. Ayetteki "yapm" kelimesi her nekadar bir emir sığası ise de, bununla eftdıt kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Onlar içinden gücünün yettiği kimseleri sesinle .erinden oynat, onlara karşı süvarilerin ve piyadelerinle yaygara çıkart!" (isrâ, 64) ve "Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun!" {Kehf. 29) ayetlerinde olduğu gfcidtr. Yani, "Siz, şeytanın size vaadettiği hızlânı bekleyin. Biz de, Rahman'ın bize joadettiği çeşit çeşit ihsan ve lütufları bekleyeceğiz" demektir. İbn Abbas (r.a), ayetteki ıntezirû "bekleyin..." emrine, "Siz,helakimizi gözleyin. Biz de sizin için, azab-f ilâhi'yi gözleyip duruyoruz" manasını vermiştir.

Daha sonra Cenâb-t Hak, bütün kıymetli ve ulvî gayeleri câmî, çok güzel ve bir neticeye bağlamak üzere "Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır" buyurmuştur. Bil ki insanın, bilmeye muhtaç olduğu şeyler üçtür, sanlar da mazi (geçmiş), hal (şimdiki zaman) ve istikbâl (gelecek)tir.

Birincisi: Mazi, insanın daha evvel mevcut olan varlığı bilip tanımasıdır. Daha evvel mevcut olan varlık, insanı yokluktan varlığa çıkaran Allah Teâlâ'dır. Bil ki Allah'ın zâtının hakikati, künhü, insan tarafından kesinlikle bilinemez, İnsan tayfından bilinebilecek olan ancak O'nun sıfatlarıdır. O'nun sıfatları da, celâl ve ikram sıfatları olarak ikiye ayrılır. Celâl sıfatları, selbî (olumsuz) sıfatlardır. Bunlar, "O cevher değildir, cisim değildir, şöyle değildir, böyle değildir" şeklindeki (olumsuz) sözlerimizdir. Selbî sıfatlar gerçekte kemâl sıfatı değildir. Çünkü bunlar,

---

313[313] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/147-148

sırf yokluğu ifâde eder. Sırf yoklukta ise kemâl aranamaz. O halde, "O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku" (Bakara, 255) ayeti, herşeyi kuşatan, devamlı olan ve değişmeden uzak olan bir ilme delâlet ettiği için, kemâli ifâde eder. Eğer bu olmasaydı, uyku tutmama işi asla bir kemâle delâlet etmiş olmazdı. Baksana ölüleri ve cansızları da ne uyku, ne uyuklama tutar. Hak Teâlâ'nın, 'O doyuruyor, kendisi doyurulmuyor" {Enam, 14) ayeti Allah'ın celâlini, kemâlini ve kibriyasını ifâde eder. Çünkü "Kendisi doyurulmuyor" hükmü, zâtı gereği va'cibu'l-vücûd olanın, yemeden, içmeden ve kendisi dışındaki herşeyden müstağni olduğunu ifâde eder. Böylece kemâl, izzet ve yücelik sıfatlarının s'übûtî sıfatlar olduğu sabit olmuş olur. Kemal ve celâle delâlet eden sübûtî sıfatların en kıymetlileri, ilim ve kudret sıfatlarıdır. İşte Hak Teâlâ bu ayette, ta'zim ve medh-ü sena sadedinde kendisini bu iki sıfatla tavsif etmiştir. İlim sıfatı, ayetteki, "Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır" beyanından anlaşılmaktadır ki bu, "O'nun ilmi, külliyyâtın, cüz'iyyâtın, yok olanların, var olanların, hazırların ve gâiblerin hepsi hakkında geçerlidir " demektir. Bu lafzın, sonsuz kemâle delâlet ettiği hususundaki uzun izah, "Gaybm anahtarları O'nun yanındadır.,."(En'am,59} ayetinin tefsirinde geçmişti. Kudret sıfatı da ayetteki, "Her iş, O'na döndürülür" buyruğundan anlaşılmıştır ki bu, "Herşeyin dönüp varacağı merci O'dur" demektir. Herşeyin kaynağı ve başlangıcı O olduğu takdirde, ancak böyle olabilir. Bütün mümkinâtın başlangıcı ve bütün sonradan olma varlıkların, kâinatın ve kâinattaki herşeyin, kendisine varıp dayandığı zatın, varlık ile yokluğu, bilfiil, bil-kuwe ve bit-tekmil erebilmesi,hakim olabilmesi için, kudretinin büyük, meşîetinin geçerli olması gerekir. Bu iki vasıf, mebde'in celâlini ve kibriyasını açıklamak için zikredilmiştir.

İkincisi: İnsanın dünyada yaşadığı zaman içinde, kendisi için önemli olan şeyi bilip tanımasıdır. Bu da, nefsi, ruhanî bilgiler ve kutsî yüceliklerle kemâle erdirmektir ki, bu mertebenin bir başlangıcı ve bir neticesi vardır. Bu ikinci mertebenin başlangıcı, insanın maddî-manevî ibadetlerle meşgul olmasıdır. Bedenî (maddî) ibâdetlere gelince: Hareketle yapılanların en üstünü namazdır. Sükûnet haliyle ifâ edilenlerin en mükemmeli oruç ve iyilik şeklindeki ibadetlerin en faydalısı da sadakadır. Manevî ibadetler, Allah'ın gökler ve yer melekûtundaki sanat harikaları hususunda inceden inceye düşünmektir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Onlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler" (am imr«n, 191) buyurmuştur. Bu mertebenin neticesi, sebepler zincirinden geçip, müsebbibe (sebepleri yaratana) varıp dayanmak, bütün mümkin ve muhdes varlıklardan sarf-ı nazar edip, akıl gözünü celâl âleminin nuruna yöneltmek ve ruhu, kibriya âleminin ışıklarına garketmektir. Bu dereceye ulaşan herkes, O'nun dışındaki herşeyin, O'nun kibriya sahasında, şaşkın olarak koştuğunu, O'nun isimlerinin yüceliğinin boşluğunda fânî ve helak olucu olduğunu görür. Velhasıl, Allah'a doğru yolculuğun derecelerinin ilki, Allah'a ibadettir, sonuncusu da Allah'a tevekküldür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Öyle ise O'na ibadet et, O'na tevekkül et" buyurmuştur.

Üçüncüsü: İnsanın bu maddî (dünyevî) hayatın sona ermesinden sonra halinin asıl olacağını ve yaptığı amellerin sa'îd veya şaki olmasında bir tesirinin bulunup olunmadığını bilmesidir. Cenâb-ı Hak, buna da, OjîiiS "Senin Rabbin yapmakta olduğunuz şeylerden gafil değildir" buyurarak işaret etmiştir ki, randan murad şudur: "Allah, itaat edenlerin taatlarını boşa çıkarmaz, isyancı ve --«ârcı kimselerin hallerini de ihmal etmez." Bu şöyle olur: Onlar mahşerde bir araya irilir, çok önemsiz ve cüz'î şeylerden dolayı bile hesaba çekilirler, küçük-büyük kusur hususunda kınanır, azarlanırlar. İşin sonunda bir kısmın cennete, bir kısmın cehenneme gitmesi neticesi hasıl olur.. Böylece bu ayetin, bütün uivî ve kudsî gaye ve maksatlara, bunların ötesinde gideceği, hatıranın (zihnin) ulaşabileceği başka bir yer olmadığına tastamam şaret ettiği sabit olur. İnsanı, doğruya ileten Allah'tır.

Bu sûre, elhamdülillah, Allah'ın yardımı ile tamamlandı. Musannif (Razı r.h)'den -îiKât eden tefsir nüshasında, kendi ef yazısı ile, şu ibare yer almıştır: Bu sûrenin tefsiri, Receb ayının, bir pazartesi günü sabah vakti tamamlandı. Allah onu, 601 senesinde, hayır ve bereketle sona erdirtti. Gidişatı güzel, salih bir çocuğum vardı. Tam gençliğinin baharında gurbette oluverdi. İşte bu sebepten ötürü kalbim âdeta yanıyor. Ben, din kardeşlerimden, yakîn peşinde olan arkadaşlarımdan, bu tefsiri xuyup istifâde eden herkesten, şöyle diyerek genç yavrumu rahmet ve mağfiret ile, ben miskini de duâ ile yâd etmelerini istiyorum. "Ya Rabbena, bizi doğru yola iettikten sonra, kalblerimizi saptırma. Bize kendi canibinden bir rahmet ver. :esiz bağışı en çok olan sensin sen..."(aı-i imrân, 8) Allah'ın salât ve selâmı, •nahlûkatın en hayırlısı olan Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline (ailesine) ve ashabına olsun. 314[314]

314[314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/149-150-151

YUSUF SURESİ

Kuran ın Mübin Sıfatı

"Elif, Lâm, Râ. Bu, mübîn (açıklayıcı) olan kitabın ayetleridir. Gerçekten biz onu, akı! erdiresiniz diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"
(Yûsuf, 1-2).
Yûnus Sûresi'nin başında, "Elif, Lâm, Ra. Bu mübîn olan kitabın ayetleridir..." •ayetinin tefsirinden bahsetmiştik. Binâenaleyh ayetteki tilke kelimesi, bu sûrenin ayetlerine işaret olup, "Elif-Lâm-Râ diye adlandırılan bu sûrede indirilen o ayetler, Kitab-ı Mübin'in (Kur'ân'ın) ayetleridir", demektir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı, şu sebeplerden ötürü, "mübîn" (açık-açıklayıcı) diye tavsif etmiştir:
1) Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kesin bir mucizesi ve apaçık bir delilidir.
2) Allah, onda hidayet ile rüşdü, helâl ile haramı açıklamıştır. Bunlar Kur'ân'da açıklandığı için, Kur'ân bütün bunları "açıklayıcı"dır.
3) Kur'ân'da evvelkilerin kıssaları, geçmiş milletlerin halleri açıklanmıştır. 1[1]

Kur'ân'ın Arapça Sıfatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak,"Gerçekten bizonu, akıl erdiresiniz diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik" buyurmuştur ki, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 2[2]

Birinci Mesele

Yahûdî âlimlerinin, müşriklerin ileri gelenlerine şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "[Hz.] Muhammed'e,
Yâkûb (a.s)'un ailesinin Şam'dan Mısır'a niçin gittiklerini ve Yûsuf kıssasını sorun." İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu ayetleri indirdi ve burada kendisinin, onlar bu ayeti anlayıp bilgi elde etsinler diye, bu kıssayı Arapça alarak anlattığını bildirdi. Buna göre ayetin takdiri şöyledir: "Biz, içinde Yûsuf Kıssasının bulunduğu bu kitabı, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik." Kur'ân'ın, bir Kısmına da "Kur'ân" denilebilir. Çünkü "Kur'ân" cins ismi olup, Kur'ân'ın tamamını da, bir kısmını da gösterebilen bir isimdir. 3[3]

İkinci Mesele

Cübbâî, Kur'ân'ın mahlûk (yaratılmış-sonradan) olduğuna, bu ayeti, şu üç baktmdan delil getirmiştir:
1) Ayetteki, "Biz... indirdik" tabiri, onun mahlûk olduğu adelâlet eder. Çünkü kadîm olan bir varlığın, inzâli-tenzili (indirilmesi) mümkün olmadığı gibi, bir halden, bir hale değiştirilmesi de caiz değildir.
2) Allah Teâlâ, Kur'ân'ı "Arapça" diye tavsif etmiştir. Halbuki kadîm olan "Arapça"- "Farsça" diye nitelenemez.
3) Allah Teâlâ, "Biz onu, Arapça bir Kur'ân olarak İndirdik" buyurunca, bu O'nun Kur'ân'ı Arapça dışında başka dilde indirebileceğini gösterir. Bu ise, Kur'ân'm hadis (sonradan) olduğuna delâlet eder.
4) Ayetteki uBu, kitabın ayetleridir.,." ifâdesi, Kur'ân'ın ayet ve kelimelerden meydana

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/155
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/155-156
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/156

geldiğine delâlet eder. Parçalardan meydana gelen her varlık, muhdestir,
Cübbâı'nin izahlarının hepsine şöyle deyip cevap veririz: Bu ayet, harflerden, kelimelerden, lafızlardan ve cümlelerden meydana gelen "mürekkeb" varlığın muhdes olduğuna delâlet eder. Bu hususta münakaşa yok. Bizim Kur'ân için kadîm olduğunu söylediğimiz husus başka bir şeydir. Binâenaleyh bu istidlal düşer. 4[4]

Üçüncü Mesele

Cübbâî, ayetteki, "Akıl erdiresiniz diye..." kelimesini delil getirerek şöyle der: Le'alle kelimesini, "kesin (mutlaka)" manasına hamletmek gerekir. Buna göre ayetin manası,
"Biz o kitabı, dinî hususlardaki manalarını akledesiniz-anlayasmız diye, Arapça Kur'ân olarak indirdik" şeklindedir. Çünkü lealle lafzı ile "belki" (ihtimal) manasının kastedilmiş olması caiz değildir. Zira Allah'ın tereddüt etmesi imkânsızdır. Böylece bu tabirden maksadın, "Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı, delillerini anlamaları için indirdiği" manası olduğu sabit olur ki bu da, Cebriye'nin görüşünün aksine, Allah Teâlâ'ntn bütün kullarından, yani kendisini bilen bilmeyen herkesten, kendisinin bir olduğunu ve dinini akletmelerini istediğine delâlet eder.11
Cevap: Farzet ki durum, sizin söylediğiniz gibidir... Fakat bu, Allah Teâlâ'nın bu sûreyi indirdiğine ve muhatapların bu kıssayı bilmelerini istediğine delâlet eder. Fakat
Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, herkesin iman ve amel-i sâlthini istediğine delâlet for" hükmünü bu ayetten nasıl çıkarabilirsiniz ki? sana bu Kur'ân't, vahyetmek suretiyle en güzel kıssayı anlatacağız. Sen ise, daha evvel bundan hiç haberdâr olmayanlardan idin"
(Yûsuf. 3).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır; 5[5]

Birinci Mesele

Rivayet edildiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e Kur'ân'ı indirip, o da onu kavmine okuduğunda, onlar, "Ya Rasûlellah, keşke anlatsan" dediler de, işte bunun üzerine, bu sûre indi. Hz. Peygamber ls onlara bu sûreyi okuyunca onlar, "Keşke bize, iyice anlatsan" dediler. Bunun ame "Allah, kelâmının en güzelini bir kitap halinde indirdi"(Zümer. 23) ayeti inince anar. "Keşke bize hatırlatsan?" dediler. Bunun üzerine de, "İman edenlerin, e Hak'tan ineni zikir için, kalbierinin saygı ile yumuşaması zamanı hâlâ)med: m/?"(Had>d, 16) ayeti nazil oldu. 6[6]

İkinci Mesele

Kasas, haberlerin peşpeşe eklenmesi demek olup, Arapça kök manası itibari ile, "uymak, tabî olmak" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kızkardeşine dedi ki: ''Onun izini ta'kib et (Kasas. n)ve "şimdiizlerinin üstünde (izlerini
ederek (Lo^İ) gerisin geri döndüler" (Kem. 64) buyurmuştur. HiKayelere, asa" adı verilmiştir: Çünkü onu anlatan kıssa, onları, birbiri ardınca peşpeşe anlatır. Arapça'da, birisi Kur'ân okuduğu zaman denilir. Çünkü onun getir diği ayetler, (okurken) birbirini takib eder. Bu ayette geçen "kasas" kelimesinin (anlatmak) manasında masdar olma ihtimali de vardır. Nitekim Arapça'da sözü peşpeşe söyleyip, ahenkli bir şekilde ortaya koyduğunda, 'm - Lai denilir. Nitekim yine Arapça'da aynı manada, "Kasas" lafzının, ism-i mef'ul (anlatılan şey) manasına olması da muhtemeldirBu. senin. "Allah'ın .makduru (güç yetirdiği şey)"
manasında "Bu Allah'ın kudreti"; "Falancanın ma'lumu (bildiği şey)" manasında "Bu kitab, falancanın ilmidir" manasında;"Bizce ümid edilen şey" manasında, "Bu bizim ümidimiz"

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/156
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/156-157
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/157

demen gibidir. Binâenaleyh eğer bu lafzı, masdar olarak kabul edersek, ayet, "Biz, sana bu Kur'ân'ı en güzel bir şekilde anlatıyoruz" manasında olur. Böyle olması halinde, "en güzel olma" hususu, kıssaya ait değil, "anlatma~işi"ne ait olmuş olur ki bu güzel oluştan maksad, ayetlerin fesahat bakımından, mucize noktasına varmış, fasih ve beliğ sözler olmasıdır. Baksana bu kıssa, hiçbir yönden bu sûredeki fesahat ve belagata ulaşamadıkları halde, tarih kitaplarında da anlatılmıştır. Yok eğer bu lafzı ism-i mef'ûl manasına alırsak, kendisinde, başkasında bulunmayan hikmetler, İbretler, incelikler ve manasmda olmuş o\ut . Çünkü bu kıssadaki hikmetlerden biri şudur: Allah'ın kazasını hiç kimse savuşturamaz, Allah'ın kaderine, kimse mâni olamaz. Allah Teâlâ, bir insan için hayır ve güzellik
irade etmiş İse, bütün âlem ona karşı biraraya gelseler, o iyiliğin o kimseye ulaşmasına manî olamazlar. Bu kıssanın ifâde ettiği ikinci bir hikmet, hasedin, hızlan (rahmetin kesilmesi) ve noksanlık sebebi oluşuna delâlet etmesidir. Bir üçüncü hikmeti şudur: Sabır, t\pk\ Ya'kûb (a.s)'da olduğu gibi genişiiğe-selâmete ermenin anahtarıdır. Çünkü Ya'kûb (a.s) sabretmiş ve muradına ermiştir. Yûsut (a.s) için de durum aynıdır.
"Bu Kur'ân'ı sana vahyetmek suretiyle..." demektir. Bu mana, kelamın başındaki mâ edatını, ma-i masdariyye kabul ettiğimiz zaman böyledir.Daha sonra Cenâb-ı Hakj "Sen ise daha evvel bundan hiç haberdar olmayanlardan idin " buyurmuştur. Yani, "Biz sana bunu vahyetmezden önce, Yûsuf ile kardeşlerinin kıssasını bilmiyordun" demektir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, ancak vahiy sayesinde öğrenmiştir. Bazı âlimler de bu cümleyi, tıpkı "Halbuki kitap nedir, imân nedir bilmezdin" (Şûra, 52) ayetinde ifâde edildiği gibi, "sen bundan evvel, din ve şeriattan habersiz idin" manasına hamletmişlerdir. 7[7]

Yûsuf Lafzı Hakkında

"Hani Yûsuf babasına, "Babacığım, gerçekten ben, onbir yıldız ile güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde ediyorlar" demişti"
(Yûsuf. 4).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 8[8]

Birinci Mesele

Ayetin takdiri "Hani Yûsuf demişti ki" şeklindedir. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Doğrusu "Yûsuf" kelimesi, İbranice bir isimdir. Çünkü eğer o Arapça bir isim olsaydı, mahfe oluşunun dışında başka bir sebep bulunmadığı çn. munsarıf olurdu." Bazıları bu kelimeyi, sîn'in kesresi ile, Yûsif; bazıları ca sînin fethasıyla Yûsef şeklinde okumuşlardı. Bu üç şekil aynen "Yûnus" afzı için de rivayet edilmiştir.
Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: 'Kerim kimdir?" diye sorulduğunda, "Kerim oğlu Kerim oğlu Kerim, ibrahim oğlu khâk oğlu Ya'kûb oğlu Yûsuf tur (Allah'ın selamı üzerlerine olsun)!'9[9]

İkinci Mesele

İbn Âmir, Kur'ân'ın her yerinde tâ harfinin fethast ile'bu kelimeyi, ya ebete diye okurken, diğer bütün kıraat va Ebeti" Lafzı Hakkında imamları tanın kesresi ile ya ebeti diye okumuşlardır. Fetha
ile okunuşun izahı şöyledir: Bu aslında, "nüdbe" olarak ebetâh! şeklinde idi. Etif ile he hazfedildi ve ya ebete kaldı. Bunun kesreli Sunuşunun izahı da şöyledir: Bunun aslı, ya ebî (babacığım) idi de sonundaki yâ hazfedildi ve ona niyâbeten (yerine) kesre ile yetinildi. Sonra

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/157-158
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/158
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/159

da sonuna vakf "hâ"sı pet.riierek, ya ebeti denildi. Çok kullanıldığı için, bu hâ (yani te) kelimenin kendisinden caDul edildi ve mütekellim "yâ"sına muzaf kılındı, y~M şeklinde. Bu, Sa'leb İbnü'l-Enbârî'nin görüşüdür. Bil ki nahivciler bu konuyu uzun uzadıya ele ıslardır. Onların görüşlerini merak eden, onların kitaplarına baksın. 10[10]

Üçüncü Mesele

Yûsuf (a.s), rüyasında onbir yıldız ile güneş ve ayın kendisine secde ettiklerini görmüştü. Onun onbir erkek
kardeşi vardı. Bundan dolayı "yıldızlar", "kardeşler" olarak; "güneş ile ay" da "babası ve annesi" olarak; secde
•fcneteri", "onların O'na yani Yûsuf (a.s)'a tevazu gösterip boyun eğmeleri ve onun emri altına girmeleri" olarak tefsir ve te'vil edilmiştir.
Biz, ayetteki "Gerçekten ben, onbir yıldız (...) gördüm "tabirini şu iki sebepten dolayı-, rüyada görmek manasına hamlettik:
1) Çünkü yıldızJar, hakikatte secde etmezler. Binâenaleyh bu sözü, "rüya" -anasına hamletmek gerekir.
2) Ya'kûb (a.s)'un, "Rüyanı kardeşlerine anlatma!" (Yûsuf. 5) şeklindeki sözü.
I Buhflri, Enbiya, 19 (4/122). 11[11]

Cansızlar Hakkında Âkillere Has Sıfatın Kullanılması

Ayetle ilgili birkaç soru vardır:
Birinci Soru: Ayete ki kelimeasi ancak akıl sahibi varlıklar için kullanılabilir. Halbuki yıldızlar cansızdırlar. O halde, akıllılara has olan bu kelimenin, cansızlar için kullanılması nasıl caiz olur?
Biz deriz ki: Yıldızların, canlı ve konuşan varlıklar olduğunu iddia eden bir kısım felsefeci hem bu ayeti, hem de "Onların hepsi de ayrı ayrı birer felekte yüzerler" (Yasin, 40) ayetini delil getirmişlerdir ki buradaki yesbehûn '"yüzerler" kelimesi de akıllılar için kullanılır. Vahidî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ onları "secde eden varlıklar" olarak tavsif edince, sanki akıl sahibi varlıklar olmuşlardır. Böylece Allah Teâlâ, akıl sahibi varlıklar hakkında kullanılan kelimeyi onlar hakkında kullanmıştır. Nitekim Cenab-ı Allah "O putlar sana bakar görürsün, halbuki onlar görmezler" (Araf, 1») ve "Ey karıncalar yuvalarınıza girin" (Nemi. ıs) buyurmuştur. 12[12]

Ayetle İlgili Başka Sorulara Cevaplar

İkinci Soru: H2. Yûsuf (a.s). "Onbir yıldız ile güneşi ve ayı gördüm" demiş, sonra "görme" lafzını ikinci defa tekrar ederek, "Gördüm ki onlar bana secde ediyorlar" demiştir. Bu tekrarın hikmeti nedir?
Cevap: Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Yûsuf (a.s) yıldızlan güneşi ve ayı gördüğünü anlatmak için birinci "görme"yi, onların kendisine secde ettiklerini gördüğünü anlatmak için de ikinci "görme"yi zikretmiştir." Bazıları da şöyle demiştir: "O, "Onbir yıldız ile güneşi ve ayı gördüm" deyince, sanki "nasıl gördün?" denilmiş de, "Onları bana secde ediyor olarak gördüm" demiştir." Bir başkası "Bu iki görmenin birisinin görmek, diğerinin rüyada görmek manasına olması caizdir" demiş ama, bu iki "görme"den hangisinin rüyaya, hangisinin bizzat görme manasına olduğunu beyan etmemiş ve böylece, kapalı bir söz söylemiştir.
Üçüncü Soru: Ayette niçin güneş ve ay sonra zikredilmiştir?
Biz deriz ki: Allah onları, yıldızlardan üstün oldukları için sonra zikretmiştir. Çünkü hususen ve

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/159
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/159
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/160

ismen zikredilmek, daha şerefli ve itibarlı oluşu gösterir.Bu tıpkı,"Allah'ın melekleri, Cebrail, Mikâil..."(Banara,98)ayetinde olduğu gibidir.
Dördüncü Soru: Ayette bahsedilen secde ile, hakikî manadaki secde mi kastedilmiş, yoksa tıpkı şâirin "Sen, orada at torbalarını, (atların) tırnaklarına secde eder görürsün" şiirinde olduğu gibi, tevazu ve boyun eğme manası mı kastedilmiştir?" neler olduğunu söylersem, müsiüman olur musun?" der. Bunun üzerine yahudı de: "Evet" deyince, Hz. Peygamber de: "Bunlar Ceriyyân (?), Tank, Zeyyâl, Kâbis, Amûdân, Felîk, Misbah, Darûh, Fere, Vessâb ve ZüJketifeyn'dir... Ki Yûsuf (a.s.), bunları, güneşi ve ayı, gökten inip de kendisine secde ettiklerini görmüştür..." der. Bunun üzerine yahudi "Evet, Allah'a yemin ederim ki, onların isimleri bunlardır..." der. Bil ki, bu isimlerin pekçoğu, yıldızların şekilleriyle ilgili olarak tasnif edilmiş olan kitaplarda bulunmamaktadır. Allah, meselenin iç yüzünü en iyi bilendir. "(Babası Yakûb) dedi ki: "Evladım, rüyanı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık bir düşmanıdır. Rabbin seni
öylece rüyada gördüğün gibi, beğenip seçecek, sana rüya tabirine ait bilgi verecek. Sana karşı da, Yakûb hanedanına karşı da, nimetlerini –daha evvelden ataların İbrahim'e ve İshâk'a tamamladığı gibi- tamamlayacaktır. Şüphesiz ki, Rabbin her şeyi bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir"
(Yûsuf, 5-6}-
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır. 13[13]

Birinci Mesele

Hafs, yâ'nın fethasıyla, buneyye diye okurken, diğer kıraat imamları yâ'nın kesresiyle, buneyyi şeklinde okumuşlardır. 14[14]

İkinci Mesele

Yakub (a.s), hem Yusuf'u hem öz kardeşini çok seviyordu.Böylece işte bundan dolayı diğer kardeşlen Yusuf'u kıskandılar. İşte bu haset, Yakûb (a.s) tarafından pekçok emareler ile sezilmiş ve bilinmişti. Binâenaleyh Yusuf (a.s),
bu rüyayı anlatıp Hz. Yakûb da bunu kardeşlerinin ve ebeveyninin kendisine itaat etmesi şeklinde yorumtayınca, Hz. Yûsuf'a: "Rüyanı kardeşlerine bildirme; çünkü onlar, o rüyanın yorumunu yaparlar ve böylece de, sana bir tuzak kurarlar..." deyiverdi. 15[15]

Üçüncü Mesele

Vahidî, "rü'yâ kelimesi, tıpkı büşrâ (müjde), sukyâ (sulamak), bukyâ (baki kalmak) ve şûra (meşveret) ,i kelimeleri gibi, masdardır. Ancak ne var ki bu kelime,uykuda hayal edilip görülen şeyin adı olunca, bir isim gibi i. *hıustur" demiştir. Keşşaf sahibi ise şöyle der: "Rüya, görmek manasındadır. Ancak ne var ki bu kelime, uyanıkken görülene değil de, uykuda görülen şeylere mm otarak verilmiştir. Binâenaleyh, hiç şüphesiz bu iki kelimenin (rü'yet ve rüya) ması te'nîsin iki harfiyle, yani elif-i maksure ve müenneslik tası ile ayırdedilir. Bu, kurbe ve kurbâ kelimeleri gibidir. Bu kelime hemzenin vâv'a çevirilmesryle Pı £vyake) şeklinde de okunmuştur. Kisâî'nin, râ'nın kesresi veya zammesi ve idğam ie nyyâke veya rüyyâke şeklinde okuduğu da duyulmuştur ki, bu rivayet zayıftır."
Zana sonra Cenâb-ı Hak, "Sonra sana bir tuzak kurarlar'. Buradaki yekıdû kelimesi, mukadder en edâtıyla mansûbtur. Buna göre -= Şayet sen bunu onlara anlatırsan, sana tuzak kurarlar" şeklinde olur.

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/160-161-162
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/162
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/162

Şayet, "Ayette (A'râf. 195) buyurulduğu gibi, niçin burada da 21 -almamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu lâm, ilgiyi tekid etmek içindir.Cenâb-ı Hakk'ın (Yûsut 43) ayetinde olduğu gibidir. Yine bu. veya demen gibidir manasında olmak üzere, leke kepmesinin, keyden kelimesine ettiği de ileri sürülmüştür.

Muhakkik âlimler, bu ifâdenin, Hz.-Yûsuf'un kardeşlerinin rüya tabirini bildiklerine, v halde onların bu rüyadan, kin ve öfkelerine sebep olacak neticeyi aramayacaklarını söylemişlerdir.-

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Çünkü şeytan, insanın çak birer düşmanıdır" buyurmuştur. Bu sözürr söylenmesinin sebebi, onların, te bir tuzağa yönelmeleri halinde, bunun şeytana izafe edilmiş olmasıdır. Bunun öenzeri de Hz. Musa'nın, "Bu şeytanın işlerindendir..." (Kasas, ısı şeklindeki[16][16]

Hz.Yusuf'un Seçilmesi

Yakûb (a.s) sonra, bu nasihatiyle rüyanın tabirini kastetmiştir. Alimler, bu hususta ian ileri sürmüşlerdir:

1)Yâkub (a.s), "Rabbin seni öylece, (rüyada gördüğün gibi) beğenip seçecek... " Bu, "Cenâb-ı Hak büyük bir şerefe, izzete ve yüceliğe delâlet eden bu büyük i -e seni beğenip seçtiği gibi, seni büyük şeyler için de seçer, seçecek..." demektir. şöyle demiştir: "İctibâ" bir şeyi kendin için seçtiğinde kullanmış olduğun, "O şeyi seçtim,kendime ayırdım"deyiminden alınmıştır. "Suyu havuzda topladım.." deyimi de böyledir. Alimler, ayette bahsedilen bu "beğenip seçme" ile neyin kastedildiği hususunda ihtilal etmişlerdir. Bu cümleden olarak Hasan el-Basrî: "Rabbin sana nübüvvet vermek suretiyle seni seçti" manasını verirken, başkaları, "Bununla, derecesinin yüksekliği, mertebesinin büyüklüğü kastedilmiştir. Yusuf (a.s)'a tam tamına nübüvvet verilmiş olmasına ayette bir delâlet yoktur" demişlerdir. [17][17]

Rüya Tabiri

2) Hz.Yakûb'un, "Sana rüya tabirine ait bilgi verecek" sözüdür. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bununla, rüya tabiri kastedilmiştir. Bunun neticesi, onun uykusunda görmüş olduğu şeye varıp dayandığı için, "tevîl" adını almıştır.. Yani, "Allah Teâlâ, insanların uykularında gördüğü hadiselerin tevilini sana öğretir" demektir. Alimler Yusuf (a.s)'un rüya yorumu ilminde, kendisine müracaat edilen bir otorite olduğunu söylemişlerdir.

b) Allah'ırvfcitaplarındaki hadiselerin tevîlini ve önceki peygamberlerden rivayet edilen haberleri, sana öğretmiştir" demektir. Bu tıpkı, zamanımız alimlerinden birisinin, Kur'ân'tn tefsiri, tevili ve Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin tevili ile meşgul olması gibidir.

c) Ehadis, hadîs kelimesinin çoğuludur. Hadîs, hadis demektir. "Ehâdîs"in tevili ise, neticede onun vartp dayandığı yerdir. Hâdiselerin varıp dayandığı yer de, Allah'ın kudreti, tekvîn ve hikmetidir. O halde bu kelimeden kastedilen mânâ, "Allah, sana, manevî ve maddî çeşitli yaratıklar ile Allah kudret, hikmet ve celâline nasıl istidlal edebileceğini öğretti..." şeklinde olur.

Nimetin Tamamlanması

3) Yakûb'un "Sana karşı da, Yakûb hanedanına karşı da, nimetlerini tamamlayacaktır,.."şeklindeki sözüdür. Bil ki, ayette geçen yectebîke tabirini "nübüvvet" diye tefsir edenlerin, bu ifâdede bahsedilen "nimetini tamamlamak" tabirini de "nübüvvet" diye tefsir etmeleri imkânsızdır. Aksi halde, ayette bir tekrar söz konusu olmuş olur. Tam aksine, buradaki "nimeti tamamlama" deyimi, dünyevî ve uhrevî saadetler olarak tefsir edilir. Dünyevî mutluluklara gelince: Bunlar, çocukların, hizmetçilerin ve taraftarların çok olması; mal, makam ve maiyyetin çok olması ve onun insanların katblerindeki saygınlığı, güzel bir medih ve övgü ile yadedilmesidir... Uhrevî saadetlere gelince: Bunlar da onun pekçok itim, üstün hasletler elde etmesi ve, marifetullah bilgisine garkolmasıdfr. 18[18]

---

[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/163

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/163-164

Nimetin Tamamlanması Nübüvvettir

Ama ayette bahsedilen "ictibâ" lafzını, "yüksek dereceler elde etme" şeklinde tefsir edenler, burada bahsedilen "nimeti tamamlama" işini "nübüvvet" olarak tefsir etmişlerdir ki, bu husus şunlarla da desteklenir:

a) Nimeti tamamlama, sayesinde nimetin, herhangi bir noksanlıktan uzak, tam ve mükemmel olması demektir. Bu da, bir insan için ancak nübüvvet ile mümkün Zira, insanların elde edeceği makamların tamam' risâlet-nübüvvet makamının tfbnda olup, nübüvvetin mükemmelliğine nisbetle, noksandırlar. O halde, beşer için «uöak kemâl ve mutlak tazim, nübüvvetten başka bir şeyle olamaz.

b) Hz. Yâkub'un "daha evvelden ataların brîr-.ım'e ve İshâk'a tamamladığı gibi..." şeklindeki sözü... Hz. İbrahim ve Hz.İshak'ın, diğer insanlara üstünlük sağladığı tam nimetin, nübüvvetten başka birşey [tfBedtğt malumdur. Binâenaleyh, ayette bahsedilen "nimeti tamamlama" tabirinden nübüvvet"in kastedilmesi gerekir.

Sil ki, biz bu tabiri "nübüvvet" diye açıkladığımızda, Yakûb (a.s)'un çocuklarının i »namının peygamber olduklarına hükmetmek gerekir. Bu böyledir, zira Yakûb (a.s), "Sana karşı da, Yakûb hanedanına karşı da, nimetlerini tamamlayacaktır." aer^ştir. Bu, Yakûb hanedanı için, tam ve mükemmel bir nimetin tahakkuk etmiş

f «taasmı gerektirir. "Nimeti tamamlamaktan maksat "nübüvvet" olunca, bu nimetin Kl. Yakûb (a.s)'un evlatları hakkında hasıl olması, onların dışında kalan kimsel geçerli olmamasını gerektirmiştir. Dolayısıyla onun evlatları hakkında da geçeni (cari) olması'8' vacib olmaktadır. Hem, Yûsuf (a.s) da "gerçek ben rüyada ayete yıldızla (...) gördüm"(vusul4) demiştir ki, bunun tefsiri, "kendileri için fazilet tahakkuk etmiş olduğu yeryüzündekilerin, ilimleri ve dinleri ile aydınlandığı ontr-kışı (...)" demek otur. Çünkü, yıldızlardan daha parlak bir şey yoktur ve üstelik ile de kılavuztanılır. Bu da, Yakûb (a.s)'un çocuklarının tamamının nebîesûl olmalarını gerektirir. 19[19]

Peygamberler Nasıl Kötülük Düşünebilirler?

İmdi şayet, "Onlar, Hz. Yusuf (a.s) aleyhinde, malum teşebbüste bulundukları *atfe nasıl peygamber olabilirler?" denilirse, biz deriz ki:

3u, peygamberlikten önce vuku bulmuş bir hadisedir. Bize göre, peygamberlerin «met sıfatına haiz olmaları, nübüvvet öncesinde değil, nübüvvet esnasında söz «rHiSudur.

İkinci görüşe göreyse, "Sana nimetlerini tamamlayacaktır" tabirinden maksat, Ke. Yusuf'un belâ ve sıkıntılardan kurtarılmasıdır. Böyle olması halinde Hz. Yusuf'un torahim ve İshâk'a benzetilmesindeki "vech-i şebeh", Allahu Teâlâ'nın, Hz. fcrahim'e, O'nu ateşten kurtarması; oğlu İshâk'a da, O'nu kesilmekten kurtarması ve olan in'âmdır... Bu kısım matbu nüshada: seklindedir. Damat ibrahim Paşa, No: 138'de yazmaya başvurduğumuzda {s. 768 a) tarzında lamelifsiz olduğunu gördük. Tercüme aözeltmeye göre yapılmıştır

Üçüncü bir görüşe göre ise, "nimeti tamamlama" Allah'ın, bu dünyada iken O'na vermiş olduğu nimetini, onları, dünyada peygamber ve hakimler yapıp, sonra onları, o dünyadan cennetteki yüce makamlara sevketmesiyle tahakkuk eden ahiret nimetine eklemesidir.

Bil ki, en doğru görüş, birincisidir. Çünkü beşer için tam bir nimet, nübüvvetten başka bir şey değildir. Bu nübüvvetin dışında kalan herşey, buna nisbetle noksandır.

Sonra Yakûb (a.s), Yusuf'a,- bu üç dereceyi müjdeleyince, sözünü, "Şüphesiz ki Rabbin. herşeyi bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir" şeklinde bitirmiştir ki, alîm kelimesi, Cenâb-ı

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/164

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/164-165

Hakk'ın, "Allah, risaletini nereye vereceğini çok İyi bilendir" (Enam, 124) ifâdesine; hakîm sözü de, Allah Teâlâ'nın, boş ve manasız şeylerden uzak ve berî olduğuna; nübüvvetini ancak kudsî, ulvî, aydınlanmış nefislere, cevherlere ve ruhlara vereceğine bir işarettir. 20[20]

Hz. Yakûb Akıbetten Emin İdiyse Neden Endişelendi?

Buna göre şayet, "Hz. Yakûb'un bahsettiği bu müjdelerin doğruluğunu kendisi kesin olarak biliyor muydu, yoksa bilmiyor muydu? Eğer onun bu hususta kesin bir bilgisi var idiyse, daha nasıl Yusuf (a.s) hakkında kederlenmişti Nasıl, Yusuf'u kurdun yediğinden endişetenmtşti ? Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın onu seçip, onu peygamber yapacağını bildiğine göre daha nasıl kardeşlerinin onu imha edeceğinden endişelenmiş ve kardeşlerine, "Sizin haberiniz olmadan, onu kurdun yemesinden korkarım" demişti ? Biz onun, bu hallerin doğruluğunu bilmediğini söylediğimizde, "o bunlara daha nasıl tereddüt göstermeden, kesinkes hükmetmişti ?" denilirse, biz deriz ki:
Hz. Yakûb'un, "Rabbin seni öylece (rüyada gördüğün gibi) beğenip seçecek" şeklindeki sözünün, onların Yusuf (a.s)'a tuzak kurmamaları şartına bağlanmış ofması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bundan, daha önce bahsedilmişti. Hem, "Yaküb (a.s), Yusuf (a.s)'un bu makamlara erişeceğine kesinlikle hükmediyordu. Fakat birtakım büyük zorluklarla karşılaşması, ancak onları aştıktan sonra o makamlara yükselmesi imkân harici değildi. İşte korkması, bu yüzden, yani bu büyük sıkıntılara düşmesinden ileri geliyordu. Onun, "Onu kurdun yemesinden korkuyorum" şeklindeki sözünün manası da, "o her ne kadar kurdun onu yiyemeyeceğini, ona ulaşamayacağını biliyor idiyse de, onu koruyup gözetmekte gevşeklik göstermemeleri için kardeşlerini şiddetle sakındırmak gayesine yöneliktir" şeklindedir. 21[21]

Yusuf (a.s) Kıssasında Dersler

dolsun ki Yusuf'un ve biraderlerinin kıssasında (onları) soranlar için nice-ibretler bulunmaktadır. Hani onlar, şöyle demişlerdi: "Yusuf'la kardeşi, babasının yanında, muhakkak bizden daha sevgilidir. Halbuki biz, kuvvetli bir cemaatiz. Babamız, mutlaka açık bir yanlışlık içindedir..."
(Yusuf, 7-8).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 22[22]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, Yusuf (a.s)'un kardeşlerinin isimlerini şu şekilde saymıştır: Yehuda; Rûbyal, Şemon, Lâvı, Ribalön, Yeşcer, Deyne, Dân, Neftâlî, Câdve Aşİr... Daha sonra, sözüne-devamla şöyle der: "Bunların ilk yedisi,
Yafcûb (a.s)'un halasının kızı Liyâ {?)'dandır. Son dördü ise, Süryeteyn, yani Zülfe «e Belhe'dendir. Liyâ ölünce, Yakûb (a.s) onun kız kardeşi Râhîl ile evlendi de, Mhfl de Yâkûb'a Bünyamin ve Yûsuf'u doğurdu. 23[23]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "Soranlar için nice ibretler" buyurmuştur. İbn Kesir, bunu^ Yusuf <a.s)'un durumuna
hamlederek, etifsiz olarak, diğer kıraat imamları can olarak şeklinde okumuşlardır. Zira, Yusuf

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/165-166
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/166
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/166
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/167

(a.s)'un işleri pek çok olup. sn her biri, başlı başına bir ibret vesilesidir. [24]

Üçüncü Mesele

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetinin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) İbn Abbas şöyle demiştir:"Bir yahudı âlimi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girer ve ondan, Yusuf
Sûresi'nin okunmasını dinler. Sonra, yahudilerin yanına döner ve onlara, o sûreyi. Tevrat'ta olduğu gibi Muhammed (s.a.s)'den dinlemiş olduğunu bildirir. Bunun üzerine bir grup yahudi, Hz. Peygamber'e gelirler ve, önceki yahudinin dinlemiş olduğunu dinlerfer. Peygamber'e: "Bu ktssayı sana kim öğretti?" dediklerinde de, Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Allah..." der. İşte bunun üzerine, "Andolsun ki Yusuf'un ve biraderlerinin kıssasında (onları) 'soranlar için nice ibretler rJunmaktadır..." ayeti nazil otur." Bana göre bu izah, akıldan uzak bir açıklamadır. I - a ayetten anlaşılan "Yusuf (a.s) hadisesinde, soranlar için birtakım ibretlerin r- unması" hususudur. Halbuki naklettiğimiz bu açıklamaya göre, ibret, Yusuf (a.s) «.^sasında değil, hiçbir öğrenim görmemiş, hiçbir kitap okumamış olan Hz Peygamber'in o kıssayı haber vermesinde olmuş olur. Bu iki rzah arasındaki fark ise, çok açık ve nettir.
2) Mekkelilerin çoğu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in akrabası idiler. Ve onlar, onun peygamberliğini kabul etmiyor, hareketlerinden dolayı, ona karşı alabildiğince düşmanlık yapıyorlardı. Böylece Allah Teâlâ, Yusuf Ktssası'ndan bahsetmiş, hasetleri yüzünden Yusuf'un kardeşlerinin de ona eziyyet etmede aşırı gittiklerini, ama sonunda Allah'ın ona yardım ettiğini, onu kuvvetlendirdiğini, kardeşlerini ise onun yetkisi ve himayesine verdiğini beyân buyurmuştur. İnsan, bu gibi hadiseleri dinlediğinde, bu hadiseler onun haset etmesini engellemiş olur.
3) Yakûb (a.s), Yusuf'un rüyasını tabir edince, bu açıklama aynen tahakkuk etti ve seksen yıl sonra, varlık aleminde vücud buldu. Şu halde, Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, düşmanlarına karşı, kendisine yardtm edeceğini ve onu muzaffer kılacağını vaadedip, bu vaadedilen şey de bir müddet gecikince, bu, Hz. Muhammed (s.a.sfin, o hususta yalan söylemiş olduğuna delâlet etmez. Bu kıssanın zikredilmesi, işte, bu açıdan da faydalıdır.
4) Yusuf (a.s)'un kardeşleri onun işini ibtal etmek için çok uğraştılar. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, Yusuf'a yardım ve nusretini vaadedince, iş, düşmanların çaba sarfettiği gibi değil, Allah'ın takdir ettiği gibi tahakkuk etti. Hz. Muhammed (s.a.s)'in hadisesi de böyledir. Zira Allah Teâlâ, O'nun derecesini yüceltmeyi tekeffül edince, kâfirlerin, O'nun davasını ibtâl etme hususundaki çabaları ona zarar verememiştir.
Ayetteki, Bil ki bu kıssada, onu soranlar için pekçok ibretler bulunmaktadır" demektir. Bu tıpkı (Fussiiet. ıoj ayeti gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hani onlar şöyle demişlerdi: "Yusuf'la kardeşi, babasının yanında, muhakkak bizden daha sevgilidir... Halbuki biz, kuvvetli bir cemaatiz..." buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili iki mesele vardır: [25]

Birinci Mesele

ifâdesinin başındaki lâm, ibtidâiyye lamı olup, bunda, cümlenin manasını tekîd ve tahkîk etmek Özelliği bulunmaktadır. Buna göre onlar "Babamızın, o İkisini aşırı sevdiği, hakkında hiçbir şüphe olmayan kesin bir husustur..." demek istemişlerdir. Yusuf'un kardeşi ise, Bünyamın'dir. Hepsi kardeş oldukları halde, onlar, "onun kardeşi" şeklinde söylemişlerdir. Zira Yusuf ile Bünyamin'in anneleri birdi. On ve daha fazla sayıdaki kalabalığa usbe ve isâbe denilir. Bu kelimenin, sayılan kırka kadar varan topluluklar hakkında da kullanıldığı ileri sürülmüştür. Topluluğu teşkil eden kimseler sayesinde güç kuvvet kazanıldığı için, bu şeküde isimlendirilmiştir. Hz. Ali (r.a)'nin, nasb ile, usbeten şeklinde okuduğu nakledilmiştir ki, buna göre mana, "Biz bir cemâat olarak bir araya geliyoruz..." şeklinde olur. 26[26]

---

[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/167
[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/167-168

İkinci Mesele

Bundan maksat, Yusuf'a eziyyet etmek istemeterinin sebebini açıklamaktır, Zira, Yakûb (a.s), Yusuf'u ve kardeşini, diğer kardeşlerinden daha çok seviyordu. şu sebeplerden dolayı bundan rahatsız olmuşlardı:
1) Onlar, yaşça, bu ikisinden daha büyük idiler...
2) Onlar, daha kuvvetli idiler ve babalarının işlerini de bu ikisinden daha fazla görüyorlardı.
3) Onlar: "Biz, belâ ve sıkıntıları göğüslüyor; faydalı ve güzel olan şeyleri de elde •neye uğraşıyoruz..." diyorlardı.
Anlattıklarımızdan, bu sayılan meziyyetler hususunda, onların Yusuf ve ferdesinden daha önde oldukları sabit olup, buna rağmen Yakûb fa.s) da Yusuf ve Meşini onlara tercih edince, onlar da kendilerince haklı olarak, "Babamız, mutlaka bs- y.r yanlışlık içindedir..." demişlerdir ki, yani, "Bu apaçık bir haksızlık ve apaçık pantşlıktır" demektir. Bu ifâdeyle ilgili olarak, burada birkaç soru sorulabilir: 27[27]

Hz. Yakub Niçin Yusuf'a Ayrıcalık Tanıdı?

Birinci Soru: Çocukların bir kısmının bir kısmına tercih edilmesinin, onlar arasında Kon naset ve birtakım düşmanlıkları meydana getireceği, malûm olan bir husustur. bunu bildiğine göre, acaba Yusuf ve kardeşini, diğerlerine neden üstün ıcuştur? Hem, daha yaşlı, daha bilgili ve daha faydalı olan, en üstün olandır. Oyfcyse. Yakûb (a.s), bu hükmü niçin ters çevirmiştir?
Cevap: Yakûb (a.s), o ikisini, diğer çocuklarına ancak sevgi bakımından tercih ~— $: r. Sevgi ise, beşer gücü dairesinde bulunmayan bir husustur. Dolayısıyla Yakûb a..Si bu hususta mazurdur ve O, bu husustan dolayı kınanamaz. 28[28]

Çocukları Hz. Yakûb'un Nübüvvetine İnansalar, İtiraz Etmezlerdi?

İkinci Soru: Yakûb (a.s)'un çocukları eğer, babalarının Allah katından gönderilmiş gvçek bir peygamber olduğunu kabul ediyor idiyseler, onlar, Ona daha nasıl İtiraz edebilmişler, onun davranışını uygun bulmamışlar ve bu hususta O'nu tenkit •defti m işlerdir? Yok eğer onlar, Yakûb (a.s)'un nübüvvetini kabul etmiyor idiyseler, ta da onların kâfir olmalarını gerektirir.
Cevap: Onlar, babalarının nübüvvetini kabul ediyor, O'nun, Allah katından gönderilmiş hak peygamber olduğunu ikrar ediyorlar. Ancak ne var ki, belki de onlar peygamberlerin, sırf içtihâdlarıyla birtakım hususî işler yapabileceklerini caiz görüyorlardı. Sonra onların içtihâdları, babalarının bu içtihadında hata etmiş olduğu, neticesine götürmüştür. Bu böyledir, zira onlar, "Bunlar, akıllan kemâle ermemiş iki çocuktur. Halbuki bizler yaş, akıl, yeterli olma, faydalı olma, çokça hizmet etme ve işleri yapma hususunda, o ikisinden önceyiz. Binâenaleyh, babamızın, Yusuf'u bize tercih etmedeki ısrar;, bu delilimize ters düşmektedir..." derlerken, Yakûb (a.s) da belki, "Aşırı sevmek, insanın gücü ve takati dairesi içinde değildir. Binâenaleyh, bu hususta Allah'ın, benim üzerimde herhangi bir mükellefiyeti yoktur!.." diyordu. 29[29]

Yusuf'la Bünyamin'in Kayırtmalarının Sebebi?

0 ikisinin, daha fazla gözetilmelerinin de, şu sebeplerden olması muhtemeldir:

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/168
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/169
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/169
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/169-170

a) Onlar, daha çocukken anneleri ölmüştü.
b) Hz. Yakûb, diğer çocuklarında bulamadığı doğruluk ve âlicenâblığı, Yusuf'ta bulmuştu.
c) Yusuf (a.s), yaşça küçük olmasına rağmen, babasına, diğer çocuklardan daha kıymetli ve değerli olan muhtelif hizmetlerde bulunmuş olabilirdi.
Netice olarak diyebiliriz ki, bu mesele, içtihadl bir mesele olup, nefsin meylinin ve fıtratın zorlamalarının karıştığı bir meseledir; binâenaleyh, bu hususta meydana gelen ihtilâftan, iki taraftan birinin, dini veya şerefi hususunda tenkit edilmeleri neticesi çıkmaz. 30[30]

Peygambere Dalâlet İsnat Etmek Küfre Düşürmez mi?

Üçüncü Soru: Onlar babalarının apaçık bir sapıklık içinde olduğunu söylemişlerdir ki, bu da zemm ve tenkîd hususunda ileri gitmektir. Peygamberi tenkit etmek hususunda ileri giden, küfre düşer. Hele, bu tenkit eden, oğul olunca!.. Zira, babalık hakkı da, daha çok saygı duymayı gerektirir.
Cevap: Burada bahsedilen "sapıklık" ile, dünyevî hususlardaki maslahatlara riâyet etmeme kastedilmiştir; rüşd ve doğru yoldan uzaklaşma manası kastedilmemiştir. 31[31]

Yusuf'un Kardeşleri Günah İşlemiş Sayılırlar mı?

Dördüncü Soru: Onların, "Yusuf'la kardeşi, babasının yanında, muhakkak bizden daha sevgilidir" şeklindeki sözteri, sırf hasetten kaynaklanan bir sözdür Halbuki haset, büyük günahlardandır. Hele hele onlar bu hasetleri yüzünden O'nu yalanlamaya, o iyi kardeşlerini yok etmeye, onu kölelik zilletine duçar kılmaya ve onu, müşfik babasından uzaklaştırmaya yeltenmişler, böylece babalarını devamlı olan bir keder ve üzüntüye düşürmüşler ve onu yalanlamaya cüret etmişlerdir. Binâenaleyh, ne kadar kötü haslet, şer ve fesat hususunda ne kadar yöntem varsa, hepsini denemişlerdir. Halbuki bütün bunlar, (peygamber olduklarının kabulü halinde), onların ismetlerini ve nübüvvetlerini zedeler. .
Cevap: Durum, sizin bahsettiğiniz gibidir. Ancak ne var ki, bize göre nazar-ı dikkate alınan husus, peygamberlerin, kendilerine nübüvvet verildiği zamanki ismet miyyetleridir. Ama, nübüwetten önce ise, ismet sahibi olmak farz değildir. flttsr en iyi bilendir. 32[32]

Kardeşlerinin Yusuf İçin Kurdukları Tuzak

Ysufu öldürün. Yahut onu. uzak ve ıssız bir yere atın ki. babanızın xühü yalnız size münhasır oİsun ve siz. ondan sonra, salih bîr zümre" İçlerinden bir sözcü. "Yusuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine da. yolun kafilesinden biri. onu alsın. Eğer. mutlaka yapacaksanız bari
böyle yapın"
(Yusuf, 9-10).
Bil ki, onlartn içlerindeki haset şiddetlenip had noktasına varınca, onlar, taauf un, babasından mutlaka uzaklaştırılması gerekir..." dediler. Bu da ancak, birisiyle sağlanabilirdi:
a)Öldürmek.
b) Yahut, onu, bir daha artık babasıyla bir araya gelmesinden ümidin kesileceği yare sürgün etmek... Haset eden kimsenin, kötülük hususunda bundan daha ileri varabileceği düşünülemez. Onlar bu hususta, "babanızın teveccühü münhasır olsun" şeklinde bir gerekçe de ileri sürmüşlerdir ki bu, "Yusuf, : zden alıkoymuş ve onun teveccühünü hep kendisine çevirmiştir. Binâenaleyh, Yusuf'u kaybederse, bütün gönlü ve muhabbetiyle bize yönelir ve siz de, ondan jMrra salih bir zümre olursunuz" demektir. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
1)Onlar, kararlaştırdıkları bu şeyin büyük bir günah olduğunu anlayınca, "Biz .aptığımızda,

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/170
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/170
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/170-171

Allah'a tevbe ederiz ve salih topluluklardan oluruz..." dediler.

2)Buradaki maksat, dinî bakımdan salih olmak değil, aksine bundan maksat. iman babanız yanındaki durumunuz düzelir, babanız sizi sever de, sizinle denilmek istenmesidir.

Bununla şu kastedilmiştir: Sizler bu yalnızlığınız ve bir kenara itilmeniz «öetoiyte, işlerini düzeltmekle meşgul olamayan aklı ve zihni dağılmış kimseler haline

geldiniz. Binâenaleyh, bu tedirginliğiniz zail olunca, işlerinizi ıslah edip düzeltmeye vakit bulabilirsiniz.

Alimler, öldürmeyi emredenin kim olduğu hususunda şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

a) Bunu, Yusuf'un kardeşlerinden biri söylemiştir.

b) Onlar, yabancı biriyle istişare ederlerken, bunu o yabancı söyledi, kardeşlerden biri söylemedi.

Birinci görüşü benimseyenler de kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir: Mesela Vehb, "O, Şem'ûn'dur" derken; Mukatil. "bunu söyleyenin Rûbiyel olduğunu" ileri sürmüştür.

Eğer, "Onlar peygamber oldukları halde bu onlara nasıl uygun düşer?" denirse, biz deriz ki: "Buna "Onlar o zaman henüz mürâhik idiler (yani buluğa ermemişlerdi)" diye cevap verenler çıkmış ise de bu zayıftır. Çünkü Hz. Yakûb (a.s) gibi bir peygamberin, içlerinde onları, kötülüklerden alıkoyacak akıllı bir kişi olmadan, çocuklarını dışarı göndermiş olması uzak bir ihtimaldir. Hem sonra onlar, "siz, sonra sâlih bir zümre olursunuz" demişlerdir. Bu da onların tevbe etmezden önce, sâlih (iyi) olmadıklarını gösterir ki, bu durum, onların çocuk olmuş olmalarına terstir.

Bazı kimseler de bu soruya, "Bu küçük günahlardandır" diye cevap vermiştir. Bu cevap da akıldan uzaktır. Çünkü ma'sûm bir peygamber olan babaya eziyet etmek, ona yalan söylemek ve küçük bir kardeşi öldürmeye girişmek, bütün bunların herbiri büyük günahlardandır.

En doğru cevap şudur: Onlar peygamber değil idiler. Peygamber olmuş olsalar bile, bu hadiseyi peygamberliklerinden önce yapmışlardır. 33[33]

Yusuf'u Öldürmekten Vazgeçip Kuyuya Atmaları

Daha sonra Cenab-ı Hak, birisinin "Yûsuf'u öldürmeyin" dediğini nakletmiştir. Bunu söyleyenin, Hz. Yûsuf'un teyzesinin oğlu olan Rûbiyel olduğu söylenmiştir. Rûbiyel, onların en akıllısı idi. Bundan dolayı, onları, Yûsuf'u öldürmekten alıkoydu.

Bunu söyleyenin Yehûdâ olduğu da söylenmiştir. Yehûdâ da, fikir, fazilet ve yaşça onların ileri gelenlerinden idi.

Ayette sonra "Onu bir kuyunun dibine bırakın" denilmiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 34[34]

Birinci Mesele

Nâfî, hem burada, hem de bundan sonra gelen yerde, kelimeyi geyâbât şeklinde cemî olarak okurken, diğer kıraat imamları her iki yerde de müfred okumuşlardır. Bunun cemî olarak iının sebebi şu olabilir: Kuyunun kenar ve köşeleri vardır. Binâenaleyh jn içinde kenar, köşe, dip bulunmuş olur. Bu kelimeyi müfred okuyanlar ise demişlerdir: "Bununla, Yûsuf'un saklanabileceği, kuyudaki bir yer ıiştir. Dolayısıyla bunu müfred okumak daha hususî olur ve kastedilen daha çok delâlet eder." Cühderî ise bunu,("Kuyunun

i)" şeklinde okumuştur. 35[35]

İkinci Mesele

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/171-172

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/172

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/172-173

Dilciler şöyle demişlerdir: Geyâbe "bir şeyi saklayıp gizleyen her şeye" denir. O halde, kuyunun gayâbeti, onun derinliği, bakanın gözüne görünmeyen, en aşağıdaki en yeridir. Cübb ise, kenarları yapılmamış kuyu demektir. Böyle kuyuya, cübb eşilme dtştnda, yapılma ve benzeri bir şey olmamıştır. Onu kuyunun en karanlık kımseningöremeyeceği bir yerine atılmasına işaret eden bir kimseye delâlet drye, denilmiştir. Binâenaleyh geyâbe sözünün zikredilmesi onayı ifade etmiştir. Çünkü Yûsuf ile ona bakacaklar arasına hiçbir engelin ;eği kuyunun herhangi bk yerine atılması da ihtimal dahilinde idi. 36[36]

Üçüncü Mesele

Cübb kelimesinin başındaki elif lâm, bu kuyunun daha önce bahsi geçmiş -malûm- bir kuyu olmasını gerektirir. Bu sebeple âlimler, bu kuyunun neresi olduğu hususunda 'etmişlerdir. Katâde, "bunun Beyt-i Makdis Kuyusu olduğunu" söyler; Vehb, 'Ürdün arazisinde bir kuyu" olduğunu söylemiş. Mukâtil de, "bu kuyunun, Ya'kûb'un evine üç fersah uzaklıkta bir yerde olduğunu" söylemiştir. Onlar ileri ri, "Bir yoku kafilesinden biri onu alsın " şeklindeki sebepten ötürü de, bu belirlemişlerdir. Çünkü o kuyu, bilinip tanınıyordu. Çoğu kez oraya yolcular rdı. Yine o kuyuya atılanın, kurtarılma ihtimalinin fazla olduğu biliniyordu, yolcular, oradan geçerken kuyuya gelecekler, kuyuya gelince de, içindeki o görecekler, görünce de onu çıkarıp götüreceklerdi. Dolayısıyla onun o kuyuya ölme ihtimalini azaltıyordu. 37[37]

Dördüncü Mesele

'itikat, yolda bırşey bulup almak demektir. Lukata ve lakit (yitik) kelimeleri de bundandır. Hasan el-Basrî manadan ötürü, bu kelimeyi tâ ile teltekıthu şeklinde okumuştur. (Bir kafile) de "Seyyare" (kafile)dir. (Yani bu kelime müennestir, için fiili müennes getirmiştir.) Seyyare, yolculukta birlikte giden kafile demektir. Abbas: "Allah Teâlâ böyle buyurmakla oradan geçecekleri kastetmiştir" demiştir. Ayetteki "Eğer mutlaka yapacaksanız (bari böyle yapın)" sezinde, onların bu işi yapmamalarının daha evlâ olduğuna, ama- eğer bu illâ «o-acak ise, hiç olmazsa bu kadarla yetinilmesi gerektiğine bir işaret vardır. Bunun Ur benzeri de, Hak Teâlâ'nın, "Eğer herhangi bir ceza ile mukabele edecek farsamz. ancak size reva görülen ukubetin misillemesiyle ceza yapın... "(Naw, 126) ir. Bu, "Evlâ olan, sizin bunu hiç yapmamanızdır, ama (...)" demektir. 38[38]

Hz. Yakub'un Baştan Bert Endişeli Olması

"Onlar dediler ki: "Ey babamız, sen bize Yûsuf'u niye güvenmiyorsun? Halbuki biz onun elbet iyiliğini isteyenleriz. Yarın onu bizimle beraber gönder def bol bol yesin oynasın. Şüphesiz biz onun koruyucularıyız"
(Yûsuf, 11-12).
Bil ki bu söz, Ya'kûb (a.s)'un, Yûsuf hususunda onlardan endişe duyduğuna delâlet eder. Eğer böyle olmasaydı, onlar bu sözü söylemezlerdi.
Bil ki onlar, kararı verince, bunu söylemişler ve babalarının yanında da Yûsuf'u çok sevdiklerini, ona son derece şefkat duyduklarını göstermişlerdir. Yûsuf'u bir müddet kıra götürerek, Yâkub (a.s)'un gözünden uzak tutmak, onların âdetleri idi. , Binaenaleyh babaları Yâkub (a.s)'dan, Yûsuf'u kendileri ile birlikte göndermesini istediler. Yâkub (a.s) Yûsuf'un gönlünü hoş etmeyi istiyordu. İşte böylece, onun kardeşlerinin sözüne aldanarak, onu, onlarla saldı. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 39[39]

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/173
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/173
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/173
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/174

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: kelimesi, her iki nûnun açıktan, işmâmlı idğamı ile ve işmamsız olarak okunur. Bunun manası, "Biz onu sevip, onun iyiliğini istediğimiz halde, niçin ondan ötürü bizden korkuyorsun"
demektir. 40[40]

İkinci Mesele

Ayetteki kelimesi beş şekilde okunmuştur:
Birinci Kıraat:
İbn Kesir, ilk fiili nûn ile ve ayn'ın kesresi ile, ttojı masdanndan , (otlatalım) şeklinde, diğer (oynasın) şeklinde okumuştur.masdanfiilinin, iftiâl babıdır. Nitekim Arapça'da, hayvan otladığı zaman, denilir. »tojı ise, develeri ve hayvanları otlatmaktır. Onlar, otlatma işini kendilerine izafe etmişlerdir. Bu, aslında "Develerimizi otlatalım" demektir. Keza, otlatma işini kendilerine nisbet etmişlerdir. Çünkü bu otlatmanın sebep ve vesilesi kendileridir. Netice olarak otlatmayı ve malların) muhafaza etme işini kendilerine izafe etmişlerdir. Çünkü onlar bulûğa ermiş delikanlılardı. "Oynama" işini de, küçük olduğu için Yûsuf'a nisbet etmişlerdir.
İkinci Kıraat: Nâfî, her iki fiili de yâ ile ve ayn'ın kesresi ile okumuştur. Böylece flatma işi. buna alışsın ve denesin diye, develeri otlatma işini yapanın bizzat Yûsuf feust manasında, Yûsuf'a nisbet edilmiştir. Binâenaleyh bu, Yûsuf, diğer çocuklar iti deve otlatmış kâh oyun oynamış demektir.
üçüncü Kıraat: Ebu Amr ve İbn Âmir, nûn ile ve ayn ile ba harfinin cezmi ıu) ile şeklinde okumuşlardır. İbnü'l-A'rabî ^' masdarınrn m, yeryüzünün otunu yemek (otlamak)'tır. Bunun, otun bollaşması manasına da söylenmiştir. s»tf fiilinden maksad, mubah olan oyun ve eğlencelere ik manasıdır. Bu, insana âit bir fiildir.
nel'ab (oynayalım) şeklinde okunmasına gelince: Rivayet olunduğuna Ebû Amr'e denilmiştir: "Onlar, peygamber oldukları halde nasıl, "Oynayalım" r?" denildi. O da buna karşt, "Onlar, o zaman henüz peygamber değillerdi " verdi. Yine bununla gönlün rahatlaması için, mubah olan eğlence ve oyunları zamanının kastedilmiş olması da caizdir. Hz. Peygamber (s.a.s), Cabir (r.a)'e"Evlendiğinde; kendisi ile oynaşacağın ve seninle oynaşacak)dre bulamadın mı?"W buyurmuştur. Bir de, onların oyunları yarış yapmaktı. gaye de, kâfirlere karşı savaşmayı öğrenmekti. Bunun delili onların, "Biz üzere gitmiştik" (Yûsuf. ı?> şeklindeki sözleridir. Bu yarış, adetâ bir oyun olduğu için, onu "oynamak" kelimesi ile ifâde etmişlerdir.
Dördüncü Kıraat: Kûfeliler, her iki fiili de yâ ile, ayn'ın ve bâ'nın sükûnu ile, yertâ' I ab şeklinde okumuşlardır. Buna göre, otlama (yani yiyip-içme) ve oynama işi Yûsuf'a izafe edilmiştir.
Beşinci Kıraat: İlk fiil yâ ile (yerta1) (otlasın), ikincisi nûn ile, (oynayalım) şeklinde okunmuştur ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü onlar, ferahlasın diye, Yûsuf'u, babalarının, kendileri ile birlikte salmasını îrdi, yoksa kendileri oynayıp eğlensinler diye değil. Allah en iyi bilendir. 41[41]

Hz. Yâkub'un Yusuf'u Göndermek İstememesi

"Babalan dedi ki: "Onu götürmeniz muhakkak ki beni endişeye düşürür. Siz ondan gafil iken. onu kurdun yemesinden korkarım." Onlar da dediler ki: "Andolsun ki biz böyle kuvvetli bir cemaat iken, onu bir kurt yer ise, hiç şüphesiz hüsrana uğrayanlardan olmuş oluruz"
(Yûsuf, 13-1*).

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/174
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/174-175

Bil ki onlar, babalarından Hz. Yûsuf'u kendileri ile birlikte göndermesini isteyince, babaları şu iki mazereti ileri sürdü:

a) Onların onu götürüp, kendisinden uzaklaşmaları onu üzer. Çünkü Hz. Yâkub, bir an bile Hz. Yûsuf'un ayrılığına dayanamazdı.

b) Az ihtimam gösterecekleri için, onlar hayvanları otlatırken veya oynarken, onu unutabilecekleri için, bir kurdun gelip onu yemesinden endişe etmesi. Rivayet edildiğine göre, Hz. Yâkub, uykusunda bir kurdun Hz. Yûsuf'a doğru saldırdığını görmüş ve bundan dolayı böyle demiştir. Sanki böylece bu bahaneyi çocuklara kendisi öğretmiş olmaktadır. Arapların darb-ı mesellerinde "Belâ, söylenen söze bağlanmıştır" diye bir darb-ı mesel vardır. Yine onların topraklarında çok kurt bulunduğu da söylenmiştir. Bu kelime, aslı üzere hemze ile ve sükûn ile, şeklinde okunmuştur. Bunun, rüzgâr her taraftan estiği zaman söylenen, deyiminden alındığı da söylenmiştir. Yâkub (a.s), bu sözü söyleyince, onlar da, "Andolsun ki biz böyle kuvvetli bir cemaat iken, onu bir kurt yer ise, hiç şüphesiz hüsrana uğrayanlardan olmuş oluruz" diyerek cevap vermişlerdir. Bu deyimle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci Soru: Ayetteki kelimesinde in edatının başındaki lâm'in faydası nedir?

Buna iki şekilde cevap verilir:

a) İn edatı, şartın bir neticeyi gerektirdiğini ifâde eder. Buna göre bu, "Eğer böyle bir şey otursa, biz hüsrana uğrayanlardan olmuş oluruz" demektir. Demek ki lâm, şartın bir cezayı (cevabı) gerektirmesini te'kîd etmek için gelmiştir.

b) Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bu lâm, takdiri, "Vallahi eğer onu bir kurt yerse..." şeklinde olan, mahzûf bir kasemin olduğunu gösterir.

İkinci Soru: Ve nahnu kelimesinin başındaki vâv'ın manası nedir?

Cevap: Onlar, bütün işlerin üstesinden gelebilen ve tehlikeleri altedebilen on kişi oldukları halde, babalarının, kurdun, onların arasından kardeşlerini çekip alması, yemesi hususundaki endişesi tahakkuk ederse, o zaman kendilerinin ziyana uğramış bir topluluk olacaklarına dair yemin etmişlerdir.

Üçüncü Soru: Onların, "hiç şüphesiz hüsrana uğrayanlardan olmuş oluruz" tünden maksat nedir?

Cevap: Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

a)Hâsirûn kelimesinin manası "zayıflık ve acziyyetten helak olmuş oluruz" sarandadır. Bunun bir benzeri de, (Mü'minûn,34) Kör Buradaki kelimesinin anlamı, "aciz kalmışlardan olursunuz" şeklindedir.

b)Onlar, kendileri orada bulunduğu halde, kurt, kardeşlerini yediği zaman, ne hüsran ve helak olmakla beddua edilmeye; "Allah onları hüsrana uğratsın, onları!" denilmeye müstehak idiler" anlamındadır.

c)Bunun manası şudur: "Muhakkak ki biz, kardeşimizi korumaya muktedir ırazsak, şüphesiz sürülerimiz de helak olur ve biz onları yitiririz."

d)Onlar, babalarına hizmet hususunda kendilerini yormuşlar ve babalarının işlerini y-a hususunda bütün gayretlerini sarfetmişlerdi. Bütün bu yorgunluklara ise, sa- cuâ ve övgüye mazhar olmak için katlanmışlardı. İşte bundan dolayı onlar hizmetimizde bir kusur yaparsak, şüphesiz bütün bu işlerimiz boşa olur ve biz de, bizden sudur eden çeşitli hizmetlerimizi ziyan etmiş oluruz"

Dördüncü Soru: Yakub (a.s), iki mazeret ileri sürmüş, ama onlar, bunun birisine verirken, diğerine vermemişlerdir.

Cevap: Kardeşlerinin Yusuf'a olan kin ve Öfkeleri, birinci mazeretten, yani fcub'un Yusuf'a olan şiddetli sevgisinden dolayı idi. jşte onlar, bu mananın -ec z ğini duyunca, ondan gafil göründüler. 42[42]

Yusuf'u Götürmeleri ve Kuyuya Atmaları

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/175-176

"Nihayet vakta ki onu götürdüler, onu kuyunun dibine bırakmayı elbirlik . kararlaştırdılar. Biz de kendisine: "Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken, bu işlerini haber vereceksin" diye vahyettik"
(Yusuf. 15).
Bil ki, bu ayette iki yerde bir hazfin bulunması gerekmektedir:
a) Ayetin takdiri şöyledir: "Onlar, "Andolsun. ki biz böyle kuvvetli bir cemaat iken, onu bir kurt yer ise, hiç şüphesiz hüsrana uğrayanlardan oluruz "dediler" (Yusut. M). Bunun üzerine de Yakub, Yusuf'a izin verdi ve onu, onlarla beraber gönderdi..." Daha sonra ise bu ifadeye, "Nihayet vakta ki onu götürdüler..." ayeti bitirmiştir.
b) Şüphe yok ki, "Nihayet vakta ki onu götürdüler ve onu, kuyunun dibine bırakmayı elbirlik kararlaştırdılar..." ifadesinin bir cevabının bulunması gerekir. Zira lemmâ edatının cevabı zikredifmemiştir. Bu cevap da, "Onu kuyuya bıraktılar" şeklindedir. Zikredilenin, kendisine delâlet etmesi şartıyla, cevabın hazfedilmesi Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. İşte burada da böyledir
Süddî şöyle demiştir: "Yusuf (a.s) kardeşleriyle birlikte yola çıkınca, onlar ona şiddetli bir düşmanlık gösterdiler. Derken, onlardan birisi Yusuf'u dövmeye başladı; o, ötekinden yardtm isteyince, bu sefer o bırakıp bu onu dövmeye başladı. İçlerinde hiçbir merhametli kimse bulamıyordu. Onu, öldürünceye kadar dövdüler. Yusuf ise şöyle diyordu: "Ah Yakub, bir bilsen oğluna neler yapılıyor!.." Bunun üzerine Yahuda "Siz bana, onu öldürmeyeceğinize dair söz vermemiş miydiniz?" deyince, onu içine atmak üzere kuyuya götürdüler.
Yusuf kuyunun kenarına asılıp tutunmuş vaziyette iken gömleğini sırtından çıkardılar. Gayeleri ise, gömleğine kan bulaştırıp, bunu Yakub'a sunmaktı. Bunun üzerine Yusuf, "Üzerimi örtebilmem için, gömleğimi bana geri verin!" ivince onlar, "Sana arkadaş, enîs olmaları için, güneşe, aya ve onbir yıldıza sesten!..' dediler. Sonra da onu, kuyuya sarkıttılar; kuyunun yarısına vardığında, ölmesi için oradan aşağı bıraktılar. Kuyunun içinde ise, (bir miktar) su bulunuyordu. Yusuf oraya dftatfi, sonra da, (yine kuyunun dibinde bulunan) bir kayaya sığındı. Ağlayarak o klanın üzerine çıktı. Bunun üzerine yukardakiler ona seslendiler; Yusuf onların insafa ve merhamete geldiğini sanarak, onlara karşılık verdi. Bunun üzerine hemen onlar, onu taşla ezmek isteyince, Yehûda ayağa kalktı ve onlara mani oldu. Yahuda, Yusuf'a yemek getiriyordu..."
Rivayet edildiğine göre Yusuf (a.s) kuyunun dibine atılınca, "Ey, gâib olmayan, herşeyden haberi olan! Ey, uzak olmayan, yakın olan! Ey, galebe edilemeyen, hep galib olan Allah 'im! Benim şu halimi genişlet ve bana bir çıkış yolu göster!.." diye yakarmıştır. Yine rivayet edildiğine göre, İbrahim (a.s) de ateşe atıldığında elbiseleri çdanlmıştı. Derken, Cebrail ona, cennet ipeğinden bir gömlek getirmiş ve onu gîydîrmişti. Sonra İbrahim bu gömleği İshâk'a, İshâk Yakub'a vermiş, Yakub da bu gömleği bir muskanın içine koyarak, onu Yusuf (a.s)'un boynuna asmıştı. Sonra Cebrail gelmiş ve bunu oradan çıkararak, Yusuf'a giydirmişti. 43[43]

Allah'ın Yusuf'a Vahyetmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken, bu işlerini haber vereceksin" diye vahyettik" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele ivdir: 44[44]

Birinci Mesele

Buyruğu ile alâkalı iki görüş bulunmaktadır:

a) "Bundan maksat, vahiy, nübüvvet ve risâlettir." Bu, muhakkik alimlerden büyük bir

---

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/177-178-179
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/179

cemaatin görüşüdür.

Bu görüşü benimseyenler, daha sonra, Yusuf (a.s)'un o zaman bulûğa erip ermediği hususunda ihtilaf etmişlerdir... Bu cümleden olmak üzere bir kısmı, "O, z zaman bulûğa ermişti ve yaşı da, onyedi idi" derken, diğerleri de, onun o vakit nenüz çocuk olduğunu, ancak ne var ki, İsa (a.s) hakkında da söz konusu olduğu şot. aklını kemâle erdirip, vahyi ve nübüvveti almaya elverişli ve kabiliyetli hale getirdiğini söylemektedirler.

b) Buradaki vahiyden maksat, ilhamdır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Musa'nın anasına.... diye vahyettik (evheynâ)" (Kasas,7)ve "Rabbin bal arısına (...) ... diye -iham etti (evhâ)" (Nam, 68) ayetinde geçen vahy kelimesi gibidir.

Birinci görüş daha evlâdır; çünkü, vahyin zahirî manası budur.

İmdi şayet, "Yanında tebliğde bulunacağı bir kimse bulunmadığı halde, Cenâb-ı Hak onu, o vakitler nasıl peygamber kılmıştır?" denilirse, deriz ki: Onu vahiy ve tenzil te şereflendirip de çok daha sonra tebliğde bulunmasını emretmiş olması imkânsız değildir. Buna göre, daha önce vahyin inzal buyurulması ise, ona ünsiyyet vermek, gönlünü rahatlatmak, kalbindeki keder ve yalnızlık duygusunu yok etmek içindir. 45[45]

İkinci Mesele

buyruğu hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ifâdeden murad şudur: "Allah Teâlâ Yusuf (a.s)'a, "Sen kardeşlerine, bu günden sonra, sana yaptıklarını
bildireceksin. Onlar da o zaman, senin Yusuf olduğunu bilemeyecekler..." Bundan maksat ise, onun bu sıkıntıdan kurtulacağını, onlara bir gün galib geleceğini ve onların, onun kudreti ve hakimiyeti altına gireceklerini bildirmek suretiyle, Yusuf'un kalbini takviye etmektir.

Rivayet olunduğuna göre onlar, buğday taleb etmek için Yusuf'un yanına girdiklerinde, Yusuf onları tanımış, onlarsa Yusuf'u tanıyamamışlar, bunun üzerine Yusuf su tası getirterek onu, onun eli üzerine koydu; sonra taşa vurdu ve taş tınladı, ses çıkardı. Bunun üzerine Yusuf şöyle dedi: "Bu su kabı bana, sizin, baba bir erkek kardeşiniz olduğunu, adınm da Yusuf olduğunu, ama sizin onu kuyuya attığınızı, babanıza da, onu kurt yediğini söylediğinizi bildirmektedir!"

b) Bundan maksat şudur: "Biz Yusuf (a.s)'a kuyuda, "Sen kardeşlerine bütün bu şeyleri bildireceksin" dîye vahyetmiştifc. Onlar ise, Yusuf'a vahyedildiğini bilemeyecekler.

Yusuf'a vahiy inzal buyurulduğunun gizlenmesindeki fayda ise şudur: Şayet onlar bunu bilmiş olsalardı, hasetlen artar, böylece de onu öldürmeye yönelebilirlerdi... 46[46]

Üçüncü Mesele

Biz, uhiç farkında değillerken" sözünü, birinci tefsire hamledersek, bu, Allah Teâlâ tarafından Yusuf (a.s)'a,
kendisini babasından gizlemesi ve başına gelen halleri ona bildirmeme hususunda bir emirdir. İşte bundan dolayı o, Allah'ın emrine muhalefet etmek korkusuyla, babasının kendisine olan düşmanlık ve iştiyakını bildiği halde, bu uzun müddet boyunca kendisini, babasından gizlemiş ve bu acıyı yudumlamaya katlanmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak, o, Allah'a çokça rücû etsin, dünya ile alakası sona ersin, böylece de kullukta, ancak çok zor sıkıntılara katlanmakla kendisine ulaşılabilen yüce derecelere ulaşsın diye, Yakub (a.s)'a bu çok zor keder ile bu büyük üzüntünün gelmesine hükmetmiştir. Allah en iyi bilendir. 47[47].

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/179

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/179-180

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/180

Kardeşlerinin Eve Dönmeleri

"Akşam, ağlaya ağlaya babaianna ge!diler: "Ey babamız, dediler, hakikaten biz, koşu yarışması yapmak için gittik. Yusuf'u da, eşyamızın yanma bırakmıştık. (Bir de ne görelim), onu kurt yemiş! Bjz doğru söyleyen kimseler olsak da, sen bize inanmazsın." Bir de üstüne sahte bir kan bulaştırılmış olan
gömleğini getirdiler. (Yakub) dedi ki: "Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp, (böyle feci) bir işe sürüklemiş. Artık bana düşen güzel bir sabırdır. Sizin anlatışınıza karşı, yardımına sığınılacak olan, (ancak) Allah'tır"
(Yusuf, 16-18).
Bil ki onlar, Yusuf'u kuyuya atınca, akşamleyin ağlayarak babalarının yanına döndüler. İbn Cinnî, ayn'ın dammesi ve kasr ile lii şeklinde okunduğunu da rivayet etmiş ve, "Onlar, ağlaya ağlaya akşamladılar" anlamını vermiştir. İşte bu esnada, Yakub (a.s) korkarak, "Koyunlarınıza mı bir şey oldu?" deyince ontar, "Hayır" dediler. Bunun üzerine Yakub (a.s), "Yusuf ne yaptı?" deyince de, onlar, "Hakikaten biz, koşu yarışması yapmak için gitmiştik. Yusuf u da, eşyamızın yanında bırakmıştık. (Bir de ne görelim), onu kurt yemiş!" dediler. Bunun üzerine Hz. Yakub, ağladı, feryat etti ve "Gömleği nerede?" dedi. Ve onu alıp yüzüne sürdü, böylece ae yüzü gömleğin kanıyla boyandı.
Rivayet olunduğuna göre bir kadın, Kadî Şureyh'a, mahkeme olmak için başvurmuş ve ağlamıştı. Bunun üzerine Şa'bî: "Ey Ebû Ümeyye, onun ağlamasına ne dersin?" deyince o: "Yusuf'un kardeşleri de, zalim ve yalancı oldukları halde, ağlayarak gelmişlerdi. Kişinin ancak hak ile hükmetmesi gerekir' dedi. 48[48]

Ayetteki Yarışmanın Konusu

Alimler, ayette geçen "yarışma"nın ne anlamda olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Zeccâc: "Onlar, ok atma hususunda birbirleriyle yarışıyorlardı" demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de: "Yarışma ancak, koşmada,ok atmada veyahut da at veya devede olabilir"şeklindeki hadisi bu anlamdadır. Yani, Hz. Peygamber nasi kelimesiyle, ok atmayı kastetmiştir. Ok yarışı aslında, ne kadar uzağa atmak, fırlatmak iie alâkalıdır. Bu, iki kişinin, hangisinin daha uzağa attığı ortaya çıksın diye, ok atmaları demektir. Daha sonra bu şekilde karşılıklı olarak ok atanlar, böylece nitelendirilmişlerdir. İşte bu cümleden olarak, hangisinin daha uzağa attığının ortaya çıkması için böyle bir yarış yaptıklarında denilmiştir.
Abdullah İbn Mes'ûd'un, şeklinde okuduğu rivayeti de, yapılan bu açıklamanın doğruluğuna delalet eder.
İstebeka kelimesinin tefsiri hususundaki ikinci görüşe göreyse, Süddî ve Mukatil'in: "Hangimizin daha hızlı koştuğu ortaya çıksın diye koşmuştuk..." şeklinde manalandırmalarıdır.
Buna göre şayet, "Onlar, çocukların işi olan bu işi, âkil baliğ oldukları halde, nasıl yapabilmişlerdir?" denilirse, biz deriz ki:
Onların yarışmaları, tıpkı, atların yarışmaları gibiydi. Onlar böylece kendilerini deniyor ve koşuya alıştırıyorlardı. Koşu, onların, düşmanla savaşmalarında, sürüye kurt saldırdığında ona karşı koymada bir çareleri, aletleri gibiydi.
Ayetteki "li cümlesinin manası "Yusuf'u kurt yedi" demektir. Şöyle tefsir edildiği de olmuştur: "Kardeşleri, yalandan kurtulmak için "onu kurt yedi" diye zamir kullanmışlar ve fakat aslında "onun azığını kurt yedi" manasını kastetmişlerdi." Ama asıl muteber olan izah, ilk izahtır.
Daha sonra onlar "Biz, doğru söyleyen kimseler olsak da,sen bize inanmazsın" demişlerdir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 49[49]

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/180-181
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/181-182

Birinci Mesele

Bu, Yakuta (a.s) doğru olduğunu bildiği kimseleri tasdik etmezdi" anlamında değildir. Tam aksine bunun manası,"Şayet biz, senin yanında güvenilir ve sadık kimselerden olmuş olsaydık bile, Yusuf'u çok sevmenden dolayı, onun hakkında bizi suçlar ve bizim yalan söylediğimizi zannederdin. Netice olarak, bizler ne kadar doğru söylüyorsak da, ancak ne var ki sen, bizi tasdik etmeyecek, bizi suçlayacaksın..." demektir. Mananın, "Biz, her ne kadar sadık isek de, sen bizi tasdik etmeyeceksin. Çünkü senin nezdinde, bizim doğruluğumuza delâlet edecek bir emare bulunmamaktadır" şeklinde olduğu da söylenmiştir. 50[50]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, Arapça'da aslında, imanın, tasdik anlamına geldiğine dair bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü, "Sen bize inanmazsın" ifadesiyle, "sen bizi tasdik
etmezsin" manası kastedilmiştir. Durumun, Arapça'da böyle olduğu sabit olunca, bunun şeriat ıstılahında da aynen kalması gerekir. Bu husustaki geniş izah, BakaraM Sûresi'nin başındaki vs (Bakara, 3) ayetinin tefsirinde geçmişti. 51[51]

Gömleğine Sahte Kan Sürmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bir de üstüne sahte bir kan bulaştırılmış olan gömleğini getirdiler" buyurmuş olup bununla ilgili birkaç mesele vardır: 52[52]

Birinci Mesele

Onlar, bu sözlerinde doğru söyledikleri zannını vermek için, bu kana bulanmış gömleği getirdiler. Denildiğine göre onlar, bir oğlak boğazlamışlar ve gömleği onun kanına bulamışlardı.
Kadî ise şöyle demiştir: "Öyle anlaşılıyor ki: Kuyunun dibine attıkları zamani çıkarmalarından gayeleri, doğruluklarını tekîd etmek için bu işi yapmış «tavlarıdır. Çünkü bunu, gömleğin kendisine tamah ettiklerinden dolayı yapmış «natan. uzak bir ihtimaldir. Böyle bir günahın, böyle bir hızlânla birlikte bulunması.çünkü eğer onlar, onu kana bulayıp da yırtmış olsalardı, istedikleri zannı saları daha inandırıcı olurdu. İşte bundan dolayı Yakub (a.s), gömleği sağlam görünce, onların yalan söylediğini anladı." 53[53]

İkinci Mesele

tabiri, "Develerine yük vurdular" deyiminde olduğu gibi, "Gömleğinin üzerine kan vurdular, sürdüler" anlamındadır. 54[54]

Üçüncü Mesele

Ferrâ, Müberred, Zeccâc ve İbnu'l-Enbârî gibi, Arap dili alimlerideyiminin "hakkında yalan) söylenilmiş, denildiği gibi olmayan" anlamına geldiğini,ancak ne var ki bunun, "yalanlı olan, yalana
bulaşmış kan" takdirinde, tnasdar ile bir nitelenme oouğunu, ama mübalağa olsun diye, sanki

---

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/182
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/182
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/182
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/182-183
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/182

kanın, yalanın ta kendisi kılındığını flftylemişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: (dökülmüş) anlamında

"Emirin bastırmış olduğu dirhem" ve dokuması elbise, kumaş" deyimlerinde olduğu gibi ism-i mef'ûl; "Eğer suyunuz, yerin dibine batıp giderse... "(Mum, soj ayetinde ve "Serapa adalet ve serapa oruç olan adam" ve gücü hep ağlamak, çığırmak olan kadın..." tabirlerinde de olduğu gibi ism-i fail nasoarla ifâde edilir. Onlar, masdarla isimlendirildikleri gibi, masdar da onlarla fenlendirilir ve binâenaleyh Araplar akıl için ma'kul; dövmek için de meclûd, kullanmaktadırlar. Cenâb-ı Hakk'ın, 'Velilik hangisinde , 6) vedidik didik parçalanıp dağıldığınız zaman ayetlerinde de bunun gibidir.

Şa'bî şöyle demiştir: "Yusuf kıssasının hepsi, onun gömleği hakkındadır. Çünkü, arx kuyuya att '<!arı zaman onun gömleğini çıkarttılar ve o gömleği kana bulaştırarak tabalarına götürdüler. Tutulan şahit, şahitlik yaptığında, "Eğer gömleği önünden fwütdıysa..." (Yusuf, 26): Yusuf (a.s)'un gömleği (o Mısır'da iken) babası Yakûb (a.s)'a fMirHip onun yüzüne atıldığında, gözleri görür." Sonra Cenâb-ı Hak, Yusuf'un iBikj.lı ıiiı bu sözü söyleyip doğru olduklarına dair gömleği delil getirdikleri zaman, Yakub (a.s)'un, "Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp, (böyle fecî) bir işe sürüklemiş..." î nakletmiştir.

Ibn Abbas: "Bunun manası "Doğrusu, nefisleriniz size böyle fecî bir işi süslü fjfiatermiştir" şeklindedir. Ji^-sJ1 "İnsanın, herhangi bir şeyi gerçekleştirmeyi de

arzulayarak, onu gönlünden geçirmesidir" demiştir. Ezherî de: "Tesvil kelimesi, sanki, "insanın bir şey istemesi..." ifadesindeki suâl kelimesinin tef'îl veznidir. Bu, insanın arzulayıp da, kendisine batıllar vesair şeyleri süslü gösteren kuruntusu (umniyye)dir. Bu kelimenin aslı, hemzelidir. Ama, hemzeli okuma Araplara zor gelmiştir" demiştir.

Keşşaf sahibi de: "Sevvelet kelimesi, genişlemek, kendini salıvermek anlamına gelen sevel kökünden olup, "kolaylaştırdı" anlamındadır" demiştir. 55[55]

Hz. Yakub'un Yalanı Keşfetmesi

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Ayetteki bel edatı onların, "onu kurt yemiş..." sözlerini reddetmek için gelmiştir. Yakub (a.s) sanki, "Sizin söylediğiniz gibi değil. Belki de daha doğrusu, "Nefisleriniz sizi aldatıp, onun hakkında (böyle fecî) birîşe sizi sürüklemiştir..." Yani, "Nefisleriniz size, anlatmadığınız bîr işi süslü gösterdi..." demiştir.

Müfessirler, Yakub (a.s)'un, onların yalan söylediklerini nerden anladığı hususunda değişik görüşler belirterek ihtilaf etmişlerdir:

1) O, onların kalblerindeki şiddetli haset ve kıskançlığı bildiği için, yalan söylediklerini anlamıştır.

2) O, Yusuf (a.s)'un sağ olduğunu biliyordu. Çünkü o Yusuf'a, "Rabbin seni, öylece beğenip seçecek"(Yusuf, 6) demişti. Bu, Yusuf 'un kardeşlerinin bu hususta yalan söylediklerine kesin bir delildir.

3) Said İbn Cübeyr şöyle demiştir: "Onlar Yusuf'un gömleğine o gömlek yırtık olmaksızın, sahte bir kan sürünce, Yakub (a.s) onlara: "Yalan söylüyorsunuz!.. Eğer onu kurt yemiş olsaydı, onun gömleği yırtılmış olurdu.." demiştir.

Süddî'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yakub (a.s), "Bu kurt, pek de merhametliymiş!.. Onun etini, gömleğini yırtmadan nasıl yemiş?!" demiştir."

Yine rivayet edildiğine göre Yakub (a.s) bunu söyleyince, onlardan birisi, "Onu, belki de hırsızlar öldürmüştür" demiş, bunun üzerine de, Yakub (a.s) "Onlar, onu öldürmektense, gömleğini almaya daha çok muhtaç oldukları halde, nasıl olur da onu öldürüp gömleğini almazlar?!.." demiştir. Binâenaleyh, onların sözleri birbirini tutmayınca, bundan ötürü onların yalan söylediğini anladı ve sonra, "Artık bana düşen, güzel bir sabırdır" dedi. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 56[56]

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/182-183

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/184

Birinci Mesele

Alimlerden bazısı: "Bu ifâde, mübteda olarak merfûdur; haberi ise mahzûf olup, bunun takdiri, "Güzel sabır, feryâdü figân etmekten daha evlâdır.." şeklindedir. Bazı alimler de, mübtedânın mahzuf olduğunu söylemişlerdir. Meselâ Ham, "Bunun takdiri, "Yapacağım iş, güzel bir sabırdır" şeKlindedir" demiştir. Kutrub: "Bunun manası, "Benim sabrım, güzel ar sabırdır" şeklindedir" demiştir. 57[57]

İkinci Mesele

Ferrâ: "Bu, "Bu, güzel bir sabırdır" takdirindedir" demiştir.Yakub (a.s)'un kanları dökülmüştü ve onları bir bez parçası içinde muhafaza ediyordu. Ona, "Bu nedir, nedendir?" denildiği zaman o: "Bu, zamanın uzaması ve hüzünlerin çoğalmasıdır " dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona: "Ey Yakub, beni şikâyet mi ediyorsun?" diye vahyedince o da: "Ya Rabbi bir hatadır işledim, sen benim bu kmtamı bağışla..." dedi.
Hz.Aişe (r.anhâ)'den rivayet edildiğine göre o.İfk hadisesi hakkında şöyle aemiştir: "Vallahi, eğer ben yemin edersem, beni doğrulamayın; mazeret beyân edersem, mazeretimi kabul etmeyin. Benimle sizin durumunuz, Yakub {a.s) ile oğlu Yusuf'un durumu gibidir. "Sizin şu anlatışınıza karşı, yardımına susulacak olan ancak Allah'tır.,," Bunun üzerine Allah Teâlâ, onun mazur, suçsuz aMuğuna dair olan ayetini inzal buyurdu. 58[58]

Üçüncü Mesele

Hasan el-Basrf den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber ifâdesi hakkında sorulunca, "Bu kendisinde hiçbir şikâyet ve sızlanma bulunmayan bir sabırdır. Şikâyet edip, bunu yayarsa, sabretmiş olmaz..." buyurmuştur. Kur'ân'da Hz, Yakûb (a.s)'dan nakledilen "Ben kederimi, mahzunluğumu yalnız Allah'a şikâyet ediyorum..." (Yusuf, 86) sözü de buna delâlet etmektedir.
Mücâhid: "Sabr-ı Cemil' demiştir. "Feryâd ü figân etmeksizin gösterilen sabırdır"
Sevrî: "Bu.sırrından ve başına gelen musibetten bahsetmemen ve kendini tezkiye etmemen, buna layık olmadığını söylememendir" demiştir.
Burada şöyle bir husus bulunmaktadır: Allah'ın kaza ve kaderine sabretmek . âcibtir. Ama, zalimlerin zulmüne ve hilekârların hilesine sabretmekse vâcib değil, hatta, hele hele onun zararı başkalarına dokunuyorsa, vacib olan, onu ortadan Kaldırmaktır. 59[59]

Hz. Yakûb Niçin Yusuf'u Kurtarmaya Girişmedi?

"Bu kıssada, Yusuf (a.s)'un kardeşlerinin yalan ve hiyanetleri ortaya çıktığına göre, Yakub (a.s) buna daha niçin sabretmiştir? Yusuf şayet halâ yaşıyor idiyse, onu içinde bulunduğu darlık ve sıkıntılardan kurtarmak için; yok eğer, onu hakikaten öldürmüş iseler, onlara kısas tatbik etmek için, Yakub (a.s) daha niçin meseleyi iyice
araştırıp tetkik etmek hususunda elinden geleni yapmamıştır? Binâenaleyh bu, sabrın uygun olmayan bir konuda gösterilmiş olduğu sabit olur .bu soruyu kuvvetlendiren hususlardan birisi de şudur: Yakub (a.s), Hz. Yusuf'un, sağ ve selâmette olduğunu bitiyordu. Çünkü o, daha önce ona, "Rabbin seni öylece beğenip seçecek... Sana, rüya tabirine ait bilgi verecek "{Yusuf, 6) demişti. Görünen o ki, o bu sözü, kendisine gelen vahiyden dolayı söylemiştir.
Hz. Yakub, Yusuf'un sağ ve selâmette olduğunu bildiğine göre, onu arayıp bulmak için çaba

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/184-185
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/185
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/185

sarfetmesi gerekirdi. Ve yine, Yakub (a.s), haddi zatında, kadr-u kıymeti, mertebesi büyük bir adamdı,.. Ve şerefli ve büyük bir ocaktan geliyordu. Bütün herkes onu biliyor, onu tanıyor, ona güveniyor ve onu büyük biliyorlardı. Binâenaleyh, eğer o Yusuf'un iyice araştırıp soruştursaydı, mesele ortaya çıkacak, meşhur olacak ve meselenin kapalı bir tarafı kalmayacaktı. Şu halde, Hz. Yusuf'un bulunmasını, yanında olmasını arzulamasına ve onu çok sevmesine ve onu araması da, kendisine vacib olan şeylerden olmasına rağmen, onu aramamış olmasının sebebi nedir? Böylece sabit olur ki, bu durumda gösterilen sabır, hem aklen hem de dinen kınanmıştır.

Buna cevâbtmtz, şöyle denilmekten başka cevap olmadığını söylememizdir: "Allah Teâlâ Yakub (a.s)'u, mihnetini arttırmak ve meseleyi ona daha da zorlaştırmak için, Hz. Yusuf'u aramaktan onu men etmiştir.

Bir de, belki de o, hallerin karînesiyle, çocuklarının güçlü kuvvetli olduklarını ve kendisine, Yusuf'u arayıp butma imkânı vermeyeceklerini; eğer Yusuf'u araştırmada fazla ileri giderse, onların belki de kendisine eziyyet vermeye ve hatta öldürmeye yöneteceklerini biliyordu. Ve yine o, Allahu Teâlâ'nın, Yusuf'u belâ ve mihnetlerden koruyacağını ve neticede, onun şanının büyüyüp yüceleceğini biliyordu; ama o, çocuklarının sırlarını ifşa etmeyi arzulamamış ve onları, insanların diline düşürmeye de gönlü razı olmamıştı. Çünkü, çocuklardan birisi diğerine zulmederse, baba şiddetli bir üzüntüye düşer; zira mazlum olan, kendi öcünü almazsa, babanın kalbi mazlum olan çocuğu için yanar. Eğer o, öcünü alırsa, bu sefer babanın yüreği kendisinden öc alman evlâdı için yanıp yakılır. Dolayısıyla, Yakub (a.s) böyle bir belânın ortasında kalınca, en doğru olanın susup sabretmek ve işi, tamamen Allah'a havale etmek olduğunu düşündü. 60[60]

Dördüncü Mesele

"Artık bana düşen güzei bir sabırdır'1 ifâdesi, sabrın iki
kısım olduğuna delâlet eder: Güzel olan sabır; güzel Makbul ve Makbul Olmayan Sabır olmayan sabır.

Güzel olan sabır, belâyı indirenin Atlah olduğunu bilip, sonra Allah Teâlâ'nın, Mâlikü'1-Mülk olduğunu anlamaktır. Malik olana, kendi mülkündeki tasarrufundan dolayı itiraz edilemez. Binâenaleyh, kalbin bu makama dalması, kulu şikâyette bulunmaktan alıkor.

ikinci İzaha göreyse "sabr-ı cemîl", insanın bu belâyı indirenin, câhil olmayan I tv hakîm, gafil olmayan bir âlim, unutmayan bir alîm, zulmetmeyen bir rahîm duğunu bilmesidir. Durum böyle olunca, O'ndan sadır olan herşey mahza hikmetğru olmuş olur. İşte bu durumda insan susar ve itiraz etmez. Üçüncü bir izaha san için bu belânın Hak'dan geldiği ortaya çıkar. Bundan dolayı, bu belâyı nurlarını müşahede etmeye dalması, kişiyi belâdan şikayet etmekle meşgul alıkor. Bundan ötürü denilmiştir ki, "Tam sevgi, vefa ile artmaz; cefâ ile." Çünkü, eğer o, vefa ile artsaydı, o sevilen şey nasib ve payın bizzat olmuş olur; o nasibe ulaştıran şey bizzat değil, arızî olarak mahbûb olmuş İşte, sabr-ı cemîl budur.

Ana sabır, Cenâb-ı Hakk'ın kazasına rızâdan dolayı değil de, başka gayeler için bu sabır, sabr-ı cemîl olmamış olur. Bütün fiil, söz ve itikâdlarda hâkim olan Kaide şudur: Allah'ın kulluğunu taleb etmek için olan her şey, güzeldir; böyle güzel değildir. İşte bu noktada, şu hadiste rivayet edilen hususun doğru
»fj, ortaya çıkar: "Müftüler sana fetva vermiş asa da sen yine de kalbine danış'.^^ Binâenaleyh, insan iyice düşünsün ki, ona im fetva, onu ubûdiyyeti gerçekleştirmeye sevkeden bir şey midir, yoksa değil
tartr? Çünkü alimler bize, esasen o şey öyie olmadığı halde, o şeyin öyle olduğu bir fetva verirlerse, ondan kesinlikle bir fayda meydana gelmez.

Yakûb (a.s), "Artık.bana düşen güzel bir sabırdır" deyince, bunun peşinden "sizin şu anlatışınıza karşı, yardımına sığınılacak olan ancak demiştir. Bunun manası, "Hz. Yakub'un

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/185-186

sabra yönelişi, ancak Allah'ın la mümkün olur" demektir. Çünkü, güçlü olan nefsî sebepler, onu, feryad figan etmey? çağırmaktadır. Ruhanî sebepler ise, onu sabra ve rızâya uir. Binâenaleyh, bu iki tür arasında, adeta bir savaş meydana gelmiştir. Tealâ'nın yardımı olmadığı sürece, ruhanî tarafın galib gelmesi de mümkün . Binâenaleyh, ayetteki, "Artık bana düşen güzel bir sabırdır" ifadesi, "Yalnız ibadet ederiz" (Fama, t) yerine; "Sizin şu anlatışınıza karşı yardımına sığınılacak ancak AİIah'ttr" ifadesi de, "Ancak senden yardım isteriz" (Fatiha, 4) ifadesi geçmektedir. 61[61]

Yolcu Kafilesinin Kuyuda Yusuf'u Bulması

Ayetteki, "Aaa, müjde! İşte bir çocuk" dedi" ifadesinde, mahzuf bir kısım var ve takdiri, "Yusuf ortaya çıktı ve o saka "Aaa, müjde" dedi" şeklindedir, Müfessirler şöyle demişlerdir: "Suya gitmiş olan saka, kovasını kuyuya sarkıtınca, Yusuf (a.s), kuyunun bir köşesinde idi. İşte o zaman Yusuf, kovanın ipine "Bir yolcu kafilesi gelip, sakalarını kuyu başına yolladı. O da, kovasını sarkıttı. "Aaa, müjde! işte bir çocuk!" dedi. Onu, bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah ne yapacaklarını pek iyi biliyordu. Onu, değersiz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Onlar, ona fazla değer vermemişlerdi" (Yusuf, 19-20).
Bil ki Allah Teâlâ, Yusuf (a.s)'un bu belâdan çıkış yolunu nasıl kolaylaştırdığını beyan ederek, "Bir yolcu kafilesi geldi..." buyurmuştur. Seyyare, birlikte yolculuk yapan grup demektir. İbn Abbas (r.a): "Bu, "Medyen'den Mısır'a giden, fakat yolu şaşırdıkları için, izlemeleri gereken güzergâhın dışında giden, böylece de Yusuf (a.s)'un atıldığı kuyunun bulunduğu yere uğrayan bir yolcu kafilesi" demektir. O kuyu ise, ancak çobanların işine yarayan bir kuyu olup, çölün meskun mahallerden uzak bir yerinde idi" demiştir. Yine kuyunun suyunun çorak İken, Yusuf (a.s) içine atılınca, tatlı olduğu; kervan sahiplerinin, kendilerine su getirsin diye, Malik b. Za'r el-Huzâî adında birini kuyuya yolladıkları da rivayet edilmiştir. "Vârld" kelimesi, topluluğu sulamak için suya "giden" ve kovasını suya "sarkıtana" denilir. Vahidî dij âlimlerinin çoğundan Arapça'da bir kimse kovasını suya sarkıttığı zaman kovasını çekip çıkardığı zaman da denildiğini; yine Arapça'da "saldı" manasında, kovayı "çekip çıkardt" manasında da-denildiğini nakil ve rivayet etmiştir. "Delv" malum olduğu üzere "kova" manasındadır ve çoğulu dilâ' şeklindedir. 62[62]

Sakanın Yusuf'u Görmesi

Mundu. Saka onu görüp, güzelliğini müşahede ederek, "Müjde.." diye bağırdı." Bu rfade hakkında iki mesele vardır: 63[63]

Birinci Mesele

Âsim, Hamza ve KisâÎ, bunu, elifsiz ve yâ'nın sükûnu ile büşrâ (tfj^t) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, elifli olarak ve muzaafun ileyh olmak üzere yâ'nın fethası ile büşrâye _ _wj) "Âaa, bana müjde.." şeklinde okumuşlardır. 64[64]

İkinci Mesele

Büşrâ kelimesi hakkında iki görüş vardır: Birinci Görüş: Bu, bir müjde vermek için söylenen bir
kelime olup; bunun bir benzeri de Arapların tayret şuna!." ifâdesi ile, "Vah Yûsuf um!" (Yusuf,

---

[61] 61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/186-187
[62] 62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/188
[63] 63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/188-189
[64] 64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/189

84) ayetidir Bu görüşe göre, ayetteki nidanın iki şekilde izaht vardır:
a) Zeccâc şöyle demiştir: "Bir cevap vermeyen şeylere nida edilmesinin manası, natabın dikkatini çekmek ve kıssayı takviye etmektir. Binâenaleyh sen-ayret şuna!" dediğin zaman, "Bakın da şaşın şuna!" demiş gibi olursun."
d) Ebu Ali de şöyle der: "O saka sanki, "Ey müjde, işte bu vakit senin zamanındır. Eğer sen, hitab edilebilecek bir şey olsaydın, muhakkak şu anda çağırılır ve derhal gefrnen istenirdi" demiştir. Bil ki bu sevincin sebebi onların, son derece güzel bir çocuk bulmuş olmaları •e. "Onu büyük bir paraya satarız. Bu da, zengin olmamızı sağlar" diye düşünmüş : "Talandır.
İkinci Görüş: Bu, Süddî'nin söylediği görüştür. Buna göre, nida eden, sakanın arvadaşı idi ve sakanın adı "Büşrâ" idi. Binâen edilmiştir: "Saka, adı Büşrâ olan bir kadına seslenerek, "Ey Büşrâ" dedi."
Ebu Ali el-Farisî ise: "Eğer biz, "Büşrâ kelimesini, müjdenin adt kabul edersek, ki tercih edilen görüş budur, bu kelimenin mahallen merfû olmas1 caiz olur. Tıpkı kandisine nida edilerek bir adama, "Ey Adam!" denilmesi gibi. Yine bu fcıtenin, bu nidayı tahsis etmeyip, müjde cinslerinden yaygın bir müjde kabul etmiş dtoıası takdirine göre, nasb mahallinde olması da caizdir. Bu tıpkı ya reculen "Ey Adam!" demen gibidir Cenab-ı Hakk'ın, "Ey kulların üzerine igöken büyük) hasret ve nedamet!" (Yasin, 30) buyruğu da böyledir. 65[65]

Burada "Sakıama'nın Manası

Ayetteki bir ticaret malt olarak sakladılar " tabiri ile ilgili iki mesele vardır: aleyh o ona, senin "Ya Zeydl" dediğin gibi, "Yâ Büşrâ!" demişti! 66[66]

Birinci Mesele

"Sakladılar" fiilindeki failin kimler olduğu hususunda iki görüş vardır:
a) Bu zamir, saka ile onun arkadaşlarına râcîdir. Çünkü
onlar, kervandan, onu kuyunun dibinde bulduklarını gizlemişlerdir. Zira onlar: "Eğer biz kervandaki onu bulduğumuzu söylersek, ona ortak olmaya kalkarlar. Ama onu satın aldığımızı söylersek, o zaman da ortaklık teklif ederler. Doğrusu bizim, "Suyun sahipleri bu çocuğu, Mısır'da onlar adına satmamız için, bize verdiler" dememizdir" diye düşündüler.
b) İbn Abbas (r.a)'ın: "Sakladılar" kelimesi,"Yusuf'un kardeşleri, onun gerçek durumunu sakladılar" manasınadır" dediği rivayet edilmiştir. Bu, "Onlar, Yusuf'un kendilerinin kardeşi olduğunu sakladılar ve hatta, "O, bizden kaçmış olan bir kölemizdir" dediler. Yusuf da onların bu sözlerine sesini çıkarmadı. Çünkü onlar Yusuf'u (o anda) İbranice olarak, ölümle tehdîd etmişlerdi" demektir. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü ayetteki, "Onu, bir ticaret malı olarak sakladılar" ifadesi, bu saklamadan muradın, onların Yusuf'u bir ticaret metâı (esir) olarak hükmettikleri durumdaki gizlemeleri olduğuna delâlet eder. Bu ise, Yusuf'un kardeşlerine değil de, sakaya uygun düşer. 67[67]

İkinci Mesele

Bidâe ticaret metaı olarak hazırlanmış olan mala denilir ki, bu_ kelime, eti kesip parçaladığın zaman söylediğin, Bidâe Kelimesinin Manası deyiminden alınmadır. Zeccâc: "Bu kelime, "hal" olarak mansubtur. Sanki Cenâb-ı Hak, "Onu bir ticaret metaı olarak bir tarafa sakladılar" demiştir. Hak Teâlâ daha sonra, "Allah ne yapacaklarım pek iyi biliyordu" buyurmuştur. Bundan maksad şudur: Yusuf (a.s) rüyasında yıldızların, güneşin ve ayın, kendisine secde ettiklerini görüp; bu da, kardeşlerinin ona haset etmesine sebep olup, böylece onlar onun bu

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/189
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/189
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/189

durumunu boşa çıkarmak için hile yollan arayınca, onu bu maksadına nail olamasın diye, büyük bir belaya düşürmüşlerdir. Allah Teâlâ da, onun bu belaya düşmesini, Mısır'a varmasına bir vesile kılmıştır. Daha Vaûar, peV. çöK hadise olmuş, birçok işler peşpeşe gelmiştir. İşte, düşmanlarının onu gayesinden uzaklaştırmak için yaptıkları bu işi, Hak Teâlâ gayesine ulaşmasına vesile kılmıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Allah, ne yapacaklarını pek iyi biliyordu" buyurmuştur. 68[68]

Ayetteki "Satma"nın İzahı

Daha sonra Hak Teâlâ "Onu değersiz bir fiyata, wkaç dirheme sattılar" buyurmuştur. Ayetteki, "sattılar" ifadesi hakkında iki görüş

Birinci Görüş: Ayetteki şerav kelimesi "sattılar" manasınadır. Binâenaleyh onu nr sattığı hususunda iki görüş vardır:

a)İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Yusuf'un kardeşleri onu kuyuya atıp ünce. üç gün sonra, durumunu öğrenmek üzere kuyuya tekrar geldiler. Onu göremeyip, o kervanın izlerine rastlayınca, kervandan Yusuf'u istediler. taouf u gördükleri zaman da, "Bu bizim kölemiz. Evimizden kaçtı" dediler. Bunun tarre kervan d a kiler, "Onu bize satın" deyince, kardeşleri de onu, kervandakiiere Dolayıstyle ayetteki, şeravhu kelimesinden maksad, "Onlar, onu sattılar" Nitekim Arapça'da, sen birşeyi sattığında, "O şeyi sattım" Buradaki "şirâ"yı satmak manasına hamletmek gerekir. Çünkü hem şeravhu' al zamir, hem de kânû ifadesindeki zamir, aynı şeyi gösterir. Fakat kânû'daki kardeşler"e râcidir. Dolayısıyla şeravhudaki fail zamirinin de kardeşlere râcî nas gerekir. Durum böyle olunca, bu ifade. "Onlar, onu sattılar" manasında olmuş enaleyh ayetteki "şirâ"yı. "satmak" manasına almak gerekir.

b)Yusuf'u satanlar, onu kuyudan çıkaranlardır. Muhammed b. İshâk: "Onu mi, yoksa kervancılar mı sattı, bunu en iyi Allah bilir" demiştir. doci Görüş: Ayette bahsedilen "şirâ"dan maksad, "satın almak"tır. Buna göre "Kervandakiler onu satın aldılar ve ona fazla değer (fiyat) vermediler" Çünkü onlar, halden anlaşılan karinelere göre, Yusuf'un kardeşlerinin; "O ötemiz" deyişlerinde yalan söylediklerini anlamışlardı. Yine onfar, onun Ya'kub çocuğu olduğunu anlamışlar ve bu yüzden, hem Allah'dan korkarak, hem açığa çıkmasından korkarak, onu satın almaya istekli olmamışlardı. Ama yine de onu satın almışlardı. Çünkü onu az bir fiyata aldılar. Ne var ki onlar isteksiz gibi göründüler. Bundan gayeleri, daha az fiyat vermeyi

Şöyle de denebilir: Yusuf (a.s)'un kardeşleri: "O, bizir açan kölemizdir" satın alacakların onu alma arzulan kaybolmuştu. ücahid de şöyle demiştir: "Onlar, "kaçmasın diye onu iyice bağlayın" dediler." 3* ki Allah Teâlâ, bu fiyatı üç sıfatla nitelemiştir: 69[69]

Satış Fiyatı

Birinci Sıfat, onun değersiz oluşudur. İbn Abbas: "Cenâb-ı Hakk'ın bu tabir ile, paranın haram oluşunu kastetmiştir. Çünkü, hür kimsenin (köle diye) satılmasıyla m» edilecek para haramdır" demiştir.

Yine İbn Abbas (r.a): "Kur'ân'da geçen her bahs kelimesi, "noksanlık" manasını ifade eder. Fakat bu ayet, "haram para" manasınadır" demiştir.

Vahidi: "Bereketsiz olduğu için, harama bahs denilmiştir" der.

Katâde de: "Bahs, zulüm demektir, zulüm ise noksanlaştırma manasınadır. Nitekim, "O, onu noksan yaptı, noksan verdi" manasında, zalameh denilir" demiştir.

İkrime ve Şa'bî, bu kelimenin, "az olan" manasına geldiğini söylemişlerdir.Yine bu kelimenin, "kıymeti açıkça az olan şey" manasına olduğu da söylenmiştir. Bu ifadeye, "Dirhemler düşük ayarda ve geçersizdi" manası da verilmiştir.

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/189

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/191

Vahidi (r.h) şöyte demiştir: "Bütün bu görüşlerden anlaşılan, "bahs", masdar olup, isim yerine kullanılan bir kelimedir. Buna göre mana, "kendisinde "bahs" olan para" şeklindedir.

İkinci Sıfat, "birkaç dirhem" deyimidir. Buna, "Sayılan, tartılmayan dirhemler" manası verilmiştir. Çünkü onlar, ancak meblağ bir ûkiyye (okka) ağırlığına ulaştığında parayı tartarlardı. Dirhemler kırk tane olursa, bu kadar tutardı. Kırktan aşağı olunca, sayarak alıp-verirlerdi. İşte bundan dolayı "az miktarda olan" manasında, ma'dûde (sayılan) diyorlardı. Çünkü çok paranın sayılmasından, çok olduğu için imtina edilir (tartılır). İbn Abbas'ın, o dirhemlerin yirmi tane olduğunu söylediği; Süddî'nin de, onların yirmiiki dirhem olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. "Yusuf'un kardeşleri onbir tane idi. Binaenaleyh onlardan herbiri iki dirhem almış, ama Yahuda hiçbirşey almamıştır" denilmiştir. 70[70]

Zâhid Kelimesinin Manası

Üçüncü Sıfat, ayetteki "Onlar, ona fazla değer vermemişlerdi" ifadesinin anlattığı sıfattır. Zühd, fazla rağbet ve arzu etmemektir. Nitekim bir kimse, birşeye arzulu ve istekli olmadığı zaman, denilir ki, bu kelimenin asıl manası, "azlık"tır. Nitekim arzu ve isteği az olan adama denilir. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Yusuf'un kardeşleri, Yusuf hakkında istekli ve arzulu olmadıkları, (onu sevmedikleri) için, onu sattılar.

b) Oradan geçen kervandakiler, ona fazla kıymet vermedikleri için, onu sattılar. Çünkü onlar onu zaten bulmuşlardı. Birşeyi bulan, ona fazla değer vermez, Kaça sattığına pek aldırmaz. Yahut da kervandakiler, onun sahibinin ortaya çıkıp, ellerinden almasından endişelendiler. İşte bundan dolayı onu, pek az bir paraya sattılar.

c) Onu satın alanlar, ona fazla değer vermemişlerdi. Bu görüşlerin izahı daha önce geçmişti. Fîhl kelimesindeki zamirin Yusuf (a.s)'a râcî olması muhtemel olduğu gibi, "değersiz fiyaf'a râcî olması da muhtemeldir. Allah en iyi bilendir. 71[71]

Yusuf Devrindeki Mısır Hükümdarı

~Onu satın alan Mısırlı, karısına dedi ki: "Bunun yerini, şerefli tut. Umulur ki bize faydası dokunur. Yahut onu evlat ediniriz. İşte Yusuf'u böylece, yeryüzünde yerleştirdik ve ona, rüyaların tabirini öğrettik. Allah, emrinde
galibtir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler" (Yusuf. 21).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 72[72]

Birinci Mesele

Bil ki, rivayetlerde, Hz. Yûsuf'u ya kardeşlerinden, yahut da kuyuya gelen kervandan set- alan kimsenin, onu Mısır'a götürüp sattığı bildirilmiştir. Onu satın alanın, Mısır'ın hazinedarı (rnaitye bakanı) olan "aziz" Kıtfir veya İttir olduğu söylenmiştir. O gün, Msır hükümdarı, Amelika'lı Reyyân b. Velid'dir. Bu zat, Hz. Yusuf'a iman etmiş ve o hayatta iken ölmüştür. Ondan sonra, Kâbus b. Mus'ab hükümdar olmuştur. Hz. Yusuf onu da dine davet etmiş, ama o kabul etmemiştir. Aziz, Yusuf'u onyedi aşında iken satın almış ve Yusuf, aziz'in evinde onüç sene kadar kalmıştır. Reyyan b. Velîd, Hz. Yusuf'u otuzüç yaşında iken kendisine vezir yapmıştır. Allah Teâlâ, otuzüç yaşında Hz. Yusuf'a mülkü ve hikmeti vermiştir. Yusuf, yüzyirmi yaşında vefat etmiştir.

Hz. Yusuf'un zamanındaki Mısır kralının, Hz. Musa (a.s)'nın zamanındaki Firavun olduğu ve dörtyüz sene yaşadığı ileri sürülmüştür. Bunun delili, "Andolsun evvelce Yusuf da size apaçık

---

[70] 70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/191-192

[71] 71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/192

[72] 72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/193

burhanlar getirmişti" (Mümin, 34) ayetidir.
Şu da söylenmiştir: Musa'nın Firavun'u, Yusuf'un çağındaki FİravunNun (Mısır kralının) çocuklarındandı.
Azizin, Hz. Yusuf'u yirmi dinara satın aldığı rivayet edilmiştir. Yine, rivayet edilmiştir ki onlar onu çarşıya sokup, satışa arzettiler ve fiyatını, ağırlığınca misk, artın ve ipek oluncaya kadar yükselttiler. Onu Kıtfir, bu fiyata aldı. Müfessirler, "Kıtfir (Aziz)'in karısının adi Züleyhâ'dır" dediler. Onun adının " olduğu da söylendi.
Bil ki bu rivayetlerin ifade ettiği hususlardan hiçbirine Kur'ân delâlet etmemektedir. Yine hiçbir sahih hadiste bunlar yer almamıştır. Allah'ın kitabının tefsiri, bu rivayetlerden hiç birine dayandırılamaz. Akıllı olan için en uygunu, bunları anlatmaktan sakınması (geri durması)dtr. 73[73]

İkinci Mesele

Ayetteki "Bunun yerini şerefli tut" tabiri, "Yanında makamını ve menzilini yüce tut" demektir.Yusuf Mısır Azizinin Sarayında Bu, senin, bir yerde ikamet etme hakkında demiş olduğun, deyiminden alınmadır. Bunun masdart ise, sevâ'dır. Kelamın manası şudur: "Onun, senin yanındaki makamını şerefli, güzel ve hoşnut olunacak bir makam kıl." Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'in, "O, bana güzel bir mevki vermiştir" (Yusuf. 23) ayetidir.
Muhakkik alimler şöyle demişlerdir: "Azîz, karısına, Yusuf'un kendisini değil de, makamını şerefli yapmasını emretmiştir. Bu, onun, Hz. Yusuf'a saygı ve ihtiram yoluyla, saygı duyarak baktığına delâlet etmektedir. Bu, "Allah'ın selâmı, şu yüce meclisinize olsun!" denilmesine benzer..." O, karısına, Hz. Yusuf'un makamını şerefli tutmasını emredince, bunun sebebini, şöyle diyerek açıklamıştır:
"Umulur ki bize faydası dokunur. Yahut onu evlât ediniriz." Yani, "Bizim işlerimizi yoluna koyar, ya da biz onu evlâd ediniriz..." Çünkü onun çocuğu yok idi, o iffetli bir kimseydi.
Sonra Allah Teâlâ, "işte Yusuf'u böylece, yeryüzünde yerleştirdik..." buyurmuştur. Yani, "Biz onu kuyudan kurtararak, ona in'am ettiğimiz gibi, azîzin kalbini de ona karşı şefkatli ve merhametli kılarak, onu yeryüzüne yerleştirdik '* demektir. Çünkü o, bu sayede, Mısır toprağında emretme ve nehyetme gücünü elde etmiş olan bir kimse oluverdi. Bil ki, hakiki kemaller, ancak kudret ve ilimdir ve Allah Teâlâ, Yusuf (a.s)'un mertebesini ve durumunu yükseltmek isterken onun için bu iki vasfı zikretti.
Onu güç ve kudret bakımından kemâle erdirmesine gelince, buna, "Yusufu yeryüzünde yerleştirdik, ona kuvvet ve kudret verdik" buyruğu ile işaret edilmiştir. Allah'ın onu, ilim sıfatı bakımından kemale erdirmesine de, "ve ona, rüyaların tabirini öğrettik" beyanı ile işaret edilmiştir: Bu ifadelerin tefsiri ise, daha önce geçmişti. 74[74]

Yusuf (a.s)'a Yapılan İrhas

Bil ki, biz Hz. Yusuf (a.s) kuyuya atıldığı zaman Cenâb-ı Allah'ın, "Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara,.bu işlerini haber vereceksin " (Yusut, 15)
buyurmuş olduğunu zikretmiştik. Zahiren bu tabir Cenâb-ı Allah'ın ona, o vakitte vahyettiğine delâlet eder. Bize göre "irhâs"'12' caizdir. Binaenaleyh buna göre şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: "O esnada ona böyle vahyedilmesi, onun nsanlara, peygamber olarak gönderilmiş olmasından dolayı değil, aksine kalbini takviye edip gönlündeki hüznü gidermek ve Cebrail'in gelmesiyle de neşelenmesi, yalnızlık duymaması içindir." Sonra Allah Teâlâ burada, 'Ve ona, rüyaların tabirini öğrettik" buyurmuştur. Bundan maksat, Hz. Yusuf'un, mükellefiyetleri tebliğ ve halkı Tak dine davet için insanlara peygamber olarak gönderilmiş olmasıdır. Şöyle denilmesi de mümkündür: Bu ilk vahiy, risatet ve nübüvvet içindir, ve

---

[73] 73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/193-194
[74] 74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/194

ayetteki, "ve ona, rüyaların tabirini öğrettik" ifadesi, Allah Teâlâ'nın ona, sayesinde her gün öncekinden daha yüksek bir mertebeye yükseldiği lütuflar ve ziyade ikramlar Mhyetmesi manasındadtr. 75[75]

En Ferasetli İnsanlar

İbn Mes'ûd (r.a) şöyle demiştir: "İnsanların en ferasetlisi şu üç kişidir:
1) Yusuf (a.s) hakkında feraset gösterip, karısına, "Bunun yerini şerefli tut, umulur ki bize faydası dokunur" demiş olan aziz.
2) Musa (a.s)'yı görüp, "Babacığım dedi. onu ücretle tut... "(Kases, 26) demiş olan «adın (Şuayb'ın kızı...) ve,
3) Hz. Ömer'i kendi yerine halife bırakan Hz. Ebu Bekir...
Allah Teâlâ sonra "Allah emrinde galibtir" buyurmuştur. Bunun lo izahı bulunmaktadır:
1) "O, kendisinin emri hususunda galibtir. Çünkü O, Fa'alün Lima Yürîd'dir, yapandır; O'nun takdirini savuşturacak hiç kimse ve yine, yerdeki ve gökteki mâni olacak hiç kimse de bulunmamaktadır..." demektir.
2) Bu, "Allah, Yusuf'un emri, yani onun işi hususunda galibtir..." yani, Yusuf'un ferinin bu tanzimi Allah tarafındandır. Yoksa, kendi gayreti ile değildir. Kardeşleri onun için her türlü kötülüğü ve hoşlanılmayacak olan şeyleri isterlerken, Allah Teâlâ se. onun hayrını dilemiştir. Ve iş de, Allah Teâlâ'nın dilediği ve yönettiği gibi olmuştur. caxat insanların çoğu, bütün işlerin Allah'ın kudret eliyle olduğunu bilmezler. Bil ki, oûnyanın hallerini ve acayipliklerini düşünen kimse, işin tamamının Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın kaza ve hükmünün galib geldiğini bilir ve yakînen anlar.
'Z Peygamberde, peygamberliğinden önce harikulade şeylerin zuhur etmesi (ç.).
"O, tam erginlik çağma girince, kendisine hüküm ve ilim verdik, İşte, iyi hareket edenleri, biz böyle mükâfaatlandırmz" (Yusuf, 22).
Ayetli ilgili birkaç mesele vardır: 76[76]

Birinci Mesele

Ayetin, önceki ifâdelerle münasebeti hakkında şöyle denilebilir: "Allah Teâlâ, Yusuf'un Kardeşlerinin, ona
Daha Önceki Kısımla Münasebet kötülük yapıp, sonra o da o sıkıntı ve mihnetlere katlandığı zaman, kendisinin onu yeryüzünde yerleştirdiğini, güç ve kudret sahibi kıldığını, sonra buluğ çağına erince de, ona hüküm ve ilim verdiğini beyan etmiştir. Bundan maksat, Hz. Yusuf'un nail olduğu bütün nimetlerin, bu mihnetlere sabrından dolayı bir mükâfaat gibi olduğunu beyan etmektir. 77[77]

Nübüvvet Kesbî Değildir

Bazı kimseler: "Nübüvvet, güzel amellerin mükâfaatıdtr" derken, bazıları da: "Kim gayret eder, Allah'ın belalarına sabrederek, nimetlerine de şükrederse, risalet makamını elde edebilir" demişler ve sözlerinin doğruluğuna da şöyle delil getirmişlerdir: "Allah Teâlâ, Hz. Yusuf'un bu mihnetlere sabretmesinden bahsedince, bunun peşinden ona risâlet ve nübüvvet verdiğini söylemiştir. Daha sonra Allah Teâlâ, 'İşte, iyi hareket edenleri, biz böyle mükâfaatlandmrız..." buyurmuştur. Bu, Hz. Yusuf (a.s)'un yapmış olduğu güzel taatları yapan herkese, Allah'ın bu makam ve mevkileri vereceğine delâlet eder..." Bu detil, doğrusu, akıldan uzaktır. Çünkü alimler, nübüvvetin, kesbî, yani gayretle elde edilebilecek bir şey olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. [78][78]

---

[75] 75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/194-195
[76] 76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/195-196
[77] 77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/196

Hz. Yusuf'a Risalet Verilmesi

Bil ki, kim, "Yusuf, kesin olarak ne bir nebî ne de bir resul idi. O ancak, Allah'a itaat etmiş olan, Allah'ın da kendisine ihsan etmiş olduğu bir kul idi..." derse, bu söz icmâ ile batıldır. Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "O, Allah Teâlâ'nın, kendisi hakkında, "Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara (...) bu işlerini haber vereceksin" diye vahyettik" (Yusuf, ıs> buyurmuş olduğu vakitten beri bir nebî idi. Ama, henüz bir resul değildi. Sonra o, bu vakitten, yani Allah Teâlâ'nın, "O, tam erginlik çağma girince, kendisine hüküm ve ilim verdik..." buyurmuş olduğu bu zamandan itibaren de bir resul oldu..."
Bazı alimler de, "O, kuyuya atıldığı andan itibaren bir resul idi" demişlerdir. [79][79]

İkinci Mesele

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Araplar, bir kimse, gençliğinin ve kuvvetinin doruk noktasına ulaşıp da, bu hal Ayetteki Eşüdd Tabirinden Maksat noksanlaşmaya henüz başlamadığı İçin, onun hakkında
derler. Bu lafız, hem müfret, hem de cemi nakkında kullanılarak, meselâ denilir. Eşüdd kelimesinin tefsirini, En'âm Sûresi'ndeki (Ervam, 152) ayetinin tefsirinde zikretmiştik.
Kelimenin buradaki tefsirine gelince: Bu hususta İbn Cüreyc, Mücahid'den, o aa İbn Abbas'dan şunu rivayet etmiştir: "O, tam erginlik çağma girince" ifadesinin manası, "O, otuzüç yaşına girince" demektir. Ben derim ki, bu rivayet, tıb kanunlarına da son derece uygundur. Çünkü doktorlar şöyle demektedirler: İnsan, önce meydana gelir. Sonra her gün azar azar kemalinin doruk noktasına ulaşıncaya kadar gelişmesini sürdürür. Sonra, kendisinden hiçbir şey kalmaytncaya kadar, noksanlaşmaya ve gerilemeye başlar. Binâenaleyh onun hali, ayın haline benzer. Çünkü ay, önce zayıf, belli belirsiz bir hilâl biçiminde ortaya çıkar; sonra gittikçe gelişerek dolunay haline getir. Derken, yok olup görünmez oluncaya kadar geriler ve küçülür.
Bunu antadığtn zaman biz deriz ki: Ayın bir devir yapmasının müddeti, yirmisekiz küsur gündür. Bu devri dört kısma ayırırsan, her bir kısım yedişer gün olmuş olur. Htç şüphesiz doktorlar insan bedeninin hallerini de, yedili bir sisteme göre belirtmektedirler. Binâenaleyh insan, doğumundan yedi yaşını tamamlayıncaya kadar, zayıf bünyeli ve güçsüz, dayanıksızdır. İkinci yedi yaşına girdiği zaman, onda, anlayış, zekâ ve kuvvet eserleri görülmeye başlar. Sonra bu, ondört yaşını tamamlayıncaya kadar gelişmeye devam eder. Onbeş yaşına girdiği zaman, üçüncü yedi yaşlık zaman dilimine girmiş olur. Burada, aktı kemale erer, mükellefiyet çağına erişir ve onda, şehvet harekete geçer. Sonra, bu hat üzere, yirmibir yaşını tamamlayıncaya kadar gelişmeye devam eder. Yirmibir yaşında üçüncü yedi yıllık dilimi tamamlayarak yirmiiki yaşına girer. İşte bu son yedi yıllık dilim, onun neşv ü nema bulduğu yedi yılların son dilimidir. Yirmisekiz yaşını tamamladığı zamansa, böylece, gelişme müddetini tamamlamış olur ve insan, buradan artık duraklama devrine geçer. Bu zaman, işte insanın tam kemâline, erginliğine erginliğe erdiği zamandır. Bu, beşinci yedi yıllık zaman diliminin tamamlanmasıyla insan, otuzbeş yaşına gelmiş olur. Sonra bu mertebeler, güç kuvvet ve zayıflık bakımından da farklı farklıdır. Binâenaleyh, yedi yıllık zaman dilimleri içinde, şiddet, güç kuvvet ve kemâlin en ileri olduğu beşinci yedi yıllık zaman dilimi, yirmisekiz yaşından otuzüç yaşına kadar olup, bazan otuzbeş yaşına kadar devam eder. İşte bu konuda, makul olan izah şekli de budur. Her şeyin hakikatini en iyi Allah bilir. [80][80]

---

[78][78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/196
[79][79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/196
[80][80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/196-197

Üçüncü Mesele

Ayetteki "hüküm" ve "ilim'in tefsiri hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:

Nazarî ve Amelî Hikmet

Birinci Görüş: Hüküm ve hikmetin manası, nefsi hevâsmdan alıkoymak ve onu lekeleyecek kusurlardan uzak tutmaktır. Hükümden maksad, amelî hikmet; ilimden maksad ise nazarî hikmettir. Burada, amelî hikmet, ilmî hikmetten önce zikredilmiştir. Çünkü, riyazâtla uğraşan kimseler, önce amelî hikmetle uğraşırlar. Sonra bundan nazarî hikmete geçerler. Ama, aklî tefekkür ve ruhanî bakış, nazar sahibi kimseler, önce nazarî hikmete ulaşır, sonra ondan amelî hikmete inerler. Yusuf (a.s)'un yolu, işte birincisidir. Çünkü o, belâ ve mihnetlere sabretti, bunun üzerine de Allah ona, mükaşefe kapılarını açtı. İşte bundan dolayı da, "biz ona, hüküm ve ilim verdik..." buyurdu.

İkinci Görüş: "Hüküm", nübüvvet demektir. Çünkü peygamber hakk üzerine gönderilmiş bir hakimdir. "İlim" de, din ilmidir.

Üçüncü Görüş: Buradaki "hüküm"den maksat, Hz. Yusuf (a.s)'un nefsinin, "nefs-i mutmainne" haline gelmesi, "emmâre bi's-sûi" olan nefsine hakim olup, onu zabt u rabt altında tutan anlamında olması muhtemeldir. İnsanın şehvet ve gazab kuvveti, zabt-u rabt altında tutulur ve zayıf olursa, kutsi nurlar ve kutsi âlemden nefis cevherine gelen ilahi ışıklar artar. Bu konuda sözün Özü şudur: Nefs-i natıka cevheri küllî marifetleri ve aklî nurları alabilecek şekilde yaratılmıştır. Şu kadar var ki, bize göre hem aklî deliller, hem de ulvî mükâşefeter bakımından, beşeri ruhların cevherlerinin farklı farklı oldukları sabittir. Kimi zekî, kimi aptal, kimi hür, kimi esir, kimi kıymetli, kimi kıymetsizdir. Yine onların kimi ruhanî âleme daha meyyal, kimi de maddî âleme daha düşkündür. Bütün bu gibi kısımlar pek çoktur. Bu makamların her biri, daha fazla, daha zayıf veya daha mükemmel veya daha düşük olabilir. Nefs-i natıka cevheri, parlak ve aydın bir cevher olup akli ışıkları ve ilahî işaretleri alıp sezecek bir istidadda olsa bile bu insan küçük iken o haller kendisinden zuhur etmez. Zira nefs-i natıka (insan ruhu) ancak beden âletlerini kullanmak suretiyle kuvvetlenir, işlerini yerine getirir. Bu aletlere (organlara) ise, küçük iken rutubetler hakimdir. İnsan büyüdüğünde, "garîzî hararet" bedenine hakim olduğunda, o "rutubetler" olgunlaşıp, azalıp dengelendiği için, böyle haller zuhur etmez. Böylece de, o bedenî âletler, insan ruhunun kullanabileceği aletler haline gelmiş olur. Nefis, cevheri itibarı ile kıymetli olup, bedenî aletler (organlar) da mükemmel olunca, nefsin bilgileri mükemmellesin nurları güç kazanır ve nefisteki ilahî parıltılar ve nurlar artar. Binâenaleyh ayetteki "O, tam erginlik çağma girince" buyruğu, bedenî uzuvlarının mu'tedil (normal) oluşuna; "Kendisine hüküm ve ilim verdik" buyruğu da Hz. Yûsuf'un nefsinin, amelî ve nazar't ttetekkürî) kuvvet bakımından mükemmel oluşuna bir işarettir. Allah en iyi bilendir.

"Onun bulunduğu evdeki (kadın) onun nefsinden murad almak istedi, kapılan sımsıkı kapadı ve "sana söylüyorum, beri gel!" dedi. O ise, "Allah'a sığınırım, doğrusu o benim efendimdir. O, bana güzel bir mevkî vermiştir. Hakikat şudur ki zâlimler asla felah bulmaz" dedi" (Yûsuf, 23). [81][81]

Vezirin Karısının Yusuf'a Göz Koyması

Bil ki Yusuf (a.s), son derece güzel ve yakışıklı idi. Binâenaleyh o kadın, onu görünce, ona karşı arzu duydu. Şöyle de denildi: "Onun kocası âciz, (şehvetten esilmiş) idi." Arapçada kadın ile erkekten her biri, diğeri ile cinsî münasebet etmeye niyetlenip buna yöneldiği zaman denilir.

O kadın "kapılan sımsıkı kapadı." Bunun sebebi şudur: Çünkü bu iş, gizli yerlerde yapılır. Bilhassa haram olur ve de çok büyük bir korku var ise! Ayetteki, ğalleka fiili, ağlaka (kapattı) manasındadır. Vahidi şöyle demiştir: "Bu tabirin aslı şuradan gelir: B.r şey bir başka şeye sarılır, içli dışlı olur, artık ondan ayrılmazsa, Araplar derler. Nitekim Arapça'da "Batılın içine kapandı kaldı;" "Gazabıiçinae kapanıp kaldı" denilir. "Rehin, elinde kaldı" deyimi de bu manadadır (rehin veren, ödemekten aciz kalınca, malı mürtehinde kalır). Bu kelime, maşına elif getirilerek müteaddi kılınmıştır. Bu sebeple, kapıyı açılmaz hale getirmeye flBÖemeye) vü' jUi denilir. Kur'ân-ı Kerim'de, teksiri (çokça kapamayı) ifade •den ğalleka sîğâsı kullanılmıştır. Çünkü o kadın, yedi kapıyı kitlemiş ve sonra Yusuf'u kendisine davet etmişti. 82[82]

---

[81][81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/197-198

Heyte Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kadının "O. "Sana söylüyorum, beri gel!' aediğini nakletmiş olup, bu ifâde ite ilgili birkaç mesele vardır: 83[83]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir: "Bu, Mtjj (yavaş-yavaş), 'kp (sus), (konuşma) gibi, bir isim fiil olup, bütün dilcilere göre,
"Haydi gel!" demektir." Ahfeş, bu kelimenin hem hâ'nın hem de tâ'nın fethasıyla, heyte şeklinde kullanıldığını söylemiştir. Bunda tâ'nın kesresi ve zammesi de caizdir. Vahidi şöyle der: "Ebu'l-Fazl dedi ki: "İbn Tebrizî, Ebu Zeyd'in "Bu kelimenin aslı, İbranice "gel" manasında 'dir. Kur'ân onu Arapçal aştır m ıştır" dediğini bana nakletti. Ferra da şöyle demiştir: "Bu, Havranlılann öili olup, Mekkelilerin diline girmiştir. Onlar da bu kelimeyi kullanır olmuşlardır."
İbnu'l-Enbarî: "Bu, tıpkı Arapça ile Rumca'nın kıstas kelimesinde; Arapça Farsça'nın "siccîl" kelimesinde; Arapça ile Türkçenin, "Gassâk" kelimesinde ve Arapça ile Habeşce'nin Jlli îîitf tabirinde ittifak ettikleri gibi, Kureyşliler e Harranlıların ittifak ettikleri bir kelimedir" demiştir. 84[84]

İkinci Mesele

Nâff ile İbn-İ Zekvân'ın rivayetine göre İbn Âmir, hâ'nın kesresi ve tâ'nın fethası ile bunu, hiyte şeklinde; İbn Kesir, tıpkı haysu gibi, heytü şeklinde ve Hişam b. Ammar'ın rivayetine göre İbn Amir, hâ'nın kesresi, tâ'nın zammesi ile ve yâ'yı da hemzeye çevirerek, tıpkı c-ar gibi, şeklinde okumuşlardır ki bu sonuncusu, "senin için hazırlandım" manasına gelir. Diğer kıraat imamları da, hâ'nın ve tâ'nın fethası ile yâ'yı da sakin kılarak, heyte şeklinde okumuşlardır. 85[85]

Yusuf'un, Kadının Teklifini Reddetmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o kadın bunu söyleyince, Hz. Yusuf'un "Allah'a sığınırım! Doğrusu o benim efendimdir. O, bana güzel bir mevki vermiştir" dediğini bildirmiştir. Yusuf (a.s)'un "maazallah" sözü, "Bütünüyle Allah'a sığınırım!" takdirindedir. daki zamir, zamir-i sândır. deyimi de, "Rabbim, malikim ve efendim beni güzelce ağırladı, iyi bir mevki verdi. Nitekim sana, benim hakkımda: "Onu hoş tut, ona değer ver!" dememiş miydi?" Binaenaleyh akıllı olanın böylesi bir iyiliğe, öyle bir kötülükle karşılık vermesi yakışmaz. Çünkü, iyiliklere kötülükle karşılık veren zâlimler iflah olmaz" demektir.
Hz. Yusuf'un, "zalimler" sözü ile, "zina edenler" manasını kastettiği, çünkü zina edenlerin, zina etmek suretiyle kendilerine zulmetmiş oldukları söylenmiştir.

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/199
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/199
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/199
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/200

Yine o zinâkâriarın İşinin, birşeyi esas yerinin dışına koymayı gerektirdiği için, onların zâlim olmuş oldukları söylenmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir: 86[86]

Yusuf Köle Olmadığı Halde Niçin "Efendim" Tabirini Kullandı?

kölesi olduğuna inanışlarına söylemiştir. Hem sonra Hz. Yusuf'u, o yetiştirip, ona çeşitli iyiliklerde bulunmuştu. Dolayısıyla "O, benim rabbim (terbiye edenim)dir" sözü ile, onun kendisine bakıp gözettiğini kastetmiştir ki, bu en güzel bir ta'rizdir. Çünkü o, bu sözü ile "Aziz"in kendisini tflrbive edip nalde, sözün zahirine itibar edenler, bu sözü, "Aziz'in, onun "indisi " manasına hamiederler. 87[87]

Yusuf'un Allah'a Sığınması, Kadere Delalet Eder

İkinci Soru: Yusuf (a.s)'un, "Ma'âzallah" {Allah'a sığınırım)" sözü, bizim kaza ve kader ile ilgili görüşümüzün doğruluğuna delalet eder mi?
Cevap: Evet, bu apaçık bir şekilde delâlet eder. Çünkü onun, "Allah'a sığınırım" sözü, onun kendisini böylesi çirkin bir işten korumasını Allah'tan istediğini gösterir. Bu sığınma ise; kudret verme, muktedir kılma, akıl verme, vasıta verme, mazeret ve engelleri ortadan kaldırma ve lütuf fiilleri ihsan etme manalarında değildir. Çünkü bu hususta Allah'ın makdûru (kudreti dâhilinde) olan herşeyi, Hz. Yusuf'a yapmıştır. Binâenaleyh bu sığınma, ya zaten var olanı var etmesini istemektir, yahut da imkânsız olanı Allah'tan istemektir. İkisi de muhaldir. Böylece Hz. Yusuf'un, Allah Teâlâ'dan istediği sığınmanın, Allah Teâlâ'nın, itaat tarafına kesinkes götüren bir sebebi kendisi tçin yaratmasını ve kalbinde, günaha götürebilecek şeyleri gidermesini istemesinden başka bir manası yoktur ki, bizim ulaşmak istediğimiz netice de işte budur.
Bu sözden kastedilenin, bizim söylediğimiz mana olduğunun delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gözü, Hz. Zeyneb (r anhâj'e iliştiğinde söylediği, "Ey kaîbleri evirip çeviren Allah'ım, kalbimi dinin üzerine sabit şeklindeki sözüdür. Hz. Peygamber (s.a.s) bununla, kalbte taata sevk-eoen sebebin takviyesini; masiyet sebebinin ise giderilmesini kastetmiştir. İşte Yûsuf'un sözünde de böyledir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Mü'min'in kalbi Rahman (Allah)'m parmaklarından ikisi arasındadır' buyurmuştur. Bu hadisteki iki parmak ile, bir fiili yapma ve yapmama sebebi olan şeyler kastedilmiştir. İşte bu iki tür sebep de, Allah'ın var etmesi İle olur. Aksi halde, r - sebepler de, başka sebeplere dayanırdı ki, bu da teselsülü gerektirir. Binâenaleyh Hz. Yusuf'un "Allah'a sığınırım" sözünün, biz (ehl-i sünnetin) kader görüşüne delil olan en önemli delillerden olduğu sabit olur. Allah en iyi bilendir. 88[88]

Yusuf'un Üç Cümlesi Arasındaki İrtibat

Üçüncü Soru: Yûsuf (a.s), o kadının isteğine karşı, üç şekilde cevap vermiştir:
a) "Allah'a sığınırım" diyerek;
b) "O benim efendimdir, o bana güzel bir mevki vermiştir" diyerek;
c) "Hakikat şudur ki zâlimler asla felah bulmaz" diyerek. Binaenaleyh bu üç cevabm, birbirleriyle irtibatı nedir?
Cevap: Bu sıralama, son derece güzel ve yerindedir. Çünkü Allah'ın kullarına nimet ve lütufları çok olduğu için, Allah'ın emir ve mükellefiyetlerine boyun eğip, ontan kabul etmek, herşeyden önemlidir. Bundan dolayı, onun, "Allah'a sığınırım" ifadesi, Allah'ın haklarının, böylesi işlere manî olacağına bir işarettir.
Hem sonra insanların hukukunun da gözetilmesi farzdır. Binaenaleyh o adam, benim için

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/200
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/200-201
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/200-201

lütutta bulunduğuna göre, onun lütuf ve iyiliğine, kötülükle karşılık vermek, çok çirkin bir davranış olur.

Ayrıca insanın kendi nefsini zarardan koruması da vâcibtir. Dolayısıyle (bu münasebetten tadılacak) lezzet, dünyada rezil ve rüsvaylığın, ahirette de, şiddetli bir azabın sebebi olacak çok kısa bir lezzettir. Azıcık olan bu lezzetin peşinden, son derece büyük zararlar geldiğine göre, akıl onun yapılmamasını ve ondan sakınılmasın! gerektirir. İşte Hz. Yusuf (a.s)'un "Hakikat şudur ki zâlimler asla felah bulmaz" sözü, buna işarettir. Dolayısıyla bu üç cevabın, en güzel bir tertib üzere sıralanmış olduğu sabit olmaktadır.

"O kadın, andolsun ona niyeti kurmuştu. Eğer Rabbisinin burhanını görmemiş olsaydı, neredeyse o (Yusuf) da ona kastetmişti, işte biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzak tutalım diye, böyle yaptık. Çünkü o, muhlis kullanmizdandı"

(Yûsuf, 24).

Bil ki bu, iyice incelenmesi gereken ayetlerdendir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 89[89]

Birinci Mesele

Hz. Yûsuf'dan bir günah sâdır olmuş mudur, yoksa olmamış mıdır? Bu hususta iki görüş vardır: Hz. Yûsuf'dan Hata Sâdır Oldu mu? Birinci Görüş: Yusuf (a.s) bu günaha niyetlenmişti. Vahidi, "el-Basit" adlı kitabında şöyle demiştir: "İlmine güvenilen ve rivayetlerine iVmar edilen mülessirler, Hz. Yusuf un da o kadına, doğruca niyetini kurduğunu ve bir kimsenin, hanımına yaklaştığı gibi iyice yaklaştığını, Rabbisinin burhanını görünce, bütün şehevî hislerinin gidiverdiğini söylemişlerdir."

Câfer-i Sâdık (r.a) Hz. Ali'nin şu sözünü senedi ile rivayet etmiştir: "Hem o kadın Yûsuf'u, hem de Yûsuf onu arzulamıştı. Yûsuf'un o kadına olan arzusu, kuşağını çözmeye niyetlenmesi şeklinde kendini göstermişti ."

İbn-I Abbas (r.a.)'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O, kuşağını çözdü ve
hıyanet etmek (zina etmek) isteyen bir kimsenin oturacağı şekilde, o kadının yakınına (yanına) üzerine oturdu."

Yine İbn Abbas (r.a)'dan şu da rivayet edilmiştir: "O kadın sırt üstü yattı; Yusuf da elbisesini çıkararak onun iki bacağı arasına oturdu." Vahidi, bu hususta birçok lüzumsuz söz nakletmiş, o sözleri doğrulayacak ne bir ayet, ne de itimad edilecek sahih bir hadis getirmemiştir ve faydasız olan bu sözler hususunda iyice araştırma yapmamış, (fazla düşünmeden onları kitabına almıştır).

Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Yusuf (a.s) "Bu, (efendimin) gıyabında kendisine hainlik etmediğimi bilmesi içindir"(Yusuf, 52) dediğinde, Cebrail (a.s), "Ey Yusuf, o işe yeltendiğinde de mi?" demiştir. Bunun üzerine, o "Ben, nefsimi tebrie ermem" (Vusui, 53) demiştir. Vahidi, sözüne devamla, "Bu işi, Yusuf'un yapmaya niyetlenmiş olduğunu söyleyen alimler, peygamberlerin haklarını ve onların Allah Katındaki makamlarının yüceliğini, Hz. Yusuf'un buna niyetlenmemiş olduğunu söyleyenlerden daha İyi biliyorlardı" demiştir. İşte Vahidi'nin, bu konudaki sözünün özeti böyledir. 90[90]

Hz. Yusuf Asla Günaha Kastetmedi

İkinci Görüş: "Hz. Yusuf, bu bâtıl işten ve haram niyetten uzak ve berîdir." Bu, muhakkik müfessir ve kelamcıların görüşüdür. Biz de aynı görüşü söylüyor ve Hz. Yusuf'u şu şekilde savunuyoruz:

Bil ki peygamberlerin ismetlerinin (günahsız oluşlarının) vacib olduğunu gösteren deliller pek çoktur. O delilleri. Bakara Sûresinde, Hz. Adem kıssasında genişçe ele aldık. Dolayısıyla onları tekrarlamayacağız, fakat burada, onlara birkaç ilavede Dulunacağız:

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/201-202

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/202-203

Birinci. Hüccet: Zina, büyük günahların en âdilerindendir. Emânete hainlik etmek de, yine en âdî günahlardandır. Hem sonra büyük bir iyiliğe, tam bir rezil ve rüsvaylık ile, alabildiğine utancı gerektiren bir kötülük- ile karşılık vermek de, en nahoş günahlardandır.

Ayrıca, bir çocuk, çocukluğunun başlangıcından gençliğine ve olgunluk çağına gelinceye kadar bir adamın yuvasında büyüyecek, yeterli rızkı temin edilecek, namusu ve şerefi korunacak, sonra da korunan bu çocuk kalkıp, kendisine böylece büyük iyilikte bulunan kimseye, en adi kötülüğü yapacak. İşte bu, en adi bir iştir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Birinci görüşte olanların Hz. Yûsuf'a isnad ettikleri bu masiyet, saydığımız dört bakımdan da söz konusu olan bir masiyettir. Böylesi bir suç, eğer Allah'ın yarattığı insanların en fasığına ve hayırlardan tamamen uzak olan bir kimseye isnad edilse, o bile bunu kesinlikle kabul etmez. O halde, böylesi bir günah, ezici ve çok net mucizelerle desteklenmiş olan o peygambere nasıl isnâd edilebilir? Hem sonra Allah Teâlâ, bunun dışında başka birşey için, "işte biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzak tutalım diye böyle (yaptık)" buyurmuştur ki bu söz, kötülük ve fuhşun tamamen ondan uzak tutulduğunu gösterir. O görüşte olanların, Hz. Yusuf'a mal ettikleri bu günahın, en büyük bir kötülük ve en ileri bir fuhuş olduğunda şüphe yoktur. O halde daha nasıl, aynı hâdise hakkında Cenâb-ı Hakk'ın, Yusuf, kötülüklerin ve fuhşun en büyüğünü yapmaya yeltenirken, onun kötülüklerden berî olduğuna şahadet etmesi, Âlemlerin Rabbine nasıl uygun düşer?

Hem sonra bu ayet, bizim görüşümüze bir başka açıdan da delildir. Bu böyledir, çünkü biz diyoruz ki: "Farzet ki bu ayet, bu günahın ondan nefyine delâlet etmiyor. Fakat bunun, çok büyük bir medhi ve ileri bir övgüyü ifade ettiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh Allah'ın, bir insanın büyük bir günaha yöneldiğini bildirip, sonra da bunun peşinden o insanı en ileri şekilde övmesi, hikmet-i ilâhiyeye uygun düşmez. Bu, bir padişahın, bir kölesini en çirkin bir günah ve fuhşiyat ile suçlayıp, sonra da bunun peşinden ileri bir medh ile onu övmesine benzer. Hiç şüphesiz bu, hoş karşılanmayan birşey olur. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir.

İkinci Hüccet: Peygamberlerden ne zaman bir zelle (kusur) sâdır olsa, onlar bunu büyük görür ve bunun peşinden hemen tevbe ederek, pişmanlıklarını ve tevâzularını ortaya korlar. Binâenaleyh eğer Yusuf (a.s), bu hoş olmayan büyük günaha yeltenmiş olsaydı, onun hemen bundan sonra tevbe ve istiğfarda bulunmaması imkansız olurdu. Eğer o tevbe etmiş olsaydı, şüphesiz Cenâb-ı Hak, başka yerlerde olduğu gibi, onun tevbe ettiğini Kur'ân'da naklederdi. Bu hususta herhangi birşey bulunmadığına göre, biz, bu hâdisede Hz. Yûsuf 'dan hiçbir günah ve masiyetin sâdır olmadığını anlıyoruz. 91[91]

Yusuf'un Masum Olduğuna Şahidlik Edenler

Üçüncü Hüccet: Bu hâdise ile ilgili olan herkes, Hz. Yusuf (a.s)'un, o günahtan beri olduğuna şehâdet etmiştir. Bil ki, bu hadiseyle ilgili olanlar şunlardır: Hz. Yusuf; o kadın; kadının kocası; (Mısır'lı) kadınlar ve şahidler. Alemlerin Rabbi de Hz. Yusuf'un günahtan berî olduğuna şahadet etmiştir. İblis bile, Yusuf (a.s)'un o günahtan berî olduğunu kabul etmiştir. Durum böyle olunca, hiç bir müslümanın bu konuda tereddüt etmesi söz konusu değildir.

Hz. Yusuf'un, kendisinin o günahtan uzak olduğunu iddia etmesinin izahı şudur: O, "O (kadın), kendisi benim nefsimden murad almak istedi" (Yusuf, 26) ve "Ey Rabbim, zindan bana bunların davet edegeldikleri şeyden daha sevimlidir" 33) demiştir.

O kadının, itirafının izahı da şöyledir: O, Mısırlı kadınlara, "İşte beni kendisi hakkında ayıpladığınız şu Yugördüğünüz zatdır. Andederim ki onun nefsinden murad stedim de, o namuskârhk gösterdi" (Yusuf, 32) ve "Şimdi hak meydana çıktı. Ben onun nefsinden murad almak istedim. O, gerçekten doğru söyleyenlerdendir" jsuf. 5i) demiştir.

Kadının kocasının, Hz. Yusuf'un günahsız oluşunu kabul ettiğinin izahı da şudur O, "Şüphesiz

---

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/203-204

bu, siz kadınların fendinizdendir. Çünkü sizin fendiniz büyüktür. Yusuf, sen bundan vazgeç. Ey kadın sen de günahına istiğfar et" (Yusuf, 28-»> öemiştir.

Şahidlerin itirafına gelince: Bu şöyledir: "O (kadının) yakınlarından bir şâhid de şehâdet etti ki: "Eğer gömleği önünden yırtıldıysa, kadın doğru söylüyor. O zaman o (Yusuf) yalan söylemektedir..."(Yusuf,26-27).

Allah Teâlâ'nın buna şehâdeti, "işte biz ondan fenalığı ve fuhşu bertaraf edelim diye böyle (yaptık.) Çünkü o, muhlis kullarımızdandır"<yusui,24) sözü ile olmuştur. Böylece Allah Teâlâ bu ayette, Hz. Yusuf (a.s)'un temiz olduğuna şu dört bakımdan şehâdet etmiştir:

Birincisi, "Ondan fenalığı bertaraf edelim diye..." cümlesidir. Buradaki fiilin »aşındaki lâm, te'kid ve mübalağa ifâde eder.

İkincisi, "ve fuhşu" tabiridir. Bu, "Ondan fuhşu da bertaraf edelim diye..." oemektir.

Üçüncüsü, "Çünkü o (...) kullanmızdandır"cümlesidir. Rahman'ın kulları ise, "yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler. Kendilerine, beyinsizler laf attığı zaman "selâm!" deyip geçerler" (Furkan, 63) ayetidir.

Dördüncüsü, "Muhlislerdendir" tabiridir. Bu kelime bazan ism-i fail olarak bu şekilde, bazan da ism-i mef'ûl olarak, "muhlesîn" (ihlasa erdirilmiş) şeklinde okunmuştur. Binâenaleyh bunun ism-i fâii olarak okunması, Hz. Yusuf'un taat ve sadetlerini ihlaslı olarak yaptığını gösterir. İsm-i mef'ûl olarak okunması da, Allah Teâlâ'nın Hz. Yusuf'un kendisi için ve huzurunda bulundurmak için seçtiğine delâlet eder. Her iki kıraata göre de, bu kelime, Hz.Yusuf (a.s.)'un, kendisine isnad edilen o günahtan temiz olduğuna açıkça delalet eder.

İblis'in, Hz. Yusuf'un günahsız olduğunu kabul edişinin izahı şudur: O, "Senin izzetine yemin ederim ki ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım. İçlerinden ihlâsa erdirilmiş (mü'min) kulların müstesna..." (Sâd, 82-83) demiş ve böylece, muhlis kulları yoldan çıkarmasının mümkün olmadığını kabul etmiştir. Yusuf (a.s) da muhlis kullardandır. Çünkü Allah Teâlâ, "O muhlis kullanmadandır" buyurmuştur. Dolayısıyla bu, İblis'in, onu jğvâ edemeyeceği ve onu hidayet yolundan saptıramayacağı hususunda, İblis tarafından yapılmış bir itirafı olur. İşte bu noktada

biz diyoruz ki, bu kepazeliği Hz. Yusuf (a.s)'a nisbet eden o câhiller, eğer Allah'ın dinine tâbi olmuş kimselerden iseler, Allah Teâlâ'nın Hz. Yusuf'un temiz olduğu hususundaki şehâdetini kabul etsinler; yok eğer İblis'in ve ordusunun tâbi olanlarından iseler, İblis'in bu husustaki şehâdetini kabul etsinler.

Belki de onlar şöyle derler: "Biz tıpkı, El-Harzemî'nin şu şiirde dediği gibi, işin başında İblis'in tabiileri idik. Fakat sonra ona başkaldınp, sefihlikte onu geçtik."

"Başlangıçta ben, İblis'in ordusundan idim; derken zaman beni bu yolda yükseltti de, İblis benim ordumdan oldu. Şayet o benden önce ölmüş olsaydı, ondan sonra ben, onun benden başka hiç kimsenin daha iyi bir tarzda yapamayacağı şekilde fısk yollarım çok güzel işler ve yapardım."

Bu delillerle, Yusuf (a.s)'un, o cahillerin söylediği günahtan uzak ve berî olduğu sabit olmuş olur.

Bunu iyice kavradı isen, biz diyoruz ki: Ayetin zahirine göre söz, şu iki makamdadır:

Birinci Makam, şöyle dememizdir: Hz. Yusuf (a.s)'un o kadına niyetlendiğini kabul etmiyoruz. Bunun delili, ayetteki, "Eğer Rabbisinin burhanını görmemiş olsaydı, neredeyse o (Yusuf) da ona kastetmişti" cümlesidir. Ayette, lev lâ (Eğer (...) olsaydı) edatının cevabı önce gelmiştir. Bu tıpkı, "Helak olanlardan olacaktın, eğer falanca seni kurtarmasaydı" denilmesi gibidir. Zeccâc, lev lanın cevabının önce gelmesini, şu iki bakımdan kabul etmemiştir:

a) Bunun cevabının önce gelmesi, şâzz (nadir)dir ve fasih bir sözde bulunmaz.

b) Eğer buna cevap verilecek olsa, cevabının başında lâm-ı te'kid bulunur. Binâenaleyh eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, Cenâb-ı Hak, buyururdu.

Zeccâc'ın dışındaki nahivciler, şöyle üçüncü bir husus daha ileri sürmüşlerdir: Eğer Hz. Yusuf tarafından bir niyet bulunmasaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer Rabbisinin burhanını görmemiş olsaydı" buyruğunun bir manası olmazdı.

Bilki Zeccâc'ın söylediği şey, cidden akıldan uzaktır. Çünkü biz, bu edatın cevabmm soma

geVmesmvn, daha bunun caiz oluşu, cevabın önce gelmesine mâni öeğildir Hem nasıl olabilir ki? Çünkü Sîbeveyh'in, "Araplar, en önemli hususu, cümlenıı, en başında zikrederler, sonra öneme göre diğerlerini sıralarlar" dediği nakledilmiştir. Binâenaleyh, takdim ve tehirin caiz oluşu, o şeyin öneminin derecesine bagıidn kat bazı lafızların özellikle
Utanılmayacağım söylemek, hikmete uygun düşmez. Hem, lev lanın cevabının Şaşında "lâm"ın bulunması caizdir. Fakat bu, onun cevâbının lâmsız zikredilmesinin da olmayacağına delâlet etmez.

Ayrıca biz, Zeccâc'ın bu iki sorusundaki görüşünün yanlışlığını gösteren şu ayeti ae delil getiririz:

"Eğer, kalbine rabıta : amlık) vermeseydi, az daha onu açığa vuracaktı" (Kasas, 10). 92[92]

Yusuf, Tabiatı Sebebiyle Değil, Haram Olduğundan Günaha Girmedi

"Eğer Hz. Yusuf (a.s) bu işe niyetlenmemiş olsaydı, Hak Teâlâ'nın, "Eğer Rabbisinin burhanını görmemiş olsaydı" buyruğunun bir manası olmazdı" şeklindeki üçüncü soruya karşı şöyle deriz: Aksine bunda en büyük bir fayda ve mana vardır. S_ da, Hz. Yusuf (a.s)'un o kadına niyetlenmeyişi, kadınlara arzu duymadığından şehevîkudreti olmadığından dolayı değil, Allah'ın dininin delillerinin, kendisini bu işlen alıkoyduğundan ötürü oluşunu izâhdır. Sonra biz diyoruz ki: Şu husus da, lev U'nın cevabının, bizim söylediğimiz kısım olduğuna delâlet eder: Hiç şüphesiz bu adat, bir cevap ister. Bahsedilen cümle de, ona cevap olmaya uygundur. Şu halde onun, lev lâ'nın cevabı olduğuna hükmetmek gerekir." Biz, lev lâ'ya, bir mukadder cevap oûşünürüz. Çünkü Kur'ân'da, cevapların terkedildiği (açıkça zikredilmediği), çokça görülen bir husustur" da denilemez. Zira biz deriz ki: Evet, Kur'ân'da bunun çok otduğu hususunda münakaşa yok. Fakat asıl olan, cevabın mahzûf olmayışıdır. Hem sonra, cevabın hazfi, cümlede cevabı gösteren bir şey bulunduğu zaman güzel ve erinde olur. Bu ayette cevabın mahzuf olduğu söylenecek olursa, cümlede o cevabın ne olduğunu gösterecek birşey yoktur. Çünkü burada, herbiri yerinde olan çeşitli takdirler yapılabilir. Binâenaleyh onlardan birisini takdir etmek, diğer birini takdir etmekten daha evlâ değildir. Böylece, fark ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

İkinci Makam, şöyle dememizdir: Biz, Hz. Yusuf (a.s)'dan böyle bir niyetin sâdır t4duğunu hadi kabul edelim. Fakat diyoruz ki: Ayetteki "O (Yusuf) da ona kastetmişti" ifadesini zahirî manasına hamletmek mümkün değil. Çünkü bu kastın, cadının zatı ile ilgili olması imkânsızdır. Zira "hemm", kast cinsindendir. Kast ise oâkî zatlara taalluk edemez. Şu halde bu "hemm"in, müteallakı olacak bir fiilin takdir edilmesi gerektiği sabit olmuş olur. O fiil, ayette açıkça zikredilmemiştir. Onlar, Tiukadder olan bu fiilin "o kadınla fuhuş yapma" olduğunu iddia etmişlerdir. Biz ise, onların ileri sürdüklerine ters olan, başka bir fiil takdir ediyoruz. Bunu, birkaç şekilde izah ederiz: 93[93]

Hemm Kelimesinin İzahı

1} Bundan maksat, "Hz. Yusuf (a.s) o kadını kendisinden defetmeye, onu böylesi çirkin bir fiilden menetmeye hemmetmiş, manasıdır. Çünkü "hemm", kastetmek demektir. Binâenaleyh bu "hemm" kelimesinin, kadın ile Hz. Yusuf'dan herbiri için, herbirine uygun düşen bir "kasıt" manasına hamledümesi gerekir. Kadına uygun düşen, onun kâm almaya, Hz. Yusuf'un bedeninden istifâde etmeye kasdetmesidir; insanlara peygamber olarak gönderilmiş olan Hz. Yusuf'a uygun düşen ise, âsî olanları Allah'a isyandan menetmeye ve emr-i ma'rûf nehy-i münker yapmaya kastedip yönelmesidir. Nitekim Arapça'da Onu dövmeye ve savuşturmaya niyetlendim" manasında, denilir.

Buna göre eğer onlar, "Bu takdire göre, ayetteki "Eğer rabbisinin burhanını görmemiş

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 204-205-206

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 207

olsaydı" kaydının bir fayda ve manası kalmaz" derlerse, biz deriz ki: Aksine, bunda en büyük bir fayda vardır. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:

a) Allah Teâlâ, Hz. Yûsuf (a.s.)'a, eğer o kadını defetmeye niyetlenirse, kadının onu Öldürmek isteyeceğini, yahut orada bulunan (adamlarına) onu öldürmelerini emredeceğini bildirmiştir. İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ ona, kendisini ölümden koruması için, kadını döverek (bundan) alıkoymaktan kaçınmasını bildirmiştir.

b) Hz. Yûsuf (a.s), o kadını eğer kendisinden men etmeye uğraşsaydı, kadın her halükârda ona sarılacak, böylece de Hz. Yûsuf'un elbisesi (gömleği) ön tarafından yırtıiacaktı. Halbuki Hak Teâlâ, ezeli ilmi ile, o şahidin, Yusuf'un elbisesinin önden yırtılması halinde Yusuf'un; arkadan yırtılması halinde kadının hâin olduğuna hükmedeceğini elbette biliyordu. Dolayısiyle Hak Teâlâ ona, bunu bildirdi. Böylece Hz. Yusuf (a.s) da, şahidin şâhidliği, kendisinin o günahtan berî olduğuna dâir kendi lehinde bir hüccet olsun diye, o kadını kendisinden savuşturmakla uğraşmamış, ondan kaçmayı tercih etmiştir.

2) "Hemm", şehvet manasına alınabilir. Bunun, bu manada kullanılması yaygındır. Nitekim birisi arzu etmediği birşey hususunda "Bu, beni ilgilendirmiyor'; arzu edip, ilgisini çeken şey hususunda da, "Şu, benim için en önemli bir şeydir" der. Buna göre, Allah Teâlâ Hz. Yûsuf'un şehevi kuvvetini, "hemm" kelimesi ile ifâde etmiştir. Binaenaleyh ayet, "Yemin olsun ki kadın ona, o da kadına arzu duydu. Eğer Yusuf (a.s), Rabbisinin burhanını görmeseydi bu iş, var olacaktı" manasını ifade eder.

3) "Hemm" "kişinin kalbinden geçirdiği şeyler" diye tefsir edilebilir. Çünkü çok güzel bir kadın süslenip, genç ve güçlü bir delikanlı için hazırlandığında, mutlaka hikmet ile tabiî şehvet; nefis ile akıl arasında bir mücâdele meydana gelir. Bazan tabiat ve şehvet tarafı ağır basar, bazan da akı ve hikmet tarafı ağır basar. Binâenaleyh "hemm", insan tabiatının çekişi; "burhan: örme" de, kulluk tarafının çekişi demektir. Bu, tıpkı şuna benzer: Sıcak bir yaz günü, oruçlu sâlih bir zât, kar
katılarak soğutulmuş gül şerbeti gördüğünde, nefsi onu o güi şerbetini içmeye zorlar. Fakat dini ve hidayeti buna mâni olur ki, işte bu hiçbir günahın söz konusu olmasına Delalet etmez. Aksine bu hal ne zaman daha güçlü olsa, kulluk vazifelerini yerine getirmedeki kuvvet de, o nisbette mükemmel olur. Binâenaleyh, elhamdülillah, savunduğumuz görüşün doğruluğu ortaya çıkmış ve Vahidi'nin elinde, laf atmaktan ve müfessirlerin adlarını saymaktan başka birşek kalmamış olur.

Eğer o, bu hususta bir başka şüphe ileri sürecek olsaydı, ona da cevap verirdik. "aKat o bazı müfessirlerden yaptığı rivayete pek birşey eklememiştir.

Bil ki "Haşviyye*'den birisi, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Hz. İbrahim (a.s), üç .alanı hariç, başka hiçbir yalan söylememiştir" dediğini rivayet etmiş idi. Ben dedim • En münasip davranış, böylesi haberlerin kabul edilmemesidir." Bunun üzerine o. redd tavrı ile, şöyle karşılık verdi: "Amma bunu kabul etmememiz, ravîleri yalancı saymamıza müncer olur!" Ben de ona derim ki: "Hey zavallı adam! Eğer biz o rivayeti doğru kabul edersek, Hz. İbrahim'in yalan söylemiş olduğunu kabut etmiş oluruz. Yok eğer o haberi doğru saymaz isek,o zamanda bunu rivayet edenin yalan söylediğini kabul etmiş oluruz. Hz. İbrahim (a.s)'in yalan söylemekten uzak oluşu oir kısım meçhul ravilerin yalandan korunmasından daha evladır. Bu asıl prensibi ,yice kavrayınca, Vahidî'ye şöyle deriz: Bu görüşü o müfessirlerden nakledenlerin, doğru mu yalancı mı olduklarını bize kim garanti edebilir? Allah en iyi bilendir. 94[94]

İkinci Mesele

Ayetteki "Rabbin burhanı" ne kasdedildiğini şöyle açıklarız: Peygamberlerin ma'sum (günahsız) olduğunu kabul eden muhakkik alimler Hz. Yusuf'un gördüğü burhanı, birkaç şekilde açıklamışlardır.

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 208-209

a) Bu, zina fiilinin haram olduğu hususundaki, Allah'ın hüccetinin ve zina edecek kimseye terettüb eden cezanın bilinmesidir.
b) Allah Teâlâ, peygamberlerin nefislerini kötü huylardan temizlemiştir. Hatta Allah'ın, peygamberlerin yakın arkadaşlarının nefislerini bile, böyle kötü huylardan temizlediğini söyleyebiliriz. Nitekim Cenab-ı Hak, "Eyehl-i beyt, Attah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler" (Ahzab, 33) buyurmuştur. Binâenaleyh burada Hz. Yusuf'un gördüğü bildirilen ilahî burhandan maksad, peygamberler için güzel huyların tahakkuk etmesi, onları öyle kötü işlere yönelmekten alıkoyan hallerin hatırlatılmasıdır.
c) Hz. Yûsuf (a.s), odanın tavanında,"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, şüphesiz ki hayasızlıktır, kötü bir yoldur" (Isra, 32) ayetini yazılı olarak gördü.
d) Bu, fuhşiyyatı işlemeye mâni olacak olan "nübüwet"tir. Bunun delili, peygamberlerin, insanları kötülüklerden ve rezil-ü rüsvay eden şeylerden men etmek için gönderilmiş olmalarıdır. Dolayısı ile eğer peygamberler, kendileri her türlü kötülük ve fuhşa yönelirken, insanlara bunu yasaklamaya kalkışırlarsa, "Ey iman edenler.
niçin kendinizin yapmadığı şeyleri söyleyip emrediyorsunuz? Yapmayacağınızı söylemeniz, en şiddetli bir buğz bakımından Allah indinde büyüktür" (Şaft, 2-3) ayetinin muhtevasına girmiş olurlar.
Hem sonra Allah Teâlâ, yahudileri "siz, insanlara iyiliği emredersiniz de, kendini^ unutur musunuz?" (Bakara, 44) diye ayıplamıştır. Yahudiler için ayıp olan birşey, mucizelerle desteklenmiş bir peygambere nasıl isnad edilebilir?
Bu günahı Yusuf (a.s)'a nisbet edenler de, bu "bürhârT'ın ne demek olduğu hususunda, şu izahları yapmışlardır:
1) "Kadın, evin ortasında inci ve yakut kakmalı bir puta yöneldi ve onun üzerini bir bezle örttü. Bunun üzerine Hz. Yusuf (a.s): "Bunu niçin yaptın?" dediğinde de, "Ben putumun bir günah işlerken beni görmesinden utanırım" dedi. Hz. Yûsuf (a.s) da: "Sen, aklı olmayan, duymayan bir puttan utanırken ben nasıl olur da, herkesin yaptığını (gücünü) kendisine veren ilahımdan utanmam. Allah'a yemin olsun ki, ben bu işi kesinlikte yapmam!" dedi" Bu görüşte olanlar, "işte bürhân budur" demişlerdir.
2) Ontar, İbn Abbas (r.a)'dan şunu rivayet etmişlerdir: "Hz. Yûsuf (a.s)'a, babası Ya'kûb, parmaklarını ısırır olduğu halde ve "Peygamberler zümresinden takdir edilmiş olduğun halde, tacirlerin işini mi yapıyorsun? Bundan utan!" der vaziyette temessül etti, göründü." Bu aynı zamanda İkrime, Mücahid, Hasan el-Basri, Sald b. Cübeyr, Katâde, Dahhâk, Mukâtil ve İbn Sîrîn'in görüşüdür. Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: Hz. Yaküp (a.s.) Yusuf (a.s.)'a göründü ve onun göğsüne vurdu. Böylece onun bütün şehveti, parmak uçlarından (adetâ) çıkıp gitti."
3) Onlar şöyle demişlerdir: "Hz. Yusuf (a.s), birisinin gökten kendisine "Ey Ya'kûb'un oğfu.sen kuşlar gibi olma. Kuşun tüyleri vardır. Ama zina ettiğinde, o güzel tüyleri dökülür (güzelliği giderfdiye seslendiğini duydu"
4) Onlar, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Hz. Yûsuf (a.s), Yakub (a.s)'un temsilini (hayalini) görünce de, vazgeçmedi. Ta ki Cebrail (a.s), onu geri tepince bütün şehveti kayboldu'.' Vahidî bu rivayetleri nakledince, kibirlenerek (laf atarak), "Bu, tenzili (Kur'ân'ın nüzulünü) gören zatlardan, Kur'ân'ın tefsirini alan tefsir önderlerinin görüşüdür" demiştir. Ona şöyle denilebilir: "Sen, bize hiç bir faydası bulunmayan, bu laf atmalardan başka birşey söylemiyorsun. Senin, buna delilin nerede?" Hem, aynı şeyde delillerin birbirin'ıtakib etmesi caizdir. Yûsuf (a.s), asli delillere göre, zinadan uzak durmuştur. Binâenaleyh ona, bu kadar engel ilave edilince, onun bu işten vazgeçmesi kuvvetli ve sakınması mükemmel olmuş olur. Şaşılacak şey! Onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in -kendisinin hiç bir dahli olmaksızın-hücresine bir köpek yavrusunun girmesi üzerine Cebrail (a.s)'in kırk gün Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmemiş (vahiy getirmemiş) olduğunu nakletmişlerdir. Bu konuda ise, Yusuf (a.s)'un, zina işi ile meşgul İken, Cebrail (a.s)'in ona gittiğini iddia etmişlerdir. Şaşılacak şey ki, onlar Hz.Yûsuf un,Cebrail (a.s)'in gelmesi sebebi ile,
bu işten imtina etmediğini iddia ediyorlar. Halbuki en fasık ve en Kâfir birisi bile fuhuşla meşgul iken, ansızın yanına sâlihlerin sureti ve şekli üzere olan bir kimse girse, ondan utanır,

kaçar ve o işi bırakır. Burada ise, Hz. Yûsuf (a.s), Ya'kûb (a.s)'un parmaklarını ısırdığını gördüğü halde, ona önem vermediği rivayet edilmektedir. Sonra güya Cebrail (a.s), o azametine rağmen, onun yanına girmiş de, Yusuf yine Cebrail'in gelmesi ile, bu kötü işten imtina etmemiş de, ancak Cebrail (a.s) onun sırtına vurmaya mecbur kalmıştır. Binâenaleyh biz, dini hususlarda sapmaktan ve yakîni elde etmek hususunda çaresiz kalmaktan Allah'ın bizi korumasını isteriz. İşte bu konudaki sözümüz, özetle bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir. 95[95]

Üçüncü Mesele

Sû ile "fahşâ ' arasındaki fark hususundadır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Sû, elin yapıp işlediği bir cinayet (yani günah), fahşa ise, zinadır.
2) Sû, öpme ve şehvetle bakma gibi, esas zinanın (münasebetin) öncüsü olan şeyleri; fahşâ da zinanın kendisidir.
Cenâb-ı Hak "Çünkü o, muhlis kullanmadandır" buyurmuştur. Yani "O, dinini sırf Allah'a has ve hâlis kılan kimselerdendir." Bu kelimeyi, lâm'ın fethası ile, "muhlesîn" şeklinde okuyanlar ise bunu "O, Cenab-ı Hakk'tn, kendisini kötülüklerden arındırdığı (hâlis kıldığı) kimselerdendir11 manasını kastetmişlerdir. Bununla, Hz. Yûsuf (a.s)'un, haklarında Cenâb-ı Allah'ın "Çünkü biz onları, katıksız bir hasletle hâlis insanlar yaptık" (Sâd, 46) buyurduğu, İbrahim (a.s) zürriyetinden oluşu manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. 96[96]

Dördüncü Mesele

İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebu Amr, bütün Kur'ân'da bu kelimeyi, lâm'ın kesresiyle, "muhlisin" şeklinde okurlarken, diğerleri, lâm'ın fethasıyla "muhlesîn" şeklinde okumuşlardır. 97[97]

Kadının Yusuf'u Kovalayıp Gömleğini Yırtması

"İkisi de kapıya koştular. O (kadm) bunun gömleğini arkasından boylu boyunca yırttı. Kapınm yanında (kadının) efendisine rastgeldiler. (Kadın) dedi ki: "Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan, yahut acıklı bir azabtan başka ne olabilir!" (Yusuf): "O, kendisi benim nefsimden murad almak istedi" dedi. Kadının yakınlarından bir şâhid, şöyle şâhidlik etti: "Eğer onun gömleği önünden yırtılmış ise, kadın doğru söylüyor. O zaman o (Yûsuf), yalancılardandır. Yok eğer gömleği arkadan yırtıldtysa, (kadm) yalan söylüyordur. O takdirde O (Yusuf), doğru söyleyenlerdendir." Vakta ki (kadının efendisi, Yûsuf'un gömleğinin) arkadan yırtılmış olduğunu gördü, o zaman dedi ki: "Şüphesiz ki bu, siz (kadınların) fendinizdendir. Doğrusu sizin
fendiniz büyüktür. Yûsuf, sen bundan (bu meseleyi söylemekten) vazgeç. (Ey kadın), sen de günahına istiğfar et. Çünkü sen cidden günahkârlardan oldun" (Yûsuf, 25-29).
Bil Ki Aitah Teâla, o kadının Hz. Yûsuf'a niyetini kurduğunu nakledince; bunun peşinden Yûsuf'u nasıl elde etmeye çalıştığını ve Yûsuf'un nasıl ondan kaçtığını naklederek, "İkisi de kapıya koştular" buyurmuştur. Bu ifâde ile, Hz. Yûsuf'un ondan kaçıp kapıdan çıkmaya çalıştığı; kadının da, onu kendisine çekmek için, peşinden koştuğu anlatılmıştır. Ayetteki bu fiilin masdarı olan, "İstibâk" birşeye herkesten Önce ulaşmayı istemek demektir. Buna göre bu ifadenin manası, "Onlardan herbiri diğerinden daha önce kapıya ulaşmayı istediler. Kapıya önce Yusuf ulaşırsa, açıp kaçacaktı, kadm ulaşırsa, Yusuf'un çıkmaması için kapıyı tutacaktı" demektir.
nâenaleyh bu tabir "Her ikisi de kapıya koşuştular", "kapıya doğru koşuştular" demektir. Bu

---

[95] [95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 209-210-211
[96] [96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 211
[97] [97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/211

tıpkı, "Musa, kavmini yetmiş adam olarak seçti,' yani "kavminden yetmiş adam seçti" (A'raf, 155) ayetinde olduğu gibidir.

Bil ki Hz. Yûsuf, kapıya doğru koşuyordu ve kapıdan çıkmak istiyordu. Kadın d*, onun peşinden koşuyordu. Kadın, ancak onun gömleğinin arkasını tutabildi ve bâytece o gömleği arkasından uzunlamasına yırttı. İşte tam o esnada, kocası geliverdi. Ifte Hak Teâlâ'nın "Kapının yanında, kadının efendisine rastgeldiler" ifâdesi ile MBtecilen budur. Bu ifade "O ikisi, kadının "Efendim" dediği kocası ile, tam kapıda «arşılaştılar" demektir. Allah Teâiâ ayette, "İkisinin efendisi olana" buyurmayıp, tadının efendisine" buyurdu. Çünkü Yûsuf (a.s), hakikatte {işin aslında) bu adamın MHesı değil idi. İşte o anda kadın töhmet altında kalmaktan korktu, önce davranıp, Hz. Yûsuf (a.s)'a, o çirkin zina işini iftira etti ve "Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan, yahut acıklı bir azabtan başka ne olabilir!" dedi. Bu sözün manası açıktır.

Bu ifâdede birkaç incelik bulunmaktadır:

1) Bundaki mâ edatı mâ-i nâfiye manasına olabilir. O zaman mana, "Onun cezası, ancak zindandır" şekiinde olur. Yine bu edatın istifhâmiye (soru için) olması da mümkündür. Buna göre mana. "Onun cezası, hapis olunmaktan başka nedir?" şeklinde olur. Bu senin, 'Evde Zeyd'den başka kim var?" sözün gibidir.

2) Kadının, Hz. Yûsuf'a olan şiddetli arzusu ve sevgisi, onu bu durumda iki nceliğe riayet etmeye şevketti. Çünkü o, önce zindanı zikretti, "acıklı azabı" sonra ziKretti. Çünkü seven, sevdiğine acı vermek istemez. Yine o kadın Yusuf'a bu iki şeyden birisinin yapılması gerektiğini de (açıkça) söylemedi. Aksine, sevgilisini kötülük .e acı ile birlikte zikretmekten korunmak için, bunu genel bir ifâde ile anlattı. Bir de
hafifleterek "hapsedilme"den sözetti. Hapis bir günlüğüne olabildiği gibi, daha az bir zaman için de olabilir. Çünkü devamlı zindana atılma manası, bu ibare ite anlatılmaz. Aksine, "Onun, zindana atılmışlardan kılınması gerekir" denilir. Baksana Firavun, Hz. Musa (a.s)'yı tehdid ederken şöyle demiştir: "Andolsun, eğer benden başka bir tann edinirsen, seni muhakkak ve muhakkak zindana atılanlardan ederim"

3) O kadın, Yusuf (a.s)'un, gençliğinin baharında, gücünün kemâlinde, şehvetinin •n ileri olduğu bir çağda olmasına rağmen, kendisinden korunmayı, uzak durmayı stediğini müşahede edince, onun temizliği ve nezihliği hususundaki inanç ve güveni dana da büyüdü. Bundan dolayı, "Yusuf, bana kötülük yapmayı istedi" demekten ulandı, ve bu yalan iftirayı ona açıktan yapma gücünü kendinde bulamadı. Ancak ;. ta'riz yollu (dolaylı) üslûbla yetindi. Binâenaleyh bir kendinde bu yalan iftirayı atmaya güç bulamayan şu kadına, bir de, o çirkin günahtan yaklaşık dörtbin sene sonra, ona bu iftirada bulunan şu "Haşvilere" bak!

4) Hz. Yûsuf (a.s), o kadını vurup iterek, kendisinden uzaklaşktırmak istedi.
da, kadın açısından, kötülük yapma yerine geçen birşey olmuştu. Bundan dolayı onun, "Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası" şeklindeki sözü, ta'riz yerine geçen bir sözdür. Belki kadın bu "kötülük" sözü ile, kalbinden, Hz. Yusuf'un kendisini men edişini ve defedişini kastetmiştir. İşin zahirinde ise, bundan anlaşılan "O, buna uygun olmayan birşey yapmak istedi" manasıdır.

Bil ki kadın bu sözü söyleyip Hz. Yûsuf, (a.s)'un namusuna teke sürünce, Hz. Yûsuf (a.s), bu töhmeti giderme ihtiyacını hissetti ve "O, kendisi benim nefsimden murad almak istedi" dedi. Yûsuf (a.s), İşin başında kadının sırrını ifşa etmedi. Ancak, kendisinden, kendi namusunun lekelenmesinden korkunca işi ortaya vurdu. 98[98]

Hz. Yusuf'un Dürüstlüğünün Delilleri

Bil ki, pekçok alâmet, Hz. Yusuf (a.s)'un doğru, sadık olduğuna delâlet etmektedir:

1) İşin zahirine göre, Yusuf (a.s), onların kölesiydi. Kölenin, mevlâsına, bu dereceye varan bir sataşmada bulunması mümkün değildir.

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 212-213-214

2) Onlar, Yusuf (a.s)'un, çıkmak için alabildiğine koşmuş olduğunu görüp müşahade etmişlerdir. Halbuki kadın peşinde olan bir kimse, kapıdan bu şekilde çıkmaz.
3) Onlar, kadının en mükemmel bir biçimde kendisini süslediğini görmüşlerdi. Yûsuf (a.s)'a gelince, onun üzerinde ise, kendisinde süslemeye dair hiçbir alâmet bulunmamaktadır.
Binâenaleyh, bu fitnenin kadına atfedilmesi daha uygun olur.
4) Onlar uzun müddet Yusuf (a.s)'un hallerini kontrol altında bulundurmuşlar, ama onda, onun bu kötü fiile yönelmesine uygun düşecek bir hal görememişlerdir ki, bu da zannı kuvvetlendiren şeylerdendir.
5) Kadın, Yusuf (a.s)'un zina talebinde bulunduğunu açıkça söyleyememiş, aksine bu hususta müphem ve kapalı bir söz söylemiştir, Yusuf (a.s) ise, durumu, açıkça ortaya koymuştur. Binâenaleyh, şayet Yusuf (a.s) töhmet altında tutulacak birisi olsaydı, bunu açık lafızlarla, açıkça belirlemezdi. Çünkü hainlik yapan, korkak olur.
6) Denildiğine göre kadının kocası âciz (cinsî güçten yoksun) idi. Şehvet peşinde gezme emareleri, kadın hakkında daha güçlüydü. Binâenaleyh bu fitnenin kadına atfedilmesi daha uygun olur. Bu fitnenin başlangıcının kadından olduğuna delâlet eden pekçok emareler bulununca Yusuf (a.s)'un sadık, hanımının ise yalancı olduğunu bildiği için, kocası utandı, bekledi sataşmadı ve sükût etti.
Daha sonra Cenab-ı Hak, bu bahsedilen delilleri kuvvetlendirecek olan ve onun
böyle bir suçtan beri olduğuna delâlet edecek, günahkâr olanın kadın olduğunu gösterecek başka bir delili de Hz. Yusuf'a bildirmiştir ki o da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kadının yalanlarından bir şahit, şöyle şahitlik etti" buyruğudur. Ayette bahsedilen bu şahidin kim olduğu hususunda üç görüş bulunmaktadır:
a) Bu, o kadının amcasının oğlu olup, hikmetli ve şahsiyetli bir kimseydi. O esnada melik ile birlikte, o kadının yanına girmek istiyorlardı. O şöyle demiştir: "Biz, kapının ötesinden gürültüyü ve gömleğin yırtılma sesini duyduk. Ancak ne var ki biz, onlardan hangisinin diğerinin önünde olduğunu anlayamadık. Binâenaleyh, eğer gömlek ön taraftan yırtılmışsa, kadın doğru söylüyor, adam ise yalancı. Yok, eğer gömlek arkadan yırtılmış ise, adam doğru söylüyor, sen ise, yalancısın." Bunun üzerine onlar gömleği kontrol edip onun arkadan boylu boyunca yırtıldığını gördüklerinde amcasının oğlu, "Çünkü sizin fendiniz büyüktür" yani, "Bu sizin işinizdir" dedi. Daha sonra da Yusuf'a, "Aldırma, bunu sakla"; kadına da, "Günahın için mağrifet taleb et" dedi. Bu, müfessirlerden büyük bir cemaatın görüşüdür. 99[99]

Beşikte Konuşan Beş Kişi

b) Bu da, İbn Abbas (r.a.), Said İbn Cübeyr ve Dahhâk'dan rivayet edilmiştir. Buna göre ayette bahsedilen o şahit, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini beşikte konuşturmuş olduğu bir çocuktu. Bu cümleden olarak İbn Abbas şöyle demiştir: "Beşikte dört küçük konuşmuştur.
1) Yusuf'un şahidi;
2) Firavunun kızı Maşite'nin oğlu;
3) Meryem oğlu İsâ ve
4) Rahib Cüreyc'in arkadaşı.
Cübbaî şöyfe demiştir: "Şu sebeplerden dolayı birinci görüş daha evlâdır:
a) Şayet Allah Teâlâ o çocuğa bu sözü söyletmiş olsaydı, sadece onun buna şehâdette bulunması, o kadının yalancı olduğu hususunda yeterli ve kesin bir delil olmuş olurdu. Çünkü çocuğun konuşması kesin olan akti delillerdendir. Halbuki gömleğin önden veya arkadan parçalanmasıyla yapılan istidlal zannî ve zayıf bir istidlaldir. Kati ve kesin bir delil bulunmuyorken, o delilden zannî olan delile başvurmak caiz değildir.
b) Cenâb-ı Hak, "Kadının yakınlarından bir şahit şöyle şahitlik etti" buyurmuş, kadın hakkında kabule şayan olsun diye, o kadının kadın tarafından olduğunu bildirmiştir. Çünkü kadının akrabalarından ve sülalesinden olanların zahirî durumu, kadına herhangi bir kötülük ve zarar

---

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 214-215

vermeyi düşünmeyeceklerine delâfet eder. O halde o adamın, şahidin, kadının kendi yakınlarından olduğunun zikredilmesinin gayesi, o adamın şehâdetini güçlendirmektir. Bu tercihlere ancak, delâlet zannî olduğu zaman başvurulur. Binâenaleyh bu şehâdet, beşikte olan bir çocuk tarafından yapılmış olsaydı, onun şehâdeti kati bir hüccet olurdu ve o şahidin kadının tarafından olmasıyla olmaması arasında bir fark kalmaz, böylece de (ehlinden, yakınlarından) kaydının bir tesiri olmazdı.

c) Örfe göre şahit, hadiseyi bilen ve onu ihata eden kimseye denilir.

d) Bu şahit, gömlektir. Mücahid, "şahit gömleğin arkadan yırtılmış olmasıdır" demiştir ki, bu görüş son derece zayıftır. Zira gömlek bu şekilde nitelenemez ve, bir aileye mensup sayılamaz. Bil ki, birinci görüşte de bir problem bulunmaktadır. Çünkü, bahsedilen ipuçları, Hz. Yusuf'un, o günahtan berî olduğuna kesinkes delâlet etmez. Zira, adamın, zina etmek için o kadına yöneldiği, kadının ise ona kızdığı, bunun üzerine adamın kaçtığı, böylece de kadının o adamın peşinden koştuğu ve onu iyice dövmek için arkadan çektiği, işte böylece de kadın günahtan berî, adam da günahkâr, suçlu olduğu halde, onun gömleğinin arkadan yırtılmış olduğu ihtimal dahilindedir.

Cevap: Biz, kadınm yalancı olduğunun emarelerinin yakın derecesine varacak bir biçimde çok olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh ulemâ, kendilerine dayanılarak hüküm vermede istinad edilmesi İçin değil, tam aksine güçlendirici ve tercih ettirici sebepler olması bakımından, bunlara diğer ipuçlarını da ilâve etmişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hadiseyi anlatarak, "Vakta ki, gömleğinin... gördü" buyurmuştur. Bu ifadede bahsedilen o gören kimsenin kadının efendisi, kocası olması muhtemel olduğu gibi, şahid olması da muhtemeldir. İşte bundan dolayı ulemâ, bu hususta ihtilaf etmiştir. O, "Bu sizin fendinizdendir" dedi. Yani, "Senin, "Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası başka ne olabilir?" şeklindeki sözün, sizin fendinizdendir. Zira sizin, hile ve tuzaklarınız çok büyüktür" demektir. 100[100]

Kadın Fendinin Özelliği

Buna göre şayet "Allah Teâlâ, insanları, zayıf ve yetersiz olarak yaratmışken, daha nasıl kadının fendinin büyük olduğu söylenebilir? Yine, erkeklerin fendi de kadınlarınkinden fazladır" denilirse, şu şekilde cevap verebiliriz:

İnsanların yaratılışı, melekioı, ızlarınKiii6 nisbetle zayıftır, dayanıksızdır. Kakların fendi, beşerin fendine nisp«îie daha büyüktür. 6u iki söz arasında bir terslik bulunulmaktadır. Hem, kadıniann bu konuda, erkeklerde ayan h!'e ve tu7ak!orı vardır. Bir de, onların bu konudaki tuzakları, erkeklerin tuzaklarının sebebiyet veremeyeceği biçimde ar ve utanç doğurur.

Bil ki, o topluluk tarafından Yusuf (a.s.)'un bu kötü fiilden uzak ve berî olduğu anlaşılınca, Cenâb-ı Hak bu hususu da o (Şahidden veya kocadan) naklederek, onun "Yusuf, sen bundan vazgeç" dediğini nakletmiştir. Bu cümleden olarak, bu sözün aziz tarafından söylendiği ileri sürüldüğü gibi, bunun o şahidin sözü olduğu da ileri sürülmüştür ki bu, "Bu hadiseyi anlatmaktan vazgeçip, böylece onun haberi yayılmamış, böylece de büyük bir utanç meydana gelmemiş olur" demektir. Bunu söyeleyen kimse, Yusuf'a, hadiseyi gizlemesini emrettiği gibi, kadına da, af talebinde bulunmayı emrederek, "Sen de günahına istiğfar et!" demiştir. Bu sözün zahirinden, onun bağışlanma talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple onun, kocası tarafından affedilmeyi istemiş olduğu muhtemel olmuş olur ki, bu durumda mağfiretin anlamı, affedip vazgeçmek olmuş olur. Böyle olması halinde akla ilk gelen, bu sözü söyleyenin, şahid olduğudur. Yine Allah'dan mağfiret taleb edilmiş olması da, ihtimal dahilindedir. Çünkü o toplum, bir yaratıcının varlığını kabul ediyordu; ancak onlar Dununla beraber putlara da tapıyorlardı. Bunun delili, Yusuf (a.s.)'un "Darmadağınık birçok düzme Tanrılar mı hayırlıdır, yoksa her şeye gâlib, kahhâr olan bir tek Allah mı?" (Yusuf. 39) demiş olmasıdır. Böyle olması halinde, bu sözü söyleyenin kadının ocası olması da düşünülebilir. / Onun, dul "Çünkü sen cidden günahkârlardan oldun "şeklindeki sözü, o kadının daha evvel de çokça hata işlediğini belirtmektedir ki, bu da daha işin şaşında kocasının, Yusuf'un değil de karısının suçlu olduğunu bildiğine delâlet eden şeylerden birisidir. Zira kocası, karısının bizzat, uygun olmayan şeylere yeltendiğini biliyordu. Ebu Bekr el-Esamm, "Bu, hiç şüphesiz ki kıskançlığı az olan bir kocadır Ki. karısından sadece mağfiret talebinde bulunmayı istemekle yetinmiştir" demiştir. Kessaf Sahibi de şöyle demiştir: "O, erkekleri kadınlara "tağlîb" ederek müzekker günahkârlardan" demiştir. Bununla, "sen hata edenler -esimdensin, soyundansın. İşte bu pis damar, sana, o nesilden sirayet etmiştir" nanasının da murad edilmiş olduğu söylenebilir. Allah en iyi bilendir.

---

[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 215-216

"Şehirdeki bazı kadınlar: "Azizin karısı, delikanlısının nefsinden murad almak istermiş. Sevgi, kalbinin zarına işlemiş. Görüyoruz ki o, muhakkak apaçık bir
sapıklıktadır" dediler. Vakta ki (kadın), onların gizliden gizliye yaptıkları dedikoduları işitti, kendilerine davetçi yolladı. Onlar için yaslanacak bir yer, bir de sofra hazırladı. Onlardan her birine birer bıçak verdi. (Yûsuf'a), "Çık
karşılarına" dedi; şimdi onlar bunu görünce, kendisini büyük gördüler. (hayranlıklarından) ellerini kestiler ve dediler ki:"Hâşa! Bu, bir beşer değildir. Bu, çok (Yunus 30-31).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: Cenâb-ı Hak niçin, buyurmamıştır? 101[101]

Birinci Mesele

Biz deriz ki: Bu, şu iki sebepten dolayıdır:

a) İ kelimesi, kadınlar topluluğu için vazotunmuş müfret bir isim olup bunun müennesliği hakiki değildir.

Bu sebepten dolayı, bu fiile müenneslik tâ'sı gelmemiştir.

b) Vahidî şöyle demiştir. "Fiilin önce getirilmiş olması, tesniye ve cemî alametlerinin düşürülmesine kıyasta müenneslik alâmetinin düşürülmesi neticesine götürmüştür. 102[102]

İkinci Mesele

Kelbî şöyle demiştir: "Bu kadınlar dört kişi idiler: Aziz'in sucusunun karısı; ekmekçisinin karısı; gardiyanın karısı ve çobanının karısı." Mukatll, bunlara, bekçisinin karısını da ilâve edilmiştir. Akla en yakın olanı, bu hadisenin şehirde yayılması, her tarafta duyulması ve şehrin kadınlarının bunu konuşmuş olmasıdır. O malûm kadın olan, azizin karısı, uşağının nefsinden kâm almak istemiştir. Fetâ kelimesi genç, delikanlı anlamındadır. Fakat (ittfo) ise genç kız demektir. Ayetteki cümlesiyle ilgili olarak iki mesele bulunmaktadır: 103[103]

Birinci Mesele

a) Bu kelime, kalbi kuşatan zar anlamına gelir. Buna, ŞeğafeFiiiintn Mânası "kalbin kılıfı, zan1' da denilir. "Ciğerine isabet ettin, dokundun'manasında denildiği gibi, "Kalbinin zarına dokundun" anlamında de denilir. Buna göre, ifâdesinin manası "sevgi, onun derisinin içine girdi, böylece de kalbine nüfuz etti" şeklinde olur.

b) "Zann, kafbi sarıp bürümesi gibi, onun sevgisi de, onun kalbini sarıp bürüdü" anlamındadır. O sevginin kalbi sarmasının manası, o kadının, kendisiyle o sevginin dışında kalanlar arasına girip perde olabilecek, böylece de, başkasını düşünemeyeceği ve hatırına da ondan başkasını getiremiveceği bir biçimde, onu sevmekle meşgul olması demektir.

C) Zeccâc şöyle demektedir: Şegaf, kalbin en iç noktası ve onun, gözbebeğidir. Buna göre mana, "Onun sevgisi, o kadının kalbinin ta içlerine, adeta gözbebeğine istemişti" şeklinde olur. Netice olarak diyebiliriz kt: Bütün bunlar, aşırı sevmek ve aşktan kinayedir. 104[104]

---

[101] 101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 216-218

[102] 102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 218

[103] 103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 218

İkinci Mesele

Bir grup sahabe ve tâbiûn bunu ayn ile (şeafeha) şeklinde okumuştur. İbnu's Sikkît şöyle demektedir: "Arapça da, sevgi yanıp tutuşma noktasına vardığı zaman yine, sürülmüş katranın acısı yanma derecesine vardığı zaman ' denilir." Ebû Ubeyde'de, bu manayı açarak şöyle demiştir. "Ayn ile şeaf kelimesi, kalbin, hissettiği bir lezzetin yanında, sevginin kalbi yakıp tutuşturması demektir. bu tıpkı, deveye katran sürülüp, o katranın acısı işte böyle bir noktaya varıp, daha sonra ise devenin sükûnete erip rahatladığı hâlete benzer." İbnu'l-Enbarî ise şöyle demiştir: "Şeaf", "dağların zirveleri, en üst noktalan" anlamındadır. Buna göre, kişinin sevgisi, kalbin en yüce noktasına vardığında, denilir. 105[105]

Üçüncü Mesele

Hubben kelimesi, temyiz olduğu için, mensuptur denilir Daha sonra "Görüyoruz ki, o, muhakkak apaçık bir sapıklıktadır" yani, "O kadının onu sevmesi sebebiyle, biz onu, doğru yoldan sapmış olarak görüyoruz" demektir. Bu tıpkı Yusuf'un kardeşlerinin "Babamız her halde açık bir yanlışlık içindedir. (Yusuf, 8) demeleri gibidir. 106[106]

Vezirin Karısının Kadınlara Ziyafet Hazırlaması

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Vakta ki (kadın), onların gizliden gizliye yaptıkları dedikoduları işitti, duydu, kendilerine davetçi yolladı. Onlar için yaslanacak bir yer, bir de sofra hazırladı" Duyurmuştur.
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 107[107]

Birinci Mesele

"Vakta ki (kadın), onların gizliden gizliye yaptıkları dedikoduları duydu" buyruğunun anlamı, "O kadın, şehirdeki kadınların sözlerini duyunca" şeklindedir.Onların sözlerine, şu sebeplerden dolayı mekr (hile, desise) adı verilmiştir.
a) O kadınlar, bu sözü, dedikoduyu Yusuf'u görmek ve onun yüzüne bakmak için söylemişlerdir. Çünkü onlar, kendileri böyle söyleyince, o kadının, özrünü anlayışla karşılayabilmeleri için, Yusuf'u kendilerine göstereceğini biliyorlardı.
b) Azizin kana, o kadınlara Yûsuf'u sevdiğini bir sır olarak söylemiş ve onlardan bu sırrını saklamalarını talep etmişti. Binâenaleyh onlar, onun sırrını ifşa edince, bu adetâ bir tuzak ve desise olmuş olur.
c) Onlar, o kadının gıybetini yapmışlardır. Gıybet ise, gizlice ve alçak sesle yapılır. İşte bu yönüyle bu gıybet, bir tuzağa benzemiştir. 108[108]

İkinci Mesele

O kadın, şehirdeki kadınların, kendisini bu aşırı sevgiden dolayı kınadıklarını duyunca, mazeretini izhar etmek istedi,

---

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 218-219
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 219
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 219
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 219
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 219-220

böylece de, bir sofra hazırlayarak,şehirdeki kadınların iteri
gelenlerinden bir grubu çağırdı ve onlara oturup yaşlanacakları bir şeyler hazırladı. Müttekeen kelimesinin ne anlama geldiği hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu kelime, kendisine yaslanılan, dirsek, yan yastığı demektir.

2) Bu kelime, yiyecek anlamındadır. Utbî şöyle demiştir: "Bu hususta aslolan şudur: "Sen, yanında ziyafet vermek için birisini çağırdığında, ona, yiyeceğe de istiare yoluyla isim olarak verilen ve adı "mütteke'un"olan bir yastık hazırlarsın."

3) Mütteke'en kelimesi "turunçgil" anlamındadır. Bu Vehb'in görüşüdür. Ebu Ubeyd, bunu kabul etmemiştir. Ancak ne varki bu, o kadının, şehirdeki kadınlara o mecliste çeşitli meyveler hazırlamış olduğuna hamledilmiştir.

4) "Mütteke' bıçak ile kesilmesi gereken bir yiyecektir. Çünkü yiyecek, her ne zaman böyle olursa, insan, keserken ona dayanma, bastırma ihtiyacı duyar. Sonra biz diyoruz ki: Bu söz de, o kadının şehirdeki kadınları çağırdığı, onlardan her birine hususi yerler hazırladığı ve her birine, o meyveleri yemeleri ve eti kesmeleri için birer bıçak verdiği, sonra da Yusuf'a, o kadınların huzuruna çıkıp açıklamada bulunmasını emrettiği; Yusuf'un da, kadından korktuğu için ona muhalefet edemediği neticesine varır.

Cenâb-ı Hak "Şimdi onlar bunu görünce, kendisini büyük gördüler, (hayranlıklarından) ellerini kestiler" buyurmuştur.

Burada birkaç mesele vardır: 109[109]

Birinci Mesele

Bu ayette geçen ekbernehu sözüyle ilgili iki açıklama yapılmıştır: Ayetteki Ekbernenu Kısmı Hakkında

a) Onlar onu, ta'zim ettiler.

b) Onu görünce hayız oldular.Ezherî bu ikinci manaya göre ekbernehu fiilinin sonundaki "hâ"mn sekte için getirildiğini, Arapça'da kadın hayız olduğunda denildiğini, bunun hakikatinin de o kadının, büyümüş olması vakası olduğunu; zira, o kadın hayız olmak suretiyle çocukluk yaşından çıkarak büyüklük yaşına girmiş olduğunu söylemiştir.

Bu husustaki diğer bir açıklama da şudur: Kadın korkup çığlık attığında çoğu kez çocuk düşürür ve böylece de hayız olur, kan gelir. Binâenaleyh şayet bu ayetteki cfcbere fiilini, hayız olmak manasına almak doğru olursa, bunun sebebi, işte bahsettiğimiz şeydir.

Cenâb-t Hakk'ın, "ellerini kestiler" ifadesi, onların dehşete kapılarak hayrete üşmelerinden kinayedir. Bu kinayenin güzel olmasının sebebi şudur: O kadınlardan her biri dehşete kapılınca, kendi elini kestiği halde, meyveyi kesiyor zannına aprimıştır. Yahut da şöyle denilebilir: Onlardan her biri dehşete kapılınca, bıçağın sapı ile kesen kısmını birbirinden ayırdedememiş, o bıçağın keskin tarafını avucunun almış ve böylece de onun avucunda bir yaralanma meydana gelmiştir. 110[110]

İkinci Mesele

Alimlerin çoğu, o kadınların Hz. Yusuf'u, aşırı güzelliğinden ve mükemmel yakışıklılığından dolayı tazim etkileri hususunda ittifak etmişlerdir. Bu cümleden olarak Yusuf , fazilet ve güzellik bakımından diğer insanlara olan üstünlüğünün, tıpkı Dördüncü gecesinde ayın, diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibi olduğu ileri Gümüştür. Hz. Peygamber (s.a.s.)'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Semaya yükseltildiğim gece, Yusuf a tesadüf ettim. Bunun üzerine Cibril'e, "Bu kimdir?""Bu Yusufdur" dedi. Bunun üzerine kendisine, "Ey Allah'ın Resulü, onu nasıl gördün?" dediğinde, Hz. Peygamber, "O tıpkı, ondördüncü d bir dolunay gibiydi" cevabını verdi.

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 220

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 220-221

Yine, "tıpkı güneşin ışığının duvarlar üzerinde görülmesi gibi, Yusuf (a.s.), Mısır'ın sokaklarında yürüdüğünde, yüzünün parıltısının duvarlara vurduğu da" ılmiştir. Şu da ileri sürülmüştür: O, Allah'ın kendisini yarattığı gündeki Adem'e rdu. Bu görüş, üzerinde ittifak edilen görüştür.

Buna göre bu hususta başka bir açıklama daha yapılabilir: O kadınlar, Yusuf'un nübüvvet nurunu, risâlet simasını ve huzû ve ihtişam izlerini görüp, onda -ODûvvet azametini, krallık heybetini görüp müşahede ettikleri için onu ululamış ve mzrr etmişlerdir ki, bu da yiyeceklere, kadınlara iltifat etmemek ve onlara değer wm memek demektir. Büyük bir güzelliğe, bu heybet ve mehabet de eklenince onlar, 3l gördükleri durumdan hayrete kapılarak, şüphesiz onu tazim etmişlerdir. Böylece

Yusuf'un azamet ve heybeti onların kalbine düşüvermiştir. Bana göre ayeti bu «anaya hamletmek daha uygundur.

-di eğer, "Durum böyle olunca, o açıklamaya göre daha nasıl o kadının, "İşte telisi hakkında ayıpladığınız, şu gördüğün üzdür" (Yusuf, 32) demiş olması düşer ve bu durum, onun Ytitefa uie»n aşırı sevgisi ve aşkının kuvveti susunda kendisi İçin bir mazeret sayılabilir?" denilirse biz deriz ki:

vasak edilenin peşine düşüldüğü, zihinlere yerleşmiş olan husustur. Buna göre : kadın sanki diğerlerine, "İşte bu acîb yaradılış ve pâk, tertemiz, meleklere yaraşır

hareket tavrının yanında, bir de onun bu güzelliği, bu aşırı sevgiyi-, onun meleklere yaraşacak olan tavrı da kendisine ulaşamama, onu elde edememe ümitsizliğini doğurmuştur. İşte bundan dolayı, sevmeye, hasrete, sıkıntıya ve uykusuzluğa düştüm" demiştir. Ayetin yorumuyla ilgili olarak yapmış olduğumuz bu izah en güzeldir. Allah en iyisini bilendir. 111[111]

Uçuncu Mesele

Ebu Amr, şından sonra gelen elif ile aI) Htf- şeklinde okumuştur ki, bu aynı zamanda, Esmaî nın Nâfı den

yapmış olduğu bir rivayettir. Aslolan da budur; çunku bu, uzaklaşma, bir tarafta tutma, beri kılma, kenarda tutma demek olan muhâşât ketimesindendir. Diğer kıraat imamları ise, hem hafiflik olsun, hem de Kur'ân'ın hattına muvafık olsun; bir de çokça kullanılması sebebiyle, elifi hazfederek hâşe şeklinde okumuşlardır. "Hâşâ" tenzih manasını ifâde eden bir kelimedir. Buna göre burada bu kelimenin manası, "Allah'ı, böylesi güzet bir mahlûku yaratmaya kadir olabilecek başka bir mu'ciz varlığın bulunmasından tenzih etmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Haşa, dediler, Allah için onun üstünde bir kötülük (emaresi) görmedik"(yusui, 5i) ifadesi de, onun böylesi iffetli bir kimseyi yaratması karşısında duyulan bir hayreti ifâde eder. 112[112]

Dördüncü Mesele

Ayetteki "Bu bir beşer değildir Bu, çok şerefli melekten başkası olamaz ifadesine gelince, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

Birinci İzah: Meşhur olan bu izaha göre bundan maksat Yusuf'un son derece güzel olduğunu kabul etmektir. Ulemâ bu hususta şöyle demiştir: "Allah Teâla insanların aklına şeytanın en çirkin, en kötü canlı olmasıyla, meleğin de, en güzel varlık, canlı olduğu fikrini yerleştirmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak cehennemi vasfederken, "Ki tomurcuklan şeytanların başlan gibidir" (Saffât, 65) buyurmuştur. Bu böyledir. Zira biz, insanların kafalarına en çirkin varlık olarak şeytanın yerleşmiş olduğunu açıklamıştık. Binâenaleyh burada da, o kadınların kafalarına canlıların en güzelinin melek olduğu fikrinin yerleşmiş olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple o kadınlar, Yusuf'un güzelliğini iyice anlatmak için, haliyle onu bir meleğe benzetmişlerdir.

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 221-222

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 222

İkinci izah: Bana göre doğruya daha yakın olan bu görüşe göre, cumhur nezdinde yaygın olan, meleklerin, şehveti tahrik, gazabı cezbeden ve vehimler ile hayeller ortaya çıkaran sebeplerden münezzeh ve temiz oldukları, yiyeceklerinin, Allah'ı tevhîd , içeceklerinin ise Allah'ı sena olduğu hususudur. O kadınlar, Yusuf'u görünce o onlara kesinlikle iltifat etmemiş; o kadınlar ise onun üzerinde nübüvvet ve risâlet heybeti ile, temizlik ve taharet alametlerini, izlerini görünce, "Biz onda şehvet eseri, beşeriyete dair hiçbir şey ve insanla alâkalı bir sıfat görmedik" demişlerdir.
Bu, beşerin mayasında bulunan bütün sıfatlardan tertemiz, insanlık sınırının dışına çıkıp son derece terakki etmiş ve böylece, melekleşmiş bir varlıktır" demişlerdir.
Buna göre ontar şayet "Eğer bundan maksad sizin kastettiğiniz husus olursa, o takdirde o kadının mazur olduğu o kadınlar tarafından nasıl anlaşılabilir?" derlerse tiz deriz ki, bunun cevabı daha önce geçmişti. Allah en iyisini bilendir. 113[113]

Beşinci Mesele

Meleklerin beşerden daha üstün olduğunu söyleyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "O kadınların bu sözü 'Yusuf'u ululama sadedinde söylemiş olduklarında şüphe yoktur. Binâenaleyh, onun durumunun yüceltil-mesine ve mertebesinin yükseltilmesine bir vesile olsun onun beşeriyyet halinden çıkarılarak melekiyyet âlemine sokulması gerekir, n beşerden daha üstün olduğunun kabul edilmesi halinde, durum ancak böyle . Ayrıca biz diyoruz ki: Bundan maksat ya onun halinin, dış görünüşü demek güzellikteki mükemmelliğinin beyân edilmesidir; veyahut da, iç âlemi, sireti olan manevi güzelliğindeki halinin son derece mükemmel olduğunun beyan idir. Birincisi, şu iki sebepten dolayı batıldır:
a) Onlar onu, "kerim" olmakla nitelemişlerdir. Kerim olmak ise ancak, zahirî ı ile değil, batını, manevî huylar sebebiyle olur.
b) Biz, insanın yüzünün, meleklerin yüzüne kesinlikle benzemediğini bilmekteyiz. Onun şehevî ve gadabî duygulardan uzak olması, maddî lezzetlere ittifat etmemesi, i'a kulluk etmeye yönelmesi, kalbiyle, ruhuyla kendini buna vermesi gibi •xsuslara gelince: Bu insan-ı kâmil ile melekler arasında müşterek bir husustur.
Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: İnsanı, kendisiyle hakiki manada oenzerliğin meydana geldiği bir şey hususunda meleğe benzetmek, onu kesinlikle bir benzerliğin bulunmadığı şey hususunda meleğe benzetmekten daha evlâdır. Yusuf'un, bu ayette, meleğe benzetilmesinin, zahirî şekli itibariyle değil, huylan bakımından olduğu kesinlik kazanmış olur. Durumun her ne zaman Myto olduğu sabit olursa, meleğin işte bu sayılan faziletler hususunda, hal itibariyle in daha üstün olması gerektiği sabit olmuş olur. Böylece de, meleğin, beşerden üstün olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyisini bilir. 114[114]

Altıncı Mesele

Hicazfıların lehçesine göre mâ tıpkı (eyse gibi amel eder. Ayetteki ifadesiyle "onlar, onların anneleri değildir" (Mucadiie, 2) ayetlerinde de bu şekilde gelmiştir. Bu ifadeyi Temîm lehçesine göre okuyanlar, şeklinde okumuşlardır ki, tavİbn Mesûd'un da kıraatidir. Bu kelime: (ma haza bişiren) şeklinde okumuştur ki, bu "Yusuf, bir beşerin mülkü olan bir köle değildir; bu olsa olsa, ancak kesin, şerefli bir melek olabilir"anlamındadır. Daha sonra biz diyoruz ki: Buna, "Bu satın almakla elde edilmiş, satın alınacak bir şey değildir" anlamında olmak üzere şeklinde de olabilir. Yine sen Bunu doğrudan mı elde ettin, yoksa satın almakla mı elde ettin?" dersin. Ne var ki muteber olan meşhur kıraat, hem Mushaf'ın hattına uyması, hem de "beşer" sözünün, "melek" sözünün mukabili olmasından dolayı,birincisidir. 115[115]

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 222-223
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/223
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 223-224

Dedikodu Eden Kadınların Mahcup Olmaları

"(Kadın) dedi: "İşte beni kendisi hakkında ayıpladığınız, şu gördüğünüz zattır. Andederim, onun nefsinden ben murad almak istedim de o, namuskârhk gösterdi. Yemin ederim, eğer o, kendisine emredeceğimi yapmazsa, her halde, muhakkak ki zindana atılacak ve muhakkak zillete uğrayanlardan olacaktır"
(Yusuf, 32).
Bilesin ki, Mısırlı kadınlar, Aziz'in karısı hakkında, "Sevgi kalbinin zarına işlemiş. Görüyoruz ki o, muhakkak apaçık bir sapıklıktadır'1 (Yûsuf, 30) deyince, onların bu şekildeki sözü azizin karısına iyice dokundu da, bunun üzerine o, onları bir araya getirdi. Onlar onu görünce kendisini büyük bir varlık olarak tanıdılar ve (hayranlıktan) ellerini kestiler. İşte o esnada, kınanmaya kendilerinin daha müstehak olduğunu anladılar. Çünkü, yalnız bir anlık bir görme ile duydukları tesir onun sahibesinin etkilenmesinden daha büyük olmuştu. Halbuki Yusuf, uzun zamandan beri onun yanında kalıyordu. Buna göre şayet "Niçin o kadın, Yusuf (a.s,) yanında olduğu halde, zalikûnne'15» tabiri kutlanılmıştır?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:
a) İbnü'l-Enbârî şöyle demiştir: "O kadın Yûsuf (a.s.) oradan ayrıldıktan sonra ona bu kelime ile işaret etmiştir."
b) Bu, Keşşal sahibinin yaptığı izah olup, bu husustaki en güze\ izahtır. O söyle demiştir: "Mısırlı kadınlar, o kadının Kenanlı kölesine aşık olduğunu dedikodu etmişlerdi. Binâenaleyh onlar Yusuf'u görüp, böylesine şaşkınlığa düşünce, o kadın:
"İşte sizin gördüğünüz bu insan, hakkında beni ayıplayıp kınadığınız o Kenanlı köledir" yani "Siz onu tam tasavvur etmediniz. Eğer hayâlinizde onun şekli tam teşekkül etseydi, siz bu kınamayı yapmazdınız" demiştir.
Bil ki o kadın, Mısırlı kadınların yanında Yûsuf'a karşı aşırı sevgisi hususundaki mazaretini ortaya koyunca, işin içyüzünü açıklayarak, "Andederim, onun nefsinden ben murad almak istedim de o, nâmuskarhk gösterdi" dedi. Bil ki bu, Hz. Yusuf (a.s.)'un o töhmetten son derece uzak olduğu hususunda çok açık bir ifadedir. Süddî'nin "Yusuf, şalvarını çözdükten sonra namuskârlık gösterdi" dediği rivayet edilmiştir. Süddi'yi. Kur'ân'ın nassına, bu yanlış ilaveyi yapmaya sevkeden şey nedir ki?
Daha sonra "Yemin ederim, eğer o, kendisine emredeceğimi yapmazsa, herhalde muhakkak ki zindana atılacak ve muhakkak zillete uğrayanlardan olacak" demiştir. Bu, "şayet Yûsuf, kadının steği hususunda, ona boyun eğmezse hapise atılacak ve böylece zillete düşecek" demektir. Hz. Yûsuf'u "zillete düşürme"ile tehdid etmek, böyle yüce bir mevkii olan ve son derece kıymetli bir insan hakkında büyük bir tesir yapacağı malumdur. Hamza ve Kisaî elif ile şeklinde okumuşlardır. (aısk, 15) kelimesini de böyle okumuşlardır. Allah en iyi bilendir. 116[116]

O Kadınların Ev Sahibesini Haklı Görmeleri

"Yûsuf dedi ki: "Yâ Rabbi, zindan bana bunların davet ettikleri şeyi yapmaktan daha sevimlidir. Eğer sen bunların tuzaklarını benden döndürmezsen (belki) onlara meyleder ve câhillerden olurum." Rabbi de onun duasını kabul etti ve onların tuzaklarını kendisinden savdı. Çünkü o hakkıyla işiten ve herşeyi bilendir"
(Yûsuf, 33-34).
Bil ki o kadın, "Yemin ederim, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve muhakkak zillete uğrayanlardan olacak" deyip, diğer Mısırlı kadınlar bu tehdidi duyunca, anlaşılıyor ki onlar da Yûsuf'a yüklenmiş ve "Onun emrine karşı diretmende bir

---

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 224-225

fayda yok. Aksi halde hapse düşer, zillete uğrarsın" demişlerdir. 117[117]

Yûsufun Maruz Kaldığı Vesveseler

İşte bu noktada Yûsuf (a.s.)'a çeşitli vesveseler gelmiştir:
1) Zeliha, son derece güzel.
2) Onun malı mülkü var. O, kendi isteğine uyması halinde, herşeyini kendisine vermeye kararlı.
3) Mısırlı kadınlar Yûsuf'u zorlamış ve herbiri onu bu hususta teşvik etmeye ve başka yollarla tehdid etmeye başlamışlardı. Kadınların bu konudaki hile ve tuzakları pek çetindir.
4) Yûsuf (a.s.), o kadının şerrinden korkuyor ve onun, kendisini öldüreceğinden endişe ediyordu. Böylece Yûsuf'da hem o kadının isteğine uyma arzusu, hem de ona muhalefet etmekten duyduğu endişe birlikte meydana çıkmıştı. Böylece Yûsuf (a.s.), bu çok ve kuvvetli sebeblerin (vesveselerin), kendisine tesir edeceği endişesine kapıldı.
Bil ki beşer kuvveti ve insan takati böylesi kuvvetli bir ismetin meydana gelmesine yetmez. İşte o esnada Hz. Yûsuf Rabbisine sığınarak, "Ya Rabbi, zindan bana bunların davet ettikleri şeyi yapmaktan daha sevimlidir" demiştir. Buradaki "Sicn" kelimesi, masdar olarak, fetha ile "Secn" (zindana atılmak) şeklinde de okunmuştur. 118[118]

Sicn (Zindan) İle İlgili İzahat

Bu ifade ile ilgili iki soru vardır:
Birinci Soru: Hapsedilmek son derece kötü bir şey, kadınların, yapmasını istedikleri şey ise arzu edilen birşeydir. O halde, Yûsuf nasıl olmuş da, "Güç olan, benim için arzu edilenden daha iyidir" demiştir?
Cevap: O arzuyu ve lezzeti, büyük bir elem takib edecektir. O elem de, dünyada kötülenme, ahirette ise ilâhî cezaya dûçâr olmaktır. Hoşa gitmeyen zindanı tercih etmenin peşinden ise, büyük mutluluklar gelecektir. O mutluluk da, dünyada övülmek, ahirette de, devamlı olan mükâfaatı elde etmektir. İşte bundan dolayı O, "Zindan bana, bunların davet ettikleri şeyi yapmaktan daha sevimlidir" demiştir. 119[119]

Ehven-i Şerrin Cevazı

İkinci Soru: Onların onu hapsetmeleri, tıpkı zinanın bir masiyet (günah) oluşu gibi bir masiyettir. Binâenaleyh hapsedilmek bir masiyet olduğu halde, Yûsuf (a.s.) nasıl "zindan bana daha sevimlidir" diyebilmiştir?
Cevap: Sözün takdiri şudur: "Bu iki şeyden, yani zina ile hapse düşmekten birisinin mutlaka olması gerektiğine göre, hapse düşmek bana daha uygundur. Her Diri şer olan iki şeyden birisini mutlaka yapmak gerekir ise, onlardan daha ehven îtıafif, az şekli) olanını tercih etmek evlâdır'.'120[120]

Günahtan Koruyan Allah'dır

Daha sonra "Eğersen bunların Tuzaklarını benden döndürmezsen, (belki) onlara meyleder ve câhillerden olurum" demiştir. Ayetteki ifadesi, "Onlara meylederim" manasındadır. Nitekim Arapçada, bir kimse oyuna eğlenceye yöneldiğinde denilir. AImterimiz, insanın, Allah onu günahtan döndürmediği müddetçe, günahtan kendisini alamıyacağına bu ayeti delit getirerek

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 225-226
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 226
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 226
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 226-227

şöyle demişlerdir: "Çünkü bu ayet, Allah 'eâlâ'nın Hz. Yusuf'u o çirkin fiilden vazgeçirmediği takdirde, onun ona j-şebileceğine delâlet ediyor. Bunu şöyle izah edebiliriz: Birşeyi yapmaya dâir olan seoep ve kudret ile»yapmamaya dâir olan sebeb ve kudret birbirlerine denk olurlar tse, o iş meydana gelemez. Çünkü fiil, bu iki taraftan birinin üstün gelmesi, diğer tarafın mağlub olması demektir. Halbuki her iki taraf birbirine denk olduğunda, bu acı şeyin meydana gelmesi, iki zıddt bir arada bulundurmak demek olur ki, bu - jialdir. Eğer iki taraftan birinde üstünlük meydana gelirse, onu üstün kılmak, kul tarafından değildir. Aksi halde teselsül gerekir. Tam aksine bu, Allah'dandır. O halde 1 sarf" (bir şeyden insanı vazgeçirme), o işi mercuh kılmak (yapılmaması tarafını ağır bastırma) demektir. Çünkü o iş, ne zaman "mercuh" olursa, onun meydana gelmesi ^kansız olur. Meydana gelen, üstün olan taraftır. Binâenaleyh eğer o iş, "mercuh" ten, meydana gelecek olsa, "mercuhiyyet" var iken rüchâniyyet (üstünlük) (yapılma :a'afı) tahakkuk etmiş olur ki, bu da iki zıddı birleştirmeyi gerektirir. Bu ise muhaldir. Böylece, bunun kulun kötü fiilden çevrilip alıkonulmasının ancak Allah Teâlâ tarafından olacağı sabit olur.
Bu sözü, bir başka açıdan şöyle de izah edebiliriz: Hz. Yusuf (a.s.)'da, o günahı «jtemeye arzu uyandıracak bütün sebebler mevcuttu. Bu sebebler de, onun kadının nalından ve makamından istifade etmesi, kendisinden ve yiyeceğinden yararlanmasıdır. Sonra onu bu işten vazgeçirecek kuvvette, nefret ettirici müteaddit sebebler meydana geldi. Durum her ne zaman böyle olursa, yapma tarafındaki sebebler gittikçe kuvvetlenir, yapmama tarafındaki sebebler de zayıflar. İşte tam o esnada, Hz. Yusuf (a.s.), Allah Teâlâ'dan kalbinde o günaha sevkedecek sebebleri yok eden ve bunlara zıd olan çeşitli sebebler yaratmasını istemiştir. Çünkü eğer bu *arşı sebebler, kalbte tahakkuk etmeyecek olsa, o günaha düşmeye sevkedecek sebebler, karşı koyacak sebeblerden hâlî olmuş (meydanı boş bulmuş) olurlardı. Bu durum da fiilin mutlaka yapılması neticesini verirdi. İşte Yusuf (a.s.) "(Belki) onlara meyleder ve câhillerden olurum" ifâdesi ile, bunu kastetmiştir. [121][121]

Yusuf'un Zindana Atılması

"Sonra, bütün o delilleri görmelerinin ardından, mutlaka onu, bir zamana kadar zindana atmaları (görüşü), onlara zahir oldu. Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girmişti. Bunlardan biri: "Ben rüyamda kendimi, şarap (için üzüm) sıkıyor gördüm" dedi. Öbürü de: "Ben de rüyamda, kendimi, başım üzerinde ekmek taşırken ve kuşlar da ondan yerken gördüm" dedi. Dedilerki: "Bize bu rüyalann tabirini haber ver. Çünkü biz seni, iyiliksever birisi olarak görüyoruz"
(Yûsuf 35-36).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [122][122]

Birinci Mesele

Bil ki o kadının kocası tarafından, Yusuf tarafının temiz ve namuslu olduğu anlaşılınca, ona dokunmadı. Bunun
üzerine o kadın, daha sonra Yusuf'u, kendi (kötü) arzusuna boyun eğmeye sevkedecek her hileye başvurdu. Ama Yusuf, ona ittifât etmedi. Kadın, Yusuf'dan ümidini kesince, bir başka yota (hileye) başvurarak kocasına şöyle dedi: "Bu ibranî köle, benim kendisinden murad almak istediğimi söyleyerek, insanlar içinde beni rezil rüsvay etti. Ben ise, mazur olduğumu kimseye anlatamıyorum. Binâenaleyh ya bana müsaade et, dışarı çıkayım ve insanlara suçsuz olduğumu anlatayım. Yahut da, beni evde tuttuğun gibi, onu da içerde tut." Tam bu esnada Aziz'in aklına en uygun olanın Hz. Yusuf'u hapsetmek olduğu geldi. Böylece bu işin dedikodusu insanların dilinden düşecek ve rüsvaylığtn boyutları biraz küçüteceKti. İşte

---

[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 227
[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 228

ayetteki: "sonra bütün o dellileri görmelerinin ardından, mutlaka onu bir zamana kadar zindana atmaları (görüşü), onlara zahir oldu" buyruğu ile anlatılmak istenen budur. Çünkü "bedâ", daha evvel üzerinde olunan (karara varılan) görüşün değişmesi demektir. Burada geçen "ayetler"(deliller) den murad ise, onun gömleğinin arka tarafından yırtılmış olması, yüzünün tırmalanmış olması ve (o şâhid veya Aziz tarafından söylenen): "Şüphesiz ki bu, siz kadınların fendindendir. Çünkü sizin fendiniz müthiştir!" (Yûsuf, 28) ifâdesi İle, bu husustaki suçun o kadına verilmesidir.Biz, orada kesinlik derecesinde nice başka ayetlerin (delillerin) bulunduğunu, fakat bu insanların, kepazeliği gizlemeye aşın gayret gösterdikleri için o delillerden bahsetmediklerini söylemiştik. 123[123]

İkinci Mesele

Ayetteki bedâ (zahir oldu) fiil olup, faili zindana atmaları (görüşü) ifadesidir. Ayetin zahiri, fiilin, bir başka fiilin faili olmasını gerektirmektedir. Fakat nahivciler, bir fiilin, bir başka fiilin fâiti olmayacağı .sunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh (mesela) dediğinde, bu söz, «esinlikle birşey ifâde etmez. İşte bu durumda nahivciler: "Bu ifadenin takdiri, "sonra onlara, onun hapsedilmesi (fikri) geldi" şeklindedir. Fakat burada fiil, bu ismin (masdarın) yerine getirilmiştir" demişlerdir. Ben derim ki: Zevk-i selim de fiilin, "muhberun-anh" (kendisinden haber verilen birşey-mübteda v.b.) olamayacağını göstermektedir. Birisinin, "Fiil haberdir" deyip de, "haber" kelimesini muhberun anh" yapması caiz değildir. Çünkü biz diyoruz ki: İsim bazan haber olur. Bu senin, demen gibidir. Burada, "Kâim" kelimesi isimdir ve haberdir. Böylece, birşeyin haber olmasının, onun "muhberun anh" olmasına ters düşmeyeceğini anlıyoruz. Hatta biz diyoruz ki: Bu konuda bazı şüpheler vardır:
a) Biz, "darebe fiildir" dediğimizde, burada muhberun anh (mübteda olan ve IH olduğu haber verilen, (darebe)dir. O halde fiii de muhberun anh olabilir. Buna göre şayet, onlar, "Muhberun anh olan, "Bu sîga" sözüdür. Bu söz ise, bir isimdir" derlerse, biz de deriz ki: "Böyle olması halinde, kendisinin fiil olduğu haber verilen şeyin, o fiil değil isim olması gerekir ki, bu da yalan ve yanlış olur. Aksine biz diyoruz ta: Kendisinin fiil olduğu haber verilen şey, eğer fiil olursa, fiilden haber vermenin (yani onun muhberun anh-mübteda olmasının) doğru olduğu sabit olur. Yok eğer o, isim olursa, bunun manası, "Biz, isimden, onun fiil olduğunu söyleyerek haber verdik" şeklinde olur. Bunun yanlış olduğu ise malumdur. Bu konuda, aklî ilimlere dair (mâ'kûlât) kitaplarında bahsettiğimiz, derin bahisler vardır. 124[124]

Üçüncü Mesele

Dil alimleri şunu demişlerdir: "Hîn" muayyen olmayan bir zaman parçasıdır. Hem kısa, hem de uzun olan zaman parçasına denir.
İbn Abbas şunu söylemiştir: "Buradaki müddet "dedikoduların veya şehirde yayılan kötü halin kesileceği müddet" manasınadır." Buradaki "hîn" kelimesinin 'beş yıl veya yedi yıl" olduğu da söylenilmiştir. Mukatil İbn Süleyman ise: "Yusuf (a.s.), oniki sene hapsolundu" demiştir. Doğru olan ise, bu miktarların malûm olmayışıdır. Bilinen miktar ise, onun, Cenâb-i"Hakk'ın"nice zaman sonra hatırladı" f, 45) buyruğundan dolayı, uzun bir süre mahpus kaldığıdır. 125[125]

Onunla Beraber Hapsedilen İki Genç

.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Onunla berebar zindana iki delikanlı daha girdi" beyanına gelince burada mahzuf bir ifade bulunmaktadır. Bunun takdiri, "Onu hapsetmeyi istediklerinde, hapsettiler"

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 228-229
124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 229
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 229

şeklindedir. Bu kısım ifadesinin ona delalet etmesi sebebiyle hazfedilmiştir. Denildiğine göre bunlar, Mısır'daki en büyük kralın iki uşağı idiler. Birisi yiyeceğiyle ilgileniyor, diğeri de onun içeceğini getiriyordu. Krala, yemeğini hazırlayanın kendisini zehirlemek istediği bildirilince, kral, ötekinin de ona yardım ettiğini sandı ve her ikisinin de hapsolunmalarını emretti. 126[126]

Rüya İle İlgili Bazı Sorular

Ayette geriye birkaç soru kalmıştır:
Birinci Soru: Bu delikanlılar Hz. Yusuf'un rüya tabirinden anladığını nasıl bildiler?
Cevap: Muhtemelen Yûsuf (a.s.) onlara niçin hüzünlenip gamlandıklarını sormuş, onlar da: "Biz uykumuzda şu rüyayı gördük" demiş olabilirler. Yine muhtemeldir ki onlar Yusuf (a.s.)'u rüya tabir etmenin de içinde bulunduğu pekçok meseleye dair bilgi ve marifetini izhar ederken görmüş, o zaman da bunu ona anlatmış olabilirler.
İkinci Soru: Onların kralın hizmetçileri olduğu nasıl anlaşılır?
Cevap: Onun, "Biriniz efendisine şarap içirecek" (vuiuf. 4 yani, (mevlâsına, efendisine, kralına) ve "Efendine benden bahsefyusui 42) sözleri vasıtasıyla.
Üçüncü Soru: Onlardan birinin ahçı, diğerinin de o kralın sucusu olduğu nasıl anlaşılmıştır?
Cevap: Herbirinin gördüğü rüya, mesleğine uygun düşmektedir. Çünkü onlardan birisi, kendisini şarap sıkıyorken görmüş, diğeri de kendisini sanki, başının üzerinde ekmek taşırken...
Dördüncü Soru: Uykudaki rüya nasıl vakî olmuştur?
Cevap: Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Yusuf (a.s.) zindana girince, oradakilere, "Ben rüya tabir etmesini bilirim" dedi. Bunun üzerine bu iki delikanlıdan birisi, "Şu İbranî asıllı delikanlıyı, uyduracağımız bir rüya ile bir sınayalım" dedi. Böylece onlar, hiçbir şey görmemiş oldukları halde ona rüya tabiri sordular. İbn Mesûd da şunu demiştir: "Onlar aslında hiçbir şeyi görmemişlerdi; onun bilgisini sınamak için, rüya görmüş gibi davrandılar."
İkinci Görüş: Mücahid şunu demiştir: "Zindana girdikleri zaman onlar, bir rüya görmüş idiler. Bunun üzerine Yusuf'a geldiler ve bu rüyanın anlamını ona sordular. Saki dedi ki: "Ey bilgili kişi, rüyamda kendimi bir bahçede gördüm. Derken çok güzel bir asma üzerinde, üç üzüm salkımı bulunan üç dal. Onları kopardım. Sanki, kralın
kadehi önümdeydi de bu üzümleri onun içine sıkarak, bunu krala sundum. O da bunu içti'.' Bu, ayetteki "Şarap (için üzüm) sıkıyorum" ifadesinin delâletidir. Aşçı ise şöyle dedi: "Ben de kendimi şöyle gördüm: Sanki başımın üzerinde üç tane sepet var. İçlerinde de ekmek ve çeşitli yiyecekler. Birden yırtıcı kuşlar, onları ısırıp koparmaya başlıyor!" Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Öbürü de, "Ben de, rüyamda kendimi, başım üzerinde ekmek taşırken ve kuşlar da ondan yerken gördüm " dedi" ayetinin ifade ettiği husustur.
Beşinci Soru: Yusuf (a.s.), nasıl "Şarap (için üzüm) sıkıyorum" sözünden ıuradın, uykuda görülen rüya olduğunu nasıl anlamıştır?
Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:
1) Şayet o uykusunu kastetmemiş olsaydı "kendimi.... gördüm" ifadesi zikredil-•neyip "sıkıyorum" kelimesiyle yetinilirdi.
2) "Bize bu rüyaların tabirini haber ver" ifadesi de buna delâlet eder. Altıncı Soru: "Şarabın sıkılması" ifadesi nasıl anlaşılmalı?
Cevap: Bu hususta üç görüş bulunmaktadır:
1) Mananın şeklinde olmasıdır. Yani, "Şırası içki olan üzümü sıkıyorum" şeklindedir. Böylece muzaf olan ıneb kelimesi hazfedil m iştir.
2) Araplar, manası açık olup, bir kapalılık bulunmadığında, bir şeyi o şeyin nihaî durumu ve hali ile isimlendiriyorlar. Meselâ, mayi ve sıvı olduğu halde (hurmanın kendisini kastederek), "Falanca, hurma şırası pişiriyor.kaynatıyor" diyorlardı. (Burada da böyledir)

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 230

3) Ebu Sâllh şunu söylemiştir: "Umanlılar, "üzürrTe hamr "İçki" adını veriyorlardı. İşte bu lafız, Mekkelilere de geçmiş; böylece onlar da bu kelimeyi bu manada kullanmışlardır." Dahhâk da: "Kur'ân,bütün Arapların lehçeleri üzere nazil olmuştur" demiştir.

Yedinci Soru: ifadesindeki Jijtf kelimesinin anlamı nedir?

Cevap: Bir şeyin tevili "o şeyin neticede varıp döneceği yerdir." Bu da, o şeyin neticesinin kendisine vardığı durumdur, şeydir.

Sekizinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü biz seni, muhsinlerden (birisi olarak) görüyoruz" ifadesinden ne murad edilmektedir?

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Bunun manası, "Şüphesiz biz senin ihsan ve ikramda bulunmayı tercih ettiğini, mekârim-i ahlâk ile güzel fiiller yaptığını görmekteyiz" şeklindedir.

2) Yûsuf (a.s.), oruç ve namaz gibi tâatlere son derece müdavim idi. Bunun üzerine onlar, "Sen dînî hususlarda muhsin olan, çok muti olan kimselerdensin. Böyle olana ise, hem rüya tabiri hem de diğer meselelerde söyledikleri şeyler hususunda itimat edilir ve güvenilir" demişlerdir.

3) Bundan maksat, "Çünkü biz seni tabir ilmi hususunda muhsin olan, bunu beceren kimselerden birisi olarak görmekteyiz" denilmek istenmesidir. Çünkü o "Sen bana (....) sözlerin tevilini öğrettin" (yûsui, 101) buyruğunda olduğu üzere, rüyayı tabir ettiği zaman yanılmamıştır.

Dokuzuncu Soru; Rüya tabirinin aslı esası nedir?

Cevap: Kur'ân ve aklî deliller bunun doğru olduğuna delâlet etmektedirler. Kur'ân'dan delile gelince, bu, bu ayettir. Akli delillere gelince, bu da şudur: Şu kesindir ki, Allah Teâlâ nefs-i natıkanın cevherini (rûh), felekler âlemine çıkıp Levh-i Mahfuzu müşahede ve mütâlâa edecek bir biçimde yaratmıştır. Onu bundan alıkoyan ise, bu nefs-i natıkanın bedenin idaresiyle meşgul olmasıdır. Uyku zamanında ise, bu meşguliyet azalır, nefs-i natıka, bu müşahede ve mütâlâayı yapmaya daha muktedir hale gelir. İşte ruh, herhangi bir halde bulunduğunda, bu ruhî idrak ve algısından dolayı hayâl alemine uygun düşen özel izler bırakır. İşte rüya yorumcusu, bu hayâl alemine ait izler yardımıyla, o aklî idrak ve algılara dair istidlalde bulunmaktadır. Bu, söylediğimiz, özet, derli toplu bir açıklamadır. Bunun tafsilatı ise, aklî meselelerle alâkalı kitaplarda zikredilmiştir. Din de bunu tekîd etmektedir. Hz. Peygamber'den rivayet edildiğine göre, O şöyle buyurmuştur:

"Rüya üç çeşittir.- İnsanın, kendisine telkini ile gördüğü rüya; şeytandan olan rüya ve sâdık hak olan rüyaJ1®"

Bu aklî tümlerce de sahîh kabul edilen bir taksimattır. Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Salih bir kimsenin görmüş olduğu rüya, peygamberliğin kırkaltıda biridir!"Dedi ki: "Size, nzıklanacağmız bir taam gelecek oldu mu, ben muhakkak r-ituı ne olduğunu size, daha gelmezden evvel haber veririm. Bu, Rabbimin

rar.a öğrettiği ilimlerdendir. Çünkü ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dinini onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir- terkettim. Atalarım ibrahim'in, j&âk'm ve Yakûb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz. Bu Allah'ın bize ve insanlara lütf-u inâyetindendir. Fakat insanların çoğu şükretmezler"

{Yûsuf, 37-38).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [127][127]

Birinci Mesele

Şunu bil ki, bu ayette zikredilen husus, onların sordukları şey hakkında bir cevap değildir. Binâenaleyh

burada, cevabın zikredil mey ip de bu söze geçilmesinin sebebini beyân etmek gerekmektedir. Alimler bu hususta birçok açıklamada bulunmuşlardır:

---

[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 230-231-232-233

1) Soru soranların birisine verilecek cevap onun asılacağı şeklinde olunca; hiç şüphesiz bu sözü duyduğunda onun hüznü çoğalıp bu söze karşı otan nefreti de atacağı için Yûsuf (a.s.) burada yapılması uygun olan şeyin, bundan önce, ilmi ve sözü sayesinde kendisiyle müessir ve etkili olacağı bir şeyler söylemesi olduğuna «arar verir. Esas söyleyeceğini de bundan sonra beyan edip söyleyince, onun cevabı >' itham ve düşmanlık sebebi olmaktan çıkar.

2) Belki de Hz. Yûsuf ilimdeki seviyesinin, onların kendisi hakkında aûşündüklerinden daha üstün ve daha ileri olduğunu beyân etmek istemiştir. Bu böyledir, zira onlar Hz. Yûsuf'tan rüyayı tabir etmesini istemişlerdir. Bu, tabir

mintnse, zan ve tahmine dayandığında şüphe yoktur. Böylece onlara, her insanın Dundan aciz olmasıyla birlikte, kendisinin gayb hakkında kesin bir biçimde haber ^ermesinin mümkün olamayacağını beyan etmiştir. Durum böyle olunca, rüya tabiri

minde bütün insanlardan üstün olanın böyle olması daha evlâ olur. Binâenaleyh bu mukaddimenin zikrediliş gaye ve maksadı, kendisinin rüya tabirinde üstün bir seviyede bulunduğunu ve bu hususta, başkalarının söyleyemeyeceği şeyleri söyleyebileceğini iyice anlatmak olmuş olur.

3) Süddî şöyte demiştir: "Size, nzıkianacağmız bir taam gelecek oldu mu" ifadesine, "uykuda" kaydını ilave etmiştir. Böylece o, bununla Hz. Yûsuf'un, rüya tevili hususundaki ilminin herhangi muayyen bir şeye mahsus olmadığını beyan etmek istemiştir. İşte bundan dolayı da, "onun ne olduğunu size haber veririm" demiştir.

4) Belki de Yûsuf (a.s.), o ikisinin kendisi hakkında hüsn-i zan sahibi olduklarını ve sözünü kabul edeceklerini bildiği için, onlara kendisinin Altah katından gönderilmiş bir peygamber olduğuna delâlet edecek olan şeyleri zikretmiştir. Zira, din işlerini ıslâh edip düzeltmekle meşgul olmak, dünya işleriyle meşgul olmaktan daha üstündür.

5) Belki de Yûsuf (a.s.), o adamın asılacağım bildiği için, küfür üzere ölmemesi ve böylece de şiddetli bir azaba müstehak olmaması için İslâm'a girmesi hususunda çaba sarfetmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, 'Ta ki helak olan kişi apaçık bir delilden sonra helak olsun, diri kalan kişi de, yine apaçık delili görerek helak olsun " (Entâi, 42) buyurmuştur.

6) O'nun, "Size, nzıkianacağmız bir taam gelecek oldu mu, ben muhakkak onun ne olduğunu size {...) haber veririm" ifâdesi, uyanıklık haline hamledilmiştir. Buna göre manâ, "size taam olarak bir rtzık geldiğinde, ben o taamın ne olduğunu, rengini, miktarını ve neticesinin ne olacağını, yani insan onu yediğinde, onun sana sıhhat mi kazandıracağını yoksa hastalığına mı sebeb olacağını söyleyebilirim" şeklinde olur. Bu hususta bir başka izah da şudur: Denildiğine göre kral, birisini öldürmek istediğinde onun için bir yiyecek hazırlatır ve onu ona göndehrmiş. İşte bundan dolayı Yûsuf (a.s.): "Size bir yiyecek geldiğinde ben size, onda bir zehir bulunup bulunmadığını bildiririm" demek istemiştir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Size, nzıkianacağmız bir taam gelecek oldu mu, ben muhakkak onun ne olduğunu size (...) haber veririm" ifadesiyle kastedilen de budur. BuHz. İsa'nın tıpkı "Evlerinizde ne yiyor, ne biriktiriyorsanız size haber veririm"(ah imran, 49) sözü gibi olduğu halde, bunun neticesi, Hz. Yûsuf'un, gaybı bildiğini söylemiş olduğu neticesine varmaktadır. O halde, yapılan ilk üç izah, onun rüya tabiri ilminde üstün olduğunu; son üç izah da, kendisinin Allah katından gönderilmiş sadık bir peygamber olduğunu ortaya koymak içindir. 128[128]

Hz. Yûsuf'un Mucizelerinden

Buna göre eğer, "Daha önce nübüvvet iddiasına dair birşey geçmediği halde ayeti mu'cize iddiasında bulunmaya hamletmek nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

Bunu her ne kadar zikretmemiş ise de, bu, onun daha önce bunu mutlaka bildirmiş olduğu kesindir. Bir de yine, "Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdendir" ayeti ile "Atalarımın dinine tâbi oldum" ifâdesinde de buna delâlet eden hususlar vardır.

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 233-234

Daha sonra, "Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdendir" buyurmuştur. Yani, "Ben kehânette bulunmak ve yıldızlara bakmak suretiyle Konuşmuyorum. Ben size bunları, Allah'dan gelen vahiy ve O'nun öğretmesiyle hasıl otan ilim sayesinde haber verdim" demektir.
Sonra "Çünkü ben, Allah 'a inanmayan bir kavmin dinini -ki onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridfr-terkettim" buyurmuş olup bunla ıligili iki mesele vardır: 129[129]

Birinci Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü bert, Allah'a inanmayan bir kavmin dinini terkettim" buyruğu Hz Yûsuf Küçüklüğünde Kavminin Yûsuf'un (daha önce) bu dine mensup olduğu zannını
Diline Mensup Oldu mu?vermektedir. Deriz ki: Buna birkaç yönden cevap verebiliriz:
1)Terketmek, bir şeye ilişmemekten ibarettir. Binâenaleyh, daha önce o işin içinde bulunmak, terketmenin şartı değildir.
2) En sahih olan bu görüşe göre, şöyle denilebilir: Yûsuf (a.s.), onların yanlış asıları ve fasit inançlarınca, onların kölesiydi, uşağıydı. Muhtemeldir ki, o belki de, tamdan önce, takiyye yaparak, onlardan korktuğu için tevhid akidesini ve imanını izhar edemiyordu. Sonraysa bunu, işte bu vakitte izhar etti, açığa vurdu. Bu da, görünürde, bu kâfirlerin dinini terketmek gibi olmuş oldu 130[130]

İkinci Mesele .

cümlesinde nüm zamirinin iki defa gelmiş olması, o kavmin, kendisini küfre tahsis etmiş olduğunu beyan etmek içindir. Belki de onlar ahireti inkâr etmeleri, başlangıcı (yaratılmayı, mebde'i) inkâr etmelerinden daha şiddetli idi. İşte, ahireti inkârlarındaki bu aşırılıklarından dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak bu lafzı te'kid için
tekrarlamıştır.Bil ki, "Çünkü ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dinini terkettim" buyruğunda mebde' " ilmine; "-ki onlar ahireti inkar edenin ta kendileridir-" buyruğunda da -e'âd" ilmine bir işaret bulunmaktadır. Kur'ân-ı Mecîd'i kim iyice düşünür ve peygamberlerin (a.s.) nasıl davetle bulunduklarını tefekkür ederse, peygamberler
gönderip kitaplar indirmeden gaye ve maksadın, insanları tevhidi, mebde'i ve meâdı kabul etmeye yöneltmek olduğunu, bunun ötesindeki şeylerin abes ve anlamsız okluğunu anlar.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Atalarım ibrahim'in, îshâk'm ve Ya'kûb'un dinine uydum" buyurmuştur:
Bu ifâdeyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:
Birinci Soru: Bu sözü zikretmenin faydası nedir?
Cevap: Yûsuf (a.s.) nübüvvet iddiasında bulunup, gaybı bilmek olan bir mucizeyle meydan okuyunca, buna, kendisinin nübüvvet evinin halkından olduğunu, babasının, dedesinin ve dedesinin babasının da Allah'ın nebileri ve resulleri olduğunu şlhiniştir. Çünkü insan, babasının ve atasının sanatı hususunda bir iddiada bulunursa, onun da o sanat erbabı olması tuhaf görülmez. Yine, İbrahim (a.s.)'in, ithftk ve Yakûb'un mertebe ve dereceleri, dünyada herkesçe malum ve meşhur olduğundan, Yûsuf'un da, onların çocukları olduğu anlaşılınca, onu tazim eder ve ona saygı dolu bakışlarla bakarlar, böylece ona olan bağlılıktan tam, kalbterinin onun sözünden etkilenmesi de mükemmel olur.
İkinci Soru: Yûsuf <a.s.) peygamber olunca, onun daha, "Atalarımın dinine tabi
oldum" demesi nasıl caiz olabilir? Zira, onun, kendisine tahsis edilmiş bir şeriatının bulunması gerekir.
Deriz ki: Belki de onun bundan muradı, hiç değişmeyen tevhîd (hususunda) idi. Belki de o, Allah katından gönderilmiş bir peygamber (resul) idi, ancak ne var ki, İbrahim (a.s.)'in şeriatı

---

[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 234-235
[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 235

üzere bulunuyordu.

Üçüncü Soru: Bütün mükelleflerin durumu böyle olduğu halde Yûsuf (a.s.) niçin, "Allah'a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz" demiştir?

Cevap: Onun, "(...) bizim için doğru olmaz" ifadesinden murad, onun bunu onlara haram kılmış olduğu değildir. Aksine bundan maksat Cenâb-ı Hakk'ın, onun atalarını şirkten temiz tutmuş olduğunu beyân etmektir. Bunun bir benzeri de, "Allah'ın evlâd edinmesi (hiçbir zaman) olacak şey değildir?"(Meryem, 35) ayetidir.

Dördüncü Soru: Min şey "Herhangi birşeyi" kelimesindeki mâna nedir?

Cevap: Şirkin çeşitleri pek çoktur. Müşriklerden bir kısmı putlara, bir kısmı ateşe, btr kısmı yıldızlara, bir kısmı da akla, nefse ve tabiata tapmaktadır. Bu sebeble onun, "Allah'a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz" buyruğu, bütün bu gruplara ve fırkalara bir reddiye olurken, aynı zamanda da hak olan dine bir irsâddır. Bu da, Allah'dan başka bir mûcid (var edici), yaratıcı ve rızık verici bulunmadığıdır.

Daha sonra "Bu, Allah'ın bize ve insanlara lütf-u inayetindendir" buyurulmuştur.

Bu ifadeyle ilgili bir mesele bulunmaktadır. Bu da şudur: O daha önce, "Allah'a her hangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz" demiş, daha sonra ise, "Bu Allah'ın (...) lütf-u inayetindendir" buyurmuştur. Buradaki zalike kelimesi daha önce geçmiş olan şirk koşmamaya işarettir. Bu da delâlet eder ki, şirk koşmama ve imana nail olma, Allah'dandır. Sonra O, durumun, bizzat kendisi hakkında böyle olduğu gibi, insanlar hakkında da böyle olduğunu beyan etmiş, daha sonra da insanların ekserisinin şükretmediklerini açıklamıştır. Bu ifadeden muradın, onların, iman nimetinden dolayı Allah'a şükretmeleri olması gerekir.

Anlatıldığına göre, ehl-i sünnete mensup birisi, BİşR İbnu'l-Mu'temlr'in yanına ve: "İmanından dolayı Allah'a şükrediyor musun, etmiyor musun? Eğer, "Hayır" dersen, icmâya muhalefet etmiş olursun; yok, O'na şükrettiğini söylersen, O'nun fiili ofcnayan şeyden dolayı O'na nasıl şükredebilirsin?" der. Bunun üzerine ona Bisr şûyte cevap verir: "Biz O'na, O bize kudret, akıl ve aletler (uzuvlar) verdiği için şükrediyoruz. Binâenaleyh bizim, kudret ve (onu kullanacak) aletleri verdiği için, Mfeh'a şükretmemiz gerekir. İman onun fiili olmadığı halde, imandan Ötürü ona şükretmemize gelince, bu batıldır." Derken, Bişr ne söyleyeceğini bilemez. Derken yanlarına Sümâme İbn el-Eşres girer ve: "Biz imandan dolayı Allah'a şükretmeyiz. Aksine, "... işte onların çalışmaları meşkûr olur" (\sr&, 19) ayetinde buyurduğu gibi, bandan dolayı O bize teşekkür eder" der. Bunun üzerine Bişr, "söz zor olunca, kolaylaşır" der.

Bil ki Sümâme'nin onu ilzam ettiği şey, bu ayetin nassı ile batıldır. Çünkü şirk «açmamanın Allah'ın lütf u keremi olduğunu beyân etmiş; sonra, O, insanların çoğunun bu nimete şükretmediklerini açıklamış ve bunu zemm üslubuyla ıiştir. Binâenaleyh bu, her mü'minin iman nimetinden dolayı Allah Teâlâ'ya îî gerektiğine delâlet eder. İşte o zaman hüccet kuvvetlenir, delâlet kemâle Kadî şöyte der: "Biz onun zalike kelimesini tevhide tutunmaya bir işaret kabul mı ir İr. o zaman bu, Allah'ın fazlından olmuş olur; çünkü iman, Allah'ın lütufları «c otaylaştırmasıyla meydana gelmiştir. Bunun nübüvvete işaret olması da muhtemeldir."

Cevap: Bu, daha önce geçmiş olan bir şeye işarettir. O da, şirk koşmayı. Binâenaleyh buna göre, şirk koşmayı terketmenin, Allah'ın lütfundan gerekir. Kâdî'nin bunu, Allah'ın lütuflarına ve kolaylaştırması manasına zahirî ifâdeyi terketmek olur. Bunu nübüvvet anlamına almak ise, uzak htmaldır. Çünkü işarete delâlet eden lâfzın, daha önce zikredilmiş olanların, o en yakın olanlara hamledilmesi gerekir ki bu da, şirk koşmamadır. 131[131]

Hz. Yusuf'un Hapishane Arkadaşlarına Tebliği

"Ey hapishane arkadaşlarım! Darmadap'-tık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır yoksa hepsine ve herşeye gâlib, kahhâr olan bir tek Allah mı? Sizin, O'nun dışında taptıklarınız, kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları, (kuru) adlardan başkası değildir. Allah bunlara, hiçbir burhan indirmemiştir. Hüküm Allah'dan başkasının değildir. O, kendisinden başkasına ibadet

---

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 235-236-237

etmemenizi emretmiştir. Dosdoğru din işte budur. Fakat İnsanların çoğu bilmezler" (Yûsuf, 39-40).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 132[132]

Birinci Mesele

Buradaki ifadesiyle, hapiste bulunan o iki arkadaşını kastetmektedir. demektir. Yûsuf onlarla hapiste az bir müddet arkadaşlık yapmış olunca, bu ikisi, (arkadaş olarak) ona izafe edilmişlerdir. Az bir arkadaşlık, onun arkadaş sayılması için kâfi olunca, Allah'ı bilen ve ömrü boyunca Allah'ı seven kimsenin üzerinde, "mü'min", "arif" ve "seven" isminin devam edip kalması haydi haydi uygundur. 133[133]

İkinci Mesele

Bil ki Yûsuf (a.s.), Önceki ayette peygamberliğini iddia edince, peygamberliğini isbat etmesi de Allah'ın ulûhiyye- tini isbata dayanınca, bu ayette işte, Allah'ın ulûhiyetini anlatmaya başladı. İnsanların çoğu, âlim ve kadir bir ilahın varlığını ikrar ve kabul edip, insanlar da, felekî ruhfar suretinde putlar edinip, onlara ibâdet ederek, fayda ve zararı onlardan bekleyince, hiç şüphesiz, peygamberlerin çoğunun gayreti, putlara ibâdetten men etme hususunda yoğunlaşmıştır. Hz. Yûsuf'un zamanında da, durum bu minval üzere idi. İşte bundan dolayı, o, burada, putlara ibâdet etme düşüncesinin fasid olduğunu gösteren delilleri zikretmekle başladı ve şu şekilde birçok delil ve hüccet getirdi: 134[134]

Tevhid Delilleri

Birinci hüccet: Onun "Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve her şeye gâlib kahhâr olan bir tek Allah mı?" şeklindeki sözüdür. Bu hüccetin izahı şöyledir: Allah Teâlâ, ilahların çok olmasının, bu âlemin fesadını ve altüst olmasını gerektireceğini beyân etmiştir ki, bu O'nun, "Eğer göklerde ve yerde Allah'dan başka tanrılar olsaydı onlann ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti" (Enbiyâ, 22) ayetidir. Binâenaleyh, ilâhların çok olması, bozukluğa ve karışıklığa sebebiyet verir; ilâhın tek olması da, intizamın ve güzel bir düzenin meydana gelmesini gerektirir. İşte bu mana, diğer ayetlerde iyice anlatıldığı için, O burada, "Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve her şeye galib, kahhâr olan bir tek Allah mı? " demiştir. Bundan murad, inkâr yoluyla istifham, soru sormadır.
İkinci hüccet: Bu putlar, yapılmış olup, yapıcı değil, makhûr (hükmedilen, kudret aftnda) olup, kahir (hükmeden, kudretli) değillerdir. Çünkü insan, bunları kırıp yok istediği zaman, bunlara güç yetirir. Binâenaleyh onlar, hiçbir güç ve tesiri in, kendilerine güç yetirilebilen ve kendilerinden hiçbir menfâat veya zararın beklenilmeyen varlıklardır. Âlemin gerçek ilahı ise, fa'âl ve kahhar (herşeyi yapabilen ve her şeye hükmeden); hayırlar ulaştırmaya ve serlerle kötülükleri savuşturmaya muktedir olan, kadir bir varlıktır. Dolayısıyla Hz. Yûsuf'un bu söz ile anlatatmak istediği, "Makhûr ve zelil ilahlara tapmak mı hayırlıdır, yoksa tek ve kahhâr olan Allah'a ibadet etmek mi?" manasıdır. Onun, "Birçok tanrılar mı?" ifadesi çokluğa lir. Buna mukabil ise, Hak Teâlâ'nın tek olduğu hususu zikredilmiştir. Onun, jtefenikûn" (darmadağınık)" kelimesi ise o putların, büyüklük ve küçüklük, renk çekil bakımından farklı farklı olduğuna işarettir. Bütün bunlar ise ancak, onları ve yapan kişinin, onları böyle yapmış olmasından dolayı olmuştur. Öyle ise, "Üarmadağmık" (farklı farklı) sözü, onların makhûr ve âciz nesneler olduğuna bir işarettir. Buun mukabilinde ise, Cenâb-ı Hakk'ın "kahhâr" olduğu zikredilmiştir. İşte açmadığımız bu şekilde, ayet bu iki çeşit açık hücceti taşımaktadır.

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 237-238
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 238
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 238

Üçüncü hüccet: Hak Teâlâ'nın bir oluşu, O'na ibadet etmeyi gerektirir. Çünkü bir ikincisi (eşi) olsaydı, biz, bizi yaratanın ve rızıkfandıranın, bizden kötülükleri belaları savuşturanın, onlardan hangisi olduğunu bilemezdik. Böylece de, şuna mı, mi tapacağımızdan şüphe ederdik. Bunda, putlara ibadet etme inancının olduğunu gösteren bir hususa işaret var. Faraza onların fayda ve zarar verici un hususunda aralarında bir yardımlaşmanın bulunabileceğini kabul edelim. bunların sayısı pek çoktur. O zaman biz, bize sağlanan faydanın ve bizden ilen zararın şu puttan mı, ötekinden mi, yahut da şu ikisinin ortaklığı ve ılaşmasından mı meydana gelmiş olduğunu bilemeyiz. Dolayısıyla ibadete, a-run mu, şunun mu daha layık olduğu hususunda bir şüphe ortaya çıkar. Ama 'bûd tek olunca, böylesi bir şüphe ortadan kalkar, ibadete ancak onun müstehak u ve bütün mahlûkat ile kâinat için yegâne ma'bûdun o olduğu hususunda bir «asn inanç meydana gelir. İşte bu, ayetten çıkarılan son derece güzel bir izahtır.

Dördüncü hüccet: Bu ifadenin putların, tılsımcıların söyledikleri gibi, fayda ve sarar verebilecekleri manasına geldiğini kabuletsek bile,bunların belli vakitlerde ve oe-1 tesirler bakımından fayda verebilecekleri hususunda bir ihtilaf yoktur. Allah Teâlâ se. herşeye kadirdir. O, mutlak manada kahhârdır ve O'nun kudreti ile meşieti, kayıtsız şartsız bütün mümkinâtta müessirdir. Binâenaleyh O'na ibadet etmek daha evlâdır.

Beşinci hüccet: Bu da, son derece kıymetli ve yüce bir hüccettir. Çünkü kahhâr r--ranın şartı, kendisinden başka hiçbir varlığın onu kahr-u galebe altına alamaması, ancak O'nun, kendisi dışındaki her varlığı kahrı ve kudreti altına alabilir olmasıdır. 3ü şart ise, İlahın, zatı gereği "Vâcibu'l-vucûd" olmasını gerektirir. Çünkü eğer O

"mümkin" bir varlık olsaydı, kahır ol: naz makhûr (başkasının gücü altında) olurdu. Ve yine ilahın, tek olması gerekir. Çünkü varlık aleminde, zorunlu (vâcibu'l-vucûd) iki varlık bulunmuş olsaydı, onlardan her biri, kendisi dışındaki herşeyi kahrı ve kudreti altında bulundurmuş olamazdı. Binâenaleyh ilah, ancak, zâtı gereği vacibu'l-vucûd ve tek olduğu takdirde kahhâr olur. İşte gerçek ma'bûdun böyle olması gerekince, bu durum ilahın, feleklerden, yıldızlardan, nurdan, zulmetten, akıldan ve nefisten başka bir şey olmasını gerektirir. Yıldızları ilah edinenlere gelince: Bu yıldızlar da darmadağınık şeylerdir ve onlar "kahhâr" olarak nitelendirilemezler. Tabiatlar, ruhlar, akıllar ve nefisler hakkında söylenecek söz de böyledir. İşte yapmış olduğumuz bu tek izah bile, mutlak tevhidi isbât edip, onun yüce bir makam olduğunu gösterme hususunda yeterlidir. Bu ayetten çıkarılan delillerin, hepsi işte bunlardır. Geriye şöyle iki soru kalır:

Putların Gerçek Varlık Olarak Kabulleri Sözkonusu mudur?

Birinci Soru: O putlar aslında böyle olmadığı halde, Hz. Yusuf niçin oları, "rabler" (tanrılar) diye isimlendirmiştir?

Cevap: Bu, o putperestlerin, putlarının böyle olduğuna inanmaları sebebiyledir. Yine bu söz, farzetme ve öyle addetme üslûbu ile söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: "Şayet bu putlar, tanrılar olsalar bile (yani böyle olduklarını farzetsek bile), bunlar mı daha hayırlıdır, yoksa tek ve kahhâr olan Allah mı?"

Hak Mabud ile Batıl Tanrılar Arasında Mukayese Yapılabilir mi?

İkinci Soru: Putlar ile Allah arasında bir üstünlük mukayesesi yapmak caiz midir ki, burada, "Onlar mı hayırlıdır, yoksa tek olan Allah mı?" denilmiştir?

Cevap: Bu söz yine "farzetme" üslubunda söylenmiş bir sözdür. Yani "Biz onlardan, hayrı gerektiren birşeyin meydana gelebileceğini farzetsek bile, onlar mı hayırlıdır, tek ve kahhâr olan Allah mı?" demektir. [135][135]

Şirkin Mahiyeti Hakkında Önemli Bir Mütalaa

Daha sonra "sizın,O'nun dışında taptıklannız,kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları (kuru) adlardan başkası değildir. Allah bunlar hakkında hiçbir bürhân indirmemiştir demiştir. Bu ifade iie ilgili, şöyle bir soru bulunmaktadır: "Allah Teâlâ, bundan Önce "Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa kahhâr ve bir tek olan Allah mı?" buyurmuştur. Bu, bahsedilen bu nesnelerin mevcûd olduğuna delâlet etmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak, bunun peşinden, "Sizin, O'nu bırakıp taptıklarınız, kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları, (kuru) adlardan başka birşey değil" buyurmuştur. Bu ifâde ise, bahsedilen o şeylerin mevcud olmadığına delâlet eder. Binâenaleyh bu iki ifade arasında bir tenakuz bulunmaktadır."

---

[135][135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 238-239-240

Cevap: Zat, mevcuttur, bulunmaktadır. Fakat, onlara verilen tanrılık hususiyeti onlarda yoktur. Bu, iki şekilde izah edilir:

1) Bu putların zatları, her ne kadar mevcud iseler de, ulûhiyyet sıfatlarına sahip Değillerdir. Durum böyle olunca, ilah olarak isimlendirilen şey, gerçekte mevcud ofcmamış ve bulunmamış olur.

2) Rivayet edildiğine göre putlara tapanlar, Müşebbihe inancında idiler. Bu sebeple, ilahın en büyük nûr; meleklerin de küçük nurlar olduklarına inanıyorlardı. Bjndan dolayı da putlarını, nur (ışık) şeklinde yapıyorlardı. Hakikatte ise, taptıkları şeyler, şu semavî nurlar (ışıklar) idi. Bu da, Müşebbihenin inancıdır. Çünkü onlar, Arş'ın üzerinde oturmuş büyük bir cisim tasavvur ediyorlar ve ona tapıyorlardı. Halbuki -aval ettikleri böyle bir varlık kesin olarak mevcud değildi. Böylece de onların, salt <srf) uydurulmuş birtakım isimlere taptıkları doğru olmuş olur.

Bil ki putlara tapan bir grup insan şöyle demişlerdir: "Biz, bu âlemi yaratanın, ıar olduğu manasında, "Bu putlar, âlemin ilahlarıdır" demiyoruz. Ancak Allah'ın bize bunu emrettiğine inandığımız için, onlara ilah diyor ve onlara ibadet ile ta'zim ec yoruz." İşte Cenâb-ı Hak, buna cevap vererek şöyle buyurmuştur: "Bunları ilah olarak isimlendirmeye gelince: Allah böyle emretmedi ve bu ismi verme hususunda da hiçbir hüccet, delil, burhan ve sultan indirmedi. Allah'dan başkası için, kabul ec ıııesi gerekli bir hüküm, üstlenilmesi gerekli bir emir yoktur. Aksine hüküm, emir «ç teklif, Allah'a aittir." Sonra, Allah Teâlâ, "Sizler ancak O'na ibadet edin" diye •mir buyurmuştur. Çünkü ibadet, son derece ta'zim etmek ve yüceltmek demektir. Bnâenaleyh ibadet, ancak kendisinden sonsuz in'am'ın sâdır olduğu kimseye uygun düşer. Böylesi varlık da, ancak Allah Teâlâ'dır. Çünkü yaratma, hayat, akıl ve rızık «erme, hidayete erdirme O'ndan olur. Allah'ın nimetleri pek çoktur. O'nun «»ahlûkatına lütfettiği çeşitli ihsanları nihayetsizdir.

Allah Teâlâ, bütün bu hususları izahtan sonra 'Takat insanların çoğu bilmezler" buyurmuştur. Bunun izahı şöyledir: Akıllarda, *ar seierin mutlaka bir sebebi olduğu inancı yer ettiği için, insanların ekserisi yeryüzünde meydana gelen hadiseleri, felekler ve yıldızlarla ilgili bazı münasebetlere dayandırmışlardır. Binâenaleyh onlar, bu âlemin hallerinin, sıcaklık soğukluk takımından ve dört mevsim itibarı ile değişmesinin, ancak güneşin durumlarının, dört tstekte değişmesine göre olduğunu görünce, dört mevsimi, güneşin hareketlerine taramışlardır. Daha sonra onlar, bitki ve canlıların hallerinin dört mevsimin değişmesiyle değiştiğini görünce de, bitkilerin değişmesini, meydana gelmesini ve canlıların hallerinin değişmesini, bu dört mevsimin değişmesine bağlamışlardır. İşte ta sebeble insanların çoğunun zihnine, bu âlemdeki hadiseleri idare edenin, güneş, ay ve diğer yıldızlar olduğu inancı yerleşmiştir. Sonra Allah Teâtâ o insanı gerçeği yakalamaya muvaffak kılar, o da daha ileri bir dereceye yükselip, hadiselerin aslında gerek zatları gerekse sıfatları bakımından, kahir, kadir, alîm ve hakîm olan bir var ediciye, bir yaratıcıya muhtaç olduklarını anlar. İşte böylesi insan, çok azdır. Bu sebeble O, "Fakat insanların çoğu bilmezler" buyurmuştur. 136[136]

İki Kişinin Rüyalarının Yorumu

"Ey hapishane arkadaşlarım, biriniz efendisine şarab İçirecek, diğeri ise, asılıp tepesinden kuşlar yiyecek, işte hakkında fetva istemekte olduğunuz mesele (böylece) olup bitmiştir"
(Yûsuf, 41).

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 240-241-242

Bil ki Yûsuf (a.s.), tevhid ve nübüvveti İyice izah edince, o iki şahsın sorusunu cevaplamaya başladı. Bu ayetin manası açıktır. Çünkü saki (şarap sunucusu) rüyasını ona anlatınca, -ki biz onun bu rüyayı ona nasıl anlattığını daha önce söylemiştik- Hz. Yûsuf (a.s.) ona: "Ne güzel rüya görmüşsün! O hurmanın güzelliği, senin halinin güzelliğini gösterir. O üç dal ise, sona erdiğinde, kralın sana teveccüh edeceği (seni bağışlayacağı) ve seni eski işine döndüreceği, böylece de daha evvel olduğun hal üzere, belki daha da iyi hal üzere olacağın üç gündür" dedi.

Ekmekçiye de, o rüyasını anlatınca şöyle dedi: "Ne kötü rüya görmüşsün! O üç sepet, sona erdiğinde kralın sana yönelip, seni çarmıha gereceği ve başından kuşların yiyeceği üç gündür" demiştir. Hem sonra, onların ikisinin: "Biz hiçbir rüya görmemiştik" dedikleri nakledilmiştir. Bunun üzerine, Hz. Yûsuf, "işte hakkında fetva istemekte olduğunuz mesele (böylece) olup bitmiştir" demiştir.

Alimler o iki şahsın, "Biz hiçbir rüya görmemiştik" demelerinin sebebi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, onların hiçbir rüya görmemiş oldukları halde, Hz. Yûsuf'u rüya tabiri (yorumu) hususunda denemek için böyle söyledikleri ileri sürüldüğü gibi, H2. Yûsuf'un bu yorumunu beğenmedikleri için böyle dedikleri de ileri sürülmüştür. Buna göre eğer Hz. Yûsuf, verdiği o cevabı, Allah tarafından gelen vahye dayanarak mı, rüya tabiri ilmine dayanarak mı vermiştir? Birinci ihtimal, söz konusu olamaz. Çünkü İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Yûsuf (a.s.) bunu rüya tabiri yolu ile söylemiştir. Hem sonra Cenâb-ı Hak da, "Bu ikisinden kurtulacağını bildiği (zannettiği) kimseye Yusuf dedi /t/'Vûsut, 42) buyurmuştur.

Binâenaleyh eğer bu açıklama, vahye dayanmış olsaydı, vahiyden elde edilen bilgi, zan ve tahmin değil, katî ve yakînî bilgi olmuş olurdu.

İkinci ihtimal de olamaz. Çünkü rüya tabiri ilmi, zanna ve tahmine dayanır? denilirse, şöyle cevap verilir: O ikisi, Hz. Yûsuf (a.s.)'a ister rüyaları hususunda doğru söylemiş, ister yalan söylemiş olsunlar, rüyalarının yorumunu isteyince, Allah Teâlâ, Hz. Yûsuf (a.s.)'a, onlardan herbirinin akıbetinin, işte böyle olacağını vahyetmiştir. Onlar sorarken, gaybı bildiren vahiy inince, insanlar, Hz. Yûsuf'un bunu rüya tabiri yolu ile söylediğini zannetmişlerdir. Hz. Yûsuf'un bu cevabı rüya tabiri ilmine dayanarak vermiş olduğu da söylenebilir. Hz. Yûsuf (a.s.), "İşte hakkında fetva ^temekte olduğunuz mesele (böylece) olup bitmiştir" beyanı ile, bahsettiği şeyin -nutlaka olacağını kastetmem iştir. Aksine bununla, onların sorduğu rüyanın tabirinin söyle olduğunu söylemek istemiştir.

"O ikisinden, kurtulacağını zannetiği kimseye dedi ki: "Efendine benden bahset." Fakat şeytan, efendisine anmayı ona unutturdu da, o daha nice
yıllar zindanda kaldı'*
(Yûsuf, 42).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [137][137]

Birinci Mesele

Alimler, burada zannedenin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre, zanneden ya Hz. Yûsuf (a.s)'dur, veya kurtulacak olan o kimsedir. Birinci ihtimale göre ayetin manası "Yûsuf'un, kurtulacağını zanneden adam dedi ki" şeklindedir. Bu manaya göre, ayetle ilgili iki izah yapılabilir:

a) Bu zann, kesin ve yakînî olarak bilme manasınadır. Bu, biz "Hz. Yûsuf, bu rüya tabirini vahye dayanarak yapmıştır" dediğimizde, söz konusudur. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Zann lafzı, yakînî ilim manasına, Kur'ân'da çok yerde kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rablerine kavuşacaklarını zanneden, yani buna kesin inanan kimseler"(Bakara. 46) ve "Ben, hesabıma ulaşacağımı zannediyordum, kesin biliyordum"(Haktcâ. 20) buyurmuştur.

b) Bu, "zann"ın, hakiki manada zannetmek olması da muhtemeldir. Bu, "Yûsuf (a.s.) bu yorumu, vahye dayanmaksızın, rüya tabiri ilminin usullerine göre yapmıştır" dediğimizde söz konusudur. O halde bu, ancak zan ve tahmin manasınadır.

---

[137][137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 242-243

İkinci ihtimale göre, bu zann, kurtulacak olan o kimseye aittir. Çünkü rüyalarının yorumunu soran o iki adam Hz. Yûsuf (a.s.)'un peygamber olduğunu kabul etmiyorlardı, fakat onun hakkında hüsn-ü zan sahibi İdiler. Binâenaleyh Yûsuf (a.s.)'un kendileri hakkındaki görüşü onlarca sırf zannı ifade eder. 138[138]

İkinci Mesele

Hz. Yûsuf (a.s.), hapisten çıkıp, kralın hizmetine döneceğini söylediği o adama, "Efendine benden bahset" dedi ki, bu "Kardeşleri tarafından satılıp zulmedilmiş; sonra da bu hadise sebebi ile hapsedilerek zulme uğratılmış bir adam olarak benden ona bahset" demektir. İşte ayette bahsedilen "anma"dan murad budur.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Fakat şeytan, efendisine anmayı ona unutturdu" buyurmuştur. Bununla ilgili iki görüş vardır:

1) Bu ifade Hz. Yûsuf ile ilgili olup, "Şeytan Yûsuf'a rabbini anmasını unutturan" demektir. Bu manaya göre, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Hz. Yûsuf (a.s.) un Allah'dan başkasına sarılıp güvenmekle hata eder etmez, Allah tarafından kendisine bu durum hatırlatılmıştır. Bunu da birkaç yönden izah edebiliriz:

Birincisi: Hz. Yûsuf'un faydasına olan, bu hadise hususunda hiçbir insana başvurmamak, Allah'dan başka hiç kimseye ihtiyacını arzetmemek ve bu hususta büyük dedesi Hz. İbrahim (a.s.) gibi yapmasıdır. Çünkü Hz. İbarihm (a.s.), ateşe atılmak üzere mancınığa konulduğunda, Cebrail (a.s.) ona gelip, "Bir ihtiyacın var m/?"dedeği zaman o: "Sana ise, hayır yok" demişti. Binâenaleyh Yûsuf (a.s) da, insanlara başvurunca, Allah Teâlâ pek yerinde olarak hadiseyi tavsif etmiştir.Şöyle ki: "Şeytan, bütün işleri Allah'a bırakıp, tevekkül etmeyi ve bü tevhidi ona unutturmuş ve onu, ihtiyacını insanlara arzetmeye sevketmiştir." Cel.âh-ı Hak bu hadiseyi bu şekilde tavsif ettikten sonra da, işte bundan dolayı Hz. Yûsuf un hapiste kaldığını beyan buyurmuştur ki bu, "O, Rabbisine başvurup tevekkül etmeyip, bu insanlara müracaat edince, hapiste birkaç yıl daha bekletilmek suretiyle, kendisine ilahî ceza verilmiştir" demektir. Bu işin neticesi Yûsuf (a.s.)'un, insanlara başvurmasının şu iki şeye sebep olmasıdır:

İlki, şeytanın, kendisine hükümran olması ve böylece de Rabbinin zikrini (hatırlanmasın») ona unutturmasıdır. Sonuncusu, bunun, onun uzun müddet bir sıkıntı içinde kalmasına sebep oluşudur.

İkincisi: Hz. Yûsuf (a.s.). putlara ibadetin yanlış olduğunu gösterme hususunda, Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve herşeye galib, kahhârolan bir tek tanrı m/?"(Yûsuf, 39) demiştir. Bu ayette de "Efendine (rabbine) enden bahset" diyerek, Allah'dan başka "rab" olduğunu söylemiştir. Hz. Yûsuf
a.s)'un, "ilah" manasında onun "rab" olduğunu söylemiş olmasından Allah'a sığınırız. Aksine o, kral hakkında, tıpkı rabbüd-dâr (ev sahibi) ve rabbu's-sevb (elbise sahibi) sözlerinde olduğu gibi, sadece "efendilik, sahiplik" manasını kastetmiştir. Çünkü kelimenin zahirî manası ile o kral hakkında "rabb" kelimesini kullanması, daha
önce Allah'dan başka rab olmadığını ifade edişi ile çelişir.

Üçüncüsü: Hz. Yûsuf o ayette, "Allah'a her hangi bir şeyi ortak tutmamız bize doğru) o/maz"(Yûsuf, 3a)demiştir. Bu, mutlak olarak şirki reddir ve herşeyi tamamen .Allah'a havale etmektir. Binâenaleyh işte bu sözde, onun Allah'dan başkasına güvenmiş olması, bu tevhid akidesi ile bir çelişki olurdu.

Bil ki zulmü savuşturma hususunda, insanlardan yardım istemek dînen caizdir. Fakat ebrârın (en iyi kimselerin) hasenatı (iyi işleri), mukarreb kulların (en iyi • mselerin) seyyiatı sayılır. Bu, her nekadar insanların geneli için caiz ise de, sıddîk Ulara yaraşan, bakışlarını her türlü

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 243-244

sebepten çevirip, ancak müsebbibü'l-esbab olan A lah'a yöneltmektir.

b) Şöyle denilebilir: "Farzet ki Hz. Yûsuf, Allah'dan başkasına tutundu ve o sâkîden, kralın yanına varınca, kendisinin durumunu anlatmasını istedi. Fakat Hz. Yûsuf'a gereken, "inşaallah" veya "Eğer Allah takdir etmiş ise" demek sureti ile, sözünü, Allah'ın zikrinden ayırmaması İdi. Fakat o, sözünü böyle Allah'ın adını anmaksızın söyleyince, işte bu istidrâk (hatırlatma) cümlesi söylendi,

2)"Fakat şeytan, efendisine (rabbine) anmayı ona unutturdu" ifadesinin, o kurtulan kimse ile alakalı olduğu da söylenebilir. Buna göre mana şu şekilde olur:

'Şeytan, o delikanlıya, kralın yanında Hz. Yûsufu anmayı unutturdu da, böylece aradan çok zaman geçti. Bu sebepten dolayı, "o daha nice yıllar zindanda kaldı." Alimlerden bazıları Hz. Peyşarnber(s.a.s)'den rivayet edilmiş olan, "Allah Yûsuf un iyiliğini versin. O, eğer Efendine bc-den bahset" dememiş olsaydı, hapiste (böyle uzun) kalmazdı" şeklindeki hadisten ötürü birinci görüşün daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. Katâde'den ise şu görüş rivayet edilmiştir: "Hz. Yûsuf, burada Allah'dan başkasına müracaat edip güvenmiş olması sebebiyle cezalandırılmıştır."

İbrahim et-Teymi'den rivayet edildiğine göre:*Hz. Yusuf, zindanın kapısına vardığı zaman, arkadaşı (o ikisinden biri) ona, "Bir istediğin var mı?" deyince,Hz. Yusuf da: "Yusuf'un dediği (anlattığı) Rabb'den başka bir rabb (efendi hükümdar) yanında beni anman" demiştir." İmam Malik'den de şu rivayet edilmiştir: Hz. Yusuf (a.s.), o sakiye, "Efendine benden bahsef'dediği zaman, onataraf-ı ilâhiden: "Ey Yusuf, sen Benden başkasına mı tevekkül ediyorsun? Andolsun ki senin hapsini uzatacağım" denilmiş. Bunun üzerine Hz. Yusuf ağlayarak'Mihnetin ve sıkıntının uzun olması, bana Rabbimi hatırlamayı unutturdu. Bundan dolayı bu sözü söyledim. Yazıklar olsun o kardeşlerime" demiştir.

Bu eserin müellifi (Fahrüddin er-Râzi) şöyle der: "Hayatımın başlangıcından sonlarına kadar tecrübe ettiğim şudur ki: İnsan, herhangi bir işinde Allah'dan başkasına itimad edip güvendiği zaman bu, onun bela ve mihnetlere, sıkıntı ve darlıklara düşmesine sebeb olur. Fakat kul, Allah'dan ister ve tevekkül eder de, başka hiçbir varlığa güvenip dayanmazsa, o istediği gayesine en güzel bir şekilde ulaşır. İşte edindiğim bu tecrübe, hayatımın ilk anından, elliyedi yaşıma ulaştığım bu zamana kadar devam edip gelmiştir. İşte o gün bugün kalbimde, insanın Allah'ın lutfu ve ihsanından başka, herhangi bir şeye güvenmekle, hiçbir menfaat temin edemeyeceği hususu, kalbimde iyice yerleşmiştir."

Bazı âlimler ise, ikinci görüşü tercih etmişlerdir. Çünkü şeytanın vesvesesinin o adama yönelik olduğunu söylemek, sıddîk olan Yusuf (a.s.)'a hamletmekten daha evlâdır. Bir de zulümden kurtulmak hususunda, insanlardan yardım istemek caizdir.

Bil ki, gerçek ve doğru olan ilk görüştür. İkinci görüşü benimseyenlerin söylediği söz ise, şeriatın zahirine tutunmaktır. Birinci görüşü söyleyenlerin anlattıkları şeyler ise, hakikatin sırlarına ve şeriatın en yüce ve en keremli yönlerine tutunmaktır. Kendisinin kulluk makamı hakkında bir zevki bulunan ve de tevhid pınarından içmiş olan bir kimse, durumun bizim anlattığımız gibi olduğunu anlar. Hem sonra ayetin lafzında, bu ikinci görüşün zayıf olduğunu gösteren bir husus bulunmaktadır. Çünkü eğer maksat bu olsaydı, o zaman, ayette "şeytan ona Yusuf'u efendisi yanında anmayı unutturdu" denilirdi. 139[139]

Üçüncü Mesele

Zulmü savuşturmak hususunda, Allah'dan başkasından yardım istemek, şer'an caiz olup, bu hususta herhangi bir red bulunmamaktadır. Fakat bu durum, kulluk okyanuslarına dalmış olan muhakkik (hakka ulaşmış)

kimseler için, düzeltilmesi gereken bir hata olunca, işte Yusuf (a.s.) da bundan ötürü muaheze olunmuştur. Binâenaleyh biz diyoruz ki: Bu kadarcık bir kusurdan ötürü muaheze edilen bir kimsenin, zinaya yeltenmek ve de kendisine yapılan iyiliğe kötülükle mukabele

---

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 244-245-246

etmekten ötürü muaheze edilmesi, haydi haydi evlâ olurdu. İşte biz, Allah Teâlâ'nın onu, bu kadarcık bir hatadan dolayı muaheze ettiğini ama o meselede kesin olarak muaheze etmeyip onu ayıplamadığını, hatta medih ve övgü üslûblarının en ilerisi ile övdüğünü görünce, Hz. Yusuf'un, câhillerin ve Haşviyyenin ona isnat ettiği şeylerden uzak ve münezzeh olduğunu anlamış oluyoruz. 140[140]

Dördüncü Mesele

"Şeytanın vesvese vermesi mümkündür. Ama unutturması mümkün değildir. Çünkü unutmak, bilginin
kalbten yok olmasından ibarettir. Buna ise şeytanın gücü yetmez. Aksi halde o, insanoğlunun kalbinden marifettulahı silip götürürdü?" (denilirse), şöyle cevap verilir: Şeytanın, «•anı diğer amellere ve başka işlerle meşgul olmaya çağırıp, böylece onu, bu ilim m marifeti hatırlamaktan alıkoyacak şekilde vesvesede bulunmak sureti ile tutturması mümkündür. 141[141]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, , daha nice yıllar zindanda kaldı" buyruğu hakkında iki bahis vardır: Birinci Bahis, lügat bakımındandır. Zeccâc şöyle demiştir:
"Bu kelime, "kestim" anlamına gelen kelimesinden , buna göre anlamı, "sayılardan bir parça" şeklinde olur." Ferrâ ise şöyle oem ştir: "Bıd" kelimesi ancak on veya yirmiden doksana kadar olan sayılarla bera-bar zikredilir. Bu da onun, üç ile dokuz arasındaki bir sayıya tahsis edilmiş olmasını fjBrektirir." Ferrâ sözüne devamla, "Arapların, dediklerini görmedim" şeklinde sürdürmüştür. Şa'bî Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, ashabına şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bıd" kelimesi ne miktar sayıyı ifâde eder?" diye sorunca, onlar da "Allah ve Resulü daha iyi bilir" dediklerinde O: "Bu, ondan aşağıdaki sayılar jpn kullanılır" dedi. Ekser ulemâ, buradaki bıd'a sinîn tabirinden maksadın yedi yrtolduğu üzerinde ittifak etmişler ve "Yusuf (a.s.), o adama, "Rabbine, (efendine) öenden bahset, dediği zaman hapiste beş yıl kalmıştı. Bundan sonra, yedi yıl daha «aicı" demişlerdir. İbn Abbas (r.a.) ise şöyle demiştir: "Yusuf (a.s.) o adama rica etiğinde zindandan çıkma zamanı yaklaşmıştı. Bunu söyleyince bundan sonra r-Kianda yedi yıl daha kaldı." Rivayet edildiğine göre, Hasan el-Basrî, Hz. ^eygamber (s.a.s.)'in "Allah, Yusuf'un iyiliğini versin; eğer onun söylediği o söz ^rr.asaydı, zindanda bu kadar uzun süre kalmazdı " dediğini rivayet etmiş, sonra :ı ağlayarak, "Bizim başımıza bir iş geldiğinde, insanlara yalvarıp yakarıyoruz" demiştir. 142[142]

Fİravun'un Rüyası

"Kral dedi ki: "Ben rüyamda yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inekle, yed) başak ve di§er (yedi) kuru (başak) görüyorum. Ey ileri gelenler, eğer rüya tabir ediyorsanız, benim bu rüyamı da yorumlayınız." Onlar da, "Karmakarışık düşler" dediler, biz böyle düşlerin tabirini bilmeyiz"
(Yusuf, 43-44)
Bil ki Allah Teâlâ, bir şeyi dilediği zaman, ona sebepler hazırlar. İşte Yusuf'un zindandan kurtulması yaklaştığı zaman Mısır Kralı rüyasında, kuru bir nehirden çıkan yedi semiz inekle, yedi arık inek görür. Arık inekler, semiz inekleri yutar. Yine, tane tutmuş yedi başak ite (danesiz olan) diğer yedi kuru başak. Kuru yedi başak da, taneli başağı iyice sarar ve onu yener. Bunun üzerine o kâhinleri toplar ve rüyasını onlara anlatır ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey ileri

---

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/246
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 247
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 247

gelenler, benim rüyamı yorumlayın" ifâdesinden murad budur. Bunun üzerine o topluluk ise, "Bu rüya karmakarışık, biz onu yorumlayamayız. ve tabir edemeyiz" dediler. İşte sözün zahirî anlamı budur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 143[143]

Birinci Mesele

Leys şöyle demiştir: kelimesi, semizlik halininyok olması, arıklaşmak anlamındandır Bu kelimenin fiili ise
şeklindedir. Müzekker sıfat-ı müşebbehesi ise sürdür. Çoğuluysa, hem müzekker,
hem de müennes için kelimesidir. Arapça'da, kelimelerinden başka, çoğulu vezninde gelen başka bir jüt ve l'tâ siğası bulunmamaktadır. Bu şazz bir kullanış olup, onu siman kelimesine hamletmişler ve şöyle demişlerdir: Slmân ve İ'câf kelimeleri birbirine zıd olan iki kelimedir. Arapların âdeti ise nazîr (benzer)kelimeyi benzere, zıt olanı da zıddına hamletmektir. öjj# tij;j4 ifâdesindeki lâm, bazılarının görüşüne göre, mefûlün fiilden önce gelmesinden dolayı, zâidbir lamdır. Keşşaf Sahibi ise, şöyle der: "Rü'yâ kelimesinin kâne fiilinin haberi olması caizdir. Nitekim sen, bir kimse herhangi bir işi tek başına yapabilip, ona muktedir olduğu zaman "Falanca bu iş içindir" dersin, ta'burûn kelimesi ise, ikinci haber veya haldir. Arapça'da rüyayı yorumladığın zaman, dersin." Ezherl ise şunu nakletmiştir: Bu kelime "nehrin kıyısı, kenarı" anlamına gelen ibr ve abr kelimesinden iştikak etmiştir. kelimesinden iştikak etmiştir tabirinin anlamı, "Nehri kat ederek, öte yakasına geçtim" demektir. Rüyanın iki tarafım iyice düşünüp, etrafında dönüp dolaşarak tefekkürde bulunduğu ve bir tarafından ötekine geçtiği için, rüyayı yorumlayana da âbir adı verilmektedir. Edgâs kelimesi ise dağs kelimesinin çoğulu olup, bunun anlamı da, dik ve uzunlamasına ayakta durması şartıyla muhtelif ot ve çeşitlerinden yapılmış olan "demet, bağ" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir demet sap al" (Sâd. 44) buyurmuştur.

Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Eğer rüya, birbiriyle uyum içinde ayan unsurlarla karışık ise adetâ böylesi bir demete benzer. 144[144]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, bu rüyayı Yusuf'un zindandan çıkmasına bir sebep kılmıştır. Çünkü hükümdar huzursuz olmuş, rüyasından dolayı canı sıkılmıştı. Zira o, zaytf ve noksan olanın, mükkemmel ve kuvvetli olanı alt ettiğini görmüştü. Onun fıtratı, bunun hiç de iyi aradığını, bunun, herhangi bir kötülük hususunda uyarma olduğunu sezip anlamıştı.Ancak,o, bunun keyfiyetini bilemiyordu. Bir şeyse, bir yandan malûm, başka bir yandansa meçhul, belirsiz olunca, insanın bu bilgiyi tamamlamaya olan düşkünlüğü artar, noksanı ikmâl etmeye olan arzusu kuvvetlenir. Hele bu insanın makamı büyük, gücü de genişse. İşte bu şey, bazı yönlerden bir kötülüğe işaret etmektedir. İşte bu suretle, Cenâb-ı Hak, kralda bu rüyanın tabirinin bilgisini tamamlama arzusunu kuvvetlendirdi; sonra da hükümdarın yanında bulunan yorumcuları da, bu sorunun cevabınt vermekten aciz bıraktı ve Yusuf'un bu mihnetten kurtulmasına vesile olsun diye, rüya karşısında onları adeta kör etti.

Bil ki o topluluk kendilerinin rüya tabiri ilmini bilmediklerini söylememişler, aksine e demişlerdir: "Rüya tabîri ilmi iki kısımdır:

a)Düzgün ve muntazam olarak görülen rüyanın tabiri. Böyle olursa, hayalî [şeylerden aklî ve ruhanî gerçeklet a geçiş kolay olur.

b) Karışık ve Hüdıiaii olan rüyanın tabiri ki, bu tür rüyalarda, belli bir düzen yoktur. Fte bu tür ,alara ' edsâz" adı verilir. O topluluk, melikin rüyasının bu türden Wuğu ,u söylemiş ve kendilerinin böylesi rüyaların tâbirini bilemediklerini ifâde sterdir. Sanki onlar şöyle demişlerdir: "Bu, pek çok şeyin birbirine karıştığı bir

---

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/247 -248
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 248-249

üyadır. Böyle olan rüyaları yorumlayamayız ve bizim aklımız ona yetmez." Onların sözünde bu ilimde ilerleyip rüsûh sahibi olmuş kimselerin, böyle rüyaları tabir deöiteceğine bir işaret vardır. İşte onlar böyle söylerler iken o saki, Hz. Yusuf as)'un hadisesini hatırlamış. Çünkü o, Hz. Yûsuf'un bu ilimde rusûh sahibi olduğuna yordu. 145[145]

Hapishane Arkadaşının Gelip Rüyayı Tabir Ettirmesi

(ZIndandaht) iki (arkadaşları) Kuılulaıu, niv« «umun auıııru lıatırladı ve ded) ki: "Ben size onun tabirini (yorumunu) haber vereyim. Beni gönderin." (Zindana gidip): "Yûsuf, ey doğru sözlü (adam)l Kendisini yedi zayıf ineğin yediği yedi semiz inek ile yedi yeşil ve yedi kuru başak hakkında bize bir
yorum yap. Ümid ederim ki insanlara dönerim ve belki onlar anlarlar" dedi"
(Yûsuf, 45-46).
Bil ki kral, o topluluktan rüyasının yorumunu sorup, onlardan hepsi de cevap veremeyeceklerini söyleyince, o şarap sakisi, "Hapiste, ilmi ve itaati çok, saiih ve fazıl birisi var. Ben ve ekmekçi ona rüyalarımızı anlattık da, o bize o rüyaların yorumlarını yaptı. Aynen dediği gibi çıktı, hiç bir kelimesi şaşmadı. Eğer müsaade edersen, ona gideyim ve bu rüya ile ilgili cevabı getireyim" dedi. İşte ayetteki, "(Zindandaki) iki (arkadaştan) kurtulanı... dedi ki (.....}" ifadesi ile bu kastedilmiştir. 146[146]

Ümmet Kelimesinin Buradaki Manası

Allah Teâlâ'nın j "Nice zaman sonra hatırladı" ifâdesi hakkında diyoruz ki: jTâl fiilinin tefsiri, (Kamer. ıs) ayetinin tefsirinde gelecektir. Keşşaf sahibi, bu kelimenin dâl ile okunmasının, en fasih okunuş olduğunu söylemiştir. Hasan el-Basrî'den, bu kelimenin, aynı manada, zal ile şeklinde okunduğu da rivayet edilmiştir. Ayette geçen "ümmet" kelimesi hakktnda şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, çn -üi "bir zaman sonra" manasınadır. Çünkü "ümmet" nasıl büyük bir cemaatın biraraya gelmesi ile tahakkuk ediyor ise, "hîn" (zaman) da, pek çok günlerin biraraya gelmesi ile tahakkuk ediyor. O halde, "hîn", bir demet gün ve saat demektir.
b)El-Eşheb el-Ukaylî, bunu hemzenin kesresi ile, Imme şeklinde okumuştur. Bu ise, "nimet" manasına gelmektedir. Nitekim Adiyy y*)demiştir. Buna göre ayetteki bu ifade, "Cenâb-ı Hak ona kurtuluş nimetini in'âm ettikten sonra" manasınadır.
c) 8u kelime hâ harfi ile emeh şeklinde de okunmuştur. "Unuttu" manasında Arapçada, denilir. Doğrusu, bunun mimin fethası ile olmasıdır. Cfca Ubeyde bunu, mimin sükûnu ile emh şeklinde okumuştur.Velhasıl diyebiliriz Bjndan maksad "Hz. Yusuf (a.s.)'un, kendisine, melîkin yanında kendisinden Mfı ı un ini istediği kişi, üzerinden pek çok zaman geçtikten sonra bunu hatırladı" manasıdır, yahut da, "O saki, meliğin yanında nimet bulduktan sonra bunu hatırladı", ■■Put da, "O, bunu unuttuktan sonra tekrar hatırladı" manasıdır.
Buna göre eğer "Ayetteki, "Nice zaman sonra hatırladı" tabiri, unutan şahsın • şarap sakisi olduğuna delâlet ediyor. Siz ise, unutanın Yusuf (a.s.) olduğunu fliytodiniz" denilir ise, biz deriz ki: İbnü'l-Enbarî şöyle demiştir: hatırladı m haber verdi demektir. Bu, unutmanın daha önce olduğuna delâlet etmez. Belki A o saki bunu meliğe bunun Hz. Yusuf'un hapsotmasına sebeb olan o günahı kanatacağından ve böylece de, Hz. Yusuf'a daha çok kötülük yapılacağından tortctuğu için söylememiştir. Unutmanın, hem Yusuf (a.s.) hem de o saki için söz konusu olduğu da söylenebilir.
Ayetteki üjLjli "Beni gönderin" sözü, ya "Kral'a ve oradaki topJuluğa" yahut «t sadece meliğe bir hitap olup, saygıdan ötürü cemi olarak getirilmiştir.
Ayetteki. ifadesinde bir hazif vardır ve takdiri: "O gönderildi veYusuf'a gelip "Yusuf, ey doğru

---

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 249
146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 250

sözlü (adam)" dedi" şeklindedir. Sıddîk. "sıdk" Dğruluk)'ın mübalağa siğasıdır. Sakî, Hz. Yusuf'da hiç bir yalan görmediği için,
j böyle nitelemiştir. Böyle nitelemesinin, rüyasını dosdoğru tabir etmiş olmasındanbrü olduğu da söylenmiştir ki bu, herhangi bir kimseden birşey öğrenenin, öğretene yçı göstermesi, onun şanının yüce olduğunu gösterecek hitablarla ona konuşması tetiğine delalet eder. Sonra o, sorusunu, meliğin kullandığı aynı lafızlarla tekrarladı
Dunu çok güzel becerdi. Çünkü rüya tabiri, o ilimde de bahsedildiği gibi, anlatmada tondan lafızlara göre değişir. Ayetteki "Ümid ederim ki insanlara dönerim ve îc onlar anlarlar" ifadesi, "Ümid ederim ki, senin fetvan (yorumun) ile insanlara r-er ve belki böylece onlar, senin faziletini ve ilmini anlarlar" demektir. O, "Belki n. senin fetvanı insanlara götürürüm" demiştir. Zira o, diğer rüya tabircilerinin bu vusta birşey söyleyemediklerini gördüğü için, Hz. Yusuf'un da buna cevap remeyeceğinden endişelenmiştir. İşte bundan ötürü "Ümid ederim, insanlara (senin Mnı) götürebilirim" demiştir. 147[147]

Rüyanın Tabiri

"(Yûsuf) dedi ki: "Yedi sene, âdet üzere ekin ekin. Yiyeceğiniz az bir miktar müstesna, biçtiklerinizi başağında bırakın, sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, (tohumluk için) saklayacağınız az bir miktar müstesna, önceden biriktirmiş olduklarınızı yiyip götürecek. Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, insanlar o yılda yağmura kavuşturulacak ve o anda sıkıp sağacaklar"
(Yûsuf. 47-49).
Bil ki Hz. Yûsuf (a.s,), bu rüyayı tabir etti ve: "Ekin ekersiniz" dedi. Bu tıpkı, JJMJ3 "Boşanmış kadınlar (....) beklerler"(Bakara, 228)ve "Analar emzirirler..." (Bakara, 233) ayetlerinde olduğu gibi, emir manasında, bir haber cümlesidir. İyice kabul görüp benimsensin diye, emir yerine haber cümlesi; haber cümlesi yerine de emir cümlesi zikredilebilir. Böylece sanki o iş, tahakkuk etmiş de, kendisinden haber veriliyormuş gibi olur. Bu ifadenin emir manasına olduğunun delili "(Onları) başağında bırakın" cümlesidir.
"Deeb" kelimesi hakkında dilciler şöyle demişlerdir:"Deeb"birşeyin aynı minval üzere devam etmesi demektir. Bir kimse kendi işine aynt tarz üzere devam ettiğinde "Falanca şöyle yapmaya devam ediyor" denilir. Yine birisi yıllar boyu ekin ektiği zaman ve"deebf fiili kullanılır. Ebu Ali el-Farisi şöyle demiştir: "Ekseri âlimler, bu kelimenin hemzenin sükûnu ile"de'b"şeklinde olduğu görüşündedirler. Belki hemzenin fethalı okunuşu da, başka bir lehçedir. Binâenaleyh bu tıpkı nehr veya neher, şem' veya şema' kelimeleri gibidir. Zeccâc: "Bu kelime, "Siz, bunu âdet edindiniz" manasında mef'ûl-ü mutfak olarak mansuptur" demiştir. Bu lafzın, hal mahallinde gelen, bir mef'ûl-ü mutlak olup, takdirinin "Adet edinmiş kimseler olarak, ekininizi ekersiniz" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Buna göre manası, "Siz hasadınızı yapınca, yiyeceğiniz az bir bolümü müstesna, hasad ettiğiniz o şeyleri başağında bırakın (depolayın). Yiyeceğiniz kısmını harmanlayıp tanelerini çıkarın; kalan kısmı ise bozulmaması ve
Dilenmemesi için başağında bırakın. Çünkü taneleri başağında bırakmak, onun uzun -uddet bozulmadan kalmasını sağlar" şekünde otur.
Daha sonra "Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek" demiştir. Şiddâd", insanlara şiddetli ve zor gelen, çetin şeyler temektir. Onun, "(O yıllar), önceden biriktirmiş olduklarınızı yiyip götürecek" sözü ■recâzı bir ifadedir. Çünkü yıl yemez. Binâenaleyh o senelerde yaşayan insanların bunları yeyişi, o senelerin yeyişi olarak ifâde edilmiştir.
"Saklayacağınız az bir miktar müstesna" demiştir. Bu c ; n masdarı olan, "ihsân""koruyup muhafaza etmek ve saklamak" demek olup, her şeyi kaleye (korunacağı yere) koymak manasınadır. Nitekim "O, onu korunacağı fere koydu" manasında * denilir. Buna göre, bu tabir "Biriktireceğiniz, depolayacağınız az bir miktar müstesna" demektir. Bütün bu izahlar,

---

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 250-251-252

İbn Abbas - a.)'a aittir.

Daha sonra "Sonra bunun ardından da bir .-' gelecek ki, insanlar o yılda yağmura kavuşturulacak" demiştir. Müfessirler şöyle serler; İlk yedi yıl, bolluğun ve nimetlerin çok olduğu yıllardır. İkinci yedi yıl ise, kıtlık *e yokluk yıllarıdır ki bunlar rüyadan anlaşılmıştır. Bu son bir yılın durumuna gelince, --kümdarın rüyasında buna işaret eden hiçbirşey yoktur. Binâenaleyh bu, vahiy -ahsülüdür. Dolayısıyla sanki de Yûsuf (a.s.): "Bu yedi bolluk yılı ile, yedi kıtlık . ndan sonra, hayrı ve nimetleri bol bir yıl gelecektir" demektedir. Katade den "Hz. Yûsuf'a, bu bir sene ile ilgili bilgiyi, Allah vahiy ile ilave etti" dediği rivayet edilmiştir.

Eğer, "Zayıf olan ineklerin sayısı yedi olunca, bu durum kıtlık yıllarının yediden *azta olmayacağını göstermiştir. Kıtlığın sona ermesinden sonra, bolluğun olacağı malumdur ki, bu da rüyanın gösterdiği hususlardandır. Binâenaleyh siz niçin, bunun vahiy ve ithamdan elde edilen bir bilgi olduğunu söylüyorsunuz?" denilir ise, biz deriz - Farzet ki kıtlık yıllarının, yerini bolluk yıllarına bırakması, hükümdarın rüyasından ^aşılmaktadır. Fakat bu husustaki, "İnsanlar o yılda yağmura kavuşturulacak ve or.da (bol bol) sıkıp sağacaklar" şeklinde ifâde edilen tafsilat, ancak vahiy ile Denebilir."

İbnu's-Sikkît şöyle der: "Arapça'da, bir yere çok yağmur düştüğünde "Allah, o beldelere bol bol yağmur yağdırdı"ve "Yer, bol yağmur aldı" denilir. O halde, ayetteki bu ifadenin -ianası "İnsanlar bolca yağmur alır" şeklinde olur. Bu kelimenin, Arapların, "Allah -a an kimseyi bir bela ve sıkıntıdan kurtardı" manasında söyledikleri şeklindeki sözlerinden alınmış olması da mümkündür. Buna göre ayetin manası insanlar o yıl, kıtlık sıkıntısından kurtarılırlar" şeklindedir. "Onda, sıkıp sağarlar" yani "onlar, susamı sıkar yağ çıkarır;
üzümü sıkar şarap yapar, zeytini sıkar zeytin yağı çıkarırlar" demiştir. Bu tabir de, kıtlık yılının tamamen geride kalıp bolluk ve nimetlerin geleceğini gösterir. Bunun, "Hayvanların memelerini sağarlar" manasında olduğu da söylenmiştir. Bu fiil, "Onu kurtardı" manasına olan »j^ fiilinden olmak üzere şeklinde de okunmuştur. Bunun manasının (Bulutlar yağmur yağdırdı) tabirinden olmak üzere, "Onlara yağmur yağdırılır" manasında olduğu da söylenmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "O, sıkıcı mengene (gibi bulutlardan) şarıl şarıl su indirdi" {Nebe, uj ayeti de bu manadadır. 148[148]

Hükümdarın, İşin Gerçek Yüzünü Açıklaması

"(Hükümdar) dedi ki: "Onu bana getirin." Bunun üzerine ona haberci gelince, "Rabbine dön de ellerini kesen o kadınların zoru neydi, kendisine sor. Şüphe yok ki benim Rabbim onların fendini hakkıyla bilicidir" dedi.

(Hükümdar o kadınları toplayıp onlara): "Yûsuf'un nefsinden murad almak istediğiniz zaman ne halde idiniz?" dedi. (Kadınlar): "Haşa, Allah için biz onda hiçbir fenalık görüp bilmedik" dediler. Aziz'in karısı da şöyle dedi:

"Şimdi hak meydana çıktı. Ben onun nefsinden murad almak istedim. O, hiç Şüphesiz doğru söyleyenlerdendir." (Yûsuf da dedi ki:) "Bu, gıyabında ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın hâinlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyete erdirmeyeceğini bilmesi içindi" (YÛSUf, 50-52).

Bil ki şarap sakisi padişaha gelip, Yûsuf (a.s.)'un yaptığı rüya tabirini arzedince, padişah bunu çok beğendi ve "Onu bana getirin" dedi. İşte bu, itmin üstünlüğüne delalet eder. Çünkü Hak Teâlâ, Hz. Yûsuf'un ilmini, onu dünyevi sıkıntılardan kurtaracak bir sebeb kılmıştır. Binâenaleyh bu ilim, nasıl olur da, uhrevi sıkıntılardan
yatarıcı bir sebeb olamaz? Bunun üzerine saki, Hz. Yûsuf'un yanına döndü ve padışahın davetine icabet et" dedi. Hz. Yûsuf (a.s.) da aleyhindeki töhmet tamamen «akıp, suçsuzluğu açıklığa kavuşuncaya kadar hapishaneden çıkmamakta diretti. 149[149]

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 252-253-254

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 254-255

Hz. Peygamberin Hz. Yûsuf'u Sena Etmesi

Hz. Peygamber (s.a.s)'den: "Allah kendisini affetsin, Hz. Yûsuf'a, o zayıf ve semiz inekler sorulduğunda, ona, onun keremine ve sabrına şaşarım. Onun yerinde zinaydım, beni hapishaneden çıkarmalarını şart koşmadıkça, onlara o rüyayı tabir etnezdim. Yine haberci kendisine gelip haberciye, "Rabbine (efendine) dön " dediği mtnanki durumuna da hayret ederim. Ben onun yerinde olsaydım, hapishanede bunca yıl bekledikten sonra, hemen bunu kabul eder, derhal kapıya koşar ve mazur olup olmadığımın ortaya çıkmasını beklemezdim. Çünkü o, halim ve teenniii bir"(18} buyurduğu rivayet edilmiştir. 150[150]

Hz. Yûsuf'un Uyguladığı İhtiyat

Bil ki Hz. Yûsuf (a.s.) 'un gösterdiği sabır ve padişahın, Yûsuf (a.s.)'un 3l-umundan haberdar olması için beklemesi, akıllı ve kararlı kimseye yakışan bir fcveket tarzıdır. Bunun böyle olduğunu birkaç yönden izah edebiliriz:

1) Eğer Yûsuf (a.s.), o anda çıksaydı, belki de padişahın kalbinde o töhmete dâir Br tz kalacaktı. Ama Hz. Yûsuf, padişahtan o hadisenin hakikatini araştırmasını taleb re -ıce, bu onun o töhmetten uzak ve temiz olduğuna delâlet etmiştir. Binâenaleyh ; hapisten çıktıktan sonra, hiç kimse o rezilliği ona bulaştıramaz ve bunu kullanarak -; Yûsuf'u tenkid edemez.

2) Hapishanede oniki yıl kadar kalmış olan bir insanı padişah isteyip, hapisten ;*arılmasınt emrettiğinde, ondan beklenen ilk şey, onun hemen çıkmaya can atnasıdır. Hz. Yûsuf (a.s.) böyle bir hareket tarzına girmeyince, onun son derece s- ti. sabırlı ve kararlı olduğu anlaşılmış oldu ki, bu tarz hareketi de, onun her türlü rr-netten uzak olduğuna inanılmasına ve hakkında söylenen her şeyin bir yalan, ar iftira olduğuna hükmedilmesine bir sebeb olmuştur.

3) Hz. Yûsuf'un, padişahdan, kendi durumunu o Mısırlı kadınlardan sorup öğrenmesini istemesi de, onun son derece temiz ve namuslu olduğuna delalet eder. Çünkü o, az veya çok böyle birşeye bulaşmış olsaydı, daha önce geçen şeylerin -a: banmasından endişe ederdi,

4) O, sakiye, "Beni, Rabbinin (efendinin) yanında an " dediği için (ilahi bir ceza «tarak), hapiste yıllarca kalmıştı. İşte burada da, padişah kendisini isteyince, ona
Kenzu'l-Ummal, 11/32410. hadis.iltifat etmemiş, bu isteğini umursamam.^; ancak o, töhmetten uzak olduğunun ortaya çıkarılması ile uğraşmıştır. Belki de onun bu tarz hareketten maksadı, kalbinde, padişahın kendisini kabul etmesine veya redetmesine karşı hiçbir iltifatın kalmadığını ortaya koymaktır. Binâenaleyh onun bu hareketi, âdeta, "Efendine benden bahset" sözündeki kusuru telafi etme gibidir. O, bunu, o sakiye hatırlatmak için de yapmıştır. Çünkü her iki durumda da, aracı ve haberci olan o saki idi. Onun"Ellerini kesen o kadınların zoru neydi, kendisine sor?" sözü ile ilgili iki mesele vardır: 151[151]

Birinci Mesele

İbn Kesir ve Kisâi, fiili hemzesiz olarak, iLi şeklinde; diğer kıraat imamları ise, hemzeli olarak şeklinde
okumuşlardır. Ebu Bekr'in rivayetine göre Asım, ismi, nun'un zammesi ile, nüsve şeklinde okurken, diğer kıraat
imamları nûn'un kesresi ile nisve şeklinde okumuşlardır. Bu ikisi de, kullanılan birer lehçedir. 152[152]

---

[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 255

[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 255-256

[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/256

İkinci Mesele

Bil ki bu ayette bir çok incelikler vardır:
a) Ayetin manası şöyledir: "Benim o töhmetten uzak
olduğumu anlayabilmesi için, padişahtan, o Mısırlı kadınların durumunu araştırmasını iste" dedi. Fakat Yûsuf (a.S:), lafız padişahın bizzat bu işi yapması manasına gelmesin diye, padişahtan o hadiseyi araştırmayı istemekle yetinmiştir.
b) Hz, Yûsuf (a.s.), kendisinin uzun bir müddet hapse atılması için gayret gösteren esasında azizin karısı olduğu halde, ondan bahsetmemiş, "(Mısırlı) kadınlar" ifadesini kullanmıştır.
c) Yûsuf'a, padişahın yanında o kötü işi isnad edenlerin o kadınlar olduğu açıktır. Buna rağmen Hz. Yûsuf (a.s.), sırf "Ellerini kesen o kadınların zoru neydi" ifadesi ile yetinmiş ve onlardan tafsilatlı olarak, belli bir şekilde şikayet etmemiştir. 153[153]

Yûsuf Hakkında Kadınların Tuzağı

Daha sonra "Şüphe yok ki benim Rabbim onların fendini hakkıyla bilicidir" buyurmuştur. Bununla şu iki mana kastedilmiş olabilir:
a) Buradaki "Rabbim" sözü ile, Alfah Teâlâ'yı kastetmiştir. Çünkü Allah, bütün gizli saklı şeyleri bilir.
b)Bu söz ile, vezir kastedilmiştir. Hz. Yûsuf (a.s.), o vezir kendisini eğitip büyüttüğü için, (mürebbim manasında) ona, "Rabbim" demiştir. Bu ifâdede bu manaya göre, padişahın o kadınların hile ve tuzaklarından haberdar olduğuna bir işaret vardır.
Bil ki o kadınların, Hz. Yûsuf'a tuzakları şöyle olmuş olabilir:
a) Onlardan her biri, çoğu kez, Hz. Yûsuf'a arzu duymuşlardır. Binâenaleyh hiçbiri faresine ulaşamayınca, onu tenkid etmeye ve ona kötü şeyler isnad etmeye taftam ıslardır.
b) Belki de onların her biri, Yûsuf'u, sahibesi olan o kadının isteğine uyması unda arzu I andırmaya çokça uğraşmışlardır. Hz. Yûsuf ise, kendisine iyilikte muş olan efendisine karşı böylesi hıyanetin doğru olmayacağını düşünüyordu.
s, " Şüphe yok ki benim Rabbim onların fendini hakkıyla bilicidir" ifadesi ile, kadınların, Yûsuf'u bu hıyanete ne denlü teşvik ettiklerine işaret etmiştir.
c) Hz. Yûsuf (a.s.)' u hükümdar yanında kötü göstermek hususunda, hükümdar, d kadınlardan çeşitli hile ve tuzaklar tesbit etmişti. İşte Hz. Yûsuf, bu ifadesiyle onu *astetmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak Yûsuf (a.s.)' un bunu istediğinde, padişahın o kadınların roanmasını emrettiğini ve onlara, "Yusuf'un nefsinden —jrad almak istediğiniz zaman ne halde idiniz?" dediğini nakletmiştir. Bunun iki zanı vardır;
a) Bu ifade, cemi sîgasıyla getirilmiş ise de, bununla müfred sîga (mana) kastedilmiştir. Bu tıpkı "Onlar öyle kimselerdir Sc. insanlar {yani o insan) kendilerine..."(am imran, 173)ayetinde olduğu gibidir^19)
b) Bununla, "cemî" mana kastedilmiştir. Buna göre de şu iki izah yapılabilir:
1) Onlardan her biri, Yûsuf'un kendisinden murad almak istemişti.
2) Onlardan herbiri, vezirin karısından dolayı, Yûsuf'dan murad almak istemişti. Ayetin lafzı, bütün bu manalara gelebilir. İşte tam o esnada, bu istek üzerine, "onlar,"
Haşa, Allah için biz ondan hiçbir fenalık görüp bilmedik" dediler "; bu ifade, onların, tâa işin başında Hz. Yûsuf için söyledikleri "Sübhanellah! Bu bir beşer değil" şeklindeki sözlerini adetâ bir te'kid gibidir. 154[154]

Vezirin Karısının Suçunu İtirafı

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/256
154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 256-257

Bil ki vezirin karısı da, orada bulunan kadınlardan idi ve o bütün bu münakaşaların .e soruşturmaların kendisi yüzünden olduğunu biliyordu. Artık sır perdesini kaldırarak aoğruyu açıkça ifâde edip şimdi hak meydana çıktı! Ben, onun nefsinden murad almak istedim. O, hiç şüphesiz doğruyu söyleyenlerdendir" dedi. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 155[155]

Birinci Mesele

Burada geçen birinci nâs kelimesi çoğul olduğu halde, maksat, bu sözü söyleyen tek kişidir Bu, o kadının, Hz. Yûsuf (a.s.)'un her türlü günahtan ve kusurdan uzak olduğu hususunda kesin ve açık bir şahidliğidir. Burada şöyle bir incelik vardır: Hz. Yûsuf (a.s.), "Ellerini kesen o kadınların zoru neydi" diyerek Azizin karısını nazar-ı dikkate almış, o kadının kendisinden bizzat bahsetmeden, Mısırlı kadınları söz konusu etmiştir. Böylece o kadın, Yûsuf'un, kendisinin hakkını gözetip, haysiyetini ayaklar altına vermeyip, işi Örtülü bırakmak istediği için, kendisinden açıkça bahsetmediğini anlamıştır. Dolayısıyla Yûsuf'u bu güzel ve ince hareketinden ötürü mükafaatlandırmak istemiş, bu sebeple perdeleri kaldırmış ve bütün suçun kendisinde olduğunu, Hz. Yûsuf'un ise herşeyden beri olduğunu itiraf etmiştir. Bir kitapta şöyle bir hadise okumuştum: Bir kadın kocasını hakimin huzuruna çıkartıp, kocasında mihir alacağı olduğunu iddia etmiş. Bunun üzerine hâkim, şahidlerin şahidlik edebilmeleri için, kadının yüzünü açmasını emretmiş. Kadının kocası bunun üzerine, "Buna hacet yok. Çünkü onun iddiasında haklı olduğunu kabul ediyorum" deyince, kadın da: "Sen bana böylesine ikram (ve incelik) gösterdiğine göre, herkes şâhid olsun ki ben de, üzerinde olan bütün haklarımı bağışladım" demiştir. 156[156]

İkinci Mesele

Dilciler, tabirinin, "Hak ortaya çıktı, gerçek zahir oldu ve kesin olarak anlaşıldı" manasına geldiğini - söylemişlerdir. Bu, Arapların, "Deve bir yere çöküp iyice yerleşti" manasında söyledikleri deyiminden alınmıştır. Zeccâc ise, bunun "hisse" manasındaki kelimeden iştikak ettiğini ve Arapça'da darb-ı mesel olarak Hak pay (taraf), batıl paydan (taraftan) ayrıldı" denildiğini söylemiştir. 157[157]

Üçüncü Mesele

Alimler, "Bu, gıyabında ona hainlik etmediğimi (....) bilmesi içindir" sözünün kime âit olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta birtakım görüşler vardır:
Birinci Görüş: Ekseri âlimlerin görüşüne göre, bu Hz. Yûsuf (a.s.)'un sözüdür. Ferrâ şöyle demiştir: "Hakkında kartne (ipucu) bulunduğu zaman, bir insanın sözünün peşine bir başkasının sözünün getirilmesinde bir sakınca yoktur. Bunun misali, Hak Teâlâ'nın "Şüphesiz ki hükümdarlar, bir memlekete girdikleri zaman orasını perişan ederler. Halkından şerefli olanları hor ve hakir kılarlar" (Nemi. 34) ayetidir. Bu söz, Belkîs'e aittir. Bunun peşinden Cenâb-ı Hak, "Bunlar da böyle yapacaklardır" buyurmuştur. Yine bunun bir diğer misali şu ayettir: "Ey Rabbimiz, muhakkak ki sen, hiç şüphe olmayan bir günde insanları toplayacak olansın. Şüphesiz Allah sözünden caymaz" (am imran, 9). Buradaki birinci cümle, duâ edenlere aittir, ikincisi Allah'ın sözüdür. Bu görüşle ilgili, birkaç soru vardır:
Birinci Soru: Zâlike (Bu, o) kelimesi ile, gaib olana işaret edilir. Burada ise, mevcut ve hazır olan hadiseye işaret edilmiştir?
Cevap: Biz bunu (Bakara, 2) ayetinin tefsirinde cevaplamıştık. Bu işaret zamirinin, Hz. Yûsuf'un, "haberciyi geri göndermesi" işine bir işaret olduğu da söylenmiştir. Buna göre, Hz.

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 258
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 258
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/258

Yûsuf sanki, "Haberciyi geri gönderme işim, padişahın, gıyabında ona hainlik etmediğini bilmesi içindir" demiştir.

İkinci Soru: Hz. Yûsuf (a.s.) bu sözü ne zaman söylemiştir?

Cevap: Atâ, İbn Abbas(r.a)'ın "Hz. Yûsuf (a.s.) padişahın yanına girince, "Bu, gıyabında ona hainlik etmediğimi biimesi içindir" demiştir. Hz. Yûsuf bu sözü Dadişahın şanının yüceliğini göstermek için (ona diye) gâib sîgasıyla söylemiştir" rediğini rivayet etmiştir. Halbuki daha uygunu, Hz. Yûsuf'un bu sözü, haberci «endisine tekrar geldiğinde söylemiş olmasıdır. Çünkü padişahın huzurunda böyle sez söylenmesi, âdaba aykırıdır.

Üçüncü Soru: Bu hainlik, azize karşı söz konusudur. O halde Hz. Yûsuf niçin, "Su. gıyabında ona hainlik etmediğimi bilmesi içindir" demiştir?

Cevap: Bundan muradın, "Azize gıyabında hainlik etmediğimi padişahın bilmesi ena-f" manasında olduğu söylendiği gibi, "Bir kimse, padişahın vezirine hainlik, bazı bakımlardan sanki bizzat padişaha hainlik etmiş gibi olur" manasında ileri sürülmüştür. Yine bunun, "saki Hz. Yûsuf hapiste iken onun yanına iva^nda, Yûsuf (a.s.): "Bu, Aziz'in gıyabında kendisine hainlik etmediğimi bilmesi çardır" demiştir" manasında olduğu da söylenmiştir. Daha sonra Hz. Yûsuf (a.s.) i, "Ve Allah'ın hâinlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyyete erdirmeyeceğini içindir" diye tamamlamıştır. Belki de bu, "Eğer ben hâin olsaydım, Allah beni fiflûğüm durumdan kurtarmazdı. O beni, bundan kurtardığına göre, benim onların mma ettiği şeylerden uzak olduğum ortaya çıkmıştır" manasınadır.

kinci Görüş: Bu ifade, azizin karısına âit olup, ayetin manası "O, her nekadar . ben onun üstüne suçu attıysam da, o burada değil iken, onun üzerine suçu atamam" şeklinde olur ki bu, "O, hapiste iken onun hakkında doğrunun ftjraa birşey söyleyemem" demektir. Daha sonra o kadın, gerçeği iyice te'kit etmek Allah da, hâinlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyyete erdirmez" demiştir. Bu, "Bw böyle bir tuzak ve hileye teşebbüs edince, rezil ve rüsvay oldum. Yûsuf ise, fe* günahtan uzak ve temiz olduğu için, haliyle, Allah Teâlâ, onun bundan ben ortaya çıkardı" demektir. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Bunun delili şudur:" Hz. Yûsuf (a.s.) o mecliste, kadın "Şimdi hak meydana ptc Ben onun nefsinden murad almak istedim. O sadıklardandır" deyinceye kadar Binâenaleyh bu esnada Hz. Yûsuf (a.s.), "Bu, gıyabında ona hainlik etmediğimi biimesi içindir" diyebilmesi için, Hz. Yûsuf'un o mecliste bulunmayıp, aksine bu hususta habercinin o meclisten tekrar hapishaneye yanına gelmesine ve bu sözü kendisine nakletmesine ihtiyaç duyulur. Buna göre, daha sonra Yûsuf (a.s.), yeni bir söz olarak, "Bu, gıyabında ona hainlik etmediğimi bilmesi içindir" demiş olmalıdır. Halbuki bu iki farklı sözün arasında, böyle bir ilgi, ne nesirde, ne de şiirde bulunmaz. Binâenaleyh biz bunun da, kadının sözü cümlesinden olduğunu ânlarız. [158][158]

Dördüncü Mesele

Bu ayet, Hz. Yûsuf (a.s.)'un o günahtan beri ve uzak olduğuna, pek çok yönden delildir:

a) Padişah, ona haberci gönderip, onu yanına istediğinde, eğer Hz. Yûsuf (a.s.), o kötü fiilin töhmeti altında olmuş olsa ve gerçekten kendisinden bir suç sâdır olmuş, o fuhşu yapmış olsaydı, örf ve âdet itibariyle, Yûsuf'un, hükümdardan o hadiseyi tahkik ettirme talebinde bulunması imkansız olurdu. Zira bu, onun, kendi kendisini rüsvay etmesi,gizli ve küllenmiş, unutulmuş ayıplarını yenilemesi olurdu. Halbuki, aklı olan, böyle bir şey yapmaz. Farzet ki, bazıları Hz. Yûsuf'un masumluğu veya nübüvveti hususunda şüphe etsinler. Fakat onun akıllı olduğunda şüphe eden çıkmamıştır. Akıllı olanın da, kendi kendisini rezil-ü rüsvay etmek ve düşmanlarını, ayıp ve kusurunu iyice ortaya çıkarmaya sevketmeye gayret göstermesi imkansızdır.

b) Mısırlı kadınlar, tâ baştan "Hâşâ, Sübhanellah!. Bu, bir beşer değil. Bu, çok şerefli bir melekten başka birşey değil" (Yûsuf, aı> diyerek, onun temiz ve nezih olduğuna şehâdet etmişlerdi. Bu defa da, "Hâşâ, Allah için, biz onda hiçbir fenalık görüp bilmedik" diyerek, onun

---

[158][158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 258-259-260

lehine şâhidlik etmişlerdir.
c) Azizin karısı da, "Andederim, onun nefsinden murad almak istedim de o namuskârhk gösterdi"(Yûsuf, 32) diyerek, tâ ilk başta; ikinci olarak da bu ayette onun namuslu olduğunu beyan etmiştir.
Bil ki bu ayet, Hz. Yûsuf (a.s.)'un temiz olduğunu birkaç bakımdan göstermektedir:
1) Kadın "Ben, onun nefsinden murad almak istedim" demiştir.
2) Kadın, "O, hiç şüphesiz doğru söyleyenlerdendir" demiştir. Bu, Hz. Yusuf'un, "O, kendisi benden murad almak istedi" (yûsui, 26» şeklindeki sözünde doğru söylediğine işarettir.
3) Hz. Yûsuf (a.s.), "Bu, gıyabında ona hainlik etmediğimi (...) bilmesi içindir" demiştir. "Haşviyye", "Yûsuf (a.s.) bu sözü söyleyince, Cebrail (a.s.)'in ona, "Bu işe iyice kastedip, niyetlendiğinde de mi?" dediğini rivayet etmişlerdir. Bu, onların o pis rivayetlerindendir. Bu rivayet itimad edilen hiçbir kitapta doğrulanmamıştır. Bilakis onlar Kur'ân'ın zahirî manasını tahrif etmek çabasıyla bunu uydurup araya sokuşturmuşlardır.
4) Hz. Yûsuf (a.s.), "Allah, hainlik edenlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyete erdirmez" demiştir. Bu "Hainlik edenler, mutlaka rezil-ü rüsvay edilirler. Eğer ben nâin olsaydım, benim de Allah tarafından rezil rüsvay edilmem gerekirdi. Rüsvay edilmediğime ve Allah beni bu düştüğüm durumdan kurtardığına göre, evet bütün Dunlar, benim hâinlerden olmadığıma delalet eder" demektir.
Burada, hepsinden daha güçlü, şöyle değişik bir izah daha yapılabilir: Bu vakitte, o hadise tamamen bitip gitmiş, o sıkıntı sona ermişti. Dolayısıyla Hz. Yûsuf (a.s.)'un, kendisinin böyle büyük bir hıyanette bulunduğunu bile bile, "Bu, onun benim hıyanet etmediğimi bilmesi içindir" diyebilmesi, faydasız yere yapılmış en büyük bir utanmazlığa ve yalana yönelmek olmuş olur. Binâenaleyh boş yere, böylesi yüzsüzlüğe yönelmek hiçbir akıllıya yakışmaz. O halde, akıllıların efendisi ve asfiyftnın • seçkin kimselerin) imamı ve önderi olan bir kimseye isnad edilmesi nasıl uygun düşebilir? Böylece, bu ayetin cahillerin ve Haşviyye'nin, Hz. Yusuf (a.s.) hakkında söyledikleri sözlerden onun uzak ve berî olduğuna delâlet ettiği sabit olur. 159[159]

Kişi Nefsini Temize Çıkarmamalıdır

"(Bununla beraber) ben, nefsimi tebrie etmem.Çünkü nefis, olanca şiddetiyle kötülüğü emredendir. Ancak Rabbimin esirgemiş bulunduğu müstesna. Çünkü Rabbim gafur ve rahimdir" (Yûsuf. 53).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 160[160]

Birinci Mesele

Bil ki bu ayetin tefsiri, kendinden önceki ayetin tefsirindeki değişik manalara göre değişir. Çünkü biz eğer o sözün Hz, Yûsuf'a âit olduğunu söyler isek, bu ifâde de ona âit olmuş olur. Yok eğer onun, kadının sözünün devamı olduğunu kabul edersek, bu ifâde de kadının sözünün devamı olmuş olur. Biz ayeti her iki ihtimale göre de tefsir ederiz. Bu sözün, Hz. Yûsuf (a.s.)'a ait olduğunu söylememiz halinde, Haşviyye buna tutunarak şöyle der: "Yûsuf (a.s.), "Bu, gıyabında ona hainlik etmediğimi (...) bilmesi içindir" (Yûsuf, 52) dediğinde, Cebrail (a.s.) ona "Kuşağını çözmeye niyetlendiğinde de mi?" deyince Hz. Yûsuf, "Ben, nefsimi kötülükten yani zinadan tebrie etmem (yani uzak olduğumu söylemem). Çünkü nefis, Allah'ın koruyup rahmet ettikleri müstesna, olanca şiddeti ile kötülüğü, yani zinayı emreder. Çünkü Rabbim, kötülüğe niyetlenişimi bağışlayan, onu yaptığım takdirde de, bana tevbeyi nasib edendir" demiştir." 161[161]

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 260-261
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 261
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 261-262

Haşviyyenin Tutarsız Rivayetlerinin Tenkidi

Bil ki Haşviyye'nin bu iddiası tutarsızdır. Çünkü biz, önceki ayetin, Hz. Yûsuf (a.s.)'un o günahtan uzak ve berî olduğuna kesin kes delâlet eden bir delil olduğunu açıklamıştık. Ancak geriye, "O halde sizin bu ayet karşısında cevabınız ne olacaktır?" sorusu kalır. Buna karşı deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

Birinci İzah: Hz. Yûsuf (a.s.), "Bu, gıyabında ona hainlik etmediğimi bilmesi içindir" deyince, bu söz adetâ, kendisini medhetmesi ve tezkiye etmesi gibi olmuştur. Halbuki Allah Teâlâ, "Nefsinizi tezkiye etmeyin, temize çıkarmayın" (Necm. 32) buyurmuştur. Bundan dolayı Hz. Yûsuf, "(Bununla beraber), ben nefsimi tebrie etmem" diye, bir istidrâk yapmıştır. Buna göre ayetin manası, "Ben, nefsimi tezkiye etmem. Çünkü nefis, alabildiğine kötülüğü emreden, kötülüğe çok meyyal olan ve günahlara arzu duyandır" şeklindedir.

İkinci İzah: Ayet, kesinlikle Haşviyye'nin ileri sürdüğü hiçbirşeye delâlet etmez. Çünkü Hz. Yûsuf (a.s.), "Gıyabında ona hainlik etmediğimi" deyince, bu hainliğin, nefsinin arzu duymayışı, tabiatının meyletmeyişi manasında olmayıp, nefsin olanca şiddeti ile kötülüğü emreden; insan karekterinin lezzetli olan şeylere karşı arzu duyulan bir özelliği olduğunu beyân etmiştir. Binâenaleyh o bu sözü ile, hainlik etmeyişinin, isteksizlik yüzünden değil, Allah korkusundan dolayı olduğunu ifade Rtmiştir.

Fakat biz bu sözün, o kadının sözünün devamı olduğunu söylersek, buna göre de şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Ben, nefsimi Yûsuf'tan murad alma konusunda tebrie-tezkiye etmem" demektir. Bu sözün maksadı, Hz. Yûsuf'u, "O, kendisi benden murad almak istedi" şeklindeki sözünde doğrulamaktır.

b) O kadın, "Bu, gıyabında ona hainlik etmediğimi... bilmesi içindir" deyince, (Bununla beraber) ben, nefsimi (tamamen hainlikten) tebrie edemem (uzak olduğunu söyleyemem). Çünkü ben o günahı ona iftira ile atıp, "zevcene kötülük etmek isteyenin cezası zindana atılmaktan, yahud acıklı bir azabtan başka ne olabilir" (Yûsuf, 25) dediğimde ve böylece onu hapse düşürdüğümde, ona hıyanet ettim" demiştir. Binâenaleyh o bu surette, olup bitenlere karşı bir özür beyân etmek istemiştir.

Eğer, "Bu sözün Yûsuf (a.s.)'a âit olduğunu mu, yoksa kadına âit olduğunu mu söylemek daha uygundur?" denilirse, biz deriz ki: Bunun Yûsuf (a.s.)'a âit olduğunu ^ytemek daha müşkildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "Azizin karısı da şöyle dedi: *Şmdi hak meydana çıkti" şeklindeki sözü, başt-sonu birbirine uygun bir sözdür. 5 -âenaleyh, her iki söz ile her iki meclisin arasına pek çok fasıla girdiği halde, bu •özün bir kısmının Yûsuf'a, bir kısmının kadına âit olduğunu söylemek, uzak bir -TTialdir. Bu sözün kadına âit olduğunu söylemek de müşkildir. Zira, "Ben, nefsimi •eörie etmem. Çünkü nefis, olanca şiddetiyle kötülüğü emredendir. Ancak llabbimin esirgemiş bulunduğu müstesna" sözü, ancak günahtan sakınması ->jmkün olan kimseden sadır olursa, güzel ve yerinde olur. Hem sonra bunu söyleyen «..şi. nefsini kırmak için böyle söylemiştir. Bu durum ise, bütün gayretini o günaha aarfeden azizin karısına uygun değildir. [162][162]

İkinci Mesele

Alimler, "Rabbimin esirgemiş bulunduğu müstesna" buyruğundaki mâ edatının men manasına olup,
takdirin, "Rabbimin esirgemiş bulunduğu kimse müstesna" şeklinde olduğunu; mâ ile men edatlarının birbirleri yerine «_ anılabildiğini; (Nisa,3)ve (Nur,45) ayetlerinde de böyle olduğunu söylemişlerdir.

Ayetteki bu ifadenin, istisna-ı muttasıl veya munkatî olduğu hususunda iki izah .ap-lmıştır:

---

[162][162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 262-263

a) 8u, isisnâ-ı muttasıldır. Buna göre, ayet şu iki şekilde izah edilir:
1) Bu ifâde, "Rabbimin, melekleri koruduğu gibi koruduğu kimseler müstesna" -arasındadır.
2) Bu, "Rabbimin merhamet edip, koruduğu vakitler müstesna yani nefis, Allah «rafından korunduğu bu vakitler müstesna, her zaman alabildiğine kötülüğü erreder" demektir.
b)Bu istisna, istisna-ı munkatî otup, "Lakin Rabbimin rahmet edişi, insan: *-rJİükten uzak tutar" manasındadır. Nitekim "Onlar kurtarılmazlar, Lakin *^r.mızdan bir rahmet vaki olmuştur" (Yasin, 43-44) ayeti de böyledir. 163[163]

Üçüncü Mesele

Feylesoflar, "kötülükleri alabildiğine emreden nefs"in ne olduğu hususunda, değişik görüşler belirtmişlerdir.alimler şöyle demişlerdir: "İnsandaki nefis tek şey olup, pek çok sıfatı ve hali vardır. Binâenaleyh o nefis, anî âleme meylettiğinde "nefs-i mutmainne"; şehvet ve gazaba yöneldiğinde ise, efs-i emmâre" (kötülüğü emreden nefis) otmuş olur. Ona nefs-i emmâre denmesi,Dalağa içindir. Bunun sebebi şudur: Nefis ilk başta maddi şeylere alışır, onlarda -rşianır ve onlara adetâ aşık olur. Fakat mücerred (manevi) âlemi anlayıp, ona
meyletmesi, bir nefis için nâdir şeylerdendir. Binâenaleyh o nefis için maddi âlemden bu sıyrılış ve inkişâf, ömrü boyunca çok ender vakitlerde olur. Genel olan durum, nefsin maddî aleme meyletmesi olup, manevî âleme yükselmeye temayülü de nâdir olunca, pek yerinde olarak, bu nefiy için, "kötülükleri, olanca şiddetiyle emreden nefis" denilmiştir."
Bazı kimseler de, "nefs-i mutmainne"nin, nefs-i akliyye-i nutkiyye olduğunu söylemişler, şehvetli ve gazablı nefislerin îse, akıllı nefislerden başka olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu konuda gerçekle ilgili sözümüz, akliyyât kitablarında ele alınmıştır. 164[164]

Dördüncü Mesele

Alimlerimiz, taat ve imanın ancak Allah'dan olabileceği nususunda, ayetteki "Ancak Rabbimin esirgemiş
buİundudğu müstesna" ifâdesini delil getirerek şöyle demişlerdir: Ayet, nefsin kötülüklerden ancak Allah'ın rahmeti sayesinde uzaklaşabileceğine delâlet etmektedir. Ayetin lafzı, her ne zaman o rahmet tahakkuk ederse, o vazgeçmenin de tahakkuk edeceğini göstermektedir. Binâenaleyh, biz diyoruz ki, bu ayette bulunan "rahmet" sözünü, Kâdî'nin dediği gibi, akıl, kudret ve lütuf fiilleri vermek manasına tefsir etmek mümkün değildir. Çünkü bütün bunlar, kâfirle mü'min arasında müşterek olan hususlardır. Binâenaleyh, ayetteki "rahmet" kelimesini, başka bir şey ile yorumlamak gerekir ki bu da, "taâta götüren sebebi, ma'siyete sevkeden sebebe tercih etmektir." Biz bunu, kesin aklî delil ile de ispatlamıştık. İşte bu durumda maksat elde edilmiş olur. 165[165]

Yûsuf'un Hükümdarın Müsteşarı Olması

"Hükümdar: "Getirin onu bana! dedi. Onu kendime has bir (müsteşar) edineyim'.' Onunla konuşunca da şöyle dedi: "Sen bu günden itibaren bizim nezdimızde mühim bir mevki sahibisin. Emin (bir müsteşar)sın." (Yûsuf):
"Beni memleketin hazineleri üzerine memur et. Çünkü ben onları iyice korumaya muktedirim. (Bütün tasarruf şekillerini de) bilenim" dedi (YÛSUf, 54-55>.
Ayetle iliği birkaç mesele vardır. 166[166]

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 263
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 263-264
165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 264
166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 264-265

Birinci Mesele

Alimler, ayette geçen hükümdarın kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları onun, azizolduğunu söylerlerken, bazıları da "Hayır, o en büyük melik >an Reyyân'dır" demişlerdir ki, bu görüş şu iki sebepten dolayt kabule daha fazla sayandır:
1) Yûsuf (a.s.)'un, "Beni memleketin hazineleri üzerine memur ef'sözû, buna delâlet etmektedir.
2)Hükümdarın "Onu kendime has bir (müsteşar) edineyim" şeklindeki sözü, Yûsuf'un daha önce meliğin yanında, ona âit olmadığına delâlet eder. Daha önce Yûsuf (a.s.) Azizin emrindeydi. Böylece bu durum ayette bahsedilen hükümdarın, en büyük melik olan Reyyân olduğuna delâlet eder. 167[167]

İkinci Mesele

Alimler, Yûsuf (a.s.) hapiste iken Cibril'in onun yanına geldiğini ve ona "Allahım, benim için katından genişlik ve bir çıkış yolu ver ve beni, bilmediğim ve ummadığım bir taraftan nzıklandir" dediğini, işte bundan dolayı da Allah Teâlâ'nın onun duasını kabul eniğini ve onun hapisten kurtulması için böyle bir sebep halkettiğini söylemişlerdir.
Sözün özü, kısaca şudur: Hükümdarın şu sebeplerden dolayı, Yûsuf hakkındaki güveni ve itimadı çok olmuştur:
a) Onun ilmine güvenmiştir. Zira, yanına toplanmış olan kâhinleri rüyayı tabir etmekten aciz olup, Yûsuf {a.s.) da, doğruluğuna aklın şehâdet ettiği o uygun cevab* serince, meliğin gönlü Yûsuf'a meyletmiştir.
b) Onun, Yûsuf'un sabrı ve sebatı hususundaki güveni artmıştır. Bu böyledir; z ra o, yıllarca hapishanede kaldıktan sonra, metîk kendisine hapishaneden çıkma tzni verince, o oradan çıkmak için can atmamış, aksine sabredip beklemiş ve her şeyden Önce, kendisinin bütün töhmetlerden uzak ve berî olduğuna delâlet edecek o4an şeyin (melik tarafından) incelenmesini istemiştir.
c) Onun çok güzel bir terbiye ve edebe sahip olduğu hususundaki inancı artmıştır. Zira, Yûsuf {a.s.), her ne kadar maksadı azizin karısını zikretmek idiyse de, "eüerini -esen o kadınların zoru neydi kendilerine sor?" (Yûsuf, 50) ifadesiyle yetinmiş, en Düyük belâiar kendisine o Azizin karısı tarafından geldiği halde ondan bahsetmemiş, sadece diğer Mısırlı kadınların durumuna değinmiştir. İşte bu, çok hayran kılıcı bir edeb ve terbiyenin mahsulüdür.
d) Onun, her türlü töhmetten uzak olmasıdır. Çünkü karşı taraf, onun temizliğini, nezaketini ve suçtan berî ve uzak olduğunu kabul etmiştir.
e) Sucu, Yûsuf'u, taâtlara koşma ve hapishanede bulunanlara iyilik etme hususunda, son derece sây-ü gayret göstermece nitelemiştir.
f) O, yıllarca hapishanede kalmıştı. Bütün bunların her biri o insan hakkında iyi niyetli olmayı gerektiren şeylerdir. Ya bunların hepsi tek bir kimsede bir araya gelmişse! İşte bundan dolayı, hükümdarın, Yûsuf hakkındaki hüsn-i niyyeti artmıştır. Allah, bir şeyin olmasını istediğinde o şeyin sebeplerini bir araya getirir ve onları kuvvetlendirir.
Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Melik tarafından Yûsuf'un bütün bu halleri görülüp tesbit edilince, onun Yûsuf'u kendisine müsteşar edinmek hususundaki arzusu artmış ve bunun üzerine "Getirin onu bana! Onu kendime has bir müsteşar edineyim!" demiştir. Rivayet olunduğuna göre elçi, Yûsuf'a "Hapishane kirlerinden temizlen, güzel elbiseler giyin ve güzel bir görünüm arzet, kendine çekidüzen ver! Çünkü hükümdarın yanına gideceğiz" demiş, o da hapishanenin kapısının üzerine, "Burası, meşakkat yeri, dirilerin kabri, düşmanların sevinç vesilesi ve dostların da tecrübe kazandığı yerdir!" şeklinde yazmıştır. Yûsuf (a.s.), meliğin yanına girerken de "Allahım, senden, senin hayrın vasıtasıyla onun hayrından istiyorum; ve onun şerrinden, senin izzet ve kudretine sığınıyorum!" dedi. Daha sonra, ona selâm vererek,

---

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 265

İbranice ona dua etti.

"İstihlâs" bir şeyin, ortaklık şaibelerinden kurtarılarak arındırılmasını istemek, has kılmak demektir. Bu melik de, Yûsuf'un sırf kendi emrinde olmasını ve ondan hiç kimsenin, kendisine ortak olmamasını istemişti. Çünkü kralların adeti, nefis ve güzel şeylerin sadece kendilerinde bulunmasını istemektir. Binâenaleyh, kral da Yûsuf'un, o zamanın tek insanı ve eşi bulunmaz bir kimse olduğunu anlayınca, onun sadece kendisine has olmasını istemiştir.

Rivayet edildiğine göre hükümdar, Yûsuf'a "Ehlim ve benimle birlikte yemek yemen hariç, senin benim herşeyime ortak olmanı arzu ediyorum" demiş; bunun üzerine de Yûsuf (a.s.): "Sen, benim seninle beraber yemek yememi istemez misin? Zira ben, Yûsuf İbn Yakûb İbn İshâk ez-Zebîh İbn İbrahim el-Halit im (a.s.j" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onunla konuşunca da" buyurmuştur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, "Kral, Yûsuf ile konuşunca" demektir. Ulemâ şöyle demiştir: "Zira, kralların meclisinde, hiç kimsenin iîk önce söze başlaması doğru olmaz. Söze önce başlayan, daima kraldır."

b) Bu, "Yûsuf kral ile konuşunca" demektir. Şu rivayet edilmiştir: "Yûsuf (a.s.) kralın yanına vardığında otuz yaşında idi. Melik onu, genç bir delikanlı olarak görünce. sakiye, "Bütün sihirbaz ve kâhinlerin bilemediği rüyanın tevilini bilen bu mudur?

Bunun üzerine saki, "Evet!" dedi. Bunun üzerine de malik Yûsuf'a yönelerek: "Ben rüyanın tevîlini bizzat senin ağzından şifahî olarak duymak istiyorum" dedi. Yûsuf (a.s.) da o cevâbı şifahi olarak bir kez daha tekrarladı ve meliğin kalbi de, o rüyanın tabirinin doğruluğuna şehâdet etti. İşte o esnada Yûsuf'a "Sen bugünden itibaren bizim nezdimizde mühim bir mevki sahibisin" demiştir.

Arapça'da "Falanca falancanın yanında "mekîn"dir; Deyyinü'l-mekânedir" denilir. "Yani, menzilesi, mevki ve makamı aşikardır" denir. ftflekâne: Kendisinde bulunan şahsın, kendisi sayesinde istediğini yapabilme halidir. Onun, "emîn" sözünün manası ise, "Biz, senin emin olduğunu ve sana isnad edilen şeylerden uzak ve berî olduğunu öğrendik, anladık" demektir.

Bil ki kralın, "Mühim bir mevki sahibisin, eminsin" sözü, kendisine ihtiyaç tassedılen her türlü fazilet, şeref ve şan ihtiva eden bir cümledir. Bu böyledir, zira, mekin olabilmesi için, onun kudret ve ilim sahibi olabilmesi gerekir. Çünkü sayesinde imkânlar elde edilebilir. İlim sayesinde ise, ancak kendisi sayesinde edilebilecek olan haytr fulleri elde edilebilir. Zira Hz. Yûsuf, neyin uygun neyin -vgun olmadığını bilmeseydi, uygun olanların yapılmasını; uygun olmayanların da fBprtmamasmı hassaten belirterek söyleyemezdi. Böylece onun, mekin olmasının, ludreti ve ilmi sayesinde olduğu sabit olmuş olur.

Onun emîn olmasına gelince: Bu, Yûsuf'un, herhangi bir işi arzusuna göre değil, sam aksine o işi hikmetin muktezasına göre yapan bir hakîm kimse olması demektir.

şöylece Yûsuf (a.s.)1 un mekîn ve emîn olmasının, O'nun, kadir olduğuna, hayır, şer, fesat ve salâh yerlerini bildiğine ve bir işi, arzusuna ve isteğine göre değil, hikmetin rictezâsına göre yaptığına delâlet etmiş olur. Böyle olan herkesten, kötülük ve hafiflik tatilinden olan fiillerin sâdır olması imkansız olur. İşte bundan dolayı Mu'tezi le, Allah "eâiâ'nın kabîh olan şeyleri yapmayacağını isbât etmeye uğraşırken şöyle demiştir: "Allah Teâlâ kabîh olan şeyleri yapmaz. Zira O, kabîh olanın "kubh"unu bilendir; O, kendisinin o kabîhi yapmaktan müstağni olduğunu da bilendir. Böyle olan herkes, «aoîh olanı yapmaz." Onlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "O, ancak kadir olduğu *e cehaletten münezzeh olduğunda kabîh olanı yapmaktan müstağni olurl' Böylece, inçliğin, Yûsuf (a.s.)' u "mekîn ve emin" diyevasfetmesinin, bu konuda söylenilmesi olan şeylerin zirvesi olduğu sabit olmuş olur. 168[168]

Ülkenin Mâliyesinin Başına Gelmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte o esnada, Yûsuf (a.s.)1 un "Beni memleketin hazineleri üzerine memur et. Çünkü ben onları iyice korumaya muktedirim. (Bütün tasarruf şekillerini de),

---

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 265-266-267

bilenim" dediğini "akletmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [169]

Birinci Mesele

Müfessirler şöyle demişlerdir: Yûsuf (a.s.) hükümdarın rüyasını, onun huzurunda tabir edip açıklayınca, melik ona: "Ey dost, ne Önerirsin?" demiş, bunun üzerine Yûsuf
(a.s.) da "Bolluk olacak yıllarda, çokça ekin ektirmeni, depolar yaptırmanı ve orada yiyecekler depolamanı öneririm. O kıtlık yıllan geldiğinde araziden elde ettiğimiz bu geliri satarız. İşte bu yolla da, çok büyük bir mal elde edilmiş olur" dedi. Bunun üzerine melik "Bu işi kim yüklenecek?" deyince de Yûsuf (a.s.) "Beni memleketin hazineleri üzerine (memur) er" demiştir ki, bu, "Mısır topraklarının hazineleri üzerine" demektir. Ahd ifâde etsin diye "ard" kelimesinin başına eliflâm getirilmiştir. İbn Abbas (r.a.), Hz. Peygamber'in tou ayetle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet etmiştir;
"Allah, kardeşim Yûsuf'a merhamet etsin. Şayet o: "Beni memleketin hazineleri üzerine (memur) et" demeseydi, o padişah onu, hemen o anda o işle görevlendirirdi. Ancak ne var ki o, bunu deyince, o bu vazifeyi ona vermeyi bir sene geciktirdi."
Ben derim ki bu, şaşılacak şeylerdendir. Zira Yûsuf (a.s.) hapishaneden çıkmak istemeyince, Allah bunu, ona en güzel bir biçimde kolaylaştırdı. Ama, hemen görev almaya koşunca, Allah onun bu gayesini gerçekleştirmesini tehir etti. İşte bu, şahsi tasarrufu terkedip, işleri tamamen Allah'a bırakmanın daha evlâ olacağına delâlet eder. [170]

İkinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: Hz. Peygamber (s.a.s.), Abdurrahman İbn Semure'ye: "İdarecilik isteme" derken, Yûsuf (a.s.) niçin Hz. Yûsuf'un Göreve Talip Olması idarecilik taleb etmiştir? Hem Yûsuf (a.s.), kâfir bir kraldan
idarecilik talebinde bulunmuştur? Yine o, niçin bir müddet sabretmemiş, hemen o anda idarecilik talebindeki arzusunu ortaya koymuştur? Hem yine o, niçin bu hareketi bir tür töhmet doğurmasına rağmen, hemen ilk başta

Halkın İşlerini Islah Ona Vacipti

Buna göre biz diyoruz ki: Bu soruların cevabı hususundaki temel kaide şöyle denilmesidir: İnsanların işleri hususunda tasarrufta bulunmak, Hz. Yûsuf'a vacip idi. Binâenaleyh, onun, hangi biçimde olursa olsun, bu işe teşebbüste bulunması caiz di. Biz, şu sebeplerden dolayı, insanların işleri hususunda tasarrufta bulunması, çalışması vâcibtir dedik.
a) O, insanlara, Allah katından gönderilmiş hak bir peygamber idi. Peygamberin, imkânlar ölçüsünde, ümmetinin menfaatlerini gözetmesi, kendisine vâcibtir.
b) Yûsuf (a.s.), bir kıtlığın ve çoğu kez kitlelerin ölümüne sebep olacak o darlığın -neydana geleceğini vahiyle öğrenmişti. Belki de Cenâb-ı Hak, Hz. Yûsuf'a bu -jsusta tedbir almasını, o kıtlığı, kendisi sayesinde halka az zararının dokunacak okluğu bir metod uygulamasını emretmişti.
c) Hakedenlere faydalan ulaştırmak, zararları da defetmek hususunda gayret sarfetmek, akıllarca da güzel kabul edilir bir husustur.
Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Yûsuf (a.s.) işte bütün bu yönlerden halkın menfaatine olan şeyleri görüp gözetmekle mükellef idi. Onun, halkın menfaatlerine olan şeyleri görüp gözetmesi ise, ancak bu yolla mümkün idi.Vacibin, kendisiyle tamamlandığı şey de vâcibtir. Binâenaleyh, işte bu tavrı takınma, Yûsuf'a vacip idi. Bu vâcib olunca, bu

---

[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 267
[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 268

husustaki bütün sorular külliyyen vacib olur. 171[171]

"İnşaallah" Demeyişinin İzahı

Hz. Yûsuf'un "inşaallah" dememesi meselesine gelince, Vahidî şöyle demiştir: Bu, bir cezayı iktiza eden bir hata olmuştur. Bu ceza da, Allah Teâfâ'nın Hz. Yûsuf'un o maksadını, bir sene müddetle ertelemesidir." Ben de derim ki: Belki de bunun sebebi şudur: Şayet Yûsuf (a.s.) böyle bir istisnada bulunsaydı, melik, Yûsuf'un bunu, Kendisinin bu menfaatleri gerektiği gibi, zabt ü rabt altına alamıyacağını bildiği için söylediğine inanacaktı. İşte bundan dolayı Yûsuf (a.s.) inşaallah dememiştir. 172[172]

Yûsuf'un Kendini Övdüğü İddiası

Yûsuf'un kendi kendini methetmesine gelince, buna birkaç yönden cevap verebiliriz:
a) Biz, Yûsuf (a.s.)' un kendisini methettiğini kabul edemeyiz. Ancak ne var ki Yûsuf (a.s.), kendisinin bu gayeyi tahakkuk ettirme hususunda faydalı olan bu iki vasfın kendisinde bulunduğunu beyân etmiştir. Bu iki şey birbirinden farklıdır. Belki de, Yûsuf (a.s.) o zann-ı galibine göre, bu vasıfları zikretme ihtiyacını hissetmiştir. Zira hükümdar, her ne kadar onun dini tümlerdeki mükemmeliyetini biliyor idiyse de, Yûsuf'un bu işi de hakkıyla yerine getirebileceğini bilmiyordu.
Sonra, biz şöyle de diyebiliriz: Farzet ki, kendini methetmiştir. Ancak ne var ki, insanın kendisini methetmesi, bu metniyle büyüklenmeyi, tefahür etmeyi ve böylece de, hela! ofmayan şeylere ulaşmayı kasdedince mezmum ve kötü olur. Ama bu şekilde olmayınca, biz onun haram olduğunu kabul edemeyiz. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "Nefislerinizi tezkiye etmeyiniz" (Hecm,32)buyruğundan kastedilen, nefsi, onun tezkiye edilmemesi kesin olarak bilindiği zaman, onu tezkiye etmektir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadenin hemen peşinden, "Muttaki olanı en iyi bilen O'c/ur"(Necm,32) buyurmasıdır. Ama insan, kendisinin doğru ve haklı olduğunu bildiğinde, böyle bir şey yasak değildir. Allah en iyi bilendir. 173[173]

Hz. Yûsuf'un Kendisini "Hafîz ve Alîm" Olarak Tavsifi

Onun kendisini, "hafîz, alîm"şeklinde vasfetmesinin faydası nedir? şeklindeki soruya cevap olarak da şöyle diyoruz:
Bu ifade, onun, "Ben kendisiyle gelir ve malların elde edilmesinin mümkün olacağı bütün tasarruf yollarını nafizim (bunları iyice kavramışım); malın nerelere sarfedilmesinin uygun olacağı her yönü de iyice bilirim" demesi gibidir. Nitekim, "Ben insanların faydasına olan şeylerin tamamını hafızım, iyice kavramışım; onların bütün ihtiyaç şekillerini de alîmim, iyice bilirim" denilmektedir. Yine, "Ben, senin bütün nimet ve ikram şekillerini iyice kavramışım -hafîz ve, onlara tâat ve inkıyadımla mukabelede bulunmamın vacib olduğunu da "alîm'im, iyice bilirim" denilir. Bu, isteyenlerin daha çok misal getirmesi mümkün olan bir konudur.'İşte o ülkede Yûsuf a kudret ve şeref verdik O. o yerin neresini dilerse, orada konaklardı. Biz rahmetimizi, kime dilersek, ona nasıp ederiz. İyi hareket edenlerin mökâfaatını zayi etmeyiz. İman edip de takvada devam edenlere
has olan ahiret mükâfaatı ise, muhakkak ki, daha hayırlıdır"(Yûsuf, 56-57). 174[174]

Birinci Mesele

---

[171] 171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/269
[172] 172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/269
[173] 173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 269-270
[174] 174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 270

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: ki Yûsuf (a.s.), hükümdardan kendisini ülkenin hazineleri üzerine memur kılmasını isteyince, Allah,meliğin: "Ben bunuyaptım" dediğini nakletmemiş, aksine Cenâb-ı Hak, "İşte o ülkede

Yûsuf'a kudret ve şeref verdik" buyurmuştur. Binâenaleyh, bu noktada müfessirler şöyle demişlerdir: İfadede bir hazf olup, bunun takdiri "Hükümdar "tamam, yaptım" dedi* şeklindedir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın, o ülkede Yûsuf'a böyle bir imkân vermesi, meliğin de Yûsuf'a istediği bu hususta ona icabet ettiğine delâlet etmektedir.

Ben diyorum ki, müfessirlerin bu hususta yapmış oldukları bu izah güzeldir. Ancak ne var ki burada, bundan daha güzel olan şöyle bir izah yapılabilir: Meiiğin, Yûsuf'un isteğini kabul edip ona icabet etmesi, zahirî alemdeki bir sebeptir. Ama hakîkî müessir ise, Cenâb-ı Hakk'ın Yûsuf'a o yerde imkân vermesinden başkası değildir. Bu öyledir, zira o kral, Yûsuf'un isteğini kabul veya reddetmeye muktedir idi. O halde <abul ve reddetmek hususu, meliğe eşit bir biçimde izafe edilir. Bu eşitlik devam ettiği müddetçe, kabulün tahakkuk etmesi imkânsız olur. Binâenaleyh, o padişahın zihninde, kabul tarafının red tarafına ağır basması gerekirdi. Bu ağır basma işi ise, ancak Allah'ın yaratmış olduğu bir müreccih sebebiyle olabilirdi. Allah, o müreccihi yaratıcı zaman, muhakkak ki kabul tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh, Yûsuf'un orada bulması, kudret sahibi olması, ancak Allah'ın, o padişahın kalbinde tahakkuk ettiği ce neticenin meydana gelmesi kudret ile kesin sebebin toplamını yaratması o ^mustu:. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, o meliğin, Yûsuf'un isteğine icabet etmesini zikretmemiş, sadece ilahî imkân vermenin zikredilmesiyle yetinmiştir. Zira, nskîki müessir ancak O'dur; 175[175]

İkinci Mesele

Rivayet olunduğuna göre melik, Yusuf'a yönelmiş, meliklik yüzüğünü çıkarmış, bunu Yusuf'un parmağına takmış, Hz. Yusufun Mutlu İdare Dönemi kılıcını Yusuf'un boynuna asmış ve Yusuf'a inci ve yakut

kakmalı, altından bir taht yaptırmıştır. Bunun üzerine Yusuf (a.s.), "Tahta gelince, o taht sayesinde senin mülkünü kuvvetlendiririm; mühür ile senin işlerini yönetirim. Ama, taca gelince, bu ne benim ne de benim atalarımın libâsı, giysisi değildir" demiş ve tahta oturmuştur ve halk da kendisine itaat etmiştir. Melik o malum kadının kocası Kıtfîr'i azletmiş, bundan sona ise Kıtfîr ölmüş ve padişah Yusuf'u, onun karısıyla evlendirmiştir. Hz. Yusuf (gerdek gecesi) kadının yanına girince, "Bu, senin daha önce istediğinden daha hanylı değil midir?" demiş, ve onu bekâr bulmuştur. Böylece o kadın, Yusuf'a Efrayim ve Mişâ adında iki çocuk doğurmuştur. Hz. Yusuf, Mısır'da adaleti vygulamış, bu sebeple de kadın erkek, herkes onu sevmiştir. Hem o melik, hem de pek çok insan Hz. Yusuf sayesinde müslüman olmuşlardır. Kıtlık yılında Mısırlılar, ilk sene gümüş ve altın mukabilinde; ikinci sene, süs eşyası ve mücevherler mukabilinde; daha sonra da, hayvan, sonra mal mülk ve akarlar mukabilinde, en sonra da köleler mukabilinde tahıllarını satmışlardır. Böylece o onları yıllarca kcıe oiarak kullanmıştır.. Bunun üzerine onlar "Allah'a yemin olsun ki biz, bu melikten daha muktedir olan başka bir melik görmedik" demişler, böylece, bütün herkes, onun kulu kölesi olmuştur. Hz. Yusuf (a.s.) bunu duyunca: "Ben Allah'ı şahit tutuyor ve diyorum ki, ben bütün Mısır halkını kölelikten azâd ettim ve mülklerini onlara geri verdim " demiştir. Hz. Yusuf, diğer kimselerin de istifade edebilmesi için, tahıl talebinde bulunan herkese bir deve yükünden daha fazlasını satmamıştır. Keşşaf sahibi, bunu bu şekilde anlatmıştır. Doğrusunu yalnız Allah bilir. 176[176]

Üçüncü Mesele

Kezallk kelimesindeki kaf, mekkenna fitli ile mansub olup,bu, daha önce geçmiş olan bir şeye

---

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/271

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 271-272

işarettir. Yani,

"Biz, melikin kalbini, sevgisini ona yaklaştırmak ve onu,böylece, hapislik gamından kurtarmamız hususunda Yusuf'a nasıı in'am ettiysek, ona o ülkede yetki vermekle de in'am ettik" demektir,ifadesinin manası ise, "Biz o Yusuf'u, engelleri kaldırmak suretiyle istediği her şeye muktedir kıldık..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın yerin neresini dilerse, orada konaklardı" ifadesindeki yetebevveu kelimesi hal olmak üzere nasb mahallinde olup, takdiri,şeklindedir. Ibn Kesir, fiili, Allah'a nisbet ederek, neşâu diye okurken,

diğer kıraat imamları yâ ile ve bu işi Yusuf'a izafe ederek, Yeşâu şeklinde okumuşlardır. Bil ki, Allah'ın bu buyruğu Hz. Yusuf'un, meliklik hususunda, kendisiyle hiç kimsenin boy ölçüşemiyeceği ve hiç kimsenin karşı çıkamıyacağı, istediği ve dilediği her şeyi tek başına yapabileceği bir mertebede bulunduğuna delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bunun bundan önce de böyle olduğunu tekid eden hususu da beyân buyurarak"Biz rahmetimizi kime dilersek, ona nasîb ederiz" demiştir.Bil ki Allah Teâlâ ilk önce, bu imkân ve kudret vermenin başkası tarafından değil. kendisi tarafından olduğunu belirterek, "İşte, o yerde, Yusuf a kudret ve şeref verdik" buyurmuş, daha soma da bunu ikinci kez "Biz rahmetimizi kime dilersek ona nasîb ederiz" ifadesiyle tekid etmiştir ki, bunda iki fayda bulunmaktadır:

Birinci Fayda: Bu, her şeyin Allah'dan olduğuna delâlet eder. Kâdî şöyle demiştir: O saltanat, ancak Allah'ın yaptığı bazı şeylerle tamamlanınca, o saltanatın hepsi, sanki Allah tarafından verilmiş gibi olmuştur. Kâdi'ye, şu şekilde cevap verilir: Biz, o saltanatın bizzat kendisinin, ancak Allah tarafından tahakkuk ettirildiğini iddia ediyoruz. Zira, Kur'ân'ın lafzı, bizim görüşümüze delâlet etmektedir. Bahsettiğimiz kesin aklî delil de, bizim görüşümüzü takviye etmektedir. Binâenaleyh, bu lafzı, mecazî bir manaya hamletmek imkânsızdır.

İkinci Fayda: Bu mülk, Yûsuf'un eline, sırf ilahî meşîet ve nafiz bir kudret ile geçmiştir. Kâdî ise: "Bu ayet Allah Teâlâ'ntn, nimetler vermesinin, kulların maslahatının gerektirdiği bir biçimde cereyan ettiğine delâlet eder" demiştir. .

Deriz ki: Ayet, işlerin ilahî meşîete ve sırf ilahî kudrete bağlı olduğuna delâlet eder. "Kulların faydasını gözetmek" kaydına gelince, ayetin lafzı buna delâlet etmeyip, senin bizzat kendin, isteğin doğrultusunda itibâre aldığtn bir iştir.

Daha sonra Cenab-ı Hak hareket edenlerin mükâfaatını zayi etmeyiz" buyurmuştur. Bu böyledir, zira ücret ve mükâfaatı zayi etmek, ya acziyyetten veya cehaletten, ya da cimrilikten dolayı olur ki, bütün bunların hepsi Allah hakkında düşünülemeyen şeylerdir. Öyleyse, Allah'ın, mükâfaatları zayi etmesi de imkânsız olur.

Bil ki bu, Yusuf (a.s.)un muhsinlerden olduğuna dair Allah tarafından yapılmış olan bir şehadettir. Binâenaleyh, Yusuf'un, o kadının dört şubesi arasına (kucağına) oturduğu, yani onunla cinsi münasebete hazırlandığı şeklindeki iddia doğru olsaydı, o zaman Yusuf'un, muhsinlerden olduğunun söylenilmesi imkânsız olurdu. Binâenaleyh işte bu noktada, ya Allah'ı, Yusuf'un muhsinlerden olduğuna dair verdiği hükümde yalanlamak gerekir ki, bu, küfrün ta kendisidir; veyahut da Haşviyye'nin rivayet ettiği o şey hususunda tekzib edilmesi gerekir ki, bu da iman ve hakkın tâ <endisidir. Muttakiler İçin Ahiret Mutluluğu Daha Üstündür

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İman edip de Takvada devam edenlere has olan ahiret mükâfaatı ise, muhakkak ki, daha hayırlıdır" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 177[177]

Birinci Mesele

Bu ayetin tefsiri hususunda iki görüş bulunmaktadır: Birinci Görüş: Bununla "Yusuf (a.s.) bu dünyada her

ne kadar, böylesi yüce makam ve derecelere ulaşmış ise de, ancak ne var ki, Allah'ın ahirette

---

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 272-273

onun için hazırlamış olduğu mükafaat, daha hayırlı, daha üstün ve daha mükemmeldir" manası kastedilmiştir. Tercih sebeplerini, biz bu kitapta defalarca anlatmıştık. O izahların neticesi şudur: Mutlak hayır, sırf fayda olan, devamlı olan, saygı ve tazimle içice olandır. Bu dört kayıt, ahiretle ilgili hayırlarda mevcut olup, dünyanın hayırlarında yoktur. 178[178]

Hayr Kelimesinin İki Farklı Mânası Hakkında

İkinci Görüş: "Hayır" lafzı bazan, iki hayırdan birinin diğerinden üstün olduğunu belirtmek için kullanılır. Nitekim "gül suyu sudan daha iyidir (hayırlıdır)" denilir. Bazan da, kendisinden "daha üstün olma" manası kastedilmeksizin, o işin bizzat kendisinin hayırlı olduğunu ifâde etmek için kullanılır. Niteki Allah'tan olan bir hayırdır" denilir. Yani, "Tirîd Allah'ın ihsanı ve lütfü ile meydana gelen hayırlardan bir hayırdır" demektir.
Bunun böyle olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesini, birinci manaya göre ele alırsak, o zaman dünya lezzetlerinin de "hayırlı olmakla" tavsif edilmiş olmaları gerekir; yok eğer onu, ikinci manada ele alırsak, o zaman, dünya menfaatlerinin de hayırlı olduğunun söylenilmemesi gerekir. Aksine bu belki de sadece ahiretin hayırlarının hayır olup onun dışında kalan şeylerin abes ve boş olduğunu ifâde eder. 179[179]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, îman edip de takvada devam edenlere has olan ahiret mükâfaati ise, muhakkak ki daha hayırlıdır" buyruğunda , Yusuf (a.s.)'un durumunun açıklanmasının kastedildiğinde şüphe bulunmamaktadır. Şu halde Yusuf (a.s.) hakkında, onun iman edip takvada devam eden kimselerden olduğunu tasdik etmek gerekir. İşte bu tabir, Yusuf (a.s.)'ın önceden de müttakilerden olduğunun Allah tarafından açıkça ilan edilmesi anlamına gelir. Burada, Allah Teâlâ'mn, Yusuf hakkında "O andoisun, ona niyyeti kurmuştu. Rabbinîn burhanını görmeseydi nerdeyse o da ona kasdetmiş" gitmişti" (yusuf. 24) buyurduğu o zamanın dışında, Yusuf'un (zaman olarak) içinde yine müttakilerden olduğunu açıklamaya ihtiyaç duyulan daha önce geçmiş olan başka bir zaman söz konusu değildir. Binâenaleyh bu, Yusuf (a.s.)'un o vakitte de, müttakilerden olduğu hususunda, Allah tarafından yapılmış olan kesin bir şehâdet olur. Allah'ın, "İyi hareket edenlerin mükâfaatım, zayi etmeyiz" buyruğu da, Yusuf (a.s.)'un muhsinlerden olduğu hususunda Allah tarafından yapılmış bir şehâdettir. Hak Teâlâ'nın "Çünkü o, (taatde) ihlasa erdirilmiş kuJIarımızdandı" (Yûsuf. 24) buyruğu da Yusuf'un muhlis kullardan olduğu hususunda, Allah tarafından yapılmış başka bir şehâdettir. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, Yusuf (a.s.)'un . müttakilerden, muhsinlerden ve muhlislerden olduğuna şahitlik ettiği kesinleşmiş olur. Halbuki cahil Haşvî ise, Yusuf (a.s.)'un, hüsrana uğramış günahkârlardan olduğunu iddia ediyor. Bunca tekidli ve muhkem ifâdelere rağmen, Allah Teâlâ'nın sözüyle hükmetmeyenin, hüsrana uğramış olanların ta kendilerinden olacağında hiç bir şüphe bulunmamaktadır!.. 180[180]

Üçüncü Mesele

Kâdl, "Cenâb-ı Hakk'ın "İman edip de takvada devam edenlere has olan âhiret mükâfatı ise, muhakkak ki,
daha hayırlıdır" buyruğu, büyük günahlardan korunmayan kimselerin âhirette mükâfaat elde edemeyeceğini iddia eden Mürcienin gücüsünün bâtıl olduğuna delâlet eder" demiştir. Biz deriz ki:, zayıf bir görüştür. Çünkü buradaki "hayır" kelimesini ism-i tafdil (daha hayırlı) manasına alırsak, muttakilerin sevabının daha üstün olacağı manası çıkmış olur ki, bundan,

---

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 273
179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/273-274
180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 274

başkaları için sevab olmadığı neticesi çıkmaz. Yok eğer bu kelimeyi, "hayırlı" manasına hamledersek, bu, o hayrın müttakiler için söz konusu olduğuna delâlet eder. Yine bu da hayrın muttakilerin dışındaki kimseler için olmayacağını göstermez. 181[181]

Kardeşlerinin Mısır'a Gelmeleri

"Yusufun kardeşleri gelip, oun huzuruna girdiler. O, onları tanıdı. Onlar ise, kendisini tanımıyorlardı. Vakta ki o onların (zahire) yüklerini hazırladı. Dedi ki: "Bana, baba bir erkek kardeşinizi de getirin. Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyorum. Ben misafir ağırlayanların haytrhsıyım. Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek yok. (Boşuna) bana yaklaşmayın." Onlar dediler ki: "Onu babasından istemeye çalışırız. Herhalde (bunu) yaparız"(Yusuf. 56-61).
Bil ki, kıtlık bütün beldeleri sarıp, Yâkub (a.s.) n beldesine de ulaşıp, onlar da geçim dariığtna düşünce, Hz. Yakûb (a.s.) oğullarına: "Mısır'da herkese yiyecek dağıtan sâlih bir zât var. Ona paralarınızı götürüp, ondan yiyecek şeyler alın" dedi. Bunun üzerine onlar, on kardeş, Yusuf'a doğru yollandılar. Mısır'a gelip onun yanına girdiler. İşte bu hadise, Hz. Yusuf'un, kardeşleri ile buluşmasına, onlar Yusuf'u kuyuya atarlarken, Cenâb-ı Hakk'ın ona (vahiyle) bildirdiği, "Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken (bir gün) bu işlerini haber vereceksin"(Yusuf, tq şeklindeki haberinin doğruluğunun ortaya çıkmasına bir sebeb gibi olmuş olur. 182[182]

Yusuf'un Onları Tanıması

Hak Teâiâ, Yusuf'un onları tanıyacağını, onların ise kesinlikle onu tanımayacaklarını haber vermiştir. Hz. Yûsuf'un onları tanıyacağı hususu, ayetteki, "Bu işlerini haber vereceksin" cümlesinde, onların Hz. Yusuf'un yanına gelip gireceklerini haber vermesi ile tahakkuk etmiştir. Hem Yusuf (a.s.)'un rüyası da, onların, bir gün yanına geleceklerine bir işaretti. İşte bu sebebten ötürü, o bunu beklemekteydi. Binâenaleyh o uzak beldelerden, kapısına gelen herkesin, kendi kardeşleri olup olmadığını anlamak için, durumlarını araştırıyor, hallerini öğreniyordu. Kardeşleri Yûsuf'un kapısına geldiklerinde, onların durumlarını da araştırınca, onların kendi kardeşleri olduğunu anladı. 183[183]

Kardeşlerinin Yusuf'u Tanımamaları

Onların Hz. Yusuf'u tanıyamamalarının sebebleri de şunlardır:
1) Yusuf (a.s.) kapıcısına, onları içeri sokmamasını emretmiş ve onlara bir aracı ile konuşmuştur. Durum böyle olunca, onlar onu tanıyamamışlardır. Özellikle, padişahın heybeti ve onların aşırı ihtiyaç içinde oluşları, endişe ve korkularını artırmıştı. Bütün bunlar gerçekleştiğinde, tam bir anlayışı sağlayacak olan mükemmel bir düşünceye manîdir.
2) Onlar onu kuyuya atarlarken, o küçük idi; halbuki şimdi onu sakalı gürleşmiş, şekli şemaili değişmiş olarak görmüşlerdi. Zira onlar, Hz. Yusuf'u tahtında, ipek elbiseler içinde, boynunda altın halka, başında altın taç olarak otururken görmüşlerdir. Yine onlar, aradan uzun zaman geçtiği için, Yusuf'un hadisesini unutmuş gitmişlerdi. İşte bu sebebten ötürü, onu kuyuya atışlarından o zamana kadar, aradan kırk senenin geçmiş olduğu söylenilmiştir. Bütün bu sebeblerin herbiri, tam bir tanımanın gerçekleşmesine mani olur. Ya sebeblerin hepsi birden bulunursa...
3) Bu bilginin ve tanımanın gerçekleşmesi, Allah'ın yaratması (bildirmesi) ile olmuştur. Binâenaleyh belki de Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken, (bir gün)

---

[181][181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 274
[182][182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/275
[183][183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/275

bu işlerini haber vereceksin "(Yusuf. ıs) buyruğu ile, ona haber verdiği bu işi gerçekleştirmek için, kardeşlerinin kalblerinde bu tanıma ve hatırlama işini yaratmamıştır. Böylece bu, Hz. Yusuf (a.s.)'un mucizelerinden olmuştur. 184[184]

Onlara Zahire Yükletip Göndermesi

Cenab-ı Hak daha sonra "Vaktakio, onların (zahire) yüklerini hazırladı" buyurmuştur. Leys şöyle der: "Arapça'da, bir kimse bir topluluğun, yolculukta onlara lâzım olacak şeyleri karşılamayı üzerine alıp, yüklendiğinde, denilir. gelinin çehizi ve ölünün teçhizatı ifâdeleri de bu köktendir. Bu, bu kimselerin ihtiyaç duydukları şeyler demektir. Basralıların bunu cîm'in kesresi ile, şeklinde kullandıklarını da duydum." el-Ezheri şöyle demiştir.- "Bütün kurrâ, bunu cim'in fethası ile okumuşlardır. Kesreli okunuşu güzel bir lehçe eleğidir." Müfessirler şöyle demişlerdir: "Yusuf (a.s) onlardan herbiri için bir deve yükledi, onları misafir ederek ikram etti ve yolculuk esnasında ihtiyaç duyacakları herşeyi verdi, İşte ayetteki "Onların teçhizatını düzdü" cümlesi bu manayadır. 185[185]

Ana bir Kardeşi Bünyamin'i İstemesi

paha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Yusuf (a.s)'un onların her türlü ihtiyaçlarını karşılayınca, onlara, "Bana, baba bir erkek kardeşinizi de getirin" dediğini haber verir.Bil ki, bu sözün, Yusuf (a.s.)'un o kardeşinin durumunu sorabilmek için, mutlaka daha önce aralarında ondan bahsedilmiş olması gerekir. Alimler bu hususta çeşitli izahlar yapmışlardır:
Birinci İzah: Yapılan izahların en güzeli olan bu izaha göre, Hz. Yusuf'un herkese karşı tutum ve âdeti, her bir insana, ne fazfa ne eksik olmaksızın bir deve yükü yiyecek vermekti. Yusuf'un yanma gelen kardeşleri, on kişi idiler. Yusuf (a.s.), onlara da on deve yükü yiyecek verdi. Onlan^Bizim ihtiyar babamız ve onunla beraber kalmış bir kardeşimiz daha var" dediler. Babalarının çok yaşlı ve kederli olduğu için gelemediğini, o kardeşlerinin ise. babalarına bakmak için orada kaldığını, dolayısı ile o ikisi için de, yiyecek vermesi gerektiğini söylediler. Bunun üzerine Yusuf (a.s.) o ikisi için, iki deve yükü daha yiyecek verdi. Onlar, bu şekilde bahsedince, Yusuf (a.s.) "Bu. babanızın, onu sizden daha fazla sevdiğini gösterir. Hayret! Güzel, akıllı ve edebli olmanıza rağmen, babanızın o kardeşinizi sevmesi, size olan sevgisinden daha çok olduğuna göre; bu, o kardeşinizin sizden hayret uyandıracak kadar daha akılh, daha edebli, daha faziletli olduğunu gösterir. Onu görüp tanımam için, bana getiriniz" dedi. İşte bu sebeb, uygun ve muhtemel bir sebebtir.
İkinci İzah: Onlar, Hz. Yûsuf (a.s.)"un yanma gelip, o da onlara yiyecek verince: "siz kimsiniz?" diye sordu. Onlar: "Biz, Şamlılardan, çobanlık yapan bir topluluğuz. Bize de kıtlık geldi. Bundan dolayı yiyecek almak için geldik" dediler. Bunun üzerine, Yusuf (a.s.) "Belki de siz casus olarak geldiniz?" deyince: "'Allah'a sığınırız. Biz Ya'kûb ismindeki, doğru, yaşlı ve peygamber olan bir babanın oğullarıyız ve hepimiz kardeşiz" dediler. Hz. Yûsuf (a.s.) "Kaç kardeşsiniz?" dediğinde, onlar: "Oniki kardeştik. Birisi öldü; diğeri de, ölen kardeşinden ötürü babasına teselli sebebi olsun diye, babası ile birlikte kaidı. Biz, on kardeş olarak sana geldik" dediler. Hz. Yusuf (a.s.) "Birinizi yanımda rehin bırakın. Babanızın peygamberliğini, bana anlatması için, mutlaka o baba bir kardeşinizi bana getirin" dedi. Bunun üzerine onlar, aralarında kura çektiler. Şem'ûn'a isabet etti. Şem'ûn, Hz. Yûsuf (a.s.) için, onların (o zaman) en iyi düşüneni idi. Böylece Şem'un'u Hz. Yûsuf'un yanına bıraktılar.
Üçüncü İzah: Seiki de, onlar babalarından bahsedince, Hz. Yûsuf (a.s.): "öyle ise onu niçin yapayalnız bıraktınız?" dedi. Onlar "Hayır onu yalnız bırakmadık. Aksine onun yanında birisi kaldı" dediler. Bunun üzerine Hz. Yusuf (a.s.): "Babanız, niçin onu seçti. Bir sakatlığından dolayı mı bu işi ona verdi?" dedi. Onlar: "Hayır, aksine babamız onu, diğer evladlarından

---

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 276
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/276

daha çok sevdiği için seçti" dediler. Bundan dolayı Yûsuf (a.s.): "Siz, babanızın âlim, hakim, rastgele hareket etmeyen birisi olduğunu söylediniz. Sonra da, o kardeşinizi daha çok sevdiğini söylediğinize göre, gördüğüm kadarı ile hepiniz de âlim, faziletli ve hakim kimseler olduğunuza göre, o kardeşinizin fazilet ve olgunluk bakımından sizden daha üstün olması gerekir. O kardeşinizi görmek istiyorum. Onu bana getirin" dedi.

İkinci izahı, müfessirler yapmıştır. Birinci ve üçüncü izah'da muhtemeldir. En iyisini Allah bitir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Yusuf (a.s.)'un: "Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyorum" dediğini bildirmiştir. Bu, "Ben, tam ölçüp veriyorum, cimrilik etmiyorum. O kardeşiniz için de size bir deve yükü fazla veriyorum "Ben, misafir ağırlayanların en hayırhsıyım" demektir. Çünkü o, onları ağırlarken, çok ikramlarda bulundu. Ben derim ki: Ayetteki bu ifade, müfessirlerin yaptığı ikinci izahın zayıf olduğunu gösterir. Çünkü o izahın temeli, Hz. Yûsuf'un onları itham etmesine ve onlara casustuk isnad etmesine dayanır. Eğer o bu sözü onlara açıkça söylemiş olsaydı, onlara, "Görmüyor musunuz, tam Ölçek veriyorum. Ben, misafir ağırlayanların en hayırhsıyım" demesi uygun düşmezdi. Hem sonra, Hz. Yusuf (a.s.)'un kendisi sıddîk (dosdoğru) olduğu halde ve onların böylesi bir suçtan uzak olduklarını bile bife: "Sizler casussunuz" demesi, uzak bir İhtimaldir. Çünkü sıddîk olana, iftira etmek uygun düşmez.

Daha sonra "Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek yok. (Boşuna) bana yaklaşmayın" demiştir. Bil ki Yûsuf (a.s.), onlardan o kardeşini getirmelerini isteyince, hem teşvik, hem he tehdid üslubunu birlikte kullandı. Teşvik onun: "Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyorum. Ben, misafir ağırlayanların en hayırhsıyım" sözüdür. Tehdid ve korkutma ise, "Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek yok, bana yaklaşmayın!" sözüdür. Bu ifade, bir tehdiddir. Çünkü onlar yiyecek elde etmeye mecbur idiler. Onu elde edebilmek de, ancak elinde yiyecek bulunan bu kimse vasıtasıyla mümkündü. Binâenaleyh o onlara, yanma gelmeyi yasak edince, bu son derece ileri bir tehdid ve korkutma olmuş olur.

Onlar, Hz. Yûsuf (a.s.)'un bu sözüne karşı, "Onu babasından istemeye çalışırız. Herhalde (bunu) yapabiliriz" dediler. Bu, "Biz, onu onun elinden almaya çalışırız ve bunun yolunu ararız. Herhalde bunu becerebiliriz" demektir. Bu ikinci cümlenin gayesi, te'kiddir. Bu cümlenin, "Biz, onu sana getirebiliriz" manasına gelebileceği gibi, "Bu konuda elimizden geleni yaparız" mânasında olması da muhtemeldir. "(Yusuf) uşaklarına: "Sermâyelerini, yüklerinin içine koyun. Olur ki, ailelerine döndüklerinde, bunun farkına varırlar da, belki yine dönerler" dedi. Bu suretle, babalarına dönüp vardıkları zaman "ıEy babamız, bizden ölçek yasaklandı. Bu sefer kardeşimizi de bizimle beraber yolla da, ölçek alalım. Biz, mutlaka onu muhafaza ederiz" dediler. (Hz. Yâ'kub da) dedi ki: "Ben size inanır mıyım? Ancak daha evvel onun kardeşi Yusuf'u size güvendiğim gibi olması müstesna. Allah en hayırlı koruyucudur. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir" (Yusuf, 62-6d).

Bu ayetle itgiii birkaç mesefe vardır: 186[186]

Kıraat Meselesi

Hamza, Kisâi ve Âsimin râvisi Hafs, elif ve nûn ile, fityanihî şeklinde; diğer kıraat imamları ise, elifsiz olarak, tâ ile, fityetihi şeklinde okumuşlardır ki, her iki şekil de uygundur. Bu tıpkı, sıbyân ile sıbye ve ihvan ile ihve kelimelerinde olduğu gibidir. Ebu Ali el-Farisî şöyle demiştir, "Fitye kelimesi, fetâ (genç, uşak) kelimesinin çoğulu olup az sayıdaki kimseler için kullanılır. Fityân ise, sayıca çok olan gençler hakkında kullanılır. Onun, az sayıdaki gençler (kuşaklar) için kullanılmak üzere türetilmiş olmasının izahı şöyledir: Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin sermayelerini, onların yüklerinin içine koyanların miktarları sayıca azdırlar. Çünkü bu iş, sır kabîlindendir. Şu halde, bunun, çok sayıdaki kimseden gizli tutulması gerekirdi.

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 276-277-278

- "Fütyân" şeklinin, sayıca çok olan grup için kullanılmasının izaht da şöyledir: Hz. Yusuf (a.s.), "Sermâyelerini, yüklerinin içine koyun" demiştir. Bu ifâdedeki "yükler (rihâl)" kelimesi, fazla sayıda yükü ifâde eden bir kelimedir. Binâenaleyh bu işi yüklenenlerin de fazla sayıda kimseler olması gerekir. 187[187]

İkinci Mesele

Alimlerin çoğu, Hz. Yusuf'un kardeşlerinin sermayelerinin,yüklerinin içine konulduğunu bilmedikleri hususunda ittifak etmişlerdir. Bazıları, onların bundan haberdar olduklarını söylemişler ise de, bu görüş zayıttır. Çünkü Hz. Yusuf'un, "Olur ki bunun farkına varırlar" sözü, bunun yanlış
olduğunu gösterir. Daha sonra âlimler, Hz. Yusuf (a.s.)'un niçin, onların sermayelerinin yükleri içine konulmasını emrettiği hususunda, şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:
1) Onlar, yüklerini açtıkları ve sermâyelerini onun içinde bulduktan zaman, bunun Hz. Yusuf'un bir ikramı ve cömertliği olduğunu anlarlar. Böylece bu, onları tekrar Hz. Yusuf'a gitmeye ve onunla alış-veriş yapmaya arzulu olmaya sevkeder.
2) O, babalarının yanında, tekrar Mısır'a gelmelerini sağlayacak bir paranın olmamasından korkmuştur.
3)O bununla, babasına genişlik göstermek istemiştir. Çünkü zaman, yokluk-kıtlık zamanıydı.
4) Son derece ihtiyaçları olduğu halde, babasından ve kardeşlerinden o yiyeceğin bedelini almanın bir cimrilik ve uygun olmayan bir davranış olacağına karar vermiştir.
5) Ferra şunu söylemiştir: "Onlar sermayelerini yüklerinin içinde görünce kalblerine, kendileri nebi ve de nebilerin oğulları oldukları halde, bunu sehven denklerine koymuş oldukları korkusu düştü. Bunun üzerine de, bunun sebebini anlamak için tekrar geri döndüler. Ya da, malı sahibine iade etmek için geri geldiler."
6) Yusuf onlara, kendilerine hiçbir ayıp ve de minnet altında kalma duygusu ânz olmayacak bir üslub ve yolla, ihsanda bulunmak istemiştir.
7) Onun maksadı, onlartn, eziyyet veya zulmetmek için, ya da malın bedeHni arttırmak amacıyla bu kardeşin getirilmesini istemediğini anlamalarıdır.
8) Yusuf, babasının, onlara ikramda bulunduğunu ve daha da fazla ihsanda bulunmayı arzulamış olduğunu anlamasını, böylece kardeşini yollaması ona kendisinin gelmemesini istemiştir.
9) Bu matın, bu sıkıntı ve darlık zamanında onlara bir yardım olmasını dilemiştir. Hırsızların yol kesmesinden korktuğu için, babalarına ulaşıncaya kadar orada gizlice kalabilmeleri amacıyla, o dirhemleri denklerinin arasına koymuştu.
10) Yusuf (a.s.). onların şiddetli kötülüklerine aynı yoğunlukta ihsan ve ikramla mukabelede bulunmak istemiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, babalarının yanına vardıkları zaman onların, "Bu suretle babalarına dönüp vardıkları zaman "Ey babamız < bizden ölçek yasaklandı" dediklerini hikaye etmiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:
a) "Onlar babalan ve onun yanındaki diğer kardeşleri için yiyecek istedikleri zaman bundan men olundular. İşte onların, "bizden ölçek yasaklandı" ifadesiyle buna işaret edilmiştir."
b) Bu, "Gelecekte onlardan ölçek men edildi, edilecek" anlamındadır. Bu da Yusuf (a.s.)'un; "Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek yok" (Yusuf, eo) sözüne işaret etmektedir. Bundan muradın bu olduğuna delil de, onların {Bu sefer) kardeşimizi de bizimle beraber yolla da, ölçek alalım" şeklindeki sözleridir. Hamza ve Kisaî, nektel kelimesini yâ ile yektel; diğer kıraat imamları da nun ile nektel şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraat, ilk görüşü kuvvetlendirirken, ikinci kıraat ise ikinci görüşü kuvvetlendirmektedir.
Daha sonra onlar, OjîâiUJ iî töj "Biz, mutlaka onu muhafaza ederiz" dediler. Böylece de, onu koruyacaklarına dair ona teminat verdiler. Onlar bunu söyleyince Ya'kûb (a.s.) şöyle dedi:

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 279

"Ben size inanır mıyım? Ancak daha evvel onun kardeşi Yusuf'u size güvendiğim gibi olması müstesna." Bunun manası şudur: "Siz bu sözü daha önce Yusuf için de demiştiniz ve bana: "Biz onu mutlaka muhafaza ederiz" (Yusuf, 12) diyerek, onu Koruyacağınıza dair bana teminat vermiştiniz. Sonra burada aynı şeyi söylüyorsunuz. Orda güvendiğim gibi, burada da mı size güveneyim?" Yani, "Nasıl o zaman güvenceniz boşa çıkmışsa, aynı şekilde burada da boşa çıkacaktır " demektir.

Daha sonra şöyle buyurdu: "Allah en hayırlı koruyucudur. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir." Hamza ve Kisaî, , koruyucu olarak sizin için daha hayırlıdır" manasında olmak .zere, temyiz ve tefsir sadedinde olarak elif ite hâfizen şeklinde okumuşlardır. Bu Arapların tıpkı, adam olarak, onların en hayırlısıdır" ve "Allah için; o, binici olarak çok iyidir" demeleri gibidir. Yine bu kelimenin hâl olmak üzere hafızan şeklinde okunduğu da söylenmiştir. Diğer kıraat marnları ise.masdarolarak elifsiz htfzan şeklinde okumuşlardır. Yani, "Allah, korumak rakımından sizden daha hayırlıdır"; başka bir ihtimal ile "Bünyamin'i Allah'ın Koruması, sizin korumanızdan daha hayırlıdır" demektir. Bu ifâdeyi A'meş "Allah en hayırlısıdır; korur gözetir, muhafaza eder" şeklinde okurken, Ebu Hureyre (r.a.) de, bunu "Koruyucuların en hayırlısı, merhamet edenlerin en merhametlisi" şeklinde okumuştur. Bunun manasının, "Ben, Yusuf (a.s.)1! korumanız hususunda size güvenmiştim, ama ne olduğunu biliyorsunuz. Şimdiyse, Bünyamîn'in korunması hususunda Allah'a tevekkül ediyorum" şeklinde olduğu da söylenmiştir. 188[188]

Bünyamin'i Gönderme Sebebi

Buna göre eğer, "Daha önceki olayları müşahede etmiş olduğu halde, daha ni. Bünyamin'i onlarla yolladı?" denilirse deriz ki:

Bunun birkaç sebebi vardır:

1) Onlar büyümüşler hayra ve salaha yönelmişlerdi.

2) O, onlarla Bünyamin arasındaki kıskançlık ve kinin, Yusuf'la aralarındaki olmadığını görüyordu.

3) Yokluk ve kıtlık, onu buna mecbur bırakmıştı,

4) Belki de Cenâb-ı Hak ona vahyetmiş ve onu koruyacağı ve kendisine ge döndüreceği hususunda teminat vermişti.

Buna göre eğer: "Allah en hayırlı koruyucudur" ifadesi, onun o zaman, Bünyamin'in onlarla beraber gitmesine izin verdiğine delâlet eder mi?" denilirse, deriz ki: -

Ekser ulemâ şöyle demiştir: "Bu, buna delâlet eder. Diğerleriyse, delâlet etmez demişlerdir. Bu hususta iki izah şekli bulunmaktadır: .

1) İfâdenin takdiri şu şekildedir: "Eğer Allah, Bünyamin'in onlarla bers çıkmasına izin vermişse, Bünyamin onların değil, Allah'ın koruması altındadır/

2) O, Yusuf'u anınca "Allah en hayırlı koruyucudur" dedi. Yani, Yusuf'u Çünkü o, Yusuf'un yaşadığını biliyordu. 189[189]

Yusuf'un Kardeşlerinin Sermayelerinin Geri Verilmesi

"Metâiarını açtıkları zaman, sermayelerini kendilerine geri gönderilmiş buldular. "Ey babamız, dediler, daha ne istiyoruz, işte sermayemiz de bize iade edilmiş. (Biz onunla tekrar) ailemize zahire getiririz. Kardeşimizi koruru; Bir deve yükü zahire de fazladan alırız. Bu (seferki aldığımız) az bir ölçek

Bil ki "meta", kendisinden faydalanmanın elverişli olduğu şeylerdir; bu kelime, her şey için kullanılan genel bir terimdir. Burada ise onunla, onların taşımış oldukları
yiyeceğin kasdedilmesi mümkün olduğu gibi, yine yiyecek kaplarının murad edilmiş olması da

---

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 280-281

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 282

mümkündür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sermayelerini kendilerine geri gönderilmiş buldular" buyurmuştur. Kıraat alimleri rüddet kelimesi hususunda ihtilaf ettiler. Ekseri âlim râ'nın dammesiyle rüddet şeklinde okurken, Alkame ise, râ'nın kesresiyle riddet şeklinde okumuştur. Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "İdğâm edilmiş olan dalın kesresi, burada (Alkame'nin okuyuşunda), râ'ya nakledilmiştir. Tıpkı q "satıldı" kelimesinde olduğu gibi." Kutrub, Arabların, bizim sözümüz hakkında râ'yı sakin okuyan kimsenin, râ'nın kesresini dada naklettiğini, şeklinde) söylediklerini anlatmıştır.ifadesine gelince, buradaki mâ hakkında iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Bu, olumsuzluk ifâde etmektedir. Buna göre de, bu tabir hakkında : rkaç izah şekli bulunmaktadır:

1) Onlar, Yusuf'u büyük kerem ve cömertlikle vasfetmişler ve: "Biz öyle bir adamın yanına vardık ki, son derece cömert. Bize, biri öylesine ikramda bulundu ve bizi öylesine güzel ağırladı ki, şayet o, Yakub sülalesinden olsaydı bunu yapmazdı" demişlerdir. İşte onların, ma nebgî sözü, "Yaptığımız bu vasıf ve nitelemeyle yalan oeşinde değiliz; olmamış olan bir şeyi de anlatmıyoruz" anlamındadır.

2) Bunun anlamı şudur: "O, ikram ve izzette öyle bir mertebeye ulaşmıştır ki, bundan öte başka bir şey olamaz. Bize son derece ikramda bulunduktan sonra, bir de üstelik sermayemizin bize geri verilmesini emretmiştir!."

3) Bunun manasn^Sermayemizi bize geri verdi. Bu sebeple, ona tekrar varacağımız zaman, senden başka bir sermaye istemiyoruz. Çünkü yanımızdaki şu sermaya bize yeter" şeklindedir.

İkinci Görüş: Buradaki mâ istifham, soru içindir. Buna göre mana şöyle olur: Onlar sermayelerinin kendilerine iade edildiğini görünce: "Bundan sonra daha ne stiyoruz ki?!" dediler. Yani, "O bize, yiyecek verdi. Sonra da bu yiyeceğin bedelini en güzel biçimde bize iade etti. Bunun ötesinde daha ne istiyoruz ki?"

Bil ki biz, mâ'yı istifham manasına alırsak, kelâmın takdiri şöyle olur: "Bu ikramın üzerinde daha ne istiyoruz? Zira adam, paralarımızı bize iade etti. Ona tekrar vardığımızda ailemize zahire getiririz. Kardeşimizi koruruz. Kardeşimizin de orada bulunmasıyla, bir deve yükü daha fazla zahire alırız." Esma'î şöyle demiştir.

Arapça'da bir kimse ailesi için yiyecek kazanıp getirdiği zaman denilmektedir." Yine bu ifadeden alınmış olmak üzere Arapça'da yani, "Onun yanında ne hazır bir yiyecek, ne de sonradan gelecek olan bir yiyece-bulunmamaktadır" denilir

Ayetteki "Bir deve yükü zahire de fazladan alırız" ifadesinin anlam ise şudur: "Yusuf (a.s.), her adama bir deve yükü yiyecek veriyordu. İşte onun kardeş Bünyamin de oraya giderse, hiç şüphesiz bu yük artacaktır."

Buradaki mâ kelimesini olumsuzluk manasına hamledersek o zaman mana, "Biz başka bir şey istemiyoruz. İşte sermayemiz bize iade edilmiş. İkinci gidişimizde alacağımız yiyeceğin bedeli olarak o bize yeter. Sonra da, şöyle şöyle yaparız... şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu (seferki aldığımız) az bir ölçektir" tabirine gelince, bunun birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1) Mukâtil şöyle demiştir: Bunun manası "Bu ölçek, böylesi cömert ve infak edip harcamaya böylesi düşkün bir kimse için azdır" şeklindedir ki bu, Zeccâc'ın tercih ettiği görüştür.

2) Bu, az bir ölçektir. Yani, "Çok az dayanır. Mahsur kalma ve gecikmele' sebebiyle, böyle bir yiyeceğin çok fazla dayanması mümkün değildir" demektir.

3) Bundan maksadın, "kardeşimiz olmaksızın bu bize verilen şey azdır. Bunun için, kardeşimizi bizimle yolla da, bu azlığı çoklukla değiştirelim" şeklinde olmasıdır[190][190]

Hz. Yakub'un Bünyamin'i Göndermek İçin Garanti İstemesi

"Etrafınız kuşatılıp (çaresiz kalmanız müstesna), onu bana muhakkak getireceğinize dair,

---

[190][190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 282-283-284

Allah'dan, bana sağlam bt taahhüd vermedikçe onu sizinle beraber göndermem" dedi. Artık ona teminatlarını verince, O da:

"Allah, söylediklerimize vekil (olsun" dedi" (Yusuf. 66).

Bil Ki, burada geçen mevsık kelimesi, sıka manasında bir masdar olup, bu, • endisine itimad edilen söz, ahid" demektir. O halde, bu kelime ism-i mef'ut -anasında bir masdardır. Buna göre "Siz bana, kendisine güvenilir bir söz «ermediğiniz sürece ben onu sizinle beraber yollamayacağım" demek istemiştir. Hnellah ifâdesinin manası "Onu, Allah'ı şahit tutmak ve Allah'ın adını anarak ona yemin etmek suretiyle, kendisine güvenilen bir ahid, söz" anlamındadır. Ayetteki kelimesinin başına lâm gelmiştir. Zira biz, ifadesiyle, yemin manasının «asdedilmiş olduğunu açıklamıştık. Buna göre kelamın takdiri: "Onu, muhakkak e bana getireceğinize dair, Allah'a yemin etmedikçe" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, "Etrafınız kuşatılıp (çaresiz kalmanız müstesna)" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Buradaki istisna, İstisnâ-i --ttasıldır. O halde "mef'ûlün leh"dir. Müsbet olan, mesi ise, olumsuz manadadır. Buna göre mana, "sizler, onu şu tek bir sebep ~a"ç, ne sebeple olursa olsun onu mutlaka bana getireceksiniz" şeklinde olur.

İkinci Bahis: Vahidî şöyle demiştir: "Müfessirlerin bu hususta iki görüşü bulunmaktadir

Birinci Görüş: Cenâb-ı Hakk'ın tabirinin manası, "helak : ianız hali müstesna" şeklindedir. Mücahid şöyle demiştir: "Bu, "Hepinizin ölmesi -ali müstesna; işte benim yanımda ancak bu bir mazeret olur." Araplar birisinin Dlümü yaklaştığı zaman derler. Nitekim Cenâb-ı Allah da Dna, onu helak edecek şey isabet etti" manasında olmak üzere Onun bütün serveti istilaya uğratıldı" (Kehf. 42) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak "Sanırlar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlardır" (Yunus. 22) : _yurmaktadır. Bu kelimenin manasının aslı şudur: Kim düşman tarafından ve bütün - -rtuluş yolları da kapatılırsa, şüphesiz onun helak vakti de yaklaşmış demektir. Sundan dolayı helak olmuş olan herkes hakkında denilir.

İkinct Görüş: Bu, Katâde nin zikretmiş olduğu görüştür. Buna göre :abiri, "Ancak, mağlup ve makhûr olup da, geri dönememeniz müstesna anlamındadır.Cenâb-ı Hak sonra, "Artık ona reminatlannı verince o da: "Allah, söylediklerimize vekîl (olsun) dedi" buyurmuştur. O, "şahid" manasını kasdetmiştir. Çünkü şahid, bu ahdin kendisine havale edilmiş olması manasında bir vekildir. Binâenaleyh, eğer siz bu ahdinizi tastamam yerine getirirseniz, o sizi en güzel şekilde mükafaatlandırır. Yok eğer bu hususta haksızlık .e zulmederseniz, size en büyük cezayı vermekle mukabelede bulunur. [191][191]

Oğullarına Ayrı Kapılardan Girmelerini Tavsiye

"(Şunu) söyledi: "Oğullarım, hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Allah'ın kazasından hiç bir şeyi sizden gideremem. Hüküm Allah'dan başkasının değildir. Ben ancak O'na güvenip dayandım. Tevekkül
edenler de yalnız O'na güvenip dayanmalılar"(Yusuf, 67).

Bil ki, Ya'kûb (a.s.)'un oğulları, Mısır'a doğru hareket etmeye niyetlendiklerinde, mükemmellik, güzellik ve tek bir adamın oğulları olmak özelliklerinden dolayı Ya'kûb (a.s.) onlara, "Hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin" demiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır: [192][192]

Nazar Değmesi Hakkında

Birincisi: Bu, müfessirlerin cumhurunun görüşü olup, bana göre Ya'kûb (a.s.), onlara göz değmesinden korkmuştur. Bize göre, burada, bahsedilmesi gereken iki makam vardır:

---

[191][191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 284-285

[192][192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/286

Birinci Makam: Göz değmesi, nazarın hak olduğunun isbât edilmesi. Buna, birçok şey delâlet etmektedir:

1) Geçmiş müfessirlerin, bu ayetten maksadın bu mâna olduğunda ittifak etmeleridir.

2) Rivayet edildiğinre göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Sizleri, her türlü şeytandan, uğursuzluktan ve kem gözlerden Allah'a sığındırırım "<20) diyerek, Hasan ile Hüseyin'i Allah'a ısmarlıyor, sığındırıyor ve " İbrahim (a.s.) oğullan İsmail ve İshak (a.s)'ı da böyle Allah'a ısmarlıyorlardı" diyordu.

3) Ubâdetu İbnu's-Samit'ten rivayet edilen şu şeydir. O şöyle demiştir: "Günün daha başında Hz. Peygamberin yanına girdim; onun, son derece şiddetli acı çektiğini. Sonra, günün sonunda tekrar vardığımda ise, acısının sona ermiş olduğunu ttüm. Bunun üzerine bana şöyle dedi: "Cebraîî bana furkanımı (acıdan kurtuluşgetirdi ve bana şöyle dedi: "Allah'ın adıyla, seni, sana eziyyet veren her şeye, her kem göze her hasetçiye karşı okuyor ve tedavi ediyorum. Allah sana şifâ versin"*21)dedi. run üzerine ben, iyileşip ayağa kalktım.

4)"Rivayet edildiğine göre, Cafer İbn Ebî Talib'in oğulları parlak, beyaz tenli •«anlılar idiler. Bundan dolayı Esma (r.a.) "Ya Resulallah, onlara, çabuk göz değer, ara Kem gözlere karşı okuyup üfleyeyim mi?" dedi. Hz, Peygamber de ona; "Evet" cevabını verdi.

5)Hz. Peygamber (s.a.s), Ümmü Seleme'nin odasına girdi. Onun yanında, ağrı ■nette olan bir çocuk bulunuyordu. Bunun üzerine "Ya Resulellah, bu çocuğa göz değmiş" dediler. Hz. Peygamber (a.s.) de: "Ona, göz değmesine karşı okuyup iokmuyor musunuz?" dedi.

6) Hz. Peygamber'in şu hadisi gözx değmesi gerçek bir olaydır. Şayet herhangi bir şeyi kaderi geçseydi, göz, *r geçerdi. "<22>

7) Hz. Aişe (r.a) nazar vuran (gözü değen) kimseye abdest almasını, sonra da tya. kendisine göz değen kimsenin yıkanmasını tavsiye ederdi. [193][193]

Nazar Değmesini Kabul Etmeyenlere Reddiye

İkini Makam, göz değmesinin mahiyetini izah etme hakkındadır. Biz deriz ki: Ali el-Cübbaî, bunu şiddetle reddetmiştir. Fakat inkârına dair, hüccet bir yana, jn başka bir şey zikredememiştir. Ama, göz değmesinin olduğunu kabul edip ikrar edenler, bu hususta birçok izah yapmışlardır:

1) el-Hâfız şöyte demiştir: "Gözden birtakım parçacıklar çıkar ve beğenilen şahsa giderek ona ulaşır ve ona tesir eder. Bunun tesiri onda, -tesir etme ciheti her kadar başka ise de- akrep sokmasının, zehirin ve ateşin yakmasının tesiri gibi Kadî: "Bu görüş zayıftır; çünkü, eğer durum onun dediği gibi olsaydı, bunun olmayan kimse üzerinde de, güzel olan kimse üzerindeki gibi müessir olması li" demiştir. Bil ki, bu itiraz zayıftır; çünkü bir kimse, birşeyin güzel olduğunu kendi çocuğunu ve kendi bahçesini güzel gördüğü zamanki gibi, onun o üzere kalmasını ister ve yine bazen de, haset eden kimsenin düşmanının :.ı şeye karşı hased duyduğu zamanki gibi, onun o güzelliği üzere kalmasını t. Binâenaleyh, birinci durum olursa, bu kimsede, bu güzel görme esnasında,o güzelliğin kaybolacağına dair şiddetli bir ;«.»rku meydana gelir. Şiddetli korku da ruhun, kalbin içinde sıkışıp kalmasını iktiza eder. İşte o zaman, rûh ve kalb çok ısınr O zaman, rûh-ı basirede, kuvvetli ve sıcak bir hal meydana gelir. İkinci durum söz konusu olduğunda bu güzel görme esnasında, şiddetli bir haset; ve bu nimetr düşmanın elinde olması sebebiyle de büyük bir hüzün, keder meydana gelir. Hüzü-ve keder de, yine ruhun kalb içinde sıkışıp kalmasına sebeb olur. Bu durumda da şiddetli bir ısınma meydana gelir. Binâenaleyh, böylece sabit olur ki, bu kuvvetli ola-güzel görme esnasında rûh, gerçekten ısınır ve böylece, güzel görmediği zamank durumun aksine, gözün şuaları da ısınır. Çünkü bu ısınma, o zaman meydana gelmez Böylece, bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. İşte bundan dolayı Hz Peygamber (s.a.s.), gözü başkasına isabet edene abdest almasını, kendisine gör isabet edene de yıkanmasını emretmiştir.

2) Ebu Hâşim ve Ebu'l-Kastm el-Belhî şöyle demişlerdir: "Göz değmesinin ha* olması imkânsız değildir. Bunun izahı şöyle olur: Gözü (değen) kimse bir şeye bakıp güzel bularak ona hayret ettiğinde, onun menfaati, kalbi o şeye bağlanıp kalmas r diye, Allah'ın o şahsı ve o şeyi değiştirmesindedir. Binâenaleyh, bu durum imkâns r değildir. Sonra şu da uzak bir ihtimal değildir: Eğer o kimse, bu esnada, Rabbir hatırlasa ve o kimseye hayran olmaktan yüz çevirerek Rabbinden, bunda-korunmasını istese, işte o zaman, onun için uygun olan şey tahakkuk eder. İşte :. hal devamlı ve muttarid olunca, hiç şüphe yok ki "Ayn haktır" denilmiştir.

---

[193][193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/286-287

3) Bu, hukemânın, feylesofların görüşüdür. Onlar şöyle demiştir: "Bu söz, şöyie bir mukaddime üzerine bina edilir: Müessirin tesir etmesinin şartı, onun tesirini" sıcaklık, soğukluk, rutubet ve kuruluk gibi, bu hissi ve maddî keyfiyetlere göre olma/: aksine, sırf psikolojik bir tesir olması,onda maddî ve cismanî etkilerin hiçbir alâkasır -bulunmamasıdır. Buna delâlet eden de şudur: Eni dar olan bir levha, yere konulduğunda, insan onun üzerinde yürüyebilir. Fakat o levha, yüksek iki duva* üzerine konulduğunda, insan onun üzerinden yürüyüp geçemez. Bu sırf, o kimsen i-oradan düşeceğinden korkmasından ileri gelir. Binâenaleyh, anlıyoruz ki psikoloj« tesirler mevcuttur.

Yine insan meselâ falanca kimsenin kendisine eziyyet ettiğini düşündüğüne? kalbinde bir hiddet meydana gelir ve vücudu, mizacı da son derece ısınır. Bl ısınmanın sebebi, bu psikolojik tasavvurdan ve düşünceden başka bir şey değild r Bir de bedenî hareketlerin başlangıcı, psikolojik tasavvurlardır. Nefsin tasavvurunu-kendi bedeninde bazı değişikliklere yol açtığı sabit olunca, bazı nefislerin tesirlerini" başka bedenlere etki edecek biçimde olması da uzak ihtimal görülemez. Binâenaley-aklen nefsin, diğer bedenlerde ve mahiyetçe farklı olan nefis cevherlerinde müess olmasının imkânsız olmadığı sabit olur. Böylece, bir nefsin, o şeyi görmesi ve ona hayranlık duyması şartıyla başka bir canlının bedeninde değişiklik meydana getirece bir tesire sahip olması imkânsız değildir. Böylece bu mananın, imkânsız bir şe gideremem" sözü de, sebeplere iltifat etme meye, sırf tevhide ve Allah'ın dışındak her şeyden berî olmaya bir işarettir.

Bir kimsenin, "Bu iki sözü aynı anda söylemek nasıl mümkün olabilmiştir?1 şeklindeki sözü, sadece bu meseleye has bir söz değildir. Çünkü, saîd {cennetlik» olanın, daha annesinin karnında iken saîd olduğuna; yine şakî (cehennemlik) olanır da daha annesinin karnında şakî olduğuna inanmamızla beraber, tâatların ifa edilip, günah ve ma'siyetlerden sakınılması gerektiği hususunda bir anlaşmazlık bulunmamaktadır. Burada da böyledir. Yeriz, içeriz, zehirlenmekten, ateşe girmekten sakınırız, bununla beraber ölüm ve hayat ancak, Allah'ın takdiriyle ofur. Ya'kÛb'un meselesinde de durum aynıdır. Öyleyse bu sorunun sadece bu meseleye has olmadığı; aksine, cebr ve kader meselesinin sırrıyla alâkalı bir konu olduğu ortaya çıkar. Doğrusu gerçek şudur ki: Kulun, bütün güç ve gayretiyle çabalaması gerekir Bu, en son derecedeki çabalar ve gayretlerden sonra, o bilir ki, varlık âlemine giren her şey mutlaka Allah'ın kazası, kaderi, meşîeti ve hikmeti ile hükmünün sebkat etmesi sayesindedir. 194[194]

Hüküm Yalnız Allah'a Mahsustur.

Sonra Cenâb-ı Hak bu hususu, "Hüküm, Alİah'dan başkasının değildir" diyerek tekîd etmiştir. Bil ki bu, bizim kaza ve kader görüşümüzün doğruluğuna delâlet eden en kuvvetli delillerdendir. Bu böyledir. Çünkü hükm kelimesi ilzam etmek, gerektirmek ve zıddını men etmek manasınadır. İşte bundan ötürüdür ki, hayvan geminin ağızlığı, hayvanı yanlış hareketlerden alıkoyduğu için hakeme diye isimlendirilmiştir. Hükme de, mümkün olan iki taraftan birinin, diğer tarafın meydana gelmesi imkansız olacak bir biçimde, diğerine tercih edilmesini gerektirdiği için "hüküm" adı verilmiştir. İşte Allah Teâlâ, ifade ettiğimiz manasıyla, hükmün ancak kendisine âit olduğunu beyân etmiştir. Bu, bütün mümkinâtın, dolaylı veya

---

194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 287-288-289-290

dolaysız olarak, Allah'ın kaza, kader, meşiet ve hükmüne dayandığına delâlet eder.
Sonra "Ben ancak O'na güvenip dayandım.
Tevekkül edenler de yalnız O'na güvenip dayanmalılar" demiştir. Bu, "Herşeyin Alİah'dan olduğu sabit olunca, ancak Allah'a tevekkül edileceği ve ancak mümkinâtın varlık tarafının yokluk tarafına üstün gelmesine rağbet edileceği sabit olmuştur. İşte, zıddına mani olan bu üstün geliş, "hüküm"dür. Yine aklî delil ile de bu hükmün ancak Allah'a âit olduğu kesinlik kazanmıştır. Böylece bütün hayırların meydana gelmesinin ve bütün belâların savuşturulmasın da Alİah'dan olduğuna kesin olarak inanmak gerekmiştir. Bu da, ancak Allah'a tevekkül edilmesini gerektirir" demektir. İşte bu, son derece yüce ve kıymetli makamdır. Biz daha önce, bu hususta hak olan aklî delilin ne olduğuna işaret etmiştik. Alim Ebu Hâmid el-Gazali (r.h.) İhyasında
tevekkül bahsinde bu hususu geniş ve tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Daha geniş bilgi isteyenler, oraya müracaat etsinler. [195][195]

Tedbir Allah'ın Takdirini Değiştirmez

'Vakta ki onlar Mısır'a, babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiler, bu, Allah'ın kazasından hiç bir şeyi onlardan gidermedi. Sâdece Ya'kûb'un r.efsindeki dileği, meydana çıkarmış oldu. Şüphe yok ki O, ona öğrettiğimiz için, bir bilgi sahibi idi. Ancak insanların çoğu bilmezler"
(Yusuf, 68}.
Müfessirler şöyle demişlerdir: Ya'kûb (a.s.), "Allah'ın kazasından hiç bir şeyi s^den gideremem" deyince, Cenâb-ı Allah'da, bu sözünde onu tasdik ederek,
arın, bu ayn ayn kapılardan girişi, Allah'ın takdir ettiği hiçbirşeyigeri çeviremez" buyurmuştur.
Bu hususta iki bahis vardır:
Birinci Bahis: İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir. "Bu, " Onların ayrı ayrı kapılardan >ehre girmeleri, ne Allah'ın kazasını, ne de Allah'ın takdir ettiği herhangi bir şeyi geri çeviremez" demektir." Zeccâc ise şöyle demiştir: "Onlara göz değmesi -_Kadder ise, toplu oldukları halde isabet edeceği gibi, dağınık oldukları halde de saoet eder"İbnü'l-Enbâri de şöyle demiştir: "Eğer Allah'ın ilmi ve kaderinde, birarada oldukları zaman, onlara göz değmesi mukadder ise, onların ayrı ayrı gelmeleri de arada bulunmaları gibidir." Bütün bu sözler, birbirine yakın olup, hepsinin özü şudur: Tedbir, kaderi savuşturamaz.
İkinci Bahis: Ayetteki min şey kelimesi mef'ul olduğu için, mahallen mansub araması muhtemel olduğu gibi, fail olarak ref mahallinde olması da muhtemeldir. Birinci ;_rum, bu kimsenin demesi gibidir. Bunun takdiri, kimseyi görmedim) şeklindedir. İşte âyette de böyledir. Buna göre âyetin takdiri, "Onların ayrı ayrı girmeleri, Allah Teâlâ'nın kaza ve kaderinden hiçbir şeye fayda
«ermez, yani, onların böyle dağınık bulunmaları, Allah'ın kazasından hiçbirşeyi dışta rrakmaz" şeklinde olur.
İkinci duruma gelince, bu senin demen gibidir. Bunun takdiri, (Bana kimse gelmedi) şeklindedir. İşte ayetin takdiri de böyledir, yani, "Hiçbir şey, Allah'ın kaza ve kaderine karşı onlara bir fayda vermez" demektir,
Ayetteki Sadece Ya'kûb'un nefsindeki dileği, meydana çıkarmış oldu" ifadesi hakkında Zeccâc/'Bu, istisna-ı munkatıdır. Manası, "Fakat, Ya'kûb gönlündeki ihtiyacı gidermiş oldu" şeklindedir. Yani, "Onların dağınık olarak şehre girmeleri ancak Ya'kûb'un dile getirmiş olduğu gönlündeki bir dileğini yerine getirmiştir" demektir" demiştir.
Daha sonra âlimler, buradaki "hacet" kelimesi ife ilgili birkaç izah zikretmişlerdir:
1) Bu, Ya'kûb (a.s.)'un oğullarına nazar değmesinden korkmasıdır.
2) Ya'kûb (a.s.)'un, Mısırlıların, oğullarına hased etmesinden korkmasıdır.
3) Ya'kûb (a.s.)'un, oğullarına, Mısır kralının kötülük yapmasından korkmasıdtr.

---

[195][195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 290-291

4) Ya'kûb (a.s.)'un, oğullarının geri dönmemesinden korkmasıdır. Bütün bunlar birbirine yakın izahlardır. [196][196]

Buradaki "İlim"den Maksad

Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphe yok ki O, ona öğrettiğimiz için, bir bilgi sahibi idi" cümlesi hakkında Vahidî şöyle demiştir: "Ayetteki mâ edatının, masdariyye olup, allemnâhu, kelimesindeki mef'ûl zamirinin Ya'kûb (a.s,)'a râcî olması muhtemeldir. Kelamın takdiri, "O, kendisine öğrettiğimiz için ilim sahibidir" şeklindedir. Yine bu mâ edatının ellezî manasında olması, (ona) zamirinin de, mâ ism-i mevsulüne râcî olması mümkündür. Buna göre bunun takdiri, "O, kendisine öğrettiğimiz o şey hakkında bilgi sahibi idi" şeklindedir. Yani, "Biz, birşey öğrettiğimizde, onda bu şeyle alakalı bilgi hâsıl olmuştur" demektir."

Ayet hakkında, başka iki görüş daha vardır:

1) Bu ilimden maksad, hıfzdır. Yani, "O, kendisine öğrettimiz şeyi hıfzetmekte, unutmamaktadır ve onu gözetmektedir" demektir.

2) "O, kendisine öğrettiğimiz şeylerin faydalarını ve güzel neticelerini biliyor" demektir. Bu ifade onun, ilmi ile âmil olduğuna işaret etmektedir.

Daha sonra Cenab-ı Hak, "Fakat insanların çoğu bilmezler" buyurmuştur. Bununla ilgili iki izah şekli vardır:

1) Bu, "Fakat insanların çoğu, Ya'kûb'un bildiği gibi bilemezler" demektir.

2) Bu, "Onlar, Ya'kûb'un bunu bildiğini bilemezler" demektir. "İnsanların çoğu" •âdesi ile, müşrikler kastedilmiştir. Çünkü onlar, Allah'ın velilerini (dostlarını), hem cünyada, hem de ahirette fayda verecek ilimlere nasıl ulaştırmış olduğunu bilmezler. [197][197]

Kardeşlerinin Bünyamin'i Getirmeleri

"Onlar Yûsuf'un huzuruna girince o, kardeşini kendi yanma aldı: '"Ben senin kardeşinim. Onların yapmış olduklarına tasalanma" dedi. Yûsuf, onların yüklerini hazırlayınca, su kabını Öz kardeşinin yükü içine koyup sakladı. Sonra bir münâdi arkalarından şöyle seslendi: "Ey kafile, (durun), siz şüphe yok ki hırsızsınız." Onlar, o münâdilere dönerek, "Ne kaybettiniz?" dediler. Dediler ki: "Padişahın su kabını arıyoruz. Onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var. Ben de buna kefilim"

(Yûsuf, 69-72).

Bil ki onlar, Yûsuf'un öz kardeşi Bünyamin'i ona getirince, Hz. Yusuf (a.s.) onlara'amda bulunup, misafir etti. Onları ikişer ikişer ayrı sofralara oturttu. Bunun üzerine Bünyamin tek kalıp ağladı ve "Kardeşim Yûsuf sağ olsaydı, o da beni yanına rurturdu" dedi. Bunun üzerine Hz. Yûsuf, onlara: "Kardeşiniz tek kaldı" deyip, onu da kendisinin bulunduğu sofrada yanına oturttu. Sonra onların ikişer ikişer ayrı ayrı odalara yerleştirilmelerini emretti ve: "Bu, tek kaldı. Onu da benim yanımda bırakın" cedi. Böylece O Bünyamin'i kendi yanına aldı. Yûsuf (a.s.), onun öldüğünü sandığı «ardeşi için üzüldüğünü görünce: "Benim senin o ölen kardeşinin yerini almamı ister

- sin?" dedi. O: "Senin gibi kardeşi kim bulabilir? Fakatsen, Ya'kûb'un ve Rahlyl'in oğlu değilsin" dedi. Bunun üzerine, Yûsuf (a.s.) ağladı, kalkıp onu kucakladı ve: "Ben, senin o kardeşinim. Binâenaleyh onların yaptıklarına aldırma" dedi.

Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: Ayetteki, "O, kardeşini kendi yanına aldı" :ümlesi, "O, onu, kendi barındığı yere alıp, orada misafir etti" demektir.

"Ben, senin kardeşinim" demiştir. Bu hususta iki görüş vardır:

1) Vehb şöyle demiştir: "O, bu sözü ile, onun kendisinin neseb cihetinden kardeşi olduğu manasına değil, fakat yalnızlık hissetmiyesin diye, seni yanıma alıp avutma bakımından, kardeşin yerini tutarım" manasını kastetmiştir."

---

[196][196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 291-292

[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 292-293

2) Doğru olan ve diğer müfessiiierin söylediği görüşe göre o, bu söz ile, kendisinin onun öz kardeşi olduğu manasını kastetmiştir. Çünkü bu mana, Bünyamin'in yalnızlığını daha fazla giderir ve daha çok ünsiyet hasıl ederdi. Bir de, sözde asıl olan, hakiki manasıdır, mecazî manası değildir. Binâenaleyh herhangi bir zaruret olmaksızın bu sözü, hakîki manasına değil de mecazî manasına hamletmeye sebep yoktur.

Onun, "Tasalanma" sözü hususunda, dilciler şöyle demişlerdir; "Bu kelime, zarar vermek ve çetin olmak manasına gelen bü's masdannın İftiâl babındaki fiil olup "İbti'as", hüznü ve kederi celbetmek demektir.

O, "Onların yapmış olduklarına" demiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) O, bununla, "Sen, onların bize karşı ortaya koydukları hasedlerine ve babamızı bizden soğutmaya gayret etmelerine aldırma" manasını kastetmiştir.

b) Hz. Yûsuf (a.s.)'un kalbinde, hiçbir düşmanlık yoktu ve kardeşlerine karşı saf ve temizdi. Bundan dolayı O, kardeşi Bünyamin'in kalbini de onlara karşı iyi niyetli hale getirmek istemiş ve: "Onların yapmış olduklanna tasalanma, aldırma" demiştir. Bu, "Onların önceden yapmış oldukları şeylere ve kötü işlerine aldırma, önem verme" demektir.

c) Onlar, Yûsuf'a yapacaklarını yapmışlardı. Çünkü onlar, babalarının ona düşkün olmasına ve Yûsuf'a izzet-ikrâm etmesine hased etmişlerdi. Bundan dolayı Bünyâmin, o padişahın kendisine aşın ikramda bulunmasından ötürü, kardeşlerinin kendisine hased etmelerinden de endişe etmişti. Hz. Yûsuf (a.s.) onun bu endişesini, "Bunlara aldırma. Çünkü Allah seni ve beni biraraya getirdi" diyerek gidermiştir.

d) Kelbî, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Hz. Yûsuf'un kardeşleri, onunla Bünyamin'i ana tarafından dedelerinin putperest olduğunu ve Yûsuf'un, annesinin emri ile, bulamadığında kendisine dedesinin tapmaktan vazgeçeceğini umduğu, üzerinde put resimleri bulunan bir tabloyu çalmış olduğu için ayıplıyorlardı. İşte bundan dolayı O, kardeşi Bünyâmin'e: "Onların yapmış olduklanna tasalanma" yani, "Onların bizi, dedemizin yaptığı şeyler yüzünden kınamalarına aldırma" demiştir. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak "Vitauft onlann yüklerini hazırlayınca, su kabını öz kardeşinin yükü içine koyup sakladı" demiştir. Daha önce, "cehâz" ve "rahl"in ne demek olduğu izah edilmişti. "Sikâye"ye gelince, Keşşaf sahibi "Bu, su içilen kabtır, tastır. Bunun, padişahın su içtiği ve hem de ölçü olarak kullandığı bir kab olduğu da söylenmiştir ki bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü böylesine büyük bir padişahın su kabının ölçek olarak kullanılması uygun değildir. Bunun, hayvanlara su verilmek için kullanılan, aynı zamanda da ölçek olarak Kullanılan bir kab olduğu söylenmiştir ki, doğruya en yakın olan budur" demiştir. Daha sonra sözüne devamla şöyle demiştir: "Bunun altın kaplama gümüş bir kap olduğu söylendiği gibi, hep altın ve çeşitli kıymetli taşlarla süslü bir kab olduğu da söylenmiştir. Bu görüş de, uzak bir ihtimaldir. Çünkü hayvanların sulandığı kab, böyle olmaz. Bu hususta en doğru olan, onun kıymetli bir kab olduğunu söylemektir. Fakat bu, onlann söylediği kadar da olmamalıdır."

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Sonra bir münadî
arkalarından şöyle seslendi: "Ey kafile, (durun), siz şüphe yok ki hırsızsınız" buyurmuştur. Arapça'da "bildirdi" manasında ezzene denilir. Ezine ile ezzene arasındaki fark hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) İbnü'l-Enbâri şöyle demektedir: "Ezzene" tekrar tekrar bildirdi" demektir. Çünkü tef'il babı, o fiilin tekrar tekrar yapıldığını ifâde eder. Bunun, bir tek bildirme manasına olması da mümkündür. Çünkü Araplar çoğu yerde, tef'il babını, if âl babı yerinde kullanırlar."

b) Sibeveyh şöyle demiştir: "Hem ezintü hem de ezzentü fiilleri, "Bildirdim, ilân ettim" manasınadır. Çünkü ikisi arasında fark yoktur. Binâenaleyh ezene seslenmek ve bağırarak bildirmek" demektir." [198][198]

---

[198][198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 293-294-295

Kardeşlerinin Hırsız Diye Durdurulmaları

Ayetteki "Ey kafile (durun), siz şüphe yok ki hırsızsınız" cümlesine gelince. Ebu'l-Heysem şöyte demiştir: "Üzerine binilip gidilen deve, eşek ve katır gibi herşey "îyr"dır. "îyr, sadece devedir" diyen kimsenin görüşü yanlıştır. Denilmiştir ki, îyr kelimesinden maksat, üzerinde yükler bulunan develerdir. Çünkü develer J-<v yani "gider ve gelirler." Yine bu kelimenin "eşek kafilesi,eşek kervanı" olduğu söylenmiştir. Sonra bu kelime çok kullanıldığı için, her türlü kafileye îyr adı verilmiştir. Buna göre sanki ayr kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin sığası, sakf ve (çoğulu: sukuf) kelimesinde olduğu gibi, fu'uf veznindedir. Bunu anladığın zaman biz deriz ki, nidasından maksat, 'Ey Allah'ın atları, yani atlıları ve süvarileri, bininizi"tabirinde olduğu gibi, "kafilede
Düiunan kimseler" manasıdır. İbn Mesûd (r.a.), kelimesini, lemma'nın cevabının hazfedilmesine göre okumuştur. Buna göre sanki şöyle denilmektedir: "Yûsuf onların yüklerini hazırlayıp su kabını da öz kardeşinin yükü içine koyup saklayınca, ayrılıncaya kadar onlara mühlet verdi; sonra da bir münadî (arkalarından) şöyle dedi: "Ey kafile, (durun) siz şüphe yok ki hırsızsınız'.'[199][199]

Peygamberin Böyle Bir Hileye Başvurması Nasıl Açıklanır?

Eğer, "Bu nida, Hz. Yûsuf'un emriyle midir, yoksa onun emri olmaksızın mıdır? Eğer onun emriyle ise, Allah tarafından gelmiş olan hak bir peygambere, insanları itham edip yalan ve iftira olarak onlara hırsızlık isnadında bulunması nasıl uygun düşer? Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, yani bu onun emri ile olmamış ise, bu itham esnasında bunu reddedip onların masum ve temiz olduklarını söylemesi gerekmez miydi?" denilirse, biz deriz ki:
Alimler buna cevap olmak üzere birçok açıklama yapmışlardır:
1) Hz. Yûsuf (a.s.) kardeşi Bünyâmin'e kendisinin Yusuf olduğunu açıklayınca, ona: "Ben, seni burada alıkoymak istiyorum. Bunun ise, şu hileden başka bir yolu yoktur. Eğer buna razı isen, sen bilirsin, iş sana kalmış" dedi. O da, hakkında böyle denilmesine razı oldu. Bu izaha göre, Bünyâmin'in kalbi, bu sözden dolayı hiç elem duymadı; böylece de bu söz, Hz. Yusuf için bir günah olmaktan çıktı.
2) Ayetteki "Siz şüphe yok ki hırsızsınız" cümlesinden maksad, "şüphesiz siz. Yusuf'u babasından çaldınız" manasıdır. Ama, münadîler bu sözü açıkça beyan etmemişlerdir. Tarîz ve çıtlatmalar ise, ancak bu şekilde olur.
3) Bu münadî, bu nidasını belki de istifham üslûbu ile yapmıştır. Bu takdire göre. bu söz, bir yalan olmaktan çıkar.
4) Kur'ân'da, o münadilerin, bu nidayı Hz. Yusuf'un emriyle yapmış olduklarına dair bir beyan bulunmamaktadır. Zahirî duruma en uygun olanı, onların bunu kendiliklerinden yapmış olmalarıdır. Çünkü onlar su kabını arayıp, onu bulamayınca ve orada daha Önce de onlardan başka kimse de bulunmamış olunca, zann-ı galibleriyle onların almış olduklarını zannettiler.
Sonra Yûsuf'un kardeşleri: "Onlar o (münadilere) dönerek, "Ne kaybettiniz?" dediler." Ebu Abdirrahman es-Sülemî, buradaki fiili, bir kimse kaybettiği bir şeyi bulduğu zaman söylenilen şeklinde okunduğunu söylemiştir. Bazı alimler de suva' kelimesinin cemisinin gurâb (cem'i: gurbân kargalar) kelimesinde olduğu gibi, (taslar) şeklinde; £u kelimesinin cemisinin ise, bâb (cem'i ebvâb) kelimesinde olduğu gibi, asvâ' şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Diğer başka alimler isearasında fark bulunmamaktadır. Bunun delili, Ebû Hureyre' nin şeklindeki • -aatidir" demişlerdir. Bazıları"? \>* bir isimdir, sikaye bir sıfattır. Bu, Arabların, jf (küb ve kırba) demelerine benzer ki, buradaki jjT kelimesi bir isimdir, kelimesi de vasıftır" demiştir.
Daha sonra "Onu getirene bir deve yükü bahşiş var." Yani, bir deve yükü yiyecek var. "Ben de buna kefilim" Mücahid: "Burada kefîl olan, nida eden o münadîdir" demiştir. Zâim

---

[199][199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 295-296

kelimesi, "kefîl" anlamındadır. Kelbî,"zaîm, Yemenlilerin lehçesine göre kefîl anlamına gelir" demiştir. Ebu Ubeyde, Kisaî'den, onun şöyle dediğini nakletmiştir tabiri:"ona kefil oldum, onu tekeffül ediyorum" anlamındadır demiştir. Bu ayet onların şeriatlarında kefil olmanın geçerli ve uygun olduğuna delildir. Hz. Peygamber (s.a.s.): "Kefîi. borcu bizzat yüklenmiş olur" <23) hadisiyle kefilliğin sahih olduğuna hükmetmiştir. Buna göre eğer, "Bu, bilinmeyen bir şeye kefîl olmak değil midir?" denilirse, biz deriz ki Bir deve yükü yiyecek, onlarca bilinen bir şeydi. Binâenaleyh, buna kefil olmak, sahih olmuştur. Ancak, bu çalınan malı geri vermek için bir mala kefil olmadır. Bu ise, gerekli, vacip olmayan bir şeye kefil olmaktır; çünkü hırsızın, çaldığı malı geri vermesine karşılık bir şey alması helâl değildir. Belki de, böyle bir kefalet onlara göre sahih idi!. 200[200]

Kardeşlerin Hırsızlığı Reddetmeleri

"Onlar, "Vallahi, siz de biliyorsunuz ki, biz buraya, fesat çıkarmak için gelmedik. Biz hırsız da değiliz" dediler. "Eğer yalancılar iseniz, (çalanın) cezası nedir" deyince, onlar "onun cezası, yükünde (çalınan malın)
bulunduğu kimsenin kendisidir. İşte o kimse, bunun cezasıdır. İşte biz, zalimleri böyle cezalandırırız" dediler"
(Yûsuf, 73-75). Basralılar şöyle demişlerdir: "Vallahl'deki vâv, tâ'dan bedeldir; tallahideki t da, vâv'dan bedeldir (birbirlerinin yerine kullanılırlar). Ta harfi, kasem harfi olara başka isimlerde kullanılma hususunda zayıf kalmış ve fakat kaseme en layık ola "Allah" lafz-ı celalinin başında kullanılmıştır!'
Müfessirler şöyle demişlerdir: "Hz. Yûsuf'un kardeşferi iki hususa yemin ettiler Birincisi, oraya, fesat çıkarmak için gelmediklerine dair yemin etmeleridir. Çünkü onların hallerinden, ne yemek suretiyle, ne de hayvanlarını tarlalara salıverme-suretiyle olsun, kimseye zarar vermeyip insanların mallarını kullanmaktan tamamiy* kaçındıkları anlaşılmıştır. Hatta onların, ekinleri girip yemesin diye, hayvanların ı ağızlarını bağladıkları ve devamlı olarak, çok çeşitli ibâdet yapmakta oldukları rivâs -edilmiştir. Bu Özellikte olan kimselerinse, yeryüzünde fesat çıkarmaları uygun düşmez İkincisi ise, kendilerinin hırsız olmadığına ve bu hususta kesin şahitleri bulunduğur = dair yemin etmeleridir. Çünkü onlar sermâyelerini, daha önce yüklerinin içine? buldukları zaman, onu memleketlerinden Mısır'a geri getirmişler, onu kendileri iç -alıkoymayı helâl saymamışlardı. Hırsız ise, kesinlikle böyle yapmaz. Sonra onu kendilerinin bu töhmetten berîve masum olduklarını beyân edince, Hz. Yûsuf'u" adamları: "Eğer yalancılar iseniz, (çalanın) cezası nedir?" demiş, onlar da: uOnı -cezası yükünde (çalman malın) bulunduğu kimsenin kendisidir; işte o kimse, bunı.-cezâsıdır" diyerek cevap vermişlerdir. 201[201]

Onların Şeriatında Hırsızın Cezası

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir. "Onlar o zamanlar, her hırsızı, hırsızlığı sebebry-köle sayıyorlardı. Onların şeriatinde hırsızın köle sayılması bizim şeriatimizde, ellerir -kesilmesinin farz olması yerine geçiyordu..." Ayetin manası, "Bu cürmüncezâs çalınan mal, yükünün içinde bulunan kimsenin kendisidir. Yani, "o şahsın kendis o cürmün cezasıdır. Yani, onun köle edinilmesi, o cürmün cezasıdır" şeklinded ı
Zeccâc der ki: Bunda iki izah bulunmaktadır:
1) "Cezâuhu mübteda; kısmı ise, onun haberidir." Buna gör= mana, "Hırsızlığın cezası, yükü içinde çalınan malın bulunduğu kimsenin kendisidir şeklinde olur. Bu durumda * ifadesi ise, senin, "Hırsızın cezası elir kesilmesidir; işte, budur onun cezası" sözünde olduğu gibi, daha fazla açıktama-için getirilmiş olur.

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 296-297
201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/297-298

2) Cezâuhu mübtedâdır; ifâdesi de, mübtedânın habe" makamında gelmiş olan bir cümledir. Buna göre kelamın takdiri, sanki şöyle denilrr = olmasıdır: "O'nun cezası, yükünde, çalınan ma' -
duğu kimsenin, bizzat kendisidir." Fakat burada, daha iyi beyân edip tekid . için, bu sarîh ifâde, zamirin yerine getirilmiştir. Nahivciler buna delil olmak üzere şu söylemişlerdir bir şeyin ölümün önüne geçtiğini göremiyorum. Ölüm, zengini de sıkıştırır, -. de (Onlara dünyayı dar eder)!'
O'nun, 'İşte biz, zalimleri böyle cezâlandırmz" buyruğu, "İşte bir ceza, zalimlerin cezasıdır" anlamındadır. Yani, "Birisi hırsızlık yaptığı zaman, olur" demektir.
Sonra bu ifâdenin, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin sözünün devamı olduğu -enildiği gibi, Hz. Yûsuf'un kardeşleri, "Bunun cezası, o çalınmış malın yükünde -~K3uğu kimsenin kendisidir" dedikleri zaman, Hz. Yûsuf'un adamları tarafından •a* üzere, "işte biz, zalimleri böyle cezalandırırız" denilmiş olduğu da •enilmiştir. 202[202]

Maşrabanın Bünyamin'In Yükünde Çıkması

"Bunun üzerine, (Yûsuf), kardeşinin kabından evvel, onların kaplarını imaya başladı. Nihayet onu, kardeşinin kabının içinden çıkardı. İşte biz, Yusuf'a böyle bir tedbir öğrettik. Yoksa o, kralın dinine göre, kardeşini MOf-cyamayacaktı. Ancak, Allah'ın dilemesi müstesna. Biz kimi dilersek, onu derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde, daha iyi bilen vardır"
(Yusuf, 76).
Bil ki Yûsuf (a.s.)' n kardeşleri, çalınan mal kimin yükünde ise, hırsızlığın isinin o kimsenin bizzat kendisi olduğunu ikrar edince, münadî onlara, larınızın araştırılması gerekiyor" dedi. Böylece onları, Hz. Yûsuf'un yanına ^dı. Bunun üzerine, töhmeti gidermek için Yûsuf, "kardeşinin kabından evvel, onların kaplarım aramaya başladı." Ev'lye, viâ kelimesinin cem'i olup, bu keli de içine bir şey konulduğu zaman, onu sarıp iyice ihata eden şey demektir. Derki Yûsuf (a.s.), su kabını kardeşinin yükü arasında bulup çıkardı. Hasan el-Basrî kelimeyi, vâv'ın zammesiyle, vu'â şeklinde okumuştur ki, bu da bir başka kulla şeklidir. Sâi İbn Cübeyr ise, vâv'ı hemzeye çevirerek ^ ilpi şeklinde okumuş Buna göre eğer, "Daha önce suvâ' kelimesine râcî olan zamirler birkaç * müzekker kılınmış olduğu halde, burada niçin müennes kılındı?"denilirse biz deriz Müennes zamir sikaye; müzekker zamir de suvâ kelimesine racidir. Şu denilebilir: Suvâ' hem müennes, hem de müzekker sayılabilir. Binaenaleyh, ne-durum da caizdir. Şöyle de denilebilir: Belki Yûsuf (a.s.), o su kabını "sıkâyeV adarr ise "suvâ" olarak ifâde ediyorlardı. Bundan dolayı, Hz. Yûsuf'a ait olan yerler "slkâye" (müennes), adamlarla ilgili yerlerde "suvâ" (müzekker) şeklinde vs oluyor. Katâde'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Yûsuf (a.s.) ne zaman bL ı kabına baksa, onlara yaptığı iftiradan dolayı tevbe ederek Allah'a istiğfar ede-ı Geriye kardeşinden başka yükünü aramadığı hiç kimse kalmayınca, "Sanıyorur o şeyi alan budur" der. Bunun üzerine diğer kardeşler, "Onun yükünö araştırmadık; gitmeyiz" dediler. Hz. Yûsuf (a.s.)'un adamlar. Bünyâmin'in eşyasını araştırır: o su kabını, onun yükü içinde buldular. O esnada, Hz. Yûsuf'un adamları, hırsız] edenin alıkonmasına karar verdiler. Bundan dolayı onu boynundan tutup çekere Hz. Yûsuf'un evine getirdiler.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "İşte i Yûsuf a böyle tedbir öğrettik. Yoksa o kralın dinine göre, kardeşini ahkoyamayacs. ; demiştir. Bu ifâde ile ilgili iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Ayetin manası,"Biz, Yûsuf'a, böylesi bir tedbir öğrettik" deme-Bu tabir hırsızlık edenin köle olarak kabul edilmesine karar vermesine bir işarer. Bu, "Yûsuf'un kardeşlerinin söylediği o hüküm (ceza) gibi bir hükmü Yûsuf'a verd« demektir.
İkinci Bahis: "Keyd", hile ve tuzak manasını hatıra getirir. Bu ise, Allah hakkın: caiz değildir. Fakat biz, bu gibi hususlarda nazar-ı dikkate alınması gereken ş prensibi belirttik: Bu gibi lafızlar, bunlardan maksûd olan manaların başlangıçları değil, sonuçlarına (neticelerine)

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 298-299

hamledilirler. Bu temel prensibi yjf&Hİ & . (Bakara,26)ayetinin tefsirinde izah ettik. Binâenaleyh "Keyd", hile ve tuzak kurmay gayret etmek olup, bunun en ileri şekli, insanı hiç farkedemeyeceği ve kendisini o~\ karşı savunamıyacağı bir şekilde kötü bir duruma düşürmektir. İşte Allah hakkınca "Keyd", bu anlamı ifade eder.
Daha sonra âlimler, bu "keyd" ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlere i:üz, yûsuf sûresi
azıları şöyle demişlerdir: "Bununla, "Hz. Yûsuf (a.s.)'un kardeşleri, Hz. Yûsuf'u tedbirini boşa çıkarmak için çalışmışlardır. Allah Teâlâ ise, Yûsuf'a yardım etmiş, ru takviye etmiş ve onun işini üstün getirmiştir" manası kastedilmiştir." Bazı jfessirler de, "Bu "Keyd"den maksad, Allah Teâlâ'nın, onun kardeşlerinin kalbine,
rsızlık yapanın cezasının, onun köle edinilmesi olduğu hükmünü getirmesidir. İşte sşraba Yûsuf'un öz kardeşinin yükü içinden çıkınca, diğer kardeşler haliyle, onun z e olmasına hükmetmişlerdir. Bu ise, Hz. Yûsuf (a.s.)'un kardeşini yanında tutma Kânını eide etmesine vesile olmuştur" demişlerdir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Yoksa o, kralın dinine gere, kardeşini alıkoyamıyacaktı" buyurmuştur. Bu, "Kralın hırsızla ilgili kanunu, mjn dövülmesi ve çaldığının iki mislini ödemeye mecbur tutulması" şeklinde idi. âenaleyh Hz. Yûsuf, kralın dinine ve kanununa göre, kardeşini alıkoyamıyacaktı. Fakat Cenâb-t Hak, kardeşlerinin ağzı ile hırsızın cezasının kendisinin köle olarak s "ması olduğunu söyletmiştir. Binâenaleyh biz, bu söz sayesinde Hz. Yûsuf a.s.)'un, kardeşini almaya ve yanında alıkoyma imkanına sahib olduğunu beyân e--niştik. İşte ayetteki, "Ancak, Allah'ın dilediği müstesna" ifâdesinin manası budur.
Daha sonra Cenâb-ı Allah "Biz kimi dilersek, onu nice :~:ecelerle yükseltiriz" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki mesele vardır: 203[203]

Birinci Mesele

Hamza, Asım ve Kisflî, tenvinli olarak derecat-ln okurlarken; diğer kıraat imamları, izafet ile derecâti
şeklinde okumuşlardır. 204[204]

İkinci Mesele

Bu tabirden maksad, Allah Teâlâ'nın dilediği kimseye, gayesine ulaşmasını sağlayacak doğru şeyleri göstermesi
ve ona çeşitli ilimleri, çeşitli faziletleri vermesidir. Bu ayette Allah Teâlâ'nın, her hususta Hz. Yûsuf'un
derecesini, kardeşlerinin derecesinden daha yükseğe çıkarması kastedilmiştir. Bil ki bu ayet, ilmin, en şerefli bir makam ve derece olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Yûsuf (a.s.)'u, böyle bir çâre, tedbir ve bilgiye iletince, onu işte randan ötürü medhederek, "Biz kimi dilersek, onu nice derecelerle yükseltiriz" muştur. Hak Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s.) tevhidin delillerini ve güneşi, ayı ve kJızları ilah olarak tanımaktan berî olduğunu söylerken, onu da aynı şekilde, "Biz JiIersek, onu nice derecelerle yükseltiriz" (En1im, 83) buyurarak medhetmiştir. şte bu ayette de Yûsuf (a.s.)'un bu çâre ve düşünceye nail etmesini, aynı tabirle
edhetmiştir. Bu iki durum arasında nice fark vardır. 205[205]

Her Bilenden Dang Âlim Olan Var

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 299-300-301
204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 301
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 301

Daha sonra Allah Teâlâ "Her ilim sahibinin üstünce daha iyi bilen vardır" buyurmuştur. Bu "Yûsuf'un kardeşleri âlim ve fazilel kimselerdi. Fakat Hz. Yûsuf, onlardan daha alim idi" demektir.

Bil ki Mu'tezİle, bu ayeti delil getirerek, Allah Teâlâ'nın ilmi ile değil, zatı ile ât I olduğunu ileri sürerler ve şöyle derler: "Eğer Allah, ilmi ile âlim olmuş olsaydı. C ilim sahibi olurdu: Eğer ilim sahibi olmuş olsaydı, bu ayetin genel hükmüne gö'? O'nun üstünde de daha iyi bilen başka biri olurdu ki, bu batıldır."

Bil ki, ehl-i sünnet âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın başka birçok ayeı Allah'ın ilim sıfatı olduğunu göstermektedir. Mesela şu ayetler: "Kıyametin ilmi, Allat katındadır" (Lokman, 34)j "Allah onu (Kur'ân'ı) ilmi ile indirdi" (nisb, ıee); "07:.-ilminden, yalnız Allah'ın dilediğinden başka birşey kavrayamazlar"(Bakara, 255; «* "Hiçbir dişi, O'nun ilmi olmaksızın, gebe kalmaz ve doğurmaz" (Fussiw. *^ Binâenaleyh bir tearuz durumu söz konusu olunca, biz, muarızımızın tutunmayı çalıştığı bu ayeti özellikle varid olduğu muhtevaya, yani Hz. Yûsuf ve kardeşte* hadisesi ile ilgili olarak manalandırdık. İş olsa olsa şundan ibarettir: Yapdığırr : ayetteki bu umûmi ifadenin tahsis edilmesinden ibarettir amma, bu ister istemez yapılması gereken bir şeydir.

Çünkü "âlim" kelimesi, "ilim" kökünden müştak (türemiştir). Müştak ola-mürekkebtir. Kendisinden türetilen (masdar) ise, müfreddir. Müfred bulunmaksız -mürekkebin meydana gelmesi, aklın da bedihî olarak bildiği gibi, imkânsızdır. O ha :-tercih bizden yanadır. 206[206]

• Kardeşlerinin Bünyâmin'e "Hırsız" Diye Hücumları

"Dediler ki: "Eğer o çalmış bulunuyorsa, zaten daha önce kardeşi de hırsızlık etmişti." O vakit Yûsuf bunu içine attı, dışa vurmadı, (içinden) dedi ki: "Sizi-durumunuz daha kötü! Allah sizin anlatmakta olduğunuzun mahiyetini çok iybilendir" (Yusuf, 77).

iki Hz. Yûsuf (a.s.), kardeşinin yükünün içinden su kabını bulup çıkarınca, çeardeşleri başlarını eğdiler ve: "Bu hâdise enteresan! Demek ki Râhiyle iki rsz roğurmuş" dediler. Daha sonra da, Bünyâmin'e: "Ey Rahlyle'nin oğlu! Sizin c_-uzden ne kadar çok belaya uğradık" dediler. Bünyâmin de: "Aslında biz, sizin fcr jzden birçok belâya uğradık. Çünkü siz, kardeşimi götürüp çölde kaybettiniz. hara da kalkmış bana böyle diyorsunuz" dedi. Bunun üzerine onlar: "Öyle ise niçinabı senin yükünden çıktı?" deyince, O: 'Onu, benim yüküme, sizin yükünüze kfra önce sermayenizi koyan koymuştur" demiştir. 207[207]

Yusuf Aleyhinde de Hırsızlık İsnad Etmeleri

E ki bu ayetin zahiri onların Hz. Yûsuf'a şöyle dediklerini gösterir: "Bu iş, pek fiti sayılmaz. Çünkü onun ölmüş olan öz kardeşi de bir hırsız idi." Onlar bu hse^ ite, "Biz onun yotu ve ahlakı üzere değiliz. Bu yol, ona ve kardeşine hastır. ir*j o ikisi başka anadandır" manasını kastetmişlerdir. Alimler onların Hz. Yûsuf
isnad ettikleri o hırsızlık hususunda değişik birkaç görüş belirtmişlerdir:

Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "Onun ana tarafından dedesi putperest idi.nöan dolayı Hz. Yûsuf'un annesi, babasının putlara tapmayı böylece bırakacağı r Yûsuf'a o putları çalıp kırmasını emretmişti. Yûsuf (a.s.) da, bu işi yapmıştı, b bahsedilen hırsızlık budur.

O, babasının sofrasından yiyecek çalıp, fakirlere vermişti. Babasının bir eusunu çalıp fakirlere verdiği de söylendiği gibi, aynı şekilde bir tavuğu çalıp,irere verdiği söylenmiştir.

:- Hz. Yûsuf (a.s.)'un halası, onu çok severdi. Bundan dolayı onu yanında tutmak r-c-su. Halasının yanında (evinde), Hz. İshak (a.s.)'dan kalma bir kuşak vardı ve ar o kuşağı teberrüken (bereketini umarak) muhafaza ediyorlardı. Halası o kuşağı l Yûsuf'un beline bağladı ve onun, o kuşağı çaldığını söyledi. Onların kanunlarına r? re. hırsızlık yapanın köle

---

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 302
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 302-303

edinilmesi gerekiyordu. İşte böylece O, Yûsuf'u kendi r -ca alı koyabilmişti.
I Hz. Yûsuf'un kardeşleri, hırsızlığı sırf iftira ederek ona isnad ettiler. Çünkü am katbleri, o hâdise üzerinden uzun bir müddet geçmesine rağmen, Yûsuf'a r% öfke ile dopdolu idi. İşte bu hadise hased edenin kalbinin, kesinlikle o hased nden temizlenemeyeceğini gösterir. 208[208]

İsnad Karşısında Yûsuf'un İçinden Geçenler

Taha sonra Allah Teâlâ, "O, vakit Yûsuf bunu , dışa vurmadı" buyurmuştur. Alimler, ayetteki ha (bunu) zamirinin neye : ajğu hususunda, şu iki değişik görüşü belirtmişlerdir:
Birinci Görüş: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu, bir "iştiğal"dir. Yani, birşeyi, daha
sonra açıklamak şartı ile, bir zamirle ifade etmektir. Bunun açıklaması, "Dedi ki: "Ster durumunuz daha kötü!" cümlesidir. Bu ifâde, bir "kelime" ve "cümle" hükmüne* olduğu için, buna râci olan zamir müennes getirilmiştir. Zira Araplar, bir dizi söze "kelime" de derler. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Yûsuf, "Sizin durumunuz daha kötü!" cümlesini, içinden geçirdi" demiştir. İbn Mes'ud (r.a.) bu zamiri, bununla "söz" veya "o kelâm" manasını kasdederek şeklinde müzekker okumuş:-Ebu Ali el-Fârisi, Zeccâc'ın görüşünü zikredip, onu şu iki bakımdan tenkid etmiş* -
1) İştigal, iki kısımdır: Birincisi: Müfred bir lafız ile açıklanan zamirdir. "Ne güzel adam, Zeyd!" sözümüzde olduğu gibidir. Mesela burada nl'me kelimesinin altında, onun faili olan gizli bir zamir vardır ve "racul" kelimes
o zamirin, tefsiridir. İkincisi ise, o zamirin bir cümle ile açıklanmasıdır. Bunda as olan, o zamirin, mübtedâ durumunda bulunmasıdır. Meselâ, "İşte o zaman o küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak" (Enbiya, 97) ve "De ki: "O, Allah'dır, birdir"(mas, i) ayetlerinde olduğu gibi. Bu, "ola> (yani durum) şu ki: "O küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak" ve "Durum: "Allah birdir! (O kadar!)" demektir. Diğer taraftan mübteda ve haber cümlesini-başına gelen âmiller, bunun da başına gelir. Mesela, Rabbine mücrim olarak gelirse "Gözler kör olmaz, lakin sinelerin içindeki kalbler kör olur" (Hac. 46) ayetlerinde olduğu gibidir. Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Her iki çeşidde de, iştigal' -(muzmerin) kendisi, zamirle ifâde edilen o cümleye bağlıdır. O cümlenin dışında d£ değildir, ondan ayrı da değildir. Burada tefsir (açıklama) olan cümle ise, zamir ile İfade edilenden, apayrı bir cümledir. Binâenaleyh bunun makbul olmaması gerekir
2) Allah Teâlâ, onun, "Sizin durumunuz daha kötü!" dediğini bildirmiştir. Bu Hz. Yûsuf'un bu sözü bizzat söylediğini gösterir. Binâenaleyh eğer biz, "Hz. Yûsuf bu sözü içinden geçirdi, gizledi" der isek, Cenâb-ı Hakk'ın, "O böyle dedi" şeklindeki sözü yalan olmuş olur.
Bil ki bu tenkid de şu iki bakımdan zayıftır:
a) İlk iki kısmın güzel ve yerinde oluşundan, üçüncü bir kısmın yersiz ve kötü olacağı neticesi çıkmaz.
b) Biz bunu, "Hz. Yûsuf, onu gizli olarak (içinden) söyledi" manasına alıyoruz. Bu manaya göre de, ileri sürülen husus, sakıt olur.
İkinci Görüş: Ayetteki bu zamir, (sözden anlaşılan) "icabet" (cevab verme) masdarına racidir. Buna göre onlar sanki "Eğer o çalmış bulunuyorsa, daha önce kardeşi de zaten hırsızlık etmişti" dedikleri zaman, Hz. Yûsuf onlara cevab vermeye (icabeti), o anda içinde tuttu ve onlara açıkça cevap vermedi, daha sonraki bir vakte
kadar onu onlara açıklamadı. Bunun, takdir edilen "makâle-söz, kavil" ifâdesine raci atması da caizdir. Buna göre mana, "Yûsuf, onların sözlerini içinde tuttu, sakladı" şeklinde olur. Halk kelimesiyle mahluk, tim kelimesiyle de malum manaları kaydedildiği gibi, makale sözüyle de, onunla alâkalı olan şeyler kastedilmiştir. Yani, Yûsuf (a.s.), içinde, o hırsızlığın nasıl olduğunu gizli tuttu, onlara onun nasıl olduğunu »e bunda, onları tenkit ve ta'n etmeyi gerektiren herhangi bir şey bulunmadığını klamadı.
İbn Abbas (r.a.)'ın söyle dediği rivayet edilmiştir: "Yûsuf (a.s.) üç kez cezaya uğratıldı:

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/303

a) O kadın yüzünden hapsedilme.
b) "Ben/ efendinin yanında, an, benden bahset!" (Yusuf, 42) demiş olması sebebiyle, uzunca bir mahpus hayatıyla.
c) "Siz, şüphe yok ki hırsızsınız" (Yusuf, 72) demesi sebebiyle de kardeşlerinin, Eğer o çalmış bulunuyorsa, zaten daha önce kardeşi de hırsızlık etmişti" (Yusuf, demeleriyle cezalandırıldı.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk, Yusuf (a.s.)'un "Sizin durumunuz daha kötü" dediğini -letmiştir ki bu, "Siz, daha evvel kardeşinize zulmetmiş, anababanıza asi olmuş; derken, kardeşinizi tutup kuyuya atmış, daha sonra da yalan söylediğinizi bile bile r-asanıza: "Onu kurt yedi"~demiş olmanız; der-r:i onu, yirmi dirheme satmanız, î-adan uzun bir zaman geçmesine rağmen, kâicinizdeki kin ve öfkenizin yok : maması ve böylece de ona hırsızlık iftirasında bulunmuş olmanız sebebiyle, Allah çatında daha şerlisiniz" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah sizin anlatmakta olduğunuzun -ıhiyetini çok iyi bilendir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu buyruğu ile, Yusuf'un
sizliğinin Allah rızası için olduğunu bildirmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki: Yusuf'un
sizliği hususunda yazılan bu izahların hiçbirisi, Yusuf'u zemmetmeyi ve kınamayı çe-ektirmez. Buna göre mana, "Allah, sizin Yusuf'u tavsif ettiğiniz o şeyin, Yusuf'un anmasını gerektirip gerektirmeyeceğini en iyi bilendir" şeklinde olur. 209[209]

Kardeşlerinin "Bünyamin Yerine Birimizi Al" Teklifleri

"Ey aziz dediler, bunun ihtiyar bir babası var. Binâenaleyh onun yerine birimizi alıkoy. Seni muhakkak iyilik edenlerden görüyoruz." Yusuf,
"Eşyamızı nezdinde bulduğumuz kimseden başkasını yakalamamızdan Allah'a sığınırız. Çünkü o takdirde biz, elbette zalim oluruz" dedi" (Yusuf, 78-79).
Bil ki Allah Teâlâ, onların, "Eğer o çalmış bulunuyorsa, onun daha evvel bir kardeşi de çalmıştı" (Yusuf, 77) demelerinden sonra, Yusuf (a.s.)'un kendilerine muvafakat etmesini ve şefaat yoluna dönmesini, başvurmasını arzuladıklarını beyân buyurmuştur. Zira her ne kadar onlar, hırsızlık yapan kimse hakkında Allah'ın hükmünün onun köle edilmesi olduğunu itiraf etmişler ise de, bununla beraber affetmenin veya fidye almanın da caiz olduğunu ileri sürerek, "Ey aziz, onun bir ihtiyar babası vardır; yani yaşça yaşlı, ihtiyar" demişlerdir. Yine şeyh kelimesi ile kadr ü kıymet veya dindarlık bakımından önde geldiğini kasdetmiş olabilecekleri de söylenmiştir. Onlar bunu, onun, kadr ü kıymeti yüce olan bir adamın oğlu olmasının, affı ve bağışlamayı gerektireceğinden dolayı söylemişlerdir. Daha sonra onlar, "Onun yerine birimizi alıkoy" dediler. Bu ifadeden, onların bunu uzak bir ihtimal görerek söylemiş oldukları anlaşılabileceği gibi, bununla, "Biz sana fidyesini getirinceye kadar, birimizi rehin olarak tut" manasının murad edilmiş olması da muhtemeldir.
Daha sonra "Seni gerçekten muhsinlerden görüyoruz" dediler. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Eğer bunu yaparsan, seni muhsinlerden, iyilik yapanlardan sayarız.
b) Bize ikram edip, çokça verip, isteğimizi en iyi bir şekilde yerine getirip, yiyeceklerin parasını geri verdiğin için, seni muhsinlerden biri olarak görüyoruz.
c) Rivayet edildiğine göre, Hz. Yusuf (a.s), kıtlık insanları çok sıkıp, onlar da yiyecek satın alacak para bulamayıp, yiyecek almak için kendilerini satınca, bu hadise Mısır halkının çoğunun, Hz. Yusuf'un kölesi olmasına sebep olmuştur. Daha sonra Yusuf (a.s) hepsini azâd edince, belki de Yusuf'un kardeşleri işte bundan dolayı, "Biz seni köleleri azâd etmek suretiyle herkese ihsan edenlerden görüyoruz. Binaenaleyh bunu da, düştüğü durumdan kurtararak buna da iyilik et" dediler. Bunun
Hz. Yusuf (a.s), maazallah! "Allah'a sığınırım"dedi. Bu, "Eşyamızı, yükünün bulduğumuz kimsenin dışında, onun yerine başkalarını tutmaktan Allah'a im" demektir. Bu ise, "Günahsız olanı suçsuz yere alıkoyarak günah işlemekten ı"a sığınırım" demektir.

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 303-304-305

Zeccâc şöyle demiştir: ifadesinin başındaki en edatının, başına geldiği mahallen mansubtur. Buna göre mana, "Başkasına mukabil diğer bir kimseyi tan Allah'a sığınırım" şeklindedir. Bu edatın başındaki min kelimesi düşünce, ;-a karşılık mansub kılınmıştır."
Hz. Yusuf (a.s) "Çünkü o takdirde biz, elbette zalim oluruz" Bu, "Eğer herhangi bir insana, başkasının suçundan dolayı eziyet edersem, olsun ki haddi aşmış ve zulmetmiş olurum" demektir.
İmdi eğer sorulursa ki: "Bu hadise baştan sona, bir iftira ve bir düzendir. Öyle nasıl, önceden beri bir peygamber olmasına rağmen, Hz. Yusuf'un bu uydurma İse yönelmesi uygun olur? Halbuki insanlara sebepsiz yere eziyet etmek, hele hele töhmet sebebiyle oğlunun alıkonulduğunu anladığında babasının hüznü artıp, «çeri şiddetlenecek olunca, masum bir peygambere, böyle bir tertip içine girmek olur da uygun düşer?"
Bu soruya şöyle cevap verilir: Belki de Allah Teâlâ Ya'kûb (a.s.)'un imtihanını ecrini) artırmak dilemiş, bundan ötürü de Yusuf'u affedip fidye almaktan eıetmiştir. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa'nın, arkadaşı (Hızır'a), hayatta halinde mutlaka azacak ve kâfir olacak çocuğu öldürmesini emretmesi gibidir. 210[210]

Red Karşısında Çekilip Aralarında Konuşmaları

"Vakta ki artık ondan ümidlerini kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler. Büyükleri dedi ki: "Babanızın sizden Allah adıyla te'minat almış olduğunu ve daha evvel Yûsuf hakkında işlediğimiz kusuru bilmediniz mi? Artık ben, ya babam bana izin verinceye, yahut benim için Allah hükmedinceye kadar,
buradan katiyyen ayrılmam. O, hâkimlerin hayırlısıdır" (Yûsuf. BO).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 211[211]

Birinci Mesele

Onlar ellerinden gelen herşeyi yapmak demek olan, "Onun yerine birimizi alıkoy" sözünü söyleyince, Hz. Yûsuf (a.s.) buna cevaben: "Eşyamızı nezdinde bulduğumuz kimseden başkasını yakalamamızdan Allah'a sığınırım" demişti . Böylece onlar, Hz. Yûsuf'un onu geri vermesi hususunda bütün ümidlerini yitirmişlerdi. İşte Cenâb-ı Allah, bunu anlatarak: "Vakta ki artık ondan ümidlerini kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler" buyurmuştur ki bu da, onların, Hz. Yûsuf'un o kardeşlerini geri vermesinden tamemen ümid kestiklerini gösterir. "Fısıldaşarak bir yana çekildiler", "insanlardan uzak bir köşede aralarında fısıltı ile konuştular" demektir. 212[212]

Kardeşlerin İçine Düştükleri Çıkmaz

Bundan muradın, onların, içine düştükleri durum üzerinde istişare etmeleri ve fikir alış-verişinde bulunmaları olduğunda bir şüphe yoktur. Çünkü onlar Bünyamin'i babasından, ancak kuvvetli bir söz verdikten sonra almışlardı ve üstelik daha önce Hz. Yûsuf (a.s.) hakkında da bir töhmet altında idiler. Binâenaleyh eğer Bünyamln'ı babalarına götüremez iseler, şöyle çok büyük sıkıntılar meydana gelecekti:
1) Eğer babalarının yanına dönmeseler, o çok yaşlı olduğu için, yanında evlâdından hiçbiri olmaksızın tek başına kalması, büyük bir sıkıntı doğuracaktı.
2) Onların aileleri, yiyeceğe son derece muhtaç durumda idiler.
3) Çoğu kez Hz. Ya'kûb'un hatırına, bütün oğullarının öldüğü gelecekti ki bu, çok büyük bir keder demektir. Binâenaleyh, eğer onlar babalarına yanlarında Bünyamih olmaksızın dönecek

---

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 306-307
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 307-308
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 308

olsalardı, çok utanacaklardı. Çünkü iş, zahiren, onların ilk oğluna hainlik ettikleri gibi, bu oğluna da hainlik ettikleri zannını doğuracaktı. Hem bu, onların babalarına verdikleri o güçlü söz ve ahidlerine, hiç değer vermediklerini de düşündürecekti. Bu sebeble, orasının bir şaşkınlık ve bir fikir alış-veriş yeri olduğunda şüphe yok. İşte bu, en uygun ve en doğruyu araştırmak için istişare etmeyi gerektiren bir durumdur. Ayetteki, "Vakta ki artık ondan ümidlerini kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler" buyruğu ile, bu kastedilmiştir. 213[213]

İkinci Mesele

Vahidi şöyle demektedir: "İbu Kesir'in, bunu ve (Yusuf, no) ayetindeki fiili, hemzesiz olarak şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bu fiil, tıpkı gibi, şeklinde de kullanılır. Bunu, şeklinde okuyan, fiilin ayne'l fiili ile fâ'al fiilinin yer değiştirmiş olur. Binâenaleyh, olmuş olur ki bunun aslı, dir. Daha sonra, hafiflik olsun diye hemze kaldırılmıştır. Keşşaf sahibi, ayetteki manasında olduğunu, sin ve tâ'nın mübalağa için getirildiğini bunun tıpkı ynlr'J (Yûsuf, 32) tabirindeki gibi olduğunu söylemiştir.

Ayetteki tabiri il.g ilgili olarak Vahidî şöyle der: "Arapça'da, birşeye karışmış olan şey, öz olandan ayrıldığı zaman denilir." Bununla ilgili, şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Zeccâc: "Bu, "Onlar, kardeşleri olmaksızın, tek başlarına kaldılar" manasındadır" demiştir.

b) Diğer alimler buna, "Onlar, yabancılardan ayrıldılar" manasını vermişlerdir. Daha doğru olan da bu manadır.

Ayetteki neciyyâ tabiri iki mana/adır:

a) Keşşaf sahibi şöyle demekte dir: "Bu, tıpkı kelimelerinin, mu'âşir (arkadaş) ve (Gece sohbet eden) manasına gelmesi gibi, (fısıldaşan) manasınadır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu, çok münacaat eden bir kimse olarak yaklaştırdık" (Meryem. S2) buy/uğunda da bu manadadır.

b) Bu, şeklindeki masdar manasınadır. Nitekim bunun, "fısıldaşanlar olarak" demek olduğu da söylenmiştir. .Binâenaleyh ayetin manası, "Onlar, insanlardan ayrılıp bir kenara çekildiler, içlerin e hiçbir yabancı karışmadı, insanlarda ayrı olarak fısıldaştılar" şeklindedir. Bu kelimenin, şeklinde okunduğu da rivayet edilmiştir. Bu, "Aralarında fısıldaşan bir grup olarak" demektir. Bu izahların en güzeli şöyle denilmesidir: Onlar, bir kenara .çekilip fısıldaştılar. Zira bu işlerden herhangibiri kimin başına gelse, o kimse sanki o ş'eyin bizzat kendisi olarak nitelenir. Binâenaleyh onlar, iyice fısıldaşmaya dalınca, san ki gerçekten fısıldaşmanın kendisi olmuş sayılırlar.

Cenâb-ı Hak "Büyükleri ded i ki" buyurmuştur. Bununla, onların yaşça büyük olanlarının kastedildiği söylendiği gibi , ki bu Rûbiyel'dir. Akılca büyük olanlarının kastedildiği de söylenmişti ki o da, Ya Hûda'dır Yahûda, onları daha (önceki hadisede), Hz. öldürmekten va-'zgeçiren kimsedir.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, o büyüklerinin "Babanızın sizden Allah adıyla te'minat alrrı olduğunu ve daha evvel Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuzy dediğini bildirmiştir. 214[214]

Birinci Mesele

,Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: "Hz. Yûsuf (as "Eşyamızı nezdinde bulduğumuz kimseden başkas:~ı

yakalamamızdan Allah'a sığınırım" deyince, Yahuci sinirlendi. O sinirlenip bağırınca, sesini duyan her gebe kadın çocuğunu düşürü':. (yani öylesine korkunç bağırırdı) ve bedenindeki bütün kıllar diken diken olurdu;Yakûs soyundan bir kimse elini, ona dokunmadıkça da teskin olmazdı. O, kardeşlerinde1 birine: "Mısır halkının pazarcılarına karşı beni koruyun, ben de sizi

---

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 308

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 309-310

padişaha ka-s koruyayım" dedi. Bunun üzerine Hz. Yûsuf (a.s.). küçük oğluna: "Ona dokun" dec O da ona dokununca, Yahûda'nın gazabı teskin oluverdi. Yahûdâ, yenic-r-bağırmaya niyetlenince, Hz. Yûsuf (a.s.) yere İndi, onun elbisesinden tutup çer o yere düştü ve o anda, "Ey Aziz Kişi" dedi. Onlar, Yûsuf(a.s.)'un isteklerini kab_ etmesinden ümidlerini tamamen kesince, aralarında istişare etmeye başlayan-"şüphesiz babamız, bizden Allah adına büyük bir söz aldı. Hem sonra biz zaten Yûs. hadisesinden dolayı da töhmet altındayız. Bu belâdan nasıl/kurtulacağız?" dedile-215[215]

İkinci Mesele

Ayetteki ifâdesindeki mâ edatının, hangi mâ olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır.
a) Bunun asıl manası "Bundan önce de Yûsuf hakkınc ifrata düşmüş* aşırı gitmiş ve babantza verdiğiniz sözü tutmamıştınız" şeklinded
b) Bu, mâ-imasdariyye olup, mahallen merfû ve mübtedadır, -"zarfı da, onun haberidir. Manası: "Sizden Yûsuf hakkında da bir aşırılığınız evvel sâdır olmuştu" demektir.
c)* Bu kelime, fi fiilin mef'ûlüne ma'tûf olmak üzere mahsus oIl: takdiri, "Sizler , babanızın sizden söz aldığını ve daha evvel Yûsuf hakkınc yaptığınız ifratınızı bilmiyor musunuz?" şeklindedir.
d) Bu, ism-i mevsûl manasına olup, "Bundan önce Yûsuf (a.s.) hakkında yapr olduğunuz ifratınızı, o büyük hainliğinizi bilmiyor musunuz?" şeklindedir. O haio-yapılan her iki izaha göre, bu ifade, mahallen hem merfudur, hem de mansub:.
Daha sonra "Ben, (kendisine dönmem hususunda) babam bana izin verinceye kadar, yar. da benim için Allah, (benim buradan çıkmama yahut kardeşimi alanlardan almama, yahut da hangi yolla o/ursa, o/sun, onu onun elinden kurtarmama bir) hüküm verinceye kadar, buradan (Mısır'dan) ayrılmayacağım. O, hâkimlerin en hayiriısıdır. Çünkü O Allah, sadece adalet ve hak ile hükmeder" demiştir. Velhasıl onun bu sözünden maksadı, Kendisinin babasına ve diğer insanlara karşı utancını sona erdireceği bir mazeretin ortaya çıkmasını istemektir. O, bu sözü, nasıl olursa olsun, mazeretini ortaya koymak için, sadece Allah'a yalvarıp yakarmıştır. 216[216]

Oğullarının Hz. Yakûb (a.s)'un Yanına Dönmeleri

"Siz dönün ve babanıza deyin ki, "Aziz babamız, oğlun hırsızlık yaptı. Biz bildiğimiz şeyden başkasına şâhidlik yapmayız. Gaybm bekçileri de değiliz. (İstersen), içinde bulunduğumuz (döndüğümüz) o şehrin ahalisine de, içlerinde geldiğimiz kervana da sor. Biz, şüphe yok ki doğru söylüyoruz" (Yûsuf, 81-82).
Bil ki onları, en doğrusunun ne olduğu hususunda istişare edince, yapılacak en doğru işin, memleketlerine dönüp, babalarına hadiseyi aynen anlatmaları olduğu ortaya çıktı. Bu sözü söyleyenin, "Babam bana izin verinceye kadar (...) buradan katiyyen ayrılmam"(Yûsuf, 80) diyen o büyük kardeş olduğu açıktır. Bunun, Rûbiyel olduğu; Mısır'da kalıp diğer kardeşlerini babasına gönderenin o olduğu da söylenmiştir.
Buna göre şayet, "Bünyamin, özellikle doyurucu cevap verip, o tası yüküne koyanın, daha önce de onların yüklerine sermayelerini geri koyan kimse olduğunu söylediğine göre, daha nasıl onlar, delil olmadığı halde, Bünyamln'in hırsız olduğuna karar vermişlerdir?" denirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:
1) Onlar, o tasın, kendilerinden başka hiç kimsenin giremeyeceği bir yere konulmuş olduğunu görmüşlerdi: Bundan dolayı, o tası münâdilerin Bünyamin'in yükünden çıkardıklarını görünce, zann-ı galibleri ile, onu Bünyamln'in almış olduğu hükmüne vardılar.
Bünyamin'in, "o tası benim yüküme koyan, sermayelerinizi sizin yükünüze koyan kimsedir"

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 310
216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 310-311

demesine gelince, aradaki fark açıktır. Çünkü onlar orada, sermayeleri yüklerine konulmuş otarak dönünce, sermayelerini yüklerine koyanların, onlar yar Hz. Yûsuf'un adamları olduğunu kabul etmişlerdi. Ama bu tasa gelince, hiç kimse bunu onların onun yüküne koyduğunu kabul etmemiştir. İşte bu sebebten ötürü zann-galibleri ite, bunu Bünyamin'in çaldığı neticesine varmışlardır. Bu zanna binâe-şâhitlik etmiş, bununla beraber buna kesinkes şahitlik etmediklerini de, "Biz bildiğin-^ şeyden başkasına şâhidîik etmeyiz. Gaybm bekçileri de değiliz" diyere* belirtmişlerdir.

2) Bu, "Melikin ve adamlarının demesine göre, oğlun hırsızlık yapmış" demektir Bunun, Kur'ân'da örneği çokturi24) Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hiç şüphesiz sen haJtz ve reşîdsin" (huö, 87) yani "sen kendi iddiana göre, hafim ve reşîdsin" denildiği-bildirmiştir. Yine Hak Teâlâ, "Tat (azabı), çünkü sen azız ve kerîmsin", yani "kendi iddiana göre aziz ve kerimsin (ama bize göre hayır, böyle değilsin) "(Duhân, m buyurmuştur.

3) Senin oğlunun üzerinde, hırsızlığa benzer bir durum ortaya çıkmıştır." Böyles şeylere de hırsızlık denir. Çünkü birbirine benzer iki şeyin birinin ismini diğeri iç r de kullanmak, Kur'ân'agöre mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kötülüğün karşılığ ona denk bir kötülüktür" (Şura, 40) buyurmuştur.

4) Hz. Ya'kûb'un oğulları o zaman henüz peygamber değillerdi. Binâenak onların böyle bir sözü, hele de bu zannı uyandıracak bir şey gördükleri zaman, tahmir olarak söylemiş olmaları uzak bir ihtimal değildir.

5) Ibn Abbas (r.a)'ın bunu şeddeli olarak, "Oğluna hırsızı • isnâd edildi" şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Bu kıraata dayanarak bir tev yapmaya ihtiyaç yok. Çünkü o topluluk ona zaten hırsızlık isnad etmişti. Zira biz bL kitapta, böyle kıraatlerin soruları defedemeyeceğini daha önce söylemiştik. Çünkl problem ancak, "Birinci kıraat yanlıştır, doğrusu ise bu kıraattir" dediğimizde ortadar kalkar. Ama biz birinci kıraatin doğru olduğunu kabul ettiğimizde, ikinci kıraat doğa da olsa, yanlış da olsa, o problem devam eder. Binâenaleyh mutlaka daha öncek gibi izahlar yapılması gerektiği sabit olmuş olur. 217[217]

Şehadet Kavramı Hakkında

Onların "Biz, bildiğimiz şeyden başkasına şâhidîik yapmayız' ifâdesine gelince, bunun manası açıktır. Bu, şâhidliğin, bilmekten başka birşey olduğuna delalet eder. Bunun delili işte bu ayettir. O halde bu, "şahâdef'in "ilinV'der başka birşey olmasını gerektirir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s.), "Birşeyi, ancak güneşi bildiğin gibi bildiğin zaman, ona şâhidîik et" buyurmuştur

24) Yani, kardeşleri, kendi değerlendirmelerini söylemiş olmayıp Hükümdarın adamlarının Bünyamır aleyhindeki iddalanm nakletmiş oluyorlar (ç).

bu da, bizim söylediğimiz hususa delâlet eder. Şehâdet, insanın "Ben şehâdet ederim" demesinden ibaret değildir. Çünkü insanın, "Ben şahadet ederim" sözü, şahidlik yapacağını haber vermedir. Halbuki şehâdet edeceğini söylemesi, şahidlik etmesinden ayrı bir şeydir. Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Şehâdet (şahidlik), <elamcıların kelâm-ı nefs (insanın içten geçirmesi) dedikleri, zihnî bir hüküm veriş manasınadır. 218[218]

"Gayb'ın Buradaki Manası

Onların "Gaybm bekçileri de değiliz" cümlesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Onlar: "Biz, su kabının onun yükü içinden bulunup çıkarıldığını gördük. Ama gerçek durum bizce malum değil. Çünkü gaybı ancak Allah bilir" demek istemişlerdir.

b) İkrime, bunun "Belki de o su kabı,gece onun eşyası içine saklanmıştı" manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü bazı Arapça lehçelerinde gece'ye "gayb" denir.

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 311-312

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 312-313

c) Mücahid, Hasan ve Katâde, buna, "Biz, oğlunun hırsızlık yapacağını bilemezdik. Eğer bunu bilseydik, onu padişaha götürmez ve geri getirme hususunda da Allah adına sana söz vermezdik" manasını vermişlerdir.

d) Nakledildiğine göre Ya'kûb (a.s.) onlara: "Farzedin ki o hırsızlık yaptı. Kral, Israîloğullarının şeriatına göre hırsızlık yapanın köle olarak alıkonacağını nasıl bildi? Hayır, hayır, aksine bunu ona bir maksadınızdan ötürü siz söylem işsin izdir" dediğinde onlar: "Biz bu hükmü ona, henüz bu hadise başımıza gelmezden önce söylemiştik. İçine düştüğümüz bu şeyin, başımıza geleceğini o esnada bilemezdik" demişlerdir. Buna göreayetteki, "Gaybm bekçileri de değiliz" cümlesi, işte buna bir işarettir.

Eğer, "Bu görüşe göre Ya'kûb (a.s.)'un Allah'ın bu hükmünü gizlemeye gayret göstermesi (oğullarının gizlemiş olmasını istemesi) ne derece doğrudur?" denilirse, biz deriz ki: Belki de hüküm, malı çalınan kimsenin müslüman olması şartına bağlanmıştı. İşte bunda ötürü o, bu hükmün kâfir sandığı o padişahtan saklanmasının mümkün olduğunu düşünmüştür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların, "İstersen, içinde bulunduğumuz (döndüğümüz) o şehrin ahalisine de, içlerinde geldiğimiz kervana da sor" dediğini anlatmıştır.

Bil ki onlar zaten Yûsuf hadisesinden dolayı itham altında oldukları için, bu (yeni) ithamı kendilerinden savuşturmak için alabildiğine gayret göstererek, böyle söylemişlerdir. Alimlerin çoğu, burada geçen "Karye" (o şehir) sözünden, Mısır'ın kastedildiği görüşünde ittifak ederken, bazıları da bunlar muradın, Mısır'ın giriş kapısı

üzerinde bulunan ve hırsızlık ile bunun araştırılması hadisesinin cereyan ettiği yer olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, "O şehrin ahâlisine sor" manası kastedilmiştir. Fakat kısa ve ve olsun diye muzaf olan "ahâlisi" kelimesi hazfedilmiştir. Böylesi mecazî ifâde arapca'da meşhur ve yaygındır. Ebu Ali el-Fârisî: "Arapça'da bunun caiz olmadığ söylemek, tıpkı zarurî şeyleri kabui etmemek ve maddi varlıkları inkâr etmek gibi olu demiştir.

b) Ebu Bekr el-Enbârİ: "Bu, şehire sor, kervana sor, duvarlara sor, onlar saf söyler ve bizim doğru söylediğimizi sana anlatırlar. Çünkü sen, Allah'ın en büyt peygamberlerdensin. Allah'ın, bir mucize olarak bu cansız şeyleri konuşturma ve sana bizim söylediklerimizin doğru olduğunu haber vermesi uzak bir ihtim değildir" demektir" der.

Burada şu şekilde, üçüncü bir izah daha yapılabilir: Birşey tamamen ortaya çık'i kapalı tarafı kalmadığı zaman, "Onu göklere, yere ve bütün her şeye sor" den* ki, bundan murad, o şeyin, hakkında şüphe kalmayacak derecede ortaya çıkmasıa

Onların "İçlerinde geldiğimiz kervana da (sor) sözü hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: "Kenanldar"öan (hemşehrilerinden) t> grup insan, onlarla yol arkadaşı olmuşlardı. Bundan dolayı Ya'kûb'un oğulları ora "Bu hadiseyi onlardan sor" demişlerdir.

Sonra, sözlerini iyice te'kîd edip anlatınca, "Biz, şüphe yok k doğru söylüyoruz" yani, "Bizi töhmet altında tutsan da, tutmasan da, biz doğruyuz demişlerdir. Onların bu sözden gayeleri, kendi kendilerinin doğruluğunu ifâde etmeı değildir. Çünkü bu, birşeyi yine kendisi ile isbat etme gibidir. Aksine insan, birşey -doğru olduğuna dâir kesin bir delil zikredince, bundan sonra, "Ben, bu huşu.- -doğruyum" der. Bu, "Sana söylediğim delilleri ve açık hüccetleri düşünürsen, şüphe tamamen gidecektir" manasına gelir. 219[219]

Yakûb (a.s)'un Onlara İnanmayıp Yûsuf Ne Bünyâmin'i Bulacağını Umması

"O dedi ki: "Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir. Artık güzel bir sabır. Allah'ın onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümiddir. O alimdir, hakimdir" (Yûsuf, B3).

Bil ki Ya'kûb (a.s.), oğullarından bu sözü işitince, söyledikleri sözde, daha önce Yûsuf (a.s.) hadisesinde de olduğu gibi, doğru olmadıklarna hükmetti ve: "Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir. Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır" demiştir. O, bu sözü aynı şekilde Yûsuf hadisesinde de söylemişti. Fakat Yûsuf hadisesinde daha sonra: "Sizin şu anlatışınıza

---

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 313314

karşı yardımına sığınılacak (ancak) Allah'dır"(yüsui. ıs) demişti. Bu hadisede ise, daha sonra: "Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümiddir" demiştir. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır: 220[220]

Birinci Mesele

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Ayetteki: "Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir" buyruğundan maksad, daha önce Yûsuf (a.s.) hadisesinde "Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir"(Yûsuf, ıs> dediği zamanki gibi, yalan ve hile değildir. Fakat Hz. Ya'kûb bununla, "Nefisleriniz, Bünyamin'i benden alma ve onu, menfaat elde etmek için Mısır'a götürme işini size süslü gösterip, sizi aldattı. Halbuki bundan şer ve zarar geldi. Onu sizinle beraber göndermem için bana ısrar ettiniz, ama Allah'ın takdirinin, sizin hesâb ve planlarınızn aksine tecelli edebileceğini bilmediniz" manasını kasdetmiştir. Belki de bunun manası: "Nefisleriniz sizi bu işte aldattı ve onun çalmadığı halde, gerçekten çaldığı zannını size verdi" şeklindedir221[221]

İkinci Mesele

Rivayet edildiğine göre, Rûbiyel, Mısır'da kalıp dönmemeye niyetlendiği zaman, padişah ona, kardeşleri
ile birlikte gitmesini emredip: "Benden ayrılıp, gidin" dediği zaman, o öyle bir nâra attı ki, şehirde karnındaki bebeyi düşürmeyen gebe kadın kalmadı. Bunun üzerine Hz. Yûsuf (a.s.): "Onu bırakın (kalsın)" dedi. Diğerleri Hz. Ya'kûb'un yanma dönüp hadiseyi anlattıkları zaman, Hz, Ya'kûb (a.s.) ağladı ve: "Evlatlarım, ne zaman yanımdan ayrılıp gitseniz, biriniz eksiliyorsunuz. Bir defa gittiniz, Yûsuf eksildi; ikincisinde Şem'ûn; bu üçüncüsünde de Rûbiyel ve Bünyamin" dedi. Sonra yine ağladı ve: "Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakm bir ümiddir" dedi. Bu hüküm ve neticeye, şu sebeblerden dolayı ulaşmıştı:
1) Hüznü, başındaki belası ve çektiği mihnetler iyice uzayınca, Allah Teâlâ'nın çok yakında artık bir çıkış yolu vereceğini bildi ve Allah'ın rahmetine hüsn-ü zan seslediğini gösterir bir üslub ile bu sözü söyledi.
2) Belki de Allah Teâlâ Yûsuf (a.s)'dan dolayı düştüğü mihnetten sonra, ona, Yûsuf(a.s.)'un sağ olduğunu bildirdi veya onun için bu hususta birçok alâmetler ortaya
çıktı, o da: "Allah'ın, onlann hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümiddir" da Çünkü onlar Yûsuf'u götürdükleri zaman, oniki kişi idiler. Yûsuf kayboldu ve ont kişi kaldılar. Hz. Ya'kûb onları Mısır'a gönderdiği zaman da dokuz kişi olan döndüler. Çünkü Bünyamin'i Hz. Yûsuf alıkoymuştu ve: "Artık ben, ya babam baı izin verinceye kadar, yahud benim için Allah hükmedinceye kadar, buraca katiyyen ayrılmam" (Yûsuf, 8o> diyen büyük, kardeşleri de kendisini alıkoymuştu. İş böylece kaybolanların, geri dönmeyenlerin sayısı üç olunca, o da: "Allah'ın, onlar hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümiddir" demiştir.
Daha sonra o, '"O, alimdir, hakimdir" demiştir. Yani Al işlerin hakikatlerini bilir, fazlına, ihsanına, rahmetine ve maslahata uygun olarak hususlarda hikmet sahibidir.
-
"Ya'kûb onlardan yüz çevirdi, "Vah Yusuf a olan hasretim vah!" dedi ve hüznünden ve kederinden iki gözüne ak düştü. (Bununla beraber) o, arr I gamını tamamen yutmakta idi. Dediler ki: "Hâlâ Yûsuf'u anıp duruyorsun
Andolsun ki sonunda ya kederinden hastalanıp eriyeceksin, yahut helake uğrayanlardan olacaksın." O da dedi ki: "Ben kederimi ve hüznümü yaln Allah'a şikayet ediyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri
biliyorum. Evlatlarım gidin, Yûsuf ile kardeşinden bir haber arayın. Allah':- rahmetinden

---

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 314-315
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 315

ümidinizi kesmeyin. Zira hakikat şudur ki kâfirler gürûhunder başkası, Allah'ın rahmetinden ümid kesmez" (Yûsuf, 84-87).
Bil ki Ya'kûb (a,s.), oğullarının sözünü işitince, kalbi gerçekten sıkıntı ile dara-ve onlardan yüz çevirip ayrıldı. Sonra onları çağırttı ve onlara döndü dedi ki:
Boradaki birinci makama (duruma) gelince ki bu, onun onlardan yüz çevirip, yıasıdır. Bu "Ya'kûb onlardan yüz çevirdi. Vah Yûsuf a dan hasretim, vah!" ifâdesi ile anlatılan husustur. 222[222]

Hz. Ya'kûb'un Yûsuf'a Daha Çok Üzülmesinin Sebebi

ki, Hz. Ya'kûb, Bünyamin ile ilgili olarak oğullarından o sözü duyunca, göğsü , Yûsuf'a olan tasası ve hüznü iyice büyüdü ve, "Vah, Yusuf'a olan hasretim, dedi. Şu sebeplerden dolayı bu hadise tahakkuk edince, Hz. Ya'kûb'un, feuf'undan ayrılması sebebiyle hüznü büyümüştür:
1)Yeni hüzün, eski ve içte bulunan hüznü kuvvetlendirir. Yara yaraya eklendi fazla acı verir. Nitekim Şair Mütemmim İbn Nüveyre şöyle demiştir: ricadaşım beni kabirlerin yanında ağlayarak öldürücü gözyaşları akıttığım için dedi ki: "Gördüğün her kabre ağlıyor musun? Kumlar ve çukurlar arasın olein her mezara9!" Ona dedim ki: "Üzüntü üzüntüyü tahrik eder. âenaleyh beni bırak. Bunların tamamı Malik'in kabridir."
Zira o, bir kabir gördüğü her defasında, kardeşi Malik'i kaybetmekten ötürü Tazeleniyor ve çevresindekiler kendisini ayıplıyorlardı. O da, "üzüntü üzüntüyü soğurur" diye cevap veriyordu.
Bir başkası da, şöyle demiştir:
unutmadın, ya da en azından, ondan sonraki musibetlerde. Fakat, yaranın .'a dağlanması çok acı vericidir."
2) Bünyamin ve Yûsuf'un annesi birdi. Dolayısıyla hem suret hem de sıfat ndan aralarında mükemmel bir benzerlik bulunuyordu. Binâenaleyh, Ya'kûb Bünyamin'i görmekle, Yûsuf'u görür gibi olarak teselli buluyordu. Olan şey teselliyi gerektiren şey de zail olup gitti. Böylece de, Ya'kûb'un elemi ve arttı.
3)O'nun başta gelen derdi, Yûsuf'u kaybetmiş olmasıydı. Ona karşı duyduğu her şeye karşı duyduğu üzüntü demekti.
4) Bu musibetler, birtakım sebeplere bağlanabilecek, izahı mümkün belalar idi. Yûsuf'un hadisesine gelince, Ya'kûb (a.s.), oğullarının ileri sürmüş oldukları mazerette yalancı olduklarını biliyordu. Gerçek sebep ise, onun tarafındar malum değildi. Hem Ya'kûb (a.s.), onların hayatta olduklarını biliyordu. Yûsuf'a gelince, Ya'kûb (a.s.) onun hayatta olup olmadığını bilmiyordu. İşte bu sebeplerder dolayı, Hz. Ya'kûb'un, Yûsuf'tan ayrılmasından dolayı olan iştiyak ve özlemi artmış {onun ölü mü, diri mi olduğuna dair) halini bilmemekten dolayı içinde bulunduğL musibet, son derece şiddetli olmuştu. 223[223]

İkinci Mesele

Bazı câhil kimseler Hz. Ya'kûb'u "Vah Yûsuf'a olar hasretim, vah!" demesinden dolayı tenkit ederek şöyle
Hasret Duymasını Hz. Ya'kûb'a Çok demişlerdir: "Zira bu, feryâd u figan etmek ve AHah'dar Görenlerin Haksızlığı şikayetçi olmak demektir ki, bu caiz değildir." Alimle' ise, durumun, bu câhilin zannetiği gibi olmadığını açıklamışlardır. Bunun izahı şöyle yapılabilir:
Ya'kûb (a.s.), bu sözü söylememiştir. Ama, sonraysa, onun ağlaması büyük olmuştur ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, 'Ve hüznünden ve kederinden iki gözüne ak düştü" buyruğundan anlaşılandır. Sonra o lisanını bağırıp çağırma ve uygun olmayar şeyler söylemekten alıkoymuştur ki, bu, ayetteki ifadesinden anlaşılmaktadır Sonra, yine Ya'kûb (a.s.) o şikâyetini

---

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 315-316-317
223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 317-318

hiçbir insana da açmamıştır. Bunun delili, Ya'kûb (a.s.)'un, "Be/ı kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum' demesidir. Bütün bunlar, onun musibet ve sıkıntısının şiddetlenmesi halinde, onun sabretmiş olduğuna ve o sıkıntısını ve kederini sinesinde taşıdığına ve hiç kimseye şikayette bulunmadığına, böylece de pek yerinde olarak, bu sayede büyük bir medih ve büyük bir övgüye mazhar olduğuna delâlet eder. 224[224]

Ya'kûbun Hüznünü Cebrail'in Teskin Etmesi

Rivayet olunduğuna göre Yûsuf (a.s.) Hz. Cebrail'e "Ya'kûb hakkında bir bilgin var mı?" diye sorduğunda, Cebrail "Evet" deyince de: "Onun hüznü ve kederi ne noktadadır?" der. Cebrail "Onun kederi yetmiş tane "seklâ"nın kederi gibidir" der. Seklâ tek bir çocuğu olup, sonra da o çocuğu ölen kadına denilir. Bunun üzerine Hz. Yûsuf: "Onun için bu hususta bir mükâfat var mıdır?" deyince de, Cebrail (a.s.: "Evet, yüz şehit mükâfaatı vardır" der.

Buna göre şayet, Muhammed İbn Ali el-Bakır'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Birpir-i fâni, Ya'kûb'a uğrayarak, ona "sen İbrahim misin?" der. Bunun üzerine Ya'kûb (a.s.) da: "Ben, onun oğlunun oğluyum; sıkıntılarım beni böyle değiştirdi. güzelliğimi ve kuvvetimi giderdi" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Ya'kûb'a "Sen beni, her ne zaman kullanma şikayet ettiğinde, izzet ve celâlime kasem olsun ki. eğer sen beni şikayet etmeseydin, ben sana senin etinden ve kanından daha iyisini

ram (seni gençleştirirdim}" diye vahyetti. İşte, bunun üzerine Hz. Ya'kûb can sonra: "Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikayet ediyorum" der

Peygamber (s.a.s)'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ya'kûb'u kardeş -e- bir kardeşi bulunuyordu. O, Ya'kûb'a "Görmeni gideren, sırtını laştıran nedir?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Ya'kûb da: "Gözümü eren. Yûsuf sebebiyle ağlamam; sırtımı kamburlaştıran da, Bünyamin'e olan •er.mdir" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Ya'kûb'a: "Beni, benden başkasına Ket etmekten çekinmez misin?" diye vahyetti. Bunun üzerine Ya'kûb (a.s.) "Ben 'erimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum" diyerek, sözünü "Ya beli bükülmüş, gözleri kör olmuş bu pir-i faniye acımaz mısın? Yûsufun 3ünyamin'in kokusunu bana tekrar koklat" diye sürdürdü. Bunun üzerine il, ona müjde vererek Allah'ın şöyle dediğini nakletti: "Şayet onlar ölü dahi ar onları dirilteceğim. Binâenaleyh, fakir ve yoksullar için bir yemek hazırla. ters kullarımın bana en sevimli olanları peygamberler ve yoksul kimselerdir." ılalb (a.s.) kahvaltı yapmak istediğinde bir münadî, "Kahvaltı yapmak, yemek isteyen, Ya'kûb'la beraber yapsın!"'diye bağırdı. Yine, Ya'kûb (a.s.) oruç jğunda, iftar esnasında da aynı şekilde bağırırdı. Rivayet olunduğuna göre Ya'kûb kj.). yaşlılıktan dolayı, dökülen kaşlarını bir bezle sarıyordu!25) Bunun üzerine «edişine birisi: "Bu başına gelenler ne?" deyince de o: "Ömrümün uzunluğu ve erlerimin çokluğu" dedi. Bundan dolayı Allah Teâlâ ona: "£y Ya'kûb, beni şikâyet wn ediyorsun?"diye vahyedince de o, "Ya Rabbi, bir hatadır yaptım. Binâenaleyh r -atamı bağışla" dedi" denilirse, biz deriz ki:

Biz Ya'kub'un yaptığının, sadece sabır, sebat edip, feryâd ü figan etmemek : : jğunu delilleriyle birlikte bildirmiştik. (Artık başka söze itibar olunmaz.) Rivayet ,-duğuna göre ölüm meleği Ya'kub'un yanına girince Ya'kûb ona: "Sevgilimi ;o-Tteden önce, canımı almak için mi geldin?" deyince Azrail ona: "Haytr, ben senin znünle hüzünleneyim, sevincinle de sevinç duyayım diye geldim" der. Ağlamak se günah sayılmaz. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) de, oğlu âhim'e ağlayarak, "Kalb hüzünlenir; göz, yaş akıtır. Biz Rabbimizi kızdıracak söylemiyoruz. Ey ibrahim, biz senden dolayı kederliyiz, hüzünlüyüz" demiştir. em insanı hüznün kaplaması, onun irâdesi ve tercihiyle olmaz. Dolayısiyle bundan -ıangi bir sorumluluk doğmaz. Ama ah, of etmek; ağlamak, gözlerden bardaktan Dcsanırcasma göz yaşı akmasına gelince, kişi, bazan bunları defed e meye bilir.

Daha önce Yusuf, 18 ayetinin tefsirinde de bu ibarenin aynısı geçmişti. Manasını anlayamadık. Yaz- ara başvurunca birçok nüshada ibarenin bu şekilde olduğunu tesbit ettik

---

224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 318

(Köprülü No: 120, Varak
Ey bu soruyu soran kimse! Sizin ileri sürdüğünüz şeylere gelince: Onla" Ya'kûb (a.s.)'a itabvari gelen hitaplar, ancak ebrânn hasenatının, mukarreb^ r seyyiatı gibi kabul edilmesinden dolayı varid olmuşlardır. Hem burada, şöyle bir bsM incelik de bulunmaktadır İnsan, hayrete düşüp tereddüt ettiği bir yerde mut:a*j Allah'a başvurur. Ya'kûb (a.s.) Yûsuf'un hayatta mı yoksa ölmüş mü olduğı.-. bilmiyordu. O, bu hususta lehte veya aleyhte herhangi birşey söylemiyor, tava- ediyordu. Onun bu hususta tavakkuf etmesi sebebiyle de Cenâb-ı Allah'a yönelmea daha da fazlalaşmış, -bu mesele dışında- O'ndan başka hiçbir şeye dönüp bak~ olmuştu. Onun bu hadisedeki tavır ve hareketleri farklı farklı olmuştur. Bazı zaman sr o, çoğu kez, Allah'ı zikretmeye o denli dalardı ki, bu hadiseyi hiç hatırlamazc Binâenaleyh, bu hadiseyi hatırlamak, o hadiseyi hatırlamaması gibi olmuştur, E sebepten dolayı Hz. Ya'kûb'a nisbetle bu hadise, Hz. İbrahim'in ateşe atılması t kesilmesi istenen oğlunun kesilmesi hadisesi gibi olmuştur. 225[225]

Hz. Ya'kûb Niçin Tam Teslimiyet Göstermedi?

İmdi, eğer sorulursa ki: "Şiddetli bir musibet geldiğinde, Hak Teâlâ'nın, "Onla yok mu? Rablerinden mağfiretler ve rahmet hep onların üzerindedir ve onlar doğr yola erdirilenlerin tâ kendileridir" (Bakara, 157) buyruğunda bahsedilen bu büyı. mükâfaata müstehak olabilmesi için, onun "Biz Allanınız ve biz ancak döneceğiz" (Bakara, ise) demesi daha evlâ değil miydi?" denilirse, biz deriz ki:
Bazı müfessirler, "İstirca/26) bu ümmetten başka hiçbir ümmete verilmemiştr Binâenaleyh Allah, bu ümmete bir musibet isabet ettiğinde, onların böyle söyleyere-mükâfaat elde etmeleri için, sâdece bu ümmete ikram etmiştir" demişlerse de, b bana göre, şu sebeplerden dolayı zayıftır: Zira kişinin "Biz Allanınız" şeklindeki sözl bizim, Allah'ın mülkü olduğumuza, bizi yaratıp var edenin O olduğuna; "ve biz anca.-ona döneceğiz" demesi de, haşr ve Kıyametin mutlaka olacağına bir işarettir. Bunu* böyle olduğunu bilmeyen bir ümmet olacağı düşünülemez. Binâenaleyh, bazı belâ ve musibetler gelirken, bunu bilen kimse, mutlaka sonunda da, Allah'a rücû edeceğir döneceğini bilir. İşte bu noktada, o musibete karşı tam bir teselli meydana gelir. Allah tasdik etmiş, O'na iman etmiş olan kimsenin bunu bilmemesi imkânsızdır. 226[226]

Üçüncü Mesele

Onun, "Vah hasretime!" ifâdesi esefe, tasaya nida etmektir Bu tıpkı, bir kimsenin, "Ey hayret, ey şaşkınlık
demesi gibidir ki bu, sanki o, esefe tasaya bağırm s ve "Bu senin tam gelme ve bulunma zamanındır"demektir.Biz bu açıklamayı, pekçe* yerde izah ettik. Bunlardan birini, meselâ Cenâb-ı Hak'tan (Yûsuf, 3i)ayetimr tefsirinde geçmişti. Esef kelimesi, elden kaçırılan şeye karşı duyulan hüzün ve kede-anlamına gelir. Leys şöyle demiştir: "Başına birşey gelir, sen de ondan dolayı mahzur
26) "Istircâ, bir musibet ve belâ esnasında mü'minin demesidir.
olur ve onu savuşturmaya da gücün yetmezse, sen hem esîf, yani hüzünlü, hem ne müteessif, kederlenmiş olursun." Zeccâc da şöyle demiştir: "Aslolan, bunun "Ya esefi" "Ey eseftm,tasam" şeklinde kullanılmasıdır. Ancak ne var ki, izafet yâ'sının, etif ve fethantn hiffetinden dolayı, elif-i maksure ile değiştirilmesi caizdir. 227[227]

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 318-319320
226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/320
227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 320-321

Hz. Ya'kûb'un Gözlerine Perde İnmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Ve hüzünden ve kederinden iki gözüne ak düştü" buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

1) Ya'kûb(a.s.) "Vah Yûsuf'a olan hasretime, vah" deyince, onu hep ağlamak tutmuştur. Ağlamak tutunca da, gözlerindeki su çoğalmıştır. Böylece, onun gözleri sanki o suyun beyazlığından dolayı beyazlanmıştır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın "ve hüznünden ve kederinden iki gözlerine perde indi" ifadesi, ona ağlamanın hâkim olmasından ve çok ağlamasından bir kinaye olmuş olur. Bu izahın doğruluğunun delili şudur: Hüznün tesiri, körlüğün meydana gelmesinde değil, ağlamanın ona hakim olmasındadır. Binâenaleyh, ayette bahsedilen beyazlanmayı, aklığı, ağlamanın hakim olması manasına alırsak, bu sebeb makul ve yerinde olur. Ama onu, kör olması anlamına hamledersek, bu sebep ve talîl, güzel, makul ve yerinde olmaz. Binâenaleyh, bizim bahsettiğimiz daha yerinde olmuş olur. Bu açıklamayı, deliliyle beraber Vahidî, Kitâbu'l-Basît'inde İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

2) Bununla, Hz. Ya'kûb'un kör olması kasdediimiştir. Mukatil şöyle der: "Ya'kûb (a.s.) altı sene kör kalmıştır. Derken Allah Teâlâ, onun gözlerini, Yûsuf'un gömleği ile açmıştır ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne atın., iyice görür (bir hale) gelir" (Yûsuf, 93) ayetinden anlaşılan husustur. Denildiğine göre Cebrail (a.s.), Yûsuf (a.s.) hapiste iken, onun yanına varmış ve: "Babanın gözlen, sana olan kederinden dolayı gitti" demiş, bunun üzerine de Yûsuf ellerini başına koyarak: "Keşke annem beni doğurmasaydı ve ben de, babamın bu denli üzülmesine sebep olmasaydım!" der. Bu görüşü ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Devamlı hüzün, devamlı ağlamaya; devamlı ağlama da kör olmaya yol açar; o halde hüzün, bu yolla körlüğün sebebi olmuş olur. Devamlı ağlamak körlüğe sebeb olmuştur. Zira bu, gözbebeğinde bir bulanıklık meydana getirir." Onlardan bazıları da, Ya'kûb'un kör olmadığını, ancak ne var ki onun görmesinin azaldığını söylemişlerdir. Yine, Ya'kûb (a.s.)'un gözlerinin, Yûsuf'tan ayrıldığı vakitten, onunla karşılaşıncaya kadar geçen zaman içinde hep yaşlı olduğu kurumadığı; bu müddetin ise seksen yıl olduğu ve yeryüzünde Allah nezdinde Ya'kûb'tan daha kerim ve iyi bir kimsenin olmadığı da ileri sürülmüştür.

Ayetteki kelimesine gelince, bil ki bu kelime, hânın ötresi,zânın da sükûnu ile hüzn şeklinde okunmuştur. Hasan el-Basri ise, hânın ve zânın fethasıyla hazen şeklinde okumuştur. Vahidî şöyle der: "Alimler hüzn ile hazen kelimelerinin manası hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bir kısmı hüzn ağlamak;

hazen ise "üzüntü ve keder" anlamına geldiğini ileri sürerken, bazıları da, bu iki kelimenin her iki manayı ifâde eden iki kullanılış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim Arapça'da "Ona şiddetli bir hüzün (veya hazen) isâbe: etti" denilir. Bu, ekseri dil alimlerinin benimsediği görüştür. Yûnus, Ebu Amr'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu kelime, nasb yerinde olduğu zaman, Araplar, hem hâ hem de zâ'yı fötha ile okurlar. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, "kederlerinden gözlen yaş döke döke döndüler"çrevbe,92) buyruğunda olduğu gibidir. Bu kelime, cer veya ref yerinde kullanıldığında, Araplar hâ'yı dammeli okurlar. Nitekim, burada (Yusuf, 84) böyledir. Buradaki (Yûsuf, 86) kelimesi de mübtedâ olarak ref yerindedir. Ayetteki kelimesi, faîl sîğası ism-i faîl manasına gelebileceği için kâzım manasında olması caizdir. Kazım hüznünü tutan, onu ortaya koymayan demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Buradaki faîl sîğasının ism-i mef'ûl olan mekzûm manasına gelmesi de caizdir. Buna göre bunun manası, kederden dolmuş şeklindedir. Bu ifâde, su kabı alabildiğine doldurulduğunda söylenilen tabirinden alınmadır. Bunun, Hz. Ya'kûb'un çocuklarına karşı öfke ile dolmuş olması anlamına gelmesi de caizdir.

Bil ki, insanların uzuvlarının en kıymetlisi, bu üç şeydir. Böylece Allah Teâlâ, bu uzuvların gam ve kedere battığım, belendiğini beyân buyurmuştur. Derken Y'akub'un lisanı "Vah hasretime" demekle gözü ağlama ve beyaz perde inmesi ile; kalbi de, alabildiğince dolmuş ve suyun çıkmasına imkân vermeyen bir kap haline benzeyen şiddetli bir gam ile meşgul idi. Bu, o gamı iyice vasfeden bir tabirdir. [228]

Hz. Ya'kûb'u Kınamaları

Cenâtn Hakk'ın "Dediler ki:"Hâ!â Yûsuf'u anıp duruyorsun. Andolsun ki sonunda ya kederinden hastalanıp eriyeceksin, yahut helake uğrayanlardan olacaksın" buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: [229]

Birinci Mesele

İbnu's-Sikkît şöyle demektedir: "Arapça'da aynı manada olmak üzere "falan işi yapmaya devam ediyorum" denilir ve bu ifadeler, mutlaka olumsuzluk edattyla kullanılır." İbnu Kuteybe şöyle demiştir: "Arapça'da, sen herhangi birşeyi unuttuğun ve ondan koptuğun zaman, dersin." Nahivciler şöyle demişlerdir: "Burada, veya (jmî M manasında olmak üzere, olumsuzluk hali takdir edilmiştir. Bunun hazfi de caizdir. Çünkü şayet, bundan olumlu mana kasdedilmiş olsaydı, tıpkı "Vallahi yapacaksın" tabirinde, o zaman bu ifâde lâm ve nûn ile olmak üzere şeklinde olurdu. Binâenaleyh, bu ifâde lâm ve nûnsuz kullanıldığına göre, burada bir Si edatının takdir edilmiş
cuğu anlaşılmış olur. Nahivciler bu konudafmriu'l-Kays'ınşu beytini misal olarak iletmişlerdir: "Ben de dedim ki AIIah'a yemin olsun, oturma halimi terketmeyeceğim." "Bu, "Ben oturmaya devam edeceğim" demektir. Bunun benzeri misaller pek çoktur. Müfessirlere gelince, bu ifâde hakkında şöyle demişlerdir: İbn Abbas, Hasan * -Basrî, Mücâhid, Katâde, bu ifâdeye: "Onu hep anıyorsun" manasını verirlerken,
Mücâhid'den bu ifâdeye, "Onu anmaktan hiç geri durmuyorsun" manasını »erdiği, böylece de onun "fütur" kelimesiyle " fütû " kelimesini aynı anlama aldığı nakledilmiştir. [230]

İkinci Mesele

Vahidî, Maânil-Kur'ân müelliflerinden şunu nakletmiştir: kelimesinin asit, hüzün ve sevgiden dolayı, akılın Harad Kelimesinin Manası ve bedenin bozulması demektir. Binâenaleyh bir kimsenin, sözünün manası, "Onu ona karşı tahrik ettim ve onu, ona karşı kızıştırdım" şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak da "Ey peygamber, mü'minleri harbe teşvik et!" (Entti, 65) Duyurmuştur.
Bu esası iyice kavradığında biz diyoruz ki: O zatı yani Ya'kûb'u bu şekilde telendirmek, ya bir muzafın takdir edilmesi ve meselâ denilmesi suretiyledir . anut da Hz. Ya'kub'un bedeninin bozulması ve aklının da zayıflaması hususunda derece kötü durumda olduğu manası murad adiloiğl içindir. Böylece, bu ikinci -anaya göre Ya'kûb (a.s.), bizzat bozulma ve zayıflamanın ta kendisi olmuş olur.
Râ'nın kesresiyle harıd şeklinde okunmasına gelince, bu durumda bu kelime, sm-i fail olur. Bu kelime, her iki şekilde de okunmuştur.
Bunu da iyice kavradığında biz diyoruz ki: Müfessirlerin bu hususta çeşitli açıklamaları bulunmaktadır:
a) kelimesi, bedence ve akıl cihetinden bozulan demektir.
b) Nâfi İbni'l-Ezrak, İbn Abbas (r.a.)'dan, kelimesinin ne demek olduğunu sormuş, bunun üzerine o da, "Ağır ve müzmin hasta" demiştir.
c) Bu kelime ne diri ne de ölü olmayan, (komada bulunan) kimse anlamına gelir. Ebu Ravk, Enes İbn Mâlik'in bu ayeti hânın dammesi ve rânın da sükûnuyla şeklinde okuduğunu ve onun, buna göre bunun manasının "nerdeyse sen cöven otu gibi olacaksın" şeklinde

---

[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 321-322
[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 322
[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 322-323

olduğunu söylediğini nakletmiştir.

Ayetteki kısmına gelince: Ayetin manası şudur: "Onlar babalarına, "Sen, Yûsuf'u, hüzün ve ona ağlamakla anmaktan hiç geri durmuyorsun.

Böylece sen bedeninin artık onulmaz bir derde yakalanmasına sebep olacaksın veyahut da kederinden öleceksin" demişlerdir. Böylece onlar sanki, "sen, şu ande çok büyük bir belâ içindesin. Böylece biz bundan daha fazlasının, daha kötüsünür meydana geleceğinden endişeleniyoruz" demişler ve onlar bu sözleriyle onu, çok ağlayıp çok üzülmekten men etmek istemişlerdir.

Buna göre şayet, "onlar niçin, bunu kesinlikle bilmedikleri halde, bu hususta nas yemin etmişlerdir?" denilirse, biz deriz ki:

Onlar işi, zahire hamletmişlerdir. Yine buna göre " sözünü söyleyenle' kimdir?" denilirse, biz deriz ki: En açık olan duruma göre, bunlar, onlardan ayrılar kardeşler değildir; aksine bunlar, Ya'kûb'un evinde bulunan torunları ve hizmetçilerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak Ya'kûb (a.s.)'un

"Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikayet ediyorum" dediğini nakletmiştir Yani, "Bu söylediğim şeyi, size karşı söylemiyorum. Ben bunu, Allah'ın huzurunda O'na arzediyorum" demektir. İnsan, şikayetini Allah'a arzettiğinde, muhakkikle zümresinden olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) "Öfkenden uzana, gazabından affına ve senden sana sığınırım"buyurmuştur. Muvaffak kılan, ancak Allah'dır.

kelimesi dağıtmak, neşretmek ve yaymak anlamına gelir. Nitekirr Cenâb-ı Hak, "deprenen her hayvanı orada üretip yaydı"(Bakara, 164) buyurmuştur O halde, hüznü, kederi insan açığa vurmayıp gizlediğinde, bu ^ (keder) olur Onu başkasına açtığındaysa, bu da İ4' olur.

Ulema şöyle demiştir: "Bess" hüznün ileri derecesi, "hüzün de, "hemm (keder)'in ileri derecesidir. Bu böyledir, zira insan, onu söylemediği zaman, o hüzün o insana hükümran olmaz, ama hüznü büyüyüp de insan onu içinde saklamaktan aciz kalarak, dili de istemeye istemeye onu söyleyince, bu "bess" diye İsimlendirilir ki, bu durum, insanın, ona karşı aciz kaldığına ve hüznün o insana artık hakin-olduğuna delâlet eder." O halde Hz. Ya'kûb'un ifâdesinin manası, "Ben, çok ve az kederlerimi ancak Allah'a açarım, O'na dökerim" şeklinde olur. Hasan el-Basri, her iki harfin hem fethası hem de dammesiyte hazenî, ve hüzün? diye okumuştur.

Denildiğine göre, birisi Ya'kub(a.s.)'un yanına girer ve "Ey Ya'kûb, bedenin zayıfladı; bitkinleştin. Halbuki daha henüz, ileri bir yasa varmadın" der. Bunun üzerine Ya'kûb (a.s.): "Başıma gelen, gamımın fazlalığından dolayıdır" deyince, Allah Teâlâ ona "Ey Ya'kûb, beni mahlûkatıma şikâyet mi ediyorsun?" diye vahyeder. Bunun üzerine Ya'kûb fa.s.) "Ya Rabbi! Bir hatadır vaDtım: benim bu hatamı baöısla" dedf

Allahda onun bu hatasını bağışladı. Artık bundan sonra Ya'kûb (a.s.) bir şey isteyince de, "Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum" der oldu.

Rivayet olundğuna göre Cenâb-ı Hak Ya'kûb (a.s.)'a şöyle vahyetmiştir: "Ben sizde bir hata buldum, bundan ötürü gücendim; çünkü siz, bir koyun kesmiştiniz de. kapınıza gelen bir fakire ondan yedirmemiştiniz Benim yaratıklarımın bana en sevgili olanı, peygamberler ve yoksul kimselerdir. Binâenaleyh bir ziyafet hazırla ve ona, fakir fukarayı davet et!" Hz. Ya'kûb'un, çocuğu ile beraber bir cariye satın alıp, onun, çocuğunu sattığı; derken o cariyenin ağlama sonucunda kör olduğu da ileri sürülmüştür. 231[231]

Hz. Ya'kûb'un Ümidinin Sebebleri

Daha sonra Ya'kûb (a.s.) "Ve Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum" demiştir ki, bu, "Allah'ın rahmet ve ihsanına dair sizin bilemiyeceğiniz nice rahmetini ve ihsanını bilirim. O, benim ummadığım bir yerden genişliği,îerahlığı getirendir" demek olup, bu, Hz. Ya'kûb'un, Yûsuf'un kendisine gelip ulaşmasını gözettiğine, beklediğine bir işarettir. Alimler, bu

---

231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 323-324-325

gözetlemenin sebebi hususunda şunları söylemişlerdir:

l)Ö!üm meleği Ya'kûb (a.s.)'un yanına gelince, Ya'kûb ona: "Ey ölüm meleği, oğlum Yûsuf'un canını aldın mı" deyince o: "Hayır, ey Allah'ın nebisi" der, sonra da Mısır tarafına işaret ederek, "Onu, orada ara" der.

2) O, Yûsuf (a.s.)'un rüyasının gerçek ve sadık olduğunu biliyordu. Zira Yûsuf hakkındaki rüşd ve kemâl emareleri, onun üzerinde apaçık ve zahir idi. Yûsuf (a.s.) gibi kimselerin rüyası boşa çıkamazdı.

3) Belki de Cenâb-ı Hak. Ya'kûb'a, Yûsuf'u ona ulaştıracağını, kavuşturacağını vahyetrniş; ancak ne var ki O, o vakti bildirmemişti. İşte bundan dolayı Ya'kûb (a.s.), bir sıkıntı içinde kalakalmıştı.

4) SUddî şöyle demiştir: "Hz. Ya'kûb'un oğulları, kralın hâl ve hareketlerindeki üslûbunu, O'nun mükemmelliğini Ya'kûb'a bildirdiklerinde, Ya'kûb (a.s) onun Yûsuf olması ümidine düşerek; "Bu gibi hareket tarzının, kâfirde zuhur etmesi mümkün değil!11 dedi.

5) Ya'kûb (a.s.), Bünyamin'in hırsızlık etmeyeceğini kesinlikle biliyordu. O, kralın, Bünyamin'e eziyet etmediğini ve onu dövmediğini de duymuştu. Böylece o, zann-ı galibi ile, o kralın Yûsuf olduğu kararına vardı. Birinci mukaddime hakkında söylenebilecek sözün tamamı budur.

İkinci mukaddimeye gelince, buna göre Ya'kûb (a.s) çocuklarının yanına varmış ve onlarla yumuşak bir biçimde konuşmuştur ki, bu da Ya'kûb'un,

"Evlatlarım gidin, Yûsuf ile kardeşinden bir haber aray şeklindeki sözüdür.

Bil ki Ya'kûb (a.s.), bahsedilen ipuçlarına binâen Yûsuf'un bulunacağı hususun ümitlenince, oğullarına "Yûsufdan haber arayın" demiştir. (Tehassüs) bir şeyi du organlarıyla, hasse ile araştırmak demektir. O halde hasse, görme ve duyma benzeyen şey demektir. Ebû Bekr el-Enbarî şöyle demiştir: "Bu fiil Arapça'da m ile değil de an ile kullanılır. Ayette ise, min edatı, an yerinde kullanıldığı için, üujf, denilmiştir. Bu jf'in, teb'iz, kısım için olduğu da söylenebilir. Buna göre man "Yûsuf ile ilgili bazı haberler araştırın ve Yûsuf'la ilgili haberlerin bir kısmı değerlendirin" şeklinde olur, O halde, kendi ba'ziyyet manası bulunduğu için t ayette bu fiil min ile kullanılmıştır. Bu kelime cim ile şeklinde de okunmuştu Hucurat süresindeki kelimesi de böyle iki şekilde okunmuştur. 232[232]

Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmeyin

Daha sonra "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin demiştir. el-Esmai şöyle demektedir: "Ravh insanın hissettiği ve kendisinde huzu bulduğu tatlı ve hafif rüzgara denilir. Râ, vâv ve hâ harflerinin terkibi, hareketi deprenişi ifâde eder. Binâenaleyh, insanın, kendisi sebebiyle hafif hafif hareket* geçtiği ve varlığından lezzet duyduğu şey, "ravh"dır'1bn Abbas (a.s.), bu kelimeye "Allah'ın rahmetinden" manasını verirken, Katâde, "Allah'ın fazlından" ve İbn Zeyc de "Allah'ın genişliğe çıkarmasından ümidinizi kesmeyiniz" manasını vermişlerd • ki, bu lafızların ifâde ettiği manalar birbirine yakın manalardır. Hasan el-Basri ve Katâde bu kelimeyi damme ile şeklinde okumuşlardır ki, buna göre bu kelimenin manası, "Allah'ın rahmetinden" demek olur. 233[233]

Ye'sin Niçin Küfür Olduğunun İzahı

Daha sonra "Zira hakikat şudur ki, kâfirle: güruhundan başkası, Allah 'm rahmetinden ümid kesmez" demiştir. İbn Abbas (r.a.) "Mü'min, her halükârda Allah'dan olan bir hayır ümidi içindedir; zira mü'min br sıkıntıya düştüğünde Allah'ı görüp gözetir; bolluk zamanında da, O'na hamdeder.1 Bil ki Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, ancak insan, âlemin ilâhının kâmil olar şeylere kadir olmadığına veya, bütün malumatı bilmediğine veyahut da, onun cömert değil de cimri olduğuna inandığında söz konusu olur. Halbuki bu üç şeyden her biri o insanın küfrünü gerektirir. Binâenaleyh, ümitsizlik, bu üç şeyden birisi meydana geldiğinde tahakkuk

---

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 325-326

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 326

edince -ki bunlardan her biri, bir küfürdür-, o zaman Allah'ır rahmetinden ümit kesmenin, ancak kâfir kimseler için söz konusu olabileceği sabi: olmuş olur. Allah, en iyi bilendir. 234[234]

Ayetle İlgili Müteferrik Suallere Cevaplar

Geriye bu ayetle ilgili birkaç soru katmıştır.

Birinci Soru: Ya'kûb (a.s.)'un, Yûsuf'u bu denli sevmesi, ancak Ailah'dan gafil olan kimselere yakışır, uygun düşer. Zira, Allah'ı seveni, Allah da sever. Allah'rsşye» kimsenin kalbinde ise, Allah'ın dışında bulunan varlıklardan hiçbirin i ver yoktur. Hem, tek bir kafb, iki şeyi alabildiğince sevmeye müsaii**sgnaîr. Binâenateyeh onun kalbi, çocuğunun sevgisine gark olunca~KâIbinin Allah'ın sevgisine gark

İkinci Soru: Kendisine alabildiğince kederin hakim olmuş olduğu kimseye düşen, Allah'ın zikriyle meşgul olması, işleri Allah'a havale etmesi ve O'nun kaza ve kaderine teslim olmasıdır. Ama Ya'kûb (a.s.)'un "Vah Yûsuf a olan hasretim vah!" şeklindeki sözü, peygamberlerin büyükleri şöyle dursun, dindar ve ilim sahibi olan kimseye dahi yakışmaz.

Üçüncü Soru: Ya'kûb'un, büyük peygamberlerden olduğunda şüphe yoktur. Onun babası, dedesi, amcası da, herkesçe tanınan büyük peygamberlerden idi. Böyle olan bir kimsenin başına çocuklarının kendisine en kıymetlisi olan hakkında çetin ve korkunç bir musibet geldiğinde, bu hadise saklı kalamaz, aksine bunun, mutlaka herkesin duyabileceği bir yaygınlığa ulaşması gerekir. Hele de bu hususta uzun bir zaman geçmiş ve Ya'kûb da böylesi bir keder ve büyük bir üzüntü içinde kalmışsa. Üstelik Yûsuf, Mısır'da; Ya'kûb da Şam'ın, Mısır'a yakın bir beldesinde idi. Binâenaleyh, mesafenin bu kadar yakın olması sebebiyle, bu hadisenin gizii ve saklı kalması imkânsız olur.

Dördüncü Soru: Yûsuf (a.s.) niçin, birisini Ya'kûb'a gönderip kendisinin hayatta ve sapasağlam olduğunu bildirmemiştir? Onun, kardeşlerinden korktuğu da söylenemez. Zira o, böylesine güçlü bir mevki sahibi olduktan sonra, babasına bir elçi göndermesi her halükârda mümkün olur; kardeşleri de o elçiyi geriye çeviremezlerdi.

Beşinci Soru: Yûsuf (a.s.)'un o tası, kardeşinin yükünün içerisine koyup, sonra
da oradan bulup çıkararak, hırsızlıkla hiç alakası olmayan bir kimseyi hırsızlık töhmeti altına atması nasıl caiz olabilir?

Altıncı Soru: O, babasının hüznünü artırıp çoğaltacağını bildiği halde, bu hırsızlık suçunu Bünyamin üzerine atmayı ve onu kendi yanında tutmayı nasıl isteyebi İm iştir?

Birincisine Cevap: Böylesi çetin sıkıntı ve belalar, insanın kalbinden, bunların dışında her türlü düşünceyi siler götürür. Hem sonra böyle bir sıkıntı içinde olan kimse, Allah'a çokça başvurur ve o nisbette dua ile, yalvarıp yakarma ile meşgul olur. Binâenaleyh bu iş onun tamamen dua ve niyaza dalmasına sebep olur.

İkincisine Cevap: İnsandaki çeşitli düşünce ve niyetler, dünya hayatında sona ermez. Binâenaleyh o bazan "Vah Yûsuf a duyduğum hasret vah!", bazan da uArtık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin şu anlatışınıza karşı yardımına sığınılacak (ancak) Allah'dır"(Yûsuf, ıbj der. niğer sorulara gelince, Kâdî bütün bunların hepsine birden, şöyle güzel bir cevap vermiştir: Bi-e nakledilen bu hadiseleri, normal hallere göre ele almamız ya mümkündür, ya değı.jîr. p^er mümkün ise, bunda bir problem yok demektir. Eğer mümkün değil ise, bu takdirde deri* ki- p zaman, peygamberler zamanı idi. O zamanda harikulade (mucizevî) hallerin zuhur etmesi uzak birşey aegiidi. Binaenaleyh şöyle denilmesi imkansız olmaz: Hz. Ya'kûb'un beldesinin, Hz. Yûsuf'un beldesine yakın olmasına rağmen, bir mucize olarak, onların haberleri birbirine ulaşmamıştır." 235[235]

Kardeşlerin Tekrar Mısır'a Gelip Hz. Yusuf'tan Merhamet Dilemeleri

---

234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 326

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 327-328

"Bunun üzerine onlar onun huzuruna girdikleri zaman dediler ki: "Ey Aziz, bizi de, ailemizi de darlık bastı. Pek ehemmiyetsiz bir sermaye ile geldik. Bize yine tam ölçek ver. Bize tasaddukta da bulun. Çünkü Allah tasadduk edenleri mükâfaatî'andınr."O şöyle dedi: "Siz, (henüz) câhil kimseler iken, Yûsuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?" Onlar: "Aaa, sen, yoksa sen Yûsuf musun?" dediler. O da: "Ben Yûsuf'um, bu da kardeşim! Allah bize lütfetti. Çünkü kim Allah'dan ittikâ eder ve sabrederse, mutlaka Allah iyi hareket edenlerin mükâfaatmı zayi etmez" dedi"
(Yûsuf, 88-90).

Bil ki müfessirler, burada bir hazfın olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre bu ifadenin takdiri: "Ya'kûb (a.s), oğullarına "Oğullarım gidin, Yûsuf'la kmdeşmden bir haber araym" (Yusuf, 87) dediği zaman, onlar babalarının bu •MSiyesini kabul ettiler ve Mısır'a tekrar gelip, Yusuf'un huzuruna girdiler ve ona E. Aziz" dediler" şeklindedir.

Buna göre şayet, "Yakub (a.s) onlara, Yusuf'u ve Bünyamin'i araştırmalarını f~rettiğine göre, niçin onlar hallerinden şikâyet ederek, Hz. Yusuf'tan kendilerine a-n ölçek yiyecek vermesini istediler?" denilirse, biz deriz ki: Araştıran ve soruşturanlar, maksadlartna ulaşmak için, her yolu denerler. Aciz olduklarını, çaresiz kaldıklarını, durumlarının kritik olduğunu, mallarının az olduğunu ve alabildiğine bir s*mtı içifKie-oldukUrmı itiraf etmeleri ise, karşılarındakinin kalbini yumuşatan şeyterdendir. Bundan dolayı onlar, "Biz onu bütün bu hususlarda deneyelim. Eğer :-jn kalbi bize karşı yumuşarsa, maksadımızı ona açıklarız. Aksi halde birşey ^eylemeyiz" dediler. İşte bundan ötürü onlar, önce bu sözlerle başlayarak, "Ey Aziz, cûi de, ailemizi de darlık bastı" dediler. "Aziz, güçlü, kuvvetli, tehlikelere 'şı koyabilen padişah" demektir, jjdi kelimesi ise, fakirlik, ihtiyaç, çoluk-çocuğun çok olması ve yiyeceğin az olması manasınadır. Ontar, "ailemiz" ifadesi ile, geride r raktıkları kimseleri kastetmişlerdir. 236[236]

Müzcat Tabirinin İzahı

Onlar, "Pek ehemmiyetsiz bir sermaye ile geldik" demişlerdir. 5u tabirle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Arapça'da, (bu son kelimenin masdarı olan) "izcâ", azar azar •ermek demektir. "Tecziye" veznindeki masdarı da aynı manayadır. Nitekim, "Rüzgâr bulutu, yavaş yavaş götürüyor" denilir. Cenâb-ı Hak da, "Görmedin mi şu hakikati ki, Allah bulutlan sürüyor" (Nur,«) uyurmuştur. "Falana karşı sözlü müdafaa yaptım" manasında, "zamana çeşitli çarelerle karşı koyuyor" manasında, denilir.

İkinci Bahis: Onlar o sermayeyi, ya noksan olduğu için, ya değersiz olduğu için, .anut her iki sebepten dolayı, "pek ehemmiyetsiz" diye nitelemişlerdi. Müfessirler, rutün bu ihtimallerden bahsetmişlerdir. Meselâ Hasan el-Basri buna "az" manasını • ermiştir; diğer bazıları ise bunun "değersiz bir sermaye" manasına geldiğini söylemişlerdir. Alimler, bunun hangi bakımlardan değersiz olduğunda da ihtilaf etmişlerdir: İbn Abbas (r.a.), bunun, yiyecek alımında geçerli olmayan, düşük ve adi sara manasına olduğunu söylemiştir. Bunun "eski çuval, ip, eski eşya" manasına şeldiği söylendiği gibi, bedevilerin eşyalarının yün ve yağdan ibaret olduğu da söylenmiştir. Bunun, habbetü'l-hadra (çitlenbik), yahut süzme yoğurt, yahut ayakkabı lalin), yahut deri, yahut kavut ve keçi kılı manalarına olduğu söylenmiştir. Şu da eri sürülmüştür: "Mısır paralarının üstünde, Hz. Yusuf'un resmi vardı. Onların getirdiği paralar üzerinde ise Yusuf'un resmi yoktu. Bu sebeple o paralar, Mısır he 4 nezdinde geçerli değildi/'

Üçüncü Bahis: Bu, az ve değersiz sermayeye niçin "müzcât" denildiğinin iz=:i hususundadır. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Zeccâc şöyle der: "Bu, Arapların "Zamanı, az birşeyle geçiştirmeye çalışı>; manasında şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. Buna göre I tabirin manası; "Kendisi ile zamanı

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 328-329

geçiştirmeye çalıştığımız, azıcık sermaye" getirdik. Aslında o, istifade edilecek şeyler cinsinden değildir" çekimdedir. Bu izt-göre ifade, "Biz, günlerimizi savuşturmaya çalıştığımız o az sermayemizi (elimiz;* avucumuzda ne varsa) getirdik" demektir.
b) Ebu Ubeyd şöyle demiştir: "Değersiz paraya "müzcât" denilmiştir. Çi onlar, verenden alınmaz, kabul edilmez cinsten paralardır Binaenaleyh buı "Izcâ" dandır. Arap nezdinde "izcâ", itmek, defetmek, kabul etmemek dem*
c) Bu ifade, "Harcanmamış, geri bırakılmış paralardır. Böylesi paraları, daha iyisini bulamayan ve mecbur kalan kimseler alır-verir" demektir.
d) Kelbî: "Müzcât" kelimesi, Arapça değildir" der. Bunun, Kıptflerin kullar bir kelime olduğu da söylenmiştir. Ebu Bekr el-Enbârî ise: "İştikakı ve kökü olan, Arapça bir kelimenin Kıptî dilinden olduğunu söylemek yanlıştır" der.
Dördüncü Bahis: Bu kelimeyi, Hamza ve Kisâî imâle İle okurlar. Çünkü bur aslında yâ harfi vardır. Diğer kıraat imamları ise, nasb ite ve te*
Bil ki bu sermayenin pek ehemmiyetsiz olsu hususunda sözün özü şudur: Ona denilmesi, ya az olmasından, ya değerinin düşük oluşundan, yahut da her bakımdan dolayıdır. Binaenaleyh onlar, sermayelerini ve sıkıntılı durumlarını anlatınca, padişaha, "Bize yine tam ölçek ver" dediler. Bı söylemekten gayeleri, padişahın onlara, ya bu değersiz ve noksan sermayelerini U imiş gibi kabul ederek, yahut da âdî olanı güzel ve değerli sayarak, kendiler müsamaha etmesini istemektir. 237[237]

Tasaddukun Buradaki Anlamı

Sonra ortai, "Bize tasaddukta da bulun" maksattan padişahın cins para arasında hiçbir tark gözetmeksizin, iyi parayı ettiği gibi, kendileri için de bu âdi parayı, vereceği yiyeceğe karşı fiyat kabul kendilerine müsamahalı davranmasını istemektir.
Alimler bu ifadenin, onların, Hz. Yusuf'tan kendilerine sadaka vermes 1 istemeleri manasına gelip gelmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Süfyân b. Üyeyi
söyle demiştir: "Sadaka almak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e kadarki bütün peygamberler çin, bu ayete göre, helal idi. Buna göre onlar, o fazladan olacak şeyi, sadaka olarak stemişlerdi." Diğer bazı âlimler bu izahı kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: Peygamberlerin ve evladlarının durumu, sadaka istemeye elverişli değildir. Çünkü onlar, insanlara boyun eğmezler. Genel olarak onlar, ancak Allah'a yalvarıp yakarır, : ger insanlara karşı da Allah'dan yardım isterler." Hasan el-Basrî ile Mücâhidin, Dır kimsenin "Allah'ım bana tasadduk et" diye dua etmesini kerih görerek şöyle çedikleri rivayet edilmiştir: "Çünkü Allah tasadduk etmez. Ancak verdiği sadakanın karşılığını bekleyen kimse, tasadduk etmiş olur ve "Allah'ım, bana ver, bana lütfet!" cer." Bu izaha göre tasadduk, sadaka vermek; mutasaddtk ise, sadaka veren manasınadır. Leys, dilenci için de "mutasaddık" denilebileceğini söylerken, çoğu dilciler bunu kabul etmemişlerdir. 238[238]

Yakub'un Hükümdara Yazdığı Söylenen Mektup

Rivayet olunduğuna göre onlar, "Bizi de, alimlerimizi de darlık bastı" diye, Yusuf'a yalvarıp yakarınca, Yusuf üzüldü ve gözleri süzüldü. İşte o anda, "Yûsufa ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?" dedi. Rivayet edildiğine göre, Hz. Yakub'un oğulları, onun şu muhtevadaki mektubunu Yusuf'a verdiler: "Halilullah İbrahim'in oğlu, Zebihullah, (Allah'a Kurban) İshak'ın oğlu Abdullah Ya'kub'dan, Mısır padişahına... İmdi, soyumuza hep belalar ve imtihanlar verildi. Dedemin eli ayağı bağlandı ve yansın diye ateşe atıldı. Ama Allah onu kurtardı. Allah Teâlâ o ateşi, onun için serin ve emin bir yer kıldı. Babamın boynuna, kesilmesi (kurban edilmesi için) bıçak dayandı, ama Allah, onun yerine bir koç gönderdi. Bana

---

[237] 237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 329-330
[238] 238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 330-331

gelince, benim de bir oğlum vardı ve o evlâtlarım içinde en çok sevdiğim idi. Derken kardeşleri onu, sahraya götürdüler. Sonra da kana bulanmış gömleğini bana getirerek, "Onu kurt yedi" dediler. Ona ağlamamdan ötürü gözlerimi kaybettim. Benim, onun öz kardeşi bir diğer oğlum daha vardı. Onunla teselli buluyordum. Onlar onu sana getirdiler ve sonra geri dönerek, onun hırsızlık yaptığını ve bu yüzden onu hapsettiğini söylediler. Bizim soyumuz hırsızlık yapmaz. Bizim soyumuzdan hırsız çıkmaz. Eğer onu bana gönderirsen ne âlâ, aksi halde yedi nesline tesir edecek bir beddua yaparım." Yusuf (a.s), mektubu okuyunca, kendini tutamadı, sabretmeyi bıraktı ve kendisinin Yusuf olduğunu onlara bildirdi.
Daha sonra Cenâb-t Hak, bu esnada, Yusuf (a.s.)'un"Yûsufa ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?" dediğini nakletmiştir. Rivayet edildiğine göre o, babasının mektubunu okuyunca bütün vücudu titremeye başladı, tüyleri diken diken oldu, kalbi rikkate geldi, ağladıkça ağladı ve kendisinin Yusuf olduğunu onlara söyledi. Şu da söylenmiştir: O, kardeşlerinin kendisine yalvarıp yakarmalarını, içine düştükleri sıkıntıyı ve çaresizliklerini görünce, duygulanarak, kendisinin Yusf olduğunu açıkladı. Binaenaleyh, "Biliyor musunuz?" ifadesindeki soru, başına gelen işin
büyüklüğünü anlatan bir soru olup, "Yusuf'a yaptığınız ne büyük bir şey, ne kadaı çirkin ve âdî bir iş idi" demektir. Bu tıpkı, suçlu ve günahkâr olan birisine, "Biliyot musun kime isyan ettiğini!" denilmesi gibidir.
Bil ki bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara, hiç farkında delillerken, (bir gün) bu işlerini haber vereceksin" diye vahyettik" evi»*, 15)ayetini tasdik etmektedir. Ayetteki "ehîhi" tabirine gelince, bundan maksat onun ana baba bir kardeşinden ayrıfması sebebiyle, onu maruz bırakmış öldükle gam ve kederlerdir. Yine onlar, ona eziyet veriyorlardı ki, bu eziyyetler cümlesinden olmak üzere, onun hakkında, "Eğer o çalmış bulunuyorsa (şaşılacak bir şey yo.-zaten daha evvel bir kardeşi de çalmıştı "(Yusuf, 77) diyorlardı. "Siz (henüz) cah kimseler iken" ifadesine gelince, bu, bir mazeret yerine geçmektedir. Buna göre : sanki, "Siz bu kötü ve çirkin fiile ancak, çocukluk veya gurur cehaleti içince bulunduğunuz bir durumda yöneldiniz." Yani, "Siz şimdi böyle değilsiniz" demişr -Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "O, keremi bol Rabbir, karşı seni aldatan ne?" (In«târ, 6) ayetinin tefsirinde söylenilen şeydir. Denilmiştir -CenafcH Allah, bu muayyen vasfını zikretmekle, mezkûr sualine karşı vereceği cevac adeta kuluna telkin etmek istemiştir. Yani: "Ya Rabbi, senin kerem vasfına sah-: olman beni gevşetti" demesini temin etmek istemiştir. İşte burada da bu söz, onlar -utanma ve sıkılmalarını gidermek ve meseleyi hafifletmek<çin zikredilmiştir. Son-= ise onun Kardeşleri şunu demişlerdir: sen. yoksa sen Yusuf musun?" dediler, O da, "Ben, Yusuf'um" dedi" \br Kesir *Ify kelimesini, haber olmak üzere ^ şeklinde okurken, Nafi memduoe olmayan elifin fethası ve ya ile şeklinde; Ebu Amr da, elifin uzatılması şeklinde okumuştur ki bu, Kfllûn'un Nafi'den yapmış olduğu bir rivayettir. Diğe-kıraat imamları ise, iki hemze ile olmak üzere, İ&1 şeklinde okumuşlardır -bütün bunlar istifham manasındadır. Übeyy Ibn Ka'b ise şeklinde okumuştur. Böylece bütün bu kıraatlardan, bazı kurrâ'nın, kelimeyi istifham manas üzere, bazılarının da haber manası üzere okudukları hususu ortaya çıkmıştır. Birine görüştekilere gelince: Onlar şöyle demişlerdir: "Çünkü, Yusuf onlara, "... nele-yaptığınızı biliyor musunuz?" deyip de tebessüm edince, onlar Yusuf'un ön dişlenn gördüler. Bunlar adeta, dizilmiş inciler gibiydi. Bunun üzerine onu Yusuf'a benzettile-de, istifham ve soru yollu ona, "Aaa, sen, yoksa sen Yusuf musun?" dediler. Bunır istifham olmasının doğruluğuna, onun, "Ben, Yusuf'um" demesi de delâlet edef Zira o onların soru sorduğu şeye cevap vermiştir."
Bu kelimeyi haber manası üzere okuyanlara gelince, onların delili de şudur: İbr Abbas (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, Yusuf'un kardeşleri onu, tacı başr. koyuncaya kadar tanıyamadılar. Yusuf'un saç ayrımında bir alâmet var idi; Yakut ve İshakın da, tıpkı bene benzeyen, böyle bir alâmeti vardı. İşte Yusuf tacı baş -
koyunca, onu bu alâmetinden tanıdılar ve "Sen, muhakkak ki Yusu
aediler. İbn Kesir'in istifhamı murad edip de, istifham harfini hazfetmesi de caizdir.
O'nun "Ben, Yusuf'um" cümlesine gelince, bununla ilgili iki bahis Sunmaktadır

Birinci Bahis: cümlesindeki lâm, lâm-ı ibtidâdır. Ente mübtedâ, usuf kelimesi ise, haberdir. Bu cümle ise, inne'nin haberidir.

İkinci Bahis: Burada Yusuf, kardeşlerinin kendisine yaptıkları haksızlık ve cötülüğün büyüklüğünü, Cenâb-ı Hakk'ın, buna karşılık, kendisine bahşetmiş olduğu üîuf ve yardımların bolluğunu göstermek amacıyla, kendisini açıkça, sarih bir biçimde ■ade etmiştir. Buna göre o sanki, "Evet ben, o en şiddetli biçimde kendisine r_ mettiğiniz adamım, Yusuf'um. Allah beni, bu en büyük makamlara yükseltti. Evet ben, o öldürmeyi planladığınız ve bunun için kuyuya attığınız, o acizim, Yusuf'um. Sonra, ne olduğumu görüyorsunuz!" demiştir. Bundan dolayı o, onlar Bünyamin'i seKâlâ tanıdıkları halde, jr) '.iij "Bu da kardeşim!" demiştir. Bundan maksadı se. şunu demek istemesidir: "Bu da benim gibi haksızlığa uğramıştır. Sonra o, sizin De gördüğünüz gibi, Allah tarafından lütfa mazhar kılınmıştır." Sonra Yusuf uj* bize lütfetti" demiştir. İbn Abbas (r.a), bunun, "Allah bize dünyada ve ahirette --er türlü izzet ve şeref ite lütfetti" manasında olduğunu söylemiştir. Diğer âlimler =e. buna, "ayrılıktan sonra bizi tekrar bir araya getirmekle lütfetti" manasını ■ ermişlerdir. 239[239]

Takva ve Sabır Ehlini Allah terk etmez

Cenâb-ı Hakk'ın, ^ "Çünkü, kim Allah'dan ittika eder ve sabrederse" buyruğuna gelince, bunun manası, "Kim Allah'a karşı masiyetlerden ttika eder, kaçınır da, insanların eziyetlerine sabrederse" şeklindedir. "Allah, iyi hareket edenlerin mükâfaatını zayi etmez." Bunun manası, "Muhakkak ki kim ittika gösterir ve sabrederse, Allah onların -âfaatlarmı zayi etmez" şeklindedir. Cenâb-ı Hak burada, müttakileri de kapsadığı zamir yerine AJı kelimesini açıkça zikretmiştir. Bununla ilgili iki eşele bulunmaktadır: 240[240]

Birinci Mesele

Bil ki Yusuf (a.s), kendisini bu kıymetli makamda, muttaki olarak vasfetmiştir. Şayet o, Haşviyye'nin iddia ettiği gibi, Züleyha hakkında o işe tevessül etmiş olsaydı, bu söz,
Hz. Yusuf tarafından söylenmiş bir yalan olmuş olurdu. Halbuki, kendisinde kâfirin olacağı, isyankârın da tevbe edeceği böyte bir makamda yalan söylemek, aklı »aşında olan kimseye uygun düşmez.' 241[241]

İkinci Mesele

Vahidî şöyle der: tbn Kesir'den Kunbul tarikiyle, onun, her iki durumda da ya ite, şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki, bunun izahı şöyle yapılabilir: Bu ilâdenin başındaki men, ism-i mevsul kabul edilir, böylece de men fiilin meczum olmasını gerektirmez. Bu izaha göre de, yasblr kelimesinin merfu ofarak yasbiru şeklinde okunması caiz olur. Ancak ne var ki, (mum) kelimelerinde veşeklinde tahfif yapıldığı gibi; bu kelimede de, kolaylık olsun diye ref irabı hazfedilmiş, meczum okunmuştur. 242[242]

Yusuf'un Üstünlüğünü İkrar Etmeleri

"(Kardeşleri): "Allah'a yemin ederiz, Allah seni, hakikaten bizden üstün kılmıştır. Biz, gerçekten suçlu idik" dediler. O da, "Size dedi, bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok. Sizi, Allah bağışlasın. O, bütün merhametliler merhametlisidir. Şu benim gömleğimi götürün de, onu babamın yüzüne koyun. İyice görür bir hale gelir. Bütün ailenizi de bana getirin"

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 331-332-333

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 333

241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 334

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 334

{Yusuf, 91-93).
Bil ki Yusuf (a.s), kardeşlerine, Allah Teâlâ'nın, kendisine lütfettiği ve isyanlarda^ ve günahlardan korunup da insanların eziyyetine sabreden kimseleri, Allah'ın etmediğini, koruduğunu anlatınca, onlar bu hususta onu tasdik ettiler ve onu-meziyyetli ve üstün kimse olduğunu itiraf ederek, "Allah'a yemin ederiz, Allah ser hakikaten bizden üstün kılmıştır" dediler.
el-Esmai şöyle der: "Arapça'da, "Allah seni üstün kıldı, faziletli yaptı" manasında;yine bir kimse bir kimsenin kölesini, ona gösterdiği lütuf ve alaka* ile gözde tutması halinde denilir." Buna göre ayetin ifade ettiği mana. "Yemin olsun ki Allah seni, bize ilmîn, sabrın, aklın, fazlın, güzelliğin ve melikliğ -ile tercih etmiştir" şeklinde olur. 243[243]

Peygamberler Arası Üstünlük Meselesi

erden bazısı bu ayete dayanarak, Yusuf'un kardeşlerinin peygamber -ı ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Zira, peygamberlik makamından başka ütün makamlar, o makama nisbetle adeta bir hiç gibidirler. Binâenaleyh, şayet Kardeşleri de peygamberlik makamında Yusuf'la müşterek olsalardı, onlar yemin ederiz, Allah seni, hakikaten bizten üstün kılmıştır" diyemezlerdi. :--ıası halinde şu soruyu ileri süren kimsenin sorusunun da manası kalmaz: ouvvet açısından her ne kadar Yusuf gibi peygamber iseler de, Yusuf'un, Dmak ile dünyevi haller açısından, onlardan üstün olması kastedilmiştir burada. «z. dünyanın hallerinin peygamberlik makamı karşısında nazar-ı dikkate yacağını beyan etmiştik. nab-ı Hak, "Biz gerçekten suçlu idik" buyurmuştur. Hâti s kasten hata işleyen kimse demektir; hâti-kelimesiyle muhtî birbirinden ayrı edadırlar. İşte bu nüanstan dolayı, dinî hükümler konusunda içtihad edip de »cemeyen kimse için, "O, hatî'dir" denilmeyip, "O, muhtî'dir" denilmiştir. ;rin ekserisi, Yusuf'tan özür diteyen kimsenin, onu, o kuyuya atan, onu onu evinden ve babasından ayıran kimse olduğu kanaatindedirler. Ebu Ali ıi ise şöyle demiştir: "Onlar, o Yusuf'a, bundan dolayı özür beyanında amışlardır. Çünkü bu onlardan, onlar buluğa ermeden sâdır olmuştur. Bîeyh, bu bir günah sayılmaz. Dolayısıyla da, bundan dolayı mazeret beyanında w*ak gerekmez. Onlar ancak babalarına, Yakub'un, Yusuf'un diri olduğunu, r :nu yememiş olduğunu bilebilmesi için Yusuf'a yaptıklarını açıklamamaları t. e yapmış oldukları hatadan dolayı mazeret beyan etmişlerdir. Bu açıklama, ; .önden zayıftır:
Biz, onların, o işe çocukluk zamanında yeltenmiş olmalarının ileri "-ezeceğini beyan etmiştik. Çünkü Yakub gibi kimselerin, çocuklarının başında, .vgun olmayan şeylerden men eden, uygun olan şeyleri ise yapmaya sevkeden olan bir kimse bulunmaksızın, o baliğ olmayan çocuklarının hepsini birden göndermesi, akla pek yatkın görünmeyen bir şeydir.' zedelim ki bu iş, Cübbâî'nin söylediği gibi olsun. Ancak ne var ki, biz şunu mz Böylesi, şeylerin varacağı en son nokta, kişinin bu gibi şeylerden dolayı özür etmesinin farz olmadığıdır. Ancak ne var ki, bu gibi şeylerden özür esinin de güzel olduğu söylenebilir. Bunun delili şudur: Günahkâr bir kimse k r* §inde cezası kalkar. Ama o, yeniden tevbe eder, özür beyan eder. Böylece ırs^" n. bazan tevbe etmesinin kendisine vacib olmadığı zamanlarda da, tevbe Msceğini anlamış oluyoruz. 244[244]

Yusuf'un Onları Bağışlaması

nlar, Hz. Yusuf'un kendilerinden üstün olduğunu; kendilerinin ise günahkâr
ve asi olduklarını itiraf edince, Yusuf (a.s) "size. dedi, bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok. Sizi, Allah bağışlasın" demiştir. Bu hususta iki bahis bulunmaktadır:
Birinci Bahis: Tesrib, kınamak ve azarlamak anlamına gelmektedir. Hz Peygamber (s.a.s)'in "Sizden birisinin cariyesi zîna ettiğinde, ona hadd cezası uygulasm; onu (zinadan dolayı)

243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 335
244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 335-336

ayıplamasın" hadisi de bu manadadır. O halde, tabirinin manası. "Size kınama ve ayıplama yok!" demektir. Tesrib kelimesinin aslı, işkembeyi saran yağ anlamına gelen, serb kelimesindendir. O halde bunun manası da, tıpkı teclîd (soymak) kelimesinin deriyi soymak anlamına gefmesi gibi, "yağı gidermek, onu izâle etmek" şeklinde olur. Atâ el-Horasani şöyle demiştir: "İhtiyaçlarımızı gençlere arzetmek, ihtiyarlara arzetmekten daha kolaydır." Yusuf (a.s)'unkardeşlerine, "Size başa kakma ve ayıplama yok" şeklindeki sözüyle, Yakub'un "S/z/n için Rabbimden mağfiret talep edeceğim" (Yusuf, 98) şeklindeki sözüne bir baksanal.

İkinci Bahis: Bu ayette yevm sözünün neye taalluk ettiği hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Bu, la tesrîbe ifadesine taalluk eder. Yani, o "koğuşturma olsa olsa bu günde olurdu; bugün size koğuşturma yok. Artık diğer günlerdeki durumu siz düşünün!" demektir. Burada söz konusu olan bir başka ihtimal de, "Ben bu günde mutlak manada bir koğuşturmanın olmadığına karar verdim" manasıdır. Çünkü, s-u& ^ ifadesi, mahiyeti nefyeder. Mahiyetin nefyedilmesi ise, mahiyetin fertlerinin tamamının yokluğunu iktizâ eder. Böylece bu ifade, bütün vakitleri ve durumları içine alan bir nefiy cümlesi olmuş olur. Buna göre sözün takdiri, "Bugün, bütün vakit ve durumları içine alan genel bir hüküm verdim" şeklinde olur. Daha sonra o onlara, onlardan dünyevî husustaki kınamayı kaldırdığını beyân edince, Cenâb-ı Hak'tan onlardan ahiret cezasını da kaldırmasını talep ederek, "Sizi, Allah bağışlasın" demiştir ki, bununla dua manası kastedilmiştir.

İkinci Görüş: Yevm kelimesi "sizi, Allah bağışlasın"cümlesine tealluk eder. Buna göre Yusuf (a.s) sanki, mutlak manada bir koğuşturmanm olmadığını söyleyince, onlara, Allah'ın bugün onların günahlarını da bağışlamış olduğu müjdesini vermiştir. Bu böyledir; zira onların gönülleri kırık, kalbleri mahzun olup, suçlarını da kabul edip tevbe edince. Allah Teâlâ da onlartn tevbelerini kabul etmiş ve günahlarım bağışlamıştır. İşte bundan dolayı da Hz. Yusuf "Size bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok. Sizi, Allah bağışlasın" demiştir.
27) Benzer bir hadis için bkz. Buhârî, Itk, 17, 3/125); Müslim, Hudûd, 31 (3/1329). 245[245]

Hz. Peygamberin Mekke'nin Fethinde Müşriklere Muamelesi

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) Fetih günü Kâ'be'nin kapısının una yapışarak Kureyş'e: "Benim size ne yapacağımı umuyorsunuz?" dedi. Bunun Herine de onlar, "Hayır bekliyoruz, umuyoruz. Bize sen, kerim bir kardeşsin ve kerim r- kardeşin oğlusun. Güç ve kudret sende" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber s a.s): "Ben, kardeşim Yusuf'un, "Size bugün, hiçbir başa kakma ve ayıplama pok" şeklindeki sözünü söylüyorum" dedi. Rivayet olunduğuna göre Ebu Süfyan, slüman olmak için, Hz. Peygamber'in yanma geldiğinde Abbas ona, "Hz~. Peygamberin yanına vardığında, ona, ayetini oku!" dedi. C da öyle yaptı. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, "Allah, hem seni, hem de sana ödeteni bağışladı" buyurdu. 246[246]
.

Hz. Yusuf'un, Kardeşlerini Onore Etmesi

Rivayet olunduğuna göre Yusuf'un kardeşleri Yusuf'u tanıyınca, ona: "Sen, sabah akşam bizi sofrana çağırıyorsun. Biz ise, sana karşı yaptığımız kötülüklerden ayı utanıyoruz" diye haber saldılar. Bunun üzerine Yusuf (a.s): "Ben her ne kadar halkının meliki olsam da, onlar yine de bana ilk gözle bakıyor ve "Yirmi dirheme
an köleyi, bu mertebelere ulaştıran zât, ne yücedir, onu takdis ederiz" diyorlar. *-solsun ki, hem şu anda sizin gelmenizle şeref kazandım, sizin gelmeniz ve Mısır sizlerin benim kardeşim ve Hz. İbrahim'in torunlarından olduğumu da adamaları sebebiyle onların nazarında

---

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 337
246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 337

yüceldim" dedi. 247[247]

Hz. Yusuf'un, Gömleğini Babasına Göndermesi

Yusuf (a.s) sonra şöyle dedi: "Şu benim gömleğimi götürün de, onu babamın yüzüne koyun. İyice görür bir hale gelir," Müfessirler şöyle demiştir: Yusuf (a.s) kendisini onlara tanıtınca, onlara Sabasını sordu. Onlar bunun üzerine, gözlerini kaybettiğini söylediler. O da, bundan dolayı onlara gömleğini verdi. Muhakkik ulemâ ise şöyle demiştir: Yusuf (a.s) o şctleğin babasının yüzüne konulmasının, onun görmesini sağlayacağını, Allah'dan âcç bir vahiy ile bilebilmiştir. Eğer bu hususta bir vahiy olmasaydı, o bunu bilemezdi. 2Sra akıi, bunun böyle olacağını bilemez.

Şöyle de denilebilir: Belki de Yusuf (a.s), babasının kör olmadığını, ancak ne ki. fazla ağlamaktan ve kalbinin de iyice daralmış, canının iyice sıkılmış olmasından arayı zayıfladığını, görme kuvvetinin zayıfladığını; babasının yüzüne gömleğinin jiması halinde, onun mutlaka ferahlayacağını ve gönlünde büyük bir sevinç ve -uzurun meydana geleceğini; bunun ise, onun ruhunu kuvvetlendireceğini, görme «-.vetindeki zayıflığı gidereceğini, böylece de görmesinin kuvvetleneceğini ve ondaki : -oksanlığın zail olacağını biliyordu. İşte bu kadar şeyin, kalb ve gönül ile -ebümesi mümkündür. Çünkü, tıbbi kanunlar da, bu mananın doğruluğuna delâlet *oer O halde Yusuf'un; "İyice görür bir hale gelir" şeklindeki ifadesi, "görür olur,
görür" anlamındadır. Bu ifadenin bu manaya geldiğine, Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu da şehâdet eder. Bundan muradın, "o, bana, görür olduğu halde gelir" olduğu da söylenebilir. O, babasına saygısından dolayı, onu ayrıca zikretmiş; diğerleri içinse, "Bütün ailemizi de bana getirin" demiştir.

Kelbî, "Onun ailesi yetmiş kişi kadardı" demiştir. Mesrûk da şöyle demiştir: "Yusuf (a.s.)'un kavmi kadın-erkek yetmiş üçkişi olarak Mısır'a girmişlerdir." Rivayet olunduğuna göre, mektubu Yahûdâ götürmüş ve: "Kana bulanmış gömleği götürüp, onu (babamı) ben hüzünlendirmiştim. Onu ben hüzünlendirdiğim gibi, ben sevindireceğim" demiştir. Denildiğine göre Yahûdâ bu mektubu, Mısır'dan Ken'an Diyarına kadar olan seksen fersahlık mesafede, yalın ayak ve baştı açtk olarak götürdü. 248[248]

• • Hz. Yâ'kub Yusuf'un Kokusunu Alıyor

"Vakta ki kafile (Mısır'dan) ayrıldı. Babalan dedi ki: "Bana bunak demezseniz, inanın ki Yusuf'un kokusunu duyuyorum." "Allah'a yet*9* ederiz ki sen hâlâ eski yanlışhğmdasm" dediler. Fakat müjdeci gelip de onu (Yâkûb'un) yüzüne koyduğu, o da derhal görür bir hale geldiği zaman dedi ki: "Ben size, "Bilmeyeceğiniz şeyleri, Allah tarafından olmak üzere ben biliyorum" demedim mi?" (Mısır'dan gelen oğulları), "Ey babamız, bizim için istiğfar et. Biz, gerçekten suçlular idik" dediler. (Ya'kûb da): "Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim. Şüphesiz O gafur ve rahimdir" dedi" (Yusuf. 94-98).

Arapça'da, bir kimse birisinin yanından çıkıp gittiği zaman, " denilir. Yine, "onu yani mektubu benden ona götürdü" manasında oenilir. Bu fiil, hem lazım olur, hem müteaddi. Lazım olduğu zaman masdart -nüteaddi olduğu zaman da, şeklinde gelir. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kervan, Mısır'dan çıkıp Ken'an Diyan'na yöneldiği zaman, Ya'kûb (a.s), yanında bulunan çoluk-çocuğuna, akrabalarına ve torunlarına, "Bana bunak demezseniz, inanın ■ Yûsuf'un kokusunu duyuyorum" demiştir. Bu konuşma onun kendi oğulları ile almamıştır. Çünkü onlar, Yakub(a.s)'un onlara, "Gidin Yûsuf'la kardeşinden bir haber arayın" (Yûsuf, 87) demesinin gösterdiği gibi, orada bulunmuyorlardı. Alimler, du mesafenin miktarı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bunun, sekiz günlük veya on günlük bir mesafe olduğu söylendiği gibi, seksen

---

247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 337

248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 337-338

fersahlık bir mesafe olduğu da söylenmiştir. Yine âlimler o kokunun Yâ'kub (a.s)'a nasıl ulaştığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere Mücahid: "Bir rüzgar esti ve bunun üzerine, D gömleği havada dalgalandırdı. Böylece dünyaya cennet kokuları yayılmaya başladı, şte bu koku Ya'kûb'a ulaştı da, o, cennetin kokusunu hissettiği zaman, dünyada z acak bir cennet kokusunun ancak onun gömleğindeki koku olacağını anladı. İşte r jndan ötürü o, 'inanın ki Yûsuf'un kokusunu duyuyorum" dedi" demiştir. Vahidî, senedli olarak, Enes b. Malİk'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yûsuf'un, "Şu benim gömleğimi götürün ve onu babamın yüzüne koyun, iman) iyice görür bir hale gelir" (Yusuf, 93) ifadesine gelince, zâlim Nemrud da, Hz. İbrahim'i ateşe attığı zaman, elinde cennetten alınma bir gömlek ve bir yaygt ; duğu halde Cebrail (a.s) İbrahim (a.s)'in yanına geldi. O gömleği İbrahim'e giydirdi *e o yaygının üzerine oturtup, yanına oturup konuşmaya başladı. Daha sonra İbrahim 2 s) bu gömleği İshâk (a.s)'a, o da Ya'kûb'a, Ya'kûb da Yusuf'a giydirdi. Ya'kûb a.s) onu, gümüşten bir mahfazaya koyarak, Yusuf'un boynuna (bir muska gibi) astı. Yusuf (a.s) kuyuya atıldığı zaman, işte bu gömlek (parçası), Yusuf'un boynunda idi. şîe Yusuf (a.s.)'un "Şu benim gömleğimi götürün" sözü bu manayadır." Bu -ıeselenin izahı, şöyle denilmesidir: Allah Teâlâ bu kokuyu, Ya'kûb'a, mucizevî bir yol ile ulaştırmıştır. Çünkü böylesi uzak bir mesafeden, bunun ona ulaşması, adetin (alışılmışın) hilâfına birşeydir. Binâenaleyh bu, bir mucize otur. O ikisinden birisinin -jcizesi olması gerekir. Doğruya en yakın olan, Ya'kûb'un ondan haber verip, oğullarının da onu bu sözleri ile, yakışık almayan bir şekilde nitelendirmeleri sebebiyle Ya'kûb (a.s)'a has bir mucize olmasıdır. Böylece durumun, zikredildiği gibi olduğu .-e bunun, Hz. Ya'kûb'un bir mucizesi olarak meydana geldiği ortaya çıkmıştır.

Ehl-i meânî şöyle demiştir: Allah Teâlâ, bu iki belde birbirine yakın olduğu halde, seksen sene Yusuf'un haberi Ya'kûb'a ulaşmamış iken, mihnet (imtihan) devri sona enp, rahatlık ve sevinç vakti gelince, Yusuf'un kokusunu Ya'kûb'a uzak bir -tesafeden ulaştırmıştır. Bu da gösterir ki, kolay olan her şey çile zamanında zor, zor olan her şey de, mutluluk ve ferah zamanlarında kolaydır. "Yusuf'un kokusunu oyuyorum" demek, "Onu kokluyorum" anlamındadır. Bu mana burada, vecede : jimak) fiili ile ifade edilmiştir. Çünkü bu onun, koku alma duyusu ile bulduğu r- -şeydir. 249[249]

Yanındakilerin Onunla Alay Etmeleri

Hz. Ya'kûb'un "Bana bunak demezseniz" ifadesine gelince; Ebu Bekr İbnü'l-Enbâri şöyle demiştir: "Arapça'da, birisi hüzünlenip de, aklı değişmeye başladığı zaman, denilir Yine bir insan, âlim iken câhil hale düşüp de, cehalet ona nisbet edildiği, bunadığı zaman, fiili kullanılır." Esmâ'i'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir adamın saçma sapan sözleri çoğaldığı zaman, onun için "müfnid" denilir." Keşşaf sahibi de: "Arapça'da SJuU (Bunak yaşlı kadın) denilmez, fakat {Bunak ihtiyar adam) denilir. Çünkü zaten kadının gençliğinde dikkat çeken görüşleri yoktu ki, yaşlılığında bunamış olsun" demiştir. Binâenaleyh ayetteki bu tabirin manası, "Eğer sözlerimi, abuk-sabuk şeyler saymazsanız" şeklindedir.

Ya'kûb (a.s) bunu söyleyince, onun yanında bulunanlar, "Allah'ayemin ederizkisen hâlâ eskiyanlışhğındasm"dediler. Buradaki, "dalâlet" kelimesinin, birkaç manası vardır:

1) Mukâtil şöyle demiştir: "Bununla burada, şekavet, bedbahtlık manası kastedilir, yani, dünyanın bedbahtlığı demektir. Buna göre bu tabirin manası şu şekilde olur: "Muhakkak ki sen, Yûsuf için bu hüzünlere katlanıp göğüs germen şeklindeki, o eskiden beri olan bedbahtlığın içindesin." O, bu görüşüne, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu takdirde biz muhakkak ki bir dalâlet ve delilik içinde (kalmış oluruz)" dediler" (Kamer, 24) ayetini delil getirmiştir, yani, "Bu dünyamızda bir bedbahtlık içinde (kalmış oluruz)" demektir.

2) Katâde ise, bunun manasının: "Muhakkak ki sen, yine Yusuf'a karşı olan o eski sevgin üzeresin. Onu ne unutuyor, ne aklından çıkarıyorsun" şeklinde olduğunu ve bunun, "Babamız

---

249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 338-339

herhalde açık bir yanlışlık (dalâlet) içindedir" (Yusuf, 8) ayetindeki sözleri gibi olduğunu söylemiştir. Sözüne devamla, onların, bir peygamber için söylemeleri doğru olmayan, sert bir söz söylemiş olduklarını ifade etmiştir.
3) Hasan el-Basri ise şöyle demiştir: "Onlar Ya'kûb'a böyle söylediler. Çünkü onlar Yusuf'un öldüğüne inanıyorlardı. Ya'kûb (a.s) ise, normal ve uygun tavrın dışına çıkarak, hep Yusuf'u sayıklıyordu." [250][250]

"En" Edatının Kullanılışı Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın "Fakat müjdeci gelip de" buyruğuna gelince, buradaki en edatı hakkında iki görüş vardır:
1) Bu kelimenin i'rabtan mahalli yoktur. Bu ifadede olduğu gibi, bazan zikredilir; bazan da "ibrahim'den o korku gittiği zaman" (Hûd, 74) ayetinde olduğu gibi, hazfedilir. Her iki durum da, Arap şiirinde mevcuttur.
2) Basralılar, bu en edatının mâ ile birlikte mukadder bir fiilden ötürü ref
mahallinde olduğunu, bunun takdirinin, müjdecinin gelişi meydana çıkınca" şeklinde olduğunu, fakat onu ref eden fiilin mahzûf olduğunu söylemişlerdir. Müfessirlerin ekserisi, bu müjdecinin Yahûdfi olduğunu, onun, "Kana bulanmış gömleğini ben götürmüş ve "Yusuf'u kurt yedi" diye ben söylemiştim. Bugün de bu gömleği ben götüreceğim, bir zamanlar babamı üzdüğüm gibi, yine onu ben sevindireceğim" dediğini söylemişlerdir. [251][251]

Gömleği Yüzüne Sürüp, Görmeye Başlaması

Ayetteki, tabiri, "Müjdeci o gömleği Ya'kûb'un yüzünün üstüne artı" demektir. Yahut şöyle de denilebilir: Bu, "Ya'kûb o gömleği, yüzüne bıraktı (örttü)" anlamındadır, ifadesi de, "yeniden görür hale geldi" demektir. Bunun masdanolan "irtidât" birşeyin, daha önceki haline dönmesidir. Binaenaleyh ayetteki bu tabirin anlamı, "Allah onu, eskiden olduğu gibi görür hale getirdi" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, hurma ağacını, Allah bitirip büyüttüğü halde, "Hurma uzadı" denilir. Alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir: Bazıları, "O tamamen kör olmuştu. Allah Teâlâ onu, işte bu anda görür hale getirdi" derken; diğer bazıları: "Hayır, çok ağlamaktan ve üzüntüden dolayı, onun görmesi zayıflamıştı. İşte o gömleği Ya'kûb'un yüzüne atıp, Yusuf'un hayatta olduğu müjdesi verilince, onun sevinci büyümüş, gönlü ferahlamış ve bütün hüzünleri yok olmuştu. İşte o zaman görmesi yeniden kuvvetlenmiş ve görme eksikliği yok oluvermişti." İşte o zaman da, "Ben size, "Bilmeyeceğiniz şeyleri, Allah tarafından olmak üzere ben biliyorum" demedim mi?" demiştir. Bundan maksat, onun rüya yolu ile, Yûsuf'un hayatta olduğunu bilmesidir. Çünkü bu ifâdenin, kendinden önceki ile, mana cihetinden bir ilgisi vardır. Bu ifade Hz. Yâ'kûb'un daha önce söylemiş olduğu, "Ben, kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum. Ben, Allah tarafından sizin bilmeyeceğiniz (nice) şeyleri de biliyorum" şeklindeki sözüne bir işarettir. Rivayet edildiğine göre o, müjdeyi getirene Yusuf'un nasıl olduğunu sormuş, o da: "Yusuf, Mısır hükümdarıdır" demiş. Bunun üzerine Hz. Ya'kûb (a.s): "Hükümdar olmasını ne yapayım? Sen, yanından ayrıldığın zaman, hangi din üzere olduğunu söyle?" deyince, müjdeci: "İslâm dini üzere idi" cevabını verir. Hz. Ya'kûb da, "İşte şimdi nimet tamamlandı" der. [252][252]

Oğullarının Hz. Ya'kûb'dan Dua İstemeleri

Sonra Ya'kûb'un oğulları ondan özür dilemeye başlayarak "£y babamız, bizim için istiğfar et. Biz gerçekten suçlular idik" dediler. (Ya'kûb da):'Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim.

---

[250][250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 340
[251][251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 340-341
[252][252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 341

Şüphesiz O gafur ve rahîm'dir" dedi" Ayetin zahiri, Hz. Ya'kûb (a.s.)'un o anda onlar için istiğfarda bulunmadığını, ama ileride onlar için istiğfar etmeyi vaadettiğini gösterir. Âlimler, bunun sebebini, birkaç değişik şekilde izah etmişlerdir:

1) İbn Abbas (r.a) ve çoğu alimler "Ya'kûb (a.s) onlar için, seher vakti istiğfar etmeyi dilemiştir. Çünkü seher vakti, duaların kabulü için en uygun zamandır" demişlerdir.

2) Bir başka rivayete göre yine İbn Abbas (r.a), "Hz. Ya'kûb oğullan için istiğfar etmeyi, cuma gecesine ertelemiştir. Çünkü duaların kabulü için en uygun vakit o gecedir" demiştir.

3) Ya'kûb (a.s) onların gerçekten tevbe edip etmediklerini; tevbeferinin de tam bir ihlas ile olup olmadığını anlamak istemiştir.

4) Ya'kûb (a.s) onlar için, o anda istiğfar etmiştir. Binâenaleyh onun, "Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim" sözünün manası, "Bu yaptığına istiğfara ileride de devam edeceğim" şeklindedir. Rivayet edildiğine göre o, yirmi küsur sene, her cuma gecesi onlar için istiğfar ediyordu. Hatta denildi ki, "O bir vakitte namaza kalkar ve namazını bitirince, ellerini göğe doğru kaldırır ve der W: "Ya Rabbi, Yusuf'a olan 1eryâd-ü figanımı ve ona karşı olan sabırsızlığımı bağışla. Yusuf'a yaptıkları işlerden ötürü, oğullarıma mağfiret et" der. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, "Seni de, onların hepsini de bağışladım" diye vahyeder.

Anlatıldığına göre, Ya'kûb(a.s.)'un oğulları, kendilerini korku ve ağıt bürümüş bir vaziyette ona derler ki: "Eğer bizi Allah bağışlamaz ise, kim bize yardım edebilir?" Bunun üzerine ihtiyar babalan duâ ederek kıbleye yönelir. Yusuf da babasının arkasından âmin demeye başlar. Diğer kardeşler de, huşu ve tevâzû içerisinde o ikisinin arkasında dururlar. Bu, tam yirmi sene devam eder. Sabırları azalıp da, artık nerede ise helak olacakları zannına kapıldıkları bir sırada, Cebrail (a.s) iner ve "Allah Tealâ, oğulların için yaptığın duanı kabul etmiş ve senden sonra peygamberlik hususunda onlardan misak almıştır" der. Alimler, onların peygamber olup olmadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf meşhurdur. 253[253]

Hz. Ya'kûb Hanedanının Yusuf Tarafından Karşılanması

"Sonra vakta ki onlar gelip Yusuf'un huzuruna girdiler. O, babasını ve annesini kucakladı ve "Allah'ın iradesi ile, hepiniz emin bir şekilde Mısır'a giriniz" dedi. Babasını ve annesini tahtının üstüne çıkarıp oturttu. Hepsi onun için secdeye kapandılar. Yusuf dedi ki: "Babacığım, işte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur, İşte Rafybim onu doğru çıkardı. Bana iyilik etti. Çünkü beni zindandan çıkardı. Şeytan benim ile kardeşlerimin arasını bozduktan sonra da, O, sizi çölden getirip (bizleri kavuşturdu^. Şüphesiz ki Rabbim, dilediğini çok ince ve çok güzel olarak tedbir edendir. Şüphesiz O, alîm ve hakimdir Bil ki rivayet edildiğine göre Yusuf (a.s), beraberindekilerle birlikte hazırlanıp kendisine gelebilmesi için, babasına, ihtiyaç duyulacak her türlü şey ile ikiyüz binit yollamıştır. Hz. Yusuf (a.s) ve kral, Ya'kûb(a.s.)'u karşılamak üzere, dörtbin asker ile, önde gelen devlet adamları ve bütün Mısır halkı ile birlikte yola çıkmışlardı. Hz.Ya'kûb (a.s), Yahûdâ'ya dayanarak yürüyordu. Böylece atlar üzerindeki kalabalığı ve insanları görüp: "Ey Yahûdâ, bu Mısır Firavun'u mu?" dedi. Yahûdâ: "Hayır, bu senin .oğlun Yusuf (ve onun adamları)" diye cevap verdi. Bunun üzerine Yusuf (a.s) hemen ileri çıkıp, selam vermek istedi. Fakat selam vermeye fırsat bulamadan, Hz. Ya'kûb {a.s): "es-Selâmü aleyke" dedi. Rivayet edildiğine göre, Hz. Ya'kûb (a.s) ve oğulları, kadın-erkek yetmişiki kişi olarak Mısır'a girdiler. Musa (a.s) ile beraber oradan çıktıklarında ise, çocuklar ve ihtiyarlar hariç, savaşacak durumda olanlarının sayısı altıyüzbin beşyüz yetmiş küsur kişi idiler.

Cenâb-ı Allah'ın - "O, babasını .ve annesini kucakladı" ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: "Ebeveyni" (babası ve annesi) ifâdesinden ne murad edildiği hususunda iki görüş vardır:

1) Bundan murad, onun öz babası ve öz annesidir. Buna göre, annesinin o zamana kadar

---

253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/341-342

yaşamış olduğu söylenildiği gibi; annesinin daha önce ölmüş olduğu, fakat Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Yûsuf'un rüyasını gerçekleştirmek üzere, ona (saygı) secdesinde •: 'unsun diye, onu diriltip kabrinden çıkarmış olduğu da söylenmiştir.

2) Bundan maksad Yusuf'un babası ile teyzesidir. Çünkü annesi, kardeşi Bünyamin'i doğurduktan sonra, henüz nifas halinde iken ölmüştü. "Bünyamin" kelimesinin, İbrânice, "acıların oğlu" manasına geldiği söylenmiştir. İşte annesi ölduöü zaman babası, Yusuf'un teyzesi ile evlenmişti. Bundan dolayı Allah Teâlâ, teyzesini, ebeveyninden biri olarak ifade etmiştir. Çünkü çocuğu yetiştirip terbiye edon kimseye, annenin yerini tuttuğu için "anne" denilir, yahut da amcaya "baba" denitebitdiği gibi, teyzeye de anne denilir. Cenâb-ı Hakk'm şu ayeti de bu manayadır: "Babaların İbrahim'in, İsmail'in ve İshâk'tn ilâhına"(Bakara, 133).

İkinci Bahis: s ifâdesi, "onları kendisine çekti ve bağrına bastı, kucakladı, boyunlarına sarıldı" manasmdadır.

Buna göre eğer, "Onların Mısır'a girmeden önce, Hz. Yusuf'un yanına varıp girmelerinin manası nedir?" denirse, biz deriz ki: Öyle anlaşılıyor ki, Hz. Yusuf onları karşıladığı zaman, onları orada bulunan bir evde veya bir çadırda misafir etti. Binâenaleyh onlar, onun yanına girdiler; o da onları kucakladı ve onlara, "Mısır'a giriniz" dedi. 254[254]

Hz. Yusuf'un Aile Efradını Ağırlaması

Hz. Yusuf'un "Allah'ın iradesi ile, hepiniz emin bir şekilde Mısır'a giriniz" ifadesiyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Süddî şöyle demiştir: "Hz. Yusuf bu sözü, onlar Mısır'a girmeden önce söylemiştir. Çünkü o, onları yolda karşılamıştı." İşte, bizim kabul edip anlaştığımız görüş de budur. İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu söz, "emîn olarak Mısır'da oturun" manasmdadır. Oturmak, bu iki fiil birbirine bitişik oldukları için, girmek fiiliyle ifade edilmiştir." 255[255]

"İnşaatları" Cümlesinin Buradaki Manası

İkinci Bahis: Ayet-i kerimedeki, "Allah'ın iradesiyle" şeklindeki istisna İle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) Bu, emin olmalarıyla ilgili olup, girmeyle alakalı değildir. Buna göre ayetin manası, "Eğer Allah dilese, inşaallah, emin olarak Mısır'a girin" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, "înşaallah, emniyet içinde, korkusuzca mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz" (Fetih, zt) ayetidir.

2) Daha önce zikretmiş olduğumuz, "bu sözü Hz. Yusuf onlara, onlar Mısır'a girmeden önce söylemiştir" şeklindeki görüşe göre, bu istisnanın girme fiiliyle ilgiii olduğu söylenmiştir.

Üçüncü Bahis: "emin olarak" ifadesinin manası, "canınızdan, malınızdan ve ailenizden emin olarak; hiç kimseden korkmadan" şeklindedir. Çünkü daha önce onlar, Mısır krallarından korkarlardı. Bunun, "Kıtlıktan, sıkıntıdan ve ihtiyaç halinden emin olarak, korkusuzca" manasında veya, "Daha önce işledikleri o suçtan dolayı, Yusuf'un zarar vermesinden emin olarak ve korkmadan" manasına geldiği de söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak "Babasını ve annesini tahtının üstüne çıkarıp
oturttu" buyurmuştur. Dil alimleri, "Arş, yüksek sedir anlamındadır" demişlerdir. Allah Teâlâ, "Onun, büyük bir arşı, tahtı vardır" (Nemi, 23) buyurmuştur. Burada "Arş" kelimesinden murad, Yusuf'un üzerinde oturduğu yüksek sedir, tahttır. 256[256]

Onların Hz. Yusuf'un Önünde Eğilmeleri

254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 342-343-344

255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 344

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 344-345

Cenâb-ı Hak, "Hepsi secdeye kapandılar" buyurmuştur. Bu ifadede bir problem bulunmaktadır. Çünkü, Ya'kûb (a.s), Yusuf (a.s)'ın babası idi. Babalık hakkı ise, daha büyüktür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rabbin, /'Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya İyi muamelede bulunun" diye hükmetti" (isra, 23) buyurmuş ve anababa hakkını, kendi hakkıyla beraber zikretmiştir. Hem sonra Hz. Ya'kûb, yaşlı idi; genç olanın ihtiyara saygı göstermesi gerekir.

Yine, Ya'kûb (a.s), peygamberlerin en büyüklerindendi. Yusuf (a.s) da her ne kadar bir peygamber ise de, Ya'kûb(a.s.)'un mertebesi ondan daha yüce idi.

Aynı şekilde yine, Ya'kûb (a.s)'un daha çok ibadet etme hususundaki gayret ve çabası, Hz. Yusuf'un gayret ve çabasından daha çok idi. İşte bütün bu hususların bir araya gelmesi, bilakis; Hz. Yusuf'un Hz. Ya'kûb'a bütün gücüyle hizmet etmesini ve saygı göstermesini gerektirir. Binâenaleyh, Yusuf daha nasıl Ya'kûb'un kendisine secde etmesine müsaade etmiştir? İşte, bu müşkilin izahı budur. 257[257]

Yusuf, Babasının Önünde Eğilmesine Neden Müsaade Etti?

Bunua birkaç şekilde cevap verilir:

1) Bu, Atâ'nın rivayetine göre, İbn Abbas (r.a)'ın görüşü otup, buna göre ayetten Tiurad, "Onlar, onun için, yani onu buldukları için Allah'a secdeye kapandılar" manasıdır. Netice olarak, bu secde, bir şükür secdesi olup, secde edilen de Allah Teâlâ idi. Ancak bu secde, Hz. Yusuf'dan dolayı yapılmıştı... Bu te'vîlin doğruluğunun delili ise, 'Tabasını ve annesini tahtının üstüne çıkarıp oturttu. Hepsi onun için secdeve kapandılar" ifadesinin, onların, bu tahta çıktıkları, daha sonra da secdeye - .^andıkları manasını ihsas ettirmesidir. Eğer onlar, Yusuf'a secde etmiş olsalardı, ona, tahtının üzerine çıkmadan önce secde ederlerdi. Çünkü bu, tevazuyu daha çok îade etmektedir.

Buna göre eğer, "Bu tevîl, ayetteki "Yusuf dedi ki: "Babacığım, işte bu daha görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur" ifadesine muvafık değildir. Buradaki rüyadan maksat, "... gerçekten ben, rüyada onbir yıldızla güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde edicilerdir" (Yusuf, 4) ifadesiyle anlatılan " denilirse, biz deriz ki: Aksine, bu, tam ona uygundur. Buna göre, "... güneşi ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana, secde edicidirler" ifâdesinden murad, Denim için, yani benim iyiliğimi istemek ve makamımın yükselmesine çaba sarfetmek çın, onlar Allah'a secde ettiler" manasıdır. Bu mana muhtemel olduğuna göre, soru
:-şer. Bence bu izah, doğru olup, yerindedir. Çünkü, babalık hakkı, yaşlılık, ilim,
din ve peygamberlik mertebesinin daha mükemmel olması bakımından, Ya'kûb (a.s) kendisinden daha önde olmasına rağmen, babasının kendisine secde etmesine müsaade etmesi, Yusuf'un aklına ve dinine göre uzak görülemez.

2) Şöyle denilebilir: Onlar, Yusuf'u bif kıble gibi kabul edip, Cenâb-ı Allah'a, onu bulmuş olmaları nimetine mukabil, şükür secdesine kapanmışlardır. Bu, güzel bir izahtır; çünkü Arapça'da denildiği gibi, aynı manada olmak üzere "Ka'be'ye yönelerek namaz kıldım" da denilebilir. Hassan İbn Sabit de şöyle bir şiir inşâd etmiştir: "Ben, işin, Haşim(oğullarının elin)den, ondan sonra da Hasan 'm babasının elinden çıkacağını hiç düşünmemiştim. O, kıblenize yönelerek ilk namaz kılan ve insanların, Kur'ân'ı ve sünneti en iyi bileni değil midir?" Bu, ÂİlâU "Kıbleye secde etti" denilmesinin caiz olması gibi, "Falanca, kıbleye doğru namaz kıldı" denilmesinin caiz olduğuna bir delildir. Binaenaleyh, tabirinin manası"Yusuf'u bir kıble edindiler; sonra, onu bulmaları nimetine karşı, Alah'a şükür secdesine kapandılar" şeklindedir.

3) Tevazu bazan "secde etmek" tabiriyle ifade edilir. Nitekim şair, "Oralarda, tepeleri alçak arazilere secde eder halde görürsün" demiştir.

Buna göre burada "secde"den murad, tevâzudur. Ancak ne var ki bu izah da müşkildir. Çünkü Allah Teâlâ, "Hepsi onun için secdeye kapandılar" buyurmuştur. "Secdeye kapanma" tabiri, güzel bir biçimde secde etme manasını hissettirir. Buna da şu şekilde cevap verilebilir:

257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 345

(Secdeye kapanmak) kelimesiyle bazan. sadece uğramak ve rastlamak manası murad edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar, kör ve sağırlar gibi, geçip gitmezler" (Furkan, 73) buyurmuştur.

4) Şöyle diyebiliriz: deki fail zamiri (vâv), onun ebeveynine ait değildir. Böyle olmamış olsaydı, Cenâb-ı Hak, derdi. Aksine zamir, Hz. Yusuf'un kardeşlerine ve onu tebrik etmek için yanına gelen diğer kimselere aittir. Buna,göre ayetin manası, "Yusuf, anne ve babasını, onlara en mükemmel biçimde saygı göstermek için, tahtının üzerine çıkarttı. Kardeşlerine ve yanına gelenlere gelince. onların hepsi birden ona secdeye kapandılar" şeklindedir.

İmdi, eğer "Bu izah, ayetteki, "Babacığım, işte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur" ifadesiyle uyuşmuyor" derlerse, biz deriz ki:

Rüyanın yorumunun, her bakımdan, yani tasvir ve tavsif bakımından, görülen rüyaya aynen mutabık olması gerekr.,ez. Binaenaleyh, yıldızların, ayın ve güneşin secde etmesi, büyük insanların ona saygı göstereceğine işarettir. Hz. Ya'kûb'un. işte bu sebepten dolayı çocuklarıyla beraber Kenan'dan kalkıp Mısır'a gitmesi, Yusuf için, son derece büyük bir tazim olmuştur. O rüyanın doğruluğu için, bu kadar şey

kâfidir. Ama, o açıklama ve tabirin, sıfat ve şekit bakımından rüyanın aslına eşit ve denk olması hususuna gelince, hiç kimse bunu gerekli görmemiştir.

5) Belki de, o vakit, o muhitte tebrik ve değer vermeye delâlet eden iş, secde etmek idi. Onların secde etmelerinden maksad ise, ona tazimdir.

Bu görüş son derece uzak bir ihtimaldir. Zira, alabildiğine tazim, Yusuf'dan çok Ya'kûb'a yaraşır. Binaenaleyh, eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, o zaman Yusuf'un Ya'kûb'a secde etmesi gerekirdi. Belki de Yusuf'un kardeşlerini, Yusuf'a tevazu yollu secde etmemeye sevkeden şey, onların taassubu ve ona, hâlâ tepeden takmalarıdır. Yusuf (a.s), onların böyle yapmamaları halinde, bunun, fitnelerin yeniden zuhur etmesine ve küflendikten sonra eski kinlerin yeniden ortaya çıkmasına sebep olacağını biliyordu. İşte bundan dolayı Ya'kûb (a.s), kadrinin yüceliği ve baba ve ihtiyar olması sebebiyle hakkının büyük olması; din, peygamberlik ve ilim hususlarında da mertebesinin Yusuf'unkinden daha üstün olması sebebiyle, ve de, onların bunu bizzat müşahede etmeleri, taassup ve kalblerindeki nefretin yok olmasına vesile olsun diye işte o secdeyi yapmıştır. Görmez misin ki bir hükümdar, Dirini muhtesib*28) tayin ettiğinde, onun otorite sağlamasını temin etmek gayesiyle - sbe işini, (hükümdarın) bizzat kendisi üzerinde uygulama imkânı verir. Böylece bu -nuhtesibin, görevini yapmaktan asla çekinmeyeceği hususunda, hiç kimsenin «albinde şüphe bırakmaz.

6) Belki de Allah Teâlâ, sadece kendisinin bileceği çok gizli bir hikmetten dolayı, Ya'kûb (a.s)'a o secdeyi emretmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, ancak kendisinin oilebileceği bir hikmetten dolayı meleklere, Hz. Adem'e secde etmelerini emretmesine benzer. Yusuf (a.s) da, kalben buna razı değildi; ancak ne var ki O, Allah'ın bunu emrettiğini bildiği için, sesini çıkarmamıştı. [258][258]

Rüyanın Gerçekleşmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Yusuf (a.s.)'un bu hali görünce"Babacığım, işte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur. Muhakkak Rabbim onu doğru çıkardı" dediğini -akletmiştir. Bu ifadeyle ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Yusuf, babasının ve Kardeşlerinin secde ettiklerini görünce, bu onu dehşete düşürmüş ve tüyleri diken diken olmuş ve babası Ya'kûb'a: "İşte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın :ahakkukudur" demiştir. Ben derim ki, bu da, altıncı maddedeki cevabı

28) Muhtesib, İslâm devletinde, emr-i maruf ve nehy-i münkeri ifa etmekle görevli teşkilatın başkanıdır (ç.)

kuvvetlendirmektedir. Buna göre o sanki şöyle demiştir: "Babacığım, ilim, din ve nübüvvet hususlarındaki kadrinin yüceliğinden dolayı, senin gibilerin oğluna secde etmesi uygun düşmez; ancak ne var ki bu, kendisiyle emrolunduğun ve kendisiyle mükellef tutulduğun bir husustur. Çünkü, peygamberlerin rüyası haktır. Nasıl ki, İbrahim(a.s.)'un rüyasında oğlunu kurban olarak kesmesi, bunun ona, uyanıklık halinde vacip olmasına sebep olmuşsa, aynen bunun gibi, Yusuf (a.s.)'ungörüp de babası Yakub'a anlatmış olduğu rüya da, bu secdenin vücubiyyetine sebep olmuştur, işte bundan dolayıdır ki İbn Abbas (r.a), Yusuf (a.s)'un bu rüyayı gördüğü zaman onu korkuttuğunu, tüylerinin diken diken olduğunu, ama bir şey söylemediğini nakletm iştir.

---

[258][258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 345-346-347

Ben de derim ki: Bunun, Cenâb-ı Hâkk'ın Ya'kûb (a.s)'a tattırmış olduğu stkınttfarın bir nevi tamamlanması olması uzak bir ihtimal değildir. Buna göre ona sanki şöyle denilmiştir: "Muhakkak ki sen, ona kavuşmayı hep arzu edip istiyor ve onun ayrılığı sebebiyle, daima hüzünleniyordun. O halde, onu bulduğun zaman, ondan ötürü secde et!" Böylece bu secdeyi emretmek, o sıkıntıların tamamlanması olmuştur. İşlerin hakikatlerini ise, en iyi bilen Allah'tır. 259[259]

Rüya İle Rüyanın Çıkması Arasındaki Zaman

İkinci Bahis: Alimler, bu zaman ile o rüya arasındaki müddetin miktarı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bunun seksen sene veya yetmiş sene olduğu söylendiği gibi, kırk sene olduğu da söylenmiştir ki, bu ekser ulemânın görüşüdür. Bundan dolayı onlar şöyle derler: "Rüyanın tevili, ancak kırk sene sonra çıkar." Bunun, onsekiz sene olduğu da söylenmiştir. Hasan el-Basrî'den rivayet edildiğine göre, Hz. Yusuf, onyedi yaşındayken kuyuya atılmıştı. Kölelik ve hapiste de, seksen sene kaldı. Daha sonra, babasına ve akrabalarına kavuştu. Bundan sonra da yirmi üç sene yaşadı ki, böylece ömrü yüzyirmi seneye baliğ olmuştur. İşlerin hakikatini en iyi bilen Allah'tır. 260[260]

Hz. Yusuf'un Son Derece Nazik Davranışı

Sonra "Bana iyilik etti" demiştir. Buradaki kelimesi, , takdirindedir. Arapça'da, hem (Bana iyilik etti) denilir. Şair Küseyyir şöyle demiştir: "Ey sevgili, bize ister cevr ü cefâ et, istersen iyi davran!. O sevgili bize buğzetse de, biz onu ne hnanz, ne de ona buğzederiz."

Ayetteki bu ifâde, "Rabbim, beni hapisten çıkardığı zaman bana iyilik yaptı" demektir. Hz. Yusuf, Rabbinin onu kuyudan çıkarıp kurtarmasını, birçok sebepten dolayı zikretmemiştir:

a) O kardeşlerine, "Size, bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yo/c"(Yusui,92}
demiştir. Eğer kuyu hadisesini zikretmiş olsaydı, bu onlar için, bir ayıplama ve kınama olmuş olurdu. Binaenaleyh, bunu zikretmemesi, onlara lütuf yerine geçmiştir.

b) O, kuyudan çıktığı zaman, o melik olmadı. Aksine, insanlar onu köle haline getirdi. Ama, hapisten çıkınca, insanlar onu başlarına hükümdar yaptılar. Binaenaleyh Du çıkarma, tam bir ihsan ve in'âm olmaya daha yakındır.

c) Kuyudan çıkartıldığı zaman, kadının iftirası sebebiyle pekçok zarar ve sıkıntının cine düştü. Hapisten çıkartıldığı zaman ise, babasına ve kardeşlerine kavuştu, .zerindeki töhmet ve sû-i zanlar yok oldu. Binaenaleyh bu, bir fayda olmaya daha uygundur.

d) Vahidi şöyle demiştir: "Onun zindandan çıkarılmasındaki nimet daha büyüktür. Çünkü, onun hapse girmesi, onun, niyet kurduğu bir günah sebebiyle idi. Bunun da, insan tabiatının temayülü ve nefsin rağbet ve arzusu anlamına alınması gerekir. Her ne kadar bu, başkaları için af dairesi içinde ise de, Hz. Yusuf için bir muaheze ve sorgulama sebebi olur. Çünkü, ebrârın hasenatı, mukarrabînin seyyiâtıdır."

Sonra O "O. sizi çölden getirdi" dedi. Bu hususta iki mesele vardır:

Ayetle ilgili iki görüş bulunmaktadır: 261[261]

259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 347-348

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 348

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 348-349

Birinci Mesele

1) (çöl) anlamındadır. Vahidi, Bedv Kelimesinin Anlamı '' üzerinde kişinin ta uzaktan görülebildiği, düz ve geniş arazi demektir. Kelimenin aslı ise, (ortaya çıkmak) kelimesidir. Sonra ise, mekân, masdar olan kelimeyle isimlendirilerek bedv (düz arazi) ve J-«- (hazır olunulan yer, mahal) denilmiştir. Yakûb (a.s) ve oğullan, Kenan Diyarında, hayvancılık ve ziraatcilikle meşgul oluyorlardı" demiştir.
2) İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Hz. Ya'kûb (a.s) çöle gitmiş ve orada yerleşmişti. Oradan, Hz. Yusuf'un yanına geldi. Onun, oradaki dağın hemen altında bir mescidi bulunuyordu." İbnu'l-Enbarî de:"'-ö kelimesi, be'Ü bir yerin adıdır. Meselâ "o, Şi'b ile Beda arasındadır" denilir. Bu ikisi, iki yere verilen isimdir" demiştir. Küseyyir, her ikisini birden zikrederek şöyle demiştir"Sen, (ey sevgili), Şi'b'i bana, Bedâ'yı da bana tercih eden, (onları benden çok sevenisin; benim vatanım ise, ?u ikisinden başka olan yurtlardır."
Bu görüşe göre oedv kelimesinin manası, kendisine denilen yere yönelip gitmektir. Nitekim Arapça'da "mağaraya girdiler" manasında cenildiği gibi; "çöle gittiler" manasında da, deniiir. Buna ^ors ayetin manası, "Allah sizi Bedâ tarafından getirdi" şeklindedir. Bu görüşe göre, Hz. Ya'kûb (a.s) ve oğulları mukîm idiler, yerleşik hayatları vardı. Çünkü, buradaki bedv kelimesi ile, çöl değil, Bedâ denilen o yer kastedilmiştir. Buraya kadar olan açıklamayı, Vahidi, ef-Basît adfı eserinde yapmıştır. 262[262]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, kulun fiilinin, Allah'ın yaratması ile olduğu hususunda, bu ayet ile istidlalde bulunmuşlardır. Çünkü,
Hz. Yusuf "Çünkü beni zindandan çıkardı" diyerek kul olan kendisinin zindandan çıkmasını ve "O, sizi çölden getirdi" sözüyle onların çölden gelmesini, hep Allah'a izafe etmiştir. Bu, kulun fiilinin, tamamen Allah'ın fiili,O'na ait olduğu hususunda apaçık bir beyandır. "Bundan maksat, bunların, ancak Allah'ın muktedir kılması ve kolaylaştırması ile meydana gelmesidir" demek, ayetin zahirî manasından sapmaktır.
Daha sonra Hz. Yusuf "Şeytan benim ile kardeşlerimin arasım bozduktan sonra da" demiştir. Keşşaf sahibi: kelimesi, "Aramızı bozdu ve bizi birbirimize karşı kışkırttı" anlamındadır. Bu kelimenin esas manası, atı mahmuziayıp onu koşmaya yöneltmek anlamında olan deyiminden alınmadır. Arapça'da, bir kişi binit hayvanını kamçılayıp onu dürttüğü zaman, denilir" demiştir.
Bil ki, Cübbâî, Ka'bî ve Kadî, bu ayeti, cebr akidesinin yanlışlığına delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Yusuf'un, bu iyiliği, Allah'a; kışkırtmayı da, şeytana nisbet ettiğini bildirmektedir. Eğer bu kışkırtma da Rahman olan Allah'dan olmuş olsaydı, onun, nimetlerde olduğu gibi, bunu da ancak Allah'a nisbet etmesi gerekirdi."
Buna şöyle cevap verilir: Hz. Yusuf'un bu işi şeytana nisbet etmesi mecazidir. Çünkü, size göre (ey Mutezilîler), şeytan, gizli konuşmaya, insana fısıldamaya muktedir değildir. Halbuki Allah Teâlâ ondan bahsederek, "Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz" (ibrahim. 22) demiştir. Binâenaleyh, Kur'ân'ın zahiri, bu fiilin, aslında böyle olmadığı halde, (mecazî olarak), şeytana nisbet edilmesini gerektirmektedir. Yine, eğer kişinin günaha yönelmesi şeytanın yüzünden ise, şeytanın günaha yönelmesi de bir başka şeytan yüzünden ise, o zaman teselüsl gerekir. Bu teselsül ise, muhaldir. Eğer bu, bir başka şeytanın yüzünden değilse, aynı şey insan için de söylenebilir. Binâenaleyh, sabit olur ki, kişinin cehalete ve fıska yönelmesi, ne şeytan sebebiyledir, ne de kendisi sebebiyledir. Çünkü, hiç kimsenin tabiatı, dünyada kınanmaya, ahirette de azaba düşmesini gerektirecek olan fışkı ve cehaleti seçmeye yönelip onu arzulamaz. O, küfre ve fıska düştüğüne göre, onu buna düşüren birisinin mutlaka bulunması

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 349-350

gerekir. Bu iki kısım, yani günaha düşürenin, şeytan veya İnsanın kendisi olması batıl olunca, geriye ancak, bunun Allah'tan olduğunu söylemek kalır. Bunu, şu husus da tekid eder: Bundan önce geçen, "Çünkü beni zindandan çıkardı, sonra da O, sizi çölden getirdi" ayet-i kerimesi, her şeyin, Allah'dan olduğu hususunda apaçık bir ifadedir.

Sonra O "Şüphesiz ki Rabbim, dilediğini çok ince ve çok güzel olarak tedbir edendir" demiştir. Bu, "Yusuf ile babasının ve kardeşlerinin muhabbet, .--et. güzel bir geçim ve gönül huzuru içinde yeniden bir araya gelmeleri, aklen son derece uzak bir ihtimaldi. Fakat, Allah Teâlâ latîftir; bir şeyin meydana gelmesini jrad ederse, onun sebeplerini kolaylaştırır, meydana gelmesi aklen ne kadar uzak zah> olsa, o şey meydana gelir" demektir.

Sonra, "Şüphesiz o, alîm ve hakimdir" demiştir. Yani, "O'nun terinde latîf oluşu, sonsuz olan mümkin bütün hususları ve itibarları bilmesinden dolayıdır. Binâenaleyh o, bu zor olan şeyin meydana gelmesini kolaylaştıracak olan şeyi de, yolları da bilir. O, hakimdir, yani, fiillerini sapasağlam yapar, hikmet sahibidir. Abesten ve batıldan uzak olup, fiillerinde sonsuz hikmet sahibidir" demektir. En iyisini bilir.

"Ya Rab, sen bana mülk verdin ve sözlerin tevilini öğrettin. Ey gökleri ve
yeri yaratan! Sen dünyada da, ahirette de benim yarirnsin. Benim canımı
müslüman olarak al ve beni salihlere kat"
(Yusuf, 101).

Bu ayette i'9"' Dİr *ac mesele vardır: 263[263]

Birinci Mesele

Rivayet olunduğuna göre Yusuf (a.s), Ya'kûb'un elinden tutar ve ona, hazinelerini gezdirir. Derken onu, altın ve -:Yusuf'un Babasına Haber gümüş; mücevherat, elbise ve silahların bulunduğu hazine Vermemesinin Sebebi odalarına götürür. Evrak ve kırtasiye depolarına onu girdirince, Hz. Ya'kûb: "Yanında, bunca yazacak malzeme unuyorken, neden böyle gafil davrandın da, 'sekiz' konaklık yerden bana mektup »azmadın?" dedi. Hz. Yusuf: "Bu işi, bana Cebrail yasakladı" diye cevap verince, Ya'kûb: "Ona, bunun sebebini sor" dedi. Yusuf: "Sen sor, ona senin nazın ıa çok geçer" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ya'kûb ona sorunca, Cebrail s): "Cenâb-ı Hak, senin, "Onu, kurdun yemesinden korkuyorum" rrusui, 13) demenden dolayı, bunu bana yasakladı. Halbuki sen, benden (yani, Allah'dan) 264[264]

Hz. Yusuf'un Vefatı

Rivayet edildiğine göre Ya'kûb (a.s), Hz. Yusuf ile birlikte yirmidört sene kaldı. Vefatı yaklaşınca ona, kendisini Şam'a, babası İshak'ın yanına defnetmesini vasiyet etti. Hz. Yusuf (a.s) bizzat kendisi babasının (cenazesini) götürdü ve (oraya) defnetti. Sonra Mısır'a döndü. Babasının ölümünden sonra yirmi üç sene daha yaşadı. İşte bu esnada âhiret mülkünü temenni etti ve ölümü istedi. Denildi ki: "Ne ondan önce, ne de ondan sonra hiçbir peygamber ölümü temenni etmedi." Böylece Cenâb-ı Allah onu, hoş ve temiz olarak öldürdü. Mısır ahâlisi, onun defni (gömülmesi) meselesinde ihtilaf ettiler. Herkes onun, kendilerinin mahallesine defnedilmesini istiyordu. Nerede ise bu yüzden savaşacaklardı. Daha sonra en uygun olanın, onun için mermerden bir sanduka yapıp, cenazesini onun içine koymak ve Nil nehrinde, suyun aktığı bir yere gömmek olduğu görüşüne vardılar. Böylece onun bereketi, Mısır'da olan herkese ulaşacaktı. Hz. Yusuf (a.s)'un Efrâsim ve Mîşâ adlarında iki oğiu vardı. Efrâsim'in de Nûn isminde bir oğlu vardı. Nûn'un da Yûşâ isminde bir oğlu vardı. İşte bu, Musa (a.s)'nın arkadaşı olan gençti. Daha sonra Yusuf (a.s), Allah Teâlâ Musa (a.s)'yı peygamber olarak gönderinceye kadar orada medfûn kaldı. Hz. Musa (a.s) sonra, onun

---

263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 350-351

264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13//351 kemiklerini oradan çtkartp, babasının kabrinin yanına defnetti. 265[265]

İkinci Mesele

ifâdelerindeki min edatı, ba'ziyyet (kısmîlik) manasınadır. Çünkü Yusuf (a.s)'a, dünya mülkünün yahut Mısır mülkünün bir kısmı ile, rüya yorumu ilminin bir kısmı verilmişti. Esamm: "Cenâb-ı Hak, (mülkden) demiştir. Çünkü, Yusuf'un üzerinde, hüküm sahibi olan kimse (kral) vardı" demiştir.
Bil ki varlıklar üç çeşittir: Tesir edip, kendisine tesir edilmeyen. Bu, sadece Cenâb-ı Hak'tır. Tesir e'dilip, kendisi başkasına tesirli olmayan. Bu da, cisimler âlemidir. Çünkü cisimler, çeşitli şekil, suret ve özellikler ile birbirine zıt vasıfları kabul ederler. Binâenaleyh bunların, hiçbirşey üzerinde bir tesirleri yoktur. Bu iki kısım, iki uçturlar. Bunların arasında bir üçüncü kısım daha vardır. Bu, hem tesir eder, hem de tesir olunur. Bu, ruhlar alemidir. Ruhlar aleminin özelliği, Allah'ın celâl nuru aleminden gelen tasarruf ve tesiri kabul etmektir. Sonra o ruhlar, maddî aleme yöneldiklerinde, orada tasarruf ve tesir icra ederler. O halde ruhların, maddeler alemi ile ilgisi, orada tasarrufda bulunup, orayı tedbir etmek ile; ulûhiyyet alemi ile ilgisi ise ilim ve marifet ile olur. Binâenaleyh ayetteki, "Bana mülkden verdin "ifadesi nefsin (ruhun) madde alemi ile olan ilgisine; "sözlerin te'vilinden Öğrettin" ifadesi ise, ruhun Allah'ın celâlinin huzuru ile ilgisine işarettir. Bu iki çeşit ilginin, kemal ve noksanlık, kuvvet ve zayıflık. açıklık ve gizlilik hususlarında sonsuz dereceleri olunca, insanlar için bu iki ilgiden, ancak sınırlı miktarların elde edilmesi mümkün olur. Böylece, gerçekte elde edilen şey, mülkün sonsuz kısımlarından bir kısmı ile, ilmin sonsuz kısımlarından bir kısmı olmuş olur. İşte bu sebepten ötürü, "mülk" ve "te'vil" kelimelerinin başına kısmîlik ifade eden min edatı konulmuştur. Çünkü bu kelime, "bir kısmı" manasına gelir266[266]

Fatıru s-Semavatt Ve'l-Arz Vasfının izahı

Daha sonra O jfctt "Gökleri ve yeri yaratan" demiştir. Bu ifade ile gili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: "Fâtır" lafzı lügat bakımından hangi manayadır? Ibn Abbas (r.a): Ben, iki bedevî Arap, bir kuyu hususunda birbiri ile münakaşa edip, sonra bana başvurarak, birisi "o kuyuyu evvela ben esmiştim" ve "onu ilk ben kazdım" deyinceye kadar, bu kelimenin ne manaya geldiğini bilmiyordum" demiştir. Dilciler ^oyle demişlerdir: "Arapça'da "fatr" kelimesi asıl olarak "yarmak" manasınadır. *, tekim devenin azı dişi (damağını yarıp) çıkmaya başladığında denilir. • ne "Onu yardım, o da yarıldı" manasında, denilir. Yeryüzü (biten : Tkiler ile) varıldığında, ağacın dallan, yaprakların çıkması ile âdeta yank yartk olduğunda, denilir. İşte kelimenin Arapça'daki kök manası cjdur. Daha sonra bu kelime, var etme ve yaratma manasına kullanılmıştır. Çünkü .ar edilen o şey, yok iken sanki bir karanlık içinde imiş de, yaratılmak sureti ile, o yokluk ve karanlık yarılmış ve içinden o çıkmış gibi olur.
İkinci Bahis: Bu kelimenin bazan, bahsettiğimiz iştikakın delil oluşu ite, birşeyi sırf yokluktan meydana getirme manasına geldiği santimıştır. Ama gerçekte bu, buna delil değildir. Bunun böyle olduğunu şunlar göstarir:
a) Cenâb-ı Hak, "Hamd, göklerin ve yerin fâtırı olan Allah'a mahsustur"(Fatır, •) buyurmuş; daha sonra da o gökleri ve yeri, "Sonra (Allah) göğe, ki o, bir buhar (duhân) halinde idi. yöne/di" (FuMiiet. 11) diyerek, onları buhardan yarattığını beyân etmiştir. Binâenaleyh bu ifade, "fâtır" lafzının, Cenâb-ı Hakk'ın onları sırf yokluktan yarattığı manasına gelmediğine delâlet eder.
b) Allah Teâlâ, insanları topraktan yarattığı halde, "Yüzünü Allah'ın fıtratına çevir ki. O, insanları bunun üzerine yaratmıştır" (Rum, M) demiştir. O, "Sizi ondan (topraktan) yarattık, yine ona döndüreceğiz. Sizi bir kere daha ondan (topraktan) çıkaracağız" (tat\a. 55) buyurur.

265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 352
266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 352

c) Bir şey, maddesi ve sureti (şekli) bulunduğu zaman, meydana gelir. Mesela bir sürahiyi ele alalım. Bu ancak, o belli madde, o belli özelliğe sahip olduğu zaman, mevcut olur, meydana gelir. O suret bulunmadığı zaman, bunların toplamı (demek olan sürahi) meydana gelmez. Bu sureti var eden, o sürahiyi icad etmiş sayılır. Binâenaleyh Onun madde olarak kâinatı icad etmesinin, sürahi maddesini icad etmesini gerektirmediğini anlarız. Böylece sabit olur ki "fâtır" lafzı, Allah Teâlâ'nın göklerin ve yerin kendisinden meydana geldiği parçaları var ettiğini ifade etmez. Allah Teâlâ'nın bu parçaların yaratıcısı oluşu Kur'ân'ın zahirî manaları ile değil, aklî deüller

Bil ki ayetteki, "Gökleri ve yerin yaratan" ifadesi, vav edatının tertib (sıra) ifâde ettiğini söyleyenlere göre, Allah'ın gökleri, yerden önce yarattığı zannını uyandırmaktadır. Akıl da bunu destekler. Çünkü bir dâireyi meydana getirmek, mutlaka onun için bir merkez belirlemeyi gerektirir. Ama merkezi belirlemek, mutlaka dâireyi meydana getirmeyi gerektirmez. Çünkü tek bir merkez ile, sayısız dâireler çizilebilir. Fakat bir dâirenin, ancak bir tek merkezi vardır. Hem sonra ayetin lafzı, göklerin birden fazla, yeryüzünün ise bir tek olduğunu göstermektedir. Bunun hikmetini, (En'am, tj ayetinin tefsirinde anlatmıştık.

Üçüncü Bahis: Zeccâc bu kelimenin mansub oluşunu, şu iki sebepten birine irca etmektedir:

a) Kelime, muzaaf durumundaki münâdâ olan "rab" kelimesinin sıfatı olduğu için mansubtur. Yahut da,

b) İkinci bir münâdâ olarak mansub olması da mümkündür.

Daha sonra o, "Sen, dünyada da, âhirette de benim yârimsîn" demiştir. Bu "Ya Rabbi, sen hem dünyada, hem âhirette bütün işlerimi düzenlemeyi üzerine altp, fânîolanbu mülkü, ebedî mülke ilhak edensin" demektir. Bu, iman ve ibadetin hepsinin Allah'dan olduğunu gösteren bir tabirdir. Eğer bunlar kulun kendisinden olsaydı, o zaman kulun işlerinin velisi, yani işlerini deruhte eden, yine kulun kendisi olurdu. O zaman da, "Sen, dünyada da, âhirette de benim yarımsın, veiimsin" cümlesinin umûmî manası yanlış olmuş olurdu.

Bundan sonra O, "Benim canımı müslüman olarak al ve beni salihlere kat" demiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 267[267]

Birinci Mesele

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s), Cebrail (a.s)'den naklen, Cenâb-ı Hakk'ın şöylş buyurduğunu söylenmiştir: Dua'dan Önce Hamd Etme Gerektiği "Kim, beni zikretmekle meşgul olmasından dolayı, benden birşey

istemeye vakit bulamaz ise, ona isteyenlere verdiğimin en iyisini veririm'.^ İşte bundan ötürü, kim duâ ederse, mutlaka duadan önce Allah'a hamd-ü sena etmelidir. Binâenaleyh Yusuf (a.s), duâ etmeyi isteyince, işte bu ifadede önce Cenâb-ı Hakk'ı, "Ya Rab, sen bana mülk verdin ve sözlerin te'vilini öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan" diyerek övmüş, sonra bunun peşinden, "Benim canımı müslüman olarak al ve beni sâlihlere kat" diyerek duâ etmiştir. Bunun bir benzeri de, Hz. İbrahim (a.s)'in yaptığı iştir. O, önce, "(O Habb) ki, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Ceza gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur diyerek Allah'ı medh-ü sena etmiş; daha sonra da, "Rabbim bana hüküm

ihsan et ve beni sâlihlere faf"(Şuârâ,83i diyerek cluâda bulunmuştur. İşte burada da şöyledir. 268[268]

İkinci Mesele

olarak al" cümlesinin Allah'tan ölümü isteme olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Katâde: "Q, Rabbisinden, kendisini huzur-u ilâhisine almasını istemiştir. Hr. Yusuf (a.s)'dan önceki hiçbir peygamber, ölümü istememişti" demiştir. Müfessirlerin çoğunun

---

267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 353-354

268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 354-355

görüşü de budur. İbn Abbas r.a), Atâ'dan gelen bir rivayete göre: "Hz. Yusuf bu duası ile, "Canımı aldığında, ■nüslüman olduğum halde canımı al" manasını kastetmiştir. Bu, Allah Teâlâ'nın, Kendisini İslâm Dini üzere öldürmesini istemek manasınadır. Bu sözde, Hz. Yusuf'un o anda ölümü istediğini gösteren bir şey yoktur" demiştir.

Bil ki ayetteki bu ifâdenin lafzı, her iki manaya da elverişlidir. Şu sebeplerden ötürü, aklı kemâte ermiş bir kimsenin ölümü istemesi ve ölüme karşı iştiyaklı olması uzak bir ihtimal değildir:

Birinci Sebep: Daha evvel de izah ettiğimiz gibi, insan nefsinin kemâle ermesi, âmyyâtı bilmesine ve maddi şeyler üzerinde tasarruf sahibi bir melik ve malik imasına bağlıdır. Biz, her iki hususta da sonsuz derece ve merhalelerin olduğunu daha önce anlatmıştık. Bu iki hususta, mutlak kemâl sadece Allah'a aittir. Onun dışındaki her varlık noksandır. Noksan olan ise, noksan olduğunu anlayıp, mutlak cemâlin tadını aldığında, hep bir üzüntü ve onun peşine düşmekten hasıl olan bir acı içinde bulunur. Mutlak kemal sadece Allah'a ait olup, bunun insan için gerçekleşmesi mümkün olmayınca, insanın devamlı olarak, o arzudan doğan ve o .orulmadan kaynaklanan bir ızdırap ve acı içinde kalması gerekir. Binâenaleyh insan, -j hali taddığında, nefisten bu yorgunluğu ve ızdırabı atmanın, ancak ölüm ile okluğunu anlar. İşte bundan ötürü ölümü temenni eder. [269][269]

Dünya Hayatının Doyurucu Olmayışının Sebepleri

İkinci Sebep: Hatib ve beliğ kimseler, hernekadar dünyayı kınama hususunda sözü uzatmış iseler de, sözlerinin özü aslında şu üç şeye dayanır:

a) Dünyevî mutluluklar çabuk sona erer, hep yok olmaya maruzdurlar. Onların yok olmasından dolayı doğan elem ve acı, var olduklarında meydana gelen lezzet ve sevinçten daha şiddetlidir.

b) Bunlar, saf değil, aksine çeşitli keder ve bulanıklıklarla içiçedirler, karışıktırlar.

c) İnsanların en rezili ile en faziletlisi, bu bakımdan (dünyevi hazlarda) aynıdırlar. Hatta rezillerin bu husustaki payı, faziletli kimselerin payından daha çoktur.

Binâenaleyh bu üç sebep, insanda bu lezzetlere karşı bir nefret doğurur. Aklı başında nian bir kimse, bu tür şeyleri elde etmenin yolunun, ancak bu üç nefret ettirici şeyden geçtiğini anlayınca, bu tür belâ ve sıkıntılardan kurtulmak için, ölümü temenni eder.

Üçüncü Sebep: Bu sebep, muhakkik âlimlere göre, sayılan sebeplerin en kuvvetlisidir. Maddî lezzetlerin bir gerçeği yoktur. Bunların neticesi, hep bir elem gidermeye varıp dayanır. Mesela yeme lezzeti, açlık acısını defetmekten ibarettir. Cinsî münasebetten duyulan lezzet de, menînin menî kesesinde iyice dolup gıdıklamasından meydana gelen acıyı defetmektir. İdareci ve başkan olma lezzeti, intikam alma ve baş olma isteği ile meydana gelen acıyı (tasayı) defetmekten ibarettir. Bu lezzetlerin hepsinin neticesi, elemleri gidermek olduğuna göre, akıllı olan kimse -nezdinde bütün bunlar önemsiz, âdi, düşük ve noksan şeyler olarak kabul edilir. İşte bu durumda, bütün bu âdi şeylere ihtiyaç duymaktan kurtulmak için, insan ölümü temenni eder.

Dördüncü Sebep: Dünyevî lezzetlerin hepsi azdır ve neticesi şu üç esas lezzete dayanır:

a) Yeme-içme lezzeti;

b) Cinsî münasebet lezzeti;

c) Reis ve başkan olma lezzeti... Bunların herbirinin, birçok ayıp ve kusuru vardır. Yeme-içme lezzetinde şu kusurlar vardır:

1) Bu lezzetler, kuvvetli değildir. Mesela, mâzallah, kuvvetli bir kulunç (kramp) ağrısını hissetmek, yemeden dolayı olan lezzetten daha şiddetlidir.

2) Bu lezzetlerin devamlı olması, hep sürmesi mümkün değildir. Çünkü insan, yediği zaman doyar. Doyduğunda, yemekten lezzet duymaya bir şevki kalmaz. Demek ki bu lezzet zayıftır. Zayıf olmasının yanında, devamlı da değildir.

---

[269][269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 355

3) Bunlar, aslında değersiz lezzetlerdir. Çünkü yemek, yenen şeyi ağızda biriken tükrük ile ıslatıp yumuşatmaktır. Bunun, çok da hoş olmayan, pis bir iş olduğunda şüphe yoktur. Sonra o yiyecek, mideye vardığında, orada bozulmaya, kokuşmaya ve değişmeye başlar. Bu da, hoş olmayan bir hadisedir.

4) Bütün değersiz canlılar (hayvanlar) da bu şekilde lezzet alma hususunda aynıdırlar. Çünkü mesela hayvan pisliği, bok böceğinin, ondan duyduğu lezzete göre, tıpkı insanın duyduğu lezzet bakımından bademli helva gibidir.İnsan nasıl ki, bok böceğinin yediği şeyi yemekten nefret ederse, bok böceği de insanın yediği şeyi yemekten nefret eder. Hem sonra lezzet ve tad alma bütün insanların müşterek özelliğidir.

5) Yemek, ancak insan çok acıktığı zaman güzel olur. Halbuki zaten bu, şiddetti bir ihtiyaçtır. İhtiyaç ise, tam bir noksanlık demektir.

6) Yemek, akıllılar açısından, önemsiz görülen bir şeydir. Nitekim bu hususta şöyle denilmiştir: "Bütün gayret ve çabası, midesine giren şeyler hususunda olan insanın kıymeti, midesinden çıkan (bedeninden dışarı atılan) şeylerin kıymeti kadardır. İşte yeme ve içme lezzetindeki kusurlara, bu şekilde kısaca işaret ettik.

Cinsî münasebet lezzetine gelince: Yeme lezzeti için ileri sürdüğümüz bütün kusurlar bunun için de geçerlidir. Ayrıca burada şöyfe birşey de söylenebilir: "Evlilik, çocuk meydana getirme sebebidir. Bu durumda ailenin nüfusu çoğalır, O zaman da ma! kazanmaya olan ihtiyaç artar. Bu da insanı, çeşitli yollarla mal ve geçim elde etme çaresi aramaya sevkeder. İnsan çoğu kez, böyte mal elde etme gayreti yolunda ölür.

Reis ve baş olma lezzetinin kusurları da çoktur. Biz burada, onlardan sadece şu birini ele alalım: Her insan, yaratılışı gereği, hizmetçi olmaktan ve başkasının emri altında olmaktan hoşlanmaz; ancak hizmet edilen ve emreden olmayı ister. Binâenaleyh insan, reis ve başkan olmaya gayret sarfettiğinde, bu, kendisinden başka herkese muhalefet edeceğini gösterir. Şu halde o insan, bu hususta, herkesle çekişmiş demektir. Bu reisliği elde etme çabasını verirken, şarktaki ve garbtakilerin tamamı da, onun bu çabasını iptal etme ve savuşturma gayretine girerler. Sebeplerin fazlalığının, o neticenin kuvvetle meydana gelmesini gerektirdiği hususunda şüphe yoktur. Bu böyte olduğunda, böyle bir idareciliğin meydana gelmesi, adeta imkânsız gibi olur. Bu, elde edilse bile ne var ki bu, her an ve her zaman, sebeplerden herhangi bir sebeple zeval bulmakla yüzyüzedir. Bunu elde etmeye çalışan kimse de onu elde ettiğinde, onun elinden kaçacağına dair çok şiddetli bir korku içinde kalır; zeval bulduğunda da, o zeval sebebiyle büyük bir üzüntü ve şiddetli bir hüzün içine düşmüş olur.

Bil ki, aklı başında olan bir kimse, bu incelikleri iyice düşündüğünde o, bu lezzetleri talep etmek ve bu hayırlar hususunda gayret ve çabasında, kendisi için kesinlikle bir kurtuluşun bulunmadığını katî olarak anlar. Sonra nefis, o riyaseti taleb etmek, ona şiddetli bir biçimde iştiyak duymak ve onu elde etmeye tam bir arzu ve temayül duyma arzusu üzere yaratılmıştır. Bu durumda da, bu şekilde mukayeseler oluşur. İnsan, bu maddi hayatta olduğu sürece, bu lezzetlerin peşinde gezer ve bunları arzular. O, bunları istediği müddetçe de, bizzat belaların ve nedametler ummanının içine düşmüş olur. Bu lâzım, hoş karşılanmaz. O halde, melzûm da hoş karşılanmaz. İşte bu durumda o, bu maddi hayatın zeval bulmasını temenni eder durur.

Ölümü arzu etmeyi gerektiren şeylerin sebebi de şudur: Maddî lezzetlerin gerekçeleri hep tekerrür eder durur. Onlara, yenisini eklemek mümkün değildir. Tekrar İse, bıkkınlık doğurur. Uhrevî mutluluklara gelince, bunlar pekçok olup sınırsızdır.* Allah delillerini nurlandırsın, bu kitabın musannifi İmam Fahruddin er-Razî (r.h) şöyle der: Bu işi yapanlardan ve buna iyice dalanlardan birisi de benim. Binâenaleyh eğer bu konuyu açıp, maddî lezzetlerin kusurlarını iyice sayıp dökseydim, ciltler dolusu eser yazar, bu azıcık bahis ile yetinmezdim. İşte bu sebepten ötürü, çoğu zaman Hz. Yusuf'un yaptığı şu duaya devam ettim: "Ya Rab, sen bana mülk verdin ve sözlerin te'vilini öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan, sen, dünyada da ahiretie

de benim yarimsin. Benim canımı müslüman olarak al Beni sâlihlere kat"[270]
(Yusuf. 101). ,

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz, imanın Allah'dan olduğunu anlatmak için ayetteki, "Benim canımı müslüman olarak al" ifadesine
tutunarak şöyle demişlerdir: "Eğer İslâm'ı elde etmek ve
onu sürdürmek, kul tarafından, kulun elinde olan birşey olsaydı, kulun onu Allah'dan istemesi yanlış olur ve tıpkı "Ey yapmayacak kimse, yap" demek gibi olurdu." Mutezile, hep bizi tenkid eder ve, "Eğer kutun fiili Allah'tan olsa idi, o zaman kula, "Ey fail durumunda olmayan, şunu yap" denilmesi nastl caiz olur?" der durur. Şimdi biz de burada diyoruz ki: "Eğer imanı elde etmek ve onu sürdürmek, Allah'tan değil de kuldan olsaydı, kul bunu nasıl Allah'tan isteyebilirdi." Cübbâîve Ka'bîbu ifadenin manasının, "ölünceye kadar İslâm üzere kalmak için, Allah'tan bana lütfetmesini taleb ediyorum" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu cevap zayıftır. Çünkü ayetteki talep müslüman olarak ölme ile ilgilidir. Binaenaleyh bunu, lutfu taleb manasına almak, ifadenin zahirini bırakmak olur. Hem sonra kaderde olan bütün lütuf fiillerini, Allah zaten yapmaktadır. Öyle ise onu Allah'tan istemek muhaldir. [271]

Dördüncü Mesele

Peygamberler, kendilerinin mutlaka ve mutlaka İslâm üzere öleceklerini bilirler. Binâenaleyh bu, hasılı tahsil talebi (zaten olanın olmasını istemek) olur ki, bu caiz (doğru) değildir.
Cevap: Bu hususta söylenebilecek en güzel şey şudur: Müslümanın en mükemmel hali, kalbi, İslâm üzere karar kılmış, Allah'ın kaza ve kaderine razı olmuş ve bu hususta nefsi mutmain olmuş, gönlü ferahlamış bir şekilde, Allah'ın hükmüne teslim olmayı istemesidir. İşte bu durum, küfrün zıddı olan İslâm'dan daha ileri bir durumdur. İşte bu dua ile istenen de, bu manadaki bir İslâm'dır. [272]

Beşinci Mesele

Yûsuf (a.s), büyük peygamberlerdendir. Salâh ise, mü'minlerin elde ettikleri ilk derecedir. O halde, zirveye ulaşmış, işin sonuna varmış bir kimsenin, tekrar başlangıcı istemesi nasıl uygun düşer?
İbn Abbas (r.a) ve diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Hz. Yusuf, salihler" tabiri ile, ataları Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İshak ve Hz. Ya'kûb'u
kastetmiştir. Buna göre mana, "mükâfaat, mertebe ve dereceleri hususunda beni de o salihlere kat, onlar gibi yap" şeklindedir. Bu ayeti, mükaşefe sahibi kimselerin ifadesine göre de, şu şekilde tefsir edebiliriz: "Bedenden ayrılan ruhlar, ilâhi nurlar ve kudsî parıltılarla ışıklandığında, birbirleri ile uyum sağladıklarında, aralarındaki böylesine iyi ilgi ve alâkadan ötürü, içlerinden her birinde bulunan nur, diğerlerine de yansır. Böylece de nurlar kuvvetlenir ve artar. Bu hallerin durumu, tıpkı cilalı aynalar gibidir. Bu aynalar, kendisine güneş ışığının vuracağı bir şekilde bir yere yerleştirildiğinde, herbirine vuran ışık diğerine yansır. İşte o zaman, ışık güç ve kuvvet kazanır, aydınlık artar ve böylece bu ışıklar aydınlık ve parlaklık hususunda gözlerin ve gönüllerin, bakmaya güç yetiremeyeceği bir noktaya varır. İşte burada da böyledir. [273]

---

[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 355-356-357-358
[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 358
[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 358
[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 358-359

Peygamber Bunları Vahyle Bildirir

"Bu (kıssa), sana vahyedegeldiğimiz gayb haberlerindendir. (Yoksa) onlar, hile yaparak işleyecekleri işi kararlaştırdıkları zaman, sen yanlarında
değildin"
(Yusuf, 102).
Bil ki ayetteki, zalik (bu) kelimesi, mübtedâ olarak mahallen merfûdur. Bunun haberi "9ayb haberlerindendir" ifadesidir. "Onu, sana wahyediyoruz" ifadesi de ikinci haberdir. "Onlar hile yaparak işleyecekleri işi kararlaştırdıkları zaman sen yanlarında değildin" ifadesi, "Yusuf'un kardeşleri, Yusuf'a hile yaparlarken ve ona ne yapacaklarını müşavere ederlerken, sen (ey Muhammed), onların yanında değildin" demektir. Biz, bu hususla ilgili izahımızı, rü (Yunus. 71) ayetinin tefsirinde yapmıştık. Bil ki bu ifadeden maksat, gaybtan haber vermektir. Binâenaleyh bu, bir mucizedir. Bunun gaybtan haber verme olduğunu şu şekilde izah ederiz: Hz. Muhammed (s.a.s), hiçbir kitap okumamış ve hiç kimsenin talebesi olmamıştır. Onun yaşadığı belde de, âlimler diyarı değildi. Binâenaleyh, onun bu uzun kıssayı (hadiseyi), hiç bir okumuşluğu ve öğretimi olmadığı halde ve onlardan hiçbiri de yanında bulunmadığı halde en ufak bir yanlışlık ve hata olmaksızın anlatması, ancak ve ancak bunun bir mucize olmasından ileri
gelmektedir. Hem sonra, bu nasıl bir mucize olmasın ki? Bu hususun izahı, bu tefsirde tekrar tekrar geçti. Ayetteki, "Yanlarında değildin" ifadesi, bunu inkâr edenlerle alay etmek için söylenmiştir. Çünkü herkes, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onların yanında olmadığını bilir. 274[274]

• Daha Önceki Kısımla Münasebet

"Sen ne kadar hırs göstersen de, insanların çoğu iman ediciler değildir.
Halbuki sen buna karşı onlardan hiçbir ücret istemiyorsun. O (Kur'ân), âlemlere bir nasihattan başka birşey değildir. Göklerde ve yerde nice ayetler vardır ki, (insanlar) bunlardan yüzçevirici olarak, üstüne basar geçerler.
Onların çoğu, ancak müşrik olarak Allah'a iman ederler. Onlar (herkesi) saracak bir azab-ı ilahînin kendilerine gelip çatmasından, yahut hiç farkında olmadıkları bir anda, ansızın Kıyametin kendilerine gelip çatmasından emin mi oldular?"
(Yusuf. 103-107).
Bil ki bu ayetlerin, kendilerinden öncekilerle alâka ve İlgisi şöyledir: Kureyş kâfirleri ile bir grup yahûdî, Hz. Peygamber'den, sırf işi sarpa sardırmak için, bu kıssayı anlatmasını istediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, bunu anlatırsa, onların iman edeceklerini sanmıştı. Ama O bunu anlatınca, onlar küfürlerinde ısrar ettiler. Bunun üzerine bu ayetler nazil oldu. Bu, sanki Hak Teâlâ'nın, "Gerçekten sen, sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir" (Kasaa, 56) ayetindeki manaya bir işarettir. Ebu Bekr el-Enbârî şöyle demiştir: "Ayetteki lev edatının cevabı, mahzufdur. Çünkü bu edatın cevabı, kendinden önce bulunamaz. Ziraj cü "Kalktım, eğer kalktıysan" denilemez." Ferrö, ayetteki fiilin masdarı hakkında şöyle demiştir: "Arapça'da, esas olarak, denilir. Şazz (nâdir) olarak da şeklinde kullanılır. Hırs, bir şeyi,
mümkün olan en ileri bir gayretle elde etmeyi istemektir." Ayetteki, "Halbuki sen, buna karşı onlardan hiçbir ücret istemiyorsun" ifadesinin manası açıktır.
Cenâb-ı Hak, "O (Kuran), âlemlere bir nasihaüan başka birşey değildir" buyurmuştur. Bu, "O Kur'ân, onlara tevhid, adalet, nübüvvet ve Kıyametin delilleri ile, kıssaları, mükellefiyetleri ve ibadetleri hatırlatandır" demektir. Bu da, "Bu Kur'ân, sizden hiçbir mal ve ücret istemeksizin, size böylesine büyük bir faydayı vermektedir. Öyleyse eğer aklınız varsa, onu hemen kabul

---

274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 359-360

edin, ona karşı diretmeyin" demektir. 275[275]

Kâfirler Tevhid Delillerinden Yüz Çevirirler

Cenâb-ı Allah "Göklerde ve yerde nice ayetler vardır ki (insanlar) bunlardan yüz çevirici olarak, üstüne basar geçerler" buyurmuştur. Bu, "Onlar, senin peygamberliğine delil olan şeyler üzerinde eğer düşünmezler ise, bunda şaşılacak birşey yok. Çünkü âlem de tevhid, kudret ve hikmetin delilleri ile doludur. Ama onlar bunlara da bakmaz, bunların üstüne basar geçerler" demektir. 276[276]

Kâinattaki Deliller Hakkında

Bil ki tevhid,.tüm, kudret ve rahmetin delillerinin, mutlaka bazı maddi şeyler olması gerekir. Bunlar da ya felekî (göksel) kütleler (cisimlerdir), yahut da unsurî (elementlerden meydana gelmiş) yeryüzü cisimleridir. Felekî kütleler, felekler ve yıldızlar diye ikiye ayrılır. Feleklerin hem belli bir miktarda oluşu, birinin bir diğerinin alttnda ve üstünde yer afişi ve çeşitli hareketleri ile, bir yaratıcının varlığına istidlal edilir. Bu istidlal de, ya onların daha evvel hareketsiz olup da, sonra da mutlaka kadir bir muharrikten (hareket ettiriciden) ötürü hareket etmeleri; yahut hareketlerinin hızlı veya yavaş olması; yahut da o hareketlerin farklı farklı yönlere doğru olması ile yapılır. Yıldızların kütlelerine gefince, bazan onların miktarları, bir mekânda yer almaları ve hareketleri ile, bazan renkleri ve ışıkları ile, bazan aydınlık ve karanlığın meydana gelmesindeki tesirleri iie, karanlık ve aydınlık oluşları ile, bir yaratıcının varlığına istidlal edilir.

Unsuri kütlelerden çıkartılan delillere gelince, bu, ya o cisimlerin, basit şeylerden alınması ile olur ki, bunlar karanın ve denizin enteresan durumlarıdır; yahut da sebeb ve netice içinde meydana gelen şeylerden olur ki, bunlar da kendi aralarında şu kısımlara ayrılır:

a) Gök gürültüsü, şimşek, bulut, yağmur, kar, hava, gök kuşağı gibi, gökte meydana gelen haller.

b) Karakterleri, sıfatları ve durumları farklı farklı olan madenler.

c) Bitkilerin, ağaçların gövdesinin, yaprağının ve meyvesinin özellikleri ve herbirinin belli bir yapı, belli bir tad ve belli bir özelliğe sahip olması.

d) Canlıların durumlarının, şekil, karakter, ses ve yaratılış bakımından farklı fark oluşu.

e) İnsan bedeninin anatomisinin incelenmesi, insana ait kuvvetlerin araştırılmam ve bu kuvvetlerde bulunan faydaların izahı. İşte delillerin tamamı bunlardan ibarette

Eski kavimlerin kıssalarından ve geçmiş insanların hikayelerinden yeryüzüne hükümrân olup, beldeleri yıkıp harap eden ve insanları ezip geçen, ölüp de, dünyaca geriye hiçbir eser ve haberleri kalmayan, sadece yaptıkları şeylerden ötürü güna-ve vebali kalan meliklerden bahsedilişi de, bu deliller cümlesindendır. İşte bu, hertır . delil ile, ulvî ve süflî alemin tamamının izahı demek olan delillerin izahını ihtiva ede-bir kitabtır. İnsan aklı, bunların hepsini ihata edemez. İşte bu sebepten ötürü, Cenâb-Hak bunları müphem olarak (kapalı olarak) zikretmiştir.

Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki "Arz" (yer) kelimesi, mübtedâ olarak mer. "üstüne basar geçerler" cümlesi de bunun haberi olarak okunmuştL-Süddî, "Arz" kelimesini, cümlesinin "Onların etrafında döner dururla-manasında tefsir edilmesi takdirine göre, mansub olarak okumuştur. Abdullah b Mes'ûd (r.a)'un mushafında ise, bu ifâde üzerinde gez,: tozdukları yeryüzü" şeklinde okunmuştur. 277[277]

275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 360-361

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 361

277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 361-362

Mekke Müşriklerinin Allah'a İnanıp, Şirk Koşmaları

Ayetteki, 3 "Onların çoğu ancak müşrik oiara.- Aîlah'a iman ederler" buyruğu, "Onlar, Allah'ın varlığını kabul ediyorlar. Bunun delii "Andolsun ki onlara, "O gökleri, o yeri kim yarattı? O güneşi, o ayı kim musanna-kıldı?" diye sorarsan, mutlaka. "Allah" derler"(Ankebui, ei) ayetidir. Fakat "bunla' kullukta ve ibadette, Allah'a ortak koşarlar" demektir. İbn Abbas (r.a)'dan, bunları-Allah'ı mahlûkata benzeten kimseler olduğu görüşü rivayet edildiği gibi, şöyle dediç de rivayet edilmiştir: "Bu ayet, Arap müşriklerin hacc telbiyeleri hakkında nazil olmuştL-Çünkü onlar "Allah'ım, emrine amadeyiz Senin, şerikin (ortağın) yoktur. Ancak, senin kendisine sahip olduğun, kendisinin ise sana sahip olmadığı bir ortağın vardır" diye telbiye getiriyorlardı."

Yine İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Mekkeliler (Câhiliyye'de) şöyle derlerdi: "Allah, bir ve ortağı olmayan bir Rabbimizdir. Ama melekler onun kızlarıdır ve böylece, ehl-i tevhid değil, aksine müşrik olurlardı. Putperestler de: "Allah bizir bir olan Rabbimizdir. Fakat putlar, onun katında bizim şefaatçilerimizde"; Yahudile-"Rabbimiz bir olan Allah'tır, ama Üzeyr onun oğludur"; Hrtstiyanlar: "Rabbimîz, ortağ olmayan bir Allah'tır. Mesih ise, Allah'ın oğludur"; güneşe ve aya tapanlar da

"Rabbimiz, bir olan Allah'tır. Ama güneş ile ay da bizim rabbimizdir" derlerken, Muhacir ve Ensar: "Rabbimiz, şeriki olmayan bir Allah'tır" derler."

Kerrâmiye, bu ayeti, "iman sadece dil ile ikrardan ibarettir" görüşüne delil, getirmiş ve "çünkü Allah Teâlâ, müşrik oldukları halde, onların mü'min olduklarına hükmetmiştir. 8u, imanın, sırf dil ile ikrardan ibaret olduğuna delâlet eder" demişlerdir. Bunun cevabı malumdur.

Ayetteki**,** "Onlar, (herkesi) saracak bir azab-ı ilahînin kendilerine gelip çatmasından" yani onları saracak, üzerlerine iyice oturacak ve onları kaplayacak azabtan, "yahut hiç farkında olmadıkları bir anda, ansızın Kıyametin kendilerine gelip çatmasından emin mi oldular" buyruğuna gelince, buradaki "ansızın" (bağte) kelimesi, hal olarak mansubtur. Arapça'da, bir şey, insanların kendisinden korunamayacağı bir şekilde ansızın gelir ve vâki olur ise, föû denilir. Ayetteki, "Hiç farkında olmadıkları bir anda" tabiri, "ansızın" kelimesinin bir te'kidi gibidir. 278[278]

Allah ın Yolu Delile Dayanır

"De ki: "İşte bu, benim yolumdur. Ben, bir basiret üzere, Allah'a davet ediyorum. Ben de bana tabî olanlar da (böyleyiz). Allah'ı tenzih ederim. Ben
müşriklerden değilim"
(Yûsuf, 108).

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu, "Ey Muhammed, onlara de ki: "Kendisine davet ettiğim bu yol, üzerinde olduğum, kendi yolum, kendi sünnetim ve kendi minhâcırndır" demektir. Din, "yol" olarak ifâde edilmiştir. Çünkü din, sevaba götüren bir yoldur. Bu ayetin bir benzeri de, "Rabbinin yoluna hikmet ile davet ef'>ahi, 125) ayetidir.

Bit ki, "sebil" kelimesi lügatte "yol" manasınadır. Araplar, inançları, insanın
üzerinde yürüyüp cennete gideceği yola benzettiler. Binaenaleyh ayet, "Ben, bir basirete, yani bir hüccet ve delile dayanarak, sizleri Allah'a davet ediyorum. Bana tabî olanlar da, benim sünnetime, siretime ve yoluma davet ederler. Bana uyanların sîreti, gidişatı da, Allah'a davet etmektir" manasınadır. Zira delil ileri sürüp de, ortaya atılan şüphelere cevap veren her mü'min, gücü nisbetinde Allah'a davet etmiş olur ki, bu da, Allah'a davetin ancak bu şart ile, yani söylenilen şeyde bir basiret, bir hidayet ve bir yakın üzere olmast şartı ile güzel olur. Eğer böyle olmazsa, bu sırf bir aldatmaca olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): "Alimler,

---

278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 362-363

resullerin insanları davet ettikleri şeyi öğrenip muhafaza etmiş oldukları için, Allah 'm kullan üzerinde peygamberlerin emin (güvenilir) adamlarıdır"demiştir. Ayetteki bu ifadenin, * kısmında tamamlandığı ve söze tekrar, diye başlandığı, "Sübhânallah" (Allah'ı tenzih ederim) sözünün de aî* "Bu benim yolumdur" ifadesi üzerine atfedildiği de söylenmiştir. Buna göre ayetin manası: "De ki: "Bu benim yolumdur" De ki: "Allah'ı, müşriklerin söylediği şeylerden tenzîh ve takdis ederim. Ben, Allah'ın yanında, onun zıddı, dengi, eşi ve çocuğu bulunduğunu söyleyen müşriklerden değilim" şeklindedir. Bu ayet, kelam ilminin ve akaidin, peygamberlerin sanatı ve ilmi olduğuna ve Allah Teâlâ'nın peygamberleri, ancak bunun için gönderdiğine delâlet eder.

"Senden evvel gönderdiklerimiz, ancak senin gibi şehirler halkından, kendilerine vahyettiğim adamlardı. Kendilerinden evvelkilerin akıbetinin nice olduğunu görmek için, yeryüzünde hiç gezip dolaşmadılar mı? Ahiret yurdu, muttakiler için elbet daha hayırlıdır. Siz hâlâ akıllanmayacak mısınız?" (Yusuf, 109)- 279[279]

Bu Ayetteki Farklı Kıraatler

Bil ki Asım "in râvisi Hafs, fiili, nûn ile nûhî (Biz vahyediyoruz); diğer kıraat imamları ise, yâ ile yûhî (Allah vahyediyor) şeklinde okumuşlardır. Nâfî, İbn Kesir, Ebu Amr ve Âsım'ın râvisi Hafs, son fiili, muhatab sığası ile, ta'kılûn; diğer kıraat marnları ise yâ ile gâib sîğası üzere ya'kilûn "(halâ akıllanmayacaklar mı?)" şeklinde okumuşlardır. 280[280]

Peygamber Beşer Diye Müşriklerin İtirazları

Bit ki Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmeyenlerin ileri sürdükten şüphelerden birisi de şudur: Eğer Allah Teâlâ peygamber göndermek istese idi, ek gönderirdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Senden evvel gönderdiklerimiz, ancak senin gibi şehirler halkından, kendilerine vahyettiğimiz adamlardı" buyurmuş-Bur Allah Teâlâ, bu söz ile, "Bütün peygamberler böyle gönderilmiş olduğuna göre, -aha nasıl oluyor da onlar, Ey Muhammed senin peygamberliğin hakkında böyle bir şüpheye düşüyorlar" demek istemiştir. Ayet Allah Teâlâ'nm insanlara peygamber olarak kadın göndermediğine ve yine bedevilerden peygamber göndermediğine delâlet eder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Bedevi, kaba olur. Av peşinde koşan, gafil oiur"W buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Peygamberlerini yalanlayanların ne hâle geldiğini görmek için, yaşadıklan yerleri müşahede etmek gayesi :Ie, yeryüzünde hiç gezip dolaşmazlar mı?" buyurmuştur. "Ahiret yurdu muttakiler için elbette daha hayırlıdır" yani, "ahiret yurdunun hali daha hayırlıdır. Çünkü, insanların, biri dünya hafi, diğeri ahiret hâli olmak üzere iki durumları vardır. Bu İfâdenin bir benzen de, kişinin (ilk farz namaz) manasında Jj*i\ demesidir. Ahiretin, dünyadan daha hayırlı oluşunun delillerini, daha önce defalarca zikretmiştik. 281[281]

Allah'ın Yardımı, Nihayette Gelir

"Nihayet o peygamberler ümidlerini kesip de, kendilerinin muhakkak
yalanlandıklarını zannettikleri bir sırada, onlara nusretimiz yetişip gelmiştir.
Biz, kimi dilersek o, kurtuluşa erdirilmiştir. Günahkârlar güruhundan ise
azabımız asla geri çevrilemez"
(Yusuf, 110).

Bil ki Asım, Hamza ve Kisâî, şeddesiz ve zâl'ın kesresi ile fiili, küzibû," yalancı durumuna düşürüldüler" şeklinde okurlar iken; diğer kıraat imamları şedde ile. kuzzibû "yalanlandılar"

279[279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 363-364
280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 365
281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 365

şeklinde okumuşlardır. Fiili şeddesiz okumanın iki sebebi vardır:
a) Bu zannin, yalanlayanlara ait olması, yani, "Peygamberler, kavimlerinin iman etmelerinden ümid kestiklerinde, kavimleri o peygamberlerin, vaad olundukları yardım ve muzafferiyet hususunda yalancı durumuna düşürüldüklerini zannetmişlerdir" manasına gelmesidir.
İmdi, eğer, "Kendilerine peygamber gönderilen kimseler, cümlede söz-konusu edilmedikleri halde, bu zamirin, ("zannettiler" fiilindeki zamirin), onlara râcî kılınması nasıl makbul ve yerinde olur?" denir ise, biz deriz ki: Peygamberlerden bahsetmek, sanki gönderildikleri kimselerden bahsetmek gibidir. İstersen şöyle de diyebilirsin: Onlar, ayetteki, "Yeryüzünde hiç gezip dolaşmadılar mı?" ifadesinde söz konusu edilmişlerdir. Binâaenaleyh bu zamir, o ayetteki, • "Kendilerinden evvelkilerin akıbeti" ifadesinde bahsedilen peygamberlerini yalanlamış kavimlere râcî olur. Buradaki "zan", vehmetme ve sanma manasınadır.
b) Bunun manası şöyle olabilir: "Peygamberler, vaad olundukları hususlarda, yalancı çıkarıldıklarını zannettiler." Bu te'vil ve mana, İbn Ebî Müleyke vasıtası ile. İbn Abbas (r.a)'dan nakledilmiştir. Buna göre, "O peygamberler, insanî zaaflarından dolayı, "iş, demek ki böyle!" dediler" demektir. Fakat bu izah, tuhaftır. Çünkü mü'min kimsenin. Allah'ın yalan söylemiş olacağını zannetmesi caiz değildir. Hatta böyle birşey, insanı imandan çıkarır. Böyle olunca, bu düşünce, peygamberler hakkında ise asla düşünülemez! 282[282]

Zan Burada İlim İfade Eder

Bu fiilin şeddeli olarak okunmasına göre iki izah şekli vardır:
1) Buradaki "zan", "yakîn" yani "kesin bilme" manasınadır. Buna göre ayet, "o peygamberler, ümmetlerinin kendilerini yalanladıklarını, artık bundan sonra onlardan imânın sâdır olamayacağını iyice anladılar. İşte o zaman onlara beddua ettiler. Bu durumda da Allah Teâlâ, o kavimlerin üzerine, köklerini kazıyan bir azap gönderdi" demektir. "Zan" kelimesinin, "bilmek, iyice anlamak" manasına gelmesinin Kur'ân'da örnekleri çoktur. Nitekim Allah Teâlâ, "Onlar Rablerine
kavuşacaklarını zannederler" (Bakara. 46), yani bunu yakînî-kesin olarak bilirler" Buyurmuştur. 283[283]

Hz. Aişe'nin Bu Ayeti Tefsiri

2) Buradaki "zan", "zannetme" manasına olabilir. Buna göre ayetin manası şöyle "O peygamberler, kavimlerinin iman etmelerinden ümitlerini kesip de, kendilerine imân edenlerin de, kendilerini zaferin gelmesi hususunda .2anlayacaklarını zannettikleri zaman..." Bu te'vil de, Hz. Aîşe (r.anhâ)'den nakledil mistir. Ayetin tefsiri olarak zikredilen manaların en güzeli budur.
Rivayet edildiğine göre, İbn Ebî Müleyke, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini -aKİetmiştir: "Peygamberler, yalanlandıklarını zannettiler. Çünkü onlar da insan idiler. Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetini görmüyor musun? "Hatta peygamber ve beraberindeki Sminler, "Allah'ın yardımı ne zaman? diyordu"(Bakara,214). İbn Ebî Müleyke diyor • "Bunu, Hz. Aişe (r.anha)'ye söylediğim zaman, o bu manayı hoş bulmadı ve şöyle redi: "Hz. Muhammed, Allah Teâlâ'nın kendisine vaadettiği herşeyi mutlaka yerine getireceğini biliyordu. Fakat belâlar, peygamberlerden hiç kesilmez. Öyle ki onlar, «endilerine iman etmiş kimselerin bile, bu yüzden kendilerini yalanlamalarından - n aişe ederler." Hz. Aişe (r.anha)'den gelen bu red ve tefsir, son derece güzel ve rerindedir. 284[284]

282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 365-366
283[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 366-367
284[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 367

Kıraat Farkları

Cenâb-ı Allah, ... buyurur. Bu, "Durum, anlatılan bu noktaya varınca, onlara yardımımız yetişip gelir "ve dilediğimizi, kurtuluşa erdiririz" demektir. Âsim ve İbn Âmir, bu fiili, bir nûn ile, cîm'in şeddesi ve yâ'nın fethası ile, -leçhûl sîğa üzere, ^i (kurtarılır) şeklinde okumuşlardır. Mushaf'ta bu kelime tek nûn ile yazılı olduğu için, Ebu Ubeyde de bu kıraati tercih etmiştir. Kisâî'nin, öunu, iki nûndan birini diğerinde idğam ederek, bir nûn ile, cîm'tn şeddesi ve yâ'nın sükûnu İle okuduğu rivayet edilmiştir. Bazı alimler "Bu kıraat yanlıştır. Çünkü harekeli olan nûn, sakin olan nûn'a idğâm edilemez. Yine nûn harfinin, cîm'e idğâmt caiz değildir" demişlerdir. Diğer kıraat imamları, bu kelimeyi, iki nûn ile, nûn'u şeddesiz : arak ve yâ'nın sükûnu ile, nuncî (biz kurtarırız) şeklinde okumuşlardır.
Bil ki bu, şimdiki zamanın hikayesidir. Görmüyor musun, geçen kıssa da, ancak şimdiki zamanın bir işini anlatmaktadır. Nitekim, "Şu kendi taraftarından, bu da düşmanmdandı" (Kasas, ts) ayeti de, aslında anlatılan kıssa geçmiş olduğu halde, nazıra (şimdiki zamana) bir işarettir. 285[285]

Kıssalardan İbret Alma

"Andolsun, onların kıssalarını açıklamada salim akıl sahipleri için, bir ibret vardır. Bu, uydurulmuş bir söz değildir, ancak kendinden evvelkilerin tasdîki ve herşeyin tafsilidir. Bu, iman edecekler için de bir hidâyet ve bir rahmettir"
(Yusuf, 111).
Bil ki, "İbret" bilinen bir taraftan, bilinmeyen bir tarafa "ubûr" etmek, geçmektir Bundan kastedilen mana, düşünmek ve tefekkür etmektir. Peygamberlerir kıssalarından ibret almak, birçok şekilde olur:
1) Hz. Yusuf'u, kuyuya atıldıktan sonra aziz kılmaya, zindanda hapsedilmesinder sonra yükseltmeye, köle olduğu zannedilirken Mısır'ın efendisi yapmaya kadir ola-ve aradan uzun zaman geçtikten sonra istediği şekilde ebeveyni ve kardeşleri ite onu bir araya getiren Allah, Hz. Muhammed (a.s) 'i aziz etmeye ve kelimetullah (Allah'ın dinini) yüceltmeye, galip getirmeye de kadirdir.
2) Hz. Yusuf'tan haber vermek, gaybtan haber vermek gibidir. Binâenaleyh b-Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna delalet eden bir mucize olur.
3) Allah Teâlâ, bu surenin hem başında, "Biz sana, ...en güzel beyânı kıssa olarak anlatacağız"(Yusuf. 3); hem de bu surenin sonunda, bu kıssanın güzelliğinin, kendisinden ibret alınması, hikmet ve kudretin de bilinmiş olması sebebiyle güzel olduğuna dikkat çekmek için, "Andolsun, onların kıssalarını açıklamada salim ah: sahipleri için, bir ibret vardır" buyurmuştur. Ayetteki, "onların kıssaları" ifadesinden maksat, Yusuf (a.s) ile kardeşleri ve babalarının kıssalarıdır. Bazı kimseler bundar muradın, Kur'ân-ı Kerim'de diğer peygamberlerin kıssaları da ele alındığı için, bütü-peygamberlerin kıssaları olduğunu ileri sürmüşler ise de, ancak ne var ki evlâ olan bundan kastedilenin Yusuf (a.s)'ın kıssası olduğudur. 286[286]

Müşrikler Akıllı Oldukları Halde Niçin İbret Almadılar?

İmdi şayet, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmi, akıllı ve zeki olduğu halde, ontardar pek çoğu bundan ibret almamıştır. O halde daha niçin Cenâb-ı Hak, "salim a/ct sahipleri için, bir ibret vardır" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Onların heps ibret alabilecek evsafta idiler. Bu kıssaya "ibret" demekten maksat, bu kıssanın, ak sahibi kimseler tarafından alınacak ibretler ihtiva ettiğini bildirmektir, {yoksa mutlaka Oret alınacağını bildirmek değildir). Veyahut biz, şöyle de diyebiliriz: Ayette bahsedilen akıl sahipleri"ncten maksat, o kıssalardan ibret alıp, tefekkür edip, onları iyice düşünerek onları öğrenerek istifade eden kimselerdir. Çünkü, ulü'l-elbab tabiri, Tedhe ve övgüye delâlet eden bir ifâdedir. Binâenaleyh bu övgü, ancak bahsetmiş .ğumuz manaya uygun düşer.

---

[285] [285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 367
[286] [286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 368

Bil ki Allah Teâfâ, bu kıssayı birkaç sıfatla tavsif etmiştir:

Birinci Sıfat: Onun, akıl sahipleri için bir İbret olması. Bunun izahı, az önce ;eçmişti.

İkinci Sıfat: Onun, uydurulmuş bir söz olmaması. Bu ifade hakkında şu iki görüş eri sürülmüştür.

1) Bununla, "O Kur'ân'ı getiren Hz. Muhammed (s.a.s)'in, onu uydurması doğru ve yakışık almaz" manası kastedilmiştir. Çünkü o, kitapları okumamış, hiç kimsenin talebesi olmamış ve âlimlerle de İçice yaşamamıştır. Binâenaleyh, O'nun bu kıssayı, tıpkı Tevrat'ta bulunduğu biçimde arada hiçbir fark bulunmaksızın ona mutabık bir biçimde uydurup düzmesi imkânsızdır.

2) Bundan maksat: "O, yalan söyleyen biri değildir, zira O'ndan yalanın sadır olması aklın alacağı şey değildir" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onun uydurulmuş olmadığını tekid ederek, "ancak, kendinden evvelkilerin tasdikidir" buyurmuştur ki bu, bu kıssanın, tıpkı Tevrat ve diğer mukaddes kitaplardakine muvafık olarak varid olmuş olduğuna bir işarettir. jıJÛaj kelimesi takdirinde olarak, mansubtur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Muhammed, adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir. Fakat Allah'ın Resulüdür" ifadesi gibidir. Bu açıklamayı Ferrâ ve Zeccâc yaparak şöyle demişlerdir: "Bunun, takdirinde olarak, nahve göre ref'i de caizdir."

Üçüncü Sıfat: Onun, "her şeyin tafsili" olmasıdır. Bu hususta da iki açıklama yapılmıştır:

1) Bununla, "Yusuf (a.s.)'un babası ve kardeşleriyle beraber geçen hadise hakkındaki her şeyin izahıdır" manası kastedilmiştir.

2), Bu, Kur'ân'ın tamamıyla alâkalı bir cümledir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı "Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık" (En'âm, 38) ayeti gibidir. Çünkü bu vasfı, Kur'ân'ın tamamiyle alâkalı bir vasıf kabul etmek, onu sadece Yusuf (a.s) kıssasıyla alâkalı bir vasıf olarak kabul etmekten daha uygundur. Buna göre bu ifadeden, Kur'ân-ı Kerim'in ihtiva ettiği, helâl, haram ve İslâm diniyle alâkalı diğer hükümler murad edilmiş olur. Vahidî "Her iki açıklamaya göre de bu ifade, kendisiyle "hâs mananın kastedildiği, umûm (genel) lafızlardan olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Benim rahmetim ise, her şeyi kuşatmıştır"'(Araf. 156) ayeti gibidir ki, Cenâb-ı Hak bu ayet ile, onun muhtevasına girmesi uygun olan her şeyi murad etmiştir Keza bu, j "Kendisine her şey verilmişti" (Nemi, 23) aye* gibidir" demiştir.

Dördüncü ve Beşinci Sıfatlar: Onun dünyada, inanan toplumlar için bir hidâyet Kıyamette de ilahî rahmetin tahakkuku için bir vesile olmasıdır. Cenâb-ı Hak, özellikle. "inanan kavimler için" buyurdu; çünkü ondan istifade edenler, ancak inananlardır Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı (Bakara. 2) ayetinin tefsirinde yapmış olduğumuz izah gibidir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır; dönüşümüz ve varışımız ancak O'nadır.

Bu kitabın müellifi (r.h), şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, Allah'ın hamd ve inayetiyle, 601 senesinde Şaban ayının yedinci gününe tekabül eden çarşamba gününde tamamlandı; hayır ve rızâ ile son buldu. Ben o günlerde, sâlih oğlum ve salih çocuğun-Muhammed'in vefatı sebebiyle cidden çok sıkıntılıydım. Allah onu, rahmet ve mağfiretiyle bürüsün. Ve ona, fadi ve ihsan derecelerini ihsan etsin. Şu beyitleri, ona ağıt olarak, kısaca irad ediyorum:

"Şayet kaderler bize boyun eğmiş olsaydı; seni korumak için bedenir..izi de, ruhumuzu da sana feda ederdik.

Melekler rüşvet alsalardı, hem hükmen hem de ismen kendimizi onlara köle ederdik.

Fakat ne var ki, takdir edilen bir hükmün zamanı gelince, Arşın karargâhından, tâ denizlerin derinliklerine sirayet eder.

Evladım, bütün ömrüm boyunca, daima kanlı gözyaşlarıyla sana ağlayacağım. Halim nice ve nasıl olursa olsun, bundan hiç sapmadım, vazgeçmedim de.

Toprağına belenip defnolunduğun kabre selâm olsun. Ve çok bağışlayıcı olan AJah sana, bol lütuf ve ikramlarda bulunsun.
Gözümü sana mezar (medfun) yapmama mani plan tek şey, onun ebediyyen gözyaşı akıtmaya mahkûm oluşudur.
Yemin ederim ki, (öldüğümde dahi), çürümüş kemiklerime ve parçalarıma zokunsalar, onlann gidi ve saklı olduğu yerlerdeki hüzün ve keder ateşini hissederlerdi.
Hayatım ve ölümüm, sizin uzaklaşmanızdan sonra birdir ve aynıdır; hatta ölüm, su gam ve kederi devamlı çekmekten daha iyidir.
Ben, Allah'ın infaz ettiği hükmüne razıyım, razı oldum. Çünkü biliyorum ki, senim geçerli olacak bir hükmüm yoktur."
Ben bu kitabı mütalaa edip ve ondan çok kıymetli istifadelerde bulunan kimselere,, •tem bana hem de çocuğuma Fatiha okumalarını ve kardeşlerinden, babasından ve senesinden uzakta gurbet ellerde ölen kimseler için rahmet ve mağfiret ile dua «tmeJerini vasiyyet ediyorum. Zira ben de, benim hakkımda böyle davranacak olanlara çokça dua etmekteyim.
Salât ve selam, seyyidimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun 1 ne, ashabına olsun. Âmin. Hamd ancak, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. [287][287]

---

[287][287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 368-369-370-371

RA'D SÛRESİ

Ra'd Sûresi, "O kâfirler, Allah'ın vaadi gelinceye kadar. kendi yaptıkları yüzünden ya ansızın başlarına gelecek büyük belâ çatıp duracak.-." (Ra'd, 31) ile "ve nezdinde kıtab ilmi bulunanlar dahi..." (Ra'd, 43) ayetleri hariç, Mekkî olup. (43) ayettir. Ebu Bekr el-Esamm, "Bir Kuran ki. eğer onunla dağlar yürüttilseydi" (Ra'd, 31)
ayeti hariç, bu sûrenin tamamının icmâ ile Medenî söylemiştir. 1[1]

Huruf-i Mukatta

Bunlar kitabın ayetleridir. Sana Rabbinden indirilen (bu Kur'an) haktır. Fakat insanların çoğu inanmazlar"
Bil ki bu, bu lafızlar, yani huruf-i mukattaalar hakkında daha önce açıklama japmıştık. İbn Abbas (r.a), bunun manasının, , "Ben Allah'ım, *iyi bilenim"; Atâ'nın rivayetine göre ise, 3en Allah; Rahman olan Melik'im" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ebu Amr, Kisâî •e diğer kıraat alimleri burayı imâle ile okurken, bir grup kıraat imamı da, tefhîm ile okumuşlardır ki, Âsim da bunlardandır. Ayetteki tilke kelimesi "Elif, lâm, mîm, -i adı verilen bu sûrenin ayetlerine bir işarettir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunların, : tabın ayetleri olduğunu söylemiştir. O kitap ise, onu kendisine indirmek ve soediyyen bakı kılmak suretiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'e vermiş olduğu kitaptır. 2[2]

Kıyas Hakkındaki Hüküm

ifâdesi, mübtedâ, kelimesi de onun haberidir. Bazı alimler, kıyası reddetme hususunda bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: yas ile elde edilen hüküm, Allah katından gelmiş olan hüküm değildir. Aksi atde Csnâb-ı Hakk'ın, "Kim Allah 'm indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar kâfirlerin kendileridir" (Makie, 44) ayetinden dolayı, onunla hükmetmeyen kâfir olurdu.
Halbuki, kıyas ile hükmetmeyenin küfre nisbet edilmeyeceği icmâ ile sabittir. Böylece kıyas ile sabit olan o hükmün, Allah katından gelmemiş olduğu sabit olmuş olur. Durum böyle oiunca da, kıyas ile sabit olan hükmün hak olmaması gerekir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın "Sana Rabbinden indirilen (bu Kuran) haktır" buyruğu, "hakkın, sadece "Allah'ın indirdiği şey" olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh, Allah'ın indirmediği her şeyin, "hakk" olmaması gerekir. O, "hakk" olmayınca da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır?" (Yunus. 32) buyruğundan ötürü, batıl olması gerekir."
Kıyası kabul edenler ise buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Kıyasİle sabit olan hüküm de, Allah katından inmiş bir hükümdür. Çünkü Cenâb-ı Hak, kıyas ile amel etmeyi emredince, kıyasın delâlet ettiği o hüküm de, Allah katından İnmiş bir hüküm olur. Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilen o şeyin, Kur'ân'ın hak olduğunu belirtince, bir zecr ve tehdit olsun diye de, insanların pekçoğunun ona iman etmeyeceklerini de beyan etmiştir.
"Allah odur ki, gökleri (şu) görmekte olduğunuz (şekilde) direksiz yükseltmiştir. Sonra (emri), Arş üzerinde hükümran olmuştur. Güneşi, ayı da teshir etmiştir ki, her biri muayyen vakte kadar cereyan eder. Her işi yerli
yerinde, O yönetir. Ayetleri, O açıklar. Ta ki, Rabbinize kavuşacağınızı iyice bilesiniz" (fla'd 2).
Bil ki, Allah Teâlâ, insanların ekserisinin iman etmeyeceklerini belirtince, bunun peşinden, kendisinin birliğine, ahiretin varlığına delâlet eden bu ayeti getirmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 3[3]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 373
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 375
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 375-376

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: " tcelâli müpteda, ifadesi de, bunun haberidir. Bunun böyle olduğunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, j "O, yeri uzatıp döşeyendir" (Rad. 3) ayetidir, buyruğunun sıfat olması; ifâdelerinin ise, peşpeşe gelen iki haber olması da caizdir." Vahidi şöyle der: "Amed kelimesi, "sütunlar, direkler" anlamında olup, bu imâd kelimesinin çoğuludur. Nitekim ihâb (cem'i: eheb) denildiği gibi, imâd (cem'i: amed) denilir." Ferrâ şöyle der: "Amed ve umud kelimeleri, amûd kelimesinin çoğuludurlar, Bu tıpkı, edîm kelimesinin çoğulunun, udum ve edem (deri); ve; ^â (deri...) kelimesinin çoğulunun da kudüm ve kedam şeklinde gelmesi gibidir. İmâd ve amûd, kendisine yaslanılan ve dayanılan şey demektir. Nitekim, insanlar, aralarında kendilerine dayanıp güvendikleri kimseler hakkında "Falanca, kavmin dayanağı ve direğidir" derler. 4[4]

İkinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, göklerin, güneş ve ayın, yerin ve bitkilerin çeşitli hallerini delil getirmiştir. Gökleri delil kılması, onların, Göklerin Direksiz Durması insanların göreceği direkler bulunmaksızın yükseltilmiş
olmasıyla olmuştur. Buna göre mana, "Bu büyük kütleler, yüce ve yüksek boşlukta durmaktadırlar. Halbuki onların şu iki sebepten dolayı, zâtları ve kütleleri bakımından orada durmaları İmkânsızdır:
a) Cisimler, mahiyetin tamamiyeti itibariyle, eşittirler. Binâenaleyh, şayet, bir cimsin muayyen bir mekânda bulunması zorunlu olsaydı, bütün cisimlerin orada bulunması gerekirdi.
b) Uzayın bir nihayeti yoktur. Mutfak boşlukta uzayıp giden yayılmış mekânlar da sınırsızdır. Halbuki o mekânların tamamı da, birbirine eşittir. Binâenaleyh, şayet bir cismin belirli bir mekând ası zorunlu olsaydı, bütün mekânların (mahiyet bakımından) birbirine eşit ve benzemeleri zorunluluğundan dolayı, o cismin bütün mekânlarda bulunması nerekirdi. Böylece, felekî kütlelerin kendi mekân ve yönlerinde bulunmalarının, zâtları gereği mecburi ve zorunlu bir durum olmadığı; tam aksine bir "muhassis tasını tercih edep bir "müreccih" tarafından olduğu sabit olmuş o'ı ularında bir direk bulunmaksızın üzerlerindeki bir zincir ile asılmış .uukları da söylenemez. Aksi halde söz, o koruyan zincir ile alakalı olur da, rVyiece de bu iş, sonsuza kadar devam (teselsül) edip giderdi. Bu ise, muhaldir. f .j/iece, o felekî kütlelerin, kendi yüce mekânlarında, alemi yöneten AHah Teâlâ ve Tekaddes hazretlerinden ötürü, durduğunun; O'nun onları orada ibkâ ettiğinin söylenilmesi gerektiği sabit olmuf olur. İşte bu, kahir ve kadir bir ilâhın varlığına dair getirilmiş olan pek kesin ve çok net olan aklî bir delildir.
Keza bu tabir, o ilâhın bir cisim olmadığına ve herhangi bir mekânda da bulunmadığına delâlet eder. Zira o ilah, belirli bir mekânda bulunmuş olsaydı, O'nun, zâtı ve yapısı gereği o mekânda bulunması imkânsız olurdu. Çünkü biz, mekânların tamamının, mahiyetleri gereği birbirine eşit olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh o ilahın, zâtı gereği belirli bir yerde bulunması da, imkânsız olurdu. Böylece de o işin mutlaka, bir tahsis edenin tahsis etmesiyle olması gerekirdi. Halbuki hür bir fail sayesinde meydana gelen her şey, muhdestir. O halde, ona muayyen bir mekânın tahsis edilmiş olması da, muhdes olur. Ve onun zâtı da bu tahsisin dışına çıkamaz. Hadis olan durumlardan hâlî olmayan da hadistir. Böylece o ilahın, belirli bir mekânda olması halinde, onun da hadis olacağı sabit olmuş olur ki, bu muhaldir. Böylece AJlah Teâlâ'nın mekân ve cihetten münezzeh olduğu kesinleşir. Hem senin üstünde olan her şeye, "semâ" adı verilir. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak, bir cihetin üstünde olan başka bir cihette olmuş olsaydı, o da "semâvât" cümlesinden olur ve "Allah odur ki, gökleri (şu) görmekte olduğunuz (şekilde) direksiz yükseltmiştir" ifadesinin hükmüne girmiş olurdu. Halbuki, bir cihetin üstünde bulunan, başka bir cihete tahsis edilen her şey, bu ayetin

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/376-377

hükmüne göre, o ilahın korumasına muhtaçtır. Binaenaleyh ilâhın, bir cihetin üzerindeki bir cihette bulunmaktan berî ve münezzeh olması gerekir.

Cenâb-ı Hakk'm i^sjjî ifadesine gelince, bu hususta birtakım görüşler ileri sürülmüştür:

a) Bu, müste'nef bir kelâm olup, buna göre ayetin manası, "O, gökleri direksiz olarak yükseltendir" şeklinde olur. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, "Görüyorsunuzya" buyurmuştur. Yani, "Onların direksiz olarak yükseltilmiş olduklarını siz de görüyorsunuz" demektir.

b) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Ayetin ifadesinde, takdiri, "O, gökleri yükseltendir. Siz o gökleri, direksiz olarak görürsünüz"

şeklinde olan bir takdim-tehir bulunmaktadır." Bil ki, sözü, zahirine hamletmek mümkün olduğu zaman, takdim ve tehire başvurmak caiz olmaz.

c) Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi kelimesinin sıfatıdır. Buna göre ifadenin manası, "görülen direkler bulunmaksızın" şeklinde olur, yani, "Göklerin direkleri vardır; ama onları biz göremiyoruz" demektir. Alimler "o göklerin, zebercedden meydana gelmiş olan ve dünyayı kuşatan, ama sizin kendisini göremediğiniz Kâf dağı üzerine kurulmuş direkleri vardır" demişlerdir. Bu tevil, son derece sakattır. Çünkü, Allah Teâlâ bu ifadeyi, kadir bir ilâhın varlığına delil olsun diye zikretmiştir. Şayet, bu ifadeden kastedilen, onların İleri sürdüğü o şey olsaydı, bu ayetle, kadir bir ilahın varlığına istidlal edilemezdi. Zira, "Gökler, Kaf dağt üzerine dayanınca, o zaman, göklerin bu şekilde durması daha nasıl bir ilahın mevcudiyetine delâlet edebilir?" denilebilirdi. Bana göre bu hususta yapılan izahların hepsinden güzel olan bir başka izah şudur: İmâd kelimesi, kendisine dayanılan, yaslanılan şey demektir. Biz, o cisimlerin, o yüksek boşlukta Allah'ın kudretiyle durduklarını söylemiştik. Böylece, o göklerin direklerinin, Allah'ın bizzat kudreti olduğu sabit olmuş olur. Böylece de bu söz, "O, gökleri, sizin görebileceğiniz bir direk bulunmaksızın yükseltmiştir. Yani, onların gerçekte direkleri vardır, ancak ne var ki o direkler, Allah Teala'nın kudreti, O'nun muhafazası, O'nun tedbiri ve O'nun onları o yüksek yerlerde tutmasıdır. Halbuki sizler o tedbiri göremezsiniz ve o tutmanın nasıl olduğunu da bilemezsiniz" denilmesi neticesini verir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra (emri), Arş özerinde hükümran olmuştur" İfadesine gelince, bil ki bununla, Cenâb-ı Hakk'ın Arş üzerine karar kılmış olması kastedilmiştir. Çünkü bu ayetin gayesi, bir yaratıcının varlığına delalet eden şeyi belirtmektir. Kendisiyle istidlal edilecek o şeyin, görülen ve bilinen bir şey olması gerekir. Halbuki, hiç kimse Allah Teâlâ'nın Arş üzerinde karar kıldığını göremez. O -aide bununla daha o hususa dair nasıl istidlalde bulunulabilir? Hem, O'nun Arş üzerinde karar kılmış olduğunun müşahede edilebileceği farzedilse bile, ancak ne var ki bu, O'nun halinin mükemmel ve celâlinin de sonsuz olduğunu ihsas ettirmez; tam aksine bu O'nun bir mekâna ve bir boşluğa muhtaç olduğuna delalet eder. Hem ayrıca bu tabir, O'nun önce bu hal üzerinde olmadığına, daha sonra böyle olduğuna delâlet eder. Bu da, bir değişmeyi gerektirir. Hem, "istiva", eğri büğrü olmanın : ddıdır. Binâenaleyh, ayetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın Önceleri eğri büğrü bir durumda -e karmakarışık bir halde olduğuna; ama daha sonra dümdüz, dimdik olduğuna delâlet eder. Bütün bu şeyler ise, Allah hakkında imkânsızdır. Böylece bu ifâdeden kastedilenin, O'nun hakimiyeti, kudreti, yönetmesi ve muhafazasıyla, cisimler alemine hükümran olması olduğu sabit olmuş olur. Yani, "Arşın üstünden yerin dibine kadar olan her şey, O'nun muhafazası ve tedbiri alanında olup, O'na muhtaçtırlar" demektir.

Güneş ve ayın halleriyle istidlalde bulunmaya gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın "Güneşi, ayı da teshir etmiştir ki, her biri muayyen vakte kadar cereyan eder" ayetinin ifade ettiği husustur.

Bil ki, bu söz, şu iki tür delili kapsamaktadır: 5[5]

Gök Cisimlerinin Dönmelerinin Tevhide Delaleti

Birinci Çeşit Delil: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Güneşi, ayı da teshir etmiştir" ayetinin fade etmiş olduğu husus olup, bunun neticesi, bu kütlelerin hareketiyle kadir ve kahir Dır yaratıcının

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 377-378-379

varlığına istidlalde bulunmaya varır.

1) Bu ooyledir, zira cisimler, mahiyetinin tamlığı itibariyle birbirine eşittirler. Binaenaleyh bu kütleler, hem hareket etmeye hem de durmaya kabiliyetlidirler. Öyleyse onların durma yerine devamlı hareket eder kılınmasının, mutlaka bir
muhassis" tarafından olması gerekir.

2) Hem, o hareketlerin her birinin, meselâ yavaş olmak veya hızlı olmak gibi, muayyen bir duruma ayarlanmış olması da, mutlaka bir "muhassis" tarafından olmalıdır. Bu, özellikle "yavaş hareket etme"nin manasının, "durma ile karışık (yani aralıklarla yapılan) bir hareket" olduğunu söyleyenlere göre böyledir. Bu da, o Kütlelerin, bazı zamanlar hareket ettiğini, bazan da durduğunu kabul etmeyi gerektirir. Binâenaleyh, belli bir yerde hareketin olması, başka bir yerde ise hareketsizliğin bulunması, mutlaka bir müreccih sayesindedir.

3) O hareket ve sükûnların, devir ve dönüşlerinin belli bir müddete göre eşit olacak
bir tarzda, muayyen miktarlarda olması, gerçekten şaşırtıcı bir durumdur; binaenaleyh bunun mutlaka bir "mukaddir" tarafından ayarlanmış olması gerekir.

4) O hareketlerin bir kısmı doğuda, bir kısmı batıda meydana gelmekte, bazıs kuzeye, bazısı da güneye doğru olmaktadır. Bütün bunlar da, ancak mükemmel b r yönetim ve son noktasına ulaşmış bir hikmetle tam ve mükemmel olurlar.

İkinci Çeşit Delil: Cenâb-ı Hakk'ın " "Her biri muayyen vakte kadar cereyan eder, akar" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu hususta da şu iki izs~ yapılmıştır:

1) İbn Abbas şöyle demektedir: Güneşin, her gün bir menzili bulunmak kaydıyla yüzseksen menzili bulunmaktadır, ki bu, altı ayda tamamlanır. O güneş, daha sonra yeniden, bir başka altıay zarfında onlardan birine döner. Ayın da yirmisekiz menz vardır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "her biri muayyen vakte kadar cereyan eder buyruğu ile bu kastedilmiş olup, sözün özü şudur: Allah Teâlâ, bu yıldızların her bi-için, hususî bir yöne doğru hızlı veya yavaş'olmak açısından hususî bir miktar Üe hareket etme gücü takdir etmiştir. Durum, her ne 2aman böyle olursa, bunlar için her an ve her dakika, daha önce bulunmayan başka bir haletin bulunması gerek:-

2) Bundan maksat, güneş ile ayın, Kıyamete kadar hareket etmeleri; o geldiğinde ise, Allah Teâlâ'nın da, "Güneş dürüidüğü zaman, yıldızlar düştüği zaman "fTekvîr, 1-2); "Gök yarıldığı zaman "(hşikâk. i); "Gök yarıldığı zaman "(inftiar, d ve "Güneşle ay bir araya getirildiği zaman"(Kıyame,9) buyurduğu gibi, o hareketler sons erecek, o gidişat bozulacaktır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "sonra ölüm zamanı: hükm-ü takdir edendir. Bir de O'nun katında malûm bir ecel vardır" (En&m,2) ayet gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu delilleri efe alınca, "Her işi yerli yerinde o yönetir" buyurmuştur. Müfessirlerden her biri; bu ifâdeyi, âlemin hallerinden b başka çeşidini yönetmek manasına hamletmişlerdir. Ama evlâ olan, bunu, âlemir hallerinin tamamını idare etmek manasına almaktır. Binâenaleyh O onlarıyaratmak-yok etmek, diriltmek-öldürmek ve zengin kılmak-fakir düşürmek suretiyle yönetir. Bl ifadenin içine, vahiy indirmesi, peygamberler gönderip kullarını mükellef tutması d£ dahildir. Bu tabirde, Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve kudretinin mükemmel olduğuna da r çok şaşırtıcı acaip bir delil bulunmaktadır. Çünkü, bu bilinen âlem, Arşın üstünder yerin dibine kadar, sayısını ancak Allah'ın bilebileceği sayısız "cins" ve "tür"lerle doludur. Bahsedilen delif ise, bunlardan her birine bir konumun, bir mahallin, b r sıfatın, bir özelliğin ve bir güzelliğin tahsis edildiğine delâlet etmektedir Ki bütün bunlar ancak Allah tarafından meydana getirilmişlerdir. Allah Teâlâ hariç, bir şeyi idare etmekle meşgul olan herkesin, bir başka şeyi idare etmesi mümkün değildir. Zira Allah'ı, bir iş, başka bir işten alıkoyamaz. Aklı başında olan kimse, bu ayet hakkında iyice tefekkürde bulunduğunda, Allah Teâlâ'nın maddeler âlemini, ruhlar alemin
küçüğünü idare ettiği gibi, büyüğünü de idare ettiğini, herhangi bir işin O'nu başkasından alıkoymadığını; bir şeyi yönetmesinin, başkasını yönetmesine mani olmadığını anlar ki, bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın zâtı, sıfatları,ilmi ve kudreti rakımından muhdes ve mümkin varlıklara

benzemediğine delâlet eder. 6[6]

Allah'ın Ayetleri Açıklaması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ayetleri, O açıklar..." buyurmuştur. Bu "ususta iki görüş bulunmaktadır:
1) "Allah Teâlâ,-ulûhiyyetine, ilim ve hikmetine delâlet eden ayetleri açıklar" demektir.
2) Bir yaratıcının varlığına delâlet eden deliller de ikiye ayrılır:
a) Felekler, ay, güneş ve yıldızlar gibi devamlı ve sürekli olan varlıklar. Bu tür delillerin izahı daha önce geçmişti.
b) Sonradan meydana gelen ve değişen hadiseler. Bunlar, hayattan sonra ölüm; zenginlikten sonra fakirlik; gençlikten sonra ihtiyarlık; ahmağın en güzet yaşayış içinde bulunması, zeki ve akıllınınsa, en güç durumda bulunması vb... Mevcudatın ve onların hallerinin bu türünün, Hakîm bir yaratıcının varlığına delâletleri, çok açık ve çok nettir. O haide, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ayetleri, O açıklar" buyruğu, bu alâmetlerin temyiz ve tafsîl için birbiri ardınca meydana geldiklerine bir işaret olmuş olur. 7[7]

Allah'ın İnsanları Hesaba Çekmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Ta ki, Rabbinize kavuşacağınızı iyice bilesiniz" buyurmuştur. Bil ki, bahsedilen bu deliller, Hakîm bir yaratıcının varlığına delâlet ettikleri gibi, haşr ve neşr ile ilgili görüşün doğruluğuna da delâlet eder. Zira, bu tür şeyleri yaratmaya, büyüklükleri ve çokluklarına rağmen onları yönetmeye kadir olan zât, hasra ve neşre haydi haydi kadir olur. Rivayet olunduğuna göre bir adam Hz. Ali (r.a.)'ye: "Allah Teâlâ, bütün mahlûkatt nasıl hesaba çekecektir?" deyince, o, "Aynı anda onları rızıklandırdığı ve pym anda onların çağrılarını duyarak icabet ettiği gibi.." cevabını vermiştir. Sözün neticesi şudur: Allah Teâlâ, her ne kadar mahlûkat bundan aciz iseler de, felekî kütleleri ve aydınlatan yıldızları o yüksek boşlukta tutması gibi; yine, o Arşın üstünden yerin dibine kadar olan varlıkları, biriyle meşgul olması, diğeriyle meşgul olmasından alı Koyamayacağı bir biçimde idare ettiği gibi, bütün mahlûkatı da, birisini hesaba çekmesi, diğeri ı i hesaba çekmesine mani olamayacak bir biçimde hesaba çeker. Alimlerimiz içi de ayette geçen lika kelimesiyle, Altah' görüleceği hususunda istdlalde, bu kitapta defalarca ve zaman zaman geçmişti. 8[8]

Yeryüzünün Hayata Elverişli Kılınması

"O yeri yayıp döşeyen, onda oturaklı oturaklı dağlar ve ırmaklar meydana getirendir ve O, meyvelerin hepsinden, yine kendilerinin içinde iki eş yaratmıştır. Geceyi gündüze O bürür. Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır" (Ra'd, 3).
Bil ki Allah Teâlâ, semavî delilleri izah ederken, bunun peşinden de yerde bulunan delilleri getirerek, yeri yayıp döşeyendir" buyurmuştur.
Bil ki, Cenâb-ı Allah'ın yeri yaratması ve onda bulunan haller ile istidlal etmek, birkaç yönden olabilir:
1) Bir şeyin hacmi ve miktarı fazla olunca, o hacim ve miktar sanki uzuyormuş gibi olur. Binâenaleyh ayetteki, "O, yeri yayıp döşeyendir" İfâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın yere, bu belli miktarı, daha fazla ve daha eksik olmaksızın tahsis etmiş olduğuna bir işaret olmuş olur. Bunun böyle olduğunun delili şudur: Yeryüzünün miktar bakımından, şu anda olduğundan daha fazla veya daha eksik olması aslında mümkün bir iştir. Binâenaleyh bu belli miktarı (ölçüyü), mutlaka bir tahsis edicinin ve takdir edicinin tahsis, ve takdir etmesi ile ona verilmiş

---

[6] 6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 379-380-381
[7] 7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 381
[8] 8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/381

olması gerekir.
2) Ebu Bekr el-Esamm şöyle demiştir "Medd, sonuna yetişilemeyen bir şeye doğru uzayıp gitmek" demektir. Binâenaleyh ayetteki, "O, yeri uzatıp (meddedip/ döşeyendir" ifâdesi, Allah Teâlâ'nın, yeryüzünün hacmini, gözün, sonunu (sınırını) göremeyeceği kadar büyük yaptığını ihsas ettirir. Çünkü yerin hacmi, şu andakinden daha küçük olsaydı, ondan tam olarak istifâde edilemezdi. 9[9]

Yerin Küre Şeklinde Olması

3) Bazı kimseler şöyle demişlerdir. "Yer yuvarlaktı. Onun uzayıp yayılması. Mekke'den, Kabe'nin affından itibaren olmuştur. Böylece dünya şöyle şöyle yayılmıştır." Diğer bazı kimseler de, "Yeryüzü Beyt-i Makdis'de toplanmıştı. Cenâb-ı Hak ona, "şöyle şöyle git, uza!" dedi" demişlerdir.
Bit ki bu görüş, ancak biz yeryüzünün küre şeklinde değil de dümdüz okluğunu kabul ettiğimiz takdirde geçerli olur. Bu görüşü benimseyenler, görüşlerine Cenâb-ı Hakk'ın, "Bundan sonra da yeri yayıp döşedi") ayetini delil getirmişlerdir. Bu görüş şu iki bakımdan müşkillik arzeder:
a) Yerin küre şeklinde olduğu, delillerle sabit olmuştur. O halde bu hususta, diretmek nasıl mümkün olur? Buna göre onlar, "Ayetteki, "yeri uzattı (meddetti)" ifadesi, yerin küre şeklinde olmasına ters düşer. Öyle ise, daha onun uzaması nasıl mümkün olur?" derlerse, biz deriz ki: "Hayır, biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü yeryüzü büyük bir cisimdir. Küre, son derece büyük olduğunda, onun her bölgesi ve parçası, dümdüz imiş gibi görünür. Bunun ile aslında dümdüz arasındaki farkı ancak Allah bilir. Baksana Cenâb-ı Hak, "Dağlan kazıklar yapmadık mı?"buyurmuş ve o dağları, bazı insanlar onların üzerinde meskun oldukları halde, "kazık" olarak nitelendirmiştir. İşte burada da böyledir."
b) Bu ayet, sayesinde bir yaratıcının varlığına istidlal edilsin diye getirilmiştir. İstidlalin şartı ise, bir yaratıcının varlığına istidlal edilecek şeyin, görünen ve bilinen birşey olmasıdır. Halbuki "yeryüzünün Kabe'nin altında toplanmış olup, (oradan yayılması) görülmemiş ve müşahede edilmemiş bir şeydir. Binâenaleyh bununla, bir yaratıcının varlığına nasıl istidlal edilebilir? Böylece ayetin gerçek tevil ve tefsirinin, bizim söylediğimiz şekilde olduğu sabit olur. 10[10]

Sabit Dağların Çakılması

İkinci tür istidlal de, Dağların halleri ile yapılacak olan istidlaldir. Ayetteki, "Onda oturaklı oturaklı dağlar... meydana getirendir", yani "yerin üzerinde devamlı duran, oradan hiç ayrılmayan dağlar..." ifadesi buna işarettir. Nitekim, "Şu kazık iyice yerleşti" ve Onu, iyice yerleştirdim, sağlamlaştırdım" denilir. Bununla, işte bizim söylediğimiz mana kastedilmiştir.
Bil ki Kadir ve Hakîm bir yaratıcının varlığına, dağların varlığı ile istidlal etmek birkaç yönden olabilir:
1) Yeryüzünün her tarafının karakteri ve yapısı (özü) aynıdır. Binaonaleyh onun bazı bölgelerinde değil de, diğer bazı bölgelerinde dağların bulunması, mutlaka ancak hakîm ve kadir bir varlığın yaratması ile olmuştur. Felsefeciler şöyle demişlerdir: "Bu dağlar meydana gelmiştir, çünkü denizler dünyanın bu bölgelerindedirler. Binâenaleyh o dağlar, denizde yapışkan bir çamur olarak oluştular. Sonra da güneş, bu çamura kuvvetlice tesir edince, taşlaştı. Bu tıpkı, içinde kaymak tabakası teşekkül eden testi gibidir. Daha sonra sular azalmış, çekilmiştir. Böylece geriye kalan o çamur yığınları taşlaşarak bu şekilde o dağlar oluşmuştur." Felsefeciler daha sonra şöyle demişlerdir: "Denizler dünyanın bu bölgelerinde oluşmuştur. Çünkü güneşin en yüksek noktası ile en alt ucu hareketli idiler. Çok eski zamanlarda, güneşin en ait noktası kuzeyde idi. Güneş her ne zaman en alt noktada olursa,

---

[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 382
[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 382-383

yere daha yakın olur. Böylece de sıcaklık o nisbette kuvvetli olur. Sıcaklığın kuvvetli olması, nemin gitmesine sebep olur. Güneşin en alt noktası kuzey tarafında olduğunda, denizler de kuzeyde olur. Şu anda da güneşin en üst noktası, kuzey tarafına; en alt noktası da güney tarafına geçince, denizler de güney tarafına geçmiş olur. O zaman da dağlar kuzey tarafta kalmış olur." İşte felsefecilerin, bu konudaki sözlerinin neticesi budur.

Bu görüş birkaç yönden tutarsızdır:

a) Denizde çamurun meydana gelmesi, genel bir durumdur. Güneşin bu çamur üzerine vurması da genel bir durumdur. O halde daha niçin bu dağ şurada değil de orada meydana gelmiştir?

b) Biz, bazı dağlarda, o kayaların adetâ dizi dizi konulmuş olduklarını görmekteyiz. Böylece o yapı, sanki üstüste yerleştirilmiş kerpiçler gibi bir manzara arz eder. Böyle bir yapının, felsefecilerin ileri sürdüğü sebebten ötürü meydana gelmiş olması uzak bir ihtimaldir.

c) Güneşin şu anda en üst noktası, yengeç burcuna yakındır. Buna göre, güneşin en yüksek noktasının kuzeye geçtiği zamandan, yaklaşık dokuz bin sene geçmiştir. Böyle olması halinde o dağların bu uzun müddet içerisinde unufak olmaları, dağ olarak ortada hiçbir şeyin kalmaması gerekirdi. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Böylece onların ileri sürdüğü görüşün zayıf olduğunu anlarız,

2) Yeryüzünde yedi maden cevheri ile nefis cevherleri yer alır. Yine yeryüzünde cam, tuz, neft (petrol), zift ve kibrit madenleri vardır. Binâenaleyh hem bütün yeryüzünün karakter bakımından aynı olması, hem dağların karakter bakımından aynı olması hem de, güneşin bütün bunlara aynı tesiri yapması, bunların hepsinin kahir ve sonradan olma, mümkin varlıklara benzemekten münezzeh olan kadir bir varlığın takdiri ile olduğuna apaçık delâlet eder.

3) Dağlar sebebi ile, yeryüzünde nehirler oluşur. Çünkü taş, katı bir cisimdir. Binâenaleyh yerin derinliklerinden buharlar yükselip dağlara kavuştuğunda o buharlar orada tutulur ve bu iş artmaya ve olgunlaşmaya devam eder. Böylece de dağların altında büyük sular oluşur. Sonra bunlar çok ve kuvvetli olduğu için dağı deler, oradan (kaynak olarak) çıkar ve yeryüzünde akmaya başlar. Binâenaleyh nehirlerin meydana gelmesinde dağların rolü, işte bu bakımdandır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, adet olarak, Kur'an'da ne zaman dağlardan bahsetse, onunla birlikte nehirlerden de bahsetmiştir. Mesela bu ayette ve "Orada sabit sabit, yüce yüce dağlar vücûda getirmedik mi? Size tatlı bir (kaynak) suyu da içirmedik mi?" (Mür»»ı«t. 27) ayetinde olduğu gibi.

ne nîte ne ntyzr srteb 11[11]

Bitkilerin Çift Unsur İhtiva Etmesi

Üçüncü nevi İstidlal de, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı çeşit çeşit bitkiler ile yapılan istidlaldir. Cenâb-ı Hak buna da, meyvelerin hepsinden, yine kendilerinin içinde İki eş yaratmıştır" diye işaret etmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 12[12]

Birinci Mesele

Tane, yere gömülüp toprağın nemi ona tesir ettiğinde şişer ve kabarır. Böylece de hem en üst ucu, hem en alt ucu yarılır. Daha sonra da en üst ucundan, yukarı doğru çıkan gövde, alt ucundan da yerin derinliklerine dalan iplikçikler (kökler) çıkar. Bu, çok enteresan bir durumdur. Hem tanenin karakteri, hem tabiatın, feleklerin ve yıldızların ona tesiri aynıdır. Fakat buna rağmen onun üst tarafından yukarı doğru yükselen, alt ucundan da yerin derinliklerine doğru inen şeyler çıkar. Aynı karakterden, birbirine zıt iki karakterde şeyin meydana gelmesi aslında imkansızdır. Binâenaleyh biz, bunu, tanenin özelliği ve tabiat sebebi ile değil, ancak hakîm bir müdebbirin tedbiri, kadîm bir mukaddirin takdiri ile olduğunu anlarız. Sonra o taneden çıkıp meydana gelen ağacın bir kısmı gövde, bir kısmı çiçek, bir kısmı da meyve olur. Sonra o meyvede de, birbirindden farklı karakterde şeyler vardır. Meselâ cevizin, dört çeşit kabuğu vardır. En üst kabuk, ağaç kısım, onun altında cevizin özünü saran zar ve cevizin üzerinde bulunan son derece ince zar vardır ki bu zar, ceviz yaş iken onu, diğer öç tabakadan ayırır. Binâenaleyh aynı meyvede farklı farklı özellikte şeyler bulunmaktadır. Mesela turunçgillerin kabuğu, kuru ve sıcak; iç kısmı ise nemli ve sıcak, asidi (suyu) soğuk ve kara, tohumu sıcak ve kuru, çiçeği ise sıcak ve kurudur. Üzüm de böyledir. Onun kabuğu ve çekirdeği soğuk ve kuru, içi ve suyu sıcak ve nemlidir. Böylece tabiatın, yıldızların ve feleklerin tesirleri aynı olduğu halde, tek bir taneden farklı özellikteki bu şeylerin meydana gelmesi, mutlaka ve mutlaka hakîm, kadir ve kadîm olan bir zat'tan Ötürü olduğu sabit olmuş olur. 13[13]

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 383-384

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 385

İkinci Mesele

"İki eş "ten maksat, iki çeşittir. Bu farklılık, ya tatlı ve ekşi gibi, tad bakımındandır; yahut sıcak ve soğuk gibi,
karakter (özellik) bakımındandır, yahut da beyaz ve siyah gibi, renk bakımındandır. Buna göre eğer, "Zevç" kelimesi, zaten "iki" manasına gelir Öyle ise, ayrıca, "ikiz" demenin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Rivayet edildiğine göre, Allah Teâla ilk önce dünyayı, dünya içinde ağaçları, daha sonra da her türden ikişerini yarattı. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak bu ayette "çifti yarattı" deseydi, bununla tür mü, şahıs mı kastedildiği bilinemezdi. Ama "ikişer çift" deyince, Allah Teâla'mn ilk olarak her çiftten ikişer tane yarattığını, ne az, ne çok yaratmadığını anlamış olduk. Netice olarak diyebiliriz ki: Mahlukat içinde tür olarak şu anda insanlar çoktur. Fakat onlar şahıs olarak çift olan iki varlıktan yani Adem İle Havva'dan yaratılmaya başlandığına göre, bütün ağaç ve bitkilerin durumu da böyledir.*32) Allah, en iyisini bilendir.

Bu ayetteki dördüncü tür istidlal de, gecenin ve gündüzün halleriyle istidlalde bulunmaktır. Cenâb-ı Hakk'ın "Geceyi gündüze O bürür" ifadesiyle de, buna işaret edilmektedir. Bundan maksat ise, in'âm ve ihsanın ancak, gece ve gündüz ile, bunların ard arda gelmesi sayesinde kemâle erdiğidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz gece ayetini silip (eşyayı) gösterici gündüz âyetini getirdik" (isrâ, 12) buyurmaktadır. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendisini durmayıp kovalayan gündüze geceyi O bürüyüp örter" (Araf, 54) ayeti de bu manadadır. Bunun iyice incelenip açıklanması ise, daha önce bu kitapta ele alınmıştı. Hamza, Kisaî ve Asımın ravisi Ebû Bekr, şeddeli ve gaynın fethasıyla yuğaşşî; diğer kıraat imamları da, tahfif ile yuğşî şeklinde okumuşlardır.

Sonra, Cenâb-ı Hak bu aydınlık delilleri ve ezici katî hükümleri zikredince, "Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır" buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hak, süflî alemde bulunan delilleri zikretmiş olduğu yerlerde çoğu kez, bunun hemen peşinden, "Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır" ifâdesini, veya mana cihetinden buna yakın olan ifâdeleri getirmektedir. Bunun sebebi şudur: Feylesoflar, süfli alemde meydana gelen hadiseleri, yıldızların şekillerinde meydana gelen farklı durumlara mal etmektedirler. Bu suâlin, bu iddianın savuşturulması için delil getirilmediği sürece, maksat da tamamlanmaz. İşte bundan dolayı Cenâb-t Hak "Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır" buyurmuştur. Böylece sanki O, şöyle demektedir:" Tefekkür sahası henüz açıktır, mevcuttur. Binâenaleyh bundan sonra, istidlalin tamamlanabilmesi için, tefekkür edip iyice düşünmek gerekir."

Bil ki bu soruya şu iki şekilde cevap verilebilir:

a) Bizim şöyle dememiz: Farzedelim ki sizler, süflî âlemdeki hadiseleri feleki durumlara ve yıldızların birbirleriyle olan münasebetlerine mal ettiniz. Ancak uç /ar ki biz, felekî kütlelerden

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 385

her birinin, onların karakter ve konumlarının ve de hususiyetlerinin ancak, kadîm, müdebbir ve hakîm olan bir mukaddirin, takdir edicinin tahsisi ile olması gerektiğine dair kati delil getirmiştik. İşte böylece de bu soru kendiliğinden düşer, İşte Cenâb-ı Hak bu cevâbı, bu makamda iyi anlatıp
32) Müfessirimiz Razî'nın yaşadığı dönemden alt! asır kadar sonra bitkilerin erkek ve dişi olmak üzere iki unsur ihtiva ettikleri öğrenildi. Bitkilerin eşeyli üremesi, erkek unsurla dişi unsurun çiftleşmesiyle olmaktadır. Kur'ân-ı Kerim meyvelerin bu izdivaç neticesinde ortaya çıktığını bu ayette bildirmektedir. Fakat bu bilgiye sahib otmayan eski müfessirterimizin izahtan müphem kalmaktadır. Onlar bunda tamamen mazurdurlar; kınanamazlar. Merhum Razt de onlardan biridir (ç.) sağlamlaştırmıştır. Zira Allah Teâlâ önce semavi olan delilleri zikretmekle başlamıştır. Bunların, yaratıcının varlığına nasıl delâlet ettiğini ise, daha önce açıklamıştık. Yerle s âkalı delilleri ise, bunların peşinden getirmiştir.
Buna göre eğer bir kimse, "yeryüzündeki bu hadiselerin felekî (yıldızlara ait çeşitli) -aller sebebiyle meydana gelmesi niçin mümkün olmasın?" derse, bizim buna cevâbımız şöyle demektir:
Farzedelim ki durum böyle olsun; ancak ne var ki bir daha Önce, felekî kütlelerin hatam olan bir yaratıcıya muhtaç olduklarını açıklamıştık. O zaman da böyle bir soru, >zim gaye ve maksadımıza ters düşer.
b) İkinci bir izah şekli ise, süfli alemdeki hadiselerin, yıldızların birbirleriyle olan jnasebetlerinden dolayı meydana gelmesinin mümkün olmayacağına dair delil getirmemizdir ki, bu da, hemen bu ayetten sonra gelen ayette zikredilen delildir. Bu çelikleri düşünen ve onlara vakıf olan bir kimse, Kur'an'ın, öncekilerin ve sonrakilerin terini kapsamakta olduğunu anlar.
Arzda birbirine komşu kıtalar vardır, üzüm bağlan, ekinler, çatallı ve çatalsiz hurmalıklar vardır ki hepsi bir su ile sulanıyor. Biz onların bazısını, melerinde, bazısından üstün kılıyoruz. İşte bunlarda da aklını kullanacak zümreler için elbette ayetler bulunmaktadır"
(Ra'd. 4).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 14[14]

Birinci Mesele

Bil ki bu ayetten maksat ve gaye, bu âlemdeki hadiselerin, yıldızların birbirleriyle olan münasebetleri ve yıldızların farklı Özellikteki Topraklar hareketleri sebebiyle meydana gelmesinin caiz olamıyacağına dair delil ikâme etmektir. Bu, iki yönden izah edilebilir:
a) Yeryüzünde, karakter ve mahiyet bakımından farklı farklı olan kara parçalan bulunmaktadır. Bununla beraber bunlar, birbirine komşudurlar. Bunların bir kısmı tuzlu, bir kısmı gevşek, birkısmı sert ve kayalık, birkısmı bitek, bir kısmı taşlı veya kumlu, bir kısmı da çamurlu ve bataklıktır. Üstelik birbirine bitişiktir. Güneşin ve diğer yıldızların bu toprak parçaları üzerindeki tesiri de aynı seviyededir. Bu da, onların farklı farklı sıfatlara sahip olmalarının, alîm ve kadîr olan Allah'ın takdiri ile olduğuna delâlet eder. 15[15]

Aynı Şartlarda Yetişen Bitkilerdeki Farklılık

b) Tek bir toprak parçası, aynı suyla sulanır. Sonra güneşin ona tesiri de aynı seviyede olur. Sonraysa o yerde biten meyvelerin tadları, renkleri, karakter ve özellikleri farklı farklı olur. Hatta, bazan sen, bir üzüm salkımı alırsın, tek birisi hariç, onun bütün taneleri tatlı ve olgun olur. Zira o tek tane, ekşi ve kuru kalmıştır!. Sonra biz kesin olarak biliyoruz ki, feleklerin ve tabiatların, hepsine nisbeti aynı seviyededir. Daha doğrusu şöyle diyebiliriz: Burada, bundan daha da acayip olan bir şey bulunmaktadır. Bu da şudur: Bazı gül çeşitleri içinde öyleleri

---

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 385-386-387
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 387-388

vardır ki, iki yüzünden birisi son derece kırmızı, ikinci yüzü ise, aynı şekilde o da son derece narin ve yumuşak olduğu halde, son derece siyahtır. Burada, "Güneşin tesiri, diğerlerine c«ğil de bu birinci yüze ulaşmıştır" denilmesi imkânsızdır. Bu da kesin olarak delâlet eder ki, bütün bunlar bir Fâil-i Muhtar'ın yönetmesiyle olmaktadır; yoksa yıldızların birbirleriyle olan münasebetleri sebebiyle değil!. İşte, Cenâb-ı Hakk "..ki hepsi bir su ile sulanıyor. Biz onların bazısını, yenilmelerinde, bazısından üstün kılıyoruz" buyruğundan kasdettiği şey budur. İşte bu delillerin takdir edilip, tefsir ve beyân edilmesine dair söyleyeceğimiz sözün tamamı budur. Bil ki bu cevabı zikretmekle, delil de tamamlanmıştır. Çünkü, bu süfli alemdeki hâdiselerin bir müessiri olması lâzım gelir. Biz, bu müessirin, yıldızlar, felekler ve tabiat olmadığını da beyân ettik. İşte o zamanda, bu varlıklardan başka olan bir diğer iâilin bulunduğuna katî olarak hükmetmek gerekecektir. O vakit de delil tamamlanır ve bundan sonra da, muhakkak ki düşünmeye sebep kalmaz. İşte ^u sebepten dolayıdır ki Cenâb-ı Hak burada, "işte bunlarda da, aklını kullanacak zümreler için elbette ayetler bulunmaktadır" buyurmuştur. Çünkü bu delili reddedebilecek hiç bir şey yoktur; ancak belki, "süfli alemdeki bu hadiseler, muhakkak ki, herhcr.ı müessire bağlı olmaksızın meydana gelmişlerdir" denilebilir. Bu ise, aklın olgunluğuyla uyuşmayan bir şeydir. Çünkü, hadis olan varlığın bir "muhdis"e muhtaç olduğunun bilinmesi zarurî bir ilim olunca, böyle bir ilmin olmaması da, aklın kemâl ve olgunluğunu zedeleyici olur, ona yakışmaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "İşte bunlarda da, aklını kullanacak zümreler için elbette ayetler bulunmaktadır" buyurmuştur. Daha önceki ayette ise, "Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır" buyurmuştu. İşte bütün bu incelikler, Kur'an ilminin sırlarından olan nefis izahlardır. Yüce Allah'dan, bu sırlara vakıf olmayı, O'nun rahmet ve mağfiretine nail olmaya bir vesile kılmasını dileriz. 16[16]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Arzda birbirine komşu kıtalar vardır" buyruğu hakkında Ebu Bekr el-Esamm: "Bunlar, birbirine yakın olan toprak parçalarıdır; biri iyi, elverişli iken, diğeri tuzludur; birisi bitek iken, diğeri kumludur; Dirisi taşlıdır, çakıllıdır; birisi kızıl iken diğer karadır" der. Kısaca, toprak parçalarının yüksektik ve alçaklık, karakter ve özellik bakımından farklı farklt oldukları malûm olan bir durumdur. Bazı özel mushaf nüshalarında, bu ifâde uy şeklinde yazılmıştır ki, buna göre de ifâdenin takdiri, "Allah yeryüzünde, kazıklar durumunda dağlar yarattı ve yeryüzünde birbirine komşu olan kıtalar var etti" şeklinde olur.

Ayetteki "Üzüm bağlan, ekinler, hurmalıklar" buyruğu hakkında şunu deriz: "Cennet", içerisinde hurmalıklar, bağlar, ekinler bulunan ve bunları da ağaçların çevrelemiş olduğu bahçe, bostan anlamına gelir." Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "biz onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, ikisinin de etrafını hurmalıklarla donatmış, aralarında da bir ekinlik yapmıştık" (Kehf, 32) Ibn Kesir, Ebu Amr ve Asım'ın ravisi Hafs, şeklinde cennât kelimesine atfedilmek üzere merfû okurlarken, diğer kıraat âlimleri ise, cennât kelimesine atfedilmek üzere, mecrûr olarak okumuşlardır. Kavvâs'ın rivayetine göre Asımın ravisi Hafs, şadın dammesiyle sunvân; diğer kıraat imamları ise sâdın kesresiyle sınvân şeklinde okumuşlardır, bu, iki kullanış şeklidir. Sınvân tıp ki kınvân kelimesinin, kınv kelimesinin çoğulu olması gibi, sınv kelimesinin çoğuludur. Bu kelime tıpki ism kelimesinin esma şeklinde çoğul yapılması gibi, esna şeklinde de çoğul yapılır. Hurmalar çoğalıp çatallandığında, o zaman onlara İsmi verilir. Sâdın kesresi ve fethasıyla olmak üzere kelimelerinin aslı birdir." Bu kökten iki, üç veya daha çok hurma ağacı çıkar ki, bunlardan her birine sınv adı verilir. Sa'leb, İbnu'l-A'râbî'nin şöyle dediğini nakleder: "Sınv kelimesi misi (benzer) manasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Dikkat, bir kimsenin amcası, babasının "smvı", yani, babası gibidir "t33) sözü de bu manadadır.

Bunu iyice kavradığın zaman şimdi biz diyoruz ki, sınv kelimesini birinci tefsire göre ele alırsak, o zaman ayetin manası: "Hurmalardan öyleleri vardır ki, tek bir kökten iki veya daha fazla gövde çıkar; böyle olmayanları da vardır" şeklinde olur. Ama bu kelimeyi ikinci tefsire

---

[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 388

göre ele aldığımızda manası: "Hurmaların ağaçlan bazan birbmne benzer olur; bazan da böyle olmaz" şeklinde olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "hepsi bir su ile sulanıyor" buyurmuştur. Âsim ve İbn Âmir, takdirinde olmak üzere yüskâ-,veyahut da, müzekkeri müennese tağlib etmeden dolayı böyle okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, cennât ifadesinden dolayı tüska şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr şöyle der: "Onun müennes olduğuna Cenâb-ı Hakk'ın, onların bazısını, yenilmelerinde, bazısından üstün kılıyoruz" İfâdesi de şehâdet eder. Hamza ve Kisaî, önce geçen yüdebbiru, yufassilu ve yuğşî ifadelerine atfederek, yâ ile.yufâddilu; diğer kıraat imamları ise, takdirinde olmak üzere nun ile nufaddilu şeklinde okunmuşlardır." "yenilmelerinde" ifadesiyle ilgili. olarak şu iki açıklama yapılmıştır ki, bunların ikisini de Vahidî yapmıştır:
a) Vahidi Zeccâc'dan, ükül kelimesinin, yenilen meyve manasına geldiğini;
b) Başkalarından da, bu kelimenin, yemek için hazırlanan şey manasına geldiğini nakletmiştir. Ben derim ki, Cenâb-ı Hakk'ın, cennetin sıfatlarıyla ilgili olarak ifade buyurduğu "yemişleri... daimdir" (Had, 35) ayetinden dolayı, bu ikinci mana daha evlâdır. Zira bu mana, bütün yiyecekleri içine alan bir manadır. İbn Kesir ve NâfÎ, bu kelimeyi Kur'an'ın her yerinde kafin sükunuyla olarak ükl şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları da kâfin dammesiyle ükül şeklinde okumuşlardır ki, bunlar iki kullanıştır. 17[17]

Ahireti İnkâr Edenlere Şaşılır

"Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan, onların, "Biz toprak olduktan sonra mı, yeniden mi yaratılacağız?" demeleridir. İşte bunlar RabİerinI tanımayanlardır, işte boyunlarında laleler, bukağılar bulunanlar bunlar ve işte, içinde müebbet kalacakları ateşin yaranı da yine bunlar, bunlardır"
(Ra'd 5).
İfadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 18[18]

Birinci Mesele

Bil ki, Allah Teâla, yaratılışla ilgili ihtiyaç duyulan delillere dair bu kesin burhanları getirince, _ bunun peşinden ahiretle ilgili meseleleri ele alarak, Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan, onların... sözleridir" buyurmuştur. Bu ifâdeyle igili birkaç görüş ileri sürülmüştür:
1) İbn Abbas (r.a), bunun manasının, "Ey Muhammed, eğer sen onlar, senin sadık ve doğru olduğuna hükmettikten sonra, seni yalanlamalarından dolayı şaşarsan, bil ki asıl şaşılacak olan, onların şöyle şöyle demeleridir" şeklinde olduğunu söylemiştir.
2) "Ey Muhammed, sen onların, benim birliğime delâlet eden delilleri anlamalarından sonra, hâlâ, onlara hiçbir fayda ve zarar veremiyecek şeylere ibâdet etmelerine şaşıyorsan haklısın; bu şaşılacak bir durum."
3) Kelamın takdiri şöyledir: "Ey Muhammed, eğer şaşırdıysan, haklısın, şaşılacak yerde şaşırdtn. Zira onlar, göklerin ve yerin İdarecisinin, bütün mahlûkâtın yaratıcısının Allah olduğunu, gökleri direksiz olarak yükseltenin O olduğunu, güneşi ve ayı, kulların maslahatlarına uygun olarak teshir edenin O olduğunu ve bu alemde her türlü hayranlık veren ve aklı aşan her türlü şeyleri ortaya koyanın O olduğunu kabul edince, böylesi büyük şeylere karşı tam bir kudret izhâr eden kimse, artık nasıl olur da insanı, ölümünden sonra, bihakkın yeniden iade edemez ? Zira, en kuvvetli ve en mükkemmel olana kadir olanın, en az ve daha kolay olana kadir olması, haydi haydi gerekir. İşte bu da, şaşılacak bir husustur."
Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sözü nakledince onlar aleyhine şu üç hükmü vermiştir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın "işte bunlar Rablerini tanımayanlardır" buyruğu. Bu ifâde, ölümden sonra

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 389-390
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 390

dirilmeyi ve Kıyameti inkâr eden herkesin kâfir olduğuna delâlet etmektedir. Ba'si inkâr etmek, ancak Allah'ın kudretini, ilmini ve sıdkını inkâr etmekle tamam olabileceği için, ba'si inkâr etmekten, küfür neticesi ortaya çıkmıştır. Kudreti inkâr etmeye gelince: Bu, meselâ, "Bu alemin ilahı, zâtı gereği zorunlu olarak gerektirir, yoksa, muhtar değildir; bunun için de, tekrar yaratmaya kadir olamaz;" veyahut da, "kadir olsa bite, ancak ne var ki kudreti tam değildir; bundan dolayı da, canlıları var etmesi ancak ana - baba, tabiat(lar) ve felekler vasıtasıyla mümkün olur. İtmi inkâr etmeye gelince: Bu "Allah Teâla cüziyyâtı bilmez; bundan dolayı da, itaatkâr >»e asîyi birbirinden ayırması mümkün değildir" denilmesi gibidir. O'nun doğruluğunu mkâr etmeyp '°Mnce, bu da, "O, her ne kadar bunu bildirmiş ise de böyle yapmaz. Çünkü O'nun yalan söylemesi mümkündür" denilmesi gibidir. Bütün bunlar küfür olunca, ba'si inkar etmenin de Allah'ı inkâr etmek olduğu sabit olur. 19[19]

"Ateşten Bukağı" Ne Demektir?

2) Ayetteki "İşte boyunlarında lâleler, bukağılar bulunanlar bunlar" buyruğu ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:
a) Ebu Bekr el-Esammşöyle demiştir: "Ağlâl kelimesinden murad, onların küfrü, zilleti ve putlara inkıyadıdır.11 Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Allah'ın, "Hakikat, biz onların boyunlarına öyle lâleler geçirdik ki"{Yas\n, gayetidir. Şair de şöyle demiştir:
"Onları, doğruluktan uzak tutan bukağılan ve bağları bulunur."
Bir kimse hakkında kötü ve adî fiilinden dolayı, "Bu, senin boynunda bir bukağıdır" denilir. Bunun anlamı, "sen ondan kurtulamıyacaksın; sen bundan dolayı azâbla cezalandırılacaksın" şeklindedir. Kadf "Bu mâna muhtemel ise de, sözü hakiki manasına hamletmek daha evlâdır" demiştir. Ben de derim ki: Esamm'ın sözü, şöyle denilerek desteklenebilir: Ayetin zahiri, şu anda onların boyunlarında bu bukağıların bulunmasını iktiza etmektedir. Oysa bu, şu anda bulunmamaktadır. Siz ise lafzı, bu durumun ilerde hasıl olacağı manasına hamlediyorsunuz. Biz de onun, şu anda nasıl olduğu manasına hamlediyoruz, ama "ağlardan muradın, zikrettiğimiz şey olduğunu söylüyoruz. Binâenaleyh siz de biz de, bir yönden sözün hakikî manasını terketmiş oluyoruz. Öyleyse niçin sizin sözünüz bizimkinden evlâ olsun ki?.
b) Bundan murad şudur: "Allah Teâla Kıyamet günü, onların boyunlarına bukağılar
takacaktır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Boyunlarında, bukağılar bulunduğu zaman "(Mu'min, 7i) ayetidir.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte, içinde müebbet kalacakları ateşin yaranı da yine bunlar, bunlardır" ayetidir. Bundan maksad "Ebedi muhalled azâb ile tehdit etmektir." Ehl-i sünnet alimlerimiz (r.h) ise, bu ayeti, ebedî azabın ancak kâfirler için olduğu görüşüne delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayetteki ifâdesi, başkalarının değil sadece kâfirlerin ebedî azâb ile mevsûf ve muttasıl olduklarını gösterir. Bu ise büyük günah sahiplerinin ebedî olarak cehennemde kalmayacaklarına delâlet eder." 20[20]

İkinci Mesele

Kelâmcılar, "şaşmak", sebebi bilinmeyen şeyle alâkalı olur. Bu ise, Cenâb-ı Hak Içta muhaldir. Binâenaleh ayetten Allah Hakkında Taaccübün Manası maksat "Eğer şaşarsan, bu senden olan bir şaşmadır" şeklindedir" demişlerdir. Bir kimse şöyle diyebilir: "Bazı kıraat âlimleri, başka bir ayette, bu teaccübü, Allah'ın kendisine izafe ederek okumuşlar. O zaman bunun tevil edilmesi gerekir. Biz, böylesi lafızların, arazların, sıfatların başlangıçları manasından Allah'ı tenzih edip, onların sonuçlarına hamledilmesi gerektiğini beyân etmiştik. Çünkü insan, bir şeye taaccüb ederse, onu inkâr eder. Dolayısıyla bu şaşma, netice itibariyle, yadırgama ve

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 390-391
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/391-392

inkâr manasına hamledilir. 21[21]

Üçüncü Mesele

Kurrâ, "Biz topra/c sonra m;, yeniden mi yaratılacağız?" ayetiyle, benzeri ayetlerde ihtilâf etmişlerdir. Birinci ve ikinci cümleler istifham suretinde olunca, bazı kıraat imamları, iki istifhamın arasını cem etmişlerdir. Bunlar, İbn Kesir, Ebu Âmir, Asım ve Hamza'dır. Sonra, bu kıraat imamları da kendi aralarında ihtilâf etmişler ve meselâ İbn Kesir, tek bir hemzeyle istifhamı göstermiş, ama hemzeyi meddetmemiştir. Ebu Amr, istifhamı, meddettiği uzun bir hemzeyle göstermiştir. Hamza ve Asım ise, bütün Kur'an'da (böylesi yerleri) iki hemzeyle okumuşlardır.
Kıraat alimlerinden, iki istifhamın arasını cem etmeyenler de bulunmaktadır. Sonra bunlar da kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir: Meselâ Nafi, İbn Amir ve Kisaî, birinci cümleyi istifham ile, ikinci cümleyi ise haber cümlesi olarak okumuşlardır. (Yine İbn Âmir, birincisini haber cümlesi şeklinde, ikincisini ise istifham cümlesi olarak okumuştur. Sonra bunlar bir başka bakımdan ihtilâf etmişlerdir. Buna göre NâfI, uzun olmayan bir hemzeyle; İbn Amr ve Kisaî de, iki hemze ile okumuşlardır. NâfI, Sâffât sûresi dışındaki yerlerde; İbn Amir de, Vakıa sûresi dışındaki yerlerde; Kisaî de, AnkebÛt ve Saffât sûreleri dışındaki yerlerde böyle okumuşlardır. 22[22]

Dördüncü Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: ifâdesindeki âmil; yani cevap mahzûf olup bunun takdiri, "Biz toprak olduktan sonra mı diriltileceğiz?" şeklindedir. Bundan sonraki kısım, mahzûf olan bu ifâdeye delâlet etmektedir. 23[23]

Kâfirlerin Hemen Azap İstemeleri

"Senden, iyilikten önce çarçabuk kötülük isterler. Halbuki onlardan evvel, nice ukubet misâlleri gelip geçmiştir. Gerçekten Rabbin, zulümlerine rağmen insanlar için mağfiret sahibidir. (Bununla beraber), Rabbinin ikâbı da cidden çetindir" (Ra'd, 6).
Bil ki, Hz. Peygamber, onları bazan Kıyamet azabı ile, bazan da dünya azabı
ile tehdit ediyordu. Kâfirler de, Hz. Peygamber onları ne zaman Kıyamet azâbıyla tehdit etse Kıyameti, ba'si ve neşri inkâr ediyorlardı ki, bu, daha önceki ayette zikredilmişti. Yine, her ne zaman onları dünya azâbıyla tehdit etse, O'na, azâb bize getir bakalım" diyorlar ta'n ve tenkid, alay yoluyla ve Hz Peygamberin söylediğinin aslı olmayan bir söz olduğunu göstermek arzusuyla Hz. Peygamber'der bu azabı izhâr edip başlarına getirmesini istiyorlardı. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-Hak, onların Hz. Peygamber'den, iyilikten önce, çarçabuk kötülüğü istediklerin nakletmiştir. Buradaki "kötülük"ten murat, başlarına azabın inmesidir. Nitekirr Cenâb-ı Allah, müşriklerin "durma bizim üstümüze gökten taş yağdır" (Entaı, 32) ve "Biz, dediler, sana katiyyen inanmayız. Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın (...)" (i»rât90-92) dediklerini nakletmiştir. Kâfirler bu sözü, Hz. Peygamberin sözünü tenkit etmek için söylemişlerdir. Halbuki Hz. Peygamber onlara, imana karşılık. ahirette mükâfaat, dünyada ise zafer ve yardım tahakkuk edeceğini vaadediyordu. Kâfirler ise, Hz. Peygamber'den, zafer ve yardım gelmesini değil de başlarına azat gelmesini istiyorlardı. İşte, "Senden, İyilikten önce çarçabuk kötülük isterler' ifâdesinin manası budur. Bazı alimler, buradaki "iyiliği", mühlet verme ve azabı tehir etme manasına tefsir etmişlerdir. Araplar, azabı, "seyyie-kötülük"

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 392
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 393
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 393

kelimesiyle isimlendirmektedirler; çünkü azâb onlara kötü gelip, eziyyet vermektedir. [24]

Müsle Kelimesi Hakkında İzahat

Cenâb-ı Hakk'ın, "Halbuki onlardan evvel, nice ukûbe: misalleri gelip geçmiştir" buyruğuna gelince, bil ki Araplar, müsle kelimesinin, ukubet, ceza anlamına geldiğini söylerler ve bunun, saduka ve sudka, (mehir) kelimesinde olduğu gibi hem mesule, hem de müsle olarak her iki şekilde kullanıldığını söylerler Birincisi Hicâzlılann; ikincisi ise Temimlilerin kullanışıdır. Bunu, mesule, okuyan mesülat şeklinde, müsle okuyan ise, müsülât ve müslat şeklinde cemi yapmıştır Ferra ve Zeccac da, bu şekilde anlatmışlardır. İbnü'l-Enbarî (r.h.) şöyle demiştir: "Müsle" cezalandırılan kimsede iz bırakan bir ukubettir. Bu da, kendisinden Ötürü bedende çirkin bir izin kalmış olduğu bir tağyir ve değişiklik yapmadır. Bu deyim. Arapların, bir kimse, bir başkasının kulağını, burnunu kesmek, gözlerini oymak ve karnını deşmek suretiyle, bir başkasının şeklini ve suratını değiştirdiğinde şeklindeki tabirlerinden alınmıştır. İşte, bu kelimenin esas manası budur." Sonra Arapça'da, bedendeki bu devamlı utanç verici ve hiç gitmeyen ize "müsle' denilmektedir.

Vahidî ise söyle demiştir: "Bu kelimenin aslı, benzer manasına gelen kelimesidir. Bunda aslolan, cezanın suça denk ve ona mümasil olması olduğu İçin, pek yerinde olarak bu benzerlik müsle diye isimlendirilmiştir. Keşşaf sahibi der ki: "Bu kelime şu şekillerde okunmuştur:

1) Fâu'l-fiili ayne'l-fiile uydurmak suretiyle iki ötreli olarak müsülat.
2) Semre kelimesi gibi mimin fethası ve se'nin sükûnu ile meslât.
3) Müsûlat'ın tahfifi olarak müslât.
4) Rükbe'nin çoğulunun rukebât gelmesi gibi müselât şeklinde."

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, ayetin manası şöyledir: "O kâfirler, bizim acele etmediğimiz azabı**,** hemen acele istiyorlar. Oysa ki onlar, daha önceki ümmetlerin sasına gelen ukubetlerimizi biliyorlar, ama bundan ibret almıyorlar. Halbuki, kendilerinden önceki kavimlerin hallerinden ibret alarak, bundan ötürü duyacakları fcnrtaınun, onları küfürden men etmesi gerekir."

Cenâb-ı Hak "Gerçekten Rabbin, zulümlerine gı en insanlar için mağfiret sahibidir" buyurmuştur. Bit ki alimlerimiz, bu ayeti, Allah Teâlâ'nın büyük günah sahibini, tevbe etmese de affedebileceği ne delil getirmişlerdir. Bununla istidlal edilmesinin izahı şöyledir: "Zulümlerine rağmen, insanlar için mağfiret sahibidir" ifâdesi, "zulümle meşgul oldukları bir halde" anlamındadır. Nitekim, "yemekle meşgul olduğu halde, emîri gördüm" manasında denilir. Bu, Allah Teâlâ'nın, insanları, zulümle meşgul oldukları halde onları affedebileceğine delâlet eder. İnsanın, zulümle meşgul olduğu anda, tevbe halinde olmadığı malumdur. Bu, Allah Teâlâ'nın, tevbe edilmeden önce, bazan günahı oağışlayabileceğine delâlet eder. Sonra biz deriz ki, kâfir hakkında bu delil getirilmez. Binâenaleyh, geriye, bu ayet ile. büyük günah sahipleri hakkında amel edilmesi durumu kalır ki bizim anlatmak istediğimiz de budur. Ya da şöyle deriz: Allah Teâla burada, sadece, "Gerçekten Rabbin, zulümlerine rağmen insanlar için mağfiret sahibidir" demekle yetinmemiş, bunun peşinden, "Rabbinin ikâbı da cidden çetindir" buyurmuştur. Binâenaleyh, birinci cümleyi, büyük günah sahipleriyle ilgili kılmak: ninci cümleyi de kâfirlerin durumlarıyla ilgili saymak gerekir." [25]

Mutezileden Gelen Soruya Cevap

İmdi, eğer denirse ki: "Bu ayetten maksad, Allah'ın küçük günahları affetmesidir. Böyle anlamak pekâla mümkündür. Hem diyebiliriz ki: Yahut ayetten maksad şudur:
tevbe ettikleri takdirde Allah, büyük günah sahiplerine karşı mağfiret sahibidir ve Allah Teâta,

---

[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 393-394
[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 394-395

onlara, tevbe etmeleri için bir mühlet tanımış olmak üzere, azabı çarçabuk vermemiştir. Binâenaleyh, eğer onlar tevbe ederlerse, Allah Teâla onlara karşı -nağfiret sahibidir; ikâbı âhirete tehir etmek, bu mağfiret cümlesindendir." Hatta : z deriz ki, ayeti bu manaya hamletmek gerekir. Çünkü kâfirler, azabın çarçabuk getirilmesini istedikleri zaman, bu hususta zikredilen cevâbın, suâle uygun olabilmesi için, cezantn ertelenmesi anlamına olması gerekir. Sonra biz yine deriz ki, bu ayetin,

şüphesiz Rabbin mağfiret sahibidir; tevbe etmeleri için, onlara bir mühlet olmak üzere, cezalandırmakta acele etmez. Eğer tevbe ederlerse, onlara karşı mağfiret sahibidir. Yok eğer, zulümlerini arttırırlar ve tevbe etmezlerse, O, ikâbı şiddetli olandır"olması niçin mümkün olmasın? Muarızlar tarafından sorulan bu suallerden birincisine şöyle cevap verilebilir:

Cezanın geciktirilmesi, "mağfiret" olarak isimlendirilmez. Aksi takdirde, "Bütün kâfirler, Allah Teâla onların cezalarını ahirete bıraktığı için mağfurdurlar" demek gerekirdi.

İkinci hususa da şöyle cevap verilir: Cenab-t Allah ayetteki affedicilik vasfı ile zatını övmüştür. Kendini methetmek ise, ancak bir lütuf ve ikram ite olur. Ama, zaten vâcib olan, yapılması gereken bir şeyle, övünülmez. Siz "MÛtezile'ye göre, küçük günahların bağışlanması, zaten vacibtir.

Üçüncüye ise şöyle cevap verilir: Biz, ayetin zahirinin, günah işliyorken, mağfiretin meydana geldiğini ifâde ettiğini anlatmıştık. Keza, günaha devamın tevbenin mevcudiyetini önlediğini de açıklamıştık. Böylece bu soruların hepsi düşer ve bizim söylediklerimiz doğru olur. 26[26]

Münkirlerin Başka Mucize istemeleri

"O inkâr edenler: "Ona Rabbisinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" der. 'Sen, ancak bir uyarıcısın, her kavim için de bir hidayet rehberi bulunmuştur" (Ra'd, 7). Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin önce, hasrı ve neşri inkâr etmelerinden ötürü, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etmiş olduklarını; ikinci olarak, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in onları uyardığı, başlarına gelecek ve köklerini kazıyacak bir azabın inmesine dâir bildirdiği şeyin doğruluğunu inkâr ettikleri için, yine O'nun nübüvvetini inkâr etmiş olduklarını; üçüncü olarak da, ondan mucize ve deliller istemek sureti ile, nübüvvetini inkâr etmiş olduklarını anlatmıştır. İşte bu ayette anlatılan, bu üçüncü husustur.

Bil ki bunun sebebi şudur: Onlar, Kur'an-ı Kerim'in bir mucize oluşunu inkâr ederek, "Bu, diğer kitaplar gibi bir kitaptır. Bir kimsenin, bir kitap yazması ve bir kitap geîirmeei, kesinlikle bir mucize olmaz. Mucize, ancak MûsA ve İsâ (a.s.)'nın mucizeleri gibi olur** dediler. 27[27]

Peygamberimizin Kur'an'dan Başka Mucizeleri

Bil ki, bazı kimseler, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in doğruluğu hususunda Kur'an'dan başka bir mucizenin zuhur etmediğini iddia etmişler ve "Bu söz ancak O'nun etinde, başka mucizelerin zuhur etmemesi durumunda, Kur'an'ın da bir mucize olduğunu inkâr etmeleri halinde doğru olur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in elinden, başka mucizelerin de ortaya çıktığını kabul etmemiz halinde, müşriklerin, "Ona Rabbisinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" demeleri imkansız olurdu. İşte bu da gösterir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Kur'an'dan başka mucizesi yoktur" demişlerdir.

Bil ki buna şu iki yönden cevap verilir:

1) Belki de, bu ifadeden maksad, müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den müşahede etmiş oldukları, hurma kütüğünün inlemesi, parmakları arasından sular fışkırması ve azıcık bir yiyecekle çok sayıdaki insanı doyurması şeklindeki mucizelerinin dışında, başka mucizeler istemiş olmalarıdır. Böylece onlar, bunların dışında, denizin, bir asanın vurulması ile yarılması ve asanın bir ejderhaya dönüşmesi şeklinde, Hz. Peygamberden mucizeler istemişlerdir.

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 395-396
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 396

İmdi eğer, "Allah Teâlâ'nın onları mahrum edip, böylesi mucizeler vermemesinin sebebi nedir?" denilirse, deriz ki: "Çünkü Hak Teâla, bir mucize gönderdiği zaman aslında maksad tamamlanmış olur. Binâenaleyh Kur'an'ın zuhuru (kendisi) zaten bir mucize olduğu halde, başka mucizeler istemek bir tahakküm (keyfine göre hüküm verme) olmuş olur. Halbuki Kur'an ortada iken daha başka mucize istemeye gerek yoktur. Yine belki de, Allah Teâla, istedikleri mucizeler zuhur ettikten sonra da, onların inad ve küfürlerinde ısrar edeceklerini, o zaman da köklerini kesecek bir azaba müstehak olacaklarını biliyordu. İşte bundan ötürü, istedikleri şeyi onlara vermemiştir. Allah Teâla bu hususu, "Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi, elbette onlara duyururdu. Kulaklarına (bunu) soksaydı bile, yine onlar muhakkak ki yüz çevirici olarak arkalarını dönerlerdi"(Ent&ı, 23) diyerek beyân etmiş ve böylece o mucizelerden istifâde edemiyeceklerini bildiği için, istediklerini onlara vermediğini bildirmiştir. Bir de, bu kapıyı açmak, sonu olmayan bir şeye götürür. Şöyle ki: Peygamber bir mucize getirdiği zaman, birileri çıkar başka bir mucize ister. Bu ise, peygamberlik iddiasının düşmesini gerektirir. Bu da batıldır.

2) Belki de kâfirler, bu sözü, diğer mucizeleri görmeden önce söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kâfirlerin bu durumunu nakledince, "Sen, ancak bir uyarıcısın, her kavim için de bir hidayet rehberi bulunmuştur" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 28[28]

Birinci Mesele

Kıraat imamları, vasıl (geçit) halinde kepmesinin tenvinli okunacağı vs (kelimenin aslındaki) yâ harfinin
hazfedileceği hususunda İttifak etmişlerdir. Vakf (durma) halinde, nasıl okunacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre, İbn Kesir, yâ harfi üzerinde vakfederek (durarak), diğer kıraat imamları ise, yâ'sız olarak vakfederek okumuşlardır. Bu, İbn Füleyh'in, İbn Kesir'den naklettiği hafiflik için okunan kıraattir.

Ayetin birkaç şekilde tefsiri yapılabilir: 29[29]

İkinci Mesele

1) Bundan murad şudur: Hz. Peygamber (s.a.s.) kendi kavmi için bir uyarıcı ve onlar için hükümleri bir beyân edicidir. Ondan önce her kavmin de, bir hidayet rehberi, bir uyarıcısı ve bir davetcisi vardı. Hak Teâlâ mucizeler göstermek hususunda, peygamberlerin hepsini eşit kılmıştır. Ama ne var ki o husûsi mucizenin kendisine verilmesini hak etmiş olduğu için, her kavmin belli bir yolu ve tarzı vardı. Bundan ötürü Musa (a.s.) zamanında hâkim olan şey sihir olduğu için, Allah Teâlâ, Musa (a.s.)'nın mucizesini, kavminin anlayışına ve tarzına en uygun olan hususta vermiştir. Yine İsâ (a.s.) zamanında tıp revaçta olduğu için, O'nun mucizesini de o konuda vermiştir ki, bu da, Hz. İsâ (a.s.)'nın ötülen diriltmesi, anadan doğma kör ve alacalıları iyileştirmesidir, Hz. Muhammed (s.a.s) devrinde ise, belagat ve fesahat hâkim olduğu için, Hak Teâlâ, O'nun mucizesini de, o zamana uygun olan bir biçimde vermiştir. Bu da, Ku'an'ın fesahat ve belagatıdır. İşte Araplar, anlayış ve tarzlanna son derece uygun olduğu halde, bu mucizeye iman etmediklerine göre, diğer mucizeler zuhur ettiğinde, onlara hiç imân etmezler. İşte bu Kâdl'nin yaptığı bir açıklama olup, sözün kendisi ile uyumlu olduğu doğru ve güzel bir izahtır.

2) Ayetin manası şöyledir: "Kâfirler, Kur'an'ın bir mucize olduğunu inkâr etmiyorlar. Binâenaleyh, bundan ötürü kalbin sıkışmasın. Sen ancak bir uyarıcısın. Görevin, onların kalblerinde iman hasıl oluncaya kadar, uyarmaya (inzâra) devam etmektir. Sen, onlara güç yetiremezsin. Her kavmin bir hidayet rehberi vardır. Onlar. ancak Allah'ın hidâyeti yaratması

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 397

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 397-398

.ile, onları hidayete erdirebilirler." Buna göre ayet. "Sana düşen ancak, uyarmadır. Hidayete gelince, o, Allah Teâla'dandır" demek olur.
Bil ki ayetlerin zahirini benimseyen müfessirler, bu hususta birkaç görüş zikretmişlerdir:
a) Münzir (uyarıcı) ve hâdî (hidayet rehberi) aynı şeydir. Buna göre ifâdenin manası, "Sen ancak bir uyarıcısın. Aynı şekilde her kavmin de bir uyarıcısı vardır. Onlardan herbirinin mucizesi, diğerininkinden başkadır" şeklindedir.
b) "Münzir (uyarıcı) Hz. Muhammed (s.a.s.); Hâdî ise, Allah Teâlâ'dır." Bu mana, İbn Abbas (r.a), Sâ'id b. Cübeyr, Mücâhid ve Dahhâk'dan rivayet edilmiştir.
c) Buradaki "münzir" Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir, "Hadi" (hidayet rehberi) ise, Hz.Ali'dir. İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), elini Hz. Ali'nin göğsüne koydu ve "Ben münzirim" dedi. Sonra da Hz. Ali'ye işaret ederek, "Sen de hadisin (hidayet rehberisin).Benden sonra, hidayete erecekler, senin sayende hidayete ereceklerdir"[30][30]

Allah'ın İlminin Genişliği

"Allah, her dişinin neye gebe olduğunu, rahimlerin neyi eksik, neyi fazla yapacağını bilir. O'nun nezdinde her şey bir ölçü iledir. O, görünmeyeni de, görüneni de bilendir. Çok büyüktür, her şeyden yücedir. Sizden, sözünü
gizleyen de, açıkça söyleyen de, gece (karanlığında) gizlenen de, gündüz yoluna giden de, (O'nun ilminde) birdir" (Ra'd, B-10).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [31][31]

Birinci Mesele

Ayetin, önceki ayetlerle ilgi ve münasebeti ile ilgili birkaç izah şekli vardır:
1) Altah Teâlâ o kâfirlerin, Hz. Peygamber'in getirdiğinden başka mucizeler getirmesini istediklerini nakledince, bu ayette de, kendisinin herşeyi bildiğini, binâenaleyh onların doğruyu bulmak ve gerçekten açıklanmasını istemek için mi; yoksa işi yokuşa sürüp, inadlaşmak için mi başka mucize istediklerini; bu mucizeler zuhur ettiği zaman bunlardan yararlanacaklar mı, yoksa ısrarlarını ve kibirlerini mi artıracaklar. Bütün bunları Hallerinden bilir. Eğer Allah Teâlâ, onların bu mucizeyi, doğruya ulaşmak, hakikâtin beyân edilmesini taleb etmek ve daha çok yararlanmak gayesi ile istediklerini bilse idi, yani durum böyle olsaydı, o mucizeleri verir, onları bundan muhrum bırakmazdı. -akat Allah onların bunu sırf inad için istediklerini bildiği için, onları bundan mahrum Dirakmıştır ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetlerinde ifâde edildiği gibidir: "(Müşrikler): Ona, Rabbisinden, bir mucize indirilse ya" derler. Deki: "Gayb, ancak Allah'ındır. Bekleyin (görürsünüz)"(Yûnus,20y."O'na Rabbisinden ayetler (mucizeler) indirilmeli değil miydi?" dediler. De ki: "O, ayetler ancak Allah nezd'indendir" (Ankebut, 50)
2) Ayetin, daha önceki kısımla münasebeti şudur: Allah Teâlâ, ba'sin (ölümden sonra dirilişin) inkârı hususunda, "Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan, onların şu sözüdür"{Raö,5)buyurmuştu. Çünkü onlar canlıların bedenlerinin parçaları, cesetlerin dağılması ve ufanması zamanında birbirine karıştığı ve birbirinden ayrılması mümkün olmadığı için, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, nerşeyi bilmeyen birisinin, bunları birbirinden ayırdedemeyeceğini, ama her şeyi bilen
zatın bütün bun/an birbirinden aytrdedebiieceğini beyân buyurmuştur. Daha sonra ise, her dışının neye gebe olduğunu ve rahîmterin neyi zayi edip neyi artıracağır bildiğini beyan ederek, kendisinin bütün herşeyi bildiğine istidlal etmişir.
3) Bu ayet, kendinden önceki, "Senden iyilikten önce çarçabuk kötülük isterler (Rad 6)ifâdesi ile ilgilidir. Buna göre ayetin manası şöyledir: "Allah Teâlâ herşeyi bilir Binâenaleyh azabı da,

---

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 398
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 399

faydalı olduğunu bildiği kimseiçin indirir.11 Allah, en iyi bilendir. 32[32]

İkinci Mesele

Ayetteki, ifâdesindeki mâ edatları, ya ism-i mevsuldürler, ya da mâ-i masdariyyedirler. İsm-i mevsul oluşlarına göre mana: "Allah her dişinin gebe olduğu çocuğun, hangi cinsten, yani erkek mi, diş mi, tam mı yoksa noksan mı, güzel mi, yoksa çirkin mi; uzun mu, yoksa kısa m olacağını ve mevcut ve ileride ortaya çıkacak hallerini bilir'1 şeklinde olur. 33[33]

Rahimlerin Zayi Etltği veya Artırdığı Şey

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Rahimlerin neyi zayi edeceğini (bilir)' buyurmuştur. Gayd masdart, fiili müteaddi veya lazım sayılsın "noksanlık manasınadır. Arapça'da, "Su eksildi ve ben suyu eksilttim" manasında, denilir. Hak Teâlâ'nın, usu {çekildi, eksildi)" (Hûd, 44) ayeti de manayadır. Tefsir edilen ayette isi Rahimlerin neyi zayi ettiğini bilir" kastedilmiştir. Fakat "hu" zamiri mahzuftur. Cenâb-ı Hak, daha sonra "neyi artıracağım da (bilir)" yani, "rahimlerin neyi fazla yapacağını da bilir" demiştir. Nitekim sen, "Ondan, hakkım olanı aldım, şu kadar da fazladan aldım" dersin. "ilaveten dokuz yıl daha kaldılar".ayeti de, bu manayadır.
Alimler, rahimlerin neyi artırıp eksilttiği, fazla veya eksik yaptığı hususunda şu değişik görüşleri ileri sürmüşlerdir:
1) Doğacak çocuğun sayısı hususunda... Çünkü rahim, bazan bir, bazan iki, bazan üç, bozan dört çocuğa gebe olur. Rivayet edildiğine göre, Şüreyh, anasının karnındaki dört çocuktan birisi idi.
2) Çocuk bazan eksik, bazan tam olarak doğar.
3) Çocuğun ana karnındaki müddeti, bazan dokuz ay, bazan daha fazla dur. Ebu Hanltt'ye göre bu müddet, iki seneye kadar; imam Şafiî'ye 9°re, dört: İmam-MAlİk'e göre beş seneye kadar uzayabilir. Rivayet olunduğuna göre, Dahhftk iki senede doğmuştur. Herem b. Heyyan da, annesinin karnında dört yıl kaldığı için, sanki ihtiyartamıştır. Bundan ötürü ona Herem (ihtiyar) denilmiştir.
4) Kan hususunda. Çünkü kan (nifas kanı) bazan çok, bazan az olur.
5) Allah Teâlâ, çocuk tam teşekkül etmeden, düşük olarak doğması sebebi ile, rahimin noksan yaptığı işi ve tam doğması sebebi ile de, fazla olarak yaptığı işi bilir.
6) Alfah Teâlâ, hayız kanının zuhur etmesi ile, noksantaşan şeyi bilir. Çünkü hamilelik esnasında kan gelirse, rahimdeki çocuk zayıtnoksan olur. Meydana gelen bu noksanlık kadar, bu noksanlığın telafisi için, hamilelik müddeti uzayabilir. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Hamilelik müddeti esnasında bir gün dahi (hayız) kanı aksa, hamilelik müddeti, bunu telâfi edebilmek için ve iş normal olsun diye, bir gün artar."
7} Hayz kanı, kadının karnında (rahminde) toplanan bir fazlalıktır. Onun damarları bu fazlalıklarla dolunca taşar, dışarı çıkar ve bu fazlalıklar o damarların içinden dışarı akar. Bu maddeler akınca, bu damarlar bir kez daha bu maddelerle dolup tasar. Bütün bunlar, biz, mâ kelimesinin ism-i mevsûl olduğunu söylememiz halindedir. Ama biz mâ'nın masdariyye olduğunu söylersek, bu durumda mana şöyle olur: "Allah Teâlâ, her dişinin hamile kaldığı (şeyi) bilir. Yine, rahimlerin eksilttiğini de bilir. Rahimlerdeki o şeyin gerek fazlalaşması, gerek eksilmesi, gerek vakitleri, gerekse halleri hususunda hiçbir şey ona gizli kalmaz." 34[34]

Her Şey Ölçü İledir

Cenâb-ı Hakk'ın "Onun nezdinde her şey bir ölçü iledir" buyruğunun manası şudur: "Herşey

---

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 399-400
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 400
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 400-401

bir ölçü ve sınır, had iledir ki, o sının ne aşabilir, ne de ondan geri kalabilir." Bu, "şüphesiz ki biz her şeyi bir takdir ile yarattık"(Kamet, 49) ayeti ile Furkan sûresinin başındaki, "O her şeyin mukadderatını tayin etmiştir" , 3) ayetinde olduğu gibidir.
Bil ki, ayetteki "Onun nezdinde her şey bir ölçü iledir" buyruğundaki "nezdinde oluş", bilme manasında olabilir. Buna göre ayetin manası, "Allah Teâlâ, her şeyin kemmiyetini ve keyfiyyetini açık ve mufassal bir biçimde bilir" şeklinde olur. Durum böyle olunca, bu malûmatta bir değişikliğin meydana gelmesi imkânsız otur. Yine ayetteki indehû "nezdindedir" ifâdesinden muradın, Allah, "her hadis" varlığa ezelî meşîeti ve sermedî iradesiyle, belli bir vakit ve muayyen bir hal tahsis edip vermiştir" şeklinde bir mana olması da muhtemeldir. İslâm filozoflarına göre Allah Teâlâ, küllî şeyler (eşya) vaz edip onlara kuvvet ve özellikler yerleştirdi ve onları hususî ölçülerle takdir edilmiş olan hareketlerinden, belli cüz'î haller ve mukadder hususî münâsebetler ortaya çıkacak bir biçimde hareketlendirmiş, tahrik etmiştir. Bu ayetin muhtevasına, kulların fiilleri, halleri ve düşünceleri de dahildir. Bu, Mu'tezlle'nin görüşünün batıl ve yanlış olduğunu gösteren en kuvvetli delillerdendir. 35[35]

Âlimu'l-gayb Veş-Şehâde Ne Demektir?

Sonra, Cenâb-ı Hak, , görünmeyeni de görüneni de bilendir" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a.) "Allah Teâlâ bununla, insanlara göre "gayb" olan şeyleri müşahede edip bildikleri her şeyi bilmekte olduğunu beyan etmektedir"der.Vahidî de: "Buna göre, buradaki "gayb" kelimesi "gâib" manasına (kaybolan, gâib olan) manası kasdedilen bir masdardır. Şehâde kelimesiyle de "şâhid" manası murad edilmiştir" demiştir. Alimler, "gâib" ve "şâhid' ile neyin kasdedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları: "Gâib, malûm olan, şâhid de mevcûd olandır" demişlerdir. Bazıları da: "Gâib, hislerden, idrâkten uzak olan; şahit ise, hazır ve mevcut olandır" demiştir. Diğer bazıları ise: "Gâib, insanların bilmediği; şâhid de bildiği şeylerdir" demişlerdir.
Biz de diyoruz ki: Malûmat, iki kısımdır: Ma'dûmat (bulunmayanlar) ve mevcudat (bulunanlar). Ma'dûmata gelince, onlardan bazısının vücûd bulması imkânsız iken, bazılarının ise vücud bulması imkânsız değildir.
Mevcudat da iki kısımdır:
1) Yok olması imkânsız olan mevcudat;
2) Yok olması imkânsız olmayan mevcudat. İşte, bu dört kısımdan her birinin, kendine has hüküm ve özellikleri vardır ve hepsi de, Allah'ın malûmudur. Aynı zamanda hocam olan babam, Ebu'l-Kasım Ensarî vasıtasıyla İmamul-Haremeyn 'in (Allah hepsine rahmet eylesin) şu sözünü nakletmişti: "Allah'ın, sonsuz malûmatı ve bilgisi vardır. Yine, Allah'ın, bu malûmatlardan her biri hakkında, yine sonsuz başka malûmatları da vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, cevher-ferdin (atomun) halinden, onun bedel yoluyla, nihayetsiz mekânlarda bulunabileceğini ve keza bedel yoluyla, nihayetsiz sayıdaki sıfatlarla da mevsûf olabileceğini bilir. Allah Teâlâ, her hali ve durumu, tafsilatlı olarak bilir." İşte bütün bu kısımlar, "O, görünmeyeni de, görüneni de bilendir" ifâdesinin kapsamına dahil olmaktadır. 36[36]

El-Kebiru'l-Müteâl Vasıfları

Sonra, Cenâb-ı Hak, bunun peşinden el-Keblr "Çok büyüktür" ismini getirmiştir, Allah Teâlâ yücedir; O'nun, cüsse, cisim ve miktar bakımından büyük olması imkânsızdır. Binâenaleyh, ilahi kudret ve ölçüler açısından büyük olması.Daha sonra Cenâb-ı Hak kendisini el-Müteâl "her şeyden yücedir" diye vasfetmiştir. O, kendisi için caiz olmayan ve düsünülemeyen her şeyden münezzehtir. Bu, Atlah Teâtâ'nın, zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde (noksanlıklardan)

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 401
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 401-402

münezzeh olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, ayet-i kerime, Allah'ın kâmil bir ilim ve tam bir kudret ile mevsûf olduğuna, kendisine yakışmayan her şeyden beri olduğuna delâlet eder. Bu da O'nun, kâfirlerin inkâr ettiği "ba's"e, istedikleri mucizeleri getirmeye ve acele ettikleri o azabı vermeye kadir olduğunu gösterir. Ama O, bir kavim için ilahî meşîetine göre; başka bir kavim için de maslahattan dolayı bu azabı geciktirir. İbn Kesir, bu müteâl sıfatını, vakıf ve vasıl halinde aslına uygun olarak yâ ile, şeklinde okumuştur. Diğer kıraat âlimleri de, tahfif gayesiyle, her iki durumda da yâ'nın hazfiyle okumuşlardır. 37[37]

Allah'ın İlminin Genişliği

Sonra Allah Teâla, kendisinin her şeyi bilmekte olduğunu tekid etmek için "Sizden, sözünü gizleyen de, açıkça söyleyen de, gece (karanlığında) gizlenen de, gündüz yoluna giden de, (O'nun ilminde) birdir" buyurmuştur.
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 38[38]

Birinci Mesele

Ayetteki sevfiun kelimesi, iki kişiyi gerektirir: Meselâ sen, Zeyd ve Amr eşittir" dersin. Sonra, bu kelimeyle ilgili iki izah vardır:
1) Sevâûn kelimesi masdardır eşit olan, eşitlik sahibi" manasındadır. Nitekim sen, aynı manada olmak üzere, zû adlin (adalet sahibi) yerine "Zeyd ve Amr, çok adildir" dersin.
2) Bunun, ism-i fâit olarak müstevî anlamında olması da muhtemeldir. Bu duruma göre burada bir takdir yapmaya gerek yoktur. Fakat Sîbeveyh, demeyi hoş karşılamamıştır. Çünkü ism-i failler nekire (belirsiz) oldukları zaman mübtedâ olmazlar.
Ama bir kimse, "Aksine bu mana daha uygundur; çünkü, sözü bu manaya hamletmek, aslın hilâfına olan bir takdirde bulunma zaruretini ortadan kaldırmaktadır" diyebilir. 39[39]

İkinci Mesele

Âyettkeki - kelimeleriyle alâkalı iki görüş bulunmaktadır: , , ,
Birinci Görüş: Arapça'da "falan şeyi gizledim, onu gizliyorum-gizlemek; o da gizlendi" "Falanca falancadan gizlendi, saklandı" denilir. deyimine gelince, Ferrâ ve Zeccâc şöyle demişlerdir: "Bu deyim, gündüzün, açıkça kendi yolunda giden kimse" anlamındadır. Arapça'da, "Onun yolu boşaldı, açıldı" denilir. Ezheri de şöyle der: "Araplar yani "Deve, açıktan, arazide istediği yere çekip gitti" denilir. Bunu anladığın zaman, bil ki ayetin manası, "İnsan, ister karanlıklar içinde gizlenmiş olsun, isterse açıkça yollara düşmüş olsun; Allah Teâlâ bütün bu durumların hepsini ihata etmiş olarak bilir" şeklindedir. İbn Abbas: "Bu, Allah kalbferin gizlediğini ve lisanların açıkça söylediğini bilir" manasındadır derken, Mücahid: "Allah, gecenin karanlıkları içinde kötülüklere yönelen kimseyi de bilir, yine gündüzün ortasında peşipeşine bunları işleyen kimseyi de bilir" demektedir.
İkinci Görüş: Bu görüşü Vahidi, Ahfeş ve Kutrub'dan nakletmiştir. Buna göre bunlar, zahir ve aşikâr olan; "sarib" ise gizlice saktı otan anlamındadır. Bu manada Arapça'da "falan şeyi ortaya çıkardım, onu izhâr ettim" denilir. Yine "falan şeyi ortaya çıkardım" manasında denilir. Mezar soyguncusuna da, müstahfi denilir. "Sarib" kelimesi de, "gizlenen" anlamındadır. Giren kimseyede, "serib" denilir. Vahşi hayvanlar inlerine girdiği zaman denilir" demişlerdir. Vahidî şöyle demiştir: "Bu izah, tügat bakımından daha doğrudur. Ama tercihe şayan olan, birinci görüştür. Çünkü, müfessirlerin ekserisi, birinci görüşte, mutabıktırlar. Bir de, leyi (gece)

---

[37] [37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 402-403
[38] [38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 403
[39] [39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/403

kelimesi gizlenmeye, gündüz kelimesi ortaya çıkmaya ve görünmeye delâlet eder. 40[40]

İnsandan Ayrılmayan Melekler

"Onun, önünde arkasında, kendisini Allah'ın emriyle gözetleyecek takibçi (melekler) vardır. Bir kavim, kendilerinde olan durumu değiştirip bozmadıkça, hiç şüphesiz Allah da . onu değiştirip bozmaz. Allah bir kavmin de fenalığını diledi mi, artık onu geri çevirmeye hiçbir çare yoktur- Onlar için, O'ndan başka bir velîde yoktur" (Ra'd.11).
Bil ki, lehû kelimesindeki zamir, geçen ayetteki "Sizden, sözünü açıkça söyleyen de" ifadesindeki men ism-i mevsûllerine râcidir. Bunun, ifadesindeki lafza-i celâle raci olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana, "Allah'ın ta'kibçi (melekleri) var" şeklinde olur. Ayetteki, "Mu'akkıbâf kelimesinin aslının, şeklinde olması mümkündür. Buna göre te harfi kâf harfine idğam edilmiştir
90) ayeti de böyledir. Bu ayetteki kelimesi, (özür dileyenler) manasınadır. "Mu'akkıb" kelimesinin, "peşinden giden, takib eden" manasına olması da muhtemeldir. O halde, herşeyin "mu'akkibi" onu takib eden, ondan sonra gelen şey demektir. Her iki izaha göre de, mana aynıdır.
Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Ayette bahsedilen "mu'akkıbât" sözü ile ilgili şu iki izah yapılmıştır
1) Alimlerin çoğunun benimsedği meşhur görüşe göre, bununla "hafaza melekleri" kastedilmiştir. Hafaza meleklerini, şu iki sebebten ötürü, mu'akkıbât (takipçifer) diye nitelemek uygun olmuştur;
a) Onlardan gece görevli olanların, gündüz görevli olanları;' yahut da gündüz görevli olanların, gece görevli olanları takib etmeleri, yani onlardan sonra gelip
nöbeti devralmaları sebebi ile.
b) Yahut da onların, kulların yaptığı amelleri taklb etmeleri ve o amelleri yazıp Kaydetmeleri sebebiyledir. Bir iş yapıp, tekrar aynı işe yönelen kimse, o işi ta'kîb etmiş olur. Buna göre, "mu'akkıbât" sözü ile gece ve gündüz (insanın amellerini yazan ve onu koruyan) melekler kastedilmiştir. 41[41]

İnsanla Beraber Olan Yirmi Melek

Hz. Osman (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir."Ey Allah'ın Resulü! Bana, bir insan için ne kadar meleğin görevlendirildiğini söyle" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) "Bir melek sağındadır. O, senin hasenatını (iyiliklerini, iyi amellerini) yazar. Bu melek, aynı zamanda senin solunda bulunan meleğin emîri (reisi)dir. Binâenaleyh bir iyilik yaptığında, obuna, karşılık on katı sevab yazar. Ama bir kötülük işlediğinde, solda bulunan, sağda bulunana, "Yazayım mı?" diye sorar. O da, "Hayır, (bekle). Belki tevbe eder" der. Soldaki melek üç defa böyle deyince, sağdaki, "Evet, (artık) yaz. Allah bizi'ondan kurtarsın. O, ne kötü bir arkadaş. Ne kadar az Allah'ı görüp gözetiyor ve bizden ne az utanıyor" der. Bunlardan başka önünde ve arkanda iki melek^daha var. Bunlar, Hak Teâlâ'nm: "Onun (insanın) Önünde ve arkasında, kendisini Allah'ın emriyle gözetleyecek ta'kibçi (melekler) var" ayetinde bahsedilenlerdir Bir melek de, senin perçeminden (kâkülünden) tutmuştur. Sen, Rabbine boyun eğip itaat ettiğinde, başını yukarı kaldırır; isyan edip, başım diktiğinde, başını yere çeker ve indirir (zelil eder). İki melek de, senin dudaklarında bulunur. Bana getirdiğin, söylediğin salât-u selamları yazar, kaydederler. Bir melek de. ağzının içinde bulunur ve ağzından içeri, yılanların çıyanların girmesine engel olur. İki melek de. iki gözünün üzerinde bulunur, işte bunlar, her insan ile birlikte bulunan tor'^m on melektir. Gece melekleri, gündüz melekleri ile nöbet değişirler. Böylece, her insan üzerinde (görevli) yirmi melek bulunur" buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber

---

[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 403-404
[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 404-405

(s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Aranızda gece ve gündüz ta'kibte olan melekler vardır. Onlar sabah namazı ve ikindi namazı vaktinde (günde iki k.€ ~>; nöbet değişimi için bir araya gelirler." t34» İşte, "Sabah namazını da (edâ et). Çünkü sabah namazı şâhidlidir"(isra, 78) ayeti ile murad edilen şâhidiik budur.
On gece meleğinin yukarı çıktığı esnada, on gündüz meleğinin yere indiği de söylenmiştir. İbn Cüreyc bu ayetin, tıpkı "Hem sağında, hem solunda oturan ik: de (melek) vardır"(«af, inayeti gibi olduğunu, sağdakinin iyilikleri, soldakinin ise kötülükleri yazıp tesbit ettiğini söylemiştir. Mücahid de: "Her insan ile birlikte, onu. uykusunda ve uyanık halinde, cinlerden, diğer insanlardan ve haşerâttan koruyan bir melek vardır" demiştir. 42[42]

Muakkıbât Niçin Münnes Getirildi?

Ayetle ilgili birkaç soru vardır:
Birinci Soru: "Melek" kelimesi müzekkerdir. Binâenaleyh niçin, "mu'akkıbât diye, cemi müennes sigasıyla zikredilmiştir?
Cevap: Bu hususta iki izah vardır:
1)Ferrâ şöyle demiştir: "Mu'akkıbât kelimesi, aslında müzekkerdir. Çünkü, "melâike"nin cem'i (çoğulu), "mu'akkıbe" şeklindedir. Daha sonra bu kelime, ikinci kez "mu'akkıbât" diye cemilenmiştir. Bu tıpkı, "Sa'd'ın oğulları ve Bekir'in adamları" denilmesi gibir. "Ricalât", rical (adamlar) kelimesinin çoğuludur. Bunun müzekker olduğuna, ayetteki fiilinin cemi müzekker sigasıyla getirilmiş olması da delâlet eder."
2) Ahfeş'in görüşüne göre, bu ta'kib işi o meleklerce çokça yapıldığı için, (bunu ifâde eden) "mu'akkıb" kelimesi müennes olarak kullanılmıştır. Mesela, aslında müzekker olduktan halde, nessâbe, (neseb âlimi) ve allâme (çok bilgin) kelimeleri de, müennes olarak kullanılmıştır.
İkinci Soru: Mu'akkıb meleklerin, insanın önünde ve arkasında olması ne demektir?
Cevap: Gece gizlenen ve gündüz yoluna giden insanları, bazan mu'akkıb melekler sarar ve ona o insanın yaptığı ve söylediği herşeyi tastamam sayar, dökerler. Onların gözünden, insanın hiçbir ameli ve sözü kaçmaz, onlar hepsini yazar, zaptederler. Bazı alimler, "Aksine bundan murad, "onlar, o kimseyi, önünden ve arkasından gelecek hertürlü tehlikeden korurlar. Çünkü gündüz yoluna giden, işlerine sa'y-ü gayret gösterdiği için, önünden ve arkasından bir şey gelmesinden sakınır" demişlerdir.
Üçüncü Soru: Ayetteki "Allah'ın emriyle" ifâdesi ile, ne murad edilmiştir?
Cevap: Ferra, bu hususta şu iki görüşü ileri sürmüştür:
1) Ayette, bir takdim-tehir vardır ve takdiri, "Onu, Allah'ın emri ile gözetleyen ta'kibçi melekler vardır, onlar onu muhafaza ederler" şeklindedir.
2) Burada bir hazf vardır, yani "Bu muhafaza, Allah'ın ermindendir; emrettiği şeylerdendir" demektir. Binâenaleyh bu cümlenin ismi (mübtedası) hazfedilmiş, haberi kalmıştır. Nitekim, kesenin üzerine, "Bunun içinde ikibin (lira) var" manasında, sadece "ikibin" yazılır.
Burada İbnü'l-Enbârî'nin söylediği bir üçüncü izah daha vardır: Buradaki min harf-i cerri, "bâ" (ile) harf-i cerri manasına olup ifade, "Onlar onu Allah'ın emri ve yardımı ile korurlar" demektir. Bunun böyle olduğunun delili, ne meleklerden, ne de insandan hiç birinin, hiçbir kimseyi Allah'ın emrinden ve takdirinden korumasının mümkün olmayışıdır. 43[43]

O Meleklerin Görevlendirilmelerinin Hikmeti

Dördüncü Soru: O meleklerin, biz insanlar üzerine vazifeli kılınmasının hikmeti nedir?*
Cevap: Bu, beklenmeyen bir soru değildir. Çünkü müneccimler, her günün (işlerinin) yönetilmesinin bir yıldıza ait olduğu görüşünde ittifak etmişlerdir. Her gecenin (işlerinin) tedbiri de, yine aynı şekilde bir yıldıza aittir. Müneccimlere göre, yıldızların ruhları olduğunda

---

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 405-406
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 406-407

şüphe yoktur. Binâenaleyh bu farklı farklı tedbir ve idareler, gerçekte o ruhlara aittir. Müneccimlerin görüşüne göre, ay, Hilac ve Kethüda (yıldızlarına) ait tedbirler hususunda söylenecek söz de aynıdır. Büyücülerin dilinde bu söz yaygındır. İşte bundan ötürü sen onların, "Bana gökteki ruhanî bildirdi" dediklerini görürsün. Onlar "gökteki ruhanî" sözü ile her insanın, işlerini gören bela ve âfetlerini savuşturan felekî bir ruhunun bulunmasını kastederler. Bu, eski felsefeciler ile (yıldızlara bakıp) ahkâm kesenler arasında ittifak edilmiş bir husus olunca, bunun şeriatta yer alması nasıl tuhaf görülebilir? Bu hususta sözün özü şudur: Beşeri ruhlar da, cevherleri karakterleri bakımından, farklı farklıdırlar. Bundan dolayı bazıları hayırlı (iyi), bazıları şerli (kötü), bazıları aziz, bazıları zelil, bazılarının kahri (gücü) ve hükümranlığı kuvvetli, bazılarınınki zayıf ve tesirsizdir. Beşerî ruhların durumu böyle olduğu gibi, felekî ruhların durumu da böyledir. Her hususta ve her vasıfta, felekî ruhların beşeri ruhlardan daha kuvvetli olduğunda şüphe yoktur. Beşerî ruhların her bir grubu, felekî ruhlardan bir ruhun terbiyesi (tesiri) altında oldukları ve karakterleri ile özellikleri bakımından o feleki ruha benzedikleri için, belli karekter ve vasıflarda müşterektirler. O beşeri ruhlar, sanki o feleki ruhun çocukları gibidir. Durum br ;c. jlunca, o felekî ruh, o beşerî ruha her işinde yardımcı olmuş, faydalı şeylere iletmiş ve onu her türlü afet ve belâlardan korumuş olur. Bu, muhakkik felsefecilerin ileri sürmüş olduğu bir görüştür. Durum böyte olunca da, şeriatın bahsettiği bu mu'akkıb melekler meselesinin hepsi nezdinde geçerli olduğunu anları:. Binâenaleyh şeriatın, böyle birşeyi getirmiş olması nasıl yadırganabilir? 44[44]

Meleklerin Diğer Faydaları

Ayrıca o meleklerin, insanoğluna has ve vazifeli kılınıp, onlara hükümran hae getirilmesinin, yukarıda bahsedilen hususların dışında, şu gibi birçok faydası varc -

1) Şeytanlar, insanı şer ve günah olan şeylere çağırırlar. Melekler ise hayır ve taat olan şeylere çağırırlar.

2) Mücahid:"İnsan uyurken ve uyanıkken, kendisini cin ve insanlardan koruyan bir meleğin onunla birlikte bulunduğunu" söylemiştir.

3) Biz bazan sebepsiz yere durup dururken insanın kalbine bir niyetin geldiği' sonra da kalbine gelen o şeyin kendisi için faydalı ve hayırlı bir sebeb olarak ortaya çıktığını; bazan da bunun, o insanın bir belâya ve günaha düşmesine bir sebeb olara-ortaya çıktığını görüyoruz. Böylece ilk şeye davet edenin, onun hayrını ve İyiliğin istediği; ikincisine davet edenin ise, onun kötülüğünü ve sıkıntısını istediği ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh birincisinin, hidayet rehberi olan bir melek; ikincisinin ise. dalâlet edici olan bir şeytan olduğunu anlarız.

4) İnsan, amellerini meleklerin yazıp kaydettiğini bilince; bu bilme insar günahlardan daha fazla.sakınmasına sebeb olur. Çünkü meleklerin yüceliğine ve mertebelerinin üstün olduğuna inanan kimse, bir günah işleme gayretine girip, meleklerin de kendisini müşahede ettiklerini bilince, meleklerden utanma hissi, c insanı o günaha yönelmekten alıkor. Bu tıpkı o insanın saygı duyduğu bir başka insandan dolayı o günahı işlemekten utanmasına benzer. İnsan amellerini, meleklerin tek tek saydığını bildiğinde, bu bilme insanı günahtan alıkoyan birşey olur. Yine insan günahlarını onların yazdığını bildiğinde, bu alıkoyuculuk daha mükemmel olur. 45[45]

İşlerin Kaydedilmesinin Hikmeti

Beşinci Soru: Amellerin yazılmasının faydası ve hikmeti nedir? Biz deriz ki: Bu hususta birkaç mukaddime vardır:

Birinci Mukaddime: Bu meleklere "Ketebe Melekleri" denmesi, onların yazıc olmalarından ötürüdür. Kelamcılar şöyle demişlerdir: O sayfaların yazılmasının hikmeti, terazinin iki

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 407

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/408

kefesinden birisinin diğerine baskın-ağır geldiğinin anlaşılmas için, tartılmasıdır. Zira, taat kefesi ağır geldiğinde, muhlûkat tarafından o kimsenin cennetlik olduğu; bunun zıddı ise, o kimsenin cehennemlik olduğu anlaşılmış olur Kâdî bunun uzak bir ihtimal olduğunu söyleyerek şöyle der "Çünkü deliller, herbr insanın, araştırılıp incelendiğinde, ölümünden önce onun saîd kimselerden veya şaki kimselerden olduğunun anlaşılacağına delâlet etmektedir. Bunu anlamak, tartıya bağii değildir." Kadî, daha sonra bu görüşüne de cevap vererek şöyle der: "Rivayet edip anlattığımız şeyin, o kimsenin Allah'ın cennetteki velî kullarından olduğunun büyük bir kitle tarafından anlaşılması esnasında, onun sevinmesine sebep olacak bir işter dolayı olması da imkânsız değildir. Bunun zıddı da, Allah'ın düşmanları hakkında söz konusudur." 46[46]

Bu Konuda Feylesofların Görüşleri

İkinci Mukaddime: Bu, İslâm filozoflarına ait bir görüştür. Buna göre, kitabet (amellerin yazılması işi), hususî manaların bilinmesi için, tstılâh olarak îcad edilmiş birtakım hususî nakış ve çizgilerden ibarettir. Biz, o nakışların, bizzat o manalara ve o şeylerin zâtlarına delâlet ettiğini farzettiğimizde, o yazma işi daha kuvvetli ve daha mükemmel olmuş otur.
Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: İnsan, herhangi bir işi defalarca yaptığında, onu çokça yapmasından dolayı o kimsede kök salmış olan güçlü bir meleke meydana gelmiş olur. Binâenaleyh, o meleke, faydalı ameller sebebiyle ruhani mutluluklara, faydalı olan amellerden dolayı sevinen bir meleke olursa, onun o kimsenin ölümünden sonra manevî mutluluklar vesilesiyle duyacağı sevinç büyük olur. Yok, eğer o meleke, ruhani hallere zarar verici bir meleke olursa, o kimsenin ölümünden sonra o haller sebebiyle duyacağı zarar da büyük olur.
Bunun da böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki: Çokça tekrar, o kök salan melekelerin tahakkuk etmesine sebep olunca, tekrar tekrar yapılan her bir amelin, o kök salan melekenin tahakkuk etmesinde bir tesiri olur. Bu tesir, her ne kadar hissolunmasa dahi, gerçekte mevcuttur. Bunun böyle olduğunu anladığında, insanın her an, her hareket ve sükûnunda, onun nefs cevherinde, az veya çok, ya mutluluk eserlerinden bir eser, veyahut da şekavet eserlerinden bir eser gelmiş olur. İşte onlara göre, o amellerin yazılmasından kastedilen budur. İşlerin hakikatini en iyi biten Allah'dır. Bütün bu izahlar, biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun, önünde ve arkasında, takipçiler vardır" -özünü melekler anlamına aldığımız zaman söz konusudur.
2) Bu der ıbn Abbas, (r.a.)'dan nakledilmiş olup, Ebu Müslim el-İsfehani'nin tercih jutği görüştür. Buna göre bu ifâdeden şu kastedilmiştir: "Allah'ın ilminde gtei açık birdir. O halde, gecenin karanlığında gizlenen ile, yardımcılar ve muavinlerle desteklenerek gündüzleyin yolunda gidenler, ancak hükümdarlar ve komutanlardır. Binâenaleyh, geceye iltica eden kimse, Allah'ın emrinden kurtulamaz. Gündüzün muâkkiblerle -ki bunlar da bekçiler ile onu koruyan yardımcılardır- hareket eden kimseyi, onun bekçileri Allah'tan kurtaramaz." O halde, ayette geçen muakklb, "yardımcı" anlamındadır. Zira, şu bunu gördüğünde, mutlaka bu da onu görür. Böylece de, onlardan her birinin gözü, diğerinin gözünü takib etmiş olur. Binâenaleyh bu takibçiler, Allah'ın kaza ve kaderinden kurtaramazlar. Onlar, hizmet ettikleri o kimseleri, Allah'ın kaza ve kaderinden kurtaracaklarını zannetseler bile buna asla kadir olamayacaklardır. Bu açıklamanın gayesi, hükümdarları, emirleri ve büyük kimseleri, kötülüklerden kurtarmayı, Allah'ın hıfz ve korumasından taleb edip beklemeye ve o kötülükleri def etme hususunda kendi yardımcıları ve destekçilerine dayanmamaya sevkedip teşvik etmektir: İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah hemen bunun peşinden, "Allah, bir kavmin de fenalığım diledi mî artık onu geri çevirmeye hiçbir çare yoktur" buyurmuştur. 47[47]

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 408-409
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 409-410

Küfran Olmadıkça Nimet Geri Alınmaz

Cenâb-ı Hakk'ın "Bit kavim, kendinde olan durumu değiştirip bozmadıkça, hiç şüphesiz Allah da, onu değiştirip bozmaz' buyruğuna gelince, bu hususta, bütün müfessirler bundan muradın, "Allah, onlarûar-isyan ve fesatların zuhur etmesi durumu hariç, onlardan intikam almak s üret iye içinde bulundukları nimetleri değiştirmez" manası olduğunu söylemişlerdir. Kâdi demiştir: "Ayetin zahiri, ancak bu manaya gelebilir. Zira Allah, dünyada olan nimeti, kullardan gelen bir sebep olmaksızın verir. Yalnız, cezalandırma böyle değite ■ (Ceza, ancak kuldan gelen bir duruma karşılık verilir.) Çünkü Allah Teâla, gerek a -gerekse dünyevî nimetleri sebep olmaksızın (hak edilmeksizin) verir ve bu hususta dilediğini, dilediğinden üstün kılar. Şu halde Hak Teâlâ'nın ayette bahsettiği "değiştirme"den muradı, helak etme ve cezalandırmadır."

Sonra müfessirler ihtilaf etmişler ve bazıları, "Bu söz, daha önce geçen "Müşrikler) senden, iyilikten önce çarçabuk kötülük isfer/er "(Rau 6) ayeti ile ilgilidtr Binâenaleyh Allah Tealâ, o müşriklerin başına, onların küfür ve günahta tsra-edecekleri iyice belli oluncaya kadar, köklerini kazıyacak bir azab indirmeyeceğin beyan etmiştir" demişlerdir. Hatta bunlar şöyle de demişlerdir: "Onların içinde, ileride iman edecek kimseler olduğu veya onların soyundan iman edecek kimselerin gelece^ bilinir ise, Hak Teâlâ onların kökünü kurutacak bir azab indirmez." Diğer bazılar "Aksine ayetteki bu ifâde, mutlak manası üzere geçerlidir ve bundan murac "alabildiğine fesada dalmış ve Allah'a kulluk etmede yollarını bozup değiştirmiş her kavimden, Allah nimetlerini giderir (geri alır) ve onların üzerine çeşit çeşit azablar indirir" manasıdır" derlerken, bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Bu kavimlerin içinde yaşamakta olan mü'minler de, bazan o azaba dûçâr olurlar." Hz. Ebu Bekir (r.a) Hz.

Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Eğer insanlar bir zalimi görür ve om engel olmazlarsa, Allah'ın herkese şâmil bir azab indirmesinden korkulur."®®

Ebu AH el-Cübbâî ve Kâdî, bu ayeti iki meselede delil getirmişlerdir: 48[48]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, babalarının günahları yüzünden, müşriklerin (küçük iken ölen) çocuklarına azab etmez. Çünkü onlar. Allah'ın kendilerinde olan hiçbir nimetini değiştirmemişlerdir ki, Allah da onların halini, nimetten azaba değiştirsin. 49[49]

İkinci Mesele

Onlar (muhtemelen ehl-i sünnet'i kastederek) şöyle demişlerdir: "Ayet, Cebriye'nin şu şekildeki: "Kul, daha baliğ olur olmaz, ondan ileri gelen bir sebep olmaksızın, Allah onu saptırıp hidayetten mahrum bırakabilir. Bu ise, cezalandırmaktan daha müthiştir. Üstelik kulun tağyiri (bozması) da sözkonusu değildir" görüşünün yanlışlığına delildir.

Cevap: Ayetin zahiri, Allah'ın bu "değiştirme" meselesindeki fiilinin, kulun "değiştirme" fiilinden sonra olduğunu gösterir. Ama "Siz, Allah dilemedikçe, dileyemezsiniz" (insan, 76) ayeti, kulun fiilinin, Allah'ın fiilinden sonra olduğuna delâlet eder. Böylece sanki bir tearuz ortaya çıkmaktadır.

Cenâb-t Hak, "Allah bir kavmin de fenalığını diledi mi, artık onun reddine hiç bir (çare) yok" buyurmuştur. Alimlerimiz, bu ayeti kulun fiillerinde bağımsız olmadığına delil getirerek şöyle demişlerdir: Çünkü kul, kâfir olduğunda, Atlah Teâlâ'nın, o kulun dünyada ayıplanmaya,

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 410

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 410

âhirette de cezaya müstehak olduğuna hükmedeceğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh kul şayet imanı elde etmede bağımsız olsa idi, o zaman Allah'ın, kendisi hakkında irâde ettiği şeyleri reddetmeye de kadir olurdu. Bu durumda Hak Teâlâ'nın, "Allah bir kavmin de fenalığını diledi mi, artık onun reddine hiç bir (çâre) yok" buyruğu geçersiz olmuş olurdu. Böylece önceki ayet, her nekadar Mu'tezile'nin görüşü lehine bir delil ihtiva ediyor gibiyse de, bu ayetin de bizim (ehl-i sünnet) mezhebinin doğruluğuna delâlet eden en kuvvetli delillerden biri olduğu sabit olur. Dahhâk, İbn Abbas (r.a)'ın: "O mu'akkıb (takibçi melekler) hiçbirşeyi savuşturamaz" dediğini; Atâ da yine İbn Abbas (r.a.)'ın: "Allah'ın bununla, benim azabımı geriye çevirecek olan, benim hükmümü bozacak hiç bir şey yoktur" manasını kastetmiştir" dediğini rivayet etmiştir.

Cenâb-ı Hak, "Onlar için O'ndan başka bir veli de yoktur" yani, , Allah'ın dışında onlara veli olacak, Allah'ın kaza ve kaderini onlardan savuşturabilecek hiç kimse yoktur" buyurmuştur. Bu, "onların işlerini deruhte edecek ilâhî azabı onlardan defedecek bir sahib ve yardımcıları yoktur" demektir.

"O, size korku ve ümid salarak şimşeği gösteren ve ağır bulutlan peydah edendir. Gök gürültüsü hamd ile, melekler de O'nun korkusu ile O'nu testik ederler. O, yıldırımlar gönderip, onunla kimi dilerse çarpar öldürür. Halbuk onlar Allah hakkında mücâdele edip duruyorlar. O, kudret ve azabında
çetindir" (Ra'd, 12-13).

Bil ki Allah Teâlâ, kullarını, geriye çevrilmesi mümkün olmayan şeyi başlarms getirmekle tehdid edince, bunun peşinden bu ayeti getirmiştir. Bu ayet, şu üç şe> ihtiva etmektedir:

a) Allah'ın kudret ve hikmetinin delillerini.

b) Bunlar, bazı bakımlardan nimet ve ihsana benzerler.

c) Bazı bakımlardan da azaba ve kahra benzerler.

Bil ki Allah Teâlâ burada şu dört şeyden bahsetmiştir. 50[50]

Şimşeğin Varlığındaki Hikmet

Birincisi, şimşektir. Bu, ayetteki, size korku ve salarak şimşeği gösterendir" ifâdesi ile anlatılmaktadır. Bu ifade ile ilgili birkaç manto vardır: 51[51]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Ayetteki, "havf" ve "tan kelimelerinin mansub oluşu hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) Bunlar mef'ûl-ün leh olamazlar. Çünkü bunlar, mu'aM olan fiilin failinin işi değildirler. Bunların başına ya bir muzaf takdir edilerek, meşe "Korku ve ümid salmayı istediği i çin" denilerek, yahut da, bunla- "korkutmak ve ümid ettirmek için" manasında ancak mef'ûlün leh olabilir»-

2) Bunlar, "berk" (şimşek) kelimesinden hat olarak mansubturlar. Bu durumda, şimşeğin bizzat kendisi korku ve ümid olmuş olur. Buna göre bunların takdiri ya, "korku ve ümit sahibi" şeklinde olur, yahut da, "korkutarak, ve ümid vererek" şeklinde olmuş olur.

3) Bu iki kelime, muhatabların 'hafi olarak mansubtur, yani "onlar korkarak ve Jmid ederek" demektir. 52[52]

İkinci Mesele

Şimşeğin korku ve ümid oluşu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/411

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/412

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 412-413

1) Şimşek çaktığında, yıldırım düşmesinden korkulur ve
yağmur yağması ümid edilir. Nitekim şâir ei-Mütenebbi "Yağmur yüklü siyah bulutlar gibi bir delikanlı. Ondan hem korkulur, hem de ümit beklenir. Tıpkı, buluttan hem hayat umulması, hem de yıldırımlarından korkulması gibi" demiştir.

2) Mesela yolcu ve torbasında hurma ile kuru üzüm bulunan bir kimse gibi, yağmurun yağmasında zararı olanlar, yağmurdan korkar; yağmurun yağmasında faydası olanlar da onu ümid edip beklerler.

3) Dünyada gerçekleşen herşey, kimilerine göre en hayırlı, kimilerine göre de en şerli şeylerdir. İşte yağmur da, ister zaman, ister mekan cihetinden olsun, ona tam o zaman muhtaç olanlar için en hayırlı, yağmurdan zarar görecek kimseler için de en şerli birşey olur. 53[53]

Üçüncü Mesele

Bil ki, şimşeğin meydana gelmesi, Allah'ın kudretine delâlet eden, enteresan bir delildir. Bunu şöyle izah ederiz:

Bulutların, birtakım sıvı ve nemli parçalar ile, kuru ve yaktcı parçalardan meydana gelmiş cisimler olduğunda şüphe yoktur. Yine Bulutun galib özelliğinin, o sıvı parçaları olduğunda şüphe yoktur. Su, soğuk ve nemli; ateş ise kuru ve yakıcı bir maddedir. Taban tabana zıd olan iki şeyden birinin diğerinden meydana gelmesi, aklın kabul edeceği birşey değildir. Binâenaleyh zıddı zıddan meydana getirecek; hür ve irade sahibi bir failin mutlaka olması gerekir.

Buna göre şayet, "Niçin şöyle demlemesin: Rüzgar, bulutun kütlesinin içine girmiş ve soğuk da bulutun dış yüzeyini kaplamıştır. Böylece bulutun dış yüzeyi âdeta donmuştur. Sonra bu rüzgar, bulutu zorlayarak paramparça etmiştir. Böylece bu şiddetli parçalanmadan, sert bir hareket meydana gelmiştir. Bu sert hareket, ısınmayı doğurur ki, iste şimşek budur" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Söylediğiniz henjey, aklın hilafınadır. Bu hususu, birkaç şekilde izah edibitiriz:

a) Eğer durum böyle olsaydı, "her nerede ve her ne zaman bir şimşek meydana gelirse, mutlaka bir gök gürültüsü de meydana gelir. Gök gürültüsü ise, o bulutun parçalanmasından meydana gelen sestir" denilmesi gerekirdi. Halbuki durumun böyle olmadığı malumdur. Çünkü çoğu kez, peşisıra bir gök gürlemest olmaksızın şimşek çakabilir.

b) 6u hareketin çok kuvvetli olması sebebiyle, meydana gelen ısınma, bulutur soğukluğunu gerektiren, o sıvı özelliğinin zıddıdır. Bu kuvvetli zıd mevcud olduğuna göre, bulutta daha nasıl o kuru ve yakıcı özellik bulunabiliyor? Aksine biz diyoruz ki, büyük ateşler bile, üzerine su döküldüğünde söner. Halbuki bulutun tamam aslında sudur. O halde, o bulutta daha nasıl, zayıf da olsa bir ateş şulesi meydana gelebiliyor?

c) Size göre, ateşin rengi yoktur. O halde, farzet ki o bulutun parçaları sebebiyle meydana gelen mevcut kuvvetten dolayı bir ateş meydana geliyor. Fakat ateşin c kırmızı rengi nereden peydah oluyor? Böylece, onlartn ileri sürdüğü sebebin zayi4 olduğu ve sırf su olmasına rağmen bulutun kütlesinde meydana gelen ateşin ancak hakîm ve kadir bir kudret sayesinde olabileceği anlaşılır. 54[54]

Bulutun Oluşması

İkincisi, ayetteki "(O) ağır bulutlan peydah edendir" buyruğu ile anlatılan husustur. Keşşaf sahibi şöyle der: "Sehâb, cins ismi olup, müfredi. "sehâbetün" (bir bulutjdur. "Sikâl" ise, "sakıyletün" (ağır) kelimesinin çoğuludur. Çünkü sen tıpkı, Sijiı dediğin gibi, "Ağır bulut ve ağır bulutlar" da dersin." Bulutların ağır oluşu, taşıdıkları sudan dolayıdır.

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 413

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/413-414

Bil ki bu da, Allah'ın kudret ve hikmetinin delillerindendir. Çünkü bulutun o sıvı cüzlerinin, ya hava boşluğunda meydana geldiği, yahut da yeryüzünden yükseldikleri söylenebilir. Binâenaleyh eğer birincisi olursa, onların o boşlukta meydana gelmelerinin, hakîm ve kadir bir var edicinin onları var etmesi ile olması gerekir ki, elde etmek istediğimiz netice budur. Yok eğer ikinci ihtimal, yani onların yeryüzünden yükselmiş olmaları ihtimali söz konusu olursa, bu hususta, "O sıvı parçacıkları soğuk hava tabakasına ulaştıklarında donarlar ve böylece ağırlaşırlar, daha sonra da yeryüzüne düşerler" denilmesine gelince, biz deriz ki: "Bu, yanlıştır. Çünkü yağmurlar farklı farklıdırlar. Bazan damlalar büyük, bazan küçük; bazan birbirine yakın, bazan uzak; yağmurun uzun zaman yağmasında olduğu gibi bazan uzun süreli, bazan kısa süreli olur. Binâenaleyh yeryüzünün ve buharları ısıtan güneşin karekteri ayrı (değişmez) olmasına rağmen yağmurların değişik şekillerde olması, mutlaka hür ve irade sahibi bir yaratıcının tahsisi ile (bu özellikleri onlara vermesi) ile olmalıdır. Hem sonra tecrübeler de, duâ ve niyazın, yağmurun yağmasında büyük bir tesirim-olduğuna delalet etmektedir. İşte bundan ötürü yağmur namazt meşru kılınmıştır
Binâenaleyh yağmurun yağmasında müessir olanın, tabiat ve onun özelliği değil, hür ve irade sahibi bir failin kudreti olduğunu anlıyoruz. [55][55]

Gök Gürlemesf

Üçüncüsü, bu ayette zikredilen "ra'd" (gök gürültüsü)dür. Cenâb-ı Hak, "Gök gürültüsü hamd ile, melekler de O'nun korkusu ile O'nu teşbih ederler" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili şu görüşler söylenmiştir:
1) Ra'd, bir meleğin adıdır. Gök gürültüsü ile işitilen ses ise, o meleğin Cenâb-ı Hakk'ı teşbih edişinin sesidir. Ibn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir yahûdi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, gök gürültüsünün ne olduğunu sormuş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ra'd, elinde ateşten mızrak bulunan ve onlarla bulutlan Allah'ın dilediği yere sürüp götüren, bulutlar üzerinde görevli bir melektir" *36> buyurdu. Bunun üzerine onlar, "O halde, duyduğumuz o ses ne?" dediklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s.), "O da, onun bulutlan sürmesidir " buyurdu. Hasan 'nin, "O, Allah'ın yarattığı bir vardıktır, ama bir melek değildir" dediği rivayet edilmiştir. Bu görüşe göre, "ra'd", bulutlar üzerinde görevli olan melektir, gök gürültüsü de, onun Allah'ı teşbih edişidir. O sese de, "ra'd" denmiştir. İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet edilen şu husus da bunu tekid eder: İbn Abbas, bir gök gürültüsü duyduğunda, "Ey Ra'd, senin teşbih ettiğin Allah'ı, ben de teşbih ederim" derdi. Hz. Peygamber (s.a.s.)in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah ağır bulutlan yarattı. Onlar, en güzel bir şekilde konuşur, en güze! bir biçimde gülerler, onların konuşması, gök gürültüsü; gülmesi de şimşektir'.' <37)
Bil ki bu, uzak bir ihtimal değildir, çünkü ehl-i sünnete göre, hayatın bulunması için, mutlaka bir bünye şart değildir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, bulutun parçalarında hayatı, ilmi, kudreti ve konuşmayı yaratması uzak bir ;:,tın.al değildir. Buna göre duyulan ses, bulutun bir işidir. Hem bu, nasıl uzak görülebilir ki? "Semenderdin, ateşten; kurbağanın soğuk sudan; büyük kurtçukların, uzun zaman beklemiş kardan meydana geldiklerini görmekteyiz. Hem, Hz. Oavud (a.s.) zamanında dağların; Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanında da çakıl taşlarının Allah'ı teşbih etmeleri akıldan uzak görülmediğine göre, bulutların teşbihi nasıl uzak görülebilir?
36) Tlmrtzt, tefsir, 14 (5/294); Müsned 1/274.
37) Müsned, 5/435.
36) Matbu nüshada böyle ise de, doğrusu Semenderdir. Bu: "küçük bir kurtçuk olup ateşi söndüren bir sıvı salgılar. Bu sebepten ateşte yanmadığı söylenir." (Müncid).
Bu görüşe göre, ister bir melek otsun, ister başka birşey olsun, "ra'd" denen şey hakkında iki görüş vardır:
1- O, bir melek değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu kelime üzerine 'Ve melekler" diye, melekleri

---

[55][55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 414-415

atfetmiştir. Halbuki ma'tûf, matufun aleyhden başka bir şeydir.

2- Bunun, melekler cinsinden olması da uzak bir ihtimal değildir. Hak Teâlâ'mn "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e, Mîkâil'e düşman olursa" (Bakara, 96) ve ''Biz, peygamberlerden, senden, Nûh'dan, İbrahim'den mfsâk almıştık" (Ahzat>. t, ayetlerinde de olduğu gibi, Cenâb-ı Hak "ra'd"i, şerefini göstermek için ayrıca bizzat zikretmiştir.

2) Ra'd, o belli (gök gürültüsü) sesin adıdır. Bununla beraber "o ses", Allah Teâiâ'yı teşbih eder. Çünkü teşbih, takdis ve benzeri şeyler ancak, Allah Teâlâ'yı takdis ve tenzih manasında olan bir lafzın bulunmasıdır. Binâenaleyh o sesin meydana gelmesi, noksanlıktan ve mümkin bir varlık olmaktan münezzeh olan bir zâtın mevcudiyetine delil olunca, gerçekte bu bir teşbih olmuş olur ki, " Hiçbirşey hâriç olmaksızın, herşey O'nu hamd ile teşbih eder"{isti, **) ayetinin anlattığı mana da budur.

3) Ra'd'in teşbih etmesinin manası, onu (gök gürültüsünü) duyan insanların Allah'ı teşbih etmeleridir. İşte bu sebebten ötürü, insanların bu teşbihi gök gürültüsüne (ra'd'a) nisbet edilmiştir.

4) Sûfilere göre "ra'd", meleklerin sesleri; "berk" (şimşek) ise, kalelerinin ve gönüllerinin sıcak nefesleri; yağmur da, onların gözyaşlarıdır. 56[56]

Semavî-Rûhanî Varlıklar

Eğer, "Ra'd ne demektir?" denilirse, deriz ki: Bu hususta geniş izahı, (Sakara, 19) ayetinin tefsirinde yapmıştık.

Cenab-ı Allah, "Melekler de O'nun korkusu ile (onu teşbih ederler)" buyurmuştur. Bil ki bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bu "melekler" ile, "Ra'cT'in yardımcısı olan melekleri kastetmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, Ra'd adlı o meleğe, yardımcılar vermiştir. O halde, bu ifadenin manası, "O melekler de, Allah korkusu ve haşyetinden ötürü, Allah'ı teşbih ederler" şeklindedir. İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "O melekler, Allah'dan korkarlar, ama insanların korkusu gibi değil, çünkü onlardan hiçbiri, sağında ve solunda kimin olduğunu bilemez ve onları, yeme, içme ve başka birşey Allah'a ibadetten alıkoyamaz."

Bil ki muhakkik feylesoflar "Bu ulvî neticeler, ancak semavî ve ruhanî bir güç ile tamamlanır. Binâenaleyh bulutların, kendilerini idare eden belli bir semavî ruhu vardır. Rüzgar ve benzeri diğer gök hadiselerinin durumu da aynıdır" demişlerdir ki bu, "Ra'd, Allah'ın bir meleğinin adıdır ve o, Allah'ı teşbih eder" diye naklettiğimiz
görüşün aynısıdır. O halde, işte bu ibare ile müfessirlenn ifade ettikleri görüş, muhakkiklerin feylesoflardan naklettikleri şeyin aynısdır. O halde bunu inkâr etmek, aklı olana nasıl yakışır? 57[57]

Yıldırım Hakkında

Dördüncüsü; Bu ayette zikredilen delillerin dördüncüsü, Hak Teâla'nın ıteî ""O, yıldırımlar gönderip, onunla kimi dilerse çarpar öldürür" ayeti ile ifâde ettiği şeydir. Bil ki, "savâik"in manasını daha önce, Bakara suresinde, (Bakara, 19) zikretmiştik. Müfessirler bu ayetin, Âmir b. et-Tufeyl ile, Lebîd b. Rabi'a'nın kardeşi Erbet b. Rabia hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir: Bu ikisi, mahkemeleşmek için diye Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelmiş, ama aslında onu öldürmeyi planlamışlardı. Erbet b. Rabî'a "Rabbimizi bize anlat. O bakırdan mı, yoksa demirden midir?" demişti. Geriye dönünce, üzerine bir yıldırım düşmüş.onu yakmıştı. Allah, Âmir'e de, tıpkı bir deve hastalığı gibi bir hastalık vermiş, o da Benû Selûl'den bir kadının evinde ölmüştü.

Bil ki "yıldırım" işi, gerçekten enteresandır. Çünküobazan buluttan çıkar. Buluttan indiği zaman ekseriya denize dalar ve denizin derinliklerindeki balıklan yakar. Feylesoflar, onun

---

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 415-416

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 416-417

kuvvetini anlatmada mübalağa etmişlerdir. Bunun Allah'ın kudretine delil getirilişinin izahı şöyledir: "Ateş, sıcak ve kurudur. Onun tabiat ve karakteri bulutun tabiat ve karakterine zıddır. Binâenaleyh sıcaklık ve kuruluk bakımından bulutun tabiatının, alıştığımız ve bildiğimiz ateşin tabiatından daha zayıf olması gerekir. Fakat durum böyle değildir. Çünkü o (yıldırım), bu dünyanın ateşinden daha kuvvetlidir. Binâenaleyh onun, bu özelliğe sahib oluşunun, mutlaka bir fâil-i muhtarın, bu özelliği ona vermesi ile olması gerekir. 58[58]

Mücadelenin Buradaki Manası

Bil ki Allah Teâlâ bu dört delili zikredince, "Halbuki onlar Allah hakkında mücâdele edip duruyorlar" buyurmuştur. Allah Tealâ, "Allah, her dişinin neye gebe olacağını bilir" (Ra'da, 8) buyurarak ilminin kemalini beyân etmiş idi. Bu ayette de, kudretinin kemâlini beyan etmiştir. "Onlar ise Allah hakkında mücâdele edip duruyorlar " yani "O kâfirler ise, bu delillerin ortaya çıkmasına rağmen, Allah hakkında hâlâ mücâdele ediyorlar" demektir. Bu, birkaç manaya gelebilir:
1) Bundan maksat, "Rabbimizi bize anlat, O, bakırdan mı, demirden mi?" diyen kâfirin sözüne reddir.
2) Bununla, o kâfirlerin, öldükten sonra dirilmeyi, haşri ve neşri kabul etmeme hususundaki mücâdelelerini reddetme manası kastedilmiştir.
3) Bununla, onların (Kur'an'dan) başka mucize istemeleri reddedilmiştir.
4) Bununla, onların (çarçabuk) başlarına kökünü kazıma azabının gelmesini istemeleri reddedilmiştir.
Bu ifadenin başındaki "vâv" (ve) edatı ile ilgili olarak şu iki görüş belirtilmiştir:
a) Bu, vâv-ı haliyyedir ve ifâdenin manası, "Yıldırım, Allah'ın dilediği kimselere onlar Allah hakkında mücâdele ederken, çarpar öldürür" şeklindedir. Çünkü Erbet Allah hakkında mücâdele ettiği zaman, yıldırım çarpıp onu öldürmüştür.
b) Bu, vâv-ı isti'nâfiyedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki o delilleri zikrettikten sonra, "Onlar Allah hakkında mücâdele edip duruyorlar" demiştir. 59[59]

Şedîdü'l-Mihâl

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "O, kudret ve azabında çetindir" buyurmuştur. "Mihâl" kelimesi ile ilgili bazı izahlar yapılmıştır: İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Bunun başındaki mim harfi, zâid ilâve olup, kökü masdarıdır. Bunun bir benzeri de, "mekân" kelimesinin başındaki "mim" harfidir." Ezheri ise şöyle demiştir: "Bu görüş yanlıştır. Çünkü bir kelime, "misâl" gibi, "fi'âl" vezni üzere olur ve başında meksûr bir mim bulunursa bu mim kelimenin aslî harflerinden olur, mihâd (beşik), midâs (yatak) ve midâd, (hokka) kelimelerinde olduğu gibi. Alimler, bu kelimenin, kökünün ne olduğu hususunda şu değişik görüşleri ileri sürmüşlerdir:
1) Bunun, bir kimse bir başkasını yakalayıp, padişaha götürerek, onu ölümle yüz yüze getirdiğinde söylenen deyiminden ve hile yollarına başvurup, bu hususta gayret gösteren kimse için söylenen ' ifâdesinden alınma olduğu söylenmiştir. Buna göre kelimenin manası "Allah Teâlâ'nın, düşmanlarına karşı hile ve tuzağı, cezası ve ikâbı çok güçlüdür. Onları, hiç beklemedikleri bir şekilde helak eder" şeklindedir.
2) Mihâl, şiddet ve sıkıntı manasınadır. Kıtlık ve sıkıntı yıllarının da, "senetü'l-mahl" diye isimlendirilmesi bu yüzdendir. Yine aynı kökten olarak, "Falancaya mukavemet ettim, bakalım hangimiz daha şiddetli imişiz" denilir. Ebu Müslim ise, bu kelimenin, mahl masdarından, fi'âl vezninde "şlddet-kuvvet" manasında bir isim olduğunu, bu veznin karşılık ve ceza verme manasında kullanıldığını söylemiştir. Buna göre sanki mana, "Allah'ın karşılık ve ceza vermesi çok şiddetlidir" şeklinde olur.

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 417
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/417-418

Bu hususta müfessirlerin değişik izahları vardır: Mesela Mücahid ve Katâde. buna, "kuvveti çok çetin"; Ebu Ubeyde, "ikâbı çetin"; Hasan el-Basri, "intikamı çetin"; İbn Abbas da, "engellemesi çetin" manalarını vermişlerdir.
3) İbn Arefe şöyle demiştir: "Arapça'da, "mücâdele etti" manasında,
iişi ile uğraştı) denilir. Binâenaleyh ayetteki bu ifade, "mücâdelesi çok çetin olan" demektir.
ç) Bazı âlimlerin, bu ifâdeye, "kini ve öfkesi çetin" manasını verdikleri de rivayet edilmiştir. Ama çoğu alimler bunun doğru olmadığını, çünkü Allah için kinin düşünülemeyeceğini söylemişlerdir. Fakat biz, bu Tefsirimizde böylesi lafızlar Allah nakkında kullanıldığı zaman, bunların arazların (yani ifâde ettikleri sıfatların) başlangıçları (sebepleri) manasına değil, sonuçları ve neticelerine göre kullanıldıklarını söylemiştik. Binâenaleyh buradaki "kin" ile de, şu mana kastedilmiştir: "Allah Teâlâ, râdesi gizli olmakla beraber, o insana bu şerri (cezayı) ulaştırmayı irâde eder."
"Hak da'vet ancak O'nundur. (Müşriklerin), O'ndan başka dua ettikleri ise,
hiçbir şekilde kendilerine icabet etmez. Onlar ancak ağzına gelsin diye, suya doğru iki avucunu açan kimse gibidir ki, bu kimse asla ona ulaşamaz. Kâfirlerin duası kaybolup gitmeye mahkûmdur" (Ha'd, 14).
Bil ki, "Hak davet ancak O'nundur" buyruğu " "Hak davet ancak Allah'ındır, Allah'a aittir" demektir. Bu ifâde ile ilgili iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Müfessirlerin. bu hususta birkaç görüşü vardır:
1) İkrime, İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hak davet (gerçek dua), "Lâilâhe illallah" sözüdür."
2) Hasan el-Basri'nin görüşüne göre, "Allah, haktır. O'nun duası, yani Ona yapılan duâ da haktır." Buna göre Hasan el-Basrî sanki şu manayı imâ ediyor:
Sadece Allah'a dua etmek, hak ve gerçektir."
3) Allah'a ibâdet etmek, hak ve sıdktır.
Bil ki hak, mevcûd olandır. Mevcûd olan şeyler de iki kısımdır:
1) Yok olmayı kabul eden (yok olabilecek olan) kısım ki, bunun bâtıl olması da mümkindir.
2) Yok olmayı kabul etmeyen kısım ki, bu kısmın bâtıl olması mümkin değildir. İşte gerçek hak budur. Zatı itibarı ile vâcibu'l-vücûd olan mevcûd (var) olduğu zaman, yokluğu kesinlikle kabul etmez (yani onun yok olması düşünülemez). Binâenaleyh mevcudat içinde "hak" olmaya en layık olan varlık O'dur ve "hak" olmaya en layık inanç ve zikir, O'nun var olduğuna inanmak, varlığını zikretmektir. Bu izah ile sabit olur ki, varlıklar içinde O'nun varlığı gerçek "hak"tır, inançlar içinde de O'nun varlığına inanç gerçek "hak'tır. O'nu medh-ü sena etmek, ulûhiyyetini ve kemâlini itiraf etmek ve zikretmek de, zikirler içinde gerçek "hak"tır. İşte bundan dolayı O, "Hak da'vet (dua, ibadet, çağrı, isim) ancak O'nundur" demiştir.
İkinci Bahis: Keşşaf sahibi şöyle demiştir: ' ifâdesi ile ilgili iki izah vardır:
1) "Da'vet" kelimesi "bâtıl"ın zıddı olan "hakk"a muzaf kılınmıştır. Nitekim bu manada "hak" lafzına, "kelimetü'l-hak" ifâdesinde "kelime" lafzı da muzaaf kılınmıştır. Bundan maksad, bu da'vetin "hak" olduğunu, batıllık emarelerinden tamamen uzak olduğunu anlatmaktır. Bu, birşeyi sıfatına izafe etmek (muzaf kılmak) çeşidinden bir izafedir.
2) "Allah" manasında olan "hak" kelimesine "da'vet"- muzaf kılınmıştır. Binâenaleyh bunun manası, "Hakka, yani duyan ve icabet eden Allah'a yapılmış olan da'vet (duâ)" şeklindedir. Hasan el-Basri'nin, "Hak, Allah Teâlâdır. O'na yapılan her duâ da hak duadır" dediği rivayet edilmiştir. 60[60]

Kâfirlerin Duasının Sonucu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, başkaduâ ettikleri şeyler ise" yani "Kâfirterin, Allah'ın dışında duâ ettikleri ilahlar ise, "hiçbir şekilde kendilerine icabet edemezler" yani" o kâfirlerin istedikleri şeylere ancak iki avucunu, kendisine su gelsin diye suya uzatmış kimseye, suyun icabet

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 418-419-420

'etmesi (karşılık vermesi) gibi icabet ederler" buyurmuştur. Su ise cansızdır, ellerini kendisine uzatan kimseyi, onun susuzluğunu ve ihtiyacını hissetmez, görmez, o kimseye karşılık vermeye ve onun ağzına kendiliğinden ulaşmaya kadir değildir. O kâfirlerin duâ ettikleri putlar da cansızdırlar, onların dualarını duyamaz, onlara karşılık veremez ve onlara fayda vermeye kadir değildirler. Denildi ki, onların putlarına yaptıkları dualarının faydasının az oluşu, iki avucu ile su içmek isteyip, parmaklarını açarak ellerini suya uzatan (daldıran), ama avucuna su gelmeyen, böylece de su içme fiiline ulaşamayan kimsenin haline benzetilmiştir.*39' Buradaki fiil tâ'lı olarak

39) Zira parmaklarının arası açık olduğundan suyu tutmaz (ç.)

ted'ûne (duâ ettiği riz) şeklinde; ifâdesi de tenvinli olarak, şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Allah Teâlâ "Kâfirlerin duası kaybulup gitmeye mahkûmdur" buyurmuştur. Yani, "Boşa gitmiştir, hiçbir faydası yoktur. Çünkü onlar Allah'a duâ ederlerse, Allah onlara icabet etmez. İlahlarına (putlarına) duâ ederlerse de, putları icabet etmeye kadir olamaz" demektir. 61[61]

Göklerde ve Yerde Bulunanla•rın Allah'a Boyun Eğmesi

"Göklerde ve yerde kim varsa onlar da, gölgeleri de sabah akşam, ister istemez Allah'a secde eder" (Ra'd. 15).

Bil ki burada bahsedilen "secde'nin manası hususunda iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu "secde"den murad, atnı yere koyma manasındaki secdedir. Bu manaya göre, ayetin iki izahı vardır:

a) Bu, her ne kadar umûmî bir ifâde ise de, bundan murad hususî (belli) varlıklardır. Onlar da mü'minlerdir. Çünkü bazı mü'minier, Allah'a kolaylıkla ve arzu ile secde ederler. Bazı müslümanlar ise, bu kendilerine ağır geldiği için, Allah'a kerhen (zorlanarak) secde ederler. Onlar kendilerini, nefisleri istese de istemese de, bu ibadetleri yerine getirmeye zorlarlar.

b) Bu ifâde umûmîdir ve bundan kastedilen mana da umûmîdir. Buna göre, ayette bir müşkil söz konusudur. Çünkügöklerde ve yerde olan herşey, Allah'a secde etmez. Aksine melekler ile cin ve insanlardan mü'min olanlar Allah'a secde ederler. Kâfirler ise secde etmezler.

Buna iki şekilde cevap verilebilir:

1) "Göklerde ve yerde kim varsa onlar da Allah'a secde ederler"; yani, "Göklerde ve yerde olan her canlının Allah'a secde etmesi gerekir" demektir. Böylece gereklilik (vücûb) olma ve meydana gelme ile ifâde edilmiştir.

2) Secdeden murad, ta'zîm ve kulluğu itiraftır. Allah'ın da, "Andolsun ki onlara,
gökleri ve yeri kimin yarattığını sorarsan, muhakkak "Allah" derler" (Lokman, 25» buyurduğu gibi, göklerde ve yerde bulunan her canlı, Allah'a kulluğu itiraf eder.

İkinci Görüş: Secde, inkıyâd etmek, boyun eğmek ve başkaldırmam ak anlamındadır. Bu manaya göre, göklerde ve yerde olan her canlı, Allah'a secde ediyor, demektir. Çünkü O'nun, kudret ve meşieti, herkes hakkında geçerlidir. Bu hususta sözün özü şudur: Allah dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkindir. Zâtı gereği mümkin olan varlığın mahiyeti, var olmayı veya var olmamayı aynı derecede kabul eder. Böyle olan her varlığın, varlığının yokluğuna; veya yokluğunun varlığına üstün gelmesi, ancak bir mucidin ve bir müessirin tesiriyle otur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın dışında kalan her şeyin varlığı, O'nun var etmesiyle; yokluğu da, O'nun yok etmesiyle olmuş olur. Binâenaleyh O'nun tesiri, var etme ve yok etme hususunda, bütün mümkin varlıklar hakkında geçerlidir ki, işte bu da secde etmektir, tevazu, huzû ve inkıyâd demektir. Bunun bir benzeri ifâde de, Cenâb-ı Hakk'ın "Bilakis göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur.Hepsi de O'nun emrine ramdırlar" (Bakara, 116) ve "Halbuki göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) ister istemez O'na boyun eğmiştir" (au irmân, 83) ayetleridir.

Cenâb-ı Hakk'ın "ister istemez" ifâdelerine gelince, bununla şu murad edilmiştir: "Mesela hayat ve zenginlik gibi bazı hadiselere, insanın yaratılışı temayül eder, onu arzular. Ölüm,

---

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 420-421

fakirlik, körlük hüzün, kötürüm olma ve her türlü kötülüklerden de, insanın yaratılışı nefret eder, uzaklaşır. Halbuki bütün bunlar, Allah'ın kazası, kaderi, tekvîni ve icadıyla meydana gelirler. Hiç kimsenin, bunlara karşı koyma ve bunları savuşturma gücü yoktur."
"gölgelerinde sabah akşam"
Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır;
Birinci Görüş: Müfessirler şöyle demişlerdir: İster mümin isterse kâfir olsun, her şah'ın gölgesi, Allah'a secde eder. Mücâhid şöyle demiştir: Mü'minin gölgesi, Allah'a isteyerek; kâfirin gölgesi de istemeyerek secde eder. Zeccâc da şöyle demektedir: Tefsirde varid olduğuna göre kâfir, Aİlah'dan başkasına; gölgesi ise Allah'a secde eder. İşte bu noktada, İbnu'l-Enbari de şunu ilâve etmektedir: "Allah Teâlâ'nın tıpkı dağlara anlayış verip, böylece de o dağların Allah'ı teşbih etmekle meşgul olmaları ve Allah'ın da "Derken Rabbi o dağa tecelli edince, onu paramparça ediverdi" (A'raf, 143) buyurduğu gibi; tecellisinin o dağda zuhur etmesi gibi, Allah Teâlâ'nın dağlara, sayesinde secde edebilecekleri akıl ve anlayış vermesi ve yaratması da uzak bir anlayış değildir.
İkinci Görüş: Gölgelerin secde etmesinden murad, onların bir taraftan diğer tarafa meyletmeleri, güneşin alçalmasıyla uzayıp, yükselmesiyle de kısalmalarıdır. O halde o gölgeler, uzamalarında, kısalmalarında ve bir taraftan diğer bir tarafa meyletmelerinde, Allah'a inkıyâd etmiş ve teslim olmuşlar demektir. Burada, hassaten
akşamdan ve sabahtan bahsedilmiştir; çünkü gölgeler, ancak bu iki vakitte büyür ve o çoğalırlar. 62[62]

Sahte Tanrıların Aczi

"De ki (Resulüm), "göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De: "AHah'dır." Söyle:
"O halde O'ndan başka kendilerine bile ne bir fayda, ne bir zarar vermeye
malik olmayan birtakım veliler mi, (mabûdlar mı) edindiniz?" Söyle: "Gözügörmeyenlerle, gören bir olur mu? Yahut karanlıklarla nûr bir olur mu? Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da, bu yaratma,
kendilerince birbirine mi benzedi?" De ki: "Allah her şeyi yaratandır. O, birdir kâinatın yegâne hâkimi ve sahibidir" (Ra'd, 16).
Bil ki, Allah Teâla, "ona boyun eğiyor" manasında, göklerde ve yerde bulunan her şeyin, Allah'a secde ettiğini beyan edince, putperestleri reddetmeye yönelerek "'Ve ki (Resulüm), "göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De: "Allah'dır" buyurmuştur. Bu cevap, kendisine sorulan kimsenin kabul edeceği, tasdik edeceği ve reddetmeyeceği bir cevap olunca, onların bunu kesinlikle inkâr etmeyeceklerine dikkat çekmek için, bu cevâbı hatırlatanın Hz. Peygamber (s.a.s.) olması için ona böyle demesini emretmiştir. Hak Subhanehuve Teâlâ, kendisinin, her var olanın, kainattaki her şeyin Rabbiolduğunu beyân edince, "Onlara de ki: "O halde, onlar kendileri için herhangi bir fayda ve zarara malik olmayan birer cansız varlık oldukları halde daha niçin Allah'ı bırakıp da, onları dost edindiniz?" demiştir. O putlar, kendileri için bir fayda elde etmekten ve kendilerine gelebilecek zararı da defetmekten aciz olunca, onlar, başkaları için bir fayda elde etmekten ve başkalarından zararı savuşturmaktan ise, haydi haydi aciz olurlar... Binâenaleyh onlar, buna kadir olamadıklarına göre, onlara ibâdet etmek de, mahza abes bir iş ve akılsızlık olur.
Cenâb-ı Hak, bu denli açık olan deliller serdedince, bu gibi delilleri bilmeyenin, anlamayanın adetâ "kör" gibi; onları anlayanın ise, "gören" gibi; bu gibi hüccetleri bilmeyenin karanlıklarrbilenlerin ise, nurlar gibi olduklarını beyan etmiştir. Herkesin, zarurî olarak, kör olanın görene; karanlığın nura, eşit ve denk olmadıklarını bilmesi gibi; yine herkes, zarurî olarak, bu delilleri bilmeyenin, onları bilene eşit ve müsavî olmayacağını da bilir..
Hamza, Kisaî, Ebu Bekr ve Asım'ın ravisi Amr, yâ ile şeklinde okumuşlardır. Zira bu fiil, cemi olan isimden önce gelmiştir. Diğer kıraat imamları ise, tâ ile testevi şeklinde okumuşlardır.

---

[62] 62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 421-422-423

Ebu Ubeyde de, bu ikinci okuyuşu tercih etmiştir. 63[63]

Putların Yarattığı Şey Yoktur

Daha sonra Cenab-ı Hak bu izahı tekid ederek, "Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da da, bu yaratma, kendilerince birbirine mi benzedi?" buyurmuştur. Yani "Onların, Allah'ın şerikleri olduğunu iddia ettikleri bu şeylerin, Allah'ın yaratmasına benzer bir yaratmaları, mahlukları yoktur ki onlar, o putların, yaratma vasfında Allah'ın ortakları olduklarını, böylece de o putların, ulûhiyyette Allah'ın ortakları olmaları gerektiğini söyleyebilsinler. Tam aksine o müşrikler, bu putlardan, kesinlikle herhangi bir fiilin sâdır olmadığını, ne yaratmanın ne de tesirlerinin bulunmadığını zarurî olarak bilirler. Durum böyle olunca da, onların, o putların, ulûhiyyette Allah'ın ortaklan olduklarına hükmetmeleri sırf akılsızlık ve sırf cehalet olur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 64[64]

Birinci Mesele

Bil ki alimlerimiz, fiillerin yaratılması meselesinde bu ayetle birkaç yönden istidlal etmişlerdir:
1) Mutezile, canlıların da, tıpkı Allah'ın yarattığı hareketler ve sükûnlar gibi, birtakım hareket ve sükûnları yarattıklarını iddia etmiştir. Böyle olması halinde, onlar, tıpkı Allah'ın yaratması gibi yaratan birtakım şerikleri, Allah'a nisbet etmiş olurlar. Allah Teâlâ'nın bu ayeti, zemmetme ve kabul buyurmama sadedinde zikretmiş olduğu malûmdur. Böylece bu ayet, kulun kendi fiilini yaratamayacağına delâlet etmiş olur.
KadT şöyle demiştir: Biz her ne kadar, "kul da bir şeyler yapar ve yaratır" dediysek de, ancak ne var ki, kulun mutlak manada yarattığını söylemiyoruz. Eğer biz bunu, mutlak anlamda söylemiş olsaydık, o zaman biz, kulun, tıpkı Allah'ın yarattığı gibi yarattığını söylemezdik. Çünkü, bizden her biri, Allah'ın kudret vermesiyle yapar; o, yaptığını, menfaat elde etmek ya da zararı gidermek için yapar. Halbuki Allah Teâlâ, bütün bunlardan münezzehtir. Kulun yaratıcı olduğu takdir edilse bile, ancak ne var ki onun yaratmasının, Allah'ın yaratması gibi olmadığı sabit olmuş olur. Hem bu ilzam ve susturma, Cebriyye için de geçerlidir. Çünkü onar "Allah'ın yarattığı şeyin aynısı, kulun kesbi ve fiilidir" derler ki, bu da şirkin bizzat kendisidir. Çünkü ilâh ve kul o fiilleri yaratma hususunda, tıpkı, bir malda payları bulunan iki ortak gibidirler. Hem Allah Teâla bu sözü kâfirleri ayıplamak ve onların davranışlarını zemmetmek için zikretmiştir. Binâenaleyh şayet kulun fiili Allah'ın yarattığı şey olsaydı, bu kınamanın bir faydası olmazdı. Çünkü böyle olması halinde kâfirler, "Bu küfrü bizde yaratan Allah olduğuna göre, o küfrün bizde bulunması bizim fiilimiz ve ihtiyarımızla olmadığı halde, daha nasıl bundan dolayı bizi zemmeder ve bizi, cehalete ve kusura nisbet eder?" diyebilirler.
Birinci Soruya Şöyle Cevap Verilir: "Halk", ya bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmak demek, veyahut da ölçüp biçip takdir etmek demektir. Her iki manaya göre de, kulun muhdis olduğunun takdir edilmesi halinde, o kulun "hadis" olması gerekir. 65[65]

Bu Konuda Mutezilenin Yanlışı

Ama muarızımızın," kul, her ne kadar yaratıcı ise de, ancak ne var ki onun yaratması Allah'ın yaratması gibi değildir" şeklindeki sözüne gelince biz deriz ki:
"Halk", îcâd etmek, var etmek, yokluktan varlığa çıkarmak demektir. Kulun kudretine göre meydana gelen hareket, Allah'ın kudretiyle meydana gelen harekete denk olunca, o zaman,

---

[63] 63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 423-424
[64] 64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 424
[65] 65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 424-425

yaratılan bu iki şeyden birisinin, diğer ikincisinin misli ve dengi olacağı malumdur. Bu durumda da, "Kulun yaptığı olan bu şey, Allah'ın mahlûku olan o şeye denktir" denilmesi doğru ve yerinde olur. Ancak, diğer bakımlardan, bir farklılık ve başkalığın bulunduğunda da bir şüphe yoktur. Ancak ne var ki, diğer bakımlardan bir muhalefetin bulunması, bu yönden bir denkliğin bulunmamasına zarar vermez. İstidlal hususunda bu kadar şey kâfidir.
Muarızımızın, "Bu, kulun fiili Allah'ın yarattığıdır" dedikleri için, Cebriyye için de geçerlidir" şeklindeki görüşümüze gelince, biz diyoruz ki: Bu, gerekli değildir, zira ayet, kulun yaratmasının, Allah'ın yaratmasının bir misli olmasının caiz olmayacağına delâlet etmektedir. Biz, kul için kesinlikle herhangi bir yaratmayı kabul etmiyoruz. O halde bize, böyle bir şey niye gereksin ki?
Muarızımızın, "kulun fiili, Allah'ın yaratması olsaydı, o zaman, buna göre kâfirleri kınamak, tenkit etmek makul ve uygun olmazdı" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunun neticesi şuna varır: Bir medh ve birzemm bulununca, kulun, fiili hususunda bağımsız olması gerekir. Halbuki bu hüküm nakzedil m iştir. Çünkü Allah Teâlâ, kâfir olarak öleceğini bildiği halde, Ebu Leheb'i, küfründen dolayı kınamıştır. Halbuki biz, Allah'ın bildiği şeyin aksinin meydana gelmesinin imkânsız olduğunu zikretmiştik. İşte, ayetle ilgili açıklamaların izahı bundan ibarettir.
2) Cenâb-ı Hakk'ın "De ki:" Allah her şeyi yaratandır" ayetinin ifade ettiği husustur. Kulun fiilinin, "şey" olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, onun da yaratıcısının Allah olması gerekir. Muarızlarımızın bu husustaki sorulan daha önce geçmişti.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, "O, birdir, kâinatın yegâne hakir-ve sahibidir" ayetinin ifâde ettiği husustur. Burada, Allah Teâla'nın hangi hususta tek olduğu sorulamaz. Daha önce bahsedilen şey "yaratmak" vasfı olunca, burada*: "vahdef'le, yaratıcılık hususundaki birlik ve vahdaniyyetin murad edilmiş olmas gerekir. Allah, kendisi dışında kalan şeyin yegane hakimidir, kantlarıdır. Bu durumda, bu ifâde de, bizim görüşümüzün doğruluğuna bir delil olmuş olur. 66[66]

İkinci Mesele

Cehmiyye, Allah Teâlâ hakkında "şey" kelimesine kullanılamayacağını, yani, O'na şey deflemeyeceğini etmiştir. Bil ki bu münakaşa, ancak lafızda olup, bu d? vasfın Allah hakkında kullanılıp kulanılamayacafr
hususudur. Cehmiyye Allah'a "şey" denilemeyeceğini iddia etmiş bu hususa şu şekilde istidlal etmiştir.
1)Cenâb-ı Hak şayet "şey" olsaydı, ozamanonun, "Allah her şeyi yaratana*" ifadesinden dolayı, kendi kendisinin de yaratıcısı olması gerekirdi. Bu imkânsız olunca Allah'a "şey" denilmemesi gerekir. "Bu sınırlandırılmış bir umûm (genel) ifâdecfir" de denilemez. Çünkü, tahsis görmüş umum, ancak tahsis edilen kısım, geriye kalanlardan daha düşük ve daha az olduğu zaman makbul olur. Bu tıpkı, bir kimseor-"şu narı yedim; ancak ne var ki ondan yemediğim birkaç tane düştü" demesr* benzer. Burada Allah'ın zâtı, varlıkların en yücesi ve en kıymetlisidir. Binâenaleyh. daha nasıl, hakkındaki hüküm hususî olduğu halde, genel olan o lafız onu içine alabilir?
2) Cehmiyye, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun benzeri gibisi (dahi) yoktur" (Sûra. r» ayetine tutunmuştur. Bunlara göre ayetin manası, Allah'ın mislinin misli olan birse. yoktur. Halbuki, her hakikatin, kendisinin mislinin misli olduğu malumdur. O hafcJ» Allah Teâlâ da, kendisinin mislinin mislidir. Halbuki Allah Teâlâ, kendisinin misünr misli olan bir şey olmadığına dikkat çekmiştir. Binâenaleyh bu da, Allah Teâla'y» "şey" denilemiyeceği hususunda bir nâss olmuş olur.
3) Allah Teâla'nın, "En güzel isimler Allah 'mdır. O halde O'na bunlarla duâ edm* (Araf, 180) ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu ayet, Allah'ı ancak, en güzel isimlertt çağırmanın caiz

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 425-426

olabileceğine delâlet etmektedir. Halbuki "şey", mevcudatın tm değersizi hakkında da kullanılır. Binâenaleyh bu lâfız, güzellik ve cemâl anlam vermemektedir. Bu sebeple bu lâfzın, en güzel isimlerden olmaması gerekir Binâenaleyh Allah'ı bu lafızla çağırmanın caiz olmaması gerekir.
Ehl-i sünnet alimleri ise, Allah'a "şey" denilebileceği hususunda, O'nun, "Şahrt olmak bakımından hangi şey daha büyük? De ki: "Benimle sizin aranızda AMak hakkıyla şâhiddir"(Enam, 19) ayetine tutunmuşlardır. Karşı taraf buna da, Cenafr-Hakk'm "De ki:"Şahid olmak bakımından hangi
daha büyük?" ifadesi, cevabı verilmemiş bir sorudur. O'nun , "De ki: "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhiddir" ifâdesi de makabtiyle alakası olmayan, yeni başlamış müstakil bir cümledir" diyerek cevap vermiştir. 67[67]

Üçüncü Mesele

Mutezile, Allah Teâlâ'nın, ilmiyle değil, zâtı gereği âlim, kudretiyle değil, zâtı gereği kadir olduğu hususunda bu
ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Çünkü, şayet Allah'ın ilim, kudret ve hayat gibi sıfatları olsaydı, bu sıfatlar, ya Allah'ın yaratmasıyla var olacak, veyahut da yaratması bulunmaksızın var olacaklardı. Birincisi batıldır, aksi halde teselsül gerekir. İkincisi de batıldır, zira Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu, Cenâb-ı Hakk'ın hem zâtına hem de sıfatlarına şamildir.
Biz bu ayetin, Allah'ın zâtı hakkında tahsis görmüş olduğuna hükmettik. Binâenaleyh bu ifâdenin, Allah'ın zâtının dışındaki hususlarda "asi" üzere kalması gerekir ki, bu "asi" da Allah Teâlâ'nın zâtının dışında katan herşeyin yaratıcısı olmasıdır. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudret gibi sıfatlan olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın bunların da yaratıcısı olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Mutezile, "halku'l-Kur'an" meselesinde bu ayete tutunarak şöyle demiştir: Ayet, Allah Teâlâ'nın, her şeyin yaratıcısı olduğuna delâlet etmektedir. Kur'an, Allah'ın kendisi değildir. Binâenaleyh, Kur'an'ın da mahlûk olması ve bu umûm ifâdenin muhtevasına girmiş olması gerekir.
Cevap: Bu konuda en son söz şudur: Gerçi sîğa ve lafız, genel olan bir sığadır. Ancak ne var ki biz bu sîğayı, akli delillerden dolayı, Allah'ın sıfatları hakkında tahsis ederiz. (Yani O'nun sıfatlarını bu genel hükmün dışında tutmak aklen zaruridir) 68[68]

İnkâr, Köpük Gibi Zeval Bulur

"O, gökten bir su indirmiştir de, vadi/er, kendi miktarlarinca akmışlardır. Sıde, yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür. Bir zinet veya bir metaelde etmek için ateşte üzerine yaktıkları şeylerde de bunun gibi bir köpük, post basıl olur. işte Allah, hak ile batıla böyle bir misâl verir. Amma, derken köpük atılır gider; insanlara fayda verecek olan şeye gelince, İşte bu yeryüzünde kalır. Allah böylece misâller getirir. Rablerine icabet edenlere, en
güzeli vardır. Ona icabet etmeyenler, yeryüzünde bulunan şeylerin tamamı. bir misli de beraber kendisinin olsa, onu muhakkak feda ederdi. İşte onlar hesâbm kötüsü onlar içindir. Barınakları da cehennemdir. O, ne fena
yataktır. Öyle ya. Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bifan kimse, o kör olan kimse gibi midir? Ancak selim akıl sahipleridir ki, iyice düşünür ve idrâk eder" (Rad, 17-19).
Bil ki Allah Teâla, mü'min ile kâfiri, iman ile küfrü, gören ile köre, ışık ile karanlıklar; benzetince, bu sefer iman ve küfür için başka bir misal getirerek "O, gökten b'.r su indirmiştir de, vadiler, kene. miktarlannca akmışlardır" buyurmuştur. Suyun dağlardan ve tepelerden alçakta olar vadilerde, o vadilerin genişliğine veya küçüKİüğüne göre karar kılıp birikmesi gerekir Yine, suyun, o vadilerden fazla olduğunda taşıp yeryüzüne yayılması, suyun üstünde-

---

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 426-427
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 427

köpüğün hakkı da, etrafa dağılarak sönmesidir. Bu köpük, ister suyun kaynayıc çalkalanmasından dolayı meydana gelen bir beyazlık olsun; isterse suyun taşınrs olduğu küçük ve ince maddelerden meydana gelmiş olsun birdir. Cenâb-ı Hak, suyır çok şiddetli akmasından meydana gelen bu köpüğü zikredince, ateş ile meydana gelen köpük ve tortudan da bahsetmiştir. Bu böyledir, zira, yedi maddeden her bir ya bir süs yapmak, yahut da ev işlerinde kendisine ihtiyaç duyulan eşyalardan bi-eşya elde etmek için, ateşle erittidiğinde o maddeden bir tür köpük ve tortu ayrılır Bundan yararlanılmaz aksine bu zayi olur, yok olur, geriye o maddenin külü kalır Netice olarak diyebiliriz ki: Vadilerden seller aktığında onun üzerinde köpükler olur O köpük atılır, geriye -se su kalır. Yedi maddenin her biri de böyledir. Bu yea; maddeden her biri bir süs eşyası elde etmek veyahut da ev işlerinde kullanmak içir bir mal elde edilmek istendiğinde eritilir; eritilince, onun posası ve kiri aynlır; geriye kendisinden yararlanılacak olan o cevheri kalır. İşte Cenab-ı Hak. burada da tıpk bunun gibi, kibriyâ, celâl ve ihsan semâsından bir su indirir ki, bu Kur'an'dır. Vadiler ise, kullarının kalbleridr Kalbler vadilere benzetilmiştir. Çünkü tıpkı gökten iner suların vadilerde karar kılması gibi, o kalblerde de Kur'an ilimlerinin nurları karar kılıp yerleşir. Yağmur sularından her biri, o vadilerin genişliği ve darlığı nisbetinde oluştuğu, karar kıldığı gibi, burada da, her kalbte Kur'an ilimlerinin nurundan ancak. o kalbin temizliği-kiriiliği, anlayışın kuvvetli veya eksik olması kabilinden, ona uygun olan şeyler yerleşir, karar kılar. Suya, erimiş yedi maddenin tortusu, pisliği karışıp
onun üzerine çıktığı; sonra da o tortunun ve kirin giderek, kaybolarak, atılarak, geriye suyun cevheriyle o yedi maddenin cevherlerinin kalması gibi, burada da Kur'an'ın açıklamalarına birtakım şekk ve şüpheler karışır. Ama sonunda, o şekk ve şüpheler zail olur, silinir; geriye iiim, din, hikmet ve mükâşefe kalır. İşte bu meselin izahı ve bu meselin, getiriliş maksadına uygunluğunun izahı bundan ibarettir. Müfessirlerin pekçoğu, bu temsil ve teşbihin nastl olduğunu beyan etmemişlerdir. 69[69]

İkinci Mesele

6u mesele, bu ayette geçen lafızlarla ilgilidir. 8u ayette bulunan evdiye kelimesi hakkında birtakım bahisler Vadi Ne Demektir? bulunmaktadır:
Birinci Bahis: Evdiye, vadi kelimesinin çoğuludur. Vadi'nin ne demek olduğu hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür;
Birinci Görüş: "Vâdî" içinde suların, sellerin aktığı dağ ve tepelerden aşağıda ofan mekân, boşluk demektir. Bu, bütün dil alimlerinin görüşüdür.
İkinci Görüş: Sühreverdî şöyle demiştir: "Aktığı zaman su da vadî adını aiır. Çtkıp aktığı için, "vedî"ye de, bu isim verilmiştir. Bu görüşe göre vadî, suyun aktığı yerin adı olması gibi, akan suyun da adı olmuş olur. Meşhur olan görüş, birincisidir. Ancak ne var ki böyle olması halinde, "vadîler aktı" deyimi mecazi bir ifâde olmuş olur. Buna göre kelamın takdiri "vadilerin sulan aktı" şeklinde otur. Ancak ne var ki, bu sözde muzaf hazfedilmiş, muzafın ileyh de onun yerine kaim olmuştur.
İkinci Bahis: Ebu Ali el-Farisî (r.h.) şöyle demektedir: "Evdiye kelimesi vfldî kelimesinin çoğuludur. Halbuki biz cem'i *Wİ kalıbında olan, fâii vezninde bir isim bilmiyoruz. Bu, aynı şey hakkında, şu örneklerde olduğu gibi hem fail, hem de faîl kalıbının kullanılmasına benzer: Âlim ve alîm, şâhid ve şehîd, nasır ve nasfr. Fail vezni, tıpkı sâhfb ve tâir (arkadaş, kuş) kelimelerinin ashâb ve etyâr diye ef'âl vezninde çoğul yapılır. kalıbı da, tıpkı cerîb (ecribe) (uyuzlu-uyuzlular)
kelimelerinde olduğu gibi, *M vezninde cemilenir. Faîl ile fail arasında bahsedilen bu münasebet bulununca, hiç şüphesiz fail kalıbı da faîl kalıbının çoğulu gibi cemi yapılarak vadi, evdiye; j-*i kalıbı da fail kalıbının cemisi üzerine cemi yapılarak yetim, eytam; şerif, eşraf denilmiştir." Ebu Ali el-Farisî'nin sözü bundan ibarettir.

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 427-428-429

Başkaları da, şöyle demiştir: Vadi (evdiye) kelimeleri, aynen meclis anlamına gelen nâdi (endiye) kelimeleri gibidir.

Üçüncü Bahis: Evdiye, kelimesi nekire olarak getirilmiştir. Zira yağmur, bölgeler arasında sıra ile yağar. Böylece de, yeryüzünün bazı çayları akarken, bazıları akmaz. 70[70]

"Bi Kaderlhâ" Tabirinin İzahı

Cenab-ı Hakk'ın, "kendi miktarlarınca" ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Vahidî şöyle der: "Kadrve kader bir şeyin meblağı ve miktarı demektir. Nitekim Arapça'da, "Bu dirhemlerin miktarı, sayısı ne kadardır?" denilir. Yani "bu dirhemler vezin itibariyle ne kadardır" demektir Binâenaleyh, vezin itibariyle bir şeye denk olan şey, o şey kadardır.

İkinci Bahis: deyimi "Vadiler miktannca su aktı. Eğer vadî küçük olursa su az olur; eğer vadinin hacmi büyük olursa, su da çok olur" demektir. 71[71]

Zebed (Köpük) Hakkında İzah

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sel de, yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür" ifâdesine gelince, bununla ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Ferrâ şöyle demektedir: Arapça'da "Vadi köpük attı, köpüklendi" denilir. O halde zebed isimdir. W1; kelimesi hakkında Zecc6c"suyun üzerine çıkan, onu bürüyen" manalarını verirken, başkaları, kabarıp yükselmesi sebebiyle (fazlalaşan), artan, yükselen anlamını vermişlerdir. Nitekim bir şey arttığında, denilir. 72[72]

Eritilen Madenlerin Köpüğü

Cenâb-ı Hakk'ın, "Birzinet veya bir meta aramak için ateşte üzerine yaktıkları şeylerden de bunun gibi bir köpük, posa hasıl olur" buyruğuna gelince, bil ki Allah Teâlâ, sudan meydana gelen köpüğü darb-ı mesel yapınca, bunun peşinden ateşten meydana gelen köpüğü darb-ı mesel yapmasını zikretmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Hamza, Kisaî ve Asımın ravisi Hafs, yâ ile yûkidûn okumuşlardır ki, Ebu Ubeyde bu okuyuşu hem Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinden dolayı, hem de bu ifâdede bir muhatabın bulunmamasından dolayı tercih etmiştir. Diğer kıraat imamları ise, tâ ile tûkidûne şeklinde muhatab sîgasıyta okumuşlardır. Bu okuyuşa göre bu ifadeyle ilgili iki izah yapılabilir:

a) Bu, Cenâb-t Hakk'ın "O halde O'nu bırakıp da birtakım veliler mi edindiniz?" buyruğunda bahsedilen kimselere hitaptır.

b) Bunun, kendisiyle herkesin murad edildiği genel bir hitâb olması da mümkündür. Buna göre Cenab-ı Hak sanki, "Eytutuşturucular... ateşte üzerine yaktıklarınızdan" demiştir.

İkinci Bahis: Bir şey üzerine yakmak iki kısımdır:

a) O şeyin ateşte olmaması. Hâmân, haydi benim için çamurun üstünde ateş yak" (Kasu. 38) ayetinde olduğu gibidir.

b) Onun birşey üzerine tutuşturul ması ve o şeyin de ateşte olması. Çünkü yedi maddeyi eritmek isteyen kimse, onları ateşe kor. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Allah burada, "ateşte üzerine yaktıklarınız şeylerden" buyurmuştur.

Üçüncü Bahis: Hak Teâlâ,. "bir zinet elde etmek için" buyurmuştur. Meânî alimleri şöyle demişlerdir: "Bir zinet elde edilmek için, üzerine ateş yak... şey, altın ve gümüştür; "veya bir meta' aramak", elde etmek için üzerine ateş yakılan (yani ateşte eritilen madenler de, demir, bakır, kalay ve tunçtur. Bunlardan ev eşyası ve istifâde edilecek aletler yapılır. Kendisinden istifâde edilen herşeye "meta" denir. Cenâb-ı Hak, "bunun gibi bir köpük (hâsıl olur" yani, "o selin getirdiği suyun köpüğü gibi, bir köpük" buyurmuştun"

---

[70] 70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 429

[71] 71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/429-430

[72] 72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 430

Daha sonra da, Allah, hak ile batıla böyle bir misal verir" buyurmuştur. Bu, "Allah işte hak ve batıla böyle teşbih yapar" demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ ''Amma, derken köpük atılır gider; insanlara fayda verecek olan şeye gelince, işte bu yeryüzünde kalır" buyurur. Ferrâ şöyle der: "Cufâ atmak ve terketmek demektir. Nitekim, vâdî (sel) kuyuya kalıntılar attığında, denilir. Binâenaleyh "cufâ, biraraya gelmiş, birbirine katılmış şeylerin ismidir. Ayetteki, "cufft" kelimesi, "hâl" olarak mansubtur. Buna göre manası, "Köpük, bazan suyun üzerine bir kabarcık olarak çıkar. Fakat sonunda söner, patlar, kaybolur. Böylece de geriye, suyun cevheri ve o yedi maddenin cevheri kalır. İşte şüphe ve hayaller de böyledir. Bunlar da bazan kabarır, büyür, güçlenir. Amma sonunda yok olur, patlar, silinir gider. Geriye, kendisine hiçbir şüphe karışmamış olan sırf gerçek kalır" şeklindedir. Bu kelimeyi Ru'be b. Accâc, cufalen şeklinde okumuştur. Ebu Hâtim'den şu söz nakledilir: "Ru'be'nin kıraati ile okunmaz; zira o fare yerdi." 73[73]

Hakka Uyanın Mükâfatı

Cenâb-ı Hakk'ın "Rablerine icabet edenlere, daha güzeli vardır" buyruğu ile ilgil iki izah vardır:

a) Söz, "Allah böylece misaller getirir" cümlesinde tamamlanmış, daha sonra da yeni bir cümle olarak, "Rablerine icabet edenlere, daha güzeli vardır" ifâdesi başlamıştır. Hüsnâ kelimesi mübtedâ ve mahaııen merfudur. Lillezine kısmı da, onun mukaddem haberi olup, ifadenin manası, "onlar için en güzel hasletler ve en güzel haller vardır" şeklinde olur.

b) Bu söz, kendinden önceki söz* bagıı olup, sanki Cenâb-ı Hak şöyle demektedir "O geride kalan, tıpkı hakka ve hakikate icabet eden, bunları kabul eden gibidir; atılan ve yok olan köpük ise, hakka, hakikate icabet etmeyen kimse gibidir." Daha sonra bu benzetmenin, benzeyiş yönünü beyan ederek şövle demiştir: "Rablerine icabet edenlere, hüsnâ (en güzel) yani cennet; icabet etmeyenlere ise, her türlü pişmanlık ve ceza vardır." Burada şöyle bir izah daha yapılabilir: Allah Teâlâ, işte böylece, Rablerine en güzel bir biçimde icabet eden kimseler için, misaller verir." Binâenaleyh hüsnâ, mahzuf bir masdarın sıfatıdır.

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette hem saîdlerin, hem de şakilerin hallerinden bahsetmiştir. Saîdlerin hallerini, "Rablerine icabet edenlere en güzeli vardır" ifâdesi anlatmıştır. Binâenaleyh bu "Rablerine, onun davet ettiği (çağırdığı), tevhid, adalet, nübüvvette, peygamber gönderme ve peygamberlerin lisanında gelen şer'i kanunları üstlenmeye icabet eden kimseler için, "hüsnâ" vardır" demektir. İbn Abbas, "hüsnâ'yı "cennet" diye tefsir etmiştir. Me&nî alimleri şöyle demişlerdir: Hüsnâ "iyilik hususunda en faydalı, en güzel mükâfaat" demektir. 8u da, zarar şaibesinden tamamen uzak, saygı ve şerefle içice olan, kesintisiz ve devamlı bir fayda demektir. Cenâb-ı Allah, bir başka sûrede zikrettiği için, bu "hüsnâ"nın ilâvesi olan sevabtan bahsetmemiştir. O da, "iyi iş, güzel amel yapanlara hüsnâ (daha güzel iyilik), bir de ziyâdesi vardır" (Yûnus, 26) ayetidir. Şakîlerin hallerini ise, "Ona icabet etmeyenlere" ayeti ile anlatmıştır. Binâenaleyh bunlar için dört çeşit azab ve ceza vardır: 74[74]

Şakilerin Cezası

1) Ayetteki "Yeryüzünde bulunan şeylerin tamamı, bir misli de beraber kendisinin olsa, onu muhakkak feda eder (fidye) kurtuluş parası olarak verirdi" ifâdesi ile anlatılan husus... İftidâ (fidye verme), iki şeyden birisini diğerine bedel (karşılık) olarak vermektir. Ayetteki, "Onu muhakkak feda eder (fidye olarak verirdi)"fiilinin ikinci mef'ûlü hazfedilmiş olup, bu, "Onlar onu, kendi canlarına karşılık fidye olarak verirdi" demektir. Yani, onlar bütün bu malları,

---

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 430-431

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 431-432

kendilerini Allah'ın azabından kurtarmak için fidye olarak verirlerdi" anlamındadır. Buradaki bihf zamiri "yeryüzünde bulunan şeyler" ifâdesindeki "şeyler"e yani mâ edatına râcidir.

Bil ki bu mana doğrudur, Çünkü her insanın esasında sevdiği, kendisidir. O, kendisi dışındaktleri, ancak kendisinin fayda ve menfaatına vesile oldukları için sever. Binâenaleyh insanın kendisi bir zarar, acı ve bıkkınlık içine düşüp de, dünyadaki maddi manevî herşeye denk bir mata sahib olursa, bütün bunları, kendisini o acı ve zarardan kurtarmak için fidye olarak vermeye razı olur. Çünkü arızı olarak sevilenlerin, mutlaka zâtt gereği fasıl olarak) sevilen şeye feda edilmesi gerekir.

2) Ayetteki, "işte onlar, hesabın kötüsü onlar içindir" ifâdesi ile anlatılan husus... Zeccac şöyle der: 'Bu böyledir. Çünkü onların inkârları, amellerini yok etmiştir. "Ben derim ki: Burada iki hal vardır: Seni, Allah ile, Allah'a kulluk ile ve Allah'ı sevme ile meşgul eden herşey saîd, kıymetli, kutsi ve yüce bir haldir. Seni, Allah'ın dışındaki şeylerle meşgul eden (oyalayan) herşey ise, zararlı,

değersiz ve eziyet verici bir haldir. Bu iki halin, daha kuvvetli veya daha zayıf, daha çok veya daha az olabileceğinde şüphe yoktur. Bu hallere uygun olan işlere devam etmenin, bu hallerin kuvvetlenip, insanda kök salmalarına sebeb olacağında şüphe yoktur. Çünkü birşeyi çok ve sık yapmanın, o şeyin köklü bir melekeyi doğuracağı aklen sabittir. Yine şüphe yok ki bu işler ne kadar çok tekrarlanırsa, kök salan melekeleri o nisbette gerekli hale getirirler. Binâenaleyh o fiillerden her biri, hatta onların bir anı, bir lahzası, akla gelenleri, en tutarsız istekleri bile, o hallerin insanda gerçekleşmesi hususunda bir tesir icra ederler. İşte ayette bahsedilen "hesâb" budur. Bu işler üzerinde ayrıntılı olarak düşündüğünde, insan "Kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek; kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa onu görecek"(Zfeai, 7-8) ayetinin doğru olduğunu anlar.

Bu anlaşılınca bil ki, "saîdler", Allah'ın dışındaki herşeyden yüz çevirme ve tamamen Allah'a kul olmaya yönelme hususunda, Rablerine icabet edenlerdir. İşte bundan dolayı, cennet onlar içindir. "Şakîler" ise, Rablerine icabet etmeyenlerdir. Bundan dolayı da, onlar için "kötü bir hesab" söz konusu olmuştur. "Kötü hesab" dan maksad, onların dünyayı sevip, mevlâ'larından yüz çevirmeleridir. Binâenaleyh onlar ölünce, hem sevdikleri dünyadan, hem de Hz. Mevla'ya hizmetten mahrum kalmış olurlar.

3) Ayetteki "(Onların) barınakları da cehennemdir" ifadesi ile anlatılan husus. Bu böyledir, çünkü onlar Hz. Mevlâ'ya hizmet etme bahtiyarlığından habersiz olup, dünya lezzetlerini elde etmeye koşmuşlardır, Binâenaleyh öldüklerinde, sevdikleri herşeyden ayrılmış olurlar. Bu ayrılıktan dolayı da, yanıp tutuşurlar. Yanlarında ise, bu musibeti tedâvî edecek, telâfi edecek hiçbirşey yoktur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "(Onların) barınakları da cehennemdir" buyurmuştur. Daha sonra da bu "barınağı" tavsif ederek, "O, ne fena yataktır!" buyurmuştur. Bunun böyle olduğunda şüphe yoktur.

Allah Teâlâ daha sonra "Öyle ya, Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, o kör olan kimse gibi midir?" buyurmuştur. Bu daha önce bahsi geçen, şu darb-ı mesele bir işarettir: "Birşeyi bilen, gören kimse gibi; onu bilmeyen ise, adetâ kör kimse gibidir." Bunların ise, biri diğerine benzemez. Çünkü kör kimse, kılavuzu olmadan yürümeye başlayınca, onun bir çukura veya öleceği bir yere düşeceği, yolu üzerinde bulunan faydalı eşyalara çarpıp kıracağı aşikardır. Gören kimse ise, ölmekten ve kırıp dökmekten emindir.

Allah Teâlâ sonra da, "Ancak selîm akıl sahipleridir ki, iyice düşünür ve idrâk ederler" buyurmuştur. Bu, "O misallerden ancak, herşeyin manasını araştıran, her kabuğun içindeki özü alan ve her sözün zahirinden, onun özüne ve asıl manasına intikal edebilen akıl sahipleri istifâde eder" demektir. 75[75]

Önceki Kısımla Münasebet

"Onlar ki, Allah'a olan ahdierini yerine getirirler, misaklarmı bozmazlar. Onlar ki Allah'ın

---

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 432-433-434

bîtiştirilmesini emrettiği şeyi bitiştirirler; Rablerinden korkarlar ve kötü hesabtan enşide ederler. Onlar ki Rablerinin rızasını isteyerek, sabrederler, namazı dosdoğru kılarlar; kendilerine verdiğimiz nzıktan gizli ve aşikâr olarak infâk ederler. Kötülüğü iyilik ile savarlar, İşte onlar, onlar için bu yurdun bir sonucu vardır ki, o sonuç da Adn cennetleridir. Atalarından, eşlerinden, zürriyetlerinden salah ehli olanlarla birlikte olarak, onlar onlara girerler. Melekler de, her bir kapıdan, onların yanma sokulacaklar (ve şöyle diyecekler): "Sabrettiğiniz şeylere karşılık, sizlere selâm olsun! Bu. o yurdun (en güzel} bir sonucudur"
(Râd, 20-24).

Bil ki bu ayetin, kendinden öncekilerle ilgisi olup olmadığı hususunda iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu ayet, kendinden öncekilerle ilgilidir. Buna göre şu iki izah söz konusudur:

1) Bu ifâde, (geçen ayetteki -elbâb" (selim akıl sahibleri) ifâdesinin sıfatı olabilir.

2) Bu ifâde, (geçen ayetteki),"Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse"nin (Râd. 19) sıfatıdır.

İkinci Görüş: "Allah'a olan ahdierini yerine getirirler" ifâdesi mübteda; "İşte onlar için, buyurdun bir sonucu vardır" ifâdesi de onun haberidir. Bu tıpkı "Allah'a verdikleri sözü bozanlar" (Râ'd. 25) ifâdesinin mübteda, 'İşte lanet onlaradır" ifâdesinin de bunun haberi olması gibidir. Bil ki bu ayet, başından sonuna kadar tek bir cümle olarak, şarl ve ceza cümlesidir. Bunun hem şart cümleciği, hem de ceza (cevap) cümleciği, çeşitli kayıttan ihtiva etmektedir. Şart cümleciğinde bulunan kayıtlar dokuz tanedir: 76[76]

Burada Övülenlerin Sıfatları:

1) Ahde Vefa:

Birinci Kayıt: "Onlar ki. Allah 'a olan ahdlerini yerine getirirler" ifadesidir. Bu ifâde ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) İbn Abbas "Cenâb-ı Hak, bununla, "Onlar Hz. Âdem'in sulbünde iken Allah'ın onlardan aldığı ahdi ve "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" deyip de, onlara da, "Evet" dedirtip, kendi aleyhlerine şahit tutuşunu kastetmiştir" demiştir.

2) Bu ifâdedeki, "Allah'ın ahdi" sözü ile, doğruluğu hususunda delil olan her şey kastedilmiştir. Bu da, şu iki şekilde olabilir:

a) Allah'ın, haklarında neshi ve değişikliği kabul etmeyen deliller ikâme ettiği şeyler.

b) Allah Teâlâ'nın, hakkında, sem'î deliller getirip hükümleri beyâr» ettiği şeylerdir. Netice olarak denilebilir ki: Cenâb-ı Hakk'ın 'Allah'a olan ahdlerini yerine getirirler" buyruğunun muhtevasına, hakkında delil bulunan her şey dahildir. "Hüccet" için "ahd" kelimesinin kullanılması doğrudur. Daha doğrusu şudur ki, hüccetten daha sağlam ve kuvvetli bir ahid yoktur!.. Buna delâlet eden ise, bir şeye yemin eden kimsenin, o yeminin vücubu, sırf yemin ile değil de, delil ile de sabit olunca, ahdine vefa götererek o yeminini yerine getirmesinin gerektiğidir. İşte bundan dolayıdır ki, eğer o kendisi için daha hayırlı ise, yeminini bozması gerekir. Binâenaleyh, Allah'ın bunu ona, aklî veya nakli delil ile gerekli kılıp ilzam etmesinden daha kuvvetli bir ahd yoktur. Nasıl ki pekçok şeye yemin eden kimse, ancak bütün şeyleri yaptığı zaman yeminini yerine getirmiş oluyorsa, bunun gibi kul da ahdi ancak, o şeylerin tamamını yerine getirdiğinde ifa etmiş olur. Emrolunan bütün şeyleri yapmak, bütün yasaklardan kaçınmak, buna dahil olduğu gibi,aynı şekilde muâmelelerdeki ahidteri yerine getirmek ve emânetleri edâ etmek de buna dahildir. İşte ayetin tefsirinde sahîh ve muhtar olan görüş budur. 77[77]

2- Sözlerinden Caymazlar.

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 434-435

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/435

Cenâb-ı Hakkın "Misaklannı bozmazlar" ifadesidir. Bununla ilgili birkaç görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Ekser ulemânın görüşü olup buna göre, bu söz, "ahde vefa gösterme"ye yakın olan bir ifâdedir. Çünkü ahde vefa göstermek, misakı ve ahdi bozmamaya yakın olan bir şeydir. Bu, onun şöyle demiş olması gibidir: "Onun (ahde vefanın) vücûdu, bulunması ve tahakkuku vacib olunca, bulunmamasının imkânsız olması gerekmiştir." Evet bu iki mefhûm başka başkadır; ancak ne var ki bunlar birbirini gerektirmektedirler (mütelâzım). İşte bunun gibi, ahde vefa göstermek, misakı bozmamayı gerektirir.

Bil ki, ahde vefa göstermek mutluluk mertebelerinin en yücelerindendir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Emânete riayet etmeyenin imanı, ahdine vefa göstermeyenin de dini yoktur, " Bu konuda, Kur'ân'ı Kertm'de varid olmuş olan ayetler ise, pekçoktur.

İkinci Görüş: "Misâk", mükellefin uhdesine almış olduğu şeydir: Netice olarak. Cenâb-t Hakk'ın, "Allah'a olan ahdlerini yerine getirirler" ifâdesi, başlangıçta, Allah'ın, kulları mükellef kıldığı şeylere; "misaklannı bozmazlar" ifâdesi de, kulun kendi ihtiyarı ile, tâatları ve hayırları yerine getirmek gibi iltizâm edip üstlenmiş olduğu çeşitli tâatlara işarettir.

Üçüncü Görüş: "Ahde vefâ"dan maksat Rubûbiyyet ahdiyle kulluk ahdidir. "Mîsak"dan maksat ise, Tevrat, İncil ve diğer semavî kitaplarda bulunan, zuhur ettiğinde Hz. Peygamber'in nübüvvetine iman etmenin farziyyetine dâir mezkûr misaklardır, ahidlerdir.

Bif ki, ahde vefa göstermek, hem aklen hem de dinen güzel bir şeydir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim Aliah'a bir ahid verir de, sonra ona hıyanet ederse, onu yerine getirmezse, onda nifaktan bir alâmet ve haslet var demektir." Yine, Hz. Peygamberden şu rivayet edilmiştir:

"Üç kişi vardır ki, ben Kıyamet gününde onların hasmıyım. Her kimin de hasmı olmuşsam, ona galip gelmişimdir: Bir söz verip de, sonra ahdini bozan kimse; bir işçi kiralayıp da, onu tam çalıştırdığı halde, ücretinde ona zulmeden adam ve hür bir kimseyi satın alarak, o hürrü köleleştiren ve onun kazancını yiyen kişi!'

Denildiğine göre, Muâviye ile Bizans Hükümdarı arasında bir anlaşma, ahit bulunuyordu. Muâviye, onlara sefer yapmak ve ahdi bozmak isteyince, birden bir at üzerindeki bir kimsenin şöyle dediğini duydu: "Ahde vefa göstermek gerekir, gadr yoktur, ahid bozulmaz." Allah'ın Resulünü şöyle derken duymuştum: "Kimin, bir
kavimle arasında bir ahid bulunuyorsa, sakın o kavme olan ahdini (tek taraflı) bozmasın. Müddet sona ermedikçe, bu helâl değildir. O zaman, karşılıklı olarak ahdini fesheder." "Bu kimdir?" diye sorunca, oradakiler, "Amr İbn Uyeyne'dir" dediler. Bunun üzerine de Muâviye geri döndü. 78[78]

3) Allah'ın Emrettiği Şeyleri Tam Yerine Getirirler:

Üçüncü Kayıt: "Onlarki, Allah'ın bitiştirilmesini emrettiği şeyi bitiştirirler" ifâdesi. Burada, şöyle bir soru bulunmaktadır: Ahde vefa göstermek ve misakı bozmamak, emrolunan bütün şeyleri yapmanın, nehyedilen bütün şeylerden de kaçınmanın vâcib olduğu hükmünü kapsamaktadır. O halde, bu iki ifâdeden sonra bu kayıtların zikredilmesinin yararı nedir?

Buna iki şekilde cevap verilir:

1) Allah Teâlâ bunu, hiç kimse sakın bu hususların sadece ku! ile Allah arasında olduğunu sanmasın diye zikretmiştir. İşte bundan dolayı da muhakkak ki, kul ile diğer kullar arasındaki hususları da ayrıca zikretmiştir.

2) Bu, tekiddir.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Alimler bu ifâdenin tefsiri hususunda birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1) Bundan murad, sıla-i rahimdir, akrabayı ziyarettir:

"Kıyamet gününde şu üç şey, dillenmiş olarak gelir: Rahim, "Ey Rabbim, ben kesildim,

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/435-437

(Ziyaret olunmadım, vaslolunmadım)" der; emânet, "Ey Rabbim, ben terk olundum, (edâ edilmedim) der; nimet de, "Ey Rabbim, inkâr olundum, nankörlük gördüm" der."

2) Bu ifâdeden murad, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i ziyaret etmek, cthadda O'nu desteklemek ve ona yardım etmektir.

3- Bundan murad, kullara farz olan bütün hak ve hukuka riâyet etmektir. Bu sebeple buna, sıla-i rahim ve, Cenâb-ı Hakk'ın, "Mü'minler ancak kardeştirler" (Hucurat. ıo şeklinde de buyurduğu gibi iman kardeşliği vesilesiyle sabit olan yakınları ziyaret dahil olduğu gibi, bu "sıla"ya, imkân nisbetinde onlara iyilikler yapıp sıkıntılarını gidermek suretiyle yardımda bulunmak; hasta ziyaretinde bulunmak, cenaze merasimlerinde hazır olmak, insanlara selâm verip selâmı yaymak, onlara tebessüm etmek, onlara eziyyet ve sıkıntı vermemek; yine aynı şekilde bütün canlılara, hatta kedi ve tavuğa dahi iyi davranmak dahildir.

Fudayl İbn İyâz (r.h.)'dan rivayet edildiğine göre Mekke'de bir grup insan, onun yanına girer. Onlar "Nereden böyle?" deyince onlar, "Horasan'dan" cevâbını verirler.

Bunun üzerine o şöyfe der: "Allah'dan korkunuz ve dilediğiniz yerde olunuz, dilediğimiz yere gidiniz.. Ve biliniz ki, bir kimse her türlü ihsan ve iyiliği yapsa, ama onun bir tavuğu bulunsa da, o da ona kötü davransa, o kimse muhsinlerden olamaz!" Ben derim ki: Sözün neticesi şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar ki. Allah'a olan ahdierini yerine getirirler, misaklanm bozmazlar" buyruğu, Allah'ın emrini tazim edip ona saygı göstermeye; "Onlar ki Allah)n ulaştırılmasını emrettiği şeyi ulaştırırlar" buyruğu da Allah'ın yaratıklarına şefkatli davranmaya bir işarettirler. 79[79]

4- Rablerini Sayarlar;

Dördüncü Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın , "Rablerinden çekinirler" Ukdesi. Bunun manası şudur: "O, Allah'ın emrini tazim, O'nun kullarına da şefkat hususunda gücünün yettiği her şeyi yapmış olsa ve fakat kalbini istila etmiş ve bürümüş bir durumda Allah'dan haşyet duyması ve O'ndan korkması (havf) kaçınılmazdır ve zarurîdir." Haşyet iki çeşittir:

a) İbâdet ve tâatlarında, ibâdetin fesadına veya onun sevabının azalmasına sebebiyet verecek bir biçimde bir fazlalığın, veya bir eksikliğin yahut da bir bozukluk ve bir halelin meydana gelmesinden korkmak.

b) Allah'ın celâl ve azametinden korkmak.. Çünkü insan, kudretli ve heybetli bir hükümdarın huzurunda bulunduğu zaman, o tam tâat içinde bulunuyor olsa dahi, ancak ne var ki, onun kalbinden o celâlin, yüceliğin ve azametin heybeti gitmez. 80[80]

5 -Hesabın Aleyhte Çıkmasından Korkarlar:

Beşinci Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın 'Ve kötü hesaptan endişe ederler" buyruğunun bildirdiği husustur. Bil ki dördüncü kayıt Allah'ı saymaya, O'nu nazar-ı dikkate almaya işarettir. Bu beşinci kayıt da, korkuya, haşyete ve kötü hesaba bir işarettir. Bu da Allah'dan korkmadan maksadın, bahsetmiş olduğumuz O'nun celâl, azamet ve heybetinden korkmak olduğuna delâlet eder. Aksi halde bir tekrar olmuş olur. 81[81]

6- Hak Rızası İçin Sabrederler:

Altıncı Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın. "Onlar ki. Rablerinin rızasını isteyerek; sabrederler" buyruğunun bildirdiği husustur. Bu ifâdenin muhtevasına hem ibadetleri yapmak hususundaki sabır, hem hastalık ve zararlı şeylerin, gam ve kederlerin ağırlıklarına sabır, hem de şehevî şeyleri terketmeye karşı sabır dahildir. Netice olarak sabır, hem günah olan şeyleri bırakmak

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 437-438
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 438
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 438

hem de tâatları yapma hususunda olur. Ayrıca insan, bazan şu sebeplerden dolayı sabretmeye yellenir:
a) O'nun belâlara karşı ne kadar sabırlı ve güçlü olduğunun söylenmesi için sabretmesi.
b) Feryâd-ü figân sebebiyle ayıplanmamak için sabretmek.
c) Düşmanların sevinmesine meydan vermemek için sabretmek.
d) Feryâd-ü figân etmenin bir faydası olmadığını bilmekten ötürü sabretmek.
O halde insan, bu sebeplerden herhagi birisi için sabrettiğinde, bu, nefsin mükemmelleşmesinde ve saadete ermesinde etkisi bulunmayan bir sabır olmuş olur. Ama o kimse, bu betanın, Allah'ı, ayıplardan, batıl ve sefihliklerden münezzeh olan, işleri bihakkın taksim eden bir dağıtıcının taksimi olduğunu bildiği için; hatta, o taksimatın mutlaka yüce bir hikmete, üstün ve ağır basan bir maslahata şamil olduğunu ve buna razı olması gerektiğini, çünkü Mâlik'in mülkünde tasarruf hakkı olduğunu, O'nun mülkünde tasarruf etmesinden dolayı Mâlik'e itiraz edilemiyeceğini bildiği için; ya da belâya mübtelâ edeni müşa'hadeye gark olduğu için sabrederse işte o zaman onun, o belâyı verenin nurunun tecellisine gark olması, onu, o belâdan ötürü duyacağı acılardan adeta habersiz kılar; ki işte bu, sıddîkların elde ettiği makamların en yücesidir. Binâenaleyh bütün bu üç izah, o kimsenin, Allah'ın rızasını taleb ederek sabretmiş olduğunun söylenebileceği izahlar olup, bu "O, sırf Allah'ın mükafaatını ve rızasını elde etmek için sabretmiştir" demektir.
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rablehnin rızasını isteyerek" buyurmasında şöyle bir incelik bulunmaktadır: Aşıkı, maşukası dövdüğünde, çoğu kez aşık, o dövene bakar ve bununla sevinir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Rablerinin rızasını isteyerek" buyruğu, bu mecazi manaya hamledilir. Yani, aşık olan kimse, sevgilisinin yüzüne bakmakla duyacağı hazdan dolayı, onun, o dövüşüne razı olduğu gibi, kul da Hakkın nurunun marifetine gark olduğu için, O'nun belâ ve sıkıntılarına katlanır, sabreder ve ona razı olur. Bu çok güzel bir inceliktir. 82[82]

7- Namazı Hakkıyla İfa Ederler

Yedinci Kayıt: "namazı dosdoğru kılarlar'7 buyruğunun ifâde ettiği husustur. Bi! ki. namaz ve zekât, her ne kadar ilk cümlenin muhtevasına dahil olsalar da. namazın diğer ibâdetlerden daha kıymetli olduğuna dikkat çekmek için, Cenâb-ı Hak onu müstakil olarak zikretmiştir. Bu tabirin tefsiri, bu kitabımızda defalarca geçmiş olup, nafile namazların da bu ifadenin muhtevasına sokulmasında bir sakınca yoktur. 83[83]

8- Aflah Yolunda Mal Harcarlar:

Sekizinci Kayıt: Cenab-ı Hakk'ın "kendilerine verdiğimiz nzıktan gizli ve aşikâr olarak infâk ederler'7 ayetinin ifâde ettiği husus.
Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır: 84[84]

Birinci Mesele

Hasan el-Basri şöyle demiştir; "Bu ifâdeyle, farz olan zekât kastedilmiştir. Binâenaleyh, o kimse "zekâtını vermiyor" mdiye töhmet altında tutulmayacaksa, evlâ olan, onun zekâtını gizlice vermesidir. Yok eğer, böyle bir töhmet altına alınacaksa, evlâ olanı, onu açıktan açığa vermesidir."
Şu da ileri sürülmüştür: "Gizli, kişinin kendisinin verdiği; "aşikâr" ise, onun imama, (zekât âmiline verdiği)dir."
Başkaları da şöyle demiştir: Aksine bu ifâdeyle, hem farz olan zekât; hem de nafile olarak

---

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/438- 439
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 439
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 439

(fazladan) verilen sadaka kastedilmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "gizli olarak" şeklindeki "kaydı" nafileyle; "aşikar olarak" şeklindeki kaydı ise, farz olan zekâtla alâkalı olmuş olur. 85[85]

İkinci Mesele

Mu'tezile şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, rıztk olan şeyi infak etmek hususunda teşvikte bulunmuştur ki, bu da rızkın sadece helâl olan şey olduğuna detâlet eder. Çünkü, şayet haram rızık olmuş olsaydı o zaman Cenâb-ı Hak, haramı infâk etmeye teşvik etmiş olurdu ki, bu İse caiz olmazdı. 86[86]

9) Kötülüğe iyilikle Mukabele Ederler:

Dokuzuncu Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın * "Kötülüğü, iyilik ile savanlar" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:
a) "Onlar, herhangi bir günah işlediklerinde, o günahı tevbe ile siler, ve savarlar." Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Muâz İbn Cebel'e "Bir kötülük yaptığında, onun peşinden (yanında) onu silip yok edecek bir hasene, iyilik yap "t43) dediği rivayet edilmiştir.
b) Bununla, onların, kötülüğe kötülükle mukabele etmedikleri, tam aksine kötülüğe iyilikle mukabelede bulundukları kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "6o$ ve kötü lakırdıya rastladıkları vakit şerefli olarak geçerler"(Furkan. 72) buyurmuştur. İbn Ömer (r.a.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sıla-i rahim yapan kimse, kendisine önce sıla-i rahim yapılıp da, sonra da buna mukabil sıla-i rahim yapan kimse değildir. Ancak bu kimse kendisine sıla-i rahim yapılmayıp da, kendisi sıla-i rahim yapan, sonra da, kendisine sıla-i rahim yapmayan kimselere şefkat duyan kimsedir. Sabırlı kimse, zulme uğrayıp da sabreden, sonra da birileri kendisini kışkırttığında galeyana gelen kimse değildir. Fakat halim olan kimse zulmedene karşı gücü olup da, buna rağmen onu affeden kimsedir
Hasan el-Basri: "Bunlar, verilmediklerinde veren; zulme uğradıklarında affeden kimselerdir" demiştir.
Rivayet olunduğuna göre, Şakîk İbn İbrahim el-Belhî, kendisini belli etmeksizin tebdil-i kıyafet yaparak, Abdullah İbn Mübarek'in yanına girer. Bunun üzerine Abdullah İbn Mübarek: "Neredensin?" deyince, o: "Belh"den geliyorum" der. Bunun üzerine Abdullah İbn Mübarek: "Şakik'i tanır mısın?" dediğinde O: "Evet!" der. Bunun üzerine Abdullah İbn Mübarek: "Arkadaşlarının yolu, yordamı, tarikatı nasıldır?" dediğinde de O: "Onlara bir şey verilmediğinde sabrederler; verildiğinde de şükrederler" cevabını verir. Bunun üzerine Abdullah: "Bizim köpeklerimizin hali de böyledir" der. Bunun üzerine Şakik: "Bu nasıl olur?" diye sorunca, Abdullah İbn Mübarek: "Kâmil kimseler, verilmediklerinde şükreden, verildiklerinde başkalarını tercih eden kimsedir" diye cevap verir. 87[87]

Bunları Yapanların Mükâfatları

Bil ki bu dokuz kayıt, şart olarak zikredilen kayıtlardır. Cezada zikredilen kayıtlara gelince, bunlar da dört tanedir.
Birinci Kayıt: "kte onlar! Onlar için bu yurdun bir sonucu vardır" buyruğunun ifâde ettiği husus, yani, demektir ki, bu da cennettir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın dünyanın akibeti ve nihaî varış yeri olmasını istemiş olduğu, bu cennettir. Vahidî şöyle demiştir:" Ukbâ, akıbet manasınadır. Bu kelimenin şûra (şûra, meşveret), kurbâ (yakınlık, karabet) ve ruc'â (dönmek) kelimelerinde olduğu gibi masdar olması da mümkündür. Masdar bazan bunun gibi, necva (fısıidaşmak) ve da'va (iddia etmek-dava) kelimelerinde olduğu gibi fa'lâ vezni üzere; bazan

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 440
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 440
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 440-441

da zikrâ {öğüt, ibret) ve (zalimlik, haksızlık) kelimelerinde olduğu gibi, fi'lâ vezni üzere gelir. Bunun bir isim olması da mümkündür. Bu burada, failine muzâf olan bir masdardır. Manası da, "İşte bunlar yok mu? Onlara, amellerinin peşinden mükâfaat olarak, cennet olan o yurt vardır" şeklindedir.
İkinci Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın "ki o sonuç da, Adn cennetleridir" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır: 88[88]

Birinci Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: ûpifâdesi ifâdesinden bedeldir. Bu ifâdeyle ilgili geniş izahımızı, ayetinin tefsirinde yapmıştık. Orada müfessirlerin ve lügatçıların görüşlerini zikretmiştik. 89[89]

İkinci Mesele

İbn Kesir ve Ebu Amr, fiili, ya'nın dammesi ve hânın da fethası ile, meçhul olarak yudhalûnehâ; diğer kıraat imamları ise, girme işini onlara izafe ederek ya'nın fethası ve hâ'nın dammesiyle yedhulûnehâ diye okumuşlardır.
Üçüncü Kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın f eşlerinden, zürriyyetlerinden salah phlf olanlarla birlikte olarak" ifadesi flçiii birkaç mesele vardır: 90[90]

Birinci Mesele

İbn Aliyye, fiiti lamın dammesiyle satuha şekiinoe okumuştur. Keşşaf sahibi fethalı okuyuşun ise daha fss t olduğunu söylemiştir. 91[91]

İkinci Mesele

Zeccâc, "Buradaki men edatı, yedhuiûnehâ ifâdesinde* vâv üzerine atfedildiği için ref mahallindedir.
"Onlar Zeydife beraber girdiler" (olduğu gibi, bunun nasb mahallinde olması da caizdir" demiştir. 92[92]

Üçüncü Mesele

Ayetteki men salaha ifadesiyle 'îgili iki görüş bulunmaktadır: Salih Kışının Anrabasına Şefaa;i
1) İbn Abbas (r.a.): "Allah Teâlâ bununla, "Onlar gibi i etmemiş olsalar bile, onların tasdik etmiş olduğu şeyi tasc • etmiş olan kimse"yt kasdetmiştir" demiştir.
Zeccâc: "Allah Teâiâ beraberinde salih ameller bulunmazsa, nesebleın fayda vermiyeceğini hatta, babaların, eşlerin ve oğulların, cennete ancak saiih amelie sayesinde gireceklerini beyân etmiştir" demiştir.
Vahidî: "Doğru olan, İbn Abbas'ın söylediğidir Çünkü Allah, itaatkâr insanı-eennette ailesiyle beraber bulunma sevincini, onun mükâfatının bir kısmı kılmıştı-Bu, o kimselerin, salih ameller yapan itaatkâr kimseye bir ikram olmak üzere cennete gireceklerine delâlet eder. Eğer onlar, cennete: kendi salih amelieriyle girmiş olsalardı bu, o itaatkâr insana bir ik'ram olmuş olmazdı; bunu vaadetmenin de bir manas kalmazdı. Çünkü, salih amel işleyen herkes, tabiatıyla cennete girecektir" demiştr

---

[88] [88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 441
[89] [89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 441
[90] [90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 441
[91] [91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 442
[92] [92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 442

Bil ki bu delil, zayıftır. Çünkü bundan maksat, itaatkâr olan İnsana, onun sevinci" ve neşesini artıran her bir şeyi hatırlatmaktır. Binâenaleyh Allah mükellefe, o cennete girdiği zaman babalarının, hanımlarının ve çocuklarının onunla birlikte bulunacağır müjdelediğinde, hiç şüphe yok ki, bundan dolay! mükellefin sevinci büyür, neşes de artar. Hatta, cennetliklerin sevincini sağlayan en büyük şeylerden birisinin, onlarır orada bir araya gelip, dünyadaki hal ve hatıralarından bahsetmeleri, sonra da bunlardan kurtardığı ve cennete ulaştırdığı için Allah'a şükretmeleri olduğu söylenmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, cennetliklerin halinden bahsederken onların şöyle dediğini nakletmiştir: "Ne olurdu dedi. kavmim bilselerdi, Babbimir beni bağışladığım, beni ikram edilenlerden kıldığını"(Yasin. 26-27). 93[93]

Dördüncü Mesele

Ayetteki ve ezvâcühüm ifâdesinde, hanımlar arasından bi- ayırım yapılmasına delâlet eden bir şey yoktur. Kocasından sonraya kalan kadın kadar, kocasından önce ölen kadın da daha hayırlı bir eş olabilir. Şevde (r.anha)'den rivayet edilen şu haber det bu söylediğimize bir delil gibidir: Hz. Peygamber (s.a.s.) onu boşamaya niyetlendiği zaman o, "Ey Allah'ın Resulü, beni boşama, senin hanımların içinde haşrolayımî" dedi. 94[94]

Meleklerin Mü'minleri Kutlamaları

Dördüncü Kaytt: Cenâb-ı Allah'ın "Melekler de, her bir kapıdan, onların yanına sokulacaklar (ve şöyle diyecekler:) "Sabrettiğiniz şeylere karşılık, sizlere selâm olsun. Bu o yurdun (en güzel) bir sonucudur" ayetinin ifâde ettiği husus. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 95[95]

Birinci Mesele

İbn Abbas şöyle demiştir: "Onların, uzunluğu bin fersah, eni bin fersah olan içi boş inciden çadırları vardır. Bu çadırların kanatları, altından olan bir kapısı vardır. Melekier her bir kapıdan onların yanına girerek, onlara: "Allah'ın emrine sabrettiğiniz için, sizlere selâm olsun!" diyecekler;1 Ebu Bekr el-Esamm:*Her kapıdan" ifadesi, namaz kapısı, zekât kapısı ve sabır kapısı gibi "iyilik kapılarından" anlamına gelir. Onlar. "İlk yurdunuzdan sonra, Allah Teâlâ sizi ne güzel mükâfaâtlandırdı" derler. 96[96]

Meleklerin Selamlamalarının Kabirde Okunması

Bil ki, eğer, meleklerin girişini birinci manaya hamledersek, bu gerçekten büyük bir şereftir. Çünkü Allah Teâlâ. bu muti kulların, ebedîlik, Huld cennetine gireceklerini ve en güzel bir şekilde babaları, hanımları ve oğullarıyla bir araya geleceklerini; sonra, meleklerin, kendi mertebelerinin büyüklüğüne rağmen, selamlama ve ikramda bulunmak için onların yanına gireceklerini; onların yanına girince de, tahiyye ve selâm :ie onlara ikramda bulunup, "Bu o yurdun (en güzel) bir sonucudur" ö\yerek onları müjdeleyeceklerini haber vermiştir. Hiç şüphe yok ki bu, kelamcıların, "Sevâb, hâlis, devamlı ve tebcil ile tazime bitişmiş olan bir menfaattir, faydadır" şeklinde ifade ettikleri şeyden başkadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, her sene başında şehitlerin kabirlerine gelip, "Sabrettiğiniz şeylere karşılık, sizlere selâm olsun. Bu, o yurdun (en güzel) bir sonucudur" dediği rivayet edilmiştir. Dört halife de böyle yaparlardı. 97[97]

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 442
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 442-443
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 443
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 443
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 443

Meleklerin Müminlere Feyiz Taşımaları

Biz bu ifadeyi ikinci manaya hamledersek, ayetin tefsiri şu manada olur: "Melekler «ısım kısımdır. Onların; Rûhaniyyûn,Kerûbiyyûn kısımları vardır.
Binâenaleyh kul. sabır, şükür, murakabe, muharebe gibi çeşitli riyazatlarla nefsini • rdığında, bu mertebelerin her birinde de kudsî bir cevher ve ulvî. bir rûh bulunduğundan, bu sıfatlarla daha çok muttasıf olur. Ölüm esnasında bu kudsî cevherler parlayınca, semavî ruhların her birinden, o ruhlara mahsus olan sıfattan münasib ve uygun şeyler o nefiste tecelli eder. Böylece o nefsin üzerine sabır meleklerinden, ancak sabır makamında zuhur eden nefsle alakalı hususî kemaller, şükür meleklerinden de, ancak şükür makamında tecelli eden ruhanî kemaller feyezan eder. İşte, bütün mertebelerle ilgili durum da aynıdır. 98[98]

İkinci Mesele

Bazıları, meleklerin insanlardan daha üstün olduğuna dair, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ,
insanın saadet mertebelerinin hitamını, meleklerin,selâm. ikram ve tazim yoluyla olmak üzere, onların yanına
girmesi olarak belirtmiştir. Binâenaleyh, bundan dolay ontar, insandan daha yüce bir mertebededirler; eğer insandan daha aşağı bir mertebede olmuş olsalardı, o insanların yanına, selâm ve tahiyye için girmeleri, o insanların derecelerinin yüceliğini ve mertebelerinin şerefini gösteren bir şey olmuş olmazdı. Baksana, yolculuktan evine dönen bir kimseye mertebesinin kemalini ifâde etmek için, "Onu, emir, kâdî, vezir, müftü ziyaret ediyor" denildiğinde, bu ziyaret edilen o insanın derecesinin, ziyaret edenlerden daha az ve daha aşağı olduğuna delalet eder. Burada da böyledir.*44*99[99]

Üçüncü Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: Burada bir hazf bulunup, takdiri, "Melekler onların yanına her kapıdan girerler ve "Selâmün aleykum" derler" şeklindedir. Binâenaleyh, sözden anlaşıldığı için, ayette, "derler" ifadesi hazfedilmiştir.
Ayetteki, "Sabrettiğiniz şeylere karşılık, bu. o yurdun (en güzel) bir sonucudur" sözü hakkında iki izah bulunmaktadır
1) Bu ifâde, "Selâm" ile ilgilidir ve manası, "Bu selâm, tâatlara ve haramları terketmeye sabretmeniz sayesinde sizin için tahakkuk etmiştir" şeklindedir.
2) Bu ifâde, bir mahzûfa müteallıktir ve takdiri de şu şekildedir: "Gördüğünüz bu ikramlar, ve müşahede ettiğiniz şu hayırlar, ancak o sabrınız vasıtasıyla tahakkuk etmiştir." 100[100] .

Allah'ın Ahdi Ne Demektir?

44) Not: Burada, mantıken bir noksanlık olduğunu zannediyoruz. Zira, Razî'nin yaptığı izah, beşerin daha efdal olduğunu göstermektedir. Halbuki matbu nüshaya göre durum tam tersinedir. Kelamda bir iki kelimelik bir kısım düşmüş olabilir.
Allah'a verdikleri ahdi. kuvvetli teminat ile de destekledikten sonra bozanlar,
Allah'ın bitiştirilmesin! emrettiği şeyi koparanlar ve yeryüzünü fesada verenler
(yok mu), işte onlar, lanet olsun onlara, yurdun kötüsü de onlara!"
Bil ki Allah Teâlâ, saîdlerin sıfatlarını ve onlara düşen yüce ve şerefli hallsri zikredince, bunun

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 443-444
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 444
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 444

peşi sıra, şakilerin halini ve onlara düşen hoş olmayan ve hor kılıcı halleri zikretmiş, böylece, izah tam olsun diye, vaadin peşine vaîdi, sevabın peşinden ikâbı getirmiş ve "Allah'a verdikleri ahdi, kuvvetli teminat ile de destekledikten sonra bozanlar" buyurmuştur. Biz daha önce Allah'ın ahdi'nin, akli ve nakli deliller vasıtasıyla kullarını ilzam edip mükellef kılması manasına geldiğini beyan etmiştik. Çünkü bu manada "and", her türlü ahd ve yeminden daha kuvvetlidir. Zira yeminler, onların muktezâsını yerine getirmenin vacib olduğuna delâlet eden deliller vasıtasıyla ancak tekîd ifâde ederler. Bu ahdi bozmaktan murad, insanın delillere kesinlikle bakmamasıdır. İşte o zaman, insanın bu delillerin gereği ile ameli mümkün olmaz veya bu ahdi bozmaktan murad insanın o delillere bakıp, doğru olduğunu anladıktan sonra, inat ederek, onlarla amel etmemesi veya, şüpheli olan şeye itibar ederek, hak olanın aksine itikâd etmesi, inanmasıdır. Ayetteki, Kaydı, "Allah bu delilleri, sapasağlam ve muhkem bir biçimde ortaya koyduktan sonra" manasındadır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, bir şeyin yapılmasının mutlaka faydalı; terkedilmesinin ise zararlı olduğuna dair zikretmiş oWuğu delilden daha kuvvetli bir sey yoktur.

Buna göre eğer, "Ahd; ancak mîsak ile olduğuna göre, Allah Teâlâ'mn diyerek, bunu ayrıca şart koşmasının hikmeti nedir!" denilirse, biz deriz ki: Buradaki "ahd" ile, Allah'ın, kulu tuttuğu şeylerin; "mîsak" ile, onu tekid edici delillerin Kastedilmiş olması imkansız değildir. Çünkü Allah sana olan ahdini, ister aklî otsun, sterse sem'î olsun, diğer başka delillerle tekîd eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyikoparanlar" buyurmuştur. Bu ifâde, daha önceki ayette geçen, "Onlar ki. Allah'ın, ulaştırılmasını emrettiği şeyi ulaştırırlar"(Râd,21) ifâdesinin mukabilidir. Binâenaleyh, vasletmenin zıddı olan sıla-i rahmi kesme işinin, bu kimselerin sıfatı olduğu belirtilmiştir. Bu ifâdeden murad, Allah'ın, ulaştırılmasını, bitiştirilmesini vacib ■aldığı her bir şeyi kesmektir. Bu ifâdenin içine, dostluk ve yardım ile Peygambere, oitişme, onunla irtibat içinde olma; müminlerle birleşme, akrabaları ziyaret etme ve üzerinde hakkı olan herkes ile irtibat içinde olma da girer.

Sonra Cenâb-ı Hakk, 'Ve yeryüzünü fesada verenler" Duyurmuştur. Bu fesat, Allah'ın dininden başka bir şeye davet etmek manasındadır. Bu bazan, mala ve cana zulmetmek, bazan da beldeleri harab etmek suretiyle olur.

Sonra Cenâb-ı Hak bu sıfatları zikretmesinin peşinden "işte onlar, lanet olsun onlara" buyurmuştur. Bu, "Allah'tan olan lanet, kulun dünya ve ahiret hayırlarından uzaklaştırılıp, bunların ztddı olan azâb ve gazaba dûçâr kılınması", manasındadır. "Yurdun kötüsü de onlara"ifadesinden murad, cehennemdir, çünkü cehennemde, ancak, ona girenlerin hoşlanmayacağı şeyler bulunmaktadır. 101[101]

Dünyadaki Nasib İmana Göre Değildir

"Allah dilediği kimsenin rızkını genişletir, dilediğinin rızkını daraltır. Onlar dünya hayatı ile böbürlendiler. Halbuki dünya hayatı, âhiret yanında bir metâdan başka birşey değildir'1 (Râd, 26).

Bil ki Allah Teâlâ, tevhidi ve nübüvveti kabul hususunda ahdini bozan kimselerin, dünyada lanetleneceklerini, ahirette de azaba dûçâr olacaklarını belirtince, bunun üzerine sanki, "Eğer onlar Allah'ın düşmanı olsalardı, Allah dünyada, onların üzerine bunca nimet ve lezzet kapısını açmazdı" denilmiş de, buna karşılık O, bu soruya bu ayetle cevap vermiştir. Buna göre, Allah Teâlâ kimine rızkı geniş verir, kimine de rızkını dar verir. Rızkın küfür ve imanla ilgisi yoktur. Dolayısıyla bazan mü'min değil de kâfir bol rızık üzere bulunur; yine bazan kâfir değil de mü'min darlık üzere bulunur. Binâenaleyh dünya bir imtihan yurdudur.

Vahidi şöyle demiştir: "Kadr masdarı Arapça'da, bir şeyi fazla ve noksan olmaksızın eşit parçalara bölmek anlamınadır." Müfessirler ise "Ayetteki yakdiru fiili, "daraltmak" anlamındadır. Bunun bir benzeri de, "Kimin de rızkı daraihhrsa"(Talak. 7)ayetidir" demişlerdir. Buna göre ayetin manası, "Allah Teâlâ dilediğine, yetecek kadar rızık verir, bundan geriye

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 444-445-446

birşey kalmaz, artmaz" şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar dünya hayatı ile böbürlendiler" ifâdesi, Allah Teâlâ'nın geniş rızık verdiği kimselerle ilgilidir. Böylece Hak Teâlâ, rızkı bollaştırmasının, aslında böbürlenmeye sebeb olmaması gerektiğini, çünkü bu geçici dünya hayatının, ahiret hayatı yanında, çok az ve değersiz bir şeyin, sonsuz olan bir şeye nisbeti gibi olduğunu beyân etmiştir102[102]

Keyfî Mucize İsteğine Cevap

"O kâfirler, "Ona. Rabbisinden bir ayet (mucize) indirilmeli değil miydi?" derler. De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır; (kendisine) yönelenleri ise hidayete erdirir. Bunlar iman edenlerdir, Allah'ın zikri ile kalbleri mutmain olanlardır. Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah ile mutmaîn olur " (flad, 27-28).

Bi! ki kâfirler, "Ey Muhammed, eğer sen gerçekten bir peygamber isen, Musa ve İsâ gibi, apaçık ve kesin bir mucize ve ayet getir" dediler. Allah Teâlâ, onların bu isteğine. "De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, (kendisine) yönelenleri ise hidâyete erdirir" buyurarak cevap vermiştir. Bu cevap, birkaç şekilde izah edilir:

1) Allah Teâtâ sanki şöyle demektedir: "Allah ona apaçık alâmetler ve kesin mucizeler indirmiştir. Fakat hidayet ve dalalet Allah'dandır. Dolayısıyla sizi Allah, o apaçık ve kesin ayetlerden uzaklaştırıp saptırmış, başka kavimlere ise hidayeti nasib etmiş, onlar da bu deliller sayesinde, Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiasında doğru olduğunu anlamışlardır Durum böyle olunca, daha fazla ayet ve mucize göndermeye ne gerek var?"

2) Bu söz, kâfirlerin sözlerine taaccüb etme yerine geçmektedir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.)'de zuhur eden, o pekçok ve açık ayet ve mucizeler, hiçbir akıllı nsana karışık gelmeyecek kadar fazla olup, buna rağmen onlar halâ başka mucize «-e ayetler isteyince, bu, taaccübü ve yadsrgamayı gerektiren bir şey olmuştur. 3'nâenaleyh onlara sanki şöyle denilmiştir: "İnadınız ne kadar fazla! Şüphesiz Allah sizin gibi küfürde şiddetli ısrar ve inad edenleri saptırır. Dolayısıyla her türlü mucize nse bile, sizlerin hidâyete ermenize bir imkan yoktur. Allah sizler gibi olmayanları, "davete erdirir."

3) Onlar başka alâmet ve mucizeler isteyince, onlara sanki, "Başka mucize ve aâmetlerin zuhurunda, hiçbir fayda yoktur. Çünkü hidayet ve dalalet Allah'dandır. 3'nâenaleyh pek çok mucize de meydana gelse, Allah'ın hidayeti hasıl olmadığı takdirde, o mucizelerden istifâde etmek mümkün olmaz. Buna karşılık sadece tek oır mucize olsa ve Allah'ın hidâyeti de bulunsa, hiç şüphe yok ki o mucizeden yararlanılır. Öyle ise mucize istemeyi bırakın, hidayet isteyerek Allah'a tazarru ve - azda bulunun" denilmiştir.

4) Ebu Ali el-Cübbâî şöyle demiştir: "Bu ifâdenin manası şudur: "Allah Teâ i dilediği kimseyi, kâfirliğinin bir cezası olmak üzere, rahmet ve mükâfaatta" uzaklaştırır. Binâenaleyh sizler, azabı ve mükâfaattan saptırılıp uzaklaştırılma) hakettiğiniz için, Allah Teâlâ'nın, her istek ve dualarına icabet ettiği kimselerde-değilsiniz. Allah "(Kendisine) yönelenleri ise hidayete erdirir" yani, "Tevbe edip (küfürden dönüp) iman eden kimseleri, cennetine hidayet eder, ulaştırır." Cübbâi daha sonra şöyle der: "Bu ifâde de delâlet eder ki, "hidayet", peşisıra "tevbe etti" anlamına gelen tabiri geldiğine göre, "mükâfaat vermek" manasınadır. Binâenaleyh Allah'ır mü'mine hidayet etmesi, "sevâb vermek" manasınadır. Çünkü mü'min imanındar ötürü mükâfaata müstehak olur. Bu da gösterir ki, Allah Teâlâ ancak, " ikâb(ceza> vermek sureti ile sevabtan "saptırır", yoksa bize muhalefet eden (ehl-i sünnetin) iddia ettiği gibi, "Küfre düşürmek sureti ile dinden saptırmaz." İşte Ebu Ali el-Cübbâî'nir sözünün tamamı budur. Ayetteki, enâbe kelimesi, "hakka dönmek" manasına olup asıl (kök) manası, "hayır nöbetine girdi (başladı)" şeklindedir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın'"£îun/ar imân edenlerdir" ifâdesi,(Kendisine) yönelenler" sözünden bedeldir. İbn Abbas (r.a.): "Allah Teâlâ, Kur'ân'ı dinledikleri zaman, onların kalbleri huşu duyar ve mutmaîn olur" demek istemiştir. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ Enfâl sûresinde,

---

[102] 102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 446

"Mü'minier ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer' (Entai.2} buyurmuştur. Kalbin titremesi ise, mutmaîn olmanın zıddıdır. Öyle ise Cenâb-Allah, niçin burada onların kalblerinin mutmain olduğunu söylemiştir?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Onlar, Allah'ın ikâblarını hatırlayıp günaha düşmekten de tam emin olamayınca işte bundan ötürü Allah Teâlâ Enfal sûresinde, "Kalbleri ürperen" kimseler diye tavsi" etmiştir. Bunlar, Allah'ın mükâfaat ve rahmet vaadlerini hatırladıkları zaman ise kalbleri buna meyletmiş ve sukûna-huzura kavuşmuştur. Bu iki durum birbirine aykır değildir. Çünkü kalbin titremesi, Allah'ın ikâb ve cezasının hatırlanması sebebi ile mutmaîn oluş da, ilâhî mükafaatın hatırlanması sebebi iledir. Kalbin titremesi, onlarır günahları düşünmeleri hali ile ilgilidir, itminan ise, taatlarla meşgul olmaları esnasında olur.

2) Bundan maksad şudur: "Onların, Kur'an'm bir mucize olduğunu bilmeleri, gönüllerinde, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Allah tarafından gönderilmiş hak bir peygamber olduğuna dâir bir itminan ve güvenin meydana gelmesine vesile olur Ama taatlan tam ve mükemmel bir biçimde yapıp yapamadıklarına dâir şüphele-ise, kalblerinde bir ürpertinin hasıl olmasını gerektirir.

3) Onların kalblerinde, Hak Teâlâ'nın vaad ve va'îdinde doğru olduğu ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in de, haber verdiği her hususta doğru söylediği hususunda bir itminan ve güven hasıl olur. Fakat mükafaatı sağlayacak taatlan işleyip
işleyemedikleri, cezayı gerektiren günahlardan da tam kaçıp kaçamadıkları hususunda da kalblerinde korku ve ürperti bulunur." 103[103]

Kalbler Allah'ı Anmakla Rahatlar

Bil ki, "Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah ile mutmain olur" ayeti ile ilgili, son derece dakik ve ince sırlarla dolu bahislerimiz vardır. Bunlar birkaç yönden izah edilir:

1) Varlıklar üç kısımdır: Tesir altında kalmayan, müessir olan varlıklar; müessir olmayan ama tesir altında kalan varlıklar ve herşeyde müessir olup, hiçbir tesir altında olmayan varlık. Hiçbir şeyden müteessir olmayan müessir varlık, ancak Hak Subhânehû ve Teâlâ'dır. Müessir olmayıp, müteessir olan varlıklar ise, cisimlerdir. Çünkü bunlar, çeşit çeşit sıfatları ve birbirine zıt tesirleri (etkileri) kabul eden varlıklardır. Bunların ancak, kabul etme hususiyeti vardır. Bazan müessir, bazan müteessir olan varlıklara gelince, bunlar rûhânî varlıklardır. Bu böyledir, çünkü bunlar, Hz. Allah'a yöneldikleri zaman, O'nun meşîetinden, kudretinden, tekvininden ve İcadından feyezan eden tesirleri kabul etme durumuna gelirler. Cisimler âlemine yöneldikleri zaman ise, onlar üzerinde tasarrufta bulunmaya iştiyak duyarlar. Çünkü cisimler âlemini yöneten, ruhlar âlemidir.

Bunu iyice anladığın zaman, bil ki, kalb, ne zaman cisimler âtemini araştırmaya ve müşahede etmeye (seyre) yönelirse, o esnada bir daralma ve çarpıntı ile o cisimler âlemini ele geçirip, onda tasarrufta bulunma konusunda şiddetli bir tamayül meydana getir. Ama kalb, Hz. Allah'ın azametini araştırmaya ve müşahedeye yöneldiği zaman ise, kalbte samedanî nurlar ve ilahî ışıklar hasıl olur. İşte kalb o zaman sükûna erer. Bundan dolayı Hak Teâlâ "Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah (Allah' anma) ile mutmain olur" buyurmuştur.

2) Kalb, ne zaman bir hâle vâsıl olursa, oradan, ondan daha şerefli bir diğer hale geçmeyi arzular. Çünkü cisimler aleminde bulunan her saadet ve mutluluğun üstünde, lezzet duyulan ve gıbta edilen, bir başka mertebe vardır. Ama kalb ve akıl, marifetuliah ve samedanî nurlar ile, mutluluğu isteme noktasına ulaşınca, artık o noktada kalır ve karar bulur. Böylece de oradan başka bir yere geçmeye kendinde güç bulamaz. Çünkü saadet bakımından, bundan mükemmel ve yüce bir derece yoktur. İşte bu manadan ötürü Altah Teâlâ "Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah ile mutmain olur" buyurmuştur.

3) Hayat iksirinden, bakır madenine bir damla düşse, o bakır altın haline gelir ve bütün çağlar ve zamanlar boyunca, ateşten hastl olan erimeye dayanarak bakî kalır. İşte bunun

---

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 447-448-449

gibi, Allah Teâlâ'nın celal ve azamet iksiri insanın kalbine düştüğü zaman, onu hiçbir değişme ve bozulmayı kabul etmeyen, bakî, saf ve nûrânî bir cevher haline dönüştürmesi haydi haydi evladır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Haberiniz olsun ki kalbler ancak zikrullah ile mutmain olur" buyurmuştur, 104[104]

Tûbâ Kelimesinin İzahı

"iman edip de, salih ameller işleyenler (var ya), ne mutlu onlara. Dönüp gidilecek güzel yurt da (onların olacak)"
(Râd. 29). 105[105]

Birinci Mesele

Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:
Tûbâ kelimesi ile ilgili üç görüş bulunmaktadır
1) Tûbâ, cennetteki bir ağacın adıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Tûbâ cennette bir ağaçtır. Onu Allah kendi eliyle dikmiştir. O, zinetler ve güzel elbiseler bitirir (meyve gibi verir). Dalları ise, cennet duvarının gerisinden bile görünür. "*45>
Ebu Bekr et-Esamm (r.a.) ise, o ağacın aslının (kökünün) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in evinde (mescidinde) olduğunu ve her mü'minin evinde ondan bir dal bulunduğunu (uzandığını) söylemiştir.
2) Bu, dil âlimlerinin görüşü olup, buna göre bu kelime, tıpkı "büşrâ" (müjde, müjdelemek) ve "zülfâ" (yakın olmak) kelimeleri gibi v1^ (hoş ve güzel oldu) fiilinin masdandır. (müjde sana) ifâdesi de, "Sen hoş ve güzel olanı elde ettin" demektir.
Daha sonra alimler, değişik birkaç izah yapmışlardır:
İbn Abbas (r.a.)'dan, bunun manasının, "Onlar için sevinç ve göz aydınlığı vardır" şeklinde olduğu; İkrime'den, bunun manasının, "Onlar için olan bu şeyler, ne güzel" şeklinde olduğu; Dahhâkdan. bunun manasıntn: "Gıpta ve hayranlık onlaradır, (Onlara gıpta ve hayranlık duyulur)" şeklinde olduğu; Katâde'den, bunun manasının: "En güzel şey onlarındır" şeklinde olduğu; Ebu Bekr el-Esamm'dan, bunun manasının: "Hayır ve ikram onlarındır" şeklinde olduğu ve Zeccâc'dan da bunun manasının: "Hoş ve güzel hayat onlarındır" şeklinde olduğu rivayet edilmiştir.
45) Keffu'l-Hafâ, 2/49.
Bil ki bütün bu manalar birbirine yakındır. Farklılık kelimelerdedir, manada değil. Velhasıl bu ifade, onların güzel şeylere nail olacaklarını tam olarak anlatmaktadır. Bütün lezzetler, bu ifâdenin kapsamına girer. Kısaca tefsiri ise, "Her hususta en güzel ve en hoş şeyler, onların olacaktır" şeklindedir.
3) "Bu laftz Arapça değildir." Bu görüşte olanlar, değişik izahlar yapmışlardır: Bazıları, "Tûbâ, cennetin Habeşçe ismidir" demişlerdir. Bu kelimenin, cennetin Hindce ismi olduğu veya Hindce'de "bostan (bahçe) manasına geldiği de söylenmiştir. Bu görüşler zayıftır. Çünkü Kur'ân'da ancak Arapça kelimeler vardır. Bilhassa bu lafzın, Arapçadan iştikak ettiği açıktır. 106[106]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi "Ayetteki, ifadesi mübtedâ;ifâdesi onun haberidir. "Sen hoş ve güzelotanı elde ettin" manasına gelir. Bu cümle nasb veya refmahallindedir. Nitekim, şusözündeolduğu gibi: ifadesinin ref ve nasb ile okunması da, sana, bu ifâdenin mahallini, mevkiini gösterir"

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 449
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 450
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 450-451

demiştir. Mekûzetu'l-A'râbî ise, bu ifâdeyi rf ^ şeklinde okumuştur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Dönüp gidilecek güze! yurt da (onların) olacak" ifadesinden murad, "Dönülecek ve karar kılınacak olan güzel yerdir." Bütün bunlar Allah'a tâate teşvik ve masiyyetten sakındırmak için, Allah tarafından yapılmış en büyük nimetleri vaadetmektir. 107[107]

-

Risaletin İnsanlık Tarihinde Köklülüğü

"öylece seni de. kendilerinden evvel nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmete, sana vahyettiğimizi kendilerine okuman için gönderdik. Onlar Hahman'ı inkâr ederler. Sen de ki: "O, benim Rabbimdir. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Ben. ancak O'na tevekkül ettim. En son dönüşüm de.
ifadesindeki kâf teşbih içindir. Buradaki teşbihin izahı hususunda şöyle denilmiştir: "Senden önceki peygamberleri gönderdiğimiz gibi, seni de, kendisinden önce pekçok ümmet geçmiş olan bir ümmete gönderdik." Bu, İbn Abbas, Hasan el-Basri ve Katâde'nin görüşüdür. Buna şu mana da verilmiştir:
"Geçmiş ümmetlere peygamberler gönderip onlara okunan kitaplar verdiğimiz gibi, aynı şekilde sana da bu kitabı verdik ve sen de bu kitabı (kendi ümmetine) okursun. Binâenaleyh onlar, hala niçin bundan başkasını getirmeni teklif ediyorlar?" Keşşâf sahibi: Bu, "Seni, öyle bir gönderişle gönderdik, peygamber yaptık ki, bu gönderişin diğer gönderişlere karşı bir şanı ve üstünlüğü vardır" demektir" demiştir. Sonra, Cenâb-t Hak onu nasıl gönderdiğini tefsir ederek, "kendilerinden evvel nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmete" yani, "Seni, kendisinden önce birçok ümmet geçmiş olan bir ümmete gönderdik. Binâenaleyh, o ümmet, ümmetlerin sonuncusu; sen de peygamberlerin sonuncususun" buyurmuştur. 108[108]

Rahman İsm-i Şerifini İnkârları

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sana vahyettiğimizi kendilerine okuman için gönderdik. Onlar. Rahman'ı inkâr ederler" ifâdesinden murad, "Onlara, sana vahyettiğimiz o Kitâb-ı Aziz'i okuyasın diye seni gönderdik. Onların hali ise, hala şudur: Onlar, rahmeti her şeyi kuşatmış olan ve kendilerindeki her nimetin, kendisinden olan Rahman'ı inkar ederler. Yine onlar, kendilerine, senin gibi birisinin gönderilmesi ve onlara, mucize olan bu Kur'ân'ın indirilmesi nimetini inkâr ettiler" şeklindedir. "Sen de ki: "O, benim Rabbimdir" yani, "O, şeriklerden yüce olan tek ve emsalsiz Rabbimdir." O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Size karşı, bana yardım etmesi hususunda O'na tevekkül ediyorum. Dönüşüm de yalnız O'nadır. Binâenaleyh, O, size karşı olan sabır ve cihadımdabana yardım eder. Rivayet edilmiştir ki, "Onlar, Rahman'ı inkâr ederler" ifâdesi, Abdullah İbn Ümeyye el-Mahzumî hakkında nazil olmuştur. O, şöyle derdi: "Allah'ı biliyoruz.. Rahman'a gelince, O'nu tanımıyoruz. Rahman olarak tanıdığımız ancak, Yemâme'nin efendisidir." Böyle demekle onlar, Müseylemetu'l-Kezzâb'ı kastediyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "De ki: "İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın: hangisi ile çağırırsanız nihayet en güzel isimler O'nundur" (isrâ. no) buyurmuştur. Bu, "Onlara, "Rahman'a secde edin!" denildiği zaman. "Rahman da neymiş?" dediler" (Furkan.eo) ayeti gibidir ve yine rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Kureyşlilerle Hudeybiye'de antlaşma yaptığı zaman, antlaşma metnine, "Bu Allah'ın Resulü Muhammed'in" ifâdesini yazdırınca, müşrikler, "Eğer sen, Allah'ın Resulü idiysen, öyle ise biz seninle savaştık, böylece de zulmetmiş olduk! (Ama biz bunu zaten kabul etmiyoruz). Fakat sen, "Bu, Muhammed İbn Abdullah'ın (...) yaptığı antlaşma metnidir" diye yazdır" dediler. Bunun üzerine de, aynen öyle yazıldı. Antlaşma metnine "Bismillahirrahmânirrâhim" yazıldığında, müşrikler, "Rahman da kim, biz onu tanımıyoruz?" dediler. Çünkü onlar.

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/451
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 451-452

mektuplarının başına, "Ey Allahım, senin isminle..." diye yazarlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara, "siz nasıl istiyorsanız, Öyle yazın!" dedi.

Bil ki, "Onlar, Rahman) inkâr ederler" ifâdesini, bu iki rivayete göre manalandıracak olursak, onun manası şöyle olur: "Onlar, bu Rahman adının Allah'a verilmesini inkâr ediyorlardı; yoksa, Allah'ı değil!." Diğer alimler: "Aksine onlar, ya tamamen bilerek inkâr edip yok saymak suretiyle, ya da O'na eşler koşmak suretiyle, Allah'ı inkâr ediyorlardı" demişlerdir. Kadî: "Bu görüş ayetin zahirine daha uygundur. Çünkü, "Onlar, Rahman) inkâr ederler" ifâdesi, onların, Allah'ı inkâr etmiş olmalarını iktiza eder. Rahman lafzından anlaşılan budur; yoksa bundan anlaşılan isim olarak Rahman lafzı değildir. Nitekim birisi, "Onlar, Muhammed'i inkâr edip yalanladı" dedikleri zaman bundan anlaşılan, Hz. Peygamberin kendisidir; yoksa Muhammed ismi değildir. 109[109]

Ayetin Nüzul Sebebi

"Bir Kur'ân ki, eğer onunla dağlar yürütülseydi. veya onunla yer parça parça edilseydi, yahut onunla ölüler kon ustur ulsaydı (yine o kâfirler ona iman etmezlerdi). Fakat, bütün emir, yalnız Allah'ındır. İman edenler hâlâ şu
hakikati bilmediler mi ki, Allah dileseydi elbette insanların hepsine birden hidâyet ederdi!... O kâfirlere gelince, Allah'ın vaadi (gelinceye) kadar, kendi yaptıkları yüzünden ya ansızın başlarına büyük bir belâ çatacak yahut (o belâ) yurtlarının yakınma konaklayacak. Şüphesiz ki Allah, vaadinden dönmez" Râd, 31).

Bil ki, rivayet edildiğine göre Mekkeliler, Mekke meydanında oturmuşlardı. Mz. Peygamber (s.a.s.) onların yanına geldi ve onlara, İslâm'ı arzetti. Bunun üzerine, Abdullah İbn Ümeyye et-Mahzumî O'na: "Bizim için Mekke dağlarını yürüt ki, böylece yerimiz genişlesin. Yine orada bizim için nehirler akıt da, ziraatçilik yapalım.

Yahut, bazı ölülerimizi dirilt ki, senin söylediğinin doğru mu yalntş mı olduğunu onla-= soralım. Çünkü İsa,ölüleri diriltirdi. Yahut rüzgarı bizim emrimize ver, ona binelim beldelerde gezip dolaşalım. Çünkü rüzgâr, Süleyman'ın emrine verilmişti. Se~ Rabbin katında Süleyman'dan daha değersiz değilsin" dedi. Bunun üzerine "Bk Kur'ân ki onunla dağlar (yerlerinden) sökülüp yürütülseydi veya onunla yer parça parça edilse ve nehirler gözeler haline getirilseydi yahut onunla ölüler konuşturulsaydı" (işte o ancak, sana indirdiğimiz bu Kur'ân olurdu)" ayeti nazil oldu Bu ayetteki, "Eğer" edatının cevabı, bu sözden anlaşıldığı için hazfedilmiştir. Zeccâc şöyle demiştir: " Burada hazfedilen cevap şudur: "Eğer o, kendisiyle dağlan-yürütüldüğü (...) bir Kur'ân olsaydı, (onlar buna yine de iman etmezlerdi)." Bu Cenâb-Hakk'ın, "Eğer biz onlara melekleri indirseydik ve ölüler de kendileriyle konuşsayc (En'âm, m), (onlar yine iman edecek değillerdi)" ayeti gibidir" demiştir.

Sonra Allah Teâla, "Fakat bütün emir yalnız Allahmdir buyurmuştur. Yani, "Dilerse yapar, dilerse yapmaz. Fiilleri ve hükümlerinde hiç kimse O'na tahakküm edemez."

Bundan sonra Cenâb-ı Hak "İman edenler, hâlâ şu hakikati bilmediler mi ki, Allah dileseydi elbette, insanlar-hepsine birden hidayet ederdi!" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır110[110]

Birinci Mesele

fiti ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) Bu, "Onlar bilmediler mi?" demektir. Buna göre ayet r iki izahı vardır: 111[111]

Tabirinin İzahı

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 452-453

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/453-454

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 454

Birinci İzah: kelimesi, Naha kabilesinin lehçesinde bilme-manasındadır. Bu, Mücahid, Hasan el-Basri ve Katâde gibi çoğu müfessır -görüşüdür. Bunlar görüşlerine, şairin şu beytini delil getirmişlerdir "Ben her ne kadar, kabilem.' toprağından uzakta idiysem de, toplum benim onun oğlu olduğumu bilmedi mi:
Ebu Ubeyde de, bu manada şu şiiri nakletmiştir; "Beni esir aldıklarında, onlara vadide derim ki: "Sizler benim Zehdem (atlı atın) binicisinin oğlu olduğumu bilmediniz, anlamadınız mı?
Kisaî: "Ben, Arapların, "bildim" manasında olmak üzere, dediklenr hiç görmedim duymadım" demiştir.
İkinci İzah: Hz. Ali ve İbn Abbas'ın bunu şeklinde okudukları; İb-Abbas'a "Bu, fiti değil mi?" denildiğinde onun, "zannediyorum ki kâtib bunı. kendisini uyku bastığı bir anda yazmış. Aslında kelime şeklinded -Binâenaleyh katib buna, fazladan bir harf ilâve etmiş ve böylece haline gelms
Böylece de şeklinde okunur olmuş..."'dediği rivayet edilmiştir. Bu görüş çok tuhaf bir iddiadır. Çünkü bu, Kur'ân'ın tahrif ve tashif edildiği (yarii harflerinin ve kelimelerinin değişmiş olduğu) neticesine götürür ki, bu, onu bizatihi bir hüccet olmaktan çıkarır. Keşşaf sahibi de: "Vallahi bu söz kesinlikle ve tartışmasız bir uydurmadır" demiştir.
Üçüncü İzah: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu ayetin manası "iman edenler Allah
dileseydi bütün insanları hidayete erdireceğini bildikleri için, bu kâfirlerin imanından ümidlerini kestiler" şeklindedir. Bunun izahı şöyledir: Bir şeyin olmadığını bilmek, onun gerçekleşmesinden, meydana gelmesinden ümit kesmeyi gerektirir. Bu mülazemet, (birbirini gerektirme), güzel bir mecaz yapmayı gerektirir. İşte bundan dolayı "ye's" lafzının, "bilmek" manasında kullanılması, güzel olmuştur. 112[112]

İkinci Mesele

Alimlerimiz: "Eğer Allah, dileseydi, elbette insanların hepsine birden hidâyet ederdi" ifâdesini delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: Lev (eğer) edatı, herhangi bir şeyin bulunmaması sebebiyle ona bağlı olan diğer şeyin de olmayacağını gösterir. Buna göre ayetin manası, "Allah Teâlâ, bütün insanların hidayetini dilememiştir" şeklinde olur. Mutezile ise bu meşieti, dilemeyi, bazan zorlama meşieti (ilcâ) manasına; bazan da, cennet yoluna sevketmek, yöneltmek anlamına hamletmiştir. Mutezile içinde, bu ayeti zahiri manasına hamledip şöyle diyenler vardır: "Allah Teâlâ, bütün insanların hidayetini dilememiştir. Çünkü O, çocukları ve delileri hidayetle mükellef tutmamıştır. Binaenaleyh, bütün insanların hidayetini istemiş olmaz." Bu mesele hakkındaki izah, daha önce defalarca geçmişti.
Cenâb-ı Allah'ın 'O kâfirlere gelince, Allah'ın vaadi (gelinceye) kadar kendi yaptıkları yüzünden ya ansızın başlarına büyük bir belâ çatacak., yahut, (o belâ) yurtlarının yakınma konaklayacak" ifadesiyle ilgili iki mesele vardır: 113[113]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetle, bütün kafirleri
kastettiği, zira bir kısım kâfir için tahakkuk eden ölüm ve esir alınma gibi şiddetli ve sıkıntılı hadiselerin, bütün kâfirlerin kalbinde bir keder ve üzüntü meydana getirdiği ileri sürüldüğü gibi, şu da ileri sürülmüştür: Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyle bazı kâfirleri murad etmiştir ki bunlar, muayyen bir gruptur. el-Küffar kelimesinin başındaki elif-lam, ahd içindir. Bu da, muayyen bir topluluğu gösterir114[114]

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/454-455
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 455
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/455

İkinci Mesele

Ayetle ilgili iki izah yapılmıştır:
a) "Bu, "O kâfirler, yaptıkları küfürleri ve kötü amelleri yüzünden, Allah'ın onlara ya çocukları hususunda her an
indirebileceği çeşitli belâ ve musibetlerden onların kalblerini hoplatan büyük bir belâ
isabet eder. Yahut onlara yakın bir belâ iner de, böylece feryad-ü figanı basar ve harekete geçerler. Binâenaleyh o belânın kıvılcımları ve zararları onlara da ulaşır." Böylece, onların ölümü yahut Kıyamet demek olan vaad-i ilâhi gelip çatar" demektir.
b) Bu, şu manayadır: "Hz. Peygamber (s.a.s.)'e olan düşmanlıkları ve yalanlamaları sebebiyle Mekkelilenn başına ansızın bir belâ gelip çatar. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.), her zaman, onlara seriyyeler (baskın müfrezeleri) gönderirdi. Böylece Mekke'nin hali değişirdi. O seriyyeler onları teker teker yakalar, hayvanlarını toplar götürürlerdi.
Yahut ey Muhammed sen, Hudeybiye'ye konakladığın zamanki gibi, ordunla onların yurtlarına yakın bir yere otağ kurarsın. Derken Allah'ın vaadi, yeni Mekke'nin fethi zamanı gelir çatar. Bunu Allah, Peygamberine (s.a.s.) vaadetmişti.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Şüphesiz ki Allah vaadinden dönmez" buyurmuştur. Bundan maksad, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kalbine güç vermek ve endişesini gidermektir. Kâdî şöyle der: "Bu ifâde, Allah Teâlâ'nın va'îd (tehdid)İerinden cayabileceğini ileri sürenlerin görüşünün yanlış olduğuna delalet eder. Her nekadar bu ayet kâfirler hakkında ise de, nazar-ı dikkate alınacak şey, ayetin sebeb-i nüzulünün hususi oluşu değil, lafzının umûmî manasıdır. Çünkü bu lafız, umûmî manası ile, fasıklar İçin yapılan hertürlü ilahi tehdidleri de içine alır."
Buna şöyle cevap verilir: Hulf (sözden dönmek) başka şey, umûmî bir ifâdenin tahsis edilmesi (sınırlandırılması) ise başka bir şeydir. Biz, Allah Teâtâ'nın hulf edeceğini söylemiyoruz. Ancak umûmî olan va'îd ayetlerini, aff-ı ilâhiyi gösteren ayetlerle tahsis ediyor (sınırlıyoruz). 115[115]

Münkirlere Verilen Mühlet

"Andolsun ki senden evvelki peygamberlerle de istihza edilmişdi de, ben okâfirlere mühlet vermiştim. Sonra ise onları yakaiayıverdim. Bak, benimikâbım nasılmış! Her nefsin, kazandığının hepsini bilen Allah'a onlar şirkkoştular. De ki: "Bunlara bir ad verin bakalım! Yoksa siz yeryüzünde O'nabilmediği birşeyi mi haber veriyorsunuz? Yoksa sözün zahiri ile mi...?" Hayır o kâfirlere, tuzakları süslü göründü ve onlar doğru yoldan alıkondular. Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için hidayet edecek hiç kimse yoktur. Dünya
hayatında, onların hakkı azabtır. Ahiret azabı ise, daha çetindir. Onları Allah'ın azabından koruyacak olan hiç kimse yoktur" (Rad. 32-34).
Bil ki o kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, istihza ve alay yollu, başka mucizeler steyip, bu da Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gücüne gidip, bu sözlerden rahatsız olunca, Cenâb-ı Allah, onu teselli etmek ve kavminin akılsızlığına karşı ona sabır vermek için ou ayeti indirerek Ona: "Kavminin seninle alay etmesi gibi önceki peygamberlerin Kavimleri de onlarla alay etmişlerdi de ben o kâfirlere mühlet vermiştim. Yani azablarını ertelemek sureti ile biraz zaman tanımış, sonra da onları kıskıvrak yakalamıştım. Binâenaleyh bak benim, onlara ikâbım nasılmış! Bil ki ben, o geçmiş Kavimlerden intikamımı aidtğım gibi, bunlardan da alırım" demiştir.
"İmlâ" mühlet vermek ve onları tıpkı hayvanlara otlakta bir müddet otlama imkanı . erilmesi gibi, bir süre bolluk ve rahatlık içinde bırakmaktır. Bu, onlar için bir tehdid ve Hz. Peygamber (s.a.s.) ile istihza yollu mucize istemelerine bir cevaptır. 116[116]

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 455-456
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/456-457

Ayette Mahzuf Olan Cevap

Daha sonra Cenâb-ı Allah, müşriklere bir hüccet yerine geçecek, onları azarlayacak ve hayrete davet edecek bir ifâde ile şöyle buyurmuştur: "Her nefsin kazandığının hepsini bilen Allah 'a mı?" Bu, "Allah Teâlâ ■erseye kadirdir ve herşeyi cüz'iyyatı ile ve külliyatı ile bilir. O, böyle olduğuna göre, ,*w nefsin hallerinin tamamını bilir, nefislerin istekleri olan faydalı şeyleri vermeye, zararlı şeyleri defetmeye, yaptıkları taatlara mükafaat vermeye ve işledikleri bütün günahlara ceza vermeye kadirdir" demektir. İşte bu ifâdeden kastedilen mana budur. 3öyle olan ancak Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dır. Bunun bir benzeri de, Adaleti ayakta tutarak"<ah Imran, 18) ayetidir.
Bil ki bu söze mutlaka bir cevab lazımdır. Alimler bu cevabın ne olduğu hususunda |N değişik izahları yapmışlardır:
1) Bu, "Her nefsin kazandıklarının hepsini bilen Allah, böyle olmayan gibi olur -j? Böyle olamayanlar ise, faydasız ve zararsız putlardır" demektir. Bu cevab, Hak "eâlâ'nın "Allah'a onlar şirk koştular" buyruğunda saklı olup, bunun takdiri, "Her nefsin kazandığının hepsini bilen Allah, onların şirk koştuğu zarar ve fayda vermeyen şeyler gibi midir?" şeklindedir. Bunun bir benzen de, "Öyle ya Allah'ın göğsünde İslam için inşirah verdiği, "Rabbinden bir nûr üzere değilmidir?" (Zümer, 22) ayetidir Bu ifâdenin de cevabı gelmemiştir. Çünkü cevab, ayetteki "Kalbleri, Allah'ın zikrinden (boş ve) kaskatı kesilmiş olanların vay haline!"(Zümer, &) ifâdesinde zımnen vardır. İşte burada da aynen Öyledir. Keşşaf sahibi şöyle demiştir:
"Mübtedaya haber olabilecek birşeyin takdir edilmesi caizdir. Yahut ayetteki "Allah'a şirk koştular" ifâdesi bunun üzerine atfedilmiş olup, takdiri: "Böyle olan kimse. Allah'ı birlememiş, O'nu ululamamış ve O'na ortak koşmuş olur" şeklindedir. '
2) Bu izahı Hallu'l-'Ukad adlı eserin sahibi yapmıştır. O şöyle der: "Ayetteki ve cealû ifâdesindeki vâvt vâv-ı haliyye kabul eder ve mübtedaya bir haber .a«dir ederiz. Böylece mübteda haberi ile birlikte, peşisıra geldiği cümleyi izah ed«n bir cümle olmuş dur. Buna göre ifâdenin takdiri "Her nefsin kazandıklarının hepsini bilen var mıdır?" Ha'buki o müşrikler. Allah'a ortaklar koşmuştur" şeklindedir. Daha sonra zahir isim, "Allah" lafzı, ulûhiyyeti iyice anlatmak ve izah etmek için, haberin yerini tutmuştur. Bu tıpkı senin, "insanlara veren ve onları zengin kılan cömert bir zat vardır. O ise. benim gibileri mahrum eder" demen gibidir. 117[117]

Adı Olmamak Yokluğun İfadesidir

Bil ki Allah Teâlâ bu delili izah edince, yeni bir delil getirerek, "De ki: "Bunlara bir ad verin bakalım!" buyurmuştur. Bu söz, kendine ad verilmeyecek ve bir isim konulmayacak kadar değersiz olan şey hakkında söylenir. İşte bu durumda, "İstersen ona ad koy, yani o bahse değmez, isim verilmeye layık değil, ama istersen ona bir ad koy!" denilir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, tehdid yollu: "Haydi onlara ilah adı verin bakaltm!" demek istemiştir. Bu, "İster onlara böyle isimler verin, ister vermeyin; onlar hiç bir akıllı insanın değer vermeyeceği kadar âdi ve kıymetsiz şeylerdir" manasına gelir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, yeni bir delil daha ekleyerek, "Yoksa siz, yeryüzünde O'na bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsununz?" buyurmuştur. Bu, "Sizler o putlara, Allah'ın bilmeyip, sizin bildiğiniz bir şeyi Allah'a haber mı veriyorsunuz?" demektir. Allah'ın mutlak surette ortağı olmadığı halde, Cenab-ı Hak bilhassa yeryüzünde ortağı olmadığını belirtmiştir. Çünkü müşrikler, Allah'ın yeryüzünde ortakları olduğunu söylüyorlardı.
Cenâb-ı Hak, "Yoksa sözün zahiri ile mi?" buyurmuştur. Yani, "Sizler gerçeği olmayan sözleri söyleyerek göz mü Doyuyorsunuz?" demektir. Bu, "Bu, onlann ağızlarıyla (geveledikleri)

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 457-458

sözleridir" (Tevt*. 30) ayetinde olduğu gibidir. 118[118]

Müşriklerin Durumlarını Beğenmeleri

Sonra Allah Teâlâ, bu delillerin peşine, onların yollarının kötü olduğunu beyân ederek, sürdürdükleri hareketin değersizliğini göstermek için "Hayır, o kâfirlere, tuzakları süslü göründü" buyurmuştur. Vahidî şöyle der: "Buradaki bel edatı, şu manayadır: Allah Teâlâ sanki: "Üzerinde olduğunuz konuları zikretmeyi bırak, çünkü onlara tuzakları süslü gösterilmiştir" demektedir. Bu böyledir, zira O, onların inançlarının yanlışlığına deliller getirince, sanki, "Artık delilleri bırak, çünkü bunun onlara faydası yok. Zira onlara inkârları ve tuzakları süslü gösterilmiştir. Binâenaleyh onlar bu delillerin hatırlatılmasından istifade etmezler" demiştir." Kâdî de şöyle der: Allah Teâlâ'nın bunu, onları zemmetmek için zikrettiğinde şüphe yoktur. Bu böyle olunca, ayette bahsedilen "süslü gösterme" işinin Allah'a âit olması imkansız olur. Aksine bunu yapan, insan ve cin şeytanlarıdır.
Bil ki Kâdî'nin izahı şu sebeblerden ötürü zayıftır.
1) Şayet, "süslü gösteren", cin veya insan şeytanlarından birisi olsaydı, o şeytanın kalbinde bunu süslü gösterenin de, bir başka şeytan olması gerekirdi. Bu durumda da teselsül gerekir. Eğer bu işi yapanın Allah olduğu kabul edilirse, bu soru düşer.
2) Kalblere ancak Allah hâkim ve kadir olur.
3) Biz, sebebi tercih etmenin ancak Allah tarafından olduğuna ve sebebin tahakkuk etmesi halinde de mutlaka o fiilin olacağına dâir delil getirmiştik.
Ayetteki, "Ve onlar doğru yoldan alıkondular" buyruğuna gelince: Bil ki Âsim, Hamza ve Kisâî, hem bu ayette hem de "Ha-mim" sûresinde, "Kâfirleri başkaları alıkoydular" manasında meçhul olarak ve sâd'ın zammesiyle, (alıkondular) şeklinde okumuşlardır. Ehl-i Sünnet'e göre, onları doğru yola ulaşmaktan alıkoyan Allah Teâlâ'dır.
Mutezile ise bu hususta şu iki izahı yapmıştır:
a) Alıkoyan şeytandır.
b) Onları kendileri alıkoymuştur ve birbirlerini alıkoymuşlardır. Bu tıpkı: "Falan kişi mu'ceb (şaşırıldı)" denilmesi gibidir. Burada maksad, onun şaşkın olduğunu bildirmektir.Yoksa, onu şaşırtan bir kimsenin bulunması sözkonusu değildir. Bu, Ebu Müslim'in görüşüdür.
Diğer kıraat imamları ise, her iki sûrede de, "Kâfirler, Allah yolundan yüz çevirdiler" manasında sâd'ın fethası ile, saddû şeklinde okumuşlardı. Bu kıraata göre, bu fiilin, "Onlar, başkalarını Allah yolundan çevirdiler" manasında olduğu da söylenmiştir. Binâenaleyh bu fiil hem lâzım hem de müteaddi olmuş olur.
Birinci Okuyuşun Delili, o fiilden önce geçen fiilin meçhul oluşudur. Onunla uyum sağlaması için, bunun da meçhul olması gerekir.
İkinci Kıraatin Delili ise, daha önce geçen keferû fiilinin ma'lûm sığada oluşudur. 119[119]

Hidayet Yalnız Allah'tandır

Cenâb-ı Hak daha sonra "Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için hidayet edecek hiç kimse yoktur" buyurmuştur.
Bil ki âlimlerimiz, bu âyeti birkaç bakımdan delil olarak getirmişlerdir:
1) Allah Teâlâ, "Hayır, o kâfirlere, tuzakları süslü göründü" buyurmuştur. Biz, deliller ile, bu süslü gösterenin, Allah Teâlâ olduğunu daha önce beyan etmiştik."
2) Ayetteki ifâdenin meçhul (ve suddû) okunuşuna göre, bu alıkoyma işini yapanın Allah Teâlâ olduğunu beyan etmiştik.
3) Ayetteki, "Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için hidayet edecek hiç kimse yoktur" ifâdesi, bizim görüşümüzü destekleyen açık bir ifâdedir ve hem bu süslü gösterme işini, hem de o

---

[118] 118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 458
[119] 119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 459-460

alıkoyma işini yapanın ancak Allah Teâlâ olduğunu açıkça göstermektedir.
4) Hak Teâlâ, "Dünya hayatında onların hakkı azabtır. Ahiret azabı ise daha çetindir" buyurmuştur. Binâenaleyh Atlah Teâlâ onların, ahirette cezaya uğrayacaklarını haber vermiştir. Allah'ın haber verdiği şeyin aksinin olması imkânsızdır. Bu haberin yanlış çıkması imkânsız olduğuna göre, bu kimselerden imanın sadır olması da imkânsızdır. Bütün bu izahları, bu tefsirde defalarca yaptık.
Kâdî şöyle demiştir: "Ayetteki, "Allah kimi şaşırtırsa" ifâdesi, "Kimi, kâfir olduğu için cennet mükafaatından şaşırtır, uzaklaştırırsa" demektir. "Artık onun için hidayet edecek hiç kimse yoktur" ifadesi ise, bu mükâfaatın ancak taat ile elde edileceğini bildirmektedir. Binâenaleyh kim taattan yüz çevirir ise, artık bu mükâfaatı elde etmeye bir yol bulamaz." Bu ifâdeye şu manalar da verilmiştir:
a) "Allah kimin dalalette olduğuna hükmeder, "sapıtmış" derse..."
b) Allah kimi, imanı hakkı ile bulmaktan saptırır, uzaklaştırırsa" demektir. Kâdî sonra birinci görüşün daha kuvvetli olduğunu söylemiştir.
Bil ki (aksine) birinci izah zayıftır. Çünkü söz, onların dünyadaki imanlarını ve küfürlerini anlatmak hususundadır. Bu sözde, onların cennete girip gidememelerinden bahsedilmemektedir. Binâenaleyh sözü, konusundan alıp, konusu dışında bir manaya hamletmek tuhaf bir davranıştır. Hem farzet ki, işin onların zikrettiği gibi olduğunu kabul etsek bile, Allah Teâlâ onların cennete giremeyeceklerini haber verdiğine göre, yine maksad hasıl olmuş olur. Çünkü Allah'ın bildiği ve haber verdiği halin aksinin tahakkuk etmesi imkansızdır.
BU ki Allah Teâlâ, onlar hakkında bu hususları haber verince, onlar için dünya azabı İle bundan daha zor olan ahiret azabını birleştirdiğini, bu azabları onlardan dünyada da âhirette de soruşturacak hiç bir kimsenin olmadığını bildirmiştir. 120[120]

Dünyada Musibet Ceza Sayılır mı?

Dünya azabı, ölüm, savaş, lanet, kınama ve hor-hakir kalma şekillerinde olur. "Bunlara, musibetler ve hastalıklar dâhil midir, değii midir?" meselesine gelince, âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Bunlar dahildir" derken, bazıları: "Bunlar bir ceza olmaz. Çünkü başına bir musibet gelen herkes, ona sabretmekle emrolunmuştur. Eğer bu bir ceza olsaydı, ona sabretmek vâcib olmazdı" demişlerdir. Binâenaleyh, bu görüşe göre ayetten kastedilen, onların öldürülmeleri, esir edilmeleri, lanetlenmeleri ve mallarının ganimet olarak alınmasıdır. Cenâb-ı Hak ahiret azabı daha fazla olduğu için onu, "Ahiret azabı ise daha çetindir" diye anlatmıştır. İstersen bu çetin oluşu, kuvvet ve şiddet manasına; ister çeşitlerinin çokluğu manasına; ister içine hiçbir rahatlık sebebinin karışmaması manasına, istersen hep devamlı ve sonsuz manasına alabilirsin.
Daha sonra Allah Teâlâ "Onlar için Allah'dan koruyacak olan hiç kimse yoktur" diyerek, hiç kimsenin onları, başlarına gelen azabtan koruyamayacağını beyân buyurmuştur. Vahîdî şöyle demektedir: "Kıraat imamlarının çoğu son kelimeyi, yâ'sız olarak, kâf harfi üzerinde vakfederek okumuşlardır. Durum, (Zumer, 36) ayeti ile ayetinde de aynıdır. Doğrusu da budur. Çünkü sen, vasıl halinde de dersin. Böylece ya harfi de, tenvin de sakin olduğu için, yâ harfi hazfedilmiştir. Binâenaleyh sen vakf yaptığın zaman, ref ve cerr halinde tenvin hazfedilir. Ya harfi hazfedilmiş idi. Böylece vakf, "fâilün" vezninin kafan yerlerde, kesre olan harekeye tekabül eder Böylece senr üzerinde hâd, vâk şeklinde otur. ten Kesir, bun\an hadi, vlffi, vâVû şeKVmde yâ üzere vakfederek okur. Bunun izahı da, Sibeveyh'in naklettiği şu husustur: Diline güvenilen bazı Arap kabileleri, j»ü Ü* "şu benim davetcim" der ve yâ üzerine vakfe yaparlar. 121[121]

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 460-461
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 461

Müttakîlerin Akıbeti

"Müttakiİere vaad edilen cennetin sıfatı (şudur): Altından ırmaklar akar onun. Yemişleri ve gölgeleri dâimdir. İşte ittikâ edenlerin akıbeti. Kâfirlerin sonucu ise ateştir"(Rftd. 35). 122[122]

Birinci Mesele

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:
Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlere dünya ve âhirette azâb edeceğinden bahsedince, bunun peşisıra, müttakîlere vereceği mükâfaatı söz konusu etmiştir.
Ayetteki meselü'l-cenne "cennetin sıfatı" ifadesi ile ilgili şu görüşler ileri sürülmüştün
a) Sibeveyh şöyle demiştir: "Bu tabir, haberi hazfedilmiş bir mübteda olup, takdiri, "size anlattığımız şeylerde, cennetin sıfatı vardır" şeklindedir.
b) Zeccâc şöyle demiştir: "Kelamın takdiri "Cennetin sıfatı, vasıfları şöyle şöyle olmasıdır" şeklindedir.
c) Bu ifade mübtedâdtr, haberi de "altından ırmaklar akar" ifadesidir. Nitekim sen, "Zeyd'in sıfatı, isimdir" dersin, (yani "Zeyd" kelimesi bir isimdir).
d) Bu ifâdenin haberi "Yemişleri ve gölgeleri dâimdir" ifadesidir. Çünkü böyle oluşu, harikulade birşeydir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Müttakiİere vaadedilen, altlarından ırmaklar akan cennetin sıfatı, cennetin bildiğiniz halleri gibidir. Ancak ne var ki onun yemişleri dâimdir" demiştir. 123[123]

İkinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ bu cenneti şu üç vasıfla tavsif etmiştir:
a) Altından ırmaklar akması.
b) Yemişlerinin devamlı olması.. Bu, "Dünya cennetlerinin (bahçelerinin), yaprakları meyveleri ve faydaları devamlı olmaz. Ama ahiret cennetlerinin meyveleri devamlıdır, kesintiye uğramaz" demektir.
c) Gölgelerinin devamlı olması... Bu, "Orada sıcak, soğuk, güneş, ay ve karanlık dîye birşey yoktur. Bu ifadenin bir benzeri de "Ehl-i Cennet) orada ne bir güneş, ne de bir zemherir görmeyecek" (İnsan, 13) ayetidir.
Allah Teâlâ cenneti bu üç vasıfla niteledikten sonra, muttakilerin âkibetinin, bu cennet olduğunu beyân buyurmuştur. Yani '"muttakilerin akibeti (sonu) cennet, kâfirlerin akibeti ise cehennem olur" demektir. Ayetten çıkarılan sonuç şudur: Muttakilerin mükâfaatı, her türlü şaibeden uzak, devamlı olma özelliğinde birçok faydalardır. 124[124]

Cennette Yemişlerin Devamlılığından Maksat

Bil ki ayetteki, "Yemişleri dâimdir" ifadesi ile ilgili üç mesele vardır: 125[125]

Birinci Mesele

Bu, cennet yemişlerinin yok olmayacağına ve bitmeyeceğine delalet eder. Cehm b. Safvan ile ona uyanlardan bu görüş nakledilmiştir. 126[126]

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 461-462
123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/462
124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/462
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/463
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/463

İkinci Mesele

Bu, cennetliklerin hareketlerinin Ebu'l-Huzeyt ve ona uyanların dediği gibi, devamlı bir sükûna varıp dayanmadığına delalet eder. 127[127]

Üçüncü Mesele

Kâdî şöyle demiştir: "Bu ayet, cennetin henüz yaratılmış olmadığına delalet eder. Çünkü eğer cennet şu anda
mevcut, yaratılmış olsaydı; sonlu olması ve yemişlerinin sona erici olması gerekirdi. Zira Hak Teâlâ, "(Yer) üzerinde nan her canlı fânidir" (Rahman, 26) ve "Onun zâtından başka herşey helak olucudur" (Kasas. 88) buyurmuştur, Fakat cennetin yemişleri, "Yemişleri dâimdir" ayetinden ötürü, dâimdir. Binâenaleyh cennetin şu anda henüz yaratılmamış olmasıgerei t şu anafa gütâferafc mafeıtoterıirr w? Cmyet edilen haberlere göre, peygamberlerden, şehidlerden ve benzeri kimselerden canlı olanların istifâde ettikleri birçok cennet bulunduğunu inkâr etmiyoruz. Fakat bizim benimsediğimiz fikir, bilhassa "huld (ebedîlik) cenneti"nin ancak, bütün canlıların yeniden dirilmesinden sonra yaratılacağıdır."
Buna şöyle cevap verilir: Onların (yani Mutezile'nin) delilleri şu iki ayettir: "(Yer) yüzünde bulunan her canlı fânidir" (Rahman, 26) ve "Yemişleri ve gölgeleri dâimdir"(Rad.3S). Binâenaleyh bu iki umûmî ayetten birisini tahsis ettiğimizde, onların delilleri düşer. O halde biz bu iki umumî ayetten birisini, cennetin mahlûk olduğunu gösteren delillerle tahsis ederiz. Bunlardan biri şu ayettir: "Muttakiler için hazırlanmış cennetin eni, göklerle yer kadardır" (am imran, 133). 128[128]

Bu Ayette Geçen "Kitap'dan Maksad?

"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler sana indirilen ile sevinirler. Fakat güruhlar içinde onun bir kısmını inkâr eden kimseler de vardır. De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk edip, O'na ortak koşmamakia emrolundum. Ben ancak
O'na duâ ederim. Dönüşüm de ancak O'nadır" (Ra'd, 36).
Bil ki bu ayette geçen "kitap" ile ne murad edildiği hususunda şu iKi görüş iler sürülmüştür:
Birinci Görüş: Bununla "Kur'ân" kasdedilmiştir. Buna göre ayetin manas "Kur'an ehft, Hz. Peygamber'e mdin\en\evh\d, adâtet, nübüvvel, ba's(divüiş),çeş*.1 hükümler ve kıssalardan dolayı sevinirler. Yahudî, hristiyan ve diğer kâfirlerden bar gfruhtaT \se, onun bu k\smm\ takar edeiteT" şekltadedu. Bu görüş, Hasan e\-Bas ve Katftde'nindir. Buna göre şayet, "Ahzâb (o güruhlar), Kur'ân'ın tamamını inkar ederler, bir kismınt değil?" denirse, biz deriz ki: "Onlar, Kur'ân'da bulunan herşe.-inkâr etmezler. Çünkü Kur'ân'da Allah'ın zatının, ilim, kudret ve hikmetinin iabM ve peygamberlerinin kıssaları da yer altr. O güruhlar ise bunları inkâr etmezler.
İkinci Görüş: Bu "Kitap" ile, Tevrat ve İncil kastedilmiştir. Buna göre, ayetle flgıfi şu iki görüş i\eri sÜTüİmüş\ür.
a) İbn Abbas (r.a.),şöyle demiştir: "Kendilerine kitap verdiğimiz" ifâdesi ile Abdullah b. Selam (r.a.), Ka'b b. Ahbar ve arkadaşları gibi yahudiler ile Hz Peygamber {s.a.s.)'e iman edip müslüman olan hristiyanlar kastedilmiştir. Bunlar seksen kişi olup, kırkı Necran'da, sekizi Yemen'de,otuzikisi de Habeşistan'dadır Bunların hepsi, Kur'ân ile sevinmişlerdir. Zira onlar Kur'ân'a iman etmiş ve onu tasdik etmişlerdir. Ayetteki "ahzâb" (güruhlar) ile de, ehl-i kitabın geriye kalanları ile müşrikler kastedilmiştir." Kâdî, bu izahın birincisinin daha uygun olduğunu söyleyerek, "Kendilerine Kur'ân verilen kimselerin, Kur'ân'tn inişi ile sevindiklerinde şüphe

---

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 463
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/463

yoktur. Binâenaleyh biz bunu bu manaya hamlettiğimizde, bu kelamın manas ancak o zaman aşikâr olur." Şöyle de denebilir: Kendilerine Kur'ân verilenler, Kur'ân'da görüp öğrendikleri pek çok ilimler sayesinde elde ettikleri büyük faydalardan dolayı Kur'âr ile sevinçleri artar. İşte bu sebepten ötürü, Allah Teâlâ onların bununla sevindiklenn nakletmiştir.

b) "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler" ifâdesi ile, kendilerine Tevrat veriler yahudiler ile, İncil verilen hristiyanlar kastedilmiş olup; Kur'ân onların kitaplarını tasdi* ettiği zaman Kur'ân'dan indirilen ayetlere sevinirler. Diğer kâfir güruhları ise, Kur'ân't bir kısmını inkâr ederler. Bu görüş, Mücâhid'indir. Kâdî şöyle demiştir: "Bu izah doğn, değildir. Çünkü, "Sana indirilen ile sevinirler1' ifade&h Hz. Peygamber (s.a.s.)'e indirilen şeylerin tamamını içine alan bir ifadedir. Halbuki onların (ehl-i kitab'ın), Hz Peygamber'e indirilen şeylerin hepsine sevinmedikleri malumdur."

Buna şöyle cevap verilebilir: "Ayetteki, "Sana indirilen ile ..." ifadesi, kendisine hem "hepsi" hem de "bazısı" kelimeleri eklenebileceği için, umûmî manada değildir. Binâenaleyh şayet bu tabir, umûm ifâde etseydi, buna "hepsi" lafzını ilave etmek bir tekrar; "bazısı" lafzını ilave etmek de bir noksanlık olmuş olurdu. 129[129]

Bütün Emirlerin Özeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, yaratılış ve ahiret bilgisi hususunda insanların muhtaç olduğu herşeyi, çok az bir sözle beyân buyurunca, "De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk edip, O'na ortak koşmamakla emrolundum. Ben ancak O'na duâ ederim. Dönüşüm de ancak O'nadır" demiştir. Bu, mükellefiyet ile ilgili herşeyi kendinde toplayan bir sözdür. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılır:

a) "Ancak" kelimesi hasr ifade edip, "Ben sadece ve sadece Allah'a ibadet etmekle emrolundum" demek olup, bu da mükellefiyet, emir ve yasakların ancak bu şekilde olacağına delalet eder.

b) İbâdet (kulluk), saygının doruk noktasıdır. Ayet de, insanın bununla mükellef olduğuna delalet eder.

c) Allah'a kulluk, ancak O'nu tanımakla mümkündür. O'nu tanımanın yolu ise delillerdir. Binâenaleyh bu ifade insanın, yaratıcının zâtını ve sıfatlarını, onun hakkında vacip, caiz ve imkânsız olan şeyleri bilme hususunda tefekkür ve istidlal ile mükellef olduğuna delalet eder.

d) Allah'a kullukvâcibtir. Bu da, hem mükellefiyetin olmadığını söyleyenlerin, hem de Cebriye'nin görüşünün yanlış olduğunu gösterir.

e) Ayette, "O'na ortak koşmamakla emrolundum" buyurulmuştur. Bu da, Allah Tealâ'nın, hiçbir ortağı, benzeri ve zıddı olmadığını gösterir. Bu ifâdenin içine, Allah'ın dışında herhangibir ma'bûda inanan kimselerin görüşünün yanlışlığı da girer. O kimse ister o mabudunun, güneş, ay, yıldızlar, ister putlar ve heykeller ile yüce ruhlar, ister, mecûsîlerin dediği gibi Yezdan ve Ehrimen, ister Seneviyye'nin dediği gibi zulmet ve nûr olduğunu söylesin.

f) Ayette, "O'na duâ ederim" buyurulmuştur. Bununla, "insana, o ibadetleri yerine getirmesi vâcib olduğu gibi, Allah'a kulluğa çağırması da vâcib olur" manası kastedilmiş olup, bu ifâde, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in nübüvvetine işarettir.

g) Ayette, "Dönüşümde ancak O'nadır" buyurulmuştur. Bu ifade de, haşre, neşre ba'se (dirilişe) ve Kıyamete işarettir. Binâenaleyh insan bu kısa ve veciz ayet üzerinde iyice düşünüp manasını anlayınca, bunun, dinde muteber olan bütün taleb ve gayeleri ihtiva ettiğini görür.

"işte biz onu böyle Arapça bir hikmet olarak indirdik. Andolsun ki sana gelen ilimden sonra onların hevâlarma uyarsan AHah'dan senin için ne bir yardımcı vardır, ne de bir koruyucu"(Ra'd, 37). 130[130]

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/463-464-465

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/465

Birinci Mesele

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:
Bilki Allah Teâlâ, bunu "Arapça bir hikmet" olarak indirişini, önceki peygamberlere indirişine (vahyedişine) benzetmiştir. Binâenaleyh bu, "Biz önceki peygamberlere kendi lisanları ile kitaplar indirdiğimiz gibi, sana da Kur'ân'ı (senin lisanında) indirdik" demektir. Ayetteki "Onu" zamiri, geçen ayetteki, "Sana indirilen" ifadesine, yani Kur'ân'a râcidir. 131[131]

İkinci Mesele

"Arapça bir hikmet (hüküm) olarak indirdik" ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, "Arapların lisanında ifâde edilmiş olan bir hikmet olarak" demektir.
b) Kur'ân, bütün mükellefiyetleri ihtiva etmektedir.
Binâenaleyh ancak Kur'ân ile hükmetmek mümkün olur. Kur'ân, hükmetmenin vasıtası olduğu için, bunu iyice anlatmak için, "hüküm" olarak isimlendirilmiştir.
c) Allah Teâlâ bütün mükelleflerin, Kur'ân'ı kabul edip, onunla amel etme! rine hükmetmiştir. Binâenaleyh Allah, mahlukatın onu kabul etmelerine hümedince, mu bir "hüküm" kılmıştır. Bil ki ayetteki ifadesi "hal" olarak mansub olup, "Biz o Kur'ân'ı, Arapça bir hüküm olarak indirdik" manasmdadır. 132[132]

Üçüncü Mesele

Mutezile şöyle der: "Ayet birçok bakımdan Kur'ân'in hadis (mahluk) olduğuna delâlet eder:
a) Allah Teâlâ onu, "indirilmiş" diye tavsiî etmiştir. Bu ancak muhdes olan bir varlığa uygun düşer.
b) Allah Teâlâ onu, tıArapça" diye tavsif etmiştir. Arapça ise, Arapların icadına ve ıstılahlarına göre olan şey demektir. Böyle olan ise muhdes olur.
c) Ayet, Kur'ân'ın Arapça bir "hüküm" olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ onu böyle kılmış ve bu şekilde tavsif etmiştir. Böyle olan herşey "muhdes" olur."
Cevap: Bütün bu izahlar, harf ve seslerden meydana gelenin muhdes olduğuna delâlet eder. Bunda bir münakaşa yoktur. Allah en iyi bilendir. 133[133]

Dördüncü Mesele

Rivayet olunduğuna göre, müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i atalarının dinine davet etmişler. Bunun üzerine
Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i (meselâ onu onların kıblesinden çevirdikten sonra, tekrar onların kıblesine ibadet etmesi gibi) böylesi hususlarda onlara uymaması için kendisini uyarmıştır. İbn Abbas (r.a.), "Bu hitab Hz. Peygamber'e yönetik ise de, kastedilen onun ümmetidir" demiştir. Aksine bundan maksad, Hz. Peygamberi risalet görevini hakkıyla yerine getirmeye ve o göreve muhalefet etmekten sakınmaya teşviktir. Bu, aynı zamanda, bütün mükellefler için de bir sakındırmadın Çünkü makamı böyle yüce olan bir kimse bu şekilde sakındırıldığına göre, mükellefler böyle sakındırmaya daha müstehak ve uygundurlar. 134[134]

Nübüvvet Hakkında Şüpheleri Red

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 466
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/466
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 466-467
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 467

"Celalim hakkı için biz senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da zevceler ve evlatlar vermişizdir. Allah'ın izni olmadıkça, harhangi bir ayeti getirmek, hiçbir peygamberin haddi değildir. Her vâdenin yazılmış bir hükmü vardır. Allah ne dilerse silip giderir, dilediğini de devam ettirir.-Ana kitap O'nun yanındadır" (Ra'd, 36-39).

Bil ki müşrikler, Hz. Peygamber'in nübüvvetini iptal için pek çok şüpheler ortaya atmışlardı:

Birinci Şüpheleri: "Bu nasıl peygamber? (Bizim gibi) yemek yiyor, çarşılarda yürüyor" Furtwn, r, şeklindeki şüpheleridir. Allah Teâlâ, bu şüpheyi başka bir sûrede zikretmiştir.

İkinci.Şüpheleri: "Allah'ın insanlara göndereceği peygamber, mutlaka melekler cinsinden olması gerekir" şeklindeki sözleridir. Allah Teâlâ bu iddiayı "(Davanda) doğru söyleyenlerden isen, bize melekleri getirmeli değil miydin?" (hict, i) ve "Onun üzerine bir melek indirilmeli değil miydi?"(En^am, 8) ayetlerinde onlardan nakletmiştir.

Allah Teâlâ, bu şüpheye bu ayette, "Andolsun ki biz, senden önce de peygamberler gönderdik, onlara da zevceler ve evlâldiar verdik" buyurarak cevap vermiştir. Bu, "Hz. Muhammed'den önceki peygamberler de, melek değil, beşer idiler. Binâenaleyh bu durum onlar hakkında caiz olduğuna göre, aynı durum Hz. Muhammed için niçin caiz olmasın" demektir.

Üçüncü Şüpheleri: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i, hanımları çok olduğu için tenkid etmiş ve şöyle demişlerdir: "Eğer Allah katından gönderilmiş bir peygamber olsaydı, kadınlarla uğraşmaz, kendisini zühde ve dinî emirlere verip, kadınlardan tamamen yüz çevirirdi." İşte Cenâb-ı Allah buna da, yine,"Celalim hakkı için, biz senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da zevceler ve evladlar vermişizdir" diyerek cevap vermiştir. Velhâsıl bu söz, hem önceki şüpheye, hem de buna cevaptır. Çünkü Hz. Süleyman (a.s.)'ın üçyüz hanımı ve yediyüz tane de odalığı (cariyesi) vardı. Hz. Oâvud (a.s.)'un da yüz hanımı vardt.

Dördüncü Şüpheleri: Onların şöyle demeleridir: "Eğer O, Allah katından gönderilmiş bir peygamber olsaydı, kendisinden mucize olarak istediğimiz herşeyi, beklemeden getirirdi. Durum böyle olmadığına göre, onun peygamber olmadığını anlıyoruz." Cenâb-ı Hak, bu şüpheye de, "Allah 'm izni olmadıkça herhangi bir ayet getirmek, hiçbir peygamberin haddi değildir" buyurarak cevap vermiştir. Bunu şöyle izah ederiz: Tek bir mucize dahi, aslında (kâfirin) mazeretlerini ve (küfür) sebeblerini ortadan kaldırma ve detil ile beyyineyi ortaya koyma hususunda yeterlidir, Bundan fazlası ise, Allah'ın dilemesine bağlıdır. Allah isterse, onları gösterir, isterse göstermez. Bu hususta hiç kimsenin O'na itiraz hakkı yoktur.

Beşinci Şüpheleri: Hz. Peygamber (s.a.s.) onları, başlarına gelecek azab ile ve kendisi ve inananları için muzafferiyet olacağı ile korkutuyordu. Bu vaad ve va'İd (tehdid) gecikince ve kâfirler, söylenen bu şeyleri ortada görmeyince, bunların gercekleşmeyişini, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini tenkid için ileri sürüyor ve "Eğer O, gerçek bir peygamber olsaydf, O'nun böyle yalanı ortaya çıkmazdı" diyorlardı. Cenâb-ı Hak buna da, "Her vâdenin yazılmış bir hükmü vardır" diyerek cevap vermiştir. Bu, "Kâfirlere azab-ı ilâhi'nin gelmesinin ve Allah'ın dostlarına fetih ile ilahi yardımın zuhur etmesinin, Allah'ın hükmettiği belli bir vakti vardır. Her hadisenin böyle belli bir vahti vardır ve her vadenin, yazılmış bir hükmü (kaderi) vardır, Binâenaleyh o vakti gelmeden, o hadise otmaz. Bu sebeble vaadedilen ve tehdid edilen şeylerin geç gelmesi O'nun yalancı olduğuna delâlet etmez" demektir.

Altıncı Şüpheleri: Onlar şöyle demişlerdir: "Eğer O, peygamberlik iddiasında doğru olsaydı, varlığına hükmettiği Tevrat, ve İncil şeriatları gibi, hükümleri neshetmezdi. Fakat o, kıbleyi değiştirmek gibi Tevrat ve İncil'deki hükümlerin pek çoğunu neshetmiştir. Binâenaleyh O'nun gerçek bir peygamber olmaması gerekir." Hak Teâlâ buna da, "Allah ne dilerse silip giderir, dilediğini de devam ettirir. Ana kitap O'nun yanındadır" diyerek cevap vermiştir. Yine (bundan önceki), "Her vadenin yazılmış bir hükmü vardır" ifâdesinin, bu cevabı antatan bir giriş gibi olması da mümkündür. Çünkü biz, Allah Teâlâ'nın, bir damla meniden enteresan hilkatte ve güzel fıtratta bir canlı yarattığını, sonra belli bir müddet o canlıyı hayatta bıraktığını, daha sonra onu öldürüp parçalarını ve organlarını küçük cüzlere ayırdığını (toprakta dağıttığını) müşahede ediyoruz. Binâenaleyh o varlığa önce hayat verip (hemen), sonra öldürmesi niçin imkânsız olsun? Yine bir zaman bir hükmü başlatıp, başka bir zaman onu neshetmesi nasıl imkânsız olabilir? Binâenaleyh "Her vadenin yazılmış bir hükmü vardır" ifâc1 isinden murad, bizim söylediğimiz mana olur. Sonra, Allah Teâlâ, bu mukaddimeyi r taya koyunca, "Allah ne dilerse silip giderir, dilediğini de devam ettirir. Ana kitap O'nun yanındadır" buyurmuştur. Bu, "O, bir sefer var eder, bir başka sefer yok eder. Bir defasında hayat verir, bir başka defasında öldürür; bir keresinde zengin eder, bir keresinde fakir kılar" demektir. Aynı şekilde, bir defasında bir hükmü meşru kılıp bir başka defasında, (ehl-i sünnete göre) meşiet-i ilahiyesinin gereğine göre; Mu'tezile'ye göre ise, insanların maslahatına riayet etmesinin gereğine göre, o hükmü neshedebilir. İşte bu ayetin tefsirinde, tam izah budur. Sonra bu konuda birkaç mesele vardır: 135[135]

Birinci Mesele

Ayetteki "Her zamanın yazılmış bir hükmü vardır" ifadesi ile ilgili birkaç görüş vardır: Her İşın Bir Vadesi Vardır

1) Her şeyin, mukadder bir vakti vardır. Binâenaleyh o müşriklerin istedikleri ayetlerin (mucizelerin) de, Allah'ın hükmettiği (takdir ettiği), Levh-i Mahfuz'a yazdığı belli bir vakti vardır. Dolayısıyla bu, kâfirlerin fasit (yanlış) istek ve hükümlerinden dolayı değişmez. Eğer Allah Teâlâ, onların istediklerini onlara verseydi, bundan büyük bir fesad (yanlışlık) olurdu, meydana çıkardı.

2) Hayat, ölüm, zenginlik, fakirlik, saadet ve şekavet (mutsuzluk) gibi, her hadisenin, belli bir vakti vardır. Allah, onun o zaman meydana gelmesine hükmetmiştir. Bu zaman değişmez.

3) Bu cümle, kalbolunmuş (kelimeleri yer değişmiş) bir cümledir. Yani j "Her kitabın bir eceti-vakti var" takdirindedir. Manası şöyledir: "Gökten indirilmiş her kitabın, Allah'ın onu indireceği bir vakti vardır, yani, her kitabın, kendisi ile amel olunacağı bir vakti vardır. Binâenaleyh Tevrat ve İncil'in, amel edilme vakitleri tamamlanmış ve Kur'ân ile amel etme vakti gelmiştir."

4) Her belli ecelin, hafaza meleklerince bilinen bir vakti vardır. Binâenaleyh insanın birçok halleri vardır: Önce menî, sonra bir alaka (rahimde tutunmuş bir parça), sonra bir çiğnem et, sonra o, bir delikanlı, daha sonra da bir ihtiyar olur. İman, küfür, saadet, şekavet, hüsün (iyilik) ve kubüh (kötülük) gibi, bütün haller için söylenecek söz de aynıdır.

5) Her belli vakit, ancak Allah'ın bilebileceği bir menfaat ve gizli bir maslahatı ihtiva eder (taşır). Bu vakit geldiği zaman, o hâdise (fayda) mutlaka meydana gelir. Onun başka bir vakitte meydana gelmesi mümkün değildir. Bil ki bu ayet, herşeyin Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğunu, bütün işlerin, vakitlerine bağlı olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü, "Her zamanın yazılmış bir hükmü vardır" ifadesi, "Her ecelin (zamanın) altında belli bir hadise vardır. Bu belli oluşun, o vaktin özelliğinden c'ması mümkün değildir. Bu imkansızdır, zira peşpeşe olan zamanlarda, meydana gfc. ;n parçalar (hâdiseler) birbirine eşittir. Binâenaleyh onlardan her birinin meydana geldiği o belli zamana has kılınmasının, Allah'ın fiili ve İhtiyarı ile olmuş olması gerekir. Bu, herşeyin Allah'dan olduğuna delalet eder. Ayet, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisinin bir benzeridir: "(Kader) kalemi, Kıyamete kadar olacak şeyleri yazıp kurumuştur (bitirmiştir)." 136[136]

İkinci Mesele

Ayetteki ifadesine gelince, İbn Kesir, Ebu Amr ve Âsim, if'al babından olarak son fiili, sâ harfinin sükûnu ile ve ba'yı şeddesiz olarak yüsbit şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tef'il babında olarak sâ'nın fethası ve bâ'nın şeddesi ile yüsebbit şeklinde okumuşlardır. Bunu şeddesiz okuyanların delili "mahv"ın zıddının "tesbit" değil "isbât" oluşudur. Bir de, şedde teksiri (çokça yapmayı)

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 467-468-469

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 469-470

göstermek içindir. Halbuki "mahv" etmekten maksat, teksir değildir. Binâenaleyh onun mukabilinde olan da böyledir. Bu fiili şeddeli okuyanlar Cenâb-ı Hakk'ın (Enfai. 12) ayetlerini delil getirmişlerdir[137][137]

Üçüncü Mesele

"Mahv" yazının izini gidermek manasınadır. Nitekim bir kimse yazının izini giderdiğinde, onu sildiğinde
denilir. Ayetteki yüsbit kelimesi hakkında nahivciler,
"Allah bununla, "Allah onu isbat eder" manasını kastetmiştir. Fakat birinci fiil müteaddi olduğu için, ikinci fiili müteaddi kılmaya gerek kalmamıştır. Bu, "Namuslarını muhafaza eden erkek ve kadınlar" (Ahzab. 35) ayetinde olduğu gibidir. [138][138]

Dördüncü Mesele

Bu ayette ilgili iki görüş vardır:
Birinci Görüş: 8u ayet, lafzının zahirinin de ifâde ettiği gibi, herşey hakkında umûmidir. Bu görüşü ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Allah, rızkı mahveder (siler) veya artırır. Ecelisinin saîd ve şakî olması, iman ve küfür hakkındaki söz de böyledir. Bu Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd'un görüşüdür. Bu görüşü savunanlar, Allah'a, kendilerini şaki değil de saîd yapması hususurria yalvarır yakarırlardı. Bu açıklamayı, Cabir (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet etmiştir.
İkinci Görüş: Bu ayet, şunlara değil de beriki şakilere hastır. Böyle olması halinde ayetle ilgili şu izahlar yapılabilir:
a) Mahv (silmek) ve isbat etmek (bırakmak)tan maksat, önceki hükmü neshedip onun yerine yeni bir hüküm getirmek, isbât etmektir.
b) Allah Teâlâ, hafaza meleklerinin divanından, kayıt defterlerinden, ne güzel ve ne de günah olmayan şeyleri siler. Çünkü hafaza melekleri, her söz ve fiili yazmakla memurdurlar. Allah, işte bunları siler; başkalarını ise, yerinde tutar. Ebu Bekr el-Esamm, bu izahı tenkid ederek şöyle der: "Allah Teâlâ bu kitabı, "Küçük büyük hiçbir şey bırakmayıp onları saymış "(Keht, 49) ve "işte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa, onu (da) görecek" (Ziizâi, 7-aj şeklinde vasfetmiştir"
Kadî buna, "O kitap, günaha dair büyük küçük ne varsa bırakmaz. Halbuki mubah olanlar, ne sağîre ne de kebiredir" diyerek cevap vermiştir. El-Esamm, Kadî'nın bu cevabına da şu şekilde cevap verebilir: "Sizler, bizzat kendi ıstılahınız ve ifadenizle, "sağîre"yi küçük günaha, "kebîre"yi de büyük günaha tahsis ettiniz. Halbuki bu, sırf kelamcıların ıstılahıdır. Ama Arapça'da, dilin aslında, "küçük-büyük" terimi her türlü fiil ve arazı, sıfatı içine alır. Çünkü o, eğer önemsizse, bu küçük; eğer böyle değil de önemliyse, bu da büyük olur. Bu izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "Küçük büyük hiçbir şey bırakmayıp onları saymış" (Kem. 49» ifâdesi, mubahları da içine almış olur.
c) Allah Teâlâ, ayetteki, "mahv" ile şunu kasdetmiştir: Günah işleyen kimse, o günahı işlediğinde, onu divanına, amel defterine kaydettirmiş olur. Ama, o günahtan tevbe ettiği zaman da, onu divanından silmiş olur.
d) Allah, "mahv" tabiriyle eceli gelenleri; "isbat eder, bırakır" tabiriyle de eceli gelmeyenleri kasdetmiştir.
e) Allah Teâlâ, yılın başında, o senenin hükmünü kayıt ve isbât eder. O yıl geçince, o yıl mahvolmuş olur ve Cenâb-ı Hak da gelecek yıl için, başka bir kader tesbit eder.
0 Allah, ayın nurunu mahveder, güneşin nurunu isbât edip bırakır, g) Allah, dünyayı mahveder, ahireti isbât eder..
i) Allah, rızıkları, belâ ve sıkıntıları, kitaba kaydeder. Sonra da Allah onları, kişinin duâ ve

---

[137][137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/470
[138][138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 470

sadakalarıyla siler, (rızıkları artırır). Bunda, kişiyi, Allah'a yalvarıp yakarmaya teşvik bulunmaktadır.

j) Kulun halleri değişir. O halterden, geçip gidenler mahva; kalanlar, geride bırakılanlar ise isbâta konu olmuşlardır.

k) Allah, dilediği hükmü kaldırır, dilediğini isbat eder. O, gayba, hiç kimseyi mı ttaiı kılmaz. O, hüküm vermede yalnızdır, istediği gibi hüküm verir. O, o gayble den hiçbirine, mahlûkatından hiçkimseyi muttaki kılmaksızın, var etmede, yok etmede, diriltip öldürmede ve zengin fakir kılmada, muhtar otup bağımsızdır. Bil ki bu konu geniş tefsire müsait bir sahadır. 139[139]

İmha Kadere Aykırı Değil mi?

Buna göre şayet birisi, "Sizler, kaderlerin daha önceden tayin edildiğini, kalem r bunları yazıp bitirdiğini; işlerin yeni meydana gelmediğini iddia etmiyor muydunuz? Binâenaleyh, bu iddiaya göre, mahv ve isbat hususu nasıl doğru olabilir?" derse, biz deriz ki:

O mahv ve isbât da, kalemin bitirdiği, yazdığı şeylerdendir. Binâenaleyh O, ilminde. kaderinde,kazâsında mahvedilmesi daha önce tesbit edilmiş olan şeyleri mahveder. 140[140]

Beşinci Mesele

Rafiziler, Allah hakkında "Bedâ'nın caiz olduğunu söylerler. "Bedâ", Allah'ın, bir şeyin öyle olduğuna inandığı halde. daha sonra da o işin O'na bildiğinden başka şekilde görünmesidir. Rafiziler, bu hususta, Cenâb-ı Hakk'ın,

"Allah ne dilerse mahveder, dilediğini de devam ettirir" buyruğuna tutunmuşlardır. Bil ki bu iddia, batıldır. Çünkü Allah'ın İlmi, hususî zatının gereklerindendir. Böyle olan bir şeye, değişmenin ve tebeddülün arız olması imkânsız olur. 141[141]

Altıncı Mesele

Ayette geçen, "Ana kitab"a gelince: Bununla "kitabın aslı" manası kastedilmiştir. Araplar birşeyin aslı yerine geçen her şeyi, "O şeyin anası" diye adlandırırlar. Meselâ, beyine, "Ümmü'r-re's - Başın anası"; Mekke'ye, "Ümmü'l-Kura - Beldelerin anası" denilmesi de bu manadadır. O halde her şehir etrafında bulunan köylerin "anası" demektir. İşte tıpkı bunun gibi, Ümmü'l-Kitâp da, bütün kitapların aslı, temeli olan şeyi demektir. Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Ümmü'l-Kitâb, Levh-i Mahfûz'dur. Ulvî ve süfli âleme dair hadiselerin tamamı, o kitapta yazılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'den

"Allah var iken, hiçbirşey yoktu. Daha sonra O, Levh'i yarattı ve Kıyamete kadar gelecek olan bütün mahlukatm hallerini ona kaydetti" <47> buyurduğu rivayet edilmiştir. Kelâmcılar şöyle demektedirler: "Bu husustaki hikmet, meleklere, Allah Teâlâ'ntn bütün malûmatı tafsilatı bir biçimde bildiğinin zuhur etmesidir. Bu izaha göre, bu demektir ki, Allah katında iki kitap bulunmaktadır:

a) Meleklerin, mahlûkat için yazmış olduğu kitap. İşte bu kitap, "mahv" ve isbâtın mahallidir.

b) İkinci kitap, Levh-i Manfûz'dur. Bu kitap da, ulvî ve suflî alemin bütün hallerini kapsayan kitaptır ki, bu devamlı olandır. (Bunda mahv, silip yazma bulunmaz)

Ebu'd-Derdâ, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in,

"Allah Subbanehû ve TeâlS, gecenin son üç saatinde, kendisi dışında hiç kimsenin bakamıyacağı kitaba nazar eder de, böylece istediğini siler, istediğini de bırakır" t4®) buyurduğunu rivayet etmiştir. Hikmet ehlinin, bu iki kitabın ne olduğu hususunda enteresan

---

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 471-472

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/472

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 472

açıklamaları ve derin sırlan bulunmaktadır.
İkinci Görüş: Ümmü'l-kitâb, Allah Teâlâ'nın ilmidir. Zira Allah gerek mevcut, gerek madum (yok) olarak bütün malumatı -onların değişmelerine rağmen- bilir. Ancak ne var ki Allah Teâlâ'nın bunları bilmesi, devamlıdır; O'nun bilgisi değişmekten münezzehtir!. O halde, ümmü't-kitâp'la, işte bu kastedilmiştir. Allah en iyi bilendir. 142[142]

• Hüküm ve Hesap Allah'a Aittir

"Bizim onlara söz verdiğimizin bir kısmını sana göstersek de, yahut seni öldürsek de. ancak sana düşen, tebliğ etmektir. Hesab da yalnız bize aittir"
getirmek; bize düşen de, hesaba çekmektir" demektir. Belağ kelimesi, tıpkı "sirAc (lamba) ve "edâ" (edâ etmek) kelimelerinin isim olarak kullanılması gibi, tebliğ etme (masdar) anlamına kullanılan bir isimdir.
"Görmediler mi ki biz. arza geliyor ve onu, etrafından eksiltip duruyoruz. Allah hükmeder. O'nun hükmünün ardına düşebilecek de yoktur. O, hesabı pek çabuk görendir. Onlardan öncekiler de tuzaklar kurmuştu. Fakat,
neticede bütün tuzaklar Allah'a aittir. Herkesin ne kazanacağını O bilir. Dünyanın sonu kimindir, kâfirler pek yakında bilecektir71 (Had, 41-42).
Bil ki Allah Teâfâ, Peygamberine, onlara vaadedilen şeylerin bir kısmını göstereceğini, yahut da daha önce onun canını alacağını vaadedince, bu ayette de, o vaîd ve tehditlerin eser ve alâmetlerinin ortaya çıktp güçlendiğini açıklamıştır. 143[143]

Yerin Etrafını Eksiltmenin Manası

Cenâb-ı Hak, "Görmedilermi ki biz, arza geliyor ve onu, etrafından eksiltip duruyoruz" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Bununla, "Biz, kâfirlerin arzına, mekânına, onu etrafından noksanlaştırarak geliriz" manası kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü müslümanlar, Mekke'nin etrafını istila etmiş ve Mekke'yi kâfirlerden cebren ve kahren almışlardır. Binâenaleyh, kâfirlerin durumlarının gerilemesi, müslümanların kuvvetinin artması, Allah Teâlâ'nın vaadini yerine getirdiğinin en kuvetli alâmet ve emarelerindendir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat şimdi görmüyorlar mı ki biz o arza gelip etrafından eksiltip dururuz. O halde, galip olanlar onlar mi?"{Ent>iya, 44) ve "Ayetlerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi varlıklarında göstereceğiz" 53» ayetleridir.
İkinci Görüş: Bu da, İbn Abbas (r.a.)'dan nakledilmiştir. Bu görüşe göre Cenâb-ı Hakk'ın "Onu. etrafından eksiltip duruyoruz" buyruğu ile "o memleketin ileri gelenlerinin, büyüklerinin, âlimlerinin ölmesiyle, salih ve iyi kimselerin kalmaması" manası kastedilmiştir. Vahidî şöyle der: "Lafız, her ne kadar bu görüşü de içine alıyorsa da, ancak ayete yakışanı, birinci izahtır." Bu izahın da, ayete yakışmadığı söylenebilir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Onlar, dünyada meydana gelen, meselâ ümrandan sonra harab olma, hayattan sonra ölüm, izzetten sonra zillet, kemâlden sonra noksanlık gibi farklılıkları görmediler mi? Bu değişiklikler gözle görülen, müşahede edilen değişiklikler olunca, Allah'ın, o kâfirlere o işi tersyüz edip, aziz iken, onları zelîl, kahır durumda iken makhûr ve ezilmiş kılması hususunda onları kim temin edebilir? Bu izaha göre, ayetin, daha önceki kısımla münasebeti güzel ve yerinde olmuş olur.
Bir üçüncü görüş olarak da şöyle denilmiştir: Bu ifadeyle, o memleketin halkının ölmesi, yurtlarının ve şehirlerinin harab edilmesi kastedilmiştir. Binâenaleyh o kâfirler, kendileri hakkında da böylesi hadiselerin meydana gelmesinden nasıl emin olabilirler?
Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte bu hususu tekid ederek, "Allah hükmeder. O'nun hükmünm

---

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 472-473
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 473-474

ardma düşebilecek de yoktur" buyurmuştur. Bu, "Onun hükmünü geri çevirebilecek hiçbir kuvvet yoktur" demektir. "Muâkkıb", bir şeyi, bir kimseyi reddetmek ve geçersiz kılmak için izleyen kimse anlamına gelir. "Hak sahibine" "muakkıb" denilmesi de bu anlamdadır. Çünkü o, alâkalıolduğu kimseyi, onun içerisine düşüp alacağını ondan talep ederek, takib eder.

Buna göre, şayet "Bu cümlenin i'rabdaki mahalli nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, hal olmak üzere mahallen mansub bir cümledir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Allah, hükmü nafiz, geçerli olduğu; karşı koyandan, muhalefet edenden ve karşı çıkandan halî, uzak ve berî olarak hükmeder."

Daha sonra Cenâb-ı Hak "O. hesabı pek çabuk görendir" buyurmuştur. İbn Abbas şöyle der: "Allah bu buyruğu ile intikamının çok süratli olduğunu kasteder. Yani, hayır ve şer ile mukabelede bulunmak için gördüğü hesap çok seri ve hiç kimsenin de sav ustu ram ayacağı yakın bir hesap olur. 144[144]

Kurulan Tuzakların Bozulması

Cenâb-ı Hak "Onlardan öncekiler de, tuzaklar kurmuşlardı" buyurmuştur. Yani "Geçen toplulukların kâfirleri de, meselâ Nemrûd'un İbrahim'e, Firavunun Musa'ya, yahudilerin Hz. İsa'ya kurdukları tuzak gibi, peygamberler ve nebilerine tuzaklar kurmuşlardı" demektir.

Daha sonra, "Fakat neticede bütün tuzaklar Allah'a aittir" buyurmuştur. Vahidî şöyle der: "Bu, bütün hîlekârların tuzağı, Allah'a aittir ve

O'ndandır. Yani, o tuzaklar Allah'ın yaratması ve iradesiyle meydana gelir. ÇünkC Allah Teâlâ'nın, kulların işlerinin ve amellerinin yaratıcısı oiduğu sabit olmuştur Hem tuzak, ancak Allah'ın izni ile zarar verir, ancak O'nun takdiri ile tesir eder;' B_ ifâdede, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i bir teselli ve onu, onların tuzaklarından emin kılma güven içinde tutma bulunmaktadır. Buna göre sanki şöyfe denilmek tstenmişt -Tuzakların meydana gelmeleri AHah'dan olup, onların kendilerine tuzak kuruia-kimselerdeki tesiri de AHah'dan olunca, korkunun da, recâ ve ümidin de anca» AHah'dan olması gerekir.

Bazı kimseler de mananın: "Tuzağın cezası, karşılığı Allah'a aittir" şeklinde olduğuna taraftar olmuşlardır. Bu böyledir, zira onlar mü'minlere tuzak kurdukla-zaman, Allah Teâlâ, o kimselere, kurdukları tuzaklarına karşılık vereceğini beyâ-buyurm ustur

Vahidî şöyle der: "Birincisi, bu iki görüşün en açık olanıdır. Bunun delili, Cenâb-Hakk'ın "Herkesin ne kazanacağını O bilir!" buyruğudur. Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyle kulların kesblerinin tamamının Allah'a malum olduğunu kastetmiştir. Allanın bildıĞ şeyin aksinin meydana gelmesi ise, imkânsızdır. Durum böyle olunca, AflahV meydana geleceğini bildiği her şeyin, meydana gelmesi vâcib ve zorunlu; meydana gelmeyeceğini bildiği şeyin de meydana gelmesi imkânsız olur. Böyle olunca as kul, herhangi bir şey yapmaya veya yapmamaya kadir olamaz. Binâenaleyh, her şe> Allah Teâlâ'dan olmuş otur."

Mutezile şöyle demiştir: "İlk ayet, her ne kadar sizin görüşünüze delâlet ediyorsa da, Cenâb-ı Hakk'ın "Herkesin ne kazanacağını O bilir" buyruğu da bizi^ görüşümüze delâlet eder. Çünkü kesb. herhangi bir zararı defetmeyi veya bir menfaat celbetmeyi kapsayan bir fiil, iş demektir. Binâenaleyh, şayet fiilin meydana gelmes Allah'ın yaratmasıyla olsaydı, o fiilde kulun kudretinin bir tesiri olamazdı. Böylece de kesbin kula ait olmaması gerekir.1*

Kâdî'ye şu şekilde cevap veririz: Biz ehl-i sünnete göre, kudret üe sebep toplamı fiilin meydana gelmesini iktizâ eder. Buna göre, kesb, kula ait olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu tehdidi tekid ederek, "Dünyanın sonu kimindir, kâfirler pek yakında bilecektir' buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele bulunmaktadır: 145[145]

Birinci Mesele

144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 474-475

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 475-476

Nafi, İbn Kesir, Ebû Amr, müfred olarak "kâfir bilecektir"; diğer kıraat imamları ise çoğul olara* şeklinde okumuşlardır. Keşşaf sahibi şöyle oe
"Bu kelime şeklinde de şazz olarak okunmuştur. şeklindeki okuyuşa göre ehl mahzuf olup "küfre mensub olanlar" şeklinde Cenah İbn Hubeyş ise fiili "if'al" babından olmak üzere "Allah, kâfire bildirecek -anlamında şeklinde okumuştur." 146[146]

İkinci Mesele

Kâfir kelimesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın "Muhakkak ki insan bir zarar içindedir" (Asr. 2) ifâdesindeki "insan" kelimesi gibi, cins manası kastedilmiştir. Buna göre ayetin manası, onlar, her ne kadar kendi neticelerini bilmeseler dahi güzel akibetin kime ait duğunu bilecekler" şeklinde olur ki, bu da bir tür tehdit ve men etmek gibi olmuş olur.
Bu husustaki ikinci görüşe göre ki, bu Atâ'nın görüşüdür. Cenâb-ı Hak bu ■âdeyle, İslâm'la alay eden beş kişiyle, yemin eden onsekiz kişiyi kastetmiştir.
Üçüncü görüşe göreyse, ki bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. Cenâb-ı Hak bu 'âdeyle Ebu Cehil'i kastetmiştir. Doğru olan, birinci görüştür. 147[147]

Rfsaletin İsbatı

"O inkâr edenler şöyle der: "Sen peygamber değilsin." De ki: "Benim aramla sizin aranızda şahit olarak Allah yeter ve nezdinde kitap ilmi bulunanlar dahi (bilirler)" (Rad. 43).
Bil ki Allah Teâlâ, müşriklerin, Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu kabul etmediklerini nakletmiş, sonra da onlara karşı şu iki şekilde istidlal etmiştir:
a) Hz. Peygamberin nübüvvetine kendisinin şehâdet etmesi.. Bu şehâdet ile de Cenâb-ı Hakk'ın, Hz.Muhammed (s.a.s.)'in peygamberlik iddiasında doğru olduğuna dair mucizeler izhâr etmesidir ki bu, şehâdet derecelerinin en üst derecesidir. Çünkü şehâdet, işin öyle olduğuna dair zann-ı gâlib ile hüküm vermeyi ifâde eden bir sözdür. Mucize ise, Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğuna kesin ve kati olarak hüküm vermeye gerektiren hususi bir iştir. Binâenaleyh, mucizeler izhâr etmek, şahitlik derecelerinin en büyüğü olmuş olur. 148[148]

Kitap İlmine Vakıf Olanlar

b) Cenâb-ı Hakk'ın, 'Ve nezdinde kitap ilmi bulunanlar dahi (bilirler)" buyruğudur. Bu ifâde şu iki şekilde okunmuştur:
1) Meşhur kıraate göre men indehû şeklinde okunması. Yani, "Nezdinde, kitap ilmi olan kimse" demek olur.
2) Mln İndihi şeklinde okunması... Buna göre kelamın başındaki min, ibtidâ-i gaye, (yani, mesafenin başlangıcını) ifâde etmektedir. Yani, "kitabın ilmi, Allah katından başlamaktadır" şeklinde olur. Birinci kıraate göre ayetin tefsiri hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür: 149[149]

Kitabın Tevrat Diye Tefsir Edilmesi

Birinci Görüş: Bununla, ehl-i kitaptan olup, Allah'ın Resulüne iman edenler kastedilmiştir ki, bunlar Abdullah İbn Selâm, Selmân el-Farisi ve Temimu'd-Darî'dir. SAid İbn Cübeyr'in bu görüşü kabul etmediği ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu sûre Mekkîdir. Binâenaleyh, bu ayetle Abdullah İbn Selâm

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 476
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/477
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/477
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 478

ve arkadaşlarının kastedilmesi mümkün olmaz. Çünkü onlar Medine'de ve hicretten sonra iman etmişlerdir." Bu görüşe, şöyle denilerek cevap verilebilir: "Bu sûre, her ne kadar Mekkî bir sûre ise de, bu ayet Medenîdir. Hem peygamberliği, yalandan masum olmayan bir ve iki kişinin sözüyle isbat etmek de caiz değildir. Binâenaleyh, bu yerinde olan bir görüştür. 150[150]

Kitabın Kur'ân Diye Tefsir Edilmesi

İkinci Görüş: Cenâb-ı Hak, "kitap" ile Kur'ân'ı kastetmiştir. Yani, "Size getirdiğim o kitap, kahir bir mucize, apaçık bir burhandır, delildir. Ancak ne var ki onun bir mucize olmasını bilmek, ancak bu kitaptaki fesahat ve belagatı, onun gaybı ve pek çok ilimleri ihtiva ettiğini bilen kimseler için söz konusu olabilir. Binâenaleyh, kim bu kitabın bu şekilde olduğunu bilirse, onun mucize olduğunu bilir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğunun manası, "katında Kur'ân ilmi olan" şeklinde olur. Bu, Esamm'ın görüşüdür.
Üçüncü Görüş: Bu ifadeyle "katında Tevrat ve İncil'in ilmi olanlar" manası kastedilmiştir. Yani, "Bu iki kitabı bilen herkes, o iki kitabın, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olarak gönderileceği müjdesin) de ». Bmâenateyft, bu atim Himse, âdii davranır efe yafan söyfemezse, ftz. MunammeoTs.a.s/j'n Atfafi katmöan Qönö$riMş
bir peygamber olduğuna şahit olur" demektir.
Dördüncü Görüş: Bu ifâdeyle, Cenâb-t Hak kendisini kasdetmiştir. Bu, Havan el- Saîd İbn Cübeyr ve Zeccâc'ın görüşüdür. Hasan el-Basri: "Hayır Allah'a yemin ederim ki, O, bununla ancak kendisini kasdetmiştir" demiştir. Buna göre mana, "ibâdete müstehak olan ve Levh-i Mahfuz'dakileri ancak kendisi bilen kimse, benimle
sizin aranızda şahit olarak yeter" şeklinde olur. Zeccâc da: "En uygun olanı, Allah Teâlâ'nın. hükmünün doğruluğuna dair başkasını şahid tutmamasıdır" demiştir ki, bu söz işkâl (güçlük) arzeden bir sözdür. Zira, sıfatın mevsûfe atfı, her ne kadar bir nebze caiz olsa da bu atıf, aslolanın hilafına bir hareket olmuş olur. Çünkü "Buna Zeyd ve Fakih şahitlik eder" denilmeyip, tam aksine olan Zeyd, buna şahitlik eder" denilir. Zeccâc'ın, "Allan, hükmünün doğruluğuna, başkasının şehadette bulunmasını istemez" şeklindeki sözü de uzak bir ihtimaldir. Zira, Allah'ın, sözünün doğruluğuna İncire ve zeytine yemin olsun"(Tin, i) diyerek yemin etmesi caiz olunca, Zeccâc'ın ileri sürdüğü şeyde, hangi imkânsızlık bulunmaktadır?
İkinci kıraate gelince ki bu min indihi şeklindedir, buna göre mana, "Kitabın ilmi de, O'nun kalındandır. Çünkü herkes kitabı, ancak O'nun lütf-u ihsanı ve öğretmesi sayesinde bitir" şeklinde olur. Sonra bu kıraate göre de burada iki okuyuş şekli bulunmaktadır:
a) Bununla, "cehâlef'in zıddı olan, "ilim" kastedilmiştir. Yani, "Bu ilim, ancak Allah kalındandır" demektir.
b) Fiil meçhul sığasında olarak, şeklinde... Buna göre mana "Allah Teâlâ, nebisine, o kâfirlere karşı bahsedilen şeyler hususunda Allah'ın şehâdetiyle delil getirmesini emredip, Allah'ın, Onun nübüvvetine şehâdet etmesi de Kur'ân'ı, onun dâvasına muvafık olarak getirmesi ve Kur'ân'ın mucize oluşu da, Kur'ân'daki şeyleri ve onun sırlarını çepeçevre kuşattıktan sonra bilinince, O, bu ilmin ancak kendisi katından olduğunu beyan buyurmuştur ki bu, "Kur'ân'ın mucize olmasını bilmek, ancak, Allah Teâlâ o kuluna Kur'ân ilmini öğretmesi suretiyle onu şereflendirdiğinde mümkün olur" demektir" şeklinde olur. Allah doğruyu en iyi bilendir.
Bu sûrenin tefsiri, hicrî 601 senesinde, Şaban ayının 18. pazar gününde tamamlandı. Ben, bu kitaba göz gezdiren ve ondan istifâde eden herkesten, oğlum Muhammed için, Allah'ın rahmet ve gufranını talep etmelerini ve hem de dua ile yâd etmelerini istiyorum. Ben o çocuğuma bir mersiye olmak üzere, şu beyitleri söylüyorum: .,
"Bu fani alemin izlerinin, korkular ve hüzünlerle karışmış olduğunu görüyorum. Onun hayır ve güzellikleri, korkutucu rüyalar gibidir; yaratıklar ve insanlar arasındaki şerri ve kötülüğü İse, devamlı ve hep yakındır!'151[151]

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 478
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 478-479

İBRAHİM SURESİ

(Elliiki ayet olup, Mekkîdir.)

"Elif, lâm, râ. Bu bir kitaptır ki, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, o yegâne gâlib, hamde lâyık olan (Allah) fm yoluna çıkarman için onu sana indirdik" (İbrahim, 1).
Bil ki bu sûrenin Mekkî veya Medenî oluşu hususundaki söz, ahâd hadislere dayanmaktadır. Sûrede, şer'î hükümlerle ilgili bir şey olmadığı müddetçe, onun Mekke'de veya Medine'de inmiş olması farketmez. Bu durum ancak, sûrede bir nâsih ve bir mensûh bulunduğu zaman önem arzeder. İşte o zaman sûrenin Mekkî veya Medenî olduğunu bilmede büyük bir yarar bulunmuş olur.
Cenâb-ı Hak "Elif, lâm, râ, bu bir kitaptır ki" buyurmuştur. Bu "Elif, lâm, râ" diye isimlendirilen bu sûre, sana, şu şu maksattan dolayı indirdiğimiz bir kitaptır" demektir. Binâenaleyh ifadesi mübtedâ; onun haberi, »ii?1. ise haberin sıfatı olmuş olur. Bu ifadeyle ilgi birkaç mesele vardır: 1[1]

Birinci Mesele

Bu ayet, Kur'ân'ın "Allah katından indirilmiş olmakla" tavsif edildiğine delâlet eder.
Mutezile şöyle demiştir: "İnen de, indirilen de kadîm olamaz."
Buna şöyle cevap veririz: İnme ve indirilme ile vasfedilen, bu harf ve seslerdir ki, bunlar, hiç münakaşa edilmeksizin muhdestirler. 2[2]

İkinci Mesele

Mutezile, Hak Teâlâ'nın buyruğundaki lam'ın, "garaz ve hikmet lamı" olduğunu söylemiştirı ki bu da, Allah Teâlâ'nın bu kitabı, bu maksattan ötürü indirdiğine delâlet eder. Bu ise, Allah Teâtâ'nın fiillerin ve hükümlerinin, maslahatları gözetme şartına bağlı olduğunu gösterir.
Alimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Birşeyi, başka birşeyden ötürü yapan kimse, o şeyi ancak, o vasıta olmaksızın onu elde etmekten âciz olması halinde yapar. Bu ise, Allah hakkında düşünülemez. Allah Teâlâ'nın fiil ve hükümlerinin herhangi bir sebebe bağlanmasının imkansız olduğu delil ile sabit olunca, zahiri bu manayı veren her nassın te'vil edileceği, bir başka manaya hamledileceği de sabit olmuş olur.
Cenâb-ı Hak, küfrü ancak zulümâta (karanlıklara) 3[3]

Üçüncü Mesele

benzetmiştir. Çünkü küfür, insanın hidayet yolundan şaştığı halin en ileri noktasıdır. Hak Teâlâ imanı da nura (ışığa) hidayet yolunun sayesinde aydınlanacağı en ileri şeydir. 4[4]

Dördüncü Mesele

Kâdî şöyle demiştir: "Bu ayette, pek çok bakımdan Cebriye (ehl-i sünnet) görüşünün batıl olduğuna delâlet vardır:
1) Eğer, kâfirde küfrü yaratan Allah Teâlâ olsaydı, Onun o kâfiri küfürden bu kitap ile çıkarması nasıl mümkün oturdu?
2) Allah Teâlâ, zulümattan nura çıkarma işini, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e izafe etmiştir.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 483
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 483-484
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 484
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 484

Binâenaleyh eğer o küfrün yaratıcısı Allah Teâlâ olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, onları o küfürden çıkarması nasıl mümkün olurdu? O zaman kâfirin, "Sen bizde bu küfrü yaratanın Allah olduğunu söylüyorsun. Öyle ise, senin bizi o küfürden çıkarman nasıl mümkün olur?" deme hakkı doğardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) onlara: "Ben sizi, olup bitmiş olan küfürden değil, ileride meydana gelecek olan zulümattan yani küfürden çıkarırım" diyecek olursa, o kâfirler de: "Eğer Allah Teâlâ, o küfrü bizde yaratacaksa, bu çıkarma işi doğru olamaz. Yok O, onu yaratmayacaksa, herhangi bir çıkarma olmaksızın da, biz ondan çıkarız" diyebilirler.

3) Hz. Peygamber (s.a.s.), onları küfürlerinden ancak iyi düşünmeleri, o kitap üzerinde tefekkür etmeleri ve böylece de, istidlal ve tefekkür ile, Allah Teâlâ'nın âlim, kadir ve hakîm olduğunu, Kur'ân'ın da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in doğruluğuna dâir mucize olduğunu bilebilmeleri için, o Kur'ân'ı onlara okuması ile çıkarır İşte ancak bu durumda onlar O'nun getirdiği bütün hükümleri kabul ederler. Böyle olması da ancak, bu işin kendilerine âit olan, ihtiyarları ile meydana gelen bir iş olmast durumunda mümkün olur. Böylece onların o fiile yönelmeleri ve o fiilde tasarruf etmeleri doğru ve yerinde olabilir."

Kâdf'nin bütün bu görüşlerine şöyle cevap verilebilir: "Kuldan sâdır olan fiil, ondan, ya o işi yapmaya ve yapmamaya dâir sebebler eşit ve denk olduğunda, yahut da bu iki taraftan birinin diğerine üstün gelmesi halinde sâdır olur. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü fiilin meydana gelmesi, varlık (yapılma) tarafının, yokluk (yapılmama) tarafına üstün gelmesi demektir. Halbuki yapma ve yapmama sebeblerinin eşit olması halinde, bir tarafın üstün gelmesi imkânsızdır. İkinci ihtimal, bizim görüşümüzün aynısıdır. Çünkü kuldan bir fiilin sâdır olması, ancak yapma tarafının üstünlüğü mevcut olursa söz konusudur. Binâenaleyh eğer bu üstün getirme, kuldan olursa, soru geri döner. Yok eğer kuldan olmaz, Altah'dan olursa, bu durumda da ilk müessir Allah Teâlâ olmuş olur ki, zaten bizim elde etmek istediğimiz netice de budur. Allah en iyi bilendir. 5[5]

Beşinci Mesele

(Ehl-i Sünnet) âlimlerimiz, "kulun fiilini Allah yaratır" şeklindeki görüşlerinin doğruluğuna, Hak Teâlâ'nın ayetteki "Rablerinin izniyle" ifadesini delil getirmişlerdir. Çünkü ayetin manası, "Hz. Peygamber (s,a.s.)'in insanları karanlıklardan ışığa çıkarması, ancak Rablerinin izniyle mümkündür" şeklindedir. Bu "izin" ile, ya Allah'ın emri, ya ilmi, ya meşieti ve yaratması manası murad edilmiş olabilir. İzni, "Allah'ın emri" manasına hamletmek imkansızdır. Çünkü cehaletten ilme çıkarmak, emre dayanmaz. Çünkü bir emir olsa da olmasa da, durum değişmez. Zira cehalet, ilimden; batıl da haktan iyice ayrılmıştır. "İzn"i, "Allah'ın ilmi" manasına hamletmek de imkânsızdır. Çünkü ilim, malûma, ma'lûmun olduğu durum üzere tâbidir. O halde, zulümattan nura çıkarmayı bilmek, o çıkışa tâbidir. O çıkışın tahakkukunun da, çıkışın tahakkuk edeceğini bilmeye bağlı olduğunun söylenilmesi imkânsızdır. Bu iki kısım batıl olunca, ayetteki "izin" ile, "Allah'ın meşieti ve yaratması ile" manasından başka bir manantn murad edilmediği ihtimali kalır ki, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in insanları karanlıklardan nura çıkarmasının, ancak Allah'ın meşieti (dilemesi) ve yaratması ile mümkün olduğuna delâlet eder.

Buna göre eğer, "Ayetteki "izin" sözü ile Allah'ın lütuflarının kasdedilmesi niçin mümkün olmasın?" denilirse, biz deriz ki: "Lütuf" sözü, kapalı bir sözdür. Binâenaleyh biz onun hakkındaki sözü detaylandiriyor ve şöyle diyoruz: "İzin" ile murad edilen, ya varlık tarafının yokluk tarafına tercih edilmesini gerektiren bir emirdir, yahut da bu emir bunu gerektirmez. Eğer ikincisi olursa, onda kesinlikle bir emir söz konusu olmaz. Böylece de, o işin o emir sebebiyle meydana geldiğinin söylenilmesi imkânsız olur. Geriye birinci ihtimal katır. Bu da, ayetteki "izin" ile kastedilenin, varlık tarafını yokluk tarafına tercih etmeyi gerektiren bir mananın bulunmasıdır. Halbuki biz, böyle bir tercihin (üstünlüğün) meydana gelmesi halinde,

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 484-485

o şeyin mutlaka meydana geleceğine, aklî kitaplarda işaret etmiştik. Bu da, o şeyimeydana getiren sebebten başka birşey değildir. Binâenaleyh bu, bizim görüşümüzün aynısı olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 6[6]

Altıncı Mesele

Allah'ı tanıyıp bilmenin ancak- peygamberin ta'li'mi (öğretmesi) ve imamın bildirmesi ile olacağını söyleyenler, görüşlerine bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ bu ayette, onları, küfür karanlıklarından imân nuruna çıkaranın Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunu açıkça ifâde etmiştir ki bu da, Allah'ı bilmenin (marifetullah'ın), ancak öğretme yoluyla elde edildiğine delâlet eder."
Buna şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s.) tıpkı bir uyarıcı gibidir. Marifetullah ise, ancak delil ile elde edilir. Allah en iyi bilendir. 7[7]

Yedinci Mesele

Ayet, küfür ve bid'at yollarının pekçok; hayır yolunun isetek olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, 'İnsanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa (nura) çıkarman için" buyurmuş, cehalet ve küfrü cemi siğasıyta "zulumât" sözü ile; iman ve hidayeti de, müfred olan "nûr" ile ifâde etmiştir ki bu da, cehalet yollarının pek çok, ilim ve iman yolunun ise tek olduğuna delâlet eder. 8[8]

Sekizinci Mesele

Ayetteki "Yegâne galib, hamde lâyık olan (Atlah)'m yoluna" ifadesi ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:
1) Bu, âmil olan ila harf-i cerrinin tekrarı ile ifadesinden bedel kılınmıştır. Tıpkı, (A'râf, 75} ayetinde olduğu gibidir.
2) Bunun, bir cümle-i isti'nâfiyye olması da mümkündür. Buna göre, sanki "Hangi nura?" denilmiş de, "Yeganegâlib, hamde lâyık (Allah'ın) yoluna (nuruna)" cevabı verilmiştir. 9[9]

Dokuzuncu Mesele

Mu'tezile şöyle der: "Fail ancak, her türlü makdûrâta kadir oıbuğunda, tütün malûmatı bildiğinde ve fterşeyden
müstağni olduğunda, doğru ve iyi olanı yapar, kötü ve abes olanı bırakır (yapmaz). Çünkü eğer o herşeye kadir olamaz ise, âciz kalacağı için çoğu kez kötüyü yapar. Eğer bütün malûmatı bilmezse, câhil olacağı için, çoğu kez (bilmeden) çirkin işleri yapar. Eğer herşeyden müstağni otmaz ise (başka şeylere muhtaç olursa), ihtiyacı sebebi ile çoğu kez çirkin ve kötü işleri yapar. Fakat o herşeye kadir, herşeyi bilen ve herşeyden müstağni olan olursa, çirkin işleri yapması imkansız olur. O halde ayetteki "azîz" (yegâne galib) ifâdesi, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine; "hamîd" (hamde lâyık olan) ifâdesi de, O'nun hertürlü fiilinden dolayı hamde lâyık olduğuna bir işarettir. Bu da ancak, Allah herşeyi bilen ve herşeyden müstağni olan olduğunda söz konusudur. Binâenaleyh anlattıklarımız ile,
"Allah'ın yolunun", azîz ve hamîd sıfatlarına sâhib ilah için dosdoğru bir yol olduğu için, "kıymetli, yüce ve âlî" sıfatlarına sahib olduğu sabit olur. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ

---

[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 485-486
[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 486
[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 486
[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 486

kendisini bu ayette bu iki vasıfla tavsif etmiştir*10[10]

Onuncu Mesele

Allah Teâlâ, "aziz" vasfını "hamid" vasfından önce zikretmiştir. Çünkü doğru olan şudur: Allah Teâlâ'yı
bilmenin başlangıcı, O'nun kadir, sonra âlim, ve sonra herşeyden müstağni olduğunu bilmektir. Azîz, kadir
demektir; hamîd ise, âlim ve müstağni olması demektir.
Binâenaleyh Allah'ın kadir olduğunu bilmek, O'nun herşeyi bilen ve herşeyden müstağni olan olduğunu bilmekten önce geldiği için, "aziz"i, "hamld" isminden önce zikretmiştir. Allah en iyi bilendir.
"Allah ki, göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur. Çetin azabtan dolayı vay kâfirlere. Onlar dünya hayatını âhiretten üstün tutup severler, Allah'ın yolundan akkorlar. Onu eğriliğe çevirmek isterler. İşte onlar, uzak bir sapıklık içindedirler" (İbrahim, 2-3). 11[11]
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Nâfi ve İbn Âmir, onu merfû ve mübteda, ondan sonra geleni de haber kabul ederek, ilk kelimeyi şekilde
okumuşlardır. Bu kelimenin merfû okunabilmesi için, (O, Allah'dır) takdirinde düşünülmesi gerektiği de söylenmiştir. Diğer kıraat imamları ise, geçen ayetteki, "aziz" ve "hamid" kelimelerine atfederek, bunu cer ile şeklinde okumuşlardır ki, bu hususta biraz düşünmek gerekir. Çünkü bir kısım muhakkik alim, "Allah" kelimesinin, Mak Teâlâ'nın alem (özel) ismi olduğunu söylerken, diğer bazıları da, bu kelimenin müştak (türemiş) bir kelime olduğunu benimsemişlerdir ki, bizce doğru görüş birincisidir. Bunun böyle olduğuna, şunlar da delâlet eder:
1) Müştak isim, kendisi için bir müştâkun minh (türediği kelime) bulunması gereken şeydir. Meselâ, "Esved" (siyah) kelimesi "kendisinde siyahlık bulunan şey"; "Nâtık" (konuşan) kelimesi de, "kendisinde konuşmanın meydana geldiği şey" demektir. Binâenaleyh eğer, "Allah" kelimesi, herhangi bir manadan iştikak etmiş (türemiş) bir isim olsaydı, o zaman onun, bir "müştâkun minhi"nin olduğu anlaşılırdı ki o takdirde bu mefhum, bizatihi (mefhum olarak) müşterekliğe mani olan bir durum ihtiva etmeyen külli bir mefhum olurdu.
Binâenaleyh eğer, "Allah" lafz-ı celâli müştak bir lafız olsaydı, o zaman, müşterek olmayı mümkün kılan bir mefhum olurdu.Eğer durum gerçekte böyle olsaydı, bizim "Lâ ilahe illallah" (Allah'dan başka ilah yoktur) şeklindeki sözümüz, tam bir tevhidi ifade etmiş olmazdı. Çünkü bu sözde müstesna olan "Altah" lafzı olup, kedisinde ortaklığın bulunmasına manî bir lafız olmamış olurdu. Ümmet, "Allah'tan başka ilah yoktur" sözümüzün, sırf tevhidi ifâde ettiğinde ittifak ettiğine göre, biz "Allah" lafzının bir alem (özel) isim olduğunu anlamış oluruz.
2) Biz, Allah Teâlâ'nın diğer sıfat ve isimlerini söylemek istediğimizde, önce "Allah" lafzını söyler, sonra bunu o sıfatlarla tavsif ederiz. Mesela, , (O, kendisinden başka ilah olmayan, rahman, rahim, melik ve kuddüs Allah'ıdır)" deriz. Bizim, bunu ters çevirip de, dememiz mümkün değildir. Binâenaleyh "Allah" lafzının, Hak Teâlâ'nın zâtının alem ismi, diğer kelimelerin ise O'nun sıfatlarına delâlet eden lâfızlar olduğunu anlarız.
3) "Allah" lafzının dışındaki bütün isim ve sıfatlar, ya, "kuddüs ve selâm" gibi, Allah'ın selbî sıfatlarına; yahut, "Hâlık, Razık" gibi izafî sıfatlarına; yahut, "âlim ve kadir" gibi hakîkî sıfatlarına, yahut da üçünden meydana gelen şeylere delâlet eder. Binâenaleyh, "Allah sözü Cenâb-ı Hakk'ın husûsî zatının ismi olmasaydı, Allah'ın isimlerinin tamamı, O'nun sıfatlarına

---

[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 486-487
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 487

delâlet eden lafızlar olmuş olurlardı ve bu hususta, Cenâb-1 Hakk'ın zâtını gösteren birşey bulunmamış olurdu ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü O, o olması bakımından hususi bir isminin olmaması, uzak bir şeydir.
4) Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun bir adaşı olduğunu bilir misin?"(Meryem, 65) ifadesi. Bundan murad, "Sen, adı Allah olan başka bir Allah tanır mısın?" manasıdır. Bu da delâlet eder ki, "Allah" lafzı, O'nun hususi zâtının adıdır. İşte bu mukaddime zuhur edince, olması gereken güzel tertib, bunun hemen peşinden, "O, öyle AİIah'dır ki vücüde getireceği her şeyi hikmeti muktezasmca takdir edendir. Onları var edendir. Varlıklara suret verendir" (Haşr, 24) ifadeleri gibi sıfatların gelmesidir. Ama bunun aksini yapıp da, meselâ, "O, takdir edendir. Var edendir, Varlıklara suret verendir. Allah'dır" denilirse, bu caiz değildir. 12[12]

Merfû Kıraatin İzahı

Bu sabit olunca biz deriz ki, bu ifadeyi î şeklinde merfû okuyanlar, burada "Allahu" kelimesini mübteda, sonrasını da onun haberi yapmışlardır. Doğru olan da budur. Ama, "Allah" kelimesi, kelimesine atfederek mecrur okuyanlara gelince, daha önce de açıkladığımız üzere, tertibin güzeli, , Allah'dır, yaratıcıdır" denilmesi olduğu için bu okuyuş şekli müşkildir. "Yaratandır, Allah'dır" denilmesine gelince, bu da güzel olmaz. İşte bu durumda alimler, buna verilecek cevap hususunda birkaç vecih üzere ihtilâf etmişlerdir:
1) Ebû Amr İbn el-Alâ şöyle demiştir: "Cer ile okuma, takdim ve tehir yaparak olur. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: "Göklerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu, hamîd, azîz olan Allah'ın yolu..."
2) Önce sıfatın zikredilip, sonra da ismin zikredilmesi; en sonunda da tekrar sıfatın getirilmesi uzak bir ihtimal değildir. Nitekim Arapça'da, "Saygı değer imam Muhammed'e, fakih olan ona uğradım" denilir ki, bu ifâde aynen Cenâb-ı Hakk'ın, ayetinin bir benzeridir. Bir husustaki sözün hakikati şudur: Biz daha önce, "Sırâf'ın, âlim, kâdîr ve ganî olan bir zât-ı Ecell'in yolu, sıratı olduğu zaman ancak medhe ve övgüye mazhar olacağını beyan etmiştik. İşte Cenâb-ı Hak bu üç hususu (ibrahim, ıj buyurarak beyan etmiştir.
Sonra, Cenâb-ı Hak bu manayı zikredince, bu aziz varlığın kim olduğu hususunda bir şüphe hasıl olmuş, bundan dolayı da, Cenâb-ı Hak, "Allah ki, göklerde ve yerde olan her şey O'nundur" ifâdesini ona atfetmiştir. Böylece de, o şüpheyi izale etmiştir.
3) Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Allah" kelimesi, el-Azizi'l-Hakîm ifâdesi üzerine bir atf-ı beyândır..." Bu meselenin hakikati ise, bizim daha önce anlatıp ortaya koyduğumuz şeydir.
4) Biz bu kitabın ta başında, "Allah" kelimesinin esas vad'ı bakımından müştak bir kelime olduğunu, ancak ne var ki onun, örfte alem, yani hususî ve özel yerine geçtiğini zikretmiştik. İşte bundan dolayı her ne zaman, önce bu kelime (Allah kelimesi) zikredilir, sonra da ona diğer sıfatlar affedilirse, bu onun bir alem yani özel isim kılınmış olmasından dolayıdır. Ama bu ayeta qelince, Allah kelimesi, Azîz ve Hamîd kelimelerinin sıfatı kılınınca, bu müştak bir lafız olduğuna hamledilmesi sebebiyledir; böyle olunca da haliyle sıfat olarak kalmıştır.
5) Kâfirler bazı kere, putları aziz ve hamid olmakla vasfediyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak, "İnsanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, o yegane galib, hamde layık olanın yoluna çıkarman için.." (ibrahim, ıj Duyurunca, putlara tapanların zihninde, bu aziz ve hamid olanların bazan da putlar olabileceği fikri kafıvermiş bunun üzerine Cenâb-\ Hak bu şüçhe "Göklerde ve yerde buluna» \\er şeyin "kendisine ait olduğu Allah'ın yolu.." (ibrahim, 2> buyurmuştur.
Aziz ve Hamid olandan murad, göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine at
olduğu Allah'dır" demektir. 13[13]

---

[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 487-488
[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 489-490

İkinci Mesele

.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah ki, göklerde ne var, yerde mm varsa hep O'nundur" ifadesi, Allah Teâlâ'nın, kesin dmmt yükseklik cihetine, yönüne tahsis edilemeyeceğine oeâer etmektedir. Bu böyledir, çünkü, senin üzerinde ve olan her şeye, "semâ, gök, semâvât" denilir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı şayat üst cihette, üst tarafta bulunsaydı, o zaman "semâ"da bulunmuş olurdu. Bu m/m ise, göklerde bulunan her şeyin O'nun mülkü olduğuna delâlet etmektedir. O za""«arr O'nun, kendi kendisinin mülkü olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Böylece bu askerime Cenâb-ı Hakk'ın, üst cihette bulunmaktan münezzeh olduğuna delâlet em« olur. 14[14]

Üçüncü Mesele

Bizim ehl-i sünnet alimlerimiz bu ayet ile, Cenâb-ı HaWcl«. kulların amellerinin yaratıcısı olduğu hususunda istetti etmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "göklerde ne va: ne varsa hep O'nundur" buyurmuştur.
Kulların amelleri de, göklerde ve yerlerde bulunmakta, oralarda meycanE gelmektedir. İşte bu durumda O'nun memlûkudur manasında olmak üzere, KuttffR fiillerinin Allah'a ait olduğunu söylemek vâcib olur. "Mülk" ise, "kudret" yetirme**» ibarettir; binâenaleyh, o fiillerin, Allah'ın makdûru, (yani Allah tarafından kendiler* güç, kudret yetirilen) olması gerekir. Bu fiillerin Allah'ın makdûru olduğu sabit olunca onların Allah'ın kudretiyle meydana gelmesi vâcib olur. Aksi halde kul, Allah Teââ •* makdurunu meydana getirmekten men etmiş olur ku bu da imkânsızdır.
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "hasr" manası taşımaktadır. Bun* manası şudur: "Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, ancak O'nundur; başkasnv değil!." Bu da gösterir ki, Allah'dan başka bir mâlik ve bir Hâkim bulunmamakta»" Sonra Cenâb-ı Hak bunu zikredince, bunun hemen peşinden tehdidi kâfirtw* yönelterek şöyle buyurdu: "Çetin azabtan dolay: tau kafirIere?Bur\ur\ anlamı ise şudur: "Onlar, göklerin ve yerin, aynı zamanda ontartto | bulunan her şeyin mâliki olan Allah'a ibadet etmeyi bırakıp da, bir zarar ve bir fayot veremeyen; kendisi yaratılmış olup hiçbir şey yaratamayan; idrâk kabiliyetleri ve Sfcsr bulunmayan nesnelere tapmaya başlayınca, işte bundan dolayı (onlara) yaz*a olsun! Sonra, böyle olan herkese yazıklar olsun!" Cenâb-ı Hak " bu kim.ltun i tahsis etmiştir. Çünkü mana, "Onlar şiddetli bir azâbtan dolayı feryâd ediyor, onca~ ötürü çığlıklar atıyorlar ve "Eyvah o azaba! Aman!" diyorlardı" şeklinöec-
Bunun bir benzeri de, kâfirlerin ahirette ölümü temenni edeceklerini ifâde eden (Furkan, 13) ayetidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendilerini, en büyük azabı ifâde eden "veyl" ile tehdit etmiş olduğu o kafirlerin sıfatını beyân etmiştir. Onların sıfatlarından üç çeşidi zikretmiştir.

Dünyayı Ahirete Tercih Fitnesi

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar dünya hayatım, ahiretten üstün tutup severler" ayetinin ifâde ettiği husus. Bununla ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 15[15]

Birinci Mesele

Sen eğer dilersen, ellezine kelimesini önceki ayette geçen kâfirine kelimesinin sıfatı yaparsın, istersen onu mübtedâ yapıp, ulâike kelimesini de onun haberi kabul edersin, istersen de, "kınama" manası taşıyan mahzuf bir(fji fiilinin mef'ûlü olmak üzere); mansûb kabul edersin. 16[16]

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 490
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 490-491

İkinci Mesele

"el-İstihbâb ". bir şeyi sevmenin peşine düşmektir. Derim ki: İnsan bazan bir şeyi sever de, fakat, o şeyi sevmesi
hoşuna gitmez. Meselâ, fısk-u fücura meyleden adamın
hali gibi.. Fakat bu kimse, fısk-u fücuru seviyor olmaktan hoşlanmaz. Bir şeyi sevip de, onu seviyor olmayı arzulayarak, işte bu muhabbeti sevmiş olmaya gelince, evet bu, muhabbet ve sevginin zirvesi ve nihâî noktasıdır. Binâenaleyh, "Onlar dünya hayatını... severler" ifâdesi, onların, dünya hayatına karşı duyulan muhabbetin zirvesinde bulunduklarına delâlet eder. İnsan, ahiret hayatından ve bu geçici dünyanın kusurlarından habersiz olduğu zaman böyle olabilir. Böyle olan bir kimseyse, mezmûm ve adi sıfatların en uç noktasında bulunuyor demektir. Çünkü bu hayat, kusur ve nakısalarm pekçok çeşidiyle vasfedilmiştir. 17[17]

Dünya Hayatının Özellikleri

a) Bu hayat sebebiyle, elemlerin, hastalıkların, gam ve kederlerin, korkuların ve hüzünlerin kapısı açılmıştır.
b) Hakikatte bu lezzetlerin sağladığı tek şey, elemleri savuşturmaktır. Ruhanî ve manevî lezzetler ise bunun aksinedir. Çünkü onlar, bizatihî lezzet ve saadettirler.
c) Bu dünya hayatının lezzetleri, inkıtâya, kesintiye ve nihayete ermeleri sebebiyle, buruktur.
d) Onlar, değersizdir, azdır. Kısaca, bu dünya hayatını, ancak onun kusurlarından gafil olan ve yine, uhrevi,manevî hayatın üstünlüklerinden habersiz bulunan kimse sevebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Halbuki ahiret daha hayırlı, daha süreklidir" buyurmuştur. İşte bu ifâde, daha önce zikretmiş olduğumuz her şeyi içine almaktadır. 18[18]

Üçüncü Mesele

.-
Cenâb-ı Hak, "Onlar, dünya hayatını, ahiretten üstür tutup severler" buyurmuştur. Burada bir haz"
bulunmakta olup, bunun takdiri şöyledir: "Onlar dünya hayatını severler ve onu, ahiret hayatına tercih ederler..." Böylece Cenâb-Hak, kendisi vasıtasıyla, sırf dünyayı sevmenin, ancak onu ahirete terci" etmenin de kendisine bitişmesinden sonra mezmûm olacağı anlaşılsın diye, bu iv vasfı birleştirmiştir. Buna göre, dünya hayatını, kendisiyle gönül faydalarına ve ahiret -hayırlarına ulaşmak için seven kimseye gelince: Bu kimse, ahiretine zarar verece* bir şeyi tercîh etmek suretiyle onu ahiretine üstün tutmadığı sürece, mezmûm ve kınanmış olamaz. Mezmûm ve kınanan sevgi ise, ancak belirtilen o sevgidir. 19[19]

Allah Yolundan İnsanları Uzaklaştırma

2) Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın yolundan ahkorlar" ayet; ifâde ettiği husus... Bil ki, dünyayı (mezmûm olan) bir sevgiyle sevip üstün tutanla-sapmışlardır. Başkalarını Allah'ın yoluna girmekten men edenler ise, saptıraniarc -azdıranlardır. İşte, birinci safha onların dalâlette olduklarına; onların Allah yolunda-saptırdıklarını gösteren bu safha iseOnlarm saptıran, azdıran, idlâl edenler olduklarına işaret etmektedir. 20[20]

---

[16] [16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 491
[17] [17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 491
[18] [18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 492
[19] [19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 492
[20] [20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 492

Hak Yolu Eğriltme Teşebbüsü

3) Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu eğriliğe çevirmek isterler" ayetinin ifâoe ettiği husus... Bil ki, saptırmak iki safhada olur:
Birincisi: Başkalarını saptırmaya gayret etmek ve onu, dosdoğru olan yola ve sırat-ı müstakime vasıl olmaktan alıkoymak.
İkincisi: Onun, hak yola çeşitli şekk ve şüpheler atmak için çaba göstermesi ve yapabildiği her türlü hile ve desise ile, onun durumunu takbih edip çirkin göstermeye çalışmasıdır ki bu, dalâl ve idlâlin doruk noktasıdır. İşte bu hususa, Cenâb-ı Hak. "Onu eğriliğe çevirmek isterler" buyurarak işaret etmiştir.
Keşşaf sahibi: "Bu ifâdede aslolan "Onun için eğrilik isterler şeklinde olmasıdır. Ancak ne var ki, harf-i cer hazfedilmiş ve fiil mef'ulü harf-i cer'siz almıştır" demiştir.
Dalalet Hakkında "Uzak" Sıfatının Manası
Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin hallerinin bu üç mertebesini zikredince, onlarır sıfatlarıyla ilgili olarak iüjl "İşte onlar, pek uzak bir sapıklık içindedirler" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak şu sebeplerden dolayı, sapıklığı "uzak olmak"la vasfetmiştir:
1) Biz, sapıklık derecelerinin en İlerisinin, Allah Teâlâ'nın bu derecede vasfetmiş
olduğu o şey olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh bu mertebe, haktan son derece uzak olan bir mertebedir. Çünkü, meselâ siyah ve beyaz gibi, zıt olan iki şeyin şartı, onların birbirlerinden son derece 'uzak' olmalarıdır. Binâenaleyh burada da, bu tarz üzere tahakkuk eden sapıklık, haktan son derece uzak olan bir sapıklık, dalâi olmuş olur. Zira, bu sapıklıktan daha şiddetli ve daha ileri derecede bir sapıktık düşünülemez.
2) Bununla, onların sapıklık yolundan hidâyet yoluna döndürülmelerinin uzak oluşu kastedilmiştir. Zira o sapıklık, onların içine yerleşmiş, orada temerküz etmiştir.
3) Bu ayetteki "dalâl" ile, onların helak olmaları murad edilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Onlar, sona ermeyen ve uzun süren bir helak içindedirler" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, ayetteki baîd (uzak) sözü ile, o sapıklığın süresinin uzamasını ve sona ermemesini kastetmiştir. 21[21]

Dinin Her Ümmete Tebliği

"Biz hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki, onlara apaçık anlatsın. Artık Allah kimi dilerse saptırır, kimi de dilerse doğru yola götürür. O. yegâne galibtir, tam hüküm ve hikmet sahibidir"
(İbrahim, 4).
Ayetle itgili birkaç mesele vardır: 22[22]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, "Bu bir kitaptır ki, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, Her Ümmete Peygamber Göodenlmesi çıkarman için onu sana indirdik"(ibrahim, ıj buyurunca, bu,
bu büyük makamın kendisine verilmesi bakımından hem peygamber için bir lütuf, hem de kendilerine, onları inkâr karanlıklarından kurtarıp imanın nuruna ulaştıran bir peygamberin gönderilmiş olması açısından da insanlara ve mahlûkata bir lütuf olmuş olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu ayette, işte bu iki bakımdan, nimet ve ihsanını tamamlayacak olan şeyi zikretmiştir.
Hz. Peygamber (s.a.s.)'e nisbetle bunun bir lütuf olmasına gelince, Allah Teâlâ: "Ey Muhammed,, diğer peygamberler sadece kendi kavimlerine peygamber olarak

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 492-493
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 493

gönderilmişlerdir. Sen ise, bütün mahlûkata peygamber olarak gönderildin Binâenaleyh, bu in'âm, senin hakkında daha mükemmel ve daha üstün olmuş olur* şeklinde beyan buyurmuştur.
Bunun, bütün mahlûkata nisbetle bir ikram olmasına gelince, Allah Teâlâ bunda, her kavme, ancak o kavmin lisanıyla konuşan bir peygamber gönderdiğini beya~ ederek açıklamıştır. Zira durum her ne zaman böyle olursa, onların, o şerîatin sırlar r anlamaları, onun özüne vakıf olmaları daha kolay; yanlıştan ve hatadan uzaklaşmaia-da, o nisbette müyesser olur. İşte, ayetin kendinden önceki ifadelerle münasebetle' budur. 23[23]

İkinci Mesele

Bazı kimseler bu ayet-i kerime ile, dillerin tevkîfı değil de ıstılahî oldukları hususunda istidlal etmiş ve şöyle demiştir Çünkü tevkîfîlik ancak, peygamberler göndermek ite meydana gelir. Bu ayet-i kerime ise, bütün peygamberle^ ancak, kendi kavimlerinin lisânı ile gönderilmiş olduğuna delâlet eder. Bu da, dillerr peygamberlerin gönderilmesinden önce bulunmasını iktizâ eder. Durum böyle olunca, bu dillerin tevkif (vahy) ile meydana gelmesi imkânsız olur. Böylece de, dillerin, ıstılah? olarak meydana gelmesi vacib olur. 24[24]

Üçüncü Mesele

Yahudilerden, kendilerine İseviyye denilen bir grup, Hz.. Muhammed (s.a.s.)'in Allah'ın Resulü olduğunu, ama
diğer bütün toplumlara değil de, sadece Araplâ-i gönderilmiş olduğunu iddia etmişler ve iki bakımdan t.
ayete tutunmuşlardır:
1) Kur'ân, Arapça ile nazil olduğuna göre, içinde bulunan fesahat sebebiyle onu-bir mucize olduğunu ancak Araplar bilebilir. Bu durumda da Kur'ân, ancak Arapla-c bir hüccet olmuş olur. Arap olmayanlar için bir hüccet olmaz.
2) Onlar şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın "Biz hiçbir peygamberi ke kavminin dilinden başkasıyla göndermedik" buyruğundaki "lisân"dan murar Arapça'dır. Bu da şöyle denilmiş olmasını gerektirir: Hz. Muhammed (s.as) iç -Araplardan başka kavim yoktur. Bu da, O'nun sadece Araplara gönderilmiş olduğuna delâlet eder.
Buna şöyle cevap verilir: Ayetteki (kavmini) kelimesi ile "Onun beldesin r halkı, ahalisi" manasının murad edilmiş olması niçin mümkün olmasın? Binâenale> -kavmihi kelimesinden maksat, onun davet kapsamına giren kimseler değildir. Onun davetinin umumî ve bütün insanlara şamil olduğunun delili, "De ki: "Ey insanlar şüphesiz ben, Allah'ın sizin hepinize, hatta, ins ve cin âlemine göndere:-peygamberim" {A-raf, ise) ayetidir. Çünkü, meydan okuma, yani tehaddi insanla'a karşı olduğu gibi, aynı zamanda cinlere karşı da vaki olmuştur. Bunun delili, Ücf." "Andolsun, ins ve cin, şu Kur'ân'm benzerini (meydana) getirmeleri için b.z araya toplansa, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine benzerini getiremezler" <lsra, as» ayetidir. 25[25]

Dördüncü Mesele

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, dalâlet ve hidayetin Allah'dan olduğuna, "Artık Allah kimi dilerse saptırır, kimi de dilerse doğru yola götürür" ayetini delil getirmişlerdir. Ayetin bu hususa delâleti açıktır. Alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bunu, şu rivayet de tekid eder: Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer(r.a.) bir grup insan içinde karşı karşıya geldiler ve seslerini yükselttiler.

---

[23] [23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 493-494
[24] [24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 494
[25] [25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 494-495

Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Bu nedir, noluyor?" dedi: Ordakilerden birisi: "Ya Resûllallah, Hz. Ebu Bekir, "hasenat AHah'dandır, seyyiât kendimizdendir" diyor; Hz. Ömer de: "ikisi de AHah'dandır" diyor. Bazı kimseler, Hz. Ebu Bekir'e, bazısı da Hz. Ömer'e tâbi oldular" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir'in söylediğini araştırıp öğrendi. Sonra onun söylediğinden memmun olmadı. Bu, yüzünden anlaşılıyordu. Sonra Hz. Ömer'e yöneldi; onun söylediğini de araştırıp öğrendi. Bunun üzerine, yüzünde bir memnuniyet belirtisi hasıl oldu. Sonra da şöyle buyurdu: "İsrafil (a.s.), Cebrail ile Mikâil arasında nasıl hükmetmişse, ben sizin aranızda öyle hüküm vereyim: Cebrail, ey Ömer, aynen senin söylediğin gibi; Mikaîl de, ey Ebu Bekir, senin söylediğin gibi söylemişti. Bunun üzerine İsrafil, bütün kaderin, onun hayrının ve şerrinin Allah'dan olduğuna hükmetti. İşte, benim, sizin aranızdaki hükmüm bu." 26[26]

Metezlle'nin Bu Ayeti Te'vili

Mu'tezile şöyle demiştir: Bu ayetin zahirî manası üzere icra edilip anlaşılması mümkün değildir. Bu, birkaç şekilde izah edilebilir:
1) Allah Teâlâ, "Biz hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki, onlara apaçık anlatsın" buyurmuştur. Bu, "Biz, her peygamberi kavminin lisanıyla gönderdik ki, onlara bu mükellefiyetleri kendi lisanlanyla beyan etsin. Binâenaleyh, onların bu beyânı anlamaları daha kolay, maksat ve gayeyi anlamaları ve idrakleri daha mükemmel olur" demektir, Bu söz, eğer Allah'ın peygamber göndermekten maksadı, mükellefler için imanın meydana gelmesi olursa, ancak sahih ve doğru olmuş olur. Ama eğer Allah'ın bundan maksadı onları saptırmak ve onlarda küfrü yaratmak olursa, o zaman bu söz o maksada uygun olmaz.
2) Hz. Peygamber (s.a.s.), onlara, "Sizde, küfrü ve dalâleti yaratan Allah'dır" dediği zaman, onların, "Öyle ise, senin beyân ve açıklamanın faydası nedir? Gönderilmendeki maksat nedir? Allah'ın bizde yaratmış olduğu küfrü kendimizden gidermemiz mümkün müdür?" deme hakkı doğardı. Bu durumda, nübüvvetin tebliğ ve çağrısı batıl olmuş, peygamberlerin gönderilmesi de boşuna olmuş olurdu.
3) Küfür, Allah'ın yaratması ve meşietiyle meydana gelirse, o zaman küfre râm olmanın da vacib olması gerekir. Çünkü Allah'ın kazasına rıza, vâcibtir. Bu, akıllı olan bir kimsenin söyleyeceği bir şey değildir.
4) Biz, daha önce bu ayetten önceki, "insanları Rabierinin izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarman için" ifadesinin, "adi" görüşüne delâlet ettiğini, yine bu ayetin sonunda bulunan, "O, yegâne galibtir, tam hüküm ve hikmet sahibidir" ifadesinin de aynı şeye delâlet ettiğine dair deliller getirmiştik. Binâenaleyh, küfrü ve kabih fiiller yaratan ve bunları murad eden, daha nasıl hakîm olabilir? İşte bu izahlarla, ayetteki. "Artık Allah kimi dilerse saptırır, kimi de dilerse doğru yola götürür" ifadesinin, "Allah kulda küfrü yaratır" manasına hamledilmesinin mümkün olmadığı sabit olur. Bundan dolayı, ayetin teviline yönelmek gerekir. Biz, bu teviller hususunda, Bakara sûresinde{aakara, 26) ayetinin tefsirinde geniş açıklamalarda bulunmuştuk.
Bunların bir kısmını tekrarlamakta bir sakınca yoktur:
a) " İdlâlden murad, o kimsenin kâfir olup dalâlette bulunduğuna hükmetmektir. Nitekim, "Falanca, falancanın kâfir ve sapık olduğuna hükmetti" manasında denilir.
b) "İdlâl" onları cennet yolundan cehennem yoluna götürmekten ibaret; "hidâyet" de cennet yoluna irşâd etmekten ibaret olabilir.
c) Allah Teâlâ, sapmış olanı dalâleti üzerinde bırakıp, ona müdahele için, sank onu saptırmış gibi olmuştur. Yine, hidâyete ermiş olana da, lütuflarıyla yardım ettç için, sanki onu hidayete erdiren kendisi olmuş gibidir. Keşşaf sahibi şöyle demiştir "İdlâlden murâd, Allah'ın, kulu tamamen kendi haline bırakması ve lütuflarını ondar esirgemesidir. Hidayetten murad,

---

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 495

Allah'ın muvaffakiyet vermesi ve lutfetmesidir[27][27]

Razi'nin Mutezileye Cevabı

Mutezile'nin ilk önce söyledikleri, "Ayetteki, "Onlara apaçık anlatsın" ifâdes Allah'ın onları saptırmış olmasına uygun düşmez" şeklindeki sözlerine şöyle diyere* cevap veririz: Ferrâ şöyle demiştir: "Bir fiilden sonra bir başka fiil zikredildiği zaman eğer ikinci fiil, birinci fiile benzer (müşâkil) ise, onu ona atfedersin. Eğer, müşâkeleî bulunmuyorsa, onu yeni bir cümle yapar ve merfû yaparsın. Bunun bir benzeri. "Dilerler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürsünler. Allah ise nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz rrevbe, 32) buyruğudur. Buradaki ifadesi ref mahallindedir. Başkası caiz değildir. Çünkü 'denilmesi güzel olmaz. Binâenaleyh, ikinci cümle birinci cümlenin mevkiinde olmadığına göre atıf yapılamaz. Yine, bunun bir benzen. "Size apaçık gösterelim diye.. sizi.... rahimlerde durduruyoruz' (Hacc, 5) ayetidir. Arapların şu sözü de bu kabildendir: "Seni ziyaret etmek isîedim; fakat, yağmur beni alıkoyuyor." Son fiil, zikrettiğimiz sebeplerden dolayı, merfû olarak getirilmiş olup; kendisinden önceki mansûb fiile atfedilmemiştir. Şairin şu beyti de bunun gibidir:
"Onu (şiiri) beyan edip açıklamak ister, (fakat) onu anlaşılmaz hale getirir."
Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Allah Teâlâ bu ayette, önce ^ buyurmuş, sonra da buyurarak, yudıllü fitlini merfû olarak zikretmiştir. Bu, o fiilin, müste'nef olarak, kendisinden öncesine atfedilmeksizin zikredildiğine delâlet eder. Ben derim ki: Mana bakımından bu sözün izahı şudur: Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: "Biz gönderdiğimiz her peygamberi, bu şeriatları o kavmine beyân edip anlatması, kavminin alıştığı ve bildiği lisanla olsun diye, ancak kavimlerinin lisanlanyla gönderdik." Allah bundan sonra, "İş böyle olmakla beraber, Allah dilediğini saptırır, dilediğine de hidâyet eder" demiştir. Bu ifâdenin gayesi, beyânın kuvvetli olmasının, mutlaka hidayetin meydana gelmesini gerektirmeyeceğine, binâenaleyh, çoğu zaman beyân ve izah kuvvetli olduğu halde, hidayetin tahakkuk etmediğine, yine çoğu zaman, beyân zayıf olduğu halde hidayetin tahakkuk edebileceğine bir işarette bulunmaktır. Durum ancak böyledir; çünkü, hidâyet ve dalâlet, sadece Allah tarafından meydana gelir.
Mutezile'nin, "Dalâlet eğer Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, peygambere kâfir, "Senin beyânının ve davetinin hikmet ve faydası nedir?" diyebilirdi" şeklindeki ikinci sözlerine mukabil biz deriz ki: Buna şu durum mauarızdır: Hasmımız olan Mu'tezile'nin kendisinin de bu ayetlerin, o kimsenin sapık olduğunu haber verdiğini kabul etmesi de buna aykırıdr. Zira kâfir o muarıza şöyle diyebilir: "Senin ilâhın benim kâfir olduğumu haber verdiğine göre, eğer ben inanırsam, senin ilahın yalancı olmuş olur. Ben, senin ilahını yalancı kılmaya ve O'nun ilmini cehalete çevirmeye muktedir miyim? Buna gücüm yetmediğine göre, nasıl bana bu imanı emredersin?" diyebileceğini kabul etmektedir. Muarızımızın bize karşı getirmiş olduğu bu sorunun kendisi aleyhine de varid olduğu sabittir.
Mutezlle'nin, "Buna göre, küfre razı olmak, vacib olmalıdır. Çünkü Allah'ın kaza ve kaderine rızâ, vacibtir. Vacibin kendisiyle tamamlandığı şey de vacibtir" şeklindeki üçüncü görüşüne gelince, biz şöyle deriz:
Size göre, kulun, Allah'ı yalanlamaya ve O'nun ilmini cehalete dönüştürmeye çalışması vacibtir. Bu ise, sizin bizi ilzam etmek için ileri sürdüğünüzden daha şiddetli bir biçimde imkânsız olan bir ilzamdır. Çünkü Allah Teâtâ, o kimsenin kâfir olduğunu ve onun küfrünü bildiğini haber verdiğine göre, o kimsenin küfrünü gidermek, Allah'ın ilmini cehalete, doğru haberini yalana çevirmeyi iktizâ eder.
Mutezile'nin, "Bundan önceki, "Bütün insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için" (ibrahim, i) ayeti, Mutezile'nin görüşünün doğruluğuna delâlet eder" şeklindeki dördüncü iddialarına karşı deriz ki: Biz, ayetteki "Rablerinin izniyle" ifadesinin, ehl-i sünnetin görüşünün doğruluğuna delâlet ettiğini anlatmıştık.
MutezlIe'nin/'Allah Teâlâ kendisini, ayetin sonunda hakim olarak vasfetmiştir. Bu, O'nun,

---

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 495-496

küfrü yaratmasına ve irade etmesine aykırıdır" şeklindeki beşinci görüşüne karşı biz de deriz ki: Allah Teâlâ, kendisini burada, "azîz" diye de vasfetmiştir. Azîz, gâlib ve kahir olan demektir. Binâenaleyh, meydana gelmeyeceği halde kâfirden iman etmesini isterse, ya da onlardan küfür amelini irâde ederse, aziz ve galib olduğu için, bunlar hasıl olur. Böylece, Mutezilenin yapmış olduğu izahların zayıf olduğu sabit olur. Yine onların yaptıkları üç tevilin batıl olduğu bu kitapta tekrar tekrar anlatılmıştı. Binâenaleyh, yeniden anlatmaya gerek yoktur. 28[28]

Daha Önceki Kısımla Münasebet

"Biz Musa'yı, "kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara, Allah'ın günlerini hatırlat" diye mucizelerle gönderdik. Şüphesiz ki bunda, çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler bulunmaktadır. Hani Musa
kavmine: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü O, sizi kötü azaba sürmekte olan, oğullarınızı boğazlamaya, kadınlarınızı diri bırakmaya devam eden Firavun hanedanından sizi kurtarmıştı ve bunda, Rabbinizden büyük bir imtihan vardır" demişti " (İbrahim, 5-6).
Ayetle İlgili birkaç mesele vardır: 29[29]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i insanlara. onları karanlıklardan nura çıkarması için gönderdiğin'
beyan edip, O'nun gönderilmesinde gerek Hz. Peygambere. gerek O'nun kavmine olan nimetinin kemalini zikredince, bunun peşisıra, geçmiş kavimlere gönderilen diğer peygamberlerin bi'setini, ve o kavimlerin onlara karşı davranışlarını anlatmaya başlamış, böylece Hz. Peygambere, kavminin kendisine yapmış olduğu eziyetlere sabretmesini tavsiye ederek, onlarla nasıl konuşacağını ve onlara nasıl muamele edeceğini öğretmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, alışılmış olan adet üzere, bazı peygamberlerin kıssasını zikretmiş ve işe, Hz. Musa (a.s.) 'nın kıssasıyla başlayarak "Biz Musa'yı (...) mucizelerle gönderdik" buyurmuştur. 30[30]

Hz. Musa'nın Mucizeleri

Esamm şöyle demiştir: "Musa (a.s.)'nın mucizeleri, âsâ, yed-i beyzâ, çekirgeler, bitler, kurbağa, kan, denizin yarılması, taştan pınarların fışkırması, dağın gölgelik gibi kaldırılması ve gökten bıldırcın etiyle kudret helvası indirilmesidir."
Cübbâi "Allah Teâlâ Musa (a.s.)'yı. kavmi Benî İsrail'e ayetlerle göndermiştir. Bu ayetler, O'na bildirilen şeyler, O'na indirilen kitap ve O'na, dini kavmine açıklaması hususunun emredilmesidir" demiştir.
Ebu Müslim el-Isfehflnî ise, söyle demiştir: "Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkında: "Bu bir kitapdtr ki, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için onu sana indirdik" (ibrahim, 1) buyurmuştur.
Hz. Musa (a.s.) hakkında da, "kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar" diye Musa'yı peygamber olarak gönderdik" buyurmuştur. Bu ifâdenin maksadı, bi'setten gayenin, bütün peygamberler için aynı olduğunu; bunun da, peygamberlerin insanları, dalâlet karanlıklarından hidâyet nurlarına çıkarmaya gayret etmeleri olduğunu anlatmaktır. 31[31]

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 496-497-498
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 498
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 499-499
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 499

İkinci Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: "Ayetteki İ cümlesinden maksad "Kavmini çıkarasın diye" manasıdır. Buradaki en edatının, "yani" manasında olmak üzere "en-i müfessire" olması uygundur. Bu takdirde mana şöyle olur: "Andolsun ki biz Musa'yı ayetlerimizle..çıkar" diye gönderdik." Sanki şöyle denilmektedir: "Ona şöyle dedik: "Kavmini.... çıkar." Bunun bir benzeri de, "Onların elebaşlanndan bt güruh, "yürüyün" diyerek kalkıp gittiler" <sâ'd, 6) ayetidir. Ayetin te'vili şöyledir: Onlara, "yürüyün" denilmiştir. Yine bu en edatının, haber için getirilen "en-i muhaffefe" olması da uygundur. Buna göre mana, "Andolsun ki biz Musa'yı kavmini dalaletten nura çıkarması için gönderdik" şeklindedir. Fakat bundaki bâ harf-i cerri hazfedilmiş ve en edatı doğrudan emir sığasına bitiştirilmiştir. Bunun bir benzeri de "Ona kalk diye yazdım, kalk diye emrettim" şeklindeki sözündür." 32[32]

Allah'ın Günleri

Zeccâc, bu iKi görüşü Slbeveyh'den naklet m iştir. Ayetteki 'Ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat" buyruğuna gelince, bil ki Allah Teâlâ Musa (a.s.)'ya bu ayette iki şeyi emretmiştir:
a) Kavmini küfrün karanlıklarından çıkarmasını.
b) Onlara, Allah'ın günlerini hatırlatmasını... Bu hususta iki mesele vardır: 33[33]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir: "Eyyam" kelimesi, "yevm" kelimesinin çoğuludur. "Yevm" kelimesi ise, güneşin
doğumundan, batımına kadarki müddeti (gündüzü) gösterir.
"Eyyam"m aslı, şeklinde idi, Bunda yâ ile vâv bir araya gelmiş ve birincisi, yani yâ harfi bir sükûn ile vâv'dan önce gelmiştir. Bundan dolayt biri diğerine idğâm edilmiş ve idğâmda da yâ harfi üstün gelmiştir. 34[34]

İkinci Mesele

"Eyyam' (günler) kelimesi ile, o günlerde meydana gelmiş büyük hadiseler kastedilmiştir. Nitekim Arapça'da,
Eyyam (Günler) ve Benî İsrail'in "Falanca Arapların eyyamını (günlerini) bilir" denilir. Vak'alan Bundan maksad, "Arapların belli başlı hadiselerindir. Nitekim darb-ı meselde de, "Bir gün gören, bir gün de görülür" denilmiştir. Bu, "Bir kimse bir günde başkasının maruz kaldığı felâket sebebiyle sevinçli görünürse, başka bir günde de kendisinin başına gelen felâketten ötürü hüzünlü görülür" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak: "işte öğünler... biz onları, insanlar arasında döndürür dururuz" <aı-i imran, 1*0) buyurmuştur. Bunu iyice anladığın zaman, bil ki ayetteki bu tabirin manası "sen onlara terğîb ve terhib (teşvik ve korkutma) ile, vaad ve va'îd ile öğüt ver" şeklinde olur. Terğîb ve vaad, onlara Allah'ın hem kendilerine, hem de kendilerinden önce yaşamış olan, geçmiş zamanda peygamberlere imân etmiş olan kimselere vermiş olduğu nimetleri hatırlatmasıdır. Terhîb ve va'îd (tehdid) ise, onlara Allah'ın azabını ve şiddetini, geçmiş ümmetlerden peygamberlerini yalanlayanlardan tıpkı Âd, Semud ve diğer kavimlerin başına gelen azablarda olduğu gibi intikam alışını hatırlatmasıdır. Ta ki onlar va'adlere arzu duyup tasdik etme (inanma) yoluna gitsin; va'idlerden de sakınıp yalanlamayı terketsinler. Bil ki Allah Teâlâ'nın Musa (a.s.) için olan "eyyamı" (günleri) arasında, İsrâiloğulları'nın Flravun'un zorbalığı ve kahrı altında bulunduğu günler olan, mihnet (sıkıntı)

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/499
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 500
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 500

ve imtihan günleri ile, yine üzerlerine kudret helvası ile bıldırcın etinin indirildiği, denizin varıldığı ve bulutun üzerlerine gölgelik yapıldığı, nimet ve rahatlık günleri bulunmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Şüphesiz ki bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler bulunmaktadır" buyurmuştur. Bu, "Bu hatırlatma ve dikkat çekmede, çok sabreden ve çok şükreden kimseler için nice
ibret alınacak şeyler vardır. Çünkü durum, ya bir mihnet ve imtihan hali, ya da bir atiyye ve bolluk hali olur. Eğer birinci durum olur ise, mü'min çok sabreder. İkinci hal söz konusu ise, o, çokşükredici olur" demektir. Bu ifadeler, mü'minin, her ânında mutlaka bu iki durumdan birisi üzere olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Buna göre eğer zaman, onun gönlüne uygun ve arzusuna muvafık bir biçimde geçiyor ise, o, şükür ile meşgul olur; gönlüne uygun bir biçimde cereyan etmiyorsa, o zaman da sabırla meşgul olur.

İmdi, eğer: "Bu hatırlatmalar ve öğütler herkes için birer ibret vasıtasıdır I ar O halde daha niçin bunlar çok sabreden ve çok şükreden kimselere tahsis edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta birkaç izah yapılabilir:

1) Bu ayetlerden istifâde eden, bunlara itibar edenler o kimseler olduğu için, "(Bu Kur'ân) muttakiler için bir hidayet (vasıtasıdır)" (Bakara, 2), ve "Sen ancak O'ndan korkanı inzâr edicisin" (Naziât, 45) ayetinde de olduğu gibi, bunlar ancak o kimseler için bir ayet (bir ibret) olmuş olur.

2) Şöyle denilmesi de uzak bir ihtimal değildir: Hatırlatma ve öğüt vermenin bu çeşidinden yararlanmak, ancak sabreden ve şükreden kimseler için söz konusudur. Böyle olmayan kimseler, bu ayetlerden yararlanamaz.

Bil ki Allah Teâtâ, Musa (a.s)'ya, kavmine Allah'ın günlerini hatırlatmasını emrettiğini zikredince, Hz. Musa'nın da onlara, bu günleri hatırlattığını bildirerek, "Hani Musa kavmine, ' 'Allah 'm üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü O, sizi kötü azaba sürmekte olan... Firavun hanedanından sizi kurtarmıştı" buyurmuştur. Buradiki "Hani sizi kurtarmıştı" ifadesi, in'âm etmek manasındaki kelimesinin zarfıdır, ona bağlıdır. Yani, "Allah'ın o zaman (bunu yapmakla) size olan nimetini hatırlayın" demektir. Geriye ayetle ilgili birkaç soru var: 35[35]

Ayrı İşin Farklı Lafızlarla Anlatılması

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak Bakara sûresinde üy».M (Bakara, 49);A'râf sûresinde (aynı sadedde) J fa (öldürürler); bu ayette ise, atıf vâvı ile, j (boğazlarlar) şeklinde getirmiştir. Bunlar arasındaki fark nedir?

Cevap: Allah Teâtâ, Bakara sûresinde (Ayet. 49) vavsız olarak yüzebblhÛn "Boğazlarlar" buyurmuştur. Çünkü bu ifâde, o ayetteki sûe'l-azab ifadesinin bir tefsiridir. Tefsir sadedinde gelen ifadenin başında atıf vâvının getirilmesi güzel olmaz. Nitekim sen şöyle dersin: "Bana kavim (insanlar) geldi, yani Zeyd ve Amr" Çünkü "Zeyd" ve "Amr" ile, "kavm" kelimesini tefsir etmek istedin. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "Kim bunlardan yaparsa, cezaya çarpar; Kıyamet günü azabı katlanır" (Furkan. 68-69) ayetidir. Bundaki Uui (ceza) kelimesi, "azabın katlanması" şeklinde tefsir edildiği için, atıf vâvının zikredilmemesi gerekmiştir. Bu ayetteki bu ifadeye gelince, ifadesinin başına vâv getirilmiştir. Çünkü bunun manası, "Onlar İsrâiloğullarına hem boğazlama, ayrıca boğazlama olmayan başka kötü azablan yapıyorlardı" şeklindedir. Binâenaleyh bu ayette öyvty (ve boğazhyoriardı) ifâdesi, bir başka çeşit işkenceyi ifâde etmekte olup, kendisinden önceki ifadenin tefsin değildir. 36[36]

Firavun'un Yaptığı İşkence, Rabden İmtihan Olur mu?

İkinci Soru: Firavun hanedanının yapmış olduğu iş nasıl onların Rablerinder gelen bir imtihan olmuş olur?

---

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 500-501

[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 501-502

Buna iki şekilde cevap verilir.
a) Allah Teâlâ'nın, Firavun hanedanına bu işi yapma imkânı vermesi, Allah'da-yana bir imtihan olmuş olur.
b) Bu, Allah'ın onları kurtarmasına bir işarettir. Bu kurtarma da büyük br imtihandır. Bela, "imtihan ile sınanmak" anlamındadır. Bu,bazan nimet ile baza*" da mihnet ve sıkıntılarla olur. Hak Teâlâ, "Biz sizi, fitne olarak hayırlar ile ve serler ile imtihan ederiz" (Enbiya. 35) buyurmuştur. Bu izah, daha uygundur. Çünkü, "Har Musa, kavmine: "Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın" şeklindeki ayetin bas kısmına daha uygun düşmektedir. 37[37]

Kadınları Hayatta Bırakıp Hizmetçi Edinmeleri

Üçüncü Soru: Farzedelim ki, oğulların boğazlanması bir imtihan olsun. Fa-1 kadınların hayatta bırakılması nasıl imtihan olur?
Cevap: Onlar, kadınları, kendilerini öldürmemelerine karşılık, hizmetçi olar=-kullanıyorlardı. Yine Firavun hanedanının, o kadınları, kocalarından ayrı olarak saç bırakmaları, onlara verilebilecek en büyük zarar idi.
"Hani Rabbiniz şunu bildirmişti ^Şükredersenize, elbette size olan n/mervr arttınnm, ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz benim azabım pek çetindir" (İbrahim. 7).
Bil ki, ayetteki, "Hani Rabbiniz şunu bildirmişti" ifâdesi, Hz. Musa'nın, kavmine söylediği sözler cümlesindendir. Buna göre sanki, Hz. Musa (a.s.), kavmine "Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın" dediğinde, "ve şunu da hatırlayın ki Rabbiniz şunu bildirmişti" demiştir. Buradaki üiü tOiî manasınadır. Oiü ile 'nin bir benzeri de ve Jjaîî fiilleridir. Tefa'âle vezninde, jüî vezninde bulunmayan fazla bir mananın olması gerekir. Buna göre sanki, "Rabbiniz size, kendisinde şek ve şüphe bulunmayan çok kesin bir bildiri ile bildirmiştir ki" denilmektedir. Dolayısıyla ayetin manası, "Rabbiniz size bildirdi ve buyurdu ki: "Eğer şükrederseniz..." şeklindedir. O halde, buradaki, "Dedi" manasında zikredilmiştir. Çünkü bildirmek de, bir bakıma "demek"tir. İbn Mes'ûd (r.a.)da şeklinde okumuştur. 38[38]

Şükür Nimeti Artırır

Bil ki ayetten maksad, Allah'ın nimetlerine şükreden kimseye, Allah'ın, nimetlerini artıracağını bildirmektir. Burada gerçek şükrü tanımak, şükür ile meşgul olunduğunda fazladan verilecek olan nimetleri incelemek gerekir. Şükür, saygı ile ve nefsi o yola alıştırmak sureti ile, nimet verenin nimet verdiğini itiraf ve tasdik etmek demektir. Nimetin artması birkaç şekilde olabilir. Manevi ve maddi nimetler bunlardandır. 39[39]

Manevi Nimetler

Manevi nimetlere gelince, bu, şükreden kimsenin devamlı bir şekilde Allah'ın çeşitli nimetlerini, O'nun çeşitli faz! ve keremini düşünüp görmesinde olur. Bir kimseye çokça iyilikte bulunanı, hiç şüphesiz o kimse sever. Binâenaleyh nefsin, çeşitli ilahî fazi ve ihsanı düşünüp görme ile meşgul olması, o kulun Allah Teâlâ'yı iyice sevmesini gerektirir. Sevgi (muhabbet) sıddıkların en üst makamıdır. Sonra kul, bazan bu halden nimet verene olan sevgisinin, nimete bakmaktan alıkoyduğu bir hâle yükselir. Saadetlerin ve bütün hayırların kaynağının, Allah sevgisi ve marifetullah (Allah bilgisi) olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh şükür ile meşgul olmanın, manevi nimetlerin artmasına sebeb olduğu sabit olmuştur. Maddi nimetlerin artmasına gelince, "istikra" (tam bir araştırma), Allah'ın nimetlerine şükretmekle çok meşgul olan kimsenin, nimetleri daha çok elde ettiğini gösterir. Netice olarak diyebiliriz ki: Şükür

---

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 502
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 502-503
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 503

makamı, ancak kuf^ma'bûdunu tanımakla meşgul olduğu için güzel bir makam olmuştur. Kulu, aldanış yurdu dünyadan, kutsi âleme sevkeden her makam, hem dini, hem de dünyevî saadetleri gerektiren yüce ve kıymetli bir makamdır.

Cenâb-ı Hakk'ın "Ve, eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz benim azabım pek çetindir" ifâdesindeki, "küfür" ile, "nankörlük" manası kastedilmiştir, inkâr değil. Çünkü şükrün mukabilinde zikredilen "küfür", "nankörlük" manasına gelir. Bunun sebebi şudur: Nankörlük, ancak insanın o

nimetlerin Allah'dan olduğunu bilmemesi durumunda tahakkuk eder. Nimetleri inkâr etmek, bilmemek, Allah'ı inkâr etmektir. Allah'ı inkâr etmek de, en büyük ikâb ve azabı gerektiren şeylerdendir. Hem buradaki bir başka incelik de şudur: Hak olan Bir'in dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkindir ve zatı gereği mümkin olan herşeyin var olması, ancak zatı gereği vâcib olanın var etmesi ile; yok olması da O'nun yok etmesi ile olur. Durum böyle olunca da Hakk'ın dışında kalan herçay, Hakk'a boyun eğmiştir. Mümkin varlıkların hepsi, Hak Teâlâ'ya boyun eğip, kendisinde Hakk'ı tanımanın nuru ve Hakk'ın celâlinin şerefi bulunan her kalb, Hakk'ın dışında kalan her şey de bu kalbin sahibine boyun eğer*. Çünkü bu nurun O'nun kalbinde mevcut olması, tabiî olarak, Allah dışındaki her varlığın O'na hizmet etmesini gerektirir. Kalb bu nurdan boş ve uzak olduğunda, zayıflar ve değersizlesin Böylece de, Hak dışındaki her varlık, ondan kendisine hizmet etmesini bekler ve onun dışındaki herşey onu hakir görür. İşte bu zevkî yolla, Hak bilgisi ile meşgul olmanın, dünya ve âhirette bütün hayır kapılarının açılmasına; sırf maddî şeylerle meşgul olmakla, marifetullah'dan yüz çevirmenin de dünya ve âhirette çeşitli âfet ve korku kapılarının açılmasına sebeb olacağı öğrenilir. 40[40]

Önceki Kısımla Münasebet

"Musa, "Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de inkâr etseniz, yine seksiz şüphesiz Allah (herşeyden) müstağnidir, hakkıyla hamde ancak O lâyıktır" demişti. Sizden evvelkilerin, Nûh, Ad ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelmiş, sayılarını Allah'dan başka kimsenin bilmediği kavimlerin haberi size gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık burhanlar getirmişti de, onlar ellerini ağızlarına götürüp, "Biz size gönderileni inkâr ediyoruz ve sizin davet ettiğiniz dinden, kati ve kesin bir şek ve şüphe içindeyiz" demişlerdi" (İbrahim. 8-9).

Bil ki Hz. Musa (a.s.), şükür ile meşgul olmanın dünyevi ve uhrevi hayırların artmasına vesile olacağını, küfran-ı nimetle meşgul olmanın ise, şiddetli azabı ve dünyevi-uhrevi çeşitli afetlerin meydana gelmesine sebeb olacağını açıklayınca, bunun peşisıra, şükrün faydalarının, inkârın (nankörlüğün) zararlarının ancak, şükredene ve nankörlük edene döneceğini; ibâdet edilen ve şükredilen zâtın ise, ou şükürden istifâde etmekten ve o nankörlükten dolayı zarar görmekten münezzeh olduğunu beyan buyurmuştur. 41[41]

Allah'ın Müstağni Oluşu

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Musa, "Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de inkâr etseniz, yine seksiz şüphesiz Allah (herşeyden) müstağnidir, hakkıyla hamde ancak o lâyıktır" buyurmuştur ki, bu ifâdenin maksadı, Allah Teâlâ'nın bu taatları, ma'bûd'a yönelik bir menfaatten ötürü değil, ibadet edenin kendisine yönelik faydalardan ötürü olduğunu anlatmaktır.

Bunun böyle olduğuna, ayetteki, "şüphesiz Allah (herşeyden) müstağnidir" buyruğu delâlet etmektedir. Bu ifâde şu demektir: O, zâtı gereği vardır. Bütün sıfatları itibarı ile ve her bakımdan "vacibu'l-vücûd"dur. Çünkü eğer, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olmasaydı, varlığının yokluğuna üstün gelmesi bir mureccihe bağlı olurdu. O zaman da herşeyden müstağni olmuş olmazdı ve biz onu müstağni sayıyoruz. Bu ise bir "hulf'dür. Böylece O'nun müstağni

---

[40] [40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 503-504

[41] [41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/504 505

oluşunun, zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olmasını gerektirdiği sabit olmuş olur. O'nun zâtı gereği vacibu'l-vücûd olduğu sabit olunca, O'nun bütün kemâlatları bakımından vâcibu'l-vücûd olması da gerekir. Zira O'nun zâtı, bu kemâlâtın bulunması hususunda yeterli olmasaydı, O, bu kemâlâtın meydana gelmesinde başka bir sebebe muhtaç olurdu ve bu durumda da müstağni olmuş olmazdı. Halbuki biz O'nun müstağni olduğunu söylüyoruz. O zaman bu bir "hulf" olur. Böylece O'nun zâtının, bütün kemâlâtının tahakkukunda yeterli olduğu sabit olmuş olur. Böyle olunca da, O zâtı gereği hamîd olmuş olur. Çünkü hamîd, hamde müstehak olandır. Binâenaleyh, yaptığımız bu izahla, Cenâb-ı Hakk'ın, ganî (müstağni) ve hamîd oluşunun, şükredenlerin şükrü ile artmamayı ve kâfirlerin nankörlüğü ile de noksanlaşmamayı gerektirdiği sabit olmuş olurdu. İşte bu manadan ötürü Cenâb-ı Hak, "Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de inkâr etseniz, yine seksiz şüphesiz Allah, ganî ve hamîddir" buyurmuştur. Bütün bu manalar, ince sırlardandır.
Bil ki ayetteki, "Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de, inkar etseniz" ıfâdesindeki inkâr, ister küfür manasına, ister nankörlük manasına hamledilsin, mana değişmez. Çünkü Allah Teâlâ, bütün kemâlâtı ve kibriya ve celâl sıfatlarının tamamında, âlemlerden müstağnîdir. 42[42]

Önceki Kavimlerden İbret Almak Gereği

Sonra Cenâb-ı Hak, ıSizden

evvelkilerin, Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelmiş haberi size gelmedi mi?" buyurmuştur. Ebu Müslim el-İsfehânî "Bu ifâdenyı de Hz. Musa (a.s.)'nın, kavmine söylediği sözlerden olması muhtemeldir. Bujhda-maksad, Hz. Musa (a.s.)'nın, kendinden önceki kavimlerin helakini hatırlatânra' kavmini korkutmasıdır. Bunun, geçmiş ümmetlerin durumlarını onlara anlatmak i«;ir Allah tarafından gelen ve ifâdesini Hz. Musa'nın dilinde bulan bir hitab olmasılda mümkündür ki, bundan murad da, geçmiş ümmetlerin hallerini öğrenmekle bir ibreltin tahakkuk etmesidir. Her iki manaya göre de, bu maksad vardır. Fakat çoğu âlimller bunun, bizzat Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ümmetine bir hitap olduğu kanaatindedirlp» demiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, ayette üç kavimden bahsetmiştir. Bunlar, Nûh, Ad ve SemûJ kavimleridir.
Daha sonra Hak Teâlâ, "Onlardan sonra gelmiş.
sayılarını Allah'dan başka kimsenin bilmediği..." buyurmuştur. Keşşaf sahibi, bu hususta şöyle İki ihtimal ileri sürmüştür:
1) Bu ifade, mübtedâ-haberden meydana gelmiş bir cümle-i i'tirâziyedir. 43[43]

Zalimlerin Direnmesi

2) Ayetteki "Onlardan sonra gelmiş" cümlesi "Nûh, Âd ve Semûd kavimleri" ifâdesi üzerine atıftır, "Sayılarını Allah'dan başka kimse bilmez" ifâdesi i!e ilgili iki görüş vardır:
a) Bununla, "Onların sayılarının künhünü ancak Allah bilir. Çünkü Kur'ân'da onlardan ancak genel (mücmel) bir tarzda bahsedilmiştir. Ama esas sayıları, ömürleri, nasıl ve nice oluşları Kur'ân'da mevcud değildir" manası kastedilmiştir.
b) Bununla, "Haberleri bize hiç ulaşmamış olan birtakım kavimler kastedilmiştir. Onlar da, kendilerini (isimlerini) hiç bilmediğimiz birtakım peygamberleri yalanlamışlardır. Onları ancak Allah bilir" manası kastedilmiştir. Bu ikinci görüşü ileri sürenler, bütün nesebleri Hz. Âdem'e dayandıranların görüşlerini tenkid etmişlerdir. İbn Mes'ûd (r.a) bu ayeti okuduğunda, "Nesebciler yalan söylüyor" yani, "Onlar. neseb ilmini bildiklerini iddia ediyorlar. Halbuki Allah bunun bilgisini kullarından almıştır" derdi. İbn Abbas (r.a.)'ın da: "Adnan ile Hz. İsmail

---

[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 505
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 505-506

arasında adlarını bilmediğimiz otuz baba (nesil) vardır" dediği rivayet edilmiştir. Bu ayetin bir benzeri de, "Bunların arasında (geçen) birçok (nesilleri) de (helak ettik)" (Furkân, 38) ve "Onların içinden sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, sana bildirmediğimiz kimselerde var"(Mü'min,78)ayetleridir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, nesebini Ma'd b. Adnan b. Eded'den daha ileri götürmeyip şöyle dediği rivayet edilmiştir "Neseblerinizden.
sılâ-i rahim yapacaklarınızı (sıla-ı rahim yapmanız gereken akrabalarınızı) öğrenin. Yıldız (ilminden de), kendisi ile yolunuzu bulacak kadannı
Kâdî şöyle demiştir: "Bu izaha göre, Hz. Âdem (a.s.)'den bu zamana (günümüze) kadar geçen senelerin miktarını kesin olarak bilmek mümkün değildir. Çünkü eğer bu mümkün olursa, Hz. Âdem'e kadar ulaşan neseblerin bilinebilmesi de uzak olmaz.
Buna göre eğer, "Hangi görüş daha evlâdır?" denilirse, biz deriz ki:
Bence ikinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü ayetteki, "(Sayılarım) Allah'dan başka hiç kimsenin bilmediği" kaydı, onların bilinemiyeceğini ifâde etmektedir. Bu, onların zâtlarının da bilinememesi™ iktizâ eder. Çünkü, eğer onların zâtları, kendileri malûm olsaydı, ama ömürlerinin müddeti ve sıfatlarının niteliği de meçhul olsaydı, o zaman onların zatlarının bilinmediğini söylemek doğru olmazdı. Ayet, onların zâtlarının bilinmediğine delâlet ettiğine göre, doğruya en yakın olanı, şüphesiz ikinci görüş olur. 44[44]

Ellerini Ağızlarına Götürmenin Manası

Allah Teâlâ sonra, daha önce bahsedilmiş olan bu kavimlerin, peygamberler kendilerine, apaçık burhan ve mucizeler getirdikleri zaman, bazı işler yaptıklarını nakletmiştir. Bunlardan birincisi "Onlar ellerini ağızlarına
götürdüler" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bunun manasıyla alakalı iki görüşbulunmaktadır:
1) Buradaki "el" ve "ağız"dan murad, malûm olan iki uzuvdur.
2) Bunlardan murad, o iki uzvun dışındaki başka bir şeydir.. Allah bunları, mecazî olarak zikredip ifadede bir genişlik meydana getirmek dilemiştir, Birinci görüşte olanlara göre, bunun üç izahı bulunmaktadır:
Birinci İzah kelimelerindeki zamirler, kâfirlere racidir. Buna göre birkaç ihtimal söz konusudur:
a) Kâfirler, peygamberleri görmelerinden ve onların sözlerini işitmelerinden dolayı ortaya çıkan kin ve sıkıntılarından ötürü ellerini ağızlarına götürüp ısırmışlardır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "(Size karşı olan) kinlerinden dolayı parmaklarının uçlannı ısırırlar" (Au imr*n, n9> ayetidir. Bu görüş, İbn Abbas ve İbn Mesûd (r.a)'dan rivayet edilmiştir. Kadî'nin tercih ettiği görüş de budur.
b) Kâfirler peygamberlerin sözlerini işittikleri zaman buna şaşakaldılar, alay edip gülüştüler. İşte bu esnada gülmekten kınlan ve elini ağzına götüren kimsenin yaptığı gibi, ellerini ağızlarına götürmüşlerdir.
c) Onlar, bununla, peygamberlere, söyledikleri sözden geri durmaları ve bunu söylememelerini işaret etme anlamına ellerini ağızlarına götürmüşler "sus" demek istemişlerdir. Bu görüş, Kelbî'den rivayet edilmiştir.
d) Onlar elleriyle, dillerine ve "Biz size gönderileni inkâr ediyoruz" şeklindeki sözlerine işaret etmişlerdir. Yani, "Sizin söylediklerinize karşılık bizim cevabımız budur! Bizden, bundan başka cevap beklemeyin!" demektir. Bu, onların, hiç tasdik etmeyeceklerini bildirmek ve bu hususta peygamberleri ümitsiz düşürmek için söyledikleri bir sözdür. Baksana, ayette "Onlar, ellerini ağızlarına götürüp, "Bizsize gönderileni inkâr ettik!" dedikleri nakledilmiştir.
İkinci İzah: Buradaki iki zamir de, peygamberlere racidir. Bunda "'i mana muhtemeldir:
1) Kâfirler, peygamberlerin ellerini tutup, onları susturmak ve sözlerini kesmeK için, ağızlarına koymuşlardır.
2) Peygamberler, o kâfirlerden tamamen ümit kesince, sustular ve ellerin ağızlarına koydular. Çünkü kim bir topluluğun yanında bir söz söyler, onlar da o sözü reddederlerse, bundan

---

[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/506-507

dolayı da o kimse onlardan korkarsa, onlara bir daha bu söz-asla söyleyemeyeceğini göstermek için, çoğu zaman elini ağzına kor.
Üçüncü İzah: 'deki zamir 'kâfirlere, ^ijii'deki zamir de peygamberlere racidir. Buna göre iki izah bulunmaktadır:
1) Kâfirler, peygamberlerin nasihat ve öğütlerini, sözlerini işittikleri zaman, onlar yalanlayıp reddetmek gayesiyle, (kes sesini, yeter artık! dercesine) elleriyle peygamberlerin ağızlarını göstermişlerdir.
2) Kâfirleri, peygamberlerin konuşmalarını engellemek için, ellerini onlar -ağızlarına kapamışlardır. Çünkü, birisinin konuşmasını iyice engellemeye çalışan kimse, ona böyle yapar.
Ayet-i kerimedeki "el" ve "ağız" kelimelerinin mecazî manada zikredildiğ seklindeki ikinci görüşe göre bunun birkaç izahı bulunmaktadır:
Birinci İzah: Ebu Müslim el-İsfehani şöyle demiştir: "Buradaki "el"den murac peygamberlerin konuşup izhar ettikleri hüccetlerdir. Bu böyledir, çünkü, hücceti duyurmak, büyük bir in'âmda bulunmak; "in'âm"da, "nimef'de "el" olara* isimlendirilir. Meselâ, bir kimse birisine iyilik yaptığı zaman, kendisine iyilik yapılan kimse, £ iSÛ? û'îUI "Falancanın bende bir eli var" der. Bazan, "el", kendisiyle pazarlık ve yapılan akid murad edilerek zikredilir. Nitekim Cenâb-t Hak, "Gerçekten sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli, onların ellerinir. üstündedir" (Fatih. ıo> buyurmuştur. Binâenaleyh, peygamberlerin zikrettikleri ve anlattıktan deliller, birer nimet ve birer "erdirler. Yine, onların, kavimleriyle yapmış
oldukları anlaşmalar da, birer "erdir. "Yed" (el) kelimesinin, azlık ifade eden (cem'i kılleti), çoğulu eydî; çokluk ifâde eden çoğulu (cem-i kesreti) ise, eyâdfdir. Böylece, peygamberlerin beyyinelerinin ve akidlerinin, "eydî" (eller) diye isimlendirilmesinin, doğru ve uygun olduğu sabit olmuştur. Onların nasihatlan ve ahidleri sadece ağızdan çıkıp, ama kabul edilmediğinde, geldiği yere dönmüş gibi olur. Bunun bir benzeri de, "O zaman siz o (iftirayı) dillerinizle (birbirinize) yetiştiriyordunuz, (hakkın hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla söylüyordunuz" {Nûr, 15) ayetidir. Kabul etmek, ağızdan ağızla almak olunca, reddetmek de ağza geri göndermek gibi olur." İşte bu izahın anlatımında, Ebu Müslim'in sözünün tamamı budur.
İkinci İzah: Muhammed İbn Cerir, bazı alimlerden, "Onlar ellerini ağızlarına götürdüler" ifadesinin, "Onlar, cevap vermediler" manasında olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Cevap vermeyen kimse için, "elini ağzına götürdü" denilir. Araplar, birisi kendisine cevap vermeyip sustuğu zaman, "Falancaya bir hacetimi söyledim de, o da elini ağzına kapattı" demektedirler. Sonra Taberî bu görüşün zayıf olduğunu söyler ve şöyle der: "Onlar, bilakis, peygamberleri yalanlayarak cevâp verdiler. Çünkü, "Biz size gönderileni inkâr ediyoruz" dediler.
Üçüncü İzah: Ayetteki "eller"den murad, Allah'ın, onlara vermiş olduğu zahirî ve batini nimetlerdir. Onlar, peygamberleri yalanladıkları zaman, bu nimetlerin, izâle ve yok edilmesine sebebiyet vermiş oldular. Buna göre, "Onlar, ellerini ağızlarına götürdüler" ifâdesinin manası, "Onlar, Allah'ın nimetlerini, ağızlarından çıkan kelimelerle, kendilerinden reddettiler" anlamındadır. Buradaki "fî" harf-i cerrinin ba (ile) manasında olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü harf-i çerlerin birbirleri yerine kullanılması mümkündür.
Allah'ın kâfirlerden naklettiği davranışların ikincisi, onların "Biz, size gönderileni inkâr ediyoruz" şeklindeki sözleridir. Bu, "Biz sizin, Allah'ın sizi gönderdiğini iddia ettiğiniz şeyi, yani peygamberliğinizi inkâr ediyoruz" demektir. Çünkü onlar, o peygamberlerin Allah katından gönderildiğini kabul etmiyorlardı. Bil ki, birinci mertebede onlar, peygamberlerin sözlerini kabul etmek hususunda susmuşlar ve peygamberleri, bu iddialarında susturmaya çalışmışlardır. Bu ikinci mertebede ise, açıkça, kendilerinin bu bi'seti. risâleti inkâr ettiklerini söylemişlerdir.
Allah'ın kâfirlerden naklettiği davranışların üçüncüsü, onların şu sözleridir. "sizin davet ettiğiniz dinden, kati ve kesin bir şüphe ve şek içindeyiz." Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Buradaki fiil, nûnun idğamiyle lîj*İ> şeklinde de okunmuştur. "Murîb" kelimesi, ya şüpheye düşüren; ya da şüpheli, şüpheye bulaşmış olan manasında olup, O'jî (şüpheye düşürdü,

şüpheli otdu) fiilindendir. Bunun masdarı olan "rayb", nefsin daralması, bir işe tam ısınamaması ve kani olamaması anlamındadır.
Şayet: "İkinci mertebede onlar peygamberlerin peygamberliğini İnkâr ettiklerini
zikrettikleri halde, daha nasıl bundan sonra yine kendilerinin, peygamberlerin sözlerinin doğruluğu hususunda şek ve şüphe içinde bulunduklarını söylemişlerdir?" denilirse, biz deriz ki:
Onlar sanki şöyle demektedirler: "Biz ya, sizin peygamberliğinizi tamamen inkâr ediyoruz; yahut ta, bunu katî ve kesin olarak söylemiyorsak bile, en azından biz, nübüvvetinizin doğruluğu hususunda da şek ve şüphe içindeyiz. Her iki durumda da, sizin nübüvvetinizi itiraf edip kabul etmemize imkân yok." En doğrusunu Allah bilir. 45[45]

Önceki Kısımla Münasebet

"Peygamberleri de şöyle demişti: "Gökleri ve yeri yaratan, günahlarınızı bağışlamak ve size muayyen bir zamana kadar mühlet vermek için (sizi hak dine) davet etmekte olan Allah hakkında mı şüphe ediyorsunuz?" Onlar da, "Siz de bizim gibi, bir beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz bizi, atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir hüccet getirin" demişlerdi " (İbrahim. 10).
Bil ki bu kâfirler, peygamberlerine: "Biz, sizin davet ettiğiniz dinden, kati ve kesin bir şek ve şüphe içindeyiz" (ibrahim, 9) dedikleri zaman, peygamberleri onlara: "Siz, Allah hakkında, Allah'ın, göklerin ve yerin yaratıcısı, canlarınızın, ruhlarınızın, rızıklarınızın ve bütün menfaatlerinizin yaratcısı, var edicisi oluşu hakkında mı şüphe ediyorsunuz? Biz sizi, sadece bu Mün'im'e, nimetler veren bu İlâh'a ibadete davet ediyor ve O'ndan başkasına ibadetten men ediyoruz. Bütün bu hususlar, doğruluğuna sarih aklın da delâlet ettiği şeylerdir. Öyleyse siz daha nasıl, "Biz, sizin davet ettiğiniz dinden, kati ve kesin bir şek ve şüphe içindeyiz" diyorsunuz" demişlerdir. Ayetin bu tertibi, son derece güzeldir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 46[46]

Birinci Mesele

"Allah hakkında mı şüphe ediyorsunuz?" ifâdesi, istifham-ı inkârîdir (yani bu olacak şey mi? Şüphe etmeyiniz
manasındadır). Cenâb-ı Hak bu hususu zikrettikten sonra,
bunun peşisıra, "Gökleri ve yeri yaratan" diyerek, irâde sahibi yaratıcının varlığına delâlet eden hususları zikretmiştir. Biz bu kitapta göklerin ve yerin varlığının, bir Hakîm, irâde sahibi yaratıcı'ya muhtaç oluşuna, nasıl delâlet ettiğini tekrar tekrar ve çeçitli tarzlarda anlatmıştık. Binâenaleyh, onları burada tekrarlamayacağız. 47[47]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi, "İstifham hemzesi zarfın (fi harf-i cerrinin) başına gelmiştir. Çünkü söz, şüpheyle alakalı değil, ancak, Allah'ın varlığından şüphe edilme ihtimali bulunmadığı hakkındadır" demiştir. Ben de derim ki: Bazı alimler insanın fıtratının, ince delillere vakıf olmadan önce de, irâde sahibi bir yaratıcının varlığına şehâdet ettiklerini ve insanın ilk yaratılış fıtratının, buna şehâdet ettiğine aşağıdaki pekçok şeyin de delâlet ettiğini söylerler:
1) Akıllı kimselerden birisi şöyle demiştir: Kim bir çocuğun yüzüne bir tokat atarsa, bu tokat irade sahibi bir yaratıcının varlığına; teklifin mevcudiyetine, ceza yurdunun, âhiretin bulunduğuna ve peygamberin varlığına delâlet eder. Bunun irâde sahibi bir yaratıcının

---

[45] 45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 507-508-509-510
[46] 46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 510-511
[47] 47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/511

varlığına delâlet etmesine gelince, bu şöyledir: Çünkü akıllı bir çocuk, yüzüne bir tokat indiği zaman bağırır ve "Bana vuran kim?" der. Bu, ancak onun fıtratının, o tokadın, hiç yok iken meydana geldiği için, meydana gelişinin, onu yapan (vuran) bir failden dolayı ve onu varlık âlemine sokan (var eden) bir İrâde sahibinden dolayı olması gerektiğine delâlet ettiğini gösterir. Aslî (yaratılış) fıtratı, bu tokat hadisesinin, son derece önemsiz ve az olmasına rağmen bir faile muhtaç olduğuna şehâdet edince, âlemin bütün hâdiselerinin, bir faile muhtaç olduğuna, öncelikle şehâdet eder.

Bunun, mükellefiyetin mevcut olması gerektiğine delâlet edişi de şöyledir: O çocuk, bağırıp çağırıp, "O adam beni niçin dövdü?" der. İşte bu da, onun fıtratının, insanın fiillerinin emir ve yasaklar dâiresine girdiğini, mükellefiyet şemsiyesi altında olduğunu ve insanın, istediği ve arzu ettiği herşeyi yapmak için yaratılmadığını gösterir.

Bunun, âhiretin mutlaka olacağına delâlet etmesi de şöyledir: O çocuk-tokada karşılık, bir cezanın verilmesini ister ve bu cezayı istemesi, elde etmesi mümkün olduğu müddetçe, bunun peşini bırakmaz. Binâenaleyh asli fıtrat, o azıcık bir şeye karşılık mutlaka bir cezanın gerekli olduğuna şehâdet edince, bütün amellere karşı da bir cezanın gerekli olduğuna haydi haydi şahadet eder.

Bunun, peygamberliğin bulunduğuna delâlet etmesi ise şöyledir: İnsanlar, suç ne kadar olursa olsun, suç nisbetinde, bunu işleyene bir cezanın gerektiğini kendilerine anlatacak birisine muhtaçtırlar. İşte peygamber de, bu işleri yapabilen ve insanlara o hükümleri açıklayabilen kimse demektir. Böylece, akıl fıtratının da, insan için mutlaka bu dört şeyin olacağına hükmettiği sabit olur.

2) Bunun yaratıcının varlığını ikrar (kabul) etmeye dikkat çekmesi açıktır. Çünkü fıtrat, çeşitli nakışlarla süslü, hikmete ve maslahata uygun güzel tertib ile bina edilmiş bir evin varlığının, ona bu nakışları veren, onu yapabilen ve hakîm olan bir ustası olmaksızın meydana gelmesinin imkansız olduğunu bilir. Gerek ulvî ve gerek süflî âlemdeki hikmetlerin bu küçücük evde bulunan hikmetli işlerden daha çok olduğu malumdur. Binâenaleyh insanın fıtratı, o nakışların, bir nakışçıya, o evin bir ustaya muhtaç olduğuna şahadet edince, bu âlemin, hakim, hür ve irade sahibi bir faile (yaratıcıya) muhtaç olduğuna haydi haydi şahadet eder.

3) İnsan, çok şiddetli bir skıntıya ve güçlü bir belaya düştüğünde ve ona göre, hiç kimsenin kendisine yardım etme ümidi kalmadığında, asıl fıtratının ve yaratılışının neticesi olarak; kendisini bu beladan kurtaracak, o bela bağlarından ve ağlarından çıkaracak bir varlığa yalvarır yakarır. İşte bu da, ancak fıtratın, bir yaratıcı ve yöneticiye ihtiyaç hissedildiğine şehâdet etmesinden başka birşey değildir.

4) Varlıklar, ya bir müessire ihtiyaç duymamış olurlar, ya duymuş olurlar. Eğer ihtiyaç duymamış ise, o zaman bu, zatı gereği vâcib olan bir varlık demektir. Çünkü zâtı gereği vâcib olan, başkasına muhtaç olmayan varlık demektir. Eğer bir varlık bir müessirden (kendisi var etme hususunda tesirli olan bir varlıktan) müstağni olmamış ise, bu muhtaç bir varlık demektir. Muhtaç olanın da, mutlaka ihtiyaç duymuş olduğu bir varlığın olması gerekir. O varlık da, hür ve irâde sahibi olan, o yaratıcıdır. 48[48]

İnsan İhtiyatlı Olan Yolu Seçmelidir

5) Hür ve irade sahibi, mükellef kıtan bir ilahın varlığını ve âhiretin varlığını kabul etmek, en ihtiyatlı olan yoldur. Binâenaleyh bu ihtiyatlı yolu seçmek gerekir. Bunun şöyle dört mertebesi vardır:

a) Böyle bir ilahın varlığını kabul etmek en ihtiyatlı olandır. Çünkü faraza böyle bir ilah olmazsa, O'nun varlığını ikrar ve kabul etmenin bir zararı olmaz. Ama böyle bir ilah varsa, O'nu inkâr etmek en büyük bir zarar olur.

b) Onun fâil-i muhtar olduğunu kabul etmek... Çünkü eğer o fail, zâtı gereği mûcib (mûcib-i bizzat,iradesiz, otomatik olarak yaratan bir varlık) ise, O'nun hür ve irade sahibi olduğunu

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 511-512

kabul etmenin bir zararı olmaz. Fakat O, hür ve irade sahibi bir varlık ise, O'nun böyle olduğunu inkâr etmek en büyük bir zarar olur.

c) O'nun kullarını mükellef tuttuğunu kabul etmek. Çünkü eğer O, kullarından hiçbirini hiç birşeyle mükellef tutmamış ise, O'nun kullarını mükellef tuttuğuna inanmanın bir zararı olmaz. Ama eğer mükellef tutmuş olduğu halde, böyle olduğuna inanılmaz ise, bu en büyük zarar olur.

d) Ahiretin varlığını kabul etmek... Faraza, gerçekjâhiret diye birşeyin olmadığı şeklinde ise, âhiret var diye inanmada bir zarar yoktur. Çünkü bu inanç, sadece maddî lezzetlerin elden çıkarılmasına sebeb olur. Maddî lezzetler ise zaten az, eksik ve önemsizdir. Yok eğer ahiretin varlığı gerçek ise, onu inkâr etmede en büyük zarar vardır. Böylece bu hususları kabul etmenin, daha ihtiyatlı bir yol olduğu ortaya çıkar. Binâenaleyh bunlara inanmak gerekir. Zira, akıl da açıkça, insanın, mümkün olduğu kadar kendisinden zararları gidermesinin gerektiğine hükmeder. 49[49]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Allah, göklerin ve yerin yaratıcısı oluşunu bir ilahın varlığına delil getirince, rahmet, kerem ve cömertlik vasıflarının en mükemmeli ile o ilahı (kendisini) tavsif etmiş ve bunu şu iki şekilde beyân etmiştir:

1) "Günahlarınızdan bağışlamak için., (hak dine) sizi davet eder."

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Eğer birisi ifâdesindeki min edatının getirilmesinin sebebi nedir?" derse buna şöyle cevap verilir: "Bu, kâfirlere, hitap edilirken böyle kullanılır. Mesela min zünübikum (günahlarınızdan bir kısmım) (Nün, 4veAhkâi, 3i) ayetlerinde de böyledir. Cenâb-ı Hak, mü'minlere hitab ederken de zunûbekûm (günahlarınızı) (Saf, 12) buyurmuştur. İstikra (iyice araştırma) da, bunu gösterir," Keşşaf sahibi sonra da şöyle der: "Sanki bu, iki hitabı birbirinden fark yapmak ve ahirette bu iki fırkayı birbiriyle aynı tutmamak içindir." "Allah bu ifâde ile, kâfirler ile kendisi arasında olan hakları bağışlayacağını kastetmiş, onlarla insanlar arasındaki haksızlıkları bağışlamayacağını beyan buyurmuştur" da denilmiştir. Bu da Keşşaf sahibi'nin sözüdür.

Vahidi, "Basîf'inde şöyle der: Ebu Ubeyde, bu min edatının zâid olduğunu söylerken; Sibeveyh "zâid" sözünün, Allah'ın kelamı için kullanılmasını hoş karşılamamıştır. Biz, bu kelimenin zâid olmadığını söylediğimizde, iki izah yapabiliriz:

a) Bu min ile, ba'ziyyet (bir kısım) manası kastedilir, ama burada mecazî olarak, günahların tamamı manası kastedilmiştir.

b) Buradaki min bedeliyye (yani) manasınadır. Buna göre, mana "sizi mağfiret için, yani günahlarınızı bağışlamak için" şeklindedir. Böylece min günahlara bedel olarak "mağfiret" manasını ihtiva ettiği için getirilmiştir. Kâdî şöyle der: "Ebu Bekr el-Esamm, bu edatın, ba'ziyyet (kısmîlik) manasını ifâde ettiğini söylemiştir. Buna göre mana, "Siz tevbe ettiğinizde, Allah sizin büyük günahlarınızdan bağışlar. Ama küçük günahlara gelince, onları bağışlamaya hacet yoktur. Çünkü onlar zaten bağışlanmış olur" şeklindedir."

Kâdî şöyle der: "Ben bu izahı akıldan uzak görüyorum. Çünkü kâfirlerin küçük günahları ancak tevbe ile affedilmesi hususunda, büyük günahları gibidir. Küçük günahların affedilmesi meselesi, onların mükâfastlarının, cezalarından daha fazla olması bakımından, mü'min ve muvahhidler için bağışlanır. Fakat hiçbir mükâfaatı bulunmayan kimselerin, hiçbir günahı küçük de olmaz, affedilmez de..." O, daha sonra sözüne devamla, "Bu hususta bir başka izah da şudur: "Kâfir tevbe ederken ve Allah'a yönelirken bazı günahlarını unutabilir. Binâenaleyh o günahlardan bağışlanan, ancak onun tevbe ettikleridir" der. Alimlerin bu hustaki görüşlerinin tamamı bundan ibarettir. 50[50]

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 512-513

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 513-514

Dördüncü Mesele

Ben derim ki: Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, tevbe etmeksizin mü'minlerin günahlarını affedebileceğine delâlet eder.
Bunun delili ayetteki; "Günahlarınızı bağışlamak... için
davet ediyor" ifadesidir. Cenâb-ı Hak bu ifâde ile, ehl-i imanın, tevbe şart olmaksızın günahlarının bazısını bağışlayacağını vaadetmiştir. Binâenaleyh bazı günahları tevbesiz olarak mutlak olarak bağışlaması gerekir. Bu "bazı günahlar" küfür değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, küfrü ancak tevbe ile ve imana girmekle bağışlayacağına dâir icmâ oluşmuştur. Dolayısıyla tevbesiz olarak bağışlayacağı o bir kısım günahların, küfrün dışında kalan günahlar olması gerekir51[51]

Ayetteki Mln Edatı Hakkında Çeşitli İzahlar

İmdi, eğer, "Ebu Ubeyde'nin dediği gibi, ayetteki min edatının zâid olduğu niçin ileri sürülmesin? Yahut da biz deriz ki: Buradaki "bazı" ifadesi ile, Vahidî'nin dediği gibi "hepsi" manası murad edilmiştir. Yine Vahidî'nin dediği gibi, deriz ki: Bununla, günahların sevablarla (iyi işlerle) değiştirilmesi kastedilmiştir. Yahut deriz ki: Keşşaf sahibi'nin de dediği gibi bununla hitab bakımından mü'minin kâfirden ayırdedilmesi kastedilmiştir. Yahut, Esamm'ın dediği gibi, deriz ki: Bununla, bu bağışlamanın büyük günahlara has olduğu manası kastedilmiştir. Yahut da, Kâdî'nin dediği gibi, deriz ki: Bununla iman ederken, kâfirin hatırına getirdiği günahları kastedilmiştir" denilirse; biz deriz ki: Bütün bu izahların hepsi zayıftır. Ayetteki min edatının zâîd olduğu görüşüne gelince, bu, Allah'ın kelamında bulunan bir kelimenin yersiz olduğunu söylemeye götürür. Zaruret olmadıkça, insanın bu manayı alması caiz değildir. Vâhidi'nin; "Bu min edatı ile, "hepsi" manası kastedilmiştir" şeklindeki görüşü, Ebu Ubeyde'nin görüşünden farksızdır. Çünkü ifâdesinden elde edilen mana "Allah Teâlâ, sizin günahlarınızı bağışlar" şeklinde olur ki, Ebu Ubeyde'den nakledilen de bunun aynısıdır. Nakledildiğine göre Sibeveyh bu izahı kabul etmemiştir. Vahidî'nin: "Bununla, günahların sevablarla değiştirilmesi kastedilmiştir" şeklindeki görüşüne gelince, min edatının "bedel" manasına gelmesi Arapça'da söz konusu değildir. Keşşaf sahibi'nin, "Bununla, şerefi göstermek için, mü'mine yapılan hitabın, kâfire yapılan hitapdan ayrı olması kastedilmiştir" şeklindeki görüşüne gelince, bu büyüklenme kabilinden olmuş olur. Çünkü bu "bazılık" manası eğer varsa. böyle bir cevabı zikretmeye hacet yok. Yok eğer böyle birşey söz konusu değil ise. cevap yanlış olur. Esamm'ın görüşünün yanlış olduğunun izahı daha önce geçmişti.
Kâdî'nin görüşüne de şöyle cevap veririz: "Kâfir müslüman olduğunda bütün günahları bağışlanır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Günahtan "tevbe eden, o günahı işlememiş bir kimse gibi olur'150) buyurmuştur
Binâenaleyh bunların yaptıkları bütün bu izahların, birer zorlama ve yersiz izah olduğu sabit olur. Onların aksine, bu ifade ile bizim kastettiğimiz husus kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bazı günahları tevbesiz olarak bağışlayacağını bildirmiştir. Küfre gelince, bu da günahlardandır, ama Allah Teâlâ onu ancak tevbe ile bağışlar. Allah Teâlâ'nın, iman etmesi şartı ile bir kâfirin büyük günahlarını, o tevbe etmeksizin bağışlayacağı sabit olduğuna göre, bunun mü'min için tahakkuk etmesi daha evlâdır. Hazırlıksız olarak hatırıma gelen şeyler, bunlardan ibarettir. Allah, işin gerçeğini en iyi bilendir.
2) Allah Teâlâ'nın bu ayette vaadettiği şeylerden birisi de"Size muayyen bir zamana kadar mühlet vermek için" buyruğunun ifâde ettiği husustur. Bununla ilgili şu iki izah yapılabilir:
a) "Siz, eğer iman ederseniz, Allah ölümünüzü belli bir zamana kadar erteler, aksi halde peşin olarak, kökünüzü kazıyacak bir azab verir."
b) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu "O sizi, öleceğiniz zamana kadar dünyada, güzel ve

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 514

hoş şeylerle faydalandırır" demektir."
Eğer, "Allah Teâlâ, "Ecelleri geldiği zaman artık bir saat geri de kalmazlar, öne de geçemezler" ^Yunus, 59) buyurmamış mıdır? Öyle ise nasıl burada da, "Sizi muayyen bir zaman kadar mühlet vermek için" buyurmuştur?" denilirse, biz de deriz ki "Bu meseleyi, En'âm süresindeki ayetinin tefsirinde ele almıştık." 52[52]

Beşer Olmaları Sebebiyle Resullere İtiraz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, peygamberler bütün bunları kâfirlere anlatınca, onları "Siz de bizimgibi c beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz bizi, atalarımızın tapmış olduğu . iden döndürmek istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir hüccet getirin" dediklerini nakletmiştir.
Bil ki bu ifâde, şu üç çeşit şüpheyi ihtiva etmektedir:
Birinci Şüphe: İnsanların şahısları, insanlık mahiyeti açısından birbirine eşittir. Binâenaleyh şahıslar arasındaki farkın, bu dereceye ulaşması imkansız olur. Bu fark da, insanlardan birisinin, Allah katından gönderilmiş, gaybtan haberdâr, melekler . Kâfirler şöyle diyorlardı: "Eğer sen bu ilâhî, kıymetli ve yüce haller hususunda bizden farklı isen, yeme, içme, def-i hacet ve cinsî münasebet gibi şeylere ihtiyaç duyma şeklindeki, âdi ve değersiz hallerde de bizden farklı olmalıydın." 8u şüphe onların, "Siz de bizim gibi, bir beşerden başka bir şey değilsiniz" şeklindeki sözlerinden anlaşılmaktadır. 53[53]

Taklid Ve Gelenekten İleri Gelen Şüphe

İkinci Şüphe: Onlar atalarını, alimlerini, ileri gelenlerini, putlara ibadet etme hususunda ittifak etmiş ve mutabakat sağlamış bir durumda bulmuşlardı. Onlar şöyle demişlerdi: "O öncekiler, çokluklarına ve keskin zekâlarına rağmen, bu dinin bâtıl olduğunu anlayamamışlar da, şu bir tek adam mı bu dinin fâsid ve batıl olduğunu anlamış...!?" Halk, çoğu kez, alim bir kimse öncekilerden birisinin sözünün zayıf ve tutarsız olduğunu açıkladığında, "Senin sözünün doğruluğu ancak, o öncekiler şu anda mevcud olsalardı o zaman ortaya çıkardı. Ama ölülerle münazara etmek kolay!" derler. Bu, ancak ahmakların ve beyinsizlerin söyleyeceği birşeydir ki, kâfirler böyle söylemişlerdir. Bu şüphe ayette, "Siz, bizi atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz" ifâdesinden anlaşılmaktadır.
Üçüncü Şüphe: Onlar şöyle derler: "Mucize, asla doğruluğa delil olmaz!1 Onlar mucizenin doğruluğa delil olduğunu kabul etseler bile, o peygamberferin getirdiği mucizeleri tenkid etmiş, bunun alışılagelmiş şeylerden olduğunu, beşer takati dışında kalan mucizelerden olmadığını iddia etmişlerdir. İşte bu şüpheye de ayetteki. "Öyleyse bize apaçık bir hüccet getirin " ifadesi ile işaret edilmiştir. Bu ayetin, benim gücümün yettiği nisbette tefsiri işte budur. Allah en iyi bilendir. 54[54]

Resullerin Cevabı

''Peygamberler: onlara dedi ki: "Biz de sizin gibi, insandan başka bir şey değiliz. Fakat Allah,nimetini kullarından dilediğine ihsan eder. Allah'ın izni olmaksızın, bizim size bir hüccet getirmemize imkan yoktur. Müminler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır. Hem biz niçin Allah'a güvenip dayanmayalım ki; bize dosdoğru yollan O göstermiştir. Bize yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız. Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler" (İbrahim, 11-12).
Bil ki Altah Teâlâ, Kâfirlerin nübüvvet konusunu tenkid için ileri sürdükleri şüpheleri nakledince, peygamberlerin, o şüphelere verdikleri cevapları da nakletmiştir.

---

[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 514-515
[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 515-516
[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 516

Birinci Şüphe, kâfirlerin, "Siz de bizim gibi, bir beşerden başka bir şey değilsiniz" şeklindeki sözleridir. Bunun cevabı şudur: Peygamberler, durumun böyle olduğunu kabul etmişler, ama beşer olma bakımından ortada olan eşitliğin, peygamberlik makamının bazı insanlara verilmesine manî olmadığını, çünkü bunun, Allah Teâlâ'nın kullarından dilediğine verdiği bir makam olduğunu, durum böyle olunca da bu şüphenin düşeceğini açıklamışlardır. 55[55]

Nübüvvetin Vehbî Veya Kesbî Olduğu Münakaşası

Bil ki bu makamda ince ve kıymetli şöyle bir bahis vardır; Bazt İslam feylesofları şöyle demişlerdir: İnsan gerek ruhu, gerek bedeni bakımından, bazı kıymetli, yüce ve kutsî özellikler taşımadığı müddetçe, o kimsede peygamberlik sıfatının tahakkuk etmesi aklen imkânsızdır. Ehl-i sünnet ve'l cemaattan olan Zahirîler, peygamberliğin, Allah'ın dilediği kullarına hibe ettiği bir bağış olduğunu, bunun tahakkuk etmesinin, peygamber olan şahsın diğer insanlardan daha çok ruhi işrâk (aydınlanma) ve kudsî kuvvet sahibi olmasına dayanmadığını iddia etmişler ve bu ayeti delil getirerek, "Allah Teâlâ, nübüvvetin tahakkukunun sırf kendisinin bir lütfü ve bağışı olduğunu beyân etmiştir" demişlerdir. Bu konudaki söz, çetrefilli, derin ve incedir.

Birinci görüştekiier, Zahirîlere şöyle cevap vermişlerdir: "O peygamberler, tevazu gösterdikleri için, kendilerinin ruhî ve bedenî faziletlerinden (üstünlüklerinden) bahsetmemiş, sadece, "Fakat Allah nimetini (nübüvvetini), kullarından dilediğine ihsan eder" demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, bu nübüvvet nimetlerini, ancak, bu seçimi haklı kılacak faziletlere sahib kimselere nasib ettiği malumdur. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah. Peygamberliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir" (Enam, 124) buyurmuştur.

İkinci Şüphe: Onların, "selefimizin dinimiz üzerinde mutabakat sağlamış olması, bunun hak olduğuna delalet eder. Çünkü büyük bir kalabalık tarafından görülmeyen (yanlışlığın), bir tek adam tarafından görülmesi uzak bir ihtimaldir" şeklindeki sözleridir. Bunun cevabı, birinci şüpheye verilen cevabın aynıdır. Çünkü hak ile batılı, doğru ile yalanı birbirinden ayırdetme kabiliyeti, Allah'ın bir lütfü ve fazlıdır. Binâenaleyh

Allah'ın kullarından bazısına bunu lütfedip, büyük bir kalabalığı bundan mahrum etmesi uzak bir ihtimal değildir. 56[56]

Kâfirlerin Keyfî Olarak Mucizeler İstemeleri

Üçüncü Şüphe ise, onların, "Biz, getirdiğin bu mucizelere razı olmuyor, daha kuvvetli ve kesin mucizeler istiyoruz" şeklindeki sözleridir. Bunun Mvsbı peygamberlerin, "Allah'ın izni olmaksızın bizim size bir hüccet getirmemin ı/u' on yoktur" şeklindeki sözüdür. Bu cevabı şöyle izah ederiz: "Sijit >ı;iüiğımiz ve tutunduğumuz mucizeler, kesin bir hüccet, ezici bir bürh?". ıtö tam bir delildir. Sizin istediğiniz şeyler ise, fazladan olan bazı işlerdir. By ulusta hüküm, Allah'a aittir. Binâenaleyh eğer O, bunları yaratır ve verire . ou O'nun bir lütfudur. Yok eğer yaratmaz ise, adalet de O'na aittir. Çûnfcft yeterli mucize (delil) ortaya çıktıktan sonra, O'nun aleyhine hükmedilemez "57[57]

Resullerin Sebat ve Metanetleri

Daha snr.ı a Allah Teâtâ o peygamberlerinin bütün bunların peşisıra, "Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır" dediklerini haber vermiştir. Görünen odur ki, o peygamberler kâfirlerin şüphelerine karşı bu cevapları verince, kavimleri onları akılsızlıkla itham edip onları korkutmak istemişlerdir. İşte bu anda peygamberler (a.s.). "Biz sizin korkutmanızdan çekinmeyiz ve

---

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 516-517

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 517-518

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 518

tehdidlerinize aldırmayız, Çünkü biz, Allah'a tevekkül etmişiz ve O'nun lütfuna sırtımızı dayamışız" demişlerdir. Belki de Hak Subhânehû ve Teâlâ o peygamberlere, kâfirlerin, kendilerine hiçbir kötülük ve belâ getiremiyeceklerini vahyetmiştir. Böylece bir vahiy olmasa bile, peygamberlerin, kavimlerinin sefihlikferine (akılsızlıklarına) iltifat etmemiş olmaları da uzak bir ihtimal değilidir. Çünkü peygamberlerin ruhları ilahî bilgilerle ve gayb âleminin ışıklarıyla aydınlanmıştır. Ruh, ne zaman böyle sıfatlara (özelliklere) sahib olursa, maddî (dünyevî) hallere pek az aldırır, sıkıntılı veya sevinçli, bolluk veya darlık hallerinde, bu şeylere pek değer vermezler, işte bu sebebten ötürü, Allah'a tevekkül etmiş. Allah'ın lutfuna sarılmış, arzu ve isteklerini Allah'ın dışında kalan herşeyden kesip, sadece Allah'a bağlamışlardır.

Ayetteki "Hem biz niçin Allah'a güvenip dayanmayalım ki? Bize dosdoğru yolları O göstermiştir" ifadesi de, geçen ifâdede" kastedilen mananın, söylediğimiz mana olduğuna delâlet eder, yani, "Allah Teâlâ bu ruhî dereceleri, rabbanî, ilâhî bilgileri bize nasîb edince, Allah'a güvenmememiz bize nasıl yakışır? Aksine bize yakışan O'na tevekkül edip, işlerimizin olması içip ancak O'na güvenmemizdir. Çünkü kulluk şerefini elde edip, ihlas ve mükaşefe makamına ulaşan kimsenin, ister mülkü, ister milki, ister ruhu, ister cismi olsun. herhangi bir iş hususunda Hak'dan başkasına güvenip dayanması çirkin bir iş olur" demektir. Bu ayet Allah Teaâlâ'nın, kendisine kulluk etmede ihlaslı olan dostlarını. düşmanlarının hile ve tuzaklarından koruduğuna delâlet etmektedir.

Daha sonra o peygamberler "Bize yaptığınız eziyetlere elbette sabredeceğiz" çünkü sabtr, ferahlığın anahtarı ve hayırların doğuşunun vesilesidir. Hakk mutlaka gâlib ve kahir, batıl da mutlaka mağlûb ve makhûr olur" demişlerdir. 58[58]

Tevekkülün Önemi

Daha sonra da, tekrar 'Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler" demişlerdir. Bu tevekkülün tekrar zikredilmesinin hikmeti şudur: Peygamberler, "Hem biz niçin Allah'a (tevekkül etmeyelim), güvenip dayanmayalım ki..." ifadeleri ile, kendileri için Allah'a tevekkülün gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Daha sonra, kendileri ile ilgili şeyleri tamamlayınca, kendilerine uyan kimselere de bunu emrederek, "Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler" demişlerdir ki, bu ifâde iyiyi ve güzeli emreden kimsenin, ancak o şeyi önce kendisi yaparsa tesirli olacağını gösterir. 59[59]

Nebî İle Velî'nin Mukayesesi

Şeyh (âlim) Ebu Hamid el-Gazali (r.h)'nin sözleri arasında özeti şöyle olan güzel bir bölüm gördüm: İnsan ya nakıs (noksan), ya kâmil olur. Yahut da bu iki durumdan uzak olur. İnsanın nakıs olması, ya zâtı bakımından olur, fakat başkasının halini noksan I aştırmaya çalışmaz, ya zâtı bakımından nakıs olur, bununla birlikte başkasını da nakıs hâle getirmeye uğraşır. Birincisi dâil (sapmış), ikincisi ise hem dâil (sapmış), hem mudil (saptırmış)tır. Kâmil olan insan da, ya kâmil olur fakat başkasını kâmil hale getiremez, ki bunlar evliyâullahdır; yahut hem kâmil olur, hem de nakıs olanları kâmil hale getirebilir ki bunlar da peygamberlerdir. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s)

"Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullannın peygamberleri gibidir" (51) buyurmuştur.

Gerek kemiyet (sayı), gerekse keyfiyet (kalite) bakımından noksanlık ve kemâl dereceleri ite saptırma ve kemâle erdirme dereceleri nihayetsiz olduğuna göre, hiç şüphesiz velayet ve hayat dereceleri de, kemâle ve noksanlığa göre sınırsızdır. O halde veli, başkasını mükemmelleştirmeye gücü olmayan kimse; nebî ise başkasını mükemmelleştiren (kemâle erdirebilen) kâmil insan demektir. Hem sonra ruhânî-nefsânî kuvvet bazan, iki noksan insanı kemale erdirmeye yeterli olur, bazan da bundan daha güçlü olur ve on kişiyi,yüz kişiyi kemâle erdirmeye ye .erli olur. Bazan bu kuvvet, çok güçlü ve kahir olur, güneşin dünyaya tesiri gibi tesir eder ve âiemdekiierin çoğunun ruhunu cehalet makamtndan marifet makamına, dünyayı istemekten ahireti istemeye çevirir, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ruhu gibi ki O. peygamber olarak gönderildiğinde âlem, çoğu "müşebibihe" olan yahudiler, Hulûliye mezhebine mensub olan Hıristiyan ve mecûsilerle dopdoluydu. Bunların yollarının çirkinliği ise açıktır. Yine alem putperestlerle de doluydu. Bunların dinlerinin zayıf olduğunu açıklamaya lüzum yoktur. Binaenaleyh) Hz. Muhammed'm davası ortaya çıkınca, O'nun ruhunun kuvveti, bütün ruhlara üstün geldi. Böylece de alemde kilerin çoğu şirkten tevhide, tecsîmden (Allah'ın cisim olduğunu söylemekten) tenzihe (onun böyle olmadığını söylemeye) ve dünyayı istemeye batmaktan da ahirete yönelmeye koyuldular. İşte bu makamdan, insana nübüvvet ve risâlet makamı açılır.

---

[58] 58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/518-519

[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 519

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Ayetteki; "Hem biz niçin Allah a güvenip dayanmayalım ki" ifâdesi, onların kendilerinin kemâle erdiğine; işin sonunda söyfedikleri, 'Tevekkül edenler, yalnız Allah a tevekkül etsinler" ifâdesi de, onların kâmil olan ruhlarının, nakıs ruhları kemâle erdirmede tesirli olduğuna bir işarettir. İşte bütün bunlar, Kur'ân'ın lafızlarında saklı yüce sırlardır. Kim Kur'ân ilimleri ile meşgul oduğu halde, bunlardan gafil olursa, Kur'ân'ın ilimlerinin sırlarından mahrum olmuş olur. Ayetle ilgili bir başka izah da şudur: Ayetteki. ''Bizim size bir hücce: getirmemize imkan yoktur. Mü 'minler ancak Allah 'a gü venip dayanmalıdır' ifâdes ile, "Başka mucize isteyen kimselerin, o mucizelerin gerçekleşmesi için, mucizelere değil Allah'a tevekkül etmeleri gerekir. Binâenaleyh Allah isterse, onları ortaya kor. isterse koymaz" manası kastedilmiştir.

Ayetin sonundaki, "Bize yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız. Tevekkül edenler, yalnız Allah 'a tevekkül etsinler" ifadesi ile de, kâfirlerin serlerini ve beyinsiz işlerini defetme hususunda Allah'a tevekkül etme emredilmiştir. Mananın böyle olmas halinde, ayette bir tekrar söz konusu olmaz. Çünkü, "yalnız Allah'a tevekkül etsinler" ifâdesi, iki değişik maksaddan ötürü, iki ayrı yerde gelmiştir. Hem birincisinin, tevekkülü başlatma, ikincisinin de onu devam ettirme ve sürdürmeye çabalamak manasına olduğu da söylenmiştir. Allah en iyi bilendir. 60[60]

İnkarcıların Resulleri Tehdidi

"O kâfirler, peygamberlerine dediler ki: "Ellebtte ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, yahut mutlaka dinimize döneceksiniz'.' Bunun üzerine Rableri kendilerine: "O zâlimleri muhakkak helak edeceğiz ve onlardan sonra sizi, mutlaka o yurda yerleştireceğiz" diye vahyetti. işte bu, benim huzurumda ayakta duracakları (zamandan) korkan ve benim tehdidimden çekinenlerehastır. Onlar fütuhat istediler. İnâd eden her zorba ise, sükût-u hayale
uğradı. Onun Önünde de cehennem vardır. Ona irinli sudan içirilecektir. Öyleki, bunu zorla içmeye çalışacak, ama bir türlü (neredeyse) boğazındangeçiremeyecek. Her yandan kendisine (sanki) ölüm gelecek, ama
ölemeyecek. Önünden de daha ağır bir azâb gelip çatacak"(İbrahim. 13-17).

Bil ki Allah Teâlâ peygamberlerinin, düşmanlarının serlerini savuşturma hususunda Allah'a tevekkül edip, O'nun korumasına güvenmekle yetindiklerini haber verince, kâfirlerin de beyinsizlikte çok ileri gittiklerini ve "Elbette ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, yahut mutlaka dinimize döneceksiniz" dediklerini nakletmiştir. Bu, "şu iki ihtimalden, yani ya sizi yurdumuzdan çıkarmamız, yahut da sizin bizim dinimize dönmenizden birisi mutlaka olacak" demektir. Böyle söylemelerinin sebebi şudur: "Hak taraftarları her devirde az olmuşlar, bâtıl taraftarları ise çok olmuşlardır. Bütün zâlimler ve fâsıklar, bâtıl taraftarlarına destek ve yardımcı olmuşlardır. İşte bundan dolayı onlar bu beyinsizliği yapabilmişlerdir. 61[61]

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 519-520
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 521

Peygamberlerin Bi'setten Önceki Dinleri

İmdi, eğer: "Bu ifâde peygamberlerin de, işin başlangıcında, onların dinindeoldukları zannını uyandırır. Çünkü o "dine dönmelen" manası, ancak bu takdirde mümkün olur " denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç şekilde cevap verilir:
1) O peygamberler, o diyarlarda doğup büyümüşlerdir ve o milletlerdendir. İşir başında, kâfirlere karşı muhalif olduklarını göstermemiş, aksine zahiren sanki hıc muhalefetleri yokmuş gibi, onlarla birlikte olmuşlardır, İşte bundan dolayı, kavimleri işin başında onların kendi dinlerinde olduklarını sanmışlar, dolayısıyla da, "Mutlaka bizim dinimize (geri) döneceksiniz" demişlerdir.
2) Bu, kâfirlerin söyledikleri bir sözdür. Binâenaleyh onların söyledikleri her cözun doğru olması gerekmez. Belki de onlar, iş aslında onların sandığı gibi olmadığı halde Öyle zannetmişlerdir.
3) Belki de bu hitab, her nekadar zahiren o peygamberlere yönelik ise de, bununla aslında peygamberlere tabî olan kimseler kastedilmiştir. Binâenaleyh peygamberlere tabî olan bu insanların, daha önce o kâfirlerin dini üzere olduklarının söylenmesinde bir mahzur yoktur.
4) Keşşaf sahibi: "Atf (dündü) fiili, Arapça'da, "oldu" manasına çokça kullanılır demiştir.
5) Belki de o peygamberlerden her biri, peygamber olarak gönderilmede-(gÖrevlendirilmeden) önce, herhangi bir şeriat üzerinde idiler. Daha sonra Allah Teâlâ onlara, o şeriatlerinin nesholunduğunu vahyedip, başka (yeni) bir şeriat benimsemelerini emretmiş olabilir. O kavimler ise, küfürlerinde ısrar ederek, mensût-(neshedilmiş) olan o şeriat üzere kalmaya devam etmişlerdir. Böyle olması halinde onların, peygamberlerinden tekrar o eski dinlerine dönmelerini istemiş olmaları uzaV bir ihtimal değildir.
6) Bunun şu manaya olması da uzak bir ihtimâl değildir; Bu ayetteki "Yahu: mutlaka dinimize döneceksiniz" ifâdesi, "Yahut siz, peygamberliğinizi iddia etmezden önceki tarzınıza, yani dinimizi ayıplamama, onu tenkid etmeme., ona saldırmama tarzınıza dönersiniz" demektir. Bütün izahlara göre bu soru düşer, Allar en iyi bilendir. 62[62]

Kâfirferin Tutumu Karşısında İlahî Tasarruf

Bil ki kâfirler, bu sözü söyleyince, Cenâb-ı Aliah şöyle buyurmuştur: "Bunur üzerine Rabbin kendilerine. "O zalimleri muhakkak helak edeceğiz ve onlardar sonra sizi. mutlaka o yurda yerleştireceğiz" diye vahyetti," Keşşaf sahibi: "C zâlimleri muhakkak helak edeceğiz" ifâdesi, ya bir kâle(dedi) filinin mahzûf olmasın yahut, "vahy" fiilinin "kavi' (dedi-demek) fiilinin yerini tutmuş olmasını gerektim-Çünkü vahy de, "deme"nin bir çeşidi (türüdür.) Ebu Hayve, bu ifâdeyi ^Allah) o zâlimleri helak edecek ve sizi, o yurda yerleştirecek" şeklinde okumuştu-
Bunu evhâ (vahyetti) fiilini na ubara alarak böyle okumuştur. Çünkü o, gâib sîgasındadır "Zeyd,mutlakaçık^a. ağma yemin etti" veya "mutlaka çıkaracağım" diye yemin etti" ifadesidir,
Ayetteki "arz" (yurt) kelimesi ile, zâlimlerin yurtlan ve diyarları kastedilmiştir. Bunun birer benzeri, "Hakarete uğramış olan o kavmi, feyzli ve bereketli kıldığımız yerin (arzın) doğularına ve batılarına mirasçı kıldık" (A'raf, 137) ve "Sizi, onların arzına ve diyarına mirasa kıldık" (Ahzâb, 27) ayetleridir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kim komşusuna eziyet ederse, Allah komşusunu onun evine mirasçı kılar (yani evi ona ka/wj.(52)
Bil ki bu ayet, düşmanını başından savuşturmak için, kim Allah'a tavekkül ederse, düşmanının şerrine karşı Allah'ın ona yeteceğine (yardım edeceğine) delâlet eder. Allah'ın Divanına Çıkmaktan Korkma
Hak Teâlâ daha sonra, "işte bu, benim huzurumda ayakta duracakları (zamandan) korkan ve benim va'îdimden çekinenlere hastır" buyurur, "işte bu" ifâdesi, "Allah'ın zâlimlerin helakine

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 521-522

ve bu işin peşisıra onların diyarlarına mü'minleri yerleştirmeye hükmetmesi"ne işarettir. Bu iş, "huzurumda ayakta duracakları (zamandan) korkan için haktır." Bunun birkaç izahı vardır:
1) Bu, "Benim, huzurumda durmaktan korkan" demektir. Kastedilen, hesab için duruştur. Çünkü bu duruş, Allah'ın huzurunda duruştur. Kıyamet günü kulları, orada dururlar. Bu ayetin bir benzeri de, "Ama kim Rabbinin huzurunda durmaktan korkarsa " (Nâziât, 40) ve "Rabbinin huzurunda durmaktan korkan için iki cennet vardir" (Rahman. 46) ayetleridir.
2) el-Makâm kelimesi, tıpkı, el-kıyâmetu kelimesi gibi, masdardır. Nitekim denilir. Ferrâ şöyle demiştir. "Bunun manası, "Bu, ben kendileri üzerinde kayyûm olmamdan ve onları murakabe etmemden ve benim onları gözetlememden korkanlar içindir" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Her nefsin (hayır ve şer) bütün kazandığına nazır olan Zât-ı Ecell-i A'lâ böyle olmayan gibi midir? " (Ra'd, 33) ayetinde olduğu gibidir.
3) Bu ayetin manası, "Benim, adalet ve doğruluk üzerinde durmamdan, ısrar etmemden korkanlar içindir" şeklindedir. Çünkü Allah Tâlâ, ancak hak ve adaletle hüküm verir. Allah Tealâ adalet üzerinde durur, onda ısrar eder, ondan sapmaz, ve ondan kesinlikle ayrılmaz.
4) Bu, "Benim yanımda bana sığınan kimsenin durması gibi durup da korka-kimseler içindir" manasındadır. Buna göre, mekamî kelimesi, mef'ulüne muzâf'ö'r maada? kabilinden olmuş olur.
5) Bu, "Benden korkanlar içindir" demektir, Burada "makam" kelimesinin zikredilmesi tıpkı, "Allah'ın selâmt falanca yüce meclis üzerine olsun!" denilip de. "Allah'ın selâmı falanca üzerine olsun!" manasının kastedilmesidir. İşte, burada da böyledir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Benim va'îdimden çekindi" buyurmuş*- jlar (zamandan) korkan..." buyurmuş, daha sonra da buna, 'Ve benim vaıdimder. çekinenlere hastır" ayetini atfetmiştir ki, böyle oluş "Allah'dan korkmanın", Allah!" vaîdinden olmasını gerektirir. Bunun bir benzeri de, Allah Teâlâ'yı sevmenin, O'nu-mükâfaatını sevmekten başka bir şey olmasıdır. İşte bu, hikmet ve tasdik sırları içinde yer alan yüce ve kıymetli bir makamdır. 63[63]

Resullerin Zafer İstemeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onlar fütuhat istediler" buyurmuştur Bu ifâdeyle alâkalı iki mesele vardır: 64[64]

Birinci Mesele

Burada geçen 'istiftâh" kelimesine şu iki mana verik
a) İlahi yardım sayesinde fethi ve muzafferiyeti isteme* Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın isteftehû ifâdesinin manas
"Onlar, düşmanlarına karşı Allah'ın yardımını istediler" şeklinde olur. O halde bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, 'Eğer siz feth istiyor idiyseniz, işte o feth size gelmiştir" (En* ıs) ayeti gibidir.
b) Fethin manası, takdir edip, hükmetmek demektir. Buna göre, Cenâb-ı Hakkr isteftehû buyruğunun manası, "Onlar, Allah'ın takdir etmesini ve aralarında hükmetmesini istediler" şeklinde olur, Buna göre bu ifâde, hükmetmek manasına gelen, el-fitâhatu" kelimesinden alınmış olur. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Ej Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasında sen hak olanı hükmet" (A'raf.89) ayeti gır olmuş olur.
Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Her iki görüşü de müfessirlc zikretmişlerdir. Birinci görüşe göre fütuhat isteğinde bulunanlar o peygamberlerde Bu böyledir, zira onlar, Allah'ın yardımını istediler ve kavimlerinin iman etmelerinde-ümit kestikleri için, onlara azabla beddua ettiler. Nitekim Hz. Nûhf "Nuh (şöyle
demişti: "Ey Rabbim. yer(yüzün)de kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!" (Nûh 26); Hz. Musa, "Sen onların mallarını yok et Rabbimiz, kalblerini şiddetle sık ki onlar o çetin azabı

---

[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 522-523-524
[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 524

görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir" (Yunus. 88) ve Hûd (a.S.) da. De ki: "Yâ Rab o fesadçılar güruhuna karşı bana nusret et" 3o; elemiştir.

Takdir edip hükmetmeyi istemek demek olan ikinci görüşe göre evlâ olan, fütı-hat isteğinde bulunanların, o peygamberlerin ümmetleri olmasıdır. Bu böyledir, zira onlar, "Alahım, eğer o peygamberler sadık iseler, bize azâb et!" diyorlardı. Kureyş kâfirlerinin, "Ey Allah, eğer bu. senin katından hakkın kendisi ise, durma, bizim üstümüze gökten taş yağdır" (Enfâi,32) şeklindeki sözleri de bu manadadır. Bu, tıpkı başkalarının da "Eğer doğru söyleyenlerden isen, Allah'ın azabını getir bize" ût. 29) demeleri gibidir. 65[65]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Ve'steftehû buyruğu, O'nun fe evhâ ifadesine atıftır. Bu kelime, emir sigası ile ve'steftihû diye de okunup, nühlikenne ifâdesine de atfedilmiştir. Buna göre ayetin manası, "Rableri onlara vahyetti ve onlara, "Biz muhakkak ki zalimleri helak edeceğiz" dedi ve yine onlara, "Haydi fütuhat taleb ediniz" dedi" şeklinde olur. 66[66]

İnatçı Zorbaların Akıbeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'İnâd eden her zorba ise, sükût-i hayâle uğradı" buyurmuştur.
Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır: 67[67]

Birinci Mesele

Şayet biz, fütuhat talebinde bulunanların peygamberler olduğunu söylersek, mana, "O peygamberler fütuhat talebinde bulundular da, onlara yardım edildi. Maksatlarınanail oldular. Ama, inâd eden her zorba ise, sukût-i hayâle uğradı" şeklinde olur. Bu kimseler ise onların kavimleridir.

Yok. eğer biz, fütuhat talebinde bulunanların o kâfir kavimler olduğunu söylersek, o zaman da ayetin manası, "O kâfirler, kendilerinin hak üzere olduklarını; peygamberlerinin de bâtıl üzere bulunduğunu zannederek, peygamberlerinin aleyhine zafer talebinde bulundular, ama onlardan her cebbar sükût-i hayâle uğramış ve fütuhat talebinde bulunmakla da peygamberlerinin aleyhine bir başarı elde edememiştir" şeklinde olur. 68[68]

İkinci Mesele

Burada geçen, "cebbar" kelimesinin anlamı, Allah'a itaat ve O'na kullukta bulunma hususunda tekebbür edip baş kaldıran demektir. Cenâb-t Hakk'ın "Bir serkeş ve asî değildi" (Meryem, 14) buyruğundaki Cebbar kelimesi de bu anlamdadır. Ebu Ubeyde de, (Halef) el-Ahmer'den naklen şöyle demiştir: "Arapça'da bu kelime, "ceberiyyet cebrût, cubrût ve cebûre şeklinde geçmektedir." Zeccâc bu kelimeleri cim'in ve banın kesresiyle el-cibirlyye, el-cibr, necbâr, cibriyâ şeklinde kullanıldıklarını nakletmiştir. Vahidi: "O halde bunlar cebbar masdarının sekiz değişik şekilde kullanılmasıdır" demiştir.

Hadiste varid olduğuna göre bir kadın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bulunuyordu. Derken Hz. Peygamber ona birsev emretti de, o kadın bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Onu bırakın, zira o, cebbardır" yani tekebbür edendir" buyurdu.

Ayetteki anîd kelimesine gelince, dil -imleri bu kelimenin neden iştikak ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Nadr İbn Şumeyl unûd, başka olmak; uzaklaşmak ve terketmek anlamındadır derken, başkaları da, bunun aslının, kenar, köşe, taraf anle.mtna gelen ind kelimesi olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Araoçada 'denilir. Yani, "Falanca tam kıyıda köşede geziyor" denilir. O haloe.ânedeve"anede" kelimelerinin manası, "yüzçevirerek bir köşeyi kaptı, köşede yürüdü" şeklindedir. Yine bir kimse bir kimseden uzaklaşıp kenar bucak gezdiğinde, denilir.

---

[65] 65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 524-525
[66] 66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 525
[67] 67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 525
[68] 68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/525

Sen bunu iyice kavradığında, biz deriz ki: Onun cebbar ve mütekebbir olması, ruhî haline ve huyuna; anîd olması da, o huylardan sâdır o*an fiillere ve neticeye işaret olmuş olur ki, bu da onun, hakdan uzaklaşması ve ondan sapmasıdır. O halde, huyu, tekebbür ve tecebbür etmek; zorbalık fiili de, haktan ve doğrudan sapmak demek olan "ânîd" kimsenin, her türlü hayırdan mahrum olup sükut-i hayâle uğrayacağında ve bütün mutluluk nevilerini de kaybedeceğinde şüphe yoktur.

Bil ki Allah Teâlâ, o kimsenin, sukût-i hayale uğrayacağına hükmedip, onu cebbar ve anîd olmakla vasfedince, onun azabının nasıl olacağını da şunlarla tavsif etmiştir: 69[69]

Verâ Kelimesinin İzahı

1) Ayetteki '"Onun önünde de cehennem vardır" buyruğu hakkında şöyle bir müşkillik bulunmaktadır:

"Bununla, "Onun önünde cehennem vardır" manası kosdedümiştir. O halde, daha nasıl "verâ" (arka) lafzı, ön ve önünde manasında kullanılabilmiştir?"

Alimler, buna birkaç şekilde cevap vermişlerdir:

a) Verâ kelimesi sana görünmeyen, senden gâib olan herşey hakkında kullanılan bir isimdir. "Ön" ve "arka" da, sana görünmez. O halde, "verâ" lafzı, bunlardan her biri hakkında Kullanılabilir. Nitekim şair,

"Umulur ki, içinde gecelediğin bu sıkıntının arkasında, yakın bir genişlik ve rahatlık bulunur" demiştir.

Yine, ölümün herkesin arkasında olduğu da söylenilmektedir.

Ebu Ubeyde ve İbnu's-Sikkît ele şöyle demişlerdir: "Verâ" kelimesi ezdâd olan kelimelerdendir. Hem arka, tıem de ön anlamına gelir. Bunun sebebi ise, arka olan her şeyin, Öne dönüşmesinin, ya da aksinin olmas<n<n mümkün oimastdfr. İşte bundan dolayı şüphesiz ki verâ kelimesinin, "ön" manasında kullanılması caiz olmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "arkalarında her (sağlam) gemiyi zorla almakta olan bir hükümdar vardı" (Kem,. 79) buyruğu da bu manadadır. Yani, "önlerinde" demektir. Yine "Ölüm insanların peşinde gezer" denilir. (Bununla, her insanın önünde ölüm vardır) manası kastedilir.

c) İbnu'l-Enbarî, verâ kelimesinin "sonra"'manasına geldiğini söylemektedir.

Nitekim şair de demiştir. Yani "kişi için Allah'dan sonra, gideceği bir yer yoktur" demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Allah Teâlâ, "înâd eden her zorba ise, sükut-i hayâle uğradı" buyurarak onun sükut-i hayâle uğrayacağına hükmetmiş, bunun ardından da buyurmuştur ki, bu "O sukût-i hayâlden sonra da cehenneme girer" demektir. 70[70]

Cehennemde İrin İçirümesinin Hikmeti

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "Ona irinli sudan içirilecektir. Öyle ki o, bunu zorla içmeye çalışacak, ama (neredeyse) bir türlü boğazından geçiremeyecek" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu ifâdeyle İlgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: Ve yüskâ kelimesi neye atfedilmiştir?

Cevap: Bu kelime, takdiri şöyle olan mahzûf bir kelimeye atfedilmiştir: Onun peşinden de cehennem gelir. İçine atılır ve orada irinli sudan içiritir."

İkinci Soru: Cehennemliklerin azabı pek çok yöndendir. Öyleyse niçin ayet-i kerimede cehennemliklerin sadece bu hallerinden bahsedilmiştir.

---

[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 526

[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 526-527

Cevap: Bu hal, cehennemliklerin azâb çeşitlerinin en şiddetli olmasına benzer Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Her yandan kendisine (sanki) ölüm gelecek, ama ölemeyecek" buyruğunun yamsıra. özellikle bu ifadeye yer verilmiştir.

Üçüncü Soru: Ayetteki sözünün cümledeki yeri nedir?

Cevap: Bu, atf-r beyân olup, kelamın takdiri, "Cenâb-ı Hakk, "sudan içirilirler' deyince, sanki, "o su nasıldır?" denilmiş de, bunun üzerine O da, "irinlidir" demiştir1 şeklindedir. "Sadîd" cehennemliklerin derilerinden akan şeydir. Ayetin takdirinin "işte, irin gibi olan bir sudan içirilir" şeklinde olduğu da iler sürülmüştür. Bu, kokma, katı pislik vb. olma hususlarında, Cenâb-ı Hakk'ır cehennemde, irine benzeyen bir şeyi yaratmasıyla olur ki, bu aynı zamanda bizza* irinin kendisi ofmuş olur. Çünkü onun, tiksindirici özelliği, kendisini almaya ve içmeye mani otur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Hiç bunlar, o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça eden kaynar sudan içirilen kimseler gibi midir?' (Muhammed. '5) ayetiyle "Eğer onlar feryâd edip yardım isterlerse, kalın bir sıvıya benzeyen yüzleri kavuran bir su ile imdâd olunacaklardır. O, ne fena içecektir/ f. 29) ayeti gibidir.

Dördüncü Soru: Ayetteki "Öyle ki o, bunu zorla İçmeye çalışacak, ama neredeyse bir türlü boğazından gevremeyecek" buyruğu ne demektir?

Cevap: "Tecerru" içilecek şeyi, devamlı bir biçimde yudum yudum, azar aza' içmek demektir. Nitekim Arapçada "İçecek boğazda kolayca akıp gitti, boğazdan geçirmek" denilir. 71[71]

"Kâde" Fiili Hakkında İzah

Bil ki kâde fiiliyle alakalı olarak iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bu fiilin menfisinde, olumsuzunda olumlu; olumlusunda da, olumsuz mana bulunmaktadır. Buna göre buyruğunun manası, "O, onu boğazından, gecikerek akıtabiliyordu, ancak..." şeklinde olur. Çünkü Arapla- "Neredeyse kalkmayacaktım" derler; bu, "bir müddet sonra kalktım' demektir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da (Bakara, ti) buyruğu da böyledir Yani, "Onu ancak, gecikmeyle, istemeye istemeye yaptılar" demektir. Onun, boğazında-aktığının delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bununla karınlarının içinde ne varsa, hepsi ıc-derileri eritilecektir" (Hacc, 20) ayetidir. Eritilme işi ancak, onun boğazdan akıtılmasından sonra olabilecektir. Üstelik Cenâb-ı Hakk'ın, "onu yudumlar' buyurması da, onların o şeyi, azar azar boğazlarından akıtacaklarına delâlet ede-O halde nasıl olur da bu iş hakkında isağe tabiri kullanılabilir?

İkinci Görüş: Kâde fiili, mukârebe ifâde etmektedir. O halde, Cenâb-ı Hakk' r la yekâdü sözü, yaklaşma olmadığını bildirmek için zikredilmiştir. Buna göre mana

"O onu, boğazından akıtmaya yaklaşmadı bile.. Artık nasıl olur da onu boğazından akıtabilir ki?" şeklinde olur. Bu Cenâb-t Hakk'ın tıpkı "elini çıkardığında, nerdeyse kendi elini bile göremez" (Nur, 40) ayeti gibidir. Yani, "O onun, görmeye dahi yaklaşamamışken, o onu daha nasıl görebilir?" demektir.

Buna göre şayet, "siz boğazdan akıtma işinin olacağına delil getirdiniz; binâenaleyh bu görüşle o izahı nasıl birleştirebilirsiniz?" denilirse, biz deriz ki:

Buna iki şekilde cevap verilmiştir:

1) Bunun manası, "O, onun tamamını boğazından akıtamaz. O, onun bir kısmını yudumlar, ama hepsini içemez" şeklindedir:

2) Sizin zikrettiğiniz delil, o içeceğin sadece bir kısmının kâfirin karnına girdiğine delâlet etmektedir. Ama ne var ki, bu "boğazdan kolayca akıtmak" değildir. Çünkü Arapça'da isâğa" kelimesi'içilecek şeyi, gönül hoşluğu ve içilen şeyin hoş olduğu kabul edilerek boğazdan akıtmak" anlamına gelmektedir. Halbuki kâfir, o şeyi, istemeye istemeye yudumlar. Onu güzel ve hoş bulmaz; onu bir nefeste içmez. Bu iki izaha göre de, ta yekâdü deyimini, yaklaşmayı nefyetmek manasına hamletmek yerindedir. Allah en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Her yandan kendisine (sanki) ölüm gelecek, ama ölemeyecek" ayetinin ifâde

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 527-528

ettiği husustur. Bu, "Ölümü gerektiren haller, o kimseyi her yönden kuşatmıştır. Ama buna rağmen o, ölmez" anlamındadır. Buna, öfümü gerektiren haller, onun bedeninin cüzlerinin her birini kuşatmıştır" anlamı da verilmiştir.
4) Cenâb-ı Hakk'ın, "Önünden de daha ağır bir azâb gelip çatacak" buyruğunun beyan ettiği bir husustur. Bu ifâdeyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Bu ifâdeyle, o azabın kesintiye uğramıyacağı ve devamlı olduğu kastedilmiştir.
b) "O kimse, önüne çıkan her anda, bir öncekinden daha şiddetli olan bir azabla karşılaşır" manasındadır. Mufaddal: "Bu, nefesleri kesmek ve onları bedenlere tıkayıp hapsetmek anlamındadır" demiştir. Allah en iyisini bilendir. 72[72]

Önceki Kısımla Münasebet

"Rablerini inkâr edenlerin misâli şudur: Yaptıkları işler, fırtınalı bir günde rüzgarın şiddetle savurduğu bir küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi eldeedemezler. İşte bu, hakdan uzaklaşmış olan sapıklığın ta kendisidir. Görmedin mi ki, Allah gökleri ve yeri gerçek bir maksadla yaratmıştır. Eğer dilerse bir sizi giderir, yepyeni bir halk getirir. Bu Allah'a güç değildir" (ibrahim, 18-20).
Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, o kâfirlerin çeşitli azâblarından bahsedince, bu ayette de, onların amellerini tamamının zayi olacağından ve boşa çıkacağından; onların hiçbirinden faydalanamayacaklarından söz etmiştir. İşte bu esnada, onların tam hüsrana uğradıkları ortaya çıkar. Çünkü onlar Kıyamette, şiddetli bir azâbtan başka bir şey göremezler ve dünyada iken yaptıkları her şeyin de zayi ve batıl olduğunu görüp müşahede ederler ki, işte ©n korkunç hüsran ve hayal kırıklığı da budur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 73[73]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın &M Ji. ifadesinin merfû oluşu hakkın- da şu izahlar yapılmıştır:
1) Sibeveyh şöyle demiştir: "Ayetin takdiri, "ve sizeokunanlar arasında, o kâfirlerin misâli de vardır" veyahut,
ayetin takdiri, "kâfir olanların misali, size okunan şeyler arasındadır" şeklinde olur.
Ayetteki ke-remâdin kelimesi de, mukadder bir suâlden dolayı, "müste'ıief" bir cümledir. Buna göre o soruyu soran sanki, "Onların misâlleri nasıldır?" demiş de, "onların amelleri,... kül gibidir" denilmiştir.
2) Ferrâ şöyle der: "Ayetin takdiri, "Rablerini inkâr edenlerin amellerinin durumu. tıpkı bir kül gibidir" şeklindedir. Buna göre, "muzafun ileyh" durumunda olan kelimenin daha sonra zikredileceğine itimâd edilerek, burada muzâf hazfedilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Ki O, yarattığı her şeyi güzel yapandır" (Secde. 7) ayeti gibidir. Yani, "Her şeyin yaratılışını, güzel yapandır" demektir. Yine "Yalan söyleyenlerin Kıyamet günü yüzleri, göreceksin ki kapkaradır"(Züm#r. eo) ayeti de
böyledir. Bu, "Sen, Allah'a karşı yalan söyleyenlerin yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün" demektir..
3) Ayetin takdiri, "Kâfir olanların durumu, amellerinin kül gibi olmasıdır" şeklindedir. Bu, senin, "Zeyd'in stfatı, namusunun korunmuş, malının da bezledilmiş

olmasıdır" demen gibidir.
4) "Amelleri" ifadesi "kâfir olanların misali... ifadesinden bedeldir. Buna göre kelamın takdiri, "Onların amellerinin misâli, tıpkı bir kül gibidir" şeklinde olur ki, buna göre, "Amellerinin misâti" ifadesi mübtedâ; "kül gibidir" ifâdesi de haber olmuş olur.
5) Ayetteki mesel kelimesinin zâid olduğu kabul edilerek, kelamın takdirinin, "Kâfir olanların

---

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 528-529
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 530

amelleri, kül gibidir" şeklinde olmasıdır. 74[74]

İkinci Mesele

Bil ki, bu mesel ile bu ameller arasındaki "vech-i şebeh" (benzeşme yönü) şudur: Şiddetli bir rüzgarın, külü her tarafa uçurup, o külden herhangi bir eser ve iz kalmayacak bir biçimde, onu darmadağın etmesidir. Burada da böyledir, zira onların küfürleri, amellerini boşa çıkarmış, o amellerden onların yanında herhangi bir iz, herhangi bir eser kalmayacak bir biçimde, onların amellerini yakıp kül etmiştir. Daha sonra alimler, o amellerle neyin kasdedildiği hususunda da şu şekilde ihtilaf etmişlerdir:
1) Bununla, onların sadaka, sıla-i rahim, ana-babaya saygı, ve açları doyurmak kabilinden yapmış oldukları iyi işler kastedilmiştir. Bu böyledir, zira o ameller, onların küfürleri sebebiyle yok otup, boşa çıkmıştır. Şayet onlar, küfretmemiş olsalardı, mutlaka o amellerinden faydalanacaklardı.
2) O amelleri ile, onların, putlara tapmaları ve iman sandıkları, kurtuluşa götüren yol bildikleri o küfürlerini üzerlerine almatarı kastedilmiştir. O halde onların hüsrana uğramalarını şu şekilde izah edebiliriz: Onlar, kendilerinden istifâde etsinler diye, uzun zaman bedenlerini o amellerle yorup yıpratmışlardır, ama o ameller onlara ancak bir yük olmuştur.
3) O amellerle, her iki kısım da kastedilmiştir. Çünkü onlar, haddizatında hayır zannettikleri o amellerin boşa çıktığını; hayır sandıkları ve uğruna ömürlerini tükettikleri o amellerin batıl olduğunu görünce ve o ameller de, uğradıkları azabın gerekçelerinin en büyüklerinden olunca, haliyle onların hasret ve nedametleri de fazlalaşmıştır. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, "işte bu, hakdan uzaklaşmış olan sapıklığın tâ kendisidir" buyurmuştur. 75[75]

Üçüncü Mesele

şeklinde, yani cemi şekliyle de okunmuştur. Bu ifâdede, esme işi, güne nisbet edilmiştir. Bu, o günün ihtiva ettiği şey, yani rüzgar veya rüzgarlar sebebiyledir. Bu senin tıpkı, (sarhoş eden gece)
demen gibidir. Halbuki, sarhoş etme özelliği geceye değil, gecede esen rüzgara aittir. Ferrâ da şöyle demiştir: "Sen istersen, "esintili bir günde" dersin; istersen de, "rüzgarı esen bir günde" dersin!. Böylece buna göre, daha önce bahsedildiği için rîh kelimesi hazfedilmiş olur." Bu ifâde, izafetle şeklinde de okunmuştur. 76[76]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "Kazandıklarından hiçbir şeyi elde edemezler" buyurmuştur. Bu, "Onlar, kazandığı şeylerden ne dünyada ne de ahirette istifâde edebilecekleri herhangi bir şeyi elde edemezler" demektir. Bu böyledir, zira, o kazandıkları şey tamamiyle zayi olmuş ve fesada uğramıştır. Bu ayet, kulun kendi fiillerini kesbedeceğine delâlet etmektedir. 77[77]

Bi'l-Hakk Tabirinin İzahı

Bil ki Allah Teâlâ, bu teşbihi tamamlayınca, "Görmedin mi ki, Allah gökleri ve yeri gerçek bir maksad ile yaratmıştır" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 78[78]

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 530-531

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 531

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 531-532

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/532

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 532

Birinci Mesele

Bu deyimin, daha önceki tabirlerle münasebeti şudur: Allah Teâlâ, onların amellerinin batıl olduğunu, boşa çıktığını
beyân buyurunca, bu battl olma ve boşa çıkma işinin ancak onlardan kaynaklanan bir sebepten dolayı olduğunu beyan etmiştir ki, bu sebep de onların, Allah'ı tanımamaları ve kulluktan yüz çevirmeleridir. Çünkü Allah Teâlâ, ihlaslı olan kimselerin amellerini, sebepsiz yere iptal etmez. O halde, böyle bir şey yapması, O'nun hikmetine nasıl uygun düşebilir? Allah, bütün bu âlemi, ancak hikmet ve doğru olan anlaşılsın diye yaratmıştır. 79[79]

İkinci Mesele

Hamza ve Kisaî fiili ism-i fail kalıbında ve jî'nin haberi olmak üzere, "gökler ve yer" ifâdesini de -"uzâfun ileyh olmak üzere şeklinde okumuşlardır.
Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Gökleri, yeri yoktan var eden "(Enam. u), "sabahı yarıp çıkarandır" (En'âm, 96) ve ''Geceyi bir sükun Man"(En-am, 96) (bir kıraatifadeleri gibidir. Diğer kıraat imamları ise, fiili, mazi sığasında; "gökler ve yer" kelimesini de mef'ûl oldukları için mansub olarak şeklinde okumuşlardır80[80]

Üçüncü Mesele

Bu ayetteki bi'l-hakk tabiri Cenâb-ı Hakk'ın, Yunus süresindeki (Yunus, 5i;ÂI-ı İmrân süresindeki (âı-i imrân 191) ve Sâd süresindeki (Sâd. 27) ayetleri gibidir.
Eht-i sünnete gelince, onlar, derler. Bu hak da o gökler ile yerin, o etmiştir. Bu, rezil kepaze olma ve utanç sebebiyle tahakkuk edecek olan rûhanî-manevi bir a2âba işaret etmektedir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 81[81]

Birinci Mesele

kelimesinin manası "gizlilikten sonra ortaya çıktı" şeklindedir. Ortaya çıkıp göründüğü, saklanamadığı için,
büyük ve geniş yerlere (berâz) denilmesi de bu
manadadır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen yeri (çırçıplak) bir çöl göreceksin" (Kew. 47) buyruğunda da "apaçık olarak, onu hiçbir şey örtmediği halde" manası verilmiştir. İnsanların içine katılıp onlara görünen kadına da âjj; I\yt\ denilir. Yine, bir kimse emsallerinin üstüne çıkıp onları geçtiğinde denilir ki bu kelime aslında, biri diğerini geçtiğinde, atlar hakkında kullanılır da, "Bereze'l-haylu aleyhâ" denilir. Sanki o, örtüsünden birden bire çıkıvermiş, böylece de görünüvermiş...
Bunu iyice kavradığında, biz diyoruz ki: Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:
Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, tabiri, her ne kadar mâna bakımından gelecekle ilgili olsa dahi, mazî sigasıyla getirilmiştir. Zira, Allah Teâlâ'nın haber verdiği her şey doğru olup, gerçektir. Böylece o şeyler sanki, olup bitmiş ve varlık âlemine girmişler, varolmuşlar demektir. Bunun bir benzeri de "cehennemlikler cennetliklere nida ettiler"{Krti, 50) ayetidir. 82[82]

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/532
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 532
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 532-533-534
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 534

Allah'a Hiçbir Şey Gizli Kalmaz

İkinci Bahis: Biz bürûz kelimesinin Arapça'da, saklanmanın peşinden ortaya çıkmak manasına geldiğim söylemiştik. Halbuki, Allah'a gizli kalan bir şey olmadığından, bu ifâdeyi tevil etmek gerekir. Bu tevîl de birkaç yönden yapılabilir:
a) Onlar, kötü şeyleri irtikâb ederken, gözlerden saklanırlar, gizlenirler ve bunun. Allah'a da saklı kalacağını zannederlerdi. Kıyamet günü geldiğinde Allah Teâlâ'nın. ilmi ile kendi yanlarında bulunduğunu iyice tesbit eder ve O'na hiçbir şeyin saklı kalmadığını anlarlar.
b) Onlar kabirlerinden çıkarlar, böylece de Allah'ın hesabı ve O'nun hükmetmesi için görünürler, ortaya çıkarlar.
c)Bu, feylesofların yapmış olduğu tevîl olup, buna göre, mana, "Rûh bedenden ayrıldığında, sanki perde ve örtü aradan kalkar ve rûh, zatı itibariyle dışındaki her şeyden soyutlanarak mücerred bir biçimde kalıverir. İşte, Allah'a görünmek budur" şeklinde olur.
Üçüncü Bahis: Ebu Bekir el-Esamm şöyle demiştir: "Bu tabir ile, bir önceki ayetteki, "Önünden de daha ağır bir azab gelip çatacak" ifadesinin manası kastedilmiştir.
Bil ki Hak Teâlâ'ntn, '-Hepsi toplanıp Allah'ın huzuruna çıkarlar" ifâdesinin manası, "O günde (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır. Artık o (insan) için ne bir kudret ne de bir yardımcı yoİcfur" (Tank 9-10) ayetinin manasına yakındır. Bu böyledir. Çünkü o günde içtekiler dışa çıkacak, gizli haller ortaya dökülecektir. Binâenaleyh o insanlar eğer cennetlik olanlardan ise, hakîm olan hâkime, kutsî sıfatları, yüce halleri, nurlu yüzleri ve münevver, saf, temiz ruhları ile gözükecekler. Böylece onlara Allah'ın celâlinin nuru tecelli edecek ve o ruhlarda kutsî âlemin aydınlıkları artıp çoğalacaktır. Bu haller ne yüce hallerdir! Yok eğer onlar cehennemlik olanlardan iseler, azamet durağı ve kibriya menzili için, zelil olarak, hor ve hakîr bir durumda, huzû ve huşu içinde, utancın verdiği rezillik ile rezil rüsvay olarak, çığlıklar atılan, hor ve hakir kılınan bir yerde durdukları halde gözükecekler. Bu halden Allah'a sığınırız.
Daha sonra Allah Teâlâ, o zayıf kimselerin, idare eden reislerine, "Allah'ın azabını bizden uzaklaştırabilir misiniz?" dediklerini nakletmiştir. Bu, "Biz, sırf bugün bize faydanız olur diye size tabi olmuştuk" demektir. Sonra o reisler, başkanlar, liderler, kendi rezilliklerini, acizliklerini ve zelilliklerini itiraf ederek "Şimdi bizler sıziansak da, katlansak da birdir. Bizim için, (Allah'ın azabından) sığınacak hiçbir yer yoktur" dediler. Gerek liderlerin, gerek onlara tabî olanların acziyetlerini, perişanlıklarını ve cezayı hakettiklerini itiraf etmelerinin, büyük bir pişmanlığı ve tam bir zilleti ifâde ettiği malumdur. Binâenaleyh ayetteki bu ifadenin getirilmesinin maksadı, önceki ifâdelerde bahsedilen çeşitli azab ve cezaların yanısıra, bu rezil ve perişan olma, utanç ve zillet azabının da onları saracağını bildirmektedir. Allah en iyi bilendir. 83[83]

İkinci Mesele

Ayetteki "Duâfâ" (zayıflar) kelimesi, bazı mushaflarda hemzeden önce bir vav getirerek şeklinde
yazılmıştır. Bunun sebebi, bu kelimeyi, hemzeden önceki elifi kalın okuyup, onu vâva imâle edenlere göre yazılmasıdır. Bunun bir benzeri de (Şuârâ. 197) ayetidir. 84[84]

Üçüncü Mesele

Duâfâ (zayıflar), tabî olanlar, avam ve halk; "büyüklük taslayanlar" (müstekbirier) de, liderler ve ileri gelenlerdir. İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Bununla onların, Allah'a ibadet etmekten yüz çeviren, tekebbür eden ileri gelenleri kastedilmiştir."

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 534-535
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/535

Cenâb-ı Hak, \ "Biz sizin (dünyada) tebeâmzdık" dediklerini nakletrr«tir. Ferra ve ekseri dilciler şöyle demiştir: "Hadim, bakır, hârls kelimelerinin çoğulları, sırasıyla hadem, bakar, hares, şeklinde geldiği gibi tftbi'nin de çoğulu tebe, gelir. Bunun, isim olarak kullanılan bir masdar olması da caizdir, yani, "Biz, uyma tarafı olan kimselerdik" demektir."
Bil ki bu uyma ile, küfürdeki uyma kastedilmiş olabileceği gibi, bütün dünya hallerinde ve işlerindeki uyma da kastedilmiş olabilir.
Onlar "Şimdi siz, Allah'ın azabından herhangi birşeyi bizden uzaklaştırıp defedebiliyor musunuz?"demişlerdir. Bu, "Sizin, Allah'ın azabınt başımızdan savuşturmanız mümkün mü?" demektir. İmdi eğer ifadesindeki min ile, min şey'in ifadesindeki min arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki: Bunların ikisi de, ba'ziyyet, ktsmilik manasınadır. O halde bu ifâde, "Siz bizden, Allah'ın azabından (bir kısmını) giderebilir misiniz?" demektir. 85[85]

Liderlerin Yanlışlarını İtiraf Etmeleri

Allah Teâlâ, işte tam bu esnada, reislerin, "Eğer Allah bize hidayet verseydi, biz de elbette doğru bir yol gösterirdik" dediklerini nakletmiştir, Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) İbn Abbas (r.a) bunun manasının, "Eğer Allah bizi doğruya iletseydi, biz de sizi doğruya erdirirdik" şeklinde olduğunu söylemiştir. Vahidî: "Bu, "Onlar ötekileri, ancak dalâlete çağırmışlardır. Çünkü Allah Teâlâ kendilerini saptırmış, hidâyete erdirmemiştir. Binâenaleyh onlar da kendilerine tabî olanları dalâlete (sapıklığa) davet etmişlerdir. Eğer Allah o reisleri hidâyete erdirseydi, onlar da kendilerine uyanları hidâyete erdirirlerdi" demektir" demiştir. 86[86]

Bu İtirafın Mutezile'ce Yanlış Yorumu

Keşşaf sahibi şöyle der: "Belki de onlar bunu, kendilerinin bu hususta yalancı olduklarını bile bile söylemişlerdir. Bunun böyle olduğuna, Hak Teâlâ'nın, münafıkları anlattığı şu ayet de delâlet eder: "O gün Allah, onların hepsini diriltecek de. O'na da, size yemin ettikleri gibi yemin edecekler" (Mücâdele, 18).
Bil ki Mu'tezfle, Kıyamette insanların yalan söyleyebileceklerini mümkün görmemektedir. Binâenaleyh Zemahşerî'nin bu görüşü, üstadlarmın prensiplerine terstir. Binâenaleyh onun bu görüşü kabul edilemez.
2) Keşşaf sahibi, "Bu, "Eğer biz, kendilerine lütfedilen I erden olup da Rabbimiz de bize lutfetse ve biz de hidayeti bulsaydık sizi de imâna iletirdik" demektir" demiştir. Kâdî, bu izahı zikretmiş ve şöyle diyerek zayıf olduğunu göstermiştir: "Bu hidayeti, "lütuf" manasına hamletmek caiz değildir. Çünkü lütuf Allah'ın bir işidir."
3) Bu, "Eğer Allah bizi ikâbından kurtarıp cennet yoluna iletseydi, biz de sizi oraya iletirdik" demektir. Bunun bu manaya olduğunun delili şudur: Hidayetten maksad, bizim söylediğimiz şu husustur: Bu (hidayet), onların isteyip araştırdıkları bir şeydir. Binâenaleyh "'hidayet" ile bu mananın kastedilmiş olması gerekir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şimdi bizler siziansak da, katlansak da bir" dediklerini nakletmiştir. Bu, "Bizim sızlanmamız veya sabretmemiz, bir şeyi değiştirmez, aynıdır" demektir. Ayetteki, istifham hemzesi ve em edatı, "eşit olma", "bir olma" manasına gelir. Bunun bir benzeri de, 'İster sabredin, ister sabretmeyin, sizce birdir1' (Tur, 16) ayetidir. O reisler daha sonra, "Bizim için sığınacak hiçbir yer yok" yani "Kurtulacak ve kaçacak bir yer yok" demişlerdir. Mehîs (sığınak), tıpkı me$fb (batmak),meşîb (ihtiyarlamak) gibi bazan, masdar (sığınmak) bazan da, ttpkı mebft (geceleyecek yer) ve madîk (dar geçit) gibi, ism-i mekan olur. Gerek hâse, gerek hâde aynı (sığınmak) manasınadırlar. Allah en iyi bilendir. 87[87]

---

[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 535-536
[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 536
[87][87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 536-537

Şeytanın Ahiretteki Hitabesi

olup bitince şeytan der ki: "Şüphesiz Allah size sözün doğrusunu söyledi. Ben de size vaadettim ama size yalancı çıktım. Zaten benim, sizin üzerinizde öhiçbir hükmüm (ve nüfuzum) da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Esasen beni evvelce (Allah'a) ortak tutmanızı da inkâr etmiştim. Zâlimlerin hakkı, elbet pek acıklı bir azabtır" (İbrahim, 22).

Bil ki Allah Teâlâ, o liderlerle, onlara uyan kâfirler arasında geçen münakaşayı anlatınca, şeytan ile ona uyanlar arasında geçen münakaşayı da anlatmış ve "İş olup bitince şeytan derki" buyurmuştur. Ayetteki, "iş olup bitince" ifâdesi ile neyin kastedildiği hususunda çeşitli izahlar yapılmıştır:

Birinci Görüş: Müfessirler şöyle demişlerdir: "Cennetlikler cennette cehennemlikler de cehennemde iyice yerleşince, cehennemlikler iblisi kınamaya ve ona atıp tutmaya başladılar. Bunun üzerine o, cehennemde onların ortasına çıkıp, onlara, ayette "iş olup bitince şeytan der ki..." diye haber verilen sözleri söyler/

İkinci Görüş: Bu ifade ile, hesabın sona ermesi kastedilmiştir.

Birinci görüş daha uygundur. Çünkü Kıyamettekilerin işlerinin sonu, itaatkâ' olanların cennete, kâfirlerin cehenneme yerleştirilmeleridir. Hesabtan sonra da bL iş devam eder.

Üçüncü Görüş: Biz ehl-i sünnete göre, ehl-i salâtın (namaz kılanların), günahkâr olanları cehennemden çıkıp cennete gireceklerdir. Binâenaleyh ayetteki "İş olup bitince..." ifadesi ile, bu vaktin kastedilmiş olması uzak bir ihtimal sayılmaz. Çünkü o vakitte, yapılması gereken işler artık sona erer. Bundan sonra, sadece daha önce yapılmayan işler yapılır. 88[88]

Şeytan Hakkında

Ayetteki şeytan kelimesi ile, iblis kastedilmiştir. Çünkü bu, müfred bir lafızdır ve dolayısıyla tek bir ferdi ifâde eder. İblis, şeytanların başı ve reisleridir. Binâenaleyh "şeytan" lafzını, bu manaya hamletmek daha uygun olur. Hem sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) "Allah mahlukat; toplayıp, aralarında hüküm verdiğinde, kâfirler, "Müslümanlar, kendilerine şefaat edecek olanı buldular. Ya bize kim şefaat edecek? O, bizi saptıran iblis 'den başkası olamaz" derler ve ona gelip, ondan kendilerine şefaat etmesini isterler. İşte iblis bu sözü o esnada söyler'^) buyurmuştur.

"Şüphesiz Allah size sözün doğrusunu söyledi. Ben de size vaadettim, ama size yalancı çıktım" demiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu ifade ile, "Allah size sözün doğrusunu, yani öldükten sonra dirileceğinizi ve amellerinize karşılık vereceğini söyledi (vaadetti) ve vaadettiğini tastamam yerine getirdi. Ben ise size, bunun aksini vaadettim, ama yalancı çıktım" manası kastedilmiştir. Sözün özü şudur: Nefs, insanı dünyaya çağırır, uhrev? mutluluklar ile rûhânî mükemmelliklerin nasıl (kıymetli) olduğunu düşünemez. Allah Teâlâ ise, insanı bunlara davet eder, bunlara teşvik eder. Nitekim <Ahiret daha hayırlıdır, daha bakî (devamlıdır)"{aı«, 17) buyurmuştur.

İkinci Bahis: (sözün, vaadin doğrusu) ifâdesi Kûfelilere göre, birşeyin yine kendisine izafeti kabilindendir. Bu tıpkı "biçilecek taneler"(m. w ifâdesi ite "mescidü l-câmî" ifâdesi gibidir. Buna göre mana, "Allah size, hak vaadi vaadetti. şeklindedir. Basralılara göre kelamın takdiri, "Hak olan günü, yahut hak olan işi vaadetti" şeklindedir. Yahut da, "Allah size hakkı vaadetti" şeklinde olup, fiilin masdarı te'kid için getirilmiş olur. 89[89]

---

[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 537

[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13 538-539/

Ayette Mukadder Olan Kısım

Üçüncü Bahis: Ayette, şu iki açıdan bir takdir (mahzuf) vardır:
1) Kelamın takdiri, "Allah size hak olan vaadde bulundu ve size olan vaadinde de doğru çıktı. Ben de size vaadde bulundum ama, yalancı çıktım" şeklindedir. "Vaadinde doğru çıktı" ifadesi, siyakın,vaadin doğruluğuna delalet etmesi sebebiyle hazfedilmiştir. Çünkü onlar bu durumu bizzat görüp müşahede etmişlerdir. Gördükten sonra artık izaha gerek kalmaz. Bir de şeytanın vaadinde durmadığından bahsedilmiştir. Bu durum da, Allah'ın vaadinde doğru olacağına delâlet etmiştir.
2) Şeytanın "Ben de size vaadettim, ama size yalancı çıktım" sözündeki "vaad" fiili, ikinci bir mef'ûlü gerektirir. Bu mef'ûl karinelerden anlaşıldığı için hazfedilmiştir ve kelamın takdiri, "Ben size, cennet ve cehennemin, haşır ve hesabın olmayacağını vaadettim ama..." şeklindedir. 90[90]

Şeytanın İnsan Üzerinde Hakimiyeti Yoktur

"Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir hükmüm (ve nüfuzum) da yoktu" yani "Benim gücüm, kuvvetim ve hükmeden bir kudretim yok ki, sizi küfre ve isyana zorlamış olayım, onları yapmaya mecbur kılmış olayım. Ben ancak sizi bunlara davet ettim" yani "vesveselerimle ve süslü göstermelerimle sizi dal*'<,;e çağırmamdan başka bir gücüm yoktur" demiştir. Nahivciler, "Davet, su!tp-t (güç-kudret) cinsinden birşey değildir. O halde şeytanın "yalnız ben sizi çağırdım (davet ettim)" sözü, Araplarin u"Onların selamları, dayak atmaktır" şeklindeki sözlerine benzer" demişlerdir. Vahidî, buradaki istisnanın, "istisnâ-yı munkatî olduğunu söylemiştir. Yani "Şu kadar ki ben size davette bulunmuştum..." demektir.
Buna göre, bu hususta şöyle de denilebilir: "Bu ifadedeki illa kelimesi hakîkî manada bir istisnadır. Çünkü insanın başkasını herhangi bir işe sevkedebilmesi, bazan zorlayarak ve zulmederek, bazan da onun içine vesveseler atmak suretiyle, o işi yapmasına sebeb olacak niyeti kuvvetlendirmesi ile olur. Bu da bir çeşit sultadır, nüfuzdur. Ayrıca, ayetin zahiri, avamın ve Haşviyye'nin dediği gibi, şeytanın insanı çarpmaya, uzuvlarını felç etmeye, aklını almaya kadir olmadığına delâlet eder. Sonra, o, "O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın" demiştir. Yani, "Ben ancak sizi çağırdım ve size vesvese verdim. Siz ise, Allah'ın delillerini duymuş, O'nun
peygamberlerinin gelişini müşahede etmiştiniz. Size gereken, benim sözlerime aklanmamanız ve bana iltifat etmemenizdi. Ama siz, benim sözümü apaçık delillere tercih edince, bu konuda kınanması gereken siz oldunuz, ben değil!." demektir. 91[91]

Birinci Mesele

Bu ayette ilgili iki mesele bulunmaktadır:
Mutezile, bu ayetin birkaç şeye delâlet ettiğini söylemiştir:
1) Şayet, küfür ve masiyet Allah'dan olsaydı, o zaman "Ne beni kınayın, ne de kendinizi. Çünkü Allah size küfrü yazdı ve sizi ona mecbur etti" denilmesi gerekirdi.
2) Bu ayetin zahiri avamın ve Haşviyye'nin dediği gibi, şeytanın insanı çarpmaya, aklını almaya ve uzuvlarını felç etmeye muktedir olmadığına delâlet eder.
3) Bu ayet-i kerime, insanın, başkasının fi'ilinden dolayı kınanmasının, ayıplanmasının ve cezalandırılmasının caîz olmadığına delâlet eder. O vakit, kâfirlerin çocuklarının, babalarının küfürlerinden dolayı cezalandırılmalarının caîz olmadığı ortaya çıkar.
Ehl-i sünnetten bazıları bu açıklamalara, "Bu, şeytanın sözüdür. Binâenaleyh delil olarak ona

---

[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 539
[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 539-540

tutunmak caiz olmaz?" diyerek cevap vermiştir.
Buna mukabil hasmı ise ona, "Bu söz şayet, ondan sâdır olmuş batıl bir kelâm olsaydı, Allah onun batıl olduğunu beyân eder ve onu açıkça yadırgardı. Yine, (batıl otması halinde), bugün bu batıl sözün ve fasit kelâmın zikredilmesinde bir fayda da yoktur. Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz Allah size sözün doğrusunu söyledi. Bende size vaadettim, ama size yalana çıktım" sözü hak bir sözdür; aynı şekilde, "Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir hükmüm de yoktu" ifadesi de, Cenab-ı Hakk'ın "Benim kullarım üzerinde senin hiçbir tahakktinün yoktur. Azıp sapanlardan sana tâbi olanlarsa müstesna"(h™, 42) ifâdesinin delaletiyle hak bir sözdür. 92[92]

İkinci Mesele

Bu ayet, asıl şeytanın nefs olduğuna delâlet etmektedir.Çünkü şeytan, ancak vesvese verdiğini beyan etmiştir.
Şayet şehvet, gazab, vehim ve hayalden dolayı meydanagelen meyi bulunmasaydı, onun vesvesesinin herhangi bir tesiri olamazdı. Bu da delâlet eder ki, aslî şeytan, nefsin kendisidir. 93[93]

Vesvesenin Mahiyeti

İmdi eğer birisi, "Bize vesvesenin hakikatini beyân ediniz" derse, deriz ki:
Tabiî ve gerekli bir biçimde birbirine terettüp eden dört şey -bulunduğunda, insandan fiil sâdır olur. Bunu şöyle açıklarız: İnsanın uzuvları, aslî olarak sağlam ve tabiî olarak da müsait ve elverişli olmaları itibariyle, bir işi yapıp yapmamaya, bir işe atılmaya veya ondan geri durmaya elverişlidir. İnsanın kalbinde yapmayı yapmamaya veya yapmamayı yapmaya tercih ettirecek bir meyil bulunmadığı sürece, fiilin
meydana gelmesi imkânsız olur. Bu temayül ise, kesin kararlı irâde ve kesin kararlı, azimli kasıttır, niyettir. Sonra bu kesin kararlı irâde ise ancak, o fiilin bir fayda ya da bir zarar sebebi olduğuna dair bir ilim, ya da bir inanç, yahut da bir zan bulunduğunda hasıl olabilir. Kişide böyle bir inanç meydana gelmezse, yapmaya ya da yapmamaya dair herhangi bir temayül de bulunmaz. Netice olarak diyebiliriz ki: İnsan bir şey hissettiği zaman, onda, onun kendisine ya uygun veya uygun olmadığı; veyahut da ne uygun ne de aksi olmadığı hususunda bir şuur ve bilinç hasıl olur. Eğer, onun kendisine uygun olduğuna dair bir bilinç ve şuur meydana gelirse, fiili yapmaya yönelik olarak kesin kararlı meyli o şeye terettüb eder, ona yönelir. Ama onda, onun kendisine aykırı olduğuna dair bir şuur ve bilinç hasıl olur ise, o zaman da ona, fiili yapmamaya yönelik olan kesin kararlı meyli, temayülü terettüp eder. Ama, ne bu, ne de öteki hasıl olmazsa, o zaman da ne o şeye bir meyil meydana gelir, ne de onun zıddına. Aksine insan, olduğu gibi kalır. İşte, ancak bu kesin meyil bulunduğu zamandır ki bu meyille beraber kudret o fiili yapmayı gerektirir.
Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Fiilin, kudret ile sebebin toplamından sâdır oimast gerekti bir iş olup, şeytanın bu işte bir dahli olamaz. O şeyin hayır olduğunu yada şer olduğunu tasavvur etmesinden meylin meydana gelmesi de, vacib, zorunlu bir iş olup, yine şeytanın bunda da bir payı yoktur. Onu bizatihi algılamak yoluyla, onun hayır olmasının meydana gelmesi, ya da şer olduğunun tasavvur edilmesi, yine lâzım, gerekli, zorunlu bir iş olup, şeytanın onda bir dahli bulunmamaktadır. Binâenaleyh şeytanın, bu safhalardan hiçbirinde hiçbir tesiri bulunmamaktadır. Onun payı ancak, onun sözünü ve fısıltısını atmak suretiyle insana bir şeyi hatırlatması ile olur. Meselâ insan, bir kadının biçim ve suretinden habersiz iken, şeytan onun kalbine, o kadının sözünü, fısıltısını atıverir. İşte şeytanın, ancak bu safhada bir kudret ve gücünden bahsedilebilir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ondan nakletmiş

---

[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 540
[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 540

olduğu şu şeyin aynısıdır: "Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm deyoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz" Yani "Benden ancak sadece bu çağrı vaki olmuştur. Diğer safha ve mertebelere gelince, onlar benden sudur etmedi; benim onlarda herhangi bir tesirim bulunmamaktadır" demektir.

Geriye, bu konuyla ilgili iki soru kalmıştır: 94[94]

Şeytan Nasıl Vesvese Verir?

Birinci Soru: Şeytanın, insanın uzuvlarının içine girip, ona vesveseler atabilmesi nasıl düşünülebilir? Bu makul müdür?

Cevap: Alimlerin melekler ve şeytanlar hakkında iki görüşü bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Allah'ın dışında bulunan varlıklar, aklî taksimata göre üç kısımdırlar:

1) Mütehayyiz (mekân tutmuş),

2) Mütehayyiz varlığa hulul etmiş,

3) Ne mütehayyiz ne de mütehayyize hulul etmiş olmayan.

Bu üçüncü kısmın mevcut olduğunu söylemenin yanlışlığına dair kesin bir delil bulunmamaktadır. Aksine, doğru olduğunu kabule dair pekçok delil mevcuttur. İşte, ervah (ruhlar) olarak isimlendirilenler, bu kısma dahildirler. Bu ruhlar eğer temiz ve mukaddes iseler, kudsî ruhlar alemindendirler ki, bunlar meleklerdir. Ama habis, serlere, bedenler âlemine ve karanlık mekânlara davet ediyor iseler, onlar da şeytanlardır.

Bunu iyice kavradığın zaman deriz ki: Bu duruma göre şeytan, bedenin içine girme ihtiyacını duyan bir cisim değildir; aksine o, fiilferi habis ve kötü, şer ve kötülük üzere yaratılmış olan ruhanî bir cevherdir. İnsan nefsi de bunun gibidir. Bu duruma göre, bu ruhlardan herhangi bir şeyin, herhangi birisinin, insani nefs cevherine çok çeşitti vesveseler ve batıl şeyler atıvermesi uzak bir ihtimal değildir.

Alimlerden birisi bu konuda, ikinci bir ihtimal daha zikretmiştir ki, bu da şudur; Beşerin nefs-i natıkaları çeşit bakımından muhteliftirler. Onlar, çok çeşitli grupturlar. Onlardan her kısım, bizzat semavî ruhlardan birinin yönetimi altındadır. Beşerî nefislerin bir grubu, güzel ahlâklı, fiilleri iyi, mutluluk, sevinç ve kolaylıkla muttasıftırlar. Bunlar, semavî ruhlardan muayyen bir ruha müntesiptirler. Bu nefislerin diğer grubu ise, hiddet, kuvve-i gazabiyye, katılık, herhangi bir şeye aldırmamak ile muttasıftırlar. Bunlar ise, semavî ruhlardan başka bir ruha müntesiptirler. İşte bu beşerî ruhlar, o semavî ruhların çocukları, onlardan meydana gelmiş yavrular ve onlardan neşet etmiş dallar gibidirler. Onu kendi maslahat ve faydasına olan şeyle irşâd etme işini üstlenmiş olan, işte bu semavî ruhtur. Uyku ve uyanıklık hallerinde onlara ilhamlar veren işte odur!.. Kudema (önceki) alimler bu semavî ruha, et-tıbflu'ttâm (eksiksiz-kusursuz tabiat) adını veriyorlardı. Şüphesiz, ası! ve kaynak olan bu semavî ruhun, pekçok dalları ve sayısız şubeleri bulunuyor. Bunların tamamt da, bu insanın ruhu cinsindendir. Bunlar, birbirlerine benzediklerinden ve aynı cinsten olduklarından dolayı da, kendilerine uygun düşen ameller ve karakterlerine münasip olan fiiller konusunda birbirlerine yardım etmektedirler.

Sonra bunlar hayırlı, temiz ve güzel iseler, melektirler ki, bunların yardımına "ilham" adı verilir; eğer kötü, habîs ve amelleri de çirkin ise, bunlar şeytanlardırlar ki, onların bu iane ve yardımlarına "vesvese" adı verilir.

Alimlerden birisi, bu konuda üçüncü bir ihtimal daha zikretmiştir: Buna göre, beşerî nefisler ve insanî ruhlar, bedenlerini terkettikleri zaman, o bedenlerde kesbetmiş, kazanmış oldukları o sıfatlar konusunda kuvvetlenmiş ve bu hususta mükemmelleşmiş olurlar. Ayrılan nefsin terkettiği bedene benzeyen başka bir bedende, o ayrılan nefse benzeyen başka bir nefis meydana geldiği zaman ise bu beden ile, daha önce, onu terketmiş olan nefsin bedeni olan o şey arasında bulunan

2) Mütehayyiz varlığa hulul etmiş,

---

[94][94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 540-541

3) Ne mütehayyiz ne de mütehayyize hulul etmiş olmayan.

Bu üçüncü kısmın mevcut olduğunu söylemenin yanlışlığına dair kesin bir delil bulunmamaktadır. Aksine, doğru olduğunu kabute dair pekçok delil mevcuttur. İşte, ervah (ruhlar) olarak isimlendirilenler, bu kısma dahildirler. Bu ruhlar eğer temiz ve mukaddes iseler, kudsî ruhlar alemindendirler ki, bunlar meleklerdir. Ama habîs, serlere, bedenler âlemine ve karanlık mekânlara davet ediyor iseler, onlar da şeytanlardır.

Bunu iyice kavradığın zaman deriz ki: Bu duruma göre şeytan, bedenin içine girme ihtiyacını duyan bir cisim değildir; aksine o, fiilleri habîs ve kötü, şer ve kötülük üzere yaratılmış olan ruhanî bir cevherdir. İnsan nefsi de bunun gibidir. Bu duruma göre, bu ruhlardan herhangi birşeyin, herhangi birisinin, insanî nefs cevherine çok çeşitti vesveseler ve batıl şeyler atıvermesi uzak bir ihtimal değildir.

Alimlerden birisi bu konuda, ikinci bir ihtimal daha zikretmiştir ki, bu da şudur: Beşerin nefs-i natıkaları çeşit bakımından muhteliftirler. Onlar, çok çeşitli grupturlar. Onlardan her kısım, bizzat semavî ruhlardan birinin yönetimi altındadır. Beşerî nefislerin bir grubu, güzel ahlâklı, fiilleri iyi, mutluluk, sevinç ve kolaylıkla muttasıftırlar. Bunlar, semavî ruhlardan muayyen bir ruha müntesiptirler. Bu nefislerin diğer grubu ise, hiddet, kuwe-i gazabiyye, katılık, herhangi bir şeye aldırmamak ile muttasıftırlar. Bunlar ise, semavî ruhlardan başka bir ruha müntesiptirfer. İşte bu beşerî ruhlar, o semavî ruhların çocukları, onlardan meydana gelmiş yavrular ve onlardan neşet etmiş dallar gibidirler. Onu kendi maslahat ve faydasına olan şeyle irşâd etme işini üstlenmiş olan, işte bu semavî ruhtur. Uyku ve uyanıklık hallerinde onlara ilhamlar veren işte odur!.. Kudema (önceki) alimler bu semavî ruha, et-tıbâu'ttâm (eksiksiz-kusursuz tabiat) adını veriyorlardı. Şüphesiz, asıl ve kaynak olan bu semavî ruhun, pekçok dalları ve sayısız şubeleri bulunuyor. Bunların tamamı da, bu insanın ruhu cinsindendir. Bunlar, birbirlerine benzediklerinden ve aynı cinsten olduklarından dolayı da, kendilerine uygun düşen ameller ve karakterlerine münasip olan fiiller konusunda birbirlerine yardım etmektedirler.

Sonra bunlar hayırlı, temiz ve güzel iseler, melektirler ki, bunların yardımına "ilham" adı verilir; eğer kötü, habîs ve amelleri de çirkin ise, bunlar şeytanlardırlar ki, onların bu iane ve yardımlarına "vesvese" adı verilir.

Alimlerden birisi, bu konuda üçüncü bir ihtimal daha zikretmiştir: Buna göre. beşeri nefisler ve insanî ruhlar, bedenlerini terkettikleri zaman, o bedenlerde kesbetmiş, kazanmış oldukları o sıfatlar konusunda kuvvetlenmiş ve bu hususta mükemmelleşmiş olurlar. Ayrılan nefsin terkettiği bedene benzeyen başka bir bedende, o ayrılan nefse benzeyen başka bir nefis meydana geldiği zaman ise bu beden ile, daha önce, onu terketmiş olan nefsin bedeni olan o şey arasında bulunan benzerlikten dolayı, ayrılmış olan o nefis ile bu bu beden arasında bir tür münasebet ve alâka meydana gelir. Böylece de, ayrılmış olan o nefsin bu bedenle sıkı bir münasebeti olmuş olur. Bundan dolayı da, daha önceki ayrılmış olan nefis, bu bedene tutunmuş olan nefse benzerlikten dolayı, fiil ve hallerinde yardımcı ve destekçi olmuş olur.

Sonra bu, hayır ve bereket konularında olursa, bir ilham; şer konularında olursa, bir vesvese olmuş olur. Binâenaleyh bütün bunlar maddeden ve mekân tutmaktan uzak, kudsî, ruhanî birtakım varlıkların, cevherlerin varlığının kabul edilmesi görüşüne dayanan, muhtemel birtakım izahlardır. Temiz ve pis ruhların varlığıyla ilgili hüküm, kadîm felsefecilerin üstadları nezdinde de muteber ve yaygın bir görüştür. Binâenaleyh onların, bu tür şeyleri, bizim şeriatimizin sahibi olan Hz. Muhammed nezdinde de kabul olunmasını yadırgamamaları gerekir. 95[95]

Şeytanları Cisim Olarak Düşünenler

İkinci Görüş: Bu "Şeytanların, mutlaka cisim olmaları gerekir" şeklindeki görüştür. Biz diyoruz ki: Böyle olması halinde onların, kesif (katı) maddeler olduğunun söylenmesi imkânsız olur.

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 541-542

Aksine onların, latîf birtakım cisimler olduğunu söylemek gerekir ki, Allah Teâlâ onları çok özef bir biçimde halketmiştir. Bu da, onların latîf olmalarının yanı sıra, dağılmayı, parçalanmayı, bozulmayı ve yok olmayı kabul etmemeleridir. Latîf olan kütlelerin, kesif olan maddelerin içine girmesi uzak ihtimal sayılmaz. Baksana, insan ruhu, latîf bir cisimdir. Ama o, buna rağmen, insanın batınının derinliklerine nüfuz edebilmiştir. Binâenaleyh, insan bunları düşündüğünde, pekçok çeşit latîf cisimlerin, insanın içine girebilmesini nasıl imkânsız görebilir? Ateşin kütlesi, kömürün kütlesine; gül suyu, gül yaprağına; susam yağı, susamın maddesine sirayet etmemiş midir? İşte olay, burada da böyledir. Bütün bu anlattıklarımızla, cinlerin ve şeytanların varlığını kabul etmenin, akılların imkânsız göremiyeceği ve delillerin iptal edemiyeceği bir hakikât olduğu; inkârda ısrar etmenin de, ancak bir cehaletin ve akıl noksanlığının neticesi olduğu ortaya çıkmış olur. Şeytanların varlığına dair, hüküm genel olarak sabit olunca, biz deriz ki, daha uygun ve jsr.a gerçek olan şöyle denilmesidir: Bu görüşe göre melekler, nurdan; şeytaniar ise dumandan ve alevden yaratılmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, İblisi de, daha önce çok zehirleyici olan ateşten yarattık" (h™, 27) buyurmuştur. Bu söz, felsefecilerin otoriteleri nezdinde de meşhur olan görüştür. Binâenaleyh onu, şeriatimizin sahibi olan Hz. Muhammed bildirdiğinde, akıldan uzak sayıp kabul etmemek nasıl uygun düşebilir?

İkinci Soru: Niçin şeytan, "O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın" demiştir? Halbuki şeytanın kendisi de, o batıl vesveseye yönelmesinden dolayı kınanmıştır.

Cevap: Şeytan bu ifadesiyle, "yaptıklarınızdan dolayı beni kınamayın. Kendinizi kınayın, zira sizler, sizin için Allah'ın hidâyetini sağlayan şeyden yüz çevirdiniz" manasını kastetmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, şeytanın "Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz" dediğini nakletmiştir. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır: 96[96]

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a.) "Bunun manası," Ne ben size yardım edip kurtarabileceğim; ne de siz bana yardım edip kurtarabileceksiniz" şeklindedir" demiştir. İbnu'l-Arâbî ise "Sarih, müstagîs (yardım isteyen); musrih ise "yardım eden" manasındadır " demiştir. 97[97]

İkinci Mesele

Nitekim Arapça'da birisi bir yardım talep ettiğinde birisi başkalarına yardım ettiğinde ise denilir.

Hamza, yânın kesresiyle, musrihiyyi şeklinde okumuştur. Vahidî, bu okuyuşun, A'meş ve Yahya İbn Vessab'ın kıraati olduğunu söylerken, Ferrâ şöyle demiştir: "Belki de bu okuyuş kurrânın yantış zanlarından kaynaklanan bir okuyuştur. Çünkü onlardan, vehimden uzak olabilen pek azdır. Belki de o, bu ifâdedeki bâ harf-i cerrinin, bu kelimenin tamamını cerrettiğini zannetmiştir!.. Bu yanlıştır, zira mutekellim yası, kelimenin aslından değildir. Cenâb-ı Hakk'ın. (Nisa, 115) buyruğunda geçen kelimeyi nuslih şeklinde okumada da aynı zanna düştüklerini görmekteyiz. Allah daha iyi bilir ya, onlar hâ harfinin cezmedileceğini zannetmişlerdir. Oysa ki bu, yanlıştır. Çünkü, bu ifâdelerdeki hâ, nasb mahallindedir. Halbuki, hâ harfinden önce gelen fiil, yâ harfinin düşmesiyle meczûm olmuştur. Bazı nahivciler, bu kıraatin doğruluğunu ortaya koymak için zoraki izaha kalkışmışlar ise de, onların ekserisi, bunun kıraatta bir hata olduğunu söylemişlerdir. Allah en iyisini bilendir. 98[98]

---

[96] [96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 543-544

[97] [97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/544

Şeytanın Şerik Koşulması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o şeytanın "Esasen beni evvelce (Allah'a) ortak tutmanızı da inkâr etmiştim" dediğini nakletmiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 99[99]

Birinci Mesele

ifâdesindeki mâ edatı ile ilgili iki görüş vardır:
1) Bu, ma-i masdariyyedir ve sözün manası, "Esasen beni, evvelce taatlannızda Allah'a ortak koşmanızı da inkâr
etmiştim" şeklindedir. Buna göre ayet şu manayadır: İblis, tabî olan bu insanların, bu âlemin idaresinde kendisinin Allah'ın şeriki (ortağı) olduğuna inanmalarını da kabul etmemiş, inkâr etmişti. Yahut şu manaya da olabilir: "Onlar, hayır amellerde Allah'a
itaat ettikleri gibi, şer (kötü) amellerde de iblis'e itaat ediyorlardı. İşte, ortak koşmaktan murad budur."'
2) Ferrâ'nın görüşüne göre, ayetin manası şöyledir: "İblis, "Ben, küfrünüzden önce, beni kendisine ortak koşmuş olduğunuz Allah'ı inkâr ettim" demiştir. Bu, "İblis'in küfrü, kendisine tabî olanların küründen önce idi" demektir. Buna göre buradaki mâ edatı, men (kim) manasınadır. Kabule şayan görüş birincisidir. Çünkü ayetin sıra ve tertibi, birinci tefsire göre uyumlu-ahenkli olmaktadır. Yine, sözün ikinci tefsire de uygun olduğunu söylemek de mümkündür. Kelamın takdiri şöyle olur: İblis sanki şöyle demiştir: Sizin küfre girmenizde, benim vesvesemin bir tesiri yoktur. Bunun delili, benim sizden önce kâfir olmam ve benim küfrümün başka bir vesvese sebebiyle olmayışıdır. Aksi halde teselsül gerekir." Bununla, küfre düşme sebebinin, vesvese dışında başka birşey olduğu ortaya çıkar. Bu manaya göre de, söz muntazam ve ahenkli olur.
Ayetteki "Zalimlerin hakkı, elbet pek acıklı bir azabtır" ifâdesinde açık olan husus, bunun Allah Teâlâ'nın sözü olduğu, iblisin sözünün de bundan önce tamamlanmış olduğudur. Bunun, o kâfirlerin yardım ve destek ümidlerini iyice kesmek için. iblis'in söylediği bir söz olması da uzak bir ihtimal değildir. Allah en iyisini-bilir100[100].

Cennetliklerin Karşılanması

"iman edip, sâlih ameller işleyenler, Rablerinin izniyle, içerisinde ebedî kalmak üzere, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokulacaktır. Onların oradaki tahiyyeleri "selam"dır" (İbrahim, 23). 101[101]

Birinci Mesele

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:
Bil ki Hak Teâlâ, şakilerin (cehennemliklerin) hallerini, pek çok yönden iyice açıklayınca, bunun peşisıra da sa'îd (cennetlik) olanların hallerini açıklamıştır. Sen, daha önce mükâfaatın, takdir ve saygı ile verilen, hâlis (katıksız) ve devamlı bir menfaat olduğunu
"Görmedin mi Allah sana nasıl bir mesel getirmiştir: Güzel bir kelime, kökü sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. Ki o, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir durur. Allah insanlara meseller getirir. Olur ki onlar çok iyi düşünüp, ibret alırlar. Kötü bir kelimenin meseli

---

[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/544
[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/544
[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 545-546
[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 545

(hali) de, toprağın üstünden koparılıvermiş kötü bir ağaç gibidir ki. onun hiçbir sebatı yoktur" (İbrahim, 24-26).
Bil ki Cenâb-ı Hak, bedbahtların halleri ile sa'îd (mutlu) kullarının hallerini açıklayınca, her iki topluluğa âit hükmün durumunu beyan eden bir misal zikretmiştir. İşte bu da, getirilmiş bu mesellerdir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 102[102]

Birinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hak, dört sıfatla nitelenmiş olan bir ağaç zikretmiş, sonra da güzel kelimeyi (sözü) bu ağaca benzetmiştir. 103[103]

Güzel Söz, Verimli Ağaç Gibidir

Birinci Sıfat, bu ağacın 'güzel" olmasıdır. Bu birkaç manaya gelebilir:
1) Ağacın görünüşünün, biçiminin ve şeklinin güzel olması.
2) Kokusunun güzel olması.
3) Meyvesinin güzel olması, yani, ondan elde edilen meyvelerin son derece lezzetli ve hoş olması.
4) Bu ağacın, fayda bakımından güzel olması, yani, meyvelerinin yenilmesinden nasıl lezzet ve tat alınıyorsa, aynı şekilde ağacın kendisinden de çok faydalanılması... Ayetteki "şecere-i tayyibe" tabirini, bütün bu izahlara, birlikte hamletmek gerekir. Çünkü bu hususların birlikte bulunması, lezzetin mükemmel olmasını sağlar.
İkinci Sıfat, ayetteki "Kökü sabit" ifadesidir. Bu, "Kökü sağlamlaşmış. bakî, sökülmekten, kesilmekten, yıkılmaktan ve yok olmaktan emin" demektir. Bu böyledir, çünkü boş olan bir şey, yıkılma ve sona erme durumunda olursa, onu elde etmeden dolayı bir mutluluk hâsıl olsa bile, hep yok olupsona erecek diye korkulması dolayısı ile, meydana gelecek olan hüzün (endişe) son derece büyük olur. Ama hâlinden, onun bakî, dâim, yıkılmaz ve sona ermez olduğu bilinince, onu elde etmekten duyulan sevinç son derece büyük, onu bulmaktan ötürü duyulan sürür son derece mükemmel olur.
Üçüncü Sıfat, ayetteki "Dalları gökte olan" ifadesidir. Bu sıfat, o ağacın durumunun, şu iki yönden mükemmel olduğunu gösterir:
1) Ağacın dallarının yüksekliği ve boy atmadaki gücü, kökünün sağlamlığına ve toprak altındaki köklerinin sebatına delalet eder.
2) Ne zaman ağacın boyu yüksek ve çok boylu olsa, yeryüzündeki pisliklerden ve evlerin çöp ve atıklarından uzak olur. O zaman da onun meyvoleri bütün şaibelerden temizlenmiş, son derece güzel ve hoş olur.
Dördüncü Sıfat, ayetteki "O, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir" ifadesidir. Bundan murad şudur"Bahsedilen ağaç, bu sıfatla muttasıftır; Bu sıfat da, onun meyvelerinin dâima ve her zaman mevcut olması, meyveleri bazan bulunan bazan bulunmayan diğer ağaçlar gibi olmamasıdır." İşte Allah Teâlâ'nın bu Kitab-ı Kerim'de bahsettiği ağacın izahı budur. Kesin olarak bilinir ki, böyle bir ağacı elde etme arzusu son derece büyük olur. Akıllı olan bir kimsenin onu elde etme ve ona sahip olma imkanını bulduğunda, ondan gafil olması ve onu elde etme hususunda gevşeklik göstermesi mümkün değildir. 104[104]

Allah'ı Tanımadaki Lezzet

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Marifetullah ve rnuhabbetuUah'a, Allah'a hizmete, O'na itaate dalmak, bu dört sıfat bakımından bu ağaca benzemektedir:

---

[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/545-546
[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/ 547
[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/547-548

Birinci Sıfat, ağacın güzel olmasıdır ki bu tahakkuk etmiştir. Hatta biz deriz ki, hakikatte güzel ve leziz olan, marifetullah (Allah'ı bilmek)tir. Çünkü, belli bir meyveyi elde etmekle (yemekle) meydana gelen lezzet, meydana gelmiştir. Çünkü bu meyveyi yemek, bedenin yapısına uygun birşeydir. İşte bu uygunluk ve uyumun söz konusu olmasından dolayı, bu büyük lezzet meydana gelmiştir. Beri tarafta ise, nefs-i natıka ve kutsî ruh cevherine uygun düşen şey, ancak marifetullah, muhabbetullah ve bunlardan huzur ve itminan duymaya dalmadır. Böylece bu marifetin (bilginin) gerçekten leziz olması gerekmiştir. Hatta deriz ki, meyveyi yemekten dolayı alınan lezzetin, nefs cehverinin (ruhun), marifetullah ile aydınlanmasından elde edilen lezzetten çok değersiz olması gerekir. Bu fark ise, birkaç yönden izah edilebilir:

Birinci İzah: Maddi olarak hissedilen ve idrâk edilen şeyler ancak, hissedenin, hissolunan şeyin yüzeyi ile temas etmesi neticesinde idrâk edilirler. Ama "Hissedilenin cevheri hissedenin cevherine nüfuz etmiştir" denilmesine gelince, durum böyie değildir. Çünkü cisimlerin birbirlerine hulul etmeleri imkansızdır. Beri tarafa gelince, marifetullah, marifetullahın nuru ve bununla aydınlanma, nefis cevherine (ruha) sirayet eder ve onunla birleşir. Sanki nefis, bu aydınlanma hâsıl olduğu zaman, bu aydınlanmanın olmasından önceki nefisden başka bir nefis haline gelir. İşte bu iki durum arasında bulunan pek büyük bir farktır.

İkinci İzah: Yenen meyveden duyulan lezzette olan şey, bir tadma kuvvetidir. Hissolunan, idrâk edilen şey ise, belli bir taddır, Beri tarafta ise, idrâk eden, hisseden şey, kutsî nefis cevheridir. Bu nefis (ruh) ile bilinen ve hissedilen şey de, Allah Teâlâ'nın zâtı, onun celâl ve ikram sıfatlarıdır. Binâenaleyh bu iki lezzetten, birisinin diğerine nisbetle durumu, idrâk edilen bu iki şeyden birisinin diğerine nisbetle durumu gibidir.

Üçüncü İzah: Güzel bir meyveyi yemeden doğan lezzetler, meydana gelir gelmez, hemen yok olurlar. Çünkü lezzet ctyle birşeydir ki, çabucak kaybolur ve süratte değişir. Cenâb-ı Hakkın, kemâl ve celaline gelince,bunların değişmesi ve değişikliğe uğraması imkansızdır. Nefis cevherinin bu mutluluğu kabul etme kabiliyetinin değişmesi de imkansızdır. Binâenaleyh bu açıdan da, iki durum arasında büyük bir fark olduğu ortaya çıkmıştır. Bil ki dl' iki şey arasındaki fark, nerede ise sonsuz bakımlardan olabilecek kadar çoktur. Fakat akl-ı selim sahibi olan bir kimse, diğerlerine dikkatini çekmek üzere zikredilen bu üç izah ile yetinebilir.

İkinci Sıfat, ağacın kökünün sabit olmalıydı- İşte bu sıfat, marifetullah ağacında daha kuvvetli, daha mükemmel olarak mevcudJur. Bu böyledir. Çünkü bu marifetullah ağacı kutsî nefis cevheri içinde kök salmıştır. Bu cevher, var olma ve bozulma (kevn-u fesâd)dan uzak, değişmekten ve yok olmakta, i beri bir cevherdir. Yine bu kök salmanın, yardımı ve meded-ü inayeti, Cenâb-' Hakk'ın celâlinin tecellisinden gelmektedir. Bu tecelli ise, Allah Teâlâ'nın, zâtında .nurun nuru ve zuhur ile tecellinin mebdei olmasının zarurî neticelerindendir. Bu ise, Kaybolması ve yok olması aklen imkansız olan şeylerdendir. Çünkü Allah Teâlâ, zâtından dolayı vâcibu'l-vücûddur, aynı zamanda bütün sıfatlarında da yine vâcibu'l-vb'Cûddur. Binâenaleyh değişme, yok olma, zeval, cimrilik ve vermeme gibi sıfatlar O'nu.n hakkında düşünülemez. Böylece kökü sabit olarak vasfedilen ağacın, ancak (marifetullah) ağacı olduğu kesinlik kazanır. 105[105]

Marifetullahın Meyveleri

Bii ki Marifetullah ağacının da, ilahî âlemin göklerinde y 'ükselen dallan ve cismâni alemin göklerinde yükselen dalları vardır.

Birincisi, pek çok kısım olup, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Allah'ın emrine ta'zim göstermek" ifâdesi, bütün bu kısımları içine alır. Marifetulla hin ruhlar alemindeki, cisimler alemindeki delillerini, felekler ve yıldızlar âleminin hallerini ve süflî âlemin (dünyanın) hallerini iyice tefekkür etmek ile, muhabbetullah, ^evkullah, zikrullah'a devam, bütünüyle Allah'a itimad (tevekkül) ve Allah'ın d ışındaki ,herşeyden kesilmek, su kısımlara dâhildir. Bu kısımları iyiden

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/548-549

iyiye araştırıp zikretmek, şu anda istenilen z rşey değildir. Çünkü bunlar, sonsuz denecek kadar çok olan muhtelif hallerdir.

İkinicisine gelince, bunlar da pekçok kısımdır. Hz. Allah'ın mahlûklarına şefkat duymak" ifâdesi, bütün bunları kendisinde ▪oplamaktadır. Rahmet, re'fet, müsamaha, günahlard an geri durma, insanlara iyilik .apmaya ve onlardan kötülüğü uzaklaştırmaya gay ret etme ve kötülüğe iyilikte -lukabele etmek, bunlara dehildir. Bu kısımlar da so nsuzdur. Bunlar, Marifetullah ağacının; sabit olan dallarıdır. Çünkü insan, Marifeti jllah'a ne kadar çok dalarsa, ondaki bu haller de, o nisbette daha mükemmel, dal la güçlü ve daha üstün olur.

Dördüncü Sıfat, bu ağacın, Rabbinin izniyle her za man yemişini verip durmasıdır.

Binâenaleyh bu Marifetullah ağacı, bu sıfata, maddi ağaçlardan daha layık ve müstehaktır, Çünkü Marifetullah ağacı, bu halleri iktizâ ettirmektedir ve bunların meydana gelmesinde de müessirdir. Sebep, müsebbepten (sonuçtan) ayrılmaz Dolayısıyla, Marifetullah ağacının kalb toprağında kök salmasının tesiri, kalbin, nazarının ibretle bakar hale gelmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "işte ey akıl ve basiret sahiplen, siz ibret alın" (Haşr 2) buyurmuştur. Yine bunun tesiri, Allah Teâlâ'nın, 'YO kullarım ki) onlar söze kulak verirler de onun en güzeline uyarlar" (Zumer. 18) şeklinde de beyan ettiği gibi, onun işitmesinin hikmetle olması; "adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şahitlik edenler olun. Velev kendinizin (...) aleyhinde olsun"(Nisa, 135) buyruğunda da belirtildiği gibi, konuşmasının doğruluk ve sıdk olmasıdır. Nitekim, Hz. Peygamber de Uhs "Aleyhinize de olsa, doğruyu söyleyin"^ buyurmuştur. Marifetullah ağacının, insanın kalb toprağında kök salması ne kadar kuvvetli ve mükemmel olursa, bu tesirlerin ondaki zuhuru da, o nisbette fazla olur. Çoğu zaman, insan bu meseleye dalar da gördüğü her şeyde Hak Teâlâ'yı görecek bir hale gelir ve çoğu zaman, bundaki terakkisi artar da, gördüğü herhangi birşeyde, ondan önce Allah'ı görür bir hale gelir. İşte Allah Teâlâ'nın "Rabbinin izniyle her zaman yemişini verip durur" buyruğu ile kastedilen budur. Yine zikrettiğimiz bu şeyler, nefsanî ilhamlara ve rûh cevherlerinde bulunan ruhanî melekelere bir işarettir. Sonra nefisten her an, her lahza ve her saniye, bu ağacın meyveleri gibi güzel söz, salih amel, huzû, huşu, ağlama ve tevâzû yükselir

Ayetteki l#; Jib "Rabbinin izniyle" kaydında dikkate şayan bir incelik var. Çünkü bu yüce hallerin ve yüksek derecelerin meydana gelmesi esnasında bazan, insan bunlar, bunlar olduğu için, bunlardan dolayı sevinir; bazan da yükselir ama. bunlar bunlar olduğu için, bunlardan dolayı sevinmez, ancak bunlar Allah'dan olduğu için sevinir. İşte o zaman sevinci aslında, bu hallerden dolayı değil de, mevlâsından dolayı (mevlası için) olmuş olur. Bundan ötürü muhakkiklerden birisi şöyle demiştir: "Kim irfanı, irfan olduğu için seçerse (alırsa), fâni olanı kabul etmiş olur, Kim de irfanı, irfan olduğu için değil, onunla bilinenden dolayı tercih eder (alırsa), vuslat (Allah'a kavuşma) denizine dalmış olur." Yaptığımız bu izah ve tafsilatlandırdığımız bu açıklama ile, Allah Teâlâ'nın bu kitabında zikretmiş olduğu şu misâl, kudsiyyet alemine, Allah'ın Celâlinin huzuruna ve O'nun kibriyasının saraylarına ulaştıran bir misaldir. Binâenaleyh biz, Allah Teâlâ'dan daha çok rahmet ve hidayet talep ediyoruz. O, semîdir, icabet edendir.

Alimlerden birisi, bu meseli izah için, zikredilmesinde sakınca olmayan şöyle bir söz söylemiştir: Allah Teâlâ. imanı ağaca benzetti. Çünkü ağaç, ancak üç şey olursa ağaç diye isimlendirilmeyi hak eder: Derin kök, ayakta duran bir gövde ve yüksek dallar. İman da böyledir; ancak üç şeyle tamam olur: Kalbdeki marifetullah, dildeki ikrar ve bedenlerle amel etme... Allah en iyisini bilendir. 106[106]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Kelimeten tayyibeten kelimesinin mansub olmasıyla iligili iki izah bulunmaktadır:

1) Bu, mahzûf bir fiilin mef'ûlü olarak mansub olup, bunun

---

[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/549-550-551

takdiri, "Hoş bir kelimeyi, hoş olan bir ağaç gibi yapmıştır"
şeklindedir. Bu ayetteki "Allah bir mesel getirmiştir" ifadesinin bir tefsiridir.
2) Mesel ve kelime kelimelerinin darebe fiilinin mef'ûlü olarak mansub olmaları caizdir. Yani, "Allah Teâlâ, hoş kelimeyi bir mesel yapmıştır" demektir. ifâdesi, mahzuf bir mübtedânın haberi olup, bunun takdiri de "Ogüzel bir ağaç gibidir" şeklindedir."
Bu husustaki üçüncü bir görüşe göre ise Hallu'l-Ukad adlı eserin sahibi şöyle demiştir: "En uygun olanı, "kelime" lafzını, atf-t beyân kabul etmektir. kelimesindeki kâf da, "güzel bir ağaç gibi" manasında olmak üzere nasb mahallindedir. 107[107]

Üçüncü Mesele

İbn Abbas (r.a.): "Kelime-i tayyibe, "Lâ ilahe illallah" sözüdür" demiştir. Şecere-i tayyibe, ekseri müfessirlerin
görüşüne göreyse, hurma ağacıdır. Keşşaf sahibi: "Bu,
hurma, incir, üzüm ve nâr ağaçları gibi, meyvesi hoş olan her meyveli ağaçtır. Cenâb-ı Hak buradaki ağaç ile, meyvesi güzel olan ağacı kastetmiştir, ama sözden anlaşıldığı için, bunun hangi ağaç olduğunu belirtmemiştir" demiştir. Asluhâ demek, "Bunun kökü, yani bu güzel ağacın kökü sabittir; ve dalları, yani üst kısımları, semâdadır. Semâdan murad ise göktür, havadır. Çünkü senden yukarıda olan her şey, semâdır. Bu ağaç, yemişini, yani meyvesini ve yenilecek şeylerini her an verir" demektir.
Müfessirler, bu zaman hususunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas: "Bu, senenin altı ayıdır. Çünkü ağacın meyveye durmasıyla, meyvenin devşirilmesi arasında altı ay bulunur" demiştir. Bir adam İbn Abbas'a gelip: "Kardeşimle, bir zamana, bir "hîn"e kadar konuşmamaya and içtim" der. Bunun üzerine o da "Hîn, altı aydır" der ve bu ayeti okur. Mücâhid ve İbn Zeyd: "Bu, bir senedir; çünkü ağaç seneden seneye meyve verir" demişlerdir. Saîd İbnu'l-Müseyyeb: "Bu, iki aydır; çünkü, hurmanın meyve verme müddeti, iki aydır" demiştir. Zeccâc: "Bizim dil alimlerinden gördüklerimizin hepsi, "hîn" kelimesini, "vakit" kelimesi gibi, ister uzun ister kısa olsun her zaman hakkında kullanılan bir isim olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Buna göre, "Her zaman yemişini verir durur" ifadesinden maksat, "gece ve gündüz; yaz kış; her saat ve her vakit ondan istifâde edilir" manasıdır" demiştir. Müfessirler "Bunun sebebi şudur: Çünkü hurma ağacı, eğer meyvesi toplanmaz da üzerinde bırakılırsa, insanlar bütün sene boyunca ondan istifade edebilirler" demişlerdir. Ben de diyorum ki: Bu alimler, her ne kadar ayetin kelimelerinin manalarını ortaya
koymada isabet etmiş iseler de, esas maksadı anlayamamışlardır. Çünkü Allah Teâlâ bu ağacı, bahsedilen o sıfatlarla nitelemiştir Dolayısıyla bunun hurma ağacı veya bir başka ağaç olduğunu bilmeye ihtiyacımız pek yoktur (!) Biz, bahsedilen dört sıfatla mevsûf olan bu ağacın, bu ağaç dünyada ister bulunsun ister bulunmasın, her akıllının onu elde etmeye gayret etmesi gereken kıymetli bir ağaç olduğunu zarurî olarak anlamaktayız. Çünkü bu sıfatlar, elde edilmesi arzulanan şeylerdir. Müfessirlerin "hîn" kelimesi hakkındaki ihtilafları da bu kabîl bir ihtilâftır. İşleri en iyi bilen, Allahdır. 108[108]

Mesel Getirmenin Gayesi

Allah Teâlâ daha sonra "Allah insanlara meseller getirir. Olurkionlar, çok iyi düşünüp ibret alırlar" buyurmuştur. Bu "Darb-ı meselde, daha çok anlatma, daha çok hatırlatma ve ibret verme ve manaları daha iyi ortaya koyma bulunmaktadır" demektir. Bu böyledir zira sırf aklî konuları, his, hayâl ve vehm anlayamaz. Binâenaleyh, bu konulara mahsûsât aleminden benzer olan şeyler zikredildiğinde, his, hayâl ve vehm, bu çekişmeyi terkeder, makûl ile mahsûs olan birbirine mutabık olur, böylece de tam bir anlayış meydana gelir; bu şekilde de matluba ulaşılmış olur. 109[109]

---

[107] 107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/551
[108] 108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/551-552

Kötü Söz Kötü Bitkiye Benzer

Allah Teâlâ "Köf" bir kelimenin meseli (hali) de, toprağın üstünden kopanlıvermiş kötü bir ağaç gibidir ki, onun hiçbir sebatı yoktur" buyurmuştur.

Bil ki, "Kötü ağaç" Allah'ı bilmemektir. Çünkü o afetlerin ilki, korkuların başı, bedbahtlıkların da en başta gelenidir. Allah Teâlâ, bunu, şu üç sıfatla muttasıf olan bir ağaca benzetmiştir:

Birinci Sıfat, onun kötü bir ağaç olmasıdır. Bazı âlimler, bunun sarımsak ağacı olduğunu, çünkü Hz. Peygamberin, sarımsağı şecere-i habise" (kötü ağaç) diye nitelediğini söylemişlerdir: Yine bunun, pırasa olduğu; Hanzala (Ebu Cehil karpuzu) olduğu, çünkü onda çok zararlar bulunduğu; aynı şekilde bunun diken ağacı olduğu da söylenmiştir.

Bil ki bu tafsilata ihtiyaç yoktur. Çünkü ağaç bazan, kokusu sebebiyle, bazan tadı sebebiyle, bazen şekli ve görünüşü sebebiyle, bazan da birçok zararlara sebeb olduğu için kötü olabilir. Bütün bu özellikleri kendisinde toplayan bir ağaç her ne kadar mevcut değil ise de, bu özellikleri bilindiğine göre, ona teşbihte bulunmak, gayeye ulaşmak için yararlıdır.

İkinci Sıfat: Ayetteki "toprağın üstünden koparıhvermiş'" tabiridir. Bu sıfat, "şecere-i tayyibe"nin, "kökü sabit" şeklindeki sıfatına mukabil zikredilmiştir, kelimesi, kökünden koparıldı" anlamındadır. Bunun masdarı olan

"ictisâs" kelimesinin esas manast, cüsseyi tamamen çekip almaktır. , ifâdesi de, "Onun, ne gövdesi ne de kökleri var" demektir. Allah'a şirk koşmak da böyledir. Onun da, ne bir delili, ne bir sebatı, ne de bir kuvveti vardtr.

Üçüncü Sıfat:"0nun hiçbir sebât] yoktur" ifadesidir. Bu sıfat, birincinin tamamlayıcısı gibidir ve "Onun bir istikrarı yok" demektir. Arapça'da (Sebat ettir-sebât etmek) denilmesi gibi, denilir. Bir hüccet ile desteklenmemiş söz, işte burada buna benzetilmiştir. O da sabit, dayanıklı değildir; binâenaleyh, yıkılıp gider.

Bil ki kötü söz hakkında yapılan bu benzetme, son derece mükemmeldir. Çünkü Allah Teâlâ, bu ağacı, çok zararlı ve bütün faydalardan hâlî olarak nitelemiştir. Zararlı oluşuna, habise tabiriyle işaret etmiştir; her türlü faydadan uzak olmasına da, "toprağın üstünden kopanlıvermiş. Onun hiçbir sebatı yoktur" ifadesiyle işaret etmiştir. Allah, en iyisini bilendir. 110[110]

Mü'minlerin Sebat ve İstikrarı

"Allah, iman edenlere dünya bayatında da ahirette de, o sabit sözde sebat ihsan eder. Allah, zâlimleri saptırır, şaşırtır; Allah ne dilerse yapar" (İbrahim. 27).

Bil ki Allah Teâlâ, güzel kelimenin vasfının, kökünün sabit otması; kötü kelimenin vasfının da, köksüzlük ve istikrarsızlık olduğunu beyân edince, bundan sonra, kendilerinden dünya hayatında sadır olmuş olan sabit sözün, onlar için Allah'ın tütfunun ve mükâfatının sübûtunu gerektirdiğini zikretmiştir. Bundan maksat ise, Marifetullah ve tâatuliahdaki sübûtun, Allah'ın mükâfaat ve ikramının da sübûtunu iktizâ edeceğini beyân etmektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah sebat ihsan eder" sözü, "Allah mükâfaat ve ikram üzere sebat ihsan eder" anlamındadır. O'nun, "dünya hayatında da ahirette de, o sabit sözde" ifâdesi ise, "Onlar dünya hayatında iken kendilerinden sudur etmiş olan o sabit söz üzere onları sabit kılar" anlamındadır.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Allah zalimleri saptım" buyurmuştur. Yani, "O kötü kelimenin sabit bir kökü ve yükselmiş dalları yoktur. İşte zalim olan kötü kelime sahipleri de böyledir. Allah onları, ikramından uzaklaştırır. Sevabına nail olmaktan alıkor" demektir.111[111]

---

[109][109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/552

[110][110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 13/552-553

[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/5

Kabir Suali Sırasında Mü'min İle Kâfir

Ayetle ilgili, meşhur olan şöyle bir görüş daha bulunmaktadır: Bu ayet, kabirde iki meleğin sorgulaması ve bu sorgulama esnasında, Allah'ın mü'mine hak kelimeyi telkin edip, onu hak üzere sabit kılması hakkında nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den ayeti hakkında, şöyle dediği rivayet edilmiştir: kabirde, "Rabbin kim? Dinin ne? Peygamberin kim?" denildiğinde o, "Rabbim Allah, dinim islâm. Peygamberim de Muhammed (s.a.s)". der" 112[112] dediği rivayet edilmiştir. ifadesindeki bâ edatından murad, şudur. Allah onları, kabir de, dünya hayatında iken bu söze devam etmeleri sebebiyle sabit kılar, onlara kuvvet verir.

Bu sözün, şöyle olan bir aklî izahı daha vardır: Ne zaman bir fiile çokça devam edilirse, bu halin akılda ve kalbte kök salması, daha güçlü ve kuvvetli olur. Binâenaleyh kulun, "Lâ ilahe illallah" zikrine; bunun hakikatîarını ve inceliklerini düşünmeye devam etmesi ne kadar mükemmel ve tam olursa, bu marifetultahın, ölümden sonra da aklında ve gönlünde kök salması daha güçlü ve daha mükemmel olur. İbn Abbas şöyle demiştir: "Kim dünya hayatında kelime-i şehâdete çokça devam ederse, Allah Teâlâ, onu, kabirde bu şehâdet üzerinde sağlamlaştırır (tesbît) ve ona, bunu bizzat telkin eder." Bu İfadede İbn Abbas, ahireti, "kabir" olarak tefsir etmiştir. Çünkü ölen kimse, ölüm ile, dünya ahkâmından da tamamen uzaklaşıp artıkr ahiret ahkâmına girmiş olur.

Ayetteki "Alfah zalimleri saptırır" buyruğu, "kâfirler kabirlerinde hesaba çekildiklerinde "bilmiyoruz" derler. Böyle derler, çünkü Allah Teâlâ onları şaşırtır. Cenâb-ı Hakk'ın "Allah ne diİerse yapar" buyruğu da, "Allah dilerse hidâyete erdirir, dilerse saptırır. Fiilinde, O'na kesinlikle itiraz yapılamaz" anlamındadır. 113[113]

Nimeti, Şükür Yerine İnkâr Sebebi Yapanlar

"Allah'ın nimetlerini küfür ile değiştirenleri ve kavimlerini helak yurduna, cehenneme sokanları görmedin mi? Onlar oraya girecekler. O ne kötü bir karargâhtır! Onlar, Allah'a, O'nun yolundan saptırmak için benzerler tuttular. De ki: "(Şimdilik) faydalanın! Çünkü, dönüşünüz muhakkak ki, ateşedir" (İbrahim, 28-30).

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, yeniden, kâfirlerin hallerini anlatmaya başlayarak, "Allah'ın nimetlerin küfür ile değiştirenleri görmedin mi?" buyurmuştur. Bu, Mekkeliler hakkında nazil olmuştur. Çünkü Allah Teâlâ onları, emin haremine yerleştirmiş, onlara bol ve geniş bir geçim vermiş ve kendilerine Muhammed (s.a.s.)'i göndermişti. Ama onlar, bu nimetin kadr ü kıymetini bilmemişlerdi. Daha sonra Allah Teâlâ onların çeşitli çirkin fiillerini zikretmiştir:

Birincİsi.Cenâb-t Hakk'ın, "Allah'ın nimetlerini küfür ile değiştirdiler" ifadesiyle anlattığı husustur. Bununla ilgili birkaç izah bulunmaktadır:

1) Bu, şu manaya olabilir; "Onlar, Allah'ın nimetine şükretmeyi, küfür ve nankörlük ile değiştirdiler..." Çünkü onlara bu nimetler sebebiyle şükretmeleri vacib olmuşken, onlar ise küfre saptılar. Böylece sanki şükrü, küfre değiştirip tebdil etmiş oldular.

2) Onlar, bizzat Allah'ın nimetini küfür İle değiştirdiler. Çünkü, onlar küfre sapınca, Allah Teâlâ, onlardan bu nimetini çekip aldı, böylece de, bu nimet yerine onların yanında sadece küfürleri kalmış oldu.

3) Allah Teâlâ onlara, peygamberini ve Kur'ân'i nimet olarak verdi, buna karşılık ise onlar, iman yerine küfrü tercih ettiler.

İkincisi, Allah Teâlâ'nın onlardan naklettiği şu husustur:"kavimlerini helak yurduna soktular." Bevar kelimesi, helak anlamına gelir. Bu manada olmak üzere, "helak olmuş adam" ve "helak olmuş kavim" denilmektedir. Cenâb-ı Hakk'tn, "Helake mahkum bir kavim oldunuz" (Fetih, 12) ayeti de böyledir. Allah Teâlâ, "Helak yurdu" ile cehennemi kastetmiştir. Çünkü, Cenâb-ı

112[112] Benzeri hadis için bkz. Ebu Davud, Sünnet, 27 (4/239).

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/6

Hakk, helak yurdunu "onları cehenneme sokanlar... o ne kötü bir karargâhtır" diyerek onu ' 'cehennem " olarak tefsir etmiştir. Karar kelimesi, makarr anlamındadır. Bu, ism-i mekân yerinde kullanılan bir masdardır.
Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, Allah'a, O'nun yolundan saptırmak için benzerler tuttular" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu hususla ilgili birkaç mesele vardır: 114[114]

Nankörlük Edip Şirke Düşmeleri

Allah Teâlâ, o kâfirlerin nimeti küfürle değiştirdiklerini anlatınca, Allah'a nankörlük etmelerinden sonra, bir de
O'na ortaklar koştuklarını zikretmiştir. Buradaki cealû kelimesinden murad, "hükmetmek, öylece inanıp
söylemek" manasıdır. Endâd kelimesi de, benzerler ve şerikler anlamındadır. Bu şeriklerin birkaç şekilde olması muhtemeldir:
1) O kâfirler, Allah'ın kendilerine in'âm ettiği şeylerden, "Şu, Allah için, şu da bizim şeriklerimiz içindir" diyerek, putlarına da bir pay ayırıyorlardı.
2) Onlar, kullukta, âlemin yaratıcısı ile, putlar arasında ortaklık kuruyor, ikisine birden tapıyorlardı.
3) Onlar, Allah'ın ortakları olduğunu açıkça söylüyorlardı. Mesela onlar haccda telbiye getirirken, "Lebbeyke la şerike leke illâ şerîkun huve leke temlikuhu ve mâ meleke-sana icabet ederim, şerikinden başka ortağın yoktur. O, senindir. Sen, ona ve onun sahip olduklarına maliksin!" diyorlardı. 115[115]

İkinci Mesele

İbn Kesir ve Ebu Amr, burada fiili, yâ'nın fethasıyla (saptı) fiilinden olmak üzere yadıllû (sapmaları için) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, "Başkasını saptırdı" fiilinden olmak üzere yudillû şeklinde okumuşlardır. 116[116]

Lam-ı Âkıbe İhtimali

ifadesinin başındaki lâm, netice bildiren "lâm-ı akibef'dir. Çünkü, putlara tapmak dalâlete götüren bîr sebeptir. Bunun key (için) manasında bir lam olması da muhtemeldir. O zaman ifâde, "Başkalarını saptırmak için, putlar edinen kimseler" manasında olur. Bu Kelime damme ile yudillû şeklinde okunduğunda, işte bu iki manaya da muhtemeldir; ama nasb ile okunduğundaysa, sadece "akibet lamı" manasını ifâde eder. Buna göre onlar, sadece kendileri sapmak istemişlerdir. Lâm-ı akibet hakkındaki sözün hakikati şudur: Bir şeyden kastedilen husus, ancak o işin en son safhasında hasıl oiur. Nitekim, "Önce düşünce, sonra ise tatbikat ve iş" denilir. İşin sonunda hasıl olan her şey, bu manada, murad edilen şeye benzemiş olur. Benzerlik, mecazî ifade kullanılmasını yerinde ve uygun kılan durumlardan biridir. İşte bundan dolayı akibeti ifâde için lamın kullanılması güzef olmuştur. 117[117]

Tehdit İfade Eden Emir

Allah Teâlâ onların çirkin fiillerinden üç çeşidini anlatınca "De ki: "(Şimdilik) faydalanın! Çünkü, dönüşünüz muhakkak ki ateşedir" buyurmuştur. Bundan maksacl şudur: Dünyada kâfirin durumu nasıl olursa olsun, ahirette başına gelecek ikâba nisbetle, bu bir faydalanma ve bir nimettir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "De ki: "(Şimdilik) faydalanın" buyurmuştur.

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/7-8
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/8
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/8
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/8

Bir de bu hitâb, Allah Teâlâ'nın, nimeti küfürle değiştirdiklerini haber verdiği kimselere yöneliktir. Onlar bu dünyada Dirçok nimet içindeydiler. Binâenaleyh, "(Şimdilik) faydalanın. Çünkü, dönüşünüz muhakkak ki ateşedir" denilmesi uygun olmuştur. Bu emre, "emr-i tehdit" denilir. Bunun bir benzeri de, "Siz dilediğinizi yapın" (Fusaiiet, 4o» ve: "De ki:"Küfrünle biraz eğlenedur. Çünkü sen muhakkak ateş ehlindensin" (Zümer. 8) ayetidir. [118][118]

Mü'minden Beklenen Davraniş

"İman eden kullanma de ki: "Namazınızı dosdoğru kılın ve ne bir alış-veriş ne de bir dostluk olmayan bir gün gelmezden evvel, nzık olarak size verdiğimiz şeylerden gizli ve aşikâr in fak edin" (İbrahim, 31).
Bil ki Allah Teâlâ kâfirlere, tehdit ve vaîd üslubuyla, dünya nimetlerinden yararlanmalarını emredince bu ayette dei mü'minlere dünyadan istifâdeyi terketmelerini ve malla, canla bütün güçleriyle cihâd etmelerini emretmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesefe bulunmaktadır: [119][119]

Birinci Mesele

Hamza ve Kisâî ifâdesini, yâ'nın sükûnuyla; diğer kıraat imamları ise, iki sakin harf bir araya gelip, böylece de birinci sakin harf olan yâ, mansûb olarak harekelendiği için fetha ile okumuşlardır. [120][120]

Yukîmü Fiili Hakkında Açıklama

Ayetteki yukfmu kelimesiyle ilgili olarak iki izah bulunmaktadır:
1) Bunun, mahzûf bir "kul=de!" emrinin cevabı olması mümkündür. Buna göre, kelamın takdiri: "İman eden kutlarıma, namazı kılın ve infak edin" de! Böylece onlar da namazı kılar ve zekâtı verirler" şeklindedir.
2) Bunun, kale fiilinden, emir lâm'ı düşmüş bir emr-i gâib olması da mümkündür. Yani, "namazı kılsınlar" demektir. Bu, "Zeyd'e söyle, Amr'a vursun" demen gibidir. Bu lâm'ın hazfedilmesi caiz olmuştur; çünkü "De!" sözü, bu emir lâmmın yerini tutmaktadır. Eğer cümleye, başında "De ki" emri olmaksızın yukîmû denilerek başlanmış olsaydı, bu caiz olmazdı. [121][121]

Üçüncü Mesele

İman işini tamamlayan insanın yapacağı iş, sadece nefsi ve malı hususunda bir icraatta bulunmaktır. Nefsine
gelince, onu, namaz kılarak Mabuduna hizmetle meşgul etmesi gerekir; malını da, Allah'a taat yolunda bolca harcayarak bezletmesi, sarfetmesi gerekir. İşte bu üç şey, yani iman, namaz ve zekât, muteber ve makbul taatlardır. Bu üç şeyle ilgili olarak söylenmesi gereken hususların tamamını biz, (Bakara. 3) ayetinin tefsirinde zikretmiştik. [122][122]

Dördüncü Mesele

Mutezile şöyle demiştir: "Bu ayet, haramın rızık olamayacağına delalet eder. Çünkü ayet, nzıktan infâk etmenin övgüye değer bir şey olduğunu göstermektedir. Oysa ki, haramdan yapılan herhangi bir infak ise, mendub değildir. Binaenaleyh bundan, haramın rızık olmadığı neticesi çıkar." Bu sözün izahı, daha önce defalarca geçmişti. 123[123]

---

[118][118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/9
[119][119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/9
[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/9
[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/10
[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/10

Sır ve Alâniyetin İzahı

Ayetteki sırren ve alânlyeten kelimesinin mansub oluşuyla alâkalı birkaç izah bulunur:
1) Bu, "açıktan açığa ve gizli olarak veren kimseler olarak" manasında olmak üzere takdirinde haldir.
2) Bunlar, "gizli ve açık zamanlarda" manasında, zarf olarak mansubturlar.
3) Bunlar, "gizli bir infak ve de açık bir intakla" takdirinde olmak üzere, mef'ûl-ü mutlak olarak mansub kılınmışlardır. Bundan murat, nafile olanları gizlice vermek, farz olanları açıkça vermektir. 124[124]

Ahirette Dostluk Fayda Vermez

Bil ki Allah Teâlâ, namaz kılmayı ve zekât vermeyi emredince, "ne bir alış-veriş ne de bir dostluk olmayan bir gün gelmezden Önce7' buyurmuştur. Ebu Ubeyde: 'Buradaki alış-veriş, fidye manasındadır; "hilâl" kelimesi de "karşılıklı olarak dost almak, dostluk göstermek" anlamındadır. Bu kelime (dost olmak-dostluk) fiilinden masdardır" demiştir. Mukâtil: "Bu, kendisinde hiçbir alış-veriş, dostluk ve yakınlık bulunmayan bir gündür. Bununla sanki Allah Teâlâ, "kendisinde hiçbir alış-veriş ve dostluk bulunmayan böylesi günlerde, daha önce yaptığınız infâkın karşılığını görebilmeniz için, mallarınızı dünyada iken infâk edip, harcayınız" demek istemiştir" demiştir. Bunun bir benzeri "Ey iman edenler, içinde ne bir alış-veriş, ne bir dostluk, ne de bir şefkat bulunmayan bir gün gelmezden evvel (...)" (Bakara. 254) ayetidir. 125[125]

Fayda Veren Dostluk

İmdi, eğer "Allah Teâlâ, "Dostlar o gün birbirine düşmandır, takva sahipleri müstesna"(Zubmi. 67) buyurarak.o günde bir dostluğun olduğunu bildirdiği halde, niçin bu iki ayette, Kıyamet günü hiçbir dostluğun olmadığını söylemiştir?" denilirse, biz deriz ki: O gün dostluğun olmadığını ifade eden ayet, insan tabiatının temayülü ve nefsin arzusu sebebiyle olan bir dostluğun bulunmadığı manasına; dostluğun bulunduğunu gösteren ayet de, Allah Teâtâ'ya kullukta bulunmak ve O'nu sevmekten dolayı olan bir dostluğun olacağı manasına hamledilir. Allah en iyi bilendir. 126[126]

Allah'ın Nimetleri Saymakla Tükenmez

"Allah gökleri ve yeri yaratandır, gökten su indirip onunla, size nzık olarak türlü mahsûller ve meyveler çıkarandır. O, emri ile, gemileri denizde yürümek üzere musahhar kılandır. Akan suları da, yine size musahhar
kılmıştır. Güneşi ve ayı, devamlı bir âdet üzere olarak, size musahhar kılan O; geceyi ve gündüzü size musahhar kılan yine O'dur. O, size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi. Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız. Gerçekten insan çok zâlim ve çok nankördür" (İbrahim. 32-34). 127[127]

---

[123] 123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/10
[124] 124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/10
[125] 125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/10-11
[126] 126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/11
[127] 127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/11

Tevhidin Bazı Delilleri

Bil ki Allah Teâlâ, sa'îdler ile şakilerin hallerini ortaya koymak için tafsilatlı bilgi verip, o saadetin meydana gelmesinde, en büyük esas ve en büyük makam da, Allah'ı zâtı ve sıfatları ile bilmek (marifetullah); şekâvetin meydana gelmesindeki en büyük sebebin de, bu marifetin bulunmayışı oluncav Hak Teâlâ sa'îd ve şakilerin hallerinin peşine, bir yaratıcının varlığına, O'nun ilmi ile kudretinin mükemmel olduğuna delalet eden detttteri getiirrûş ve burada on çeşft deWi zikretmiştir.
1) Göklerin yaratılışı.
2) Yerin yaratılışı. Allah Teâlâ bu iki hususa, "Allah, gökleri ve yeri yaratandır" buyurmakla işaret etmiştir.
3) "Gökten su indirip, onunla size rızık olarak türlü mahsuller ve meyveler çıkarması..."
4) Emri ile gemileri, denizde yürümek üzere, size musahhar kılması.
5) Akan suları, yine size musahhar kılması.
6 ve 7) Güneşi ve ayı, devamlı bir âdet üzere olarak size musahhar kılması.
8 ve 9) Geceyi ve gündüzü size musahhar kılması.
10) İstediğiniz şeylerin hepsini vermesi. Bil ki bu on delil, bu tefsirde defalarca geçti ve bunların izahları da, yer yer tekrar tekrar yapıldı. Yine de burada onların bazı hususlarını ele almada bir mahzur yoktur.
Biî ki ayetteki, "Allah" lafzı mûbteda, ifadesi ise haberdir. Hak Teâlâ daha sonra, gökleri ve yeri yarattığından bahsederek söze başlamıştır. Bu tefsirimizde, göklerin ve yerin pek çok bakımdan, Hakîm bir yaratıcının varlığına delalet ettiğini anlatmıştık. Aliah Teâlâ, bundan sonra zikredilen diğer bütün deliller buna dayandığı için, söze asıl olan bu iki delil ile başlamıştır. Çünkü O, bundan sonra "O, gökten su indirip, onunla size nzık olarak türlü mahsuller ve meyveler çıkarandır" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Eğer gök olmasaydı, ondan yağmur inmezdi; yer de olmasa idi, yağan yağmur karar kıiacak bir yer bulamazdı. Binâenaleyh bu maksat ve neticenin gerçekleşmesi için, mutlaka bu ikisinin bulunması gerektiği zahirdir. [128][128]

Yağmur Nimeti

İkinci Bahis: Ayetteki, "Gökten su indirdi" ifadesi ile ilgili iki izah vardır:
1) Su, aslında bulutlardan iner. Bulut, "yüksek" "üstte" demek olan "sümüvv" masdanndan türemiş "semâ" (gök) kelimesi ile ifade edilmiştir.
2) "Allah Teâlâ yağmuru, bizzat gökten indirmiştir." Bu İzah, uzak bir ihtimaldir. Çünkü insan, bazan yüksek bir dağın tepesinde durup da, bulutları kendisinden daha aşağı seviyede görür. O dağdan indiğinde de, o buluttan üzerine yağmur yağdığını görür. Bu, müşahede edilen birşey olduğuna göre, bu hususta münakaşa etmek yersiz olur.
Üçüncü Bahis: Bazıları: "Allah Teâlâ o meyveleri ve mahsulleri, insanların gayretine göre gökten inen yağmurlar vasıtası ile çıkarmıştır. Çünkü böyle olmasında, insanların faydası vardır. Çünkü onlar, bu azıcık menfaat ve faydaların bile elde edilmesinde onca zorluk ve yorgunluğun sırtlantlmasi gerektiğini anlayınca, âhiretin devamlı ve büyük faydasının elde edilmesi için de birtakım zorluklara katlanılması gerektiğini haydi haydi anlarlar. İnsan, bu fazla önemli ve büyük olmayan faydalan elde etmek için rahatını ve huzurunu terkedince, Allah'ın mükafaatını elde edip, ilâhi ikabtan kurtulabilmek için, dünyevî lezzetleri bırakması öncelikle gerekir. İşte bu sebepten ötürü, âhirette mükellefiyet bulunmadığı için, Allah Teâlâ, her insanı orada yorulmadan ve usanmadan arzu ettiği şeye ulaştırır" demişlerdir. Bu, kelamcıların görüşüdür.
Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, gökten inen bu yağmur vasıtası ile meyveleri

---

[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/12

ve ürünleri yaratır." Bu, tamamen kelâmî bir konu olup, bunu Bakara Sûresi'nde ele almıştık. 129[129]

"Semere"nin Manası

Dördüncü Bahis: Ebu Müslim şöyle demiştir: "Semerât, genel olarak ağaçta yetişen (meyveler) manasına kullanılır. Bu, aynı zamanda ekinler ve bitkiler manasına da kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, "Her biri semeresini (mahsulünü) verdiği zaman, mahsûlünden yiyin. Devşirildiği ve toplandığı gün de hakkını (sadakasını) verin" (Enam, ui) buyurmuştur."
Beşinci Bahis: Allah Teâlâ, "Onunla, size rızık olarak türlü semereler çıkardı" buyurmuş ve bununla, "Biz İnsanlar için rızık olsun diye, Allah o meyveleri çıkarır" manasını kastetmiştir. Bundan maksadı kendisinin, insanlara hayır ve menfaatleri ulaştırmak için, bu meyveleri yarattığını anlatmaktır. Çünkü lütuf, ancak lütfeden kimsenin, yaptığı o iş ile lütfettiklerine bir menfaati kastettiğinde bir lütuf ve ihsan sayılır.
Altıncı Bahis: Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki ifadesi "rızk"ın beyânıdır, yani, "O yağmur vasıtası ile semerelerden ibaret olan rızık çıkardı" demektir. Bu ifadenin, ehrace (çıkardı) fiilinin mef'ûtü, "rızk" kelimesinin de mefûl'den "hâl" olması; yahut da, "rızk"ın, ehracenin mef'ûl-ü mutlakı olması mümkündür. Çünkü buradaki "çıkardı" fiili, "Rızk verdi" manasınadır ve binâenaleyh bunun takdiri, şeklindedir. 130[130]

Deniz Nakliyesinin Önemi

Ayetteki, "O, emri ile gemileri denizde yürümek üzere size musahhar kılandır" şeklindeki dördüncü delile gelince, bunun bir benzeri de, "Denizde dağlar gibi akıp giden gemilerde O'nun ayetîerindendir" (Şura, 22) ayetidir.Bununla ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Yeryüzünde biten şeylerden istifâde ancak, denizde yürüyen gemilerin bulunması ile tam ve mükemmel olur. Çünkü Hak Teâlâ, yeryüzünün her bölgesine ayrı ayrı nimetler vermiştir. Öyle ki, bir bölgenin nimeti, yeryüzünün diğer bölgelerine taşındığında ve yine oradakiler de bu bölgeye getirildiğinde, ticaretteki kâr oranı artar. Sonra bu nakil için, karanın gemileri demek olan develer (ve benzeri şeylerle) ve denizdeki gemiler ile mümkün olur. İşte ayette bahsedilen gemiler bunlardır.
İmdi eğer, "Gemileri insanlar yaptığı halde, Allah'ın, "O, emri ile gemileri... size musahhar kıldı" demesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Biz (ehl-i sünnete) göre, kulların fiillerini de Allah yaratır. Binâenaleyh böyle bir soruya gerek yok. Ama Mu'tezlle'ye gelince, onlardan Kâdİ buna şöyle cevap vermiştir: "Eğer Allah Teâlâ, kendilerinden gemi yapılan o koskoca ağaçları yaratmamış olsaydı, demiri ve diğer aletleri yaratmamış olsaydı, yine kullarına geminin nasıl yapılacağını öğretmeseydi, suyu, gemilerin üzerinde akıp gideceği bir özellikte yaratmasaydı, rüzgârları ve rüzgârdaki sürükleme kuvvetini yaratmasaydı, nehirleri geniş geniş yapmasaydi ve onlara, gemilerin içinde yüzebileceği bir derinlik vermeseydi, gemilerden istifâde edilemezdi. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın bütün bunların yaratıcısı, müdebbiri ve emre âmâde kılıcı olmasından dolayı, gemilerin Allah'a nisbeti güzel ve yerinde olmuştur."
İkinci Bahis: Hak Teâlâ, bu musahhar (âmâde) kılma işini, emrine bağlamıştır. Çünkü büyük padişahlar, nadiren, "Bunu o yaptı" diye anlatılır, tavsif edilirler. Onlardan, genellikle şanlarının (durumlarının) yüceliğini göstermek için, "O, şöyle, böyle emretti" diye bahsedilir. Bazı kimseler bu ifâdeyi, "Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman sözümüz ona ancak, uol" dememizden ibarettir. O da derhal oiur" put, 4O> ayetinin zahirî manasına hamletmişlerdir. Bu izahın özü de, yine bahsettiğimiz şeye varıp dayanır.
Üçüncü Bahis: Gemi, cansız varlıklardandır. Binâenaleyh bunun musahhar kılınması, mecazî

---

[129] [129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/12-13
[130] [130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/13

manada olup, "Gemi su yüzünde, kaptanın istediği şekilde hareket edince, sanki onun emrine verilmiş bir canlı gibi olmuş olur" demektir. [131]

Akarsular Nimeti

Ayetteki beşinci hüccet, "Akan sulan da yine size musahhar kılmıştır" ifâdesinin anlattığı husustur. Bil ki denizin suyundan, sulamada hiç istifâde edilemediği için.
Hak Teâlâ, nehirleri ve kaynakları çıkarıp akıtmak suretiyle, mahlûkata nimet vermiş olduğunu söylemektedir, öyle ki bu nehir ve gözelerden, ekinlere, bağlara ve bahçelere sular verilir. Deniz suyu içmeye de elverişli değildir. Buna elverişli olan, yine nehir sularıdır. [132]

Güneş ve Ayın İnsana Hizmeti

Ayetteki altıncı ve yedinci hüccet, "Güneşi ve ayı, devamlı bir âdet üzere olarak size musahhar kılan O'dur" ifadesidir. Bil ki güneş ve aydan elde edilen fayda çok büyüktür. Allah Teâlâ bunu, pek çok ayetinde anlatmıştır. Hak Teâlâ'nın, "(Allah), onların içinde ayı bir nûr yapmış, güneşi de bir kandil (olarak) asmıştır" (Hûh, 16); "Güneş de, ay da hesap iledir"(Rahman. 5); "Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir lamba ve nurlu bir ay barındıran (Allah)'sn şanı ne yücedir!" (Furkân, 61) ve "Güneşi bir ışık, ayı da bir nur yapan (Allah)..."(Yunus, 5) ayetleri bunlardandır. Ayetteki daibeyn tabirine gelince, bunun masdarı kelimesi, birşeyin devamlı olarak adeti üzere, bir işi sürdürmesidir. Arapçada, bu manada, fitli kullanılır. Biz, (Yusuf. 47) ayetinin tefsirinde bundan bahsettik. Müfessirler bu kelimenin manasının, "O ikisi, ay ile güneş, hareketlerinde, aydınlatmalarında, karanlığı gidermedeki tesirlerinde, bitkileri ve canlıları ıslah etmede «geliştirmede), değişmez adetleri üzere devam eder giderler" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Çünkü güneş, gündüzün; ay da gecenin sultanıdır (delilidir). Güneş olmasaydı dört mevsim meydana gelmezdi. Dört mevsim de olmasaydı, dünyanın düzeni tamamen bozulurdu. Biz, güneş ve ayın faydalarını, bu kitabın başlarında ayrıntılı olarak zikrettik. [133]

Gece ve Gündüz Nimeti

Sekiz ve Dokuzuncu Delil, "Geceyi ve gündüzü size musahhar kılan yine O'dur" ifadesidir. Bil ki gece İle gündüzün faydalarından, başka ayetlerde de bahsedilmiştir. Mesela, "Geceyi örtü kıldık, gündüzü maişet vakti yaptık" (Nebe, 10-11) ve, "O, geceyi, içinde sükûn ve istirahat etmeniz için, gündüzü ise aydınlık olarak yaratandır" (Yunus, 67) ayetlerinde olduğu gibi... Kelamcılar, gece ile gündüzün musahhar (emre âmâde) kılınmasının, mecazî bir ifâde olduğunu, çünkü bu ikisinin arızi haller (sıfatlar) olduklarını; sıfatların musahhar kılınmasından Dahseditemeyeceğini söylemişlerdir.
Onuncu Delil, "O, size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi" buyruğudur. Sonra Allah Teâlâ, bu büyük nimetten bahsedince, bunun peşisıra, sırf bunu vermekle yetinmediğini, kutlarına faydalı olan herşeyi verdiğini de söylemiştir. Bundan maksat onlara bir tahdid ve sınırlama getirilmemesidir. İşte bundan ötürü "O, size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi" buyurmuştur. Bu ifadede, mef'ûl mahzûf ofup, takdiri "İstediğiniz her şeyden..." şeklindedir. Bundaki mln küllin ifadesi tenvinle okunmuş, ifadesi de hal olmak üzere mahallen mansub menfî bir cümle sayılmıştır. Yani, "O size, istemediğiniz halde, herseyden vermiştir" demektir. Buradaki ma edatının ism-i mevsul olması da caizdir. Buna göre kelamın takdiri, "O size ihtiyaç duyduğunuz herşeyi ve ancak kendisi ile hallerinizin ve geçiminizin uygun hale geldiği şeyleri vermiştir" şeklindedir. Buna göre sanki, "İstediğiniz ve lisan-ı haliniz ile arzu ettiğiniz

---

[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/14
[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/14-15
[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/15

her şeyi verdi" denilmektedir. [134]

Sayısız Nimetleri Anlamak İçin Tefekkür

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu nimetlerden bahsedince, sözünü "Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız" diye bitirmiştir. Vahidî şöyle der: "Bu ifâdedeki "nimet" kelimesi masdar yerini tutan bir isimdir. Nitekim Arapça'da, "Allah ona nimet in'âm etti" denilir. Burada "nimet" kelimesi, "İn'âm" masdan yerine kullanılmıştır. Bu tıpkı senin derken, infak ile nafaka kelimelerini aynı manada kullanman gibidir. İşte bundan ötürü, bu kelime, masdar manasında oluğu için, cemî olarak getirilmemiştir. Binâenaleyh, tabiri "Çok olduğu için Allah'ın bütün nimetlerini saymaya güç yetiremezstniz" manasınadır.

Bil ki İnsan, Allah'ın bütün nimetlerini bilip saymasının imkânsız olduğunu anlamak istediğini, bundan âciz olduğunu görmesi için, herhangi bir şey hakkında düşünmesi gerekir. Biz bu hususta şu iki misali veririz:

Birinci Misal: Doktorlar, sinirlerin iki kısma ayrıldığından bahsetmişlerdir:

a) Beyindeki sinirler,

b) Omurga içinden beyne ulaşan sinirler.

Beyindeki sinirler, yedi kısımdır. Doktorlar daha sonra, o yedi ruhtan (kısımdan) herbirinden neş'et eden hükmü bilme hususunda kendilerini yormuşlardır. Sonra o yedi ruhtan herbirinin çok çeşitli dallara, onların da kıldan daha ince dallara ayrıldığında ve herbirinden insanın uzuvlarına geçişler bulunduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh eğer onlardan tek bir şube, ya kemiyet (sayı), ya keyfiyet (özellik), ya da yeri bakımından bir zarar görse, bünyenin fayda ve düzeni de zarar görür, zedelenir. Sonra o ince kılcal dalların sayılan cidden çoktur ve herbirinin belli bir vazifesi vardır. Binâenaleyh insan bu hususta tefekkür ettiğinde, bu sinir ağlarının her birinin büyük bir nimet olduğunu, onlardan biri iş yapamaz hale gelecek olsa, kul üzerindeki zararının çok büyük olduğunu antar. Yine o, bunlara vâkıf olmanın ve hallerini öğrenmenin imkânı olmadığını da anlamış olur. İşte bu noktada, "Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız" ayetinin yerinde olduğunu tam olarak aniar. Bu hususları, kılcal sinirler hakkında düşündüğün gibi, aynısını atardamar, şahdamarı ve kemiyet, keyfiyet, yer, tesir bakımından basit ve mürekkeb uzuvlar hakkında da düşün. Böylece sen, bütün bunların, sahili olmayan bir okyanus olduğunu görürsün. Sen bunları, tek bir insanın bedeni için düşünürsen, Allah'ın senin bedenin ve ruhun bakımından sana verdiği nimetlerinin kısımlarını anlarsın. Çünkü ruhlar âleminin enteresanlıkları, bedenler âleminin enteresanlıklarından daha çoktur. Sonra sen, tek bir canlının halini nazar-ı dikkate aldığında, işte o noktada, felekler ve yıldızlar âleminin halteri ile, unsurların tabakalarını, kara, deniz, bitki ve canlılar âleminin enteresanlıklarını da nazar-ı dikkate al. İşte o noktada, bütün mahlûkatın akıllarının birleştirilip tek bir akıl yapılması, sonra da o akıl ile insanın, Allah Teâlâ'nın en basitindeki hikmetlerinin enteresanlığı hususunda düşünmesi halinde bile, ondan ancak çok azını anlayabileceğini görmüş olur. Allah'ı, vehmedenlerin vehminden tenzîh ve takdis ederiz.

İkinci Misal: Sen, ağzına koymak için tek bir lokma aldığında, o lokmanın öncesini ve sonrasını bir düşün. Onun öncesindeki durumlarına gelince: Bil ki, o tek lokma ekmek, ancak bütün bu âlem, en doğru şekilde (düzeni üzere) devam ettiğinde tam oiur. Çünkü onun meydana gelmesi için, buğday lâzım. O buğday da, ancak dört mevsim ile, tabiatın (toprağın) şu yapısı ile, rüzgârların ve yağmurların olması ile meydana gelebilir. O buğday ancak feleklerin dönmesinden ve hareket, yön, sür'at bakımından belli bir tarz üzere bi. birleri ile nizam içinde olmasından sonra meydana gelebilir. Bundan sonra onun öğütülmesi ve ekmek yapılması için âletler gerekir. 3u da ancak demir madeninin, dağların karnından doğması (çıkarılması) ile mümkün olur. Sonra o demir aletlerin ıslahı (yapılması), ancak onlardan önce mevcut olan başka bir demir aletle olmuştur. Bu silsilenin, ilk demir alete varıp dayanması gerekir. O halde bu aletlerin bu belli şekilde nasıl meydana geldiklerini bir düşün. Bunlar meydana geldiğinde, o undan o ekmeğin meydana gelebilmesi için şu dört unsurun, yani toprak, su, hava ve ateşin bulunması gerektiğine dikkat et. Bütün bunlar, o bir lokma ekmeğin, meydana gelmezden önceki halleri ile ilgili hususlardır.

---

[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/15-16

O lokmanın, lokma olmasından sonraki halterini düşünmeye gelince: O canlının (onu yiyen canlının) bedeninin yapısını bir düşün, o canlının, o lokmadan istifade edebilmesi için, Allah Teâlâ'nın onu nasıl yarattığını bir düşün. Yine o canlının bu yemeden nasıl zarar göreceğini bir düşün. O zararın hangi uzuvlarda meydana geldiğine tak. Bu azıcık şeyi, ancak sen bütün anatomi ve tıp ilmini bilmekle anlayabilirsin. Binaenaleyh tek bir lokmadan istifâdeyi bilmenin, ancak bütün bunlan bilmekle mümkün olduğu; aklın, bu konuların en azını bile tam anlamaktan âciz kaldığı ortaya çıkmış olur. Böylece de, bu kesin ve aklî delil ile, Allah Teâlâ'nm, "Eğe* Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız' buyruğunun ne kadar doğru olduğu anlaşılır. 135[135]

İnsanın Nankörlüğü

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Gerçekten insan çok zalim ve çok nankördür" buyurmuştur. Bunun, "İnsan, bu nimetlerin şükıünü yerine getirmemek suretiyle zâlim olmuş ve bu nimetlere karşı alabildiğine nankörlük ettiği içinde keffâr {çok nankör) olmuştur" manasında olduğu söylenmiştir. Yine bunun, "İnsan şiddet (belâ-musıbet) esnasında şikayet edip, feryâd-ü figânı bastığı için, zalim; nimetleri toplayıp başkasına vermediği için de keffâr (nankör)dür" manasında olduğu söylenmiştir. Buradaki "insan" lafzı ile, belli bir kimse değil, bütün insan cinsi kastedilmiştir. Yani "Bu cinsin âdeti, söylediğimiz bu şeydir" demektir. Bu hususta şu iki bahis vardır:

Birinci Bahis: İnsan, unutma ve usanma karakteri üzere yaratılmıştır. Binâenaleyh o, bir nimet elde ettiğinde, onu hemen unutur ve şükrünü yerine getirmemek suretiyle o nimete zulmetmiş olur. Bunu unutmasa bile, kısa zamanda ondan usanır da, nankörlüğe düşer. Hem sonra Allah'ın nimetleri pek çoktur. Binâenaleyh insan, onların bazılarını düşünürken, diğer bazılarından gafil olmuş olur.

İkinci Bahis: Allah Teâlâ bu ayette, "Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız. Gerçekten insan çok zâlim ve çok nankördür" buyurmuş; Nahl Sûresi'nde ise, "Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız. Seksiz şüphesiz Allah gafur ve rahimdir"

i. 18) buyurmuştur.

Bu hususta düşündüğümde, aklıma şöyle bir incelik geldi: Cenâb-ı Hak sanki şöyte demektedir: "Pek çok nimet mevcut olup, sen o nimetleri aldığında ve onları veren ben olduğumda, onu alırken sende şu iki vasıf meydana gelir; yani zalûm (çok zâlim) ve keffâr (çok nankör) olman; onları verirken bende de şu iki vasıf meydana gelir, gafur ve rahim olmam." Buna göre Allah Teâlâ sanki, "Sen zalûm olsan da ben gafurum; sen keffâr (nankör) olsan da ben rahîm'im. Senin âciz olduğunu ve kusur edeceğini biliyorum. Senin kusurlarına, bol bol vererek; kabalığına da tastamam vererek karşılık veririm" demek istemiştir. Allah Teâlâ'dan, güzel bir akıbet (son) ve rahmetini isteriz. 136[136]

Hz. İbrahim'in Dilediği Şeyler

"Hatırla o zamanı ki ibrahim, "Ya Rabbi, bu şehri emniyetli kıl. Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut" demişti.. uRabbim, çünkü onlar. insanlardan birçoğunu baştan çıkardılar. Bundan sonra kim bana uyarsa, işte o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, gerçekten sen gafur ve rahimsin " (İbrahim. 35-36).

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/16-17

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/17-18

Bil ki Allah Teâtâ, önceki delillerle, kendisinden başka bir ma'budun bulunmadığmı ve kendisinden başkasına ibadetin kesinlikle caiz olmadığını beyan edince, bu ayette de Hz. İbrahim'in putperestliği kabul etmemedeki aşırı dikkatini nakletmiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, İbrahim (a.s)'in kendisinden şunları niyaz ettiğini bildirmiştir: 137[137]

Mekke'nin Emniyeti

Birincisi: "Ya Rabbi, bu şehri emniyetli kıl" ifadesidir. Buradaki, "şehir" ile Mekke; "âminen" sözü ile de "emniyetli" manası kastedilmiştir.
Eğer,. "Hak Teâlâ'nın "Ya Rabbi, bunu, emniyetli bir belde ki!" 3akwa, 128) ifadesi ile, bu ayetteki, "Ya Rabbi, bu beldeyi emniyetli kıl" fadesi arasında ne fark var?"denilirse, biz deriz ki: Hz. İbrahim, önceki ifadede, Cenâb-ı Hak'tan Mekke'yi, ahâlisinin emin olduğu, korkusuzca yaşadığı beldelerden sini; ikincisinde ise, o şehirden, daha önce mevcut olan korku sıfatını (özelliğini) z derip, onun yerine zıddı olan "emniyet" sıfatını vermesini istemiştir. Sanki o, "Bu korku dolu bir beldedir. Binâenaleyh onu emin bir belde kıl" demek istemiştir. Bu "-hususun izahı Bakara Sûresi'nde geçti. 138[138]

Putlara Tapmaktan Korunma Niyazı

İkincisi Beni de evlatlarımı da putlara tapmaktan jzak tut" ifadesi olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 139[139]

Birinci Mesele

Buradaki fiil, ecnibnî şeklinde de okunmuştur. Bu fiil, şu üç babdan da gelir: Cenebe, ecnebe, cennebe. (O, onu uzaklaştırdı.) Ferrâ şöyle demiştir: "Hicazlilar, bunu sülâsî siğâsıyla kullanırlarken, Necidüler, "O beni şerrinden uzak tuttu" manasında derler. Bunun asıl manası, bir şeyi birşeyden uzak tutmak kenâra çekmektir." 140[140]

Ayetle İlgili Bazı Müşkiller

Birisi şöyle diyebilir: "Bu ayette, birkaç bakımdan bir müşkıllık var:
1) İbrahim (a.s), Rabbisinden Mekke'yi emin kılmasını niyaz etmiş; ama Allah duasını kabul etmemiştir. Çünkü = r grup insan, Mekke'ye saldırmış ve Kâ'be'yi yıkmıştır.
2) Peygamberler, kesinlikle putlara tapmamışlardır. Durum böyle olunca, onun "Bep.i pıtlara tapmaktan uzak tut" demesinin hikmeti nedir?
3) O, Allah Teâlâ'dan, kendi soyunu da putperest kılmamasını istemiştir. Allah îeâîâ ise, onun bu duasını kabul etmemiştir. Çünkü Kureyş kâfirleri onun soyundandır ve puta tapınışlardır. Buna göre eğer, "Mekke kâfirleri, İbrahim (a.s)'in oğullan değil, oğullarının oğullarıdır. İbrahim (a.s) ise, evlatları için duâ etmiştir" denilirse, biz de deriz ki: "Ayette bahsedilen "oğullar" ile, onun kendi oğullan, yani İsmail ve İshâk kastedilmiş ise, bunlar ulu peygamberlerdendir. Peygamberlerin putlara tapmadığı malumdur. Binâenaleyh aynı soruya aönütür ve: "Bu duanın hikmeti ve manası nedir?" denilir. 141[141]

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/18-19
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/19
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/19
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/19
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/19-20

Mekke'nin Eminliğinin Manası

Birinci soruya şu iki bakımdan cevap veririz:
1) Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim (a.s), Kâ'be'yi inşâ edip bitirince, bu duayı yapmıştır. Bununla, o beldenin harap edilmekten emin kılınmasını niyaz etmiştir.
2) Bundan murad, o beldede oturanların emin (emniyetli) kılınmalarıdır. Bu tıpkı, "O köye sor" yani, "köyün halkına sor" (Yusuf, 82) ayetinde olduğu gibidir. Ekseri müfessirterin kanaati, bu izah üzeredir. Bu manaya göre, bu soruya şu İki şekilde cevap verilir:
Birincisi: Bu, Mekke'ye alabildiğine bir emniyetin verilmesi manasınadır. Bu böyledir, çünkü korkan bîr kimse Mekke'ye sığındığında emin olurdu. İnsanlar, aralarındaki onca düşmanlığa rağmen, Mekke'de karşılaştıklarında, birbirlerinden korkmaz, çekinmezlerdi. Yabanî hayvanların orada emin oluşu da, bundandır. Çünkü onlar, Mekke'de insanlara yaklaşır, Mekke dışında ise insanlardan kaçarlar. Binâenaleyh böylesi bir emniyet sadece Mekke'de vardır. Bu sebeple Hz. İbrahim (a.s)'in duasını bu manaya hamletmek gerekir.
İkincisi: O beldenin emin kılınmasını niyazdan maksat, "Onu, emir ve hükümler ile, emin kıl" manasıdır. Böyle bir emir ve hüküm orada kesinlikle mevcuttur. 142[142]

Peygamber Şirkten Masun Değil midir?

İkinci suâle şöyle cevap verilir: Zeccâc bunun manasının, "Beni, o putlara ibadetten uzak durmada devam ettir" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu tıpkı, "Ey Rabbimiz. ikimizi de sana müslüman kıl (yani teslimiyette sabit ki!)" (Bakara, 128) ayetinde olduğu gibidir.
Birisi "Bu soru, yine devam etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, peygamberleri, putlara tapmaktan geri durma hususunda sebatlı kıldığı malumdur. Binâenaleyh bu isteğin (niyazın) hikmeti nedir?" diyebilir. Bence, buna cevap olarak, şu iki izah doğru olur:
1) Hz. İbrahim (a.s), her nekadar Cenâb-t Hakk'ın kendisini putlara ibadetten koruyacağını biliyorsa da, tevazu göstererek ve her isteğinde Allah'ın fazlına olan ihtiyacını ortaya koymak için bunu söylemiştir.
2) Sûfîler şöyle derler: "Şirk iki çeşittir:
a) Açık şirk (şirk-i celi), ki bu, müşriklerin içine düştükleri şirktir.
b) Gizli şirk (şirk-i hafî). Bu, kalbin zahirî sebep ve vasıtalara bağlanması, (hadiseleri onlardan bilmesi)dtr. Halis tevhid (tevhid-i mahz) ise, insanın gözünü bütün sebep ve vasıtalardan çevirip, onları nazar-ı itibara almayıp, Hak Teâlâ'dan başka bir mutasarrıf görmemesidir." Buna göre, ayetteki "Beni de oğullarım} da putlara tapmaktan uzak tut" ifadesinden murad, Allah'ın, kendilerini bu şirk-i hafiden korumasıdır. Ne kastettiğini en iyi Allah bilir. 143[143]

Kureyş'in Müşrik Olmasının İzahı

Üçüncü soruya, birkaç şekilde cevap verilir:
1) Keşşaf sahibi, "Buradaki "oğullarım" ifadesi ile Hz. İbrahim (a.s), sulbünden olan oğullarını (öz oğullarını) kastetmiştir ve bu duanın faydast, aynen vecnubnî (uzak tut) ifadesi ile ilgili olarak zikrettiğimiz faydadır" demiştir.
2) Birisi demiştir ki: "Oğullarım ifadesi ile, bu duanın yapıldığı esnada mevcut olan oğullarını ve torunlarını kastetmiştir. Binâenaleyh bu duanın, onlar hakkında kabul edilmiş olduğunda şüphe yoktur."
3) Mücahid şöyle demiştir: "Hz. İbrahim (a.s)'in oğullarından hiçbiri, hiçbir saneme tapmadı." Sanem, şekil verilmiş heykel (şeklindeki) putlar, "vesen" ise, şekil verilmemiş puttur. Kureyş kâfirleri, şekil verilmiş heykellere değil, belli kayalara (taşlara) ve belli ağaçlara (kütüklere)

---

[142] [142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/20
[143] [143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/20-21

ibadet ediyorlardı. Bu cevap, kuvvetli değildir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) bu dua ite mutlak olarak Allah'tan başkasına kulluğu kastetmiştir. Taş ve kaya bu hususta aynıdır.

4) Bu dua, O'nun evlâdından (soyundan), mü'min olanlara hastır. Bunun delili, Hz. İbrahim (a.s)'in, ayetin sonunda, "K/m bana uyarsa, işte o bendendir" demiş olmasıdır. Bu, dini hususunda ona uymayanın, ondan olmadığını ifade eder. Bunun bir benzen de. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Nûh (a.s)'a, (kâfir oğlu için) söylediği şu sözdür: "Ey Nûh. o katiyyen senin ailenden değildir. Çünkü o(nun işlediği) sâlih olmayan bir iştir" (Hûd, 46).

5) Belki der Hz. İbrahim (a.s), her ne kadar umûmî duâ yapmış ise de, Cenâb-ı Hak, onun duasına, bir kısım soyu için icabet etmiş, bir kısmı için etmemiştir. Bu, peygamberleri hakir görme manasına gelmez. Bunun bir benzeri, Cenâb-ı Hakk'ın İbrahim (a.s) hakkında söylediği şu sözdür: "(Allah) "seni insanlara imam (rehber) yapacağım" dedi. (ibrahim). "Zürriyetimden de ..."dedi. Allah ise. "Zalimler ahdime eremez'' dedi" (Bakara, 124). 144[144]

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz, ayetteki "Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut" ifadesini küfür ve imanın Allah'tan
olduğuna delil getirmişlerdir. Bunu şöyle izah ederiz: İbrahim (a.s), Allah Teâlâ'dan kendisini ve soyunu küfürden uzak tutmasını istemiştir. Bu, küfürden uzaklaştırmanın ve imana yaklaştırmanın ancak Allah Teâlâ tarafından olduğuna delâlet eder. Mutezile'nin, "Bu, lütuf fiilleri (Allah'ın lütfetmesi) manasına hamledilir" şeklindeki görüşleri yanlıştır. Çünkü bu, ayetin zahirini bırakmaktır. Hem sonra, biz (ehl-i sünnet) bu görüşün yanlışlığı hususunda pek çok izahlar yapmışızdır. 145[145]

Putların Saptırması Mecazîdir

Daha sonra Cenâb-ı Allah, Hz. İbrahim (a.s)'in, "Rabbim, çünkü onlar insanlardan birçoğunu baştan çıkardılar" dediğini bildirmiştir. Bütün mezhepler, buradaki edlalne "Baştan çıkardılar, saptırdılar" ifadesinin, mecazî bir ifade olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü putlar cansız varlıklardır. Cansızlar ise, hiçbirşey yapamazlar. Fakat onlara tapmada bir saptırma (dalâlet) söz konusu olduğu için, bu saptırma işi mecazen onlara nisbet edilmiştir. Nitekim sen, "Onlar, onun yüzünden fitneye düştüler ve aldandılar" manasında, "Dünya onları fitneye düşürdü ve aldattı" dersin. 146[146]

Büyük Günahın Affı Meselesi

Daha sonra "Bundan sonra kim bana uyarsa, işte o bendendir" yani, "Kim dinim ve inancım hususunda bana uyarsa, o bendendir, yani, o bana son derece bağlılığından ve yakın oluşundan ötürü, sanki bir parçam gibidir" "Kim de bana karşı gelirse", dinin dışına çıkmak suretiyle bana isyan ederse "Sen gafur ve rahimsin (ey Rabbirn)" demiştir. Alimlerimiz, bu ayeti, Hz. İbrahim (a.s)'in bu sözü, ümmetinden büyük günah sahipleri için olacak şefaati kastederek söylediğine delil getirmişlerdir. Bunun delili, "Kim de bana karşı gelirse, sen gafur ve rahimsin " ifadesinin o isyankâr kimseler için mağfiret ve rahmet istediği hususunda açık bir ifade oluşudur.

Buna göre biz diyoruz ki: "O âsifer ya kâfir idiler, ya değildiler. Kâfir olmaları ihtimali, şu iki açıdan batıldır:

a) Hz. İbrahim (a.s) bu ayetin başında, "Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut" sözü ile, kendisinin kâfirlerden uzak ve berî olduğunu bildirmiştir. Hem sonra onun, "Bundan sonra kim bana uyarsa, işte o bendendir" ifadesi, dolaylı olarak, dininde ona tabi olmayanların kendisinden olmadığına delâlet etmektedir. Binâenaleyh o, onların işlerini düzeltmeye uğraşmaz.

---

[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/21-22
[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/22
[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/22

b)Ümmet-i Muhammed, kâfirlerin cezasını düşürmek için şefaatin söz konusu omadtğı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu, söz konusu olmadığına göre, Hz. İbrahim (a.s.)'ın. "Kim de bana karşı gelirse, sen gafur ve rahimsin" ifadesinin, kâfirlerden olmayan. âsî (günahkâr) ümmeti hakkında bir şefaat manasına olduğu sabit olmuş

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: O isyan ya küçük günahlardır, yahut da tevbeden sonra veya önce işlenen büyük günahlardandır. Birinci ve ikinci ihtimal batıldır. Çünkü, 'Kim de bana karşı gelirse (âsîolursa)" lafzı, mutlak bir lafızdır. Binâenaleyh bunu, küçük günahlar ile sınırlandırmak, kelamın zahirini bırakmak demektir. Hem sonra, tevbe edilen büyük ve küçük günahların bağışlanması, hasmımız (Mu'tezile'ye) göre ABah'a vaciptir. Dolayısıyla,ayetteki bu ifadeyi, tevbe edilmiş günahlara hamletmek de mümkün değildir. Böylece, bu ayetin sadece tevbesi edilmemiş büyük günah sahiplerinin cezalarının düşürülmesi konusunda bir şefaati ifade ettiği sabit olmuş olur. 147[147]

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Şefaati

H2. İbrahim (a.s)'in böyle bir şefaat yapacağı sabit olunca, bu sebeplerden ötürü. Hz. Muhammed (s.a.s)'in de şefaat edeceği sabit olmuş olur:

a) Bu iki peygamber arasında, bir fark olduğunu söyleyen yoktur.

b) Bu şefaat makamı, makamların en yücesidir. Binâenaleyh eğer bu iş Hz. Muhammed için söz konusu olmadığı hatde, Hz. İbrahim için söz konusu olacak otsa, hiç şüphesiz bu durum Hz. Muhammed (s.a.s) için bir noksanlık olmuş olur.

c) Hz. Muhammed (s.a.s) Hak Teâlâ'nın, "İşte bunlar Allah'ın hidayet ettiği lanselerdir. Öyleyse sen de onların hidayetine uy"(Maide, 90) ve "Sonra, muvahhid i.arak İbrahim'in dinine uy diye sana vahyettik"(Nani. 123) ayetlerinden ötürü, Hz. torahim'e uymakla emrolunmuştur. İşte bu, Hz. Muhammed'in de şefaat edeceği ve büyük günah sahiplerinden cezayı düşüreceği hususunda en uygun izahtır. Allah, en iyi bilendir.

Bunu iyice anladığına göre, bu hususta müfessirlerin görüşlerini zikredelim: Süddî, "Bu, "Kim de bana âsî olur, sonra tevbe ederse.."manasınadır" demiştir. Bu dua, Hz. İbrahim (a.s), Hak Teâlâ'nın şirki bağışlamayacağını öğrenmesinden önce idi" diye tefsir edildiği gibi, "Küfre devam etmek sureti ile, kim bana âsî olursa, sen gafur ve rahimsin, yani, sen küfürden İslâm'a geçirmek suretiyle, onu bağışlamaya ve ona merhamet etmeye kadirsin" manasında olduğu da söylenmiştir. ne bu mağfiretten muradın, Hak Teâlâ'nın onları hemen cezalandırmayıp tevbe etmeleri İçin mühlet vermesi olduğu, yahut da onları acele yok etmeyip, tevbe fırsatı bulamamalarına sebebiyet vermemek olduğu söylenmiştir. Bil ki bu izahlar zayıftır.

Birincisinin yani, bu şefaatin, tevbe edilmiş olma şartı ile günaha şefaat etme manasına hamledilmesi görüşüne gelince, biz bunun yanlış olduğunu daha önce ortaya koymuştuk.

İkincisinin, yani Hz. İbrahim (a.s)'in bunu istemesinin, Allah'ın şirki bağışlamayacağını öğrenmesinden önce olması görüşüne gelince, biz deriz ki: Bu ela doğruluktan uzak bir izahtır. Çünkü biz, bu ayetin başlangıcının, İbrahim (a.s)'in bu duâ ile kâfirlerin ikâbını düşürme hususunda bir şefaati kastetmiş olmasının mümkün olmadığına delâlet ettiğini açıklamıştık.

Üçüncüsüne, yani Allah'ın gafur ve rahim oluşunun, o kâfirleri küfürden imâna geçirmesi manasına gelmesi görüşüne gelince, bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü mağfiret ve rahmet, ikâbı (cezayı) düşürme manasını iş'âr etmektedir, yoksa bu iki kelime de küfür sıfatından, iman sıfatına nakil manasını iş'âr etmemektedir. Allah en iyi bilendir.

Dördüncüsüne gelince ki bu, buradaki mağfiret ve rahmetin cezalandırmayı hemen verme veya hemen Öldürmeme manasına hamtedilmesidir. Biz deriz ki: "Bu da yanlıştır. Çünkü bugünümüzün kâfirleri, onlardan daha çoktur ve Allah Teâlâ, müslümanlar bunların mağfiret ve rahmet olunmayacakları hususunda ittifak etmiş oldukları halde, bunlara hemen ikâb etmemekte ve hemen öldürmemektedir. Binâenaleyh mağfiret ve rahmeti, bu izah ile ikabı hemen vermemek manasında tefsir etmek bâtıldır. Zikrettiğimiz bu hususlar ile, ortaya koyduğumuz delilin doğruluğu ortaya çıkmıştır. Aliah, en iyi bilendir. [148][148]

---

[147] [147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/22-23

Hz. İbrahim (a.s)'in Yedi Dileği

'Ya Rabbi, ben eviadlarımdan kimini, senin mukaddes evinin yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim, Habbimiz namaz kılsınlar diye.. Artık sen, asanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir. Onları, bazı meyvelerle rızıklandır, umulur ki şükrederler. Ey Rabbimiz, gizlediğimizi de, açıkladığımızı da şüphe yok ki sen bilirsin. Zaten, yerde ve gökte olan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Bana. ihtiyarlığıma rağmen ismail'i ve İshâk'ı bahşeden Allah'a hamdolsun. Çünkü benim Rabbim duayı elbette işitir. Ya Rabbi, beni doğru namaz kılan eyle. Zürriyetimden de (böyle namaz kılanlar yarat). Ey Rabbimiz. duamı kabul et. Ey Rabbimiz, hesabın görüleceği gün. beni, ana-babami ve bütün imân edenleri bağışla" (İbrahim, 37-41).
Bil ki Cenâb-ı Allah, bu ayetlerde, Hz. İbrahim (a.s)'in, duasında yedi şeyi ittdiğini haber vermektedir: [149][149]

Güvenlik Dileği

Birinci İsteği: Allah'tan güvenlik nimetini istemesidir. Bu, "Ya Rabbi, bu şehri emniyetli kıl" sözü İle ifâde edilmiştir. Bu duada, önce emniyet nimetini istemek, güvenliğin, nimet ve hayır çeşitleri içinde en büyüğü olduğuna; din ve dünya maslahatlarından herşeyin ancak onunla tamamlanacağına delalet eder. âr alime: "Emniyet mi, yoksa sıhhat mi daha üstün ve hayırlıdır?" diye sorulduğunda : Emniyet daha üstündür. Bunun delili şudur: Eğer bir koyunun ayağı kırılsa, bir müddet sonra iyileşir ve yayılmaya-yemeye tekrar başlar. Ama eğer o bir yere ve bağlandığı yerin yakınında bir kurt olsa, yemekten alıkonmuş olur ve «c^k jsundan) ölünceye kadar, birşey yiyemez. Bu, korkudan doğan zararın, beden -: i -aan doğan zarardan daha şiddetli olduğuna delâlet eder" demiştir. [150][150]

Muvahhid Olma Dileği

İkinci İsteği: Cenâb-ı Hakk'ın, ona tevhidi nasip edip onu şirkten koruması... Buda İbrahim (a.s)'in: "Beni de oğullarımı da putlara tapmaktan uzak ruf "(ibrahim, şeklindeki duasından anlaşılan husustur. [151][151]

Mekke'nin Bereketlenmesi Dileği

Üçüncü İsteği: Bu onun, Rabbim, ben evlâtlarımın kimini, senin Mukaddes Evi'nin yanında, ekinsiz br vadiye yerleştirdim" şeklindeki duasından anlaşılan husustur. O halde onun, ifadesinden maksat, "Zürriyetimirı kimini"dir. Bu da. İsmail (a.s) ile ondan boğanlardır. *\j* kelimesi Mekke vadisine işaret etmektedir. tabiri üzerinde ziraat ve ekin namına hiçbir şey bulunmayan, demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "tenakuz ve ihtilâftan uzak, dosdoğru Arapça bir Kur'ân olarak" (Zümer, 28) ayeti gibidir. Bu, "Kendisinde herhangi bir eğrilik, tenakuz

---

[148][148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/23-24
[149][149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/24-25
[150][150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/25
[151][151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/25

Bulunmayan" anlamındadır. [152][152]

Kâ'be'ye Muharrem (Mukaddes) Denilmesinin Sebebi

ifadesine gelince: Alimler, o 'ev'e, "Muharrem" (mukaddes) denilmesi hususunda da şu izahları yapmışlardır:
1) Allah Teâlâ oraya sataşmayı ve orayı hafife almayı haram kılmış, oranın saygınlığından dolayı da, onun etrafını haram kılmıştır.
2) Orası, tıpkı hakkı, kendisinden uzak durulmak olan haram kılınmış bir şey gibi devamlı bir şekilde aziz ve kendisine saygı duyulan bir yer olagelmiştir.
3) Oraya "Muharrem" vasfı verilmiştir; zira orası, içerisinde saygısızlık edilmesi helal olmayan; saygınlığı büyük olan muhterem bir yerdir.
4) Orası, Tûfan'dan uzak kalmıştır. Yani, Tufan oraya uğrayamamıştır. Zira o, Tûfan'dan uzak kalıp da Tufan kendisine hükümran olamadığı için el-Atîk (hür.azâde) diye adlandırılmıştır.
5) Allah Teâlâ, oraya varanlara, daha önce kendilerine helâl olan birtakım şeyleri kendilerine haram etmelerini emretmiştir.
6) Allah gökleri ve yeri yaratırken, Ev'in yerini haram mıntıka kılmış ve onun etrafını yedi melek kuşatmıştır. Bu, tıpkı, Hz. Adem'in yapıp da, derken yedinci semâya kaldırılan Beyt-i Ma'mûr gibidir.
7) Allah Teâlâ kullarına, oraya kan, pislik ve diğer şeyleri yaklaştırmalarını haram kılmıştır. [153][153]

Hacer in Mekke'ye Yaklaşması

Rivayet olunduğuna göre Hacer, Sâre'nin cariyesi idi. Derken Sâre, Hacer'i İbrahim (a.s)'e hibe etti. Hacer de İbrahim (a.s)'e. İsmail (a.s)'i doğuruverdi. Bunun üzerine Sâre: "Ben Allah'ın, bana dostu, hatîli olan İbrahim'den bir çocuk vermesini beklerdim; ama O, onu bana vermedi, onu hizmetçime verdi" dedi. Yine Sâre, İbrahim (a.s)'e, "onları benden uzaklaştır" dedi; bunun üzerine de İbrahim (a.s) onları, İsmail daha memede iken Mekke yöresine götürüp bıraktı. Geriye dönerken, Hacer: "Bizi kime bırakıyorsun?" deyince de, İbrahim (a.s): "Allah'a" cevabını verdi. Sonra da, "Va Rabbi, ben evlatlarımdan kimini, senin Mukaddes Evinin yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim" diye duâ etti. Daha sonra da, hem Hacer, hem de çocuk susadtlar. Derken Hacer, çocuğunu, zemzemin fışkıracağı yere getirdi. Çocuk, ayağıyla vurdu, bunun üzerine oradan su kaynamaya başladı. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah, ismail'in annesine merhamet etsin. O acele etmeseydi zemzem,fışkıran, kaynayan bir göze olacaktı"[154][154] buyurmuştur. [155][155]

Hz. İsmail'in Büyümesi ve Kâ'be'nin İnşası

İbrahim (a.s), Hz. İsmail büyüdükten sonra tekrar Mekke'ye döndü, İsmail ile re-aber Kâ'be'nin temellerini yükseltmeye başladılar. Kâdî şöyle demiştir: "Bu 'ayetlerde ele alman hususların çoğunun gerçekle ilgisi yoktur. Çünkü İbrahim n, Hacer ile oğlu İsmail'i, Sâre'nin sözünden dolayı Şam beldesinden başka r ' beldeye götürmesi mümkün iken, yiyecek ve içecek bulunmayan herhangi bir yere götürüp bırakması caiz değildir. Ancak ne var ki biz, "Allah Teâlâ'nın, İbrahim '(a.s.)'e. orada su ve yiyeceğin bulunacağını bildirmiş olması müstesnadır" deme ^-'umumuz başka. Ben derim ki: Zemzem suyunun zuhur etmesinin, Hz. İsmail (a.s) bir "İrhâs" 156[156] olması muhtemeldir. Bu bize göre caizdir. Mu'tezile, bunu kabul . Mu'tezile'ye göre bu, Hz. İbrahim'in bir mucizesidir. 157[157]

---

[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/25
[153][153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/26
[154][154] Müsned, 1/347, 360.
[155][155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/26

Namazlı Nesil Dileği

Daha sonra "Rabbimiz, namaz kılsınlar diye..." buyurmuştur. 'daki lâm harfi, fiiline müteallıktir. Bu, "Ben, zürriyetimden bk kısmını, namaz kılsınlar diye iskân ettim" demektir ki, bu zürriyetinden bir kısmı da İsmail ie onun çocuklarıdır. Yani, "Ben onları, üzerinde hiç ekin bulunmayan o vadiye, namaz kılsınlar diye bıraktım" demektir. 158[158]

Ahali Tarafından Neslinin Sevilmesi Dileği

Daha sonra İbrahim "Artık sen, insanlardan bir :nm gönüllerini onlara meylettir" demiştir. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Esmaî şöyle der: "Bir şey, yukardan aşağıya düştüğünde •j* <Jj& >jy denilir. ^$\ şj# tabirinin manasının, "Onları sever, arzular" şeklinde olduğu ileri sürüldüğü gibi, buna "onlara koşar", "onlara varır gelir", "onlara akıp gider, iner" manaları da verilmiştir. Nitekim, yukardan aşağı yuvarlanıp düştüğünde, Taş dağın başından yuvarlandı (hevâ); yine dağın başından indiğinde, "Adam indi... (hevâ)" denilir.
İkinci Bahis: Bu dua, hem dini hem de dünyayı içine alan, kapsayan bir duadır. Dini içine almasına gelince, buna insanların, o beldeye Allah'a olan bağlılıkları ve taatları sebebiyle gitmeye meyletmeleri girer. Dünyayı da içine almasına gelince, Duna da, ticaret etmek gayesiyle, insanların ellerinde bulunan şeyleri oradaküere götürme hususundaki arzulan girmektedir. İşte bu meyilden dolayıdır ki, oradakilerin geçimleri bol olur, yiyecekleri ve giyecekleri de çok olur.
Üçüncü. Bahis: Mine'n-nâs ifadesindeki min, ba'ziyyet ifade eder. Buna göre mana, "İnsanların bazılarının gönüllerini onlara meylettir" şeklinde olur. Mücahtd, "şayet İbrahim (a.s) "insanların gönüllerini" demiş olsaydı, Farslılar, Bizanslılar, Türkler ve Hintliler orada toplanırlardı" derken, Said ibn Cübeyrde "İbrahim (a.s) şayet, "insanların gönüllerini" demiş olsaydı, yahüdî, hıristiyan ve mecusiler de hacc yaparlardı. Ancak ne var ki İbrahim (a.s), "insanlardan bazılarının gönüllerini" demiştir ki, bunlar müslümanlardır" demektedir. 159[159]

Neslinin Rızıklandınlması Dileği

Daha sonra Hz. İbrahim "Onları, bazı meyvelerle nzıklandır" demiştir. Bu hususta iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Hz. İbrahim "meyveleri onlara rızık olarak ver!" dememiş, aksine "onları meyvelerden rızıklandır" demiştir ki, bu da Hz. İbrahim'in bu duâsıyla kastettiği şeyin, bazı meyvelerin onlara ulaşması olduğuna delâlet eder.
İkinci Bahis: Onlara mahsullerin ulaştırılmasından maksadın, o mahsullerin onlara ticâret yoluyla ulaştırılması muhtemel olduğu gibi, bundan muradın, oraya yakın köyleri, onlardan meyve elde etmek için, imâr ve mamur etmek olması da muhtemeldir.
Daha sonra "umulur ki şükrederler" demiştir ki. bu da, aklı olan kimsenin dünya menfaatlarından maksadının, ibâdetleri yerine getirmek ve tâatlan ifâ etmek için o şeyleri kullanmak olduğuna delâlet eder. Çünkü, İbrahim (a.s), onların namazlarını kılabilmeleri ve dinî vazifelerini ifa edebilmeleri için Allah'tan çoluk çocuğuna dünyevî menfaatleri

---

[156] 156[156] Bir peygamberin, peygamber olarak gönderilmesinden Önce peygamber olacağına delâlet eden ip ucu (Ç).
[157] 157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/27
[158] 158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/27
[159] 159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/27-28

kolaylaştırmasını talep ettiğini beyân buyurmuştur. 160[160]

Allah Gizliyi de Açığı da Bilir

Dördüncü İsteği; Onun, "Ey Rabbimiz, gizlediğimizi de, acıladığımızı da, şüphe yok ki sen bilirsin" demesidir.
Bil ki, İbrahim {a.s) Allah'tan, dünyevî menfaatleri çoluk çocuğuna kolaylaştırmasını ve müyesser kılmasını isteyince, kendisinin, gelecekte işlerin neticesinin nereye varacağını bilemediğini, onları bilenin ve onların sırlarını kuşatanın Allah olduğun j belirterek, "Ey Rabbimiz, gizlediğimizi de, açıkladığımızı da, şüphe yok ki sen bilirb'n" demiştir. Bu, "Sen bizim maslahatlarımızı da, hallerimizi de ve bizden sâdır olar, menfaatleri de bilirsin" demektir. Bunun "Oğlum İsmail'den ayrı oturmamız sebebiyle karşılıklı olarak duyduğumuz teessürü ve açığa vurduğumuz feryadı bilirsin" manasına geldiği ileri sürüldüğü gibi; bunun, "Kalbimizde karar kılan hüznümüzü gizlememizi ve (kendisiyle Hacer arasında geçen şeyi kastederek) açığa vurduğumuz şeyleri bilirsin" manasına geldiği de söylenmiştir. Çünkü, Hacer İbrahim'e, vedalaşırken, "bizi kime bırakıyorsun!" demişti de, o da: "Allah'a bırakıyorum" cevabını vermişti. Hacer: "Allah mı bunu sana emretti?" deyince de, İbrahim: "Evet" demiş; Hacer de: "o halde biz korkmayacağız" demişti.
Daha sonra İbrahim (a.s): "Zaten yerde ve gökte olan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz" demiştir. Bu hususta iki görüş oulunmaktadır:
a) Bu, Allah Teâlâ'nın, Hz. İbrahim'i tasdik için îrâd etmiş olduğu bir sözdür. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Bunlar da böyle yapacaklardır" (Nemi, 34) ifadesi gibidir.
b) Bu da, Hz. İbrahim (a.s)'in sözüdür. Bu, "Gaybın âlimi olan Allah'a, herhangi Dir yerde herhangi bir şey saklı kalmaz" demektir. ifâdesindeki min, istiğrak ifâde edip, buna göre sanki, "Allah'a, hiçbir şey saklı kalmaz" denilmek stenmiştir. 161[161]

Hz. İbrahim'in İhtiyarlığında Evlad Sahibi Olması

Daha sonra İbrahim (a.s) "Bana. ihtiyarlığıma rağmen ismail'i ve îshak'i bahşeden Allah'a hamdohun" demiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Bil ki Kur'ân, Allah Teâlâ'nın, Hz. İbrahim'e bu iki çocuğu yaşlı ve ihtiyarken verdiğine delâlet etmektedir. Ama, Hz. İbrahim'in o günkü yaşının ne kadar olduğu hususu Kur'ân'dan anlaşılmamaktadır. Bu hususta ancak, rivayetlere başvurulur. Bu cümleden olarak, Hz. İsmail doğarken, Hz. İbrahim'in yaşının doksandokuz; İshak doğarken de yüzyirmiiki olduğu iteri sürüldüğü gibijsmail (a.s) doğarken, Hz. İbrahim'in yaşının altmışdört, İshak (a.s) doğarken de doksan olduğu da ileri sürülmüştür. Said İbn Cübeyr'in: "Hz. İbrahim'in, ancak yüzyirmiyedi yaşından sonra çocuğu olmuştur" dediği rivayet edilmiştir. Hz. İbrahim özellikle, 'ihtiyarlığıma rağmen" ifadesini kullanmıştır. Çünkü, o yaşta çocuk vererek tütufta bulunmak, o zamanın çocuktan ümidin kesildiği bir zaman olması bakımından büyük bir lütuftur. Ümit kesildiği bir zamanda, insanın umduğunu elde etmesi, nimetlerin en büyükierindendir. Bir de o gibi ileri yaşlarda bir çocuğun meydana gelmesi, Hz. İbrahim (a.s) için bir mucizedir.
Buna göre eğer, "İbrahim (a.s) bu duayı Hz. İsmail ve annesi Hacet 'i o vadiye yerleştirirken yapmıştır. O vakitte henüz, İshâk (a.s) doğmamtştt. Şu halde nasıl olmuş da "Bana, ihtiyarlığıma rağmen ismail'i ve İshak'ı bahşeden Allah'a hamdolsun" diyebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Kadî şöyle demiştir: "Bu delil, İbrahim (a.s)'tn bu sözü duasının peşinden değıt de, başka bir zamanda söylemiş olmasını gerektiriri Şöyle de denilebilir: "Her ne kadar rivayetlerin zanin, bunun hilâfına olsa da. Hz. İbrahim bu sözü, İsmail büyüyüp İshak da doğduğu ranan söylemiştir."
İkinci Bahis: Ale'l-kiber (ihtiyarlığıma rağmen) ifadesindeki alâ harfi, (ile) manasındadır.

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/28
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/28-29

Nitekim şair şöyle demiştir:
"Benim yaşlılığımı görmenizle birlikte (ey kadınlar), ben, omuz kürek kemiğimin hangi sebepten ötürü yenildiğini (ihtiyarladığını) da bilmekteyim!' Ale'l-kiber ifadesi hal yerinde kullanılmış bir tabir olup manası "Ben yaşlı iken de veren, esirgemeyen" biçimindedir.
Üçüncü Bahis: Bu bahis, İbrahim (a.s)'İn, "Ey Rabbimiz, gizlediğimizi de açıkladığımızı da şüphe yok ki sen bilirsin. Zaten, yerde ve gökte olan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz" ifadesiyle, "Bana, ihtiyarlığıma rağmen İsmail'i ve Ishak'ı bahşeden Allah'a hamdolsun" ifadesi arastndaki münasebet hakkındadır. Bu münasebet şudur: Sanki, Hz. İbrahim'in kalbinde, Allah'tan, ölümünden sonra, hem o iki çocuğuna, hem de onların zürriyetine yardım etmesini talep etme arzusu vardı; ancak ne var ki o, bu arzusunu açıkça ifade etmemiş, tam aksine, "Ey Rabbimiz, gizlediğimizi de açıkladığımızı da, şüphe yok ki sen bilirsin" demiştir ki, bu "Sen, bizim kalblerimizdekini ve içimizdekini bilirsin" demektir. Daha sonra da o, "Bana, ihtiyarlığıma rağmen İsmail'i ve İshak'ı bahşeden Allah'a hamdolsun"demiştir. Bu da, İsmail ve İshak'ın, Hz. İbrahim'in ölümünden sonra, yaşamaya devam ettiklerine ve Hz. İbrahim'in bu ikisi sebebiyle meşgul olduğuna açık bir biçimde delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu, İbrahim (a.s)'in ölümünden sonra İsmail ve İshak'a hayırların ve ilâhî lütufların ulaşması için imâ yoluyla yaptığı bir duadır. Bu da, duaya ihtiyaç duyulduğunda, Cenâb-ı Hakk'ı medh ü sena ile meşgul olmanın, duâ etmekten daha üstün olduğuna delâlet eder. Nitekim Hz. Peygamber, Rabbinden nakletmiş olduğu bir hadis-i kudsîde Cenâb-ı Hak, "Kimi, beni zikretmek, benden istemekten ahkoyarsa, ona. isteyenlere verdiğim şeyden daha iyisini veririm" buyurmuştur.
Daha sonra İbrahim (a.s) "Çünkü benim Rabbim, duayı elbette işitir" demiştir.
Bil ki İbrahim (a.s), o duayı açık ve net olarak değil de, kapalı ve rumuzlu bir biçimde yapınca, "Çünkü benim Rabbim, duayı elbette işitir" demiştir. Yani, "O, ister ben onu açıkça belirteyim, isterse belirtmeyeyim, maksadımı bilendir" demektir. "Duayı işitendir" ifadesi, melik, bir kimsenin sözüne değer verip onu kabul ettiği zaman söylenilen "Ktral, falancanın sözünü duydu,dinledi" deyiminden alınmıştır. "Allah, kendisine hamdedeni duydu, (kabui etti)" ifadesi de böyledir. 162[162]

Kendisinin ve Neslinin Namaza Devam İsteği

Beşinci İsteği: Onun, "Yâ Rabbi, beni dosdoğru namaz kılan eyle. Zütriyetimden de (böyle namaz kılanlar yarat)" demesidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 163[163]

Birinci Mesele

Alimlerimiz, bu ayetle, kulların fiillerini Allah'ın yarattığı hususunda istidlalde bulunarak şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'tn, Hz. İbrahim (a.s)'den naklen, "Beni de oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut" (ibrahim. 35) ifadesi, menhiyyâtı bırakmanın ancak Altah'dan olduğuna; onun, "Ya Rabbi, beni dosdoğru namaz kılan eyle. Zürriyetimden de (böyle namaz kılanlar yarat)" ifadesi de, emredilenleri yapmanın da, yine Allah'dan olduğuna delâlet eder ki bu, Hz. İbrahim'in, bütün bunların Allah'dan olduğu hususunda ısrarlı ve kararlı olduğunu açıkça ifade eder. 164[164]

İkinci Mesele

Bu ifâdenin takdiri, "Ya Rabbi, zürriyetimin. bir kısmını da böyle yap" şeklindedir. Çünkü ifadesindeki min, kısmîlik içindir. Hz. İbrahim, bu kısmîliği ve ba'ziyyeti,

---

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/29-30
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/30
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/31

Cenâb-ı Hakk'ın ona, zürriyeti içinde bir grup kâfirin bulunacağını bildirmesiyle öğrenmişti ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Zalimler ahdime eremez" (Banara, 124) buyruğudur. 165[165]

İbadetini Kabul İsteği

Altıncı İsteği: Hz. İbrahim, bahsedilen talepleri hususunda Allah'a dua edince, masını kabul etmesi hususunda da O'na yalvarıp yakararak E i.Rabbimiz, duamızı kabul et" demiştir. İbn Abbas, "Hz. İbrahim'in bu dileğinde
seçen dua sözüyle, "ibâdetlerimi" manasını kastettiğini, bunun delilinin ise, "Sizi Allah'tan başka taptıklarınızı bırakıp çekiliyorum" (Meryem, 48) ayeti olduğunu söylemiştir. 166[166]

Mağfiret Dileği

Yedinci İsteği: Onun, Rabbimiz, hesabın görüleceği gün, beni, ana-babamı ve bütün iman edenleri " sözüdür. Bununla ilgili iki mesele vardır: 167[167]

İstiğfar Günaha Delâlet Eder mi?

Bir kimse, "Mağfiret talebinde bulunması, ancak bir günahın işlenmesinden sonra olur. Şu halde, bu ifâde, Hz.
İbrahim'den bir günahın sudur ettiğine delâlet eder. Şayet o, Allah Teâlâ'nın bağışlayacağını kesinkes biliyor idiyse, O halde daha nasıl, tahakkuk edeceği kesin olan bir şeyi elde etmeyi talep etmiştir?" z .ebilir.
Cevap: Bundan maksat, Allah'a iltica etmek ve O'nun fazlı, keremi ve rahmeti -a'iç. her şeyden arzu ve isteği kesmektir. 168[168]

Müşrikler İçin Duanın Hükmü

Şayet bir kimse: "O, ebeveyni kâfir olduğu haide, onlar için naşı! mağfiret talebinde bulunabilmiştir?" derse, buna birkaç yönden cevap verilebilir:
1) Kâfir olan ebeveyn için mağfiret talebinde bulunulmama
meselesi, ancak tevkîfîlikle (Allah'ın bildirmesiyle) bilinebilecek bir husustur. Binâenaleyh, İbrahim (a.s) belki de, bu hususta herhangi bir men emri, yasaklama almamış; bundan dolayı da bunun caiz olacağını sanmıştır.
2) Ayetteki, "Anne ve babamı" sözüyle, Hz. Adem ve Havva'yı kastetmiştir.
3) Bu, müstüman olmak şartına bağlıdır.
Bir kimse şöyle diyebilir: "Durum, şayet böyle olsaydı, o istiğfar batıl olmazdı. O, batıl olmazsa, HakTeâlâ'mn, "Yalnızibrahim'in, babasına, "senin bağışlanmanı isteyeceğim" demesi müstesna" {Mümtehine. 4) sözü batıl olur," Bazıları da, Hz. İbrahim'in annesinin müsfüman olduğunu; işte bundan dolayı, Cenâb-ı Hakk'm, "Fakat onun Allah'ın bir düşmanı olduğu kendisince besbelli olunca, o, ondan uzaklaştı" (Tevbe, 114) ifâdesinde, özellikle babası zikredilmiştir. Allah, en iyisini bilendir.
İbrahim (a.s)'in, "hesabın görüleceği gün "sözüyle ilgili olarak da şu iki açıklama yapılmıştır:
1) Bu ifadedeki yekûmu kelimesi manasında olup, "Bir kimsenin ayakları üzere durması, kaim olması" ifadesinden alınmıştır. Bunun böyle olduğunun delili, Arapların "savaş, bacakları üzere kalktı, başladı ve kızıştı" deyimidir. Bunun bir benzeri de Arapların, "Aydınlattı, ışığı sabitleşti" manasında olmak üzere, denitmesidir. Buna göre sanki güneş, ayağı üzerine kalkmış ve

---

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/31
166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/31
167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/31
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/31

dikilmiş demektir.
2) Hesap kelimesinin, yekûmu fiilinin faili olması mecazî olup, esasen hesap verecek olan kimselerin kıyamı ve ayağa kalkması kastedilmiştir. Bu "şehre sor"(Yusuf. 82) ayeti gibidir. Yani, "oranın halkına sor" demektir. Allah en iyisini bilendir. 169[169]

"O zalimlerin yaptıklarından Allah'ı gafil zannetme sakın! O bunları ancak, öyle bir gün için geciktiriyor ki, gözler belerip kalacaktır. Hepsi de başlarını dikerek koşacaklardır. Gözleri, kendilerine bile dönüp bakamayacak.
Kalplerinin içi ise, bomboştur" (İbrahim, 42-43). 170[170]

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, tevhidin delillerini beyan edip, sonra da, İbrahim (a.s)'in kendisinden onu şirkten korumasını, salih amellere muvaffak kılmasını, Kıyamet gününde kendisine rahmet ve mağfiretini tahsis etmesini istediğini anlatınca, bundan sonra, hem Kıyametin varlığına, hem de o günün vasıflarına delâlet edecek olan hususları beyan buyurmuştur. 171[171]

Ahiret Hayatının Delili

Kıyametin varlığına delâfet eden şeye gelince: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "O zalimlerin yaptıklarından Allah'ı gafil zannetme sakın!" buyruğudur ki, bundan maksat şu hususa dikkat çekmedir: Allah Teâlâ, şayet mazlumun hakkını zalimden almayacak olsa, o zaman Allah'ın, ya o zalimden "îoe'Siz olması, yahut cezalandırmaktan aciz olması,veyahut da o zalimin zulmüne naşı gerekir. Gerek gaflet, gerek acziyyet, gerekse zulme rıza göstermek Allah -acunda imkânsız olunca, O'nun mazlumun hakkını zâlimden almaması da imkânsız172[172]

Allah'ın Habersiz Sanılması Caiz Değildir

Buna göre tŞer "Hz. Peygamber'in, Allah'ı, gafletle vasfedilmiş olarak sanması nasıl uygun düşer?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:
1) Bununla, onun, Allah'ın hiçbir şeyden gafil olmadığı inancı üzere sabit kadem devam etmesi kastedilmiştir. Bu, (onun hakkında) Cenâb-ı Hakk'ın, "Sakın müşriklerden olma. Allah ile birlikte başka tanrı (edinip) tapma!"(Kasas. 87-88) ve "Ey iman edenler... iman ediniz"(Nisa, 136) ayetlerinde olduğu gibidir.
2) Bundan maksat, Allah'ın, intikam almaması halinde, bu intikam almayışın,
O'nun o zulümden habersiz olmasından dolayı olacağını beyan etmektir. Böyle bir gafletin imkânsız oluşu, herkes tarafından bilinen bir husus olunca, hiç şüphesiz cezasını vermeme de imkânsız olmuş olur.
3) Bununla, "Sen Allah'ın, onların yaptıklarından habersiz olan kimsenin yaptığı muamele gibi onlara muamele edeceğini sanma! Ancak ne var ki, Allah onlara, onları gözetleyen, en ufacık ve önemsiz şeylerden dahi hesaba çeken kimselerin muameleleri gibi muamele edecektir" manası kastedilmiştir.
4) Bu söz, zahiri itibariyle Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir hitap ise de, gerçekte ümmetine yapılmış olan bir hitaptır. Süfyân İbn Uyeyne'nin: "Bu, mazlum için bir teselli, zalim içinse bir tehdittir" dediği rivayet edilmiştir. 173[173]

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/32
170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/33
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/33
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/33
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/33-34

Kıyamet Gününün Bazı Sıfatlan

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o zalimlerin cezasını, birtakım sıfatlarla nitelenmiş olan bir güne ertelemiş olduğunu beyan buyurmuştur:
Birinci Sıfat: O günde, o gözler belerip kalacaktır. Gözler, açık kalıp, hiçbir tarafa kıpırdayamadığı esnada, denilir. Gözlerin belermesi, hayretin ve dehşetin insanı kuşattığına, artık mecalin kalmadığına delâlet eder, 174[174]

Muhtiîn Kelimesinin Manası

İkinci Sıfat: Ayetteki muhtiîn kelimesinin ifâde ettiği husustur. Bu kelimenin ne demek olduğu hususunda şu dört görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Ebu Ubeyde, bu kelimenin manasının "koşmak" olduğunu; nitekim Arapça'da, deve hızlı biçimde yürüdüğünde, 'denilir demiştir. Bu izaha göre ayetin manası şöyle olur: "Gözleri, korkunun şiddetinden dolayı belerip kalan kimsenin genel durumu, onun kalakalması, çakılıp kalmasıdır." Böylece Allah Teâlâ, onların halinin, alışılmışın dışında olduğunu; zira onların, gözlerinin belermesine rağmen yine o belâya doğru hızlıca koştuklarını beyan buyurmuştur.
İkinci Görüş: Ahmed İbn Yahya, bu kelimenin, "zillet ve korku içinde, çaresiz olarak bakan kimse" anlamına geldiğini söylemiştir.
Üçüncü Görüş: Bu kelime, "susup kalan, artık birşey söyleyemeyen kimse" anlamındadır.
Dördüncü Görüş: Leys şöyle der: "Arapça'da bir kimsenin bakışları soğuyup zillet içinde kaldığında, buna, "ehte'a" denilir."
Üçüncü Sıfat, kelimesidir. İkna', başı kaldırarak, zillet ve korkuyla bakmaya denilir. O halde, Hak Teâlâ'nın ifâdesinin anlamı, "Başlarını kaldırarak, dikerek" anlamındadır. Bu, "Belâyı ve sıkıntıyı görüp de müşahede edenler, genellikle, o sıkıntıyı görmemek için başlarını eğerler. Böylece Allah Teâlâ, onların halinin, bu alışılmışın dışında olduğunu; (onların başlarını eğmeleri gerekirken), maşlarını kaldırdıklarını, diktiklerini beyan buyurmuştur.
Dördüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Gözleri, kendilerine bile öp bakamayacak" ifadesidir. Bu sıfatla, o belerme işinin devamlı olduğu kastedilmiştir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "O günde gözler belerip kalacaktır" tavsifi, du belermenin devamlı olduğunu göstermez. Ama, "Gözleri, kendilerine bile dönüp bakamayacak" ifadesi ise, bu belermenin devamlı olduğunu gösterir ki, bu da, onların naiplerindeki hayret ve şaşkınlığın devamlı olduğuna delâlet eder.
Beşinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "Kalplerinin içi ise bomboştur" ir. Hevâ, maddelerin ve kütlelerin işgal etmediği boşluk demektir. Daha sonra ûu kefime, bir sıfat kabul edilerek, her şeyden halî ve gücü ve kuvveti de tatmadığında, "Falancanın kalbi bomboştur" denilir ki, bununla, O kâfirlerin kalplerinin, Kıyamet gününde, onları saran dehşet ve hayretin yüklüğünden dolayı, bütün hatıra ve düşüncelerden; onların başına gelen ikâb ve sezadan ötürü her türlü ümit ve arzudan; ve onlardaki hüzün ve kederin çokluğundan da her türlü sevinçten uzak olması kastedilmiştir.
Bu beş sıfatı bu şekilde anlayıp bildikten sonra, bil ki âlimler, bunların ne zaman Tahakkuk edeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bunların, îbeye çekilirken tahakkuk edeceği belirtilmiştir. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın statları, o günü "hesabın görüleceği gün" diye vasfetmiş olmasının hemen in getirmiş olmasıdır. Bunların, gruplar birbirinden ayrılıp da, böylece mutlu cennete; şakilerin de cehenneme gittikleri zaman tahakkuk edeceği gibi, bunların İsrafil'in çağrısına icabet edilip kabirlerden kalkıldığında jlk edeceği de ileri sürülmüştür. Birinci görüş, bahsettiğimiz delil sebebiyle evlâdır. Allah en iyi bilendir. 175[175]

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/34
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/34-35

Uyarılan Kâfirlerin Akıbeti

"insanlara, o azabın kendilerine geleceği günün tehlikesini anlat ki, o zalimler: "Ey Rabbimiz, bizi yakın bir zamana kadar beklet de senin davetine icabet edelim. Peygambere tâbi olalım" diyeceklerdir. Halbuki daha evvel siz, kendinize, "Hiçbir zeval yoktur" diye yemin etmediniz miydi? Siz, nefislerine zulmedenlerin diyarında da yerleştiniz. Onlara neler yaptığımız, sizin için apaçık meydana çıktı. Size, birçok misaller de gösterdik" (İbrahim, 44-45).
Bil ki Allah Teâlâ'nın, 'İnsanlara, o azâbm kendilerine geleceği gün..." buyruğu ile ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Keşşâf sahibi "bu ifâdenin, enzir fiilinin ikinci mef'ûlü olduğunu; bu günün de Kıyamet günü olduğunu" söylemiştir.
İkinci Bahis: el-Azâb kelimesinin başındaki eliflâm, ahd ifâde eder... Yani, "insanları, kendilerine, daha önce bahsedilen gözlerinin belermesi ve başlarını dikerek belâya doğru koşmaları azabının geleceği günden sakındır" demektir. 176[176]

Ahiret Azabı İle Uyarma

Üçüncü Bahis: "İnzflr", zararlı şeylerin geleceğini bildirerek, korkutmak demektir. Müfessirler, Hak Teâlâ'nın, "o azabın kendilerine geleceği gün" buyruğundan Kıyamet gününün kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ebu Müslim bunu, o azabın gelmesi manasına değil de, görülmesi manasına hamletmiştir ki, ayetin zahiri bu mananın aksine delâlet eder. Çünkü Allah o günü, onlara azâblarının gelmesi ve onların da, dünyaya dönmeyi arzu ettikleri bir gün olarak vasfetmiştir. İşte bu sebeple onlara da, "Halbuki daha evvel siz, kendinize "Hiçbir zeval yoktur diye yemin etmediniz miydi?" denilmiştir ki bu söz, ancak Kıyamet gününe uygun düşer. Ebu Müslim'in delili şudur: O der ki: Bu ayet, "Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey Rabbim, beni yakın bir müddete kadar gecikdirseydin de sadaka verip dursaydım"(Mümükûn 10) ayetine benzer. 177[177]

Kâfirlerin Mühlet ve Dünyaya Dönme İstemeleri

Daha sonra Allah Teâlâ o günde o kâfirlerin ne dediğini naklederek, "o zalimler: "Ey Rabbimiz, bm yakın bir zamana kadar beklet de, senin davetine icabet edelim. Peygamberlere 'âb: olalım" diyeceklerdir" buyurmuştur. Alimler "bizi yakın bir zamana kadar beklet..." ifâdesi ile ne kasdedildiği hususunda ihtilaf etmişler ve bazı alimler: "Onlar, :-iyada yapamadıkları şeyleri telafi etmek için dünyaya dönmeyi isterler" demiş, banları da, "Haytr, onlar teklif hâline dönmeyi istemişlerdir" demiştir. Bu ikincilerin Defcii, onların, "Senin davetine icabet edelim, peygamberlere tâbi olalım" şeklindeki sözleridir. Ebu Müslim'in görüşüne göre, ayetin manası açıktır.
Cenâb-ı Hak onlara cevap vererek, daha evvel siz, kendinize, "Hiçbir zeval yoktur" diye yemin etmediniz miydi" buyurmuştur ki, bunun manası, Allah Teâlâ'nın bir başka ayetinde, yani,
'Onlar, "Ölecek kimseyi Allah diriltmez" diye, olanca yeminleriyle, Allah'a arxfetfi7er"(Nahi,38) ayetinde bahsedilen husustur. Onlar, Kıyameti inkâr hususunda dana değişik şeyler ileri sürmüşlerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların kalbierini r- sözle hoplattı. Çünkü böyle korkutma, daha kuvvetlidir. "Hiçbir zeval yoktur" -aaesine gelince, onların, "Bu hayattan bir başka hayata, bu dünyadan mücâzât

---

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/36
177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/36-37

reza) dünyasına geçersek, bizim için bir zeval olmayacaktır" demiş olmalarında biz^e yoktur. Yoksa onlar, hayattan ölüme, gençlikten ihtiyarlığa, fakirlikten zenginliğe geçişi inkâr etmiyorlardı. 178[178]

Hadiselerden İbret Alma Gereği

Cenâb-ı Hak, nefislerine zulmedenlerin ı . arında da yerleştiniz" buyurarak onlan daha çok korkutmuştur. Bu, "Siz, sizden irce yaşamış olan Nuh, Âd ve Semûd kavimleri gibi, kâfir olup, küfür ve isyan etmek ^-etiyle kendilerine yazık edenlerin yerlerine yerleştiniz. Onların başına gelenleri gören kimselerin, ibret almaları gerekirdi. Binâenaleyh ibret alınmadığına göre, bu, * -amayı ve korkutmayı gerektirir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak 'y "Onlara neler yaptığımız, sizin için apaçık meydana çıktı" buyurmuştur. Bu, "Onların neticelerinin, günaha, vebale, ilahî cezaya ve rezilliğe vardığı, sizce anlaşıldı" demektir. Buna göre eğer "Onlar, yalanladıkları için, Alah Teâlâ'nın o geçmiş ümmetleri helak ettiğini kabul etmedikleri halde, nasıl bunfara, "Onlara neler yaptığımız, sizin için apaçık meydana çıktı" denilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Onlar, kendilerinden önceki o kavimlerin, dünya peşinde koştuklarını, sonra da ölüp gittiklerini biliyorlardı. Bu durumda, dünya peşinde koşmanın bir faydası olmadığını, esas gereken şeyin, din uğrunda gayret göstermek olduğunu anlamışlardır. Binâenaleyh bunu anlayana, bir korku ve endişe içinde olmak gerekir. Böylece bu durum onun için, caydırıcı bir nitelik taşır."

Bu mana, fiili tâ ile tebeyyene {meydana çıktı) şeklinde okuduğumuzda söz konusudur. Fakat bunu nûn ile nubeyyinu (beyan ettik) şeklinde okuduğumuzda, bunda bir şüphe yoktur. Çünkü bunun takdiri, Cenâb-ı Hakk'ın şöyle söylemesi olmuş olur: "Biz, onlara neler yaptığımızı, size beyân ettik." Halbuki onlar, kendilerine beyân edilen her şeyi anlamamışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Size birçok misaller de gösterdik" ifâdesi ile, Kur'an'da bildirdiği, doğrudan yaratmaya kadir olduğu gibi, tekrar yaratmaya da kadir olduğunu; peşin ceza verdiği gibi, azabı ertelemeye de kadir olduğunu göstermek için irâd ettiği misalleri murad etmiştir. Allah'ın kitabında böyle misaller ve meseller pek çoktur. Allah en iyi bilendir. 179[179]

Kafirlerin Tuzakları

"Gerçekten onlar, birtakım tuzaklar kurmuşlardı. Halbuki onların tuzaklarından dolayı dağlar yerinden oynayıp gitmiş olsa bile, onlara karşı mekir (hile) de Allah katmdadır" (İbrahim, 46).

Bil ki Allah Teâlâ, onların cezalarının nastl olacağını anlatınca, bunun peşinden de onların nasıl tuzak kurduklarından bahsederek, "Gerçekten onlar, birtakım tuzaklar kurmuşlardı" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 180[180]

Birinci Mesele

Alimler, "onlar tuzaklar kurmuşlardı" ifâdesindeki vâv (onlar) zamirinin neye râci olduğu hususunda, şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

a) "Bu zamir, nefislerine zulmedenlerin diyarında yerleşmiş olanlara râcidir." Bu görüş doğrudur. Çünkü zamirin, önce bahsedilenlerden, kendisine en yakın olana râcî olması gerekir.

b) Bununla, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in kavmi murad edilmiştir. Bunun delili, geçen ayetteki, "insanları inzâr et" cümlesidir. Binâenaleyh bu, "Ey Muhammed, insanları inzâr et. Çünkü kavmin, birtakım tuzaklar kurdu" demektir. Bu tuzak, "Hani bir zamanlar o kâfirler, seni tutup bağlamak, yahut öldürmek, yahut (zorla yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı" (Enfai, 30) ayetinde bahsedilen tuzaktır. Ayetteki, mekr "Onların tuzakları" ifadesi, "Onların, yapmak için bütün gayretlerini sarfettikleri o büyük tuzakları" demektir. 181[181]

---

[178] 178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/37

[179] 179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/37-38

[180] 180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/38

Nemrud'un Göğe Çıkma Teşebbüsü

c) Ayette bahsedilen tuzak ile, rivayet edilen şu şey kastedilmiştir:
Nemrud, göğe çıkmaya uğraşmıştı. Bunun için bir tabut (sandik) yaptırdı. Bunun dört ayağına dört kerkenes kuşu bağladı ve onları aç bıraktı. Sandığın dört köşesinin üzerinden de herbirine bir et parçası asılan dört değnek dikti. Sonra da perdedârı ile birlikte o sandığın içine oturdu. Kerkenesler o etleri görüp, onlara doğru uçmaya başladılar. Bu iş üç gün sürdü. Derken Nemrud (tabutla göğe yükseldi ve) artık dünyayı göremiyecek kadar yükseğe çıktı ve gökleri olduğu gibi gördü. Derken üzerinde etler bulunan değnekleri aşağıya aldı ve o kuşlar aşağı doğru uçmaya başladılar ve böylece yere indiler. İşte ayette bahsedilen, "tuzak" budur. Kâdî şöyle der: "Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bunda büyük tehlike vardır. İnsan buna cesaret edemez. Bu hususta, itimâda şayan sahih bir rivayet de yoktur. Ayeti, bu şekilde manalandırmak için herhangi bir delil de yoktur. 182[182]

İkinci Mesele

Ayetteki, "Onlara karşı mekir de Allah katmdadır" ifadesi ile ilgili şu iki izah vardır:
a) Tıpkı öncekinde olduğu gibi, "mekr"in failine muzaaf
kılınması, "onların mekri" manasına olması. Buna göre mana, "Onların tuzakları, AJlah katında yazılmıştır. O, bu tuzaklara karşı onlara, daha büyük bir tuzakla karşılık ceza) verecektir" şeklindedir.
b) "Mekr"in mef'ûlüne muzaaf kılınıp, "Onlara yapılan mekir" manasına olması.. Buna göre mana, "onlara Allah'ın yapacağı mekr, Allah katmdadır" şeklinde olur. bu mekr, onların hakettikleri azabtır. Allah bu azabı onlara, hiç ummadıkları bir şekilde verecektir. 183[183]

"Tezûle'de Farklı Kıraatler

Cenâb-ı Allah'ın, "Onların tuzaklarından dolayı dağlar yerinden oynayıp gitmiş olsa bile" ifâdesine gelince, bil ki sadece Kisâî, birinci lamın fethası ve ikincisinin ötresi ile fiili, le tezûlü şeklinde okumuş; diğer kıraat imamları ise, birincisinin kesresi, ikincisinin nasbi ile tezûle şeklinde okumuşlardır.
Birinci kıraate göre ayetin manası, "Onların tuzakları, kendisinden ötürü dağlar yerinden oynasın diye hazırlanmıştı" şeklinde olur. Bundan maksat, bunun olacağını söylemek değil, aksine işin büyüklüğünü ve korkunçluğunu bildirmektir. Bu tıpkı, "Bu (sözden) dolayı nerdeyse gökler parçalanacak"(Meryem, 90) ayetinde olduğu gibidir.
İkinci kıraate göre ise, ayetin manası şöyle olur: "Buradaki in edatı, ma manasına olup, kendisinden sonra gelen meksûr lâm ile de fâm-ı cuhûd (inkar) manası kastedilmiştir. Bu durumda, o tâm'ın başına geldiği müzârî fiilin mansub olması gerekir. Nahivciler bu lâm'a, "Lâm-ı cuhûd" adını vermişlerdir. HakTeâ!â'nın (Ai-i imran, 179) buyruklarındaki lâm da böyledir. Ayetteki "dağlar" sözü, hem Hz. Peygamberin, hem de İslâm dininin durumunu gösteren (temsil) eden bir meseldir ve İslam dininin durumunun ve delillerinin, tıpkı kök salmış dağlar gibi sabit ve sağlam olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, peygamberi Muhammed'e, dinini bütün dinlere üstün kılacağını vaadetmiştir. Bu hususun doğruluğuna, hemen peşisıra gelen, "Öyle ise sakın Allah, peygamberlerine olan vaadinden cayar

---

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/39
182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/39
183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/39

sanma"(!brahim,47)ayeti de delâlet eder. Bu, "Allah sanaT onlara gaüp gelip, hükümrân olacağını vaadetmiştir" demektir. İşte buna göre ayetin manası, "Onların tuzakları, kendisinden ötürü dağlar yerinden oynayıp gitsin için değildir", yani "onların hile ve tuzakları, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in dininin ve şeriatının delilleri demek olan, o kök salmış dağların yerinden oynamasından daha zayıftır" şeklinde olur. Ali ve Amr, bunu en kâne mekruhum diye okumuşlardır. 184[184]

Resullere Yapılan Vaadden Dönülmez

"Öyle ise, sakın Allah peygamberlerine olan vaadinden cayar sanma. Şüphesiz ki Allah azizdir, intikam sahibidir" (İbrahim. 47).
Bil ki Allah Teâlâ,"O zalimlerin yapacaklarından Allah'ı gafil zannetme"'(ibrahim, 3) buyurmuş; bu ayette ise, "Sakın Allah peygamberlerine olan vaadinden cayar sanma" buyurmuştur ki, bundan maksadı, kendisi Kıyameti koparmayıp mazlumların -akkını, zâlimlerden almayacak olsa, gafil olmuş olması yahut vaadinden caymış oiması gerektiğine dikkat çekmektir. Akl-ı selimde bütün bunların imkansız olduğu yer ettiğine göre, Allah'ın Kıyameti koparmayacağını söylemek batıldır. Cenâb-ı -takk'tn peygamberlerine olan vaadi, "Biz, mutlaka peygamberlerimize yardım ecfelû"<Mfl'mkı,5i) ve "Allah, "mutlaka ben de peygamberlerim de galip geleceğiz" diye, hükmetti" (Mücadele, 21) ayetlerinde bildirilen şeylerdir.
Eğer, denilmeli değil miydi? Niçin ikinci mef'ûl, birinciden önce getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, Allah'ın asta vaadinden caymayacağını bildirmek içindir. Çünkü Allah vaadinden dönmez. Hem sonra rusüleh peygamberlerine...) demiş ve bununla şuna işaret etmek istemiştir: Herhangibir kimseye olan vaadinden caymadığına ve vaadinden caymak da O'nun şanına yakışmadığına göre, artık nasıl olur da O, en seçkin ve en hayırlı insanlar ofan o peygamberlere karşı yaptığı vaadinden cayar." Bu ifâde rusul kelimesinin mecrur, vaad kelimesinin mansub okunuşu ile, şeklinde de okunmuştur. Buna göre ifâdenin manası, "peygamberlerine olan vaadinden caymaz" şeklindedir. Bu okuyuş, zayıflık bakımından tıpkı, (Enam, 137) ayetinin Kıraati gibidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah, tuzak kurulamayacak kadar azizdir, (güçlü)dür ve dostları için, düşmanlarından intikam alandır" buyurmuştur. 185[185]

Göklerin Ve Yerin Yakılacağı Gün

"O gün ki, yer başka bir yere, gökler de başka göklere tebdil olunacaktır. Tek hâkim olan Allah'ın huzurunda toplanacaklardır. O gün günahkârların, bukağılara vurulmuş olduğunu görürsün. Onların gömlekleri katrandandır, yüzlerini de ateş bürüyücektir. Ta ki Allah herkese kazandığının cezasını versin. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir. İşte bu -onunla tehlikelerden haberdâr edilsinler, O'nun bir tek tanrı olduğunu bilsinler, akl-ı selim sahipleri iyice düşünüp ibret alsınlar diye- insanlara yapılan bir tebliğdir" (îbtahim 48-52).
Bil ki Allah Teâlâ, "Şüphesiz Allah azizdir, intikam sahibidir" deyince, ne zaman intikam alacağını bildirerek, "O gün ki, yer başka bir yere ... tebdil olunacaktır" buyurmuş ve o günün müthiş bir gün olduğunu belirtmiştir. Zira göklerin ve yerlerin değiştirilmesinden daha büyük birşey olmayacağı, herkesin kabul edeceği bir husustur.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 186[186]

Birinci Mesele

Zeccâc: "yevme" kelimesinin mansub oluşunu, ya "zün'tikâm" ifâdesindeki intikam masdarının

---

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/40
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/40-41
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/41-42

zarfı olmasına, yahut da, "Onlara azabın geldiği gün" (ibrahim 44) ifâdesindeki "yevm" kelimesinden bedel olmasına bağlamıştır. 187[187]

Bu Yıkılıp Başkalaşım Nasıl Olacak?

Bil ki tebdil (değiştirme) şu iki şekilde olur:
a) Cevherinin (esas maddesinin) bırakılıp, Özelliklerinin değiştirilmesi...
b) İlk cevherinin yok edilip, yerine yeni bir cevher (esas madde) yaratılması...
Tebeddül lafzını, bir şeyin vasfını değiştirmeyi istemek amacıyla zikretmenin caiz olduğunun delili şudur: Arapça'da, onu eritip de mühür haline getirerek, bir şekilden başka bir şekle naklettiğinde, halka hakkında, "Halkayı mühüre tebdil ettim" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir" (Furkan. 70) ayeti de böyledir. Yine Arapça'da "Gömleğimi cübbeye çevirdim" denilir ki, bunun manası, "Aynı şeyi, bir halden başka bir hale naklettim" demektir. Yine, halleri ve durumları değiştiği zaman, "Zeyd tebeddül etti, değişti" denilir. "Tebdîl" lafzının, zâtlarda bir değişme meydana geldiğinde zikredilmesinin örneğine gelince, bu, senin, "Dirhemleri dinarlara dönüştürdüm, tebdil ettim" sözünde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "onları başka derilerle değiştireceğiz" (Nisa, 56) ve "ikişer cennetlerinin yerine de iki bostan peyda ettik"(sebe, 16) ayetleri de böyledir. Sen, lafzın, bu iki mefhumdan da herbirine muhtemel olduğunu anladığın zaman Meşin ki, ayet hakkında iki görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Maksat, zâtı değil, sıfatı değiştirmektir... İbn Abbas (r-.a.) şöyle aeoıiştir: "O, bu yeryüzüdür; ancak ne var ki onun sıfat ve halleri değişmiştir.. Binâenaleyh, dağları yeryüzünden kayıp yürüyecek, denizleri fışkırıp dümdüz olacak, onda ne bir eğrilik ne de bir tepe görülecek!' Ebu Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre o, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini nakletmiştir:
Allah, arzı başka bir arz haline getirir de, onu yayar ve debbağlanan derinin jzatûması gibi uzatır. Artık sen orada ne bir eğrilik, ne de bir pürüz göremezsin " 188[188]
Ayetteki ifâdesine gelince, bu "Gökler de başka göklere tebdil atanacaktır" demektir. Bu, Hz. Peygamberin tıpkı şu sözünde olduğu gibidir: yani "Ne mü'min, ne de ahdine bağlı ahidli (zimmî) kimse bir kâfire mukabil (kısasta) öldürülmez."189[189] Buradaki ifâde, demektir. Göklerin dönüştürülmesi, yıldızlarının saçılıp yayılması; güneşinin örülmesi, ayının tutulması ve kapı kapı olması ile meydana gelecektir... O bazan e^miş madenlere dönecek, bazan da kıpkırmızı deri haline gelecektir. 190[190]

Göklerin ve Yerin Özünün Değişeceğini Benimseyenler

İkinci Görüş: Bundan murad, zâtını değiştirmektir. İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "Bu yeryüzü, üzerinde hiç kan akıtılmamış ve hiç günah işlenmemiş, tertemiz ve Deyaz bir gümüş gibi olan bir yeryüzü haline getirilecektir." Bu iki görüşün de izahı oudur. Bazı alimler, birinci görüşü benimserlerken, şunu demişlerdir: "Çünkü Cenab-ı Hakk'ın, "O gün ki, yer başka bir yere" ifâdesindeki arzdan murad, şu arzdır. Değişim, ona eklenen bir sıfattır, haldir. Sıfat bulunduğunda, mutlaka mevsufun da ~ıevcût olması gerekir. "Tebeddül"le vasfedilen arz, bu arz olunca, bu arzın, bu tebeddülün meydana geldiği sırada bulunması ve mevcut olması gerekir. Bu arzın, : j değişim meydana geldiği sırada kendi vasıflarıyla birlikte kalması mümkün değildir. Aksi halde, tebeddülün meydana gelmesi imkânsız olur. O halde bakî kalanın, arzın zâtı olması gerekir. Böylece bu ayet-i kerimenin, bakî kalanın zât, öz olduğunu

---

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/42

188[188] Benzeri bir hadis: İbn Mace, Fiten 33 (2/1264-1265).

189[189] Nesaî, Kasama 8 (8/20).

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/42-43

iktiza ettiği kesinlik kazanır." Bu görüşü benimseyenler, aynı zamanda şunu da demektedirler: Kıyamet koptuğu zaman Allah zâtları ve cisimlen yok etmez; ancak onların sıfatlarını ve hallerini yok eder.

Bil ki, şöyle denilmesi de uzak bir ihtimal değildir: Arzın ve göklerin değiştirilmesinden maksad, Allah Teâlâ'nın, yeryüzünü cehenneme; gökleri de cennete dönüştürmesidir... Bunun delili ise, Cenab-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki iyilerin kitapları illiyyîndedir"(Muiaffifîn. 18) ve "Kötülerin kitabı, muhakkak ki "siccîn"dedir" , (Mutaffifin7) ayetleridir.

Cenab-t Hakk'ın, "Tek hâkim olan Allah'ın huzurunda toplanacaklardır" buyruğuna gelince, biz deriz ki: ifâdesini, daha önceki ayette (ibrahim, 21) tefsir etmiştik. Cenâb-ı Hak burada ise el-Vahidu'l-Kahhâr sıfatlarını zikretmiştir. Çünkü mülk, bir olan, kendisine galib gelinemeyen, makhûr ve kahrolunamayan bir Mâlik'in olunca, o zaman O'ndan başka hiç kimseden yardım taleb edilmez ve durum da, son derece sağlam ve muhkem olur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bugün mülk kimindir?"(Mümin,ıe> ayeti de bunun gibidir. Hak Teâlâ kendisini Kahhâr olarak vasfedince, bundan sonra onların acziyyet ve zilletlerini beyan etmiş ve "O gün günahkârların, bukağılara vurulmuş olduğunu görürsün" buyurmuştur. 191[191]

Kıyamet Günü Mücrimler

Bil ki Allah Teâlâ, onların acziyet ve zillet sıfatlarıyla ilgili olarak birkaç husus zikretmiştir:

Birinci Sıfat: Onların bukağılara vurulmuş olması... Arapça'da, bir şeyi bir şeye bağlayıp ona bitiştirdiğin zaman, "Karantu'ş-şey'e bi'ş-şeyl" denilir. İki şeyin kendisiyle birbirine bağlandığı ipe ise, "el-ktrân" denilir. Kelime burada, o kimselerin çokluğundan dolayı, çokluk ifâde eden "tefTl" sîğastyla gelmiştir. "el-Asfâd" kelimesi ise, bağ ve bukağı anlamına gelen, "es-safadu" kelimesinin çoğuludur.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Mukarranin kelimesiyle ilgili üç vecih bulunmaktadır:

1) Kelbi şöyle demiştir: "Bunun manası şudur: "Her kâfir, bir şeytanla beraber bukağıya vurulacaktır." Atfl ise, "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın (Tekvfr. n ayetinin manasıdır. Yani, "Nefisler yakınlaştırılırlar. Allah Teâlâ, mü'minierin neftsterinv, TÛroannı, "hûT-iîyn"e; kftfirterin nefisten de şeytanlardan olan dostlarına yakmlaştınr "demektir" demiştir. Ben de derim ki: Bu meseledeki aklî incelemenin hissesi ve payı ise şudur: İnsan bu dünyadan ayrıldığı zaman, ya, nefsini kırmış, onu terbiye etmiş ve onu Allah'ın marifetine, tâatına ve muhabbetine çağırmış olur, ya da bunu yapmaz. Daha doğrusu bunları, bedeni lezzetlere dalmış ve vehmîve hayali haltere iltifat ve ikbal etmiş olduğu için terketmiştir. Eğer birinci durum olursa, o zaman o nefis bu dünyayı, ilahî huzurda bulunmaktan duyacağı mutluluk ve samedanî-ilahî ilgi ve alakadan alacağı haz ve saadetlerle terkeder... Ama ikinci durum olursa, o zaman o nefis, cesetler alemine meyletmiş olduğu için, duyacağı üzüntü, hüzün ve büyük belâlarla buradan ayrılır. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, (Tekvır, i) ayetinden maksad da budur. Kâfir olan nefsin şeytanı ise, batıla davet eden melekelerle fasit ve bozuk olaylardır. İşte Atâ'nın, "Her kâfir, kendi şeytanıyta beraber olarak bukağılara vurulur" ifâdesinden murad da budur.

2) Bundan maksad kâfirlerin birbirlerine bağlanmalarıdır. Buna göre, bu bedbaht nefisler ve zulmanî bulanık ruhlar, mütecanis ve birbirlerine benzedikleri için, birbirlerine bitiştirilir, yapıştırılırlar. Onlardan her birinin zulmet, diğerine nida eder ve, onlardan her biri, bu karanlıklar içindeki diğerine doğru akıp gider... İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "bukağılara vurulmuş olarak" ifadesiyle murad edilen, bu hüsranlar ve hayal arıklıktandır.

3) Zeyd İbn Erkam şöyle demiştir: "Elleri ayaklarına bitiştirilmiş olarak bunlar, bukağılarla boyunlarına bağlanacaklardır." Aklın bu meseledeki payı ise şudur: "Nefs cevherinde bulunan melekeler ancak, uzuvlardan sadır olan fiillerin tekrar olunmalarıyia oluşurlar. Eğer bu melekeler zulmani ve bulanık olurlarsa, bu tıpkı, onların elleriyle ayaklarının birleştirilerek, bukağılarla boyunlarına bağlanması rrsaline benzer

---

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/43-44

Ayetteki "bukağılarla" ifâdesine gelince, bu hususta da iki izah şekli bulunmaktadır:
1) Bu kelimenin mukarranin kelimesine müteallik olması hali. Buna göre mana, 'Bukağı ve bağlarla bağlanır, derdest edilirler" şeklinde olur.
2) Bunun, bu kelimeye müteallik olmaması. Buna göre mana şöyle olur: Onlar, birbirlerine yaklaştırılmışlar ve bukağılara vurulmuşlardır. Aklın buradaki payı ise, daha önce kendisine işarette bulunduğum açıklamalardan ötürü malûmdur. 192[192]

Katrandan Elbiseler

İkinci SıfatCenâb-ı Hakk'ın, "Onların gömlekleri, katrandandır" ayetinin ifâde ettiği husus... Serabîl kelimesi, "sirbâl" kelimesinin çoğulu olup, gömlek anlamındadır. Katıran kelimesi hakkında ise, üç vecih bulunmaktadır: T'ınm sükûnu ve kâfin fethası ve kesresiyle kıtran ve katran; tâ'nın kesresi ve kâfin fethasıyla da, katırân... ebhel denilen bir ağaçtan alınan sıvı olup, kaynatılarak uyuz develere sürülür. Böylece de, o katranın harareti ve keskinliği, yakıcılığı ile o uyuz yakılmış olur. Bazen bunun harareti, hayvanın içine dahi nüfuz eder. Bunun özelliği, çabuk tutuşmasıdır. Rengi siyah, kokusu pistir ve bu, cehennemliklerin derisine sürülür. Böylece bu katran (zift), tıpkı bir sirbâl, yani elbise gömlek gibi olmuş otur. Böylece de bu sebeble şu dört çeşit azâb meydana gelmiş olur: Katranın yapışıp yakması, ateşin onların derilerine çabucak sirayet etmesi, iğrenç bir renk ve pis bir koku. Hem, Kıyametin katranıyla dünyanın katranı arasında iki ateş arasındaki fark kadar fark bulunur. Ben derim ki, aklın bundaki payı şudur: Huh cevheri, kudsiyet ve celâl gaybmdan çakan aydınlık bir cevherdir. Bu beden ise, tıpkı o ruhun bir elbisesi ve gömleği gibidir. Nefs için meydana gelen bütün elem ve acılar, ancak bu bedenden ötürüdür. O halde bu bedenin de rûh cevherine yapışıp onu yakması söz konusudur. Çünkü şehvet, hırs ve öfke de, işte bu sebepten ötürüdür ki ruh cevherine sirayet etmiştir. Katı, bulanık ve karanlık olduğu için, ruhun çakmasını ve ışığını gizleyen de odur. Beden, kokma ve kokuşmanın sebebidir. Böylece bu beden, katran ve ziftten meydana gelmiş bir elbiseye benzemiştir.
Bazıları bu kelimeyi Sökünde okumuşlardır ki, "katir", bakır veya eriyen kalay, ân kelimesi ise, son derece sıcak hararetli anlamındadır. Ebu Bekr ibnu'l-Enbarî: "O ateş, insanların bedenlerini ve üzerlerindeki bukağı ve zincirleri yok edip helak edemediği gibi, o katranı da ortadan kaldırıp yok edemez" demiştir. 193[193]

Yüzlerini Ateş Kaplayacak

Cenâb-ı Hakk'ın "yüzlerini de ateş bürüyecektir" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bunun bir benzeri de "Kıyamet günü yüzünü o feci azâbtan kim koruyucak?" (Zümer, 24) ve "O gün onlar yüzleri üstü ateşte sürüklenirler"(Kamet 48) ayetleridir. 194[194]

Kalbe Aklın Fonksiyonu

Üçüncü Sıfat: Bil ki, tanıma veya tanımamanın, ilim veya cehaletin yeri kalb; fikir, vehim ve hayalin yeri de, kafadır, dimağdır. Bütün bu hallerin izi ve tesiri ise, ancak yüzde görülür. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, ikâblarının izlerinin görülmesini, bu iki uzva tahsis etmiş, kalb için, "Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir ki, onun acısı ta kalblere kadar çıkar' Hümeze,6-7)- yüz hakkında da "yüzlerini de ateş bürüyecektir" buyurmuştur. Buradaki kelimesi, manasındadır. 195[195]

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/44-45
193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/45-46
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/46
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/46

Herkes Layık Olduğu Karşılığı Alır

Cenâb-ı Hak, bu üç sıfattan bahsedince, "Allah, herkese kazandığının cezasını verir" buyurmuştur. Vahidî şöyle der: "Bu ayette geçen "nets" kelimesiyle, kâfirlerin nefisleri kastedilmiştir. Çünkü, önce geçen ayetlerin ifâdeleri, iman ehli için bir ceza olmaya uygun görünmemektedir. Ben de derim ki: Lafzı, umûmu üzere bırakmak mümkündür. Çünkü, ayetin lafzı, Allah Teâlâ'nın, her şahsı, ameline ve kesbine muvafık olan bir biçimde cezalandıracağına delâlet eder. O kafirlerin kesbi, küfür ve masiyet olunca, onların cezası da, bu bahsedilen ceza ve ikâbtar olmuş olur. Mü'minlerin kesbi de, imanları ve tâatları olduğuna göre, onlara uygun olan da, mükafaatlandırılmalarıdır. Hem Allah Teâlâ, günahkârları günahları sebebiyle cezalandırdığına göre, O'nun, itaat edenleri itaatleri sebebiyle mükâfaatlandırması daha evlâ olur.
Daha sonra Cenab-ı Hak, "Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir" buyurmuştur. Bu, "Allah onlara zulmetmez ve hak ettikleri cezadan fazlasını da vermez" demektir.
Aklın bundan payı şudur: Zulmanî huylar, ruhanî elemlerin tahakkuk etmesinin •»-el prensipleridir. O huyların ruhtan meydana gelmeleri, o amellerin, dünya hayatında insanlar tarafından yapılma miktarına göredir. Çünkü ruhanî melekeler, cevherinde ancak o fiillerin tahakkuk etmeleri sebebiyle tahakkuk eder ve pe-pekleşirler. Böyle olması halinde o elemler de, o fiillerin azlığına çokluğuna, gine ve zayıf oluşlarına göre değişir ki, bu da bir nevi hesabtır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte, bu insanlara yapılan bir " buyurmuştur. Yani, "Bu öğüt ve va'z-u nasihat, insanlara tebliğ edilmiştir, yani bu, öğüt olarak yeter" demektir. Daha sonra alimler, haza zamirinin neye raci olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunun, Kur'an'ın tamâmına r- işaret olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun,taksine bu sûreye işaret olduğu da söylenmiştir. Yine bunun, bu sûredeki ^Utî *İİI jr-^ *jfj (ibrahim, 42) ayetinden bu âyetteki (ibrahim. sı> ayetine kadar olan kısma işaret olduğu da ileri sürülmüştür.
Cenâb-ı Hakk'ın "Onunla tehlikelerden haberdar edilsinler ı .e" buyruğuna gelince, bu, hazfedilmiş olan bir kelimeye atfedilmiş olup, kelamın takdiri "Nasihat alsınlar ve onunla da, tehlikelerden sakındırılsınlar şeklindedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onun bir insan olduğunu bitsinler, atd-ı selîm sahipleri iyice düşünüp ibret alsınlar diye" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 196[196]

Birinci Mesele

Biz bu kitapta defalarca, insanî ruhların, şu şekilde iki şubesi olduğunu söylemiştik:
Birinci Şube: Bu, nazarî ve fikrî kuvvet ve onun, mevcudatı bütün kısım, cins ve türleriyle tanımadaki mükemmelliğidir. Böyle olan nefis, kendisinde melekûtun kudsiyyetinin tecelli ettiği ve Lâhûtun celâlinin zuhur ettiği bir ara gibi olur. Bu bilgilerin ve bu tecellinin reisi, en başta geleni ise, Allah'ın birliğini, O'nun zât. sıfat ve fiilleri itibariyle görüp tanımaktır.
İkinci Şube: Bu, amelî (pratik) kuvvettir. Bunun mutluluğu, kendisinden -.-emmel fiillerin çıkmasına kaynak olabilecek olan üstün ahlâklarla muttasıf olmasındadır. Bu kuvvetin mutluluklarının en başta geleni ise, Allah'a itaat ve hasıettir.
Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Ayetteki "O'nun bir tek tanrı olduğunu bilsinler" ifadesi, nazarî kuvvet halinin mükemmelliğinin en başta geleni yerine geçen duruma; "Akl-ı selim sahipleri iyice düşünüp ibret alsınlar diye" ifadesi ise, ameli kuvvet durumunun mükemmelliğinin en başta geleni yerine geçen duruma işaret etmektedir. Çünkü bu, iyice düşünüp ibret aimanın faydası, bâtıl işlerden yüz çevirmek ve salih amellere yönelmektir. Böylece, sûrenin sonu, insan için ancak bu iki bakımdan mutluluk olacağına dâir kesin bir delil

---

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/46-47

gibidir. [197][197]

İkinci Mesele

Bu ayetler, bu Öğüt ve nasihat verişin, tevhide vâkıf olmayı ve amel-i sâlihe yönelmeyi gerektirdiğini bildirmektedir. Bu husustaki izah şudur: İnsan, bu korkutma ve sakındırmaları (inzarları) işittiği zaman, korkuları artar, düşünmeye, tefekkür etmeye başlar. Böylece tevhid ve nübüvvet bilgisine ulaşır, sâlih amellerle meşgul olur. [198][198]

Üçüncü Mesele

Kâdî şöyle demiştir: "Bu sûrenin başı ve sonu, kulun fiilleri hususunda müstakil (hür) olduğuna.dilerse itaat, dilerse isyan (inkâr) edebileceğine delâlet etmektedir. Surenin başına gelince: Bu, "İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için" (ibrahim, 1) ayetidir. Biz o ayetin tefsirinde, bu ayetin, kitabı indirmekten maksadın, bütün kulları dine ve takvaya irşâd edip, küfür ve masiyetten (günahtan) alıkoymak olduğuna delâlet ettiğini zikretmiştik. Sûrenin sonu da böyledir. Çünkü buradaki, "Akl-ı selim sahipleri iyice düşünüp ibret alsınlar diye" ifadesi, Allah Teâlâ'nın sırf insanlar bunlardan faydalansın (ibret alsın), böylece itaatkâr mü'minler olup, küfür ve masiyeti terketsinler diye bu sureyi indirip bu öğüt ve nasihattarı verdiğine delâlet etmektedir. Böylece bu sûrenin başı ile sonunun, bu manayı ifade etme hususunda mutabık oldukları ortaya çıkar." Bil ki buna karşı, uzun ve tafsilatlı bir cevap, sûrenin başında geçmişti. Bu sebeble, onu tekrarlamaya gerek yok. [199][199]

Dördüncü Mesele

Bu ayet, insanın fazilet ve üstünlüğünün ancak aklı sebebiyle olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı
Hak, sırf akıl sahiplerine ibret ve nasihat vermek için bu kitapları indirip, peygamberler gönderdiğini beyan etmiştir. Eğer akıl sahiplerinin büyük bir şerefi ve yüce bir mevkii bulunmasaydi, durum böyle olmazdı.

Müellif (Râzi), -Allah onu rahmetiyte bürüsün ve ondan razı olsun- şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, Bağdad'da 601 h. (1209 m.) yılının Şa'ban ayının sonunda Cuma günü tamamlandı. Allah onu, hayır ve gufranla hitama erdirsin. Allah Teâlâ'dan, gamlardan ve hüzünlerden kurtulmayı, yüce cennet dereceleri elde edip, cehennemin derekelerinden halâs olmayı niyaz ediyoruz. O, çok lütufkâr, merhametli ve Deyyân bu hükümdarda. W\ah'a hamd ile, O'nun güzel muvaffakıyyet vermesini isteverek, son peygamber Hz. Muhamn-ed (s.a.s.)'e ve âline salât-ü selâm ederek sözlerimi bitiririm.[200][200]

---

[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/47-48

[198][198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/48

[199][199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/48

[200][200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/48

HİCR SURESİ

(Bu sûre, doksandokuz ayet olup, Mekkîdir).

"Elif, Lâm, Râ. Bunlar kitabın, Kur'an-ı Mübin'in ayetleridir. O kâfirler, zaman zaman temenni edecekler ki: "Ah (vaktiyle) keşke müslüman olaymışlar?" Bırak onları yesinler, faydalansınlar. Onlan, emel oyalaya- dursun. Onlar sonra bilip anlayacaklar" (Hicr, 1-3).1[1]

Sûrenin Başındaki Tilke Kelimesinin İzahı

Bil ki, buradaki tilke (bunlar) kelimesi bu sûrenin ihtiva ettiği ayetlere işaret etmektedir. Kitap ve Kur'an-ı Mübîn ile ise, Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s.)'e vaadettiği (gönderdiği) kitap kastedilmiştir. "Kur'an" kelimesinin, nekire (eliflamsız) gelmesi, tefhim (onun şanının yüceliğini göstermek) içindir Buna göre mana şöyle olur: "Bu ayetler, bir kitap olması ve beyan-ı ilâhîyi ifâde eden bir Kur'an olması bakımından mükemmel olan şu kitabın ayetleridir."
Cenâb-ı Hakk'ın, "O kâfirler zaman zaman, temenni edeceler ki, "Ah (vaktiyle) keşke müslüman olaymışlar" ifâdesi İte İlgili birkaç mesele vardır: 2[2]

Rubema Kelimesi Hakkında Mufassal İzah

Nâfî ve Asım, ilk kelimeyi, şeddesız olarak rubema şeklinde; diğer kıraat imamları ise şeddeli olarak rubbema
şeklinde okumuşlardır. Ebû Hatim şöyle demişir:
"Hicazlılar bu kelimeyi, şeddesiz olarak rubema şeklinde; Kays ve Bekiroğullan kabileleri ise, rubbemâ şeklinde şeddeli olarak kullanırlar." Ben de derim ki: "Bu kelimenin birkaç kullanılış şekli var. Çünkü rubbe kelimesindeki râ harfi hem ötreli, hem de fethalı olarak vârid olmuştur. Râ'nın ötreli olması durumunda, bâ harfi şeddeli, şeddesiz ve sakin olarak gelir. Bütün bu durumlarda da, kelime bazan mâ harfi İle, bazan da mâ harfi olmaksızın kullanılır. Yine bazan, tâ harfi ile, bazan da tâ'sız olarak kullanılır." Nitekim şâirler şöyle derler:
"Beyan edip belirteyim (tesmiye edeyim): Hızlı olan çok iyi bîr hatırlama ile, pekçok delikanlının hemencecik hazlanıp lezzetlendiklerini sen nereden bileceksin ki?" Yine bu kelime, bâ harfinin sükûnu ile de kullanılır. el-Huzelî'den şu beyit nakledilmiştir: "Ey Züheyr, şayet ense köküm yaşlılık sebebiyle ağarmışsa ne gam! Zira ben nice kuvvetli birlik karşısında, kendi birliği ile mukavemet ederek saçlarımı ağartmışımdır!" Buradaki heydal kelimesi, silahlı grup manasındadır. Yine rubbe kelimesi ma harfi ile kullanıldığı zaman, bazan şeddeli bazan şeddesiz gelebilir, o zaman rubbemâ ve rubema dersin. Bazan da mâ harfi, tâ harfi ile beraber kullanılır. (Rubbetemâ) ve (rubetema) gibi.. Bütün bu ihtimaller, râ harfinin, ötüreli olmasına göredir. Bazan da râ harfi fethalı olur. O zaman, rebbe, rebbema, rebbetema denilir ki, bunu Kutrub nakletmiştir. Ebu Ali şöyle demiştir: "Harfler içinde, kendisine müenneslik harfi olan tâ'nın bitiştiği harfler vardır. Mesela gibi. Bütün bu kullanış şekillerini, Vahidî, el-Basît adlı eserinde rivayet etmiştir. 3[3]

İkinci Mesele

Rubbe kelimesi Sibeveyh'e göre harf-i cer olup, ona şu iki durumda mâ harfi bitişir:
a) Ma harfinin "şey" anlamında otmak üzere "nekire" olmasıdır. Bu şâirin, şu sözünde olduğu gibidir:

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/51
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/51
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/52

"Nefislerin hoşlanmadığı bazı şeyler bulunur ki, onun da, ipin eğrilmesi gibi (kolay olan) bir çözümü vardır" Buradaki ma edatı, bir isim olup, ona delâlet eden şey ise lehu zamirinin, stfatı ile birlikte bu ma edatma râcî olmasıdır. Çünkü mana, "Nice şeyler vardır ki, nefisler ondan hoşlanmaz" şeklindedir. Zamir mâya râcî olunca, ma isim olur, bir harf olmaz. Bu tıpkı .. ayetinde olduğu gibidir. Buradaki bihi zamiri maya râcî olunca, biz onun bir isim olduğunu anlıyoruz. Ma edatının, rubbe'den sonra olduğu zaman bazan isim olabileceğine delâlet eden şeylerden biri de rubbe kelimesinden sonra men edatının da gelebiimesidir. Şâirin şu şiirinde olduğu gibi:
"Ey azıklarımızı eksilten bazı kimseler! (Bilin ki), azığımızın azlığına rağmen, o kadınlar sabah-akşam (yine de) gelip gittiler."
Rubbe kelimesi men edatının başına gelip bunun da nekire olması gibi, ma kelimesinin basma da (ayrı olarak) gelir. Bu, bir şeklidir. Bir başka şekli ise, rubbe kelimesinin, bu ayette olduğu gibi, "mâ-i kâffe"nin başına gelmesidir. Nahiv âlimleri bu "mâ"ya, "kâffe" adını verirlerken, bununla o harfin kelimeye dâhii olması ile, kendisinden önceki harfi, amelinden alıkoyduğu manasını kasdederler. İşte bu alıkoyma meydana geldiği zaman rubbe kelimesinin, daha Önce dahil olamadığı kelimelerin başına gelmesi mümkün olur. Baksana rubbe kelimesi tabirinde olduğu gibi, müfred isimlerin başına gelmekte, fakat fiillerin başına gelmemektedir. Fakat başına ma bitişince, bu ma harfi, bu ayette de olduğu gibi, onun fiile dahil olmasını mümkün kıtar. Allah en iyisini bilendir.4[4]

Rubbe Kelimesinin Bazan Azlık, Bazan da Çokluk Bildirmesi

Alimler rubbe kelimesinin, azlık manasını ifâde etmek için vaz olunduğunda ittifak etmişlerdir. Azlık ifâde eden rubbe, çokluk ifâde eden kem (nice) edatının benzeri (zıddına benzeredir. Bir kimse, öStf üjlj Uîj dediği zaman, rubbema kelimesi, o falancanın bizi az ziyaret ettiğini gösterir.Zoccâc şöyle demiştir: "Kim, rubbe kelimesi ile çokluk kasdedilir, derse bu dil âlimlerinin bildiğinin aksidir."
Bu durumda, buradan bir soru ortaya çıkar: Bu da şudur: Kâfirin (o zaman), müslüman olmuş olmayı arzulayacağı kesindir. Rubbe kelimesi ise zan ifade etmektedir! Yine bu temenni çokça oiur ve peşpeşe yapılır. Binâenaleyh azlık ifâde eden rubbema lafzı, buraya uygun düşmez!? Buna birkaç şekilde cevap verilir:
1) Arapların örfü şu şekildedir: Onlar çokluk manasını kasdettikleri zaman, azlık ifâde etmek üzere kullanılan bir lafzı; katiyyeti ve kesinliği murad ettikleri zaman da, şek ve şüphe manasına kullanılan bir lafzı kullanırlardı. Bundan maksadları ise, umdukları o şeyi böylece açığa vurma ve maksatlarını tasrih etmekten müstağni durmaktır, buna gerek olmadığını ifade etmektir. Bu sebeble onlar mesaja "Ne de olsa yaptıklarıma pişman oldum" ve "Olur ki sen, yaptığına pişman olursun"derler. Halbuki pişmanlığın birçok defa vaki olduğu kesindir. Şâirin, şu sözü de böyledir:
"Bazan ben, akranımı, parmak uçları sapsarı olmuş bir halde bırakırım."
2) Bu "azlık" manası, tehdidi ifâde etmede daha beliğ, daha etkilidir..Çünkü bunun manası "seni, bu fiilden alıkoyma hususunda azıcık bir pişmanlık bile sana yeter. Düşün, ya o pişmanlığın çoğu nasıl olur!" şeklindedir.
3) Azab onları öylesine meşgul eder ki, onlar bunu ancak pek az temenni ederler. 5[5]

Kur'an'la İstişhadın Önemi

Alimler rubbe kelimesinin, bilhassa mâzî fiile dahi! Olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Arapça'da şöyle denilir: "Abdullah, bana pek az gelir." Rubbema kelimesinden sonra hemen hemen hiç muzari fiili kullanılmaz. Bazı âlimler, "Hayır, durum böyle değildir. Bunun

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/52-53
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/53-54

delili, şâirin şu sözüdür:
"Nefislerin hoşlanmadığı bazı şeyler bulunur ki..." demişlerdir. Bu istidlal zayıftır. Çünkü, bu beyitteki rubbe kelimesinin, isim olan ma'nın başına geldiğini açıklamıştık. Rubbe hakkındaki sözümüz şudur: Bu kelime, bir fitlin başına geldiği zaman, o fiilin mazi olması gerekir. O halde bu nerede, o nerede. Fakat ben diyorum ki: Edîb kimselerin "Bu kelimenin, muzârî fiilin başına gelmesi caiz değildir " şeklindeki sözlerini akli delil ile doğrulamak mümkün değildir. Çünkü bu hususta ancak, nakle (rivayete) ve kullanışa müracaat edilir. Onlar eğer, bu kullanışa şâmil bir beyit bulmuş olsalardı, bunun caiz ve doğru olduğunu söylerlerdi. Allah'ın sözü, en kuvvetli, en yüce ve en şerefli kelamdır. O halde onlar, bunun caiz ve doğru olduğu hususunda, bu ifâdenin bu ayette vârid oluşunu niçin delil olarak görmediler?
Sonra biz diyoruz ki: Edîb kimseler bu soruya şu iki şekilde cevap vermişlerdir:
1) Onlar, Allah Teâla'nın verdiği haberler içinde gözlenen ve olması beklenen şey, tahakkuk etmesi açısından kesin ve olup bitmiş şey gibidir. Buna göre sanki "zaman zaman temenni ettiler" denilmektedir.
2) Ayetteki 'daki ma bir isim; yeveddu fiili ise onun sıfatıdır. İfadenin takdiri, "inkâr edenlerin temenni edeceği pek az şey..." şeklindedir. Zeccâc ise şöyle demiştir: "Ayet-i Kerimede, mahzûf bir kâne olduğunu ve kelamın takdirinin "O inkâr edenler, zaman zaman temenni ediyorlardı" şeklinde olduğunu iddia eden kimse, bu iddiası ile, Sibeveyh'in görüşünün dışına çıkmış olur. Baksana, ona göre, burada mahzuf bir kane fiilinin olduğunu söylemek caiz değildir. Buna göre senin, "Abdullah makbul idi" manasında, kane'yi hazfederek, demen caiz değildir. 6[6]

Ayetin Müfessirlerce Farklı Tefsiri

Ayetin tefsirinde, müfessirlerin çeşitli görüşleri bulunmaktadır: Çünkü bunlardan her biri, "O kâfirler
zaman zaman, temenni edecekler ki" ifâdesini başka bir manaya hamletmişler. En doğrusu, Zeccâc'ın söylediğidir. Çünkü o, şöyle der; "Kâfir, ne zaman, azâb hallerinden bir hal ve müslümanın
durumlarından bir durum görse, "keşke müslüman olsaymışım" diye temenni eder." İşte en doğru izah budur. 7[7]

Bu Temenninin Ne Zaman Olacağı?

İlk müfessirler, bu hususta birçok izahlar yapmışlardır. Dahhâk: "Bundan maksat ölüm esnasındaki temennidir Çünkü kâfir, ikâb alâmetlerini müşahade ettiği zaman, keşke müslüman olsaymışım diye temenni eder" demiştir. Bu halin, yüzler karardığı zaman meydana geldiği de söylenmiştir. Yine: "Aksine bu, kâfirler cehenneme girip de başlarına azâb çöktüğü zaman olur. Çünkü onlar, "Ey Rabbimiz, bizi yakın bir müddete kadar geciktir de, senin davetine icabet edelim. Peygamberlere tâbi olalım" (ibrahim, 44) diyeceklerdir" denilmiştir.
Ebu Musa, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kıyamet günü olup, cehennemlikler cehennemde toplandığı ve beraberlerinde de kıble ehlinden olan kimseler bulununca, kâfirler onlara "siz müslüman değil miydiniz?" derler. Onlar, "Evet!" cevabını verince, kâfirler, "Müslümanlığınız size fayda vermedi de, bizimle beraber cehenneme girdiniz, öyle mi?" derler. Bunun üzerine Cenâb-i Hak rahmeti ve lûtfu ile, o müslümanlara ikramda bulunur ve cehennemde, ehl-i kıbleden kim varsa onların çıkarılmasını emreder. Böylece o müslümanlar, oradan çıkarılırlar, işte o zaman, kâfirler, "keşke müslüman

---

[6] 6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/54
[7] 7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/55

olaymışız!" diye temenni ederler"[8]. Hz. Peygamber bundan sonra da, bu ayeti okur. Müfessirlerin ekserisinin görüşü, buna göredir. Mücahid, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâla, mü'minlere merhamet etmeye devam eder ve onları cehennemden çıkarıp, peygamberler ve meleklerin şefaatiyle cennete sokar. Hatta işin sonunda, "Müslümanlardan kim varsa, hepsi cennete sokulsun!" der. İşte o zaman, kâfirler, "keşke müslüman olsaymışız!" diye arzu ederler.

Kâdî şöyle demiştir: "Bu rivayetler, Cenâb-ı Hakk'ın., büyük günah sahiplerini cehennemden çıkarması ve Peygamber (s.a.s.)'in şefaatinin ikâbı düşürme hususunda makbul olacağı görüşüne mebnîdir, dayanmaktadır." Halbuki, Kâdl'ye göre bu iki husus, kabul edilemez. Bundan dolayı o, bu rivayeti, sözüne uygun, mezhebine muvafık bir biçimde manalandırır. O mana da şudur: "Allah Teâlâ, mü'minlerden bir grubun cennete sokulmasını, o kâfirlerin, Allah'ın o mü'minleri cennete sokmayacağını zannedecekleri bir biçimde geciktirir. Sonra da onları cennete sokar ve böylece kâfirlerin gamı ve nedametleri artar. İşte bu noktada, "keşke müslüman olsaymışız" diye temenni ederler." Kâdî, Bu rivayetler, işte bu izah ile doğru olur" demiştir. Allah, en iyisini bilendir. [9]

Ahirette Temenni Etme Meselesi

Buna göre eğer, "İnsanlar Kıyamette, bu hailen temenni edebildiklerine göre, sevabı az olan mü'minin de, sevabı çok olan mü'minin derecesini temenni edebilmesi gerekir.. Ve temenni eden kimse, temenni ettiği şeyi elde edemeyince, bir sıkıntı ve elem, üzüntü içinde kalır. Bu ise, mü'mrnlerin ekserisinin bir keder ve üzüntü içinde olmasını gerektirir" denilirse biz deriz ki:

Ahretteki insanların halleri, dünyadaki! erin hallerine kıyaslanmaz. Allah Teâlâ, her birini, kendisine verdiğiyle hoşnut kılar ve Cenab-ı Hakk'ın, "Göğüslerinde kin adına ne varsa söküp atacağız"(«, 43) ayetinde de buyurduğu gibi, daha fazlasını isteme arzusunu kalbferinden söküp alır. Allah en iyisini bilendir. [10]

"Bırak Kâfirleri!" Demenin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın "Bırak onlan, yesinler, faydalansınlar. Onlan, errie! oyalayadursun. Onlar sonra bilip anlayacaklar" ayetine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: [11]

Birinci Mesele

Bu, "Kâfirleri bırak. Dünyadan nasiblerini alsınlar. Onların ahlâkı budur. Onların ahirette ise, hiç nasipleri yoktur,

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesine gelince, Arapça'da "Bir şeyden yüz çevirmek" denilir. Nitekim hadiste varid olduğuna göre İbnu'z-Zübeyr(r.a), yıldırımın sesini duyduğu zaman, konuşmaktan geri durmuştur. Kİsaî ve Esmâi de, "Bırakıp terkettiğin şey için, ifâdesini kullanırsın" demişlerdir. Ve şu şiir inşad olunmuştur:

"Zeyneb, -sevme, bırak şunu- bütün iplerini kopardı. Amasen, ah senin gönlünü bir alsa diye, onu uzun uzun kınayıp durdun!"

Buradaki deyimi "onu bırak, ondan yüz çevir" rnanasındadır. Müfessirler şöyfe demişlerdir: "Kâfirleri, dünyadan paylarını almaları esnasındaki tûl-i emel ve arzulan, imandan ve taâtten alıkoymuş ve onları oyalamıştır. Ama onlar, ilerde görecekler, anlayacaklar.." [12]

---

[8] Kenz'ul-Ummal, 14/39555.

[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/55-56

[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/56

[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/56

[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/56

İkinci Mesele

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, bu ayeti, Allah Teâla'nın, insanları imandan alı koyabileceğine ve mükellefe onun için dinen zararlı görülen şeyi yapabileceğine defil getirmişlerdir. Bunun delil oluşu şöyledir: Allah Teâlâ Peygamberine," "Bırak onlan, yesinler, faydalansınlar.. Onları, eme! oyalayadursun " demiş ve o kâfirlerin, faydalanmaya yönelmeleri ve tûl-i emele dalmalarının, onları İmandan ve tâatten alıkoymasına "okmetmiştir. Sonra Allah onlara bu hususta izin vermiştir. İşte bu, bizim söylediğimiz şeye delâlet etmektedir. Mutezile ise,"Bu bir izin ve müsaade etmek değildir. Aksine, bir tehdit ve vaîd ifâde etmektedir" demiştir.
Biz de deriz ki: "Bırak onları" ifâdesinin zahiri, bir izindir. Bu hususta söylenecek en son söz şudur: Allah Teâlâ onların bu amellere yönelmelerinin, enlerinde onlara zarar verdiğine işaret etmiştir. Bu, bizim söylemiş olduğumuz, "Allah i nen onlar için zarar olduğunu açıkça beyân etmekle beraber, o şey hususunda oniara izin vermiştir" şeklindeki sözümüzle aynı anlamdadır. 13[13]

Tûl-i Emelin Zararı

Ayet-i kerime, dünyadan lezzet alıp ondan yararlanmayı ve bunlara götürecek şeyleri tercih etmenin, tûl-i emel olduğuna ve mü'minlerin ahlâkından olmadığına delalet etmektedir. Bazılarından ise, "Dünyaya dalıp ondan faydalanmak, helak olacakların ahlâkıdır" şeklinde nakledilmiştir. Tûl-i emelin kınanmasıyla ilgili haberler pek çoktur. Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis Dunlardan birisidir: "Ademoğlu ihtiyarlarken, onda iki şey gençleşir (kuvvetlenir): Ma! tutkusu ve tûl-i eme!."14[14]
Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, onun yere üç nokta çizip, daha sonra şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu, ademoğhdur; bu, emel ve arzular, bu da ecel. Emelin önünde doksandokuz ideal ve arzu bulunur... Onlardan birisini elde etse bile, ancak ne var ki ihtiyarlık hemen onun arkasındadır. "15[15] Hz. Ali (r.a.)'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sizin için iki şeyden korkuyorum: Tûl-i emelden ve nevanıza uymanızdan.. Çünkü tül-i emel, ahireti unutturur; hevâya uymak ise, insanı haktan çevirir'.' Allah en iyisini bilendir.
"Biz hiçbir memleketi, onun malûm bir yazgısı olmaksızın helak etmedik. Hiçbir ümmet ne ecelinin önüne geçebilir, ne de onlar, (bunu) geciktirebilirler"16[16]

Önceki Kısımla Münasebet

Ayette ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, "Bırak onlar, yesinler, faydalansınlar. Onlan, emel oyalayadursun. Onlar sonra bilip anlayacaklardır' (Hicr, 3) diyerek, Hz. Muhammed'i yalanlayanları daha önce tehdit edince, bunun peşisıra, bu tehdidi te'kid eden ifâdeyi getirerek, "Biz, hiçbir memleketi, onun helak ve azâb hususunda malûm bir yazgısı olmaksızın helak etmedik" buyurdu. Bu hususta ancak, takdim ve tehir olabilir. Eceli öne alınmış olanlara gelince, onların bu yazgıya göre helak olma zamanlan, acilen, hemen olmuş olur. Sona kalmış olanların, yazgıya göre helak olma zamanlan ise, geciktirilmiş olur. Bu ise, sakındırma ve tehdidin son noktasıdır. 17[17]

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/56-57
14[14] Müslim. Zekât, 115 (2/724); Tirmizi, Zûhd, 28.
15[15] Buhari, Rikak, 4-5.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/57
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/58

Ayette Bahsedilen Helak

Bazıları da, bu ayette bahsedilen helak ile, Cenâb-ı Hakk'ın, Nûh, Hûd, ve diğer peygamberlerin kavimleriyle İlgili olarak da beyân buyurduğu gibi, yalanlayan ve inatçılık yapan, diretenler için indirmiş olduğu köklerini kazıma azabının murad edildiğini söylemişlerdir. Diğer bazıları da, bu helak ile, ölümlerinin kastedildiğini söylemişlerdir. Kâdî daha fazla tehdidi ifâde etmesinden dolayı, birincisinin doğruya daha yakın olduğunu söylemiştir. Böylece Allah Teâlâ, bir mühlet vermeye, aklı başında olan kimselerin aldanmamaları gerektiğini, çünkü azabın ertelenebileceğini; her ümmet için de, azabın inişinde öne geçmeyen, sona da kalmayan muayyen bir vaktin bulunduğunu beyân buyurmuştur.
Diğer bir üçüncü grup da, ayette bahsedilen bu helak ile hem kökten imha azabının, hem de ölümlerinin birlikte kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü bunlardan her biri, helak olma bakımından birbirine ortaktırlar. Binâenaleyh lafzı, bu iki kısmın birden dahil olabileceği ortak bir manaya hamletmek gerekir. 18[18]

Üçüncü Mesele

Ferrâ şöyle demiştir: ifâdesinde vâv getirilmemiş olsaydı da, doğru olurdu. Bu, nitekim bir başka
ayette, yani "B'z hiçbir memleketi, ona öğüt vermek üzere inzâr ediciler olmadıkça helak etmedik" (Suarâ, 208) ayetinde de böyledir. Bu senin tıpkı, "Gördüğüm herkes üzerinde bir elbise vardır" demen gibidir. Sen istersen, da diyebilirsin." 19[19]

Ecel Ertelenemez

Cenab-ı Hakk'ın "Hiçbir ümmet, ne ecelinin önüne geçebilir, ne de onlar (bunu) geciktirebilirler7' ifâdesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 20[20]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Ayetteki ümmet kelimesinin başında bulunan ma te'kid için getirilmiş, min-i zâide'dir.
Bu senin tıpkı, "Bana, hiç kimse gelmedi" aemen gibidir." Başkaları ise, "Hayır, bu zâid değildir. Zira bu, ba'ziyyet ifâde eder. vani "bu hüküm, bu hakikatin kısımlarından bazısında tahakkuk etmesi" demektir" demişlerdir. Böylece bu, nefyin umumîliğini ifâde etme hususunda kuvvetli olmuş riur. 21[21]

İkinci Mesele

Sahibu'n-Nazm şöyle demektedir: "Eğer fiili bir şahıs hakkında kullanılıyorsa (yani mef'ûlü şahıs ise), bunun
manası, "onu geçti, onu geride bıraktı" şeklindedir. Bu -eselâ senin tıpkı, "Zeyd, Amr'ı geçti" demen gibidir. Yani, "o onu geçti, arkasında oraktı" demektir ki, bu da, "Amr, ona yetişemedi, ona ulaşamadı" demektir. Ama o«r fiilin mef'ûlü zaman olursa, o zaman mana bunun tersi olur. Bu da meselâ senin, demen gibidir ki bu, "Falanca, şu zaman gelmeden önce çekip gitti.

---

[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/58
[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/58
[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/58
[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/59

O, o zamana yetişemedi" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, "Bu ecel ne o zamandan önce, ne de ondan sonra tahakkuk etmez. Tam aksine, tam zamanında tahakkuk eder" demektir. Bunun sebebi şudur: Herhangi bir hadisenin ondan önce veya sonraki bir zamana reğM de, kendi muayyen zamanına tahsis edilmiş olması, herhangi bir müreccih ve -erhangi bir muhassis olmadan, tesadüfi bir yolla olmuş değildir. Çünkü, mümkün : an varlığın iki tarafından birisinin diğerine herhangi bir müreccih olmadan baskın çıkması imkânsızdır. Onun meydana gelmesi o belirti zamana tahsis edildi. Çünkü âlemin ilahı onu o belirli zamana tahsis etmiştir. Durum böyle olunca Han'ın kudret ve iradesi, bu tahsisi gerektirmiş, ilim ve hikmeti, bu tahsisin o belirli zamanda imasına taalluk etmiştir. Allah'ın kudret, irâde, ilim ve hikmet sıfatlarının değişmesi mkânsız olduğuna göre, bu tahsisin de değişmesi imkansız olur.

Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: Bu delil, aynen kulların fiilleri hususunda :a söz konusudur. Ben bu sözümle, meselâ Zeyd'den sâdtr olan iman ve taat ile, Amr'dan sâdır olan küfür ve günahı kastediyorum. Binâenaleyh bu işlerde değişikliğin cuması da imkansızdır.

Eğer onlar, "Bu, Zeyd ve Amr'den o iman ve küfrün meydana gelmesini gerektiren şey, şayet Allah'ın kudreti ve meşîeti olursa, ancak o zaman söz konusu ; jr. Ama biz bunu gerektiren şeyin, Zeyd ve Amr'in kudreti ve meşîeti (iradeleri) ; duğunu söylersek, bu delil düşer" derlerse, biz deriz ki: Zeyd ve Amr'in kudret -e iradeleri, eğer o belli fiili gerektirmiş ise, o fiili gerektiren o kudret ve iradenin yaratıcısı, bizzat o fiili yaratmaya da kadirdir. Binâenaleyh Mutezile'yi ilzam eden aynı şey, yine söz konusudur. Yok eğer Zeyd ve Amr'in kudret ve meşietleri adeleri) o fiili gerektirmemiş, aksine onların kudret ve iradeleri, hem o fiile, hem re onun zıddına elverişli ise, bu iki taraftan birinin diğerine baskın çıkması, bir müreccihten ötürü olmuş olmaz. Böylece de iş, bu tahsis işinin, herhangi bir tahsis edici olmaksızın meydana gelmesi neticesine varır ki, bu yanlıştır. Yok eğer bu bir tahsis edenden ötürü meydana gelmiş ise ve o tahsis eden de kul ise, mesele aynen geri döner ve böylece teselsül gerekir. Yok eğer o tahsis edici, Allah Teâla ise, o zaman konu, kulun fiilinin ancak Allah'ın tahsisi ile belirlendiği neticesine varır ki, işte ancak böyle olursa ilzam söz konusu olmaz. 22[22]

Her Ölen, Eceliyle Ölür

Ayet, ölen veya öldürülen herkesin ancak eceliyle öldüğüne delâlet eder. Öldürülen kimsenin eceli gelmeden öldürülmüş olduğunu söyleyenler hatadadırlar. Eğer onlar, "Bu istidlal, ancak biz ayetteki, "helak etmedik" ifâdesini, ölüm manasına alırsak tam olur. Fakat biz bunu, "kökü kazıma azabı verdik" manasına alırsak, bu istidlal nasıl olabilir?" derlerse, biz deriz ki: Bu helak ifadesinin altına, ölüm ya dahildir, ya değildir. Eğer dâhil ise, bu istidlal açtktır ve gereklidir; yok değil ise, deriz ki: Kökü kazıma azabında gerekli olan, o belli vaktinden önceye veya sonraya geçmeme işi, ölümde de söz konusudur. Binâenaleyh ölüm için de aynı şeyi söylemek gerekir. Allah en iyi bilendir.

"Dediler ki: "Ey kendisine zikr (kitap) indirilen, sen kesinlikte mecnunsun. Eğer doğru söyleyenlerden isen, bize melekleri getirseydin ya." Biz o melekleri hak olmaksızın indirmeyiz, O zaman da kendilerine mühlet verilmez" (Hicr, 5-8).

Bü ki Allah Teâlâ, kâfirleri iyice tehdit edince, bunun peşi sıra, Hz. Peygamber1 in nübüvvetini inkâr husundaki şüphelerini zikretti: 23[23]

Hz. Peygamberin Mecnun Olduğu İddiası

Birinci şüpheleri şudur: Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in mecnûn olduğuna hükmediyorlardı. Bunda birkaç ihtimal bulunmaktadır.

1) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in üzerinde, vahyin indiği esnada baygınlığa benzer bir hal

---

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/59-60

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/60

görülüyordu. Bundan dolayı onlar da, O'nun mecnun olduğunu zannettiler. Bunun delili, Cenâtn Hakk'ın, "ve o, muhakkak ki bir mecnundur" der. O ancak. alemler için şereften başka bir şey değildir"(Kalem, 51-52) ve "onlar hiç düşünmediler mi ki kendilerinin sahibinde delilikten hiç bir (eser) yoktur" {A'r&t, 184) ayetleridir.

2) O kâfirler, Hz. Muhammed {s.a.s.)'in, Allah katından gelen hak bir peygamber olmasını akıldan uzak görüyorlardı. Binâenaleyh, biri bir başkasından ihtimal vermediği bir söz işittiğinde, onun söylediği şeyin, aklın yoluna uzak olmasınldan dolayı ba2an ona "Bu delilik!.. Sen mecnûnsun" der. Ayetteki, "Sen kesinlikle mecnunsun" ifâdesi, bu iki manaya da gelebilir.

Ayetteki "Ey kendisine zikr (kitab) indirilen, sen kesinlikle mecnûsun" ifadesiyle ilgili iki izah bulunmaktadır:

1) Onlar bu sözü, Firavun'un, "Muhakkak ki size gönderilen peygamberiniz, bir mecnûndur"(Şuârâ.27) demesi, Şuayb (a.s.)'in kavminin "Çünkü sen, muhakkak ki sen, yumuşak huylu ve aklı başında (bir adamjsm" (Hûd. 87) demelerinde ve Cenâb-t Allah'ın, azâbla müjdelemek imkânsız olduğu halde, "Onları, elîm bir azâbla müjdele"(Al-i İmran, 21) buyurmasında olduğu gibi, istihza üslubuyla söylemişlerdir.

2) Bu, "Ey, iddiasına ve inancına göre; ashabının ve kendisine uyanların zannına göre, kendisine zikir, kitap indirilen kimse" manasındadır. 24[24]

Peygamberin Meleklerden Olması Gerektiği İddiaları

Allah Teâlâ sonra, o kâfirlerin şüphelerini izah etmek için şöyle dediklerini nakleder: "Eğer doğru söyleyenlerden isen, bize melekleri getirseydin ya..." Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır: 25[25]

Birinci Mesele

Bundan maksat şudur: "Eğer sen peygamberlik iddianda doğru ve sadık isen, bize, iddia ettiğin risalet hususunda senin doğruluğuna şehâdet edecek melekler getir. Çünkü, hakîm bir peygamber, bir şeyi elde etmeye yöneldiğinde, bir tarafta onu kesin olarak bu maksadı elde etmeye ulaştıracak bir yol, diğer tarafta da, bazan ulaştıracak bazan da ulaştırmayacak başka bir yol olduğunda ve yol da şek ve şüpheler ortasında bulunduğunda, eğer o hakîm zât o maksadını elde etmek isterse, hiç şüphesiz onu ikinci yotla değit de birinci yolla elde etmeye yönelir. Onu tasdik edecek ve onun sözünü doğrulayacak melekleri indirmek, bu maksadı kati olarak gerçekleştirmeye götüren yoldur. Onun peygamberliğinin doğruluğunu ortaya koyan yol ise, şek ve şüpheler ortasında, mahallinde bulunan bir yoldur. Binâenaleyh, eğer sen nübüvvet iddianda doğru isen, Allah'ın hikmetine göre, senin doğruluğunu ve sıdkını açıkça söyleyen melekler indirilmesi gerekir. Sen bunu yapmadığına göre, sende oeygamberlikten hiçbir şey olmadığını anlıyoruz." İşte, bu şüphenin izahı budur. Bunun bir benzeri de, En'am süresindeki, "Ona, bir melek gönderilmeli değil miydi? dediler. Eğer biz bir melek gönderseydik, elbette iş bitirilmiş olurdu" (En'âm, 8) ifadedir.

Burada, şöyle başka bir ihtimal daha var: Hz. Peygamber (s.a.s.), eğer buna inanmazlarsa, onları, başlarına azabın gelmesiyle korkutuyordu. Onlar da, azabın inmesini istiyor ve ona, "Senin ve bizim başımıza vaadolunan o azabı indirecek olan melekler getirsen ya bize!" diyorlardı. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Senden azabı çarçabuk (getirmeni) isterler. Eğer tayin edilmiş bir vakit olmasaydı o, elbette onlara gelip çatmıştı" (Ankebût, 53) buyurmakla kasdetmiş olduğu mana budur.

Sonra Cenab-ı Allah onların bu şüphelerine, "Biz o melekleri hak olmaksızın indirmeyiz. O

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/60-61

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/61

zaman da kendilerine mühlet verilmez" diyerek cevap vermiştir. Biz deriz ki: "Bize melekleri getirseydin ya" ifâdesinden maksat birinci mana ise, bu cevâbın izahı şu şekilde olur: "Meleklerin indirilmesi, ancak hak ile ve bir fayda hasıl olacağ: zaman olur. Allah Teâiâ, bu kâfirlerin halinden, onlara melekler indirse bile, onların küfür üzerinde ısrar edeceklerini bilmiştir." Bu izaha göre, meleklerin indirilmesi boşuna ve abes olmuş olur; doğru ve isabetli, hak bir iş olmaz. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak, melekler indirmemiştir. Bazt müfessirler, "Buradaki "hak"dan murad, ölümdür" demişlerdir. Buna göre ayetin manası "O melekler, ancak ölüm ve kökten imha azabını getirirler. Onların inmesinden sonra, ne bir mühlet ne de süre tanıma söz konusudur!. Biz ise, bu ümmetin başına, köklerini kazıyacak olan bir azabın gelmesini dilemiyoruz. İşte bundan dofayt da melekleri indirmedik" şeklinde olur.
Ama, "bize melekleri getirseydin ya" ifâdesinden maksad, kâfirlerin, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in onları tehdit edip durduğu azâbtn hemen üzerlerine inmesini istemeleri manası olursa, bu cevâbın izahı o zaman şöyle olur: "Melekler ancak, kökten imha azabını getirirler. Biz ise, ümmet-i Muhammed'e bunu vermemeye ve onların bir kısmıyla geriye evlâdlarının iman edeceğini bildiğimiz İçin, onlara bir mühlet tanımaya hükmettik. 26[26]

İkinci Mesele

Ferrâ ve Zeccâc " manasında olan iki ayrı kullanıştır. Haber ve istifham cümlelerinde kullanılır. Haber cümlesinde kullanılışı senin, "Sen olmasaydın, ben şöyle şöyle yapacaktım" demen gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz olmasaydınız, muhakkak ki biz mü'minlerden olmuştuk" (Sebe. si) ayeti de böyledir. İstifham cümlesinin başına gelmesi, "Ona bir melek gönderilmeli değil miydi?"(En'âm.8) ayetiyle, tefsir ettiğimiz bu ayette olduğu gibidir" demişlerdir. Ferrâ, Lev mâdaki mim, Lev ladaki lama bedeldir. Bunun bir benzeri de aynı manada olan, "istila etti" filleridir" demiştir. Esmaî, "Onunla arkadaş ve dost oldum"manasında "arkadaşım" manasında da denildiğini nakletmiştir. 27[27]

Üçüncü Mesele

Ayetteki cümlesindeki fiili Hamza, Kisaî ve Asım'ın ravlsi Hafs, nun, zâtin kesresi ve şedde ile nunezzilu şeklinde, melaike kelimesini de, mef'ûlün bih sarih olduğu için, mansub olarak el-melaikete şeklinde okumuşlardır. Melekleri indiren ise, Allah Teâlâ'dır. Asım'ın ravisiEbu Bekr ise, fiili, meçhul sîğa ile yunezzelu; el-metaiketu kelimesini de merfû olarak okumuştur. Diğer kıraat imamları da, inme işini meleklere isnâd ederek tenzilu şeklinde okumuşlardır. Allah en iyisini bilendir. 28[28]

Kelimesinin İzahı

Cenab-ı Hakk'ın, "kendilerine mühlet verilmez" ifâdesinin manası, "Eğer melekler indirilirse, onlara zaman yani mühlet tanınmaz. Çünkü, meleklerin inmesi ile, mükellefiyet sona erer" şeklindedir. en-Nazm adlı eserin sahibi şöyle demiştir: kelimesi, iki kelimeden meydana gelir: Birincisi, edatıdır. Bu, jç; (zaman) ifade eden bir kelimedir. Baksana sen, "Sen bana geldiğinde ben de sana geldim... dersin. Sonra, buna 01 edatı ilâve edilmiş ve olmuştur. Sonra Araplar, hemzeyi ağır bularak hazfetmişler, böylece de kelime olmuştur. lafzının gelmesi, kendisinden sonra, mahzuf bir fiilin olduğuna delildir. Binâenaleyh ayetin takdiri, "Onların istedikleri şey olduğu zaman, onlara mühlet tanınmaz" şeklindedir." Bu güzel bir izahtır. "Kur'an'i biz indirdik biz.. Onun koruyucuları da, şüphesiz biziz" (Hicr, 9).

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/61-62
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/62
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/63

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır[29][29]

Allah Hakkında Cemî Sigasının Kullanılması

Müşrikler, Hz. Peygamberi, "Allah Teâlâ bana zikri, Kur'an'ı indirdi" derken duydukları için, "£y kendisine zikr (kitap) indirilen"(Hicr, 7) demişlerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak sözünü bu ayette geliştirerek, "Kur'an'ı biz indirdik biz. Onun koruyucuları da, şüphesiz biziz" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın "Kur'an'ı biz indirdik, biz" ifâdesine gelince, bunun sîgası her ne kadar cemî ise de, butazîm ve ululuğu izhar etme esnasında, hükümdarların söylemiş olduğu söz kabilindedir. Çünkü, onlardan birisi bir iş yapsa veya bir söz söylese, "Biz şöyle yaptık; biz şöyle söyledik" derler. Burada da böyledir. [30][30]

Zamirin Kur'ân'a Raci Olması

kelimesindeki zamir neye râcidir? Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Bu, yukarıda geçen "zikr"e râcidir. Yani, "Biz bu zikri, Kur'an'ı tahriften, ziyâde ve noksandan muhafaza edeceğiz" demektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'an-ı Kerim'den bahsederken buyurmuş olduğu, "-ki ne önünden, ne ardından ona hiçbir bâtıl gelemez" (Fussim, 42] ayetiyle, "Eğer o, Alîah'dan başkası tarafından olsaydı, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı" (Nisa, 82) ayetidir. [31][31]

Koruma Garantisine Rağmen Mushaf Niçin Cem Edildi?

Buna göre eğer, "öyleyse niçin, sahabe Kur'an't Mushaf'ta toplamakla meşgul olmuştur? Halbuki Allah Teâlâ onu muhafaza edeceğini vaadetmiştü... Allah'ın muhafaza edeceği şey hususunda, endişe etmeye de gerek yoktur" denilirse, buna şöyle cevap verilir: [32][32]

Besmelenin Sûrelerden Ayet Olup Olmadığı

Onların Kur'an'ı cem etmeleri, Allah'ın onu muhafaza sebeplerinden birisidir. Çünkü Allah Teâlâ, onu muhafaza ettiğinde, sahabeyi buna sevketmiştir. Alimlerimiz (Şâfiîler) "Bu ayet-i kerimede, her sûrenin başındaki besmelenin, Kur'an'dan bir ayet olduğuna dair kuvvetli bir delil vardır. Çünkü Allah Kur'an'ı muhafaza edeceğini vaadötmiştir. Muhafaza etmenin manası ise, onun ziyâde ve noksanlıklardan korunmuş olarak kalmasıdır. Binâenaleyh, eğer besmeleler Kur'an'dan olmasaydı, Kur'an değişikliklerden korunmuş, ziyâdelerden muhafaza edilmiş olmazdı. Eğer sahabenin ziyâde ve ilâve yaptığını zannetmek caiz olsaydı, aynı şekilde noksanlaştırdıklarını düşünmek de caiz olurdu. Bu ise, Kur'an'ın bir hüccet olmamasına yol açardı" demişlerdir.[33][33]

Zamirin Hz. Peygambere Raci Olması

ikinci Görüş: daki zamir, Hz. Muhammed'e râcidir. Ayetin manası da, "Biz, mutlaka, Muhammed'i koruyacağız" şeklindedir. Bu Ferrâ'nın görüşüdür. İbnu l-Enbarî, bu görüşü şöyle diyerek takviye etmiştir: "Allah Teâlâ, inzâl'dan, vahiy'den bahsettiğine ve indirilen şey de, kendisine vahiy indirilen kimseye delâlet ettiğine göre, bu zamirin ondan kinaye, ona raci olması güzel olur. Çünkü o, malûm bir şey olmuştur. Nitekim, Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak biz onu, Kadir gecesinde inzal ettik" (Kadr, ı> ifâdesi de böyledir. Çünkü buradaki huve zamiri, daha Önce bahsedilmemiş olmasına rağmen, Kur'ân'a râcidir. Onun, malûm ve meşhur olması sebebiyle, ondan zamirle bahsetmek güzel olmuştur.

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/63
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/63-64
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/64
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/64
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/64

Burada da böyledir." Fakat birinci görüş, bu iki görüşün en çok tercihe şayanı olup, ayetin zahirine de en uygun olanıdır. Allah en iyisini bilendir. 34[34]

Kur'anın Muhafaza Edilme Şekilleri

Biz buradaki zamirin Kur'an'a raci olduğunu söylersek, alimler, Alah Teâlâ'nın, Kur'an'ı nasıl muhafaza etmiş

olduğu hususunda İhtilâf ederler. Bazıları: "Allah Teâlâ onu, bir mucize, insanların sözünden farklı bir söz kılmak suretiyle muhafaza etmiştir. Böylece insanlar, ona bir ilâvede bulunmaktan veya ondan bazı şeyleri eksiltmekten aciz kalmışlardır. Çünkü, eğer ona bir şey ilâve etseler, ya da ondan bir şeyi eksiltseler, o zaman Kur'an'ın nazmı bozulur, böylece ner akıllı insan bunun Kur'an'dan olmadığını açıkça görüp anlar.Binâenaleyh, onun mucize oluşu bir şehrin surlarla çevrilmesi gibi olmuştur. Çünkü bu, onu korumakta ve muhafaza etmektedir.

Bazıları da: "Allah Teâlâ, insanlardan herhangi birinin ona muâraza etmeye (benzerini söylemeye) kadir olmasından onu korumuş, muhafaza etmiştir" demişlerdir. Diğer bazıları ise: "Allah bir cemaati (topluluğu), onu muhafazaya, tedrise (öğrenip-öğretmeye) ve mükellefiyet zamanının sonuna kadar, insanlar arasında meşhur etmeye sevkederek, insanları, onu iptal ve ifsâd etmekten âciz bırakmıştır" demişlerdir.

Başkaları ise şöyle demişlerdir: "Bu muhafaza ve korumadan murad şudur: Eğer bir kimse onun bir harfini, yahut bir noktasını değiştirmeye kalksa, bütün dünya "Bu yalandır ve Allah'ın kelamını bozmadır" der. Hatta eğer heybetli bir alimin, Allah'ın kitabında bir tökezlemesine ve bir kıraat (okuyuş) hatasına rastlansa, ona bütün çocuklar bile "Hoca efendi" yanlış okudun, doğrusu şöyle şöyledir" derler. İşte, "Onun koruyucuları da, şüphesiz biziz" " ayeti ile bu kastedilmiştir."

Bil ki hiçbir kitabtn böylesine muhafaza edilip, korunduğuna rastlanmaz. Çünkü mutlaka her kitaba az-çok, tashîf (yanlış yazma veya okuma), değiştirme ve tahrif girmiştir. Dinsizlerin, yahûdilerin ve hristiyanların.Kur'ân'ı bozmak ve iptal etmek için onca gayetlerine rağmen, her türlü tahriften korunmuş olarak kalması, en büyük mucizelerdedir. Hem sonra Allah Teâlâ, onun tağyir ve tahriften korunmuş olarak olacağını haber vermiştir. Şu âna kadar, yaklaşık 600 sene (Râzi'nindönemi itibari .le) geçmiştir. Binâenaleyh bu bir gaybtan haber verme olur ki, bu da kesin bir mûcizedir. 35[35]

Ayetle Yapılan Zayıf Bir İstidlal

Kadi, "Kur an'j biz indirdik biz. Onun koruyucuları da, şüphesiz biziz" ayetini, İmâmiyye'den (Şia'dan) bazılarının, "Kur'an'a tağyir (değiştirme) arız olmuş, fazlalık ve noksanlık girmiştir" şeklindeki sözlerinin yanlışlığına delil getirerek, "Eğer bu böyle olsaydı, Kur'an korunmuş olarak kalmış olmazdı" demiştir. Kâdî'nin bu istidlali zayıftır. Çünkü bu, birşeyi yine kendisi ile isbat etmek demektir.

Kur'an'a değişikliğin, fazlalığın ve noksanlığın girdiğini söyleyen Imâmiyye belki de, "Bu ayet, Kur'an'a katılan fazlalıklar cümlesindendir" demek istemişlerdir. Böylece bu ayet ile, bu gayeyi isbat etmenin, birşeyi yine kendisi ile isbat etme gibi olduğu ve bu isbat yolunun yanlış olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 36[36]

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/64-65

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/65

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/65-66

Resullerin Maruz Kaldığı Muamele

"Andohun, senden önceki ümmetler içinde de, (peygamberler) gönderdik. Onlara ne zaman bir peygamber gelse, mutlaka onunla istihza ederlerdi. Biz böylece onu, günahkârların kalblerine sokarız. Onlar iman etmezler. Nitekim bu ilahî kanun, daha önceki inkarcılar hakkında da böylece cari olmuştur" {Hicr, 10-13).
Bil ki o müşrikler edebsizlik edip, Hz. Muhammed {s.a.s.)'e akılsızca hitab ederek: "sen, hiç şüphesiz mecnunsun" dediklerinde, Cenâb-ı Allah, câhillerin, bütün peygamberlere tutumlarının böyle olduğunu zikretmiş ve adetâ Hz. Peygamber'e: "Senin için kavimlerinin akılsız ve câhillerine karşı gösterdikleri sabır hususunda, o peygamberlerden alacağın örnekler vardır" demiştir ki, işte ayetin, geçen ayetlerle ilgi ve münasebeti budur. Bu ayet ile ilgili birkaç mesele vardır: 37[37]

Birinci Mesele

Ayette bir hazif vardır ve takdiri şöyledir: "Biz senden önce nice peygamberler gönderdik." Bu "Peygamberler" tabirine irsal (gönderme) fiili delalet ettiği için, hazfedilmiş (zikredilme m iştir).
Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki bu, "önceki ümmetler ve onların peşisıra gelen nesiller içinde" demektir. Ferrâ şöyle der: kelimesi, taraftarlar demek olup, müfredi, lafzıdır. "Adamın taraftarları" manasında, şî'atür'r-racûT' deniür. Şî'a, "ümmet" manasına da gelir. Ümmete, birbirlerine tâbi olup, birbirlerine benzedikleri için, bu ad verilmiştir." Bu kelime ile ilgili gerekli açıklamayı (En'am.65) ayetinin tefsirinde yaptık. Ferrâ sözüne devamla şöyle der. "Bu tabir, tıpkı hakka'l-yakin ve "cânibi'l-garbi" ve "dinü'l-kayyime" ifâdelerinde olduğu gibi, sıfatın mevsûfuna izafeti kabilindendir." 38[38]

Resullerle Alay Etmelerinin Sebepleri

Cenâb-ı Allah "Onlara ne zaman bir peygamber gelse, mutlaka onunla istihza ederlerdi" buyurmuştur. Bu, "Tıpkı bunların sana yaptığı gibi, böyle câhillerin her peygamber ve nebiye karşı tutumları, onlarla istihza ve alay etmektir" manasınadır. Allah Teâlâ bu sözü, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i teselli etmek için getirmiştir.
Bil ki o câhilleri böyle çirkin şeylere sevkeden sebebler şunlar olabilir:
1) Onlar taat ve ibadet olan şeyleri üstlenip, leziz ve hoş buldukları şeylerden de geri durmayı ağır buluyorlardı.
2) Peygamber onları, alışmış oldukları o çirkin yollarından ve yanlış inançlarından vazgeçmeye çağırıyordu. Böyle bir şey, karakterlere zor gelen bir şeydir.
3) Peygamber, tâbi olunan ve hizmet edilmesi gereken, kavimlerinin kendilerine itaat etmeleri, boyun eğmeleri gereken kimsedir. Bu itaat ve boyun eğme de, son derece güç bir şeydir.
4) Peygamber bazan fakir olur, yardımcısı ve taraftan olmayan kimselerden olur, malı makamı bulunmaz. Binâenaleyh her türiü nimet içerisinde olan, kavminin reisi (ileri gelenleri) durumunda bulunan kimselere, böyle bir İnsana boyun eğip, hizmet etmek ağır gelir.
5) Allah Teâlâ'nın, o kâfirlerden yardımını kesip, küfür ve cehalet sebebi olan şeyleri onların kalblerine atması.. Asıl sebeb aslında budur. İşte bütün bu ve benzeri sebeblerden dolayı, câhil ve sapık kimseler, o yüce peygamberlere karşı böyle çirkin ve kötü fiillere düşmüşlerdir. 39[39]

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/66
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/66-67
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/67

Kâfirlerin Kalblerlnde İnkârın Yaratılması

Cenâb-ı 'Hak "Biz böylece, onu, günahkârların kalblerine sokarız buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 40[40]

Birinci Mesele

"Silk", ipliğin, iğnenin deliğine; mızrağın, mızrakiananm karnına girmesi gibi bir şeyin bir şeye girmesi demektir. (Müddessir, 42) ayetinde "sizi, cehenneme
sokan, girdiren nedir?" manasınadır" denilmiştir. Hem Ebu Ubeyde, hem de Ebu Ubeyd, seleke ve esleke fiillerinin aynı manaya olduğunu söylemişlerdir. 41[41]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, bu ayeti Allah Teâlâ'nın, kâfirlerin kalbinde bâtılı yaratan olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Biz böylece kalblerine sokarız" ayeti, "Biz bâtılı ve dalâleti, mücrimlerin kalblerine işte böyle sokarız" manasınadır. Mutezile de şöyle demektedir: "Bu cümleden önce, dalâlet ve bâtıldan bahsedilmemiştir. Binâenaleyh "onu" zamirini, küfür ve dalâlete râci kılmak mümkün değildir. Allah Teâlâ'nın, bir önceki ifâdedeki, 'istihza ederlerdi" sözü, "istihza" işine delâlet eder. Doiayısı ile bu zamir, ona râcidir. Peygamberlerle istihza küfür ve dalâlettir. Binâenaleyh bizim, "Biz böylece onu, günahkârların kalblerine sokarız" ayeti ile, "Biz böylece, küfrü, dalâleti ve peygamberlerle istihza fikrini, mücrimlerin kalblerine sokarız" manasının kastedildiği sabit olur" denilemez. Çünkü biz (Mutezile) diyoruz ki: Eğer ayetteki "onu" zamiri, istihza işine râci olacak olsa, o zaman, "Onlar buna iman etmez" ifâdesindeki "buna" zamiri de, "istihza"ya râcidir. Çünkü bunlar ard arda ve peşpeşe gelen iki 2amirdir. Doiayısı ile aynı şeye râci olmaları gerekir. Bu izaha göre, onların bu istihza işine iman etmemelerini gerektirir ki bu bir tenakuzdur. Çünkü kâfirin, küfrüne imân etmesi gerekir. Böyte olmayan ise, küfrün bâtıl olduğunu bilen bir müslüman olur ve o küfrü tasdik etmez. Hem sonra eğer kâfirlerin kalbine küfrü sokan ve orada onu yaratan Allah Teâlâ olmuş olsaydı, mazeret42[42] ileri sürmesi kâfirler kadar mümkün olan kimse bulunmazdı ve bu durumda da Allah'ın, onları dünyada zemmetmesi, âhirette de bundan ötürü cezalandırması imkansız olurdu. Böylece ayetin, bu manaya alınmasının mümkün olmadığı sabit olmuş olur. Binâenaleyh biz diyoruz ki, en doğru tevil ifâdesindeki hüve zamirinin, "Kur'an" olan "zikr"e râci olmasıdır. Çünkü, Allah Teâlâ, bu ayetten önce, "Kuran) biz indirdik, biz"(Hicr. 9); bundan sonra da, "Biz böylece onu... sokarız" buyurmuştur. Yani, "işte böylece biz, o Kur'an1! mücrimlerin kalbine sokarız" demektir ki, bu da, "Allah Teâtâ'nın bu Kur'an'ı onlara duyurması, onların kafblerinde Kur'an'ın ezberlenmesi ve manalarını bilip anlamayı yaratması" anlamındadır. Cenab-ı Hak bu hallere rağmen, onların câhil olmaları ve ısrarları sebebiyle, o Kur'an'a , o zikr'e inâdları ve cehaletleri yüzünden inanmadıklarını beyân buyurmuştur ki, işte onların alabildiğince zemmedilmelerini gerektiren bu olmuştur. Bu tevilin doğruluğuna, şu iki husus da delâlet eder:

1) "Ona iman etmezler" ifâdesindeki "ona" zamiri ittifakla Kur'an'a râcidir. Binâenaleyh, "onu sokarız" ifâdesindeki "onu" zamirinin de Kur'an'a raci olması gerekir. Çünkü bunlar, birbirini izleyen iki zamirdir. Binâenaleyh, aynı şeye raci olmaları gerekir.

2) Ayetteki kezallke tabirinin manası, "Biz şunu şunu yaptığımız gibi, bu sokma işini de yapıyoruz" demektir. Böylece bu, o sokma işini, Allah Teâlâ'nın bu ayetten önce kendisine ait olup da bahsetmiş olduğu işlerinden bir başka ise teşbih etmek olur. Halbuki, bu ayetten önce Allah'ın işi olarak, sadece, "Kur'an'ı biz indirdik, biz" ayetinin anlattığı husus geçmiştir. Binâenaleyh, bunun da ona atfedilmesi ve ona benzetilmesi gerekir. Durum böyle olunca da, "onu sokarız" ifâdesindeki "onu" zamirinin "zikr"e, Kur'an'a râci olması gerekir." İşte.Mutezİle'ningörüşünün izahının tamamı bundan ibarettir. 43[43]

---

[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/67

[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/67

[42] Baktığımız bazı yazmalarda üzr yeri ne kader Kelimesi vardır ki "...kader inancını ilen sürmeye..." demek olup, netice itibariyle mana değişmemektedir. Bu cümle şöyledir: (Ç).

Zamirin, Kur'an'a Ait Olduğunu İddia Eden Mutezileye Red

Cevap: "Onu sokarız" ifâdesindeki zamirin, "zikr"e, Kur'ân'arâci olması caiz değildir. Bunun böyle olduğuna, şu vecihler delâiet eder:
Birinci Vecih: Bu fiil nûn harfiyle şeklinde ifâde edilmiştir. Bunun bu şekilde ifâde edilmesinin maksadı, nihayetsiz celâl ve azameti izhâr edip ortaya koymaktır. Bu gibi tazimlerin zikredilmesi ise ancak Allah'ın, o fiiline karşı koyacak kimsenin mağlub ve makhur, zelil olacağı bir biçimde, kendisi için tam bir kudret ve tesirin zuhur edeceği bir iş yaptığı zaman güzel olur. Ama, o bir iş yapıp da, yaptığı o işin kesinlikle bir tesiri ortaya çıkmazsa, o zaman ona karşı koyan ve o fiili yapmasına engel olmaya çalışan taraf, galib ve üstün gelmiş olur. Çünkü sonsuz azamet ve celâli ortaya koyan lafzın zikredilmesi, böylesi durumlarda çirkin olur. Burada da durum böyledir. Çünkü Allah Teâla,. kendisine iman etsin diye, "Kur'an'ı dinlemeyi, onu ezberlemeyi ve onun manasını bilmeyi o kâfirin kalbine sokmuş, sonra da o kâfir buna iltifat etmeyip iman etmemiştir. Böylece Allah Teâlâ'ntn fiili, adeta zayi olmuş ve heder edilmiş gibi; kâfir ve şeytan da galib ve üstün çıkmış kimse gibi olmuş olur. Durum böyle olunca da, neslukuhu kelimesindeki azamet ve celâli iş'âr eden, anlatan nûn'un getirilmesi, bu makama uygun düşmez. Böylece, onların yapmış olduğu o tevilin fasit olduğu sabit olmuş olur.
İkinci Vecih: Kastedilen şayet, onların ileri sürdükleri şey olmuş olsaydı, o zaman ayetin ifâdesinin "Onların imanlarını gerçekleştirme uğrundaki bunca gayrete rağmen, onlar o zikr'e Kur'an'a iman etmezler" şeklinde olması gerekirdi. Ama vav getirilmediğine göre, o zaman biz Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin, ifâdesinin adeta bir tefsiri ve beyâniyyesi olduğunu anlamış olduk. Bu mana ise ancak "Biz böylece, onu, günahkârların kalbierine sokarız" ifâdesinin manasının "Biz, küfrü ve sapıklığı, o günahkârların kalbierine işte öylece sokarız" şeklinde olması durumunda doğru olur.
Üçüncü Vecih: Cenâb-ı Hakk'ın, "Kur'anı biz indirdik biz"{Hfcr,9) ifâdesi uzaktır, .ani daha önceden geçmiştir. Halbuki, "onunla istihza ederlerdi" ifâdesi ise, daha sakındır. Zamirin, bahsedilenlerden en yakına gönderilmesi ise, vacibtir.
Mutezile'nin, "Şayet "bizonu...sokarız" ifâdesindeki "onu"zamiri istihzaya râci : acak olsaydı, o zaman "onlar buna iman etmezler" cümlesindeki "bihî" zamirinin 3e ona râci olması gerekirdi. Bu durumda da, çelişki ve tenakuz söz konusu olurdu" seklindeki görüşüne gelince, biz deriz ki:
Buna da şu cihetlerden cevap veririz:
1) Zamirin, daha önce bahsedilenlerden en yakınına râci olmasını gerektiren delil daha öncesine râci olmasına bir engel bulunmadığında söz konusudur. Halbuki, ikinci zamirde, daha öncesine raci olmasına bir mâni bulunur. İşte bu sebeple, biz de pek yerinde olarak "Birinci zamir istihzaya, ikinci zamir de zikr'e râcidir" dedik. Muhtelif şeylere göre ard arda gelen zamirlerin farktı farklı şeylere râci olması, Kur'an'da az olan bir şey değildir..
Cübbaî. KadîveKa'bî. Cenâb-ı Hakk'ın.(A’raf. 189-190) ayetleri hakkında şöyle dememişler midir: "Ayetin başından îo£ ü ifâdesine kadar olan zamirler, Hz. Adem'le Hawa*ya racidir. Ama ifâdesinden ayetin sonuna kadar olan zamirler ise, başkalarına râcidir." İşte bu, onların tefsirlerinde ittifakla kabul ettikleri bir husustur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, birbirini izleyen zamirlerin, ayn şeye râci olmalarının gerekmediği, aksine bu husustaki durumun, delile bağlı olduğu ortaya çıkmış olur. İşte burada da böyledir. Allah en iyisini bilendir.

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/67-69

2) Bazı ediblerimiz, "Onlar buna iman etmezler" ifâdesinin, kelimesindeki "onu" zamirinin bir telafisi ve beyânı olduğunu, kelâmın takdirinin ise, "işte böylece, günahkârların kalblerine ona iman etmemeyi sokarız" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki bu, "Biz onların kalblerinde, ona iman etmemeyi yaratıyoruz" demektir.

3) Biz, iman ve küfrün, kul tarafından meydana getirilemiyeceği hususunu kesin aklî ve apaçık delillerle beyân ettik. Bu böyledir, zira herkes doğruluğu, imanı, ilmi ve hakkı ister. Halbuki hiç kimse, küfrü, cehaleti ve yalanı elde etmeyi gaye edinmez. Binâenaleyh herkes ancak, imanı ve hakkı elde etmeyi gaye edinip, sonra da bazıları bunu elde edemeyip, aksine küfre ve bâtıla ulaşınca, biz, o küfrün tahakkukunun kul tarafından olmadığını anlamış oluruz. Buna göre şayet onlar, "O, o küfrü, imanın ta kendisi zannettiği için elde etmiştir" derlerse, biz deriz ki-. Bu durumda, onun bu cehalete ulaşmasının sebebi, daha önceki bir cehalettir. Böyle olunca, sözümüz, önceki cehalet için geçerli olur. (Bu cehalet nedir?..) Şayet bu, başka bir cehaletten dolayı ise, teselsül gerekir ki, teselsül imkânsızdır. Aksi halde, bütün cehaletlerin, o kimsenin kalbinde kendisi tarafından değil de, tam aksine Allah'ın yaratmasıyla bir ilk cehalete varıp dayanması gerekir ki, işte bizim "Biz böylece, onu günahkârların kalblerine sokarız....onlar buna iman etmezler' ifâdesinde kastedilmiş olduğunu söylediğimiz şey de budur. Buna göre mana, "Biz onların kalblerinde, o Kur'an'a iman etmemeyi yaratırız" şeklinde olur.

Bu demektir ki, Allah Teâlâ onların kalblerinde küfrü ve dalâleti yaratmıştır. Hem, ibn Abbas ve onun talebeleri gibi, müfessirlerin önderleri şahıslar da bu ayetin tafsilinin, "Allah onların katblerinde küfür ve dalaleti yaratmıştır" şeklinde olduğunda -jtabıkttrlar. Halbuki, Mutezile'nin yapmış olduğu tefsir, mütekaddimin müfessirlerden hiç kimsenin söylemediği bir tefsirdir. Binâenaleyh bu tefsir ve tevil nerdûd olmuş olur.

Kadî, İkrime'nin, "Bundan maksat" "işte böylece kasvet ve katılığı o mücrimlerin kalblerine sokarız" şeklinde olduğunu söylediğini rivayet etmiş, daha sonra da Kadî sözüne devamla "O kasvet, küfrüne devam ve inat etmesi sebebiyle ancak kâfir kimse tarafından meydana getirilmiştir. Binâenaleyh bunun, Allah'a izafe edilmesi doğru olmaz" demiştir. Bu durumda Kadî'ye şöyle denilebilir: "Bu adetâ bir büyüklerime ve işi yokuşa sürme, inatlaşma gibidir. Çünkü kâfir kimse, kendisinde, peygamberin sözünü kabul etme hususunda aşırı bir nefret ve büyük bir uzaklık duyan kimsedir. Öyle ki her ne zaman o onu görürse, rengi değişir, yüzü sararır, çoğu kez uzuvları titremeye başlar; ona ve onun sözüne iltifat edip de kulak veremez hale gelir. Biâenaleyh bu gibi hallerin o kâfirin kalbinde meydana gelmesi, kendisinden asla savuşturamayacağt zorunlu ve adetâ mecburi bir iştir. O halde o fiillerin, kâfirin kendi fiili ve ihtiyarı ile meydana geldikleri nasıl söylenebilir?"

İmdi, şayet onlar, "Onun, bu gibi halleri bırakıp inkiyad ve kabule, ikrara dönmesi mümkündür" derlerse, biz deriz ki: Bu, sırf bu yanılmadan ibarettir. Çünkü sen, onun Kalbinde bu denli nefret ve bu denli uzaklaşma duygusu mevcutken, onun inkıyâd, kabul, tâat ve rızâya dönebileceğini kastediyorsan, bu bir mükabere ve inatlaşmadır. (Hakkı teslim etmemedir.) Yok eğer, bu gibi ruhi hallerin zeval bulduğunda, onun kabul ve inkiyad haline döneceğini söylüyorsan, bu doğrudur; ancak ne var ki, bu gibi sebep ve engelleri, onun kalbinden izâle etmek mümkün değildir. Çünkü bunların faili şayet o insan ise, bu gibi yapmaya sevkedici ve yapmaktan alıkoyucu halleri elde etmede, kendisinden önce bulunmuş olan bu mahiyetteki başka sebep ve manialara muhtaç olur. Böylece de, sonsuza gitmek gerekir ki, bu imkânsızdır. Yok, eğer onların faili Allah ise, bu durumda o yapmaya sevkeden ve yapmaktan alıkoyan esbabı onların kalblerine sokanın Allah olması, doğru ve yerinde olmuş olur ki, işte bu da bizim bahsettiğimiz şeyin ta kendisidir. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, Nitekim bu ilahi kanun daha önceki inkarcılar hakkında da böyle câri olmuştur" ifadesine gelince, bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, Mekke kâfirleri için bir tehdittir. Buna göre "Allah'ın sünneti ve yasası, geçmiş ümmetler içinde peygamberleri yalanlayanları helak etmesi suretinde tecelli etmiştir" denilmek istenmiştir.

b) Bu Zeccâc'ın görüşü olup, buna göre ayetin manası, "Allah'ın öncekiler hakkındaki kanun ve muamelesi o mücrimlerin kalblerine küfür ve dalâleti sokmak biçiminde tezahür etmiştir" şeklindedir. Bu, lafzın zahirine daha uygundur. 44[44]

Peygamberin Melek Olmamasının Hikmeti

"Onlara, gökten bir kapı açsak da, oradan yukarı çıksalar (dahi), muhakkak ki, "Gözlerimiz döndürülmüştür. Belki de biz, büyülenmişler zümresiyiz" diyeceklerdir" (Hicr. 14-15).
Bil ki bu söz, Cenâb-ı Hakk'ın En'âm süresindeki, "Eğer sana kağıt içinde bir kitap göndermiş olsaydık da, kendileri de elleriyle onu tutmuş bulunsalardı, o inkarcılar yine behemahâl, "Bu apaçık bir büyüden başkası değildir" derlerdi" (Enam.7)ayetinde bahsedilen şeyin aynısıdır. Netice olarak diyebiliriz ki, müşrikler, Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş bir elçi olduğu hususunda onu, açıkça tasdik eden melekler indirmesini istediklerinde, Allah bu ayette, böyle olması halinde, o kâfirlerin, "Bu, ancak bir sihir nevi'ndendir" diyeceklerini, bu kâfirlerin de "Biz onları görüyor sanıyoruz ama, aslında biz onları görmüyoruz" diyeceklerini beyan buyurmuştur. Netice olarak diyebiliriz ki Allah Teâlâ, meleklerin indirilmesinde fayda olmadığı için, onları indirmemiştir. 45[45]

Bir Grubun Gördüğü Şey İnkâr Edilebilir mi?

İmdi eğer, "Büyük bir cemaatin, güpegündüz sağlam ve sağlıklı bir göz ile, müşahede ettikleri şeyin varlığı hususunda şüphe etmeleri nasıl caiz olabilir? Şayet bu hususta şüphe edilebilseydi, o zaman safsata, (hiçbir şeyin hakikatte olmaması) gerekirdi ki, bu durumda da hisse, maddeye ve müşahadeye itimât diye bir şey kalmazdı" denilirse, Kâdî buna şu şekilde cevap vermiştir:
"Allah Teâlâ onları, gördükleri şeyde şüphe etmekle vasfetmemiş, aksine onları bu sözü söylemekle vasfetmiştir. Halbuki insanın, inâd ederek ve işi yokuşa sürerek yalana yeltenmesi caizdir." Sonra Kadi, kendi kendine bir soru sorarak, "Büyük bir kalabalığın, elle tutulur, gözle görülür şeyler hususunda şüpheler izhâr etmeleri doğru mudur?" demiş ve bu soruyu yine kendisi, "Bu, onları, bir delili savuşturmak veya hasmı yenmek için bir araya gelmek gibi muteber ve gerçek bir gaye ile bir araya toplayıp birleştirdiğinde doğru olabilir. Hem bu söz Hz. Peygamberden melek ndirmesini isteyen muayyen bir toplumdan sâdır olmuş olan bir sözdür. Böyle bir stek, ancak o kavmin liderleri tarafından öne sürülür ki, liderlerin sayısı azdır. Az kimseler de, inatlaşmak ve işi yokuşa sürmek gibi otan şeylere yönelebilir. 46[46]

Kâfirlerin Mucizeyi Sihir Saymaları

Cenâb-ı Hakk'ın, "oradan yukarı çıksalar (dahi)" buyurmuştur. Arapça'da bir kimse bir işi gündüzün yaptığında, "Falanca gündüzünü şöyle yaparak geçirdi" denilir. Araplar, ancak gündüzün yapılan her iş hakkında tabirini kullanırlar. Bu tıpkı anların, ancak gece yapılan işler hakkında c-J - ^l demeleri gibidir. Bunun lasdarı,
Cenâb-ı Hak, iiyrji *j, buyurmuştur. Arapça'da yani urûc, yükselmek" denilir. Kişinin üzerine basarak yukarıya çıkmtş olduğu merdivene denilmesi bundandır. Müfessirlerin, bu ayetle ilgili şu iki açıklaması : Sunmaktadır:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "oradan yukarı çıksalar (dahi)" ifâdesi, müşriklerin s^atlanndandır. İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Şayet o müşrikler, merdivenler .zerinde yükselip Allah'ın melekûtuna, kudretine, saltanatına ve Allah'a olan -aşyetlerinden dolayı tirtir titreyen o meleklerin ibâdetlerini müşahade etselerdi, onlar -eygamber (s.a.s) 'in ayın yarılması, cin ve insanların bir benzerini getiremiyeceği : -eygambere has Kur'an gibi bir mucizeyi inkâr

---

[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/69-72
[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/72
[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/72-73

etmeleri gibi, o görmeleri hususunda
ıe şüpheye düşer, küfür ve cehaletlerinde ısrarlarını sürdürürlerdi.
2) Bu yükselme, meleklere aittir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ şayet o kâfirleri, semânın, meleklerin inip çıktığı, açılmış kapılarını görebilecekleri bir durumda var eşeydi, o zaman bunu, yine olduğunun tersine çevirir ve: "Büyücüler bizi büyülediler ve Dizi, asla hakikatleri bulunmayan o batıl şeyleri müşahede eder bir biçime soktular" aerterdi. 47[47]

Sekr Kelimesinin Mânaları

Cenâb-ı Hak "Gözlerimiz döndürülmüştür" diyeceklerdir" buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele bulunmaktadır: 48[48]

Birinci Mesele

İbn Kesir, şeddesiz olarak, suklret şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, kafin şeddesiyle sukkiret şeklinde okumuşlardır. Vahidî şöyle der: 'nin anlamı, Büyü ile gözlerimiz perdelendi ve engellendi, kapandı" şeklindedir. Bu dilcilerin -örüşüdür. Onlar şöyle demişlerdir: Bunun aslı, su fışkırmasın diye yarığı ve çatlağı tıkamak manasına gelen "es-sekru" kelimesinden gelmektedir. Böylece sanki o gözler, tıpkı, şeddin suyun akışına mani olması gibi, bakıştan men edilmiş olurlar. Bu fiili, şeddeli okumak ise, aynı mananın daha fazlasını iktizâ etmektedir."
Ebû Amr İbn el-Alâ ise, şöyle demektedir: "Bu kelime, içkinin vermiş olduğu sarhoşluğu ifâde eden es-sekru kelimesinden alınmıştır. Yani, "O gözler tıpkı, sarhoş bir adamın başına gelen durum gibi, aklının karışması gibi, kızmış ve o kızgınlık sebebiyle de onların görmesi ve bakışı bozulmuş" demektir. Şeddesiz okuyuşun manası bu olduğuna göre, şeddelisi ile bu işin tekrar tekrar meydana geldiği kastedilmiştir." Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: ifâdesi, "gözlerimiz kapandı, perdelendi; binâenaleyh onların durması ve vazife yapamaz hale gelmesi gerekir" demektir. Bu görüşe göre bu kelimenin aslı, "sükûn" manasına varıp dayanmış olur. Nitekim, Arapça'da rüzgâr dindiğinde denilir. Yine, sıcaklık sona erdiğinde, sükûne erdiğinde denilir. Rüzgârın esmediği gece manasında denilir. Nitekim şair Evs de şöyle demiştir:
"Uykusuz geçirdiğim bir gece yüzünden, göz/erim kızardı, bakamaz olduml. Bir gece ki, ne sakin idi ne de pırıl pmi." Yine, şaşıp bakamaz hale geldiğinde, "sekeret aynuhû sekren" (Gözü şaşırdı, bakamaz hale geldi) denilir. Buna göre ifâdesinin manası, "Gözlerimiz bakamaz hale geldi" şeklinde olur. Bu görüş Zeccâc'ın tercih ettiği görüştür. Ebu Ali el-Farisi ise şöyle demiştir: Bu tabirin manası, "O gözlerimizin nuru nüfuz etmez ve eşyayı nasıl iseler öylece algılayamaz hale geldiler" şeklindedir. Buna göre ayetteki "sekr" kelimesinin manası, "Bir şeyi, devamlı olan adet ve alışkanlığından çıkarıp, düzenini bozmak olur. Suyu, eski akmış olduğu arkdan çevirmek manasına gelen"Teskîru'l-mâ'i"deyimi de bu anlamdadır. İçkideki sarhoşluk, yani "sekr" de, kişinin uyanık iken, içmeden önceki zihnî keskinliğinin sona erip onun düşünce ve zihninin, içmeden önceki gibi nüfuz sahibi olmaması demektir. ifadesiyle ilgili olan bu dört görüş gerçekte mana cihetiyle birbirine yakındırlar. Allah en iyisini bilendir. 49[49]

Mutezile'nin Sihri İnkân

Cübbai şöyle der: "Sihirbazların, insanların gözlerini büyüteyebiieceklehni, böylece de onların, insanlara, bir şeyi olduğundan başka bir biçimde gösterebileceklerini caiz görenlerin, nebî ve peygamberlere olan imanları sadık, doğru olmaz. Bu böyledir, zira onlar bunu tecviz ettiğinde, bu durumda belki de, Muhammed ibn Abdullah diye gördüğü bu kimse, o

---

[47] 47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/73
[48] 48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/73
[49] 49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/73-74

Muhammed değil, aksine şeytan; müşahede ettiğimiz o mucizelerin de aslında hakikatları yoktur; aslında bunlar, o sihirbazların bâtıl fikirleri nev'inden şeyler olmuş olur. Bu kapı açıldığında da, her şey bâtıl olur." Allah, en iyi bilendir. 50[50]

Vahdaniyetin Gökteki Delilleri

"Celâlim hakkı için, biz gökte burçlar yaptık, onları, temâşâ edenler için süsledik. Biz onları taşlanan her şeytandan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı eden (şeytanın) ardına, apaçık bir ateş parçası düşmektedir" (Hicr. 16-10).
Bil ki Allah Teâla, nübüvveti inkâr edenlerin şüphelerini cevaplayıp, nübüvvete dâir hüküm de, tevhidle ilgili hükme dayandığı için, bunun peşisıra tevhidin delillerini getirmiştir. Tevhîdin delilleri de, semavî ve arzı (gökteki ve yerdeki) diye iki kısma ayrılınca, önce semavî delilleri zikrederek, "Celâlim hakkı için, biz gökte burçlar yaptık, onları temâşâ edenler İçin süsledik" buyurmuştur. Leys şöyle der: "Burç, feleğin burçlarından biridir. "Burûc" lafzı cemi olup, bunların sayısı onikidir. Bunun bir benzeri de, "Gökte burçlar yaratan Allah 'm sânı ne yücedir" (Furkân, ei) ayeti ile, "Andolsun burçlara sâhib olan göğe" (Burûc 1) ayetidir. Bu ayetin, hür ve irade sahibi bir yaratıcının varlığına delâlet edişi şöyledir: Bu burçların karakterleri, hüküm erbabı arasında ittifak edildiği üzere, farklı farklıdır. Durum böyle olunca, felekler, mahiyetleri itibari ite farklı farklı parçalar üe gerçekte birbirinden değişik parçalardan mürekkebtir. Her mürekkeb için, mutlaka ihtiyarı ve hikmeti ile, o cüzleri ve parçaları biraraya getirecek bir terkfb edicinin (bir araya getiricinin) bulunması gerekir. Böylece, göğün burçlardan meydana gelmiş olmasının, hür ve irade sahibi bir fâil-i muhtarın varlığına delâlet etmiş olduğu sabit olur ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.
Cenâb-ı Allah'ın ayetleri ile ilgili geniş izahımızı, Mülk sûresinde (mok.6) ayetinin tefsirinde yaptık. Dolayısıyla ourada, söylenmesi- gereken miktarı ile o izahları tekrar edeceğiz.
Cenâb-ı Allah buyurmuştur ki, bu, "Biz o gökleri, yaratıcının varlığına ve birliğine istidlal edip, ibret alacaklar için, güneş, ay ve yıldızlarla süsledik" demektir. 51[51]

Göğü Şeytanlardan Korumanın Manası

Allah Teâlâ, "Onları, taşlanan her şeytandan koruduk" buyurmuştur. Buna göre eğer, "şeytanın gökleri yıkmaya kudreti olmadığı halde, göklerin ondan korunması ne demektir ve göklerin onlardan korunmaya ne ihtiyacı var?" denilirse, biz deriz ki: "Cenâb-ı Hak, şeytanı göklere yaklaşmaktan men edince, gökleri şeytanın yaklaşmasından korumuş olur. Binâenaleyh Allah'ın gökleri onlardan koruması, tıpkı, evlerimizi ve yerlerimizi zararından korkutan bir casustan koruması gibidir." 52[52]

Recm Kelimesinin Manası

Sonra biz diyoruz ki: Arapça'da "recm", taş atmak manasınadır. Öldürme işine de, taşlayarak recme (öldürmeye) benzetilerek, "recm" denilmiştir. Recm, sövmek - saymak manasına da gelir. Çünkü bu çirkin söz söylemek manasını da ifade eder. Nitekim (Meryem, 46) ayetinde bu mânada kullanılmıştır. Recm, atılan şeye denir. "Bunları, şeytanlara atılan şeyler yaptık" (Muik, 5) yani, "onlara atılan birer mermi kıldık" ayeti de bu manadadır. Recm, zanna dayanarak söz söylemek, bir şey ortaya atmak manasını da ifade eder. "Gaybı taşlayarak (karanlığa kurşun sıkarak)" (Kem, 22) ayeti de bu manadadır. Çünkü o insan bunu, zannına göre atıp tutuyor. Recm, lanet etmek ve kovmak manasına da gelir. Ayetteki, "Her racîm şeytan" ifâdesini, müfessirler bütün bu manalarla izah etmişlerdir. Bu cümleden olarak İbn

---

[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/74
[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/75
[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/75-76

Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Şeytanlar, önceleri göğe çıkmaktan menedilmemişlerdi. Bundan dolayı göklerde dolaşıyor, meleklerden gaybın haberlerini duyuyor ve o haberleri kâhinlere ulaştırıyorlardı. Ama Hz. İsâ (a.s) doğunca, onlar üç kat gökten menedildiler. Hz. Muhammed (s.a.s.) doğunca da, bütün göklerden menedildiler. Dolayısıyla onlardan her biri, kulak hırsızlığı yapmak (laf çalmak) istediklerinde, ateş parçaları ile taşlanır, uzaklaştırılırlar."
Hak Teâlâ'nın "Ancak kulak hırsızlığı\eden (şeytan)" IfâdesindekÎ İlla edatını, istisna (müstesna) manasına hamletmek mümkün değildir. Bunun delili şudur: Onların kulak hırsızlığı yapmaya yönelmeleri, "gökleri onlardan korunmuş olma" özelliğinden çıkarmaz. Fakat onlar oraya girmekten menedilmişlerdir ve oraya yaklaşma çabası içindedirler. Binâenaleyh bu edatın, gerçek manada bir istisna olması doğru olmaz. Dolayısı ile bunun, "lâkin" manasında olması gerekir. Zeccâc şöyle demiştir: ifâdesindeki men ism-i mevsûlü, bu izaha göre mahallen mansubtur. Bunun, Fakat kulak hırsızlığı yapanlardan herbirinin" takdirinde olmak üzere cer mahallinde olması da caizdir (mümkündür.) İbn Abbas (r.a.) "Cenâb-ı Hak, "Kulak hırsızlığı" ifâdesi ile, çalabildikleri, kapıp kaçtıkları önemsiz haberleri kastetmiştir. Çünkü şeytanlardan, mütemerrid olanlar, göğe doğru çıkarlar, ama ateşten mermilerle taşlanırlar. O ateşler onları yakar, ama öldürmez. O şeytanlardan bazıları hilekârlık yapıp, sanki bu işi yapabiliyorlarmış gibi göstererek, insanları saptıran birer cin olurlar. 53[53]

Şeytanların Şihablarla Kovulması

Ayetteki "ardına düşer" ifâdesinin manasını, A'râf süresindeki
Belâm b. BAura kıssası ile ilgili (A'râi. 175) ayetinin tefsirinde zikretmiştik. Bu, "Onun peşine düşer, onu kovalar" demektir. Şihâb ise, parlayan bir ateş parçası demektir. Sonra yıldızlar ve süngüler, kendilerindeki parıltıdan ötürü, ateşe benzedikleri için "şihab" diye isimlendirilmişlerdir.
Bil ki bu konuda, Mülk ve Cin surelerinde ele aldığımız bazı ince bahisler vardır. Bunlardan, sadece şu problemi ele alacağız: Bir insan şöyle diyebilir: "Siz az da olsa şeytanların göklere çıkabildiğini, meleklerin içine karıştığını, onlar birbiri ile gayb haberlerini konuşurken, onlardan bu haberleri duyabildiklerini, sonra oradan inip kâhinlerine bunları biidirebildiklerini söylerseniz, o zaman gaybtan haber verme işinin, mucize olmaktan çıkması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in haber verdiği her gayb ile ilgili, olarak, bu ihtimal söz konusu olmuş olur. Bu durumda da bu gayblar, onun peygamberliğinin doğruluğuna delâlet eden bir mucize olmaktan çıkar. Allah Teâla'nın, şeytanların Hz. Peyagmber (s.a.s.)'in doğumundan sonra artık bunu yapamadıklarını haber vermiş olduğu da söylenemez. Çünkü biz diyoruz ki, onların bundan aciz olduğunu söylemek, ancak Hz. Muhammed'in peygamber, Kur'an'ın hak kitap olduğunu kesin olarak söyledikten sonra mümkündür. Bunları kesin olarak söylemek de, ancak mucizeler vasıtasıyla mümkündür.Gaybdan haber vermenin mucize olması ise, ancak bu ihtimal çürütüldükten sonra söz konusudur. Bu durumda bir devr-i fasit olması gerekir ki, devr-ı fasit bâtıl ve imkansızdır."
Buna şu şekilde cevap verilebilir: Biz, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber oluşunu, diğer mucizelerle isbat ederiz. O'nun peygamberliğini bilip öğrendikten sonra da, Allah Teâla'nın şeytanları, işte bu yolla gayb bilgisi almaktan âciz bıraktığını kesin olarak söylüyoruz. Bu durumda, gaybtan haber vermek bir mucizedir ve bu şekilde ortaya çıkan devr-i fasit savuşturulmuş olur. Allah en iyi bilendir. 54[54]

Tevhidin Yeryüzündeki Delilleri

"Yeryüzünü de yaydık. Onda sabit dağlar yerleştirdik. Oralarda, ölçülmüş her şeyden nebatlar bitirdik. Orada hem sizin için, hem rmldannı temin edemeyeceğiniz kimseler için birçok geçim

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/76
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/76-77

vesileleri yarattık" (Hicr, 19-20).
Bil ki, Allah Teâlâ, tevhidin semavî delillerini İzah edince, peşisıra, tevhidin yeryüzündeki delillerini getirmiştir. Bunlar birkaç çeşittir.
Birinci Çeşit Delil "Yeryüzünü de yaydık" ayetinin ifâde ettiği husustur. İbn Abbas (r.a): "Bu, "Biz onu, suyun yüzüne döşeyip yaydık" manasındadır" demiştir. Bu hususta, başka bir ihtimal daha vardır. Çünkü yeryüzü bir cisimdir. Cisim ise üç boyuta, yani uzunluk, genişlik ve derinliğe doğru uzayan (üç boyutu olan) şeydir. Durum böyle olunca, yeryüzünün maddesinin, bu üç boyutta uzaması, (yer alması) belli bir sınırla sınırlandırılmıştır. Çünkü her cismin sonlu, sınırlı olması gerektiği sabittir. Durum böyle olunca, bu sınırların (ölçülerin) daha fazlasının veya daha noksanının düşünülebilmesine rağmen, yeryüzünün boyutları belli bir sınırla sınırlandırılmıştır. Durum böyle olunca, bu ölçülerin daha fazla veya daha az olması mümkin bir şey olduğu halde, bu uzama (boyut), o belli miktar (ölçü) ile sınırlandırıldığına göre, bunun bir tahsis edenin (sınırlandıranın) tahsisi, (sınırlandırması) ve bir takdir edenin (miktarını belirleyenin) takdiri ile olmuş olması gerekir. O takdir eden de Allah Subhânehû ve Teâlâ'dır. 55[55]

Yerin Küre Şeklinde Olması

Eğer, "yeryüzünü de yaydık" ayeti yeryüzünün düz olduğunu göstermez mi?" denirse, biz deriz ki: Evet çünkü yeryüzü her nekadar küre şeklinde ise de, son derece büyük bir küredir. Büyük bir kürenin yüzeyinin küçük parçalarına bakıldığında, sanki düz bir yüzey gibi görülür. Durum böyle olunca, ileri sürülen bu problem (soru) ortadan kalkar. Bunun böyle oluşunun delili, "Biz, dağlan birer kazık yapmadık m;?"(Nebe, 7} ayetidir. Allah, bu dağlan, üzerinde koskoca ve dümdüz yaylalar bulunduğu halde, "kazıklar" diye adlandırmıştır. Burada da böyledir. 56[56]

Yere Dağların Kazık Gibi Çakılması

İkinci Çeşit Delil, "Onda sabit dağlar yerleştirdik'1 ayetinin ifade ettiği husustur. "Revâsi", sabit dağlar demek olup, müfredi dür. Bunun cemisi, "râsiyetün"; cem'ül-cem'i (cemisinin cemisi) ise "revâsî"dir. "(Allah) yere, sizi sallamasın diye ağır baskılar (dağlar) koydu"(Lokman, ıo) ayetinde olduğu gibi. Bu ifadenin tefsiri hususunda iki izah yapılmıştır:
Birinci izah: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, yeryüzünü suyun üzerine döşeyip yaydığında, yeryüzü, üzerindekileri tıpkı bir gemi gibi neredeyse devirecekti. Derken üzerindekileri böyle sallamasın diye, Allah yeryüzüne ağır dağlarla adetâ demir attırdı."
Eğer, "Siz Allah Teâlâ'nın yeryüzünü dağlar olmaksızın yaratıp da, onun, üzerinde bulunanları sallaması neticesi, orada dağlar: yarattığını mı söylüyorsunuz, yoksa Allah Teâlâ'nın yeri ve dağları birlikte yarattığını mı söylüyrsunuz?" denilirse, biz deriz ki, her iki durum da ihtimal dahilindedir.
İkinci İzah: Bu ifade ile, Allah Teâlâ'nın o dağları, yeryüzünün yollarına, kenar ve bucaklarına, insanları götüren işaretler olması için yaratmış olması kastedilmiştir. Çünkü o dağlar adetâ birer ipucudur. Bunlar sayesinde insanlar dosdoğru yollarından şaşmazlar ve yanılgıya düşmezler. Bu izah, ihtimali kuvvetli olandır. 57[57]

Bitkilerin Ölçü İle Yaratılması

Üçüncü Çeşit Delil, "Oralarda ölçülmüş her şeyden nebatlar bitirdik" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/77-78
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/78
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/78-79

Birinci Bahis: Buradaki fîha (oralarda) ifâdesindeki zamirin, hem "'yeryüzü"ne" râcî olması, hem de "sabit dağlar"a râcî olması ihtimal dahilindedir.'Fakat bu zamirin "yeryüzü"ne râcî olması daha evlâdır. Çünkü istifâde edilen her türlü bitki çeşidi, ancak yeryüzünün her yerinde biter. Dağdaki (yabani) meyvelerin faydaları azdır. Bazıları bu zamirin "sabit dağlara" râcî olmasının daha evlâ olacağını sölemişlerdir. Çünkü madenler de, ancak dağlarda oluşur. Örfte ve âdette Ölçülmüş (kıymetli) şeyler, bitkiler değil, madenlerdir.
İkinci Bahis: Alimler ayetteki "mevzun" (ölçülmüş) kelimesi ile ne kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır: 58[58]

Bitkilerin Geçim Vesilesi Olma Keyfiyeti

1) Bununla, o şeylerin, ihtiyaca göre ayarlanmış olmaları kastedilmiştir. Kadı şöyle der: "Bu izah, doğruya daha yakındır. Çünkü Hak Teâlâ, insanların ihtiyacı olan ve istifâde edecekleri miktarı bilir ve yeryüzünde o kadarını bitirir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun peşinden, "Orada sizin için birçok geçim vesileleri yarattık" buyurmuştur. Çünkü bitkilerle meydana çıkan o rızık, insanlar için iki açıdan geçim olur:
a) Yeme ve bizzat istifâde etme.
b) Onların ticaretini yaparak..."
Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Vezin (tartı), ancak miktarı belirlemek için kullanılır. Binâenaleyh miktarını belirleme manasında "vezin" lafzının zikredilmesi, sebebin isminin müsebbebe (neticeye) verilmesi kabilinden olmuş olur. Hem sonra bu mana, "O'nun nezdinde herşey ölçü iledir" (fla'u, 8) ayeti ve "Hiçbirşey hâriç olmamak üzere, (hepsinin) hazineleri bizim nezdimizdedir. Biz onlan malûm bir miktar dışında indirmeyiz" (Hicr, 21) ayeti ile kuvvet kazanır.
2) Bu âlem, sebebler alemidir. Allah Teâlâ, madenleri, bitkileri ve canlıları, ancak bu âlemin unsurlarının (elementlerinin) terkibi ile meydana getirmiştir. Binâenaleyh mutlaka hem topraktan, hem de su ve havadan, hem de sıcaklık ve soğukluk bakımından güneş ve yıldızların tesirinden belli bir miktarın bulunması gerekir. Dolayısı ile biz, o belli miktardan fazlasını veya noksanını takdir edecek (düşünecek) olsak,
madenler, bitkiler ve canlılar oluşmaz. O halde, Allah Teâlâ bütün bunları, kudreti, ilmi ve hikmeti ile belli bir tarz üzere takdir etmiştir. Böylece sanki de onları hikmet terazisi ile tartmış ve neticede bunlar meydana gelmiştir.
3) Örfü bilenler: "Falancanın hareketleri mevzun (ölçülû)dür" derler. Bu "onun hareketleri, hikmete uygun, münasib ve güzeldir" demektir. "Şu söz ölçülü bir sözdür" denilir. Bu ifâde, o, boş olmayan, tutarsızlıktan uzak, güzel ve münasib olduğunda söylenir. Binâenaleyh bu tabir ile, o sözün hikmet ve akıl terazisi ile tartılmış olduğu manası kastedilmiştir. Velhasıl örfe itibar edenler, "mevzun" (ölçülü) kelimesini, güzel ve uygun manasına kullanmışlardır. Buna göre, ayetteki "Oralarda, ölçülmüş herşeyden nebatlar bitirdik" tabiri "Her şeyden, münasip, uygun, akl-ı selimce güzel, hoş, maslahata (insanların menfaatine) uygun görünenleri yarattık" demektir.
4) Yeryüzünde biten şeyler iki çeşittir:
a) Madenler,
b) Bitkiler... Madenlerin hepsi de ölçülüdür. Bunlar, yedi madde (el-ecsâdu's-seb'a) taşlar, tuzlar "zâcât" ve diğer madenlerdir. Bitkiler ise, sonunda ölçülebilen hale gelir. Meyvelerin çoğunda da durum böyledir. Allah en iyi bilendir.
Cenâb-ı Hak, "Orada, sizin için birçok geçim vesileleri yarattık" buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır: 59[59]

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/79
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/79-80

Birinci Mesele

"Me'âylş" kelimesinin manasını A'râf süresinde incelemiştik. Ayetteki"Hem de azıklarını temin edemeyeceğiniz kimseler için " ifadesi ile ilgili olarak da iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Bu cümle kelimesinin mahalline ma'tuf olup, manası, "Hem sizin için, hem de ıraklarını temin edemeyeceğiniz kimseler için geçim vesileleri verdik" şeklindedir.
İkinci Görüş: Bu ifâde, "me'âyiş" (geçimler) lafzı üzerine atfedilmiş olup manası "Biz sizin için birçok geçim vesileleri ve rızıklarını temin edemeyeceğiniz kimseler verdik" şeklindedir. Bu görüşe göre, şu üç ihtimal söz konusudur: 60[60]

Herkesi Rızıklandıran Allah'dır

Birinci İhtimal: Men (kimseler) kelimesi, akıllılar (insanlar) hakkında kullanılır. Binâenaleyh bu ifâde ile, akıl sahibi olanların kastedilmiş olması gerekir ki, bunlar da insanın çoluk-çocuğu, köleleri, hizmetçileridir. Buna göre ayetteki ifadenin izahı şöyledir: İnsanlar genel olarak ailelerini, kölelerini ve hizmetçilerini rızıklandırdıklannı, onları beslediklerini sanırlar. Halbuki bu yanlıştır. Çünkü hizmet edeni de, edileni de; mâlik olanı da, olunanı da rızıklandıran Allah Teâlâ'dır. Çünkü eğer Altah Teâlâ yiyecek ve içecekleri yaratmasaydı, hem gıdalanma, hem de hazmetme kuvveti vermeseydi, hiç kimse için rızıklanma söz konusu olmazdı.
İkinci İhtimal: Bu Kelbi'nin görüşü olup, o, "Bu ifadeyle, yabanî hayvanlar ve kuşlar kastedilmiştir" demiştir.
İmdi eğer, "men edatı, akıllı kimseler için kullanılabildiği halde, bu izah nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilir;
a) Bu edat, akıllı olmayan varlıklar için de kullanılabilir. Bunun delili, "Allah her hayvanı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi kamı üstünde yürüyor, kimi iki ayağı üstünde yürüyor, kimi de dört ayağı üstünde" (Nur, 45) ayetidir.
b) Allah Teâlâ, bütün canlıların rızkının, kendisine âit olduğunu belirtmiştir. Çünkü, O, "Yerde yürüyen hiçbir canlı hâriç olmamak üzere, rızıklan Allah'ın üstünedir" (Hûd, 6) buyurmuştur. Böylece, her canlı ihtiyaç hissettiğinde, sanki Yaratanından rızkını istiyor ve bu bakımdan da aklı olanlara benzemiş oluyor. Dolayısıyla aklı olan varlıklar için kullanılan edatın, onlar hakkında kullanılması akıldan uzak sayılmaz. Baksana Allah Teâlâ, "£y karıncalar, yuvamza girin" (Nemi 18) buyurmuş ve onları akıllılar (insanlar) için kullanılan cemi sigası ile zikretmiştir. Yine Allah putlar hakkında, "işte onlar benim düşmanımdir" {Şuâra, 77) ve 'Hepsi de (ay ve güneş) birer felekte yüzerler"{vasin, 40) buyurmuştur. İşte bu ayette de, onlar bu bakımdan akıllı varlıklara benzedikleri için, akıllılar için kullanılan bu lafzın, yabani hayvanlar ve kuşlar için kullanılması uzak bir ihtimal sayılmaz.
Bir hikâyede şöyle görmüştüm: Vadilerde ve dağlarda sular azalmış, bir yıl susuzluk doruk noktaya ulaşmış ve insanlar, bazı vahşi hayvanların susuzluğu artınca, başlarını göğe diktiklerini görmüşler. Bunu gören kimseler şöyle demişler: "Bunun üzerine, bulutların toplandığını ve vadiler dolusu yağmur yağdırdığını gördük."
Üçüncü İhtimal: Biz bu ifâdeyi, "cariyeler, köleler, yabani hayvanlar ve kuşlar" hakkında kullanılmış kabul ediyoruz. İşte bundan dolayı, akıllılar tarafı, akıllı olmayanlara tağlib edilerek (onlar esas alınarak), bunlar için men edatı kullanılmıştır. 61[61]

İkinci Mesele

cümlesinin mecrûr olan lekûm'deki zâm'r üzerine atfedilmesi caiz değildir. Çünkü mecrûr, zamir üzerine atfedilemez ve mesela denilemez. Bu ifâde ancak "Zeyd" kelimesinin başına da

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/80
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/80-81

min harf-i cerri getirilirse doğru olur. Bu mesela "Hani peygamberlerden senden ve Nûh'dan misak almıştık"(Ahzab. 7) ayetinde de böyledir. Bil ki bu (Nisa, i) ayetindeki "erhâm" lafzını mecrûr okuyanlara göre caizdir. Biz bu meseleyi o ayette ele almıştık. Allah en iyi bilendir. 62[62]

Her Şeyin Hazinesi (Kaynağı) Allah İndindedir

"Hiçbirşey hâriç olmamak üzere, her şeyin hazineleri bizim nezdimizdedir. Biz, onları malûm bir miktar dışında indirmeyiz. Biz, aşılayıcı rüzgârlar gönderdik. Gökten de su indirip, onunla sizleri suvardık. Bunların, hazinedarları siz değilsiniz" {Hicr, 21-22).

Bil ki Allah Teâlâ yeryüzünde, herşeyi ölçülü olarak bitirip, orada birçok geçim vesileleri yarattığını beyân buyurunca, bunun peşinden, adetâ bunun sebebi gibi olan şeyi zikrederek, "Hiçbirşey hâriç olmamak üzere hepsinin hazineleri bizim nezdimizdedir" buyurmuştur. İşte bu, bu sûrede zikredilen tevhid delillerinden dördüncüsüdür. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 63[63]

Birinci Mesele

Vahidî (r.h) şöyle der: "Hazâin kelimesi, "hizâne"nin cemisidir. Hizflne ise, içinde birşey biriktirilip, korunan yer

demektir. "Hizâne" aynt zamanda, "biriktirip korumak" (hazinelemek) manasında bir masdardır. Nitekim, birisi, bir şeyi hazinesinde (kasasında v.b. yerinde) koruduğunda, topladığında, denilir." Bütün müfessirler, ayetteki bu tabir ile yağmurların kastedildiği görüşündediler. Çünkü yağmur, insanların, kuşların ve yabani hayvanların geçimlerinin ve nzıkların sebebidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ onlara geçim vesilelerini verdiğinden bahsedince, geçimlerin sebebi olan o yağmurların hazinelerinin de, kendisi katında, yani emri, hükmü ve idaresi altında olduğunu beyan buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, "Biz onları malum bir miktar dışında indirmeyiz" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a) Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâde ile, "yetecek miktarı" manasını kastettiğini söylerken, Hakem şöyle demiştir: "Hiçbir yılın yağmuru, bir başka yılınkinden dana çok değildir. Fakat bir yıl bir yöre insanları daha çok yağmur alırken, bir başka yöre mahrum edilir, 64[64] Yani Allah Teâlâ, yağmuru her yıl belli miktarda yağdırır. Fakat onu, istediği yere, istediği kadar, istediği kimselere yöneltir.

Birisi şöyle diyebilir: "Ayetin lafzı, bu manaya delâlet etmiyor, çünkü "Biz onları malum bir miktar dışında indirmeyiz" ayeti, Allah Teâlâ'nın yağmuru bütün yıllar aynı oranda indirdiği manasına gelmez. Binâenaleyh ayeti bu manaya hamletmek, delilsiz bir zorlama olur. Hem sonra derim ki: Hak Teâlâ'nın, "Hiçbirşey hâriç olmamak üzere, hepsinin hazineleri bizim nezdimizdedir" buyruğunu da sadece yağmur manasına almak da, sırf bir tahakküm (delilsiz zorlama)dır. Çünkü buradaki "hiçbirşey" ifâdesi, deliller ile müstesna olan hariç, kendisine "şey" denilen, her şeyi içine alır. Deliller ile müstesna olan da, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd ve kadîm olan Allah Teâlâ'dır. O halde O'hun, "Hiçbirşey hâriç olmamak üzere, hepsinin hazineleri bizim nezdimizdedir" ifadesi, bütün o şeylerin, Allah'ın takdir edip, yarattığı şeyler olduğuna bir işarettir: Bu hususta sözün özü şudur: Bununla, bütün mümkin varlıkların, Allah'ın takdir edip yarattığı ve kendilerini istediği biçimde yokluktan varlığa çıkardığı mülkleri olduğu manası kastedilmiştir. Fakat Allah Teâlâ'nın gücünün yettiği şeyler sonsuz ise de, Allah'ın bu şeylerden, var ettiklerinin sınırlı, (belli sayıda ve ölçüde) olması gerekir. Çünkü sınırsız şeylerin varlık âlemine girmeleri imkansızdır. O halde, Hak Teâlâ'nın "Hiçbirşey hâriç

---

[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/81-82

[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/82

[64] Bundan sonra matbu nüshada Hu şeklinde bir cümlecik vardır ki burada bir mana veremedik. İhmal edilmesi halinde, mana teselsülü devam etmektedir (Ç).

olmamak üzere her şeyin hazineleri bizim nezdimizdedir" tabiri Allah'ın makdûrâtımn (güç yetireceği şeylerin) sonsuz olduğuna; "Biz onları malum bir miktar dışında İndirmeyiz" ifâdesi de, o sonsuz şeylerden varlık alemine girenlerin (var edilenlerin), sınırlı olduğuna bir işarettir. Onlardan var edilmeyenler sonsuz olunca, hiç şüphesiz var olan şeylerin, o vakitten önce veya sonra başka bir zamanda meydana gelmesi mümkün olduğu halde, mukadder bir vakitte meydana gelir. Yine, başka mekanlarda meydana gelmesi mümkün olduğu halde, belli bir mekânda ve aklen kendi sıfatları yerine başka sıfatların meydana gelmesi mümkün olduğu halde, belli ve muayyen sıfatlarla meydana gelir. Bu böyle olunca, bu sonsuz şeylerin o belli vakit, belli mekân ve zıdları yerine o belli sıfatlara tahsis edilmesi, mutlaka bir Muhassis (tahsis eden)in tahsis etmesi ve de takdir edenin takdiriyle olması gerekir. İşte, Cenâtn Hakk'ın, "Biz, onları malûm bir miktar dışında indirmeyiz" beyanından murad budur. Bu, "Bu caiz ve mümkün durmları. sıfatları bu eşyaya has kılan kadir ve muhtar olan birisi, Allah olmasaydı, bu mümkün sıfatların onlara tahsis edilmesi imkânsız olurdu" manasındadır.
Bu ayet-i kerimedeki "inzal", "indirmek"ten makat Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizin için davarlardan sekiz çift indirdi" {Zümer, ej ve "Bir de... demiri indirdik" iHedui,2S) ayetinde olduğu gibi, "ihdas" (meydana getirmek), "inşâ" (inşa etmek) ve "ibda" etmek anlamındadır. Allah en iyisini bilendir. 65[65]

Madum (Olmayan) Hakkında "Şey" Denir mi?

Mevcut olmayan, "ma'dûm" olana da "şey" denileceği hususunda, bazı Mutezile bilginleri bu ayete tutunarak
şöyle demişlerdir: "Çünkü, Allah Teâla'nın, "Hiçbirşey hariç olmamak üzere, hepsinin hazineleri bizin nezdimizdedir" ifâdesi, her şeyin "hazineler" kapsamında olmasını ve bu hazinelerin de Allah katında bulunmasını gerektirir. Allah katında mevcut olan bu hazinelerden muradın ise, mevcut olması itibariyle var olan şu şeyler olması caiz değildir. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, onları malûm bir miktar dışında indirmeyiz" ifâdesindeki, "indirmek" (inzal)den muradın, ihdas (var etmek), İnşâ (meydana getirmek), tekvîn (varlık vermek) ve ibda (yaratmak, ortaya çıkarmak) olduğunu beyân etmiştik. Bu, o hazinelerin Aliah katında bulunuşunun, varlık alemine girip, var olmalarından daha önce olmasın; gerektirir. Bu bâtıl olunca, bundan muradın, "bu zâtlar hakikatler ve mahiyetler, Allah katında tekarrur etmişti, yani onlar, hakikatler ve mahiyetler olarak sabit idiler. Sonra Allah onlardan bazısını indirdi; yani, yokluktan varlığa çıkardı" manasında olması gerekir."
Bir kimse buna şöyle diyerek cevap verebilir: "Şüphe yok ki, "hazineler" lafzı, burada temsil ve tahyîl, yani tasvir üslûbunda zikredilmiştir. Binâenaleyh bundan muradın, Allah Teâlâ'nın bu şeyleri var etmeye, meydana getirmeye ve yokluktan varlığa çıkarmaya kadir oiduğunu bildirmek manasını anlamak niçin caiz olmasın? Bu takdire göre, Mûtezile'nin istidlali düşer. Bununla beraber bazı ince konular varlıklarını sürdürürler. Allah en iyisini bilendir." 66[66]

Rüzgârların Aşılama Yapması

Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, aşılayan rüzgârlar gönderdik" ifâdesine gelince, bil ki bu, tevhid delillerinin beşinci nev'idir. Bununla ilgili birkaç mesele bulunmaktadır: 67[67]

Birinci Mesele

Rüzgârların aşılayıcı olarak vasfedilmeleri hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:
1) İbn Abbas şöyle demiştir: "Rüzgâr, ağaçları ve bulutları aşılamaktadır." Bu, (aynı

---

[65] 65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/82-83
[66] 66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/83
[67] 67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/83

zamanda) Hasan el-Basri, Dahhâk ve Katâde'nin de görüşüdür. Bunun aslı, Arapların erkek deve dişi deveye (erlik) suyunu bırakıp da, dişi deve hamile kaldığında söylemiş oldukları, tabirinden alınmıştır. Bunun gibi, rüzgârlar da, bulutlan aşılayan erkek (deve) yerine geçmektedir."

Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak İbn MesÛd ise şunu söylemiştir; "Allah, bulutları aşılayıp da, onların su yüklenmesi ve suyu (yağmuru) bulutun içine bırakması için rüzgârları gönderir. Sonra o bulut sıkışır ve sütü bol devenin sağılması gibi, onu şarıl şarıl akıtır." Bu, rüzgârların bulutu aşılamasının tefsir edilişidir; ağaçları aşılamasına gelince, onu zikretmemişlerdir.

Buna göre eğer, "Rüzgârlar aşıl ayıcı oldukları halde, niçin "aşılanmış yüklenmiş" manasında olan ji'jî kelimesi kullanılmıştır" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Ebu Ubeyde'nin benimsediği görüşe göre, levakıh kelime burada, mulkıha kelimesinin çoğulu olan mülkıhât (aşılayıcılar, aşılayanlar) anlamındadır. Nitekim o, kardeşine bir ağıt yakan Süheyl'in şu beytini okumuştur:

"Musibet ve belâların başına getirdiklerinden ümitsiz, zayıf ve saçı-başı dağınık olan Yezîd'e (oturulup) ağlansın!"

Buradaki "tavâih" kelimesi, "mutavvihât" (uzaklaştıranlar, zayi edenler) anlamındadır. IbnüM Enbari de bunu anlattıktan sonra şöyle demiştir: "Araplar mubkıl yerine bakıl kelimesini kullanıp vi^1 jÂİt (nebat boy gösterdi), böylece o bakıl yani (mubktl) oldu diyerek bazen müf'Il vezni yerine fail veznini kullanırlar. Bu da, "Lâkıhûn" kelimesinin "mulkıkun" manasında varid olmasının caiz olduğuna delâlet etmektedir."

Buna ikinci bir şekilde de şöyle cevâp verilir: "Başkasını ilkah etmiş yani, aşılamış olsa da, rüzgârlara "levâkihu" ismi verilir. Çünkü bunun manası, aradaki nisbeti ifâde etmektedir. Tıpkı, "zû veznin" (tartılı) anlamında, dirhemün vâzinûn (Tartılı dirhem) ve mızraklı ve kılıçtı anlamında da, "Râmihun ve sâifun" denilmesi gibi." Vahidî de şöyle demiştir: "Bu cevap yeterli değildir. Çünkü. "Zfitü'l-likâh- aşılayıcı güce sahip" anlamında olmak üzere, "el-Iftkihu" kelimesin sahih olması gerekirdi." Bu geçerli bir izah değildir. Çünkü lak ıh demek "lukha (aşı) işine mensup, lukha ile ilgil olan" demektir. Başkasına lukha yapan kimsenin de lukha ile ilgisi vardır. Dolayısıyla bu izah geçerlidir. Allah en doğrusunu bilir.

Rfh, yani rüzgâr bizatihi aşılıdır.. Bu iki şekilde anlatılabilir:

a) Rüzgar, bulut hasıl eder. Bunun delili de, Cenâb-; Hakk'ın, "O, rahmetinin önünde rüzgârları bir müjde(ci) olarak günderendir. Nihayet bunlar ağır ağır bulutlan kaldırıp yüklendiği zaman 'Vrftt. 57) ayetidir. Yani, "taşıdığı, onları yüklendiği zaman" dernektir. Bu manaya göre ise rüzgâr, bulutları ve suyu taşıyan, onlara hâmile olan anlamında da, lâkih'dir, yani aşılıdır, yüklüdür.

b) Zeccac şöyle demiştirfHayırlar getirdi" manasında rüzgâr hakkında "takahat" demimi*-i caizdir. Nitekim, hayırlar getirmediği zaman ise, rüzgâra "Akîm" denilmektir. Nitekim Araplar, onun taşıdığı şer ve kötülükleri, devenin karnında taşıdığı şeylere benzeterek, yani, "Harb, çok hayırsız bir netice, oğul doğurdu" diyerek "yüklenmek" manasına kullanırlar. Allah en iyisini bilendir. 68[68]

İkinci Mesele

"Rîh" kelime'si, hareket eden hava demektir. Hareketsiz iken havanın hareket etmesinin ise, mutlaka bir sebebinin bulunması gerekir. O sebep ise, havanın bizzat kendisinin hava olması ve onun zatının gerekli özelliklerinden birşey olması olamaz. Aksi halde, havanın hereketi, onun zâtının devam etmesiyle devam etmiş olur ki, bu imkânsızdır. Geriye ancak, "O hava, hür ve irâde sahibi bir fail-i muhtarın hareket ettirmesiyle hareket ediyor" denilmesi kalmaktadır. Felsefecilerin, rüzgâr ortaya çıktığı zaman havanın hareket etmesi hakkında zikretmiş oldukları halleri ve açıklamaları ise, biz bu kitapta defalarca anlattık, akabinde onları çürüttük ve onlardan herhangi birşeyin, rüzgârların ortaya çıkmasına sebep olmasının

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/84-86

mümkün olamayacağını beyân ettik. Geriye ise, o rüzgarları hareket ettirenin, Allah (c.c) olduğu hakikati kalmıştır. 69[69]

Yağmur Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın "Gökten de su indirip, onunla sizleri suvardık. Bunların hazinedarları siz değilsiniz" ifâdesine gelince, bununla ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

1) Yağmur suyu, gökten mi, yoksa bulutun suyundan mı iner? Onun buluttan indiğinin söylenilmesi halinde, Allah niçin bulut hakkında,-"semâ" kelimesini kullanmıştır?

2) Yağmurun meydana gelmesinin sebebi felsefecilerin ileri sürdüğü şey olmayıp, aksine bunun sebebi, hür ve irâde sahibi bir Fâil'in o yağmuru, kullarına lütfetmek maksadıyla, bulutlardan yeryüzüne indirmesidir. Nitekim, Cenâb-ı Hak bu ayette, "Biz sizi onunla suladik" buyurmuştur. Ezherî şöyle demiştir: "Araplar, davarların karnındaki süt, gökten inen yağmur ve yahut da akan yağmurun suyu hakkında derler, Yani, "Ben onu ona bir içecek ve onu ona kaynak, içilecek yer kıldım" demektir. Su vermek, onu sulamak için olunca, Araplar, "ona su kaynağı gösterdi" manasında olan tabirini kullanmadılar da, bunun yerine (O, ona su verdi) fiilini kullandılar. Bu açıklamayı, kurrânın "Karınlarının içinde bulunanlardan size içiririz"(Mû'minûn, ai) ayetindeki fiili değişik şekilde okumaları da destekler. Onlar bu fiili, her iki şekilde de okumuşlardır. Ama onlar, Cenâb-ı Hakk'ın,

"Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir" (İnsan. 21) ve "Bana yediren ve bana içiren O'dur. "(Şyara. 79) ayetlerinde ise ihtilâf etmemişlerdir. Ebu Ali şöyle demektedir: "Bu fiilin sülasisi, "onu suladım, o da böylece suya kandı" manasında "Sekaytuhû" şeklinde kullanılırken, rubaisi, (dört harfli olan sığası) ise, meselâ, "o nehri ona, içecek bir yer kıldım" manasında, "Eskaytuhu nehren" şeklinde kullanılır. O hatde Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin manası, "Biz o bulutu, sizin için bir su kaynağı, sulanma aracı, yeri kıldık" anlamında olur. Araplar bazan, "eskâ" manasında olmak üzere "seka" fiilini de kullanırlar. Meselâ, bir bulutu vasfeden Lebîd'in şu beyitleri gibi:

"O, benden uzak bir cihette iken diyorum ki: Lütuf ve atiyye, dağların tepelerinden iner yağar. Kavmim, Necdoğullannı sulamış, Nümeyr ve Hilâl (oğullarından) kimi kabileleri sulaması için de duâ etmiştir."

O halde Lebid, deyimi ile, kavminin susuzluğunu gideren suyu kastetmemiş, o ancak beldelerine rızık olarak verilip de, kendisiyle bolluk içinde yaşayacakları sulamayı, su kaynağını kastetmiştir. Çünkü onun, kavmi için, susuzluklarını giderecek şeyi isteyip, başkaları için de, sayesinde bolluk ve refaha kavuşacakları şeyi istemesi imkânsızdır. Ama susamış olan kimseye su vermek hakkında ise "eskâhu" ifadesi kullanılmaz. Zür'-rumme'nin. beytindeki tabirinin manası ise, "ben onun sulanması, suya kavuşturulması için duâ eder ve ben "Allah ona su versin derim" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, "Bunların hazinedarları siz değilsiniz'* buyurmuştur. Yani, Cenâb-ı Hak bu beyanıyla "gökten indirilen o suyu, sizler muhafaza edici değilsiniz" demektedir. 70[70]

Tevhid Delillerinden Altıncısı

''Gerçekten biz, mutlak, biz, hem diriltiriz hem öldürürüz. Biz, hepsinin varisleriyizdir. Andolsun, sizden önce geçenleri de, geri kalanları da, biz bilmiştedir.. Şüphe yok ki Rabbin, O, onlan toplayacaktır. Hakikaten O, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir" (Hter, 23-25).

Bil ki, bu tevhid delillerinin altıncı çeşidi olup, bu da, bu canlıları öldürüp diriltme ile, hür ve irâde sahibi kadir bir ilâhın varlığına istidlalde bulunmadır. 71[71]

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/86

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/86-87

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/87-88

Canlıları Dirilten de Öldüren Allah’dır

Cenab-ı Hakk'ın, "Gerçekten biz, mutlak, biz hem diriltiriz, hem öldürürüz" buyruğuna gelince, bu hususta iki görüş vardır: Bazıları bunun, hem bitkileri, hem de hayvanları diriltme manasında müşterek bir manaya hamlederlerken, bazıları da şöyle demiştir: "Bitkileri dirilitme ile vasfetmek, (diriltmeyi bitkiler için kullanmak) mecazi bir ifadedir. Binâenaleyh, ayetin bu ifâdesini, canlıları, hayvanları diriltmek manasına tahsîs etmek gerekir. Canlıları yaratmaya, Allah'dan başka hiçbir şeyin kadir olamayacağı sabit olunca, canlılardaki hayatiyyetin bulunması, hür ve irâde sahibi kadir bir ilâhın varlığına kesin bir delil olmuş olur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Gerçekten biz, mutlak biz, hem diriltiriz" buyruğu hasr ifâde etmektedir. Yani, "Bizden başka öldürme ve deriltmeye kadir oîan hiç kimse yoktur" demektir..
Cenâb-ı Hak, "Biz, hepsinin varisleriyiz" buyurmuştur. Bu, "Bütün mahlûkat ölünce, her şeyin Ölümü esnasında mülkü elinden çıkar. Bütün mülklerin mâliki, sadece bakî ve hakk olan ulu Allah olur. İşte böylece Allah, bu yönüyle varis olanlara benzemiş olur da, işte bu açıdan vâris olur" demektir. 72[72]

Mustakdimîn ve Müste'hirîn Kelimeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun, sizden önce geçenleri de geri kalanları da, biz bilmişizdir" buyruğuna gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
1) Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbar (r.a.) şöyle der:"Allah, "mustakdimîn" tabiriyle kendisine itaat edenleri; "müste'hirîn" tabiriyle de, itaat etmeyenleri kastetmiştir.
2) Cenâb-ı Allah, "mustakdimîn" ifadesiyle, birinci safta namaz kılanları; müste'hirîn ite de, son safta namaz kılanları kastetmiştir* Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s.), namazda birinci safta durmaya teşvik etmişti. Bunun üzerine herkes birinci safa yönelince, izdiham meydana geldi. Bunun üzerine de bu ayet-i kerime nazil oldu. Buna göre ayetin manası, "Biz onlar:, niyetleri miktarınca mükafaatlandırırız" şeklindedir.
3) Oahhâk ve Mukatii: "Cenâb-ı Allah bununla, savaş saflarında önde ve arkada olanları kastetmiştir" demişlerdir.
4) İbn Abbas, Ebu'l-Cevzâ'nın rivayetine göre şöyle demiştir: "Çok güzel bir kadın, Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılıyordu. Bir kısım müslümanlar onu görmemek için birinci safa giderken, diğer bazıları da onu görmek için geride kalarak arkada namaz kılıyorlardı. Rükûya vardıkları zaman ise koltuklarının altından ona bakmak için, kollarını yana açarlardı. İşte bunun üzerine, Allah Teâlâ bu ayet-i kerimeyi indirdi.
5) Müstakdimîn'in ölüler; müste'hirin'in ise dirilerjyine diğer bir görüşe göre müstakdimîn'in geçmiş ümmetler; müste'hirîn'in de ümmet-i Muhammed olduğu söylenmiştir. İkrime de, "Müstakdimîn yaratılmış olan; mûste'hirîn ise, yaratılmamış olanlardır" demiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, "Gerçekten biz, mutlak biz, hem diriltiriz" buyurunca, bunun peşinden, "Andolsun, sizden önce gelenleri de, geri kalanları da biz bilmişizdir" buyurmuş ve böylece kendisine, onların hiçbir halinin gizli kaiamıyacağını tenbih etmiştir. Buna Allah Teâlâ'nın, var olma ve meydana gelmede, onların önce ve sonra meydana gelmelerini bitmesiyle, tâat ve hayır nevilerinde önde veya sonda olmalarını bilmesi de dahildir. Ayet-i kerimeyi, herhangi bir duruma tahsis etmek gerekmez.
Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphe yok kiRabbin, O, onlan toplayacaktır" buyruğundan maksad, haşr, neşr, ba's ve Kıyametin hak ve vâcib birşey olduğuna dikkat çekmektir. O'nun, "Hakikaten o tam bir hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir" beyanının manası da Yunus sûresinin başında birçok delillerle de açıkladığımız gibi, hikmetin, haşr ve neşr olunma, diriltilmenin gerekli olduğunu bildirmektir. 73[73]

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/88
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/88-89

Tevhid Delillerinden Yedincisi

"Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan yarattık. Cânnı da, daha önce çok zehirleyici ateşten yarattık" (Hicr, 26-27).
Ayetle ilgiii birkaç mesele vardır: 74[74]

Birinci Mesele

Bil ki bu, tevhidin delillerinin yedincisidrr. Allah Teâlâ, geçen ayette, tevhidin doğruluğuna, canlıları yaratmasını delil getirince, bunun peşinden de, aynı şeye, insanı yaratmasını delil getirmiştir. 75[75]

İkinci Mesele

Kesin delillerle, başlangıcı olmayan hadiseler olduğunu söylemenin imkânsız olduğu sabit olmuştur. Bu sabit olunca, bütün hadiselerin, onların ilki, başlangıcı olan bir başlangıç hadisesine varıp dayanmast gerektiği ortaya çıkar. Durum böyle olunca, insanların da, kendilerinin ilki olan bir insana dayanması gerekir. Bu böyle olunca, o ilk insan, bir ana-babadan yaratılmamış; aksine, hiç şüphesiz, Allah'ın kudretiyle var olmuş olur. İşte, "Andolsun, biz insanı... yarattık" buyruğu o ilk insana işarettir. Müfesirler, bundan maksadın Hz. Adem (a.s.) olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. 76[76]

Hz. Âdem'den Önce Âdemler Bulundu mu?

Şia'nın kitaplarında Muhammed İbn AH el-Bakır (r.a.)'tn şöyle dediği nakledilmiştir: "Babamız olan Adem'den önce, bir milyon, veya daha çok Adem bulunuyordu." Ben derim ki: "Bu, âlemin hadis olmasını zedelemez. Aksine, nasıl olursa olsun, mutlaka, insanların ilki olan bir insana varılıp dayanılması gerekir. Ama, bu insanın, atamız Adem olmasına gelince, bunu isbât etmenin yolu, ancak rivayettir. Bil ki, cisim muhdestir (sonradan meydana gelmedir). Binâenaleyh, Adem (a.s,)*in ve diğer cisimlerin, sırf yokluktan yaratılmış olduklarını kesin olarak söylemek gerekir. 77[77]

İnsanın Çamurdan Yaratılması

Yine, Cenâb-ı Allah'ın, "Muhakkak ki İsa'nın hali de, Allah katında, Adem'in hali gibidir" ca-h imrân, 59) ayeti de, Hz. Adem (a.s.)'in topraktan; "Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım" (Saa, ti) ayeti de, onun çamurdan yaratıldığına delâlet etmektedir. Bu ayette ise, Hz. Adem'in katı bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan yaratılmış olduğundan bahsedilmektedir. Bunun doğruya en yakın izah' şudur: Allah onu önce topraktan, sonra çamurdan, sonra suretlenmiş balçsktan, sonra da çömlek gibi çınlayan kupkuru bir balçıktan yarattı. Şüphe yok ki, Cenâb-ı Hak onu, hangisi olursa olsun, herhangi bir cisimden yaratmaya kadirdir. Hatta onu, doğrudan doğruya, herhangi bir maddeden olmaksızın yaratmaya da kadirdir. Ama onu, ya sırf meşîetinden dolayı yahut da onda meleklere yönelik olan delâletten, onların maslahatlarından ve cinlerin menfaatlarından dolayı bu şekilde yaratmıştır. Çünkü insanın, bu şeylerden yaratılması, bir şeyin kendi şeklinden ve cinsinden olan bir şeyden yaratılmasından daha hayranlık uyandırır. 78[78]

---

[74][74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/89
[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/89
[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/90
[77][77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/90

"Salsal" Kelimesinin İzahı

Ayetteki salsa I kelimesi hakkında iki görüş bulunmaktadır:
1) "Salsâl" kelimesinin, ses veren kuru çamur olduğu söylenmiştir.. Bu çamur, pişmemiştir; p'ştiği zaman ise, buna fehhâr (çömlek gibi, takır takır ses veren) denilir. Alimler şöyle demişlerdir: O kuru çamura vurulduğunda, duyduğun ses uzun olursa, buna "salîl" adı verilir; ama bu seste, bir dalgalanma ve çınlama bulunursa, buna da "salsala" adı verilir. Mûfessirler şöyle demişlerdir: "Allah, Adem (a.s)'i çamurdan yaratmış, ona şekil vermiş ve onu kırk sene güneşin altında bırakmıştır. Böylece o, tuğla gibi olan, çın çın öten bir hale gelmiştir. (Meleklerden) hiçbiri, bununla ne olacağını bilememiş, ona rûh üfürülünceye kadar da, ona benzeyen hiçbir şekil ve biçim görmemişlerdir." Sözün gerçeği ise şudur:
Allah, Hz. Adem'i insan suretinde çamurdan yarattı ve o çamur heykel kurudu. "Öyle ki, ona rügzâr vurduğunda, ondan bir "salsala" bir çınlama sesi duyuluyordu. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ onu "salsal" diye isimlendirdi.
2) "Salsal" kelimesi, "kokan, bozulmuş olan" anlamındadır. Bu, Arapların et bozulup koktuğu zaman söyledikleri deyimlerinden alınmadır. Bu görüş bence zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ "kuru bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan' buyurmuştur. Bunun, "hame-İ mesnûn, suretlenmiş bir balçık" oluşu, zaten bir kokuşmaya ve bozulmaya delâlet etmektedir. Ayetin zahiri de, bu salsal'ın kuru çamurun, o hame-i mesnûn'dan hasıl olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh onun kurumuş çamur oluşunun, suretlenmiş bir balçık oluşundan farklı bir şey olması gerekir. Eğer onun "salsal" oluşu, bozulma ve kokuşma anlamından ibaret olsaydı, salsal oluşu ile hame-i mesnûn oluşu arasında bir fark bulunmamış olurdu. 79[79]

Hame" Ne Demektir?

el- Hame'u kelimesine gelince,Leys kelimesi, fa'letun vezninde olup, çoğulu el-Hameu' dür. Ve bu kelime, siyah, kokuşmuş çamur anlamındadır" demiştir. Ebu Ubeyde ve ekseri alimler: "Ham'e" kelimesi, mantar anlamına gelen el-kemetu" veznindedir demişlerdir. 80[80]

Mesnûn Kelimesinin İzahı

Mesnûn kelimesiyle ilgili birkaç görüş bulunmaktadır:
1) İbnu's-Sikkît "Ebu Amr'ın. "mesnûn" kelimesinin değişen, tegayyür eden şey" manasında olduğunu söylediğini işittim" demiştir. Ebu'l-Heysem, "Su değişti ile bozuldu" manasında, "Senne'l-mâu fehüve mesnûnun" denilir. Bunun delili
Cenâb-ı Hakk'ın, "Bozulmadı" (Bakara. 259) ayetidir.
2) "Mesnûn" kelimesi "kazanılmış, hakedilmiş" anlamındadır. Bu, "Taşın üzerine sürttüm* manasına gelen "Senentu'l-hacere" ifâdesinden alınmadır. Sürtülen şeyle o taş arasından çıkan şeye de, "es- senenü" denilir. Bileği taşına ;a üzerinde demir bileğifendiği, sürtüldüğü için, "el-mi'sennü" denilir.
3) Zeccâç: "Bu lafız. "Yolun eskimesi (sünenü't-tarîk)v anlamında vazolunmuş Dian kelimeden alınmıştır. Çünkü o, ne zaman böyle olursa, değişir, tegâyyur eder"
emiştir.
4) Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "el-Mesnûn", "akıtılmış" anlamındadır. es-Sennü ve es-Sabbu kelimeleri aynı manadadır. Arapça'da "yüzüne su akıttı, döktü" manasında, "Senne'l-mâe alâ vechihî sennen" denilir.

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/90
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/90-91
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/91

5) Sîbeveyh şöyle demiştir: "Mesnûn, yüzün şekli ve sureti manasında olan "Sünnetu'l-vech" ifâdesinden olmak üzere, "bir suret ve şekil üzere süratlenmiş, şekillendirilmiş" anlamındadır.
6) İbn Abbas'ın, "Mesnûn, yaş çamurdur" dediği rivayet edilmiştir ki, bu Ebu Ubeyde nin görüşüne dönmüş olur. Çünkü o yaş olunca, yerin üzerinde akar ve yayılır. Böylece de, "akıtılmış, dökülmüş" anlamında "mesnûn" olmuş olur. 81[81]

Cann Kimdir

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunda geçen cânnın kim olduğu hususunda müfessirler ihtilâf etmişlerdir. Atâ, İbn Abbas'dan rivayet ederek, "Allah bununla iblisi kastetmiştir" der. Hasan el-Basrî, Mukâtil ve Katâde'nin görüşü de budur. İbn Abbas, başka bir rivayette: "Cflnn, cinlerin babasıdır, atâsıdır" demiştir ki, bu aynı zamanda, ekseri müfessirlerin görüşüdür. Ona, gözlere görünmediği için "cânn, gizlenmiş" denilmektedir. Nitekim cenine de, bundan dolayı cenin denilmiştir. Çünkü o, anasının karnında gizli ve örtülüdür. "Cânn" lügatte "gizleyen" anlamındadır. Ve "Cenne'ş-şey'e (bir şeyi gizledi) tabirinden alınmadır. Burada zikredilen "cânn'ın, kendisini insanların gözlerinden gizlediği için, bu ismi almış olması muhtemeldir. Yahut bu kelimemin, kendisiyle ism-i mef'ûl manası murad edilen ism-i fail vezninde bir kelime olması da caizdir. Nitekim ismi mef'ûl manasında, "sütlü, sağılan" manasında, "Lâbin"; "hurmalı, hurması bo!" masında "Tftmir"; "fışkırtılmış su" manasında ve "hoşnut olunmuş yaşantı, hayat" anlamında denilir.
Alimler, cinler hakkında ihtilâf etmişler, onlardan bazıları, "cinler, şeytanların dışında olan başka bir cinstir" demişlerdir. En doğru görüşe göre, şeytanlar, cinlerin bir bölümüdür. Binâenaleyh, cinlerden her mümin olan, şeytan diye isimlendiriiemez. "Şeytan", onlardan kâfir olan her bir cinne isim olarak verilir. Bunun doğruluğunun delili şudur: Cin lafzı, gizlenme manasına gelen kelimeden türemiştir. Binâenaleyh, böyle olan her şey, cinlerden olmuş olur. 82[82]

Cinlerin İnsanlardan Önce Yaratılması

Cenâb-ı Hak, "daha önce de., onu yarattı" buyurmuştur. İbn Abbas, "Allah Teâla, bununla/'Adem'in yaratılmasından önce" manasını murad etmiştir. 83[83]

Semûm Tabiri

Ayetteki "çok zehirleyici ateşten" deyimindeki "semûm kelimesi Arapça'da, çoğu zaman gündüz, ama bazan da gece olan yakıcı rüzgâr anlamındadır. Buna göre, bu sıcak rüzgârda ateş hararetiyle yüzü yalama ve duman bulunmaktadır. Nitekim, hadiste varid olduğuna göre bu, cehennemin alevleriyle insanı yalamasıdır. Bunun, çok ince ve şeffâf,lâtif olduğu için bedendeki gözeneklere, mesamata girmesi sebebiyle "semûm" diye isimlendirildiği de söylenilmiştir. Mesamat, insanın cildinde bulunan ve kendisinde ter ve karındaki nemin çıkmış olduğu görünmeyen gözeneklerdir. İbn Mesûd: "Bu semûm, Allah Teâiâ'nın, kendisiyle 'cânn"ı yaratmış olduğu semûmun yetmiş cüz'ünden birisidir" demiş ve bu ayeti okumuştur.
Eğer, "cânn'ın ateşten yaratılmış olması nasıl düşünülebilir?" denilirse, deriz ki: Bu bizim mezhebimize göre, açıktır ve zahirdir. Çünkü bize göre, bir hayatın olabilmesi için bir bünyenin, maddi bir vücudun olması şart değildir. Çünkü Allah "cevher-i ferdde" de, hayat ve ilmi yaratmaya muktedirdir. Aynı şekilde, sıcak bir cisimde hayat ve aklı yaratmaya kadirdir. 84[84]

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/91-92
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/92
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/92
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/92-93

Gök Cisimlerinde Hayat

Bazıları, yıldızlarda hayatın meydana gelmesinin imkânsız olduğuna dair istidlalde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Çünkü güneş, son derece sıcaktır. Böyle olan bir şeyde ise, hayatın meydana gelmesi imkânsızdır." Biz onların bu görüşünü "Cannı da daha önce çok zehirleyici ateşten yarattık" ayetiyle çürütüyoruz. Aksine yıldızlarda hayatın bulunmadığı hususunda kendisine itimad edilecek şey, icmâdır. 85[85]

Hz. Âdem'in Yaratılması

"Hani bir zaman Rabbin meleklere şöyle demişti: "Ben, kuru bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan bir beşer yaratacağım. Onun yaratılışını bitirdiğim, ona ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun için secdeye kapanın." Bunun üzerine meleklerin hepsi, toptan secde etti. Ancak iblis, bu secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı. (Cenab-ı Hak:) "Ey iblis, sen niçin secde edenlerle beraber olmadın?" dedi. (iblis), "Ben, kuru bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan yarattığın bir beşere secde edeyim diye var olmadım" dedi. (Allah Teâlâ) şöyle buyurdu: "O halde, çık buradan! Çünkü sen, artık kovuldun. Hiç şüphesiz dîn gününe kadar lanet, senin tependedir" (Hicr, 28-35).
Bil ki Allah Teâla, ilk insanın yaratılışını zikredip, bunu zikretmek suretiyle de, muhtar ve kadir ilâhın (kendisinin) varlığına istidlalde bulununca, bundan sonra o insanın kıssasını (serüvenini) anlatmıştır. Bu da şöyledir: Allah Teâlâ, meleklere Hz. Âdem'e secde etmelerini emretmiş ve onlar bu emre itaat etmişlerdi. Fakat iblis, bundan kaçınmış ve inâd edip secde etmemiştir. Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardtr: 86[86]

Beşer Kelimesinin Manası

Bu Hz. Âdem (a.s.)'in bir beşer oluşunun izahı hakkındadır. Bundan murad, onun, kendisine dokunulan ve kendisi ile yüz yüze gelinilebilen kesif bir cisim olmasıdır. Melekler ve cinlerin cisimleri ise, beşerin cisminden ve maddesinden daha fâtif ve şeffaf olduğu için, onlara dokunulamaz. Her canlının dış cifdine de "beşere" denilir. Hz. Âdem (a.s.)'in kuru bir çamurdan suretlenmiş bir balçık oluşu ile ilgili açıklama daha önce geçmişti.
Ayetteki, "Onun yaratılışını bitirdiğim zaman" ifâdesi ile ilgili iki görüş vardır:
1) Bu, "Onun şeklini, insan suretinde ve beşer hilkatinde (yaratılışında) yapıp, düzelttiğim zaman" demektir.
2) Bu, "Onun bedeninin cüzlerini, yaratılışının tam, mutedil ve düzgün olması, unsurlarının da tam tenasüb ve uyum içinde bulunması ile düzelttiğim, düzenlediğim zaman" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, gerçekten, "Biz insanı, birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık" (insan, 2) buyurmuştur. 87[87]

Âdem'e Ruh Üflenmesi

Ayetteki "ve ona ruhumdan üflediğim zaman " tabiri ile ilgili birkaç bahis vardır:
1) Nefh yani üfleme, havayı, bir cismin boşluğuna kaydırmak, akıtmaktır. Bu lafzın zahiri, bize, ruhun hava ve rüzgâr gibi birşey olduğunu ihsas ettirir. Yoksa burada onun üflendiğini söylemek doğru olmazdı. Fakat ruhun hakikatine dâir tam izah, avetinin tefsirinde gelecektir.
2) Burada Cenâb-ı Mak, onu şereflendirmek ve kıymetini göstermek için, Hz. Âdem'in ruhunu

---

[85] 85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/93
[86] 86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/93-94
[87] 87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/94

"ruhumdan" diyerek zat-ı ilâhiyesine nisbet etmiştir. 88[88]

Meleklere Secde Emredilmesi

Ayetteki "Derhal onun için secdeye kapanın" emri ile ilgili olarak da birkaç bahis vardır:
1) Bu secde, aslında Hz. Âdem içindir, ya da Âdem (a.s.), bu secdenin kıblesi idi. Bu konu da Bakara sûresinde geçmişti.
2) Burada Âdem (a.s.)'e secde etmeleri emredilenler, gök meleklerinin tamamı, yahut bir kısmı, yahut da yeryüzü melekleridir. Alimlerden bazıları, "Meleklerin büyükleri, Âdem (a.s.)'e secde etmekle emrolunmuşlardı" denilmesini caiz görmemektedirler. Bunun delili, A'râf sûresinin sonunda meleklerden bahsederken söylediği "Şüphe yok ki Rabbin'm katmdakiler O'na kulluk etmekten asîâ kibirlenmezler, O'nu teşbih eder ve yalnız O'na secde ederler "(A'râf 206) ayetidir. Buradaki "Yalnız O'na secde ederler" ifâdesi hasr manasını anlattr ve bu onların yalnız Allah'a secde ettiklerine delâlet eder. Dolayısı ile onların, Âdem (a.s.)'e yahut Allah'dan başkasına secde etmelerine aykırıdır. Bu hususta söylenebilecek son söz şudur: Cenâb-t Allah'ın, "Derhal onun için secdeye kapanın" ayeti, umûmî bir tabirdir. Fakat hâs olan ifâde, umûmî olandan önce nazar-ı itibara alınır.
3) Ayetin zahiri Hak Teâiâ'nın, Hz. Adem'e ruhundan üfürdüğü için, meleklerin ona secde etmeleri gerektiğine delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun yaratılışını bitirdiğim" "Ona ruhumdan üflediğim zaman" ve "Derhal onun için secdeye kapanın" cümleleri, fâ-i takıbiyye ile birbirine bağlanmıştır. Bu edat ise, bu üç işin "terâhisine" manidir (yani bunlar hemen, peş peşe olmuşlardır).
Cenâb-ı Hakk'ın "Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde etti" beyanına gelince, Halil ve Sİbeveyh "hepsi" ve "toptan" kelimelerinin, ard arda gelen iki te'kid olduğunu söylemişlerdir. Müberred'e bu ayet sorulunca o, şöyle demiştir: "Eğer Allah Teâlâ burada?melekter secde etti" demiş olsaydı, bundan, onların bir kısmının secde etmiş oldukları manası çıkarılabilirdi. Ama küllühüm buyurunca, bu ihtimal ortadan kalkmış ve onların hepsinin secde ettikleri anlaşılmıştı.
Sonra geriye şöyle bir başka ihtimal kalmıştır: "O melekler hep birden, aynı anda mı secde ettiler, yoksa başka başka zamanlarda mı secde ettiler? İşte Cenâb-ı Hak, "toptan" buyurunca, hepsinin birlikte, aynı anda secde ettikleri anlaşılmıştır." Zeccâc, Müberred'in bu görüşünü nakletmiş ve, "Halil ile SIbeveyh'ingörüşü daha güzeldir. Çünkü "ecmâ'ün" (toptan) kelimesi, mârife bir kelime olup "hal" olamaz" demiştir. 89[89]

İblis Meleklerden miydi?

Ayetteki "Ancak iblis (müstesna)" ifâdesine gelince, âlimler İblis'in de Âdem'e secde etmekle emrolunduğu hususunda ittifak etmişler, ama onun meleklerden olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu mesele, Bakara sûresinde detaylıca geçmişti.
Ayetteki "O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı" ifâdesi, bir müste'nef cümledir ve takdiri şöyledir: Sanki birisi, "O secde etti mi?" diye sormuş da bunun üzerine, "Hayır, bundan kaçındı ve secde etmeye karşı büyüklük tasladı" denilmiştir. 90[90]

"Allah'ın İblIs'e Hitabı" Meselesi

Cenâb-ı Hak, "(Allah), "Ey iblis, sen niçin secde edenlerle beraber olmadm?" dedi" buyurmuştur. Bil ki âlimler, "Ey iblis" hitabı ile, "Allah ona "Ey iblis" dedi" manası kastedildiği hususunda icmâ etmişlerdir. Bu, Allah Teâlâ'nın iblis ile konuşmuş olmasını gerektirir. İşte

---

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/94-95
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/95
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/96

bundan ötürü bazı kelamcılar şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bu hitabı (sözü), iblise, bazı elçilerinin lisanı (ditil ite ulaştırdı." Fakat bu görüş zayıftır. Çünkü Mis cevap olarak, "Ben kuru bir çamurdan... yarattığın beşere secde edeyim diye var olmadım" demiştir ki, buradaki "yarattığın" ifâdesi, gaibe söylenecek bir söz değil, karşıda hazır bulunan birisine yapılan bir hitabtır. Sözün zahiri, Allah Teâlâ'nın iblis ile, iblis'in de Allah Teâlâ ile vasıtasız olarak konuşmuş olduğunu göstermektedir. Allah Teâlâ'nın vasıtasız olarak konuşması, makamların en büyüğü ve mertebelerin en yücesi olduğu halde, bu nasıl düşünülebilir, yine böyle bir şeyin kâfirlerin başı ve reisi olan İblis için olması nasıl söz konusu olabilir?" denilirse, buna şöyle cevap verilebilir: "Allah Teâlâ'nın konuşması, eğer teşrif ve ikram üslûbunda olursa, ancak o durumda konuşulan için yüce bir mertebe olur. Ama bu, tahkîr ve zelil kılma üslubunda olursa hayır." 91[91]

İblis'in Diretmesi

Ayetteki "Ben, kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan yarattığın bir beşere secde edeyim diye var olmadım" sözü ile ilgili iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Kelamın başındaki lâm, olumsuzluğu te'kid içindir ve manası, "Benim bir beşere secde etmem doğru olmaz" şeklindedir. 92[92]

İblis'in Kıyası

İkinci Bahis: Bu sözün manası şudur: "Âdem'in beşer oluşunun, kesif (katı) bir cisim olduğunu gösterir. Halbuki iblis, ruhanî ve latif bir varlıktır. O halde, şu anda bile, bu bakımdan ikisi arasında fark vardır." Buna göre sanki şeytan, "Beşer, kesif bir varlıktır ve derisi (beşeresl) vardır. Ben ise rûhânî ve latif bir varlığım. Kesif ve maddi olan, rûhânî ve latif olanlardan daha düşüktürler. Daha düşük olana, daha yüce olan nasıl secde edebilir?*'Hem sonra Âdem, kuru bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan yaratılmıştır. Bu asıl madde ise, son derece değersizdir. İbtis'in asıl maddesi ise ateştir. Ateş ise, dört asıl elementin en kıymetlisidir. İblis'in aslı, Âdem'in aslından daha kıymetlidir. Binâenaleyh İblis'in Âdem'den daha kıymetli ve şerefli olması gerekir. Şerefliye daha aşağ: durumda olana secde etmesini emretmek çirkin olur. Binâenaleyh birinci söz, beşerî veya ruhanî olmak bakımından söz konusu olan farka -ki bu şu anda da mevcuttur-; ikinci söz ise, meydana geldikleri asıl maddeler bakımından bulunan farka işarettir. İblis'in şüphesinin tamamı bundan ibarettir.
Hak Teâlâ'nın, "(Allah şöyle buyurdu): "O halde çık buradan! Çünkü sen artık kovuldun" ifâdesi, İblis'in ileri sürdüğü bu şüpheye açık bir cevap olmayıp, dolaylı bir cevaptır. Bunun böyle oluşu şöyle izah edilir: "Cenâb-ı Hakk'ın söylediği nass (kesin sÖz)dür. İblis'in söylediği şey ise, bir kıyastır. Kim nassa, bir kıyas ile muâraza eder (karşılık verirse), racîm ve merun(koğulmuş ve lanetlenmiş) olur. Bu hususta geniş izahı, A'râf sûresinde verdik.
Hak Teâlâ'nın, "çık buradan" emri ile, "Adn cennetinden çık"; yahut "göklerden" yahut da "meleklerin içinden çık" gibi manaların kastedildiği söylenmiştir. Bu sözün geniş izahı, "racîm" lafzının izahı ile birlikte A'râf sûresinde geçmişti. 93[93]

Şeytana Lanetin Kıyamete Kadar Olması .

Cenâb-ı Hak "Hiç şüphesiz din gününe kadar lanet senin tependedir" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a.), ayetteki "din günü" tabiri ile, Kıyamet gününün kastedildiğini, çünkü kullara, o gün yaptıklarının karşılıkları verileceğini ve bunun "Mâliki yevmi'd-dîn" (Fatiha, 3) ayetinin manası gibi olduğunu söylemiştir. Buna göre eğer, J\ (ilâ) edatı, mesafenin sonunu gösterir.

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/96
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/96
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/96-97

Binâenaleyh ayet, bu lanetin Kıyamete kadar olacağını ve Kıyamet kopunca sona ereceği hissini verir?" denilirse, âlimler buna birkaç şekilde cevap verirler:

1) Bu ifâde ile, o lanetin devamlı olacağı manası kastedilmiştir. Burada Kıyametin zikredilmesi, insanların onu en son mesafe kabul etmelerinden ötürüdür. Bu, ebedilik manasım ifâde etmek bakımından, tıpkı insanların bu manada, "Gökler ve yer devam ettiği müddetçe" demeleri gibidir.

2) Bu, "sen, din gününe kadar, azab edilme söz konusu olmaksızın, göklerde ve yerde herkes tarafından kınanan ve lanetlenen kimse olacaksın. Ama o gün geldiğinde, laneti unutturan bir azabla azablanacaksın. Binâenaleyh o zaman lanet, bu azabın şiddetinden dolayı, sanki kaybolmuş ve gitmiş gibi olur" demektir. 94[94]

"O dedi ki: "Ya Rabbi, öyle ise bana insanların kabirlerinden kaldırılacaklar} güne kadar mühlet ver." Allah da buyurdu ki: "O halde sen, ma'lum o zamanın gününe kadar, mühlet verilenlerdensin." Şeytan, "Ya Rabbi, beni azdırmana mukabil, yemin olsun ki, ben de yeryüzünde, onların mâsiyetlerini, mutlaka onlara süslü göstereceğim. Onların hepsini mutlaka azdıracağım. Ancak onlardan, muhlis kulların müstesna" dedi. (Allah da) buyurdu ki: "işte bu, bana göre dosdoğru olan bir yoldur" (Hlcr, 36-41) .
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardir: 95[95]

Şeytan'ın Mühlet İstemesi

Ayetteki, "Bana mühlet ver" sözü, kendinden önceki ifâdelerle alakalı olup, takdiri: "Sen beni Kıyamete kadar,
mel'ûn ve racîm (kovulmuş) kıldığına göre, bana mühlet ver" şeklindedir. Böylece İblis, ahiretten ümidini tamamen kesince, Allah'dan, kendisini Kıyamete kadar bâk? bırakmasını istemiştir. Çünkü ayetteki, "kabirlerinden kaldmlacakları güne kadar" ifadesi ile, öldükten sonraki haşr ve neşr (yani diriliş) günü kastedilmiştir. O gün ise, Kıyamet günüdür.

Cenâb-ı Hak, "O halde sen, malûm o zamanın gününe kadar, mühlet verilenlerdensin" buyurmuştur. Bil ki iblis, kendisine Kıyamet ve diriliş gününe kadar mühlet istemiştir. Bundan maksadı hiç ölmemektir. Çünkü Kıyametten önce ölmeyince, Kıyametten sonra artık hiç kimsenin ölmeyeceği açıktır. Dolayısıyla da, kendisinin böylece hiç ölmemesi gerekecektir. Fakat Cenâb-ı Hak, ona bu isteğini vermeyerek, "Sen, ma'lûm o zamanın gününe kadar mühlet verilenlerdensin" buyurmuştur. 96[96]

Malum Vadeye Kadar Mühlet

Alimler, o ma'lum vakit ile neyin murad edildiği hususunda şu değişik görüşleri söylemişlerdir:

1) Ma'lum o zamanın gününden murad, bütün canlıların öleceği, sûra ilk üfleniş zamanıdır. Buna "ma'lum o zaman' denilmiştir. Çünkü bütün canlıların o günde öleceği malumdur. Cenâb-ı Hakk'ın o günü, böyle ifâde etmesinin sebebinin şu olduğu söylenmiştir: Çünkü o vakti ancak Ailah bilir. Nitekim Hak Teâlâ, "De ki: "Onun (vaktinin) ilmi, ancak Rabbimin nezdindedir. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz" (A-raf, 187) ve "O kıyametin ilmi, şüphesiz ki Allah'ın nezdindedir" (Lokman, 34) buyurmuştur.

2) O ma'lum vakitten maksad, İblis'in istediği ve söylediği, "insanların kabirlerinden kaldırılacakları gün"dür. Allah Teâlâ bu güne, "ma'lum o zamanın günü" dedi, çünkü İblis, bunu (mühlet günü) olarak tayin edip belirleyince, sanki ma'lum (belit) bir gün gibi oldu. 97[97]

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/97
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/98
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/98
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/98-99

Şeytanın Ölümü

İmdi, eğer "Cenâb-ı Hak, şeytanın o isteğine icabet edince, şeytanın hem Kıyamete kadar, hem de Kıyametten sonra ölmemesi gerekir. Böylece de ondan ölümün tamamen uzaklaştırılmış olması gerekir?" denilirse, biz deriz ki: Ayetteki, "Kabirlerinden kaldırılacakları güne kadar" tabiri, "diriltilecekler! o güne yakın bir zamana kadar" manasına hamledilir. Bütün mükelleflerin öleceği vakit ise, diriltilecekler! güne yakındır. Bu izaha göre, bu sözün neticesi de birinci izaha varıp dayanır.

3) "Malum o zamanın günü" tabiri ile, ancak vaktini Allah'ın bildiği bir gün kastedilmiştir, Kıyamet günü kastedilmemiştir. Buna göre eğer, "mükellefin, kendisinin ne zaman öleceğini bilmesi caiz değildir. Çünkü bunda onu isyana-suça teşvik vardır. Allah'ın böyle yapması ise caiz olmaz" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "Bu ilzam (susturma), ancak Kıyamet gününün vakti, mükellefçe bilindiği zaman söz konusu olur. Fakat mükellef, Allah Teâlâ'nın kendisine Kıyamete kadar mühlet verdiğini bilip, Kıyametin ne zaman kopacağını kendisine bildirmediğini anlayınca, bundan onu suça teşvik manası çıkmaz.

Bu cevaba karşılık da şöyle denilmiştir: Mükellef Kıyametin ne zaman kopacağını kesin ve net olarak bilmese bile, bir nebze de olsa, Hz. Adem (a.s)'in yaratıldığı vakitten, Kıyamete kadar geçecek vaktin uzun bir süre olduğunu bilmektedir. Böylece o, bu uzun müddet içerisinde ölmeyeceğini sanki anlamış olur." [98][98]

Şeytan İnsanları Azdırmaya Ahdediyor

Ayetteki '"Şeytan, "Ya Rabbi beni azdırmana mukabil, yemin olsun ki ben de yeryüzünde, onlann mâsiyetlerini, Tiutlaka onlara süslü göstereceğim, onlann hepsini mutlaka azdıracağım" dedi " sözü ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: ifâdesindeki bâ harfi, kasem (yemin) bâ'sı; mâ ise, ma-i masdariyye olup, bu kasemin cevabı, "mutlaka süslü göstereceğim" ifadesidir. Buna göre mana "senin beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, onların masiyetlerini mutlaka onlara süslü göstereceğim" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, "izzetine yemin olsun ki, onların hepsini mutlaka azdıracağım"(sad, 82) ayetidir. Fakat şeytan bu ifâdede, Allah'ın izzetine yemin etmiştir ve "izzet" Allah'ın zât? sıfatlarındandır. Bu ayettle ise, Allah'ın azdırmasına yemin etmiştir ve azdırma İşi, Allah'ın fiilî sıfatlarındandir. Fakihler "Allah'ın zatî sıfatlarına yemin etmek caizdir" demişler, ama Allah' in fiilî sıfatlarına yemin etme hususunda ihtilaf etmişlerdir. Vahidî, başkalarının şöyle dediklerini nakletmiştir: "Buradaki bâ, sebebiyyet ifâde etmektedir. Buna göre ayet, "Benim azgın birisi olmam sebebi ile, mutlaka onlara (günahlarını) süslü göstereceğim" manasına olur. Bu tıpkı birisinin, "Falanca âsî ve günahkâr olması sebebi ile, cehenneme gireceğine; falanca da itaatkâr olması sebebiyle cennete gireceğine yemin etti " demesi gibidir. [99][99]

Ayetle İlgili Altı Sual

İkinci Bahis: Bil ki alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın bazan kâfirde küfrü yaratmayı, onu dinden alıkoymayı ve haktan saptırmayı istediğine (irade ettiğine), bu ayeti birkaç yönden delil getirmişlerdir:

1) İblis, insanları yoldan çıkarmak ve saptırmak gayesiyle, istediğini açıkça ifâde ederek, Cenâb-ı Hak'tan bu mühleti istemiştir. Allah da, ona bu mühleti vermiş ve onun bu gayesine icabet etmiştir. Eğer Allah Teâlâ dînî hususlarda insanların hep faydasına olan şeyleri gözetmiş olsaydı, ona bu kadar mühlet vermez, iğvâ etme, saptırma ve vesvese verme imkanı tanımazdı.

---

[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/99

[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/99-100

2) Peygamberlerin ve velilerin büyükleri, halkı hak dine irşada gayret etmiş ve çalışmışlardır. İblis ve avenesi ise, saptırmaya ve azdırmaya çalışıp gayret etmişlerdir. Eğer Allah Teâlâ'nın muradı, sadece insanlara hidayet etmek ve doğruya iletmek olsaydı, doğruya irşâd edenleri ve muhakkikleri, âlimleri bakî kılıp, saptıran ve azdıranları helak etmesi gerekirdi. Bunun zıddını yaptığına göre, anlıyoruz ki, Alah onların küfrünü ve hızlânım dilemiştir.

3) Allah Teâlâ, İblis'e, küfrü üzere öleceğini ve Kıyamete kadar mel'ûn olduğunu bildirince, bu onu küfre ve çirkin fiillere tahrik etme olmuştur. Çünkü o, Allah'ın mağfiretinden ve cenneti elde etmekten tamamen ümidini kesince, her türlü günaha ve küfre karşı cür'et kazanmıştır.

4) İblis, Allah Teâlâ'dan, Allah'ın, İblisin bu uzun ömürden ancak küfrünü ve günahını artırmak suretiyle istifâde edeceğini ve bu artırma sebebi ile de her türlü şiddetli azaba müstehak oluşunun artacağını bildiği halde bu uzun ömrü isteyince, bu mühlet verme işi, onun azabının artması için bir sebeb olmuş olur. Bu ise, Allah Teâlâ'nın, İblİs'in azabının ve cezasının artmasını irade ettiğine delâlet eder

5) İblis, "Ya Rabbi, beni azdırmana mukabil" diyerek, kendisini Allah'ın iğvâ etmiş olduğunu açıkça ifâde etmiştir. Bu, Allah'ın onu iğvâ ettiğini açıkça gösterir. "Bu, iblisin sözüdür ve hüccet olamaz, hem sonra, "İzzetine yemin olsun ki, onların hepsini mutlaka azdıracağım" (Sad. 82) şeklindeki sözüne de terstir. Çünkü bu sözünde İblis, azdırma işini, kendisine nisbet etmektedir" denemez. Çünkü biz diyoruz ki, birinciye şöyle cevap verilir: "İblis, bu sözü söylediği zaman, Allah Teâlâ onun bu sözünü yadırgamadı. Bu durum, onun, söylediği söz hususunda doğru olduğuna delâlet eder. İkinci hususa da şöyle cevap verilir: "O, bu ayette, "Ya Rabbi, beni azdırmana mukabil, yemin olsun ki,... onlara süslü göstereceğim " demiştir. Buradaki, "onlara süslü göstereceğim" sözünden maksad, diğer ayetteki ". ..onların hepsini mutlaka azdıracağım"(sad, 82) ifadesidir. Fakat o, bu ayette, bundan önce kendisini azdırmış olduğu için, Allah'ın, ona insanların batıllarını onlara süslü gösterme imkânı verdiğini beyan etmiştir. Bu durumda, tenakuz ortadan kalkar ve bu, Ailah Teâlâ'nın Kasas sûresinde, şeytanlardan naklettiği, "Ey Rabbimiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir. Kendimiz nasıl azmışsak onları da öylece azdırdık" (Kasas, 63) ifadesi de bunu kuvvetlendirir.

6) Şeytan "Ya Rabbi, beni azdırmana mukabil..." demiştir. Bu, Allah'ın onu azdırdığı hususunda bir itiraftır. Binâenaleyh biz deriz ki: "Ya, "o, Allah'ın kendisini azdırdığını biliyordu veyahut bunu bilmiyordu.. Eğer o, Allah'ın kendisini azdırdığını biliyor idiyse, onun azmış olması imkânsızdır. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın kendisini azdırdığını bilmektedir. O, üzerinde bulunduğu halin, cahillik ve batıl olduğunu bildiğinde ise, bunu bilen kimsenin, o cehalet ve dalalet üzerinde kalması imkânsız olur. Ama biz, şeytanın, kendisini Allah'ın azdırdığını bilmediğini söylememiz halinde, onun, "Ya Rabbi, beni azdırmana mukabil" demesi nasıl mümkün olur? İşte bu ayetle ilgili olarak ortaya çıkan meselelerin tamamı bunlardır. 100[100]

Mezkur Altı Suale Cevaplar

Bunlardan birinci meseleyle ilgili olarak, Mutezile'nin iki izah şekli bulunur:

Şeytana Vesvese İmkânı Neden Verildi?

Birinci İzah, Cübbai'nin şu şekildeki izahıdır: Altah İblis'e, bu uzun mühleti tanımıştır. Çünkü Allah Teâlâ, onun vesvesesi sebebiyle, insanların durumunun değişmeyeceğini biliyordu. İblis ve vesvesesinin bulunmaması takdirinde de, o kâfir ve asi olanlar, yine o küfrü ve isyanı işleyeceklerdi. Durum böyle olunca, hiç şüphesiz ona bu mühleti tanıdı. 101[101]

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/100-101

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/101

Vesvesenin Faydası

İkinci İzah: Bu Ebu Haşlm'in izahıdır. O şöyle denilmesini tuhaf görmez: "Allah bazı kavimlerin, şeytanın vesvesesi sebebiyle, küfre ve masiyete düşeceklerini, ama onun vesvesesinin bu küfür ve masiyeti icab ettiren bir şey olmadığını, aksine kâfir* ve asinin, bu küfrü ve o masiyeti seçen irâdeleri sebebiyle böyle olacaklarını biliyordu. Bu hususta söylenebilecek en son söz şudur: Vesvesenin bulunmadığı bir durumda çirkin şeylerden sakınmak, vesvesenin bulunduğu durumda sakınmaktan daha kolaydır. Ancak ne var ki, bu durumda onun vesvesesi, tâatları eda hususunda meşakkatin artmasına bir sebep teşkil eder. Bu hakim olanı, fiilinden men etmez. Nitekim, meşakkatların ve müteşabihatın indirilmesi de, şüphelerin artması için bir sebep olmuştur. Fakat bununla beraber, bunları yapmak imkânsız olmamıştır. Burada da böyledir. Bu izah şekli aynen, ikinci meselenin de cevâbıdır. 102[102]

Şeytanı Günaha Teşvik Caiz midir?

İkinci meseleye gelince ki, bu şu husustur: "Allah Teâlâ'nın, şeytana, küfrü üzere öleceğini bildirmesi, onu, günaha ve daha çok günah işlemeye cür'et etmeye sevkeder." Bunun cevabı şöyledir: Bu, ancak İblis'in küfür üzere öteceğini bilmesi, onu daha çok günah işlemeye sevkettiği zaman gerekebilir, söylenebilir. Ama, Allah onun halinden, bunun kesinlikle bir farklılık meydana getirmeyeceğini bildiği zaman ise, böyle bir soru zail olur. Bu cevap aynen, üçüncü meselenin de cevabıdır. 103[103]

Allah'ın İblisi Saptırması

İblis'in, Allah'ın kendisini azdırdığını ve dinden saptırdığını açıkça beyân etmiş olduğu şeklindeki dördüncü meseleye gelince, Mutezile buna şöyle cevap vermiştir: Bundan murad, sizin kastettiğiniz mana değildir. Aksine bundan maksat şu şekilde bazı manalardır;
1) Bu, "Beni, rahmetinden mahrum bırakmana karşılık, ben de insanları, günaha çağırmak suretiyle, senin rahmetinden mahrum bırakacağım" demektir.
2) Bu, "Beni cennetin yolundan uzaklaştırdığın gibi, ben de aynen, günaha çağırmak suretiyle, insanları oradan şaşırtacağım" demektir.
3) Buradaki birinci iğvâdan murad, "haybet-i emel", ikinci iğvâ'dan maksad ise, saptırmak (idlâl) olabilir.
4) Allah'ın şeytanı iğva etmesinden murad, Hz. Âdem'e secde etmesini emrederek, bunun onun azmasına sebebiyet vermiş olmasıdır. Yani, bu azgınlık, İblis'in kendi irâde ve ihtiyariyle, o emrin peşisıra meydana gelmiştir. Bu emrin, bizzat o azgınlığın meydana gelmesine mûcib olan, onu gerektiren sebep haline geldiğini söylemeye gelince, malûmdur ki, durum böyls değildir.
İşte, Mu'tezlle'nin bu konudaki sözleri bundan ibaret olup hepsi de zayıftır. Onların, "İblis'in vesvesesi sebebiyle insanların hali değişmez" şeklindeki sözlerine mukabil biz deriz ki: "Bu batıldır; buna, hem Kur'an, hem de akü deliller delâlet eder. Bunun Kur'an'dan delili "Derken şeytan, o ikisinin ayağını kaydırdı" (Bakara, 36) ayetidir. Allah Teâlâ burada kaydırma işini şeytana izafe etmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, "Bundan dolayı sakın sizi cennetten kovmasın o"(riha,ıi7} buyurmuş ve cennetten çıkarma işini, şeytana isnad etmiştir. Yine Musa (a.s.). "Bu, "şeytanın işidir"(Kasas. 15) demiştir. Bütün bunlar, bu fiillerde şeytanın fiilinin bir tesiri olduğuna delâlet eder.
Aklî delillere gelince, bu böyledir; çünkü, aklın temel prensipleri de şuna şahittir ki, kendisini sürekli fiillere teşvik edip, onu hayırlardan nefret ettiren bir şahısla oturmak suretiyle

---

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/101-102
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/102

denenen kimsenin hali, bunun zıddı durumda olan kimsenin hali gibi değildir. Bu ikisinin birbirinden farklı olduğu zaruri olarak bilinir.

Mutezlle'nin, "İblis'in varlığı, tâatlardaki meşakkatin artmasına bir sebeptir" şeklindeki sözlerine karşı da deriz ki: Meşakkatin artmasının tesiri ancak, birinci durumda sevabın artmasındandır; ikinci durumda ise, şiddetli bir azaba duçar kılınma hususundadır. Ki bu ikincisi, daha çok görülen ve daha umumi olan bir durumdur. Maslahatlara riâyet eden herkesin, ikincisini nazar-ı itibara alması, ona göre, birincisini nazar-ı itibara almaktan daha önceliklidir. Çünkü, büyük bir zararı defetmek, bulunmasına kesinlikle ihtiyaç olmayan fazla faydayı elde etmeye gayret etmekten daha evlâdır. Bu soruyla ilgili bu iki cevap ortadan kalkınca, (ehl-i sünnetin) zikrettiği diğer izahlar kuvvetlenmiş olur.

Mutezlle'nin, "Ayetteki, "Ya Rabbi, beni azdırmana mukabil" ifâdesinden murad, "Beni rahmetinden uzaklaştırmana mukabil" veya, "cennet yolunda şaşırtmana mukabil" manasıdır" şeklindeki sözlerine karşılık biz deriz ki: Bütün bu manalar uzak ihtimallerdir. Çünkü şeytanı Allah'ın rahmetinden uzaklaştıran, şeytanın kendisidir. Cennet yolundan şaşırtan da kendisidir. Çünkü, kendi irade ve ihtiyariyle küfre yönelince, kendisini rahmetten uzaklaştırmış ve cennet yolundan saptırmıştır. Binâenaleyh, bunların Allah'a izafe edilmesi nasıl yerinde olur? Böylece, bu müşkillerin ortada olduğu, bunlara karşı Mu'tezile'nin verdiği cevapların da zayıf olduğu sabit olmuştur. Allah en iyisini bilendir. 104[104]

Vesvese Halislere Zarar Vermez

Ayetteki, "Ancak onlardan muhlis kulların müstesna' İfadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bil ki İblis, muhlis kimseleri istisna etmiştir. Çünkü hile ve tuzağının, onlara tesir etmeyeceğini ve onların onu kabul etmeyeceğini biliyordu.. Bir va'z u nasihatimda şöyle dedim: İbtis'i bu istisnâyr yapmaya sevkeden şey, iddiasında yalancı duruma düşmemektir. İblis bile, yalandan sakındığına göre, yalanın son derece hasis, âdi bir iş olduğunu anlıyoruz. 105[105]

İki Farklı Kıraate Göre Mana

İbn Kesir, İbnu Âmir ve Ebu Amr, son kelimeyi Kur'an'ın her yerinde lamın kesresiyie "muhlisin" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, lamın fethasıyla "muhlasîn" şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatin vechi ve izahı şudur: "Onlar, dinlerini ve ibadetlerini imana ve tevhide ters olan bütün şaibelerden kurtarmış ve halis hale getirmiş olan kimselerdir. Yani, muhlislerdir." Lamı fethalı okuyana göreyse, bu kelimenin manası şöyledir: Onları, Allah hidayet, iman, tevfik ve ismet, koruma ile, muhlis kimseler yapmıştır. Bu kıraat, ihlâs ve imanın, ancak Allah'dan olduğuna delâlet eder. 106[106]

Üçüncü Mesele

"İhlâs" kelimesi, bir şeyi başka bir şeyin karışımından korumak ve halis, saf hale getirmektir. Binâenaleyh deriz
ki: Bir amel işleyen, onu, ya sırf Allah için yapmıştır. Yahut Allah'dan başkası için yapmıştır. Veyahut da, her ikisi için yapmıştır. Bu üçüncü takdire göre, Allah'ın rızası, ya üstün (râcih), ya mercûh veyahut da başkasına müsavî tutulmuştur. Dördüncü bir ihtimal ise, insanın o şeyi, herhangi bir gayesi olmaksızın yapmasıdır ki, bu imkânsızdır. Çünkü, bir sebep

---

[104] [104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/102-103

[105] [105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/103

[106] [106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/104

olmaksızın bir şeyi yapmak imkânsızdır.
Birincisi, Allah için ihlâslı olmaktır. Çünkü, insanı o işi yapmaya sevkeden, Allah'ın rızasını talep etmektir. Ve insan, bu sebebi, başka bir sebep ile de karıştırmamış, aksine onu, başka şeylerin karışmasından korumuş ve halis kılmıştır. İşte ihlâs, budur.
İkincisi, Allah'dan başkası için ihlaslı olmadır. Bunun, Allah için ihlâs olmayacağı, açıktır.
Üçüncüsü, o işin iki şeyi de ihtiva etmesi, fakat Allah rızası tarafının râcih olmasıdır. Bunun da, muhlislerden olması umulur. Çünkü, bir şeye misliyle mukabele edilir. Böylece, fazla olan kısım, şaibelerden arınmış olarak kalmış olur.
Dördüncüsü ve beşincisine pelince, o kimsenin, Allah için muhlislerden olmadığı açıktır. Netice olarak diyebiliriz ki, birinci kısım, kesinlikle Allah için bir ihlastır; ikinci kısmı da, Allah, lütuf ve insanıyla, ihlâs kısmına katabilir. Diğer kısımlara gelince, bunlar kesinlikle ihlâs değildir. Allah en iyi bilendir. 107[107]

Allah'ın Sırat-ı Müstakimi

Cenâb-ı Hakk'ın, "(Allah da) buyurdu ki: "işte bu, bana göre dostoğru olan bir yoldur" buyruğuna gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) İblis, "ancak onlardan muhlis kulların müstesna" deyince, "muhlis" kelimesi, ihlâsa delâlet eder. O halde, "işte bu" işaret zamiri ihlâsa râcidir. Buna göre mana, "İhlâs, hem benim üzerimde, hem de bana doğru olan bir yoldur" şeklinde olur. Yani "Bu, benim ikramıma ve m'ükafaatıma sevkeden bir yoldur" demektir. Hasan el-Basrl, buradaki alâ edatının ilfi manasına geldiğini söyleyerek, kelamın takdirinin, "Bu, bana doğru olan dosdoğru bir yoldur" şeklinde olduğunu belirtmiştir. Başkaları da bu ifâdenin, "Bu, ona uğrayanların yoludur" şeklinde mana vermişlerdir ki, bu sanki, "Bana, benim rızama, benim ikramıma uğrayan, tesadüf eden" demektir. Bu, tıpkı, "senin yolun, bunadır" denilmesi gibidir.
2) İhlâs, kulluk yoludur. Buna göre, bu ifâdenin manası, "kulluktaki bu yol, bana ulaşan dosdoğru bir yoldur" şeklinde olur.
3) Bazıları da şöyle demişlerdir: İblis, Allah'ın tevfikıyla koruyup muhafaza ettikleri hariç, insanoğlunu azdıracağını belirtince, bu söz bütün işlerin Allah'a ve O'nun irâdesine havale edilmesini içermiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, demiştir ki, yani, "Bütün işlerin benim irâdem ve meşîetime havale edilmesi, bana ait dosdoğru bir yoldur" demektir.
4) Bunun manası, "Bu, izahı ve tekidi bana ait olan bir yoldur. O, dosdoğrudur, haktır ve mahzâ sıdktır, doğruluktur" şeklindedir. Ya'kûb, kelimesini, kelimesinin sıfatı olarak, merfu ve tenvinle şeklinde okumuştur ki, "Bu yol, yücedir; yüksektir; dosdoğrudur, eğrisi ve pürüzü yoktur" manasındadır. Vahidî şöyle der: Bu ifâdenin manası, "Bütün işleri Allah'a havale etme ve O'nun kaza ve kaderine iman etme yolu, dosdoğru, yüce bir yoldur" şeklindedir. 108[108]

Şeytan'ın İnsan Üzerinde Nüfuzu Yoktur

"Benim kullarımın üzerinde, senin hiçbir nüfuzun yoktur. Azıp sapanlardan sana tâbi olanlar müstesna.. Seksiz şüphesiz, onların topuna vaadolunan yer, cehennemdir. Onun yedi kapısı, onlardan her kapının da ayrılmış birer payı bulunmaktadır" (HİCf, 42-44).
Bil ki İblis, "yemin olsun ki ben de yeryüzünde, onların masiyetlerini mutlaka *ara süslü göstereceğim. Onların hepsini mutlaka azdıracağım. Ancak onlardan, T.uhlis kulların müstesna" {ma, as-40) deyince, bu söz, o İblis'in, Allah'ın ihlaslı otan k jîları üzerinde de bir sultası olduğu zannınt uyandırmıştır. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayette, ister ihlaslı, isterse ihlassız olsunlar, onun Allah'ın herhangi bir kulu üzerinde bir sultasının bulunmadığını, aksine o kullardan, İblis'e sadece kendi irâde ve ihtiyariyle tabi olanların tâbi olacaklarını, ancak ne var ki, bu tâbi olmanın da İblis'in tâbi olmaya zorlaması ve icbâriyle olmadığını beyan

---

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/104
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/104-105

etmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki: İblis, kendisinin, Allah'ın kullarından bazısı üzerinde bir sultası olduğu zannını vermeye çalışmış, Allah Teâlâ ise, onun bu hususta yalan söylediğini, kullarından, hiçbiri üzerinde asla bir sultası ve hükümranlığı olmadığını beyan buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, İblis'in söylediğini naklettiği, "zaten benim sizin üzerinizde hiç bir hükmüm ve nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz"(ibrahim, 22) ifadesidir. Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde de, "Hakikat şudur ki iman edenler ve Rablerine tevekkül edenler üzerinde o (şeytanın) hiçbir hâkimiyeti yoktur. Onun gücü ancak, onu yâr edinmekte olanlara ve onu kendisine (Allah'a) eş koşanlaradır" (Nab\, 99--\oo) buyurmuştur.

Cübbâi şöyle demektedir: "Bu ayet, avamın dediği gibi, şeytanların ve cinlerin, insanları çarpıp akıllarını alabildikleri şeklindeki inancın yanlış olduğuna delâlet eder. Onlar bu İşi çoğu kez, büyücülere İsnat ederler Ama bu, Allah'ın hakkında nass gönderdiği şeyin hilâfinadır."

Ayetle İlgili bir başka görüş de şudur: İblis, "Ancak onlardan muhlis kulların müstesna" (Hicr. 40) deyip, kendisinin muhlis insanları azdıramayacağım belirtince, Cenâb-ı Hak onun bu sözünü doğrulayarak, "Benim kullarımın üzerinde, senin hiçbir nüfuzun yoktur. Ancak azıp sapanlardan sana tâbî olanlar müstesna " buyurmuştur. İşte bundan ötürü Kelbî, bu son ifadede bahsedilen "kutlardın, İblis'in müstesna tuttuğu kimseler olduğunu söylemiştir.

Bil ki birinci görüşe göre "sana tabîolanlar hariç"ifâdesini, müstesna kabul etmek mümkündür. Çünkü ayetin manası, "Azıp sapanlardan sana tabî olanlar müstesna, benim kullarım üzerinde hiçbir sultan ve hükümranlığın yoktur. Çünkü, emrettiğin ve nehyettiğin şeylerde sana uydukları için, ancak azıp sapanlar üzerinde sultan ve tahakkümün söz konusudur" şeklindedir.

İkinci görüşe göre ise, bunun istisna olması imkansız olup, buradaki İlla, iakin-fakat manasınadır. 109[109]

Cehennemin Yedi Kapısı

Cenâb-ı Hak, "Seksiz şüphesiz onların topuna vaad-olunan yer cehennemdir" buyurmuştur. İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teâlâ böyle buyurarak İblis'i, onun taraftarlarını ve azıp sapıp ona tabî olanları kastetmiştir.

Daha sonra O, "Onun yedi kapısı bulunmaktadır" buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki görüş vardır:

1) Cehennem, üst üste yedi tabakadır. Her bir tabakaya "dereke" denir. Bunun böyle olucluğuna, "Hiç şüphesiz münafıklar, cehennemin en ak derekesindedirier" (Nisa, 145) ayeti de delildir.

2) Cehennemin karargahı yedi kısma ayrılmıştır ve her kısmın bir kapısı vardır. İbn Cüreyc'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunların ilki cehennemdir, sonra "Lezâ", sonra "Hutame", sonra "Sa'ir", sonra "Sakar", sonra "Cahîm" sonra, "Hâviye" gelir." Dahhâk şöyle demiştir: "İlk tabakada (derekede), mü'minler, günahları nisbetinde azab olunur ve sonra oradan çıkarılırlar. İkincisi, yahudilere; üçüncüsü, hristiyanlara; dördüncüsü sâbiîlere; beşincisi, mecûsilere; altıncısı, müşriklere; yedincisi de münafıklara aittir.

Cenab-ı Hak, "Onlardan her kapının da ayrılmış birer payı bulunmaktadır" buyurmuştur. Bununla ilgili ikr mesele vardır: 110[110]

Birinci Mesele

Asım, Ebu Bekrin rivayetine göre, bunu şeklinde okurken; diğer mütevatir kıraat imamları, şeddesiz ve zâ ile, .. diye okumuşlardır. Zührî ise, şeddeli olarak şeklinde okumuştur. Anlaşılan, o hemzeyi hazfedip, IÇ*- kelimesinin haline gelmesi gibi, hemzenin harekesini ze

---

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/105-106

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/106-107

harfine verip sonra da şeddeleyörek, ze üzerinde vakfetmiştir. 111[111]

İkinci Mesele

Cüz,' birşeyin parçası manasına olup, cem'i "ecza" lafzıdır. Nitekim "onu parçalara ayırdım" manasında, dersin. Buna göre ayet :Allah, onları kısım kısım ayırdı" manasında, "İblise tabî olanlarını kısımlara ayırdı, ve her birini, cehennemin bir bölümüne soktu" demektir. Bunun sebebi şudur: Küfrün mertebeleri ve dereceleri, ağırlık ve hafiflik bakımından farklı farklı olunca, azab ve i kâbın da dereceleri, ağırlığına ve hafifliğine göre farklı farklı olmuştur. Allah en iyi bilendir.

"Muttakiler, muhakkak cennetlerde, pınar başlarındadırlar. "Selâmetle, korkusuz korkusuz girin oraya" (denilir onlara). Biz, onların göğüslerindeki kini söküp attık. Kardeşler halinde, karşı karşıya tahtlar üzerinde (otururlar). Orada, onlara hiçbir yorgunluk ve zahmet değmez. Oradan, onlar çıkarılacak da değildirler" (HiCf, 45-48).

Bil ki Allah Teâiâ, cezaya müstehak olanların çeşitli hallerini anlatınca, bunun peşisıra mükâfaat ehlinin durumlarını anlatmıştır.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 112[112]

İttikanın Buradaki Kapsamı

Ayetteki ifâdesi ile ilgili iki görüş vardır: Birinci görüş: Cübbâi, ve "va'id" görüşünde olan birçok
Mu'tezilî alim şöyle demişlerdir: "Buradaki "muttaki" ifâdesi ile, hertürlü isyan ve günahtan ittikâ edenler
kastedilmiştir. Çünkü bu, bir övgü ismidir. Dolayısı ile ancak böyle olanları içine alır."

İkinci Görüş: Bu, sahabe ve tabiîlerin ekserisinin görüşü olup, İbn Abbas (r.a.)'dan nakledilen görüştür. Buna göre, buradaki "müttakiler" ile, Allah'a şirk koşmaktan ve O'nu inkâr etmekten ittika eden, sakınan kimseler kastedilmiştir. Ben derim ki: Doğru olan görüş de budur. Bunun böyle olduğuna, şu delâlet etmektedir: "Muttaki, bir defa da olsa, takva (sakınma) işini yerine getiren kimsedir. Bu tıpkı, bir defa vurana "dârib" (vuran), bir defa öldürene "katil" denmesi gibidir. Nasıl o insanın, "vuran" ve "katil" diye nitelenmesi, her türlü vurma ve öldürmeyi yapması şartına bağlı değilse, bütün takva çeşitlerini yerine getirmesi, insanın muttaki diye nitelenmesinin şartı değildir. Bü hususu şu da destekler: Takvanın bir çeşidini yapan, takvayı yapmış (yani muttaki olmuş) olur. Çünkü birşeyin mahiyetinin fertlerinden (cinsin ferdlerinden) her bir ferdin, o mâhiyeti ihtiva etmesi gerekir. Binâenaleyh bir tek takva yapanın da müttakî olması gerekir. Böylece, takva çeşitlerinden bir tek şeyi yapana da "muttaki" denilebileceği sabit olmuş olur. İşte bu incelemeden ötürü, müfessirler, emrin zahirinin, tekrarı (tekrar tekrar yapmayı) ifâde etmeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Hak Teâlâhın, "Müttakiler, muhakkak cennetlerde, pınar başlarmdadır" beyanı cennetlerin ve pınarların, bir tek şeyden ittikâ eden kimse için de söz konusu olacağını gösterir. Fakat şu kadar var ki: Ümmet-i Muhammed, küfürden ittikâ etmenin, bu hükmün meydana gelmesi için şart olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Bir de bu ayet, İblis'in, "Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların müstesna" (Hicr, 40» sözü ile, Allah Teâlâ'nın, "Benim kullarımın üzerinde senin hiç bir nüfuzun yok" {Hicr, 42) sözünün sonrasında gelmiştir. İşte bu delillerden ötürü, bu hükmün tahakkuk edebilmesi için imanı esas aldık. Binâenaleyh bu hususta başka bir kayd ve şartın ilave edilmemesi gerekir. Çünkü (umumi) olan ayetin tahsis edilmesi, zahirin hilafına olunca, her ne zaman tahsis ne kadar az olursa, aslın ve zahirin iktizâ ettiğine o nisbette uygun olur. Böylece ayetteki, "Müttakiler, muhakkak cennetlerde, pınar başlanndadır" buyruğunun ister taat ehli olsun,

---

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/107

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/107-108

ister günahkâr olsunlar, söz ve inanç olarak, "Lâilâhe illallah Muhammedurresûlullah" diyen herkesi içine alır, İşte bu açık bir izah, net bir sözdür. 113[113]

Cennetlerin Sayısı

"Cennetlerde, pınar başlanndadır, (uy Undadır) lar" beyanına gelince, cennetler, "Rabbinin huzurunda
durmaktan korkan kimseleri için iki cennet vardır" (Rahman, 46) ayeti ve "O (iki cennetj'ten başka iki cennet daha vardır" (Rahman, 62) ayetinden ötürü, dörttür. Buna göre cennetlerin toplamı dört eder. Hak Teâlâ'nın, "Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için iki cennet vardır" (Rahman 46) buyruğu da bizim söylediğimizi te'kid eder. Çünkü Allah'a iman eden herkesin kalbi, Allah korkusundan uzak değildir. Böyle bir korkunun, kalbte bir kere bile bulunması, Hak Teâlâ'nın bu ifâdesinin doğrulanması için yeter. Ayetteki "uyun" kelimesi ile, "Muttakilere vaad olunan cennetin sıfatı (şudur): içinden, rengi,kokusu, hiçbir vasfı bozulmayan sudan ırmaklar, tadına halel gelmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şarabtan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır" (Muhammed. 15) ayetinde bahsedilen ırmakların olması muhtemel olduğu gibi, bu nehirlerden başka su kaynaklarının kasdedilmiş olması da muhtemeldir.
İmdi eğer, "siz, o muttakilerden her birine birkaç su kaynağının ve pınarın verileceğini mi, yoksa o pınarların bir kısmından bir kısmına aktığını mı söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki: Her iki ihtimal de olabilir. Binâenaleyh cennetliklerden her birine ayrı bir pınarın verilmiş ve ondan onun hurileri ve hizmetçilerinin istifâde edecek olmaları, bunun onların ihtiyaçlarına ve arzularına göre olması mümkün olduğu gibi; bu pınarların birinden diğerine akan su kaynakları olmaları da muhtemeldir. Çünkü ehl-i cennet, kin ve hasedden arınmış kimselerdir.
Cenâb-ı Hak "Selâmetle, korkusuz korkusuz girin oraya" (denilir onlara) "buyurmuştur. Bu söz, Allah Teâlâ'ya ait olabileceği gibi, melekler tarafından söylenmiş olması da muhtemeldir. Bu ifâde ile ilgili şöyle bir soru sorulabilir "Allah Teâlâ, bundan önce onların cennette ve pınar başlarında olduklarını söylediğine göre, bundan sonra artık nasıl olur da onlara "oraya girin" denebilir?"Buna şu iki şekilde cevap verilir:
1) Belki bununla, onlar oraya girmezden önce bunun söylendiği manası kastedilmiştir.
2) Belki de bununla şu mana murad edilmiştir: Onlar pekçok cennete sahib olup, birinden diğerine geçmek istediklerinde, onlara böyle söylenmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu ile, "Cennetlere şimdi, hertürlü belâlardan korunmuş ve bu korunmuşluğun devam edeceğini kesin bilerek, zail olmasından emin olarak giriniz" manası kastedilmiştir. 114[114]

Cennetliklerde Kin Bulunmaz

Sonra Allah Teâlâ, "Biz, onların göğüslerindeki kini söküp attık" buyurmuştur. "Gıll", kalbte saklı olan kin demektir. Bu, Arapların, O, kalbinde kin ve hased taşıyor" şeklindeki sözlerinden alınmışın Buna göre ayet, "Onlardan herbirinin dünyada iken, diğerine karşı eğer kin ve hasedi var ise, Allah Teâlâ bunu onların kalblerinden ve gönüllerinden çıkarır" demektir. Hz. Ali (r.a.)'nin, "Ben kendimin Osman'ın, Talha'nın ve Zübeyr'in bu kimselerden olmamızı ümid ederim" dediği rivayet edilmiştir. Hars ve A'ver'den şu nakledilmiştir: O, Hz. Ali (r.a.)'nin yanında oturuyordu. Derken Zekeriya b. Talha, yanına gelince Hz. Ali ona, "Ey kardeşimoğlu, merhaba. Fakat vallahi ben, kendimin ve babanın, haklarında Allah'ın, "Biz, onların göğüslerindeki kini söküp attık" buyurduğu kimselerden olmamızı ümit ederim" dedi. Bunun üzerine Hars: "Hayır, Allah seni ve Talha'yı aynı yerde kılmaktan âdildir, yani ktlmaz" deyince, Hz. Ali: "Ey şaşı, anasız adam, öyle ise bu ayet kimler içindir?" dedi. Mü'minlerin, cennet kapılarında durdurulacakları, birbirlerinden haklarının alınacağı, sonra cennete, Allah kalblerini kin ve hasedden temizlemiş olarak, girmelerinin emredileceği rivayet edilmiştir. 115[115]

---

[113] [113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/108
[114] [114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/109

Cennetliklerin Birbiri İle Sohbetleri

Cenâb-ı Hak, "Kardeşler halinde, karşı karşıya tahtlar üzerinde (otururlar)" buyurmuştur. Buradaki "Ihvânen" kelimesi, hal olarak mansubtur. Bununla, neseb kardeşliği değil, sevgi ve ihlas bakımından olan (din) kardeşliği kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Takva sahiplen hâriç, dostlar o gün birbirine düşmandır" (Zuhruf, 67) buyurmuştur. 116[116]

Şerir Kelimesinin Mânası

Ayetteki "serir"in ne manaya geldiği malumdur. Bunun cem'i, esirre ve sürür" gelir. Ebu Ubeyde, hem râ'nın zammesi ile, hem de'fethası ile bunun "sürür" ve "sürer" şeklinde geldiğini söylemiştir. FaÜ vezninde olan her muzaaf kelimenin cem'i füal ve fuul şeklinde gelir. Mesela, sürür, sürer ve cüdüd, cüded (yeniler) gibi. Mufaddal şöyle der: "Temim ve Kelb kabilelerinin bir kısmı, böyle kelimeleri fethalı kullanırlar. Çünkü onlar, aynı cinsten ardarda gelen iki harfte ötüreyi ağır bulurlar. Bazı meânî âlimleri şöyle demişlerdir: "Şerir, surûr ve sevinç için hazırlanmış, kıymetli ve yüksek bir oturma yeridir. Bu, oturma yeri sevinç meclisi olduğu için, böyle isimlendirilmiştir." Leys şöyle der: "Araplar, kendisinde sevinçli ve huzurlu olarak itminan buldukları, huzura erdikleri yer için, "Serîrü'l-tyş" tabirini kullanırlar." İbn Abbas (r.a.) da şöyle demiştir: "Cenab-ı Hak bu tabir ile, zeberced, inci ve yakut kakmalı (süslemeli), altın tahtları kastetmiştir. Şerir, meselaSan'aşehrinde Câbiye'ye kadar olan bir mesafeyi kaplar."
Ayetteki mütekâbili kelimesinin masdarı olan, "tekabül", yüz yüze, karşılıklı oturma olup, "tedâbür"ün (sırt sırta durmanın) zıddıdır. Oturmanın en kıymetli ve güzel şeklinin, yüz yüze oturma şekli olduğunda şüphe yoktur. 117[117]

Cennette Yorulma ve Keder Yoktur

Cenâb-ı Hak "Orada onlara hiçbir yorgunluk ve zahmet değmez. Oradan, onlar çıkarılacak da değillerdir" buyurmuştur. Buradaki "Nasab" yorgunluk, bitkinlik, bıkkınlıktır. Yani, onlara cennette yorgunluk dokunmaz. Onların oradan hiç çıkarılmamaları ile, sonsuz bir zaman kalma, yok olmayarak bakî olma, noksansız olarak kemâlde olma ve umduklarını, hiçbir mahrumiyet olmaksızın elde etme kastedilmiştir. Bil ki mükâafatın dört şartı vardır. Bu şartlar, mükâfaatın, saygı ile içice olması, bir menfaat olması, zarar şaibesinden arınmış ve devamlı olmasıdır.
Birinci şarta, yani onun bir menfaat olmasına, ayetteki, "Muttakiler, muhakkak cennetlerde, pınar başlanndadırlar" buyruğu ile işaret edilmiştir.
İkinci şarta, yani onun saygı ile içice olmasına, "Selametle, korkusuz korkusuz girin oraya" emri ile işaret edilmiştir. Çünkü Allah Subhanehü ve Teâlâ kuluna böyle söyleyince, bu söz sonsuz tazîm ve yüceltmeyi ve kıymet vermeyi ifâde eder.
Üçüncü şart, o menfaatin zarar şaibesinden arı ve duru olmasıdır. Bil ki zararlar ya manevi, ya maddidir. Manevi zararlar, kin, hased, buğz ve öfkedir. Maddi zararlara gelince, bunlar da, yorgun ve argın olma gibi şeylerdir. Binâenaleyh ayetteki, "Biz onların göğüslerindeki kini söküp attık. Kardeşler halinde karşı karşıya tahtlar üzerinde (otururlar)" kaydı, ruhani (manevi) zararların orada olmadığına; "Onlara, orada hiçbir yorgunluk ve zahmet değmez" kaydı da, maddi zararların olmadığına bir işarettir.
Dördüncü şarta , yani o menfaatlann devamlı olmaları ve zail olmaktan uzak ve beri

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/109-110
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/110
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/110

olmalarına da, "Oradan onlar çıkarılacak değillerdir" kaydı ile işaret edilmiştir. İşte bu, mükâfaatın mahiyeti hususunda nazar-ı dikkate alınan dört şarta göre getirilmiş, akli ve güzel bir tertibtir (sıralamadır). İslam hükemâsının, feylesoflarının, bu ayet hakkında şöyle bir izahları vardır: Ayetteki, "Biz onların göğüslerindeki kini söküp attık" kaydı ile kutsi ve nâtık ruhların, şehevi ve gazabi kuvvetlerin tesirinden kurtulup, vehm ve hayallerden beri olmalarına bir işarettir.

Ayetteki, "Kardeşler halinde, karşı karşıya tahtlar üzerinde (otururlar)" ifâdesinin manası ise şudur: O nefisler (ruhlar), maddî âlemin bulanıklıklarından ve hayal ve vehm çekişmelerinden kurtulup, saflaşıp temiz hale gelip, üzerlerine celâl aleminin nurları vurup da, o ruhlar o ilahi nurlarla parıldayıp, kendilerinde samediyyet ışıklan çaktığında, onların herbinnde feyezan eden, taşan her bir nûr, tıpkı karşılıklı aynaların birbirine yansıtması gibi, bir ruhtan diğerine yansır. İşte bu ruhlar, böylesi sıfatları taşıyınca, "Kardeşler halinde, karşı karşıya tahtlar üzerinde (otururlar)" ayeti ile anlatılmışlardır. Allah en iyi bilendir.

"Kullanma haber ver ki, hakikaten ben gafur ve rahîmim. Bununla beraber benim azabım da, azab-ı elimdir" (Hicr, 49-50).

Bu ayette ilgili İki mesele vardır: 118[118]

Birinci Mesele

ifâdesinde, yazıda, sakin hemze gösterilmiştir. Fakat kelimelerinde ise hazfedilmiştir. Çünkü bu ikisinde, hemzeden önceki harf sakindir. Dolayısıyla çoğu kez bu hemzeler hazfedilip, harekesi kendinden önceki sakin (harekesiz) harfe verilmiştir. kelimesi ise hemze ile yazılmıştır ve kendisinden önce sakin bir harf yoktur. Bundan dolayı, kıraat imamları, bunu, asıl kaideye göre okumuşlardır. 119[119]

Allah Günahkârları da Kulluğuna Kabul Eder

Bil ki Allah'ın kulları ikiye ayrılır:

a) Muttaki olanlar.

b) Böyle olmayanlar. Binâenaleyh Allah Teâlâ önceki ayette muttakilerin hallerinden bahsedince, bu ayette de muttakî olmayanların hallerinden bahsederek "Kullanma haber ver ki" buyurmuştur.

Bif ki usûl-i fıkıhta şöyle bir kaide vardır: Bir hükmün, kendisine uygun bir vasfın (sıfatın) peşinde getirilmesi, o vasfın, o hükmün illeti (ve sebebi) olduğunu ihsas ettirir. Binâenaleyh Conâb-ı Hak onları burada, "kendisinin kullan" olarak tavsif etmiş, sonra bunun peşisıra, gafur ve rahim olduğunu bildirmiştir. Bu, "Kulluğu kabul eden herkes için, Allah'ın mağfiret ve rahmetinin söz konusu olacağına; bunu inkâr eden için ise, O'nun elîm cezasının gerekli olacağına" delâlet eder. 120[120]

İlahî Lutfa Dair İncelikler

Ayetle ilgili, şöyle birtakım incelikler vardır:

1) Allah Teâlâ, "kullarım" diyerek, kulları kendisine izafe etmiştir ki, bu, büyük bir şereflendirmedir. Baksana, Allah Teâlâ, Hz. Muhammed(s.a.s)'i: Miraç gecesi şereflendirmek isteyince, sadece "Kulunu, bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren (Allah) münezzehtir" faa, ı> demiştir.

2) Cenâb-ı Hak, rahmet ve mağfiretinden bahsederken, bunu şu üç lafızla iyice te'kid

---

[118] 118 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/110-111

[119] 119 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/112

[120] 120 Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/112

etmiştir:
a) "Hakikaten ben",
b) "ben"(im),
c) Gafur ve rahîm kelimelerinin başındaki elif-iâmlar... Fakat o azabından bahsedince, "benim, ben, azab eden" dememiş ve kendisini açıkça böyle tavsif etmemiş, aksine "benim azabım da, azab-ı elîmdir" buyurmuştur.
3) Peygamberine, bunları kullarına söyleyip bildirmesini emredince, sanki peygamberini, mağfiret ve rahmeti üstlenmede kendisine şâhid tutmuştur.
4) Cenâb-ı Hak, "Kullanma haber ver"deyince, bu "Bana kulluk etmeyi kabul eden herkese haber ver" demek olur. Dolayıst ile buna, itaatkâr mü'min girdiği gibi, günahkâr mü'min de girer ki, bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın rahmet ve mağfiret tarafının daha ağır bastığına delâlet eder. Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bize
ulaştığına göre Hz. Peygamber (s.a.s.) "Eğer kul, Allah'ın affının miktarını bilseydi, (ona güvenerek hiçbir haramdan sakınmazdı. Yine kul, Allah'ın cezasının miktarını bilseydi, kendi kendisini helak ederdi'[121][121] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabından gülüşmekte olan bir gruba uğradığında, "Cehennem, önünüzde dururken, gülüyor musunuz?[122][122] dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, "Kullanma haber ver ki, ben gafur ve rahimim" ayeti indi. Allah en iyi bilendir. [123][123]

Hz. İbrahim (a.s.)'in Misafirleri

"Onlara İbrahim'in misafirlerini de haber ver. Hani onlar, onun yanma girip, "selâm (size)" demişlerdi. O da, "Biz, sizden endişe ediyoruz " demişti. Onlar dediler ki: "Korkma, gerçekte biz sana, çok bilgin bir oğul müjdeliyoruz". O, "Bana, ihtiyarlık çökmüş iken (nasıl olup da) müjde verdiniz? Bu müjdeyi neye binâen veriyorsunuz?" dedi. Onlar dediler ki: "Seni hak olarak müjdeliyoruz. O halde ümidini kesenlerden olma." (İbrahim): "Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümidini keser?" (dedi)" (Hicr, 51-56).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [124][124]

İtaata Teşvik İçin Kıssa

Bil ki Allah Teâlâ nübüvvet meselesini iyice izah edip, bunun peşinden hem tevhidin delillerini, hem de kıyametin halleriyle cennetlik (saîd) ve cehennemlik (şakî) kimselerin vasıflarını zikredince, bunu dinlemek, peygamberlerin derecelerine nail olmaya vesile olan tâata bir teşvik ve şakilerin derekelerine düşmeye sebebiyet veren masiyyetlerden de bir sakındırma olsun diye de, peygamberlerle ilgili kıssaları getirmiş ve bu işe de, önce Hz. İbrahim kıssasıyla başlamıştır.
Cenâb-ı Hakk'ın , "Onlara haber ver" emrindeki "onlara" zamiri, ayetteki "kullarım" ifâdesine raci olup, bunun takdiri, "kullarıma İbrahim'in misafirlerinden bahset" şeklinde olur. Nitekim Arapça'da, bir kimseye bir şeyi haber verdiğinde, denilmektedir. Allah Teâlâ bu ayette, Hz. İbrahim'ir misafirlerinin, yaşlılığına rağmen, çocuğunun olacağı; Lût'un kavminden olan mü'minlerede, azâb-ı ilahîden kurtulacakları müjdesini verdiklerini, Allah Teâlâ'nın, Lût'un inanmayan kavmine, köklerini kazıma azabı ile azâb edeceğini haber verdiklerini belirtmiştir ki, bütün bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, müminler için Gafur ve Rahîm olduğuna; O'nun azabının ise, kâfirler hakkında çok elîm bir azâb olduğuna dair bahsetmiş olduğu açıklamaları destekler. [125][125]

---

[121][121] Müslim , Tevbe, 23 (4/2109).
[122][122] Kenzu'l-UmmAl, 14/39 784.
[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/112-113
[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/113-114
[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/114

İkinci Mesele

Dayf kelimesi, aslında, bir kimse, bir kimseye misafir olmak için geldiğinde kullanılan fiilinin masdarıdır.
Daha sonra ise, masdar olan bu kelime, misafire verilen isim olmuştur. Bundan dolayı, Hz. İbrahim'e gelen misafirler çok olduğu halde, kelime, cins manasında olmak üzere, müfred olarak getirilmiştir.
Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, o misafirler (melekler) yeyip içmedikleri halde, onları nasıl bu ad ile isimlendirmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
Hz. İbrahim, onların, kendisine, ziyafet ve misafirlik için geldiklerini sanınca, onların bu şekilde isimlendirilmesi uygun olmuştur. Hem, bir insanın evine girip de ona sığınan kimse, yemese dahi, bu isimle isimlendirilebilir,
Cenâb-ı Hak, "Hani onlar, onun yanma girip, "selâm (size)" demişlerdi" buyurmuştur. Buradaki selamen sözü "Biz sana selâm veriyoruz "veya "sana bir selâm verdik" takdirindedir.
Bunun üzerine Hz. İbrahim ise, "Biz, sizden endişe ediyoruz" demiştir. Yani, "Endişeleniyoruz, korkuyoruz" demektir ki, bu endişe, onlajın yememelerinden kaynaklanmaktadır. Bu korkunun onların, Hz. İbrahim'in yanına izinsiz ve zamansız girmesinden ötürü olduğu da söylenmiştir.
Ayetteki kısmını Hasan el-Basri, birisi bir kimseyi korkuttuğunda söylenilen ve if'âl babından olan tanın dammesiyle olmak üzere şeklinde okumuştur. Bu kelime ve, "O, onu korkuttu" manasında kullanılan ve "mufâale" babından olmak üzere şeklinde de okunmuştur. Bu kıssa, detaylı bir biçimde Hûd sûresinde geçmişti.126[126]

Meleklerin Onu Teskin Edip, Bir Oğul Müjdelemeleri

Meleklerin "Korkma, gerçekte biz sana, çok bilgin bir oğul müjdeliyoruz" şeklindeki sözleriyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:
Birinci Bahis: Hamza, nünün fethası ve şeddesiz ile, şeklinde okurken, diğer kıraat imamları şîn'in şeddesiyle şeklinde okumuşlardır.
İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "biz sana müjdeliyoruz" ifâdesi, korkmadan nehyetmenin illeti manasında olmak üzere, "müste'nef" bir kelâm olup, manası "Sen, emin olan ve müjdelenilen bir kimse gibisin... Binâenaleyh, korkma!" şeklindedir.
Üçüncü Bahis: "biz sana, çok bilgin bir oğul müjdeliyoruz" demişler, böylece Hz. İbrahim'i şu iki hususla müjdelemişlerdir:
a) Çocuğun erkek olması.
b) Onun bilgin olması.
Alimler, buradaki "âlim" tabirinin ne manaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir Bu cümleden olarak, "Meleklerin Hz. İbrahim'e, onun erkek olmasının yanında, onun peygamber olacağı müjdesini de verdikleri ileri sürülürken, ona, "Onun dinî hususlarda bir bilgin olacağı müjdesini verdikleri" de söylenmiştir. 127[127]

Hz. İbrahim'in Hayreti

Daha sonra, Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim (a.s.)'in, "O, "Bana, ihtiyarlık çökmüş iken, (nasıl olup da) müjde verdiniz; bu müjdeyi neye binâen veriyorsunuz?" dediğini nakletmiştir. Buradaki alâ edatının manası, "yaşlı olmama rağmen mi?" şeklindedir. İbrahim (a.s.)'in "Bu müjdeyi neye binâen yapıyorsunuz?" ifâdesi hakkında da iki mesele vardır: 128[128]

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/114-115
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/115
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/115

Birinci Mesele

Buradaki ma lafzı, teaccüb manasında bir istifham (soru edatı) olup, buna göre o sanki, "Beni, hangi ilginç şeyle müjdeliyorsunuz?" elemek istemiştir.
Buna göre şayet, "Bu durumda, ayette şu iki sual ortaya çıkar:
1) O, ihtiyar İken, kendisinden bir oğulun meydana getirilmesini Allah'ın kudretinden nasıl olup da uzak görebilmiştir? Halbuki, bu gibi hususlarda Allah'ın kudretini kabul etmemek, yadırgamak bir küfürdür).
2) O, onların kendisini neyle müjdelediklerini ayan beyan bildiği halde, artık nasıl olup da "Beni neyle müjdeliyorsunuz?" demiştir. Binâenaleyh, buradaki bu sorunun varid olmasının faydası nedir? Kâdî şöyle der: "Buna cevaben ileri sürülen görüşlerin en güzeli şudur: Hz. İbrahim, Allah Teâla'mn, kendisine bu oğulu, onun ihtiyarlık sıfatı üzere devam ettirdiği halde mi vereceğini, yoksa onu gençleştirip de sonra mı ona o çocuğu vereceğini öğrenmek istemiştir. Binâenaleyh, bu sorunun varid olmasının sebebi, örfe göre çocuğun, tam ihtiyarlık haline gelmiş bir kimseden olmaması, aksine onun ancak, gençlik çağında iken meydana gelmiş olmasıdır. 129[129]

Rahmetten Ümld Kesilmez

Buna göre şayet, "Bu sözün manası, sizin ileri sürdüğünüz o şey olduğuna göre, daha nasıl melekler "Seni hak olarak müjdeliyoruz. O halde, ümidini kesenlerden olma" demişlerdir?" denilirse, biz deriz ki-. Onfar, Allah Teâiâ'nm, Hz. İbrahim'i ihtiyarlık vasfı üzere bıraktığı halde, ona o çocuğu vereceği müjdesini açıklamışlardır. Binâenaleyh meleklerin, "o halde, ümidini kesenlerden olma" şeklindeki ifâdeleri, onun böyle olduğuna delâlet etmez. Onun ümitsiz olmadığına, Hz. İbrahim'in meleklere verdiği cevaptan, kendisinin ümitsiz olmadığını gösteren şeyi açıkça ifâde ederek, "Rabbinin rahmetinden sapıklardan başka kim ümidini kesebilir?" demiş olması da delâlet eder.
Bu husustaki başka bir cevap da şudur: İnsan, herhangi bir şeye aşırı istek duyup, zann-ı gâlib ile muradının, o vakitte tahakkuk etmediğine vakıf olup, daha sonra da ona, istediği o şeyin o vakitte meydana gelmiş olduğu müjdesi verilince,onun sevinci ve sürürü çok fazla olur ve bu fazla sevinç, onu adeta dehşete düşürmüş, anlama ve zekâ kuvvetini izâle etmiş olur. Böylece de o kimse, o vakitte, bu aşırı sevinçten dolayı birtakım tutarsız şeyler söylemeye başlar.
Bunun şöyle olabileceği de iteri sürülmüştür: O müjdeden hoşlanan kimse, çoğu kez o müjdeyi defalarca duymak için, 0 isteği tekrarlattırır ve o müjdeyi dinlemekten lezzet duymak ve güven ve itminanı da iyice attırmak için bu soruyu çokça tekrarlar. Bu Hz. İbrahim'in "Fakat kalbimin yatışması için"(Bakara,260) buyruğu gibidir. Hz. İbrahim'in, o meleklerin bu müjdeyi Allah'ın emriyle mi yoksa kendi görüşleri olmak üzere mi verdiklerini öğrenmek için sorduğu da söylenmiştir. 130[130]

İkinci Mesele

Nâfi, Kur'an'ın tamamında şeddesiz ve kesreli bir nün ile, tubşirun diye okurken, İbn Kesir, nûn'un kesresi ve şeddeli olarak tübeşşirunî; diğer kıraat imamları ise şeddesiz ve fethalı nün ile tübeşşirûne okumuşlardır. Bu harfi, kesreli ve şeddeli okumaya gelince, o zaman bu ifâdenin takdiri, olup, cemi nûn'ununizafet nûnuna idgâm edilmesi biçimindedir. Bu kelimeyi kesreli ve şeddesiz nûn ile okuma da, hem aynı harflerin meydana gelmesinin ağır ve kullanışsız görülmesinden, hem de hafiflik olsun arzusuyla, cemi, çoğul nûnunun hazfediimesi sebebiyledir. Ebu Hatim şöyle demiştir: "Nfifl, nûn ile beraber ya'yı hazfetmiştir ama, iki harfi düşürmek caiz değildir." Ebu Hatime şu şekilde cevap verilebilir: O, sadece bir harfi, yani ref alâmeti olan nûnu düşürmüştür. İki harfi hazfetse bile, bu caizdir. Nitekim, Cenâb-ı Hakk, bir yerde (Hud 109) buyururken, başka bir yerde (Hicr, 55) buyurmuştur.

---

[129] 129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/116

[130] 130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/116

Nûnu fethalı okumaya gelince, bu, kelimenin muzâf kılınmamasına ve nûnun da ref alâmeti olmasına göredir. Bu nûn daima meftun olur.

"Melekler, "Seni hak olarak müjdeliyoruz" demişlerdir. İbn Abbas, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesiyle, kendisinin hükmettiği, takdir ettiği şeyleri murad ettiğini, buna göre mananın şöyle olduğunu söylemiştir: "Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'in sulbünden İshâk (a.s)'ı; İshâk'ın sulbünden de Adem (a.s)'in sulbünden çıkardığı şeyleri gibisini çıkaracağı hükmünü vermiştir. Çünkü Allah, peygamberlerin ekserisini Hz. İshâk'ın sulbünden çıkaracağını müjdelemiştir. O halde, Cenâb-ı Hakk'in "hak olarak" buyruğu bu manaya; "o halde ümidini kesenlerden olma" emri de Hz. İbrahim'i ümitsizlikten nehyetmeye bir işaret olmuş olur. Halbuki biz defalarca, insanı herhangi bir şeyden yasaklamanın, nehyedilen o kimsenin, yasaklanan o şeyi yapmış olduğuna delâlet etmeyeceğini belirtmiştik. Bu meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey Peygamber,... kâfirlere.ve münafıklara itaat etme" (Ahzâb, 1) ifâdesinde de böyledir. 131[131]

Rahmetten Sadece Sapıklar Ümit Keser

Daha sonra Cenâb-ı Hakk Hz. İbrahim'in "Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümidini keser?" dediğini nakletmiştir ki, bununla ilgili iki mesele vardır: 132[132]

Birinci Mesele

Bu söz, doğrudur. Çünkü Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, ancak şunları bilmemeden dolayır olur:

a) Allah Teâlâ'nın, o şeye kadir olacağını bilememe.

b) Allah Ye^iâ'nın, kulunun ihtiyaç duyduğu şeyleri bildiğini bilememe.

c) Allah Teâlâ'nın, cimrilikten, muhtaç olmaktan ve cehaletten münezzeh ve berî olduğunu bilememe... İşte bütün bunlar, sapmanın sebepleridir. İşte bundan dolayı Hz. İbrahim, "Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümidini keser?" demiştir. 133[133]

İkinci Mesele

Ebu Amr ve Kisaî, hem buradakini, hem de Zümer, 53 ayetindeki fiili, nûnun kesresiyle yaknıt (Hter, 56) ve la
taknitû (Zümer, 53) okurlarken, diğre kıraat imamları, nûnun fethasıyla yaknat ve la taknatû okumuşlardır ki, bu, her ikisi de iki ayrı kullanıştır. Kanata yaknıtu kullanışı, daraba-yadrıbu fiilleri gibidir. Kanıta-yaknatu kullanılışı ise alime, yaiemu fiilleri gibidir. Ebu Ubeyde, bu fiilin, nûnun dammesiyle "kanute-yaknutu şeklinde de kullanıldığını söylerken, Ebu Ali El-Farisi, bu fiilin, mazide nûnun fethası; muzaride de kesresiyle "kanete-yaknitu" şeklinde kullanılmasının, en iyi kullanış olduğunu ve bunun en iyi kullanılış olduğuna da, kıraat imamlarının "O (insanlar), ümitlerini kestikten ... sonra" (şûra, 26) şeklinde okumada ittifak etmiş olmalarının da delâlet ettiğini, Ebu Ubeyde'nin yaptığı naklin de, mazide bu fiilin, nûnun fethasıyla kullanılışının daha çok olduğunu gösterdiğini; çünkü fe'âle (yaptı)'nin muzarisinin, tıpkı fesaka-yefsuku ve yefsiku (fasık oldu, farklılık yapıyor) misalinde de olduğu gibi, "yef'ılü ve yef'ilü" şeklinde geldiğini, ama, "yef'alü" şeklinde gelmediğini söylemiştir. Allah en iyisini bilendir.

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/117

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/117

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/117-118

"Ey gönderilenler, daha işiniz ne?" dedi. "Muhakkak ki biz, günahkârlar güruhuna gönderildik. Şu kadar var ki, Lût ailesi bunun dışında Biz onları hepsini mutlaka kurtaracağız. Karısı müstesna; biz onun, mutlaka geride kalan kimselerden kalmasını takdir ettik" dediler" (Hicr, 57-60).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 134[134]

Hatb Kelimesinin Manası

Mâ hatbukum deyimi, Allah'ın o melekleri, neden ötürü göndermiş olduğula alâklı bir sorudur. Hatb, şe'n, emr
kelimeleri aynı manaya gelirler, ama hatb kelimesi, durumun daha vahim olduğuna işaret eder. 135[135]

Meleklerin Asıl Maksatlarını Sonra Söylemeleri

Eğer, "Melekler Hz. İbrahim'e bilgin bir erkek çocuk müjdesini verdiğine göre artık nasıl olup da, bundan sonra kalkıp onlara, "Ey gönderilenler, daha işiniz ne?" diyebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) el-Esamm, şöyle demiştir: "Bunun manası, "sizin, bu müjdenin dışında, başka geliş sebebiniz var mı, bu nedir?" şeklindedir."
b) Kâdî şöyle demiştir: "Hz. İbrahim, en mükemmel maksadın, "müjdenin kendisine verilmesi" olsaydı,o zaman.tek bir meleğin kâfi geleceğini biliyordu. Ama o, karşısında bir grup melek görünce, onların, bu müjdeyi vermenin dışında başka gayeleri olduğunu da anlamış, işte bundan dolayı da, "Ey gönderilenler, daha işiniz
ne.?" demiştir.
c) Onların Hz. İbrahim'in endişesini ve korkusunu giderme sadedinde, "biz sana çok bilgin bir oğul müjdeliyoruz" demiş olmalarının söylenmesi de mümkündür. Baksana, Hz. İbrahim (a.s.) endişelenince, onlar ona, "Korkma, gerçekte biz sana, çok bilgin bir oğul müjdeliyoruz" demişlerdir. Şayet onların geliş maksatlarının tamamı, sadece o müjdeyi vermek olsaydı, onlar daha onun yanına girer girmez o müjdeyi verirlerdi. Durum böyle olmadığına göre, Hz. İbrahim (a.s.) işte bundan dolayı onların, sırf bu müjdeyi vermek için gelmediklerini, aksine başka bir maksatlarının da bulunduğunu anlamış, bu maksatlarını sorarak, "Ey gönderilenler, daha işiniz ne?" demiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, meleklerin, "Muhakkak ki biz, günahkârlar güruhuna gönderildik" dediklerini nakletmiştir. Melekler, bu kadar söz söylemekle yetinmişlerdir. Çünkü İbrahlm(a.s), melekler günahkâr kimselere gönderildiklerinde, bunun onları helak etmek ve köklerini kazımak için olduğunu anlamıştı. Hem, o meleklerin, "Şu kadar var ki, Lût ailesi bunun dışında. Biz onîan, hepsini mutlaka, kurtaracağız" ifadesi de, bu gönderilme ile, o topluluğun imhasının kastedildiğini gösterir. 136[136]

Hz. Lût'un Ailesinin Azaptan Korunması

Ayetteki "Lûtailesi, bunun dışında" ifâdesi ile onun dininde olan ve ona inanmış olan kimseler kastedilmiştir. Şayet "Lût ailesi, bunun dışında" ifâdesi, istisnâ-i munkatîmıdır, yoksa istisnâ-i muttasıl mıdır?" diye sorulursa, biz deriz ki:
Bu hususta Keşşâf sahibi şöyle der: "Eğer bu istisna ifâdesindeki "kavm" kelimesinden

---

[134] 134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/118
[135] 135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/119
[136] 136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/119

yapılmış bir istisna ise, munkatî olur. Çünkü, o kavim günahkâr olmakla tavsif edilmiştir. Halbuki, Lût ailesi ise, günahkâr ve mücrim değildir. Bu demektir ki, cinsler farklı olmuştur. Bu sebeple, istisnanın munkatt olması gerekir. Yok, eğer bu istisna, kelimesinin tahtında bulunan zamirden yapılmış bir istisna ise, o zaman muttasıl bir istisna olur. Buna göre sanki, "Biz, sırf Lût ailesi müstesna, hepsi günahkâr ve mücrim olan bir kavme gönderildik" denilmiş olur. Bu tıpkı , "Fakat orada, müslümanlardan bir ev (halkın)-dan başkasını da bulamadık" (Zariyat, 36) ayeti gibidir." O, sözüne devamla şöyle der: "Yapılan, farklı bu iki izaha göre, mana da farklı olur. Çünkü* istisnâ-i munkatîda, Lût ailesi, gönderilmenin hükmünün dışında tutulmuştur. Çünkü bu takdire göre melekler sadece, mücrim olan o kavme gönderilmiş oiup, Lût ailesine ise, asla gönderilmemiş olur. Ama, istisnâ-i muttasıl'da ise, melekler, hepsine gönderilmiş olur; böylece de, onlar mücrimleri helak etmiş, ama Lût ailesini ise kurtarmış olurlar."
Ayetteki "Biz onları, hepsini mutlaka kurtarıcılarız" ifâdesine gelince, bil ki, Hamza ve Kisâî, şeddesiz olarak müncûhum diye okurlarken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak müneccûhum okumuşlardır ki, bunlar iki kullanıştırlar. Ayetteki, "Karısı müstesna" ifâdesine gelince, Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Bu, ifâdesindeki mecrûrolan hüm zamirinden istisnadır. Bu, istisnadan yapılan bir istisna nev'inden değildir. Çünkü, istisnadan yapılan istisnadan, ancak hüküm birliği olan yerlerde olur. Bu meselâ şayet, "Biz, Lût ailesi hariç, onları helak ettik. Lût ailesinden de, hanımı hariç" denilmiş olsaydı, istisnadan, istisna babından olurdu. Bu meselâ, hanımını boşayan kimsenin, "Sen üç talâkla boşsun; ikisi hariç; biri hariç" demesi gibidir. Ve yine bu, bir kimseye olan borcunu kabul eden kimsenin, "Falancaya on dirhem borcum var. Ancak, üç dirhemi hariç. Bir dirhemi hariç.." demesi gibidir. Ama bu ayette, iki hüküm de farklı farklıdır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Lût ailesi, bunun dışında"ifâdesi, ya ürsilna (gönderildik)" yahut ta mücrimin (günahkârlar)" ifadesiyle alâkalıdır; "karısı müstesna" ifâdesi ise, her durumda müncûhum (hepsini mutlaka kurtaracağız)" ifadesiyle alâkalıdır. Binâenaleyh artık nasıt olur da bu; istisnadan yapılmış bir istisna sayılabilir? 137[137]

Hz. Lût'un Karısının Helak Olanlardan Olması

Ayetteki "biz onun, mutlaka geride kalan kimselerden kalmasını takdir ettik" buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 138[138]

Takdir Kelimesinin Manası

Bil ki, "takdir" kelimesi Arapça'da, bir şeyi başka bir şeyin miktarı ve ölçüsüne göre yapmak, kılmak, meydana getirmek demektir. Nitekim "Bunu, o şeyin miktar ve ölçüsüne göre yap, meydana getir; takdir et!" manasına, Ûi jâl denilir. Yine "Kâfi miktarda kıldı, yaptı, takdir etti' manasında iîn jiı "Allah, rızıkları takdir etti" denilir. Daha sonraysa takdir, kaza ve hükmetmek manasıyla da tefsir edilmiştir. Nitekim, "Allah ona bunu hükmetti" denilmektedir. Yine, "Onu, hayır ve şer hususunda, kafi gelecek bir miktara göre meydana getirdi" manasında olmak üzere, denilir. Yine, bu tabirin manasının, "yazdık, hükmettik" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Zeccâc,bunun "tedbir ettik" manasına geldiğini söylemiştir ki, bütün bu manalar birbirine yakın şeylerdir. 139[139]

İkinci Mesele

Asım'ın ravisi Ebu Bekr, hem burada, hem de Nemi sûresinde (Ayet, 57) şeddesiz olarak kadernâ okurken, diğer kıraat imamları her iki yerde de şeddeli olarak kaddernâ

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/119-120
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/120
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/121

okumuşlardır. Vahidî şöyle der: "Arapçada, hem "Kadertu'ş-şey'e" hem de "Kaddertu'ş-şey'e" ifâdesi kullanılmaktadır. İbn Kesir'in "Biz takdir ettik" (Vakıa, 60) ayetini şeddesiz olarak Kadernâ okuması; KisaTnin de (Ala, 3) ayetini kadere şeklinde okuması böyledir." O, sözüne devamlaşöyle der: "Ama, bu manada şeddeli okumak, daha fazla kullanılmaktadır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, "Onda gıdalar takdir etti" (Fussiiet, 10) ve "O, her şeyi yaratıp ona bir nizam vermiş, onun mukadderatım tayin etmiştir" , (Furkan2) buyurmuştur. 140[140]

Üçüncü Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Bu iş Allah'a ait olduğu halde melekler, nasıl olup da kendilerine izafe etmiş "Allah takdir Allah'ın Fiilinin Meleklere İzafesi etmiştir" dememişlerdir?"
Cevap: Onlar, bu sözü, Allah'a olan yakınlıkları ve O'nun
has kulları olmalarından dolayı söylemişlerdir. Bu, tıpkı hükümdara yakın olan kimselerin, "Biz planladık, biz şunu emrettik" demeleri gibidir ki, aslında takdir eden ve emreden, onlar değil hükümdardır. Onlar, bu sözleriyle, o krala ne denli yakın olduklarını ifâde etmek istemişlerdir. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir. 141[141]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakak ki o, geride kalan kimselerdendir" buyruğu fiilinin mef'ûlü durumundadır. Buna göre mana, "Biz o kadının, onların helak olduğu gibi helak olması ve Lût'un ailesiyle birlikte kalıp da, kurtuluşa nail olanlardan olmaması için. onun ayrılıp da geride kalanlarla beraber kalmasını hükmettik" şeklindedir. Allah, en iyi bilendir. 142[142]

Hz. Lût'un Tanımadığı Ziyaretçilerden Kuşkulanması

"Vaktâ ki, elçiler Lût'un ailesine geldi. (Löt) dedi ki: "Herhalde siz, tanınmamış bir zümresiniz." Onlar da: "Hayır dediler, biz sana onların, hakkında şekk etmekte oldukları şeyi getirdik Sana hak ile geldik. Biz, şüphesiz doğru söyleyenleriz' (Hicr, 61-64).
Bil ki melekler, Hz. İbrahim'e, çocuğunun olacağı müjdesini verip, ona, kendilerinin, mücrim bir güruha azâb etmek için gönderildiklerini haber verince, bundan sona Lût ve ailesinin yanma gittiler. Halbuki Lût ve onun kavmi, onların Allah'ın melekleri olduğunu kestirememişlerdi. İşte bundan dolayı, LÛt (a.s.) onlara,"Herhalde siz, tanınmamış bir zümresiniz" demişti. Bu ifâdenin tefsiriyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:
1) Lût (a.s.) onları, tanınmamakla nitelemiştir. Çünkü, Lût (a.s.) onları tanıyamamıştı. Zira, onlar onun yanına birden girince, o bunu yadırgadı ve onların, kendisine bir kötülük yapmak için yanına girmiş olabileceklerinden endişelendi de, bu sözü söyledi.
2) O melekler, yüzleri güzel ve tüysüz, parlak delikanlılardı. Dolayısıyla Lût (a.s.), kavminin böylesi kimselerin peşine düşmesi sebebiyle, kavminin bunlara hücum edeceği endişesini duyduğu için bu sözü söyledi.
3) Nekire marifeliğin zıddıdır. O halde, Hz. Lût'un, ifâdesinin manası, "Ben sizi tanımıyorum, sizin hangi topluluktan olduğunuzu da bilmiyorum. Ne maksatla yanıma geldiğinizi de kestiremedim" şeklindedir. İşte Lût (a.s.) böyle deyince melekler, "Hayır dediler, biz sana onların,hakkında şekk etmekte oldukları şeyi getirdik" demişlerdir. Yani, "onların gelmesi hususunda şüphe ettikleri o azabı getirdik" demektir. Daha sonra da o melekler, bu ileri sürdükleri şeyi, "Sana hak ile geldik" ifadesiyle tekid etmişlerdir. Kelbi, buradaki "hak" sözüne, "hakkı, yani .azabı getirdik" anlamını verirken, bunun, "kendisinde şüphe edilmeyen kati, yakın, gerçek iş" anlamında olduğu da söylenmiştir ki bu iş, o topluluklara gelecek olan

---

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/121
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/121
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/121

azâbtır. Daha sonra melekler, bu tekidli sözü de, "Biz, şüphesiz doğru söyleyenleriz" sözüyle tekid etmişlerdir. 143[143]

Melekler Ailesini Erkenden Götürmesini İstiyor

"O halde gecenin bir kısmında, aileni yürüt. Sen de arkalarından git. Sizden hiçkimse arkasına bakmasın. Emrolunacağmız yere geçip gidini." Ona şu (kati) emri vahyettik: "Sabaha çıktıkları zaman, onların arkası mutlaka kesilmiş olacaktır" (Hicr, 65-66).
ifadesi, hem hemze-i kat1 ile, hem de vasi hemzesiyle, "Esra" ve "sera" babtarından olmak üzere, "Fe esri" ve "fesri" şeklinde okunmuştur. Keşşaf sahibi, Ikiîd sahibinden fe sir kıraatini de rivayet eder ki, "yürümek" manasındaki seyr masdarından gelir.kelimesi, gecenin sonu manasınadır.
Nitekim şair şöyle demiştir:
"Aç kapıyı ve yıldızlara bak (ey sevgili), üzerimizden, nice zifiri karanlık gece sonlan (geceler) geçmiştir" demiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın, emrinin manası, "Kızlarının ve ailenin peşine düş, onları takip et" şeklindedir. O'nun "Sizden hiç kimse arkasına bakmasın" buyruğunun şu faydaları vardır:
a) Bu, "Sizden, hiç kimse geride kalmasın; yoksa, kendisine azab isabet eder" anlamındadır.
b) Bu, "Onların başına inen belanın ne denli olduğunu görmemesi için" demektir.
c) Bu, "Koşmak ve arkada kalan şeylerle ilgilenmemek" anlamındadır. Bu, senin tıpkı, "işine çek git, başka bir şeye bakma" demen gibidir.
d) "Şayet orada, herhangi bir eşya veya meta kalacak olsa, o eşya sebebiyle kesinlikle dönmesin" demektir.
Cenâb-ı Hak, "Emrolunacağmız yere, çekip gidin" buyurmuştur. İbn Abbas bu emirden, Şam'ın kasdedildiğini söylerken, Mufadrial, bunun, "Cebrail'in size söylediği yere" anlamına geldiğini söylemiştir. Çünkü Cebrail (a.s) onlara, halkı, Lût (a.s)'un kavminin yaptığı şeyleri yapmayan belirli bir bölgeye çekip gitmelerini söylemiştir.
Allah Teâlâ "Ona şu (kat'î) emri vahyettik" buyurmuştur. Buradaki "kadâ" fiili, ilâ harfi cerri ile müteaddî olmuştur. Zira, burada, "variyettik" anlamındadır. Buna göre sanki, "Biz ona, onu kesinkes vahyetmiştik" denilmek istenmiştir. Bunun bir benzeri de "İsrailoğullarma şunu vahyettik" ayetiyle, "Sonra hükmünüzü bana infaz edin" (Yunus. 71) ayetidir. Daha sonra Cenab-ı Hak, bu kesin hükmünü, "Onların arkası, mutlaka kesilmiş olacaktır" buyruğu ile açıklamıştır. Bunun, önce mübhem bırakılıp sonra da peşinden açıklanması, o işin büyüklüğünü ve önemini göstermek içindir. A'meş, bu ifadenin başındaki edatını müste'nef bir cümle olarak, kesre ile ûl şeklinde okumuştur. Buna göre sanki birisi, "O işi bize bildir, anlat" demiş de, bunun üzerine o da "Doğrusu, onların nesli kesildi" diyerek söze başlamıştır. İbn Mes'ûd'un kıraatine göre, bu ifâdenin başında, bir "dedik" takdir edilerek, kesre ile öl şeklinde okunmuştur. Onların "arkası", "sonlarV'dır. Yani, "onların kökü, nesli kesilecek; geride onlardan hiç kimse kalmayacak" demektir. Ayetteki musbihîn kelimesine gelince, bu, "Sabah zuhur ettiği zaman..." demektir. 144[144]

Şehir Halkının Başına Gelenler

"Şehir halkı sevine sevine geldi. Lût dedi ki: "Hakikat şu ki, bunlar benim misafirlerimdir. Binâenaleyh, beni rüsvây etmeyin. Allah'dan korkun. Beni tasalandırmayın." "Biz seni, elâlemin işine karışmaktan men etmedik mi?" dediler. Lût şöyle dedi: "Eğer, dediğinizi yapacaksanız, işte bunlar, kızlarım." Senin ebedî yâd-ı cemîlirie yemin ederim ki, onlar sarhoşlukları içinde, muhakkak ki serseri bir halde idiler. Derken onları, işrâk vaktine girdikleri sırada, o korkunç ses yakalayıverdi. Hemen oranın üstünü altına getirdik. Tepelerine de,

---

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/122-123
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/123-124

balçıktan pişirilmiş bir taş yağdırdık. Elbette bunda, fikri ve firaseti olanlar için ibretler vardır. Muhakkak o (şehrin harabeleri), bir yol üstünde (hâlâ) durmaktadır. Bunda iman edenler için, muhakkak ibret vardır" (Hicr, 67-77).

Bil ki, şehir halkıyla kastedilenler, Lût'un kavmidir. Ayet-i kerimede, onların gelmiş olduğu yere delâlet eden bir şey bulunmamaktadır. Ancak ne var ki kıssa, onların Lût'un evine geldiklerine delâlet eder. Denildiğine göre, melekler çok güzef idiler; güzellikleri hemen yayıldı ve Lût'un kavmine kadar ulaştı. Yine, bunun onlara, Lût'un karısının haber verdiği de söylenmiştir. Kısaca, Lût'un kavmi, Lût'un yanına tüysüz üç oğlan geldi. Onlardan daha güzel yüzlü ve güzel biçimli olanını hiç görmedik" der ve bu güzel yüzlü kimseleri istemek üzere, Lût'un evine giderler. "İstibşâr" sevinç ve sürür izhâr etmektir. Onlar, misafirlerini kastedip, arzuladıklarında Lût onlara iki şey söyler;

Birinci Söz: Lût onlara, "Hakikat şu ki, bunlar benim misafirlerimdir. Binâenaleyh, beni rüsvay etmeyin " demiştir. Arapça'da, bir kimse birisine, kendisi sebebiyle ona utanç ve rüsvaylığın ânz olacağı, onu utandıracak bir şey yaptığı zaman, "Fedahahü-yefdahuhû-fedhan-fedîhaten" denilmektedir. Buna göre ifâdenin manası şöyle olur: "Misafirlere ikramda bulunmak gerekir Ama siz onlar için kötülük dileyince, bu beni küçültür, beni utandırır." Sonra, o sözünü, "Allah'dan korkun ve beni rüsvay etmeyin" ifadesiyle teîkîd etmiştir. Onlar ise Lût (a.s)'a "Siz seni, elâlemin işine karışmaktan men etmedik mi?" diyerek cevap vermişlerdir. Buna göre mana şu şekilde olur: "Biz seni daha önce, onunla fuhuş yapmayı murad ettiğimizde, herhangi bir kimse hakkında bizimle konuşmaktan nehyetmemiş miydik?"

Hz. Lût (a.s)'un söylediği ikinci söz "Eğer dediğinizi yapacaksanız, işte bunlar kızlarım" demesidir. Bundan muradın, onun kendi kızlarının olduğu söylendiği gibi, yine bundan muradın kavminin bütün kadınları olduğu da söylenmiştir. Çünkü bir ümmetin peygamberi, onların babası gibidir. Bu, tıpkı, "O peygamber, müminlere öz nefislerinden evlâdır. Onun zevceleri de (mü'minlerin) anneleridir"(Ahzat, e) ayetinde olduğu gibidir. Ubeyy b. Ka'b'ın kıraatinde, bu ayette, "O da onların babasıdır" ilavesi bulunmaktadır. Bu konularda geniş izah, daha önce Hûd sûresinde geçmişti. 145[145]

Allah'ın, Peygamberin Ömrüne Kasem Etmesi

Ayetteki "Senin ebedî yâd-i cemîline yemin ederim ki, onlar sarhoşlukları içinde, muhakkak ki serseri bir halde idiler" ifadesi ile ilgiü birkaç mesele vardır: 146[146]

Birinci Mesele

ve (ömür) kelimeleri aynı manadadırlar. Uzun ömürlü olması ümid edilerek, adama da "Amr" denilmiştir. Şâir İbn Ahmer'in şu sözü de bu manadadır:

"Gençlik (elden) gitti ve ömür eskidi (bitti)."

Arapça'da, "Adam çok yaşadı, uzun ömürlü oldu" anlamında, 'Amara er- racülü-ya'muru-'umrân ve 'amran" denilir. Araplar, bu kelimeye yemin ettikleri zaman, sadece ayn harfini feth al ayarak, "le-'amruke" ve " 'amruke" derler. Zeccâc, "Çünkü fetha, Araplara daha kolay geliyordu. Onlar yemin ederlerken, daha çok, "le-'amri" ve "le-'amruke" diyorlar, böylece de en hafif kullanılışı tercih ediyorlardı" demiştir. 147[147]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Senin ebedî yad-ı cemiline yemin ederim ki, onlar sarhoşlukları içinde, muhakkak ki serseri bir halde idiler" ifadesi hakkında iki görüş vardır:

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/125-126

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/126

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/126

1) Bundan murad şudur: "Melekler, Lût (a.s)'a, "Yâd-ı cemîline yemin ederiz ki onlar sarhoşlukları içinde, yani azgınlıkları içinde, serseri ve şaşkın bir şekilde dolaşmaktalar. Daha nasıl senin sözünü kabul eder ve nasihatini dinlerler?" demişlerdir."

2) Buradaki hitab, Hz. Muhammed (s.a.s)'e olup, Cenâb-ı Hak, başka hiç kimsenin hayatına yemin etmemişken, Onun hayatına yemin etmiştir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah katında mahlûkatın en şereflisi olduğuna delalet eder. Nahivciler, mübteda olduğu için, "le-amruke" kelimesinin merfû olup, haberinin mahzûf olduğunu söylemişlerdir ki bu, "senin ömrün, benim yemin ettiğim şeydir" takdirindedir ve haber hazfedilmiştir. Çünkü sözden, bu haber anlaşılmaktadır. Öte yandan, kasem ifadelerinde, fiil düşmektedir. Mesela "Allah'a (yemin ederim) ki mutlaka yapacağım" cümlesi gibi. Bu aslında "Allah'a yemin ederim ki" takdirindedir. Muhatab "billahi" lafzından, senin yemin ettiğini anladığı için, bu fiil düşmüştür.

Daha sonra Cenab-ı Hak, "Derken onları... o.korkunç ses yakaiayiverdi" buyurmuştur. Yani onları Cebrail (a.s)'in sayhası (sesi) yakal ay iverdi" demektir. Dil alimleri (meânî alimleri) şöyle demişlerdir: "Ayette o sayhanın, Cebrail'e ait olduğunu gösteren açık birşey yok. Eğer bu, kuvvetli bir delil ile sabit olursa, kabul edilir. Aksi halde, ayette, onların başına büyük ve helak edici bir sayhanın gelmiş olmasından başka bir mana yoktur.

Ayetteki müşrikin "işrâk vaktine erdikleri sırada" kelimesine gelince: Arapça'da doğu yönünden doğan ve gelen herşey için,deyimi kullanılır. Yine Arapların "Biri doğdu" manasındaki şeklindeki deyimleri de bu kabildendir. Buna göre, müşrikin ifadesi, "sabah vaktine girdikleri zaman" anlamına gelir. Arapça'da bir kimse, güneşin doğduğu zamana ulaştığı vakit, "i deyimi kullanılır.

Bil ki ayet-i kerime, Allah Teâlâ'nın onları üç çeşit azabla cezalandırdığına delalet etmektedir:

1) Görülmemiş korkunç bir sayha.

2) O beldenin altının üstüne getirilmesi.

3) Üzerlerine balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırılması... İşte bütün bunların tefsiri Hûd sûresinde geçmişti. 148[148]

Feraset Ehlinin Sezgisi

Allah Teâlâ daha sonra, "Elbette bunda fikri ve feraseti olanlar için, ibretler vardır" buyurmuştur. Arapça'da, "Onda bir hayır işareti gördüm, onda bir hayır sezdim" manasında olmak üzere, denilir. Alimlerin ayetteki "mütevessimin" ile ilgili farklı tefsirleri vardır: Bunun, "Feraset sahibi olanlar", yahut "tahkîkî bir bakışla bakanlar", yahut "tefekkür edip, inceden inceye düşünenler", yahut "ibret alanlar", veyahut "basiret sahibi olanlar" manasına olduğu söylenmiştir. Zeccac ise: "Bu kelimenin Arapça'daki hakiki manası, "bakış ve incelemelerinde son derece ciddi ve sebatlı olup, eşyanın (herşeyin) alametini, vasfını ve özelliğini bilen kimselerdir" der. "Mütevessim" kelimesi, eşyanın hakikatına delalet eden, hususiyeti araştıran kimse anlamındadır. Nitekim "Onun hakikatini öğrendim ve gerçek hususiyetini anladım" manasında, dersin.

Allah Teâelâ daha sonra "Muhakkak o, bir yol üstünde (hâlâ) durmaktadır" buyurmuştur. Buradaki "o" zamiri, Lût kavminin beldesine râcîdir. Bu belde ise, daha önce (Hıcr. 67) ayetinde geçmişti. "Bir yol üstünde durmaktadır" ifadesi, "Bu beldeler ve bu beldelerdeki Allah'ın kudret ve gazabının tezahür eden eserleri (izleri), halâ ayakta duran, gidilip gelinmekle (işlek olan) bir yol üzerinde olup, silinmemiş ve kaybolmamıştır. Hicaz'dan Şam'a giden kimseler bu kalıntı ve eserleri görürler" manastndadır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Bunda, iman edenler için muhakkak ki ibret vardır" buyurmuştur. Bu, "Allah'a iman edip, nebî ve resullerini tasdik eden heckes, bunun ancak Allah Teâlâ'nın, bu câhillerden nebilerinin intikamını almış olmasından dolayı olduğunu bilir. Allah'a iman etmeyenler ise bunu, âlemin hâdiseleri ve vakıalarına, yıldızların karşılıklı olarak birbirine yaklaşıp, felekî bağlantılarından doğan tesirlerine hamletmektedirler" demektir. Allah en iyi

bilendir. 149[149]

---

[148] 148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/127

Eyke Mensupları

"Ashab-ı Eyke de cidden zâlim kimselerdi. Onun için onlardan da intikam aldık. İkisi de apaçık bir yol üzerindedir" (Hicr, 78-79).

Bil ki bu, Hicr sûresinde zikredilen üçüncü kıssadır: Birincisi, Hz. Adem ite İblis kıssası; ikincisi, Hz. İbrahim ve Hz. Lût kıssası ve üçüncüsü de bu kıssadır. Eyke Ashabı, Şuayb (a.s)'in kavmi olup, yeşillik, ağaçlı ve bol çayırlı bir beldenin ahalisi idiler. Şuayb (a.s)'ı yalanladılar da, bunun üzerine Allah Teâlâ onları, gölgeli (bulutlu) bir günün azabı ile helak etti. Cenâb-ı Hak, bunların kıssasını Şuarâ sûresinde anlattı "Eyke" kelimesi, dalları birbirine girmiş, sık dallı ağaç demektir. Tıpkı "Şecerün" ve "şeceretün" gibi, aynı manada olmak üzere, "eykün" ve "eyketün" denilir. İbn Abbas (r.a): "Eykü, sedir ağacıdır" demiştir. Kelbî ise, "Bu, su kıyısında, sık ağaçlıklı yer anlamındadır" der. Zeccâc: "Onlar, bol ağaçlı bir yerde oturan kimselerdi" demiştir. Vahidî: "Ayetteki "in" ve "lâm" edatları, te'kid manasında olup, bu İn şeddeli "inne"den muhaffeftir" demiştir.

Cenâb-ı Hak, "Onun için onlardan da intikam aldık" buyurmuştur. Müfessirler bu ifade hakkında şöyle demişlerdir: "Onların tepelerinde gün be gün iyice şiddetlendi. Sonra yeryüzü adeta onlar üzerine ateş otup tutuştu. Böylece son fertlerine kadar helak oldular."

Ayetteki, "innehumâ" (ikisi) kelimesi hakkında iki görüş vardır:

1) O ikisinden murad, Lût (a.s) kavminin ve Ashab-ı Eyke'nin beldeleridir.

2) Bu, Ashab-ı Eyke ve Medyen'e râcîdir. Çünkü Şuayb (a.s), bu iki beldeye peygamber gönderilmiştir. Allah Teâlâ, Ashab-ı Eyke'yi zikredince, bununla Medyen'e de işaret etmiş oldu. Bundan ötürü zamiri, her ikisine râcî olarak getirdi.

Ayetteki tabiri, "apaçık yol kıyısındadır" demektir. "İmâm", kendisine tabî olunulan şeydir. Nitekim Ferra ve Zeccâc: "Allah Teâlâ yola "imâm" demiştir. "Çünkü yola da uyulur ve tabî olunur" demişlerdir. İbn Kuteybeise: "Çünkü misafir, varmayı arzu ettiği yere varıncaya kadar o yolu tutar ve ona tabî olur" demiştir. Mübin" kelimesi, hem "aslında açık, apaçık" manasında, hem de, "başkaları için açıklayıcı, iletici" manasında olabilir. Çünkü yol, maksada ulaştırır" açıklayıcı olur. 150[150]

Ashab-ı Hicr

"Andolsun ki Ashab-ı Hicr de peygamberlerini yalanlamışlardı. Biz onlara ayetlerimizi vermiştik, ama onlar bunlardan yüz çevirdiler. Onlar, dağlardan emin emin evler yontup oyarlardı. Derken onları dahi sabaha girdikleri bir sırada, o korkunç ses yakalayıverdi. Kazandıkları o şeyler de, kendilerine hiçbir fayda vermedi" (Hlcr, 80-84)

Bu, sûredeki dördüncü kıssadır ve Salih (a.s)'in kıssasıdır. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Hicr" Semüd Kavmi'nin oturduğu vadinin adidir. "Mürselîn" (peygamberler)den murad, sadece Hz. Salih (a.s)'dir. Muhtemeldir ki o kavim, Brahman idiler ve peygamberleri toptan inkâr ediyorlardı. 151[151]

Mucize Deve

"Biz onlara ayetlerimizi vermiştik" ifâdesindeki ayetlerden murad, o dişi devedir. Çünkü o dişi devede, bir kayadan çıkması, son derece büyük oluşu, kayadan çıktığında hamile olduğunun açıkça belli oluşu ve sütünün çok bol oluşu gibi, birçok mucizeler bulunmakta idi. Bu dişi deve Salih (a.s)'in bir mucizesi ise de, onlara (o kavme) nisbet edilmiştir. Çünkü bu, onların

---

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/128

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/128-129

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/129-130

peygamberlerinin mucizesidir, (dolayısı ile onlarındır). Ayetteki "Onlar, bunlardan yüz çevirdiler" ifadesi, araştırma ve istidlalde bulunmanın vâcib; taklidin ise ayıp olduğuna delalet eder. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, dağlardan... evler yontup oyarlardı" ifadesine gelince, bu yontma işinin nasıl olduğunu, A'râf sûresi (74. ayette) zikretmiştik. Ayetteki, "emin emin" tabiri, "Allah'ın azabından kendilerini emin hissederek" demektir. Ferra: "Bu, tavanlarının tepelerine uçmasından kendilerini emin hissettiler" demektir" demiştir.

Ayetteki, "Kazandıkları o şeyler de kendilerine, hiçbir fayda vermedi" ifadesi, "Bu, dağlan yontup ev yapmaları ve mal toplamaları, onlardan bu zarar ve belayı giderememiştir" demektir. Allah en iy ibilendir. 152[152]

Kâinat Boşuna Yaratılmadı

"Gökleri, yeri ve aralarındaki şeyleri biz hak olmayarak yaratmadık. Elbette o saat gelecektir. Şimdilik sen aldırış etme, güzel (ve tatlı muamelede) bulun. Şüphesiz ki senin Rabbin, hakkıyla yaratan, kemaliyle bilendir" (Hicr, 85-86).

Bil ki Allah Teâlâ kâfirleri helak ettiğini anlatınca, sanki, "Helak ve azab, Kerim ve Rahim Allah'ın sânına nasıl yakışır!" denilmiş de, buna "Ben mahlûkatı, ibadet etsinler ve taatta bulunsunlar diye yarattım. Dolayısı ile bunlar, o taat ve ibadeti bırakıp, yüz çevirince, hikmetim gereği onları helak etmek ve yeryüzünü onlardan temizlemek gerekti" diye cevap vermiştir. Bu ilgi son derece güzeldir, fakat bu izah Mu'tezlle'nin görüşüne göre doğru olur. Cübbâî şöyle der: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın gökleri, yeri ve bu ikisi arasındaki herşeyi ancak hak olarak yarattığına delalet eder. Hak olduğu için de batıl ve boş olmaz. Çünkü batıl olarak yapılan ve batıl olsun diye yapılan hjçbirşey hak olamaz ve hak olarak yaratılmış olmaz. Bunun böyle olmasından, Allah Teâlâ'nın gökler ve yer arasında yaratmış olduğu küfür ve isyanların pek çoğunun batıl olduğunu iddia eden Cebriyye (ehl-i sünnet?) mezhebinin batıl olduğu anlaşılır."

Bil ki ehl-i sünnet alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu ayet, kulların fiillerinin yaratıcısının da Allah Teâlâ olduğuna delalet eder, çünkü bu ayet gökleri, yeri ve bunlar arasındaki herşeyi Allah'ın yarattığını göstermektedir. Kulların fiillerinin, göklerle yer arasında olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh kulların fiillerinin yaratıcısının da Hak Sübhanehû ve Teâlâ olması gerekir."

Ayetin daha önceki kısımla münasebet ve ilgisi hususunda bir başka izah da şudur: Bu kıssaların Kur'ân'da zikredilmelerinin gayesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, kavminin hakkı tanımamalarına karşı sabra teşviktir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s), geçmiş ümmetlerin de, Allah'ın peygamberlerine böyle yanlış ye ters muamelelerde bulunduklarını dinlediğinde, kavminin hakkı tammayışına ve taşkınlığına sabretmesi kolaylaşır. Sonra Allah Teâlâ, geçmiş ümmetlere de azablar indirdiğini beyan buyurunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Elbette o saat gelecektir" buyurmuştur. Bu, "Allah senin için, Kıyamette düşmanlarından intikam alacak, senin hasenatına ve onların günahlarına karşılık verecektir. Çünkü O, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları ancak hak, adalet ve insaf için yaratmıştır. Binâenaleyh senin işini ihmal etmesi, O'nun hikmetine nasıl uygun düşer?" demektir. 153[153]

Batıl Ehline Aldırmamak

Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kavminin eziyetlerine karşı sabra davet edince, bunun peşinden de, onların günah ve kusurlarına aldırmamasını emrederek, "Şimdilik sen aldırış etme" buyurmuştur. Bu, "Onlardan «azgec ve onlardan sana gelen şeylere sabır ve müsamaha ile karşılık vererek ve oc^-emezlikten gelerek güzel bir biçimde yüz çevir"

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/130

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/130-131

demektir. [154][154]

Müsamaha Ayetleri Mensuh Değildir

Bu ifadenin, seyf (cihad) ayetleri ile mensûh olduğu söylenmiştir, ama bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ayetin maksadı, Hz. Muhammed (s.a.s)'den, güzel huyunu, affını ve müsamahasını göstermesini istemektir. Binâenaleyh daha nasıl bu mensûh sayılabilir?
Sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki senin Rabbin, hakkıyla yaratan, kemâliyle bilendir" buyurmuştur. Bu, "Allah mahlûkatı, böyle olacaklarını bilmesine rağmen farklı karakter ve huylarda yaratmıştır. Binâenaleyh durum böyle olunca, O, onları bu farklılığı bile bile böyle yaratmıştır" demektir. Ehi-i sünnetin görüşüne göre, Allah Teâlâ sırf böyle dilediği için ve meşî'etinden dolayı böyle yapmıştır; Mu 'tezile'ye göre ise, sırf maslahat ve hikmetinden ötürü böyle yaratmıştır. Allah en iyi bilendir. [155][155]

Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.s) Üzerindeki Nimetleri

"Andolsun ki biz sana Seb'ül-Mesanfyi (tekrarlanan yediyi) ve şu Kur'ân-ı Azim'i verdik. Sakın, birtakımlarını faydalandırdığımız şeylere gözlerini dikip uzatma. Onların karşısında tasalanma. Mü'minler için de tevazu kanadını indir" (Hicr, 87-86)
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, kavminin eziyyetine karşı sabra davet edip, ona, güzel ve tatlı muamelede bulunmasını emredince, bunun peşisıra, Hz. Muhammed'e verdiği büyük nimetleri zikretmiştir. Çünkü insan, üzerindeki nimetlerin çokluğunu hatırlayınca, affetmesi ve müsamahalı olması kolaylaşır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [156][156]

es-Seb'ul-Mesâni

Bil ki ayetteki "sana... yediyi... verdik" ifadesinin, "Yedi ayet, yedi sûre ve yedi fayda" manalarına gelmesi muhtemeldir. Ayetin lafzında, bunlardan birine belirli olarak delalet eden birşey yoktur. Ayetteki "mesânî" kelimesi cemidir ve müfredi, lafzıdır. "Mesnât", ikilenen şey demektir, yani ikili kılınan, tekrarlanan her şey demektir. Bu, bir şeyi eğip, ona bir ikincisini kattığında söylediğin, (o şeyi ikiledim) sözünden alınmıştır. Hayvanın diz kapaklarına ve dirseklerine, "mesânî" denmesi de bundan ötürüdür. Çünkü bunlar, pazu ve uyluklarla, ikilenmiş, katlanmıştır. Vadinin büküntülerine ve dönemeçlerine de "mesânî" denir. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki, tabiri, "ikilenen şeyler cinsinden olan yedi şey" demektir. Bu kadarcık ifadenin mücmel olduğunda, ve bununla kastedilen mananın belirgin hale getirilmesi yolunun, bir başka delile dayanması gerektiğinde şüphe yoktur. Alimlerin bu hususta çeşitli görüşleri vardır: [157][157]

es-Seb'ul Mesânî Fatiha Süresidir

Birinci Görüş: Bu, ekseri müfessirlerin görüşüdür: Buna göre, bu tabirle Fatiha sûresi kastedilmiştir. Bu, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbnMes'ûd, Ebu Hureyre (r.anhüm); Hasan el-Basrî, Ebu'l-Âliye. Mücâhid, Dahhak, Sa'îd b. Cübeyr ve Katâde'nin görüşüdür. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) Fatiha'yı okumuş ve "es-Seb'ul-Mesânî budur" demiştir. Bunu, EbÛ Hureyre (r.a) rivayet etmiştir. Fatiha'ya böyle denmesinin sebebi, yedi ayet oluşudur. Ona "Mesânî" (tekrarlanan) denilmesinin sebebine gelince, bu hususta pek çok izah yapılmıştır:

---

[154][154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/131
[155][155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/132
[156][156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/132
[157][157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/133

a) "O, her rek'atta okunur" manasında, her namazda tekrarlanır.
b) Zeccâc şöyle demiştir: "Fatiha'ya bu ad verilmiştir. Çünkü Fatiha kendisi ile birlikte okunan (zamm-ı sûre) ile katlanmıştır.
c) Fatiha'nın ayetleri "Mesânî" adını almıştır. Çünkü o, ikiye ayrılmıştır. Bunun delili, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis-i kudsîdir: "Allah Teâiâ buyurmuştur ki: "Namazı (yani Fatiha'yi), kendim ile kulum arasında iki kısma ayırdım." Bu meşhur bir hadistir.
d) Fatiha'ya bu ad verilmiştir. Çünkü Fatiha, bir kısmı medh-ü sena, bir kısmı da duâ olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çünkü Fatiha'nın ilk yansı, Rubûbiyyet hakkıdır ki, bu övgüdür: ikinci yansı da kulluğun hakkıdır ki, bu da duadır.
e) Fatiha'ya, bu ad verilmiştir. Çünkü o, bir kere Kur'an'ın nüzulünün başlangıcında Mekke'de, bir kere de Medine'de olmak üzere iki kere nazil olmuştur.
f) Fatı! a'ya bu ad verilmiştir. Çünkü onun ifâdeleri tekrarlanmıştır. Rahman ile Rahim, İvyn** na'büdü ile iyyâke nesta'în. sırata'l-müstakîm ile sırflta'llezine ifadeleri Hz. Ömer'in kıraatine göre,"Gayri'l-mağdûbi aleyhim"ile"Gayrid-dâl!în" ifadeleri.
ğ) Zeccâc şöyle der: "Fatiha'ya, Allah'ı medh-ü senâ'yı içine aldığı için "Mesânî" adı verilmiştir. Bu medh-ü sena da. Allah'a hamd, O'nun tevhidi, O'nun melik ve mâlik oluşudur. 158[158]

Bu Tabirin Fatiha Sayılması Halinde Çıkan Hükümler

Bil ki biz, ayetteki ifadesini Fatiha sûresi manasına aldığımızda, ortaya birçok hüküm çıkar:
Birinci Hüküm: Kâdî, Ebu Bekir el-Esamm'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "İbn Mes'ûd (r.a), Fatiha'y', Kur'ân'dan değildir fikri ile, özel mushafına yazmamıştır."
Ben derim ki: Belki de İbn Mes'ûd'un bu husustaki deiiii şu idi: "Seb'û'l-Mesânî" ite Fatiha'nın kastedildiği sabit olup, Cenâb-ı Hak bu ayette, bu tabiri "Kur'ân-ı Azim" kelimesi üzerine atfedip159[159] ma'tûf ve ma'tûfun aleyh birbirinden başka şeyler olunca, Seb'ul-Mesânî'nin, Kur'ân'dan başka birşey olması gerekir. Fakat bu, "Hatırla o zamanı ki biz, peygamberlerden misâklannı almıştık. Senden de, Nûh'dan da (Ahzâb, 7) ayeti ile müşkillik arzeder. "Kim Allah'a, meleklerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa" (Bakara, 98) ayeti de böyledir. Hasmın bunu şöyle cevaplaması mümkündür: "Bu ayetlerde önce küll (bütün) zikredilmiş, sonra onun kısımlarının en şereflisi olan bazı parçaları, ona atfedilmiştir. Fakat birşey zikredilip, sonra ona ("ve" diye) başka birşey atfedildiğinde, önce zikredilen, ikinci olarak zikredilenden başta o\rouş o\uî. Bu adette de Cenab-ı HaV. önce "Seb'an mine'l-mesani"yi zikretmiş, sonra ona Kur'ân-ı Azîm'i atfetmiştir. Binâenaleyh* bu ikisi arasında "başkalığın" bulunması (yani bunların iki ayrı şey olması) gerekir." Buna verilecek doğru cevap şudur: Birşeyin parçası, onun bütününden başkadır. Binâenaleyh bu kadarcık bir başkalık, atfın yerinde olabilmesi için niçin yeterli olmasın? Allah en iyi bilendir.
İkinci Hüküm: Ayetteki, "Seb'an mine'l-mesânî" ifadesinden kastedilen Fatiha sûresi olunca, bu, Fatiha sûresinin şu iki açıdan Kur'ân sûrelerinin en faziletlisi olduğuna delâlet eder:
1) Kur'ân'ın bir parçası olmasına rağmen, bunun Kur'ân'la beraber ayrıca ve özellikle zikredilmesi, onda bulunan bir şeref ve faziletten ötürü olması gerekir.
2) Allah Teâlâ bu sûreyi iki kere indirdiğine göre, bu, Fatiha'nın daha faziletli ve kıymetli olduğuna delalet eder.
Bunu böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Hz. Muhammed (s.a.s)'ın, Ömrü boyunca bütün namazlarında bu sûreyi okumaya devam edip, hiçbir namazında, bunun yerine başka bir sûreyi okumadığını bildiğimize göre, bu durum, mükellefin, namazlarında Fatiha'yı okumasının, diğer Kuran ayetlerini bunun yerine koymamasının ve böyle bir değiştirmekten sakınmasının gerekli ve farz olup, değiştirmesinin büyük bir hata olacağına delalet eder. Allah

---

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/133-134
159[159] Metinde böyledir. Ayette Kur'an, seb'ul-mesani'ye atfedilmiştir (Ç).

en iyi bilendir. 160[160]

En Uzun Yedi Sûre Sayanlar

İkinci Görüş: "Sebû'l-Mesânî' ile, yedi uzun sûre kastedilmiştir. Bu, İbn Ömer (r.a) ile bir rivayete göre de Sa'îd b. Cübeyr ve Mücâhid'in görüşüdür. O yedi uzun sûre, Bakara, Al-I İmran, Nisa, Malde, Enam, Araf ve Tevbe ile birlikte Enfal sûreleridir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Bu surelere "Mesânî" adı verilmiştir. Çünkü farzlar, cezalar, darb-ı meseller ve ibret alınacak (kıssalar) bu surelerde tekrar tekrar gelmiştir." Rebî, bu görüşü benimsemez ve şöyle der: "Bu ayet Mekkî'dir, halbuki bu yedi sûrenin çoğu Medenî'dir. Onlardan hiçbirşey Mekke'de nazil olmamıştır. Binâenaleyh bu ayeti bu manaya almak nasıl mümkün olabilir?"
Bazıları bu müşkile şöyle cevap vermişlerdir: Allah, Kur'ân'ın tamamını önce birinci semaya indirmiş, sonra onu oradan, parça parça Hz. Peygamber (s.a.s)'e indirmiştir. Binâenaleyh Allah onu birinci (bize en yakın) semaya indirip, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indireceğine hükmedince, henüz ona birşey inmemiş olsa bile, inmiş gibi olur.
Birisi çıkıp şöyle diyebilir: Allah Teâlâ "Andolsun ki biz sana Seb'u'I-Mesânfyi verdik" buyurmuştur. Bu, ancak onlar Hz. Peygamberin eline geçtiğinde söylenebilecek bir sözdür. Ama Allah'ın Kur'ân'ı toptan birinci semaya indirip, henüz Hz. Muhammed (s.a.s)'e ulaşmamış olunca, bu hususta bu sözün söylenmiş olması doğru olmaz. Ama "Allah Teâlâ, onu Hz. Muhammed (s.a.s)'e indireceğine hükmedince, bu, onun üzerine inmiş gibi olur" şeklindeki söze gelince, bu izah zayıftır. Çünkü henüz indirilmemiş bir şeyin, indirilmiş gibi kabul edilmesi zahire muhaliftir. 161[161]

Orta Uzunluktaki Sûreler Sayanlar

Üçüncü Görüş: "Seb'ûl-Mesânî" ile seb-i tıval ile ayet sayısı yüz civarında olan sûrelere göre, ayet sayısı daha az olan, ama mufassal162[162] sûrelere göre de ayet sayısı daha çok oian sûreler kastedilmiştir. Bu görüşü, bazı âlimler tercih etmiş ve buna Sevbân'ın rivayet ettiği şu hadisi deli) getirmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah Teâlâ bana, Tevrat'a karşılık yedi uzun sûreyi, incil'e karşılık mfûnu (yüz ve civarında ayet sayısına sahip sureleri), Zebur'a karşılık Mesânfyi verdi ve Rabbim beni, mufassal sûreleri vererek üstün kıldı, (onlardan fazlasını verdi163[163] buyurmuştur. Vahidî: "Bu sûreleri, "Mesânî" diye adlandırmak, tıpkı uzun sûreleri "Mesânî" diye adlandırmak gibidir" demiştir. Ben derim ki: Bu açıklamanın, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yapıldığı doğru ise, buna diyecek yok. Fakat bu rivayet sahih değil ise, bu görüş müşkillik arzeder. Çünkü "Seb'u'l-Mesânı" denen şeyin, diğer surelerden faziletli olması gerektiğini açıklamıştık. Halbuki âlimler, bu görüştekilerin "Mesânî" diye adlandırdıkları sûrelerin, başka sûrelerden daha faziletli olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh "Mesânî"yi bu manaya almak imkânsızdır. 164[164]

es-Seb'ul-Mesânî, Kur'ân Demektir

Dördüncü Görüş: "Seb'ui-Mesânı "ile bütün Kur'ân kastedilmiştir. Bu, ondan gelen bir rivayete göre, İbn Abbas'tan nakledilmiş olup, aynı zamanda Tâvus'un görüşüdür. Bu görüşün delili, "Allah kelâmının en güzelini müteşâbih ve mesânî olarak indirmiştir"iZümer,23) ayetidir. Allah Teâlâ, bu ayette bütün Kur'ân'ı "Mesânî" olarak nitelemiştir. Bu görüşde olanlar, ayetteki

---

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/134-135
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/135
162[162] Kur'ân-ı Kerim'in 50. sûresinde, Kaf Sûresi'nden sonuncu (114.) Nas Süresi'ne kadar olan kısmına Mufassal Sûreler denilir. (Ç).
163[163] Benzeri bir hadis: Mrimî, FezâÎlü'J-Kur'ân, 17 (Z/463).
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/135-136

"yedi" ve "Mesânî" sözü ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buradaki "yedi" hakkında şu izahları yapmışlardır:

1) Kur'ân, yedi bölümdür.

2) Kur'ân, yedi çeşit ilmi ihtiva etmektedir. Tevhîd, nübüvvet, maâd, kazâ-kader, âlemin ahvâli, kıssalar ve teklifler.

3) Kur'ân, emir, yasak, haber (verme), istihbar (haber sorma), nida, kasem ve meseller gibi şeyleri kapsamaktadır. Kur'ân'ın tamamını "Mesânî" diye vasfetmeye gelince, Kur'ân'da tevhîd, nübüvvet ve mükellefiyetin delillerinin teki arlanmasından dolayıdır.

Bu görüş de zayıftır. Zfra, şayet bu ifâdeyle, Kur'ân'ın tamamı kastedilmiş olsaydı, o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın aynı ayetteki, "ve şu Kur'ân-ı Azim 'i verdik" buyruğunun, bir şeyin yine kendisine atfedilmiş olması gerekirdi ki, bu caiz değildir.

Buna, şu şekilde de cevap verilmiştir: Bu kelimenin başına, lafızlar farklı olduğu için, atıf harfinin getirilmesi, güzel ve yerinde olmuştur. Nitekim şair de: "Muazzam, yiğit oğlu yiğit, en sıkışık ve tehlikeli yerde, alayın aslanı olan krala..." demiştir.

Bil Ki bu, bu beyitte geldiği için, her ne kadar caiz ise de, ancak ne var ki ulemâ, asıl olanın böyle olmadığı, bunun aksi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Beşinci Görüş: Ayetteki, "yedi" sözüyle, Fatiha sûresinin murad edilmiş olması caizdir. Çünkü Fatiha'nın ayet sayrsı yedidir. "Mesânr" sözüyle de, bütün Kur'ân'ın kastedilmiş olması caizdir. Buna göre ifadenin takdiri, "Andolsun ki biz sana yedi ayet verdik ki, bu Fatiha'dır; Fatiha da, Kur'ân demek olan, "Mesânî" cümlesindendir" şeklinde olur. Bu görüş, birincinin aynısı olup, aralarında pek az fark bulunmaktadır. Allah en İyi bilendir. 165[165]

İkinci Mesele

Bu, ayetteki tabirindeki "mln" lafzıyla alakalıdır. Zeccâc şöyle der: "Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun, teb'îz ifade etmesi. Buna göre kelamın takdiri, "Biz, sana andolsun ki, kendisiyle, Allah'a övgü ve senada bulunulan ayetler nevînden olan yedi ayeti verdik ve sana, Kur'ân-ı Azim'i de verdik" şeklindedir.

b) Bu edatın zâid olması da mümkündür. Buna göre mana, "Şana, "Mesânî" olan "yedi'yi verdik" şeklinde olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "O halde murdar olan putlardan kaçının"(Hacc,30) ayeti gibidir. Bu ayetin manası, "Pullardan kaçınınız" şeklinde olup, yoksa, "onların sadece bir kısmı pistir" manasında değildir. Allah en iyi bilendir. 166[166]

Gözünü Dünyaya Dikme

Cenâb-ı Hak, "Sakın, birtakımlarını faydalandırdığımız şeylere gözlerini dikip uzatma " buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, peygamberine, dinî konulardaki nimetinin büyük olduğunu, ki bu ona, "Mesanî"den "yedi" ile Kur'ân-ı Azim'i vermiş olmasıdır, bildirince-, O'nu, dünyaya arzu duymaktan nehyetmiş ve ona arzu duyarak, iki gözünü ona doğru dikmekten saktndırmıştır. Gözü dikmenin ne demek olduğu hususunda birkaç görüş vardır:

Birinci Görüş: Buna göre, Hz. Peygamber'e sanki söyle denilmek istenmiştir: "Sana, Kur'ân-ı Azim verildi. Binâenaleyh, senin gönlün ve zihnin dünyaya yönelmekle meşgul olmasın." "Kur'an'ı teganni ile okumayan, (Kur'ân'ı dilinden düşürmeyen) bizden değildir'167[167] hadisi de bu manadadır. Ebu Bekr söyle demiştir: "Kime Kur'ân verilir de, o da, başkasına verilmiş olan dünyafiğı kendisine verilmiş olan Kur'ân'dan daha üstün görürse, büyük olanı küçültmüş; küçük olanı da gözünde büyütmüş olur."

Denildiğine göre, beldelerin birinde, Kurayza ve Nadîr yahudîlerine, kendilerinde çeşitli elbise,

---

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/136-137

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/137

167[167] Buhâri, Tevhid. 44.

koku, mücevherat ve diğer eşyaların bulunduğu yedi kervan çıkagelir. Bunun üzerine müslümanlar: "Şayet bu mallar bizim olsaydı, biz bununla güç ve kuvvet kazanır, bunları Allah yolunda infâk ederdik" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara sanki, "Andolsun ki ben size yedi ayet verdim. Bunlar, bu yedi kafileden muhakkak ve muhakkak daha hayırlıdırlar" demiştir.

İkinci Görüş: İbn Abbas, bu ifâdenin manasının, "Kendisiyle, herhangi bir kimseyi üstün kıldığımız dünya metâını temenni etme!" şeklinde olduğunu söylemiştir. Vahidî de bu manayı izah ederek şöyle der: "Bir kimse, bakışını ve diğer hasselerini iyice devam ettirip diktiğinde, ancak iki gözünü o şeye uzatmış ve dikmiş olur. Bir şeye, gözünü dikip ona alabildiğince bakmak ise, o kimsenin onu arzuladığına ve beğendiğine, temenni ettiğine delâlet eder. Halbuki, Hz. Peygamber (s.a.s), dünya metâından hoşuna gidebilecek şeylere, bu şekilde bakmıyordu. Rivayet olunduğuna göre o, Benî Müstalık'ın idrarları ve kığılan üzerine bulaşarak kurumuş olan davarlarına bakmış, bunun üzerine, elbisesini hemen yüzüne ve başına çekerek, bu ayeti okumuştur." O deve, sığır ve koyunların, idrar ve dışkılarının uylukları ve budları üzerinde kuruması ise, onların bahar mevsiminde besiye alınıp, böylece de et ve yağların fazlalaşması maksadının güdülmesinden dolayıdır ki, bu, en güzel besi biçimidir.

Üçüncü Görüş: Bazıları da, bu ifadenin manasının, "Kendisine dünyalık verilmiş olan hiç kimseye haset etme!" şeklinde olduğunu söylemiştir. Kadî, bu mananın uzak olduğunu, zira, herkesin haset etmesinin çirkin ve kötü olduğunu; hasedin, başkasının nimetinin yok olmasını istemek olduğunu; bunun ise, Allah'a itiraz etmek ve O'nun hüküm ve kazasını beğenmemek gibi bir şey olacağını; dolayısıyla bunu, herkesin yapmasının çirkin olacağını; bunun, sadece Hz. Peygamber'e. tahsis edilmesinin güzel olmayacağını söylemiştir.

Ayetteki "ezvâcen minhüm" ifadesine gelince, İbn Kuteybe bu kelimeye "Çeşitli kâfirler"manasını vermiştir, ez-Zevç kelimesi, Arapça'da kısım, çeşit anlamına gelir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "îman etmezlerse, onlar için tasalanma" buyurmuştur. Bu, "eğer onlar iman etselerdi, İslâm onlar sayesinde güçlenir ve onlar sayesinde mü'minler toparlanarak kalkınırdı" diye düşünme" demektir. Netice olarak diyebiliriz ki: Cenâb-ı Hak, "Sakın birtakımlarını faydalandırdığımız şeylere gözlerini dikip uzatma" ifadesiyle, Hz. Peygamber'!, onların malına; "onlara tasalanma'1 ifadesiyle de, onların kendilerine iltifat etmekten ve kalbinde, onlara karşı herhangi bir saygı ve kıymet duygusu taşımaktan nehyetmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Mü'minler için de tevazu kanadım indir" buyurmuştur. "Hatada" fiilinin Arapça'daki manası, kaldırmanın, yükseltmenin zıddıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, Kıyameti vasfederken söylediği Süij üsii*-"Alçaltan yükselten"(Vakıa,3) ayeti de bu manadadır. Yani o Kıyamet, günahkârları alçaltın mutî kulları ise yükseltir, demektir. O halde, "hafd" kelimesinin manası, "düşürmek, alçaltmak" demektir. İnsanın kanadıysa, kollarıdır. Nitekim Leys, 'İnsanın kolları, onun kanatlarıdır" demiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Korkudan kanadını (ellerini) kendine kavuştur" (Kasas, 321 ayeti de bu manadadır. Kanattan alçaltmak, yumuşaklık, şefkat ve tevazudan bir kinayedir ki, bundan maksat ise, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'i, kâfirlerin o zenginlerine iltifat edip onlara değer vermekten nehyedip, O'na müslüman fakirlere tevazu göstermesini emretmektir. Bunun bir benzeri de, "mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı, onurlu ve zorlu" imbiğb, S4) ayetiyle, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabını vasfederken buyurduğu, "kâfirlere karşı çetin, sert, kendi aralarında merhametlidirler"(Fetih,29) ayetidir. 168[168]

Peygamberin Uyarıcı Vasfı

'Ve de ki: "Şüphesiz ben, (evet) ben, açıkça uyaranım." Nitekim iş bölümü yapanlara, Kur'ân'ı parça parça yapanlara da (öyle azab) indirmiştik" (Hicr. 89-91).

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/137-139

Bil ki Ailah Teâlâ, peygamberine, dünyada zühdü ve mü'minlere kanat germeyi emredince, o kavme (müşriklere), "şüphesiz ben, (evet) ben, açıkça uyaranım" demesini de emretmiştir ki, bu ifadenin muhtevasına, O'nun hem nezir, uyarıcı olması; hem de, bütün teklifleri tebliğ etmesi dahildir. Zira, vacibin yapamamasından, haramın da yapılmasından dolayı ikâb, ceza terettüp eder. Binâenaleyh böylesi bir cezanın vaki olacağını bildirmek, "nezîr" (uyarıcı, sakındırıcı) sözünün muhtevasına girer. Yine onun muhtevasına, Hz. Peygamber'in, mükâfaat,cezâ, cennet ve cehennem merteDeierinj beyan etmesi de dahildir. Cenâb-ı Hak, "nezîr" kelimesinin peşinden "mübîn" sözünü getirmiştir ki bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bütün bu hususlarda, yeterli ve tam bir açıklamada, beyanatta bulunduğunu; onun, eksiksiz deliller getirmiş olduğunu ifade eder.

Daha sonra Allah Teâlâ "Nitekim iş bölümü yapanlara... indirmiştik" buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili iki bahis bulunmaktadır: 169[169]

Muktesimtn Kelimesinin Tefsiri

Birinci Bahis: Alimler, muktesimîn'in kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta da şu görüşler ileri sürülmüştür: 170[170]

Bunlar İslâm Yolunu Kesmek İçin Çalışanlardır

Birinci Görüş: İbn Abbas şöyle demiştir: "Bunlar, insanları, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmekten alıkoymak için, Mekke yollarını bölüşerek oraları kesen kimselerdir ki, bunların sayıları kırk civarındaydı." Mukâtil İbn Süleyman, bunların hacc mevsiminde, Velîd İbn el-Muğîre'nin göndermiş olduğu kimseler olduğunu ve onların, 'Mekke'ye girmek isteyen kimselere, "Taşradan gelenleri aldatmayın, nübüvvet iddiasında bulunan (o Muhammed) mecnûndur!" diyerek, Mekke'nin sokak ve yollarını paylaşan kimseler olduğunu, onların, insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'den, "O bir sihirbazdır, kâhindir, bir şairdir" diyerek uzaklaştırdıklarını; İşte bunun üzerine Cenâtn Hakk'ın, bu kimselere, rezil ve rüsvaylığını indirdiğini, böylece de onların İaşeler gibi geberdiklerini, söylemiştir ki, bu izaha göre ayetin manası, "Ben sizi, "muktesimîn"in başına gelenin bir mislinin de sizin başınıza gelmesinden sakındırıyorum" şeklinde olur.

İkinci Görüş: Bu, İbn Abbas in görüşü olup, ondan gelen rivayetlerin birisinde o, "Muktesimîn, yahudî ve hristiyanlardır" demiştir. Alimler, Allah Teâlâ'nın, yahudî ve hristiyanları, neden dolayı bu şekilde adlandırdığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak şöyle demişlerdir: Çünkü onlar Kur'ân'ı paramparça ederek, (ellerindeki) Tevrat'a uyana iman etmişler, uymayanı ise, kabul etmeyip inkâr etmişlerdir. Ikrime şöyle demektedir: "Zira onlar, Kur'ân'la alay etmek için Kur'ân'ı parçalamışlar; içlerinden bir kısmı, "Bu sûre benim içindir (benim hakkımdadır)";bir kısmı da, "şu sure de benim hakkımdadır" diyerek alay ediyorlardı." Mukatil İbn Hibban da: "Onlar Kur'ân'ı, kısımlara ayırarak, bazıları onun sihir, bazıları onun şiir, bazıları yalan ve uydurma, bazdan da onun, evvelkilerin efsaneleri olduğunu söylemiştir" demiştir. 171[171]

Bunlar Kavm-i Salih'tir

Üçüncü Görüş: İbn Zeyd şöyle demiştir: "Bunlar, Salih (a.s)'in kavmidir. Çünkü oniar, andlaşarak, "Ona ve ehline, muhakkak ki bir gece baskın yapalım" demişlerdi. Derken, melekler onları taşlamış, böylece de onları helak etmişlerdi. Buna göre "el-Muktesimîn" kelimesi "taksimat" kökünden değil, kasem, yemin kökünden olur ki, bu İbn Kuteybe'nin

---

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/139-140

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/140

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/140

tercihidir.
İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "kemâ enzelna" 'indirdiğimiz gibi" ifadesi, herhangi bir şeyin bu şeye teşbih edilmesini gerektirmektedir. O halde, o şey nedir?
Buna, şu iki şekilde cevap verilmiştir:
1) Kelamtn takdiri, "inâdlart ve cehaletleri yüzünden, Kur'ân'ın bir kısmının, Tevrat ve İncil'e uyduğu için, hakk olduğunu; bir kısmının da, onlara uymadığı için, batıl olduğunu söyleyip de, böylece Kur'ân'ı hak ve batıl diye iki kısma ayırmak suretiyle, onu paramparça eden Ehl-i Kitâb'a (azab) indirdiğimiz gibi, andolsun ki buna karşılık sana da, tekrarlanan yedi ayeti, "MesanP'yi ve Kur'ân-ı Azîm'i verdik" şeklindedir.
Buna göre şayet, "Böyle olması halinde, "müşebbeh" (benzetilen) ile "müşebbehun bih" (kendisine benzetilen) arasına daha nasıl, "Sakın birtakımlarını faydalandırdığımız şeylere gözlerini dikip uzatma"(Hicr. 88) ifadeleri girebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kavminin kendisini yalanlayıp ona düşmanlık yapmasına mukabil bir tesellî olunca, bu iki şeyin arasına, onu, onların dünyalarına ve dünyalıklarına iltifat etmekten ve onların küfürleri sebebiyle üzülmekten nehyetme gibi, teselliye medar ve dayanak olan şeyler, ifadeler girmiştir.
2) Bu sözün, Cenâb-t Hakk'ın, "ve de ki: "Şüphesiz ben, (evet) ben, açıkça uyaranım" ifadesiyle ilgili olmasıdır.
Bil ki bu izah, ancak şu iki şeyden birisiyle tam ve kâmil olur:
a) Herhangi bir takdirin yapılabileceğini kabul etmek;
b) Ayette bir hazfin bulunduğunu söylemek. "İzmâr"a gelince, bu, kelamın takdirinin, "Ben sizi, Kur'ân'ı paramparça edenlere indirdiğimiz o azab gibi olan bir azabtan, apaçık bir biçimde inzâr edenim" şeklinde olmasıdır. Bu izaha göre, "müşebbeh" durumunda olan ve kendisine "müşebbehun bih" in delalet ettiği meful hazfedilmiş olur. Bu, senin tıpkı, "Güzellikte, ay gibi olanı gördüm" demen gibi olur ki bu, "Güzellikte ay gibi olan bir insan gördüm" demektir. Hazfe gelince, bu da, kâfin zâid olduğunun söylenmesidir. Buna göre kelamın takdiri, "8en, Kur'ân'ı paramparça edenlerin başına indirdiğimiz şeyden, sizi apaçık uyaranım" şeklinde olur. Kâfin ziyade olmasının, Kur'ân'da benzerleri bulunmaktadır. Bu da "Onun benzeri gibisi yofefur"(Şûra. n) ayetidir ki, bunun takdiri, "Onun misli yoktur" şeklindedir. Bazıları da, ne böyle bir izmâr'a, ne de böyle bir hazfe ihtiyaç bulunmadığını; buna göre kelamın takdirinin, "Ben, apaçık bir uyarıcıyım. Yani, Kureyş'i, Kur'ân'ı paramparça edenlere indirdiğimiz azâb gibisinden sakındırıyor ve uyarıyorum" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Kur'ân'ı parça parça yapanlara da (öyle azab) indirmiştik" buyruğuna gelince, bununla ilgili iki bahis bulunmaktadır:
Birinci Bahis: Bu lafızla ilgili iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu kelime, muktesimîn kelimesinin sıfatıdır.
b) Bu kelime mübtedâ, haberi ise, "...onlara muhakkak soracağız" (Hicr, 92) ifadesidir. Bu görüş, İbn Zeyd'e aittir. 172[172]

İdin Kelimesinin Tefsiri

İkinci Bahis: Dil alimleri kelimesinin müfredi hakkında, şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:
Birinci Görüş: Bunun müfredi, tıpkı ve kelimeleri gibi şeklinde olup, aslı ('ıdvetun)'dür. Bu, bir şeyi paramparça ettiğin zaman söylediğin " 'Adaytu'ş-şey'e" deyiminden alınmıştır. O halde, o şeyin her bir parçasına, " 'ıdatun" denilir. Bu kelime, kendisinden, fitlin lâmu'l-fiili olan vâv'tn noksanlaşmış olduğu, (hazfedildiği) cinsten bir kelimedir. "Ta'dıye" cüzlere bölmek, parçalara ayırmak demektir. Nitekim parçalara, kısımlara ayırdığında, " 'Addaytu'l-cezûre ve'ş-şâte ta'dıyeten" "Deveyi ve koyunu kesip parçalara ayırdım, parçalara ayırmak" dersin. Hadis-i şerifte de, "Mirasta, ancak taksimatı kabul eden şeylerde parçalama, bölme olur"173[173]

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/140-142
173[173] Beyhaki, es-Sünehü'i-Kübra, 10/133.

buyurulmuştur. Yani, Kıymetli taş ve kılıç gibi, parçalanamayan şeylerde parçalama yoktur. O halde, Cenâb-ı Hakk "Kur'ân'ı parça parça yaptılar" ifadesiyle, onların, o Kur'ân'ı parçalayıp da, "Bu bir sihirdir; bu bir şiirdir; bu, öncekilerin efsaneleridir; bu, uydurulmuş şeydir" demelerini kastetmiştir.

İkinci Görüş: Bunun müfredi, " ıdatun" (Âlat) olup, aslı, " Adhatun dür.Arapiar, iki hânın, bir arada bulunmasını ağır buldukları için, " 'ıdatun" demişlerdir. Nitekim onlar, "Şefetun" derler ki, bunun aslı, "Şefhetun" dür. Bunun delili, onların "Şâfehtu-Müşâfeten", "Ağız ağıza konuştun-Ağız ağıza konuşmak" demeleridir. Bazı görüşlere göre, "sene" (sene, yıl) kelimesinin aslı da, "senhe"dir. Bu kelime, "yalan" manasına gelen " 'Adh" (İM) kelimesinden alınmıştır. "Yalandan kaçının ve sakının'[174][174] hadisi de bunun gibidir. İbnu Sikkît şöyle demiştir: "el-Adhu kelimesinin manası, bir kimsenin bir kimseye iftirada bulunarak, onda bulunmayan bir şeyi, onun hakkında söylemesidir." Bu, Leys'in rivayetine göre, Halil İbn Ahmed'in görüşüdür. Buna göre ayetinin manası, "Onlar, o "Kur'ân'ın uydurulmuş olduğunu kabul ettiler ve söylediler" şeklinde olur." "Idatun" kelimesi, kendisinden hazfedilen harften dolayı, cenvi müzekker salim vezninde cemilenmiş, böylece de, kendisinden hazfedilen şeye mukabil olsun diye vâv ve nûn ile çoğul yapılmıştır.

"İşte Rabbine andolsun ki onlara, topuna, yapmakta oldukları şeyleri elbette soracağız. Şimdi sen ne ile emrolunuyorsan, apaçık bildir. Müşriklere aldırış etme. Allah'la beraber diğer bir tanrı daha tanıyan o alaycılara muhakkak ki biz yeteriz. Onlar, yakında bileceklerdir" (Hıcr, 92-96).

Bu ayetlerle ilgili birkaç husus vardır: [175][175]

Sorguya Çekilecek Olanlar

Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte Rabbine andolsun ki onlara, topuna... elbette soracağız" ifadesinin, Kur'ân't paramparça
eden o "muktesimîn" ile ilgili olması muhtemeldir. Çünkü, zamirin en yakına râci olması daha uygundur. Buna göre kelamın takdiri, "Allah Teâlâ, onların Kur'ân'ı kısımlara ayırmalarından ve diğer günahlarından dolayı, o "muktesimîrV'e hesap soracağına dair, zâtına, kendisine yemin etmiştir" şeklinde olur. Bu ifadenin, bütün mükelleflerle ilgili olması da muhtemeldir. Çünkü onlardan da, daha önce geçen, 'Ve de ki: "Şüphesiz ben, (evet) ben, açıkça haber verenim" (Hıcr, 69) ayetinde bahsedilmişti. Bu, "Bütün insanlar için gönderilmiş, apaçık bir uyarıcıyım" demektir. Bu demektir ki bu ifade, hem mü'minleri, hem de kâfirleri içine almaktadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte Rabbine andolsun ki onlara, topuna... elbette soracağız" buyruğunun, bütün herkesle alâkalı bir söz olması gerekir. O halde, bu "soru sorma ve hesaba çekme ya insanların küfründen veya imanlarından olacaktır" diyen kimsenin sözünün manası yoktur. Bilakis hesaba çekme, her ikisinden ve bütün amellerden olacaktır. Çünkü lafız, genel (âmm) olup, hepsini içine almaktadır. [176][176]

Sorguya ve Sorulmamaya Dair Ayetlerin Bağdaştırılması

Buna göre şayet, "onlara topuna.,. soracağız" ifadesiyle, 'işte o gün ne insana, ne cinne günahı sorulmayacak"(Rahman, 39) ayetleri nasıl telif edilebilir?" denilirse, alimler buna birkaç şekilde cevap vermişlerdir:

1) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Onlara, istifham yoluyla soru sorulmayacaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların bütün amellerini bilir. Onlara ancak, kınama ve azarlama üslûbunda soru sorulacak ve, "Şunu niçin yaptınız?" denilecektir.

Bir kimse, "Bu cevap zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte o gün ne insana, ne cinne günahı sorulmayacaktır1' (Rahman, 39) buyruğundan murad, istifham üslubunda soru sormak olsaydı, bu olumsuzluğun "işte o gün" ifadesiyle tahsis edilmesinde bir mana olmazdı. Zira, böylesi bir soru ve istifham, Cenâb-ı Hak hakkında, bütün zamanlarda imkânsızdır.

---

[174][174] Kenzu'l-Ummtl, 3/4348.

[175][175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/142-143

[176][176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/143

2) Bu olumsuzluğun, sormamanın bazı zamanlara; olumluluğun, sormanın ise, başka bir vakte hasredilmesi. Çünkü Kıyamet günü, çok uzun bir gündür.

Bir kimse şöyle diyebilir: Cenab-i Hakk'ın, 'İşte o gün ne insana, ne cinne günahı sorulmayacaktır" ifadesi, o günde sualin vaki olmayacağını açıkça bildirmektedir. Binâenaleyh, o günün bölümlerinden herhangi birisinde sual vaki olmuş olsaydı, o zaman tenakuz ve çelişki hasıl olurdu.

3) Bizim şöyle dememizdir: Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte o gün ne insana, ne cinne günahı sorulmayacaktır" ifadesi, nefyin umumîliğini; "işte Rabbine andolsun ki onlara, topuna yapmakta oldukîan şeyleri elbette soracağız" ifadesi de, "muktesimîn"e ait ve râci olup, has, hususî bir ifadedir. Hususi ifadenin, genel (umumî) olan ifadeden önce geldiğinde şüphe yoktur. 177[177]

Açıkça Tebliğ Emri

Cenâb-ı Hakk'ın, "Şimdi sen ne ile emrolunuyorsan, apaçık bildir" buyruğuna gelince, bil ki, sad kelimesi Arapça'da yarmak ve ayırmak anlamındadır. Nitekim, İbnu's-Sikkît, Cerîr'in şu beytini okumuştur:

"Bu halife var ya, sizin için hükmettiğine razı olun. Ancak hakla hükmeder ve meseleleri fasleder. Sözünde, zulüm ve haksızlık yoktur."

Buradaki "yasda'u" kelimesi "fasleder, ayırır" anlamındadır. Nitekim, topluluk dağıldığı zaman da, "Tasadda'a'l-kavmu" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, "o gün (butun insanlar) bölük bölük ayrılacaklardır" (Rum. 43) ayeti de Döyledir. Ferrâ, bunun (Rûm. 43)manasının, "dağılırlar, kısım kısım ayrılırlar" şeklinde olduğunu söylemiştir. "Sad' " kelimesi cam hakkında kullanıldığında, ayırmak, koparmak, kırmak anlamına gelir. Ben de derim ki: "Kafatası kemikleri bu sırada, adeta parçalanıyor gibi olduğu içindir ki, başağrısına muhtemelen bu isim, suda' adı verilmiştir. el-Ezheri de şöyle demiştir: "Sabaha, "el-felak" denildiği gibi, Sadî' de denilir. Nitekim Arapça'da, fecr çatladı, yarıldı; sabah ortaya çıktı, sabah oldu manalarında, "İnsada'a, infeleka'l-fecru; infetara's-subhu" beniimektedir.

Bunu iyice anladığın zaman bil ki, ayetinin manası, "Hak ile batılın arasını ayır" şeklinde olur. Zeccâc ise: "Bunun manası, "Emrolunduğun şeyi açıkla, znâr et" şeklindedir. Çünkü Arapça'da, bir kimse açık bir biçimde delilini ortaya koyup «cnuştuğunda, senin tıpkı, "Onun, sarîh sarîh söyledi; apaçık ortaya koydu" sözünde de olduğu gibi, "Sada'a bl'l-hucceti" denilir" demiştir. Bu açıklama da gerçekte, yarmak ve ayırmak manasına gelir. Ona râci olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen ne ile emrolunuyorsan" buyruğu hususunda id görüş bulunmaktadır:

1) Buradaki "mâ'"nın, "ellezî" anlamında olması. Yani, "Emrolunmakta olduğun şeriatları ve yasaları" (Bimâ tu'meru bihi mine'ş-şerâi') demektir. Ancak buradaki harficer (..bihî..) düşmüştür. Bu, şâirin tıpkı şu sözünde olduğu gibidir

"Sana hayrı emrettim; binâenaleyh sen, emrettiğimi yap!"

2) Buradaki "mâ"nın masdariyye olmasıdır. Yani, "Sen, kendi işini (emrini) ve 3-rumunu, onlara apaçık olarak anlat" demektir. Alimlerin ifadesine göre, bu ayet razi oluncaya kadar, Hz. Peygamber (s.a.s) nübüvvetini gizliyordu.

Cenâb-ı Hak, daha sonra, Müşriklere aldırış etme" buyurmuştur. Yani, "onlara aldırma; onların, nübüvvet davetini izhâr etmen sebebiyle ten ^mamalarına hiç iltifat etme, aldırış etme" demektir. Bazı alimler, bu hükmün, savaş ayetiyle mensûh olduğunu söylemiştir ki, bu zayıftır. Çünkü buradaki yüz r-c*. rmenin anlamı, onlara aldırış etmemedir ki, binâenaleyh bu hüküm, mensûh olmaz. 178[178]

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/144

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/144-145

Dinle Alay Edenlerin Cezası

Cenâb-t Hakk, "O alaycılara muhakkak ki biz yeteriz" buyurmuştur. Denildiğine göre bunlar, müşriklerden şu beş kişiydiler: Velîd İbnu'l-Muğîre, Âs İbn Vâil, Adiyy İbn Kays, el-Esved İbnu'l-Muttalib ve el-Esved İbn Abdi Yegûs. Cebrail (a.s), Hz. Peygamber'e, "Ben, onların hakkından gelmekle emrolundum" dedi ve, Velid'in topuğuna işaret etti. Derken Velfd, ok yığınlarının yanından geçerken, elbisesine bir ok takıldı. Kibirinden dolayı ise Velîd, onu almaya eğilmedi. Bunun üzerine ok, topuğundaki bir damara isabet etti; okun damarı kesmesi üzerine, Velîd öldü. Sonra, Âs İbn Vâil'in ayak ayasına işaret etti. Derken oraya, bir diken girmişti. Bunun üzerine İbn Vâil, "ayağıma bir şeyler battı, ayağımı yılan soktu!" dedi. Şişen ayağı değirmen taşı gibi oldu ve öldü. Cebrail, derken el-Esved İbnu'l-Muttalib'm gözlerine işaret etti. O, birden kör oldu. Adiyy İbn Kays'ın burnuna işaret etti; o, burnundan irin sümkürdü ve öldü. Derken Cebrail, bir ağacın dibinde oturmakta olan el-Esved İbn Abdi Yeğûs'a işaret etti. O da Ölünceye kadar, başınt ağaca, yüzünü dikenlere vurdurup durdu.

Bil ki müfessirler, bu alaycıların sayısı, onların isimleri ve istihza yollan hakkında ihtilaf etmişlerdir ki, onların bilinmesine ihtiyaç yoktur. Bilinen miktar şudur ki, onlar muayyen bir kesim olup, güç, kuvvet ve riyaset sahibi İdiler. Çünkü, kadri yüce ve makamı ulu olan Hz. Peygamber gibi bir kimseye karşı bu türlü hafitiik ve bayağılıkları, ancak bcyleleri izhâr edebilirdi. Kur'ân-ı Kerim, Cenâb-ı Hakk'ın, onları yok edip kahrettiğine, tuzaklarını başlarına geçirdiğine delâlet etmektedir. Allah en iyisini bilendir. 179[179]

Tesbih, Hamd, Secde Emri

"Andolsun biliyoruz ki onların söyleyip durduklarından, göğsün cidden daralıyor. Sen hemen Rabbini hamd ile teşbih et ve secde edenlerden ol. Sana "yakîn" gelinceye kadar da Rabbine ibadet et" (Hk*. 97-99).

Bil ki, Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmini, hele bilhassa o muktesimîn'in ve o alaycıların ona karşı bayağılıklar yaptığını zikredince, Hz. Peygambere, "Andolsun biliyoruz ki onların söyleyip durduklarından, göğsün cidden daralıyor" demiştir. Çünkü insanın yaratılışı ve mizacı, böylesi durumlarda bunu gerektirir. İşte Cenâb-ı Hak, "Sen hemen Rabbine hamd ile teşbih et" demiş ve böylece ona şu dört şeyi emretmiştir: Teşbih, hamd, secde ve ibadet. Alimler, bu taatları yapmanın, göğsün daralmasını ve hüznü gidermeye nasıl vesile olduğu hususunda değişik izahlar yapmışlardır. Bu cümleden olmak üzere, hakkın peşinde oian arifler (sûfîler) şöyle demişlerdir: "İnsan bu çeşit ibadetlerle meşgul olduğu zaman, ona rubûbiyyet aleminin nurlar inkişaf eder. Bu inkişaf tahakkuk ettiği zaman, dünya bütünüyle onun gözünde değersizlesin Dünya onun nazarında böyle önemsiz hale gelince de, ne dünyayı elde etmek, ne de elden kaçırmak onun için birşey ifade etmez. Dolayısı ile o, dünyayı kaybetmekten ötürü vahşete ve dehşete düşmez, dünyayı elde ettim diye de şımarmaz. İşte bu noktada, hüzün ve keder diye birşey kalmaz."

Mutezile şöyle der: "Allah'ın kötülüklerden münezzeh olduğuna inanan kimsenin, zorluklara katlanması kolay olur. Çünkü o, Allah'ın son derece âdil olduğunu, kendisine sebepsiz ve faydasız yere eziyet vermekten münezzeh olduğunu bilince, kalbi yatışır." Ehl-i sünnet ise şöyle der: "İnsanın başına, istemediği (hoştanmadiği) şeyler gelince, yine Allah'a itaata koşar. Böylece sanki: "Ey Allahım, ster bana hayırlar ver, ister belâlara düşür, her halükârda sana ibadet etmem gerekir" demiş olur.

Cenâb-ı Hak, "Sana "yakın " gelinceye kadar da Rabbine ibadet et" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), Cenâb-ı Allah'ın buradaki "yakın" İle "ölünV'ü kastettiğini, ölümün, «.esin birşey olduğu için "yakîn" adını aldığını söylemiştir. Buna göre şayet, "Herkes, öldüğü zaman, üzerinden ibadet etme mes'ûliyyetinin artık düştüğünü bildiğine göre, sadetlere böyle sınır çizmenin

---

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/146

hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bundan murad şu manadır: "Hayatın boyunca Rabbine ibadet et, hayatının hiç bir safhasında bu badetten uzak ve berî olma." Allah en iyi bilendir.

Bu sûrenin tefsiri de, tamamlandı. Alemlerin Rabbi Allah'a hamd-ü senalar ve Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e ile âl-i ashabına salât-ü selâmlar olsun. 180[180]

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/146-147

NAHL SÛRESİ

(128 ayet olup, Mekke'de nazil olmuştur.)

Nahl Sûresİ'nin Mekki Olması Meselesi

Nahl Sûresi, son üç ayeti hariç, tamamen Mekkî'dir (Mekke'de nazil olmuştur), ssamm, bazı kimseleri, Nahl sûresinin bütün ayetlerinin Medenî olduğunu söylediğini nakletmiştir. Bazıları da bu sûrenin başından (Nahi, 40) ifadesine kadar Medenî, bundan sonrasının Mekkî olduğunu söylemişlerdir. Katâde'den ise, bu son görüşün tam aksi rivayet edilmiştir. Bil ki bu, "Ne'am Sûresi" adını da almıştır. Sûre, yüzyirmisekiz ayet olup (bence) hepsi Mekkî'dir.1[1]

Vaadedilen Cezanın Gecikmesinin Kafirler Üzerinde Etkisi

"Allah'ın emri geldi. Artık onu vaktinden evvel istemeyin. O, onların eş tutmakta oldukları şeylerden münezzehtir, yücedir. O, kendi emri ile kullarından kimi dilerse ona vahy ile, melekleri indirir, "Benden başka hiçbir tanrı olmadığını inzâr edin, benden ittikâ edin" diye" (Nah), 1-2).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:
Birinci Mesele: BU ki bu ayetlerin tefsirini bilmek şu üç soruya dayanır:
Birinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s), bazan onları dünya azabı ile îehdid etmiştir. Bu tehdid, Bedir'de gerçekleştiği gibi, onların öldürülmeleri ve kendilerine hükümran olunmasıdır. Cenâb-t Peygamber, bazan da Kıyamet azabı ile tehdid etmiştir. Bu azab, Kıyamet kopunca tahakkuk edecektir. Sonra o müşrikler bu ikinci çeşit tehdide dair hiçbirşey görüp müşahade etmedikleri için, Hz. Peygamberi tekzib etme hususunda bunu delil getirmişler, ondan bunu istemişler ve "Bunu getir" demişlerdir. Rivayet olunduğuna göre, "Saat (Kıyamet) yaklaştı. Ay (ikiye) ayrıldı" (Kamer, i) ayeti nazil olunca, kâfirler kendi aralarında: "O, Kıyametin yaklaştığını iddia ediyor. Dolayısı ile yapmakta olduğunuz bazı (kötü) işleri artık bırakın. Olup bitecekleri hep birlikte görelim" dediler. Fakat Kıyamet hemen kopmayınca, "Bizi tehdid ettiğin şeyden, birşey görmedik" dediler. Bunun üzerine, "insanların hesap (günü) yaklaştı" (Ent^a,^) ayeti nazil oldu. Kâfirler bundan dolayı tır tir titreyip, korkarak o günlerin gelmesini beklemeye başladılar. Ama o günlerin gelmesi uzayıp gelmeyince, "Ey Muhammed, bizi tehdit ettiğin şeyden hiçbir iz göremedik" dediler. Bunun üzerine işte, "Allah'ın emri geldi" ayeti nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.s) diz üstü çöktü ve insanlar başlarını kaldırınca, ayetteki "Artık onu vaktinden evvel istemeyin" ifadesi nazi! oldu. Velhasıl Hz. Peygamber (s.a.s), o kâfirleri gerek dünya, gerek ahiret azabı ile çokça tehdit edip, onlar da bu tehditlere dair birşey görmeyince, onu yalanladılar da, Allah Teâlâ bu şüpheierine "Allah'ın eniri geldi. Artık onu vaktinden evvel istemeyin7' buyurarak cevap verdi. Bu cevabı, şu iki şekilde izah ederiz: 2[2]

Mazinin, Muzari Anlamına Gelmesi

Birinci İzah: O azap, her ne kadar henüz gelmedi ise de, muhakkak gelecektir. Birşey bu durumda olduğunda, daha sonra olacak şeyi, sanki olmuş gibi sayarak, normal sözde, "Geldi, oldu, bitti" denilir. Bu tıpkı, yardım talebinde bulunup, istediği yardımın gelmesi yaklaşmış olan kimseye, "Sana yardım geidi. Artık b^ırıp çağırmayı bırak" denilmesi gibidir.
İkinci İzah: Şöyle denilebilir: Allah Teâlâ'mn bu husustaki emri ve hükmü, oldu, bitti, meydana geldi. Ama olmasına hükmedilen şey henüz olmadı. Çünkü Hak Teâlâ, onun belli bir zamanda meydana gelmesine hükmetmiştir. Dolayısıyla, o vakit gelmezden önce, o şey

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/451
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/151-152

tahakkuk etmoz- var olmaz. Velhasıl şöyle denilmek istenmektedir: Azabın ineceğine dair Allah'ın emri ve hükmü ezelden ebede kadar olan zaman içinde oldu, bitti, meydana geldi. Bu izaha göre, "Allah'ın emri geldi" ifadesi doğru olur. Fakat otmasına hükmedilen ve olması emredilen iş, henüz tahakkuk etmemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, onun belli bir zamanda olmasını takdir etmiştir. Binâenaleyh acele etmeyin ve onu vaktinden evvel istemeyin.

İkinci Soru: Kâfirler: "Ey Muhammed, farzet ki, Allah'ın dünyada veya ahirette bize azap indireceğine dair söylediğin sözün doğru olduğunu kabul edelim. Fakat biz, bu putlara da tapıyoruz. Çünkü onlar, bize Allah yanında şefaat edeceklerdir. Dolayısıyla, onlar bize Allah katında şefaatçi olurlar ve biz de bu sayede, aleyhimizdeki bu ilahi azap hükmünden kurtuluruz" dediler de, Cenâb-ı Hak, onların bu kuruntularını ve boş ümitlerini "O, onların eş tutmakta oldukları şeylerden münezzehtir" diyerek cevaplamış, kendisinin ortaklardan, zıdlardan, benzerlerden münezzeh olduğunu beyan etmiş ve katında, izni olmadan hiçbir kimse ve varlığın şefaatçi olamayacağını bildirmiştir. Ayetteki, ifadesindeki "mâ" edatının, mâ-i masdariyye olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Allah, onların eş tutmalarından, ortak koşmalarından münezzehtir" şeklinde olur. Bu edatın "ellezî" manasına olması da caizdir. Buna göre mana, "Allah, onların eş tuttukları o putlardan münezzehtir. Çünkü onlar değersiz ve cansız varlıklardır. Binâenaleyh onların, yerin ve göklerin müdebbiri olan Allah Teâlâ'ya, ortak olduklarını söylemek şöyle dursun, onlarla en düşük varlıklar arasında bile, herhangi bir münasebeti ve kıyası söz konusu değildir" şeklindedir.

Üçüncü Soru: Farzet ki Allah Teâlâ, bazı kullarına sevinç, bazılarına da sıkıntı vermeye hükmetmiş, takdir etmiştir. Fakat sadece kendisinin bilebileceği bu sırları senin öğrenmen nasıl mümkün olur ve sen nasıl, Allah'ın mülkündeki ve meîekûtundaki sırlarını öğrenebilirsin? Cenâb-ı Hak bu soruya da "O, kendi emri ile kullarından kim; dilerse ona vahiy ile melekleri indirir: "Benden başka hiçbir tanrı olmadığını inzâr edin, benden ittika edin" diye" ifadesi ile cevap vermiştir. Bu cevap şöyle zan edilir Altah Teâlâ, İstediği kuluna o meleği indirir ve o kuluna, diğer insanlara, alemin bir tek ilahı bulunduğunu, bu ilahın onları tevhid ve ibadetle mükellef tuttuğunu, bunu yerine getirmeleri halinde dünya ve âhireîin en hayırlısını elde edeceklerini, karşı çıkıp kabul etmemeleri halinde ise, dünya ve ahiretin en kötü belaianna düşeceklerini beyan buyurduğunu bildirmesini emretmiştir. İşte bu yol İle, bu bilgiler, diğer insanlara değil de, Allah'ın dilediği o kimseye tahsis edilmiş olur. Özetle sunduğumuz bu tertibten, bu ayetlerin en güzel bir biçimde sıralanmış ve birbirleriyle münasebet arzettikleri ortaya çıkmış oldu. Allah en iyi bilendir.

Bu ayetie ilgili birkaç mesele vardır: 3[3]

Birinci Mesele

Nâfî, Âsim, Hamza ve Kisâî fiili, yâ ile, zâ harfinin kesresi ile ve şeddeli olarak "yünezzflu", ikinci kelimeyi nasb ile "el-melâlkete" (melekleri indirir) şeklinde okurlarken; İbn Kesir ve Ebu Amr, fiili, yâ'nın zammesi, zâ'nın kesresi ve şeddesiz olarak, "yünzilü" şeklinde okumuşlardır ki, birinci kıraate göre fiil, tef'îl babından, ikincisine göre, if'âl babından olur. Bunlar, aynı manaya gelen iki kullanılıştır.

Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: 4[4]

Ferd Hakkında Cemi (Çoğul) Sigası Kullanmak

"Cenâb-ı Hak, bu ayetteki "melâlke" sözü ile, sadece Cebrail (a.s)!i kastetmiştir." Vahidî şöyle der: "Müfredi (tek olanı), cemî bir kelime ile isimlendirmek, eğer o müfred reis ve lider durumunda olursa caizdir. Bu tıpkı, "Biz Nuh'u da kavmine (peygamber olarak) gönderdik" (Nuh, ı>; "Biz o Kurân'ı Kadir gecesinde indirdik"(Kadr, 1) ve "Zikri (Kurân'ı) biz

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/152-153

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/153

indirdik"(Hicr, 9) ayetlerinde olduğu gibidir. Bu insanlar hakkında da, "insanlar kendilerine şöyle ded/"(Al-i imran, 173) ayetinde kullanıldığı gibidir.5[5] Bu hususta, izahı daha sonra yapılacak başka bir görüş daha vardır. 6[6]

Rûh'un Tefsiri Hakkında

Cenâb-ı Hak, "Kendi emri ile.. rûh ile" buyurmuştur. Bu hususta iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu "rûh"dan maksad vahiydir ve vahiy, Allah'ın kelâmı demektir. Bunun bir benzeri de, "tşte biz sana da böylece, emrimizden bir rûh vahyettik" (Şûra, 52) ite "O, kulianndan dilediğine, emrinden bir rûh vahyeder" (Gâiir, 15) ayetleridir.

Muhakkikler (sofiler) şöyle demişlerdir: "Cesed, harabtır, kesiftir, karanlıktır. Ama ona rûh girdiğinde, canlt olur, iatîf olur ve nuranî olur. Böylece o nurun tesiri beş duyuda da görülür, Rûh da karanlık (zulmet) ve câhildir. Kendisine akıl verildiğinde, aydınlanır ve nurlanır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Allah analarınızın karınlarından sizi hiçbir şey bilmez bir halde çıkardı. Size, şükredesiniz diye, kulaklar, gözler, gönüller verdi" Ham, buyurmuştur. Akıl da aslında, tam nûrânî, arınmış, saf ve aydın değildi. Derken o, Allah'ın zâtını, sıfatlarını ve fiillerini, ruhlar ve maddeler âlemini, dünya ve âhiret alemini tanıyınca mükemmelleşti. Sonra bu ilahî ve kıymetti bügiier, vahiy ile ve Kur'ân nuru ile mükenımeileşmiş ve saflaşmıştır.

Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: Marifetuliah ve Rabbânî mükâşefeler, Kur'ân ve vahiy ile kemâle erer, tam olur. Akıl da, bu marifetuliah ile aydınlanır, saflaşır ve kemale erer (olgunlaşır). Rûh cevheri ise, bu akıl ile tamam olur, kemâle erer. Bedenin durumu da, bü rûh ile mükemmel olur. İşte bu noktada, hakikî, gerçek rûhur. vahiy ve Kur'ân olduğu ortaya çıkar. Çünkü bunlar sayesinde, cehalet ve gaflet uykusundan uyanılabiiir. Böylece de, behîmîlik (hayvanlık) toprağından, melekliğin evine geçmek mümkün olur. Binâenaleyh "rûh" kelimesini, vahiy manasında kullanmak son derece münasib ve uygundur. Bunu kuvvetlendiren hususlardan birisi de, Cenâb-ı Allah'ın "O (Kur'ân'ı) emin rûh senin kalbine indirdi" (Şuârâ, 193) ayetinde Cebrail (a.s)'e, "Rûhullah" tabirinde de7[7] Hz. İsâ (a.s)'ya "rûh" demiş olmasıdır. Bunun bu manada kullanılışı güzel ve yerindedir. Çünkü bu ikisnin varlıkları sebebi ile kalbin hayatı demek olan hidayet ve marifetullah meydana gelmiştir. "Rûh" kelimesinin bu ikisi için, bu manada kullanılması güzel olunca, vahiy ve tenzil (Kur'ân) manasında "rûh" denilmesi daha uygun olur.

İkinci Görüş: Bu, Ebu Ubeyde'nin görüşüdür. Ona göre, bu ayetteki "rûh", Cebrail (a.s)'dir. Bunun başındaki bâ harf-i cerri de, (beraber) manasınadır. Meselâ Araplar, "Falanca elbisesi ile beraber çıktı" manasında, "Emîr, silahı ile baraber bindi" manasında, derler. Buna göre ayetin manası," "Melekleri Rûh yani Cebrail (a.s) ile birlikte indirir" şeklinde olur. 8[8]

Cebrail ile Birlikte Meleklerin İnmesi

Birinci görüş, doğruya daha yakındır. Bu hususun izahı şöyledir: Allah Sübhânehü ve Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e Cebrail'i tek başına indirmedi. Aksine ekseri durumlarda, Cebrail (a.s) ile birlikte fevc fevc melekler de inerlerdi. Baksana Bedir Günü ve Hz. Peygamber'in savaşlarının çoğunda, Cebrail (a.s) ile birlikte, melek cemaatleri inerdi. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bazan dağlar meleği, bazan denizler awteği, bazan Rıdvan, bazan da başka melekler gelirdi.

Ayetteki, ifadesi, "Bu indirme ve inme, ancak Allah'ın emri ile olur" demektir. Bunun bir

---

5[5] Burada nte'dan maksat, muayyen bir münafık ferttir (Ç).

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/154

7[7] Matbu nüshada böyledir. Fakat Kur'ân'da Hz. Isa hakkında bu tabir yoktur. Sadece £jj vardır ki (Nisa, 171) "Ondan (Allah'tan) bir ruh" demektir. Bu sehiv müelliften değil de kâtipten ileri gelmiş olmalıdır (Ç).

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/154-155

benzeri de, "Biz (melekler) senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz "(Meryem, 64); "(Melekler) O'nun emriyle hareket eder/er"(Enbiyâ,27); "Bunlar, O'nun korkusundan titreyenlerdir' (Enbiya. 28); "Kendilerine her surette kahir ve Akim olan Rablerinden korkarak, ne emrolunurlarsa onu yaparlar" (Nahi, 50) ve "Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler, neye de me'mÛr !rrse yaparlar"(Tahnm.G) ayetleridir. Bütün bu ayetler, meleklerin, Allah'ın emri ve izni olmaksızın herhangi bir işe yönelmediklerini göstermektedir.
Ayetteki, "Kullarından kimi dilerse ona" ifadesi ile, Teâlâ'nın kendilerine peygamberlik vermiş olduğu enbiya kasdedilmektedir, "inzar edin diye" tabiri hakkında Zeccâc şöyle demiştir: "Bu, "en" edatı, "rûh" kelimesinden bedel olup, manası, "Melekleri, inzâr edesiniz diye indirir" şeklindedir. Yani, "Yaratıklara, benden başka ilah olmadığını bildirin, ilan edin" demektir. Zira "inzâr" korkutarak bildirmektir.
Ayette birkaç fayda bulunmaktadır: 9[9]

Vahiy Vasıtası Meleklerdir.

Birinci Fayda: Vahyin, peygamberlere ulaşması, ancak melekler vasıtasıyla olur. Bunu teyid eden şeylerden birisi de, Cenâb-ı Hakk'in Bakara sûresinin sonunda, "Mü'minler de (iman etti). Her biri Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı"(Bakara. 285) buyurmuş olmasıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, kendi ismi ite başlamış ve bunun peşisıra melekleri zikretmiştir. Çünkü Allah Teâla'dan vasıtasız olarak, doğrudan doğruya vahyi alanlar meleklerdir. Bu vahiy ise, kitapların tâ kendisidir. Sonra melekler, bu vahyi peygamberlere ulaştırırlar. Bundan ötürü de, şüphesiz ki doğru olan sıranın, önce Allah'ın zikredilip, sonra meleklerin, sonra kitapların, sonra da peygamberlerin zikredilmesidir.
Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, meleğe vahyettiği zaman, melek bu vahyin zarurî veya istidlale dayanan bir ilim ile, Allah'ın vahyi olduğunu bilir. Bunu istidlale dayanan bir ilim olduğunu farzede^sek, bu nasıl elde edilir? Yine melek bu vahyi peygambere tebliğ ettiği zaman, peygamber bunu getirenin, şeytan-ı racîm olmayıp da, sâdık melek olduğunu zaruri veya istidlalî bir şekilde bilir. Eğer bu bilme istidlal yolu ile ise, bu istidlal nasıl elde edilir? İşte bunlar, son derece ince ve hassas konulardır. Bunları bilmek, ancak meleğin hakikatini, Allah'ın ona olan vahyinin ve meleğin bu vahyi peygambere tebliğ etmesinin keyfiyetini araştırmakla mümkün olur. Eğer biz bu meseleleri, alışılmış kelimelerle anlatmaya kalkarsak, maksadı anlatmak zorlaşır ve düzen-intizam bozulur. Çünkü Kur'ân'ın ayetleri bu vahyin ve bunu indirmenin ancak, melekler vasıtası ile olduğunu bildirmektedir. Şöyle de diyebiliriz: Farzedeiim ki buna Kur'ân ayetleri delalet etmiyor. Fakat durumun böyle olması ihtimali, aklın bedaheti ile de anlaşılır.
Bunun iyice anladığında diyoruz ki: Biz, Cebrail (a.s)'in sadık ve yalan ile telbisten (karıştırmaktan) masum olduğunu ancak nakli delillerle (rivayetlerle) bilmekteyiz. Nakli delillerin doğruluğu ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna dayanır. Onun doğruluğu da. bu Kur'ân'ın habis şeytan tarafından değil de, Altah Teâlâ tarafından gönderilen muciz bir kelam olmasına dayanır. Bunu anlamak ise, Cebrail (a.s)'in doğru, hakkı söyleyen, karıştırmaktan ve şeytani fiillerden uzak olduğunu bilmemize dayanır. O zaman ise bir devr-i fasid gerekir. İşte bu, zor bir noktadır. Fakat, biz nübüvvetin ve vahyin hakikatini iyice öğrendiğimiz zaman, bütün bu şüpheler ortadan kalkar. 10[10]

İnsanın Ruhani Kemali

Bu ayet, "O, kendi emri ile... rûh ile melekleri indirir" ifa- desi ile kendisine işaret olunan ruhun ancak, "Benden başka hiçbir tanrı yoktur. Benden ittikâ edin" ifadesi olduğuna delalet eder. Bu, doğru bir sözdür. Çünkü beşeri mutlulukların dört mertebesi vardır:

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/155
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/156

a) Nefsânî-rûhî mutluluklar,
b) Bedenî mutluluklar,
c) Zorunlu ve gerekli (tazime) olmayan bedenî sıfatlar,
d) Bedenden ayrı haller ve durumlar...

Birinci Mertebe: Bu, nefsanî-rûhî kemallerdir. Bil ki nefsin iki kuvveti vardır:

1) Gayb âleminden gelen mevcudatın şekillerini ve biçimlerini kabul etme, onları algılama istidadı... Bu, kuvve-i nazariyye (tefekkür kuvveti) diye isimlendirilen kuvvettir. Bu kuvvetin mutluluğunun temelinde marifet (bilgiler) elde etmede yatar. Marifetlerin en şereflisi ve en yücesi ise, Allah'tan başka ilah olmadığını bilmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, 'Benden başka hiçbir tann yoktur diye uyarın " buyruğu ile, buna işaret edilmektedir.

2) Bu ikinci kuvvet, nefsin bu âlemin maddeleri üzerinde tasarrufta bulunma kabiliyetidir. Bu kuvvet, kuvve-i ameliyye diye isimlendirilen kuvvettir. Bu kuvvetin mutluluğu ise, sâlih ameller yapmaktadır. Salih amellerin en yücesi ve en şereflisi ise, Allah'a ubûdiyyet ve kulluktur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Benden ittikâ edin" sözü İle ae, buna işaret edilmektedir. Kuvve-İ nazariyye, kuvve-i ameliyyeden daha önemli ve şerefli oldğu için, Hak Teâlâ; "Benden başka hiçbir tanrı olmadığım..." ifadesinin tşaret ettiği, kuvve-i nazariyyenin mükemmelliklerini ve kemâlâtım, "Benden ittikâ edin" ifâdesinin işaret ettiği, kuvve-i ameliyyenin kemâlatından ve mükemmelliklerinden önce zikretmiştir.

İkinci Mertebe: Bedenî mutluluklar demek olan bu mertebe de, iki kısımdır: Bedenî sıhhatin ve hayat kuvvetinin mükemmellikleri ki, ben bununla, bedene ait onyedi kuvveyi kastediyorum.

Üçüncü Mertebe: Bu, bedenî arızî (sonradan olma) sıfatlar ile ilgili olan mutluluklardır. Bu da iki kısma ayrılır: Asılların, köklerin mutluluğu ve furü'un, dalların mutluluğu ki bununla gerek babaların, ataların halinin mükemmelliğini, gerek çocukların, geriden gelen nesillerin mükemmelliğini kastediyorum.

Dördüncü Mertebe: Bu, en düşük mertebedir. Bu mertebe, insanın dışındaki sebepler ile meydana gelen mutluluklardır. Bunlar da, mal ve makamdır. Böylece, mutlulukların en kıymetli mertebesinin nefsanî-ruhanî haller olduğu sabit olur. Bu haller de, nazarî ve ametî kuvvelerin mükemmel oluşuna dayanır. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak bu ayette, bu iki kuvvenin en üstün halini zikrederek "Benden başka hiçbir tanrı yoktur" diye uyarın. Benden ittikâ edin" buyurmuştur. 11[11]

Kâinat Gerçek Bir Gaye İle Yaratılmıştır

"O, gökleri ve yeri hak olarak yarattı. O, eş tutmakta oldukları şeylerden yücedir" (Nahl. 3).

Bil ki Allah Teâlâ, geçen ayette, zatından dolayı hakkı tanımayı, "Benden başka hiçbir tann yoktur" diye beyan edip, kendi ile amel edilsin diye, "Benden itüka edin" ifadesi ile hayrı tanımayı beyan edince, ki bu ruhların ruhu (herşeyin özü), mutlulukların, hayırların ve şereflerin kaynağıdır, bunun peşinden yaratıcı ilahın varlığına, kudret ve hikmetinin mükemmelliğini anlatan delilleri getirmiştir. 12[12]

Kur'ân'ın Ulûhiyyet Delilleri

Bil ki biz, ulûhiyyetle ilgili delillerin ya zât ve sıfatlardaki, "imkân" deliline, yahut "hudûs" deliline, yahut da "imkân ve hudûs" delillerinin ikisine birden tutunma şeklinde olduğunu beyan etmiştik. Bunların tamamı altı şekildir. Allah Teâlâ'nın münzel kitaplarında bahsedilen yol (şekil) ise, sıfatların hudûsuna (sonradan oluşuna) ve hallerin değişmesine tutunmak, bunları delil getirmektir. Bu yol da iki kısımdır:

a) Gizliden daha gizliye geçerek, açıktan daha açığa tutunmaktır. Bu yol, Bakara sûresinin baş

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/156-157
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/158

taraflarında kullanılan metoddur: Allah Teâlâ orada, "Sizi yaratan Rabbinize ibadet ediniz {birleyiniz}"(Bakara, ai) buyurmuş ve böylece, her bir canın (insanın) hallerinin değişmesini, bir yaratıcıya muhtaç olmaya delil kılmıştır. Daha sonra bunun peşinden, insanın babalarının ve annelerinin hallerini delil getirmiştir. Buna, 'Ve sizden öncekileri yaratan "(Bakara, 21) cümlesi ile işaret etmiştir. Bunun peşinden de yeryüzünün hallerini delil getirmiştir. Bu da, "O (Rab) ki yeryüzünü sizin için bir döşek kıldı" (Bakara, 22) ifadesidir. Çünkü yeryüzü, bize gökten daha yakındır. Bunun peşinden, dördüncü mertebede, "Göğü bir bina yaptı"; beşinci mertebede, göğün yer ile birleşmesinden meydana gelen hallerden bahsederek, "O gökten su indirip onunla türlü türlü semereleri sizin için nzık çıkardı" (Bakara, 22) buyurmuştur.

Kur'ânî delillerden ikinci yol da, Cenâb-ı Hakk'ın, düşük olandan daha düşük olana inerek, kıymetli olandan daha kıymetli olan ile istidlal etmesidir. Bu yol da, bu surede kullanılmıştır. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ hür ve irade sahibi bir ilahın varlığına istidlal etme hususunda, önce yüce olan feleklerin kütlelerini zikrederek başlamış, sonra ikinci olarak insanın çeşitli halleri ile, üçüncü olarak hayvanların halleri ile, dördüncü olarak bitkilerin halleri ile, beşinci olarak da anâsir-ı erba'anın (dört ana elementin) halleri ile istidlal etmiştir. İşte bu tertip son derece güzeldir.

8u mukaddimeyi iyice anladığında biz deriz ki: Hakim bir ilahın varlığına getirilen zelillerin birinci çeşidi, buna göklerin ve yerin halleri ile istidlal etmektir. İşte bundan dolayı Cenâb-t Hak burada, "O, gökleri ve yeri hak olarak yarattı. O, eş tutmakta oldukları şeylerden yücedir" buyurmuştur. Biz, "Hamd olsun, o gökleri ve yeri .aratan... Allah'a"nEn'tm. 1) ayetinin tefsirinde, "halk" (yaratma) işinin, kaç yönden ^akîm bir yaratıcıya muhtaç olduğuna delâlet ettiğini anlatmıştık. Burada o vecihleri tekrar etmemizde bir sakınca yoktur. Binâenaleyh biz diyoruz ki: "Halk, belli bir miktar 4e takdir etmek, ölçmek biçmek" demektir. Bu mana, birçok bakımdan göklerde vardır:

1) Her cisim sonlu ve sınırlıdır. O halde, gökyüzü de sınırlıdır. Hacim ve miktar rakımından sınıflı olan herşeyin, daha fazla veya daha noksan olmayıp, o belli miktarı te sınırlandırılmış olması, mümkin ve caiz bir iştir. Her caiz ve mümkin şeyin, mutlaka oir takdir edeni ve bir tahsis edeni (sınırlayanı) vardır. Başkasına muhtaç olan her şey ise, muhdestir.

2) Hareketin ezelî olması imkansızdır. Çünkü hareket, kendisinden önce oaşkasının geçmesini gerektirir. Halbuki ezelî oiuş, buna aykırıdır. O halde, hareketle, ezel? oluşun arasını uzlaştırmak imkânsızdır.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Ya, kütlelerin ve maddelerin ezelde -evcut olmadıklarını, sonradan meydana geldiklerini söyleriz; yahut da, biz deriz w, onlar her ne kadar ezelde mevcut ve var idiyseler de, ancak ne var ki onlar, sakın, hareketsiz halde idiler de, sonradan müteharrik oldular. Bu iki takdire göre de, o Kütle ve maddelerin hareketlerinin bir evveli vardır. İşte, önce veya sonra değil de, o başlangıçtan itibaren hareketin meydana gelişi, yaratma ve takdir etmedir. Binâenaleyh onun, kendisini takdir eden, yaratan ve tahsis eden bir takdir edene, yaratana ve tahsis edene muhtaç olması gerekir.

3) Feleklerin maddeleri, bir kısmı o feleğin kütlesinin içinde, bir kısmı da yüzeyinde bulunan birtakım cüzlerden ve kısımlardan meydana gelmiştir. O kütlenin içinde bulunan kısmının yüzeyinde bulunması, yüzeyinde bulunanın da içinde bulunması, aklen caiz olan bir husustur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, o kütleyi meydana getiren her bir parçanın, kendi o muayyen yerine tahsis edilmesi, caiz ve mümkün oian bir iştir. Binâenaleyh, bu caiz olan hususun, bir takdir ve tahsis edene muhtaç olması gerekir. Geriye kalan diğer izahlar ise, En'âm sûresinin başında ele alınmıştı.

Bil ki, Allah Sübhanehû ve Teâlâ, göklerin ve yerin hadis olduğuna dair, yaratıp takdir etme ile hüccet getirince, bunun hemen peşinden, "O, eş tutmakta oldukları şeylerden yücedir" buyurmuştur. Bununla şu kastedilmiştir: Göklerin ve yerin kadîm olduğunu söyleyenler, sanki de, Allah'ın ezelî ve kadîm olma vasfında müşterek olan bir şeriki, Allah'a ortak koşmuşlardır. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak kendisini bundan tenzih etmiş ve kendisinden başka "kadîm" bulunmadığını beyan buyurmuştur. Bu izahımızla, sûrenin başındaki, "O, onların eş tutmakta oldukları şeylerden münezzehtir" (Naw, i) ifadesinden elde edilmek istenen mânanın, burada bu kelimenin zikredilmesinden elde edilmek istenen mânadan başka olduğu ortaya çıkmış olur. Çünkü, bu ifâdenin burada zikredilmesinin maksadı, "Putların, azabı kendilerinden defetme hususunda, o kâfirlere şefaatçi olabileceğini" söyleyen kimselerin görüşünü iptal etmektir. Yine bundan maksat, maddelerin kadîm, göklerin ve yerin ezelî olduğunu söyleyenlerin görüşünü İptal etmektir. Böylece Allah Teâlâ, ezeliyyet ve kadîm oluşta, başkasını kendisine ortak koşmaktan, kendisini tenzih etmiştir. Allah en iyisini bilendir. 13[13]

Bir Damladan Yaratılan İnsan

"insanı bir damla sudan yarattı O. {Böyle iken) bakarsın ki o, apaçık birhasım (kesilmiş) tir!" (Nahl, 4).

Bil ki, felekler ve yıldızlardan sonra, maddelerin en kıymetlisi insandır. Binâenaleyh Allah Teâlâ, hakîm bir ilahın varlığına, feleklerin kütlelerini delil getirince, bunun peşinden aynı şeye, insanın yaratılışını da delil olarak zikretmiştir.

Bil ki insan, beden ve ruhtan meydana gelmiştir. O halde Allah'ın "İnsanı bir damla sudan yarattı O" buyruğu, hakîm bir yaratıcının varlığına, insanın bedeniyle; "(Böyle iken) bakarsın ki o, apaçık bir hasım kesilmiştir" ifadesi de, böyle bir yaratıcının varlığına insanın halleriyle istidlalde bulunmaya bir işarettir.

Birincisine gelince, bunu şu şekilde izah edebiliriz: Nutfenin, gerek maddî, gerekse müşahedeye göre parçaları birbirine benzeyen bir madde olduğunda şüphe yoktur. Ancak ne var ki bazı tabibler, onun parçalarının gerçekte farklı olduğunu söylemektedirler. Bu böyledir, zira, "nutfe", dördüncü nazımın neticesinden meydana gelmektedir. Çünkü gıdanın, midede bulunması ilk hazım; ciğerde bulunması ikinci -azım; damarlara geçmesi üçüncü hazım, diğer organlara geçmesi ise dördüncü ".azimdir. İşte bu noktada, bir kısım gıdalar, kemiklere geçer ve o kemikte, eşsiz bir tabiat harikası meydana gelir. Et, sinir, damar ve diğerleri hakkındaki sözümüz de aynıdır. Şehvet tahrik olunduğunda, bedeni istilâ eden o hareket esnasında, bütün uzuvlardan bir sıvı çıkar gelir ki, işte nutfe budur. Böyle olması halinde nutfe, parçaları e cüzleri farklı farklı olan bir madde olmuş olur.

Sen bunu iyi anladığında biz diyoruz ki: haddizatında nutfe, ya karakter ve mahiyet fcbariyle parçaları birbirine benzeyen bir maddedir, yahut da, parçalan birbirinden farklı olan bir maddedir.

Eğer, doğru olan birincisi olursa, o zaman, o bedenin o nutfeden meydana ge'mesini gerektiren şeyin, nutfenin ve hayız kanının cevherinde bulunan karakter *e tabiat olması caiz olmaz. Çünkü, tabiatın tesiri, tedbir ve irade ile değil, zatı icabı «« gerekli kılma iledir. Tabii kuvvet, parçaları birbirine benzeyen bir maddeye tesir ettiğinde, o fiilin küre biçiminde olması gerekir. "Basit nesnelerin tabii şekillerinin <üre şekünde olması gerekir" diyen kimseler, işte bu söze dayanmışlardır. 3inâenaleyh, canlının nutfeden meydana gelmesini gerektiren şey onun tabiatı oteaydı, onun şeklinin küre biçiminde olması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, canlıların bedenlerinin meydana gelmesini gerektiren şeyin, onun karakteri değil, tam aksine hür ve irade sahibi bir fail olduğunu ve hikmeti, tedbiri ve iradesiyle -arattığını anlamış oluruz.

Eğer ikincisi olursa ki bu da, nutfelerin, karakter ve mahiyet bakımından farklı *arkh olan parçalardan meydana gelmiş bir madde olduğunun ileri sürülmesidir. Biz diyoruz ki: Böyle olması halinde, bedenin o nutfeden meydana gelmesinin, hakîm, hür ve irade sahibi bir failin tedbiriyle olması gerekir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

Birinci İzah: Nutfe, çok çabuk kaybolan, rutubetli, (yapışkan ve ıslak) bir şeydir. Durum böyle olunca, onda mevcut olan parçalar, o hali ve nisbeti, durumu muhafaza edemez. O halde, dimağın maddesi demek olan o cüz'ün, en aşağıda bulunması mümkün olur. Katbin maddesi olan parça da, bazan üstte bulunur. Durum böyle olunca, canlıların uzuvlarının, ne devamlı, ne de umumiyetle bu muayyen tertip üzere bulunmaması gerekir. Durum böyle olunca da, o

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/158-160

uzuvların, muayyen ve hususî bir tertip üzere meydana gelişlerinin, hakîm, hür ve irade sahibi bir failin tedbiriyle olmuş olduğunu anlamış oluruz.
İkinci İzah: Nutfenin, karakterleri *arklı farklı parçalardan meydana gelmiş bir madde olduğunu farzedelim. Ancak ne var ki, onun terkibinin analizinin, haddizatında her biri basit bir cisim, nesne olan birtakım cüz ve unsurlara varıp dayanması gerekir; durum böyle olunca da şayet, o nutfeyi tedbir eden, tabii kuvvet olsaydı, o zaman o basit cisimlerden her birinin şeklinin küre olması ve canlının da, birbirine yapışmış birtakım küreler şekli üzere olması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre, canlıların bedenlerini tedbir edenin ne onların tabiatları, ne yıldız, ne feleklerin tesirleri olmadığını anlamış bulunuyoruz. Çünkü, tesirler birbirine benzerler. Böylece, canlıların bedenlerini idare edenin, hakîm, hür ve irade sahibi bir fail olduğunu anlarız ki, elde edilmek istenen netice de budur. Bütün bunlar, hür ve irâde sahibi bir ilâhın varlığına, canlıların bedenleriyle istidlalde bulunmaktır ki, Cenâb-ı Hakk'ın, 'insanı bir damla sudan yarattı O" buyruğundan kastedilen işte budur. 14[14]

Ruhî Hallerin Yaratıcıyı Tanıtması

İnsanların ruhlarının halleriyle, hakîm, hür ve irâde sahibi bir yaratıcının varlığına istidlalde bulunmaya gelince, ki bu, "{Böyle iken) bakarsın ki o, apaçık bir hasım (kesilmişjtir" buyruğudur. Bu hususta da birkaç mesele vardır: 15[15]

Birinci Mesele

Bu mesele, bu istidlalin izahı ve anlatımı hakkındadır: İnsanın ruhu, ilk yaratılışta, diğer canlıların ruhlarından zekâ, anlayış ve kabiliyet bakımından daha düşüktür. Baksana, tavuğun yavrusu civciv, daha yumurtanın kabuğundan çıkar çıkmaz, düşmanıyla dostunu birbirinden ayırır; meselâ kediden kaçar, annesine sığınır. Yine o, kendisine uygun olan ve olmayan gıdaları da birbirinden ayırır. Ama insanın yavrusuna gelince, o, annesinden ayrıldığı anda, kesinlikle, dostuyla düşmanını, zararlı olanla faydalı olanı birbirinden ayırdedemez. Böylece, insanın ilk meydana geldiği anda, diğer canlılardan, durum, zekâ ve anlayış bakımlarından, daha aşağı seviyede olduğu ortaya çıkmış otur. Daha sonra insan büyüdükçe, aklı gelişir, anlayışı kemâle erer. Böylece de gökler ve yer alanına hükümran olacak bir duruma gelir. O, böylece, Allah'ın zât ve sıfatlarını, ruhlar, maddeler, felekiyyât ve unsurlar gibi çeşitli şeyleri tanımaya ehil hale gelir. Ve yine o, Allah'ın dini hususunda kuvvetli şüpheler irâd etmeye ve bütün gaye ve istekler hususunda şiddetli düşmanlık yapmaya da muktedir bir hale gelir. O halde, insan ruhunun, o aşırı bilgisizlikten bu çok üstün anlayış ve zekâ durumuna geçişinin, hikmet ve irâde gereği, ruhları o noksanlıklarından kemâl mertebelerine; cahilliklerinden, bilgi mertebelerine intikal ettiren, hakîm, hür ve irade sahibi bir ilahın tedbiri ile olması gerekir. İşte 'İnsanı bir damla sudan yarattı O. (Böyle iken) bakarsın kî o, apaçık bir hasım (kesilmişjtir" ayetinden maksad da budur.
Bunu iyice anladığın zaman, senin pekçok şeye dikkat edip farketmen mümkün olacaktır. 16[16]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, İnsanı, Kur'ân'ı Kerim'de zikredilmiş olan değişik safhalar neticesinde, "nutfe"den yaratmıştır.
Bunlardan bir tanesi de, "Andolsun, biz insanı çamurdan ılmüş) bir hülâsadan yarattık. Sonra onu, sağlam ve metin bir karargâhta bir jtfe yapöA"(Mü'minun. 12-13) ayetleridir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, ayrıntıları başka ayetlerde zikredildiğinden, burada (Nahi. 4) kısa bir

---

[14] 14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/160-162
[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/162
[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/162

anlatım ile beyan buyurmuştur. 17[17]

Nankör İnsanın Hasımlığı

Cenâb-ı Hakk'ın,"(Böyle iken) bakarsın ki o, apaçık bt hasım (kesilmiştir)" buyruğu hakkında iki bahis bulunmaktadır:
Birinci Bahis: Vahidî şunu demiştir: "Hasîm" kelimesi, "muhâsım" (muhasım:düşman) anlamındadır. Dilciler ise, "hasîm" kelimesi, sana husûmet gösteren, düşmanlık yapan kimse anlamındadır" demişlerdir. "Fail" veznin "mufâil" manasına grtmesi, bilinen bir şeydir. Meselâ, "münâslb" manasında "nesîb", "muâşir" (yakın dost, arkadaş, akraba) manasında "aşîr" ve, yiyen ve içen anlamlarına gelen e*d1" ve "şerîb" kelimesi gibi, "hasîm" kelimesinin, "hasım oldu, münakaşa etti" anlamında olmak üzere, "Hasama-yahsimu" fiilinden ism-i fail (Hâsım) manasında : -naşı da caizdir. Hamza'nın (Yasin.49» şeklindeki kıraati de, bu abadandır.
İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "(Böyle iken) bakarsın ki o, apaçık bir hasım
kesilmiş)tir" beyanı hakkında iki vecih bulunmaktadır:
1) Bunun manası şudur: "Bir de bakarsın ki o, kendi nefsine uymuş ve onu müdafaa ediyor. Tiksinilecek bir nutfe, hiçbir hissi ve hareketi olmayan bir nutfe olduktan sonra şimdi, hasımlık yaparak çekişiyor." Bundan maksat ise, bu değersiz a/umdan bu yüce ve âlî makama geçmenin, ancak hakîm ve alîm olan bir müdebbirin tedbîr ve idaresiyle olduğunu beyan etmektir.
2) "Bir de bakarsın ki o, Rabbine karşı amansız bir hasım ve yaratıcısını inkâr eden olmuştur; "Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" (Yasin. 78) der.." «anası kastedilmiştir. Bundan gaye ise, insanın ne kadar cahil ve utanmaz olduğunu; küfrân-ı nimet ve nankörlükte devamlı ve ısrarlı olduğunu göstermektir.
Birinci izah sekli daha uygundur. Çünkü bu ayet-i kerimeler, hakîm olan yaratıcının —liflina istidlalde bulunmak gayesiyle zikredilmektedirler; yoksa, insanın ıazlığım, küfür ve nankörlükteki ısrarını ortaya koymak için değil... 18[18]

"Davarları da sizin için O yaratmıştır ki, bunlarda sizin için ısıtıcı ve koruyucu maddeler ve nice menfaatler vardır. Onlardan yersiniz de. Akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için güzel bir zinet vardır Onlar sizin ağırlıklarınızı yüklenir, yarı canınız tükenmeden varamtyacağınız bir memlekete götürür. Şüphesiz ki Rabbiniz çok şefkatli, çok merhamet edicidir"' {Nah! 5-7).
Bu ayet-i kerimelerle ilgili birkaç mesele vardır. 19[19]

Hayvanların Önemi

Bil ki, İnsandan sonra yeryüzünde mevcut maddelerin en, kıymetlisi, kendilerine kıymetli kuvveler tahsis edildiği için. hayvanlardır. Bu kıymetli kuvveler de zahiri ve batını hislerle, şehvet ve gadabtır. Sonra bu hayvanlar da ikiye ayrılır:
a) İnsanların istifâde ettiği canlılar.
b) Böyle olmayanlar...
Birincisi, ikincisinden daha kıymetlidir. Çünkü canlıların en kıymetlisi insan olunca, insanın kendisinden daha çok ve daha fazla istifâde ettiği canlının, hayvanın da başkasından daha kıymetli olması gerekir.
Sonra biz diyoruz ki, insanın kendisinden yararlandığı o hayvandan, ya insan, yeme, giyme gibi zaruri geçim vesileleri için yararlanır veyahut da böyle olmayıp o ondan ancak, zinet vb. gibi zaruri olmayan şeyler hususunda istifâde eder. Birincisi ikincisinden daha kıymetlidir ki,

---

[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/163
[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/163
[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/164

işte bu kısım, Cenâb-ı Hakk'ın "en'am-davariar" diye bahsettiği hayvanlardır. İşte bundan dolayı bu ayette önce onlardan bahsedilerek "Davarları da sizin için o yaratmıştır" buyurulmuştur. 20[20]

En'âm Tabirinin İzahı

Bil ki en'âm şu sekiz çift hayvana denilir. Bunlar da koyun, deve, keçi ve sığırdır. Bazan da, "en'âm" şu üç şeye, yani deve, sığır ve davara denilmektedir. Keşşaf sahibi "Bu lafız, genel olarak deve hakkında kullanılır" demiştir. Ayetteki kelimesi mansûb olup, bunu nasbeden fiil ise helaka fiilinin tefsir ettiği muzmer bir (halaka) fiilidir. Bu tıpkı "Ay'a (gelince) biz ona da birtakım menziller (duraklar) tayin ettik"(Ywin, 39) ayetinde olduğu gibidir. Bu İfadenin daha tince geçen, "el-insan" (Nam, 4) kelimesine atfedilmiş olması ve kelamın takdirinin, ~ÂMah, insanı ve en'âmı yarattı" şeklinde olması mümkündür.
Vahidî şöyle der: "Söz, "Davarları da sizin için O yaratmıştır" ifadesinde •jBMmlanmıştır. Daha sonra, söz yeniden başlayarak, ""Bunlarda sizin için ısıtıcı ve Koruyucu nice maddeler vardır" buyurulmuştur. Bu sözün lekûm "(sizin için)" ve-mesinde tamamlanmış olması, daha sonra da (Bunlarda sizin için, ısıtıcı koruyucu nice maddeler) diye yeniden başlaması mümkündür. Nazm kitabının Müellifi şöyle demiştir: "Bu iki izahtan en güzel olanı, kelamın "Davarları da sizin O yaratmıştır" ifâdesi üzerinde bittiğini söyleyendir. Bunun delili bu ifâdeye, darda sizin için güzel bir zinet vardır" ifâdesinin atfedilmiş olmasıdır ki, buna göre hatamın takdiri "bunlarda sizin için ısıtıcı ve koruyucu maddeler ve sizin için güzel ar zinet vardır" şeklindedir. 21[21]

Hayvanların Sağladığı Faydalar

Allah Teâlâ, el-en'âm'ı mükellefler için yarattığını bildirince, bunun peşinden onlardaki menfaatlerin neler olduğunu sayıp dökmüştür. Bil ki, "en'âm"m faydalarının birkısmı zarurî bir kısmı ise zaruri değildir. Allah Teâlâ, önce zaruri olanları afla almıştır.
Birinci Fayda: HakTeâlâ'nın "Bunlarda sizin için ısıtıcı ve koruyucu
aaoe maddeler vardır" cümlesinin ifâde ettiği husustur. Cenâb-ı Hak, bu hususu başka ar ayette de zikrederek, "... yünlerinden, yağlarından, kıllarından,..." (Nahi, 80) Buyurmuştur. Dil alimlerine göre "dif" kelimesi, kendisiyle ısınılan elbise «tarımdadır. el-Esmaî şöyle der: "Dif", isi, sıcaktık demektir. Nitekim Arapça'da, ~Şu duvarın difinde, sıcağında otur" denilir; yani, o duvarın dibinde, (rüzgârdan korunmuş güneş alan kısmında)... Bu kelime hemze hazfedilip de harekesi fa'ya "dif'un" şeklinde de okunmuştur.
İkinci Fayda: Ayet-i kerimedeki rnenafiu kelimesinin belirttiği husustur. Alimler, Cfenâb-ı Hakk'ın bu ifâdeyle, o hayvanların neslini ve sütünü kastettiğini söyleyerek afryfe demişlerdir: Bu lafız, genel ve umumî bir duruma delalet ettiği halde, Allah âb lafızla onların neslini ve sütünü kastetmiştir. Çünkü, nesil ve süt ile, bazan yeme 1, bazan para mukabili satmada, bazan da elbise vs. gibi zaruri şeylerle tirmek suretiyle istifâde edilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bütün bunları «apsasın diye bu kısımları, "Nice menfaatler" sözüyle belirtmiştir.
Uçurdu Fayda, ayetteki "Onlardan yersiniz" cümlesinin ifâde ettiği husustur.
Buna göre şayet, "Onlardan yersiniz" ifâdesi hasr ifâde eder. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü bazan başkasından da yenilir. Hem, yeme menfaati, giyim menfaatinden önce gelir; daha niçin Cenâb-ı Hak yeme faydasını sonra zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
Birincisine şöyle cevap veririz: Yemek, insanların yaşamaları için dayandıkları temel unsurdur: Tavuk, kaz, kara ve deniz avları gibi, başka hayvanlardan yeme işine gelince, bu, mutad olmayan kısma dahil olup, bu adeta zarurî olmayan bir meyve yeme yerine geçmiş olur. Şöyle denilmesi de muhtemeldir: "Yani "Sizin yiyeceklerinizin çoğu, en'âm'dandır. Çünkü sizler,

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/164
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/164-165

sığırlarla eker ve biçersiniz. O halde hububat ve sizin yediğiniz mahsûller de, en'âm vasıtasıyla olmuş olur. Hem yine sizler, develeri (ve diğerlerini) kiralamak suretiyle de fayda temin edersiniz. Yine sizler, en'âm'ın sütünden, yavrusundan ve derisinden de yararlanırsınız ve bütün yiyeceklerinizi bunları vererek karşılarsınız."

İkincisine de şöyle cevap verilir: Giyim, yeme işinden daha uzun sürelidir. İşte bundan dolayı giyimi, yemeden önce zikretmiştir.

Bil ki, bu üç fayda, en'âm'dan, zarurî olarak elde edilen faydadır. En'âm'dan elde edilip de zarurî olmayan faydalar ise şunlardır:

Birinci Fayda: Cenâb-ı Hakk'ın"Akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için güzel bir zinet vardır" ayetinin ifâde ettiği husustur. İrahe, deveyi, akşamleyin ağılına getirmek anlamına gelir. Çünkü deve, geceleyin ağılına sığınır. Yine Arapça'da insanlar develeri mer'âlara götürdüklerinde, denilir. Dilciler şöyle demişlerdir: "Akşamleyin deveyi ağıla alma işi, yağmurlar yağıp otlar çoğalıp Araplar merada davar otlatmak için çıktıkları bahar günlerinde çek olur. Hayvanlar bilhassa bu günlerde çok güzel olurlar."

Bil ki onların güzelliklerinden istifâde şekli şöyledir: Çoban, o hayvanları akşamleyin ağıla getirip, sabahleyin de ağıldan mer'âya salıverin, işte o hayvanlar, bu getirilip, sonra da mer'âlara salınma sırasında bir güzellik aîzederler. Ve o meralar, o koyun ve develerin sesleriyle yankılanır. İşte bu esnada, onların sahipleri sevinir; onlara mâlik olmalarından dolayı, onların insanlar katındaki etkisi ve değeri çoğalır.

Şayet, "Cenâb-ı Hak niçin hayvanları ağıla getirmeyi, onları salıvermeden önce zikretmiştir?" denilirse biz deriz ki:

Davarı ağıla getirmedeki güzellik daha çoktur. Çünkü o hayvanlar, karınları doymuş ve memeleri sütle dopdolu olarak gelirler. Sonra da ağılda, sahiplerini, toplu bir biçimde beklerler. Ama, ağıldan mer'âya göndermek böyle değildir. Çünkü, o hayvanlar mer'âya, aç ve sütsüz olarak çıkarlar; sonra da, dağılıp yayılmaya başlarlar.

Böylece, hayvanların ağıla alınmasındaki güzelliğin, onların mer'âya salınmasındaki güzellikten daha fazla olduğu ortaya çıkar. [22][22]

Hayvanların Yük Taşımaları

İkinci Fayda: "Onlaı sizin ağırlıklarınızı yüklenir, yan canınız tükenmeden varamayacağınız bir memlekete götürür. Şüphesiz ki Rabbiniz, çok merhametli, çok şefkatlidir" buyruğu rakkında iki mesele vardır: [23][23]

Birinci Mesele

Eşkal "siki" kelimesinin çoğulu olup "siki" yolcunun eşyasına verilen isimdir. İbn Abbas, "... yarı canınız
tükenmeden varamıyacağmız bir memlekete" ifadesiyle Mekke'den Medine'ye yahut Yemen'e yahut Şam'a veyahut da Mısır'a gidip ulaşmayı kastettiğini söylemiştir.

Vahidî şöyle der: "Bu, onun görüşüdür. Halbuki bununla, "Devesiz olarak ulaşmayı tekeffül etmeniz halinde size zor gelecek olan her belde" manası kastedilmiştir." İbn Abbas, manayı bu beldelere tahsis etmiştir. Çünkü, Mekkelilerin ticâretleri genellikle bu beldelerle oluyordu.

Bu ifâde, Şın'ın fethası ve kesresiyie ofmak üzere hem şıkka, hem de şakk şeklinde okunmuştur. Kurra'nın ekserisi bu ifâdeyi sının kesresiyte şıkk şeklinde okumuşlardır.

Sının kesresiyie şıkk, meşakkat ve güçlük; fethasıyla şakk, bir şeyin yarısı manasına gelmektedir. Burada, lafzı bu iki manaya hamletmek de caizdir. Binâenaleyh, biz bu kelimeyi meşakkat ve güçlük anlamına hamledersek, mana, ...sizlerin ancak güçlük ve meşakkatle ulaşabileceğiniz" şeklinde olur. Yok, eğer bunu, "bir şeyin yansı" manasına alırsak, o zaman

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/165-167

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/167

ayetin manası, "kuvvetinizin veya canınızın yansı tükenmeden varamıyacağmız yer" şeklinde olur. İyice incelendiğinde bunun, meşakkat ve güçlük manasında olduğu ortaya çıkar. Bazıları, "Davarları da (...) O yaratmıştır" buyruğu ile, sadece develeri kastettiğini; bunun delilinin ise, Allah'ın, o develeri ayetin sonunda, "yan canınız tükenmeden, meşakkat çekmeksizin varamıyacağmız bir memlekete götürür" ifadesiyle vasfetmiş olması olduğunu; bu vasfın ise ancak develere uygun olduğunu söylemişlerdir.
Biz deriz ki: Bu ayetlerin maksadı, en'âmın faydalarını sayıp dile getirmektir. Binâenaleyh, o faydaların bir kısmı, o hayvanların hepsinde; bir kısmı da, bir kısmında bulunabilir. Bunun delili, Cenâbn Hakk'ın, "... onlarda sizin için güzel bir zinet vardır" buyruğunun manasının, devede olduğu gibi, sığır ve davarda da mevcut olmasıdır. Allah en iyisini bilendir. 24[24]

İkinci Mesele

Velîlerin kerametini inkâr edenler, bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu ayet, insanın, bir beldeden başka bir beldeye geçmesinin ancak yan can olma ve yükleri develere yüklemekle mümkün olabileceğine delâlet etmektedir." Halbuki kerameti kabul edenlerse şöyle demişlerdir: "Veliler bir gecede, herhangi bir yorulma olmaksızın ve herhangi bir güçlüğe de katlanmaksızın, bir beldeden uzak olan başka bir beldeye geçebilirler (tayy-ı mekân)." Böylece bu husus, bu ayetin ifâde ettiğinin aksine olan bir husus olmuş olur ki, böylece bu iddia batıl olmuş olur. Bu misâl ile, kerameti ileri sürenlerin görüşleri batıl olunca, diğer yerlerdeki görüşleri de batıl olmuş olur. Çünkü, bunlar arasında herhangi bir fark bulunduğunu söyleyen kimse yoktur.
Biz buna, "Biz bu ayetin umûmî oluşunu, kerametin bulunduğuna delâlet eden delillerle tahsis ediyoruz" diye cevap veririz. Allah en iyisini bilendir.
"Hem binmeniz maksadıyla, hem de zinet için atları, katırları, merkepleri yarattı. Sizin bilmeyeceğiniz daha neler yaratıyor O..."
(Nah). 8).
Bil ki, Allah Teâlâ, insanın zarurî menfaatleri ve asli ihtiyaçları hususunda istifâde ettiği hayvanların faydalarından bahsedince, bundan sonra, insanın zarurî olmayan ihtiyaçları hususunda, kendilerinden istifâde ettiği hayvanlann yararlarını dile getirerek "Hem onlara binmeniz için, hem de zinet için atlan, katırları ve merkepleri yarattı" buyurmuştu. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 25[25]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, bu ifâdeleri, önce geçmiş oian el-en'âme lafzı üzerine atfederek, "Allah, en'âmı, şu ve şu şeyler için; bunları ise, binilmeleri için yaratmıştır" buyurmuş olur. Cenâb-ı Hak, "hem zinet için" buyurmuştur ki, yani, "Allah onları 2inet olsunlar diye yarattı" demektir. Bunun bir benzeri de, "Andolsun ki biz, yere en yakın olan göğü bir zinetle, yıldızlarla süsledik. Her mütemerrid şeytandan koruduk" (Saffât, 6-7) ayetidir. Buna göre mana, "Biz o göğü, iyice koruduk" şeklinde olur. Zeccâc, bu ifâdenin, mef'ûlün leh olup, manasının ise, "Allah onları zinet için yarattı" şeklinde olduğunu söylemiştir. 26[26]

At Etinin Haramlığı

At etinin haram olduğunu ileri sürenler, bu ayetle istidlal ederek; şöyle demişlerdir: "Yeme menfaati, binme
menfaatinden önde gelir. Binâenaleyh, şayet atın etini yemek caiz olsaydı, bu yeme işinin

---

[24] 24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/167
[25] 25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/168
[26] 26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/168

ifâde edilmesi daha evlâ otordu. Allah, onun etinin yenileceğinden bahsetmediğine göre, biz onun yenilmesinin -aram olduğunu anlamış olduk. Bu istidlali, başka bir açıdan takviye etmek de mümkündür. Bu cümleden olarak şöyle denilir: "Allah Teâlâ, en'âm hakkında, "Ve onlardan yersiniz" buyurmuştur. Bu cümle, hasr ifâde eder. Şu halde bu, en'âm'dan başkasından yemenin caiz olmamasını gerektirir. Binâenaleyh, bu hasrın muktezâsına göre, at etinin yenilmesinin haram olması gerekir.

Cenâb-ı Hak, bu ifâdeden sonra at, katır, eşek gibi şeylerden bahsetmiş ve Dunların, binmek için yaratıldıklarını bildirmiştir ki, bu da, yeme işinin en'âma tahsis edildiğini ve at, katır, eşek gibi hayvanlarda bulunmadığım iktizâ eder.

Bu ayetle, şu şekilde olmak üzere, üçüncü bir cihetten de istidlal edilebilir: Cenâb-ı Hakk'ın "Hem onlara binmeniz için" ifâdesi, bu üç şeyin yaratılmasından maksadın -.amamının, "binmek" ve "zinet" olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh, eğer bunları yemek helâl olmuş olsaydı, o zaman bunların yaratılış maksatlarının tamamı "binmek" : "iaz, aksine, onların etlerinin yenilmesinin helâl olduğu da kastedilmiş olurdu. Bu durumda da, "onlara binme" işi,maksadın tamamı olmaktan çıkar, aksine, maksadın tamamı değil, bir kısmı olmuş olurdu.

Vahidî, buna son derece güzel bir cevap vererek şöyle demiştir: "Şayet ayet,

u hayvanların yenilmesinin haram olduğuna delâlet etmiş olsaydı, bu sûrenin Mekkî ; rrası sebebiyle, bunları yemenin haram olması, Mekke'de bilinmiş olurdu. Şayet durum da böyle olsaydı, o zaman, "ehlî eşeklerin etleri Hayber senesinde haram kriinrnıştı" şeklindeki, bütün müfessir ve muhaddislorin görüşleri batıl olmuş olurdu. Çünkü haram kılma işi, bu günden daha önce mevcut olunca, bu tahrimi, bu şüpheyle tefsir etmenin bir manası kalmazdı." Bu, güzel ve kuvvetli olan bir cevaptır. 27[27]

Üçüncü Mesele

Allah'ın fiillerinin kulların maslahat ve faydalarına bağlı olduğunu ileri sürenler, bu ayetin zahiriyle istidlal ederek, şöyle demişlerdir: Çünkü bu, bu hayvanların, falanca varlıkların, insanların menfaati için yaratılmış olmaların iktizâ eder. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'în "Bu bir kitabtır ki, (bütün) insanları Rabbieıinin izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdik" ayetiyle, "Ben cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zariyai,56) ayetidir. Fakat bu husustaki sözümüz malumdur. 28[28]

Dördüncü Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: Bu ayetin manası, "Allah atı, katırı ve eşeği, siz onlara binesiniz diye ve zinet olmaları için yaratmıştır" şeklindedir. O halde bu ibare niçin terkedilmiştir?

Cevap: Cenâb-ı Hak, bu sözü bu ifadeyle getirince, o zaman zinet, onların yaratılış maksatlarından biri olurdu ki, bu caiz değildir. Çünkü bir şeyle zinetienmek, kendini beğenmeyi, böbürlenmeyi ve kibri doğurur ki, bunlar kötü, kınanmış huylardır. Allah Teâlâ ise bütün bunları yasaklamıştır. O halde daha nasıl O, "Bütün bunları elde edesiniz diye, bu hayvanları yarattım" der? Aksine O, "Sizler onlara binesiniz ve onlar sayesinde yorulma ve meşakkat gibi zararları kendinizden savuşturasınız diye, onları yarattım" demek istemiştir. Onlarla zinetlenmek, zaten işin kendisinde mevcuttur. Fakat bu bizzat maksûd değildir. İşte bu ibarenin seçilmesindeki hikmet budur.

Bil ki Allah Teâlâ insanların kendilerinden zarurî olarak (kesin surette) istifade ettikleri hayvanların hallerini ilk önce zikredip, ikinci olarak da, hiçbir zaruret olmaksızın istifade etttikleri hayvanların hallerini zikredince, hayvanlardan geriye üçüncü kısım kalmış olur ki bu da, insanların genelde istifâde etmedikleridir ki, Allah Teâlâ, bunları kısaca beyan ederek "O, sizin bilmediğiniz daha neler yaratır" buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü bu kısmın, tür, çeşit ve bölümlerini sayı aitına almak, tek tek saymak mümkün değildir. Eğer insan bu kısmın, enteresan hallerini izah etmeye kalkışsa cilt cilt kitaplar yazdıktan sonra, bu ciltlerde yazılmış olanlar yapılamayanların yanında, denize nisbetle bir damla mesabesinde olurdu. Binâenaleyh en güzel olanı, Hak Teâiâ'nın da bu ayette yaptığı gibi, bu kısmın toptan (kısaca) zikredilmesidir. Atâ, Mukâtil ve Dan hâk, İbn Abbas (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Arş'ın sağında yedi kat gök, yedi kat yer ve yedi deniz kadar. nurdan bir nehir yer almaktadır. Cebrail (a.s) her seherde, oraya girer ve yıkanır. Böylece de nuruna nur, güzelliğine güzellik katar. Sonra çıkar silkelenir ve Allah Teâlâ, O'nun tüylerinden sıçrayan her damlanın düştüğü yerde, bin melek yaratır. Onlardan her gün yetmişbin melek Beyt-i Ma'mur'u ve Kâ'be'yi ziyaret ederler ve tekrar onlara Kıyamete kadar bir daha sıra gelmez." 29[29]

---

[27] [27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/169

[28] [28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/169

Doğru Yolu Göstermek Allah'a Aittir

"Doğru yolu bildirmek Allah'a aittir. Onlardan bazısı ise eğridir. (Allah) dileseydi muhakkak hepinizi toptan hidayete erdirirdi" (Nahİ, 9).
Bil ki Allah Teâlâ, tevhidin delillerini izah edince, "Doğru yolu bildirmek Allah'a aittir.." buyurmuştur. Bu, "Ben her türlü mazeret ve sebebi ortadan kaldırmak için ve helak olacak kişi apaçık bir delilden sonra helak olsun, diri kalacak (iman edecek} kişi de, yine apaçık delili görerek diri kalsın diye, bu delilleri gösterdim ve izah ettim" demektir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 30[30]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle demiştir: "Kasd, yolun dümdüz olmasıdır. Arapçada, "seni matlubuna, gayene ulaştıracak olan yol"
manasında, denilir." Bunu anladığın zaman, bil ki ayette, takdiri, "Doğru yolu açıklamak Allah üzerinedir" şeklinde bir hazif vardır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak,"Ondan bazısı ise eğridir" buyurmuştur. Bu "meyleden, sapan yollar vardır" demektir. Arapça'da "cevr" haktan sapmak, meyletmek demektir. Mlnha (ondan) kelimesindeki zamir, "yol"a râcîdir. Yol (sebil) kelimesi, Hicazlılara göre müennestir. Bu, "Bazı yollar, haktan sapmıştır, hakka doğru değildir" demektir. O yollar da, küfrün ve dalâletin çeşitli yollarıdır. Allah en iyi bilendir. 31[31]

İkinci Mesele

Mu'tezile şöyle demektedir: "Ayet insanları dine ve hakikata iletip, hertürlü (küfür) mazeret ve engellerini
ortadan kaldırmanın Allah Teâlâ'ya vâcib (gerekli) olduğuna delâlet eder. Çünkü O, "Doğru yolu bildirmek Allah üzerinedir" buyurmuştur. Buradaki alâ edatı, vâcib oluşu ifade eder. Nitekim Cenâb-ı Hak bu manada "Beytullah'a Allah için haccetmek, insanlar üzerine borçtur" (am imran, 97) buyurmuştur. Hem sonra ayet Allah Teâlâ'nın, hiç kimseyi azdırmadığına, saptırmadığına ve hak yoldan çevirmediğine de delalet eder. Çünkü eğer Allah Teâlâ, saptıran olsaydı, "Doğru yolu bildirmek ve ondan saptırmak Allah'a aittir" buyururdu. O böyle demeyip aksine, sadece doğru yola iletmenin kendine âit olduğunu bildirip, eğri yol için kendine âit olduğunu söylemeyip, "Onlardan bazısı ise eğridir" buyurunca, bu Hak Teâlâ'nın hiç kimseyi dinden saptırmadığına delâlet etmiş olur."
Alimlerimiz buna şöyle cevap vermişlerdir: "Ayetteki "Allah üzerinedir, Allah'a aittir" ifâdesi ile,

---

[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/170
[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/170-171
[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/171

"Allah'ın fazlı ve keremi ile, hak yolu ve hak dini beyân etmesi, Allah'a aittir" manası kastedilmiştir. Allah'ın dalâlete sevketme ve saptırmasının nasıl olduğunu beyan etmesi ise gerekmez. İşte bu ifadeden kastedilen bu manadır. Allah en iyi bilendir. 32[32]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer dileseydi, muhakkak hepinizi toptan hidayete erdirirdi" cümlesi,
Allah Teâlâ'nın kâfirleri hidayete erdirmeyi dilemediğine ve onların iman etmelerini istemediğine delâlet eder. Çünkü lev (eğer) edatı, bir şeyin olmamasından ötürü, diğer bir şeyin de olmayacağını ifade eder. Binâenaleyh bu ayetin manası, "Eğer O size hidayet etmek isteseydi, hidayet ederdi" şeklinde olur ki bu, Allah Teâlâ'nın kâfirlerin hidayetini dilemediğini ve bu sebeple onlara hidayet etmediğini gösterir. İşte bu da biz (ehl-i sünnetin) söylemek istediğine delalet eder.
Esamm buna şu şekilde cevap vermiştir: "Bununla, "Eğer Allah sizi imân etmeye mecbur tutmayı dileseydi, sizi (öylece) hidayete erdirirdi" manası kastedilmiştir ki, bu da, Allah'ın onları imana mecbur tutmak istemediğini gösterir."
Cübbâî ise şu şekilde cevap vermiştir: "Bu, "Eğer Allah dileseydi, sizi cennet yoluna yahut mükâfaat elde etme yoluna iletirdi. Ama o bunu ancak, hakeden kimseler için diler" demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu ayetteki "hidayet" ile, imana hidayet etme, sevketme" manasını kastetmemiştir. Çünkü iman bütün mükelleflerin gücü dahilinde olan şeydir."
Bazıları da şöyle cevap vermişlerdir: "Bununla, "Eğer Aliah istese idi, sizi doğrudan doğruya, lütfü gereği cennetine hidayet eder, iletirdi. Ama O, size getirdiği ve izah ettiği deliller ile o büyük makamı tanıtmış ve anlatmıştır. Dolayısıyla kim o delillere tutunursa o makamı elde eder. Kim de onlardan yüz çevirirse o delilleri elden çıkarmış ve azaba düşmüş olur" manası kastedilmiştir." Allah en iyi bilendir. Bii ki bu görüşleri, cevaplan ile birlikte, daha önce defalarca ele aldık. Artık o cevaplan tekrar etmenin faydası ve gereği yoktur. 33[33]

Bitkiler Alemindeki Tevhld Delilleri

"O, sizin için gökten su indirendir, içilecekler bundandır ve içinde hayvanlarınızı otlattığınız otlar da bundandır. (Allah) onunla, sizin için ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyve bitiriyor. Bunların herbirinde tefekkür edecek kimseler için elbette birer ayet vardır" (Nahl, 10-11).
Bil ki yeryüzündeki maddelerin hayvanlardan sonra en kıymetlisi bitkiler olup, .Allah Teâlâ da hakîm bir yaratıcının varlığına daha önce hayvanların dikkate değer railerini anlatarak delil getirince, bu ayette de, o hakîm yaratıcının varlığına, bitkilerin enteresan halleri ile delil getirmiştir. 34[34]

Yağmurun Mahiyeti

Bil ki "gökten inen su"dan murad, yağmurdur. Yağmurun buluttan mt, gökten mi yağdığı meselesini, bu kitapta defalarca anlattık. Binâenaleyh yağmur iki kısımdır: Ailah Teâlâ'nın hem bizim için, hem de bütün canlılar için içecek su kıldığı ki bu, ayette mlnhu şerâb "İçilecekler bundandır" ifadesi ile anlatılmıştır. Cenâb-ı Hak bir ^aşka ayetinde, bunun çok kıymetli bir nimet olduğunu bildirerek, "Her diri şeyi sudan I arattık" {Enbiya, M) buyurmuştur.
Eğer, "Siz mahlûkatın içeceği suyun ancak yağmurdan olduğunu mu, yoksa bu çeceğin bazan yağmurdan, bazan başka şeyden, yani yerin derinliklerinden mevcut olan su kaynaklarından

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/171
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/172
[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/172-173

olduğunu mu kabul ediyorsunuz?" denilirse, Kâdî buna şöyle cevap verir: "Allah Teâlâ, yağmurun bizim içeceğimiz olduğunu beyân buyurmuştur; yağmurun dışındaki şeylerden içmemizi nehyetmemeştir." Birisi şöyle diyebilir: "Ayetin zahiri, hasr (sadece) manasına delalet eder. Çünkü ayetteki uslûbu hasr ifade eder. Çünkü bu, "Ondan, başkasından değil" demektir."

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Yerin altında biriken o tatlı su oynaklarının, orada biriken ve toplanan yağmur sularından olması imkansız değildir. Bunun delili, "Gökten de yetecek kadar su indirdik ve onu yerin (altında) yerleştirdik" (Mü'min, 18) ayetidir. Bunun, tatlı suların dışındaki sular hakkında olması da imkansız değildir. Buna göre denizin suyu da, yağmur suları cinsinden olur. 35[35]

Şecer Kelimesinin Manası

Gökten inen ve Allah'ın kendisi ile bitkileri bitirdiği ikinci kısım suya, ayette 'İçinde (hayvanlarınızı) otlattığınız otar da bundandır" ouyruğu ile işaret edilmiştir. Bu cümle ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ayetin zahiri, "Şecerİ" otlatmanın mümkün olduğu manasına gelir. Bu, ancak ayetteki "şecer" sözü ile, kuru ve yaş ot manası kastedildiği zaman mümkün olur. Bu hususta iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Zeccâc şöyle der: "Yeryüzünde biten herşeye "şecer" denir. Nitekim şâir, 'Bitki kıt olduğunda o, onlara et yedirir" demiştir. Yani, "Onlar, yeryüzünde kıtlık olduğunda, bitki bulunmadığında, atlarına süt içirirler" demektir. İbn Kuteybe, "Ayetteki "Şecer" ile "ot" manası kastedilmiştir. Nitekim Ikrime'den gelen bir hadiste, "Şecer bedeli para alıp yemeyin. Çünkü bu haramdır" yani buyurulmuştur Buradaki "şecer"ot manasınadır.

Birisi şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ, " "Necm" ve "şecer" (Allah'a) secde ederler" (Rahman, 6) buyurmuştur. Buradaki "necm" ile, gövdesi, kütüğü olmayan, yeryüzü üzerinde gözüken ve parlayan bitkiler; "Şecer" ile de, gövdesi olan bitkiler (yani ağaçlar) kastedilmiştir. Müfessirler böyle demektedirler. Binâenaleyh Cenâb-i Hak, bu ayette "Şecer"i, "necm" üzerine atfettiğine göre bu, bu ikisinin birbirinden başka olduğuna delalet etmiştir!'

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Cinsin, türe; türün de cinse atfedilmesi, yaygın ve meşhur bir üslûbtur. Hem sonra "Şecer" lafzı, bir karışma, birbirine girme manasını ihsas ettirir. Nitekim insanların sesleri birbirine karıştığında, "Millet münakaşaya tutuştu; mızraklar birbirine girip karıştığında, denilir. Hak Teâlâ da, "Aralarında ortaya çıkan davalarında, senin hükmüne başvurmadıkça"(Nisa.65) buyurmuştur. Bu karışma, birbirine girme manası kuru ve yaş otlarda da vardır. Şu halde "şecer" lafzının, bu manaya da gelmesi gerekir.

İkinci Görüş; Develer, büyük ve yüksek ağaçların yapraklarından otlanabilirler. Dolayısıyla birinci görüşte zikrettiğimiz izahlara hacet kalmaz. (O zaman buradaki "Şecer" kelimesi ağaç manasına olmuş olur.)

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hak yani "O, o seçerlerde (otlarda ve) ağaçlarda) hayvanlarınızı otlatırsınız" buyurmuştur. Arapça'da, hayvanlarını otlatmak için salıverdiğinde dersin. Yine hayvanlar istediği gibi otlayip, gezip tozduğunda da,denilir. Zeccâc şöyle der: "Bu kelime, damga ve alamet manasına gelen, "Süme" kelimesinden alınmıştır. Bunun izahı şöyledir. O hayvanlar otladıkları yerlerde bazı izler, alametler bırakırlar." Başkaları da şu izahı yapmışlardır: "O hayvanlar, otlağa salıverilmek için damgalanırlar." Bu kelime ile ilgili geniş izahı, (aı -i imran, -u) ayetinin tefsirinde yapmıştık.

Cenâb-ı Allah "(Allah) onunla, sizin için ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler bitiriyor" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın yağmur suyu vasıtası ile bitirdiği bitkiler ikiye ayrılır:

1) Hayvanların otlaması ve diğer canlıların otlaması için olan bitkiler. Bu, ayetteki "içinde (hayvanlarınızı) otlattığınız" cümlesi ile anlatılmıştır.

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/173

2) İnsanın yemesi için yaratılmış olanlar... Bu da, " (Allah) onunla, sizin için ekin, zeytin..." ifâdesi ile anlatılmıştır.

Buna göre eğer, "Allah Teâlâ bu ayette önce hayvanlar için olan bitkileri zikretmiş, bunun peşinden de insanlar için gıda olacak olanları zikretmiştir. Bir başka ayetinde .se, bu sırayı değiştirmiş, önce insanların yiyeceğinden, sonra hayvanların otlayacağı şeylerden bahsederek, "Hem siz yeyin, hem davarlarınıza yedirin" rrâha. 54) Duyurmuştur. Bunun hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ayette bahsedilen sıra ite, bir güzel ahlaka dikkat çekmek istemiştir. O güzel ahlak da, insanın, eli altındakilere, kendinden daha çok ve daha fazla ihtimam göstermesi, dikkat etmesidir.

İkinci ayet ite ise, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Önce kendinden başla, sonra geçimini üzerine aldığın kimselere bak'[36] hadis-İ şerifinde anlatılan -ıana kastedilmiştir.

İkinci Bahis: Ebu Bekir'in rivayetine göre. Âsim, bunu nûn ile, azamet ifâde etsin diye, nünbitu "Biz... bitiriyoruz" şeklinde okurken, diğerleri, yâ ile yünbitü "(Allah) bitiriyor" şeklinde okumuşlardır. Vahidî, bunu yâ ile okumanın, önceki İfâde ve fillere daha uygun düştüğünü söylemiştir. [37]

Hayvan? Ve Nebatî Gıdalar

Üçüncü Bahis: Bil ki insan, gıdaya muhtaç olarak yaratılmıştır. Gıdalar, ya hayvansal, ya bitkisel olur. Hayvansal gıdalar, bitkisel gıdalardan daha kıymetli (ve <uwetli)dir. Çünkü, hayvansal gıdaları yediğinde insanın uzuvlarının gelişip büyümesi, etkisel gıdaları yediğinde gelişip büyümesinden daha hızlı ve kolay olur. Çünkü insanla hayvan arasındaki müşabehet (benzeriik-yakınlık) daha ileridir. Hayvansal gıdalar, ancak hayvanların otlaması ile elde edilir. Bu gıdayı artırma çabası da, otlatma sayesinde olur. İşte Cenâb-ı Hakk'ın bahsettiği otlatma da bundan dolayıdır. Bitkisel gıdalar ikiye ayrılır: Tahıllar ve meyveler... Tahıllar: Bunlara ayette "Zer" (ekin) kelimesi ile işaret edilmiştir. Meyvelere gelince, bunların en kıymetlisi zeytin, hurma ve üzümdür. Zeytin, bir açıdan meyve, bir açıdan gıda (esas yiyecektir). Çünkü zeytinde çok yağ vardır. Yağların yemede, yağlamada ve kandilin yanmasında kullanımı çoktur. Hurma ve üzümün, diğer meyvelerden farklı ve üstün oluşu, açık ve malumdur.

Allah Teâlâ, insanların istifade ettiği hayvanları tafsilattı olarak zikredip, sonra diğer hayvanlar hakkında, "Sizin bilmeyeceğiniz daha neler yaratıyor O"(Nahi, s> buyurduğu gibi, bu ayette de insanların istifâde ettikleri bitkileri ayrıntılı bir şekilde sıralamış, diğer bitkilerin cinsleri, türleri, özellikleri ve faydalan ile ilgili mufassal açıklamanın ciltlere sığmayacağına dikkat çekmek ve bu hususta uygun olanın öz bir ifade ile yetinmek olduğunu belirtmek için 'Ve her türlü meyveden (bitiriyor" buyurmuştur!

Cenâb-ı Hak, daha sonra "Bunların her birinde tefekkür edecek kimseler için elbette birer ayet vardır" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır: [38]

Tohumdan Bitkinin Çıkması

Birinci Bahis: Bu bahis, bütün bu sayılan şeylerin, Allah'ın varlığına delil olan ayetler oluşunu izah hakkındadır. Buna göre biz diyoruz ki: '"Tek bir tane,toprağa düşer. Bu halde bir müddet zaman geçince, onun içine, yerin (toprağın) rutubet ve neminden bir miktar geçer. Böylece o şişer ve bunun peşisıra üst tarafından ve alt tarafından çatlar. Derken onun üst tarafından, toprağın içinden yukarı, göğe doğru yükselen bir fidan, alt tarafından da yerin derinliklerine dalan bir başka fidan çıkar. Yerin derinliklerine doğru dalan kısım, o ağacın kökleri adını alır. Derken onun yukarı çıkan fidanı büyüyüp, gelişip, güçlenir. Böyece ondan yapraklar, çiçekler,tomurcuklar ve meyveler çıkar. Sonra o meyveler, mesela üzüm gibi, farklı farklı niteliklerde olan maddeler ihtiva ederler. Çünkü meselâ üzümün kabuğu ve çekirdeği soğuk, sert ve katıdır. Fakat eti sıcak, nemli ve latifdir. Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Hem toprağın özelliği, hem de feleklerin ve yıldızların hareket ve tesirleri, bütün bu maddelere aynıdır. Bu şeylerin tesir ve alâkalarının aynı olmasına rağmen, o meyvelerin karakter, tad, renk, koku ve sıfat bakımından farklı farklı olduklarını görürsün. Binâenaleyh akıl, açıkça bütün bunların ancak, hakim, rahîm ve kadir bir fâil-i muhtardan (Allah'dan) ötürü olduğuna delâlet eder. İşte bu delilin izahı bundan ibarettir.

---

[36] Müslim, Zekât, 41. 106 (2/693, 721).

[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/173-175

[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/175-176

İkinci Bahis: Allah Teâlâ bu ayeti, "Tefekkür edecek kimseler için" diye bitirmiştir. Bunun sebebi Allah Teâlâ'nın, bundan önce gökten su indirip, onunla ekin, zeytin, hurma ve üzüm bitirdiğinden bahsetmiş olmasıdır. Birisi şöyle diyebilir: "Biz, onları bitirenin Allah olduğunu kabul etmiyoruz. Bütün bu şeylerin ancak dört mevsimin birbirini takip etmesi ve güneş, ay ve yıldızların tesiri ile meydana gelmiş olduklarını söylemek niçin mümkün olmasın?" Sen bu soruyu iyice anladığında, bu ihtimalin yanlışlığına dâir bir delil bulunmadığı müddetçe, ayetteki delil (izah), bu neticeyi tam ve mükemmel bir şekilde ifâde etmiş olmaz, aksine bu hususta tefekkür ve teemmül işi devam etmiş olur. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Hak bu ayeti, 'Tefekkür edecek kimseler için" diye bitirmiştir. 39[39]

Bütün Kâinatın İnsana Hizmeti

" (Allah), geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin emrinize musahhar kıldı. Yıldızlar da O'nun enirine boyun eğmişlerdir. Bunların herbirinde aklını kullanacak kimseler için elbette ayetler vardır. Sizin için yerde çeşitli renklerle yarattığı neler varsa (onları da size musahhar kılmıştır). Bunların herbirinde, öğüt alacak kimseler için elbette birer ayet vardır" (Nahl. 12-13).

Ayetle ilgili bir kaç mesele vardır: 40[40]

Hareketi Başlatan İlk Prensip Allah'dır

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette, "bahsettiğimiz o soruya" şu iki bakımdan cevap vermiştir:

Birinci Cevab: Bu süflî âlemde (yeryüzünde) meydana gelen hadiseler, bazı feleklerle ve yıldızlarla ilgili birtakım teşkilât ve münasebetlere izafe edilmişlerdir. Ama o feleklerin ve yıldızların hareket ve münasebetleri için birtakım sebebier gerekir. O hareketlerin sebebleri ise, ya yıldızlann ve feleklerin kendileridir, yahut da kendileri dışında bazı şeylerdir. Birincisi şu iki bakımdan batıldır:

a) Cisimler, birbirine benzerdir. Binâenaleyh eğer "cisim olma", sıfatın (meselâ hareketin) illeti olsaydı, o zaman her cismin mutlaka o sıfatla mevsûf olması gerekirdi ki bu imkansızdır.

b) Eğer cismin kendisi, mesela o hareket sıfatının meydana gelmesinin illeti : saydı, o zaman o cismin kendisi devam ettiği, bulunduğu sürece o hareketin de devam etmesi gerekirdi. Eğer böyle olsaydı, o zaman cismin, hiçbir değişikliğe uğramadan aynı hal üzere kalması gerekirdi. Bu ise, cismin hep hareketsiz olmasını gerektirir, hareketli olmasına manî olurdu. Binâenaleyh maddenin (cismin) zatı gereği (madde oluşundan dolayı) hareket ettiğini ileri sürmenin, o maddenin, zâtı gereği sakin (hareketsiz) olmasını gerektireceği sabit olmuş olur. Varlığı yokluğuna götüren şey ise batıldır. Böylece cismin, cisim olduğu için, hareketli olmasının imkansız olduğu sabit olur. Geriye, onun başka bir sebebten ötürü hareketli olması ihtimali kalır. O başka sebeb de, ya onun içine sirayet eden, yahut da ondan ayrı bir şey olur. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü bahsedilen konu, başka cisimlere değil de o cisme, mesela o kuvvetin verilmesi ile ilgilidir.

Böylece felek ve yıldızların maddelerini hareket ettirenin, onlardan ayrı ve başka birşey olduğu kesinleşir. Onlardan ayrı ve başka olan o şey, eğer cisim yahut cisimle ilgili birşey

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/176

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/177

olursa, ilk taksim (ihtimaller) yine karşımıza çıkar. Yok eğer o şey, cisim yahut cisimle ilgili birşey olmaz ise, bu durumda, ya mûcib-i bizzat (mecbur) olur. Yahut da hür ve irâde sahibi bir fail olur. Birinci ihtimal batıldır. Çünkü mûcib-i bizzat olan şeyin, bütün cisimlerle alâka ve irtibatı aynıdır. Binâenaleyh bu takdirde bazı cisimlerin, o belli bazt tesirleri kabul etmesi, diğer bazılarından daha evla olamaz. Bu ihtimal batıl olunca, felekleri ve yıldızları hareket ettirenin, cisim olmaktan ve cisimle alâkalı bir şey olmaktan münezzeh, hür ve irade sahibi; herşeye kadir bir fail olduğu sabit olur. Böyle olan ise Allah Teâlâ'dır.

Velhasıl diyebiliriz ki: Eğer biz, bu süflî alemdeki (yeryüzündeki) hadiselerin, (tabiî olayların), bazı felekî ve kevkebî (yıldızlarla ilgili) hareketlere varıp dayandığını, onlardan dolayı olduğunu söylesek bile, o felekî ve kevkebî hareketlerin başka felek ve yıldızlara nisbet edilmesi mümkin değildir. Aksi halde teselsül gerekir. Teselsül ise imkânsızdır. Öyleyse bu hareketleri yaratanın ve idare edenin Allah Teâlâ olması gerekir. Yeryüzündeki hadise ve hareketler, feleki hareketlere varıp dayandığında, fele ki-hare keti erin de Allah'ın yaratması, takdiri ve var etmesi ile olduğu sabit olunca, bu, bütün herşeyin Allah'dan olduğunu, O'nun yaratması ve var etmesi ile olduğunu itiraf etmek olur. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ay} sizin emrinize musahhar kıldı" ayetinden kastedilen budur. Bu, "Eğer yeryüzündeki (tabiî) olaylar, gece ve gündüzün birbirini takib etmesi, güneş ve ayın hareketlerinden dolayt ise, teselsülü sona erdirmek (teselsüle düşmemek) için mutlaka bütün bu şeylerin meydana gelişlerinin, Allah'ın yaratması ve musahhar kılması ile olmuş olması gerekir" demektir.

Bu nokta, bu delil tamamlanınca, Cenâb-ı Hak bu ayeti "Bunların herbirinde aklını kullanacak bir zümre için elbette ayetler vardır" buyurarak hitâma erdirmiştir. Bu, "Aklı olan herkes, teselsülün bâtıl olduğunu, işin sonunda mutlaka, herşeye kadir, nûr ve irade sahibi bir faile varıp dayandığını anlar" demektir. İşte iki cevaptan birinin izahı böyledir. 41[41]

Tabiat Fikrini İptal

İkinci Cevap: Şöyle deriz: Biz tabiatın, feleklerin ve yıldızların tesirinden ötürü, bitki ve hayvanların meydana gelmelerinin caiz (mümkin) olmayacağına delit giriyoruz. Bu böyledir. Çünkü tabiatın, feleklerin, yıldızların, güneşin ve ayın tesiri, aûrjn cisimler için aynıdır. Fakat buna rağmen görüyoruz ki, üzümün cismi üzüm Çunda kabuğu ayrı bir karakter, çekirdeği ayrı bir karakter, etli kısmı üçüncü bir km dili ir. suyu ise dördüncü bir karakterdedir. Hatta biz, meselâ gülde tek bir yaprağın münden bir yüzünün son derece san, öteki yüzünün ise son derece kırmızı u görüyoruz. Halbuki o yaprak ince ve şeffaftır. Yine biz, o yıldız ve feleklerin,

fca nce ve şeffaf yaprağın her iki görünümüne nisbet ve tesirinin aynı olduğunu zarurî olarak biliyoruz. Bir tek maddedeki bir tabiat (özellik), ancak bir fiil, bir tesir ibA edebilir. Baksana onlar şöyle demişlerdir: Basit şekil küredir. Çünkü aynı riOede, aynı tabiatın tesirinin birbirine benzer olması gerekir. Bütün tarafları

arar-ne benzeyen şekil ise küredir. Hem biz, bir mum yakıp diktiğimizde, eğer o tn_r\ her tarafından beş arşınlık bir mesafeyi aydınlatır ise, bu tesirin, her tarafta - o'ması gerekir. Çünkü tesir eden aydınlatma karakterinin (özelliğinin), her yöne nisbet ve tesirinin aynı olması gerekir.

Sunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, biz deriz ki: Bellidir ki güneşin, ayın, yıldızın, feleğin ve tabiatın o şeffaf ve ince yaprağın her iki yüzündeki etkisi aynı brandadır. Yine bellidir ki, tek bir tesirli özelliğin nisbeti, tek olduğu zaman, onun mam ve neticesi de tek ve aynıdır. Halbuki gül yaprağı misalindeki netice aynı bıamıştır. Çünkü o yaprağın bir yüzü son derece sarı, öbür yüzü ise son derece tamimdir. Binâenaleyh bu, o sıfat, renk ve hallerin meydana gelişinde tesirli olanın, • abtat olmayıp, aksine, hakîm, hür ve irade sahibi bir fail olduğuna kesinkes -ûc^etmeyi gerektirir. O fâil-i muhtar da Allah Subhânehû ve Teâlâ olup, ''Sizin için

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/177-178

pBÖe çeşitli renklerle yarattığı neler varsa (onları da size müsahhar kılmıştır" m kastedilen mana budur.
Bit ki, bu hüccetin dayanağı, mûcib-i bizzat (zatı ve tabiatı icabı müessir) olanın şeye nisbetinin aynı olması gerektiği hususu olunca; duyu organlarımız da bu maddelerin farklı sıfatlar ve birbirinden farklı durumlarda bulunduğuna delâlet », bunlarda müessir olanın, zâtı gereği mûcib bir şey olmayıp, tam aksine hür sahibi bir fâil-i muhtar olduğu ortaya çıkmış olur ki, bu delilin izahının tamamı cur. Böylece de, birinci ayeti, "tefekkür edecek kimseler için"; ikinci ayeti, kullanacak kimseler için" ve üçüncü ayeti de, "öğüt alacak kimseler için" e bitirenin, bu nefis hikmetlere ve apaçık delillere dikkat çeken zât olduğu olmuş olur. Gerek dinî gerekse dünyevî hususlardaki lütfundan dolayı hamd, Allah'a mahsustur. 42[42]

İkinci Mesele

İbn Amir,kelimelerini mübtedâ, müsahharâtun kelimesini de, haber olarak merfû okurken, Asım'ın ravisi Hafs, sadece Ve'n-nücûmu kelimesini lâ, müsahharâtun kelimesini de haber olarak merfu okunmuştur. Bu kıraati , sevkeden husus, "teshir" lafzını tekrar etmemektir. Çünkü Araplar, "Sehhartu \'ş-şey'e müsahharen" demezler. Buna şu şekilde cevap verilir: "Bunun manası şudur: "Allah Teâlâ, bütün bunları, kendi kudret ve irâdesi altında müsahhar oiarak bütün bunları bize müsahhar ve amade kılmıştır..." İşte, doğru olan söz de budur. Buna göre ifâdenin takdiri, "Bütün bunlar, Allah'ın kudret, emir ve müsaadesi altında müsahhar olarak, onları insanlar için amade kılmış ve onların fayda ve maslahatlarına muvafık kılmıştır" şeklindedir. Böyle olması halinde, faydadan halî olan bir tekrar gerekmemiş olur. Allah en iyisini bilendir. Geriye ayetle ilgili birkaç soru kalmıştır. 43[43]

Teshirin Mânası

Birinci Soru: "Teshir" "hükmetmek ve zorlamak" demektir. Bu ise ancak, hükmedilmesi mümkün olan kadir zata yaraşır (yani âkiller hakkında geçerlidir). Amma gece, gündüz, cansızlar, güneş ve ay hakkında bu hakimiyyet nasıl geçerli olur?
Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:
a) Allah Teâlâ bütün bu şeyleri, kulların maslahatlarına uygun olarak ayni tarz üzere idare edince, bunlar inkıyâd eden ve boyun eğen bir köleye benzetilmiş olurlar. İşte bu manadan dolayı, bu tür tedbir hakkında teshir lafzı kullanılmıştır.
b) Bu, ancak hey'et âlimlerinin, gök bilimcilerin metot ve görüşlerine göre doğru olur. Çünkü onlar şöyle derler: Güneşin ve ayın tabiî hareketi, batıdan doğuya doğru olan bir harekettir. Halbuki Allah Teâlâ, bu yıldızları, en büyük feleğin hareketi vasıtasıyla doğudan batıya doğru takdir etmiş olur. İşte böylece bu hareket mecburî olmuş olur. Bu sebepten dolayı da, bunlar hakkında "teshir" kelimesi kullanılmıştır.
İkinci Soru: Gece ve gündüzün meydana gelişleri ancak, güneşin hareketleri sebebiyle olunca, gece ve gündüzün zikredilmiş olması, güneşin zikredilmesine ihtiyaç bırakmaz.
Cevap: Gece ve gündüzün meydana gelmesi, güneşin hareketi sebebiyle olmayıp, aksine onların meydana gelişleri, hareketinin, ancak Allah Teâlâ'nın hareket ettirmesiyle olduğuna işarette bulunduğumuz en büyük feleğin hareketi sebebiyledir. Ama güneşin hareketi ise, günün meydana gelmesinin değil, gecenin meydana gelmesinin illetidir.
Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, biemrlh "O'nun emrine..." ifâdesi ne anlama gelir? Halbuki, "teshir"de müessir olan, emiri değil, kudretidir.
Cevap: Bu ayet, felekler ve yıldızların cansız olup olmadıklarına (göre manatandırılabilen) bir ayettir. Müslümanların ekserisi, onların cansız oldukları kanaatindedirler. Binâenaleyh, hiç şüphesiz ki bu ayette geçen "emr" kelimesini, "yaratıp takdir etmek" manasına

---

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/178-179
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/179-180

hamletmişlerdir. "Emr" lafzı'nin şan,iş ve durum manasında kullanılması, oldukça çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bir şeyi(n olmasını) dilediğimiz zaman sözümüz ancak ona "O/" dememizden ibarettir. O da derhal oluverir..." (Nah|. 4t» buyurmuştur. Bazıları da, bunların canstz olmadıkları kanaatindedirler. Binâenaleyh işte bu durumda, ayetteki "emr" kelimesinin, Allah'ın izni ve müsaadesi, mükellef kılması manasına hamledilmesi uygun düşer. Allah en iyisini bilendir. 44[44]

Denizin Âmâde Kılınması

"O, denizi -oradan taze bir et yemeniz, oradan giyeceğiniz zineti çıkarmanız için- râm edendir. Gemilerin orada sulan yararak gittiklerini görüyorsun ki, bu sırf Allah'ın lütf-u kereminden nasip aramanız ve O'na şükretmeniz içindir" (Nah ı, 14).
Bil ki Cenâb-ı Hak, ilk mertebede, uluhiyyetin isbâtı hususunda, göklerin kütlelerini; ikinci mertebede, insanın bedeni ve ruhunu; üçüncü mertebede, hayvanların yaratılışların m ilginçliğini, dördüncü mertebede de bitkilerin karakterlerinin ilginçliğini delil olarak zikredince, beşinci mertebede de unsurların ilginç hallerini yaratıcının varlığına delii getirip bunlardan da ilk önce, su unsuruna yer vermiştir.
Bil ki gök bilimciler şöyle demişlerdir: Yer kürenin dörtte üçü su altındadır. Bu, okyanus olup, su unsurunun da tamamıdır. Meskûn olan bu dörtte birde de yedi deniz meydana gelmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bundan sonra, "deniz de, arkasından yedi deniz daha kendisinden yardım ederek (mürekkeb) olsa..." (Lokman, 27) buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın insanlara "musahhar" kılmış olduğu deniz de, işte bu denizlerdir. Allah'ın bu denizleri mahlûkata musahhar kılmasının manası, O'nun, gerek üzerinde gemiler yüzdürmek, gerekse, içlerine dalmak suretiyle, onları, insanların kendilerinden yaranabileceği bir durumda var etmiş olmasıdır. 45[45]

Denizlerdeki Faydalar

Bil ki, denizlerin faydalan pekçoktur. Allah Teâİâ bu ayette, bu faydalardan şu üç çeşidi zikretmiştir:
Birinci Fayda: Cenâb-ı Hakk'ın, "Oradan taze bir et yemeniz için..." ayetin;" ifâde ettiği husustur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 46[46]

Birinci Mesele

İbnu'l-A'rabî, bu kelimenin, hemzesiz olarak "Lahmun tariyyun" şeklinde kullanıldığını; Arabların (Taze ve hoş olmak) dediklerini söylerken, Ferrâ, bu fiili şeklinde kullanıldığını söylemiştir ki bu tıpkı
(Bedbaht oldu-bedbaht olmak) denilmesi gibidir.
Bil ki tarıyyen kelimesinin ayrıca zikredilmesinin önemli bir faydası bulunmaktadır. Çünkü balığın tamamı tuzlu olsaydı, taze olmasıyla bilinecek olan Allah'ın kudreti, o zaman bu derece bilinemezdi. Bil ki, son derece acı ve tuzlu bir denizden, eti alabildiğince leziz ve tatlı olan bir canlı çıkınca, bunun tabiat gereği değil, tam aksine, zıddı zıddından çıkarıp meydana getirdiği için, Allah'ın kudret ve hikmetiyle olduğu anlaşılmış olur. 47[47]

Balığın Et Sayılmaması

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/180-181
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/181
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/181
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/182

Ebu Hanîfe (r.h.) şöyle der: Bir kimse, et yemeyeceğine dair yemin etse de, balık eti yese, yeminini bozmuş olmaz. Çünkü, balığın etine, (mutad anlamda) et denilmez. Diğerleri de şöyle demişlerdir: "O, yeminini bozmuş olur. Çünkü Allah bu ayette, onun et olduğunu açıkça belirtmiştir. Halbuki, Allah'ın izahının üstünde bir izah yoktur." Rivayet olunduğuna göre Ebu Hanîfe (r.h.) bu şekilde hüküm verip, Sevrî de bu hükmü duyduğunda, bunu kabul etmeyip, Ebu Hanîfe'nin hükmünün aleyhine bu ayeti delil getirince, Ebu Hanîfe, Süfyân-ı Sevrî'ye birisini yollayarak, bisatı (sergisi) üzerinde namaz kılmamaya yemin eden, ama yeryüzünde namaz kılan kimsenin yeminini bozup bozmadığını sordurtunca, Süfyân "yemini bozmuş olmaz" deyince de, Süfyân'a soruyu soran o adam, "Peki Allah, "Allah yeri sizin için bir bisat (sergi) yapmıştır" (Nûh, 19) buyurmamış mıdır?" deyince de Süfyân es-Sevrî bunun Ebu Hanîfe'nin telkini ile olduğunu anlar.
Bir kimse şöyle diyebilir: Bu söz kuvvetli değildir. Çünkü bu konuda söylenebilecek en son söz, "Biz aleyhine delil bulunduğu için, "bisât" kelimesi hakkında Kur'an (ayetinin) zahiriyle amel etmedik. Binâenaleyh, bundan, bir başka ayette Kur'an'ın zahiriyle amel etmeyi terketmemiz gerekmez. Bu iki misal arasındaki fark, şu iki yöndendir:
1) O kimse, seccadesi üzerinde namaz kılmayacağına dair yemin ettiğine göre, biz, şayet "el-ardu" (yeryüzü) kelimesini "bisât" lafzının anlamı içine sokacak olsak, o zaman bizim, o kimseyi namaz kılmaktan da men etmemiz gerekir. Çünkü o kimse, seccadeyle örtülmüş olan yerde namaz kıldığında, hiç şüphesiz ki yeminini bozmuş olur. Binâenaleyh, "yeryüzü" tabirinin "bisât" (sergi) lafzının manası içinde mütalâa edilmesi halinde, o kimse, seccade serilmemiş olan bir yer üzerinde namaz kılması halinde de yeminini bozmuş olur ki, bu da onun, namazdan men edilmesini gerektirir. Halbuki, böyle bir hüküm vermemiz mümkün değildir. Ama "balık etini", "lahm-et" lafzının manası içine sokmamız böyle değildir. Çünkü o kimsenin, mutlak olarak et yemekten men edilmesinde bir mahzur yoktur. Binâenaleyh fark, ortadadır.
2) Biz, dili (Arapça'yı) bilen herkesin, "blsat" kelimesinin, halis katıksız yer anlamında kullanılışının bir mecaz olduğunu bileceğini, ama "et" lafzının "balık eti" »çin kullanılmasının mecaz olduğunu bilemeyeceğini zarûreten bilmekteyiz. Binâenaleyh, fark ortadadır. Allah en iyi bilendir.
Ebu Hanîfe (r.h.)'nin delili ise şudur: "Yeminler, örfe dayanır. Halbuki insanların örfü, mutlak olarak et zikredildiğinde, bundan balık etinin anlaşılmadığı şeklindedir. Bunun delili ise şudur: Bir kimse çocuğuna, "Şu parayla et al" dese de, o da balık alıp gelse, bu, yadırganmaya değer bir şeydir."
Cevap: Biz, Kibâbu'l-Eymân (Yeminler Kitabı)'da, sizin bazen lafızlara, bazen de örfe itibar ettiğinizi görmekteyiz ve sizin, bu ikisi arasında, belli bir kaide ve düstur Z'krettiğinizi görmedik. Bunun delili de şudur: Meselâ bir kimse, çocuğuna "şu parayla et al gel" dese, o da, "Serçe eti" getirse, bu da yadırganması gereken bir şey olur. Ama siz, o kimsenin, serçe etini yemekle yemini bozacağını söylüyorsunuz. Böylece örfün, tutarsız olduğu; Kur'ân'ın nassına müracaat etmenin ise şart ve kesin bir şey imuteayyin) olduğu sabit olur. Allah en iyisini bilendir.
DenizinFaydalarındanikincisi Cenâb-ı Hakk'ın, "Ondan Takacağınız zineti çıkarmanız için " ayetinin ifâde ettiği husustur. Ayetteki "hilye-süs, zinet" ile, inci ve mercan kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O iki denizden inci ve mercan çıkar" (Rahman. 22} buyurmuştur. Erkeklerin o hilyeyi giymeleriyle, onların hanımlarının giymeleri kastedilmiştir. Çünkü, o kadınlar da onlardandır. Bir de, o kadınların o birtakım zinetlerle süslenmeye yönelmeleri, kocalarından ötürüdür. O * -.de, sanki onlar, o erkeklerin zinetieri ve giysileri gibi olmuş olur. Alimlerimizden bazılarının, mubah olan süs eşyalarında zekâtın farz olmadığı meselesi hususunda Urve'nin Hz. Peygamberden rivayet ettiği, yi "Süs eşyalarında zekât yoktur. Zek'ât olmaz" hadisine tutunduklarını görmekteyim. Ben derim ki, bu hadis daifu'r-rivâye" (rivayeti zayıf)'dır. Doğru olması halindeyse şöyle denilebilir: Hadisteki "el-huliyyu" lafzı, başında elif-iâm bulunan bir lafızdır. Biz, usûl-ü fıkıhta, böylesi lafızların daha önce geçmiş olan belli bir şeye hamledilmeleri gerektiğini beyan etmiştik. Daha önce geçmiş olan o muayyen "zinet

eşyaları" ise, Allah Teâlâ'nın Kitâb-ı Kerim'inde bahsetmiş olduğu şey yani hilye (takı)dır. Böylece bu haberin sahih olması durumunda hadisteki 2inet eşyasından "inci"r.in kasdedildiği, dolayısıyla incinin zekâtının farz olmadığı anlaşılır. Bu durumda da bu hadiste istidlal etmek sakıt olur. Allah en iyisini bilendir. 48[48]

Mevahir Kelimesi

Üçüncü Fayda: Cenâb-ı Hakk'ın, "Gemilerin s- lan yararak gittiklerini görüyorsun ki, (bu, sırf Allah'ın) !ütf-u kereminden nasip arar.,?.nız içindir" ayetinin ifâde ettiği husustur. Dil âlimleri "Mahru's-sefinetl" tabirinin manasının, geminin önüyle suyu ikiye yarması anlamında olduğunu söylerken, Ferrâ'dan bunun manasının, geminin rüzgarla hareket etmesinden dolayı çıkarmış olduğu ses olduğu rivayet edilmiştir.
Bunun böyle olduğunu bilince, İbn Abbas'tn, mevâhir kelimesine "Akıp gidenler" manasınt vermesinin, ancak o gemi suyu yarmadan sadece akıp gittiğinde uygun ve yerinde olduğu anlaşılır. Cenâb-ı Hak, "(sırf Allah'ın lütf-u kereminden nasib aramanız içindir" buyurmuştur; yani, "Ticaret maksadıyla ona binmeniz ve böylece de Allah'ın fadlu kereminden kazanç talep etmeniz için;Allah'ın fadl ve ihsanını elde ettiğinizde de, muhakkak ki sizler O'na şükretmeye yönelir ve O'na şükredersiniz" demektir. Allah en iyisini bilendir. 49[49]

Dağların Yere Çakılması

"O, sizi sallayıp çalkalar diye, yeryüzüne sabit ve muhkem dağlar, ırmaklar, yollar koydu. Ta ki, maksatlarınıza ulaşasmız. Daha nice alâmetler. Yıldızla da, onlar yollarını bulurlar" (Nahl, 15-16).
Bil ki bu ayetin maksadı, Allah Teâlâ'nın yeryüzünde yarattığı bazı nimetleri dile getirmektir.
Birinci Nimet: "O, sizi sallayıp çalkalar diye, yeryüzüne sabit ve muhkem dağlar... koydu" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır: 50[50]

Birinci Mesele

Ayetteki ifâdesinin takdiri Kûfefilere göre "sizi, sallayıp çalkalamasın diye"; Basralılara göre ise "sizt sallayıp çalkalamasını istemediği için" şeklindedir. Biz bu hususu, (Nisa, 176) ayetini tefsir ederken açıklamıştık. Meyd kelimesi hareket etmek, sağa sola yalpalamak anlamına gelir. Arapça'da bu manada, "Mâde-yemîdu-meyden" denilmektedir. 51[51]

İkinci Mesele

Bu ayetin tefsiri hususunda cumhurdan gelen en meşhur görüş şudur: Gemi, suyun üzerine bırakıldığında, bir
taraftan diğer tarafa meyleder ve yalpalar. Fakat o geminin içine, ağır bazı şeyler, eşya konulduğunda, gemi suyun yüzünde istikrar bulur ve dengelenir. İşte, tıpkı bunun gibi Allah da yeri suyun üzerinde yaratınca, bir tarafa meyletti ve yalpalamaya başladı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak yeryüzünde bu ağır dağları yarattı da, böylece, yer de, o dağların ağırlıkları sebebiyle suyun yüzünde karar kılmış oldu.
Bir kimse şöyle diyebilir: Bu, birkaç bakımdan problem arzeder:
Birinci Soru: Bu açıklama, ya yerin ve suyun, tabiatı gereği ağır olduklarını kabul etmekle yahut bu temel düsturu kabul etmeyip de, aksine bu maddelerin hareketlerinin tabiat ve

---

[48] 48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/182-183
[49] 49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/183-184
[50] 50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/184
[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/184

karakterleri gereği olduğunu söylemekle, veyahut da bunların hareketlerinin tabiatları gereği olmayıp, tam aksine hür ve irâde sahibi- bir failin yaratmasıyla olduğunu kabul etmekle yapılabilir. Birinci takdirde, bu izah müşkildir. Çünkü bu temel kaideye göre, yerin sudan daha ağır olduğunda bir şüphe yoktur. Sudan daha ağır olan ise, suya batar, onun üzerinde kalmaz. O suyun yüzünde yüzmeyince de, onun, sağa sola meylettiği, yalpaladığı söylenemez. Ama gemi böyle değildir. Çünkü gemi, ağaçtan yapılmaktadır. Ağacın içinde ise, hava ile dolu boşluklar bulunmaktadır. İşte bundan dolayı o ağaç, suyun üzerinde kalır, bu durumda da suyun üzerinde sağa sola meyleder ve yalpalar. Fakat içine ağır cisimler konulduğunda ise, yalpalaması durur ve karar kılar. Böylece, bu ikisi arasındaki fark anlaşılmış olur.

İkinci durum ise şöyle denilmesidir: Yerin ve suyun ağırlığı veya batması gibi bir tabiatı yoktur. Amma yerin alta inmesinin sebebi, Allah'ın, âdetini böyle icra etmesidir. Keza suyun yeryüzünü kuşatması da, sadece âdetullahın böyle icra edilmesindendir. Yoksa ne yerin, ne de suyun, bu Özellikleri gerektiren bir tabiatı söz konusu değildir." İşte bu durumda biz diyoruz ki: Yeryüzünün sakin olmasının sebebi, Allah Teâlâ'nın onda sükûneti; onun sağa sola hareket edip yalpalamasının sebebi de, yine Cenâb-ı Hakk'ın onda hareketi yaratmış olmasından ötürüdür. Böyle olması halinde, "yeryüzü sağa sola yalpalıyordu da, yalpalamasın, yerinde dursun diye, Allah Teâlâ dağları yarattı ve o dağları yere perçinledi" şeklindeki görüş yanlış olur. Çünkü bu görüş ancak, yerin karakterinin, sağa sola yalpalamayı; dağın karakterinin ise, sağlamlaştırma ve sabit kalmayı gerektirdiğinde doğru olur. Halbuki biz şu anda, tütün bunları gerektiren bir karakterlerinin bulunmadığını farzederek konuşmaktayız. Binâenaleyh, böyle bir açıklamanın (talîl), bütün takdirlere göre müşkil olduğu sabit olmuş olur.

İkinci Soru: Yerin dağlarla perçinlenmesi ancak yerin, su üzerinde bir taraftan diğer tarafa meyletmeksizin durması için düşünülebilir. Bu da ancak, su, yerin üzerinde duracak bir biçimde olduğunda düşünülebilir. Buna göre biz diyoruz ki: O suyun, kendi belli bölgesinde, alanında durmasını ve sükûnet halinde olmasını gerektiren nedir? Şayet sen, "Onun, o muayyen bölge ve alanda durmasını gerektiren şeyin, "onun hususî karakteri onun o belli bölgede durmasını gerektirmiştir" dersen, aynısını yer için niye söylemiyorsun? Ki bu da, yerin kendi hususî karakterinin, o belli bölgede durmasını gerektirdiğinin söylenmesidir. Bu da, "Yer, ancak Allah Teâlâ'nın o yeri dağlarla perçinlemesi sebebiyle durmuştur" demeyi ifâde eder. Şayet sen, suyun o belli alanda durmasını gerektiren şey, "Allah'ın kendi kudretiyle o suyu bulunduğu mekânda durdurmasıdır" dersen; "O halde, arzın yerleşmesi hakkında niçin aynı şeyi söylemiyorsun?" denilebilir. Bu durumda bu açıklama da fasit, yanlış olur.

Üçüncü Soru: Yerin tamamı, büyük bir kütledir. Onun tamamı okyanus gibi bir su üzerinde, sağa sola meyledip yalpalasa bile bu durum insanlar tarafından sezilemez...

Şayet denilirse ki: Zelzele sırasında, yeri, içinde toplanmış olan buharlar, gazlar hareket ettirmiyor mu? Halbuki bu hareket insanlar tarafından seziliyor. O halde, daha ne diye, "Şayet dağlar olmasaydı, yeryüzü sağa sola hareket eder, yalpalardı. Ne var ki, Allah Teâlâ'nın yeryüzünü ağır dağlarla perçinlemekle rüzgarların onu sağa sola hareket ettirmesini Önlemiştir" diyenlerin görüşünü kabul etmiyorsun?" denilirse, biz deriz ki:

O buharlar ancak, yeryüzünün küçük bir kısmında toplanmışlardır. Binâenaleyh, o küçük bölgede hareket meydana gelince, o hareket insanlar tarafından sezilmektedir. Bu görüşü belirtenler ise, şöyle demektedir: "O yeryüzünün o muayyen mıntıkasında hareketin meydana gelmesi, tıpkı insanın, belli bir uzvunda meydana gelen depreşme gibidir." Ama, yerin tamamı hareket ederse, o hareket insanlar tarafından sezilemez. Baksana, gemide oturanlar, geminin hareketinin tamamını, o çok süratli hareket etse bile sezemezler. İşte burada da böyledir. İşte bu mevzûdaki ince ve derin meseleler bunlardır.

Bana göre bu müşkil mesele hakkında şöyle denilebilir: Yerin, küre şeklinde olduğu kesin ve yakînî delillerle sabittir; dağların da, o kürenin yüzeyinde, onun üzerinde bulunan birtakım çıkıntılar mesabesinde olduğu da sabittir. Bunun böyle olduğu sabit olunca da, biz diyoruz ki: Biz, o çıkıntıların mevcut olmadığını, aksine yerin, bu çıkıntılardan ve dişlerden uzak, pürüzsüz, tam ve hakîki bir küre olduğunu farzedersek, o zaman yer, en ufacık bir sebeple dahi, dairesel olarak hareket ederd!. Çünkü, basit ve yuvarlak bir kütlenin, dairesel olarak hareket etmesi, ya kendiliğinden dolayı olur, yahut da aklen bu bunu gerektirmese bile, ancak ne var ki o, en ufak bir sebepten dolayı bu şekilde böyle hareket eder. Ama, yerkürenin dış yüzeyinde bu dağlar meydana gelip, ve bunlar, kürenin yüzeyinde meydana gelmiş olan çıkıntılar gibi olunca, bu dağlardan herbiri, kendi karakteri sebebiyle dünyanın merkezine doğru yönelmiştir. Dağıarın, o büyük ağırlıkları ve alabildiğince de kuvvetleri sebebiyle, dünyanın merkezine doğru yönelmeleri, tıpkı, yerkürenin dairesel olarak dönmesine mani olan kazıklar gibi olurlar. Böylece, dağların yeryüzünde yaratılması, o yerküreye batırılmış ve onun dairesel dönmesini engelleyen kazıklar gibi olmuş olur. Böylece de bunlar, yerin dairesel hareketine mani olmaları manasında, yerin sağa sola meyledip yalpalamasına mani olmuş olurlar. Bu konuda benim araştırmamın ulaştığı netice budur. Allah, ne murad ettiğini en iyi bilendir. 52[52]

Nehirlerdeki Nimet

Allah Teâlâ'ntn yeryüzünde izhar ettiği nimetlerin ikincisi de, O'nun, yeryüzünde -enirler akıtmasıdır. Bil ki, burada da şöyle iki bahis bulunmaktadır:
Bİrind Bahis: Ayetteki "enhâren" (nehirler) kelimesi revâsiye kelimesine sftedilmiş olup, ifâdenin takdiri, "Sabit, muhkem dağlar ve ırmaklar koydu" şeklinde r-ur. "Nehirlerin yaratılması"nın "ilkâ-atmak" kelimesiyle ifâde edilmesinde tuhaflık joktur. Buna göre, tıpkı, "Allah, yeryüzüne sabit ve muhkem dağlar attı" dediği gi», yine, "Allah yeryüzüne nehirler attı"6a denilir, O halde "likanın manası, »aratmak, kılmak, var etmek demektir. Baksana, Cenâb-ı Hak bir başka ayetinde de, " (Allah) arzın üstünden perçinler yaptı" (Fussiiet, 10) buyurmuştur. "İlkâ", »axlaşık manada "indirmek" demektir. Çünkü, "İlkâ", bir şeyin yukardan aşağıya sıklığı hissini ve manasını verir. Ancak ne var ki, buradaki "İlkâ"dan maksat, "kılmak *e yaratmak" manasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sana karşı kendimden bir sevgi tmakmıştım " (Tâha, 39) buyurmuştur.
İkinci Bahis: Akli ilimlerde, çayların ve nehirlerin ekserisinin dağlardan fışkırıp •j.nadığı hususu yer almaktadır. İşte bu sebepten dolayı, Allah Teâlâ da dağlardan bahsedince, bunun peşinden nehirlerin ve gözelerin fışkırması, akıtılması meselesini ;'-etmiştir.
Üçüncü Nimet: Ayetteki buyurğunun ifade ettiği husustur. « da, revâsiye kelimesine affedilmiş olup, ifâdenin takdiri, "Allah yeryüzüne yollar tt" şeklindedir ve mânası, "Allah Teâlâ, sayelerinde, seferlerinizde yollarınızı j;asınız diye, onları ortaya koydu ve apaçık belirtti" şeklindedir. Bunun bir benzeri Jrada sizin için yollar açtı"(Tâha, 53) ayetidir.
Cenâb-ı Hak'ın ifâdesi, "yollarınızı buimanız için" manasındadır.
Bıl ki, Allah Teâlâ, yerde muayyen yollar var ettiğini zikredince, sayelerinde mükellefler istidlal edebilsinler, ve onlar vasıtasıyla maksatlarına ulaşsınlar diye o jeryüzünde hususî birtakım alâmetler de var ettiğini beyan ederek,- Daha nice alametler" buyurumuştur ki bu da, revâsiye kelimesine atfedilmiş olup, in takdiri, "Allah yeryüzüne sabit muhkem dağlar attı. Allah yeryüzüne nehirler yollar attı. Allah yeryüzüne alâmetler attı" şeklinde olur. "Alâmetler" ifâdesinden maksat, yol işaretleri olup, bunlar da sayesinde yolların bulunduğu şeylerdir. Bu alametler de, dağlar ve rüzgarlardır. Ben, birtakım kimselerin toprağı kokladıklarını ve bu koklama sayesinde yollarını bulduklarını gördüm. 53[53]

Kılavuz Yıldızlar

Ahfeş, cümlenin "alâmât" kelimesinde tamamlandığını ve, "Yıldızlarla da onlar yollarım bulurlar" cümlesinin ise, daha önceki ifadelerden ayrı, yeni bir cümle oiduğunu, buradaki

---

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/185-187
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/187-188

"necm" (yıldız) kelimesinin başındaki elif-lam'ın "cins" manasını ifade ettiğini, bunun tıpkı, "İnsanların ellerinde dirhem (para) çok" sözündeki "dirhem" gibi olduğunu söylemiştir. Süddî "Ayetteki "necm"den maksad Süreyya yıldızı, "Ferkedân, Benât-ı Na'ş"[54][54] ve Oğlak burcudur" demiştir. Hasan el-Basrî bu kelimeyi, iki zamme ile nücum ve bir zamme bir sukün ile nücm şeklinde okumuştur ki, bu "necm" kelimesinin çoğuludur. Meselâ "Rehn" "ruhun" ve "rühn" (rehinler) kelimelerinde olduğu gibi... Sükunlu okunuş, kolaylık içindir. "Necm" kelimesinin cemisindeki "nucûm"un vavının hazfedilip, "nücum" şeklinde oluşunun da, kolaylık sebebiyle olduğu ileri sürülmüştür.

Buna göre şayet "Ayetteki, Sizi sallayıp çalkalar diye" ifadesi muhataplara (mevcut) olanlara); "Yıldızlarla da, onlar yollarını bulurlar" ifâdesi ise, gaiblere (mevcut olmayanlara) bir hitabtır. Binâenaleyh bunun sebebi nedir?" denüirse biz deriz ki: Kureyşliler genelde, para kazanmak için sefere çıkardı. Çokça yolculuğa çıkan kimselerin, yıldızlardan istifade ederek yol bulamadaki faydaları bilmeleri daha çok ve daha fazla olur. Binâenaleyh ayetteki, "Yıldızlarla da, onlar yollarını bulurlar" cümlesi, bahsettiğimiz bu sebebten ötürü, Kureyşlilere işaret etmektedir. Allah en iyi bilendir.

Müfessirler, yıldızlarla yol bulma konusunda ihtilaf ederek, bazıları bunun deniz yolculuğuna mahsus olduğunu, çünkü Allah Teâlâ'nın denizden ve denizin faydalarından bahsettiğinde, onda yolculuk edenlerin, yollarını yıldızlara bakarak bulduklarını beyân ettiğini söylemişlerdir. Bazıları da: "Hayır, bu, hem kara, hem de deniz yolculuğunun dahil olduğu mutlak (genel) bir ifadedir" demişlerdir ki bu görüş daha isabetlidir. Çünkü bu, nimet olma bakımından daha geneldir. Bir de, yıldızlara bakıp yol bulma işi, her iki tür yolculuk esnasında da söz konusudur. Bazı fakihler bunu, bir yolcunun kıbleyi şaşırdığında, yıldızlara ve yerdeki dağlar ve rüzgarlar gibi alametlere bakarak, istidlal etmesi, (kıbleyi tayine çalışması gerektiğine delil getirmişlerdir ki, bu doğrudur. Çünkü yolları bulma hususunda bu alâmetlere bakıp bilmek mümkün olduğu gibi, kıbbleyi bulma hususunda da bunlardan istifade edilebilir.

Bil ki kıbleyi karıştırmak, ya apaçık alâmetler mevcud olmasına rağmen olur. Yahut da alametler olmadığı için olur. Eğer alâmetler mevcud olur ise, insanın içtihâd etmesi ve zann-ı galibine göre kıble olduğuna kânî olduğu yöne doğru yönetip namazını kılması gerekir. Eğer daha sonra hata ettiğini anlarsa, bu namazını iade etmesi gerekir. Çünkü o, yapması gereken görev hususunda kusurlu davranmıştır. Yok eğer ortada kıbleyi gösterecek hiçbir alamet ve ipucu yoksa, bu durumda şu iki yol takib edilebilir.

Birinci Yol: O insan, namazını, istediği herhangi bir yöne doğru kılmakta serbesttir. Çünkü bütün yönler eşit olup, tercih etme imkânı olmayınca, geriye ancak muhayyerlik (istediğini seçme) kalır.

İkinci Yol: O insanın, bütün (dört) yöne doğru ayrı ayrı namaz kılmasıdır. Bu durumda, o kimse namaz borcunu yerine getirdiğine kesinkes kânî olur. Bu tıpkı, fakihlerin, bir vakit namaz kılmayı unutmuş, ama onun hangi vakit olduğunu bilemeyen kimse hakkında, "O kimsenin üzerine farz olan namazı kaza ettiğini yakinen bilebilmesi için, beş vakit namazı kaza etmesi gerekir" demeleri gibidir. Bazıları, "Ona, bu beş vakitten sadece birisini kaza etmesi gerekir" demişlerdir, ama bu görüş yanlıştır. Çünkü o şahsa küll'ü (bütünü) yapmak gerekince, bütünü de farz hale gelir, isterse bütün namazların farz olmasının sebebi bir tek vakti kaçırması olsun. Allah en iyi bilendir. [55][55]

Yaratmayan Tanrı Olamaz

"Yaratan, yaratmayan gibi midir? Artık iyice düşünmeyecek misiniz? Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz onlan sayamazsınız. Doğrusu Allah gafur ve rahimdir. Allah, gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyi bilir. Müşriklerin Allah'dan başka duâ ettikleri şeyler ise, hiçbirşey

---

[54][54] Ferkedân: Kuzey kutbundaki iki parlak yıklız; Benat-ı na'ş ise büyük ve küçük ayı takımlarıdır (Ç).

[55][55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/188-189

yaratamazlar. Onların kendileri zaten
yaratılıyorlar. Onlar, diriler değil ölülerdir. Ne zaman dirileceklerini de bilemezler" (Nahl, 17-21).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır. 56[56]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, en mükemmel ve en güzel bir biçimde, hakim ve kadir olan bir varlığın var olduğunu gösteren delilleri zikredip, o deliller de birer deli! olmalarının yanı sıra, Allah'ın çeşitli nimet ve ihsanlarının birer açıklaması olduğu için, bunun peşinden, Allah'dan başkasına ibadet etmenin yanlışlığını belirtmiştir. Bundan maksadı şudur: Kadir ve hakîm olan bir ilahın varlığına çok net deliller ile kesin belgeler delalet edip, bütün nimetlerin sahibinin ve her türiü hayrı verenin O olduğu sabit olunca; O'ndan başkasına ibadet etmek nasıl olur da makul olabilir? Hele hele, ibadet edilen o varlık, hiçbirşey anlamayan ve hiçbtrşeye kadir olamayan bir cansız olursa... İşte bu sebebten ötürü, Cenâb-ı Hak, o delillerden sonra, "Yaratan, yaratmayan &bi midir? Artık iyice düşünmeyecek misiniz?" buyurmuştur. Buna göre mana şöyle olur: "Bütün bu bahsettiğimiz şeyleri yaratan zat, yaratmak şöyle dursun, kesinlikle hiçbir iş yapamayan gibi olur mu? Artık aklınızı başınıza almayacak mısınız? Çünkü bu kadarcık bir şeyi anlamak için çok düşünmeye ve tefekkür etmeye gerek yoktur. Bu hususta, aklen ibadetin ancak, nimet veren en büyüğe karşı yapılmasının uygun düşeceğini anlamanız yeter. Halbuki sizler, bu görünür alemde, büyük nimetler veren akıllı ve anlayışlı bir insan görseniz, buna rağmen ona bile İbadet edilmesinin çirkin olacağını bilirsiniz. Halbuki bu putlar, tamamen cansız şeylerdir. Bunların asla anlama, kudret ve irâdeleri yoktur. Öyle ise siz nasıl oluyor da bunlara ibadet ediyor, onlara hizmet ve taatla uğraşmayı uygun görebiliyorsunuz? 57[57]

İkinci Mesele

Ayetteki "yaratmayan" kelimesi ile putlar kastedilmiştir. Putlar ise akılsız ve cansız varlıklardır. Dolayısı ile bunlar hakkında men kelimesinin kullanılması uygun düşmez. Çünkü men (işaret zamiri), akıl sahibi olan varlıklar için kullanılır. Buna birkaç yönden cevap verilebilir:
1) Kâfirler, onlara "ilah" (tanrı) deyip, onlara tapınca, sanki onları akıllı varlıklar saymışlardır. Hak Teâlâ'nın bu ifadenin peşinden getirdiği, "Allah'ı bırakıp da duâ ettikleri şeyler ise, hiçbirşey yaratamazlar. Onların kendileri zaten yaratûıyoriar" ayetine bakmaz mısınız?
2) Bu kelimenin müşakete üslûbu ile kullanıldığı düşünülebilir. Zira yaratan hakkında men kullanılınca, onunla beraber geçen (yaratmayan) için de Kullanılmıştır.
3) Akıllı varlıklarda bile, yaratmayan yaratana müsavi olmaz. Artık hiç aklı ve ilmi olmayan bir cansız, nasıl yaratana müsavi olabilir? Bu tıpkı "O putların yüreyecek ayaklan mı var?"(Aırat, 195) ayetinde olduğu gibidir". Yani, "ilah diye ibadet ettiğiniz o putların durumu, eli, ayağı, kulağı ve kalbi olanlardan daha aşağı ve düşüktür. Çünkü bunlar diri, o putlar ise ölüdürler. Hal böyle iken onların putlara ibadet etmeleri nasıl doğru olabilir?" manasına gelir. Yoksa bundan: "Eğer onların uzuvları olsaydı, onlara ibadet etmek doğru olurdu" manası kastedilmemiştir.
Buna göre şayet, "Ayetteki, "Yaratan, yaratmayan gibi midir?" ifadesi ile, putperestleri ilzam etmek, susturmak kastedilmiştir. Çünkü putperestler putlara "ilah" (tanrı) demek ve putlara ibadet etmek suretiyle, yaratmayanı sanki yaratan gibi kabul etmişlerdir. Binâenaleyh onları ilzam etmek için, "Yaratmayan, yaratan gibi midir?" denilmeliydi..." denilirse, şöyle cevap verilir: "Bununla, "Büyük büyük şeyleri yaratan o yüce ve kıymetli faydaları veren zât ile, "ilah" diye isimlendirmede, kendilerine ibadet edilmede ve sonsuz ta'zim gösterilmede, bu âdî

---

[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/189
[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/190

değersiz ve cansız putlar nasıl denk tutulabilir?" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh işte bu mana, "Yaratan yaratmayan gibi midir?" ifâdesi ile anlatılmıştır. [58][58]

Üçüncü Mesele

Bazı alimlerimiz, bu ayeti, kutun, fiillerinin yaratıcısı olmadığına delil getirerek şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ,
kendisini, onların taptıkları o şeylerden yaratıcılık sıfatı ile ayırmıştır. Çünkü ayetteki, "Yaratan, yaratmayan gibi midir?" ifadesinden maksadı, kendisinin, o putlardan (bilhassa) yaratıcılık vasfı ile ayrıldığını, uiûhiyyete ve ma'bûdiyyete ancak yaratıcı olması sebebi ile müstehak olduğunu anlatmaktadır. Binâenaleyh bu, kutun, bazı şeylerin yaratıcısı olması halinde, ibadet edilebilecek bir ilah olması gerektiği neticesine götürür. Bu söz konusu olmadığına göre, kulun (insanın) yaratma ve var etmeye kadir olamayacağını anlarız. [59][59]

Kulların Fiillerinin Yaratılması

Mu'tezile buna birkaç izah ile cevap vermiştir:
Birinci İzah: "Yaratan, yaratmayan gibi midir?" ifadesi ile, "gökleri, yeri, insanı, Hayvanı, bitkiyi, denizi, yıldızı ve dağı yaratanın hiçbirşey yaratmaya kesinlikle kadir olmayan gibi olmayacağı" manası kastedilmiştir ki, bu da, bütün bunları yaratanın ancak ilah olabileceğini gösterir. Bundan fiillerini yaratan insanın ilah olması neticesi çıkmaz.
İkinci İzah: Ayetin manası şöyledir: "Yaratan, yaratmayandan efdal ve üstündür. Binâenaleyh ilah ve ma'bûd olma bakımından, bu iki şeyin denk olduğunu söylemek mkânstzdır." Böyle bir söz, yaratan herkesin ilah olması gerektiğine delâlet etmez. Bunun delili, "O (putların), yürüyecekleri ayaklan mı var"(Araf, 195) ayetidir. Bu ayetin manası, "Kendisi ile yürüyeceği ayağı bulunan, ayağı olup da onunla yürüyemeyen kimseden daha efdaldır" şeklindedir. Bu da, insanın putlardan daha üstün olmasını ve üstün olanın da, kendinden daha düşük olana ibadet etmesinin jygun olmamasını gerektirir. İşte ayetin anlatmak istediği budur. Amma bu ayet, • €-disi ile yürüyebileceği ayağı bulunan kimsenin ilah'olması gerektiği manasına
gelmez. Binâenaleyh (tefsir edilmekte olan) bu ayetten maksad da, yaratanın, yaratamayandan üstün olduğunu beyân etmektir. Dolayısıyla ilah ve ma'bûd olma bakımından, bu iki şeyin eşit olduğunu söylemek mümkün olmaz. Binâenaleyh bundan, sırf yaratıcılık sıfatının bulunması sebebi ite, ilah olma neticesi de çıkmaz.
Üçüncü İzah: Mutezile'nin çoğu, insan için, "yaratıcı" kelimesini kullanmazlar. Ka'bî, tefsirinde şöyle der: "Biz, "Fiillerimizi yaratıyoruz" demiyoruz. Kim bunu böyle mutlak (genel) olarak söylerse, hata etmiş olur. Fakat biz bu kelimeyi, Allah Telâ'nın kullandığı yerlerde kullanıyoruz. Mesela, "Hani benim iznimle, çamurdan bir kuş yaratıyordun (ey Isâ)" (M&de, no); ve "Yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın sânı (bak,) ne yücedir"(MO'minun, inayetIerinde olduğu gibi...
Bil ki Ebu Hâşim'in taraftarları, "Hâltk" (yaratıcı) sözünü, insan için kullanırlar. Hatta Ebu Abdullah el-Basir, daha da ileri gidip, bu kelimenin kul hakkında hakiki manast ile, Allah hakkında da mecazi manası ile kullanıldığını, çünkü "halk" kelimesinin "takdir etmek" manasına olduğunu, "takdir"in ise, ölçüp-biçmek,tahmin etmek.düşünüp karar vermek demek olduğunu; bu manaların kul için söz konusu olduğunu, Allah hakkında düşünülemeyeceğini söylemiştir.
Bil ki bu cevaplar, güçlü cevaplardır. Bu ayetle, biz (ehl-i sünnetin) görüşünün doğruluğuna istidlal etmek güçlü değildir. Allah en iyi bitendir. [60][60]

---

[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/190-191
[59][59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/191
[60][60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/191-192

Nimetler Sayılamaz

Cenâb-ı Hakk'm "Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz onlan saysanız, toptan bile sayamazsınız" buyruğuna gelince, bununla ilgili iki mesele vardır: 61[61]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ifade ile, kendisinden başkasına ibadet etmenin batıl ve yanlış olduğunu beyan edince, bu ayet ile de kulunun, Allah'a ibadet etmesinin, O'nun nimetlerinin şükrünü edâ etmesinin ve O'nun kereminin haklarını yerine getirmesinin, en mükemmel bir biçimde ve tastamam yapmasının mümkün olmadığını, aksine kulunun, taat ve ibadette, kendisini yorsa, yıpratsa ve nimetlerine bütün gücüyle şükretse bile, yine de noksanı olacağını beyân etmiştir. Bu böyledir. Çünkü nimetlere şükür, nimetleri ayrıntılı bir şekilde bilmeye bağlıdır. Çünkü düşünülemeyen, anlaşılamayan ve bilinemeyen şeylere şükretmek imkânsızdır. Fakat kulun da Allah'ın nimetlerini tafsilatlı tarzda bilmesi mümkün değildir. Çünkü Allah'ın nimetleri çok, çeşit ve kısımları geniştir. İnsanın aklı bunların sonlarını-sınırlarım bilmesi şöyle dursun, başlangıçlarını bilmekten bile âcizdir. Çünkü bunlar tafsilatlı olarak bilinemezler. Böyle olan şeyin ise, o nimetlere uygun bir şükrü yerine getirmesi imkansızdır. İşte Hak Teâlâ'ntn, "Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz onları sayamazsınız" buyruğundan maksad budur. Bu, "sizler, o nimetleri tastamam ve mükemmel bir biçimde bilemezsiniz. Onları bilemediğiniz için de, onların şükrünü tam ve mükemmel olarak yerine getirmeniz imkânsızdır" demektir. Bu da, mahlûkatın, Allah'ın nimetlerine karşı tam şükretmekten, Hakk'ın rubûbiyyetine tam manasıyla ıtaattan ve Hakk'ın celâli ile künhünü anlamaktan âciz olduklarına delâlet ede Şu da, insanların akıllarının, Allah'ın nimetlerinin bütün kısımlarını bilmekten âciz olduklarına kesinkes delâlet eder: İnsan bedeninin herhangi bir yerinde en ufacık bir arıza meydana geldiğinde, hayat çekilmez olur ve o insan, bu arızadan kurtulabilmek için, bütün dünyayı vermeye hazırdır. Allah Teâiâ insanın bedeninin herşeyini en mükemmel ve en uygun bir biçimde yönetir. Fakat insanın, bedenindeki birçck parçanın varlığından, faydalarından ve ona ânz olacak zararların nasıl giderileceğinden haberi yoktur. Bu örnek aklında dursun.
Sonra, Allah Teâlâ'nın bu âlemde yarattığı madenler, bitkiler ve hayvanların tamamını, onları senin faydan için hazırlayıp yarattığını bir düşün. Böylece insanların akıllarının, Cenâb-ı Allah'ın diğer fazi ve ihsanlarını bilmesi şöyle dursun, insanı yaratmasındaki hikmetini tam anlamaya bile yetmeyeceğini anlar. 62[62]

Şükretmenin Çaresi

Buna göre şayet, "Siz, şükrü hakkıyla yerine getirmenin nimetlerin çeşitlerini Dilmeye bağlı olduğunu izah ettiniz ve Allah'ın nimetlerinin bütün çeşitlerini bilmenin TiKansız olduğuna, yahut bunun hiç vâkî olmadığına işaret ettiniz. O halde, Allah Teâlâ niçin, mahlukata (insanlara), nimetlere hakkıyla şükretmelerini emretmiştir?" oenilirse, biz deriz ki: Bunun yolu, insanın, Allah'ın bütün nimetlerine -gerek mücmel gerekse mufassal olarak- toptan şükretmesidir. İşte kulun şükür borcundan kurtulabilmesinin yolu budur. Allah en İyi bilendir. 63[63]

İkinci Mesele

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/192
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/192-193
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/193

Bazıları, "Allah'ın kâfirler üzerinde herhangibir nimeti yoktur" demişlerdir. Ekserî âlimler ise: "Allah'ın hem
kâfirler, hem mü'minler üzerinde sayısız nimetleri vardır. Bunun delili şudur: "Allah gökleri ve yeri yaratmakla in'âmda bulunmuştur. Allah, -sanı nutfeden yaratmakla lütfetmiştir. Allah, davarları, sığırları, develeri, atları, atırtarı, eşekleri, ekin, zeytin, hurma ve üzüm gibi çeşit çeşit nimetleri yaratmakla •e insanın taze et yemesi, onlardan takınacağı süs eşyaları çıkarması için, ona denizi -usahhar kılmakla lütufta bulunmuştur. Bütün bu lütuf ve nimetlerde kâfir ve mü'min müşterektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu hususu, "Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz, onları sayamazsınız" buyurarak te'kid etmiştir ki, bu da bütün bunların, Allah tarafından herkese verilmiş birer nimet olduğuna delâlet eder. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın - metlerinin kâfirlere de ulaştığını gösterir" demişlerdir.

Cenâb-ı Hak, "Doğrusu Allah gafur ve rahimdir" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, İbrahim sûresinde, "Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, siz (onlan) icmal suretiyle (toptan) bile sayamazsınız. Hakikat insan çok zulümkâr, çok nankördür" (ibrahim. 34) buyurmuştur. Burada ise, benzeri ayetin sonunu, "Doğrusu Allah gafur ve rahimdir" diye tamamlamıştır. Allah insanın şükrü tafsilatlı bir şekilde edâ edemeyeceğini bildirince, "Doğrusu Alah gafur ve rahimdir" buyurmuştur ki bu, "Ben nimetlerime şükrü yerine getirme hususunda sizden sudur eden noksanlıklarınızı bağışlar, noksanlığınız sebebi ile size olan nimetlerimi sona erdirmeyerek size rahmet ederim" demektir. 64[64]

Allah'a Hiçbirşey Gizli Kalmaz

Allah Teâlâ "Allah, gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyi bilir" buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Kâfirler, Allah'ın dışındaki şeylere ibadet etmelerinin yanısıra, Hz. Peygambere tuzak kurmak için bir tür küfürlerini de içlerinde gizliyorlardı. Binâenaleyh onları, bu küfürden alıkoyucu olmuş olur.

2) Allah Teâtâ ûnceta ayette, yaratmaya ve nimet vermeye kadir olmadıkları gerekçesiyle putlara ibadet etmeyi; bu ayette de, ilah olanın gizliyi de açığı da bilmesi gerektiğini ileri sürerek, yine o putlara ibadet etme işini çürütmüş ve putların, hiçbirşey bitip anlamayan cansız varlıklar olduğunu, dolayısıyla onlara ibadetin yerinde olmayacağını bildirmiştir.

Cenâb-ı Allah'ın "Müşriklerin Allah'tan başka duâ ettikleri şeyler ise, hiçbirşey yaratamazlar. Onlann kendileri zaten yaratılıyorlar" ayetine gelince, bil ki Allah Teâlâ bu putları pek çok sıfatla tavsif etmiştir:

Birinci Sıfat, Onların hiçbirşey yaratamamaları ve kendilerinin yaratılmış olmalarıdır. Âsim' in ravîsi Hafs, ayetteki üç fiili de, yâ ile gâib sığası ile yed'ûn yu'linûn,yüsirrûn şeklinde okumuştur. Âsım'ın râvisi Ebu Bekr, sadece yed'ûn, fiilini böyle yâ ile ve gâib sigasıyla, diğer iki fiili ise tâ ile ve muhatab sigası ile tu'linûn, tûsirrûne (gizliyorsunuz-açıklıyorsunuz) şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, üç fiili de, mâ-kabline (öncelerine) atıf düşünerek, tâ ile ve muhatab sigasıyla okumuşlardır.

Buna göre şayet "Allah'ın, "Yaratan, yaratmayan gibi midir?" buyruğunda, bu putların hiçbirşey yaratamayacaklarına delâlet yok mudur? Binâenaleyh bu ayetteki, "(Onlar) hiçbirşey yaratamazlar:.." ifadesi de aynı manaya delâlet eder. Dolayısıyla bu faydasız bir tekrar olmuş olmaz mı?" denilirse, buna şöyle cevap verilebilir: Önceki ifadede o putların hiçbirşey yaratamayacaklarından bahsedilmiştir. Burada ise, hiçbirşey yaratamayacaklarından bahsetmenin yanısıra, onların kendilerinin de başkası tarafından yaratılmış olduklarından bahsedilmiştir. Binâenaleyh bu, mana bakımından bir ilave, bir farklılık olmuş olur. Böylece Allah Teâlâ sanki de, onların kendilerindeki ve sıfatlarındaki noksanlıkları saymaya başlamış; ilkönce, onların hiçbirşey yaratamayacağını beyan buyurmuş; ikinci olarak da, onların hiçbirşey yaratamıyacakları gibi, kendilerinin de başkasının mahlûku olduklarını bildirmiştir. 65[65]

---

[64] 64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/193-194

Tanrı Olan Ölmez

İkinci Sıfat, ayette "Onlar diriler değil, ölülerdir" ifadesinin anlattığı husustur. 8u, "Onlar gerçekten ilah olsalardı, ölmeyen, hep diri olan varlıklar olurlardı. Yani başta ölümsüz olan Hak Teâlâ gibi, onlar hakkında da ölüm sözkonusu olmazdı. Ama onların durumu bunun tam tersidir" demektir. Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, onlar için "ölülerdir" buyurunca, zaten diri olmadıkları anlaşılıyor. Binâenaleyh ayrıca, "diriler değil" demesinin hikmeti nedir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilir:

a) İlah, hayatının (diriliğinin) peşisıra ölüm söz konusu olmayan, hayy (diri) olan zattır. Bu putlar ise, ölümlerinin peşisıra bile hayat söz konusu olmayan ölülerdir, cansız varlıklardır.

b) Bu söz, putperest kâfirlere karşı söylenmiş bir sözdür. Onlar son derece câhil ve sapnk idiler. Binâenaleyh kendini beğenmiş, câhil, ahmak ve aptal kimselere hitab eden kimsenin, bir hususu, pek çok bakımdan anlatması yerinde olur ki, bundan gayesi, muhatabının son derece ahmak olduğunu, bu sözleri dinleyenin son derece câhil olmasından ve maksadı bir tek sözle anlayamayacağından ötürü tekrar ettiğini göstermek ve bildirmektir.

Üçüncü Sıfat, ayetteki "Ne zaman dirileceklerini de bilemezler" cümlesinin anlattığı husus... (bilemezler) ifadesindeki "vâv" (onlar) zamiri putlara râcîdir. Yüb'asûn fiilindeki vâv (onlar) zamiri hususunda iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu, putperestlere râcîdir. Buna göre İfâde, "O putlar, kendilerine ibadet edenlerin' ne zaman dirileceklerini de bilmezler" demek olur. Buna göre bu ifâdede, müşrikler için bir istihza (alay) vardır. Yani, "O putlar, kendilerine ibadet edenlerin ne zaman dirileceklerini de bilemezler, Binâenaleyh bu putların, putperestleri mükâfaatlandıracakları bir vakit yoktur" demektir.

b) Bu zamir de putlara râcidir. Yani, "O putlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini ne zaman dirilteceğini bilemezler" demektir. İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ o putları (Kıyamet günü) diriltecek ve onlara ruhlar verecek ve beraberlerinde şeytanları olduğu halde, cehenneme girmeleri emrolunacak."

Buna göre eğer, "putlar cansızdırlar. Cansızlar için "Ölüler" denilmez. Yine onlar için "Şunu şunu anlamazlar"da denilemez" denilirse, buna birkaç yönden şöylece cevap verilebilir:

1) Cansız da bazan "ölü" diye nitelenir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O (Allah), ölüden diriyi çıkarır" (aı-i imran, 27) buyurmuştur.

2) Müşriker, o putları ilah ve ma'bud olarak niteleyince, müşriklere, "Durum, sizin söylediğiniz gibi değil, aksine onlar ölülerdir, hiçbir şey bilemezler" denilmiştir. Binâenaleyh ayetteki bu ifâde, onların inançlarına göre söylenmiştir.

3) "Allah'ı bırakıp duâ ettikleri şeyler "ifadesi ile meleklerin kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü kâfirlerden bir kısmı meleklere tapardı. Bundan dolayt Allah "Onlar ölülerdir", yani "Onlar için ölüm mutlaka söz konusudur "Diriler değillerdir" yani onların dirilikleri (hayatları) devam etmeyecektir. "(Onlar) ne zaman dirileceklerini de bilmezler" yani, "Onların, ne zaman dirileceklerine dâir bir bilgileri de yoktur" buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 66[66]

Kâfirlerdeki Kibir

"Sizin tanrınız, bir tek tanrıdır. Ahirete inanmayanların kalbîeri bunu inkâr edicidir. Onlar, bü'yüklenen kimselerdir. Şüphe yok ki Allah, onların gizledikleri şeyleri de açıkladıkları şeyleri de bilir. Gerçekten O mağrurları sevmez " (Nahl, 22-23).

Bil ki Allah Teâlâ, daha önce putlara ve heykellere tapanların yollarını ve inançlarını çürütüp

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/194-195

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/195-196

gittikleri yolların yanlışlığını kesin delillerle ortaya koyunca, "sizin tanrınız, bir tek tanrıdır" buyurmuştur. Daha sonra da, kâfirlerin niçin şirke düşüp, tevhtdden uzaklaştıklarını anlatarak, ^Ahirete inanmayanların kalbîeri, (bunu) inkâr edicidir. Onlar, mağrur kimselerdir" buyurmuştur ki bu, "Ahirete inanıp, ebedî mükâfaatı elde etmeyi arzulayan ve ebedî azaba düşmekten korkan kimseler, delilleri, teşvikleri ve sakındırmaları duyup dinlediklerinde, azaba düşmekten endişe duyarlar da, duydukları şeyler üzerinde inceden inceye düşünür, tefekkür ederler ve böylece delilleri duymaktan istifade ederek, batıldan hakk'a dönerler, Ama âhirete inanmayan, onu kabul etmeyen kimseler, mükafaat elde etme arzusu duymaz ve cezaya uğramaktan endişe etmezler, böylece de, kendi görüş ve inançlarına uymayan her sözü reddeder, başkalarının sözüne kulak verme hususunda kibir gösterir, cehalet ve dalâlette ısrar edip, saplanır kalırlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki AHah, onların gizledikleri şeyleri de açıkladıkları şeyleri de bilir" buyurmuştur. Buna göre mana, "Allah Teâlâ onların, o bozuk ve yanlış yollarında tasavvur ettikleri herhangi bir şüpheden veyahut da hayal ettikleri bir müşkilden ötürü ısrar etmediklerini, tam aksine bu ısrarın taklîdden, hakka müracaat etmeden nefret etmekten ve atalarının inançlarını destekleme tutkularından, tekebbür ve kibirlerinden'dolayı olduğunu bilir" şeklinde olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "'Gerçekten O, kibirlileri sevmez" buyurmuştur ki, bu tehdit bütün tekebbür edenleri içine alır. 67[67]

Kuran Aleyhinde İddialara Cevaplar

"Onlara, "Size Rabbiniz ne indirdi?" denildiği zaman, "evvelkilerin masallarını" dediler. Çünkü onlar Kıyamet gününde kendilerinin günah yüklerini kamilen taşıdıktan başka, saptırdıkları bilgisiz kimselerin veballerinden bir kısmını da yükleneceklerdir. Dikkat et ki, onların sırtlayacakları bu yükler ne kötüdür!" (Nahl, 24-25).

Bil ki Allah Teâlâ, tevhîdin delillerini iyice izah edip putperestlerin inançlarını iptal etme hususunda kesin deliller getirince, bundan sonra, nübüvveti kabul etmeyen kimselerin şüphelerini, cevaplarıyla beraber zikretmiştir.

Bilinci Şüphe: Hz. Peygamber (s.a.s.), kendisinin peygamberliğinin doğruluğuna, Kur'ân'ın mucize olmasıyla istidlalde bulununca, onlar Kur'ân'ı tenkit etmeye başlayarak, "Bu, evvelkilerin masallarıdır. Mucizeler neslinden bir şey değildir" dediler. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 68[68]

Birinci Mesele

Alimler, bu soruyu soranın kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden, olarak, "Bu, birbirlerine karşı söylemiş oldukları sözdür"; "Bu, müslümanların onlara sormasıdır" ve "Bu, hacıların temsilcileri, onlara Allah'ın Resulüne ne indiği hususunda soru sorduklarında, Hz. Peygamberden onları nefret ettirmek için: "Mekke'nin giriş ve çıkışlarını aralarında bölüşen o "muktesimîrT'in sözüdür" denilmiştir. 69[69]

İkinci Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: "Rablerinin indirdiği, nasıl, evvelkilerin masalları olabilir?11

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Bu, alay ve istihza üslûbunda söylenmiş bir sözdür. Bu, Cenâb-t Hakk'ın onlardan tıpkı, "Herhalde size gönderilen peygamberiniz, dedi, mutlak delidir" (Şuarâ.27); "Ey kendisine kitap indirilen, mutlak ve mutlak sen bir mecnunsun"<mcr 6) ve "£y sihir yapan, bizim için

---

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/196-197

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/197

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/198

Rabbine, sana olan vaadi vech ile, duâ et..."
f, 48) ayetlerinde bahsetmesi gibidir.

2) Takdirin, "Sizin Rabbiniz katından indirildiğini söylediğiniz bu şey, evvelkilerin düzmecesidir" şeklinde olmasıdır."

3) Bundan muradın, "Bu Kur'ân, Allah katından nazil olduğu farzedilse bile, ancak ne var ki bu, evvelkilerin masatlarıdır, kendisinde ilim, fesahat, incelik ve hakikat namına bir şey bulunmamaktadır" şeklinde olması da muhtemeldir.

Bil ki Allah Teâlâ, onların şüphelerini nakledince, buyurmuştur. Bu ifâdenin başındaki lâm, "lâmu'l-âkibe"dir. Çünkü onlar, kendi günah yüklerini yüklenmek için, Kur'ân-ı Kerîm'i öncekilerin masalları olmakla vasfetmemişlerdir. Ancak ne var ki, onlartn akibeti bu olunca, bu lamın getirilmesi güzel olmuştur. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "İşin sonunda kendilerine bir düşman ve dert olsun diye firavundun adamları onu yitik olarak aldılar" (Ka$as. s) buyurması gibidir. Ayette kâmileten buyurulmuştur ki, bunun mana», "Allah Teâlâ, onların cezalarından herhangibir şeyi eksiltmez, aksine onların o cezalarının tamamını onlara ulaştırır" şeklindedir. Ben derim ki: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, müminlerden cezalarının bir kısmını düşüreceğine delâlet eder. Eğer bu mana herkes için söz konusu olsaydı, o zaman kamileten kelimesinin o kâfirler hakkında kullanılmasının bir manası kalmazdı.

Cenâb-ı Hakk "Saptırdıkları kimselerin veballerinden bir kısmını da yüklenecekler" buyurmuştur. Bu, "O reisler için de, tâbi olanların günahlarının misli tahakkuk eder" demektir. Bunun sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadistir:"Herhangi bir kimse, hidâyete (hakikate) çağırır da böylece
de kendisine uyulursa, kendisine uyanların ecirlerinden herhangi bir şey eksiimeksizin, onların ücretlerinin bir misli de o kimseye verilir. Herhangi bir kimse de bir sapıklığa davet eder de, böylece de sözü dinlenir, kendisine uyulursa, kendisine uyulanm günahlarından herhangi bir şey eksiimeksizin, onların günahlarının bir misli de onun üzerine olur.70[70]

Bil ki, bundan murad, Allah Teâlâ'nın, tâbi olanların hak ettiği o cezayı, o başkan ve liderlere vermesi değildir. Çünkü bu Allah'ın adaletine yakışmaz. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakikaten insan için, kendi çalıştığından başkası yoktur" {Hocm, 30) ve "Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez"(isra, 15) ayetleridir. Aksine bunun manası, "Önderler, çirkin bir yol ve çığır açtıkları zaman, cezaları büyük olur. Öyle ki bu ceza, onlara uyan her bir ferdin haketmiş olduğu cezanın tamamına denktir" şeklindedir.

Vahidî şöyle demiştir: "Ayetteki, min evzâri" kelimesindeki min "teb'îz" için değildir. Çünkü bu kelime bu manada olsaydı o zaman, tâbi olanların günahlarının bîr kısmı hafifletil irdi ki, bu caiz değildir. Zira Hz. Peygamber, "Onlann günahlarından herhangi bir şey eksiimeksizin" buyurmuştur. AKsine, bu ifadenin başındaki min, cins ifâde etmektedir. Yani "Onlar, kendilerine uyanların günahlarının cinsinden olan günahları taşımak için" demektir.

Ayet-i kerimede bl gayr-i Hm "bilgisizce" buyuru I m ustur. Yani, "O önderler, bu sapıklığı, kendisi sebebiyle hakedecekleri o şiddetli azabı bilmeksizin yapmışlardır" aemektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ayetini üjjjîtt İU ^ "Dikkat et ki onların sırtlayacakları bu yükler ne kötüdür!" buyurarak bitirmiştir ki, bundan maksadı, günahlardan iyice men ve nehyetmektir.

Buna göre şayet, "Allah Teâtâ, müşriklerin ileri sürdüğü bu şüpheyi nakletmiş, onu cevaplamamış, tam aksine sırf tehdit ve vaîd ile yetinmiştir. O halde bunun hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun sebebi şudur: Allah, Kur'ân'ın mucize olduğunu i yolla beyân etmiştir:

a) Hz. Peygamber, o müşriklere, bazan, Kur'ân'ın tamamı, bazan on sûre, bazan "*k bir sÇıre, bazan da tek bir söz getirmelerini söylemek suretiyle meydan okumuş, mar ise bu her defasında muaraza etmekten yani teklif edileni yapmaktan aciz kalmışlardır ki, bu da, Kur'ân'ın mu'cize olduğuna delâlet eder.

b) Allah bu şüphenin bizzat aynısını, "(şöyle) dediler: "Bu ayetler onun başkasına yazdırıp da kendisine sabah akşam okunmakta olan, evvelkilere ait masallardır" (Furkan.5) ayetinde

---

70[70] Müslim, İlim, 15 (4/2060)

zikretmiş, ve bu şüpheyi, "De ki: "Onu göklerde ve yerdeki gaybı bilen (Allah) indirdi"(Furnan, e) ayetiyle çürütmüştür ki, bu, "Kur'ân, gaybî haberleri ihtiva etmektedir. Bu ise ancak, göklerin ve yerin sırlarını bilenden sudur eder" demektir. Bu iki yolla Kur'ân'ın mu'cize olduğu sabit olur. Bu iki yolun açıklaması da defalarca geçmiş olunca, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak bu ayette, sadece vaîdini belirtmekle yetinmiş, bu şüphenin cevâbı olacak açıklamayı getirmemiştir. Allah en iyisini bilendir. 71[71]

Dine Karşı Çıkanların Sonu

"Kendilerinden öncekiler de, birtakım tuzaklar kurmuşlardı ayet Allah, onların binalarını, tâ temellerinden yıkmayı diledi de, üstlerindeki tavan tepelerine çöktü. Hem bu azâb onlara bilemeyecekleri bir taraftan gelmiştir.
Sonra Kıyamet gününde de, onları rezil ve rüsvay edecek ve diyecek ki: "Hani, sizin uğurlarında düşman kesildiğiniz ortaklarım nerede(!)" Kendilerine ilim verilenler, "Bugün, hakikaten rüsvaylık, zillet ve azâb, kâfirleredir" dediler. Melekler, kendilerine zulmedenlerin, canlarını alacakları zaman onlar "biz hiç fenalık yapmazdık" diye diye teslim oldular. Hayır, Allah sizin neler yapmakta olduğunuzu muhakkak ki çok iyi bilendir" . (Nahl, 2&-29).
Bil ki bu ayetin maksadı, o kâfirlerin muhatap olduğu tehdidi, cezalarını iyice vasfetmektir."Kendilerinden öncekiler de bir takım, tuzaklar kurmuşlardı" ifadesiyle kimlerin kasdedildiği hususunda iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Bu, ekseri müfessirlerin kabul ettiği görüş olup, buna göre bununla, Nemrud İbn Ken'an kasdedi!mistir ki o, Babil'de uzunluğu -5000- (beşbin) zira olan büyük bir köşk inşâ etmişti. Bunun uzunluğunun iki fersah olduğu da ileri sürülmüştür. O bununla, göktekiferle savaşmak için göğe tırmanma gayesini gütmüştür. Bu ayetteki mekr sözüyle de, onun, göktekilerle savaşmak için bu sarayı yapması kastedilmiştir.
İkinci Görüş: Bu, en doğru görüştür. Buna göre bu. hak yolunda olanlara her türlü tuzağı kurma çabasında olan bütün "batıl ehli" hakkında umumî bir ifâdedir.
Cenâb-ı Hak, "Nihayet Allah, onların binalarını, tâ temellerinden yıkmayı diledi de..." buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır; 72[72]

Birinci Mesele

Gelmek, hareket etmek kavramları, Allah hakkında imkânsız şeylerdendir. O halde, bununla, "Onlar inkâr edince, Allah onlara, binalarını temellerinden ve direklerinden söküp çıkaran bir zelzeleyi getirdi" manası kastedilmiştir.
Ayetteki bu ifâdeyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Bu, sadece bir benzetmedir, temsildir. Buna göre mana, "Onlar, Allah'ın peygamberlerine tuzak kurmak için birtakım kuleler ve köşkler kurup yaptılar da, Allah onların o kulelerin içindeki durumlarını, tıpk'ı, şu kimselere benzetti: Bir bina yapıp ve o binayı sütunlarla muhkemteştirmeye çalıştılar. Fakat, sütunlar zayıf geldi, bina yıkıldı. Derken tavan üzerlerine çöktü, kaydı" şeklindedir. Bu benzetmenin bir benzeri de, Arapların, "Kim kardeşi için bir kuyu kazarsa, Allah onu o kuyuya düşürür" şeklindeki sözleridir.
İkinci Görüş: Bu ifadeyle, ayetin zahirinin delâlet ettiği mana kastedilmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, onların üzerine, yaptıkları binanın tavanlarını göçürmek suretiyle öldürmesidir Birinci görüş, manaya daha yakındır.
Ayet-i kerimedeki cümlesi ile ilgili şöyle bir soru sorulabilir: Tavan, zaten üstten çöker. Binâenaleyh, daha "üstlerindeki' demenin hikmeti nedir?
Buna şu iki açıdan cevap verilebilir:
1) Bununla, tekîd kastedilmiştir.

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/198-200
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/200-201

2) Çoğu kez tavan çöker de, altında kimse bulunmaz. Bundan ötürü Cenâb-ı Hakk, "üstlerindeki tavan tepelerine çöktü" buyurmakla, onların, onun altında olduklarını göstermiştir. Bu durumda bu cümle onların binalarının yıkıldığına ve onların o binanın altında Ölüp gittiklerine delâlet eder.
Ayetteki "Hem bu azâb onlara, bilemeyecekleri bir taraftan gelmiştir" buyruğunu bir temsil manasına alırsak, o zaman durum açıktır. Buna göre mana: "Onlar kulelerine, o yüksek yüksek binalarına güvendiler de, sonra da belâ bizzat o binaların kendisinden fışkırıverdi" şeklinde olur. Yok eğer bunu zahirî manaya harnledersek, buna göre mana, "O tavan onların üzerine ansızın çöktü" şeklinde olur. Çünkü ifade bu manaya alınınca, bu, onlar gibi olanlar ve onların yoluna uyanlar için daha ileri derecede bu caydırma ifâde eder.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların azâblarının bu kadarla kalmayacağını, aksine Kıyamet gününde onları rezîl ve rüsvây edeceğini de beyan buyurmuştur. Hlzy, horluk ve hakîrlikle beraber olan bir azâbtır. Allah Teâlâ bu hor ve hakîr olmayı, onlara,"Hani, sizin uğurlarında düşman kesildiğiniz ortaklarım,.." diyerek tefsir etmiştir. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Zeccâc şöyle demiştir: ifadesi, "Sizin batıl iddianıza ve inancınıza göre benim ortaklarım olan tanrılarınız nerede?" : manasındadır. Bunun bir benzeri de, Cenab-ı Hakk'ın "Nerde boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?" (En'am, 22) ve ''Ortaklan öyle dedi (diyecek): "Siz, bize tapmıyordunuz"(yunus, 2&) ayetleridir. Bu izafet, bu nisbet güzel ve yerindedir. Çünkü nisbetjn güzel olabilmesi için, en ufacık sebep dahi yeterli olabilir. Bu, tıpkı bir tomruk taşıyan kimseye, "Sen, kendi tarafını; ben de benim tarafımı tutayım" denilmesi gibidir. İşte burada "taraf", o kimseye nisbet edilmiştir.
İkinci Bahis: Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Sizler, "Sizler, haklarında, mü'minlerle mücadele edip düşmanlık yaptığınız ortaklarınız..." demektir. İki hasımdan birisinin bir tarafta diğerinin de öteki tarafta, şıkta olması sebebiyle iill» denildiği de söylenmiştir.
Üçüncü Bahis: Nâfİ bu fiili, izafetle ve nûn'un da kesresiyle tuşâkkûni okurken, diğer kıraat imamları nûn'un fethası ile ve cemi siğasında tüşâkkûne şeklinde okumuşlardır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kendilerine ilim verilenler, "Bugün, hakikaten rüsvaylık, zillet ve azâb kâfirleredir" dediler" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki bahis vardır:
Birinci Bahis: İbn Abbas, "Kendilerine ilim verilenler"den meleklerin kasdedildiğini söylerken, diğerleri, bunların mü'minler olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Mü'minler, Kıyamet gününde kâfirlerin rüsvaylıklarını gördüklerinde, "Bugün, hakikaten rüsvaylık, zillet ve azâb kâfirleredir" derler. Bunun faydası şudur; Kâfirler, dünyada iken mü'minleri yadırgıyorlardı. Binâenaleyh mü'minler, Kıyamet gününde kâfirleri hor ve hakir kılma sadedinde bu sözü söylediklerinde, bu söz Kâfirlerin içine oturur, onlara iyice eziyyet verir ve böylece de, düşmanın başına gelen zillet ve rüsvayltk ile de daha fazla sevinilmiş olur.
İkinci Bahis: Mürcie, azabın kâfirlere mahsus olduğuna dair, bu ayetle istidlal ederek şöyle der: "Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bugün, hakikaten rüsvaylık, zillet ve azâb kâfirleredir" ifadesi, Kıyamet gününde rüsvaylık ve azabın mahiyetinin kâfirlere mahsus olduğuna delâlet eder ki, bu da bu mahiyetin başkası hakkında tahakkuk etmesine aykırıdır. Bu husus, Hz. Musa'nın, "Bize şu hakikat vahyolundu ki, şüphesiz azâb, tekzîb edenlerin ve yüz çevirenlerin tepesindedir" (Tahâ. 48) ifadesiyle ae kuvvet kazanır."
Daha sonra Cenâb-ı Hak o kâfirlerin azabını bir başka açıdan vasfederek, "Melekler, kendilerine zulmedenlerin canlarını alacakları zaman..." buyurmuştur. Hamza kıraatinde yetevaffâhum şeklindedir. Zira melâike hakkında müzekker fiil kullanılır. Diğer kıraatlerde ise "melâiketu" Kelimesinin lafzan müennes olmasından ötürü tâ ile, tetevetfâhüm şeklindedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların "Biz hiç fenalık yapmadık" diye diye teslim oldular" sözlerini nakletmiştir. Bu hususta şu iki görüş iteri sürülmüştür:
1) Allah Teâlâ, onların ölümlerine yakın bir zamanda teslim olduklarını nakletmiştir.
2) İbn Abbas bu tabire "Onlar, ölürken müslüman oldular ve Allah'ın kulu olduklarını kabul ve ikrar ettiler" manasını vermiştir. ifadesiyle de, onların, "Biz hiç fenalık yapmadık" dediklerini söylemiştir kî, buradaki "fenalık" sözünden maksat, şirktir. Bunun üzerine melekler, onların sözünü kabul etmeyerek

ve onları tekzib ederek "Hayır, hayır! Allah sizin yalanlamanızı ve şirk koştuğunuzu hakkıyla bilendir..." demişlerdir. Bu ifadedeki belâ, o müşriklerin, "Biz bir fenalık yapmadık" sözlerini reddetmek için getirilmiştir. Bu hususta da iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Allah Teâlâ onların, ölümleri yaklaştığında, teslim olduklarını nakletmiştir. 73[73]

Ahirette Yalan Mümkün müdür?

İkinci görüş: Söz kısmında tamamlanmıştır Daha sonra da, söze, o müşriklerin Kıyametteki sözlerini nakletmekle başlanılmıştır ki, buna göre mana, "Onlar Kıyamet gününde hakkı teslim ettiler ve "Biz dünyada herhangi bir fenalık yapmadık" dediler. İşte bu noktada ulemâ ihtilaf etmiştir. Bu cümleden olarak, Kıyamettekilerin yalan söyleyebilecekleri fikrini savunanlar, "Bu söz, onlardan bir yalan olarak sudur etmiştir. Çünkü onlar bu yalana ancak, son derece korktukları için yeltenmişlerdir" derlerken; Kıyamettekilerin yalan söyleyemeyeceklerini ileri sürenler de, "Ayetin manası, "Biz, kendi inancımıza göre bir fenalık yapmadık!" şeklindedir" demişlerdir. Kıyamette, yalan söyleyip söyleyemeyeceklerini biz, En'am Sûresi'nde (Enam, 23) ayetinin tefsirinde anlatmıştık.
Bil ki Atlah Teâlâ o müşriklerin, "Biz herhangi bir fenalık yapmadık" dediklerini nakledince, "Hayır hayır, Allah sizin yaptıklarınızı bihakkın bilir" buyurmuştur. Bu sözü söyleyenin Allah olması, veyahut da, onlara reddiye olsun diye ve onları yalanlamak için, bu sözün melekler tarafından söylenmiş olması; belâ kelimesinin manasının da, onların, "Biz hiç fenalık yapmadık" sözlerini reddetmek için getirilmiş olması mümkündür.
Ayetteki di "Allah, sizin neler yapmakta olduğunuzu, muhakkak ki çok iyi bilendir" cümlesi, "Allah, sizin dünyada iken yaptıklarınızı bilir; binâenaleyh, bu yalanınız size fayda temin etmez; çünkü O, sizden sudur ettiğini bildiği o küfrünüze karşılık sizi cezalandıracaktır..." demektir.
Daha sonra, Cenâb-ı Hak bu cezayı açıkça zikrederek "O halde içinde ebedi kalıcı olarak, girin cehennemin kapılarından...1'(Nahi, 29) buyurmuştur. Bu, onların cezalarının farklı farklı olacağına, böylece de bazısının cezasının bazısınmkinden daha büyük olacağına delâlet eder. Cenâb-ı Allah, kederleri ve hüzünlerinin daha büyük olması için bu ifadesinde, "hulûd" (uzun bir süre) kelimesini açıkça zikretmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Tevhidi ve peygamberlerin getirdiği diğer şeyleri kabul etmeyi gururlarına yediremeyenlerin yerleri ne kötüdür'7 buyurmuştur. "Tekebbür"ün ne demek olduğu, bu eserde defalarca geçmiştir. Ailah en iyisini bilendir. 74[74]

Müttakilerin Mükâafatı

"Müttakîlere "Rabbiniz ne indirdi?" denildi. Onlar da, "sırf hayır" dediler. Bu dünyada iyi hareket edenlere güze! bir mükâfaat vardır. Ahiret yurdu ise, elbette daha hayırlıdır. Takva sahiplerinin yurdu, gerçekten ne güzeldir! Adn cennetleridir ki, altlarından ırmaklar akan bu cennetlere gireceklerdir onlar. Orada, ne dilerlerse onların, işte Allah, takvaya girenleri böyle mükâfaatlandmr. Bunlar meleklerin, pâk ve asude olarak canlarını alacakları elerdir. "Selâm size. işlemekte olduğunuz (iyi hareketlerin) karşılığı olmak üzere, girin cennete" derler"
(Nahl, 30-32).
Bil ki Allah Teâlâ, kendilerine "Rabbiniz ne indirdi?" denildiğinde, "Evvelkilerin büzmeleri" diyen kavimlerin hallerini beyân edip, onların, hem kendi günahlarını, nem de kendilerine uyanların günahlarını yüklendiklerini belirtip, meleklerin, bu kendilerine zulmeden kimselerin canlarını aldıklarını belirtip, ahirette onların hakkı teslim ettiklerini 2İkredip ve onlara, "Cehennem kapılarından girin içeriye..." dediğini *ade edince, bunun peşinden, kendilerine, "Rabbiniz ne indirdi?" denildiğinde, "Mahzâ hayır!" diyen mü'minlerin vasfını getirmiş;

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/201-203
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/204

bunların vaadinin o kimselerin vaîd ve cezasıyla birlikte zikredilip görülmesi için, o müttakîler lehine dünyada ve ahirette hazırlamış olduğu hayır ve saadetlerin derece ve makamlarını zikretmiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 75[75]

Ayette İlgili Bazı Meseleler

Kadî şöyle der; "Takva sözünün muhtevasına, bütün muharrematı terkedip bütün vâcibleri işleyen kimse-
ler girer. Kim bu iki hususu bir arada yaparsa o, imanı kâmil bir mü'min olur." Alimlerimiz de şöyl demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyle, şirkten korunan ve Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna kesinkes inananları kastetmiştir."
Ben derim ki, bu görüş, Kadî'ninkinden daha evlâdır. Çünkü biz: "Falanca katildir, falanca döver" diyen kimsenin sözünün doğru olabilmesi için, onun, tek bir defa öldürmesinin ve tek bir defa dövmesinin yeterli olduğunu; bu sözün doğruluğunun o kimsenin, her türlü öldürmeyi ve her türlü darb ve dövmeyi yapmasına bağlı olmadığını beyan etmiştik. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "korkan ve korunanlara" ifadesi, her türlü takva çeşidinden sadece birini yapan herkesi içine alır. Ancak ne var ki biz, bu kimsenin, mutlaka ve mutlaka küfür ve şirkten korunup uzak kalması gerektiği hususunda ittifak etmişizdir. Binâenaleyh, bu kayda, başkasının ilave edilmemesi gerekir. Çünkü, mutlak olan bir ifâdeyi kayıtlamak, "asi" olan hususun hilafına olunca, mukayyet olanı yeniden kayıtlamak, "asl"a daha fazla muhalefet etmek olur. Hem Allah, bu kimseleri, o kâfir olup müşrik olanların mukabilinde zikretmiştir. Binâenaleyh bundan maksadın, o küfür ve o şirkten korunan kimseler olması gerekir. Allah, en İyisini bilendir. 76[76]

İkinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Önceki ayette, geçerken, bu ayette de, IjJ* Ijtâ geçti. Binâenaleyh niçin birinci ifadeyi merfû, ikincisini de mansûb olarak zikretti?"
Keşşaf sahibi şöyle diyerek buna cevap vermiştir: "Bundan maksat, hakkı kabul edenin verdiği cevap ile, hakkı inkâr edenin cevabının arasını ayırmaktır. Yani, "Bunlara bu soru sorulunca, hiç duraklamadan, cevabı soruya mutabık getirip çok net ve açık biçimde cevap vermişler ve (hayır, hayrı...) diyerek, bu kelimeyi, "indirdi..." fiilinin mef'ûlü yapmışlardır. Yani, "Hayrı indirdi" demişlerdir. Halbuki ötekiler ise, cevabı suâlden ayırarak, "Bu, evvelkilerin düzmesidir" demişlerdir. Binâenaleyh bu ifadede enzele fiili âmil kabul edilmemiş, (mahzûf mübtedânın haberi kabul edilmiştir). 77[77]

Üçüncü Mesele

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu, hac mevsiminde oldu. Meselâ birisi Mekke'ye geliyor, müşriklere Hz. Muhammed ve onun işinden suâl ediyor, bunun üzerine o müşrikler de: "O, sihirbazdır; kâfirdir; kezzâb (çok yalancı)dır" diyorlardı. Derken, mü'minlerin yanına geliyor, onlara, Hz. Muhammed'den ve Allah'ın o Muhammed'e indirdiğinden suâl ediyordu da, onlarda: "Hayrı" yani "Hayır indirdi" diyorlardı. Onların vermiş olduğu bu cevaptan kastedilenin, İndirilen o şeyin "hayır" diye vasfedilmiş olması da muhtemeldir. O halde onların, "O, hayırdır" demeleri, onun hak ve doğru olmasını; bir de onların, onun doğruluğunu ve lüzumunu itiraf edip kabul ettiklerini içine alan bir sözdür. O halde bu, yalanlamak suretiyle, "bu, öncekilerin düzmeleridir" diyerek ahirete inanmayan kimselerin sözlerinin zıddına olan bir sözdür. 78[78]

---

[75] 75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/205
[76] 76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/205-206
[77] 77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/206

Dördüncü Mesele

Ayetteki ve ondan sonra gelen kıstm, hayran kelimesinden bedel olup, bu, ittikâ eden kimselerin sözünü' bir nakletmedir. Yani, "Bu sözü, ittikâ edenler söyledi" demektir. Bu ifâdenin, Allah'ın vermiş okluğu bir haber olması da mümkündür. Buna göre kelamın takdiri, "Müttakîlere ^Rabbiniz ne indirdi?" denildiğinde, onlar cevaben, "Hayrı" dediter" şeklinde olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak müttakilerin bu görüşünü tekîd ederek, "Bu dünyada iyi hareket edenlere güze! bir mükâfâat vardır" buyurmuştur.
ifadesiyle neyin murad edildiği hususunda iki görüş bulunmaktadır: "Lâ i'âhe illallah diyenler, cehennemden çıkarılırlar" diyenlere gelince, onlar bu sözü, tam ve kesin bir inançla, "Allah'tan başka ilâh yoktur!" manasına hamletmişlerdir. "Ehl-i salâhın fâsıkları cehennemden çıkarılmaz" diyen Mu'tezile ise, "ahsenu" sözünü, "iman edip, bütün farzları yerine getirerek bütün haramlardan sakınanlar" manasına hamletmişlerdir.
Ayet-i kerimedeki kısmı hakkında iki görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Bu kısım, "ahsenu" ifadesine taalluk edip, buna göre kelamın takdiri, "Bu dünyada, güzel ameller yaparak ittikâ eden kimseler için, ahirette hasene iyilikler vardır" şeklindedir. Bu "hasene, ise, büyük bir mükâfaattır. Bu "hasene'nin, onun mükâfaatının ona, yediyüze ve sonsuzca katlanması olduğu da söylenmiştir. 79[79]

Hasene'nin İzahı

İkinci Görüş: Bu ifade, "hasene" kelimesine taalluk edip, buna göre kelamın takdiri, "iyi hareket edenlere, bu dünyada da "hasene" tahakkuk eder" şeklinde »ur. Bu görüş daha evlâdır. Çünkü Cenâb-ı Hak bundan sonra, "Ahiret yurdu ise, -: bet daha hayırlıdır" buyurmuştur. Böyle olması halinde, bu dünyada tahakkuk edecek olan "hasene"nin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Bundan maksad, onun hak etmiş olduğu övgü, saygı duyulma, medholunma •e yüceltilmedin Bütün bunlar, onun yaptığı şeylerin karşılığıdır.
2) Bununla, Bedir ve Mekke'nin fethinde olduğu gibi, onların, din düşmanlarına karşı delil ile, maddî kuvvetle galip gelmeleri; onların mallarını ganimet olarak almaları we memleketlerini fethetmeleri kastedilmiştir. Böylece onlar onları, o memleketlerinden sürüp, hicrete, vatanlarını terketmeye, çoluk çocuklarından =-.'i'maya zorlamışlardır ki, bütün bunlar ise, tesiri büyük olan şeylerdir.
3) Bununla şunun kasdedilmiş olması da muhtemeldir: Onlar iyilikte bulununca, yani onlar taatları işleyip bihakkın yerine getirince, Allah onlara mükâşefe, müşahede ve lötuf kapılarını açmıştır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hidayeti kabul edenlere gelince, iABah) onların muvaffakiyetini arttırmıştır" (Muhammed, 17) ayetinde olduğu gibidir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Ahiret yurdu ise elbet daha hayırlıdır" rfadesini, biz En'am Sûresi'ndeki, (En'am, 32) ayetinin tefsirinde açıklamış ve bu hayrın gerçekleşeceğini aklî ve kesin delillerle izah etmiştik.
Hak Teâlâ daha sonra "Takva sahiplerinin yurdu gerçekten ne güzeldir" buyurmuştur. Bu, "Muttakilerin yurdu, ahiret yurdu ne güzeldir!" demektir. "Ahiret yurdu", bir önceki cümlede geçtiği için hazfedilmiştir. Ayeti daha sonraki ifadelerle ilgili kılmadığın zaman verilen mana budur. Eğer bu ayeti, sonraki kısımla ilgili kabul edersen, "Muttakilerin yurdu, Adn cennetleri ne güzeldir!" demiş olursun. Bu durumda, bundan sonra gelen "cennât" kelimesi, "ni'me" fiili için bir isim (mahsus) olarak merfû kılınmış olur. Bu tıpkı, "Zeyd'in konakladığı ev, ne güzel evdir" demende olduğu gibidir.

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/206
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/207

Ayetteki "Cennâtu adn" ile ilgili birkaç mesele vardır: [80][80]

Birinci Mesele

Bil ki bu, eğer daha önceki ifade ile ilgili olursa, bu durumda neden merfû olmuş olacağını biraz önce açıklamıştık. Yok eğer bu, kendinden öncesine bağlı sayılmaz ise, buna göre Zeccâc şöyle der: "Bu, mukadder bir "hiye" (O) zamiri ile merfûdur. Buna göre sanki sen, "Takva sahiplerinin yurdu gerçekten ne güzeldir!" dediğinde, sanki "övülen bu yurt, hangi yurttur?"sdenilmiş de, "O, Adn Cennetleridir" cevabını vermişsin." İstersen sen bu ifadenin, mübtedâ olarak merfû; "Bu cennetlere gireceklerdir onlar" ifadesinin ise bunun haberi olduğunu söyleyebilirsin. İstersen "Takva sahiplerinin yurdu gerçekten ne güzel!" ifadesinin, "Adn cennetlerinin "haberi" olduğunu ve takdirin, "Adn cennetleri, takva sahiplerinin ne güzel yurdudur" şeklinde olduğunu söyleyebilirsin. [81][81]

İkinci Mesele

Ayetteki "Cennât" kelimesi, birtakım köşklerin ve bahçelerin bulunduğuna, "Adn" kelimesi ise bunların devamlı (bakî) olduğuna, ve "ahlarından ırmaklar akan" cümlesi ise, o cennetlerde, cennetliklerin üzerlerine oturdukları ve altlarından nehirlerin tatlı tatlı aktığı binaların bulunduğuna delalet eder. [82][82]

Bütün Özlemler Cennettedir

Allah Teâlâ daha sonra "Orada ne dilerlerse onlarındır" buyurmuştur. Bu ifade ile İlgili iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Bu ifade, orada bütün hayır ve mutlulukların mevcud olduğuna delalet eder. Bu ifade, Hak Teâlâ'nın, "Canlarınızın isteyeceği, gözlerinizin hoşlanacağı ne varsa oradadır"'(Zuhruf,7p) ifadesinden daha beliğdir. Çünkü "Orada ne dilerlerse onlarındır" ifadesinin içinde hem bu iki şey (yani canın istediği, gözün hoşlandığı) şeyler ve bunlarla beraber başka kısımlar (nimetler) vardır.
İkinci Bahis: "Orada ne dilerlerse onlarındır" ifadesi, "Bu hal ancak cennettle söz konusudur" demektir. Çünkü bu ifade, hasr (sadece) manasınadır ki, bu da, insanın bu dünyada, her dilediğini elde edemeyeceğini gösterir.
Allah Teâlâ 'İşte Allah takvaya erenleri böyle mükâfaatlandmr" buyurmuştur. Bu, "Takvanın mukafaatı işte böyle olur" demektir.
Hak Teâlâ daha sonra sözü, muttakilerin sıfatlarına getirerek jzJb "Bunlar, meleklerin pâk ve âsûde olarak canlarını alacakları kimselerdir" buyurmuştur. Bu ifâde, "Melekler, kendilerine zulmedenlerin canlarını alacakları zaman..." (Nahi, 2B) ifadesinin mukabili (karşılığı) olarak getirilmiştir. Binâenaleyh bu müttakilere ait bir özelliktir. Gerek, "işte Allah takvaya erenleri böyle mükâfatlandırır" ifadesi, gerekse, "Meleklerin pâk ve âsûde olarak canlarını alacakları kimseler" ifadesi pek çok manaları içinde toplayan özlü ifadelerdir. Çünkü bu ifadelerin içine, muttakilerin emrolundukları herşeyi yaptıkları, nehyolundukları herşeyden kaçtıkları, üstün huy ve meziyetlere sahip oldukları, kötü huylardan ve cismanî alakaların esiri olmaktan uzak olduktan, tertemiz kutsî varlığın huzuruna yöneldikleri ve ruhlarının (canlarının) kolayca ve güzelce alındığı, bu esnada cennetle müjdeiendikleri, böylece onların bütün cennetleri ve hallerini müşahede ettikleri hususları girer. Durumu böyle olan bir kimse, Ölümden acı duymaz. Hasan el-Basrî ayette bahsedilen ölümün, "haşr" zamanı olan vefat olduğunu söylemiş ise de, ekseri müfessirler bunun, onların ruhları (canlan) alınırken meydana gelen

---

[80][80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/207-208
[81][81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/208
[82][82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/208

ölüm olduğu görüşündedirler.
Allah Teâlâ daha sonra, bu noktada muttakîlere "... Girin cennete" denileceğini beyan etmiştir. Hasan el-Basrî, işte bu ifadeden dolayı, o ölüm ile, "Haşr vefatının kastedildiğine istidlal ederek şöyle demiştir: "Çünkü dünyada onların canlan altnırken onlara, "işlemekte olduğunuz iyi hareketlerin karşılığı olmak üzere girin cennete" denilmez. Ekseri müfessirlerin tercih ettiği birinci görüştekiler şöyle demişlerdir: "Melekler onları cennetle müjdeleyince, cennetler sanki artık onların yurdu olmuş ve sanki onfar orada imiş gibi olur. Bundan dolayı onlara, "Girin cennete" denilmesi ile, "Bu cennetler size tahsfs edilmiştir. Siz artık sanki orada sayılırsınız" manası kastedilmiştir. 83[83]

Uyarılan Kâfirlerin Akibeti

"(Kâfirler) kendilerine o meleklerin gelmesinden yahut Rabbinin emrinin gelip çatmasından başka bir şey mi beklerler? Onlardan evvelkiler de böyle yaptı. Onlara Allah zulmetmedi. Fakat kendi kendilerine zulmettiler onlar. Böylece yaptıklarının cezası onları çarptı ve istihza ettikleri (azap) onları çepeçevre . kuşattı"
(Nahl, 33-34).
Bi1 ki bu, nübüvveti inkâr edenlerin iteri sürdükleri ikinci şüphedir. Çünkü onlar, H2. Muhammed (s.a.s.)'den, Allah Teâlâ'nın peygamberlik iddiasına şâhidlik edecek melekler indirmesini istemişler ve bunun üzerine Hak Teâlâ, "Senin nübüvvetini tasdik etmek için, o kâfirler bu hususta şâhidlik edecek meleklerin gelmesini gözleyip dururlar" buyurmuştur. Şöyle denilebilir: "Müşrikler, Kur'ân hakkında, "Bu evvelki ümmetlerin masal ve efsaneleridir" demek suretiyle Kur'ân'ı tenkit edip, Cenâb-ı Hak da, onlar için her türlü tehdit ve va'îdi yaparak, bunun peşisıra da Kur'ân'tn sırf hayır ve doğruluk olduğunu söyleyerek, Kur'ân'a böyle küfürlerinden vazgeçmezler. Aksine kendilerine tehditlerde bulunan melekler ve Rablerinin emri, yani köklerini kazıyacak azabı gelmedikçe, bu batıl inançlarından vazgeçmeyecekleri" hususunu anlatmaya başlamıştır.
Bil ki her iki izaha göre de, Cenâb-ı Hak, "Onlardan evvelkiler de böyle yapmıştı" buyurmuştur. Yani, "Bunların söz ve fiilleri, kendilerinden önceki kâfirlerin söz ve fiillerine benzer" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara Allah zulmetmedi, fakat kendi kendilerine zulmettiler onlar" buyurmuştur. Bunun manası şöyledir: "Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı ve onlara peşin dünyevî helak cezası verilmişti. Allah Teâlâ, böyle cezalandırmak suretiyle onlara zulmetmemiştir. Çünkü Allah, onlara küfürleri sebebiyle hakettikleri cezayı vermiştir. Onlar, kâfir olmaları ve peygamberleri yalanlamakla kendilerine zulmetmiş oldular ve başlarına gelen o cezaya müstehak oldular."
Allah Teâlâ, bunun peşisıra ... yani "Onlara yaptıkları kötülüklerin cezası isabet etti ve onlara, istihza etmelerinin cezası, kendilerini her taraftan sararak geldi" buyurmuştur. 84[84]

Müşriklerin Bazı Bahaneleri

"Müşrikler dediler ki: "Eğer Allah dikseydi, ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbirşeye tapmaz, O'nun hükmü olmaksızın hiçbirşeyi haram kılmazdık." Onlardan evvelkiler de böyle yaptılar. Peygamberlerin üzerinde, açık bir tebliğden başka bir vazife var mıdır? Andolsun ki biz her ümmete, "Allah'a kulluk edin, putlardan kaçının" diye tebliğde bulunması için bir peygamber gönderdik. Sonra Allah, içlerinden kimini hidâyete erdirmiş, kiminin üzerine de dalâlet hak olmuştur. Şimdi yeryüzünde gezinin de, yalanlayanların akıbetinin nice olduğunu görün. (Habibim) sen onların, hidâyet bulmalarına çok ihtiras göstersen bile, Allah dalâlette bırakacağı kimselere hidayeti nasip etmez. Onların bir yardımcıları da olmaz" (Nahl, 35-

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/208-209
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/209-210

37). 85[85]

Kader İnancını İstismarları

Bit ki bu, nübüvveti inkâr edenlerin ileri sürdüğü üçüncü şüphedir. Bunu şöyle izah ederiz: Kâfirler, peygamberliği tenkit etmek için "cebr" (insanın hiç iradesi olmaması) görüşüne tutunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ eğer iman etmemizi dileseydi, ey Muhammed, sen gelsen de gelmesen de, biz iman ederdik. Ama eğer Allah kâfir olmamızı murad etmiş ise, sen (peygamber olarak) gelsen de, gelmesen de, küfrümüz yine olacaktı. Durum böyle olunca, herşey Allah'tandır. O halde, senin peygamber olarak gönderilmende bir fayda ve hikmet yoktur. Dolayısıyla nübüvvet (peygamberlik) müessesesinin batıl (asılsız) olduğunu söylemek gerekir."
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 86[86]

Birinci Mesele

Bil ki bu şüphe, Allah Teâlâ'nın, En'âm sûresi'nde, "Müşrikler diyecekler ki: "Eğer Allah dikseydi, ne biz,
ne atalarımız müşrik olmazdı. (Kendi kendimize) hiçbirşeyi haram da kılmazdık/' Onlardan evvelkiler de işte böyle tekzîb ettiler" (Sn-am, 148) ayetinde naklettiği şeyin aynısıdır. Mu'tezile'nin bu ayetle yaptığı istidlal, tıpkı o ayetle yaptığı istidlal gibidir. O halde, bu husustaki istidlal ve karşı istidlal bakımından söylenecek söz, o ayetin tefsirinde söylenmiş olanların aynısıdır. Dolayısı ile onları tekrar etmenin bir faydası yok.
Bununla beraber bir nebze bahsetmemizde de bir sakınca yok. Diyoruz ki: Bu şüpheye karşı verilecek cevap şöyledir: "O kâfirler, "Herşey Allah'tan olduğuna göre, peygamber göndermek abes olur" şeklinde bir fikir ileri sürmüşlerdir. Buna karşı diyoruz ki: Bu söz, Allah'a karşı bir itirazdır. Çünkü kâfirler, "Peygamber göndermede, imanın gerçekleşmesi ve küfrün ortadan kaldırılması konusunda fazla bir tesiri olmayınca, Allah'ın peygamber göndermesi uygun değildir" demişlerdir. Dolayısıyla bu söz, Allah'ın hüküm ve fiillerini mutlaka bir sebebe bağlama manasına gelir ki, bu yanlıştır. Aksine Allah'ın, kendi mülk ve melekûtunda istediği hükmü verebilmesi, ve istediğini yapabilmesi gerekir. Bundan dolayı, Allah'a karşı, "Bunu niçin yaptın veya şunu niçin yapmadın?" denilemez. Bunun, bir inkâr olduğunun delili şudur: Allah Teâlâ, bu ayetin sonunda, bu hususu açıkça belirterek, "Andolsun ki biz her ümmete "Allah'a kulluk edin, putlardan kaçının" diye tebliğde bulunması için bir peygamber gönderdik" buyurmuş ve böylece, kulları hakkındaki sünnetinin (âdetinin), onlara peygamber göndermek, Allah'a ibadet etmelerini emretmek ve tağuta ibadetten nehyetmek şeklinde beyan buyurmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sonra Allah, içlerinden kimini hidayete erdirmiş, kiminin üzerine de dalalet hak olmuştur" buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ, her nekadar herkese imanı emretmiş ve herkesi küfürden nehyetmiş ise de, bir kısım insanları hidayete erdirmiş, bir kısmını da saptırmıştır. Binâenaleyh bu, Allah'ın kullan ile ilgili ezelî bir kanunudur" demektir. Bu da Allah'ın herkese imanı emredip, küfrü nehyetmesi, sonra da bazılarında imanı, bazılarında küfrü yaratmasıdır. Allah'ın sünneti, bu manada bütün peygamberler, ümmetler ve milletler hakkında kadîm olup, Allah Teâlâ'nın da kendisinin itiraz edenlerin itirazından, ihtilaf edenlerin isteklerinden uzak ve berî bir ilah olmasına hükmetmesi güzel ve yerinde olunca, o kâfirlerin böylesi bir soruyu ileri sürmeleri cehaletlerini, sapıklıklarını ve Allah'tan uzaklaşmalarını gerektirmiş olur. Böylece Allah Teâlâ'nın, onların rezillik ve lanete müstehak olmalarına hükmetmesinin, onların "Eğer Allah dileseydi, ne biz, ne atalarımız O'ndan başka hiçbirşeye tapmazdık" şeklindeki sözlerinde yalancı olduklarından değil, aksine onların

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/211
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/211

durumunun böyle olmasının, peygamberler gönderilmesine mâni olacağına inanmalarından ötürü olduğu, bu inanca ise yanlış olduğu, işte bundan dolayı onların alabildiğine zemme ve lanete müstehak oldukları sabit olmuş oldu. Bu konuda, güvenilecek doğru cevap budur.
Ama bizden önceki kelamcı ve müfessirler, bu hususta başka bir izah yaparak şöyle demişlerdir: "Müşrikler bu sözü istihza için söylemişlerdir. Bu tıpkı, Şuayb (a.s)'a kavminin, "çünkü sen, yumuşak huylu, aklı başında bir adamsın"{Hud. 87) demeleri gibidir. Eğer onlar bu sözü inanarak söylemiş olsalardı, mü'min olurlardı. Allah en iyi bilendir. 87[87]

İkinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, bu şüpheyi nakledince, "Onlardan evvelkiler de böyle yaptılar" buyurmuştur ki bu, "o" kâfirler, hep bu şüpheye tutunmuşlardır" demektir.
Hak Teâlâ daha sonra "Peygamberlerin üzerinde, açık bir tebliğden başka bir vazife var mıdır?" buyurmuştur. Mu'tezile, "Bu, "Allah Teâlâ, hiç kimseyi imandan alıkoymaz ve hiç kimseyi küfre düşürmez. Peygamberlerin görevi ise sadece tebliğ etmektir. Binaenaleyh onlar, mükellefiyetleri tebliğ edip, Allah Teâlâ'nın da hiç kimseyi haktan menetmediği sabit olunca, bu şüphe düşer" demektir" demişlerdir. (Ehl-i sünnet) alimlerimiz de bunun manasının söyle olduğunu söylemiştir: "Allah Teâlâ, peygamberlerine tebliği emretmiştir. Tebliğ etme işi, onlara farzdır. Ama imanın gerçekleşip gerçekleşmemesi işinin, peygamberle bir ilgisi yoktur. Fakat Allah Teâlâ ihsanı ve lutfu ile hidayete erdirir, dilediklerini de hızlânı ile (ilahî yardımı keserek) dalâlete düşürür. 88[88]

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz, hidayet ve dalaletin, Allah'tan olduğunu anlatmak için, Hak Teâtâ'nın, "Andolsun ki biz, her
ümmete, "Allah'a kulluk edin, putlardan (tâğuttan) kaçının diye, tebliğde bulunması için bir peygamber gönderdik" buyruğuna tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu, Allah Teâlâ'nın, her millet ve ümmet içinde, imanı emreden ve küfürden nehyeden kimselerin olduğunu delalet eder."
Cenâb-f Hak, daha sonra "Sonra Allah içlerinden kimini hidayete erdirmiş, kiminin üzerine de dalâlet hak olmuştur" buyurur. Bu, "onların içinden, Allah'ın imana, sıdka ve hakka ilettiği kimseler olduğu gibi, haktan saptırıp doğruyu görme hususunda kör kılıp, küfür ve dalâlete düşürdüğü kimseler de var" demektir ki bu, Allah'Teâlâ'nm emrinin, her zaman, iradesine muvafık olmadığına, bazan birşeyi emrettiği halde o şeyi irade etmediğine; yine Dirşeyi nehyettiği halde o şeyi irade ettiğine delalet eder ki, bizim mezhebimiz (görüşümüz) de böyledir.
Netice olarak diyebiliriz ki: "Mutezile şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın emri ve iradesi, devamlı birbirine uygun ve mutabıktır. Ama O'nun ilmi ve iradesi, bazan birbirine mutabık olmayabilir." Halbuki bu ayetin lafzı, açıkça bizim görüşümüze delalet etmektedir. Bu 9c ";|ş şudur: İman emri herkese şâmil, umûmî bir ifadedir. Ama Allah'ın insanların iman etmesini irade etmesi, insanlardan ancak bazılarına tahsis edilmiş (nasib edilmiş)tîr."
Cübbâî, bu ayete: "Onlardan Allah'ın, mükâfaat ve cennetine hidayet ettiği (ilettiği) kimseler bulunduğu gibi, dalâletin yani ilahi cezanın kendisine hak olduğu kimseler de vardır" manasını vererek cevap vermiştir. O şöyle der: "Ayetteki "üzerine ...hak olmuştur" ifadesinde, dalâletin, küfür manasında değil de, ilahî azab manasında olduğuna delalet vardır. Çünkü küfür ve günahın, "hak" diye tavsif edilmeleri caiz değildir. Hem sonra Allah Teâlâ, bu ayetin peşinden, "Şimdi yeryüzünde gezinin de, yalanlayanların akıbetinin nice olduğun u görün" buyurmuştur ki burada bahsedilen akıbet, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine kökünü kazıma azabı

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/212-213
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/213

vererek helak ettiği geçmiş ümmetlerin helak olduklarına dair izlerdir. Bu da, ayette bahsedilen "dalâlet" ile, "kökünü kazıma azabı" manasının kastedildiğine delâlet eder.

Ka'bî, ehl-i sünnete karşı şöyle cevap verir: "Ayetteki, "Sonra Allah, içlerinden kimini hidayete erdirmiş" ifadesi, "Kim hidayete ererse, Allah'ın hükmünde hidayete ermiş olur" demektir. Hak Teâlâ, "Kiminin üzerine de dalâlet hak olmuştur" ifadesi ile de, "Dalâleti açık olanlar vardır" manasını kastetmiştir. Bu, bir zalime, "Senin zulmün hak oldu, yani ortaya çıktı" denilmesi gibidir. Bununla, "Onlar saptıklarında, Allah'ın artık onları saptırması hak olmuştur" manası kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Allah, zalimleri dalâlete düşürür" (ibrahim, 27) ayetinde bahsedildiği gibidir.

Bil ki biz, aklî ve kesin deliller ile, hidayet ve dalâletin ancak Allah'tan olduğunu birçok ayetin tefsirinde beyan ettik. Binaenaleyh o izahları tekrarlamanın bir manası yoktur. Mu'tezile'nin bu zoraki izahlarının ve hoş olmayan te'villerinin (yorumlarının) zayıf ve düşük olduklarını da defalarca izah ettik. Dolayısı ile bu izahı da tekrarlamaya hacet yoktur. Allah en iyi bilendir. 89[89]

Dördüncü Mesele

Tağüt hakkında iki görüş vardır:

a) Bununla, "Allah'ı bırakıp da taptığınız herşeye ibadet etmekten kaçının" manası murad edilmiştir. Buna göre, bu manadaki her şeye "tağût" denilir.

b) Bunun, "Şeytanın sizi, kendisine taatta bulunmaya çağırması hususunda, tağuta yani şeytana tapmaktan kaçınınız" manası da kastedilmiş olabilir. 90[90]

Beşinci Mesele

Ayetteki, "Kiminin üzerine de dalâlet hak olmuştur" ifadesi, biz ehl-i sünnet'in görüşünün doğruluğuna delalet
eder. Çünkü Allah Teâlâ, onlardan bazılarının üzerine dalâletin hak olduğunu haber verince, bu kimselerden dalâletin sâdır olmaması imkansızdır. Aksi halde Allah Teâlâ'nın doğru olan haberi, yalana dönüşmüş olur M bu imkânsızdır. İmkânsızı gerektiren şey de imkânsızdır. Binâenaleyh bu kimselerin dalâlete düşmemeleri imkânsızdır ve onlardan dalâletin sâdır olması, aklen vacip olmuş olur. Dolayısı ile bu, pek çok bakımdan biz (ehl-i sünnetin) görüşünün doğruluğuna delalet eden bir ayettir. Allah en iyi bilendir. Bu ayetin benzeri olanlar, Kur'an'da pek çoktur. Meseİa, "(Allah) bir kısmına hidayet verdi, bir kısmına da dalâlet hak oldu" (A'rai, 30); "Üzerlerine Rabbinin kelimesi (hükmü) hak olmuş olanlar... iman etmezler" (Yunus, 96) ve "Andolsun ki bunların çoğunun üzerine o söz hak olmuştur. Artık bunlar iman etmezler" (Yasin, 7) ayetleri gibi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şimdi yeryüzünde gezinin de, yalanlayanların akıbetinin nice olduğunu görün" buyurmuştur. Bu, "Yeryüzünde onların başına gelenlerin, sizin de başınıza gelebileceğini aniamak için, ibret almak için gezip dolaşın" demektir.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, üzerine dalâlet hak olmuş kimsenin hidayete eremeyeceğini te'kid ederek, "(Ey Rasûlüm) sen (bütün gayretinle), onların hidayet bulmalarını istesen bile, Allah dalâlette bırakacağı kimselere, hidayeti nasib etmez buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 91[91]

Birinci Mesele

Asım, Hamza ve Kisâî, yâ'nın feîhası vedâl'ın kesresi ile, lâ yehdî diye okurlarken; diğer kıraat

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/213-214

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/214

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/214-215

imamları, bunu, yâ'nın zammesi ve dal'ın fethası ile la yuhdâ şeklinde okumuşlardır. Bunlardan birinci kıraat İçin şu iki izah yapılmıştır:

a) "Allah, saptırdığı hiç kimseyi rüşde (hidayete) erdirmez." İşte ayeti, İbn Abbas (r,a) bu şekilde manalandırmıştır.

b) Buradaki hidayet, "ihtida" (hidayete erme) manasına gelmiş olabilir. Ferrâ şöyle der: "Araplar, "Adam hidayete erdi" manasında, derler. Buna göre ayetin manası, "Allah bir kimseyi saptırdığında, o kimse hidayete eremez" şeklinde olur. Daha meşhur (yaygın) olan ikinci kıraatla ilgili olarak da şu izah yapılır: "Allah, saptırdığı kimseleri hidayete erdirmez." Ayetteki, ifadesi, takdirindedir. Binaenaleyh ism-i mevsûl'e (yani edatına râcî olarak bulunması gereken "hû" zamiri mahzûftur. Bu, (A'raf, 186) ayeti ile, "Allah'tan sonra yani Allah'ın onu saptırmasından sonra,, ona kim hidayet edecek"
(Casiye, 23)ayetlerinde olduğu gibidir.

Daha sonra Allah Teala "Onların bir yardımcıları da yoktur" ustur. Bu "Onlar İçin, ne dünyada, ne de ahirette, İstek ve arzulan hususunda kendilerine yardımcı ve destek olacak hiç kimse yoktur" demektir. Ben derim ki: Bu 5 tarafı, Mu'tezile'nin görüşünün doğru olduğu zannınt verir. Sonu ise, biz (ehl-i sünnet) görüşüne delalet eden birçok izahı ihtiva etmektedir. Ayetlerin ir özelliği taşımaktadır. Allah en iyi bilendir. 92[92]

Ölümden Sonra Diriliş

"Onlar, "ölecek kimseyi Allah diriltmez" diye, olanca güçleri ile Allah adına yemin ettiler. Hayır, bu O'nun üzerinde, gerçek bir va'addir. Fakat insanların çoğu bilmezler. Onlara hakkında ihtilaf edegeldikleri şeyi açıklasın, kâfirler de kendilerinin ne yalancı kimseler olduklarını bilsin diye, birşeyi dilediğimiz zaman, sözümüz ona ancak, dememizden ibarettir. O da, derhal oluverir" (Nahl, 38-40).

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 93[93]

Birinci Mesele

Bil ki bu, nübüvveti inkâr hususunda ileri sürülen dördüncü şüphedir. Bunu inkâr edenler şöyle derler: "Öldükten sonra dirilme, haşr ve neşr otduğunu söylemek asılsızdır. Binâenaleyh, peygamberlik diye birşeyin de olmaması gerekir."

Buradaki birinci öncül (mukaddime) şöyle izah edilir: İnsan, şu belli bedenin dışında birşey değildir. Dolayısı ile Ölüp, parçalan birbirinden ayrılıp, paramparça olduğunda ve şırdengesi ve yapısı tamamen yok olduğunda, onun aynısının tekrar geri dönmesi (meydana gelmesi) imkânsız olur. Çünkü bu şey, yo!: olup bittiğinde ve tükendiğinde, yok olup tükenmesinden sonra, ne bir zatı, ne de bir hakikati kalır. O halde geriye dönecek (meydana gelecek) şeyin, birinciden başka birşey olması gerekir. Bu sebeple bu, onun aynısı olamaz.

İkinci mukaddime, yani "öldükten sonra dirilme asılsız olunca, peygamberlik de asılsız olur" şeklindeki mukaddime de şu iki şekilde izah edilir:

1) Hz. Muhammed "me'ad"e (âhirete-öldükten sonra dirilmeye) imana davet etmektedir. Bu iddia asılsız olunca, onun, bâtıl bir şeye davet ettiği sabit olmuş olur. Kim de böyle olursa, doğru bir peygamber olamaz.

2) Hz. Muhammed, kendisinin nübüvvetini, mükâfaata teşvik ve ikâbtan korkutmak için de, Allah'a itaatin vacip olduğunu söylüyor. Bütün bunların bir aslı r-mayınca, O'nun peygamberliği de asılsız olmuş olur.

Bunuiyice anladığın zaman biz diyoruz ki, ayetteki "Onlar, "ölecek kimseyi Allah diriltmez" diye, olanca güçleri ile Allah adına yemin ettiler" ifadesi, "Onlar birşeyin yok olup, tamamen fâni ve bitmiş birşey "aline geldiğinde, artık bundan sonra, aynen geri dönemeyeceği (tekrar meydana gelemeyeceği), aksine bu şekilde dönecek olanın, evvelkinden başka birşey olduğu "ususunda kesin bir bilginin olduğuna yemin ediyorlar" demektir. Binaenaleyh =/etteki bu yemin, onların o kimsenin yok olduktan sonra aynen geriye dönmesinin =«vn bedahetine göre (açıkça) imkânsız olduğu hususunda zaruri bir bilginin bulunduğunu iddia ettiklerine bir işarettir. Halbuki kalplerinde ve akıllarında, bu zaruri frni inkâr ediyorlardı.

---

[92] [92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/215

[93] [93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/216

"Öldükten sonra dirilme bâtıl olunca, peygamberlik de bâtıl olur" şeklindeki sözlerinin izahını, Allah Teâlâ açıkça yapmamıştır. Çünkü bu, ilk anda akla gelen apfc bir manadır. İşte bu sebepten ötürü onlar, sözlerinde bunu açıkça ifade etmemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Öldükten sonra dirilmenin mümkün bir iş olduğunu açıklamıştır. Buna şu iki şey delalet eder:

1) Bu, Allah'ın üzerine düşen hak bir vaaddir. Binâenaleyh Allah'ın bunu gerçekleştirmesi gerekir. Cenâb-ı Hak daha sonra, bunun hangi sebepten ötürü, Asrine hak bir vaad olduğunu beyan etmiştir. Bu sebep de, Allah Teâlâ'nın, itaat eden ile isyan edeni, haklı ile haksızı, zalim ile mazlumu birbirinden ayırmasıdır. 5- da, ayet-i kerimedeki "Onlara hakkında ihtilaf edegeldikleri şeyi açıklasın, kâfirler z-t kendilerinin ne yalancı kimseler olduklarını bilsin diye..." kısmının anlattığı --sustur ki biz bu hususu, Yûnus sûresinde, geniş geniş anlatmıştık.

2) Haşr'in ve neşr'in mümkün olduğunu şu sekide izah edebiliriz: Allah Teâlâ'nın, *$>ânın mucidi ve onların yaratıcısı olması, daha önce geçmiş olan bir maddeye, r* zamana ve bir alete dayanmaz. Bu böyledir; zira Allah eşyayı, sırf kudreti ve -^şîfcti ile îcad eder, yaratır. O'nun kudretini geri çevirebilecek hiçbir şey olmadığı ; z . dilemesine ve irâdesine mani olabilecek hiçbir şey de yoktur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak, karşı çıkılmaktan uzak ve ben olan bu nüfuzunu, "Bir şeyi dilediğimiz zaman, sözümüz ona ancak "o!" dememizden ibarettir. O da, derhal oluverir" buyurarak açıklamıştır. Durum böyle olup, Aliah başlangıçta yaratmaya kadir olunca, Z nün, ikinci kez yaratmaya (iadeye) de kadir olması gerekir. Böylece, bu iki kesin ile, öldükten sonra dirilmenin, haşrin, neşrin ve Kıyametin hak ve doğru olduğu sabit olmuş olur. İşte müşrikler, bu temel düsturu tenkit edip kabul etmedikleri için, nübüvvet müessesesinin doğruluğunu da tenkit edip kabul etmemişlerdir. Binâenaleyh, onların bu temel düsturu tenkit etmeleri geçersiz ve batıl olunca, nübüvvet müessesesini tenkit etmeleri de bâtıl olur. Allah en iyisini bilendir. 94[94]

İkinci Mesele

Ayet-i kerimedeki "Onlar, olanca güçleriyle Allah adına yemin ettiler" cümlesi, müşrik olan kimseler adına nakledilmiş bir nakildir. Ayetteki belâ "hayır" ifadesi ise, nefyden sonra gelen ifadeyi isbat etmek içindir. O halde bu, "Elbette, ö onları öldükten sonra da diriltir!" demek olur. Ayetteki "bu O'nun üzerinde, gerçek bir vaaddir" ifadesi de, te'kid için getirilmiş olan mef'ul-ü mutlaktır. Yani, "Allah, öldükten sonra diriltmeyi, kendisinde herhangi bir cayma olmayan hak ve gerçek bir vaad ile vaadetti" demektir. Çünkü O'nun, "O onları diriltir" şeklindeki ifadesi, "O onları diriltmeyi vaadetti" manasına delâlet eder. Ayetteki "Onlara hakkında ihtilaf edegeldikleri şeyi açıklasın... diye" ifadesi, "Onlara, öldükten sonra dirilme gibi, hakkında ihtilaf ettikleri hususları beyan etmek için..." demektir ki, bu da, "Elbette, Allah onlart, hem ihtilaf ettikleri şeyleri onlara beyan etmek, hem de kâfirlerin, hakkında yemin ettikleri hususlarda yalancı olduklarını bilip anlamaları için, öldükten sonra diriltecektir..." demektir. 95[95]

Kün Emrinin İzahı

Daha sonra Cenâb-t Hak "Bir şeyi dilediğimiz zaman, sözümüz ona ancak "ol" dememizden

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/216-218

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/218

ibarettir. O da, derhal oluverir" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [96[96]]

Birinci Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: Allah'ın "ol" ifadesi, eğer yok (var olmayan) bir şeye hîtâb ise, bu imkânsızdır. Yok, eğer var olmuşa,mevcut olana bir hitap ise, bu da zaten mevcut olanın var olmasını emretmek olur ki, bu da imkânsızdır."
Cevap: Bu, ne bir konuşmanın, ne de bir beraberliğin olmadığının bir temsili, hem de mahlukata akledebilecekleri, anlayabilecekleri bir üslubla hitap olup, "ma'dûm" (var olmayan)a bir hitap değildir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın İrade ettiği şsy, her halükârda muhakkak ve dilediği süratte tahakkuk edecektir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, dünya ve ahireti, bu ikisinde yer alan yerleri ve gökleri bir göz açıp kapama süresi içinde yaratmak isteseydi, O buna kesinkes kadir olurdu, buna gücü yeterdi! Ancak ne var ki kuliara, akıllan nisbetinde bu şekilde hitap olunmuştur. [97[97]]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki kavtünâ kelimesi mübtedâ, en nekûle kelimesi de, onun haberidir. İfadeleri de, "meydana gelme ve var olma" anlamında, "nakıs" değil, tam bir fiii olan "kâne" fiilindendirier. Buna göre bu, "Biz, bir şeyin meydana gelmesini dileyip istediğimizde, bu, o şeye, "ot, meydana gel" dememizden başka bir şey olmaz. O da, bunun hemen peşinden, arada bir süre söz konusu olmaksızın meydana geliverir, olur!" demektir. [98[98]]

Üçüncü Mesele

İbn Âmir ve KIsâT nûn'un nasbi ile yekûne şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, ref iie yekûnu şeklinde
okumuşlardır. Ferrâ şöyle der: "Bu fiili ref ile okumanın izahı şu şekilde yapılabilir: "Cenâb-ı Hakk'ın, en nekûle lehu ifadesinin, sözün ve manasının tamamlanmış olduğu bir ifade kabul edilerek, daha sonra da bu durumdan, o şeyin olacağı hal ile haber verilir. Bu, tıpkı "İrme Zeyden yekfîhi en âmure fe yef'alu" "Zeyd'e emretmem yeter; o hemen yapar" denilmesi gibidir. Bu cümlede, "Fe yef'alu ' kelimesi, yeni bir cümle (mübtedâ) kabul edilerek, merfû kılınmıştır. Bu ifadeyi mansûb okumanın izahı ise, senin onu, daha önceki en nekûle ifadesine atfetmendir. Buna göre mana, "Bizim ona, "ol" dememiz ve onun da oluvermesidir" şeklinde olur." Bu aynı zamanda, bütün nahivcilerin de görüşüdür. Zeccac, bu ifadenin, kün emrinin cevabı olmak üzere, mansub olabileceğini ileri sürerken, Ebu Ali el-Fârisi de şöyle demiştir: "Kün" lafzı, her ne kadar emir kalıbında bir ifade ise de, aslında bu ifadeyle burada emretmek manası kastedilmeyip, bu, Allah en iyisini bilir ya, o şeyin meydana geleceğini ve olacağını haber vermektir. Durum böyle olunca da, Zeccac'ın "bu kelime, "kün" (ol) emrinin cevabı olarak mansûb kılınmıştır" şeklindeki görüşü bâtıl olmuş olur. Allah en iyisini bilendir. [99[99]]

Dördüncü Mesele

Alimlerimizden bazıları, Kur'ân'ın "kadîm" bir kelâm olduğu hususunda bu ayetle istidlal ederek şöyle
demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir şeyi dilediğimiz zaman, sözümüz ona ancak, "ol" dememizden ibarettir. O da, derhal oluverir" buyruğu O'nun bir şeyi icat etmek, yaratmak

---

[96[96]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/218
[97[97]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/218
[98[98]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/218-219
[99[99]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/219

istediğinde ona, "ol" dediğine, onun da olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, Allah'ın "ol" emri, şayet "hâdis-sonradan olma" olsaydı, o zaman bunu icat etmekte, ona "ol" demeye muhtaç olurdu ki, bu teselsüle sebebiyet verir. Teselsül ise, imkânsızdır. Böylece Allah'ın kelâmının "kadîm" olduğu sabit olmuş olur.

Bi! ki bu delii, bence çok kuvvetli bir delil değildir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

1) "İzâ" edatı, tekrar manası ifade etmez. Bunun delili şudur: Bir kimse hanımına, "o eve girdiğinde, boşsun" dese de, o kadın da, o eve bir kere girmiş olsa, o kadın bir talâkla boş olur. Binâenaleyh kadın, aynt eve ikinci kez girdiğinde ikinci talâk vaki olmaz. Binâenaleyh "izâ" edatının tekrarı ifade etmediğini anlamış oluyoruz. Durum böyte olunca, Allah Teâlâ'nın yaratıp icat ettiği her şey hususunda, ona, "ol" demesi gerekmez. Dolayısıyla bundan, teselsül neticesi çıkmaz.

2) Eğer bu delil doğru olsaydı, o zaman "kün" lafzının da kadîm olduğuna hükmetmek gerekirdi ki, bu, batıl olduğu zaruri olarak bilinen bir husustur. Çünkü, "kün" lafzı, kâf ve nûn'dan meydana gelmiş bir kelimedir. Kâf varken, nûn yoktu. Nün gelince, kâf ile beraber bulundu. Bu da, "kün" kelimesinin "kadîm" olmasının imkânsız olduğuna delâlet eder. Alimlerimizin iddia ettikleri husus, onun, burada söz konusu olanın "kün" lafzından başka olan "kadîm" bir sıfat olduğudur. O halde, alimlerimiz ayetin kendisine delâlet ettiği şeyi söylememişler; aksine onların söylediği şey ise, ayetin kendisine delalet etmediği husustur. Böylece bu delile tutunmak, sakıt (düşmüş) olur.

3) Bir kimse, "Falanca herhangi bir söz söyleyip herhangi bir iş yaptığında, o, bu hususta Allah'a sığınır" dediğinde, hiç kimse, "Onun Allah'a sığınması, fiillerinden bir fiildir" demez. Böylece bundan, sonsuza kadar, her yardım istemeden önce başka bir yardım istemenin bulunduğu neticesi ortaya çıkar. Çünkü bu söz, örfe göre bâtıldır. İşte, alimlerimizin dedikleri de bunun gibidir.

4) Bu ayet, birkaç bakımdan, sözün hadis olduğunu bildirmektedir.

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir şeyi dilediğimiz zaman, sözümüz ona ancak ..." ifadesi, sözün irade ile meydana gelmesini iktizâ ader. Böyle olan her şey ise, muhdestir.

b) Söz, "izâ" kelimesi ta'lik edilmiş, bağlanmıştır. Halbuki, "izâ" lafzının, gelecek ifade eden bir fiilin başına geldiği hususunda şüphe yoktur.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, "en nekûle" ifadesinin, gelecek bir manayı haber verdiğinde ("ona... dememizdir, diyecek olmamızdır") ihtilaf yoktur.

d) Cenâb-ı Hakk'ın "kün feyekûn" olma işinin, "kün" emrinin akabinde olduğuna delalet eder. O halde "ol" emri, bir an bile olsa, olma işinin tahakkuk etmesinden öncedir. Bir an dahj olsa, olacak şeyin önüne geçenin, Önünde bulunanın da, "muhdes" olmast gerekir.

e) Bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın emri yerine getirilmiştir" (Abzâb. 37j; "Allah'ın emri, behemehal yerini bulan bir kaderdir"(Ahzâb. 38); "Allah, kelâmının en güzelini (...) indirmiştir"rzumer, 23); "Öyleyse onlar da (...) onun gibi bir söz getirsinler" (Tur, 34* ve "Ondan önce de bir rehber ve bir rahmet olmak üzere Musa'nın kitabı..."(hûcj, 17) ifadesiyle çelişir.

Buna göre eğer, "Farzedelim ki bu ayet, kelâmullahın kadîm olduğuna delalet etmiyor ve siz de, bunun, kelâmının hadis olduğuna delâlet ettiğini söylediniz. O halde, buna verilecek cevap nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Biz, bu delilleri, harflerden ve seslerden meydana gelmiş, hissolunan, duyulan bir kelâm manasına alırız ki, biz de, böyle olan bir kelâmın "muhdes" ve "mahlûk" olduğunu söylüyoruz. Allah, en İyisini bilendir. 100[100]

Hicret Edenlerin Mükâfaatı

"Zulme uğratıldıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri biz, dünyada elbette güzel bir biçimde yerleştiririz. Ahiret mükâfaatı ise elbette daha büyüktür (Kâfirler bunu keşke) bilmiş

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/219-220

olsalardı! (O muhacirler hak yolunda), sabr ü sebat edenler ve ancak Rablerine güvenip dayanmakta olanlardır" (Nahl. 41-42).

Bil ki Allah Teâiâ, Kâfirlerin, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr etme hususunda olanca güçleriyle yemin ettiklerini nakledince, bu onların, kendi azgınlık, cehalet ve sapıklıktan içinde devam edip kalakaldıklarına delâlet etmiş olur. 8u gibi hallere düşenlerin ise, müslümanlara eziyet edip zarar vermeye ve onları çeşitli azaplara düçâr etmeye yönelmeleri pek tabiidir. Bu durumda da, mü'minlerin. kendi yurtlarından ve yuvalarından hicret etmeleri kaçınılmaz olarak gerekir. Böylece Allah Teâlâ bu ayette, o hicretin hükmünün ne olduğunu ve hicret edip, sabrederek Allah'a güvenmiş olmaları bakımından, o muhacirlere dünyada verdiği hasenat ile, ahirette vereceği mükâfaatı beyan etmiştir ki, bu, başkalarını, Allah'a itaat etme hususunda bir teşvik olmuş olur. İbn Abbas (r.a.), bu ayetin, Kureyş'in köleleri olan, sahabeden altı kişi, yani Suheyb, Bilâl, Ammflr, Habbâb, Abis ve Cübeyr hakkında nazil olmuştur kî, Kureyş, onları İslâmiyet'ten geri çevirmek için, onlara ellerinden gelen her türlü işkenceyi yapmaya başlamışlardı.

Suheyb, Kureyşlilere, "Ben, ihtiyar, yaşlı bir adamım. Sizin lehinize olsam bile, size faydam dokunmaz. Sizin aleyhinize olsam, size zararım dokunamaz" dedi de, onlardan canını, mal karşılığı fidye ile kurtardı. Ebu Bekir, Suheyb'i görünce ona: "Alışverişin kazançtı oldu, ey Suheyb" demiş, Ömer de, "Suheyb, ne güzel adamdır! Allah'tan korkmasaydı bite, yine O'na isyan etmezdi" demiştir ki, bu ona yapılmış büyük bir övgüdür. Hz. Ömer bu sözüyle şunu kastetmişti: "Allah, cehennemi yaratmasaydı da, Suheyb yine O'na itaat ederdi." O halde, Allah cehennemi yaratmış iken, onun hakkındaki zannın ya nasıl olur!"

Diğerlerine gelince: Onlar, Mekkelilerin istemiş olduğu, ketime-i küfür ve İslâm'dan dönme gibi bazı şeyleri (zahiren) söylemişler, böylece Kureyş onlara işkence etmeyi bırakmış, daha sonra da onlar hicret etmişlerdir. İşte bundan dolayı bu ayet nazil olmuş, Allah Teâlâ böylece bu ayet ile, hem hicretin hem de muhacirlerin mevki ve makamlarının büyüklüğünü beyan buyurmuştur ki, bu husus izahtan varestedir. Nasıl ki, ensârın onlara olan yardımıyla, muhacirlerin durumu kuvvetlenmiş ise, onların hicret etmeleri sebebiyle de, İslâm'ın kudret ve kuvveti aşikâr olmuştur.

Cenâb-ı Hak, "Allah yolunda hicret edenler..." ifadesiyle, Allah için olmadığı zaman hicretin bir değerinin olmayacağına; bunun, tıpkı bir şehirden başka bir şehre geçmek gibi olacağına işaret etmek istemiştir. Daha sonraki

"Zulme uğratıldıktan sonra" buyruğunun manası "Onlar, kâfirlerin elinden zulüm görmüşlerdi. Çünkü kâfirler onlara işkence ediyorlardı" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "onları biz, dünyada elbette güzel bir biçimde yerleştiririz" buyurmuştur ki, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Ayetteki "hasene" kelimesi, fiilinin mefûlü mutlak'ı olan

bir sıfatı olup, bunun takdiri, "(tebvieten haseneten)" şeklindedir. Hz. Ali bu kısmı *u^ fcljî[(ibvâ'eten haseneten) şeklinde okumuştur.

2) Bu, "Biz onları, dünyada güzel bir şekilde konaklattırır, yerleştiririz" demektir ki bu güzel yerleştirmede, onların, kendilerine zulmeden Mekkelilere, bütün Arap yarımadasına ve, doğu ve batıya hükümran olmalarıdır. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O, muhacirlerden birisine bir bağışta bulunduğunda, "Şunu al, Allah bunu sana mübarek kılsın. Bu, Allah'ın bu dünyada sana vaadettiğidir. O'nun, senin için ahirette ayırdığı ise, daha büyüktür" derdi."

3) Bu, "Onları, güzel bir yere yerleştireceğiz, konaklattıracağız" manasındadır. Bu yer de, Medine'dir. Çünkü Medineliler o muhacirleri, bağırlarına basmışlar ve onlara, gerekli olan her yardımı yapmışlardır. Bu, Hasan el-Basri, Şa'bî ve Katâde'nin görüşüdür. Buna göre ifadenin takdiri, "Biz onları, dünyada güzel bir yurda, veya güzel bir beldeye, yani Medine'ye yerleştireceğiz" şeklindedir.

Daha sonra Hak Teâlâ â>ifcy ijîlS'jİ ji*t Sj^Vİ 'jrij "Ahiret mükâfaahna gelince, bu, en büyük, en yüce ve en kıymetli olan ücrettir. Ah bir bilselerdi!" buyurmuştur. Bu ifâdelerdeki vav zamirlerinin kime râci olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır:

1) Bu, kâfirlerle ilgilidir. Yani, "Şayet o kâfirler, Allah Teâlâ'ntn, ellerinde bulundurdukları o

"mustaz'aflar" (mazlumlar) için, duaya ve ahirette neler hazırlayıp biriktirdiğini ah bir bilebiiselerdi, o kâfirler de o muhacirlerin dinine girmeyi arzularlardı" demektir,
2) Bu, muhacirlerle ilgili bir zamirdir. Yani, "O muhacirler şayet, bunu bir îbilselerdi, onlar daha çok gayret gösterir ve daha çok sabrederlerdi" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(O muhacirler hak lunda), ssbr u sebat edenler ve ancak Hablerine güvenip dayanmakta olanlardır" buyurmuştgr. Bu ayetin başındaki kelimesinin terkipteki yeri hususunda şu sahlar yapılmıştır:
1) Bu, daha önceki ayetin başındaki ".. .hicret edenler..." ifadesinden bedeldir.
2) Ayetin takdirinin, "Humu'llezîne saberû..." "Onlar sabredenlerdir."
3) Veya, ayetin takdiri, "A'nî ellezine saberû" "sabredenleri kastediyorum" şeKÜnde olmasıdır ki, bu son iki izahın ikisi de medh ifade eder- Buna göre mana, "Onlar, işkenceye, Allah'ın haram kıldığı vatandan ayrılmaya, Allah yolunda cihad edip mallarını ve canlarını harcama hususunda sabırlıdırlar" şeklinde olur. Netice c arak diyebiliriz ki, bu hususta hem sabretmeleri hem de tevekkülleri zikredilmiştir. etmelerine gelince: Bu onların, nefislerini (benliklerini) ezme ve terbiye etmeye gayret göstermeleri; tevekkül etmelerine gelince: Bu da onların, mahlukatın tamamıyla olan münasebetlerini kesip, tamamıyla Hakk'a yönelmeleridir. O halde
si "sülük İlâllah" Allah'a giden yola girme"nin başlangıcı; ikincisi ise, buin sonu ve nihayetidir. Allah en iyi bilendir,

"Senden evvel kendilerine vahyeder olduğumuz erkeklerden başkasını, biz peygamber göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun. (O peygamberler) apaçık burhanlarla ve kitaplarla (gönderildiler). Biz sana da, Kûr'ân'ı indirdik. Ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasm ve ta ki onlar da, fikirlerini iyice kullansınlar. Fesat plânları yapanlar, Allah'ın, kendilerini yere batıracağından yahut hissedemeyecekleri cihetlerden kendilerine azabın gelip çatacağından emin mi oldular? Yahut onlar, dönüp dolaşırlarken, Allah'ın kendilerini yakalayıvermesinden bir eman mı aldılar ki? Onlar hiçbir surette Allah'ı aciz bırakıcı değillerdir. Yoksa onlar, Allah'ın, kendilerini tedricen aza)tma\ suretiyle cezalandırmasından mı emin oldular? Demek ki Rabbin, hakikaten çok şefkatli, çok merhametlidir" (Nahl. 43-47)
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: [101][101]

İnsan peygamber Olamaz İddiası

Bil Ki bu, nübüvvet müessesesini kabul etmeyenlerin beşinci şüphesidir ki, onlar şöyle demek istemişlerdir: "Allah, beşer olan bir peygamber göndermekten çok çok yüce ve münezzehtir. Aksine O, bize bir peygamber göndermek istemiş olsaydı, bir melek gönderirdi." Biz bu şüphenin izahını En'âm Sûresi'nde yapmıştık (Enam, 9). Binâenaleyh, bu izahı burada tekrarlamayacağız. Bu ayetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, o münkirlerin söylediğini naklettiği şu ayetlerdir: "Ona bir melek gönderilmeli değil miydi?" (En-âm, 8); "Bizim gibi, iki beşere iman mı edeceksiniz?" (Mü'minun, 47); "Bu, sizin gibi bir beşerden başkası değildir. Sizin yediklerinizden yiyor, içtiklerinizden içiyor"{Mü'minun,33); "İçlerinden bir adama yaptığımız vahiy insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu..." (Yunus, 2) ve "Ona bir melek indirilip de beraberinde bir uyarıcı bulunmalı değil miydi?"(Futtan. 7)
İşte Cenâb-ı Hak bu şüpheye, "Senden evvel kendilerine vahyeder olduğumuz erkeklerden başkasını, biz peygamber göndermedik" ifadesiyle cevap vermiştir ki bu, "Allah'ın, rnahlûkatı yaratıp da mükellef tuttuğu ilk zamandan itibaren âdeti ve kanunu sadece beşer olan bir peygamber göndermesi olmuştur. Binâenaleyh, Allah'ın bu sünneti devam edegelmektedir. Bu sebeple o cahillerin bu tür tutarsız ve zayıf sorularla ileri sürdükleri bu tenkitler, eskiden

---

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/221-223

beri hep süregelen tenkitlerdir. Onlara iltifat edilmez" manasındadır. [102][102]

Kadın Peygamber Olur mu?

Ayet, Allah Teâlâ'nın, hem kadın peygamber göndermediğine, hem de melekleri peygamber olarak göndermediğine delâlet etmektedir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Melekleri...elçiler yapan" (Fatır, t)
ifadesinin zahiri, meleğin, diğer meleklere gönderilen Allah elçileri olduğuna delalet etmektedir. Binaenaleyh, bu ayetin zahiri, Allah Teâlâ'nın, insanlara melek olan bir peygamber göndermediğine bir delil olmuş olur. Kâdi şöyle der: "Ebu Ali el-Cübbaî Allah'ın, peygamberlerine ancak insan suretinde olan melek gönderdiğini iddia etmiştir. Belki de Ebu AH bu sözüyle, Allah'ın, ümmetleri huzurunda peygamberlerine gönderdiği meleğin insan suretinde olduğunu kastetmiştir. Çünkü böyle olduğu zaman, meleğin mutlaka, insan suretinde olması gerekir. Nitekim rivayet olunduğuna göre Cebrail (a.s) de, Hz. Peygamber'in yanında Dihyetü'l-Kelbî veya Surâka'nın kılığında bulunurdu. Biz böyle dedik; çünkü meleklerin, Allah'tan aldıkları görevi, O'nun peygamberlerine ulaştırdıklarında, kendi aslî melekî suretlerinde kaldıkları malûmdur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Cebrail (a.s)'i, kendi suretinde iki kez gördüğü rivayet edilmiştir ki, ulemâ, Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun ki onu, diğer bir defa da Sidretü'l-Müntehâ'ntn yanında gördü"(Necm, 13) ayetini de bu manada anlamışlardır. [103][103]

Ehlu'z-Zikr Kimlerdir?

Allah Teâlâ, bu şekilde bahsedince bunun peşinden "Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: [104][104]

Birinci Mesele

Ayetteki "zikir ehli" ifadesiyle ne kasdedildiği hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
a) İbn Abbas (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayette Tevrat'a inananları murat ettiğini; "zikir" sözüyle de Tevrat'ın kastedildiğini, bunun böyle olduğunun delilinin ise, "Andolsun Tevrât'dan sonra Zebur'da da yazrmşızdır ki.." (EnUyı, ıos) ayeti olduğunu; bu ayetteki "zikir" ile de, aynı şekilde Tevrat'ın kastedildiğini söylemiştir.
b) Zeccâc şöyle demiştir: "Bu ayetin manası, Allah'ın kitaplarının manalarını bilen "Kitap ehli"nden sorun. Çünkü onlar, peygamberlerin tamamının beşer olduğunu bilirler" şeklindedir.
c) Bu ifadeyle, geçmiş ümmetlerin haberlerini bilenler kastedilmiştir. Çünkü bir şeyi bilen, o şeyi hatırlayabilir.
d) Zeccâc, bunun manasının, "ilim ve araştırma ile tezekkürde bulunan, hatırlayan herkese sorun" şeklinde olduğunu söylemiştir.
Ben de derim ki: Görünen odur ki bu şüphe, -ki bu o müşriklerin, "Allah, beşer olan bir peygamber göndermekten yücedir, münezzehtir" şeklindeki sözleridir- işte bu şüpheye Mekke kâfirleri tutunmuşlardı. Öte yandan, onlar, yahudî ve hristiyanların ilim ve kitap erbabı olduğunu kabul ediyorlardı. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, onlara, kendilerine bu şüphenin zayıf ve sakıt, önemsiz olduğunu beyan etmeleri için, bu meselede yahudî ve hıristiyanlara müracaat etmelerini emretmiştir. Çünkü, yahudi ve hıristiyanlann, mutlaka bu şüphenin astı esası olmadığını, yersiz olduğunu ortaya koymaları gerekir. [105][105]

---

[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/224
[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/224-225
[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/225
[105][105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/225

Müçtehidin Başkasını Taklidi

Alimler, müçtehidin, bir başka müçtehidi taklit edip edemeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunun caiz olduğunu ileri sürmüşler ve bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "İki müçtehitten birisi bir şeyi bilemediği zaman, Cenab-ı Hakk'ın, "Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun" ayetinden dolayı, onun o şeyi bilen başka bir müçtehide başvurması vacip olur. Binâenaleyh, bu vacip olmasa dahi, en azından caiz olur. 106[106]

Kıyasın Hüccetliği

Kıyası kabul etmeyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyledemişlerdir: Mükellefin başına bir olay geldiğinde, bir şeyle karşılaştığında, eğer o onun hükmünü bilirse, kıyas yapması caiz olmaz. Yok eğer bilmezse, bu ayetin ifade ettiği zahiri manadan dolayı onun bunu bir başkasına sorması ge'ekir. Binâenaleyh, kıyas bir hüccet ve bir delil olmuş olsaydı, onun bu hükmü kıyas yaparak istinbât etmesi mümkün olduğu için, bunu bilen bir kimseye sorması vacip olmazdı. O halde, kıyas ile amel etmeyi caiz görmenin, bu ayetin zahiriyle amel etmemeyi gerektirdiği sabit olmuş olur. Binaenaleyh, kıyasın caiz olmaması gerekir. Allah en iyisini bilendir. Buna şu şekilde cevap verilebilir: Kıyas ile amel etmenin caiz ve mümkün olduğu, sahabenin icmâı ile sabittir. Halbuki icmâ, bu delilden daha kuvvetlidir. Allah en iyi bilendir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak apaçık burhanlarla ve kitaplarla..." buyurmuştur. Bunda iki mesele vardır: 107[107]

Birinci Mesele

Alimler, bu ifadenin başındaki bâ harf-i çerini gerektiren şeyin ne olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Bu ifadenin takdiri, "senden evvel apaçık burhanlar ve kitaplarla kendilerine vahyeder olduğumuz erkeklerden başkasını, biz peygamber göndermedik.." şeklindedir. Ferrâ bunu yadırgamış ve şöyle demiştir: "İllâ"dan önce bulunan şeyin sılası, illâ'dan sonraya kalamaz. Bunun delili şudur: "Müstesna minh, sılasıyla birlikte illâ'dan önce bulunanların tamamıdır. Binâenaleyh, bu toplam tamamıyla zikredilmediği sürece, istisna edatının müstesnaya dahil olması imkânsız olur."
2) İfadenin takdiri, "Biz senden evvel ancak, kendilerine apaçık burhanlar ve kitaplarla vahyettiğimiz adamlardan başkasını peygamber olarak göndermedik" şeklindedir. Böyle olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın ^-»jî'j oL^İb ifadeleri, müstesnaya taalluk eder.
3) Bu ifadenin başındaki müteallak hazfedilmiş olup, bunun takdiri, "Biz onları, beyyinelerle gönderdik" şeklindedir. Bu, Ferra'nın görüşü olup, şöyle demiştir: "Bu ifadenin bir benzeri de "Zeyd'e, ancak senin kardeşin uğradı" cümlesinde, önce"senin kardeşinden başkası uğramadı" deyip, sonra da, "bi Zeydin" (Zeyd'e) şeklinde ilave etmendir.
4) Buradaki "zikr" kelimesinin, "ilim" manasına alınmasıdır. Buna göre ayetin takdirî manası, "Eğer bilmiyorsanız, apaçık burhanları ve kitapları bilenlere sorunuz" şeklindedir.
5) İfadenin takdiri, "Eğer, apaçık burhanları ve kitapları bilmiyorsanız, ilim ehline sorunuz" şeklindedir. 108[108]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "apaçık burhanlarla ve kitaplarla " ifadesi risaletin (peygamberliğin)

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/226
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/226
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/226-227

kendisiyle kemale erdiği her şeyi içine alan kapsayıcı bir ifadedir. Çünkü risalet işi, risalet iddiasında bulunanın doğruluğuna delalet eden mucizelere dayanır ki bu, ayette "beyyinât ' sözüyle ifade edilmiştir; peygamberlerin, Allah'tan aldığı talimattan, O'nun kullarına tebliğ edip ulaştırmasına dayanır ki, bu da ayeti kerimede "zuhur" kelimesiyle ifade edilmiştir. 109[109]

Kur'ân'ı Hz. Peygamber Açıklar

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, "Biz sana da, Kur'ân'ı indirdik. Ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasm" Duyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 110[110]

Birinci Mesele

Bu sözün zahiri, ayette bahsedilen bu "zikr"in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in izahına muhtaç olduğunu ifade
etmektedir. Beyâna muhtaç olan şey ise, "mücmel"dir. O halde bu nassın zahiri, Kur'ân'ın tamamının mücmel olmasını iktizâ eder. İşte bu husustan dolayı bazıları, "Her ne zaman Kur'ân ile hadis arasında bir tearuz z jlunursa, hadisin öne alınması (ona uyulması) gerekir. Çünkü Kur'ân, mücmeldir. Bunun delili ise, bu ayettir. Haber, hadis ise, bu ayetin delaletiyle onun mübeyyine, açıklayıcısıdır. Mübeyyen ise, mücmele takdim edilir" demişlerdir.
Buna şu şekilde cevap verilir: Kur'ân'ın bir kısmı muhkem, bir kısmı müteşâbihtir. Muhkem olanın, "mübeyyen" olması gerekir. Böylece, Kur'ân'ın tamamının mücmel : madiği, aksine onda mücmel olan bazı ayetlerin bulunduğu sabit olmuş olur.
O halde, "Ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasm " ifadesi, -nücmel olanları..." manasına hamledilir. 111[111]

İkinci Mesele

Bu ayetin zahiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah Teâlâ'nın, mükelleflere indirdiği her şeyi beyan edici olmasını
gerektirir. İşte bu noktada, kıyası kabul etmeyenler şöyle demişlerdir: "Şayet kıyas hüccet olsaydı, mükellefin, o hükmü kıyas yoluyla da anlayıp beyan etmesi ihtimali bulunduğu için, Hz. Peygamber'e, Allah Teâlâ'mn, mükelleflere indirdiği herşeyi beyân etmesi vacip olmazdı. Bu ayet, bütün mükellefiyet ve hükümleri beyan edenin Hz. Peygamber (s.a.s.) olduğuna delalet edince, kıyasın bir hüccet olmadığını anlamış oluyoruz."
Buna şu şekilde cevap verilebilir: Hz. Peygamber (s.a.s), kıyasın bir hüccet olduğunu beyan edip, kim de hüküm ve mükellefiyetleri ortaya koyma, izah etme hususunda kıyasa başvurursa, bu, aslında, Hz. Peygamber'in beyanına başvurma olmuş olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Fesat plânları yapanlar (...) emin mi oldular" buyurmuştur. Arapça'da mekr gizlice fesat çıkarma gayretine girmek anlamına gelir. O halde, bu ayette bir muzmar ifadenin bulunduğunu söylemek gerekir. Buna göre kelamın takdiri, "mekerû el-mekerâti's-seyyiâtl" "kötü hileler düzenler,... emin mi oldular?" şeklinde olup, bununla, Mekkeiilerle Medine'nin etrafında yer alan kimseler kastedilmiştir. Kelbî, bu ayetteki "el-mekr" kelimesiyle, onların, Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olmalarının kastedildiğini söylemiştir ki, doğruya en yakın olanıysa, bununla, onların, hem Hz. Peygamber'e, hem dt ashabına eziyet etmek için, gizli bir biçimde sarfettikieri çabalarının kastedilmiş olmasıdır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onları tenkit için şu dört şeyi ileri sürmüştür:
1) Allah'ın, tıpkı Karun'u yere batırması gibi, onları da yere batırması...
2) Onlara, hiç ummadıkları bir cihetten azabın gelip çatması ki bununla, tıpkı Lût kavmine

---

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/227
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/227
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/227

yapmış olduğu gibi, onlara ansızın, hiç beklemedikleri bir sırada gökten bir azabın gelip, onları ansızın, birden helak etmesi murad edilmiştir.
3) Allah'ın onları dönüp dolaşırlarken yakalayıvermesi. Böylece onların da, Allah'ı âciz bırakıcı olamamaları!..[112][112]

Tekallüb Kelimesinin İzahı

Bu ayette yer alan, tekâilüb (dönüp dolaşma)ntn ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Allah'ın, onları, yolculukları esnasında ukubetle yakalayıvermesi. Çünkü Allah Teâlâ, onları mukîm oldukları halde yok etmeye kadir olduğu gibi, yolculukları sırasında da helak etmeye kadirdir. Onlar, uzak beldelere yolculuk etmek suretiyle de, Aliah't acze düşüremezler. Tam aksine, Allah onlara, nerede olurlarsa olsunlar, yetişir ve ulaşır. "Tekallub" kelimesini bu manaya almak, Cenâb-ı Hakk'ın, "İnkâr edenlerin diyar diyar dönüp dolaşması asla seni aldatmasın!"(am imrsn, 19e) ayetinden dolayıdır.
b) Bu fafzm, "Allah Teâlâ'nın onfarı, meşgalelerinde, gidiş gelişlerinde iken, gece ve gündüzün yakalayıvermesi" manasına alınmasıdır. Ki, bunun hakikati de, emsallerinin, kendisinde tasarrufta bulunduğu şeylerde tasarrufta bulundukları esnada yakalaytvermesidir.
c) Mana, "Allah onları, fikirlerinin hükümlerine başvurdukları bir sırada yakalar. Böylece de onlarla, o fikir ve desiselerini tamamlamaları arasına zorla ve kahren girer yani buna imkân vermez" şeklinde olabilir. Bu tıpkı "Eğer dileseydik, onhn gözlerinin üzerinden silme kör yapardık da, yolda koşuşup kalırlardı. Artık naşı! göreceklerdi" (Yasin, 66) ayetinde olduğu gibidir. Ayetteki "tekallüb"ü bu manaya almak, "(Onlar) senin hakkında birtakım işler çevirmişlerdi (kallebû)'frevbe, 48) ayetinden ötürüdür. Çünkü onlar bu işleri, bu dolapları çevirdiklerinde, bu işin içine iyice dalmış olurlar. [113][113]

Tehavvüf Tabirinin İzahı

4) Hak Teâlâ'mn "Yoksa onlar, Allah'ın kendilerini tedricen azaltmak suretiyle cezalandırmasından m\ emin oldular" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ayetteki tehavvüf'ün ne manaya geldiği hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Tehavvüf, "havf" (korku) masdannın, "tefa'ül" veznindeki
şeklidir. Nitekim Arapça'da, "o şeyden korktum" denilir. Buna göre ayetin manası, ilk olarak azabla yakalamaz, aksine önce onları korkutur, sonra azab eder" şeklindedir. Bu korkutma da, Allah Teâlâ'mn, önce bir grubu helak etmesi, böylece, onlardan sonra gelen grupların, endişe ve korkuya kap il maşıdır. Binâenaleyh bu, korku ve dehşete düşürme hususunda, onlardan çok zaman evvel yaşamış bir topluluğa bu azabın uğramasının peşisıra, onlara gelmiş bir yakalama olmuş olur.
İkinci Görüş: "Tehavvüf", tedricen derece derece noksanlaştırmak manasınadır. İbnü'l-A'râbî şöyle der: "Arapça'da, birşeyi tedricen noksanlaştirdığında, denilir. Hz. Ömer (r.a.)'in, minberde şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ayet hakk'Rda ne dersiniz?" Oradakiler (cemaat) sustu, hıçbirşey söyiemeyedi. Bunun üzerine Hüzeyl Kabilesi'nden bir ihtiyar ayağa kalkarak: "Bu bizim lehçemizdendir,'* "Tehavvüf", derece derece {azar azar) noksanlaştırmak demektir" dedi. Hz. Ömer (r.a) de: "Bunu, Arapların şiirlerinde kullandıklarına rastladın tü?" dedi. İhtiyar "Evet, bizim şâirimiz şu şiiri söyledi" dedi.
"Yolculuk o deveyi azar azar yeyip bitirdi (onu zayıflattı). Tıpkı, eğenin yayağacını azar azar yemesi gibi..."
Bunun üzerine Hz. Ömer: "Ey insanlar, divanlarınıza yapışınız, o zaman şaşmazsınız" deyince, cemaat, "Divanımız da nedir?" dediler. O, "sizin divanınız cahiliyye şiiridir. Onda, kitabınızın

---

[112][112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/228
[113][113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/228-229

tefsiri (kelimelerinin anlamı) vardır" cevabını verdi.
Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Ayette bahsedilen, derece derece noksanlaştırmaktan, onların beldelerinin etrafında meydana gelen durumlar kastedilmiştir. Nitekim Cenab-ı Hak, "Şimdi görmüyorlar mı ki o yeryüzüne gelip, onun etrafından (tedricen) eksiltip duruyoruz" {Enbiya, 44) buyurmuştur. Buna göre ayetin manası, "Allah Teâlâ, onlara azab etmede acele etmez. Onların beldelerinin etrafında, onlara komşu köy ve beldelere varıp dayanacak şekilde noksanlaştırır. Derken sıra onlara gelir ve o zaman onları da helak eder" şeklindedir. Bununla, Hak Teâlâ'nın, onların mallarını, canlarını (sıhhatlerini) azar azar noksan (aştırarak, sonunda hepsini yok etmesi manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın ayette bahsettiği dört hususun izahı budur.
Velhasıl Allah Teâlâ onları, yeryüzünde olan yere batırma, yahut gökten inen bir azab, yahut onların alamet ve emarelerini göremedikleri, bilemedikleri bir sırada, ansızın meydana gelen bir âfât İle, yahut da en son kalana varıp dayanacak bir biçimde, azar azar meydana gelen afet ve belâlarla korkutmuştur. Cenâb-ı Hak bu ayeti "Demek ki Rabbınız, ra'öf ve rahimdir" yani, "Allah pek çok yaramaz işlerinizde size mühlet vermiş, zaman tanımış ise, bu, O'nun çok esirgeyici, çok bağışlayıcı olmasından ötürüdür. İşte bundan dolayı O, azabta acele etmemiştir" buyurarak sona erdirmiştir.

"Onlar, Allah'ın yarattığı hiçbirşeye bakmıyorlar mı ki, o şeylerin gölgeleri bile, Allah'a zelil zelil secde ederek durmadan sağdan sollara dönüyorlar. Göklerde ve yerde olan canlılar ile melekler, kendilerine hiçbir yüksünme gelmeyerek, Allah'a secde ederler. Kendilerine her bakımdan, kahir ve hâkim olan Hablerinden korkarak, emrolundukları şeyleri yaparlar" (Nahl, 48-50).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 114[114]

Her Şey Allah'a Boyun Eğer

Bil ki Allah Teâlâ, müşrikleri geçen ayette zikredilen bu dört çeşit azap ile tehdit edip korkutunca, onlar kudretinin mükemmelliğinden ve nihayetsiz kudrete sahip olmasından ötürü, Allah'ın o kâfirlere bu dört türlü azabı vermekten aciz olmayacağını anlasınlar diye, Cenâb-ı Hak, bu azaplardan bahsettikten sonra, gerek ulvî âlemin (göklerin), gerek süflî alemin (yerin) halleri ile ruhlar ve maddeler âleminin hallerini ve işlerini yönetmedeki, sonsuz kudretini anlatan ayetleri zikretmiştir. 115[115]

İkinci Mesele

Hamza ve Kisâî, fiili, muhatap sîgası ile, tâ'lı olarak, hem Ankebut Sûresi'nde (19. ayet), hem bu ayette, "Görmüyor musunuz ki" şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları, hem geçen ayetteki, "Fesad planlan yapanlar... emin mi oldular" ifadesi ile ilgili olsun, hem de önceki ayetteki yahsife, ye'tiye, ya'huze gâib fiillerine uygun olsun diye, yâ ile, yerav şeklinde okumuşlardır. Sadece Ebu Amr, buradaki ikinci fiili, ta ile tetefeyyeu okurken, diğerleri yâ ile, yetefeyyeu şeklinde okumuşlardır ki, fiil cemî (çoğul) olan failinden önce geldiği için, iki şekilde de (yani müzekker veya müennes geimesi) caizdir. 116[116]

Fey Kelimesinin Manası

Hak Teâlâ, "Onlar, Allah'm yarattığı hiçbir şeye bakmıyorlar mı" buyurmuştur. Bu ayetteki, reâ fiili, "Baktı" manasına geldiği için, İlâ harf-i cerh ile kullanılmıştır. Çünkü bununla, "ibret

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/229-231
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/231
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/231

almak" manası kastedilmiştir. İbret almak ise, birşeye bakma, onun durumları hakkında düşünme olmaksızın, sırf görme ile olmaz.

Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Me'ânî alimleri bu hususta şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, bu ifâde ile, dağ, ağaç, bina ve ayakta duran cisimler gibi, gölgeleri olan varlıkları murat etmiştir. Ayetin lafzı, bu kayıt ve şartı ihsas ettirmektedir. Çünkü ayetteki "Gölgeleri..durmadan sağa sola dönüyor" tabiri, bu şeylerin, gölgesi yeryüzüne düşen katı şeyler olduğunu gösterir. Binâenaleyh bu ifade, "şey" kelimesinin haberidir, sıfatı değildir. Yetefeyyeu fiili, "fey" masdarından, "tefe'ül" vezninde bir fiildir, Arapça'da, güneşin ışığının gölgeyi yok ettikten sonra tekrar geri gelip döndüğünde, gölge hakkında "Gölge geldi" denilir, 'f-'ey" aslında, dönmek, geri gelmek manasınadır. "îlâ" yapan kişinin, hanımına dönm? manasında "Fey" denilmesi de bu manadadır. Biz bu hususu (Bakara. 226} ayetinin tefsirinde izah etmiştik. Gayr-ı mü si imlerin mallarından müslümanların eline geçen şeylere "f ey" denilmesi de, o malların m üsl uman I ara dönmesinden dolayıdır. HakTeâlâ'nın ...ÜJi iüi U "Onlardan, Allah'ın, Resulüne verdiği fey'...'r (Haşr. t, ayetindeki "fey" de bu manadadır. Binâenaleyh bütün bunların esası, "dönme" manasına dayanır.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Fâe fiili, ya başına bir hemze getirmek, yahut da ayne'l-fiitini şeddelemek sureti ile müteaddi olur. Başına hemze getirilerek, müteaddi yapılışı, (Haşr, 7) ayetinde olduğu gibidir. Ayne'l-fiili'ni şeddeiemek suretiyle müteaddi kılınışı ise, mesela "Allah, gölgeyi geri çevirdi, o da geri geldi" demende olduğu gibidir. O halde, "Tefeyye'e" fiilinin, "mutavaat" sîğasıdır. Ezherî, "Gölgenin fey'i", gölgenin gündüzün ortasından sonra, geriye dönmesi (tekrar gelmesi) dernektir. O halde, "Gölgenin fey'i", güneş zevalden döndükten sonra, ancak akşama doğru olur. "Zili" ise, sabahleyin olan (gölgeye) denir ki bu da, güneşin zevale ulaşmasından önce olur" demiştir. Nitekim şair:

"Ve kuşluk serinliğinin katlanabileceğin gölgesi (zili) vardır; ne de, tadacağın akşam serinliğinin (aşıyy) gölgesi." Sa'leb şöyle demiştir: "Ebu Ubeyde'den rivayetle, Ru'be'nin şöyle dediği bana haber verildi: "Güneşin ışığının, üzerine vurduğu ve geçip gittiği herşey "fey" ", güneşin, üzerine düşmediği şey ise, "zıll"dır." Bazıları, bunu kabul etmemişlerdir. Çünkü, Ebu Zeyd, Nâbiğa el-Ca'di'nin şu beytini nakletmiştir:

"Allah'ın esenlik ve selamı onlara, (sabah erkenden) yönelir. Ağaçların, zeval vaktinden sonraki gölgeleri (bile), iyice gölgelidirler."

Bu şiirde, "fey" lafzı, güneş ışığının silip götüremediği şey hakkında kullanılmıştır. Çünkü cennetteki gölgeler, güneşin ışığı yüzünden kaybolup, güneşin gitmesinden sonra meydana gelen gölgeler değildir. Araplar, "fey"i efyâ' şeklinde cemederler ki bu, "cem-i kıllet" veznidir. Yine "nüfûs" ve "uyun" gibi, füyü şeklinde de getirirler. Bu ise, '"cem-i kesret" veznidir.

Ayetteki zılâluh kelimesinde ' zılâl" müfred olan "hû" zamirine muzaf kılınmıştır ki, bu aslında, "Onun gölgesi manasında değil, "gölgeli" manasınadır. Bu şekilde muzâf kılış, güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü bu zamirin râcî olduğu, "Allah'ın yarattığı herbirşey" tabirindeki mâ edatı, lafzen müfred ise de, mana bakımından çoğuldur. Bunun bir benzeri de, "Onun sırtlarında karar kılasmız (Zjhrut, 13) ayetidir. Bu ayette de, cemî olan "sırlar" (zuhur) lafzı müfred,"hû" rsmirine muzaf kılınmıştır. Çünkü bu zamir de, kendisi ite cemî manası kastedilmiş atan, ifadesindeki mâ edatına râcidir. Bütün bunlar, Vâhidi'ye ait olup güzel izahlardır. 117[117]

Yemin ve Şemail

Ayet-i kerimedeki "ani'i-yemîn ve'ş-şemâil" iie ilgili iki açıklama vardır:

1) İfadedeki "sağ ve sollar" hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Feleğin sağı, doğusu; solu ise, batışıdır. Bu iki ismin, bu iki tarafa verilmesinin sebebi şudur: İnsanın iki tarafından, en güçlü olanı, sağıdır. Çünkü en güçlü hareketler, sağdan meydana gelir. Binâenaleyh, gök cisimlerinin günlük -ceketleri de, sağdan sola doğru

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/231-233

olunca, doğu feleğin sağı, batı da solu olmuştur. Bjnu iyice kavradığında biz deriz ki: Güneş doğduğu andan, yörüngesinin ortasına yani zevale) varıncaya kadar geçen zaman içerisinde gölgeler, balı tarafına doğru; Güneş zevalden batıya doğru döndüğünde ise, doğu tarafına doğru olur ki, işte gölgelerin sağdan sofa ve soldan sağa durmadan dönmesinden maksat budur. Bu zurumda gölgeler, günün başında feleğin sağından başlar, rub-i garbiye düşer. Sünesin zeval vaktinden itibaren de, gölgeler feleğin sol tarafından başlar, yeryüzünün rub-i şarkîsine düşer.

İkinci Görüş: Enlemleri, meyil miktarlarından daha az olan beldelerde, yazın güneş, sol tarafta bulunur. Bu durumda da gölgeler, cisimlerin sağına düşer. İşte gölgelerin soldan sağa, sağdan sola dönmelerinden murad budur.

Bu konuda benim elde ettiğim bilgiler bunlardan ibarettir. Bu hususta •nüfessirlerin, özetlenemeyecek kadar görüşleri vardır. 118[118]

Şemail Neden Çoğul?

2) Birisi "Ayette, "yemin" (sağ) lafzının müfred, "şemail" (sollar) lafzının ise cemi olarak getirilmesindeki hikmet nedir?" diyebilir. Buna, birkaç şekilde cevap verilir:

1) "Yemin" (sağ)lafzf müfred getirilmiştir, ama cemî manası murat edilmiştir. Ama ?afız itibarı iie "müfred" getirilerek yetinilmtştir. Bu, "Arka dönerler" (Kamer, 45) ayetinde olduğu gibidir.

2) Ferrâ şöyle der: "Bu kelime müfred getirildiğinde, sanki gölgeli varlıklardan şirinden diğerine geçilmiş gibi olur, cemî kılındığında ise hepsine birden geçme söz Konusu olmuş olur. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "ma hafekallah" "Allah'ın yarattığı şey" tabirindeki mâ edatı, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, lafız itibarı ife müfred, mana itibarı ile cemidir. Binâenaleyh bu, her iki manaya da gelebilir."

3) Araplar, iki cemî sığayı peşpeşe getirmek istediklerinde, birini müfred, ikincisini cemî olarak getirirler. Mesela, "(Allah) zulumâtı ve nuru yarattı"(Enpâm, t) ve "Allah onların kalplerini ve kulağını mühürledi" (Bakara, 7) ayetlerinde olduğu gibi.

4) Biz, "yemin" (sağ) lafzını, "doğu" manasına aldığımızda, güneşin doğusu olan o nokta da, tek olmuş olur. Dolayısı ile "yemin" tek olur. "Şemail" lafzı ise gölgelerde, yeryüzüne düştükten sonra, meydana gelen çeşitli değişiklikleri ifade eder. Bu değişiklikler çoktur. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ, bunu cemî sîğası ile getirmiştir. Allah en iyi bilendir.. 119[119]

Secdeden Maksad

Ayetteki ifadesi ile ilgili, pek çok muhtemel manalar vardır:

1) Bundan murad, "Teslim olma, boyun eğme ve inkıyâd etme" manasıdır. Nitekim Arapça'da, binilmesi için deve, başını eğdiğinde, "Deve boyun eğdi"; taşıdığı yükün ağırlığından, meyvelerinin bolluğundan ötürü, hurma ağacı dallarını eğdiğinde, denilir. Şair de:

"Orada tepeleri, atların tırnaklarına secde eder, boyun eğer vaziyette görürsün" demiştir.

Bunu iyice kavradığında, biz diyoruz ki: "Allah Teâlâ. aydınlatıcı gök cisimlerini ve yıldızları, ışıkları yeryüzüne düşecek şekilde, belli birtakım prensipler çerçevesinde düzene koymuştur. Sonra yine biz, bu ışıkların ve gölgelerin, yeryüzüne, ancak Allah'ın tedbir ve takdirine uygun olarak düştüklerini görürüz. Böylece biz, güneşin doğduğunda, o katı cisimlerin, batı tarafa doğru uzanan birtakım gölgelerinin düştüğünü müşahede ederiz. Sonra güneş, doğup yavaş yavaş yükseldikçe, bu gölgelerin de, güneşin zeval vaktine gelmesine kadar, gittikçe çekildiğini ve tamamen kaybolduğunu görürüz. Binaenaleyh güneş, zevalden batıya doğru meylettiğinde, bu sefer gölgelerin doğuya doğru düştüğünü görürüz. Güneşin batıya meyli arttıkça, gölgelerin doğuya doğru uzaması da artar. Bu durumu, bir gün içinde müşahede ettiğimiz gibi, bir sene boyunca, sağ ve sol tarafta gölgelerin farklılıklar arzettiğini de müşahede ederiz. Bütün bunlar, güneşin (doğma-batma) hareketinin, güneyden kuzeye doğru ve kuzeyden güneye doğru değişmesi sebebi ile olur. Binaenaleyh gölgelerin halinin yeryüzünün doğusu ve batısında (güneşin doğduğu ve battığı nokta açısından) meydana gelen günlük değişiklikler sebebi ve bir sene boyunca feleğin (güneşin yörüngesinin) sağında ve solunda meydana gelen farklılıklar sebebiyle, değişiklik arzettiğini müşahede edip, bu gölgelerin belli bir tarz ve sıra ile düştüklerini görünce, bütün bunların, Allah'ın kudretine boyun eğdiklerini, O'nun takdir ve tedbiri karşısında eğildiklerini anlıyoruz. O halde, ayette bahsedilen "secde" bu durumu anlatmaktadır.

---

[118] 118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/233

[119] 119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/233-234

İmdi şayet, "Bu gölgelerin değişiminin, Allah'ın takdiri ve tedbirinden ötürü değil de, en büyük aydınlatıcı olan güneşin hareketindeki değişimden dolayı olduğunun söylenmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Cismin, zâtı gereği hareket etmeyeceğini söylemiştik. Çünkü eğer onun zatı, bu cüz'i-hususî hareketin sebebi olsaydı, zatı devam ettiği müddetçe, bu cüz'î hareketin de devam etmesi gerekirdi. Bu cüzi hareket de devam edecek olsaydı, o zaman bir diğer cüz'î hareketin tahakkuk etmesi imkansızlaşırdı. Durum böyle olsaydı, bu hareket değil, bir sükûn olmuş olurdu. O halde, maddenin, zatı gereği hareket ettiğini söylemek, Onun zatı gereği sakin (hareketsiz) olmasını söylemeyi gerektirir ki, bu muhaldir. Varlığı, yokluğuna götüren şey ise bâtıldır. Binâenaleyh cismin, zâtı gereği hareket etmesinin imkânsız olduğunu anlamış oluyoruz. Hem biz, maddelerin, mahiyetlerinin tamamı itibarı ile birbirlerine denk olduklarını söylemiştik. Binâenaleyh güneş kütlesine, belli bir kuvvet ve özelliğin verilmesinin, mutlaka hür ve irade sahibi, hakim bir yaratıcının tedbiri ile olması gerekir.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Farzedelim ki gölgenin hallerinin farklı farklı olması, güneşin hareketlerinden ötürü olmuştur. Fakat biz, güneşi o belli hareket tarzı üzere hareket ettirenin, sadece ve sadece Allah Teâlâ olduğunu delille gösterdiğimize göre bu, gölgelerinin durumlarının farklı farklı olmasının da ancak Hak Teâlâ'nın tedbiri ve yaratması ile olduğuna bir delil olur. Böylece bu ayette bahsedilen "secde" ile, inkıyat (boyun eğme) ve tevazu manasının kastedildiği sabit olmuş olur: "Sakı olmayan nebat da, ağaç da (ona) secde ederler" (Rahman, 6) ayeti ile, "(Onların) gölgeleri de, sabah akşam Allah'a secde ederler"(Ra'd, 15) ayetindeki secdeler de bu manadadır. Bunun izahı, daha önce geçmişti.

2) Bu gölgeler, yeryüzüne düşerler ve secde edenin şeklini alırlar. Nitekim Ebu'l-Alâ el-Mearrî, bir vadiyi tavsif ederken,"Uzun uzun secde eden bir uçurum ve kendini iyice ibadete vermiş bir rahip kıhğmdaki yer" demiştir. Dolayısıyle, gölgelerin şekli, secde edenlerin şekline benzediği için, Cenâb-ı Hak, gölgeler hakkında "secde etme" vasfını kullanmıştır. Hasan el-Basrî. "Senin gölgen, Rabbine secde ediyor ama, sen etmiyorsun. Bu yaptığın ne kötüdür!" demiştir. Mücahid ise, "Kâfirin kendisi namaz kılmaz ama, gölgesi namaz kılar" demiştir. Yine, "İster kendisi secde etsin, ister etmesin, herşeyin gölgesi Allah'a secde eder" denilmiştir.

Bil ki ilk izah, aklî gerçeklere; ikinci izah ise, zahirî durumlara (benzerliklere) daha uygundur. 120[120]

Beşinci Mesele

Ayetteki, "sücceden" kelimesi, "zılâl"dan "hal"dir. Cenâb-ı Hak, "Zelil olarak", yani, "Kendilerini küçük görerek" buyurmuştur. Arapça'da, denilir ki bu, "Kendisini küçük gördü, önemsemedi" manasinadır. Böyle olan kimse, ister istemez, emrettiğin şeyi yapan kimsedir. Bu böyledir, çünkü bütün bu varlıklar, Allah'ın kudretine ve tedbirine boyun eğmişlerdir. O halde, Hak Teâlâ'nın bu ifadesi de, "zılâl" kelimesinden "hardır.

Buna göre şayet, "zılâl" (gölgeler), akıllılar cinsinden değildir. Öyle ise, bunun hâli olan bu kelime, nasıl, vâv-nûn ile (yani cemî müzekkeri salim siğası üzere) cemi olarak gelmiştir" denilirse, biz deriz ki: Çünkü Allah Teâlâ, onları itaat eden, boyun eğen, zelil olan diye

---

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/234-235

vasfedince, sanki akıllı varlıklara benzetilmiş oldular. 121[121]

Secde Çeşitleri

Cenâb-ı Allah'ın "Göklerde ve yerde olan canlılar ile melekler... Allah'a secde ederler" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 122[122]

Birinci Mesele

Biz, iki çeşit secde olduğunu, birisinin ibadet manasını ifade ettiğini, mesela müslümanların Allah'a secde etmesinde olduğu gibi, diğer çeşidinin ise, Allah'a boyun eğmek, itaat etmek manasında olduğunu beyan etmiştik. O halde bu secdenin tahakkuk etmesi aslında onun varlığının yokluğunun mümkün olması ve bu iki vasfı, yani var olmayı -yok olmayı kabul etmesi ve mümkin bir şeyin iki tarafından birinin diğerine baskın çıkmasının ancak bir müreccihten dolayı olabileceği neticesine varıp dayanır.
Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki, bazı kimseler, bu ayetteki secde ile, ikinci mananın, yani, boyun eğme-inkiyâd etme manasının kastedildiğini, bunun delilinin ise, hayvanlara uygun düşen mananın, ancak bu manada secde olduğunu söylerlerken, bazıları da buradaki secde ile, birinci manadaki secdenin kastedildiğini, çünkü meleklere, bu manadaki secdenin uygun düştüğünü, çünkü ikinci manadaki secdenin, bütün canlılar, cansızlar ve bitkiler için söz konusu olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da "secde, bu iki manaya da gelen bir lafızdır. İki manaya gelen (müşterek) bir lafzı, iki manasına birden hamletmek caizdir. O halde, ayetteki secdeyi iki manaya da hamletmek gerekir; hayvanlar için tevazu, boyun eğme manasına; melekler hakkında ise, müsiümanların Allah'a secde etmeleri gibi bir manaya hamletmek gerekir" demişlerdir. Bu görüş zayıftır. Çünkü "müşterek" bir kelimenin, aynı anda bütün manalarını ifade etmek üzere kullanılmasının caiz olmayacağı sabittir. 123[123]

İkinci Mesele

Ayetteki min dâbbe kelimesi hakkında Ahfeş: "Cenâb-ı Hak. bu müfred kelime ile, cemisini yani devâbb manasını kastetmiştir. Ama ayette müfred getirmiştir. Bu, tıpkı, "Bana, onun gibi bir adam gelmedi" ifadenle, "Bana, onun gibi adamlar gelmedi" ifaden gibidir" demiştir. İbn Abbas (r.a) ise: "Cenâb-ı Hakk'ın bu kelime ite, "yeryüzünde hareket eden herşeyi" kastetmiştir" demiştir. 124[124]

Üçüncü Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Ayette özellikle, hayvanların ve meleklerin zikredilmesinden hikmet nedir?" Bu hususta, bazı izahlar yapılır:
1) Allah Teâlâ, gölgelerden bahsettiği geçen ayette, bütün cansızların, Allah'a boyun eğmiş olduklarını beyan etmiş; bu ayet ile de, bütün canlıların yine Allah'a boyun eğip, inkıyâd ettiklerini bildirmiştir. Çünkü canlıların en değersizi hayvanlar, en değerli ve kıymetlisi ise meleklerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, en değersiz ve en kıymetli varlıkların, kendisine inkiyâd içinde olduklarını beyan buyururca, bu, bütün canlıların Allah'a boyun eğdiklerine bir delil olmuş olur,
2) Müslüman hükemâ şöyle demişlerdir: "Dâbbe" kelimesi, debîb kelimesinden iştikak etmiştir. "Debîb" ise, maddî bir hareket demektir. O halde "dâbbe", hareket eden ve

---

[121] [121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/236
[122] [122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/236
[123] [123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/236
[124] [124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/237

kımıldayan her maddî canlıya denir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, ayette melekleri, "d&bbcP'den ayrı olarak zikredince, meleklerin kımıldayıp-hareket eden varlıklardan değil, sırf ruhlar olduğunu anlıyoruz." Buna şöyle cevap verilebilir; "Kuşa ait olan kanat debelenmeye-kımıldamaya da terstir. Bunun delili 'Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere, hepsi sizin gibi ümmetlerdir" (En'âm, 38) ayetidir. Allah en iyi bilendir.
Cenâb-ı Hak, Yüksünmezler, Kendilerine her bakımdan kahir ve hâkim olan Rablerinden korkarak, emroiunduklan şeyi yaparlar" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 125[125]

Meleklerin Sıfatları

Bu ayetten maksat, meleklerin sıfatlarını şerhedip açıklamaktır. O halde bu, meleklerin her türlü
günahtan masum olduğuna dair kesin ve ezici bir delildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar yüksünmezler" ifadesi, onların, Yaratıcılarına ve Haliklarına inkiyâd ettiklerine, O'na hiçbir hususta muhalefet etmediklerine delâlet eder. Bunun bir benzeri de Cenâb-t Hakk'ın, "Biz senin Rabbinİn emri olmadıkça inmeyiz" (Maryam, 64) ve "Bunlar sözleriyle asla O'nun önüne geçemezler. Bunlar O'nun emriyle hareket ederler" (Enbiya, 27) ayetidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "emroiunduklan şeyi yaparlar" buyruğu da, onların, emroiunduklan her şeyi yaptıklarına delalet eder ki, bu da onların, bütün günahlardan masum olduklarını gösterir.
Buna göre şayet onlar, "Farzet ki bu ayet, onların emrolundukları herşeyi yaptıklarına delalet ediyor. O halde daha nasıl bu ayetin, onların, nehyedildikleri herşeyi bıraktıklarına delalet ettiğini de söylüyorsunuz?" derlerse, biz deriz ki:
Bir şeyden nehyolunan herkes, onu terketmekle de emrolunmuş demektir. Binaenaleyh, bu durumda bu da, lafzın muhtevasına girer. Bu ayetle, meleklerin, bütün günahlardan masum oldukları, İblis'in ise, hiçbir günahtan masum olmadığı, aksine kâfir olduğu sabit olunca, İblis'in meleklerden olmadığına kesinkes hükmetmek gerekir.
Allah Teâlâ melekler hakkında, "Onlar yüksünmezler, büyüklenmezler" buyurduğu halde, İblfs hakkında, "Kibirlenmek mi istedin? Yoksa yücelerden mi oldun?"(Sad, 75) demiştir. Ve yine İblls'e, "Öyleyse, hemen in oradan. Artık senin orada kibirlenmen...gerekmez11 (Araf, n\ demiştir. Böylece, meleklerin büyülenmedikleri, İblis'in ise tekebbür edip yüksündüğü sabit olmuştur. Bu sebeple, İblte'in meleklerden olmaması gerekir. Hem bu ayetle, meleklerin masum olmaları gerektiği sabit olunca, bazı kimselerin, Hârut ve Marût hakkında söyledikleri o çirkin olayın da batıl ve asılsız, çirkin bir şey olduğu meydana çıkar. Söz söyleyenlerin en doğru sözlüsü olan Allah Teâlâ, bu ayette, meleklerin masum ve her türlü günahtan berî olduklarına şehadet edince, o kıssanın da yalan, aslı esası olmayan bir şey olduğuna kesinlikle hükmetmek gerekir. Allah en iyisini bilendir. 126[126]

Meleklerin Endişelerinin Sebebi

Meleklerin masumiyetleri hususunda ileri geri söz edenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, melekleri "korkup endişe etmekle" vasfetmiştir. Binaenaleyh onlar, kendilerinin, büyük ve küçük günahlara düşmelerinin mümkün olmadığını bilselerdi, böylesi bir endişe söz konusu olmazdı."
Buna şu iki şekilde cevap verilir:
1) Allah Teâlâ, onları, ikâbından sakındırmış ve "Bunlardan kim "Tanrı o değil, benim" derse, onu cehennemle cezalandırırız"(Enbiya,29) buyurmuştur. İşte bunlar da, bu endişeden dolayı günahı bırakmışlardır.

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/237
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/237-238

2) En doğru olan bu görüşe göre bu korku, Cenâb-ı Hakk'ın celâl ve azametinden, O'nu tazîm edip edememe korkusudur. İbn Abbas (r.a.)'dan da bu şekilde nakledilmiştir. Bunun doğruluğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'dan, kullan içinde, ancak alimler korkar"(Patır, 2a» ayetidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ı daha iyi ve daha mükemmel tanıyanın, O'ndan daha fazla korkacağına delâlet eder. O halde, meleklerin duyduğu bu endişe, Allah'ın celâl ve kibriyasından olan korkudur. Allah en iyisini bilendir. 127[127]

Allah Cihetten Münezzehtir

Müşebbihe fırkası şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, Allah Teâlâ'nın, zâtı bakımından, bizzat onların üzerinde olduğuna delalet eder."
Bil ki biz, bu şüpheyi Cenâb-ı Hakk'ın, (En'am, 61) ayetinin tefsirinde iyice cevaplandırmıştık. Burada o izaha ilave edeceğimiz husus ise şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, "Onlar, Rablerinin, kendilerine, üstlerinden bir azap indirmesinden ötürü O'ndan korkarlar" demektir. Lafız bu manaya muhtemel olunca, onların görüşleri sakıt olur, düşer. Hem, bu "fevkıyyeti" (üstte oluşu), kudret, kuvvet ve hakimiyet bakımından üstün ve hakim olma manasına hamletmek gerekir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, (A'rat. 127) ayetinde de böyledir. Bu izahı şu da kuvvetlendirir: "Allah Teâlâ, "Kendilerine her bakımdan kahir ve hâkim olan Rablerinden korkarak..." buyurunca, bu korkuyu iktizâ eden şeyin, Rablerinin onların, kudret ve kuvvet bakımından üstünde, onlara hakim olmasını gerektirir. Çünkü usul-ü fıkıhta, "Bir vasfa dayandırılan bir hüküm, o hükmün o vasfa bağlı olduğunu bildirir" şeklinde bir kaide bulunmaktadır.
Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Bu "ta'tîl" (yani, Cenâb-ı Hakk'ın, fevkiyyet sıfatını zikretme ancak, "fevkiyyef'le, kudret, kuvvet ve hakimiyet itibariyle bir fevkiyyet, (üstünlük) manası murat edilmesi halinde ancak doğru olur. Çünkü, korkuyu gerektiren, bu mana bir fevkiyyet sıfatıdır. Ama, cihet ve mekân bakımından üstte olmaya gelince bu, böyle bir korkuyu gerektirmez. Bunun delili şudur: Evin bekçisi, o evin sahibinin, mekân ve cihet bakımından üstündedir. Ama ne var ki bu bekçi, o kimsenin hizmetkârlarının en değersizi olabilir. Böylece bu şüphe sakıt olur. 128[128]

Melekler Mükelleftir

Bu ayet, meleklerin de, Allah tarafından mükellef kılındıklarına, emir ve yasağının da, diğer mükelleflere
olduğu gibi, bunlara da tevcih edilmiş olduğuna delalet eder. Durum böyle olunca da, onların da, hayır ve şer işlemeye müsait varlıklar olması gerekir. 129[129]

Melaikenin Efdaliyyeti

Bazı kimseler, meleklerin, beşerden daha üstün olduğunu beyan etmek için, bu ayete tutunarak şu izahları yapmışlardır:
1) Allah Teâlâ, "Göklerde ve yerde olan canlılar ile melekler, ... Allah'a secde ederler..." buyurmuştur. Biz, bu iki şeyin özellikle zikredilmesinin, ancak, iki taraftan birisi, derece bakımından daha düşük, diğerinin ise, daha kıymetti olması durumunda makul olacağını, böylece de bu iki ucun, aralarında kalan diğer canlılara dikkat çekmiş olacağını söylemiştik. Durum böyle olunca, meleklerin, Allah'ın mahlûkatının en kıymetlisi olmaları gerekir.
2) Cenâb-ı Hakk'ın, "onlar yüksünmezîer, böyüklenmezler" buyruğu onların kalplerinde herhangi bir tekebbür ve büyüklük duygusunun bulunmadığına; "emrolundukları şeyleri

---

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/238
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/239
129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/239

yaparlar" buyruğu da, onların amellerinin, günah ve masiyetten beri, temiz oiduğuna delâlet eder. O halde, bu iki cümlenin ikisi birden, onların iç ve dışlarının kötü huylardan, bâtıl fiil ve işlerden ben olduklarına delalet eder. Beşere gelince, onlar hiç de böyle değillerdir. Bunun böyle olduğuna, Kur'ân ve hadis delâlet etmektedir. Kur'ân'a gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın, "O kahrolası insan, ne nankördür o.'" (Abese, 17; ayetidir. Ki bu hüküm, bütün İnsanlar, herkes için umumi bir hükümdür. Bunun en düşük derecesi ise, insan tabiatının, bu kötü halleri İktiza etmesidir. Hadisten delile gelince; bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, 'Yahya îbn Zekeriyya hariç, biz (insanlardan) herkes günah İşlemiş veyahut da günah işlemeyi gönlünden geçirmiştir"130[130] hadisidir. Günahtan ve onu gönülden geçirmeden uzak ve berî olanın, onu işleyen veya ona yeltenenden daha üstün olduğu, zaruri olarak bilinen bir husustur.

3) Allah Teâlâ'nın melekleri insanlardan çok uzun asırlar ve çok zaman önce yaratmış olduğunda hiç şüphe yoktur. Bununla beraber Aliah melekleri, bu uzun süre içinde, kendisine itaat edip boyun eğmekle tavsif etmiştir. Uzun bir ömrün taatle birlikte geçmesi ise, şu iki sebepten dolayı, daha fazla bir meziyyet ve üstünlük gerektirir:

a) Hz. Peygamber {s.a.s) "Kavmi içinde ihtiyar, ümmeti içinde bulunan bir peygamber gibidir'131[131] buyurmuş, ihtiyarın gençten daha faziletli olduğunu söylemiştir. Bu ise ancak şundan dolayıdır: Onun ömrü uzun olunca, görünen odur ki, onun taatı da çok olur. Binâenaleyh o, daha üstün olur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s). "Kim, güzel bir çığır açarsa, o yolun ve Kıyamete kadar o yolla amel edenlerin mükâfaatınm (bir misli de), o kimseyedir"132[132] buyurmuştur. Binâenaleyh, meleklerin taate başlamaları, beşerin taate başlamasından önce olunca, o zaman, o güzel yolu koyanın melekler olduğunun söylenilmesi gerekir. Bu güzel yol da, kadîm ve rahîm olan Yaratıcı'ya itaat etmektir. Beşeriyyet ise, meleklerden sonra var olmuşlar ve onların, (itaat) yollarını benimsemişlerdir. Binâenaleyh bu hadisin muktezâsına göre, beşerin elde edeceği sevabın bir mislinin, melekler için tahakkuk edeceği ve ayrıca melekler için, taatlerinden kaynaklanan fazladan bir mükâfaatın bulunması gerekir. Bu sebeple de, meleklerin kendileri dışında kalanlardan daha üstün olmaları gerekir.

4) Hak Teâlâ'nın, "Kendilerine her bakımdan kahir ve hakîm olan Rablerinden korkarlar" buyruğu da bu manaya delalet eder. Biz, bu ayette geçen, "fevkiyyef'in, derece, kıymet, kudret ve hakimiyet bakımından bir fevkiyyet olduğunu delil ile beyan etmiştik. Binâenaleyh, bu ayetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın dışında, şeref ve derece bakımından o meleklerin üzerinde herhangi bir şeyin olmadığına delâlet eder ki bu da, o meleklerin mahlûkatın en üstünü olduğuna delâlet eder.

Allah en iyisini bilendir. 133[133]

Mecusîliğin Reddedilmesi

"Allah: "iki tann edinmeyin. O, ancak bir tanrıdır. Onun için benden, yalnız benden korkun" dedi. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Tâat de, daima O'na mahsustur. Böyle iken, halâ Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz? Size ulaşan her nimet, Allah'tandır. Sonra size, herhangi bir keder ve musibet dokunduğu zaman, ancak O'na tazarru ve yakanda bulunursunuz. Nihayet O, sizden bu keder ve musibeti açıp giderdiği zaman ise, içinizden bir kısmı, bakarsınız kî, Rablerine eş koşuyorlar. (Bunu), kendilerine verdiğimiz nimetlere karşı nankörlük etmek için yaparlar. Öyle ise, eğlenedurun, yakında bileceksiniz!" {Nahl, 51-55).

Bil ki, Allah Teâlâ önceki ayette, ister ruhlar aleminden, isterse maddeler aleminden olsun, kendisi dışında kalan herşeyin, kendisinin celâl ve kibriyasına boyun eğip, inkiyât ettiğini

---

130[130] Müsned, 1/254.

131[131] Keşfu'l-Hafâ, 2/17.

132[132] Ibn Mace, Mukaddime, 14 (1/74-75), Müsned, 4/362.

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/239-241

beyân edince, bunun peşinden bu ayette şirki yasaklamış, kendisi dışında kalan her şeyin, O'nun mülkü ve milki olup zatının ise herşeyden müstağni olduğunun bilinmesini emretmek üzere şöyle buyurmuştur:, "İki tanrı edinmeyin. O, ancak bir tann'dır." Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 134[134]

Birinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "İlaheyn "iki İlah" lafzından, o ilahların iki tane olduğu, mutlaka, her halükârda anlaşılmıştır. O halde tekrar Isneyn "iki" demesinin hikmeti nedir?"
Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:
1) Nazm adlı eserin sahibi135[135] bu ifadede bir takdim ve tehirin bulunduğunu ve kelamın takdirinin de, "İkiyi ilâh edinmeyiniz" şeklinde olduğunu söylemiştir.
2) Bana göre doğruya en yakın olanı şu İzah olup, buna göre, bir şey beğenilmeyin, çirkin addedilip de, bir kimse de bundan iyice uzaklaştırmayı istediğinde, ard arda gelen o kelimeler, aklın o şeydeki çirkinliğe iyice vakıf olmasına sebep olsun diye, onu yüksek ifade ve sözlerle belirtir.
Bunu iyice kavradığında, iki ilahın varlığını söylemek, kabul etmek, akıl nezdinde kabîh ve çirkin bir söz olmuş olur. İşte bundan dolayı, hiç kimse "Vâcibu'l-Vücûd" olma, kıdem ve kemâl sıfatlarından birbirine denk, müsavî iki ilahın bulunduğunu söylememiştir. Binâenaleyh, hitabındaki İsneyn tabirinin tekrar edilmesinin gayesi, bu fikirden tamamiyle uzaklaştırmak ve aklın, bundaki çirkinliğe vukûfiyyetini mükemmelleştirmektir.
3) Ayetteki, ilaheyn kelimesi şu iki şeye, yani, ilahın bulunduğuna ve bunların da birden fazla (iki) olduğuna delalet eden tek bir lafızdır. Binâenaleyh, şayet sadece denilmiş olsaydı, bu ifadeden ilahın varlığının mı, onların iki adet oluşlarının mı, yoksa her iki durumun da bir arada olarak kabul edilmesinin mi yasaklandığı anlaşılmazdı.
Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'a, "iki tann edinmeyin "La tettehizû İlâheyni IsneynÎ" buyurunca, onun, "Lfl tettehizû ilâheyni" ifadesinin, sadece ikiliğin kabulünü yasakladığı sabit olur.
4) İkilik, uluhiyyete aykırıdır. Bunu birkaç bakımdan izah edebiliriz:
a) Biz, her biri zâtı gereği vacip olan iki varlık farzetseydik, o zaman bu iki varlıktan herbiri zâtları gereği vacip olmada (vücûb-i zâtî'de) müşterek; taayyün itibariyle ise birbirlerinden farklı olurlardı. Sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey, kendisi sebebiyle farklılığın tahakkuk ettiği şeyden başkadır. O halde, bunlardan her biri iki cüz'den mürekkeptir. Her mürekkeb ise, mümkin varlıktır. O halde, birden fazla vâcibu'l-vücud bulunduğu hükmü, her ikisinin vâcibu'l-vücud olması hükmüne aykırı düşer.
b) Biz, (bir an için) iki ilah olduğunu kabul edelim ve bunlardan birisi bir cismi hareket ettirmeye, diğeri de onu durdurmaya çalışsın. Bu durumda, onlardan birisinin o fiili yapmaya diğerinden daha evlâ olması imkânsız olur. Çünkü, tek bir hareket ve tek bir sükûn, bölünmeyi ve farklılığı kesinlikle kabul etmez. Durum böyle olunca, onlardan birisine dair olan kudret ve kuvvetin, ikincisine ait olan kudretten daha mükemmel olması imkânsız olur. Bu sabit olunca, iki kudretten birinin, tesir bakımından ikincisinden daha üstün olması imkânsız olur. Bu sabit olunca, bu durumda ya onlardan herbirinin (ayrı ayrı) maksadı tahakkuk eder ki, bu imkânsızdır; yahut, hiçbirinin maksadı tahakkuk etmez ki, bu da imkânsızdır; veyahut da, Dunlardan sadece birinin maksadı tahakkuk etmez. Bu durumda onlardan birisi âciz o4muş olur. Aciz olan ise ilah olamaz. Böylece, ilahların iki olmasının, herbirisinin iah olmastna münâfî (ters) olduğu sabit olmuş olur.
c) Biz, iki ilah olduğunu farzedersek, onlardan biri', ya mülkünü diğerinden korumaya ve gizlemeye kadir olabilir, ya da olamaz. Eğer kadir olursa, aslında ilah olan bu olmuş olur. Diğeri ise güçsüzdür. Eğer kadir olamazsa güçsüz olan budur.

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/241-242

135[135] Muhtemel yerlere baktığımız halde, şu ana kadar bu "eserin ve müellifinin adına rastlayamadık (Ç).

d) Bunlardan biri diğerine ya muhalefet edecek güçtedir, yahut bu güçte değildir. Eğer bu güçte değil ise, zayıftır. Eğer bu o güce sahip olur, beriki de bunu savuşturacak güçte değil ise, o ikincisi zayıftır. Yok eğer buna kadir ise, mağlub olan ömncisi zayıftır. Böylece, ikilik ile uluhiyyetin, birbirine zıt ve birbiriyle bağdaşmayan fvytor olduğu sabit olur. O halde, "iki tanrı edinmeyin " ayetinin maksadı, ulûhiyyet is ikilik arasında bir çelişkinin, bir zıdlığın ve bir tersliğin bulunduğuna dikkat çekmektir. Allah en iyi bilendir.

Bil ki Allah Teâtâ, bu sözden sonra "O, ancak bir tanrıdır" Duyurmuştur ki bu, "Geçen deliller, âlemin mutlaka bir ilahı olduğuna delâlet edip, «. ahin var olduğunu ileri sürmenin imkânsız olduğu sabit olunca, tek, bir, Hak ve Samed (herşeyden müstağni) ve (herşeyin kendisine muhtaç olduğu) o İiah'tan başka
anı olmadığı sabit olur.

Cenâb-ı Hak sonra da "O'nun için benden, yanhz benden korkun"" buyurmuştur ki bu, gâibten muhataba geçiş (iltifat) üslubu olup, ifadenin Malin şöyledir: "İlahın tek olduğu ve bu sözü söyleyenin de ilah olduğu sabit olunca, su durumdan âlemin ilahının, işte bu sözü söyleyen olduğu kesinlik kazanmış olur." Böytece de onun, gaib siğâsından muhataba geçerek, "Onun için benden, yalnız benden korkun" demesi, pek yerinde olmuş olur.

Buradaki bir başka incelik de şudur: Hak Teâlâ'nın, "Onun için benden, yalnız benden korkun " cümlesi hasr ifade eder. Bu da, insanların sadece O'ndan korkmaları ve sadece O'nun lütuf ve ihsanına arzu duymalarıdır. Bu böyledir, zira varlıklar ya kadîm, ya muhdestirler. Kadîm olan ilah tekdir; O'nun dışında kalanlar ise, muhdes olup, ancak o kadîm varlığın yaratıp icad etmesiyle meydana gelmişlerdir. Durum böyle olunca, ancak O'na iştiyak duyulur ve ancak O'ndan korkulur. O'nun lütfü ve insanıyla bütün ihtiyaçlar karşılanır ve O'nun yaratıp var etmesiyle bütün zaruretler son bulur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'Göklerde ve yerde ne varsa. Onundur" buyurmuştur. Bu, gerçektir. Zira, ilâh tek olup, zâtı gereği vâcibu'l-vücut da tek olunca, O'nun dışında kalan her şey, O'nun yaratması, var edip icad etmesiyle olur. Böylece bu açık delillerle, Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerde ve yerde ne varsa. O'nundur" ayetinin ifade ettiği hususun doğruluğu sabit olmuş olur. Alimlerimiz, kulların fiillerini Allah'ın yaratmasına .bu ayetle istidlal etmişlerdir. Çünkü, kulların fiilleri de göklerde ve yerde mevcut olanlar kabîlindendir. Binâenaleyh, kulların fiillerinin de Allah'a ait (O'nun tarafından yaratılmış) olması gerekir. Bu fiillerin "Allah için olması" sözüyle, onlar Allah için ve O'na itaatta bulunmak maksadıyla yapılmıştır manası kastedilmemiştir. Çünkü bu fiiller içinde mubah şeyler ofduğu gibi, herhangi bir tâat maksadı güdülmeksizin, sırf lezzet ve şehvet maksadıyla yapılmış olan şeyler de vardır. O halde bizim, "Bu fiiller Allah içindir" şeklindeki sözümüzle, onların, Allah'ın var edip yaratmasıyla meydana gelmiş olmalarının kastedilmiş olması gerekir, ki, bizim demek istediğimiz de budur. 136[136]

İtaat Allah'adır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Taat de, daim O'na mahsustur:' buyurmuştur. Buradaki dîn kelimesiyle "tâat", "vâsıb" kelimesiyle de, devamlı oluş kastedilmiştir. Nitekim Arapça'da, bir şey devamlı olup devam ettiğinde, "Vesabe'ş-şey'u - yasıbu - vusûben" denilir. Cenâb-ı Hak da, "Onlar için ardı arkası kesilmez bir azap vardr"(Saffat, 9) buyurmuştur. Yine Arapça'da bir kimse bir şeye devam ettiğinde denilir- Yine ucsuz bucaksız manasında, "uçsuz bucaksız çöl" denilir. Herhangi bir hastalığın kendisinden hiç aynlmayıp devam ettiği hastaya da "vâsıb" denilir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Hak Sübhânehû ve Teâlâ hariç, hiç kimseye, devamlı bir şekilde boyun eğilmez ve itaat edilmez. Çünkü bu, ya o kimse hayatta iken, veyahut da ölümüyle sona erer. Halbuki, Hak Teâlâ'ya itaat, vacip olup ebedîdir.

Bil ki ayetteki vâsibâ kelimesi, haldir. Bunun âmili İse zarftaki (yani lehû kelimesindeki) fiil anlamıdır. Ben derim ki, din kelimesiyle bazan inkiyat manası kastedilir. Nitekim Arapça'da, "Yâ men dânet lehu'r-rikâbu" "Ey, boyunların kendisine eğildiği (yani itaat ettiği) zât!"

---

[136] 136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/242-244

denilir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun manası, "kendisi dışında kalan her şeyin kendisine inkiyâd etmeleri, zâtları gereği mümkin varlık olmaları sebebine bağlıdır. Zatları gereği mümkin olan varlıkların, varlık ve yokluk uçlarında başka bir sebebe Zatları gereği mümkin olan varlıkların, varlık ve yokluk uçlarında başka bir sebebe muhtaç olmaları gerekir. Mâhiyetlerin, zâtı gereği mümkin olmaları gerekir. Mümkin olanların da, zatî bir lüzum (gereklilik) ile bir müessire muhtaç olmaları gerekir. O -aide bu, mâhiyyetlerin, zatî bir lüzumla bir müessire muhtaç olmaları gerektiği neticesini verir. Binâenaleyh bu demektir ki, bu mahiyetler değişmeleri imkânsız olan devamlı, gerekli ve lüzumlu bir şekilde Allah'a inkiyâd etmekle tavsif edilmişlerdir.

Ben derim ki, bu ayette başka bir incelik daha vardır. O da şudur: Bütün insanlar, mümkin varlığın meydana gelişinde, müreccih bir sebebe muhtaç olduğu hususunda ttfak etmişlerdir. Ama alimler, o mümkin varlığın bekası halinde, bir sebebe muhtaç : jp olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Muhakkik ulemâ şöyle demiştir: O, intaçtır, çünkü ihtiyacın illeti (sebebi) mümkin varlık olmaktır. Mümkin olma, mahiyetin ayrılmaz bir vasfıdır. O halde, o, hem meydana geldiğinde hem de varlığını sürdürdüğünde mahiyet sebebiyle vardır. Dolayısıyla bu mahiyet, mümkin varlık hem -meydana gelirken, hem de varlığını sürdürürken ihtiyacın illeti ve sebebi olmuş olur. Bundan ötürü, ihtiyacın, o mümkin varlık meydana gelirken ve varlığını sürdürürken rıevcut olması gerekir. 137[137]

Allah'ı Saymak

Bunu iyice kavradığında, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun -anası, "Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın dışında kalan her şey, yokluktan varlığa; «rtrictan yokluğa geçerken, bir müreccihe (tercih edene) ve bir muhassısa (tahsis •dene) muhtaçtır; ifadesinin manası da, "Bu inkiyâd ve bu ihtiyaç devamlı ve sürekli mevcuttur" şeklinde olur ki bu, "mümkin varlıklar, varlıklarını rtrtûrürterken de o müreccih ye o muhassıstan müstağnî, uzak olamazlar" şeklindeki Hatlımıza bir işarettir. İşte bütün bunlar, vahiy ve nübüvvet âleminden feyezan eden, ftffcran bu lafızlara konulmuş olan ilahî ilimlerin sırlarından sadece bazı inceliklerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Böyleiken, halâ Allah'tan başkasından -. korkuyorsunuz!" buyurmuştur. Bu, "sizler, âlemin ilâhının, Rabbinin tek olduğunu ve O'nun dışında kalan her şeyin, hem meydana gelirken, hem de meydana geldikten snra hayatiyetini devam ettirirken, O'na muhtaç olduğunu bildikten ve bu temel Düsturu kavradıktan sonra artık insanın nasıl Allah'tan başkasını arzulaması ve Allah’tan başkasından korkması düşünülebilir?" demektir. İşte bu incelikten dolayı, Cenâb-ı Hak "teaccüb üslubuyla" "Böyle iken, halâ Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz!" buyurmuştur. 138[138]

Nimetler Allah'tandır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Size ulaşan her nimet, Allah'tandır" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 139[139]

Birinci Mesele

Allah birinci ayet ile, insana gerekli ve farz olantn, Allah'tan başkasından korkmaması olduğunu beyan edince, bu ayette de, insana, Allah'tan başka hiç kimseye şükretmemesi gerektiğini beyan buyurmuştur. Çünkü şükr, ancak nimet mukabilinde yapılır. İnsanın elde ettiği bütün nimetler ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Size ulaşan her nimet Allah'tandır" ayetinden ötürü, Allah'tandır. Böylece bununla insanın, Allah'tan başka hiç kimseden korkup

---

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/244-245

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/245-246

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/246

çekinmemesi ve Allah'tan başka hiç kimseye şükretmemesi gerektiği sabit olmuş olur. [140][140]

İmanı Yaratan Allah'tır

Alimlerimiz, imanın, Allah'ın yaratmasıyla tahakkuk ettiği hususunda, bu ayetle de istidlal ederek şöyle demişlerdir: "İman nimettir. Cenâb-ı Hakk'ın: "Size ulaşan her nimet Allah'tandır" ayetinden dolayı, her nimet Allah'tandır. O halde bu, imanın da Allah'tan olduğu neticesini verir. Biz, imanın bir nimet olduğunu söyledik, çünkü müslümanlar, İman nimetine mukabil Allah 'a hamdolsun " demek hususunda ittifak etmişlerdir. Hem nimet, istifâde edilen her şey demektir. Kendisinden en fazla istifâde edilen ise, imandır. O halde, imanın bir nimet olduğu sabittir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Ayetteki "size ulaşan her nimet Allah'tandır" ifadesinden dolayı, her nimet Allah'tandır. Bu lafız, umûm ifade etmektedir. Ayrıca, her nimetin Allah'tan olduğuna şu husus da delâlet eder: Var olan her şey, ya zâtı gereği vâcibtir; yahut da zâtı gereği mümkindir. Zâtı gereği vâcib olan ise, sadece Allah'dır. Zâtı gereği mümkin varlıklar ise, ancak bir müreccihten dolayı varolabilmişlerdir. O müreccih ise, eğer zâtı gereği vâcib olan bir varlık ise, o mümkin varlığın meydana gelişi, o zâtı gereği vacip olanın (Allah'ın) icadı ile olmuştur. Eğer zâtı gereği mümkin bir varlık ise, o zaman yine ilk taksim söz konusu olur. Dolayısıyla bu teselsüle varmaytp.aksine zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olanın îcad etmesine varıp dayanır. Böylece bu izahla, her nimetin Allah'tan olduğu sabit olmuş olur. [141][141]

Üçüncü Mesele

Nimetler, ya dinî ya da dünyevî olurlar. Dinî nimetler de, ya zâtı gereği Hakk'ı tanımak veyahut da kendisiyle amel edebilmek için hayrı, iyiyi tanımaktır. Dünyevî nimetlere gelince: Bunlar, ya ruhî, ya bedenî, veyahut da bu ikisinin dışında olan şeylerdir. Bu her üçü de, muhtevasında, sayılamayacak derecede türler bulunan bir cinstir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, siz icmal suretiyle bile sayamazsınız" (İbrahim. 34) buyurmuştur. O türleri, bu kitapta ayrıntılı bir biçimde anlattık. Binâenaleyh, onları tekrarlamayacağız. [142][142]

Dördüncü Mesele

ifadesinin başına fâ gelmiştir. Zira, bikum kelimesindeki bâ, mukadder bir fiile taalluk edip, buna göre kelamın takdiri, "Sizde olan, ve size gelen her nimet, Allah'tandır" şeklindedir.

Daha sonra, "Sonra size, herhangi bir keder ve musibet dokunduğu zaman..." Duyurulmuştur. İbn Abbas, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle hastalıkları, rahatsızlıkları ve ihtiyaçları kastettiğini söylemiştir. Hak Teâlâ "...ancak O'na tazarru ve yakanda bulunursunuz" buyurmuştur ki bu, "yardimını istemek için seslerinizi yükseltir, O'na dua ederek O'na yalvarır yakarırsınız" demektir. Nitekim Arapça'da, denilir ki, bu tıpkı, bir sığırın sesi gibi şiddetli çıkan ses ve böğürtü demektir. Nitekim şair A'şâ bir rahibi vasfederken şöyte demiştir: "Melik ve hükümran olan Allah'a istiğfarda bulunurken, kâh secdeye kapanıyor, kâh bir inleme ve niyazda bulunma tavrı takmıyor!'

Buna göre mana şöyle olur: "Allah Teâlâ, bütün nimetlerin kendisinden olduğunu; sonra da herhangi bir kimseye, o nimetlerden herhangi birinin zeval bulmasını gerektiren bir zarar tesadüf ettiğinde, O'nun Allah'a yalvarıp yakardığını, yüksek sesle niyazda bulunduğunu, yani, o kimse mahfûkatın melceinin ancak O olduğunu bildiği için, kendisinden başka hiç kimseden yardım talep etmediğini beyan buyurmuştur." Buna göre Cenâb-ı Hak, onlara sanki, "Genişlik ve emniyet içinde iken niye bu yolu tutmadınız; neredeydiniz?" demek istemiştir. 143[143]

---

[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/246

[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/246

[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/246-247

Felaketten Kurtulanın Rabbini Unutması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nihayet O, sizden bu keder ve musibeti açıp giderdiği zaman ise, içinizden bir kısmı, bakarsınız ki, Rablerine eş koşuyorlar" buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, sıkıntıları giderilip, durumları düzeltildiğinde, onların gruplara ayrıldıklarını; bir kısmının, şiddet ve sıkıntı esnasında iken sadece Allah'a sığınma halini şimdi de sürdürdüğünü, bir kısmının ise, değişip, Allah'a başkalarını şerik koştuğunu beyan buyurmu"*ur ki, bu bir cehalet ve dalâlettir. Çünkü onların aslî fıtratları ve tabiî yaratılışları, aşlarına bir beta, bir sıkıntı, bir afet ve korkunç bir şey geldiğinde, sadece tek olan Allah'a sıç, nacaklarına ve sadece, tek olan Allah'tan yardım istemeleri gerektiğine şehadet edince, bu sıkıntı ve belalar kalktığında da, onların aynı inanç üzere kalması gerekir. Ama, kendilerine bir belâ ve musibet geldiğinde, Allah'tan başka hiç bir şeyden yardım istenilmeyeceğini kabul edip de, sonra da o bela ve sıkıntı da kalkınca, Allah'a eş ve ortaklar koşma hususuna gelince bu, büyük bir cehalet ve tam bir dalâlettir. Bu ayetin bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat biz onları selâmetle karaya çıkarınca da hemen Allah'a eş koşanlar onlardır"(es) ayetidir. 144[144]

Nankör İnsanlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Bunu), kendilerine verdiğimiz şeylere karşı nankörlük etmek için yaparlar" buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki iâm'ın ne lâm'ı olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, key "için" anlamına gelen iâm'dır. Buna göre mana, "Onlar, bu sıkıntıyı kendilerinden kaldırma işinde Allah'a, başkasını ortak koşarak müşrik oldular" şeklinde olur. Onların bu ortak koşmadan maksatları ise, bu nimetlerin, Allah'tan olduğunu kabul etmemeleridir. Baksana, hasta bir kimsenin ağrısı sızısı artınca, o ağrıyı ve sızıyı gidermesi için Allah'a yalvarır, yakanr. O ağrı ve sızı gidince de, bu ağrı ve sızının gidişini,,falanca tedaviye ve falanca ilaca mal eder. İşte, insanların genel durumu budur. 145[145]

602 Yılındaki Deprem

Bu kitabın müellifi, Muhammed İbn Ömer er-Razî (r.h.) şöyle der: "Bu sayfaları yazdığım gün. ki bu gün, H. 602 senesinin Muharrem ayının ilk günüydü, sabahleyin çok şiddetli bir deprem oldu ve büyük bir korku meydana geldi. O esnada, ben bütün insanların Allah'a yalvarıp yakararak bağırdıklarını, naralar attıklarını gördüm. Deprem sona erip ortalık yatışarak, her taraf güllük gülistanlık olunca da, tam o esnada o zelzeleyi unutuverdiler ve deha önceki cehalet ve sefâhetlerine dörüverdiler. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetinde açıklayıp şerhettiği bu durum, insan neîcinin cevherinin ayrılmaz bir sıfatı gibi olmuş olur.
b) Bu lâm, akibet lâm'ıdır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Bunun üzerine Firavun 'un adamları, onu ileride yetik olarak aldı. Çünkü akıbet kendi başlarına bir düşman ve bir dert olsun diye, onu aldılar" (Kasas, s) ayetinde olduğu gibidir. Yani, "bu yalvarış ve yakarışlarının neticesi, bu küfür ve nankörlük olmuştur" demektir.
Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "kendilerine verdiğimiz şeylere karşı" ifadesi hakkında da iki açıklama yapılmıştır:
a) Bu, o sıkıntı ve o kötülüğü,kaldırmak ve gidermek demektir.
b) Bazıları bununla Kur'ân'ın ve Hz. Muhammed'in getirdiği nübüvvet ve şer'î hükümlerin

---

[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/247
[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/247-248
[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/248

kastedildiğini söylemişlerdir.
Bil ki Allah Teâlâ, bundan sonra onları tehdit etmiş ve ijiais» "öyleyse, eğlenedurun" buyurmuştur ki, bu, bir emir sîğast olup, kendisiyle tehdit manası Kastedilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun"(Ketıf. 29) ve "De ki: "Ona ister iman edin. ister iman etmeyin "(Ura, 1071 ayetleri gibidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak,"yakında bileceksiniz "buyurmuştur. Ki bu, "Siz, işlerinizin ve durumunuzun neticesini; başınıza gelen azabı anlayacaksınız, anlayacak!" anlamındadır. Allah en iyisini bilendir. 146[146]

Şirkteki Çelişkiler

"Kendilerine rızık olarak verdiğimizden onlar, o bilmezler, (o putlar) için hisse ayırırlar. Allah'a andolsun kî düzmekte olduğunuzdan elbette mes'ul olacaksınız. Bir de onlar,Allah'a kızlar isnat ederler. Haşa, O münezzehtir. Kendilerinin candan isteyegeldikleri (oğlan çocuğuna gelince), bu ise onlarındır. Onlardan birine kız müjdesi verilince, kendisi pek öfkeli olarak, yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin tesiriyle toplumdan gizlenir. Onu hor hakir olarak yanında mı tutacak, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, hükmedegeldikleri o şey ne kötüdür! Ahirete iman etmeyenlerin kötü sıfatları vardır. En yüce sıfat ise, Allah'ındır. O, mutlak kadirdir, tam hüküm ve hikmet sahibidir" (Nahl. 5640). 147[147]

Putlara Ayrılan Pay

Bil ki Allah Teâlâ, bu kesin delillerle, müşriklerin ve müşebbihenin görüş ve inançlarının yanlışlığını gösterince, onların görüşlerinin tafsilatını bu ayette açıklamış, fasit ve tutarsız olduğunu beyan etmiştir.
Onların fasit görüşlerinden "birincisi, kendilerine nzık nzık olarak verdiğimizden, o bilmezler (o putlar) için hisse ayırırlar" ayetiyle anlatılan husustur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 148[148]

Birinci Mesele

"bilmezler için " ifadesindeki "vâv" (fail zamiri) kime râcidir? Bu hususta iki görüş vardır:
1) Bu, geçen ayetteki, "içinizden bir kısmı..." Rablerine şirk koşuyorlar" (Nam. 55) ifadesindeki müşriklere râcîdir. Buna göre mana, "O bilmez müşrikler için" şeklinde olur.
2) Bu zamir, putlara râcîdir ve "O putlar, kendilerine tapanların ne yaptıklarını bilmezler" manasındadır.
Bazı kimseler, şu sebeplerden ötürü birinci görüşün daha evlâ olduğunu savunmuşlardır:
a) Canlı bir varlığın ilminin olmadığını söylemek "hakîkat", cansız bir varlığın ilminin olmadığını söylemek ise "mecâz"dır.
b) Buradaki yec'alûn "hisse ayırırlar" fiili müşriklerle ilgilidir. Binâenaleyh, bilmezler ifadesinin de onlarla ilgili olması gerekir.
c) Ayetteki, ya'lemûn fiili, vâv-nûn ile cemilen m iştir. Binaenaleyh bu ifade, cansız putlardan ziyade, akıllı varlıklara uygun düşer.
Bazıları da, şu sebeplerden ötürü, ikinci sebebin daha evla olduğunu savunmuşlardır:
a) Biz, bu zamîrın müşriklere ait olduğunu söylersek, bir takdir yapma ihtiyacı hissederiz. Çünkü bü durumda, ifadenin takdiri, "Onlar, ilah bilmeyen, yahut ilahın fayda ve zarar verici olduğunu bilmeyenler için hissetayırırlar" şeklinde olur. Bu zamirin putlara ait olduğunu söylersek, böyle bir takdire ihtiyaç duymayız. Çünkü ö zaman bu ifade, "Onlar, bilgi ve anlayışları olmayan şeylere hisse ayırırlar" manasında olmuş otur.

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/248-249
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/249
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/250

b) Buradaki bilmemenin müşriklere nisbet edilmesi halinde, ayetin manası bozulur. Çünkü müşriklerin, kendi rızıklarından, bilmeyenlere hisse ayırmaları imkânsızdır. İşte bu iki görüşten birisinin diğerine tercihi hususunda söylenecek sözler bundan ibarettir.
Bii ki biz, birinci görüşü benimsediğimizde, bir takdir yapmaya mecburuz. Bu takdir, şu şekillerde olabilir:
1) "Onlar, kendisi için payı olduğunu ve kendisine itaat etmede bir faydanın, itaat etmemede de bir zararın olup olmadığını bilmedikleri şeylere pay ayırırlar." Mücahid şöyle der: "Onlar, Allah'ın, kendilerini yaratıp, zarar ve fayda verenin Allah olduğunu biliyorlardı. Buna rağmen, kendilerine fayda ve zarar verip vermediğini bilmedikleri şeylere de bir hisse ayırıyorlardı."
2) "Onlar, ilah olup olmadığını bilmedikleri şeylere pay ayırıyorlardı."
3) "Onlar, ibâdete müstehak oluşlanndaki sebebin ne olduğunu bilmedikleri şeylere pay ayırıyorlardı."
4) Bununla, putların küçük görülmesi manası kastedilmiştir. "Öyle ki putlar değersiz olduğu için bilinmiyorlar" demektir. 149[149]

İkinci Mesele

Ayette bahsedilen "nasib"in ne demek olduğu hususunda çeşitli manalar verilmiştir:
1) Bununla, o müşriklerin, sayesinde Allah'a yaklaşmak için, ekinlerinden ve hayvanlarından Allah için (sarfetmek üzere) ayırdıkları pay ile, putlara yaklaşmak için, putlar adına ayırdıkları pay kastedilmiştir. Bu hususu, En'am Sûresi'nin sonunda (126. ayette) izah etmiştik.
2) Bunun, Hak Teâlâ'nın Mâide Sûresi'nde 003. ayette) bahsettiği, "bahîra", "sâİbe", "vasile" ve "hâm" gibi hayvanlar kastedilmiştir. Bu, Hasan el-Basrî'nin görüşüdür.
3) Çoğu kez onlar, bazı şeylerin o putların yardımı ile meydana geldiğine nanırtardı. Bu, tıpkı müneccimlerin, bu âlemdeki varlıkları, yedi yıldıza taksim ederek, mesela, "falan madenler falan bitkiler ve falan hayvanlar Zühal'e aittir. Şunlar şunlar ise Müşteri'ye aittir" demeleri gibidir. Burada da böyledir. 150[150]

Müşriklerin Sorgulanmaları

Bil ki Allah Teâlâ, müşriklerin bu inançlarını naklettikten sonra, "Allah'a andolsun ki elbette mes'u! olacaksınız (sorguya çekileceksiniz)" buyurmuştur ki bu ifade, o belli topluluk hakkında, "Rabbine andolsun ki onların topuna, yapmakta oldukları şeyi elbette soracağız" (Hıcr, 92-93) ayeti gibidir. Her iki takdire (manaya) göre de, Allah Teâlâ onları sorguya çekeceği hususunda zâtına yemin etmiştir. Bu, son derece şiddetli bir tehdittir. Bununla, Allah Teâlâ'nın onlara, kınama, ayıplama ve tehdit üslûbu ile soru soracağı manası Kastedilmiştir.
Bu sorunun ne zaman sorulacağı hususunda iki ihtimal vardır:
1) Bu, o şahsın ölümü iyice yaklaşıp, canı çıkarken azap meleklerini görmesi esnasında olacaktır. Bunun, kabir azabı esnasında olacağı da söylenmiştir.
2) Bu sorgu, âhirette olacaktır. Bu görüş daha uygundur. Çünkü Allah Teâtâ, orada, sorguya çekilme esnasında, çeşitli azarlama ve kınama yerine geçecek şeylerin olacağını haber vermiştir. Binaenaleyh bu, va'îd olmaya daha uygundur. 151[151]

Kızları Allah'a, Erkekleri Kendilerine Yakıştırmaları

O müşriklerin fasit görüşlerinden ikincisi, "Bir de onlar Allah'a kızlar isnad ederler" ifadesinin anlattığı husustur. Bu tıpkı, "Onlar, O Rahman'm bizzat kulları olan melekleri de dişiler yaptılar" (Zuhmf, 19) ayeti gibidir. Huza'a ve Kinâne Kabileleri, meleklerin Allah'ın kızları

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/250-251
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/251
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/251-252

olduğunu söylüyorlardı. Derim ki: Bana öyle geliyor ki, Araplar, melekler hakkında "kızlar" ifadesini şundan ötürü kullanmışlardır: Melekler görülmeyince, onları görülmeme, gizlenme bakımından kadınlara benzetmişler ve onlar hakkında bu lafzı kullanmışlardır. Hem güneşin hâlesi, o net ışığı ve kuvvetli aydınlığı sebebi ile, sanki göze görünmez bir varlık gibidir. İşte bundan ötürü de, güneşe de müenneslik (dişilik) isnâd edilmiştir. İşte müşriklerin bu yanlış inanca düşmelerinin sebebi bu olsa gerektir.

Allah Teâlâ, onların bu inancını haber verdikten sonra, Sübhaneh "Hâşâ! O, münezzehtir" buyurmuştur. Bununla ilgili şu manalar verilmiştir:

1) Cenâb-ı Hak, bu ifade ite, zâtını, kendisine çocuk isnad edilmekten tenzih etmiştir, münezzeh olduğunu bildirmiştir.

2) Hak Teâlâ bu ifade ile, insanları, böylesi çirkin bir cahillikten ötürü, şaşıp, hayretlerini ifade etmeye davet etmiştir. Bu çirkin cahillik, meleklerin hem dişi olarak tavsif edilmeleri, hem de onların, Allah'ın çocukları olduğunun söylenmesidir.

3) Bir tefsirde bunun manasının, "Allah'a sığınırım, olacak şey mi?" şeklinde olduğu söylenmiştir. Bu, birinci manaya yakın ve benzerdir.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Kendilerinin candan isteyegeldikleri şey de, onlarındır" buyurmuştur. Ferrâ, bu ifadedeki mâ edatının, şu iki şey olabileceğini söylemiştir:

" Bu, "Onlar arzu ettikleri şeyi kendileri için kılarlar, ayırırlar" manasında olmak üze.e, nasb mahallindedir.

b) Bunun, mübteda olarak merfû olması da muhtemeldir. Buna göre sanki, cümle, "sübhânehû" İfadesinde tamamlanmış ve yeni bir cümleye başlanılarak buyurulmuştur, yani "Arzu ettikleri, oğlanlar da, onlar için" demektir. Bu tıpkı, "Yahut kızlar O'nun, oğullar sizin mi?"(Tûr,38) ayetinde olduğu gibidir. Ferrâ. bu ikincisinin daha tercihe şayan olduğunu belirterek, "Eğer bu "Bunlar, yani oğullar, onların nasibidir" manasında olsaydı, ayet, şeklinde olurdu. Çünkü sen, "Sen, şunu şunu nefsine ayırdın" dersin de, bu manada, demezsin" demiştir. Zeccâc, birinci izahı kabul etmeyerek şöyle der: "Ayette mâ, 'et mahallindedir, başka ihtimali yoktur. Binâenaleyh kelamın takdiri, "Arzu ettikleri şey ise, onlarındır" şeklinde olur. Bu edatın, nasb mahallinde ciması caiz değildir. Çünkü Araplar, arzu ettiğini, kendisine ayırdı" derler de, bu manada, demezler." 152[152]

Yüzün Mosmor Olması

Allah Teâlâ daha sonra, müşriklerden hiçbirisinin, kendisi için kız çocuğu olmasına 'azı olmadığına, dolayısı ile, kendisi için hoş görmediği şeyi, nasıl olup da Allah'a isnad ettiğini belirterek, "Onlardan birine kız müjdesi verilince, kendisi pek öfkeli olarak yüzü mosmor kesilir" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 153[153]

Birinci Mesele

"Tebşir", Arap ıstılahında, sevince sebep olacak haberlere has bir ifadedir. Ama, asıl lügat manası itibarı ile bu kelime, insanın yüzünün derisinin (beşeresinin) renginin değişmesinde tesirli olan haber demektir. Sevincin, yüzün cildinin renginin değişmesine sebep olduğu gibi, üzüntünün de buna sebep olacağı malumdur. Bineaneleyh "tebşir" lafzının, bu iki hususta da, bu manayı, mecaz olarak değil "hakîkat" olarak ifade etmiş olması gerekir. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onları azâb-ı elîm ile tebşir ef"(AHlmrân,zi) ayeti ile de kuvvet bulur. Bazıları bu ayetteki "tebşir" ile, "haber verme" manasının kastedildiğini de söylemişlerdir. Birinci görüş, daha kuvvetlidir.

Cenâb-ı Hak, "yüzü mosmor kesüir" ifadesi, "O kimsenin yüzü, gamlı ve kederli bir kimsenin yüzü gibi değişir" demektir. Yine beklemediği ve arzu etmediği bir şeyle, bir haberle yüz yüze gelen bir kimse için, "Gam ve kederden yüzü simsiyah kesildi" denilir. Ben derim ki: "Yüzün mosmor kesilmesi" deyimi insanın gamlanması ve üzülmesi manasında bir kinayedir. Çünkü însan çok kuvvetli bir sevince kavuştuğunda, gönlü ferahlar, kalbinin ruhu, kalbinin içinde genişler ve her yana yayılır. Bilhassa, aralarında çok sıkı bir münasebet olduğu için, bunun tesiri yüzde görülür. Bu tesir, yüze ulaşınca, yüzün derisi İyice aydınlanır, açılır ve ışıldar. Ama insanın kederi çok olunca, ruhu kalbinin içinde büzülür ve bundan dolayı yüzün derisinde, kuvvetli bir tesiri kalmaz. Dolayısıyla da yüzün rengi kaçar, sararır ve morarır. Böylece yüzde, (vücudu meydana getiren dört aslî unsurdan) toprağın ve kesifliğin tesiri daha çok görülür. Böylece yüzün aydınlanmasının ve ışıldamasının sevincin ayrılmaz vasfı; morarmasının, solmasının ve renginin kaçmasının da üzüntünün ayrılmaz bir vasfı olduğu sabit olmuş olur. İşte bu sebepten ötürü, yüzün aklığı, ışıldaması ve aydın oluşu, insanın sevincinden; solması, morarması ve renginin kaçması da, kederinden, hüznünden ve hoşnutsuzluğundan bir kinaye kılınmıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, "Kendisi pek öfkeli olarak, yüzü mosmor kesilir" buyurmuştur ki, bu, "O kimse, keder ve üzüntü ile dopdolu olur" demektir. 154[154]

---

[152] 152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/252-253

[153] 153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/253

Utancından Gizlenmesi

Allah Teâlâ daha sonra, "Verilen müjdenin tesiriyle toplumdan gizlenir" yani "verilen müjdenin tesirinden ötürü, köşe bucak kaçar, gizlenir" buyurmuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Cahiliyye döneminde erkek, hanımının doğum sancıları başlayınca, doğacak çocuğunun ne cinste olduğunu anlayıncaya kadar, insanlardan uzaklaşır ve saklanırdı. Eğer çocuğu erkek olursa, sevinir, kız olursa üzülür ve o kızı ne yapacağını düşünmek için, günlerce insanların arasına çıkamazdı. İşte "Onu hor hakir olarak {yani bu zillete katlanarak), yanında mı tutacak (yani sağ bırakacak mı), yoksa onu toprağa mı gömeceA?"ayetinin ifade ettiği husus budur. Cenâb-ı Allah, "Onu yanında mı tutacak?" ifadesindeki zamiri müzekker getirmiştir. Çünkü bu zamir, bir önceki (verilen müjde) ifadesindeki (mâ)ya râcidir. "Hûn", zillet, horluk, hakirlik manasınadır. Nitekim Nadr b. Şumeyl şöyle der: "Arapça'da, "O, onun üzerine 'ehven'dir, "hûn"dur, "hevân"dır" denilir. Yine "Onu küçük, hakir gördüm" denilir. Biz, En'âm Sûresi'nde, (93. ayette) ifadesinin tefsirinde bu hususu izah etmiştik.
Tefsir edilen bu ayetteki "hûn" (horluk-zelillik) vasfının kime ait olduğu hususunda iki görüş vardır:
1) Bu, doğmuş olan o kız çocuğunun vasfıdır. Buna göre mana, "O adam, bu kız çocuğunu, gözünde o kız çocuğunu hor ve hakir olarak mı, yanında mı tutacak?" şeklindedir.
2) Atâ'nın rivayetine göre, İbn Abbas (r.a), bu kelimenin babaya ait bir sıfat olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, "O baba, bu kızı, kendisinin zelil ve utanç içinde olmasına rağmen, isteyerek onu tutabilecek mi?" şeklindedir. 155[155]

Kızları Gömme Adeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yoksa onu toprağa mı gömecek?" buyurmuştur. "Dess", birşeyi birşeyin içine sokarak gizlemektir. Rivayet olunduğuna göre Araplar, kızları olunca, bir çukur eşerler, o kız çocuğunu ölsün diye oraya koyarlardı. Kays b. Asım'tn şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey Allah'ın Resulü, henüz müslüman olmazdan önce, câhiliyyede sekiz kız çocuğumu sağ sağ gömdüm' dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Her birine karşılık bir köle azad et" buyurunca o, "Ey Allah'ın Resulü, benim (kölelerim yok ama) develerim var" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "O halde herbirine karşılık bir deve kurban et" buyurdu. Yine rivayet olunduğuna göre bir adam şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resulü,- müsfüman olduğumdan beri, İslâm'ın tadını alamadım. Cahiliyye döneminde bir kızım vardı. Hanımıma, onu giydirip kuşatıp bana getirmesini söyledim. Sonra o çocuğu alıp, derin bir uçuruma götürdüm ve oradan aşağı attım. Çocuk bana, 'Babacığım, beni öldürdün!" dedi. Ne zaman, onun bu sözünü hatırlasam, bana hiçbirşey kâr etmiyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Câhiliyyede olup bitmiş şeyleri (günahları), İslâm (iman) kökünden kazıyıp yok eder. islâm döneminde olan (günah ve hataları da), tevbe-istiğfar yok eder"156[156]buyurmuştur.

---

[154] [154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/253-254
[155] [155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/254

Bil ki cahiliyye Arapları kızlarını öldürme hususunda farklı farklı yollar takip ederlerdi. Kimi bir çukur kazar, çocuğunu ölsün diye oraya gömer; kimisi onu yüksek bir yerden aşağı atar; kimisi onu suda boğar, kimisi de boğazlayıp keserek öldürürdü. Onlar bunu bazan, kıskançlık ve taassublarından Ötürü (yani o kız büyüyünce, kendilerine bir ar getireceğinden korkarak), bazan da fakirlik, ihtiyaç ve geçim saygısından dolayı yaparlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Bak, hükmedegeldikleri şey ne kötüdür!" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü onlar, kız çocuğundan hoşlanmama hususunda şöyle doruk noktalara varmışlardı:

1) Onların yüzleri mosmor kesilirdi.

2) Kız çocuğu olmasından çok nefret ettiği için, cemiyetten saklanırdı.

3) Çocuk, tabii olarak sevimlidir. Ama o baba, ondan çok nefret ettiği için, onu öldürmeye cür'et eder. Bu da, onların kız çocuğundan nefretlerinin son dereceye vardığını gösterir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, kendisinden böylesine hoşlanılmayan o şeyi, insanın, bütün mahlukata benzemekten münezzeh olan, alemin yüce ilahına nisbet etmesi nasıl uygun düşer? Bu ayetin bir benzeri de, "Erkek sizin de, dişi O'nun ha! O takdirde bu, insafsızca bir taksim!" (Necm, 21-22) ayetidir. 157[157]

Mutezilenin Bu İddiası

Kadî, "Bu ayet, Cebriye'nin (ehl-i sünnetin) görüşünün batıl olduğuna delalet eder. Çünkü onlar, Allah'a, her insanın uzak kalmak ve berî olmak için alabildiğine gayret göstermesi gereken zulmü ve kötülüğü Allah'a nisbet ederler (Allah'ın yarattığını söylerler). Binâenaleyh onların bu husustaki inançları, müşriklerin bu hükümleri gibidir, hatta bundan daha ileridjr. Allah'a ktzlar nisbet etmek, bir tek kötülük nisbet etmek sayılır. Bu ise, bütün kötülük ve en uygunsuz şeyleri Allah'a nisbet etmekten daha küçüktür" demiştir. Kâdî'ye şöyle cevap verilir: "Allah'ın hanımının ve çocuklarının olduğunun söylenmesinin imkânsız olduğu, delillerle sabit olunca, Cenâb-ı Hak, bunun peşinden, bu "iknâî" izahı yapmıştır. Aksi halde, "Örfümüzde, çirkin ve kabîh olan herşey, Allah için de kabîh (çirkin) sayılır" denemez. Baksana, bir kimse, câriye ve kölelerini süsleyip, onları iyice allayıp pullayıp sonra da, bu cariye ve kölelerde, şehevî hisleri tahrik edip, hepsini birbirine katıp, aradaki engel ve manialarıı kaldırdığını düşünelim. Bütün bunlar, Allah açısından güzel, ama insanlar için çirkindir. Böylece, örfe göre olan izahlara dayanmanın, ancak kendisi ile birlikte kat'î ve kesin deliller bulunduğ zaman makul ve yerinde olacağını anlıyoruz. Allah'ın çocuklarının olamayacağı kat'î ve kesin delillerle sabittir. Dolayısıyla o delillerin, bu tür iknâî izahlarla takviye edilmesi makul ve yerinde olmuştur. Kulların fiillerinin (yaratılması meselesine) gelince, bunların Allah tarafından yaratıldığı da, kesin ve yakînî delillerle sabittir. Eğer ileri bir mezhep (Mu'tezile) taassubu olmasaydı, bu iki mesele, birbiriyle nasıl mukayese edilebilirdi? Allah en iyi bilendir.

Allah Teâiâ daha sonra "Ahirete iman etmeyenlerin kötü meselleri vardır. En yüce mesel ise, Allah'ındır" buyurmuştur. "Kötü mesel", kötü sıfattır. Onların kötü sıfatları, o insanların çocuğa olan ihtiyaçları ile fakirlik ve utanç yüzünden kız çocuklarının olmasından hoşlanmamalarıdır. "En yüce mesel" ise, yüce ve kudsî sıfatlar manasınadır. Bu sıfat da, Cenâb-ı Hakk'ın, çocukları olmaktan münezzeh ve berî olmasıdır. Buna göre eğer, "Allah için darb-t mesel yapmayın"(Naw. 74) ayetine rağmen, nasıl, "En yüce mesel, Allah'ındır" Duyurulmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ'nın getirdiği darb-ı mesel haktır, doğrudur. Başkalarının

---

[156][156] Benzeri bir hadis: Müslim, İman, 192 (1/112).

[157][157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/254

(Allah için yapacağı) darb-ı meseller (benzetmeler) ise, batıldır. Allah en iyi bilendir. 158[158]

Allah Zulümden Münezzehtir

"Eğer Allah insanları zulümler yüzünden muaheze edecek olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat O, bunları belirlenmiş bir müddete kadar geciktirir. Ecelleri geldiği zaman ise, onlar ne bir saat geri kalabilir, ne
de öne geçebilirler. Onlar, Allah'a, kendilerinin bile hoşlanmadıkları şeyleri isnad ederler. Dilleri, yalan yere, en güzelin kendilerine has olduğunu söyler durur. Hiç şüphe yok ki onların hakkı cehennemdir ve onlar (cehennemin) öncüleridir. Allah'a andolsun ki biz senden evvelki ümmetlere de peygamberler göndermiştik de şeytan onların yaptıklarını kendilerine söyleyip hoş göstermişti, işte o bugün onların velisidir, onlar için acı veren bir azap vardır. Bu kitabı sana, ancak hakkında ihtilaf ettikleri şeyde, onlara açıklamada bulunman için ve iman edecek bir kavme,' hidayet ve rahmet olarak indirdik" {Nahl, 61-64).
Bii ki Allah Teâlâ, müşriklerin en büyük küfürlerini ve en çirkin sözlerini nakledince, fazlını, rahmetini ve keremini göstermek için o kâfirlere mühlet verdiğini, onlara hemen ceza vermeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 159[159]

Birinci Mesele

Peygamberlerin ismeti (günahtan masumiyeti) olmadığını söyleyenler, "Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze edecek olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı" ayeti ile, şu iki bakımdan istidlal etmişlerdir:
a) Allah Teâlâ, "Eğer Allah insanları zulümîeri yüzünden muaheze edecek olsaydı" buyurarak, zulmü bütün insanlara nisbet etmiştir. Zulmün, günah olduğunda şüphe yoktur. Bu da, her insanın günah istemiş olmasını gerektirir. Peygamberler de insandır. Dolayısıyla onların da günah işlemiş olması gerekir.
b) Allah Teâlâ, "yeryüzünde hiçbir canlı kalmazdı" buyurmuştur ki, bu ifade de, yeryüzünde olan herkesin zulmetmiş ve günah işlemiş olmasını gerektirir. Dolayısı ile, zâlim olan herkesin yok edilmesi gerektiği zaman, bütün insanların yok edilmesi gerekir. Ama biz, "Peygamberlerden zulüm sâdır olmamıştır, dolayısıyla onların yok edilmesi gerekmez" dersek, bu durumda her zâlimin yok edifmesinden, bütün insanların yok edilmesi ve yeryüzünde hiçbir canlı katmaması neticesi çıkmazdı. Bu netice çıktığına göre, peygamber olsun olmasın, bütün insanların zaiim olduğunu anlamış oluruz.
Buna şöyle cevap verilir: Her insanın zâlim olmadığı da delil ile sabittir. Çünkü Allah Teâlâ "Sonra biz, o kitabı, seçtiğimiz kullara miras bıraktık, işte onlardan kimi nefsine zulmedendir, bazısı hayırlarda ileri geçenlerdir"(Fattr, 32) buyurmuştur. Bu, "kullarından, kendisine zulmedenler, mu'tedil (âdil) olanlar ve hayırda öncü olanlar vardır" demektir. Eğer mu'tedil olanlar ve hayırda birinci olanlar da zâlim olsalardı, o zaman ayetteki bu üçlü taksim yanlış olurdu. Bineanelayh mu'tedil (âdil) olanlar ile, hayırda öncü olanların zâlim olmadıklarını anlıyoruz. İşte bu delil ile, bütün herkesin zalim olduğunun söylenemeyeceği sabit olmuş olur.
Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz kî: Ayetteki, "Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze edecek olsaydı" ifadesindeki "insanlar1' sözü ile, ya ilahî cezayı haketmiş bütün günahkârlar, yahut da geçen ayetlerde bahsedilen müşrUler ve Allah'ın kızları bulunduğunu söyleyen kimseler kastedilmiştir. Bu durumda, yapılan o istidlal düşer. Allah en iyi bitendir. 160[160]

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/256
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/257
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/257-258

İkinci Mesele

Bazı kimseler, zararda aslolanın haramltk olduğu hususuna bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Eğer zarar
meşru olsaydı, ya bu, onlardan sudur eden bir suçun karşılığı olarak meşru olurdu, yahut bu tarzda (şekilde) olmazdı. Her iki İhtimal de söz konusu olamaz. Binâenaleyh zararın kesinlikle meşru olmaması gerekir.
Birinci ihtimalin yanlış oluşu, "Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze edecek olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı" ayetinden dolayıdır. Bununla şu iki bakımdan istidlal edilebilir:
1) Lev (eğer) edatı, birşeyin bulunmaması sebebiyle diğer şeyin de olmayacağını ifade etmek için kullanılır. O halde "Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze etseydi, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı" ayeti Allah Teâtâ'nın, zulümleri sebebi ile insanları muaheze etmediğini, yeryüzünde canlılar bıraktığını gösterir.
2) Ayet, Allah'ın insanları, zulümleri sebebiyle muaheze etmesinin gerekli olduğuna ve bu muahezenin {sorumlu tutmanın) ela, yeryüzünde hiçbir canlı - rakmama şeklinde olacağına delâlet edip, biz de yeryüzünde pekçok canlı bulunduğunu görüp müşahede ettiğimize göre, Hak Teâlâ'nın, insanları zulümleri sebebi ile (şimdilik) muaheze etmediğine kesinkes hükmetmek gerekir. Böylece Dununla, zararların, işlenen suçlara birer ceza olarak meydana gelecek tarzda meşru olmasının caiz olmayacağı sabit olmuş olur.
İkinci ihtimal, yani zararın, daha önce İşlenmiş bir suçtan ötürü olan bir ceza azabında değil de, iptidaen (sebepsiz olarak) meşru olması ihtimali de, icmâen bâtıldır. Böylece, bu ayetin muktezâsına göre, zararın mutlak olarak (kayıtsız-şartsız) haram o-duğu sabit olur. Bu husus, diğer bazı ayetlerle de desteklenir. Mesela,
Yeryüzünde, yeryüzü iyi bir hale geldikten sonra (düzene girdikten sonra) fesad karmay/n "(A'rat. 56), "(Allah) dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedî" (Hacc, 78) ve 'Allah size kolaylık diler, güçlük murad etmez" (Bakara, 185) ayetleri gibi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de "İslâm'da ne zarar vermek, ne de zarara karşı zararla mukabele etmek yoktur"161[161]"Bir müslümana zarar veren mel'undur"162[162] buyurmuştur. Bu ayet ve hadislerin :amamından, zararlarda ası) olan hükmün haramlık olduğu sabit olmuş olur. Buna göre biz diyoruz ki, her bakımdan zararlı olan bir hadise meydana geldiğinde bakarız, eğer onun meşru olduğunu gösteren belli bir nass bulursak, "hâs olan delilin, âmm (umûmî) olan delilden önce nazar-ı itibara alınacağı" prensibinden ötürü, o nassa göre hükmederiz. Aksi halde, izah ettiğimiz temei düsturdan ötürü, o zararın haram : tuğuna hükmederiz. 163[163]

İhtirasları Gemlemenin Lüzumu

Bazıları, bu kaidenin, insanın istediği her şeyin, kendisi için meşru olması gerektiğine delâlet ettiğini, çünkü onu ondan menetmenin bir zarar olduğunu, zarar .ermenin ise, bu temel düstura göre meşru olmadığını; yine insanın hoş görmediği şeyin haram olması gerektiğini, çünkü hoşlanmadığı şeyin meydana gelmesinin, onun :~ zarar olduğuna, keza zararın meşru olmadığına delâlet etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Böylece bu asıl düsturun, Kıyamete kadar bütün muhtemel hadiseleri içine aldığı sabit olmuş otur. Sonra biz diyoruz ki: Hükümlerin isbatı hususunda, kendisine tutunulan kıyas ya bu kaideye uygun olur, ya da olmaz. Birinci ihtimal, oatıldır. Çünkü bu asıl düstur, kıyasa ihtiyaç bırakmaz. İkincisi de batıldır. Çünkü nâss, vyasdan önce gelir. Aliah en iyi bilendir. 164[164]

161[161] Müsned, 1/313,

162[162] Tirmızi, Birr, 27 (4/332).

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/258-259

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/259

Üçüncü Mesele

Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, zulüm ve mâsiyetin, Allah'ın yaratması olmadığına, aksine kulların fiilleri olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ, kulların zulmünü kullara izafe etmiş, kendisine nisbet etmemiş ve "Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze edecek olsaydı (...)" buyurmuştur. Hem sonra, eğer bunlar AJlah'ın yarattığı şeyler olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, bunlardan dolayı insanları hesaba çekmesi, Allah tarafından işlenmiş bir zulüm olurdu. Ayette O, kullarını zulümden menettiğine göre, kendisi zulümden haydi haydi uzak ve münezzeh olur. Hem bu ayet, kulların amellerinin, mükâfaatın ve cezanın farz ve gerekli olmasında tesirli olduğunu gösterir. Çünkü ayetteki bl zulmlhim "zulümleri yüzünden" ifâdesindeki "bâ" harf-i cerri, "Bu, onların Allah'la mücâdele etmeleri yüzündendir" (Entai, 13) ayetinde olduğu gibi, sebebiyete delalet eder. Bil ki bu konudaki görüşümüzü defalarca açıkladık. Binâenaleyh onları burada tekrar etmeyeceğiz. Allah en iyi bilendir. 165[165]

Dördüncü Mesele

Ayetin zahiri, insanların zulme yeltenmesinin, bütün hayvanların helakini gerektirdiğine delalet eder. Halbuki bu caiz değildir. Çünkü hayvanlardan günah sâdır olmaz. Binâenaleyh insanların zulümleri yüzünden, onları helak etmek nasıl uygun düşer? Buna şu iki şekilde cevap verilir: ,

1) a) Biz, "Yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı" ifadesinin bütün hayvanları içine aldığını kabul etmiyoruz. Ebu Ali el-Cübbâî, bunu şöyle izah etmiştir: "Bu ayet ile, "Eğer Allah insanların işlediği küfür ve masiyetten ötürü insanları hemen hesaba çekseydi, onları imha ederdi ve böylece onların soyu sopu diye birşey kalmazdı. Herkesin atalarında, azaba müstehak kimselerin bulunacağı malumdur. Binâenaleyh eğer onlar helak edilmiş olsalardı, nesilleri de kalmazdı. Böylece de yeryüzünde insan namına birşey kalmaması gerekirdi. İnsanlar tamamen yok olunca da, yeryüzünde hayvanlann kalmaması da gerekirdi. Çünkü hayvanlar, insanların faydası ve maslahatı için yaratılmışlardır." Bu çok güzel bir izahtır.

b) Helak zâlimlere geldiğinde, diğer insanlara ve canlılara da şâmil olur. Bu helak o zaman, zalimler için bir azap, diğerleri için bir imtihan olmuş olur. Bu durum, Hz. Nûh (a.s) zamanında (Tufan'da) meydana gelmiştir.

c) Allah Teâlâ, eğer o insanları hemen muaheze etseydi, (yağmurlar kesilirdi. Yağmurlar-kesilince de, bitkiler bitmez ve böylece de yeryüzünde canlt diye birşey kalmazdı. Ebu Hureyre (r.a)'nin, "Zâlim ancak kendisine zarar verir" diyen birisini duyduğunda, "Hayır, vallahi aksine. Deve kuşu, yuvasında, zalimin zulmünden dolayı ölür" dediği rivayet edilmiştir. Ibn Mes'ûd (r.a.)'dan, "Neredeyse karafatma bile, âdemoğiunun günahı sebebiyle helak olur" dediği rivayet edilmiştir. İşte bu cevaba dair yapılan bu üç izah, "dâbbe" lafzının, bütün canlıları içine almasının kabul e-zümesi itibariyledir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "yeryüzünde hiçbir canlı kalmazdı" ifadesiyle, "O, yeryüzünde herhangi bir kâfir bırakmazdı" manası kastedilmiştir.. Binâenaleyh, bu zaha göre, ayet-i kerimedeki "canlı-dâbbe" sözüyle, kâfir kastedilmiştir. Bunun böyle okluğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, hayvanlar gibidirler. Belki daha daha apıktırlar" iA'nî, 179) ayetidir. Allah en iyi bilendir. 166[166]

Beşinci Mesele

Aleyhâ kelimesindeki zamir, ard (yeryüzü) kelimesine racidir. Halbuki, bu isim, daha önce geçmemiştir. Ancak ne var ki, bu ayette geçen "dâbbe" kelimesi, ard (yeryüzü) kelimesine c el âlet eder. Çünkü "dâbbe" ancak yeryüzünde debelenip hareket edebilir. Qoğu xez, yeryüzü (ard) kelimesi, her ne kadar lafzan geçmese bile, kinaye yoluyla ifade edilir. Çünkü Araplar, yeryüzünü kastederek 'Onun üzerine, falan gibisi yoktur" veya "Orada falancadan daha iyi kimse yoktur" derler ve bu ifadelerde zamirle yetinirler. 167[167]

---

[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/260

[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/260-261

Belirlenen Vâde

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Fakat O bunları, öremeleri için belirlenmiş bir müddete kadar geciktirir" buyurmuştur. Bu ayette geçen, 'ecel-(müddet)in ne demek olduğu hususunda stkiki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, Atâ'nın görüşü olup, Atâ, İbn Abbas'ın "Cenâb-ı Hak bununla Kıyamet gününü kastetmiştir" dediğini nakletmiştir.

2) Bununla, ömrün sonu kastedilmiştir. Birinci görüşün izahı, azabın en büyüğünün, Kıyamet gününde, o insanlara tastamam verilmesinden ötürüdür. İkinci görüşün izahı ise, "müşriklerin, ömürleri sona erip dünyadan ayrıldıklarında hemen cezaya duçar kılınmış olmalan"dır. 168[168]

İstemedikleri Şeyi Allah'a Atfetmeleri

Kâfirlerin bahsettiği ve Allah'ın da onlardan naklettiği fasit görüşlerden üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, 'Onlar, Allah'a kendilerinim hoşlanmadıkları şeyleri isnâd ederler" ayetinin ifade etliği husustur. Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın yec'alûn (kılarlar, isnâd ederler) ifadesinden, "kendileri için hoş görmedikleri o kızları Allah'a nisbet ederler" anlamı kastedilmiştir. Buna göre "kılarlar, isnâd ederler" tabirinin manas.. Allah'ı bu şekilde tavsif eder ve O'nun hakkında bu hükmü verirler" demektir. Bu, meseıâ bir kimsenin,"Ce'altu Zeyden alâ'n-nâsi" (Ben, Zeyd'i insanlar üzerine kıldım, yani tayin ettim) demesi gibidir. Yani, "Ben buna hükmettim; ben bu hükmü verdim" demektir.(Biz, "Ce'ale" kelimesinin ne demek olduğunu, Cenâb-f Hakk'ın (MakJe. ıo3) ayetini tefsir ederken söylemiştik. 169[169]

Hüsna'nın Buradaki Anlamı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Dilleri yalan yere, en güzelin kendilerine has olduğunu söyler durur" buyurmuştur. Ferrâ ve Zeccâc şöyle demişlerdir: "Bu, ifadenin başındaki enne'nin dahil olduğu cümle el-kezib kelimesinden bedeldir. Buna göre kelamın takdiri, "Onların lisanları, en güzelin kendileri için olduğunu söyler" şeklindedir. Buradaki el-hüsnâ kelimesinin ne demek olduğu hususunda da iki görüş bulunmaktadır;

1)Bununla, oğullar kastedilmiştir. Yani, onlar, "Kızlar Allah'ın; oğullar ise bizimdir" demişlerdir.

2) Onlar, kızların Allah'a ait olduğunu söylemelerinin yanısıra, kendilerini, işte bu sözlerinden dolayı, Allah'ın rızasını elde etmek ve hak din ve güzef mezhep üzere olmakla vasfetmişlerdir.

3) Onlar, cennetin kendileri için olduğuna, mükâfaatın da Allah'tan olduğuna hükmetmişlerdir. 170[170]

Kıyamet İnancı ve Müşrikler

Buna göre eğer, "Onlar, Kıyameti inkâr ettikleri halde, böyle bir kararı nasıl verebilirler?" denilirse, biz deriz ki:

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/261

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/261

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/261-262

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/262

Onların hepsi, Kıyameti inkâr etmiyordu. Nitekim şöyle denilmiştir: "Araplar içinde, öldükten sonra dirilmeyi, Kıyameti kabul eden bir topluluk vardı. İşte bundan dolayı onlar, en güzel develeri ölünün kabri başına diker ve bağlar ve o deve ölünceye kadar onu orada bırakır, "Bu Ölü dirildiğinde, bineceği de kendisiyle beraber dirilir" derlerdi. Hem, onların Kıyameti kabul etmedikleri farzedilse bile, belki de onlar, "Eğer Muhammed, öldükten sonra dirilme ve haşr hususunda doğru söylüyorsa, üzerinde olduğumuz bu hak din (!) sebebiyle, cennet ve mükâfaat bizim için olacaktır" diyorlardı.

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Evlâ olan, buradaki el-hüsnâ kelimesinin bu manaya alınmasıdır. Bunun delili ise, Cenâb-t Hakk'ın, hemen bunun peşinden, "Hiç şüphe yok ki onlann hakkı cehennemdir" buyurmuş ve böylece de, onların sözlerini reddederek, yerlerinin cehennem olduğunu belirtmiş olmasıdır. Binâenaleyh bu, onların, cennetin kendilerine ait olduğuna hükmetmiş olduklarını gösterir. Zeccâc şöyle der: "La ceram ifadesinin başındaki lâ, onların görüşlerini reddetmek içindir. Buna göre mana, "Durum, onların vasfettikleri gibi değildir. Aksine onların fiilleri, yani bu sözü söylemeleri, kendilerine ateş kazandırmıştır" şeklinde olur. Buna göre, enne lehüm kelimesinin başındaki enne'nin mahalli, kesebe- "kesbetti, yaptı" manasına gelen ceram'ın mef'ûlü olduğu için, mansûbtur. Kutrub, buradaki ermenin başına geldiği cümlenin mahallen merfû olduğunu, manasının ise, "Onlara ateş, cehennem vacip oldu, hak oldu" şeklinde olduğunu; râbının nasıl olacağının sorulması halinde ise, mânanın, "onlar için ateş ve nâr hak oldu, vâcib oldu ve kesinleşti" şeklinde olacağını söylemiştir. 171[171]

İfrat'ın Manası

Cenâb-ı Hak, 'Ve onlar (cehennemin) öncüleridir" buyurmuştur. Nâfi ve Kisâî'den rivayetle Kuteybe, bu ifadeyi, râ'nın kesresiyle "Mufritûn" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları râ'nın fethasıyla "Mufratûn" sekinde okumuşlardır. Nâfi'nin kıraatine gelince Ferrâ şöyle demiştir: "Buna göre mana, "Onlar kendi aleyhlerine olmak üzere, günahta aşırı idiler" şeklinde olur. Mananın, "Onlar, Allah'a iftira etmede ileri gitmişlerdi" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Ebu AH el-Fârisî isa şöyle demiştir: "Tıpkı "Ecrebe"nin "uyuzlu oldu" manasına gelmesi gibi, "Efrata" fiili de, "aşırı oldu" anlamındadır. Buna göre mana, "Onlar, ateşe doğru en hızlı ve önde koşanlardır" şeklindedir. Buna göre sanki onlar, o cehenneme kendileri için yer hazırlayacak birilerini göndermişlerdir.

Bu kelimeyi râ'nın fethasıyla "mufratûn" şeklinde okumaya gelince, bu hususta da iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Buna göre mana, "Onlar, ateşte bırakılmışlardır" şeklinde olur. Kisâî, Arapça'da, "Bırakmadım" anlamında, "Mâ efrattu mine'İ-kavmi ehaden" (Kavimden hiçkimseyi bırakmadım" denilmektedir demiştir. Ferrâ ise, Arapların, 'Onları geride bıraktım, onları unuttum" manasında, "Efrattu minkum nâsen" (onlardan bir topluluğu bıraktım, ihmal ettim) dediklerini söylemiştir.

ikinci Görüş: Bu kelime, "Acele ettirilmiş, ivdirilmişlerdir" anlamındadır. Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Tercih edilen, bu görüştür. Bunun izahı ise, Ebu Zeyd ve başkalarının dediği şu husustur: "Bir kimse, kovaları doldurmak için, arkadaşlarından önce suya vardığında, "Farata'r-recutu ashâbehu yafrutuhum faratan ve furûtan" yine onlardan öne geçtiğinde, "Efrata'l-kavme el-fâritu ve ferratûhu" "Faian kimse, topluluğun önüne geçti", "Farratûhu- Onlar, o kimseyi öne sürdüler" denilir. Bu izaha göre bu ifadenin manası, "Onlar sanki cehenneme doğru koşup, cehennemde onların ncüsü oldular" demektir. Böylece onlar, cehenneme kendilerinden sonra girenleri gende bıraktılar" şeklinde olur. 172[172]

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/262-263

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/263

Mü'minleri Teselli Etme

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Kureyş'ten sâdır olan bu tür hareketler gibi, geçmiş peygamberler hakkında da önceki ümmetlerden benzeri hareketler sâdır olduğunu beyan ederek "Allah'a andoisun ki biz senden evvelki ümmetlere de peygamberler göndermiştik de, şeytan onların yaptıklarını kendilerine süsleyip hoş göstermişti..." buyurmuştur ki, bu, adeta Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kavminin cahillikleri sebebiyle, kendisine ulaşan gam ve kederlere karşı bir teselli gibi olmuş olur.

Mu'tezlle şöyle der: Ayet, Cebriye'nin görüşünün yanlış olduğuna şöylece delâlet eder:

1) O kulların fiillerini yaratan Allah olmuş olsaydı, şeytanın bu tezyininin bir anlamı olmazdı.

2) Bu tezyîn, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, şeytanın bundan dolayı zemmedilmiş olması caiz olmazdı.

3) Tezyin, insanı, o fiili işlemeye götüren Allah'ın yaratmasıyla olduğunda, bu^ işin meydana gelmesi zorunlu olur. Binâenaleyh, tezyin, o firü yapmaya sebep olamaz.

4) Cebriyye'nin görüşüne göre, bu işi yaratan insanlar için dost olmaya O ise davet edenden daha layıktır.

5) Allah Teâlâ tezyin etme işini, şeytana isnad etmiştir. Binaenaleyh, o tezyin eden Allah olmuş olsaydı, o zaman o tezyin işinin şeytana izafe edilmiş olması doğru olmazdı. 173[173]

Kâfirlerin Dostu Şeytandır

Buna şöyle cevap verilir: Kâfirlerin gözlerine çirkin olan şeyleri süsleyen şayet şeytan olursa, o vesveseleri o şeytanın gözünde tezyin eden, şayet başka bir şeytan ise, o zaman teselsül gerekir. Yok eğer Allah ise, işte elde edilmek istenen netice de budur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte o, bugün de onların velisidir" buyurmuştur. Bu hususta iki ihtimal vardır;

a) Bundan, Mekke kâfirleri kastedilmiş olup, bu günde onların dostu ve velisi olan ise, şeytandır. Şeytan, senden önceki ümmetlerin kâfirlerine yaptığı gibi, onları iğva etmeyi ve senden çevirmeyi üstüne almıştır. Böylece bu takdire göre bu ifade geçmiş ümmetlerin haberlerini vermekten, Mekke kâfirlerinin haberlerini nakletmeye geçmiş otur.

b) Cenab-ı Hak, bu ifadedeki el-yevm (bugün) sözüyle. Kıyamet gününü kastederek, şöyle demek istemiştir: "İmdi o, amellerini kendilerine süslemiş olduğu o kâfirlerin, Kıyamet gününde dostudur. O gün, çok meşhur olduğu için, Kıyarnet gününe, normal olarak el-yevm (gün) kelimesi ıtlak edilmiştir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesinin maksadı, "Yani, o günde, onların hiçbir dostu yok demektir" şeklindedir. Bu böyledir, zira onlar, azablarını müşahede edip, o azabın, şeytanın başına geldiği gibi kendilerinin de başına geldiğini görüp; o azabtan kendileri kurtulamayacağı gibi, şeytanın da kurtuluşu olmadığını anladıklarında, o zaman istihza üslubuyla alay etmek için onlara, "Bu gün sizin dostunuz budur, şeytandır!" denilmiş olması mümkündür. 174[174]

Kur'ân'ın İniş Hikmetlerinden

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu şiddetli tehdidinin yanısıra, delil ikame edip her türlü mazereti ortadan kaldırdığını belirterek, "Bu kitabı sana, ancak hakkında ihtilaf ettikleri şeyde, onlara açıklamada bulunman için indirdik" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 175[175]

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/264

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/264-265

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/265

Birinci Mesele

Bu, "Biz, Kur'ân'ı sana, ancak, o Kur'ân'ı açıklamaları vasıtasıyla, onlara hakkında ihtilaf ettikleri şeyleri beyan etmen İçin indirdik" manasındadır. İhtilaf edenler ise, ehl-İ kitab ile, hevâ ve arzularınıza göre hüküm veren kimselerdir. Onların kendisinde ihtilaf ettikleri şey de, tevhid, şirk, cebr, kader, Kıyametin varlığı, yokluğu vb. itikadı meseleler ile, meselâ Banîra, Sâibe gibi helâl olan şeyleri haram klimaları ve leş gibi, haram olan şeyleri de helâl kılmaları kabilinden olan hükümleri kapsayan dindir. 176[176]

Alllah'ın Fiilleri Hikmetle Muallel midir?

Li tübeyyine ("açıklamada bulunman için)" ifadesindeki lâm, Allah'ın fiillerinin birtakım gaye ve maksatlar şartına bağlı olduğuna delâlet eder. Bunun benzeri olan ayetler pek çoktur. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu bir kitaptır ki, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için onu sana indirdik"(tbratMm, 1) ve "Ben cinleri de insanları da, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zânyat, 56) ayetleri bunlardandır.
Buna şu şekilde cevap verilebilir: Allah'ın fiillerinin, herhangi bir maksat ve gaye şartına bağlı olmasının imkânsız olduğu aklen sabit olunca, bu ayetleri tevil etmek gerekir. 177[177]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Hûden ve rahme ifadeleri, ifadesinin mahalline matufturlar. Ancak ne var ki
bu iki kelime, mef'ûlün leh olarak mansubturlar. Çünkü bu jkisi, kitabı indirenin fiilleridir (işidir).Li tubeyyinefiilinin başına lâm gelmiştir, çünkü bu, indirenin değil, muhatabın işidir. Mef'ûlün leh ancak, o failin işi olduğu zaman mansub kılınır. 178[178]

Dördüncü Mesele

Kelbî şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ı inanan kimseler için bir hidayet ve rahmet olarak vasfetmesi, onun herkes için böyle olmasına aykırı değildir. Bu, Cenâb-t Hakk'ın tıpkı, Bakara Sûresi'nin başındaki jS*ü, iS& (Bakara, 2) ifadesinin, o Kur'ân'ın bütün insanlar için bir hidâyet rehberi olmasına aykırı olmaması gibidir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın bütün insanlar için hidâyet olduğunu ayrıca, (Bakara. 185) ayetinde de beyan etmiştir. O mü'mtnlerin, o hidayeti kabul edip de, böylece ondan yararlanmaları bakımından, özellikle mü'minleri zikretmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen ondan korkacak kimselere ancak o tehlikeyi haber verensin" (Naziat,46) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü, o inzâr «denin inzâr ve uyarısından ancak, böylesi bir topluluk istifade eder. Allah en iyisini bilendir. 179[179]

Allah'ın Kudretinin Delilleri

"Allah gökten su indirdi de, onunla yere, ölümünden sonra can verdi. Şüphesiz ki bunda, kulak verecek bir kavim için ayet vardır. Sağmal hayvanlarda da, sizin için elbette bir ibret vardır. Size, onların kannlanndaki fışkı ile kan arasından, içenlerin boğazından kolaylıkla geçen halis bir süt içiriyoruz. Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden de, içki ve güzel bir rızık edinirsiniz. İşte bunda da aklını kullanacak kimseler için, hiç şüphesiz bir delil

---

[176] [176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/265
[177] [177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/265
[178] [178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/266
[179] [179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/266

vardır" (Nahl, 65-67).
Bil ki biz, Kur'ân'ın en büyük gayesinin ulûhiyyet, nübüvvet, ahiret ve kazâ-kader gibi dört temel unsuru izah etmek, iyice anlatmak, zihinlere yerleştirmek olup, bu dört unsurdan da en büyük gayesinin ulûhiyyeti anlatmak olduğunu söylemiştik. İşte bundan dolayı her ne zaman söz, kâfirlerle ilgili vaîd ve tehditler hakkında uzarsa, Cenâb-ı Hak tekrar ulûhiyyeti izaha başlar. Bu sûrenin başında şöyle demiştik: "Allah Teâtâ ulûhiyyetin delillerini zikretmek istediğinde, söze önce feleklerin kütleleriyle; ikinci olarak insanla; üçüncü olarak hayvanlarla, dördüncü olarak bitkilerle, beşinci olarak da deniz ve karanın çeşitli hallerini zikretmekle başlar. İşte burada, bu ayette de ulûhiyyetin delillerini yeniden izaha başlayınca, söze gök dünyası ile başlayarak "Allah gökten su indirdi de, onunla yere, ölümünden'sonra can verdi" buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ, semayı, kendisinden yağmur yağacak bir tarzda yaratmış ve o yağmur da yerin can bulmasına sebep olmuştur" demektir. "Yerin dirilmesi"yle kastedilen de ekinler, ağaçlar, çiçekler, meyve vermezken meyve verenler haline gelmiş olan ağaçların, faydalı değilken faydalı hale gelmiş olan bitkilerin durumudur. Biz bu delili defalarca izah ettik.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Şüphesiz bunda, insafla ve düşünerek dinleyen kimseler için delil vardır" buyurmuştur. Çünkü, kalbiyle ve gönlüyle içinden gelerek kulak vermeyen, sanki duymayan bir sağır gibidir. 180[180]

Hayvana Süt Yaptıran Kudret

Bu ayette bahsedilen delillerin ikincisi de, hayvanların çeşitli halleriyle istidlal etmektir ki, işte bu husus Cenâb-t Hakk'ın "Sağmal hayvanlarda da, sizin için bir deli! vardır. Size, onların karınlanndakinden (...) /ç/riyoruz" ayetinin ifade ettiğidir. Biz "ibret"in ne demek olduğunu, aıi imrân. 13) ayetinin tefsirinde anlatmıştık. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 181[181]

Birinci Mesele

İbn Kesir, Ebû Amr, Asım'ın ravisi Hafs, Hamza ve Kisâi, nûnun dammesiyle nusktküm şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları nûn'un fethasıyla neskîkum okumuşlardır. Nûn'un fethasıyla okuyuşun delili açıktır. Çünkü sen, "Ona su verdim, suya kandı" manasında, "Sakaytuhû-eskîhl hattâ reviye" dersin. Nitekim Cenâb-t Hak da, "Rableri de onlara gayet temiz bir şarap içirmiştir (sekahum)" (Dehr, 2i), "Bana yediren, bana içiren O'dur (yeskîn)" (Suin.79)ve "...kaynar sudan içirildiîer (9ükû)" ıMutıammed, 15) buyurmuştur. Bu ifadeyi, nûn'un dammesiyle okumaya gelince, bu da senin, "kendisi için içecek yaptı; içecek kıldı..." manasında söylediğin, "Eskâhu" tabirinden alınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "size tatlı bir su da içirmedik mi?"(Mün»ıat, 27} ve "... onunla sizleri suladık" (Hicr, 22) buyurmuştur. Bu, burada "Biz onu, çokluğu ve sürekli olması açısından, tıpkı yağmur yüklü bir bulut gibi yaptık" manasındadır. Ebu Ubeyde bu fiiti, nûn'un zammesiyle okunmasını tercih ederek, "Çünkü bu, devamlı bir içecektir. Bu gibi yerlerde genel olarak if'âl babı kullanılır" demiştir. 182[182]

Butûnihâ'daki Zamirin İzahı

Ayette butûnihi kelimesindeki zamir ayetin baş tarafındaki en'âm ismine racidir. Normalde "fi butûnihâ" denilmesi beklenirdi. Nahivciler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) el-En'âm lafzı, tıpkı, raht (cemaat), kavm (kavim), bakar (sığır), ne'âm (davar) kelimeleri gibi, bir topluluğu, bir grubu ifade etmek için konulmuş olan müfred bir lafızdır. O halde bu, lafız cihetiyle müfred bir lafızdır. Binaenaleyh bunun zamiri de, müfred zamiri olur ki, bu

---

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/266-267
181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/267
182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/267-268

zamir de müzekkerdir; mana bakımındansa, çoğuldur. Binaenaleyh zamiri, çoğul zamiri olur. Çoğul zamiri de müennes zamiridir. İşte bundan dolayı burada butûnihi, Mü'minûn 21 ayetinde de butûnihâ Duyurulmuştur.

2) Bu, "Bizim bahsettiğimiz şeylerin karınlarında" manasındadtr. Bu, Kisaî'nin bu konuda verdiği cevaptır. Müberred ise şöyle der: "Bu husus, Kur'ân'da yaygındır. Nitekim Cenâb-ı Hak, {En'âm, 78) buyurmuştur ki, bu "Bu doğan şey, benim Rabbimdir" demektir. Yine Cenâb-ı Hak, (Abese, niş) buyurmuştur ki "Onunla öğüt almak isteyen herkes onunla öğüt alır" takdirindedir.

Bil ki bu, ancak müennesliği hakîki olmayanlar hakkında böyledir. Hakîki müennes olanlara gelince, bu caiz olmaz. Zira normal olarak, insan hakkında, "Câriyetuke zehebe-Gulâmuke zehebet" denilemez.

3) Burada bir hazf bulunup onun takdiri "Size, onun karnında bulunanların bir kısmından, yani sütten içiririz" şeklindedir. Çünkü, onun karnında bulunanların tamamı süt değildir. 183[183]

Sütün Oluşması

"Fers" kelimesi, işkembede bulunan gübreye denilir. Kelbî, Ebu Sâlih'den, Ebu Salih de Jbn Abbas'tan, onun

şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Alaf işkembeye yerleştiğinde, onun en altt kığı, gübre; en üstü kan, ortası da süt olur. Böylece kan damarlara, süt de memetiğe geçer. Gübre de olduğu gibi kalır işte bu, uOn!ann kannlanndaki fışkı ile kan arasından, kendisine kan ve gübrenin karışmadığı halis bir süt..." ayetinden anlaşılan husustur. 184[184]

Biraz Anatomi 185[185]

Birisi şöyle diyebilir: Kan ve süt kesinlikle işkembede oluşmazlar. Bunun delili ise, his ve müşahededir. Çünkü bu hayvanlar mütemadiyen kesilir, fakat hiç kimse onların işkembesinde ne kan ne de süt görmez. Binaenaleyh, şayet kan ve süt işkembede oluşmuş olsaydı, o zaman bunun bazı hallerde müşahede edilmesi gerekirdi. Bizzat müşahedenin, yanlışlığına delalet ettiği iddiası ise benimsenemez. Tam aksine gerçek şudur: Canlı varltk gıdayı aldığında, bu gıda, o canlı eğer insansa onun midesine; yok, hayvan vs. cinsten ise, onun işkembesine gider. O gıda işkembede eritilip ilk hazım tahakkuk ettiğinde, o gıdadan akıcı olanlar, ciğere; katı olanlar ise, bağırsaklara geçer. O gıdadan ciğere geçen kısım, orada eritilir ve kana dönüşür ki, işte ikinci hazım budur. Ve o kan, "safra" (bedenin dörtte birini oluşturan kısım); "sevda" (bedenin dörtte birini oluşturan kısım) ve artık ve (zehirli) bir sıvı ile karışır. "Safra", öd kesesine; "sevda", dalağa; su da böbreklere, oradan da sidik torbasına geçer. Kana gelince, kan da, toplar damarlara geçer ki, bu da, ciğerden çıkan damarlardır. İşte burada üçüncü hazım meydana gelir. Ciğer ile memelik arasında pekçok damar vardır. Dolayısıyla kan o damarlardan memeliğe geçer. Memelik, yumuşak, beyaz etli bir bezedir. Böylece Allah Teâlâ, o etli yumuşak, beyaz bezeye o kan döküldüğünde, onu kan halinden süte dönüştürür ki, işte sütün nasıl oluştuğu hususundaki en doğru görüş budur.

Buna göre şayet, "Bütün bu hususlar erkek hayvan için de söz konusudur. O halde onda niçin süt oluşmuyor?" denilirse, biz deriz ki:

İlahî hikmet, her şeyi, o şeyin maslahatına uygun bir tarzda yönetmeyi gerektirmiştir. Binaenaleyh, her canlının erkeğinin mizacının, sıcak ve kuru; dişisinin mizacının ise, soğuk ve rutubetli olması gerekir. Bundaki hikmet şudur: Yavru, ancak dişinin bedeninin içinde oluşuverir. Dolayısıyla, şu iki sebepten dolayı, daha fazla rutubetin dişiye tahsis edilmesi gerekmiştir:'

---

[183] 183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/268

[184] 184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/268

[185] 185[185] Anatomide Râzi'den beri, geçen 7 asırlık dönemde çok değişiklik olmuştur. Fakat görüldüğü üzere müfessirimiz bu konuda bilimsel bir tavır içinde olup, gözlem ve tecrübeye göre izah etmeye yönetmiştir.

a) Yavru ancak rutubetten oluşur. Binaenaleyh, o yavrunun oluşabilmesi için birtakım maddeler meydana gelsin diye, dişinin bedeninde pekçok rutubetlerin bulunması gerekir.

b) Yavru büyüdüğünde, annenin bedeninin, o çocuğun büyüyüp gelişmesi için, uzayıp gelişmeyi kabul edecek bir biçimde olması gerekir. Binaenaleyh, o rutubetler annenin bedeninde çokça bulunduğunda, onun bedeni uzayıp genişler. Böylece de orası, o yavru için müsait hale gelir. İşte böylece, anlattıklarımızla, işte bu hikmetten dolayı Allah Teâlâ'nın, her canlının dişisinin bedenine daha fazla rutubeti tahsis etmiş olduğu sabit olmuş olur. Sonra, annenin rahminde iken, o ceninin bedeninin gelişip büyümesi için oluşmuş olan o rutubetler, cenin, oradan ayrıldığında, o küçük yavrunun gıdasını oluşturmak için, memeliğe ve memeye geçer.

Bunu iyice kavradığında bit ki, kendisi sebebiyle dişide kandan oluşan süt, erkekte mevcut değildir. Böylece, bu iki şey arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Bu açıklamayı da iyice an!adığında,biz diyoruz ki: Müfessirler şöyle demişlerdir: Ayetteki ifadesinden kastedilen, bu üç şeyin aynı yerde oluştuğudur. Bu cümleden olarak mesela "fers", işkembenin en alt kısmında; kan, en üst kısmında, süt de ortada olur. Biz, bu görüşün, his ve tecrübenin hilafına bir görüş olduğunu belirtmiştik. Çünkü kan, şayet midenin ve işkembenin en üst tarafında oluşmuş olsaydı, o zaman bir kimsenin gaseyanı halinde (normal olarak) kan kusması gerekirdi ki, bu kesinlikle yanlıştır. Ama biz şöyle diyoruz: Bu ayetle şu kastedilmiştir: Süt ancak, kanın bazı parçalarından meydana gelir. Kan da ancak, "fers" deki latîf parçalardan, cüzlerden meydana gelir. "Fers" de, işkembede bulunan yenilmiş şeyler demektir. O halde süt, ilk önce, "fers" arasında bulunan şeylerden, ikinci olarak da kanda bulunan şeylerden meydana gelir. Böylece, Allah Teâlâ o sütü, o katı ve kesif kısımlardan ayırarak, onda, sayesinde yavrunun bedenine uygun bir süte dönüşebilecek nitelikte yaratmış olur. İşte bizim burada, bu makamda elde edip özetle sunduğumuz şey budur. Allah en iyisini bilendir. 186[186]

Dördüncü Mesele

Bil ki, memede sütün oluşması ve yavrunun beslenmesine uygun olacak nitelikler kazanması, sarîh aklın, ancak
hakîm bir failin ve rahîm bir müdebbirin yönetmesiyle meydana geldiğine şehadet eden, birtakım hayranlık uyandıran hikmetleri ve akıl almaz sırları ihtiva eder. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

1) Allah Teâlâ, midenin alt tarafında, gıdanın katı kısmının çıkabileceği bir deljk yaratmıştır. Binaenaleyh insan, küçük bîr şey yeyip içtiğinde, onun midede hazmı mükemmelleşinceye ve ondan saf ve temiz olan sıvı şeyler ciğere geçinceye kadar o delik, o yenilen ve içilen şeylerden herhangi bir şey aşağıya inemeyecek bir biçimde kapalı kalır. O zaman ise, o delik açılır ve o katı şeyler oradan aşağıya iner ki bu, ancak hakîm bir failin tedbiriyle olabilecek ilginç şeylerdendir. Çünkü o gıdanın, her ne zaman midede kalmasına ihtiyaç duyulduğunda o delik kapanıyor; o maddenin mideden çıkmasına ihtiyaç hissedildiğinde ise, açılıyor! Binaenaleyh, ihtiyaca ve menfaate göre bazan kapanmanın, bazan da açılmanın tahakkuk etmesi, ancak hakîm bir failin takdiriyle meydana gelebilecek şeylerdendir.

2) Allah Teâlâ ciğerde, o yenilen içilen şeylerde bulunan katı nesneleri değil de, latîf şeyleri; bağırsaklarda da, latîf kısımları değil, o katı şeyleri çekme, cezbetme kuvveti yaratmıştır. Eğer durum bunun tersi olsaydı, bedenin yararına olan şeyler tersyüz olmuş olur ve bu bedenin düzeni bozulmuş olurdu.

3) Allah Teâlâ ciğere, hazmedici ve eritici kuvvet vermiştir. Öyle ki o latîf kısımlar, ciğerde erir ve kana dönüşür. Sonra, Allah öd kesesinde, "safra"yı; dalakta, "sevdâ"yı; böbrekte de, o

---

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/268-270

artık ve zararlıyı çekme kuvvetini yaratmıştır. Böylece geriye, bedenin gıdasına uygun saf kan kalır. Her bir uzva o kuvvet ve özelliği tahsis etmek ise, ancak hakîm ve alîm olanın takdiriyle olur.

4) Cenîn, anne rahminde bulunduğu zaman, o yavrunun uzuvlarının gelişip büyümesi için birtakım maddeler oluşsun diye, o kandan, o yavruya büyük bir pay ayrılır. O yavru rahimden ayrıldığında bu pay, kendisinden o yavruya gıda olan süt meydana gelsin diye meme tarafına geçer. Yavru büyüdüğünde ise, o pay, ne rahme ne de memeye geçmez; aksine, annenin bedeninin yararlanabileceği bir yerde toplanır. Binaenaleyh o kanın, her zaman, maslahat ve hikmete uygun bir değişik uzuva geçmesi, ancak hür, hakîm olan bir failin tedbiriyle oluşur, tahakkuk eder.

5) Memede süt oluştuğunda, Allah Teâfâ memenin ucunda çok küçük delikler ve çok dar geçitler halkeder ve onları, emmeye veya memeyi sağma gibi hadiseler bulunduğunda, o dar gözeneklerden ancak süt çıkabilecek bir biçimde yaratmıştır. Binaenaleyh o gözenekler son derece dar olduğunda, onlardan ancak son derece ince ve akıcı saf sıvı çıkabilir. Ama o kesîf ve katı kısımları ise o dar geçitlerden kesinlikle çıkamaz, böylece de iç kısımda kalıverirler. Memenin ucunun başında o küçük deliklerin ve dar geçitlerin yaratılmasındaki hikmet, onun adeta bir süzgeç gibi olmasıdır. O halde, ince ve saf, latîf olan her şey oradan çıkar; katı ve kesîf olan şeyler de, orada alıkonulur ve oradan dışarı çıkamaz. İşte bu şekilde, o süt, çocuğun bedenine uygun, halis ve içenlerin boğazından kolayca geçen bir süt olmuş olur.

6) Allah Teâlâ o çocuğa, memeyi tutmayı, kavramayı ilham etmiştir. Çünkü anne, her ne zaman memesinin ucunu o çocuğun ağzına koyarsa, o çocuk o anda memeyi tutmaya başlar. Binaenaleyh, şayet hür ve irade sahibi, son derece merhametli bir fait, o küçük çocuğa bu hususi işi ilham etmeseydi, O'nun o memede yarattığı o sütten istifade edilemezdi.

7) Biz, Allah'ın sütü, ancak kanın bir kısmından; kanı da canlının aldığı gıdadan yarattığını beyan etmiştik. Dolayısıyla, meselâ koyun, otu ve suyu aldığında, Cenâb-ı Allah, kanı o parçaların latîf olanlarından, sütü de kanın bazı kısımlarından yaratır. Sonra sütte, birbirine zıt karakterde olan üç ayrı madde bulunur: Sütteki yağ, sıcak ve rutubetli; sütteki su, soğuk ve rutubetli; ondaki peynir de, soğuk ve kurudur. Bu karakterler, koyunun aldığı o otta mevcut değildi. Binaenaleyh, bununla, o maddelerin, bir kısmı bir kısmına uygun olmadığı ve birbirlerine benzemediği halde, devamlı bir şekilde bir sıfattan başka bir sıfata, bir durumdan başka bir duruma geçtikleri ortaya çıkar. Bütün bu durumda ise, bu hallerin ancak alemin durumlarını kulların maslahatlarına uygun olarak yöneten rahîm, hakîm bir failin tedbiriyle meydana geldikleri ortaya çıkıyor. Binaenaleyh, mükemmel bir kuvvet, sonsuz hikmet ve rahmetiyle, gerek yüce alemde, gerekse süflî alemde bulunan zerreleri idare eden zatı noksan sıfatlardan tenzîh ve teşbih ederiz. "Haberin olsun ki yaratmak da, emretmek de O'na mahsustur"(AVaf, 54).

Ayetteki "İçenlerin boğazından kolaylıkla geçen" tabiri 'içenlerin boğazlarından leziz ve afiyetli bir şekilde geçen..." demektir. Arapça'da, "İçecek şey, boğazdan kolaylıkla geçti, sahibi yani içen de onu kolaylıkla geçirdi (yuttu)" denilir. Bir başka ayette geçen "O, neredeyse onu yutamayacaktı" (ibrahim, 17) ayetinde de bu manadadır. [187][187]

Beşinci Mesele

Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Sütün, memede meydana gelmesi, hür ve irade sahibi bir yaratıcının

Sütün Yaratılmasının Haşre Delâleti varlığına delâlet ettiği gibi, hasrın ve neşrin mümkün olduğuna da delalet eder. Çünkü hayvanın yediği o ot, ancak sudan ve topraktan meydana gelmiştir. Böylece, âlemi yaratan bu şekilde tedbir etmiş, o toprağı bitki ve ot haline dönüştürmüş. Daha sonra da o otu bir hayvan yediğinde, bir başka tedbirde bulunup, o otu kan haline getirmiş, bir başka tedbirde bulunup o kanı süte dönüştürmüş ve yine bir diğer işlem ile o sütten yağı ve peyniri meydana getirmiştir. İşte bu, Hak Teâlâ'nın, o maddeleri bir özellikten başka bir özelliğe, bir halden başka bir hale çevirmeye kadir olduğuna delâlet eder. Durum böyle olunca, Allah'ın, ölülerin bedenlerinin parçalarını daha evvel olduğu gibi, kendisinde hayat ve akıl sıfatı bulunan bir hale dönüştürmeye de kadir olduğu meydana çıkar. Binaenaleyh işte bu açıdan, bu kıyas, öldükten sonra dirilmenin ve Kıyametin, imkânsız değil mümkin olduğuna delâlet eder. Allah en iyi bilendir. 188[188]

---

[187][187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/270-272

Hurma ve Üzümden Yapılan İçki

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Hurma ağaçlarının meyvesinden ve üzümlerden de içki ve güzel bir nzık edinirsiniz" buyurmuştur. Bil ki Allah TeâÎâ, önceki ayetlerde, hayvanlardan elde edilen bazı menfaatlerinden bahsedince, bu ayette de, bitkilerin bazı menfaatlerinden bahsetmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 189[189]

Birinci Mesele

Eğer, "Ayetteki ifadesindeki min harf-İ cerrinin müteallakı nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu harf-i cerr, takdiri şöyle olan bir mahzûf fiile tealluk eder: "Sizi, hurma ve üzümlerin meyvelerinden sularız"yani, "onların sıkılmasıyla elde edilen suları ile sularız." Daha önce geçmiş olan, nüskîkum fiili, buna delâlet ettiği için, bu ifadede hazfedilmiştir. Ayetteki, "Ondan içki edinirsiniz" tabiri bu sulamanın nasıl olduğunu anlatan bir tabirdir. 190[190]

İkinci Mesele

Vahidî şöyle def: "A'nâb" kelimesi, "Nahîl" üzerine değil, "semerât" üzerine ma'tûftur. Çünkü bu durumda, yani
"nahfl" üzerine atfedilmesi durumunda, ifadenin manası "ve üzüm meyvelerinden" şeklinde olur. Halbuki üzümün kendisi zaten meyvedir. Onun, başka meyvesi olmaz. 191[191]

Seker'in Manası ve Nimet Oluşunun İzahı

"Seker" kelimesinin manası hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Seker fiilinden olup, "içki" manasına isim olarak kullanılmıştır. Bu tıpkı, kelimesindeki masdarın isim olarak kullanılması gibidir. Ayetteki "güzel bir rızik", hurma ve üzümden elde edilen sirke, pekmez, kuru hurma, kuru üzüm ve şıra gibi şeylerdir. Buna göre eğer, "İçki haramdır. Öyle ise, Cenâb-ı Hak nasıl onu nimetler sadedinde zikretmiştir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevap verilir:
1) Bu sûre, Mekkî'dir. İçkinin haram kılınışı ise, Mâide Sûresi'nde gelmiştir. (O da Medenî'dir). Binâenaleyh bu ayetin nüzulü, henüz içki haram değilken olmuş olur.
2) Burada bir neshin olduğunu söylemeye gerek yoktur. Çünkü Allah Teâlâ, bu şeylerde bulunan faydalı şeylerden bahsetmiş ve müşriklere bunlardan bahsederek hitap etmiştir. İçki ise, onların içtikleri şey cinsindendir. O halde içki, onlar açısından sırf bir faydadır. Hak Teâlâ sonra bu ayette onun haram kılınacağına da dikkat çekmiştir. Çünkü burada içki ile güzel bir rızkı ayrı ayrı zikretmiştir. Dolayısıyla içkinin güzel bir rızık olmaması gerekir. İçkinin, şehvet (nefsânî arzu) açısından güzel olduğu ve güzel göründüğünde şüphe yoktur. Binâenaleyh, bu ifade ile, onun şeriat nazarında güzel olmadığının söylenmiş olması gerekir. Bu da ancak,

---

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/272
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/272
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/272
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/272

onun haram kılınmış olması halinde mümkündür. [192][192]

Nebîz'in Hükmü

b) Seker, "nebîz" demektir. Nebîz ise, hurma, üzüm veya kuru üzümün, üçte ikisi kayboluncaya (uçuncaya) kadar kaynatılıp, sonra da ekşimesi için bırakıldığındaki haline denilir. Bu, sarhoşluk verecek bir hale gelinceye kadar, İmam Ebu Hanîfe'ye göre helâldir. Ebu Hanîfe, bu hususta, bu ayeti delil getirerek şöyle der: "Ayet, "seker"in helâl olduğuna delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ onu, nimetleri ve lütufları arasında zikretmiştir. Hadis-i şerifler de, içkinin haram olduğuna delâlet eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s),"İçki, aynından (zatından) dolayı haramdır" (Yani içki, içki olduğu için haramdır) buyurmuştur. Bu da, ayette bahsedilen "seker"in, hadiste geçen "hamr"dan başka birşey olmasını gerektirir. Bu ikisi arasında böyle bir farklılığın olduğunu söyleyen herkes, "seker"in üzüm, kuru üzüm veya hurma şıralarının üçte ikisi kayboluncaya kadar, kaynatılarak elde edilen "nebiz" olduğunu söyler.
c) "Seker", yiyecek şey demektir. Bu görüşü, Ebu Ubeyde ileri sürmüş ve buna şairin, şu beytini delil getirmiştir:
"Sen, kerim kimselerin haysiyeti ile oynamayı kabul ettin" yani, "Onları zemmi, adetâ kendine yiyecek kabul ettin." Zeccâc şöyle demiştir: "Bu kelime, "yiyecek şey" manasından çok, "içki" manasına daha yakın ve uygundur. Buna göre şiirin manası, "sen, onları tenkid ile sarhoş oldun" şeklindedir. Şair, o kimsenin, insanların gıybeti ite meşgul olmasını ve insanların haysiyet ve şerefleri ile oynamasını, sanki onun İçki içmesi gibi kabul etmiştir."
Bil ki Allah Teâlâ bir açıdan delil, bir başka açıdan da yüce nimetlerini sayma yerine geçen bu izahları yapınca, "işte bunda da, aklım kullanacak bir kavim için, hiç şüphesiz bir delil vardır" buyurmuştur ki bu, "Aklı olan herkes, bütün'bu hallere, ancak Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın kadir olabileceğini açıkça bilir ve böylece, bunların varlığından, hakim ve kadir bir ilahın varlığına istidlal eder" demektir. Allah en iyi bilendir. [193][193]

Bal Arısına Yapılan İlham

"Rabbin bal ansına ilham etti ki: "Dağlardan, ağaçlardan ve onların kurduklan çardaklardan evler edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin kolaylıklar gösterdiği yaylım yollarına git." Onların karınlarından, renk renk içecekler çıkar ki onda, insanlar için şifâ vardır. İşte bunda tefekkür edecek kimseler için, elbette bir delil vardır" (Nahl, 68-69).
Bil ki Allah Teâlâ, bu âlemin, hür ve irâde sahibi, kadir bir ilahı bulunduğuna, kesin bir delil ve çok net bir hüccet olarak, hayvanlardan süt çıkarmasını, hurma ve üzümden İçecek şeyler ve güzel rızıklar çıkarmasını zikredince, arıdan bal çıkarışı da bu hususun isbatı için son derece parlak bir bürhân ve kesin bir delil olmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [194][194]

Peteğin Özellikleri

Cenâb-ı Hak, "Rabbin bal arasına ilham ettiki" buyurmuştur. Arapça'da "ilham etmek" manasında, vehâ ve evhâ fiilleri de kullanılır. Allah Teâlâ'nın, bal arısına ilham etmesi ise, arıların içlerinde, bütün insanların akıllarının anlamaktan aciz kaldığı o enteresan (bal üretme) İşini yerleştirmesi demektir. Bunu birkaç şekilde izah edebiliriz:
1) Arılar, tabiatları gereği, altıgen şeklindeki o evlerini (peteklerini), birbirinden farklı olmayacak şekilde, birbirine eşit ve denk olarak yaparlar. Hiçbir insanın, mistar (tesviye, düzeltme aleti) ve pergel gibi edevatı bulunmaksızın, bu peteklerin benzerini yapması

---

[192][192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/273
[193][193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/273-274
[194][194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/274

mümkün değildir.
2) Mühendislikte, bu peteklerin, altıgen dışında bir şekilde şekillenmeleri halinde, ister istemez o evler arasında birtakım kullanılamayacak boşlukların kalacağı; fakat altıgenli olarak yapılmaları halinde, aralarında boşa gitmiş yerlerin kalmayacağı sabittir. Şu halde bu zayıf ve ufacık hayvanları, böylesine gizli ve ince hikmetlere vakıf etmek, elbette dikkate değer şeylerdendir.
3) Arılar arasında, bey durumunda olan bir tek arı bulunur. O an diğerlerinden daha yapılı olur ve öbürlerine hükümran olur. Diğerleri ona hizmet ederler ve uçuşma esnasında onu sırtlarında taşırlar. Bu da şayan-ı dikkat şeylerdendir.
4) Anlar, yerlerinden hoşlanmadıkları zaman, topluca başka bir yere çekip giderler. İnsanlar, onları eski yuvalarına döndürmek istediklerinde, tanbur ve benzeri çeşitli sesli musiki aletleri çalarlar. İşte sesler ve musikiler sayesinde, insanlar onları yuvalarına döndürebilirler. Bu da enteresan bir durumdur. Binaenaleyh arıların ileri derecede zekâlarına delâlet eden, bu şaşırtıcı özelliklerle, başka hayvanlardan temayüz edip, bu çeşit akıl ve zekâ da vahye benzer bir durum olan ilham yoluyla tahakkuk edince, Hak Teâlâ onlar hakkında, "Rabbin bal ansına vahdetti ki..." buyurmuştur. 195[195]

Vahyin Çeşitli Manaları

Bil ki vahy, "...vahyetmesi olmadıkça Allah'ın hiçbir beşere konuşması olmamıştır"(Şura, 51) ayetinden ötürü, peygamberler hakkında söz konusudur. Yine, "Hani havarilere vahyetmiştim ki..."(Makie, 11 riayetinden Ötürü, veliler hakkında da söz konusudur. Bu kelime, insanlar hakkında, "ilham" manasına kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Musa'nın annesine vahyettik ki..."(Kasas,7) buyurmuştur. Vahy, diğer canlılar (hayvanlar) hakkında da ilham manasına gelir. Nitekim bu ayette Cenâb-ı Hak, "Rabbin bal ansına vahyettiki..." buyurmuştur. Bütün bu kısımların her birisi için, vahyin belli bir manası vardır. Allah en iyi bilendir196[196]

İkinci Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: "Anlara, "nahl" denilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, onların karınlarından çıkan o balı insanlara bir nahl, yani bağış kılmıştır." Bazı kimseler "nahl"in, hem müzekker, hem müennes olan bir kelime olduğunu söylemişlerdir. Bu kelime Hicazlılara göre müennestir. İşte bundan ötürü, Allah Teâlâ onu ayette müennes saymıştır. Kendisi ile müfredi arasında duruIduğu zaman sadece hâ (yani müdevver te farkı) olan her cemî de böyledir. 197[197]

Arının Kovan Temini

Allah Teâlâ daha sonra "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan evler edin" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 198[198]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, cümlenin başındaki en edatının, "en-i müfessire" olduğunu; çünkü ayetteki evhâ (vahyetti) fiilinin
kale (dedi) manasına olduğunu söylemiştir. "Buyût" kelimesi, bâ harfinin kesresi ile biyûten şeklinde de okunmuştur, "İnsanların yaptıkları çardaklardan" demektir. Bu kelime, tıpkı gibi,

---

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/275
196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/275
197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/276
198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/276

râ harfinin zammesi ve kesresi ile "ya'rlşûn ve ya'rüşûn" şekillerinde okunmuştur. Bu ikisi de geçerli kullanışlardır. 199[199]

Arı Çeşitleri

Bil ki iki çeşit arı vardır:

1) Dağlarda, ormanlarda eğleşen ve insanların emri altında olmayan arılar.

2) İnsanların evlerinde yerleşmiş ve insanların mülkiyetinde bulunan arılar. Birincisi, "Dağlardan, ağaçlardan... evler edinin" ifadesi ile, ikincisi de, "... onların kurdukları çardaklardan evler edinin" ifadesi ile anlatılmıştır. Bu çardaklar, arıların petekleridir. Buna göre eğer, "Bu ayetteki min harf-i çerlerinin manası nedir? Bunun yerine fî harf-i çeri kullanılmalı değil miydi?" denilirse, biz deriz ki: "Bununla "ba'ziyyet" (kısmîlik) manası ile, o arıların evlerinin, her dağ ve her ağaçta yapılmaması, aksine menfaatlarına uygun ve kendilerine münasip yerlerde yapılması kastedilmiştir. 200[200]

Bazı Hayvanlarda Akıl Var mıdır?

Ayetteki, "Dağlardan... evler edin" ifadesi, zahiren bir emirdir. Eşte bu yüzden alimler, bu hususta ihtilaf
etmişlerdir: Bazıları, arıların akıllarının olmasının, Allah tarafından onlara emir ve nehiyler tevcîh edilmesinin uzak İhtimal olmadığını söylerlerken; bazıları da durumun böyle olmadığını, aksine bundan muradın, Allah Teâlâ'nın onlarda bu halleri gerektiren birtakım karakter ve huyları yaratmış olması olduğunu söylemişlerdir ki, bu mesele ile İlgili geniş izah, (Nemi. 18) ayetinin tefsirinde geçmiştir. 201[201]

Balın Yapılışı

Cenâb-ı Allah, daha sonra, "Sonra meyvelerin her birinden ye" buyurmuştur. Buradaki mın harf-i cerri, ya "teb'iz" (kısmîlik), yahut da "ibtida-i gaye" içindir. Bazı tıp kitaplarında şunu gördüm: Allah Teâlâ, arılar âlemini şu şekilde yönlendirmektedir: Havada geceleyin çok latîf çiğler meydana gelir. Bunlar ağaçların yapraklarına konar. Çiğlerin damlaları bazan ağaçların ve çiçeklerin üzerinde, dağınık çok küçük lekeler halinde bulunuyor; bazan da her birinden belli bir miktar toplanmış şekilde çok oluyorlar. İkinci çeşidi, mesela kudret helvasında olduğu gibidir. Bu helva, havadan inen ve bazı beldelerde ılgın ağacının yapraklarında toplanan çiğlerdir. Bunlar elle tutulabilir.

Birinci kısım İse, Allah Teâlâ'nın arıya ilham ettiği şeydir. Arı, o zerreleri çiçeklerden ve ağaçların yapraklarından .ağızları ite toplar, onları yer ve onlarla beslenir. Doyduğunda, yeniden onlardan biraz ağzıyla toplar ve onu peteklerine getirip Koyarlar. Çünkü onlar kendileri için gıda depolama gayretindedirier. Onların peteklerinde, bu çiğ parçalarından birçok şey birikir. İşte bu baldır.

Bazıları da şöyle derler: Arı, temiz çiçeklerden ve kokulu yapraklardan birşeyler yer. Allah Teâlâ, sonra onun yediği o şeyleri, arının bedeninin içinde bala dönüştürür. Sonra da an onları kusarak, tekrar geri çıkarır ki işte bal budur. Birinci izah akla daha yakın ve araştırıp incelemeye daha uygundur. Çünkü kudret helvasının yapısı, tad ve şekil bakımından bala yakındır. Havada, birtakım çiğ parçacıklarının oluştuğunda ve bunların, ağaçların ve çiçeklerin yapraklarına düştüğünde şüphe yoktur. İşte burada da böyledir. Hem sonra biz, anların bal yiyerek gıdalarını aldıklarını müşahede etmekteyiz. İşte bundan ötürü, petekten balı çıkardığımızda, onunla gıdalansınlar diye, balın bir kısmını anlar için kovanda bırakırız.

---

[199] 199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/276

[200] 200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/276

[201] 201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/277-278

Böylece anların bal yediklerini ve onların havadan ağaçlara düşen o balımsı çiğ damlaları ile gıdalanıp beslenmek için ağaçlara ve çiçeklere konduklarını biliyoruz.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: ifadesindeki min edatı, bu izaha göre, teb'iz için değil, ibtidâ-i gaye içindir.

Daha.onraCenâb-ı Hak, "Rabbinin yollarına git" buyurmuştur. Bu, "sonra arzu ettiğin her meyveden ye. Onlardan yediğinde, bal yapma işinde, Rabbinin sana ilham edip anlattığı yoluna gir" demektir. Yahut da bununla, "O, meyveleri arayıp bulmak için, Rabbinin yoluna gir" manası kastedilmiştir.

Ayetteki zülüla kelimesine gelince, bununla ilgili iki izah yapılmıştır:

a) Bu kelime, "sübül" (yollar) kelimesinden "haC'dir. Çünkü Allah Teâlâ, o yolları arılara münkad kılmış, kolaylaştırmış ve emirlerine vermiştir. Bu tıpkı, "O, yeryüzünü sizin faydanıza, zelil (âmâde) kılandır" (mm, 15) ayetinde olduğu gibidir.

b) Bu kelime, fesluki "git" fiilindeki "sen" zamirinden haldir. Yani "Ey arı, emrolunduğun şeye inkiyâd ederek, boyun eğerek, diretmeksizin gir" demektir. 202[202]

Karnından Çıkmanın Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onların karınlarından çıkar" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu, muhatab sîgasından gâib sığasına dönülen bir üslûptur. Bunun sebebi şudur: Bunların zikredilmesinin maksadı, mükellef olan insanın, bunlar ile, Allah'ın hikmetine, kudretine ve gerek ulvi, gerekse süfli" alemdeki herşeyi güzel ve yerli yerinde düzenleyip yürüttüğüne istidlal etmesidir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak arıya, önceki ifadeleri ile hitap edince, insana dönerek, "Biz, o arıların karınlarından renk renk içecekler çıkartmak için, arıya bu enteresan şeyleri ilham ettik" buyurmuştur.

İkinci Bahis: Bazı kimselerin "Bal, havada meydana gelen ve ağaçların ve çiçeklerin yapraklarına düşen, arı tarafından yenen şeydir" dediğini söylemiştik. Eğer biz bu izahı benimsersek, ayetteki, "karınlarından çıkar" ifadesi ile, "ağızlarından çıkar" manası kastedilmiş olur. Bedenin içindeki her boşluk, "batn" (karın) adını alır. Baksana insanlar, beyin boşluğunu kastederek "batnu'd-dirnâğ" deyimini kullanırlar. İşte bu ayette de, "butun" kelimesi ile "ağızlar" manası kastedilmiştir. Fakat ehl-i zahire göre, bal, arının yapraklardan ve meyvelerden yeyip kustuğu şeydir. İşte bal budur. Bu söz açıktır. 203[203]

Balın Bazı özellikleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Renkleri çeşitli içecekler... Onda, insanlar için şifa vardır" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ balı," işte şu üç sıfatla nitelemiştir:

Birinci Sıfat: Onun içecek bir şey olmasıdır. Durum böyledir. Çünkü bazan bizzat o içilir, bazan da (su katılarak) şerbet yapılır.

İkinci Sıfat: Onun renklerinin farklı farklı oluşu. Balın kırmızı, beyaz ve sarı olanı vardır. Bunun bir benzeri de, "Dağlardan, beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgönî siyah yollar yaptık"{?m, 2i) ayetidir. Bundan maksat, "tabiat (yarattı)" görüşünü iptal etmektir. Çünkü bütün bu cisimler, karakterleri açısından aynı oldukları halde, farklı farklı renklerde olunca, bu durum, o renklerin meydana gelmesinin, tabiatın var etmesiyle olmayıp, hür ve irade sahibi bir failin düzenlemesiyle olduğuna 3etalet eder.

Üçüncü Sıfat: "Onda, insanlar için bir şifa " olmasıdır. Bu hususta da iki görüş vardır: 204[204]

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/277-278

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/278

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/278-279

Baldaki Şifa Mutlak Değildir

Birinci Görüş: Doğru olan bu görüşe göre, bu ifade, bal ile ügildir. Buna göre "Bal, safraya zarar verip öd kesesini depreştirdiği halde, İnsanlar için nasıl i' olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ, onun bütün insanlar, her hastalık fer durum için şifâ olduğunu söylememiştir. Aksine o, bazı kimseler ve bazı dar için şifâ olunca, "şifa" diye tavsif edilmesi uygun olmuştur. Balın genel "şifa" olduğuna şu da delâlet eder: Her ma'cûnun (ilacın), tam ve mükemmel onun bal ile karılıp katılarak macun edilmesine bağlıdır. Hem balgamlı hastalıklarda, baldan yapılan şerbetlerin çok büyük faydası vardır.
İMncİ Görüş: Mücâhtd'e ait olan bu görüşe göre, ayetteki bu tabir ile, Kur'ân'ın nsarîar için şifa oluşu kastedilmiştir. Buna göre, arının bal yapma hadisesi, "Onların rdânndan renkleri çeşitli içecekler çıkar" ifadesi ile tamamlanmıştır. Daha sonra -ı Hak, yeni bir cümleye başlayarak, "Onda yani bu Kur'ân'da, mesela arı linde olduğu gibi, insanların küfür ve bid'atları için şifâ olacak şeyler vardır" tayurmuştur. İbn Mes'ûd (r.a)'un: "Bal, her hastalığa şifadır. Kur'ân da, göğüste ve akılda) olan her derde devadır" dediği i.vayet edilmiştir. Bil ki bu görüş . Bunun zayıf olduğuna şu iki husus delâlet eder:
1) Ayetteki fîhi "Onda" zamirinin, en yakınında olana râci olması gerekir. En falan olan ise "Renkleri çeşitli içecekler" ifadesidir. Fakat bunun, dana önce hiç geçmediği halde, "Kur'ân"a râcî olduğunu söylemek münasip değildir.
2) Ebû Sâ'îd el-Hudrî (r.a) şunu rivayet etmiştir: Birisi Hz. Peygamber (s.a.s)'e pe*ç: "Kardeşim karnından şikayet ediyor" der. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Ona om tçir" buyurur. O adam gider, daha sonra gelir ve: "Ona bal içirdim, ama faydası 3r%adı" dör. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Git ve ona yine bal içir" buyurur. Adan gider ve yine bal içirir. Derken kardeşi, bağından çözülmüş gibi olur, rahatlar. "2 Peygamber (s.â.s) de: "Allah doğru söyledi, kardeşinin karnı ise yalan söyledi" buyurur.205[205] Sahabe, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu beyanını Cenâb-ı Hakk'ın, "Onda, insanlar için şifa vardır" ayetine hamfetmişlerdir. Bu, ancak bu ifade balın bir sıfatı olursa doğru olur.
Eğer birisi, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ifadesi ile ne kastedilmiştir?" derse, biz deriz ki: "Öyle anlaşılıyor ki Hz. Peygamber (s.a.s), o balın faydasının sonradan ortaya çıkacağını vahyin nuru ile biliyordu. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) onun faydasının daha sonra ortaya çıkacağını bilmekte beraber, ilk anda zuhur etmeyince, bu, sanki bir yalan gibi olmuş oldu. İşte bundan dolayı bu ifadeyi kullandı.
Daha sonra Cenâb-ı Hak ayeti "işte bunda tefekkür edecek kimseler için, elbette bir ayet vardır" buyurarak bitirmiştir. Bil ki bu ifadedeki "ayet" sözünü şu hususlarla izah edebiliriz:
1) Bu, daha önce de bahsettiğimiz gibi, anya, altıgen petekler yapma ve benzeri halleri gibi ince ve sırlı bilgilerin verilmesidir.
2) Bu, arının ağaçlardan ve yapraklardan, o balımsı çiğleri bulup yemesidir.
3) Bu, Allah Teâiâ'nın o faydalı zerrecikleri hava boşluğunda yaratıp, sonra onları ağaçların ve yaprakların uçlarına atması ve onları dağıttıktan sonra, arıya onları toplamasını emretmesidir. Bütün bunlar, âlemin ilahının, mahlûkatı terbiye etmeyi, hikmet ve maslahatları gözetmeye bina ettiğine delalet eden dikkate şayan şeylerdir. Allah en iyisini bilendir. 206[206]

Hayat Merhaleleri

"Sizi Allah yarattı. Sizi yine O öldürecek. İçinizden kimi -bildikten sonra birşey bilmesin diye- ömrün en sefil şekline kadar geri götürülür. Allah hakkıyla bilen, kemaliyle kadir olandır" (Nahl. 70).

---

[205] [205] Buhâri, Tıp 24; Muslin, Selâm 91 (4/1736).
[206] [206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/279-280

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 207[207]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, canlıların çeşitli .ilginç durumlarından bahsedince, bundan sonra da insanların çeşitli hallerinin
bir kısmını ele almıştır. Meselâ bunlardan birisi, bu ayette e-e alınan husustur ki, bu, insan ömrünün mertebesine bir işarettir. Hükemâ, insan :Trünün şu dört mertebesi bulunduğunu tespit etmiştir:
1) Büyüyüp gelişme çağı.
2) Duraklama çağı, ki bu, gelişme yaşıdır.
3) Yavaş yavaş düşüş, aşağıya inme, gerileme çağı ki bu, "kuhulet-olgunluk" çağıdır.
4) Hızlı bir biçimde düşüş (inhitat) çağı. Ki bu da, ihtiyarlık yaşıdır. Cenâb-ı Hak, onUarın bu mertebelerin bazısından bazısına intikal etmesiyle intikal ettirenin kendisi a istidlalde bulunmuştur. 208[208]

Tabiatcılara Reddiye

Tabiatçı doktorlar ise, "Bu geçişi yapan, insanın tabiatıdır" demişlerdir. Ben görüşlerini özet bir biçimde vereceğim; zayıf ve yanlış olduğunu beyan «deceğim. Bu durumda da geriye, onları İntikal ettirenin Allah olduğu gerçeği atacaktır, Ve işte bu noktada, Allah Teâlâ'nın bu ayette bahsettiği şeyin, ciddî delil 'de doğruluğu ortaya çıkacaktır. Tabiatçılar şöyle demişlerdir: İnsanın bedeni, meni hayız kanı (kadının yumurtasından meydana gelmiştir. Meni ile bu kan (yumurta) ve rutubetli iki cevherdirler. Hararet, rutubetli maddede müessir olduğunda, rutubeti azalır ve ona bir tür kuruma durumu sağlar. Bu, görülen ve müşahede malum bir husustur. Bu iki cevherdeki hararet kuvveti, ondaki rutubeti Utmaya devam eder. Derken, uzuvlar sertleşir ve o uzuvlarda bir tür oluşumlar meydana gelir. Kemik, kıkırdak, sinir, boşluklar arasındaki zarlar, dokular ve diğer •ganlar meydana gelir. Bedenin oluşumu tam ve mükemmel olduğunda cenîn, annenin rahminden ayrılır. Bu durumda da, dünyaya gelen cenînde de rutubet hali u ıidir. Bunun delili, senin, çocuğun annesinden ayrıldıktan sonra da, uzuvlarının yumuşak, ince, kemiklerinin de yapısı gereği kıkırdağa yakın bir yumuşaklık ve «ineklikte olduğunu müşahede etmendir. Sonra çocuğun bedenindeki hararet o ptfubetlere tesir eder ve onu gitgide azaltır. Beden için üç durum söz konusudur:
Birinci Durum: Bedenin rutubetinin, hararetinden fazla olmasıdır. O zaman -ruviar, uzamayı, büyümeyi ve gelişmeyi kabul eder ki, bu, gelişip büyüme yaşıdır. B» yaş, otuz veya otuzbeş yaşına kadar devam eder.
İkinci Durum: Bedenin rutubetinin, olduğundan daha az bir hale gelmesidir. Bu :_r_mda o rutubetler, o aslî tabiî harareti tastamam korur. Ancak ne var ki onlar, bu miktardan daha fazla olmazlar. Bu, duraklama yaşıdır ki, aynı zamanda da tam gençlik çağıdır. Bunun en son noktası, bu çağın son beş yılıdır ki, bu tamamlandığında kişinin yaşı kırk olur.
Üçüncü Durum: Rutubetlerin azalması ve aslî, tabiî harareti tastamam koruyabilecek bir durumda olmaması. İşte bu noktada noksanlık başlar. Sonra bu noksanlık, bir sûre sezilmez bir halde devam eder ki bu, "kuhûlet" (olgunluk) çağıdır ki bunun tamamı, altmışta biter. Bu noktadan sonra, noksanlaşma ve geriye dönüş hızlanarak, gözle görülür bir hal alır ki, bu da ihtiyarlık çağıdır. Bu da, yüzyirmi yaşına kadar devam eder. İşte, doktorların bu konudaki görüşlerinin özeti budur.
Bana göre bu değerlendirme zayıftır. Bunun zayıf olduğuna şu hususlar delalet etmektedir:
1) Biz diyoruz ki, menî'nin menî olma ve kanın (yumurtanın) da kan (yumurta) olduğu başlangıç safhasında rutubet hali galiptir. Tabii hararet ise, etkisiz durumdadır ve bu sebeple

---

[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/280
[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/281

de zayıftır. Sonra o zayıf olmasına rağmen, o rutubetlerin pekçoğunu kan ve menî oluş noktasından, kemik, kıkırdak, sinir ve doku olma haline geçirmeyi başarır. Uzuvlar, organlar meydana gelip beden mükemmelleştiğinde de, rutubetler azalır. Böylece, o tabiî hararetin, daha öncekinden pek çok fazla olması icab eder. Bu sebeple de, bedenin oluşup mükemmelleşmesinden sonra, rutubetlerin çözülmesinin, bedenin oluşmasından önceki çözülmesinden daha fazla olması gerekir. Halbuki durumun hiç de böyle olmadığı malumdur. Çünkü beden oluşmadan önce, menî ve kan (yumurta) maddesi, kemik ve sinir olma haline geçmiştir. Ama beden oluştuktan sonra, böylesi bir geçiş tahakkuk etmediği gibi, onun yüzdebiri bile tahakkuk etmemiştir. Binâenaleyh, organların oluşumu şayet hararetin rutubete tesiri sebebiyle olmuş olsaydı, o zaman beden mükemmel leşti kten sonra rutubetlerin dağılıp çözülmesinin, bedenin oluşmasından önceki dağılıp çözülmeden daha fazla olması gerekirdi. Durum böyle olmayınca biz, hem bedenin oluşmasının canlıların bedenlerini maslahatlarına uygun bir biçimde yöneten hakîm ve kadir bir varlığın tedbiriyle olduğunu, hem de bedenin oluşmasının tabiplerin ileri sürdüğü gibi hararetin rutubete tesir etmesiyle olmadığını anlamış bulunuyoruz.

2) Şöyle diyoruz: Tekemmül etmiş bir insanın bedeninde bulunan tabii hararet ya nutte cevherinde bulunan hararetin, aynı olur veyahut da ondan daha fazla bir halde olmuş olur. Birincisi batıldır, çünkü nutfe cevherinde bulunan tabiî hararet, nutfenin kütlesi miktarına göre olur. Nutfenin kütlesinin az ve küçük olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, bu beden büyüdükten sonra, şayet onda bu kadar tabii bir hararet bulunmuş olsaydı, bu son derece az olur ve bedende de bir tesiri görülmezdi. İkincisine gelince, tabii hararetin, bedenin büyümesi nisbetinde artacağını kabul etmektir. Her an tabii hararet gitgide artıp, onun artmasının da her an daha fazla kuvveti ve sıhhati gerektirdiği, icap ettirdiği sabit olunca, o zaman canlının bedeninin devamlı bir şekilde artıp mükemmelleşmeye doğru hareket etmesi gerekir, Durum söyle olmadığına göre canlının bedeninin durumunun artmasının eksilmesinin tabiatı gereği değil, tam aksine hür ve irade sahibi bir failin yönetmesiyle olduğunu anlamış oluyoruz,

3) Bu bizim, "el-Keblr fî't-Tıb" adlı eserimizde, tabiplere karşı Öne sürdüğümüz, şu husustur. Biz diyoruz ki: Farzedelim ki, tabii rutubet tabii hararete denk olsun. O halde daha nasıl siz, "tabii hararetin, olduğundan daha az olması gerektiğini ve -sanın, gençlik yaşından noksanlık yaşına (sinn-i kuhûlet) geçtiğini söylüyorsunuz? Çünkü onlar şöyle diyorlardı: Bunun sebebi şudur: Böyle bir denklik tahakkuk ettiğinde, bu noktadan sonra tabii hararet, tabii rutubetlerin kurumasına tesir eder. Böylece de, o tabii rutubetler gitgide azalır, derken tabii harareti muhafaza edemeyecek bir hale gelir. Bu hal tahakkuk ettiğinde, tabii hararet de zayıflar. Çünkü tabii rutubet, tabii hararetin adeta bir gıdası gibidir. Gıda azaldığında, gıdalanan da zayıflar. Netice olarak diyebiliriz ki: Tabii hararet, tabii rutubetin azalmasını; tabii -.itubetin azalması da, tabii hararetin zayıflamasını gerektirir.

Bu ikisinden birisinin zayıflamasından da, ortada tabii rutubetten hiçbir şey «almayıncaya kadar diğerinin zayıflaması gerekir. Bu durumda da, tabii hararet söner ve ölüm denen hadise meydana gelir. İşte, tabiplerin bu konuda söyledikleri şeyin neticesi budur ki, bu da zayıftır.

Çünkü biz diyoruz ki, tabii hararet, tabii rutubetin kuruyup azalmasına tesirini nasıl ettiğinde, şöyle denilmesi niçin caiz olmasın: "Gıda veren kuvvetler, bu tabii "jtubetin yerini tutan şeyleri temin eder.fl Bu noktada tabipler ise, "Gıda veren • „ .vetler, o tabii rutubetin yerini tutacak şeyleri, tabii hararetin kuvvetli olması halinde •emin edebilir. Ama, hararet zayıfladığında ise, bu olmaz" derler. Bu noktada biz de diyoruz ki: Bu durumda, "devr-i fasit" gerekir. Çünkü, tabiî rutubet, gıda veren -jvvetler, onların yerini tutacak şeyleri tastamam yerine getirmediğinde azalır ve -oksanlaşır. Gıda veren kuvvetler de, tabii hararet zayıf olduğu zaman, rutubetin /erini tutacak olan şeyleri temin etmekten aciz olur. Tabii hararet de, tabii rutubetin azalması durumunda zayıf olur. Bu azlık, gıda veren kuvvetler, o tabii rutubetin yerini tutacak olan şeyleri temin etmekten aciz olduğu zaman söz konusu olur. Böylece, tabiplerin görüşüne göre "devr-i fâsif'in gerektiği sabit olmuş olur ki, devr-i fasit ise zaten batıldır. Yine böylece, insanın bir yaştan başka bir yaşa geçmesini, o tabiplerin öne sürmüş oldukları tabiat fikrine bağlamanın, onlar aleyhine, bu bahsedilen mkânsızlıklara yoi açtığı sabit olmuş olur. Binaenaleyh, bu fikir batıl olmuş olur. Bu görüş batıl olunca da bu durumları, canlıların bedenlerini onların menfaatlerine uygun oir biçimde tedbir eöen merhametli, hakîm, her şeye kadir, hür bir irade sahibi bir lana kesinkes isnad etmek gerekir. Zaten, elde edilmek istenen netice budur.

Ben bir gün, Mürselât Sûresi'ni okuyordum. Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, sizi bayağıbir sudan yaratıp, onu belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirmedik mi? işte biz (bunu) kudretimizle yaptık. Demek ne güze! kadirleriz. Yalan sayanların vay o gün haline!" (Mürseiat, 20-24) ayetlerine vardığım zaman şunu söyledim: Bu yalanlayıcılardan maksadın, canlıların bedenlerinin oluşmasını, tabiata ve hararetin rutubete tesirine isnad edenler olduğunda şüphe yoktur. Ben, ey izzetli Rabbim, kalbimin derinliklerinden ve onun samimiyeti ile, bu tür tedbirlerin, tabiat tarafından değil, tam aksine ahkemü'l-hâkimîn ve ekreme'l-ekremîn olan, her şeyi bilen bir yaratıcı tarafından olduğuna iman ettim!

Bunu iyice kavradığında, Cenâb-ı Hakk'ın , "Sizi Ailah yarattı" ifadesinin doğruluğu aklî delil ile de doğrulanmış olur. Çünkü, insanların ve diğer canlıların bedenlerini yaratanın, tabiat değil, tam aksine Allah (c.c) olduğu kesinlik kazanmış olur.

Cenâb-ı Hak "Sizi yine O öldürecek" buyurmuştur. Biz, o tabiatçıfarın ölümün meydana gelişinde ileri sürdükleri sebebin fasit ve batıl olduğunu, bu görüşe göre "devr-i fasit"in gerektiğini izah etmiştik. Binaenaleyh, bu batıl olunca, ölüm ve hayatın ancak Allah'ın yaratması ve takdiri ile tahakkuk ettiği sabit olmuş olur. 209[209]

Ömrün En Sefil Şekli

Cenâb-ı Hak, "İçinizden kimi, ömrün en sefil şekline kadar geri götürülür" buyurmuştur. Biz, daha önce tabiatın, insanın kemal noktadan noksanlığa, kuvvetten zayıflığa geçişinin illeti olamayacağını delil ile beyan etmiştik. Öyleyse, insanın gençlikten ihtiyarlığa, sıhhatten düşkünlüğe ve yaşlılığa, kâmil akıl mertebesinden bunaklığa ve her şeyden habersiz olma haline geçişinin tabiatın gereği değil de, tam aksine bunu yapanın hür ve irâde sahibi bir failin yaptığına katî olarak hükmetmek gerekir. Bizim anlattıklarımız sabit olunca, Kur'ân'ın lafzının delâlet ettiği şeyin sıhhatinin, Kur'ân'ın kesin ifadesiyle sabit olduğu ortaya çıkar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah hakkıyla bilen, kemaliyle kadir olandır" buyurmuştur. Bu, bahsettiğimiz her şeyin üzerine bina edildiği temel bir düsturdur. Bu böyledir, çünkü tabiat, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edemeyen bir cahildir. Binaenaleyh, insandaki bütün bu oluşum ve hareketlerin ona mal edilmesi mümkün değildir. Ama, alemin ilahı onu yaratıp yöneten ise, ilimde ve kudrette kâmil olandır. İlminin kâmil olmasından dolayı, maslahat ve mefsedetlerin miktarını bilir, kudrette kâmil olduğu için de. maslahatları gerçekleştirmeye, mefsedetleri de def etmeye kadir olur. İşte bundan dolayı şüphesiz, canlıları yaratmayı alemin ilahına isnat etmek mümkün olmuştur, ama onu tabiata isnat etmek mümkün değildir. Allah en iyisini bilendir. 210[210]

Bazı Lafızlar Erzel-i Ömür

Bu mesele, ayetin ihtiva ettiği lafızları tefsirle alâkalıdır. Müfessirler bu ayete şu manayı vermişlerdir: "Allah sizi, hiçbir şey değilken yaratmış, sonra da ömürleriniz sona erdiğinde canınızı almıştır. İçinizden bazıları da, "erzel-i ömr"e düşürülmüştür." "Erzeli'l-Ömr" ömrün en sefil ve en düşkün olanıdır. Nitekim Arapça'da değersizliği ifade için "Rezule'ş-şey'u yerzulu - rezâleten – erzelehû gayruhu" (birisi telanı rezil kıldı) denilir, "...en aşağı tabakalarımızdan başkasının..." (Hûd, 27) ve "Arkana hep bayağı kimseler (erze\ûn) düşmüşken..."(şuara, m) ayetleri de bu manadadır. 211[211]

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/281-284

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/284

211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/285

Mü'min ve Erzel-i Ümür

Cenâb-ı Hakk'ın, "İçinizden kimi, ömrün en sefil şekline kadar geri götürülür" ifadesi, müslüman kimseyi de içine alır mı, yoksa bu, sadece kâfirlerle ilgili bir ifade midir? Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Bu, müslüman kimseyi de içine alır. Bu sebeple "erzel-i ümür"ün, uzun bir ömür demek olduğu ileri sürülmüştür. İşte bu izah doğrultusunda Hz. Ali (r.a)'den "Erzel-i ümür, yetmiş senedir" dediği rivayet edilmiştir. Katâde bunun, doksan sene olduğunu söylerken, Süddî bunun bunaklık olduğunu belirtmiştir. Birinci kanaat daha uygundur, çünkü bunaklık, aklın zail olup gitmesi demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, 'İçinizden kimi -bildikten sonra birşey bilmesin diye- ömrün en sefil şekline kadar geri götürülür" buyruğu, Allah Teâlâ'nın o kimseyi, aklını gidermek için erzel-i umre düşürdüğüne delalet eder. Binaenaleyh, şayet erzel-i ümürden kastedilen, aklın gitmesi olsaydı, o şey kendisinden istenen gayenin bizzat kendisi olurdu ki, bu batıldır.
İkinci Görüş: Bu, müslümanları kapsamaz. Ömrünün uzun olması sebebiyle, müslümanın Allah nezdinde değeri daha da artar. Bu sebeple onun hakkında, "Allah onu erzel-i umre düşürmüştür" denilemez. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Ancak iman edip de güze! güzel amellerde bulunanlar başka"(Tin,5-6) ayetidir. Böylece, Allah Teâlâ iman edip güzel amel işleyenlerin esfel-i sâfiline düşürülmeyeceklerini beyan buyurmuştur. İkrime de: "Kim Kur'ân okursa, erzel-i ümüre düşürülmez" demiştir. Cenâb-ı Hak, "Allah hakkıyla bilen, kemâliyle kadir olandır" buyurmuştur. İbn Abbas bu ifadeye: "Allah, dost ve düşmanın ne yaptığını bilen ve istediği herşeye kadir olandır" manasını vermiştir. 212[212]

Haşrin İsbatı

Bu ayet, âlim, hür ve irade sahibi fail bir ilahın varlığına delalet ettiği gibi, öldükten sonra dirilme ile Kıyametin
varlığına da delalet eder. Bu böyledir, çünkü insan, mahzâ yokluktu. Derken Allah onu yoktan yarattı, sonra da ikinci kez onu yok etti. Binâenaleyh bu, o kimse ilk defa ma'dûm (yok) olup, onun ikinci kez yokluğa dönmesi de mümkün olunca, tıpkı bunun gibi, o mevcut olup sonra da yok olduğunda, onun tekrar varlık alemine dönmesinin mümkün olması gerektiğine delalet eder. Hem o nutfe iken ölüydü, sonra canlı oldu, daha sonra Oluverdi. Şu halde, ilk ölümü caiz olunca, ikinci Ölüm de caiz olur. Tıpkı bunun gibi, ilk hayat mümkün olunca hayatın avdet etmesinin mümkün olması da gerekir. Hem insan, çocukluğunun başlangıcında hiçbir şey bilmeyen cehalet içinde bir varlık idi. Sonra da bilen, akleden ve anlayan bir hale geçiverdi. Bu sebeple o, erzel-i ümüre düşünce, çocukluk devresinin ilk zamanlarındaki duruma dönmüş olur ki, bu durum herhangi bir şeyi akledememesi ve anlayamamasıdır. Binaenaleyh, ilk defada aklın ve anlayışın olmaması, insanın, ömrünün sonunda aynen bizzat geriye dönmüş olur. Binaenaleyh, mevcut olup da sonradan zail olan aklın da, ikinci kez geriye dönmesinin caiz olması gerekir. Bu ifadelerin doğruluğu bu şekilde sabit olunca, ölüp de yok olan kimsenin, varlığının, hayatının ve aklının ikinci kez avdet etmesinin caiz olduğu sabit olur. Durum böyle olunca, öldükten sonra dirilmenin, haşir ve neşrin hak ve gerçek olduğu görüşü kesinlik kazanmış olur. Allah en iyisini bilendir. 213[213]

Geçim Vesilelerinde Farklılık

"Allah rızık hususunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. O üstün kılınanlar, onda hepsi eşit

---

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/285
213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/285-286

olmak üzere, azıklarım ellerinin altındakilere vermezler. O halde bunlar Allah'ın nimetini bilerek inkâr mı ediyorlar?" {Nahl. 71). [214][214]

Rızık Zekâya Göre Değildir

Bil ki bu, insanın bir başka halinin nazar-ı dikkate alınmasıdır. Bu böyledir, zira biz, insanların en zekisinin, en akıllı ve en anlayışlısının, ömrünü azıcık bir dünyalık elde etmek için tükettiğini, ama buna rağmen bunun ona müyesser ve nasip olmadığını; ama, insanların en cahilinin ve en az akıllı ve en az anlayışlı olanına da, dünyanın bütün kapılarının sonuna kadar açıldığını, hatırına gelen ve gönlünden geçirdiği her şeyi o anda elde ettiğini görmekteyiz. Binaenaleyh, şayet bunun sebebi, insanın çabalaması, sa'yi. gayeti, cehdi ve zekası olmuş olsaydı, o zaman en akıllı olanın, işte bu hususlarda en üstün ve en ileri durumda olması gerekirdi. Biz, en zeki olanın, en az payı; en cahil ve en ahmak, en hasîs olanın da en çok hisseyi aldığını gördüğümüzde, bunun, taksim eden (AHah)'ın taksimi sebebiyle olduğunu anlamış bulunuyoruz. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini aralarında biz taksim ederiz"(Zuhmt, 32) buyurmuştur. İmâm Şafii de şöyle demiştir: "Kaza ve kaderin mevcudiyetine delâlet eden delillerden birisi de, akıllı kimse sıkıntı içinde yaşarken, ahmak kimselerin ise, son derece güzel bir yaşayış içinde olmasıdır."

Bil ki bu farklılık, mala tahsis edilmemiştir. Aksine bu, zekilik-ahmaklık, güzellik -çirkinlik, akıllılık-sefihlik (kıt akıllılık), sağlık-hastalık, güzel isim, şan şeref (yâd) -çirkin isim vb. hususlarda da söz konusudur. Bu, sahili olmayan bir ummandır.

Ben yolculuğun birisinde, mal mülk sahibi kimselerden birisiyle beraberdim. O melikin malı çok, makamı muhteşemdi. Onun önünde, pekçok binit güdülür, sürülürdü. Ama o, onlardan herhangi birisine binemezdi (hastaydı). Yine çoğu kez, onun yanında iştah açıcı, gönlün arzu edeceği pekçok yemek ve güzel kokulu meyveler bulunduğu halde, yine o bunlardan hiçbirisini yiyemezdi. Halbuki içimizde öyleleri de vardı ki, kuvvetli bir bünyeye sahip olmasına rağmen, karnını doyuracak bir şey bulamıyordu. Binaenaleyh, bolluk içinde olan o melik, her ne kadar malı açısından o fakirden üstün idiyse de, ancak ne var ki bu fakir de, sıhhat ve kuvvet bakımından o melikten üstün idi. Bu, insanın nazar-ı itibara aldığında, hayretini artıran geniş bir mevzudur.

Ayetteki "O üstün kılınanlar, ...nzıklarını ellerinin altındakilere verici değillerdir..." buyruğu hakkında iki görüş vardır: [215][215]

Rezzak Yalnız Allah'tır

Birinci Görüş: Bundan önceki cümlede mevzubahis edilen mutluluk ve -mutsuzluğun, ancak Allah tarafından olduğu hususunu iyice izah etmek kastedilmiştir. 5jna göre mana şöyle olur: "Efendiler ve kölelerin tamamını biz rızıklandırıyoruz. Onlar, benim rızıklandırmam hususunda eşittirler. Öyleyse efendiler, rızık olarak terhangi bir şeyi kendi yanlarından kölelerine verdiklerini sanmasınlar. Bu, onların vasıtasıyla o kölelere vermiş olduğum benim rızkımdır." Bu sözün neticesi de, rızık •örenin Allah Teâlâ olduğunu, mâlikin (köle ve mal sahibi kimselerin) kölelerine kendi katlarından rızık vermediklerini; tam aksine köteyi de efendiyi de rızıklandıranın Allah Teâlâ olduğunu beyan etmektir . Sözün özü şudur: Çoğu kez köle, efendisinden akıl yönünden daha mükemmel, cüsse olarak daha kuvvetli, iyi ve kötü şeylere daha fazla vukuf sahibidir. İşte bu, o köleyi zelîl; o efendiyi de aziz kılan AHah olduğuna delalet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "... Kimi dilersem onun kadrini yükseltir, kimi dilersem onu alçaltınm"{ah imran, 26) buyurmuştur. [216][216]

---

[214][214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/286
[215][215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/286-287
[216][216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/287-288

Şirkin Saçmalığı

İkinci Görüş: Bu ayetle, Allah Teâlâ'ya şirk koşan kimselere reddiyede bulunmak murad edilmiştir. Buna göre bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, put ve esnâme (heykellere) tapanlara bir reddiyedir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiş olur: "Allah, efendileri kölelerine üstün kılmış ve köleyi efendisiyte beraber, herhangi bir mütke kadir kılmamış, onu mülk sahibi yapmamıştır. Binaenaleyh, madem ki sizler, mülkiyet hususunda kölelerinizi kendinize eşit ve denk kılmıyorsunuz, o halde daha nasıl ibadet olunma hususunda, bu cansız varlıkları, bana denk ve eş tutuyorsunuz?"

b) İbn Abbas (r.a), bu ayetin, Necrân Hristiyanları hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Çünkü onlar, Hz. İsa'nın, Allah'ın oğlu olduğunu iteri sürüyorlardı. Buna göre mana, "Sizler, malik- olduğunuz şeylerde, size eşit ve denk olurlar diye, kölelerinizi mal mülk sahibi yapmıyorsunuz. O halde, daha nasıl, benim kutumu benim çocuğum ve ulûhiyyette benim ortağım kılabiliyorsunuz?" 217[217]

Mülkiyette Eşitlik Olmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onda hepsi eşit olacak tarzda" buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki fâ harfi, hattâ manasındadır. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Rızkı bol verilenler, mallarını, kuleleriyle malca eşit olacak derecede, onlara vermezler."

Daha sonra Cenâb-ı Hak "O halde bunlar, Allah'ın nimetini bilerek inkâr mı ediyorlar?" buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır: 218[218]

Birinci Mesele

Asım'ın Ravisi Ebu Bekr'in rivayetine göre Asım, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizi Allah yarattı" <Natn, 70) ve, ilAllah kiminizi kiminizden üstün'kıldı" (Nam, 71) ifadelerinden dolayı muhatap sîgasıyla olmak üzere tâ ile techadûn şeklinde okurken, diğer kıraat İmamları ayetteki nüm (onlar) zamirinden dolayı yâ ile yechadûne şeklinde okumuşlardır. Ebû Ubeyde ve Ebu Hatim, haberin yakın olmasından dolayı bu ikinci kıraati (mana bakımından) tercih etmiştir. Hem, hitabın zahiri, müslumanlaradır. Halbuki müslümanlar, Allah'ın nimetlerini inkâr etmekte muhatab tutulmazlar. 219[219]

Şirk Nankörlüktür

Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde bunlar, Allah)n nimetini bilerek inkâr mı ediyorlar?" buyruğu ile, Allah'ın, bu delili, aleyhlerine olarak getirmiş olduğu müşriklere karşı bir yadırgama ve inkârın kasdedildiği hususunda şüphe yoktur. Buna göre eğer, "Onlar, putlara ibadet etmeleri sebebiyle Allah'ın kendilerine olan nimetini nasıl inkâr etmiş olurlar?" denilirse biz deriz ki:

Bu hususta, şu iki izah yapılabilir:

1) Her türlü hayrı veren Allah Teâlâ olup, kim de Allah'a ortak koşar ve o hayırların bir kısmını, koştukları o şeriklere nisbet ederse, böylece o kimse o hayırların Allah katından olduğunu inkâr etmiş olur. Hem tabiatçılarla müneccimler, bu nimetlerin pek çoğunu tabiata ve yıldızlara mal ederler ki, bu da onların, o nimetlerin Allah'tan olduğu hususunu inkâr ettiklerini gösterir.

2) Zeccâc şöyle demiştir: "Bununla şu kastedilmiştir: Allah, bu delillerini, her insanın anlayacağı bir biçimde açıklayıp ortaya koyunca, işte bu, insanlara Allah tarafından in'âm edilmiş olan büyük bir lütuf olmuş olur. İşte bu noktada Cenâb-ı Hak, "Bu delillerimi, beyyinelerimi izah edip beyân etmem hususundaki nimetlerimi mi inkâr ediyorlar?" buyurmuştur. 220[220]

---

[217] 217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/288

[218] 218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/288

[219] 219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/288-289

Üçüncü Mesele

Ayet-i kerimedeki efe bi ni'meti tabirinde bulunan bâ harf-i cerrinin, zâid olması mümkündür. Çünkü, "Cahade" fiili, bâ harf-i cerriyle müteaddî olmaz. Bu, tıpkı senin: "Huzi'l-hıtâme, huz bi'l-hitâmi" (yuları tut, al); "Ta'allaktu Zeyden, Ta'allaktu bi Zeydin" (Zeyd'e tütündüm...) demen gibidir. Buradaki "cahade" fiiliyle, küfür manasının kastedilmiş olması, böylece de, "Kefere - (inkâr etti) manasına geldiği için bâ ile taaddî etmiş olması da mümkündür. Allah en iyi bilendir. 221[221]

Aile Yuvası

"Allah sizin için kendilerinizden çiftler yaptı. Size çiftlerinizden oğullar ve torunlar verdi ve sizi güzel güzel nimetlerden nzıklandırdı. Şimdi batıla inanıyorlar da onlar, Allah'ın nimetlerine nankörlük mü ediyorlar"
{Nahl, 72).
Bilesin ki bu, kendisiyle hakîm, hür ve irâde sahibi bir ilâhın varlığına istidlal edilmesi ve Allah'ın, kullarına bu denli nimetlerle in'âmda bulunduğuna dikkat çekmek için, insanların hallerinden, Allah'ın bahsettiği bir başka çeşit haldir. İmdi Cenâb-ı Hakk'ın "Allah sizin için kendilerinizden çiftler yaptı" buyruğunun manasının, bazı kimseler şöyle olduğunu söylemiştir: "Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın Havva'yı Hz. Adem'in kaburgasından yaratması kastedilmiştir." Bu görüş zayıftır. Çünkü HakTeâlâ'nın, "Allahsızın için kendilerinizden çiftler yaptı" ifadesi, herkese bir hitaptır. Binaenaleyh bu ifadeyi, Hz. Adem ve Havva ile ilgili saymak delilin- aksinedir. Aksine bu hüküm bütün erkek ve dişiler hakkında genel bir hükümdür Buna göre mana, "Allah Teâlâ, kendileriyle erkekler evlensinler diye kadınları yarattı" şeklinde olur. Ayetteki enfüsiküm ifadesi, tıpkı, "nefislerinizi ö/dürün "(Bakara, 34) ve "nefsinize selam verin "(Nûr.ei) ayetlerinde olduğu gibidir. Yani "Birbirinizi öldürün, birbirinize selam verin" demektir. Bu ayetin bir benzeri de, "Size nefislerinizden, kendilerine ısınmanız için zevceler yaratmış olması, ...O'nun ayetlerindendir"(Rûm, 21) ayetidir. Doktorlar ve tabiatçılar şöyle derler: "Erkekle dişi arasındaki fark şu bakımdandır: Huy bakımından sıcak otan, erkektir, daha "rutubetli" ve soğuk olan ise kadındır." Bu görüşte olanlar sonra şöyle derler: "Menî erkeğin sağ husyesine dökülüp, sonra oradan kadının rahminin sağ tarafına dökülürse, çocuk tam bir erkek olur. Eğer meni erkeğin sol husyesine dökülür, oradan da kadının rahminin soluna dökülürse, çocuk tam bir dişi olur. Eğer menî, erkeğin sağ husyesine dökülür, oradan da kadının rahminin sol tarafına akarsa, çocuk dişi karakterinde bir erkek olur. Eğer meni erkeğin sol husyesine dökülür (toplanır), oradan da kadının rahminin sağ tarafına akarsa, çocuk, erkek karakterinde bir dişi olur."
Bil ki bu sözlerin neticesi şudur: Erkek olmanın sebebi, hararet (sıcaklık) ve kuruluk; kadın olmanın sebebi ise, soğukluk ve rutubettir. Bu sebep, son derece tutarsızdır. Biz, kadınlar arasında mizaç ve huyu son derece sıcak olan; yine erkekler arasında da mizaç ve huyu son derece soğuk olan kimseler görmekteyiz. Binâenaleyh eğer erkek veya dişi olmanın sebebi bu olsaydı, o zaman böyle kimselerin bulunması imkânsız olurdu. Böylece, erkeği ve dişiyi yaratanın hakîm ve kadîm bir ilah oimuş olduğu sabit olur ve bu delil ile de Hak Teâlâ'nın, "Allah sizin için kendilerinizden çiftler yaptı" buyruğunun yerinde olduğu ortaya çıkar. 222[222]

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/289
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/289
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/290-291

Torunlar

Cenâb-ı Allah, daha sonra "Size çiftlerinizden oğullar ve torunlar verdi" buyurmuştur. Vahidî, "hafede" kelimesinin aslının, "hizmette ve çalışmada hızlı olmak" manasındaki, "hafdü" masdarından olduğunu; nitekim Arapça'da birisi koştuğunda, birşeyi çabucak yaptığında, Hafede-Yahfidü-Hafden-Hufûd ve Hafedân" denildiğini; Kunut duasında da ve nahfidu "(Rabbim) sadece sana koşar, senin için acele ederiz" denilişinin de bu manada olduğunu söylemiştir. "Hafede" kelimesi, "hâfid" kelimesinin çoğuludur. "Hâfid" ise, sana hizmete koşan ve sana itaat etmede adeta yarışan herkestir. Bunun cem'i tâ'sız olarak, tıpkı "rasadü" (gözcüler) gibi, "hafedü" şeklinde gelir. O halde Arapça'da "hafedetü" kelimesi, yardımcılar ve hizmetçiler demektir. Bu ayette geçen "hafedetü" kelimesi ile, erkeğin, hanımı tarafından olan yardımcılarının kastedilmiş olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, "Size çiftlerinizden (eşlerinizden), oğullar ve hafede verdi" buyurmuştur. O halde, kadın (eş) tarafından olmayan "hafede", bu ayetin muhtevasına girmezler. Bunu iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: Bunların damadlar, evlilik dolayısı ile hısım olan kimseler ve çocuğun çocuğu (torunlar) olduğu ileri sürülmüştür ki bu hususta evlâ olan görüş, hepsinin bu sözün kapsamına girmiş olmasıdır. Çünkü biz, lafzın, bahsettiğimiz müşterek manasından ötürü hepsine muhtemel olduğunu beyan etmiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sizi güzel nimetlerden nzıklandırdı" buyurmuştur. Allah, evlilik vasıtasıyla kullarına, lütuflarda bulunduğundan ve evlilikte çeşitli fayda ve maslahatlar olduğundan bahsedince, ister meyve, tahıl ve meşrubat gibi bitkilerden, isterse hayvanlardan olsun, onlara güzel yiyecekler vererek de lütufta bulunduğunu belirtmiştir.

Daha sonra da "Şimdi batıla mı inanıyorlar?" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), bu ayetteki "batıl" ile "putların" kastedildiğini söylerken; Mukâtil, bununla "şeytanların" kastedildiğini söylemiştir. Atâ da bu ifadeye, "Onlar, benim bir ortağımın, eşimin ve çocuğumun olduğuna mı inanıyorlar" manasını vermiştir.

Daha sonra da "ve Allah'ın nimetlerine nankörlük mü ediyorlar?" buyurmuştur. Bu, "o nimetleri Allah'a mal etmeyerek ve Allah'tan başkasına nisbet etmek suretiyle nankörlük mü ediyorlar?" demektir. Bu ifade ile ilgili bir başka açıklama da şöyledir: Allah Teâlâ "Sizi güzel güze! nimetlerden nzıklandırdı" buyurunca, bundan sonra da, "Şimdi batıla inanıyorlar da onlar, Allah'ın nimetlerine nankörlük mü ediyorlar!" buyurmuştur. Bununla onların, Allah'ın helâl kıldığı "bahîra", "sâibe" ve "vasîle" gibi (Bkz. Maide, 103) hayvanları kendilerine haram kılmaları ve Allah'ın haram kıldığı, leş, kan, domuz eti ve putlar adına kesilen hayvanlar gibi şeyleri, kendilerine helâl kılmaları kastedilmiştir. Yani, "Onlar, niçin bu bâtıl hükümleri ileri sürmüş ve tayyibatı (güzel ve hoş şeyleri) helâl, çirkin şeyleri haram kılma hususunda, Allah'ın nimetlerini inkâr etmiş ve nankörlük yapmışlardır" demektir. Allah en iyi bilendir. 223[223]

Putların Güçsüzlüğü

"Allah'ı bırakıp da kendileri için ne göklerden, ne yerden hiçbir rızka, hiçbir şeye malik olmayan ve buna güçleri dahi yetmeyen şeylere taparlar. Artık Allah için darb-ı meseller (teşbihler) yapmayın. Çünkü Allah bilir, siz bilmezsiniz" (Nahl, 73-74).

Bil ki Allah Teâlâ, tevhidin pek çok delilini açıklayıp, bunlar da tevhidin doğruluğunun delilleri olduğu için, aynı şekilde kıymetli ve yüce nimetlerinin çeşitlerini saymaya başlamış ve sonra da bu ayette, putperestlere reddiye olsun diye, "Allah'ı bırakıp da kendileri için ne göklerden, ne yerden hiç bir rızka, hiçbir şeye malik olmayan ve buna güçleri dahi yetmeyen şeylere taparlar" buyurmuştur.' 'Göklerden olan rızık" ile, gök tarafından gelen yağmur; "yerden olan rtzık" ile de, yerden biten meyve ve bitkiler kastedilmiştir. O halde, ayetteki "göklerden ve

---

223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/291-292

yerden" ifadesi, "nekire" olan "nzık" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre sanki "o putlar, kendilerine tapanlara, yağmur ve bitki nâmına herhangi bir rızık verme gücüne sahip değillerdir" denilmektedir. Ahfeş, ayetteki "şey" kelimesinin, "rızık" kelimesinden bedel olduğunu, buna göre mananın, "Onlar nzkın ne azına; ne çoğuna sahip değiller" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-i Hak, "Buna güçlen dahi yetmez" buyurmuştur. 6u ifadenin söylenmesindeki hikmet şudur: Herhangi bir şeye mâiik olmayan bir kimse, bazan herhangi bir yolla birşey elde edebilmekle tavsif edilebilir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu putların birşeye mâlik olmaları şöyle dursun, birşeye mâiik olma güçlerinin dahi olmadığını beyan buyurmuştur.

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ, "Onlar, Allah'ı bırakıp da...hiçbir şeye malik olmayan...şeylere taparlar" buyurmuş ve bu ifadede putları, cansız varlıklar için kullanılan mâ edatı ile ifade etmiş, sonra da akıl sahipleri İçin kullanılan bir sîga ile onlar için "Güçleri yetmez" ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla bu iki husus nasıl birleştirilebilir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "Allah Teâlâ, gerçekte hakikat olan şeyi, asıl durumu, (yani onların cansız oluşunu nazar-ı dikkate alarak) mâ lafzını; putperestlerin, o putlara ilah olarak inanmalarını (onları canlı-güçlü varlık saymalarını) nazar-ı dikkate alarak, (akıllı varlıklar için kullanılan) vav-nûn ile yapılmış (cemi müzekker) sîğâsını kullanmıştır.

Hak Teâlâ, sonra "Artık Allah için darb-ı meseller (teşbihler) yapmayın!" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili çeşitli izahlar yapılmıştır:

1) Müfessirler şöyle demiştir: "Bu, "O'nu, mahlûkatına teşbih etmeyin, benzetmeyin" demektir.

2) Zeccâc şöyle demiştir: "Bu, "Allar; için eşler, misiller ve denkler kılmayın. Çünkü O eşi, benzeri, misli olmayan tektir" demektir.

3) Ben derim ki: Bununla, putperestlerin şöyle demelerinin kastedilmiş olması muhtemeldir: "Alemin ilahı, bizden birisinin kendisine tapmasından yüce ve münezzehtir. Aksine biz, yıldızlara ve putlara ibadet edebiliriz. Sonra yıldızlar ve putlar da en büyük ilaha (Allah'a) ibadet ederler. Bunun delili, örfümüzdür. Çünkü rütbe ve mevki bakımından aşağıda olan insanfar, ancak padişahın huzurundaki (katındaki) büyük ve şerefli kimselere hizmet edebilirler. O büyük kimseler de padişaha hizmet ederler. İşte burada da böyledir." Binaenaleyh yüce Rabbimiz, bu konuda, o putperestlere, "Putlara ve yıldızlara ibadeti bırakın. İleri sürdüğünüz o benzetmeleri Allah için yapmayın. Kadir ve hakîm ilaha ibadette ihlaslı olunuz, buna şirk karıştırmayınız" buyurmuştur.

Daha sonra, Cenâb-ı Allah, "Çünkü Ailah bilir, siz bilmezsiniz" buyurmuştur. Bu buyruk ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

1) "O putlara ibadetiniz sebebi ile, başınıza gelecek o ebedî azabı, siz değil, Allah bilir. Eğer siz o auta bilseydiniz, putlara ibadeti bırakırdınız."

2) "Allah Teâtâ sizin, puta tapmanızı yasaklamıştır. Binâenaleyh hem onlara tapmayın, hem de tutunduğunuz "Kralın kullarına kulluk etmek, krala kulluk etmekten daha fazla saygıyı ifade eder" şeklindeki (saçma) delilinizi bırakın. Çünkü bu bir kıyastır. Nass bulunduğu durumda kıyasın yapılmaması gerekir. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ, "Allah bilir, siz bilmezsiniz" buyurmuştur. 224[224]

Şirki Çürüten Başka Delil

"Allah şöyle bir darb-ı meselde (benzetmede) bulundu: Hiçbirşeye gücü yetmeyen, kendisine başkasının sahip olduğu bir köle ile kendisine tarafımızdan güzeİ bir rızık nasip ettiğimiz ve ondan giz!i-aşikar harcayıp duran bir (hür) kişi... Hiç bunlar müsavi olurlar mı? Hamd Allah'ındır. Hayır, onların çoğu bilmezler"
(Naht, 75).

224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/292-294

Bil ki Allah Teâlâ, putperestlerin inançlarının batıl oluşunu, bir misal ile de te'kid etmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [225][225]

Birinci Mesele

Ayetteki meselin (benzetmenin) izahı hususunda iki görüş vardır:
1) Bununla, "Biz, kendiliğinden bir şey yapmaya gücü olmayan bir köle ile, gizli-âşikâr, çokça infâk eden, zengin ve cömert olan bir hür insanı düşünelim. Akıl açık ve kesin olarak, saygı duyulma bakımından bu ikisinin birbirine denk olamayacağına şehadet eder. Binaenaleyh yaratılış, şekil ve insan olma bakımından denk olmalarına rağmen, nasıl bu ikisini denk saymak mümkün değilse, rızık vermeye ve lutfetmeye kadir olan Allah ile, hiçbirşeye sahip olmayan ve kesiniikle hiçbirşey yapamayacak olan putları eşit ve denk saymak nasıl uygun olabilir?" manası kastedilmiştir.
2) Ayetteki, "hiçbirşeye gücü yetmeyen, kendisine başkasının sahip olduğu bir köle" ifadesi ile, kâfir kastedilmiştir. Çünkü kâfir, Allah'a kulluktan ve itaatten mahrum olarak kalınca, adetâ, zelil, fakir ve âciz olan bir köle gibi olmuş olur. Ayetteki, ''Kendisine tarafımızdan güze! bir rızık nasîb ettiğimiz..." tabiri ile de, Allah'ın emirlerine saygı gösteren ve mahlûkata şefkatli olan mü'min kastedilmiştir. Böylece Allah Teâlâ, makam, şeref, mertebe ve Allah'ın rızasına yakın olma bakımından bu ikisinin denk olmayacağını beyan buyurmuştur. Bil ki birinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü bu ayetin Öncesi ve sonrası, Allah'ın birliğini isbat ve müşriklere red konusunda gelmiştir. Binâenaleyh ayeti bu manaya hamletmek daha evladır. [226][226]

İkinci Mesele

Alimler, ayetteki "Hiçbir şeye gücü yetmeyen, kendisine başkasının sahip olduğu bir köle" ifadesi ile ne kasd-edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir:
1) "Bundan maksat putlardır. Çünkü, "Göklerde ve yerde olan herkes, istisnasız olarak, Rahman'a mutlaka kul olarak gelecektir"(Meryem, 93) ayetinin delalet ettiği gibi, putlar da kul-köiedir. Onların hiçbir şeye gücü yetmeyen, kendilerine sahip olunan şey olmalarına gelince, bu açıktır. Ayetteki, "Kendisine tarafımızdan güzel bir rızık nasip ettiğimiz ve ondan gizli aşikâr harcayıp duran" ifadesi ile de putperestler kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ onlara mal vermiş, onlar da o maldan hem kendileri için, hem de kendilerine bağlı olanlara gizli-açık harcarlar" denilmiştir.
Bunun böyle olduğu sâbtt olunca biz diyoruz ki: "Bu iki taraf, aklın açıkça gösterdiği gibi eşit olamaz. Aksine akıl, gücü olanın, aciz olandan daha iyi ve üstün olduğuna şehadet eder. İşte böylece akıl, puta tapanların putlardan üstün olduklarına şehadet eder. Öyleyse artık nasıl olur da putun, kulluk edilmede, alemlerin Rabbi Allah'a denk olmasına hükmedilebilir.
2) Bu tabir ile, belli bir köle kastedilmiştir. O kölenin, Hz. Osman b. Affan (r.a)'ın kölesi olduğu rivayet edilmiştir. Bu görüşte olanlar, "Kendilerine tarafımızdan bir rızık nasip ettiğimiz (kişi)" ifadesinin de, Hz. Osman'la alakalı olduğunu söylemişlerdir.
3) "Bu, bu özellikte olan her köle ve her hür kişi hakkında genel bir ifadedir." Bu görüş daha açıktır. Çünkü bu, Allah'ın ayetteki muradına daha uygundur. Allah en iyi bilendir. [227][227]

Kölenin Durumu

Fakihler, kölenin hiçbir şeye maiik ve sahip olamayacağı görüşüne, bu ayetle istidlal etmiştir. Buna göre şayet, "Ayetin zahiri, herhangibir kölenin herhangibir şeye kadir olamayacağını ifade etmektedir. Öyle ise 'iz niçin, her kölenin Döyle olduğunu söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki şey delâlet etmektedir:

---

[225][225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/294
[226][226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/294-295
[227][227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/295

1) Fıkıh usulünde, "uygun bir sıfatın peşinden gelen hüküm, o sıfatın o hükmün illeti (sebebi) olduğuna delalet eder" şeklinde bir kaide yer alır. Binaenaleyh o kimsenin köle olması, güçsüz ve zelil olduğunu ihsas ettiren bir vasıftır. Ayetteki, "Hiçbirşeye gücü yetmez" ifadesi de, bu vasfın (sıfatın) peşisıra getirilmiş bir hükümdür. Binaenaleyh bu, hiçbir şeye gücü yetmemenin, sahip olamamanın illetinin, onun köle oluşu olmasını gerektirir. İşte bu izah ile de, ayetin genel olduğu sabit olmuş oiur.

2) Allah Teâlâ, bu ifadenin hemen peşinden, "Kendisine tarafımızdan güzel bir rızık nasip ettiğimiz..." buyurmuş ve ikinci kısmı birinci kısımdan, yani köleden, bu sıfatla, yani kendisine güzel rızık verilmiş olması vasfı ile ayırmıştır. Binaenaleyh birinci kısımla ikinci kısım arasında bir ayırım olabilmesi için, bu sıfatın kölede bulunmaması gerekir. Dolayısıyla eğer köle de mâlik olabilecek olsaydı, Allah Teâlâ, ona da güzei bir rızık nasip etmiş olurdu. Çünkü helâl mal-mülk, az da olsa, çok da olsa, güzel renktir. Böyfece bu iki izah ile, ayetin zahirinin, kölenin hiçbirşeye sahip ve malik olmamasını gerektirdiği sabit olmuş olur.

Sonra âlimler bu hususta ihtilaf etmişler: İbn Abbas ve başka bazılarından, bu hususta çok şiddetli hükümler rivayet edtlmliştir. Mesela İbn Abbas (r.a) kölenin talak (boşama) yetkisinin bile olmadığını söylemiştir. Ekseri fakihler (müetehidler) ise, kölenin hanımını boşama yetkisi olduğunu, ancak mala ve mal ile ilgili herhangibir şeye malik olamayacağına hükmetmişlerdir. Yine âlimler, efendisi köleye birşey verip, onu ona sahip ve malik kıldığında, kölenin o mala malik olup olamayacağı hususunda da ihtilaf etmişlerdir ki, ayetin zahiri, ona sahip olmasına münafidir. [228][228]

Bazı Sorular

Geriye ayetle ilgili birkaç soru kalır:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, her köle, sahip olunmuş ve tasarrufa kadir olmadığı halde daha niçin, "Hiçbirşeye gücü yetmeyen, kendisine başkasının sahip olduğu bir köle" diye tavsîf etmiştir. Biz deriz ki, "Burada "köle" kelimesinin zikredilmesi, onunla hür olanın farklı olduğunu göstermek içindir. Çünkü hür hakkında da bazan, "O, Allah'ın kulu-kölesidir" denilir. Ayetteki, "Hiçbirşeye gücü yermeyen "tabiri de, bahsedilen bu köle ile, "mükâteb" ve "me'zun" (tasarrufa izin verümiş) köle arasındaki farkı göstermek için getirilmiştir. Çünkü bu iki çeşit köle, tasarrufta bulunabilirler.

İkinci Soru: "Ayetteki, "Kendisine... nzık nasip ettiğimiz" ifadesindeki men edatı, nedir?" Biz deriz ki: "Zahire göre bu, "mevsûfe"dir. Sanki köleye denk düşsün diye, "Kendisine nzık nasip ettiğimiz bir hür" denilmiştir. Bunun "mevsûle" olması da imkânsız değildir.

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin ayette, iki kişi hakkında cemi olarak, "Bunlar müsavî olurlar mı?" buyurmuştur. Deriz ki bu: "Hürler ve köleler, denk midir?" manasındadır. [229][229]

el-Hamdülillah'ın Buradaki Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ei-hamdü lillâh "Hamd Allah'ındır" buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) İbn Abbas (r.a.), "Bu, Allah'ın velilerine, dostlarına verdiklerine ve tevhidi nasip etmesine mukabil yapılacak bütün hamdler, Allah'adır" manasınadır" demiştir.

2) Bu, "Bütün hamdler Allah'ındır. Hiçbir hamd putlara âit olamaz. Çünkü putların hiçbir insanda bir nimet ve lütfü yoktur" demektir. Buna göre ayetteki, "Hayır, onların çoğu bilmezler" ifadesi de, "Onlar, bütün hamdlerin Allah'a ait olduğunu, hiçbir hamdin putlar için olamayacağını bilemezler" demektir.

---

[228][228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/295-296

[229][229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/296-297

3) Kâdî, tefsirinde şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak peygamberine, "De ki:"Hamd Allah'ındır" manasında el-hamdülillâh buyurmuştur. Bunun, Allah Teâlâ'nın kendilerine güzel bir rızık verdiği kimselere bir hitap olması ve onların, bu kudret ve rızık hususunda kendilerini o âciz kölelerden üstün kılmasına karşılık Allah'a hamd etmelerinin istenmiş olması da muhtemeldir.
4) Bununla şu mana da kasdedilmiş olabilir: "Allah Teâlâ bu darb-ı meseli zikredip, bu da maksadı en güzel bir biçimde ortaya koyup anlatan bir mesel olunca, bunun peşisıra Allah Teâlâ "elhamdülillah" demiştir ki bu, "Bu hüccetin kuvvetli /e delilin açık olmasından ötürü, Hamd Allah'adır" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Hayır, onların çoğu bilmezler" Duyurmuştur. Bu, "Bunlar son derece açık ve net olmasına rağmen, bu sapıklar Dunları anlayamazlar" demektir. 230[230]

Şirke Bir Darbe Daha

"Allah şu iki kişiyi de misal getirdi: Bunlardan birisi dilsiz, hiçbir şeyi beceremeyen ve efendisinin üstünde bir yük olandır. O, bunu nereye gönderse bir şey beceremez (hayır getirmez). Hiç bu kimse, adaletle emreden ve kendisi dosdoğru bir yo) üzerinde bu)unan kişi i)e bir olur mu?" (Nahl, 76).
Bil ki Allah Teâlâ, putlara ye heykellere tapanların inançlarının, bu ikinci darb-ı mesel ile de batıl olduğunu göstermiştir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Her ikisi de insan olma açısından eşit (aynı) olmalarına rağmen., dilsiz ve aciz olan kimsenin, fazilet ve şeref bakımından, kadir, kâmil, konuşan bir kimseye denk olamayacağı, ilk anda akıl tarafından kabul edildiğine göre, cansız varlıkların, ilah olmada âlemlerin Rabbine denk olamayacağını söylemek haydi haydi evlâdır. Sonra diyoruz ki: Ayetle ilgili iki mesele vardır: 231[231]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, bu ayette bahsedilen iki kişiden birincisini şöyle birtakım sıfatlarla tavsif etmiştir:
Birinci Sıfat: Ebkem (dilsiz) olma... "EbkenV'in ne demek olduğu hususunda, tamamı, Vahidinin naklettiği şu gibi izahlar vardır:
1) Ebu Zeyd şöyle demiştir: "Arapça'da, "Racülün Ebkemü" denilir ki bu, "konuşmayan ve sözün gelişine uygun düşmeyen fazla kelimeler kullanan" demektir. Bu manada "Bekime - Yebkemü - Bekemen ve Bekâmeten" fiili kullanılır. "Ebkem" güzel konuşamayan, kekeme demektir.
2) Sa'leb, İbnü'l-A'râbî'nin: "Ebkem, akledemeyen, düşünemeyen kimsedir" dediğini nakletmiştir.
3) Zeccâc, "Ebkem, duymayan, görmeyen, baygın kimse demektir" demiştir.
İkinci Sıfat: "Hiçbir şeyi beceremeyen"d\r. Bu da, o kimsenin tamamen âciz ve eksik olduğuna bir işarettir.
Üçüncü Sıfat: "efendisinin üstünde bir yük'1 olmasıdır. Yani, o dilsiz ve âciz kimse, efendisine (sahibine) bir yüktür. Me'ânî âlimleri şöyie demişlerdir: "Keli" kelimesi aslında, "keskin ince ağızlı"nın zıddı olan, "kalın" manasınadır. Nitekim Arapça'da, bıçağın ağzı kalınlaşıp kesmediği zaman, "Kelle's-sikkînu"; yine insanın dili ağzında kalınlaşıp konuşamadığı zaman, "Kelle lisânuhû" ve bir iş birisine zor gelip, o kimse ona gitmediği zaman, "Kelle fulanun 'ani'l-emrl" denilir O halde bu tabirin manası, "O kimse, efendisi üzerinde bir yük ve bir ağırlıktır" şeklindedir.
Dördüncü Sıfat: "O, bunu nereye gönderse bir hayır getirmez" ifadesinin anlattığı husustur. Bu, "Efendisi, onu nereye gönderse..." demektir. "Tevcih", senin arkadaşını, adamını belli bir tarafa (veçhe) göndermendir.
Nitekim Arapça'da, "Veccehtühü ila mevdı' keza fe-teveccehe ileyhi," "Onu, falanca yere

---

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/297
231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/297-298

yönlendirdim, gönderdim de, o da oraya gitti" denilir. O halde "bir hayır getirmez'1 ifadesi, "O, işi güzelce yapamayan ve anlayamayan bir âcizdir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, yani, "Bu dört sıfatı taşıyan ile, adaleti emreden kimse hiç bir olur mu?" buyurmuştur. Bil ki adaleti emredenin, konuşma kabiliyetinin olmast gerekir. Aksi halde emredemez. Yine onun kadir (güç sahibi) olması gerekir. Çünkü onun âmir olması, makamının yüce olduğunu göstermektedir. Amir (emreden) olma da, ancak kadir olma ile mümkün olur. Yine onun, adalet ile zulmü birbirinden ayırdedebilmesi için, âlim olması gerekir. Böylece, bu ikinci şahsın, "adaleti emretme" ile tavsif edilmesinin, kâdtr ve âlim olmasını ihtiva ettiği;"emreden" olmasının da, birincinin dilsiz olmasına ters olduğu; ikincisinin kadir olmasının, birincisinin, hiçbirşeye kadir olmama ve efendisine yük olmasına ters olduğu ve yine ikincisinin âlim olmasının, birincisinin hayır getirmez, işe yaramaz oluşuna ters düştüğü sabit olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kendisi dosdoğru bir yol üzerindedir" buyurmuştur. Bu, onun âdi! olup zulüm ile abesten (boş işten) beri olması demektir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Birincisi ile ikincisinin birbirine denk olmayacaklarını akıl açıkça gösterir. İşte Allah ile putlar meselesinde de böyledir. Allah en iyi bitendir. 232[232]

İkinci Mesele

Bu mesel (benzetme) ile ne kasdedildiği hususunda, tıpkı geçen darb-ı meselde olduğu gibi, şöyle çeşitli görüşler vardır:

Birinci Görüş: Mücâhid: "Bütün bunlar, mahlûkatın ilâhı ile, O'nun dışında ilah otduğu iddia edilen batıl şeylerin meselidir. Mesel dilsiz putun meselidir, durumudur. Çünkü o, kesinlikle konuşamaz; "Hiçbir şeyi becerememe" de, putun meseli ve halidir. Hem sonra putlar, kendilerine tapanlar üzerinde de bir yüktürler. Çünkü onlar, ".apanlara birşey vermezler, ama tapanlar onlar uğruna harcamalarda bulunurlar. Hem sonra, onları hangi bir işe sevketsen, hayır getirmezler. Ama "adaleti emreden..." ise, Allah Teâlâ'dır" demiştir.

İkinci Görüş; Ayette geçen "dikiz" ile, Hz. Osman'ın kölesi kastedilmiştir. Çünkü c köle ne İslâmiyet'ten hoşlanıyordu, ne de kendisinde bir hayır vardı. Ayetteki, -fendisi" ifadesi ile de, Hz..Osman (r.a.) kastedilmiştir. Çünkü o, adaleti emreder ve çok kuvvetli bir din, dosdoğru bir yol üzere idi.

Üçüncü Görüş: "Bununla o kötü sıfatları taşıyan her köle ve kendisinde o güzel tatlar bulunan, her hür kastedilmiştir." Bu görüş, birincisinden daha evlâdır. Çünkü AJlah Teâlâ'nın, ayette bahsedilen bu iki şahsı, "iki kişi" diye tavsif etmesi, bunun putlar manasına hamledilmesine manidir. "Dilsiz, yük olan ve hiçbir işe yaramayan" olarak tavsif edilme de böyledir. Yine ikincisinin, sırat-ı müstakim üzere olmakla tavsif edilmesi de, bunun "Allah Teâlâ" olarak tefsir edilmesine manidir. Hem sonra, bu ifadelerin esas maksadı, herhangi bir hususta bir şekli diğer şekle benzetmektir. Bu benzetme de ancak, iki şekilden birisi diğerinden başka olursa, tam olur.

İkinci görüş de zayıftır. Çünkü ayetin maksadı, bahsedilen sıfatları taşıyan iki şahsın arasındaki farkı ortaya koymaktır. Bu ise, belli bir şahısla ilgili olamaz. Aksine ne zaman, bahsedilen sıfatlar hususunda farklılık meydana gelirse, maksad hasıl olur. Allah en iyi bilendir. 233[233]

İlahi Kudretin Tezahürleri

"Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah a mahsustur. Kıyamet saatinin hâli de, ancak bir göz açıp kapama gibidir. Yahut o, daha kısa bir zamandır. Çünkü Allah, herşeye hakkıyla kadirdir. AHah sizi, analarınızın karınlarından. siz hiçbirşey bilmeksizin çıkardı. Size, şükredesiniz diye,

---

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/298-299

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/299-300

kulaklar, gözler ve gönüller verdi. Umulur ki şükredersiniz. Yer ile gök arasında müsahhar olarak uçuşan kuşları görmediler mi? Onları orada, Allah'tan başkası tutmuyor Bunda, iman edecek kimseler için nice deliller vardır"
(Nahl. 77-79).
Bil ki Atlah Teâlâ, önceki ayette, kâfirleri, konuşamayan, âciz, dilsiz kimselere, kendisini de adaleti emreden ve sırat-ı müstakim üzere olan kimseye benzetince ve bu ikinci şahsın, adaleti emredip, sırat-ı müstakim üzere oluşu da, ancak onun ilim ve kudret bakımından kâmil ve mükemmel olması halinde mümkün olabileceği malum olunca, bu ayette kendisinin ilim ve kudret bakımından kâmil oluşunu anlatmıştır. O'nun ilminin kâmil oluşunun izahı, "Göklerin ve yerin gaybı Allah'a mahsustur" ayeti ite yapılmıştır. Bu, "Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir" demektir. Hem sonra bu ayet, hasr (sadece) manası ifade edip, "Bu gayblan bilmek sadece Allah'a mahsustur" demektir.
O'nun kudretinin mükemmel oluşu da, "Kıyamet hali de, ancak bir göz açıp kapama gibidir. Yahut o, daha kısa bir zamandır" ayeti ile anlatılmıştır. "Sâ'at", kıyametin koptuğu vakit demektir. Kıyamete, insanı ansızın (es'-saat) yakalayacağı ve bütün canlılar tek bir sayha (çığlık-ses) ile öleceği için "sa'at" denilmiştir.
buyruğunda geçen "Lemh", "çabucak bakmak" demektir. Nitekim Arapça'da bu manada, "Lemehahû bi-basarihı-lemehân ve lemehânen" denilir. Buna göre mana, "Kıyametin kopuşu, hızlılık açısından, ancak bir göz açıp-kapama gibidir" şeklinde olur. Bundan murad, Cenâb-t Hakk'tn kudretinin çok mükemmel olduğunu anlatmaktır. Ayetteki, "O, daha yahndır" ifadesinin manası ise şudur: "Göz açıp-kapama, cismin görüntüsünün, göz bebeğinin en üstünden en altına geçmesi demektir. Göz bebeğinin, birtakım atomlardan meydana geldiğinde şüphe yok. O halde "lemhu'l-basar" kendisi ile göz bebeğinin yüzeyinin oluştuğu o parçaların tamamına uğramak demektir. O parçaların çok olduğunda şüphe yoktur. Lemh-i basarın gerçekleştiği zaman bölümü de, elbette peşpeşe anlardan ibarettir. Allah Teâlâ ise, Kıyameti, o anların her birinde koparmaya kadirdir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Yahut o, daha kısa bir zamandır" buyrmuştur. Ancak ne var ki, bizim aklımız ve fikrimize göre, hadiselerin ve hallerin en hızlısı, göz açıp kapamak olduğu için, pek yerinde olarak, Cenâb-t Hak bunu zikretmiş, akabinde de, biraz önce bahsetmiş olduğumuz hususa dikkat çekmek üzere "Yahut o, daha kısa 6ir zamandır" buyurmuştur. Bu ifâdenin başındaki "ev" edatı ile, şüphe (şek) manası kastedilmediğinde, aksine bununla "tam aksine, o daha kıza bir zamandır" manası kastedilmiş olduğunda şüphe yoktur. Zeccâc şöyle demektedir: "Bununla, bu işin, muhataplara müphem (kapalı) bırakılması kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ o Kıyameti ya göz açıp kapama miktarında veya ondan daha kısa bir sürede getirir. Kadı şöyie demektedir: "Bu, doğru değildir; çünkü Kıyametin kopma zamanı, teklif (yükümlülük) zamanı değildir ki, "Allah Teâlâ o Kıyameti herhangi bir zamanda getirir" denilebilsin. Aksine, gerekli olan Allah Teâlâ'nın, o kıyameti, tek bir defada bir anda yaratmasıdır. Göklerin ve yerin ilk yaratılması, zikrettiğimiz bu durumdan farklıdır. Zira o hal, teklif halidir, dolayısıyla onları da-melaikenin faydalanması itibariyle-yaratması imkânsız değildir.
Bil ki bu itiraz, ancak Kfldî'nin görüşüne göre doğru olur. Ama bizim, "Allah Teâtâ, istediğini yapar, dilediğine hükmeder" şeklindeki görüşümüze göre, bu açıklamanın bir önemi yoktur. Allah en iyisini bilendir. 234[234]

İnsanın Bilgisiz Olarak Dünyaya Gelmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hür ve irade sahibi bir yaratıcının varlığına delalet eden delillere dönerek "Allah sizi, analarınızın karınlarından, siz hiçbir şey bilmeksizin çıkardı" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 235[235]

234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/300-301
235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/302

Birinci Mesele

Hamza ve Kisaî, hemzenin kesresiyle immehâtikum, imamlar ise hemzenin dammesiyle ümmehâtikum
şeklinde okumuşlardır. 236[236]

İkinci Mesele

Ümmehâtikum kelimesinin aslı, ummâtikum'dur. Ancak, ne var ki, fiiline hâ ilave edilerek, "Ehrâka" denildiği gibi, buna da, hâ ilave edilmiştir. Bunun müfredine, şairin "Handef annem; ye's, ümitsizlik de babamdır" ifadesindeki hâ ilâve edilmesi şazdır. 237[237]

İnsanın Dünyaya Geldiğinde Cehaleti

İnsan, fıtratı itibariyle, her şeyin bilgisinden uzak ve azade olarak yaratılmıştır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Size, şükredesiniz diye, kulaklar, gözler ve gönüller verdi" buyurmuştur. Bunun manası, "İnsan nefsi yaratılışının başlangıcında marifetullahdan ve ilimlerden yoksun olarak yaratılınca, Cenâb-ı Hak ona, bu itim ve bilgilerden istifade etmesi için bu hissetme ve algılama kabiliyetini vermiştir. Bu konudaki söz, daha fazla izahı gerektirmektedir. Buna göre biz diyoruz ki: Tasavvurât ve tasdîkat, ya kesbî olur veya bedîhî olur. Kesbî olanlar terkibât-ı bedîhiyye (yani bedihî mukaddimeler) vasıtasıyla elde edilirler. Dolayısıyla, bedîhî olan bilgilerin, daha önce bulunmuş olması gerekir. 238[238]

Zarurî ve Kesbî Bilgiler

Bu noktada, bir kimse şöyle bir soru sorabilir: Bu bedîhî ilimlerin ya, biz yaratıldığımızdan beri mevcut olduğunun veyahut da böyle olmadığının söylenilmesi gerekir. Birinci durum batıldır, çünkü biz, anamızın karnında bir yavru halinde iken, "Menfî ile müsbet bir arada bulunamaz"; "Bütün, parçasından daha büyüktür" diye bir şey bilmediğimizi, zarurî (kesin) olarak bilmekteyiz. İkincisine gelince, bu, bu bedîhî ilimlerin, daha önce mevcut değilken, bizde meydana gelmiş olmalarını gerektirir. Bu durumda, onlar da kesb ve taleb ile elde edilmiş olurlar. Kesbî olan her şeyden önceyse, başka bilgilerin bulunmuş olması gerekir. O halde bedihî ilimler de kesbîdirler ve sonsuza kadar ondan önce de başka bilgilerin bulunmuş olması gerekir. Halbuki bu ise, imkânsızdır. İşte bu, çok kuvvetli müşkil bir sorudur. 239[239]

Çocuğun Bilgi Öğrenmesi

Buna şunu diyerek cevap verebiliriz: Gerçek şudur ki, bu bedihî ilimler, bizde -evcut değildi. Daha sonra peyda olup meydana geldiler. Ama soru soranın, "O -aide bunların da kesbî olması gerekir" şeklindeki görüşüne gelince, biz deriz ki: 2-nun böyle olması imkânsızdır. Aksine biz, bedihî bilgilerin bizde, daha evvel mevcut değilken, duyu organları görme, hissetme vd. gibi hasselerimiz vasıtasıyla meydana gelmişlerdir. Bunu da şu şekilde açabiliriz: İnsan, yaratılışının başlangıcında, bütün nierden uzak idi. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak onda, duyma ve görme gibi hasseler ıa-attı. Dolayısıyla çocuk, bir şeyi birkaç kez gördüğünde, o görülen şeyin mahiyeti onun hayaline resmolunur. Yine o bir şeyi defalarca duyduğunda, onun duyma organlarına ve hayaline, o duyulan şeyin mahiyeti işlenir. Diğer hasseler hakkındaki sez de aynıdır. Böylece, hasselerin (duyu organlarının) bulunması, hissedilen şeyin yetinin, kişinin gönlünde ve aklında meydana gelip hazır olmasına, bulunmasına sebep olur. Sonra o mahiyetler de iki kısma ayrılır:

---

[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/302
[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/302
[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/302
[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/302

1) Bizzat kendisinin bulunması, zihni, hadiselerin bir kısmını bir kısmına, olumlu ra da olumsuz bir şekilde isnâd etmeye, kesin olarak yönlendirmede ya tam bir sebeptir ki bu meselâ, zihinde, "Bir sayısı nedir?" ve "İkinin yansı nedir?" şeklinde istifham bulunduğunda, bu iki şeyin zihinde tasavvurunun mevcut olması, zihni, "Bir, kinin yarısıdır" diye kesin olarak hükümde bulunmaya sevketmede tam bir illet
seoep) olur. Ki bu, bedihî ilimlerin bizzat kendisidir.

2) Bu kısma gelince, bu böyle olmayandır. Bu, nazarî ilimlerdir. Bu da meselâ zihnimizde, "Cisim nedir? Muhdes nedir?" diye bir şey bulunduğunda sırf bu iki tasavvurun zihnimizde bulunması, zihnimizin "Cisim muhdestir" şeklinde kesinkes hüküm vermesinde yeterli olmaz. Aksine burada, mutlaka ayrı bir delilin ve geçmiş otan bazı bilgilerin bulunması gerekir. Netice olarak diyebiliriz ki, kesbî ilimler, ancak bedihî ilimler vasıtasıyla elde edilirler. Bedihî ilimlerin meydana gelmesi ise, onların ancak "mevzu" ve "mahmûl"lerinin tasavvurları anında olur. Bu tasavvurların -ıeydana,gelmesi ise, duyu organlarımızın, o tasavvurların cüzlerinin meydana gelişine yardımct olmaları sebebiyle olur. Böylece, aklımızda ve gönlümüzde, bu bocilerin peyda oluşunun ilk sebebinin, Allah Teâlâ'nın, bize vermiş olduğu bu duyu organları olduğu ortaya çıkar. İşte bu sebepten dolayı da, Cenâb-ı Hak, hislerimizin bulunması, nefislerimizin, bahsettiğimiz yolla cehaletten ilme geçebilmesi için, "Allah sia. analarınızın karınlarından, sizi hiçbir şey bilmeksizin çıkardı. Size kulaklar, gözler
;önüller verdi" buyurmuştur. Bütün bunlar, bu ayetlerde toplanmış ve sereolunmuş, sırf aklî ve kıymetli bahislerdir. 240[240]

Füâd (Gönül) Kelimesi Hakkında

Müfessirler bu ifadeye, "Allah size, Allah'ın va'z u nasihatlarını duyasımr diye kulak; delillerini göresiniz diye göz; Allah'ın alâmetini akledesiniz, düşünesiniz diye gönül verdi" manasını vermiştir.

Gurâb (karga) kelimesinin çoğulunun ağribe gelmesi gibi, füâd (gönül) kelimesinin çoğuludur. Zeccâc şöyle demektedir: "Fuâd" kelimesi, cem'i kesreyle çoğul yapılmaz. Tıpkı, gurâb'm çoğulunun ğırbân gelmesi gibi, "Fİ'dân" şeklinde kullanılmaz." Ben derim ki, belki de bu kelime, "Kulak ve göz çoktur. Fakat gönül azdır" hususuna dikkat çekmek için "cem-i kıllet" vezninde çoğu! yapılmıştır. Çünkü gönül, hakiki bilgiler ve yakınî ilimler için yaratılmıştır. Halbuki insanların pekçoğu böyle değillerdir. Tam aksine onlar, birtakım behimî fiiller ve vahşî hayvanlara mahsus sıfatlarla haşir neşirdirler. Binâenaleyh, böylece, sanki onların gönülleri gönül olmamış olur. Bundan dolayı, bu kelimenin çoğulunda, cem-i kıllet kalıbı getirilmiştir.

Eğer denirse ki "Burada ceale fiili ehracekum fiiline atfedil m iştir. Bu da, duyma ve görme organlarının yaratılmasının, yavrunun annenin karnından çıkarılmasından sonraya bırakılmış olmasını gerektirir. Halbuki bunun böyle olmadığı malumdur" denilirse, buna söyle cevap verilir:

Vâv harfi, tertîb ifade etmez. Hem biz, ayetteki som' kelimesini, dinleme; ebsar kelimesini de görme manasına alırsak, bu soru ortadan kalkmış olur. Allah en iyisini bilendir. 241[241]

Kuşların Uçmasındaki İbret

Cenâb-ı Hak, "Yer ile gök arasında, müsahhar olarak uçuşan kuştan görmediler mi? OnldU Orddd, Mdh'tdU 'başkası tutmuyor" buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır: 242[242]

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/303

241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/304

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/304

Birinci Mesele

İbn Amir, Hamza ve Kisaî, tâ ile' 'elem terev- görmediniz mi?" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, bahsi geçmiş olan kâfirlerle ilgili olsun diye yerev şeklinde okumuşlardır. [243][243]

İkinci Mesele

Bu Allah'ın kudret ve hikmetinin mükemmel olduğuna dair bir diğer delildir. Çünkü Allah Teâlâ şayet kuşu, uçabileceği bir biçimde; havayı da, kendisinde uçulabilecek bir biçimde yaratmasaydı bu mümkün olmazdı. Zira, Allah kuşa, tıpk. suda yüzen kimsenin yaptığı gibi, bir kez açıp sonra kapatacağı bir kanat vermiş, havayı da, delmenin ve içine nüfuz etmenin kolay olacağı güzel ve ince, latif bir biçimde yaratmıştır. Eğer böyle olmasaydı, uçmak mümkün olmazdı.

Hak Teâlâ'nın, "Onları orada, Allah'tan başkası tutmuyor" buyruğuna gelince bu, "Kuşun bedeni, ağırdır. Ağır cismin ise havada, altta bir desteği, üstte de bir bağı olmaksızın muallakta, askıda kalması mümkün değildir. Binâenaleyh onu, o havada tutanın, Allah Teâlâ olması gerekir" demektir. Sonra, bu ifadenin zahirinden, kuşun havada kalması, kendi fiili ve kendi iradesi ile meydana gelmiştir. Böylece, kulun fiilini yaratanın, Allah olduğu kesinlik kazanır. Kadî şöyle der: "Allah Teâlâ, bu ayette, kuşu tutma işini kendisine izafe etmiştir. Çünkü, kendisi sebebiyle uçmanın mümkün olduğu o fiillere dair, alet, edevatı, uzuvları ona veren Allah'tır. Dolayısıyle bunun müsebbibi Allah Teâlâ olunca, Allah'a nisbeti son derece yerinde olmuştur." Cevap: Bu, delil olmaksızın, zahiri terk etmektir. Bu ise, caiz değildir. Çünkü, bilhassa aklî deliller, kulun fiillerini Allah'ın yarattığına delâlet etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda, "Bunda, iman edecek kimseler için nice deliller vardır" buyurmuştur. Her ne kadar bu ayetler (deliller), bütün insanlar için birer delil ise de, Cenâb-ı Hak bu ayetleri mü'minlere has kılmıştır. Çünkü bunlardan netice itibariyle istifade edenler, yalnız onlardır. Allah en iyisini bilendir. [244][244]

Mesken Nimeti

"Allah, evlerinizden size huzur ve sükun (yeri) yaptı. Sizin için, davar derilerinden, gerek göç gününüzde, gerekse konduğunuz günde hafifçe taşıyacağınız evler; yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından, bir zamana kadar giyimlik, döşemelik ve ticaret kumaşları verdi" (Nahl. 80). [245][245]

Seken'in Manası

Bil ki bu, tevhidin delillerinden, nimet ve lütfün çeşitlerinden, bir başka çeşittir. Seken kelimesi, mesken demektir. Nitekim Ferrâ, şu beyti nakletmiştir:

"Kış geldiği halde, hâlâ bir mesken edinemedim. Isınacak bir çukur açmak durumunda kalan elimin vay haline!" "Seken" "Meylettiğin ve içinde sükûnete erdiğin yer" demektir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Seken" masdar olup, ism-i mef û! anlamındadır ki bu, ev gibi, meyledilen, yönelinen veyahut da, ülfet edilen yer demektir. [246][246]

---

[243][243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/304

[244][244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/304-305

[245][245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/305

[246][246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/306

Mesken Nevileri

Bil ki, insanın içinde oturduğu evler ikiye ayrılır:
1) Ağaçtan, çamurdan ve evleri sıvayıp tavanlamaya yarayan şeylerden yapılan evler ki, işte buna "Allah, evlerinizden size huzur ve sükun (yeri) yaptı" cümlesi ile işaret edilmiştir. Bu tür evlerin nakli mümkün olmayıp, aksine insan oraya girer.
2) Deri, çadır ve kıl çadırlar. Ki buna da, "Sinn için, davar derilerinden, gerek göç gününüzde, gerekse konduğunuz günde hafifçe taşıyacağınız evler verdi" ifadesiyle işaret edilmiştir. Bu kısım evlerin, bir yerden bir yere taşınması mümkündür. Bil ki bununla, üzerinde mahkûmun öldürüldüğü deriler kastedilmiştir. Araplar, deriden evler yapıyorlardı, ki bu deriler, sığır, deve ve davar derileridir. Yani, "seferlerinizde, bunları size taşımak kolay gelir" demektir. Nâfi, İbn Kesir ve Ebu Amr, ayn'ın fethastyla zaanikum şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, sakin olan ayn'la za'niküm şeklinde okumuşlardır. Vahidî, bu iki kullanılışın, tıpkı, "nehr - neher" (nehir, akarsu) ve "şa'r - şa'ar" (kıl) kelimelerinde iki kullanılış olduğunu söylemiştir.
Bil ki "za'n", göçebelerin, koyun gütmek veya bir suyun başında konaklamak, yahut da bir otlak bulmak maksadıyla yapmış oldukları (göç) hareketine denilir. Sefere çıkan, yolculuk amacıyla evinden çıkıp tepelere tırmanan ve giden kimseye,' 'Zâ'in' ' denilir ki bu, "Hâfıd - alçalan"ın zıddıdır. Cenâb-ı Hak, ayrıca "Gerekse konduğunuz günde" buyurmuştur ki, bu "Bunlar her iki durumda da size ağtr gelmez" demektir.
Cenâb-ı Hak "yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından, bir zamana kadar giyimlik, döşemelik ve ticaret kumaştan verdi" buyurmuştur. Müfessirler ve dilciler, davarınkine "evsâf" (yün), deveninkine "evbâr" (yapağı), keçininkine de "eş'âr" (kıl) denildiğini söylemişlerdir. Ayetteki esâs kelimesinin manası ise, yatak ve giysiler kabilinden, çeşitli ev eşyalarıdır. Ferrâ şöyle der: "Meta" kelimesinin müfredi olmadığı gibi, bu kelimenin de müfredi yoktur. Ama sen, bunu çoğul yapsan, ve cem-i kıltetinde "cem-i kesretinde de desen, bu imkânsız olmaz." Ebu Zeyd de, bu kelimenin müfredinin, "Esasetun" olduğunu söylemiştir. İbn Abbas, Cenâb-ı Hakk'ın bu kelimeyle, yaygıları, kilimleri, elbise ve giysileri kastettiğini söylemiştir. Halîl İbn Ahmed, bu kelimenin aslının, Arapların, "bitki ve saçlar büyüyüp güiieşerek, iyice birbirine girdikleri zaman söylemiş oldukları, "Esse'n-nebâtu ve'ş-şa'aru" şeklindeki ifadelerine dayandığını söylemiştir. Ayetteki meta' kelimesiyle, onların yararlandıkları şeyler murad edilmiştir.
İlâ hîn kelimesi ile onların eskiyecekleri zaman kastedilmiştir. Bunun, "ölünceye kadar"; "belli bir müddete kadar" ve "Kıyamete kadar" gibi manalara da geldiği ileri sürülmüştür.
Buna göre şayet, "metâen kelimesi, esasen kelimesi üzerine atfedilmiştir. Halbuki atıf, başka olmayı gerektirir. O halde, "esâs" kelimesi ile "meta* " arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki:
Doğruya en yakın olan şudur: "Esâs" kelimesi, kişinin giyindiği ve örtünmede, cinsi münasebet esnasında üzerine çektiği şeylerdir. "Meta' " ise, evlere döşenilen ve kendisiyle evlerin tezyin edildiği şeylerdir. 247[247]

Barınak ve Korunaklar

"Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaydı. Dağlardan size, yuvalar, siperler yaptı. Hararetten sizi koruyacak libaslar, harpte sizi koruyup himaye edecek giyimler yarattı. İşte O, bu suretle üzerinizdeki nimetini tamamlıyor. Ta ki, teslimiyetle itaat edesiniz. Eğer yine yüz çevirirlerse, artık senin üzerine düşen, apaçık bir tebliğdir. Onlar, hem Allah'ın nimetlerini itiraf ederler, hem de yine onu inkâr ederler (nankörlük yaparlar). Çoğu, kâfir kimselerdir onların " (Nahl, 81-83).
Bil ki insan, ya mukîm olur ya da yolcu. Yolcu da, ya beraberinde çadır, kıl çadır gibi şeyleri

---

247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/306-307

götürmesi mümkün olan bir zengin olur, veyahut da bu mümkün olmaz. Binaenaleyh bu, üç kısmı teşkil eder:
Birinci kısma gelince, Hak Teâiâ buna, "Allah, evlerinizden size huzur ve sükun (yeri) yaptı" (Nahi. so);
İkinci kısma, "Sizin için, davar derilerinden evler yaptı" (Nahi, boj;
Üçüncü kısma da, "Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaydı" buyurarak işaret etmiştir. Bu böyledir, zira yolcunun, sayesinde gölgeleneceği bir çadırı bulunmadığı zaman, mutlaka duvar ve ağaç gibi başka şeylerle gölgelenmesi gerekir. Bazan da o kimse, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Üstünüze bulutu gölge yapmıştık" (Bakara. 57) buyurduğu gibi, bulutlarla gölgelenir.
Daha sonra Allah Teâlâ "Dağlardan size yuvalar, siperler yaptı" buyurmuştur. Eknân kelimesinin müfredi, tıpkı ahmâl kelimesinin müfredinin himl (yük) oluşu gibi, kinn kelimesidir. Ancak ne var ki bu ifadeyle, bir şeyi koruyan, himaye eden herşey kastedilmiştir. Nitekim birisi, bir kovuk ve yuvada, mağarada bulunduğu zaman, "istekenne ve ekenne" denilir. Bil ki Arapların beldeleri çok sıcaktır. Onların gölgeye ve sıcaktan korunmaya olan ihtiyaçları çok fazladır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bütün bunları, büyük nimetler sadedinde zikretmiştir. Hem iklimi mutedil beldeler, hem de mutedil zamanlar, hemen hemen hiç yok gibidir. Genel olan durum, ya sıcağın, ya da soğuğun fazla olmasıdır. O halde, bütün durumlarda insanın, sığınacağı bir meskeninin bulunması mutlaka gerekir. Dolayısıyla, böyle bir şey vermek, büyük bir nimet olur. 248[248]

Giyecek Nimeti

Cenâb-ı Hak, mesken durumunu zikredince, bundan sonra da giyim durumundan bahsederek, "Hararetten sizi koruyacak giysiler, harbte sizi koruyup himaye edecek giysiler yarattı" buyurmuştur. Serâbîî "gömlekler" demek olup, tekili, "sirbâl" kelimesidir. Zeccâc şöyle der: "Gömlek, zırh, önlük vs. gibi giydiğin her şeye, "sirbâl" denilir. Bu görüşün doğruluğuna, "SerflbîTin şu iki kısma ayrılması da delâlet eder:
1) Sıcaktan-soğuktan koruyan "slrbâl."
2) Kendisiyle, zararlardan ve harpteki şeylerden korunulan "sirbâller" ki bu da, zırhtır, önlük vb. şeylerdir. O halde bu, her iki kısmın da, "serâbil" nevinden olduğuna delalet eder." 249[249]

Yalnız Sıcağın Zikredilmesinin İzahı

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, niçin sıcağı zikretti de, soğuktan bahsetmedi?" deniürse, biz deriz ki,.ulemâ buna birkaç açıdan cevap vermiştir.
Birinci Vecih: Atâ el-Horasanı, şöyle der: "Bu sözün muhatabı Araplar olup, beldeleri ise, son derece sıcaktır. Binâenaleyh, onların sıcaktan korunmaya olan ihtiyaçları, soğuktan korunmaya olan ihtiyaçlarından daha fazladır. Nitekim Cenâb-ı Hak, diğer elbise çeşitleri daha kıymetli olmasına rağmen, "yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından" (Uahieo) buyurmuştur. Ancak ne var ki Cenâb-t Hak, onlar bu tür şeyleri giymeye fazla alışkın oldukları için, bunları zikretmiştir. Nitekim, onlar doluyu bildiklerinden ötürü, "Allah gökten dolu indiriyor"{Nur, 43} buyurmuştur. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın indirdiği kar, daha çok ve muhteşemdir. Ancak ne var ki Araplar bunu bilmedikleri için, (bundan bahsetmemiştir.) 250[250]

İki Zıddın Birbirini Hatırlatması

İkinci Vecih: Müberred: "İki zıddan birbirinin zikredilmesi, diğerine dikkat çekmek içindir" demiştir. Ben de derim ki: AkÎÎ ilimlerde, "İki zıddan birisini bilmek, diğerini biimeyi de icap

---

248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/307-308
249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/308-309
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/309

ettirir" şeklinde bir kaide bulunmaktadır. Çünkü insanın aklına ve gönlüne, her ne zaman sıcaklık fikri gelirse, aynı zamanda onun gönlüne soğukluk fikri de gelir. Işık-karanltk, siyah-beyaz vb. şeyler hakkında da durum aynıdır. Dolaytsryla onlardan birini hatıra getirmek, peşinden diğerini hissetmeyi, hatırlamayı gerektirince, onlardan birisini zikretmek, diğerini zikretmeye gerek bırakmaz.

Üçüncü Vecih: Zeccftc: "Sıcaktan koruyan, soğuktan da korur. O halde, bunlardan birini zikretmek, diğerini zikretmekten müstağni kılar" demiştir.

Buna göre şayet, "(Ayette) zıddının zikredilmesi daha evla olurrfu. Çünkü sıcağı savuşturmada, daha fazla külfete girmeden, gömlek yeterlidir. Ama soğuk, ancak riaha fazla giyim ile savuşturulabiür" denilirse, biz deriz ki:

Tek bir gömlek, sıcağı savuşturunca, gömleklerin sayısını çoğaltmak soğuğu da savuşturur. Böylece, bahsettiğimiz hususun doğru olduğu anlaşılmış olur. [251][251]

Zırhlar

Cenâb-ı Haıx, "Harbte sizi koruyup himaye edecek giysiler yarattı" buyurmuştur. Allah bu ifadeyle, demir zırhlan kastetmiştir. Be's kelimesi şiddet manasına olup burada, mızrakla dürtmenin, kılıçla vurmanın ve ok atmanın şiddeti kastedilmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ dünya nimetlerinin çeşitlerini sayınca, 'İşte O, bu suretle üzerinizdeki nimetini tamamlıyor" buyurmuştur. Bu, "O, sizin için bu tür şeyleri yaratmak ve onları size in'âm etmekle nimetini tamamlar. Çünkü O, size dinî ve dünyevî nimetlerini tamamlayıp kemâle erdirir ki, "Ta ki, teslimiyetle itaat edesiniz."

İbn Abbas bu ifadeye, "Böylece, ey Mekke halkı, sizler, rablığı sırf Allah'a tahsis edesiniz ve bu tür nimetleri vermeye, O'ndan başka hiç kimsenin kadir olamayacağını bilesiniz diye" manasını vermiştir. Yine İbn Abbas'ın bu kelimeyi tâ'ntn fethasıyla teslemûn şeklinde okuduğu nakledilmiştir ki, buna göre mana: "Biz size bu gömlekleri, harbin şiddetinden uzak ve saüm olmanız için verdik" şeklinde olur. Yine bu kıraate göre mananın, "Biz size bu nimetleri, üzerlerinde iyice tefekkür edip iman edesiniz ve böylece de Allah'ın azabından salim, korunmuş, uzak kalasınız diye verdik" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer yüz çevirirlerse, artık senin üzerine düşen, apaçık bir tebliğdir" buyurmuştur. Yani, "Ey Muhammed, eğer onlar yüz çevirip döner de, böylece dünya lezzetlerini, atalarına uymayı ve küfürde haddi aşmayı tercih ederlerse, bu suçu muhakkak ki kendi aleyhlerine olarak işlemişlerdir. Sana düşen görev ise, eksiksizim bir tebliğde bulunmaktır!" demektir. Daha sonra Allah Teâlâ onların, Allah'ın nimetlerini bile bile inkâr etmelerini kınamıştır ki, bu "küfrân-ı nimette" son noktadır. [252][252]

Nimeti İtiraf Vecibesi

Buna göre şayet, "sonra onu inkâr ederler" ifadesindeki summe'nin manası ne demektir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, onların, hele bildikten sonra bu nimetlere nankörlük etmelerinin aklın alamayacağı bir şey olduğuna delalet etmek içindir. Çünkü, nimeti görüp, bilip tanıyanın yapması gereken şey, onu inkâr etmek değil, kabul ve (Allah'ın bir nimeti olarak) ikrar etmesidir. [253][253]

Nimetten Maksat

Bu ayetteki "nimet" ile de neyin murad edildiği hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Kadî şöyle der: "Bununla, Allah Teâlâ'nın, geçen ayetlerinde bahsettiği bütün nimetlerinin nevileri kastedilmiştir. Onların o nimetleri inkâr etmelerinin manası ise, onların bu husustaki şükür ve ibadetleri sırf Allah'a tahsis etmemeleri; tam aksine, o nimetler için başkasına teşekkürde bulunmalarıdır. Bir de onların, "Bu nimetler, bu putların şefaati sayesinde meydana gelmiştir" demeleridir."

---

[251][251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/309
[252][252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/309-310
[253][253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/310

2) Bununla onların Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğinin hak olduğunu önce anlamaları, sonraysa onu inkâr etmeleri kastedilmiştir. Çünkü onun nübüvveti çok büyük bir nimettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz seni, alemlere ancak rahmet için gönderdik"(Enbiya, 1O7) buyurmuştur.

3) Bu tabirin manası, "Onlar Allah'ın nimetini bilirler, tanırlar, ama o nimetleri, Allah'ın rızasını talep etme uğrunda sarfetmezler, kullanmazlar" demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ "Çoğu kâfir kimselerdir onların" buyurmuştur. 254[254]

"Bütün" Hakkında "Ekser" Tabirinin Kullanılması

Buna göre şayet "Hepsi kâfir olduğu halde, "ekserisi kâfirdir" demenin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Altah "onların ekserisi" buyurdu, zira onların içinde, haklarında delil kaim : mayan mükellefiyet yaşına gelmemiş veyahut da aklı noksan, bunak olan kimseler bulunuyordu. Dolayısıyla O, bu ifadeyle, baliğ olanlarla aklı başında olan, bunak olmayan kimseleri kastetmiştir.

2) Buradaki "kâfir" sözüyle "küfr-i inâdî" ile kâfir olanlar kastedilmiştir. Bu durumda biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur. Zira onların içinde, inatçı olmayan, aksine Hz. Peygamber'in doğruluğunu bilemeyen ve Hz. Peygamber'in, Allah katından gönderilmiş hak bir peygamber olduğu kendisi tarafından anlaşılamayan kimseler de vardı.

3) Allah burada, "ekser'* kelimesini zikredip, bütünün tamamını kastetmiştir. Çünkü bir şeyin ekserisi, o şeyin tamamı yerini tutar. Böylece, "ekser" kelimesinin zikredilmesi, tamamının zikredilmesi gibi olmuş olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Hamd, ancak Allah'a mahsustur. Daha doğrusu onlar bunu bilmezler" (Ankebut, 63) ayeti gibidir. Allah en iyisini bilendir. 255[255]

Pişmanlığın Fayda Vermeyeceği Gün

"Bir gün her ümmetten birer şahid göndereceğiz. Sonra o kâfirlere izin de verilmeyecek. Onlardan tarziye de istenmeyecek. O zâlimler azabı görünce, kendilerinden hafifletilemeyeceği gibi, onlara mühlet de verilmeyecektir" (Nahl, 84-35).

Bil ki Allah Teâlâ, o kavmin durumunun, önce Allah'ın nimetlerini tanıyıp, sonra inkâr etme şeklinde olduğunu ve onların genel hallerinin de ekserisinin kâfir olması şeklinde olduğunu beyan edince, bunun peşinden tehdidini getirerek, Kıyametin hallerinden bahsetmiş ve, "Bir gün her ümmetten birer şahid göndereceğiz" buyurmuştur ki bu, o şahidlerin onların aleyhine olarak bu inkâr ve küfürde bulunduklarına şehadet edeceklerine delalet eder. Ayette bahsedilen şahidlerle, peygamberler kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Her ümmetten birer şahid getirdiğimizde ve seni de onların üzerine bir şahid olarak getirdiğimiz zaman (onlann hali) nice olur?" (Nisa, 41) buyurmuştur.

Ayetteki, "Sonra o kâfirlere izin de verilmeyecek" ifadesi ile ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

1) "Onların mazeret beyan etmelerine, özür ileri sürmelerine izin verilmeyecek." Nitekim Hak Teâlâ, "Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler" (Mureeiâi, 36) buyurmuştur.

2) Onlann fazla konuşmalarına müsaade edilmeyecek.

3) Onların dünyaya, teklif yurduna yeniden dönmelerine müsaade edilmeyecek.

---

[254] 254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/310-311

[255] 255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/311

4) Onlar aleyhine şahidler, şahidlik ederken müsaade edilmeyecek ve şahidler şahidliğini iyi yapsınlar diye hepsi susacaklar.
5) Kendilerinin Allah'ın rahmetinden tamamen ümid kesmeleri gerektiği kendilerince anlaşılsın diye, fazla konuşmalarına müsaade edilmeyecek."
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlardan tarziye de istenmeyecek" buyurmuştur.
İsti'tâb rızalık isteme elemektir. Kişi, hoşnutluk istediğinde muarızın rızalık vereceğine iyice inanırsa ondan rızalık ister. Rızalık istememek onun öfkesinin devam ettiğini gösterir.
Daha sonra, Allah Teâlâ bu tehdidini te'kîd ederek "O zalimler azabı görünce, kendilerinden hafifletmeyeceği gibi, onlara mühlet de verilmeyecektir" buyurmuştur. Bu, "Müşrikler Allah'ın azabını görüp, onun içine düştüklerinde, onlardan bu azab hafifletilmeyecek, onlara ne mühlet verilecek, ne de geri bırakılacaklardır. Çünkü orada tevbe söz konusu değildir" demektir. Bu hususta sözün özü, kelamctların söyledikleri şu husustu: "Azabın menfaat şaibelerinden (kırıntılarından) uzak ve berî olması gerekir." İşte bu ayetteki, "Kendilerinden (o azab) hafifletilmeyecek" ifadesi ile anlatılmaktadır. Azabın devamlı olması gerekir. Bu da ayetteki, "Onlara mühlet de verilmeyecektir" ifadesi ile anlatılmaktadır. 256[256]

Sahte Tanrıların Fayda VermeyIşlerl

"Allah'a ortak koşanlar, ortaklarını görünce, "Ey Rabbimiz, bunlar senden başka taptığımız ortaklarım izdir" diyecekler. Bunlar da onlara şu sözü atacaklar: "Siz. hiç şüphe yok ki, kesinlikle yalancılarsınız." O gün Allah'a teslimiyetlerini arzetmişler ve düzmüş oldukları yalana tanrıları ise, onları bırakıp gitmişlerdir" (Nahl, 68-87).
Bil ki bu da, müşriklere yönelik ilahî va'îdin devamıdır. "Şürekâ" (ortaklar)ın ne demek olduğu hususunda iki görüş vardır: 257[257]

Şirklerden Maksat

Birinci Görüş: Allah Teâlâ, müşriklerin toplamış oldukları putlara hayat verir. Onlara hayat vermesinin maksadı ise, müşriklerin onların son derece zillet ve hakaret içine düşmüş olduklarını görmeleri, o putların da müşrikleri yalanlamalarıdır. Bütün bunlar, müşriklerin kalblerindeki gam, keder ve pişmanlığın fazlalaşmasına sebep olacak şeylerdir. Allah Teâlâ bu putları, şu iki sebepten ötürü "ortaklar" diye tavsif etmiştir:
1) Kâfirler onlara, Allah'ın ortakları dedikleri için.
2) Kâfirlerin putlara, mallarından pay ayırdıkları, (böylece adeta onları kendilerine ortak edinmiş oldukları) için.
İkinci Görüş; Buradaki "ortaklar" ile, kâfirleri küfre sürükleyen şeytanlar kastedilmiştir. Bu, Hasan el-Basrî'nin görüşüdür. O, şu sebepten ötürü bu görüşü benimsemiştir: "Çünkü Allah Teâlâ ayette, bu ortakların, müşriklere, "Sizler yalancılarsınız" dediklerini bildirmektedir. Putlar ise cansız varlıklardır. Binaenaleyh bu sözü onlar söylemiş olamazlar. Bu sebeple, bu sözün ortaklardan çıkmış olmasının doğru olabilmesi için, bu "ortaklar" ile şeytanların kastedilmiş olması gerekir." Bu, uzak bir görüştür. Çünkü Allah Teâlâ, o putlarda hem hayat, hem akıl, hem de konuşma gücünü yaratmaya kadirdir. Bu durumda onların bu sözü söylemeleri mümkün olur.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, müşriklerin o "ortaklan" gördüklerinde, "Ey Rabbimiz, bunlar, senden başka taptığımız ortaklanmızdır" diyeceklerini bildirmiştir. Buna göre şayet, "Onların bu sözü söylemelerinin sebebi nedir?" denilirse, deriz ki: Bu hususla şu iKi izah
1) Ebu Müslim el-İsfehânî şöyle demiştir: "Müşriklerin maksadı, bu günahı o putlara yüklemektir. Onlar böylece, bunun kendilerini Allah'ın azabından kurtaracağını veya hiç olmazsa azablarının eksüttlmesine vesile olacağını sanmışlardır. İşte bu anda, putlar onları

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/312-313
257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/313

yalanlamışlardır."
Kâdî ise şöyle der: "Bu uzak bir ihtimal. Çünkü kâfirler, âhirette azab-ı İlâhinin başlarına geleceğini, kendileri için hiçbir yardım, fidye ve şefaatin olamayacağını zaten kesin olarak biliyorlardı."

2) Müşrikler bu sözü, putların hiçbir günahı olmadığı halde, orada bulunuşlarına şaşarak ve kendilerinin onlara ibadet etmiş oldukları için hata ettiklerini itiraf etmek için söylemişlerdir.

Daha sonra Allah Teâlâ, putların da onları yalanlayacaklarını bildirerek, "Bunlar da onlara şu sözü atacaklar: "Siz, hiç şüphe yok ki, kesinlikle yalancılarsınız" buyurmuştur. Bu, "Allah Teâfâ, o putlara hayat, akıl ve konuşma kabiliyeti verir, böylece onlar bu sözü söylerler" demektir. Ayetteki, "Siz, hiç şüphe yok ki kesinlikle yalancılarsınız" ifadesi, 'den bedeldir. Buna göre ifadenin takdiri, "Bunlar da onlara, "Siz hiç şüphe yok ki, kesinlikle yalancılarsınız" sözünü atarlar, söylerler" şeklindedir. 258[258]

Putların Müşrikleri Tekzİb Etmeleri

Eğer, "Müşrikler, putlara işaret ettiklerinde, "Bunlar, senden başka taptığımız ortaklardır" derler. Müşrikler bu sözlerinde doğrudurlar. Hal böyle iken daha nasıl putlar onlara, "Siz yalancılarsınız" demişlerdir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta bazı izahlar yapılmıştır ve en doğrusu şudur: Onların, "Taptığımız ortaklarımız bunlardır" şeklindeki sözleri ile, "Bunlar ibadette Allah'ın ortakları olduğuna inandığımız kimselerdir" manası kastedilmiştir. Bu durumda putlar onları, bahsettikleri bu ortaklık hususunda yalanlamışlardır. Bu ifade ile, "Siz, bizim ibadete müstehak olduğumuzu söylemeniz bakımından yalancısınız" manasının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Buna Hak Teâlâ'ntn, "Hayır, öyle değil, (ahirette) o (tanrıları) onların kendilerine tapmalarını reddedecekler" (Meryem, 82) ayeti de delalet eder.

Cenâb-ı Hak, sonra da "O gün Allah'a teslimiyetlerini arzederler" buyurur. Kelbî bunun: "O gün, hem tapan (müşrikler) hem tapılan (putlar) Allah'a teslim olur. O'nun Rableri olduğunu, ortaklardan ve benzerlerden berî olduğunu kabul ederler" manasında olduğunu söylemiştir.

Ayetteki, "Düzmüş oldukları yalancı tanrıları İse, onları bırakıp gitmişlerdir" ifadesi ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun, "O gün onlardan, şeytanın kendilerine Allah'ın bir ortağı, eşi ve çocuğu vardır diye yutturduğu şeyler, silinir, yok olur gider" manasında olduğu ileri sürülmüştür:

b) Bu ifadenin, "Onların ilahlarının Allah katında kendilerine yardımcı ve şefaatçi olacağı kuruntusu, boşa çıkar, kaybolur gider" manasında olduğu da söylenmiştir. 259[259]

Saptıranların Akıbeti

"Kâfir olup da Allah'ın yolundan menedenler yok mu, biz, çıkardıkları fesada mukabil, azaplarına azap katacağız77 (Nahl. 88).

Bil ki Allah Teâfâ kâfirlerle ilgili va'îdinden bahsedince, bunun peşinden, küfrünün yanısıra başkalarını da Allah'ın yolundan alıkoyma suçunu işleyen kimselere yönelik va'îdini zikretmiştir. Ayetteki, "Allah'ın yolundan menederJer" ifadesi ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun manasının, "Mescid-I Haram'dan (Kâ'be'den) menederler" şeklinde olduğu söylenmiştir ki en doğru olan, bu ifadenin, "Allah'a, ResÛlullah'a ve bütün şer'i hükümlere iman etmekten alıkoymayı içine almış olmasıdır. Çünkü lafız umûmîdir, bunu sınırlandırmanın gereği yoktur. 260[260]

Azablarının Kat Kat Olması

258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/314-315

259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/315

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/316

Cenâb-ı Hak, "Azablanna azab katacağız" buyurmuştur. Bu, "Onlar, küfürlerine, başkalarını imandan çevirmeyi katınca, gerçekte küfürlerine küfür katmış olurlar. Bundan dolayı da Allah Teâlâ onların azabiarını artırır" demektir. Hem sonra onlara tabî olanlar, oniara küfür hususunda tabî olmuşlardır. Binâenaleyh hem Hak Teâlâ'nm, "Onlar mutlaka kendi yüklerini de, o yükleriyle beraber daha nice yükleri de yükleneceklerdir" (Ânkebûi. 13) ayetinden, hem de Hz. Peygamber (sa.s)'in: (Kim kötü hir adet icat ederse, hem kendisinin hem de Kıyamete kadar bu adet ile amel edenlerin günahı ve vebali onun üzerinedir"[261][261]hadis-i şerifinden dolayı, onlara, tabî olanların cezasının bir mislinin de verilmesi gerekir.

Bazı müfessirler, ayette bahsedilen bu azab artırmanın tafsilatına girerek şöyîs demişlerdir: "İbn Abbas (r.a), ayette bahsedilen ziyade ile, Arş'ın altından akan vs üçü ile geceieri, ikisi ile de gündüzleri azab oiunduklan beş ateş nehrinin kastedildiğini söylemiştir." Bazıları da, buna "Biz, onların azabını, çok büyük develer gibi olan yılan ve akreplerle artırırız. Böylece onlar o akrep ve yılanlardan kaçıp, cehenneme sığınırlar" manasını vermişlerdir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "O akreplerden herbirinin üzerinde üçyüz çukur ve her çukurda üçyüz testi zehir vardır." Yine bu akreplerin, uzun hurma ağaçları gibi dişleri bulunduğu da ileri sürülmüştür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çıkardıkları fesattan ötürü" buyurmuştur. Yani, "Azaba azab katma, ancak onların, başka insanları da imandan alıkoymuş olmaları şartına bağlanmıştır" demektir. Bu da, başkalarını küfre ve sapıklığa davet edenin azabının daha büyük; yine aynı şekilde başkalarını da hakka ve dine davet edenin Allah katındaki kadr-ü kıymetinin daha büyük olduğuna delâlet eder. Allah en iyi bilendir. [262][262]

Peygamberin Ümmeti Hakkında Şahitliği

"O gün, her ümmetin içinden, kendilerinin aleyhine birer şahit göndereceğiz ve seni de onların üzerine bir şahit olarak getireceğiz. Sana bu kitabı, herşey için bir tibyân, bir hidayet, bir rahmet ve müslümanlar için bir müjde olmak üzere, peyderpey indirdik" (Nahl, 89).

Bil ki bu, mükellefleri günahlardan alıkoyacak olan, bir diğer va'îd (tehdid)dir. Yine bil ki "ümmet", topluluk, cemaat ve millet demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Ayetle ilgili şu iki görüş vardır:

1) Bu ifade ile, her peygamberin (Kıyamette) kendi ümmeti aleyhine şahit olacağı kastedilmiştir.

2) Dünyada mevcut olan her topluluk ve kavmin içinde, mutlaka aleyhlerine şahitlik edecek bir kimse bulunur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in asrında olanlar hakkında şahit ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Bunun delili, "Böylece insanlara karşı şahitler olasınız ve bu peygamber de sizin üzerinize tam bir şahit olsun diye, sizi vasat (orta-âdil) bir ümmet yaptık" {Bakan, 143) ayetidir. [263][263]

Peygamberden Sonra Şahitlik

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanından sonraki bütün zamanlarda mutlaka şahitlerin bulunacağı sabittir. Dolayısıyla anlatılan bu şeylerden, her asrın, insanlar hakkında şahitlik edecek şahitlerden hâtî olmadığı neticesi çıkar, ü şahidin ise, mutlaka hata etmemesi gerekir. Aksi halde o da başka bir şahide muhtaç olur ve bu iş sonsuza uzar (teselsüle girer) ki, bu bâtıldır. Böylece her asırda, mutlaka sözleri hüccet olan bir topluluğun bulunacağı sabit olmuş olur ki bu da, icmâ-ı ümmetin hüccet olmasını gerektirir.

Ebu Bekir el-Esamm şöyle demektedir: "Ayette bahsedilen "şahit" ile, Allah Teâlâ'ntn (Kıyamette), insanın şu on uzvunu konuşturması kastedilmiştir. O zaman bu uzuvlar, insanın aleyhine şahitlik ederler. Bunlar, iki kulak, iki göz, ayaklar, eller, deri ve dildir. Bunun delili,

---

[261][261] İbn Mâce Mukaddime, 14 (1/74-75).

[262][262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/316-317

[263][263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/317

Allah Teâlâ'nın ayetteki "şahid"i, "içinden, kendi nefislerinden " diye tavsîf etmiş olmasıdır. Bu uzuvların, kişinin kendisinden olduğunda şüphe yoktur."
Kâdî, Ebu Bekr el-Esamm'a şu şekilde cevap verir:
1) "Allah Teâlâ, "Kendilerinin aleyhine" buyurmuştur ki bu, "O ümmetin aleyhine" demektir. Binâenaleyh şahitlerin, başka olması gerekir.
2) Cenâb-ı Hak, "Her ümmetin içinden" buyurmuştur. Binâenaleyh şahitlerin, ümmetten olması gerekir. Halbuki uzuvlarımızdan herhangi birini "ümmetten" diye nitelememiz doğru olmaz. O şahitlerin, peygamberler olduğunu söylemek de uzak bir ihtimaldir. Çünkü onların, insanlara peygamber olarak gönderilmeleri, zarûrî-kesin olarak bilinen bir husustur. Binâenaleyh ayeti bu manaya hamletmenin bir manası yok." 264[264]

Her Şeyi Açıklayan Kitap

Allah Teâlâ daha sonra "Sana bu kitabı, herşey için bir tibyan... olmak üzere peyderpey indirdik" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 265[265]

Birinci Mesele

Bu ifadenin, daha önceki ifade ile irtibat ve münasebeti şudur: Cenâb-ı Hak, "Seni de onların üzerine bir şahit
olarak getireceğiz" buyurunca, insanların, mükellef tutuldukları bütün hususlardaki mazeret ve engellerini giderdiğini; dolayısı ile kendilerinin ileri sürebilecek hiçbir hüccet ve mazeretlerinin kalmadığını beyan buyurmuştur. 266[266]

Kitap Yalnız Dinî Meseleleri Açıklar

Bazıları şöyle demişlerdir: "Kur'ân, herşey için bir "tibyan" (açıklama)dır. Çünkü ilimler, ya dinîdir, ya değildir. Dinî olmayan ilimlerin bu ayetle ilgisi yoktur. Çünkü Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerim'i, dinî ilimleri ihtiva etmiş olması bakımından medhettiği zarurî olarak bilinmektedir. Dinî olmayan ilimlere iltifat edilmez. Dinî ilimler de ya usûle dâirdir, yâ furû'a dâirdir. Usûl ilminin tamamı Kur'ân'da mevcuttur. Furû ilmine gelince, Kur'ân'da mufassal olarak ele alınanlar hariç, "Asıl olan berâet-i zimmettir." 8u da, Kur'ân'da bulunanlar dışında, Allah'tan taraf bir mükellefiyet yüklenmediğine delâlet eder. Bu böyle olunca, "kıyas"ın olduğunu söylemek bâtıl olur ve Kur'ân bütün hükümlerin izahını tastamam yapmış olur." 267[267]

Kur'ân'ın Delâlet Yolu İle Herşeyi İhtiva Etmesi

Fakîhter ise şöyle demişlerdir: "Kur'ân, her şey için bir tibyan (açıklama)'dır. Çünkü Kur'ân, icmâ, haber-i vâhid ve kıyasın hüccet olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu temel delillerden, herhangi biri ile sabit olan bir hüküm, Kur'ân ile sabit olmuş bir hüküm olmuş olur." Bu konunun izahı, A'râf Sûresi'nde ayrıntılı olarak geçmiştir. Allah en iyi bilendir. 268[268]

Üçüncü Mesele

Vahidî, senedli olarak, Zeccac'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Tibyan, beyân (açıklama)

264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/318
265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/318
266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/318
267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/319
268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/319

manasında bir isimdir. "TİIkâ"da "tibyan" gibi (karşılaşma manasına) bir isimdir." Sa'leb, Kûfelilerin; Müberred de, Basralıtann şöyle dediklerini rivayet etmişlerdir: "Tİbyân" ve "Tİlkâ" kelimeleri hâriç, hiçbir masdar, "tif'âl" vezninde gelmez. Bu iki lafzı bir tarafa bıraktığında, senin için kıyas (kaide) normalleşir ve masdar olanlar için, mesela "tesyâr", "tezkâr" ve "tekrar" kelimelerinde olduğu gibi, bütün bu gibi masdarların, tâ'nın fethası ile, "tefâl" vezni üzere geldiğini, 'timsâl" ve "tiksâr" kelimelerinde olduğu gibi, her ismin de, tâ'nın kesresi ile "tif'âl" vezni üzere geldiğini söylersin. 269[269]

Emir ve Yasakları Toplayan Ayet

"Şüphesiz ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder, taşkın kötülüğü, münkeri, zulmü ve kendini beğenmeyi nehyeder. Size öğüt verir ki, iyice dinleyip tutasmız" (Nahl, 90).
Bil ki Allah TeâÎâ, va'd ve vaTdini, tergib (teşvik) ve terhibini (korkutmasını) iyice ortaya koyunca, bunun peşinden, "Şüphesiz ki Allah, adaleti, iyiliği emreder" ayetini getirmiş ve ayette, farz ve nafile olarak, mükellefiyetle ilgili herşeyi, umumî ve hususî olarak, ahlâk ve âdâbla ilgili herşeyi emretmiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 270[270]

Osman İbn Maz'ûn (r.a)'un Bu Ayetle İmana Gelmesi

Bu mesele, ayetin faziletini izah hususundadır. İbn Abbas (r.a.), Osman b. Maz'un'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben öncelikle Hz. Peygamber (s.a.s)'den utandığım için müslüman olmuştum. İslâmiyet kalbimde yer etmemişti. Derken bir gün onun yanındaydım. O (s.a.s) bana bir şeyler anlatıyordu. Birden gözü göğe doğru dikildi. Sonra gözünü sağa doğru çevirdi. Sonra bunu tekrar yaptı. Ona bunu sorduğumda O, "seninle konuşurken, Cebrail sağ tarafıma indi ve "Allah adaleti ve ihsanı emreder. Adalet, Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet etmek; ihsan da, farzları yerine getirmek; "Akrabaya verme" de, akrabayı ziyarettir. Yine Allah "fahşâ"yı, yani zinâ'yı, münkeri, yani, şeriat ve sünnette olmayan herşeyi ve "bağy"i yani, başkasının hukukuna tecavüzütZulmü ve kendini beğenmişliği nehyediyor" dedi" buyurdu. İşte o anda kalbime iman düştü. Bunun üzerine Ebu Talibe geldim ve durumu haber verdim. O: "Ey Kureyş topluluğu, kardeşimin oğluna uyun, kurtulursunuz. Yemin olsun ki ister doğru olsun, ister yalancı olsun, o, size ancak güzel ahlâkı emrediyor" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) amcasındaki bu yumuşaklığı görünce, "Amcacığım, insanlara bana tabî olmalarını tavsiye ediyor da, kendini unutuyor musun?" dedi ve onu imana çekmeye çaba sarfetti, ama o müslüman olmaktan çekindi. İşte bunun üzerine, "Sen, sevdiğin kimseyi hidayete erdiremezsin"(Kasas, 58) ayeti nazil oldu."
İbn Mes'ûd (r.a)'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'ân'da hayır ve serlerin hepsini toptan ifâde eden ayet, bu ayettir." Katâde'den de: "Câhiliyye devrinde yapılan ve hoş kabul edilen bütün güzel huylan, Allah bu ayette emretmiş, bütün kötü şeyleri de bu ayette nehyetmiştir."
Kâdî, Tefsir'inde, İbn Mâce'den, Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Teâlâ, peygamberine peygamberliğini bütün kabilelere açıktan ilan- etmesini emretmişti. Ben ve Ebu Bekir, onunla birlikte çıktık. Derken kendini beğenmiş oldukları görünen bir topluluğa uğradık. Hz. Ebu Bekir (r.a) "Bu topluluk, hangi kabiledendir?" diye sorunca, onlar, "Şeybfin b. Sa'lebeoğullan'ndan cevabını verdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) onları, kelime-i şehâdeti getirmeye (tevhide) ve kendisine destek olmaya davet etti. Çünkü Kureyş onu yalanlamıştı. (Onlardan), Makrûn b. Amr, "Ey Kureyş'in kardeşi, bizi neye davet ediyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Şüphesiz ki Allah, adaleti, iyiliği akrabaya vermeyi emreder" ayetini okudu. Makrûn da: "Allah'a yemin olsun ki sen güzel ahlâka ve iyi şeylere davet ediyorsun. Seni yalanlayan ve sana karşı birbirine destek olan, iftira etmiştir" dedi. İkrime demiştir ki: Hz. Peygamber (s.a.s) bu ayeti, Velîde okuyunca, Vetîd bunu tekrar okumasını

---

[269] [269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/319
[270] [270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/319-320

istedi, daha sonra da: "Bu sözde bir tatlılık ve güzellik var" dediği rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'ın "Allah herşey hususunda ihsanı (iyi yapmayı ve iyi davranmayı) yazdı. Binâenaleyh öldürdüğünüzde, öldürmeyi güzel yapın; kestiğinizde de kesmeyi güzel yapın. Sizden biri (önce bıçağını) bilesin, sonra keseceği hayvana gitsin"271[271] dediği rivayet edilmiştir. 272[272]

Adl ve İhsan

Alimler, bu ayetin tefsiri hususunda çok söz söylemişlerdir. Mesela, İbn Abbas'ın rivayetlerinin birinde, "Adalet,Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet etmek; ihsan, farzları yerine getirmektir" demiş; bir başka rivayetinde ise, "Adalet, Allah'ın eşi-ortağı olmadığını söylemen; ihsan, Allah'a sanki görüyormuş gibi ibadet etmen ve kendin için arzuladığın herşeyi insanlar için arzulamandır. Eğer o insan bir mü'min ise, onun imanının artmasını arzu edersin; yek eğer bir kâfir ise, İslâmî açıdan kardeşin olmasını (imana girmesini) arzu edersin" demiştir. Yine ondan gelen bir üçüncü rivayette ise, "Adalet, tevhid; ihsan ise, tevhidde ihlaslı olmadır" demiştir. Başkaları da, "Cenâb-ı Hak buradaki "adalet" ile, işlerdeki ve fiillerdeki adaleti ve iyiliği; ihsan ile de sözlerdeki (adalet) ve iyiliği kastetmiştir. Binâenaleyh yaptığın, hep adalet, söylediğin de hep ihsan olmalıdır" demişlerdir.

Allah Teâlâ, "Akrabaya vermeyi (emreder)" buyurmuştur. Bu ifade ile, mal ile yapılan sıla-i rahmi (yardımı) kastetmiştir. Eğer mal ile mümkün değilse, duâ ile (yani akrabalar için dua ederek) yapılan sıla-i rahmi kastetmiştir. Ebu Müslim, babasından Hz. Peygamber (s.a.s)'in: "Taatlann mükâfaatı.en

çabuk verileni sıla-ı rahimdir. Bir ev halkı günahkâr olabilir. Ama onlar sıla-i rahim .aptıkları zaman, mallan artar, sayıları çoğalır"273[273] buyurduğunu, rivayet etmiştir. 274[274]

Fahşâ, Münker ve Bağy

Cenâb-ı Hak, "...taşkın kötülükten nehyeder" buyurmuştur. Ayette bahsedilen "fahşâ"nın, zina, cimrilik ve İster büyük ister küçük, ister fille isterse de sözle ilgili otsun, her türlü günah anlamına geldiği ileri sürülmüştür.

Ayette geçen münker'in ise "Allah'ı inkâr etmek" olduğu ileri sürüldüğü gibi, "münker'in, herhangi bir şeriat ve sünnette olmayan şey demek olduğu da ileri sürülmüştür.

Ayet-i kerimedeki bağy hakkında "kibir ve zulümdür" denildiği gibi, bu, "Senin, kardeşine haksızlık ederek zulüm yapmandır" da denilmiştir.

Bil ki, gerek emredilenler, gerekse nehyedilenter pekçoktur. Muayyen bir lafzı, muayyen bir şey için tefsir etmek, o lafızla o mana arasında bir münasebet ve ilgi bulunduğunda ancak güzel olur. Ama. böyle bir durum bulunmadığı zaman, tefsir fasit olur. Binâenaleyh, adaleti, bir şey; ihsanı da başka bir şeyle tefsir ettiğimizde, o zaman bizim, adalet lafzının o manaya, ihsan lafzının da diğer manaya münasib ve uygun olduğunu beyan edip açıklamamız gerekir. Böyle bir şeyi beyan edemediğimizde, yapılan bu tefsir, sırf tahakküm (delilsiz bir iddia) olur, herhangi bir manayı, o lafızların birisinin tefsiri kabui etmek de, onun aksini yapmaktan daha evla o!ma2. Böylece, bahsettiğimiz bu izahların, bu ayetin tefsiri hususunda güçlü ve muhtemel olmadıkları sabit olmuş olur. 275[275]

İtikadda Adalet

---

[271] [271] Tirmizî, Diyât, 14 (4/23).

[272] [272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/320-321

[273] [273] Kenzu'l-Ummal, 3/6957-6958.

[274] [274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/321

[275] [275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/322

Ben derim ki: Ayetin zahiri, Allah Teâlâ'ntn şu üç şeyi, yani adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emrettiğine; şu üç şeyi de, yani fahşâ, münker ve bağy'i de nehyettiğine delâlet eder. Demek ki, adalet, ihsan ve akrabaya vermek birbirinden farklı üç şeydir; yine fahşâ, münker ve bağy'in, aynı şekilde birbirinden başka üç şey olması gerekir. Çünkü bu kelimelerin birbirine atfedilmesi, başka oimayı gerektirir. Bu sebeple biz diyoruz ki: Adâtet, ifrat ve tefrit arasında, orta olan şey demektir. Bu ise, bütün her şeyde riayet edilmesi gereken bir husustur. Bu hususu mutlaka tafsilatlı olarak izah etmek gerekir. Bu cümleden olarak biz diyoruz ki:
Mükellefiyet konuları ya itikadla ilgili olur, veyahut da uzuvların ameli olur. İtikadı durumlara gelince, adaletin hepsinde gözetilmesi gerekir.
1) İbn Abbas: "Ayette bahsedilen "el-adl"den maksat, kişinin "Allah'tan başka tanrı yoktur" demesidir" demiştir. Bu hususta sözün özü şudur: Kâinatın herhangi bir ilâhının olmadığını söylemek, "ta'tîTdir, (yani kâinatı başıboş görmektir). Bir ilâhdan daha fazlasını kabul etmek ise, şirk ve teşbîhtir ki, bu iki durum da kınanmıştır. Adi ve adalet ise, tek bir ilâhın varlığını kabul etmektir ki, bu da insanın, "Allah'tan başka tanrı yoktur" demesidir.
2) "İlâh mevcut değildir, ona şey de denilmez" demek, sırf "ta'tîTdir. "O, cisimdir, cevherdir, uzuvlardan müteşekkildir ve bir mekândadır" demek ise, sırf teşbihtir. "Adi" ise, cismin, cevher olmaktan, uzuvları, parçaları bulunmaktan ve bir mekânda bulunmaktan münezzeh ve befî olmak şartıyla mevcut ve hakîkî bir iljâhın bulunduğunu söylemektir.
3) İlâh, "ilim ve kudret sıfatı olmayan bir varlıktır" demek, mahzâ ta'tîTdir. Onun, sonradan meydana gelmiş ve değişen sıfatları haiz olduğunu söylemek ise, katıksız bir teşbihtir. Adi ise, onun, hadis olmayan değişmeyen sıfatları olduğunu kabul etmekle beraber, âlemin ilâhının, âlim, kadir ve hayy (diri) olduğunu söylemektir.
4) Kulun, kudreti ve irâdesi olmadığını söylemek, katıksız cebirdir. Onun, fiilleri konusunda bağımsız ve yetkili olduğunu söylemek ise, mahza kudrettir ki, bu ikisi de kınanmıştır. Adi ise, kulun fiilini, Allah Teâlâ'nın onda yaratmış olduğu kudret ve yaptığı işe sevkeden sebep (dâî) vasıtasıyla yapabileceğini söylemektir.
5) Allah TeâÎâ'nın, kulunu, herhangi bir günahtan sorumlu tutmayacağınısöylemek, büyük bit gevşekliktir, umursamazlıktır. O'nun, kendisini itiraf eden kulunu tek bir günah sebebiyle cehennemde ebedî bırakacağını söylemek ise, son derece katı ve sert bir tutumdur. Adi ise, her "Lâ ilahe illallah" deyip de, manasına o şekilde inanan herkesin cehennemden çıkacağını söylemektir. Bütün bunlar, itikad hususundaki adaletin nazar-ı dikkate alınmasıyla ilgili olarak söyleyebildiğimiz misallerdir. [276]

Amellerde Adalet

Uzuvların fiilleriyle ilgili konulardaki adaletin gözetilmesine gelince, biz buna dair şu altı misali zikredeceğiz:
1) "Allah'ın, mükellef tutmadığım" söyleyenler, "kulun, ne taatla alakalı herhangi bir şeyi yapması ne de herhangi bir günahtan kaçınması gerekmez. Allah'ın, kulu -zerinde asta bir mükellefiyeti bulunmaz" dedikleri halde bir grup Hintli ve Maniheist se söyle der: "İnsanın, bütün hoş ve leziz şeylerden kaçınması, kendisine alabildiğine -::;9t etmesi ve fıtratının meylettiği herşeyden sakınması gerekir!" Öyle ki Maniheistler, kendilerini hadım etmişler, evlenmekten ve hoş-leziz yiyecekleri yemekten sakınmtşlardır. Hintliler ise kendilerini yakmışlar ve yine kendilerini dağın tepesinden aşağı atmışlardır. İşte bu iki yol da, mezmûm ve kınanmıştır. Mutedil ve .-asat, âdil olan ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bize getirmiş olduğu bu şeriattır, dindir.
2) Hz. Musa (a.s)'nın şeratinda, son derece hakim oian, şiddet; Hz. İsa (a.s)'ntn şeriatinde son derece hakim olan ise, müsamahadır. Adalet, ve orta olan ise, Hz. yuhammed {s.a.s)'İn şeriatidir. Hz. Musa (a.s)'nın, kasten adam öldürmelerdeki şer'î t»ükmünün, tam bir kısas; Hz.

---

[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/322-323

İsa (a.s)'mn şer'î hükmünün ise, afv olduğu söylenilmiştir. Ama, bizim şeriatımızda ise, kişi isterse tam ve denk bir biçimde kısas yapılmasını; İsterse tam diyeti taleb edebilir. Dilerse de, affedebilir. Hem Hz. Musa'nın şeriatı, kişinin, hayızlı olan hanımından atabildiğine sakınmasını gerekli görürken, Hristiyanîık ise, hayızlı kadınla cinsî münasebette bulunmanın helâl olduğunu belirtmiştir. Adi ise, bizim şeriatımızın hükmetmiş olduğu şu husustur: Erkeğin, o pis kana bulaşmaktan sakınması için, hanımıyla cinsi münasebette bulunması haramdır. Onu, evinden de çıkarmaması gerekir.
3) Allah Teâlâ, "Böylece sizi, vasat (orta) bir ümmet yapmışızdır" (Bakara, 143). buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu buyruğu ile, bu ümmetin her hususta, ifrat ve tefritten uzak olmaları gerektiğini kastetmiştir. Yine O: "Onlar ki harcadıkları vakit, ne israf, ne de cimrilik yapmazlar" (Furtan, 67) ve "Elini boynuna bağlı olarak asma; onu büsbütün de açıp saçma "M, 29) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) ibadetlerinde aşırı davranınca, Cenâb-ı Hak, "Tâ, Hâ; biz Kur'ân'ı sana zahmet çekesin diye... indirmedik"(iht. 1-2) buyurmuştur. Bir kısım kimse de işi iyice boşlayıp gevşeyince Cenâb-ı Hak bu sefer de: "Yoksa sizi boş yere yarattığımızı... mı sandınız?"(Mo'minûn, us) buyurmuştur ki, bütün bu ayetlerden kastedilen, ortayı ve adaleti gözetmektir.
4) Bizim şeriatımız, sünnet olmayı emretmektedir. Bunun hikmeti ise şudur: O uzvun başı, alabildiğine hassas bir yapıdadır. İşte bundan dolayı da, cima esnasında duyulan lezzet büyük olur. Bu sebeple şayet o deri parçası o uzvun üzerinde kalsaydı, o uzuv alabildiğine hassas olarak kalırdı. Böylece, duyulan lezzet de aşırı olurdu. Ama o deh kesilince, o uzvun tepesi çıplak kalır. Böylece o, elbise ve diğer maddelerle yüzyüze kalır da, böylece de katılaşır ve sertleşir; derken, aşın hassaslığı zayıflar, duygusu azalır. Böylece de, cinsî münasebetten duyulan lezzet azalır ve o konudaki arzu da, aynı şekilde azalmış olur. Bu şekilde, sanki şeriatımız, o lezzeti azaltmaya gayret ederek, sünnet olmayı emretmiştir. Böylece insanın, cima şehvetini yerine getirme yönündeki arzusu itidal noktasına varmış ve o husustaki arzusu, yaratılış ve tabiatına galip ve baskın gelmemiş olur. Binâenaleyh, Maniheistlerin benimsemiş olduğu hadım etme ve cinsiyet uzvunu kesme işi, mezmûm ve kınanmıştır. Çünkü bu bir ifrattır. O deriyi kesmeyip bırakmak ise, lezzeti alabildiğine arttırmaktır. Adalet ve orta olan ise, sünnet olmadır. 277[277]

Gök ve Yer Adaletle Kaimdir

Bütün bu misallerle, her şeyde adaletin gözetilmesi gerektiği ortaya çıkmış olur. İnsanların, "Gökler ve yer adaletle kaimdir, ayakta durur" şeklindeki sözleri meşhur cümlelerden olup, bu, şu demektir: Gökleri ve yeri meydana getiren unsurların miktarları, şayet mutedil ve birbirine denk olmayıp, tam aksine, kemmiyet ve keyfiyet bakımından bazısı diğerinden daha fazla olsaydı, fazla olan, olmayana hükümran olur, olmayan zayıflardı. Böylece de, onların yapılarının tamamı gitgide galip olan kütlenin tabiat ve karakterine dönüşmüş olurdu. Şayet, güneşin yere olan uzaklığı şu andakinden daha az olsaydı, bu alemdeki ısı yükselir, burada bulunan her şey yanıp kül olurdu. Şayet, onun uzaklığı şu andakinden daha fazla olsaydı, o zaman da bu aleme soğukluk ve donma hali hakim olurdu. Yıldızların hareketlerinin miktarları, yavaşlılık ve hızlılıklarının dereceleri hakkındaki hüküm de aynıdır. Çünkü, bunlardan birisi şayet, şu andakinden daha fazia veya daha noksan olsaydı, o zaman bu alemin düzeni altüst olurdu. İşte, bahsettiğimiz bu sebepten doiayı onların, "Gökler ve yer, adaletle kaimdir" şeklindeki sözlerinin doğruluğu ortaya çıkmış olur ki, bu da, adalet gerçeğinin izahına kısaca bir işaret olmuş olur. 278[278]

İhsan

277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/323-324
278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/324-325

"İhsan"a gelince, bil ki, normal olanı fazlalaştırmak, bazan iyifik, bazan da kötülük olur. Bunun misali şudur: Tâat hususunda normal olan, farzları edâ etmektir. Ama, farzlardan fazlasını yapmak da bir taattir ki bu, "ihsan" nev'indendir. Hülâsa olarak diyebiliriz kî; Gerek kemmiyet, gerekse keyfiyet bakımından tâat olan fiilleri fazlaca yapmak ihsan'dır. Bunun delili şudur: Cebrail (a.s), Hz. Peygamber .(s.a.sj'e, "ihsan nedir?" diye sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s): "!ksan, senin, O'nu görürcesine Allah'a ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu göremezsen bile, O seni görür"279[279] cevabını vermiştir.

Buna göre onlar şayet, "Böyle olma niçin "ihsan" diye adlandırılmıştır?" derlerse biz deriz ki:

O, tâatte ileri gitmesiyle, adeta kendisine iyilikte bulunmuş, böylece kendisine hayrı ve güzel İşleri ulaştırmış, yapmış olur. Netice olarak denilebilir ki "adi", hayırlardan, iyi ve güzel olan şeylerden farz olan miktarı; ihsan ise, gerek kemmiyet gerek keyfiyet, gerekse yapmaya götüren ve yapmaktan alıkoyan sebeplerle, ubûdiyyet ve rubûbiyyet makamlarında bulunmaya gark olma itibariyle, fazla tâatte bulunmak, daha çok taat işlemektir. O halde ihsan, farzdan fazla olan miktarı yapmaktır.

Bil ki yapmış olduğumuz açıklamayla, ihsan mefhumunun içine, Allah'ın emrine saygı duyup, mahlûkata şefkat gösterme hususu da dahildir. Mahlûkata (insanlara) şefkat duymanın birçok kısma ayrıldığı açıktır. Bunların en kıymetlisi ve en yücesi ise, stla-i rahimdir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak pek yerinde olarak bu hususu ayrıca belirtip,"akrabaya vermeyi..."buyurmuştur. İşte, Allah'ın bu ayette emretmiş olduğu üç şey hakkındaki ayrıntılı açıklama budur. 280[280]

Yasaklanan Fahşâ, Münker ve Bağy

Allah'ın yasakladığı fahşâ, münker ve bağy gibi üç hususa gelince, biz diyoruz ki: Allah Teâlâ beşerî nefislere şu dört kuvveti vermiştir: Behimî şehvet; yırtıcı, yok edici gazab; şeytanî vehim ve meleklere mahsus akıl! Bu dördüncü kuvveti, yani melekî aklı, insanın terbiye edip bezemesine gerek yoktur. Çünkü bu, melek cevherinden ve kudsî, ulvî ruhların ürünlerindendir. Terbiye edip bezemeye ihtiyaç duyan ise, ilk üç kuvvettir. Şehevî kuvvete gelince, bu, şehevî lezzetleri meydana getirme hususunda arzuludur. Bu tür kuvvet, özellikle "fuhuş" ismiyle belirtilir. Baksana, Cenâb-ı Hak zinayı da fuhuş (fahişe) diye adlandırarak "Şüphe yok ki o, bir hayasızlıktır (Allah'ın) hışmı{na bir vesiledir). O, ne kötü bir yoldur!"(Nisa, 22) buyurmuştur. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın "taşkm kötülükten nehyeder" buyruğundan maksat, şeriatın müsaade ettiğinin dışında kalan şehevî lezzetleri elde etmeyi yasaklamadır. Yırtıcı, yok edici gazab kuvvetine gelince bu, devamlı olarak insanlara şerri.belâyı ve eziyyet etmeyi ulaştırmak için çalışıp çabalamayı gösterir. İnsanların, bu durumu yadırgayıp bundan hoşlanmadıklarında şüphe yoktur. O halde münker, gadabi kuvvetin eserlerinde meydana gelen aşırılıktan ibarettir. ,

Şeytanî ve vehmî olan kuvvete gelince, bu da, devamlı bir biçimde insanlara hükümran olmaya, onlara tepeden bakmaya, riyasetini ve liderliğini öne sürmeye çaba sarfeder ki, işte "bağy" ife kasdedilen de budur. Çünkü "bağy", insanlara hiç imkân vermemek ve onlara tepeden bakarak zulmetmek demektir. Anlattıklarımızla bu üç lâfzın, bu üç kuvvetin hallerine aynen uyduğu ortaya çıkmış oldu.

Bu mevzuda enteresan olan bir husus da şudur: Feytozoflar (mutasavvıflar) şöyle demişlerdir: Bu üç kuvvetin en değersizi, şehvanî olanı; ortası, gadabî olanı; en üstte olanı vehmî olanıdır. İşte Cenâb-ı Hak, bu sırayı gözeterek önce şehevî kuvvetin neticesi olarak fahşâ'yı; gadabî kuvvetin neticesi olarak münkeri; daha sonra da, vehmî kuvvetin neticesi olan bağy'i zikretmiştir. İşte, bu lafızların tefsiri hususunda, aklımın ve gönlümün ulaşabildiği şeyler bunlardır. Binâenaleyh, bunlar eğer doğruysa, Allah'tan; eğer yanlış ise, benden ve şeytandandır, Allah ve Resulü ise, bundan uzaktırlar. Bize tahsis edip verdiği fadl ve ihsanından doiayt hamd Allah'a mahsustur. Çünkü O, Melik-t Deyyân'dır (çokça mükâfaat ve

---

279[279] Buhâri, İman, 47.

280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/325

ceza veren Melık'dir).
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Süv "Size öğüt verir ki, iyice dinleyip tutasiniz" buyurmuştur. "Size öğüt verir" buyruğundan maksad, O'nun bu üç şeyi emretmesi ve diğer üç şeyi de nohyetmesi kastedilmektedir.
"iyice dinleyip futasınız diye..." ifadesine gelince, bununla ilgiliki mesele vardır: 281[281]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, bir önceki ayette, "Sana (bu) kitabı her şeyin apaçık bir beyanı... olmak üzere peyderpey indirdik" (Namı, 69) buyurup, peşinden de bu üç şeyi emreden diğer o üç şeyi de nehyeden bu ayeti getirince, bu, Kurân'ın her şeyin apaçık bir beyanı elmasından maksadın, işte bu altı mükellefiyet olduğuna bir dikkat çekme otmuş olur ki, bu, gerçekte de böyledir. Çünkü ruh cevheri, melekler zümresinden ve kudsî-yüce ruhların neticeierindendir. Ancak ne var ki bu cevher bu âleme, her türlü münasebet ve ilgiden arî ve uzak olarak dahil olur. Binâenaleyh, Allah'ın emrettiği o üç şey, ruh cevherini ilahî bilgiler ve salih amellerle terakki ettiren şeydir. O ilahî bilgiler ve salih ameller de, cevheri, gayb âlemine, kudsiyyet sûrlarına ve âlemlerin Rabbinin civarına yakınlık kesbetmiş olan meleklere komşu olmaya yükselten şeydir. Allah'ın nehyettiği diğer üç şey ise, ruh cevherini o mutluluklardan alıkoyan ve o hayırları elde etmekten yan şeylerdir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak o üç şeyi emredip bu üç şeyi de yasaklayınca, ahiret yolcusunun, dünya misafirinin, dünya aleminden Kıyamet meydanı başlayıncaya (Kıyamet kopuncaya kadar) ihtiyaç duyduğu her şeye dikkat çekmiş olur. 282[282]

İkinci Mesele

Ka'bî şöyle der: "Ayet Allah Teâlâ'nın, zulmü ve kötülüğü yaratmadığına delalet eder. Bu birkaç yönden böyledir:
1) Nasıl olur da, Allah, o kullarda halketmiş olduğu şeyden onları nehyeder?! Yine Allah Teâlâ, o kullarından meydana getirmeyi dilediği şeyden nasıl men edebilir?! Eğer durum, onların (ehl-i sünnetin) dediği gibi olsaydı, o zaman I Cenâb-ı Hak, "Allah size, sizde yarattığı şeyin aksini yapmanızı emreder ve sizde yarattığı birtakım fiillerden sizi men eder" demiş olurdu. Bunun, aklın redahetiyle de batıl olduğu malumdur.
2) Allah Teâlâ adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emrederek fuhuşu, münkeri .-e bağyi yasaklamıştır. Şayet O, bu şeyleri emrettiği halde, onların gereğini kendisi .yapmasaydı, o zaman kendisinin, "Siz, insanlara iyiliği emredersiniz de kendinizi
:r musunuz?" (Bakara. 44) ve "Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin isiniz? Yapmayacağınızı söylemeniz, en şiddetli bir buğz olmak bakımından, Allah katında büyüdü..."(Sat,2-3) ayetlerinin şümulüne girmiş olurdu.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, "İyice dinleyip futasınız diye..." ifadesinden teraccî ve tomennt manaları kastediimemiştir. Çünkü bu, Allah hakkında imkânsızdır. Binâenaleyh bunun manasının, "Allah Teâlâ, kendisine itaati hatırlamanızı istediği
jize öğüt vermektedir" şeklinde olması gerekir ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın sesten iman etmeyi istediğine delalet eder.
4) A' ah Teâlâ şayet daha açık bir ifade kullansa ve, "Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya \erpieyi emreder. Ancak ne var ki O, bundan men eder, alıkor... Kulun
yapması mümkün değildir" dese... daha sonra da, "O, fuhuşu, münkeri ve bağyi nehyeder. Ancak ne var ki bu üç şey kulda, o ister istesin isterse istemesin, meydana gelecektir. O, ondan bunu ister ve O, kulu bunu terketmekten ve bundan sakınmaktan men eder..." demiş olsaydı, o zaman herkes bu ifadenin rekâketine, nazmının ve terkibinin bozukluğuna hükmederdi. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın kabîh şeyleri yapmaktan münezzeh ve berî olduğuna

---

[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/326
[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/327

delalet eder."

Bil ki, bu tür istidlaller pekçok kez yapılmıştır ve bunlara verilen cevaplar da daha önce geçmişti. Bu tür gürültü ve kavgaları savuşturmada dayanılacak şey, "dâî" ve "ilim" meselesidir. Allah en iyi bilendir. [283][283]

Hatırlama İşi

öGerek ehl-i sünnetin, gerekse Mu'tezrle'nin kelamcıları, eşyayı hatırlamanın kulun fiili değil, Allah'ın fiili olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun delili şudur: Hatırlama, hatırlananı istemek demektir. Binâenaleyh, talep etme esnasında, kulun o şey hakkında şuuru vardır veya yoktur. Eğer onun, onun hakkında bir şuur ve bilinci varsa, bu hatırlama zaten mevcuttur. Mevcut olan bir şeyin ise, yeniden elde edilmesi talep olunmaz. Eğer onun, onun hakkında şuur ve bilinci yok ise, o daha o hatırlanacak şeyin aynısını nasıl talep edebilir? Çünkü, onun bizzat aynının tasavvur edilemediği bir zamanda, onun aynısını efde etmeye yönelmek imkânsızdır.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, 'İyice dinleyip tutasımz diye..." buyruğunun manası, "Bu vaz'u nasihatin maksadı, onların bu hatırlamayı elde etmeye yönelmeleridir." Binaenaieyh, hatırlama Cenâb-ı Hakk'tn yaratmasıyla olmasaydı, ondan bunu elde etmesi nasıl istenirdi? İşte ehl-i sünnet alimlerimizin, Cenâb-ı Hakk'ın, ^)'/ü föii "iyice dinleyip futasınız diye..." ifadesinin, Allah Teâlâ'nın bunu kuldan istemiş olduğuna delalet etmediğine dair istidlalleri bu şekildedir. Allah en iyisini bilendir. [284][284]

Verilen Sözde Durmanın Önemi

"Karşılıklı muahede yaptığınız vakit, Allah'ın ahdini yerine getirin. Sapasağlam ettiğiniz yeminleri bozmayın. Üzerinize, Allah'ı kefil ımışsınızdır. Şüphe yok ki Allah, ne yapacağınızı bilir, ipliğini sağlamca büktükten sonra, söküp bozan (kadın) gibi olmayın. "Bir ümmet, diğer bir ümmetten daha çoktur" diye, yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat (mevzuu) mu ediniyorsunuz? Mutlaka Allah, bununla sizi imtihan eder. 'Hakkında ihtilafa düşmekte olduğunuz şeyi ise O, Kıyamet gününde elbette size açıklayacaktır" (Nahl. 91-92).

Bil ki Allah Teâlâ, bir önceki ayette, bütün emir ve yasaklan kısaca bildirince, a. ayetlerde de onların bir kısmını zikretmiş ve işe, ahde vefayı emretmekle teşiamıştır. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [285][285]

Allah'ın Ahdi Ne Demektir?

Alimler, "Allah'ın ahdi"nin ne demek olduğu hulusunda şu izahları yapmışlardır:

1) Keşşaf sahibi şöyle der: "Allah'ın ahdi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e müslüman olmak üzere bîat etmektir. Çünkü Cenâb-ı Hak"Gerçek, sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların elleri üstündedir. (Fetn, 10) buyurmuştur. Yani, "O bîatı pekiştirdikten sonra, bîat yeminlerini bozmayınız. Yani, onu Allah'ın adını anarak sağlama bağladıktan sonra…" demektir.

2) Bununla, insanın kendi ihtiyarı ve seçmesi ife üstlendiği her söz kastedilmiştir. *ee*am İbn Abbas "Söz verme va'ad de bir ahiddir" derken, Meymûn İbn Mihrân ite: "Kiminle sözleştimse ister müslüman ister kâfir olsun, o sözünü yerine getirdi. üM. ancak Allah'a aittir" demiştir.

3) Ebu Bekr el-Esamm: "Bununla, cihâd ve Allah'ın, mallarda farz kılmış olduğu zekât kastedilmiştir" der. [286][286]

---

[283][283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/327-328

[284][284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/3298

[285][285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/329

[286][286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/329-330

Yeminin Hükmü

4) Allah'ın ahdi, O'na yemin etmektir. Bu görüşü ileri sürenler şöyle demiştir: "Aksini yapmada bir fayda bulunmadığı zaman, yemini yerine aetirmek gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim bir şeye yemin eder ve fakat ona aykırı davranmanın daha hayırlı olduğunu görürse, o, hayırlı olanı yapsm, sonra da keffâret versin"287[287]buyurmuştur.

5) Kadi şöyle der: "Ahd, gereğini yerine getirmenin vâcib olan her şeyi içine ahr. Aklî ve nakiî delillerin, yeminini yerine getirmenin vacîb olduğuna delâlet etmeleri sebebiyle, onu yerine getirmenin şart ve gerekli olduğu hususunda daha tekidli deliller bulunduğu malumdur. İşte bundan dolayı, bu iki delilde, değişme doğru olmaz. Bu, ancak yeminde doğru olur. Çoğu kez bu durumda, yeminin aksini yapmak mendub olur."

Bir kimse şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ, "Karşılıklı muahede yaptığınız vakit, Allah 'm ahdini yerine getirin..." buyurmuştur. Binâenaleyh bunun, insanın kendi ihtiyarıyla üstlenmiş olduğu ahitlere tahsis edilmiş olması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Karşılıklı muahede yaptığınız vakit" ifadesi, bu manaya delalet eder. Bu durumda da, Kadî'nin zikretmiş olduğu hususun, nazar-ı dikkate alınmaması gerekir. Bir de Cenâb-ı Hak, bu ayetin sonunda, "Üzerinize, Allah'ı kefil yapmışsınızdır"buyurmuştur. Binâenaleyh bu, ayetin Allah ve Resulüne iman edenler hakkında varid olduğuna delâlet eder. Hem bu andın, yemine hamlclunmaması gerekir. Çünkü, şayet biz bunu bu manaya hamledersek, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonraki "Sapasağlam ettiğiniz yeminleri bozmayın" ifadesi, bir tekrar olmuş otur. Çünkü ahdi yerine getirmek, "onu bozmaktan men etmek" birbirine yakın olan iki ifadedir. Çünkü, bir şeyi yapmayı emretmek, o şeyi yapmamayı yasaklamayı gerektirir. Ancak, "Ahde vefa" genel bir ifadedir" denilirse, işte o zaman bu ifadenin muhtevasına yemin de dahil olur. Sonra Ailah Teâlâ yemini özellikle, onun, riayet edilmesi gereken ahid neviierinin en önde geleni olduğuna dikkat çekmek için zikretmiştir. İşte bu durumda biz diyoruz ki: Evlâ olan, buradaki "ahd"i, insanın kendi iradesiyle üstlenmiş olduğu şeylere tahsis etmektir. Bu durumda bu ifadenin muhtevasına, hem Allah'a ve Resulüne iman etmek için biat etmek, hem cihâd ahdi, hem nezr ve adaklardan tekeffüi edilmiş olan şeylere vefa gösterme ahdi, hem de yemin ve kasemlerle pekiştirilmiş olan şeyler girmiş olur.

Cenâb-i Hakk'ın, "Sapasağlam ettiğiniz yeminleri bozmayın" ifadesiyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Zeccâc: "Hem "Vekkedtu" hem de "Ekkeddu" (te'kid ettim, sağlamlaştırdım) ifadeleri iki güzel kullanılış olup, asioian vav'lı olandır. Hemze ise, vav'ın yerine getirilmiştir" demiştir.

İkinci Bahis: Ebu Hanife (r.h)'nin arkadaşları, "yemin-i lağv"ın, "yemîn-i gamûs" (bile bile yalan yere yemin etmek) olduğunu; bunun delilinin ise, şu olduğunu söylemişlerdir: "Cenâb-ı Hak, "sapasağlam ettiğiniz yeminleri bozmayın" buyurmuş, Döylece bu ayette, yeminleri bozmayı yasaklamıştır. Binâenaleyh, her yeminin, bozulmaya ve yerine getirilmeye elverişli olması gerekir. Halbuki "yemin-i gamûs" Dozulmaya ve yerine getirilmeye elverişli değildir. Binâenaleyh, bunun, yeminler nev'inden olmaması gerekir." Vahidî de, "yemîn-i lağv"ınt Arapların, "Yok Vallahi", Evet Vallahi" gibi (dil alışkanlığıyla) söyledikleri sözler olduğuna bu ayetle istidlal eoerek şöyle der: "Allah Teâlâ ancak, azm, niyyet ve kararlılıkla yapılan yeminler ie. "yemîn-i lağv"ı birbirinden ayırmak için "sapasağlam ettiğiniz..." buyurmuştur.

Üçüncü Bahis: Ayet-i kerimedeki "Sapasağlam ettiğiniz yeminleri bozmayın" -adesi tahsîs edilmiş genel bir ifadedir. Çünkü biz, biraz önce bahsettiğimiz hadisin, "*yemini bozmanın daha iyi olduğu bir durumda, onu bozmak caizdir" hususuna dalalet ettiğini açıklamıştık.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Üzerinize, Allah'ı kefil yapmışsınızdır" buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki vav, hâl vav'ıdır. Bu, "Siz, Allah'ı ahdi yerine getireceğinize dair kefil kıldığınız halde, sakın o yeminlerinizi bozmayın" demektir. Bu böyledir, zira, Allah'a yemin eden herkes, sanki

---

287[287] Müslim, Eymân, 11-16 (3/1 271-1273).

Allah'ı, o yemini »bebiyle, o yeminini yerine getireceğine dair kefil kılmıştır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki Allah, ne . spscağınızi bilir" buyurmuştur. Bu ifadede hem bir terğîb, hem de bir terhîb bulunup, bununla, "O, size, yaptığınıza göre karşılık verir. Yaptığınız hayır ise, karşılığı hayır; ser tse, karşılığı serdir" manası kastedilmiştir. 288[288]

"Nakadat Gazleha" Tabiri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ahde vefanın vacib olduğunu, onu bozmanın haram «xğunu te'kid ederek,"İpliğini sağlamca büklükten sonra, söküp bozan (kadın) gibi olmayın" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili &rxaç mesele vardır: 289[289]

Birinci Mesele

Bu benzetmedeki, "kendisine benzetilen" (müşebbehun bih)in kim olduğu hususunda iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Bu, kendisine Râyıta veya Rayta denilen, Kureyşli bir kadın olup kendisine Ca'râ lakabının verildiği ahmak bir kadındı. Hem kendisi, hem de cariyeleri ip eğiriyorlardı. İpleri eğirip muhkemleştirdiğinde de, o cariyelerine emrediyor, onlar da bunun üzerine eğirdikleri ipi bozuyorlardı.
İkinci Görüş: Bu teşbih ile, muayyen bir şey belirtmeksizin, genel bir vasıf murad edilmiştir. Çünkü, teşbihlerin gayesi, mükellefi, yaptığı iş kötü olduğu zaman ondan vazgeçirmek, güzel olduğu zaman ona teşvik etmektir. Bu da, muayyen bir şey belirtmeksizin, genel bir vasıfla tam olur. 290[290]

İkinci Mesele

Ayetteki min ba'df kuvve deyiminin manası, "O, ipi eğirip bükerek sağla m (aştırdıktan sonra" demektir. 291[291]

Üçüncü Mesele

Ayette geçen enkâsa kelimesi hakkında, el-Ezherî şöyle der: "Bu kelimenin müfredi, nekes'dir. Bu kelime, kıldan
ve yünden eğirilerek, bükülüp dokumada kullanılan ipin ismidir. Binaenaleyh, o kadın, o ipi güzelce eğirip dokuduğunda onu kesiyor, sağlamlaştırmış İplerini bozuyor; o iplikleri (tersine eğirip) gevşeterek, diğer yünlerin içine katıyor, sonra da ikinci kez onu tekrar eğiriyordu. Nekes kelimesi masdardır. Nitekim Arapça'da tıpkı, yünün iyice eğirilip büküldükten sonra iplik haline getirilip sonra da o ipliğin bozulması gibi, bir kimse de ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozduğunda, "Nekese fulânun ahdehû" denilir. 292[292]

Dördüncü Mesele

Ayetteki enkâsâ kelimesinin mansûb olması hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Zeccâc şöyle der: "Bu kelime, mef'ul-i mutlak manasında olduğu için, mansûb bölmüştür. Çünkü, "nekestu", "nakadtu" -nakzettim" "nakadtu" da "nekestu" demektir." Bu yanlıştır, çünkü enkâsâ kelimesi, "nekes" lafzının çoğulu olup, bu kelime ise, masdar olmayıp isimdir. O

---

[288] 288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/330-331
[289] 289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/331
[290] 290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/332
[291] 291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/332
[292] 292[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/332

halde daha nasıl, enkâsa mef ui-ü mutlak manasında olabilir?
2) Vahidî şöyle der: "Bu kelime, ikinci mefûldür. Nitekim sen, "Paramparça etti, parçaladı" manasında, "Keserehû aktâ'an ve ferrakahû eczâen" dersin. İşte burada da bunun gibidir. O halde bu tabirin manası, "O kadın eğirdiği ipi yeniden bozdu" demektir.
3) Enkâsâ kelimesi, hât-i müekkide (te'kîd eden bir hâl) ifadesi olduğu için mansûbtur. 293[293]

Beşinci Mesele

İbn Kuteybe şöyle der: "Bu tabir, kendinden önceki ifadelerle ilgili olup, takdiri ise, "Ahidleştiğinizde, Allah'ın
ahdini yerine getirin; pekiştirip sağlamlaştırdıktan sonra yeminlerinizi bozmayın; çünkü sizler, şayet böyle yaparsanız, ipini eğerek onu sağlamlaşttrıp, sonra da onu bozarak paramparça eden o kadın gibi olursunuz" şeklindedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat (mevzuu) ediniyorsunuz!" buyurmuştur. Vahidî şöyle demiştir: "Dehal" ve değal kelimeleri, aldatma ve hıyanet anlamlarına gelir." Zeccâc ise şöyle demiştir: 'Kendisine kusur arız olmuş olan herşey hakkında, "O, medhûldür, onda bir dahil vardır" denilir." Zeccâc dışındaki diğer âlimler ise, "Dahi kelimesi, fesat çıkacak bir biçimde, birşeye sokulan şeydir" demişlerdir. 294[294]

Rıbâ'nın Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bir ümmet, diğer bir ümmetten daha çoktur diye" buyurmuştur. "Erbâ" kelimesi, "daha çok, daha fazla" manasındadır. Arapça'da, birşey artıp fazlalaştığı zaman kutlanılan, Rebâ'ş-şey'ü-yerbu" fiilinden alınmadır. Bu fazlalık bazan sayı, bazan kuvvet, bazan da şeref bakımından olur. Mücâhid şöyle demiştir: "Onlar, müttefikleriyle anlaşma yapıp, yemin ediyorlardı. Sonra ise, onlardan daha kuvvetli ve şerefli olanları gördüklerinde, öncekilerle yaptıkları ahdi bozuyorlar ve daha kuvvetli olan o kimselerle anlaşma yapıyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak böyle yapmayı onlara yasaklamıştır. Ayetteki, ifadesi, "sizler, bir topluluk, sayı, kuvvet ve şeref itibarı ile diğer bir topluluktan daha güçlü olduğu için, yeminlerinizi aranızda bir fesat ve bozgunculuk vesilesi ediniyorsunuz" manasındadır. O halde, "Yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat (mevzuu} ediniyorsunuz" ifadesi, İnkâr üslûbunda gelmiş olan bir istifham cümlesidir. Dolayısıyla bunun manası "Bir ümmetin, kuvvet ve çokluk itibarıyla, başka bir ümmetten daha üstün olması sebebiyle, sizler yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat vesilesi mi ediniyorsunuz (yani böyle yapmayın)" şeklindedir.
Allah Teâlâ, sonra, "Mutlaka Allah bununla, yani size emrettiği ve nehyettiği şeylerle, sizi imtihan eder" buyurmuştur. Bu, bu manadadır, çünkü emir ve nehiy daha önce zikredilmişti. "Hakkında ihtilafa düşmekte olduğunuz şeyi ise O, Kıyamet zjnünde elbette size açıklayacak." Böylece sevap ve İkâb derecelerinin ortaya ; Kmasıyla, haktan yana olan, batıldan yana olandan ayrılacaktır. Allah en iyisini bilendir. 295[295]

Allah Dileseydi Tek Ümmet Yaratırdı

"Allah dileseydi, sizi bir tek ümmet yapardı. Fakat O, kimi dilerse, onu dalalette bırakır; kimi de dilerse onu hidayete iletir. Yapageldiğiniz işlerden elbette mes'ul olacaksınız"(Nahl, 93).
Bil ki Allah Teâlâ ümmeti, ahde vefa göstermek ve ahdi bozmamakla mükellef tutunca, bunun peşisıra, kendisinin bütün insanları bu vefa've diğer imanî hususlar üzerinde toplamaya kadir olduğunu; ama ilahî hikmetleriyle, dilediğini saptırdığını, dilediğini hidayete erdirdiğini beyan etmiştir. Fakat Mu'tezile, ayetteki hidayet ve dalaleti, "İlcâ" (zorlama) manasına

---

293[293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/332
294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/333
295[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/333

hamletmişlerdir, yani, "Allah eğer onları imana veya küfre zorlamayı dilemiş olsaydı, buna kadir olurdu. Fakat bu, mes'uiiyyeti (sorumlu tutulmayı) ortadan kaldırır. Bundan dolayı, pek yerinde olarak Allah Teâlâ onları buna zorlamamış ve bu mükellefiyetlerle ilgili hususu, onların irade ve ihtiyarına bırakmıştır" manasını vermişlerdir.
Ehl-i sünnet âlimlerimizin bu husustaki görüşü açıktır. Bu husustaki münazara, pekçok kere daha Önce geçmişti. Vâhidî'nin rivayetine göre, Üzeyr (a.s) şöyle demiştir: "Ey Rabbim, insanları yarattın. Dilediğini saptırıyorsun, dilediğini hidayete erdiriyorsun" der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak "£y Üzeyr, bu meseleyi araştırmaktan vazgeç" dedi, ama Üzeyr (a.s.), bunu ikinci kez tekrarladı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak yine: "Bu meseleyi sormaktan vazgeç" dedi. Hz. Üzeyr (a.s) bunu üçüncü kez tekrar etti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Bunu sormaktan vazgeç. Aksi halde peygamberlikten adını silerim." Mu'tezile ise şöyle demiştir: "Ayetteki meşietten (dilemeden) muradın, ilcâ meşîeti (zorlamayı dileme) olduğuna delâlet eden şeylerden birisi, Cenâb-ı Hakk'tn hemen bu ifadeden sonra, "Yapageldiğiniz işlerden elbette mes'ûl olacaksınız" buyurmuş olmasıdır. Binaenaleyh eğer kulların amelleri, Allah'ın yaratmasıyla olmuş olsaydı, o zaman onların bu amellerden sorumlu tutulmaları abes olurdu." Buna karşı verilmiş cevap, daha önce defalarca geçmiştir. Allah en iyisini bilendir. 296[296]

Dinden Sapanların Kötü Akıbeti

"Yeminlerinizi aranızda hile ve fesada âlet edinmeyin. Aksi halde ayak İslâm'da) sebat etmişken kayar da, bu kayma sonunda insanları Allah .olundan alıkoymanız sebebiyle (dünyada) kötü azabı tadarsınız. Ayrıca sizin için (ahirette de) büyük bir azap var. Allah'ın ahdini az bir bahaya satmayın. Allah indinde olan, sizin için daha hayırlıdır, eğer bilirseniz. Sizin nezdinizdeki tükenir, Allah'ın indindeki ise bakidir. Sabredenlerin mükâfaatım biz, makta olduklarının daha güzeliyle elbette vereceğiz. Gerek erkek, gerek kadın, kim mümin olarak, sâlih amel işlerse, hiç şüphesiz onu, çok güzel bir hayat ile yaşatırız ve mutlaka, yapageldiklerinin daha güzeliyle ecir veririz"
- (Nahl, 94-97).
Bil ki Allah Teâlâ ilk ayette, ahidleri ve yeminleri bozmaktan sakındırınca, bu ayette de yine sakındırarak, "Yeminlerinizi aranızda hile ve fesada âlet edinmeyin" z. vurmuştur ki bundan murad, mutlak manada, yeminleri bozmaktan sakındırmak Değildir. Aksi halde, aynı konuda, faydasız bir tekrar yapılmış olurdu. Aksine, bununla «astedilen, kendilerine bu hitabın yöneltildiği o kimseleri, yeltendikleri ve yaptıkları --5USİ (belti) bazt yeminleri bozmaktan nehiydir. İşte bu sebepten ötürü müfessirler 3cv*e demişlerdir: "Bu ayet ile ahdi bozmama hususunda, Resûlullah (s.a.s)'a biat •den (söz veren) kimseler kastedilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Aksi halde, ayak kiâm'da) sebat etmişken kayar" ifadesi ile anlatılan tehdid, daha önce bulunan br ahdi bozmaya uygun düşmez. Bu ancak, Allah'a ve O'nun kanunlarına iman - -sjsunda, Resûluüah'a verilen sözü bozma işine uygun düşer. O halde ayetteki, halde ayak (islâm'da) sebat etmişken kayar" ifadesi, iyi halden sonra belaya, metten sonra sıkıntıya düşen herkes için zikredilmiş bir mesel (bir durum)dur. Çünkü müslüman olma hususundaki sözünü bozan, yüksek mertebeden kaymış ve böyle bir sapıklığın içine düşmüş olur. Ayetteki, "Allah'ın yolundan alıkoymanız sebebiyle (dünyada) kötü azabı tadarsınız" cümlesi buna delalet eder.
Cenâb-ı Hak, "Ayrıca sizin için (ahirette) büyük bir azab var" yani, "Tadacağınız o fena azab, büyük bir azab ve çetin bir cezadır" buyurmuştur. 297[297]

Dünya Menfaati Çok da Olsa Azdır

296[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/334
297[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/335-336

Daha sonra Cenâb-ı Aflah, bu saktndırmayı te'kid ederek, "Allah'ın ahdini az bir bahaya satmayın" buyurmuştur. O, "az bir bahâ" ifadesi ile çokça da olsa dünya meta'ım kastetmiştir. Ancak ne var ki, "Allah indinde olan, sizin için daha hayırlıdır, eğer bilirseniz" yani, "sizler İslâm'a girme hususundaki ahdinizi bozmanıza karşılık, dünya menfaatlerinden bir menfaat bulursanız, ona iltifat etmeyin. Çünkü eğer dünya iyilikleri ile ahiret iyilikleri arasındaki farkı biliyorsanız, takdir edebiliyorsanız, Cenâb-ı Hakk'ın, İslâm ve imanda devam etmenize karşılık hazırladığı o şey, İslâm olma ahdinizi bozmanıza karşılık, dünyada elde edeceğiniz şeyden daha üstün, daha iyi ve daha mükemmeldir. 298[298]

Tükenmeyen Nimet Allah Katındadır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, katında olanın, onların bulup elde ettikleri dünya metâ'ı ve menfaatından daha hayırlı olduğuna kesin delil getirerek, "Sizin nezdinizdeki tükenir, Allah'ın indindeki ise bakidir" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Duyularımız da, dünyevî iyilik ve menfaatların sonlu ve fânî olduğuna şahittir. Akıl, âhiret iyilik ve mükâfaatlarının baki ve devamlı olduğunu göstermektedir. Devamlı ve baki olan ise, fani ve sonlu olandan daha hayırlıdır. Bunun delili şudur: Sona eren bu şeyin, ya kıymetli ve şerefli bir hayır ve menfaat; yahut da adi-ve değersiz bir hayır olduğu söylenebilir. Biz, bunun kıymetli ve şerefli bir hayır olduğunu kabul edersek, onun sona ereceğini bilmemiz, o daha meydana gelirken, işin başında bu hayrı, içe sindirilemeyen, iyice tadı alınamayan birşey haline getirir. Bu nimet sona erdiğinde, bittiğinde de, üzüntü ve keder çoğalır. Bu kıymetli, yüce ve şerefli nimetin böyle olması, onu tadı iyice alınmaz hale getirir, kıymetini düşürür ve ona duyulan arzuyu azaltır. Ama biz, o sonlu nimetin, değersiz bir hayır olduğunu kabul edersek, o zaman devamlı hayrın, sonlu olan bu hayırdan üstün olması gerektiğini açıkça anlarız. Böylece, Hak Teâlâ'ntn "Sizin nezdinizdeki tükenir, Allah'ın indindeki ise bakidir" buyruğunun, ahiret hayırlarının dünya hayırlarından daha üstün olduğu hususunda kesin bir delil olduğu bu izah ile sabit olmuş olur.
İkinci Bahis: Ayetteki, "Allah'ın indindeki ise bakidir" cümlesi, cennet ehlinin elde ettiği nimetlerin, devamlı ve sonsuz olduğuna delalet eder. Bu ayet, aleyhine bir delil İken, Cehm b. Safvan, cennetin sonlu olduğunu iddia etmiştir. 299[299]

Biatin Manası

Bil ki mü'min, Allah'a iman ettiğinde, İslâm'ın ve imanın bütün kanunlarını kabul etmiş olur. Bu durumda ona, şu iki şey gerekir:
a) Bu kabul etmenin getirdiği, yüklediği şeylere sabretmesi, ondan dönmemesi ve İslâm'da sebat ettikten sonra, bu sebatını bozmaması gerekir.
b) İslâm'ın bütün kanunlarını ve gereklerini yerine getirmesi icab eder.
Bunu iyice anladığında deriz ki: Allah Teâlâ müzminleri birinci ktsma, yani üstlendikleri şeyin icab ettirdiği hususlara sabretmeye teşvik ederek yani, "Biz, onların İslâm'ın kanunlarını kabul edip yüklenmelerine karşılık, sabredenleri, yaptıkları (işledikleri) amellerin en güzeli ile, yani en güzel amellerini nazar-ı itibara alarak mükafatlandırırız" buyurmuştur. Bu Döyledir, çünkü mü'min, bazan mubah, bazan mendub, bazan farz olan amelleri yapa/. Kişinin mubah olan amellerine karşılık değif de, tarz ve mendub olanları yapmasına karşılık mükafaat alacağında şüphe yoktur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Allah, "Sabredenlerin mükafaatını biz, yapmakta olduklarının daha guzeliyle elbette vereceğiz" buyurmuştur. 300[300]

298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/336
299[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/336-337
300[300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/337

Ayetle İlgili Sorular ve Cevapları

kanunlarını ve gereklerini yerine getirmeye teşvik ederek Daha sonra Cenâb-ı Allah, mü'minleri ikinci hususa, yani İslâm'ın bütün 'Gerek erkek, gerek kadın, kim mü'min olarak, salih amel işlerse, hiç şüphesiz onu, çok güzel bir hayat ile yaşatırız ve mutlaka, yapageldiklerinin daha guzeliyle ecir veririz" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç soru bulunmaktadır:
Birinci Soru: Ayetteki men (kim) kelimesi, umûmî bir mana ifade eder. Binâenaleyh ayrıca "Gerek erkek, gerek kadın" denilmesinin hikmeti nedir?
Cevap: Bu ayet, hayır ve iyilik vaadetmektedir. Vaadi iyice izah etmek ise, te'kîd etmek ve tahsis (sınırlama) vehmini kaldırmak için, kerem ve rahmetin delillerinin en büyüklerindendir.
İkinci Soru: Ayet, imanın amel-i salihten başka olduğuna delâlet eder mi?
Cevap: Evet, çünkü Allah Teâlâ, imanı, salih amelin mükafaat gerektirmesinin şartı kılmıştır. Bir şeyin şartı ise, o şeyden başkadır.
Üçüncü Soru: Ayetin zahiri, sâlih amelin ancak imanın bulunması şartıyla bir netice vereceği manasına gelmektedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, "Kim zerre miktan bir hayır işlerse onu(n karşılığını) görür?(ZfaM, 7) ayetinin zahiri ise, iman bulunmasa da, sâfih amelin bir netice vereceğini ifade etmektedir.
Cevap: Sâlih amelin, güzel bir hayati (cennet hayatını) sağlaması, imanın olması şartına bağlıdır. Bunun, bu güzel hayat neticesinin dışında başka birşeyi, yani cezanın hafifletilmesi neticesini vermesi ise, imanın olması şartına bağlı değildir. 301[301]

Güzel Hayatın Yeri

Dördüncü Soru: Ayette bahsedilen "güzel bir hayat", dünyada mı kabirde mi, yoksa ahirette mi olacak?
Cevap: Bu hususta üç görüş vardır:
Birinci Görüş: Kâdî şöyle demektedir: "Doğruya en yakın olan, bahsedilen bu güzel hayatın, dünyada tahakkuk etmesidir. Bunun böyle olduğunun delili, Mak TeâÎâ'nın bu cümlenin hemen peşinden, "Mutlaka (onlara), yapageldikierinin daha güzeliyle ecir veririz" buyurmasıdır. Bu ifade ile bahsedilen ecrin, ahirette verilecek ecir olduğunda şüphe yoktur."
Birisi şöyle diyebilir: "Ayette bahsedilen "güzel hayat" ite kastedilen şeyin, ahirette tahakkuk edecek bir hayat olması uzak bir ihtimal değildir. Yine bunun yanısıra Hak Teâiâ'nın mü'minlere, dünyada iken yaptıkları şeylerin en güzeline göre mükafaat vermeyi vaadetmiş olmasında bir imkânsızlık yoktur:1 302[302]

Güzel Hayatın Mahiyeti

Eğer, bu güzel hayatın, dünyada olacak bir şey olmasının kabul edilmesi halinde, bu güzel hayat nedir?" denilirse, şöyle cevap verilir: Alimler, bu hususta şu izahları yapmışlardır:
a) Bu, güzel ve helal rızık demektir.
b) Bu, helâl yiyip içip, Allah'a ibadet etmektir.
c) Kanaattir.
d) Bu, sadece o günkü rızık ile yetinmektir. Hz, Peygamber (s.a.s), duasında "Bana verdiğin rızka, beni kanaatkar kıl 303[303] buyurmuştur.
Ebu Hureyre (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'tn "Allah'ım, Muhammed ailesinin rızkını

301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/337-338
302[302] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/338
303[303] Müstedrek, 1/455.

yetecek kadar kıl"[304][304]diye dua ettiği rivayet edilmiştir. Vahidî, "Bununla kanaat murat edilmiştir" diyenlerin görüşü güzel ve tercihe şayan görüştür. Çünkü dünyada kanaatkar kimseden başka hiç kimsenin hayatı güzel oeğildir. Htrsh ve açgözlü kimse ise devamlı bir sıkıntı ve yorgunluk içindedir" demiştir. [305][305]

Mü'minin Dünya Mutluluğu

Bil ki mü'minin dünyadaki hayatı, şu sebeplerden ötürü kâfirinkinden daha güzeldir:
1) Mü'mintnzkmın ancak Allah Teâlâ'nın takdir ve tedbiri ile meydana geldiğini >e Allah'ın sadece doğruyu yapan, kerim ve lütufkâr bir ilah olduğunu bilince, o, Ateh'ın her türlü kaza ve kaderine razı olur ve menfaatinin, bunun böyle olmasında okluğunu bilir. Cahil ise bu esasları bilmez, dolayısıyla da devamlı bir hüzün, endişe ve bedbahtlık içinde olur.
2) Mü'min aklında devamlı olarak, çeşitli belâ ve musibetlerin olabileceği ihtimalini Du undurur ve bunların bir gün meydana geleceğini gözden uzak tutmaz. Betalar
:ana geldiği zaman da, onlara razı olur. Çünkü Allah'ın kaza ve takdirine rıza göstermek vaciptir. Binaenaleyh bunlar tahakkuk ettiğinde, mü'min bunları gözünde c-.yütmez. Cahil ise böyle değildir. Çünkü o, bu tür bilgi ve inançtan uzaktır. Başına öc belalar geldiğinde, kalbindeki tesirleri büyük olur.
3) Mü'minin kalbi, marifetutlah nuru ile genişlemiş, ferahlamiştır. Katb böyle marifetullah ile dolduğunda dünyanın çeşitli hallerinden dolayı meydana gelecek keder ve endişelere yer kalmaz. Ama câhilin kalbi, marifetullah'tan boş ve uzaktır. Dolayısıyla onun kalbi, dünyanın çeşitli belalarından kaynaklanan hüzünlerle doludur.
4) Mü'min, maddî-dünyevi hayatın hayır ve menfaatlannın değersiz olduğunu bilen Kimsedir. Binâenaleyh ne bunları elde etmeden dolayı sevinci artar, ne de bunları aoe edememeden ötürü kederi. Cahil ise, dünyevî mutluluklardan başka mutlulukların olduğuna inanmaz. Bundan dolayı, dünya hayırlarını elde etmekten dolayı mine i. bunları kaybetmekten dolayı üzüntüsü büyük olur.
5) Mü'min, dünyevî iyilik ve hayırların, çabuk değişen ve hızlıca elden çıkan şeyler olduğunu bilir. Şayet onlar değişmemiş, bir insandan başka bir insana geçmemiş oteaydı. kendisine de geçmezdi. Bil ki mutlaka değişecek olan şey, bir insana taştığında ne hakikati ne de mahiyeti (yani bu özelliği) değişmez. Çünkü o mal o insana gelip, eline geçtiğinde de, değişmesi gerekü olur. İşte bundan ötürü mü'min ve akıllı kimse, kalbini o mala bağlamaz ve kalbinde ona zerre kadar yer ve değer vermez. Ama cahil böyle değildir. Çünkü o, bu tür bilgilerden mahrumdur. Dolayısıyla kalbini o mala bağlar ve tıpkı aşıkın maşuku ile kucaklaşması gibi, onunla sarmaş dolaş olur. O malın elinden çıkması ve sona ermesi durumunda da, kalbi için için yanar ve derdi çok büyük olur.
Bütün bunlar, mü'min olan ve marifetuliah bilgisi ile mücehhez olan kimsenin yaşantısının, kâfirin yaşantısından daha güzel olduğunu ortaya koymada yeterli izahlardır. Yine bütün bunlar, bu ayette bahsedilen "güzel bir hayaf'ın, dünyada tahakkuk edeceğini kabul etmemiz halinde söz konusudur.
İkinci Görüş: Bu görüş Süddî'nindir. Ona göre bu "güzel hayat", kabirde gerçekleşir.
Üçüncü Görüş: Bu, Hasan el-Basrî ve Sa'ld b. Cübeyr'in görüşüdür. Bu görüşe göre, "Bu "güzel hayat", âhirette tahakkuk edecektir. Bunun delili, "£y insan, hakîkaten, sen Rabbine (kavuşuncaya) kadar durmadan didineceksin, nihayet O'na ulaşacaksın"(inşikak,e) ayetidir. Hak Teâlâ bu ayette, bu didinmenin, insanın Rabbine kavuşacağı zamana kadar devam edeceğini beyan etmiştir. Bizim dediğimiz de budur." Bu güzel hayatın cennette oluşunu izaha gelince, bu, o hayatın, ölümsüz bir hayat, fakirlik endişesi olmayan bir zenginlik, hastatıksız bir sıhhat, zevalsiz bir mülk ve bedbahtsız bir saadet olmasından ötürüdür. Böylece ayette bahsedilen o güzel hayatın, işte bu hayat olduğu sabit olmuş olur.

---

[304][304]Müslim, ZÜhd, 19 (4/2281).

[305][305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/338-339

Cenâb-ı Allah bu ayeti, "Mutlaka (onlara), yapageldiklerinin daha güzeliyle ecir veririz" buyurarak sona erdirmiştir ki bu ifadenin izahı daha önce geçmişti. Allah en iyisini bilendir.

"Haydi, Kur'ân okuduğun zaman, o şeytan-ı racîmden Allah'a sığın. Hakikat şudur ki iman edenler ve Rablerine güvenip dayananlar üzerinde onun hiçbir hakimiyeti yoktur. Onun hakimiyeti ancak, onu yâr edinmekte olanlar ve onu (Allah'a) eş koşanlar üzerindedir" Nahl, 9&-100).
Bil ki Allah Teâlâ, bu ayetten önce, "Mutlaka onlara, yapageldiklerinin daha güzeliyle ecir veririz"(Nam, 97) buyurunca, sayesinde amellerin her çeşit vesveseden _zak ve beri kalacağı bir işe sevkederek "Haydi, Kur'ân okuduğun zaman, o şeytan-ı racîmden Allah'a sığın" buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 306[306]

Şeytanın Vesvese Vermesi

Şeytan, kaiblere, hatta peygamberlerin kalbine bile vesvese vermeye gayret eder. Bunun delili, "Biz, senden evvel hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, o (bir şey) arzu ettiği zaman, şeytan onun arzusu hakkında mutlaka bir (fitne) iana atmış olmasın"(Hacc.52) ayetidir. Allah'a sığınmak ise, şeytanın vesvese anasına mani olur. Bunun delili de, "Takvaya erenler (yok mu), onlara şeytandan herhangi bir arıza iliştiği zaman, iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki onlar (hakikati) görüp bilmişlerdir bile" (A-râf. 201) ayetidir. İşte bu sebepten ötürü, Allah Teâlâ, peygamberine, Kur'ân okuyuşun vesveseden korunmuş olarak devam edebilmesi için, Kur'ân okurken istiazede bulunmayı (eûzü-besmeleyi) emretmiştir. 307[307]

Ayetteki Hitap Umumidir

Ayetteki, "Kur'ân okuduğun zaman" ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitaptır. Ama bununla bütün
mü'minler kastedilmiştir. Çünkü Peygamber bile, Kur'ân okurken eûzü-besmele çekmeye muhtaç olunca, onun şındaki kimseler buna haydi haydi muhtaç olur. 308[308]

İstiaze Hakkında

emrindeki fa, fâ-i ta'kibiyyedir. Binâenaleyh ayet zahiren, istiazenin (yani şeytandan Allah'a sığınmanın) Kur'ân
okumanın peşisıra yapılacağı manasına gelir. Bu görüşü, bir grup sahabe ve tabiîn benimsemiştir. Vahidî bunun,
Ebu Hureyre, İmam Mâlik ve Dâvud-u Zahirinin görüşü olduğunu söyler. Bu görüşte anlar şöyle demişlerdir: "Bunun faydası şudur: Kur'ân okuyan kimse, bu sayede büyük bir mükâfaata müstehak olur. Binâenaleyh eğer o, bu okuyuşunun peşisıra istiâze etmezse, kalbine vesvese düşer. Bu vesvese de, kıraatin mükâfaatını yok eder.
Ama o, okuyuşunu (kıraatini) müteakip istiaze ederse, vesveseler bertaraf olur ve mükafatı yok olmaktan korunmuş olur ittifak ederek şöyle demişlerdir: "Bu ayet* "Kur'ân okumak istediğinde, Allah'a istiaze et" manasında olup, "Kur'ân okuduktan sonra istiaze et" manasında değildir. Bu tıpkı, "Yemek yediğin zaman besmele çek, yolculuğa çıktığın zaman hazırlık yap" demen gibidir. Bunun bir benzeri de, "Namaza kalktığınız zaman, yüzlerinizi yıkayın" (Mâide,6) ayetidir. Bu ifade, "Namaz kılmak istediğinizde, abdest alın" demektir. Hem sonra, "Biz, senden evvel hiçbir resul ve nebi göndermedik ki o, (birşey) arzu ettiği zaman, şeytan onun arzusu hakkında mutlaka bir (fitne) meydana atmış olmasın" (Hacc. 52}

306[306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/339-340
307[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/341
308[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/341

ayetinin delaletiyle, şeytanın, Hz. Peygamberin Kur'ân okuduğu sırada vesvese verdiği sabit olunca ve Allah Teâlâ'nın da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, o vesveseyi defetmek için Kur'ân okuduğu zaman istiazede bulunmayı emrettiğine göre, bu maksadın ancak, istiazenin önce yapılması durumunda hasıl olacağı anlaşılır. 309[309]

Dördüncü Mesele

Atâ'ya göre, Kur'ân okuma, ister namazın içinde olsun, ister dışında olsun, Kur'ân okurken istiazede bulunmak
farzdır. Diğer fukaha ise, bunun farz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü onlara göre, namazda Kur'ân okumazdan önce eûzü çekmeyen kimsenin namazının geçerli olduğu hususunda bir ihtilaf yoktur. Namazın dışında Kur'ân okumada da durum böyledir. Fakat namazda Kur'ân okuma hali daha te'kidlidir. 310[310]

Beşinci Mesele

Ayetteki şeytan ile, İblis'in kastedildiği ileri sürülmüştür. Ama doğruya en yakın olan, bu kelimenin başındaki elif-lam'ın, "cins" manasını ifade etmesidir. Çünkü vesvesede, bütün şeytan-ı racîmlerin (koğulmuş şeytanların) payı vardır. 311[311]

Şeytanın Nüfuzu Meselesi

Bil ki Allah Teâlâ, peygamberine, şeytandan istiaze etmesini (Allah'a sığınmasını) emredip, bu da şeytanın insanların bedenlerinde tasarruf edebileceği (tesirde bulunabileceği) vehmini verince, bu vehmi silmiş ve şeytanın kesinlikle insan üzerinde vesveseden başka bir kudretinin ve tesirinin bulunmadığını beyan ederek "Hakikat şudur ki iman edenler ve Rablerine güvenip dayananlar üzerinde onun hiçbir hakimiyeti yoktur" demiştir. Bundan, insanın kalbinde, kendisinin zayıf olup şeytanın vesvesesinden korunmasının da ancak Allah'ın koruması ile mümkün olduğu şuuru yer ettiğinde, istiazenin bir mana ve fayda ifade edeceği neticesi çıkar. İşte bundan ötürü muhakkik alimler, "Aliah'ın koruması olmadan, Allah'a karşı günah işlemekten uzaklaşmak; yine Allah'ın tevfiki (muvaffak kılması) olmadan, Allah'a taat etmek için güc-kuvvet sahibi olmak mümkün değildir" demişlerdir. İşte bu tarz üzere tahakkuk edecek, işleri Allah'a havale etme işi, ayette, "ve Rablerine güvenip dayananlar" ifadesi ile anlatılmaktadır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onun hakimiyeti ancak. onu yâr edinmekte olanlar ve onu Allah'a eş koşanlar üzerindedir" buyurmuştur. İbn Abbas, buradaki kelimesine "ona itaat edenlere" manasını vermiştir. Nitekim Arapça'da, "ona itaat ettim" manasında, ondan yüz çevirdim, uzaklaştım" manasında da, denilir.
Allah Teâlâ, sonra da 'Ve onu (Allah'a) eş koşanlaradır" buyurmuştur. Buradaki "onu" zamirinin neyi ifade ettiği hususunda iki görüş vardır:
a) Bu, "Rablerl" ifadesine râcidir.
b) Bu, "şeytan" ifadesine râcidir. Buna göre bunun manası, "şeytan sebebi ile, eş koşanlar" şeklindedir. Bu, kendisine küfre düşürecek bir söz söyleyen kimseye, Sen bu sözle (bihl) kâfir oldun, yani bundan ötürü kâfir oldun" demen gibidir. İşte ayetteki bu ifâde de böyledir, yani, "O şeytandan ve şeytanın onları, Allah'a şirk koşmaya sevketmesinden ötürü müşrik oldular" demektir.

Biz, bir ayeti diğer bir ayetin yerine getirdiğimiz vakit, -halbuki Allah neyi aileceğini çok iyi

---

309[309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/341-342
310[310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/342
311[311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/342

bilendir- dediler ki: "Sen, ancak bir iftiracısın'.' Hayır, onların pek çoğu bilmezler. De ki: "İman edenlere tam bir sebat vermek için nüslümanlara bir hidayet ve bir müjde olması için, onu Rabbinden, hak olarak Hûhu'l-Kudüs indirmiştir"
(Nahl ıoı ıo2).
Bil ki Ailah Teâlâ, bu ayetten itibaren, Hz. Muhammed (a.s)'in nübüvvetini inkâr edenlerin şüphelerini nakletmeye başlamıştır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 312[312]

Tebdil (Nesh) Hakkında

İbn Abbas (r.a) şöyle der: İçinde şiddet (va'îd) bulunan bir ayet inip, onun peşine daha yumuşak bir ayet inince,
Kureyş kâfirleri, "Vallahi Muhammed, taraftarlarıyla alay ediyor. Bugün birşeyî emrediyor, yarın aynı şeyi yasaklıyor. O, bütün bunları kendinden söylüyor" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Biz, bir ayeti diğer bir ayetin yerine getirdiğimiz vakit" ayetini indirdi. "Tebdîl", başkasını yerine koymak şartıyla birşeyi yerinden kaldırmak demektir. "Ayetin tebdili" ise, yerine başka bir ayet konulmak suretiyle bir ayetin kaldırılmasıdır. Bu da, onun başka bir ayetle neshedilmesi demektir.
Cenâb-ı Hak, "Halbuki Allah neyi indireceğini çok iyi bilendir" buyurmuştur. Bu ifade, btr cümle-i i'tirâziyye (ara cümle)dir Buna göre mana, "Allah indireceği nâsihi, mensûhu, şiddetli ve yumuşak ifadeyi en iyi bilendir, yani, kullarının maslahatlarını en iyi bilendir" şeklindedir. Bu, kâfirleri "sen, ancak bir iftiracısın" şeklindeki sözlerinden ötürü bir kınamadır. Yani, "Allah indireceği şeyi en iyi bilendir. Binâenaleyh o kâfirlere ne oluyor ki, bu tebdîl ve neshten ötürü, Muhammed'e iftiracı diyorlar" demektir.
Cenâb-ı Allah, "Hayır, onların pek çoğu bilmezler*' buyurmuştur. Bu, "Onlar, Kur'ân'm hakikatini, nesh ve tebdilin faydasını ve bunların, kulların menfaatına olduğunu bilemezler" demektir. 8u, tıpkrbir doktorun, hastasına bir şurup almasını emredip bir müddet sonra da cnu yasaklayarak, ona o şurubun zıddı olan bir şeyi almasını emretmesi gibidir.
Cenâb-ı Hak, "De ki, ... onu Rabbinden ... Röhu'I-Kudüs indirmiştir" buyurmuştur. Rûhü'l-Kudüs ifadesinin tefsiri Bakara Sûresi'nin (Ayet 87) tefsirinde geçmişti. Keşşaf sahibi şöyle der: "Rûhü'l-Kudüs, Cebrail (a.s)'dir. Cebrail, kudsiyyete, yani temizliğe nisbet edilmiştir. Bu, tıpkı "Hâtemü'l-Cûd" (çok cömert olan Hfttem) ve "ZeydıTI-hayr" (çok hayırlı olan zeyd) denilmesi gibidir ki, bu ifadeyle, "er-Rûhu'l-Mukaddesu", "Hâtemu'l-Cevâdu" ve "Zeydun el-hayyiru" ifadeleri murad edilmiştir. el-Mukaddes kelimesi suyla temizlenen anlamındadır. Min Rabbik ifadesmdeki min Kur'ân ile alâkalıdır. Yani, Cebrail Kur'ân'ı, iman edenleri, imanlarında sabit kadem kılmak için senin Rabbin tarafından indirdi. Yani mü'minleri, "nesh" iie sınadı. Öyle ki onlar, bu nesh hususunda, "Bu, Rabbimiz tarafından gelen hak bir husustur" dediklerinde, dinlerinde sabit kadem olduklarına ve Allah'ın hakim olduğuna, O'nun yaptığının sırf hikmet ve mahza doğru olduğuna yakînen inandıklarına hükmedilir.
Ayetteki ifadeleri, mef'ûlün leh olup, yüsebbite fiilinin mahalline matuftur. Buna göre ifadenin takdiri, "Onları sabit kadem kılmak, irşâd etmek ve müjdelemek için" şeklinde olur. Bu ifadede, bu sıfatların zıddının, mü'minlerin dışındakiler için olduğuna da bir tarîz ve çıtlatma vardır. 313[313]

Ebu Müslim'in Görüşü

Biz, Ebu Müslim el-lsfehânî'nin, "Hz. Muhammed'in şeriatında nesh vaki değildir" görüşünde olduğunu
söylemiştik. Binâenaleyh o, burada kastedilen mananın, "Kıble'nin, Beyt-i Makdis'ten Kabe'ye tahvil edilmesi gibi, önceki kitaplarda bulunan bir ayetin yerine başka bir ayet getirdiğimizde,

---

312[312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/342-343
313[313] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/344

müşrikler, "Sen bu değiştirme hususunda iftira ediyorsun" derler" şeklinde olduğunu söylemiştir. Diğer müfessirlere gelince onlar, neshin bu şeriatte olduğu fikrini benimsemişlerdir. Bu hustaki açıklamalar, ayrıntılı bir biçimde diğer surelerde geçmiştir. 314[314]

Sünnetin Ayeti Neshi

Şafiî (r.h) Kur'ân'ın sünnet ile neshed ilemeyeceğin i ileri sürerek, bu görüşünün doğruluğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, bir ayeti diğer bir ayetin yerine getirdiğimiz vakit" buyruğu ile istidlalde bulunarak, "Bu ayet, ayetin ancak başka bir ayetle nesheditmesini gerektirir" demiştir. Ama, Şafiî'nin bu görüşü zayıftır. Çünkü bu, Allah Teâiâ'mn, bir ayeti başka bir ayet ile tebdil ettiğine delâlet eder. Bu ifadede, Allah Teâlâ'nın, bir ayeti ancak bir ayet ile değiştirdiğine bir delalet yoktur. ı, Cebrail (a.s) ayeti getirdiği gibi, sünneti de getirmiştir. Hem sünnet, bazan ayetin hükmünü de isbat edip desteklemiştir. Hem bu, kâfirlerin sözünü nakleden »- ayettir. Binâenaleyh, buna tutunmak nasıl doğru olabilir? Allah en iyisini bilendir. 315[315]

İnkarcıların Bazı İddiaları

?!alim hakkı için onların, "Bunu mutlaka bir beşer öğretiyor" diyeceklerini biliyoruz. Haktan sapmak suretiyle (Kur'ân'ı) kendisine mal edecekleri adamm jsânı a'cemîdir. Bu (Kur'ân) ise, apaçık bir Arapça'dır. Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler (yok mu), şüphesiz ki Allah onlara hidayet etmez. Onlar için çok acıklı bir azap vardır. Ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyenlerdir ki, iftira düzerler. İşte, yalancıların ta kendileri de onlardır"
(Nahl, 103-105). 316[316]

Kur'ân'ı Öğrettiği İddia Edilen Şahıs

Bil ki bu ayetle kastedilen, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini inkâr edenlerin ileri sürdükleri şüphelerden bir başkasını nakletmektir. Şöyle ki: Onlar "Muhammed, bu kıssaları ve sözleri, bir başka insandan istifade ite ve ondan öğrenerek söylüyor" demişlerdir. Alimler, müşriklerin, Hz. Muhammed'in, kendisinden öğrendiğini söyledikleri o beşerin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bunun, kendisine Yaîş denilen Amir İbn LüeyyoğuUannın bir kölesi olduğu ileri sürülmüştür. Bu köle, çeşitli kitaplar okurdu. Yine bunun, Utbe İbn Rebiâ'nın kölesi Addâs olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bunun, kitapları bulunan ve ismi Cebrâ olan Hadremî-oğullannın bir kölesi olduğu da ileri sürülmüştür. Kureyş, "Haramîoğuilarının
kölesi, Hatice'ye; Hatice de Muhammed'e öğretiyor!" diyorlardı. Yine bunun, Mekke'de, adı Belâm olan, Arapça bilmeyen bir hristiyan olduğu da ileri sürülmüştür ki, Ebu Meysere denildiği de olmuştur. O, Rumca konuşuyordu. Bunun, Selmân el-Farisî olduğu da söylenilmiştir. Velhasıl bu isimleri sayıp dökmenin bir faydası yoktur. Netice olarak diyebiliriz ki, o müşrikler, Hz. Muhammed't, bu sözleri başkasından öğrenmek, daha sonra da onları kendiliğinden izhâr etmek ve bu hususta yalan söyleyerek onları vahiy yoluyla Öğrendiğini iddia etmekle itham etmişlerdir. 317[317]

İlhad Ne Demektir?

314[314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/345

315[315] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/345

316[316] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/345-346

317[317] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/346

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bütün bunlara. "Haktan sapmak suretiyle kendisine mal edeceklerinin lisanı, a'cemîdir. Bu (Kur'ân) ise, apaçık bir Arapça'dır" diyerek cevap vermiştir. "İlhâd" kelimesinin Arapça'daki manası, meyletmek demektir. Nitekim bir kimse, kasttan, doğru istikametten sapıp meylettiğinde "Lehade ve elhade" denilir. Haktan sapan ve dönen kimseye "mülhid" denilmesi de bu manadandır. Hamza ve Kisaî yâ'ntn ve hâ'nın fethasıyla, yelhadûne şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, yâ'nın dammesi ve hâ'nın kesresiyle yulhidûn şeklinde okumuşlardır. Vahidî şöyle der: "Evlâ olan, yâ'nın dammesiyle okumaktır; çünkü bu, Kur'ân'ın ifadesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kim orada zulm ile ilhâda yeltenirse"(Hacczsj buyurmuştur. "İlhâd", bazan meylettirmek manasına da kullanılır. Nitekim bu manada olmak üzere, kabirde "lahd" eştiğinde o kimse, "Elhadtu lehû lahden der, yine; "kabrun muihad'* (Lahd vurulmuş kabir) ve "Kabrun melhûd" (Lahd vurulmuş kabir) denilir. Bir dini bırakıp da başka bir dine meyletme söz konusu olmaksızın, bütün dinlerden meyledip uzaklaşan kimseye de, bu anlamda müthid denilir. Bu ayetteki "ilhfid" her iki görüşe göre de tefsir edilmiştir. Nitekim Ferra, bunun sülâsîden mey) masdarından olmak üzere "yemîlune" (meylederler) manasına geldiğini söylerlerken, Zeccâc bunun, if âl babından yumîfûn (meylettirirler) manasına geldiğini söylemiştir. Yani, "sözü meylettirdikleri lisan a'cemîdir (Arapça değildir)" demektir. 318[318]

A'cem ve İ'câm Kelimesi

Ayetteki a'cemî kelimesine gelince, Ebu'l-Feth el-Mevsılî şöyle demektedir:
A-C-M kelimesi, Arapça'da, mübhem ve gizli bırakmak, beyân etmemek manasına oelâiet etmek üzere vaz' olunmuştur. Nitekim Arapların, fasih konuşamadıklarında,
'Reculun a'cemu" (Fasih konuşamayan adam) ve "İmra'etun acmâu" (Fasih Konuşamayan kadın) demeleri bu manadadır. Görülmediği ve gizli olduğu için, kuyruk sokumuna, "Acmu'z-zenebi" denilir. Yine, içindekini izah edemediği için, hayvanlara da," acmâ' "denilmektedir. Araplar, öğle ve ikindi namazlarına da " 'acmâvân " adını vermişlerdir. Çünkü bu iki namazdaki kıraat cehren değil gizii okunmaktadır. Arapların "A'cemtu'l-kltâbe" sözlerinin manası, "Kitabın kapalılığını giderdim" şeklindedir. Çünkü if'âl babının hemzesi, bazan selb (izâle) manası ifade eder. Bu, Arapların, bir kimsenin şikâyet ve rahatsızlığını giderdiğinde, "Eşkeytu fülânen" memeleri gibidir. İşte bu kelimenin aslı budur. Daha sonra Araplar kendi lisanlarını hfcneyen ve onu konuşamayan kimselere, " 'A'cem", "A'cemî" adını vermişlerdir. Ferrâ ve Ahmed İbn Yahya şöyle demektedir: "A'cem" Arap dahi olsa, lisanında kapalılık bulunan, fasîh olmayan kimseye denilir. A'cemî ve el-'acemi ise, aslı yabancı olan kimse demektir.11 Ebu Ali el-Farisî ise şöyle demektedir: "A'cem, ister Arap ister yabancı olsun, fasîh olmayan kimse demektir. Baksana Araplar, Arap olmasına rağmen, lisânında rekaket ve ucme bulunduğu için, "Ziyâdu'l-a'cemu" (Fasih konuşamayan Ziyâd) derler." Ayetteki a'rabî kelimesinin manasına ve iştikakına z&v.ce, biz bunu Cenâb-ı Hakk'ın (Tevbe, 97} ayetinin tefsirinde ete almıştık. Ferrâ ve Zeccâc bu ayetin tefsirini yaparken, Arapça'da, " Arube sânuhu-arâbeten-ve 'urûbeten" (Lisanı fasih ve güzel oldu) denildiğini söylemişlerdir. İşte, bu ayetin lafızlarının tefsiri bundan ibarettir.
Cevabın nasıl izah edileceği hususuna gelince: Bil ki bu, biz, "Kur'ân, kendisinde afızlarla ilgili fesahat bulunduğu için bir mu'cizedir" dediğimizde ancak ortaya çıkar. Buna göre Cenâb-ı Hak tarafından sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Farzedin ki--i Muhammed, mânaları, o a'cemîden Öğrenmiştir! Ancak ne var ki Kur'ân, arzlarında bulunan fesahatinden dolayı bir mu'cizedir. Sizin, "Muhammed, bu -anaları o adamdan öğrenmiştir" şeklindeki sözünüzde doğru söylediğiniz farzedilse r e, ancak ne var ki bu, maksadımızı zedelemez. Çünkü Kur'ân, fesahatinden dolayı a-cak bir mucizedir. Sizin ileri sürdüğünüz şey ise, bu maksadı zedelemez."
Cenab-ı Hak bu cevabı ortaya koyunca, bunun peşinden tehdit ve vaidini getirerek, "Allah'ın

---

318[318] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/346-347

ayetlerine iman etmeyenler (yok mu), şüphesiz ki Allah onlara hidayet etmez" buyurmuştur. Ehl-i sünnet alimlerimizin, bu ayeti nasıl tefsir edecekleri açıktır. Kâdî ise şöyle demektedir: "Bu hususta söylenilenlerin en güçlüsü, "O, onları cennet yoluna iletmez" şeklindeki görüştür. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak bundan sonra, "Onlar için çok acıklı bir azap vardır" buyurmuştur. Bununla, "Onlar, Allah'a iman etmeyi bırakınca, Allah onları cennete iletmez. Aksine onları cehenneme sevkeder" manası kastedilmiştir."
Daha sonra Cenâb-ı Hak, o müşriklerin bu sözlerinde yalancı olduklarını beyan ederek, "Ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyenlerdir ki iftira düzerler, işte, yalancıların ta kendileri de onlardır" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 319[319]

Münkirlerin Yalancılığı

Bununla şu kastedilmiştir: "Allah Teâiâ, önceki ayette onların söylediklerinin doğru olduğunun farzedilmesi
halinde bile, bu sözün maksadı zedelemeyeceğini beyan etmiş, daha sonra da bu ayette, onların söylediklerinin
doğru olmayıp, onların bu hususta yalan söylediklerini açıklamıştır. Onların yalancı olmalarının delili şudur:
1) Onlar kâfir iken, Allah'ın ayetlerine iman edemezler. Durum böyle oldukça da, onlar Hz. Muhammed (s.a.s)'e düşman olurlar. Düşmanların sözleri ise, bir tür hezeyan ve saçmalıktır., itham eden kimsenin lehine deli! olmaz.
2) Öğrenme işi bir oturumda meydana gelmez ve gizli olarak da tamamianamaz. Tam aksine öğrenme, ancak öğreten kimsenin öğrenen kimseye uzun zaman ve uzun süre gidip gelmesiyle tamamlanır. Eğer durum böyle olsaydı, o zaman halk arasında Hz. Muhammed (s.a.s)'in, ilimleri falancadan filancadan Öğrenmiş olduğu yaygın ve meşhur hale gelmiş olurdu.
3) Kur'ân'da mevcut olan ilimler pekçoktur. Bunları öğrenmek ise, öğreten kimsenin son derece faziletli ve muhakkik bir kimse olması durumunda mümkün olur. Binaenaleyh, onların içinde, öğretme konusunda ve işleri tahkik etmede bu noktaya ulaşmış bir kimse olmuş olsaydı, o kimse, inceleme ve tahkik hususunda, dünyada parmakla gösterilen kimse olurdu. Binaenaleyh bu yüce ilimleri ve eşsiz konulan, rasigele falanca ve filancadan Öğrenmek nasıl mümkün olur?
Bil ki, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini bu gibi çarpık cümlelerle tenkit etmek, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hüccetinin açık ve net olduğunu gösterir. Çünkü muarızlar, bu hususta ta'nda bulunmaktan aciz olup, son derece acziyete düşünce, işte o zaman bu zayıf ve tutarsız sözleri söylerler. 320[320]

İkinci Mesele

Bu ayette, yalan söylemenin büyük günahlardan ve en çirkin kötülüklerden olduğuna dair kuvvetli bir delalet
bulunmaktadır. Bunun delili şudur: Bu ifadenin başındaki innemâ hasr ifade edip, buna göre mana, "Yalana ve iftiraya ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyen ve ancak kâfir olan kimseler yönelir" şeklinde olur.
Şayet: "Ayetteki fiil cümlesi; cümlesi ise, isim cümlesidir. Halbuki, isim cümlesinin fiil cümlesine atfı uygun değildir. Binâenaleyh, bu ayette bu şekilde gelmesinin sebebi nedir?" denilirse biz deriz ki: 321[321]

319[319] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/347-348
320[320] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/348-349
321[321] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/349

İsim ve Fiil Sıgalarının Delâleti

Fiil, bazan devamlı olur, bazan da inkitâya uğrar. Bunun delili; 'Sonra, bütün o delilleri gördüklerinin ardından mutlaka onu bir zamana kadar ma atmalan onlara zahir oldu"(Yusuf, 35) ayetidir. Cenâb-ı Hak, hapsin devamlı olmayacağına dikkat çekmek için, bu ayette buna işareten fiil cümlesi getirmiştir. Firavun da, Hz. Musa'ya. "Andolsun dedi, eğer benden başka bir tann edinirsen seni muhakkak ve muhakkak zindana grenlerden ederim" (şuara, 29) demiştir. Burada da, bu hapsin devamlı olduğuna dkkat için, bu ifade burada isim olarak getirilmiştir. Alimlerimiz şöyle demişlerdir: Ateh Teâlâ "Adem Rabbine karşı geldi de, yolunu şaşırdı" (Taha, 121) buyurmuştur. Bunun, "Adem asîdir, azgındır..." şeklinde ifade edilmesi caiz değildir. Çünkü fiil sîgası devam ifade etmez, amma isim cümlesi ise, devamlılığı İade eder.

Bu mukaddimeyi iyice kavradığında biz diyoruz ki; Cenâb-ı Hak, "Ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyenlerdir ki, iftira düzerler" buyurmuştur. Cenâb-t Hak bunu, yaian söylemeye yeltenenin ve söyleyenin, sanki de neredeyse küfre gireceğine dikkat çekmek için zikretmiş, daha sonra da, yalan söylemenin onlarda kök salmış olan cevamtı bir nitelik olduğuna dikkat çekmek için de, "işte, yalancıların ta kendileri de onlardır" buyurmuştur. Bu, senin tıpkı, "Yalan söyledin, yalancısın" demen gibidir. Bu durumda senin "yalancısın!" sözün, onu alabildiğince yalan söylemekle tavsif etmek olur ki bu, "Senin âdetin, işin gücün yalan söylemektir" demektir. 322[322]

Üçüncü Mesele

Ayetin zahiri, yalan söyleyenin, Allah'ın ayetlerine inanmayan bir müfteri olduğuna delâlet eder. İşte burada
da böyledir. Çünkü küfür, ulûhiyyeti ve peygamberlerin nübüvvetini inkâr demektir. Böyle bir inkâr, yalanı ve iftirayı da içine alır. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Mü'min kimse yalan söyler mi?" denildiğinde o, "Hayır" cevabını verir, sonra da bu ayeti okur. Allah en iyisini bilendir. 323[323]

İmanın Ehemmiyeti

''Kalbi iman üzere mutmaîn ve müsterih olarak icbar edilenler müstesna olmak üzere, kim imantndan sonra Allah'ı tanımaz, fakat küfre sine açarsa, Allah'ın gazabı onların başındadır. Onlar için en büyük bir azab vardır. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar dünya hayatını ahirete tercih etmişlerdir. Ve bir de Allah, kâfirler güruhuna hidayet etmez. Onlar öyle kimselerdir ki Allah. kalbler'min, kulaklarının ve gözlerinin üstüne mühür basmıştır, İşte gafil olanlar da, onların ta kendileridir. Hiç şüphesiz onlar, ahirette de hüsrana uğrayanların ta kendileridir"
(Nahl, 106-109).

Bit ki Allah Teâiâ, kâfirlerin azabının büyük olduğunu bildirince, bu ayette, kalbiyle değil de lisânen küfredenle, hem kalbi hem lisanıyla küfredenlerin durumunu ayrıntılı olarak zikretmiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 324[324]

İmandan Sonra Kâfirlik

Cenâb-ı Hakk'ın "Kim imanından sonra Allah'ı tanımazsa" ifadesi, haberi zikredilmeyen bir mübtedâdır. İşte bu sebeple müfessirler ihtilaf etmişler ve bu hususta şu izahları

---

[322] 322[322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/349
[323] 323[323] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/349
[324] 324[324] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/350

yapmışlardır:
1) Ayette kısmı, (Nahi, ıos) ifadesinden bedeldir. Buna göre kelamın takdiri, "iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eden kimseler ancak, Allah'a iftira ederler" şeklinde olur. Böylece bunlardan "mükreh" (icbar edilen) müstesna tutulmuş olup iftira etme hükmünün muhtevasına girmemiş olur. Böyte olması halinde (Nahl, 105)ifadesi, bedel ile "mübdelun minh" arasına girmiş bir itirazî cümle olur.
2) Bu ifadenin, haber olan el-kâzibûn kelimesinden bedel olması da mümkündür. Buna göre kelamın takdiri "işte onlar, (yani o yalancılar) iman ettikten sonra, illah'ı inkâr eden kimselerdir" şeklindedir.
3) Bu kelimenin, zem üzere mansûb olması da caizdir. Buna göre ifadenin takdiri, "işte onlar yalancıların ta kendisidir. Ben, iman ettikten sonra Allah'ı inkâr edenleri kastediyorum" şeklinde olur. Bana göre bu, yapılan izahların en güzeli ve zorlamadan en uzak ve berî olanıdır.
4) ifadesinin, cevabı hazfedilmiş şart ve mübteda olan bir cümle olmasıdır: Çünkü daha sonra zikredilecek olan şartın cevabı, hazfedilmiş olan bu cevaba delalet eder. Buna göre sanki, "iman ettikten sonra kim Allah'ı inkâr ederse, mükreh olan müstesna, Allah'ın gazabı oniarın basınadır. Ancak, küfre sinesini açanların başına da, Allah'ın gazabı vardır" denilmek istenmiştir. 325[325]

Dinden Dönmeye Zorlananın Hükmü

Alimler, insanın kelime-i küfrü söylemesinin gerekmediği hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun böyle olduğuna şunlar delalet etmektedir:
1) Bize, Bilâl-i Habeşî'nin o işkenceye sabrettiği ve, "Ahad, Ahad! - (Allah) birdir, birdir!" dediği rivayet edilmiştir. Rivayet olunduğuna göre, Dirkısım Mekke'li fitneye düşerek, İslâm'a girdikten sonra İslâm'dan ayrılıp irtidâd etmişlerdi ve onların içinde "mükreh" olanlar, kalbi imanda ısrar ettiği halde, kelime-i küfrü lisanen söyleyenler vardı. Ammâr, anne-babası Yasir ve Sümeyye, Suheyb-i Rûmî, Bilâl-i Habeşî, Habbâb ve Salim (r. anhüm) bunlardandır ki bunlar, alabildiğine işkence görmüş kimselerdir.
Sümeyye'ye gelince: Denildiğine göre o, iki deve arasına bacaklarından ve oi'arından bağlanılmış ve mızrakla kalbinden vurulmuştu. Ve onlar: "Sen, birtakım elekler için müslüman oldun" demişlerdi. Böylece hem o, hem de Yâsİr öldürülmüştü ki bu ikisi, İslâm'ın ilk iki şehididir. Ammâr'a gelince o, oniarın stediklerini lisanıyla kerhen söylemişti. Bunun üzerine, "Ey Allah'ın Resulü, Ammâr kâfir oldu" denildiğinde, Hz. Peygamber, "Hayır, Ammâr tepeden tırnağa imanla boludur. İman onun etine kanma sirayet etmiştir" buyurur. Ammâr, Hz. Peygamber'e, ağlayarak gelir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun göz yaşlarını Imeye başlar ve "Senin için bir şey yok. Eğer onlar, aynı şeyi sana bir daha .açarlarsa, sen de onlara o söylediğini tekrarla" der.326[326] Hadramî'nin kölesi Cebr de bunlardandır. Efendisi onu zorlamış, o da bunun üzerine (lisânen) küfre girmişti. Daha sonra, hem efendisi hem de kendisi müslüman olmuşlar, hem de öyle güzel olmuşlar ki, hicret dahi etmişlerdir. 327[327]

Üçüncü Mesele

Ayetteki İlla men ukrihe bir istisna değildir. Çünkü mükreh, kâfir değildir. Binâenaleyh, onun kâfirden İstisna edilmesi doğru olmaz. Ancak ne var ki, mükreh'ten, iman ettikten sonra kâfirden, kendi ihtiyarıyla sudur eden şeyin aynısı (zahiren) ondan çıktığı için, -bu müşakele'den (lafzî benzerlikten) dolayı- bu istisna geçerli olmuştur. 328[328]

325[325] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/350-351
326[326] Müsned, 4/69-90.
327[327] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/351
328[328] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/352

Geçerli İcbar ve Bilal

Burada, kendisi sebebiyle küfür kelimesini telaffuz etmenin ikrah (zorlama) halini beyan etmek gerekir. Bu, o kimsenin, meselâ öldürülmeyle korkutulması, çok şiddetli dövülmesi ve incitilmesi gibi, dayanamayacağı bir işkenceye maruz bırakılmasıdır. Mücahid şöyle der: "Müslüman olduğunu ilk defa (açıkça) söyleyenlerin sayısı, yedidir: Allah'ın Resulü, Ebu Bekir, Habbâb, Süheyb, Bilâl Ammâr ve SÜmeyye. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelince, onu, amcası Ebu Talib korudu. Ebu Bekir'e gelince, onu da kabilesi himaye etti. Diğerleri ise yakalanıp, kendilerine demirden zırhlar giydirildi. Sonra da, güneş altına oturtuldular. Böylece, demirin ve güneşin harareti onların takatlerini kesti. Ebu Cehil, onların yanına gelerek, onlara sövüp saydı, onları azarladı, bu arada Sümeyye'ye de söğerek mızrağını, harbesini onun tercine dürttü." Diğer alimler ise şöyle demişlerdir: "Onlar, Bilâl'den başkasına diş geçiremediler. Çünkü onlar, Bilal1 e işkence yapıyorlardı. BİtâI ise: "Allah birdir, birdir!" diyordu. Derken, onlar ona işkence etmekten bıkıp usandılar. Bunun üzerine de, onlar onun ellerini arkadan bağlayarak boynuna kendirden bir ip attılar ve onu, kendisiyle oynayıp eğlensinler diye, çocukların ellerine verdiler. Derken, çocuklar da onunia oynamaktan usanarak, onu bıraktılar." Ammâr şöyle demektedir: "Biz, Bilâl hariç, o müşriklerin istedikleri şeyi söylemiştik. Ama, Bilâl canından vazgeçmişti. İşte bunun üzerine, o müşrikler onun yakasını bırakmışlardı." Habbâb da şöyle der: "Benim için, ancak sırtımın yağınm söndürebileceği bir ateş yakmışlardı." 329[329]

İşkence Edilenin Tutumu

Alimler, kişinin kelirne-i küfrü söylemesi durumunda, kalbinin ona rıza göstermekten uzak olması ve birtakım
tarizlerle, çıtlatmalarla yetinmesi gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu tarizler o kişinin, "kâfirlere göre"
manasını; veyahut da başka bir Muhammed'i kastederek, "Muhammed yalancıdır" demesi gibidir, veyahut da bu ifadeyi, istifham-ı inkârî'ye niyet ederek söylemesidir. (Muhammed yalancıdır?!) Yani, değildir). İşte bu noktada iki bahis ortaya çıkar:
Birinci Bahis: Onu buna zorlayan, onun bu tür niyyetleri kafasında canlandırmasına fırsat vermez, veyahut da o çok büyük bir korku ve endişeye kapıldığı için, bu tür niyyetler onun kalbinden silinip giderse, o zaman bu kimse zahiren kınanır, ama Allah'ın affı da umulur ve beklenir.
İkinci Bahis: Bu işe zorlayan, şayet İşi sıkı tutar da ona bütün tariz çeşitlerini açıklar ve ondan, "Şunu şunu demeni değil, şunu söylemeni bekliyorum" demesini isterse, bu durumda ya yalan söylemenin üstlenilmesi, veyahut da canı ölüme maruz bırakma durumu ortaya çıkar. İşte bu noktada bazı kimseler, onun yalan söylemesinin mubah olacağını ileri sürerlerken, bazıları bunun onun için mubah olmayacağını savunmuşlardır ki, Kadî bu ikinci görüşü tercih ederek, şöyle der: Çünkü yalan, ancak yalan olduğu için kabihtir. Binâenaleyh, her durumda kabih ve çirkin olması gerekir. Şayet bazı faydalar gözetmekten dolayı kabih ve çirkin olmaktan çıkması caiz olsaydı, o zaman bazı menfaatlerden dolayı, Allah'ın da yalanı yapıp işlemesi imkânsız olmazdu. Bu durumda da sadece Allah'ın bilebileceği, bazı maslahatları gözetmesinden ötürü, böylesi bir yalanı işlemesi ihtimali sebebiyle, Allah'ın ne vaadine, ne de vaîdine güven diye bir şey kalmazdı. 330[330]

İcbar Konusunda Azimet

329[329] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/352
330[330] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/352-353

Alimler, kişinin, kelime-i küfrü söylemesinin gerekmediği hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun delilleri şunlardır:

1) Biz, Hz. Bilâl'in, o işkenceye sabrettiğini ve, "(Allah) birdir, birdir!" dediğini; Hz. Peygamber'İn de, "Ne fena yaptın!" demediğini, tam aksine onu bundan dolayı utulayıp saygı duyduğunu nakletmiştik. Böylece bu, kişinin, kelime-i küfrü söylemesi gerekmediğine delalet etmiş olur. 331[331]

Müseylime'nin İcbar Etmesi

2) Rivayet edildiğine göre Müseylimetu'l-Kezzâb, iki adam yakalar, onlardan birisine, "Muhammed hakkında ne dersin?" dediğinde o, "Allah'ın Resulüdür!" der. Bunun üzerine, "ya, benim hakkımda ne dersin!" dediğinde o, "sen de..." der. Bunun üzerine o, onu salıverir. Diğerine dönerek, "Peki Muhammed hakkında sen ne dersin?" dediğinde o, "Allah'ın Resulüdür" der. Bunun üzerine Müseyllme,"Ya benim için ne dersin?" dediğinde de, "Ben sağırım" der. Müseylime, sorusunu üç defa tekrarlar, o da aynı cevabı verir. Bunun üzerine o, onu öldürür. Bu durum Hz. Peygamber'e ulaşınca o, şöyle der: "Birincisi, Allah'ın ruhsatına tutunmuştur, ikincisi ise, hakkı, kafalara vururcasma söylemiştir. Onu tebrik ederim" buyurmuştur.

Bu hadis şu iki bakımdan delil getirilir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), kelime-i küfrü (inkârı ifade eden sözü) söylemeyi "ruhsat" olarak adlandırmıştır.

b) O, bu sözü söylemeyip de, bundan dolayı öldürülen kimsenin durumunu saygı tle karşılamıştır.

3) Hakkı ikrar etme yolunda canı vermek çok zor birşeydir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "İbadetlerin en faziletlisi, en zor ve en meşakkatli olanıdır'332[332] hadisinden ötürü, bunun, en mükâfaatlı bir ibadet olmuş olması gerekir.

4) Kelime-i küfrü söylemeyen, kalbini ve dilini küfürden temizlemiştir. Ama onu diliyle söyleyen kimseye gelince, farzedelim ki onun kalbi küfür kirinden temizdir, ama dili zahiren bu pis kelimeye bulaşmış olur. Binaenaleyh birincisinin durumunun daha faziletti olması gerekir. Allah en iyi bilendir. 333[333]

İkrahın Çeşitleri

Bil ki "İkrah" (zorlama)nın pek çok çeşiti vardır: Birincisi, yapılması için zorlanılan fiilin, mesela içki
içme, domuz eti veya leş yeme gibi bir iş olmasıdır. Bu durumda bakılır, eğer o, diğerini bu işi yapmaya silah
zoruyla zorluyorsa, zorlanan kimsenin bunu yapması gerekir. Çünkü canı kurtarmak gerekir. Bu misalde, canı kurtarmanın yolu da, ancak onu yemekten geçer. Bunu yemeden-içmeden dolayı, ne o kimseye bir zarar, ne de Allah'ın hakkına bir ihanet söz konusudur. Dolayısıyla, "Kendinizi tehlikeye atmayın" (Bakara, 195) ayetinden ötürü, bunun yapılması gerekir. İkincisi, zorlanılan fiilin mubah olup, vacip bir iş olmamasıdır. Bunun misali, bir kimsenin, bir kimseyi kelime-i küfrü söylemeye zorlamasıdır. Bu durumda, zorlanan kimsenin bunu söylemesi mubahtır, fakat, daha evvel de izah ettiğimiz gibi, farz ve vacib değildir. Üçüncüsü, o fiilin vacib ve mubah değil, ancak haram olmasıdır. Bu, mesela bir kimsenin bir kimseyi, bir başkasını öldürmeye yahut onun uzuvlarından birisini kesmeye zorlaması gibidir. İşte bu durumda, öldürme işi, asıl hükmü olan haramlık üzere devam eder. Ama mükreh (zorlanan kimse)den kısas düşer mi düşmez mi meselesine gelince, Şafii (r.h), bu husustaki iki

---

331[331] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/353

332[332] Keşfu'l-Hafa 1/155.

333[333] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/353-354

görüşünün birinde, "Kısas gerekir" demiştir. Bunun delili şu iki şeydir:

1) O, onu kasden ve düşmanca öldürmüştür. Binâenaleyh Hak Teâiâ'nın, "Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas yazıldı (farz kılındı)" (Bakara, 17a) ayetinden ötürü, bu kimseye kısas uygulanması gerekir.

2) Biz, mükrehin, öldürülmesine kastedildiğinde, başkasını öldürmek suretiyle de olsa, canını kurtarabileceğinin helal olduğunda ittifak ettik. Binaenaleyh onun, bu öldürme işine yeltenmesinin düşünülmesi, onun da kanının akıtılmasını gerektireceğine göre, mükrehten gerçekten öldürme işinin sudur etmesi durumunda, onun kanı da akıtılmayı haydi haydi haketmiş olur. Allah en iyi bilendir. 334[334]

Sekizinci Mesele

Öldürme (katillik) veya kelime-i küfrü söyleme gibi, zorlamayı kabul eden fiiller olduğu gibi, böyle olmayan fiiller de vardır. Mesela, zinanın böyle olduğu söylenmiştir. Çünkü ikrah (zorlama), büyük bir korku doğurur. Bu da, erkeğin cinsi münasebet organının sertleşmesine mani olur. Binâenaleyh eğer zina hadisesi tahakkuk edecek olsa, bunu ikrahdan dolayı değil de, o kimsenin kendi arzu ve ihtiyarı ile yaptığı anlaşılmış olur. 335[335]

Dokuzuncu Mesele

Şafiî (r.h), mükrehin verdiği talakın (boşanmanın) talak sayılmayacağını söylerken; Ebu Hanife (r.h) ise, bu talakın geçerli olduğunu söylemiştir. Şafii (r.h)'nin delili şudur:

Cenâb-ı Hak, "Dinde zorlama yoktur" buyurmuştur. Bununla, "Dinde ikrah yoktur" manasının kasdedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü bu ikrah bizzat vardır. Binaenaleyh ayeti, ikrahın neticelerinin olmaması manasına hamletmek gerekir. Buna göre mana, "Dinde ikrahın tesiri yoktur, o nazar-ı dikkate alınmaz" şeklindedir. Hem Hz. Peygamber (s.a.s) de "Ümmetimden, hatanın unutmanın ve zorlanıldıklan şeyin vebali (hükmü) kaldırıldı"336[336]buyurmuştur. Yine O (s.a.s) "İkrah halinde talak geçerli değildir"337[337] buyurmuştur. Eğer oniar (yani Hanefîler), "O, onu boşamıştır. Dolayısıyla, "Yine erkek, eşini boşarsa, ondan sonra kadın kendisine ... helâl olmaz" (Bakara, 230) ayetinin hükmüne girer" derlerse, buna karşı cevabımız, "Deliller tearuz ettiğinde (birbirine karşı geldiğinde), bizim de görüşümüz üzere, oldukları gibi kalmaları gerekir" şeklinde olur. Allah en iyi bilendir. 338[338]

Onuncu Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Kalbi iman üzere mutmain ve müsterih olarak" ifadesi, imanın yerinin kalb olduğuna delalet eder. Yeri kalb olan şey ise, ya inançtır, •anut kelâm-i nefsî (düşüncedir). Dolayısıyla imanın, ya bilmekten, yahut da kelâm-ı -efsî ile tasdik etmekten ibaret olması gerekir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Fakat kim küfre sine açarsa" yani, "göğsünü (kalbini), küfrü kabul etmek için açar, yayarsa" buyurmuştur. "Sadr" hBİimesi, "şereha" fiilinin mef'ûlü olarak mansubtur. Buna göre kelamın takdiri, "Kim göğsünü küfre açarsa" şeklindedir. Burada, sadrehu kelimesindeki zamir hazfedil mistir. Çünkü insan, başkasının göğsünü açmaya, şekillendirmeye muktedir olamaz. Binâenaleyh ayetteki "sadr" kelimesi, kendisiyle marifelik (belirlilik) murad edilen nekire bir kelimedir.

Allah Teâlâ sonra, "Allah'ın gazabı onların başındadır" buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ, onlara

---

334[334] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/354

335[335] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/355

336[336] Keşfu'l-Hafa 1/433; İbn Mftce, Talak, 16 (1/659).

337[337] İbn Mâce,Talak, 16 (1/660).

338[338] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/355

azab etmeye hükmetmiştir" demektir. Cenâb-ı Allah, daha sonra bu azabı niteleyerek, "Onlar için en büyük bir azab vardır" buyurmuştur. 339[339]

Dünyayı Tercih Edenler

Sonra Cenâb-ı Allah "Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar dünya hayatını ahirete tercih etmişlerdir" buyurmuştur. Buna göre mana, "Onların bu küfre ve irtidada yeltenmeleri, Allah Teâlâ'nın onları imana iletmemesi ve onları küfürden korumaması yüzündendir" şeklinde olur. Kadî ise: "Bununla, "Allah onları cennete hidayet etmez, iletmez" manası murad edilmiştir" demiştir. Ona bu görüşünün zayıf olduğu söylenir. Çünkü, 'Ve Allah kâfirler güruhuna hidayet etmez" ifadesi, "Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar dünya hayatını ahirete tercih etmişlerdir" ifadesi üzerine atfedilmiştir. Binaenaleyh "ve Allah kâfirler güruhuna hidayet etmez" ifadesinin, onların bu irtidâd ve küfre yönelmelerini gerektiren bir sebep olması gerekir. Kıyamette cennete hidayet etmemek, iletmemek ise, bu irtidadın ne bir sebebi, ne bir illeti olabilir, aksine bujrtidadın neticesi ve sonucu olur. Doiayısıyie Kâdî'nin yapmış olduğu bu te'vil batıldır.
Allah Teâlâ, sonra, kendisinin onları iman etmekten alıkoyduğunu iyice beyan ederek "Onlar öyle kimselerdir ki Allah, kaîbîerinin, kulaklarının ve gözlerinin üstüne mühür basmıştır" buyurmuştur. Kâdî şöyle der: "Mühürleme iman etmeye manî değildir. Şunlar, bunun delilleridir:
1) Allah Teâlâ bu sözü, onları kınamak ve zemmetmek sadeoiude zikretmiştir. Binâenaleyh eğer onlar, bu mühürleme sebebi ile imân edememiş olsalardı, bu zemme müstehak olmazlardı.
2) Allah Teâlâ, bu mühürleme hususunda, kulağı, gözü ve kalbi birlikte zikretmiştir. Halbuki kulak ve göz olmadığı zaman, bu ikisiyle ilgili mühürleme bir tarafa, bu kimsenin kalben mü'min olmasının mümkin olacağı malumdur.
3) Allah onları, "gafil" olarak nitelemiştir. Birşeyden yasaklanan, ondan gafil olarak nitelenemez. Böylece, ayetteki tab' (mühürleme) ile muradın, kalbte yarattığı alâmetler ve işaretler olduğu sabit olur.
Biz Bakara Sûresi'nde (Bakara, 7) "tab" ve "hatm" (mühürlemek damgalamak) kelimelerinin tefsirini yapmıştık. Ben derim ki: Bu kelimeler, pekçok açıklamalar ve güçlü cevaplarla birlikte, hem Bakara Sûresi'ndeki o ayette, hem de ilgili diğer ayetlerde ele alınmıştır. Doiayısıyie burada tekrar etmenin faydası yoktur. 340[340]

Gafillerin Hüsranı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "işte gafil olanlar da onların indileridir" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a): "Bu, "onlar, ahirette kendilerine yapılmak istenen şeylerden gafildirler" manasınadır" demiştir. Müteakiben Cenâb-ı
Hak, "Hiç şüphesiz onlar ahirette de hüsrana uğrayanların ta kendileridir" buyurmuştur.
Bil ki bu hüsranı gerektiren şey, Allah Teâlâ'nın, geçen ayetlerde, onlarda : ruğunu beyan ettiği şu altı sıfattır:
1) Onlar, Allah'ın gazabını haketmişlerdir.
2) Onlar, azab-ı elîmi haketmişlerdir.
3) Onlar, dünya hayatını ahirete tercih etmişlerdir.
4) Allah Teâlâ onları hidayetinden mahrum etmiştir.
5) Allah Teâlâ, onların kalblerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir.
6) Allah Teâlâ, onları, Kıyamette, kendilerine verilmek murad edilen o şiddetli azabtan gafil olanlardan kılmıştır. Hal böyle olunca, onlar bu azabı savuşturma hususunda hiç bir şey

---

339[339] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/355-356
340[340] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/356

yapamazlar. Bundan ötürü de, onların hakkında, herbiri çeşitli kayır ve mutlulukları elde etmeye mani en büyük şeylerden olan bu altı sıfatın onlarda tahakkuk ettiği sabit olmuştur. Allah Teâlâ'nın, insanı taatiarıyla, ahiret mutluluklarını sabn alan bir tacir gibi olsun diye, dünyaya koyduğu malumdur. Binaenaleyh insanın önünde bu büyük (altı) engel bulununca, bu kimsenin hüsranı (zarar ve ziyanı) büyük ^ ût. Cenâb-ı Allah, işte bu sebepten ötürü, "Hiç şüphesiz onlar, ahirette de hüsrana uğrayanların ta kendileridir'7 yani, "başkaları değil,oniar" buyurmuştur. Bundan -axsat, onların hüsranlarının, zarar ve ziyanlarının pek büyük olacağına dikkat çekmektir. Allah en iyi bilendir. 341[341]

İmanda Sebatın Mükafatı

"Sonra senin Rabbin işkencelere uğratıldıktan sonra hicret edip ardından da sabrederek cihad edenlerin yardımcısıdır. Gerçekten senin Rabbin onların bu amellerinden sonra cidden gafur ve rahimdir. O gün herkes kendisi için çalışıp çabalayacak. Herkes ne yaptı ise, kendisine eksiksiz (onun karşılığı) verilecek. Onlar asla haksızlığa uğratılmayacaklar" (Nah!. 110-111).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 342[342]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, geçen ayette, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden kimsenin durumu ile Allah'ı inkâr etmeye zorlanan, korku sebebi ile kelıme-i küfrü söyleyen veya bunu soylemeyen kimselerin durumunu anlatınca, bunun peşisıra da, fitnelere uğratılıp, işkence edildikten sonra hicret edenlerin durumunu zikrederek, "Senin, Rabbin işkencelere uğratıldıktan sonra hicret edenlerin yardımcısıdır" buyurmuştur. İbn Amir, malum sığasında ve fâ harfinin fethasıyla, buradaki fiili, fetenû (fitneye düşürmelerinden sonra) şeklinde okurken; diğer kıraat imamları meçhul olarak, fâ'nın zammesiyle, fütinû (fitneye düşürülmelerinden sonra) şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatin izahı şu şekillerde yapılabilir:
1) Bununla "Müşriklerin İleri gelenleri, yani fakir müslümanlara eziyet edenler, eğer tevbe eder, hicret eder ve sabrederlerse, Allah onların tevbelerini kabui eder" manası murad edilmiştir.
2) Tıpkı ve (Geçimini üzerine almak, bakmak) kelimelerinin aynı manaya gelmesi gibi, ve (fitneye düşürdü) fiilleri de aynı manaya gelir.
3) O güçsüz ve aciz müslümanlar, canlarını korumak için, küfür (inkâr) sözünü söyleyince, sanki kendilerini fitneye düşürmüş oldular. Bu durum bir fitne kabul edildi.
Çünkü kelime-i küfrü (zorlama esnasında) söyleme müsaadesi henüz o zaman verilmemişti.
Bu fiilin meçhul okunuşuna göre olan kıraatin izahı ise açıktır. Çünkü, "fitneye düşürülenler", müşriklerin ileri gelenlerinin irtidada, imandan dönmeye zorladıkları güçsüz ve aciz mü'minlerdir. Böylece Allah Teâlâ, hicret, cihad ve sabretmeleri raünde bu kimseleri, (icbar halinde) kelime-i küfrü söylemelerini bağışlayacağını beyan buyurmuştur. 343[343]

İşkenceden Sonra Hicret

Ayetteki "fitneye düşürüldükten sonra" ifadesi ile, ya onların işkence edilmeleri, yahut işkence edileceklerine dair tehdid edilmeleri manası kastedilmiş olabileceği gibi, "onların irtidad etmiş olmaları" -anası da kastedilmiş olabilir. Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Hicret eden bu -pü'minler, Mekke'de İdiler. Derken başlarına bir fitne (belâ) geldi ve irtidâd ettiler. Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında şüpheye düştüler. Sonra tekrar müslüman olup, hicret ettiler. İşte bu ayet onlar hakkında nazil oldu." Bu ayetin, Abdullah b. Said b. Ebî Sarfı hakkında nazil

---

341[341] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/357
342[342] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/358
343[343] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/358-359

olduğu da söylenmiştir. O, irtidad etmişti. Mekke'nin fethi günü, Hz Peygamber (s.a.s), onun öldürülmesini emretti. Bunun üzerine Osman .;r.a), onun için aman diledi ve Hz. Peygamber de bu amanı verdi. Daha sonra o güzel öir müslüman oldu. Bu rivayet, ancak biz bu sûreyi medenî kabul ettiğimizde, yahut da bu sûredeki bu ayeti medenî saydığımızda geçerli olur. Bununla, takiyye için <üfür-inkâr sözünü söyleyen o zayıf ve âciz müslümanlann da kastedilmiş olması muhtemeldir. Binâenaleyh ayetteki, 'tıtneye uğratıldıktan sonra hicret edenler" 'adesi, bu dört izahın herbirine de muhtemeldir. İfadenin lafzında, bunlardan birine muayyen olarak delalet eden birşey yoktur.

Bunu anladığın zaman biz diyoruz ki: Bu ayet, küfrünü açıkça ifade eden, söyleyen <imse hakkında naziiî olmuştur. Binâenaleyh ayetten murad, "Bu, kendisinde günah olmayan şeylerdendir. Hicret eder, cihadda bulunur ve sabrederse bu kimsenin hali, icbar edilmeyen kimsenin hali gibidir" manası olur. Eğer bu ayet irtidad eden kimse hakkında ise o zaman bundan maksat, "Tevbe edip dönmesi ve üzerin© vacib olan şeyleri yerine getirmesi o kişiden bu ikabı giderir ve onun için Allah'ın mağfireti, -ahmeti meydana goiir" manası olur. Ayetteki ba'dihâ kelimesindeki hâ zamiri, daha önce bahsedilen amallere râcidir. O ameller de, hicret, cihâd ve sabırdır. 344[344]

İnsanın Kendi Derdine Düşmesi

Cen,;b-ı Allah'ın "O gün herkes, kendisi için çalışıp çabala ifadesi ile ilgili birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Zeccâc: "Ayetteki "yevm" (o gün) kelimesi, iki bakımdan mansubtur:

1) İfadenin manası "Gerçekten senin Rabbin bunların ardından, her nefsin kendisi için çalışıp çabaladığı o günde, cidden gafur ve rahimdir" yani "Hak Teâlâ, rahmet ve mağfiretini, insanın rahmet ve mağfirete en çok muhtaç olduğu o günde verir" şeklinde olabilir.

2) Ayetin takdiri, "Onlara, şöyle şöyle olan o günü hatırlat. Çünkü Kur'ân'ın manası (özü) azamet, inzâr ve vaz'u nasihattir" şeklinde olabilir. (Yani yevm kelimesi, her iki durumda da mef'ûl olarak mansub olmuş olur)" demiştir.

İkinci Bahis: Birisi şöyle diyebilir: "Nefsin, diğer bir nefsi yoktur. Binâenaleyh ayetteki, ifadesinin manası nedir?"

Buna şöyle cevap verilir: "Nefis" ile bazan canlının bedeni kastedilir, bazan birşeyin kendisi ve özü murad edilir. Dolayısıyla ilk "nefis" kelimesi, cüsse ve beden; ikincisi ise, onun kendisi ve zatıdfr. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "O gün her insan gelir, kendini savunur. Onu başkasının durumu ilgilendirmez." Nitekim Cenâb-ı Hak, "O gün onlardan herbirinin, kendine yeter bir işi (bir derdi} vardır"{Abes©, 37) buyurmuştur. Bazı alimlerden şu rivayet edilmiştir: "Cehennem sesli olarak öylesine nefes verir ki, bütün mukarreb melekfer ve bütün nebiler, resuller, diz üstü çöküp şöyle yakarmaya başlarlar: "Ey Rabbim, nefsimi nefsimi!.." Halilullah olan Hz. İbrahim (a.s) bile bunu yapar." Ayette bahsedilen "kendisi için çatışıp çabalama", her insanın kendi mazeretini ortaya koymasıdır. Nitekim "Onlar bizi yoldan saptırdılar" (Ahzâb, 67) ve "Rabbimiz Allah'a yemin olsun ki biz müşrik değildik" (Enam, 23) sözlerinde olduğu gibi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, - "Herkes ne yaptıysa kendisine eksiksiz verilecektir" buyurmuştur. Bu ifadede bir hazif vardır ve manası şöyledir: "Her nefse işlediği şeyin karşılığı eksiksiz ve noksansız olarak verilecektir."

Ayetteki hjtibi - "Onlar asla haksızlığa uğratılmayacaklar' cümlesi hakkında Vahidî şöyle der: "Bu, "onlara eksik verilmez" manasındadır. Kadî ise şöyle demiştir: "Bu ayet, bizim (Mu'tezile'nin) va'id hususundaki görüşümüze delalet eden en kuvvetli delillerdendir. Çünkü bu ayet, Hak TeflÎâVıın herkese, hakkını eksiksiz olarak vereceğine delalet eder. Eğer Cenâb-ı Allah, günahkârın cezasını şefaat sebebi ile kaldıracak olsaydı, eksiksiz ulaştırmış olmana cioğru olmazdı."

Buna şöyle cevap verilebilir: "Umûmî hükümlerin zâhiri-.-.in sizin görüşünüze delalet ettiği

---

344[344] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/359

hususunda bir anlaşmazlık yoktur. Fakat biz (ehl-ı sünnetin) mezhebine ve görüşüne göre: "Umûmî hükümlerin (ifadelerin) zahirlerine t utunmak, katiyyet ifade etmez. Bir de, va'îd ile alakalı ifadelerin zahirleri, vaad ile ilgi li ifadelerin zahirlerine muarızdır, Hem sonra biz, (Bakara, bıj ayetinin tefsirinde
aad-i ilâhî cihetinin, birçok yönden va'îd-i ilahî cihetine ağır bastığını beyan etmiştik, k.ah en iyi bilendir. [345]

Nankör Beldenin Sonu

o memleketi, size bir ibret örneği olarak darb-ı mesel yaptı. O (belde), korkudan emin ve sakindi. Rızkı da, kendisine her bir yandan bol bol geliyordu. Fakat o, Allah'ın nimetlerine nankörlük etti de, Allah da ona, lekte ısrar ettikleri kötülükler yüzünden, açlık ve korku elbisesini tattırdı" (Nalıl, 112).
Ayetle ilgili birkaç mesele var: [346]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirleri âhiretteki çok şiddetli va'îd ite tehdid edince, bu ayette dünya afetleriyle de tehdîd
etmiştir. Bu afetler, ayette de bahsedildiği gibi, açlık ve içine düşmeleridir. [347]

Mesel

"Mesel", ister mevcut olsun ister mevcut olmasın, bazan belli bir sıfata sahip bir şeyle; bazan da mevcut ve belli bir şey ile yapılır. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah'ın, darb-ı mesel yaptığı bu memleket, farzediten muhayyel bir memleket eği gibi, belli bir belde de olabilir. İkinci ihtimale göre, bu memleketin Mekke Mekke'den başka bir beide olması muhtemeldir. Ekseri müfesstrler bunun olduğu kanaatindedirler. Ama daha doğrusu, onun Mekke'den başka bir belde gerekir. Çünkü bu mesel, Mekke için yapılmıştır. Mekke'nin meseli (benzetileni) Mekke'den başka olur. [348]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, bu memleketin bazı sıfatlarını şöylece saymıştır: Birinci Sıfat: Oranın emniyetli ve emin olması, ahalisine baskın yapılamaması. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Çevrelerindeki insanların zorla (yakalanıp) kapılmakta olmasına rağmen, (Mekke'yi) korkusuz (ve emin bir yer) yaptığımızı onlar görmediler mi?"{Ankebût, 67) buyurmuştur. Mekke için durum böyledir. Çünkü Araplar birbirlerine baskın yaparlardı. Ama Mekkeliier, Allah'ın mukaddes beldesinin ahalisi oldukları için, diğer Araplar ontara saygı duyar, izzet ve ikramda bulunurlardı.
Bil ki "karye" (memleket)i, eminfikfe tavsif etmek, her nekadar aslında eminlik onun ahalisine ait ise de, caizdir. Çünkü Mekke emniyetin mahalli ve o ahalinin yeridir. Zaman ve mekanlar ise, kendilerinin içinde bulunanların sıfatları ile tavsif edilebilirler. Mesela, ı:Güzel, sıcak ve soğuk yer" denilir. [349]

Mutmain ve Emin Kelimeleri

---

[345] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/359-361
[346] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/361
[347] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/361
[348] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/361
[349] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/362

İkinci Sıfat, ayetteki "mutmain" kelimesinin ifade ettiği husustur. Vahidî, bunun manasının, "Onlar kararlı ve sakin idiler. Oranın ahalisi, korku ve darlıktan ötürü oradan göçme ihtiyacı hissetmezlerdi!" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ben derim ki: "Eğer oranın mutmain olmasından murad, ora ahilisinin, korku sebebi ite oradan göçme ihtiyacı hissetmemeleri olursa, İşte bu orasının "emin" olması demektir. Eğer bununla, onların darlık sebebi ile oradan göçme ihtiyacı duymamaları manası kastedilirse, bu da ayetteki "Rızkı da, kendisine her bir yandan bol bol geliyordu " ifadesinin anlattığı husustur. Her iki takdire göre de, buna bu mana verilirse, bir tekrar olmuş olur." Buna şöyfe cevap verilebilir: "Akıllı kimseler, "Üç şeyin, yani emniyetin, sıhhatin ve kifayetin (yeterliliğin) sonu yoktur" demişlerdir. O halde ayetteki "âmineten" kelimesi, emniyete; 'mutmainneten" kelimesi bu beldenin havası onların mizaçlarına uygun düştüğü, orada itminan bulup yerleştikleri için sıhhate ve "Rızkı da, kendisine her bir yandan bol bo'geiir" ifadesi de kifayete işarettir." Müfessirler şöyle demişlerdir: "Rızkın her yandan gelişinin sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İbrahim'in duasını kabu! etmiş olmasıdır. İbrahim (a.s)'in duası da, "insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, kendilerini bazı meyvelerle rızıklandır" (ibrahim. 37) şeklindedir.

Cenâb-ı Allah, o beldeyi bu üç sıfatla tavsif edince, "Fakat o (belde), Allah'ın nimetlerine nankörlük etti" buyurdu. "En'um", tıpkı "şiddef'in, "eşüdd" şeklinde çoğul oluşu gibi, "nlmef'in çoğuludur. Ben derim ki: "Burada "En'um (nimetler) kelimesi, cem-i kıllettir (azlık ifade eden çoğuldur). Buna göre mana "O beldenin halkı, az nimet çeşitlerine karşı nankörlük ettiler de, Allah da onları cezalandırdı" şeklinde olur. Binâenaleyh burada uygun olan, "Onlar Allah'ın büyük nimetlerini inkâr ettiler de, böylece azabı hak ettiler" denilmesi idi. Öyleyse bunun cem-i kıllet oiarak getirilmesinin sebebi nedir?" diye bir soru sorulabilir. Buna şöyle cevap verilir: Bundan murad, en düşük olan ile en yüce ve büyük olana işaret etmektir, yani, "Azıcık nimetlere bile nankörlük etmek, azabı gerektirdiğine göre, çok ve büyük nimetlere karşı nankörlük haydi haydi azabı gerektirir" demektir. Dolayısıyla bu, Mekkeliler için bir meseldir. Çünkü oniar, emniyet, itminan ve bolluk içinde idiler. Hak Teâlâ onlara sonra da en büyük nimet olan Hz. Muhammed (s.a.s)'i lütfetti. Ama onlar bu hususta da nankörlük edip, ona çok eziyetler verdiler. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak onlara, belâları musallat kıldı.

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ onları yedi sene açlıkla azablandırdı. Hatta leş, kemik, kan, deve yünü ve deri (kayış) yediler. Korkuya gelince, o şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), onlar üzerine seriyyeler gönderiyordu ve bu seriyyeler, onlara baskınlar yapıyordu." 350[350]

İbnu'r-Ravendî'nin İddiasına Red

İbnü'r-Ravendî'nin, edib olan İbnu'l-A'rabî'yo şöyle dediği rivayet edilir: "Elbise tadılır mı?" İbnü'l-A'rabî de: "Ey maymun, ne öpmek var, ne elbise! Diyelim ki sen, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğundan şüphe ediyorsun, ama o da bir Arap değil mi?" İbnü'r-Râvendî'nin maksadı, "elbise tadılmaz, giyilir. Binâenaleyh normali, ya "Allah onlara açlık elbisesini giydirdi" yahut da, "Allah onlara, açlığı taddfrdı" denilmestdir" diye ayeti tenkid etmekti. Ben derim ki: Buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Açlık esnasında onlarda görülen haller iki türlü olur:

a) Tadılan şey, yiyecektir. Binâenaleyh onlar, yiyecekleri elde edemeyince, sanki açlığı tadmış gibi olurlar.

b) O açlık, çok ve şiddetli idi. Dolayısıyla açlık sanki onları her taraftan sarıp kuşatmıştı. Bundan ötürü elbiseye benzetilmiş oldu. Velhasıl bu açlıkta, hem tadılana, f*em de giyilene benzer bir hal vardı. Binâenaleyh Ailah Teâlâ, her ikisini de nazar-ı oKate atarak, "Allah da ona., açlık ve korku elbisesini taddırdı" buyurmuştur.

2) Bu ifadenin takdiri, "Allah o Mekkelilere, açlık ve korku elbisesini öğretti" şeklindedir. Ama AUah Teâlâ bu öğretmeyi, "taddırma" lafzı ile anlattı. Tatma aslında ağızla olur. Sonra bu

---

350[350] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/362-363

kelime mecazî olarak, "bilme-öğrenme" manasında da «sanılmıştır ki bu, denemek-imtihan etmek demektir. Nitekim sen, "Falancayla azara et, konuş tanış ve ondaki bilgileri lad" dersin. Nitekim şair,

"Dünya lezzetlerini tadan bilsin ki, onu ben de taddim. Bize onun, hem tatlılıkları, hem de azabı sunulmuştur" demiştir.

Korku ve açlık elbisesi, o insanlar üzerinde müşahede edilen zayıflık, renk kaçıklığı, yorgunluk, hallerindeki değişme ve kalbilerinin üzgünlüğüdür, "Falancanın üzerinde korku ve açlığın kötü neticelerini gördüm" diyebileceğin gibi, "Falancanın üzerinde açlık ve korku elbisesini taddım (gördüm)" de diyebilirsin.

3) "Giyinme" lafzı, dokunma manasına olabilir. Buna göre ayetin takdiri, "Allah ona açlık ve korkuya dokunmayı taddırdı" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "işlemekte ısrar ettikleri kötülükler yüzünden..." buyurmuştur. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Cenâb-ı Allah, bu ifade ile, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlayıp, Mekke'den çıkarıp, O'nu öldürmeyi kafalarına koyduklarında O'na yaptıkları şeyleri kastetmiştir."

Ferrâ şöyle demektedir: "Ayette (O beldenin yaptığı şey yüzünden...) demedi. Bunun benzeri ifadeler Kur'ân'da pek çoktur. (A'raf.4) ayeti bunlardandır. Cenâb-ı Hak bu ayette, kâilûn yerine, kâiletun dememiştir (yani bunun râcî olduğu zamirin müfred müennes oluşunu nazar-ı itibara almamıştır). Sözün özü şudur: Allah Teâlâ o "karye" (belde)yi "mutmain", "rızkı her yerden bol bol gelen" ve "Allah'ın nimetlerine nankörlük eden" bir belde olarak tavsif etmiştir. Bütün bu sıfatlar her ne kadar, "karye" lafzına göre getirilmiş ise de, gerçekte kastedilen, o karyede (beldede) oturanlardır, İşte büfıdan ötürü pek yerinde olarak, ayetin sonunda, "işlemekte ısrar ettikleri kötülükler yüzünden " buyurmuş (bununla oranın ahalisini kastetmiştir). Allah en iyi bilendir. [351][351]

Helal Gıda Emri

"Celalim hakkı için onlara kendilerinden bir peygamber gelmişti de onlar onu yalanlamışlardı. Derken onlar zulümlerinde berdevam iken, azap onları yakalayıverdi. Artık Allah'ın sizi mıklandırdığı şeylerden helal ve temiz olarak yeyin. Allah'ın nimetlerine şükredin, eğer O'na kulluk edecekseniz..."

(Nahl, 113-114).

Bil ki Allah Teâlâ, "mesel"i zikredince, "mümessel"i (hakkında meset getirilen şeyi) zikrederek, "Celalim hakkı için onlara kendilerinden bir peygamber gelmişti de.." buyurmuştur. Yani, Mekkelilere kendi içlerinden aslını ve nesebini bildikleri bir peygamber gelince, "onlar onu yalanlamışlardı. Derken azap onları yakalayıvermişti." İbn Abbas, bu ifadedeki azâb'a, "Mekke'deki açlık" manasını vermiştir. Bunun, Bedir Günü'ndeki kati ve öldürme olduğu da ileri sürülmüştür. Ben derim ki, İbn Abbas in sözü daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu ifadenin hemen peşinden "Artık Allah'ın sizi nzıklandırdığı şeylerden yiyin. Eğer O'na kulluk edecekseniz" Duyurmuştur. Yani, "O açlık, sizin küfrünüz sebebiyledir. Binâenaleyh, yeyip-içebilmeniz için, küfrünüzü bırakınız" demektir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Artık Allah'ın sizi nzıklandırdığı şeylerden yeyin" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeyle ganimetleri murad ettiğini söyleyerek, "Ey müslüman cemaati, Allah'ın size vermiş olduğu nzıktardan yeyiniz" manasını vermiştir. Kelbî şöyle demektedir: "Mekke'nin ileri gelenleri, açlıktan takatleri kesildiği zaman, Hz. Peygamber'le konuşarak, "Erkeklerimize düşman oldun. Peki, kadınlarımızın ve çocuklarımızın suçu ne?" dediler. Çünkü, Mekkelilere verilen yiyecek ve içecekler, Hz. Peygamber'in emriyle kesilmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onlara yiyecek şevkine müsaade etti de, böylece onlara yiyecek gönderildi. İşte, bu sebeple de Allah, "Artık Allah'ın sizi nzıklandırdığı şeylerden helâl ve temiz olarak yeyin" buyurmuştur. Kabule şayan olan görüş, İbn Abbas'ın söylediğidir. Buna, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetten sonra, "O, size ancak ölüyü, kanı, domuz etini, bir de Allah'dan başkası için kesilmiş olanı haram kıldı" (Nahl 115) buyurmuş olması da delalet eder. Yani, "Sizler iman edip küfrü terkedince, işte o zaman helâl ve temiz olan o ganimetleri yeyin. Leş ve kan olan o habîs, murdar şeyleri de terkedin" demektir. 352[352]

---

[351][351] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/363-364

Haram Yiyecekler

"O, size ancak ölüyü, kanı, domuz etini, bir de Aİlah'dan başkası için kesilmiş olan hayvanın etini haram kıldı. (Bununla beraber) kim muztar kalırsa, saldırmamak ve haddi geçmemek şartıyla (yiyebilir). Çünkü Allah affeden ve merhametli olandır" (Nahl, 115).
Bil ki bu ayet, sonuna kadar, aynen Bakara Sûresi'nde de (Ayet, 173) zikredilmiş ve orada tefsir edilmişti. Dolayısıyle, bunu tekrarlamanın faydası yoktur. Ancak ben diyorum ki: Cenâb-ı Hak, haram olanları (muharremâtı) bu sûrede bu dört şeye hasretmiştir. Çünkü, bu ayet-i kerimenin başındaki innemâ hasr ifade etmektedir.
Keza Allah Teâlâ En'âm sûresinin (Ayet, us* ayetinde de haram yiyecekleri bu dört şeye hasretmiştir. Bu iki sure de Mekkî'dir. Cenâb-ı Hak muharremâtı, Bakara Sûresi'ndeki {Ayet, 173) ayette de, bu dört şeyle sınırlamıştır. Çünkü, bu ayet aynı lafızlarla Bakara Sûresi'nde de geçmiştir. Cenâb-ı Allah bunları, Mâide Sûresinde de bu sayıyla sınırlandırmıştır. Çünkü O, bu sûrenin başında, (Ayet.i) buyurmuş, onlara bildirilecek şeyler hariç, hepsini mubah kılmıştır.
Alimler bu ayetteki (Maide, 1) ifadesiyle kastedilenin, o sûredeki (Maide. 3) ayeti olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu dört şeyi, bu üç sûrede zikretmiş, daha sonra da, "...boğulmuş, vurulmuş, yukardan yuvarlanmış, susulmuş, canavar yırtmış olup da ölenler..."(Maw«.3) buyurmuştur ki bunlar, "meyte"nin hükmüne dahildir. Daha sonra da, "... dikili taşlar üzerinde boğazlanan da" buyurmuştur ki bu da, bu ayetteki, "...bir de Allah'tan başkası için kesilmiş olanları" (Nahi, 115) ifadesinin muhtevasına girenlerden birisidir. Böylece bu dört sûrenin, muharrematın bu dört şeyle sınırlandırıldığına delâlet ettiği sabit olmuş olur Bu dört sûrenin İkisi Mekkî, ikisi Medenîdir. Çünkü, Bakara Sûresi ve Maide Sûresi Medenî'dir. Binâenaleyh kim, icmâ ve kesin delillerin tahsis ettiği şeyler hariç, muharrematın bu dört şeye hasredildiğini kabul etmezse, kendisinden endişe edilecek bir mahalde bulunmuş olur. Çünkü bu sûre, muharremâtın bu dört şeye hasredilmesinin, hem Mekke'nin hem de Medine'nin ilk ve son dönemlerinde sabit olan bir şer'î hüküm olduğuna delâlet etmektedir. Allah Teâlâ bu beyanı, her türlü mazeretleri sona erdirmek ve her türlü şüpheleri bertaraf etmek için, bu dört sûrede tekrar tekrar beyan buyurmuştur. 353[353]

Allah Âdına Yalan Uydurma

"Dillerinizin yalan yere vasıflandırageldiği şeyler için: "Şu helaldir, bu haramdır" demeyin. Çünkü, Allah'a karşı yalan düzmüş olursunuz. Allah'a düzenler ise, şüphe yoktur ki, felah bulmazlar. (Bu), az bir menfaatten ibarettir. Halbuki onlara, pek acıklı bir azab vardır1 (Nahl, 116-117).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 354[354]

Birinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hak, haram olan şeyleri bu dört şeye hasredip sınırlayınca, bu hasrı ve muharrematı bazan bu
dörtten fazla yapan, bazan da eksilten kâfirlerin yolunun czukluğunu belirtmiştir. Çünkü

352[352] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/364-365
353[353] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/366-367
354[354] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/367

onlar, Bahîra'yı, Şaibe yi, Vasîle'yi ve Hâm'ı[355]' a'am kılıyorlar ve: "Bu hayvanların karınlarında olan (yavru)lar, sırf erkeklerimiz ^ndir. Kadınlarımıza ise haramdır" diyorlardı. Böylece, muharrematm sayısını rttmyorlardı. Yine, helal kılınmış olan şeylerin sayısını da çoğaltıyorlardı. Çünkü onlar meyte'yi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına boğazlanmış olan şeyleri de B 3i addetmişlerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, haram olan şeylerin, bu dört eym ta kendisi olduğunu; onların, "Bu helaldir, şu haramdır" dedikleri şeylerin de, • valan ve Atlah'a iftira olduğunu beyan etmiştir. Sonra da, bu yalana mukabil olan Adetli vaîd ve tehdidi zikretmiştir. Ben derim ki: Allah Teâlâ bu dört surede bu hasrı eyan edip, bu ayette de, bunları fazlalaştırmanın ya da eksiltmenin bir yalan ve Allah'a iftira olup böyle yapmanın da şiddetli bir tehdidi mucib olduğunu zikredince, biz, bu hasra ilavede bulunulmayacağını anlamış oluruz. Allah en iyisini bilendir. [356]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın jfadesindeki kezib kelimesinin mansub kılınması hususunda, şu iki izah yapılmıştır:

1) Kisâi ve Zeccâc, limâ'daki ma'nın masdariyye olduğunu söylemişlerdir. Buna göre kelamın takdiri, "Lisanlarınız yalanı vasfederek bu helaldir, bu haramdır demeyiniz" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, "Şunun için, şöyle şöyle demeyiniz" denilmesfdir.

Buna göre şayet onlar, "Ayeti bu manaya hamletmek tekrara sebebiyet verir. Çünkü, Allah'ın s-1-^ *Ü' J* ijJsiJ "Çünkü Allah'a karşı yalan düzmüş olursunuz' ifadesi bunun aynısıdır" derlerse, buna şöyle cevap verilir:

Ayetteki "Dillerinizin yalan yere vasıflandıragеldiği şeyler için " ifadesinde, Allah'a karşı yalan uydurulduğu beyan edilmektedir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu hususta ilave bir açıklama tahakkuk etsin diye, "Çünkü, Allah'a karşı yalan düzmüş olursunuz" buyurmuştur. Bunun, Kur'ân'daki benzerleri pekçoktur. Bu, Allah Teâlâ'nın, önce bir şeyi ifade edip, sonra da onu ilave bir fayda ile tekrarlamasıdır.

2) Bu ma'nın ism-i mevsûl olmasıdır. Buna göre ifadenin takdiri, "Lisanlarınızın vasfettiği, söylediği yalanlar sebebiyle, "şu haram, şu da helaldir" demeyiniz" şeklindedir. Ma'nın ism-i mevsûl olması durumunda gerekli olan âid zamiri, karine kâim olduğu için hazfedilmiştir. [357]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Dillerinizin yalan yere vasıflandıragеldiği şeyler için" ifadesi, fasîh ve befîğ bir sözdür. Çünkü, yalanın mahiyeti ve hakikati müphemdir. Halbuki onların yalan söylemeleri, yalanın hakikatini ortaya kor ve onun mahiyetini izah eder. İşte bu, onların sözlerini, alabildiğince yalan olmakla nitelemektir. Bunun bir benzeri de Ebu'l-Ala el-Maarrî'nin şu beytidir:

Buna göre mana, "Bu şimşeğin sirayet edip hareket etmesi, zayıf ve aciz kimseleri vasfeder" şeklindedir, işte burada da böyledir. Allah en iyisini bilendir.

Daha sonra Cenâb-t Hak, "Çünkü, Allah'a karşı yalan düzmüş olursunuz" buyurmuştur. Bu, "onlar, bu haram ve helâl kılma işini Allah'a nisbet ediyor ve "O, bunu bize emretti" diyorlardı" demektir. Ben, bu lâm'ın, maksat lâm'ı (lâmu'l-garad) olmadığını zannediyorum. Çünkü bu iftira, onların gaye ve maksatları değildir. Tam aksine bu "Çünkü o a/efbef kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı" (Kasas, 8) ifadesinde olduğu gibi, akıbet lâm'ıdır. Vahidî şöyle der: ifadesi, ifadesinden bedeldir. Çünkü, onların yalan vasfetmesi, Allah'a bir iftiradır. Dolayısıyla, onların yalan yere nitelemeleri, Allah'a iftirada bulunmakla tefsir edilmiştir.

---

[355] Bu tabirlerin tefsiri hk. bkz: Cilt 5.

[356] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/367-368

[357] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/368

Müteakiben Allah, kendisine o iftirada bulunanları tehdid ederek "Çünkü, Allah'a yalan düzenler ise, şüphe yoktur ki, felah bulmazlar" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların içinde bulundukları nimetin, en yakın zamanda ellerinden çıkacağını beyan buyurarak, metâ'un kalîl "(Bu), az bir menfaatten :barettir" buyurmuştur. Zeccâc, bunun manasının, "Onların metâları, az ve önemsiz bir metâ'dır" şeklinde olduğunu söylerken, İbn Abbas, "tam aksine, dünyanın bütün metâı az bir metâ'dır" demiştir. Sonra onlar, elîm bir azaba sevked İleceklerdir. Bu da, "Halbuki onlara, pek acıklı bir azab vardır" ifadesinden anlaşılan husustur. 358[358]

Yahudilere Haram Kılınan Yiyecekler

"Biz sana anlattığımız şeyleri yahudilere daha evvel haram kılmıştık, (Bununla) biz onlara zulmetmemiştik. Fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı"
(Nahl, 118).

Bil ki, Cenâb-ı Hak müslümanlar için neyin helâl, neyin haram olduğunu açıklayınca, bunun peşinden yahudilere tahsis edilen haramları beyan ederek, "Biz $ana anlattığımız şeyleri, yahudilere daha evvel haram kılmıştık" buyurmuştur ki, ounun incelenmesi En'âm SÛresi'nde (Ayet, 146> geçmişti.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "(Bununla) biz onlara zulmetmemiştik. Fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı" buyurmuştur ki ounun tefsiri, "Yahudilerden (taşan) bir zulüm sebebiyledir ki, (evvelce) kendileri için helal kılman temiz ve güzel şeyleri, üzerlerine haram ett/"(Nisa, ıeo) ayetinde bahsedilen husustur. 359[359]

Tevbe Eden Kurtulur

"Bundan sonra (şunu bil ki): Senin Rabbin, bir cehalet yüzünden kötülük yapıp da, sonra bunun ardından tevbe ve islâh-i nefs edenlerin, hiç şüphesiy lehindedir. Hakikat, senin Rabbin, bu hallerin arkasından elbette çok affeden, çok merhametli olandır" (Nahl, 119).

Bil ki bu ayetin maksadı, Allah'a iftira etmenin ve O'nun emirlerine karşı çıkmanın, onların tevbe etmelerine ve onlar için mağfiret ve rahmetin tahakkuk etmesine mani olmadığını beyan etmektir. Ayette geçen "kötülük" lafzı, uygun olmayan herşeyi içine alır ki, bunlar da küfür ve isyanlardır. Kötülük yapan herkes, onu bitmediği için yapmıştır. Mesela küfre gelince, hiç kimse onun küfür olduğunu bilerek ona rıza göstermez. Çünkü o, o görüşün hak ve doğru olduğuna inanmadığı sürece, onu tercih etmez ve ona razı olmaz. İsyanlara ve günahlara gelince, onun şehevî arzuları akltna ve ilmine baskın çıkmadığı sürece, ondan o günahlar sudur etmez. Böylece, kötülükte bulunan herkesin, o kötülüğü bilmeyerek, cehaleti sebebiyle yaptığı sabit otur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, sanki söyle demek istemiştir: "Şehevî arzularına uyarak ve Allah'a karşı yalan söyleyerek helâllan haram, haramları helâl kılan o kâfirlerle ilgili tehdidi, alabildiğince anlattık." İmdi biz diyoruz ki: Senin Rabbin, cehaleti sebebiyle bir kötülükte bulunup da, bundan sonra da, yani o günahtan, o kötülükten veya o cehaletten sonra da tevbe eden; sonra o günahlardan tevbe ettikten sonra ıslâh-ı nefs yapıp, yani iman eden ve Allah'a itaatta bulunan kimselerin lehindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, te'kid için, I*oi ^ ilîj ü\ "Bundan sonra senin Rabbin" ifadelini tekrarlamış, bunun peşinden de buyurmuştur. Bu, "Senin Rabbin, cehaletleri sebebiyle kendilerinden sudur eden o kötülüğü affeder ve onlara merhamet eder. Hasıl-ı kelâm, insan, her ne kadar zaman zaman bazan nankörlüğe, küfre ve günahlara yeltense bile, o, bunlardan tevbe edip iman ederek salih amel istediğinde, hiç şüphesiz Allah onun hakkında gafur ve rahîm'dir, onun tevbesini kabul eder ve onu, azabından halâs eder" demektir. 360[360]

358[358] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/368-369

359[359] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/369-370

360[360] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/370-371

Hz. İbrahim'in Yolu

"Hakikaten ibrahim (başhbaşma) bir ümmetti. Allah'a itaatkârdı. Muvahhid .« müslümandı. O, müşriklerden de değildi. O, nimetlerine şükredendi. (Allah) onu beğenip seçmiş, kendisini doğru bir yola iletmişti. Biz ona, dünyada bir güzellik vermiştik. Şüphesiz ki o, ahirette de, mutlaka salihlerden olacaktır. Sonra sana, "Muvahhid bir müslüman olarak, İbrahim'in dinine uy, O müşriklerden olmadı" diye vahyettik"{Nahl, 120-123).
Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrede müşriklerin pekçok şey hususundaki inançlarını çürüttü -ki onların Allah'a eşler ve ortaklar koşması; peygamberlerin ve resullerin nübüvvettenni tenkid etmeleri; "şayet Allah, peygamber gönderecek olsaydı, o peygamber mutlaka meleklerden olurdu" demeleri; Allah'ın haram kıldığı birtakım 4«yteri helal, mubah kıldığı birtakım şeyleri de haram kılmaları bunlar cümlesindendir-audn bu görüşlerdeki inançlarını iyice ibtâl edince; Hz. İbrahim (a.s) de, -njvahhidlerin reisi ve kelâmcıların muktedâ bihi olunca -ki İbrahim (a.s) insanları rtwje. şirki geçersiz kılmaya ve ilahî kanunlara uymaya davet etmiştir-, müşrikler 3e. onunla iftihar edip, onun yolunun güzelliğini kabul edip ona uymanın gerekli acuğunu söyleyince, pek yerinde olarak Cenâb-J Hak bu sûrenin sonunda ondan tateetmiş ve o müşrikleri tevhîdi kabul etmeye ve şirkten dönmeye şevketsin diye, «uı, tevhîd hususundaki yolunu ve metodunu zikretmiştir.
361[361]

Hz. İbrahim'in Başlıca Sıfatları

Bil ki, Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim (a.s)'i pekçok sıfatla nitelemiştir.
Birinci Sıfat: Onun, başlı başına bir ümmet olması. Bu ümmet olmanın ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
1) O, hayır sıfatlarında mükemmel birisi olduğu için, başlı başına bir ümmet olmuştur. Bu tıpkı şairin, "Bütün insanların faziletlerini bir insanda toplanabilmesi, Allah hakkında yadırganacak değildir" demesi gibidir.
2) Mücahid: "Sadece o, mü'mindi. Onun zamanındaki bütün insanlar kâfir idiler. İşte bu manadan dolayı o, başlıbaşına bir ümmet olmuştur. Ve Hz. Peygamber (s.a.s) de, Zeyd İbn Amr İbn Nufeyl hakkında, "Allah onuf başlıbaşına bir ümmet olarak haşredecektir" buyurdu" demiştir.
3) Buradaki "ümmet" kelimesi ism-i mef'ûl manasındadır. Bu tıpkı, meselâ rıhle (göç), buğye (arzulanmış) kelimeleri gibidir. O halde ümmet kelimesi, kendisine uyulan, muktedâ bih edinilen kimse demektir. Bunun delili de Cenâb-ı Hakk'ın, "Seni insanlara imam yapacağım" (Bakara, 124) ayetidir.
4) İbrahim (a.s), milletinin, diğer milletlerden tevhid ve hak din ile ayrılmalarının başlıca vesilesidir. O, o ümmetin gerçekleşmesinin bir sebebi gibi olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak onu, müsebbebi sebeb şeklinde zikrederek, ümmet diye adlandırmıştır. Yani sebep olan H2. İbrahim, müsebbeb (netice) olan millet olarak bildirilmiştir. Şehr İbn Havşeb'den "Hz. İbrahim (a.s)'in zamanı hariç, yeryüzünde mutlaka kendileri sebebiyle, Allah'ın, çeşitli belaları yeryüzü ehlinden savuşturduğu ondört kişi bulunur. Hz. İbrahim ise, kendi zamanında tek idi" dediği rivayet edilmiştir.
İkinci Sıfat: Onun, Allah'a itaatkâr olmasıdır. Kânit kelimesi, Allah'ın emirlerini hakkıyla yerine getiren kimse demektir. Nitekim İbn Abbas (r.a) da, bunun manasının, "Allah'a itaat eden" şeklinde olduğunu söylemiştir.
Üçüncü Sıfat: Onun "Hanîf" olması. Hanif, bir daha ondan ayrılmamak üzere, tamamiyle İslâm dinine meyleden, ona giren kimse demektir. Nitekim fbn Abbas (r.a): "O, sünnet olanların, haccın menasikini hakkıyla yerine getirenlerin ve kurban kesenlerin ilkidir. İşte "Hanîflik" bu demektir" demiştir.

---

[361][361] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/371

Dördüncü Sıfat: Müşriklerden olmaması. Bu, "O, küçüklüğünde de, büyüdüğü zaman da muvahhid idi" demektir. Onun böyle olduğunu şu husus da ortaya kor: Onun gayretinin çoğu, usûl (itikâd, kelâm) ilmini izah etmekle geçmiştir. Böylece o, zamanının hükümdarına karşı, bir Yaratıcı'yı isbat etmeye dair delil getirmiştir, "ki bu da onun, "Benim Rabbîm hem diriltir, hem öldürür" (Bakara. 258) ayetinin ifade ettiği husustur. Sonra o, "Ben böyle sönüp batanları sevmem "(Enpam, 76) diyerek, putlara ve yıldızlara tapmanın anlamsız olduğunu söylemiş, daha sonra da o putları kırmıştır. Derken iş, onların onu o ateşe atmalarına varıp dayanmıştır. Sonra o, itminan ve güveni artsın diye, Allah Teâlâ'dan, ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini istemiştir. Kim Kur'ân ilimlerine vakıf olursa, İbrahim (a.s)'in tevhîd deryasına daldığını anlar.

Beşinci Sıfat: Allah'ın nimetlerine şükredici olması. Rivayet olunduğuna göre İbrahim (a.s), misafirsiz sofraya oturmazdı. O, misafir bulamadığı gün yemeğini tehir ederdi. Bir gün o, insan suretinde melekler topluluğuyla karşılaşır. Derken onları yemek yemeye çağırır. Onlar da, kendilerinde cüzzam hastalığı olduğunu belirtirler. Bunun üzerine o: "İşte o anda sizinle yemek içmek farz oldu. Şayet siz, Allah katında aziz ve kıymetli olmasaydınız, O sizi bu belâya-mübteiâ kılmazdı" der.

İmdi şayet, "en'um lafzı, cem-i kıSlet veznindedir. Halbuki Allah'ın, Hz. İbrahim »a.s) üzerindeki nimetleri pek çoktur. O halde, buyurulmasının hikmeti -e olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

"Bununla onun, Allah'ın bütün nimetlerine şükredici olduğu manası kastedilmiştir. O nimetler az olduğunda şükrettiğine göre, ya çok olsaydı, kim bilir neler yapar, -ıasıl şükrederdi?"

Altıncı Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, onu, nübüvveti için seçmiş olmasıdır. İctlbâ kelimesi, birşeyi tamamiyle almak, (koparıp almak) manasına gelir. Bu, "cebâ" (devşirip topladı, getirdi) fiilinin, "iftifil" vezni olup, bunun temeli, "suyun havuzda birikip toplanması" manasına dayanır. Nitekim, "su toplanan havuz" manasında câbiye kelimesi kullanılır.

Yedinci Sıfat: Allah'ın, onu, dosdoğru bir yola iletmiş olmasıdır. Yani, Allah'a davet etmeye, hak dine teşvike ve batıl dinden de nefret ettirmeye iletmiş olması. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki bu, benim dosdoğru yolumdur. Ona uyun"(En'âm. 153) ayetidir.

Sekizinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın ona bu dünyada, bir güzellik vermesidir. Bu susuşta Katâde şöyle demektedir: "Allah onu, bütün insanlara sevdirmiştir. Çünkü, her din mensubu, onu kabul etmiştir. Meselâ müsiümanlara, yahudi ve hıristiyanlara gelince, bunların onu nasıl kabullendikleri açıktır. Kureyş kâfirleriyle diğer Arapların İse, ondan başka övünç kaynaklan yoktur. Sözün özü şudur: Allah Teâlâ onun, "(Benden) sonrakiler içinde benim için bir yâd-ı cemîl ver" (Şuar&. 84) şeklindeki duasına icabet etmiştir." Başkaları da bunun, biz ümmet-i Muhammed'den namaz talanların, "Hz. ibrahim'e ve onun âl-i ashabına salât ve selâm et" demesidir, demişlerdir. Yine bunun doğruluk, vefa, İbâdet olduğu da söylenilmiştir.

Dokuzuncu Sıfat: Onun, ahirette salihlerden olması.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak niçin "o, ahirette saiihlerdendir" buyurdu da, "O, ahirette, salihlerin ;rakamlarının en üstündedir" buyurmadı?" denilirse, biz deriz ki:

Çünkü Allah Teâlâ onun, "Rabbim, bana hüküm ihsan et ve beni salihler (zümresine) ^af"(Şuara,83) dediğini nakletmiştir. Burada da, kendisinin onun duasına icabet ettiğine dikkat çekerek, "O, ahirette salihlerdendir" buyurdu. Sonra onun salihlerden olması, salihlerin makamlarının en üst makamlarında bulunmasına ters düşmez. Çünkü, Cenâb-ı Hak bu hususu da, "işte bunlar kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi. Biz kimi dilersek onu derece derece yükseltiriz" (En1âm, 83) ayetinde beyan buyurmuştur. 362[362]

Hz. İbrahim'e Tabi Olma Emri

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'i, bu kıymetli ve yüce sıfatlarla tavsif edince, "Sonra sana,

---

362[362] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/371-374

"muvahhid bir müsîüman olarak, ibrahim'in dinine uy. O, müşriklerden olmadı" diye vahyettik" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Birtakım kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. İbrahim'in şeriatı üzere olduğunu, onun müstakil bir şeriati olmadığını, tam aksine onun gönderilişinin maksadının, Hz. İbrahim (a.s)'in şeriatini yeniden ihya etmek olduğunu, onun yolunu ve inancım isbat ve ihya için de, bu ayete dayandığını söylemişlerdir ki, bu görüş zayıftır. Çünkü, Allah Hz. İbrahim'i "o müşriklerden de değildi" diyerek nitelemiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Hz. ibrahim'in dinine uy!" deyince, işte bu, (yani müşriklerden olmama) kastedilmiş olur.

Buna göre şayet, "Hz. Peygamber (s.a.s), katî delillere binâen, şirki reddetmiş, tevhidi de isbat etmiştir. O böyle yapınca, Hz. İbrahim'e tabi olmamış olur. Bu sebeple de Cenâb-ı Hakk'ın, "İbrahim'in dinine uy" buyruğunu bu manaya hamletmek imkansız olur. Binâenaleyh bu ayeti, kendisi hakkındaki uyma emrinin tahakkuk edeceği, "Onun şer'î hükümlerine uyma" manasına hamletmek gerekir" denilirse, biz deriz ki:

Bununla, onun tevhide davet etme keyfiyetinde Hz. İbrahim'e uymamasının emredilmiş olması muhtemeldir. Bu keyfiyyet de, Hz. Peygamber'in tevhide; yumuşaklık ve kolaylıkla, Kur'ân'da da alışıldığı metod üzere, pekçok delil getirmek suretiyle, davet etmesidir.

İkinci Bahis: Keşşaf sahibi şöyle der: buyruğundaki summe Hz. Peygamber (s.a.s)'in mevkiinin büyüklüğüne, mertebesinin yüceliğine ve Hz. İbrahim Halilullah'ın en büyük şerefinin ve en üstün nimetinin Hz. Peygamber (s.a.s)'in önceden İbrahim (a.s)'in dinine tabi olması olduğuna yapılmış olan işarettir. Çünkü bu lafız, bu övgünün, Cenâb-t Hakk'ın Hz. İbrahim'in reddettiği diğer övgülerden, derece bakımından daha üstün olduğuna delalet eder. 363[363]

Allah'a Ait Gün

Cumartesi ibadeti ancak onda ihtilafa düşenler (farz) edilmişti. Şüphesiz ki Rabbin onların ihtilaf edegeldikleri şeyler hakkında Kıyamet günü aralarında hükmedecektir"(NaM, 124).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e. Hz. İbrahim'e uymasını emredip, Hz. Muhammed (s.a.s) de, Cuma gününü seçince, bu bağlılık, ancak biz, Hz. İbrahim (a.s)'in da kendi şeriatında cuma gününü tercih edip seçmiş olduğunu söylediğimizde tahakkuk etmiş olur. Bu durumda da birisi çıkıp "öyleyse nasıl olmuş da yahudiler
cumartesi gününü seçmişlerdir?" diyebilir.

İşte Cenâb-ı Hakk bunu "Cumartesi ibadeti ancak onda ihtilafa düşenlere (farz) edilmişti" cümlesi ile cevaplandırmıştı. Ayetle ^çili iki görüş bulunmaktadır: 364[364]

Yahudilerin Cuma Yerine Cumartesini İstemeleri

Birinci Görüş: Kelbî, Ebû Salih'in İbn Abbas (r.a.)'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ, Musa (a.s.)'ya, cuma günynü emretmiştir. Bunun üzerine Hz. Musa, "haftanın yedi gününden tek bir gününü Allah'a ayırın. Bu gün cuma günüdür,
O günde herhangi bir iş yapmayınız" deyince, onlar bunu kabul etmeyerek, "Biz ancak, ABah'ın, yaratmayı sona erdirdiği o günü isteriz. Bu gün cumartesi günüdür" dediler de, böylece Allah, yahudilere cumartesini verdi ve onlara o günde çok katı hükümler koydu. Daha sonra, Hz. İsa (a.s) onlara yine cuma gününü getirdi de, bunun üzerine hıristiyanlar, "Biz, onların bayramının bizim bayramımızdan sonra olmasını istemiyoruz" dediler de bayram günü olarak pazar gününü seçtiler."

Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Allah, bizden öncekilere Cuma gününü emretti. Ama, onlar bu hususta ihtilaf ettiler. Allah bizi bu güne iletti. Binaenaleyh insanlar, bu gün hususunda bize tabi olacaklar (bizim peşimizden ekler]. Ertesi gün yahudilerin, yarından sonra ise hıristiyanlanndir" dediğini rivayet etmiştir.

---

[363] 363[363] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/374

[364] 364[364] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/375

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: "Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun manası: "Kendilerine cuma gününü emreden peygamberleri Musa'ya karşı ihtilaf çıkardılar" demektir. Çünkü O, onlara cuma gününü emretmişti de, onlar da cumartesini tercih etmişlerdi." Binâenaleyh onların, cumartesi hususundaki ihtilafları, o gün hususunda peygamberlerine karşı bir muhalefet olmuş olur. Yani, o günden ötürü bir ihtilaf olmuş olur. Yoksa, cümlesinin manası, "Yahudiler, bu hususta ihtilaf ettiler; binâenaleyh, bazıları cumartesini kabul ederken bazıları kabul etmediler" şeklinde değildir. Çünkü yahudiler (cumartesi gününün olması) hususunda müttefik idiler. Şu halde cümlesini bu manada tefsir etmek mümkün değildir. Tam aksine doğru olan, bizim az önce bahsettiğimiz manadır. 365[365]

Cumanın Efdal Olmasının Sebebi

İmdi, birisi çıkıp da "Aklen, cuma gününün cumartesinden daha üstün olduğuna delalet eden bir izah yapılabilir mi? Çünkü, bütün din mensupları, Allah Teâlâ'nın, alemi altı günde yarattığı; yaratma ve var etme işine pazar gününden başladığı ve bu işin, cuma gününde sona erdiği hususunda müttefiktirler. Binâenaleyh iş yapılmayan gün, cumartesi olur. İşte bu sebepten dolayı yahudiler, "Biz işlerimizi bırakma konusunda Rabbimize muvafakat ediyoruz" demişler ve bu sebeple de cumartesi gününü tercih etmişler; hıristiyanlar da, "Yaratma ve var etme işinin başlangıcı pazar günüdür. Bu sebeple bu günü biz kendimize bayram kılıyoruz" demişlerdir. Binâenaleyh bu İki izah makul olup yerindedir. Bu sebeple, cuma gününün, biz müslümanlar için bayram yapılmasının izahı yapılabilir mi?" derse, biz deriz ki:

Cuma günü, kemal ve tamamlanma günüdür. Tamamlanma ve kemale ermenin tahakkuk etmesi ise, tam bir ferahlığı, büyük bir sevinci gerektirir. İşte bu açıdan cuma gününü bayram kabul etmek evlâ olmuştur. Allah en iyisini bilendir.

İkinci Görüş: Onlar, o gün avlanmayı bazan helal, bazan da haram kılmışlardır. Halbuki onlara gereken şey, onu haram kılma hususunda, tek bir çizgi üzerinde ittifak edip anlaşmaları idi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak -"Şüphesiz ki Rabbin onların ihtilaf edegeldikleri şeyler hakkında Kıyamet günü aralarında hükmedecektir" buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ, Kıyamet gününde hakka isabet edenlere mükâfaatla; etmeyenlere ise? ceza ile hükmedecektir" demektir. 366[366]

Tebliğin En Güzeli

"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et. Onlarla mücadeleni en güzel şekil hangisi ise, onunla yap. Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapanları da hidayete erenleri de en iyi bilendir" (Nahl, 125).

Bilesin ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Hz. İbrahim (a.s)'e tâbi olmasını emredince, Hz. Peygamber'e, kendisine tabi olmasını emrettiği şeyi de beyân ederek, "Rabbinin yoluna hikmetle davet et" buyurmuştur.

Bil ki Allah, peygamberine, insanları bu üç yoldan, yani hikmet, güzel öğüt ve en güzel bir biçimde mücadeleden birisiyle davet etmesini emir buyurmuştur. O, bu mücadeleden, başka bir ayette de bahsederek ".. .ehl-i kitâb ile ancak en güzel bir yoSa mücadele ecfrmz"(Ankebut, 46) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu ayette, do ûç yotdan bahsedip onların bir kısmını da bir kısmına atfedince, bunların birbirinden başka yollar ve metodlar olması gerekir. Ben, müfessirlerin bu hususta -azbût ve özel bir görüşünü tesbit edemedim. 367[367]

365[365] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/375-376

366[366] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/376

367[367] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/377

İspat ve İkna Yollan

Bil ki, bir inanca, bir görüşe davet etmenin, mutlaka bir hüccet ve bir beyyineye dayanması gerekir. Bu hüccet ve beyyinenin getiriliş gayesi ise, ya o görüş ve inancı, inleyenlerin kalbine sokup yerleştirmek, yahut da hasmı iizâm edip susturmaktır.
Birinci kısma gelince, bu da ikiye ayrılır. Çünkü o delil, ya gerçek, yakînî, katî • e bozulma ihtimalinden uzak bir delil olur, veyahut da böyle olmayıp tam aksine, kuvvetli bir zannı ve mükemmel bir iknâyı temin eden bir hüccet olur. Böylece bu taksimatla, delillerin şu üç kısma inhisar ettiği ortaya çıkmış olur:
1) Kesin inancı ifade eden katî delil. Ki, işte bu,ayet-i kerimede, "hikmet" adıyla adlandırılmıştır. Bu, derecelerin en kıymetlisi ve makamların da en yücesidir. İşte Do, Allah'ın "Kime de hikmet verilirse, muhakkak ki ona çok hayır verilmiştir" sakara, 269) ayetinde bahsettiği delildir.
2) Zannî ipuçları ve iknaî delillerdir ki, bunlar da ayet-i kerimede "güzel öğüt" olarak belirtilmişlerdir.
3) Getiriliş gayesi, hasmı ilzam edip susturmak olan delillerdir ki, işte bu, cedel olup, ayet-i kerimede, "onlarla mücadeleni en güzel hangisi ise, onunla yap" ifadesiyle beyan edilmiştir. Sonra bu cedel de iki kısma ayrılır:
Cedel Şekilleri
a) Cedel ya cumhur nezdinde meşhur ve makbul olan birtakım önermelerden meydana gelmiş bir deli! olur veyahut da bunu ileri süren kimse nezdinde makbul olan birtakım mukaddimelerden meydana gelmiş bir delil olur. İşte, "cede!"in bu çeşidi, en güzel biçimde tahakkuk eden bir cedeldir.
b) Bu, delilin (ta baştan) birtakım bâtıl ve fasit mukaddimelerden meydana gelmiş olmasıdır. Ancak ne var ki bunu ileri süren, hafiflik ederek, gürültü kopararak ve batıl çarelere ve fasit yollara başvurarak dinleyicilere kabul ettirme çabasını gösterir. Bu çeşit cedel, fazilet sahibi kimselere uygun düşmez. Onlara uygun düşen, ancak birinci kısımdaki cedeldir ki, işte bu birinci kısım, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlarla mücadeleni, en güzel şekil hangisi ise, onunla yap" buyruğu ile kastedilendir, Binâenaleyh, anlattıklarımızla, delil ve hüccetlerin, bu ayette bahsedilen bu üç kısma inhisar ettiği sabit olmuş olur. 368[368]

İlim Ehlinin Nevileri

Bunu iyice kavradığında, biz diyoruz ki: İlim ehli üç gruba ayrılır:
1) Gerçek bilgileri ve yakînî ilimleri araştıran, elde etmek isteyen kâmil kimselerdir. Bunlarla konuşmak, ancak katî ve yakînî deliller ile mümkün olur ki, işte bu katî ve yakînî deliller,, ayet-i kerimede "hikmet" olarak ifade edilmiştir.
2) Karakterlerinde hakiki bilgileri ve yakinî ilimleri araştırıp elde etmek değil de, gürültü koparmak ve sırf muhasame etmek duygusu baskın olan kimselerdir. Bunlara uygun düşen konuşma, ilzamı ve susturmayı ifade eden mücâdeledir. İşte bu iki kısım, iki uçtur. Birincisi mükemmellik ucu, ikincisi ise, noksanlık ucudur.
3) Ortada olan kısımdır: Bunlar kemâl noktasında, muhakkik hükemânın derecesine ulaşamayan; noksanlık ve hafiflik hususunda da gürültü koparanlar ve hasımlarını ilzam etmeye çalışanlar derekesine inmeyen kimselerdir. Tam aksine bunlar, asıl fıtratları ve selim yaratılışları üzere kalan topluluklardır. Ki bunlar, yakînî delilleri ve hikmetli bilgileri anlama derece ve istidadını haiz olmayan kimselerdir. Bunlarla konuşmak, ancak "güzel öğüf'le mümkün olur. Bunun en düşüğü ise, mücadeledir.
İnsanların derecelerinin en üstününü, muhakkik olan hükemâ, hikmet erbabı işgal eder. Ortasını, genel halk teşkil eder ki, bunlar fıtratı bozulmamış olan kimselerdir. Ve, çoğunluğu

---

[368] 368[368] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/378

bunlar oluşturur. En düşük dereceyi ise, münazaa ve münakaşa etme fıtratı üzere yaratılan kimseler işgal eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinin
na hikmetle.... davet et" buyruğunun manası, "Kâmil ve güçlü kimseleri, hak dine hikmetle, yani katî ve yakînî delillerle; avam halkı, güzel öğütle, yani yakînî, iknâî (îknâ edici) ve zannî delillerle davet et; gürültü koparanlar ile de en güzel ve en mükemmel olan cedef yoluyla konuş "demektir.

Bu ayetteki inceliklerden birisi, Cenâb-ı Hakk'ın "Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et" buyurup da, hak dine daveti, bu iki kısma hasretmiş olmasıdır. Çünkü hak dine davet, eğer katî delillerle olursa, o zaman bu hikmet olur. Eğer zannî delillerle olursa, bu da güzel öğüt olur. "Cedel"e gelince, bu davet babından olmayıp, aksine bununla, bu davete aykırı olan başka bir maksat kastedilmiştir ki, bu da ilzam ve susturmadır (ifhâm). İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, "Rabbinin yoluna, hikmet, güzel öğüt ve en güzel cedel (mücadele) ile çağır" buyurmamış, aksine cedelin hak dine daveti gerçekleştiremeyeceğine, cedelden maksadın başka : -sey olduğuna dikkat çekmek için, cedeli, hak dine davet etme metodundan ayrı zikretmiştir. Allah en iyi bilendir.

BÜ ki bu konular, Allah'ın işte bu ayete, bu yüce ve ktymetli sırları yerleştirdiğine deiâlet eder. Fakat insanların pek çoğu bunların farkında değillerdir. Böylece, KİtabKİtab-ı Kerim'deki bu sırları ancak basiret sahibi havas (seçkin) kimselerin ulaşabilecekleri ortaya çıkmış olur.

Allah Teâlâ daha sonra, Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapan kimseleri de, hidayete erenleri de en İyi ödendir3' buyurmuştur. Bu, "Sen, bu üç yol ile Allah'a davet etmekle mükellefsin. Htfayetin gerçekleşmesi işinin seninle direkt alakası yoktur. Çünkü Allah Teâlâ, sapitanları ve hidayete erecek olanları en iyi bilendir" demektir.

Bana göre bu konuda söylenebilecek şey şudur: Beşeri nefislerin (insanların) cevherleri, mahiyetleri itibarıyla farklt farklıdır. Bir kısmı aydın, saf, maddî şeylere flgisi az olup, ruhanî ve manevî aleme karşı ise ilgisi ve arzusu çok olan nefislerdir. Br kısmı ise. karanlık, bulanık, maddî şeylere alabildiğine ilgi duyan, manevî şeylere "at etmeyen nefisferdir. Binâenaleyh bütün bu istidâd ve kabiliyetler, ruh cevherinin *?* .imaz vasıfları olunca, bu kabiliyetlerin başka bir hale dönüşmesi, silinmesi, ruhtan ayrılması, haliyle imkânsız olmuştur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, sanki de, "(Ey Peygamber) sen davet etmene, tebliğ etmene bak. Bütün insanların hidayete ermesini arzulama. Çünkü ben (Allah), câhil ve sapmış nefislerin sapıklığını; saf ve aydın nefislerin aydınlığını bilirim" demektedir. Binâenaleyh her nefsin, belli bir fıtratı ve feaffi bir mahiyeti vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'ın, insanları, üzerine yarattığı fitrafa (yönel). Allah'ın hilkati değiştirilemez" (Rum, ») buyurmuştur. Allah en iyi bitendir. 369[369]

Cezalandırma Şekilleri

"Eğer, herhangi bir ceza ile karşılık verecek olursanız, ancak size reva görülen cezanın, misliyle karşılık verin. Sabrederseniz, andolsun ki bu, tahammül edenler için elbette daha hayırlıdır. Sabret. Senin sabrın, ancak Allah iledir. Onlara karşı tasalanma. Onların kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı, endişeye de düşme. Çünkü Allah hiç şüphesiz müttakiler ve Muhsinlerle beraberdir" (Nahl. 126-128).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 370[370]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle der: "Bu ayet hakkında üç görüş vardır: Birinci Görüş: Ekserî âlimlerin kabul ettiği görüşe göre, Hz. Peygamber (s.a.s), müşriklerin, amcası Hz. Hamza (r.a)'ya müsle yapıp, öldükten sonra burnunu, kulaklarını vs. kesmiş olduklarını görünce, "Allah'a yemin

---

369[369] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/378-380

370[370] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/380

olsun ki sana karşılık, onlardan yetmiş tanesine "müsle yapacağım" buyurdu. İşte bunun üzerine Cebrail (a.s) Nah! Sûresi'nin son ayetlerini indirdi. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s)'i niyetlendiği bu şeyden alıkoydu. Bu, Atâ'nın rivayetine göre, İbn Abbas (r.a)'ın,Übeyy İbn Ka'b (r.a) ve Şâ'bî'nin görüşüdür. Bu görüşe göre âlimler, "Bu üç ayet hariç, Nahl Sûresi'nin tamamı Mekkî'dir" demişlerdir.

İkinci Görüş: Bu, seyf (vuruşma) ve cihad emri gelmezden önceki durumdur. Müslümanlar o zamanda ancak kendileri ile savaşanlara karşı savaşmakla emrolunmuş, savaşı ilk başlatan olmaktan nehyolunmuşîardı. İşte bu, "Size harb açanlarla, Allah yolunda, siz de savaşın, (ama) aşırı gitmeyin. Şüphesiz ki Allah aşrı gidenleri sevmez" (Bakara, ısoj ayetinin anlattığı husustur. Allah Teâlâ, (tefsir ettiğimiz) bu ayette de, müslümanlara, kendilerine isabet eden ceza ve işkence kadarı ie karşılık vermelerini, fazlası ile mukabelede bulunmamalarını emretmiştir.

Üçüncü Görüş: Bu ayetin maksadı, mazlumu, zâlime karşı fazlasını yapmayı s-emekten nehyetmektir. 8u Mücâhid, Nehâî ve İbn Sîrîn'in görüşüdür. İbn Şîrîn şeyle demiştir: "Şayet senden birisi birşeyi (zorla) alırsa, sen de ondan aynısını al."

Ben derim ki, bu ayeti, önceki ayetlerle ilgi ve alâkası olmayan bir hadiseye
sağlamak, Allah'ın kelâmında, kötü bir tertibin bulunması manasına gelir ki, bu da <ur'ân'ı tenkid etmeye yol verir. Halbuki buna yol yoktur. Binâenaleyh bana göre en doğrusu şöyle denilmesidir: Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e insanları hak ?ne şu üç yoldan, yani hikmet, güzel öğüt ve en güzel olan cedel yoluyla çağırmayı emretmiştir. Bu davet, müşriklerin atalarının dininden dönmeyi, yüz çevirmeyi ve : dine küfür ve sapıklık damgasını basmayı içine alır. Bu İse kaibleri teşvişe (karışıklığa) düşüren, gönüllere ürküntü salan ve dinleyenlerin çoğunu, o din teisini bazan öldürmeye, bazan dövmeye, bazan ona sövmeye sevkeden şeylerdendir. Binâenaleyh hak dine davet eden o kimse, bu beyinsizlikleri müşâhade edip, o gürültüleri duyunca, onun tabiatı mutlaka onu, o beyinsizleri bazan öldürme, oazan da dövme ile terbiye etmeye sevkeder. Bu noktada Cenâb-ı Hak, hakka davet eden kimselere, adalete ve insafa riayeti emretmiş, fazlasını yapmayı yasaklamıştır. İşte ayeti hamletmek gereken en doğru izah (mana) budur.

İmdi şayet, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ayet sebebi ile "müsle kararından vazgeçip, yeminine karşı kefaret verdiği" şeklindeki rivayeti tenkid etmeniz gerekmez mi?" denilirse, biz deriz ki: "O rivayeti tenkid etmeye gerek yok. Çünkü biz, o hâdisenin de, ayetin genel ifadesi içine girdiğini söylüyoruz. Binâenaleyh o hadise hakkında bu ayetin umûmî ifadesine tutunmak mümkündür. Bizim karşı çıktığımız husus, ayeti bu hadiseye hasretmenin caiz olmayacağı hususudur. Çünkü bu, kelâm-ı «ahideki tertibin iyi olmamasını gerektirir.

Adaletin Mertebeleri

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette adalet ve insafı gözetmeyi emretmiş ve bunu şu dört mertebe üzere sıralamıştır:

Birinci Mertebe: Ayetteki "Eğer, herhangibir ceza ile karşılık verecek olursanız, ancak size reva görülen cezanın misliyle karşılık verin" ifadesidir. Yani, "Eğer siz kısasın tam uygulanmasını isteme "hususunda arzulu iseniz, onun dengi şey ile yetininiz. Fazlasını yapmayınız. Fazlasını yapmayı istemek zulümdür. Zulüm ise, Allah'ın adaleti ve rahmeti açısından yasak edilmiştir. Hak Teâlâ'nın, "Eğer, herhangi bir ceza ile karşılık verecek olursanız, 2-cak size reva görülen cezanın misliyle karşılık verin'1 ifadesinde, (haksızlığa uğrayan) kimse için böyle yapmamasının daha evlâ olduğuna bir delil vardır. Bu, tıpkı senin hastaya, "Eğer elmayı illâ da yiyeceksen ye" demen gibidir. Bu, "sana uygun olan, onu yememektir" manasınadır. Böylece Cenâb-ı Allah, rumuz ve işaret /oluyla, evlâ olanın, yapılan kötüfüğe misliyle karşılık vermemek olduğunu anlatmıştır.

İkinci Mertebe: Tariz ve çıtlatma üslubundan, açık ve net ifadeye geçmektir. Bu da ayette, "Sabrederseniz, andolsun ki bu, tahammül edenler için elbette daha hayırlıdır" ifadesidir. Bu, intikam almamanın (karşılık vermemenin) daha evlâ olduğunu açıkça ifade etmektedir. Çünkü

acımak, katı kalbli olmaktan; faydalı olmak, incitip elem vermekten daha üstün ve faziletlidir.
Üçüncü Mertebe; Bu, intikam almamayı kesinkes emretme mertebesidir ve "sabret" ifadesi ile ortaya konulmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, ikinci mertebede, intikam almamanın daha iyi ve hayırlı olacağını zikretmiş; bu üçüncü mertebede ise, sabretmeyi açıkça emretmiştir.
Bu mertebede sabırdan bahsetmek zor ve güç olunca, bunun hemen peşinden onu yumuşatıp, sabrı kolaylaştıracak ifadeye de yer vererek, "Senin sabrın, ancak Allah iledir" buyurmuştur. Yani sabır, Allah'ın muvaffak kılması ve yardımı iledir. İşte sabrın ve diğer bütün her türlü ibadetin meydana gelebiimesindeki genel ve esas sebep budur. 371[371]

Kâfirler Sebebiyle Endişe Etmeyin

Cenâb-ı Allah, bu genel ve temel sebepten bahsedince, bundan sonra daha yakın ve cüz'î(sınırlı) sebebe yer vererek, "Onlar hakkında tasalanma. Onların kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı endişeye de düşme" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü insanın intikam almaya ve başkasına zarar vermeye yönelmesi ancak öfkesi kabardığında söz konusudur. Aşın öfke de şu iki sebepten birinden Ötürü meydana gelir:
a) Eskiden elde olan bir menfaati elden kaçırma. Buna, "Onlara karşı tasalanma" diye işaret edilmiştir. Bu ifadeye, "Uhud'da şehit olanlar için üzülme" yani, "o dostlarını kaybetmekten ötürü üzülme" manası da verilmiştir. Bunun neticesi de, bir faydayı elden çıkarma manasına varır.
b) Gelecekte bir zarara düşme korkusu. Buna da, "Onların kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı, endişeye de düşme" ifadesi ile işaret edilmiştir. Kim bu ince manalara vakıf olursa, gerek güzellik, gerek muhteva bakımından Kur'ân'dan daha güzel, daha şümullü bir sözün olmayacağını anlar. Geriye ayetin Iaf2i ile ilgili birkaç bahis kalmıştır:
Birinci Bahis: İbn Kesir, hemtou ayette, hem de Nemi Sûresi'nde, "dâd"ın kesresi ile Sre şeklinde okurken; diğer kıraat imamları, her iki yerde de fetha ile, şeklinde okumuşlardır. Meşhur kıraatin izahı şunlardır: Ebu Ubeyde, geçim ve yer darlığı hususunda, dîk kelimesinin kullanıldığını; kalpteki darlığı ifade için de, "dayk" kelimesinin kullanıldığını söyler. Ebu Amr da, dîk kelimesinin şiddet ve sıkıntı; "dayk" kelimesinin ise keder ve üzüntü manasına geldiğini söylemiştir. Kuteybî de, tıpkı "heyn" ve "heyyin" ile "leyn" ve "leyyin" kelimelerinde olduğu gibi, "dayk" lafzının, "dayyık" kelimesinin şeddesizi olduğunu söylemiştir. İşte bu bakımdan İbn Kesir'in kıraatinin de doğru olacağını söyledik.
İkinci Bahis: Bu kelime, dayyık şeklinde de okunmuştur.
Üçüncü Bahis: Bu, "maklûb" bir ifadedir. Çünkü dayyik bir sıfattır Sıfat ise mevsufta bulunur. Ama mevsuf sıfatta bulunamaz. Binâenaleyh buna göre mana "sende endişe olmasın" şeklinde olur. Ancak ne var ki, ge (fîdayyık-in) denilmesinin hikmeti şudur: "Sıkıntı ve endişe çok büyük ve güçlü olduğunda, insanı her tarafından saran bir şey gibi, sanki bir gömlek gibi otmuş olur. Binâenaleyh böyle denilmesinin hikmeti bu olabilir." Allah en iyi bilendir.
Dördüncü Mertebe, ayetteki, "Alîah hiç şüphesiz muttakilerle ve muhsinlerle beraberdir" ifadesidir. Bu ifade, bir tehdit gibidir. Çünkü birinci mertebede, Cenâb-ı Hak, işaret ve rumuz yoluyla intikam almamaya, karşılık vermemeye teşvik etmiş; ikinci mertebede, rumuzlu ifadeyi bırakıp, açık ve sarih ifadeye geçip, "sabredersеniz, andolsun ki bu tahammül edenler için elbette daha hayırlıdır" buyurmuş; üçüncü mertebede, kesinkes sabretmemizi emretmiş, bu dördüncü mertebede de, intikam alıp, karşılık vermek isteyenler için sanki bir vaîd ve tehdidini getirerek, "Allah, fazlasını yapmayı İstemekten ittika eden ve intikam almayı bırakma hususunda İhsanda (iyilikte) bulunanlarla beraberdir. Binâenaleyh ey kulum, eğer, seninle beraber olmamı istersen bu muttakilerden ve muhsinlerden ol" demiştir. Bu ayetierdeki sıra ve tertipteki hikmete iyice vakıf olanlar emr-i mâ'rüf ve nehy-i münker'in derece derece, yumuşaklık ve incelik üzere olması gerektiğini anlarlar. Cenâb-ı Hak, peygamberine, "Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır" deyince, hikmet ve güzel

---

371[371] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/380-381

öğütle yapılan davetin bu şekilde olması gerektiğine dikkat çekmek için, bu dört mertebeyi zikretmiştir. Bu inceliklere vâkıf olunduğunda, insan bu Kitab-ı Kerim'in sahili olmayan bir umman olduğunu anlar. 372[372]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, "Allah hiç şüphesiz, muttakilerle beraberdir" buyurmuştur. O'nun, onlarla beraber oluşu, rahmeti, fazlı ve onlara verdiği mertebeler iledir. Ayetteki, "müttakiler" ifadesi, Allah'ın emirlerine saygı göstermeye; "muhsinler" (iyilik yapanlar) ifadesi de, Allah'ın mahlûkatına karşı bir işaret olup, bunlar da insanın en mükemmel mutluluğunun bu iki şeyde, yani Allah'ın emirlerine saygı ve mahlukâta şefkat duymada olduğunu gösterir. Bazı meşâyih bunu: "En mükemmel yol Hak nezdinde doğru olmak, halk nezdinde de güzel huylu olmaktır" diye anlatmışlardır. Hükemâ da: "İnsanın kemâli, zâtından ötürü Hakk'ı, kendisiyle amel edebilmek için de hayrı tanıyıp bilmesindedir" demişlerdir. Herim b. Hayyâna, Ölümü yaklaştığında, "Vasiyet et" dendiğinde o: "Vasiyyet ancak maldan yapılır. Benim ise malım yok. Fakat ben size, Nahl Sûresi'nin sonunu tavsiye ve vasiyet ederim" demiştir. 373[373]

Dördüncü Mesele

Bazı kimseler, ayetteki "Eğer, herhangi bir ceza ile karşılık verecek olursanız, ancak size reva görülen cezanın misliyle karşılık verin. Sabrederseniz, andolsun ki bu tahammül edenler için elbette daha hayırlıdır" buyruğunun, seyf ayeti 374[374] ite neshediimiş olduğunu söylemişlerdir ki bu, son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ayet-i kerimenin maksadı, Allah'a davetin keyfiyeti hususunda güzel edebi öğretmek, saldırıyı ve fazlasıyla karşılık vermeyi nehyetmektir. Bütün bunların, "seyf ayeti" ile ilgisi yoktur. Müfessirlerin ekserisi, mensûh ayetlerin sayısını çok göstermeye adeta aşıktırlar. Ben ise bunda bir fayda görmüyorum. Allah doğruyu en iyi bilendir.

Musannif (Râzî) (r.h) şöyle der: "Bu surenin tefsiri, çarşamba gecesi, son yatsı vaktinden biraz sonra tamamlandı."

Yine Allah kendisine merhamet etsin Musannif şöyle der: Hak kıymetlidir; yol uzundur; binek*güçsüz; yaklaşmak, uzaklaşmaktır; vuslat, ayrılıktır. Hakikatlar saklı; gaybın gaybındaki manalar korunmuş (gizlenmiştir). Sırlar, İzzet'in ötesindeki şeyde depolanmıştır. İnsanın elinde olan ise, kîl-ü kâl'dır. Kemâl ancak ikram ve celâl sahibi olan Allah'a mahsustur. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a; salât-ü selâm, Efendimiz Ümmî Peygamber Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashâbınadır. 375[375]

372[372] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/382-383
373[373] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/383-384
374[374] Seyf ayeti Tevbe sûresinin besinci ayetidir (Ç.)
375[375] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/384

İSRA SURESİ

Bu sûre 110 ayettir. İbn Abbas (r.a)'dan (76. ayet)'ten (80- ayet)'ine kadar olan ayetler hariç bu sûrenin Mekki olduğu rivayet edilmiştir. Bu ayetler ise, Medenî olup, Sakff Kabffesl'nin heyeti geldiğinde nazil olmuştur.

"Kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksâ'ya kadar götüren Allah, her türlü noksanlıklardan münezzehtir. Biz, o (Mescid-i Aksâ'nın) etrafına bereket verdik. O (peygambere), ayetlerimizden bazısını gösterelim dîye (bunu yaptırdık). Şüphesiz ki O (Allah), herşeyi hakkıyla işiten, tastamam görendir" (Isra. 1).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:1[1]

Sübhan ve Tesbih Kelimeleri

Nahivciler şöyle demektedirler: "Sübhâne" kelimesi, teşbih cinsinin ism-i alemidir. Arapça'da, (Allah'ı teşbih ettim) denilir. Bu ifadedeki "teşbih" masdar, "sübhâne" kelimesi ise, teşbih cinsinin alem

ismidir. Bu tıpkı (Yeminime keffâret verdim) demen gibidir, bu İadenin manası, Allah'ı hertürlü kötülüklerden ve noksanlıklardan tenzîh etmek, yani Mardan uzak olduğunu söylemektir. "Nazm" kitabının müellifi şöyle der: "Subh", Vaaça'da "uzaklık" manasınadır. Buna, "Çünkü gündüzün senin tpn uzun bir meşguliyet var" (Müzzemmiı, 7) ayeti deleâlet eder. O halde (Allah'ı teşbih etti) ifadesi, "O, Allah'ı, O'na yakışmayan şeylerden uzaklaştırdı ve tenzih etti" demektir. "Teşbih" lafzı ile ilgili aklî izahları, Hadîd Sûresi'nin başında yaptık. Bu lafız, değişik birtakım manalara da gelmektedir:

1) "Namaz" manasına... Hak Teâlâ'nın "Eğer çok teşbih edenlerden olmasaydı" (Saffat, 143) ayeti bu manadadır. "Subha" kelimesi, nafile namaz manasına gelir. Namaz kılana da "müsebbih" (teşbih eden) denilmiştir. Çünkü namaz kılan, namazı ile Allah'a saygı göstermiş ve O'nu, O'na yakışmayan şeylerden tenzih etmiştir.

2) "Ortancaları, "Ben size demedim mi, Allah'ı teşbih etmeli değil miydiniz" 4edi" (Kaiem, 28) ayetinde "teşbih", "istisna" (inşaallah deme) manasına kul/anıtmıştır. Yan/, "İnşaa/Jah deme/i değil miydiniz" demektir. Bunun izahı da, "inşaallah" diyerek Allah'a tazime dayanır.

3) Hadis-i şerifte "O'nun yüzünün subuhâh, yetiştiği herşeyi yakardı"2[2] diye varid olmuştur. Bunun manasının, "Allah'ın yüzünün nuru" olduğu söylendiği gibi, onu birisi gördüğünde "Subhânallah" diyeceği yüzünün parlaklığı" manasına geldiği de söylenmiştir. 3[3]

Esra Kelimesi

Cenâb-ı Hak, esrâ (gece yürüttü) buyurmuştur. Dilciler, hem "esra", hem de "sera" fiilinin aynı manaya geldiğini söylemişlerdir.

Ayette (bi abdiht) buyurulmuştur. Müfessirler, bununla Hz. Muhammed (s.a.s)'ın kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Babam imam (âlim) Ömer İbn Hüseyin (r.h)'in şöyle dediğini duymuştum: "Şeyh İmam Ebu'l-Kasım Süleyman el-Ensarî' nin şöyle dediğini duydum: "Hz. Muhammed (s.a.s), Miraç'ta en yüksek basamağa ulaşınca, Allah Teâlâ ona, "Ey Muhammed, seni neyle şereflendireyim?" diye vahyedince, O: "Ey Rabbim, beni kendine kul olmaya nisbet ederek (kulun olduğumu söyleyerek)" diye cevap verdi. Ailah Teâlâ da bunun üzerine, işbu ayetini indirdi."

Ayetteki, "leylen" (bir gece) kelimesi, zarf olarak mansubtur. Buna göre şayet, "isrâ" zaten gece yürüyüşü demektir, binâenaleyh ayrıca bir gece denmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu kelimenin nekire olarak getirilmesiyle bu isrâ'nın (gece yürüyüşünün)

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/387

2[2] Müslim. İmân, 293 (1/162); İbn Mâce, Mukaddime, 13 (1/70-71).

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/387-388

müddetinin kısa olduğu ve O'nun (s.a.s) gecenin bir parçasında, normalde kırk gecelik y6l olan Mekke'den Şam'a götürüldüğünü kastetmiştir. Bu böyledir. Çünkü bu kelimeyi nekire olarak getirmek, kısmîlik (bir kısmı) manasına delalet etmiştir. 4[4]

İsrâ'nın Vakti

Alimler, ayetteki bu gecenin hangi gece olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Mukâtil, o gecenin, Hicret'ten bir yıl önceki bir gece olduğunu söylemiştir. Keşşaf sahibi ise, Hz. Enes ve Hz. Hüseyin'den, bunun, Hz. Peygamberin, peygamber atmasından önce olduğunu nakletmiştir.
Ayette "Mescid-i Haram'dan" buyurutmuştur. Alimler, Hz. Peygambar (s.a.s)'in alındığı yerin neresi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bu yerin, bizzat Mescid-i Haram olduğu söylenmiştir ki bu. ayetin afcnın zahirinin de ifade ettiği şeydir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Ben bir gece Mescid-i Haram'dan, Beytullah'da Hicr (Hatîm)'in yanında, uyku ile uyanıklık arasında iken, Cebrail Burak ile geldi"5[5] buyurmuştur.
Hz. Peygamber (s.a.s)'in Mirâc'a, Ebu Tâîib'in kızı Ümmü Hânî'nin evinden alınıp götürüldüğü de söylenmiştir. Bu görüşe göre, ayetteki "Mescid-i Haram" ifadesi ile Usscid'i kuşatıp sardığı için, bütün Harem bölgesi kastedilmiştir. İbn Abbas (r.a)'dan ca, "Harem'in tamamı Mescid-i Harem'dir" diye bir rivayet gelmiştir. Bu ekseri ailmlerin görüşüdür. 6[6]

Mescid-i Aksa

Alimler Mescid-i Aksa'dan Beyt-i Makdis'in kastedildiği hususunda ittifak tullerdir. Mescid-i Aksa ile Mescid-i Haram arasındaki mesafe çok uzak olduğu için, Mescid-i Aksa'ya Mescid-i Aksa (en uzak mescid) denilmiştir.
Cenâb-ı Hak, "Biz, o (Mescid-i Aksa'nm) etrafına bereket . dik" buyurmuştur. Bu bereket, meyveler ve çiçekler verme ile tefsir ediidiği gibi; ansının peygamber durağı, meleklerin iniş noktası olması sebebi ile olduğu da söylenlmistir.
Bil ki, ila edatı mesafenin sonunu bildirmektedir.Buna göre gaye yani ayetteki (Mescid-i Aksa'ya) ifadesi, Hz, Peygamber (s.a.s)'in bu Mescid'e kadar ulaştığına delalet eder. Ama o Mescid'e girip girmemesi hususuna dair, ayetin nda herhangi bir delalet yoktur.
Cenâb-ı Hak "O (Peygambere) ayetlerimizden bazısını gösterelim t" buyurmuştur. Yani, "O gecede, Allah'ın kudretine delâlet eden mucizeleri ve dikkate değer hadiseleri ona gösterelim" diye" demektir. 7[7]

Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed'in Miraçları

İmdi "ayetteki, "O (peygambere) ayetlerimizden bazısını gösterelim diye" ifadesi, Allah Teâtâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e o mucizelerin ve şayan-ı dikkat şeylerin ancak bir kısmını gösterdiğine delalet eder. Çünkü min âyatlnâ kelimesindeki min edati, "bazı" manasına gelir. Halbuki Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s) hakkında, "Biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu öylece gösteriyorduk" (En'âm, 75) buyurmuştur. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in miracının, Hz. Muhammed (s.a.s)'in miracından üstün olması gerekir" denilirse, biz deriz ki: Hz. İbrahim'in görüp müşahede ettiği, göklerin ve yerin melekûtudur. Hz. Muhammed (s.as)'in gördüğü şey ise Allah'ın ayetlerinin bir kısmıdır. Allah'ın ayetlerinin daha üstün olduğunda İse şüphe yoktur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, O herşeyı hakkıyla işiten ve tastamam görendir" buyurmuştur. Bu,

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/388
5[5] Müslim, İmân, 264 (1/1 ?0).
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/389
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/389

"Kulunu gece yürüten O zât, Muhammed (s.a.s)'in sözlerini bi-hakkın duyan, yaptıklarını hakkıyla gören; o fiil ve sözlerinin riya şaibesinden arı, duru, tertemiz, doğruluk ve saflıkla içice olduğunu hakkıyla bilendir. İşte bundan ötürü, böyle bir ikramı ancak ona vermiştir" demektir. Bu ifade ile, "Allah miraç hususunda, müşriklerin Peygamber (s.a.s)'e dediklerini duyan, ona karşı yaptıklarını görendir" manası da verilmiştir. 8[8]

Miracın Keyfiyeti

Bu isrâ hadisesinin nasıl' olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Müslümanların ekserisi Cenâb-ı Hakk'ın. Hz.
Peygamber (s.a.s)'in bizzat bedenini yürütüp götürdüğü hususunda ittifak etmişler, pek azı ise, "Allah, onu sadece ruhen götürdü" demişlerdir. Muhammed b. Cerir (et-Taberî'nin) tefsirinde, Huzeyfe (r.aj'nin: "Bu hâdise, bir rüya idi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bedeni yerinden oynamadı. Allah onu, sadece ruhen götürdü, yürüttü" dediği rivayet edilmiştir. Bu söz, hem Hz. Aişe (r. anha)'den, hem de Muaviye (r.a)'den aynen rivayet edilmiştir.
Bil ki bu konuda söylenebilecek söz şu iki makama varıp dayanır:
a) Miracın aklen isbat edilmesi.
b) Bunun bilfiil vuku bulması. 9[9]

Miraç Aklen Mümkündür

Birinci Makama gelince, ki bu, miracın olabileceğinin aklen isbat edilmesidir. Biz diyoruz ki: Süratte bu noktaya varmış olan bir hareket, bizatihi mümkündür. Allah Teâlâ da, bütün mümkinata kadirdir. O halde bu, bu noktaya ulaşmış olan bu şekildeki hızlı bir hareketin imkânsız olmadığına delalet eder. Binâenaleyh biz burada da, şu iki mukaddimeyi beyan etme ihtiyacını duyuyoruz.
Birinci Mukaddime: Bu noktaya ulaşmış olan bir hareketin, haddizatında mümkün olduğunun isbat edilmesinden ibaret olan bu mukaddimenin delilleri şunlardır:
1) En büyük felek, gecenin başından sonuna kadar, devrinin tamamının yarıst kadar hareket eder. Mühendislikte şöyle bir kural sabittir, vardır: Çapın, devre (çevresine) nisbeti, birin üçe ve yediye nisbeti gibidir. O halde, yarıçapın, devrin yansına nisbetinin de birin üç ve yediye nisbeti gibi olması gerekir. Hz. Peygamber (s a.s)'in, Mekke'den, en büyük feleğin üzerine çıktığının söylenilmesi durumunda, D sadece yarıçap miktarınca hareket etmiş olur. Bu kadar zaman içinde, devrin yarısının hareketi tahakkuk edince, yarıçap kadar hareketin tahakkuk etmesi, haydi haydi mümkün bir şey olur. Binâenaleyh bu, gecenin üçte bir miktarında, Mekke'den Arş'ın üzerine çıkmanın, aslında mümkün bir şey olduğuna dair kesin aklî bir delildir. Durum böyle olunca da, bu yükselme işinin, bütün bir gecede tahakkuk etmesi, haydi haydi mümkün olur. Allah en iyisini bilendir.
2) Yine mühendislikte şöyle bir kural daha vardır: Güneşin kütlesi, yer kürenin yüz altmış küsur misli büyüklüktedir10[10]. Sonra biz, buna rağmen, güneş yuvarlağının doğuşunun, farkedilemeyecek bir zamanda tahakkuk ettiğini görmekteyiz. İşte bu da, hareketin, bu kadar bir hıza ulaşabilmesinin haddizatında mümkün bir şey olduğuna delalet eder.
3) Katı cisimlerin, alemin (dünyanın) merkezinden Arş'tn üzerine çıkmaları aklen mümkün olduğu gibi, latif, ruhani maddelerin de, Arş'ın üzerinden alemin merkezine doğru inmeleri mümkündür. Binâenaleyh şayet Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bir gecede miraçta bulunmasının aklen imkânsız olduğu söylenecek olursa, o zaman Cebrail (a.s)'in de bir anda, Arş'tan Mekke'ye İndiğinin söylenilmesi de imkânsız dur. Eğer biz bunun imkânsız olduğunu söylersek, o zaman bu, bütün peygamberlerin nübüvvetini ta'n etmek olmuş olur. Miracın

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/390
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/390
10[10] Şimdiki hsaplara göre bu sayı 333.400 mislidir (ç).

tahakkuk ettiğini söylemek, nübüvvet -«selesinin kabul edilmesine dayanmakta olan talî bir meseledir. Böylece, bu kadar bir sürate ulaşan bir hareketin imkânsız olduğunu söyleyenlerin, Hz. Cebrail'in de bir anda, Arş'dan Mekke'ye inmesinin imkânsız olduğunu söylemelerinin gerektiği sabit olmuş olur. Bu söylenemeyince, onların ileri sürdüğü şey de söylenemez.

İmdi şayet onlar, "Biz, Cebrail'in bir yerden öbür yere geçen, intikal eden bir cisim olduğunu söylemiyoruz. Biz, Cebrail'in inişinden kastedilenin, Hz. Muhammed (s a.s)'in ruhundan maddi perdelerin kaldırılışı; böylece de, Cebrail (a.s)'in zatında tecelli eden mevcut şeylerin bir kısmının onun ruhunda meydana gelen mükaşefe w müşahedeler olduğunu söylüyoruz" derlerse, biz deriz ki: Vahyi bu şekilde anlamak, filozofların görüşüdür. Müslümanların çoğunluğuna gelince, onlar, Cebrail'in cisim olduğunu; onun nüzulünün, felekler aleminden Mekke'ye intikal etmesinden ibaret olduğunu kabu! ederler. Durum böyle olunca da, zikredilen ilzam güçlü ve kuvvetli olur. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s). miraç hadisesinden bahsedince, herkes onu yalanlar ve Ebu Bekir'e giderek, ona: "Senin arkadaşın şöyle şöyle diyor" derler. Bunun üzerine Ebu Bekir: "Eğer o bunu söylemişse, mutlaka doğrudur" der. Daha sonra da Hz. Peygamberin yanına varır. Hz. Peygamber de, meseleyi ona ayrıntılı bir biçimde anlatır. Bu meseleyle ilgili olarak Peygamber her ne söylerse, Ebu Bekir "Doğru söyledin" diyerek onu tasdik ederdi. Hz. Peygamber (Mirada alakalı) sözünü tamamlayınca, Ebu Bekir: "Ben, senin hakikaten Allah'ın Resulü olduğuna şehadet ederim" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber de ona: "Ben de senin hakikaten "sıddîk" olduğuna şehadet ederim" karşılığını verir.

Hasıı-ı kelam, Hz. Ebu Bekir (r.a) şöyle demek istemiştir: "Ben, onun peygamber olduğunu kabul ettiğimde, onu, bundan (yani Miracdan) daha büyük bir şey hususunda tasdik etmiş oldum. O halde, ben onu, bu hususta daha nasıl yalanlayabilirim?!"

4) Bütün inanç ve din mensuplarının ekserisi, "İblis'in mevcudiyetini, âdemoğullarının kalbine vesvese ilkâ etmeyi üstlenenin o olduğunu ve onun, âdemoğullarının kalbine vesvese vermek için, bir anda doğudan batıya geçebildiğin! kabul ederler. Binaenaleyh onlar, İblis hakkında bu kadar hızlı bir hareketin olabileceğini kabul ettiklerine göre, onların aynı şeyi, peygamberlerin ululan hakkında da kabul etmeleri haydi haydi gerekir. İşte bu ilzam, İblis'in, bir yerden bir yere geçebilen (latîf) bir cisim olduğunu kabul edenlere karşı güçlü bir ilzamdır. Ama İblis'in, kötü, şerir ruhlardan olduğunu, onun ne cisim, ne de maddî bir özellik taşımadığını söyleyenlere gelince, bu ilzam onları ilgilendirmez. Ancak ne var ki, din mensuplarının ekserisi, İblis'in, bir yerden bir yere geçebilen latîf bir cisim olduğu hususunda mutabıktırlar.

Buna göre şayet onlar, "farzedelim ki, melekler ve şeytanlar cism-i latîf oldukları için, onlar hakkında böylesi bir hareketin tahakkuk etmesi doğru olur. Bu tür hareketin,, onların zatlarında bulunması imkânsız değildir. Ama insana gelince, bu kesif ve katı bir cisimdir. Binâenaleyh, böylesi bir hareketin tahakkuku, insan için nasıl düşünülebilir?" derlerse biz deriz ki:

Biz ancak, hız itibariyle bu noktaya ulaşmış olan bir hareketin tahakkuk etmesinin haddizatında mümkün olduğuna, meleklerin ve şeytanlarrn halleriyle istidlalde bulunduk. Ama bu hareketin, haddizatında mümkün olması halinde, onun insan bedeninde de tahakkuk etmesinin mümkün olmasının izahına gelince, işte bu, eğer Allah dilerse, izahı yakında yapılacak olan başka bir konudur.

5) Kur'ân'da, rüzgârların, Hz. Süleyman (a.s)'ı kısa bir müddet içinde uzak beldelere götürdüğü zikredilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Süleyman (a.s)'ın hareketini nitelerken, "Süleyman'a da rüzgöan (musahhar kıldık) ki sabahı birayfhk akşam) bir ay(hk yo!)du" (Set»1, 19 buyurmuştur. Yani, bu ayete göre, Hz, Süleyman bir günde, iki aylık bir mesafe katediyordu. Harta biz diyoruz ki, çok şiddetli esen rüzgârların, bir anda, bir yerden çok uzak olan başka bir yere gidebildiklerini duyularımız da göstermektedir. Ki, bu da, böylesi hızlı bir hareketin, haddizatında mümkün olduğuna delâlet eder.

6) Kur'ân-ı Kerim, katında kitaptan ilmi bulunan bir kimsenin, Beikîs'ın tahtını Yemen'in en uç noktasından Şam Diyan'ntn en uç noktasına, göz açıp kapama süresi

1 çnde getirip bulundurduğuna delâlet etmektedir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, Vezdinde kitaptan ilim bulunan (zât), ben dedi, göz açıp kapama süresi içinde sana getiririm" (Nsmi, 40) ifadesidir. Bu, bazı kimseler için mümkün bir husus
I tffcrca, biz bunun esasen mümkün bir şey olduğunu anlamış oluruz.
7) Bazı kimseler şöyle demektedir: "Canlılar, görülecek şeyleri ancak, ışığın onun gözünden çıkıp görülecek şeyle birleştiğinde-görürler. Binâenaleyh biz, gözümüzü da bir adama baktığımızda, onu görürüz. Bu görüşe göre, bizim gözlerimizden ışınlar, çok kısa bir anda o adama ulaşmış ve onun üzerine düşmüş olur. İşte , bu kadar bir hıza ulaşmış olan bir hareketin, imkânsız olan şeyier cümlesinden mümkün olduğuna delâlet eder. Böylece, yaptığımız bu izahlarla, sürat bu noktaya ulaşmış olan böylesi b>r hareketin, esasen, varolması mümkün şey olduğu sabit olmuş olur.
İkinci Mukaddime: Böylesi bir hareket haddizatında mümkün olunca, onun, Hz.
(s.a.sj'in bedeninde tahakkuk etmesinin de imkânsız olmaması 11 beyan hususundadır. Bunun delili şudur: Biz cisimierin, mahiyetlerinin hususunda birbirlerinin dengi olduklarını kesin delillerle beyân etmiştik. îyh, böylesi bir hareket bazı cisimlerde tahakkuk edince, onun, diğer de tahakkuk etmesinin mümkün olması gerekir ki, bu da böylesi bir Hz. Muhammed (s.a.s)'in bedeni için tahakkuk etmesinin, esasen mümkün şey olduğuna kesinlikle hükmetmeyi gerektirir.
böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Alemin yaratıcısının, bütün kadir olduğu delil ile sabittir. Bu kadar bir sürate ulaşmış olan bir hareketin, Muhammed (s.a.sj'in bedeni için de tahakkuk etmesinin mümkün olduğu da Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın, buna (mümkün olduğu için) kadir oimast gerekir, .-da da, bu mukaddimelerin tamamında, Miraç hadisesinin bilfiil tahakkuk :n. haddizatında mümkün bir şey olduğu neticesi elde edilir. Bu konuda söylenecek en son söz şudur: Burada geriye sadece, bu hadiseye hayranlık mk ve taaccüb kalır. Ancak ne var ki, bu hayret de, sadece buraya has değildir, bu, (eğer yapılacaksa) bütün mucizeler için de söz konusudur. Binâenaleyh bir değneğin, yetmiş bin değneği ve urganı yutacak, sonra da o anda, eskisi gibi küçük bir değnek haline dönüşecek bir ejderha olması da şaşırtıcı bir durumdur. Yine, koskaca bir dağdan büyük bir devenin çıkması, büyük bir dağın (Tûr), havada adeta bir şemsiye gibi tutulması da şaşırtıcı bir durumdur. Keza, bütün mucizeler hakkında aynı durum söz konusudur. Binâenaleyh, sadece bir hayret, bütün bunları inkâr etmeyi ve kabul etmemeyi gerektiriyorsa, o zaman, mucizelerin isbâtıyla ilgili bütün görüşlerin, sözlerin, hükümlerin fasit, aslı esası olmadığına kesinkes hükmetmek gerekir. Halbuki mucizelerin isbatı ve kabul edilmesi, nübüvvet temelinin kabul edilmesinin neticesi olarak, fer'î bir husustur. Yok eğer, sırf bir taaccüb inkâr etmeyi gerektirmiyorsa, işte burada da gerektirmez. Mirac'ın imkânsız bir şey değil, mümkün olduğunu söylemenin izahı hususundaki sözün tamamı bundan ibarettir. Allah en iyisini bilendir. 11[11]

Mirac'ın Vukuu

İkinci Makam, Mirâc'ın bizzat vuku bulup bulmadığını araştırma ile ilgilidir. Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.sj'i, hem ruhu hem de bedeni ile Mekke'den Mescid'i Aksa'ya geceleyin yürüttüğüne (götürdüğüne), hem Kur'ân, hem de hadisler delalet etmektedir. 12[12]

Mirâc'ın Ruhanî Olduğu Görüşü

Buna delalet eden Kur'ân ayeti, bu ayettir. Bu delili şu şekilde izah edebiliriz: "Abd" (kul), beden ile ruhun toplamının adıdır. Binâenaleyh bu geceleyin yürütme işinin, beden ve rûh toplamı bir kut için tahakkuk etmiş olması gerekir. Bil ki bu istidlal, insanın sadece rûh mu,

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/390-394
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/394

yoksa sadece beden mi, yoksa hem rûh hem beden mi olduğu meselesine dayanır. İnsanın sadece rûh olduğunu söyleyenler, bu hususta şu İzahları yapmışlardır:

1) İnsan, ömrünün başından sonuna devam eden tek bir şeydir. Halbuki bedenin cüzleri, hep değişme, tebeddül ve intikal (geçiş) içindedir. Bakî olan ise, değişmeyendir. O halde insan bu bedenden başka birşeydir.

2) İnsan bazan bedeninin bütün parçalarının farkında olmasa bile, kendisini bilir. Bilinen ise, farkında olunmayandan başkadır. O halde insan, bu bedenden başka birşeydir.

3) İnsan, normal fıtratı gereği, "elim, ayağım, beynim ve kalbim.." der. Diğer uzuvları için de durum aynıdır. Böylece o bütün bunları kendisine izafe eder. Halbuki muzâf, muzâfun ileyh'den başkadır. O halde insanın hususî zatının, bütün bu uzuvlardan başka birşey olması lazım gelir.

Buna göre eğer onlar, "O, zâtını da kendisine izafe ederek, "Benim zâtım, benim nefsim!" demiyor mu? Binâenaleyh size, onun kendisinin, zâtından başka olduğunu söylemeniz gerekir; halbuki bu, imkânsızdır" derlerse biz deriz ki:

Biz, sırf lafza tutunmuyoruz ki, bu söylediğiniz şey bize gereksin. Tam aksine, :z ancak sırf akla tutunuyoruz. Çünkü, aklın sarih delili, insanın tek varlık olduğuna aelâlet ©der. Bu tek şey, eliyle alır, gözüyle, onun vasıtasıyla görür ve kulağı vasıtasıyla tşrtir. Binâenaleyh insan, tek şeydir. Bu uzuvlar, onun bu fiilleri yapması için var olan etlendir, vasıtalarıdır. İşte bu, insanın, bu uzuv ve vasıtalardan başka bir şey aUuğuna delalet eder. Böylece bu izahlarla, insanın, bu bünye ve bu bedenden başka ar şey olduğu sabit olmuş olur.

Bu sabit olunca da biz diyoruz ki, "Kulunu bir gece Mescidi Haram'dan (...) götüren Allah münezzehtir" ayetindeki "abd" (kul) «sumesiyle, ruh cevheri kastedilmiştir. Böyle olması halinde, ayette, "isrâ"nın, beden 1» olduğuna dair bir delâlet kalmaz.

İmdi şayet onlar, "isrâ'nın, rûh ile yapılması, harikulade bir şey değildir. Binâenaleyh bu hususta denilmesi uygun düşmez" derlerse, öc deriz ki:

Bu da akıldan uzak bir şeydir; çünkü, başkasının ruhu için tahakkuk etmeyen çsşitti mükâşefe ve müşahedelerin, onun rûh için tahakkuk etmiş olduğunun scwtenilmesi akıldan uzak bir şey olmaz. Böylece de, pek yerinde olarak bu söz buraya uygunolur. Miracın, hem rûh hem de beden ile yapıldığını isbat hususunda, bu ayetle jepflah istidlalin aleyhine olarak ileri sürülen sorunun izahı, işte bundan ibarettir. [13][13]

Mezkûr İddiaya Cevap

Buıa şu şekilde cevap verebiliriz: "Abd (kul)" lafzı, ancak, hem rûh hem de beden ıını içine alan bir lafızdır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın "Bir kulu, namaz ?n men edeni gördün mü sen?" (Aiak, 9-10) ayetidir. Bu ayette geçen, "abd" i, hem rûh hem de bedenin murad edilmiş olduğunda şüphe yoktur. Yine -1 Hak, Cin Sûresi'nde, "Şu hakikat de: Allah'ın kulu O'na ibadet için kalktığı nerdeyse onlar, etrafında keçeler (gibi tortop) oluyorlardı" (Oto, 19) »ustur ki, buradaki "abd" kelimesiyle de, hem ruh hem de beden iilmiştir. İşte, bu ayette de böyledir.

Bunun, haberden delili ise, sahih hadis kitaplarında rivayet edilen şu hadistir ki, hadis meşhur bir hadistir. Bu hadis, Hz. Peygamber'in Mekke'den Beyt-i t'e, oradan da göklere götürüldüğüne delâlet eder.

Bu hadisi kabul etmeyenler, şu şekilde istidlal etmişlerdir

1) Aklî izahlarla. Onların yapmış olduğu bu aklî izahlar da. üç tanedir-.

a) Bu kadar hıza ulaşmış olan bir hareket düşünülemez.

b) Ağır bir kütlenin göklere yükselmesi makul değildir.

c) Onun göklere yükselmesi, feleklerin yırtılmasını gerektirir. Halbuki bu, imkânsızdır.

2) Eğer bu doğru olsaydı, bu, diğer mucizelerin en büyüğü olurdu. Bu durumda da Hz. Peygamber'in.nübüvvet iddiasında doğru söylediğine istidlalde bulunabilsinler diye, bunu halkın huzurunda ortaya koyması gerekirdi. Ama bunun, hiç kimsenin görüp müşahede edemediği bir zamanda tahakkuk etmesine gelince, bu abestir. Hakim olan Allah'a ise, bu yakışmaz.

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/394-395

3) Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Geceleyin) sana gösterdiğimiz o temaşayı, ancak insanlara bir fitne yaptık" (isra.so) ifadesine tutunarak şöyle demişlerdir: Bu rüyadan maksat. Miraç hadisesidir. Halbuki bu, insanlar için ancak bir fitne olmuştur. Çünkü, Hz. Muhammed (s.a.s)'e inanan kimselerin pekçoğu, O'nun bu sözünü duyunca, O'nu yalanlamış ve kabul etmemiştir. Binâenaleyh, Miraç sözü, insanların fitneye düşmesine sebep olmuştur. Böylece bunun, Hz. Muhammed (s.a.s)'in uykuda gördüğü bir rüya olduğu sabit olmuş olur.

4) Miraç hadisi, pekçok (aktl almaz), uzak şeyleri ihtiva etmektedir. Meselâ, onun karnının yarılıp, zemzem suyuyla temizlenmesine dair rivayet edilen şey bunlardandır. Bu, akıl almaz bir şeydir. Çünkü, suyla yıkanabilen şey, maddî olan pisliklerdir. Bunun, batıl inanç ve kötü huylara dair kalbte bulunan şeyleri temizlemede bir tesiri yoktur. Onun, Burak'a bindiğine dair rivayet de bu tür şeylerdendir. Bu da akıldan uzaktır. Çünkü Allah Teâlâ onu, bu âlemden felekler alemine hareket ettirdiğine göre Burak'a niye ihtiyaç duyulsun?! Cenâb-ı Hakk'ın elü vakit namazı farz kıldığı, sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Musa (a.s)'Rin şefaati sebebiyle, o elli vaktin beş vakte indirilinceye kadar Allah ile Hz. Musa arasında gidip geldiğine dair rivayet de bu kabildendir. Kâdî: "Bu, hükmün, daha uygulanmadan önce neshedilmtş olmasını gerektirir ve yine bu, Bedâ'yı {hükmün, Allah'a önce gizli kalıp, sonradan ortaya çıkması) icab ettirir. Haibuki bu, Aflah hakkında düşünülemez" demektedir. Böylece bu hadisin, kabul edilmesi uygun olmayan birtakım şeyleri ihtiva ettiği sabit olmuş olur ve bu sebeple de reddolunur.

Onların aklî izahlarına dair cevabımız, daha önce geçmişti. Binâenaleyh, onları tekrarlamayacağız.

Onların ikinci şüphelerine dair cevap da, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette zikretmiş olduğu "...ayetlerimizden bazısını Gösterelim dive (bunu vaDtırdık)" ifadesidir. Bu ifade mücmel, öz bir ifade olup, bunun tafsilatı ve açıklanması hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Cennetin iyilik ve hayırları çok büyük; cehennemin dehşet uyandıran halleri ise çok şiddetlidir. Binâenaleyh, şayet Hz. Muhammed (s.a.s), onları bu dünyada iken müşahede etmeyip de Kıyametin başlangıcında müşahede etmiş olsaydı, belki de cennetin hayır ve güzelliklerine arzu duyar, yahut da, cehennemin korkunç hallerinden korkardı. Ama o, onları bu dünyada Miraç gecesinde görüp müşahede edince, onlar, Kıyamet gününde onun gözünde ve gönlünde büyümez, böylece de kalbi onlarla meşgul olmaz. Bu durumda da, kendini sadece şefaate verir.

2) Onun, MİraC gecesinde, peygamberleri ve melekleri görüp müşahede etmesinin, hem kendisinin hem de ümmetinin faydasına olan şeylerin rnükemmelieşmesine bir vesile olması imkânsız değildir.

3) Onun feleklere yükselip göklerin, kürsînin ve arşın hallerini müşahede etmiş olmasının, bu alemin hallerini ve korkunç durumlarını görüp müşahede etmesini gözünde küçültmesine, Önemsiz saymasına sebep olması imkânsız bir şey değildir. Böylece, onun kalbinde bir tür kuvvet meydana gelir; o bunları göz önüne aldığında, Allah'a davete başlaması mükemmelleşir ve Allah'ın düşmanlarına iltifat etmemesi de kuvvet kazanır. Bunu şu durum daha iyi izah eder: Bu konuda, Allah'ın kudretini görüp müşahede eden kimsenin, cihâd vb. şeylerin sıkıntılarına göğüs germeye karşı gönlündeki kuvvet ve kalbindeki sebat, bunu görüp müşahede etmeyenlerin birkaç misli olur.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "ayetlerimizden bazısını gösterelim diye (bunu yaptırdık)" ifadesi, adeta isrânın faydasının bu olduğuna ve kesin olarak bunu ifade ettiğine delalet eder gibidir.

Onların üçüncü şüphelerine karşı cevabı, biz bu sûredeki o ayetin tefsirine <bm, x geldiğimizde, o görmenin, uykudaki rüya değil de bizzat gözle görmek olduğunu .zan ederek vereceğiz.

Onların dördüncü şüphelerine karşı cevabımız da şudur: Allah'a, yaptığı şeyler -üsusunda itiraz edilemez. O, istediğini yapar, dilediğine hükmeder. Allah en iyisini bitendir. 14[14]

Dördüncü Mesele

Göklere ve Arş'ın üzerine çıkmaya gelince, bu ayet buna delalet etmez. Alimlerin bir kısmı buna, Necm Sûresi'nin ilk ayetiyle istidlal ederken, bir kısmı da buna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz hiç şüphesiz, bir tabakadan başka bir tabakaya bineceksiniz" (inşikak. m ayetiyle istidlal etmişlerdir ki, bunların tefsiri, yerinde zikredilmiştir. Hadisin delâletine gelince, yukarıda izah edildiği gibidir. Allah en iyisini bilendir. 15[15]

Hz. Musa ve Hz. Nuh'a Verilen Nimetler

"Biz, Musa'ya kitap verdik. Ve onu, "Benden başka hiçbir vekil tutunmaym" diye, Isrâiloğulları için bir hidayet kıldık. Ey Nûh ile beraber gemide taşıdığımız zürriyet, (şu) bir hakikattir ki, (Nûh) çok şükreden bir kuldu"
(İsrâ. 2-3).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 16[16]

Birinci mesele

Bil ki, sözümüz, yine daha önceki ayetle ilgilidir. O ayette Cenâb-ı Hak, gaipten hitaba, hitabtan gaibe geçmiştir.
Çünkü, ifadesinde, Allah, gaib sîgasıyla zikredilmiş; O'nun, ifadesinde de, hitaba delalet eden üç lafız bulunmaktadır. Yine O'nun, ifadesi de, gaibe delalet eder. O'nun ifadesi de hitaba delâlet eder. O halde sözün gaibten hitaba, hitabtan gaibe geçmesi, "iltifat sanatı" diye adlandırılır. 17[17]

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Allah Teâlâ, önceki ayette, Hz. Muhammet! (s.a.s)'e yaptığı ikramı, O'nu gece yürütmekle (isrâ) ifade etmiş, bu ayette de, Hz, Musa (a.s)'ya, daha önce verdiği o kitap ile ikramda bulunduğunu belirterek "Biz, Musa'ya kitap ve onu, ... bir hidayet kıldık" buyurmuştur. Yani, "Tevrat'ı verdik'.' Bu, "Allah onlan, o kitap vasıtasıyla cehalet ve küfür karanlıklarından ilim ve gerçek dinin aydınlıklarına çıkarır" demektir. 18[18]

Tek Vekîl Allah Olmalıdır

Cenâb-ı Hakk'ın "Benden başka hiçbir vekil tutmayın" buyruğu ile ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Ebu Amr, İsrâiloğullarının durumunu belirten bir ifade olarak yâ ile yettehlzû diye okurken, diğer kıraat imamları tâ ile muhatab siğasıyla tettehizû şeklinde okumuşlardır.
İkinci Bahis: Ebu AH el-Farisi şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, Ijifcâ V ifadesiyle ilgili şu üç izah yapılmıştır:
1) Bu ifadenin başındaki en edatının, nasb edici en olmasıdır. Buna göre mana, "Biz o kitabı, (...) edinmeyesiniz diye bir hidayet kıldık" şeklinde olur.
2) Bunun, tefsir için olan (ey) anlamında olması. Bu durumda söz, âmmenin kıraatine göre, gaibten hitaba ve Cenâb-ı Hakk'ın "Onların elebaşlanndan bir güruh, "Yürüyün..." diyerek

---

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/395-397
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/397
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/398
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/398
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/398

kalkıp gittiler" (Sad, e) ifadesinde olduğu üzere emir sığasına geçtiği gibi, gaibten hitaba geçmiştir. Tıpkı bunun gibi, ella tettehizû ifadesinde de, gaibten nehy sîgasına geçmiştir.
3)Bunun zâid olması ve fiilinin de, mukadder bir kale (dedi) maddesine göre getirilmiş olmasıdır. Buna göre kelamın takdiri, "Biz o kitabı, İsrailoğulları için bir hidayet kıldık ve onlara, "Benim dışımda vekil edinmeyiniz" dedik" şeklinde olur. 19[19]

Vekil'in Anlamı

Üçüncü Bahis: Ayetteki Vekil "işlerinizi, kendisine havale ettiğiniz bir Rab" demektir. Ben derim ki, bu ayetle ilgili sözün özü şudur: Allah Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s)'i, isrâ ile şereflendirdiğini belirtmiş, sonra bunun peşinden Hz. Musa (a.s)'yı, O'na Tevrat'ı indirmekle şereflendirdiğini zikretmiş; sonra Tevrat'ı, bir hidayet rehberi olarak tavsif etmiş, daha sonra da Tevrat'ın, Allah'tan başkasını vekil edinmekten nehyetmeyi kapsadığı için bir hidayet rehberi olduğunu beyân buyurmuştur ki, işte bu, tevhid demektir. Böylece, bu mertebeleri dikkate aldıktan sonra, sözün özü ve esası, kişinin tevhid deryasına dalmasından ve işlerini sadece Allah'a havale etmesinden daha yüce bir Miraç, daha kıymetli bir derece, daha büyük bir şeref olmadığı neticesine varmış olur. O, şayet konuşursa, Allah'ı zikreder; düşünürse, Aliah'ı tenzih ve takdis eden deliller hususunda düşünür. İsterse, ancak Allah'tan ister. Böylece onun herşeyi Allah ile ve Allah için olmuş olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Ey Nûh ile beraber gemide taşıdığımızzürriyet ..." buyurmuştur. Bu ifadedeki (zürriyet) kelimesinin mansub c ması hakkında, şu iki izah yapılmıştır:
1) Bunun, nidadan dolayı mansub olmasıdır. Yani, "Ey, Nûh ile beraber gemide taşıdığımız zürriyet..." demektir. Bu, Mücâhidin görüşüdür; o, bunun bir nida :4duğunu söylemiştir. Vahidî ise şöyle der. "Bu ancak, fiili tâ harfiyle okuyanlara ;ore böyle olabilir. Buna göre onlara sanki, "Ey, gemide Nûh ile beraber taşıdığımız zürriyet! Benden başkasını vekil edinmeyiniz" denilmek istenmiştir." Katâde de şöyle der "Bütün insanlar, Nuh'un zürriyetidir. Çünkü gemide Nûh ile birlikte üç oğlu, «ani Sam, Ham ve Yâfes bulunuyordu. O halde bu demektir ki bütün insanlar, bu üçünün zürriyetidir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey Nûh ile bitlikte, gemide taşıdığımız zürriyet" hitabı, "Ey insanlar..." yerine geçen bir hitap olmuş olur.
2) İttehaze fiili, iki mef'ul alır. Bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın İbahim'i de halî! edindi" (Nisa, 125) ayetinde böyledir. Buna göre kelamın takdiri, "Nûh ile beraber taşıdığımız zürriyeti, benim dışımda vekil edinmeyiniz" şeklindedir. 20[20]

Hz. Nuh'un Şükrü

Daha sonra Cenâb-ı Hak Hz. Nuh'u överek, "Şüphesiz ki o, çok şükreden bir kuldu" buyurmuştur. Yani, "O çok şükredici İdi." Rivayet olunduğuna göre, Hz. Nûh (a.s), yemek yediğinde, "Beni yediren Allah'a hamdoisun. İsteseydi beni aç bırakabilirdi"; su içtiğinde, "Bana su ihsan eden Allah'a hamdoisun. İsteseydi, beni susuz bırakabilirdi", birşey giydiğinde, "Beni giydiren Allah'a hamdoisun. İsteseydi beni çıplak bırakabilirdi", ayakkabı giydiğinde "Bana ayakkabı giydiren Allah'a hamdoisun. İsteseydi beni yalınayak bırakabilirdi" ve def-i hacet yaptığında, "Benden, bana eziyet veren şeyi çıkaran ve böylece bana afiyet (rahatlık) veren Allah'a hamdoisun. İsteseydi onu çıkarmayabilirdi" derdi. Rivayet olunduğuna göre o, iftar etmek istediğinde, yiyeceğini kendisine iman edenlere sunardı. Eğer onlar içinde bir muhtaç kimse bulursa, onu kendisine tercih ederdi.
Eğer, "ayetteki "Şüphesiz ki o, çok şükreden bir kuldu" cümlesinin, kendisinden önceki kısımla münasebeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: "İfadenin takdiri şöyledir: Cenâb-ı Hak sanki, "Benden başkasını vekil edinmeyin ve bana ortak koşmayın. Çünkü Nûh çok şükreden bir kuldu. Kul, ancak ehl-i tevhîd olursa çok şükreder. Çünkü tahakkuk eden Allah'ın her nimetini

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/398-399
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/399-400

Allah'ın fazlından bilir. Siz, onun kavminin zürriyetisiniz. Binâenaleyh atalarınız nasıl ona uydu ise, sizler de ona uyun, onun gibi yapın" demek istemiştir. Allah en iyi bilendir. 21[21]

İsrailoğullannın Çıkaracağı Fesat

"Biz kitapta IsraüoğuHarı'na şunu hükmettik: Siz yeryüzünde muhakkak ki iki defa fesat çıkaracak ve muhakkak büyük bir serkeşlik yapıp kabaracaksınız. İşte o ikiden birincisi, va'desi gelince çok çetin bir kuvvete sahip olan kullarımızı üzerinize musallat kıldık da, onlar evlerin aralarına kadar girip araştırdılar. Bu, yerine getirilmiş bir vaaddir. Sonra bunlara karşı, size tekrar devlet ve galibiyet verdik. Mallarla, oğullarla sizin imdadınıza yetiştik. Cemiyetinizi de daha fazla çoğalttık" (Isra, 4-6).
Bil ki Allah Teâlâ, Tevrat'ı kendilerine vermek ve onlar için bir hidayet rehberi kılmak suretiyle, İsrailoğullan'na yaptığı lütuf ve ihsanından bahsedince, onların Tevrat'ın hidayeti ile hidayete gelmeyip, aksine fesadın içine düştüklerini beyan ederek, "Biz kitapta İsrailoğullan'na şunu hükmettik: Siz yeryüzünde muhakkak ki iki defa fesat çıkaracaksınız" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 22[22]

Birinci Mesele

Arapça'da "Kadâ" eşyayı muhkem bir tarzda ayırıp biçmektir. HakTeâlâ'nın, "Allah onları, yedi semâ olarak kaza etti"{Fussikrt. 12), yani "yedi semâ olarak biçti, yarattı" ayeti, bu manadadır. Nitekim şair de, "O ikisi üzerinde Davud'un biçtiği (yaptığı) iki zırh vardı" demiştir.
Bu ayetteki kadeyna kelimesi ise, "Onlara bunu bildirdik, haber verdik ve vahyettik" manasrndadır. Burada ilâ harf-i cerri haber vermeyi ifade eden bir sıladır. Zira kadeyna, bazan da evheyna (vahyettik) manasındadır.
Cenâb-ı Hak, "Fesat çıkaracaksınız" buyurmuştur. Allah Teâlâ bu tabirle, onların günahlarını ve Tevrat'ın hükümlerinin aksine hareket edeceklerini kastetmiştir. Ayetteki, "yeryüzünde" kelimesi, "Mısır topraklarında" demektir, "...ve muhakkak büyük bir serkeşlik yapıp kabaracaksınız" ifadesi de, "sizin insanlara haksız yere hükümranlığınız, büyük bir istilâ olacak" demektir. Çünkü her zorba için, "kabardı, büyüdü" denilir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah "İşte o ikiden birincisinin vadesi gelince, çok çetin bir kuvvete sahip olan kullarımızı üzerinize musallat kıldık" buyurmuştur. Bu, "O fasıklarla ilgili iki va'idden birincisi gelince, onlar üzerine güçlü, yiğit, sert bir millet göndeririz" demektir. Ayetteki "be's", savaş manasınadır. Hîne'l-be's "savaş zamanında"(Banan, 177) ayeti de bu manadadır. Ayetteki, ifadesi "sizin üzerinize gönderdik, sizi yardımımızdan mahrum bırakarak, sizi onlara terkettik" demektir. 23[23]

Yahudilere Musallat Edilenler

Alimler, bu ayette bahsedilen kulların kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:
1) Denildiğine göre İsrâiloğulları büyüktenmiş, tekebbür etmiş, kendilerini beğenmiş ve böylece dinen haram olan şeyleri helal saymış, peygamberlerini öldürmüş ve kan dökmüşlerdi. İşte bunlar, fesatçıların ilki idiler. Derken Allah Teâlâ onlara, Buhtunnasr'ı musallat kıldı. O, onlardan Tevrat okuyan (anlayan) kırkbin kişiyi öldürüp, geri kalanları kendi memleketine götürdü. Onlar orada, Cenâb-ı Hakk'ın kendileri için bir melik belirlemesine kadar, zillet içinde kaldılar. O melik, Bablllllerle savaştı ve tesadüfen İsrailoğulları'ndan bir kadın ile evlendi. O kadın melikten, İsrailoğuHarı'nı yeniden Beyt-i Makdis'e (Kudüs'e) göndermesini istedi. O da bunu yaptı. Bir müddet sonra, içlerinde peygamberler ortaya çıktı.

---

[21] 21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/400
[22] 22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/401
[23] 23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/401-402

Böylece onlar, eski hallerinden daha da güzel bir duruma geldiler. İşte bu, ayetteki "Sonra bunlara karşı size tekrar devlet ve galibiyet verdik" ifadesi ile anlatılan husustur.

2) Ayetteki, "Kullarımızı üzerinize musallat kıldık" İfadesinden murad şudur: "Allah Teâlâ onlara Calût'u musallat kıldı ve o onları helak etti ve yok etti." Buna göre, "Sonra bunlara karşı size tekrar devlet ve galibiyet verdik" ifadesi ile kastedilen de şudur: Allah Teâlâ, onların içinden Tâlût'u kuvvetlendirdi ve o, CalÛt ile savaştı. Davûd (a.s) da Talût'a yardım etti ve Calût'u öldürdü. İşte ayette bahsedilen tekrar dönme budur.

3) Ayetteki, "Kullarımızı üzerinize musallat kıldık" ifadesinin manası şudur: "Allah Teâlâ, mecûsilerin kalbine, İsrailoğullarının korkusunu atmıştı. İsrailoğullan'nın arasında günahlar çoğaldı da, Allah mecûsîlerin kalbindeki o korkuyu giderdi. Derken İsrailoğulları'na başkaldırdı I ar ve onları alabildiğine öldürüp helak ettiler.

Bil ki o kulların bizzat kimler olduğunu bilmeye fazla bir maksat taalluk etmemektedir. Aksine ayetten maksat, onların çokça günah İşleyip, bundan dolayı AJlah Teâlâ'nın onların üzerine, onları kılıçtan geçirecek birtakım kimseleri musallat etmiş olduğunu anlatmaktır. 24[24]

Câsû (Cevs) Kelimesinin Manası

Daha sonra Allah Teâlâ, "Onlar evlerin aralarına kadar gjrip araştırdılar" buyurmuştur. Leys şöyle der: "Cevs ve Cevesân, fesat (kargaşa) manasında, evlerin ve yurtların arasında dolaşmak demektir. Hilâl, iki şey arasındaki boşluk demektir. Diyar ise, "Beyt-i Makdis"İn diyarıdır." Müfessirler câsû fiilinin -anası ile ilgili değişik izahlarda bulunmuşlardır: Ibn Abbas (r.a)'in buna, 'Araştırdılar, teftiş ettiler" şeklinde mana verdiği rivayet edilmiştir. Ebu Ubeyde, "Orada bulunan kimseleri araştırdılar" manasını verirken; İbn Kuteybe, "Orada fesat v* kargaşa çıkardılar" manasını vermiştir. Zeccâc, "Bu, "öldürmedikleri kimse kaldı n -rye evlerin arasını dolaştılar" manasmdadır" demiştir. Vahidî: "Cevs, dolaşmak, astırmak" demektir" der. Bu kelime, söylenen bütün bu manalara muhtemeldir.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Bu yerine getirilmiş bir vaaddtr" rat.i, "Allah'ın bu husustaki hükmü, değişmeyi, bozulmayı ve neshi kabul etmeyen tasın bir hükümdür" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak sonra "Sonra size tekrar devlet ve galibiyet verdik" buyurmuştur. Yani, "Sizin düşmanlarınızı helak ettik, size yeniden devleti ve kuvveti mamç ettik. "ve cemiyetinizi de daha fazla çoğalttık,"Nefir, erkeklerden bir grup demektir. Bunun aslı, aşiret ve kavminden olan o adamla birlikte gitti" ifadesidir. "Nefîr" ve "Nâflr" kadir ve kadir kelimelerinin aynı manaya gelişi gibi aynı anlamdadır. Bu kelimenin manaya geldiğini, (tevbe, 122) ve (Tevbe, 41) ayetinin zikretmiştik. 25[25]

İkinci Mesele

Alimlerimiz bu ayeti, kaza ve kader meselesindeki görüşlerinin doğruluğuna birkaç bakımdan deli! getirmişlerdir:

1) Allah Teâlâ, "İsrâiloğullars'na şuna hükmettik: Yeryüzünde muhakkak ki iki fesad çıkaracak ve muhakkak ki büyük bir serkeşlik yapıp kabaracaksınız" tuştur. Bu hükmetmenin (kazanın), muhtemel en az manası, "kesin olarak ikmetmek ve haber vermek"tir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, onların bu fesat ve MMhlara yeitenip yapacaklarını, neshi kabul etmeyecek derecede kesin ve kafi ur --aberle bildirmiş olduğu sabit olmuş olur. Çünkü, izah ettiğimiz üzere, "kaza", in hüküm vermek manasınadır. Allah Teâlâ, daha sonra bu hükmü iyice te'kid c, "Bu, yerine getirilmiş bir vaaddir" buyurmuştur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: "Onlardan bu fesadın sâdır olmaması, Allah Teâlâ'mn doğru haberinin yalana; kesin hükmünün batıla, hak olan ilminin de cehalete dönüşmesini gerektirir. Bunlar ise muhaldir. Binâenaleyh, onların bu fesada teşebbüs

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/402-403

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/403

etmemeleri artık imkânsızdır. Yani onların buna teşebbüs etmeleri, neshi mümkün olmayacak tarzda zaruridir. Halbuki, bununla beraber onlar bu işi terketmekle de yükümlü olup, bunu yapmaları sebebiyle de lanetlenmektedirler. Bu da bizim, "Allah bazan birşeyi emreder, ama insanı onu yapmaktan alıkor; bazar da bir şeyi nehyeder, ama onun yapılmasını takdir eder" şeklindeki inancımızın doğruluğuna delalet eder. Bu ayetle yapılan istidlallerden biri budur.

2) Hak Teâlâ, "Çok çetin bir kuvvete sahip olan kullarımızı üzerinize musallat kıldık" buyurmuştur. Bununla, "İsrailoğullarına öldürmek, mallarını yağma etmek ve esir almak suretiyle musallat olan o kimseler" kastedilmiştir. Böylece Allah Teâlâ onları İsrailoğullan'na gönderdiğini, musallat kıldığını bildirmiştir. İsrailoğullan'nr öldürülmeleri, mallarının yağmalanması, çoluk-çocuklannın esir edilmesi, çok zulüm ve masiyet ihtiva eder. Ama Allah Teâlâ bu işi kendisine izafe ederek, ".. .Kullarımızı üzerinize musallat kıldık" buyurmuştur ki bu, hayır, şer, taat ve masiyetin hep Allah'tan olduğuna delalet eder.

Cübbâî buna şu iki şekilde cevap vermiştir:

1) Bu İfade ile kastedilen, Allah Teâlâ'mn o kavimlere, İsrailoğullan'nın içinde zuhur eden bozgun ve fesattan ötürü İsrailoğullan'yla savaşmalarını emretmesidir.

2) Bununla şu mana murad edilmiştir: "Biz onlarla İsrailoğulları'nı başbaşa bıraktık. Onların kalbine İsrailoğullarının korkusunu düşürmedik. Velhasıl bu tabir ile, İsrailoğultarı'nın o kavimlerle başbaşa kalması ve Allah'ın o kavimleri, İsrailoğulları'ndan geri tutmaması kastedilmiştir.

Bil ki birinci cevap zayıftır. Çünkü Beyt-i Makdis'i tahrip etmeyi, Tevrat'ı yakmayı ve Tevrat'ı ezberleyen kimseleri öldürmeyi isteyen o kavim için, "OnİAr bunu Allah'ın emriyle yaptı" denilemez. İkincisi de zayıftır. Çünkü bir işe sevketmek, o kimsenin kalbinde o şeyi ve o şeye götüren sebepleri kuvvetlendirmek ve onun kalbine onu düşürmek demektir. Onları birbiriyle başbaşa bırakmak ise, menetmemek demektir. O halde bunlardan birincisi fiil (yapma), ikincisi terk {yapmama)'dır. Bu sebeple, musallat kılmayı, başbaşa bırakma diye tefsir etmek, iki zıddan birini diğeriyle tefsir etmek olur ki bu caiz değildir. Böylece bahsettiğimiz şeyin doğruluğu sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 26[26]

İsrailoğullan'nm İkinci İfsatları

"Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz, yine kendinize kötülük etmiş olursunuz. Artık diğer cezanın vadesi gelince, yüzlerinizi kötülesinler, birinci defa girdikleri gibi Mescidinize girsinler ve galebe ettiklerini iyice imha etsinler diye (başınıza yine düşmanlarınızı musallat ettik). Rabbinizin size merhamet edeceğini umabilirsiniz. Eğer tekrar (fesada) dönerseniz, biz de (cezalandırmaya) döneriz. Biz, cehennemi kâfirlere bir zindan yaptık" (İsra, 7-8).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var: 27[27]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, o İsrailcğulları isyan edip günahkâr olunca, onların üzerine, kendilerini öldürmeyi, mallarını

yağma etmeyi, çoluk çocuklarını esir almayı isteyen bazı kimseleri, toplulukları musallat kıldığını; tevbe etmeleri halinde de onlardan o belâ .e sıkıntıyı giderdiğini ve onları yeniden devlet ve saltanatlarına kavuşturduğunu nakletmiştir. İşte bu esnada, şu hakikat ortaya çıkar: Onlar, şayet itaat ederlerse, <endilerine iyilik etmiş olurlar; eğer günahta ısrar etmiş olurlarsa, kendilerine yazık etmiş olurlar. Halbuki insanın kendisine iyilik etmesinin güzel ve hoş bir şey olduğu, kötülük etmesinin ise, çirkin ve kabîh olduğu, akıllarda sabit ve karar kılmış olan bir nususîur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/403-404

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/405

etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz, yine kendinize kötülük etmiş olursunuz" buyurmuştur. 28[28]

İkinci Mesele

Vahidî şöyle der: "Bu ayette, kesin olarak mahzur olan bir kısım vardır: O da başında ve kulnâ (ve kendilerine dedik ki) fiilini takdir etmektir. Buna göre mana, "şayet siz taatte Dulunmak suretiyle iyilik ederseniz, o taatlerin bereketi sebebiyle Allah size hayır *« bereket kapılar1 açacağı için, kendinize iyilik etmiş olursunuz; yine siz, haram olan şeyleri yapmak suretiyle kötülük ederseniz, o günahların uğursuzluğu sebebiyle, Allah size ceza ve azab kapılarını açacağı için, kendinize kötülük etmiş olursunuz" şeklinde olur. 29[29]

Üçüncü Mesele

Nahivciler şöyle der: "Cenâb-ı Hak, "tekâbül"den dolayı buyurmuştur, ama bunun manası (onadır); (onun aleyhinedir) şeklindedir. Çünkü, harf-i çerlerin bir kısmı, bir kısmının yerine kullanılır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "O gün (yer) bütün haberlerini anlatacaktır. Çünkü Rabbi kendisine (o vech ile) vahyetmiştir"'(zıizât.4-5) ayetinde olduğu gibidir. Buradaki leha, ileyha anlamındadır. 30[30]

Dördüncü Mesele

Tasavvuf erbabı bu ayetin, Allah'ın rahmetinin gadabına baskın çıktığına delâlet ettiğini söyleyerek şöyle demişlerdir:
"Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak, onların iyilik yapmalarından bahsedince, bu kelimeyi iki defa zikrederek buyurmuştur. Ama, onların kötülük yapmalarından bahsedince, bunu tek bir defa zikrederek buyurmuştur. Şayet Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti gadabına galip ve baskın olmasaydı, bu böyle olmazdı. 31[31]

İkinci Vaad

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Artık diğer cezanın vadesi gelince" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 32[32]

Birinci Mesele

Müfessirler bunun manasının, "Son defaki vaad" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, bu "son kere, defa" da, onların Zekeriyya ve Yahya (a.s)'yı Öldürmeye teşebbüs etmeleridir. Vahidî şöyle der: "İşte bunun üzerine Allah, onların üzerine mecusî olan Babilli Buhtunnasr'ı gönderdi. Halkı ona buğz etti; o da bunun üzerine İsrailoğullarını esir aldı, onları kılıçtan geçirdi ve Beyt-i Makdis'i harab etti." Ben derim ki: Tarihler, Buhtunnasr'tn, gerek Hz. İsa ve gerekse Hz. Zekeriya ve Yahya (a.s)'dan yıllar önce yaşamış olduğuna şehadet eder. Onlar sebebiyle yahudilerden intikam alan kralın, Kral Konstantin adındaki Bizans kralı olduğu malumdur. Onların durumlarını en iyi bilen Allah'dır. Bu gibi ayetleri muayyen kişiler ve topluluklar belirterek tefsir etmenin, Kur'ân-ın maksadlarıyla hiçbir ilgisi yoktur. 33[33]

---

[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/405
[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/405-406
[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/406
[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/406
[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/406
[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/406

İkinci Mesele

Ayetteki iza cae fiilinin cevabı mahzûf olup, takdiri, "Son vaad geldiğinde, sizin yüzlerinizi kötü (eştirsinler diye, biz
onları gönderdik, musallat kıldık" şeklindedir. Daha önce geçen "kullarımın üzerine musallat kıldık" (Isra, 5) cümlesinin delâletinden dolayı, bu hazf güzel ve yerinde olmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yüzlerinizi kötülesinler... diye" buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır: 34[34]

Birinci Mesele

Arapça'da "onu üzdü, mahzun etti" manasında "Sa'ehû-yesûuhû" denilir. Böyle buyurmakla, Cenâb-ı
Hak, üzülme işini yüzlere nisbet etmiştir. Çünkü, kalbte mevcut olan ruhî hallerin emaresi, yüzde belirir. Binâenaleyh, eğer kalpte bir sevinç ve sürür hasıl olursa, yüzde parlaklık, güleçlik ve aydınlık zuhur eder. Yok, eğer kalbte bir hüzün ve bir korku bulunursa, o zaman yüzde bir ekşime, rengin atması ve bir morarma meydana gelir. İşte bu sebepten dolayı bu ayette, kötülük, yüzlere nisbet edilmiştir. Bunun benzeri olan manalar, Kur'ân'da pek çoktur. 35[35]

İkinci Mesele

Bütün kıraat imamları gâib sîgasıyla, yesûu şeklinde okumuşlardır. Vahidî şöyle der: "Bu, hem manaya, hem
de lafza uygundur. Manaya uygunluğuna gelince, bu, gönderilen kimselerin, onları hakikatte üzen kimseler olması sebebiyledir. Çünkü, onları kılıçtan geçiren ve esir alanlar, işte bu musallat kılınan kimselerdir. Lafza uygunluğuna gelince, buda, "Mescidinize girsinler... diye" ifadesine uygunluğu sebebiyledir." İbn Amir, Asım'ın ravisi Ebu Bekr ve Hamza, müfred olarak yesûe şeklinde okumuşlardır. Bu müfred okumanın, şu üç şeyden birisi sebebiyle olması muhtemeldir:
a) Fiilin failinin, lafzatullaha raci olmasından dolayı. Çünkü, daha önce geçen fiiller rededna ve emdedna fiilleridir ki bütün bunlardaki zamirler, Allah'a racidir.
b) Bunun faili beasnâ (gönderdik) fiilinin delâlet ettiği ba's kelimesidir. Çünkü, önce geçen fiil, masdara (ba's) delalet eder. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, (A. imrân, ıso) ayetinde olduğu gibidir. Zeccâc bunun takdirinin "Bu vaadin, onların yüzlerini kötüleştirmesi için" şeklinde olduğunu söyler. Kİsâî bu ifadeyi, tıpkı ve ifadelerinde -duğu gibi, fiili Allah'a isnad ederek nün ile (li nesûe) şeklinde okumuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "galebe ettiklerini iyice imha etsinler diye" buyurmuştur, Arapça'da bir şey helak olup yok olduğunda Tebera'ş-şey'u-tebran"; bir şey bir şeyi helak edip yok ettiğindeyse, "Tebberahu" denilir. Zeccâc da şöyle der: "Senin kırıp ufalttığın her şey için, "Tebbertehû - Sen onu un ufak ettin" ifadesi kullanılır. Altın ve cam kırıklarına, "Tİbru'z-zücâci" ve Tibru'z-Zehebl" (Cam kırığı; altın tozu) denilmesi de böyledir. Yine (Araf, 139) ayetiyle
(Nuh, 28) ayetleri de bu manadadır. Ayetteki hususunda iki ihtimal vardır: Bu ifadenin,
a) Onlar ona galip gelip ve ona baskın çıktıkları müddetçe;
b) "Onlar, galip oldukları müddetçe, onları helak edip yok etmeleri için" manalarına gelmesi muhtemeldir. Yani, "onların hükümranlığı İsrai(oğulları üzerinde devam ettiği sürece" demektir. kelimesi, haberin gerçekleştiğini ortaya koymak ve onun doğruluğu hususundaki

---

[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/406-407

[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/407

şek ve şüpheyi izale etmek için getirilmiş olan bir mef'ûl-i mutlaktır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Allah Musa'ya da hitap ile konuştu"(Nisa, 164) ayetinde olduğu gibidir kî, bu, "hakikaten ve gerçekten" demektir. Buna göre mana, "Onlar ona galip ve üstün olduğu sürece, helak edip tahrip etmeleri için" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Rabbinizin size merhamet edeceğini umabilirsiniz" buyurmuştur. Bu, "Ey İsrailoğulları, Rabbiniz belki de, sizden intikam aldıktan sonra size merhamet edecek ve sizi bağışlayacaktır" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer tekrar (fesada) dönerseniz, biz de (cezalandırmaya) döneriz" buyurmuştur. Bu, "Biz size, musallat kılacağımız kimseleri gönderir de, onlar da size, bir ceza ve istifade etmeniz ve günahlar işlemekten kaçınıp vazgeçmeniz için bir Öğüt olmak üzere, yapacakları şeyi yaparlar da; sonra da Rabbiniz size acıyarak, bu azabı sizden kaldırırsa; buna rağmen, siz yeniden günah işlemeye dönerseniz, biz de, bu dünyada çeşitli belâ ve musibetleri başınıza salmaya tekrar başlarız!" demektir. Kaffâl şöyle der: Biz bu ayeti Cenab-ı Hakk'ın Araf Sûresi'ndeki, İsrailoğulları hakkında nazil olmuş olan: "O vakit Rabbin, Kıyamet gününe kadar onların üzerine kendilerini en kötü azaba duçar edecek kimseler göndereceğini yeminle i'lâm etti, bildirdi" (mm. 167> ayetinden dolayı, "dünyevî azâb" manasına hamlettik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer tekrar (fesada) dönerseniz, biz de (cezalandırmaya) döneriz" buyurmuştur. Yani, "Onlar, uygun olmayan şeyleri, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlamaya ve Tevrat ve İncil'de varid olan şeyleri gizlemeye yeniden dönerlerse, Allah da, onlara, Araplar vasıtasıyla azabını ve belalarını yeniden dönderir" demektir. İşte bundan ötürü Nadîr, Kurayza, Kaynuka ve Hsyber yahudilerinin başına gelen ölüm ve helak gelmiş ve başlarına çökmüştür. Onlardan geriye kalanlar ise, mülkiyyetleri ve hükümranlıkları olmaksızın, cizye ile ezilmişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz, cehennemi kâfirlere bir
zindan yaptık'1 buyurmuştur. "Faîl" vezninde olan hasır kelimesinin, "Tâil" manasına gelmesi ve böylece de mananın, "Biz, cehennemi, onları kuşatan ve bağlayan bir şey kıldık" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, bunun "mef'ûl" manasına gelmesi,

Böylece de, "Biz o cehennemi onların toplanacağı, içinde kuşatılacaklar! bir yer haline getirdik" manasının murad edilmiş olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Dünya azabı ve işkencesi, ne kadar kuvvetli ve fazla olursa olsun, bazı insanlar ondan Ivrtulur ve kaçar; o azabın içine düşen kimse, ya ölüm veya başka bir yolla ondan tutulabilir. Ama, ahiret azabına gelince bu, insanı, kendisinden kurtulmak ümidi r-Jjnmaksızın çepeçevre kuşatır" şeklinde olur. Binâenaleyh, bu kimseler için, massettiğimiz dünyevî azabın yanında, bundan sonra, kendilerini her yönden taşatacak olan ve onlara kurtulamayacakları ahiret azabı vardır. 36[36]

Doğruyu Gösteren Kur'ân'dır

Muhakkak bu Kur'ân, öyle bir şeye (yola) doğrultup götürür ki o, en adil ve doğru bir (yol)dur. O, güzel güzel amellerde bulunan mü'minlere kendileri büyük bir mükâfaat olduğunu da müjdeler. Ahirete iman etmeyenlere ise pek acıklı bir azab hazırladığımızı bildirir" (İsrA, 9-10).

Bil ki Allah Teâlâ, ihlâslı ve samimî kullarına yapmış olduğu şeyleri açıklayınca, ha Hz. Peygamber'i gece yolculuğuna çıkartması (isrâ), Hz. Musa'ya da Tevrat'ı sidir- ve de, kendisine asi olup batılda diretenlere yaptığını da beyan edip, -ki onların üzerine çeşitli belâları salıvermesidir-, işte bunlar, Allah'a itaat etmenin,
türlü hayır ve ikrama; ona isyan etmenin ise, her türlü belâ ve zarara yol açtığını ce, pek yerinde olarak müteakiben Kur'ân1! överek, "Muhakkak bu Kur'ânt öyle bir şeye (yola) doğrultup götürür ki o, en adil ve en doğru bir (yol)dur" buyurmuştur. 37[37]

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/407-409
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/409

İsm-i Tafdil Bazan Mukayese Bildirmez

Birinci Bahis: Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "...dimdik ayakta duran bir dine. \im'in Hakk'a yönelmiş dinine iletmiştir"(Bn&m.ıei) ifadesi, bu dinin dosdoğru, müstakim; bu ayetteki, ".. .öyle bir şeye (yola) doğrultup götürür ki o, en adil ve en doğru bir yoldur" ifadesi de, diğer dinlerden daha adil ve daha doğru olduğuna delâlet eder. Ben derim ki bizim, "Bu şey, şundan daha doğrudur" şeklindeki sözümüz, ancak o iki şeyin "istikamet" anlamında müşterek olmaları; sonra da o ikisinden birindeki istikametin diğerinden daha fazla ve daha mükemmel olması halinde doğru olur. Halbuki bu, imkânsızdır. Çünkü, onun müstakim olması, o şeyin hak ve doğru olması demektir. O şeyin hak ve doğru olmasında bir farklılığın bulunması ise, imkânsızdır. Binâenaleyh Kur'ân'ı, "en adil ve en doğru" diye vasıflandırmak mecazi olur. Ancak ne var ki, ef'al, yani ism-i tafdîl kalıbı, bazan ism-i fail manasına gelir. Bu, bizim meselâ, "Allah uludur, büyüktür" manasında, "Allahu ekber" ve, "Mervânoğullan'nın iki adil ve doğru olanı" manasında, "el-Eşec ve en-Nâkıs, Mervânoğullan'nın iki en adil olanıdır" dememiz gibidir. Veyahut da bu lafız, bilinen zahirî anlamına hamledilir. Allah en iyisini bilendir.

İkinci Bahis: tabiri mahzûf bir mevsûfun sıfatı olup, kelamın takdiri, "O Kur'ân, dinlerin, şeriatların ve yolların en doğrusu olan dine, şeriata veya yola iletir" şeklindedir. Böylesi kinayeler, Kur'ân-! Kerim'de çokça bulunmaktadır. Bu

"Sen kötülüğü en güzelle de/ef"<Mü'minûn,96) ayetinde olduğu gibidir. Yani, "En güzel hasletle" demektir.

Cenâb-i Hakk'ın "O, güzel güzel amellerde bulunan mü'minlere kendileri için büyük bir mükâfaat olduğunu da müjdeler" ifadesine gelince, bil ki Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı şu üç tür sıfatla vasfet mistir:

Birinci Sıfat: Onun, en doğru olan yola iletmesi. Bunun ne demek olduğu biraz önce geçti.

İkinci Sıfat: Onun, sâlih amel işleyenlere büyük bir mükâfaatı müjdelemesi. Bu böyledir, zira ilk sıfat, Kur'ân'ın, en doğru inanca ve en uygun amele sevkettiğine delalet edince, bu en doğru itikadın ve en uygun amelin bir emaresinin zuhur etmesi gerekmiştir. Bu da, bahsedilen bu büyük ücrettir. Çünkü en doğru yolun, mutlaka büyük bir kazanç ve büyük bir menfaat sağlaması gerekir.

Üçüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Ahirete iman etmeyenlere ise, pek acıklı bir azab hazırladığımızı bildirir" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu böyledir, zira en doğru inanç ve en uygun amel, onu yapana, en mükemmel ve en büyük menfaati sağ'adığı gibi, aynı şekilde onu yapmayana da, onu yapmamak en büyük zararı getirir.

Bil ki, "Ahirete iman etmeyenler" ifadesi "Kendileri için büyük bir mükâfaat olduğunu müjdeler" ifadesi üzerine atıftır. Buna göre mana şöyle olur: "Allah Teâlâ, mü'minlere iki müjde vermiştir: Kendilerine mükâfaat vereceği müjdesi ve düşmanlarını cezalandıracağı müjdesi." Bunun benzeri bir ifade de kişinin, "Zeyd'e, kendisine verileceği ve düşmanlarına verilmeyeceği müjdesini verdim" demesidir.

Eğer, "Azab" ifade etmek üzere, "müjdeleme" tabirinin kullanılmasının izahı istenecek olursa, deriz ki: Bu, tehekküm (istihza) İçin kullanılmıştır, yahut da iki zıd şeyin birinin diğerinin yerine kullanılması kabiündendir. Meselâ, "Kötülüğün cezası, misli bir kötülüktür" (Şura.«) ayetinde olduğu gibi. Oysa ikinci "kötülük," aslında kötülük değil, "kötülüğün karşılığı" manasınadır. 38[38]

Yahudiler ve Ahiret İnancı

Eğer, "bu ayet, yahudilerin durumlarını açıklamak için gelmiştir. Halbuki onlar ahirete imanı inkâr etmezler. O halde, Cenâb-ı Hak bu ayette nasıl, "Ahirete iman etmezler(e gelince),

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/409-411

onlar için de şüphesiz pek aakh bir azab hazırladığımızı (bildirir)" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Buna iki türlü cevap verilmiştir:
a) Yahudilerin çoğu (ahiretteki) maddî mükâfaat ve cezayı kabul etmezler.
b) Onların bir kısmı, "Cehennem bize, ancak, sayılı günlerde dokunur fyakar)" yw imran, 24) derler. Dolayısıyle onlar, bu ifadeye göre sanki âhireti inkâr etmiş gibi olurlar. Allah en iyi bilendir. 39[39]

İnsan Bazan Kötü Olanı İster

"insan tıpkı, hayrı istediği gibi, şerri de dua edip ister. Doğrusu, insan pek acelecidir" {İsti, 11).
Bu ayetle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Bil ki ayetin, daha önceki ayetlerle münasebeti şudur: Allah insana bu Kur'ân'ı indirip, bu büyük nimeti ve ikramı vermesinden sonra, insan yine de bazan onun hükümlerine tutunmaktan ve onun beyanlarına başvurmaktan yan çizer ve hiçbir faydası olmayan şeylere yönelir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak "İnsan tıpkı hayrı istediği gibi, şerri de dua edip ister" buyurmuştur. 40[40]

Kâfirlerin Şer İstemelerinin İzahı

İkinci Bahis: Alimler, insanın şerri istemesi ile ne kastedildiği hususunda şu değişik görüşleri ileri sürmüşlerdir:
Birinci Görüş: Buradaki insan ile, Nadr b. Haris kastedilmiştir. Çünkü o, "£y Allah, eğer bu, senin katından (gelmiş) bir hak ise, durma bizim üstümüze gökten taş yağdır!" {Entai, 32) demiştir. Allah Teâlâ da onun bu duasını kabul etmiş ve onun boynu vurulmuştu. Yine o kâfirlerden bir kısmı da, "Yahut bize acıklı bir azab getir" (Enimi, 32); diğer bazıları da, "Eğer doğru iseniz, vaadoiunan bu (azab) ne zaman?" (Yasin, 4e) demişlerdi. Onlar bunu, cahilliklerinden ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in söylediği şeylerde yalancı olduğuna inanmalarından ötürü söylemişlerdi.
İkinci Görüş: Bununla şu kastedilmiştir: İnsan, canı sıkıldığında ve kızdığında, çotuğuna çocuğuna, malına mülküne lanet okur. Binâenaleyh eğer hayır dualarına icabet edildiği gibi, şer dualarına da icabet olunsaydı, o kimse helak olurdu. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Şevde Binti Zema'a (r.anhâ)'ya bir köte hediye etmişti. 8u kölo geceleyin inleyerek, Sevde'nin yanına geldi. Şevde ona, "Neyin var, niçin inliyorsun?" diye sordu. O, (kendini bağlayan) bağın acı verdiğinden şikâyettendi. Şevde de, onun bağını gevşetti. Uyuyunca da, köle elinin bağını çözüp kaçtı. Sabah olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), o köleyi getirmelerini istedi. Kendisine durum haber verilince de, "Allah'ım, o Sevde'nin elini kes" diye beddua etti. Bunun üzerine Şevde, Allah Teâlâ'nın elini keseceğini bekleyerek, ellerini kaldırdı. Hz. Peygamber (s.a.s) ''Ben Allah'tan, ailemden bir azaba
müstehak olmayan kimse aleyhine yaptığım dualan, rahmete çevirmesini istedim. Çünkü ben de insanım, sizin öfkelendiğiniz gibi öfkelenirim. Dolayısıyla Şevde ellerini geri çeksin (indirsin)" buyurdu. 41[41]

Resm-i Mushaf Kur'ân'ın önemli Bir Belgesidir

Üçüncü Görüş: Ben derim ki: Bununla şu mananın kastedilmiş olması da muhtemeldir: İnsan bazan bir şeyin şer ve zarar kaynağı olmasına rağmen, kendisi hakkında hayır ve iyilik olduğuna inanarak, onu alabildiğine içten ister. Bu kimse, o şeyin asıl durumunu bilemediği için, bunu böyle içten ister. Bu, onun işinde çok aceleci olmasından ve işlerin gerçek yüzünü araştırmadan, zahirine aldanmasından ileri gelir.

---

[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/411
[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/411
[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/412

Üçüncü Bahis: Normal kaideye göre, ayetteki (çağırır) fiilinin sonuna vâv getirilmesi gerekirdi. Fakat bu kelime Kur'ân yazısında vâv'sız gelmiştir. Çünkü bu vâv lafızda (telaffuzda) gözükmemiştir. Ama bu, mana bakımından hazfedilmem iştir.

Çünkü bu fiil, ref mahallindedir. Bunun bir benzeri de, (Nfra, 146); (Kat, 41) ve (Kamer, 5} ayetleridir.Eğer bu fiiller vâv ve yâ'lı olarak yazılmış olsalardı, yine doğru olurdu. Bu izah Ferrâ'ya aittir. Ben derim ki: Bunlar, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Mecid'i tahriften ve tağyirden koruduğuna delâlet eder. Çünkü Kur'ân lafızlarının çoğunda, vâv ve yâ'nın getirilmesi, sayılı bazı yerlerinde ise getirilmemesi, bu Kur'ân'ın, duyulduğu gibi, aynen nakledildiğine ve hiç kimsenin aklına ve anlayışına göre, onun üzerinde tasarrufta bulunamadığına delalet eder. 42[42]

İnsan Acelecidir

Cenâb-ı Allah, "Doğrusu insan, pek acelecidir!" buyurmuştur. Ayette bahsedilen bu "insan"ın kim olduğu hususunda iki görüş vardır

Birinci Görüş: Bu insan, Hz. Adem (a.s)'dir. Çünkü o, canı (ruhu) göbeğine kadar ulaştığında, kendisine baktı ve durumu hoşuna gitti. Kalkmaya yeltendi, fakat buna gücü yetmedi. İşte, "Doğrusu insan, pek acelecidir!" cümlesi ile anlatılan budur.

İkinci Görüş: Buradaki "insan", bütün insan cinsi manasınadır. Çünkü her insan, aşağı-yukarı aceleci olmaktan uzak değildir. Binâenaleyh insan aceleciliği bıraktığında, bu, hem dinî, hem de dünyevî hususlarda kendj faydasına olur.

Ben diyorum ki: Bu ifâde ile, birinci görüşün(yani Hz. Âdem'in)kastedilmiş olması durumunda da, bununla yine ikinci görüş kastedilmiş olur. Çünkü bu ayetteki "insan"ı, Hz. Âdem manasına aldığımızda, bu, "İnsanların atası olan Âdem aceleci oluş sıfatına sahip olduğuna göre, bunun her insanda mutlaka bulunan bir sıfat ofması gerekir" demek olur. Binâenaleyh birinci görüşle, ikinci görüş de kastedilmiş olur. Allah en iyi bilendir. 43[43]

Güneş ve Ayın Faydaları

"Biz gece ile gündüzü iki ayet kildik. Gece ayetini sildik ve gösterici olan gündüz ayetini getirdik. Böylece Rabbinizden bir faz! arayasmız ve yıllarınsayısı ile hesabı bilesiniz diye... İşte biz herşeyi iyice anlattık

(Isra 12).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 44[44]

Önceki Kısımla Münasebet

Ayetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılır:

1) Allah Teâlâ, önceki ayetinde, insanlara bir dinî nimet otan Kur'ân'ı bahşettiğini açıklayınca, bunun peşisıra da onlara verdiği dünyevî nimetleri saymaya başlayarak, "Biz gece ve gündüzü iki ayet kıldık" buyurmuştur. Yani, "Nasıl Kur'ân, muhkem ve müteşabih ayetlerle dolu, birbirine uyumlu ise, zaman da, geceler ve gündüzlerle meydana gelmiştir. Dolaytsı ile muhkem, tıpkı gündüz; müteşabih de tıpkı gece gibidir. Mükellefiyetlerin esası, ancak muhkem ve müteşabih ayetlerin zikredilmesi ile tamamlandığı gibi, zamandan da mükemmel bir biçimde ancak gece ve gündüzün olması ile istifade edilir.

2) Allah, geçen ayetlerde, Kur'ân'ın en âdil ve doğru yola ilettiğini beyan buyurunca, bu da ancak tevhide ve nübüvvete delalet eden delillerin getirilmesi ile olunca, bunun peşisıra tevhidin delillerini getirmiştir. Bunlarda, ulvî ve süflî alemdeki (göklerde ve yerdeki) dikkate değer durumlardır.

---

[42] 42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/412-413

[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/413

[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/413-414

3) Cenâb-ı Hak insanı çok aceleci, yani bir durumdan diğer duruma, bir halden diğer hale çabucak geçen bir varlık olarak tavsif edince, bu âlemin bütün hallerinin böyle olduğunu beyan etmiştir. Bu da, âlemin karanlıktan aydınlığa, aydınlıktan karanlığa geçmesi ve ayın ışığının artıp eksilmesi (gibi hallerdir). Allah en iyi bilendir. 45[45]

Gece ve Gündüz de İki Ayettir

Ayetteki, Biz gece ile gündüzü iki ayet kıldık" cümlesi hakkında iki görüş vardır: Birinci Görüş: Cümledeki iki ayetten murad, bizzat gece ve gündüzün kendisidir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, gece ite gündüzü, insanların dinî ve dünyevî işlerinde birer delil kılmıştır. Bunların dinî bakımdan delil oluşlarına gelince bu, onların birbiri peşine devamlı gelmelerine rağmen, birbirlerine zıt ve birbirinden başka olmaları, zatları gereği var olmadıklarına; aksine, işlerini yürüten bir faillerinin ve kendilerini belli ölçüler dahilinde yaratan bir yaratıcılarının olduğuna delalet eden en güçlü delillerden olmalarıdır. Bunların dünyevî bakımdan delil oluşuna gelince, bu da, dünyevî menfaatlerin ancak gece ve gündüzün bulunmasıyla tamam olmalarından ötürüdür. Binaenaleyh eğer gece olmasaydı, sükûnet ve istirahat olmazdı; eğer gündüz olmasaydı, kazanç, geçim ve atım-satım olmazdı.

Allah Teâlâ daha sonra, "Gece ayetini sildik" ifadesindeki izafet, izâfet-i beyâniyye, yani "Gecenin kendisi olan ayet" manasına olur. Buna göre ifade, "Biz gece'nin ayetini sildik ve gündüzün bizzat kendisi olan ayetini, aydınlatıcı kıldık" manasında olur. Bu, bizim "Birşeyin nefsi, zâtı, kendisi" dememiz gibidir. Binâenaleyh, "Gece ayeti" tabiri de, "gecenin kendisi" demek olur. Yine, "Horasan beldelerine girdim" demek de böyledir. Bu, "Horasan'ı meydana getiren beldelere girdim" demektir. İşte burada da böyledir. 46[46]

Gece Ayetinin Silinmesi

İkinci Görüş: Bu görüşe göre Cenâb-ı Hak güneş ile ay'ı murad ederek: "Biz geceyi ve gündüzü aydınlatan ışık kaynaklarını iki ayet kıldık. Derken gecenin ayetini, yani ay'ı sildik" buyurmuştur. Ayı silmenin ne demek olduğu hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla, ayın ışığının artıp eksilmesi kastedilmiştir. Binâenaleyh ay, işin başında hilâl şeklinde gözükür. Sonra gittikçe ışığı artarak, tam bir dolunay olur. Sonra yine gittikçe ışığı azalır. İşte ayette bahsedilen silme budur. Bu iş, başlangıç noktasına kadar devam eder.

b) Ayın silinmesi, onun yüzündeki tekelerin silinmesidir. Rivayet olunduğuna göre güneş ve ay aydınlık ve ışık bakımından eşit imişler. Derken Allah Teâlâ, Cebrail (a.s)'i göndermiş ve ona, kanadıyla ayın yüzünü silmesini emretmiş. O da, ayın ışığını silip azaftmış. Arapça'da "Mahv". birşeyin izini, eserini silip gidermek demektir. Nitekim sen, ortada birşeyin hiçbir eseri kalmadığında dersin. Ben derim ki: Ayetteki "mahv" kelimesini, birinci manaya hamletmek daha uygundur. Zira ayetteki litebteğu ve ta'lemu fiiHerinin başındaki lâm, daha önce bahsi geçen şeye mütealliktir. Daha Önce bahsedilen de, gece ayetini mahvetmek {silip yoketmek) ve gösterici olan gündüz ayetini getirmektir. "Mahv"ı, ayın ışığının artması ve eksilmesi manasına hamlettiğimizde, ancak gece ayetini silmek, "Allah'ın fazlını istemeye" tesir etmiş olur. Çünkü Allah'ın fazlını istemenin hasıl olmasının sebebi, ayın nurunun hallerine göre değişir. Tecrübe ehli, mesela denizlerin med ve cezir haline tesir etmesi ve doktorların kitaplarında bahsettiğine göre deneylerin hallerinin değişmesi gibi, ay'ın, ışığının farklı farklı oluşunun bu âlemin hallerinde ve maslahatlarında büyük bir tesiri olduğunu açıklamışlardır. Hem ay ışığının artması ve ekşitmesi sebebi ile (kamerî) aylar; ayların dönüp dolaşması

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/414

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/414-415

(devam etmesi) sebebi ile de, hilali görmeye bağlı olan, arabî (hicrî) yıllar meydana gelir. Nitekim Hak Teâiâ ia. "Yılların sayısı ile hesabı bilesiniz diye" buyurmuştur. Binâenaleyh ayette ransedilen "mahv'ın, söylediğimiz manaya hamfedilmesinin daha uygun olduğu sabit olur,

Şunu da söyleyebilirim: Ayetteki "mahV'i, ayın yüzündeki lekeleri ve pürüzleri silip yoketme manasına aldığımızda da bu, mûsiümanların mebde ve meâd ile ilgili görüşlerinin doğruluğu hususunda kesin ve büyük bir aklî delil olur. Bunun, müslümanların mebde ile ilgili görüşlerine delâlet edişi şöyledir: Felsefecilere göre s .. i kütlesi, basit bir kütledir. Dolayısıyla onun sıfatlarının birbirine benzemesi gerekir. Binâenaleyh "mahv" sebebiyle meydana gelen, farklı haller bunun tabiat gereği olmadığına, aksine hür ve irade sahibi bir failin, onun bir kısım parçalarına güçlü, bir kısım parçalarına da zayıf ışık vermiş olmasından ötürü oluğuna delalet eder ki bu da, âlemi idare edenin, zatı gereği mûcib (otomatikman yapan) bir varlık değil de hür ve irade sahibi bir fail olduğuna delalet eder. Bundan kurtulmak için. felsefecilerin ileri sürdüğü şeylerin en güzeli şudur: "Tıpkı yıldızların, feleklerin kütleler içinde yer alması gibi, ayın yüzünde de ışığı az olan maddeler yerleşmiştir. Bu kütleler ayın kütlesi üzerinde, en az ışıklı kütleler olunca, haliyle, ayın yüzünde bu kütleler, tıpkı insanın yüzündeki çiller ve lekeler gibi görülür." İşte bu izah da hasmın gayes için yeterli değildir. Çünkü ayın kütlesi, kısımları birbirine benzeyen bir kütle olduğuna göre, niçin bu az ışıklı karanlık kütleler, ayın yüzeyinin şurasında değil de burasında yer almıştır. Aynı yol ile yıldızların halleri hakkında da İstidlal edilebilir. Çünkü gök cisimleri (felekler), parçaları birbirine benzeyen basit kütlelerdir. O halde niçin, yıldızların kütlelerinin, feleğin herhangi bir yerinde olmayışı, diğer yerinde oluşundan daha evla değildir. İşte bu da, yıldızların, feleğin o belli yerine yerleştirilmiş olmasının, hür ve irade sahibi bir failin yerleştirmesinden ötürü olduğuna delalet eder. Bütün bu delillerin getirilmesinden ve izah edilmesinden, alemde müessir olan yaratıcının zâtı gereği mucib bir varlık değil, hür ve irade sahibi bir fail olduğuna dikkat çekilmek istenmiştir. Allah en iyi bilendir. 47[47]

Mubsıraten Tabirinin Manası

Cenâb-ı Hak. "ve gösterici olan gündüz ayetini getirdik" buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Gündüz ayetinin gösterici olması, onun aydınlatıcı olması demektir. Çünkü aydınlatmak, görmenin gerçekleşmesinin sebebidir. O halde müsebbebin (neticenin) isminin sebebe verilmesi kabilinden, "mubsire" (gösterici) kelimesi "muzîe" (aydınlatıcı) manasında kullanılmıştır.

2) Ebu Ubeyde şöyle der: "Arapça'da, insanlar kendisinde gördükleri için, "Gündüz gösterdi" denilir. Bu tıpkı, arkadaşları kötü olan bir kimse hakkında, "kötü adam" denmesi, yine çoluğu çocuğu çok olan kimseye "racülün mazaafun" (kat kat adam) denilmesi gibidir. Ayetteki "Nehâr-ı Mubsır" (aydınlatıcı gündüz) deyimi de böyledir, yani, "onun ehlini görücü kıldık" demektir.

Bil ki Allah Teâlâ pek çok ayetinde, gece ve gündüzün faydalarından bahsetmiş ve meselâ, "Geceyi örtü kıldık. Gündüzü maişet vakti yaptık"(Nebe1.10-11) ve "Allah, onlarda sükûnet bulaşınız ve Allah'ın fazlını arayasınız diye sizin için geceyi ve gündüzü yarattı"(Yunus. 67) buyurmuştur. 48[48]

Vaktin Hesaplanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Yani işleriniz de nasıl tasarruf edeceğinizi göresiniz ve yılların sayısı ile hesabı bilesiniz diye" buyurmuştur.

---

[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/415-416

[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/416

Bil ki hesab, şu dört şeye, yani saatlere, gündüzlere, aylara ve yıllara dayanır. O halde sayı yıllar içindir; hesab da, yıllardan aşığı olanlar, yani aylar, günler, saatler içindir. Bu dört şeyden sonrası tekrar-dır. Bu tıpkı insanların, sayıları dörde, yani birler, onlar, yüzler ve binlere göre tertip etmeleri gibidir. Bu dört şeyden sonrası da tekrardır. A: ah en iyi bilendir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "işte biz herşeyi iyice anlattık"' buyurmuştur. Allah Teâlâ gece ve gündüz ayetinin hallerinden bahsedince, ki bunlar bir açıdan tevhid için kesin delil, bir açıdan da dünyadakilere Allah tarafından verilmiş *a büyük nimettir. Allah Teâlâ bunların hallerini açıklayıp, onlarda yaratana dair delililer bulunduğunu ve insanlar için büyük nimetler ihtiva ettiğini detaylıca anlatınca bu, faydalı bir açıklama ve mükemmel bir beyan olmuş olur. Dolayısıyla da o, "işte biz berşeyi iyice anlattık" buyurmuştur. Yani, "dininiz ve dünyanız için ihtiyaç duyduğunuz herşeyi detaylıca izah ettik, ortaya koyduk" demektir. Bu tıpkı, "Biz :pta hiçbirşeyi eksik bırakmadık" (Enâm,38) ve "O, Rabbinin emriyle herşeyi beiâk edecektir" (Ahkâf. 25) ve "Sana (bu) kitabı, herşeyin apaçık bir beyanı... obnak üzere peyder pey indirdik (Nam, 89) ayetleri gibidir. Cenâb-ı Hak, sözü Te'kid etmek ve iyice anlatmak için, ayette masdara (mef'ûl-ü mutlaka) yer vermiş ve "tafsîlen" demiştir. Sanki Allah Teâlâ, "Biz onu gerçekten ve olduğu gibi^hiç cavesiz olarak açıkladık" demek istemiştir. Allah en iyi bilendir. [49][49]

Görüntüsü Alınan İşlerimiz

"Herkesin amelini kendi boynuna doladık. Kıyamet günü onun için neşredilmiş olarak kendisine kavuşacak bir kitap çıkaracağız. "Oku kitabını, bu gün sana karşı, iyi hesap görücü olarak kendi nefsin yeter.1" (İsra, 13-14).
Bil ki ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [50][50]

Birinci Mesele

Bu ayetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:
Birinci İzah: Allah Teâlâ, 'İşte biz herşeyi iyice anlattık buyurunca bu, "insanların, tevhid, nübüvvet ve me'âdle ilgili ihtiyaç duydukları her delil ve va'd, va'îd, terhib-terğîb ile ilgili açıklamasına ihtiyaç hissettikleri herşey anlatıldı" demek olur. Durum böyle olunca, artık insan için hiçbir mazeret kalmamıştır. Binâenaleyh pek yerinde olarak, Kıyamet meydanına gelen herkesin amelini boynuna dolar ve ona, "Oku kitabmı,bu gün sana karşı, iyi hesap görücü olarak kendi nefsin yeter!" deriz.
İkinci İzah: Allah Teâlâ, mahlûkata, gerek dinî, gerek dünyevî hususlarda, gece ve gündüz ayetleri gibi her türlü faydalı şeyi nasib ettiğini beyan buyurunca, onlara en büyük nimetleri inam etmiş olur. Bu da, onların, Cenâb-ı Hakk'a hizmet ve ibadetle meşguf olmalarının vacib olmasını gerektirir. Binâenaleyh işte bu sebeple, Kıyamet meydanına gelen herkes, amel ve sözlerinden mes'ûl olur.
Üçüncü İzah: 'İnsanları ve cinleri, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" (Zariyat. 56> ayetinde de olduğu gibi, mahlukatı ancak kendisine ibadet etsinler diye yarattığını beyan buyurup, güneşin, ayın, gecenin ve gündüzün hallerini de ayrıntılı olarak anlatınca, bu, "Ben, bütün bunları, istifâde edesiniz ve böylece de bana taat ve hizmetle meşgul olabilesiniz diye yarattım. Durum böyle olunca, Kıyamet meydanına gelen herkese o hizmet ve ibadeti, yaptı mı, yoksa diretip, isyan edip azdı mı diye hesap sorarım" demek olur. İşte ayetin, daha önceki ayetlerle münasebeti hususunda yapılacak izahlar bunlardır. [51][51]

---

[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/417
[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/417-418
[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/418

Tair Kelimesi

Bu mesele, ayetteki lafızların tefsiri hakkındadır:
Ayetteki "tâir" (uçan kuş) kelimesi ile ilgili şu iki görüş vardır:
1) Araplar, herhangi bir iş yapmak isteyip, o işin kendilerini hayra mı şerre mi götüreceğini anlamak istediklerinde, kuşların hallerine bakarlar O, kendi kendine mi uçuyor, yoksa uçmak için onu zorlamaya (rahatsız etmeye) m gerek var. Uçtuğu zaman, sağa mı sola mı uçuyor, yoksa yukarı doğru mu yükseliyor yahut da bu hususta itibar edip, herbirinden hayır ve şerrin, mutluluk ve mutsuzluğun hallerine delil kabul ettikleri hareketleri mi yapıyor diye, hüküm çıkarırlardı. Araplar bunu çokça yaptıkları için, tıpkı birşeyin, kendinden ayrılmaz vasfı ile isimlendirilmes gibi, hayır ve şer de "tâir (kuş)" adını almıştır. Bunun bir benzeri de, Yâsîn Sûresi'ndeki, "Dediler ki, "Doğrusu biz sizin yüzünüzden tetayyura uğradık (uğursuzlandik)." Onlar da "Sizin tâiriniz (uğursuzluğunuz) sizdendir" dediier" (Yâsîn. 18-19) ifadesidir. O halde, ayetteki bu ifadenin manası, "Her insanın amelini boynuna geçirdik" demek olur. Bu izahın doğruluğuna, Hasan ve Mücâhidin, bu kelimeyi, şeklinde okumuş olmaları da delâlet eder.
2) Ebu Ubeyde şöyle der: "Araplarca, "tâir", pay, hisse, nasip demek olup, İranlıların "baht" (talih) dedikleri şeydir. Bu izaha göre, ayetteki "tâir", "O insan için, hayır ve serden uyan, nasibi olan şey" demektir. Bu konuda sözün özü şudur: Allah Teâlâ mahlûkatı yaratmış ve herbirine belli bir miktar akıl, ilim, ömür, rızık, saadet ve şekavet vermiştir. İnsanın bu miktarı aşması ve ondan ayrılması mümkün değildir. Aksine onun gerek kemiyet, gerek keyfiyet bakımından mutlaka bu miktara ulaşması ve bunu aşamaması gerekir. O halde, mukadder olan bu şeyler, sanki ona doğru uçar, onun için meydana gelir. Bu manaya göre, takdir edilmiş o şeylerin, ayette "tâir" lafzı ile ifade edilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Binâenaleyh ayetteki bu tabir, "Allah Teâlâ'nın takdir ettiği ve üm-i ezelisinde tahakkuk edeceği belli olan şeylerden kinayedir. Bu sebeple bütün bunlar, hiçbir tarafa sapmaksızın o kimseye gelip ulaşır ve ondan ayrilmaz" demektir.
Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın insanlar için takdir ettiği ve ilm-i ezelisi ile onlar hakkında hükmettiği herşeyin mutlaka olacağına, olmamasının imkânsız olduğuna delâlet eden delillerdendir. Bunu şu iki şekilde açıklarız:
Birinci İzah: Ayetin takdiri: "'Her insanın amelini boynuna geçirdik" şeklindedir. Böylece Allah Teâlâ, o amelin o insan İçin gerekli (kesin) o duğunu beyân buyurmuştur. Bir şeyin lâzımı (ayrılmaz vasfı) olan şeyin ise, ondan ayrılması imkânsız olur ve mutlaka onun için tahakkuk eder. İşte elde etmek stediğimiz netice de budur.
İkinci İzah: Allah Teâlâ, ayette bu "ilzam" işini kendisine nisbet etmiştir. Çünkü şuradaki "Onu biz ilzam ettik" ifadesi, bu ilzâm'ın, (boyna dolama işinin), Allah'tan s. rûr ettiği hususunda açık bir İfadedir. Bunun bir benzeri de, "Onlara takva kelimesini u^Hme-i tevhidi) ilzam ettik"(Feüh,26) ayetidir. İşte bu ayet, ebedde, ancak Allah Teâlâ'ntn ezelde hükmettiği şeylerin zuhur edeceğine delâlet eder. İşte Hz. Peygamber (s.a.s) de, "(Kader) kalemi, nete kadar olacak şeyleri yazıp kurudu (işini tamamladı)"52[52] hadis-i şerifi ile işaret etmiştir. Allah en iyi bilendir. 53[53]

Üçüncü Mesele

Ayetteki "boynuna" ifadesi, gereklilikten kinayedir (mecazdır). Nitekim, "Bu işi senin boynuna sardım ve sana
onu muhafazayı gerekli kıldım" manasında, "Bunu senin boynuna doladım" denilir. Yine, "Onu sana verdim ve senin için gerekli (şart) kıldım" manasında, denilir. Yine denilmesi de, "İdareciliğin o kimse için gerekli oluşu, tıpkı bir gerdanlık ve tasma gibi oldu" manasındadır.

---

[52] 52[52] Keşfu'l-Hafa 1/332 (Biraz farklı şekliyle Buhâri,Nikah 8'dedevar).
[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/418-419

Yine, "Fulânun yukallidu fulânen" denilmesi de bu manadadır. Yani, bu inanç, tıpkı onun boynuna asılmış olan bir gerdanlık gibi kılındı demektir.

Ehl-i maânî şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu manayı, diğer uzuvlar arasından sadece boyna tahsis etmiştir. Çünkü, boyna asılı olan şey, ya onu süsleyen bir hayır, yahut da onu kötüleyen bir şer olur. Onu süsleyen, tıpkı bir gerdanlık ve takı gibi olur. Binâenaleyh, işte burada da, şayet onun ameli iyi ve hayır olursa, onun için bir zinet; yok eğer masiyet ve günah olursa, onun boynunda bir tasma gibi olur." 54[54]

Ahiretteki Amel Kitabı

Daha sonra Cenâb-ı Hak"Kıyamet günü onun için, neşredilmiş olarak kendisine kavuşacağı bir kitâb çıkaracağız" buyurmuştur. Hasan el-Basrî şöyle der: "Ey insanoğlu, senin için bir sayfa açtık. Ve senin için, iki melek görevlendirdik. Binâenaleyh, onların biri sağında, biri de solundadır. Sağında olan, iyiliklerini (hasenatını); solunda olan da seyyiâtını (kötü amellerini) kaydeder. Derken, sen öldüğünde sayfan dürülür ve seninle birlikte kabrine konur. Derken o, Kıyamet gününde karşına çıkarılır." O halde, Cenâb-ı Hakk'ın nuhricu buyruğu, "Biz onu, onun kabrinden onun için çıkarırız" demek olur ki bu da, "Biz bunu onun için çıkarttık; çünkü o, dünyada iken kitabını görmedi. O öldükten sonra diriltilince, bu onun için ortaya çıkarıldı ve aşikâr oldu" demektir. Yakûb bu ifadeyi, yuhrlcu diye okumuştur ki bu, "Tâir (onun ameli) onun İçin, açılmış ve yayılmış bir kitab çıkarır" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Defterler açılıp yayıldığı zaman" (Tekvir, 10) ayeti gibidir. İbn Amir ise bunu, şeklinde okumuştur ki bu, Arapların, "Birinizi bir şeyle yüz yüze, karşı karşıya getirdim" manasında olan "Lakkaytu fulânen eş'şey'e" şeklindeki ifadesinden gelmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "bir güzellik, bir sevinç vermiştir... onlara"(insanii) buyurmuştur. Ki bu da Arapların, "Lakkaytu'ş-şey'e ve lakkanîhi Zeydun" "O şeyi verdim ve, Zeyd de onu bana verdi" deyimlerinden alınmadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Oku kitabım" buyurmuştur. Bu kelamın takdiri, "Ona, (...) denilir" şeklindedir. Bu söyleyen ise, Allah Teâlâ'dır. Ki, Allah bu muradını melek vasıtasıyla ifade buyurur. Hasan el-Basrî: "O kitabı, o ister ümmî olsun isterse olmasın, okur" demiştir. Bekr İbn Abdullah da şöyle der: "Kıyamet gününde mü'min, sahifesiyle birlikte getirilir. O, onu okur. Onun yaptığı iyi şeyler o kitabın sayfasının dış yüzünde olup insanlar buna imrenirler. Günahları ise, sahifesinin iç yüzündedir; kul onu okur, kendisinin mahvoiduğunu sandığı bir sırada. Allah Teâlâ, "Gtf, ben, benimle senin aranad olan şeyleri şarla bağışladım" der, bunun üzerine onun sevinci büyük olur ve Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında, "O gün yüzler vardır, parıl parıl parlayacaktır. Güiücüdür, sevinicidir.."(Abese, 38-39) buyurduğu kimselerden olur. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, o kişinin: "Alın, okuyun kitabımı .."(Hakka, 19) söyleyeceğini buyurur. 55[55]

Herkes Kendi Hesabını Yapabilir

Cenâb-ı Hak bugün sana karşı, iyi hesap görücü olarak kendi nefsin yeter" buyurmuştur. Hasan el-Basrî: "Vallahi, seni sana muhasib tayin eden zât, mahza adalettir, âdildir" derken, Süddî de şöyle demiştir: "Kâfir o gün, "Sen, kullarına zulmedici olmadığına hükmettin. O halde, beni de, kendi kendinin hesaba çekeni kıl!" der de, ona da: "Oku kitabını, bu gün sana karşı, iyi hesap görücü olarak kendi nefsin yeter" denilir." Allah en iyisini bilendir. 56[56]

Ayetteki Sırlar

İslâm hukemâsı, "Bu ayet, son derece kıymetli bir ayet olup, bunda çeşitli konular hakkında

---

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/420

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/420-421

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/421

dikkate değer sırlar bulunmaktadır" derler.

Birinci Bahis: Allah Teâlâ, kulunun fiilini, tıpkı kendisine :ogru uçan bir kuş gibi.yapmıştır. Bu böyledir, zira Allah, ezelde herkes için belli z-.r miktar hayır ve şer takdir etmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın ilm-i ezelisinde belirlenen o hükmün, ezelî hükmün onun başına mutlaka gelmesi gerekir.

Dolayisiyle o hüküm adeta, ezelden itibaren o vakte (o hükmün tahakkuk edeceği vakte) kadar, o kimseye doğru uçan bir kuş gibi olmuş olur. O vakit gelince de, o <uş o kimseye, kendisinden kurtuluş olmayacak ve asla yanılmayacak bir biçimde _ aşır, onu bulur. İnsan her sözünün, fiilinin, her ânının ve fikrinin, Allah'ın kendisine üoğru, belli bir yol ve belli bir kader üzere uçurttuğu bir kuş gibi olduğunu ve mutlaka : «usun kendisini bulacağını bildiğinde, bu ebedîliğe ait olan kifayet etme ve yetmenin, ancak ezelî, inayetle tamam olacağını bilir ve anlar.

İkinci Bahis: Bu takdirler, ancak Allah Teâlâ'nın ilzamı (gerekti kılması) ile meydana gelmişlerdir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, daha sonra meydana gelecek olan ör hadisenin meydana gelmesi için, ondan önce bulunan başka bir hadiseyi yaratması € olur. Binâenaleyh, bu silsilenin var edilmesi Allah tarafından olunca, hiç şüphesiz eşey G3 Allah'dan olmuş olur. İşte burada insan sayısız kuşlar düşünebilir, hayal edebilir. Çünkü Allah onları, ezei yuvasından ve gayb aleminin karanlıklarından uçurmuş ve onlar da başlangıcı ve sonu olmayan kuşlar misali olmuşlar ve uçuvermişlerdir. Böylece de onların herbiri, belli bir insana doğru, belli bir zamanda, muayyen bir sıfatla yönelmişlerdir ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın, "...Herkesin tâirini (kuşunu, amelini) kendi boynuna doladık..."ayetinde murad edilen budur. 57[57]

Tecrübe İle Ruhun Meleke Kazanması

Üçüncü Bahis: Tecrübe, ihtiyarî ve iradî işlerin çokça tekrarlanmasının, nefis cevherinde kök salmış manevî ruhanî birtakım melekeleri meydana getirdiğini göstermektedir. Baksana, aynı dersi tekrar tekrar okumasını sürdüren kimse, o dersi ezberler. Yine, uzun müddet aynı işe devam eden kimse de, o işi bir meleke haline getirir.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki, çokça tekrarlamak, kök salmış bir melekenin meydana gelmesini gerektirince, o amellerden her birinin nefis cevherinde, bir tesirinin olması gerekir. Biz, çok sayıdaki su taneciklerinin, peş peşe taş üzerine düştüğünde, taşta bir delik meydana geldiğini gördüğümüzde, az ve zayıf dahi olsa, o damlacıkların her birinin, o deliğin meydana gelmesinde bir payı ve tesiri olduğunu anlamış oluruz. Yine eğer yazı yazma, insanlar örfünde her ne kadar, insanların, hususî lafızları tanıtmak hususunda üzerinde anlaşmış oldukları (muştalan) özel nakışlardan ibaret olunca ve o nakışların da o hususi manalara delaletleri cevherî (öze ait), kalıcılığı gerekli ve zevali imkânsız bir delâlet olunca, bu nakışları ihtiva eden o kitabın bu adı atması vad' ve ıstılah ile delâlet eden, o nakışları kapsayan sahifenin bu adı atmasından daha evlâdır.

Sen bu iki mukaddimeyi iyice anladığında biz diyoruz ki: Az veya çok, kuvvetti veya zayıf olsun, insandan sudur eden her şeyin mutlaka insanın nefs cevherinde muayyen bir tesiri bulunmaktadır. Binâenaleyh bu tesir, rûh cevherini, mahlûkattan (alıp) Hakk'ın huzuruna çekmek istikametinde bir tesir olursa, bu, mutluluktan ve ikramları gerektiren şeyler cümlesinden olmuş olur.

Yok eğer bu tesir, insanın ruhunun, Hakk'ın huzurundan mahlûkatla iştigâl etmeye çekmek istikametinde bir tesir olursa, bu şakaveti (bedbahtlığı) ve mahrumiyeti gerektiren şeyler cümlesinden olmuş olur. Ancak ne var ki, o tesirler, rûh bedene bağlı ve merbut kaldığı sürece saklı kalır. Çünkü ruhun, bedenin işleriyle meşgul olması, bu hallerin inkişafına, tecellisine ve zuhur etmesine mani olur. Bunun alâkası, bedenin idaresinden uzak kaldığı anda ise, Kıyamet kopar. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim ölürse, muhakkak ki Kıyameti

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/421-422

kopmuştur'58[58] buyurmuştur. Bu halin, bir Ktyamet olmasının manası şudur: "Nefs-i natıka, bu süflî bedende adeta karar kılmış ve yerleşmiş gibidir. Fakat bu ilgi sona erdiğinde, rûh, kalkar ve meselâ, ulvî âleme doğru yükselmeye teveccüh eder. Ki, işte bu ölüm halinin bir Ktyamet olmasından murat budur. Bu manada olmak üzere, Kıyamet koptuğunda ise, perde kalkar ve dekor ortaya çıkar! Ve ona, "işte senden perdeni kaldırıp açtık. Bugün gözün (ne kadar) keskindir!" <Kâf, 22) denilir.

O halde Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun manası, "Biz, Kıyamet koptuğunda, onun için o karanlık bedenin derinliklerinden dünyevî haller sebebiyle gerçekleşen bütün bu tesirleri kapsayan bir kitap çıkarırız. Ve bu kitap o vakitte açılmış olur. Çünkü, bu rûh o bedende iken, bu haller onda saklı ve adeta durulmuş, katlanmış gibiydi. Ama, ruhun bedenle olan münasebeti sona erdikten sonra, bütün bu haller ortaya çıktı, tecellî ederek inkişâf tahakkuk etti. Böylece de, daha önce bürünmüş iken açılmış ve yayılmış; daha önce gizli iken de, ortaya konulmuş gibi olur. İşte o esnada, aklî kuvvet, bütün bu eser ve neticelerin, rûh cevherinde zatî bir yazılışla yazılmış olduğunu müşahade eder. Ve o esnada ona, "Oku kitabını!" denilir. Biraz sonra da: "vBu günsana karşı, iyi hesap görücü oİarak kendi nefsin yeter" denilir. Çünkü, o neticeler, eğer mutluluğu gerektiren şeylerden ise, hiç şüphesiz mutluluklar meydana gelir. Yok eğer, bedbahtlığı gerektiren şeyferden ise, yine hiç şüphesiz bedbahtlık meydana gelir. İşte ruhanî hallere göre tj ayetin tefsiri budur.

Bil ki, gerçek şudur: Hakkında rivayetlerin varid olduğu zahirî haller ve manalar, - ç şüphesiz hak ve doğrudur. Ayetin, bu ruhanî-manevî manalara ihtimali de, aynı şekilde açıktır. Doğru metod ve dosdoğru yol ise, bütün bunları kabul etmektir. İşlerin hakikatlerini en iyi bilen Allah'tır. 59[59]

Şeriatsız Suç Olmaz

"Kim doğru yolu bulursa, o doğru yolu ancak kendi faidesine bulmuş olur. Kim de sapıklık ederse o da yalnız kendi aleyhine sapmış olur. Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez. Biz bir-resul göndermedikçe azâb etmeyiz" (İsrâ, 15).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 60[60]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, önceki ayetinde, "Herkesin amelini kendi boynuna doladık"(isrâ. ıa) buyurup, bu da "Herkesin ameli kendisine aittir" demek olunca, Cenâb-ı Hak bu manayı anlamaya daha yakın ve karışıklıktan da daha uzak diğer bir ifadeyle beyân ederek. "Kim doğru yolu bulursa, o doğru yolu ancak kendi faidesine bulmuş olur. Kim de sapıklık ederse, o da yalnız kendi aleyhine sapmış olur" buyurmuştur. Bu: "Salih ve iyi amelin mükâfaatt, onu yapana aittir. Ondan başkasına geçmez" demektir. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakikaten insan için, kendi çalıştığından başkası yoktur. Hakikaten çalıştığı da ileride görülecektir" (Uecm, 39-40) buyruğu iie desteklenir. Kâbî ise şöyle der: "Ayet, kulun hayrı ve şerri yapabileceğine; onun bir şeyi yapmaya asla mecbur edilmediğine delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim doğru yolu bulursa, o doğru yolu ancak kendi faidesine bulmuş olur. Kim de sapıklık ederse, o da yalnız kendi aleyhine sapmış olur" ifadesi, ancak birşeyi istediği ve dilediği bir biçimde yapabilen kimselere uygun düşer. Ama, iki taraftan birisini yapmaya mecbur edilmiş; diğerinden de men edilmiş olan kimseye gelince, bu İfade onun hakkında uygun olmaz." 61[61]

---

[58] Keşfu'l-Hafa 2/279.

[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/422-423

[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/423-424

[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/424

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, "Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez" ayeti ile herkesir amelinin neticesinin kendisine ait olduğu hususunu tekrar etmiştir. Zeccac şöyle der: "Arapça'da, "Vezira-yezeru-vâzirun" ve "Vezure-Vizran-veziretan" denilir ki, bütün bu iki babtan gelen manası da, "günah işlemek, günahkâr olmak"tır."
O sözüne devamla şöyle der: "Ayetin tevili hususunda şu iki izah vardır:
a) Günahkâr kimse, başkasının günahı sebebiyle sorumlu tutulmaz. Başkası da, günahkârın günahından sorumlu tutulmaz. Tam aksine, herkesin günahı kendinedir.
b) Kâfirlerin, "Doğrusu, biz atalarımızı bir ümmet (bir din) üzerinde bulduk. Biz de hakikaten onların izleri üstünden doğruya ulaştırılmışadır" {Zuhrut, 22) dediği gibi, başkası o günahı işlediği için, insanın günah işlemesi doğru değildir." 62[62]

Ayetten Çıkarılan Hükümler

Bil ki alimler, pekçok hükmü ortaya koyma hususunda bu ayete tutunmuşlardır. 63[63]

Müşrik Çocuklarının Necatı

Birinci Hüküm: Cübbaî şöyle der: "Bu ayette, Cenâb-ı Hakk'ın, babalarının kâfir olmaları sebebiyle çocuklarına azâb etmeyeceğine dair bir delâlet bulunmaktadır. Aksi halde, çocuk, babasının günahı sebebiyle sorgulanmış olur ki bu, ayetin zahirinin -'âfınadır." 64[64]

Kimse Kimsenin Cezasını Çekmez

İkinci Hüküm: İbn Ömer, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Ölü, ehlinin, çoluk çocuğunun ağlaması sebebiyle azâb görür" dediğini rivayet etmiştir. Halbuki Hz. Aışe, bu haberin sıhhatini ta'n etmiş, tenkidinin doğruluğuna da, Cenâb-ı Hakk'ın, bir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez" ayetiyle istidlal etmiştir. Çünkü, çoluk-çocuğunun ağlaması sebebiyle kişiye azab etmek, kişiyi, başkasının suçu sebebiyle sorgulamak olur ki, bu da, bu ayetin hükmünün hilafınadır.
Üçüncü Hüküm: Kâdî şöyle der: "Bu ayet, vizrin ve günahın Allah'ın fiili ~- sadığına delâlet eder. Bunu şu iki yönden izah edebiliriz:
a) Şayet böyle olsaydı, kişi başkasının günahı sebebiyle muaheze edilemeyeceği gtot, aynı şekiide bununla muaheze edilmesi imkânsız olurdu.
b) Bu, günahın temelden, esesan kalkmasını gerektirir. Çünkü, günah işleyen **nse bununla ancak, hür ve irade sahibi, tercih hürriyetine sahip olup bundan kaçınabildiği zaman vasfedilir. İşte bundan dolayı çocuk, günâh işlemekle nitelenmemiştir." 65[65]

Muhtaç Akrabalar ve Miras

Dördüncü Hüküm: Önceki fukahâdan bir kısmı "âkile" (katilin akrabaları)ye diyet lesbit etmekten kaçınmışlar ve söyle demişlerdir: "Bu, insanı, başkasının fiili sebebiyle uaheze etmeyi gerektirir ki, halbuki bu, bu ayetin aksine bir hüküm olmuş olur." Buna şu şekilde cevap verilmiştir: Hata eden, o fiilden sorumiu tutulmaz. O halde daha nasıl başkası o fiii sebebiyle sorumlu tutulabilir? Tam aksine bu (diyet tesbit), doğrudan Allah tarafından

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/424
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/425
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/425
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/425

vaadolunan bir tekliftir. 66[66]

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz şöyle demektedirler: "Nimet verene şükretmenin vücûbiyyeti, aklî deli! ile değil, naklî delille sabit olur. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz bir resul göndermedikçe, azâb edici olmayız" ayetidir. Bu istidlalin izah şekli şudur: Vâcib oluşun mahiyeti, ancak, yapmamaya karşı verilen ceza ile ortaya çıkar. Halbuki bu ayetin hükmüne göre, şeriatten, şer'î yasadan önce ceza tesbit edilemez. Binâenaleyh, şer'î hüküm gelmeden vücûbiyyetin de tahakkuk etmemesi gerekir."
Alimlerimiz daha sonra bu ayeti, Cenâb-t Hakk'ın, "Müjdeciler ve azab habercileri olarak (gönderdiğiniz) peygamberler...Ta ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri kalmasın"(Nisa, 165) ve "Eğer biz onları daha evvel azab ile helak etmiş olsaydık muhakkak diyeceklerdi ki: "Ey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de şu zillete ve rüsvaylığa uğramamızdan evvel, ayetlerine tabi olsaydık ya!" (Taha. 134) ayetleriyle de desteklemişlerdir. 67[67]

Aklî ve Şer'î Vücub

Birisi şöyle diyebilir: "Bu istidlal zayıftır. Bunu, şu yönden izah edebiliriz: Biz, "Şayet, aklen vücûbiyyet, vâcib oluş sabit olmasaydı, şer'î vücûb da kesinlikle sabit olmazdı. Halbuki bu batıldır. O halde, öteki de batıldır. Bu ikisi arasındaki bu sıkı münasebeti de şu şekilde izah edebiliriz:
a) Kanun koyucu gelip, kendisinin Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu iddia ederek mucizeler ortaya koyduğunda, onu dinleyenlere, onun sözünü dinlemeleri ve mucizelerini düşünmeleri vacib olur mu, olmaz mı? Eğer vâcib olmazsa, nübüvvet davası batıl olur. Eğer vacib olursa, bu durumda sen bak: O, ya aklen vacip olmuştur veya şer'an vacib olmuştur. Eğer bu, aklen vacib ise, "aklî vücub" sabit olmuş oiur. Eğer şer'an vacib ise, bu batıldır, olamaz. Çünkü, bu şer'î hüküm, ya o iddia edenin bizzat kendisi olur, veya başkası olur. Birincisi batıldır, çünkü bu sözün neticesi, bir kimsenin. "Benim sözümün kabul edilmesinin vacib olduğunun delili, benim, benim sözümün kabul edilmesini vacib olduğunu söylememdir" demesine varıp dayanır ki, bu, bir şeyi, yine kendisiyle isbat etmek demek olur. Yok, eğer o sâri' başkası olursa, bu husustaki söz, tıpkı önceki hakkında söylenen söz gibi olur. Bu durumda da ya devir veyahut da teselsül gerekir ki, her ikisi de imkânsızdır.
b) Şeriat gelip, bazı fiilleri farz, bazılarını da haram kıldığında, farz ve haram kılmanın manası, ancak o şeriatın, yasanın, "Şunu yapmazsan; şunu da yaparsan sana ceza veririm" demesinden başka bir şey değildir. Bu durumda biz diyoruz ki, o kimsenin o cezadan sakınması ya farz olur veya olmaz. Şayet onun o cezadan sakınması ona farz olmazsa, vücûbiyyet manası kesinlikle takarrür etmez. Halbuki bu, batıldır. O halde, beriki de batıldır. Yok, eğer onun, o cezadan sakınması ona farz olursa, bu durumda bu, ya aklen veya naklen farz olur. Eğer, aklen farz olursa, o zaman maksat zaten hasıl olmuş olur. Yok, eğer naklen farz olursa, bu vacib oluşun manası, ancak, o kimseye ikâbtn terettüp etmesi sebebiyle ortaya çıkar. Bu durumda da, ilk taksim yine söz konusu olur ve teselsül gerekmiş olur. Halbuki teselsül ^kansızdır.
c) Ehl-i sünnetin inancına göre, Allah'ın farzların yapılmamasından dolayı vereceği sezadan vazgeçmesi mümkündür. Durum böyle olunca, ceza vermeden de vjcûbiyyetin mahiyeti ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh, geriye ancak şöyle denilmesi «alır: "Vücûbun mahiyeti, ancak ikâbtan korkmanın söz konusu olması sebebiyle ortaya çıkar, anlaşılır. Bu korku ise, sırf akıl ile gerçekleşir. Böylece, vücubun mahiyetinin, ancak bu korku sebebiyle tahakkuk ettiği

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/425
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/426

kesinlik kazanmış olur. Ve du korkunun da, sırf akıl ile tahakkuk ettiği sabit olur. O zaman da, "Vücûb, sırf akıl ie tahakkuk eder" denilmesi gerekir."

Buna göre onlar şayet, Vücubun mahiyeti ancak zemmedilme korkusundan dolayı :-aya çıkar" derlerse; biz deriz ki: Allah Teâlâ kişiyi affettiğinde, zemm kalmaz. 5 nâenaleyh, buna göre, vücubun mahiyeti ancak, zemmedilme korkusuyla meydana gelmiş olur ki, bu da sırf akıl ile olur. Binâenaleyh, yaptığımız bütün bu izahlarla aklî «jcûbun kaçınılmaz olduğu sabit olmuş olur.

Bu sabit olunca da biz diyoruz ki: Ayetle ilgili, iki açıklama yapılabilir:

a) Bizim, ayeti zahirine göre anlayıp şöyle dememizdir: Akıl, insanlara, Allah tahndan gönderilmiş olan bir nevi elçidir. Hem de öyle bir elçi ki, şayet o olmasaydı, Uçtotr peygamberin risaleti yerleşemezdi. O halde akıl, temel resuldür. Binâenaleyh, ayetin manası, "Biz, akıl elçisini, resulünü göndermedikçe, azâb edici değiliz" şeidınde olur.

b) Bizim, ayetin umumîliğini tahsis edip şöyle dememizdir: "Bu ayetle, "Biz, ûiyyeti ancak şeriatla bilinebilen ameller hususunda, şeriat gelmeden önce azâb

böcı değiliz" manası kasdedilmiştir. 'Amm olan ayeti tahsis etmek, her ne kadar zahirden vazgeçmek ise de, ancak ne var ki, detil bulunduğunda buna başvurmak ge^enir. Halbuki biz, bizim, aklî vücûbu kabul etmememiz hafinde, bizim, serî vücûbu oul etmememiz gerektiğine dair yukarıdaki üç delili getirdik. Allah en iyisini bilendir.

Bil ki, bizim benimsediğimiz ve kabul ettiğimiz fikir şudur: "Sadece akıl, lisinden istifade edilen şeyi yapmamızın ve kendisinden zarar görülecek şeyi yapmamamızın bize farz olması hususunda (yeter) sebeptir. Ama sırf akıl, Allah'a, iangi bir şeyin farz olduğuna delalet etmemektedir. Bu böyledir, zira biz, faydalı şeyi elde etmek, zararlı olan şeyden kaçınmak duygusu üzere yaratıimışızdtr. ienaleyh, hiç şüphesiz sadece akıl, yapmamız veya yapmamamız gerekli olan »r hakkında yeter bir sebep olur. Halbuki Allah Teâlâ, fayda elde etmekten ve zarardan kaçınmaktan münezzeh ve bendir. Binâenaleyh aklın, Allah hakkında, herhangi bir şeyi yapmasının veya yapmamasının farz olduğuna hükmetmesi imkânsız olur. Allah en iyisini bilendir. 68[68]

Diyarların Yıkılış Sebebi

"Bir memleketi imha etmek dilediğimiz vakit, onun nimet ve refahtan şımarmış elebaşlarma emrederiz de, orada itaatten çıkarlar. Artık o (memlekete) karşı söz (azab) hak olmuştur. İşte biz orayı artık kökünden mahv ü helak etmişizdir. Nuh'dan sonra nice nesiller imha ettik. Rabbin, kullarının günahlarından hakkıyla haberdardır, hakkıyla görücüdür ya, (işte bu) yeter" (İsrâ, 16-17).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 69[69]

Emr'in Buradaki Manası

Cenâb-ı Hak,"Onun nimet ve refahtan şımarmış elebaşlarına emrederiz de..." buyurmuştur. Buradaki "emr"in tefsiri hakkında iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Bununta, bir şeyi yapmak emri kastedilmiştir. Ayetin lafzı, Allah Teâlâ'mn onlara neyi emrettiğine delalet etmez. Ekseri alimler ise bunun manasının, Ailah'ın onlara, kendisine itaatte bulunmalarını ve iyi şeyleri yapmalarını emretmesi; sonra da onların bu emre muhalefet ederek itaat dairesinin dışına çıkmaları şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Lafzın zahiri, Allah'ın onlara, fışkı emrettiğine, bu sebeple de onların fastk olduğuna delalet eder. Ancak ne var ki bu, mecazî bir ifade otup, bunun manası, "Atlan onlara bütün hayır ve rahat kapılarını açtı. İşte onlar bu yüzden, âsi olup, azıp saptılar" şeklindedir. Lafzın zahirinin, zikrettiğimiz bu manayt gerektirdiğinin delili ise şudur:

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/426-428

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/428

"Emredilen şey, hazfedümiştir. Çünkü, ayetteki "...orada itaatten çıkarlar..." ifadesi buna delalet etmektedir. Çünkü, "Emertuhû fe kâme" "ona emrettim, o da kalktı"; (Emertuhû fe kara'a) "Ona emrettim, o da okudu" denildiğinde, bundan ancak emredilen şeyin kalkmak veya okumak olduğu anlaşılır. İşte, ayette deCenâb-ı Hak, "...onun nimet ve refahtan şımarmış elebaşlanna emrederiz de, orada itaatten çıkarlar" buyurunca, bunun manasının. "Biz onlara ftskı emrettik de, böylece onlar da fasık oldular" şeklinde olması gerekir. Bunun, Arapların, "Emertuhû fe 'asânî ev fe hâlefenî" 'Ona emrettim de, o bana isyan etti veya bana muhalefet etti" şeklindeki sözleriyle bir müşkillik arzettiği de söylenemez. Çünkü bundan, "Ben ona, masiyeti ve muhalefeti emrettim" manası anlaşılmaz. Çünkü biz diyoruz ki: Masiyet emre zıddır ve ona terstir. İşte bunun, "Emertuhû fe fesaka" "Ona emrettim, o da fasık oldu" 'adesi de, emredilen şeyin, fısktan başka bir şey olduğuna delalet eder. Çünkü fısk, emredilenin zıddınt yapmak demektir. O halde onun bir fısk olması, onun emredilmiş şey olmasına aykırıdır. Bu tıpkı, onun bir masiyet oluşunun, onun emredilmiş şey o masına ters düşmesi gibidir. O halde bu lafzın, emredilen şeyin fısk olmadığına celalet etmesi gerekir." Bu söz, son derece açık ve net bir sözdür. O halde ben, ; j söz bu kadar yanlış olmakla beraber, Keşşaf sahibinin bu görüşünde niçin ısrar ettiğini bilemeyeceğim. Böylece, gerçeğin, ekseri ulemânın ileri sürdüğü şu şey olduğu sabit olmuş olur: "Biz onlara, iman ve taât demek olan salih amelleri yapmalarını emrettik ama, onlar sırf inatları yüzünden bu emre muhalefet ederek İska yöneldiler."
İkinci Görüş: ifadesinin manası, "Oranm fâsıklarını çoğalttık" demektir. Vahidî şöyle der: "Araplar, topluluk çoğaldığında, "Emtra'l-kavmu"; "Allah ortan çoğalttığında, "Emerahumu'llâhu ve âmerahum" derler. el-Cermî, Ebu Zeyd'den, Arapların, "Ontart çoğalttı" manasında, "Emera'llâhu el-kavme ve snerehum" dediklerini nakletmiştir. Ebu Ubeyde, bu kullanılışın doğruluğuna Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Mahn hayırlısı, doğurgan olan e aşılanmış sıra sıra hurma ağaçlarıdır"70[70] şeklindeki hadisiyle istidlal etmiştir « du, nesli çoğalan tay demektir. Nitekim Araplar, "Neslimi çoğalttı" manasında, .(Allah, tayın neslini çoğalttı) derler. Bazı kimseler, emera" çoğalmasıyla çoğalma manasına geldiğini ve Arapların, "Topluluk çoğaldığında, Emira'l-kavmu"; Allah onları çoğalttığında ise, "Amerahumu'l-lahu" demelerini kabul etmemiş ve Hz. Peygamberin ifadesini, onun, istiare yoluyla, -eslinin çoğaltılmasıyla çoğaldığı manasına hamletmişlerdir. 71[71]

Azgınların Fışkı Yaymaları

Mutref kelimesine gelince, bunun Arapça'daki manası, nimet ve refahın kendilerini şımartmış olduğu, nimet içindeki kimse şeklindedir. Ayet-i kerimedeki cümlesinin manası, "Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeyin dışına çıktılar da.azabı hakettiler" şeklinde olur. İşte bu da adeta, Cenâb-i Hakk'ın. "Biz bir resul gönderinceye kadar, azâb ediciler değiliz" (lam, 15), "Senin Rabbin memleketlerin ana merkezine, karşılarında ayetlerimizi okuyacak bir peygamber gönderinceye kadar, o memleketleri helak edici değildir" (Kasas. 59) ve, "Bu memleketleri, halkı gafil bulunurlarken, zulümfleri) yüzünden Rabbinin helak edici olmadığındandır" {En-am, 131) ayetlerinin tefsiri gibidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, bu ayetlerde herhangi bir beldenin halkını, Allah'ın emrine muhalefet etmedikleri sürece imha etmeyeceğini bildirmiştir. Bu sebeple, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak bu ayette, onlara emrettiğini belirtmiştir. Onlar, Allah'ın emrine muhalefet ettiklerinde. Hak Teâlâ'mn, "Artık o (memlekete) karşı söz (azab) hak olmuştur" buyruğu ile anlatılan helak işini haketmiş olurlar.
Ayetteki cümlesi "Biz o beldeyi, kökünü kazımak suretiyle helak ettik" demektir. Çünkü "demâr", kökünü kazımak, hiçbir eser bırakmamak suretiyle helak etmek demektir. 72[72]

---

[70] [70] Müsned. 3/468.(Benzeri bir hadis) Cami'us Sağır, hâ maddesinde.
[71] [71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/428-429
[72] [72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/429-430

Mutezile ile Münakaşa

Alimlerimiz, bu ayeti, kendi görüşlerinin doğruluğuna birkaç bakımdan istidlal etmişlerdir;
1) Ayetin zahiri Allah Teâlâ'mn onlara doğrudan doğruya (sebepsiz yere) zarar vermeyi irade ettiğine, ama sonra onları imha etmek için bu yola başvurduğuna delalet eder.
2) Ayetin zahiri, Hak Teâlâ'mn, fasık olduklarını bildiği için, bu emri nimet ve refahtan şımarmış elebaşlarına tahsis ettiğine delalet eder ki, bu da, Allah Teâlâ'mn, onlardan, fışkın (günahın) sudur etmesini istediğini gösterir.
3) Cenâb-ı Allah, "Artık o (memlekete) karşı (azab ve inkâr) hükmü hak olmuştur" buyurmuştur. O memlekete bu hüküm hak (kesin) olduğuna göre, onlardan imanın sâdır olması imkânsız olur. Çünkü bu, Allah'ın doğru haberinin yalana dönüşmesini gerektirir ki imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de imkânsızdır.
Ka'bî şöyle der: "Diğer ayetler Cenâb-ı Hakk'ın doğrudan (sebebsiz yere) azaba ve imha etme cihetine gitmediğine delalet etmektedir. Meselâ Cenâb-ı Hak. "Bir kavim kendilerindeki (güzel hal ve ahlâkı) değiştirip bozmadıkça, şüphesiz Allah da onun (halini) değiştirip bozmaz"(Ra'd, nj; "Eğer şükreder, imân ederseniz. Allah sizi niçin azaba uğratsın?" {Nisa, 147) ve "Biz, ahâlisi zâlim olan memleketlerden başkasını helak edici değiliz" {Kasas, 59) buyurmuştur. Bütün bu gibi ayetler, Allah Teâlâ'nın, sebepsiz yere zarar (azap) vermediğine delalet eder. Hem bu ayetten önceki, "Kim doğru yolu bulursa, o doğru yolu ancak kendi faidesine bulmuş olur. Kim de sapıklık ederse o da yalnız kendi aleyhine sapmış olur. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez" (isra, 15) ayeti de buna delalet eder. Kur'ân ayetleri arasında bir çelişkinin olması imkânsızdır. Misal gösterdiğimiz ayetlerin muhkem olduğu sabittir. Tefsir ettiğimiz ayet de böyledir. Binâenaleyh bu ayetin, o ayetlere hamledilmesi gerekir." İşte Ka'bî 'nin sözü budur.
Bil ki bu ayetin te'vili hususunda, Mu'tezilenin görüşüne uygun düşecek biçimde en güzel sözü Kaffâl söylemiştir. O, bu hususta şu iki izahı yapmıştır:
Birinci İzah: Allah Teâlâ, amel olunmayacağını bildiği şeyden dolayı hiç kimseye azab etmeyeceğini haber vermiştir Bu, "Allah, kendisine emretmesi halinde isyan edeceğini bildiği kimsenin aleyhine, ilmini (bilmesini) bir hüccet kılmaz. Aksine ona emreder, onun Allah'a isyan ettiği insanlar tarafından da anlaşılıp görüldüğünde ona azab eder" demektir. O halde, ayetteki, ifadesi "Biz, bir kavmin helak edileceği hususundaki hükmümüzü yürürlüğe koymak istediğimizde, mallarının, çotuk-çocuklarının ve taraftarlarının, azabımızı kendilerinden savuşturacağını sanan ve verdiğimiz nimetler yüzünden şımaran o kimselere, bana iman etmelerini ve peygamberimin onlara tebliğ ettiği şekilde, dinimin hükümleriyle amet etmelerini emrederiz, ama onlar bunu yapmaz ve fâsık olurlar. Bu durumda da, onların isyanları ortaya çıkıp aşikâr olduğu için, helak olmaları ile ilgili önceden verilmiş hükmümüz, onlar için artık hak (vacip) olur. İşte bu sebeple, onların köklerini tazıyıp, helak ederiz" demektir. Velhasıl bu da, "Biz, mutlaka günah işleyeceklerini Düdiğimiz için, bir memleket ahâlisini imha etmek istediğimizde, bu helaki yerine getirmek için sırf bu bilgimizle (ilmimizle) yetinmeyiz. Aksine onların refah ve nimetten şımarmış elebaşlarına itaat ve imanı emrederiz. Ama onlar bunu tutmaz ve fasık olurlar. Onların bu fasıkları apaçık ortaya çıkınca, onların üzerine, vaadedilmiş olan o azabımızı indiririz."
İkinci İzah: Bu, "Biz, ahâlisinden sâdır olan günahlar sebebiyle bir beldeyi imha etmek istediğimizde, o günahların onlardan sâdır oluşunun hemen başında, onlara azab göndermeyiz. Aksine onlardan, nimet ve zenginlikten şımarmış elebaşlarına, öu günahlardan dönmelerini emrederiz" demektir. Cenâb-ı Hak bu emrini, nimet verdiği o kimselere has kılmıştır. Çünkü "mütref", bol nimet verilen demektir. Özerinde Allah'ın nimetlerinin çok olduğu kimselerin ise, Allah'a şükretmesi evveliyetle vâcibtir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onlardan, bu nimetleri kesmeyip, aksine gitgide artırmasının yanısıra, tevbe etmelerini ve yeniden hakka dönmelerini emrettiğinde, onların bâtıldan hakka dönme hususundaki inadları, diretmeleri ve naktan uzaklaşmaları ortaya çıkarsa, işte bu durumda Allah Teâlâ onların

üzerine sağanak yağmur gibi belalar yağdırır."
Kaffâl daha sonra şöyle der: "Bu iki izah, Cenâb-ı Hakk'tn kullarına, zâlim olan bir ümmete vereceği cezayı hemen vermeyip, onların iman etmelerinden tamamen ümid kesildiği ortaya çıkıncaya kadar tehir edeceğini haber vermiştir. Nitekim O, Hz. Nuh (a.s)'un kavmi hakkında "Kötüden, kâfirden başka evlâd da dünyaya getirmezler"(Nuh, 27); "Kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir" (Hud, 36) ve başka kavimler hakkında, "Fakat daha evvelden yalanlamış oldukları şeylere iman etmediler"(Arat, ıoı> buyurmuş ve ilk önce, azabın ancak peygamber gönderilmesinden sonra meydana geleceğini; bu ayette ikinci olarak da, peygamberler gönderip, o kavimler onu tekzib ettiklerinde, onların azablarını peşin vermeyip, onlara çeşitli nasihat ve öğütlerde bulunacağını, buna rağmen şayet günahlarında ısrar ederlerse, işte bu durumda onlara kökünü kazıma azabını indireceğini haber vermiştir."
Bu ayetin Mu'tezile'nin görüşüne göre te'vili hususunda Kaffâl'ın bu izahı, Mu'tezile'nin hiç bir imamına nasîb olmayan bir açıklamadır.
Cübbâi buna şöyle diyerek cevap vermiştir: "Ayetten, Allah Teâlâ'nın onları, isyan etmezden ve azaba müstahak olmazdan önce imha edeceği manası kastedilme m iştir. Çünkü bu bir zulüm olur. Zulüm ise, Allah hakkında imkânsızdır. Aksine ayetteki, "Dilediğimiz vakit" ifadesinden kastedilen, bu azab vaktinin yakın olduğu manasıdır. Binâenaleyh kelamın takdiri, "Bir beldeyi helak etme vakti yaklaştığında, onun nimet ve refahtan şımarmış elebaşlarına emrederiz de, orada itaattan çıkarlar" şeklinde olur. Bu tıpkı bir kimsenin "Hasta ölmek istediğinde, hastalığının şiddeti artar. Yine bir tüccar da, fakir olmak istediğinde, ona her yandan zarar-ziyan gelip çatar" şeklindeki sözü gibidir. Bununla, hastanın ölmeyi, tüccarın fakir olmayı istediği manası kastedilmez. Aksine bunu söyleyen, bunun normalde böyle olacağını kasteder. İşte burada da böyledir.
Bil ki bu ayeti delil getirme hususunda, zikrettiğimiz bu üç görüşün hepsinin de, ayetin lafzının zahirini nazar-ı itibara almadıklarında şüphe yoktur. Ama ikinci ve üçüncü izahlar, tenkid edilmeyebilirler. Allah en iyi bilendir. 73[73]

Kelimesindeki Kıraatler

Yedi kıraat imamına göre, meşhur okuyuş, medsiz ve şeddesiz olarak emernâ şeklindeki kıraattir. Meşhur
olmayan bir rivayete göre, Nâfî ve İbn Abbas (r.a) bunu med ile âmernâ; Ebu Amr da şedde ile emmernâ şeklinde okumuşlardır. Bu fiili med ile okumak, "çokluk" manasından ötürüdür. Nitekim bir kavim çoğaldığında, mim'in kesresi ile Allah onları çoğalttığında med ile denilir. Bu fiili şeddeli okumak ise, "hükümran kılmak" manasından ötürüdür, yani, "Biz o beldenin nimet ve refahtan şımarmış elebaşlarını, hükümran kılarız" demektir ki, bu da, "Onları kendi hallerine bırakırız, kahren, onların yaptıkları işlere müdahale etmeyiz" demek olur. Allah en iyi bilendir. 74[74]

Hz. Nuh'dan Beri İmha Edilen Nesiller

Cenâb-ı Hakk'ın "Nuh'dan sonra nice nesiller imha ettik" ifadesine gelince, bil ki bununla şu mana murad edilmiştir: "Bahsettiğimiz bu yol ve metodumuz, Nuh'dan sonraki asırlardan itibaren, fasık olup direten kavimler için genel metodumuz (sünnetimiz-kanunumuz)dur. Bunlar, Ad, Semûd ve benzeri kavimlerdir."
Allah Teâlâ daha sonra, aslında başkalarına hitab etmek ve herkesi menetmek için Peygamberine hitap ederek, "RabbihtkuİIarmın günahlarından hakkıyla haberdardır, hakkıyla görücüdür ya (işte bu) yeter" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Bil ki Atlah Teâlâ, bütün malumatı bilen, görülebilecek herşeyi görendir.

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/430-432
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/432

Mahlukatın hiçbirşeyi ve hali O'na saklı kalmaz. Hak Teâlâ'nın, bütün mümkinata (herşeye) kadir olduğu da sabittir. Binâenaleyh O, herkese hakettiği kadarıyla cezasını vermeye de kadirdir. Hem sonra Allah, abesten ve zulümden beridir. Bütün bu üç sıfat, yani tam bir ilim, mükemmel bir kudret ve zulümden berî oluşu, kendisine itaat edenler için büyük bir müjde, küfür ve günah ehli için büyük bir korku vesilesidir.

İkinci Bahis: Ferrâ şöyle der: "Bi Rabbike ifadesindeki bâ harf-i cerh, amel ettirilmez ise, caizdir. Faillere bu bâ'nın gelmesi ancak, o fail onunla medh veya zemmolunduğu zaman caizdir. Bu tıpkı, "O, sana yeter" ve "O, ne kerim bir adam "Yiyeceğin ne güzel!" "Elbisen ne güzel!" demende olduğu gibidir. Ama söz ile bir medh veya zemm kastedümediğinde, bâ harf-i cerrinin failin başına gelmesi caiz olmaz. Meselâ, "Kardeşin kalktı" manası kastedilerek, denilemez. Allah en iyi bilendir. 75[75]

Faniyi İsteyenler, Bakiyi İsteyenler

"Kim bu çarçabuk geçen (dünyayı) dilerse, biz de burada dilediğimize, dileyeceğimizi çarçabuk veririz. Sonra da onu cehenneme sokarız. O, oraya kınanmış ve koğulmuş olarak varır. Kim de mü'min olarak ahireti diler ve onun için bir gayret ile çalışırsa, işte onların gayretleri meşkûr ve makbul olur. Onlardan herbirine, onlara da bunlara da, Rabbinîn atasından, peş peşe veririz. Rabbinin atası, menedilmiş değildir. Baksana biz, onların bazısını bazısına nasıl üstün kıldık? Elbette âhiret, dereceler bakımından daha büyüktür, üstün kılmak bakımından da daha büyüktür" (İsra, 18-21).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 76[76]

Faninin Peşinde Olanlar

Kaffal (r.h) şöyle der: "Bu ayet, HakTeâlâ'nın, "Herkesin amelini kendi boynuna doladık" (hm, 13) ayetinin manasına dâhil olup, "Dünyadaki kemâl (olgunluk), iki kısımdır:

Birinci Kısım: Yaptığı ile dünyayı, dünya menfaatlerini ve

dünyevi liderlikleri elde etmeyi isteyenlerdir ki, bunlar liderliklerinin (makam ve mevkilerinin) elden kaçması korkusu ile, peygamberlere inkiyâd etmekten, boyun eğmekten ve onların davet ettikleri şeyleri kabulden geri duran kimselerdir, işte bunlar kendi amellerini, kendileri için uğursuz kılmıştır. Çünkü bunlar Allah'ın hükmü altındadırlar. Dolayısıyla Allah Teâlâ onlara dünyada, onların istediği gibi değil de, kendi istediği gibi belli bir miktar dünyalık verir. Bunların neticesi, cehenneme girmektir. Bu kimse oraya, cehennemin sıcaklığından dolayı, hor, hakir, zelil, perişan ve Allah'ın rahmetinden koğulmuş olarak girer" demektir. Ayetin lafzında birkaç incelik vardır:

Birincisi: İkâb (ilahi ceza), devamlı ve menfaat şaibesinden tamamen uzak olmak şartı ile, hor ve hakfrlikle içice, mahza zarar demektir. O halde ayetteki, "Sonra da onu cehenneme sokarız" cümlesi bu büyük zarara; "mezmûm (kınanmış) olarak" kelimesi, hor ve hakir kılmaya,' medhûren (koğulmuş olarak)" kelimesi de Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılıp koğulmaya bir işaret olur. İşte bunlar, o zararın, menfaat ve rahmet şaibesinden tamamen uzak, rahat ve kurtuluşa dönüşme ihtimali olmayan, devamlı bir azab olduğunu gösterir. 77[77]

İstidrac Tehlikesi

İkincisi: Bazı câhil kimseler, dünyada maddî bir mutluluk elde ettiklerinde ona aldanarak, bunun kendisinin Allah katında iyi bir kimse olmasından ileri geldiğini sanır. Allah Teâlâ ise, dünyevi mutluluk ile, kendisinin o kimseden razı olduğuna istidlal edilmesinin yanlış olduğunu

---

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/433

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/434

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/434-435

beyan buyurmuştur. Çünkü bir dünyalık elde edilebilir, ama o neticede bazan Allah'ın azabına, hor ve hakir kılmasına sebeb olur. Binâenaleyh böyle bir insanın amelleri, ondan ayrılmaması ve onu en şiddetli bir azaba sevkedici olması hususunda, kötülük kuşuna (kötü talihe, uğursuzluğa) benzer.

Üçüncüsü: Ayetteki, "Dilediğimize" ifadesi, dünyalık elde etmenin herkes için değil de, dünyayı elde etme uğruna dinden yüz çevirmiş pek çok kâfir ve sapık kimseler için gerçekleşeceğine; sonra bu kimselerin hem dinden, hem dünyadan mahrum bırakılacaklarına delalet eder. Bu ifadede, dünyaları uğruna dinlerini terkeden o kâfir ve sapıklar için, büyük bir tehdid-i ilâhi vardır. Çünkü çoğu kez onların ellerinden dünyalıkları da gider ve böylece onlar, iyi yaptıklarını zannettikleri halde, iş bakımından en büyük zarara uğrayanlar ve dünya hayatındaki bütün gayretleri boşa giden kimseler olurlar. 78[78]

Beka İsteyenler

İkinci Kısım: Bu, ayette, "Kim de mü'min olarak ahireti diler ve onun için bir gayret ile çalışırsa..." ifadesi ile anlatılanlardır. Binâenau yh Cenâb-ı Allah, bunda üç şart koşmuştur:

Birinci Şart, c "nmsenin, yaptığı şeylerle, ahireti, yani ahiret sevabını istemesidir. Dolayısıyla eğer bu irade ve niyet olmazsa, "Gerçekten, insan için kendi çalıştığından başkası yoktur"(Necm,39j ayetinden ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Ameller niyetlere göredir"79[79] hadis-i şerifinden ötürü, o amellerden istifade edilmez. Bir de amellerin maksadı, kalbi marifetullah ve muhabbetullah ile aydınlatmaktır. Bu ise ancak insanın, yaptığı ameller ile, Allah'a kulluğa ve itaata niyet etmiş olması halinde olur.

İkinci Şart, o kimsenin ahiret için gayret etmesidir. Bu da, sayesinde ahiret sevabını elde etmek için yapılan amelin, kendisi ife ahiret mükafaatmın elde edilebileceği amellerden olmasıdır. Bu ise, ancak o amellerin Allah'a yaklaştıran ve O'nun için itaat olan amellerden olmasıyla mümkün olur. Pek çok insan batıl amellerle Allah'a yaklaşmaya çalışır. Mesela müşrikler, putlara ibadet etmek suretiyle Allah'a yaklaşacaklarını sanırlar. Onların bu hususta iki izah yollan vardır:

1) Onlar şöyle derler: "Alemin ilahı, bizden birinin kendisine kulluğunu ve hizmetini ortaya koyabilmesinden çok çok yüce ve büyüktür. Böyle bir kulluk mertebesi bizim için söz konusu değildir. Bizim mertebemizin son noktası, Aliah'ın kullarından O'na yakın olanlara ibadet etmektir. Mesela, herhangi bir yıldıza veya bir meleğe ibadet etmemiz gibi... Sonra bu melek ve yıldızlar da, yine Allah'a ibadet etmektedirler." Binâenaleyh böyle düşünen bu kâfirler, işte bu yolla Allah'a yaklaşmak isterler. Fakat bu yol aslında ve özünde bozuk olduğu için, şüphe yok ki bu yoldan bir fayda elde edilmez.

2) Onlar, "Biz bu putlarımızı ve heykellerimizi, peygamberlerin ve velilerin şeklinde yapıyoruz. Bunlara ibadetten maksadımız, o peygamberlerin ve velilerin, Allah katında bizim için şefaatçi olmalarıdır" derler. Bu yol da bozuktur. Yine Hindlilerin bazan kendilerini öldürerek, bazan yakarak Allah'a yaklaştıklarına ve böyle yapmakla Allah'a son derece saygı göstermiş olduklarına inandıkları nakledilmiştir. Fakat yol, aslında bozuk olduğu için, bundan da istifade olunamaz. Kendi batıl inançları ve fasit görüşleri ve doğruluk ve sadakat prensibinden sapmış amelleriyle Allah'a yaklaşmak isteyen bütün batıl fırkalar hakkında durum aynıdır. 80[80]

Makbuliyet Şartları

Üçüncü Şart, "mü'min olarak" ifadesidir. Bu da muteber bir şarttır. Çünkü iyi amellerin mükâfaatı gerektirmesinin şartı, öncelikle imanın mevcut olmasıdır. Çünkü şart bulunmadığı zaman, meşrut (ona bağlı şey) de bulunmaz. Daha sonra Cenâb-ı Allah, eğer bu şartlar

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/435

79[79] Buhâri'nin ilk hadisi.

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/435-436

bulunursa, o amelin makbul, o gayretin meşkûr olduğunu haber vermiştir.

Bil ki şükür, şu üç şeyin toplamından ibarettir:

a) İnsanın, o işi yapmak sureti ile kendisinin muhsin (iyi bir iş yapmış) olduğuna inanması.

b) Onun sözle övülmesi.

c) Onun, şükreden (teşekkür eden) nazarında, büyük bir iş yaptığını gösteren şeyleri yapmasıdır. Allah Teâlâ, kendisine itaat edenlere, bu üç şeye göre muamelede bulunur. Çünkü O, o insanların, bu ameller hususunda "muhsin" olduklarını bilir; onlara medh-ü senada bulunur ve onlara, kendi katında büyük değerleri olduğunu gösteren muamelelerle muamele eder. Bu üç şeyin toplamı mevcud olunca, onlar, yaptıkları taatlara karşılık, Allah tarafından teşekkür edilmiş (meşkur) kimseler olurlar.

Ben Mu'tezile'nin kitaplarında şunu gördüm: Cafer bin Harb'in yanında ehl-i sünnetten birisi bulunmuş ve "Bizim, imanın Allah'ın yaratmasıyta meydana geldiğine dair delilimiz, Allah'a, bu imandan dolayı şükretmemizdir. Eğer iman O'nun yaratmasıyla olmamış olsaydı, O'na bundan dolayı şükretmemiz söz konusu olmazdı. Çünkü insanın, başkasının yapmadığı bir şeye karşı teşekkürde bulunması ve onu medh-ü sena etmesi çirkin bir iştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Onlar, yapmadıkları şeylerle övülmeyi isterler"(am imran, ıss) buyurmuştur" dedi. Oradakiler buna cevap veremediler. O esnada yanlanna, Sümâme b. el-Eşres girdi ve şöyle dedi: "Biz, Allah'ı ancak bize imkan, akıl verdiği ve kitaplar indirip, delillerini ortaya koyduğu için medh-ü sena eder ve O'na şükrederiz. Allah Teâlâ da bize iman ettiğimiz için, teşekkür eder, bizi över. Nitekim O, "işte onların gayretleri meşkur ve makbul olur" buyurmuştur." Bunun üzerine Ca'fer b. Harb gülerek: "Mesele önce zorlaştı ama, sonra kolaylaştı" dedi.

Bil ki bizim, "Kudret ile dâi'nin (sebebin) toplamı bir şeyin olmasını gerektirir" şeklindeki sözümüz açıktır. Çünkü imanın meydana gelmesini tam olarak gerektiren sebebi bahşeden Ailah Teâlâ'dır. Binâenaleyh şükrü hakeden de O'dur. Kul için, iman tahakkuk edip ve iman da tam bir saadeti gerektirince, kul da meşkur (teşekküre tayık) olmuş olur. Binâenaleyh bu iki şey arasında bir zıdlık yoktur. 81[81]

İkinci Mesele

Bil ki, birşeyi yapan, o şeyi yapmak suretiyle, ya dünyevî iyilik ve menfaatlannı, yahut âhiret iyiliklerini, yahut her ikisini elde etmeyi ister/yahut da hiçbirini elde etmeye niyet etmiş olmaz. İşte bu doğru bir taksimattır. O kimsenin, bununla, strt dünyevî şeyleri, yahut sırt âhiret iyiliğini elde etmeyi kastetmesinin hükmünü, Allah Teâlâ bu ayette zikretmiştir.

Üçüncü kısma gelince, bu, üç kısma ayrılır: Çünkü o kimse, âhireti ya râcih. (ağır basan), yahut mercûh (geri planda) olarak ister; yahut da, her iki istek denk olur. Birinci derecede âhireti istemek demek olan birinci kısma gelince, böyle bir amelin Allah katında makbul ölüp olmayacağı, üzerinde düşünülecek bir konudur. Onun makbul olmadığı da söylenebilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bir hadis-i kudsî'de Cenâb-i Hakk'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"sen ortaklardan müstağnî ve bert olanların en müstağnîsiyim. Kim, işlediği bir amelde başkasını :r.ak kılarsa, onu, o ortak koştuğu şeyle başbaşa bırakırım."82[82] Hem sonra, bir şeyi yapmaya sevkeden ve ona götüren şeyde, Allah'ın rızasını taleb etmenin müstakil ve yeterli bir sebep olduğu da söylenebilir, böyle olmadığı da söylenebilir. Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, bu sevk ve götürmede, başka birşeyin tesirinin olması imkânsızdır. Çünkü hüküm (netice), tam ve mükemmel bir sebebe dayanmış olarak meydana geldiğinde, onda başka birşeyin de tesirinin ve katkısının bulunması imkânsız olur. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, bu durumda, o fiile sevkeden ve götüren şey, o şeylerin toplamı olmuş olur. Halbuki bu toplam, Allah'ın rızasını taleb değildir. Çünkü iki şeyden meydana gelen bir toplamın, bu iki şeyden her birinden başka (farklı) birşey olmuş olması gerekir. Binâenaleyh

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/436-437

82[82] İbn Mâce, Zühd, 21 (2/1405-1406; Müslim, Zühd, 46 (4/2289).

bu kısım, işi yapmaya sevkeden şeyin, (saikin) Allah'ın rızasını talebten başka bir şey olduğu kısma iltihak etmiş olur. Binâenaleyh bunun makbul olmaması gerekir. Şöyle de denilebilir: Ahireti istemek, dünyayı istemekten üstün olunca, bu iki şey birbiriyle nötürleşir, geriye kalan fazlalık, âhireti tafeb etmeye mahsus bir sebep olmuş olur. Bundan dolayı, bunun makbul olması gerekir. Fakat dünya ve âhireti isteme arzusu denk olduğunda, yahut dünya arzusu daha fazla olduğunda, âlimler böyle bir amelin makbul olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat bu, her halükârda tamamen âhiret isteğinden halî, kendisinde sırf dünya arzusu hakim olan amellerden daha hayırlıdır.

Dördüncü kışıma gelince, şöyle denilebilir: İnsan, bu fiile, hiçbir saik (sebeb) olmaksızın yönelmiştir. Bu, "yapabilen kimseden bir fiilin sâdır olması bir sebebe dayanır mı dayanmaz mı?" meselesine dayanan bir kısımdır. Fiilin mutlaka bir sebebe dayandığını söyleyenler, bu kısmın olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Fiilin mutlaka bir sebebe dayanması gerekmediğini söyleyenler ise şöyle demişlerdir: "Bu fiil, abes olduğundan ötürü zahiren haram olduğu için, bunun b'âtına(uhrevî şeylere) bir tesiri yoktur." Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, külten "Onlardan herbirine" yani "iki kısımdan herbirine" buyurmuştur. Buradaki tenvin, muzafun ileyhten bedeldir. Cenâb-ı Hak, "Onlara da, bunlara da Rabbinin atasından peşpeşe veririz" buyurmuştur. Yani, "Allah Teâlâ, her iki kısma da mallar verir ve mallar çocuklar ve dünyada izzet, zinet sebebi olan şeyler vermek suretiyle, onlara bol bol rızık verir. Çünkü Allah'ın vergisi, bağışı, atası, mü'min-kâfir herkes için boldur." Çünkü herkes, şimdi amel yurdu olan dünyadadır. Binâenaleyh herkesin, her türlü mazeret kapısını kapatmak gerekir. Herkese, salâhının (uygun halinin) gerektirdiği kadarıyla dünya metâı vermek gerekir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, atasının (vergi ve bağışlarının) menedümiş olmadığını beyân buyurmuştur. Arapça'da, "menetmek" manasına fiili kullanılır. Seninle, başkası arasına giren herşey, seni ondan alıkoymuş, menetmiş demektir. [83][83]

Dünya ve Ahiret Mertebeler!

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Baksana, biz onların bazısını bazısına nasıl üstün kıldık'* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Buna göre mana, "Bizim, her iki gruba da, dünyada iken, mubah olan şeyleri vermemize bak. Biz, nasıl onların bazısını bazısına üstün kılmış ve o mubahı bir mü'mine verirken, bir diğerine vermemişiz; yine bir kâfire verirken, bir diğerine vermemişiz" şeklindedir. Cenâb-ı Allah, bu farklı kılışın hikmetini, "Dünya hayatında, onların geçimlerini bile aralarında (onlar değil), biz taksim ettik. Kimini, derece derece diğer kiminin üstüne çıkardık ki, bir kısmı, bir kısmını işçi tutsun (çalıştırsın)..."(Zuhruf,32) ve "Size verdiği şeylerde, sizi imtihan etmek için (Allah), kiminizi derecelerle, kiminizin üstüne çıkardı"(Enam.ıes) buyurarak beyân etmiştir.

Allah Teâlâ sonra da, "Elbette âhiret, dereceler bakımından daha büyüktür, üstün kılmak bakımından da daha büyüktür" buyurmuştur. Bu, "insanların, dünya menfaatları (mal-mülk-makam) bakımından birbirinden üstünlüğü gözle görülür. Âhiret menfaatları dereceleri bakımından üstün olanların üstünlükleri ise daha büyüktür, daha yücedir. Çünkü âhiret dereceleri bakımından üstün olanların üstünlüğü dünya dereceleri bakımından üstün olanların üstünlüğüne oranla, âhiretin dünyaya oranı gibidir. Binâenaleyh insan dünya üstünlüğünü elde etmeye alabildiğine çalıştığına göre, âhiret üstünlüğünü elde etme gayret ve arzusunun daha kuvvetli olması öncelikle gerekir.

İkinci Görüş: Bu üstün kılma üe, âhiretin dünyadan daha yüce ve daha üstün olması kastedilmiştir. Buna göre mana, "Mü'minler cennete, kâfirler cehenneme girerler. Böylece de mü'minlerin, kâfirlerden üstün oldukları ortaya çıkar" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, "Ogün, cennetliklerin eğlenip duracakları yer çok hayırlı, dinlenecekleri yer çok güzeldir"

---

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/437-438

(Furkan, 24) ayetidir. 84[84]

Şirkin Cezası

"Allah ile beraber, başka bir tanrı edinme. Sonra kınanmış ve kendi başına bırakılmış olursun1' (Isra, 22).
Ayetle ilgili birkaç mesele var: 85[85]

Birinci Mesele

Ayetin, makabli ile münasebeti hususunda şunu söyleyebiliriz: "Allah Teâlâ, insanların iki kısma ayrıldıklarını,bir kısmının yaptıkları işlerle, sadece dünyayı elde etmek istediklerini ve bunların ikâb-azâb ehli olduklarını; bir kısmının da yaptığı şeyleri, Allah'a itaat için yaptıklarını ve bunların mükâfaat ehli kimseler olduğunu beyân edip, sonra da bunu üç şarta, yani:
a) Ahireti isteme,
b) Ahireti elde etmek için uygun say-u gayreti gösterme, ve
c) Mü'min olma şartlarına bağladığını bildirince, bu ayette de, o mücmel (özet) ifadeleri açarak, önce, İman hakikatini izah etmeye ve imanın en kıymetli parçasının, tevhid ve Allah'ı ortaklardan tenzih etmek olduğunu anlatmaya başlayarak, "Allah ile beraber, başka bir tanrı edinme" buyurmuştur. Daha sonra da bunun peşinden, imana götüren ve âhiret elde edilebilecek olan, bahtiyar (bahtları güzel), halleri mükemmel kimselerden olmayı sağlayacak amellerden bahsetmiştir. 86[86]

İkinci Mesele

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu zahiren, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitaptır. Fakat mana bakımından, bütün mükellefleri içine atmaktadır. Bu tıpkı, "Ey peygamber, kadınları boşadığımz zaman"(Ta\ak, i) ayetinde olduğu gibidir. Bu hitabın, bütün insan cinsine yönelik olması da mümkündür. Buna göre, "Ey İnsan, Allah ile beraber başka bir tanrı edinme" denilmektedir. Bana göre bu ihtimal daha evlâdır. Çünkü Allah Teâiâ, "ve Rabbin, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya iyi muamele edin " diye hükmetti. Eğer onlardan biri veya her ikisi yanınızda ihtiyarlığa ererlerse. onlara "ö/" (bile) deme"(isra,233 ifadesini bunun üzerine atfetmiştir ki, bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uygun düşmez. Çünkü onun ana-babası, onun yanında ihtiyarlamamışlar (önceden ölmüşlerdi). Binâenaleyh bu ayetle, insanlara hitap edilmiş olduğunu anlıyoruz. 87[87]

Üçüncü Mesele

Ayetin manası şudur: "Kim Allah'a şirk koşarsa, kınanmış ve kendi başına bırakılmış olur." Bunun böyle olduğuna şunlar da delalet eder:
a) Müşrik, yalancıdır. Yalan söyiemek ise, kınanmayı ve tek başına kalmayı
b) Tek ve bir olan Allah'tan başka bir ilâh, bir müdebbir ve bir takdir edenin bulunmadığı delil ile sabit olunca, bu durumda bütün nimetler, Allah'tan olmuş olur. Binâenaleyh, kim Allah'a şirk koşarsa, aslında tamamı Allah'tan olduğu halde, o nimetlerin bir kısmını başkasına mal etmiş olur. O zaman da, kınanmaya müstehak olur. Çünkü Allah Teâlâ, o nimetleri vermek suretiyle o şükre müstehak olmuştur. Binâenaleyh, o, o nimetlerin Allah'tan olduğunu İnkâr edince, Aliah Teâlâ'nın ihsanına, kötülük, inkâr ve küfrân-ı nimetle mukabelede bulunmuş

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/439
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/439-440
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/440
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/440

olur. Böylece de, kınanmaya müstehak olmuş olur. Biz, o kimsenin, yalnız bırakılmaya müstehak olduğunu söyledik. Zira o, Allah Teâlâ'ya bir şerik nisbet edince, o zaman işini o şerîke havale etmiş olmaya müstehak olur. Binâenaleyh, o şerik de mevcut olmayınca, yardımsız, muhafızsız ve desteksiz kalakalır ki bu da "hızlân"ın ta kendisidir.
c) Kemâl, vahdette; noksanlık ise, kesrettedir. Binâenaleyh, kim Allah'a bir ortak nisbet ederse, o noksan tarafta yer almış olur. Böylece de, zemme ve hızlâna müstehak olmuş olur. Bil ki, ayetin lafzt, müşrikin mezmûm ve mahzûl (tek bırakılmış) olduğuna delâlet edince, bu ayetin hükmüne göre, muvahhidin, medhedilmiş ve ilâhî yardıma mazhar olmuş olması gerekir. Allah en iyi bilendir. 88[88]

Dördüncü Mesele

Cenâb-t Hakk'ın, "Sonra kınanmış ve kendi başına bırakılmış olursun" cümlesindeki "kuûd" (oturma) lafzının ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, "kalmak, beklemek, durmak" anlamındadır. Buna göre ayetin anlamı, Sen, insanların içinde, kınanmış ve kendi başına bırakılmış olarak kalakalırsın"
ide olur. Bu lafız, bu manada hem Arapça'da, hem de Farsça'da «Sanılmaktadır. Meselâ, bir kimse bir başkasına, "Falanca, o şehirde ne yapıyor?" : .e sorduğunda, buna cevap veren kimse de, "O, en kötü bir halde oturmaktadır" :.e cevap verdiğinde, bunun manası, o ister ayakta olsun isterse otursun, "O, brtbiyor, (işi gücü yok)" şeklinde olur.
b) Mezmûm ve mahzûl olan kimseden beklenen, o kimsenin yapamadığı şeylere *arşı, pişman olarak ve düşünceli bir biçimde oturmasıdır.
c) İyilikleri yapabilen kimse, onları yapmaya çaba sarfeder. Gayret ise, ancak fceSyette bulunmak olur. Ama bunu yapamayan kimse ise, sa'y-ü gayret edemez,
aksine herhangi bir talepte bulunamaz, çakılıp kalır. Ayakta durmak, kendisiyle arın tamamlandığı şeylerden birisi olup oturup kalma da bu imkân ve kudretin rtşına bir alâmet olunca, hiç şüphesiz kıyam, hayırları elde edebilmekten; oturma acziyyet ve zayıflıktan bir kinaye olmuş olur. 89[89]

Beşinci Mesele

Vahidî şöyle der: "Bu fiil, mansub olarak şeklinde okunmuştur. Çünkü bu, nehyin cevâbı olmak üzere, fâ'dan sonra gelen bir muzari fiil olup, mukadder jen) ile mansub kılınmıştır. Bu, senin tıpkı, "Bizden ayrılma, senden uzaklaşırız" demen gibidir ki, bu ifadenin takdirî manası, "Senden, ıa meydana gelmesin. Aksi halde, bizden de, seni terketmek fiili sadır olur!" şeklinde olur. Binâenaleyh, fâ'dan sonra başında fâ atıf harfi bulunan önceki bir cümleye müteallіktir. Nahivciler bunu, ikincisi birincisinin neticesi olması hususunda ceza cümlesine benzediği için cevap cümlesi diye isimlendirmişlerdir. Baksana mana, "Ayrılma, eğer ayrılırsan, ben senden uzaklaşırım" şeklindedir. Ayetin takdiri de, "Allah ile beraber, başka bir tanrı edinme. Eğer Allah ile beraber başka bir tanrı edinirsen, o zaman kınanmış ve tek başına bırakılmış olarak oturup kalırsın" şeklinde olur. 90[90]

En Önemli Görevler

"Rabbin, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya iyi muamele edin" diye hükmetti. Eğer onlardan biri veya her ikisi senin nezdinde ihtiyarlığa ererse onlara "öf (bile) deme. Onları azarlama. Onlara çok güzel
söz söyle. Onlara acıyarak tevazu kanadını indir ve "Ya Rabbi, onlar beni çocukken nasıl

---

[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/440-441
[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/441
[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/441-442

terbiye ettilerse, sen de onlara merhamet eyle" de! Rabbiniz sizin içlerinizdekini en iyi bilendir. Eğer siz iyi kimseler olursanız, şüphesiz ki, Allah da daima kendine dönenleri cidden bağışlayıcıdır" (İsrâ. 23-25).
Bil ki Allah Teâlâ, bir önceki ayette, iman hususunda en büyük rükün olan şeyi zikredince, bunun peşinden de imanın alâmetlerinden olan şeyi ve onun şartlarını zikretmiştir ki bunlar birkaç çeşittir: 91[91]

Allah'ı Bir Tanıma

Birinci Çeşit: İnsanın, Allah'a ibâdetle meşgul olması ve Allah'tan başkasına ibadetten alabildiğince sakınması ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbin, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin..." diye hükmetti" ayetinden murad edilen de budur. Bu hususta iki bahis vardır: 92[92]

Kıraat Konusunda Hassasiyet

Birinci Bahis: Kadâ kelimesinin manası, neshi kabul etmeyen kesin ve katî hüküm demektir. Bunun delili şudur. Bizden birisi, bir başkasına bir şey emrettiğinde, "O ona hükmetti" denilemez. Ama ona kesin bir emirle emredip, bunu ona katî olarak hükmettiğinde, işte o zaman "Kadâ aleyhi" (ona hükmetti) denilir. Kadâ kelimesi, aslında Arapça'da, bir şeyi tamamlamak ve bitirmek manasıyla alâkalıdır. Meymûm İbn Mehrân, İbn Abbas'ın bu ayet hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Aslında bu ifade "Rabbin tavsiye etti..." şeklindeydi; derken iki vâv'dan birisi sâd ile birleşti de, şeklinde okundu. (O sözüne devamla şöyle dedi): Bu iş şayet, Allah'ın kaza ve hükmüne dayansaydı, hiç kimse asla Allah'a isyan edemezdi. Çünkü Allah'ın kazasının aksinin meydana gelmesi imkânsızdır." Bunu İbn Abbas'tan, Dahhâk ve Saîd İbn Cübeyr de rivayet etmiştir ki, bu aynı zamanda İbn Mes'ûd ve Hz. Ali'nin de kıraatidir.
Bil ki bu, doğruluktan çok uzaktır; çünkü bu, Kur'ân'a tahrif ve tağyir arız olması kapısını açar. Eğer biz bunu caiz görürsek, Kur'ân'a güven diye bir şey kalmaz ve bu, Kur'ân'ı hüccet olmaktan çıkarır ki, bunun, din hususunda büyük bir yaralama olduğunda şüphe yoktur.
İkinci Bahis: Biz bu ayetin, Allah'a ibadet etmenin farz olduğuna ve Allah'dan başkasına kulluktan men ettiğine delâlet ettiğini söylüyoruz ki, bu doğrudur. Çünkü iDâdet, sonsuz tazimi içeren bir sözdür. Sonsuz tazim ise, ancak, kendisinden sonsuz nimetlerin sudur ettiği kimseye uygun düşer. Sonsuz nimetler vermek ise, mahlukatı var etmek, onlara hayat, kudret, şehvet ve akıl vermekten ibarettir. Bütün bunları verenin ise, başkası değil, Allah Teâlâ olduğu delillerle sabittir. Bütün nimetleri veren başkası değil de Allah olunca, ibadete müstehak olan da, hiç şüphesiz başkası değil, A iah olmuş olur. Böylece, aklî delil ile de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbin. "Kendinden başkasına kulluk etmeyin..."diye hükmetti" buyruğunun yerinde olduğu kesinleşir. 93[93]

Ana-Baba Hakkı

Cenâb-ı Hak, "...Ana ve babaya iyi muamele edin" diye hükmetti. Eğer rdan biri veya her ikisi senin nezdinde ihtiyarlığa eterlerse, onlara "Öf" (bile) seme. Onlan azarlama. Onlara çok güzel söz söyle. Onlara acıyarak tevazu kanadını indir ve, "Yâ Rabbî. onlar beni çocukken nastl terbiye ettilerse, sen de onlara merhamet eyle " de! Rabbiniz sizin içlerinizdekini en iyi bilendir. Eğer siz iyi kimseler olursanız, •^phesiz ki. Allah da daima kendine dönenleri cidden bağışlayıcıdır" buyurmuştur.

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/442
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/442-443
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/443

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır. [94]

Sıralamadaki Hikmet

Bil ki Allah Teâlâ, önce kendisine ibadet etmeyi emretmiş, peşinden de ana-babaya itaati emretmiştir. Kendisine ibadet etmeyi emretmesiyle ana-babaya itaati emretmesi arasındaki münasebeti birkaç yönden izah edebiliriz:
Birinci Vecih: İnsanın var olmasının gerçek sebebi, Allah Teâlâ'nın onu yaratıp var etmesidir. Var oluşunun zahirî sebebi ise, onun anne-babasıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, ilk önce pekçok sebebe tazim edilip saygı duyulmasın, bunun peşinden de zahirî sebebe tazim edilmesini emretmiştir.
İkinci Vecih: Mevcûd, var olan, ya kadîmdir, ya da muhdes. Binâenaleyh, insanın, kadîm ilâh ile olan muamelesinin tazîm ve kulluk ife; muhdes ile olan muamelesinin de. ona karşı şefkatini ortaya koyarak tezahür etmesi gerekir ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in '"Allah'ın emrine saygı duymak, mahlûkata karşı da şefkat göstermek" şeklindeki hadisinden kastedilen de budur. Kendilerine en fazla şefkat duyulması gereken mahluk ise, ana-babadır. Çünkü onların, o insana karşı in'âm ve lütufları son derece fazladır. O halde, "Rabbin, "kendinden başkasına kulluk etmeyin..." diye hükmetti" buyruğu, Allah'ın emrine itaat edip tazîm göstermeye; "Ana ve babaya iyi muamele edin" buyruğu da, Allah'ın mahiûkatına şefkatli davranmaya bir işarettir. [95]

Ebeveynin Evlat Üzerindeki Hakkı

Üçüncü Vecih: Nimet verene şükretmekle meşgul olmak vâcibtir. Gerçek nimet veren ise Allah Teâlâ'dtr. İnsanlardan birisi de sana in'âmda bulunmuş olabilir. O halde ona da teşekkürde bulunmak gereklidir. Çünkü Hz. Peygamber, 'İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez"[96] buyurmuştur. Halbuki insan üzerinde, ana-babanınki kadar hiçkimsenin bir nimet ve iyiliği bulunmamaktadır. Bunu da birkaç bakımdan izah edebiliriz:
1) Çocuk, ana-babanın bir parçasıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) J* Üj» i*J?li "Fatıma benden bir parçadır"[97] buyurmuştur.
2) Ana-baba çocuğuna, alabildiğince şefkat duyar ve onların, çocuklarına her türlü iyiliği yapmadaki çaba ve gayretleri tabii bir haldir. Yine onların, çocuklarına herhangi bir zarar vermekten kaçınmaları da tabii bir haldir. Binâenaleyh, her ne zaman, ona hayır ulaştırmaya vesile olan sebepler çok ve bol; engeller de o nisbette bertaraf
edilmiş olursa, hiç şüphesiz, o çocuğa sayısız iyi ve güzel şeyler ulaşmış olur. Dolayısıyla, ana babanın, çocuklar) üzerindeki lütuf ve ihsanlarının, İnsanlardan başkasına ulaşan nimetlerden çok çok fazla oimast gerekir.
3) İnsan, son derece zayıf ve son derece aciz olduğu o çocukluk devresinde, ana-babanın in'am ve iyilikleriyle kuşatılmıştır. Binâenaleyh o vakitte, ana-babanın muhtelif nimet ve lütuflart o çocuğa ulaşmıştır. Yine, o çocuğun o vakitteki acıma duygusu ana-babaya ulaşmakta, vasıl olmaktadır. Binâenaleyh, bu tarz üzere yapılan tütuf, in'âm ve İhsanın değerinin çok büyük olacağı malûmdur.
4) Bir kimsenin bir başkasına yapacağı iyilik, bazan, o kimseden göreceği iyilik münasebetiyle olabilir. Bu maksada, bazan başka gayeler de karışabilir. Halbuki çocuğa iyilik yapmak, sadece bu maksattan dolayı (o da bana baksın diye...) olmaz. Binaenaleyh, bu hususta yapılan iyilik (karşılık gözetilmeksizin yapıldığı için), daha tam ve daha mükemmel oiur. Böylece, hiç kimsenin, insan üzerinde, ana-babası kadar hakkının, nimetinin ve iyiliklerinin

---

[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/443-444
[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/444
[96] Tirmizi. Birr, 35 (4/339); Ebu Davud, Edeb, 12 (4/255).
[97] Buhâri. Fesâılü's-Sahâbe. 12.16.

bulunmadığı kesinlik kazanmış olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak sözüne, yaratanın nimetine şükretmeyi emretmekle başlamıştır ki,bu O'nun, "Rabbin, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin..." diye hükmetti" -uyruğudur. Daha sonra bunun peşinden de, ana-babanın iyiliklerine teşekkürde bulunmayı getirmiştir ki, bu da O'nun, "Ana ve babaya iyi muamele edin" ayetidir. Bunun sebebi, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, yaratan ilâhın in'âm ve lütfundan sonra, nimetlerin en büyüğünün, ana-babanın yaptığı iyilikler olmasıdır. 98[98]

Dünyaya Gelme Önemli midir?

İmdi, eğer denilirse ki, "Ana-baba, ancak kendi şehevî-nefsî nazlarını tatmin etmek ıçtn bunu yapmışlar ve arzulamtşlardır. Bunun neticesi olarak da, çocuk bu dünyaya gelmiş ve böylece, korkular ve âfetler âleminde var olmuş olur. Binâenaleyh, ana-babanın çocuğu üzerinde hangi in'âm ve lütfü vardır ki?!"Anlatıldığına göre, - metle (nüktedanlığı ile) meşhur olan birisi, babasını dövüyor ve: "Beni bu kevn-u fesad (oluş ve bozulma) âlemine getiren; beni ölüme, fakirliğe, körlüğe ve Ütûrümlüğe maruz kılan budur" diyordu. Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî'ye"Kabrinin üzerine ne yazalım?" diye sorulduğunda o, "Onun üzerine şunu yazın: "Bu, babamın benim aleyhimde irtikâb ettiği cinayettir! Fakat o cinayeti hiç kimse hakkında işlemedim."
Yine o, evlenmeme ve çoluk-cocuğu terketme hususunda da şöyle demiştir: cuklarımı ben, bu geçici dünyanın nimetinden önce bulunan "yokluk ademu) nimeti içinde oldukları halde birakıverdim. Şayet onlar doğsalardı, onlan cek (ahiret) hayatının helak edici sıkıntıları içine atacak olan nice meşakkatlere anmak zorunda kalacaklardı?
İskender'e şöyle sorulmuştu: "Hocanın mı senin üzerindeki iyiliği büyüktür, yoksa babanınki mi?" Bunun üzerine o: "Hocamın iyiliği daha büyüktür. Çünkü hocam, beni okutup yetiştirirken, çeşitli sıkıntı ve zorluklara katlanmıştır; beni ilmin nurlu diyarlarında dolaşttrmıştır. Babama gelince o, cima lezzetini duymayı arzulamış ve bu sebeple de beni, çeşitli kevn-ü fesad alemine getirmiştir" demiştir. "Babaların en hayırlısı seni yetiştirendir" ifadesi, yaygın ofan ve herkesçe bilinen cümlelerdendir." Evet, işte böyle denilecek olursa buna şu şekilde cevap veririz:
Farzedelim ki onlar, işin başında cima lezzetini arzulamalardır. Ancak ne var ki, çocuklarının varlık âlemine girmesinden itibaren ileri yaşlara ulaşıncaya kadar, onların her türlü hayrı o çocuklarına ulaştırıp her türlü belâyı da onlardan savuşturma hususunda gösterdikleri itina ve gayretleri, tahayyül edilebilecek her türlü hayır ve iyiliklerden daha büyük değil midir? Böylece bu şüpheler sakıt olmuş oldu. Allah en iyisini bilendir. 99[99]

Ebeveyne İhsan Emri

Cenâb-ı Hak, "Ana ve babaya iyi muamele edin" buyurmuştur. Dilciler şöyle demişlerdir: "Ayetin takdirî manası, "Senin Rabbin Allah'tan başkasına ibadet etmemenize ve ana-babanıza da iyilikte bulunmanıza hükmetti" şeklindedir. Veyahut da, ayetin takdirinin şöyle olduğu söylenebilir: "Rabbin, kendisinden başkasına ibadet etmemenize hükmetti. Ana-babanıza da iyilik edin . Keşşaf sahibi şöyle der: kelimesinin başındaki bâ harf-i cerri'nin ihsânen lafzına taalluk etmesi caiz değildir. Çünkü, masdarın mef'ûlü, kendisinden önce bulunamaz." Keşşaf, masdarın mefûlünün kendisinden önce bulunmasının caiz olmayacağına dair delil de zıkretmemiştir.
Vahidî ise, el-Basît adlı eserinde şöyle der: "Bu kelimenin başındaki bâ harf-i cerri, kendisinden sonra gelen ihsanen lafzına taalluk eder, ama ondan önce gelmiştir. Bu, senin tıpkı, "Bl Zeyd'in femrur" (Zeyd'e uğra) demen gibidir," Ben derim ki: Vahidî'nin getirdiği bu misal, uygun değildir. Çünkü istenen, masdarın mefûlünün kendisinden önce bulunup

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/444-445
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/445-446

bulunmadığıdır. Halbuki bahsedilen misâl böyle değildir. [100]

Üçüncü Mesele

Kaffâl şöyle der: fiili, bazan bâ, bazan da ilâ harf-i cerriyle müteaddî olur. de böyledir. Nitekim Arapça'da, "Ahsentu bihî, ileyhi; Ese'tu bihî, İleyhi" (Ona iyilik yaptım; ona kötü davrandım) denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, (Yusuf. ıoo) buyurmuştur. Şair de, "Ey sevgili, bize ister kötü davran isterse iyi. Sevgili danhp gücense bile, bizde ne gücenme var. ne de darılma" demiştir. [101]

Gayeyi Gerçekleştiren Lafzı Unsurlar

Ben derim ki: Ayetin lafzı, her biri ebeveyne alabildiğince iyilik etmeyi gerektiren pekçok kaydı kapsamaktadır:
a) Allah Teâlâ önceki ayette, "Kim de mü'min olarak âhireti diler, onun için bir gayretle çalışırsa, işte onların çalışmaları makbul olur"(isra, 19) buyurmuş, bunun peşinden de, sayesinde, ahiret mutluluklarının elde edileceği amelleri kapsayan bu ayeti getirmiş, ana-öabaya İtaat edip iyilikte bulunmayı da bu amellerden birisi olarak zikretmiştir ki, işte bu zikrediş, bu tâatin (ana-babaya itaatin), âhiret mutluluklarını kazandıran temel ve aslî taatlerden olduğuna delâlet eder.
b) Allah Teâlâ önce tevhidi; ikinci olarak, kendisine itaati; üçüncü olarak da ana-babaya itaati emretmiştir ki, bu, ana-babaya itaatin ne denli büyük ve önemli olduğu hususunda yüce bir mertebe ve ileri bir ifadedir.
c) Allahu Teâfâ, dememiş, tam aksine buyurmuştur. Binâenaleyh, "ana-baba" ifadesinin önce zikredilmesi, onlara alabildiğince itinâ göstermek gerektiğine delâlet eder.
d) Cenâb-ı Hak, nekire olarak buyurmuştur. Bir şeyi nekire, belirsiz getirmek, o şeyin yüceliğine (tefhîm ve tazîm) delâlet eder. Buna göre ayetin manası. "Rabbin, ana-babanıza, büyük ve mükemmel bir şekilde iyilikte bulunmanızı emretti" şeklinde olur. Bu böyledir; zira, onların sana karşı olan lütuf ve iyilikleri, hadsiz bir dereceye varınca, senin de onlara yapacak olduğun lütuf ve ihsanının bu şekilde olması gerekir. Sonra, her ne olursa olsun, bu iyilikte bir denklik de bulunamaz. Çünkü onların sana olan iyilik ve lütufları, herhangi bir maksat ve gaye gözetilmeksizin yapılmıştır. Meşhur olan bir darb-ı meselde şöyle denilmektedir: "İyiliği iik başlatanın iyiliğine denk olan bir iyilik yapılamaz." [102]

İmma Lafzı Hakkında

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer onlardan biri veya her ikisi senin nezdinde ihtiyarlığa ererlerse..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [103]

Birinci Mesele

İmmâ, in ile mâ lafızlarından meydana gelmiştir.Hem İn, hem de mâ lafızları şart edatıdır. Meselâ, ma'nın şart edatı olduğunun misali Cenâb-ı Hakk'm (Bakara, 106) ayetidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak
bu kelimede iki şart edatını bir arada getirip zikredince, bu, şart manasını tekidi ifâde etmiştir. Ancak ne var ki, fiilin sonuna şeddeli tekîd nûnu geldiği için, cezm alâmeti gözükmemiştir. Çünkü, muzari fiilin sonuna tekîd nûnu bitiştiğinde, fiil mebnî olur. Ben derim ki: Bir kimse

---

[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/446
[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/446
[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/447
[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/447

şöyle diyebilir: "Tekîd nûnu, ancak, bahsedilen hükmün en kuvvetli bir biçimde tekîd, takrir ve isbat edilmesinin gerektiği yere uygun düşmektedir. Ancak ne var ki böyle bir tekîd buraya pek uygun düşmez. Çünkü birisi, "şu şey, ya şöyledir veya böyledir" dediğinde, bundan kastedilen, o hükmün bahsedilen o iki şey arasında dönüp dolaşmasıdır (ya odur, ya budur). Halbuki, takrir ve tekid. böyle bir duruma uygun düşmez. O halde nasıl olur da, immâ ile tekid nûnunu bir arada zikretmek uygun düşebilir?"

Buna şu şekilde cevap verilebilir:

Bununla, "Bu tekîd edilen hüküm, ya tahakküm eder, veya tahakkuk etmez" manası kastedilmiştir. Allah en İyisini bilendir. 104[104]

Ayetteki Kıraatler

Kıraat imamlarının ekserisi ayeti, şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuşa göre, onun faili, kelimesi de, kelimesine atfedilmiş olur. Bu, senin tıpkı "Darabe Zeydun ev Amrun" (Zeyd veya Amr vurdu) demer gibidir. fiili kelimesine isnâd edilirse, bu da caiz olur. Çünkü fii! daha önce gelmiştir. Bu, senin tıpkı, "Kale raculün" (Bir adam dedi), "Kale reculâni flkiadam dedi) ve "Kâleti'r-ricâlü" (Adamlar dedi) demen gibidir. Hamza ve Kisâî (o ikisi ulaşırlarsa) şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuşa göre, kelimes ana babaya râci olan oufe fiilindeki fail elifinden bedel; lafzı da, ya fail veya bedel olarak, kelimesine atıftır.

Buna göre şayet, şeklinde söylenmiş olsaydı, lafzı, bede; değil, tekîd olurdu. O halde, ne diye siz onun bedel olduğunu iddia ettiniz?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, tesniyeyi tekîd etmesi doğru olmayan bir şey üzerine atıftır. Binâenaleyh onun hükmüne tâbi olmuş olur. Böylece de onun gibi, bedel olması gerekir.

Buna göre eğer, "ehadühumâ" kelimesinin bedel; "kilahuma" kelimesinin de îekîd olduğu niçin söylenemesin? Böylece bu, tekîdi bedel olan kelimeye atfetme olmuş olur" denilirse, biz deriz ki:

Atıf, müşareketi, ortaklığı gerektirir. Binâenaleyh, onlardan birisini bedel kılıp, diğerini tekîd kabul etmek, aslolan kaidenin hilâfınadır. Allah en iyisini bilendir. 105[105]

Kilâ Lafzı Hakkında

Ebu'l-Heysem er-Razî, Ebu'l-Feth el-Mavsılî ve Ebû Ali el-Cürcanî şöyle demişlerdir: "Kilâ lafzı tesniye anlamında müfred bir isim olup, bunun vezni fiil veznidir. Onun lame'l-fiili de, tıpkı, (lâzım oldu, gerekli oldu), (razı oldu, hoşnut oldu) fiilleri gibi illetlidir. Bu, işte bu kalıb üzere vaz' olunmuş ve kendisiyle sadece tesniyelerin tekîd edildiği bir kelimedir. Bu, devamlı muzâf olarak kullanılır. Bunun, lafzan müfred oluşunun delili şudur: Bu kelime şayet tesniye olmuş olsaydı, nasb ve cerr halinde, yâ'nın kesresiyfe, (O İki adama uğradım) denilmesi gerekirdi. Bu, senin tıpkı, "Beyne yedeyi'r-reculi" (Adamın önünde), "Gecenin üçte ikisinden..."(Müzzemmri.20); (Vusuf,4i) ve (gündüzün iki tarafında...) (Hûd, ıu) demen gibidir. Durum böyle olmadığına göre, biz onun tesniye olmayıp, aksine, tıpkı (küllün) lafzının, cemâat manasında vaz' olunmuş müfred bir lafız olması gibi, bu da tesniyeye delâlet etmesi için vaz olunmuş müfred bir lafızdır. O halde sen, bu küllün lafzından haber verip onu mübtedâ tuttuğunda, tıpkı, müfred fafza haber getirir gibi haber getirirsin. Bu mesela, "Onların her biri kıyamet günü O'na rek başına gelecektir" (Meryem, 95) ayetinde olduğu gibidir. Aynen bunun gibi, kilâ kelimesini mübtedâ tuttuğunda, onun haberini, müfret mübtedâ lafzın haberi gibi getirir de "kardeşlerinin ikisi de ayaktadır" dersin. Cenâb-ı Hak da, "Bu iki bağ da mahsûlünü vermiş" (Kem, 33) buyurmuş, (Atetâ) dememiştir. Allah en iyisini bilendir. 106[106]

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/447-448

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/448

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/449

Yaşlı Ebeveynin Hakları: "Öf!" Denilmemesi

Ayet-i kerimedeki ifadesinin manası, "Onlar, zayıflık ve acizlik çağına ulaşırlar da, böylece senin yanında, ömürlerinin nihayetinde, tıpkı dünyaya gelişlerinin başlangıcındaki gibi... olurlarsa..." demektir.
Bil ki Allah Tealâ, bu cümleyi zikredince, işte bu esnada insana, ana-babası nakkında şu beş şeyi teklif ederek, onu bunlardan sorumlu tutmuştur:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlara "öf deme..." buyruğunun ifade ettiği -^sustur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 107[107]

Üff Kelimesindeki Kıraatler

Zeccâc şöyle demektedir: kelimesi, yedi şekilde okunmaktadır: Fâe'l-fiilinin kesresi, dammesi ve fethasıyla (üffin, effin, Iffin...). Bütün bu üç kullanılışı da, tenvinli ve tenvinsiz olarak okursan, bu durumda bu, altı çeşit okuyuş eder. (ÜffHı-üffi; effin -effI ve iffin-iffi). Yedinci okuyuş şekli ise, yâ ile olmak üzere şeklindedir."
Ahfeş şöyle der: "Sanki böylece bu sözü kendisine nisbet etmiş ve "Benim sözüm budur! Öf be!" demek istemiştir." İbnu'l-Enbarî, Zeccâc'ın söylediği şeylere ilâve olarak, bu lafzın ayrıca üç şekilde daha okunduğunu söylemiştir ki, bunlar, elifin kesresi ve fâ'nın fethasıyla "iffe"; elifin dammesi ve hâ getirilerek, "üffeh" ve elifin dammesi ve fâ'ntn sükûnuyla, "üff" dür. 108[108]

İkinci Mesele

İbn Kesir ve İbn Âmir, tenvinsiz olarak, fâ'nın fethasıyia, "üffe" şeklinde okurlarken, Nâfi ve Hafs, fâ'ntn kesresi
ve tenvin ile, "üffin" okumuşlardır. Diğer kıraat imamları da, fâ'nın kesresi ve tenvinsiz olarak "üffi" şeklinde okumuşlardır ki, bütün bunlar değişik kullanışlardır. Aynı ihtilaf, "Yuh size ve Allah'ı bırakıp taptıklarınıza!" (Enbiya, 67) ve "Öf size... "(Abkâf. 17} ayetlerindeki ifadede de söz konusudur. Ben derim ki, burada müşkil olan husus şudur: Biz, bu lafzın, on değişik şekilde kullanıldığını naklettiğimize göre, kıraat imamlarıntn bu lafzın okunuşu hususundaki kullanışlarının ekserisini bırakıp da, bunlardan pek azıyla yetinmiş olmalarının sebebi nedir? 109[109]

Üff Lafzının Anlamı

Alimler, bu lafzın tefsiri hususunda, şu izahları yapmışlardır:
a) Ferrâ şöyle der: "Araplar, "Falanca, duyduğu kokudan dolayı öffenmeye, öf demeye başladı" derler ki, bunun
manası, "Öf, öf!..." dedi" demektir."
b) el-Esmaî şöyle der: "Uff" kelimesi, "kulak kiri"; "tuff" kelimesi de, "tırnak kiri" anlamına gelir. Bu kelimeler, bir şeyden tiksinildiği zaman söylenilir. Daha sonra bu kelime yaygınlaşarak, Araplar bunu, eziyyet duydukları her şey için kullanır oldular."
c) Bazıları, bu kelimenin manasının, "kıllet, azlık" olduğunu söylemişlerdir ki bu, Arapların, "az şey" anlamında kullandıkları "efîf" tabirlerinden alınmıştır. "Tuff" kelimesi de, "İtbâ" kabilinden kullanılır. Bu, Arapların tıpkı, "Şeytânım (eytâmın; habîsun-nebîsun" {Şeytan meytan; kötü mötü, vb...) demeleri gibidir.

---

[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/449
[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/449-450
[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/450

d) Sa'leb, İbnu'l-A'rabî'den, bu kelimenin, can sıkıntısı anlamına geldiğini söylediğini rivayet etmiştir.

e) Kudbi şöyle der: "Bu kelimenin aslı şudur: Senin üzerine toprak veya kül düştüğünde, sen onu izâle etmek için, ona üflersin. O üfleme esnasında meydana gelen ses, işte senin "üf, üf..."demendir. Daha sonra Araplar bu kelimenin kullanış sahasını genişleterek, bu kelimeyi, kendilerine gelen her kötü hal sırasında söylemeye başladılar."

f) Zeccâc bu kelimenin manasının, "kokmak, kokuşmak" olduğunu söylemiştir ki bu, Mücâhid'in görüşüdür. Çünkü Mücâhid, Cenâb-ı Hakk'ın hitabına "Onlar, sen horlarken, sen altına pislerken, senden tiksinmedikleri gibi, sende onlardan tiksinme" manasını vermiştir.Mücahit'den gelen bir başka rivayette de, onun bu ayete "Sen onlardan, hoşuna gitmeyecek bir koku duyduğunda, sen onlara "öf" deme!"manasını verdiği zikredilmiştir. 110[110]

1- Öf Dememe

Dördüncü Mesele

Bir kimsnin, "Falancaya öf deme!" sözü, onu az ya da çok olsun, dokunabilecek her türlü eziyetten korumak için getirilmiş olan bir darb-ı meseldir.

Usulcüler, bu lafzın, diğer eziyetlerden men etmeye delaletinin, "delalet-i lafzı"mi, yoksa kıyas gereği, "delalet-i mefhumi"mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Birinci Görüş Bazıları şöyle demişlerdir: "Bunun delaleti, delalet-i lafziyedir.Çünkü, örf ehli, "Falancaya öf deme!" dediklerinde, onlar bu ifadeleriyle " o kimseye, hiçbir eziyet ve ürkütücü şeyle sataşma…"manasını kastetmişlerdir.Bu, onların tıpkı, "Falanca, ne bir kıtmire (hurma çekirdeğine), ne de nakire (çekirdeğin üzerindeki bir iplikçiğe) sahip değildir" şeklindeki sözler gibidir ki," bu söz örfte, o kimsenin hiçbir şeye malik olmadığına delalet eder."

İkinci Görüş:Bu lafız, diğer eziyet çeşitlerinden menetmeye, "kıyas-ı celi" gereği delalet eder.Bunu şu şekilde açıklarız: Şeriat bir meselenin hükmünü söylemediğinde, biz hükmü söylenmemiş olan meselenin hükmünü, hüklmü belşirten mselenin hükmüne katmak istediğimizde şu üç şeyle karşı karşıya kalırız:

a) Tıpkı burada olduğuı gibi, hükmün söylenmesinin, söylenmesinden daha evla olması.Çünkü bu lafız. "öf" demekten menetmeye delalet edince, dövmek haydi haydi menedilmiş olur.

b)Söylenmeyen hükmün, söylenen hükme denk ve eşit olması ki aslında bu usulcülerin "asıl manasında kıyas" dedikleri şeydir.Onlara buna da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisini misalvermişlerdir: "Bir kimse (ortak olduğu) bir köledeki hissesini azad ederse, bu hisse dışında kalan miktar, (ödemesi için) köle aleyhine belirlenir."111[111] Çünkü bu hükümde, köle ve cariye denktirler.

c) Söylenmeyen hükmün, söylenen hükümden daha gizli olmasıdır ki bu, kıyasların en büyüğüdür.

Bunu iyice kavradığında, biz deriz ki: "Öf" demekten menetme, edna (daha düşüğü) ile a'laya (daha üstün)

Olana istidlal etme nev'inden olan kıyas-ı celim vasıtasıyla, dövmeden menetmeye de delâlet eder. Bunun delili, "öf" den "dövmemden başka bir şey oluşudur. Binâenaleyh "öf" demekten menetme-dövmekten menetme sayılmaz. Hem sonra "öf" demekten menetmek, dövmekte*-menetmeyi aklen gerektirmez. Çünkü meselâ büyük bir kral, diğer büyük bir kra; esir aldığında, ona düşman olur, Ama buna rağmen, celladına "Sakın hâ onu köçflfe düşürecek hareketlerde bulunma ve ona rencide edici söz söyleme. Hemen boy? vur" der. Bu bir nebze aklî olunca, biz "öf" demeden menetmenin, "dövme"der menetmeden başka bir şey olduğunu ve genel olarak bunun, dövmekten menetme manasını aklen gerektirmediğini anlamış oluruz. Fakat biz, ayetteki şeyin maksadınır "Onlara çok güzel söz söyle. Onlara, acıyarak tevazu kanadını indir" ifadp delâleti İle, ana-babaya alabildiğine Saygı göstermek ve itaat etmek olduğunu anlara Binâenaleyh "öf" demekten menetmenin, dövmekten menetmeye delâleti, ednfinır a'.lâya kıyas edilmesi faslından olmuş olur. Allah en iyi bilendir. 112[112]

---

[110] 110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/450-451

[111] 111[111] Müslim, Itk, 1-3 (2/1139-1141); Buhari, Şirket, 5; Tirmizi, Ahkam 14 (3/629)

2- Azarlanmama

İkinci Çeşit: Cenâb-ı Hakk'ınjkullartni, ana-babaları hakkında mükellef tutt şeylerden ikincisi, "Onları azarlama" emridir. Arapça'da, bir kimse bir kimseyi azarlayarak karşıladığında, nehere ve intehere fiilleri kullanılır. Nitekirr Cenâb-ı Hak "Dilenciyi de azarlayıp kovma"(Duu, 10) buyurmuştu:
İmdi eğer, "öf demekten menetmek, kovmaktan ve azarlamaktan menetmeye haydi haydi delâlet eder. Öyfe ise Cenâb-ı Hak, öf demekten menetmeyi zikredince, bunun peşi sıra "azarlamaktan" menetmeyi zikretmesi abes olur. Ama biz, Cenâb-. Hakk'ın önce azarlamaktan menetmeyi, sonra da öf demekten menetmeyi zikretmiş olduğunu farzetsek, bu daha uygun ve manidar olmuş olurdu. Çünkü azarlamaktan menetmek, öf demekten menetmeyi de gerektirir. Öyleyse Allah'ın ayetteki bu sıray gözetmiş olmasının sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın, "Onlara "öf1 (bile) deme" hitabı ile insanın az veya çok canının sıkıldığını göstermesinden menediimesi kastedilmiştir. Ama "Onları azarlama" hitabı ile ise, reddetmek ve yalanlamak suretiyle, onların sözlerine ve görüşlerine karşı muhalefet etmekten menetme manası kastedilmiştir. 113[113]

3- Tatlı Söz

Üçüncü Çeşit: Bu, ayetteki "Onlara çok güzel söz söyle" emri ile anlatılan husustur. Bil ki Allah Teâlâ insanı, önceki hitabı ile ana-babasına eziyet veren ve onları rencide edecek şeylerden nehyedince, bu, güzel söz söylemeyi emretmek yerine geçmez. İşte bu sebeple, bunun peşinden insana, ebeveynine güze! ve hoş söz söylemesini emrederek, "Onlara çok güze! söz söyle" buyurmuştur ki bununla, "Onlara saygı ve hürmet dolu sözlerle hitab etme" kastedilmiştir. Hz. Ömer (r.a), bunun, insanın ana-babasına, "Babacığım, anacığım" şeklinde hitab etmesi manasında olduğunu söylemiştir. Ayette bahsedilen tatlı sözün ne demek olduğu Sa'îd b. Müseyyeb'e sorulduğunda o, "suçlu bir kölenin, katı kalbli-taş yürekli efendisine karşı kullanacağı üslûb" demiştir. Atadan, ana-babayaşöyle konuşulması gerektiği rivayet edilmiştir: "Onlarla konuşurken, sesini onların sesinden daha yüksek çiKarmaman ve onlara sert bakmamandır. Bu böyledir, çünkü bu iki şey, ayette bahsedilen "güzef söz söyleme"ye terstirler."
Eğer denilirse ki:"Hz. İbrahim (a.s) sabır, kerem, edeb ve akıl bakımından en O hafde, (Enam, 74) ayetindeki "Azer" ini ötüreli okuyanlara göre, o babasına, "Doğrusu ben, seni ve kavmini, sapıldık içinde görüyorum "(Enam. 74) demiş ve ona ismiyle "Ey Âzer" Bunu nasii diyebilmiştir? Bu, babasına eziyet verecek bir iladedir. Daha da hem onun hem kavminin dalalette olduğunu söylemiştir ki, yine bu da en .erıci sözlerden birisidir," Böyle denilirse, biz cevaben deriz ki: Ayetteki, "Rabbin, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin, ana-babaya iyi muamele edin" mğe hükmetti" ifadesi, Allah'ın hakkının, ana-babanın hakkından önce olduğuna «ttlet eder. Binâenaleyh Hz. İbrahim (a.s)'in bu eziyyet verici İfâdeyi kullanmış olması Allah'ın hakkını ana-babasının hakkından önce tutmasından ötürüdür. 114[114]

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/451-452
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/452
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/452-453

4- Tevâzû

Dördüncü Çeşit: Bu, ayetteki "Onlara, acıyarak revâzû kanadını indir" buyruğunun anlattığı husustur. Bununla, onlara karşı alabildiğine îevâzû gösterilmesi gerektiği kastedilmiştir. Kaffâl (r.h) bunu, şu iki şekilde izah etmiştir:

a) Kuş, yavrusunu büyütmek için bağrına basmak istediğinde, onun üzerine kanalların» gerer. İşte bu sebebten ötürü, "üzerine kanatlarını germe" deyimi, "güze! yeiiştirme ve bakıp büyütme" manasında bir kinaye olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki evlâda, "Tıpkı sen çocuk iken ana-babanın sana yaptığı gibi, şimdi de sen onları bağrına basarak onlara kol kanat ger, sahip çıkıp, gör gözet" demiştir.

b) Kuş. uçmak ve yükselmek istediğinde, kanatlarını açar, ama uçmamak ve itmemek istediğinde, kanatlarını kapatır. İşte bu açtdan, kanatlan indirme ifâdssi,
alçalma, tevazu gösterme manasında bir kinaye olur.

Buna göre eğer, "züilün (tevazünün) kanadı olmadığı halde, ayette niçin, "tevâzû kanadını" deyimi kullanılmıştır?" denilirse, deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılır:

a) Tıpkı, "Hatemü'l-Cûdi" (Cömertliğin Hatem'i) denilmesi gibi, "tevâzû kanadı" Denilmiştir. Bu tıpkı, onunla "Cömert Hatem" manasının kastedilmesi gibi, bununla da, "Mütevâzî Kanat" manası kastedilmiştir.

b) İstiareler (Teşbihler) hayâle dayanır. Binâenaleyh burada, hayalen tevâzû için bir kanat düşünülmüş ve bu istiareyi tam ve mükemmel yapmak için, ona bir kanat verilmiştir. Bu tıpkı Lebid'in "O kadının yuları. Kuzey'in eline geçince..." beyti gibidir. Binâenaleyh Lebid burada "Kuzey" için bir el düşünmüş ve o (kadının) yularını Kuzey'in eline vermiş. Ayette de böyledir.

Ayetteki "rahmeten" ifadesi, "Senin tevazu kanatlarını, ana-baban üzerine indirişin, onlara olan aşırı acımandan, büyük ve güçsüz oldukları için, onlara karşı şefkatinden dolayı olsun" demektir. 115[115]

5- Rahmet Duası

Beşinci çeşit, ayetteki "Ya Rabbi, onlar beni çocukken nasıl terbiye ettilerse, sen de onlara merhamet eyle"de" hitabının anlattığı husustur. Bu ifâde ile ilgili birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, ana-babaya tatlı söz söylemeyi öğretmekle yetinmemiş, buna bir de fiilî olarak nasıl iyi davranılacağını ilave etmiştir. Bu da evlâdın, ana-babası için Allah'ın rahmetini dua edip istemesi ve "Ya Rabbi, onlara merhamet et" demesidir. Rahmet sözü, hem dinî hem dünyevî hususlardaki hertürlü hayrı içine alan bir sözdür. Hak Teâlâ sonra da, evlâda "Onlar beni çocukken nasıl terbiye ettilerse", yani "Ya Rabbi, onlar beni eğitip büyütürlerken, bana nasıl iyi davrandılarsa, sen de onlara öylece lütufkâr davran" demesini emretmiştir." Terbiye, büyütmek demektir. Bu, Arapların, birşey şişip kabarıp büyüdüğünde, deyimlerinden alınmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, 'Takat biz onun üstüne suyu (yağmuru) indirdiğimiz zaman, o harekete gelir kabanr" (Hacc. 5) ayeti de bu manadadır. 116[116]

Bu Ayetin Hükmü

İkinci Bahis: Müfessirler bu ayetle ilgili şu üç değişik izahı yapmışlardır:

Birinci Görüş: Bu, Hak Teâlâ'nın "Müşrikler için ne peygamberin, ne de müzminlerin istiğfar etmeleri doğru değildir" (Tevbe, 113) ayeti ile neshedilmiştir. Binâenaleyh müslüman için, eğer ana-babast müşrik iseler, onlara istiğfar etmesi yakışık almaz ve oniar için, "Ya Rabbi, o ikisine merhamet et" denemez.

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/453-454

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/454

İkinci Görüş: Bu ayet, mensûh değildir, fakat müşrikler hakkında tahsis edilmiş (yani müşrik olan ana-baba bu hükmün dışında bırakılmıştır. Bu görüş birincisinden daha evlâdır, çünkü ayeti "tahsîs" etmek, neshetmekten daha evlâdır.

Üçüncü Görüş: Bu ayette ne nesh ne de tahsis söz konusudur. Çünkü ana-baba kâfir oldukları zaman da, evladın onlar için, Cenâb-ı Hakk'tan hidâyetini ve irşadını istemesi, iman etmelerinden sonra da, merhamet-i ilâhiyeyi taleb etmesi mümkündür. 117[117]

Ebeveyne Olan Vazifesinin Asgarisi

Üçüncü Bahis: Emrin zahiri, vâcib oluşu ifade eder. Ayetteki, "Ya Rabbi, onlara merhamet eyle" de" ifadesi de bir emirdir. Emrin zahiri ise, tekrarı (tekrar tekrar yapmayı) ifade etmez. Binâenaleyh ayetin muktezasına göre, bu sözü bir defa söylemek (emrin gereğini yerine getirme bakımından) yeterli sayılır. İnsanın, ana-babasına ne kadar günde mi, ayda mı yılda mı böyle bir kere duâ etmesi gerektiği hususu Süfyan'a sorulmuş, o da: "İnsanın, ana-babasına namazlarındaki tahiyyatlarının sonunda yapacağı duaların yeterli olacağını umarız" demiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey iman edenler, (o peygambere) salat-u selâm getirin" (MuNd. 56) buyurup, alimlerin de, namazdaki tahiyyatfarda okunan salat-u selamların, bu emri yerine getirme bakımından yeterli sayılacağını kabul etmeleri ve yine Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah) sayılı günlerde zikredin"(Bakara. 202) emri hususunda, namazların ardısıra okunan teşrik tekbirlerinin yeterli olacağını kabul etmeleri gibidir.

Allah Teâlâ, sonra "Rabbiniz sizin içlerinizdekini en iyi bilendir" buyurmuştur Bu, "Biz, size bu ayette ibadetlerinizi sırf Allah için yapmanızı ve ana-babanıza iyi davranmanızı emrettik. Taatlannız hususunda ihlaslı olup-oimadığınıza dair, gönüllerinizde sakladığınız niyyet ve düşünceler, Allah'a saklı değildir. Biliniz ki Allah, sizin içlerinizi de bilir. Hatta O, bu şeylerinizi sizden daha iyi bilir. Çünkü insanın bilgisine bazan unutkanlık, yanılma ve tam kavrayamama karışır. Ama Allah'ın ilmi bütün bu hallerden münezzehtir. Durum böyle olunca, O, kalblerinizde olanı daha iyi bilir" demektir. Bundan murad, insanları ihlası bırakmaktan saktndırmaktır.

Cenâb-ı Allah, sonra "Eğer siz iyi kimseler olursanız" şüphesiz ki Allah da dâima kendine dönenleri bağışlayıadır"buyurmuştut!'&u, "Sizler, kalblerinizin halleri bakımından, fesadlardan berî (uzak) olursanız, bütün işlerinizde Allah'a başvuranlar ve O'na yönelenler olursunuz. Allah'ın, böyle olanlar hakkındaki âdeti, onları bağışlamak ve günahlarını affetmektir" demektir. "Evvâb", âdeti ve alışkanlığı, Allah'ın emrine başvurmak ve O'nun fazlına sığınıp, kendilerine şefaatçi (yardımcı olacağı zannı ile müşriklerin, Allah'dan başka cansız varlıklara tapmaları gibi, hiçbir şefaatçinin şefaatine başvurup güvenmeyen kimse demektir. Bu kelime, "fa'âl" veznindedir ve tıpkı katta! (çok öldüren), darrdb (çok döven) kelimeleri gibi, çokluk ve devamlılık manasını ifâde eder.

Bu ayetin maksadı şudur: İlk ayet, ana-babaya her bakımdan itaat ve saygı göstermenin vâcib olduğuna delâfet edipT sonra da evlâddan, nadiren de olsa, onlara karşı itaati zedeleyecek şeyler zaman zaman sudur edeceği için, Cenâb-ı Hak, "Rabbiniz sizin içlerinizdekini en iyi bilendir" buyurmuştur. Yani, "O, sizin kalblerinizin hallerini bilir. Eğer bu kusur ve sürçmeler, ana-babanıza âsî olmak niyetiyle değil de, beşerî zaaf ve yaratılışınız gereği ortaya çıkmış ise, bunlar affedilebilir" demektir. Allah en iyi bilendir. 118[118]

Akraba ve Muhtaçların Hukuku

'Akrabana, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. İsraf ile saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür. Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/454

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/455-456

arayarak, onlardan sarf-t nazar edersen, o durumda kendilerine yumuşak söz
söyle" (İsrâ, 26-28).
Bil ki bu, ayetlerde ele alınan hayır ve tâat amellerinin, dördüncüsüdür. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: [119][119]

Birinci Mesele

Ayetteki âti "ver" emrinin kime hitab olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Bu, Hz. Peygamber (s a.s.)'e bir hitabtır. Böylece, Cenâb-ı Hak ona, pay ve ganimetten almaları vûelb olan haklarını, akrabalarına vermesini emretmiş; yine o Peygambere, fakirlerin ve yolda kalmışların haklarını da, bu pay ve ganimetten ayırarak vermesini de farz kılmıştır.
İkinci Görüş: Bu, herkese bir hitabtır. Bunun böyle oluşunun delili, bu hitabın, "Rabbin. "Kendisinden başkasına kulluk etmeyin"diye hükmetti"tisra, 23) ifadesine atfedilmiş olmasıdır. Buna göre mana, "Senin, ana-babaya itaatini yaptıktan sonra, derece derece olmak üzere, akrabalarına da iyilik yapman ve sonra da, fakirlerin ve yolda kalmışların hallerini de iyileştirmen vacibtir" şeklinde olur.
Bit ki Cenâb-ı Hakk'ın "Akrabana,., hakkım ver" buyruğu, mücmel bir emir olup, bu ifadede, o hakkın ne olduğunun bir izahı yoktur. Şafiî (r.h)'ye göre, çocuklar ve ana-babadan başka hiç kimseye infâkta bulunmak farz olmaz. Bazı alimler ise, ihtiyaçlarına göre, mahremlere (nikâhı helâl olmayan yakın akrabaya) infâk etmenin farz olduğunu söyiemişlerdir. Alimler, meselâ amcaoğullan gibi, mahremlerden olmayan kimselerin, sevgi, ziyaret, iyi muâmeie ve darlık ve genişlik zamanlarında yapılacak olan ülfetten başka bir hakları olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.
Fakirler ve yolda kalmışlara gelince, bunların hükümleri, Tevbe Sûresi'ndeki (Ayet. em zekât ayetinin tefsirinde geçmişti. İnsana, fakirlere, hem kendisinin hem de îoluk-çocuğunun yiyeceğini-giyeceğini karşılayacak şeyleri; yolda kalmışa da, ona acek azık ve biniti vermeleri farz olur. [120][120]

İsraf Haramdır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "israf ile savurma" buyurmuştur. Arapça'da tebzîr", malı ifsâd etmek ve onu saçıp savurmaktır. Osman İbn Esved şöyle demiştir: "Ben, Mücâhid'le beraber, Kâ'be'nin etrafındaki mescidleri dolaşıyordum. Derken, Mücâhid, başını kaldırıp bakarak "Şayet bir kimse, Allah yolunda, bu dağ «adar infâk edecek olsa, müsriflerden olmaz; ama, Allah'a isyanın söz konusu olduğu tek bir dirhem harcayacak olsa, müşriklerden olur" dedi." Bir kimse, herhangi bir hayır hususunda çokça infakta bulundu da, ona, "israf etmenin hiçbir hayrı yoktur" denildiğinde o, "Hayırda israf olmaz!" diye cevap verdi. Abdullah İbn Ömer'den jöyte dediği rivayet edilmiştir "Bir gün, Hz. Peygamber (s.a.s), abdest alan Sa'd'a uğradı da, "EySa'd, bu israf ne!" buyurdu. Bunun üzerine Sa'd, "Ey Allah'ın Rasûlü, »destte de israf var mıdır?" deyince, Hz. Peygamber: "Evet. akan bir nehrin Sayısında abdest alıyor olsan dahi!., " buyurdu. [121][121]

İsraf İle Şeytanın Münasebeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, israfın kötü birşey olduğuna, israf etme işini, şeytanın Sterinden olmakla vasfederek dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur: "Çünkü, saçıp savuranlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır." Ayette Bahsedilen bu kardeşlikle, bu çirkin fiil hususunda, onların o

---

[119][119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/456
[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/456-457
[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/457

şeytana benzetilmeleri «astediimistir. Bu böyledir, zira Araplar, bir şeyi devam!; yapan kimseyi, o şeyin kardeşi diye adlandırırlar da ve meselâ, o kimse bu işleri devamlı yaptığında, "Falanca cömertlik ve keremin kardeşidir", 'Talanca, yolculuğun kardeşidir" derler. Ayetteki deyiminin manasının, "Onlar, hem dünyada hem de ahirette, o f ytanların arkadaşlarıdır" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Cenâb-ı Hak, "Kim Bahman'ı anmaktan gali! olursa biz ona şeytanı musallat ederiz. Artık bu, onun ar arkadaşıdır" (Zuhrui. 36) ve "O zulmedenleri, onlara eş olanları, yani onların •»«tanlardan olan eşlerini toplayın "(Sanat, 22} buyurmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, şeytanın vasfını belirterek, "Şeytani ise Rabbine karşı, çok nankördür" buyurmuştur. Şeytanın, Rabbine karşı "kefûr" olması demek, onun, bedenini, Allah'a isyan etme, yeryüzünde fesat çıkartma ve insanları saptırma hususunda kullanıp yıpratması demektir. İşte, tıpkı bunun gibi, Cenâb-ı Hakk'ın, kendilerine mal veya makam verip de, o mal ve makamını, Allah'ın rızasına muvafık olmayan yerlerde harcayan her kişi de, Allah'ın nimetine karşı çok nankör olmuş olur.
İmdi ayetten kastedilen mana şu olmuş olur: "Onlar, bu sıfat ve fiil hususunda, şeytanlarla uyum sağlamışlardır" manasında olmak üzere, "saçıp savuranlar .şeytanların kardeşidir. Şeytan ise, Rabbine karşı çok nankördür. Demek ki, saçıp savuranlar da, Rablerine karşı nankör olurlar" denilmek istenmiştir.
Alimlerden bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu ayet, Arapların adetine uygun olarak gelmiş olan bir ayettir. Çünkü onlar, yağmalamak ve baskında bulunmak suretiyle mal biriktiriyor, sonra da bu mallarını şan, şöhret, kibir ve böbürlenme hususunda harcıyorlardı. Gerek Kureyş müşrikleri, gerekse diğerleri, insanları İslâmiyet'ten alıkoymak, onun mensuplarını yıpratmak ve İslâm'ın düşmanlarına yardım etmek için, mallarını harcıyorlardı. Ki işte bunun üzerine bu ayet, onların bu nevi amellerinin çirkinliğine dikkat çekmek için nazil olmuştur. 122[122]

En Azından Yumuşak Söz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti arayarak onlardan sarf-ı nazar edersen..." buyurmuştur. Bu ifade, "Sen, fakirliğin ve malının az olması sebebiyle, açıkça geri çevirmekten utandığın için akraba, fakir ve yolda kalmışlardan yüz çevirirsen, "O durumda kendilerine yumuşak söz söyle." Yani, "dürüst, güzel, yumuşak söz." O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinden umduğun bir rahmeti arayarak" ifadesi, fakirlikten bir kinaye olmuş olur. Çünkü, malı olmayanlar, Allah'ın rahmet ve ihsanını talep ederler. Binâenaleyh, mal yokluğu böyle bir talebin sebebi olunca, sebebin ismi müsebbebe verilmiş olur da, böylece fakirlik, Allah'ın rahmetini taleb etmekle tesmiye edilmiş olur. Buna göre mana, "Fakir olup, malın da az olduğunda sen, onlarla olan ülfetini, güzel söz ve güzel ifadelerle devam ettir Bundan da öte, onlara güzel vaadlerde bulun ve onlara bu hususta mazereti bulunduğunu, malının mülkünün olmadığını hatırlat!" şeklinde olur. Veyahutta da "Onlara, "Allah kolaylaştırır (kapıları bir gün açar)" de..." manası kastedilmiştir.
Ayette bahsedilen, "yumuşak söz"ün ne demek olduğu hususunda, şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, en güzel biçimde geri çevirmektir.
b) Bu, yumuşaklıkla ve yokuşa sürmeden onları savmaktır. Kisâf şöyle demiştir: "Arapça'da, "Sözümü ona yumuşak söyledim" manasında, "Yessertu tehu'l-kavle"
"sözü ona koiaylaştırdım" denilir.
c) Bazıları, bu tabirle Cenâb-t Hakk'ın, "iyi bir söz ve bir ayıp örtme; ardından eziyyet gelen bir sadakadan hayırlıdır" {Bakara, 263) ayetinin ifade ettiği hususun kastedildiğini söyleyerek şöyle demişlerdir: Meysûr, "maruf, (meşru, maku!) demektir. Çünkü maruf olan söz, tekellüfe gerek duymaz. Allah en iyisini bilendir. 123[123]

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/457-458
123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/458-459

Harcamada Orta Yol

"Eli sıkı olma, elini büsbütün de açma. Sonra kınanmış, pişman bir halde oturup kalırsın. Şüphesiz ki Rabbin, kimi dilerse rızkını genişletir, daraitır. Çünkü O, kullarından gerçekten haberdardır. Hakkıyla görendir"
(Isra, 29-30).
Bil ki, Allah Teâlâ bir önceki ayette, Hz.Peygamber'e infâk etmesini emredince, bu ayette de, infâk etmenin adabını öğretmiştir. Bil ki Allah, mü'min kullarının nasıl harcamaları gerektiğini, Furkan Sûresi'nde beyan ederek, "Onlar ki harcadıkları vakit ne israf, ne de sıkılık yapmazlar, ikisi arası ortalama olur" (Furkan. 67) buyurmuş, curada da, Resulüne, aynı şekilde davranmasını emrederek, "Eli sıkı olma" buyurmuştur. Yani, "Pekçok sıla-i rahim ve hayır yolları hususunda, hem kendine, hem de ehline, çoluk-çocuğuna darlık vermek suretiyle (fazla harcama yapmaksızın) intaktan geri durma" demektir ki, bunun manası da şudur: Elini, o infâkı gerçekleştirme, açılmaktan men edilmiş, yumulu bir el gibi yapma!" "elini büsbütün de açma" yani "Elinde, herhangi bir şey kalmayacak derecede aşırı harcama" demektir.
Sözün neticesi şudur: Hukemâ, ahlâkla alâkalı eserlerde, şöyle yazmaktadırlar: Her insan için, ifrat ve tefrit olmak üzere, iki uç söz konusudur ki, bu ikisi de kınanmaktadır. Binâenaleyh cimrilik, vermeme de, eli sıkı olma da ifrattır. Tebzir, büsbütün vermek, saçıp savurmak da, infak da ifrattır ki, her ikisi de mezmûm ve kınanmıştır, kötüdür. Üstün huy, âdil ve orta olandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Böylece sizi, vasat (örnek, mutedil) bir ümmet yapmışızdır" (Bakara, 143) buyurmuştur.
Daha sonra Allah Teâlâ "Sonra kınanmış, pişman bir halde oturup kalırsın" buyurmuştur. Tek'ud fiilinin ne manaya geldiği, İsrâ 22 ayetinin tefsirinde geçmişti. Onun, "kınanmış" olmasına gelince bu, malını tamamen zayi etmesinden ve çoluk çocuğunu sıkıntı ve darlığa düşürmesinden dolayı, hem kendisinin hem de arkadaşlarının onu kınaması demektir. Onun, "pişman olması" manasına gelince, Ferrfi şöyle der: "Araplar deveye, yürüyemez hale geldiğinde, "Huvve mahsurun" derler. Yine, hayvanı yürütüp, derken yürüyemez hale geldiğinde de, "Hasertu'd-dâbbete" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın "O göz, zelil ve bitkin olarak yine sana dönecektir"(Muik. 4) ayeti de bu manadadır. Bu ayetteki hasır kelimesinin çoğulu, tıpkı "katla (ölüler)" ve Sar'â-(yere serilmişler, çarpılmışlar) kelimelerinde olduğu gibi, "Hasra"dır." Kaffâl da şöyle der: "Bu ayetin gayesi, bütün malını ve nafakasını harcayan kimsenin durumu, bineğinin yorgunluktan kesilerek hareket edememesi sebebiyle, yolda kalmış olan kimselere benzemektir. Çünkü, bu kadarcık mal, sanki de insanı ayın veya yılın sonuna ulaştıran bir binit gibidir. Bu, tıpkı bir devenin, insant, menzilinin sonuna ulaştırması haline benzer. Binâenaleyh o deve, yorgunluktan dolayı yorgun ve bitkin bir hale gelerek, hareket edemez bir duruma düştüğünde o kimse, tam yolun ortasında aciz ve şaşkın vaziyette kalakalır. Aynen bunun gibi insan da, bir aylık süre içinde kendisine ihtiyaç duyduğu o miktar malı harcadığında, o kimse de, ayın ortasında aciz ve şaşkın olarak kalakalır. Bunu yapan kimseyi, idaresizliği ve geçimi hususundaki dikkatsizliği sebebiyle, hem kendi çoluk-çocuğu, hem de onun eline bakan diğer kimseler kınarlar.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki Rabbin, kimi dilerse rızkını genişletir, daraltır" buyurmuştur ki. bu cümlenin gayesi, Peygamberine, rubûbiyyetini hatırlatmaktır. "Rabb" mahlûku ve merbûbu terbiye eden; onun işlerini ıslâh edip yoluna koyan; iyi ve doğru olacak, uygun olacak btr miktar üzere onun ihtiyaçlarını gideren, böylece de, bazısının rızkını genişleten, bazısıntnkini de darlatan kimse" anlamına gelir. Arapçada kâdlr kelimesi darlaştırma, kıtlaştırma anlamındadır. Cenâb-ı Hakk'ın Rızkı kendisine daraitiımış bulunan"(TrthK7) "Fakat ne vakit de onu deneyerek üzerine rızkım daraltırsa" (Fm.^) ayetleri de bu anlamdadır. Yani "Rızkı daraltılırsa" demektir. Allah bir kısım insanın rızkını da bol vermiştir. Çünkü onların menfaatine muvafık olan da budur. Nitekim O, "Eğer Allah kullarına bol rızık verseydi yer(yözün)de muhakkak ki taşkınlık ederler, azarlardı" (Şürfi, 27} buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, "Çünkü O, kullarından gerçekten haberdardır. Hakkıyla görendir" buyurmuştur. Yani, "Allah Teâlâ, her insanın maslahat ve menfaatinin, kendisine İşte o kadar miktar vermesinde bulunduğunu bilir. Binâenaleyh, kullarının rızıkları hususundaki farklılık, kendisinin cimri olması sebebiyle olmayıp, tam aksine, onların menfaatlerini görüp gözetmiş olması sebebiyledir" demektir. 124[124]

Fakirlik Endişesiyle Evlatlarınızı Öldürmeyin

"Evlâtlarınızı fakirlik korkusuyla öldürmeyin. Onları da, sizi de biz nzıklandmrız. Doğrusu, onları öldürmek büyük bir suçtur" (İSRA. 31).
Bu, bu ayetlerde bahsedilen beşinci nevi itaattir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 125[125]

Ayetin Makabli ile Münasebeti

Bu ayetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ, "Şüphesiz ki Rabbin, kimi dilerse rızkını genişletir, daraltır" buyurarak, kullarının rtztklarını tekeffül edenin kendisi olduğunu beyân edince, bunun peşinden, "Evlâtlarınızı fakirlik korkusuyla Öldürmeyin. Onları da, sizi de biz nzıklandmrız" buyurmuştur.

2) Allah Teâlâ önceki âyetlerinde, ana-babaya nasıl itaat edilmesi gerektiğini öğretince, bu ayette de çocuklara nasıl iyilik yapılması gerektiğini öğretmiştir. İşte bundan dolayı bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Ebrâr" vasfını alanlar, bu adı, oabalarına ve çocuklarına iyilikte bulunup iyi davrandıkları için almışlardır. Babalara, atalara iyilik yapmak, onlardan, çoluk-çocuklarına karşı sudur eden muhtelif iyilikleri sebebiyle vacib olmuştur. Çocuklara iyilik de, onlar son derece zayıf, güçsüz ve ana-babalarından başka kefilleri, bakıp gözetenleri olmadığı için, vâcib olmuştur.

3) Çocukların, atalarına, babalarına iyilik etmekten kaçınmaları, âlemin harâb olması neticesini doğurur. Çünkü atalar, babalar, bunun böyle olduğunu bildiklerinde, onların, çocuklarını terbiye etme hususundaki istekleri azalır ve törpülenir. Böylece de, zikrettiğimiz sebepler yüzünden, âlemin harâb olması gerekir. Bu sebeple, âlemin mamur olmasının, ancak her iki taraftan da, atalar ve çocuklar arasında karşılıklı bir iyilik tahakkuk ettiği zaman mümkün olacağı anlaşılır.

4) Çocukları öldürmek, eğer fakirlik endişesiyle olursa, bu Allah hakkında bir sû-i zan olmuş olur. Yok eğer, kız çocuklarına duyulan kıskançlık sebebiyle olursa, bu da, âlemin harâb edilmesine çaba sarfetmek anlamına gelir. Birincisi, Allah'ın İşine saygı duymamak olur. (kincisi de, mahlûkata karşı şefkat duymama olmuş olur ki, her ikisi de mezmûmdur. Allah en iyi bilendir.

5) Çocukların yakınlığı, parça, cüz olma yakınlığı olup, bu da sevgiyi gerektiren en büyük sebeplerden olur. Binâenaleyh, böyle bir muhabbet bulunmuyorsa bu, ruhun alabildiğine katı; kalbin de alabildiğine kararmış olduğuna delâlet eder ki, bu her iki durum da kötü huyların en İleri derecesinde yer alan hususlardandır. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, bu kötü hasleti izâle etmek için, çoluk-çocuğa iyilikte bulunmaya teşvik etmiştir. 126[126]

Kızların Öldürülmesi

Araplar, kızlarını, çalışıp para kazanmaktan aciz oldukları için öldürüyorlardı. Halbuki oğulları, yağma ve baskın yapmalarından ötürü mal temin edebiliyorlardı. O kız çocuklarının fakir olmasının, onun küfüvlerinin (dengi olan erkoktenn) kendisine rağbet etmekten alıkoymasından,böylece de babaların onlar, denkler, olmayan kimselerle evlendirme mecburiyetinde kalmalarından; bunda ise çok buyuk b.r âr ve utancın bulunmasından dolay, korkuya kapılıyorlardı. İşte bundan dolayt Cenâb-ı Hak, "Evlatlarınızı (...) Öldürmeyin"buyurmuştur ki bu, hem erkekleri hem de dişileri kapsayan genel bir hitaptır. O halde bu, "rahmeti ve şefkati iktizâ eden şey, onun çocuk olmasıdır. Çocuk olmak vasfı ise, erkekler ve dişiler arasında müşterek bir vasıftır. Kızlar hakkında endişe edilen fakirlik hususunun, küçükken hem çalışamayan büyük erkek çocukları hakkında da düşünülmesi gerekir.

---

[124] [124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/459-461

[125] [125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/461

[126] [126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/461-462

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onları da sizi de biz nzıklandmnz" buyurmuştur. Yani, "Rızıklar, Allah'ın elindedir. Allah Teâlâ nasıl erkeklere rızık kapılarını açıyorsa; aynen bunun gibi, kadınlara da rızık kapılarını açar" demektir. 127[127]

Üçüncü Mesele

Cumhur, bu kelimeyi şeklinde okumuştur. Yani, "Büyük bir günah" demektir. Tıpkı, "Esime-ye' semu-ismen" (günah işlemek) denildiği gibi, "Hatie-yahta'u-hrt'en" de denilir. Ayet*i kerimede "günahkârlar" anlamında, (vusûf, 97) buyurulmuştur. İbn Âmir de, fetha ile fa şeklinde okumuştur. Nitekim bir kimse, uygun olmayan bir şeyi kasdı olmaksızın, hatâen yaptığında, "Ahta’e-yuhtıu-ihtaen ve hataen" denilir. Buna göre "hatâen" kelimesi, hatâ'nın adı olmuş olur. Bu kıraate göre ayetin manası, "Onların onu öldürmeleri doğru değildir" şeklinde olur. Kaffâl (r.h) şöyle der: "İbn Kesir, bu kelimeyi, hâ'nın kesresi ve med ile, (hıtâen) şeklinde okumuştur ki, belki de bu iki okuyuş, tıpkı "Def'un-difâun"(£lb) (savunma, def etme) ve "Lebsun-libâsun" (giyinmek, bürünmek) kelimeleri gibi iki kullanılıştır. 128[128]

Zina Kötü Yoldur

"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, şüphesiz bir hayasızlıktır, kötü bir yoldur" (Isrâ, 32).

Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce zikredilen o beş şeyi emredip, bunların neticesi de, Allah'ın emrine saygı duyup mahlûkata şefkatli olmaya varıp dayanınca, bunun peşinden de bazı şeyleri yasaklamıştır:

1) Allah zinayı nehyetmek üzere "Zinaya yaklaşmayın " buyurmuştur,

Kaffâl şöyle demektedir: "İnsana, "buna yaklaşma" denildiğinde bu, ona, "onu yapma" denilmesinden daha kuvvetli bir ifade olur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu nehyi, o zinanın, "... bir hayasızlık, kötü bir yol" olmasına bağlamıştır. 129[129]

Hüsn ve Kubûh Meselesi

Bil ki alimler, Allah Teâlâ bir şeyi emredip bir şeyden nehyettiğinde, onun, o şeyi emredip veya nehyetmesinin, o şeye yönelik bir şeyden dolayı olmasının doğru olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bir şeyin güzelliğine veya çirkinliğine aklın karar verebileceğini ileri sürüp kabul edenler, durumun böyle olduğunu; kabul etmeyenler İse, durumun böyle olmadığını söylemişlerdir. Bir şeyin güzel veya çirkin olduğuna aklın karar verdiğini söyleyenler, kendi görüşlerinin doğruluğuna bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Allah, insanları zinadan nehyetmiş; bu nehyi, o zinanın bir hayasızlık olmasına bağlamıştır. Binâenaleyh, o zinanın bir hayasızlık olması, onun nehyedilmiş olmasından ibaret olamaz. Aksi halde, bir şeyi, o şeyin kendisiyle açıklamak (talî!) demek olur ki, bu imkânsızdır. Binâenaleyh, o zinanın, bir zina olması itibariyle, onda bulunan bir vasıftan dolayı bir hayasızlık olduğunun söylenilmesi gerekir ki, bu da, eşyanın iyi veya kötü olmasının,

---

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/462

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/462-463

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/463

kendisinde bulunan ve ona ait olan bir şeyden dolayı olduğuna delâlet eder. Bu da, Allah'ın onu yasaklamasının, o hayasızlığın, haddizatında bu şekillerde meydana gelmiş olmasına bağlı olduğuna delâlet eder

Bu istidlal, akla yakındır; ancak evlâ olanı, şöyle denilmesidir: Bir şeyin aslında maslahat ya da mefsedet olması, şeriat ile değil, zâtı gereği olan bir husustur. Çünkü, uygun gıdaları almak bir maslahat; elem verici biçimde vurmak ise, bir mefsedettir Bunların böyle olması, şeriatla değil, aklen sabit olan husustur.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre biz diyoruz ki, Allah Teâiâ'nın emirler gerek yaşama yeri olan bu dünyada ve gerekse ahirette, âlemin maslahatlarına uygun biçimde vukûbulmuşlardır. Bu, açık bir sözdür. Ancak ne var ki burada korkunç problemler ve derin bahisler yatmaktadır. Biz, Allah'dan bizi onlara ulaşmak için muvaffak kılmasını istiyoruz. 130[130]

Zinadaki Kötülükler

Bunu da iyice kavradığında biz diyoruz ki: Zina, pekçok çeşit kötülük ve fesadı kapsamaktadır:

1) Neseblerin karışması ve kaybolması. Böylece insan, o zâniye kadının doğurduğu o çocuğun, kendinden mi yoksa başkasından mı olduğunu bilemez Böylece de, onun terbiyesi ite de ilgilenmez ve onu uhdesine almaz. Bu da, (böyle doğan) çocukların zayi olmasını gerektirir. Bu zayi oluş da, neslin tükenmesini ve âlemin harâb olmasını gerektirir.

2) Falan adamın falan kadına sahip olması meşru bir esasa dayanmazsa, geriye kalan tek çare kavga olur. Bu da, karışıklık, hercümerc ve vuruşup dövüşme kapılarının açılması neticesine götürür. Biz, tek bir kadının zinaya yönelmesi sebebiyle nice yaygın kavgaların ve ölümlerin meydana geldiğini çokça duyduk.

3) Kadın, zinaya bilfiil teşebbüs edip bunu alışkanlık haline getirdiğinde, fıtrat temiz ve ruhu müstakim olan hiç kimse, o Kadından hoşlanmaz. Bu durumda da ülfet ve sevgi diye bir şey bulunmaz ve böylece de, helâl cinsî münasebetten meydana gelen ruhî tatmin ile izdivaç tam olmaz. İşte bundan dolayı, kadının zina yaptığı alener bilinirse, insanların çoğunun fıtratı, ona yaklaşmaktan nefret eder.

4) Zina kapısı açılıp yaygınlaştığında, bu durumda, hiçbir erkeğin herhangi bir kadınla özel bir durumu kalmaz. Kadın ister istesin isterse istemesin, her erkeğir her kadına çullanması, üzerine atılması mümkün olur. Bu durumda da, insan türü ile diğer hayvanlar arasında bu konuda bir fark kalmaz.

5) Kadından maksat, sırf şehveti teskin etmek değildir. Tam aksine o kadının ev işlerini düzene koyma, yeme içme ve giyim gibi şeyleri hazırlama hususunda erkeğin bir ortağı ve evin mürebbiyesi, kapının koruyucusu, çocukların ve kölelerin işlerini yerine getiren bir kimse de olmasıdır. Bu işler İse, ancak o kadının, tek bir erkeğe ait olması, diğer erkeklerden ise arzu ve rağbetinin kesilmesi ile tam olur. Bu ise, zinayı haram kılmak ve bu kapıyı tamamen tıkamakla mümkün olur.

6) Vat' (cinsî münasebet), şiddetli bir zilleti gerektirir. Bunun delili şudur: İnsanlar nezdinde sövmenin en şiddetlisi, cinsî münasebet (sin-kâf) lâkırdısı etmektir. Şayet vat\ zilleti, aşağılanmayı gerektir meşeydi, bu durum böyle olmazdı. Hem, bütün insanlar bu işe, ancak kapalı yerlerde ve kimselerin muttali olamayacağı zamanlarda yönelirler. Yine bütün insanlar, onlar onlan vat1 ettikleri için, kızlarının, kızkardeşlerinin ve annelerinin kocalarının ismini anmayı dahi istemezler. Şayet "vat' " zillet olmasaydı, bu böyle olmazdı.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Vat', aslında bir zillet olduğu için, onu azaltmaya çaba sarfetmek, insanlara yakışan bir hareket olmuş olur. Binâenaleyh, tek bir kadının tek bir erkeğe hasredilmesi, bunu azaltma hususunda bir çaba olmuş olur. Hem, nikâhta meydana gelen menfaatler sebebiyle, bundaki ziilet, aşağılanma durumu da onarılmış

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/463-464

olur.

Ama zinaya gelince bu, o çirkin işin kapısını açmak olduğu gibi, bu zillet de, herhangibir menfaatla onarılmamış olur. Binâenaleyh, zinanın, men ve nehy aslı üzere kalması gerekir. Selim akılların, zinanın kötülüğüne hükmettiği.anlatmış olduğumuz bu delillerle sabit olmuş olur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, zinayı şu üç vasıfla,

a) Hayasızlık olmak;

b) Bir başka ayetinde "makt" (buğz-İ ilahî sebebi) (Nisa. 22) olmak;

c) Ve, kötü bir yol olmakla tavsif etmiştir.

Onun bir hayâsızlık (fahişe) olmasına gelince, bu, onun âlemin harâb olmasına yolaçan ve dövüşmeye ve ırz namusa tasullutta bulunmaya götüren neseb bozukluklarını kapsadığına bir işaret olmuş olur ki, bu aynı zamanda âlemin harâb olmasına da se;h*»b olur.

Zinanın bir "makt" olmasına gelince, biz, zina yapan kadına öfke duyulduğunu ve ondan hoşlanılmadığım söylemiştik. Bu, ona meyletmemeyi, onunla evlenmemeyi ve hiç kimsenin, herhangi bir meselesi hususunda ona itimâd etmemesini gerektirir.

Onun kötü bir yol olmasına gelince, bu da bizim, erkeklerin kadınlarla evlenip yuva kuram amaları hususunda, böylesi insanla hayvanlar arasında herhangi bir farkın kalmadığı görüşüne varıp dayanır. Hem, bu işin zilleti, ayıbı, ân ve utancı, herhangi bir menfaatle onanlamaksızın, kadın üzerine kalakalır.

Biz, zinanın çirkinliği hususunda, altı izah yaptık. Allah Teâlâ ise, bu hususta, bahsettiğimiz bu üç lafzı zikretmiştir. Böylece biz, bu üç lafızdan herbirini, bu attı izahtan iki şeye hamletmiş olduk. Allah ne murad ettiğini en iyi bilendir. 131[131]

Canın Dokunulmazlığı

"Allah'ın kutsal kıldığı cana, haklı bir sebep olmadıkça, kıymayın. Kim mazlum olarak öldürülürse biz onun velisine bir selâhiyyet vermişizdir. O da. katilde israf etmesin. Çünkü o, cidden yardıma mazhar edilmiştir"
(Isrâ. 33).

Bu, Allah Teâlâ'ntn, bu ayette nehyettiği şeylerin ikinci nev'idir. Bununla ilg.t birkaç mesele vardır: 132[132]

Birinci Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: "Allah'ı İnkârdan sonra en büyük günâh, adam öldürmedir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın, t. ayetlerde, Önce zinayı yasaklamakla işe başlayıp, ikine olarak da öldürmeyi yasaklamasının sebebi nedir?"

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, zina kapısının açılmasının, insanın, varlık âlemine girmesine mâni olacağını; öldürmenin ise, o varlık âlemine girdikten sonra, insanı yok etmek demek olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh, onun varlık alemine girmesi, varlık âlemine girdikten sonra onun yok edilmesinden önce gelir. İşte bundan dolayı, Allah, önce zinadan, sonra da adam Öldürmeden bahsetmiştir. 133[133]

İkinci Mesele

Bil ki, öldürmede aslolan, tektd edilmiş olan haramlıkta Helâl olması ise, ancak arızî bir sebepten dolayı sabit olur Durum böyle olunca, muhakkak ki Allah Teâlâ, as hükmüne binâen, mutlak manada öldürmeyi nehyetmiş, sonra da bu asıl hükümden, kendisinde

---

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/464-466

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/466

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/466

öldürmenin helâl olduğu durumu istisna ederek, -ki bu helâlliği sağlaya-şey de, arızî birtakım sebeplerin olmasıdır "haklı bir sebep olmaksızın' buyurmuştur. Binâenaleyh, biz burada, öldürmede aslolanın, haramlık olduğunu beyân etme ihtiyacını hissediyoruz. Bunun böyle olduğuna şunlar delâlet eder:

1) Öldürmek, zarar vermektir. Zarar vermede aslolan ise, onun haram olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi" (Hacc, 78) ve '..size güçlük istemez" {Bakara, ıssj buyurmuştur. Bir de, (İslâm'da), zarar ve zarar ile mukabelede bulunma yoktur.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "insanoğlu, Allah Teâlâ'nm yaptığı bir binadır. Allah'ın yaptığı binayı yıkan melundur" hadisidir.

3) İnsanoğlu ibadetle meşgul olmak için yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak, "Ben, cinleri ve insanları, ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım"(Zartyât, 56) buyurmuştur. Hz. Peygamberde "Allah'ın, kulları üzerindeki hakkı, O'na ibâdet etmeleri ve Ona hiçbir şeyi ortak koşmamalandır"134[134] buyurmuştur. İbâdetle meşgul olmak ise, öldürme bulunmadığında tam olur.

4) Öldürmek, fesat çıkarmak demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünde fesâd çıkarmayın" (A'rtf, 56) ayetinden dolayı, onun haram kılınmış
tfmtı gerekir.

5) Öldürmenin haram olduğunu bildiren delil ite, mubah olduğunu bildiren delil çatıştığında, âlimler, haram olduğunu bildiren delilin râcih olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Aslı gerektiren şey haramlık olmasaydı, bu, müreccihsiz bir tercih olmuş olurdu ki, bu imkânsızdır, olamaz.

6) Biz, insanda, sırf akıllı bir varlık oluşundan başka, herhangi bir sıfatını mmadığımızda, onun Öldürülmesinin haram olduğuna hükmederiz. Ve yine biz, onun sırf insan olmasından başka bir şeyini, halini bilemediğimizde, onun kanıntn -eiâl olduğuna hükmedemeyiz. Binâenaleyh sırf insan oluş, onun öldürülmesinin -aram olmasını gerektirmeseydi, bu böyle olamazdı. Bütün bu izahlarla öldürmede as'olanın haram oluş olduğu ve onun Öldürülmesinin helâl oluşunun, ancak arızî r-takim sebeplerden dolayı olabileceği sabit olmuş olur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Allah Teâlâ öldürme işinde «lotanın Gramlık olduğuna hükmederek "Allah'ın kutsal kıldığı cana, haklı bir sebep olmadıkça, kıymayın"[hu, 33) buyurmuştur. O tafcfe Cenâb-ı Hakkım, "...kıymayın" buyruğu, bir nehiy ve haram kılmadır. O'nun, ". .haram kıldığı..." ifadesi de, bu haramltğı, tekîdli olarak yeniden beyan buyurmadır. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, bu haram oluştan arızî ve tesadüfi sebepleri istisna ederek, "...haklı bir sebep olmadıkça..." buyurmuştur. Sonra burada, iki yol solunmaktadır:

Birinci Yol: Ayetteki, "...haklı bir sebep olmadıkça" istisnası mücmeldir. Çünkü burada, o haklı sebebin ne olduğu ve izahı bulunmamaktadır. Daha sonra Cenâbn Hak, "Kim mazlum olarak öldürülürse, biz o mazlum olarak ö'dürülenin velisine, kâtiie, kısasın tam oiarak uygulanmasını isteme konusunda bir yetki ve selâhiyet vermişizdir" buyurmuştur. Bu ifade, o mücmel kelâmın bir beyânı addedilebilir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Cenâb-ı Hak sanki, "Allah'ın haram kıldığı cana haklı bir sebep olmadıkça, kıymayın. Bu haklı sebep ise, o mazlum olarak öldürülenin velisine, kısasın tam olarak uygulanmasını talep etme hususunda bir yetki vermiş olmamızdır" demiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ayette, ".. .hakh sebep"\e murad edilenin, sâdece bu şeklin olmasının gerektiğidir. Buna göre ayetin takdiri, "Allah'ın kutsal kıldığı cana kıymayınız. Anca^ K,sâs halinde müstesna" şeklinde olur. Bu takdire göre bu ayet, tek bu sebep hariç, öldürmenin haram olması hususunda sarîh bir nass olmuş olur. Böylece de, bu tek durumun dışında kalan hallerde, öldürmenin, aslı olan haramlığı üzere kalması gerekir. 135[135]

134[134] Buhâri, Cihâd, 46; Müslim, İmân, 48 (1/58-59).

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/466-468

Dokunulmazlığı Gideren Sebepler

İkinci Yol: Biz, şöyle diyebiliriz: Sünnet, ayette bahsedilen o "haklı sebep"in şu üç şeyden birisi olduğunu göstermektedir Bunlar da, Hz. Peygamber (s.a.s)'ir. "Müslüman bir kimsenin kam, ancak şu üç sebepten dolayı helâl olur: İmandan sonra küfre görmesi, evlendikten sonra zina etmesi ve haksız yere adam öldürmesi"136[136] hadisinde ifade edilmişlerdir. 137[137]

Hadis Ayeti Tahsis Eder

Bil ki bu hadis, ahâd hadislerdendir. Binâenaleyh, biz şayet Cenâb-ı HakkV "Kim mazlum olarak öldürülürse, biz onun velisine bir selâhiyet vermişizdir ifadesinin, onun, "...haklı bir sebep olmadıkça..." ifadesinin bir tefsiri olduğunu söylersek, ayet, bu tek sebebin dışında, insanları öldürmenin helâl olmayacağ hususunda sarih bir ifade olur. Bu durumda da, bu hadis bu ayeti tahsis etmiş olur Ki bu da bizim, "Kur'an'ın umumî nasslarını, ahâd haberlerle tahsis etmek caizdir1 şeklindeki sözümüze varıp dayanır. Ama biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim mazlum olarak öldürülürse, biz onun velisine bir selâhiyet vermişizdir" buyruğunda, O'nun, ". .hak bir sebep olmadıkça" buyruğunun bir tefsiri olmadığını söylersek, bu durumda bı hadis, ayette bahsedilen bu haklı sebebin bir tefsiri ve beyânı olmuş olur. Böyle olmas halinde de bu, bizim "Kur'an'ın umûmî nasslarını, haber-i vâhidle tahsis etmek caizdir" şeklindeki sözümüze istinâd etmemiş olur. Binâenaleyh, bu incelik böylece bilinmiş ola!. Allah en iyisini bilendir. 138[138]

Üçüncü Mesele

Bu ayetin zahirine göre, öldürmenin helâl olmasının sebebi, sadece o kimsenin, mazlum bir kimseyi öldürmüş olmasıdır. Ama bu hadisin zahiri ise, ayetin bu hükmüne diğer şu iki şeyin de eklenmesini gerektirir. Bunlar:
a) İmandan sonra küfre girme,
b) Evlendikten sonra zina etme'dir. Bir başka ayet de, dördüncü bir sebebin bulunduğunu göstermektedir ki bu ayet de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a ve Rasûîüne harb açanların, yeryüzünde fesâdçılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri, ya asiimalan...dır" (Maide, 33) ayetidir. Bir başka ayet de, beşinci bir sebebin bulunduğuna delâlet etmektedir ki, bu da küfürdür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'ın ve peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan,.. Jlarla muharebe edin" -«s, 29) ve "onları nerede bulursanız, yakalayıp tutun, onları öldürün" (Nisa, 89) buyurmuştur.
Fukahâ da bu hususta söz söylemiş ve diğer birtakım şeyler hususunda ihtilâf etmişlerdir:
1) Namaz kılmayan kimse öldürülür mü, öldürülmez mi? Şafiî (r.h)'ye göre Öldürülür; Ebu Hanîfe (r.h)'ye göre öldürülmez.
2) Lûtîlik (Homosexualite) öldürülmeyi gerektirir mi gerektirmez mi? Şafiî'ye göre, gerektirir; Ebu Hanîfe'ye göre, gerektirmez.
3) Büyü yapan kimse, "Ben, falancayı yaptığım büyüyle öldürdüm" dediğinde, Şafiî'ye göre, onun bu sözü, onun öldürülmesini gerektirir, Ebû Hanîfe'yo göre gerektirmez.
4) Diğer bir şeyle, cisimle öldürmek kısası gerektirir mi gerektirmez mi? Şafiî'ye göre gerektirir, Ebu Hanife'ye göre gerektirmez.
5) Zekât vermemek öldürmeyi gerektirir mi gerektirmez mi? Alimler, bu hususta --z. Ebu Bekir zamanında ihtilaf etmişlerdir.
6) Hayvana yaklaşmak öldürülmeyi gerektirir mi gerektirmez mi? Fukahânın ekserisine göre,

---

[136][136] Buhâri, Diyât. 6; Müslim, Kasâme, 25-26 (3/1302-1303); Müsned, 1/61-70.
[137][137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/468
[138][138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/468

gerektirmez. Bir kısmına göreyse, gerektirir. Gerektirmez diyenlerin aeüli, bu ayetin, tek bir sebep, yani mazlumu öldürme hariç, mutlak manada Öttürmeden men etme hususunda sarih bir ifade olmasıdır. Bu tek sebebin dışında «aian yerlerde, onun asıl haramlığı üzere kalması gerekir. Bu görüşte olanlar, sözlerine devamla şunu da söylemişlerdir: Bu nass mutlak manada kan dökmenin haremliğini gerektiren pekçok delil ile de desteklenmektedir. Binâenaleyh, bu delillerle eme) etmemek, ancak muarız bir delil bulunduğu zaman söz konusudur. Bu karşıt 3e il de, ya mütevâtir bir nass, yahut da ahâd hadislerden olan bir nass veyahut da bir kıyas olabilir. Bu hususta mütevatir nass bulunmamaktadır. Aksi halde ihtilaf olmazdı.

Âhâd haberlerden olan nassa gelince, bu, bu pekçok mütevatir nassa nisbetie "mercûh" (zayıf ve geri planda) bir delil olmuş olur. Kıyas ise, nassa muâraza edemez (onun karşısında duramaz). Binâenaleyh, bu güçlü ve kesin temel kaidenin muktezasına göre, sayılı ve belli birtakım durumlar hariç, kan akıtmada aslolamr onun haram oluşu olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir. [139][139]

Maktulün Velisinin Yetkisi

Cenâb-ı Hakk'ın "Kim mazlum olarak öldürülürse, biz onun velisine bir selâhiyet vermişizdir. O da, katilde israf etmesin" buyruğu hakkında iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Bu ayet, Allah'ın kan sahibine öldürülen1-velisine bir selâhiyet ve yetki tanıdığına delâlet eder. Ama, bu yetkinin hangi şey hakkında olduğunun izahına gelince, "biz onun velisine bir selâhiyet vermişizdir' ifadesinde buna herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Sonra burada iki yol vardı-

1) Allah Teâlâ, bundan sonra, "O da, katilde israf etmesin" buyurunca, c selâhiyetin, ancak kısasın tam olarak uygulanmasını isteme hususunda olduğ. anlaşılmış olur. Böyle olması zayıf bir ihtimaldir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Kirr mazlum olarak öldürülürse, biz onun velisine bir selâhiyet vermişizdir' buyruğundan, "o zâlimin o öldürme hususunda israf etmesi, ileri gitmesi uygur düşmez" manasının kasdedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü, öldürülen kimse, bu hükümranlığın ve selâhiyetin, onun velisine tanınmış olması sebebiyle yardıma mazhar kılınmış olur.

2) Ayette bahsedilen bu selâhiyet mücmel olup, bu, hem ayet hem de hadisle tefsir edilmiş olan bir ifadedir. Ayete gelince bu, Cenâb-ı Hakk'fn, Bakara Sûresi'ndeki "Ey iman edenler! Maktuller hakkında size kısas yazıldı- Hür, hür ile; köle, köle ile; dişi, dişi ile (kısas olunur). Fakat kimin lehinde maktulün kardeşi (velisi tarafından cüzfbfr şey affolunursa (hemen kısasdüşer). Artık örfe uymak ve (diyeti/ ona güzellikle ödemek (lâzımdır) "(Bakara, 17B) ayetidir. Biz bu ayetin tefsirinde, ayetin bu hususta vâcib olanın, mükellefin kısas ile diyet arasında muhayyer olduğuna delâlet ettiğini açıklamıştık. Habere gelince, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'ir Fetih gününde buyurduğu, "Kim, bir kimseyi öldürürse, onun velisi, şu iki şey arasında muhayyerdir: İsterse öldürürler, arzu ederse diyet alırlar'[140][140] hadistir. Bu izaha göre ayetteki "O da, katilde israf etmesin" cümlesinin manası şöyle olur: "O, vefî için, isterse kısası tamamen tatbik ettirme; isterse diyeti tamamen alma selâhiyet olunca, (kısas tatbiki sırasında) katilde israf etmesin" şeklinde olur ki, bu da, "Bu hususta evlâ olan, o velînin, kısasın tam uygulanmasını istemeye yönelmesi değil, ya diyet almakla yetinmesi veyahut da affa temayül etmesidir" demektir. Netice olarak diyebiliriz ki, fi'l-katli ifadesindeki (fi) harf-i cerri, bâ (-ile) manasındadır. Buna göre ifadenin manası, "O, öldürmeye yönelmesi sebebiyle, sakın müsrif olmasın!" demek olur ki, bu da onu (velîyi), affetmeye ve diyetle yetinmeye bir teşvik olmuş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "(Ey erkekler) sizin bağışlamanız takvaya daha yakındır'(Bakara, 237) buyurmuştur. [141][141]

---

[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/469-470

[140][140] Benzer hadis: Ibn Mâce, Diyât, 3-4 (2/876-877); Tirmizl, Diyât, 1 (4/11).

[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/470-471

Ehl-i Kitabın Müşrik Olması

İkinci Bahis: Ayet-i kerimede ifadesinde kelimesi nekire olarak getirilmiştir. Nekire ise bilindiği üzere kemâle delâlet eder. Binâenaleyh, öldürülen kimse, mazlum olma vasfında tam ve kusursuz olmadığı sürece bu nassın hükmünün muhtevasına giremez. Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Biz, müslüman bir kimsenin, zımmîyi öldürdüğünde, onun bu ayetin hükmünün muhtevasına girmediğini delillendirmiştik. Bunun delili şudur: Zımmî, müşriktir. Müşrikin ise, kanı helaldir. Biz Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz ki Allah, kendisine eş tanınmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar" (nisa, 46) buyruğundan dolayı, onun müşrik olduğunu söyledik. Cenâb-ı Hak bu ayetinde, şirkin dışında kalan günahların, bazı kimseler hakkında affedileceğine hükmetmiştir. Binâenaleyh, şayet yahudî ve hristiyanların küfrü, şirkten başka bir şey olursa, bu ayetin muktezâsına göre, o günahların bazı kimseler için bağışlanmış olması gerekir. Onlar hiç kimse hakkında bağışlanmış olmadıklarına göre, bu, onların küfrünün şirk olduğuna delâlet eder. Bir de Allah Teâlâ, "Allah hakikaten üçün biridir" diyenler, andolsun kâfir olmuştur" (Maide, 73) buyurmuştur. Binâenaleyh, onların kabul ettikleri bu teslis, ya sıfatlar açısından bir teslis olur ki, bu batıldır; çünkü Allah'ın birkaç sıfatı olduğunu söylemek doğrudur, haktır ve ehl-i sünnet ve'l-cemaatin de görüşüdür. Fakat bunu, küfrü gerektiren bir teslis kılmak mümkün değildir. Yahut da bu, zâtlarda bir teslis olur. İşte, gerçek manada teslis bu olup, bunu söyleyenin müşrik olduğunda şüphe yoktur. Böylece zımmînin, müşrik olduğu sabit olur. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "müşrikleri öldürünüz" (Tevbe, 5) ifadesinden dolayı, müşriğin öldürülmesinin farz olduğunu söyledik. Binâenaleyh, bu delilin muktezâst, zımmînin de kanının mubah olduğudur. Bu sebeple, mubahtık sabit olmasa bile, en azından mübahlık şüphesi bulunmaktadır.

Bu sabit olunca, biz diyoruz ki: Onun, mazlum olma niteliğinde, tam ve mükemmel olmadığı sabit olur. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın, "Kim mazlum olarak öldürülürse, biz onun velisine bir selâhiyet vermişizdir" buyruğunun hükmüne girmiş olmaz. Fakat hür bir kimse, köleyi öldürdüğünde, bu ayetin hükmüne girer. Fakat biz, "Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas yazıldı. Hür, hür ile; köle, köle ile; dişi, dişi ile (kısas olunur)" (Bakara, 178) ayetinin, hür insanın köleye karşılık öldürülemeyeceğine pek çok açıdan delâlet ettiğini izah etmiştik. Bu ayet, Hak Teâlâ'nın "Kim mazlum olarak öldürülürse, biz onun velisine bir selâhiyyet vermişizdir" ayetinden daha husûsîdir. Husûsî olan, umûmî olandan önce nazar-ı itibara alınır. Binâenaleyh bu son ayet ile, ne kasten öldürmenin kısası gerektirdiğine, ne zımmîye karşılık müslümanın öldürülmesinin gerektiğine, ne de hür bir kimsenin köleye karşılık kısas edilmesi gerektiği mesefesinde delil getirilemeyeceği sabit olmuş olur. [142][142]

Kısasta İsraf Yasağı

Cenâb-ı Hakk'ın, "O da, katilde israf etmesin" ifadesine gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu "israf" ile, o kimsenin (yani öldürülenin velisinin), hem katilin, hem de başkasının öldürülmesini istemesi manası kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü Araplardan birisi, soylu bir kabileden birisini öldürdüğünde, öldürülenin velileri, soylu olmayan (sayılmayan) katilin kabilesinden birçok kimseyi öldürürlerdi. İşte Allah Teâlâ bunu yasakladı ve sırf öldüren kimsenin kısas edilmesiyle yetinilmesini emretti.

2) Bu, o kimsenin sadece katilin öldürülmesine razı olmamasıdır. Çünkü cahiliyye Arapları, katilin kabilesindeki ileri gelen soylu kimseleri, öldürülen adamlarına karşılık öldürmeyi isterlerdi. Bundan dolayı onlar, katilin kabilesinden belli kişileri öldürür, katile dokunmazlardı.

3) Bu, sadece katili öldürmekle yetinmeyip, ayrıca ona bir de müsle yapmak (çeşitli uzuvlarını kesmektir). Kaffâl. bunun bütün bu manaların hepsine birden hamledilmesinin uzak bir ihtimal olmadığını, çünkü bütün bu manaların, "israf" olma bakımından aynı olduğunu söylemiştir.

---

[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/471-472

İkinci Bahis: Kıraat imamlarının çoğu, bu fiili yâ ile, felâ yusrif şeklinde okumuşlardır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Buna göre kelamın takdiri, "O velinin, öldürme hususunda israf etmesi (aşın gitmesi) uygun düşmez" şeklindedir.

2) Bu fiilin failinin, zâlim olan o katil olmasıdır. Buna göre ifade, "O zâlimin israf etmemesi gerekir" manasında olur ki, onun israf etmesi de, bu haksız yere öldürmeye yönelmesidir. Hamza ve Kİsâî, bu fiiii, muhâtab olarak, tâ ile fefa tusrif (sen israf etme) şeklinde okumuşlardır, Bu şekilde okuyuş şu iki manadan ötürü olabilir:

a) Buradaki hitab, haksız yere öldürecek kimseyedir. Buna göre ona sanki, "Ey insan, israf etme" denilmiştir. Bu israf da, onun sırf bir haksızlık olan o öldürme işini yapmasıdır. Bu, "yapma, çünkü eğer onu mazlum olarak öldürürsen, senin de kısas ile öldürülmen gerekir" demektir.

b) Bu hitab, öldürülenin velisinedir. Binâenaleyh bu, "Ey veli, (kısas ile) öldürmede israf etme", yani "katilin, kısas edilmesini istemekle yetin, daha fazlasını isteme" demektir. 143[143]

Maktul Hakkında Telafi

Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü o, cidden yardıma mazhar edilmiştir" ifadesi ile ilgili şu üç izah yapılmıştır:

1) Sanki, o haksız yere bu öldürme işine teşebbüs eden kimseye "yapma, çünkü öldüreceğin kimseye sana karşı hem dünyada, hem ahirette yardım edilir. Ona dünyada yapılacak yardım, katilin kısas edilmesi ile olur. Ahirette yapılacak yardım ise, onun mükâfaatının çok, öldürenin ise cezasının çok olmasıdır" denilmektedir.

2) Bu veliye, o zâlim katili öldürme hususunda yardım edilir. Binâenaleyh veli, du yardım ile yetinsin. Çünkü o, yardıma mazhar kılınmıştır. Bundan fazlasını umması jygun düşmez. Çünkü Allah'dan yardıma mazhar olmuş kimselerin fazlasını istemeleri haram olur.

3) Bu zâlim katilin, kısasın tastamam yapılmasını istemekle yetinmesi, fazlasını stememesi gerekir.

Bil ki birinci ve ikinci görüşe göre, öldürülenin ve velisinin, Allah katından yardıma mazhar olmuş kimseler oldukları ortaya çıkmaktadır. İbn Abbas (r.a)'tn şöyle dediği ayet edilmiştir: "Ali b. Ebu Talib (r.a)'e dedim ki: "Allah'a yemin ederim ki, Ebu Sufyân'ın oğlu size gâlib gelecek. Çünkü Allah Teâlâ, "Kim mazîûrh olarak öİdürülürse, biz onun velisine bir selâhiyyet vermişizdir" buyuruyor" dedimt Hasan et-Basrîde: "Allah'a yemin oisun ki, Muâviye, Hz. Ali'ye karşı, ancak "Kim mazlum liarak öldürülürse. biz onun velisine bir selâhiyyet vermişizdir" ayetinden ötürü muzafferiyet sağlamıştır" demiştir. Allah en iyi bilendir. 144[144]

Yetim Malını Koruyun

"Yetimin malına, o, erginlik çağına erişinceye kadar yaklaşmayın. Ancak en iyi bir surette olması müstesna. Bir de ahdi yerine getirin. Çünkü ahiden sorulur" (İsra, 34).

Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın bu ayetlerde nehyettiği şeylerin üçüncüsüdür.

Bil ki zinanın, neseb karışıklığına sebebiyet verdiğini, bunun da çocukların büyütülüp terbiye edilmesine ihtimam göstermemeye yol açacağını, bu ihtimamsızlığın da soyun kesilmesi neticesine götüreceğini, bunun da yeni insanların dünyaya gelmesini önleyeceğini anlatmıştık. Katillik ise, insanların dünyaya geldikten sonra yok edilmeleri demektir. Dolayısıyla, zinayı ve katilliği nehyetmenin, netice itibarı ile canları telef etmekten nehyetmeye dayandığı sabit olmuş olur. Bundan dolayı Allah Teâlâ bütün bunları zikredince, bunun peşinden, matları telef etmekten nehyetmiştir. Çünkü insanların canlarından sonra, en kıymetli şey, mallarıdır. Malları telef edilmemesi gereken insanlar ise, öncelikle yetimlerdir. Çünkü yetim, küçük, zayıf ve tamamen âciz olduğu için, malının telef edilmesiyle ona büyük zarar verilmiş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bilhassa yetimlerin mallarını telef etmeyi nehyederek, "Yetimin malına (...) yaklaşmayın. Ancak en iyi bir suretle olması müstesna" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, "Büyüyecekler (de ellerinizden alacaklar diye, yetimlerin mallarını), israf ile tez elden yemeyin. (Yetimlerin velilerinden) zengin olan (ona) tenezzül etmesin. Fakir olan ise, (ondan) örfe göre yesin" (Nisa, 6) ayetidir.

---

[143] 143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/472-473

[144] 144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/473

Ayetteki, "Ancak en iyi bir surette olması müstesna" istisnasının manası hususunda, şu iki izah yapılmıştır:

a) Yetimin malını, artırıp çoğaltacak muamelelerde, afış-verişlerde bulunmak müstesna.

b) O mala ihtiyaç duyduğunda, ondan yemen müstesna. Mücâhid, tbn Abbas
(r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir kimse, o maldan yeme ihtiyacı hissederse, onu örfe göre (normal bir ölçüde) yer ve yediğini, eli genişlediğinde öder. Eğer eli hiç genişlemezse, ona bundan dolayı bir mes'ûliyet olmaz."

Bil ki velinin, yetim üzerindeki velayeti, o yetimin erginlik (nikâh) çağına ulaşmasına kadar sürer. Cenâb-ı Allah bu hususu, bir başka ayetinde, "Yetimleri, (nikâh) çağma erdikleri zamana kadar (gözetip) deneyin. Eğer o vakit, onlarda bir akıl ve salah görürseniz, mallarını kendilerine teslim edin" (Nisa, 6) buyurarak beyân etmiştir. O halde ayette geçen, "eşüdd" kelimesi ile murad edilen, o yetimin aklı ve rüşdü ile malını iyi kullanıp idare edecek bir hale ulaşmasıdır. İşte bu noktada, başkalarının onun üzerindeki velayeti sona erer. Bu çağ, buluğ çağıdır. Ama yetim, aklı kemale ermeksizin buluğ yaşına gelirse, başkasının onun üzerindeki velayeti devam eder. Allah en iyi bilendir. Aklın erginliğe ermesi ise, mükemmel leş mesi ve his ve hareketlerinin kuvvet bulmasıdır. Allah en iyi bilendir. 145[145]

Sözünüzde Durunuz

Cenâb-ı Hak "Bir de ahdi yerine getirin. Çünkü ahidden sorulur" buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ, ilk önce beş şeyi emretmiş ve sonra şu üç şeyi nehyetmiştir:

a) Zina'yı,

b) Haksız yere adam öldürmeyi,

c) En iyi bir suretle olması müstesna, yetimin malına yaklaşmayı. Bu nehyin peşisıra da üç emri getirmiştir:

Birincisi: "Ahdi yerine getirin" emridir. Bil ki bir işi belgelemek ve onu iyice sağlama almak için, önceden yapılmış olan anlaşma, "ahid"dir. O halde ayetteki, "Ahdi yerine getirin "emri, "Ey iman edenler, bağlandığınız akidleri yerine getirin" Makie. i) ayetinin bir benzendir. Binâenaleyh, "Ahidleri yerine getirin" ayetinin muhtevasına, alış-veriş, ortaklık, yemin, nezir (adama), sulh (barış) ve nikâh gibi bütün ahidler girer. Bu hususta sözün özü şudur: Ayetin muktezasına göre, iki kimse arasında geçen ve yapılan her akid ve ahde, o iki kişinin, akid ve ahidlerinin gereğine göre, bağlı kalmaları ve gereğini yerine getirmeleri icâb eder. Ahde ve akde bağlı kalmamayı gerektirecek ayrı bir delil (husus) bulunursa, bu durum müstesna. O halde, bu ayetlerin gereği, içinde karşılıklı anlaşma bulunan her alış-verişin ve ortaklığın :oğru olduğuna hükmetmedir. Bu nass, ahde ve akde vefa göstermek gerektiğine delâlet eden diğer nasslarla da kuvvetlenir. Mesela, "Ahid yaptıktan zaman, (o muttakiler) ahidlerini yerine getirirler" (Bakara, 177); "Onlar, emanetlerine ve ahküerine riayetkardırlar" {m'mmun,&), "Allah ahş-verişi helal kılmıştır"(Bakara. 275); "Ey iman edenler, birbirinizin mallarını, karşılıklı rızâ ile yapılan bir ticaret olması müstesna, haram yollarla yemeyin"(Nisa. 28) ve, "Alış-veriş yaptığınız vakit şahid tutun"(Bakara,282) ayetleri gibi. Hz.Peygamber (s.a.s) de, "Bir

---

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/473-475

müslümanm malı, ancak kendi gönül rızası ile verilmiş olursa, başkasına) helâl olur!"146[146] "(Alınıp-satılacak, değiştirilecek malların) cinsi farklı olduğu zaman, onlan peşin olarak, istediğiniz bi. alıp-satabihrsiniz" ve "Kim, görmeden birşeyi satın alırsa, onu gördüğü zaman alıp almamakta muhayyerdir"147[147] buyurmuştur. Binâenaleyh bütün bu ayet ve haberler, alış-verişlerde, ahidlerde ve akidlerde asıl olanın, bunların geçerli olması ve bunların gereğinin yerine getirilmesinin farz olduğunu gösterirler.

Bu sabit olunca biz deriz ki: "Bunun bâtıl ve fâsid olduğuna delâlet eden daha hususî bir nass bulursak, hususî nassın, umûmî nassa takdim edilmesi gerektiğini söyleriz. Aksi halde hepsinin doğruluğuna hükmederiz. Fakat nassın kıyas ile tahsis edilmesine gelince, biz onu batıl sayarız (kabul etmeyiz). İşte bundan dolayı, bütün muamelât kapılan, enine-boyuna, bu tek ayet ile bilinmiş ve zabtu rabt altına alınmış otur. Böylece de mükellefin yaptığı işle kalbi emin ve nefsi mutmain olmuş olur. Çünkü bu nasslar. o muamelâtın doğruluğuna delâlet ettiğine göre, Allah'ın beyanından (hükmünden) sonra başka beyân olamaz. Böylece de şer'î hüküm malûm ve mazbut olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Çünkü ahidden sorulur" buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bununla, ahid yapanın, yaptığı ahidden mes'ûl olacağı murad edilmiştir. Buna göre, bu demektir ki, muzâf hazfedilmiş, muzâfun ileyh onun yerine geçmiştir. Bu tıpkı, "O beldeye sor"(Yusuf, 82) ayetinde olduğu gibidir. (Yani "o beldenin ahalisine sor" demektir.)

2) Bu, "Ahd mes'uldür (istenir)" yani, "Bunu yapandan, bu ahdi zâyî etmemesi ve tastamam yerine getirmesi istenir" demektir.

3) Bunun bozulduğu farzedilerek sanki ahidde bulunan, ama ahdini bozan kimseye, "Niçin bozdun, ahdini yerine getirmeli değil miydin?" diye hesap sorulur. Bu tıpkı, diri diri gömülen kızçocuğu hakkında, "Bu, hangi günahtan (suçtan) dolayt öldürüldü"{jBtoiT, 9) denilmesi, yine Hz. İsa'ya "İnsanlara sen mi, "Beni ve anamı, Ailah'dan başka iki ilah edinin" dedin" (Maide, H6)denilmesi gibidir. Burada hitap H2. İsa'ya yapılmıştır, ama yadırgananlar başkasıdır. 148[148]

Ölçü ve Tartıyı Düzgün Tutunuz

Bu ayetlerde bahsedilen emirlerden İkincisi de, "Ölçtüğünüz vakit ölçeği tam yapın" emridir. Bundan maksad, ölçerken eksiksiz ölçmektir. Cenâb-ı Allah, eksik tartıp ölçenler hakkındaki şiddetli va'îdlerini, "Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline. Ki onlar insanlardan ölçekle aldıkları zaman, tastamam alırlar, onlara ölçekle yahut tartı ile verdiklerinde ise eksik verirler" (Tatfif, 1-3) ayetlerinde beyan buyurmuştur.

Bu ayetlerde zikredilen emirlerden üçüncüsü "Doğru terazi ile tartın" emri-ilahisidir. Binâenaleyh geçen ifade ölçüyü tam yapma, bu ifade de, tartıyı tam ve eksiksiz yapma hakkındadır. Bunun bir benzeri de, "Tartıda haksızlık etmeyin ve teraziyi adaletle doğrultun, eksik tartmayın "(Rahman,8-9) ve "ölçüde ve tartıda adaleti yerine getirin. İnsanların mallarını (haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde fesadçılar olarak fenalık yapmayın" (hûcj, 85) ayetleridir.

Bil ki eksik tartmak ve noksan ölçmeden dolayı olan farklılık çok azdır. Halbuki buna mukabil olan ilahî tehdid, çok sert ve şiddetlidir. Binâenaleyh insanın bundan çok sakınması gerekir. Bu husustaki ilahî va'id ve tehdid büyüktür. Çünkü bütün insanlar, çeşitli muamelelere ve alış-verişte bulunmaya muhtaçtırlar. Bazan insan, malını koruma hususunda gafil olur. Binâenaleyh Şârî Teâlâ Hazretleri, malları sahiplerinde bırakmaya gayret göstermek ve o önemsiz miktarı çalmak suretiyle insanın hırsızlığa bulaşmasını engellemek için, eksik ölçüp noksan tartmayı alabildiğine menetmiştir. "Kıstas", terazi manasındadır. Fakat örten bu, teraziden büyük olur. İşte bundan ötürü, halkın dilinde bu; "kantar" diye bilinir. "Kıstas" kelimesinin, Rumca veya Süryanlce olduğu ileri sürülmüştür. Ama doğru olan, bunun Arapça olup, istikamet ve itidal manasına gelen, "kist" masdartndan müştak olmasıdır. Velhasıl bunun manası, "iki taraftan birisine meyletmeyen, tam ortada (aengede) duran" demektir. Alimler bu kelimenin, kâfin kesresiyle de zammesiyle de kullanılabileceğinde ittifak etmişlerdir. Hamza, Kisâ? ve Âsım'tn râvisi Hafs, bunu "Kıstas" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, "Kustâs" şeklinde okumuşlardır.

---

[146] 146[146] Keştu'l-Hafa, 2/370.

[147] 147[147] Kenzu'l-Ummal. 4/9703.

[148] 148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/475-476

Daha sonra Cenâb-ı Hak, zallke hayr "Bu daha hayırlıdır" yani, "tam ölçüp tartmak, insanın, sayesinde dünyada kötü nâm ile anılmaktan, âhirette de şiddetli cezadan kurtulacağı için, eksik ölçüp tartmaktan daha hayırlıdır. "Akıbet itibarıyla daha da güzeldir" buyurmuştur. Te'vil, işin kendisine varıp dayandığı şey demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka ayetlerinde de, "Akıbetçe hayırlıdır" (Meryem, 76) "Netice itibarıyla daha hayırlıdır" (Kehf, 44) ve "Sonuç itibariyle de daha hayırlıdır" (Kem. 46) buyurmuştur. Hak Teâlâ bunun neticesinin, neticelerin en güzeli olduğunu bildirmiştir. Çünkü o dünyada, eksik ölçüp tartmaktan sakınmakla meşhur olduğunda, bütün insanlar ona güvenir ve kısa zamanda zengin olur. Biz nice fakirler gördük ki, insanlar yanında güvenilir ve hıyanetten sakınır olmakla meşhur oldukları için, kalbler onlara yönelmiş ve kısa zamanda zengin olmuşlardır. Ahirette ise o, büyük bir mükâfaat elde edecek ve elem verici bir azabtan kurtulacaktır. 149[149]

İlme Dayanmanın Önemi

"Senin için hakkında bir bilgi olmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalb, bunların herbiri bundan mesuldür" (İsra, 36).

Ayetle ilgili birkaç mesele var: 150[150]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, üç emrini izah edince, daha sonra nehiylerini zikretmeye başlamış ve önce şu üç şeyi yasaklamıştır:

Birincisi, "Senin için hakkında bir bilgi olmayan şeyin ardına düşme" nehyidir. Takfu kelimesi, Arapların, birisi birisinin peşine düşüp onu izlediğinde söyledikleri, "Ben falancanın peşine düştüm" deyiminden alınmıştır. Beytin sonunda geldiği için, peşi sıra olduğu için, şiirin kafiyesine de "kâfiye" denmiştir. Yine meşhur bir kabile "Kâfe" diye adlandırılmıştır. Çünkü onlar, insanların ayak izlerini takib ederek, ayak izlerine bakarak o insanların halleri hakkında istidlal ederler, (fikir yürütürlerdi). Cenâb-ı Hak da, "Sonra bunların izleri üzerinde ardı ardınca peygamberlerimizi yolladık" (Hadtd, 27) buyurmuştur. Enseye de, insan bedeninin arkasında olduğu için, "kafa" denmiştir. Çünkü ense, sanki bedeni izleyen ve onu takip eden birşey gibidir. Binâenaleyh ayetteki la takfu "Hakkında bilgin olmayan şeyi, söz söyleyerek veya fiili olarak takîb etme, peşine düşme" manasında olur. Bunun neticesi, bilinmeyen birşey hakkında hüküm vermekten, konuşmaktan nehyetmeye varıp dayanır.

Bu, altında pek çok türlerin (şeylerin) toplandığı genel bir ifadedir. Bu sebeble müfessirterin herbirisi bunu, bu türlerden birisine hamletmiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bununla, atalarını taklid ettikleri için, ulûhiyyet ve nübüvvet hususunda İnandıkları şeylerden, müşrikleri nehyetmek murad edilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ o müşriklerin bu inançlarında, hevâ-ü heveslerine uyduklarını bildirerek, "Bu (putlar), sizin ve atalarınızın taktığınız boş adlardan başka bir şey değildir. Allah onların tanrılığı hakkında hiçbir hüccet indirmedi. O müşrikler, kuruntudan ve nefislerinin arzu ettiği hevâ-ü hevesden başkasına tabi olmazlar"(Nm, 23) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, onların, öldükten sonra dirilişi inkâr etmeleri hususunda "Hayır, onların bilgileri, ahireti (anlamaya) yetişmemiştir. Hayır, onlar bundan şüphe ederler. Hayır, onlar bundan kördürler" (Namı, 66) buyurmuştur. Yine Allah: "Müşrikler: "Biz, sırf bir zan ve tahmin yürütüyoruz. Biz, kart inanç ve bilgi blesieyenler değiliz" dediler "(Casiya 32); "Allah'dan dosdoğru bir delil olmaksızın, hevâü hevesine uyandan daha sapık kimdir?" (Kasa», 50); "Dillerinizin yalan yere tavsif ettiği şeyler için, "şu helaldir, şu haramdır" demeyin" (Nahi, ne) ve, "De ki: uNezdinizde, herhangi bir ilim varsa hemen onu bize çıkarın. Siz (kuru) bir zandan başka birşeye uymuyorsunuz" . 148) buyurmuştur.

---

[149] [149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/476-478

[150] [150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/478

2) Muhammed b. Hanefî'nin, bu ayetten muradın, yatan yere şâhidlik etmek olduğunu söylediği nakledilmiştir. İbn Abbas (r.a) da, "Ancak, gözünün gördüğü, kulağının işittiği ve kalbinin iyice anladığı şeyler hususunda şâhidlik et" demiştir.

3) Bununla, evli erkek ve kadınlara (zina) iftirasında bulunup, onlar hakkında asılsız şeyleri uydurmak nehyedilmiştir. Çünkü bu, Arapların adeti idi. Onlar, hicivlerinde bunu yapar ve çok ileri giderlerdi.

4) Bununla, yatan söyleme nehyedilmiştir. Katâde: "Duymadığım halde "duydum", görmediğim halde "gördüm", ve bilmediğim halde "biliyorum" deme" demiştir.

5) Bu, "iftira etme" manasına olup, aslı yine "kafa" masdarındandır. Buna göre, sanki bu, birisinin arkasından söylenmiş bir söz olur ki, bu da, gıybet etmek demektir. Gıybet de insanı, arkasından, gıyabında hoşlanmayacağı şekilde anmak, yâd etmektir. Bazı haberlerde, "Kim bir müslümanın peşine, onda olmayan bir sıfatla düşer (gıybetini yaparsa), Allah onu cehennemliklerin vücudtarından akan pis kokulu şeylerin içine atar" diye gelmiştir. Bil ki ayetin lafzı umumî olup, bütün izah edilen bu şeyleri içine alır. Dolayısıyla sınırlamaya mahal yok. Allah en iyi bilendir. [151][151]

Zan İle Amel Edilen Yerler

Kıyası kabul etmeyenler, bu ayeti delit getirerek şöyle demişlerdir: "Kıyas, ancak zan ifade eder. Zan ise,
ilimden farklıdır. O halde, Allah'ın dini hususunda kıyas ile hükmetmek, insanın bilmediği bir hususta hüküm vermesi demektir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, "Senin için hakkında bir bilgi olmayan şeyin ardına düşme" buyruğundan ötürü, bunun caiz olmaması gerekir.

Buna birkaç yönden cevap verilir:

1) Sırf zanna dayanarak din hususunda pek çok yerde hüküm vermek, icmâ-i ümmet ile caiz görülmüştür:

a) Fetvaya göre amei etmek, zan ile amel etmektir ve caizdir.

b) Şâhidlerin şahidliğine göre işlem yapmak, zan ile hüküm vermektir ve bu da caizdir.

c) Kıbleyi araştırmadaki gayret sadece zanna dayanır, ama caizdir.

d) Telef edilen şeylerin kıymetlerini, işlenen suçların denklerini (erşlerini) tayin etmek ancak zanna göre olur, ama caizdir.

e) Damar yardırmak, kan aldırmak ve diğer tıbbî müdahalelerde bulunmak zanna dayanır, ama caizdir.

f) Bu kesilen hayvanların, müslüman için kesilmiş şeyler olması da zanna dayanır. Ama buna hüküm bina etmek caizdir.

g) Cenâb-ı Hak, "(Eğer karı ile kocanın) aralarının açılmasından endişeye düşerseniz, o vakit (erkeğin) ailesinden bir hakem, (kadının) ailesinden bir hakem gönderin"(Hisa,35) buyurmuştur. Bu şikâkın (ayrılığm-anlaşmazlığın) mevcut olması, zannedilen birşeydir, kesin bilinen birşey değildir.

h) Bir kimsenin mü'min olduğuna hükmetmek de zanna göredir. Ama sonra biz bu zan üzerine, mirasın olması, müslüman mezarlığına gömülmesi gibi, birçok hükümler bina ederiz.

1) Dünyada muteber olan, yolculuklar, kazanç elde etmeler, belli zamanlar için muamelelerde bulunmak, dostların dostluğuna, düşmanların düşmanlığına güvenmek gibi bütün işlerin hepsi zanna dayanırlar. Ama işleri böyle zanlara dayamak caizdir.

---

[151][151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/478-479

k) Hz. Peygamber (s.a.s) "Biz zahire (görünüşe) göre hüküm veririz. Allah Teâlâ ise, içlerde olanı bilir" buyurmuştur. Bu, zannın bu on çeşit şeyde muteber olduğunu açıkça gösterir. Binâenaleyh, "işi zan özerine bina etmek caiz değildir" diyen kimsenin sözü batıldır, yanlıştır.

2) Zan, bazan "ilim" diye isimlendirilir. Bunun delili, "Mü'min kadınlar muhacir olarak geldikleri zaman, onlan imtihan edin. Allah onların imanlannı daha iyi bilendir ya. Fakat siz de onların mü'min kadınlar olduklarına bilgi edinirseniz, onlan kâfirlere döndürmeyin"{Mûmtehme, ıo) ayetidir. Malumdur ki, onların mü'min olup olmadıklarını bümek, ikrarlarına göre mümkündür. Bu ise, ancak zan ifade eder. Binâenaleyh Allah Teala ayette, bu zannı "İlim" diye isimlendirmiştir. 152[152]

Kıyas ile Zan İlişkisi

3) Kesin deliller, kıyas ile amel edilebileceğine delâlet edince, bu delil de, Allah'ın bu durumdaki hükmünün, nass mahallindeki hükmüne denk olduğunda (zan yolu ile) delil olunca, sizler de bu zanna göre amel etmekle mükellef olursunuz. Böylelikle de burada da zan, hüküm yerine vaki olmuş olur. Ama bu hüküm malum ve kesindir.

Kıyası kabul etmeyenler birinci soruya şöyle diyerek cevap verirler: "Ayetteki, "Senin için hakkında bir bilgi olmayan şeyin ardına düşme" buyruğu kendisine yukarıda zikredilen on şekilde "tahsis" dahil olmuş olan umûmî (genel) bir ifadedir. Binâenaleyh bu umûmî ifade, bu on şeklin dışında, hüccet olarak kalır. Sonra biz diyoruz ki: Bu on şekil İle, niza mahalli olan husus arasındaki fark şudur: Bu on şekil, bu hükümlerin, muayyen vakitlerde belli şahıslara has hükümler olma bakımından müşterektirler. Muayyen bir kimsenin, muayyen bir manaya ve izaha müracaat edip yöneleceği hal ve durum, bu muayyen şahısla ilgili olarak vâkî olmuştur. Şâhidlik, kıblenin tayini ve diğer durumlar hakkında söylenecek söz de bunun gibidir. Muayyen zamanlarda, muayyen şahıslarla ilgili hadiseler için nass ve delil getirme, nihayeti olmayan hususlarda nass ve delil getirme yerine geçer. Bu ise imkânsızdır. İşte bu zaruretten Ötürü, biz zann-ı gâiib ile yetindik. Kıyaslarla sabit olan hükümlere gelince, Dunlarda küllî vak'alarda geçerli olan genel hükümler olup, bunlar da mazbut,belirli ve sayıca az hadiselerdir. Bunlara dâir nass getirmek mümkündür. İşte bundan ötürüdür ki, kıyas yoluyla bu hükümleri çıkaran fakihler, bunları tesbit etmiş ve etaplarında zikretmişlerdir. Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: Sizin zikrettiğiniz o on duruma dâir hükümler İçin delil ve nass getirmek mümkün değildir. İşte bundan ölürü, bu hususlarda hüküm koyucunun, zan ile yetinmesi gerekir. Fakat kıyas yoluyla aide edilen hükümlere gelince, bunlara dair delil getirmek mümkün olup, bu -vısuslarda zan ile yetinmek caiz değildir. Böylece ikisi arasındaki fark ortaya çomaktadır."

Bunların "Zan, bazan ilim olarak isimlendirilir" şeklindeki izaha karşı cevaplarına gaftnce, bunlar derler ki: "Bu yanlıştır. Çünkü, "Bu iş zanna dayanır, malum değildir" veya "Bu ı$ malumdur, zanna dayanmaz" denilebilir. Bu da, iki ifade arasında bir Wılığın bulunmu«'na delalet eder. Hem sonra "De ki: "Nezdinizde herhangi bir varsa hemen onu bize çıkarın. Siz (kuru) bir zandan başka kimseye umuyorsunuz?" (En'am, 148) ayeti burada ilmin nefyedilip zannın bulunduğunu terir. Bu da, bu iki şeyin birbirinden farklı olduğuna delalet eder. Ama Cenâb-ı ı'ın, "Eğer onların mü'min olduklarına bilgi edinirseniz" (Mûmtetıine, 10) ayetine ;e, burada mü'min, mü'min olduğunu ikrar eden kimsedir. Bu ikrar ise, ilimdir bir şeydir).

üçüncü cevap da (Kıyası reddedenlere göre) zayıftır. Çünkü bu, ancak kıyasın aastn delil İle bir hüccet olduğunun sabit olması halinde tamam olur. Bu ise yanlıştır. Çünkü böyle bir hüccet, ya akli, ya naklî olur. Akli olması, söz konusu olamaz. Çünkü zan ifade eden kıyasın, bir hüccet olması aklen gerekli (vacib) değildir. Buna delalet eden şey ise şudur: Şeriatın, "sizi kıyasa müracaat etmekten nehyettim" diyebileceğinde bir anlaşmazlık yoktur. Eğer kıyasın bir

---

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/479-480

hüccet olması, sırf aklî bir durum olsaydı bu imkânsız olurdu, tkinci ihtimale gelince, bu da söz konusu değildir. Çünkü kıyasın bir hüccet olduğu hususundaki naklî delil ancak, mütevâtir bir nakil ile naklolunan ve bu mananın sabit olduğuna delil oluşu da ancak aksine muhtemel olmayan kesin bir delalet olduğu zaman kesin bir delil olur. Eğer böyle bir delil var ise, herkese ulaşmış olur, herkes onu bilir ve böylece ortada bir anlaşmazlık olmazdı. Böyle olmadığına göre, bu meselede, kat'î bir naklî delilin bulunmadığını anlıyoruz. Böylece de, kıyasın bir hüccet olduğunu isbat etme hususunda, kesin olarak kat'î bir delilin bulunmadığı sübut bulmuştur. Binâenaleyh sizin, "Kıyas ile ortaya konan hüküm malum (kesin) olup, zanna dayanmamaktadır" şeklindeki sözünüz geçersiz olur. İşte bu delilin ortaya konulması hususunda söylenen bütün sözler bundan ibarettir."

Buna verilecek cevap hususunda, söylenebilecek en güzel şey şudur: "Sizin, kendisine itimad ettiğiniz (delil getirdiğiniz) bu ayete tutunmak, tahsis görmüş bir umumî hükme (yani sınırlandırılmış genel bir hükme) tutunmaktır. Tahsis görmüş bir genel hükme tutunmak ise, ancak bir zan ifade eder. Eğer bu ayet, zanna tutunmanın caiz olmadığına delâlet etseydi, bu, bu ayete tutunmanın da caiz olmadığına delalet ederdi. Binâenaleyh bu ayetin bir delil olduğunu söylemek, onun nefyini kabul etmek demektir. Dolayısıyla da bu bir tenakuz olmuş olur ve bununla istidlal etme işi düşer. Allah en iyi bilendir. Birisi çıkıp da "Biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dininden, Kur'ân'ın ayetlerine sarılmanın şeriat hususunda bir hüccet olduğunu açık bir tevatürle biliyoruz" diyerek cevap verebilir. Bu cevaba karşılık da, "Tahsis görmüş genel (nassın) bir delil olduğu tevatürle bilinemez" diye cevap verilir. Allah en iyi bilendir. 153[153]

Bilgi Vesileleri

Ayetteki "Çünkü kulak, göz ve kalb, bunların herbiri bundan mesuldür" cümlesi hakkında iki bahis vardır:

Birinci Bahis: İlimler, ya duyularla ya akıl ile elde edilir

Cenâb-ı Hak, birinci kısma kulağı ve gözü zikrederek işaret etmiştir. Çünkü insan birşeyi duyup gördüğünde, onu anlatır ve haber verir.

Akılla elde edilen ikinci kısım ilim de ikiye ayrılır:

a) Bedîhî,

b) Kesbî.

Cenâb-ı Hak, aklî ilimlere de, ayette, "kalb" kelimesiyle işaret etmiştir.

İkinci Bahis: Ayetin zahiri, bu uzuvların sorumlu tutulacağını göstermektedir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bununla, duyan, gören ve kalbi olan kimsenin mes'ul olacağı manası kastedilmiştir. Çünkü mes'ul tutulma, ancak aklı olan kimseler için söz konusudur. Bu sayılan uzuvlar ise böyle değildir. Aksine aklı ve anlayışı olan, insanın kendisidir. Binâenaleyh bu, "O beldeye sor"çfusui,&2) ayetinde olduğu gibidir. Buradaki "belde" ite, belde ahalisi murad edilmiştir. Binâenaleyh insana, "niçin dinlenmesi haram olan şeyleri dinledin, bakılması helal olmayan şeylere baktın ve düşünülmesi, karar verilmesi helal olmayan şeyleri, niçin karar verip yaptın?" denilecek.

2) Ayet şöyle de izah edilir: O kimselerin hepsi, kulağından, gözünden ve kalbinden mes'ul olacaklardır ve onlara, "Kulağınızı Allah'a taatta mı, yoksa isyanda mı kullandınız?" denilecek. Diğer uzuvlar hakkında da aynı sorgu yapılacak. Çünkü bu duyular, nefsin alet edevatıdır. Nefis de adetâ onların başkanı, emîri ve onları kendisi için kullanan efendi gibidir. Binâenaleyh, eğer nefis onları hayırlarda kullanırsa mükâfaatı, yok eğer şerlerde ve günahlarda kullanırsa cezayı hakeder.

3) Allah Teâlâ'mn, ahirette insanın uzuvlarında hayatı yaratacağı ve onların da insan aleyhine şahidlikte bulunacağı Kur'ân ile sabittir. Bunun delili, "O gün, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi

---

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/481-482

elleri, kendi ayakları neler yaptıklarına şahidlik edecektir"{Nw. 24) ayetidir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hakk'ın, uzuvlarda hayatı, aklı ve konuşma kabiliyetini yaratıp, sonra onlara soru sorması uzak bir ihtimal, olma2 bir şey değildir. 154[154]

Mağrur Bir Şekilde Yürüme

Yeryüzünde kibr-ü azametle yürüme. Çünkü, yeryüzünü yaramazsın, boyca da asla dağlara eremezsin. Kötü olan bütün bunlar, Rabbinin indinde sevilmeyen şeylerdir" (Isra. 37-38).
Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetlerdeki nehiyterinden ikincisidir. Bu konu ile ilgili birkaç mesele vardır: 155[155]

Birinci Mesele

"Meran", aşırı sevinme ve şımarıklık demektir. Nitekim Arapça'da, denilir. Ayetteki manası, insanı kibrini ve azametini gösterecek şekilde yürümekten nehyetmektir. Zeccâc, bunun manasının yeryüzünde çalım satarak ve böbürlenerek gezinmek olduğunu söylemiştir. Bunun bir benzeri de, Furkan Sûresi'ndekİ, "Rahman'm kullan yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler"{Furkan, 63) ayetidir. Yine Cenâb-ı Hak, Lokman Sûresi'nde "Yürüyüşünde mu'tedil ol. Konuşurken sesini alçak" (Lokman, 19) ve "Yeryüzünde şımarık yürüme. Zira Allah her kibir taslayans, kendini beğenip Öğüneni sevmez" (Lokman, 18) buyurmuştur. 156[156]

İkinci Mesele

Ahfeş şöyle der: "Eğer bu kelime, râ'nın kesresi ile merih şeklinde okunursa, daha güzel okunmuş olur." Zeccâc da: "Merâh" masdar, "Merih" de ism-i fail olur ki, ayetteki bu kelimeyi her iki şekilde okumak da caizdir. Fakat masdar şeklinde okumak daha güzel ve daha çok te'kidlidir. Nitekim sen, ibr "Zeyd koşarak geldi" dersin. Ama, burada "rakderT'i kullanman daha te'kidli olur. Çünkü bu (masdar), fiilin te'kid edilmesi manasınadır" demiştir. 157[157]

Yeri Yaramazsın

Cenâb-ı Altah sonra, kibirlenmekten, böbürlenmekten ve şımarmaktan alabildiğine nehyederek, "Çünkü, yeryüzünü yaramaszın, boyca da asla dağlara eremezsin" buyurmuştur.
Buradaki "yarma"dan murad, yerr delip içeriye nüfuz etmek, işlemek demektir. Alimler, bunun ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Yürümek ancak, yukarı doğru ve aşağı doğru gitmekle tamamlanır. Buna göre sanki, "sen, aşağı doğru inerken, yeri yaramaz ve onu delip geçemezsin, yukarı doğru çıkarken de dağların başına ulaşamazsın" denilmek istenmiştir. Bu tabir ile, insanın zayıf ve aciz olduğuna, binâenaleyh kibretmenin, şımarmanın ona uygun düşmeyeceğine dikkat çekilmek istenmiştir.
2) Bununla, "Senin altında delemediğin, yaramadığın yer, üstünde de zirvesine ulaşamayacağın dağlar vardır. Dolayısıyla sen, üstünden ve artından bu iki tür cansızla kuşatılmışsın. O halde sen onlardan da pek çok zayıfsın. Etrafı kuşatılmış aciz ve zayıf bir varlığın, kibirlenmesi uygun düşmez" manası kastedilmiştir. Buna göre sanki insana, "mütevazi ol, kibretme. Çünkü sen, taşla toprak arasında sıkışıp kalmış, âciz bir yaratıksın. Kendine, herşeyi yapar, herşeye gücü yeter havası verme" denilmektedir.
Allah Teâlâ sonra, "Kötü olan bütün bunlar, Rabbinin indinde sevilmeyen şeylerdir"

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/482-483
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/483-484
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/484
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/484

buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır: 158[158]

Birinci Mesele

Ekseri kıraat imamları, bu kelimeyi, hâ'nın ve hemzenin zammesi ile, seyyiühu şeklinde; Nâfî, İbn Kesir ve Ebu Amr ise, mansub olarak, seyyiehu şeklinde okumuşlardır. Ekseri kıraat imamlarının bu şekilde okuyuşu, şu iki yönden zahirdir:
1) Hasan el-Basrî şöyle der: "Allah Teâlâ bundan önce, bazı şeyleri emretmiş, bazı şeyleri yasaklamıştır. Binâenaleyh eğer O, herşeyin kötü olduğuna hükmetmiş olsaydı, o zaman emrettiği şeylerin de kötü olması gerekirdi ki, bu caiz değildir. Ama biz bunu izafetle okuduğumuzda, mana, "Bu bahsedilenlerden kötü olanlar, Allah katında sevilmeyen şeylerdir" şeklinde olur ve söz düzelmiş olur."
2) Eğer biz, daha önce bahsedilen şeylerin hepsinin kötü olduğunu söyleyecek olsak, o zaman onların "mekruh" (sevilmeyen şeyler) olduklarının söylenilmesi gerekir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ, "mekruh" demiştir. Ama biz bu kelimeyi izafetle okuduğumuzda mana, "Bunlardan kötü olanları mekruhtur" şeklinde olur ki bu durumda söz düzelmiş olur.
Nâfî, İbn Kesir ve Ebu Amr'ın kıraatlerine göre de şu izahlar yapılmıştır:
1) Söz (cümle), geçen ayetteki, "Bu, hem daha hayırlıdır; hem de akıbet itibarıyla daha güzeldir" (isra, 35) ayetinde bitmiş, daha sonra Cenâb-ı Hak söze yeniden başlayarak, "Senin için hakkında bir bilgi olmayan şeyin ardına düşme"{İsra, 36) ve "Yeryüzünde kibr-ü azametle yürüme" {isra, 37) buyurmuş, daha sonra da, "Kötü olan bütün bunlar, Rabbin indinde sevilmeyen şeylerdir" buyurmuştur. O halde bununla kastedilen Allah'ın yasakladığı bu son şeylerdir.
2) Küllü zalik "bütün bunlar" tabiri ile, Allah Teâlâ'nın daha önce nehyettiği şeyler kastedilmiştir.
Ama "mekruh" kelimesine gelince, alimler, bu kıraate göre, bunun böyle okunması hususunda şu izahları yapmışlardır:
a) İfadenin takdiri, "Bütün bunlar kötüdür ve mekruhtur" şeklindedir.
b) Keşşaf sahibi şöyle der: "Seyyi'e", tıpkı "zenb" ve "ism" (günah) kelimeleri gibi, isim hükmündedir. Daha sonra bundan sıfat hükmü zail olmuştur. Binâenaleyh bunun müennes oluşuna itibar edilmez ve bu kelimeyi seyyie ve seyyiühu şeklinde okuma arasında bir fark olmaz. Baksana sen, "sirkat seyyiedir" de dediğin gibi, "zina seyyiedir" dersin. Dolayısıyla bunun, müzekker veya müennes kelimeye isnad edilmesi arasında bir fark görmezsin."
c) İfadede bir takdim-tehir söz konusu olup, takdir "Bütün bunlar mekruhtur ve Rabbin katında kötüdür" şeklindedir.
d) Bu kelime, manasına göre ele alınır. Çünkü seyyie, "zenb" (günah) manasınadır ve "Zenb" kelimesi müzekkerdir. 159[159]

İkinci Mesele

Kadî şöyle der: "Bu ayet, bu amellerin Allah indinde mekruh (sevilmeyen) şeyler olduğuna delalet etmektedir.
Mekruh olan şeyi ise, Allah irade etmez. O halde, bütün bu ameller, Allah'ın iradesi (ile) değildir. Dolayısıyla, "varlık âlemine giren herşey, Allah'ın muradıdır; Allah istediği için var olmuştur" diyenlerin görüşü batıldır. Bunların, Allah'ın iradesiyle olmadıkları sabit olunca, O'nun tarafından yaratılmış şeyler olmamaları da gerekir. Çünkü eğer bunlar, Allah'ın yarattığı şeyler olsaydı, O'nun murad ettiği şeyler olurlardı. Şu da söylenemez: "Bunların mekruh olmalarından maksad, Allah Teâlâ'nın onları nehyetmiş olmasıdır." Hem onların mekruh

---

[158][158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/484-485
[159][159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/485-486

olması demek, Allah'ın onların meydana gelmelerini kerih görmesi demektir. Böyle olması halinde de, Allah Teâlâ'nın onların var olmalarını istemiş olması imkânsız olmaz." Böyle söylenemez,çünkü birinci cümleye, "Bu, ayetin zahirine itibar etmemedir" diye cevap verilebilir. Hem bunların Rab katında kötü sayılmaları, nehyedilmiş olduklarına da delalet eder. Binâenaleyh ayetteki "mekrûh"u, "nehyedilmiş şeylerdir" manasına alırsak, lüzumsuz bir tekrar olmuş olur. İkinci hususa da, "Allah Teâlâ bu ayeti, bu tür işleri menetmek için getirmiştir. Binâenaleyh, burada, "Bunların meydana gelmeleri mekruhtur" denilmesi uygun düşmez" diye cevap veririz." Kâdî'nin istidlali işte bu şekildedir.
Buna şöyle cevap verilir: Buradaki "mekruh" sözü ile, nehyedilen şeyler kastedilmiştir. Te'kîd gayesiyle tekrar etmede bir sakınca yoktur. 160[160]

Üçüncü Mesele

Kâdî şöyle der: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın irade sahibi olduğuna delâlet ettiği gibi, kârih (kerih gören,
hoşlanmayan) olduğuna da delâlet eder." Ehl-i sünnet âlimlerimiz ise, "Kur'ân'da Allah için kullanılan kerahet (hoşlanmama) ifadesi, ya nehyetmek manasına, yahut da yapılmamasını isteme manasına hamledilir" demişlerdir. Allah en iyi bilendir. 161[161]

Bu Bölümdeki 25 Mükellefiyet

"Bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir. Allah ile beraber diğer bir tanrı edinme ki, sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın. Yaa! Rabbiniz sizin için oğullan seçti de, kendisi için meleklerden dişiler mi edindi. Hakikaten siz çok büyük bir iddiada bulunuyorsunuz" (İsra, 39-40)
Bil ki Cenâb-f Hak bu ayetlerde, yirmibeş çeşit mükellefiyeti bir araya toplamıştır. Birincisi: "Allah ile beraber diğer bir tanrı edinme" (lora. 22) ifadesidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbin, kendinden başkasına kulluk etmeyin" diye hükmetti" fa», 23) buyruğu, Allah'a ibadeti emretme ve başkasına ibadeti nehyetme gibi, İki mükellefiyeti ihtiva eden bir ifadedir. Dolayısıyla bunların toplamı üç eder. O'nun "Ana babaya iyi muamele edin" fam, 23> emri, dördüncü mükellefiyettir. Cenâb-ı Allah daha sonra, bu iyi muamelenin ne olduğunu anlatmak için şu beş şeyi zikretmiştir: "Onlara "öf" (bile) deme"; "Onları azarlama"; "Onlara güzel söz söyle" (İn, 23); "Onlara acıyarak tevazu kanadını indir" ve "Ey Rabbim... Kendilerine merhamet et" de"(\&r&, 24). Böylece bütün bunların toplamı dokuz eder. Allah Teâlâ sonra, "Hısıma, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver"(lafa, 26) buyurmuştur. Bu da, üç mükellefiyettir. Dolayısıyla toplam on iki eder. Daha sonra, "(malını) israf ile saçıp savurma" (isra, 26) buyurmuştur ki bununla toplam onüç olur. Sonra, "Şayet Rabbinden umduğun rahmeti arayarak onlardan sarf-ı nazar edersen, kendilerine yumuşak söz söyle"fara, 2e) buyurmuştur. Bu, ondördüncü mükellefiyettir. Bunun peşinden, "Elini, boynuna bağlı olarak asma, onu büsbütün de açıp saçma, yoksa pişman bir vaziyette oturup kalırsın"(isra,28) buyurmuştur ki, bu da onbeşlncisldir. Sonra, "Evladlarınızı fakirlik korkusuyla öldürmeyiniz" (Isra, 31) buyurmuştur. Bu, onaltıncisidir. Sonra, "Allah'ın haram kıldığı cana, haklı bir sebep olmadıkça kıymayın" {lsra.33) buyurmuştur ki bu da, onyedinci mükellefiyettir. Sonra, "/C/m mazlum olarak öldürülürse, biz onun velisine bir selâhiyet veririz" (kra, 33) buyurmuştur. Bu, onsekizinclsidir, "O da katilde israf etmesin" ifadesi, ondokuzuncusudur. Daha sonra, "Ahdi yerine getirin" (Un, 34) buyurmuştur. Bu, ylrmlnclsidir. Sonra "ölçtüğünüz vakit, ölçeği tam yapın" (tsra, 35) buyurmuştur. Bu, ylrmlblrincisidir. Sonra, "Doğru terazi ile tartın" (Ura, 35) buyurmuştur. Bu, yirmiikincisidir. Sonra, "Senin için hakkında bir bilgi olmayan şeyin ardına düşme" (lsra,36> buyurmuştur. Bu, yirmiüçüncüsüdür. Sonra, "Yeryüzünde kibr-ü azametle

---

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/486
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/486

yürüme" {isra, 37) buyurmuştur. Bu, yirmidördüncü mükellefiyettir ve "Allah ile beraber diğer bir tanrı edinme" (isra, 39) buyurmuştur ki bu, yirmibeşincisidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ bütün bunları, bu ayetlerde birlikte zikretmiş ve "Allah üe beraber diğer bir tann edinme. Sonra kınanmış ve kendi basma (yardımsız) bırakılmış olursun"(İsra,22) buyurarak başlamış, yine "Allah ile beraber diğer bir tanrı edinme ki, sonra yerinmiş ve koğulmuş olarak cehenneme atılırsın"(isra, 39) ifadesi ile hitâma erdirmiştir. 162[162]

Ayetteki Bazı İncelikler

Bunu iyice anladığında deriz ki: Bunda şu incelikler verdir:
Birinci İncelik: Bu ayetin başındaki zâlik "Bunlar" kelimesi, daha önce zikredilmiş ve "hikmet" adı verilmiş olan mükellefiyetlere bir işarettir. Cenâb-ı Hak şu sebeblerden ötürü o mükellefiyetlere "hikmet" demiştir:
1) Bu mükellefiyetlerin neticesi, tevhîdi, taatleri ve hayırları emretme; dünyadan yüz çevirip ahirete yönelmeye müncer olmakta, varmaktadır. Akıllar da bunun doğruluğuna delâlet eder. Böyle bir şeriatı getiren ise, şeytanın dinine davet eden birisi olamaz. Bilakis, fıtrat-ı asliyye de şehâdet etmektedir ki o, Rahman'ın dinine davet edicidir. Bunun tam olarak anlatılmasını ise, biz Şuarâ Sûresi'ndeki, "Şeytanların kimlerin üzerine indiğini size haber vereyim mi ben? Onlar her günahkâr yalancının tepesine iner" (şuârâ, 221-222) ayetinin tefsirinde zikredeceğiz.
2) Bu ayetlerde zikredilen hükümler, bütün din ve milletlerde gözetilmesi, vacib olan, neshi ve ibtâli kabul etmeyen şeriatter ve yasalardır. İşte bu itibarla da, muhkem ve hikmettir.
3) Hikmet, bizatihi sahib olduğu güzellikten ötürü hakkı, kendisiyle amel etmek için! de hayrı bilmekten ibarettir. Binâenaleyh tevhidi emretmek, birinci kısımdan; diğer mükellefiyetleri emretmek de, insanların, kendilerine devam edip de onlardan sapma yacak bir biçimde, hayırları öğretmekten ibarettir. Böylece bu ayetlerde zikredilen şeylerin hikmetin ta kendisi olduğu sabit olur. inb Abbat (r.a)'dan, bu ayetlerin, Musa (a.s)'m Levhalar:'nda da olduğu rivayet edildi. Bunların birincisi, "Allah ile beraber diğer bir tann edinme" ayetidir. Nitekim, Cenâb-ı Hak, "Biz onun için levhalarda herbir şeyi, mev'ızaya ve (hükümlerin) tafsiline ait her şeyi yazdık" (A'raf. 145) buyurmuştur.
İkinci İncelik: Allah Teâlâ bu mükellefiyetlerden. Önce tevhidi emredip şirki yasaklamakla başladı ve yine aynı biçimde bu mükellefiyetleri bitirdi. Bundan maksat, bütün mükellefiyetlerden maksadın, tevhidi bilmek ve onun içine dalmak olduğuna dikkat çekmek üzere bütün fiil, söz, fikir ve zikrin evvelinin, tevhidi anmak ve zikretmek olması gerektiğine; sonunun da ayni şekilde, tevhidi zikretmek olması gerektiğine tenbihte bulunmaktır. Yapılan bu tekrarın bulunması, bu önemli incelikten dolayı, pek yerinde olmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, birinci ayette, müşrikin mezmûm ve yardımsız bırakılması gerektiğini, son ayette de şirkin, müşriki, kınanmış ve hor hakir olarak cehenneme sürüklediğini zikretmiştir. 163[163]

Melûm İle Medhûr Arasındaki Fark

Kınanma ve yardımsız bırakılma, dünyada meydana gelir. Cehenneme atılma ise, Kıyamet günü tahakkuk eder. Bizim, kınanmış ile yardımsız bırakılmış; levmedilmiş ile hor hakir kılınmış arasındaki farkı açıklamamız gerekir. Bundan dolayı diyoruz ki: Mezmûm ile melûm (levmedilmiş olan) arasındaki fark şudur: Onun mezmûm olmasının manası, ona, kendisine yöneldiği fiilin, çirkin ve hoşlanıimayan birşey olduğunun zikredilmezdir. İşte, mezmûm olmasının manası budur. Ona bu hatırlatıldığında, bunun peşinden, "Böyle bir fiili niçin yaptın? Seni buna zorlayan nedir? Bundan, kendine zarar vermekten başka ne fayda elde ettin?" denilir. İşte, levmetme, kınama da budur. Böylece işin başlangıcının, onun mezmûm

---

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/487-488
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/488-489

(zemmedilmiş) olması, sonunun da melûm olması olduğu sabit olur. Ama, yardımsız bırakılmış ile hor hakir kılınmış arasındaki farka gelince, bu da şudur: Mahzül, aciz ve zayıf kimse, demektir. Arapça'da, "uzuvları güçsüz oldu, zayıfladı" manasında "Tehâzelet adâ'uhû" denilir. "Medhûr" (hor hakir kılınmış) kelimesi ise, terkedilmiş, kovulmuş anlamındadır. "Tard"ise, hafife almak, hor hakir görmek manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "ve o (azabın) içinde hor ve hakir ebedî bırakılır"(Furkan, 69) buyurmuştur. Binâenaleyh, onun "mahzur oluşu, yardımsız ve kendi haline bırakılmasından İbarettir. "Medhûr" olması da, hor ve hakir kılınıp küçümsenmesinden ibarettir. Böylece, işin başının, onun "mahzur olması olduğu; sonunun da "medhûr" olması olduğu sabit olur. Muradını en iyi bilense, Allah'dır.

Cenâb-ı Hakk'ın "Yaa! Habbiniz sizin için oğullan seçti de, kendisi için meleklerden dişiler mi edindi?" buyruğuna gelince, bil ki Allah Tsâlâ, Allah'ın ortakları ve benzerleri olduğunu söyleyenlerin yolunun bozuk olduğuna dikkat çekince, O'nun çocuğu olduğunu söyleyenlerin yoluna ve onların son derece câhil olduklarına dikkat çekmiştir. Onların yolu ve inancı şudur: Onlar, çocukların ilk kısım olduğuna, bu iki kısımdan en şereflisinin oğullar, en değersizinin de, kız çocukları olduğuna inanıyorlardı. Sonra, kendilerinin son derece âciz ve jsusurlu olduklarını bilmelerine rağmen, oğulları kendilerine nisbet ediyorlar, Allah Teâlâ'nın sonsuz kemâl ve sınırsız celâl sıfatlarıyla muttasıf olduğunu bilmelerine rağmen, kızları da O'na mal ediyorlardı. Bu, böyle bir sözü söyleyen kimsenin, alabildiğine câhil olduğunu gösterir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Yahut kızlar O'nun, oğullar sizin mi?" ,(Tûr, 39» ve "Erkek sizin de dişi O'nun mu?"(Nwr, 21) ayetleridir.

Ayetteki cümlesine gelince, Arapça'da, bir kimse bir seçtiğinde "Asfâhu bi'ş şey'i" "Onu kendine has kıldı" denilir. Nitekim sultanın, kendi has adamlarına tahsis ettiği mal mülke de, savâfî denilir. Ebu Ubeyde, bu tabirin "Efe hassakum-size mi has kıldı?" manasında olduğunu söylerken, Mufaddal ca bunun manasının, "Efe ahlasakum-Size mi seçip has kıldı, tahsis etti?" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nahivciler ise şöyle demiştir: Bu hemze, bozukluğu aşikâr olar bir inanç hakkında soru sorma üslubunda gelmiş olan, ama red ve inkâra delâler eden bir hemzedir. Böylesi bir inancın sahibine ise, ancak, en hakaret edici bir biçimde cevap verilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Hakikaten siz çok büyük bir iddiada bulunuyorsunuz" buyurmuştur. Buradaki büyük oluş, iki şekilde izah edilir.

1) Allah'ın çocuğu olduğunu söylemek, O'nun, parça ve cüzlerden mürekkeb olmasını gerektirir. Bu ise, Allah'ın kadîm, zâtı gereği Vâcibu'l-Vücûd olmasını zedeler İşte bu da, büyük bir iddia ve hoş olmayan bir ifadedir.

2) "Allah'ın çocuğu olsa bile, (ey müşrikler),İki kısımdan en kıymetlisini kendinize, en kıymetsizini de Allah'a bırakıyorsunuz. Ki bu da, büyük bir cahilliktir."

"Celalim hakkı için bu (ihtarı) şu Kur'ân'da türlü türlü şekillerde açıklamışızdır; ta ki iyice düşünüp ibret alsınlar. Halbuki bu, onların nefret etmelerinden başka bir şeyi arttırmıyor. De ki: "Allah ile beraber, söyledikleri gibi, (başka) tanrılar da olsaydı, onlar Arş'm sahibine elbet bir yol ararlardı. O, bunların söylemekte oldukları şeylerden tamamiyîe münezzehtir, yücedir, büyüktür. Yedi gökle yer ve bunların içinde bulunanlar, onu teşbih eder. Hiçbir şey hariç olmamak üzere, hepsi O'nu hamd ile teşbih eder. Fakat siz, onların teşbihini iyi anlamazsınız. O, hakikaten halîmdir, gerçekten bağışlayandır" (İsrâ, 41-44). 164[164]

Tasrif Kelmesinin Manası

Bil ki "tasrff" kelimesi Arapça'da, bir şeyi bir yönden başka bir yöne döndürmekten ibarettir. Rüyaları evirip çevirme, işleri evirip çevirme gibi. İşte, Arapça'daki esas mana budur. Daha sonra ise, "tasrîf" kelimesi, "beyân etme" manasından kinaye kılınmıştır. Çünkü, bir şeyi izah etmeye çalışan kimse, sözünü, izahını eksiksiz yapabilmek ve beyanını takviye edebilmek için, bir çeşitten bir çeşide, bir misalden başka bir misale döndürür. Binâenaleyh, ayetteki ifadesi,

---

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/489-491

"beyân ettiler" manasındadtr. Burada, fiilin mef'Ûlü, yani beyân edilen şey, mahzufdur. Bu hususta birkaç ihtimal bulunmaktadır:

1) "Biz, bu Kur'ân'da, her çeşit meseli beyân ettik" manasındadır.

2) Buradaki fî harf-i cerri zâid'dir. Bu, "Zürriyyetim hakkında da benim için salâh nasib et!", ayeti gibidir ve "Benim için zürriyyetimi salih kıl" manasındadır.

Ayetteki kelimesiyle ilgili iki mesele vardır: 165[165]

Birinci Mesele

Cumhur bu kelimeyi, zâl'in ve kâfin fethası ve şeddeli olarak yezzekkerû şeklinde okumuşlardır ki bu, "tezekkür edip öğüt alsınlar"; (yetezekkerû) anlamındadır. Binâenaleyh, buradaki tâ, ikisinin de mahreci birbirine yakın olduğu için zâl harfine idğam edilmiştir. Hamza ve Kisâî, zâl harfinin sükûnu ve kâf harfinin de dammesi ile, yezkürû şeklinde okumuşlardır. Furkan Sûresi'ndeki ifade de, "zikr" kökünden olmak üzere, bunun gibidir (Furkân, 50). Vahidî şöyle demiştir: "Burada fiilin tezekkür kökünden olmak üzere okunması, zikir kökünden olmak üzere okunmasından daha kolay anlaşılır. Çünkü, bundan murad, "tedebbür ve tefekkür"dür. Yoksa unutmadan sonra söz konusu olan, hatırlanma, anma, "zikr" değildir." Sözüne devamla o şöyle demiştir: "Hamza ve Kisâî'nin iki izahı vardır:

1) "Zİkr" bazen, "size verdiğimizi kuvvetle tutun, onda olanları hatırlayın" Bakara. 63) ayetinde olduğu gibi, teemmül ve tefekkür anlamına gelir. Bu ayetteki ve'zkurû emri "onda olanı anlayın, hatırlayın" manasındadır.

2) Bunun manası şöyle olabilir: "Biz, bu Kurân'da, dilleriyle onu anıp zikretsinler diye, o delilleri iyice açıklayıp beyan ettik. Çünkü, dille zikretmek bazan, kalbin, onun manasından müteessir olup etkilenmesi neticesine götürür." 166[166]

İkinci Mesele

Cübbâi, "Allah Teâlâ'nın, "Andolsun, bu (ıhtan) Kur'ân'da türlü türlü şekillerde açıklamışızdır" buyruğt.

O'nun, bu Kur'ân'ı ancak, o insanların o delilleri anlamalar r ve onlara iman etmelerini istediği için Kur'ân'ı indirip, onda çokça deliller zikrettiğe-delâlet eder. Bu ise, Cenâb-ı Makk'ın, fiillerini hikmetli gayelerden dolayı yaptığıra ve ister iman etmiş olsunlar, isterse kâfir olmuş olsunlar, bütün insanların ima-etmelerini murad ettiğine delalet eder" demiştir. Allah en iyi bilendir. 167[167]

Kâfirlerin Kur'ân'dan Kaçmaları

Sonra, Cenâb-ı Hak, "Halbuki bu, onların nefret etmelerine* başka bir şeylerim arttırmıyor" buyurmuştur. Bunun ilgili iki mesele vardır: 168[168]

Birinci Mesele

Esamm şöyle demiştir: "Allah Teâlâ onları ürküp kaçar hayvanlara benzetmiştir. Bu, "onlar, ancak Hakk'tar uzaklaşmalarını arttırdılar" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk "Fakat bu, küfürlerine küfür katıp artırdı" rrevt», 125) ayetinde olduğu gibidir." 169[169]

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/491

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/491

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/492

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/492

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/492

İkinci Mesele

Ehl-i sünnet alimlerimiz bu ayeti, Allah'ın, kâfirlerin imar etmelerini murad etmediğine delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: Allah Kur'ân ayetlerini iyice açıklamasının onların ancak nefretini artıracağını bilmektedir. Şayet, onlardan iman etmelerin istemiş olsaydı, onlara, Kur'ân'dan nefret ve uzaklaşmalarını arttıracak olan şeyler indirmezdi. Çünkü hakim olan bir kimse, herhangi bir işi yapmayı dileyip, o işin de ondan uzaklaşma ve nefret etmeyi arttıracağını bildiğinde, işte o bu maksada ulaşmaya çalıştığı zaman onun, nefret ve uzaklaşmaya sebebiyet verecek şeylerde-kaçınması gerekir. Allah Teâlâ, ayetleri iyice açıklayıp beyân etmenin, onlann nefretin daha da arttıracağını haber verince, anlıyoruz ki, Allah, onların iman etmelerini murac etmemiştir. Allah, en iyisini bilendir. 170[170]

Farazi Tanrıların ÇürütÜlmesİ

Cenâb-ı Allah, "De ki: "Allat ile beraber, söyledikleri gibi, (başka) tanrılar da olsaydı, onlar Arş'm sahibine elbe: bir yol ararlardı" buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır: 171[171]

Birinci Mesele

Bu ayetin tefsiriyle ilgili iki vecih vardır: Birinci Vecih: Cenâb-ı Hakk'ın, "onlar Arş'm sahibine elbet bir yol ararlardı" buyruğundan murad şudur: "Allah'la beraber başka ilahların bulunduğunu farzetsek, onlardan bazısının bazısına üstün gelmesi gerekir." Bunun neticesi ise, "mümanaat" (birinin diğerine mâni olmasıdeliline varır. Biz, Enbiya Sûresi'ndekİ, {Enwya, 22) ayetinin bunu açıklamıştık. Burada tekrar etmeye gerek yok.
İkinci Vecih: Kâfirler, "Biz o putlara, ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" {Zümer, 3) diyorlardı. Bunun için Cenâb-ı Hak, "Eğer putlar, iddia ettiğiniz gibi sizi Allah'a yaklaştıracak olsalardı, kendileri için de Allah'a yaklaşmayı ve O'na Yol bulmayı isterler, kendileri için de bu yüksek derece ve makamları elde etmeyi
mat ederlerdi. Binâenaleyh o putlar, kendilerinin Allah'a gidecekleri yolu bulamadıklarına göre, sizi Allah'a yaklaştırabilecekleri nasıl düşünülebilir?" manasını murad etmiştir. Allah en iyisini bilendir. 172[172]

Ayetteki Kıraat Farkları

İbn Kesir, üç fiili de ya ile, ve şeklinde okumuştur. Bu, "o müşriklerin Allah'tan başka tanrılar benimsemeleri iddiası doğru olsaydı (...)" demektir. Binâenaleyh bu tıpkı (ak İmrân, 12) ayetindeki kıraat gibidir. Hamza ve Kisâî, bu üç de tâ ile okumuştur. Nafî, İbn Amir ve Asım'ın ravisi Ebu Bekir, birincisini tâ'sı ile, İkincisini ve üçüncüsünü yâ ile okumuşlardır. Astm'ın ravisi Hafs, Bı İösini yâ ile, sonuncusunu tâ ile okumuş; Ebu Amr, Önceki ile sonrakini tâ ile, Mvlakini de yâ ile okumuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, bunların söylemekte oldukları şeylerden tamamiyle münezzehtir, yücedir, büyüktür" r. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 173[173]

Allah'ın Yüceliği

Cenâb-ı Hak, kendisinin eş ve benzeri olmaktan münezzeh olduğuna, başka bir ilahın varlığını

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/492
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/492
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/492-493
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/493

kabul etmenin yanlış ve bâtıl olduğuna kesin delil getirince, kendisinin bu yanlış görüş ve inançlardan münezzeh olduğunu bildiren bir ifade ak üzere "Sübhanehû" buyurmuştur. "Tesblh"in, Allah'ı, kendisine yan şeylerden tenzih etmek demek olduğunu söylemiştik.

Daha sonra O, ve tefilâ "ve yücedir" buyurmuştur. Bu yücelik ile, Cenâb-ı Hakk'ın kastedilmiştir. Bu yücelikten, mekân ve cihet bakımından bir yükseklik imediği açıktır. Çünkü eşten, benzerden, noksanlıklardan ve eksiklikten yüce uzak olmak demek olan, "Teala" lafzını, mekân ve cihet bakımından yüce olmak \a tefsir etmek mümkün değildir. Böylece, Allah hakkında kullanılan "Teâlâ" ı mekân ve cihet bakımından yüksek olma manasına tefsir etmenin mümkün oığını anlamış oluyoruz. 174[174]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "uluvv" kelimesini "teâlâ" fiilinin met'ûl mutlakı kılarak, "uluvven kebiran" buyurdu. Halbuki, be
fiilin mef'ûl-ü mutlakı olarak, "te'âliyen kebiran" denilme*, gerekirdi. Fakat Kur'ân'da bunun başka benzerleri vardır. Mesela "Allah sizi yeryüzünde bitki gibi bitirip yetiştirdi" (Mt, 17) ayetinde de böyledir.

Buna göre eğer, "uluvv" kelimesine "kebir" (büyük) kelimesini sıfat olara* getirmenin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Allah'ın zatî sıfatları ile, hanımı (eş-çocuğu, ortağı ve benzeri olduğunu iddia etmenin arasındaki zıtlık, kuvvet m mükemmellik bakımından, daha fazlası düşünülemeyecek bir dereceye ulaşmışt -Çünkü zâtı gereği var (vacibü'l-vücûd) olan ile, zâtı gereği mümkin; kadîm olan ile muhdes (sonradan olan); herşeyden müstağni olan ile, herşeye muhtaç ola-arasındaki zıtlık, daha fazlası olmayan bir zıtlıktır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Alla" bu yüceliği (uluvvü), kebir (büyük) diye tavsif etmiştir. 175[175]

Her Şey Allah'ı Teşbih Eder

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Yedigökle ye-ve bunların içinde bulunanlar, O'nu teşbih eder" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgi. iki mesele vardır: 176[176]

Birinci Mesele

Bil ki canlı mükellef, Allah'ı şu iki şekilde teşbih eder:

1) Sözlü olarak. Bu, mükellefin diliyle mesela "sübhânet-lah" demesi gibidir.

2) Mükellefin çeşitli hallerinin, Allah'ın birliğine, münezzeh olduğuna ve izzetine delalet etmesi ile. Fakat, hayvanlar gibi mükellef olmayan canlılar ile cemâdâ (taş-toprak) gibi cansız varlıklar, Allah'ı ancak ikinci şekilde teşbih ederler. ÇünkC birinci şekilde teşbih, ancak anlamak, bilmek ve konuşmakla mümkündür. Bunlar ise, cansızlar için düşünülemez. Binâenaleyh geriye, onların teşbihi ancak ikine şekilde yapabilmeleri ihtimali kalır.

Bil ki, cansız varlıkların da bilen ve konuşan varlıklar olabileceklerini söylersek Allah Teâlâ'nın âlim ve kadir oluşundan hareketle, O'nun hayat sahibi olduğuna istidlal edemeyiz. Bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ın hayy (diri) olduğunu bilip-anlama kapımız kapanmış olur. Halbuki bu bir küfürdür. Çünkü o zaman şöyle denilir: Cansız varlıkların, canlı olmadıkları halde, Allah'ın zât ve sıfatlarını bildikleri ve O'nu teşbih ettikleri mümkün görülecek olsa, bu durumda birşeyin âlim, kadir ve mütekellim (konuşan) olmasından, onun diri olması gerektiği söylenemez. Böylece de âlim ve kadir olmasından hareketle, Allah'ın hayy (diri) olduğu söylenemez. Halbuki Allah'ın hayy (diri) olmadığını söylemek, cahillik ve küfürdür. Çünkü hayy (diri) olmayanın, âlim, kadir ve mütekellim olmayacağı kesin ve açık olarak bilinen bir

---

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/493

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/494

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/494

husustur. İşte muhakkik âlimlerin, bu hususta tatbik ettiği görüş budur. Bazı kimseler, cansız ^arlıkların, her çeşit bitki ve hayvanın Allah'ı teşbih ettiğini söylemiş ve görüşlerinin doğruluğuna şu şekilde istidlal etmişlerdir: "Bu ayet, onların da Allah'ı teşbih ettiklerini göstermektedir. Burada bahsedilen "tesbih"i, Allah'ın kudretinin ve hikmetinin -rükemmel olduğunu gösteren deliller manasına almak mümkün değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Fakat siz, onların teşbihini iyi anlayamazsınız" buyurmuştur. 3inâenaleyh bu, bütün bu varlıkların teşbihinin, biz insanlar tarafından anlaşılmadığını göstermektedir. Halbuki bunların, Allah'ın kudret ve hikmetine delalet ettikleri -naJumdur. Malum olan, malum olmayandan başkadır. Böylece bu, onların Allah'ı teşbih ettiklerine, ama onların teşbihlerinin bizlerce anlaşılamayacağına delâlet eder. Dolayısıyla bu ayette bahsedilen teşbihin, o varlıkların Allah'ın kudret ve hikmetine delâlet etmesinden başka birşey olması gerekir."

Buna birkaç açıdan cevap verilir:

1) Sen tek bir elma aldığında, o elma sayısız atomlardan (cüzlerden) meydana gelmiştir. O atomların herbiri, Allah'ın varlığına başlıbaşına bir delildir. Onların her ar nin, karakter, tad, renk, koku ve bir yer tutma gibi, kendilerine ait hususî sıfatlan vardır. Bu atomlardan herbirine, o belli sıfatlarının verilmesi, "mümkin" işler •-njndendir. Dolayısıyla bu verme, kadir ve hakîm bir İlâh'ın vermesi ile olmuştur. Bunu iyice kavradığında, o elmanın atomlarının herbirinin, Allah'ın varlığına tam bir dtil ve tek bir atomda bulunan o sıfatların da yine Allah'ın varlığına tam bir delil olduğu ortaya çıkmış olur. Ama buna rağmen ne o atomların sayısı, ne de onlardaki sıfatların i-'umu bizce malum değildir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, 'Takatsiz, onların
ıini iyi anlamazsınız" buyurmuştur.

2) Kâfirler her nekadar dilleri ile, âlemin bir ilahı olduğunu söylüyorlarsa da, onun Jına delalet eden çeşitli deliller üzerinde tefekkür etmiyorlar. İşte bundan ötürü
Teâlâ "Göklerde ve yerde nice ayetler vardır ama, (insanlar) bunlardan yüz *.irici olarak, üstüne basar geçerler"çvusut.ıos) buyurmuştur. Binâenaleyh, "Fakat onların teşbihini iyi anlayamazsınız" ayeti ile de, bu mana murad edilmiştir.

3) Müşrikler her nekadar dilleri ile âlemin bir ilahı olduğunu kabul ediyorlarsa O'nun mükemmel bir kudrete sahip olduğunu bilemezler. İşte bundan ötürü onlar,
Teâlâ'nın insanları yeniden diriltip toplamaya kadir olmasını akıldan uzak jşlerdir. Binâenaleyh bu ayetle, bu mana murad edilmiştir. Hem sonra Cenâb-ı Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Allah ile beraber, söyleyegeldiğiniz gibi tanrılar tkaydı, onlar Arş'm sahibine elbet bir yol ararlardı" demesini emretmiştir. Demek c artar, bu delili bilmiyorlar. Dolayısıyla Allah Teâlâ bu delili zikredince, "Yedi gök k .ez ve bunların içinde bulunanlar, O'nu teşbih eder"buyurdu. O halde, göklerin, pnn ve onların içinde bulunanların teşbihi, bu delilin doğru ve kuvvetli olduğuna e.-cok ederler. Ama sizler, bu delili iyice anlayamaz ve bilemezsiniz. Hatta biz diyoruz ki: Müşrikler tevhid, adalet, nübüvvet ve ahiretin delillerinin çoğundan habersizdirler. Binâenaleyh ayetteki, "Fakat siz, on/ann teşbihini iyi anlayamazsınız" ifadesi ile bu mana murad edilmiştir. Durumun böyle olduğuna ayetteki, "O. hakikaten halimdir, gerçekten bağışlayıcıdır" cümlesi de delalet etmektedir. 0 sebeple diyoruz ki: Bu ayette halîm ve gafur sıfatlarının getirilmesi, o kâfirlerin bı teşbihi anlayamamalarının onlardan sâdır olan büyük bir suç olduğunu gösterir Bunun bir suç olması ancak buradaki teşbih İle kastedilenin, "onların Allah'ın kudret ve hikmetinin mükemmel olduğuna delâlet etmesi, sonra da onların gaflet ve cahilliklerinden ötürü o delillerin buna nasıl delalet ettiğini bilememeleri" manas kastedildiği zaman söz konusu olur. Fakat bu teşbihi, o cansız varlıkların, sözlü olarak dilleriyle Allah'ı teşbih etmeleri manasına alırsak, bu tesbihatı insanın anlayamamas bir suç ve günah olmaz. Bu bir suç ve günah olmayınca da, "O (Allah) hakikater halîmdir, gerçekten bağışlayıcıdır" cümlesinin bu ayetin sonunda getirilmesi uygu" düşmezdi. Binâenaleyh bu, tercih ettiğimiz görüşü destekleme hususunda güçlü fc* izahtır. Bil ki cansız varlıkların ve hayvanların Allah'ı bizzat sözleri ve dilleri ile tesb.-ettiklerini ileri sürenler, her canlıya bir başka çeşit teşbih (zikir) nisbet ederek "Hayvanlar, kesilince teşbih etmezler" diyorlar. Aynı zamanda da cansızlar Allah teşbih ederler" diyorlar. Binâenaleyh onun cansız olması, teşbih edici olmasına

man: olmadığına göre, hayvanın kesilmesi teşbih etmesine nasıl manî oluyor? Hem yine onlar, "Bir ağacın dalı kırıtırsa, artık teşbih etmez" diyorlar. Cansızların cansız oIuşl teşbih etmelerine manî olmadığına göre, o dalı kınp (cansız hale getirmek) buna nas manî olur? Binâenaleyh bu görüşlerin tutarsız ve zayıf oldukları anlaşılmış olur. Allah en iyi bilendir. 177[177]

İkinci Mesele

Ayetteki, "Yedi gökle, yer ve bunların içinde bulunanlar onu teşbih ederler" cümlesi, bu teşbihin göklere, yere ve orada bulunan mükelleflere âit olduğunu açıkça göstermektedir. Halbuki biz, cansızlara izafe edilen teşbihin, ancak Allah'ın münezzeh olduğuna delâlet eden şeyler manasında olduğunu söylemiştik. Teşbihi, bu manaya almak mecazdır. Fakat mükelleflerden sâdır olan ve onların bizzat dilleriyle "sübhanellah" demeleri manası ise teşbihin hakiki manasıdır. Binâenaleyh bu durumda bir "teşbih" lafzının, aynı anda hem hakiki hem de mecazi manada kullanılmış olması gerekir ki bu, fıkıh usulünün delillerine göre batıldır, caiz değildir Dolayısıyla bu teşbihi, böyle bir mahzur meydana gelmemesi için, insanlar hakkında değil de, yerde ve gökte bulunan cansızlar hakkında mecazi manaya hamletmek daha evladır. Allah en iyi bilendir. 178[178]

İman Etmeye Maniler

"Sen Kur'ân'ı okuduğun zaman, senin ile ahirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz. (Evet) onların kalbleri üzerine, onu iyice anlamalarına engel perdeler gerer, kulaklarına bir ağırlık veririz. Sen Kur'ân'da Rabbini bir tek olarak andığın vakit, onlar ürkek ürkek arkalarını çevirirler. Onlar, seni dinleyecekleri zaman, neyi dinleyeceklerini gizli ve sinsi konuşurlarken, o zâlimlerin, "Siz büyülenmiş bir kimseden başkasına tâbi olmuyorsunuz" diyeceğini biz pek iyi biliyoruz. Bak, sana nasıl misaller getirip saptılar. Artık onlar bir yol bulmaya güç yetiremezler" (Isra, 45-48).
Bil ki Allah Teâlâ önceki ayetlerinde ulûhiyyet meselelerinden bahsedince, bu ayette de nübüvvetle ilgili meselelere yer vermiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 179[179]

Birinci Mesele

Ayetteki... "Sen Kur'ân'ı okuduğun zaman" ifedesi ile ilgili iki görüş vardır: 180[180]

Kur'an'la Kâfirler Arasındaki Perde

Birinci Görü; Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s) insanlara Kur'ân okuduğu zaman, ona eziyet veren, rahatsız eden birtakım kimseler hakkında nazil olmuştur. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ne zaman Kur'ân okusa, Kusayyoğulları Kabilesi'nden, sağında ve solunda iki adam dikilir, el çırpar, ıslık çalar ve şiirler okuyarak, Peygamberin okuduğunu karıştırmaya çalışırlardı. Esma (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), beraberinde Ebu Bekr olduğu halde oturuyordu. Derken, Ebu Leheb'in karısı, avucunun içini dolduran bir taşla birlikte, Hz. Peygamber'! takip ederek çıkageldi ve şöyle dedi: "Kınayarak geldik, dinini terkedip buğzettik ve emrine de isyan ettik."
Bunun üzerine Ebu Bekir (r.a): "Ey Allah'ın Resulü, elinde taş var; onun zarar vermesinden korkarım!" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de bu ayeti okudu. Ebu Leheb'in karısı gelince de, Hz. Peygamber'i göremedi ve: "Kureyş, benim onların efendilerinin kızı olduğumu ve senin

---

[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/494-496
[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/496
[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/497
[180][180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/497

arkadaşının da beni hicvettiğini bilmektedir" deyince, Ebu Bekir (r.a), "Hayır, bu Kâ'be'nin Rabbine andolsun ki, o seni hicvetmedi" cevabını verir.
İbn Abbas şunu rivayet etmiştir: Ebu Süfyân, Nadr İbnu'l-Haris, Ebu Cehl ve diğerleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte oturuyorlar ve onun sözlerine kulak vererek onu dinliyorlardı. Bunun üzerine bir gün Nadr fbnu'I-Haris: "Ben, Muhammed'in ne dediğini anlayamıyorum; ancak ne var ki ben, Onun dudaklarının bir şeyden ötürü hareket ettiğini görmekteyim" dedi. Ebu Süfyan: "Ben, onun söylediklerinin hak ve gerçek olduğunu sanıyorum" derken, Ebu Cehil: "O, bir mecnundur" demiş, Ebu Leheb ise, onun bir kâhin olduğunu söylemiş; Huvaytıb İbn Abdi'l-Uzza da: "O, bir şairdir" demiştir. İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân okumak istediğinde, önce şu üç ayeti okurdu: Bunlar, Kehf Sûresi'ndeki "Biz onların kalbleri üstüne, onu iyice anlamalarına engel perdeler, kulaklarına da bir ağırlık koyduk'1 (KeM, 57); Nah! Sûresi'ndeki "Onlar öyle kimselerdir ki Allah, kalblerinin, kulaklarının ve gözlerinin üstüne mühür basmıştır"(uahi, ıos)ve Câsiye Sûresi'ndeki "Şimdi bana haber ver: Hevâsmı tanrısı edinmiş, ilmi olduğu halde Allah kendisini şaşırtmış, kulağını, kalbini mühüriemiş, gözüne de bir perde germiş olduğu bVr adama Allah'dan başka kim hidâyet edebilir. Hâlâ düşünmeyecek misiniz?" (Casiye, 23) ayetleridir. Böylece Allah Teâlâ, bu ayetlerin bereketiyle, peygamberini müşriklerin gözlerinden gizler ve perdeler, müşrikler onu göremezdi. Ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın "Senin ile ahirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz" buyruğundan kastedilen budur. Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Ayette, yerine, "Hicâben sâtiran"denilmesi gerekirdi." 181[181]

Hicab-ı Mestur Kelimesinin Manası

Buna birkaç yönden cevap verebiliriz:
1) Bu perde, onların, Hz. Peygamber'i görmelerine mâni olacak bir biçimde, Cenâb-ı Hakk'tn, müşriklerin gözlerinde yarattığı bir perdedir. O halde bu perde, hiç kimsenin göremediği bir perdedir. Bu sebeple, işte bu bakımdan, mestur (gizli) olmuş olur. Alimlerimiz, bu ayetle, "Duyu organının sağlam olması ve görülmesi gereken şeyin de bulunmasına rağmen, Allah Teâlâ'nın, o kimsenin iki gözünde o şeyi
görmesine mani olacak bir engel yaratmış olmasından ötürü, onu göremez" şeklindeki görüşlerinin doğruluğuna istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber, orada mevcut idi. Kâfirlerin duyu organları ise sağlamdı. Buna rağmen onlar onu görememişlerdi. Allah Teâlâ da, bunun ancak kendisinin peygamberle o kâfirler arasında "gizli bir perde" yaratmasından dolayı olduğunu haber vermiştir. "Hicâb-ı mestur" (gizli perde)'nin manası da, Allah'ın onların gözlerinde yarattığı'mania demektir. Binâenaleyh bu mania, onların onu görüp farketmelerine engel olmuştur.
2) Bu, tıpkı "sütçü" manasında "Lâbin" ve hurmacı manasında "Tamir" denilmesi gibidir. Binâenaleyh, aynı şekilde, "örtülü ve perdeli" anlamında, "Mestur" denilmiş olması da uzak bir İhtimal değildir. Bunun delili, Arapların "rutubetli11 anlamında "Mertûb" dev'P de- "Ratîbe" dememeleridir. Yine "korkunç ve dehşetli yer" manasında "mehûl" deyip de, "oradan korku ve dehşet duydum" manasında, "Hultu'l-mekâne" demezler. Yine, "işveli ve nazlı, edalı" manasında, "Cârlyetun mağnûce" "işveli ve havalı kız" denilip de (Ğanectuha) "Onu işveli gördüm" denilmemesidir. .
3) Ahfeş şöyle der: "Buradaki "mestur" kelimesi, "sâtîr-örten, gizleyen" manasındadır. Çünkü, ism-i fail, bazan ism-i mef'ûl sîğasıyla ifade edilir. Bu, tıpkı "şâim-uğursuz"; "Yâmin-uğurlu" manasında, "şüphesiz ki sen bizim için meş'ûmsun, uğursuzsun; meymûnsun, uğurlusun" denilmesi gibidir. Çünkü bu ifadeler, Arapların, "Şe'emehum" (o onları uğursuz saydı); yemenehum (o onları uğurlu saydı) ifadelerinden alınmıştır." Bu, Ahfeş'in görüşü olup, birtakım kimseler de bu hususta Ahfeş'e tâbi olmuşlardır. Ne var ki, alimlerden pekcoğu bu görüşü tenkid etmişlerdir. Doğru ve gerçek olan ise, birinci şıktır.

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/497-498

İkinci Görüş: Buradaki "hicâb"ın manası, Allah'ın, onların kalbierini mühürlemesidir. Mühürlemek ise, onların, Kur'ân'ın inceliklerini, güzelliklerini ve hikmetlerini anlamalarına mani olan engel demektir. O halde, ayette bahsedilen nicab-ı mestur ile kastedilen, Allah Teâiâ'nın onların kalblerinde yaratmış olduğu bu ıiühürlen1> işidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Evet) onların kalpleri üzerine, onu iyice anlamalarına engel perdeler gerer, kulaklarına da bir ağırlık veririz" buyurmuştur. Bu ifâde, aynen, En'âm Sûresi'nde de (Ayet. 25) geçmişti. Biz de, hem ehl-i sünnet alimlerimizin bu ayette yapmış oldukları istidlalleri, Kem de Mutezile'nin sorularını orada zikretmiştik. Onların bir kısmını burada tekrarlamada sakınca yoktur. Alimlerimiz şöyle demişlerdir; "Bu ayet, Allah Teâiâ'nın, d müşriklerin kalplerini perdeler ve kılıflar içinde bıraktığına delâlet etmektedir. Ekinne) kelimesi kinân kelimesinin çoğulu olup, tıpkı ok sadağı gibi, bir şeyi gizleyen, koruyan ve muhafaza eden anlamındadır.Ayetteki ifadesinin takdiri "anlamamaları için"; ifadesinin takdiri de, "Onların kulaklarına bir ağırlık koydu" şeklindedir. Onların, akıllı, duyan ve anlayan kimseler olduğu malûmdur. Binâenaleyh biz, bu ifadeden muradın, onların iman etmekten ve esrarına vakıf olamayacakları, incelik ve hakikatlarını anlayamayacaklar: bir biçimde, Kur'ân'ı dinlemekten men edilmiş olduklarını anlıyoruz."

Mutezile ise şöyle der: "Ayetle kastedilen, sizin ileri sürdüğünüz şeyler değil, tam aksine bu ayetle diğer şu bazı şeyler murad edilmiştir:

1) Cübbâî şöyle der: "O müşrikler, onun yanma varıp ona eziyyet etmek için geceleyin onun bulunduğu yeri araştırıyor ve onun yerini okuduğu Kur'ân'la tesbi* etmeye çalışıyorlardı. Böylece Allah Teâlâ, o peygamberlerini onların şerrinden emir kılmış ve sayesinde, onların bulamayacakları bir perdeyi, peygamberle onlar arasın? yerleştirdiğini belirtmiş; onların kalblerinde, Kur'ân'ı anlamaktan onları alıkoyacak şeyi ve kulaklarında da, peygamberin sesini duymalarına mani olacak şeyi yarattığın beyân buyurmuştur. Bunun orada, kalbin bir kılıfı; kulakta da bir ağırlığın bulunmas şeklindeki hakiki bir manada değir, peygamberin yanına varmalarına ve Hz Peygamber için vakit ayırmalarına mâni olacak, onları bundan alıkoyacak bir hastalık olması da muhtemeldir."

2) Ka'bî de söyle der: "Müşrikler, Hz. Muhammed'in delillerini kabul etmekten alabildiğince kaçındıkları, uzak durdukları İçin, onlar ile o deliller arasında sank engelleyen ve mâni olan bir perde oluşmuş gibi olur. Allah, onlar arasındaki böyles bir perdenin yerleştirilmesini zatına izafe etmiştir, çünkü Allah onları, kendileriyle başbaşa bırakıp, onların bu yüz çevirmelerine mani olmadığı için, bu başbaşa bırakma ve mani olmama işi, sanki, onların o hale düşmelerine sebep olmuş gibi olur. Bu, tıpkı bir efendinin, kölesinin durumlarını gözetmediği ve kölesinin de gidişatı hoş olmadığında, o kölenin, "Seni kendi başına bırakıp, durumunu kontrol etmediğim için seni bu hale düşüren ben oldum" demesi gibidir.

3) Kaffâl da şöyle der: "Allah, onları imana sevkedecek lütuf fiillerini halketmedi, yaratmadı manasında olmak üzere, onları kendi başlarına bırakınca, bu engelleyen perdeyi, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı söylenebilir."

Bil ki, bütün bu izahları, fazlasıyla birlikte En'âm SÛresi'nde zikrettik ve onlara gerekli cevâbı verdik; binâenaleyh, onları tekrarlamanın faydası yok.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Sen, Kur'ân'da Rabbini bir tek olarak andığın vakit, onlar ürkek ürkek arkalarını çevirirler" buyurmuştur. Bil ki, bununla şu murad edilmiştir: Müşrikler Kur'ân'ı dinlerken iki hal üzere bulunuyorlardı. Çünkü onlar Kur'ân'dan, içinde Allah'dan bahsedilmeyen ayetleri dinlediklerinde şaşakalıyorlar ve ondan hiçbir şey anlamıyorlardı. Ama, içinde Allah'ın zikredildiği ve Allah'a şirk koşmanın kınandığı bir ayet dinlediklerinde, onlar ürkek ürkek arkalarını çeviriyorlar ve orayı terk-ediyorlardı.

Zeccâc, CenâfcM Hakk'ın cümlesinin terkibi hususunda şu iki izahı yapmıştır:

a) Nüfûren kelimesi, mef'ûl-i mutlak olup, buna göre ifâdenin takdiri, 'jjii j^U *jJj şeklinde olur.

b) Nüfûren kelimesinin, tıpkı, "Şâhid-şühûd; râkiun-rukûun (rükûya varan, rükûya varanlar); sâcid-sücûd (secde eden-secde edenler) ve kâid-kuûd
(oturan-oturanlar) kelimelerinde olduğu gibi, nâfir kelimesinin çoğulu olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "onlar, seni dinlemeyecekleri zaman neyi dinleyeceklerini.... biz pek iyi biliyoruz" buyurmuştur, Bu, "Biz, onların neyi dinleyeceklerini en iyi bileniz. Bu, onların alay etmeleri ve tekzibde bulunmak için dinlemeleridir" demektir. Ayetteki (bihî), hâl ifadesidir. Bu, senin tıpkı demen gibidir., ifadesi de,' kelimesiyle mensûb olup "Ben, dinlediklerinde, neyi ne maksatla dinlediklerini en iyi bilenim" demektir.
im İli ifadesi de, "Onlar fısıldaştıklarında, neyi fısıldaştıklannı da en iyi Dilirim" manasındadır. ifadesi, ifâdesinden bedeldir. 182[182]

Kâfirlerin Hz. Peygamber'e Büyülenmiş Demeleri

Ayetteki "Siz, büyülenmiş bir kimseden başkasma tâbi olmuyorsunuz" buyruğu ile ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:
Birinci Bahis: Müfessirler şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ali'ye Otr sofra hazırlamasını ve müşrik Kureyş'in ileri gelenlerini davet etmesini emreder. Hz. Ali (r.s) de bunu aynen yapar. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) onların yanına girer, onlara Kur'ân okur, onları tevhide davet eder ve "Allah'dan başka ilah yoktur! deyiniz. Şayet bunu söylerseniz, Araplar size itaat eder; Arap olmayanlar da size boyun eğer" der. Ama oniar, bunu kabul etmezler. Onlar Hz. PeygambeVden, okuduğu Kur'ân'ı Allah'a daveti dinlediklerinde, kendi aralarında fısıldaşarak, "Bu sihirbaz, büyüye yakalanmış!" vb. sözler söylerler. İşte, Cenâb-ı Hak onların böyle dediklerini Hz. Peygamber'e, "Siz, büyülenmiş bir kimseden başkasma tâbi olmuyorsunuz" dediler iadesiyle haber vermiştir.
Buna göre şayet, "Onlar Allah'ın Rasûlüne tâbi olmadıklarına göre, onların daha sil "Siz, büyülenmiş bir kimseden başkasma tâbi olmuyorsunuz" demeleri doğru " denelirse, biz deriz ki:
Bu, "şayet siz ona tâbi olursanız, büyülenmiş bir adama tâbi olursunuz" demektir. Meshûr kelimesi, büyülenen ve böylece, aklı karışıp normal olmaktan çıkan kimse anlamına gelir. En doğru tarif budur. Bazıları, "Meshûr, bozulan, fesada uğramış olan manasındadır. Nitekim Arapça'da, yemeği hazırlayan onu iyi hazırlamadığında, bu yemeğe, "Taâmun meşhurun"; gerektiğinden fazla yağmur yağıp da, bozulan yer hakkında Ardun meshûratun denilir" demişlerdir. Ebu Ubeyde de bu kelimeye şu manayı vermiştir: "Bununla, "Sizler, sihirli, yani ciğerli bir beşere tabi oluyorsunuz?" manasını kastetmişlerdir. İbnu Kuteybe "Selefin bunu apaçık izahlarla tefsir etmiş olmasına rağmen, Ebu Ubeydeyi bu hoş olmayan açıklamaya sevkeden şeyin ne olduğunu bilemeyeceğim" demiştir. Mücdhid de: "Meshûren" kelimesine, "mahdû'an" manasını vermiştir. Çünkü, sihir de bir çare ve hiledir. Bu böyledir, zira müşrikler, "Muhammed, bazı kimselerden bu sözleri öğreniyor ve o insanlar onu, bu sözler ve bu hikâyelerle aldatıyorlar" diyorlardı. İşte bundan dolayı onlar, "aldatılmış" anlamında, "O, bir meshûr'dur, büyüklenmiştir" diyorlardı. Yine onlar, "Şeytan ona gözüküyor; o da onun bir melek olduğunu zannediyor" diyorlardı. İşte bundan dolayı onlar, "o, şeytan tarafından aldatılmıştır'1 demişlerdi.
Daha sonra Cenâb-ı Hak sana nasıl misaller getirip saptılar. Artık onlar bir yol bulmaya göç yetiremezler" buyurmuştur. Yani, "seni başka bir şeye benzeten herkes "o kahindir; o sihirbazdır; o şairdir; o mecnûndur; o, başkası tarafından öğretilmiştir" dediler, böylece de haktan ve doğru yoldan saptılar. Artık bir daha da, hidâyete ve hakka giden yolu bulamadılar" demektir. 183[183]

Haşre İnanmayanlara Cevap

"Dediler ki: "Biz, bir sürü kemik, kırıntı ve döküntü olduğumuz zaman mı, hakikaten biz mi yeni bir yaratılışla diriltileceğiz? Söyle: "İster taş, ister demir olun. Yahut içinizde

---

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/498-501
183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/501-502

büyüttüğünüz herhangi bir mahluk olun. "O halde bizi kim diriltecek?" diyecekler. Sen de de ki: "Sizi ilk defa yaratmış olan diriltecektir. O vakit sana başlarını sallayacaklar da, istihza ile, "O, ne zaman?" diyecekler. De ki: "Belki de yakında!" (Allah) sizi çağıracağı gün, hemen onun emrine icabet edeceksiniz ve sanacaksınız ki (dünyada) ancak pek az bir müddet kalmışsınız" (İsrâ, 49-52). 184[184]

Rüfat Kelimesinin İzahı

Bil ki Cenâb-ı Hak ilk önce ulûhiyyetinden bahsedip, sonra da o kâfirlerin nübüvvet ile ilgili şüphelerini zikredince, bu ayette, müşriklerin âhireti. öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr hususundaki şüphelerini zikretmiştir. Biz, pek çok defa, Kur'ân'ın şu dört meseleye dayandığını söyledik:
a) Uluhiyyet;
b) Nübüvvet,
c) Meâd (ahiret),
d) Kaza ve kader...
Yine müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in büyülenmiş, aklı bozulmuş olduğunu söyleyip, buna dâir, "İnsanın kemik, çerçöp, unufak olmasından sonra, yeniden, baştaki gibi akıllı bir canlı haline geleceğini iddia edişini, delil getirmişler ve bu sözü, onun aklının bozuk olduğunu izah için, ondan nakledip durmuşlar. Vahidî (r.h) şöyle der: "Reft: "birşeyi elinde kırıp ufalaman" demektir. Nitekim sen, birşeyi kırarak, dersin. Bu keseğin ve çürümüş kemiklerin, elde ufalanıp ufaltıl maşıdır. "Rüfât" kırılıp, ufalanabilen herşeyin, kırılıp ufaltılmış parçalan demektir Nitekim kesilen hayvanm kemiklerini kırdığında, dersin. Yine Arapça'da, ekinin kırıkları olduğu için samana da, "Rüfet" denilmiştir." Ahfeş şöyle der: "Tıpkı hatama fiilinden hatm ve mahtûm tabirleri kullanıldığı gibi refete'den de reft ve merfût kullanılır. O halde, rufât ve hutâm, tıpkı ü-ir "cüzâz", "radâd" ve 5li "fetât" gibi, (unufak-çerçöp manasında) bir isimdir. Bu kelimenin lugavî izaht budur. 185[185]

Zerrelerin Birleştirilip Diriltilmesi

Müşriklerin ortaya koydukları şüphelerini de şöyle ifade ederiz: İnsan ötüp, uzuvları kuruyup, dünyanın dört bir tarafına yayılıp dağıldığında ve dünyanın diğer maddeleri ile karıştığında mesela, bedenin sıvı kısımları, dünyanın sıvıları ile, toprağa ait olanlar, toprakla havaî olanlar, hava ile ve ateşî olanlar da ateşle karıştığında, bunların bizzat aynılarının yeniden biraraya getirileceği ve bunlara yeniden hayat verileceği nasıl düşünülebilir. İşte müşriklerin şüpheleri bundan ibarettir.
Buna şöyle cevap veririz: Allah'ın ilminin ve kudretinin mükemmelliğinde bir kusur görülmedikçe, böyle bir problem söz konusu olmaz. Ama Allah Teâlâ'nın bütün cüziyyati (herşeyi) bildiğini kabuf edersek, o canlının uzuvfarı, âfemin hangi parçasına karışırsa karışsın, Allah'ın ilmi karşısında, onlar mutlaka birbirinden ayırdedi lebi lirler. Yine Allah Teâlâ'nın bütün mümkinâta (herşeye) kadir olduğunu kabul ettiğimizde, O, o paççalana bizzat tendtaicû bir ataya getomeye, onla;a hayal ve akıl yetmeye de kadir olmuş olur. Böylece Allah'ın ilmînin ve kudretinin mükemmel olduğunu kabul ettiğimizde, bu şüphelerin tamamıyla zail olacağı kesinlesin186[186]

Demir de Olsanız Diriltileceksiniz

Cenâb-ı Hakk'ın "Söyle: "Gerek bir taş, gerek bir demir olun" cümlesi şu manayadır:

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/502-503
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/503
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/503-504

"Müşrikler, Aüah'ınjnsanları kemik ve unufak olduktan sonra eski halierine geri çevirmesini akıldan uzak (imkânsız) görmüşlerdir. Bu, zahire göre, her nekadar (hayat) canlılığı kabul etmeye münafî (engel) bir sıfat (durum) ise de, onlar meselâ, bir taş veya bir demir olma gibi, bu maddelerin, ölümlerinden sonra hayatı kabul etme hususunda, insanın bir kemik yığını ve çer-çöp olmasından daha ileri bir sıfata varıp dayandığını düşünürlerse, bu taş ve demir oluş ile, hayatı kabul etme arasındaki zıdlık, kerih olma ile hayatı kabul etme arasındaki zıdlıktan daha ileridir. Bu böyledir, çünkü kemik canlının bedeninin bir parçasıdır. Ama taş ve demir, kesinlikle hayatiyyetle tavsif edilemezler. Binâenaleyh insanların bedenlerinin, ölümlerinden sonra taş ve demire dönüşmeleri halinde bile Allah Teâtâ onlara yeniden hayat verir ve onları tıpkı eskiden olduğu gibi, akıllı canlılar kılar:' Bunun doğruluğunun delili şudur: O maddeler, hayatı ve aklı kabul ederler. Çünkü bu mümkün olmasaydı, taa işin başında onlarda akıl ve hayat tahakkuk etmezdi. Âlemin İlahı bütün cüziyyati bilir. Binâenaleyh O, itaat eden Zeyd'in bedeninin parçaları ile, günahkâr olan Amr'ın bedeninin parçalarını birbirine karıştırmaz ve O, her mümkinâta kadirdir. Binâenaleyh o parçalara yeniden hayat vermenin, aslında mümkin olduğu, âlemin ilâhının da bütün malûmatı bilen ve hertürlü mümkinâta kadir bir zât olduğu sabit olunca, o maddeler ister kemik, ister çer-çöp, ister taş-demir gibi, hayatı kabul etmeleri kemikten daha şiddetli şeyler olsunlar, Allah'ın onlara yeniden hayat vermesi kesinlikle mümkin olur. İşte ayetin kesin aklî delille izahı böyledir. Ayetteki, "İster taş, ister demir olun" ifadesi ile, böyle olmaları emri kastedilmemiş, aksine, "Siz böyle olsanız bile, sizi yeniden diriltmede Allah acze düşmez" manası kastedilmiştir. Bu tıpkı, birinin diğerine, "sen beni ne zannediyorsun, ben falancayım" deyip de, onun da, "kim olursan ol, isterse halifenin oğlu ol. Ben, senden hakkını almasını bilirim!" demesi gibidir.
Şayet, "ayetteki ev halken "yahut herhangi bir mahluk" kelimesi ile ne kastedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Taş ve demirin, hayatı kabul etmesi akıldan uzak bir şeydir. İşte bu sebeple onlara, "Siz, hayatı kabul etme hususunda, aklınızca hayatı kabul etmesini akıldan uzak gördüğünüz taş ve demirden daha da ileri başka bir madde düşünün" denilmiştir. Bu izaha göre, o şeyin tayin edilmesine (açıkça belirtilmesine) gerek yoktur. Çünkü bundan murad, "insanların bedenleri ölümlerinden sonra, senin farzedeceğin, öyle olduğunu sandığın bir madde haline gelse ve o madde de hayatı kabul etmekten son derece uzak olsa bile, bilesin ki Allah Teâlâ, ona hayat vermeye kadirdir" manasıdır. Bu ayetten, bu mana kasdedildiğinde, o mahlûkun ne olduğunun açıkça söylenmesine gerek kalmaz, fbn Abbas (r.a), bununla ölümün kastedildiğini, yani "Sizin bedenleriniz, ölümün kendisi dahi olsa, Allah ona da hayat verir" denilmek istendiğini söylemiştir. Bil ki bu görüş, ayetteki bu tabirin mübalağa için söylenmiş olması ve mesela "Sen hayatın kendisi bile olsan, Allah seni öldürür; zenginliğin kendisi oisan bile, Allah seni fakirleştirir" sözleri gibi sayılması halinde güzel olur. İşte o zaman bu söz, mübalağa (manayı iyice anlatmak) için söylenmiş olur. Ama işin aslında, bu sözlerin hakiki manası imkânsızdır. Çünkü insanların bedenleri maddedir. Ölüm ise araz (sıfat)tır. Madde, vasıf olamaz. Bedenin, araza (sıfata) dönüşmesi farzedilse bile, ölüm, hayatiyyeti kabul etmez. Çünkü iki zıddan birisinin, diğeri olması imkânsızdır. Mücâhid, ayetteki ev halken veya herhangi bir mahlûk kelimesi ile göklerin ve yerin kasdedildiğini söylemiştir. [187][187]

İlkin Yaratan Diriltecektir

Cenâb-ı Allah sonra "O halde bizi kim geri çevirecek!" diyecekler. De ki: "Sizi ilk defa yaratmış olan (diriltecektir)" Duyurmuştur. Bu, şu manayadır: Cenâb-ı Hak onlara, "ister taş, ister demir, isterse -ayatiyyeti kabul etmesi bunlardan daha zor olan bir şey olunuz, bilin ki size yeniden -ayat vermek mümkündür" deyince, onlar da buna karşı, "Bize o hayatı yeniden serecek kimdir?" dediklerinde, Hak Teâlâ, Hz. Peygamber'e "ilk defa sizi yoktan .ar eden (diriltecektir)" demesini emretmiştir. Yani, "Yeniden dirilme işi, Allah "eâlâ'nın bütün canlıların yaratıcısı olduğunu kabul etmeye dayanan, ikinci derece : - meseledir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: "O maddeler hayatı «« aklı kabul ederler. Alemin ilahı da, zâtı gereği kadir ve âlimdir. Bu sebeple onun ilmi ne kudreti kesinlikle batıl olmaz, aciz kalmaz. Binâenaleyh ilk defa yaratmaya «âdir olanın, yeniden yaratmaya da kadir olabilmesi gerekir. İşte bu doğru bir söz ,e güçlü bir aklî delildir.

---

[187][187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/504505

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O vakit sana başlarını sallayacaklar" buyurmuştur. Ferrâ şöyle der: "Arapça'da bir kimse başını. aşağı-yukarı salladığında, denilir. Yine mazlum olan hakkında nağad tabiri kullanılır, zira o başını sallar." "Ebu'l- Heysem şöyle der. "Bir kimseye birşey haber verilip o da onu kabul etmediğini gösterir şekilde başını salladığında denilir O halde ayetteki bu ifâde "Onlar, başlarını yalanlamakve söylenen bu şeyin, olmayacak bir iş olduğunu göstermek için başlarını sallarlar" demektir

Sonra Hak Teâlâ "o ne zaman?" diyecekler" buyurmuştur. Bil t bu soru fasittir. Çünkü onlar, bahsettiğimiz şüphelerinden ötürü hasrın ve neşri" (ahiretin) imkânsız olduğunu söyleyip, Allah Teâlâ da kesin ve aklî delil ile, onur aslında mümkün olduğunu beyan buyurunca, onların, "Bu ne zaman olacak7 demeleri, öncesi ile ilgisi olmayan bir söz olmuş olur. Çünkü aklî delil ile, bunu*-mümkün oiduğu anlaşılınca, bunun mümkün olduğunu artık itiraf etmek gerekir. Ama bu, ne zaman bulunursa, bunu aklî yolla isbat etmek mümkün olmaz. Aksine bunı. ancak nakfî delil ile isbat mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ o belti vakti {kıyamet haber verirse, ancak o zaman o bilinir. Aksi halde, onu bilmek imkânsızdır.

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân'da mahlûkatından hiç kimsenin o belti vakt bilemeyeceğini beyan ederek, "Kıyametin vakti (ne zaman olacağının bilgisi, Allah'ın katmdadır" {Lokman, 34); "O'rnın ilmi Rabbinin indindedir' (Araf. 187) ve "De ki, "Kıyamet mutlaka kopacaktır. Onu nerede ise açıklayacaktım" (Taba, ısj buyurmuştur. İşte bu sebeple,Cenâb-ı Hak burada "De ki: "Belki de yakında (kopacaktır)" demiştir. Müfessirler, Allah için kullanılan asâ (umulur ki, belki) fiilinin, "mutlaka" manasına kullanıldığını ve bu tabirin "O hiç şüphesiz yakındır" manasına olduğunu söylemişlerdir.

Eğer insanlar, "aradan altıyüzyıl geçmesine rağmen, henüz Kıyametten birşey yok iken, onun için nasıl "yakındır" denilebilir?" derlerse, biz deriz ki: "Geçen zaman, kalan zamandan çok olunca, kalan, az ve yakın olmuş olur."

Cenâb-ı Allah "(Allah'ın) sizi çağıracağı gün" buyurmuştur. Bununla ilgili iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu, kâfirler için bir hitabtır. Bunun delili, bundan önceki bütün ifâdelerin kâfirlere yönelik hitab olmasıdır. Sonra diyoruz ki: "Yevm" kelimesi, "kariben"den bedel olarak, mansubtur ve mana, "Beiki de öldükten sonra dirilme, O'nun sizi çağırdığı gün olacaktır. Bu çağırma da, Hz. İsrafil'in sûr'a son üfleyişidir şeklindedir. Bu tıpkı, "O gün bir münâdi, yakın bir yerden nida edecek" (Kât, 41) ayetinde olduğu gibidir. Rivayete göre, İsrafil (a.s), "Ey çürümüş cesedler, ey çürümüş kemikler ve ey darmadağınık olmuş parçalar, Allah'ın kudreti, izni ve yaratmasıyla, eskiden olduğunuz gibi olunuz!" diye nida edecek. Nitekim Allah Teâlâ, "O gün, çağıran, görülmemiş bir şeye çağırır" (Kamer, 6) buyurmuştur. 188[188]

Bi Hamdihi Tabirinin İzahı

Hak Teâlâ, "Hemen onun emrine icabet edeceksiniz" buyurmuştur. "İsticabe", çağırana, çağırdığı, davet ettiği hususta uymak demektir ki bu, icabettir. Fakat istica'be, icabet etme isteğini gerektirir. O halde, isticabe, icabetten daha kuvvetli ve te'kidlidir. Ayette bi hamdihi buyurmuştur. Said b. Cübeyr şöyle der: "İnsanlar kabirlerinden çıkar, başlarına toprakları saçarak, "Sübhaneke ve bihamdike" derler ki, işte buradaki "hamd" budur.'- Katâde ise buna, "Allah'ı tanımak ve O'na itaatte bulunmak" manasını vermiştir. Bunu şöyle izah ederiz: "Onlar, Cenâb-ı Hakk'ı teşbih ve hamdetmeyi kabul edince, bu bir tanıma ve taat olur. Fakat bu taat, artık o gün onlara fayda vermez. İşte bundan ötürü müfessirler, "Hamdin fayda vermeyeceği

---

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/505-507

bir zamanda onlar hamdettiler" demişlerdir. Me'ânî âlimleri ise, buna, "Hamdedici olduğunuz halde, hemen onun emrine icabet edeceksiniz" manasını vermişlerdir. Bu tıpkı, "öfkeli olarak geldi" manasında, "Gazabı ile geldi" demek gibi ve "Beraberinde kılıcı olduğu halde" manasında, "Hükümdar kılıcı ile bindi" demek gibidir." Keşşaf sahibi şöyle der: "Bi hamdihî" kelimesi, fiilin failinden haldir, yani, "Hamdedici olduğunuz halde icabet edeceksiniz" demektir ki bu, onların öldükten sonra dirilişi kabul ettiklerini iyice gösterir. Bu tıpkı senin, bir kimseye, yapılması güç bir işi buyurarak, "Sen bunu, hamdedici ve şükredici olarak (seve seve) yaparsın" demen gibidir. Bu, "Sen, benim bu kadarla yetinmeme şükret" demektir. Binâenaleyh bu, tehdld sadedinde söylenmiş bir söz olur.
Allah Teâlâ sonra, "Sanacaksınız ki (dünyada) ancak pek az bir müddet kalmışsınız" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Hak bununla, sûra birinci nefha (üfürülüş) ile ikinci nefha arasındaki zamanı kastetmiştir. Çünkü bu esnada, onlardan azab kalkar. Bunun delili, Yâsîn Sûresi'ndeki, (Onlar) "Bizi, uykumuzdan kim uyandırıp kaldırdı?" derler" (vasin. 52) ayetidir. Dolayısıyla onların, bunun çok kısa sürmüş olduğunu sanmaları, bu iki nefhâ arasındaki beklemeleri ile ilgilidir" demiştir. Hasan el-Basrî: "Bu, ba's (diriliş) vaktinin yaklaşmasıdır. Buna göre, "Sanki sen dünyada bulunmadın ve ahiretten hiç ayrılmadın" demektir ki bu, sadece dünyadaki bekleme (yaşama) müddeti ile ilgilidir" demiştir. Bununla onların. Kıyamet meydanında beklemeleri kastedilmiştir. Çünkü onların neticesi, cehenneme girme olunca. Kıyamet meydanında bekleme müddetlerini çok kısa görmüşlerdir.
İkinci Görüş: Kâfirlerle ilgili söz, ayetteki "Belki de yakında!" ifadesinde' tamamlanmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, "(Allah) sizi çağıracağı gün, hemen O'nun emrine icabet edeceksiniz" beyanına gelince bu, kâfirlere değil de mü'minîere yapılmış bir hitabtır. Çünkü bu söz, mü'minlere uygun düşer. Çünkü onlar, Allah'ın emrine icabet eder, O'nun kendilerine olan ihsanına karşı, O'na hamdederler Birinci görüş, meşhur olan görüştür, ikincisinin de bu manaya ihtimali olduğu açıktır. 189[189]

Nazik İfade Kullanmanın Önemi

"(Mü'min) kullarıma söyle, en güzel ne ise, onu söylesinler. Çünkü şeytan, aralarına fesat sokar. Zira şeytan insanın apaçık düşmanıdır. Rabbiniz sizi çok iyi bilendir. Eğer dilerse size merhamet eder, yahut şayet dilerse azâblandırır. Biz seni onların üstüne bir, vekil göndermedik. Rabbin göklerde ve yerde olan kimseleri en iyi bilendir. Biz, peygamberlerin kimini kiminden üslün kümışizdır. Davud'a da Zebur verdik" (İsra, 53-55). 190[190]

İbad'dan Buradaki Maksad

Bil ki, ayetteki "kullanma söyle" ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Bununla, mü'minler kastedilmiştir. Bu böyledir, zira Kur'ân'ın ayetlerinin çoğunda geçen "kullar" lafzı, mü'minlere has kılınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O halde kullarımı müjdele. (O kullanm ki) onlar söze (dikkatle) kulak verirler de"(ZQmer, 17-18); "Haydi gir kullanm içine" {F«cr. 2&) ve "Bir pınardır ki ondan Allah 'm kullan içerler" (İnsan, 7) buyurmuştur. Bunu iyice kavradığında, biz diyoruz ki, Allah Teâlâ. şirki geçersiz kılma hususunda yakın hüccet olan, "De ki: "Allah ile beraber söyleyegeldiğinizgibi, (başkaca) tanrılar da olsaydı, onlar Arş'm sahibine elbet bir yol ararlardı"(\»r&, az) beyanını ve Kıyametin doğruluğu hususunda kesin delil olan, "Sen de, de ki: "Sizi ilk defa yaratmış olan diriltecektir" İfadesini getirince, bu ayette de, "Ey Muhammed, kullarıma de ki: Sizler, muhaüf kimselere delil getirmek istediğinizde, o delilleri en güzel bir biçimde getirin ki, bu da, o delillerin, sövüp sayma, kınama vb. şeylerle birlikte bulunmamasıdır" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet ef"<Natn, 125)

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/507-508
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/508

ve ı'ehl-i kitab ile de, ancak en güzel bir suretle mücadele edin"(Ankebut, 46) ayetleridir. Bu böyledir, zira getirilen hüccete, şayet sövüp sayma, tenkit vb. herhangi bir şey karıştıracak olursanız, onlar da hiç şüphesiz aynısıyla size mukabelede bulunurlar. Böylece de, karşılıklı öfkeler artar, nefret doruk noktasına ulaşır ve maksadınız gerçekleşemez. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'dan başkasını çağıranlara sövmeyin. Sonra onlar da haddi aşarak cahillikle Allah'a söverler"(En'âm, 108) buyurmuştur. Ama, hüccetler en güzel biçimde ve sövüp sayma, eziyyet verme vb.'den uzak olarak getirildiğinde, bu, kalblerde ve gönüllerde mükemmelen tesir icra eder ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın "(Mü'min) kullarıma söyle: En güzel ne ise, onu söylesinler" buyruğundan kastedilen budur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, her iki tarafı da uzlaştırmak için, böyle bir metoddaki faydanın ne olduğuna dikkat çekerek, "Çünkü şeytan aralarına fesat sokar" buyurmuştur. Yani, "Her ne zaman, deliller acı, sert olur ve çirkin sözlerle karışmış olursa bu, fitne çıkmasına bir sebep olur" demektir.

Daha sonra Cenâb-t Hak, "Zira şeytan insanın apaçık düşmanıdır" buyurmuştur. Bu şu anlamdadır: İnsanla şeytan arasındaki düşmanlık ta eskilere dayanır. Nitekim Allah, şeytanın söylediğini naklederek, "Sonra andolsun, onların önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından kendilerine geleceğim"{A-ni^7); "(O münafıkların hali de) şeytanın hah gibidir. Çünkü (şeytan) insana, "inkâr et" der de, o inkâr edince, "ben hakikaten senden uzağım! Çünkü ben, alemlerin Rabbi olan Allah'dan korkarım" der!"(Haşr, 16) ve "o zaman şeytan onların yaptıklarını süslemiş ve şöyle demişti: "Bugün insanlardan size galebe edecek yoktur. Ben de sizin muhakkak yardımcınızım." Vakta ki iki ordu göründü, "Ben sizden katiyyen uzağım. Doğrusu ben sizin göremeyeceğinizi görüyorum. Ben Allah'dan korkarım elbet!"(Entâi, 48) buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'Rabbiniz sizi çok iyi büendir. Eğer dilerse size merhamet eder, yahut şayet dilerse azablandınr" buyurmuştur. Bil ki biz şu anda, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Mü'min) kullanma söyle" buyruğu ile, mü'minlerin kastedilmiş olmasına göre konuşuyoruz. Böyle olması halinde, "Rabbiniz siz çok iyi bilendir" ifadesi mü'minlere hitab olmuş olup, buna göre mânâ, "isterse o, size merhamet eder" şeklinde olur. Buradaki merhamet ve rahmet ile, mü'minlerin, Mekke kâfirlerinden ve onların eziyyetlerinden kurtarılmaları kastedilmiştir. "İsterse Allah, size azâb eder" ifadesiyle de, "Onları size musallat ktlarak,azâb eder" manası kastedilmiştir,

Daha sonra Cenâb-t Hak "Ey Muhammed, biz seni onların üstüne bir vekÜ, yani bir bekçi ve kefil olarak göndermedik." Binâenaleyh "Sen, davet etmene bak. Onların kâfir olmasından dolayı, sana, herhangi bir sorumluluk düşmez. Eğer Allah onların hidayetini dilerse, onları hidayete erdirir. Aksi halde hayır!" buyurmuştur. 191[191]

İbad'dan Kâfirlerin Kasdedildiğini Söyleyenler

İkinci Görüş: Cenâb-ı Hakk'ın, "kullarıma söyle" buyruğuyla, kâfirler kastedilmiştir. Bu böyledir, zira bu ayetlerin maksadı, onları dine davettir. Binâenaleyh, onların kaibierinin, hak dini kabule yönlendirilmesi ve karakterlerinin de ona meyletmesine bir sebep olsun diye, böylesi yerlerde, onlara en güzel hitab ile hitab edilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ey Muhammed benim kullarım olduklarını kabul eden o kullarıma de ki, "en güzel olanı söylesinler." Bu böyledir, zira biz, delillere ve beyânlara bakmadan önce, Allah Teâlâ'yı. bir olmak ve ortaklardan, zıtlardan uzak olmakla tavsif etmemizin, O'nun ortakları olduğunu ve zıdları bulunduğunu kabul etmemizden; öldükten sonra yeniden diriltmeye, haşre ve neşre muktedir olmakla tavsif etmemizin de. O'nu bütün bunlardan aciz olmakla tavsif etmemizden daha güzel olduğunu zarurî olarak bilmekteyiz. Cenâb-ı Hak onlara, taassup gösterip de sırf atalarının yoluna bağlanıp kalmalarının uygun olmayacağını bildirmiştir. Zira, bu gibi taassuba sevkeden, şeytandır. O şeytan ise, düşmandır. Binâenaleyh, onun sözüne iltifat edilmemesi gerekir.

---

[191] 191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/508-510

Daha sonra da Cenâb-ı Hak onlara, "Rabbiniz sizi çok iyi bilendir. İsterse O, sizi iman etmeye, hidayete ve marifetullaha muvaffak kılmak suretiyle size merhamet eder. İsterse sizi, küfrünüz üzere öldürür de, böylece size azab eder. Ancak ne var ki sizler, benim meşîetimin ne olduğunu bilemiyorsunuz. Öyleyse, hak dini taleb etme hususunda gayret ve çaba gösterin ve ebedî mutluluklar ve de dâim hayırlardan mahrum olmamanız için de, batıllarda ve cehalette ısrar etmeyin" demiştir.

Daha sonra da, Hz. Muhammed'e, "Biz seni, onların üstüne bir vekil göndermedik" buyurmuştur. Bu, "Bu işi onlara zorlaştırma; sözünde onlara sert davranma!" demektir ki, bütün bu ifadelerin maksadı, davet ederken davet esnasında onlara yumuşaklık göstermek ve onlara karşı merhamet ve nezaket hissini izhâr etmektir. Çünkü kalblere tesir eden, bu tür bir hareket tarzıdır ki, böylece bu maksadın gerçekleşmesine yardımcı olur. [192][192]

55. Ayetteki Gizli İnsicamın İzahı

Allah Teâlâ daha sonra "Rabbin göklerde ve yerde olan kimseleri en iyi bilendir" buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hakk bundan önce, "Rabbiniz sizi çok iyi bilendir" buyurunca, bundan sonra da, "O'nun ilmi, sadece size, sizin durumlarınızla sınırlı değildir. Tam aksine O'nun ilmi bütün mevcudata ve mâdûmata, yerdekilere, göktekilere taalluk etmektedir. Böylece de herkesin durumunu ve onlara uygun gelen iyi ve kötü şeyleri bilir. İşte bundan dolayı, peygamberlerin bir kısmını diğerlerine üstün kılmış, Musa'ya Tevrat'ı; Davud'a Zebur'u; İsa'ya da İncil'i vermiştir. Binâenaleyh O'nun, Muhammed'e de Kuran ı vermesi ve onu da, bütün mahlûkattan üstün kılması akıldan uzak görülecek bir şey değildir" manasında olmak üzere, "Rabbin göklerde ve yerde olan kimseleri en iyi bilendir" buyurmuştur" demektir. [193][193]

Hz. Davud (a.s)'un Zikredilmesinin Hikmeti

Buna göre eğer, "Burada, özellikle Hz. Davud'un zikredilmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu konuda birkaç izah yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ, peygamberlerin bir kısmını bir kısmından üstün kıldığını belirtmiş, daha sonra da, "Davud'a da Zebur verdik" buyurmuştur. Bu, "Dâvûd büyük bir melik, hükümdar idi" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, daha önce zikretmiş oiduğu o üstün kılma ve tafdil etmeden maksadın, mal ile değil de, ilim ve din cihetinden üstün kılmak olduğuna dikkat çekmek için, ona vermiş olduğu malı mülkü zikretmemiş aksine, ona vermiş olduğu kitaptan, Zebur'dan bahsetmiştir.

2) Allah Teâlâ Zebur'da, Hz. Muhammed'in, peygamberlerin sonuncusu; ümmetinin de, ümmetlerin en hayırlısı olduğunu zikretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Tevrat'tan sonra Zebur'da da yazmışızdır ki, arza (ancak) salih kullarım mirasçı olur"(Enbiya. 105) buyurmuştur ki, bu ayetin sonunda bahsedilen "salih kullar" ile, Hz. Muhammed ve O'nun ümmeti kastedilmiştir.

Buna göre şayet (Enbiya. 105) ayetinde olduğu gibi, bu ayette de Zebur kelimesi marife olmalı değil miydi? denilirse, biz deriz ki: Burada, bu kelimenin nekire olarak getirilmesi, onun durumunun yüceliğine delâlet eder. Çünkü Zebur, "mezbûr-yazılmış" anlamındadır. Böylece bu kelime, "yazılmış kitap" anlamında olmuş olur. Biâenaleyh, onun bu ayette nekire olarak getirilmiş olmasının anlamı, onun, kitap olma bakımından mükemmel derecede olduğunu göstermek içindir.

3) Kureyş kâfirleri, bir şeyi inceleyen ve cedefe yönelen kimseler değillerdi. Tar aksine onlar, ortaya bazı şüpheler atmak için yahudilere müracaat ediyor, yahudile-de onlara, "Musa'dan sonra ne bir peygamber; Tevrat'tan sonra da ne bir kitap söz konusu değildir" diyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Zebur'u Davud'a indirdiğini bildirmek suretiyle, onların bu sözlerini nakletmiştir. Hamza, bu kelimey zâ'nın dammesiyle (ZubÛran) şeklinde okumuştur ki, biz bunun izahını, Nisa Sûresi'nin sonlarında (Ayet, ıea) yapmıştık. 194[194]

---

[192][192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/510

[193][193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/511

Batıl Tanrıların Acizliği

"De ki: "Allah'ı bırakıp boş yere söylediklerinizi çağırın. Onlar, sizden herhangi bir sıkıntı gideremiyecekleri gibi, değiştiremezler de. Onların taptıkları da, hangisi Rablerine daha yakın (olacak) diye, vesile arıyorlar, O'nun rahmetini umuyorlar. O'nun azabından korkuyorlar. Çünkü, Rabbinin azabı korkunçtur" (İsra, 56-57).

Bil ki, bu ayetlerin gayesi, müşriklere reddiyedir. Biz, daha önce müşriklerin, "Bizim, (doğrudan doğruya) Allah'a ibadetle meşgul olma liyâkatimiz yoktur. Bundan dolayı bizler, Allah'a yakın olan bazı kutlarına ibadet ediyoruz ki, bunlar da meleklerdir" dediklerini; sonra da, taptıkları o meleklerin heykel ve suretlerini yaparak, bu manada olmak üzere, onlara ibadet etmekle meşgul olduklarını söylemiştik. Allah Teâlâ'da, onların bu görüşlerinin bâtıl ve yanlış olduğuna bu ayeti delil getirerek, "Allah'ı bırakıp boş yere söylediklerinizi çağırın" buyurmuştur. Bu ayetteki, ellezine kelimesiyle "putlar" kastedilmemiştir. Çünkü Allah onları vasfederken, "onların taptıkları da vesîle arıyorlar" buyurmuştur. Halbuki, "vesile arama işi", putlara kesinlikle uygun düşmez. 195[195]

Putların Vesile Aramasının Manası

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Birtakım kimseler, meleklere tapıyorlardı. İşte bu ayet, onlar hakkında nazil olmuştur. Yine bu ayetin, Mesîh (İsa) (a.s) ve Uzeyr'e tapanlar hakkında nazil olduğu söylendiği gibi, cinlerden birisine tapıp da, sonra da o cin müslüman olunca, o cine tapmaya hâlâ devam eden bir topluluk hakkında nazil olduğu da söylenilmiştir. İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Kur'ân-ı Kerim'de zeame fiili, kullanıldığı bütün yerlerde "yalan" anlamına gelir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların görüşlerinin bozuk olduğuna, ibadete müstehak olan ilahın, kendisine tapanlardan zararı giderip onlara faydalar ulaştırmaya muktedir olan bir varlık olması gerektiği ve onların taptıkları şeylerin, yani meleklerin, cinlerin Mesih ve Uzeyr'in ise onlardan zararı gidermeye, fayda ulaştırmaya kadir olamadıklarını ispatlayarak, onların ilah olmadıklarına kesinlikle hükmetmek gerektiğini bildirmiştir. 196[196]

Melekler Fayda ve Zarar Veremez mi?

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bu delil ancak, sizler, meleklerin, zararları gidermeye ve faydaları da temin etmeye muktedir olamadıklarını delillerle isbat ettiğiniz zaman tamam olur. Binâenaleyh, delillerinizin tam ve eksiksiz bir delil olabilmesi için bunun Döyle olduğuna dair deliliniz nedir?" Şayet sizler, "Biz, o kâfirlerin, onlara yalvarıp yaşardıklarını, ama isteklerinin bir türlü yerine gelmediğini görüyoruz" derseniz, biz buna karşılık, "Müslümanların da Allah'a yalvarıp yakardıklarını, ama isteklerinin otrçok durumda karşılanmadığını görmekteyiz. Müslümanlar, zararı uzaklaştırma ve fayda sağlama işinin, meleklerden değil de Allah'dan olduğunu; kâfirler ise bunların meleklere ait olduğunu söylerler. Böyle olunca da delil tam sayılmaz?" deriz.

Cevap: Delil tam ve mükemmeldir; zira o kâfirler, meleklerin Allah'ın kulları olduğunu; meleklerin ve âlemin yaratıcısının ise, mutlaka, o melekten daha muktedir, caha güçlü ve daha mükemmel olduğunu da kabul ediyorlardı.

---

[194] 194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/511-512

[195] 195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/512

[196] 196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/512-513

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Allah'ın mükemmel bir kudrete sahip olduğu malumdur ve bu hususta aramızda ittifak vardır. Halbuki, o meleklerin kudretinin mükemmelliği malum olmadığı gibi bu konuda ittifak da yokîur. Tam aksine ttifak edikn husus, Allah'ın kudretine nisbetle onların kudretinin çok cüz'î ve önemsiz okluğudur. Dututı böyle olunca da, Allah'a ibadetle meşgul-olmak, o meleklere sadetle meşgul olmaktan daha evlâ olmuş olur. Çünkü Allah'ın, ibadete müstehak siması malum bir husustur. Halbuki, meleklerin böyle olduğu ise, meçhuldür. Binâenaleyh, maluma sarılmak daha evlâ olur.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaate mensup kelâm alimlerinin bu konuda izledikleri başka D*r metod daha vardır ki, bu da şudur: Onlar, yoktan var edenin ve bir şeyi yokluktan .arlık alemine çıkaranın, sadece Allah Teâlâ olduğuna dair aklî deliller getirirler. 3unun böyle olduğu sabit olunca, Allah'tan başka, herhangi bir fayda ve zarar verenin bulunmadığı kesinlik kazanmış olur. Dolayısıyle ibadete müstehak olanın sadece Allah Teâlâ olduğuna kesinlikle hükmetmek gerekir. Fakat eht-i sünnetin bu metodu Mutezile için hasıl olmaz (onlar bundan mahrum kalırlar). Çünkü Mutezile, kulun, kendi fiillerini yarattığını kabul edince, onların, meleklerin Öldürmeye, diriltmeye ve bir cismi yaratmaya kadir olamayacaklarına istidlalde bulunmaları imkânsız olur. Onlar böyle bir istidlalde bulunamayınca, bu delil, onlar için hasıl olamaz. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, sizden herhangi bir sıkıntı gideremeyecekleri gibi, değiştiremezler de" ifadesinin yerinde ve doğru olduğuna dair kati delil, ehl-i sünnetin yaptığı bu açıklamadır. "Tahvil" bir durumdan başka bir duruma, başka bir yerden başka bir yere geçirmek demektir. Nitekim Arapça'da, "Havvelehu fe tehavvele" "O'nu tahvil etti, o da başka bir duruma geçti" denilir. 197[197]

Batıl Tanrıların Allah'a Vesile Araması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, '"Onların taptıkları da, Hablerine vesile arıyorlar" buyurmuştur.

Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Ferrâ şöyle der: "Yed'ûne ibadet eden kimselerin fiili; yebteğûne ise, ibâdet olunanların fiilidir. Buna göre mana, "ibadet olunan o kimseler, Rablerine bir vesile ve yol ararlar" şeklinde olur. Buna göre meleklerin, menfaatleri talep, zararları da giderme hususunda Allah'a başvurdukları, O'nun rahmetini umup azabından da çekindikleri hususunda münakaşa bulunmamaktadır. Onlar, acziyyet ve ihtiyaç içinde bulunmakla vasfedilebilip, Allah Teâlâ da, her şeyden müstağni ve bağımsız olup hiçbir şeye muhtaç olmayınca, O'na ibadet etmekle meşgul olmak daha evlâdır."

Buna göre onlar şayet: "Biz, meleklerin, Allah'ın rahmetine muhtaç olup, O'nun azabından çekindiklerini kabul etmiyoruz" derlerse, biz deriz ki: "O meleklerin, ya zâtları gereği vâcibu'l-vücûd oldukları yahut da zâtları gereği mümkinu'l-vücud oldukları söylenebilir. Birincisi batıldır, olamaz; çünkü bütün kâfirler, meleklerin, Allah'ın kullan olup, O'na muhtaç olduklarını kabul edip itiraf etmektedirler. İkincisine gelince, bu, meleklerin gerek zâtları., gerekse kemâl sıfatları hususunda, Allah'a muhtaç olmalarını gerektirir. Binâenaleyh, Allah'a ibadet etmekle meşgul olmak, meleklere ibadet etmekle meşgul olmaktan daha evla olur."

İkinci Görüş: Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların taptıkları da" ifadesiyle, Cenâb-ı Hakkin "Andolsun ki biz. peygamberlerin kimini kiminden üstün kılmışızdır" <Isra. 55) ayetinde bahsetmiş olduğu peygamberler kastedilmiştir. Binâenaleyh, bu sözün daha önceki kısımla münasebeti şudur: "Makamları yüce olan o peygamberler, ancak Allah'a ibadet eder ve ancak O'na bir vesile ararlar. Binâenaleyh, sizin o peygamberlere uymanız ve onları kılavuz edinmeniz daha doğrudur. O halde sizler.

Allah'tan başkasına ibadet etmeyiniz." Bu görüşü benimseyenler, bu görüşün doğruluğuna şu şekilde istidlal etmişlerdir; "Melekler, Allah'a isyan etmezler. Binâenaleyh, bundan dolayı da O'nun azabından çekinmezler. Böylece bu sözün, meleklere değil de peygamberlere uygun

---

197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/513-514

düşeceği sabit olmuş olur."

Biz de deriz ki: Melekler, günah işlemeye yeltenmeleri halinde, Allah'ın azabından korkarlar ve çekinirler. Bunun böyle olduğunun delili, Cenâb-ı Hak'k'ın, "Bunlardan (o meleklerden) kim, "Tanrı o değil, benim"derse, onu cehennemle cezalandırırız" {Enbiyâ, 29) ayetidir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Çünkü, Rabbinin azabı korkunçtur" buyruğuna gelince, bununla, "Rabbinin azabına yakışan, ondan sakıntlmasıdır" manası kastedilmiştir. Öyle olduğu halde bazı kimseler, cehaletinden ötürü ondan sakınmıyor iseler, bu, o azabı, "sakınılması gerekli ve zorunlu olmak"tan çıkarmaz. 198[198]

Azgın Diyarların Cezası

"Hiçbir memleket hariç olmamak üzere, ya biz onları Kıyamet gününden evvel helak edecek, yahut şiddetli bir azab ile azablandıracağız. Bu, o kitapta (böylece) yazılıdır" (Isra, 58).

Bil ki Altph Teâlâ, "Çünkü, Rabbinin azabı korkunçtur" (Isra. 57) buyurunca, her oeidenin, içinde ofcr-^nlar olduğunu da beyan buyurmuştur. Binâenaleyh onların durumlarının mutlaka, şu iki şeyden birisine, ya helak edilmeye (öldürülmeye) yahut da azâb edilmeye varıp dayanması gerekir. Mukatil bu kimselerin iyi, salih olanlarının helakinin ölümle; bozguncu olanlarının helakinin de azab ile olacağını söylemiştir. Ayetteki "Hiçbir memleket hariç olmamak üzere" ifadesinden, kâfirlerin beldelerinin murad edildiği, böylece de orada iskân edenlerin cezalarının mutlaka şu iki şeyden birisi olması gerektiği de ileri sürülmüştür: Ya, tamamiyle köklerinin kazınması ki, işte bu ayette bahsedilen helakten kastedilen manadır. Yahut da bunun dışında, meselâ onların ileri gelenlerinin öldürülmeleri ve müslümanların, onları esir, mallarını ganimet olarak ele geçirmeleri ve onlardan cizye almaları vb. hükümranlıklar nev'inden olan şiddetli azab söz konusudur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hükmün mutlaka tahakkuk edecek olan bir hüküm olduğunu beyan ederek, "Bu o kitapta (böylece) yazılıdır" buyurmuştur ki, bunun manası gayet açıktır. 199[199]

Mucize Göstermenin Hikmeti

"Bizi ayetler göndermemizden alıkoyan, ancak evvelkilerin onları yalanlamış olmalarıdır. Biz, Semûd'a, gerçeği gösteren bir mucize olarak o deveyi verdik de, onlar bu sebeple zulmettiler. Halbuki biz ayetleri, ancak korkutmak için göndeririz. Sana, "Şüphesiz Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır" demiştik, hatırla. (Geceleyin) sana gösterdiğimiz o temaşayı ve Kur'ân'da lanet edilen ağacı,biz ancak insanlara bir fitne yaptık. Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu, onlarda büyük bir taşkınlıktan başka bir şey artırmıyor" (İsra, 59-60).

Bil ki, Allah Teâlâ, müşriklerin görüşlerinin bozuk ve yanlış olduğuna dair delillerini getirip, peşinden de ilgili vaîdini zikredince, bunun peşinden nübüvvet meselesini zikretmiştir. Bu böyledir, zira Kureyş kâfirleri, Allah Teâlâ'nın da, "O halde evvelkilere gönderildiği gibi, o da bize bir mucize getirsin"(Enbiya. 5) dediklerini beyan ettiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den büyük ve kahir mucizeler getirmesini istemişlerdir. Bazı kimseler de, bununla onların, "Biz dediler, sana katiyyen inanmayız. Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasm" (isra, 90) ifadeleriyle talep etmiş oldukları şey kastedilmiştir demişlerdir. Said İbn Cübeyr'den, müşriklerin şöyle dedikleri nakledilmiştir: "Sen, senden önce de birtakım peygamberlerin bulunduğunu ve onların bazısının emrine rüzgârın verildiğini; bazılarının da ölüleri dirilttiğini iddia ediyorsun. O halde sen de bize, bu tür mucizelerden getir." İşte, Cenâb-ı Hak o müşriklerin bu şüphelerine "Bizi ayetler göndermekten alıkoyan, ancak evvelkilerin onları yalanlamış olmalarıdır" buyurarak cevap vermiştir. Bu cevabın izahı hususunda da şu açıklamalar yapılabilir:

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/514-515

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/515-516

1) Bunun manası şudur: "Allah Teâlâ, o mucizeleri izhâr edip sonra da onlar, ona iman etmeyip tam aksine küfürlerinde ısrar ettiklerinde, böylece onlar köklerini kazıyan bir azaba müstahak olmuş olurlar: Ancak ne var ki, bu ümmete, kökleri kazıyan bir azabın indirilmesi caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ, onların içinde ilerde iman edecek kimselerin bulunduğunu; yahut da onların çocuklarının iman edeceğini en iyi biçimde bilendir. İşte bundan dolayı Allah onların bu isteklerine icabet etmemiş ve bu ezici ve kahir mucizeyi de izhâr etmemiştir." İbn Abbas şunu rivayet etmiştir: "Mekkeliler Hz. Peygamber (s.a.s)'den Safa Tepesi'ni kendileri için altına dönüştürmesini ve arazileri ekebilmeleri ve işleyebilmeleri için, aradaki dağları da kaldırmasını istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), bunu Allah'dan talep etti de, Cenâb-ı Hak, "istersen bunu yaparım; ancak onların, yeniden küfre dönmeleri halinde de onları helak ederimi" dedi. Buna mukabil Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Hayır, ben bunu istemiyorum. Bilakis onlara merhamet et; mühlet ver" buyurdu da, bunun üzerine işte bu ayet nazil oldu."

2) Bu, "Biz, bu tür mucizeler göstermiyoruz. Çünkü onları gören atalarınız, onlara iman etmediler. Siz de onları taklid ediyorsunuz. Binâenaleyh, onları görmeniz halinde, siz de onlara iman etmeyeceksiniz" manasındadır.

3) Bu, "sizden öncekiler, bu tür mucizeleri görüp müşahade ettiler, ama yine de onu yalanladılar. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, sizin de onları görmeniz halinde onları yalanlayacağınızı bilmiş ve anlamıştır. Binâenaleyh, (buna rağmen) bunları göstermek anlamsız bir iş olur. Hakîm olan Allah ise, abesle iştigâl etrraz" manasındadır. 200[200]

Semud'un Mucize Deveye Zulmetmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz, Semûd'a, gerçeği gösteren bir mucize olarak o deveyi verdik de onlar bu sebeple zulmettiler" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu, "onların taiep ettikleri o mucize, tıpkı Semûd kavmi'ne verilen ayetin aynısıdır. Halbuki biz o mucizeyi Semüd'a çok net, açık ve seçik olarak verdik, ama onlar onu inkâr ettiler de, böylece de köklerini kazıyan bir azaba duçar oldular. O halde bunlar daha nasıl bunu, bir teklifte bulunmak ve arzularını Allah'a kabul ettirmeyi istemek suretiyle isteyebiliyorlar?" demektir.

İkinci Bahis: Ayetteki mubsıre tabiri iki şekilde izah edilmektedir:

a) Ferrâ, bu kelimenin manasının "aydınlatıcı olmak, gerçeği göstermek üzere" şeklinde olduğunu, Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın gündüzü ise ziyadar olarak yaratandır" (Yunus, 67) buyurduğunu söylemiştir.

b) Bu ifadenin manası, "ibretlerle dolu" şeklindedir. Yani, "ondan, onu düşünüp onu görebilecek kimseler için, kendisi vesilesiyle hakkı bulacağı ve kendisi sayesinde o peygamberin doğruluğuna istidlal edeceği nice ibretler bulunmaktadır" demektir.

Üçüncü Bahis: Ayetteki "onlar, o mucizeyi yalanlamaları sebebiyle kendilerine zulmettiler" demektir. İbn Kuteybe de bu ifadeye: "Onlar, onun Allah'tan olduğunu inkâr ettiler" manasını vermiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Halbuki biz ayetleri, ancak korkutmak için göndeririz" buyurmuştur. "Her mucizenin, mutlaka yalanlanması hafinde, ya dünyevî ya da ahiret azabına dair bir korku ihtiva ettiği" ileri sürülmüştür. 201[201]

Mucize Korkutma İçin Olabilir mi?

İmdi şayet, "mucizeler göstermenin en büyük gayesi, onu izhâr eden kimsenin sıdkına delil getirilmesidir. Binâenaleyh, o mucizeleri izhâr etmenin gayesi nasıl korkutma manasına hasredilebiür?!" denilirse, biz deriz ki:

---

[200] [200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/516-517

[201] [201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/517-518

Bunun gayesi şudur: Peygamberlik iddiasında bulunan kimse, mucizesini izhâr edip, halk da, onun bir mucize izhar ettiğini duyduğunda, onlar o ayetin (mucizenin), mucize veya korkutucu bir şey olduğunu bilmezler. Ancak ne var ki onlar, sadece, onun bir mucize olduğunu kabul ederler. Onun bir mucize olduğu kabul edildiğinde, şayet oniar o hususta iyice düşünmez ve onunla, onu izhar eden peygamberin doğru söylediğine istidiâi etmezlerse, işte o zaman şiddetli bir cezayt hak etmiş olurlar ki, işte, onları o mucizeler hususunda tefekkür ve teemmüle sevkeden korku da budur. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Halbuki biz ayetleri, ancak korkutmak için göndeririz" ayetinden murad edilen, işte bahsettiğimiz bu husustur. Allah en iyisini bilendir.

Bil ki müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den ezici ve kahir mucizeler talep edip, Allah Teâlâ da, o mucizelerin gösterilmesinin onların yararına olmayacağını beyan edince, bu, o kâfirlerin bu hususta tenkîd etme cüretinde bulunmalarına ve o peygambere: "Sen, şayet Altah katından gönderilmiş gerçek bir peygamber olsaydın, Hz. Musa ve diğer peygamberlerin getirip izhâr ettiği gibi, sen de, senden istediğimiz o mucuzileri getirirdin" demelerine bir sebep olmuştur.

İşte bu noktada Allah, Hz. Peygamberin kalbini takviye etti ve kendisinin yardımcı olacağını beyan ederek "Sana, "şüphesiz Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır" demiştik, hatırla" buyurmuştur. Bu hususta iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu, "O'nun hikmet ve kudreti, insanları çepeçevre sarmış ve kuşatmıştır. O halde, o insanlar, O'nun avucunda ve kudret elindedirler. Durum böyle olduğuna göre, bu demektir ki onlar, herhangi bir şeye ancak, O'nun hüküm ve takdir etmesiyle kadir olabilirler" demektir ki, bunun gaye ve maksadı da şudur: Allah Teâlâ, peygamberine sanki, "Sen, bizim risaletimizi îebliğ edip dinimizi ortaya koyuncaya kadar sana yardım edecek ve sana güç kuvvet vereceğiz'" demek istemiştir. Hasan el-Basrf de, (bunun manası) "Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah seni insanlardan koruyacaktır" {Maide, 67) ayetinde de buyurduğu gibi, onlarla, onların Hz. Peygamberi öldürmek istemeleri arasına girip, buna mani olmasıdır" demiştir. 202[202]

Bu Ayette "Nâs"dan Mekkelilerin Kastedildiği

İkinci Görüş: Bu ifadedeki nâs "insanlar" sözüyle, Mekkeliler kastedilmiştir. Allah'ın"onları kuşatması da, Allah Teâlâ'nın, Mekke'nin fethini mü'minlere nasib etmesi demektir. Buna göre mana, "Allah, onlara galib gelecek, onları ezecek ve senin devletini, onlara üstün getirecek" anlamında "Hani biz sana, Allah'ın Mekkelileri kuşattığı müjdesini vermiştik" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Yakında o cemiyet bozulacak, onlar arkalarım dönüp kaçacaklardır" (Kamer, 45> ve "o küfredenlere de ki; "Yakında mağlup olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz. O, ne kötü yataktır"(am imran, 12) ayetidir. Cenâb-ı Hak, mazî sîğasıyla, İnsanları kuşattı" buyurmuştur. Zira, Allah'ın olacağını haber verdiği her şey, olması zorunlu ve vâcib olunca, işte bu, bu açıdan, tıpkı olmuş bitmiş bir şey gibi olmuştur. İşte bundan dolayı da, "İnsanları kuşatmıştır" buyurmuştur. Rivayet edildiğine göre, Bedir Günü'nde iki ordu saf bağlayıp karşı karşıya geldiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s) de, Hz. Ebu Bekir ile beraber gölgeliğinde oturuyordu ve şöyle dua ediyordu: "Allah'ım! Senden ahdini (yerine getirmeni) ve bana olan vaadini istiyorum." Daha sonra, ashabı teşvik etmek üzere, " Yakında o cemiyyet bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır" (Kamer, 45) diyerek, üzerinde zırhı olduğu halde dışarı çıktı.

Cenâb-ı Hak daha sonra "(Geceleyin) sana gösterdiğimiz o temaşayı.. .ancak insanlara bir fitne yaptık" buyurmuştur. Bu ayette bahsedilen rüyanın ne demek olduğu hususunda bazı görüşler bulunmaktadır: 203[203]

Bedir'de Öldürülecek Müşriklerin Rüyada Gösterilmesi

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/518-519

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/519

Birinci Görüş: Ailah Teâfâ Hz. Muhammed (s.a.s)'e, uykusunda, Kureyş kâfirlerinin yıkılıp yere serilecekleri, ölecekleri yerleri gösterdi. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) Bedir kuyusunun yanına glediğinde, "Vallahi, sanki ben şu anda müşriklerin düşüp ölecekleri yerleri görüyor gibiyim" dedi, sonra da, "Şu, falancanın; şurası da filancanın düşüp öleceği yerlerdir" demeye başladı. Kureyş bunu duyunca, Onun bu rüyasını alay konusu ettiler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu tehdidini hemen yerine getirmesini istediler. 204[204]

Kabe'ye Girmenin Rüyada Gösterilmesi

İkinci Görüş: Bununla, Mz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinin Mekke'ye girdiğini gördüğü rüya kastedilmiştir. Hz. Peygamber, ashabına bunu haber verdi. Hudeybiye Yılı'nda, müslümanfar Kabe'ye girmekten engellenince, bu, bazı kimselerin fitneye (şüpheye) düşmelerine sebep oldu. Hz. Ömer,Ebu Bekir (r.a)'e "Allah'ın Rasulü bize, Beytullah'a gireceğimizi, onu tavaf edeceğimizi söylememiş miydi?" deyince Hz. Ebu Bekir: "O, bizim bunu bu sene yapacağımızı söylemedi. Biz bunu başka sene de yapabiliriz" dedi. Ertesi yıl gelince, Hz. Peygamber Mekke'ye girdi ve Cenâb-ı Allah, "Andolsun ki Allah, Rasulünün gördüğü rüyanın hak olduğunu doğrulamıştır" [Fet\h: 27» ayetini indirdi.
Alimler bu iki görüşe karşı çıkarak "Bu sûre Mekkî'dir, o iki hadise ise Medine döneminde vukûbulmuştur" demişlerdir. Bu itiraz da zayıftır. Çünkü evet bu iki hadise Medenî'dirama, Hz. Peygamberin bu iki hadiseyi rüyasında görmesinin Mekke'de iken olması uzak bir ihtimal değildir. 205[205]

Emevilerin Sultanının Rüyada Gösterilmesi

Üçüncü Görüş: Sa'id b. el-Müseyyeb şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), rüyasında minberi üzerine, Ümeyyeoğullarının (Emevîlerin) tıpkı bir maymunun atlayıp oturduğu gibi, atlayıp oturduklarını gördü ve bu onu üzdü." Atâ'nın rivayetine göre bu, İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür. Yukarıda ileri sürülen müşkii, bunda da söz konusudur. "Çünkü ayet Mekkî'dir ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Mekke'de iken bir minberi yoktu." Bu probleme şu şekilde cevap verilebilir: "Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'de iken, kendisinin Medine'de bir minberinin olacağı ve bilahere bunu Emevîlerin devralacağı kendisine rüyada gösterilmiş olabilir, bu ihtimal akıldan uzak değildir." 206[206]

Mirac Gecesinin İmtihan Olması

Dördüncü Görüş: Bu, müfessirlerin çoğunun tercih ettiği ve en doğru olan görüştür. Buna göre, ayette bahsedilen rüya ile, Allah Teâlâ'nın İsrâ (Miraç) gecesi, Hz- Peygamber (s.a.s)'e gösterdiği şeylerdir. Alimler, buradaki "rü'yâ" kelimesinin manası hususunda değişik şeyler söylemişlerdir. Ekserisine göre, Arapça bakımından, rü'yet ile rüya arasında bir fark yoktur. Nitekim, denilir. Bazı kimseler de bunun, isrâ hâdisesinin uykuda gerçekleştiğine delalet ettiğini söylemişlerdir ki, bu görüş, sûrenin başında da izah ettiğimiz gibi, zayıf ve yanlıştır.
Allah Teâlâ, "Ancak insanlara bir fitne yaptık" buyurmuştur ki bu, "Hz. Peygamber (s.a.s), kâfirlere İsrâ hâdisesini anlatınca, O'nu yalanladılar ve hatta iman etmiş olanlardan çoğu küfre düştüler. İhlaslı olanların ise, imanları arttı. İşte bundan dolayı bu, bir imtihan oldu. 207[207]

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/519
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/520
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/520
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/520-521

Mel’un Ağaç

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'Ve Kur'ân'da lanet edilen ağacı.." buyurmuştur. Bu ifadede bir takdim-tehir söz konusu olup, takdiri "sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lanet edilen ağacı biz, ancak insanlara bir fitne yaptık" şeklindedir. Bunun, "Kur'ân'da lanet edilen ağaç da böyledir" manasında olduğu da söylenmiştir. Alimler, bu ağacın hangi ağaç olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:
Birinci Görüş: Ekserisi, bunun Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz o zakkum ağacı günaha düşkün olanın yemeğidir" (Duhan, 43-44) ayetinde bahsettiği zakkum ağacıdır. Bu ağacın zikredilmesindeki imtihan şu iki açıdan olabilir:
1) Ebu Cehil şöyle demişti: "Arkadaşınız (Muhammed), cehennem ateşinin, "Onun yakıtı taşlar ve insanlardır" (Bakara, 24) diyerek, taşları bile yaktığını iddia ediyor, sonra kalkıp o cehennemin içinde bir ağacın yeşerdiğini söylüyor. Halbuki ateş, ağacı yer, yakar bitirir. Öyle ise o cehennemde nasıl o ağaç yeşerebilir?"
2) İbn'z-Zibe'râ şöyle der: Bizim bildiğimize göre zakkum, hurma veya kaymak demektir. Bir şeyi lokmalamak hakkında da, tezakkamû derler. İşte onlar cehennemde bir ağacın olmasına şaştıkları için, Allah Teâlâ "Hakikaten biz o (zakkum ağacım) zalimler için bir fitne yaptık" (Satfat, 63) ayetini indirmiştir. 208[208]

Kur'ân'da Bu Ağaç Lânetli midir?

Şayet, "Kur'ân'da, bu ağacın lanetli olduğundan bahsedilmemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Bundan murad, onu yiyen kâfirlerin mel'un olmalarıdır.
2) Araplar, hoşlarına gitmeyen ve zararlı olan her yiyeceğe "mel'ûn" derler.
3) Arapça'da "lanet" uzaklaştırmak demektir. Binâenaleyh Kur'ân'da lanetli olan bu ağaç, bütün iyi sıfat ve özelliklerden uzak olduğu için bu adı almıştır. 209[209]

Mervan'ın Soyu Hakkında

İkinci Görüş: İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Burada bahsedilen ağaç ile, Ümeyyeoğulları, yani Hakem b. Ebi'l-Asoğullan (soyu) kastedilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) rüyasında, minberini Mervan'ın oğullarının birbirinden devraldıklarını görmüştü. O, bu rüyasını Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'e evinde onlarla başbaşa iken anlatmıştı. Biribirierinden ayrıldıklarında, Hz. Peygamber (s.a.s) Hakem b. Ebi'l-As'ın rüyasını aynen anlattığını duydu ve buna çok sinirlendi. Bu sırrını Hz. Ömer (r.a)'in ifşa ettiği ithamında bulundu. Sonra da Hakem'in kendilerini gizlice dinlediği ortaya çıktı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), onu sürdü.'T Vahidî şöyle der: "Bu hadise Medine'de cereyan etmiştir, sûre ise Mekki'dir. Binâenaleyh böyle bir tefsir, ancak bu ayetin Medenî olduğunu söylemekle mümkündür. Ama hiç kimse bu ayetin Medine'de nazil olduğunu söylememiştir." Bu görüşü, Hz. Atşe (r.anha)'nin Mervan'a, "Allah, sen baban (Hakem'in) sulbünde iken, babana lanet etti. Sen de, Allah'ın lanet ettiği kimsenin bir parcasısın" demiş olması da te'kid eder.
Üçüncü Görüş: Kur'ân'da lanet edilen bu ağaç ile, yahudiler kastedilmiştir Çünkü Cenâb-f Hak, "Benî israil'den kâfir olanlar lanetlendi" (Maide, ?8) buyurmuştur. Buna göre şayet birisi, "Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den kesin ve kuvvetli mucizeler getirmesini isteyince, Allah Teâlâ da: "onların getirilmesinde size bir fayda yok. Çünkü eğer onlar gösterilir de, siz iman etmezseniz, kökünüzü kazıyacak bir azab indiririm" diye cevap vermiştir. Halbuki bu doğru değildir. Bu sözün, insanlar için bir fitne olan o rüyanın ve ağacın zikredilmesi ile ilgisi nedir?"

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/521
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/521

derse, deriz ki: İfadenin manası şöyledir: Sanki, "onlar bu mucizeleri isteyip, sonra da sen o mucizeleri göster meyi nce, bunların gösterilmeyişi, senin nübüvvet iddianda doğru olmadığın hususunda onlar için bir şüphe olmuştur." Fakat bu şüphe, senin İşini zayıflatmaz ve durumunun zayıflamasına sebep olmaz. Baksana, rüyadan bahsedilmesi, o kâfirlerin kalblerine büyük bir şüphe düşmesine sebep oldu. Fakat o kuvvetli şüphe bile, senin risaletin hususunda bir zayıflığa ve senin etrafında ehl-t hakkın toplanmasında bir gevşemeye yol açmadı. İşte aynen bunun gibi, mucizelerin gösterilmemesi sebebiyle meydana gelen bu şüphe de, senin durumunda bir gevşemeye ve senin risaletin hususunda bir zayıflığa sebep olmaz. 210[210]

Mucizeden İstifade Edemeyen Kâfirler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz onlan korkutuyoruz. Fakat bu, onlarda büyük bir taşkınlıktan başka bir şey artırmıyor" buyurmuştur. Bu cümlenin maksadı Allah Teâlâ'nın, onların istedikleri o mucizeleri vermemesindeki bir başka sebebin zikredilmesidir. Çünkü o kâfirler, dünya ve âhiret korkuları ile ve zakkum ağaç: ile korkutulduklarında, bu korkutma ancak onların azgınlık ve taşkınlıklarını artırmıştır. Bu da, onların kalelerinin kararıp katılaştığına ve artık iyice azgınlık-taşkınlık içine battıklarına delalet eder. Durum böyle olunca da, Allah Teâlâ, onların istedikleri mucizeleri, onlara verse bile. onlar bundan istifade edemezler ve bu onların cehalet ve inâdda kalmalarını artırır. Durum böyle olunca da, hikmet-i ilâhiyye gereği onlara, istedikleri o ayet ve mucizeleri göstermemesi gerekmiştir. Allah en iyi bitendir. 211[211]

Melekler Adem'e Secde Ettiği Halde İblis Etmedi

"Hani biz meleklere, "Adem için secde edin" demiştik. Onlar da secde etmişlerdi, ama İblis etmemişti, "Ben, bir çamur olarak yarattığın kişiye secde eder miyim?" dedi. (Yine) dedi ki: "Benden şerefli kıldığın bu da kim ki, bana haber ver. Eğer beni Kıyamet gününe kadar geciktirirsen, andohun ki onun zürriyetini, pek azı müstesna olmak üzere, mutlaka kendime bağlarım".' Allah da, "Defol git! Artık onlardan kim sana uyarsa, şüphesiz cehennem hepinizin bir cezasıdır, tastamam bir ceza!" (Isra, 61-63;.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 212[212]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetlerin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılır:
1) Bil ki Allah Teaiâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kavminden ve zamanındakilerden ötürü büyük bir sıkıntı içinde olduğunu zikredince, bütün peygamberlerin, kendi zamanlarında yaşayan insanlardan dolayı aynı durumda olduklarım beyan etmiştir. Baksana, peygamberlerin ilki Hz. Adem (a.s)'dir Buna rağmen o, İblis'den dolayı büyük bir sıkıntı içine düşmüştür.
2) Kureyş kâfirleri şu iki şeyden, yani kibir ve hasedlerinden ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) ile çekişip inadlaşmış ve ondan o bâtıl isteklerde bulunmuşlardır. Kibirleri, onları Hz. Peygamber (s.a.s)'e boyun eğmekten alıkoymuş; hasedleri de, Cenâb-ı Hakk'ın bu peygamberine verdiği nübüvvete ve yüce makama hased etmeye sevketmiştir. İşte bu sebeple, Allah Teâlâ, İblis'i imandan çıkıp küfre düşmeye sevkeden sebebin, bu İki şey, yani kibir ile hased olduğunu beyan etmiştir. Binâenaleyh bu iki şey, insanlar için eskiden beri mevcut olan büyük bir belâ ve sıkıntıdır.
3) Allah Teâlâ, onlar hakkında, 'Takat bu, onlarda büyük bir taşkınlıktan başka bir şey attırmıyor"(iara.eo) buyurunca, bu taşkınlığın sebebini beyan etmiştir. Bu da İblis'in,

---

[210][210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/521-522
[211][211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/522
[212][212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/523

"Andolsun ki onun zürriyetini, pek azı müstesna olmak üzere, mutlaka kendime bağlarım" şeklindeki sözüdür. İşte Cenâb-ı Hak, burada bu maksatla Adem ve İblis kıssasını zikretmiştir. Bu ayetlerin, kendinden öncekilerle münasebetleri hususunda söylenecek söz budur. 213[213]

Hz, Adem-İblis Kıssasının Geçtiği Sureler

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu kıssayı şu yedi sûrede zikretmiştir: Bakara, A'raf, Hicr, İsrâ, Kehf, Tâhâ ve Sâd... Bu husustaki ayrıntılı izahımız, Bakara, A'raf ve Hicr Sûrelerinde geçmişti. Binâenaleyh tekrara gerek yok. Ama baz meseleleri dile getirmenin bir sakıncası yok.
Ayetle İlgili Bazı Başka Meseleler214[214]

Secde Emrinin Muhataptarı

Alimler, Hz. Adem'e secde ite emredilenlerin bütün melekler mi, yoksa sadece yeryüzü melekleri mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. "Melekler" kelimesinin zahiri umûm ifade etmektedir. Fakat A'raf Sûresi'nin sonunda Cenâb-ı Hak, göklerdeki melekleri vasfederken (anlatırken) buyurduğu, "Sadece o (Allah'a) secde ederler" (A'raf, 206) ayeti, gökteki meleklerin, bu umûmî ifâdenin dışında kabul edilmesini gerektirir. 215[215]

Bu Secdenin Keyfiyeti

Ayetteki "secde" ile, alınları yere koyma şeklindeki secde mi, yoksa saygı gösterme manası mı kastedilmiştir. Birinci manaya göre, Adem'e secde edilmiştir. Bir diğer izaha göre şöyle de denilebilir: "Aslında secde edilen Allah idi. Hz. Adem bu secdenin kıblesi oldu." 216[216]

Üçüncü Mesele

İblis meleklerden midir değil midir? Eğer o meleklerden değilse, meleklere verilen secde emri, onu nasıl içine alır? 217[217]

Dördüncü Mesele

İblis, tâ baştan beri mi kâfirdi, yoksa o anda (secde etmeyi reddettiği zaman) kâfir olduğu mu söylenebilir? 218[218]

Beşinci Mesele

Melekler, Hz. Âdem'e, o tam hayatiyet kazandığı anda mı, yoksa daha sonra mı secde ettiler? 219[219]

Altıncı Mesele

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/523-524
214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/524
215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/524
216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/524
217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/524
218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/524
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/524

İblisin secde etmekten imtina etme hususunda ileri sürdüğü gerekçesi, "Ben, bir çamur olarak yarattığın kişiye secde eder miyim?" şeklindeki sözü müdür, yoksa başka birşey midir? [220][220]

Yedinci Mesele

Bu ayetler, İblis'in Rab Teâlâ'yı tanıyıp kabul ettiğine delâlet etmektedir. Fakat o yine de, kibri ve hasedi yüzünden küfre düşmüştür. Bazıları bunu kabul etmeyerek, onun Allah'ı tanımayıp, O'na asla inanmadığını söylemişlerdir. [221][221]

Sekizinci Mesele

Allah'ın İblis e mühlet ve fırsat vermesinin, onu, vesvesesi ile insanlara musallat kılmasındaki hikmetinin sebebi nedir? [222][222]

Ayetin Tefsirine Dönüş

Şimdi ayetin tefsirine dönüyor ve diyoruz ki: Allah Teâlâ bu ayette, İblis'in bir çeşit amelini (davranışını) ve iki şekildeki sözünü bize haber vermiştir. O ameli, Hz. Adem'e secde etmemesidir. Bu, ayette "Onlar da secde etmişlerdi, ama İblis etmemişti" ifadesi ile anlatılan şeydir. O iki sözünden birincisi, "Ben, bir çamur olarak yarattığın kişiye secde eder miyim?" ifadesidir. Bu cümledeki istifham, istifham-ı inkârı olup, manası "Benim yaratıldığım asıl madde, Âdem'inkinden daha şerefli ve kıymetlidir. Öyle ise benim, ondan daha kıymetli ve şerefli otmam gerekir. Daha kıymetli olanın, daha düşük olana secde etmesinin emredilmesi, aklen çirkin bir iştir" şeklindedir. Onun ikinci sözü, "Benden şerefli kıldığın bu da kim ki, bana haber ver" ifadesidir.
Zeccâc bundaki tabirinin "Bana haber ver" manasında olduğunu söylemiştir. Bu tabirin tefsiri hususunda, En'am Sûresi'nde uzun açıklamalar yapmıştık. [223][223]

Hz. Adem'in Şerefi

Ayetteki, ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılır:
1) Bu, "Bana üstün kıldığın bu kimseden, bana bahset. Onu, bana niçin üstün kıldın. Halbuki ben ondan daha hayırlıyım" demektir. Fakat bütün bu diğer ifadeler, ayetten anlaşıldığı için, bu kısa cümle ile yetinilmiştir.
2) Bu ifâdenin başındaki, "Bu" lafzının, başından harf-i istifham hazfedilmiş bir mübteda. ellezî ism-i mevsûlünün de sıla cümlesi ile birlikte onun haberi olması da muhtemeldir. Buna göre ayetin takdiri, "Söyle bakalım: Bu mudur benden üstün kıldığın varlık!" şeklindedir. Bu, küçük ve hakir görme üslubunda söylenmiş bir sözdür. Bundaki istifham harfi, era'eyteke (Bana haber ver) ifadesinin başında istifham bulunduğu için, hazfedilmiş ve tekrarına gerek kalmamıştır.
3) Bunun, "Bana haber ver" ifadesinin mef'ûlü olmasıdır. Çünkü bu era'eyteke tabirindeki kâf, sırf hitab için gelmiş olup, irâbta mahalli yoktur. Buna göre, şeytan sanki taaccüb ve yadırgama üslûbunda, "Şayet onu görseydtn ve buseydin, bana üstün ve şerefli tutmaman gerekirdi!" manasında, "Bana üstün kıldığını gördün mC tanıdın mı?" demiştir. İşte bu, ifadenin esas manası budur. [224][224]

---

[220][220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/524
[221][221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/525
[222][222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/525
[223][223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/525
[224][224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/525-526

Şeytanın Mühlet İstemesi

Cenâb-ı Hak, sonra şeytanı "Eğer bana Kıyamet gününe kadar mühlet verirsen, andolsun ki onun zürriyetini, pek azı müstesna olmak üzere, mutlaka kendime bağlarım" dediğini nakletmiştir. Bu ifade hakkında birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: İbn Kesir bu kelimeyi, hem vasıl hem vakıf halinde, yâ harf-belirtmek suretiyle ,^'/-\ j& şeklinde; Âsim, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî, yâ'y hazfederek, şeklinde; Ebû Amr ise, sadece vasıl (geçiş) halinde yâ harfini belirterek okumuştur. 225[225]

"Le Ehtenikenne" Kelimesinin İzahı

İkinci Bahis: Le Ehtenikenne kelimesi hakkında iki görüş vardır:
1) Bunun manası, "Tamamıyla, külllyyen almak" manasına gelir. Nite Arapça'da, birisinin malını, en küçük parçasına kadar araştırıp alan kimse için "Falanca, falancanın yanındaki (elindeki) malın hepsr aldı" denilir. Yine çekirgeler ekini tamamen yediği zaman, den
2) Bu, Arapların, hayvanın alt çenesine, insanın onu güdeceği bir yular bağlandıfr zaman, (Hayvanı yularladı) deyiminden alınmıştır. Ebu Müslim şöyle demiştir: "Bu, "hanek" (ağız içinin altı ve üstü) kelimesinden, iftial vezninde bir fiildir. Buna göre şeytanlar aynen süvarinin, gem vasıtasıyla ata sahip olması gibi. insanlara sahip oluyorlardı. Birinci görüşe göre ayetin manası, "iğvâ ve tahrik edere-, onların kökünü kazıyacağım" şeklinde; ikinci görüşe göre de, "Nasıl hayvan gerr ile güdülüp idare ediliyorsa, ben de insanları Öyle güdüp, günahlara sevkedeceğim' şeklinde olur. 226[226]

İğvadan İstisna Edilenler

Ayetteki, "pek azı müstesna" ifadesi ile, "Benim kullarımın üzerinde senin hiçbir tahakkümün yoktur" (Hicr, 49
ayetinde anlatılan kimseler kastedilmiştir. Buna göre eğer, İblis, Âdem'in zürriyeti hakkında nasıl beyle doğru bir zan ve tahminde bulunabümiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu konuda birkaç izah söz konusudur:
1) İblis, meleklerin, "O (yeryüzünde) bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimseler mi yaratacaksın" [Bakara, 30) dediğini duymuş ve böylece bu hallerin meydana geleceğini öğrenmişti.
2) İblis, Âdem'e vesvese vermiş ve onda bir azim, bir kararlılık hali görememiştir. Binâenaleyh bu ifadenin zahiri de, azmin zayıflığı hususunda, evlâdlarıntn da Hz. Âdem gibi olduğunu ifade eder.
3) İblis, onun behîmi ve şehevî, parçalayıcı ve gazabî, vehmî ve şeytanî, aklî ve melekî kuvvetlerden mürekkeb olduğunu bilmiş ve yine ilk üç kuvvetin, yani şehvet, gazab ve vehim kuvvetlerinin, yaratılışın başlangıcında baskın ve üstün kuvvetler olduğunu, aklî kuvvetin ise ancak sonra kemâle erdiğini anlamıştır. Durum böyle olunca, İblis'in söylediği şey, zarurî olarak söz konusu olur. 227[227]

Allah'ın Şeytanı Kovması

Bil ki Cenâb-ı Hak İblis'in bu sözünü naklettikten sonra, kendisinin de ona, "Defol git" dediğini bildirmiştir. Bu, "geime"nin zıddı olan "gitmek" manasına değildir. Bu, "seçtiğin ve tercih ettiğin şeyi git yap" demektir. Bu sözden murad, oradan çekilme ve onu bu işiyle başbaşa

---

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/526
226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/526
227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/526-527

bırakmak manasıdır.
Cenâb-ı Allah sonra "Artık onlardan kim sana uyarsa, şüphesiz cehennem hepinizin bir cezasıdır, tastamam bir ceza" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, Musa (a.s)'nın Samirfye söylediği şu sözüdür: "Haydi (defol) git. Senin hayatın boyunca, nasîbin "Bana dokunmayın"demendîr" (râhâ,97). Buna göre eğer, "buradaki zamir daha önceki "Kim sana uyarsa" ifadesine râcî olduğuna göre, bunun "Muhakkak ki cehennem onların bir cezasıdır" denilmesi daha uygun olmaz mıydı?" denilirse, biz deriz ki: Bu konuda birkaç izah şekli vardır:
1) Bunun manası, "Şüphe yok ki cehennem onların ve sizin bir cezanızdır" şeklindedir. Burada muhatab zamiri, gaib zamirine baskın çıkmış ve bundan dolayı burada, "hepinizin bir cezasıdır" denilmiştir.
2) Bu hitabın, "iltifat" üslûbu ile, gâib olan kimseler hakkında olması caizdir.
3) Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Kim kötü adet ortaya korsa, o yaptığının ve Kıyamet gününe kadar o adet ile amel edenlerin günahı onun üzerinedir'228[228] Binâenaleyh her günahların işlenişinde, onu işleyenin günahının bir misli de İblise yazılır. Bütün günahların temelinde İblis bulunduğu için, buradaki tehdide muhatab olan da İblis olmuş olur. Cenâb-ı Hak sonra, "Tastamam bir ceza" buyurdu. "Mevfûr" lafzının fiili, bazan lazım, bazan müteaddi olarak kullanılır. Nitekim Arapça'da müteaddi olarak, (Onu çoğalttım, bol (aştırdım); (bollaşma) ve "mevfûr" (bol)mûfer (bol kılınmış) şeklinde kullanılır. Nitekim Züheyr "Kim ki, namusunu, haysiyetini korumak için iyilik yaparsa, onu tam olarak korur. Kim de sövülmekten çekinmezse, sövülür." Fiilin lâzım olarak kullanılması da, bir kimsenin (Mal çoğaldı, çok oldu) sözünde olduğu gibidir. Birinci takdire göre mana "Bu, çoğaltılmış bir cezadır" şeklinde; ikinci takdire göre, "Bu, çok olan bir cezadır" şeklinde otur. Buradaki "cezâen" tabiri, mef'ûl-ü mutlak olarak mansubtur. 229[229]

Şeytanın İnsanları Aldatması

"Onların içinden, 'gücünün yettiği kimseleri, sesinle yerinden oynat. Onlara karşı süvarilerinle, piyadelerinle yaygara çıkar. Mallarına ve evlâdlarına ortak ol. Onlara vaadet." Şeytan, onlara bir aldatıştan başka ne vaadeder? "Benimgerçek kullarım var ya, senin onlar üzerinde hiçbir hakimiyetin yoktur. (Onlara) vekil olarak Rabbin yeter" (İsra, 64-65)
Bil ki İblis, âdemoğullarını kendisine bağlamak için, Allah'tan, Kıyamete kadar mühmet vermesini isteyince, Allah Teâlâ ona şunları söyledi:
1) "Defolgit..." Bu, "Ben, sana bu müddet için mühlet verdim" demektir.
2) "Onların içinden, gücünün yettiği kimseleri, sesinle yerinden oynat" ifadesi. Arapça'da, "korku onu yerinden oynattı, kökünde söktü, kuş gibi uçurdu" manasında denilir. Şeytanın sesi, onur insanları Allah'a İsyana, günaha davet etmesi, vesvese vermesidir. Bunun, şeytanın şarkısı, oyun ve eğlencesi demek olduğu da söylenmiştir. Ayetteki emir, tehdid üslûbL iledir. Bu tıpkı, "Haydi yap, çalış, ama yarın başına ne geleceğini göreceksin!" denilmesindeki emir gibidir.
3) "Onlara karşı süvarilerinle, piyadelerinle yaygara çıkar" ifadesi. Ayetteki eclib kelimesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Ferrâ şöyle der: "Bu, bağırmak çağırmak, yaygara koparmak demek olan celebe masdartndandır. Araplar tıpkı, "galebe" ve "galeb", "şefekat" ve "şefak" dedikleri gibi, çoğu kez celebü derler. Leys ve Ebu Ubeyde de, gerek edebe, gerek celebe şekillerinin, bağırıp-çağırmak manasına geldiğini söylemişlerdir.
b) Zeccâc, bu fiilin celebe ve edebe kalıplarının, bir kişi yanında süvariler birikip, düşman üzerine saldırdığında, şeklinde kullanıldığını söyler.
c) İbnü's-Sıkkit de, "Onlar, ona yardım ediyorlar" manasında, şeklinde kullanıldığını söylemiştir.

228[228] Dârimi, Mukaddime 44; İbn Mace, Mukaddime 14; Ahm«d, 4/362
229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/27-528

d) Sa'leb, İbnü'l-A'rabî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir kimseyi, bir kimsenin kötülüğü tehdid edip, o bir kimse aleyhine, bir grup birleşince, denilir." O halde, ayetteki bu lafzın manası, Ferra'ya göre "Piyadelerin
ve süvarilerinle, onlara karşı yaygara kopar" şeklinde; Zeccfic'a göre, "Onlar üzerinde, yapabileceğin her türlü hile ve tuzağını yap" şeklinde olur. Bu görüşe göre, bi haylike ifadesindeki bâ harf-i cerri, zaide olur. İbnü's-Sikkît'e göre ise bunun manası, "Atınla, arabanla, topunla, tüfeğinle onların aleyhine, kendine destek sağla" şeklinde oiup, buna göre fiilin mef'ulü hazf edilmiştir. Buna göre sanki şeytan, insanları aldatmak için, süvari ve piyadelerinden destek alır. Bu da, İbnü'l-A'râbi'nin görüşüne yakın bir görüştür. 230[230]

Hayl ve Recil Kelimelerinin Anlamı

Alimler, buradaki "hayl" ve "recll" kelimelerinin manaları hususunda ihtilaf etmişlerdir:
1) Ebu'd-Duhâ, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'a isyan ve günah nüfusunda çalışan her binitli ve yaya, İblis'in süvarisi sayılır ve onun ordusundandır." Bu idenin içine, Allah'a isyan eden her binitli ve yaya girer. Bu izaha göre, şeytanın "hayli" ve "recili", Allah'a karşı günaha teşvik hususunda şeytana ortak olan, onun gibi davranan herkes girer.
2) İblisin, bir kısmı yaya (piyade), bir kısmı süvari olan, şeytanlardan müteşekkil bir ordusunun bulunması da muhtemeldir.
3) Bununla, bir darb-ı mesel (benzetme) kastedilmiştir. Bu tıpkı, işinde ciddi olan kimseye, "Sen bize süvarini, piyadeni getir" demen gibidir. Bu izah, doğruya daha yakındır. Çünkü "hayl" (at),kelimesi, "süvari" manasına da kullanılır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Ey Allah'ın süvarileri, binin" buyurmuştur.
Bu kelime, esas olarak atlar için kullanılır. O halde burada kastedilen mana, birincisidir. "Red" ise, "râcH" (yaya) kelimesinin çoğuludur. Bu tıpkı, "tacir (çoğulu: tecr) sâhib çoğulu: sahb)". "râkib- (çoğulu: rekb)" kelimelerinde olduğu gibidir. Hafs, Asımın bu kelimeyi cim'in kesresi ile okuduğunu rivayet etmiştir. Başkaları ise onun bunu, cim'in zammestyte okuduğunu söylemişlerdir. Ebu Zeyd, "racll" ve "racül" kelimelerinin aynı manaya geldiğini söylemiştir. Bu tıpkı. £ur - öj^ (hadis -hadüs) ve "nedis-nedüs" (zeki) kelimelerinde olduğu gibidir.
İbnü'l-Enbârî şöyle der: "Sa'leb, bize Ferrâ'nın şöyle dediğini haber vermiştir: "Arapça'da racil-racül ve reclfln kelimeleri aynı manayadır."
4) "Mallarına ve evladiarma ortak ol" ifadesi. Diyoruz ki: şeytanın, insanlara mallarında ortak olması, onun mallar hususundaki yaptığı hertürlü çirkin tasarruflardır. Bu çirkinlik ister insanın, hakkı olmadığı halde mal alması, gasbetmesi sebebi ile oîsun, yahut da malı, kullanılmaması gereken yerde kullanma» sebebiyle olsun, bu ifadenin içine, faiz, gasb, hırsızlık ve benzeri dinen caiz olmayan muameleler girer. Kadl de böyle söylemiştir ki bu, güzel bir anlayıştır. Müfessirler bu hususta birtakım izahlar yapmışlardır: Mesela Katfide, bunun, Arapların "bahire" ve "sahibe" adını verip, bazı helâl develeri haram saymaları olduğunu söylerken; İkrime bunun, müşriklerin, hayvanlarının kulaklarını dilmeleri manasına olduğunu söylemiştir. Bunun, onların mallarından, Cenâb-ı Hakk'ın dışında, putlarına hisse ayırmaları olduğu da söylenmiştir. Bu, "Onlar, kendi boş zanlannca, "Şu Allah'ın, şu da ortaklarımız (olan putların)" dediler"{En'am. 136) ayetinde ifade edilen şeydir. En doğru olan, Kâdî'nİn yaptığı tefsirdir. 231[231]

Şeytanın Evlatlara Ortaklığı

Şeytanın, insanlara, evlâdları hususunda ortak olmasına dair alimler şu izahları yapmışlardır:
1- Bu, şeytanın, onları zinaya şevketmesidir. Esamm bu görüşü, "çocuk, ana-babasıntn

---

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/528-529
231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/529-530

zinasından dolayı kınananaz" diyerek tenkid etmiştir. Buna şöyle cevap verilebilir: Bununla, şeytanın çocuk edinme esnasında ana-babaya ortak olmaları kastedilmiştir. Bu ortaklık da, onun onları zinaya davet etmesi ile olmuştur.

2- Müşrikler çocuklarına, Abdullat, Abduluzzâ (Lâfın kulu, Uzza'mn kutu) şeklinde adlar koyuyorlardı.

3- Onların, çocuklarını, yahudi ve hristiyanlık gibi batıl dinlere teşvik etmeleridir

4- Onların, çocuklarını öldürmeleri ve diri diri gömmeleridir.

5- Onların, çocuklarını çeşitli ahlaksız şiirleri ezberlemeye, adam öldürmeye savaşa ve âdi-çirkin mesleklere sevketmeleridir. Bu hususta, genel kaidenin şöyle olduğu söylenebilir: İnsanın, çocuğu hususunda, onu dinen yasak olan kötü ve çirkin birşeyi yapmaya götüren her türlü tasarrufu bu ifadenin içine girer. 232[232]

Şeytanın Aldatma Yolları

5) idhüm "onlara vaadet" ifadesi. Bil ki şeytanın maksadı, batıl inançlara, batıl amellere teşvik etmek ve salih amellerden nefret ettirme olunca, birşeye teşvikin de ancak, o şeyin o kimseye, yapılması halinde kesinlikle zarar vermeyeceğini, aksine büyük faydalar sağlayacağını anlatmakla; bir şeyden nefret ettirme de, ancak o kimseye onu yapmada bir faydanın bulunmadığını, yapılması halinde büyük zararlara gireceğini anlatmakla olacağı malumdur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki, şeytan insanı günaha çağırdığında, onun ilk önce, insana bunu yapmada hiçbir zararın olmadığını anlatır. Bu da ancak şeytan, "Ahiret yok, cennet yok, cehennem yok. Bu dünya hayatından sonra başka bir hayat yok" demesi ile olur. Böylece, o insanın aklında, bu günahları işlemede hiçbir zararın olmayacağı fikri yer eder. Şeytan onu bu noktaya getirdiğinde, insana, yapacağı bu fiilin çeşitli lezzet ve sevinci sağlayacağını, insan için sadece bu dünya hayatının söz konusu olduğunu, bu hayatı hakkıyla yaşamamanın bir aldanış, bir zarar olduğunu anlatır. Nitekim şâir demiştir ki:

"Sevinç ve lezzetten nasibinizi alın. Zaman her ne kadar uzasa bile, ancak ne var ki, her şey bitip tükenir." İşte şeytanın günaha davet yolu budur. Onun, taat ve ibadetlerden nefret ettirme yolu ise şudur: O önce insana bunlarda bir fayda olmadığını telkin eder. Bunu da şu iki şekilde yapar:

a) Şeytan insana, "Cennet de yok, cehennem de yok, mükafaat da yok, azab da yok" der.

b) Yine der ki: "Bu ibadetlerin ne ibadet edene, ne de edilene bir faydası var. Binâenaleyh sırf abes ve boş birşeydir." İşte şeytan bu iki yol ile, insana, ibadetlerde hiçbir fayc * olmadığını telkin eder. Bunları tamamlayınca, telkinine söyle devam eder: "Hem sonra bu ibadetler, büyük bir yorgunluğa ve sıkıntıya sebep olur. Bu ise büyük bir zarardır." İşte şeytanın gerçeği ters-yüz ettiği ana noktalar bunlardır. Ayetteki "Onlara vaadet" ifadesi, bütün bunları içine alır. Müfessirler de, buna şu manayı vermişlerdir: "İnsanlara ne cennet, ne cehennem olmadığını söyleyerek vaadlerde bulun." Bazıları da buna, "O insanlara, ileride tevbe edersin, henüz gençsin" diyerek vaadde bulun" manasını vermiştir. Diğer bazıları da bu tabire "insanlara batıl kuruntular vererek, vaadde bulun" manasını vermişlerdir. Bu, mesela onun, Hz. Âdem (a.s)'e, "Rabbiniz size bu ağacı, başka bir şey için değil, ancak iki melek olacağınız için, yahud ebedî kalıcılardan olacağınız için yasak etti (A’raf, 20) demesi gibidir. Diğer bazıları da bu ifadeye, "Onlara, putların ve soylu kimselerin de Allah katında şefaatçi olacaklarını; dünyayı ahirete tercih etmenin gerekli olduğunu söyleyerek vaaddlerde bulun" manasını vermişlerdir. Netice olarak diyebiliriz ki: Bütün verilen bu manalar ve daha fazlası, yukarıda söylediğimiz genel manaya dahildir. Bu konuda geniş bilgi almak istiyorsan, büyük âlim Gazâlî'nin "İhya" adlı eserinin, "Zemmü'l-Garûr" (Şeytanın kınanması) adlı bölümünü oku. Böylece, İblisin nasıl ortalığı karıştırdığının ana noktalarını anlarsın. 233[233]

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/530-531

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/531-532

Aldatıcı Sahte Lezzetler

Bil ki Allah Teâlâ, "Onlara vaadet" buyurunca, bunun peşisıra, şeytanın vaadlerini kabul etmemeyi sağlayacak bir ifadeyi getererek, "Şeytan onlara bir aldatıştan başka ne vaadeder?" buyurmuştur. Böyle denmesinin sebebi şudur: Şeytan ancak şu üç şeye çağırır:
a) Şehvetin gereğini yerine getirmeye,
b) Öfkeyi neticelendirmeye ve
c) Riyaset (başkanlık ve liderlik) elde etmeye uğraşmaya. O, kesinlikle insanı Allah'ı tanımaya ve Allah'ın hizmetinde bulunmaya çağırmaz. O üç şey ise, birçok açıdan görülmez:
1) Onlar gerçekte lezzet değil, elemlerden kurtulmaktır.
2) O üç şey, aslında lezzet olsalar bile, köpekler, kurtlar, böcekler ve benzeri varlıklar arasında müşterek, dolayısıyla da adi lezzetlerdir.
3) Onların lezzet oluşu, tad verişi kısa vadelidir, geçicidir, çabucak son bulur.
4) Onlar, birçok yorgunluk ve meşakkat neticesinde elde edilirler.
5) Midenin ve avret mahallinin lezzeti, ancak birtakım kokan pisliklerin atılması (bedenden çıkarılması ile) tamamlanır.
6) Onlar devamlı değillerdir. Aksine onların peşinden ölüm, ihtiyarlık, fakirlik, zamanında yapılamamış işlere hayıflanma ve ölüm korkusu gelir. Dolayısıyla sayılan bütün bu hususlar, zahiren lezzetli görünseler de bu üç şeye sayılan bu büyük afet ve sıkıntılarla içice olduğu için, teşvik etmek bir aldatıştır. İşte Cenâb-ı Allah bundan dolayı, "Şeytan onlara bir aldatıştan başka ne vaadeder?" buyurmuştur. 234[234]

Halis Kullara Şeytan Tesir Edemez

Bi! ki Allah Teâlâ şeytana âdeta, "Elinden geleni yap" deyince, "Benim gerçek kullarım üzerinde hiçbir hakimiyetin yoktur" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Bununla, Allah'ın bütün mükellef kullan kastedilmiştir. Bu, Ebu Ali el-Cübbâî'nin görüşü olup, o şöyle demiştir: "Bunun delili, Allah'ın pek çok ayette, "Ancak sana tabi olanlar hâriç" diyerek, şeytana uyanları, bundan istisna etmesidir." Ebu Ali el-Cübbâî sonra da, bu ayete dayanarak, İblisin ve ordusunun insanları carpamadığını, akıllarını gideremediğini ve onlara vesvese veremediğini söyler, görüşünü şu ayetle destekler; "Benim sizin üzerinizde bir hâkimiyetim ve nüfuzum yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın"(ibrahim, 22) ve şöyle der: "Hem sonra şeytan eğer bunları yapabilseydi, daha büyük yara açabilmek için, faziletli, ilim sahibi kimseleri çarpardı. İnsanların aklı, şeytan tarafından değil, ancak bedenindeki bazı bozuk karışımların neticesi zail olur. Akıl hastalığının sebeblerinden birisinin de, insanın, şeytanın gelip kendisini korkutabileceğine inanması olabilir. Böylece onda bu hastalık meydana gelmiş olur."
İkinci Görüş: Ayetteki, "kullarım" ifadesi ile, mü'minler kastedilmiştir. Çünkü Kur'ân'da, "kullarım" ifadesi, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, hep mü'minler için kullanılır. Bunun delili, bir başka ayetteki "O şeytanın hükümranlığı ve nüfuzu ancak, onu dost edinenler üzerindedir"(Naw, ıooj ifadesidir. 235[235]

İnsanın Allah'ın Himayesine İhtiyacı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Onlara) vekil olarak Rabbİn yeter" buyurmuştur. Bu hususta iki bahis bulunmaktadır:
Birinci Bahis: Cenâb-ı Hak, İblis'e, yapma kudreti verip, bu da, insanın kalbinde şiddetli bir

---

[234] [234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/532
[235] [235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/532-533

korkunun meydana gelmesine sebep olunca, "(Onlara) vekil olarak Rabbin yeter" buyurmuştur ki, bunun manası şudur: "Şeytan her ne kadar kadir ise de, Allah Teâlâ, ondan daha muktedir ve kullarına da, herkesten daha merhametlidir. Binâenaleyh, Allah, insandan şeytanın vesveselerini uzaklaştırır, onu, o şeytanıri saptırma ve tahriklerinden korur,"
ikinci Bahis: Bu ayet-i kerime, "masumun (korunmuş olanın), ancak Allah Teâlâ'nın koruduğu kimse olduğuna; insanın, kendisini dalâlet ve sapıklık noktalarından korumasının mümkün olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü, şayet insanın hakka yönelip batıldan kaçınması, ancak ve ancak bizzat o insanın kendi kudretiyle meydana gelmiş olsaydı, o zaman "insan, kendisini şeytandan koruma hususunda yeterlidir ve muktedirdir" denilmesi gerekirdi. Ama Cenâb-ı Hak böyle buyurmayıp, aksine, "Rabbin yeter" buyurunca, biz, her şeyin Allah'dan olduğunu anlamış olduk. Bundan dolayıdır ki muhakkik alimler, "Allah'a karşı isyan etmekten, ancak O'nun korumasıyla korunabilir; Allah muvaffak kılmadıkça, Allah'a itaat olunamaz!" demişlerdir. Geriye, ayet hakkındaki şu iki soru kalmıştır: 236[236]

Allah'ın Tehdidi Şeytanı Niçin Yola Getirmedi?

Birinci Soru: İblis, "Onlann içinden gücünün yettiği kimseleri, sesinle yerinden oynat!" diyerek kendisiyle konuşanın, Alemin Rabbi olduğunu biliyor muydu, yoksa bilmiyor muydu? Eğer bunu biliyor idiyse, Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki cehennem hepinizin cezasıdır, tastamam bir ceza" (Is™, 63) buyurmuştur. O halde daha niye, İblis onu doğrudan doğruya Allah'tan işittiği halde, bu şiddetli tehdit onu masiyetten ve günah işlemekten men etmedi? Yok eğer, bunu söyleyenin Alemin Rabbi olduğunu bilmiyor idiyse, daha nasıl, "Benden şerefli kıldığın bu (adam da) kim oluyormuş? (isra, 62) diyebilmiştir?
Cevap: Belki İblis her şeyden şüphe ediyordu; yahut da o, hatırına gelen herşey hakkında, zan yoluyla konuşuyordu. 237[237]

Şeytana Neden Mühlet Verildi?

İkinci Soru: Allah Teâlâ'nın, İblise, Kıyamet gününe kadar mühlet vermesinin ve onu, vesvese vermeye muktedir kılmasının hikmeti nedir?
Hakîm olan bir kimse bir şey yapmayı murad edip, falanca şeyin de, onun meydana gelmesine mani olacağını bilince, o, engelleyici olan o şeyi yapmaktan kaçınır.
Cevap: Biz (ehl-i sünnetin) görüşüne gelince, bu konuda gayet açıktır. Mutezile'ye gelince, onların iki görüşü bulunmaktadır:
1) Cübbâî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, İblisin vesvesesiyle kâfir olanların, İblİs'in bulunmaması halinde de kâfir olacaklarını bilmektedir. İşte durum böyle olunca, İblİs'in bulunmasının, kötülüğü ve günahı artırıcı bir payı yoktur."
2) Ebu Haşim şöyle demiştir: "Onun bulunmasıyla, günah ve fesadın daha da artmış olmasf uzak bir ihtimal değildir. Ancak ne var ki buna rağmen Cenâb-ı Hak, bu zorlaştırma sebebiyle kulların daha fazla sevaba ve mükâfaata nail olmaları için, mükellefiyetleri zorlaştırmak amacıyla o İblis'i yok etmemiştir." Bu iki izah şeklini biz, A'râf ve Hicr sûrelerinin tefsirinde zikretmiş, onları iyice açıklayıp ortaya koymuştuk. Allah en iyisini bilendir. 238[238]

Rabbinizin Nimetleri

"Rabbiniz, fazlından arayasmız diye, sizin için denizde gemileri yürütendir. Şüphe yok ki O, size karşı pek merhametlidir. Denizde size bir sıkıntı değdiği zaman, O'ndan başka taptığınız kişiler kaybolup gider. Fakat O, sizi kurtarıp karaya çıkarınca, yine yüz çevirirsiniz, insan çok

---

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/533
237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/534
238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/534

nankördür. O'nun, kara tarafında sizi yere geçirmesinden, yahut üzerinize çakıllı bir (kasırga) göndermesinden emin mi oldunuz? Sonra, kendinize hiçbir vekil bulamazsınız. Yoksa O'nun, sizi tekrar oraya döndürüp de üstünüze, kırıpgeçiren bir fırtına yollamasına ve nihayet yaptığınız nankörlük sebebiyle sizi boğmasına karşı emniyete mi girdiniz? Sonra, bize karşı O'nun öcünü alacak bulamazsınız" (lsrA, 6649).

Bil ki Allah Teâlâ, kudretine, hikmetine ve rahmetine delâlet eden delilleri tekrar zikretmeye başlamıştır. Biz, bu Kitâb-ı Kerim (Kur'ân)'deki en büyük gayenin, tevhidin delillerini ortaya koyup takdim etmek olduğunu zikretmiştik. İşte bundan dolayı, herhangi bir konuda söz uzayınca, bundan sonra ifade, tekrar tevhidin delillerini zikretmeye başlamıştır. Burada zikredileni ise, deniz biniti olan gemideki pek çok nimet çeşitleridir. 239[239]

Gemideki Nimet Cihetleri

Birinci Nevi: Gemilerin, deniz üzerinde hareket etme biçimi. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbiniz, fazlından arayasmız diye, sizin için denizde gemileri yürütendir" ifadesidir. İzcâ kelimesi, bir şeyi, ard arda sevkedip sürmektir. Biz buna Cenâb-ı Hakk'ın, i^-ji &teu. {Yusuf, se) ayetinin tefsirinde zikretmiştik. Bunun manasışudur: "Ticareti talep etmek suretiyle fazlından aramanız için, gemileri denizin yüzünde yürüten Rabbiniz, size çok merhametlidir." "Rabbiniz" ve, "sizi" ifadesindeki hitab, herkese şamildir. Merhamet ve acımadan maksat ise, dünya menfaati ve maslahatıdır.

İkinci Nevi: Ayetteki "Denizde size bir sıkıntı değdiği zaman" ifadesine gelince, "sıkıntı"dan murad, boğulma korkusu vb. türden şiddetti korkudur. Cenâb-ı Hak, "O'ndan başka taptığınız kişiler kaybolur gider" buyurmuştur. Bundan murad şudur: "Bu durumda insan, puta, güneşe, aya, meleğe ve gemilere yönelmez, O ancak, Allah'a yönelir, yakanr. Fakat Allah sizi boğulmaktan ve denizden kurtarıp karaya çıkardığı zaman, iman ve ihlastan yüz çevirirsiniz (çevirdiniz)..." Çünkü insan, sıkıntı anında O'nun fazlına ve rahmetine tutunduğu; ranatlık ve huzur halinde de O'ndan başkasına tutunduğu İçin, Allah'ın nimetlerine karşı çok nankördür...

Üçüncü Nevi: Cenâb-ı Hak, "Onun, kara tarafında sizi yere geçirmesinden emin mi oldunuz?" buyurmuştur. Leys şöyle demiştir: el-Hasfu ve el-husûf kelimeleri, bir şeyin bir şeye girmesi manasındadır. Arapça'da, gözbebeği iyice çukurda olan göze, "Aynun hâsifetun" denilir. Yine, suyu çekilmiş olan gözeye de "Aynun hfisifetun" denilir. "Sanki bir perde arkasına veya bir deliğe girmiş gibi, tutulduğu zaman da, güneş hakkında "Hasefeti'ş-şemsu" denilir. Ayetteki, ifadesi, "Sizi, kara tarafında, yani yerde kaybetmemizden" anlamındadır. Cenâb-ı Hak, buyurdu; çünkü, birinci ayette denizi zikretmişti, binâenaleyh, bir taraf deniz, diğer taraf da karadır, yeryüzüdür. Allah Teâlâ, kendisinin insanları suya batırıp yok etmeye kadir olduğu gibi, toprağa batınp yok etmeye de kadir olduğunu haber vermiştir. Binâenaleyh, boğulma, suyun içinde kaybolmadır. "Hasf" da, toprağın içine batarak kaybolmadır. Bu sözün tam anlatılması ise şöyledir: "Allah birinci ayette, onların, denizin dehşetinden korktuklarını; onları denizden kurtardığında iman ettiklerini haber vermiş ve şöyle buyurmuştur. "Farzedin ki, denizin dehşetinden kurtuldunuz., ama, karanın dehşet ve korkusundan nasıl err in olabiliyorsunuz?" Çünkü Allah Teâlâ, altınızdan veya üstünüzden, size, karanın afet ve belalarını musallat etmeye kadirdir. Altınızdan, sizi yere batırmakla, üst tarafınızdan da, üstünüze taş yağdırmak suretiyle afet verir. Ayetteki, "Yahut üzerinize çakıllı bir (kasırga) göndermesinden emin mi oldunuz?" ifadesi ile bu kastedilmiştir." Onlar denizdeki gemilere bindiklerinde (başlarına bir iş gelince) nasıl halis bir şekilde Allah'a yalvarıp yakarıyorlarsa, diğer bütün hallerinde de böyle sadece Allah'a yalvarıp yakarmaları gerekir. Arapça'da, "hasb", atmak demektir. Nitekim herhangi bir şeyi attığını ifade etmek için dersin. Atılan şeye de, "Haaab" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Cehenneme atılacak kimse"{Enbya, 96) ayeti de bu manadadır. Bu, "Onlar, cehenneme atılırlar" demektir.

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/535

O halde, ayetteki "hâsiben" kelimesi, "Onlara taş atan, taş yağdıran bir azab" demektir. Toprak ve çakıl taşıyan rüzgara, "hasıb" denir. Dolu ve kar yağdıan buluta da, âdeta onları mermi gibi attığı için bu ad verilmiştir. Zeccâc şöyle der: "Hasıb, kendisinde kum ve çakıl taşı bulunan topraktır." Bu izaha göre "hâsıb" tıpkı, lâbin (sütçü), tamir (hurma satan) kelimeleri gibi, "çakılh-kumlu" demek olur. 240[240]

Allah'a Rağmen Hâmî Olamaz

Cenâb-ı Hakk "Sonra kendinize hiçbir vekil bulamazsınız yani, "Size yardım edecek bir yardımcı ve sizi azab-ı ilâhî'den koruyacak bir kimse bulamazsınız" buyurmuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ "Yoksa O'nun sizi tekrar, oraya yani denize döndürmesinden de ve üstünüze, kırıp geçiren bir fırtına yollamasından emin mi oldunuz" buyurmuştur. Kâsıf, kırıp geçiren demektir. Nitekim birisi birşeye şiddetle vurup kırdığında, denilir. O halde, kâsıf olan rüzgâr, ağaçlan kırıp geçiren, çatıları uçuran fırtına demektir. Burada ise, gemileri kırıp geçiren ve batıran kasırgalar kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hak "ve nihayet yaptığınız nankörlük yani inkârınız sebebiyle sizi boğmasına karşı (emin mi oldunuz?)" buyurmuştur. Zeccâc bunun, "Sizler, bizim, başınıza getireceğimiz şeyleri yadırgayarak, onları sizden çevirmek için bizim peşimize düşüp, bizi hesaba çekecek kimseler de bulamazsınız" manasına olduğunu, ayetteki "tebî'an" lafzının, tâbi (peşine düşen, kovuşturan) manasına geldiğini de söylemiştir. Bil ki bu ayet şu beş fiili ihtiva eder: İbn Kesir ve Ebû Amr bu beş fiilin hepsini, nün ile okurlarken, diğer kıraat imamları, yâ (gâib müfred sîgası) ile okumuşlardır. Bunu yâ ile okuyanlar, bunlarden önce geçen fiilin, müfred müzekker gâib sığasında olmasından ötürü böyle-okumuşlardır. O da, (O sizi kurtardı) fiilidir. Bunları nûn ile okuyanlar, bu kadar uzun sözün, bazen farklı sığalar kullanılması gerektiğinden ötürü böyle okumuşlardır. Bu caizdir, çünkü esas mana değişmiyor. Baksana Cenâb-ı Hak. "Benden başka hiçbir vekil tutmayın " diye, fsrailoğullarına bir hidayet rehberi kıldık (o kitabı)" (İm, zj buyurmuş ve bu ayette, cemî sigadan, müfred sîgaya geçmiştir. Burada da, aynı şekilde, mana değişmeyeceği için, gaib sîgadan, muhatap sîgaya (üslûba) geçmek caizdir. Bütün bunlar olabilir. Allah en iyi bilendir. 241[241]

İnsan Eşref-i Mahlûkattır

"Andolsun ki biz, âdemoğuilanm üstün bir izzet ve şerefe mazhar hlmışızdır. Onlara karada ve denizde taşıyacak (vasıtalar) verdik. Onlara güzel güzel nziklar nasib ettik. Onları, yarattığımız şeylerin birçoğundan cidden üstün kıldık" (İsra. 70).

Bii ki bu ayetin maksadı, Allah'ın insana verdiği o yüce ve kıymetti nimetlerinden bir diğer çeşidini dile getirmektir. Bunlar, sayesinde insanların başka varlıklardan üstün kılındığı nimetlerdir. Allah Teâlâ bu ayette, dört nimet zikretmiştir: 242[242]

İnsan Ruhunun Önemi

Birinci Nevi: Bu "Andolsun ki biz, âdemoğuilanm üstün bir izzet ve şerefe mazhar kılmıçızdır" ayetinin anlattığı husustur. Bil ki insan ruh ve bedenden mürekkeb bir cevherdir. Binâenaleyh insanın ruhu, süfjî âlemde (dünyada) mevcut bulunan en kıymetli rûh, bedeni de yeryüzündeki en kıymetli maddedir. İnsanın ruhundaki bu kıymetliliği şöyle izah edilir: İnsan ruhunun (nefsinin), üç asıl kuvveti vardır: Gıda alma (yeme), büyüme ve üreme. Canlıların ruhlarının, ister zahirî, ister bâtını olsun, iki kuvveti vardır: Birisi, hissetmeleri diğeri ise ihtiyarî olarak hareket etmeleridir. Binâenaleyh bu beş kuvvet, yani gıda alma, büyüme,

---

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/535-537

241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/537

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/538

üreme, his ve hareket, insan ruhu (nefsi) için de vardır. Ama insan ruhuna bunlardan başka bir kuvvet daha verilmiştir. Bu da, eşyanın hakikatini olduğu gibi idrâk eden, anlayan akıl kuvvetidir. Bu kuvvet, kendisinde marifetullah nurunun tecellî ettiği, Allah'ın kibriyasının ışığının parladığı bir kuvvettir. Bu kuvvet, mahlûkât aleminin ve emirlerin sır ve hikmetlerine muttaiîolan, Allah'ın yaratıklarındaki çeşitli ruh ve maddeleri olduğu gibi anlayan bir kuvvettir. Bu kuvvet, kutsi cevherlerin ve ilahî mücerred ruhların aşılaması ile meydana gelir. Bu kuvvet şeref ve fazilet bakımından nebatî ve hayvani olan o beş kuvvete nisbet edilemez. Durum böyle olunca, insan ruhunun (nefsinin), bu âlemde mevcut olan en şerefli ruh olduğu ortaya çıkar. Aklî kuvvetin faziletleri (üstünlükleri) ile maddî kuvvetlerin noksanlıklarını bilmek istersen, bizim bu kitapta,
"Allah göklerin ve yerin nurudur" (Nur. 35) ayetinin tefsirinde yazdtğtmız şeyleri iyi düşün. Biz, orada aklî kuvvetlerin, maddî kuvvetlerden daha üstün ve yüce olduğunu anlatmak için, yirmi izah yaptık. Binâenaleyh bunları tekrar etmenin manası yok. 243[243]

İnsanın Bedeninin Önemi

İnsan bedeninin, âlemdeki bütün maddelerden daha kıymetli olduğunu izah hususunda müfessirler, ayetteki, "Andolsun ki biz, âdemoğullarını üstün bir izzet ve şerefe mazhar kıldık" buyruğunu tefsir için, çok çeşitli faziletler (üstünlükler) zikretmiş ve şunları söylemişlerdir:
1) Meymûn b. Mihran, İbn Abbas (r.a)'ın, bu ayet hususunda "insan hariç, herşey ağzıyla alır yer, insan ise, eliyle alır yer" demiştir. Şöyle bir hâdise anlatılır: Harun Reşid'in yanında bir sofra hazırlanmış ve halife kaşık istemiş. Sofrada bulunanlar içerisinde İmam Ebû Yusuf da bulunmaktadır. Bunun üzerine Ebu Yusuf ona: "Hak Teâlâ'nın, "Andolsun ki biz, âdemoğullarını üstün bir izzet ve şerefe mazhar hlmıştzdır" ayetinin tefsiri hususunda ceddin (atan) İbn Abbas (r.a)'dan: "Biz insanlara, sayesinde yemek yiyecekleri eller vererek, onu şereflendirdik" şeklinde bir açıklama rivayet edilir" dedi. Bunun üzerine Harun Reşid kaşığı bırakıp, elleriyle yemeğe başladı."
2) Dahhâk, bu ayete: "İnsana konuşma ve eşyayı birbirinden ayırdetme özelliği vererek, onu kerim kıldık" manası vermiştir ki, bu sözün özü şudur: Birşeyi tanıyan kimse, ya onu bildiğini başkasına bildirmekten acizdir, yahut da onu bildirmeye muktedirdir. Birinci ihtimale gelince, insan hariç, bütün canlıların durumu böyledir. Çünkü onun içinde bir elem veya lezzet meydana geldiğinde, o bu şeyleri tam olarak ve yerli yerinde anlatmaktan âcizdir. İkinci ihtimale gelince, bu insanın halidir. Çünkü insanın başkasına, tanıdığı, bildiği, hissettiği herşeyi anlatması, ona vâkıf olması ve onu çepeçevre kuşatması mümkündür. Binâenaleyh onun bu tür anlatımlara muktedir olması, nâtık (konuşan varlık) oluşundan kastedilen şeydir. Bu izaha göre dilsiz insanın da bu vasfa dâhil olduğu ortaya çıkar. Çünkü o, kalbindekini ve kafasındakini bizzat dili ile başkasına anlatmaktan âciz ise de, onun bunu işaret, yazma ve benzeri yollarla anlatması mümkündür. Bu özellik, papağanda bile yoktur. Çünkü her nekadar bazı şeyleri söyleyebiiiyorsa da, herşeyi tam ve mükemmel bir biçimde anlatıp söyleme gücü yoktur.
3) Atâ bu ayete, "Boyunu boşunu uzatmak, (dik yürütmek suretiyle) insanı şereflendirdik" manasını vermiştir. Bil ki bu söz tam değildir. Çünkü ağaçlar, insandan daha uzun ve diktir. Atâ'nın burada, "İnsanın aklî, hissî ve harekî kuvvetlerinin mükemmel olmasının yamsıra, boyunun da uzun olması" şeklinde bir kayıt koyması gerekirdi.
4) Yine Atâ bu ifadeyi, "Ona en güzel bir bünye vererek" diye tefsir etmiştir. Bunun delili, "O size suret verdi, hem suretlerinizi (şekillerinizi) de güzel yaptı" CTegâbûn,3) ayetidir. Allah Teâlâ, insanın yaratılışından bahsedince, "Suret yapanların en güzeli olan Allah'ın sânı ne yücedir"{Mü-minûn. 14) buyurmuştur. Yine o, "(Biz) Allah'ın boyası ile (boyanmışızdır), Allah'dan daha güze! boyası olan /cim?"(Bakara. 138) buyurmuştur. İstersen insanın herhangi bir uzvunu, mesela gözünü ele af: Cenâb-ı Allah gözbebeğini siyah olarak yaratmış,

---

243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/538-539

sonra o siyah noktayı, gözün akı ile kuşatmış, o akı da, kenarların siyahı ile kuşatmış, sonra da bu kenarları, göz kapaklarının akı (açık rengi) ile kuşatmış, sonra da göz kapaklarının beyazının üstünde iki siyah kaş yaratmış, bu iki siyah kaşın üstünde, ak alnı halketmiş, sonra da bu ak alın üzerinde siyah saçları yaratmıştır. Bu tek şey, sana bu konuda bir misal olsun.

5) Bazı kimseler, insan oğluna verilen en büyük şerefin, Allah'ın ona yazı yazma kabiliyetini vermesi olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta sözün Özü şudur: İnsanın, istinbata (hüküm çıkarmaya-fikir yürütmeye) yarayacak, kafasındaki bilgisi az ve yetersizdir. Ama insan bir bilgi ortaya koyup, onu kitaplara yazdığında, bir diğeri gelip o yazılan şeyden istifade ettiğinde ve kendisindeki bilgiyi de buna kattığında ve bu iş böylece ard arda sürüp gittiğinde, her sonra gelen, öncekilerin bilgi ve tecrübelerine yeni birçok şeyler kattığında, ilim çoğalır, fazilet ve bilgi kuvvetlenir. Aklî araştırmalar ve şer'î (dinî) gayeler, en mükemmel noktasına ve zirveye ulaşır. Bunun böyle olmasının, ancak yazı ile mümkün olacağı herkesin malumudur. İşte bu mükemmel üstünlükten ötürü, Hak Teâlâ, "Kalem ile (yazmayı) öğreten Rabbinin adıyla oku. O, insana bilmediği şeyi öğretti" (Aiak. 3-4) buyurmuştur.

6) Bu âlemdeki maddeler, ya basit, ya mürekkeb (bileşik) olurlar. Basit olanlar toprak, su, hava ve ateştir. İnsan, bunların dördünden de istifade eder. Toprak, bizim için tıpkı eğitip büyüten, bağrına .basan bir ana gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz ve bir kere daha (dirilişte) ondan çıkaracağız" (Trahâ, 55) buyurmuştur. Allah Teâlâ, yeryüzünü bize nisbetle birtakım isimlerle isimlendirmiştir: Bunlar, yatak, beşik, döşek gibi isimlerdir. Suya gelince, biz insanların, içme, çiftçilikte kullanma gibi, sudan elde ettiğimiz faydalar açıkt'r. Hem Cenâb-ı Hak, içinden taptaze etler çıkarıp yiyelim, takınacağımız süz eşyaları çıkaralım ve gemilerin sularını yara yara gidişinden istifade edelim diye, denizleri de bizim emrimize vermiştir. Havaya gelince, bu bizim hayat kaynağımızdır. Eğer rüzgârların esişi olmasaydı, o pis kokular tamamıyla bu mamur (meskûn) yerlere hâkim olurdu. Ateşe gelince, yiyeceklerimiz ve içeceklerimiz onun sayesinde pişer, kaynar ve olgunlaşır. Ateş, karanlık bir gecede adetâ güneş ve ayın yerini tutar. Yine o, soğuğun zararını da bertaraf eder (bizi ısıtır). Nitekim şâir,

"Kim kışın bir meyve isterse, bilsin ki kışın meyvesi, ateşidir" demiştir.

Mürekkeb maddelere gelince, bunlar ya ulvî (semavî) tesirler, ya madenler, ya bitkilerdir. Hayvanlar ve insanlar, bu şeylere hükümran gibidirler ve bunlardan istifade ederler. Yine bunlar her çeşidi ile onların hizmetine sunulmuştur. Binâenaleyh bu alem, tamamen ya ma'mur bir belde gibi, yahut da bütün menfaat ve iyilikleri insan için olan, hazır bir han, karargâh gibidir. İnsan o hanın, hizmet edilen reisi, itaat edilen padişahı gibi; diğer canlılar da, insana nisbette, onun köleleri gibidirler. Bütün bunlar, insana, Allah tarafından büyük şeref ve faziletin verilmiş olduğuna delalet eder. Allah en iyi bilendir. 244[244]

Mahluk Çeşitleri

7) Mâhlûkat dört kısımdır:

a) Akıl ve hikmet (düşünme) kuvveti bulunup, şehevî ve tabiî kuvveti bulunmayanlar. Bunlar, meleklerdir.

b) Bunun tam aksi olanlar ki, bunlar da hayvanlardır.

c) Her iki çeşit kuvvetten uzak olanlar. Bunlar, bitkiler ve cansızlardır.

d) Kendisinde her İki çeşit kuvvet de bulunan varlıklar. Bunlar, insanlardır. Sırf kudsî-aklî kuvvet ile, behimî, gazabı ve parçalayıcı şehvet kuvvetini birlikte bulundurduğu için, insanın hayvanlardan daha üstün olduğunda şüphe yoktur. Yine İnsanın, bitki, maden ve cansız varlıklar gibi, her iki kuvvetten uzak şeylerden üstün olduğunda da şüphe yoktur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Allah Teâlâ'mn insanları, mahiukatın ekserisinden üstün ve şerefli kıldığı ortaya çıkar. Burada geriye, melek mi insan mı daha üstün diye bir mesele kalır. Velhâsıl, sırf kudsî-aklî kuvvete sahip olan basit varlıkların cevheri (özü) mü daha şereflidir,

---

244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/539-541

yoksa her iki çeşit kuvvete sahip insan mı? Bu, diğer bir konudur.
8) Varlıklar ya hem ezetî, hem ebedî olur ki, böyle olan sadece Allah Teâlâ'dır; yahut ne ezelî, ne ebedî olur, bu da bitkiler, madenler ve canlılarla birlikte, bütün dünyadır. Bu, en değersiz kısımdır. Yahut ezelî olur, ama ebedî olmaz. Böyle bir varlığın bulunması mümkün değildir. Çünkü ezelî olduğu sabit olan şeyin, ebedî olmaması imkânsızdır. Yahut da, ezelî olmaz, ama ebedî olur. Böyle olan varlık, insan ve melektir. Bu kısmın, ikinci ve üçüncü kısımdan daha kıymetli olduğunda şüphe yoktur ki bu, insanın, mahiukatın ekserisinden daha şerefli olmasını gerektirir.
9) Ulvî âlem (semâ), süflî âlemden (dünyadan) daha kıymetlidir. İnsanın ruhu da ulvî ruhlar ve kudsî cevherler cinsindendir. Süflî âlemde yer alan varlıklar içerisinde, insandan başka kendisinde ulvî âlemden bir parça bulunan hiçbir varlık yoktur. Binâenaleyh insanın, süflî âlemdeki varlıkların en şereflisi olması gerekir.
10) Varlıkların en kıymetlisi, Allah Teâlâ'dır. Durum böyle olunca, bu demektir ki, Allah'a daha fazla yakın olan her varlığın, daha kıymetli ve şerefli olması gerekir. Ancak ne var ki, bu âlemdeki varlıkların Allah'a en yakın olanı, kalbinin, marifetullah; lisânının, zikrultah ile müşerref; organların ve uzuvların da Allah'a tâat ile mükerrem ve azîz olması sebebiyle, insandır. Binâenaleyh süflî âlemdekilerin en kıymetlisinin insan olduğuna hükmetmek gerekir. İnsanın, zâtı gereği mümkin bir varlık olduğu ve mümkin varlıkların da, ancak zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olanın yarat m asiyi a var olduğu sabit olunca, insandaki yüce derece ve kıymetli sıfatların, ancak Allah'ın ihsanı ve in'âmı ile meydana geldiği sabit olmuş olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki biz, âdemoğullarmı üstün bir izzet ve şerefe mazhar kılmışızdır" buyurmuştur. İnsanın, Allah nezdinde kıymetli ve kerîm olmasını tamamlayan bir husus da şudur: Allah Teâlâ, insanı ilk yaratırken, kendisini "en kerîm olmak"la vasfederek, "Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir "aİak"dan yarattı. Oku. Rabbin sonsuz kerem sahibidir. Ki O, kalemle öğretendir"'(Aiak, 1-4) buyurmuş; yine kendisini, insanı terbiye ettiği, bakıp büyüttüğü İçin, "tekrîm" (aziz ve şerefli kılmak)-le vasfederek, "Andolsun ki biz, âdemoğullarmı üstün bir izzet ve şerefe mazhar hlmışızdır" buyurmuş ve insanın en son durumunda da, kendisini "kerem" ile niteleyerek "Ey insan, O keremi bol Raijbine karşı seni aidatan ne?" (infitar, 5) buyurmuştur ki, bütün bunlar Allah'ın, insan üzerindeki kereminin, ihsanının ve fazlının sonsuz olduğuna delâlet eder. Allah en iyi bitendir.
11) Bazı alimler de ayette bahsedilen bu "tekrim"in manasının şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Allah Teâlâ, Hz. Adem'i, "Kendi eliyle"; onun dışında kalanları da, derken, oluverir" emriyle yaratmıştır. Allah'ın eliyle yaratılana gösterilen itinâ ise, daha tam, daha mükemmel, daha şerefli olmuş olur. Cenâb-ı Hak, bizi, Adem'in evlâtlarından ve zürriyetinden yarattığına göre, âdemoğullannın daha kerim ve daha mükemmel olmaları gerekir. Allah en iyi bilendir. 245[245]

Kara ve Deniz Vasıtaları

İkinci Nevi: Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlara karada ve denizde taşıyacak (vasıtalar) verdik" ayetinin İfade ettiği husustur. Ibn Abbas. bu ifadeyi, "Karada atlar, katırlar, eşekler ve develer üzerinde; denizde de, gemilerde taşımamız suretiyle.." şeklinde tefsir etmiştir ki, bu da, biraz önce bahsedilen "tekrîm" (azîz ve şerefli kılma) hadisesini vurgulayan bir durumdur. Çünkü Allah Teâlâ, bu hayvanları insanın emrine vermiştir. Böylece o, onlara binmiş, onlarla yükünü taşımış, onlar üzerinde savaşarak kendisini müdafaa etmiştir. Yine, ona binip onunla yük taşıması ve insanoğluna tahsis edilmiş şeyleri elde edebilmesi için, Allah'ın gemileri, suları vs. şeyleri ona vermesi de böyledir. Bütün bunlar, insanın, bu âlemde kendisine uyulan bir başkan, itaat edilen bir melîk; onun dışında kalan her şeyin de onun tebaası ve gözetimi altında olanlar olduğunu gösterir. 246[246]

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/541-542
246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/542

İnsana Hoş Rızıklar Verilmesi

Üçüncü Nevi: Cenâb-ı Hakk'ın "Onlara güzel güzel rızıklar nasib ettik" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu böyledir, çünkü besinler ya hayvansal, ya da bitkisel olur. İnsan, bunlar tam temizlik, tam bir olgunluk ve güzel bir biçimde pişme derecesine ulaştıktan sonra, bunların çeşitlerinin en güzeli ve kıymetlisinden gıdalanır ki, bu da, sadece insan için söz konusu olan hususlardandır. 247[247]

İnsan-Melek Üstünlüğü

Dördüncü Nevi: Hak Teâlâ'nın "Onları, yarattığımız şeylerin birçoğundan cidden üstün kıldık" cümlesinin ifade ettiği husustur. Burada iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Allah, ayetin başında, "Andolsun ki biz, âdemoğullannı üstün bir izzet ve şerefe mazhar kılmışızdır"; sonunda da, "...Onları, üstün kıldık" buyurmuştur. Binâenaleyh, bu "üstün bir izzet ve şerefe mazhar kılma" ile bu, "üstün kılma" arasında, mutlaka bir farkın bulunması gerekir. Aksi halde, (lüzumsuz) bir tekrar yapılmış olur. Bu hususta doğruya en yakın olmak üzere şöyle denilebilir: Allah Teâiâ, insanı diğer canlılara akıl, konuşma, yazı yazma, güzel bir suret ve dik yürüme (ayakta yürüme) gibi tabiî-zâtî olarak yaratılmış olan meziyetlerle üstün kılmış, daha sonra ona, bu akıl ve anlayışı sebebiyle, gerçek inançları ve üstün huy ve güzellikleri kazanıp elde etmesini teklif etmiştir. O halde, birincisi tekrlm; ikincisi de tafdfl (üstün kıtmaKJır.
İkinci Bahis: Allah Tealâ, ayet-i kerimede, "Biz, o insanları, herkese üstün kıldık" buyurmamış, tam aksine, "Onları, yarattığımız şeylerin birçoğundan cidden üstün kıldık" buyurmuştur. Binâenaleyh bu, Allah'ın mahlûkatı içinde, insandan daha üstün varlıkların bulunduğuna delâlet eder. Bunu kabul edenler, bu üstün varlıkların melekler olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh buna göre, insanın meleklerden daha üstün olmadığını; tam aksine, meleklerin insanlardan üstün olduğunu söylemek gerekir. Bu görüş, Vahidî'nin "el-Basît" adlı eserinde naklettiğine göre, İbn Abbas'ın görüşü olup, Zeccac'ın da tercih ettiği bir görüştür. Bil ki bu söz, şu iki bahsi ihtiva eder:
Birinci Bahis: Buna göre, Peygamber (s.a.s) mi, yoksa melekler mi daha üstündür? Bu mesele, Bakara Sûresi'ndeki (Bakara. 34) ayetinin tefsirinde bütün tafsilatıyla geçmiştir.
İkinci Bahis: Meleklerin avamı mı, yoksa mü'minlerin avamı mı daha üstündür? Bazıları, mü'minlerin avamının meleklerden üstün olduğunu söyleyerek, bu görüşleri hususunda, Zeyd İbn Eslem'den rivayet edilen şu hadisle istidlalde bulunmuşlardır:
Zeyd İbn Eşlem şöyle demiştir: "Melekler, "Ey Rabbimiz, sen insanoğluna dünyayı verdin. Onlar orada yiyip içiyor ve her türlü nimetten istifade ediyorlar. Halbuki, sen bize bunu vermedin. O halde, bunu bize ahirette ver" dediler de bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "izzet ve celâlim hakkı için, ben, elimle yarattığım nesli, kendisine, "O//" deyip de oluveren kimselerle bir tutmam" buyurdu. Ebu Hureyre (r.a) de söyle demiştir: "Mü'min, Allah nezdinde, O'nun yanındaki meleklerden daha değerlidir." Vahidî, bu hususu "el-Basît" adlı eserinde bu şekilde nakletmiştir. Meleklerin, mutlak manada, insandan daha üstün olduğunu söyleyenlere gelince, onlar da bu hususta bu ayetle istidlal etmişlerdir ki, bu, gerçekten "hitâb delili"ne tutunmadır. Çünkü bu delili izah etmek için şöyle denilebilir: Husûsen, (ayette) çoğunluğun ("'...birçoğundan"^zikredilmiş olması, bu durumun, geriye kalan az miktar da bunun tam tersine olduğuna delâlet eder. Bu da, "hitâb delili"ne tutunmak demektir. Allah en iyisini bilendir. 248[248]

247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/543
248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/543-544

İnsanın Akıbeti

"Bir gün gelecek, insan sınıflarından herbirini biz imamlanyla çağıracağız. Artık kimin kitabı sağından verilirse, onlar kitaplarını, en küçük haksızlığa uğratılmaksın okuyacaklardır. Kim bu (dünya)da kör olursa o, ahirette de kördür, yolca da daha şaşkındır" (İsrâ. 71-72).
Bil ki Allah Teâlâ, insana, dünyada verilen çeşitli ikramlardan bahsedince, bu ayette de, onun ahiretteki derecelerinin hallerinden bahsetmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 249[249]

Birinci Mesele

Bu ifade, hem yâ ile yed'û; hem de nün ile ned'û şeklinde okunmuştur. Yine bu kelime, meçhul olarak yüd'â (çağırılır) şeklinde de okunmuştur. Bu ifadeyi Hasan el-Basrî, şeklinde okumuştur ki, Ferrâ şöyle demektedir: "Arapça bilenler, Hasan el-Basrî'den rivayet edilen bu okuyuşun izahını yapamamaktadır. Belki de o, bu ifadeyi zammeye (ötreye) çalan, onunla karışık bir fethâ ile (çağırılır) şeklinde okumuştur da, ravî, onun bunu yüd'âv şeklinde okuduğunu sanmıştır. 250[250]

İkinci Mesele

Ayette ifadesindeki yevm kelimesi, mukadder bir üzkür (hatırla, an) kelimesiyle mansubtur. Bunun âmilinin, "onları... üstün kıldık" ifadesi olduğunun söylenilmesi uygun değildir. Çünkü bu ifade, geçmişle alâkalı bir sığadır. Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: Faddalnâhüm ifadesiyle "onları üstün kılıyoruz" manasının kastedildiği söylenebilir. Buna göre kelamın takdirinin, "Biz, o insanları, kendilerine yapmış olduğumuz ikram ve vermiş olduğumuz mükâfaatlar sayesinde... üstün kılıyoruz" şeklinde olur. 251[251]

İmam Kelimesinin İzahı

Arapçada "imâm" kelimesi, ister hidâyet, isterse sapıklık üzere olsunlar, bir topluluğun kendisine uyduğu herkestir. O halde, nebî, ümmetinin imâmı; halîfe, idare ettiği kimselerin imamı; Kur'ân' da müslümanların imamıdır, demektir. Namazda kendisine uyulan kimse de, cemaatin imamıdır. Alimler, buradaki "imâm" kelimesinin ne demek olduğu hususunda, bazı görüşler ileri sürmüşlerdir:
1) "Onların imamları" peygamberleridir. Bu, Ebu Hureyre'den, "merfû" olarak nakledilmiştir. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde, "Ey İbrahim'in; ey Musa'nın, ey İsa'nın ve ey Muhammed'in ümmeti diye nida olunur da, bunun üzerine, peygamberlerine uygun, haktan yana kimseler kalkarlar ve kitaplarını, sağ taraftan alırlar. Daha sonra da "Ey Firavun'un, ey Nemrud'un ve sapıklık ve küfrün liderlerine yönelik olarak, "ey falancanın, filancanın bağlıları!" diye seslenilir." Bu görüşe göre, ayetteki fety ifadesindeki bâ (-ile) hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Kelaı. in takdiri, "Allah her insanı, kendi imamlarının bağlıları ve taraftarları olduğu için, kendi imamlarıyla çağırır" şeklindedir. Bu, senin tıpkı, "Ben seni, senin isminle çağırıyorum" damen gibidir.
b) Bu harf-i cerrin, mahzûf (düşmüş) bir şeye taalluk etmesidir. Bu düşmüş kelime ise, hâi makamındadır. Buna göre sanki, "Allah, her İnsanı, kendi imamlarına karışmış olarak çağırır" denilmek istenmiştir. Kî, bunun manası da "onlar, aralarında imamları olduğu halde çağırılırlar" şeklindedir. Bu da meselâ, "imam, ordusuyla birlikte, at bindi" denilmesi gibidir.

249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/544
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/544-545
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/545

2) Bu, Dahhâk ve İbn Zeyd'in görüşüdür. Buna göre bunun manası, "Allah, her insanı, kendilerine indirdiği kitaplarla çağırır" şeklindedir. Böyle olması halinde, ifadenin takdiri manası, "Kıyamet gününde, "Ey Kur'ân, ey Tevrat, ey İncil ehli!" diye nida olunur.
3) Hasan el-Basrî'ye göre bu tabirin manası, "Allah herkesi, içinde amellerinin yazılı olduğu kitaplarıyla, (amel defterleriyle) çağırır" şeklinde olur. "Kitâb"a "imâm" denilmesinin delili,"Biz her şeyi apaçık bir kitapta saymışızdır" (Y»m. 12) ayetidir. Böylece Cenâb-ı Hak bu ayette, "kitâb"a, "İmâm" adını vermiştir. Bu görüşe göre, bu ifadenin başındaki bâ harf-i cerri, "ma'a" (beraber) anlamında olup, kelamın takdiri, "Biz herkesi, yanlarında kitapları olduğu halde çağırırız" şeklinde olur. Bu, senin tıpkı, "Onu (hayvanı) ona, boynundaki ipiyle beraber ver" demen gibidir. Yani, "Boynunda ipi olduğu halde ver" demektir.
4) Keşşaf sahibi şöyle der: "Buradaki İmam kelimesinin, el-ummu kelimesinin çoğulu olduğunun; insanların Kıyamet gününde anneleriyle çağırıldıklarının ve onların, babalarının değil de annelerinin adıyla çağrılmalarının hikmetinin de, Hz. İsa'nın hakkının gözetilmesi; Hasan ve Hüseyin'in değerlerinin ortaya konulması ve "veled-i zina" (zina mahsulü çocuk)lann rezîl-kepaze edilmemeleri için olduğunun İleri sürülmesi, tefsire sokulmuş olan bid'atlar cümlesindendir." O sözüne devamla, "Ben, bu lafzın doğruluğunun mu, yoksa hikmetinin beyân edilmesinin mi daha fazla bid'ât olduğunu keşke anlayabilseydim!" demiştir.
5) Ben derim ki: Lafızla ilgili başka bir ihtimâl bulunmaktadır: "Üstün ve fasit ahlâkın çeşitleri pek çoktur. Her insana hükümran olan da, o ahlâkın bir türüdür. Meselâ, bazılarına "gadab"; kimilerine para tutkusu; kimilerine geliri olan arazî, kârlı iş tutkusu; kimilerine de, kin ve haset hükümrandır. İyi huy tarafını ele alırsak, diyebiliriz ki, bazı kimselere af duygusu veya şecaat (cesaret) veya kerem, yahut da ilim ve zühd talebi hükümran olmuştur. Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Bu zahirî fiilleri yapmaya sevkeden şey, o gizli ve bâtını olan huylardır. Binâenaleyh, bu batınî huylar, o zahirî fiillerin bir imamı; itaat edilen bir meliki ve uyulan, iktidâ edilen bir önderi gibidir. Binâenaleyh, Kıyamet gününde, mükâfaat ve ceza, o huylardan neşet eden fiillere göre verilir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir gün gelecek, insan sınıflarından her birini biz imamlanyla çağıracağız" ifadesinden kastedilen budur. Binâenaleyh, böyle bir ihtimal, benim gönlüme doğan bir ihtimaldir. Kendi muradını en iyi bilen ise Allah'tır. 252[252]

Kitaplarını Sağdan Alanlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Artık kimin kitabı sağından verilirse, onlar kitaplarını, en küçük haksızlığa uğratümaksızın okuyacaklardır" buyurmuştur. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Men (her kim) lafzı, çoğul anlamında olduğu için, Cenâb-ı Hak, cevâbında ülâike (onlar) buyurmuştur. "Fetfl" kelimesi, çekirdeğin yarısı üzerinde olan iplikçiğe denilir. İnsan onu çıkarmak istediği zaman, o büküldüğü için, o iplikçiğe bu ad verilmiştir. Bu, önemsiz, basit, kıymeti olmayan şeyler hakkında getirilen bir "darb-t mese!"dir. "Kıtmîr" (çekirdeği kaplayan ince zar; Önemsiz şey) ve "nakîr" (çekirdekten küçük oyuk) kelimeleri de, darb-ı mesel olma hususunda bunun gibidir. Buna göre, "Onların mükâfaatları, çekirdeğin iplikçiği kadar dahi eksiltilmeyecek" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, "Çünkü bunlar hiçbir surette haksızlığa uğratılmayarak..."(Meryem, 60) ve "o, ne arttmlmadan ne eksiltilmeden endişe etmez..." (Tahâ, 112) ayetleridir. Mücâhid, İbn Abbasın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Fetîl", insanın baş parmağını şehâdet parmağına sürtmesi neticesinde ortaya çıkan kirdir." Bu kelime, fetl masdanndan fa'îl vezninde olmak üzere ism-i mef'ût manasındadır.
Buna göre şayet, "sol ehli de kitaplarını okuduğu halde, kitabı okuma işi niçin sağ ehline tahsis edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Aradaki fark şudur: Sol ehli, kendi kitaplarını okuduklarında, onun, helak edici büyük suçlar, son derece çirkin kötülükler ve büyük rezalet ve rüsvayıklar kapsadığını görürler de böylece korku ve dehşet kalplerini kuşatır, dilleri ağırlaşır, bu sebeple de kitaplarını okuyamaz hale gelirler. Sağ ehline gelince, onların

---

252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/545-546

durumları bunun tam tersi olduğu İçin, hiç şüphe yok ki onlar kitaplarını en güzel ve ayrıntılı bir biçimde, inceden inceye okurlar. Sonra onlar, sadece kendi okumalarıyla yetinmez; aksine, o okuyan kimse, mahşerdekilere, "alın, okuyun kitabımı"(Hâkkâ, 19) der. Böylece aradaki fark anlaşılmış olur. Allah en iyisini bilendir. 253[253]

Dünyada Görmeyen, Ahirette de Görmez

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, "Kim bu (dünya)da kör olursa, o ahirette de kördür, yolca da daha şaşkındır" buyurmuştur. Bu ifadeyle İlgili iki mesele vardır: 254[254]

Birinci Mesele

Ebu Amr, Âsım'ın ravisi Ebu Bekr ve Kisâî'nin ravîsi Nasr, imâle ve kesre ile fetha ile de şeklinde okumuşlardır. İbn Kesir, Nâfî, İbn Amir ve Asim'ın ravisi Hafs, her iki kelimeyi de fetha ve tefhim (kalınlaştırma) ile cavlarken, Hamza, Kisâî, bir rivayete göre Asım'ın ravîsi Ebu Bekr, her iki kelimeyi de "imâle" ile okumuşlardır. Ebû AH el-Farisî şöyle der: "Ebu Amr m kıraatinin doğruluğunun izahı şu şekilde yapılabilir: Birinci cümledeki (a'mâ) kelimesiyle, o kimsenin kendisinin bizzat âmâ, kör olması kastedilmiştir. İşte böyle olduğu için, bu kelime, tam kelime olduğundan, o zaman a'mâ lafzında imâle (kesreye çaldırma) yapılabilmiştir, ikinci cümledeki a'mâ lafzından, onun, ism-i tafdîl manasında olması kastedilmiştir. Buna göre bu ifade, den daha kör" manasında olmuş olur. Böyle olması halinde de, a'mâ lafzı tam olmaz; imâleyi de kabul etmez. Netice olarak diyebiliriz ki, birincisinde imâle yapılması, onun ism-i tafdîl manasında olmadığına; ikincisinde ise imâle yapılmaması, onun ism-i tafdîl manasında olduğuna delâlet etmiştir." 255[255]

Ahiretteki KörIük

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim bu (dünya)da kör olursa, o ahrette de kördür" buyruğu İle gözün kör olması
kastedilmemiş; aksine bununla, kalbin körlüğü kastedilmiştir. Ayetteki "o, ahirette de kördür" ifadesine gelince, bu hususta iki görüş vardır:
1) Bununla kalbin körlüğü kastedilmiştir. Böyte olması halinde bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) İkrime şöyle der: Bir grup Yemenli İbn Abbas'ın yanına gelir. Derken ona, onlardan birisi bu ayeti sorar. Bunun üzerine İbn Abbas "Bundan önceki ayeti oku!" der, o da, "Rabbiniz, fazlından arayastnız diye, sizin için denizde gemileri yürütendir... Onları... cidden üstün kıldık..." (isra, 86-70) ayetlerini okur. Bunun üzerine İbn Abbas: "Kim, bu görüp müşahade ettiği nimetleri görmez de nankör olursa o, görmediği, müşahede etmediği ahiret hususunda kördür; yolca da daha şaşkındır" der. Bu izaha göre ayetteki fî hazih? işaret zamiri, önceki ayetlerde bahsedilen o nimetlere bir işaret olmuş olur.
b) Ebu Ravk, Dahhâk'tan; Dahhflk da İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o, şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle, "Bu dünyada kim göklerin, yerin, denizlerin, dağların, insanların ve her canlının yaratılmasındaki kudretini göremez, kör olursa, bu kimse, ahiret hususunda da kör, yolca en sapık, onun ilmini elde etmeden de en uzak bir kimse olur" manasını kastetmiştir. Buna göre fî hazlhî (burada) işaret zamiri dünyaya bir işaret olmuş olur. Bu her iki görüşe göre kastedilen mana, "Bu dünyada kimin kalbi, bu nimetleri ve delilleri görüp müşahade etme konusunda kör olursa, ahiret hususunda da onun kalbi, ahiret hallerini tanıma hususunda haydi haydi kör olmuş olur" şeklinde olur. Buna göre, her iki yerde geçen

---

[253] 253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/546-547
[254] 254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/547
[255] 255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/547-548

körlük, dünyada tahakkuk etmiş olur.

c) Hasan el-Basrî şöyle der: "Dünyada kim, sapık ve kâfir olursa, o kimse, ahiret hususunda da kör ve yolca da en sapık kimse olmuş olur. Çünkü, dünyadayken onun tevbesi kabul edilebilir. Ahirette ise, tevbe ve özür kabul edilmez. Dünyada iken çeşitli belâ ve afetlerden kurtulunabilir. Ahirette ise, buna kesinlikle imkân yoktur."

d) Ayette geçen ikinci körlüğü, "Allah'ı tanımama" manasına hamletmek mümkün değildir. Çünkü ahirettekiler, Allah'ı ister istemez tanıyacaklardır. Binâenaleyh, buna göre bu ifadeyle, cennet yolunu görememe, ona karşt kör olma manası kastedilmiş olup, mana, "Bu dünyada kim, Allah'ı tanımaz kör olursa, ahirette de cenneti göremez; bu konuda kör olur" demek olur.

e) Dünyada iken kalbleri kör olanlara, bu durum, onların dünyayı elde etme ve onun lezzet ve güzelliklerinden yararlanarak sevinme konusunda aşırı hırsları bulunması sebebiyle meydana gelmiştir. Bundan dolayı, bu istek ahirette artar ve orada, dünyayı elden kaçırmadan dolayı hasret büyür. Bunun yanısıra, onlarda marjfetullah nurları hakkında herhangi bir şey de yoktur. Böylece onlar, şiddetli bir zulmetin ve büyük bir hasretin içinde kalakalırlar ki, işte ayette bahsedilen, körlükten bu kastedilmiştir.

2) İkinci körlüğün, gözün körlüğü manasına hamledilmesi. Buna göre mana, "Bu dünyada kimin kalbi kör olursa, Kıyamette o kimse, gözü kör olarak hasredilir" şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "...biz onu Kıyamet gününde de kör olarak hasrederiz. O, "Rabbim, beni niçin kör hasrettin? Halbuki ben, gören bir kimse idim?" der. (Allah da): "Öyledir. Sana ayetlerimiz geldi de sen onları unuttun, işte bugün de sen öylece unutuluyorsun" (jâhfi 124-126);"Biz onları kıyamet günü körler, dilsizler, sağırlar olarak yüzü koyun hasredeceğiz..,"(isrâ,97} buyurmuştur. Bu körlük, onların cezalarını arttırmak içindir. Allah, en iyisini bilendir. 256[256]

Kâfirlerin Vesvese Verme Teşebbüsleri

"(Akıllarınca) onlar sana vahyettiğimizden başkasını uydurup bize iftira edesin diye, seni bile hemen fitneye düşürecekler, o takdirde seni dost edineceklerdi. Eğer sana sebat vermiş olmasaydık, andolsun ki, sen onlara biraz meyledecektin. O takdirde biz, dirimin de katmerli, ölümün de katmerli (acısını) sana taddıracaktık muhakkak. Sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamayacaktın"
(İsra. 73-75).

Bil ki Allah Teâlâ Önceki ayetlerde, mahlûkatı üzerindeki çeşitli nimetlerini sayıp döküp, bunun peşinden de, insanların ahiretteki derecelerini zikrederek, bahtiyar ve mutlu kimselerin hallerini de açıklayınca, bunların akabinde, dalâlette bulunan kimselerin vesveselerine aldanmaktan ve onların, çeşitli hileler, şüpheler ve akıl karıştıran sözlerine aldanarak tuzağa düşmekten o mutlu kulları sakındıracak olan şeyi de getirerek, (Akıllarınca) onlar sanavahyettiğimizden, seni bile hemen fitneye düşürecekler!" buyurmuştur. Bu ayette ilgili birkaç mesele vardır:257[257]

Sakîf Kabilesinin Pazarlık Teşebbüsü

Ata'mn rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Bu ayet, Hz. Peygamber'e gelip ona, haksızca teklifte bulunarak şöyle diyen Sakîf heyeti hakkında nazil olmuştur: "Bizi, bir sene Lât'dan istifade ettir ve tıpkı Mekke'nin ağacının, kuşlarının ve vahşî hayvanlarının öldürülmesinin yasaklanması gibi, sen de bizim vadimizi saygın ve kutlu kıl; (o da haram bir belde olsun!)" Hz. Peygamber (s.a.s) bunu kabul etmedi ve onlar bu taleplerinde ısrar edip durarak, "Biz senin Araplara, bizi kendilerine üstün tuttuğunu anlatmanı talep ediyoruz. Eğer sen, bizim dediğimizi uygun bulmaz ve Arapların, "Onlara, bize vermediğini verdin"

256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 14/548-549

257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/5

demesinden çekinirsen. "Bunu bana, Allah emretti de!" dediler, hz. Peygamber bu konuda konuşmayınca, onlar bundan ümitlenir gibi oldular. Derken, bunun üzerine Hz. Ömer onlara bağırarak: "Hz. Peygamberin, bahsettiğiniz şeylerden hoşlanmadığı için sustuğunu görmüyor musunuz?" deyince, işte Allah, o zaman bu ayetini indirdi." Keşşaf sahibi şunu rivayet etmiştir: "Onlar, kâtiplerini getirdiler. Ve o, şunu yazdı: "Rahman vö rahim olan Allah'ın adıyla. Bu, Allah'ın Rasûlü Hz. Muhammed'den, kendilerinden öşür alınmayacak, sürgün edilmeyecek olan Sakîf Kabilesi'ne bir mektuptur." Bunun üzerine onlar, "Haraç da alınmayacak diye yazılsın" dediler. Hz. Peygamber, yine sustu. Bunun akabindo onlar kâtibe "Haraç da alınmayacak diye yaz" dediler. Kâtib, bunun üzerine Hz. Peygamber'e bakar. Bunun üzerine Hz. Ömer kalkar ve kılıcını çekerek "Ey Kureyş topluluğu, Peygamberimizin kalbini yaktınız. Allah da sizin kalblerinizi tutuşturup cayır cayır yaksın!" deyince, onlar "Biz, seninle konuşmuyoruz; biz Muhammed'le konuşuyoruz" dediler. Derken, bu ayet nazil oldu. Bil ki bu hadise Medine'de cereyan etmiştir. İşte bundan dolayı ulemâ, bu ayetlerin Medenî olduğunu ileri sürmüşlerdir. Rivayet olunduğuna göre Kureyş, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Seni tasdik edebilmemiz için, rahmet ayetini, azâb ayeti; azâb ayetini de rahmet ayeti yap!" dediler. Bunun üzerine de bu ayet-i kerime nazil oldu."

Haftan el-Basrî de şöyle der: "Kâfirler, hicretten önce bir gece, Hz. Peygamber (s.a.s)': Mekke'de yakalayarak, "Ey Muhammed, bizim ilahlarımızı kınamaktan ve oniara sövüp saymaktan vazgeç! Şayet senin bu iddian hak olsaydı falanca ve filanca, bu işe senden daha lâyık olurlardı" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in kalbine, onların ilahlarını tenkit etmekten vazgeçme fikri düştü. Böyle olması halinde, bu demektir ki, ayet Mekkî'dir. Sald İbnCübeyr'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Haceru'l-Esved'i istilâm ediyor, selamlıyordu Derken, Kureyş buna mani olmak isteyerek, "Bizim putlarımızı da selâmlamadığın müddetçe, senin bu haline müsaade etmeyiz" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in gönlüne, istemeye istemeye de olsa, bu işi yapma fikri düştü de bunun üzerine de bu ayet-i kerime nazil oldu." 258[258]

İkinci Mesele

Zeccâc şöyle der: "Ayet-i kerimenin manası. "seni neredeyse fitneye düşüreceklerdi" şeklindedir. Bu olan Oi'den hafifletilmiş olan "In"dir. Lâm da, inne'den hafifletilmiş olan in ile, olumsuzluk için olan In'i birbirinden ayırmak için gelmiştir. Buna göre mana, "Gerçekten durum ve hal şudur: "Onlar, seni neredeyse fitneye düşüreceklerdi." Yani onlar, fitne yaparak seni aldatacaklardı. Fitne kelimesinin asıl manası, denemek ve sınamaktır. Nitekim Arapça'da, sarraf, altını ateşe sokup onun hâsını tortusundan ayırmak için erittiğinde "Fetene's-sâiğu ez-zehebe" denilir. Daha sonraysa Araplar bu kelimeyi, bir şeyi çığırından ve istikametinden kaydıran, çıkaran herkes hakkında kullanarak, "O onu fitneye düşürdü" manasında, "Fetenehû" dediler. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun manası, "Onlar neredeyse seni, sana vahyettiğimiz
şeyden, yani Kur'ân'dan saptırıp döndüreceklerdi" şeklinde olur ki, bu da, "O Kur'ân'ın hükmünden" demektir. Bu böyledir; zira, onlara istediklerini vermede, Kur'ân'ın hükmüne muhalefet söz konusuydu.

Ayetin devamında "başkasını uydurup bize iftira edesin diye" buyurulmuştur. Yani, "Bizim sana vahyettiğimizden başkasını uydurman için" demektir ki, bu da onların Hz. Peygamber'e "De ki: "Bunu bana Allah emretti" şeklindeki sözleridir.

Cenâb-ı Hak, "o takdirde seni dost edineceklerdi" buyurmuştur. Yani "Sen eğer onların istediğini yapsaydın, seni dost edinecekler ve insanlara, senin, onların üzerinde bulundukları hâl hususunda kendilerine muvafık, şirklerinden de rtoşnut olduğunu ifade edeceklerdi" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak biz seni, seni korumak suretiyle hak ve gerçek üzerinde sabit kadem

---

258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/6

kıimasaydık, andoisun ki, sen onlara az da olsa meyledecektin" buyurmuştur. Ayetteki şey'en lafzı, mef'ûl-i mutlak manasında olup, "Rukûnen kalîlen - az bir meyil" demektir. İbn Abb'as (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onlara cevap vermeyip susmasını murat ettiğini söylemiştir. Katâde şöyle der: "Bu ayet nazil olunca Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ım! Sen beni, göz açıp kapama süresi kadar dahi, kendi nefsime bırakma" demiştir."
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamberi bu hususta alabildiğince tehdit ederek "O takdirde biz, dirimin de katmerli, ölümün de katmerli (acısını) sana taddıracaktık muhakkak" buyurmuştur ki bu, "Hayatın, dirimin kat kat azâbıyia,ölümün kat kat azabım" demektir ki, Hak Teâlâ bununla, dünya ve ahiret azabını kastetmiştir. Dİ'f kelimesi, bir şeye, mislinin katılıp eklenmesi demektir. Çünkü bir kimse vekiline, "Falancaya bir şey ver" deyip de, o da ona bir dirhem verdiğinde; o, "onu katla" dediğinde, bunun manası, "o dirheme, bir o kadar daha ilave et" şeklinde olur. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: ifadelerinde "azâb" kelimesinin takdir edilip varsayılması güzel ve yerinde olur. Çünkü Kur'ân'da, "azâb" kelimesi, kelimesiyle vasfedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hy Rabbimiz, bunu bizim önümüze kim getirdiyse, onun ateş içindeki azabını katmerli olarak arttır" (Sft'd, en ve Ey Rabbimiz, işte biz! bunlar saptırdılar. Onun için bunlara ateşten katmerli azâb ver." Buyuracak ki: 'Herkes için katmerli... Şu kadar ki siz, bilmezsiniz" (Krı.M) buyurmuştur. Netice olarak diyebiliriz ki, bu ayetin manası, "Sen kalbinde, şeytanın fikirlerinin yerleşmesine müsaade eder, gayretini ona doğru meyietmeye hasredersen, işte bu yüzden dünya ve ahiretteki azabının kat kat olmasına müstehak olursun ve senin azabın, müşrik kimsenin dünya ve ahirette göreceği azfihın iki katı olur" şeklinde olur. Bu azabın kat kat olmasının sebebi ise şudur: Allah'ın, peygambere olan nimetleri pek çoktur. Binâenaleyh, onların günahları da o nisbette büyük olur. Böylece, o günahlardan dolayı müstehak olacakları azâb da çok olur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'in, "Ey peygamber zevceleri, içinizden kim açık bir terbiyesizlik ederse, onun azabı iki kat arttırılır" (Ahzâb, 30) ayetidir.
İmdi şayet, "Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim kötü bir yol, örf, âdet ihdas ederse, o kötülüğün günahı ile, Kıyamete kadar onunla amel edecek olan kimsenin günahının (bir misli)... onun üzerinedir"[259][259] buyurmuştur. Bu hadisin muktezası şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), onların taleplerine razı olsaydı, o zaman O'nun günahı o kâfirlerden herbirtnin günahının bir misli kadar olurdu. Böyle olması halinde de Hz. Peygamberin cezası bir kat değil, kat kat olurdu" denilirse, biz deriz ki: Azabın katlanacağının söylenmesi, bunun arttırılmayacağına delâlet etmez. Ancak bu, "hitâb deliii"ne göre söylenecek bir söz olup, hitab delili ise zayıf bir delildir.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamayacaktın" buyurmuştur. Bu, "Biz sana, bu kat kat azâbt tattırmak istediğimizde sen, seni bizim azabımızdan ve cezamızdan kurtaracak hiç Kimseyi bulamazsın" demektir. Allah en iyisini bilendir. [260][260]

Peygamberlerin İsmeti

Peygamberlerin masum olduklarını kabul etmeyenler bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, peygamberlerden büyük günahların sudur edebileceğine birkaç yönden delâlet etmektedir:
1) Ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'a karşı, neredeyse iftirada bulunma durumuna geldiğine delâlet etmektedir. Halbuki Allah'a karşı İftirada bulunmak, büyük günahlardandır.
2) Ayet, Allah Teâlâ'nın, onu sabit kadem tutmaması ve korumaması halinde, O'nun neredeyse müşriklerin dinlerine ve görüşlerine meyletme noktasına geldiğine delâlet etmektedir.
3) Şayet ondan böyle bir suç ve hatâ sudur etmeseydi, böylesi şiddetli bir tehdidin zikredilmesine gerek kalmazdı.

---

[259][259] Darimi, Mukaddime 44 (1/130-131); Tıımizi, İlim 15 (5/43).
[260][260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/6-8

Bunların birinci görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Kâde fiilinin manası "olayazmak, yaklaşmak"tır. Binâenaleyh ayetin manası, "o, neredeyse fitneye düşecekti..." şeklinde olur. Halbuki bu kadarcık ifade, onun o fitneye düştüğünü göstermez. Çünkü biz, Kâde'l-emîru en yadribe fülânen" "Emir, neredeyse, *aJancayı dövecekti" dediğimizde, bu ifâdeden, onun onu dövdüğü anlaşılmaz.
İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Levlâ, başkası bulunduğu için, o şeyin yolduğunu, bulunmadığını ifade eder. Meselâ sen, "Levlâ Aliyyun leheleke Ömeru" dediğinde, bunun manası, "Ali'nin bulunması, Ömer'in helak olmasını engellemiştir" şakinde olur. İşte burada da böyledir. Binâenaleyh, ifadesinin manası, "Allah Hz. Muhammed (s.a.s)'i hak üzerinde kararlı tutmuştur. ttnton aleyh, Allah'ın onu bu şekilde tutması onun, onların fikirlerine meyletmesine mani olmuştur" şeklinde olur.
Üçüncüsüne de şu şekilde cevâp veririz: Masiyyete mukabil ifade edilen bu tehdit, Hz. Peygamberin onu işlediğine delâlet etmez. Buna, pekçok ayet delâlet etmektedir. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer o, bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş oisayd:, elbette onun sağ elini ahverirdik. Sonra da, hiç şüphesiz, onun kalb damarını koparırdık" i,Ha*&&. 44-46); "Eğer (bilfarz) şirk koşarsan, celâlim hakkı için, amelin boşa gider ve muhakkak hüsrana düşenlerden olursun" (Zumer, 65) ve "Kâfirlere ve münafıklara itaat etme"{Ahz&b, i) ayetleri bunlardandır. Allah en iyisini Nendir. 261[261]

İsmet Allah'tandır

Alimlerimiz, "günahlardan ancak Allah'ın tevfiki ile korunulabilir" şeklindeki sözlerinin doğruluğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer sana sebat vermiş olmasaydık, andolsun ki, sen onlara biraz meyledecektin" ifadesiyle istidlalde rulunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâfâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i hak üzerinde sabit kadem kılmaması halinde, onun O' kâfirlerin, fikirierino meyledeceğini beyan Duyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in, din kuvveti ve kati inancının katıksızlığı hususunda başkasından çok çok kuvvetli olduğunda hiç şüphe yoktur. Binâenaleyh Ajiah, onun küfürden ve dalâletten masum kalmasının, ancak kendisinin yardımı ve desteğiyle olduğunu beyân buyurunca başkaları hakkında bunun olması haydi haydi evlâdır.
Mutezile ise şöyle elemiştir: "Ayette bahsedilen bu, "hak üzerinde sabit kadem kılma" ifadesiyle kastedilen, o peygamberi o işten vazgeçiren lütuflardır. Bu lütuflar da, onun hatırına gelen, Allah'ın vaadi ve vaîdi; Allah katından gönderilen bir kimsenin böyle bir şey yapamayacağı şeklindeki düşüncesidir."
Mutezile ye şu şekilde cevap verebiliriz: Ayette zikredilen bu "sağlamlaştırma" (tesbît) mn,Allah'ın, o peygamberinin o mahzurlu işe girmesine engel olacak bir fiili olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, bun*t göre biz diyoruz ki, peygamber hakkında, o mahzurlu ameli işlemeyi gerektiren bir şey olmasaydı, bu engeli yaratmaya gerek kalmazdı. Bu engeli yaratmaya ihtiyaç duyulduğuna göre, biz, o işi yapmasını gerektiren şeyin peygamberin elinde tahakkuk ettiğini ve Allah'ın yarattığı o engelin de, peygamberdeki, o işi yapmayı gerektiren o sebebe mâni olduğunu anlamış olduk. Bu ise ancak biz, "kulun kudretiyle, sebebin bir araya gelmesi, o işi yapmayı gerektirir" dediğimizde tam olur. Binâenaleyh, ilk sebebe tamamen zıd olan başka bir sebep bulunduğunda, o ilk sebep bozulur ve o fiil meydana gelmez. Biz de işte bu manayı kastediyoruz. Allah en iyisini bilendir. 262[262]

Beşinci Mesele

Kaffâl (r.h.) şöyle der: "Biz, bu ayetin sebeb-i nüzûlû hususunda, yukarda bahsedilen izahları yaptık. Bizim bu

---

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/8-9
262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/9-10

ayeti, inişine vesile olan herhangi bir şeye bağlamaksızın da tefsir etmemiz mümkündür. Çünkü müşriklerin, Hz, Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini iptal etmek için, her şeyi yaptıkları malumdur. Binâenaleyh, onlar bir keresinde, "Şayet sen, bizim putlarımıza ibâdet edersen, biz de senin ilâhına ibâdet ederiz" dediler de, Cenâb-ı Hak, "De ki: "Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza (apmam "(Kâfirûn, 1-2) ve "onlar arzu ettiler ki sen yumuşak davranasm da kendileri de yumuşaklık göstersinler" (Kalem, 9) ayetlerini inzal buyurdu. Yine onlar, Peygamberlik iddiasından vazgeçmesi için pekçok mal ve güzel kadınlar teklif etmişlerdi de, bunun üzerine Allah Teâlâ "... dünya hayatına ait zînetlere ve debdebelere sakm iki gözünü dikme... "ruha, 131) ayetini inzal buyurdu. Yine onlar, mü'minleri, yanından kovmasını istemişler, bunun üzerine Hak Teâlâ "Sabah akşam Rabierine, sırf O'nun cemâlini dileyerek, duâ edenleri kovma" (En'&m. 52) ayetini indirmiştir. Binâenaleyh, bu ayetler de bu konuda nazil olmuş olabilir. Bu böyledir. Çünkü onlar, Hz. Peygamberi, dininden vazgeçirmeyi ve yolundan alıkoymayı istemişlerdi. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ da peygamberini, dosdoğru olan dini ve müstakim olan caddesi üzerinde sabit kadem tuttuğunu beyân buyurmuştur. Binâenaleyh, eğer bu şekilde bir açıklama yaparsak, bu ayetin tefsiri hususunda rivayet edilen o şeylerin hiçbirine ihtiyaç kalmaz." Allah en iyisini bilendir. 263[263]

Peygamberlere Karşı Çıkanlar İflah Olmazlar

"Yakında seni, neredeyse, bu yerden çıkarmak için her halde rahatsız edecekler. O takdirde kendileri de arkandan pek az kalacaklardır. Bu durum, senden evvel gönderdiğimiz peygamberler için de bir sünnettir. Sen bizim tutumumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın" {İsrâ, 76-77).

Bu ayet hakkında iki görüş bulunmaktadır:

1)Katâde şöyle der: "Bunlar, Mekkelilerdir. Onlar, Hz. Peygamber'i Mekke'den çıkarmayı planlamışlardı. Binâenaleyh, şayet onlar bunu yapacak olsalardı, derhal cezalandırılacaklar, kendilerine asla mühlet tanınmayacaktı. Ancak ne var ki Allah, onların onu oradan çıkarmalarına mâni oldu. Derken Cenâb-ı Hak, peygamberine oradan çıkmasını kendisi emretti. Sonra onların, Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkışından sonra Mekke'deki katmaları da fazla süreli olmadı. Çünkü Allah, bunun peşinden onların üzerine, Bedir'deki o kılıçtan geçirilme ve ölüm cezasını salıverdi." Bu, aynı zamanda Mücâhidin de görüşüdür.

2) İbn Abbas (r.a) şöyle der: Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edince, yahudiler, ona haset eder ve peygamberin kendilerine yaklaşmasını hoş karşılamayarak şöyle derler: "Ey Ebu'l-Kasım! Peygamberler hep Şam diyarından çıkmıştır. Orası mukaddes bir beldedir. Aynı zamanda Hz. İbrahim'in de meskenidir. Binâenaleyh, sen şayet Şam'da huruç etseydin, biz seni tasdik eder ve sana uyardık. Halbuki biz, senin orada çıkmana mâni olanın, Rûm korkusu olduğunu biliyoruz. Binâenaleyh, sen şayet Allah'ın elçisi olsaydın, Allah seni onlardan korurdu." Bu sırada Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye birkaç mil uzakta ordugâh kurdu. Buranın, Zü'l-Huleyfe olduğu da söylenmiştir. Derken, ashabı Hz. Peygamber'in yanında toplanıverdi ve ahali, Peygamber kendilerinin Allah'ın dinine girmelerini çok istediği için, onun Şam'a gitmeye hazırlandığını gördüler. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu ve O da bu işten vazgeçti.

Birinci görüş, Zeccâc'in tercihidir. Doğru olan da budur. Çünkü bu sûre Mekkfdir. Eğer ikinci görüş doğru olursa, bu ayet Medenî olur. Binâenaleyh ayetteki. "Arz" (yeryüzü) kelimesi ile, birinci görüşe göre Mekke, ikinci görüşe göre Medine kastedilmiş olur. Kur'ân-ı Kerim'de, belli bir yer kastedilerek, "arz" kelimesinin kullanılması çoktur. Meselâ, "yahud yerden sürülmeleri"'(Mawe, 33) yani "bulundukları yerden" buyurulmuştur. Yine, "Katiyyen bu yerden ayrılmam" (Yusuf, so) yani, "yiyecek almak maksadıyla geldiğim bu yerden" denilmiştir. Buna göre şayet Allah Teâlâ, Mekke'y' murad ederek, "Biz nice memleketleri, seni çıkaran o (öz) memleketinden, daha kuvvetli oldukları halde, helak ettik"(Muhammed, 13)

263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/10

buyurmuş ve buradaki "memleket" kelimesi ile, memleketin ahâlisini kastetmiştir. Böylece Altah Teâlâ, onu çıkardıklarını beyan etmiş, bu ayette ise, "Yakında seni, neredeyse bu yerden çıkarmak için mutlaka rahatsız edecekler" buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayette geçen "yer" ile Mekke'nin kastedildiğini söyleyenlere göre, bu iki ifadenin arası naşı! te'lif edilir (uyuşturulur)?" denilirse, biz deriz ki; Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i oradan çıkarıp sürmeyi kafalarına koymuşlardı. Ama Hz. Peygamber onların çıkarmaları ile değil, Allah'ın emri ile oradan çıkmıştır. Böylece, bu iki ifade arasında bir zıdlık olmamış olur.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, "O takdirde kendileri de Senden sonra pek az kalacaklar" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 264[264]

Birinci Mesele

Nâfî, İbn Kesîr, Ebu Amr ve Âsim hâ'nın fethası ve lâm'ın sükûnu ile,bunu halfeke şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, hilâfeke (sana muhalif olarak) şeklinde okumuşlardır. Ahfeş, hilâfekenin de, halfeke manasında olduğunu iddia etmiştir. Yunus bu görüşü İsa'dan rivayet etmiştir. Bu tıpkı, "Resûlullah'dan geri kalıp (savaşa çıkmayıp) oturmalarına sevindiler" (Tsvbe. si) ayetinde olduğu gibidir. Şâir de:
"Evler, arkalarından siliniverdi; öyle ki, (hurma çubuklarından) hasır ören kadınlar, aralarına hasır çekmişti" demiştir.
Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ayet, şeklinde okunmuştur. Übeyy (r.a) bu fiili izen edatını amel ettirerek, la yelbesû şeklinde okumuştur. Buna göre, "Bu iki kıraatin izahı nasıl yapılır?" denirse, biz deri2 ki: Birinci kıraate göre, fiil fiile atfedilmiştir ve bu fiil, kâde fiilinin haberi makamında geldiği için merfû olmuştur. Kâde'nin haberi olarak gelen fiil, isim yerindedir. Übeyy'in kıraatında ise, bu cümle hep birlikte ve in kâdû cümlesine atfedilmiştir."
Daha sonra Hak Teâlâ,"Bu durum, senden evvel gönderdiğimiz peygamberler için de bîr sünnettir" buyurmuştur, yani, "Peygamberlerini içlerinden çıkarıp süren her kavim hakkındaki sünnetullah, Allah'ın onları helak etmesidir" demektir. Buna göre ayetteki, "Sünnet" kelimesi, te'kid için getirilmiş mef'ûl-u mutlak olarak mansub olup, "Biz bunu, senden önceki inin sünnet kıldık" takdirindedir
Allah Teâlâ, sonra da "Sen bizim tutumumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın" buyurmuştur. Bu "Allah, âdetini (sünnetini) bu şekilde yürüttüğü sürece, hiç kimsenin bunu değiştirmesi mümkün değildir" demektir. Bu nususta sözün özü şudur, her hadisenin belli bir vakte ve belli bir özelliğe tahsis edilmesi, o hadisenin kendisinde bulunan bir şeyden ötürü değildir. Aksi halde onun hep o hal üzere devam etmesi ve o sıfatlar hususunda kendisine benzeyen şeylerden ayırdedilememesi gerekirdi. Aksine bu tahsis işi, bir muhassisin tahsisi ile olmuştur. O halde bu tahsis, Allah Teâlâ'nın o şeyin o vakitte olmasını murad etmesi, daha sonra da kudretinin, onu o vakitte meydana gelmesine taalluk etmesi, ilminin de o hadisenin o vakitte meydana geleceğini bilmesi demektir. Sonra biz deriz ki, bu tahsisde (yani bu hadisenin o belli zamanda meydana gelmesinde) müessir olan bu ûç sıfat, eğer ezelî-ebedî değil ise, bunun meydana gelişi başka bir tahsise muhtaç olur. Böylece teselsül gerekir. Halbuki teselsül muhaldir. Yok eğer bu sıfatlar kadîm ise. kadîm'in değişmesi imkânsızdır. Çünkü kıdemi sabit olan şeyin, yokluğu nkânsızdır. Bu tahsisin yapılmasında müessir olan o üç sıfatın değişmesi imkânsız ounca, takdir edilen o şeylerde de değişikliğin olması imkânsız olur. Böylece bu aklî delil ile de, Hak Teâlâ'nın, "Sen, bizim tutumumuzda hiçbir değişme bulamazsın" buyruğunun doğru olduğu sabit olmuş olur. 265[265]

Taatlerin Başı: Namaz

"Güneşin (zeval vaktinde) kayması anından, gecenin kararmasına kadar, güzelce namaz kıl,

---

264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/11-12
265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/12-13

sabah namazını da. Çünkü sabah namazı şâhidlidir. Gecenin bir kısmında da uyanıp, sırf sana mahsus fazladan bir ibadet olmak
üzere, onunla (Kur'ân'Ja) gece namazı kıl. Belki Rabbin seni bir makâm-ı Mahmûd'a gönderecektir. Söyle de: "Ya Rabbi, beni sıdk ve selâmet girdirilişiyle girdir, ssdk çıkanşıyla çıkar ve tarafından bana, hakkıyla yardım edecek bir hüccet ver." De ki: "Hak geldi, batı! zail oldu. Şüphesiz ki bâtıl, hep zail olacaktır" (İsra, 78-81).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 266[266]

Birinci Mesele

Ayetin, önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Allah Teâlâ, ulûhiyyet, âhiret ve nübüvvet meselelerini iyice izah edince, bunun peşinden, imandan sonra itaati emretmiştir. İmandan sonra itaat ve ibadetlerin en kıymetlisi namazdır. İşte bu sebebten ötürü, Allah bunu emretmiştir.
2) Allah Teâlâ, "Yakında seni, neredeyse, bu yerden çıkarmak için, mutlaka rahatsız edecekler" {isra, 76) buyurunca, müşriklere karşı peygamberine yardım etmek için, ibadet etmesini emretmiştir. Buna göre sanki ona, "Onların, seni diyarından çıkarma çabalarına aldırma, onlara iltifat etme. Allah'a ibadet etmekle meşgul ol ve namazlarını edaya devam et. Çünkü Allah Teâlâ, onların hilejtuzak ve serlerini senden savuşturur ve senin elini onların ellerine, dinini onların dinine gâlib getirir" denilmektedir. Bunun bir benzeri de, Tahâ Suresi'ndekİ, "O halde sen, onlar ne derlerse sabret. Güneşin doğmasından evvel ve batmasından evvel, Rabbini hamd ile teşbih et. Gecenin bir kısım saatlerinde ve gündüzün etrafında da teşbih et ki
nzâ-yı (ilâhîye) eresin" (Tan*. 130) ve "Andolsun biliyoruz ki onların söyleyip durduklarından göğsün cidden daralıyor (ey habibim). Sen, hemen Rabbini, hamd ile tesbîh et ve secde edenlerden ol. Sana ölüm gelinceye kadar da Rabbine ibadet et" (Hicr 97-99) ayetleridir.
3) Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Şam'a git, çünkü orası peygamberler yurdudur" dediklerinde, Hz. Peygamber oraya gitmeye azmetti. İşte o zaman ona sanki, "Kendisine ibâdet edilecek ma'bûd, her beldede aynıdır. Zafer ve devlet (güç-kuvvet), ancak O'nuh te'yîdi ve muzaffer kılmasıyla olur. Binâenaleyh sen, namazlarına devam et, yurduna dön, oraya dönüp girdiğinde de, "Rabbim beni sıdk ve selamet girdirilişiyle girdir, sıdk çıkarıhştyla çıkar ve bu beldede dinini anlatmam ve şeriatını ortaya koymam için bana yardımcı bir hüccet ver" demesini emretmiştir. Allah en İyi bilendir. 267[267]

Dülûk-i Şems Ne Demektir?

Dilciler ve müfessirler, "dülûku'ş-şems"in ne manaya olduğu hususunda şu iki değişik görüşü belirtmişlerdir:
1) Bu, güneşin batması demektir. Bu görüş, bir grup sahabeden rivayet edilmiştir. Vahidî, el-Basît isimli Hz. Ali (r.aVnin bunun "güneşin batması" manasına olduğunu söylediğini nakletmiştir. Zerr b. Hubeyş de Abdullah b. Mes'ûd'un, bu ifâdenin "güneşin batması" manasına geldiğini söylediğini rivayet etmiştir. Sa'îd b. Cübeyr de aynı görüş İbn Abbas (r.a)'den rivayet etmiştir. Bu görüş Ferrâ ile, muteahhirînden (sonraki âlimlerden) olan İbn Kuteybe'nin de görüşüdür.
2) Bu, "güneşin göğün tam ortasından, batıya doğru kayması" demektir. Bu görüş de, ekserî sahabî ve tabiînin tercih ettiği görüştür. Bu görüşü benimseyenler, bunun doğruluğu hakkında şu delilleri getirmişlerdir:
Birinci Delil: Vahidî, el-Basît adlı eserinde Câbir (r.a)'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) ile ashabı, bende yemek yediler. Sonra da, tam güneşin zeval vakti

---

266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/13-14
267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/14

çıktılar. Hz. Peygamber (s.a.s), 'İşte bu, güneşin dulûk ettiği zamandır" buyurdu.

İkinci Delil: Keşşaf sahibi Hz. Peygamber {s.a.sj'in şöyle dediğini nakletmiştir:

CebrâiI (a.s) bana güneşin zeval vaktinde, dulûku esnasında geldi ve öğle namazını kıldırdı."268[268]

Üçüncü Delil: Dilciler, Arapça'da, "dulûk"un "zeval" manasına geldiğini, bundan Ötürü güneş, göğün tam tepesinden, öğle vakti batıya doğru döndüğünde, dâliketün" denildiğini; yine battığı zaman da ona bu ismin verildiğini, çünkü her id durumda da onun zail (kaymakta) olduğunu söylemişlerdir. Ezherî de bunu bu şekilde açıklamıştır: Kaffâl şöyle der: "Dulûk'un esas manası meyletmedir. Nitekim Arapça'da, "Güneş zevale doğru meyletti" ve "Güneş batmaya meyletti" denilir. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: "Buna göre ayetteki "dulûk" ile, güneşin göğün ortasından, batıya doğru meyletmesinin -oymasının- kastedilmiş olması gerekir. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, namaz -imayı güneşin dülûkü vaktine bağlamıştır. Dülûk ise, meyletmek ve kaymak demektir. Binâenaleyh bunun, kendisine namaz hükmü taalluk eden, ilk meyi ve zeval vakti olduğunu söylemek gerekir. Binâenaleyh bu ilk zeval, güneşin göğün ortasından batıya kaymaya başladığı an tahakkuk ettiğine göre, bu namazın vacib (farz) oluşunun, du vakitte olması gerekir ki bu, ayette bahsedilen dulûk ile, güneşin göğün ortasından "oeyletmesinin kastedildiğini gösterir. Dolayısıyla bu, dilcilerin üzerinde ittifak ettikleri -anaya binâen, bu konuda istinbât ettiğim güçlü bir delildir. Dilcilerin ittifak ettiği şey ise, dülûk kelimesinin meyi ve zeval manasına geldiğidir. Allah en iyi bilendir.

Dördüncü Delil: Ezherî şöyle der: "Evlâ olan, bu "dülûk"u, gündüzün ikinci yarısındaki güneşin zevali (batıya doğru inmesi) manasına hamletmektir. Buna göre ayetin manası, "Güneşin zeval vaktinden, gecenin kararmasına kadar, namazı sürdür" şeklindedir. Mananın böyle olması halinde bu ifadeye, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları girer. Cenâb-ı Hak daha sonra, "Sabah namazını da (kıl)" buyurmuştur. Binâenaleyh eğer "dülûk"u, güneşin zevali manasına alırsak, beş vakit namazın hepsi de ayette zikredilmiş olur. Yok eğer bunu, sadece güneşin batması manasına alırsak, ayetin hükmüne ancak üç vakit yani, akşam, yatsı ve sabah namazı girmiş olur. Ama Allah'ın kelâmını, daha fazla şey ifade eden manaya hamletmek daha evlâdır. Binâenaleyh, ayetteki dülûk ile zeval (güneşin göğün ortasından batıya doğru kayışı) manasının murad edilmiş olması gerekir.

Ferrâ, "dulûk"un, "güneşin batması" manasına olduğu görüşüne şâirin

"Bu, Rabah'm. güneş batmcaya değin ayakta duran (istirahata çekilmeyen) iki ayağının kaldığı yerdir" şeklindeki beytini delil getirmiştir. "Berâh" güneşin adı olup, şiirdeki ifadesi, "Batıncaya kadar" manasındadır. Ibn Kuteybe de Zü'r-Rumme'nin şu beytini buna delil getirmiştir:

"Bunlar öyle lambalardır ki, ne yıldızlar onlara öncülük ederler, ne de onların felekleri batar."

Bil ki bu istidlal zayıftır. Çünkü bize göre, "dülûk" meyletme ve değişme demektir. Bu mana ise, güneşin batışında mevcuttur. Bu sebeble, güneşin batışı da bir çeşit "dülûk"tur. O halde, "dülûk"un, güneşin batması manasında kullanılması, "güneşin zevali" manasında kullanılmasına mani değildir. Bu tıpkı "canlı" kelimesinin insan için kullanılmasının, "at" için kullanılmasına mâni olmaması gibidir. Bazı kimseler, o görüşün doğruluğuna şu şekilde de istidlalde bulunmuşlardır: "Dulûk, ovalamak manasına olan "delk" masdarından müştaktır. Çünkü insan güneşe baktığında gözlerini ovalar. Bu ise ancak güneşe bakılabildiği zaman için doğru olur. Ama güneşin göğün ortasında iken bakılmasının mümkün olmadığı malumdur. Fakat batmaya yaklaştığında güneşe rahatça bakılabilir. İnsan güneşe o esnada baktığında, gözlerini ovalar. O halde "dulûk"un, güneşin battığı zamanla ilgili olduğu sabit olur." Bu istidlale şu şekilde cevap verilir: Böyle bir açıklamaya, güneşin göğün tam ortasında olduğu zaman için ihtiyaç duyulur. Binâenaleyh "dülûk"un, güneşin zevali manasına olduğu şeklindeki görüşüm daha uygundur. Allah en İyi bilendir. 269[269]

268[268] EbuDavud, Salât, 2 (1/107).

269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/14-16

Üçüncü Mesele

Vahidî şöyle der: "Li-dülûkl" ifâdesindeki lâm harf-i cerri, sebep ve illet bildirir. Bu böyledir. Çünkü o namaz, ancak güneşin zevali ile farz olur. Bundan dolayı namaz kılan kimsenin, güneşin zevali sebebi ile o namazı kılması gerekir. [270][270]

Gasak Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hak, "Gecenin kararmasına kadar" buyurmuştur. "Gasaki'l-leyl", gecenin karanlığı demektir. Kisâî şöyle der: "Arapça'da "gece iyice karardı" denilir. Binâenaleyh sîn'in fethası ile, "gasak", kararma (yani masdar) değil, karanlık (yani isim)dır. Nadr b. Şumeyl şöyle der: "Bu ifâde, gecenin ilk başlangıcı manasınadır. Nitekim Arapça'da, görülebilen şeyler, görülemez hale geldiği an falanın yanına geldim" manasında denilir. Bu kelimenin asıl manası, "akmak"tır. Nitekim Arapça'da, denilir ki bu, "Göz'den yaş akması" demektir. "Gâstk"da, akan demektir. Bundan ötürü cehennemliklerin bedenlerinden akan kan ve irine, gassak" denilir. Binâenaleyh "Gece, bütün karanlığı ile bastırdı" demektir. Bu böyledir. Çünkü gece olunca karanlık bütün âlemi kuşatır ve bastırmış gibi olur.
Müfessirlerin görüşüne gelince, İbn Cüreyc şöyle der: " Atâ'ya "Gasakı'l-leyl" " demektir?" diye sorduğumda o,"gecenin başlangıcıdır" diye cevap verdi. Nafî b. el-Ezrak, İbn Abbas (r.a)'a, "gassak'ı sorduğunda, İbn Abbas, "o, gecenin sanlığmın basması, başlamasıdır" demiştir. Ezherî de şöyle der: "O an, şafak kaybolduğunda ve karanlıklar üst üste gelip, ortalık zifiri karanlık olduğu andır. Nitekim Arapça'da, göz yaşla dolup taştığında,;yara kanla dolup taştığında denilir. Çünkü biz, kelimeyi bu manaya hamledersek, gasakılleyl" ifadesine, dört vakit namaz, öğle, ikindi, akşam ve yatsı girmiş olur. Fakat bunu, karanlığın başlaması manasına alırsak, bu ifâdenin içine sadece Öğlen fte akşam girer. Binâenaleyh birinci mananın daha evlâ olması gerekir."
Bil ki bu iki görüşe önemli bir mesele dayanır. Çünkü biz, "gasak'ı, karanlığın başlangıcı manasına alırsak, bu, akşamın ilk vakti demek olur. Bu durumda da, ayette şu üç vakit belirtilmiş olur: Zeval vakti, akşamın ilk vakti ve sabah vakti. Bu da zevalin, hem Öğle hem de ikindi namazı vakti girmiş olur. Binâenaleyh bu vakit, bu iki namaz için müşterek bir vakit olmuş olur. Yine bu, akşamın (gecenin) ilk vaktinin, akşam ve yatsı için bir vakit olmasını gerektirir. Binâenaleyh bu vakit de, bu iki namaz için, müşterek vakit olmuş olur. Bu sebeble bu, mutlak manada öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının cem edilebileceğini gerektirir. Fakat insan mukîm iken, herhangi bir mazeret yok iken bu namazların cem edilemeyeceğine delil vardır. Bu sebeple bu cem'in seferîlik, yağmur ve benzeri mazeretler sebebiyle caiz olması gerekir. Fakat bu kelimeyi, gecenin karanlığının üst üste binmesi, zifiri karanlık manasına tefsir edersek, bu karanlık ancak, beyaz olan şafak tamamen kaybolduğunda gerçekleşir. ifadesindeki ilâ harf-i cerri, intihâ-ı gaye (mesafenin, zamanın sonunu göstermek) içindir. Bir mesafeye (sona) kadar uzanan hüküm ise, o son gelmezden önce meşru (farz) olur. Binâenaleyh namazların hepsinin, akşamın beyaz şafağı tamamen kaybolmazdan önce kılınmasının caiz olması gerekir. Bu da ancak, namazların, akşamın kırmızı şafağı kaybolduğu zaman vâcib (farz) olacağını söylediğimizde doğru olur. Allah en iyi bilendir. [271][271]

Kur'ane'l-Fecr Lafzındaki İncelikler

Ayetteki "Sabah Kur'ân'ı" ifadesine gelince, âlimler bununla, sabah namazının murad edildiğinde ittifak etmişlerdir. Bu kelime, "Namaz kıl" ifadesindeki, "namaz" kelimesine atfedilmiş olup, takdiri, "o namazı kıl ve sabah namazını da kıl" şeklinde olur. Bu ifâde ile ilgili birkaç incelik vardır:

---

[270][270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/16
[271][271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/17-18

Birinci İncelik: Bu ayet, namazın ancak kıraatte (Kur'ân okumayla) tam olacağını gösterir.

İkinci İncelik: Allah Teâlâ bunda, Kur'ân'ı, fecre muzaf kılmıştır. Buna göre kelamın takdiri, "Fecrin Kur'ân'ını da yerine getir" şeklinde olur. Bu sebeple, bu kıraatin, fecrin doğmasına bağlanmış olması gerekir. Sabah vaktinin ilk başlangıcında ise, fecir tahakkuk etmiş olur. Çünkü fecr, bu adı gecenin karanlığının, sabahın nurundan dolayı adetâ varıldığı için almıştır. Emrin zahiri, vücûb (farz oluşu) ifade eder. Binâenaleyh bu lafız, sabah namazının, fecrin doğduğu ilk vakitte kılınmasının vacip olduğunu gösterir. Fakat biz bunun vâcib olmadığında ittifak ettik. Bu sebeple geriye bunun mendûb oluşunun kalması gerekir. Çünkü vücûb, terke mani olan üstünlük demektir. Binâenaleyh vücûbun gerçekleşmesine bir manî bulunduğunda, terke mâni olan şeyin de kalkmış olması gerekir ve muhalif delil ortaya konuncaya kadar, bu asıl üstünlüğün sürmesi gerekir, Binâenaleyh ayetin sabah namazını, vaktinin başlangıcında kılmanın daha efdat olduğunu gösterdiği anlaşılır. Bu ise, İmam Şafii'nin, "sabah namazını alaca karanlıkta kılmak, ortalık aydınlanmaya başladığı zaman kılmaktan daha efdaldir" şeklindeki görüşünün doğruluğuna delâlet eder. Allah en iyi bilendir.

Üçüncü İncelik: Fakîhler, sünnet olanın, sabah namazındaki kıraatin, diğer namazlardaki kıraatlerdan daha uzun olması gerektiğini beyân etmişlerdir. Binâenaleyh ayetteki, "sabah Kur'ân V'ndan maksad, bu namazda, uzun okumaya teşvik etmedir. Çünkü bizatihi zikredilmiş olmak, o şeyin başkasından daha mükemmel olduğuna delâlet eder. 272[272]

Gece ve Gündüz Meleklerinin Sabah Namazında Bulunması

Dördüncü İncelik: Cenâb-ı Hak, sabah namazının Kur'ân'ını (kıraatini) "meşhûd" (şâhidlidir, müşahede edilir, seyredilir) olarak nitelemiştir. Ekserî alimler, bunun şu manaya olduğunu söylemişlerdir: Gece ve gündüz melekleri, sabah namazında imamın arkasında bir araya gelirler. Gündüz melekleri, insanlar sabah namazını kılarlarken ve gece melekleri henüz göğe çıkmadan yeryüzüne inerler. Binâenaleyh imam sabah namazını bitirdiğinde gece melekleri yukarı çıkar, gündüz melekleri yeryüzünde kalırlar. Gece melekleri yukarı çıktıklarında, "Ey Rabbimiz, kulların, sana namaz kılarlarken onlardan ayrıldık" derler. Gündüz melekleri de, "Ey Rabbimiz, kullarına, onlar namaz kılarlarken ulaştık" derler. Allah Teâlâ da bütün meleklerine, "şâhid olun ki onları bağışladım ve günahlarını affettim" der. Ben de derim ki: Bu izah, sabah namazını alaca karanlıkta (erkenden) kılmanın, ortalık aydınlanmaya başlayınca kılmadan daha efdal olduğu hususunda güçlü bir delildir. Çünkü insan o namaza, sabahın ilk vaktinde başladığında, henüz karanlık sürmektedir. Namaz, tertilli ve uzun Kur'ân okuyuşu sebebiyle uzadığında, karanlık kaybolmaya ve aydınlık ortaya çıkmaya başlar. O esnada da gündüz melekleri gelmiş olur. Bu yolla da, bu namaz esnasında hem gece, hem de gündüz melekleri bulunmuş olur. Fakat insan o namaza, ortalık aydınlanmaya yüz tuttuğu bir sırada başlarsa, ortada karanlık kalmamış olur. Dolayısıyla da o zaman, hiçbir gece meleği bulunmamış olur ve bu sebeple de anlatılan husus tahakkuk etmemiş olur. Binâenaleyh ayetteki "Çünkü sabah namazı şâhidlidir" ifadesinin, bu namazı alacakaranlıkta kılmanın daha efdal olduğu hususunda güçlü bir delil olduğu anlaşılır. 273[273]

Fecr Vaktinin Anlamı

Bana göre bu ifâdenin tefsirinde bir başka ihtimal de şudur: Her ne zaman daha büyük ve mükemmel hadiseler meydana gelse, bunlarla Allah'ın kudretinin mükemmel olduğuna istidlal etmek de o derecede mükemmel olur. Binâenaleyh insan, sabah namazını, vaktinin ilk başında edâ etmeye başladığında alemdeki o güçlü karanlık devam ediyor olur. O namaz

---

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/18

273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/18-19

esnasında Kur'ân kıraati uzadığında, bu karanlık yavaş yavaş aydınlığa dönüşür. Karanlık, ölüme ve yokluğa uygundur. Aydınlık da hayata ve varlığa uygundur. Bu durumda insan, uykusundan kalktığında, ölümden hayata, yokluktan varlığa geçmiş gibi olur. Sonra o, bununla beraber namazı esnasında bütün âlemin zulmetten aydınlığa, ölümden hayata, sükûnetten harekete ve yokluktan varlığa geçtiğini müşahede eder. İşte bu durum, akılların ve ruhların böylesi bir geçirmeye ve değiştirmeye yüce hikmeti ve sonsuz kudreti ile, âlemin müdebbiri olan bir yaratıcının ancak kadir olacağına şahadet ettiği, çok harikulade bir haldir. O zaman akıllar, bu bilginin nuru ile aydınlanır ve akıl ile ruha ilâhî-rûhânî mükaşefe kapılan açılır. Böylece uzuvların amellerinden ibaret olan o namaz, bu ilahî mukaddes mükâşefeler ile, müşahede edilen, meşhûd olan bir şey olur. İşte bundan dolayı zevk-i selimi ve müstakim (doğru) bir tabiatı olan her insan, uykusundan uyanıp, sabah namazını ilk vaktinde kılıp, âlemin hallerinin, mevcut karanlıktan aydınlığa, sükûnetten harekete doğru değişmesini düşündüğünde, kalbinde bir genişlik, bir rahatlık, ilim nurunda ve yakîn gücünde bir atış hisseder. İşte ayetteki, "Çünkü sabah namazı şâhidlidir" ifâdesi ite anlatılan budur. Böylece, bu düşünme ve tefekkür, ancak sabah namazının henüz gece ağarmadan kılınması esnasında olur. Hatırıma gelen izah budur. Allah ne murad ettiğini en iyi bilendir. 274[274]

Sabah Namazında Cemaate Katılmaya Teşvik

Ayette üçüncü bir ihtimal daha vardır ki bu da, bu ifadeden, sabah namazının cemaatle edâ edilmesine bir teşvikin kastedilmiş olmasıdır. O zaman mana, sabah namazının çok cemaat tarafından meşhud, (şahitli) olmasıdır. Bunu daha fazla açıklamak üzere deriz ki: Bu namazın, kalbin tasfiyesi (saflaştırılması) ve aydınlanmasından tesirinin diğer namazların tesirinden daha fazla olduğunu beyân etmiştik. İşte müslümanlardan bir cemaat, bu ibadeti edâ etmek için mescide gelip hazır olduklarında, herbirinin kalbi aydınlanır ve nurlanır. Sonra bu cemaat haline gelme sebebiyle sanki marifetullah nuru ile, bu esnada Allah'a yapılan taatın nuru, onların kalblerinden birinden diğerine akseder. Böylece de onların ruhları, sanki üzerlerine güneş ışıklan düşüp de, karşılıklı birbirine tşık aksettiren birçok ayna gibi olurlar. Çünkü bu aynalardan herbir aynanın ışığı diğerine akseder. Sabahleyin cemaatle namaz kılanlar için de durum böyledir. İşte bu sebeple zevk-i selîm sahibi olup, bu vakitte o namazı cemaatle edâ eden herkes, kalbinde bir genişlik, bir aydınlanma ve bir huzur bulacaktır.
Beşinci İncelik: Ayette, "Sabah namazım kıl, çünkü sabah namazı şâhidlidir" buyuru I m ustur. Sabah namazının şâhidli (meşhûd) olmasının sebebi hakkında, bir başka ihtimal daha vardır ki o da şudur: İnsan gece boyunca uyuyup, bu esnada dünya hallerini gözetmekten mahrum olup da, maddî hadiselerin şekil ve suretleri, onun hayalinin, fikrinin ve aklının levhalarından silinerek, böylece o levhalar, üzerine kötü nakışlar yazılıp, sonra bu nakışlar âdeta yıkanmış, silinmiş levhalar haline gelince; işte uykudan ilk kalkışında, insanın aklının, fikrinin ve hayalinin levhaları, bozuk ve kötü nakışlardan temizlenmiş ve mutahhar hale gelir, insan bu vakitte, Allah'a ibadete, O'nun münezzeh olduğunu anlatan kelâmını okumaya ve O'nun yüceliğini gösterecek fiiller yapmaya başladığı zaman, aklının, fikrinin ve hayalinin levhalarında, bu temiz ve mukaddes nakışlar belirir. Bu nakışların belirişi ise, bozuk nakışların hakimiyetine ve orada iyice kök salmasına mâni olur. Bunlar, dünyaya ve dünyanın şehvetlerine meyletmeden dolayı ortaya çıkan nakışlardır. İşte bu yolla, tamamen marifetullah'a muhabbetullah'a ve Allah'a itaata doğru olan temayüller süzülür ortaya çıkar, temayüz eder; dünyaya ve onun şehevî arzularına olan temayüller ise zayıflar. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: "Bu hikmet ancak, mü'min, gece ağarmadan uykusundan kalktığı o ilk esnada, hemen namaza yöneldiği zaman tahakkuk eder. Bu da, maksûda ulaştırır. Bil ki insanların ekserisi kalb hastalıklarına düçâr olmuşlardır. Bu hastalıklar, dünya sevgisi, hırsı, hased, övünme ve mal-evlâd çokluğu ile iftihar etmedir. Dünya, hastalar evidir. O, hastalarla dolu olduğu için, peygamberler de sanki mahir ve becerikli doktorlar gibidir. Hastanın bazan

---

274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/19

hastalığı artar da, sağlığına ancak, kuvvetli tedavilerle yeniden kavuşabilir. Bazan hasta bilmez de, doktorun tavsiyelerine uymaz ve çoğu zaman ona muhalefet eder. Fakat doktor, şefkatli ve becerikli olduğunda, elinden gelen her çareye başvurarak bu hastalığı yok etmeye çalışır. Bunu yoketmeye kadir olamazsa da, hiç olmazsa onu azaltmaya, hafifletmeye gayret eder. İşte bunu anladığında deriz ki: Dünya sevgisi hastalığı, bütün insanları sarmıştır. Bunun, marifetullah'a, Allah'a hizmete ve taata davetten, yönelmeden başka ilacı yoktur. Bu ilaç ise, nefislere ağır gelir. Bu tedaviyi kabul edip, boyun eğen pek azdır. Şüphe yok ki peygamberler, bu hastalığı azaltmaya, anlattığımız şekilde, hastalığın izâlesine faydası olacak tarzda uykudan uyandıkları o ilk vakitte insanları hemen taat ve ibadete yönelmeye teşvik etmek için çaba sarfetmişlerdir. Binâenaleyh bu ibadet ile işe başlamak gerekmiştir. Sözünün sır ve inceliklerini en iyi Allah bilir. 275[275]

Teheccüd Lafzının Anlamı

Cenâb-ı Hak "Gecenin bir kısmında da uyanıp, saf sana mahsus fazladan bir ibadet olmak üzere, onunla gece namazı kıl" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, remz ve işaret yoluyla beş vakit namazı emredince, bunun peşinden, gece namazına teşvik eden beyanını getirmiştir. Bu konuda birkaç d ahi s vardır:

Birinci Bahis: Teheccüd, gece kılınan namazdır. Buna göre, teheccüd emri "gece kalk, namaz kıl" manasrndadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gecenin saatlerinden b* kısmının dışındaki saatlerce kalk (gecenin) yansı miktannca. Yahut ondan birazını eksilt. Yahut (o yarının) üzerine (biraz) artır. Kur'ân'ı da açık açık, tane tane oku" ı, 2-4) buyurmuştur.

İkinci Bahis: Vahidî şöyle demiştir: Hücûd kelimesi, Arapça'da "uyku" manasına :iup. şiirde bu manada çokça kullanılmıştır. Nitekim, "onu uyuttum" manasında, denilir. Lebid'in şu şiiri de bu manadadır:

"Gece öyle uzadı ki, neticede biz uyuyuverdik" Sanki Lebîd şöyle demektedir: Uyuttu bizi. Çünkü gece bize öyle uzun geldi ki, derken bizi uyku bastı." Ebu Ubeyd, Ebu Ubeyde'den, "hâcid"in, "uyuyan kimse" ve "gece namaz kılan kişi" manalarına geldiğini nakletmiştir. Bu sözün bir benzerini Sa'leb, İbnu'l-A'râbî'den rivayet etmiştir. Buna göre sanki o, "Kişi, gecenin bir vaktinde namaz kıldı" manasında ve "gece uyudu" manasında, demiştir. Bunlara göre bu lafız, ezdâddan (aynı anda iki zıd mana ifade eden kelimelerdendir. Ezherî bu lafzın tefsiri hususunda orta yolu bularak şöyle der: "Arapların kelâmında meşhur olan "hâcld" kelimesinin "uyuyan kimse" manasına kullanılmasıdır. Sonra biz şeriatta, namaz •ulmak için gece uykudan kalkan kimseye "müteheccid" denildiğini gördük. Binâenaleyh, kendisinden uykuyu attığı için, onun bu ismi aldığını söylemek gerekir. Bu tıpkı, kendisinden günahı (hinsi) attığı için, ibâdet eden kimseye, "mütehannis" denilmesi gibidir. Yine zorluğu (hareci) ve büyük günahı (ism ve hûb'u) kendisinden attı manasında, "müteharric", "müteessim" ve "mütehavvib" denilir.

Ben derim ki: "Bu hususta, başka bir ihtimal daha vardır: İnsan, ölümden sonraki güçlüğünü omuzuna alır. Binâenaleyh onun, bu uykuyu bırakışından gayesi, öldüğünde tatlı uykuyu elde etmek olunca bu kalkış da o uykuyu elde etmek için olur. Bu sebeple de "teheccüd" adını alır."

Burada, bir üçüncü açıklama da şudur: Rivayet edildiğine göre Haccâc b. Amr el-Mazenî şöyle der: "Sizden biri, gece kalkıp namaz kıldığında ve bu hal üzere sabaha girdiğinde, teheccüdde bulunduğunu mu sanıyor? Teheccüd, uyuduktan sonra, uyanıp namaz kılmak; sonra yeniden uyuduktan sonra uyanıp namaz kılmak; sonra yeniden uyuduktan sonra uyanıp namaz kılmaktır. İşte Hz. Peygamber (s.a.s)'in teheccüdü böyle idi." Bunu iyice anladığında, biz diyoruz ki: Böyle teheccüd kılan insan, gece her namaz kılışında, yatmaya ve tekrar kalkmaya niyetlenir. Binâenaleyh bu sebepten ötürü, bu namazın "teheccüd" adını almış olması uzak bir ihtimal değildir.

---

[275][275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/20-21

Üçüncü Bahis: Ayetteki, mine'l-teyl ifadesindeki min harf-i cerri'nin mutlaka bir müteallakı olması gerekir. Fe-tehecced kelimesindeki fâ'nın da, üzerine atfedilmesi gereken bir yer olması gerekir. Buna göre kelamın takdiri, "gecenin bir kısmında kalk ve onunla gece namazı kıl" şeklinde olur. Buradaki "onunla" ifadesi ile, "Kur'ân ile" manası kastedilmiş olup, bu da "kendisinde Kur'ân okunan namaz" demek olur. 276[276]

Gece Namazının Hükmü

Dördüncü Bahis: Arapça'da "nafile", asıl olana ilâve edilen, onun üzerinde fazla olan şey" demektir. Bu kelimenin manasını, (En’am, ı) olmasının ne demek olduğu konusunda, gece namazının Hz. Peygamber (s.a.s.)'e vacip olup olmamasına dayanan iki görüş vardır: Bazı kimseler bu namazın Hz. Peygamber'e vacib (farz) olduğunu, daha sonra farziyetinin neshedildiğini ve böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in farz namazlarına ilave bir nafile namaz olarak kaldığını söylemişlerdir.
Mücâhid ve Süddî, bu kelimenin tefsiri hususunda, güzel bir açıklamada bulunarak şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır. Binâenaleyh O'nun, farzların dışında yaptığı her ibadetinin, günahlarının affedilmesinde bir tesiri yoktur. Aksine o ibadetlerin tesiri, derecelerinin artmasında ve mükâfaatının çoğalmasındadtr. Binâenaleyh Peygamberin bu tür ibadetlerinden maksadı, fazla mükafaat almaktır. İşte bundan ötürü, O'nun fazladan yaptığı ibadetlere "nafile" denilmiştir. Ama ümmeti böyle değildir. Çünkü onların, affedilmesi gereken birçok günahları vardır. Binâenaleyh onlar günahlarının ve hatalarının affedilmesi için, böyle nafile ibadetler yapmaya muhtaçtırlar. Binâenaleyh bu taatların başkası hakkında değil, Hz. Peygamber için ftazladan* oldukları sabit olmuş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, nafileten leke "Sırf senin için nafile olarak", yani, "Bunlar başkası hakkında değil, senin hakkında "nafile"dir" buyurmuştur." İşte bu, bizim yukarıda bahsettiğimiz izahtır.
Teheccüd namazının Hz. Peygamber (s.a.s)'e vâcib (farz) olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: "Ayetteki, "Sırf senin için nafile olarak" ifadesinin manası, "O namaz, diğer beş vakit namaza ilave olarak sadece sana farz kılındı." Binâenaleyh sen, bu namaz ile, ümmetine temayüz ettin" şeklindedir." Bu görüşü şu şekilde desteklemek mümkündür: "Ayetteki, "gece namazı kıl" ifadesi emirdir ve emir sîgast vücub ifade eder. Dolayısıyla teheccüd namazının Hz. Peygamber'e vacib olması gerekir. Binâenaleyh ayetteki, "senin için nafile olarak" ifadesini, vâcib olmama manasına alırsak, bir çelişki ortaya çıkmış olur ki, bu normal değildir. Binâenaleyh bunun, "beş vakit namaza ilave farz bir namaz olarak" manasında olması gerekir. Allah en iyi bilendir.
Beşinci Bahis: Hak Teâlâ'nın, "Güneşin (zeval vaktinde) kayması anından, geçenin kararmasına kadar güzelce namaz kıl, sabah namazını da..." ayeti, zahiren her nekadar Hz. Peygamber için olan bir emir ise de, mana bakımından ümmeti hakkında umûmî bir emirdir. Bunun delili, ayetteki, "Gecenin bir kısmında da uyanıp, sırf sana mahsus olarak nafile bir ibadet olmak üzere, o (Kur'ân ile) gece namazı kıl" ifadesidir. Allah Teâlâ bununla, gece namazı ile ilgili emrinin, sadece Hz. Peygamber'e ait olduğunu göstermiştir. Bu ise, beş vakit namazın kılınması ile ilgili emrin, sadece Hz. Peygamber'e mahsus olmadığını gösterir. Aksi halde teheccüd namazı ile ilgili emri, "sırf sana mahsus olarak" ifadesi ile kayıtlamanın hiçbir manası olmazdı. Allah en iyi bilendir. 277[277]

Asâ Fiilinin Allah Hakkında Manası

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Belki Rabbin seni bir Makam-ı Mahmûd a gönderecektir" buyurmuştur. Müfessirler, Allah için kullanılan asâ (olur ki) kelimesinin, "mutlaka, hiç şüphe

---

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/21-22
277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/22-23

yok ki" manasına geldiği hususunda ittifak etmişlerdir. Meânî âlimleri şöyle demişlerdir: "Olur /(/'kelimesi, arzulandırma manasına gelir. Binâenaleyh birisi birisine ümit verir, sonra da onu ümidinden mahrum ederse, bu bir ar ve utanç olur. Allah Teâlâ ise, bir kimseyi, herhangi bir şey hususunda ümitlendirip, sonra da onu ona vermemekten son derece münezzeh ve kerimdir." 278[278]

Makam-ı Mahmûd

Ayetteki, "Makam-ı Mahmûd" ile ilgili iki bahis vardır:
Birinci Bahis: "Mahmûd" kelimesinin mansûb oluşu hususunda iki izah yapılmıştır:
a) Kelime, ayetteki "seni gönderecektir" fiilinden "hâl" olmak üzere mansubtur, yani, "seni, mahmûd (övülmüş) olarak gönderecektir" demektir.
b) Kelime, kendinden önceki "makam" kelimesinin sıfatı olduğu için mansubtur. Bunun izahı açıktır.
İkinci Bahis: "Makâm-ı Mahmûd"un tefsin hususunda birçok görüş vardır:
1) Bu, şefaat-ı Muhammedîdir. Vahidî şöyle der: "Müfessirler, bunun şefaat makamı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayet hakkında, "Bu, üzerinde, ümmetime şefaat edeceğim makamdır"279[279] buyurmuştur." Ben derim ki: Ayetin lafzı da bu manayı ihsas ettirmektedir. Çünkü insan, ancak birisi ona hamdedip medh-ü sena ettiği zaman, mahmûd (öğülmüş) olur. Hamd ise, ancak in'âma ve lutfa karşı yapılır. Binâenaleyh ayette bahsedilen Makâm-ı Mahmûd'un, kendisinde, Hz. Peygamberin, bir grup insana in'âmda (iyilikte) bulunup, o insanların bu iyilikten ötürü, onu övdükleri bir makam olması gerekir. Bu iyilik, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dini tebliğ etmesi ve şeriatı öğretmesi olamaz. Çünkü bu zaten mevcuttu. O halde, ayetteki "Belki Rabbin seni bir Makam-ı Mahmûd'a gönderecektir" ifadesi, bir ümid vermedir. Halbuki insanı, zaten kendinde bulunan bir şeyi vaadederek arzulandırmak imkânsızdır. Binâenaleyh kendisinden ötürü mahmûd olunacak (hamdedilecek, teşekkür edilecek) bu in'âmın, insanlara daha sonra ulaşacak bir in'âm (iyilik) olması gerekir. Bu ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah yanında ümmetine şefaatçi olmasıdır. Dolayısıyla bu, ayetin lafzının yani, "Beiki Rabbin seni bir Makam-ı Mahmûd'a gönderecektir" ifadesinin, bu manaya olduğunu gösterir. Hem sonra ayetteki "makam" ve "mahmûd" kelimelerinin nekire (belirsiz) oluşu da, o makamda Hz. Peygamber için, büyük bir övgünün, mükemmel bir hamdin (teşekkürün) olacağını gösterir. İnsanın, kendisini azabtan kurtarmaya çalışan kimseye karşı hamdi (teşekkürü ve övgüsü), bir bakıma ihtiyaç duymadığı mükâfaatını artırmaya gayret gösterecek kimseye karşı olan hamdinden daha ileri olacağı malumdur. Çünkü insanın, büyük elem ve kederlerinin giderilmesine duyduğu ihtiyaç, bir bakıma, elde etmeye ihtiyaç duymadığı fazla menfaatları elde etmeye olan ihtiyacından çok çok fazladır. Binâenaleyh bunun böyle olduğu sabit olunca, "Belki Rabbin seni bir Makâm-ı Mahmûd'a gönderecektir" ifadesi ile, ehl-i sünnetin inancına göre, cezaları kaldırma hususundaki şefaatin kastedilmiş olması gerekir. Ayetin lafzı bu manayı çok kuvvetli bir biçimde hissettirip, aynı hususta sahih hadisler bulununca, ayeti bu manaya hamletmek vacip olur. Şu meşhur duâ da. bu izahı destekler: "Ya Rabbi, O (Muhammed'İ), evvelkilerin ve sonrakilerin gıpta edeceği ve ona vaadettiğin Makam-ı Mahmûd'a ilet," Müslümanlar, Makam-ı Mahmûd ile şefaat-ı Muhammediyenin kastedildiği hususunda ttifak etmişlerdir.
İkinci Görüş: Huzeyfe (r.a) şöyle der: "İnsanlar (mahşerde) toplanırlar. Hiç kimse tonuşmaz. İlk çağırılan, Hz. Muhammed (s.a.s) olur. O, çağırılınca "Lebbeyk ve Sa'deyk" (Buyurtemret Rabbim). Hayır senin elindedir. Şer sana ait değildir.280[280] Hidayete ermiş olan, senin

---

278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/23

279[279] Musned. 2/441, 528.

280[280] Şer,yaratma itibariyle Allah'a ait ise de, kesb itibariyle kula aittir. Şerri seçen kuldur, bu cihetle ona nisbet edilir (Ç.).

hidayete erdirdiğindir. Kulların senin huzurundadır. Senin tarafından yaratılmış olup, senin hükmüne götürüleceklerdir. Senden kurtuluş,
ancak yine sana gelmekledir. Münezzehsin, yücesin, ey Beytullah'm Rabbi, seni takdis ederiz!" der. İşte, "Belki Rabbin seni bir Makam-ı Mahmûd'a gönderecektir" ayetiyte kastedilen budur." Ben derim ki, birinci görüş daha uygundur. Çünkü Hz. Peygamberin şefaat için gayreti, insanları O'na hamdetmeye (teşekkür etmeye) yöneltir; böylece de o "mahmûd" (hamdedilen, teşekkür edilen) olmuş olur. Bu duayı söylemek ise, Hz. Peygamber'e sadece mükâfaat kazandırır, (teşekkür) kazandırmaz. 3una göre eğer, "Bu görüşe göre, Allah'ın Hz. Peygamberi öveceği niçin söylenmesin?" denilirse, biz deriz ki: Arapça'da hamd, sadece bir in'âma karşılık yapılan medh-ü sena için kullanılır. Binâenaleyh hamd lafzı, bu mananın dışında, ancak mecazî olarak kullanılır.
Üçüncü Görüş: Bununla, neticesi övgü (medh-ü sena) olan bir makam kastedilmiştir. Bu görüş de, ikinci görüş hakkında söylediğimiz sebepten ötürü zayıftır. 281[281]

Hz. Peygamberin Arşa Oturacağı İddiası Esassızdır

Dördüncü Görüş: Vahidî, İbn Mes'ûd (r.a)'un, "Allah, Hz. Muhammed (sa.s)'i Arş'ı üzerinde oturtacak" dediğini; Mücâhidin de, "Allah, onu Arş'ta yanına oturtacak" dediğini rivayet etmiştir. Vahidî, bu rivayetlerden sonra sözüne şöyle devam eder: "Bu, rezil, ürkütücü ve korkunç bir görüştür. Kur'ân'ın ayetleri, böyle Dir tefsirin bozuk olduğunu haykırır. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet eder:
1) "Ba's" (gönderme), oturtmanın zıddıdır. Nitekim Arapça'da, 'Misafiri ve oturanı gönderdim, onlar da gittiler" denilebilir. Yine "Allah, ölüyü, kabrinden kaldınp, diriltti" manasında, denilir. Binâenaleyh "ba's"i, oturtma manasına tefsir etmek, zıddı bir mana ile tefsir etmek olur ki bu, yanlıştır.
2)Allah Teâlâ, burada "makam" demiş, mak'âd (oturacak yer) dememiştir. Makam, ayakta durulan yerdir, oturulan yer değildir.
3) Eğer Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammedi yanında oturtacak şekilde, Arş üzerinde oturuyor olsaydı, sınırlı ve sonlu bir varlık olmuş olurdu. Böyle olan ise, muhdes (sonradan olma)dır.
4) Hz. Muhammed'in, Allah ile birlikte Arş üzerinde oturacağım söyleme de, ona fazla bir kıymet ve şeref kazandırmaz. Çünkü câhil ve ahmak kimseler, cennetliklerin, Allah Teâlâ'yı ziyaret edeceklerini, O'nunla birlikte oturduklarını ve Allah Teâlâ'nın onlara, dünyadaki hal ve durumlarını sorduğunu söylüyorlar. Bu durum, onlara göre bütün mü'minler için söz konusu olunca, bu makamın Hz. Peygamber'e verilmesinde fazla bir kıymet ve derece olmaz.
5) "Hükümdar falancayı gönderdi" denildiğinde, hükümdarın o kimseyi, bir topluluğun işlerini düzene koyması için gönderdiği anlaşılır, yoksa bundan o kimseyi, tahtında kendisi ile oturttuğu manası anlaşılmaz. Böylece bu görüşün rezil, düşük, akit kıt, dinsiz kimselerin meyledeceği bir söz olduğu sabit olur?282[282]

Mudhale Sıdk - Muhrace Sıdk

Daha sonra Cenâb-ı Allah "Şöyle de: "Rabbim, beni sıdk ve selâmet girdirilişiyle girdir, sıdk çıkarıştyla çıkar" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardtr:
Birinci Bahis: Biz, Hak Teâlâ'nın, "Yakında seni, neredeyse, bu yerden çıkarmak için herhalde rahatsız edecekler"'(İm. ?6) ayetinin tefsiri hususunda şu iki görüşü zikretmiştik:
1)Bununla, Mekke kâfirlerinin, Hz. Muhammed (s.a.s)'i Mekke'den çıkarma hususundaki gayretleri kastedilmiştir.

281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/23-25
282[282] Vahidî bu izahı ile, bu husustaki rivayetlerin uydurma olduğunu anlatmak istiyor. Yoksa Ibn Mes'ud ur Mücahid’i itham için bunları söylemiyor (Ç.).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/25-26

2) Bununla şu kastedilmiştir: "Yahudiler ona, "Sana yakışan, Medine'den Şam'a gitmektir" demişlerdi. Cenâb-ı Hak da ona, "Namazını kıl, Allah'a ibadetle Meşgul ol. O cahillerin sözüne iltifat etme. Çünkü senin yardımcın ve destekçin benim" buyurmuştu. İşte bundan sonra Allah Teâlâ bu ayette yeniden o hadiseden bahsetmiştir. Binâenaleyh o ayeti, Mekke kâfirlerinin, Hz. Peygamberi Mekke'den çıkarma gayretleri manasına alırsak, bu ayetin manası şöyle olur: "Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e Medine'ye hicret etmesini emrederek, ona, "Rabbim, beni sıdk ve selamet girdirilişiyle girdir", yani Mekke'den Medine'ye, sıdk çıkarışıyla çıkar" demesini buyurmuştur. Bu aynı zamanda Hasan el-Basrl ve Katade'nin de görüşüdür. Ama biz o ayeti, Yahudilerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e Medine'den çıkıp Şam'a gitmesini tavsiye etmeleri manasına alır ve Hz. Peygamberin de, Medine'den çıktığını, sonra Allah Teâlâ'nın ona Medine'ye geri dönmesini emrettiği manasında tefsir edersek, bu ayetin manası da şöyle olur: "Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye döndüğünde, "Rabbim, beni sıdk ve selamet girdirişiyle, Medine'ye girdir ve sıdk çıkarılışıyla beni Medine'den Mekke'ye çıkar, yani bana Mekke'nin fethini müyesser kıl" demiştir.

Ayetin tefsiri ile ilgili şöyle bir üçüncü görüş vardır ki bu, öncekilerden daha mükemmeldir: Bu şu manayadır: "Ey Rabbim, beni namazıma sıdk girdirişiyle girdir ve namazımdan sıdkt ihlâs, zikrinde bulunma ve şükrünü edâ etme ile birlikte çıkar."

Dördüncü Görüş: Bu görüş, yukarıda geçen görüşlerden daha güzeldir. Buna göre ayetin manası şöyledir: "Ey Rabbim beni, dinini ve şeriatını edâ etme hususunda, onların gereklerini hakkıyla yerine getirmeye sok ve beni onları ifâ ettikten sonra, üzerimde onlarla ilgili hiçbir kovuşturma ve soruşturma bırakmaksızın onlardan çıkar."

Beşinci Görüş: Bu da öncekilerden daha güzeldir. Buna göre mana, "Ey Rabbim beni, tevhidin, tenzihin ve kutsiyyetin delillerinin denizine sok, sonra beni delilin gösterdiği şeyi tanımanın ışığına ulaştıracak olan delillerle daha fazla meşgul olmaktan çıkar, medlulün (Allah'ın) marifetinin ışığına garket; yine beni sonradan var olanların, sonradan var olma delilleri hususunda düşünmekten kurtarıp, çokluktan ve değişikliklerden münezzeh olan o tek ve bir olan (Allah'ı) bilmeye (marifetullaha) garket" şeklindedir.

Altıncı Görüş: Bu şu manayadır: "Beni, içine sokacağın herşeye, kullukta sâdık ve marifetine dalmış olarak sok, yine içinden çıkaracağın herşeyden de, kullukta, marifetullahta ve muhabbetullahta sâdık olarak çıkar." Bundan murad, kulluğun bütün giriş çıkışlarda, hareket ve sükûnlarda devam etmesini istemektir.

Yedinci Görüş: Bu, "Beni, kabre doğru bir girdirişle girdir, yine kabirden, doğru (sâdık bir) çıkışla çıkar" demektir.

İkinci Bahis: Mîmin zammesiyle, "müdhal" kelimesi, tıpkı "idhâl" gibi bir masdardır. Nitekim Arapça'da, denilir. Bu tıpkı, (Mû'minun. 29) ayetinde olduğu gibi (mef'ûl-ü mutlaktır). Müdhal ve muhreç kelimelerinin "sıdk" kelimesine izafetleri ise, bu giriş ve çıkışı övmek içindir. Buna göre sanki Hz. Peygamber (s.a.s), Allah Teâlâ'dan, kendisinde hoşlanmadığı hiçbirşey olmayan güzel bir girdiriliş ve güzel bir çıkarılış istemiştir. 283[283]

Hz. Peygambere Verilen Hüccet

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Bana hakkıyla yardım edecek bir hüccet ver" demesini emretmiştir. Bu, "sayesinde, bana muhalif olanların hepsine karşı, bana destek olacak apaçık bir beyyine, bir hüccet ver" demektir. Velhasıl Hz. Muhammed (s.a.s), Allah Teâlâ'dan, muhalif olanlara karşt, hüccet, güç ve kudret vermek suretiyle desteklemesini istemiştir. Allah Teâlâ da, duasına icabet etmiş ve O'na, mutlaka insanlardan koruyacağını bildirerek, "Allah seni insanlardan koruyacak" (Maıde. 67); "Felaha, ancak Allah'ın hizbi, (taraftarları) ereceklerdir" (Mücâ(We, 22) ve "o hak dini, bütün dinlere galib getirecek" (Saf, 9} buyurmuştur. 284[284]

283[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/26-27

284[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/27-28

Hak Geldi, Batıl Gitti

Hz. Peygamber (s.a.s), Allah Teâlâ'dan yardım isteyince, O da O'nun duasını kabul ettiğini bildirerek, "De ki, "Hak yani Allah'ın dini ve şeriatı geldi; batıl yani Allah'ın dininin dışındaki bütün din ve şeriatlar zail oldu" buyurmuştur. Zehaka yok olup gitti, yıkıldı, geçersiz oldu" demektir. Bu, "öldü" manasında kullanılan deyimine dayanır. Ibn Mes'ûd (r.a)'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Fetih günü Mekke'ye girdiğinde Beytullah'ın etrafında 360 put vardı. O, elindeki değnek ile onlara dürtüyor, "Hak geldi, batıl zail oldu" diyor ve bunun üzerine o put, yüz üstü düşüyordu."
Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki bâtıl, hep zail olacaktır", yani, "Batıl için bir müddet devlet ve saltanat olsa bile devam etmez, en süratli bir biçimde zail olur" buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 285[285]

Kur'an Şifa ve Rahmettir

"Biz Kur'ân'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olan şeyleri, parça parça indiriyoruz. Zâlimlerin ise ancak ziyanını artırır, insana nimet verdiğimiz zaman, (zikru/Zahdan) yüz çevirir, yan çizer. Ona şer dokununca da pek
ümidsiz olur. De ki: "Her biri kendi asli tabiatına göre hareket eder. O halde kimin daha doğru yolda bulunduğunu Rabbin daha iyi bilir" (İsra. 8244).
Bil ki Cenâb-ı Hak, ilahiyat, nübüvvet, haşr, ma'ad, ba's, kaza ve kaderin mevcudiyeti meselelerini tafsilatlı bir biçimde açıklayıp, bundan sonra namazı emrederek ondaki sırlara dikkat çekince ve bunların hepsi de Kur'ân'da zikredilmiş olunca, bütün bunların peşinden, Kur'ân'ın şifâ ve rahmet olduğunun açıklanmasını getirmiş ve "Biz Kur'ân'dan, şifa ve rahmet olan şeyleri, parça parça indiriyoruz" buyurmuştur. Burada (min) harf-i cerri, ba'ziyyet (kısım) ifade etmemekte olup, aksine "cins" manası için getirilmiştir. Tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın "O halde murdardan, putlardan kaçının, uzaklasın"(Hacc. 20) ayetinde olduğu gibi. Buna göre ayetin manası, "Biz, bir Kur'ân olan bu cinsten, bir şifa olan şeyler indiriyoruz. Binâenaleyh, Kur'ân'ın tamamı, mü'minler için bir şifâdır" şeklinde olur. Bil ki Kur'ân, ruhanî hastalıklara karşı bir şifadır; yine o, maddî cismanî hastalıklara karşı da bir şifadır. 286[286]

Ruhi Hastalıklara Şifa Olması

Onun, ruhanî hastalıklara karşı bir şifa olmasına gelince: Bu, aşikâr ve bellidir. Çünkü, ruhanî hastalıklar iki çeşittir: Batıl itikâdlar ve kınanmış, zemmedilmiş huylar, ahlâk... Bâtıl i'tikadlara gelince: Fesat ve bozukluk bakımından bunların en ileri derecede olanları, ilahiyat, nübüvvet, ahiret ve kazâ-kaderle ilgili bozuk ve fasit inançlardır. Kur'ân, bu konularda, batıl görüşleri de iptal edecek olan şeyleri kapsamaktadır. Ruhî hastalıkların en kuvvetlisi, bu konulardaki hatalar olunca; Kur'an-ı Kerim de bu bâtıl inanişlarda bulunan gizli ve batınî ayıp ve kusurları ortaya çıkaran delilleri ihtiva edince, şüphesiz Kur'ân-ı Kerim, bu tür ruhanî hastalıklara karşı bir şifa olmuş olur.
Kınanmış olan ahlâk ve huylara gelince, Kur'ân-ı Kerim, bunların açıklanmasını, onda bulunan mefsedetlerin tanıtılmasını ve üstün, fadıl ve mükemmel huylar ile medhedilmiş olan amellere irşâd edip yol göstermeyi de ihtiva etmektedir. İşte Kur'ân-ı Kerim, bu nevi hastalığa karşı da bir şifâ olmuş olur. Böylece, Kur'ân-! Kerim'in, ruhanî bütün hastalıklara karşı şifâ olduğu kesinlik kazanmış olur. 287[287]

285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/28
286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/28-29
287[287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/29

Bedenî Hastalıklara Şifa Olması

Kur'ân1 in cismanî ve maddî hastalıklara karşı şifâ olmasına gelince, bu böyledir, çünkü, bereketini umarak Kur'ân okumak pekçok hastalığı men etmektedir. Filozoflardan ve tılsımcılardan büyük bir topluluk, bilinemeyen ve manası anlaşılamayan pekçok efsun, rukye ve duaların okunmasının, faydalar temin edip zararları da savuşturma hususunda pekçok büyük tesirleri olduğunu beyân edip açıklayınca, Allah'ın celâl ve kibriyasının zikrini, mukarreb meleklerin ta'zîm ve tebcilini, azgın kimseler ve şeytanların da tahkîr edilip zelil kılınmasını kapsayan bu yüce Kur'ân'ın okunması, dinî ve dünyevî faydaları eda etmeye haydi haydi sebep ve vesile olur. Söylediğimiz bu şey, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadisle de kuvvetlenmektedir. O şöyle buyurmuştur: "Kim Kur'ân'i vesile ederek şifa istemezse, Allah Teâlâ o kimseye şifâ vermesin!"288[288]

Kur'ân'ın Rahmet Olması

Kur'ân'ın mü'minler için rahmet olmasına gelince: Bil ki biz, daha önce, insanların ruhlarının, batıl inançlar ve bozuk ahlâklar sebebiyle, hasta olduklarını beyan etmiştik. Kur'ân da iki kısımdır. Bir kısım, sapıkların şüphelerinden ve batıldan yana olanların batılı süslemelerinden kurtulmayı sağlar ki bu, şifâdır. Bir kısmı da, yüce ilimleri ve insanın, sayesinde Rabbu'l-âlemîn'in civarına ulaşacağı ve böylece mukarreb melekler zümresine karışacağı üstün ahlâkı elde etme yollarını öğrenmeyi sağlar ki, bu da, rahmettir. Hastalığı gidermek, sıhhati temin edecek şeyleri tamamlamaya gayret etmekten daha önce olduğu için, Cenâb-ı Allah da bu ayette, önce şifâdan bahsetmiş, sonra, bunun peşinden de rahmetten söz etmiştir. Bil ki Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın, mü'minler için bir şifâ ve bir rahmet olduğunu beyan edince, onun, zalimler için bir hüsran ve dalâlet sebebi olduğunu da açıkladı. Zalimlerden murad, müşriklerdir. Bu böyledir, çünkü Kur'ân'ı dinlemek, onların gazabını, kinini ve hasedini arttırmaktadır. Bu kötü ahlâk da onları, batıl amellere yöneltir ve bu kötü huyların, ruhlarının ta içinde kuvvet bulup kök salmasın arttanr. Sonra bu kötü ve nefsanî ahlâk, bozuk amellere sevketmeye devam eder. Bu amelleri yapmak da, o kötü ahlâkı kuvvetlendirir. İşte böylece Kur'ân, o sapık müşriklerin horluk, dalâlet, fesat ve azâb derecelerinin artmasına bir sebep olmuş olur.
Hak Teâlâ sonra, bu sapık cahillerin, dalâlet vadilerine, horlanma ve azaba uğrama makamlarına düşmelerine sebep olan esas şeyi zikreder ki, o da dünya sevgisi; mal, mevki tutkusu ve bunların ancak kendi gayret ve çabalarıyla meydana geldiğine, o ilgili kimselerin inanmasıdır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "İnsana nimet verdiğimiz zaman, (zikrullahdan) yüz çevirir, yan çizer" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır: 289[289]

Nimet Zamanında Şükürden Yüz Çeviren İnsan

Birinci Bahis: İbn Abbas (r.a), "Burada bahsedilen "insan" Velîd ibn el-Muğire'dir" demiştir. Bu, uzak bîr ihtimaldir. Aksine bundan murad, İnsan türünün halinin, maksadına ulaşıp gayesini elde ettiğinde gurura kapılıp, Allah'a ibadetten habersiz, O'na itaat hususunda da serkeş bir hale gelmek olduğunu beyân etmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Çünkü insan, kendisini ihtiyaçtan müstağni gördü diye, azar..." (Aiâk. e-7) buyurmuştur. 290[290]

---

[288] 288[288]Kenzu'l-Ummal, 10/28106

Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/29-30

[289] 289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/30

[290] 290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/30

(Neâ) Kelimesindeki Kıraat Farkları

İkinci Bahis: Ayetteki a'rada kelimesi, sırtını döndü; yani, "sırtını başka bir yöne çevirip, sıvışıp gitti; uzaklaştı" anlamındadır. Neâ kelimesi Arapça'da '"uzaklaştı" anlamındadır. Bir şeyden yüz çevirmek de, o şeye yüzünü yan çevirmektir, deyimi, "ona yanını döndü ve sırtını çevirdi; büyüklenmek istedi" demektir. Zira böyle, yapmak büyüklük taslayanların adetidir. Neâ kelimesinin birçok okunuş şekilleri bulunmaktadır:
1) Nûn ve hemzenin fethasıyla okumak olup, bu, âmmenin, ekseri kıraat alimlerinin okumasıdır. Secde süresindeki kelime de böyle okunur. Bu, daha çok görülen kullanış şeklidir. Ne'y, kelimesi, "uzaklık" anlamındadır. "Uzaklaştı" anlamında da neâ denilir.
2) İbnu Amir, bu kelimeyi (Nâe) şeklinde okumuştur. Bunun iki izahı bulunmaktadır:
a) (gördü) anlamında (Râe) denildiği gibi, lamel fiilinin aynel fiilden önce bulunmasıdır.
b) Bunun, "kalktı" anlamında olan olması
3) Hamza ve Kisâî, iki fethanın da imâlesiyle (kesreye benzetilmesine) okumuşlardır. Çünkü onlar, tfU 'deki hemzeyi imâle ile okumuşlar, sonra da nûn'u, kesreye tabî kılarak ti'j 'nın imâleli okunması gibi, kesreli okumuşlardır.
4) Ebû Amr, Ebu Bekr'in rivayetine göre Asım, Kisâî'den rivayetle Nasır ve Hamza, nûnu fethalı ve hemzeyi de imâleli okumak şeklindeki aslına uygun olarak, bu kelimeyi, nûnun fethası ve hemzenin kesresiyle okumuşlardır. 291[291]

Musibet Esnasında Ümitsiz Olan İnsan

Cenâb-ı Hak sonra "Ona şer dokununca da, pek ümitsiz olur" buyurmuştur. Yani, "ona bir fakirlik veya hastalık veya belâlardan bir belâ gelip çatarsa, Allah'ın rahmetinden tamamen ümidini keser. Oysaki, Allah'ın rahmetinden ancak kâfirler ümidini keser" demektir. Velhasıl, insan, bir nimete ve kudrete ulaşırsa, ona aldanır da Allah'ı zikretmeyi unutur. Ve eğer, dünyadan mahrumiyet içine düşerse, onu üzüntü ve hüzün kaplar ve bundan böyle, hep Allah'ı zikreder. İşte bu miskîn, Allah'ı zikirden ebedî olarak mahrumdur. Bunun bir benzeri de, "Amma insan, ne zaman Rabbi onu imtihan edip de kendisine kerem eder, nimetler verirse, "Rabbim beni şerefli kıldı" der. Fakat ne zaman da onu deneyerek, ona olan rızkım daraltırsa, şimdi de, "Rabbim beni alçalttı" der" (Fecr, 15-16) ayetleridir. Şu ayet de böyledir: "Hakikat şu ki: insan, hırsına düşkün yaratılmıştır. Kendisine şer dokundu mu feryadı basandır, ona hayır dokununca da çok cimridir" (Meârtc, 19-21). 292[292]

Herkes Şâkilesine Göre Amel Eder

Cenâb-ı Hak daha sonra, "De ki: "Her biri kendi şâkilesine göre hareket eder" buyurmuştur. Zeccâc, "şfikile, yol, mezheb demektir. Bunun delili şudur: Arapça'da, "Hazâ tarîkun zû şevâkile" denilir ki, bunun manası, "Bu, kendisinden tali pekçok yollar ayrılan bir yoldur" şeklindedir" demiştir. Bence, ayetten muradın bu mana olduğunu destekleyen başka bir şey de ayetteki, "O halde kimin daha doğru yolda bulunduğunu Rabbin daha iyi bilir" ifadesidir. Bu husustaki başka bir izah da şudur: Bundan murad, şu manadır: "Herkes, kendi nefis cevherinin şâkilesine, kalıbına; ruhuna muktezasına göre amel eder. Eğer nefsi aydınlanmış, hayırlı, temiz ve ulvî, yüce bir nefis ise, ondan, faziletli ve kıymetli ameller sudur eder. Yok eğer nefis, bulanık, adi, kötü, sapıtmış ve zulmanî, kararmış ise, ondan da, kötü ve değersiz fiiller sâdır olur.
Ben derim ki: Akıllı kimseler, insan ruhlarının (nefislerinin), mahiyetleri bakımından farklı olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları: "Onlar, mahiyetleri bakımından muhteliftir. Fiillerinin ve durumlarının değişik oluşu, cevherlerinin ve mahiyetlerinin değişik olması

---

[291] 291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/31
[292] 292[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/31-32

sebebiyledir" derlerken, bazıları da: "Onlar, mahiyetleri bakımından müsavidirler. Fiillerinin değişik olması, mizâc ve alışkanlıklarının değişik olması sebebiyledir" derler.
Bence, tercihe şayan olan birinci görüştür. Kur'ân da bunu bildirmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, geçmiş olan ayet-i kerimelerde, Kur'ân'ın bazı insanlara nisbetle şifa ve rahmet; diğer bazı kimselere nisbetle de, hüsran ve horluğu ve hakirliği ifade ettiğini beyan etmiştir. Sonra bunun peşinden, "De ki: "Her biri kendi şâkilesine göre hareket eder" buyurmuştur. Bu, "O temiz nefislere uygun olan ve yakışan, onlarda, Kur'ân vesilesiyle, zekâ ve kemâl eserlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu bulanık nefislere yakışan ise, onlarda, Kur'ân sebebiyle, horluk, hakirlik ve dalâl, sapıklık eserlerinin ortaya çıkmasıdır. Nitekim, güneş de, tuzu sertleştirip kurutur, yağı eritir; çamaşırcının yıkadığı elbiseleri beyazlaştınr, yüzünü de karartır" demektir. Bu sözden maksat ancak, eğer ruhlar ve nefisler mahiyetleri bakımından çeşitli olup bazısı aydınlanmış ve saf, kendisinden, Kur'ân vesilesiyle nûr üstüne nûr ortaya çıkar; bazısı da bulanık ve karanlık olup, kendisinden Kur'ân sebebiyle, dalâlet üzerine dalâlet, ceza üstüne ceza sudur eder bir halde olursa, tamamlanır. 293[293]

Rûh Hakkında

"Sana ruhu sorarlar. De ki: "Rûh Rabbimin emrindendir. (Zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir"
(Isra, 85).
Bil ki Allah Teâlâ önceki ayeti, "Her biri kendi şâkilesine göre amel eder" ifadesi ile bitirip, biz de bundan muradın, ruhların kendilerinden sudur eden fiillere benzemesi manası olduğunu söyleyince, bu ayette de ruhun mahiyetinden ve hakikatinden bahsetmek gerekmiştir. İşte bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s)'e ruhu sormuşlardır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 294[294]

Birinci Mesele

Müfessirlerin, bu ayette bahsedilen rûh hakkında çeşitli görüşleri olup, onlardan en açığı şudur: "Bununla, hayat
sebebi olan rûh kastedilmiştir. Rivayet edildiğine göre yahudiler, Kureyş'e şöyte dediler: Muhammed (s.a.s)'e şu üç şeyi sorun, eğer size ikisinin cevabını verir, üçüncüsünde susarsa, bilin ki o peygamberdir: Ona Ashab-ı Kehf'i, Zülkarneyn'i ve ruhu sorun." Onlar da, Hz. Peygamber (s.a.sj'den bu üç şeyi sordular. Hz. Peygamber (s.a.s), "Size, bunları yarın cevaplayayım" buyurdu. Bunun üzerine vahiy kırk gün kadar kesildi. Daha sonra vahiy yeniden başladı ve Cenâb-ı Hak, "Hiçbirşey hakkında ben bunu mutlaka yarın yapacağım" deme. Ancak Allah'ın dilemesi müstesna (yani inşaallah demen müstesna)"(Kehi. 23-24) ayetini indirdi. Daha sonra Hz. Peygamber, onlara Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn Kıssaları nı anlattı, ama rûhdan bahsetmedi. İşte bu hususta Cenâb-ı Hakk'ın, "Sana ruhu sorarlar. De ki: "Rûh Rabbimin emrindendir" ayeti indi. Cenâb-ı Allah böylece insanların akıllarının, ruhun hakikatini anlamaktan aciz oluduğunu beyân etmiştir. Bunun peşinden de, "Zaten size az bir ilimden başkası verilmemiştir" buyurmuştur." 295[295]

Rûh Ayeti Hakkındaki Meşhur Sebeb-i Nüzulün Eleştirilmesi

Bazı kimseler bu rivayeti birkaç bakımdan tenkid etmişlerdir:
1) Rûh, Cenâb-ı Hak'dan daha yüce ve büyük birşey değildir. Binâenaleyh Allah'ı bilip tanımak mümkün iken, hatta bizzat tahakkuk etmiş iken, ruhu tanımaya ne manî var?
2) Bu rivayete göre yahudiler, "Eğer, Ashab-ı Kehf'den ve Zülkarneyn'den bahseder de rûh

---

293[293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/32
294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/33
295[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/33

konusunda cevap vermez ise o, peygamberdir" demişler gûyâ... Bu, akıl almaz bir söz. Çünkü Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn Kıssaları, anlatılagelmekte olan iki hadisedir. Bu tür hadiseleri anlatmak, kişinin peygamberliğine delil olamaz. Hem sonra Hz. Peygamberin anlatacağı bu kıssalar, ya onun peygamber olduğunu bilmezden önce veya bildikten sonra nazar-ı dikkate alınır. Binâenaleyh eğer bu onun peygamberliğini bilip inanmazdan önce olursa, onlar onu yalanlarlar. Yok eğer bu onun peygamberliğini bilip inandıktan sonra olursa, zaten bunları anlatmazdan önce onun peygamberliği bilinmiş olur. Dolayısıyla bunları anlatmasının (bu hususta) bir tesiri olmaz. Hz. Peygamber'in ruhun hakikati konusunda cevap vermemesini, onun peygamberliğine delil tutmak da tuhaf bir şeydir.

3) Rûh meselesini, hem felsefecilerin ve kelamcıların en aşağıları bile bilir. Binâenaleyh eğer Hz. Peygamber (s.a.s): "Ben onu bilemem" demiş olsaydı, bu, ona karşı büyük bir nefreti ve hakareti gerektirirdi. Çünkü böylesi meseleleri bilememek, herhangi bir insan için bile, bir küçüklük ve eksiklik sayılır. Ya en alim ve en fazıl o peygamber için ne sayılır!

4) Allah Teâlâ, O'nun hakkında, "Rahman, Kur'ân'ı (Ona) öğretti"(Rahman, 1); "Allah sana bilmediklerini öğretti. Allah'ın senin üzerindeki lütf-u inayeti çok büyüktür"(Nisa. n3); "Rabbim, benim ilmimi artır" de" (Tat, m) buyurmuştur. Kur'ân hakkında da, "Yaş, kuru herşey apaçık bir kitaptadır"'{En'am, 59) buyurmuştur, Hz. Peygamber (s.a.s) "Ey Rabbim, eşyanın (herşeyin) hakikatini bize olduğu gibi (her nasılsa öyle) göster" demiştir. Binâenaleyh hali ve mertebesi böyle olan bir kimseye, halkın çoğunluğunun bildiği rûh meselesini, "Ben bilmiyorum" demesi nasıl uygun düşer? Aksine bize göre tercihe şayan olan şudur: Onlar, Hz. Peygamber'e ruhu sordular, O da onu en güzel bir biçimde açıklayarak cevap verdi. Bunu şu şekilde izah edebiliriz:

Ayette onların Hz. Peygamber'e ruhu sordukları bildirilmektedir. Ruhu sorma çok değişik şekillerde olabilir. Meselâ:

a) "Ruhun mahiyeti nedir? O, yer tutan bir varlık mıdır, yoksa bir mekânda (yerde) bulunan, oraya hâil (dahil) olan bir şey midir; yoksa, yer tutmayan ve bir yerde hâil (dahil) olmayan bir şey midir?" denilebilir.

b) "Rûh, kadîm midir, hadis midir?" denilebilir.

c) "Ruhlar, bedenlerin ölümünden sonra bakî kalırlar mı, yoksa onlar da fânî olurlar mı?" denilebilir.

d) "Ruhların sa'îd (mutlu) veya şakî (mutsuz) oluşları ne demektir?" denilebilir.

Velhasıl ruhlarla ilgili olarak sorutabilecek şeyler ve konular pek çoktur. O halde ayetteki, "Sana ruhu sorarlar" ifadesinde, onların bu bahsettiğimiz hususları mı, yoksa başka hususları mı sorduklarına dâir bir delâlet yoktur. Ancak Allah Teâlâ, bu soruya cevap olarak, "Rûh Rabbimin emrindendir" demesini emretmiştir. Bu cevap ise, yukarıda bahsettiğimiz, o meselelerden sadece şu ikisini ilgilendirir:

a) Ruhun mahiyeti, konusu,

b) Ruhun kadîm mi hadis mi olduğu konusu.

Birinci konuya gelince, kâfirler, "Ruhun hakikati ve mahiyeti nedir? O, bedenin içinde bulunan bir cisim mi, bedenin tabiat ve karışımlarından meydana çıkan bir şey mi; yoksa bedenin, mizaç ve terkibinin bizzat kendisi mi, yoksa bu bedende bulunan başka bir araz (sıfat) mı, yahut da bu cisimlerden ve arazlardan (sıfatlardan) başka bir varlık mı?" demişlerdi. Allah Teâlâ da buna, rûh, bedenden ve arazlarından istfatlarından-hallerinden) başka birşeydir. Çünkü bu maddeler, anâsır-ı erba'adan ve karışımların bir araya gelmesinden meydana gelmiş şeylerdir. Ama rûh böyle değildir. Aksine o, basit (tek), mücerred (soyut) bir cevherdir, Cenâb-ı Hakk'ın "(Allah) "o!" der, o da oluverir" ayeti mucibince meydana gelmiş bir varlıktır" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine kâfirler, "öyle ise rûh, niçin madde ve arazlardan başka birşey olmuştur?" dediklerinde de, Allah Teâlâ, "O, Allah'ın emri, var etmesi ve beden için canlılığı sağlamada tesirli kılması ile meydana gelmiş bir varlıktır" diye cevap vermiştir. Binâenaleyh birşeyin hususî hakikatini bilmemek, onu inkâr etmeyi gerektirmez. Çünkü eşyanın (varlıkların) hakikat ve mahiyetlerin çoğu bilinememektedir. Çünkü biz, "Sekencebin şurubunun safrayı kesen bir özelliği olduğunu biliyoruz. Ama onun mahiyetini ve hakikatini öğrenmek istediğimizde, bunu bilemiyoruz. Binâenaleyh mahiyetlerin ve hakikatlerin pek çoğunun meçhul olduğu sabittir. Bunların bilinmeyişi, onları yok saymayı gerektirmez. İşte burada da böyledir ve ayetteki, "(Zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir" buyruğu ile anlatılan da budur. 296[296]

Emr Kelimesinin İzahı

İkinci Bahis: "Emr" kelimesi, bazan fiil, iş manasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Firauvn'un emri, yani işi, hiç de dürüst değildir"(Hûd, 97) ve "Emrimiz, yani fiilimiz geldiğinde, o memleketin üstünü altına getirdik" {Hûd, 62) buyurmuştur. O halde, ayetteki, "Rûh Rabbimin emrindendir" ifadesi, "Rabbimin işleri cümlesindendir" manasındadır. Bu şekildeki ifade, kâfirlerin, ruhun kadim mi hadis mi olduğunu sorduklarını ve Cenâb-ı Hakk'ın buna, "Hayır aksine rûh hadis (sonradan olma)dır. Ancak Allah'ın fiili, varetmesi ve yaratmasıyla meydana gelmiştir" diye cevap verdiğini göstermektedir. Cenâb-ı Hak sonra da, ruhun hadis olduğuna, "Size az bir ilimden başkası verilmemiştir" ifadesi ile hüccet getirmiştir. Yani, "Ruhlar, fıtratlarının başlangıcında ilimlerden ve bilgilerden uzaktırlar. İlimler ve bilgiler onlarda sonradan meydana gelmiştir. Binâenaleyh o ruhlar, devamlı bir halden bir hale geçmekte ve noksanlıktan kemâle doğru terakkî etmektedirler. Böyle değişmek ve terakki etmek ise, hadis (sonradan) oluş emârelerindendir. Binâenaleyh, "De ki: "Rûh Rabbimin emrindendir" ifadesi, kâfirlerin Hz. Peygamber'e "Rûh, hadis (mahlûk) mudur?" diye sorduklarına ve onun da, "Evet o hadistir. Allah'ın yaratması ve varetmesiyle meydana gelmiştir" diye cevap verdiğine delâlet eder. İşte, "De ki: "Rûh Rabbimin emrindendir" cümlesinden kastedilen budur. Cenâb-ı Hak daha sonra da, ruhların halden hale değişmelerini hadis oluşlarına delil getirmiştir. İşte ayetteki, "(Zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir" cümlesiyle de bu kastedilmiştir. Bu konuda söyleyeceğimiz bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir. 297[297]

İkinci Mesele

Bu mesele, ayette bahsedilen "rûh" hakkındaki diğer görüşlerin zikredilmesi hakkındadır. Bil ki insanlar, yukarıda bahsedilenlerden başka çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir: 298[298]

Ruhdan Maksadın Kur'ân Olması İhtimali

Birinci Görüş: Bu görüşe göre ayetteki "rûh" ile, Kur'ân kasdedtlmiştir. Şöyle denilmiştir: "Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'i, birçok ayette "rûh" diye adlandırmıştır. Binâenaleyh bu ayette sorulan "rûh"un, Kur'ân olması uygundur. Öyle ise bu hususta şu iki noktayı mutlaka izah etmek gerekir:
a)Allah'ın, Kur'ân'ı "rûh" diye adlandırmış olduğuna şu ayetler delâlet etmektedir: "İşte böylece sana, katımızdan bir rûh vahyetük" (şüra,52) "O, emri ile, melekleri "rûh" ile indirir"(Naw, 2). Bir de Kur'ân "Rûh" diye adlandırmasının sebebi şudur: Çünkü Kur'ân ile ruhların ve akılların hayatiyyeti gerçekleşir. Zira Kur'ân sayesinde marifetullahı, melekleri, kitapları ve peygamberleri tanıma, bilme gerçekleşir. Ruhlar ise ancak bu bilgilerle hayat bulur. Bu konuyu, "O emri ile, melekleri "rûh" ile indirir" (Nam. z) ayetinin tefsirinde ele almıştık.
b) Bu ayette sorulan ruhun Kur'ân olması daha uygundur. Çünkü daha önce, "Biz Kur'ân 'dan müminler için şifa ve rahmet olan şeyleri parça parça indiriyoruz" (isra, 82) ayetinde Kur'ân'dan bahsedilmişti. Daha sonra gelecek olan, "Andolsun ki sana vahyettiğimizi de dilersek gideririz. De ki: "Andolsun, insanlar ve cin, şu Kur'ân 'm bir benzerini getirmek için

---

[296] 296[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/33-35
[297] 297[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/35-36
[298] 298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/36

bir araya toplansa ve birbirlerine yardımcı olsalar bile, yine de onun benzerini getiremezler" (Isra, 86-ee) ayetlerinde de Kur'ân'dan bahsedilmektedir. Binâenaleyh ruhla ilgili bu ayetin öncesi de sonrası da Kur'ân ile ilgili olunca, Kur'ân ayetlerinin bir birlik ve ahenk arzetmiş olması için, bu "rûh" ile de Kur'ân'ın murad edilmiş olması gerekir. Bu böyledir. Çünkü müşriklerin, Kur'ân işini akıllan almamış ve onun şiir mi, kehânet (sihir) cinsinden birşey mi olduğunu sormuşlar. Allah Teâlâ da onlara, "Bu, benim emrim (işim), vahyim ve indirmem (tenzilim) ile ortaya çıkmış bir sözdür" diye cevap vermiş, yani, "De ki: "Rûh Rabbimin emrindendir", yani "Kur'ân Rabbimin emri ile ortaya çıkmış olup, beşer sözü cinsinden değildir" de" buyurmuştur. 299[299]

Ruhdan Maksadın Melek Olması İhtimali

İkinci Görüş: Ayette sorulan rûh, gök meleklerinden bir melektir ki bu, kuvvet ve kudret bakımından en büyük melektir. İşte Hak Teâlâ'nin, "O gün rûh ve melekler saf halinde ayakta dururlar" (Nebe1, 38) ayetinde bahsedilen rûh budur. Hz. Ali (r.a)'den şunu nakletmişlerdir: "Bu, yetmişbin yüzü, her yüzünde yetmişbin yüzü, her yüzünde yetmişbin dili, her dilinde, yetmişbin lisanı bulunan bir melektir. O, bütün bu dilleri ve lisanlarıyla Allah'ı teşbih eder. Allah Teâlâ, onun her teşbihinden, Kıyamete kadar diğer meleklerle birlikte uçan bir melek yaratır." Bu görüşte olanlar, "Allah Teâlâ, Arş'dan sonra, bu melekten daha büyük bir varlık yaratmamıştır. Eğer bu melek, yedi göğü, yeri ve bunların içinde bulunanları bir lokmada yutmak istese, yutabilirdi."
Birisi şöyle diyebilir: "Bu görüş zayıftır. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:
1) Bu kadar tafsilatı, Hz. Ali bildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) haydi haydi bilirdi. Öyle ise, bunu müşriklere niçin söylemedi? Hem sonra Hz. Ali'ye vahiy gelmemişti. Binâenaleyh o bu bilgiyi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den almıştır. Neden Hz. Peygamber (s.a.s), bu açıklamayı Hz. Ali'ye yapmış da başkalarına yapmamıştır.
2) O melek, tek bir canlı ve tek bir akıllı varlık idi ise, ona bu kadar dil vermede bir fayda yoktur. Eğer dillerinden ve lisanlarından herbirini konuşan, ayrı bir canlı varlık ise, o tek bir melek olmaz, bir melekler topluluğu olmuş olur.
3) Bu, varlığı mechûl olan birşeydir. Öyle ise yahûdîler, onu nasıl sorabilirler? Fakat insanın hayat sebebi olan ruha gelince, bu insanlar tarafından tanınmamasının sebepleri çok olan bir şeydir. Binâenaleyh yahûdîlerin sorusunun bununla ilgili olduğunu söylemek daha evla olur. 300[300]

Ruhdan Cebrail Kastedilmiştir

Dördüncü Görüş: Bu, Hasan el-Basri'nin ve Katade'nin görüşüdür. Buna göre, ayette bahsedilen "rûh" Cebrail (a.s)'dir. Bunun delili, Cenâb-ı Allah'ın, onu "Bunu, Ruhu'l-Emîn, senin kalbine indirdi" (§uara, 193} ve "Biz o (Meryem'e) ruhumuzu gönderdik" (Meryem, 17) ayetlerinde rûh diye adlandırmış olmasıdır. Bu görüşü, Allah Teâlâ'nın, bu ayette, "De ki rûh Rabbimin emrindendir" demiş olması da destekler. Yine Hak Teâlâ, Cebrail (a.s)'in, "Biz, ancak Rabbinin emri ile ineriz" (Meryem. 64) elediğini nakletmiştir. İşte bunun üzerine onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Cebrail'in nasıl bir şey olduğunu ve kendisine nasıl vahiy getirdiğini sormuşlardır.
Beşinci Görüş: Mücâhid şöyle demiştir: "Ruh, meleklerden olmayan ve insan şeklinde yaratılmış bir varlıktır. Bunlar yer içerler, bunların elleri, ayakları ve başları vardır." Ebu Salih söyle demiştir: "Ruh, insan olmadığı halde, insana benzeyen varlıklardır." Ben, ne Kur'ân'da, ne de sahih hadislerde, bu görüşü isbat hususunda tutunulacak hiçbirşey bulamadım. Hem sonra bu da, yine mechûl olan bir şeydir. Bu sebeple, yahûdîlerin sorusunun bununla ilgili

---

299[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/36-37
300[300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/37

olduğunu söylemek de uzak bir ihtimaldir. Binâenaleyh ayetteki "rûh"un tefsiri ile ilgili zikredeceğimiz şeyler, bu beş görüştür. Doğruyu en iyi Allah bilir. 301[301]

İnsan Benliğinin Mahiyeti

Bu mesele, insanın hakikatinin ne olduğu hususundaki görüşleri ortaya koyma ile ilgilidir. Bil ki burada insanın,
kendisine "Ben" diye işaret ettiği birşeyin olduğuna dâir zarurî bir bilgi vardır. İnsan, "Bildim, anladım, gördüm, duydum, tattım, kokladım, tuttum ve öfkelendim" dediğinde, bunlardan her birine, "Ben" zamiri ile işaret edilmiş olur. Binâenaleyh bu insan, ya cisimdir, ya arazdır, ya cisim ile araz toplamı bir varlıktır, yahut cisim ve arazdan başka bir şeydir, yahut da bu üçündendir. Bu taksimat, aklî bir taksimattır. 302[302]

İnsanın Cisimden Başka Rûh Olduğunun Delilleri

Birinci Kısım: İnsanın cisim olduğunu söylemektir. Bu cisim, ya bu bünyenin kendisidir, ve yahut da bu bünyenin içinde bir cisimdir, yahut da bu bünyeden hariç bir cisimdir. İnsanın bu maddî bünye ve cisimden ibaret olduğunu, kelamcıların ekserisi söyler. Onlar şöyle derler: "İnsanı tarif etmek için, ne bir haddi, ne de bir resmi zikretmeye gerek yok. Aksine gerekli olan, şöyle demektir: İnsan, bu maddi bünye üzere yapılmış bir cisimdir." Bil ki bu söz bize göre batıldır. Bunu şu şekilde izah ederiz. Bu kelamcılar, "insan, gözle görülen şu maddî cisimdir" demişlerdir. Binâenaleyh biz, insanın şu bedenden ibaret olduğu ve insanın elle tutulur, gözle görülür şu varlıktan ibaret olduğu görüşünü çürüttüğümüzde, onların görüşlerinin yanlış olduğu ortaya çıkmış olur. İnsanın, bu maddî bedenden ibaret olmasının imkânsızlığına şuniar delâlet eder:
Birinci Hüccet: Bu bedenin parçalarının, bazan artmak ve eksilmek suretiyle, bazan şişmanlamak ve zayıflamak suretiyle değiştiği hususunda kesin bilgi vardır. Yine bu değişen şeylerin, geride kalanlardan başka olduğu hususunda zarurî bilgi vardır. Bu üç mukaddimenin toplamından, insan bu bedenden ibaret olmadığı hususunda kesin bilgi elde edilmiş olur.
İkinci Hüccet: İnsanın fikri, belli bir işe yönelip, onunla meşgul olduğu anda, insan, bedeninin diğer uzuv, parça ve kısımlarından, kol ve bacaklarından habersiz olur. Binâenaleyh insan o anda, kendinden tam haberdar değildir. Bunun delili, insanın o esnada bazan, "Kızdım, arzu ettim, sözünü dinledim, yüzünü gördüm" diyerek, bununla kendisini kastetmesidir. Binâenaleyh o, o anda kendinin o belli zatını biliyor, ama bedeninin tamamından ve bazı uzuvlarından habersiz olabiliyor. Böylece bilinen, bilinmemiş oluyor. Binâenaleyh insanın, bu bedeninden ve uzuvlarından başka bir hakikat olması gerekir.
Üçüncü Delil: Herkesin aklı, uzuvlardan herbirini insanın kendisine nisbet ederek konuşur ve "Başım, gözüm, elim, ayağım, dilim, kalbim" der. Halbuki muzaf, muzafun ileyhten başkadır. Binâenaleyh "insan" denen şeyin, bu beden ve uzuvlardan başka birşey olması gerekir. Eğer "insan bazan, "nefsim, zatım" diye, nefsini, zatını da kendisine muzaf kılar (izafe eder). Buna göre insanın nefsinin ve zatının, kendisinden başka olması gerekir ki, bu imkânsızdır" denilirse, biz deriz ki: Bazan bununla şu belli beden, bazan da bir şeyin kendisi ve herkesin "ben" diye işaret ettiği o hususî zâtı kastedilir. Binâenaleyh insan, "nefsim, zâtım" dediğinde, eğer bedenini kastediyorsa, bize göre bu insanın cevherinden başka birşeydir. Ama "ben" "nefsim, zâtım" ifadesi ile, kendisine "ben" diye işaret edilen muayyen varlık kastedilir ise de, insanın bu şeyi kendisine, "Benim insanım" sözüyle nisbet etmesinin mümkün olacağını kabul etmiyoruz. Çünkü insanın kendisi, zâtıdır. Dolayısıyla, artık nasıl otur da, onu tekrar kendisine isnad edebilir?
Dördüncü Delil: İnsanın, cisim olmasının imkânsız olduğuna dair her delil, onun bu cisimden

---

301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/37-38
302[302] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/38

ibaret olmasının imkânsız olduğuna da delâlet eder. Bu delillerin izahı gelecektir.

Beşinci Delil: İnsan, bazan bedeni ölü halde, kendisi diri olur. Binâenaleyh insanın, bu bedenden başka bir hakikat olması gerekir. Bunun doğruluğuna delil, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilâkis onlar, Rableri katında diridirler. Rızıklanirlar" (aj-i imr&n, 169) ayetidir. Binâenaleyh bu nass, o öldürülenlerin diri oldukları hususunda sarih bir ifadedir. Halbuki hislerimiz ise o cesedin ölü olduğunu göstermektedir.

Altıncı Delil: Cenâb-ı Hakk'ın, "Ateştir ki, onlar buna sabah akşam arzolunacaklar" (Mü'min, 46) ve "Suda boğuldular ardından da bir ateşe atıldılar" (Nuh 25) ifadeleri insanın, ölümünden sonra da yaşadığını göstermektedir. Hz". Peygamber (s.a.s)de, "Allah'ın peygamberleri ölmezler, ancak bir yurttan başka bir yurda taşınırlar"; "Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur" ve"Kim ölürse, muhakkak ki onun kıyameti kopmuştur" buyurmuştur. Bütün bu nasslar, insanın bedeninin ölümünden sonra da bakî kaldığına delâlet eder. Halbuki aklın bedaheti ve fıtratı ise, bu bedenin öldüğüne şehadet etmektedir. Şayet biz onun canlı olduğunu uygun görüp tecviz etmiş olsaydık, aynı şey bütün cansızlar hakkında da caiz olurdu ki bu, "safsata"nın ta kendisidir. Binâenaleyh, insanî bir şey olduğu ve cesedin de ölü olduğu sabit olunca, insanın bu cesetten başka bir şey olması gerekir.

Yedinci Delil: Hz. Peygamber (s.a.s) bir hutbesinde, "ölü, tabutu içine konulduğunda onun ruhu, o tabutun üzerinde kanat çırpar ve "Ey ehlim, ailem ve çocuklarım! Dünya benimle oynadığı gibi, sizinle de oynamasın. Ben, helal haram demeden mal biriktirdim. Dolayısıyla, bu mal başkasına kaldı, ama hesabım ise ben vereceğim. Binâenaleyh, benim başıma gelen şeyin sizin başınıza da gelmesinden sakının" der'" buyurmuştur. Bu hadisten çıkarılacak delil şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), o cesed, tabutu içine konulduğunda, orada nida eden ve "Ey ailem ve çocuklarım. Helâl haram demeyip mal biriktirdim" diyen bir şey kaldığını açıkça belirtmiştir. O çoluk çocuk kendisine ait olan; helâl haram demeyip mal biriktiren ve geride boynunda bir günah yükünden başka bir şey kalmayan o şeyin bu (tabuttaki) insan olmadığı malumdur. Binâenaleyh bu, kendisinde o cesedin ölü olarak taşındığı vakitte, o insanın, diri, geride kalan (bakî) ve anlayan bir şey olduğu hususunda açık ve sarîh bir ifadedir. Dolayısıyla bu, insanın, o ceset ve kalıptan başka bir şey olduğu hususunda da sarîh bir ifade olmuş olur.

Sekizinci Delil: Cenâb-ı Hak, "Ey itminâne ermiş ruh, dön Rabbine, sen O'ndan razı, O senden razı olarak"(Fecr, 27-28) buyurmuştur. "Dön" hitabı, o kimseye ancak, öldüğünde tevcih olunmuştur. Binâenaleyh bu, o cesedin ölümünden sonra Allah'a dönen o şeyin, Allah'tan hoşnut olan ve Allah'ın da kendisinden hoşnut olduğu, bir canlı olduğunu gösterir. Hoşnut olan ise, "insan"dan başka bir şey değildir. Binâenaleyh bu, bedenin ölümünden sonra, İnsanın, diri olarak kaldığına delâlet eder. Halbuki canlı olan, cansız ve ölü olandan başkadır. O halde, "insan" da, bu bedenden başkadır.

Dokuzuncu Delil: Cenâb-ı Hak, "Nihayet herhangi birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz, onlar artık ve eksik bir şey yapmaksızın, onun ruhunu alırlar. Sonra bunlar, bütün işlerine hak ve adaletle malik olan Allah'a döndürülmüşlerdir" [En'&m, 61-62) buyurmuş, onların o beden öldüğünde, Mevlâ'ları olan Allah'a döndürüldüklerini belirtmiştir. Binâenaleyh, Allah'a döndürülen o şeylerin, bu ölü bedenden başka bir şey olmaları gerekir.

Onuncu Delil: Meselâ biz, Hind, Rum, Arap ve Acem gibi dünyadaki bütün kavimler ite, yahudî, hristiyan, mecusî, müslüman ve alemdeki diğer bütün gruplar ile onların fırkaları gibi bütün din mensuplarının, ölüleri için sadaka verdiklerini; onlara hayırla dua ettiklerini ve onların (kabirlerini) ziyaret etmeye gittiklerini görmekteyiz.

Binâenaleyh, şayet ölüler, ölümlerinden sonra diri kalmasalardı, onlar için tasaddukta bulunmak, dua etmek ve onları ziyaret etmek abes olurdu. Binâenaleyh, bütün bu kimselerin tasaddukta bulunma, duâ etme ve ziyarette bulunma hususunda ittifak edip mutabakat sağlamış olmaları, onların selîm olan aslî fıtratlarının, "insarT'ın, bu bedenden başka bir şey olduğuna ve o şeyin ölmediğine, aksine ölenin bu beden olduğuna şehâdet ettiklerini gösterir.

Onbirincf Delil: Pekçok insan, ölümünden sonra rüyasında babasını veya oğlunu görür. Ve o ölen kimse, rüya göçen o kimseye, "Falan yere git; orada, senin için gömmüş olduğum hazinem bulunuyor" der. O insan o esnada onu görüyor ve ölen kimse de, üzerinde bulunan borcunu ödemesini, o rüyayı görene vasiyet ediyor. Daha sonra, rüyayt gören kimse uyandığında, bu işi araştırıyor ve bu iş, herhangi bir farklılık olmaksızın, aynen rüyadaki gibi tahakkuk ediyor. Binâenaleyh "insan" ölümünden sonra bakî kalmasaydı, bu böyle olamazdı. Bu delil, "insan"in, ölmesinden sonra bakî kaidtğına ve hislerimiz de cesedin ölü olduğuna delâlet edince, insan, bu ölü olan bedenden başka olmuş olur.

Onikinci Delil: İnsan, meselâ ellerinin, ayaklarının kesilmesi veya gözlerinin çıkarılması veyahut kulaklarının kesilmesi ya da diğer uzuvlarından herhangi birini kaybetmesi gibi, herhangi bir organı zayi olduğunda, insan, kalbinde ve aklında, uzuvları eksilmiş olan bu insanın önceki insan olduğunu duyar ve hisseder; o insanın zâtı hususunda bir farklılık ortaya çıkmaz. Hatta o insan, "Ben, biraz önce mevcut olan aynı insanim. Ancak ne var ki, onlar benim ellerimi ve ayaklarımı kestiler" der. Binâenaleyh bu, o insanın, bu uzuv ve organlardan başka bir şey olduğu hususunda yakîn ifade eden aklî bir delil olup, bu, "insan, bu muayyen ve hususî bünyeden ibarettir" diyenlerin görüşünü iptal eder.

Onüçüncü Delil: Kur'ân ve hadisler, Cenâb-ı Hakk'ın bir grup yahudiyi, "mesh" ettiğine ve onları maymun ve domuzlar şekline soktuğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, biz şimdi diyoruz ki: O insan, bu şekle sokulduktan sonra, o halâ devam ediyor mu, yoksa devam etmiyor mu? Eğer o devam etmiyorsa, bu o insant öldürmek ve o domuzu yaratmak olur ki, buna da "mesh" denilmez. Yok, eğer biz, "o insan bu mesh'den sonra da devam ediyor" dersek, buna göre biz şöyle deriz: "O insan devam ediyor, ama o bünye ve kalıp ise devam etmiyor." Binâenaleyh o insanın, o bünyeden başka bir şey olmasi gerekir.

Ondördüncü Delil: Hz. Peygamber (s.a.s) Cebrail (a.s)'i, Dıhyetü'l-Kelbî kılığında, İblis'i de, Necldli bir ihtiyar kılığında görürdü. Binâenaleyh burada, insanın hakikati mevcut olmadığı halde, insanın bünyesi, kalıbı ve şekli mevcuttur. Binâenaleyh, işte bu hadise, insanın bu bünye ve kalıptan ibaret olmadığına delâlet eder. Bu delil ile bundan öncekiler arasındaki fark şudur: O bünye ve o kaltp mevcut olmadığı, bulunmadığı halde, bu bünye tahakkuk etmiş, hasıl olmuştur.

Onbeşinci Delil: Zinakâr tenasül uzvu ile zina yapar, fakat cezalandırılırken sırtına kırbaç vurulur. Demek ki insan fere ve sırttan başka bir şey olmalıdır. Ve, "o şey, tenasül uzvunu bir işte; sırtını da başka bir işte kullanıyor" denilir. Binâenaleyh, lezzet ve acı duyan, o şeyin bizzat kendisidir. Ancak ne var ki o lezzet, o uzuv vasıtasıyla, o elem de, sırtına vurulmasından dolayı meydana gelmiştir.

Onaltıncı Delil: 'Sen, Zeyd'le konuşup, ona, "Şunu yap" veya, "şunu yapma" dediğinde, bu hitaba muhatab olan ve emrolunan veya nehyedilen, Zeyd'in alnı, yanağı, burnu, ağzı veya herhangi bir uzvu değildir. Binâenaleyh, emredilen, nehyedilen veya hitâb olunanın, bu uzuvlardan başka bir şey olması gerekir. Bu da, emredilen ve nehyedilenin, bu beden olmadığına delâlet eder. Buna göre şayet onlar, "Bu emredilen veya nehyedilen, onun uzuvlarından ve cüzlerinden birisi değil de, bedenin tamamı niçin olmasın?" derlerse, biz deriz ki, bedenin tamamını mükellef tutmak, ancak, o bedenin tamamı "bilen" ve "anlayan" olması halinde doğru olur. Buna göre biz diyoruz ki: Şayet, o bütünün tamamı, bilen ve anlayan olsaydı, bu durumda, ya bedenin tamamıyla tek bir ilim meydana gelirdi veyahut da bedenin her bir cüz'ünden başlı başına müstakil ilimler meydana gelirdi. Birincisi, o "âraz"ın, pekçok mahal ve yer (cevher) ile kaim olmasını gerektirirdi ki, bu imkânsızdır. İkincisi de, bedenin her bir parçasının başlıbaşına bilen, anlayan ve idrak eden olmasını gerektirirdi. Halbuki biz, bedenin belli bir cüzünün başlı başına alim, anlayan, idrâk eden olmadığı hususunda zarurî bir bilgi bulunduğunu beyan etmiştik. Böylece böyle bir soru sakıt olur.

Onyedinci Delil: İnsanın, bilen olması gerekir. İlim ise ancak, kalpte bulunur. Binâenaleyh insanın, kalpte mevcut olan o şeyden ibaret olması gerekir. Bu sabit olunca, "insan bu kalıp ve cüsseden ibarettir" şeklindeki görüş batıl olur. Biz, "insan bilen (âlim) bir varlık olması gerekir" dedik; çünkü o, irâde ve ihtiyar sahibi olan bir faildir. Muhtar olan bir fail ise, kalbi ve ihtiyarı ile yapan, meydana getiren demektir. Ki, bu ikisi de, ilme bağlı şeylerdir. Çünkü gaye edinilmeyen bir şey meydana getirmeye niyetlenmek imkânsızdır. Binâenaleyh, insanın eşyayı

tanıyan bir varlık olduğu sabit olmuş olur. Biz, aklî ve nakli delillere dayanarak, ilmin ancak, sadece kalpte bulunacağını söyledik. Bunun aklî delili şudur: Biz, bilgilerimizi kalbimizin bir köşesinde hissettiğimize dair, zarurî bir bilgi hissetmekteyiz. Bunun nakli delillerine gelince, meselâ, "Onların kalpleri vardır; onlarla iyice anlayamazlar" (A-râf, 179); "Allah onların kalplerine imânı yazdı" (Mücadele, 22) ve "Onu senin kalbine Emin Ruh, (Cibril) indirdi"(Şuarâ, 193-194) ayetleri gibi, pekçok ayettir. İnsanın bilen bir varlık olması gerektiği ve ilmin de ancak kalpte bulunduğu sabit olunca, "insanın, kalpte bulunmayan veyahut da kalb ile alakası olan, bir şey olduğu sabit olmuş olur. Her iki duruma göre de, "insan, bu beden ve bu kalıptan ibarettir" diyenlerin görüşü batıl olmuş olur.
İkinci Bahis: Bu bahis, insanın, gözle görülür elle tutulur (mahsûs) bir şey olmadığını beyan hususun d ad ir. Bu böyledir, zira insanın hakikati, onun sathından ve renginden başka bir şeydir. Görülen tek şey, ya satıh (yüzey), ya da renktir. Bunlar, kesin olan iki mukaddimedir. Bu kıyas, "insanın hakikati görülen ve hissedilen bu kısımdan başka bir şeydir" neticesini verir. Bu, yakın ifade eden bir aklî delildir. 303[303]

İnsanı Bedenden İbaret Sayanlar

Bu mesele, "insan, bedenin içinde mevcut olan bir cisimdir" diyenlerin görüşlerini izah hususundadır. Bil ki, bu süflî alemde bulunan maddeler, ya dört unsur'dan birisidir; veyahut da onların bir araya gelmesinden ortaya çıkan bir şeydir. İnsanın bedeninde, katıksız ve halis bir unsurun, maddenin bulunması imkânsızdır. Tam aksine, insanın içinde bulunanların, bu dört şeyin, (unsurun) karışımından meydana gelmiş cisim olması gerekir. Buna göre biz diyoruz ki: Kendisine, bu dört unsurdan toprak unsurunun galip olduğu maddeler, kemik, kıkırdak, sinir, sinir kirişleri, kas, yağ, et ve deri gibi katı ve sert maddelerdir. "İnsan, bu bedenden başka bir şeydir" diyenlerden hiç kimse, onun bu uzuvların herhangi birisinden ibaret olduğunu söylememiştir. Bu böyledir, zira bu uzuvlar kesîf, ağır ve zulmânî (maddeseldir... Binâenaleyh, hiç şüphesiz, hiç kimse "insan, bu uzuvlardan birisidir" dememiştir. Kendisine suyun galip olduğu maddelere gelince, bunlar, dört terkib olup, hiç kimse, bunlardan herhangi birinin, insan olduğunu ileri sürmemiştir. Ancak, insanın kanı hakkındaki durum böyle değildir. Çünkü bazı kimseler, aktığında ölüm hadisesi meydana geldiği için, kanın ruh olduğunu söylemişlerdir. Kendisine hava ve ateş unsurlarının galip olduğu cisimlere gelince, bunlar ruhlar olup, ikiye ayrılırlar:
a) Tabiî ısı ile karışmış, ya kalpte veya beyinde meydana gelen uçucu (havâi) maddeler ki, işte ruh budur. Ve insan da budur! Daha sonra bu kimseler kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, insanın kalpte bulunan ruh olduğunu söylerlerken, bazıları, onun parçalanmayan ve beyinde bulunan bir cüz olduğunu; diğer bazıları da, ruhun, kalpte ve beyindeki ruhlarla karışmış narî (ateşsel) parçalar olduğunu ve o ateşsel parçaların da, tabiî hararet (hararet-i garîziyye) adını aldığını ve insanın da işte bu olduğunu söylemişlerdir.
Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: Ruh, nuranî, semavî, latîf maddedir. Ruhun cevheri, güneş ışığı karakterindedir. Bu, çözülmeyi, ayrılmayı, parçalanmayı ve dağılmayı kabul etmez. Binâenaleyh beden tekevvün edip yetenek ve kabiliyetleri tamamlandığında -ki bu Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde ben onun yaratılışını bitirdiğimde" (hict. 29) ayetiyle kastedilendir-, bu semavî, ilâhî, kıymetli maddeler, kömürdeki ateşin; susamdaki susam yağının; gül maddesinde de gülsuyunun bulunup nüfuz etmiş olması gibi, bedenin uzuvlarının içine girerler. Bu, semavî maddelerin, beden cevherine nüfuzu da, Hak Teâlâ'nın, "ona ruhumdan üflediğim zaman" (Hicr, 20) ifadesinden kastedilendir. Sonra beden, bu kıymetli maddelerin nüfuzunu kabul edecek bir biçimde sapasağlam kaldığı sürece, diri olarak devam eder. Bedende ona o kıymetli maddelerin nüfuz etmesine mani olacak aykırı karakterli karşıt katı maddeler meydana gelip, bu yüzden de o kıymetli maddeler bedenden ayrıldığında ölüm hadisesi meydana gelir. Binâenaleyh bu, hakkında düşünülmesi gereken çok kıymetli ve

---

[303] 303[303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/38-43

kuvvetli bir görüştür. Çünkü bu, ilahî kitaplarda hayat ve ölümle ilgili olarak zikredilen durumlara alabildiğince mutabıktır. İşte bu, "İnsan, bedenin içinde var olan bir maddedir" diyenlerin görüşlerinin tafsilatıdır. "İnsan bu bedenin haricinde var olan bir cisimdir" şeklindeki görüşü benimseyen hiç kimseyi bilmiyorum. 304[304]

İnsanı Bedende Bulunan Araz Sayanlar

İkinci Kısım, İnsanın, bedende bulunan bir araz olduğunu söylemektir. Bunu hiç kimse kabul etmez. Çünkü insanın bir "cevher" olduğu kesin olarak bilinmektedir. Çünkü insan, bilme, kudret sahibi olma, düşünme ve tasarruf edebilme sıfatlarına sahiptir. Böyle olan ise, "cevher" olur. Cevher ise, "araz" olamaz. Aksine her insanın söyleyebileceği şey şudur: İnsanın hususî birtakım arazlarla (sıfatlarla) mevsûf olması gerekir. Bu izaha göre bu hususta insanların çeşitli görüşleri vardır:

Birinci Görüş: Anâsır-ı erbaa (dört unsur) birbirine karışıp, herbiri arasındaki sur (perde) diğerinin suru ile kırılınca (kalkınca), arada bu durumda orta bir keyfiyet meydana gelir ki, buna mizaç denir. Bu mizacın sınırsız dereceleri vardır. Bazıları insanîdir, bazıları feresî (ata aitjdir. O halde insan belli oranlarda, anâsır-ı erbaa'nın birbirine karışımından (mizacından) meydana gelmiş bir cisimdir. Bu, ekseri doktorlar ile, nefsin bakî olduğunu kabul etmeyen kimselerin görüşüdür. Mu'tezile'den Ebu'l-Huseyin el-Basrî'nin görüşü de budur.

İkinci Görüş: İnsan, hayat, ilim ve kudret ile mevsûf olması şartı ile, belli madde demektir. Hayat, madde ile kâim olan bir araz (sıfat)tır. Bu görüşte olanlar, ruhu ve nefsi inkâr ederek "Burada sadece bu belli sıfatlarla, yani hayat, ilim ve kudret ile mevsûf olan, birbiriyle uyumlu maddeler vardır" derler. Bu görüş de, Mutezile âlimlerinin çoğunun görüşüdür.

Üçüncü Görüş: İnsan, hayat, ilim ve kudret sıfatlarına sahip bir cisimdir. İnsan, diğer canlılardan bedeninin şekli ve uzuvlarının durumu bakımından ayrılır." Bu görüş, şöyle bir müşkillik arzeder: Melekler bazan insan kılığına girerler. Binâenaleyh bu durumda, aslında insan olmadığı halde, insan şeklinde bir varlık söz konusu olur. ı Yine mesh (şekli değiştirilmiş insanlar) meselesinde, ortada insan şeklinde olmadığı halde, insan olan varlıklar vardır. Dolayısıyla insan oluşta, bu şekli esas almak,' 'tarden ve aksen" yanlış olur.

Üçüncü Kısım: Bu, "insan, cisim olmadığı gibi cismanîde olmayan bir varlıktır" denilmesidir. Bu, ruh için ruhanî bir haşri, mükâfaatı, hesabı ve ruhanî bir cezayı kabul eden ve ruhun bakî olduğunu söyleyen ilahiyatçı felsefecilerin ekserisinin görüşüdür. Ebu Kasım Rağıb el-İsfehânî. Ebu Hâmid el-Gazalî (r.hm) gibi ehl-i sünnet alimlerden birçoğu ile ilk Mu'tezitî alimlerden Ma'mer b. Abbâd es-Sülemî ve "Şeyhu'l Müfîd" diye, lakab verdikleri Şii zât ile Kerramîye'den bir kısım da bu fikri benimsemişlerdir. 305[305]

Ruh-Beden Münasebeti Hakkında

Bil ki ruhun varlığını kabul edenler ikiye ayrılır:

a)Bunlar, muhakkik âlimlerdir. Muhakkik âlimlerden bazıları, "insan şu belli (ruh) cevheri ile bedenden ibarettir" derler. Bu görüşe göre insan, ne âlemin içinde, ne dışında bir varlık olmayıp, ne âlemin içine girmiş, ne de onun haricine çıkmıştır. Yine insan ne aleme bağlı, ne de ondan ayrıdır. Fakat onun, beden ile onu idare etme ve tasarrufta bulunma gibi bir ilgisi vardır. Bu tıpkı, âlemin ilahının, âlem ile ancak tasarruf ve tedbir (idare) cihetinden bir ilgisinin bulunmasına benzer.

b)"Ruh (nefis), bedenle ilgi kurduğunda, onunla aynılaşmış (birleşmiş) olur. Böylece de nefis (ruh) bedenin aynısı, beden de ruhun aynısı olur. Binâenaleyh insan, bu ikisinin bir araya gelmesinden, ikisinin toplamından meydana gelen bir varlıktır. Ölüm vakti gelip çattığında, bu birlik bozulur, rûh devam eder, ama beden yok olur. İnsanın ne demek olduğu hususunda, âlimlerin ileri sürdükleri görüşler bunlardır. Sabit b. Kurre, ruhun varlığını kabul ederek şöyle der: "Rûh, madde ile alâka kuran, semavî, nurânî, latif, meydana gelmeyen, bozulmayan, parçalanmayan bir varlıktır. Bu varlık, bedene nüfuz etmiş, onun içine girmiştir. Bu nüfuz, devam ettiği müddetçe o bedeni idare eder. Fakat bu latîf madde, beden cevherinden ayrıldığında, ruhun bedenle olan ilgisi kesilir." 306[306]

---

[304] 304[304] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/43-44

[305] 305[305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/44-45

Ruhun Varlığının Aklî Delilleri

Bu mesele, ruhun varlığını aklen kabul edenlerin delilleri hakkındadır. Bunlar, kimi kuvvetli, kimi zayıf birçok bakımdan delil getirmişlerdir. Bunların kuvvetli delillerinin bir kısmı kat'î, bir kısmı ise "iknâî"dir. Biz, kât'î, olan delillerini ele alalım:

Birinci Delil: İnsanın bir cevher olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh insan, ya bir yer işgal eden bir varlıktır, ya da böyle değildir. Birinci ihtimal bâtıldır. Dolayısıyla, geriye ikincisi kalır. İnsanın, yer tutan bir cevher (varlık) olmasının imkânsız olduğunu şu gösterir: Eğer o böyle oysaydı, onun o yeri işgal edişi, kendisinden başka bir (sıfat) olmuş olurdu. Böyle olunca da, o belli zâtını tanıyan herkesin, onun belli bir miktara (ölçüye) göre yer işgal ettiğini de bitmesi gerekirdi. Halbuki durum böyle değildir. Binâenaleyh insanın bir yer işgal eden bir cevher olmaması gerekir. Binâenaleyh bu delili izah için, şu üç mukaddimeyi söylemeliyiz:

Birinci Mukaddime: Eğer insan yer tutan bir cevher olsaydı, onun yer tutuşu, zâtının kendisi olurdu. Bunun böyle olduğunun delili de şudur: Eğer insanın bir yer işgal edişi, devamlı bir sıfatı olsaydı, o yer, bu özelliğine bakılmaksızın, ya bir yer tutan varlık olmuş olurdu, yahut böyle olmazdı. Her iki ihtimal de batıldır. Binâenaleyh yer tutma özelliğinin, bir yer ile kâim olan bir sıfat olduğunu söylemek yanlıştır. Biz, bu özelliğin yer tutan bir varlık olmasının imkânsız olduğunu söyledik. Çünkü, bu durumda aynı şeyin, iki defa yer tutmuş olması ve iki benzer şeyin bir arada bulunması gerekir. Bir diğer husus da şudur: Onların birini zat, diğerini sıfat kabul etmek, aksini kabul etmekten daha evla değildir. Bir de, ikinci yer tutuş, eğer cevherin (zâtın) kendisi ise, zaten demek istediğimiz budur, yok eğer o, sıfat olursa, yer tutma mahallinin, yer tutandan başka bir şey olmasının da imkânsız olduğunu söyledik. Çünkü yer tutmanın hakikati, (esas manası), bütün yönlere doğru gitme ve uzanmadır. Yer tutamayan bir şey, yönlere nisbet edilemez. Binâenaleyh onun orada yer tutmaksızın bulunması imkânsız olur. Böylece, insanın yer tutan bir cevher kabul edilmesi halinde, onun bu yer tutma işinin (özelliğinin), o belli zâtından başka bir şey olduğu sabit olur.

İkinci Mukaddime: Eğer insanın o hususî zâtının mekân tutma işi, bu hususî zâtının kendisi olmuş olsaydı, bu hususî zâtı bilindiğinde, bir yer işgal ettiği de bilinirdi. Bunun böyle olduğunun delili şudur: Eğer, insantn belli zâtı bilinmiş ve yer tutması bilinmemiş olsaydı, o zaman aynı şey hakkında hem menfî, hem müsbet durumun bir araya gelmesi gerekirdi ki, bu imkânsızdır.

Üçüncü Mukaddime: Biz, kendimizin bir yer işgal ettiğini ve üç yönden (boyutta) uzayıp gittiğini bilemediğimiz zaman da zâtımızı biliriz. Bu durum, deneme ve sınama ile ortaya çıkar. Çünkü İnsan, mesela kölesine "Niçin şunu yaptın? Niçin emrimi tutmadın? Bak ben seni nasıl dövüp yola getireceğim" demesi gibi, bir işle meşgul olduğunda, "Niçin emrimi tutmadın?" derken, kendi hususî zâtını bilmiş olur. Çünkü eğer o kendisini bilmeseydi, kölesinin emrine muhalefet ettiğini bilmesi imkânsız olurdu. Yine onun, kölesini dövüp terbiye etme niyetinde olduğunu söylemesi de imkânsız olurdu. Dolayısıyla bu durumda o bir yer işgal ettiği, bütün yönlere doğru uzayıp gittiği, bir mekanda bulunduğu aklına gelmeksizin, kendisini bilmiş ve anlamış, kendinin farkında olmuş olur. Binâenaleyh bu anlattıklarımızla sabit oldu ki insanın zâtı, bir mekân tutan bir cevher olsaydı, insanın mekân tutma işi, hususî zatının kendisi olurdu. Eğer böyle olsaydı, kendi zâtını bilen herkes, mekân tutmakta olduğunu da bilmiş olurdu. Halbuki durumun böyle olmadığı sabittir. Binâenaleyh insanın zâtının, yer tutan bir cevher olmadığının söylenilmesi gerekir. İşte ulaşmak istediğimiz netice

---

306[306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/45

budur.

İmdi eğer, "Bu, insanın, sırf cevher olması halinde de, kendi zâtının farkında olan her insanın, kendisinin sırf cevher olduğunu bilmesinin gerekmesi ile çelişki teşkil eder. Halbuki durum böyle değildir" denilirse, biz deriz ki: Bu iki durum arasındaki fark açıktır. Çünkü insanın sırf bir cevher olması, herhangi bir mekân tutmaması ve bir mekâna girmiş olmaması demektir. Bu olumsuz durum, o hususî zâtın kendisi değildir. Çünkü olumsuzluk, olumluluk değildir. Durum böyle olunca da, o hususî zâtın bilinmiş, bu olumsuz durumun da bilinmemiş olması uzak bir ihtimal değildir. Ama onun mekân tutucu olması ihtimali böyle değildir. Çünkü biz, insanın mekân tutan bir cevher olduğunun farzedilmesi halinde, mekân tutuşunun, kendisinin aynısı olacağını delillendirmiştik. Böyle olması halinde, insanın zâtının bilinmesi, mekân tutuşunun ise bilinmemesi imkânsız olur. Aradaki fark açıktır.

İkinci Delili: Nefis (ruh) birdir. Bir olduğuna göre, hem bu bedenden hem de bedenin her parçasından başka olması gerekir. Bu delil de birkaç mukaaddimeye dayanır:

Birinci Mukaddime: Deriz ki: "Nefis birdir. Bizim için bunda açıklanması gereken iki husus vardır: Bazen bu hususta bedihî bir bilgi olduğunu söyler, bazan da bunun doğru olduğuna dair aklî delil getiririz. "Bu hususta bedihî bir bilgi olduğu şeklindeki birinci husus için deriz ki: Nefisten murad, herkesin "ben" diye işaret ettiği şeydir ve herkes, "ben" diye İşaret edilen o hususî varlığın tek bir varlık olduğunu, birden fazla olmadığını zarurî (kesin) olarak bilir. Eğer, "Herkesin "ben" diye işaret ettiği şey, tek olsa bile, o tek şey de birçok şeyden meydana gelmiştir" denilirse, biz de deriz ki: "Bu hususta, böyle bir soruyu defetmeye ihtiyaç hissetmeyiz. Çünkü "ben" diye işaret edilen o şeyin, tek bir şey olduğu zarurî olarak bilinir. Ama o tek şey, pek çok şeyden mi mürekkebdir, yoksa aslında tek (basit) bir şey midir meselesine gelince, şimdilik bunu açıklamaya ihtiyaç yoktur. İkinci hususa gelince, nefsin tek oluğunu şu deliller göstermektedir:

Birinci Delik Öfke ruhî bir hal olup, istenmeyen şeylerin uzaklaştırılması irade edildiğinda hasıl olur. Şehvet de ruhî bir hal olup, uygun görülen şeyin talep edilmesi sırasında meydana gelir. Bunlar o şeyin uygun veya menfur olduğunun bilinmesi ile şartlıdır. Binâenaleyh gazab (öfke) kuvveti, kişinin kendisine uygun olmayan şeyleri gideren kuvvettir. Binâenaleyh o kuvvet kendisine uygun olmadığını anlamadığında, o uygun olmayan şeyleri kastî ve ihtiyarî olarak (bile bile), defetmek için çabalaması imkânsız olur. Çünkü bazan birşeyi elde etmeye, bazan da birşeyi defetmeye niyetlenmek, o şeyleri tanımaya bağlıdır. Dolayısıyla kendisine uygun olmayan şeyleri ihtiyari olarak gidereceği söylenen şeyin mutlaka, gidermeyi istediği şeyin kendisine uygun otmadığını bilmesi gerekir. Bu sebeple öfkelenenin mutlaka, aynı zamanda anlayan bir varlık olması da gerekir. Bu yakînî (kesin) aklî delil ile, birbirine zıt cevherler arasında bir mübayenet bulunduğu sabit olur.

İkinci Delil: Biz, herbiri belli bir fiil ile meşgul olan iki ayrı cevherin olduğunu farzetsek, onlardan birinin belli o işi ile meşgul oluşunun, diğerinin kendi belli işi ile meşgul olmasına mani olması imkânsızdır. Binâenaleyh bu sabit olunca diyoruz ki: Anlama ve tefekkür etme mahalli bir cevher, öfkelenme yeri bir başka cevher, şehvet (arzu etme) yeri de bir diğer cevher otmuş olsaydı, öfke kuvvetinin kendi belli işi ile meşgul oluşunun, şehvet kuvvetinin kendi belli fiili ile meşgul olmasını engellememesi gerekirdi. Aksinin de yine böyle olması gerekir. Fakat aksi söz konusu değildir. Çünkü insanın şehveti ile uğraşıp, onu o belli yere dökmesi (teskin etmesi), onun öfke ile meşgul olmasına ve öfkesini ortaya koymasına manî olur. Aksi de böyledir. Böylece biz, bu üç işin, baştıbaşına birer şey olmayıp, aksine tek bir cevherde meydana gelen değişik haller olduğunu anlıyoruz. Bu sebeple o cevherin bu fiilerden biri ile meşgul oluşu, onu başka bir işle meşgul olmaktan alıkor."

Üçüncü Delil: Biz, birşeyleri idrâk ettiğimizde (algıladığımızda), bu idrâk bazan arzunun (şehvetin), bazan da öfkenin uyanmasına sebep olur. Binâenaleyh algılayan cevher, gazaplanan ve şehvet duyan şeyden başka birşey olsaydı, algılayan cevher bunu algıladığında, şehvet duyan cevherde bu idrakten hiçbir tesir ve iz meydana gelmezdi. Bundan dolayı, bu algılama işinden dolayı ne bir şehvet, ne de bir gazap meydana gelirdi. Bundan dolayı, bunlar meydana geldiğine göre biz, idrak eden (algılayan) cevherin kendisinin, şehvet duyan ve öfkelenen şeyin aynısı olduğunu anlıyoruz.

Dördüncü Delil: Canlı oluşun aslı şudur: Canlı, iradesi ile hareket eden, hisseden ve ruh sahibi olan bir varlıktır. Binâenaleyh nefsin, irade ile hareket etmesi, ancak sebepler bulunduğunda olur. Bu sebep ise, elde edilmesi arzu edilen hayrı ve defedilmesi arzu edilen şerri bilmedir. Bu da, irâdesi ile hareket eden o şeyin, hayrı ve şerri, lezzet ve eziyet vereni, faydalı ve zararlı olanı anlayanın kendisi olmasını gerektirir. Anlattıklarımızla, insanî nefsin (ruhun) tek bir şey olduğu ve o tek şeyin, hem gören, hem duyan, hem koklayan, hem tadan, hem tutan, hem hayal eden, hem tefekkür eden, hem düşüren, hem hatırlayan, hem arzu eden, ve hem de Öfkelenen varlık olduğu sabit olmuş olur. Bu da, idrâk edilecek herşeyi idrak eden, ihtiyarî fillerin ve iradî hareketlerin hepsini yapan şeydir. 307[307]

Organlar Sadece Ruhun Birer Aletidir

İkinci Mukaddime: "Nefis tek bir şey olduğuna göre, onun bedende olmaması veya bedenin cüzlerinden biri olmaması gerekir" şeklindeki bu mukaddime hususunda deriz ki: Durum böyle olursa, nefsin bedenin tamamından ibaret olması imkânsızdır. Duyma ve tahayyül etme, hatırlama gibi kuvvetleri ve bu kuvvetlerin bedenin bütün parçalarına nüfuz etmediklerini bilmek, bedihî bir bilgidir. Hatta bunlar, bedihîden daha ileri bir bilgidirler.

Nefsin, bu bedenin cüzlerinden bir cüz olmasının imkânsız olduğunu beyan etmeye gelince biz, bedende, görme, duyma, tefekkür etme ve hatırlama hususiyeti olan muayyen bir kısım olmadığını, tam aksine akta ilk gelenin, görmenin, diğer uzuvlara değil de, göze; duymanın, diğer uzuvlara değil de kulağa; sesin de, diğer uzuvlara değil de boğaza tahsis edilmiş olduğunu, zarurî olarak bilmekteyiz. Algılanan diğer şeyler ve fiiller hususundaki durum da böyledir. Bu bedende, algılanacak bütün şeyleri algılayan ve bütün fiilleri yapabilen tek bir organın mevcut olduğunun ileri sürülmesine gelince, durumun böyle olmadığı hususunda zarurî bilgi bulunmaktadır. Bütün bu anlattıklarımızla, insanî nefsin, algılanabilecek şeylerin tamamını algılayan ve bütün fiilleri yapan tek bir şey olduğu, sabit olmuş olur. Yine, bedenin tümünün böyle bir özelliğinin olmadığı da, bedahetle sabittir. Yine bedenin herhangi bir parçasının, bu özellikte olmadığı da, sabittir. Binâenaleyh, işte bu durumda, "nefs"in, bu bedenden ve bu bedenin her bir parçasından başka bir şey olduğu hususunda yakîn ve katî bir ilim tahakkuk etmiş olur.

Bu aklî delili, başka bir ifâde ile izah ederek, şöyle diyebiliriz: Biz zorunlu olarak biliyoruz ki, bir şeyi gördüğümüzde onu tanır ve anlarız, Anladığımızda, onu arzu ederiz. Arzuladığmızda ona yaklaşmak amacıyla, ona doğru hareket ettiririz. Binâenaleyh, görenin, bilen; bilenin, arzu eden; arzu edenin de, ona yaklaşmak için hareket eden şey olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. Bu sebeple o şeyi görenin, onu tanıyanın, onu arzulayanın ve ona yaklaşmak için hareket edenin aynı şey olduğuna katiyyetle hükmetmek gerekir. Çünkü gören, bir şey; anlayan, ikinci bir şey; arzu duyan, üçüncü bir şey ve hareket eden de dördüncü bir şey olmuş olsaydı, o zaman gören, anlamayan; anlayan, arzulamayan; arzulayan da, hareket etmeyen olmuş olurdu. Halbuki bir şeyin başka bir şeyi görücü olmasının, başka bir şeyin, o şeyi "bilici" olmasını iktiza etmeyeceği malumdur. Diğer durumlar için de durum aynıdır. O halde biz, zaruri olarak biliyoruz ki, görülebilen şeyleri gören kimse, onu gördüğünde, onu tanır ve anlar; onu tanıdığında da, ona arzu duyar. Ona arzu duyduğunda da, onu ister ve ona yaklaşmak için, uzuvlarını harekete geçirir. Yine biz, zaruri olarak bilmekteyiz ki, bu görme, bu bilme, bu arzulama ve bu harekete geçmekle vasfedilen, başkası değil, odur. Hem, hükemâ ve alimler şöyle demişlerdir: Canlıların mutlaka, iradeyle hareket eden, hassas, duyarlı varlıklar olmaları gerekir. Çünkü o, bir şeyi hissedemezse, onun kendisine uygun veya uygun olmadığını anlayamaz. Bunu anlayamadığında da onun onu elde etmeyi veya onu def etmeyi istemesi imkânsız olur. Böylece, iradesiyle hareket eden o şeyin, bizatihi duyan ve hisseden şeyin aynısı olması

307[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/45-48

gerektiği sabit olmuş olur. Yine, idrâk edilebilecek her türlü şeyi idrak edenin ve bütün ihtiyari hareketlere yönelerek onu yapanın aynı şey olduğu da sabittir. Yine biz, başkasına anlatmak için, bir söz söylediğimizde, söyleyeceğimiz o sözlerin anlamlarını düşünürüz. Onların manalarını düşündüğümüzde, onları, başkalarına anlatmayı ve bildirmeyi dileriz. Kalbimizde böyle bir arzu uyandığında, onları başkasına anlatabilmemiz için, o harf ve sesleri varlık alemine sokmaya çaba sarfederiz.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Şayet, ilim ve iradenin mahalli ile, o ses ve harflerin mahalli tek bir cisim, (uzuv) olmuş olsaydı, o zaman ilim ve iradelerin yerinin de yemek borusu (boğaz), dilcik ve dil olduğunun söylenilmesi gerekirdi. Halbuki, durumun böyle olmadığı malumdur. Yok eğer biz, ilim ve iradelerin yerinin kalbimiz olduğunu söylersek, o zaman sesin yerinin de kalb olması gerekir ki, bu da zorunlu olarak batıldır ve yanlıştır. Şayet biz konuşma mahallinin, yemek borusu, dilcik ve dil olduğunu; ilim ve iradelerin yerinin kalb olduğunu ve kudret ve yapabilme gücünün mahallinin de sinirler, sinir kirişleri ve kaslar olduğunu söylersek, o zaman biz bütün bu işleri, bu muhtelif uzuvlara taksim etmiş oluruz. Ancak ne var ki,biz bunun da yanlış olduğunu söyledik ve idrak edilebilecek bütün şeyleri idrak edenin, her türlü hareket için bütün uzuvları harekete geçirenin, tek ve aynı şey olmaları gerektiğini beyan ettik. Binâenaleyh, geriye sadece, "Bütün bu idrâk ve her türlü hareketi yapabilmede, bu beden ve bu bedenin cüzlerinin dışında kalan başka bir şeyin bulunduğunun ve bu bedenin cüzlerinin de onun alet ve vasıtaları mesabesinde olduğunun" söylenilmesi hususu kalmıştır. Nasıl ki insan, çeşitli aletler vasıtasıyla, farklı farklı birtakım işler yapmayı düşünebiliyorsa, aynen bunun gibi "nefs" de, göz ile görür; kulak ile duyar; beyin ile tefekkür eder; kalbiyle de düşünür ve anlar. Binâenaleyh, bu uzuvlar "nefs"in, ruhun alet ve vasıtalarıdır. "Nefs" ise, bunlardan başka, zatı itibariyle onlardan farklı, ama tasarruf ve tedbir bakımından onlarla iigili olan bir cevherdir. İşte bu aklî delil, bu neticenin elde edilmesi hususunda yakinî ve kıymetli bir delildir. Allah en iyisini bilendir.

Üçüncü Mukaddime: İnsan şayet, bu bedenden ibaret olmuş olsaydı, o zaman bu bedenin herbir cüzünde, müstakil bir biçimde bir hayat, ilim ve kudret veyahut da, uzuvların toplamında bir hayat, ilim ve kudret bulunması gerekirdi. Halbuki iki şık da geçersizdir. Binâenaleyh, böylece insanın, bir bedenden ibaret olduğuna dair verilmiş hüküm de batıl olmuş olur. Birinci kısmın batıl olmasına gelince: Bu, bedenin her bir cüzünün başlı başına diri, hayat sahibi, âlim ve kadir olmasını gerektirir. Bu sebeple de hiç şüphesiz bir insanın, tek bir canlı değil, tam aksine canlılar, âlimler ve kadirler olmuş olması gerekir. Bu durumda da, tek bir insanla pek çok insan şahsı arasında fark kalmamış olur ve bir kısmı diğer bir kısmına zincirleme olarak bağlanmış olur. Ancak ne var ki biz, bu sözün de yanlış olduğunu zorunlu olarak bilmekteyiz... Çünkü ben, kendi zatımı pekçok canlılar olarak değil, tek bir canlı olarak hissetmekteyim. Hem, bu bedenin her bir uzvunun başlı başına bir canlı olduğunun farzedilmesi halinde, bunların herbirerierinin kendi sahiplerinin durumundan haberleri olmazdı. Bu durumda da, bunun (bu uzvun), şu tarafa; şu beriki uzvun da, şu beriki tarafa hareket etmeyi istemeleri İmkânsız olmazdı. Böylece de, tıpkı iki şahıs arasında meydana geldiği gibi, tek bir insanın cüzleri arasında da bir karşıtık ve zıtlaşma meydana gelirdi. Halbuki bunun yanlış olduğu, bedihî olarak bellidir.

İkinci kısmın batıl olmasına gelince, bu da tek bir sıfatın pekçok mahalde bulunmasını gerektirir. Halbuki, bunun batıl olduğu da zarurî olarak malûmdur. Bir diğer husus da, tek bir sıfatın, pekçok mahalle hulul etmesinin caiz görülmesi halinde, tek bir cismin pekçok mekânda bulunması da uzak görülemezdi. Bir (üçüncü) husus da, tek hır sıfatın, farklı farklı yerlerde bulunmasının farzedilmesi halinde, o cüzlerin her biri, hayy, akıllı ve âlim olmuş olurdu. Bu durumda da iş, tek bir cüssenin pekçok insan olması haline varıp dayanırdı. Bu iki kısmın fasit ve yanlış olduğu ortaya çıkınca, insanın, bu bedenden ibaret olmadığı sabit olmuş olur.

İmdi, eğer onlar: "Tek bir hayatın, tek bir cüz ile kâim olması; sonra da o hayatın, bütün cüzlerin diriler olmasını gerektirmesi niçin caiz olmasın?" derlerse, biz deriz ki, bu batıldır.

Zira, hayat, diri olmak; ilim de, âlim olmak demektir. Biz hayatın, hayatiyyeti; ilmin de alim olmayı gerektiren bir husus oiduğunu farzedelim. Ancak ne var ki, biz diyoruz ki, şayet bedenin tamamında tek bir hayatın ve tek bir âlimliğin tamamının bulunması halinde, o zaman tek bir sıfat pekçok mahalde bulunmuş olur ki, bu olamaz, mümkün değildir. Şayet, her parçada ve her cüssede başlı başına bir hayat ve bir âlim olma hafi bulunmuş olsaydı, o zaman da, daha önce söylediğimiz gibi, "Tek bir insanın pekçok insan olması" meselesine dönülmüş olur ki, bu da imkânsızdır. 308[308]

Ruhun Halleri Maddenin Hallerine Zıttır

De rdüncü Mukaddime: Biz, nefsin hallerini düşündüğümüzde, onun hallerinin, maddenin halterine zıt olduğunu görmekteyiz ki, bu da, nefsin, cisim olmadığını gösterir. Bu zıtlığı birkaç bakımdan izah edebiliriz:
a) Belki bir şekli olan her cisim, önceki şeklin cinsinden başka olan bir şekli, ancak o önceki şekli tamamen yok olduktan sonra kabul eder. Meselâ: Üçgen şeklinde olan mum, ancak bu şekil ondan zail olduktan sonradır ki, kare veya daire şekline girebilir. Evet biz, nefsin, "makûlaf'ın suretlerini, mevcut olan şu (şeyin) zıddiyle düşündüğünü görmekteyiz. Çünkü, aklî bir sureti kabul etmeyen nefsin, aklî suretlerden herhangi bir şekli kabul etmesi uzak bir ihtimal olur. Ama o nefis, tek bir şekli kabul ettiğinde, onun, ikinci şekli kabul etmesi daha kolay olur. Nefsin, bu Özelliği asla zayıflamaksızın, gitgide daha değişik şekiller kabullenir. Onun kabul ettiği şekiller ve suretler çoğaldıkça, bundan sonra gelecek şekilleri kabul etmesi de, o nisbette kolay ve hızlı olur. İşte bundan dolayı insanın, ilimlerle olan irtibat ve hüküm istinbâtı çoğaldıkça, anlayış ve idraki de artar. Böylece nefsin, maddenin, şekilleri kabul etmesinin aksine, aklî olan şekı-leri kabul ettiği sabit olmuş olur ki, bu da nefsin, cisim olmadığını vehmettirir.
b) Devamlı olarak ince şeyleri düşünmenin, hem nefiste hem de bedende etkileri vardır. Onun nefsteki etkisine gelince: Bu, nefsi, düşünülecek ve idrâk edilecek hususlarda, "kuwe"den fiile çıkarma tesiridir. Tefekkür ne kadar çok olursa, bu hallerin tahakkuku da o nisbette mükemmel olur ki, bu da nefsin kemâlinin zirvesi, şeref ve ululuğunun en son noktasıdır. Bunun bedene olan etkisine gelince, bu, bedene kuruluk ve solgunluğun hakim olmasını gerektirir. Bu durumun devam etmesi halinde, "nefs" bitkisel hayata geçerek Ölüme sevkedilir. Bu anlattıklarımızla, bu tefekkürlerin, nefsin hayatiyyetini ve şerefini; bedenin de gitgide yıpranmasını ve ölümü gerektirdiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh, şayet nefs, beden olmuş olsaydı, tek bir şey aynı anda hem onun mükemmelleşmesine, hem de noksanlaşmasına; hem hayatta kalmasına, hem de ölmesine sebep olmuş olurdu ki, bu imkânsızdır.
c)Biz, insanın bedeninin, zayıf ve narin olduğunda ve ona, kudsiyyetin nurlarından bir nûr zuhur edip, gayb âleminin sırlarından da bir sır tecelli ettiğinde, o insanın büyük bir cesaret kazandığını; kuvvetli bir hükümranlık duygusu elde ettiğini; büyük hükümdarların huzurunda bulunduğunda onlara aldırmadığını ve onlara hiç değer vermediğini müşahede etmekteyiz.
d)Çile ve mücahede erbabı, bedenî kuvvetleri ezme ve bedeni aç bırakma hususunda göstermiş oldukları dikkat oranında, ruhî kuvvetleri güç kazanır ve sırlan da ilahî bilgilerle aydınlanır. Yine aynı insan, bütün gücünü yemesine, içmesine, bedenî şehvet ve isteklerin yerine getirilmesine sarfettiğinde, hayvan gibi olur; konuşmaktan, aklını kullanmaktan ve marifet nurundan mahrum olur. Şayet nefs, bedenden başka olsaydı, durum böyle olmazdı.
e)Biz, nefsin, fiillerini bedene ait olan vasıtalar sayesinde gerçekleştirdiğini, meselâ gözü ile gördüğünü, kulağı ile duyduğunu, eliyle aldığını, ayağı ile yürüdüğünü görmekteyiz. Ama iş, düşünmeye ve anlamaya geldiğinde, o nefs, bu alet ve vasıtaların yardımı olmaksızın, bu fiiller konusunda tamamiyfe bağımsız olur. İşte bundan dolayı, insanın, tıpkı bildiği şeyleri kalbinden silip atması kesinlikle mümkün olmadığı gibi, gözlerini yumduğunda birşeyi

---

308[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/48-51

görmesi; kulaklarını tıkadığında herhangi bir ses duyması imkânsız olur. Böylece biz, nefsin, zâtı gereği, ilim ve bilgiler hususunda, bedenî alet ve vasıtalardan bağımsız olduğunu anlamış oluruz.

Binâenaleyh, işte bu beş madde, nefsin cisim olmadığı hususunda güçlü birtakım ipuçları ve emarelerdir.

Birinci mesele: Hususunda eskilerin delillerinden pekçoğunu, hikmet ve felsefeyle İlgili kitaplarımızda ele almıştık. Onları burada tekrarlamanın faydası yoktur. 309[309]

Ruhun Cisim Olmadığının Nakli Delilleri

Bu mesele, nefsin cisim olmadığına dair nakli delillerin îrad edilmesi bususundadır.

Birinci Delil: Cenâb-ı Hakk, "Hem kendisi Allah'ı unutmuş, hem (Allah) kendilerini kendilerine unutturmuş olanlar gibi olmayın"(Haşr, 19) buyurmuştur. İnsanlardan hiç kimsenin, bu görülen bedenini ve heykelini unutamıyacağı malumdur. Binâenaleyh bu, insanın aşırı cehaletinden dolayı unuttuğu o nefsin, bu bedenden başka bir şey olduğunu göstermektedir.

İkinci Delil: Cenâb-ı Hak, "(Haydi bakalım) canlarınızı çıkarın!" (En'âm, 93) buyurmuştur. Bu da, nefsin, bu bedenden başka bir şey olduğu hususunda sarîh bir ifâde olup, biz bu hususu, bu ayetin tefsirinde tafsilatlı bir biçimde ele almıştık. Oraya müracaat edilebilir.

Üçüncü Delil: Allah Teâlâ, maddî yaratmanın derecelerini belirterek, "Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülasadan yarattık. Sonra onu, sarp ve metîn bir karargâhta bir nutfe yaptık. Sonra o nutfeyi bir "alaka" haline getirdik, derken o alakayı bir çiğnem et yaptık. O bir çiğnem eti de kemiklere kalbettik de, o kemiklere de et giydirdik" wminun, 12-14) buyurmuştur. Bütün bu derecelerin, maddî haller hususunda meydana gelmiş farklılıklar olduğu hususunda şüphe yoktur. Daha sonra Cenâb-ı Hak ona, rûh üfürmek istediğinde, "Bilâhare onu, başka yaratılışla inşâ ettik" {Mü'm\nün, 14) buyurmuştur. İşte bu, ruha taalluk eden şeyin, biraz önce bahsedilen maddî hallerle ilgili olarak meydana gelen değişikliklerden başka bir şey olduğuna dair açık bir ifâde olup, ruhun bedenden başka bir şey olduğuna delâlet eder.

Buna göre onlar şayet, "Bu ayet, sizin de aleyhinize bir delildir. Çünkü Allah Teâlâ, (Mö'minun, 12) buyurmuştur. Bu ifadelerin başındaki (Mln), ba'ziyyet içindir. Bu da insanın, "çamur"un parçalarından bir parça olduğunu gösterir" derlerse, biz deriz ki: "mln edatı, senin tıpkı "Basra'dan Kûfe'ye çıktım" sözünde olduğu gibi, "ibtidâ-i gaye" için olup, mesafenin başlama noktasını bildirir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülasadan yarattık" (Mü'minûn, 12) ayeti, insanın yaratılışının başlangıcının, bu (süzülmüş) bir hülasadan olmasını gerektirir. Biz de bunu söylüyoruz; çünkü Allah Önce kalıbı düzeltmiş, sonra da ona ruh üflemistir. Böylece, o insanın yaratılışının başlangıcı, bu hülasadan olmuş olur.

Dördüncü Delil: Cenâb-ı Hak, "O halde ben onun yaratılışını bitirdiğim, ona ruhumdan üflediğim zaman siz derhaİ onun için secdeye kapanın" <hict, 29) buyurmuş, böylece, beşeriyyet vasfıyla rûh üflemeyi birbirinden ayırdetmiştir. Şu halde "tesviye", insanın uzuvlarını, organlarını yaratıp, kalıbını ve maddesini dengeli hale getirmek demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak rûh üflemeyi, uzuvları düzenleme işinden ayırıp, sonra da ruhu, "ruhumdan" diyerek kendisine izafe edince, bu, rûh cevherinin beden cevherinden başka bir şey olduğunu göstermektedir.

Beşinci Delil: Cenâb-ı Hak, "Her bir nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü, hem sakınmayı İlham edene kasem olsun ki" (Şems, 7-8)buyurmuştur. Bu ayet, hakikatte idrâk ve hareket etmekle nitelenen bir şeyin varl.ğı hususunda sarîh bir ifâdedir. Çünkü, "ilham" anlatmak demektir. "Fücâr ve takva" ise, fiille ilgilidir. Binâenaleyh bu ayet, insanın tek bir şey olduğu hususunda sarîh bir beyândır. Bu insan da, hem idrak edip hareket etmekle, hem de bazan, fücur fiili, bazan ise takva fiiliyle nitelenmiştir. Bedenin tamamının,

---

309[309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/51-52

bu iki sıfatla vasfedilmedikleri malûmdur. Binâenaleyh, bütün bunlarla vasfedilebilen başka bir cevherin var olduğunun söylenmesi gerekir.

Altıncı Delil: Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki biz insanı, bir nutfeden, halitadan yarattık. Onu imtihan ediyoruz. Bu sebeple onu, işitici ve görücü yaptık" (insan, 2) buyurmuştur. Binâenaleyh bu, insanın tek bir şey olduğuna ve o şeyin de ilahî mükellefiyet ve Rabbanî emirlerle imtihan edilen varlık olup, aynı zamanda kendisinde duyma ve görme özelliği bulunduğu hususunda sarîh bir ifadedir. Halbuki, insanın bedeni böyle değildir. Ve, bedenin herhangi bir uzvu da böyle değildir. Binâenaleyh, bu demektir ki "nefs", hem bu bedenden hem de bu bedenin parçalarından başka bir peydir ve o, aynı zamanda bütün bu sıfatlarla vasfedilendir.

Bil ki, ruhların bedenlerle alâka kurmalarından önce ve bedenlerden de ayrıldıktan sonra, onların sıfatları hususunda varid olan hadisler pekçoktur. Bütün bunlar, nefsin, bu bedenden başka bir şey olduğuna delâlet eder. Bu pekçok ayeti okuyup ve bu pekçok haberleri rivayet edip de, sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ruhun ne demek olduğunu anlayamadan öldüğünü söyleyenlere, doğrusu hayret etmek lazımdır. Bu, şaşılacak bir şeydir. Allah en iyisini bilendir. 310[310]

Yedinci Mesele

Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin, söylediğimiz şeylerin doğruluğuna delâleti ise şu şekildedir: Şayet rûh, bir halden başka bir hale, bir sıfattan başka bir sıfata geçebilen bir cisim olmuş olsaydı, o zaman o, başka bir sıfatla muttasıf olduktan sonra, diğer bazı muayyen sıfatlar alabilen maddelerden meydana gelme hususunda bedene denk ve müsavî olmuş olurdu. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'e rûh sorulduğu zaman, O'nun, "O bir nutfeydi, sonra alaka oldu; derken bir et parçası haline geldi" demesi gibi, "O, şöyle şöyle olan, daha sonra da şöyle olan; elerken rûh haline gelen bir cisimdir" diye açıklamada bulunması gerekirdi. Binâenaleyh, o böyle söylemeyip, tam aksine, "O, varlık âlemine, Allahu Teâlâ'nın kendisine, "Ol!" dediği için girmiştir, meydana gelmiştir" manasında, "O, Rabbimin emrindendir" buyurunca, bu, ruhun, maddeler cinsinden bir cevher değil, tam aksine kudsî, soyut bir cevher olduğuna delalet etmiştir. Bil ki, riyâzât sahibi ve mükaşefe-müşâhede erbabı olan ariflerin ekserisi bu görüşte ısrar etmektedirler ve bunu, kesinkes savunmaktadırlar. Meselâ Vasıtf şöyle der "Allah, ruhları, cemâl ve güzellik (behâ) karışımından yaratmıştır. Binâenaleyh, şayet, Cenâb-ı Hak ruhları gizli tutmasaydı (herkes onları bilip tanısaydı), onlara her kâfir secde ederdi."

Ruhun ilk önce kalb ile, daha sonra da kalb vasıtasıyla, onun tesirinin diğer uzuvlara ulaşmasının izah edilmesine gelince, biz bu hususu, "Onu Ruhu'l-Emîn, inzâr edicilerden olasın diye, senin kalbine indirmiştir" (Şuara, 193-194) ayetlerinin tefsirinde açıkladık.

Bunu kabul etmeyenler, şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

1) "Şayet ruhlar, cisim ve "araz" olmama hususunda Allah'ın zâtına eşit ve denk olmuş olsalardı, mahiyetlerinin tamamı hususunda da ona denk ve eşit olmuş olurlardı ki, bu imkânsızdır.

2) Cenâb-ı Hak, "O kahredilesi insan, ne nankördür o! Onu hangi şeyden yarattı? Bir damla sudan yarattı da onu biçimine koydu. Sonra onun yolunu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürüp kabre soktu. Daha sonra dilediği zaman da onu tekrar diriltecek" (Abese, 17-22) buyurmuştur. Bu, insanın nutfeden yaratılmış, sonra ölüp kabre giren, daha sonra da kabirden çıkarılacak olan bir şey olduğu hususunda sarih bir açıklamadır. İnsan, şayet bu bedenden ibaret olmasaydı, ayette bahsedilen bu durumlar doğru olmazdı.

3) Cenâb-ı Hak, "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilâkis onlar Rableri katında diridirler. Lütf-ü inayetinde, kendilerine verdiği ile hepsi şâd olarak nziklamrlar"(Animrin, 159-170) buyurmuştur. İşte bu ayet, ruhun cisim olduğuna delâlet eder. Çünkü, nzıklanmak ve

---

310[310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/52-54

sevinmek, maddelerle ilgili sıfatlar cümlesindendir."

Bunların görüşlerinin birincisine cevap:

Bir mekân işgal etmeme ve bir mekâna hulul etmeme hususundaki denklik, "selbî" (olumsuz) sıfatlar hususunda olan bir denkliktir Halbuki, selbî sıfatlar hususundaki denklik "mümaseleti" (bir şeye benzemeyi) gerektirmez. Bil ki, bir grup câhil, "Rûh, mekân tutmayan ve mekâna hulul etmeyen bir varlık olunca, onun ilâha denk veya O'nun bir cüz'ü olması gerekir" iddiasında bulunmuşlardır ki, bu fahiş bir cehalet ve çirkin bir hatadır. Bu meselenin özü, daha önce de bahsettiğimiz gibi şu hususa dayanmaktadır: Olumsuzluklardaki eşitlik, şayet benzerliği gerektirmiş olsaydı, o zaman, bütün farklı farklı şeylerin denk olduklarının ve farklı iki mahiyetin, dışlarında kalan her şeyi selbetme hususunda mutlaka müşterek olduklarının söylenilmesi gerekirdi. Öyleyse bu inceliğin bilinmesi gerekir. Çünkü bu, cahillerin büyük bir hataları ve yanlışlarıdır.

İkincisine de şu şekilde cevap verilir: Hem örfe, hem de zahire göre insan, bu bedenden ibaret olunca, örf itibariyle ona, "insan" denilmiştir.

"Üçüncüsüne de şu şekilde cevap verilir: Ayette bahsedilen nzık, onların hallerinin kuvvetli ve kemâllerinin de mükemmel olduğu anlamındadır ki: Bu da, marifetullah ve muhabbetullahdır. Tam aksine, biz diyoruz ki bu, bizim görüşümüze delâlet eden en iyi delillerden birisidir. Çünkü, onların bedenleri toprak altında çürümüştür. Halbuki Cenâb-ı Hak da, onların ruhlarının, Arş'ın altında asılı olan kandillerde barındıklarını beyan etmiştir ki, bu da, ruhun bedenden başka bir şey olduğuna delâlet eder. Bu, bu konuda bizim son sözümüz olsun. Biz şu a.ıda bu istidraddan sonra tekrar tefsir ilmine dönüyoruz. 311[311]

İnsanın İlmi Pek Mahduttur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Zaten) size az bir ilimden başkası verilmemiştir" buyurmuştur. Biz, kendi görüşümüze göre bu hususta iki ihtimal bulunduğunu daha önce söylemiştik.

Müfessirlere gelince, onlar şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), bu hususu o yahudilere belirtince, onlar, "Bu hitâb sadece bize mi, yoksa sen de bizimle beraber misin?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayır, hem bize hem de size, bu hususta az bir ilim verildi" dedi. Bunun üzerine onlar, "Amma da tuhafsın ey Muhammedi Biraz önce, "Her kime hikmet verilirse, muhakkak ki or.? çok hayır verilmiştir" (Bakara, 269) dedin, şimdi de böyle söylüyorsun" dediler de, bunun üzerine, "Eğer yerdeki ağaçlar kalem olsa, deniz de, arkasından yedi deniz daha kendisine yardım ederek (mürekkebi olsa, yine Allah'ın kelimeleri tükenmez. Şüphesiz ki Allah, yegâne galibtir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir"(Lokman, 27} ayeti nazil olmuştur. Onların ileri sürdüğü şey, bağlayıcı (lâzım) değildir. Çünkü bir şey,.bazan bir şeye nisbetle az, başka bir şeye nisbetleyse çok olabilir. Binâenaleyh, insanlarda bulunan ilimler, Allah'ın ilmine ve eşyanın hakikatiarına nisbetle son derece az, ancak maddî arzulara ve maddî lezzetlere nisbetle de çoktur. 312[312]

Vahiyde Resulün Hiçbir Payı Yoktur

"Andolsun ki, sana vahyettiğimizi de, dilersek, muhakkak gidehveririz. Sonra bize karşı, onu (geri getirmek için) kendine bir vekil de bulamazsın. Ancak Rabbinden bir rahmet (onu ibkâ etmiştir). Gerçekten onun, senin üzerindeki fazlı büyüktür"(Isra, 66-87).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 313[313]

Birinci Mesele

311[311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/54-55

312[312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/56

313[313] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/56

Bil ki Allah Teâlâ önceki ayette, insanlara pek az ilim verdiğini beyan buyurunca, bu ayette de, o verdiği azıcık
ilmi de almak isterse, buna muktedir olduğunu açıklamıştır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, o şeyin bilgisini kalblerden ve yazısını da kitaplardan silmesi sayesinde olur. Bu, her ne kadar âdete aykırı bir iş ise de, ancak ne var ki, Allah buna kadirdir. 314[314]

İkinci Mesele

Kâb'î, Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dair bu ayetle istidlal ederek şöyle der: "Silinebilen ve giderilebilen şeyin, kadîm olması imkânsız olur. Tam aksine, onun muhdes olması gerekir." Bu istidlal, uzak bir istidlaldir. Çünkü, bu "giderme" ile kastedilen, O'nun bilgisini kalblerden ve ona delâlet eden satırları da mushaflardan silmektir ki, bu, malûm ve medlul (kendisine delâlet edilenin) "muhdes" olmasını gerektirmez.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Sonra bize karşı onu (geri getirmek için) kendine bir vekil de bulamazsın" buyurmuştur. Yani, "Bu şeylerden herhangi birini geri çevirme hususunda kendisine güvenebileceğin hiç kimse bulamazsın."

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Ancak Rabbinden bir rahmet (onu ibkâ etmiştir)" buyurmuştur. Yani, "Rabbinin sana acıyarak merhamet edip, onu sana tekrar vermesi hali müstesna" demektir. Veyahut da, istisna, istisnâ-i munkati' manasına alınarak, "Ancak ne var ki, Rabbinin rahmeti, onu o şekilde ibkâ etti ve giderilmiş yapmadı" şeklinde de manalandırılabilir. Bu, Allah Teâlâ'nın bütün ulemâya lütufta bulunmuş olmasının bir eseri olarak, Kur'ân'ı ibkâ etmesiyle vermiş olduğu şu iki çeşit nimeti kapsar:

1) Alimlere bu ilmi kolaylaştırması;

2) Onlara bu ilmi muhafaza etme gücü vermesi. Cenâb-ı Hak, "Hakikat O'nun, senin üzerindeki fazlı,
keremi büyüktür" buyurmuştur. Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bundan murad, "ilmi ve Kur'ân'ı, sende ibkâ etmesi sebebiyle, O'nun sana olan lütuf ve ikramı büyük oldu" manasıdır.

2) "Seni, ademoğullartnın efendisi, peygamberlerin sonuncusu yapması ve sana "Makam-ı Mahmûd"u vermiş olması sebebiyle, O'nun senin üzerindeki lütuf ve keremi büyük oldu. Binâenaleyh, durum böyle olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, ilmi ve Kur'ân'i sende ibkâ etmiş olması sebebiyle de, sana in'âm etmiştir." 315[315]

Kur'ân Cin ve İns'e Meydan Okuyor

"De ki: "Andolsun, ins ü cin şu Kur'ân'ın benzerini (meydana) getirmeleri için bir araya toplansa, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine onun benzerini getiremezler"(isrâ, 86).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 316[316]

Sarfe Konusunda Te'lifci Görüş

Bil ki biz, Bakara Sûresi'nde, "Eğer kulumuzun özerine parça parça indirdiğimizden şüphe ediyorsanız haydi onun benzerinden siz de bir sûre getirin" {Bakara, 23) ayetinin tefsirinde Kur'ân'ın i'câz'ını, iyice açıklamıştık. Alimlerin bu hususta iki görüşü bulunmaktadır: Kimileri Kur'ân'ın bizzat kendisinin mu'ciz olduğunu söylerken, kimileri de, "Kur'ân'ın haddizatında mu'ciz olmadığını, Kur'ân'a muarazada bulunmaya sevkeden sebepler pek çok kuvvetli olmasına rağmen, onları Kur'ân'a muâraza etmekten men edip çevirince, bu çevirme işi güçlü bir mu'cize olmuştur" demiştir. Bize göre bu konuda tercih edilen şudur: Biz, Kur'ân'ın bizzat

---

314[314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/57
315[315] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/57
316[316] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/58

kendisinin, ya mu'ciz olduğunu veya olmadığını söyleriz. Eğer muciz ise, netice zaten elde edilmiş olur. Yok eğer, "Mu'ciz değil de, aksine onlar, buna muarazada bulunmaya kadirdiler; muarazada bulunmaya götüren sebepler de boldu; onları bundan hiçbir şey geri çevirmemiş ve mani de olmamıştı." Eğer böyle idiyse bu durumda, ona muarazada bulunmak mutlaka gerekli idi. Binâenaleyh onların, bu bahsedilen durumlara rağmen muârazada bulunamayışları, harikulade bir şey olmuş otur ve bu bakımdan da Kur'ân, mu'ciz olmuş olur. Binâenaleyh, bizim bu bâbta tercih ettiğimiz yol budur. 317[317]

Cinlerin Aczi Nasıl Bilinebilir?

Birisi şöyle diyebilir: "Farzedelim ki, insanların Kur'ân'a muâraza edemedikleri ortaya çıkmış olsun. O halde,
cinlerin onlara muarazada bulunamayacaklarını nasıl biliyorsunuz? Hem, "Bu kelâmı, cinler uydurdu; onu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e onlar verdi ve insanları saptırmak için de, Hz. Muhammed (s.a.s)'i buna seçtiler" denilmesi niye caiz olmasın? Buna göre sizler Hz. Muhammed (s.a.s)'in, "Bu, cinlerin sözü değildir, tam aksine ilahî bir kelâmdır" şeklindeki sözü hususunda doğru söylediğini bildiğinizde ancak, onun "sadık" olduğunu bilebilirsiniz. Bu durumda da, "devir" gerekir. Herhangi bir kimse, "Bunun, cinlerin sözü olduğu nasıl düşünülebilir?" de diyemez. Çünkü biz deriz ki, Bu ayet, tehaddînin cinlere karşı yapıldığına delâlet eder. Böyle bir tehaddî ise, onların, fasih ve beliğ olmaları halinde ancak güzel olur. Durum böyle olunca da, mezkur ihtimal devam etmiş olur."
Alimler, birincisine şu şekilde cevap vermişlerdir: "Beşerin, Kur'ân'a muâraza edememesi, onun mu'ciz olduğu hususunda yeterli bir sebeptir." İkincisine de şöyle cevap vermişlerdir "Şayet bu olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın bu telbîs (karıştırma) işini ortaya koyması, hikmeti gereği vacip olurdu. O bunu izhâr etmediğine göre, bu, böyle bir şeyin olmadığına delâlet etmiştir. Yine Allah Teâlâ, bu soruya Şuarâ Sûresi'nin sonundaki, "Şeytanların kimlerin üzerine indiğini size haber vereyim mi ben? Onlar her günahkâr yalancının tepesine iner" (Suarâ, 221-222» ifâdelerinde yeterli ve sadra şifâ cevaplarla cevap vermiştir ki, biz bu cevapları orada genişçe açıkladık. Burada tekrarlamanın bir faydası yok. 318[318]

Üçüncü Mesele

Mutezile, "Ayet, Kur'ân'ın mahluk olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü, kadîm olan şeyle meydan okumak
imkânsızdır" demiştir. Biz bu meseleyi, Bakara Sûresi'nde detaylı bir biçimde ele almıştık (Bakara, 23). Binâenaleyh, bunu tekrarlamanın bir manası yok. 319[319]

Kur'ân Gerçeği Her Şekliyle Anlatır

"Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali çeşitli şekillerde açıkladık, insanlardan pekçoğu ise, ille de küfürde ayak direttiler" (İsrâ, 89). 320[320]

Tehaddi Konusunda Çeşitli Seçenekler

Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali çeşitli şekillerde açıkladık" buyruğu ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılabilir:
1) Bu ayette olduğu gibi, Kur'ân'ın tamamıyla meydan okuma (tehaddî) vuku-bulmuştur. Yine

---

317[317] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/58
318[318] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/58-59
319[319] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/59
320[320] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/59

Kur'ân'da, on sûre getirilmesi ile meydan okunmuştur. Nitekim O, "O halde haydi siz de onun gibi on sûre getirin" (Hûd, 13) buyurmuştur. Meydanokuma bazan, tek bir sûre getirilmesi ile yapılmıştır. Nitekim Allah TeaJâ, "haydi onun benzerinden siz de bir sûre getirin"(Bakara, 23) buyurmuştur. Ve, meydan okuma, bir sûrenin tek cümlesiyle olmuştur. Nitekim O, "onun gibi bir söz getirsinler (bakalım)!" 0ur,34) buyurmuştur. O halde, "Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali çeşitli şekillerde açıkladık" ayetiyle, biraz önce de açıkladığımız gibi, meydan okuma (tehaddî) murad edilmiş olabilir. Ama onların, meydan okumanın bütün bu kısımlarındaki acziyyetleri ortaya çıkınca, küfürlerinde ısrarlarını sürdürmüşlerdir. 321[321]

Kıssalardaki Çeşitlilik

2) "Andolsun kî biz bu Kur'ân 'da insanlar için her türlü misali çeşitli şekillerde açıkladık" ayet-i kerimesinden şu kastedilmiş olabilir: "Biz onlara, Nûh, Ad ve Semûd kavimleri gibi, küfürlerini sürdüren kimseleri nasıl her türlü belâlarla sınadığımızı haber verdik. Ve bu metodumuzu, defalarca açıklayıp durduk. Ama buna rağmen yine o topluluklar, yani Mekkeliler, bu açıklamalarımızdan ders atmadılar da, aksine, küfürlerini devam ettirdiler." 322[322]

Tevhid Delillerinde Çeşitlilik

3) Bununla şu murad edilmiştir:' 'Allah Teâlâ, bu Kur'ân 'da, birliğine (tevhîd) dair deliller getirmiş; kendisinin eşi ve benzeri olmadığını defalarca bildirmiş; nübüvvet müessesesi ile ahireti inkâr edenlerin ileri sürdüğü şüphelere, bu Kur'ân'da defalarca yer vermiş ve onlara da gereken cevabı vermiş, bunların peşinden de nübüvvet ve Kıyametin hak ve gerçek olduğuna dair katî deliller getirmiştir. Ama, buna rağmen o kâfirler, bunları duymaktan faydalanamamış, tam aksine şirk ve nübüvveti inkârda ısrarlarını sürdürmüşlerdir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak,"insanlardan pekçoğu ise, İlle de küfürde ayak direttiler" buyurmuştur. Yani, "Mekkelilerin ekserisi, ancak küfürde ayak direttiler; yani, bilerek hakkı inkârda direttiler" demektir. Bu böyledir, zira onlar, açıklanmasına ihtiyaç olmayacak denli açık olan şeyi inkâr etmişlerdir. Buna göre şayet, "Darabtu İlla Zeyden Ancak Zeyd'i dövdüm" denilmediği halde nasıl denilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Ebâ lafzının kendisi olumsuzluk manası ifade eder. Buna göre sanki, "Onlar ancak küfre razı olmuşlardır" denilmek istenmiştir. 323[323]

Müşriklerin Tahakküm Ederek Mucize Talepleri

"Biz dediler, sana katiyyen inanmayız. Ta ki bizim İçin şu yerden bir pınar akıtasm. Yahut senin hurmalıklardan, üzümlüklerden bir bahçen olsun da aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtasm. Yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü
üstümüze parça parça düşüresin veya Allah'ı ve melekleri kefil getiresin. Yahut altından bir evin olsun, yahut semaya çıkasm. Ona çıktığına da asla inanmayız ya! Ta ki, üstümüze, okuyacağımız bir kitap indiresin!" De ki: "Fe Sübhanallah! Ben, resul olan bir beşerden başkası mıyım ki?!" (İsra, 90-93).

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân'ın mu'ciz olduğunu delillerle beyan edip, bu mu'cizlik Hz. Peygamber (s.a.s)'in davasına uygun olarak zuhur edince, onun gerçek bir peygamber olduğuna dair delil, böylece tamamlanmış oldu. Çünkü biz diyoruz ki, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamberlik iddiasında bulundu. Mucize de O'nun iddiasına uygun olarak zuhur etti. Böyle olan herkes, gerçek bir peygamberdir. O halde bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sadık olduğuna delâlet eder.

321[321] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/59-60

322[322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/60

323[323] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/60

Pekçok mucizenin ardarda gelmesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gerçek peygamber olmasının şartı değildir. Çünkü biz böyle bir kapı açarsak, bu husustaki işin, herhangi bir noktada durmaması gerekir. Hz. Peygamber ne zaman bir mucize izhar ederse, bu sefer de onlar ondan başka bir mucize isterler. Ve bu iş, inatçıların inadının ve cahillerin de tasallutlarının sona ereceği bir noktada durmaz. Çünkü Allah Teâlâ, kâfirlerden, Kur'ân'ın bir mucize olarak zuhur etmesinden sonra, Mz. Peygamber (s.a.s)'den altı çeşit kesin mucize istediklerini nakletmiştir. Nitekim, İbn Abbas'ın da şöyle dediği nakledilmiştir:

"Mekke'nin önde gelenleri, Kabe'de oturdukları bir sırada Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir adam yolladılar; bunun üzerine o da onların yanına geldi. Gelince, onlar, "Ey Muhammed, Mekke arazisi dardır; ondan yararlanabilmemiz için, aradaki dağları kaldır. Ve bu arazide, bizim için pınarlar fışkırt, akıt! Böylece de biz burada, ziraat yapabilelim" dediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s), "Ben bunu yapamam, gücüm yetmez" dedi. Bunun üzerine içlerinden birisi, "Yahut senin, hurmalıklardan ve üzümlüklerden bir bağın bahçen olsun. Aralarından da, şarıl şarıl nehirler akıt" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Bunu da yapamam!" dedi. Ona, "Senin, altından bir evin olsun; böylece senin hiçbirimize ihtiyacın kalmaz" denildiğinde, o "Bunu da yapamam!" dedi. Bu sefer ona, "Kavminin senden istediği şeyleri yapamayacaksın!" denilince o, "Yapamam" dedi. Onlar, "O halde sen, İyi olanı yapamadığına göre, şerri yaparsın. Binâenaleyh, iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça indir; azap yüklü olarak onları başımıza düşür" dediler. Ayetteki, "iddia ettiğin gibi" ifadesi, O'nun, "Gök yanldığı zaman"(tnşikak, ı) ve "Gök yarılıp parçalandığı zaman"(infnar, i) ayetlerine bir işarettir. Bunun üzerine Abdullah İbn Ümeyye el-Mahzumî- ki annesi, Hz, Peygamberin halasıdır-şöyle dedi: "Hayır, kendisine yemin edilene yemin ederim ki, gökyüzüne çıkabileceğin bir merdiven yapıp, onunla, gökyüzünün Önünde oraya çıksan; derken senin peygamber olduğuna dair dört melek getirsen, yine de seni tasdik etmem." Biraz sonrada, "Bilemiyorum, seni tasdik eder miyiz, yoksa etmez miyiz" dedi. İşte, İbn Abbas'ın rivayet ettiği gibi, bu hadisenin izahı bundan ibarettir. 324[324]

İsteklerindeki Tutarsızlıklar

Bil ki Mekkeliler, Hz. Peygamber'den pekçok çeşit mucize istemişlerdir. Bunlardan birincisi, onların, "Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasm " demeleridir. Asım, Hamza ve Kisfiî, tâ'nın fethası, fâ'nın sükûnu ve cim'in de dammesi ile, şeddesiz olarak tefcure şeklinde okumuşlardır. Ebu Hatim, yenbû' kelimesinin tekil olduğunu ileri sürerek, bu okuyuşu tercih etmiştir. Diğer kıraat imamları ise, şeddeli olarak tufeccira şeklinde okumuşlardır. Bu kıraati de Ebu Ubeyde tercih etmiştir. Kıraat imamlar\r\m tamam\ ikinci fitti, enhar (nehirler) kelimesi çoğul olduğu için, fe tufeccira şeklinde okumuşlardır. Arapça'da, "Fecerati'l-mâ'u fecren" (su fışkırdı - fışkırmak) ve "Feccertu'l-mâe tefcîran" (suyu fışkırttım - fışkırtmak) denilir. Birinci fiili şeddeli olarak okuyanlar, o tek kaynaktan dolayı ağaçların çok olmasını kastederek böyle okumuşlardır. Yenbûen kelimesi, her ne kadar tekil olsa dahi, kendisindeki fışkırmanın çokluğundan dolayı, fiili şeddeli okumak güzel ve yerinde olmuştur. Bu, senin tıpkı, tek bir fail olmasına rağmen, kendisinden dövmek işi çokça sudur edip bu fiil çok vukubulduğu için, "Darrabe Zeydun -Zeyd çok dövdü" demen gibidir. Bu fiili şeddesiz olarak okuyanlar, yenbûen kelimesinin müfret olmasından ötürü böyle okumuşlardır. Yenbûen kelimesi, kendisinden su fışkıran kaynak ve göze, pınar demektir. Nitekim sen, "Nebe'a'l-mâ'u yenbu'u" dersin. Bunun masdarı ise nebe, nübû' ve nebe'an şeklindedir. Bu izahları Ferrâ zikretmiştir. Müşrikler, "Mekke'nin dağlarını aradan kaldır; ziraat ve ekme işini kolayca yapalım diye, bize yerden su fışkırt!" demişlerdi.

Bunların ikincisi, onların, "Yahut senin hurmalıklardan, üzümlüklerden bir bahçen olsun da, aralarından şarü şan! ırmaklar akıtasm" şeklindeki ifâdeleridir. Bu ifadenin takdiri şöyledir: "Onlar sanki, "Farzedelim ki sen, bu nehirleri, bu çayları ve pınarları, bizim için

---

324[324] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/61-62

fışkırtmayacaksın. O halde onları kendin için fışkırt" demişlerdir.
Bunların üçüncüsü, onların, "Yahut, iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üstümüze parça parça düşüresin" demeleridir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 325[325]

Kisf Kelimesinin Okunuşlar

İbn Amir, bu ayette, sin'in fethasıyla kisefen; Kur'ân'ın diğer yerlerinde İse, sin'in sükûnuyla kisfen şeklinde okurken; Nflfî, Asım'ın ravisi Ebu Bekr, hem burada hem de Rûm Sûresi'nde sin'in fethasıyla klsefen; Kur'ân'ın diğer yerlerinde ise, sin'in sükûnuyla kisfen şeklinde okumuşlardır. Hafs ise, Rûm Sûresi hariç, Kur'ân'ın her yerinde sin'in fethasıyta kisefen şeklinde okur. İbn Kesir, Ebû Amr, Hamza ve Klsflf, Rûm Sûresi'nde sin'in fethası; diğer yerlerde ise, sin'in sükûnuyla okurlar. Vahidî (r.h) şöyle der: "Bu ifade sin'in sükunu ve sin'in fethasıyla olmak üzere iki şekilde okunmuştur." Ebu Zeyd de şöyle demiştir: "Onu parçalara ayırdım, kestim, böldüm" manasında olmak üzere Arapça'da, Kesettu's-sevbe-ekslfuhû-kisfen" denilir." Leys ise şöyle der: "Kesf kelimesi, topuktaki siniri kesmek anlamındadır. Kisfe ise, parça, bütün, kısım demektir." Ferrâ da "Bir bedevinin, bir manifaturacıya, "Bir parça" manasında, (A'tınî kisfeten) dediğini duydum" der. Binâenaleyh kim bu kelimeyi, sin'in sükûnuyla okursa, onun sözü şu manalara gelebilir:
1) Ferrâ, şöyle der: "Bu, tıpkı "Dimnetun-Dimnun" (İz, kalıntı-eserler, kalıntılar) ve Sidretun-sldrun" (Sedir ağacı-sedir ağaçları) ifadeleri gibi, "kisfetun" kelimesinin çoğuludur. (Klsfun).
2) Ebu Ali de şöyle der: "Kisf, masdar olduğuna göre, bu demektir ki, "Msefun" kelimesi de kesilmiş, bölünmüş sayı anlamına gelir. Bu, senin tıpkı, tahn (öğütmek),tabh (pişirmek) ve saky (sulamak) demen gibidir. Bu hususu Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer gökten bir parça düşer görseler" (tor, 44) ayeti de tekid eder.
3) Zeccâc şöyle der: "Bu ifadeyi kisefu şeklinde okuyana göre, o kimse, "o semayı üzerine bir tabaka olarak düşür, kapa, ört" demek istemiştir ki, bu okuyuşa göre bu kelime, "Bir şeyi örtüp kapadığın zaman söylemiş olduğun, "Keseftu'ş-şey'e" deyiminden alınmış olur."
Sin'in fethasıyla "Kisefen" şeklinde okunmasına gelince, bu kelime, "Kıt'a kıta" (para - parçalar) ve "sidre-sider" (sedir ağacı-sedir ağaçları) denilmesi gibi, "kisîe" Kelimesinin çoğuludur. (Klsfetun - kisefun). Bu kelime, her iki kıraate göre de, hal olarak mansûbtur. Buna göre sanki, "semayı üzerimize, parça parça edilmiş olarak indir" denilmek istenmiştir. 326[326]

İkinci Mesele

Ayet-i kerimedeki ifadesiyle ilgili olarak birkaç izah bulunur:
1) İkrime şöyle demiştir: "Bu, "Ey Muhammed, peygamber olduğunu iddia ediyorsan, gökyüzünü üzerimize yık" demektir."
2) Başkaları da bu tabire "İddia ettiğin gibi, eğer Rabbin dilerse, yapar (yapsın)..." manasını vermişlerdir.
3) Bununla, Allah Teâlâ'nın bu sûredeki, "Bizim, kara tarafından sizi yere geçirmemizden, yahut üzerinize çakıllı bir (kasırga) göndermemizden emin mi oldunuz?"i\an,e) ayetinde zikrettiği şey kastedilmiştir ki, buna göre sanki, "Semayı, tıpkı bir çakıl taşı gibi parça parça et de, onu üzerimize yağdır" denilmek istenmiştir.
Bunların dördüncüsü, onların "veya Allah ve melekleri kefil getiresin" şeklindeki sözleridir. Ayetteki kabîta lafzıyla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
a) Kabîl tıpkı "aşîr" (arkadaş, yakın akraba) kelimesinin, "muâşir" manasına gelmesi gibi, "mukâbil-karşıda bulunan" manasındadır. Bu söz, onların cahil olduklarını göstermektedir. Çünkü onlar, Cenab-ı Hakk için, "karşıda bulunma" (mukâbele)'nın caiz olmadığını

325[325] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/62-63
326[326] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/63-64

bilememişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, "her şeyi de onlara karşı kefiller olmak üzere bir araya getirip toplasaydık" (En'am, m) ifadesi de bu manadadır.

b)İbn Abbas, Cenab-ı Hakk’ın, bu ifadeyle “Bölük bölük” manasını kastettiğini Söylemiştir. Ley» de Şöyle der. " ftrapça1 üa cırrteTüen ve Vnsan\ardaT\ meydana gafen Orduya "kabil" adı verilir." Biz bu nususu, Cenabb-ı Hakk "Çünkü o da, kabilesinden olan da sizi... görürler" ayetinin tefsirinde açıklamıştık.

c) Bu ifâdenin buradaki manası, "kefil" demektir. Zeccac şöyle der: "Arapça'da, tıpkı "Kefeltu blhî ekfulu" 'Ona kefil oldum kefil oluyorum" denilmesi gibi, "Kabeltu blhî akbulu" "Ona kefil oldum" denilir." Bu görüşe göre bu kelime, kendisiyle çoğul manası murad edilen müfred bir kelime olmuş olur. Bu, tıpkı Cenab-ı Hakk’ın "Onlar ne iyi arkadaştır" (nim. 69) ayetinde olduğu gibidir.

d) Ebu AH, bunun manasının görmek, müşahede etmek şeklinde olduğunu, bunun delilinin de, "Bizim üzerimize melekler indirilmeli değil miydi, yahut Rabbimi2i görmeli (değil mtfycM" (Furkan,2i) ayeti olduğunu söylemiştir.

Bunların beşincisi, onların, "Yahut bir evin olsun" şeklindeki sözleridir. Mücâhid, "Biz, "zuhruf "un ne manaya geldiğini bilmiyorduk. Bir gün Abdullah b. Mes'ûd'un bu ayeti, "Yahut senin, ndan bir evin olsun" şeklinde okuduğunu gördüm" demiştir. Zeccâc da şöyle der: "Zuhrut, zinet ve süs demektir. Bunun delili,'Yeryüzü zinet ve ihtişamım takınıp süslendiği zaman" {Yunus, 24) ayetidir. Bu, yeryüzü, her türlü süsünü takındı" demektir. Evi, altın gibi, süsleyip güzelleştirmekte bir mahzur yoktur,"

Bunların altıncısı, kâfirlerin "Yahut semâya çıkasın" seklindeki sözleridir. Ferra şöyle der: "Arapça'da, yukarı çıkmak manasına denilir. Şair de:

'Zayıflığıma, yaşlılık çağma ulaşmış olmama ve topallığıma rağmen,beni, yollan aşmakla sorumlu tutan, sensin sen!" demiştir. Ayetteki "semâya" ifadesi, "semânın merdivenlerine" takdirinde olup, bundan muzaaf olan (merdivenler) hazf edilmiştir. Nitekim Arapça'da, (Merdivene çıktı), denilir.

Kâfirler daha sonra, "Oraya çıktığına da ada inanmayız, yani çıkmandan ötürü iman etmeyiz. Tâ ki üstümüze, okuyacağımız ıe içinde senin peygamber olduğunu doğrulayan ifadeler bulunan bir kitap indiresin" demişlerdir. Abdullah b. Ümeyye el-Mahzûmİ şöyle demişti: "Sen gökyüzüne bir merdiven dayayıp, gözümüzün önünde göğe çıksan ve onu getirsen, sonra da seninle birlikte, açık bir vesika olduğu halde, durumun senin dediğin gibi olduğuna şâhidlik edecek dört melek getirsen bile, sana inanmayacağız." 327[327]

Bu Keyfî İstekler Hayret Vericidir

Allah Teâlâ, kâfirlerin Hz. Muhammed (s.a.s)'den böyle mucizeler istediklerini '.akledince, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "De ki: ~Fe Sübhânellâh! Ben, resul olan bir beşerden başkası mıyım ki?!" demesini emretmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: "Allah Teâlâ, kâfirlerin, "Biz, sana katiyyen inanmayız. Ta ki bizim çn yerden bir pınar akıtasm" dediklerini bildirmiştir. Bunlar, Mekkeli müşriklerin sözleridir. Biz, bu sözlerle, Kur'ân'ın benzer ayetleri arasında, nazım bakımından Dir farklılık göremiyoruz. Binâenaleyh bu sözle, kâfirlerin, "Dikseydik, biz de böyle Kur'ân gibi) şeyler söyleyebilirdik"^(Enw,3i) iddialarının doğru olduğu ortaya çıkar."

Buna göre cevap verilir: Burası Kur'ân'dan pek az bir yer olup, bu kadarcık bir sözde fesahat ve belagat mertebeleri arasındaki fark ortaya çıkmaz. Binâenaleyh böyle bir sual zail olur.

İkinci Bahis: Bu ayetler, gelip-gitme işinin Allah'a izafe edilmesinin imkânsız olduğunu gösteren delillerdendir. Çünkü sübhaneliah! kelimesi, Allah'ı, zâtına yakışmayan her şeyden tenzih etme manasına gelir. O halde ayetteki, "De ki, "Sübhânellah!" sözü Allah'ı, zâtına yakışmayan ve biraz önce bahsi gecen şeylerin, O'na nisbet edilmesinden tenzih etmedir. Biraz Önce bahsi geçen ve Allah'a yakışmayan şey ise, Mekke müşriklerinin, "Veya Allah'ı kefil

---

327[327] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/64-65

gettesin" şeklindeki sözleridir. Binâenaleyh bu, ayetteki, "Sübhâne Rabbî" (Fesübhânellâh)! İfadesinin Allah'ı gelip-gitme işinden tenzih etme manasına olduğunu gösterir ki bu da, Müşebbihe'nin, "Allah hem gelir, hem gider" şeklindeki sözlerinin yanlış olduğuna delâlet eder. Eğer, "Bununla, Allah Teâlâ'yı, bu tür mucizeleri isteme hususunda, O'na hükümran olmak isteyen o kâfirlerin tutumundan tenzih etme manasının kastedilmiş olması niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Müşrikler, bu sözleriyle, Allah'a tahakküm etmiyorlar. Onlar sadece, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer sen gerçekten peygamber isen, Allah'tan seni böyle mucizelerle şereflendirmesini iste" demişlerdi. O halde buna göre müşrikler, Allah'a değil, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tahakkümde bulunmuşlardı. Binâenaleyh ayetteki, "Sübhâne Rabbî" ifadesini, bu mana ile ilgili saymak uygun olmaz. Dolayısıyla bu cümleyi kâfirlerin, "Veya Allah'ı... kefil getiresin" şeklindeki sözleri ile ilgili saymak gerekir.

Üçüncü Bahis: Allah'ın, Hz. Peygambere söylemesini emretiği bu cevabı şöyle izah ederiz: Bu, "sizin mucize isteyişinizden maksadınız, ya bunları benim kendi tarafımdan getirmemi Istemenizdir, yahut da Allah katından gönderilmiş gerçek bir peygamber olduğuma delâlet etsin diye, Allah'ın bu mucizeleri, benim etimle ortaya koymasını istememi bana teklif ediyorsunuz. Birinci şık bâtıldır. Çünkü ben, bir insanım. İnsan ise, bunları yapamaz. İkincisi de bâtıldır. Çünkü ben size, hem tek bir mucize olan Kur'ân'ı, hem de onun bir mucize olduğunu gösteren delilleri getirdim. Binâenaleyh bu tür mucizeleri istemek, kendisine ihtiyaç duyulmayan ve zaruret olmayan şeyleri istemek demektir. O halde bunları istemek sanki, işi sarpa sardırmak ve boşu boşuna iddia etmektir. Ben, emrolunan bir kulum. Benim, Allah'a tahakküm etmem söz konusu değildir" elemektir. Böylece, onların istekleri yersiz ve sakıt olmuş olur. Binâenaleyh ayetteki, "Sübhâneilâh! Ben resul olan bir beşerden başkası mıyım ki?" ifadesinin, bu konuda yeterli bir cevap olduğu anlaşılır. Velhasıl Hak Teâlâ, bu ifadesi ile, Mekke kâfirlerinin, gerek ulûhiyyet, gerek nübüvvet konusunda sapıklık üzere olduklarını beyân buyurmuştur. Onların ulûhiyyet konusunda böyle olduklarına, ayetteki, "Sübhâne Rabbî (Fe Sübhânellâh!)" ifadesi delâlet etmektedir. Bu, "Ben,

Allah'ı gelip-gitme işinden tenzih ederim" demektir. Onların nübüvvet konusunda böyle olduklarına da, "Ben, resul olan bir beşerden başkası mıyım ki" cümlesi defâlet eder. Bunu, biraz önce izah etmiştik. 328[328]

Beşere Gelen ResÛl İnsan Olmalıdır

"insanların, kendilerine hidayet geldiği zaman iman etmelerini, "Allah bir insanı mı peygamber gönderdi?" demelerimden başka birşey men etmedi. De ki: "Eğer yeryüzünde, sakin sakin yürüyen melekler olsaydı, biz elbette onlara gökten melek bir peygamber gönderirdik." De ki: "Benimle sizin aranızda hakîki şâhid olarak Allah yeter. Çünkü O, kullarından cidden haberdâr ve basîr olandır" (Isra, 94-96).

Bil ki Allah Teâlâ, Mekkelilerin daha fazla mucize istemeleri ile ilgili şüphelerini nakledip, gerekli cevabı verince, bir başka şüphelerini de nakletmiştir. O da şudur: Mekkeliler, Allah'ın insanlara insan bir peygamber göndermesini akıldan uzak görüp, insanlara bir peygamber göndermesi halinde melek bir peygamber göndereceğine inanıyorlardı. Allah Teâlâ, onların bu şüphelerini, birkaç açıdan cevaplamıştır:

1) O, 'İnsanların, kendilerine hidayet (rehberi) geldiği zaman, iman etmelerini, Allah bir insanı mı peygamber gönderdi" demelerinden başka birşey men etmedi" buyurmuştur. Bunun izahı şöyledir: Allah'ın insanlara, melek olan bir peygamber göndermesi halinde, insanlar onun Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu, ancak onun doğruluğunu gösteren bir mucize bulunduğu zaman tasdik ederler. O mucize de, onları, o meleğin Allah'ın peygamberi olduğu iddiasını kabule sevkedecek bir şeydir. O halde ayetteki, "Kendilerine hidayet geldiği zaman" ifadesinden kastedilen, sadece bu mucizedir. Binâenaleyh bu mucize, ister bir melek, ister bir insan elinde zuhur etsin, onun bir peygamber olduğunu ikrar etmek

---

328[328] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/65-67

gerekir. Böylece kâfirlerin, "peygamberin mutlaka meleklerden olması gerekir" şeklindeki inançları, fasit bir tahakküm ve batıl bir inad olmuş olur.

2) Yeryüzü ahalisi eğer melek olsalardı, onların peygamberlerinin de melek olması gerekirdi. Çünkü aynı cinsten olanlar birbirine daha meyyaldirler. Fakat yeryüzündekiler insan oldukları için, onlara gönderilecek peygamberlerin de insan olması gerekmiştir. İşte ayetteki, "De ki: "Eğer yeryüzünde, sakin sakin yürüyen melekler olsaydı, biz elbette onlara gökten melek bir peygamber gönderirdik" ifadesi ile, bu kastedilmiştir.

3) Cenâb-ı Hak, "De ki: "Benimle sizin aranızda hakikîşâhid olarak Allah yeter" buyurmuştur. Bu cevabı şöyle izah ederiz: "Cenâb-ı Hak benim iddiama uygun olarak mucizeyi verince, bu, benim doğru olduğum hususunda Allah tarafından bir şehâdet olmuş olur. Allah'ın, doğruluğuna şâhidlik ettiği kimse ise, hiç şüphesiz doğrudur. Binâenaleyh artık bundan sonra, "Peygamberin, insan değil melek olması gerekir" şeklinde bir söz, kendisine iltifat edilmeyecek, fasit bir diretme olmuş olur."

Cenâb-ı Allah, bu üç cevâbı zikrettikten sonra, va'îd ve tehdid yerine geçmek üzere şöyle buyurmuştur: "O, kullarından cidden haberdâr ve bâsir olandır" yani, "Allah, kullarının içini dışını, kalplerinde olanı bilir ve onların böylesi şüpheleri sırf hasetlerinden, makam sevgisinden ve hakka boyun eğmemekten ötürü ileri sürdüklerini bilir." 329[329]

Kâfirlerin Akıbeti

"Allah kime hidayet ederse işte o, hidayete ermiştir. Kimi de dalâlete sevkederse, artık onlar için O'ndan başka asla yardımcı bulamazsın. Biz, onları Kıyamet günü körler, dilsizler, sağırlar olarak yüzükoyun hasredeceğiz. Onların varacağı yer cehennemdir. Biz, onların ateşini, yavaşladıkça artımız" (isra, 97).

Bil ki Allah Teâlâ, nübüvveti (peygamberliği) inkâr hususunda Mekkelilerin şüphelerini cevaplayıp, bunun peşinden de, "O, kullarından cidden haberdar ve basfr olandır" şeklindeki özlü vaîdini (tehdidini) getirince, daha sonra şiddetli vaîdini tafsilattı bir biçimde zikretmiştir.

Ayetteki "Allah kime hidayet ederse işte o, hidayete ermiştir. Kimi de dalâlete sevkederse, artık onlar için O'ndan başka asla yardımcı bulamazsın" buyruğuna gelince, bundan murad, Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli etmektir. Bu, Allah'ın iman ve hidayete ermelerine hükmettiği ve takdir ettiği kimselerin, mü'min olmaları; dalâlet ve cehaletlerine hükmettiği kimselerin de bu sapıklıktan dönmelerinin ve onları bu sapıklıktan döndürecek birisinin bulunmasının imkânsız olması gerekir" demektir. Alimlerimiz, hidayet ve dalalet hususundaki görüşlerinin doğruluğuna, bu ayeti de delil getirmişlerdir. Mu'tezile ise, bahsedilen idlâli (saptırmayı) bazan cennet yolundan saptırma, bazan Allah'ın lütuf fiillerini vermemesi (lütfetmemesi), bazan da kendi haJine bırakıp, (hiçbir şeyine) manî olmama manalarına ham (etmişlerdir. Bu hususları defalarca anlattık. Binâenaleyh tekrar etmenin bir faydası yok. 330[330]

Kâfirlerin Mahşerde Körlük ve Sağırlıklarının Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz onları, Kıyamet günü körler, dilsizler, sağırlar olarak yüzükoyun hasredeceğiz" buyurmuştur. Eğer, "Onların, yüzükoyun yürümeleri nasıl mümkün olur?" denirse, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap veririz:

1)Onlar, yüz üstü sürüklenip götürülürler. Nitekim Cenâb-ı Allah, "O gün onlar, yüzleri üstü ateşte sürüklenirler" (Kamer,48) buyurmuştur.

2) Ebu Hureyre (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Ya Resulellah, o kâfirler yüzleri üstü nasıl yürürler?" diye soruldu da, Hz. Peygamber (s.a.s), "Onları ayakları üzerinde yürüten, yüz üstü yürütmeye de kâdirdir'W buyurdu. Müslüman hükemâ (filozoflar) şöyle demişlerdir: Kâfirlerin ruhları dünyaya ve dünyevî lezzetlere son derece bağlı ve alışkın olup, onların ebrârın

---

329[329] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/67-68

330[330] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/67-69

(iyilerin) âlemi ve huzur-u ilâhî ile hiçbir ikji ve alakaları yoktur. Binâenaleyh, onların kalplerinin ve ruhlarının yüzleri, dünyaya yönelik olunca, hiç şüphesiz hasrolunmaları da yüzleri üzerine olur.

Allah Teâlâ, "Körler, dilsizler, sağırlar olarak" buyurmuştur. Bil ki birisi, İbn Abbas (r.a)'a, "Cenâb-ı Hak, "Günahkârlar ateşi görmüşler" (Kehf, 53); "O, kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman, onlar bunun o müthiş gazaplanışım ve uğultusunu duyacaklardır"(Furkan.12); "Orada onlar, "yetiş helak (ölüm)!" diye bağırırlar" (Furtan, 13) ve "O gün herkes öz canı için uğraşacaktır" (ndd, m> buyurmamış mıdır? Yine Cenâb-ı Hak kâfirlerin, "Vallahi ey Rabbimiz biz müşrik değildik" (En'âm, 23) diyeceklerini bildirmemiş midir? Binâenaleyh bu ayetlerden onların (Kıyamette) görecekleri, duyacakları ve konuşacakları anlaşılmaktadır. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin bu ayette, "Körler, dilsizler, sağırlar olarak" buyurmuştur?" diye sordu. İbn Abbas ve talebeleri buna, birkaç yönden cevap vermişlerdir:

1) Onlar, kendilerini sevindiren şeyleri göremeyecek otan kör, sevindirecek şeyleri duyamayacak olan sağır, ve delili-hücceti konuşamayacak dilsizdirler.

2) Atâ'nın rivayetine göre, İbn Abbas (r.a): "Onlar, Allah'ın, velilerine verdiği şeyleri göremeyen, Allah'a ve mukarreb meleklere hitap edemeyen, Allah'ın, veli kullarına olan övgülerini duyamayan kimselerdir" demiştir.

3) Mukâttl şöyle der: "Onlara, "Yıkılıp gidin içeri, konuşmayın!" (Mû'mMn, 10e) denildiğinde, kör, dilsiz ve sağır olurlar. Halbuki onlar bundan önce görüyor, duyuyor ve konuşabiliyorlardı."

4) Onlar, Kıyamet meydanında iken, görebiliyor, duyabiliyor ve konuşabiliyorlardı. Eğer o zaman böyle olmasalardı, kendi (amel) defterlerini okuyup incelemeye kadir olamaz ve Allah'ın, aleyhlerindeki susturucu hüccetini duyamazlardı. Fakat onlar, Kıyamet meydanında cehenneme sevkedilmeye başladıklarında, Allah Teâlâ onları kör, dilsiz ve sağır kılar. Bunlara karşı şöyle cevap verilebilir: Önceki ayetler kâfirlerin cehennemde görebildiklerine, duyabildiklerine ve bağırdıklarına delâlet etmektedir. 331[331]

Zayıflayan Ateşin Takviyesi

Hak Teâlâ'nın far "Onların varacağı yer cehennemdir" beyanı, açıktır. "Biz, onların ateşini, yavaşladıkça artmnz" ifadesi ite ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Vahidî şöyle demiştir: "Habv, ateşin yavaşlaması demektir. Nitekim ateşin alevleri azaldığında, denilir. O halde bu kelime "dindi, söndü" manasınadır. Bunun masdarı, "habv" şeklindedir. Yine "söndüren, ateşi söndürdü" manasında denilir.

Allah Teâlâ sonra, "Onların ateşini (alevini) artırırız" buyurmuştur. İbn Kuteybe: "Bu, "Biz onların ateşini kuvvetlendiririz" manasındadır" demiştir.

İkinci Bahis: Birisi şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ, "Onların azabı hafifletilmez" (Ah imran, w)- buyurmuştur. Halbuki bu ayette ise, cehennem ateşinin hafifleyeceği beyan edilmektedir?" Biz deriz ki: Bu ifade, ateşin alevinin dinip hafiflediğini gösterir, fakat azabın hafiflediğine delalet etmez.

Üçüncü Bahis: Ayetteki bu ifadenin zahiri, ikinci (sonraki) durumun, önceki durumdan daha şiddetli olmasını gerektirir. Durum böyle olunca da, birinci durum, ikincisine nisbetle azabın hafifletilmesi demek olur? Buna şöyle cevap verilir: Birinci durumda meydana gelen fazlalık, ikinci durumda meydana gelen fazlalıktan (fazla azaptan) daha hafiftir. Binâenaleyh bu azab, daha şiddetlidir. Şöyle de denebilir: Azab büyük olunca, o azabın çeşitli zamanlarındaki farklılıklar sezilemez. Biz, bu azabtan Allah'a sığınırız. 332[332]

---

[331] [331] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/69-70

[332] [332] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/70-71

Halik Teâlâ Hasretmeye Kadirdir

"Bu onların cezasıdır. Çünkü onlar ayetlerimizi tanımayarak kâfir oldular ve "Bir yığın kemik ve kırıntı olunca mı, hakikaten biz mi yeni bir yaratılışla diriitilecekmişiz?" dediler. Onlar, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, kendileri gibilerini yaratmaya kadir olduğunu görmediler mi? Allah onlar için bir ecel tayin etti ki onda hiç şüphe yoktur. Böyle iken zâlimler ancak gâvurlukta ayak diretirler. De ki: "Rabbinin rahmet hazinelerine siz mâlik olsaydınız, o zaman harcamaktan tükenir korkusu ile, hiç şüphesiz cimrilik ederdiniz." Gerçekten insan çok cimridir" (Isra. 98-100).
Allah Teala, her türlü tehdidini beyan buyurunca, "Bu onların cezasıdır. Çünkü onl?.t ayetlerimizi tanımayarak kâfir oldular" buyurdu. Bu ayetteki bl-ennehüm'deki öâ harfi, sabebiyye bâ'srdır. Bu, "cezanın (karşılığın) illeti ameldir" diyen kimseler için bir delild'r Allah en ıyi bilendir.
Bil ki Mfaft ;"eâte nübüvveti inkâr edenlerin şüphelerine cevap verince, haşri, neşri aftonİArn rta PAvan vermek için. bunların şüphelerine ver vermiştir. Bu süphe de şudur: "İnsan çürüyüp kırıntı haline geldikten sonra, onun aynısının yeniden meydana gelmesi imkânsız bir şeydir." Allah buna, gökleri ve yeri yaratmaya kadir olanın, insanları yeniden ilk şekilleriyle yaratmaya kadir olması uzak birşey değil diyerek cevap vermiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Kendileri gibilerini yaratmaya kadir olduğunu (görmediler mi?)" ifadesiyle ilgili İki görüş vardır:
1) Bu, "Allah, onları ikinci defa yaratmaya da kadirdir" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, onları ikinci defa yaratışını "misil" kelimesi ile ifade etmiştir. Bu tıpkı kelamcıların, "iade (yeniden yaratma), ibtida (ilk yaratma) gibidir" sözlerine benzer.
2) Bu, "Allah, kendisini bir bilen, O'nun hikmet ve kudretinin mükemmel olduğunu kabul eden ve böylesi yanlış şüpheleri bırakan başka kullar yaratmaya kadirdir" demektir. Bu izaha göre, bu ifade tıpkı, "(Allah) eğer dilerse, sizi giderir, yepyeni bir halk getirir" (ibrahim, 19) ve "yerinize sizden başka bir kavmi getirir" (T«b«, 39) ayetlerinde olduğu gibidir. Vahidi şöyle der: "Birinci görüş daha uygundur. Çünkü o, öncesi ile daha uyumludur. Allah Teâlâ bahsedilen delil ile, öldükten sonra dirilmenin, Kıyametin haddizatında mümkin şeylerden olduğunu anlatınca, bunun peşinden, bu dirilmenin ve Kıyametin meydana gelmesi için, Allah kattnda belli bir zamanı olduğunu, "Allah crlar için bir ecel tayin etti ki onda hiç şüphe yoktur" diyerek belirtmiştir. Daha sonra ise, "Böyle iken zâlimler, ancak gâvurlukta ayak diretirler", yani "Bu apaçık delillerden sonra onlar ancak küfürde, nefrette ve inkârda ayak diretirler" buyurmuştur. 333[333]

İnsan Malik Olsaydı Cimrilik Ederdi

Cenâb-ı Hak, "De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine siz mâlik olsaydınız, o zaman harcamaktan tükenir korkusuyla, hiç şüphesiz cimrilik ederdiniz" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 334[334]

Birinci Mesele

Kâfirler, "biz, sana katiyyen inanmayız; tâ ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasm" <isrâ, 90) deyince, mallarının artması ve geçimlerinin genişlemesi için, nehirlerin ve pınarların akıtılmasını istemiş oldular. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ onlara, "Allah'ın rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, cimrilikte ve kıskançlıkta devam eder, hiç kimseye faydalı olmak istemezdiniz" dedi. Buna göre, onların istedikleri o şeyleri yerine getirmenin bir faydası

333[333] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/71-72
334[334] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/72

yoktur. İşte ayetin, kendinden öncekilerle münasebeti hususundaki izahımız budur. Allah en iyi bilendir. 335[335]

İkinci Mesele

Ayetteki lev entüm ifadesi ile ilgili, biri nahiv, diğeri de beyân ilmi ile ilgili iki bahis vardır. Nahvî bahis şudur: Lev edatının özelliği, fiilin başına gelmesidir. Çünkü bu kelime, birşey bulunmadığı için, diğer birşeyin de olmayacağını ifade eder. İsim, zatlara; fiil ise, işlere tesirlere delalet eder. O halde yok olan zâtlar değil, fiiller ve tesirlerdir. Binâenaleyh "lev" kelimesinin, fiillere has olduğu sabit olur. Nitekim nahivciler, buna delil olarak, Mütelemmis'in şu şiirini getirmişlerdir:
"Şayet dayılarımdan başkaları bana bir nakısa, bir eksiklik getirmeyi dilerlerse, onların en önde gelenlerinin başına, felâket mührünü basarım." Bu, takdirindedir. İlmi beyân ile ilgili bahis de şudur: Sözde önce zikredilmek, "tahsise" delâlet eder. O halde ayetteki, ifadesi, bu cimrilik ve kıskançlığın onlara mahsus olduğuna delalet eder. 336[336]

Üçüncü Mesele

Allah'ın fazi ve rahmet hazineleri sınırsızdır. Buna göre mana, "Eğer sizler sınırsız hayır ve nimet hazinelerine
sahip olsaydınız bile, bu cimriliğinizi yine de sürdürürdünüz" şeklinde olup, onların bu sıfatla alabildiğine mevsuf olduklarını göstermektedir. 337[337]

İnsandaki, Cimrilik Daman

Cenâb-ı Hak, daha sonra "insan çok cimridir" buyurmuştur. Arapça'da, bir insan harcamada ve intakta kusur ettiğinde, fiili kullanılır.
İmdi, eğer, "insanda büyük ve şerefli bir cömertlik de vardır?" denilirse, buna birkaç yönden cevap verebiliriz:
1) Aslında insan cimridir. Çünkü muhtaç olarak yaratılmıştır. Muhtaç olan ise, mutlaka sayesinde ihtiyacını gidereceği şeyleri sever ve onları kendisi için tutup muhafaza eder. Fakat insan, bazan harici sebepler ile, bu şeylerde cömertlik yapar. Binâenaleyh insanın aslında cimri olduğu sabit olur.
2) İnsan, malını övülmek, teşekkür edilmek ve görevlerini yerine getirmek için harcar. Binâenaleyh gerçekte o, bir karşılık almak için harcamada bulunmuş olur. O halde o, gerçekte cimri demektir.
3) Ayette bahsedilen "İnsan" ile, biraz önce (geçen ayetlerde) anlatılan kimseler kastedilmiştir. Bunlar, "Biz, bizim için şu yerden bir pınar akrtmadıkça, sana katiyyen inanmayız" diyen kâfirlerdir. 338[338]

Hz. Musa (a.s)'nın Firavun'a Tebliği

"Andolsun ki biz Musa'ya açık açık dokuz ayet verdik. İşte İsrâiloğullarma sor. O, bunlara geldiği vakit, Firavun ona, "Musa, ben seni herhalde büyülenmiş sanıyorum" dedi. O da dedi ki: "Andolsun bunları birer ibret olmak üzere, göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini bilmişsjndir. Ben de, ey Firavun, seni helak edilmiş sanıyorum." Derken onlan o yerden sürüp çıkarmak istedi. Biz de hem kendisini, hem de onunla beraber olanları, toptan

---

335[335] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/72
336[336] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/73
337[337] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/73
338[338] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/73-74

suda boğuverdik. Arkasından da isrâiloğullarma dedik ki: "O yerde siz oturun. Sonra âhiret vaadi geldiği vakit, onları da sizi de bir araya getireceğiz" (lira, 101-104). 339[339]

Mucize Maksada Hizmet Etmelidir

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

Birinci Mesele

Bil ki bu sözden maksad da, kâfirlerin "Biz, bize şu şu kahir mucizeleri getirmediğin müddetçe, sana katiyen inanmayız" demelerine cevap vermektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, "Andolsun ki biz Musa'ya, sizin istediğiniz şeylere denk, hatta onlardan daha büyük ve güçlü mucizeler vermiştik. Eğer o mucizelerin sizin zamanınızda olmasında bir fayda olacağını bilseydik, Musa için onları getirdiğimiz (yarattığımız) gibi, (sizin için) yine yapardık." Dolayısıyla bu, biz onu yapmada (yaratmada) bir maslahat (fayda) olmadığını bildiğimiz için, sizin zamanınızda yapmadığımıza delalet eder" demiştir. 340[340]

Hz. Musa'nın Mucizeleri

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de, Musa (a.s)'ın pek çok mucizesini zikretmiştir:
1) Allah Teâlâ, onun dilindeki düğümü (kekemeliği) gidermiştir. Bunun izahında söylendiğine göre, Hz. Musa'nın meramını ifade edememe hali kaybolmuş ve o, fasîh-güzel- konuşan bir kişi haline gelmiştir.
2) Hz. Musa'nın asası, bir yılan haline dönüşmüştür...
3) Bu yılan, sihirbazların, çok olmalarına rağmen iplerini ve değneklerini yutmuştur.
4) Hz. Musa'nın yed-i beyzâ (parlayan eli) ve diğer şu beş mucizesi: Tufan, çekirge istilâsı, bit İstilası, gökten kurbağa yağması ve suların kana dönüşmesi.
10) Denizin yarılması ki, bu, "Hani biz sizin için denizi yazmıştık" (Bakam, so) ayetinde bahsedilen husustur.
11) Taşın yarılıp, içinden gözeler fışkırması. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ona "Asan ile taşa vur" diye vahyettik" {A'rat. ıeo) ayetinde anlatılan husustur.
12) Dağın gölgelik (adeta bir şemsiye) kılınması. Bu, "Hani o dağı, onların üstüne, sanki bir gölgelik gibi kaldırmıştık"(Arat, ın> ayetinde anlatılan husustur.
13) Hz. Musa ve kavmi için, gökten kudret helvası ile bıldırcın etinin indirilmesi.
14-15) Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun ki biz, Firavun hanedanını, yularca kuraklıkla ve mahsullerim kıtlaştırarak tutup sıktık" (A’raf, 30) ayetinde anlatılan husus.
16) Firavun hanedanının, arı, un, yiyecek, attın ve gümüş paralan gibi mallarının yok edilmesi. Rivayet olunduğuna göre, Ömer b. Abdulazlz, Muhammed b. Ka'b'dan, ayetteki "açık açık dokuz ayet" ifadesini sordu. Muhammed b. Ka'b da, dokuz ile ilgili olarak, Musa'nın dilindeki kekemeliğin giderilmesini ve (Firavun hanedanının) mallarının yok edilmesini zikretti. Buna karşılık, Ömer b. Abdulazlz: İşte fakîh'in böyle olması gerekir" dedi. Sonra sözüne devamla "Ey uşak, şu keseyi çıkar" dedi. Bunun üzerine, o da keseyi çıkarıp getirdi ve onu boşalttı. Bir de baktılar ki içinde, ikiye bölünmüş yumurta, kırılmış ceviz, samırsak, nohut, mercimek var. Hepsi taşlaşmış idi. Bunu anladığın zaman deriz ki: Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Musa'nın on altı mucizesini zikredip, bu ayette de "Andolsun ki biz Musa'ya açık açık dokuz ayet verdik" buyurmuştur. Burada dokuz sayısının zikredilmesi, mucizelerin bunun üzerinde olmasına manî değildir. Çünkü fıkıh usûlünde, "Bir sayının özellikle zikredilmesinin, ona ilave yapılmasına mâni olmadığını beyan etmiştik. Daha doğrusu biz diyoruz ki: Bu meselede, bu ayet delil getirilir.

339[339] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/74
340[340] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/74-75

Yine diyoruz ki: Bu dokuz şeye gelince: Âlimler, bunlardan yedisi üzerinde ittifak etmişlerdir. Bunlar âsâ-yı Mûsâ, yedTi beyzâ, tufan, çekirge istilası, bit istilâsı, gökten kurbağa yağması ve suların kana dönüşmesi. Geriye iki tanesi kalır. Her müfessirin, bu iki mucize ile ilgili değişik görüşleri vardır. Bu görüşler ve izahlar, kesin delil bir yana, zannî bir delile bile dayanmayınca, bu gibi görüşlerin terkedilmesi gerekir. Binâenaleyh CenâtM Hakk'ın, "açık açık dokuz ayet (mucize)" ifadesinin tefsiri olarak pek çok görüş bulunup, bunların en doğrusu Safvan b. Assâl'ın şu rivayetidir: O şöyle demiştir: Bir yahûdî, arkadaşına, "Bizi şu peygambere götür de, ona o dokuz mucize hakkında soru soralım" der. Bunun üzerine biz (hep beraber) Hz. Peygamber'in yanına gittik. O ikisi, bu dokuz ayet (mucize) hakkında O'na soru sordular. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "Bu dokuz ayet, Allah 'a hiçbir şeyi ortak koşmamanız, hırsızlık etmemeniz, zina yapmamanız, cana kıymamanız, sihir yapmamanız, riba (faiz) yememeniz, evli kadına zina iftirasında bulunmamanız, savaş esnasında arkanızı dönüp kaçmamanız ve bilhassa, ey yahûdÜer cumartesi günü yasağına riayet hususunda âdil (doğru) olmanızdır." Bunun üzerine, o iki yahudi ayağa kalktı ve Hz. Peygamberin ellerini-ayaklarını öperek şöyle dediler: "Şahadet ederiz ki sen bir peygambersin. Eğer (kavmimiz tarafından) öldürülmekten korkmasaydık, hiç şüphesiz sana tabî olurduk." 341[341]

Beni İsrail'e Sorma Meselesi

Cenâb-ı Hakk'ın İsrâihğullanna sor, o, bunlara geldiği vakti" ifadesi ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bunun birkaç izahı vardır:

1) Bu ifâde, söz arasına girmiş olan bir itirazî (ara) cümledir ve takdiri, "Andolsun biz Musa'ya açık açık dokuz ayet verdik.-Hani o, İsrâiloğullan'na gelmişti- sor onlara" şeklindedir. Buna göre, İsrailoğullarına bunların sorulmasından maksad, bu hususta onlardan bilgi almak olmayıp, aksine yahudilerin hepsine ve âlimlerine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği şeylerin doğruluğunu göstermektir Binâenaleyh bu soru sorma, istişhâd (şahid getirme) kabilinden bir soru olmuş olur.

2) Ayetteki, "İsrailoğullarına sor" ifadesinin, "Firavun'dan İsrâiloğullannı iste ve Firavun a, "İsrailoğullarını benimle yolla" de" manasında olması da muhtemeldir.

3) Bu ifâdenin manası, "Onlardan sana uymalarını iste ve onlardan dürÜst-sâJih bir iman taleb et" şeklindedir. Bu izaha göre ifadenin takdiri şöyle olur: "Biz Musa'ya dedik ki: "İsrailoğullanndan seni desteklemelerini, kalplerinin ve ellerinin seninle olmasını iste."

İkinci Bahis: Hz. Peygamberin kendilerine soru sorması emredilen Israiloğulları, onun zamanında mevcut olanlar idi. Hz. Musa'nın kendilerine peygamber olarak gönderildiği Israiloğulları ise Hz. Musa zamanında mevcut olanlar idi. Ancak ne var ki Hz. Muhammed (s.a.s)'in zamanındaki İsrailoğulları, Hz. Musa zamanındakilerin soyu olduğu için, bu ifade güzel ve yerinde olmuştur.

Daha sonra Allah Teâlâ, Firavun'un Hz. Musa'ya İjjnLri J*jfö Ü&İ J\

"Musa, ben seni herhalde büyülenmiş sanıyorum " dediğini haber vermiştir. Buradaki "meşhur" kelimesi ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

1) Ferra: "Bu, tıpkı meş'ûm (uğursuz) ve meymûn (uğurlu) kelimelerinin, ism-i mef'ûl oldukları halde, ism-i fail manasına gelmeleri gibi, ism-i fail (yani sâhir-sihirbaz) manasınadır" demiştir. Biz bunu. hlcfiben mestura (isra, 45) ayetinde anlatmıştık.

2) Bu, bizzat sihir (büyülemek) masdarından ism-i mef'ûl olup, "insanlar seni büyülediler de, bundan dolayı böyle şeyler söylüyorsun" manasındadır.

3) Muhammed b. Cerlr et-Taberî, bunun manasının, "Sana sihir ilmi verildi. Bundan dolayı böyle enteresan işleri yapabiliyorsun" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Daha sonra da Musa (a.s) "Andolsun bunları, birer ibret olmak üzere, göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini biliyorsun" diyerek ona cevap vermiştir. Bu ifâde ile ilgili

---

341[341] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/75-76

birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Kisâî bunu, tâ'nın zammesi ile alimtü (biliyorum) şeklinde okumuştur ki bu, "Ben, onların Allah'ın indinde olduğunu biliyorum. Eğer bunu sen de bilip anlarsan ve ikrar edersen ne âlâ, aksi halde helak olacaksın" demektir." Diğer kıraat imamları ise, tâ'nın fethası ile allmte (sen biliyorsun ki) şeklinde okumuşlardır. Tâ'yı zammeli okumak, Hz. Ali'nin, fethalı okumak ise Ibn Abbas (r.a)'in kıraatidir. Hz. Ali (r.a) şöyle derdi: "Allah'a yemin olsun ki, Allah düşmanı Firavun bunu bilmiyordu. Bilen, Hz. Musa idi." Bu söz, Ibn Abbas'a ulaşınca o, Cenâb-ı Hakk'tn, "Vicdanları buna tam bir kanaat hasıl ettiği halde zulüm ve kibir ile yine bunları inkâr ettiler" (Nemi, u> ayeti ile Firavun ve kavminin, Hz. Musa'nın doğruluğunu bildiklerine delil getirmiştir. Zeccâc şöyle der: "En güzel kıraat, bunu fetha ile okumaktır. Çünkü Firavun'un, bunların Allah katından indirilen ayetler (mucizeler) olduğunu bilmesi, detil olarak daha kuvvetlidir. Binâenaleyh Hz. Musa'nın ona, onun bunları bilmesi ile hüccet getirmesi, kendisinin bunun böyle olduğunu bildiğini söyleyerek delil getirmesinden daha kuvvetlidir. Hz. Ali'nin kıraatini destekleyenler, İbn Abbas'ın bu deliline karşı cevap vererek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın, "Vicdanları buna tam bir kanaat hasıl ettiği halde (...) inkâr ettiler (Nemi, mi, onların herhangi birşeye kanaat getirdiklerine delalet eder. Ama onların, bu ayetlerin (mucizelerin) Allah katından olduğuna kanaat getirip getirmediklerini gösteren herhangi bir ipucu bu ayette yoktur." Bunlar, Zeccâc'ın izahına da şöyle cevap vermişlerdir: "Firavun, "Size gönderilen bu peygamberiniz, hiç şüphe yok ki delidir" (Şuara, 27) demiştir. Musa (a.s) da, "Andoİsun biliyorum ki" demiştir. Böylece sanki Hz. Musa, onun sözünü reddedip, "Andoİsun ki ben, bana verilenlerin doğruluğunu, (senin dediğin gibi, deli değil), akıllı bir insan olarak dosdoğru bildim. Bil ki bu ayetler Allah katındandır. Sen bu hususta, akılsızlığın, beyinsizliğin yüzünden şüphe ediyorsun" demiştir." 342[342]

Mucizelerden Yararlanma

İkinci Bahis: Kelamın takdiri, "Onları (yani o ayetleri) ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdi" şeklindedir. Bunun bir benzeri "Onlardan (yani kavimlerden) sonra hayat" cümlesidir.
Ayetteki besair "apaçık hüccetler olarak" demektir. Bunlar sanki, akılların basiretleri (gözleri)dir. Bu hususta sözün özü şudur: Mucize, âdetin (alışılmışın) üstünde olan bir iş olup, bunu yapan kimse, bunu iddia ettiği şeyin tasdik edilmesi için yapar. Hz. Musa (a.s)'nın mucizeleri, her iki özelliği de taşır. Çünkü onlar da, harikulade işlerdir. Akıl açıkça, bir değneğin büyük bir yılana dönüşmesine, sonra da sihirbaz! ar-n onca ip ve değneklerini yutmasına, daha sonrada eski haline gelip, bir sopa olmasına ancak Allah'ın kadir olacağına şehâdet eder. Binâenaleyh böylesi fiilleri ancak Allah Teâla yapar. Denizin ikiye ayrılması, dağın onların tepesine kaldırılıp bir şemsiye gibi tutulmasında söylenecek söz de aynıdır. Binâenaleyh bütün bunları göklerin ve yerin Rabbinin indirdiği (yaptığı) sabit olur.
Mucizelerin ikinci özelliği de, Allah Teâlâ'nın bunları, Hz. Musa'nın peygamberliğinin doğru olduğunu göstersin diye yaratmış olmasıdır. Ayetteki, "Andoİsun ki bunları göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini biliyorsun" cümlesi ile kastedilen budur. Bunlar birer "basiret", yani Hz. Musa'nın doğruyu söylediğine delil olan şey olarak indirilmiştir. Bütün bu ince manaları Kur'ân'dan anlayıp çıkarmak, ancak usûl ilminin çok iyi ve sağlam bir şekilde elde edilmesinden sonra mümkündür. Ben derim ki: Aklî usûl ilminden başkasının, Allah'ın kelâmının tefsirinde önemli rol oynaması, tuhaf bir şeydir. 343[343]

Sübûr Kelimesinin İzahı

Cenâb-ı Allah, daha sonra Hz. Musa'nın da Flravun'a "Ben de, ey Firavn, seni helak edilmiş sanıyorum" dediğini nakletmiştir. Bil ki Firavun, Hz. Musa'ya, "Musa ben seni herhalde

---

342[342] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/76-78
343[343] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/78

büyülenmiş sanıyorum "deyince, Hz. Musa da ona karşılık vererek, "Ben de, ey Firavun seni helak edilmiş sanıyorum" demiştir. Ferrâ şöyle der: "Mesbûr, "lanet edilmiş, iyi şeylerden alıkonmuş" demektir.

Nitekim Araplar, "seni bundan alıkoyan, geri çeviren nedir?" manasında derler. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: "Arapça'da "Falancayı falanca şeyden alıkoydum" manasında denilir." Mücâhid ve Katâde bu kelimeye, "Helak olan, Ölen" manasını vermişlerdir. Zeccac ise şöyle der: "Arapça'da bir kimse Öldüğünde denilir." O halde, "subûr", helak olmak, yok olmak, ölmektir. İnsana gelen bir musibet esnasında, veyl ve sübûr kelimelerini diline dolaması, yaygın bir iştir. Nitekim CenâtH Hak, "Onlar orada, ey helak (sübûr} diye bağımlar. Onlara denir ki: "Bugün bir kere helak (sübûr) çağırmayın, birçok helak çağırın" (Furtcan, 13-u) buyurmuştur.

Bil ki Firavun, Musa'yı meshûr (büyülenmiş) olarak niteleyince, Hz. Musa (a.s) da, "Sen de mesbûrsun" yani, "Bu mucizeler, ayetler çok net, açık vekesindir. Onların Allah katından olduğu ve Allah'ın onlan, beni peygamberlik iddiamda doğrulamam için indirdiğinde, hiçbir akıllı şüphe etmez. Sen ise bunları kabul etmiyorsun. Binâenaleyh seni bu inkâra sürükleyen, hasedin, inadın, zulmün, cahilliğin ve dünya sevgindir. Böyle olan herkesin akıbeti ise, helak ve yokluktur" demiştir.

Allah Teâlâ, daha sonra "Derken onları o yerden sürüp çıkartmak istedi" buyurmuştur. Bu, "Firavun onları, yani Hz. Musa ile kavmi İsrailoğullarım çıkarmak istedi" demektir. "İstifzaz"ın manası, bu sûrede 76. ayette geçmişti. Ayetteki "o yer" ile, Mısır toprağı kastedilmiştir. Zeccac ayetteki "istifzâz" fiili ile, "Onların, İsrailoğullannı öldürmek veya sürgün etmek suretiyle çıkarmak istemeleri" manasının kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir" demiştir.

Allah Teâlâ sonra da "Biz de hem kendisini, hem de onunla beraber olanları toptan suda boğuverdik" buyurmuştur ki, bunun manası, "Kötü düzen (hile), onu hazırlayanın hasına dolanır" (Fatır, 43> ayetinde anlatılan husustur. Yani Firavun, sırf Mısır kendisine kalsın diye, Musa ve adamlarını oradan sürüp çıkarmak istedi. Ama Allah Teâlâ, Firavunu boğup öldürdü ve Mısır Krallığı'nı Musa ile kavmine verdi. İsrâiloğullanna "O yerde siz oturun" yani "Bu yer, düşmanınızdan temizlenmiş olarak, artık size aittir" buyurdu.

Cenâb-ı Hak "Sonra âhiret vaadi, yeni Kıyamet geldiği vakit, onlan da sizi de biraraya getireceğiz" buyurmuştur. "Lefîf", kıymetii-kıymetsiz, itaatkâr-âsî, kuvvetli-zayıf gibi, karışık kimselerden meydana gelmiş büyük bir topluluk demektir. Birşeyi, diğer birşeye kattığında, onları "leffetmiş" olursun. Birliklerinin biraraya getirilmesi manasında, "Orduyu topladım" denilmesi, bu manayadır Yine "orduları biraraya getirdim" denilmesi de böyledir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Bacaklar birbirine dolandığında" (Kıyame, 29) ayeti de bu manadadır. Bu, "Biz sizi kabirlerinizden karışık, yani müslüman, kâfir, itaatkâr-fâsık, bütün insanları birbirine karışmış olarak mahşere getirip toplarız" demektir. 344[344]

Müminlerin Kur'an Karşısındaki Saygıları

"Onu biz hak olarak indirdik ve o, hak olarak indi. Seni de bir müjdeciden ve bir haberciden başka birsey olarak göndermedik. Biz onu bir Kur'ân olmak üzere (ayet ayet) ayırdık ki, insanlara karşı, dura dura (ağır ağır, tek tek) okuyasın. Biz onu tedricen indirdik. De ki: "Ona ister iman edin, ister iman etmeyin. Çünkü bundan ilim verilmiş olanlar bile, kendilerine karşı, o tilavet olununca, çeneleri üstü secdeye kapanırlar ve "Rabbimizi tenzih ederiz. Hakikat Rabbimizin vaadi, muhakkak yerine gelmiştir." derler. Onlar, ağlayarak çeneleri üstü kapanırlar ve bu onların hususunu artırır" (Isrâ, 105-109).

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân'ın, "De ki, eğer cinler ve insanlar, bunun bir benzerini getirmek için biraraya gelseler, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine de onun benzerini getiremezler"(twa, saj ayetinde ifade edilen hususta Hz. Peygamberin doğru olduğuna dair kesin bir mucize olduğunu beyân buyurup, sonra da kâfirlerin bu mucize ile yetinmeyip, başka mucizeleri istediklerini nakledip, diğer mucizeleri ortaya koymaya gerek olmadığını belirterek, bu

---

344[344] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/78-79

isteklerine karşılık verip, bunu Hz. Musa (a.s)'nın kavmine apaçık dokuz mucize verildiği halde, onların onu inkâr etmeleri karşısında Allah'ın onları helak etmesi ile beyan buyurmuştur. Sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmine de istedikleri o mucizeleri verip, onlar bunları inkâr etmeleri halinde, onlara kökünü kazıma azabının indirmesinin gerekeceğini, bunun ise hikmeti gereği uygun olmadığını, çünkü ileride onlar içinden iman edecekler bulunduğunu ve iman etmeyenlerin neslinden mü'min kimselerin geleceğini bildiğini beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk, cevabı tamamlanınca, Kur'ân'ın şanının yüceliğini göstermeye dönerek, "Onu biz hak olarak indirdik ve o, hak olarak indi" buyurmuştur. Bu, "Biz, Kur'ân'ı indirmek ile, ancak hakkı ve doğruluğu anlatmayı murad ettik. Bu muradımız da olduğu gibi tahakkuk etti, gerçekleşti" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç incelik vardır: 345[345]

Kur'ân'ın Hak Olmasının İzahı

Birinci İncelik: "Bâttl" nasıl "zail olan, giden" manasına ise, "hak" da duran, kaybolmayan, zâii olmayan demektir. Bu Kitab-ı Kerim, silinmeyen, kaybolmayan birçok şey ihtiva etmektedir. Bu böyledir. Çünkü bu kitap, tevhidin,ceiâl ve ikram sıfatlarının delilleri ile, meleklere saygı duymaya, peygamberlerin peygamberliğini kabul etmeye, haşr, neşr ve Kıyametin olacağına inanmaya dair bütün delilleri ihtiva etmektedir. Bütün bunlar ise kesin, silinmez, zait olmaz şeylerdendir. Yine bu kitap, kendisine değişikliğin, zıdlığın, çelişkinin ve tahrifin arız olamayacağı, ebedî ve devamlı şer'î hükümleri ihtiva etmektedir. Hem sonra bu, Allah'ın, kalpleri haktan kaymış kimselerin tahrifine ve câhillerin değiştirmesine karşı, korumaya garanti verdiği bir kitaptır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hiç şüphesiz o zikri (Kur'ân't) biz indirdik. Onu yine Biz koruyacağız"'(Hicr.9) buyurmuştur. Binâenaleyh bu, her bakımdan hak olan bir kitaptır.
İkinci İncelik: "Hak ile indirdik onu" ayeti hasr (sadece) manasına gelip, "Allah onu, hakkı ortaya koymanın dışında, başka bir maksad için indirmedi" demektir. Mu'tezile, "Bu, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'ı, hiç kimseyi saptırmak, azdırmak \e İslâm'dan döndürmek için indirmediğine delâlet eder" demiştir.
Üçüncü İncelik: ifâdesi, "inzârin, nüzûl'den başka olduğunu gösterir. Binâenaleyh bsızılarının da dediği gibi, "halk"ın "mahlûk"tan; "tekvîn"in "mükewen"den başka olması gerekir.
Dördüncü İncelik: Ebu Ali el-Farist şöyle der: "Ayetteki "bl'l-hakkı" ifâdesindeki bâ, (birlikte) manasınadır. Bu tıpkı, "Eşyasıyta indi" ve "silahı ile çıktı" demen gibidir. Buna göre ayetin manası, Kur'ân'ı hak ile (birlikte-içice olarak) indirdik" şeklinde olur. Ayetteki, ikinci bi'l-hakk'a gelince, bununla ilgili olarak iki ihtimal vardır:
a) Bunun takdiri (Hakka indi) şeklindedir. Bu tıpkı, "Zeyd'e jğradım, misafir oldum" demen gibidir. Bu açıklamaya göre, bu "bi'l-hakkı" ile kastedîlen, hak, Hz. Muhammed (s.a.sVdir. Çünkü Kur'ân, O'na inmiştir.
b) Buradaki bâ harfinin ma'a (birlikte) manasına olması da mümkündür.
Cenâb-ı Allah sonra "Seni de bir müjdeciden ve bir haberciden başka birşey olarak göndermedik" buyurmuştur ki bu, "Senden çeşitli mucizeler isteyen, dinini kabul etmemede direten o kâfir câhillerin küfründen dolayı, sana bir mesuliyet yoktur. Çünkü seni ancak, itaatkârlar için bir müjdeci, inkâr edenler için de bir nezir (uyancı-tehditçi) olarak gönderdim. Binâenateyh eğer onlar hak dini kabul ederlerse, bundan istifade ederler Aksi halde onların küfründen dolayı, senin bir mesuliyet yoktur. 346[346]

Kur'ân'ın Azar Azar İndirilmesi

Allah Teâlâ daha sonra "Biz onu bir Kur'ân o/mak üzere (ayef ayetf ayırdık ki, insanlara karşı, dura dura {ağır ağır, tek tek) okuyasın" buyurmuştur.Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

345[345] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/80
346[346] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/81

Birinci Bahis: Müşrikler, "FarzedelÎm ki bu Kur'ân bir mucizedir. Fakat bunun böyle olması durumunda, mucize olduğunun açıkça görülmesi için, Allah'ın onu sana bir defada indirmesi gerekirdi" demişler, Peygamber (s.a.s)'in bu Kur'ân'ı parça parça getirmesini, onun böyle parça parça getirdiği şeyleri düşünüp-taştnıp icâd edip, sonra insanlara okuduğu hususunda bir şüphe saymışlardı. İşte Allah Teâlâ buna, o Kur'ân'ı, ezberlemesi daha kolay olsun, incelikleri, hakikatleri daha iyi anlaşılsın diye, parça parça indirdiğini belirterek cevap vermiştir.

İkinci Bahis: Saîd b. Cübeyr şöyle der; "Bütün Kur'ân Kadir Gecesi'nde, en üst semâ'dan (Levh-i Mahfuz'dan), birinci semaya toptan inmiştir. Daha sonra, indiği yıllara göre (buradan) bölümlere, kısımlara ayrılarak dünyaya inmiştir." Katade de: "Kur'ân'ın ilk inişi ile son inişi arasında yirmi yıl geçmiştir" demiştir. Buna göre ayetin manası, "Biz o Kur'ârî, sen insanlara parça parça, tek tek, yavaş yavaş okuyasın diye, birdenbire, hep toptan değil, ayet ayet, sûre sûre indirdik, bölümlere ve parçalara ayırdık" şeklinde olur. Meks ve Mûks, aralıklarla, dura dura, yavaş yavaş, birden olmaksızın manasındadtr. Ferrâ Arapça'da, bunun mekese-yemküsü" ve "mekuse-yernkusü" şekillerinde kullanıldığını söyler. Âsim bu kelimeyi, (Nemi, 22) ayetinde birinci babtan okumuştur.

Üçüncü Bahis: Bütün kıraat imamlarının tercihine göre, şeddesiz olarak, fiil feraknâhu şeklinde okunmuştur. Ebu Amr bunu, "açıkladık" manasına almıştır. Ebu Ubeyde de: "Bu fiili şeddesiz okumak daha çok hoşuma gidiyor. Çünkü bunun (şeddesinin) manası, "açıkladık, beyân ettik" demektir" der. Bu fiili şeddeli okuyanlara göre manası, "Allah onu parça parça, kısım kısım ayırıp indirdi" şeklindedir. Halbuki "fark" (yani şeddesiz olanı), hem bu manaya, hem de açıklama manasına gelmektedir. Bu hususu, Sa'leb'in İbnu'l-A'râbî'den rivayet ettiği şu şey de destekler: İbnü'l-A'râbî şöyle demiştir: "Arapça'da f1*^ # ijR-tUjl "Sözlerin arasını açtım, farklarını açıkladım" ve "Cisimleri birbirinden ayırdım, ayırdettim" denilir." Bunun böyle olduğuna Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Alış-veriş eden iki kişi, (ahş-veriş yaptıkları o yerden) ayrılmadıkları müddetçe, muhayyerdirler (vazgeçebilirler" hadis-i şerifi de delâlet eder. Hz. Peygamber burada, buyurmamıştır. "Teferruk", "telrîk'Mn mutavaatı, "Iftlrak" ise, "fark"ın mutavaatıdır.

Cenâb-ı Allah daha sonra, "Biz onu tedricen indirdik" buyurmuştur. Yani, "Biz, onu, bahsedilen duruma ve bahsedildiği gibi indirdik" demektir.

Sonra o, "Ona ister iman edin, ister iman etmeyin" buyurmuştur. "Allah, mucizeler isteyen o kimselere, tehdidvârî olarak ve yaptıklarım beğenmeyerek, şöyle demiştir: "Ben, beyyine ve delillerimi apaçık ortaya koydum ve her türlü mazeret kapısını kapattım. Binâenaleyh artık istediğinizi seçin!"

Daha sonra Hak Teâlâ "Daha önce ilim verilmiş olanlar" yani, "Kur'ân inmezden önce ilim verilmiş olanlar!" buyurmuştur. Mücâhid bunların, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilen ayetleri dinlediklerinde, yere kapanıp secde eden bir grup ehl-i kitap olduğunu söylemiştir ki, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Varaka b. Nevfel ve Abdullah b. Selâm bunlardandır. 347[347]

Yüzüstü Secdeye Kapananlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Çeneleri üstü secdeye kapanırlar" buyurmuştur. Bu hususta birkaç görüş bulunmaktadır:

1) Zeccâc şöyle demiştir: "Zikn kelimesi iki taraf sakallarının birleştiği yer, çene anlamına gelir. İnsan secde etmeye eğildiğinde, onun yere en yakın olan uzvu,
çenesidir."

2) el-Ezkân (çeneler) kelimesi, sakallardan kinayedir. İnsan, secdeded, huşu ve huzûda ileri merhaleye varıp son derece gayret gösterdiğinde, bazan sakalı yere değer. Çünkü insan, sakalını temiz tutmaya çok gayret eder. Onu toprağa sürdüğünde ise, en büyük tazîm yapmış olur.

347[347] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/82-83

3) İnsanı Allah korkusu kapladığında, bazan, tıpkı bayılmış kimse gibi, secde gayesiyle yere kapanır. Durum her ne zaman böyle olursa, onun çenesi üzerine kapaklanması, secde yerine geçmiş olur Binâenaleyh, "çeneleri üstü kapanırlar" ifadesi, onun son derece korku, endişe ve haşyet içinde olmasından kinaye olmuş olur. 348[348]

Ayetle İlgili Bazı Sorular

Sonra geriye, ayetle ilgili iki soru kalmaktadır: Birinci soru: "Allah Teâlâ, burada niçin succeden (secde eden kimseler olarak) dedi de, yescudûn (secde ederler) demedi?"
Cevâp: Bu lafzı zikretmekten maksat, onların, hemencecik secdeye koşup yere kapanmalarını anlatmaktır:
İkinci Soru: "Cenâb-ı Hak niçin (çeneler için) dedi de, (çeneleri üzere) demedi?"
Cevap: Araplar, bir adam yere kapaklanıp yüz üstü düştüğü zaman, "Hara llzzıknıderler. Allah en iyi bilendir.
Allah Teâlâ daha sonra "Rabbimizi tenzih ederiz. Gerçekten Rabbimizin vaadi, muhakkak yerine gelmiştir" buyurmuştur. Bu, "onlar secdelerinde, "Sübhfine Rabbinâ" yani, "Biz Rabbimizi tenzih eder ve ona tazimde bulunuruz." Gerçekten, Rabbimizin vaadi, muhakkak yerine gelmiştir. Yani, Kur'ân'ın indirilmesi ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönderilmesiyle ilgili vaadi mutlaka yerine gelmiştir" demektir. Bu, bu kimselerin ehl-i kitaptan olduğuna delâlet eder. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönderilmesiyle ilgili vaad, onların kitaplarında geçmişti ve onlar, bu vaadin yerine getirilmesini bekliyorlardı.
Sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar, ağlayarak çeneleri üstü kapanıyorlar" buyurmuştur. Bu tekrarın sebebi, iki halin birbirinden farklı oluşudur. Ki bu farklılık da, onların secdeye kapanmaları ve sonra, Kur'ân'ı işittikleri esnada da ağlar haide oîmalandır. Cenâb-ı Hakk'in, "ve bu, onların hususunu arttırır" ifadesi de buna delâlet eder. Bir de, sözün tekrarının, onların bu fiili tekrar tekrar yaptığına delâlet etmiş olması da mümkündür. Buradaki yebkûn fiili, haldir. Huşûan kelimesi, "tevazu bakımından" demektir. Bit ki bu ayetten maksat, onların ne kadar hakîr olduklarını anlatmak, onların halleriyle alay etmek, onların imanlarına, İslâm'ı kabulden kaçınmalarına aldırmarnaktır. Onlar iman etmeseler bile, onlardan daha hayırla olanların bu iman etme işin yapmış olduğunu dile getirmektir. 349[349]

En Güzel Vasıflar Allah'ındır

"De ki: "Gerek Allah diye çağırın, gerek Rahman diye. Hangisiyle çağırırsanız, nihayet en güzel isimler onundur." Namazında pek bağırma, sesini o kadar da kısma, ikisinin arası bir yol tut. De ki: "Eviâd edinmeyen, mülkte hiçbir ortağı olmayan, acziyyetten ötürü yardımcıya da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdolsun." O'nu büyük bir tazimle ulula" (Isrâ, 110-111).
Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Allah ve Rahman" kelimelerinden murat, simdir; müsemmâ değildir. Buradaki ev edatı, tahyîr (muhayyerlik) içindir. Yani, "Allah'ı ister şu kelimeyle, İsterse bu kelimeyle zikredin" demektir. Eyyendeki tenvîn de, muzafun ileyh'den bedeldir. Mâ lafzı, ibhâm için gelmiş olup, "eyyen"deki manayı tekîd eden bir sıladır. Ve ifadenin takdiri, "Bu iki isimden hangisiyle O'nu çağırır ve zikrederseniz zikredin""nihayet en güze! isimler .onundur." Buradaki felehu zamiri yukarıda zikredilen iki isimden birisine raci değildir; onların müsemmâsına, yani Allah'ın yüce zâtına racidir. Buna göre mana, "Bunlardan hangisiyle çağırırsanız çağırın, o muhakkak ki güzel ve yerindedir" şeklinde olur. Binâenaleyh, "o güzeldir" ifadesinin yerine "nihayet en güzel isimler onundur" cümlesi getirilmiştir. Çünkü, O'nun isimleri güzel olunca, hiç şüphesiz bu iki isim de güzel olur. Çünkü bunlar da O'nun isimierindendir. Allah'ın isimlerinin güzel olmasının manası, onların, Allah'a hamdedip O'nu takdis etme, yüceltme manalarını ifade etmelerinden dolayıdır. Bu husustaki geniş izahat,

---

348[348] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/83
349[349] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/83-84

Araf Sûresi'ndeki (A'rât, 180) ayetinde geçmişti.
Cübbâî bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: "Eğer Allah Teâlâ zulmün ve çevrin yaratıcısı olsaydı, O'na, "Ey Zalim" denilmesi doğru olurdu. Bu takdirde, ayette sabit olan Allah'ın bütün isimlerinin güzel olduğu hususu, yanlış olur." Buna şöyle cevap verilir: "Biz, her ne kadar Allah Teâlâ kulların fiillerinin yaratıcısı is© de, O'nun zâlim ve câir (haksızlık eden) olarak tavsif edilmesinin doğru olduğunu kabul etmiyoruz. Nitekim hareketin, sükûnun; siyahlığın ve beyazlığın yaratıcısı olmasından dolayı, Allah'a, "Ey hareket eden; ey sakin olan, ey siyah, ey beyaz" diye çağırılması gerekmez. Eğer onlar, "Ey zulmün ve çevrin yaratıcısı" denilmesi gerekeceğini söylerlerse, biz de deriz ki: O zaman sizin de, "Ey pisliklerin, kurtların, böceklerin yaratıcısı" demeniz gerekir. Çünkü siz de, aslında bunların Allah tarafından yaratıldığını söylüyorsunuz. Fakat edebe muvafık olan, "Ey göklerin ve yerin yaratıcısı" denilmesidir. Bizim bu husustaki sözümüz de böyledir. 350[350]

Namazdaki Kıraat

Cenâb-ı Hak daha sonra "Namazında pek bağırma, sesini o kadar da kısma" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: "Namazında pek bağırma" ifadesiyle ilgili birkaç görüş vardır:
1) Said ibn Cübeyr, İbn Abbas (r.a)'ın bu ayet hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân okurken sesini yükseltirdi. Müşrikler O'nu duydukları zaman, Kur'ân'a ve onu getirene söverlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Namazında pek yüksek sesle okuma" sonra müşrikler onu duyarlar da, cahillik ve haddi aşarak Allah'a söverler; "Sesini o kadar da kısma" yoksa, ashabın duyamaz. 8u ikisi arası bir yol tut" diye vahyetti.
2) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), gece, sahabenin evlerini dolaşır. Hz. Ebu Bekir (r.aj'nın, namazda Kur'ân okurken sesini kıstığını; Hz. Ömer'in de sesini yükselttiğini (görür). Gündüz olup da Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer yanına gelince, Resûiüllah, Hz. Ebu Bekir'e: "Sesini niye kısıyorsun?" der. O da: "Ben, Rabbime münâcaat ediyorum; O, benim hacetimi zaten biliyor" diye cevap verir. Hz. Ömer'e de "Sesini niçin yükseltiyorsun?" diye sorunca o da: "Şeytanı kovuyorum ve uykuyu da dağıtıyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ebu Bekir'e, sesini biraz yükseltmesini; Hz. Ömer'e de, sesini biraz alçaltmasını emretti.
3) Bu, "sesini tamamen yükseltme, tamamen de kısma. Bu ikisi arası bir yol tut. Yani, gece namazında açıktan oku, gündüz namazlarında ise gizli oku" demektir.
4) Buradaki, "namaz"dan murad, duadır. Su görüş, Hz. Alse (r.anha), Ebu Hureyre (r.a) ve Mücahidin görüşüdür. Hz. Alse (r.a), "o, duadır" demiştir. Bu mana, merfû olarak Hz. Peygamber (s.a.s)'den de rivayet edilmiştir. O, bu ayet hakkında, "Bu, duâ ve istemekle alâkalıdır. Binâenaleyh (duâ ederken) sesini yükseltme, aksi takdirde günâhlarını söylersin de bu duyulur, bundan dolayı da ayıplanırsın" demiştir. Binâenaleyh, açıktan açığa dua etmek nehyedilmiştir. Çok gizli duâ etmek de caiz değildir. Müstehab olan, ikisi ortası, yani insanın kendisinin duyacağı sesle dua etmektir. Nitekim İbn Mes'ûd'dan, onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kendi sesini duyan kimse, sesini tamamen kısmış olmaz."
5) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: Bunun manası, "Duada sesini çok yükselterek riyakârlık yapma; çok gizli okuyarak da kıraatin vasfını bozma" şeklindedir.
İkinci Bahis: Namaz (salât), o belli fiil ve zikirlerin toplamından ibarettir. Sesi yükseltip alçaltmak ise, sesin arızî özelliklerindentii1". Binâenaleyh, burada "namazlar -sa!avât"dan murad, o namazın "öz ve mahiyetinin bazı kısımlarıdır." Bunlar da, namazdaki zikirler ve okunan Kur'ân'dır. Bu, bütünün isminin, onun bir parçasını
ifade etmek için kullanılması kabilindendir. 351[351]

350[350] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/84-85
351[351] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/85-86

Ses Çıkarmada Orta Yol

Üçüncü Bahis: Ses zayıflayıp ve sakinleştiği zaman, Arapça'da, "Hafete savtuhü -yahfitu-haften-hufûten" denilir. "Alçak ses"e ise, "savtun hafltun" denilmektedir. Bir adam Öldüğünde, "konuşması bitti" manasında "hafete denilmesi; ekin solduğunda da, "Hafete'z-zer'u denilmesi; Kur'an okurken sesini yükselterek okuyuşunu belli hale getirmeyip kısık bir sesle okuyan kimse için de "Hafete'r-reculu-yuhâfitu bi kırâetihî denilmesi; bir grup insan aralarında gizlice konuştukları zaman, "Tehâfete'l-kavmu" denilmesi de, bu kabildendir. Ben de derim ki: Ahlâk kitaplarında şu husus yer almıştır: "İsterin iki ucu, yani ifrat ve tefrit kınanmıştır. Doğru olan, ortayı gözetmektir." İşte bu manadan dolayı Cenâb-ı Hak bu ümmeti, "Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır"{Baka.™. 143) diye methetmiş, yine mü'minleri, "Onlar ki harcadıkları vakit ne israf, ne de sıkılık yapmazlar, (harcamaları) ikisi arası ortalama olur" {Furtan, 67) şeklinde methetmiş ve Resulüne de, "Elini boynuna bağlı olarak yumma, onu büsbütün de açma" (\sm, 29) şeklinde emir buyurmuştur. Aynı şekilde bu ayette de, iki aşırılıktan, yani çok yüksek sesle veya çok alçak sesle okumaktan men etmiş ve, "ikisinin arası bir yol tut" diyerek itidali emretmiştir. Bazı alimler, bu ayetin, "Rabbinize yalvara yakara, gizlice duâ edin"(Araf,55) ayetiyle mensûh olduğunu söylemişlerdir. 352[352]

Zikrullah Hakkında

Bil ki Allah Teâlâ, ancak güzel isimleriyle anılmasını ve kendisine duâ edilmesini emredince, "De ki: "Evlâd edinmeyen, mülkte hiçbir ortağı olmayan, acziyyetten ötürü yardımcıya ihtiyaç duymayan Allah'a hamdolsun. Onu büyük bir tazimle ulula" buyurarak, nasıl hamdedileceğini öğretmiştir. Allah Teâlâ burada, selb? sıfatlardan olan tenzîh ve celâl sıfatlarından üç tanesini zikretmiştir:

Birincisi, O'nun evlât edinmemiş olmasıdır. Bunun birkaç sebebi vardır:

a) Çocuk, bir şeyin cüzlerinden meydana gelen bir parçadır. Binâenaleyh, çocuğu olan herkes cüzlerden mürekkeptir. Mürekkep olan ise "muhdes"tir. Muhdes de, muhtaçtır, tam manasıyla in'âm etmeye kadir değildir; dolayısıyla kâmil bir hamde de müstehak olamaz.

b) Çocuğu olan, bütün nimetleri çocuğu için tutar. Allah'ın çocuğu olmadığı için ise, O, bütün bu nimetlerini bol bol ihsan eder.

c) Çocuk, babası öldükten ve yok olduktan sonra onun yerini tutar. Binâenaleyh, eğer Allah'ın bir çocuğu olsaydı, O, sona erici ve fani olmuş olurdu. Böyle olan ise, her zaman için, tam manasıyla in'âmda bulunmaya kadir değildir. Binâenaleyh, mutlak manada da hamde müstehak olması gerekir.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, mülkte, hiçbir ortağının olmamasıdır. Bu sıfatın göz önünde bulundurulmasının sebebi şudur: Çünkü, eğer Allah'ın bir ortağı olsaydı, o 2aman hamd ve şükre müstehak olduğu bilinemezdi.

Üçüncüsü: Cenâb-t Hak, acziyyetten dolayı yardımcıya ihtiyaç duymamasıdır. Bu sıfatın göz önünde bulundurulmasının sebebi şudur: Eğer Allah'ın, acziyyetten dolayı bir yardımcısının bulunması caiz olsaydı, bu in'âma onu başkasının sevketmesi başkasının onu bundan men etmesi muhtemel olduğu için, ona şükrediimesi vacip olmazdı. Ama O, çocuktan, ortaktan ve kendisi için, işlerini yürütecek bir yardımcıdan münezzeh olduğu için, en yüce hamdlere müstehak ve en yüce şükürlere lâyık olmuştur. 353[353]

Tekbir Vazifesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak "O'nu büyük bir tazimle uluîa" buyurmuştur. Bu, "Hamdın, tekbir ile

---

352[352] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/86-87

353[353] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/87-88

olması gerekir" demektir. Bu, çok çeşitli manalara gelir:

1) O'nu zâtı açısından ululamak. Bu da, Cenâb-ı Hakk'in zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olduğuna, kendisi dışındaki herşeyden müstağni olduğuna inanmak.

2) O'nu sıfatları bakımından ululamak. Bu da şu üç açıdan olabilir:

a) O'na âit bütün sıfatların, celât, izzet, azamet ve kemâl sıfatları olduğuna ve O'nun noksan sıfatlardan münezzeh olduğuna inanmaktır.

b) O'nun herbir sıfatının, sonsuz bilgi, kudretinin de sınırsız kudreti ifade ettiğine inanmaktır.

c) O'nun, zâtının hadis (sonradan olma) şeylerden berî ve uzak, değişmekten. yok olmaktan, yer değiştirmekten (mekândan) münezzeh olduğu gibi, sıfatlarının da ezelî, ebedî, sermedi ve değişmekten, yok olmaktan, yer değiştirmekten münezzeh olduğuna inanmaktır.

3) Allah'ı, fiilleri hususunda ululamak. İşte bu noktada Cebriye ile Kaderiye (Mu'tezile) ihtilaf ederler. Bu cümleden olarak ehl-i sünnet şöyle der: "Biz, O'nun hükümranlığında herşeyin, hikmet ve iradesine göre cereyan ettiği için, herşey kazası, kaderi, meşiet ve iradesi ite meydana geldiği için, Allah'a hamdeder, ulular ve yüceltiriz." Mu'tezile ise şöyle der: "Biz Allah'ı, kötü işlerin yaratıcısı olmaktan tenzih ettiğimiz ve bundan da öteye O'nun hikmetinin, bütün kötü işlerden, ve kötü işleri irade etmekten tenzih etmemizi gerektirdiğine inandığımız için, O'nu ulular ve O'na ta'zim ederiz."

Şöyle bir hâdise işittim: Üstad Ebu İshak e-S-isVerâyînî, SahEb b. Abbad'ın evinde oturuyormuş. Derken içeri Kadı Abdu'l-Cebbar b. Ahmed el-Hemedânî girmiş. Kadî onu görünce: "Kötülükleri yaratmaktan münezzeh olan Allah'ın sânı yücedir" demiş.

EbÛ İshak da: "Mülkünde, dilediği şeyler dışında hiçbir şey cereyan etmeyen Allah'ın şanı ne yücedir" demiştir.

4) Allah'ı hükümleri bakımından ululamak. Bu da insanın, Allah'ın, itaat edilen, emir ve yasakların sahibi, alçaltan, yücelten, hükümleri hususunda hiç kimsenin itiraz edemediği, dilediğini aciz, dilediğini zelil kılan bir padişah olduğuna inanmasıdır.

5) Allah'ı isimleri hususunda ululamak. Bu da, insanın, O'nu en güzel isimleri ile anıp, O'nu mukaddes, yüce, münezzeh sıfatları ile nitelemesidir.

6) İnsan'ın aklı ve anlayışı nisbetinde, Allah'ı ululaması, tenzih etmesi ve O'na ta'zim göstermesidir. İnsan aklı ve anlayışı ile, Allah'ın celâlini tam manasıyla anlayamadığını, dilinin tam manasıyla zikredemediğini, uzuv ve organlarının, Allah'a hizmet ve ibadeti tam lâyıkıyla yerine getiremediğini itiraf eder. Böylece Allah'ı, kendi tekoirinin (ululamasının), O'nun izzet ve mecdinin künhünü bi-hakkın yerine getirememekten ötürü, O'na tekbir getirir. İşte bu zayıf kulun yapabileceği tekbir ve ta'zim budur. Biz, Allah'dan, ölmezden önce, ölürken ve öldükten sonra rahmetini .steriz. Çünkü O, kerim ve rahimdir. Koruma ve muvaffak kılma Allah'tandır. Allah bize yetere O, ne güzel vekildir.

Musannif Razî (r.h) şöyle der: Bu sûrenin tefsiri 601 (hicrî) senesinde, Muharrem'in yirmisinde, Gaznîn şehrinde, salı günü ikindi ile öğle arası bir zamanda tamamlandı. Alfah'a hamdolsun. O'nun Nebi'si Hz. Muhammed (a.a.s)'e, ailesine ve ashabına da salât-ü selâm olsun. 354[354]

354[354] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/88-89

KEHF SURESİ

Bu sûre (111) ayet olup, Mekkî'dir. İbn Abbas (r.a), sebeb-i nüzulünde Uyeyne b. Hısn el-Fezâri zikri geçen iki ayeti hariç, bu sûrenin Mekkî olduğunu söylemiştir. Katâde de bu sûrenin Mekkî olduğunu söylemiştir. Resûlullah (s.a.s)'in "Bakın, size, nâzi! olduğunda, kendisini yetmiş bin meleğin getirdiği bir sûreyi söyleyeyim mi? O, Kehf Sûresi'dir" buyurduğu rivayet edilmiştir.

"Katından olan en çetin bir azap ile korkutmak, sâlih amellerde bulunan mü'miniere de, içinde ebedî kalacakları, güzel bir ecri müjdelemek ve "Allah evlât edindi" diyenlere, maruz kalacakları kötü akıbetleri haber vermek için, içinde hiçbir eğrilik yapmadığı o dosdoğru kitabı, kulu (Muhammed) üzerine indiren Allah'a hamdolsun"
(Kehf, 1-3).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:1[1]

Hamdele’nin İhtiva Ettiği Bazı İncelikler

"Elhamdülillah"' cümlesinin hakîkat ve incelikleri hususundaki tefsirimiz daha önce geçmişti. Yalnız burada şunu diyeceğim. Her nerede teşbih gelmiş ise, mutlaka bir hamdden önce gelmiştir. Baksana, hep "Sübhânellâh ve'l-hamdülillâh" denilir. Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bir gece Kudüs'e götürdüğünü (İsra'yı) haber verdiği zaman, önce teşbihi getirerek, (isra, 1) buyurmuş, Hz. Muhammed (s.a.s)'e Kur'ân'ı indirdiğinden bahsederken de önce, hamdi ifade etmiş ve buyurmuştur. Bu ifade ile itgili birkaç incelik vardır:
Birinci İncelik: Teşbih, işin başıdır. Çünkü teşbih, Allah'ı, O'na yakışmayan şeylerden tenzih etmek olup, bu O'nun, zâtı bakımından mükemmel olduğuna işarettir. Hamd ise, Cenâb-ı Hakk'ın başkastnı kemâle erdirmesinden ibarettir. İşin başında O'nun zatı bakımından mükemmel, işin sonunda da O'nun başkasını kemâle erdirdiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh teşbih makamının başlangıç, tahmid (hamd) makamının sonuç olduğuna dikkat çekmek için, zikirde önce sübhanellâh denir, sonra elhamdülillah denir. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: İsrâ hadisesinde teşbihi, Kur'ân'tn indirilmesi hâdisesinde de hamdi zikretmiştir ki bu, Allah Teâlâ'nın İsrâ'nın, Hz. Peygamber'in kemâi derecelerinin ilki olduğuna, Kur'ân'ı indirme işinin ise, onun kemâl derecelerinin zirvesi olduğuna dikkat çekmedir. Durum gerçekte de böyledir. Çünkü geceleyin Hz. Peygamberi Mtrac'a çıkartmak, onun için bir kemâlin tahakkuk ettiğini; ona kitabı indirmek ise onun, beşerî ruhları kemâle erdirmeyi ve behîmiyyet derekesinden (çukurundan) en yüce melekiyyet derecelerine çıkaracak hale geldiğini gösterir. İkincisinin, daha ileri bir derece olduğunda şüphe yoktur. Bu, kulluk makamlarının en yücesinin, kulun kendisinin âlim olup, başkasına ilim öğrettiği makam olduğuna dikkat çekmedir. İşte bundan ötürü, bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim öğrenir ve Öğretirse, bu kimse göklerde "büyük" diye çağrılır, bilinir.2[2]
İkinci İncelik: İsrâ, Peygamberin zâtını alttan yukarı doğru yüceltmek; O'na kitap indirme ise, vahiy nurunu yukarıdan aşağıya doğru indirmektir. İkincisinin daha mükemmel olduğunda şüphe yoktur.
Üçüncü İncelik: İsrâ hadisesinin faydalan sadece Peygamberedir. Baksana Cenâb-ı Hak o ayette, "O (Peygambere) ayetlerimizden bazısını gösterelim diye (onu böyle gece yürüttük)"(isra, i) buyurmuştur. Ona kitap indirmedeki faydalar ise, insanlara da geçer. Baksana Hak Teâlâ "Çetin bir azap ile korkutmak... güzel bir ecri müjdelemek için..." (Kehf, i) buyurmuştur. Başkasına da ulaşan faydalar, başkasına geçmeyenden, daha üstündür. 3[3]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/93
2[2] Kenzu'l Ummal, 10/28850
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/93-94

İkinci Mesele

Müşebbıhe, önceki sûrede geçen İsrâ ve bu sûredeki inzale (Kur'ân'ın indirilmesine) dayanarak, Allah Teâlâ'nın üstte olduğuna istidlal etmiştir. Buna karşı cevabımız, A'raf Süresindeki ayetinin tefsirinde genişçe geçti. 4[4]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Halık'ın Kur'ân'ı indirmesi, hem peygamber için, hem de bizim için bir nimettir. Onun, Peygamber için bir nimet oluşu şöyledir: Allah Teâlâ, bu kerim kitap vasıtasıyla, onu tevhid ve tenzih ilminin ve celâl, ikram sıfatlarının sırlarına, melekler ile peygamberlerin, kaza İle kaderin hallerinin sırlarına, süfli âiemin (dünyanın) hallerinin, ulvî âlemin halleri ile olan alakalarına, âhiret âleminin hallerinin dünya âlemi ile olan ç lerine, gayb âleminden Cenâb-ı Makk'tn hükümlerinin nasıl indiğine, maddî âlemin, njhânî âlem ile olan irtibatına ve nefsi, nasıl, melekût âleminin tecellî ettiği, lahûtun tsiyyetinin keşfedildiği bir ayna kılacağına muttalî etmiştir. Bunun büyük bir nimet olduğunda şüphe yoktur.
Bu kitabın, bizim için bir nimet oluşu ise, onun, teklif ve hükümleri, vaad ve va'îdi, sevap ve ikabı ihtiva etmiş olmasından ötürüdür. Velhasıl bu, zirvede olan mükemmel br kitaptır. Herkes kudreti ve anlayışı nisbetinde ondan istifade eder. O, böyle olunca, hem peygamberin, hem de bütün ümmetin, ondan ötürü Allah'a hamdetmeleri gerekmiştir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, onlara nasıl hamdedileceğini öğreterek: "O dosdoğru kitabı, kulu (Muhammed) üzerine indiren Allah 'a hamdolsun" buyurmuştur.
Allah Teâlâ bu kitabı iki vasıfla niteleyerek, "içinde hiçbir eğrilik yapmadığı, dosdoğru kitap'1 buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır: 5[5]

Kuran Kâmil ve Mükemmeldir

Birinci Bahis: Biz, birşeyin önce kendisi zâtı itibarı ile kâmil olması, daha sonra başkasını kemâle erdirmesi gerektiğini söylemiştik. Yine birşeyin önce kendisinin :am olduktan sonra, başkasına, kendi tamlığını ifaza etmek (yaymak) suretiyle6[6], tamdan da yukarı olması gerektiğini söylemiştik. Bunu iyice kavradığında biz deriz Vt: Ayetteki "içinde hiçbir eğilik yapmadığı" tabiri Kur'ân'ın kendisinin mükemmel D duğuna; (kayylmen) tabiri de, onun başkasını kemâle erdirici olduğuna bir işaret vardır. Çünkü "kayylmen" başkasının faydasına olan şeyleri yerine getiren demektir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın Kur'ân'ı anlatırken buyurduğu, "Bunda hiçbir şüphe yoktur. Müttakiler için hidayettir" (Bakara, 2) ayetidir. Bu ayetteki, "Bunda hiçbir şüphe yoktur" ifadesi, Kur'ân-ı Kerim'in aslında, doğruluk ve kendisinde oozukluk olmaması bakımından her akıllının asla şüphe edemeyeceği bir noktada olduğuna; "müttakiler için hidayettir" ifadesi ise, Kur'ân'ın, insanların hidayetine ve hallerini mü kem mel (eştirmeye sebep olduğuna bir işaret vardır. Binâenaleyh tefsir ettiğimiz ayetteki, "(Allah onun) içinde hiçbir eğrilik yapmadı" ifadesi, "Bunda hiçbir şüphe yoktur" ifadesi gibi, "Kayyimen" "dosdoğru, başkasının faydasına olan şeyleri yerine getiren " vasfı da, "müttakiler için hidayettir" vasfı gibi olmuştur. İşte bunlar, güzel incelik ve sırlardır. 7[7]

İvec (Eğrilik) Nedir?

İkinci Bahis: Lügatçılar şöyle demişlerdir: "Sözün manasındaki "ivec" (eğrilik), eşyalardaki

---

[4] 4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/94
[5] 5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/94-95
[6] 6[6] Burada ibare, naşirin, düzeltiği şekilde Kabul edilerek tercüme edilmiştir (ç.).
[7] 7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/95

eğrilik gibidir. Bu kelime ile şu manalar kastedilmiştir:
1) Allah'ın ayetlerinde tenakuz ve çelişki yoktur. Nitekim Hak Teâlâ, "Eğer bu (Kur'ân) Allah'tan başkası katından olsaydı, onlar bunda pek çok tenakuzlar bulurlardı" {Hısa, 82) buyurmuştur.
2) Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da bahsettiği, tevhid, nübüvvet, hüküm ve mükellefiyetlerin hepsi haktır, doğrudur. Onların hiçbirinde kesinlikle bir kusur ve eksiklik yoktur.
3) İnsan, sanki âhiret âlemine ve Allah'ın celâlinin huzuruna varmak için, gayb âleminden yola çıkmış gibidir. Bu dünya ise, Kıyamete giden yol üzerinde yapılmış hanlar gibidir. Yolcular burada konakladıklarında, yolculuğu esnasında kendilerine lazım olan şeyleri hazırlarlar. Sonra buradan, âhiret âlemine yollanıp giderler. O halde dünyada iken âhirete; maddeden manaya; haikdan hakka, şehevî ve bedenî arzu ve isteklerden, samedî nurlar ile aydınlanmaya çağıran herşey, bu kitaptadır. Böylece o kitabın eğrilikten, bozukluktan ve bâtıl şeylerden temiz ve uzak olduğu sabit olur. Cenâb-ı Allah işte bundan ötürü, "(Allah onun) içinde hiçbir eğrilik yapmadı" buyurmuştur.
Kitab'ın bu ayetteki ikinci sıfatı, "kayyim-en" kelimesidir. İbn Abbas (r.a), bunun "dosdoğru" manasına olduğunu söylemiştir. Ama bu mana, bence müşkildir. Çünkü > "onda eğrilik yoktur" demek de, zaten "dosdoğru" demektir. Binâenaleyh "kayyim-en" kelimesini, müstakim (dosdoğru) manasına atmak, lüzumsuz tekrar demek olur ki, bu, Kur'ân için söz konusu değildir. Doğrusu, bizim verdiğimiz manadır. Yani onun "kayyim-en" oluşu ile, insanların hidayetine sebep olması ve adetâ çocukların işlerini üzerine alan bir kayyim olmasıdır. Binâenaleyh beşerî ruhlar tıpkı bir çocuk gibi; Kur'ân da o çocuğun işlerini yerine getiren, hizmetini gören, şefkatli, onun üzerine titreyen bir mürebbî gibidir. 8[8]

Kelamda Takdim ve Tehir Meselesi

Üçüncü Bahis: Vahidî şöyle der: "Bütün dilci ve müfessirier, bu ayette bir takdim-tehir bulunduğunu ve kelamın takdirinin ise, şeklinde olduğunu söylemişlerdir." Ben derim ki: Bu görüşün yanlış olduğunu ortaya koyacak şeyi izah etmiştik. Çünkü, ayetteki ifadesinin, Kur'ân'ın zâtı bakımından mükemmel olduğuna, kayyim-en kelimesinin ise, Kur'ân'ın başkasını kemale erdirici olduğuna delâtet ettiğini beyan etmiştik. Zatî bakımından mükemmel oluş, başkasını kemâle erdirici oluştan önce gelir. Binâenaleyh bu aklî delil ile, en doğru tertibin, Allah'ın bu tertibi (sırası) olduğu sabit olmuş olur. Böylece dilci ve müfessirlerin, ayette bir takdim-tehir olduğu şeklindeki görüşlerinin, aklın kabul edemeyeceği bir yanlış olduğu ortaya çıkmış olur. 9[9]

Kayyim-en Kelimesinin İrabı Ve Manası

Dördüncü Bahis: Nahivciler, ayetteki "kayyim-en" kelimesinin mansub oluşu hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:
1) Keşşaf Sahibi şöyle der: "Bu kelimeyi, "kitap" lafzının "hâl"i saymak caiz değildir. Çünkü ifadesi, enzele fiilinin üzerine ma'tûftur. Binâenaleyh bu ifade, ellezî sıla edatını takip edenlere dahildir. Dolayısıyla "kayyim-en" kelimesini "kitap"dan hal saymak, sıla cümlesinin bir parçası ile, hal ve zi!-hâlin arasını ayırmış olmayı gerektirir ki bu caiz değildir. Bu caiz olmayınca bu kelimenin, mukadder bir fiil ile mansub olması gerekir ve takdiri 'Ve Allah o Kur'ân'ı dosdoğru kıldı" şeklindedir."
2) Isfehânî şöyle der: "Bizim bu husustaki kanaatimiz şudur: "Ayetteki ifadesi birinci hal, kayyim-en ifadesi de ikinci hal'dir. Bu ikisi birbiri peşinde olan iki "hal"dir. Buna göre kelamın takdiri, "O, kuluna kitabı, ona bir eğrilik kılmaksızın ve dosdoğru olarak indirdi" şeklinde olur."
3) Haili'l-'ukad kitabının sahibi es-Seyyid şöyle der "Ayetteki kayyim-en kelimesini ifadesinden

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/96
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/96-97

bedel kılmak da mümkündür. Çünkü bu cümlenin manası, "Allah onu eğrisiz yani dosdoğru kıldı" demektir. Buna göre sanki, "Allah kuluna o kitabı indirdi ve onu "kayyim" yani dosdoğru kıldı" denilmiştir.
4) Bunun, Cenâb-ı Hakk'ın, cümlesindeki zamirden (lehû) hal olmasıdır. Yani, "o kitap, kulların menfaatlerine olan şeyleri ve dini hükümleri bihakkın yerine getirdiği halde" demektir. 10[10]

Kitabın İndiriliş Maksadı

Bil ki Allah Teâlâ, kulu Muhammed (s.a.s)'e bahsedilen sıfatları taşıyan kitabı indirdiğini belirtince, bunun peşinden o kitabı niçin indirdiğinin izahını da getirerek, 'maruz kalacakları kötü akıbetleri haber vermek için" buyurmuştur. Enzere fiili, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "Çünkü hakikaten biz size yakın bir azabın tehlikesini haber verdik" (Nebe\40) ayetinde de olduğu gibi iki mef'ul alır. Ancak ne var ki buradaki bir mef'ûl ile yetinilmiş olup, bu ifadenin aslı, tıpkı karşıtı olan, ifadesinde olduğu gibi "kâfir olanlara maruz kalacakları kötü akıbetleri haber vermek için" şeklindedir. "Be's" kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın yiîfc "şiddetli bir azab ile" (A'rsı. 165) ayetindeki manayı taşımaktadır. Nitekim Arapça'da, "Kad buise'l-azâbu - buise'r-reculü - be'sen ve bâseten" "Azab şiddetli oldu - Adam şiddetli bir azaba duçar oldu - şiddetli olmak" denilir. 11[11]

Ledün Kelimesinin Anlamı

Ayetteki ifadesinin manası, "O'nun katından, O'ndan sudur eden" demektir. Zeccâc şöyle demektedir: "Bu kelime Arapça'da değişik şekillerde kullanılır. Meselâ ve denilmektedir ki, bunların tamamı aynı manadadır. Ledün kelimesi inde kelimesi derecesinde mütemekkin değildir. Zira sen, meselâ "Bu görüş bana göre doğrudur" diyebildiğin halde, diyemezsin. Yine sen, yanında malum olmadığı halde, "yanımda büyük bir mal vardır (evimdedir)" dersin. Ama, yanında olmayan mallar hakkında, diyemezsin. Ebu Bekr'in rivayetine göre Asım, bu ifadeyi, damme'nin işmâmı, nûn'un ve hâ'nın da kesresiyle beraber, dâl'ı sükûn olarak okumuştur ki bu, Benî Kilab'ın lehçesidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "salih amellerde bulunan müzminlere de, güzel bir ecri müjdelemek için" buyurmuştur. Bil ki, peygamberler göndermenin gayesi, günahkârları inzâr etmek, itaat edenleri müjdelemektir. İnsanlara göre, zararı gidermek menfaat temininden daha ehemmiyetli olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak bu ayette, uyarmayı müjdelemeden önce zikretmiştir. Keşşaf sahibi, fiilin, şeddeli olarak okunduğu gibi, şeddesiz olarak yübşire diye okunduğunu da söylemiştir.
Ayetteki "onlar orada ebedi kalıcılar olarak" demek olup, mâkisîn kelimesi, mü'mtnlere râci' olan ifadesindeki hüm zamirinden haldir.
Kadî şöyle der: "Bu ayet, bizim pekçok mesele hakkındaki görüşümüzün doğruluğuna delâlet eder.
Birincisi: Kur'ân'ın mahlûk olduğuna. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:
a) Allah Teâlâ Kur'ân'ı, hem "inzal" (indirme) hem de "nüzul" (inme) ile vasfetmiştir ki, gerek inzal, gerekse nüzul, "muhdes" varlıkların sıfatlarıdır. Çünkü, "kadîm" (ezelî-ebedî) olan kelâmın değişmesi caiz değildir.
b) Onu "kitap" olarak vasfetmiştir. Kitap ise, toplanmış, bir araya getirilmiş şey demektir. Kur'ân harflerden ve kelimelerden meydana geldiği için bu adı almıştır. torkih up tfiiiifin düşünüldüğü her sev ise. muhdestir.
c) Hamd ise, nimete mukabil yapılır. Nimet ise, muhdes ve mahlûktur.
d) Allah Teâlâ, kitabı, eğri büğrü olmamak ve dosdoğru olmakla vasfetmiştir. Kadim olanı ise,

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/97
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/97-98

bu şekilde tavsif etmek mümkün değildir. Böylece onun, muhdes ve mahlûk olduğu sabit olmuş olur.
İkincisi: Kulların fiillerinin yaratılması meselesi. Bu ayetler, bu mesele hakkında da bizim görüşümüzün doğruluğuna birkaç açtdan delâlet etmektedir:
a) Bizzat, "hamd"in emredilmesi. Çünkü, kulun bir fiili olmasaydı, Kitap'tan istifade edemezdi. Çünkü yararlanmak, ancak kul, kitabın, yapılması gerektiğini gösterdiği şeyi yapabildiğinde, yapılması gerektiğini gösterdiği şeyi de yapmaması halinde tahakkuk eder. Bu ise, kul, kendi fiili hususunda bağımsız olursa mümkündür., Ama, o, fiilinde müstakil, bağımsız olmadığı zaman, kitabın eğri büğrü olmasının, onun fiilinin eğri büğrü olmasında; kitabın "dosdoğru - eğrisiz, büğrüsüz" olmasının da, onun fiilinin dosdoğru olmasında bir tesiri bulunmaz. Ama kul, kendi fiilini yapabildiğinde ve onda tercih sahibi olduğunda kitabın eğri büğrü veya dosdoğru olmasının, onun fiilinde bir tesiri bulunur.
b) Şayet, Allah, kitabın bir kısmını, insanların bir kısmının küfrüne, bir kısmını da, diğer bir kısım insanların iman etmesine sebep olsun diye indirmiş olsaydı, daha nereden kitapta dosdoğrufuğun bulunduğunu, eğri büğrülük olmadığını söyleyebiliriz? Çünkü onda bir eğri büğrülük olsaydı, bundan daha fazla olamazdı.
c) li-yünzire "uyarmak için" ifadesinde, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in herkesi inzâr etmesini ve herkesi müjdelemesini istediğine dair bir delâlet vardır. Allah Teâlâ'nm, küfrün ve imanın yaratıcısı olduğunun varsayılması halinde, "inzâr" ve "tebşîr"in bir manası kalmaz. Çünkü O, kişide imanı yarattığında, kişi ister istesin isterse istemesin, iman; onda küfrü yarattığında ise, yine ister istesin isterse istemesin, küfür meydana gelecektir. Binâenaleyh, küfre mukabil inzâr, imana mukabil müjdeleme, âdeta, onun, kendisinde hiçbir dahlinin bulunmadığı, boyunun uzun-kısa, renginin beyaz-siyah olmasından dolayı bir inzâr ve bir müjdeleme gibi olmuş olur.
d) Allah, mü'minleri, salih amel yapma iie vasfetmiştir. Binâenaleyh, şayet Allah'ın yarattığı şeyler vuku bulmuş olsaydı, onların amelde bulunmaları kesinlikle mümkün olmazdı.
e) Allah Teâlâ, onların yaptıkları salih amellere mukabil, "güzel ücret" vereceğini bildirmiştir. Binâenaleyh, eğer bu kullarda o amelleri yaratma işini Allah yapmış olsaydı, onların yaptıklarına mukabil ücret vermemesi ve onların buna müstehak olmaması gerekirdi." 12[12]

Dördüncü Mesele

Kadi, "Buradaki li-yünzire ifadesi, Allah Teâlâ'ntn, fiillerini, doğru bir maksat ve gayeden dolayı icra ettiğine delâlet eder ki bu da, "Allah'ın fiilleri, herhangi bir maksada bağlanamaz" diyenlerin görüşünü iptal eder" demiştir. Bil ki, bu izahlar, bu eserde defalarca geçti, binâenaleyh, onları tekrarlamanın bir faydası yok. 13[13]

Allah'a Evlat İsnadının Reddi

"Allah evlat edindi" diyenlere maruz kalacakları kötü akibetleri haber vermek İçin... ne onların ne atalarının buna dair hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan söz ne çirkin bir iddia! Onlar yalandan başkasını söylemezler. Demek, bu söze inanmazlarsa bir üzüntü duyarak arkalarından kendini adeta tüketeceksin" (Kem. 4-6).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 14[14]

Birinci Mesele

Bil ki Ailah Teâlâ'nın, "Allah evlat edindi" diyenlere maruz kalacakları kötü akibetleri haber

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/98-99
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/100
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/100

vermek için" ifadesi, O'nun, "Katından olan en çetin bir azap ile korkutmak için" ifadesine atfedilmiştir. Matufun, matufun aleyh'den başka olması gerekir. Binâenaleyh birincisi, azabı hak etmiş olan herkes hakkında umumi bir ifade; ikincisi ise, Allah'ın çoluk çocuğu olduğunu söyleyenlere has bir ifadedir. Kur'ân'ın üslubu böyledir. O, genel bir hüküm ortaya koyduğunda o küllî hükmü meydana getirenlerin en büyüğü olduğuna dikkat çekmek için, cüzlerinden bir kısmını o küllî hükme atfeder. Bu meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara. 98) ayetinde de böyledir. Binâenaleyh burada da, küfrün ve günahın en büyüğü olduğunu göstersin diye, bu ifade, önceki ifadeye atfedilmiştir. 15[15]

İkinci Mesele

Allah'ın çotuk-çocuğu olduğunu söyleyenler üç gruba ayrılır:
a) Meleklerin, Allah'ın kızları olduğunu söyler, kâfir Araplar.
b) Hz. İsa'nın, Allah'ın oğlu olduğunu söyledikleri için, hristiyanlar.
c) Uzeyr'in, Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen yahudiler. Allah'ın çoluk-çocuğu olduğunu söylemenin büyük bir küfür olduğunu, bunu söylemekten dolayı nice imkânsızlıkların ortaya çıktığını, Cenâb-ı Hakk'ın En'âm Sûresi'ndeki, (En'im, 100) ayetinin tefsirinde açıklamıştık. Bunun tamamı ise Meryem Sûresi'nde zikredilecektir.
Allah Teâlâ, kendisinin çocuğu olduğunu söyleyenlere, şu iki şekilde karşılık vermiştir:
a) "Ne onların, ne atalarının buna dair hiçbir bilgisi yoktur" buyurmuştur.
Buna göre şayet, "Allah'ın çocuk edinmesi, aslında imkânsızdır. O halde daha nasıl, "onların bu konuda hiçbir bilgisi yoktur" denilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:
Bir şeyi bilmemek, bazan o şeye ulaştıran yolu bilmemekle, bazan da, o şey aslında imkânsız olduğu için, kendisine ilim taalluk etmediğinden meydana gelir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim Allah'la beraber başka bir tanrıya, buna dair hiçbir delili olmamasına rağmen, taparsa o kimsenin hesabı Rabbinin nezdindedir"{Mü'minun, 117) ayetidir.
Bil ki kıyası kabul etmeyenler bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: Bu ayet, "kıyas" ile söz söylemek de, din hakkında bilmeden söz söylemektir. Binâenaleyh, kıyas batıldır. Bunun tamamı, Cenâb-ı Hakk'ın (isrâ, 36) ayetinin tefsirinde ele alınmıştır.
Ayetteki, ifadesinin manası, "onların atalarının hiçbirisinin de" demek olup, bu, bu görüşün tamamen batıl ve fasit olduğunu göstermektedir.
b) Ayetteki "Ağızlarından çıkan söz ne çirkin bir iddia!" lafzının ifade ettiği husus. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: Bu kelime, hem temyiz olmak üzere nasb ile, kelimeten; hem de fail olmak üzere de ref ile (kelimetun) şeklinde okunmuştur. Vahidî şöyle der: "Temyiz getirmenin manası şudur: veya dersen, "yalan" "cehalet" veya "iftira" bakımından müthiş bir şey olduğu sanılabilir. Fakat demekle, diğer ihtimallerden ayırt etmiş olursan. Böylece temyiz olarak mansub olur. buna göre ayetin takdiri, şeklinde olur. Ve burada binaenaleyh bir takdim söz konusudur. Ama, bunu merfû okuyanlar, herhangi bir takdirde bulunmazlar. Bu senin tıpkı, "Falanca büyük oldu" demen gibidir. İşte bundan dolayı nahivciler " nasb daha kuvvetli ve daha beliğdir" demişlerdir. Ayet-i kerimenin üslûbunda, teaccüb manası da vardır, buna göre sanki, "Bu, ne acayip kelime, ne çirkin söz!" denilmek istenmiştir.
İkinci bahis: anlamında olup, bundan maksad, müşriklerin "Allah çocuk edindi" sözlerinde iddia ettikleri şeydir. Böylece onların bu iddiaları sözünde zımnen ifade edilmiştir. Arapların tıpkı kaideyi de "kelime" diye isimlendirmeleri kabilinden, bu söz de "kelime" diye isimlendirilmiştir. 16[16]

Kelamullah Cisim Değildir

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/100
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/100-102

Üçüncü bahis: Nazzâm, kelâmullahın cisim olduğu iddiasını isbat etmek için bu ayetle istidlal ederek şöyle demiştir: "Allah Teâlâ "kelime"yi onları ağızlarından çıkmakla vasfetmiştir. Çıkmak, hareket ifade eder. Hareket ise ancak maddeler için söz konusu olur." Nazzâm'ın bu görüşüne şöyle cevap verilir: Harfler, ancak nefesin boğazdan çıkmasından ötürü meydana gelirler. Binâenaleyh, nefesin çıkması kelimelerin meydana gelişine sebep olunca, "çıkmak" işi kelimeye izafe edilmiştir. 17[17]

Kelimesinin İhtiva Ettiği İncelik

Dördüncü Bahis: Ayetteki "ağızlarından çıkan..." nitelemesi, bu sözün insanlar nezdinde, gerçekten kötü olduğuna, hoş karşılanmadığına delâlet eder. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Onların söylemiş olduğu bu sözü, son derece fasit ve batıl olduğu için, kendi akıl ve fikirleri de benimsememiştir.Binaenaleyh bu sanki, onların lisanlarının taklit yoluyla söylemiş olduğu birşeydir. Çünkü onlar, bu sözü söylemelerine rağmen akıl ve fikirleri ise bu sözü kabul etmemiş, aksine bundan nefret etmiştir"18[18]

"Yalan'ın Tarifi

Daha sonra Cenâb Hakk, "Onlar yalandan başkasını söylemezler" buyurmuştur ki bunun manası açıktır.
Bil ki alimler, yalanın mahiyeti hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bize göre yalan, haber veren (o sözü söyleyen), onun vakıaya mutabakat ettiğine, ister inansın isterse inanmasın, hakkında bilgi verilen şeye uygun olmayan haberdir Bazı kimseler, onun yalan olmasını, onu söyleyen kimselerin, vakıaya mutabık olmadığını bildiği halde, haber verilen şeye uymayan, şeklinde tarif etmişlerdir ki, bu bize göre yanlıştır. Bunun delili işte bu ayettir. Çünkü Allah Teâlâ bunun batıl olduğunu onların Allanın çocuğu olduğunu söylemelerini "yalan" olmakla nitelemiştir. Böylece biz, onu söyleyen onun vakıaya mutabık olduğunu ister bilsin isterse bilmesin, haber verilen şeye uymayan her haberin yalan olduğunu anlamış oluyoruz. 19[19]

Bahiun Nefseke Tabirinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Demek, bu söze inanmazlarsa bir üzüntü duyarak arkalarından kendini adeta tüketeceksin" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Bu ifadelerin maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle denilmesidir: "Onların küfürleri sebebiyle hüznün ve kederin artmasın. Çünkü biz seni, uyarıcı ve müjdeieyici olarak gönderdik. Onların kalplerinde imanı meydana getirmeye senin gücün yetmez." Bu ifadelerin gayesi, Hz. Peygamber'i teselli etmektir.
İkinci Bahis: Leys şöyle der: "Bir kimse nefsini, birşeye aşırı düşkünlüğünden dolayı öfkelenerek helak edip tükettiğinde "kendini helak etti, yok etti" denilir." Ahfeş ve Ferrâ da şöyle derler: "Aslında bah', yormak anlamına gelir. Nitekim "onu tükettim, yordum" anlamında, "Baha tu leke nefsî" denilir. Hz. Aişe (r.anha), bir hadisinde Hz. Ömer'den bahsederken demiştir. Yani, "O, kendisini yordu ve o, yeryüzündeki meliklerin mallarını aldı" demektir. Kisâî de şöyle der: "Arazîyi peşpeşe ekmenden dolayı onu zayıf düşürdüğünde, 'yine kişi kendisini yorduğunda denilir. Buna göre, ayet-i kerimedeki deyiminin manası, "O helak edecek kadar, nefsini yoran ve tüketendir" şeklinde olur. Ancak ne var ki, tefsircilerin hepsi de, bunun manasının, "O, neredeyse nefsini helak edecek, öldürecek" şeklinde olduğunu söylemişlerdir, ama aslolan, bizim naklettiğimizde. Vahidî de böyle demiştir:
Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, "arkalarından " buyurdu. Bu, "onlardan sonra" demektir. Nitekim

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/102
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/102
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/102

Arapça'da, "ondan sonra öldü" manasında, denilir. Bunun aslı şuna dayanır: İnsan öldüğü zaman, onun izleri ve eserleri ölümünden sonra bir müddet devam eder. Daha sonra ise silinir ve adı-sanı kaybolur. Binâenaleyh o\t kimsenin ölümü, bir diğerinin ölümünün peşisıra olursa, birincisinin izleri ve alâmetleri silinmeden ölmüş olur. Böylece de, onun eseri üzerine öldüğünü söylemek doğru olur.

Dördüncü Bahis: Ayetteki, "6u söze inanmazlarsa" ifadesi ile, "Kur'ân" Kastedilmiştir. Kâdî şöyle der: "Bu ifâde, Kur'ân'ın hadis (sonradan-mahluk) olduğunu söylemeyi gerektirir ki bu da, Kur'ân'ın kadim olduğunu söyleyenlerin görüşünün yanlış olduğunu gösterir." Buna şu şekilde cevap veririz: "Bu, Kur'ân'ın lafızları manasına hamledilmiştir ki zaten bu lafızlar hadistir."

Beşinci Bahis: Ayetteki "esef", alabildiğine üzülmek demek olup, bunu A'râf Sûresi'ndeki U-*ı oÇi* (Arâf, i a» ve (Yusuf, 64) ayetlerinin tefsirinde tafsilatlı olarak açıklamıştık. Bu kelimenin mansup oluşu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, mef'ûl-u mutlak olarak mansubtur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzüldüğüne, bundan öteki ifâdeler de delâlet etmektedir.

b) Bu, mef'ûl-ü leh olarak mansubtur, yani J£Si\ (esef için) elemektir. Bu tıpkı senin, "hayrı istediğim için sana geldim" demen gibidir.

c) Zeccâc, bunun "hâl" makamında olan bir masdar olarak mansub olduğunu söylemiştir.

Altıncı Bahis: Ayetteki ifadesindeki şart cümlesinin cevabının başına gelen fâ'dır. Bu, lafız itibarı ile önce gelmiştir, ama mana bakımından sonradır. 20[20]

İmtihan İçin Süslenen Dünya

"Biz yeryüzünde olan şeylere, oraya mahsus birer zinet verdik ki (insanların) hangisinin daha güze! amel işleyeceklerini ortaya koymak üzere imtihan edelim. Biz elbette onun üstünde olan şeyleri kupkuru toprak yapanlarız" (Kehf, 7-8).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır21[21]

Birinci Mesele

Kâdî şöyle demiştir: "Ayetin, kendinden öncekilerle münasebeti şudur: Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ey Muhammed, Ben yeryüzünü yaratıp süsledim ve orada, menfaatinize uygun şeyleri çıkarıp yetiştirdim. Orada faydalı şeyleri yaratmamın maksadı, insanları mükellef tutarak, imtihan etmektir. Onlar buna rağmen, inkâr eder ve isyanlarını sürdürürler. Ben yine de bu nimetlerimi onlardan kesmem. Binâenaleyh ey Peygambet, senin de onlar kâfir oluyorlar diye üzülerek, işi onlara hak dine davet etmeyi bırakma noktasına vardırmaman gerekir." 22[22]

İkinci Mesele

Alimler, ayette bahsedilen "zinet" hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun, bitkiler ve ağaçlar olduğunu
söylemişler; bazıları bunlara, altını, gümüşü ve madenleri ilave etmiş; diğer bazıları da, bütün bunlara, diğer canlıları ilave etmiştir. Bazı alimler de, bu zinet ile insanların kastedildiğini söylemişlerdir. O halde insanlar da yeryüzünün süsüdürler. Velhasıl diyebiliriz ki: Yeryüzünde, madenler, bitkiler ve canlılar olmak üzere üç esâs kaymak (mevâlid-i selâse) var. Bunlardan canlıların en kıymetlisi ise insandır. Kâdî şöyle der: "Evlâ olan, ayetteki bu zinet (süs) tabirine, insanların dâhil olmamasıdır. Çünkü Allah Teâlâ: "Biz yeryüzünde olan şeylere, oraya mahsus

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/102-104

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/104

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/104

bir zinet verdik ki, (insanları) imtihan edelim" buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, imtihan ettiği kimselerin, bu zinete dâhil olmamaları gerekir. Ama diğer canlı ve bitkiler, kendilerinden istifade edilen herşey gibi, bu "zinet" mefhumuna dahildirler." Ayetteki, "oraya" ifadesi, "yeryüzüne" manasınadır. Yeryüzünün, sayesinde güzelleştiği herşeyin yeryüzü için bir zinet olması imkânsız değildir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın gökyüzünü de, yıldızlarla zinetlemesi, süslemesi gibidir. 23[23]

İmtihanın Anlamı

Cenâb-ı Hakk'ın, (insanların) hangisinin daha güzel amel işleyeceklerini ortaya koymak için..." ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 24[24]

Birinci Mesele

Hişam b. Hakem, hadiseler ancak var olduktan sonra, Allah'ın onları bildiğini, bundan ötürü Allah'ın deneme ve
imtihan yapmasının caiz olduğunu söyleyerek, bu hususta şöyle istidlal etmiş: "Eğer Allah Teâlâ, cüz'iyyat (hâdisât) meydana gelmezden önce onları biliyor olsaydı, meydana geleceğini bildiği herşeyin mutlaka meydana gelmesi; olmayacağını bildiği şeyin de, kesinlikle meydana gelmemesi gerekirdi. Aksi halde Allah'ın ilmi, cehalete dönüşmüş olurdu ki, bu imkânsızdır. İmkânsıza götüren herşey de imkânsızdır. Eğer bu gerekli olsaydı, Allah'ın olacağını bildiği şeyi, O'nun mutlaka yapması gerekir ve yapmaması imkânsız olurdu. Yine meydana gelmeyeceğini bildiği şey de, kesinlikle meydana gelmezdi ve Allah onu asla varedemezdi. Bu durumda, Allah'ın asla hiçbirşeye kadir olmaması, aksine mûcib-i bizzat (zâtı gereği mûcib, yani iradesiz) olması gerekirdi. Binâenaleyh o zaman da, kulun birşeyi yapıp yapmama kudreti söz konusu olmazdı. Çünkü Allah'ın, meydana gelmeyeceğini bildiği şeyleri de kulun yapması imkânsız olurdu. Dolayısıyla Allah'ın, hadiseleri, onlar meydana gelmezden önce bildiğini söylemek, Allah'ın rubûbiyyetini, kulun ubûdiyyetini zedeler. Bu ise bâtıldır. Böylece Hak Teâlâ'nın, herşeyi, ancak meydana geldikleri zaman bildiği sabit olur. Ancak böyle olması halinde, Allah'ın denemesi, imtihan etmesi söz konusu olabifir ve işte bu durumda, Hak Teâlâ'nın, "Onları imtihan etmek için" ifadesini, zahiri manasına göre alırız."
Fakat İslâm âlimlerinin büyük bir çoğunluğu bu görüçfl imkânsız kabul ederek, şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, ezelden - ebede k^dar olacak bütün cüz'iyyatı (herşeyi) bilir. Binâenaleyh imtihan ve deneme. A!!ah hakkında imkânsızdır. Bu kelimeler, ancak şu manada olmak üzere, ayette yer almıştır:' 'Allah Teâlâ insanlara, aynı muamele başkası tarafından yapıldığında, "imtihan" ve "deneme" denilecek bir muamelede bulunmuştur." Biz bu meseleyi daha önce defalarca anlattık. 25[25]

İkinci Mesele

Kâdî şöyle der: "Ayetteki "(insanların) hangisinin ameli daha güzel olacak diye, onları imtihan etmek için" ifadesi, "Allah hangisinin kendisine daha itaatkâr olduğunu ve hizmetini sürdürdüğünü, onların kendilerine göstermek için, onları böyle dener. Çünkü durumu böyle olan cenneti elde eder. Böylece Allah Teâlâ, kendisine isyan edilmesi için değil de, işte bu maksaddan ötürü insanları mükellef tuttuğunu beyân buyurmuştur. Bu da, "Allah insanların bir kısmını cehennem için yaratmıştır" diyenlerin görüşünün yanlış olduğuna delâlet eder." 26[26]

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/104-105
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/105
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/105
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/106

Üçüncü Mesele

"(Onları İmtihan etmek için)" ifadesinin başındaki lâm, Mu'tezile'ye göre, Allah'ın fiillerinin bir gayeye bağlı
olduğunu açıkça gösterir. Alimlerimiz ise, "Bu imkânsızdır. Çünkü fiilleri maksadlara bağlı olarak yapmak, ancak o maksadları (gayeleri), o fiiller vasıtasıyla elde edebilenler için doğrudur. Bu, Allah'ın âciz olduğu neticesine götürür. Halbuki bu, Allah hakkında düşünülemez" demişlerdir. 27[27]

Dördüncü Mesele

Zeccâc, buradaki eyyühüm kelimesinin mübtedâ olarak merfû olduğunu, ama bunun istifham lafzı olduğunu,
manasının da "Biz, bunun mu, yoksa şunun mu daha güzel amel işlediğini görelim diye, imtihan ederiz" şeklinde olduğunu söylemiştir. 28[28]

Cürüz Kelimesinin Anlamı

Cenâb-ı Allah sonra, "Bununla beraber biz, onun üstünde olan şeyleri elbet kupkuru toprak yapanlarız" buyurmuştur. Bununla Allah Teâlâ, yeryüzünü, insanın orada devamlı olarak, nimetler içinde yaşaması için değil de, imtihan ve denemek için süslediğini beyan etmektedir. Çünkü o süsler, oradan giderilecektir. Bunun delili, bu ayetteki, ''Biz, onun üstünde olan şeyleri elbet kupkuru bir toprak yapanlarız" ifadesidir. Bunun bir benzeri de, "O (yeryüzünün) üzerinde olan herşey fânidir" (Rahman, 26); "(Allah) yerleri dümdüz bir toprak haline getirecek"(Bnbya. 106) ve "Yeryüzü uzatıldığı zaman"(inşikak, 3) ayetleridir. Buna göre mana, "yeryüzündeki şeyler son bulduktan sonra, mutlaka herkes yaptığının cezasını alacaktır" şeklindedir. Bu ifade, sadece yeryüzünde olan şeylerin helak edileceğinin söylenmesi, sanki yeryüzünün kalacağı vehmini vermektedir. Ama diğer ayetler, yeryüzünün de yok olacağına delâlet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O gün yer, başka bir yere tebdil olunacaktır" (İbrahim,) buyurmuştur. Ebu Ubeyde şöyle der: "Sa'id, yerin üstüdür, yani yeryüzüdür." Zeccâc, bunun üzerinde hiç bitki bitmemiş olan yol olduğunu söyler. Biz bu kelimenin izahını teyemmüm ayetinde yapmıştık. "Cürüz" hakkında ise Ferrâ şöyle der: "Bu, üzerinde bitki olmayan toprak (yer) demektir. Nitekim Arapça'da, "bu toprak, kıraç hale geldi, kıraçtır" denilir. Yine yeryüzünde olan herşeyi yiyip bitirdiği zaman, çekirge, koyun ve deve hakkında, denilir. Yine çok fazla yiyen kadına, insanların kökünü kazıdığı için, denilir. Ayette geçen j O "Kıraç toprağa "(Secde. 27) ifadesi de bunun benzeridir. 29[29]

Ashab-ı Kehf

"Sen, bizim ayetlerimiz içinden Kehf ve Rakım ashabının ibrete şayan olduklarını mı sandın? Hani o genç yiğitler mağaraya sığınmıştı ve "Ey Rabbimiz, bize tarafından bir rahmet ver ve işimizde bizim için bir muvaffakiyet hazırla" demişlerdi. Bunun üzerine nice yıllar mağarada, onların kulaklarına perde vurduk, iki zümreden hangisinin bekledikleri gayeyi daha iyi hesap edici olduklarını bilelim diye, sonra da onları uyandırdık" (Kehf, 9-12).
Ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 30[30]

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/106
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/106
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/106-107
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/107

Birinci Mesele

Bil ki müşrikler Ashab-ı Kehf Kıssası'ndan dolayı hayrete düşmüş, hadiseyi de, imtihan için Hz. Peygamber (s.a.s)'e sormuşlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "sen onların, sadece bazı ayetlerimizden ötürü şaştıklarını mı sandın? Böyle sanma, çünkü süetlerimizin heps; narikulâdedir, Çünkü gökleri ve yeri yaratıp, sonra yeri çeşitli -aden, bitki ve canlılarla süsleyip, daha sonra da onu butun bunlardan boş, ıssız v.'aç) hale getirebilen kimsenin, Ashab-ı Kehf i üçyüz yi! veya daha fazla uykuda bekletmeye kadir olmasını, onlara merhamet edip, kftnditerini muhafaza edebileceğini -asit akıldan uzak görürler?" demiştir, işte bu ayetlerin, önceki ayetlerle ilgi ve - .nasebetinirı izahı budur. Allah en iyi bilendir. 31[31]

Nüzul Rivayeti

Biz, Ashab-ı Kehf Kıssası'nın sebebi nüzulünü,.(İsra, 85) ayetinin de sebeb-i nüzulü olarak zikretmiştik. Muhammed b. İshak, bu kıssanın sebeb-i nüzulü olan hadiseyi genişçe anlatarak şöyle demiştin Nadr b. Haris, Kureyş'in şeytanlarından, kötü kimselerinden idi. O, Allah'ın Resulüne eziyet eder, düşmanlık beslerdi. Hira"ya gidip, oradan (İran efsânelerinden) Rüstem ve İsfendiyâr Hikâyelerini öğrendi. Hz. Peygamber (s.a.s), bir topluluk içine oturduğunda, Allah'tan bahsederdi. Etrafındakilerine, geçmiş ümmetlerin başına gelen hâdiseleri anlatırdı. Hz. Peygamber o topluluktan ayrılınca; Nadr, hemen, onun yerini alıp şöyle derdi: Vallahi ey Kureyşliler, ben ondan daha güzel (hikâyeler) anlatırım. Gelin, ben size onun sözlerinden daha güzelini söyleyeyim" diyor ve onlara İran krallarının efsanelerini anlatıyordu.
Daha sonra Kureyşliler onu ve beraberinde Utbe b. Ebî Mu'ayt'ı, Medine'deki yahûdî alimlerine gönderip, onlardan, "Hz. Muhammed (s.a.s)'i ve onun durumunu sorun. Onlara, Muhammed (s.a.s)'in sözlerini nakledin. Zira onlar önceki kitap sahipleridir. Dolayısıyla onlar bizim bilmediklerimizi de bilirler" dediler. Bunun üzerine onlar, çıkıp Medine'ye geldiler ve yahûdî âlimlerine Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumunu sordular. Onlar da, "Ona şu üç şeyi sorun:
a) Asırlar önce gidip kaybolan o gençlerin (Ashab-ı Kehf'in) durumunu sorun. Çünkü bunların kıssası enteresandır.
b) Doğu-batı her yere ulaşabilen o seyyahın hadisesini sorun.
c) Ona ruhu ve ruhun ne olduğunu sorun. Eğer o size, bunların cevabını verirse, bilin ki peygamberdir. Aksi halde, peygamber olduğunu uyduran birisidir" dediler.
Nadr ve arkadaşı Mekke'ye dönünce, Kureyş'e: "Biz, bizimle Muhammed (s.a.s) arasında kesin hükmü ortaya çıkaracak birşeyi getirdik" dediler ve yahûdîlerin söylediklerini onlara haber verdiler. Kureyş, Resûlullah'a gelip, bu soruları sordular. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "inşaallah" demeden, "sorduklarınıza, yarın cevap veririm" dedi. Bunun üzerine Mekkeliler çekip gittiler. Hz. Peygamber (s.a.s), O'nların sorduğu şeylerin cevabını, onbeş gün bekledi. Böylece Mekkeliler, onun hakkında ileri geri konuşmaya başladılar ve "Muhammed bize 'yarın' dedi ama, bugün onbeşinci gün. Galiba bu ona zor geldi" dediler. Derken Cebrail (a.s), Hz. Peygamber'e Kehf Sûresi'ni getirdi ki bu sûrede Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'i, Mekkeliler iman etmiyorlar diye üzüldüğünden ötürü kınaması, o gençlerin (Ashab-ı Kehf) ile o seyyahın haberi vardır. 32[32]

Kehf ile Rakim'in İzahı

"Kehf", dağdaki büyük ve geniş oyuk (mağara) demektir. Bunun küçüğüne "gâr" denir.
Ayette bahsedilen "Rakîm" ile ilgili birkaç görüş vardır:
1) İkrime, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kur'ân'da geçen kelimelerin

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/107
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/108

hepsinin manasını bilirim, ancak şu dört kelime hariç: Bunlar "gislîn, henân, evvâh ve rakîm kelimeleridir."

2) İkrime'nin rivayetine göre, İbn Abbas (r.a)'a, "rakim'in ne olduğu sorulduğunda o: "Ka'b, bunun Ashab-ı Kehf'in çıkıp gittikleri memleketleri olduğunu iddia ediyor" demiştir. Süddî de bu görüştedir.

3) Sa'îd b. Cübeyr ve Mücâhid ise, "Rakîm, taş levhadır" demişlerdir. Bunun, o mağaranın kapısında asılı olup üzerinde Ashab-ı Kehf'in isimleri ile kıssaları yazılı olan kurşun bir levha olduğu da söylenmiştir. Bu, bütün me'ânî ile Arapça âlimlerinin görüşüdür. Bunlar şöyle demişlerdir: "Rakîm, kitap (yazma) manasınadır. Bunda asıl olan da, yazılmış olmasıdır. Daha sonra bu kelime, fa'îl veznine dönüşmüştür. Binâenaleyh "rakîm", yazmak demektir. Hak Teâlâ (Mutama. 20) ifadesi de, kitabün mektubun (yazılmış kitap) manasınadır." Ferrâ şöyle der: "Rakîm, Ashab-ı Kehf'in isimlerinin ve özelliklerinin yazıldığı bir levhadır. Biz, onların isimlerinin buraya rakamlanmış (kazınmış) olduğundan ötürü buna "rakîm" dendiğini sanıyoruz." İnsanların, Ashab-ı Kehf'in hadiselerini, mağaranın bulunduğu dağın bir tarafına kazıyıp yazdıkları söylenmiştir.

buyruğu ile, Bizim mahlûkatımızın değişik halleri nazar-ı
dikkate alındığında, bunların yanında onların hadiselerinin (daha) enterasan olduğunu mu sanıyorsun Böyle sanma, çünkü o hâdise, bunların yanında enteresan değildir" manası kastedilmiştir. Ayetteki aceben kelimesi, mef'ûl manasında bir masdar olup, ifadenin takdiri, "Onlar, kendilerinden dolayı hayrete düşülmüş oldular" şeklindedir. Binâenaleyh, onların bu hali, masdar ile ifade edilmiştir. Ve, mef'ûl-i bih durumunda olan onlar masdar (aceben) ile ifade edildiler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hani o genç yiğitler mağaraya sığınmıştı" buyurmuştur. Buradaki iz edatının, takdirinde olarak kendinden önceki hasibte fiiline taalluk etmesi caiz değildir. Çünkü, onlarla Hz. Peygamber arasında çok uzun zaman bulunmaktadır. Binâenaleyh, hasibte'nin ifade ettiği zan ve sanma fiili, onların, mağaraya sığındığı o zamana, o vakte taalluk
etmez. Tam aksine İz edatı, hazfedilmiş olan bir kelimeye taalluk eder ki, buna göre ifadenin takdiri "o, zamanı hatırla, hani..." şeklinde olur. Buna göre bu ifadenin manası, "onlar oraya vardılar ve orasını kendilerine barınak edindiler" şeklinde olur. 33[33]

İlahî Rahmeti Arzulamaları

Ve bunun akabinde de "Ey Rabbimiz, bize tarafından bir rahmet ver" dediler. Yani, "rahmetinin hazinelerinden ve lütuf ve ihsanın celâlinden olmak üzere bize rahmet ver" demektir. Rahmet, marifetuİlaha, sabra, rızka ve düşmandan emin olmaya iletilmeleridir. Onların "tarafından" şeklindeki sözleri, o rahmetin azametini, ululuğunu ve yüceliğini gösterir ki bu da, rahmetin, Allah'ın lütfuna ve engin cömertliğine uygun olması demektir. "ve hazırla" ifadesi ise, "ıslâh et" demektir. Bu senin, "Heyyetu'l-emre fe teheyye'e" "işi düzelttim, ıslâh ettim, o da düzeldi" deyiminden alınmıştır "işimizde bizim için bir muvaffakiyet" ifadesine gelince, reşed ve reşâd "dalâl" (sapıklık, sapma)mn zıddıdır. Bu ifadenin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) İfadenin takdiri, "Bizim için, muvaffakiyetli bir iş hazırla. Böylece biz de onun sayesinde, doğruya ulaşmış ve hakka vasıl olmuş kimseler olalım" şeklindedir.

b) Bunun takdiri, "işimizi tastamam, kolay kıl, kotaylaştır" demektir. Bu senin, "re'aytu minke reşedan" "Senden hep iyilik, kolaylık, güzellik gördüm" demen gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onların kulaklarına perde vurduk" buyurmuştur. Müfessirler, bunun manasının, "Biz onları uyuttuk" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki. bunun takdiri, "Biz onların kulaklarına, onları uyandıracak seslerin, kulaklarına ulaşmasına mani olacak perdeler vurduk" şeklindedir ki, bu da "Biz onların kulaklarına perde vurduk" demektir. Ancak ne var ki burada, mef'ûl durumunda otan "hıcâb-perde" kelimesi hazfedilmiştir. Nitekim, Arapça'da,

---

[33] 33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/09

"hanımının (kabrinin) üzerine kümbet yaptı" manasında, "Benâ alâ imreatihî" denilmesi gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Mak, onların kulaklarına bu perdeyi, mağarada vurduğunu beyan buyurmuştur ki, buna göre (mağara) kelimesi, mekân zarfı olur. 34[34]

Aded Kelimesinin İzahı

O'nun, "nice yıllar" ifadesi de, zaman zarfıdır. Ayetteki ifadesiyle ilgili iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Zeccâc şöyle der: "Burada adedfi kelimesinin zikredilmesi, bu yılların çok ve uzun olduğunu göstermek içindir. Sayılan her şey hakkında "aded" kelimesi getirilir ve o, onunla vasfedilirse, onun çok olduğu murad edilir. Çünkü az olduğunda, onu saymadan da miktarı anlaşılır. Ama çok olduğunda, saymaya ihtiyaç duyulur. Binâenaleyh sen, "Günlerce kaldım" dediğinde, bununla kesreti, çokluğu murat etmiş olursun."
İkinci Bahis: Adeden kelimesinin mansub olması hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1)Bu, (o yıllar) kelimesinin sıfatıdır. Buna göre ifadenin takdiri, "sayılı olan yıllar" şeklindedir. Bu, Ferrâ ve Zeccâc'ın görüşüdür. Buna göre, bu ifade hakkında, şu iki tür takdir caiz olur:
a) Muzâfın hazfedilmesı;
b) İsm-i mef'ûrün masdar ile ifade edilmiş olması.
2) Zeccâc, bu ifâdenin, mef'ûl-i mutlak olarak mansub olmasının caiz olacağını da ileri sürmüştür. Buna göre ifadenin takdiri, "sayıyla sayılacak olan" şeklindedir. 35[35]

Ashab-ı Kehf'in Diriltilmeleri

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, "iki zümreden hangisinin, bekledikleri süreyi daha iyi hesap edici olduklarını bilelim diye, sonra da. uyumalarından sonra, onları uykularından uyandırdık" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 36[36]

Tabirinin İzahı

kelimesinin başındaki lâm, lâmu'i-garad, tafîl (sebep, illet ve gaye lâmıjdır. Binâenaleyh bu, Allah'ın
fiillerinin bir maksada bağlı olarak meydana geldiğine delâlet eder ki, bu husustaki izahımız daha önce geçmişti. 37[37]

İkinci Mesele

Bu ifadenin zahiri, Allah Teâlâ'nın, böyle bir bilgiyi elde etmek için onları uyandırdığını iktiza etmektedir. Bu durumda bu mesele, Allah Teâlâ'nın, hadiseler meydana gelmeden önce onları bilip bilmediği hususuna varıp dayanır. Bu cümleden olarak Hişâm: "Allah Teâlâ hadiseleri, ancak onlar meydana geldiğinde bilebilir" denmiş ve bu ayetle istidlal etmiştir ki bu husustaki açıklama daha önce geçmişti. Kur'ân-ı Kerim'de benzeri ifadeler pek çoktur. Bu sûrede geçenler ise, bu ayetler cümlesindendir. Bakara Sûresi'ndeki (Bakara. 143) Âl-i İmrân'daki (Al-i imran, 142) ayetleri de bunlardandır. Yine, Cenâb-ı Hakk'ın (kehf,7)ve 31) ayetleri de bu anlamdadır. 38[38]

Üçüncü Mesele

---

[34] [34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/110
[35] [35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/110-111
[36] [36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/111
[37] [37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/111
[38] [38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/111

ifadesinin başındaki eyyü kelimesi, mübtedâ olarak merfû, ahsa kelimesi de, onun haberidir. Bu cümlenin tamamı da, fiilinin müteallakıdtr. İşte bundan dolayı, fitli ifadesinin lafzında âmil olamamış, tam aksine bu ifade, merfûiyyet üzere kalmıştır. Bunun bir benzeri de, meselâ senin "git ve onlardan hangisinin kalktığını öğren" demen gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Sor kendilerine: Onlardan hangisi bunun avukatı olacak?" (Kaiem 40) ve "Sonra her ümmetten (Kaiem. 40) ve "Sonra her ümmetten hangisi rahman olan (Allah 'a) karşı daha ziyade asi ve cüretkâr olmuşsa muhakkak ve muhakkak ayırıp atacağız"(Meryem, 69) buyurmuştur. Bu kelime, meçhul siğasıyla li-yu'leme şeklinde de okunmuştur ki, buna göre şu iki incelik söz konusu olur:

a) Böyle olması halinde, Allah'a yeni bir bilginin nisbet edilmesi gerekmez; tam aksine mana, "Bu bilgi, bazı kimseler için hasıl olsun diye onları uykularından uyandırdık" şeklinde olur.

b) Böyle okunması halinde, eyyü kelimesi, lafzan mansûb olması gerekir. Ancak ne var ki, birisi şöyle diyebilir: Müşkillik henüz devam etmektedir. Çünkü eyyü kelimesinin merfu olması, yu'leme fiilinin kendisine isnâd edilmesi sebebiyle değil, mübtedâ olmasından dolayıdır. Bu müşkile, birisi cevap vererek şöyle diyebilir: "Tek bir ma'mûl üzerinde iki âmilin müessir olması imkânsız değildir." Çünkü nahvî âmillerin, birtakım alâmetleri ve işaretleri bulunmaktadır. Binâenaleyh, pekçokaynı şey hakkında küçük tanıtıcının bulunması sakıncalı değildir. Allah en iyisini bilendir. 39[39]

İki Hizibten Maksad

Alimler bu iki grubun kim olduğunda ihtilaf etmişlerdir:

1) Bu cümleden olarak Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın, "Bununla, (gençlerin bulunduğu) o şehre sırayla kral
olanlar kastedilmiştir. Binâenaleyh, krallar bir grup, Ashab-ı kehf de bir grup kabul edilmiştir" dediğini rivayet etmiştir.

2) Mücâhid, "Her iki grup da gençlerden meydana gelmiştir. Çünkü mağaradakiler uyandıklarında, ne kadar süre uyumuş oldukları hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "İçlerinden bir sözcü dedi ki: "Ne kadar eğleştiniz?" (Bazıları) "Bir gün, yahut bir günden az eğleştik" dediler. (Diğerleri de) "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilendir"{KeM, 19) ifadesidir. Binâenaleyh, iki hizip bu ikisidir; "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilendir" diyenler de, onların orada uzun süre (kaldığını bilenlerdir.

3) Ferrâ, "Bu iki grup da, Ashab-ı Kehf zamanında yaşamış ve onların uykuda kaldıkları süre konusunda ihtilaf etmiş olan müslümanlardandır" demiştir. 40[40]

Beşinci Mesele

Ebu Ali el-Farisî şöyle der: "Ayetteki ahsa kelimesi, ism-i tafdil değildir. Çünkü, bu kalıbın, sülâsî mücerred fiillerin dışından gelmesi caiz değildir. şeklindeki ifadelere gelince, bunlar şaz kabilinden olan kullanışlardır. Şaz ifadelere ise kıyas yapılmaz. Daha doğrusu, doğru olan şudur: Buradaki ahsa kelimesi, mazi fiil olup, eyyü mübtedâsının haberidir. Mübteda ve haber ise, li-na'leme fiilinin mef'ûlü. emedâ kelimesi de ahsa fiilinin mef'ûl-ü bih'idir. ifadesinde mâ da, masdariyye mâ'sı olup, kelamın takdiri, "Onların kalışlarının zamanını saydı" şeklinde olur. Netice olarak kelamın takdiri, "Bu iki hizipten hangisinin bu bekleyişin müddetini daha iyi sayacağını bilelim diye" şeklindedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın "Allah onu saymıştır" (Mücadele, 6) "Her şeyi sayı ile saymıştır için, 28) ayetleridir. 41[41]

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/112

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/112

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/113

Evliyanın Kerametine Delil

Sufi ulemanın, "keramet" görüşünün doğruluğuna, bu ayetle istidlal etmişlerdir ki, bu apaçık bir istidlaldir. Biz
bu meseleyi burada, tafsilatlı bir biçimde ele alacağız. Bu sebeple biz diyoruz ki: Kerametin caiz olduğunu gösteren delillere girmeden önce şu mukaddimeyi sunma ihtiyacını duymaktayız: 42[42]

"Velinin Tarifi

Birinci Mukaddime: Bu mukaddime, "velfnin ne olduğunu beyan hususundadır. Bu sebeple biz diyoruz ki, burada şu iki izahı yapmak gerekir:
a) Bu kelimenin, tıpkı alîm ve kadîr gibi ism-i failin mübalağa vezinlerinde olmasıdır. Buna göre "velî", araya hiçbir günah girmeksizin, taatları birbirine eklenen ve birbirinf takip eden kimse demektir.
b) Bu kalıbın, tapkı katil ve cerîh kelimelerinin, makûl ve mecruh manalarına olması gibi, mef'ûl manasıncja olmasıdır. Buna göre velî, Cenâb-ı Hakk'ın, korumasına aldığı ve onu, her türlü günah nevinden koruduğu; kendisine itaata muvaffak kılmayı sürdürdüğü kimsedir. Bil ki bu isim, Allah Teâlâ'nın (Bakara, 257); (ATâi, 196) (Bakara286) dili "Bunun sebebi şudur. Çünkü Allah şüphesiz iman edenlerin velisidir. Kâfirlere gelince, onların velisi yoktur" (Muhammed, 11) ve (Mâide, 55) ayetlerinde anlatılan mananın aynısıdır. Ben derim ki: Arapça'da "velî" kelimesi, yakın olan demektir. Buna göre kul, tartlarının çokluğu, ihlasının fazlalığı sebebiyle Allah'a yaklaşıp; Rab Teâlâ da rahmet, lütuf ve ihsanıyla ona yaklaştığında, işte o noktada velîiik tahakkuk eder. 43[43]

Harika Şeylerin Taksimi

İkinci Mukaddime: Bir insanın elinde harikulade bir fiil meydana geldiğinde bu, ya bir iddia ite ilgili olarak meydana gelmiş olur, ya da böyle olmaz.
1) Bir iddiadan dolayı meydana gelen birinci kısma gelince, bu iddia, ya ulûhiyyet, yahut nübüvvet, veyahut velayet, veyahut da sihir ve şeytana itaat davası olur. Binâenaleyh, böylece bu dört kısım olmuş olur.
Birinci Kısım: Bu kısım, ulûhiyyet iddiasında bulunmadır. Alimlerimiz, hiçbir muaraza olmaksızın, ulûhiyyet iddiasında bulunan kimsenin elinde harikulade hallerin zuhur etmesini caiz görmüşlerdir. Rivayet edildiğine göre Firavun, ulûhiyyet iddiasında bulunmuş ve onun elinden, harikulade şeyler zuhur etmiştir. Bu tür şeyler, Deccâl için de nakledilmiştir. Alimlerimiz şöyle demişlerdir: Bu, olabilir. Çünkü onun şekli ve şemaili (tutumu), onun yalancı olduğunu zaten gösterir. Binâenaleyh, onun etinde harikulade hallerin zuhur etmesi, herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermez.
İkinci Kısım: Peygamberlik iddiasında bulunmak demek olan bu kısım da ikiye ayrılır: Çünkü bunu iddia eden ya doğru söylemektedir, ya da yalancıdır. Eğer doğru söylüyorsa, onun elinden harikulade hallerin zuhur etmesi vacip olur. Bu, peygamberlerin nübüvvetinin doğruluğunu kabul eden herkes arasında "müttefekun aleyh" bir meseledir. Eğer yalancı ise, onun elinden harikulade hallerin zuhur etmesi caiz olmaz. Faraza zuhur etse bile mutlaka onda muarız bir durumun bulunması gerekir.
Üçüncü Kısım: Bu kıstm, velayet iddiasında bulunmak ve velîlerin keramet sahibi olduklarını iddia etmektir. Alimler velînin hem keramet iddia etmesinin caiz olup olmaması, hem de o kerametin, onun iddiasına uygun olarak gelip gelmemesi hususunda ihtilaf etmişlerdir.

---

[42] 42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/113
[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/113

Dördüncü Kısım: Ki bu, sihir ve şeytana itaat iddiasıdır, biz ehl-i sünnete göre, böylesi kimselerin elinden harikulade hallerin zuhur etmesi caiz olduğu halde, Mutezilo'ye göreyse caiz değildir. 44[44]

Keramet ve İstldrac

2) Herhangi bir iddia olmaksızın, bir kimsenin elinden harikulade hallerin zuhur etmesidir. Binâenaleyh bu insan ya salih, Allah'ın razı olduğu bir kimsedir; veyahutda kötü, günahkâr bir kimsedir. Birincisi, böylesi salih ve veli kulların, kerameti olduğunu söylemedir. Alimlerimiz bunun caiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Mutezile'den Ebul-Huseyn el-Basrî ile talebesi Mahmud el-Harezmî hariç, bunu kabul etmemişlerdir.
Allah Teâlâ'dan uzak olan bazı kimselerden harikulade hallerin zuhur etmesine gelince, işte, buna da "istidrâc" adı verilmiştir. Bu iki mukaddime hususundaki ayrıntılı açıklamamız işte budur. 45[45]

Keramet Hakkında Nakli ve Akli Deliller

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Veli kulların kerametlerinin caiz olduğuna, Kur'ân, hadis, eser ve aklî deliller delâlet etmektedir. Kur'ân'a gelince, bu hususta bize göre delil olabilecek pekçok ayet bulunmaktadır: 46[46]

Ayetlerden Deliller

Birinci Delil: Hz. Meryem kıssasıdır. Ki biz bunu, Al-i İmrân Sûresi'nde açıklamıştık. Binâenaleyh, tekrarlamıyoruz.
İkinci Delil: Ashab-ı Kehf Kıssası ve onların, 309 (üçyüzdokuz) yıl gibi bir süre içinde, her türlü kötülüklerden, afetlerden uzak bir biçimde diri kalmaları ve Allah Teâlâ'nın onları, güneşin ısısından koruyup muhafaza etmesidir. Nitekim Cenâb-f Hak, "Görürdün ki güneş doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına yönelir, battığı vakit de onların sol yanım kesip giderdi. Kendileri ise, oranın geniş bir yerinde idiler. Sen onları uyanık kimseler sanırsın. Halbuki onlar, uyuyorlardı"{Kem, 17-18) buyurmuştur. Bazı kimseler de bu mesele hususunda Cenâb-ı Hakk'ın "Nezdinde kitaptan bir ilim olan (zât), "Ben dedi, gözün sana dönmeden evvel onu sana getiririm" (Nemi, «) ayetine tutunmuşlardır. Biz, katında kitap ilminin bulunduğu o kimsenin, Süleyman (a.s) olduğunu açıklamıştık. Binâenaleyh bu istidlal düşer. Kadî buna şu şekilde cevap vermiştir: "Onların içinde veyahut da o zamanda, kendisinde bir ilim bulunan bir nebinin mutlaka bulunması gerekir. Çünkü bunda da, diğer mucizeler gibi, harikulade bir durum vardır." Biz diypruz ki: Bu hadisenin, herhangi bir peygamber için mucize olması imkânsızdır. Çünkü onların uykuya yönelmesi, harikulade bir iş değildir ki, bu bir mucize kabul edilsin! Zira halkın bu oiayda onları tasdik edebilmeleri için, bu uyku boyunca yaşayıp o vakit kalkanların 309 sene önce uyumuş olan o kimseler olduklarını bilmeleri gereklidir. Halbuki bu şartların hiçbiri tahakkuk etmemiştir. Binâenaleyh bu hadiseyi, herhangi bir peygamber için mucize kabul etmek imkânsızdır. Geriye, bunun velî kullar için bir keramet ve onlar için bir ihsan kılınmış olması durum kalır. 47[47]

Hadislerden Deliller (Zahid Cüreyc)

1) Ebu Hureyre (r.a)'den gelen ve Sahîhayn'de yer alan bir hadise göre, Hz. Peygamber

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/114
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/114-115
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/115
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/115

(s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Şu üç kimse hariç, beşikte hiç kimse konuşmamıştır. Meryem oğlu îsâ, Abid Cüreyc zamanındaki bir çocuk ve başka bir çocuk. Hz. İsa'ya gelince, siz onu tanıyorsunuz. Cüreyc ise, Israîloğullan arasında abid bir kimse idi. Ve onun annesi vardı. O bir gün namaz kılıyordu. Derken annesi oğlunu arzuladı da, "Ey Cüreyc" dedi. Cüreycde, "Ey Rabbim, namazımı mıhlayım, yoksa annemi mi göreyim?" dedi. Sonra namazına devam etti. Derken, annesi onu ikinci kez çağırdı. Cüreyc, yine aynı şeyi üç defa tekrarladı. Cüreyc namaz kılıyordu, annesi ise onu çağırıyordu. Bu durum, annesinin zoruna gitti. Bunun üzerine annesi, "Ey Allahım, ona zinakâr kadtnlan göstermeden onun canını alma" diye beddua etti. O yörede zinakâr bir kadın vardı. Bunun üzerine o kadın, İsrâiloğullarma, "Ben Cüreyc'i yoldan çıkarayım da, o zina etsin" dedi ve onun yanma vardı, ama muvaffak olamadı. Orada bir çoban vardı; geceleyin, onun manastırının duvarının dibinde barınırdı. O kadın, Cüreyc'den kâm alamayınca, bu sefer, o çobandan kâm almayı istedi ve yaptı. Derken onun bir çocuğu oldu; sonra da o kadın, "Bu çocuğum, Cüreyc'dendir" dedi. Bunun üzerine Israîloğullan o kadının yanma geldiler ve Cüreyc'in manastırını parçaladılar, ona sövüp saydılar. Derken o. namazı kılıp duâ ettikten sonra, -ki Ebu hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s), Cüreyc'in, "£y çocuk, baban kimdir?" deyip, eliyle ona vurduğunu naklederken, ben Hz. Peygamber (s.a.s)'i görür gibi oluyorum" demiştir.- İşte Cüreyc böyle sorunca, çocuk, "Çobandır" cevabını verir. Bunun üzerine tsrâiloğullan yaptıklarına bin pişman olur ve Cüreyc'den af dileyerek, "Biz senin manastırını altın ve gümüşten yapacağız" derler, o ise bunu kabul etmeyerek, manastırını ilk hali üzere yapar." 48[48]

Beşikte Konuşan Diğer Çocuk

"Diğer çocuğa gelince, bu da şöyledir: Bir kadının, emzikte bir çocuğu vardı. Derken kendisine, güzel görünümlü ve yakışıklı bir delikanlı uğrar. Bunun üzerine o kadıncağız, "Allahım, benim çocuğumu da böyle yap!" deyince, memedeki çocuk, "Allahım, sen beni böyle yapma" der. Sonra o kadına, halkın, hırsız ve zinakâr olduğunu, bundan dolayı da ceza görmüş olduğunu söyledikleri bir kadın uğrar. Bunun üzerine kadın da, "Allahım, sen benim oğlumu bu şekilde yapma" der, buna mukabil çocuk da, "Allahım, beni onun gibi yap" der. Bunun üzerine annesi ona, bu hususta niye böyle dedin? deyince, o çocuk "O gördüğün genç, zorbalardan bir zorba idi. Ben onun gibi olmayı istemedim. Bu kadın ise, zina etmediği halde onun zina ettiği, hırsızlık yapmadığı halde hırsızlık yaptığı söylenen, her seferinde de, "Allah bana yeter" diyen bir kadındır" der, "49[49]

Mağarada Kalan Üç Kişi

2) Bu, mağarayla ilgili haber olup, bu da sahih hadis kitaplarında meşhur olan bir haberdir. Zührî'nin, Salim'den, Salim'in de İbn Ömer'den rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: "Sizden önceki bir zamanda üç kişi yolculuğa çıkar. Derken, gece karanlığı çökünce, onlar bir mağaraya sığınırlar. Oraya girdiklerinde, dağdan büyük bir kaya parçası yuvarlanır ve mağaranın kapısını tıkar. Bunun üzerine onlar, "Allah'a yemin olsun ki, sizi bu kaya parçasından ancak, saJih amellerinizi zikrederek, Allah'a dua etmeniz kurtarır" derler. Derken onlardan birisi şöyle der: "Benim, ihtiyar ana-babam vardı. Ben, onlardan önce akşam sütümü içmezdim. Derken onlar bir gün bir ağacın gölgesinde uyuyakalmışlardı. Ben ise, onların yanıbaşından ayrılmadım. Onların, içecekleri sütü akşamleyin sağarak onlara getirdim. Derken, onları yine uyur buldum. Ne onları uyandırmak ne de onlardan önce sütümü içmek istedim. Elimde süt bardağı olduğu halde, fecir doğuncaya kadar ayakta olarak onların uyanmasını bekledim. Nihayet uyandılar ve sütlerini içtiler. Allahım, eğer ben bunu senin rızan için yaptımsa, kaya parçasından dolayı içine düştüğümüz bu sıkıntıdan bizi kurtar."

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/115-116
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/116

Bunun üzerine, ram çıkmalarına imkân vermeyecek biçimde, kaya parçası biraz aralandı.
Sonra diğer genç şöyle dedi: "Benim amcamın bir kızı vardı. Ben onu çok seviyordum. Derken ondan kâm almak istedim. Ama o, kaçındı benden. Bir yıl o. geçim sıkıntısına düştü. Bunun üzerine benim yanıma gelince ben ona, onunla başbaşa kalmam mukabilinde büyük bir mal verdim. Onu tam elde edeceğim zaman o, "Senin, bu mührü (bekâret mührü) haksız yere (nikâhsız olarak) bozman caiz olmaz" dedi. Bunun üzerine ben bu işten kaçındım ve onu verdiğim mal ile başbaşa bıraktım. Allahım, eğer ben bunu senin rızan için yaptıysam, içine düştüğümüz bu sıkıntıyı bizden gider." Bunun üzerine kaya biraz daha aralanır, ama onlar oradan yine de çıkamazlar."
Hz. Peygamber (s.a.s) sözüne devamla şöyle der: "Bunlardan üçüncü genç, "Allah'ım, ben ücret mukabilinde işçi çalıştırıyordum. Onlara ücretlerini de veriyordum. Ancak onlardan birisi ücretini almadan çekip gitti. Bunun üzerine ben onun parasını değerlendirdim, bu paradan pekçok mal, mülk meydana geldi. Derken, bir müddet sonra o adam çıkageldi ve "Ey Allah'ın kulu ücretimi ver" dedi. Bunun üzerine ben de ona, "Şu gördüğün koyun, deve ve köle, senin ücretinin bir mahsulüdür, ondan elde edilmiştir" dedim. Buna mukabil o, "Ey Allah'ın kulu, benimle alay mı ediyorsun?" dediğinde ben, "seninle alay etmiyorum" dedim. Bu cevap üzerine o, bütün bu malları aldı. Allah'ım, ben bunu eğer senin nzan için yaptıysam içinde bulunduğumuz sıkıntıyı bizden gider" dedi. Derken kaya parçası mağaradan ayrıldı; onlar da oradan çıkıp yollarına devam ettiler."[50] Bu, müttefekun aleyh, sahih hasen bir hadistir.
3) Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Saçı-başı dağınık, üstü-başı toz içinde, vücudunun üst ve altını örtmek için sadece iki eski esvabı olan ve kendilerine önem verilmeyen nice kimseler vardır ki, eğer onlar Allah'a yemin etse, Allah onu yalancı çıkarmaz"[51] (yani istediklerini verir) hadisidir. Hz. Peygamber, o kimsenin, kendisi için Allah'a yemin etmiş olduğu şeyteri muayyen olarak belirtmemiş, mutlak bırakmıştır.
4) Said İbnu'l-Müseyyeb, Ebu Hureyre (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir gün, bir adam sırtına yük yüklemiş olduğu bir öküzü sürüyordu. Derken öküz ona dönerek, "Ben bunun için yaratılmadım. Ben ancak, ziraat ve tarla sürmek için yaratıldım" der. Bunun üzerine orada bulunanlar, "sübhânellah! konuşan bir öküz!?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), buna hem ben, hem Ebu Bekir, hem de Ömer (r.a) iman ettik'1 der.'[52]
5) Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir gün bir adam, buluttan şöyle bir ses veya gök gürültüsü duyar- "Falancanın bahçesini sula!" O adam şöyle anlatır: "Ben o bahçeye vardığımda, orada bulunan birisiyle karşılaştım ve ona "Adın ne?" dediğimde o, falan oğlu falan oğlu filânca" dedi. Ben ona, "Sen bu bahçeyi biçtiğinde onu ne yapıyorsun?" dedim. O, "Bunu niçin sordun?" dediğinde ben, "Ben buluttan "Falancanın bahçesini sula!" diyen bir ses duydum" dedim. Madem ki sen bunu sordun söyleyeyim, ben bunu üç kısma ayırıyorum. Üçte birini ben ve ailem için, üçte birini fakirler ve yolcular için, üçte birini de bu bahçeme harcıyorum" diye cevap verdi."[53]

Asardan Deliller

Asardan olan delile gelince, biz İşe, hulefâ-i râşidînden zuhur ettiği söylenen kerametlerle işe başlayalım, daha sonra da diğer sahabilerden zuhur edenleri ele alalım: [54]

---

[50] Buhâri, İcâre 12.
[51] Tirmizi, Mevahib, 55 (V/693); Müslim, bir 138.
[52] Müslim fezaili"s-sehabe, 13 (4/1857).
[53] Müslim, Zühd, 45 (4/2288).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/116-118
[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/118

Hülâfâ-ı Râşidîn'in Kerametleri

1) Ebu Bekr (r.a)'e gelince, meselâ şu onun kerametlerindendir: "Hz. Ebu Bekrin cenazesi Hz. Peygamberin kabrinin kapısına kadar götürülüp ve, "Selâm olsun sana. öy Allah'ın Resulü, kapıdaki Ebu Bekr'dir" diye nida edildiğinde, birden kapı açılır ve kabirden ansızın gelen bir ses, "Seveni onu sevenin yanına koyun" der.

Hz. Ömer'e gelince, ondan pekçok keramet zuhur etmiştir. Bunlardan birisi, rivayet edilen şu husustur: O bir ordu yollamıştı. Ordunun başına da, adı Sâriye İbn ei-Husayn olan bir kimseyi emir tayin etmişti. Hz. Ömer cuma günü hutbe okurken, minberin üzerinde bulunduğu sırada, hutbesinde, "Ey Sariye, dağa dağa! (dağ tarafını tut!)" diye bağırır. Ali İbn Ebî Talib (k.v.) şöyle der: "Ben bu sözün hangi günde söylendiğini yazdım." Derken, ordunun öncü kuvvetlerinin temsilcisi çıkagelir ve "Ey mü'minlerin emiri, biz cuma günü hutbe zamanında savaşıyorduk. Karşı taraf bizi hezimete uğratmıştı. Bir de ne görelim, "Ey Sariye, dağa dağa!" diye bağıran bir insan. Bunun üzerine biz sırtımızı dağa verdik. Neticede Allah kâfirleri hezimete uğrattı ve biz, o sesin bereketi sebebiyle büyük bir ganimet elde ettik" der. Va'zu nasihat edenlerden birisi, bunun Hz. Peygamber'e ait bir mucize olduğunu; zira O'nun, Hz. Ebu Bekir ve Ömer'e, "siz, benim kulağım ve gözüm gibisiniz" dediğini; binâenaleyh, Hz. Ömer, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gözü gibi olunca, hiç şüphesiz, o kadar uzaktaki şeyleri görebilmiştir" demiştir.

2) Rivayet edildiğine göre Mısır'daki Nil Nehri, cahiliyye çağında, her yıl bir defa akmaz ve dururmuş. Derken ona, güzel bir kız kurban ederlermiş. İslâmiyet gelince, Amr İbnu'l-As, bu hadiseyi Hz. Ömer'e bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer de bir tuğla üzerine, Nil, eğer Allah'ın emri ile akacaksan, ak! Yok eğer, kendi buyruğunla akacaksan, bizim sana ihtiyacımız yok" diye yazar ve o tuğlayı Nil'e atar. O da bunun üzerine hiç durmaz ve akıverir.

3) Medine'de bir deprem olmuştu. Hz. Ömer kamçısını yere vurup, "Allah'ın zniyle dur!" dedi. O da durdu. Ve artık, bundan sonra Medine'de zelzele görülmedi.

4) Medine'nin kimi av ve bahçelerinde yangın meydana gelir. Bunun üzerine Hz. Ömer bir tuğla üzerine "Ey ateş, Allah'ın izniyle sön!" diye yazar ve onu, yanan yere atar. Derken orası, o anda söner.

5) Rivayet olunduğuna göre, Rum kralının elçisi Hz. Ömer'e gelir ve evini sorar ve o, onun evinin, kralların köşkleri gibi clduğunu tasavvur eder. Bunun üzerine onlar, "onun böyle bir şeyi yoktur. O, sahrada kerpiç döküyor" derler. O sahraya gelince, Ömer (r.a)'i, kamçısını başının altına koymuş ve uyur vaziyette bulur. Elçi buna şaşar ve: "Doğu ve batıdakiler, bu insandan çekinirler. Halbuki bunun durumu bu!" der, sonra da kendi kendine, "Ben bunu yapayalnız bulmuşken öldüreyim de insanları ondan kurtarayım" der, kılıcını kaldırınca, Allah Teâlâ da, oradan iki astan çıkarıverir ve o iki aslan o adama saldırır. Bunun üzerine o, elinden kılıcı atar. O esnada da Hz. Ömer uyanır ve hiçbir şey görmez. Bunun üzerine Hz. Ömer ona durumu sorunca, o ona bu hadiseyi anlatır. Derken müslüman olur. Ben derim ki: Bu hadiseler, ahâd haberlerle rivayet edilen hadiselerdir. Ama burada, tevatür ile bilinen şöyle bir gerçek vardır: Hz. Ömer, dünya zinetinden uzak, her türlü aşırılık ve zoraki I iklerden -zak olduğu halde, doğu ve batıya hakim olmuş, kralları ve devletleri altüst etmiştir. Şayet sen, tarih kitaplarına bakacak olursan, Hz. Adem zamanından o ana kadar Hz. Ömer'e müyesser olanın hiç kimseye nasip olmadığını görürsün. Binâenaleyh o tekel I uf terden son derece uzak olmasına rağmen, o, o hakimiyetleri nasıl elde edebilmiştir? Bunun, en büyük kerametlerden olduğunda hiç şüphe yoktur.

Hz. Osman (r.a)'a gelince, Enes şunu rivayet etmiştir:

a) Yolda yürürken, gözümü kaldırıp bir kadına baktım. Sonra da, Hz. Osman'ın yanına vardım. Bunun üzerine o, "ne oluyor, ben sizi üzerinizde apaçık zina alametleri olduğu halde yanıma girerken görüyorum?" dedi. Ben hemen, "Allah'ın Resulünden sonra da, vahiy geliyor mu?" dediğimde o, "Hayır, bu gerçek ve doğru bir ferasettir" dedi.

b) Hz. Osman mızrakla yaralandığında, kanından akan ilk damla, Cenâb-ı Hakk'ın mushaftaki, "Allah onlara karşı sana kâfi gelecektir. O, hakkıyla işiten ve hakkıyla bilendir" (Bakara. 137) ifadesi üzerine düşmüştür.

c) Cehcâhâ el-Gıfârî, Hz. Osman'ın elinden âsâstnı çekip alır ve onu, dizi üzerinde kırar. Bunun üzerine dizlerine o (öldürücü) kurtçuklar düşer.

Hz. Ali (k.v)'ye gelince, rivayet edildiğine göre onu sevenlerden birisi hırsızlık yapar. Bu, siyah bir köle idi. Derken o, Hz. Ali'ye getirilir. Bunun üzerine Hz. Ali ona: "Çaldın mı, hırsızlık mı ettin?" dediğinde o, "Evet!" cevabını verir. Derken Hz. Ali, onun elini keser ve o, Hz. Ali'nin yanından ayrılır. Selman el-Farisî ve İbnu'l-Kerâ ile karşılaşır. Bunun üzerine İbnu'l-Kerâ, "Elini kim kesti?" deyince, o, "Mü'minlerin emiri, müslümanlann lideri, Hz. Peygamberin damadı ve Hz. Fatıma'nın kocası" diye cevap verir. İbnu'l-Kerâ, "O senin elini kesmiş, sense halâ onu methediyorsun" deyince, "onu niye methetmeyecekmişim? O, haklı olarak benim elimi kesti ve böylece beni cehennem ateşinden kurtardı" dedi. Selmân el-Farisî bunu duyup Hz. Ali'ye haber verince, Hz. Ali o köleyi çağırdı, elini bileğinin üzerine koydu ve onu bir mendif ile örttü ve dua etmeye başladı. Bunun üzerine biz, gökyüzünden şöyle bir ses duyduk: "Elinden örtüyü kaldır." Örtüyü kaldırınca, bir de ne görelim, eli, Allah'ın izni ve o güzelim sanatıyla iyileşmiş." 55[55]

Diğer Sahabenin Kerametleri

Diğer sahabenin bu konudaki halteri de pek çoktur. Bu konuda, onlardan pek az bir şey bahsedeceğiz.

1) Muhammed İbnu'l-Münkedir, Hz. Muhammed (s.as)'in kölesinin gemisinde zuhur eden bir hali şöyle anlatır: "Köle şöyle der: "Gemiye binmiştim; derken, içinde bulunduğum gemi parçalandı. Geminin tahtalarından birisinin üzerine bindim. Bu tahta parçası beni bir aslan ini olan bir yere attı. Derken karşıma bana doğru gelmekte olan bir arştan çıktı. Bunun üzerine ben, "Ey Ebu'l-Hâris56[56] ben Hz. Peygamber (s.a.s)'in kölesiyim" dedim. Bunun üzerine arslan önüme düştü ve bana yol gösterdi. Sonra arslan, hım hım edip kendince bir şeyler söyledi; anladtm ki beni uğurluyor. Sonra da geri döndü."

2) Sabit, Enes (r.a)'den şunu rivayet etmiştir: "Useyd İbn Hudayr ile Ensârdan başka birisi Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda, ihtiyaç duydukları bir konuda konuşuyorlardı. Derken gece epey ilerlemişti. Bunun üzerine onlar Hz. Peygamberin evinden ayrıldılar. Gece alabildiğine karanlıktı. Herbirinin elinde bir değnek vardı. Bu esnada, onların değneklerinden birisi onlara ışık tuttu, yollarını aydınlattı ve onun ışığında yollarına devam ettiler. Yolları ayrılınca, berikinin âsâsı, kendisinin yolunu aydınlattı; o da onun ışığında yürüdü ve evine ulaştı."

3) Alimlerin anlatmasına göre, Halid İbn el-Velîd'in askeri arasında içki içenler bulunuyordu. O, bir gece atına bindi ve askerini dolaştı. Derken, yanında bir küp içki bulunan, at üzerindeki bir adama rastladı. Ona, "bu nedir?" diye sorduğunda o, "sirke!" cevabını verdi. Bunun üzerine Halid: "Ey Allah'ım, onu sirke haline getir!" dedi. Adam, arkadaşlarının yanına vardı ve: "Size, Arapların ömründe içmedikleri bir içki getirdim" dedi. Onlar küpün ağzını açınca, onun sirke olduğunu gördüler ve: "Allah'a yemin olsun ki, sen bize sirke getirdin" dediler. Bunun üzerine o adam: "Bu, Allah'a yemin olsun ki, Halid İbn el-Velîd'in duasının sonucudur" dedi.

4) Meşhur bir hadise ki, bu şudur: Halid İbn el-Velîd, Allah'ın ismini anarak bir avuç zehir yedi. Ama zehir ona zarar vermedi.

5) Rivayet olunduğuna göre İbn Ömer, bir yolculuğunda, vahşî hayvanların korkusu sebebiyle yolda bekleyen bir cemaate rastgelir. Bunun üzerine o, onların yolundaki vahşî hayvanları kovar. Daha sonra da, "Allah, insanoğluna, korktuğunu musallat kılar. Şayet o insanoğlu, Allah'dan başkasından korkmasaydı, ona hiçbir şey musallat olmazdı" der.

---

[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/118-120

[56] Arap dili geleneğinde arsalanın künyesi Ebu'l-Hâris'dir (ç.).

6) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Alâ İbnu'l-Hadrâmî'yi bir savaşa yollamıştı. Derken onlarla, varacağı o yer arasına bir deniz parçası (kadar büyük) bir su girer. Bunun üzerine o. İsm-i Azam duâsıyla duâ eder ve böylece suyun üzerinden yürüyerek geçerler. Bu konuda sufîlerin kitaplarında sayısız rivayetler bulunmaktadır. İsteyen, onları gözden geçirsin. 57[57]

Keramete Dair Akli Deliller

Kerametin caiz olduğuna dair kesin aklî delillere gelince, bunlar pek çoktur.
Birinci Delil: Kul, Allah'ın dostudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Haberiniz olsun ki Allah'ın veli kullan için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir" jnus. 62) buyurmuştur. Rab Teâlâ da, kulunun dostudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah iman edenlerin yardımcısıdır" (Bakara. 257}, "O, bütün sahhlere de velilik ediyor"iAsat, 197), "Sizin dostunuz ancak Allah'tır, O'nun peygamberidir" (Mnde,288), Sen bizim T.evlâmızsm" (Bakara, 55), ve "Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah şüphesiz iman edenlerin velîsidir" (Muhammed, n) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ'nın, kulunun dostu; kulunun da, Allah Teâlâ'nın dostu olduğu sabit olmuş olur. rlem Allah kulunu sever, kul da Allah'ı sever. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O onları sever. onlar da O'nu severler" (Maide, s>, "îman eden/er ise. Allah'ı daha çok severler" (Bakara 165), ve "Allah tevbe edenleri sever, iyice temizlenenleri sever" (Bakara. 222) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Kut, Allah'a itaatta, O'nun emrettiği ve kendisinde rızasının bulunduğu her şeyi yapacak; O'nun nehyettiği ve yasakladığı her şeyi de bırakacak bir dereceye ulaştığında, Hakîm ve Rahîm olan Allah'ın, kulunun bir kerecik istediği o şeyi yapması ve yerine getirmesi nasıl akıldan uzak görülebilir ki? Tam aksine, Cenâb-ı Hakk'ın, onun bu isteğini yerine getirmesi daha uygundur. Çünkü kul, cimriliği, acizliği ve tembelliğine rağmen Allah Teâlâ'nın kendisinden istediği ve kendisine emrettiği her şeyi yapınca, Rahîm olan Rabb Teâlâ'nın, kulunun istediğini bir kerecik yerine getirmesi haydi haydi gerekir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ahdime riayet edin ki, ben de size olan ahdimi tutayım" (Bakara, 40) buyurmuştur.
İkinci Delil: Keramet izhar etmek eğer imkânsız olsaydı, bu imkânsızlık, ya Allah Teâlâ'nın bunu yapmaya ehil olamamasından, veyahut da, o mü'min kulun, bu bağışın kendisine verilmesine ehil olamamasından kaynaklanır. Birincisi Allah'ın kudretini zedeler ki, bu küfürdür. İkincisi de batıldır, zira Allah'ın zâtını, sıfatlarını, fiillerini, hükümlerini ve isimlerini tanımak, Allah'ı sevmek, O'na itaat etmek, O'nu takdis, temcîd ve ululamaya devam etmek, çölde bir yufka ekmeği vermekten veya bir yılanı ya da bir aslanı kulunun emrine vermekten daha kıymetlidir. Binâenaleyh O, kuluna, kulu herhangi bir istekte bulunmaksızın, kendisini tanımayı, sevmeyi zikir ve şükretmeyi nasib ettiğine göre ona, çölde bir yufka ekmeği haydi haydi verir. Bunda, akla sığmayan ne var ki?!
Üçüncü Delil: Hz. Peygamber (s.a.s)'in naklettiği bir hadis-i kudsîde Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: "Kul bana, kendisine farz kıldığım şeyleri eda etmekle yaklaştığı kadar başka hiçbir amel ile yaklaşamaz. Farzların yanında nafile ibadetlerle de kulum bana yaklaşır, yaklaşır; nihayet ben onu severim. Ben onu sevdim mi, onun işiten kulağı, gören gözü, söyleyen dili, anlayan kalbi, eh ve yürüyen ayağı olurum. O, benimle duyar, benimle görür, benimle konuşur ve benimle yürür. "58[58] Bu hadis, bu gibi kimselerin kulağında, gözünde ve diğer uzuvlarında başkasına ait bir nasip ve payın kalmadığını gösterir. Çünkü eğer orada, başkasına ait bir hisse ve pay kalmış olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, "Ben onun kulağı, gözü oiurum" demezdi. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Hiç şüphesiz ki bu makam, yılanı ve vahşî hayvanları o kulunu emrine vermekten ve ona bir yufka ekmek, bir salkım üzüm ve bir bardak su vermekten daha değerlidir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, rahmetiyle o kulunun bu yüksek derecelere ulaştırdığına göre, ona çölde, bir parça ekmek bir bardak su

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/120-121
58[58] Müsned, 6/256; Buhari, rikak, 38.

vermesinde akla sığmayacak ne vardır?
Dördüncü Delil: Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in Cenâb-ı Hak'tan naklettiği bir hadis-i kudside, "Kim benim has dostum olan kimseye eziyyet ederse, o açıkça bana savaş ilan etmiş olur."59[59] buyurmuş, böylece dostuna eziyyet etmeyi kendisine eziyyet etme gibi addetmiş olur ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki sana beyat edenler, ancak Allah'a beyat etmiş olurlar" (Feth, 10) ayetinin manasına yakın bir ifadedir. Yine Cenâb-ı Hak, "Allah ve Resulü bir işe hükmettiği zaman gerek mü'min olan bir erkek, gerek mü'min olan bir kadın için, işlerinde kendilerine bir muhayyerlik yoktur"(Ahzap, 36) ve "Muhakkak ki Allah'a ve Resulüne ezâ edenler (yok mu?) Allah onları dünyada da ahirette de rahmetinden kovmuştur"(Ahzab. 57) buyurmuş, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılan beyatı, kendisine yapılmış olan bir beyat; onun rızasını, kendisinin rızası; ona eziyyeti kendisine eziyyet kabul etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in derecesinin, bütün derecelerin üstünde olup zirveye çıktığında şüphe yoktur. İşte burada da böyledir. O, "Kim benim has dostum olan kimseye eziyyet ederse, o açıkça bana savaş ilan etmiş olur" buyurunca, bu, Allah Teâlâ'nın, velisine eziyyet etmeyi, kendisine eziyyet etme addettiğini gösterir.
Bu husus, şu meşhur hadis-i kudsî ile de desteklenir. "Cenâb-ı Hak Kıyamet gününde şöyle buyurur: Hastalandım beni ziyaret etmedin; su istedim su vermedin; yiyecek istedim yiyecek vermedin. "Bunun üzerine kul, "Ey Rabbim, sen âlemlerin Rabbüken ben bunu nasıl yapabilirim?" dediğinde Cenâb-ı Hak, "Falanca kulum hastalandı da, sen onu ziyaret etmedin, onu ziyaret etmen halinde, bunufn karşılığını) benim yanımda bulacağını bilmedin mi?60[60] Su verme ve yiyecek vermedeki hüküm de aynıdır. Binâenaleyh, bütün bu hadisler, Allah'ın velî kullarının bu derecelere ulaştıklarına delâlet eder. O halde, Allah'ın o kuluna bir parça ekmek ve bir bardak su vermesinde, veyahut da bir köpeği veya bir aslanı onun emrine amade kılmasında, akla sığmayan ne var ki?
Beşinci Delil: Biz örfen, hükümdarın kendi özel hizmetine tahsis ettiği ve insanların meclisine katılmasına müsaade ettiği kimseye, başkasının yapamayacağı şeyleri yapma salâhiyeti de verdiğini müşahede etmekteyiz Hatta âkl-ı selîm, böyle bir yakınlık meydana geldiğinde bu makamın bunu irileceğine de şehadet etmektedir. Binâenaleyh, yakınlık asıl, makam da fer1 (peşinden geten) kılınmış olur. Hükümdarların en büyüğü Rabbü'l-âlemîn'dir. Binâenaleyh o, kulunun kendisine hizmet eşiklerine, ikram derecesine ulaştırmak ve onu, kendisini tanımanın sırlarına vakıf kılmak ve kendisiyle kulu arasındaki perdeleri kaldıriD onu kendisine yakınlık seccadesi üzerine oturtturmak suretiyle şereflendirdiğinde, bu alemdekilerin herbiri, ruhanî mutlulukların ve rabbanî bilgilerin bir zerresine nisbetle, mahza yokluk gibi olmasına rağmen, bu âlemde bazı kerametlerin zuhur etmesinde akla aykırı ne vardır ki?
Altıncı Delil: Fiilleri üstlenenin, beden değit, rûh olduğunda şüphe yoktur. Yine, beden için rûh neyse rûh için de Allah'ı tanımanın aynen o durumda olduğunda bir şüphe yoktur. Nitekim bunu Cenâb-ı Hakk'ın, (Nam, z) ayetinin tefsirinde açıklamıştık. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: "Ben, Rabbimin yanında gecelerim. O, beni yedim ve içirir, 61[61] İşte bundan dolayı, gayb aleminin hallerini en fazla bilenin kalb kuvveti bakımından pek yüksek olup pek zaaf duymadığını görmekteyiz. Bundan dolayıdır ki Ali İbn Ebi Talib (k.v), "Allah'a yemin olsun ki ben, Hayber'in kapısını, bedenî kuvvetimle değil, rabbanî kuvvetimle söküp attım" demiştir. Bu böyledir, zira Hz. Ali (k.v)'nin bakışları o vakitte maddî alemden uzaklaşmış; melekler, kibriyâ aleminin nurlarıyla onu aydınlatmıştı. Böylece onun ruhu kuvvetlenmiş ve melekî ruhların cevherine benzemişti. Ve onda, kudsiyyet ve azamet aleminin ışıkları parlamıştı. İşte bu sebeple hiç şüphesiz ki o, başkasının yapamayacağı şeyi yapmıştı. İşte kul da böyledir, o Allah'a itaata devam ettiği sürece, Allah'ın, "Onun kulağı, gözü olurum" dediği makama ulaşır. Allah'ın celâlinin nuru, kendisinin kulağı olunca da, o kimse yakını-uzağf duyar. Onun gözü olunca da, o yakını-uzağı görür. O nur, onun eli olunca

---

59[59] İbn MAce, fiten. 16 (2/1321).
60[60] Mürcim brrr, 43 (4/1990).
61[61] Benzeri, Buharı, savm, 20. Müslim, siyam, 57 (2/775).

da o kimse, zor-kolay, uzak-yakın her şey hususunda tasarrufta bulunabilir.
Yedinci Delil: Bu delil, akli felsefî kanunlara dayalı bir delil olup, şudur: Biz, ruh cevherinin, bölünmeye ve parçalanmaya müsait, bozulan maddeler cinsinden olmadığını; tam aksine onun, melekler, gökfer aleminin varlıklarının cevherinden ve arınmış-tertemiz şeyler türünden olduğunu beyan etmiştik. Ancak ne var ki rûh, bedenle afâka kurup kendini tamamiyle onun işlerini görmeye verdiğinde, bu kendini verme işinde, ilk vatanını ve ilk ikâmet ettiği âlemi unutacak dereceye varır ve tamamen bozulup çürüyen maddelere benzemiş olur. Böylece de, gücü ve kuvveti zayıflar. Kudreti kalmaz; o fiillerden herhangi birisini de yapamaz. Ama, rûh, marifetullâh ve muhabbetullaha ünsiyet kazanır, bu bedenî işleriyle olan meşguliyeti azalır, üzerinde semavî ve Arşa ait mukaddes ruhların nuru parlar ve o nurlar bu ruha nüfuz ederse o, tıpkı feiekî ruhların bu işleri yapabilmesi gibi, bu âlemin maddelerine tasarrufta bulunmaya da güç bulur ki, işte keramet budur.
Bu husustaki diğer bir incelik de şudur: Bize göre beşerî ruhlar, mahiyetleri bakımından farklı farklıdır. Onların içinde kuvvetli olanlar zayıf olanlar; nuranî olanlar-bulanık olanlar; değerli olanlar- değersiz olanlar bulunmaktadır. Feiekî ruhlar da böyledir; Cibril'e baksana; Cenâb-ı Hak onu vasfederken, "Şüphesiz, muhakkak ki o, çok şerefli bir eiçinin kelâmıdır. O, çetin bir kudrete maliktir. Arşın sahibi yanında çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunandır, bir emîrdir" n*ekvir, 19-21); diğer melekleri vasfederken de, "Göklerde nice melek vardır ki, onların şefaatleri bile hiçbir şeye yaramaz" (Necm, 26) buyurmuştur. Burada da böyledir. Herhangi bir nefiste, tıpkı tabiatı yüce, cevheri aydın ve parfak, unsurî ve kudsî kuvvet nevinden olmak üzere, bir kuvvet görülür de, sonra da bu ruha, kevn-ü fesâd (yapılıp yıkılma) aleminin tozlarını onun yüzünden silecek olan çeşitli riyazâtlar uygulanırsa, o aydınlanır, ışır ve Samediyyetin huzurunda bulunmasının bilgisinin nurunun yardımı; celâl ve izzetin huzurunda bulunmanın da ışıklarının kuvveti ile, bu kevn-ü fesad âleminin heyulasında tasarrufta bulunabilir. Biz bu hususta, daha fazla açıklamada bulunmayalım, çünkü bunun ötesinde çok ince sırlar elde edemeyenlerin tasdik edemeyeceği derin haller bulunmaktadır. Biz, hayırları idrak etmek hususunda Allah'ın yardımını isteriz. 62[62]

Kerameti İnkâr Edenlerin İddiaları

Kerameti inkâr edenler de, şu şüphe ve delilleri ileri sürmüşlerdir:
Birinci Şüphe: Ki bu, kendisine dayandıkları ve bu yüzden de saptıkları şüphedir. Buna göre Cenâb-ı Hak, harikulade halferin zuhurunu, nübüvvetin delili yapmıştır. Binâenaleyh bu hal, nebî olmayanlar için zuhur ederse, o zaman bu delâlet yok olur. Çünkü, medlul olmadan delilin bulunması, onun delil olmasını zedeler ki bu, batıldır.
İkinci Şüphe: Onlar, Hz. Peygamber'den nakledilen şu hadis-i kudsiye dayanmışlardır: "Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeyleri eda etmekle yaklaştığı kadar, başka hiç bir amel ile yaklaşamaz," Bu, farzları edâ etmek suretiyle Allah'a yaklaşmanın, nafileleri edâ etmek suretiyle olan yaklaşmaktan daha büyük olduğunu gösterir. Ama Cenâb-ı Hakk'a farzları eda etmek suretiyle yaklaşanlar için herhangi bir keramet tahakkuk etmemektedir. Allah için nafileleri ifa etmek suretiyle /aklaşmadan dolayı, böyle bir kerametin meydana gelmemesi daha evlâdır.
Üçüncü Şüphe: Onlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar sizin ağırlıklarınızı yüklenir, yarı canınız tükenmeden varamayacağınız bir memlekete götürür" (Nahi. 7) ayetine tutunmuş ve şöyle demişlerdir: "Velînin, bir beldeden uzak bir beldeye, ayette Delirtilen şeklin dışında geçmiş olduğunu söylemek, bu ayeti ta'n etmek olur. Hem Hz. Muhammet! (s.a.s) de, Mekke'den Medine'ye büyük zorluklar içinde birkaç günde ulaşabilmiştir. Binâenaleyh, velînin, kendi memleketinden bir gün içinde hacca gidip haccettiğinin ileri sürülmesi nasıl düşünülebilir?
Dördüncü Şüphe: Kendisinden kerametlerin zuhur ettiği bu velî, bir kimsede alacağının bulunduğunu iddia ettiğinde, ondan bir delil isteyebilir miyiz, isteyemez miyiz? Binâenaleyh,

---

[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/121-125

biz ondan şayet delil isteyecek olursak, bu abes otur. Çünkü üzerinde kerametlerin gözükmesi, onun yalan söylemeyeceğini gösterir. Kesin delil varken, zannî delil nasıl istenebilir. Eğer biz ondan bu beyyineyi istemezsek, o zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Beyyine (delil) iddia edene düşer"63[63] hadisi ile amel etmemiş oluruz. Binâenaleyh bu, kerametin varlığını söylemenin bâtıl olduğunu gösterir.

Beşinci Şüphe: Bazt veli kulların keramet göstermesi caiz olunca, diğerlerinin göstermeleri de caiz (mümkün) olur. Kerametler, harikuladeliği kaldıracak bir nisbette çoğaldığında, artık âdete uygun (alışılmış) bir hale gelir ki bu da, mucize ve kerameti zedeler. 64[64]

Velayet İddiasında Bulunmanın Hükmü

Birinci Şüpheye Şöyle Cevap Verilir: Alimler, velînin, velayet iddiasında bulunmasının caiz olup-olmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup muhakkik âtim, bunun caiz olmadığını söylemiştir. Bu görüşe göre mucize ile keramet arasındaki fark şu olur: Mucizeden önce peygamberlik iddiası söz konusudur. Bu farkın sebebi şudur: Peygamberler, ancak halkı küfürden imana, günahtan taata çağırabilmek, çekebilmek için gönderilmişlerdir. Binâenaleyh peygamberlik davası ortaya çıkmazsa, onu tasdik etmezler. Onlar onu tasdik etmedikleri sürece de, küfür üzere devam etmiş olurlar. Peygamberler, peygamberlik iddiasında bulunup mucizeler gösterdiklerinde, ümmetleri onlara iman ederler. Binâenaleyh peygamberlerin nübüvvet iddiasına yönelmelerinin gayesi, kendilerini yüceltmek olmayıp, aksine küfürden imana geçmeleri hususunda insanlara şefkati ortaya koymaktır. Velinin velayetinin olduğunu bilmemek küfür sayılmadtğı gibi, bunu bilmek de bir iman olmaz. Binâenaleyh velayet iddiasında bulunmak, nefsin arzusunu yerine getirmek için olur. Böylece peygamberin, peygamberlik iddiasını açıkça ortaya koyması gerektiğini, ama velinin, velayet iddiasında bulunmasının caiz olmadığını anlarız. Dolayısıyla ikisi afasındaki fark ortaya çıkar.

Velinin velayet iddiasında bulunmasının caiz olduğunu söyleyenler, mucize ile keramet arasındaki farkı şu şekillerde anlatmışlardır:

1) Harikulade fiillerin zuhur etmesi, o insanın günahtan bert olduğunu gösterir. Sonra bu fiiller, eğer peygamberi i kldd tası ile birlikte yapılırsa, o kimsenin, iddiasında doğru olduğunu gösterir. Yok eğer velayet iddiasıyla yapılırsa, bu da o kimsenin velayet iddiasında sâdık olduğuna delâlet eder. İşte bu yolla, veliler üzerinde zuhur eden keramet, Peygamberlerin (aleyhimü's-selâm) mucizelerine zarar vermez.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), mucize iddiasında bulunmuş ve iddia ettiğini gerçekleştirmiştir. Ama veli, keramet getirebileceği iddiasında bulunduğunda, onu gerçekleştiremeyebilir Çünkü mucizenin zuhur etmesi gerekir. Kerametin ise zuhur etmesi gerekli değildir.

3) Mucizeye, karşılık verilemez. Ama keramete karşılık verilemeyeceği söylenemez.

4) Velayet iddiasında bulunan bir velinin keramet göstermesi için, iddiası esnasında falan peygamberin dinine mensup olduğunu belirtmesini* şart görürüz.

Durum böyle olunca da onun göstereceği keramet, peygamberi için bir mucize ve o peygamberin peygamberliğini destekleyen bir şey olmuş olur. Böyle olunca da, kerametin zuhur etmesi, peygamberlerin nübüvvetini zedelemez, aksine onu takviye eden birşey olmuş olur.

İkinci şüpheye şöyle cevap verilir: Sadece farzların ifası ile Allah'a yaklaşmak,
sadece nafileleri ifâ etmek ile Allah'a yaklaşmaktan daha mükemmel olur. Ama veli kimse, ancak hem farzları, hem de nafileleri yerine getirmek suretiyle veli olur. Bunun durumunun, sırf farzlarla yetineninkinden daha tam ve mükemmel olduğunda şüphe yoktur. Böylece bu iki şey arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Üçüncü şüpheye şöyle cevap verilir: HakTeâlâ'nın, "Onlar sizin ağırlıklarınızı yüklenir, yarı canınız tükenmeden varamayacağınız bir memlekete (sizi) götürürler" (Naw, 7) ayeti, normal

---

[63] 63[63] Tirmizi, Ahkâk,. 12 (3/626).

[64] 64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/125-126

(alışılagelmiş) durumlara hamledilir. Halbuki velilerin kerameti, nâdir hallerdendir. Binâenaleyh kerametler, ayetin umûmî manasından müstesna tutulmuş gibi olur. Bu, aynı zamanda onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Beyyine (deli!) iddia edene düşer" şeklindeki hadisini delil getirdikleri dördüncü şüphelerine de cevaptır.
Beşinci şüpheye şöyle cevap verilir: Onların içinde itaatkâr olanlar pek azdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kuiianndan (hakkıyla) şükreden azdır"(Set»,i3) buyurmuştur. İblis de, "Sen, onların çoğunu şükredici bulamayacaksın"{Araf, 17) demiştir. Onlar böyle az olduğuna göre, onlarda zaman zaman, kerametlerin zuhur etmesi, kerametlerin adetin (alışılmışın) aksine olması durumunu zedelemez. 65[65]

İstidraç Nedir?

Bu, keramet ile istidraç arasındaki farkı ortaya koyma hakkındadır. Bil ki birisinin birşey isteyip, Allah'ın da onun istediğini vermesi; verilen şey ister adete (alışılmışa) uygun olsun, ister olmasın, o kulun Allah katında itibarlı bir kul olduğunu göstermez. Aksine bu veriş, bazan o kul için bir ikram, bazan da bir "istidraç" olur. İstidraç, Kur'ân'da çeşitli isimlerle anlatılmıştır:
1) "İstidraç" lafzı ile Cenâb-ı Hak, "Ayetlerimizi yalan sayanları, Biz bilmeyecekleri noktadan, istidraç ile helak ederiz"(Ajat, 182) buyurmuştur. İstidraç, Cenâb-ı Hakk'ın, sapıklığı, zulmü, cehaleti ve inadı artsın diye, böyle bir kula, dünyada iken istediği herşeyi vermesidir. Böylece, o insan, hergün biraz daha Allah'tan uzaklaşır. Bunun aslı şudur: Aklî ilimlerde şu söylenir: "Birşeyi tekrar tekrar yapmak, kök salmış bir melekenin meydana gelmesine sebep olur. Binâenaleyh kulun kalbi, dünyaya temayüllü olup, Allah da ona muradlarını verdiğinde, bu durumda o istediğini elde etmiş olur. Bu da, lezzetin tahakkukuna sebep olur. Lezzetin tahakkuku da, meyli artırır. Temayül ise, daha fazla koşuşturmayı gerektirir. Bunların herbiri, hep diğerine götürür durur. Böylece de, bu hallerden herbiri, gittikçe, derece derece güç kazanır. Dünyevî lezzetlerle meşgul olmanın, mükâşefe makamlarına ve ma'ârif derecelerine manî olacağı malumdur. Haliyle o kimse, gittikçe Allah'tan uzaklaşır ve iş birgün en son noktasına ulaşır. İşte istidraç budur.
2) "Mekr (hile) lafzı: Cenâb-ı Allah, "Büyük zararı göze alanlar güruhundan başkası, Allah'ın mekrinden emin olmazlar" (Araf, 99), "Onlar mekr yaptılar, Allah'da mekr yaptı. Allah mekr yapanların en hayırhsıdır" (Ai-ı imran, 54) buyurmuştur. Ve "Onlar bir mekr yaptılar, biz de bir mekr yaptık. Ama onlar (bunun) farkında değiller" (Nemi. 50)
3)"Keyd" (tuzak) lafzı. Allah Teâlâ, "o (münafıklar) Allah'a tuzak kurarlar. Halbuki Allah da onlara tuzak kurmakta" (Nisa, u2> ve "Onlar, Allah'a ve iman edenlere hud'a (tuzak) kurarlar. (Böyle yapmakla) ancak kendilerine tuzak kurmuş olurlar" (Bakara, 9) buyurmuştur.
4) İmlâ (mühlet verme) lafzı, Allah Teâlâ, "o kâfirler kendilerini imlâ etmemizi (mühlet vermemizi),- sakın kendileri için hayırlı sanmasınlar" (aı-i imran, ı?8) buyurmuştur.
5) "Helak" ile. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar, kendilerine verilen o (nimetler ve zenginlikler) ile ferahladıkları vakit, onları ansızın yakalayıverdik" (En'am, 44) buyurmuştur. Hak Teâlâ Firavun hakkında da, "O ve askerleri, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve hakikaten bize döndürüimeyeceklerini sandılar. Böylece Biz de hem onu, hem askerlerini yakalayıverip, denize attık" (Kasas, 39-40) buyurmuştur. İşte bütün bu ayetlerle, Allah'ın bazı insanları istediklerine ulaştırmasının, onların derecelerinin mükemmel olduğuna, böylece hayrı elde etmiş olduklarına delâlet etmediği sabit olmuş olur. 66[66]

Kerametle İstidracın Farkı

Geriye kerametle istidraç arasındaki farkı anlatmamız kalır: Biz diyoruz ki: Keramet sahibi,

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/126-127
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/127-128

kerametine fazla değer vermez. Aksine kendisinden keramet südûr ettikçe, Allah'tan korkusu daha artar ve Allah'ın kendisini kahretmesi hususunda duyacağı endişe daha şiddetlenir. Çünkü o, bunların istidraç olabileceğinden korkar. Fakat istidraç sahibi olan ise, kendisinden zuhur eden bu şeylere iltifat eder, elde ettiği ve hissettiği bu harikulade hallerin hakettiği şeyler olduğunu sanır; bu noktada başkalarını küçük görmeye başlar; onlara karşı bir kibir takınır, Allah'ın mekrt (tuzağı) ve ikabına karşı kendisinde bir eminlik hisseder ve kötü akıbetten hiç endişe etmez. Binâenaleyh bu hallerden herhangi birşey keramet sahibi üzerinde zuhur ettiğinde bu, onların bir keramet değil bir istidraç olduğunu gösterir. İşte bundan ötürü, muhakkik alimler şöyle demişlerdir "Allah'ın huzurundan kopmanın çoğu, keramet makamında meydana gelir. Binâenaleyh hiç şüphesiz muhakkik kimseler, belaların gelmesinden korktukları gibi, kendilerinde kerametlerin zuhurundan da korkarlar." 67[67]

Keramet Hevesi Yol Keser

Keramete fazla iltifat etmenin, Cenâb-ı Hakk'a giden yolları kestiğine şunlar da delalet eder:

1) Bu aldanış, insan kendisinin keramete müstehak olduğuna inandığı zaman meydana gelir. Çünkü insan, buna müstehak olmadığını bilip (kabul ettiği) zaman, bu kerametten dolayı sevinmesi imkânsızdır. Aksine insanın, mevtasının fazlı ve kereminden dolayı, sevinmesinin, kendinden dolayı sevinmesinden daha fazla olması gerekir. Böylece kerametten dolayı sevinmenin, kendi nefsinden dolayı sevinmeden caha çok olduğu ve kerametten dolayı sevinmenin, ancak kendisinin ona ehil ve müstehak olduğuna inandığı zaman tahakkuk ettiği sabit olmuş olur ki, bu cahilliğin tâa kendisidir. Çünkü melekler bile "Senin bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok" (Bakara. 32) demişlerdir. Hak Teâlâ da, "Allah'ın azametini hakkıyla takdir edemediler" (Zümer. 67) buyurmuştur. Hem, hiçbir kimsenin Cenâb-ı Hak üzerinde hiçbir hakkı bulunmadığı da, yakını, aklî kesin delil ile sabittir. Binâenaleyh böyle bir haketme ve layık otma nasıl söz konusu olur.?

2) Kerametler, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dan başka şeylerdir. Binâenaleyh kerametten dolayı sevinip şımarmak; haksız bir şeyden dolay^sevinmektir. Haksız yere şımarmak ise, Hakk'a karşı bir perdedir. Hak'dan perdelenmiş kimsenin, bundan dolayı sevinip neşelenmesi nasıl uygun düşer?

3) Amellerinden Ötürü keramete müstehak olduğuna inanan kimsenin kalbinde, o amelleri pek değerli olur. Kendisince amellerini böyle değerli gören ise, ancak câhildir. Eğer o, Rabbisini bilmiş olsaydı, bütün mahlûkatın otanca taatının, Allah'ın celâlinin yanında, kısır; onların bütün şükürlerinin, Allah'ın nimet ve ihsanının yanında pek noksan ve tüm bilgi ve ilimlerinin de, Allah'ın izzeti karşısında, sadece bir hayret ve cehalet olduğunu anlardı. Bir kitapta şunu gördüm: Bir talebe, Üstad Ebu Ali ed Dehkâh'ın meclisinde (dersinde), Hak Teâlâ'mn, "Ancak güzel kelimeler Allah'a yükselir ve bunları da salih ameller yükseltir">atır, 10) ayetini okur. Bunun üzerine Ebu AH, "Amelinin yükseltilmiş olduğunun alameti; yaptığın şeyin sence tamamen unutulmasıdır. Binaenaleyh, eğer o amelin halâ senin nazarında duruyorsa, o amel geri çevrilmiş demektir. Yok unutulmuş ise, o da yükseltilmiş ve kabul edilmiş demektir1' der.

4) Keramet sahibi, kerametini, zelil olduğunu ortaya koymak ve Allah huzurunda mütevazi olmak için hisseder. Ama kerametlerinden dolayı kibirlenir, şımanr ve böbürlenirse, sayesinde kerametlere ulaştığı amelleri de bâtıl olmuş olur. 8u ise varlığı, yokluğuna götüren bir yoldur. Binaenaleyh merdûddur. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (a.s.) kendisinin menklbe ve faziletlerinden bahsedince, herbirinin sonunda ve-lâ-fahr "Bunda övünülecek birşey yok" yani "Ben, bana verilen bu faziletlerle övünemem. Ben ancak onu veren, bana ikram eden ile övünürüm" derdi.

5) İblis ve Bel'âm eliyle zuhur eden birçok keramet olmuştur. Fakat İblis için, "o, kâfirlerden oldu"{S&a. 74); Bel'âm için de, "O'nun hâli, tıpkı bir köpeğin hali g/bid/r" (Apraf. 176);

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/128-129

İsrâiloğullarının âlimleri hakkında "Kendilerine Tevrat yüklenip de, sonra onu taşımayanların hâli, koca koca kitaplar taşıyan eşeğin hâli gibidir"(Cum'a, 5) denilmiştir. Yine yahudî ulemâsı için, "Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki ihtirastan dolayı, ihtilafa düştüler" (aı-i imran, 19) buyurmuştur. Böylece Hak Teâlâ, onların zulmete ve sapıklığa düşmesinin, kendilerine verilen ilim ve zühdden ötürü şımarmaları yüzünden olduğunu beyan buyurmuştur.
6) Keramet, onu ikram eden (veren)den başka birşeydir. İkram edenden başka olan herşey zelildir. Zelil ile izzet (şeref) bulacağını sanan da zelildir. İşte bundu.ı ötürü, Hz. İbrahim (a.s), ateşe atıldığında Cebrail ona "Bir ihtiyacın var mı?" diye sorduğunda, "Sana ise, hayır yok!" demiştir. Binâenaleyh fakir sayesinde zengin olmayı ummak, fakirliğin; âciz sayesinde güç-kuvvet sahibi olmayı ummuk, acizliğin; noksan ile kemale ermeyi ummak da noksanlığın tâa kendisidir. Muhdes (sonradan olan) birşey ile şımarmak aptallıktır. Tamamen Hakk'a yönelmek ise kurtuluştur. Böylece fakirin, kerametleri ile sevinip şımardığında, o derece ve makamdan düşeceği sabit olmuş olur. Fakat o, kerametlerinde, bunları kendisine nasip ve ikrlm edeni; aziz kılındığında, kendini aziz kılanı; halkta da Halikı gördüğünde, işte o zaman vuslat gerçekleşir.
7) İnsanın kendisi ve özellikleri ile övünmesi, İblis ve Firavun adetidir. Nitekim İblis, "Ben ondan (Adem'den) daha hayırlıyım" (A'raf, 12); Firavun da, "Mısır hakimiyeti benim değil m;"{Zuhruf, si) demiştir. Yalan yere ilahlık veya peygamberlik iddia edenin, nefsini süslü göstermekten (kendisini yüce göstermekten), hırsını ve ucbunu kuvvetlendirmekten başka gayesi yoktur. İşte bunan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "üç şey helak edicidir" demiş ve üçüncü otarak insanın kendisini beğenmesini (ucbü) zikretmiştir.
8) Allah Teâlâ, "Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol" (A'raf, m», "Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et" buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kuluna büyük bağışı verdiğinde, ona bu bağıştan dolayı sevinip şımarmayı değil, bunu verene ibadetle meşgul olmayı emretmiştir.
9) Hz. Peygamber (s.a.s)'i, Cenâb-ı Allah, hükümdar peygamber olmak ile, kul peygamber olmak arasında muhayyer bırakınca, Hz. Peygamber hükümdarlığı tercih etmedi. Bütün doğu ve batıyı (bütün cihanı) kaplayabilen bir hükümdarlık bulmanın bir keramet, hatta bir mucize olduğunda şüphe yoktur. Ama buna rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s) hükümdar olmayı değil, kulluğu tercih etmiştir. Çünkü kul olduğu zaman, mevlâsı ile iftihar eder. Ama hükümdar olan ise köleleri ile iftihar ederdi. Binâenaleyh Hz. Peygamber kulluğu tercih edince, pek yerinde olarak; İbn Mes'ud'un rivayet ettiği "tahiyyat" duasında, "Eşhedü enne Muhammeden abduhu ve rasûlühu" (şehâdet ederim kî Muhammed, Allah 'm kulu ve resulüdür)" diyerek, onun kul olduğunu belirtmeyi sünnet kılmıştır. Yine İsra-Miraç ayetinde, "Kulunu gecenin bir vaktinde yürüten Allah'ın şanı ne yücedir" (Isra, i) denilmiştir.
10) Mevlâ'yı sevmek başka şey, Mevla için olanı sevmek ise başka birşeydir. Binâenaleyh Mevlâ'yı seven, O'ndan başkası ile sevinemez ve O'ndan başkasına ülfet edemez. Mevlâ'dan başkasına ülfet etmek ve O'ndan başkası ile sevinmek, insanın mevtasını sevdiğine değil, aksine kendi payına düşecek şeyleri sevdiğine delâlet eder. Kendisinin payı da, ancak kendisi için istenir. Binâenaleyh o, sadece kendisini seviyor demektir ve Mevlâ, onun sevdiği olmamıştır. Hatta o, gayesini gerçekleştirmeye, Mevlâ'sını vesile kılmıştır. En büyük put, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Hevâ-ü hevesini tanrısı edinmiş kimseyi gördün mü?"(câsiye, 23) ayetinde beyan buyurduğu gibi, "nefis"dir. Dolayısıyla bu ihsan, böylece en büyük putuna kulluk ve hizmet etmiş olur. Hatta muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "İnsanın, kendi nefsine kulluk etmesinden doğacak zarar kadar, herhangi bir puta ibadet etmeden doğacak büyük zarar; insanın kerametleri ile sevinip şımarmasından ötürü duyulacak korku kadar, herhangi bir puta ibadet etmekten dolayı duyulacak büyük korku yoktur."
11) Hak Teâlâ, "Kim Allah'dan korkarsa, (Allah) ona bir çıkış yolu ihsan eder ve onu hatır ve hayaline gelmeyecek bir cihetten nzıklandtnr. Kim Allah 'a tevekkül ederse, O, kendisine yeter"(Talak, 2-3) buyurmuştur. Bu, Allah'dan ittikâ etmeyen ve ona tevekkül etmeyenler

için, böylesi şeylerin söz konusu olmadığını gösterir. [68]

Veli Olan Velayetinin Farkında Olur mu

Bu, velinin, kendisinin veli olduğunu bilip bilemeyeceği olmayacağını söylerken, Üstad Ebu Ali ed-Dehkâh ile
talebesi Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, bunun mümkün olduğunu söylemişlerdir. Bunun mümkün olmadığını söyleyenlerin delilleri şunlardır:
Birinci Delil: Eğer kişi, kendisinin veli olduğunu bilebilse, kendisinde bir emniyet hissi meydana gelirdi. Bunun delili, "Dikkat edin, şüphesiz Allah'ın veli kullarına ne bir korku vardır, ne de onlar mahzun olacaklardır" (Yunus, 62} ayetidir.
Fakat kişinin, kendisini (akıbetinden) emin hissetmesi caiz değildir. Bunun delili de şunlardır;
a) Hak Teâlâ, "Allah'ın mekrinden (tuzağından), ancak hüsrana uğramış kimseler emin olabilir" (*• rai, 9&) buyurmuştur. Kişinin tamamen ümitsizliğe düşmesi de caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ, "Kâfirler güruhundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez" (Yusuf, 87) ve tıRabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümidini keser?" (h™, 56) buyurmuştur. Bu, "Emniyet, ancak (karşı tarafın) âciz olduğuna inanıldığı zaman olur. Ümidsizük de, (karşt tarafın) cimri olduğuna inanıldığında tahakkuk eder. Allah'ın aciz ve cimri olduğuna inanmak ise küfürdür. Binâenaleyh hiç şüphesiz emniyet veya ümidsizliğe düşmek küfür olur.
b) İnsanın taatları ne kadar çok olursa olsun, Hakk'ın kahrı ondan daha büyüktür. Hakk'ın kahrı daha büyük olduğuna göre, emniyet hissi gerçekleşemez.
c) Emniyet, yani kişinin kendisini emin hissetmesi, kulluğun kalkmasına; Allah'a hizmet ve kulluğu bırakmak ise düşmanlığa götürür. Emniyet hali, korkuyu gidermeye götürür.
d) Allah Teâlâ, hâlis kullarını "(Onlar) umarak ve korkarak (havf ve recâ ile) bize dua ederler. Onlar bizim için derin bir saygı (huşu) duyarlar" (Enbiya, 90) diye tavsif etmiştir. Ayetteki bu havf ve recâya şu manalar verilmiştir: "Sevabımızı umarak, ikabımızdan korkarak; fazlımızı umarak, adaletimizden korkarak; bize ulaşmayı umarak, bizden ayrılmaktan korkarak..." En güzel mana, "Bizi umarak, ve bizden korkarak" demektir.
İkinci Delil: Veli (dost), kendisi Hakk'ı sevdiği için değil, Hak onu sevdiği için "velî" olur. Düşman hakkında da aynı durum geçerlidir. Hakk'ın sevmesi ve düşman olması, hiç kimsenin muttali olamayacağı iki sırdır. Binâenaleyh kulların taat ve isyanları, Hakk'ın sevmesinde veya düşman olmasında müessir olmaz. Çünkü taatlar ve günahlar muhdes (sonradan olma) şeylerdir. Hakk'ın sıfatları ise, kadîm ve sonsuzdur. Muhdes ve sonlu olanlar, kadîm ve sonsuz olana galip olamaz. Böyle olması halinde, kul bazan günah içindedir ama, ezeldeki nasibi muhabbetin kendisidir. Yine kul şu anda taat içinde olabilir ama, ezelî nasibi düşmanlıktır. Sözün özü şudur: Cenâb-ı Hakk'ın sevmesi ve düşman olması bir sıfattır. Hakk'ın sıfatları ise, herhangi bir şeye dayandırılamaz. Sevmesi herhangi bir illete (sebebe) bağlı olmayanın, günah sebebi ile birisine düşman olması imkânsızdır. Yine düşman oluşu bir sebebe bağlı olmayanın, taat sebebi ile, birisini sevmesi de imkânsızdır. Hakk'ın sevmesi ve düşman olması hiç kimsenin bilemeyeceği iki sır olunca, Hz. İsa (a.s) pek yerinde olarak: "(Ey Rabbim), benim içimde olan herşeyi sen bilirsin. Ben ise sende olanı bilemem. Şüphesiz ki gayblan hakkıyla bilen şensin sen" (Maide. ne) demiştir.
Üçüncü Delil: İnsanın veli, ehl-i cennetten ve mükâfaatı hakedenlerden olduğunu söylemek, onun son nefesindeki hâline bağlıdır. Bunun delili, "Kim bir iyilik getirirse, ona onun on misli (sevab) vardır" (Enram, ıeo) ayetidir. Cenâb-ı Hak bu ayetinde, "Kim bir iyilik getirirse" buyurmuş, "Kim bir iyilik yaparsa" dememiştir. Bu, mükâfaatı haketmenin, amelin başlangıcından değil, sonucundan elde edileceğini gösterir. Bunu şu husus da destekler: Bir kimse bütün ömrünü küfür içerisinde geçirip, sonunda müslüman olsa, mükâfaat ehlinden, cennetliklerden olur. Zıddı da buna göredir. Bu da, amelin başlangıcının değil, insanın

---

[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/129-131

akıbetinin (son halinin) nazar-ı dikkate alındığına bir delildir. Nitekim Hak Teâlâ, "Kâfirlere de ki: "Eğer (küfürlerinden) vazgeçerlerse, daha önce yaptıkları şeyler bağışlanır" (Em, 38) buyurmuştur. Böylece Allah'ın dostluk (velayet) veya düşmanlığı, kişinin cennetlik veya cehennemlik olması hususunda nazar-ı dikkate alınan şeyin hatime (son durum) olduğu sabit olur ve böylece de hatimenin hiç kimse tarafından (önceden) bilinemeyeceği ortaya çıkmış olur. Bu sebeple velinin, kendisinin veli olduğunu bilemeyeceğini kesin olarak söylemek gerekir. 69[69]

Veli, Kendi Velayetinin Farkında Olur Diyenlerin Delilleri

Velinin kendisinin veli olduğunu bilebileceğini söyleyenler de, görüşlerinin doğruluğuna şu şekilde hüccet getirmişlerdir: Velayetin iki rüknü vardır:
a) O kimsenin, zahiren şeriata uymuş olduğunun görülmesi.
b) Batınen de hakikat nuruna gömülmüş olmasıdır. Binâenaleyh bu iki şey tahakkuk ettiğinde ve insan bunların kendisinde gerçekleştiğini farkettiğinde, kendisinin veli olduğunu hiç şüphesiz anlar. Bu insanın, zahiren şeriata uyması meselesi açıktır. Bâtınen hakikat nuruna müstağrak olmasına gelince, bu, sevincinin, Allah'a itaatta; ülfetinin Allah zikrinde olması ve kalbinde Allah'dan başka hiçbir şeyin yer almamış olmasıdır.
Buna şöyle cevap verilir: Bu konulara çok yanlış şeyler girmiştir ve bunlar gamız (kapalı ve zor) meselelerdir. Bunlarda hüküm vermek (kesin konuşmak) zordur, denemek tehlikelidir, kesin karara varmak aldanmadır. Rubûbiyyet âlemine ulaşma işinin önünde, ateşten ve nurdan pek çok perdeler vardır. Sırların hakîkat ve özünü bilen ise ancak Allah Teâlâ'dır. Biz şimdi tekrar tefsire dönelim. 70[70]

Ashab-ı Kehf'in Kıyamı

"Biz, sana onların kıssasını hakkı ile anlatalım: Doğrusu onlar, Rabierine iman eden genç yiğitlerdi. Biz de onJann hidayetini artırdık ve diki/ip de: "Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir. Biz ondan başkasına tann demeyiz. Aksi takdirde anâolspn ki hakikatten uzaklaşmış oluruz. Şunlar, şu bizim kavmimiz, O'ndan başka tanrılar edindiler. Bunlar hakkında bari açık bir bürhân getirselerdi ya! Allah'a karşı yalan yere iftira edenlerden daha zalim kimdir?" dedikleri zaman onların kalblerini kuvvetlendirmiştik" {Kehf, 13-15).
Bil ki Allah Teâlâ, önce Ashab-f Kehf'in kıssasından bir parça zikretmiş, sonra da, " Biz, sana onların kıssasını hakkı ile anlatalım. " buyurmuştur. Bundaki "bi'l-hakkı" (hakkıile) ifadesi, "gerçeküzere" demektir. Ayetteki, ifadesi, "onlar, bir grup genç idiler, Allah'a iman etmişlerdi" demektir. Allah Teâla, daha sonra bunların özelliklerini anlatarak, yani, "Biz onların kalblerine sabır ilham ettik, sebat verdik ve kalblerini kuvvetlendirdik" buyurmuştur.
Ayetteki, kâmû kelimesi ile bildirilen bu "kıyam" ile ilgili birkaç görüş vardır:
1) Mücâhid şöyle demiştir: "Onlar, şehirlerinin önde gelen kimseleri idiler. Şehirlerinden çıktılar ve aralarında önceden bir sözleşme olmaksızın şehrin dışında buluştular. Derken, içlerinden kavminin en ulusu olanı "muhakkak ki gönlümde, hic kimsenin hissetmeyeceğini zannettiğim bir şeyi hissediyorum." dedi. "Ne hissediyorsun" dediklerinde, "Gönlümde, Rabbimin göklerin ve yerin Rabbi olduğunu hissediyorum" dedi.
2) Onlar, hükümdarları zalim Dikyanus'un karşısında dikildiler ve şöyle dediler: "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir." Bu böyledir. Çünkü Dikyanus insanları, tağutlara (putlara) ibadet etmeye zorluyordu. İşte Allah bu gençlerin kalblerini kuvvetlendirdi ve onları bundan korudu. Böylece de onlar bu zalime karşı baş kaldırdılar. Allah'ın rubûbiyyetini kabul ettiler ve Allah'ın ortaklardan berî ve uzak olduğunu açık açık söylediler.
3) Atâ ve Mukâtil'in görüşüne göre, Ashab-ı Kehf bu sözü, (mağaradaki) uykularından

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/131-133
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/133

kalktıktan sonra söylemişlerdir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allah Teâla, "Biz, sana onların kıssasını hakkı ile anlatalım" diye onların kıssasını anlatmaya yeni başlamıştır.

Şatat Nedir: Ayetteki "Aksi takdirde and olsun ki hakikatten uzaklaşmış oluruz." ifâdesine gelince, bundaki şatat kelimesi, Arapça'da haddi aşmak anlamındadır. Ferrâ şöyle demiştir: "Arapça'da birisi alışverişinde haddi aştığı zaman, denilir. Bu kelimenin ancak şeklindeki kullanılışı duyulmuştur." Zeccâc ve başkaları ise şunu nakletmişlerdir. Kişi haddi aşıp, aşırı davrandığında, denilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Aşırı tfme"<sâd, 22) ayeti de böyledir. Bu kelimenin aslı, Araplar'ın, ev uzak olduğu zaman söyledikleri, jıJüi çİıâ ifadesidir. Öyleyse, şatat kelimesi, hakdan uzaklaşmak anlamına gelir. Ayette bu Kelime, masdar (mef'ul-ü mutlak) olarak mansubtur. Buna göre cümlenin manası, "Andolsun ki biz o zaman, hakdan uzak otan bir söz söylemiş oluruz" şeklinde olur.

Ayetteki, "Şunlar, şu bizim kavmimiz, O'ndan başka tanrılar edindiler" ifadesi de, Ashab-ı Kehf'in sözferindendir. Onlar, bununla Dikyanus zamanında putlara tapan kimseleri kastetmişlerdir.

Ayetteki, "Bunlar hakkında açık bir burhan, apaçık bir hüccet getirselerdi ya" cümlesindeki, "bunlar hakkında" kısmı, "Bu ilahlara (putlara) ibadet etmeye dâir' demektir. Bu sözün manası şudur: Buna delâlet edecek olan şeylerin olmamasından ötürü, delilin bulunmaması, medlulün (delil getirilmek istenen şeyin) olmadığını göstermez. Alimlerden, delilin yok olmasını, medlulün de yok olduğuna delil getirip, görüşlerine bu ayeti delil getirenler vardır. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Allah Teâla, ortağının ve zıddının olmadığına, bunlara dair bir delilin olmaması ile delil getirmiştir. Binâenaleyh delilin olmamasını, medlulün olmadığına delil getirmenin kuvvetli bir yol olduğu sabit olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'a karşı yalan yere iftira edenlerden daha zalim kimdir?" buyurmuştur. Bu, "kendisine delâlet edecek bir delil olmadığı halde, birşeyin mevcut olduğuna hükmetmek, bir zulüm, Allah'a karşı bir iftira ve bir yalandır" demektir. Bu, taklide tutunmak gerektiğini savunan görüşün yanlışlığını gösteren en büyük delillerden biridir. 71[71]

Ashab-ı Kehf Mağarada

"(Birbirine şöyle dediler): "Madem ki siz onlardan ve onların Aliah'dan başka tapmakta oldukları şeylerden ayrıldınız, o halde mağaraya sığının ki Rabbiniz size rahmetinden genişlik versin ve işinizden size faydalar hazırlasın." (Onlara baksaydm) görürdün ki güneş doğduğu zaman, mağaralarının sağ tarafına yönelir, battığı vakit de onlan sol yanını vurup giderdi. Onlar ise, oranın geniş bir yerinde idiler. Bu Allah'ın ayetlerindendir. Allah kime hidayet ederse, o, doğru yola erdirilmiştir. Kimi de şaşırtırsa, artık onun için hiçbir zaman onu doğruya iletecek bir dost bulamazsın" (Kehf, 16-17).

Bil ki bu ifâdeden murad şudur: Onların bir kısmı bir kısmına, "madem ki kavminizi ve onların Allah'ı bırakıp taptıkları şeyleri terkettiniz ve yine madem ki Allah'a ibadeti bırakmadınız, öyle ise mağaraya sığının" dediler. Ferrâ: "Mağaraya sığının" ifâdesinin İz (madem ki) edatının cevabı olduğunu söyler. Nitekim sen, "Madem ki şöyle yaptın, öyle ise şöyle yap" dersin. Ayetteki bu ifâdenin manası "mağaraya gidin ve orayt mekân tutun" şeklindedir.

Ayetteki, ifadesi "Fobiniz size rahmetinden genişlik versin, yani, orayı sizin için genişletsin" demektir. Ayetteki "işinizden size faydalar hazırlasın" ifadesindeki son keümeyi Nâfi, İbn Âmir ve bir riyayete göre Âsim, mim'in fethası ve fâ'nın kesresi ile, msrfika şeklinde; diğer imamlar ise, mim'in kesresi ve fâ'nın fethası ile mirfekâ şeklinde okumuşlardır. Ferrâ, bu ikisinin de kullanılan iki lehçe olduğunu ve her ikisinin de "İrtifak" masdarından türemiş olduklarını söylemiştir. Kisâf ise, insanın "dirseği" manasına mim'in kesresi ve fâ'nın fethası ile olanı kullandığı halde, Ferrâ bunu hem işin faydası hem de elin dirseği için kullanılabileceğini söylemiştir. Bu ikisinin, kullanılan iki lehçe olduğu, ama mim'in fethası ile olanının kıyasa (dilin kaidesine) daha uygun, kesreli olanın ise daha çok kullanılan şekil olduğu söylenmiştir. Yine

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/134-135

"mlrfak" şeklinin, faydalanılan şey; "merfîk"ın ise dirsek manasına geldiği de ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hak "(Onlara baksaydın) görürdün ki güneş doğduğu zaman, mağaralarının sağ tarafına yönelir. Battığı vakit de onların sol yanını vurup giderdi" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır.

Birinci Bahis: İbn Âmir, tıpkı tehmerru gibi, zâ'nın sükûnu ve râ'nın şeddesi ile kelimeyi, tezverru şeklinde; Âsim, Hamza ve Kİsat elif ile ve şeddesiz olarak, tezâverû; diğer kıraat imamları da, şeddeli ve elifli olarak, tezzâveru şeklinde okumuşlardır. Her üçü de aynı manayadır. "Tezâvür", meyletmek, dönmek demektir. Nitekim, "O şeye meyletti" manasında, zârâhu denilir. "Zûr" (yalan) da, doğrudan sapma ve meyletmedir. Bu kelimenin şeddeli okunuşunun aslı, tetezâveru'dür. Bundaki ikinci tâ sakin kılınmış ve zâ harfine idğâm edilmiştir. Fiilin şeddesiz okunuşu da, "tefâül" babındandır ve "zûr" masdarındandır. Ama bunun tezverru şekli, "izvirâr" masdarındandır. 72[72]

Ru'yetin Buradaki Manası

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hak, yani, "Ey muhatab sen doğduğu zaman güneşi, onların mağaralarından saptığını (uğramadığını) görürsün" demiştir. Bununla, "Bu ifâdenin kendisine yöneltildiği kimse bunu görür" manası kastedilmemiştir. Fakat hitablarda bu tarzı kullanmak adet olup bu, "Eğer sen onu görseydin, böyle görürdün" demektir. 73[73]

Zât Kelimesinin İzahı

Üçüncü Bahis: Ayetteki, "Zâte'l-yemin" deyimi "sağ tarafa" demektir. "Zât" aslında, mevsûfun yerine geçmiş bir sıfattır. Çünkü bu kelime, Arapların (Mal sahibi adam ve kadın) şeklindeki sözlerindeki "zû"nun müennesidir. Suna göre ifâdenin takdiri: taraf yönüne" şeklindedir

Ayetteki "Battığı vakit de onların sol yanma vurup giderdi" ifâdesi iie ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahîs: Kİsâf şöyle der: "Arapça'da "o mekândan (yerden) döndüm" manasında denilir." Ebu Ubeyde ise, "Karz, pek çok manada kullanılır Mesela, "kesmek, katetmek" manasında. Birinin bir yolu katetmesi veya beldenin bir başından öbürüne geçmesini ifade eder. tabiri, de böyledir.

Nitekim sen arkadaşına "falanca yere geldin mi?" diye sorduğunda, cevap veren, "orayı (çoktan) geçtim" der. O halde ayetteki tabiri, "Güneş onların tepe noktasından sol tarafa dönerdi" demektir. 74[74]

Mağaranın Konumu

İkinci Bahis: Müfessirlerin bu konuda iki görüşleri vardır.

1) Bu görüşe göre, mağaranın kapısı sol tarafa doğru idi. Güneş, doğduğunda mağaranın sağ tarafında; battığında da solunda oluyordu. Binâenaleyh güneşin ışığı, mağaranın içine giremiyor, ama oradakilere uygun temiz hava oraya girebiliyordu. Bunun sebebi, Hak Teâla'nın, o mağaradakiieri, üzerlerine güneş ışığının düşmesinden korumuş olmasıdır. Aksi halde onların bedenleri bozulurdu. O halde onların bedenleri, bozulmaktan ve kokmaktan korunmuştur.

2) Bu görüşe göre kastedilen bu değil şudur: Güneş doğduğunda, Allah Teâla güneşin ışığının mağaraya düşmesine mâni olmuştur. Batması ile ilgili durum da aynıdır. Binâenaleyh bu, harikulade bir iş olup, Cenâb-ı Hakk'ın mağaradaki o insanlara büyük bir ikramıdır. Bu görüş Zeccâc'a aittir. O, görüşünün doğruluğuna, ayetteki "Bu, Allah'ın ayetlerindendir" cümlesini delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Eğer durum birinci görüştekilerin söylediği gibi

---

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/136-137

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/137

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/137-138

olsaydı, o zaman bu, alışılmış mûtad (normal) birşey olmuş olur ve Allah'ın ayetlerinden (mucizelerinden) olmazdı. Ama ayeti ikinci manaya hamlettiğimizde, bu iş büyük bir ikram olur ve Allah'ın ayetlerinden olmuş olur."

Bil ki Allah Teâla daha sonra, onların, mağaranın geniş bir yerinde olduklarını, kendilerine rüzgârın serinliğinin ve temiz havanın ulaştığını anlatmak için, "Oniar ise oranın, yani mağaranın geniş bir yerinde idiler." buyurmuştur. "Fecve" geniş yer demektir. Ebu Ubeyde bu kelimenin cemisinin, "Fecevât" şeklinde olduğunu söyler. Hadisteki ifadesi de bu manadadır.

Allah Teâla sonra, "Bu, Allah'ın ayetlerindendir" buyurmuştur. Bu hususta iki görüş vardır: Allah'ın kudreti ile, güneşin ışığının oraya girmesine mâni olduğunu söyleyenler, ayetteki "bu" kelimesi ile, güneşin bu meylinin ve vurup gidişin kastedildiğini; bu görüşte olmayanlar ise "bu" kelime ile şu mananın kastedildiğini söylemişlerdir. "Allah'ın bu uzun müddet içinde onları o mağarada muhafaza edişi, O'nun yüce kudretine ve güzel hikmetine delalet eden ayetlerdendir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların bu uzun süre içerisinde Ölümden ve yok olup gitmekten korunmuş olarak kalmalarının, kendisinin yönetmesi, lütfü ve keremi sayesinde olduğunu beyân ettiği gibi, onları taa başta küfürden dönüp, imana arzu duymalarının da Allah'ın lütfü ve yardımı ile olduğunu beyân ederek, "Allah kime hidayet ederse, o doğru yola erdirilmiştir (Ashab-ı Kehf gibi). Kimi de, (kâfir Dikyanus ve kavmi gibi) şaşırtırsa, artık onun için hiçbir zaman, onu doğruya iletecek bir dost bulamazsın" buyurmuştur. Kaderiye (Mu'tezile) ile Cebriye'nin, ayetteki bu ifade hakkındaki münazaraları malumdur. 75[75]

Ashab-ı Kehf'in Mağaradaki Durumu

"Onlar uyuyan kimseler oldukları halde, sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağ yanlarına ve sol yanlarına çeviriyorduk. Köpekleri de, giriş yerinde ön ayaklarını uzatıp (yatmıştı). Tırmanıp da yanlarına varıp hallerini görseydin, mutlaka onlardan geri dönüp kaçardın ve mutlaka kalbin onların korkusu ile dolardı (Kehf. 18).

Bil ki ayetteki, tahsebühüm kelimesinin durumu tıpkı, ifâdesinin durumu gibidir. Yani, "Onları pörseydin. onları uyanık sanırdın" demektir. "Eykâz" "yakız" ve "yakzan" (uyanık) kelimelerinin cemidir. Bunu Ahfeş, Ebu Ubeyde ve Zeccâc söylemişler ve buna Ru'be'nin, "Onlar, kardeşlerini uyanık buldular" şeklindeki beytini şahit getirmişlerdir. Bunun bir benzeri de, necid ve necdan kelimelerinin çoğulunun encâd oluşudur.

Ayetteki Rukûd, masdar olup, ism-i mef'ul (merkûd) manasınadır. Nitekim, "Rükû eden, oturan ve secde eden topluluk" denir.Burada kavim, masdar ile tavsif edilmiştir. Rukûd kelimesinin, "râkid"in cemi, oiduğunu söyleyenler yanılmışlardır Çünkü "fail" veznindeki kelime, "fu'ûl" vezni üzere cemi olmaz.

Vahidi: "Onları gören, onları uyanık sanırdı. Çünkü onlar, gözü açık olarak uyuyorlardı" demiştir. Zeccâc ise: "Onlar (sağa-sola) sık sık döndükleri için, uyanık oldukları zannedilmiştir. Bunun delili ayetteki, "Biz onları sağ yanlarına ve sol yanlarına çeviriyorduk" cümlesidir demiştir. 76[76]

Mağradaki Durum Hakkında Temelsiz Nakiller

Alimler, bu çevirme müddetinin ne kadar olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, mesela Ebu Hureyre (r.a)'den, onların yılda iki defa çevirildikleri rivayet edilirken; Mücahld'den, "Onların, doksan yıl sağ taraf üzere durdukları, sonra sol tarafa çevrilip doksan yıl da o tarafları üzere yattıkları" rivayet edilmiştir. Bunların aşure günü (yılda) bir defa çevirildikleri de söylenmiştir. Ben derim ki: Bütün bu izah edilen şeylere akıl ile ulaşmak mümkün değildir. Kur'an'tn lafzı da bu hususu açıklamamıştır. Sonra bu hususta sahih bir

---

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/138-139

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/139

hadis de gelmemiştir. Öyleyse bu nasıl bilinebilir? İbn Abbas (r.a) "onların böyle çevrilmelerinin sebebi, yeryüzünün (toprağın, uzun yatmadan dolayı) onların etlerini çürütüp yememesidir" demiştir. Ben derim ki: Bu da, hayret verici bir açıklamadır. Çünkü Allah Teâla, onları üçyüz küsur yıl hayatta tutmaya kadir olduğuna göre, onları böyle çevirmeksizin de bedenlerini koruyabilir. Ayetteki, "zâte" lafzı, zarf olarak mansubtur. Çünkü bunun manası, daha önce cümlesinde de bahsettiğimiz gibi, "Biz onları sağ tarafta veya sağ taraf üzerine çeviriyorduk" şeklindedir.

Ayetteki "Köpekleri de ön ayaklarını uzatıp yatmıştı" cümlesinin izahında İbn Abbas ve ekseri müfessirler, "Onlar, krallarından, bir gece vakti kaçmışlardı. Yolda köpeği olan bir çobana rastladılar. Çoban da onların dinine tâbi oldu ve köpeği ile birlikte onlara katıldı" demişlerdir. Ka'bu l-Ahbâr ise: "Onlar yolda bir köpeğe rastladılar. Köpek havladı. Onlar da onu kovaladılar. Ama o, döndü. Onlar onu yine kovaladılar. Bu iş defalarca oldu. Bunun üzerine köpek (dile gelip): "Benden ne istiyorsunuz. Benden korkmayın. Ben, Allah'ın sevgililerini severim. Siz yatıp uyuyunca, ben sizi beklerim" dedi" demiştir. Ubeyd b. Umeyrde: "Bu, onların av köpeği idi" demiştir. Ayetteki, tabiri " köpek, kollarını kırmaksızın yere uzattı" demektir. Hadis-i şerifte, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, namaz kılarken yırtıcı hayvanların yatışı gibi (secdeye) kapanmaktan nehyedip "Yırtıcı hayvanın yatışı gibi. (secdede) kollarını yayma"77[77] buyurması da bu manadadır.

Bi'i-Vasîd "mağaranın girişinde" demektir. Zeccâc: "Vasîd, evin ve obanın giriş yeri, avlusu manasına olup, çoğulu "vesâld" ve "vusud"dur" demiştir. Yunus, Ahfes ve perrâ da, ye (semer) kelimeleri gibi, vasîd ve asîd kelimelerinin aynı manada olduğunu söylemiştir. Süddi de: "Vasid" kapı demektir. Mağaranın ise kapısı ve eşiği olmaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu tabirle onların köpeklerinin, mağaranın eşiği gibi yattığını söylemiştir" demiştir.

Allah Teâla sonra, "(Tırmanıp da) yanlarına vanp hallerini görseydin " yani, "onlara yaklaşıp görseydin" demiştir. Arapça'da, "sen onlara muttali oldun, gördün" manasında dersin. "Falancayı, falanca şeyden haberdâr ettim, o da onu gördü" manasında da, denilir.

"mutlaka onlardan geri dönüp kaçardın" buyruğu hakkında Zeccâc şöyle der. "Firâren kelimesi, mef'ul-u mutlak olarak masdardır. Çünkü velleyte fiili, fererte manasınadır.

Cenâb-ı Hak, "ve mutlaka kalbin onların korkusu ile dolardı" yani 'korku ve dehşet ile" dolardı" buyurmuştur. Bu tabirin izahı sadedinde şöyle denilmiştir: Onların saçları ve tırnakları çok uzamıştı; uyurken de gözleri açık olarak uyuyorlardı. Bundan dolayı eğer onları bu halde birisi görse, korkar ve kaçardı. Allah Teâla'nın onları, görenlerin alabildiğine korkacakları bir şekilde kıldığı da söylenmiştir. Bu korkunun sebebinin ne olduğunun tafsilatını, en iyi ancak Allah bilir. Doğrusu da budur. Nâfi ve İbn Kesir fiili lâm'ın şeddesi ve hemze ile, mülli'te diye okurken; diğer kıraat imamları şeddesiz olarak, müli'te okumuşlardır. İbn Kesir'in de bunu şeddesiz okuduğu rivayet edilmiştir. Bu iki okuyuşa göre kelimenin manası aynı olup, ancak şeddeli okumada tekid vardır. Ahfeş, bu kelimenin şeddesiz okunuşunun Arapça olarak daha güzel olduğunu, nitekim genel olarak, "O içimi korku ile doldurdu" denildiğini, j&* şeklinin hemen hemen bilinmediğini; buna, onların daha ziyade şeddesiz şekli kullanmalarının delâlet ettiğini söylemiştir. Meselâ, İmri'u-l-Kays:

"O evimizi kaşar peyniri ve yağ ile doldurur" demiştir. Bir diğer şâir de şöyle demiştir:

Bir diğeri,

"Kovayı tamamiyle doldurma, ona azıcık su aktar."

Bir diğeri ise,

"Havuz doldu ve "Yeter, kâfi" ded/"demiştir. Bu fiil bazan da şeddeli olarak kullanılmıştır. Buna delil olarak, el-Muhbilüs-Sa'di'nin şu beytini nakletmişlerdir:78[78]

"Hani Numan, haram ayların içinde olduğu halde, insanları öldürmüştü de bunun üzerine, Avf ibn Ka'b tarafından zincirlerle doldurulmuş, (zincire vurulmuş) tu..."

İbn Âmir ve Kisâî son kelimeyi, Kur'an'ın her yerinde, ayn'ın zammesi ile, rüuben şeklinde

---

77[77] Müslim selat, 240 (1/358); Müsned, 6/31

78[78] Lisanu'l-Arab, XI/122 (H.R.M mad).

okurlarken, diğer kıraat imamları sükûn ile ru'ben şeklinde okumuşlardır. 79[79]

Uykudan Uyandırılmaları

"Böylece onları kendi aralarında birbirlerine sorsunlar diye uyandırdık ve içlerinden biri "Ne kadar uyudunuz?" dedi. Birisi "Bir gün, yahut bir günden az uyuduk" dedi. Diğerleri de dediler ki: "Ne kadar kaldığınızı, Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz, birinizi şu gümüş paranız ile şehre gönderin de baksın. Hangi yiyecek daha temiz ise, oradan size yiyecek birşey getirsin. Çok nazik hareket etsin. Sizi, hiçbir kimseye sakın hissetirmesin. Çünkü onlar size gâlib gelirlerse, ya sizi taşlar öldürürler, yahut kendi dinlerine döndürürler. O zaman da ebediyyen felah bulamazsınız" (Kehf, 19-20).
Bil ki bu ifadenin takdiri, "Onların hidayetini artırdığımız, onların kalblerini kuvvetlendirdiğimiz (yani kalblerine sebat verdiğimiz), kulaklarına vurduğumuz ve onları böylece uyutup, yemeden içmeden hayatta bıraktığımız ve onları zaman zaman sağdan sola çevirdiğimiz gibi, onları uyandırdık, yani onları, aralarında ne kadar uyumuş oldukları hususunda değişik görüşler ileri sürüp, bunu birbirlerine sorsunlar diye, ölüme benzer o uykularından uyandırdık, dirilttik" şeklindedir. 80[80]

Olup Bitenler Hakkında Soru Sormaları

İmdi eğer, "onların diriltilmelerinin, uyandırmalarının esas maksadının birbirlerine soru sormaları ve niza etmeleri olması caiz midir?" denilirse, biz deriz ki: Bu uzak bir ihtimal değildir. Çünkü onlar, birbirlerine bunu sorduklarında, Allah'ın kudreti ile birtakım acayip işlerin ve garip hallerin olduğunu anlarlar. Bu anlama ise, matlub olan bir iştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "içlerinden biri, "Ne kadar uyudunuz? Bu mağaradaki kalma miktarımız nedir?" dedi." "Bir gün yahut bir günden daha az uyuduk" dediler." Bu konuda müfessirler şöyle demiştir. "Onlar mağaraya tan yeri ağarmadan girmişlerdi; Allah ise onları, günün sonunda uykularından kaldırmıştı. İşte bundan dolayı da, (önce) "bir gün" dediler. Ama güneşin hâla batmamış olduğunu gördüklerinde de, "yahut bir günden daha az" dediler." Cenâb-ı Hak sonra "(Diğerleri) dediler ki: "Ne kadar kaldığınız], Rabbiniz daha iyi bilir" buyurmuştur. İbn Abbas şöyle demiştir: "Bunu söyleyen, onların lideri ofan Yemtiha olup, o bunun ilmini Allah'a havale etmiştir. Zira o, saçlarına, tırnaklarına ve yüz derilerine bakınca, orada şiddetli bir değişimin izlerini görmüş, böylece de, böylesi şiddetli bir değişimin ancak, çok uzun günlerde meydana gelebileceğini anlamıştı. Daha sonra, "Şimdi siz, birinizi şu gümüş paranız ile şehre gönderin" buyurulmuştur. Ebû Amr, Hamza ve Asımın ravisi Ebu Bekir bu kelimeyi râ'nın sükûnu ve vâv'ın fethasıyla verki-küm şeklinde okurlarken, kıraat alimlerinden, bu kelimeyi vâv'ın kesresi ve râ'nın sükûnuyla virki-küm şeklinde okuyanlar da vardır. İbn Kesir ise onu, râ'nın kesresi ve kâfi da kafa İdğam ederek verlkküm şeklinde okumuştur. Jbn Muhaysın dan rivayet edildiğine göreyse, o, vâv'ı kesreli, râ'yı sükûn ve kafi da kafa idgâm ile virkküm şeklinde okumuştur. Kelime üzerinde iki sakin harf meydana geldiği için, bu caiz değildir. Verİk kelimesi, ister basılı olsun isterse olmasın, gümüşe verilen addır. Arfece'nin, (düşen burnu yerine) gümüşten yapılma (min verlk-in) bir burun edindiğine dair rivayet edilen haber de buna delâlet eder. Bu kelimenin kebid, kebd, kibd (ciğer), kelimelerinde olduğu gibi, verlk, verk, vlrk (Verkun, verlkun ve vurkun) şeklinde olmak üzere değişik kullanım şekilleri vardır. Bunu, Ferrâ ve Zeccâc zikretmiştir. Ferrâ vâv'ı kesreliyerek (vırk) okumanın ise, bu kullanışların en az kabul edileni olduğunu söylemiştir. Yine, darbolunmuş dirheme, paraya da rika, el-veriku, denilir. Ezheri ise kelimenin anlamının tıpkı sıla ve ide (vaadetmek) kelimesinde olduğu gibi rika'nın da aslının verik olduğunu söyler. Müfessirler şöyle demiştir: Onların yanında, kendi zamanlarındaki, yani bu gün Tarsus denilen

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/140-142
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/142

şehirdeki krallarının resmi bulunan paralar bulunuyordu. Bu ayet, azık biriktirmenin mühim ve meşru bir İş olduğuna ve bunun, tevekkülleri iptal etmediğine delâlet eder. 81[81]

"Ezkâ" Kelimesinden Maksat

Ayetteki, "baksın... hangi yiyecek daha temizise" ifadesine gelince, İbn Abbas şöyle demiştir: "Bununla, (bu sözü söyleyen kimse), eti yenilmesi helâl olan hayvanları kastetmiştir. Çünkü ülkelerinin halkının çoğu mecusi idi. Onlar içinde de imanlarını gizleyen bir topluluk bulunuyordu." Mücahid ise şöyle demiştir:
"Onların kralları zalim idi. Binâenaleyh, "hangi yiyecek daha temiz ise" sözleriyle gasb ve elkoymadan en uzak şeyi kastetmişlerdir." Bunun, "hangisi hoş ve lezzetli ise" veya "hangisi daha ucuz ise" manasında olduğu da söylenmiştir. Zeccâc şöyle demiştir. Eyyühâ lafzı, mübtedâ olarak merfû ezkâ onun haberi, taâmen kelimesi de temyiz olmak üzere mansûbtur. 82[82]

Tedbirli Davranmanın Önemi

Ayetteki J&£j "ifadesi, şehre girme, yiyecek satın alma işi, gizlilik ve sır içinde olsun" anlamındadır, ifadesi, "o giden, yerinizi şehir ahalisinden hiç kimseye haber vermesin" demektir. ifadesi "Eğer onlar, sizin yerinize muttali olur da sizi görür, bulurlarsa" veya "Sizi ele geçirirlerse" anlamındadır. Bu kelime, birisine üstün geldiğinde söylenen ve bir sathın üzerinde olduğun zaman söylenilen, ifâdesinden alınmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, "bu suretle galib ve üstün oldular" (Saf, 14); "o dini her dine galip kılmak için "(Tevt», 33) ayetlerindeki kelimeler de bu anlamdadır. Yercümüküm kelimesi, "sizi öldürürler" anlamındadır. Recm kelimesinin, Kur'ân'da öldürme anlamına gelmesi, oldukça fazladır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer kabilen olmasaydı muhakkak ki seni öldürürdük" ve (Duhan, 20) ayetlerinde olduğu gibi "Recm" kelimesinin asıl manası, "atmak"tır. Zeccâc "Bu ifadenin manası, "sizi taşlayarak öldürürler" demektir. Çünkü "recm" en acı veren ve pis öldürme biçimidir" demiştir. Ayetteki ifadesi, "sizi kendi dinlerine gönderirler" manasında; ifadesi de, "siz onların dinine dönerseniz, ne dünyada ne de ahirette mesut olamazsınız" manasındadır. Zeccâc "buradaki ifadesi şart manasına delâlet eder ve "Eğer onların dinine dönerseniz, asla felaha eremezsiniz" anlamındadır" demiştir. Kadî de şöyle demiştir: "Dini yüzünden firar eden mümin için, şu iki şeyden daha ileri ve büyük bir akıbet yoktur. Bunlardan birincisi, ya dini uğrunda canını vermesidir ki, bu Ölümlerin en kötüsü olan taşlanarak öldürülmektir. İkincisi ise, kâfirlerin onu küfre döndürmesi neticesinde, dinini helak etmesidir." Buna göre eğer, " eğer onlar, küfre zorlanmış ve böylece de (zahiren) küfrü izhar etmiş olsalardı, onlara bir zararın dokunmaması gerekmez miydi? O halde onlar niçin, "O zaman da ebediyyen felah bulmazsınız" demişlerdir" denilirse biz deriz ki: Bununla şu mananın murad edilmiş olması muhtemeldir: "Eğer o kâfirler, zorlama yoluyla bu müslüman gençleri küfre döndürüp, anlar da, bir müddet küfür izhâr ettiklerinde, o zaman kalbleri bu küfre meyletmeye başlar, derken gerçekten kâfir olmuş olurlardı. İşte böyle bir ihtimal bulunmaktadır. Onların korkuları da bundan dolayıdır. Allah en iyisini bilendir. 83[83]

Halkın Tutumu

"Böylece halkı onlara muttali kıldık ki Allah'ın vaadinin şüphesiz bir hak olduğunu, Kıyametin vukuunda hiçbir şüphe bulunmadığını bilsinler. O sırada insanlar, onların durumunu aralarında tartışıyorlardı. Derken, "onların etrafına bir bina yapın" dediler. Rableri onları daha

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/142-143
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/143-144
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/144

iyi bilendir. Onların işlerine galibolanlar ise "mutlaka, yanlarında bir mescid edineceğiz" dediler. "Sayıları üçtür, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler. "Beştir, altıncıları, köpekleridir" diyecektir. Bunlar, gayba taş atmadır (tahmindir)" "Yedidir, sekizincileri de köpekleridir" diyeceklerdir. De ki: "Rabbim onların sayısını daha iyi bilendir. Onları, ancak insanların pek azı bilebilir. O halde bunlar hakkında ancak delillerin açık olması dışında münakaşaya girişme. Bunlara dair onların hiçbirinden bilgi isteme" (Kehl, 21-22).

Bilesin ki bunun manası şudur: "Biz onların hidayetini arttırıp kalblerine sebat verip, onları uyutup, onları sağa-sola evirip çevirip, sonra onları, kendisinde apaçık hikmetler bulunacak bir biçimde dirilttiğimiz gibi, aynı şekilde insanları da onlara muttali kıldık. Yani, başkalarını onların hallerinden haberdar ettik." Arapçada, "onu öğrendim" Manasında denilir. Alimler, bunun şu anlama geldiğini söylemişlerdir: Bir şeyden gafil olup, sonra da ona tökezlerse, ona bakar ve onu öğrenmiş olur. Böylece tökezlemek (el-'ısar) da, bu bitmenin ve anlamanın sebebi olur. Bundan dolayı, sebebin ismi müsebbebe (neticeye) verilmiştir. 84[84]

Halkın Onları Nasıl Öğrendiği

Alimler, insanların Ashâb-ı Kehf hadisesini, öğrenmelerine sebep olan şey hakkında değişik iki görüş ileri sürmüşlerdir:

1) Onların saçları ve tırnaklan, alışılmışa aykırı olarak, çok fazla uzamıştı. Derileri ile yüzlerinde de, onların ömürlerinin alışılmıştan çok uzun olduğuna delâlet eden acayip izler ve alametler bulunuyordu.

2) "Bu adam, yiyecek almak için çarşıya gidip de, yiyeceğin parasını kesmek üzere dirhemleri çıkarınca, yiyeceği satan adam, "Bu paralar bu gün kullanılmamaktadır; bunlar, bundan çok uzun zaman önce, asırlarca evvel kullanılıyordu. "Sen belki de bir hazine buldun" dedi. Bunun üzerine insanlar, o şahsın hakkında ihtilâfa düştüler ve onu, beldelerinin kralının yanına götürdüler. Kral ona, "Bu paraları nereden buldun?" dedi. O da, "Dün bununla bir miktar hurma aldım. Sonra ben ve arkadaşlarım, krai Dikyanus tan firar edip kaçtık" diye cevap verdi. Böylece o kral, o adamın bir hazine bulmadığını ve Allah'ın onu ölümünden sonra dirilttiğini anladı." 85[85]

Haşrin Vukuuna Örnek

Sonra Cenâb-ı Hak buyurmuştur. Yani, "Biz, bu kimseleri, onların hallerine ancak Allah'ın, ba's, haşr ve neşr ile ilgili vaadinin hak ve gerçek olduğunu anlasınlar diye muttaki kıldık." Rivayet olunduğuna göre o zamanın kralı, ba'sf inkar eden kimselerden idi. Fakat, kâfir olmakla beraber, insaflı bir kimse idi. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu gençlerin durumunu, o kral için bir delil yapmıştı. Yine denildiğine göre, belki, o zamandaki görüşler çeşitli idi. Bazıları: "Ceset ve ruh beraberce d iri İt ilecektir" derken, diğer bazıları, "Ruh dihltilecektir. Cesede gelince, toprak onu yiyip bitirecektir' diyordu. Sonra bu kral, bu meselede, hak ve doğru olanın ne olduğuna kendisiyle istidlalde bulunacağı bir mucizeyi kendisine göstermesi için Allah'a duâ ve niyazda bulundu. Allah Teâlâ'da onu, Ashab-ı Kehf'in durumuna muttali kıldı. Böylece o kral onların hadisesini, cesetlerin de dirileceğine dair bir delil olarak kabul etti. Çünkü onların bu uzun uykudan sonra uyanmaları, ölüp de, sonra da diriltilen kimsenin haline benziyordu.

Ayetteki, "O sırada insanlar, onların durumunu aralarında tartışıyorlardı" ifadesi, e'sernâ fiiline bağlıdır. Yani, "Onlar aralarında niza ettikleri zaman, biz halkı onlara muttaki kaldık" demektir. 86[86]

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/145

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/145-146

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/146

Ahalinin Tartıştığı Konu

Alimler, buradaki tartışma ile kasdedilen şey hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere denilmiştir ki:
1) Onlar, yeniden dirilmenin doğru olup olmadığı hususunda münakaşa ediyorlardı. Bunun gerçek olduğunu söyleyenler, bunun doğruluğuna bu hadiseyi delil getiriyorlardı ve: "Allah Teâlâ onların bedenlerini üçyüz dokuz sene muhafaza etmeye muktedir olduğu gibi, ölümlerinden sonra cesedleri diriltmeye da kadirdir" diyorlardı.
2) Denildiğine göre, o kral ve kavmi, Ashâb-ı Kehf'i görüp, hallerine vâkıf olunca, Ashâb-ı Kehf, mağaralarına geri döndüler ve Altah o zaman, onların canını aldı. İşte bu noktada o insanlar ihtilaf etmişler, bazıları, onların yine önceki gibi uyuduklarını; bazıları ise aksine artık öldüklerini söylemişlerdir.
3) Bazıları "evlâ olan, onların yanına hiç kimsenin girmemesi ve hallerini görmemesi için, mağaranın kapısını kapatmaktır" derken, bazıları da "evlâ olan, mağaranın kapısına bir mescid yapılmasıdır" demişlerdir. "Bu görüş, o zamanki bu insanların Allah'a inandıklarına, İbadet ve namazı kabul ettiklerine delâlet eder.
4) Kâfirler, "Onlar bizim dinimiz üzerinde idiler. Dolayısıyla onların üzerine bir oina yapalım" derken; onlardan mü'min olanlar, "onlar bizim dinimiz üzere idiler, : nâenaleyh biz de bir mescid yapalım" dediler.
5) Onlar, Ashâb-ı Kehf'in ne kadar uyudukları hususunda münakaşa ettiler.
6) Ahali onların sayılan ve isimleri hususunda münakaşa etmişlerdi.
Cenâb-ı Hak sonra, "Rableri onları daha iyi bilendir" buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
1) Bu cümle, o çekişenlerin sözler indendir. Buna göre sanki onlar, Ashâb-ı Kehf'in durumunu müzakere edip, isimleri, halleri ve ne kadar uyudukları hususunda Karşılıklı fikirler ileri sürüp, işin hakikatine ulaşamayınca, bunu elde edemeyince 'Rableri onlan daha iyi bilendir" demişlerdir.
2) Bu cümle, Cenâb-ı Hakk'a âit olup, bunu, münakaşa eden o kimseleri Ashâb-ı Kehf hususunda bilgisizce iteri geri konuşmaktan alıkoymak için söylemiştir.
Allah Teâla sonra, "Onların işlerine gâlib olanlar ise şöyle demişlerdir..." buyurmuştur. Bununla o müslüman kralın kastedildiği söylendiği gibi, bunu söyleyenlerin Ashab-ı Kehf'in sahipleri (akrabaları) olduğu da söylenmiştir, vine bu sözü, o beldenin İleri gelenlenn söylediği de ileri sürülmüştür. (Bunlar demişlerdir ki:) "Mutlaka yanlarında bir mescid edineceğiz" yani, "Orada ibadet edeceğiz ve bu mescid sayesinde Ashab-ı Kehf'in eserlerini yaşatacağız. 87[87]

Ashab-ı Kehf'in Sayısı

Cenâb-ı Hak sonra, "Diyecekler ki: "(Sayılan) üçtür, dördüncüleri köpekleridir" buyurmuştur. Buradaki "diyecekler" fiilinin faili, o çekişenlerdir. Rivayet olunduğuna göre Necrânlı olan hristiyan heyetin seyyidi (veziri), âkibi (emiri) ve diğer adamları, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın yanında iken, söz dönüp dolaşıp Ashab-ı Kehf meselesine geldi. Bunun üzerine Seyyid, "Onlar Ya'kûbi (mezhebinden) olup, üç kişi idiler, dördüncüleri köpekleri idi" dedi. Âkib (reis) olan ise, "Onlar Nastûrî (mezhebinde) olup, beş kişi idiler ve altıncıları köpekleri idi" dedi. Müslümanlar da, "Onlar yedi kişi olup, sekizincisi köpekleri idi" dediler. Müfessirlerin ekserisi, doğru sayının, bu sonuncusu olduğunu söylemişlerdir. Bunun böyle olduğunun delilleri şunlardır: 88[88]

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/146-147
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/147-148

Yedi Kişi Olduklarının Delilleri

1) Ayetteki ifâdesinin vâv'ı,mârife kelimenin hali olarak gelen cümlenin başına dâhil olduğu gibi, nekirenin sıfatı olarak gelen cümlenin de başına dâhil olan vavdır. Bu, Mesele senin, "Bana, beraberinde bir başkası olan bir adam geldi" ve "Zeyd'e, elinde kılıç olduğu halde uğradım" demen gibidir. Hak Teâlâ'nın, (hict, 4) ayeti de bu şekildedir. Bunun faydası ise, bu sıfatın o mevsûfa âit olduğunu iyice belirtmek ve onun bu sıfatla muttasıf oluşunun sabit ve kesin birşey olduğunu anlatmaktatır. Binâenaleyh bu "Vâv" Ashab-ı Kehf'in yedi kişi olduklarını, sekizincisinin de köpekleri olduğunu söyleyenlerin sözlerinin doğruluğuna ve bu sözü bilerek, itminan ile söylediklerine delâlet eder.
2) Bu görüşte olanlar şöyle dediler: Allah Teâlâ bu ifadede, fazladan bir harf zikretmiştir ki bu da "vâv"dır. Binâenaleyh bu lafzı, manasız saymaktan korumak için, bunun ifâde ettiği fazladan bir mana bulunmuş olması gerekir. Bu ilave manayı kabul eden herkes, bununla bu görüşün doğru ve gerçek oluşunun kastedildiğini söylemişlerdir.
3) Allah Teâla, ilk iki görüşün peşinden, "Bunlar gayba taş atmaktır" (Yani rastgele konuşmaktır) buyurmuştur. Bir vasfı, bir şeye vermek, (bu sıfat bakımından) durumun, diğer şeylerde bunun aksine olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bâtıl bir zan ile söylenmiş olma Özelliğinin ilk iki görüşte olması, üçüncü görüşün ise bu özellikte, onların aksi olması gerekir.
4) Allah Teâla onların, "Yedidir, sekizincileri de köpekleridir" dediklerini naklettikten sonra, "De ki: Rabbim onların sayısını daha iyi bilendir. Onları ancak insanların pek azı bilebilir" buyurmuştur. Binâenaleyh ilk iki görüşün peşinden, "Bunlar gayba taş atmaktır" ifadesi getirilirken, üçüncüsünün peşinden, "De ki: Rabbim onların sayısını daha iyi bilendir. Onları ancak insanların pek azı bilebilir" ifadesinin getirilmesi, bu üçüncü görüşün, kuvvetli ve doğru oima açısından ilk ikisinden ayrı olduğuna delâlet eder.
5) Allah Teâla, "Onları ancak insanların pek azı bilebilir" buyurmuştur. Bu ifade, Ashab-ı Kehf'in sayısını ancak bu az kimsenin bilebileceğini göstermektedir. Müslümanlardan bu konuda söz söyleyen herkes onların yedi kişi olduklarını, sekizincilerinin de köpekleri olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh ayette bahsedilen "pek az" ifadesi ile, bunu söyleyen müslümanların kastedilmiş olması gerekir. Hz. Ali (r.a.): "Onlar yedi kişiydiler. İsimleri şöyle idi: Yemlihâ, Mekselinâ, Meslesînâ-ki bu üçü kralın sağ tarafında olanlardı. Kralın solunda olanlar ise, Mernos, Debernos ve Sadenos idi. Kral mühim işlerde bu altı kişi ile istişare ederdi. Yedincileri ise, bunlar krallarından kaçtıklarında kendilerine katılan o çobandı. Köpeklerinin adı ise Kıtmîr idi" demiştir. İbn Abbas (r.a.): "Ben bu pek az kimselerdenim. Onların sayıları yedidir, sekizincileri de köpekleridir" demiştir.
6) Allah Teâla, "Yedidir, sekizincileri de köpekleridir" diyecekler. De ki: "Rabbim onların sayısını daha iyi bilendir. Onları ancak insanların pek azı bilebilir"
buyurmuştur. (Kur'an üslûbunda) genel olarak görülen şekil şudur: Cenâb-ı Hak görüşleri nakledince, mesele ile ilgili hak ve bâtıl ne varsa bütün görüşleri nakleder. Çünkü Allah Teâla'nın bâtıl görüşleri anlatıp, hak olanı anlatmaması uzak bir ihtimaldir. Binâenaleyh bu hususta hak ve bâtıl görüşlerin hepsinin, bu üç görüşten ibaret olduğu sabit olmuş olur. Ama Cenâb-ı Hak, ilk ikisini zikrettikten sonra, onları "Gayba taş atmak" diye tavsif etmiştir. Binâenaleyh hak olanın, üçüncü görüş olması gerekir.
7) Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben "O halde bunlar hakkında delilin açık olması dışında münakaşaya girişme. Bunlara dâir onların hiçbirinden bilgi isteme" buyurmuş ve böylece onu, onlarla (ehl-i kitab ile) münazara etmekten ve onlardan fetva sormaktan nehyetmiştir. Bu, ancak Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e hâdisenin hükmünü (aslını) bildirmesi halinde mümkün olur. Hem sonra Allah Teâla, "Onları ancak insanların pekazı bilebilir" buyurmuştur. Binâenaleyh bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in değilde, başka bir insanın bilebilmesi uzak bir ihtimaldir. Bu sebeble, Ashab-ı Kehf'in gerçek bilgisinin Hz. Peygamber (s.a.s)'e verildiğini anlıyoruz. Açık olan odur ki bu bilgi ancak vahiy ile gerçekleşmiştir. Çünkü vahiy dışında kalan şeyde asıl olan yokluktur ve işin de böyle olmasıdır. Binâenaleyh doğrusu,

u(Onlar) yedidir, sekizincileri de köpekleridir" şeklindeki görüştür. Bil ki :_ izahların bir kısmı bir kısmına nazaran daha zayıf ise de, hepsi birbirini destekleyince, bu konudaki delil tam ve mükemmel olmuş olur. Allah en iyi bilendir. [89][89]

Ayetti İlgili Diğer Bazı Hususlar

Ayetle ilgili birkaç bahis daha bulunmaktadır:
Birinci Bahis: Ayetin takdiri, "Diyecekler ki: "Onlar üçtür" şeklindedir. "Onlar" kelimesi mahfuztur. Sözden anlaşıldığı için mübtedâ olan hüm (onlar) kelimesi hazf edilmiştir.
İkinci Bahis: İlk fiil, istikbal siğasıyla üjJjfc» (diyecekler) şeklinde gelmiştir.
Bunun sebebi atıf harfinin, son iki görüşün, birincisine dahil olmasını gerektirmiş olmasıdır.
Üçüncü Bahis: "Recm", atmak demektir. "Gayb" ise, insanın göremediği bilemediği şeydir. Binâenaleyh ayetteki "Recmen bi-l'gayb" deyimi, "bilemediği, göremediği şeyi (bilir gibi) ortaya atmaktır." Nitekim Arapça'da "Düşünmeden konuşuyor manasında, "Falanca atıyor" denilir.
Dördüncü Bahis: Âlimler, ve sâminühüm'deki vâv'ın, ifade ettiği mana hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:
1) Daha evvel de bahsettiğimiz gibi, bu vâv, bu üçüncü sözün, diğerlerinden daha evlâ olduğunu gösterir.
2) Araplara göre "yedi", sayının çok olduğunu ifade etmede kullanılan temel rakamdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer onlar için 70 defa istiğfar etsen bile, Cenâb-ı Hak (o münafıkları) kesinlikle bağışlamayacak." (Tevbe. eo) buyurmuştur. Durum böyle olup Araplar sekize varınca, daha sonra söyleyecekleri cümlenin müste'nef bir cümle olduğuna delâlet eden bir lafzı getirerek, mesela ve semânlye (ve sekiz) derler. İşte ayetteki bu ifade, o tarz üzere gelmiştir. Şu benzer üç ayet de buna delâlet etmektedir (Tevt», 112) Çünkü ayet ortasındaki bu ifade, kendisinden önce sayılan sıfatların sekizincisidir. (Bundan dolayı başına vâv gelmiştir.) Yine Cenâb-ı Hak, (Zümer, 73) buyurmuş, çünkü cennetin kapıları sekiz, cehenneminkiler ise yedidir. Yine (Tahrim, 5) buyurulmuştur. Buradaki "ebkâr", kendinden önce sayılan şeylerin sekizincisidir. Âlimler bu vâv'a, vâvu's- semânîye adını vermişlerdir. Buna niçin bu adın verildiğini anlattık. Kaffal şöyle der: Bu, tutarlı bir izah değildir. Hak Teâla'nin, (Hasr 23) ayeti, bunun aksine. bir delildir. Cenâb-ı Hak bu ayette, sekizinci olarak zikrettiği sıfatın başında vâv getirmemiştir.
Allah Teâla sonra, "De ki: "Rabbim onların sayısını daha iyi bilendir. Onları ancak insanların pek azı bilebilir" buyurmuştur. Doğru olan da budur. Çünkü kâinatta meydana gelen, meydana gelmiş, gelecek bütün hadiselerin detaylı bilgisi ancak Allah katında ve ancak Allah'ın haber verdiği kimselerde bulunur. İbn Abbas: "Ben, o "pek az" kimselerdenim" demiştir. Kâdl, İbn Abbas (r.a)'ın bu sözü hususunda şöyle demiştir: "Eğer o, bunu Hz. Peygamber'in açıklaması Üe öğrenmiş ise doğrudur.
Ama yok bu hususta "vâv" harfine tutunuyorsa, bu zayıftır. Ama şöyle denebilir: "Delil getirilen o yedi izah, her ne kadar kesinlik ifade etmezsede yine de zann-ı gâlib ifade eder."
Bil ki Allah Teâla bu hadisevi zikrettikten sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu hususta çekismemekten ve fetva sormaktan nehyeden iki ifadeye yer vermiştir. Onu, çekişmekten "O halde bunlar hakkında delilin açık olması dışında münakaşaya girişme" buyurarak nehyetmiştir. "Mirften Zahiren" ifadesi ile, Hz. Peygamberin, bu sayının ne kadar olduğu hususunda onları yalanlamaması, aksine bunu belirlemek için delil yoktur. Binâenaleyh bu hususta konuşmamak ve kesin hüküm vermemek gerekir demesi kastedilmiştir. Bunun bir benzeri de, "Ehl-i kitab ile en güze! bir şekilde mücâdele et" (Ankebût, 46) ayetidir. Hz. Peygamber, onlara fetva sormaktan da, Bunlara dair, onların hiçbirinden bilgi isteme" ifadesi ile nehyetmiştir. Çünkü (ehl-i kitabın) bu konuda kesin bir bilgilerinin bulunmadığı sabit olunca, onlara görüş sormaktan menetmek gerekir.

---

[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/148-149

Bil ki "Kıyas"ı kabul etmeyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hak, "Gayba taş atmaktır" buyurup, bu ifadeyi "zan" yerine kullanarak, sanki "zannen bi'l-gayb" (gayb hakkında zan yürüterek) demek istemiştir. Çünkü Araplar "zan" yerine (Zannına göre atıyor) deyimini genellikle kullanırlar. Hatta "recm" ile "zan" arasında onlara göre bir fark yoktur. Şâirin şu sözüne baksana! "Ondan, ne idiği belirsiz, vehme göre söylenmiş söz çıkmaz." Burada müreccem, maznun (zanna göre söylenen) manasınadır. Kelime ile ilgili bu izahı Keşşaf sahibi de yapmıştır. Binâenaleyh bu, zanna göre söz söylemenin, Allah katında kınanan bir şey olduğuna delâlet eder. Hem sonra Allah Teâlâ bu yolu kınayınca, zannına göre konuşan kimselerden fetva sorma hususunu da bu kınamaya dahil etmiştir. Binâenaleyh bu, zanna göre verilen fetvanın Allah katında caiz olmayacağına delâlet etmektedir."
Kıyası (delil olarak) kabul edenlerin, buna karşı cevabını daha Önce defalarca zikrettik. 90[90]

Allah Dilemedikçe İşler Olmaz

"Hiçbir şey hakkında, "Inşâaliah" (Allah dilerse) demedikçe, "Ben bunu mutlaka yarın yapacağım" deme. Unuttuğun zaman Rabbini an ve şöyle de: "Umulur ki Rabbim beni doğruya, bundan daha yakm olan bir yola erdirir." Onlar, mağaralarında üçyüz sene eğleştiler. Buna dokuz yıl daha kattılar. De ki: "Allah ne kadar eğleştiklerini daha iyi bilendir. Göklerin ve yerin gaybını, ancak o bilir. O, ne güzel görür, ne güzel işitir! Bunların, O'ndan başka hiçbir yardımcısı yoktur. O, hiçbir kimseyi hükmüne ortak yapmaz" (Kehf, 23-26).
Bil ki ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 91[91]

Nüzul Sebebinin Değerlendirilmesi

Müfessirler şöyle demişlerdir: Kureyşliler, Hz. Peygamber'e üç soru sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "İnşaallah"
demeden, "Ben yarın bunları cevaplarım" dedi. Bunun üzerine vahiy onbeş gün süre ile kesildi. Bir başka rivayette bu sürenin kırk gün olduğu ileri sürülmüştür. Daha sonra bu ayet nazil oldu. Kâdi, bu görüşe şu iki açıdan itiraz eder:
1) Hazreti Peygamber (s.a.s) yarın falanca işi yapacağını haber verdiğinde, yarından önce ölebileceğim veya o fiili yapmasına bir engel çıkabileceğini biliyordu. Bütün bunlar ihtimal dâhilinde olduğu halde, Hz. Peygamber "İnşaallah" (Eğer Allah dilerse) dememiş olursa, söyleyeceği söz, çoğu Kez meydana gelecek şeyin aksine olmuş olurdu. Bu ise, hem peygamberden, hem de onun sözünden insanların soğumasına sebebiyet verirdi. Ama o, "eğer Allah dilerse" (inşaallah) diyerek, bunları söylerse, böyle bir sakıncadan korunmuş olur. Bu böyle olunca da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "İnşaallah" demeksizin, herhangi birşeyi vaadetmesi (yapacağını) söylemiş olması uzak bir ihtimaldir.
2) Bu ayet, pek çok faydayı (manayı) ve hükmü ihtiva etmektedir. Binâenaleyh ayeti sırf bu manaya hamletmek uzak birşey olur,
Kâdi'nin birinci görüşüne şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "İnşaallah" demiş olmasının daha evlâ olduğunda münakaşa yoktur. Fakat o, herhangi bir sebepten Ötürü bunu söylemeyi bazan unutabilir. Binâenaleyh bu konu, efdal ve evlâ olanın terkedilmesi kabilinden olur. Kâdi'nin ikinci görüşüne de şöyle cevap verilir: Ayetin pek çok manayı ve hükmü ihtiva etmesi, sebeb-i nüzulün bu mana ve hükümlerden birisi olmasına manî değildir. 92[92]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'in, "inşaallah (Allah dilerse) demedikçe" ifadesinde, Allah Teâla'nın neyi

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/149-151
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/152
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/152-153

dilediğinin beyanı yoktur. Binâenaleyh bu hususta şu iki görüş bulunmaktadır:

1) Ayetin takdiri, "hiçbir şey hakkında "inşaallah" demedikçe, yani Allah'ın bu söz hususunda sana müsaade etmeyi dilemesi müstesna, "ben bunu mutlaka *apacağım" deme "şeklindedir. Bu, "Allah'ın sana o haber hususunda sana ~üsaade etmesi hali müstesna; senin, falanca işi yapacağını kendiliğinden söylemen *e haber verme yetkin yoktur" manasmdadır.

2) Ayetin takdiri, "Senin inşaallah demen müstesna hiçbirşey hakkında, "ben Dunu mutlaka yarın yapacağım" deme " şeklindedir. Bu sözün mutlaka

lilmesinin sebebi şudur: İnsan "yarın falanca işi yapacağım" dediğinde hem .a'in gelmeden önce ölmesi, hem de diri kalması halinde, o işi yapmaya mani bir e-gelin çıkması uzak bir ihtimal değildir. Binâenaleyh o, "inşaallah" demezse, o rjmda o vaadinde yalancı olmuş olur. Halbuki yalan, nefret ettirici bir husustur. Sj ise, peygamberlere yakışmaz. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak ona, "inşaallah" demesini vâcib kılmıştır, öyle ki onun bu vaadini yerine getirmemesi halinde yalancı olmaz, o zaman da bir nefret meydana gelmez. 93[93]

İşleri Allah’ın Dilemesine Bağlamak

Bil ki Mutezile'ye göre, Allah Teâlâ kulunun iman ve itaatta bulunmasını istemiş, kulu ise kendisi için küfrü ve isyanı istemiştir. Böylece, bu demektir ki Allah'ın değil, kuiun muradı yerine gelmiştir. Bu durumda da, kulun isi galib, Allah'ın irâdesi ise, (hâşâ) mağiûb konumunda bulunmuş olur! Ama göre, Allah Teâla'nın irade ettiği her şey, tahakkuk eĞeı ve meydana gelir. O bu demektir ki Allah, kâfirin küfrünü, mü'minin de imanını irâde etmiş, istemiş Böyle olmasi halinde ise Allah'ın irâdesi galib, kulun irâdesi de mağlub olmuş r. Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki kul, "Allah'ın dilemesi müstesna, yarın yapacağım" dediğinde, Allah, kendisinin iradesi kulunun iradesine galib olduğu o kulundan yalanı savuşturmuş olur. Çünkü kulun böyle (inşaallah) demesi halinde, ifadenin takdiri şöyle olur: Kul, "Ben falanca işi yapacağım. Ancak ne var ki Allah'ın iradesi, bunun aksine olursa, ben bu durumda onu yapamam. Çünkü Allah'ın iradesi, benim irademe galiptir. Galip olan bir mania bulunduğunda ise, ben onu yapamam" demiş olur. Ama, Allah Teâla'nın irâdesinin mağlup olması halinde, bu irâde bu konuda özür sayılamaz. Çünkü mağlub olanı, galib olan engelleyemez. Bunun da böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Ümmet-i Muhammed, bir kimse, "Allah'a yemin olsun ki, şunu yapacağım" der de, daha sonra da, yeminini bozmaktan dolayı endişelenerek, "İnşâaliarT derse, Allah'ın iradesinin galib olması durumu hariç, onun bu sözünün, yemini bozmadan dolayı kendisine terettüb eden keffareti savuşturamayacağı hususunda ittifak etmiştir. Binâenaleyh, (Allah'ın iradesinin galib olması halinde) yemin keffâretini savuşturacağı icmâ ile sabit olunca, Allah'ın iradesinin gâlib olduğuna ve varlık âlemine, ancak Allah'ın irâde ettiği şeyler dahil olduğuna kesinkes hükmetmemiz gerekir. Âlimlerimiz bu sözü, şu muayyen misalle tekidli bir biçimde açıklamışlardır: Bir kimsenin, bir başkasından alacağı olsa, borçlu kimse de , borcunu ödeyebilecek durumda olursa,bu şartların akabinde (borçlu kimse), "Allah'a yemin olsun ki, ben bu borcu yarın ödeyeceğim" dese, daha sonra da "İnşâallah" diye ilave ederse; yarın geldiğinde de bu borcu ödeyemese, ona keffâret gerekmez. Mu'tezile'nin görüşüne göre ise Allah Teâla o kimsenin borcunu Ödemesini dilemiştir. Böyle olması halinde, onun "İnşâallah" demesi, bu hükmü olmuş bitmiş bir şarta bağlamak olmuş olur. Binâenaleyh, keffâret gerekir. Utemâ, onun yeminini bozmuş olduğu hususunda icmâ edince, biz bunun Allah Teâla'nın, o fiili emredip, ona teşvikte bulunup da onu bozmaktan men etmesinin yanısıra, bunu dilemediği için böyle olduğunu anlamış oluruz ve böyiece de Allah Teâla'nın bazan yapılmasını dilediği halde herhangi bir şeyi nehyettiği, bazan da dilemediği halde bir şeyi emrettiği sabit olmuş olur ki, elde edilmek istenen netice de budur.

Buna göre şayet, "farzedelim ki durum sizin ileri sürdüğünüz gibi olsun. Ancak ne var ki, fukahânın ekserisi, "bir kimse, hanımına, "İnşâallah sen boşsun" dediğinde, talâkın vaki

---

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/153

olmayacağını söylemişlerdir. Şu halde bunun sebebi nedir? Biz deriz, ki: Bunun sebebi şudur: O talâkın meydana gelmesi, Allah'ın meşietine bağlı olunca, bu talâk ancak, bizim o talâkın meydana geldiğini bildiğimizde vaki olmuş olur. Halbuki biz, ilk önce bu meşietin meydana geldiğini bildiğimiz o zaman talâkın meydana geldiğini biliriz. Ancak ne var ki, Allah'ın meşieti gaybtır. Onu bilmek, bizim Cenâb-t Hakk'ın meşietine bağlı olan şeyin ancak meydana geldiğini ve vukûbulduğunu bilmemiz halinde mümkündür. Bu meydana gelecek şey de talâktır. Binâenaleyh bu metoda göre, biz, Cenâb-ı Hakk'ın meşietinin tahakkuk ettiğini ancak talâkın vuku bulduğunu bildiğimizde; talâkın vukûunun da, meşietin meydana geldiğini bildiğimizde bilebiliriz. Bu demektir ki, bunlardan birini bilmek, diğerini bilmeye bağlıdır. Binâenaleyh bu bir "devr"dir. Devr ise batıldır, işte bundan dolayı onlar, "talâk meydana gelmez" demişlerdir. 94[94]

Ma'düm Şey" Değildir

"Madümât (mevcut olmayanlara şey denilmez" diyenler, Cenâb-ı Hakk'ın "Hiçbirşey hakkında. "İnşallah" (Allah dilerse) demedikçe, "ben bunu mutlaka yapacağım" deme" ifadesiyle istidâl ederek şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, bir kimsen;n yarın yapacağı o şeyi şu anda "şey" diye adlandırmıştır. Çünkü O, "Hiçbir şey hakkında (...) deme!" buyurmuştur. Halbuki, bir kimsenin yarın yapacağı o şeyin, şu anda ma'dum olduğu (mevcut olmadığı) malumdur. Binâenaleyh, ma'duma da şey denilmesi gerekir." Buna şu şekilde cevap verilebilir: Bu istidlal ancak, madûmun "şey" diye adlandırılmış olduğunu ifade eder. Bize göre bunun sebebi, "şey" olabilecek şeyin, şu anda "şey" diye adlandırılmasının caiz olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Allah'ın emri geldi" (Nah\t i) buyurmuştur. Halbuki bununla, Allah'ın emrinin geleceği kastedilmiştir. 95[95]

Sonradan İnşaallah Demenin hükmü

CenâtH Hakk'ın, "Unuttuğun zaman Rabbini an "buyruğuna gelince, bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, daha önceki ifadede ilgili bir söz olup, kelamın takdiri, "o, inşaallah demeyi unuttuğunda, hatırlasa onu söylesin, desin" şeklindedir. İşte bu noktada ulemâ ihtilâf etmiştir. Bu cümleden olarak İbn Abbas (r.a): "Bu kimse uzun bir müddet sonra inşaallah demeyi hatırlar da bunu söylerse, keffareti savuşturmuş olma hususunda bu yeterlidir" demiştir. Said İbn Cübeyr'den de: "Bir sene veya bir ay veya bir hafta veyahutda bir gün sonra dahi inşaallah dese" şeklinde rivayetler gelmiştir. Tavus İbn Keysan da: "Bulunduğu meclisten ayrılmadan inşaallah diyebilir" derken, Atâ: "Sütlü bir devenin sağılma süresi kadar bir süre sonra diyebilir" demiştir. Bütün fukahaya göreyse, inşaallah ifadesi, cümleye bitişik olarak (aynı anda) söylenmediği müddetçe hükümlerde tesiri bulunmamaktadır. 96[96]

İbn Abbas'ın Görüşü

İbn Abbae (r.a.), Cenâb-ı Hakk'ın "Unuttuğun zaman Rabbini an" buyruğuna tutunarak şöyle demiştir: "Görünen odur ki, bu ifâdeden kastedilen, "İnşaallah" ifadesidir. Ayetteki "Rabbini an" emri, beill bir vakte tahsis edilmeyip, tam aksine bütün vakitten içine alır. Binâenaleyh, ng zaman olursa olsun, hatırladığında "inşâallaii" demesi ona vacib olur. İnşaallah demek vacib olur diyen herkes, "yemin keffâretini savuşturmak için vacib olur" demişlerdir ki, işte bu da, elde etmek istediğimiz şeyi elde eder." Bil ki İbn Abbas (r.a)'ın istidlali, "İnşaallah" demenin, söze bitişik olmasının gerekmeyeceği" hususunda sarih bir ifadedir. Ama fukahaya gelince, onlar şöyle demişlerdir: Şayet biz bunu caiz görürsek, o zaman akitlere ve yeminlere dair hiçoir şeyin yerine oturtulamamasî, karar kılmaması gerekir. 97[97]

---

[94] [94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/153-154

[95] [95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/155

[96] [96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/155

İmam Ebû Hanife'nln Menkıbesi

Anlatıldığına göre, Ebu Hanife (r.h.)'nin, İbn Abbas'ın, inşâallahın belirli bir zaman sonra denilebileceği şeklindeki görüşüne muhalefet ettiği haberi Halife Mansur'a ulaşmış; o da bunun üzerine, bu görüşü reddetmesi için, onu huzuruna çağırmış. Bunun üzerine Ebu Hanife (r.h) de: "Bu senin aleyhine olur. Çünkü sen, yemin ettirerek biat aldığında, onların senin yanından çıkıp da "İnşâaltah" diyerek senin aleyhine başkaldıracaklarını düşünmez misin?" der. Mansur, Ebu Hanife'nin sözünü beğenir ve ondan memnun kalır.
Bil ki bu sözün neticesi de, nassı kıyas ile tahsis etmeye varıp dayanır. Halbu ki, bu su götürür bir meseledir. Hem o, hiç kimsenin duyamayacağı bir biçimde ağzıyla gizlice, "inşâallah" dediğinde, bu geçerli olur ve icmâen de, keffâretten kurtulmuş olur. Halbuki bahsettiğiniz mahzur, bunda da bulunmaktadır. Binâenaleyh, onların dayandıkları delilin kuvvetli olmadığı sabit olmuş olur. Evlâ olanı, onların, "inşaallah"ı aynı anda söylememesi vâcib olduğu hususunda, akde ve ahde vefa etmenin vâcib olduğuna delâlet eden pekçok ayet ile istidlal etmeleriydi. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Akidleri hakkıyla yerine getirin " (Maide, i) ve "Ahdinizi hakkıyla yerine getirin "(Isrâ, 34) buyurmuştur. Binâenaleyh, ahidde bulunan kimsenin, bu ayetlerden ötürü, o ahdin gereğini tastamam yerine getirmesi gerekir. "İnşaallah"ın aynı anda deniimesi durumunda, biz bu delile uymadık. Çünkü, "müstesna" "müstesna minh" ile beraber, (sadece müstesnanın hiçbir şeyi ifâde edemiyeceği delili ile) tek ve müstakil bir cümle gibidir. Binâenaleyh müstesna, bir cümlenin yarısı mesabesindedir. O halde, müstesna ve müstesna minh'den meydana gelen cümle, bir manâ ifade eden tek bir kelime gibidir. Böyle olması durumunda o, sadece istisnayı (başka bir zamanda) söylediğinde, bundan ötürü herhangi bir şeyin gerekmeyeceğini anlamış olduk. Ama istisna, aynı anda yapıldığında ise, o cümleden dolayı tam bir sorumluluk gerekir. Bu sebeple de o sorumluluğu yerine getirmesi vacib olur.
b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Unuttuğun zaman Rabbinî an" emri daha Önceki cümlelerle alâkası bulunmayan, bilakis müste'nef bir sözdür. Bu görüşe göre, bu konuda şu izahlar yapılabilir:
1) "İnşâallah demeyi unuttuğunda, teşbih ve istiğfar ile Rabbini zikret!" demektir ki bundan murad, inşâallah demeye ihtimam ve itinâ göstermeye teşvikte bulunmaktır.
2) Bu, "Unuttuğun şeyi sana hatırlatması için, bu durum sana arzolunduğunda Rabbini an" demektir.
3) Bazıları da bu emri, unutulması halinde, unutulmuş olan namazları edâ etme manasına hamletmişlerdir. Bu görüş, hakkında yapılan bu üç izahla beraber uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ifadeyi, kendinden önceki ifadelerle alâkalı kılmak, aynı hüküm hususunda sözü tamamlamayı ifade eder. Ama bunu "müste'nef" bir kelâm kabul etmek ise, sözün kendinden öncekilerle irtibatı olmayan bir ibtidâ (başlangıç cümlesi) olmasını gerektirir ki, bu caiz değildir.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk, 'Ve öyle de: "Umulur ki Rabbim beni, doğruya bundan daha yakın olan bir yola erdirir" buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) "İnşaallah" dememek güzel değildir. Bunu söylemek, söylememekten daha güzeldir. Hak Teâlâ'nın, "bundan daha yakın bir rüşde" ifadesiyle bu cümlenin söylenilmesi kasdedilmiştir.
b) O, onlara herhangi bir şeyi vaadedip ve o vaadiyle beraber "inşaallah" da dediğinde, O, "Umulur ki benim Rabbim beni, size vaadettiğim şeyden daha güzel ve daha mükemmeline iletir ve götürür" demiş olur.
c) Ayetteki "doğruya bundan daha yakın olan bir yola" ifâdesi, Ashâb-ı Kehf'in tıssasına işaret olup, manası, "Belki de Allah Teâlâ bana, benim Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğumun doğruluğu ve peygamberlik iddiamdaki doğruluğum hususunda, delâlet ve

---

[97] 97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/155

doğruya en yakın olma bakımından, Ashâb-ı Kehf'in haberinden daha büyük olan beyyine ve deliller verir" şeklindedir. Allah, nitekim böyle de yapmıştır. Çünkü Hz. Peygamber'e, peygamberlerin kıssalarını anlatmıştır. Halbuki gaybdan haber vermek, Ashâb-ı Kehf'in haberinden daha önemlidir. 98[98]

Mağarada Geçen Süre

Ayetteki "Onlar mağaralarında üçyüz sene eğleştiler. Buna dokuz yıl daha kattılar. De ki: Allah, ne kadar eğleştiklerini daha iyi bilendir. Göklerin ve yerin gaybını, ancak O bilir. O, ne güzel görür ve güzel işitir! Bunların, O'ndan başka hiçbir yardımcısı yoktur. O, hiçbir kimseyi hükmüne ortak yapmaz" ifadesine gelince, bil ki bu ifade, Ashâb-ı Kehf kjssası hakkında zikredilen ayetlerin sonudur. Hak Teâlâ'nın, "Üç yüz sene eğleştiler" resiyle ilgili ki görüş ileri sürülmüştür.
1) Bu, Ashâb-ı Kehf'in zamanındaki kimselerin sözlerinin bir anlatımıdır. Bunun aetili, Cenâb-ı Hakk'ın, (Kehf,22)ayetleridir. "Onlar mağaralarda eğleştiler" ifadesi, "O kimseler böyle dediler" manasındadır. Yapılan bu izahı, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra belirttiği, "De ki: Allah, ne kadar eğleştiklerini daha iyi Mendir." buyruğu da destekler. Binâenaleyh bu söz daha Önce söylenenleri -eodedercesine gelmiş olan bir ifâdedir. Bu izahı, Abdullah İbn Mesûd'un MShafında bulunduğu rivayet edilen, "Dediler ki: "Mağaralarında ı eğleştiler" şeklindeki rivayet de teyid eder.
2) Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu O'nun kendi sözü cümlesindendir. Çünkü O, bu müddetin ne kadar olduğunu haber vermiştir. Ayetteki "Üçtür, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler" (Kent, 22) ifadesi, daha önce geçmiş ve bu ifâdeyle o ifâde arasına, onları birbirinden ayıran bir mu'tanza cümlesinin girmiş olduğu bir cümledir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde bunlar hakkında delilin kuvvetli olması dışında bir münakaşaya girişme" (Keht, 22) ifadesidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: Allah, ne kadar eğleştiklerini daha iyi bilendir. Göklerin ve yerin gaybını, ancak O bilir" buyruğu, kendisinden öncekinin nakledilmesini gerektirmez. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, "De ki: Allah, ne kadar eğleştiklerini daha iyi bilendir. Göklerin ve yerin gaybını, ancak o bilir. O halde, ehl-i kitabın dediğine değil, Allah'ın verdiği habere müracaat edin" manasını murad etmiştir. 99[99]

İkinci Mesele

Hamza ve Kisâî tenvinsiz olarak, şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları tenvin ile şeklinde okumuşlardır. Zira, ayettekikelimesi kelimesinin atf-ı beyânıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "onlar mağaralarında üçyüz (...) eğleştiler" buyurduğunda, bunun gün mü, ay mı, yoksa yıl mı olduğu anlaşılmaz. Ama o, sinine deyince, bu ifade, onun ifâdesinin bir beyanı olmuş olur. Binâenaleyh (sinin) yıllar kelimesi, onun atf-ı beyânıdır. Bu ifâde de, takdiri şeklinde olan bir takdim tehirin bulunduğu da ileri sürülmüştür. Hamza'nın okuyuşunun izahına gelince, izafet durumunda gerekli olanın denilmesidir. Ancak ne var ki, temyizlerde çoğulların müfred yerinde kullanılması caizdir. Bu, mesele Cenâb-ı Hakk'ın "işler bakımından en çok ziyana uğrayanlar"(Kehf. 103) ayetinde de böyledir. 100[100]

Üçüncü Mesele

Ayet-i kerimedeki, (Jna dokuz yıl daha kattılar" ifâdesi j& Ijatijlj takdirindedir. Buna göre onlar şayet, "Cenâb-ı Hak, niçin doğrudan doğruya "üçyüzdokuzyıl" dememiştir? O'nun, "Buna dokuz yıl daha kattılar" demesinin hikmeti nedir?" derlerse biz deriz ki: Bazı kimseler şöyle demiştir: "Bu müddet, güneş yılıyla üçyüz, ay yılıyla ise üçyüzdokuz sene idi." Bu müşkit bir meseledir. Çünkü, hesap yönünden bu söz doğru değildir. Şöyle denebilir: Onlar belki de, üçyüz seneyi tamamladıklarında, uyanmaları yaklaştı. Daha sonra da, dokuz yıl daha uykuda kalmalarını gerektiren bir husus ortaya çıktı.

---

[98] 98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/156-157

[99] 99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/157-158

[100] 100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/158

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "De ki: "Allah ne kadar eğleştiklerini daha iyi bilendir" buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ, bu müddeti bu hususta ihtilâf eden insanlardan daha iyi bilendir. O, daha iyi bilir: çünkü, O göklerin ve yerin yaratıcısı ve âlemin idarecisidir. Durum böyle olunca, O göklerin ve yerin gaybını da hakkıyla bilen olur. Bu sebeple de O, hiç şüphesiz o hadiseyi de en iyi bilen olur" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, ne güzel görür, ne güze! işitir" buyurmuştur. Bu sığalar, laaccüb için kullanılan ifâdeler olup, mana bakımından ise, "O, ne güzel görür, ne güzel işitir!" anlamındadır. Biz, taaccübün ne demek olduğu hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara Sûresi'ndeki (Bakara. 175) ayetinin tefsirinde mufassal açıklamalarda bulunmuştuk.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Bunların, O'ndan başka hiçbir yardımcısı yoktur" buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Ashâb-ı Kehf'in Allah'dan başka dostu yoktur. Çünkü o uzun uykularında onları korumayı tekeffül eden O'dur.

2) Ashâb-ı Kehf'in orada ne kadar kaldıkları hususunda ihtilaf eden o kimselerin, Allah'dan başka işlerini deruhte eden ve onların kendilerini idare eden başka dostları yoktur. Binâenaleyh, onlar Allah'ın tedbir ve korumasına muhtaç iken, daha nasıl "erhangi bir ipucu olmaksızın bu hadiseyi bilebilirler?

3) Bazı kimseler bu konuda, Allah'ın bildirdiğinin aksine olan görüşler ileri sürünce, azabı hak etmiş oldular. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onların, kendilerine azâb indirme hususunda Allah'a mani olacak bir dostlarının bulunmadığını beyân buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, "O, hiçbir kimseyi hükmüne ortak yapmaz" buyurmuştur. Bu, 'Allah Teâlâ, onların şu kadar yıl uyuduklarını beyan edince, hiç kimsenin, O'nun sildirdiğinin aksine olan bir görüş ileri sürme hakkı kalmamıştır!" demektir. Bu hususta esas olan şudur: İki ortak müşterek bir iş yaptığında, tarafların birbirlerine karşı azları eksilmez. Bu da, herbirinin, o işi istediği biçimde yapmasını engeller. Bu açıklamada, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer gökte ve yerde Allah'dan başka tanrılar olsaydı, - arın ikincisi de muhakkak ki harap olup gitmişti" (Enbiya, 22) ayetine dayanmaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak bu hususu, kendisinden "O hiçbir kimseyi -ükmüne ortak yapmaz" hükmüyle nefyetmiştir. İbn Amir, bu kelimeyi Cenâb-ı Hakk'ın (Kem. 23) ve {Kem. 23) ifadelerine atfederek, 'â ile nehiy sîğasında olmak üzere "la tüşrik" şeklinde okumuştur ki bu, "Allah'ın, 4shâb-ı Kehf'in sayısına dair sana haber vermiş olduğu şeyi, hiç kimseye sorma; Z -ıun hükmü ve beyanıyla yetin ve bu hadiseyi bilmeyi arzulama hususunda, hiç kimseyi ortak kılma" manasındadır. Diğer kıraat imamları ise, yâ ile merfû olarak, zari sığasında "lâ yüşrlkü" şeklinde okumuşlardır ki bu, "Allah Teâlâ bunu yapmaz" anlamındadır. 101[101]

Ashab-ı Kehf'in Yeri ve Zamanı

Âlimler, Ashâb-ı Kehf'in, hem ne zaman yaşadıkları, hem de nerede bulundukları hususunda ihtilâf etmişlerdir. Yaşadıkları zamana geiince, onların, Hz. Musa'dan önce yaşamış oldukları; Hz. Musa'nın Tevrat'ta onlardan işte bundan dolayı da yahudilerin onların durumunu sordukları ileri sürüldüğü gibi, oniarın, Hz. İsa'dan önce mağaraya girdikleri, Hz. İsa'nın onlardan bahsettiği, Hz. İsa ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasındaki zaman içinde uyandırıldıktan da ileri sürülmüştür. Onların, Hz. İsa'dan sonra mağaraya girdikleri de iddia edilmiştir. Kaffâl bu görüşü Muhammed İbn İshâk'dan nakletmiştir. Bazı kimseler de, onların ölmediklerini ve Kıyamete kadar da ölmeyeceklerini ileri sürmüşlerdir.

Onların, mağaralarının yerine gelince: Kaffâl, müneccim Muhammed İbn Musa el-Harezmî'den

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/158-159

şunu nakletmiştir: el-Vâsık Ashâb-ı Kehf'in yerini tesbit etmesi için onu Rum diyarında inceleme yapmaya göndermişti. Muhammed İbn Musa, hadiseyi şöyle anlatıyor: O "Rum kralı beni bazı kimselerle beraber, Ashâb-ı Kehf'in yaşadığı iddia edilen o mahalle gönderdi. Oranın görevlisi, içeri girme konusunda beni korkuttu. Ama, buna rağmen ben içeri girdim ve onların saçlarını göğüslerinin üzerine kadar uzamış olarak gördüm ve ben bunun bir aldatmaca olduğunu anladım. Anladtm ki bazıları, birtakım otlar ve ilaçlar sürmek gibi, ölülerin bedenlerini çürümekten korumak için kurutulmuş olan ilaçlarla, Ashâb-ı Kehf'in bedenlerini ilaçlamışlardır." Daha sonra Kaffâl sözüne devamla şöyle der. Bize göre, orasının, Ashâb-ı Kehf'in bulunduğu bir yer mi, yoksa başka bir yer mi olduğu hususu meçhuldür, bilinemiyor. Allah'ın haber verdiği şeyin doğruluğuna kesinkes hükmetmek gerekir. Rumların, Ashâb-ı Kehf'in yeri olduğunu söyledikleri o yere itibar etmemek gerekir.

Keşşâf da, Hz. Muaviye'den şunu nakleder: Muâviye, Bizanslılarla savaşır, derken, (sözü edilen) o mağaraya uğrar. Bunun üzerine, "Keşke burası bize açılsa da, onlara bakabilsek" der. Bunun üzerine İbn Abbas (r.a.): "Bu, sana mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ, senden daha hayırlısını bundan men ederek, "Üzerlerine tırmanıp da (hallerini bir) görseydin, mutlaka onlardan yüz çevirir, kaçardın ve her halde için onlardan korku ile dolardı"(Kenf. ıs) demiştir. Bunun üzerine o, İbn Abbas'a, "Ben onların durumlarını öğrenmeden bu işten vazgeçmem" der ve birtakım kimseler göndererek, "Gidiniz ve bakınız" der. Onlar da o mağaraya girince, Allah Teâlâ onların üzerine bir rüzgâr gönderir ve onları yakar.

Ben derim ki: Onların zamanını da bulundukları yeri de akıl yoluyla bilmek imkânsızdır. Bu ancak, edilse edilse, nass'dan elde edilebilir. Böyle bir nâss (ayet, hadis) ise yoktur. Böylece, bunun bilinemiyeceği sabit olmuş olur. 102[102]

Kıssanın Ba's İle İlgisi

Bil ki öldükten sonra dirilmenin ve Kıyametin isbat edilmesi, şu üç asla dayanır:

1) Allah Teâlâ'nın bütün mümkinata kâdır olmasına;

2) O'nun bütün malûmatı (her şeyi), küllîsini cüz'îsini bilmesine;

3) Bir zaman meydana gelen birşeyin, diğer vakitlerde de meydana gelmesinin mümkün oluşuna. Binâenaleyh bu üç temel esas sabit olunca öldükten sonra dirilmenin ve Kıyametin mümkün olduğu da anlaşılır. İşte burada da böyledir: Allah Teâlâ'nın herşeye kadir olduğu ve herşeyi bildiği sabittir. İnsanın da bir gün müddetle uykusunda iken diri kaldığı sabittir. O halde onun, âlemin ilahının muhafaza etmesi ve çeşitli belâ ve zararlardan koruması ile, üçyüz yıl onları uykularında durdurmasının da mümkün olması gerekir. Felsefeciler ise şöyle demişlerdir: "Kevn-ü fesad (yapılıp yıkılma) âlemi olan dünyanın heyulasında, nâdir ve garib birtakım halleri gerektiren, bazt felek? enteresan şekillerin (irtibatların) meydana gelmesi olmayacak birşey değildir."

Ben derim ki: Birbirini takib eden bu üç sûreden herbiri, bu alemde nâdir görülen enteresan hallerin tahakkuk ettiğini anlatmaktadır. Mesela İsrâ (Benî israil) Sûresi, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in bedenen, Mekke'den Şam diyarına (Kudüs'e) götürüldüğünü anlatmaktadır. 8u, enteresan bir hadisedir. Kehf Sûresi de Ashâb-ı Kehf'in üçyüz küsur sene müddetle uyuduklarını anlatmaktadır. Bu da enteresan bir durumdur. (Bundan sonraki) Meryem Sûresi de, bir çocuğun babasız olarak meydana geldiğini anlatmaktadır ki bu da ilginç bir vakıadır. Binâenaleyh bütün bu harika hallerin ve ard arda gelen bu üç sûrede bahsedilen bu hadiselerin mümkün olduğunu ortaya koyma hususunda, dayanılacak esas, biraz önce bahsettiğimiz yoldur. Bunların mümkün olduğuna, Ebu Ali İbni Sina'nın, "Kltabu'ş-Şifâ'sının "zaman" bahsinde anlattığı şu şey de gösterir: Filozof Aristo, kendisini dine vermiş bazı kimselerin, Ashâb-ı Kehf'in durumuna benzer bir duruma mazhar olduklarını zikretmiştir. İbn Sina sonra şöyle der: "Tarih, bunların Ashâb-ı Kehf'den önce yaşadıklarını

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/159-160

göstermektedir." 103[103]

Yalnız Vahye Uymanın Lüzumu

"Rabbinin kitabından sana vahyoiunanlan oku. Onun sözlerini değiştirebilecek yoktur ve sen O'ndan başka asla bir melce de bulamazsın" (Kehf, 27).
Bil ki bu ayetten, Hz. Musa ve Hızır (a.s) kıssasına kadar olan kısım, tek bir konu hakkındadır. Çünkü Kureyş kâfirlerinin elebaşları teklif ileri sürerek, Hz. Peygamber s.a.s)'e, "Sana iman etmemizi istiyorsan, sana iman etmiş olan şu fakirleri etrafından kov" dediler. Allah Teâlâ da, Hz. Peygamber'e böyle yapmayı yasaklayıp menetti. şte bütün bu ayetlerin hepsinde, Hz. Muhammed (s.a.s)'den bu istekte bulunan o kâfirlerin isteklerinin, yanlış bir talep ve batıl bir arzu olduğunu anlatmak için, Allah Teâlâ uzun uzun bundan bahsetti. Cenâb-ı Hak evvelâ bu konuda, tek temel düsturu getirmiştir. Bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, kendisine vahyettiği kitabı okumaya ve onunla amel etmeye devam etmesi, yersiz ve bâtıl isteklerde bulunanların isteklerine ve işi yokuşa sürenlerin bu durumuna aldırış etmemesidir. İşte bu sebeble, "Rabbinin kitabından sana vahyolunanlan oku" buyurmuştur. Ayetle ilgili şöyle bir mesele bulunmaktadır: Ayetteki "Oku" emri, hem okumayı, hem de ona uymayı ifade eder. Binâenaleyh mana, "Sana vahyedilen kitabı okumaya ve onunla amel etmeye devam et" şeklinde olur. 104[104]

Nesh Konusu

Cenâb-ı Hak sonra "Onun sözlerini değiştirebilecek yokur" yani "O kelimelere, vahye değişikliğin ve tahrifin yol bulması imkânsızdır" buyurmuştur. Nassı, kıyas ile tahsis etmenin (manasını sınırlamanın) caiz olmayacağını isbat için bu ayet delil getirilebilir. Çünkü "Rabbinin kitabından sana vahyolunanlan oku" demek, "Bu kitabın gereği ile amel etmeye devam et" demektir. Bu ise, kitabın zahiri manasına göre amel etmeyi gerektirir. Buna göre şayet, "O halde bu kitap için neshin de söz konusu olmaması gerekir" denilirse, biz deriz ki: "Bu Ebu Müslim el-İsfehânî'nin görüşüdür ve gerçekten pek de uzak bir görüş değildir. Hem sonra gerçekte "nesh" bir değiştirme değildir. Çünkü mensûh olan, nâsih olanın geleceği vakte kadar sabittir, yürürlüktedir. Binâenaleyh nâsih, sanki mensûh'un bir gayesi (vaktinin sonunu gösteren bir şey) gibidir. Öyle ise, bu nasıl bir tedbil (değiştirme) sayılabilir?"
Cenâb-ı Hak "Sen O'ndan başka asla bir melce de bulamazsın" buyurmuştur. Alimler, "mültehad" kelimesinin, melce (sığınak) manasına geldiği hususunda ittifak etmişlerdir. Dilciler, bunun aslının "meyletmek" (sapmak) manasına gelen, fiilleri olduğunu (Nam. 103) ayetindeki kelimenin de bu manada olduğunu söylemişlerdir. "Mülhid" de dinden sapan demektir. Buna göre ayetin manası, "Açıklama ve doğruya iletme hususunda, Allah'dan başka melce bulamazsın" şeklinde olur. 105[105]

Fakir Müminleri Küçümseme

"Sabah akşam Rablerine, O'nun cemâlini dileyerek dua edenlerle beraber, candan sabr-u sebat et. Dünya hayatının zinetini arzu ederek gözlerini onlardan ayırma. Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, heva-ü hevesine uyan ve işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme" (Kehf, 28).
Bil ki Kureyş'in ileri gelenleri bir araya geldiler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sana iman etmemizi istiyorsan, şu fakirleri yanından kov. Biz geldiğimizde onlar bulunmasınlar. Onlar için, yanına gelecekleri ayrı bir vakit ayır" dediler. Allah Teâlâ bunun üzerine, "Sabah akşam

---

[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/160-161
[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/161-162
[105][105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/162

Rablerine duâ edenleri, yanından kovma" ayetini indirdi, ve "onları kovmanın caiz olmayacağını belirterek, aksine onlarla otur, onlarla uyum içinde ol, onlara kıymet ver. Kâfirlerin sözlerine aldırma. Kâfirlere, yanına gelseler de gelmeseler de değer verme" buyurmuştur. Binâenaleyh bu hâdise, kendinden önceki ayetlerde anlatılanlardan ayrı, başıibaşına bir şeydir. Bu ayetin bir benzeri de, En'am Sûresi'ndeki, "Sabah akşam Rablerine duâ edenleri yanından kovma" (En'am, 52) ayetidir. Cenâb-ı Hak o ayette, Hz. Peygamberin o kimseleri kovmasını yasaklamış, bu ayette ise onlarla beraber oturmayı, onlara karşı sabır göstermeyi emretmiş ve "Candan sabr-u sebat et" buyurmuştur. Sabır kelimesinin asıl manası, engellemek, alıkoymak, hapsetmektir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in insanları "masbûre"den nehyetmesi de bu manadadır. Masbûre ise, bir yere hapsedilip, geriden bir şey atılarak öldürülen hayvan demektir.
Ayeteki "Sabah akşam Rablerine duâ edenlerle beraber" İfadesi ile ilgili iki mesele vardır: 106[106]

Birinci Mesele

İbn Âmir, ğayn harfinin zammesi ile, ğudvet; diğer kıraat imamları, gedâti şeklinde okumuşlardır. İki şekil de kelimenin kullanılan lehçeleridir. 107[107]

İkinci Mesele

"Sabah-akşam" ifadebi ile ilgili olarak şu izahlaryapıimfşttr: a) Bununla, onların duaya her zaman devam ettikleri manası kastedilmiştir. Bu bir kimsenin, "falancanın işi, sabah akşam insanları tenkid ve onlara hakaret etmektir" demesi gibidir.
b) Bununla, sabah ve ikindi namazı kastedilmiştir.
c) Buradaki "sabah" ile de, insanların uyumaya başladıkları zaman kastedilmiştir ki bu da, hayattan ölüme geçişe benzer. Aklı olan, bu iki vakitte Allah'ı çokça zikreder ve O'nun nimetlerine, lütûflarına alabildiğine şükreder.
Allah Teâlâ sonra, "Gözlerini onlardan ayırma" buyurmuştur Arapça'da bir kimse bir kimseyi geçtiğinde, to denilir Arapların sınırını aştı" "O topluluk, Zeyd'i geçerek (Zeyd hariç) geldi" sözleri de bu manadadır. Bu fiil ân harf-i cerri ile müteaddi olur. Çünkü bu harf-i cer, uzaklık manasın, taşır. Buna göre Cenâb-ı Hak ayetle sanki, Hz. Peygamberi böylesi bir uzaklaşmaktan nehyetmiştir. Bu ifade, ve şekillerinde ifâl ve tef'il babından olmak üzere de okunmuştur. Şâirin şu şiirinde de böyledir:
"Gördüğünden yüz çevir, çünkü onun yeniden talep edilmesi söz konusu değildir."
Ayetin anlatmak istediği şey, Hz. Muhammed (s.a.s)'i fakir mü'minleri küçümsemekten ve gözlerini,zenginlerin meclisinde oturmaya ve onların güzel şekillerine (elbiselerine) dikmekten nehyetmektir.
Cenâb-ı Hak "Dünya hayatının zinetini arzu ederek" buyurmuştur. Bu, "hal" cümlesidir. Yani, "Eğer bunu yaparsan, ancak dünya hayatının süs-püsünü arzu duymadan ötürü yapmış olursun" demektir.
Allah Teâlâ müslüman fakirlerle oturup kalkmayı, te'kidli bir şekilde emredince, zenginlerin ve mütekebbirlerin sözlerine iltifat etmekten de tekidli bir şekilde nehyederek şöyle buyurmuştur: "Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâ-ü hevesine uyan ve işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme-" Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır: 108[108]

Birinci Mesele

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/162-163
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/163
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/163-164

Alimlerimiz, câhil kimselerin kalblerinde cehaleti ve gafleti Allah'ın yarattığına bu ayeti delil getirerek, "çünkü bu ayetteki "gaflet verdiğimiz" ifadesi buna delalet eder" demişlerdir. Mu'tezİle ise, bu tabirin "Kalbini gafil bulduğumuz kimse" manasına geldiğini, yoksa Allah'ın bununla, o kalblerdeki gafleti kendisinin yarattığını anlatmak İstemediğini; bunun delilinin ise, Amr b. Ma'dikerb ez-Zebîdl'nIn, Süleym-oğullanna söylediği şu söz olduğunu söylemişlerdir:

"Sizinle vuruştuk, bize karşılık vermediniz; istedik, bize cimri davranmadınız; sizi hicvedip kınadık, ama bizi susturmaya kalkmadınız." Yani "Biz sizi korkak, cimri ve hemen susturan kimseler olarak bulmadık" demektir. Hem sonra biz (Mu'tezile) diyoruz ki: Ayeti bu manaya almak daha evlâdır. Bunun birçok delili vardır:

1) Eğer bu gafleti Cenâb-ı Hak yaratmış olsaydı, onlar zemmi haketmiş olmazlardı.

2) Allah Teâlâ, bu ayetten sonra, "isteyen iman etsin, isteye kâfir olsun"umm. 29) buyurmuştur. Eğer onların kalblerindeki yaratan, Allah Teâlâ olsaydı, böyle demesi uygun düşmezdi.

3) Eğer bu ifade ile, Allah'ın onların kalblerini gafil kıldığı manası murad edilmiş olsaydı, o zaman "Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, bundan dolayı da hevâ-ü hevesine uyan kimse" demesi gerekirdi. Çünkü böyle olması halinde, bu fiil "mutavaat" fiillerinden olmuş otur. "Mutavaat" fiileri ise, vâv ile değil fâ ile atfedilir. Nitekim Arapçada "Onu kırdım, o da kırıldı"; "Onu defettim, o da defoldu" denilir, ama bunlar vâv ile atfedilerek, denilmez.

4) Allah Teâlâ ayette, "hevâ-ü hevesine uyan" buyurmuştur. Binâenaleyh kalblerini gafil kılan Allah Teâlâ olmuş olsaydı, bu gafletin, onların hevâ-u heveslerine uymalarına nisbet edilmesi caiz olmazdı. Velhasıl cevap olarak diyoruz ki: Ayetteki, "Biz o kalbieri gafil bulduk" manasına olan tabirinden murad, "Kalblerde o gafleti yarattık" manası değildir.

Mu'tezile'nin bu görüşlerine şu iki açıdan cevap veririz:

1) Müşterek olmak asıl değildir. Binâenaleyh bu veznin (if'âl vezninin) bu iki manadan birinde,hakikat, diğerinde mecaz olduklarına inanmak gerekir. Halbuki bunu gafleti var etmede hakikat manasına, onda gafleti bulmak manasında da mecaz kabul etmek, bunun aksini yapmaktan daha evlâdır. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz.

a) İf'âl vezninin, var etme, yapma manasına kullanılması, bulma (vicdan) manasına kullanılmasından daha çoktur. Çok kullanılma, tercih sebebidir.

b) Bu vezinden, var etme-yapma manasını anlamak, bulmak manasını anlamaktan daha fazladır. Zihnin bundan, ilk nazarda bu manayı anlaması da tercih sebebidir.

c) Biz bunu, var etme yapma manasında "hakikat" kabul ettiğimizde, "bulma" manasında mecaz sayabiliriz. Çünkü birşeyi bilmek, bilinenin varlığına bağlıdır. Binâenaleyh lafzı, bağlı olunan hakkında hakikat ve bağlı olan hakkında mecaz kılmak akla daha uygundur. Fakat biz bu vezni, vicdan (bulmak) manasında hakikat, icâd (var etme-yapma) manasında da mecaz kılarsak, o zaman bunu tabi olanda hakikat, asılda mecaz kılmış oluruz ki bu, akla uygun olanın tersidir. Böylece aslolanın bu kalıbı, "bulma" manasında değil, "yapma" manasında hakikat saymak olduğu anlaşılır.

2) Biz, bu lafzın, "var etme-yapma" ile "bulma" manasında müşterek olduğunu kabul etsek bile, bu fiilin, "Gafleti kalbte varetme, yaratma" manasına olduğunu söylüyoruz. Çünkü akli delil, kulun kendisinde mevcut olan gafletin yaratıcısı olmasının imkânsızlığını göstermektedir. Bunun delili de şudur: Bir kimse, gafleti yaratmak istediğinde, ya kendisinde mutlak bir gaflet meydana getirmek isteyecektir, yahut da belli bir şeyle ilgili bir gaflet meydana getirmek isteyecektir. Birincisinin olması imkansızdır. Aksi halde, o kimse için birseye dâir gafletin bulunması, başka bir şeye dâir gafletin bulunmasından daha evlâ değildir. Çünkü pek çok nevi arasında müşterek olan bir mahiyetin o nevilerden her bir neve olan nisbeti aynı durumdadır. İkinci ihtimalin olması da imkansızdır. Çünkü şundan gaflet etmek, onun o belli şeye nisbet edilmesi durumu müstesna, diğer gafletlerden ayırdedilemeyen bir gafletten ibarettir. Binâenaleyh o gafletin, falf.n şeyden gaflet etmek olduğunu düşünmeksizin falanca şeyden gafleti içinde etmeye yönelmek mümkün değildir. Çünkü bir işin, diğer işlere göre olan durumunu bilmek, diğer işlerden herbirinin de düşünülmesine, bilinmesine bağlıdır.

Binâenaleyh onun falan şeye dâir gafleti yaratmaya niyetlenmesi ancak onu bilmesi ile mümkün olduğu sabit olur. Fakat ne var ki herhangi bir şeyden gaflet, o şeyi bilmenin zıddıdır. Böylece kulun bu gaflpti yaratmasının, ancak iki zıddın biraraya gelmesi halinde olacağı sabit olmuş olur. Bu ise imkansızdır. İmkansıza dayanan şey de imkansızdır. Böylece kulun, kendisinde gafleti yaratmaya kadir olmadığı; gafletleri kulda yaratan ve varedenin, Allah'ın olması aerektiği sabit olmuş olur. Bu, bu konuyu isbat hususunda, kafi bir nüktedir (delildir). İşte bu durum, ayetteki ifade ile, "gafleti bulma" manasının değil, "gafleti yaratma" manasının murad edilmiş olduğu ortaya çıkar.

Mutezile'nin medh ve zemle ilgili olarak öne sürdüğü meseleye gelince, biz buna, ilim ve dâi prensipleri ile defalarca karşı çıktık. Onların, daha sonra gelecek olan, "Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun "(Kehf, 29) ayetiyle yaptıkları istidlale cevap ise, inşaallah bu ayetin tefsirinde gelecektir. Yine Mutezile'nin, "Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz kimselere boyun eğme" ifadesiyle Cenâb-ı Hakk'ın, gafleti yaratmış olduğu manası murad edilmiş olsaydı, o zaman ifadesinin başında kâf değil, fâ gelirdi" şeklindeki görüşlerine gelince, biz diyoruz ki bu, ancak, kırma fiilinin neticesinde, mutlaka kırılma işinin bulunması gibi Cenâb-ı Hakk'ın kalblerde gafleti yaratmasının neticesinde de hevaya uymanın mutlaka bulunması halinde geçerli olurdu. Halbu ki durum böyle değildir. Çünkü gafletin Allah tarafından olmasından, hevâ ve hevese uymak gerekmez. Çünkü bir insan, Allah'ın zikrinden gafil olması halinde bile, hevâsına uymayabilir. Tam aksine, o mütevakkıf (duraksayan) da olabilir, dalıp gitmez. Böyfece bu soru, sakıt olmuş olur.

Kaffâl, bu ayetin, Mutezile'nin inancına uygun olarak tefsiri hususunda şu değişik izahları da yapmıştır:

1) Allah Teâlâ onlara, bol bol dünyalık verip, bu durum da onların kalblerinde gafletin kökleşmesi sonucunu verince, işte bu manada, Allah Teâlâ'nın onların kalblerinde gafleti yaratmış olması doğru olur. Bu tıpkı, "Fakat benim davetim, kaçmalarından başka bir şey arttırmadt" (Nuh. 6) ayetinde olduğu gibidir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, eğtelnâ ifadesinin manası, "Biz onları gatil olarak bıraktık. Biz onları, temizlik ve takva ehlinin alâmetleriyle alâmetlendirmedik" demek olup, bu Arabların, "üzerinde alâmet bulunmayan deve" deyimlerinden alınmıştır.

3) ifadesinden maksat, "O kalbi şeytanla başbaşa bıraktık; şeytanın o kalbe girmesine mani olmadık" manasıdır.

Kaffâl'in birinci izahı hususunda şöyle denebilir: Dünya lezzetlerinin kapılarının kimselere açılması, onların kalblerinde gafletin meydana gelmesine tesir eder mi, etmez mi? Eğer tesir ederse, lezzetlerin o kalbe vâsıl olmasının tesiri, o kalbde gafletin -eydana gelmesine sebep olur ki, bu tıpkı, "Allah Teâlâ, o kalbde, gafleti meydana getiren şeyi yarattı" demek gibi olur. Eğer onun orada bir tesiri bulunmuyorsa, onun ona isnâd edilmesi batıl olur.

Kaffâl'in ikinci izahı hususunda da şöyle denebilir. Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi, O'nun tıpkı, "kalbini kararttık, yüzünü ağarttık" demesi gibidir. Bu da, bizim söylediğimiz şeyi anlatır.

Üçüncü izahı hakkında da şu denebilir: Eğer, o başbaşa bırakmanın, kişinin kalbinde gafletin meydana gelmesinde bir tesiri varsa, o zaman bizim dediğimiz gibi olur. Aksi halde, o gafil bırakmanın Allah'a isnâd edilmesi yanlış olur. [109][109]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâ ve hevesine uyan kimselere boyun eğme" ifâdesi, insanın en kötü halinin, onun kalbinin, Hakk'ın zikrinden hâlî ve boş; mahlûkatla maşgul olmaya götüren hevâ ü hevesle dopdolu olması olduğuna delâlet eder. Bu hustaki sözün özü şudur: Allah'ı zikretmek, nurdur. Başkasını zikretmek ise, zulmettir. Çünkü var oluş, nûr tabiat ve karakteridir. • okluk ise, zulmet kaynağıdır. Hak Teâlâ, zâtı gereği vâcibu'l-vücûddur. Binâenaleyh gerçek nûr, Allah Teâlâ olmuş olur. Allah'dan başkaları,

---

[109][109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/164-167

Zâtları gereği mümkin'l-vücûddur. Mümkinı oluş ise, yokluğun karakteridir. Binâenaleyh hu da, zulmetin kaynağı olmuş olur. Bu sebeple kalbde Allah'ın zikri parladığında, orada nûr, ışık ve'aydınlık meydana gelir. Ama kalp, mahlûkata yöneldiğinde, orada zulüm, zulmet, hatta zulumâtlar meydana gelir. İşte bundan dolayı kalp, Hak'dan yüz çevirip mahlukâta yöneldiğinde, bu tam ve katıksız bir zulmet olur. Binâenaleyh, "Kalbini dizi anmaktan gaflet verdiğimiz" buyruğundan hak'dan yüz çevirmek, "neva ü "evesine uyanı" buyruğunda ise halka yönelmek kasdedilmiştir. 110[110]

Mütevazi insanlarla Beraberlik

Ayette geçen furutâ, haddi aşan demektir. Bu, Arapların, bir at, atları en başında bulunduğunda, yarışta en önde olduğunda söylemiş oldukları deyiminden gelmektedir. Leys: "Fart: Aşırı demektir. Nitekim Vapçada, "Falancanın her işi fart'dır, yani aşırılıktır" denilir demiş ve şu beyti nakletmiştir:
"Andolsun ki sen bana, haddi aşma ve boş çıkan ve aşırılık olan bir işle mükellef tuttun."
"Fart" kelimesinin buradaki manası iva (zayi edilmiş) şeklindedir.
Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin manası, "Riâyet edilip ihtimam gösterilmesi gereken iş" demektir. Taksir, yani ihmal edilen bu iş din işidir. Bu durum ise, "dinini gözetmeyen, işi gücü sadece dünyası olan kimselerin hali ve sıfatıdır" şeklindedir. Böylece Allah Teâlâ, Allah'ın zikrinden gafil olup hevâsına uyan kimselerin durumunun, görevlerini ihmal etme, Allah'ın ayetlerini düşünme ve, dünya ve ahiret işlerini birlikte mülahaza etme gibi, kendilerine vâcib olan şeylerden yüz çevirme olduğunu beyan buyurmuştur. Netice olarak, Cenâb-ı Allah o fakirleri, Kendisini zikredip kendisinden başkalarını anmaktan yüz çevirmekle vasfederek, "Sabah akşam Rablerine, O'nun cemalini dileyerek dua edenlerle beraber, candan sabr-ü sebat et" buyurmuştur. O zenginleri de, Allah'ı zikremekten yüz çevirmek ve Allah'dan başkasına yönelmekle tavsif etmiştir ki, bu da O'nun, "kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz, hevâü hevesine uyan" ayetiyle anlatılan husustur, Daha sonra da Resulüne, O fakirlerle oturup kalkmayı; zenginlerden ise uzaklaşmayı emretmiştir.
Ebû Saİd el-Hudri (r.a), şöyle demiştir: "Ben bir grup fakir ve zayıf muhacirle oturuyordum. Çıplaklıklarından dolayı, birbirlerine siper olmuşlardı. İçlerinden birisi Kur'an okuyordu. Derken, Allah'ın Resulü (s.a.s) çıka geldi ve "Ne yapıyorsunuz?" dedi. Biz de, "Ya Resûlellah, birisi Allah'ın kitabından okuyor, biz de onu dinliyoruz" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ümmetimden, kendileri ile oturup kalkmam ve beraberliklerine sabretmem emredilen kimseler nasib eden Allah'a hamdolsun111[111]'buyurdu, sonrada ortamıza oturarak,
"Ey fakir muhacirler, kıyamet günü (sizin olacak) mükemmel nurdan dolayı sevinin. Sizler, cennete zenginlerden eilibin sene (Sbu Davud'daki rivayete göre yarım gün, yani beşyüz sene) önce gireceksiniz" buyurdu.112[112]

Kâfirlerin Akıbeti

"De kî: O, Rabbinizden bir hakdir. Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun. Gerçekten biz, zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, duvarı çepeçevre kendilerini kuşatmıştır. Eğer onlar feryâd eder, imdat dilerlerse kaim bir sıvıya benzeyen, yüzleri kavuran bir su ile imdâd olunacaklardır. O, ne fena içecektir, (o ateş), ne kötü bir dayanaktır!" (Kehf, 29).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 113[113]

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/167
111[111] Ebu Davud, İlim, 13 (3/323).
112[112]Ebu Davud, İlim, 13 (37323).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/167-168
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/169

Birinci Mesele

Ayetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Allah Teâlâ, peygamberine, "Fakirleri kovarsan seni tasdik ederiz" diyen o zenginlere iltifat etmemesini emredince, bundan sonra, "De ki: O, Rabbimizden bir haktır" buyurmuştur ki, yani "O kimselere," Hak Din, Allah tarafından gelen dindir. Binâenaleyh, onu kabul ederseniz, bunun faydası sizedir. Eğer kabul etmezseniz, zararı da sizedir. Bunun fakirlik zenginlik, güzellik çirkinlik, şöhret ya da tanınmama ile bir ilgisi yoktur de!" demektir.
2) "Hak, Allah katından gelendir. O'nun katından bana gelen hak, kendini o fakirlerle beraber tutmam, onlarla oturup kalkmam ve onları kovmamam; o reislere ve dünya ehline ise iltifat etmememdir."
3) "Allah katından gelen hak şudur: İsteyen iman etsin, isteyen de kâfir olsun. Allah bana, bir grup kâfirin imana girmesi için, iman edip salih amel işleyen kimseleri kovma husufunda müsaade etmemiştir."
Buna göre, şayet, "Akıl, ahemmi (daha mühim oisny rrühimme (mühim olana) tercih etmeyi gerektirmez mi? Binâenaleyh, o fakirleri kovmak, sadece onlara saygısızla, ot;niş olmayı gerektirir kis bu büyük bir zarar değildir. Onları kovmama ise, o kâfirlerin küfürlerinde kalmasını gerektirir ki, bu ise büyük bir zarardır!" denilirse biz deriz ki: Unları kovmamanın, kâfirlerin küfürlerini sürdürmesini iktizâ ettiğini kabul ediyoruz. Ancak ne var ki, fakirlerle oturup kalkma endişesinden dolayı iman etmeyen kimsenin imanı, gerçek bir iman olmayıp, aksine çirkin bir nifaktır. Binâenaleyh, insanın, hali ve durumu böyle olan kimsenin imanına iltifat etmemesi gerekir. 114[114]

İman ve Küfrün Yaratılması

Mutezile şöyle der: Allah Teâlâ'nın "Arttk dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun" ifadesi, iman-küfür, itaat-masiyet vb. şeylerdeki işin, kula ve onun iradesine bırakıldığına, dair sarih bir ifâdedir. Binâenaleyh, kim bunu kabul etmezse, Kur'ân'ın açık nassına muhalefet etmiş olur." Andolsun ki, bazı kimseler bana bu ayeti sordular da, ben de, bu ayetin bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet eden delillerin en güçlüsü olduğunu söyledim. Bu böyledir, zira bu ayet, iman ve küfrün tahakkuk etmesinin, imanı ve küfrü dilemenin tahakkuk etmesine bağlı olduğu hususunda sarîh bir ifadedir. Akıl da, açıkça bunu gösterir. Çünkü, seçim yapabilen aklın, o şeye yönelmeksizin ve onu tercih etmeksizin tahakkuk etmesi imkânsızdır. Bunun iyice kavradığında şimdi biz diyoruz ki: O kasıt ve ihtiyarın, (seçmenin) gerçekleşmesi, eğer kendisinden Önce bulunan bir kasıt ve ihtiyar ile olmuşsa, o zaman sonsuza kadar her kasıt ve ihtiyardan önce bir kasıt ve ihtiyarın bulunması gerekir. Halbuki bu, imkânsızdır. Binâenaleyh, o kasıt ve tercihlerin, o zorunlu kasıt bulunduğu zaman, Cenâb-ı Hakk'ın kulda zarurî olarak yarattığı kasıt ve tercihe varıp dayanması gerekir. Zarurî olan tercih ise, fiili gerektirir. O halde insan, ister dilesin, isterse dilemesin, eğer onun kalbinde, muarızı bulunmayan o kafi irade bulunmazsa, fiil meydana gelmez. Ama o kesin irâde bulunursa, kul ister dilesin, isterse dilemesin, fiil o irâdeye varıp dayanır, Meşîetin bulunması, fiilin bulunmasına; fiilin bulunması da, meşîetin bulunmasına dayanmaz.- Binâenaleyh insan, görünüşte muhtar, ama aslında muztar ve mecbur olan bir varlıktır.
Ebu Hamid el-Gazali bu hususu, İhyftu Ulûmi'd-dîn adlı eserinin Tevekkül bölümünde ele alarak şöyle der: "Eğer sen, "Ben kendimde, bir şeyi yapmak istediğimde onu yapabilme; yapmamak istediğimde de onu yapmamaya dair zarurî bir şey buluyorum. Binâenaleyh, yapıp yapmamak başkasında değil, benim elimdedir" dersen, ben buna şöyle cevâp verebilirim: Farzedelim ki sen kendinde böyle bir şey hissediyorsun. Ama sen kendinde, bir fiili dilediğinde, o meşîetin olduğunu; dilemediğinde de onun meydana gelmediğini hissedebiliyor

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/169

musun? Tam aksine akıl, o kimse fiili istediğinde, o istekten önce bulunan bir meşîete göre bunu istediğine şehâdet eder. O, fiili istediğinde, o fiil, bu noktada hemencecik ve bir seçme olmaksızın meydana gelir. Binâenaleyh, kalbde istemenin bulunması, zorunlu birşeydir. Fiilin o meşîete (istemeye) dayanması da zorunlu birşeydir. Binâenaleyh bu her şeyin Allah'tan olduğuna delâlet eder." 115[115]

Ayetinden Çıkarılar Manalar

Cenâb-ı Hakk'ın, Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun" ifâdesinde, önemli bir kaç fayda bulunmaktadır:
Birinci fayda: Ayet, kasıt (irade) ve sebep (dâî) olmaksızın, herhangi bir failden herhangi bir fiilin sadır olmasının imkânsız olduğuna delâlet eder.
İkinci fayda: Emir sığası kendisiyle istek ve talep manası kastedilmeksizin, i. iah'ın kitabında çokça kullanılmıştır. Hem sonra, Ali İbn Tâlib (r.a.) de, bu ayetteki sığanın, bir tehdit ve bir vaîd ifâde ettiğini, muhayyerlik ifâde etmediğini söylemiştir.
Üçüncü fayda: Ayet, Allah Teâlâ'ntn, mü'minlerin imanından yararlanmadığına; kafirlerin küfürden de zarar görmediğine, tam aksine imanın faydasının, küfrün de zararının insanlara raci olduğuna delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, Eğer iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz (yine) kendinize kötülük etmiş olursunuz" (isrâ, 7) buyurmuştur.
Bil ki, Allah Teâlâ, küfrü-İmanı, batılı-hakkı tavsif edince, bunun peşinden küfre •ç batıl amellere mukabil vaid ve tehdidini iman ve salih amellere mukabil de va'dini, kafaatını zikretmiştir. O'nun vaîdıne gelince, bu O'nun Gerçekten biz, zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki" ifadesidir. Yani, Cenâb-ı Hakk "Biz.kendilerinezulmedenlere, ibadeti yerinde yapmayanlara, gereksiz yeıe arun kıvıranlara bir ateş hazırladık" buyurmuştur. Binâenaleyh, o kendi hevâsını zze görüp, fakir ve yoksulları kabul etmiş diye hakkın kabulden yüz çevirenlerin uötün bu halleri, bir hükümdür; birşeyi, olması gereken yerin dışında yapmadır. âcytece Allah Teâlâ, böyle olan kimselere ateşi, yani cahimi hazırladığını haber erıış, sonra da, o ateşi şu iki sıfatla vasfetmiştir:
a) Cenâb-ı Hakk'ın, "duvarı çepeçevre kendilerini kuşatmıştır." £.etinin ifade ettiği husus, "surâdık", kıl çadırın etrafında bulunan engel ve mania, ar amındadır. Buna göre Cenâb-ı Hak cehennemin, o cehennemlikleri bütün yönden .satan benzeri birşeyi bulunduğunu haber vermiştir ki, bundan maksat, onların o «hennemden kurtuluşlarının olmadığını ve cehennemin dışında kalan şeylere saxmak suretiyle ferahlayacakları bir alanın ve boşluğun bulunmadığını; tam aksine . riennemin onları her yönden kuşattığını açıklamaktır. Bazı kimseler de bu ifâdeyle, Cenâb-ı Hakk'ın, "Haydi, üç kola (ayrılmış duman) gölgesine gidin" (Mür«iât, 30) s.etinde nitelediği o dumanın kastedildiğini; bu kuşatmanın, onlar cehenneme neden önce olacağını ve bu dumanın, onları tıpkı, çadırın etrafında engeller ve r:ier gibi sarıp kuşatacağını söylemişlerdir.
b) Cenâb-t Hakk'ın, "Eğer onlar feryâd ve istimdâd derlerse, kalın bir sıvıya benzeyen, bir su ile imdâd olunacaklardır" ayetinin ifade ettiği hususun Merfû bir hadiste, mühl kelimesinin, "zeytinyağının tortusu" olduğu
söylenmiştir. İbn Mesûd'dan rivayet edildiğine o, beyti mâle girdi ve orada bulunan svağın küçük bir parçasını çıkardı. Onu yaktı, o da parçalayarak yandı ve sonra za "işte mühl budur" der. Ebu Ubeyde ve Ahfeş ise, "Altın, bakır ve gümüş inden eritmiş olduğun her şey, mühl'dür" demişlerdir. Bunun, cennemliklerden akan irin ve kan oduğu ileri sürülmüş olduğu gibi, bunu bir çeşit ran olduğu da ileri sürülmüştür. Bu yardım taleb etme işinin (istimdâd), cehennemliklerin içecek su isteyip de, bunun üzerine onlara bu "mühl" ün verilmiş olması şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, ayrıca Cenâb-ı Hak da, "Kızgın bir ateşe girecek, son derece sıcak, bir kaynaktan içiriİecektir"(Gaşye, 4-5) buyurmuştur. 8u yardım isteme işinin

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/170

cehennemin hararetinden dolayı olması da, böylece de serinlemeleri için kendilerine dökebilecekleri bir su istemiş olmaları, bunun üzerine de onlara bir mührün kesilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak cehennemliklerden naklen, "sudan veya Allah'ın size verdiğinzıktan birazda bize ahtm"(Adi50) derken, başka bir ayette de, "Gömlekleri katrandandır. Yüzlerini de ateş bürüyecektir." (İbrahim, 50) buyurmuştur. Binâenaleyh onlar, cehennemin hararetinden dolayı yardım istediklerinde onların üzerlerine, bir gömlek gibi bedenlerini saran katran dökülecektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "kaim bir sıvıya benzeyen, bir su ile imdâd olunacaklardır" ifâdesi, şairin "onların aralarındaki selâmları, vuruşma ve döğüşmedir" sözünde de olduğu gibi, istihza üslûbunda gelmiş olan bir sözdür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "O, ne fena içecektir, "buyurmuştur. Yani, "Tıpkı bir mühl" (tortu, eriyik) gibi olan o su ne kötüdür!" demektir. Çünkü, su içmeden maksat harareti gidermektir... Bu ise, bedenleri yakma hususunda, son derece kaynar olan bir şeydir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "(o ateş), ne kötü bir dayanakhr" buyurmuştur. Bazı kimseler şöyle demiştir: "Ateş, arkadaşlık gayesiyle bir araya toplanmak ve konaklamak açısından ne kötü bir yerdir. Çünkü cehennemlikler de, tıpkı cennetliklerde olduğu gibi arkadaşlık etmek için bir araya toplanırlar. Nitekim, Allah Teâlâ cennetlikler hakkında, "Onlar ne iyi arkadaştır!" (u\s&. 69) buyurmuştur. Cehennemdeki arkadaşlar ise, kâfirler ve şeytanlardır. Buna göre ayetin manası, "O arkadaşlar ve arkadaşlığın yapıldığı o yer, ne kötüdür" şeklinde olur. Bu tıpkı, "Cennetteki arkadaşları ile o arkadaşlığın yapıldığı cennet, ne güzel yerdir" denilmesine benzer." Başkaları ise, murtefak kelimesine, mütteke (dayanak) manasını vermişlerdir. Çünkü, dirseğe de, kendisine dayanıldığı için mirfek adı verilmiştir. "Dayanma" ancak dinlenmek için yapılır. O halde murtefek kelimesinin manası, "istirahat edilecek yer" şeklinde olur. Allah en iyisini bilendir. 116[116]

Mü'minlerin Akıbeti

"iman edip de güzel güze! amellerde bulunanlara gelince, biz, şüphesiz iyi amel ve hareket edenlerin mükafaatmı zayi etmeyiz. Onlar için altından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada, tahtlar üzerinde kurularak. altın bileziklerle bezenecekler. ince ipek kumaştan, kalın ipekten yeşil elbiseler giyeceklerdir. Ne güzel mükâfaat, ne güze! dayanak!" (Kehf, 30-31).

Bil ki Altah Teâlâ kâfirlerle ilgili tehdidi zikredince, bunun peşinden müminlerle gili vâ'dini getirmiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır. 117[117]

İman İle Amelin Farklılığı

Cenâb-ı Hakk'ın, "îman edip de güzel güzel amellerde bulunanlara gelince" ifâdesi, salih amelin imandan başka olduğuna delâlet eder. Çünkü, oradaki atıf, başkalığı gerektirir. 118[118]

Şükür Mûkâfaatı Gerektirmez

Cenâb-ı Hakk'ın, "biz şüphesiz iyi amel ve hareket edenin mükafaatmı zayi etmeyiz" ifâdesinin zahiri, mümin kimsenin amelinin güzel olması sebebiyle Allah'dan bir alacağı bulunduğunu iktiza etmektedir. Alimlerimize göre alacaklı olmak, Cenâb-ı Hakk'ın va'dından dolayıdır. Mu'tezile'ye göreyse,yapılan
ren dolayıdır. Halbu ki, Mu'tezile'nin görüşü yanlıştır. Çünkü Allah'ın, kul üzerinde pekçok nimeti vardır. Bu nimetler, şükrü ve kulluğu gerektirir. Şükür ve kulluk ise, başka bir mükâfaat gerektirmezler. Çünkü görevi ifâ etmek, başka bir şey gerektirmez. 119[119]

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/170-172

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/173

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/173

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/173

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlara gelince biz şüphesiz iyi amel ve hareket edenlerin mükâfaatlarını zayi etmeyiz" ifadesinin senzeri, şairin şu sözüdür: "Muhakkak ki Allah halifeye, kendisiyle her şeyin (yetki) mührünün umulacağı, bir melik elbisesi giydirdi (giydirsin.)" "Ayetteki inne, edatının tekrar edilmesi, amelleri ve onlara mukabil verilen mükâfaatı tekid etmek içindir. 120[120]

Verilecek Ödülün Açıklanması

Ayetteki ülâike kelimesi, inne'nin haberi olup, "biz zayi etmeyiz" cümlesi de, mu'tarıza, ara cümledir. Sen, hem "biz zayi etmeyiz" ifâdesini, hem de, "onlar" ifâdesini, inne'nin iki ayrı haberi kabul edebileceğin gibi, ülaike ifâdesini, mübhem bırakılan "ecr" (mükâfaat) kelimesini beyân eden müstenef bir kelâm da kabul edebilirsin.

Bil ki Allah Teâla önce mübhem olan bir mükafaattan bahsedip, daha sonra da bu hususu şu bakımlardan ayrıntılı biçimde açıklamıştır:

1) Onların bulundukları yerin nitelenmesi. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın. "Onlar için, altından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır" ayetinin anlattığı husustur. Arapça'da "adn" ikâmet etmek demektir. Buna göre ayetin manası, "onlar için,... ikâmet edecekleri cennetler vardır" şeklinde olabilir. Bu tıpkı, "Burası ikâmet edilecek bir yerdir, evdir" denilmesine benzer. Adn lafzının, cennetin belli bir yerinin adı olması da caizdir ki, bu muayyen yer, cennetin ortası, merkezi ve cennetin en kıymetli yeridir. Biz bu hususu daha önce tafsilatlı olarak izah etmiştik. Ayetteki cennât, çoğul bir kelimedir. Binâenaleyh, bununla murad edilenin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için iki cennet vardır." (Rahman, 46) ayeti olması mümkün olduğu gibi bununla her bir mükellefin payına düşenin başlı başına bir cennet olduğu hususunun kastedilmiş olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak, o cennetlerin altlarından ırmakların aktığını belirtmiştir. Zira dünyada iskân edilen yerlerin en üstünü içlerinden nehirlerin aktığı bağlık bahçelik yerlerdir.

2) Oünyadakilerin elbiseleri, ya zinet elbisesidir, ya da tesettür, giyinip örtünme elbisesidir. Zinet elbisesi hakkında Cenâb-ı Hak, "Orada, altın bileziklerle bezenecekler" buyurmuştur. Bu, "Allah onları bu şekilde bezer ve süsler" veyahutta, " melekler onları bu şekilde süsler" anlamındadır.

Bazı kimseler de, onların herbirinin üzerinde üç çeşit bilezik bulunduğunu; tefsirini yapmakda olduğunuz ayetten dolayı altın bilezikler; "Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir' (insan, 21) ayetinden dolayı gümüş bilezikler. ,.. 'incilerle" ... (Hac, 23) ayetinden dolayı da inciden yapılma bilezikler bulunduğunu söylemişlerdir

Örtünme için giyindikleri elbiselerine gelince, bu da "ince ipek kumaştan, kaim ipekten yeşil elbiseler giyeceklerdir" ayetinin ifâde ettiği husussturki, bunlarla ahiretteki ince ipek kumaş ile kalın ipek kumaş kastedilmiştir. Birincisi (sündüs), ince ipek demektir. İkincisi de, kalın ipek demek olup, bu kelimenin aslının Farsça olduğu, daha sonra Arapçalaştığı da iteri sürülmüştü. Kelimenin Farsça'daki aslı ise "kalın" anlamında olan (Istebreh) dir.

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ'nın zinetle ilgili ifadede meçhul olarak yuhallevne buyurup, ipeklerle ilgili olan ifade de ise.yelbesûn şeklinde buyurarak böylece giyinme işini o cennetliklere nisbet etmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Giyinme işinin, onların ametleri karşılığı olarak hak ettikleri şeye; zinetlerin de, Allah'ın doğrudan doğruya bol kerem ve lütfunun bolluğunun eseri olmak üzere onlara ihsan edip verdiği şeylere bir işaret olması muhtemeldir.

3) Bu, onların, o cennetlerde nasıl oturduklarıyla alâkalıdır. Cenâb-ı Hak bu hususu da vasfederken, "tahtlar üzerine kurularak" buyurmuştur. Âlimler şöyle demişlerdir: kelimesi

---

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/173-174

erîke kelimesinin çoğulu olup, "erike" de, "gelin odasında bulunan koltuk, divan" demektir. Gelin odasında bulunmayan divana ise, "erîke" denilmez.
Cenâb-ı Hak, bu üç kısmı böylece vasfedince "Ne güzel mükâfaat, ne güzel dayanak!" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu ayetin sonunda bu ifâdeye, daha önce geçen 'Yo ateş) ne kötü bir dayanaktır!" ifâdesine mukabil olmak üzere yer vermiştir. 121[121]

İki Bahçe Sahibi

"Onlara, iki adamı misal getir ki, biz onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, ikisinin de etrafını hurmalıklarla donatmış, ortalarında da bir ekinlik yapmıştık. Bu iki bağ, mahsulünü vermiş, bundan hiçbir şeyi eksik bırakmamıştı. Onların arasından bir de ırmak fışkırtmıştık. Onun, başka geliride vardı. Derken o, arkadaşına böbürlenerek, onunla konuşurken dedi ki: "Ben, malca senden zenginim. Adamlarım da seninkinden daha (çoktur)." O, nefsine zulmeder olduğu halde, bağına girdi. Dedi ki: "Bunun, ebediyen helak olacağını zannetmiyorum. Kıyametin de kopacağını sanmıyorum. Eğer ben, Rabbime döndürülür götürülürsem, elbette, bundan daha hayırlı bir akıbet elde ederim." Arkadaşı ona cevap vererek dedi ki: "Seni, bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratıp, tekrar seni bir adam seviyesine getiren Allah'a nankörlük edip inkâr mı ediyorsun? Fakat bana gelince, o Allah benim Rabbimdir. Ben, Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmam. Bağına girdiğin zaman, "Mâşâalteh! Allah'dan başka hiçbir kuvvet yoktur! demeli değil miydin? Malca ve evlâtça, beni kendinden az görüyorsan, Rabbimin bana, senin bağından daha hayırlısını vermesi, (seninkinin) üstüne ise gökten yıldırımlar göndererek onun kaypak bir toprak haline gelmesi muhtemeldir.Yahut olabilir ki, suyu yerin dibine çekilirde, bir daha onu aramaya güç yetiremezsin." Nihayet, onun bütün serveti, istilaya uğratıldı. Bağı uğrunda harcadıklarına karşı, avuçlarını ovuşturakaldı. Çardakları yere dökmüştü. Diyordu ki: uNolaydım, Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmayaydım" Ona, Allah'dan başka, yardım edecek bir cemaat yoktu. Kendisi de öç alabilecek değildi. İşte bu makamda, nusret ve hakimiyet, hak olan Allah'ındır. O, sevâbça da hayırlı, akıbetçe de hayırlıdır" (Kehf, 32-44). 122[122]

Bu Kıssadan Maksat

Bil ki, bu ayetlerin maksadı şudur: kâfirler, mallarıyla tarafdar ve yardımcılarıyla •»üstüman fakirlere karşı övünüyorlardı. Böylece Allah Teâlâ, fakirin zengin, zenginin de fakir olması ihtimalinden dolayı, bunun iftiharı gerektirmeyen şeyler nevinden olmadığını beyân buyurmuştur. Kendisiyle fahretmenin gerekli olduğu şeye gelince bu, Allah'a itaat ve O'na ibadettir ki bu da, fakir müminlerde bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak bunu, bu ayetle ele alınan darb-t mesel ile beyan ederek," tanlara, iki adamı misal getir" buyurmuştur. Yani, "Kafirlerin ve müminlerin duumları için, İsrail oğullan arasında bulunan iki kardeşin durumunu misal getir. Şöyle ki: onlardan birisi kafir olup adı Berâtus; diğeri ise mümin olup adı Yehûzâ z Bu ayette bahsedilen iki kişinin, Cenâb-i Hakk'ın Saffât Sûresi'ndeki "İçlerinden bir sözcü dedi ki: "Muhakkak ki, benim dünyada bir arkadaşım vard'" (Saffat, s)p-edilen kimseler ofduğu da ileri sürülmüştür. Bunlara, babalarından sekiz >n dinar, miras olarak kalmıştı. Her biri mirasın yarısını almıştı. Derken, kâfir olanı arazi satın aldı. Mümin ise Allah'ım, ben bin dinar mukabilinde, senden cennetle ^ arazi satın alıyorum" dedi ve, o bin dinarı tasadduk etti. Daha sonra, kâfir olan kardeşi, bin dinar mukabilinde bir ev yaptırdı. Mümin ise "Allah'ım, ben senden, bin anar mukabilinde bir ev satın almak istiyorum" dedi ve onu tasadduk etti. Kâfir olan kardeşi, bin dinar mukabilinde bir kadınla evlendi. Bunun üzerine mümin olan "AÎah'ım, ben bu bin dinarı, hûr-i îyn'in mihri kılıyorum" dedi ve onu tasadduk etti. Sonra kâfir olan kardeşi, bin dinar mukabilinde hizmetçi ve muhtelif eşya aldı. Mümin se "Allah'ım, ben senden, bin dinar mukabilinde ebedi cennei çocukları satın aldım" dedi ve o bin dinarı da teberru etti. Daha sonra da muhtaç duruma düştü. Zengin atan kâfir kardeşinin yolu üzerine oturdu. Derken, o kâfir kardeşi, tebeasıyia beraber onun yanından geçti. Bu esnada, muhtaç olan o fakir kardeş, zengin olandan birşeyler istedi, ama zengin olan kardeş onu kovdu, malını tasadduk ettiği için de onu azarladı. 123[123]

---

[121] 121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/174-175
[122] 122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/176-177

Bahçelerin Tavsifi

Cenâb-ı Hak, "ki, biz onlardan birine iki bağ vermiştik." buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, o cenneti birtakım vasıflarla nitelendirmiştir:
1) Onun, bir "cennet" olması. Bağa ve bahçeye orada bulunan ağaçların, gölgeleriyle içindekileri gizleyip örttüğü için, "cennet" ismi verilir. Bu ketiminin aslı, "örtmek ve bürümek" manasındadır.
2) Genâb-ı Hakk'ın, "İkisinin de etrafını hurmalarla donatmıştık" ayetinin ifade ettiği husustur. Yani, "Biz, o iki cenneti, hurmalıklarla çevreledik" demektir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Melekleri arşın etrafını kaplamış olarak görürsün"(Zümer, 75) ayetidir. Yani, "onları, Arşın etrafında durup onu kuşatmış oldukları bir vaziyette görürsün" demektir. Hafâf kelimesi, bir şeyin tarafı, yanı anlamına gelip, kelimenin çoğulu ehiffe'dir. Buna göre (Haffe bihil-kavmu) ifadesinin manasına, "onlar onun bir yanında, tarafında oldu" şeklindedir. Ehlffe, o şeyin tarafları demektir. Nitekim şair de, demiştir ki hifaf-i seririhi, "tahtın kenarları" manasına gelmektedir.
Keşşaf sahibi ise şöyle der: "Onlar birşeyi kuşatıp onu tavaf ettiklerinde, etrafını dolaştıklarında, Arapça'da bunu ifâde etmek için (Hafefhû); "onları onu etrafında dolaştırdım" anlamında da, (Hafeftuhû bihlm) denilir. O halde bu fiil, (aslında) bir mef'ûl alır. Ba harf-i cerri ona, İkinci bir mefûl kazandırır. Bu, meselâ bir kimsenin, "Onu bürüdüm, örttüm; onu, onunla bürüdüm" demesi gibidir o, sözüne devamla şöyle der: "Bu özellik, zengin ve varlıklı kimselerin, bağları ve bahçeleri hakkında tercih ettikleri bir vasıf olup, bu da, onların o (üzüm) bağlarını, meyve veren ağaçlarla çepeçevre kuşatmalarıdır. Bunun aynı zamanda manzarası da çok güzeldir.
3) Ayetteki "Ortalarında da bir ekinlik yapmıştık" cümlesinden şunlar kastedilmiştir:
a) O arazinin, her türlü besin ve meyveyi ihtiva etmiş olmasıdır,
b) O arazinin, sınırlarının geniş ve sahasının da fazla olmasıdır. Bununla beraber, aynı zamanda o arazinin içinde, onu birbirinden bölüp ayıracak (tepeler ve vadiler, vb.) de bulunmamaktadır.
c) Böylesi bir arazinin, her zaman başka menfaatler de temin etmesidir ki, bu da başka mahsûl ve başka meyveler demektir. O halde, bu demektir ki, bu arazinin menfaat ve faydası kesintisiz olup, hepsi ardarda gelir.
4) Cenâb-ı Hakk'ın.ki "Bu iki bağ, mahsûlünü vermiş, bundan hiçbir şeyi eksik bırakmamıştı" ayetinin ifade ettiği husustur (kilâ), kendisiyle, marife olan tesniye müzekker bir kelimenin tekid edildiği, mahfe olan müfret bir kelimedir. Kiltâ kelimesi de, kendisiyle marife olan tesniye müennes bir kelimenin tekid edildiği marife müfred bir kelimedir. Bu iki kelime zahir isme muzaf kılındıklarında, üç hallerinde de elif ile olurlar (irâbları takdiri olur). Bu, senin mesela kardeşini gördüm ve bana, senin iki kardeşin geldi senin iki kardeşini gördüm ve "senin iki kardeşine uğradtm;"(Câeni kiltâ uhteyke), senin iki kız kardeşin bana geldi; senin iki kardeşini gördüm; senin iki kız kardeşine -ğradım, demen gibidir. Bu iki kelime, zamire muzaf olduklarında ise, ref halleri elif, nasb ve cer halleri ise yâ ile olur. Bazı kimseler, bu kelimelerin zamire muzaf olmaları halinde de, her üç halinde de elif ile olacaklarını söylemişlerdir. Ayetteki ifâdesi, kiltâ lafzından dolayı böyle gelmiştir. Çünkü kiltâ müfred lafzı, bir lafızdır. Şayet ayette, manadan dolayı âteta (o ikisi verdi) denilmiş olsaydı, yine caiz olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin manası, "Hiçbir şeyi noksanlaştırmadı" şeklindedir. Çünkü

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/177-178

zulüm, eksiltmek, noksanIaştırmak, anlamındadır. Nitekim bir kimse, "hakkımı noksan verdi" der.

5) Cenâb-ı Hakk'ın "Onların arasından bir de ırmak fışkırtmıştık" ayetinin ifade ettiği husustur. Yani, "Nehir ve ırmak, o iki bahçenin arasından geçer, akar" demektir. Yakûb, bu ifadeyi; şeddesiz olarak (fecerna) şeklinde okurken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak feccernâ seklinde okumuşlardır. Bunu, şeddesiz ı:nak asıldır zira o: tek bir nehirdir. ŞedaeSi okumak ise, mübalağa içindi. Çünkü
nehir uzar da, böylece birçok nehirler gibi olur. manast, "ortasında, arasında" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "aranıza muhakkak ki fitne sokmak isteyerek koşarlardı" (Tevbe, 47) ayeti de böyledir. Yine, "Aralarına girdim" anlamında ifâdesi de böyledir.

6) Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun, başka geliri vardı" ayetini ifâde ettiği husustur. Asım, bu ifâdeyi her iki yerde de, sâ'nın ve mim'in fethasıyla şeklinde okumuştur ki, bu ya simaru veya (semere) kelimesinin çoğuludur. Ebû Amr, her iki yerde sâ'nın dammesi, mim'in de sükûnuyla şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, her iki yerde de sâ'nın ve mim'in dammesiyle sumur şeklinde okumuşlardır. Dilciler, bu ifadenin, damme ile okunması halinde, altın, gümüş, vs. şeyler gibi çeşitli mallar anlamına geldiğini, fetha ile olanının İse, ağaçların taşıdığı (meyveler) anlamına geldiğini söylemişlerdir. Kutrub şöyle der: "Ebû Amr İbn el-Alâ, sümr'un kelimesi, mal ve çocukları ifâde eder der ve, Haris İbn Kelde'nin şu beytini okurdu:

"Andolsun ki ben, Muâşir'i, mal ve oğullar elde etmiş olduğu halde gördüm" Nâbiğa da şöyle demiştir:

"Hele biraz dur, kalabalıkların tamamı, ister maldan isterse oğuldan yana olsun, elde etmiş oldukları şeyi senin için hazırlayıp toparladılar."

O halde ayetteki cümlesinin anlamı "çeşitli mallar" demektir. Bu, Arapların, mal çoğaldığı zaman söyledikleri, ifadesinden iştikak etmiştir. Mücahid'in bu ifadeye, altın ve gümüş manası verdiğide rivayet edilmiştir. Buna göre ayetin manası, "O iki bahçenin yanısıra, pekçok nakit para da bulunuyordu" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hak bu sıfatlan bu şekilde anlatınca, bundan sonra, "Derken o, arkadaşına böbürlenerek, onunla konuşurken dedi ki: "Ben, malca senden zenginim. Toplumca da, senden kuvvetliyim" buyurmuştur. Bu, "Müslüman olan kardeş, kâfir olan kardeşe va'zu nasihatta bulunup, onu Allah'a ve Öldükten sonra dirilmeye iman etmeye davet ediyordu" demektir. "Muhavere" söze, yeniden başlamak demektir. Bu, Arapların bir şeyi geri döndüğünde söyledikleri (Hâre) ifadesinden gelmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Çünkü o, hakikaten ve katiyyen dönmeyeceğini sanmıştı" (inşikak, u) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, bu konuşma esnasında, kâfir olan kardeşin, "Ben, malca senden zenginim. Toplumca da senden kuvvetliyim" dediğini belirtmiştir. bir kimsenin akrabaları ve kendisini müdafaa edip onunla gezen arkadaşları anlamına gelir. Netice olarak diyebiliriz ki: Kâfir olan kardeş, mümin olana, makamı ve malı sebebiyle üstünlük taslamıştı.

Sonra kâfir olan, müsiüman olan kardeşine malının çok olduğunu göstermek istedi. İşte Cenâb-ı Hak bu durumu haber vererek, Saç ve bağına girdi" buyurdu. Yani, "O ona, o bağının ve bahçesini, onlar huzur ve sükun verecek bir durumda oldukları halde gösterdi; ona, sahib olduğu bütün mal ve mülklerini de sayıp döktü" demektir. Buna göre şayet "Cenâb-ı Hak, bu lafın önce tesniye getirdiği halde, burada niçin müfret (bağına) getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bununla, onun mümin müttakilere va'dedilen cennetlerden yana bir nasibi ve cenneti olmadığı; onun cennetinin bu dünyada sahip olduğu o şey olduğu; bu iki ifade ile, ne iki cennet, ne de onlardan birinin murad edilmediği kastedilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "o nefsine zulmeden olduğu halde" buyurmuştur. Bu, iki cümle arasına girmiş olan bir itiraziyye cümledir. Bununla, Cenâb-ı Hak şu hususa dikkat çekmek istemiştir: "O kafir olan taraf, o nimetlerle kendisini üstün hissederek gururlanıp, o nimetleri Cenâb-t Hakk'ın, öldükten sonra diriltmeye muktedir olduğunu inkâr etmeye ve küfrân-ı nimette bulunmaya bir vesile edinince, o nimetleri, yerinde kullanmamış olur. (Böylece de zalim olmuş olur)."

Daha sonra Cenâb-ı Hak kâfir olan o kardeşin, "Dedi ki: "Bunun, ebediyen helak olacağını zannetmiyorum. Kıyametin de kopacağını sanmıyorum" dediğini ve bu iki şeyi birlikte söylediğini nakletmiştir. Bunlardan birincisi onun bu sahip olduğu şeylerin helak olmayacağına ve değişmelerine rağmen asla yok olmayacağına kesinkes hüküm vermesidir. Buna göre şayet, "Farzet ki bu, kıyamet hakkında bir şüphe olsun. Binâenaleyh akıl ve zekâ, dünyanın bütün hallerinin yok olduğuna, baki ve devamlı olmadığına delâlet ettiği halde, o kâfir daha nasıl, "Ben onların yok olacaklarını sanmıyorum" diyebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: O bununla, onların kendi hayatı ve mevcudiyeti süresinde yok olmayacaklarını kastetmiştir. [124][124]

Kâfirin Tutmayan Hesabı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer ben, Rabbime döndürülüp götürülürsem, mutlaka bundan daha hayırlı bir akibet elde ederim" buyurmuştur. Munkalebâ kelimesi, "merci ve akibet bakımından" anlamında olup, temyiz olduğu için mansüb olmuştur. Bunun bir benzeri de Cenâb-t Hakk'ın, "Andolsun ki Rabbime döndürülsem bile, hiç şüphesiz, O'nun nezdinde benim için daha güzel (bir akibet) vardır" (Fussiiet, 50) "Bana elbette mal ve evlâd verilecektir" (Meryem, 77) ayetleridir.

Onun bu şüpheye düşmesinin sebebi şudur: Allah Teâlâ ona bu dünyada mal verince o, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine, o malı, müstehak olduğu İçin verdiğini, hak edilen şeyin ölümden sonra da devam edeceğini, binâenaleyh, bu bağışın mutlaka orada da olacağını sanmıştır. Birinci varsayım, yalandır. Çünkü, insana dünya kapılarını açmak, çoğu kez istidrâç ve mühlet vermek için olur. Nafi ve İbn Kesîr, hayren şeklinde okumuşlardır ki, maksatları zamirini, "iki bahçeye" râci kılmaktır. Diğer kıraat imamları ise bu zamiri minha şeklinde müfret okumuşlardır ki, bunların gayeleri de bu zamiri, kendisi ve girmiş olduğu "o cennete, bahçeye" râci kılmaktır. [125][125]

Mümin Kardeşin, Ağabeyini Uyarması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mümin olan, kardeşinin cevabına yer vererek "Arkadaşı ona cevap vererek dedi ki: "Seni bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratıp, tekrar seni bir adam seviyesine getiren Allah 'ı küfür ile inkâr mı ettin?" buyurmuştur. Bununla ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Birincisi, yani kafir olan, "kıyametin de kopacağını sanmıyorum" demiş, her ikisi, yani mümin olan da onu küfre nisbet ederek, "Seni, bir topraktan yaratanı inkâr mı ettin?" demiştir ki bu, o öldükten sonra dirilmenin olacağına dair şüphe eden kimsenin kâfir olduğuna delâlet eder.

İkinci bahis: : Bu istidlal, şu iki izaha muhtemeldir, a) Bu, Kur'anda daima ele alınan metoda uygundur.Bu metod şudur: Allah Teâlâ, doğrudan doğruya yaşatmaya kadir olunca, onu yeniden yaratmaya haydi haydi kadir olması gerekir. Binâenaleyh onun, "Seni bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratıp, tekrar seni bir adam seviyesine getiren" sözü, Allah'ın insanı, doğrudan, direkt olarak yaratmasına bir işarettir, b) "O seni bu şekilde yarattığına göre, bu demektir ki, o seni, boşuna yaratmamış, ancak ve ancak kulluk için yaratmıştır. O seni, kulluk için yaratınca, itâât edenler için bir mükâfaatın günahkârlar için ise bir cezanın tahakkuk etmesi gerekir." Biz bu ikinci kısmın izahını Yasin Sûresi'nde yaptık. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "tekrar seni bir adam seviyesine getiren" ifâdesi de delâlet etmektedir. Yani, "Allah seni, düşünebilen ve mükellef kılınmaya ehliyetli olarak yaratmıştır. Binâenaleyh buna rağmen, O'nun seni ihmâl etmesi aklen düşünülebilir mi?" demektir.

Daha sonra mümin kardeş, "Fakat bana gelince, o Allah benim Rabbimdir" demiştir. Bu ifadeyle ilgili iki bahis vardır. [126][126]

---

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/178-181

[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/181

[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/182

Lâkin Kelimesi Hakkında

Birinci bahis: Dilciler şöyle demişlerdir: Lâkinnâ'nın aslı, lâkin ene şeklindedir.
Su demektir ki, üt deki hemze hazfedilmiş, harekesi nin nûnûna verilmiş ve İki nün biraraya geldiği için de, nûnu, lakin'in kendisinden sonra gelen nûna idğâm edilmiştir. Bunun bir benzeri de şairin
"Sen beni gücendirip üzüyorsun, ama seni ben hiç üzmem, gücendirmem" ifadesidir. demektir ifâdesindeki hüve şan zamiridir; ifâdesi, mübtedâ ve haberden meydana gelmiş bir cümle oiup hüve zamirinin haberi mevkiindedir. Buna göre şayet ifâdesi ne için yapılmış bir istidrâktir? denilirse, biz deriz ki: "O'nun, "inkâr mı ettin?" ifadesinden yapılmış bir istidrâktir. Buna göre sanki, mümin olan kâfir olan kardeşine, "Allah'ı inkâr ettin ha? ama ben, mümin ve muvahhidim" demek istemiştir. Bu, senin tıpkı, "Zeyd yoktur, lâkin Amr buradadır" demen gibidir.
İkinci Bahis: İbn Amr, Yakûb el-Hadramf ve, bir kıraat göre de Nâfi, vasıl halinde elif ile lâkinnâ şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ise elifsiz olarak, lâkinne şeklinde okumuşlardır ki, her iki okuyuşa göre de mana doğrudur.
Daha sonra iki kardeşten mümin olanı "Ben, Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmam" demiştir. K affa I bu konuda şu izahları yapmıştır: a) "Ben, fakirliğin ve zenginliğin Allah'dan olduğunu görüyorum. Binâenaleyh, verdiğinde O'na hamdeder, imtihan ettiğinde de sabrederim. O bana nimet verip mâmda bulunduğunda kibirlenmem, mal ve taraftarlarımın çokluğunu kendimden bilmem." Bu böyledir; zira kâfir, malının çokluğu ve makamı sebebiyle kendisini izzet sahibi zannedince, böylece sanki o, o izzet ve zenginliğin verilmesi hususunda Allah'a eş koşmuş olur. b) Belki de o kâfir, öldükten sonra dirilmeyi kabul etmemesinin yanısıra, putperestti de. Böylece, mümin olan kardeşi, onun Allah'a ortak koşmasının yanlışlığını açıklamış oluyordu, c) O kâfir olan kardeş, Allah Teâiâ'yı, öldükten sonra diriltmeye kadir olma ve haşr hususunda acziyete nisbet edince, böylece Cenâb-ı Hakk'ı, acziyyet hususunda mahlûkata eş ve denk kılmış oldu. O böyle bir denklik olduğuna inanınca da, müşrik olmuş olur. 127[127]

Mâşaallah Demenin Anlam ve Önemi

Daha sonra, mümin olan kardeş, kâfir olana "Bağına girdiğin zaman "mâşaallah! Ailah'dan başka hiçbir kuvvet yoktur" demeli değil miydin?" demiş, böylece kâfir kardeşine bu iki sözü söylemesini tavsiye etmiştir:
Birincisi, "mâşaallah" ifadesidir. Bu ifâde ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:
a) Bunun başındaki mâ, şartiyyedir, cevabı ise mahzuftur. Buna göre manası, "Allah ne dilerse, o olur" şeklinde olur.
b) Bu mâ, mevsûledir ve mahzûf bir mübtedânın haberi olmak üzere mahallen merfûdur. Buna göre manası, "iş, Allah'ın dilediğidir" şeklinde olur. Alimlerimiz, Allah'ın dilediği herşeyin vuku bulacağının, irâde etmediği şeyin ise meydana gelemeyeceğine bu ifadeyi delil getirerek'Bu, kâfirin iman etmeyişinin, Allah Teâlâ tarafından irade edildiğine delâlet eder" demişlerdir. Bu Mutezilenin görüşünün yanlış olduğunu ortaya koyan açık bir istidlaldir.
Ka'bî buna şu şekilde cevap verir: Bu, şu demektir: Bu "Allah'ın yapmayı üzerine aldığı her şey olur" manasına olup, yoksa kulun yaptığı işler buna dahil değildir.
Nitekim insanlar, "Allah'ın emri geri çevrilemez" derlerken, bununla kulun emrolunduğu şeyleri kastetmemişlerclir. " Ka'bî sözüne devamla şöyle der:
Allah'ın mülkünde, O'nun dilemediği şeylerin vukua gelmesi imkânsız olmadığı gibi O'nun nehyettiği şeylerin meydana gelmesi de imkansız değildir." Bil ki Ka'bl'nin bu cevabı, ehl-i sünnetin istidlaline bir cevab teşkil etmez. Aksine bu, ayetin zahirine muhalif bir görüşü

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/182-183

üstlenmedir. "irâde"yi "emre" kıyas etmek batıldır. Çünkü nass (ayet), ancak Allah'ın irâde ettiği şeylerin meydana geldiğine delâlet etmektedir. Halbuki naslarda, varlık alemine sadece Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği şeylerin girdiğine (olduğuna) delâlet eden yoktur.

Kaffâl da, (ehl-sünnet'e karşı) şu şekilde cevap vermiştir: "Bağına girdiğin zaman, "mâşaallah" demeli değil miydin" ifâdesi, tıpkı "Bu bostanda mevcut olan şu şeyler, Allah'ın dilediği şeylerdir" demek gıbKİtf. B\k\\h\ bta bsuzeU de, "orvlar, üç derler. (KeM,22) ifadesidir. Bu, "Onlar üçtür" takdirindedir. Yine, "Hıtta" deyiniz"(Bakara, 58) yani, "Bu, hırtadır." deyiniz." ifâdesi de böyledir. Durum böyle olunca, ayetteki "mâşaallah" (Allah'ın dilediği) ifâdesi ile, "Bu bostanda mevcut olan şeyler, Allah'ın dilediği şeylerdir." manası kastedilmiş olur. Bu durumda da, "Allah Teâlâ'nın dilediği herşey meydana gelir." denilmesi gerekmez. Çünkü ayetteki bu ifade, herşey hakkında genel bir hüküm olmayıp, aksine o bostanda bulunan şeylere mahsustur." Kaffal'ın bu izahı, Cübbâl ve Ka'bi'nin izahlarından daha güzel. Takat ben derim ki: Onun bu cevabı da, Mu'tezile'nin aleyhine olarak ortaya çıkan bu problemi savuşturamaz. Çünkü bostanının böylesine mamur oluşu, bazan gasb ve zulüm yoluyla da olur. Binâenaleyh Mu'tezile'nin görüşüne göre bile, "Bu Allah'ın meşieti ile meydana gelmiştir" denilemez. Öyle ise geriye şöyle demek kalır: Bu ürünler Allah'ın meşieti ile meydana gelmişlerdir. Fakat bu da, delilsiz olarak, ayetin zahirî manasını tahsis etme (sınırlama)dır. 128[128]

La Kuvvete İlla Billah Demenin Manası

Mü'min kardeşin, kâfire söylemesini tavsiye ettiği ikinci söz ise, "Allah'dan başka hiçbir kuvvet yoktur.'* ifadesidir. Yani. "Hiç kimse, Allah'ın yardımı ve muktedir kılması olmadan bir işe güç-kuvvet yetiremez" demektir. Bütün bu iki sözden kastedilen şudur. Mü'min olan, kâfir kardeşine, "Keşke bahçene girdiğinde "İş, Allah'ın dilediği şeylerdir. Meydana gelen, Allah'ın takdir ettiği şeylerdir." deseydin. Böylece bu bahçenin ve bahçede bulunan her türlü güzel şeylerin, Allah'ın meşieti ve fazlı ile olduğunu itiraf etmiş olurdun. Çünkü bahçenin durumu, Cenâb-ı Hakk'ın kudret elindedir. O, isterse bunu böyle bırakır; isterse harab eder. Onu mamur etmeye güç yetirmenin ve onun işini yapmanın, ancak Allah'ın yardımı ve desteği ile olacağını, hiç kimsenin ne kendi bedeni ne de malı hususunda, Allah olmaksızın tasarruf güç ve kuvveti olamayacağını anlayarak, "Allah'dan başka hiçbir güç-kuvvet yoktur" demeti

Mü'min kardeş, kâfire iman etmesini bildirince, malı ve adamları ile övünmesi hususundaki yanlışlığını göstererek "Malca ve evlatça beni kendinden az görüyorsan" demiştir. Buradaki ekall kelimesini mansub okuyan kıraat, ene lafzını, zamir-i fasi sayıp; ekalle'yi "kinci mef ul kılmıştır. Bu kelimeyi, ekallü şeklinde merfü okuyan kıraat ene lafzını mübteda, ekallü kelimesini haber kabul etmiş ve mübteda haber cümlesini, fiilin mef'ulü saymışlardır. Bil ki burada veleden (evladca) ifadesinin getirilmesi, daha önce geçen (Toplumca da senden kuvvetliyim) ifâdesindeki "nefer" kelimesi ile, taraftarları ve çoluk-çocuğunun kastedildiğine delâlet eder. Buna göre sanki mü'min kardeş, "Eğer sen beni bu fâni dünyada, mal, evlâd ve taraftar bakımından daha güçsüz görüyorsan, (Bil ki) Rabbimin bana senin bağından daha hayırlısını (ya bu dünya da, ya da âhirette) vermesi, (seninkinin) üstüne ise gökten yıldırımlar göndererek, (onu harab etmesi) muhtemeldir" demiştir. "Husbân", tıpkı "hesâb" manasına, butlan ve gufran vezninde bir masdardır. Yani, "Allah'ın takdir ettiği ve hesabettiği miktarda bir azab göndermesi" demektir. Bu ise, o bahçenin harab edilmesine hükmedilmesi manasınadır. Zeccâc husban'ın azab manasına kullanıldığını söylemiştir. Mesela sözü "Bu azab, irtikâb ettiğin şeyin neticesidir" demektir. Bunun, "Atılan şeyler (oklar) "manasına olduğu" müfredinin ise "husbânetün" şeklinde olduğu ve bunun "yıldırım" manasına geldiği de söylemiştir.

Daha sonra o kardeş, "Böylece o, kaypak bir toprak haline gelir" yani "bağın bahçen, üzerinde ot bitmeyen, dümdüz bir toprak haline gelir" demiştir. "Sa'id", yeryüzü (toprak)

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/183-184

demektir. "Zelak" da yerin, insanın ayağının kayacağı bir hale gelmesidir.
Sonra da. 'Yahut olabilir ki, onun suyu yerin dibine çekilir de, bir daha onu bulmaya güç yetiremezsin" yani "su, tekrar bulup yerine getiremeyeceğin bir hale gelmiş olur" demiştir. Dilciler, ayetteki ğavr kelimesi tle ilgili şu açıklamayı yapmışlardır: Bu, gâir (kaybolan) manasına olup, masdar şekli le ifâde edilmiştir. Bu tıpkı, müfred, cemi, müzekker ve müennes için, aynı şekilde, Falanca yalandır, ve oruçtur, yani yalancıdır, oruçludur" denilmesi gibidir. Nitekim Arapça'da yani "Nevaih (bağırıp-çağıran) ağıt yakan Kadınlar" denilir.
Daha sonra Allah, mü'min kardeşin düşündüğünü gerçekleştirdiğini haber vererek, "Nihayet onun bütün serveti ve ürünü, istilaya uğratıldı" Duyurmuştur. Bu, o bahçenin tamamen yok edilmesi demek olup, bu fiilin asıl manası, düşmanın bir yeri kuşatması" şeklindedir. Çünkü cüşman bir yeri kuşattığında, orayı eWe eder ve oraya hükümran olur. Bu fiil, sonradan her türlü yok etme anlamında «jllantlmrştır. Mesela, "sizin ihata olunmanız müstesna" (Yusuf, se» ayetinde de böyledir. Arapların, birisi birşeyi yok ettiğinde, helak ettiğinde, (Onun üzerine geldi) demeleri de bu manadadır. Bu, düşman gelip, birilerini istila ettiklerinde kullandıkları "Düşman onların üzerine geldi" ifâdesindendir. 129[129]

Mağrurun Başına Gelen Felâket

Cenâb-ı Hak sonra, "Avuçlarım ovuşturakaldı" buyurmuştur. Bu, onun pişman olup, hayıflandığını gösteren kinâi bir ifâdedir. Çünkü pişmanlığı büyük olan, ellerini birbirine vurur, yahut ovuşturur. Bu, mü'min kardeşin, hakkında kâfir kardeşine va'z-u nasihatta bulunup, kâfirin de onu terslediği o bahçe hususunda, yapılan bütün harcama ve emeklerin boşa gitmesinden dolayı duyulan pişmanlığı ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.
Allah Teâlâ sonra "Çardakları yere çökmüştü." yani, "Bitkileri, tepe takla dönmüştü" demiştir. Buradaki "Urüş" ile, üzümün çardakları (asma üzümlerin üzerine yayıldıkları çıtalar v.s) kastedilmiş olabilir. Buna göre, "O çardaklar yıkıldı, ve bahçe duvarları da, onların üzerine göçtü. Yine buradaki "urûş" ile, evlerin tavanlarının kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre, tavanlar, evin yıkılan duvarları üstüne çökmüş olur. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu ifade, o bahçenin işe yaramaz bir hale geldiğini ve yok olup gittiğini anlatan mecazi bir ifadedir.
Allah Teâlâ sonra "O diyordu ki: Nolaydım, Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmayaydim " buyurmuştur. Bu, "Mü'min kardeş, "Fakat bana gelince, benim Rabbim Altah'dir. Ben Rabbine hiçbir şeyi ortak kılmam" demiş olduğu için, kâfir onun bu sözünü hatırlayınca, "Keşke ben de Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmasaydım" dedi" demektir. 130[130]

Küfür ile Musibet Arasındaki İlgi

Eğer, "Bu söz, bahçesinin ancak, kendi şirkinin uğursuzluğu yüzünden helak olduğu vehmini verir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü pek çok çeşit belânın ekserisi, mü'minlerin başına gelmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Eğer insanlar tek bir (küfür) ümmeti olmayacak olsaydı, Rahmanı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve üstünden çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık "(Zuhrm.33) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Belâ öncelikle peygamberlere, sonra velilere, sonra derece derece diğer insanlara verildi" 131[131] buyurmuştur.
Hem sonra kâfir, "Nolaydım, Rabbime hiçbir şeyi ortak kılmayaydım " deyince, müşrik oluşundan pişmanlık duymuş, mümin olmayı arzulamıştır. Binâenaleyh böylece onun da mümin olmuş olması gerekirdi. Ama Cenâb-ı Hak daha niçin, "Ona Allah 'dan başka yardım edecek bir cemaat yoktu. Kendisi de öç alabilecek değildi" buyurmuştur?" denilirse, bu sorunun birinci şıkkına şöyle cevap verebiliriz: Ömrünü dünyayı elde etmek için harcadığı ve

---

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/184-186
130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/186
131[131] Benzeri, Buhari, mevda, 3: Tirmizl, zühd, S 6 (4/602).

ömrü boyunca, dini (imanı) elde etmekten yüz çevirmiş olduğu için, o kâfirin pişmanlığı çok büyük olup, dünyalığı da tamamen yok olunca, hem dünyadan hem dinden mahrum kalmış oldu. İşte pişmanlığı bundan ötürü büyük oldu. Sorunun ikinci şıkkına da şöyle cevap verilir: Onun şirkinden pişmanlık duymasının sebebi sadece şu idi: Tevhid ehlinden olması halinde çiftliğinin güzeice devam edeceğine inanmıştı. İşte dini, sırf dünyalık için arzu etmesi yüzünden onun imanı Allah katında makbul olmamıştır.

Hak Teâlâ sonra, Ona, Allah'dan başka yardım edecek bir cemaat yoktu" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Hamza ve Kisâi, fiili, yâ ile yekûn şeklinde okumuşlardır. Çünkü "fietün" (cemaat) kelimesi, manası itibarı ile çoğuldur. Binâenaleyh zamirinden önce yer aldığı için, fiilin müzekker olarak gelmesi caizdir. Bunda, aynı zamanda manayı gözetme vardır (çünkü fle kelimesi mana itibariyle çoğuldur). Diğer kıraat imamları ise fiili tâ ile, tekün şeklinde okumuşlardır. Çünkü bu durumda fail zamiri fie kelimesinin lafzına râci olmuş olur.

İkinci Bahis: Ayetteki "Ona, Allah'dan başka yardım edecek bir cemaat" ifâdesi "Onun, Allah'ın dışında kendisine yardım edebilecek bir cemaatı da yoktur. Ona ancak Allah yardım edebilir. Allah'dan başka kimse ona yardım edemez" demektir.

Allah Teâlâ sonra. "İşte bu makamda, nusret ve hakimiyet (velayet), hak olan Allah'ındır. O, sevabca'da hayırlı, akıbetçe de hayırlıdır" buyurmuştur. (Bu hususta birkaç mesele vardır.) 132[132]

Ayetteki Farklı Kraatler

Kıraat imamları, bu ayette üç yerde ihtilaf etmişlerdir:

a) "Velayet" lafzında Hamza ve Kis-Iî, bunun vâv'ın kesresi ile, vilâyet" şeklinde okuriarksn: diğer kıraat imamları, vâv'ın feihasıyfa okumuşlardır. Eku Amr İbn el-Alâ'nın, bu Kelimeyi vâv'ın kesrasi ile okumanın, yanlış bir kıraat olduğunu söylediği nakledilmiştir. Keşşaf Sahibi ise, kelimenin vâv'ının meftuh olması halinde, "nusret yardım etme ve işi üzerine alma, idare etme." manasına geldiğini; kesreli olnası halinde ise, "hükümran ve melik olma" manasına olduğunu söylemiştir.

b) Ebu Amr ve Kisâî, "hak" kelimesini merfû olarak el-hakku şeklinde okumuşlardır. Bu, "Gerçek velayet Allah'ındır" manasına gelir. Diğer kıraat imamları 5e bunu, "Allah" lafzının sıfatı olarak, kesre ile el-hakkı şeklinde okumuşlardır.

c) İbn Kesir, Ebu Amr, Nâfi, Kisâi ve İbn Âmir, kâfin zammesi ile, ukuberı şeklinde okurlarken; Âsim ve Hamza kâfin sükûnu ile ukben şeklinde okumuşlardır. 133[133]

Velayet Allah'a Aittir

"İşte bu makamda velayet Allah'ındır" ifâdesi hususunda şu açıklamalar yapılmıştır.

1) Allah Teâlâ, bu iki kardeşin hadisesini anlatınca, biz ilahi yardımın ve iyi neticenin mü'minin lehine, kâfirin aleyhine gerçekleştiğini anladık. Böylece durumun her mü'min ve kâfir için de aynı olacağını anladık. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, "Bu makamda velayet Allah'ındır." Yani, "Bu gibi vakitte ve yerde velayet Allah'ındır. O, dostlarına yardım eder ve onları düşmanlarına gâlib getirir. Kâfirlerin işini müminlere havale eder" buyurmuştur. O halele ayetteki, "Bu makamda" ifâdesi, Allah'ın dostlarına ikram ettiği ve düşmanlarını zelil bırakmak istediği vakit ve yerde" demek olur.

2) Mana şöyle olabilir: Böyle şiddetli (zor) durumlarda, (insanlar) Allah'ı veli (dost) edinir ve her muhtaç ve muzdar (darda kalmış), Allah'a iltica eder. Yani o kâfir kardeşin, "Nolaydı Rabbime hiçbirşeyi ortak kılmayaydım!" şeklindeki sözü, kâfirin kendisine sığındığı ve küfrünün uğursuzluğunun onu sevkettiği şeyden yakınarak söylediği bir sözdür. Eğer o bu

---

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/186-187

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/187-188

durumda olmasaydı bunu söylemezdi.
3)Bu, "orada velayet Allah'ındır. O velayetle mümin dostlarına, kâfirlere karşı yardım eder. Müminlerin intikamını ve hakkını onlardan alır. Müminlerin kalblerine, düşmanlarına karşı su serper, cesaret verir" demektir. Yani Allah Teâlâ, kâfir kardeşe yaptığı ile, mümine yardım etmiş ve onun, "Rabbimin bana senin bağından daha hayırlısını vermesi, (seninkinin) üstüne ise gökten yıldırım göndererek, onun kaypak bir toprak haline gelmesi muhtemeldir" şeklindeki isteğini doğru çıkarmıştır. Bu izahı, ayetteki, "O, sevapça da hayırlı, akıbetçe de hayırlıdır" yani, "Allah'ın dostları için olan böyledir" ifâdesi de destekler.
4) Ayetteki, "Bu makamda" ifâdesi, "Ahiret yurduna" işarettir, yani "Ahiret yurdunda velayet, Allah'a aittir" demektir. Bu tıpkı, "Bugün mülk kimindir. Allah'ındır"(Uüm\n, 16) ayetinde ifade edildiği gibidir.
Cenâb-ı Hak sonra, "O, sevabca da hayırlı akıbetçe de hayırlıdır." Yani, "Ahirette, Allah'ı tasdik eden ve O'na iltica edenler için, bu, mükâfaatça daha hayırlıdır; kendisini uman ve O'nun rızası için amel edenler için de, en hayırlı bir neticedir" buyurmuştur. Ukuben kelimesinin, kâfin zammesi veya sükûnu ile bir de fu'lâ vezninden ukbâ şeklinde okuduğunu söylemiştik. Her ikisi de "akıbet, netice" manasınadır. 134[134]

Dünya Hayatı Hakkında Mesel

"Onlara dünya hayatının misâlini îrâd et: (O), gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki bununla yeryüzü nebatla dolar. Derken, kuru bir çöp kırıntısı haline gelir, rüzgârlar onu savuruverir. Allah her şeyin üstünde br kudret sahibidir" (Kehf, 45).
Bil ki Cenâb-ı Hak bu ayetle, "dünyanın Önemsiz olduğunu, ömrünün az olduğunu gösteren başka bir misal verir" demek istemiştir. Bu söz de, daha önce gecen, fakir müminlere karşı böbürlenen müşriklerin hadiseleri ile ilgilidir. İşte bu sebebte Cenâb-ı Hak, "Onlara dünya hayatını misalini irâd et" yani, "mallarıyla ve taraftarlarının çokluğu ile, fakir müslümanlara karşı övünen o kimselere, dünya hayatının nasıl olduğunu gösteren şu misâli ver" buyurmuş, daha sonra da bu misâJi zikrederek:
O, gökden indirdiğimiz, bir su gibidir ki bununla yeryüzü nebatla dolar" demiştir. 3u yağmur sayesinde nebatlar büyür, gelişir, rüzgârda salınır ve güzel manzara arzeder. Nitekim Allah Teâlâ, "Biz onun üstüne suyu (yağmuru) indirdiğimiz zaman, o (yer) harekete gelir, kabam her güzel çiftten nice nebat bitirir" (Hacc, 5) Duyurmuştur. Bir müddet sonra o bitkiler kurumaya başlar ve "heşim" olur. "Heşim", «ırtlıp ufanmış bitki demektir. Arapların (Burnunu kırdım) ve Tirid yemeğine ekmek doğradım" deyimleri de bu manadadır. Şâir de:
Amrsu kimsedir ki, Mekke erkekleri kıtlık içinde olup zayıflamış oldukları halde, o çoluk çocuğu için tiridin içine ekmek doğramtştır" demiştir. Bitkiler "beşim" olunca, rüzgârlar onu savurur ve her parçasını başka yere taşır. "Allah herşeyin üstünde muktedirdir" yani, "O bitkileri ilk önce böyle bitirip, büyütmek, en sonunda cia boşa (hiçe) çıkma gibi, her şeye kadirdir. Dünyanın halleri de böyledir. O haller önce güzel ve göze alıcı bir şekilde ortaya çıkar. Sonra bu durum yavaş yavaş zirveye doğru yükselir. Daha sonra da, yok olup hiçe çıkma noktasına kadar, yavaş yavaş nişe geçer. İnsanın böylesi şeylere sevinmesi ve aldanması uygun düşmez. Ayetteki cümlesinde bulunan, "bâ" harf-i cerri ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:
a) Bu ifâdenin takdiri, "Bu yağmur sebebi ile yeryüzünün bitkileri birbirine karıştı" şeklindedir. Bu böyledir. Çünkü yağmur yağdığında bitkiler büyür, kuvvetlenir, gelişir ve birbirlerine karışır, birbirleri ile sarmaş dolaş olur. Böylece de son derece güzel ve süslü bir manzara arzeder.
b) Bu yağmur, bitkilere, bitkiler de yağmura karışır. Böylece bitkiler suya kanar, gelişir ve büyürler. Bu ifadenin açıklamaya göre, ifâde, "o (yağmur) suyu, yeryüzünün bitkilerine karışır" şeklinde olmalıydı. Bu doğruluğunun izahı şudur: Birbirine karışan iki şeyden her biri,

---

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/188

diğerinin özelliğini de almış olur. [135][135]

Bakiye Yönelmenin Lüzumu

"O mallar, o oğullar (hep) dünya hayatının zinetidir. Bakı olacak olan sâlih ameller ise, Rabbinin nezdinde sevabca da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır" (Kehf, 46).
Allah Teâlâ, dünyanın çok çabuk sona ereceğini, sonlu olduğunu, son bulmanın ise, zeval, fânilik ve helak olmak demek olduğunu beyân edince, mal ve oğulların da dünya hayatının zineti olduğunu bildirmiştir. Bundan muradı, bu cüz'ı (bazı şeylerle ilgili) durumu, külli hükmün içine sokmaktır. Biz şimdi, bu kıyasın neticesini şöyle ortaya koruz: Mal ve evlâd dünya hayatının süsü püsüdür. Dünyanın süsü olan herşey ise, fânidir, çabucak sona erer. İşte bu iki mukaddime çok net ve açık olarak, mal ve evladlartn da, hemen sona ereceği ve fani olduğu neticesini verir. Aklı olan insanın, böylesi şeylerle övünmesi, sevinmesi vd onlara değer vermesinin, kabîr1 (çirkin) bir iş olduğu net olarak ortaya çıkar. Binâenaleyh bu, mallarının ve evlâdının çok olması ile, fakir müminlere karşı böbürlenen o müşriklerin bu görüşlerinin yanlış olduğunu çok net bir biçimde gösteren aklî bir delildir. Cenâb-ı Allah daha sonra, o fakir müminlerin, bu zengin kâfirlerden daha üstün olduklarına delâlet eden hususu zikrederek, "Baki olacak olan saiih ameller ise, Rabbinin'nezdinde sevabca da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır" buyurmuştur.
Bu delili şu şekilde açıklarız: Dünya iyilikleri, malları ve hayırları sonlu ve fânidir. Ahiret hayırları ise devamlı ve bakidir. Devamlı ve baki olan, sonlu olandan daha hayırlıdır. İşte bu, zarurî (kesin) olarak çıkarılan bir neticedir. Hele de, dünya hayırlarının değersiz ve önemsiz; ahiret hayırlarının ise kıymetli ve yüce olduğu sabit ise. Çünkü dünya hayırları hissi ve maddî; âhiret hayırları ise aklî ve manevîdir. Hak Teâlâ'nın, "Allah göklerin ve yerin nurudur"(Nur, 25) ayetinin tefsirinde aklen idrâk edilen şeylerin, hissî (duyularla bilinen) şeylerden daha efdal olduğunu beyan etmek için, zikrettiğimiz pek çok delile göre, aklî olan şeyler, hissi olanlardan daha kıymetlidir. Durum böyle olunca da, aklî ve hissî mutlulukların toplamı, uhrevî saadet olur. Binâenaleyh uhrevî saadetlerin, dünyevî saadetlerden daha üstün olmaları gerekir. Allah en iyi bilendir. [136][136]

Bakıyât-ı Salihât

Müfessirler, bu ayetteki "el-bâkiyâtu's-sâlihat" tabiri ile ilgili olarak, şöyle bazı görüşler ileri sürmüşlerdir;
1) Bunlar "Subhânallahi vel-hamdülillahi velâ ilahe illâllâhu vallahu ekber" şeklindeki tesbihlerimizdir. Gazali bu teşbihin izahı hususunda güzel bir açıklama yapmıştır: O şöyle der: "Rivayet olunduğuna göre, kim "Subhânallah" (Allah'ı teşbih ve tenzih ederim) derse, onun için on misli sevab gerçekleşir. "Velhamdülillahi" "Hamd, Allah'adır" dediğinde, sevabı yirmi olur. "Ve lâ ilahe illâllâhu" "ve Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur" dediğinde, otuz olur. "vallâhu ekber" "Allah en büyüktür" dediğinde ise, kırk olur. Gazali sözüne şöyle devam eder: "Bu hususta işin aslı şudur: Mükafaat derecelerinin en büyüğü, marifetullaha ve muhabbetullaha dalmaktır. Binâenaleyh insan, "subhânallah" dediğinde Hak Sübhanehû ve Teâlâ'nın, Kendisine yakışmayan herşeyden münezzeh olduğunu anlamış olur. Bu anlamanın tahakkuk etmesi ise, insan için büyük bir mutluluk ve mükemmel bir sevinçtir. İnsan bu bilgi ile birlikte, "velhamdülillahi" dediğinde, Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın, kendisine yakışmayan herşeyden münezzeh olduğu gibi, gerekli olan ->erşeyi vermenin ve bütün hayır ve kemalleri bol bol akıtmanın mebdei olduğunu da ikrar etmiş olur. Böylece marifet dereceleri kat kat artar. Muhakkak ki biz, "Onun sevabı kat kat artar" demiştik. Bununla beraber kul, "Laiiâhe illallah" dediğinde, muhakkak ki uygun olmayan herşeyden münezzeh olan o "2ât"ın, uygun

---

[135][135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/189-190
[136][136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/190-191

olan "«rşeyin mebdei olduğunu ve varlık aleminde bu özellikte ancak tek bir mevcûd >duğunu ikrar etmiş olur. Böylece de marifetin mertebesi üç olmuş olur. Şüphesiz o mükâfaatın dereceleri de üç olmuş olur. Kul, "Allahu Ekber" dediğinde ise bunun -anası, "Allah kibriyâsımn ve celâlinin künhüne ulaşmaktan akılların âciz kalacağı : r yücelik büyüklük ve aşkınlıktadır. Böylece marifetin dereceleri dörde ulaşmış olur, ve böylece mükâfaatın dereceleri de dört olur."

2) Baki olacak olan salih ameller'den murad, beş vakit namazdır.

3) Bunlar, güzel sözlerdir. Nitekim Cenâb-t Allah, "Onlar, sözün en güzeline irşâd edilmişlerdir" (Hacc. 24) buyurmuştur.

4) Seni, marifetullah, muhabbetullah ve hizmetullah ile meşgul olmaya sevkeden ve çağıran her fiil ve söz, baki olan salih amellerdendir. Seni mahlûkatın halleri ile meşgul olmaya sevkeden her söz ve fiil ise, bunun dışındadır. Çünkü Hakk'ın dışındaki her şey, zâtından ötürü fânî ve yine zâtından ötürü yok olucudur. Bundan dolay onlarla meşgul olup, onlara iltifat etmek, boş bir iş, boşa gitmiş bir gayrettir. Zâtından ötürü hak ve gerçek olana gelince, o, bakî olandır. Zevali kabul etmez. Muhakkak ki marifetullah, muhabbetullah ve itaatullah ile meşgul olmak, işte yok ve fan olmayacak bir tarzda "bakî" kalacak olandır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Onlar) Rabbin nezdinde sevabca da hayırlıdır, emelce de hayırlıdır" buyurmuştur. Bu, "Allah'ın rızasını elde etmek için yapılan her amel ile ilgili mükafaat, arzu ve emel, şüphesiz daha hayırl ve daha faziletlidir. Çünkü bu amelleri yapan, dünyada Allah'ın mükafaatını, âhirette de nasibini arzu ve ümid eder" demektir. 137[137]

Bazı Kıyamet Manzaraları

"O gün biz dağlan yürütürüz ve sen, yeryüzünü bir çöl olarak görürsün. Onları mahşerde toplamışızdır da, içlerinden hiçbirini bırakmamışadır. Hepsi saf saf Rablerine arz olunmuşlardı. Andolsunki sizi ilk defa yarattığımız gibi bize geldiniz. Hayır, size olan va'dimizi yerine getirecek bir zaman belirlemediğimizi sandınız değil mi? Kitab (meydana) konmuştur. Görürsün ki günahkârlar, onun içinde olanlardan korkmaktadırlar: "Eyvah bize,bu kitaba ne oluyor da. büyük küçük hiçbirşeyi geride bırakmadan hepsini sayıyor!" derler. Onlar, işledikleri amelleri hazır (yazılmış) bulmuşlardır. Rabbin hiçbir kimseye zulmetmez" (Kehf, 47-49).

Bil ki Afteh Teâlâ, dünyanın değersizliğini ve antrelin değer ve üstünlüğünü beyân edip açıklayınca, bunun peşinden kıyamet hallerini zikretmeye başlayarak, "O gün Biz dağlan yürütürüz" buyurmuştur. Bundan maksad, fakir müslümanlara karşı, mal ve taraftarlarının çokluğu ile övünen müşriklere reddiyede bulunmaktır.

Âlimler, ayetteki "yevm" kelimesini nasbedenin ne olduğu hususunda değişik birkaç görüş belirtmişlerdir:

1) Bu ifadenin takdiri "Onlara dünya hayatının misâlini irad et" ifadesi irad et ifadesi üzerine atfedilmek üzere, "ve onlara dağları yürüteceğimiz o günü anlat" şeklindedir.

2) İfadenin takdirinin, ve dağları yürüteceğimiz gün, şunlar şunlar olur ve onlara, "Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi bize geldiniz" denilir" şeklinde olması da muhtemeldir. Çünkü "Onlara denilir." ifâdesi, cümlede mahzûftur. Buna göre mana. "Bu yerde ve zamanda onlara böyle denilir" şeklindedir.

3) İfâdenin takdirinin, "Dağları yürüteceğimiz o günde, salih ameller (...) emelce daha hayırlıdır" şeklinde olması da muhtemeldir. Birinci görüş, daha açtk ve doğruya daha yakındır.

Bunu iyice anladığında deriz ki: Allah Teâlâ bu ayette şu pek çok kıyamet ahvâlini

Birinci Hal:

1) "O gün dağlan yürütürüz" ifadesinin anlattığı husus. Bununla ilgili iki bahis vardır: 138[138]

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/191-192

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/192-193

Farklı Kıraatlar

Birinci Bahis: İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Âmir fiili, meçhul siğa üzere, tüseyve- (yürütülür) şeklinde; "Cibal" dağlar kelimesini de, "Dağlar yürütüldüğü zaman "(Tekvin 3) ayetinde olduğu gibi, yürütülme fiilinin nâib-i *âili olarak, ref ile; diğer kıraat âlimleri ise, fiili, "yürütme" fiilini Allah'a isnâd etmek suretiyle, nüseyyirü (yürütürüz) şeklinde, "Cibal" kelimesini de, bu fiilin mef'ûlü otarak nasb ile okumuşlardır. Bu kıraata, göre mana, "Onlan mahşerde toplamışızdır da, içlerinden hiçbirini bırakmamışadır" ifadesi göz önünde bulundurularak, "Biz o dağlara bunu yaparız" şeklinde olmuş olur. Binâenaleyh buradaki "ahad" "hiçbiri" Kelimesi, "vâhrd" anlamındadır. Çünkü dağlar yürütüldüğünde, onları yürüten ancak Atlah'dr. Keşşaf Sahibi, yürüme işi dağlara nisbet edilir şekilde, "klinde, üçüncü bir kıraat zikretmiştir. 139[139]

Dağların Yürütülmesi

İkinci bahis: Hak Teâlâ'nın "O gün Biz dağlan yürütürüz" ifadesinin içinde, dağların nereye yürütüldüğünü gösteren birşey yoktur. Binâenaleyh şöyle denilebilir: Allah Teâlâ o dağları, istediği bir yere yürütüp götürmüş, ama o yeri insanlara açıklamamıştır. Gerçekte bununla, Allah Teâlâ'nın onları, yokluğa yürüttüğü, yani yok ettiği kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sana dağlan sorarlar. De ki: Rabbim onlan ufalayıp savuracak ve yeryüzünü dümdüz bir toprak haline getirecek. Artık orada ne bir iniş, ne bir yokuş göremeyeceksin" (T*nft. 105-107) ve "Dağlar didik didik parçalanmıştır. Derken (hepsi) dağılmış toz haline gelmiştir" (vakıa, 5-6) buyurmuştur. 140[140]

Yeryüzünün Çöl Haline Gelmesi

İkinci Hal: Ayetteki, "Yeryüzünü bir çöl olarak görürsün" ifadesinin anlattığı husus. Bunun ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
1) Yeryüzünde mamurluktan hiçbir eser kalmaz, ne bir dağ, ne de bir ağaç. Böylece yeryüzü, yüzeyini Örten hiçbirşey kalmaksızın, cascavlak kalakalır. İşte, "Artık orada ne bir iniş, ne bir yokuş görmeyeceksin" (Tahâ, 107) ayetinde anlatılan da budur.
2) Yeryüzünün bir çöl gibi katmasından maksad, içinde olan herşeyi ve gömülü cesedleri ortaya çıkarıp atmasıdır. Binâenaleyh yeryüzü, içindekileri ve karnındakileri "barize" yani ortaya koyan olmuş olur. Buna göre ayette "kamındakiler" ifadesi hazfedilmiştir. Bunun delili, "(Yeryüzü) içinde ne varsa atıp, bomboş kaldığı zaman" (taşikâk, 4) "ve yeryüzü ağırlıklarını çıkardığı zaman," (zıuai, 2) ve "Hepsi toplanıp Allah'ın huzuruna çıkarlar" (ibrahim, 21) ayetleridir.
3) Yeryüzü dağlar ve denizlerle kaplı idi. Allah Teâlâ, dağları ve denizleri yok edince, yeryüzü daha önce bunlarla örtülü iken, ortaya çıkmış olur. 141[141]

Bütün İnsanların Toplanmaları

Üçüncü Hal: Ayetteki "Onlan mahşerde toplamışadır da, içlerinden hiçbirini bırakmamıştzdır" ifâdesinin anlattığı husus. Bu, "Biz onları, hesab için topladık ve onların evvelki sonraki hiçbir ferdini geri bırakmaksızın, bu günde hepsini topladık" demektir. Bunun bir benzeri de, "De ki: "şüphesiz hem evvelkiler, hem sonrakiler malûm bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacaklardır" (Vakıa. 49-50} ayetidir. Ayetteki lem nüğadlr ifâdesi, "Hiçbirini bırakmayız" demektir. Arapça'da "O'nu terketti" manasında denilir. Ahdi bozmaya "Gadr" denilmesi de bu köktendir. Sellerin geride bıraktığı şeylere de, "Gadîr" denilir. Yine kadının saç örüğüne de, arkaya atıldığı (adetâ terkedildiği) için, "Gadîrâ" denilmesi de bundan dolayıdır. 142[142]

---

[139] [139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/193
[140] [140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/194
[141] [141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/194

Saf Saf İlahi Huzura Çıkma

Cenâb-ı Allah, mahlükâtın haşrinden bahsedince, onların huzur-u ilâhiye nasıl arzedileceklerini de beyan buyurarak "Hepsi saf halinde Rabierine arzoiunmuslardır"buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 143[143]

Birinci Mesele

"Saff" kelimesinin tefsiri olarak şu izahlar yapılmıştır:
1) Bütün mahlukât Allah'a birbirlerini perdelemeyecekleri bir biçimde, hepsi görünür şekilde tek bir saf halinde arzolunurlar. Kaffâl şöyle der: Ayetteki "saff" kelimesi öyle anlaşılıyorki "görünmek, ortaya çıkmak" manasına racidir. "Çöl" manasında "saf saf" kelimesi de saf lafzından türemiştir.
2) Mahlükâtın, tıpkı Kabe'nin etrafında tavaf ederlerken, arka arkaya saflar halinde oluşları gibi, mahşerde de birbiri ardında saf tutacak olmaları uzak bir ihtimal değildir. Böyle olması halinde, ayetteki saf iie "saflar" kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Allah sizi çocuklar olarak çıkarır" manasında "çocuk olarak çıkarır" (Mûmin,67) buyurması gibidir.
3) "Saf", "ayakta olarak" manasınadır. Nitekim Allah Teâla, "O halde o (kurbanlık develer) "savâff" oldukları halde, üzerlerine (onlan keserken) besmele çekin"(Hacc,zs) buyurmuştur. Müfessirler, buradaki "savâtf'ın "onlar ayakta iken" manasına geldiğini söylemişlerdir. 144[144]

İkinci Mesele

Müşebbihe "Hak Teâlâ'nın, "Rabbin ve saf saf olarak melekler gelirler" <Fecr, zt) ayeti, Allah Teâlâ'nın o mekanda bulunduğunu ve kıyamettekilerin saf halinde O'na arzolunduklarrnı gösterir. Tıpkı bunun gibi "Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi, Bize geldiniz" ifadesi de Hak Teâlâ'nın o yerde bulunduğunu gösterir" demiştir.
Buna şu şekilde cevap verilir: Allah Teâlâ, mahşerdekilerin, Kendisinin bir mekanda bulunması ve daha evvel görmediği için onları görsün diye, Kendisine arzolunmalan manasında değil de, onların orada amellerini, dünyada iken yaptıklarından hesaba çekmesi ve amellerine göre, muamelede bulunması manasında, mahşerde toplamıştır. 145[145]

Huzura Çıkan İnsanın Hali

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi Bize geldiniz" buyurmuştur. Bu ifade ile, bu iki durumun her bakımdan birbirinin aynısı olduğu manası kastedilmem iştir. Çünkü insanlar önce akılları olmaksızın ve mükellef durumda olmaksızın yaratılmışlardır. Cenâb-ı Hak, dünyada iken mü'min fakirlere karşı, malları ve taraftarları ile böbürlenen, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden müşrikler hakkında, "Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi Bize geldiniz" buyuracaktır. Bu "Sizi çıplak, yalınayak, malsız, mülksüz ve taraftarsız yarattığımız gibi, aynı şekilde bize geleceksiniz" demektir. Bunun bir benzeri de, "Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi, yapayalnız, teker teker huzurumuza gelirsiniz" (Enam, 94) ve "Ayetlerimizi inkar eden ve "bana elbette mal ve evlâd verilecektir" diyen

---

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/194-195
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/195
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/195
145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/195

adamt gördün mü?" O, gayba mı vâkıf, yoksa Rahman katından bir ahid mi edinmiş? Hayır, öyle değil. Biz, onun söylediği sözleri yazar,azabını da uzattıkça uzatırız. Onun söylediği şeylere Biz mirasçı olacağız ve o bize tek başına geiekir" (Meryem, 77-eo) ayetleridir.

Cenâb-ı Allah sonra, "Hayır, size olan va'dimiz yerine getirecek bir zaman belirlemediğimizi sandınız değil mi?" yani "mallarınız ve taraftarlarınız ile, mü'minlere karşı büyüklük taslamanızın yanısıra, bir de öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr ediyordunuz. Şimdi ise mallarınızı ve taraftarlarınızı dünyada bıraktınız ve öldükten sonra dirilme ite kıyametin hak olduğunu gördünüz" buyurmuştur. Sonra da "Kitap meydana konmuştur" buyurmuştur. Bu ifade ile, mahşer günü, her insanın kitabının, sağ veya sol eline konulması kastedilmiştir. Kitap kelimesinin başındaki eliflâm ile, "cins" (kitap cinsi) manası kastedilmiştir. Buna göre, "kitap" lafzı ile, insanların "amel defterleri" murad edilmiştir.

Allah Teâlâ, "Görürsün ki günahkârlar, onun içinde olandan korkmaktadırlar" yani, "Günahkârlar, amel defterlerinde kötü amellerinin yazılmış olmasından ve onların mahşer ahâlisi tarafından bilinip, herkese rezil-rüsvây olacaklarından korkarlar" buyurmuştur. Velhasıl onlar için, hem Hakk'ın ikâbından ve halkın önünde perişan olmaktan dolayı bir korku meydana gelir. İşte o sırada, kendilerine mahsus helaklerini çağırarak, "Eyvah bize, bu kitaba ne oluyor da, büyük küçük hiçbir şeyi geride bırakmadan hepsini sayıyor" derler. Bu ehsâha küçük büyük demeden her iş ve amelin o kitapta kaydedilmiş, istisnasız bütün günahları tek tek yazmak manasında kuşatmak demektir. Bunun bir benzeri de, "Hiç şüphesiz sizin üstünüzde hakiki bekçi (melekler), çok şerefli yazıcılar vardır. Onlar, yaptıklarınızı hep bilir (yazarlar)" (iniıtar. 10-12) ve "Karşınızda hakkı söyleyip duran bu (kitab), bizim kitabımızdır. Şüphe yok ki neler yapıyor idiyseniz Biz (hepsini) yazdırıyorduk" (Câsiye. 29) ayetleridir. Ayetlerdeki sağire ve kebire kelimelerinin müennes oluşu takdirinde olmalarından ötürüdür, "mutlaka onu kaydeder ve zabteder" demektir. Bazı âlimler, şöyle derler: "Ey insanlar, büyük günahlardan önce, küçük günahlardan sakının. Çünkü insana büyük günahları işleme cesareti veren, işte o küçük günahlardır. Binâenaleyh küçük günahlardan da alabildiğine sakının."

Cenâb-ı Hak, "Onlar işledikleri amelleri hazır (yazılmış) bulmuşlardır" buyurmuştur. Yani, "onlar yaptıkları şeyleri, yahut yaptıklarının cezasının ne olacağını amel defterlerinde yazılmış buldular. "Rabbin hiçbir kimseye zulmetmez" yani, "Cenâb-ı Allah, hiç kimsenin defterine, yapmadığını yazmaz, hakettiğinden fazla ceza vermez ve hiç kimseye başkasının suçundan dolayı azab etmez."

Geriye ayetle ilgili birkaç mesele kalmıştır: 146[146]

Birinci Mesele

Cübbâi: "Bu ayet Cebriye'nin (ehl-i sünnetin) şu birkaç husustaki görüşlerinin yanlışlığına delâlet eder.

1) Eğer Cenâb-ı Hak kullan, onlardan sâdır olmayan fiilden ötürü azab etmiş olsaydı zalim olurdu.

2) Allah, günahsız çocuklara azab etmez.

3) Ehli-sünnetin, "Allah istediğini yapar ve günah söz konusu olmadığı halde de insana azab verebilir. Çünkü onları yaratan Allah'dır" şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğuna da, bu ayet delâlet eder. Çünkü eğer böyle olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, Kendisinin zalim olmadığnı söylemesinin bir manası kalmazdı. Zira "Onun, irade ettiği şeyi yapması, O'ndan sâdır olan bir zulüm olmaz" denilmesi halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, ayette, "zulmetmez" ifâdesinin bir manası kalmaz" demiştir.

Cübbâî'ye Şöyle cevap verilir: "İlk iki izahına, "ilim ve dâî" meselesiyle karşı çıkarız. Üçüncü izahına ise şöyle cevap veririz: Allah Teâlâ, "Allah'ın bir çocuk edinmesi olacak şey değil" (Meryem, 35) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın böyle demiş olması, çocuk edinmenin O'nun

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/196-197

hakkında düşünülebileceğine delâlet etmez. İşte bu ayette de böyledir. 147[147]

Hesapta Peygamberlere Kıyaslama

Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Cenâb-ı Hak insanları kıyamette şu üç kişiye kıyasla hesaba çeker: Hz. Yusuf'a, Hz. Eyyûba ve Hz. Süleyman'a. Köleleri huzuruna çağırır ve onlara, "Sizleri Ben'den alıkoymuş olan nedir?" der. Onlar, "Sen beni insanoğluna kul (hizmetkâr) yaptın. Dolayısıyla bana, boş vakit bırakmadın" der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Yûsuf (a.s)'u çağırır ve "bu da senin gibi bir köle idi, ama köle oluşu, Bana kulluk etmesine mâni olmadı" der ve onların cehenneme atılmalarını emreder. Sonra çeşitli dertlere müptelâ olanları çağırır. Onlar da "Beni, basımdaki belam meşgul etti" dediğinde, Cenâb-ı Hak, Eyyûb (a.s)'ı çağırır ve "buna, seninkinden daha ileri belâ verdim. Ama o bela bunu, bana kulluktan alıkoymadı" der. Bunların da cehenneme atılmasını emreder. Daha sonra kendilerine zenginlik ve varlık vermesi sayesinde, dünyada padişah olanlar getirilir. Hak Teâlâ onlara, "Size verdiğim şeylerle ne yaptınız?" deyince, Onlar, "Mülküm beni kulluktan alıkoydu" der. Bunun üzerine de Hz. Süleyman (a.s) getirilir ve CenAb-ı Hak, "Bu kulum Süleyman'a, sana verdiğimden daha fazlasını verdim. Ama bu, onun Bana kulluk etmesine mâni olmadı. Defol, senin için mazeret yok" deyip, cehenneme atılmasını emreder."
Muaz (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini nakletmiştir:
"Kul kıyamet günü şu dört şeyden hesaba çekilmedikçe gidemez: Bedenini, hangi şeylerde yıpratıp çürüttüğünden; ömrünü hangi işlerde tükettiğinden, malını nereden (nasıl) kazanıp neye harcadığından ve ilmi ile nasıl amel ettiğinden"148[148]

Küçük ve Büyük Günah

Ayet, günahların büyük ve küçük olabileceğine delâlet etmektedir. Bu, müslümanlar arasında ittifak edilen bir
husustur. Fakat büyük ve küçüğün izahı hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu cümleden olarak, Mu'tezile, "Büyük günah, cezası, onu işleyenin sevablarından daha fazla olan günahtır. Küçük günah ise, cezası onu işleyen kimsenin sevablarından daha az olan günahtır" der. Bil ki bu tarif, ancak yapılan işin, bir mükâfaat ve ikabı gerektirir olduğunun sabit olması halinde doğru olur. Bu ise biz ehl-i sünnete göre, Bakara Sûresi'nde (217. ayet) amellerin boşa gitmesi ve yok sayılması meselesinde anlattığımız, pek çok izahdan ötürü bâtıldır. Bize göre hak olan şudur: Taatlar, iki çeşittir:
a) Allah'ın emrine saygı ve
b) MahlÛkata şefkat. Binâenaleyh Allah'ı tanımama hususunda, cehaleti en ileri olan kimse, en büyük günahı işlemiş olur. Yine başkasına en fazla zarar veren kimse de, en büyük bir günahı işlemiş olur. İşte genel kaidemiz budur. 149[149]

İnsanın Yeryüzünde Halifeliği

"Hani Biz meleklere, "Adem'e secde edin" demiştik de, iblis'den başkası hemen secde etmişlerdi. O ise, cinden olduğu için, Rabbinin emrinden çıkmıştı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun zürriyetini, sizin düşmanlarınız oldukları halde, dostlar mı ediniyorsunuz? (Bu), zalimler için ne kötü bir bedeldir! Ben, ne göklerin ve yerin yaratılışında, ne kendilerinin yaratılışında, onlan şâhid tuttum. Dalalete sevkedenleri yardımcı edinmiş de değilim. O gün, (Allah), iddia edip, bana ortak koştuğunuz şeyleri çağırın" der. Onlar onları çağırırlar, ama onlar kendilerine cevap veremezler. Biz onlar ile aralarına bir uçurum koruz. Günahkârlar

---

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/197
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/197-198
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/198

ateşi görmüşler ve kendilerinin ona düştüklerini anlamışlar. Fakat ondan savuşacak bir yer bulamamışlardır" (Kehf. 5043).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 150[150]

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki bundan önceki ayetlerin zikredilmesinin gayesi, malları ve taraftarları ile fakir müslümanlara karşı böbürlenen müşriklere reddiyede bulunmaktadır. Bu ayetlerin maksadı da aynıdır. Çünkü iblis de Hz. Âdem'e karşı kibir taslamıştı. İblis de aslı ve soyu ile iftihar ederek "Beni ateşten, onu ise çamurdan" (A'râf. 12) "Binâenaleyh ben, soyum-sopum bakımından, ondan daha şerefliyim. Bu sebeble, ben ona nasıl secde eder, boyun eğebilirim" demiştir. O müşrikler de, fakir müslümanlara benzeri bir muamele yapmış ve "Biz şerefli,
asilzade; onlar ise düşük kimseler oldukları halde ve bizler zengin, onlar ise fakir oldukları halde, onlarla nasıl oturup kalkarız" dediler. Dolayısıyla Allah Teâlâ burada, müşriklerin yolunun, aynen iblisin yolu olduğuna dikkat çekmek için bu kıssayı zikretmiş, sonra da mü'minleri bu yola girmekten alabildiğine sakındırarak, "Beni bırakıp da onu ve onun zörriyetini, sizin düşmanlarınız oldukları halde, dostiaı mı edinirsiniz" buyurmuştur. İşte bu ayetlerin, geçen ayetlerle ilgi ve münâsebetlerinin izahı budur ve güzel, geçerli bir izahtır.
Kâdî bir başka izah yaparak şöyle demiştir: "Allah Teâlâ daha önce kıyametten haşrdan ve amel defterlerinin ellere verilmesinden bahsedince, burada da sanki, c müşriklere, kıyamet günü ntdâ edeceğini ve onlara: "Ortaklarım olduğunu söylediğini; o şeyler nerede?" diyeceğini anlatmıştır. O, insanları böylesi şirklere sevkedenin iblis olduğunu bildiği için de, bu manayı tamamlamak için ayette bu kıssaya yer vermiştir.' Kâdi sözüne şöyle devam eder: "Cenâb-ı Hak hernekadar bu kıssayı pek çok sûred* tekrar tekrar anlatmış ise de, her bir anlatışında, yeni değişik hususlar vardır." 151[151]

İblis'in Kimliği

Allah Teâlâ bu ayette, "İblis'in cinlerden olduğunu' söylemiştir. Âlimlerin, bu hususta şu üç izahları vardır: 1) "İblis, meleklerden idi. Onun meleklerden olması cinlerden olmasına ters değildir." Bu görüştekiler ş izahları yapmışlardır:
a) Meleklerden bir kabile, "cin" diye adlandırılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak d£ "Onlar, o (Muhammed) ile, cinler arasında bir hısımlık uydurdu]aı [Sâffat. ise v "Cinleri O'na (Allah'a) ortak yaptılar" (En'am, ıoo) buyurmuştur.
b) Cinlere, görülmedikleri için bu ad verilmiştir. Melekler de görülme; Binâenaleyh melekler de cinler sınıfına dâhildirler.
c) İblis, cennetin bekçisi idi ve bundan dolayı cennete nisbet edilerek "chae idi" denilmiştir. Bu, Arapların Kûfî, Basrî (Kûfeü-Basralı) demesi gibidir, Sa'id b. Cübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir. "O, cennette çalışan "cinânile: "cer z Cinâniler, yaratıldıklarından beri cennetlilerin taktlarını kalıba döküp yapan, bir mele kabilesidir" bunu, Kâdi, tefsirinde Hişam'dan; Hişam da Sa'id b. Cübeyrden rivayetin iştir.
2) İblis, ateşten yaratılmış olan cin şeytanlarından idi ve onların ilk atası idi,
3) O meleklerden idi, ama sonra şeytana dönüştürüldü. Bu meseleyi, Bakar Sûresi'nde oo.ayet) enine boyuna anlatmıştık. İbüs'ın meleklerden olmadığına de â!ı eden asıl şey, Allah Teâlâ'nın bu ayette onun zürriyyetir.in, soysopunun olduğun bildirmiş olmasıdır. Hak Teâlâ, "Onu ve onun hürriyetini, dostlar mı edinirsinu buyurmuştur. Meleklerin ise zürriyeti ve tenasülü söz konusu değildir. Binâenaîej İblis'in meleklerden olmaması gerekir
Geriye sadece şöyle demek kalır: "Allah Teâlâ meleklere, Âdem'e secde etmelerini emretmiştir. Binâenaleyh eğer İblis, meleklerden değil ise, bu emir daha nasıl onu da içine

---

[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/199
[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/199-200

alır? Hem sonra eğer o meleklerden değil idiyse, daha nasıl onlardan istisna edilerek, "İblis müstesna, iblisten başkası" denilmiştir?" Bütün bu soruların cevabını, Bakara Sûresi'nde tafsilatlı olarak verdik.

Cenâb-ı Allah daha sonra "Habbinin emrinden çıkmıştı" buyurmuştur. İfadenin zahirinde bir müşkil bulunmaktadır; çünkü fasık, Rabbinin emrinden fısk etmez. İşte bu sebepten dolayı âlimler bu hususta birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

a) Ferrâ şöyle demiştir: "O'nuntâatinden çıktı anlamındadır. Nitekim Araplar "Hurma, kabuğundan çıktı anlamında "Fesekati'r-ratıbetu an kışrıhâ" demektedirler. Nitekim, fareye de evinin yuvasının iki kapısından çıktığı için, "fuvaysika" (fare, köstebek) denilir." Nitekim Rü'be şöyle demiştir:

"O kadınlar tepelerde ve vadilerde amaçlarından sapmış başıboş bir vaziyette, batıp çıkarak kendi hevâ ü gönüllerince yürümekteler."

b) Zeccâc, Halil, ve Sibeveyh'in şöyle dediklerini anlatır: "İblis ve emrolunup, da isyan edince, onun bu fışkının sebebi, bu emrolunması oldu." Buna göre mana şöyledir: "Eğer bu emir olmamış olsaydı, fısk meydena gelmeyecekti. İşte bu manadan dolayı, "Rabbinim emri yüzünden" demlmesi güzel olmuştur".

c) Kutrub, "Bunun manası, "Rabbini reddetti" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Beldeye sor" (Yusuf, 82) ve "kervana (sor)" (Yusuf. 82) ayetlerinde olduğu gibidir" demiştir. Cenâb-ı Hak, "Şimdi siz, Beni bırakıp da onu ve onu zürriyetini. sizin düşmanlarınız oldukları halde, dostlar mı-ediniyorsunuz?" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 152[152]

Şeytanları Dost Edinmenin Manası

Bu sözden maksad şudur: "İblis, kendi aslının Adem'in aslından daha şerefli olduğunu, binâneleyh kendisinin,

Adem'den daha şeretJi olması gerektiğini iddia ettiği zaman, Adem'e karşı kibirlenmiş ve üstünlük taslamıştı.

Bundan dolayı, Allah Teatâ fukara müslümanlara karşı, asaletleri ve makamlarının yüceliği ile böbürlenen b* *. firlere sanki şöyle demiştir: "Siz bu sözünüzle, Âdem'e karşı büyüklenmesinde, İblis'e tabi oldunuz. İblisin sizin düşmanınız olduğunu bildiğinize göre, bu kınanmış yolda, nasıl ona tâbi olurda uyarsınız?" İşte sözün takrir edilip anlatılması budur.

Buna göre eğer, "Bu söz ancak, şu mukaddimelerin ksbtot edilip gösterilmesiyle tamam olur:

1) İblls'in isbatı.

2) İblis'in zürriyetinin isbatı.

3) İblis ve zürriyeti ile, Âdemoğulları arasındaki düşmanlığın isbatı.

4) Bu kâfirlerin söylemiş oldukları o sözde, İblise uyduklarının isbatı. Bu dört mukaddimenin isbatı ancak Hz. Peygamberin sözleriyle isbat edilebilir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in doğruluğunu bilip inanmayan, bunları da bilmez. Sen bunu iyice anlayınca, biz deriz ki: Bu ayete muhatap olanlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, doğru bir peygamber olduğunu biliyorlar mıydı, yoksa bilmiyorlar mıydı? Eğer onun doğru bir peygamber olduğunu biliyor idiyseler, söylediği her sözü kabul etmişler demektir ve Hz. Peygamber'in, onları nehyettiği her sözden de uzaklaşmışlardır. O zaman, İblis kıssasını anlatmaya ihtiyaç yok. Ama eğer onlar, Hz. Muhammed'in bir nebi olduğunu bilmiyor idiyseler, bu dört mukaddimenin tamamını da bilmiyor idiler; bunların doğruluğundan da haberleri yoktu. Binâenaleyh bu durumda, İblis kıssasını onlara anlatmanın bir faydası yoktur" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Müşrikler İblis ve Adem (a.s) kıssasını, Ehl-i kitabtan işitmiş idiler ve doğruluğa da inanmış idiler. Biliyorlardı ki İblis, ancak asaleti sebebiyle Hz. Adem'e karşı kibirlenmişti. Binâenaleyh bu kıssayı onlara anlattığımız zaman, bu, onların fakir müslümanlara karşı gösterdikleri kibir ve büyüklenme hususunda, onları bundan alıkoyacak bir şey olmuştur.153[153]

---

[152] [152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/200-201

[153] [153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/201-202

İkinci Mesele

Cübbaî: "Bu âyeti kerimede, Cenâb-ı Hakk'ın, kulda küfrü murad etmeyip yaratmadığına dair bir delâlet vardır. Çünkü, eğer o küfrü murad etmiş, kulda onu yaratmış, sonrada bundan dolayı ona ceza vermiş olsaydı, İblis'in insanlara zararı, Allah'ın zararından daha az olmuş olurdu. Binâenaleyh, o zaman, (Bu), zalimler için ne kötü bir bedeldir"tüyerek, insanları kınaması nasıl doğru olurdu. Allah, Yüce ve büyük olarak bundan münezzehtir. Hatta bu görüşe göre, İblis'in hiç zararı yok bütün zarar Allah'dan!" demiştir. Bunun cevabı, "Buna daî ve ilim meseleleriyle mukabalede bulunmadır." 154[154]

Üçüncü Mesele

Asaletleri ve mallarıyla fakir müslümanlara karşı övünen kâfirlere, Allah Teâlâ sadece "Şimdi siz, Beni bırakıp da onu ve onun zürriyetini, dostlar mı ediniyorsunuz?" mdemiştir. Çünkü onları, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinini terketmeye sevkeden sebep, bu övünmeleri ve kendilerini büyük görmeleridir. İşte, bu da, bu sebepten dolayı, bir fiil ve söze yönelen herkesin İblis'e tâbi olduğuna; hatta ilmini izhar edip münazaradaki gayesi övünmek, büyüklenmek ve üstünlük taslamak olan herkesin de, yine İblfs'e uymuş olduğuna; bunun ise, ekseri insanların içinde boğuldukları zor bir makam olduğuna delâlet eder. Allah Teâlâ'dan, bundan kurtulmamızı niyaz ediyoruz.
Sonra Cenâb-ı Hak "(Bu, zalimler için, ne kötü bir bedeldir!" buyurmuştur. Yani, "İblisi Allah ile değişip de, Allah'a itaat yerine İblis'e itaat eden kimse için, Allah yerine İblis ne kötü bir bedeldir, trampadır!" demektir. 155[155]

Allah Yaratırken Şeytanlara Rol Vermedi

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Ben, ne göklerin ne yerin yaratılışında, ne kendilerinin yaratılışında, onlan şahid tuttum" Duyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele bulunmaktadır: 156[156]

Birinci Mesele

Alimler, ifadesindeki, "onları" zamirinin neye râci olduğu hususunda, ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta bir kaç izah şekli vardır:
1) Ekseri alimlerin benimsediği görüşe göre mana şöyledir: "O kâfirlerin dostlar edindikleri şeyleri, göklerin ve yerin yaratılışında şahid tutmadık. Yine onları, oirbirlerinin yaratılışına da şahit tutmadık." Bu, "Nefislerinizi öldürün" (Bakara. 54) ayetinde olduğu gibidir. Yani, "onlarla güçleneyim diye onları şahid tutmadım" demektir. Bunun delili, "Dalâlete sevkedenleri yardımcı edinmiş de değilim"(Kenf, 51) ayetidir. Bu ayette, onların saptırıcı olduklarını beyan etmek için, zahir isim zamir yerine konulmuştur. Buradaki kelimesi, "yardımcılar" anlamındadır.
2) Bence, en doğru görüş olan bu görüşe göre, buradaki zamir, Hz. Peygamber'e Eğer, meclisinden şu fakirleri kovmazsan, sana iman etmeyiz" diyen, kâfirlere aittidir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Bu yanlış teklifte •e bâtıl teahhütte bulunan bu kimseler, âlemin tedbir ve idaresinde benim ortağım :eğillerdir." Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben, ne göklerin ne yerin yaratılışında anları şahid tuttum"; dünyanın ve ahiretin idaresinde onlardan güç kuvvet almadım. B akis, onlar da diğer mahlûklar gibidirler. Binâenaleyh, onlar böyle bir bozuk teklife niye yeltendiler." Bu şuna benzer: Bir kimse, sana

---

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/202
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/202-203
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/203

büyük tekliflerde bulunduğunda sen ona, "sen bu beldenin ne sultanısın, ne de krallık aiiesindensin. O halde, senin : j ürkütücü tekliflerini nasıl kabul edelim? Niye böyle bir şeye yönetiyorsun ki" :ersin." Bu hususu destekleyen şey İse zamirin, kendinden önce zikredilenlerden, endisine en yakın olanına râci olmasının gerektiği hususdur. Bu ayette zikredilen en yakın şey ise, kâfirlerdir. Bu, "(Bu), zalimler için ne kötü bir bedeldir" cümlesinde ; kredi İm iştir. Buradaki "zalimler"den murad kâfirlerdir.

3) Bu ayetle anlatılmak istenen şey, bu kâfirlerin, kader kalaminin ezelde yazmış : duğu saadet ve şakâvet hallerini bilmedikleridir. Buna göre sanki onlara, "Saîd, - ah'ın ezelde, saîd, (cennetlik) olacağına hükmettiği kimsedir. Şakî, bedbaht da Aıah'ın ezelde şakî (cehennemlik) olacağını takdir ettiği kimsedir. Siz ise, ezel hallerinden habersizsiniz" denilmiştir. Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: "Ben. ne göklerin ne yerin yaratılışında, ne kendilerinin yaratılışında, onları şahit tuttum." Siz bu halt bilmediğinize göre, daha nasıl kendinin yüce, üstün, kâmil olduğuna; sizden başkalarının ise, düşük ve adi olduğuna hükmedebiliyorsunuz. Aksine iş dünyada ve ahirette genellikle sizin hükmünüzün tersinedir." 157[157]

İkinci Mesele

Keşşâf Sahibi, ayetteki ma küntü ifadesinin fetha ile mâ künte "sen..-madın" şeklinde okunduğunu söylemiştir. Bu hitab, Hz. Peygamber'e olup mana, "Senin, onları kendine destekçi edinmen doğru değildir. Yine, senin, onlarla şeref kazanmayı umman da yakışık almaz" şeklindedir. Hz. Ali (r.a), ifadesini, tenvinli olarak aslı üzere şeklinde; Hasan el Basrî de '-Ca* kelimesini, dâd harfinin dammesini ayn'a nakledip, dâd'ı da sükun ile şeklinde okumuştur. Bu kelime, ayn'ın fethası ve dâd'ın sükûnuyla iki damme ile ve (yardımcı) kelimesinin çoğulu olmak üzere, iki fethasıyla lü£ şeklinde okunmuştur. Bu son okuyuş hadim (hizmetçi) kelimesinin çoğulunun hedem ve râsıd (gözcü, bekçi) kelimesinin çoğulunun (resad) olmasına benzer. Bu, "onu destekledi, ona yardım etti" manasındaki (Adadehû) fiilindendir.

Bil ki Allah Teâlâ o kâfirlerin, İblise uyarak, fakir m üsl umanlara karşı övünmek için söyledikleri bu sözü nakledip iyice anlatınca, bunun peşinden, Kıyamet gününün halleriyle korkutmaya yöneldi ve şöyle buyurdu: :O gün, (Allah), iddia edip, bana ortak koştuğunuz şeyleri çağırın" der" Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Hamza, fiili ifadelerine atfederek, nün ile nekûlû diğer kıraat imamları da yâ ite yekûlû şeklinde okumuşlardır.

İkinci Bahis: Bu, "Hani biz meleklere, demiştik" ifadesine atfen, "şu günü hatırla ve an ki" takdirindedir. 158[158]

Şeriklerin Fayda Vermeyişi

Üçüncü Bahis: Bunun manası şudur. "Ey Muhammed, onlara Kıyamet günü, Allah'ın onlara, J&j* ıjiü yani," kendilerini ibâdete layık görmek suretiyle bana eş olduklarını iddia ettiğiniz şeyleri çağırın; çağırın onları da size şefaat ve yardım etsinler" dediği zaman, onların ve ilâhlarının ne halde olacaklarını anlat." Buradaki "şürekâ" dan murad, cinlerdir. Bunun üzerine onlar onları çağırır. Allah Teâiâ bu ayette, müşriklerin eş koştukları şeyleri nasıl çağırdıklarını belirtmedi. Zira, bu hususu başka bir ayette belirtmiş olup bu ayet de şudur: "B/z sizin tebeanız idik. Şimdi siz Allah'ın azabından bir şeyi olsun bizden uzaklaştırıp def edebiliyor musunuz?"
(İbrahim, 21).

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/203-204

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/204

Cenâb-ı Hak sonra, buyurmuştur. Yani, "o putlar, müşriklerin endileriden istedikleri şeye icabet edemezler; onlardan ne zarar giderebilir, ne de 30lara bir fayda verebilirler" demektir. [159]

Mevbık Kelimesinin İzahı

Cenâb-ı Hak sonra biz onlar ile aralarına bir uçurum koruz" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç izah bulunur:

1) Keşşaf sahibi şöyle demiştir: mevbık kelimesi, "helak oldu" anlamında olan fiilinden gelen ve "helak edici" anlamında otan bir kelimedir (Evbekahü) kelimesi de "başkasını helak etti" anlamındadır. Bu kelimenin, svrld" (gelmek) ve "mevîd" (sözleşmek) kelimeleri gibi masdar olması da .mkündür. Bu görüş, şöyle denilerek izah edilebilir: "Allah'ı bırakıp da melekler, (a.s) gibi başka varlıkları ilâh edinen o müşrikler ilâh edindikleri şeylere seslenirler, . onlar onlara cevâp vermezler. Sonra müşrikler ile onlar arasına bir engel çekilir Allah Teâlâ, müşrikleri cehenneme sokarken, İsa (a.s)'yı da cennete girdirir, derde de, Allah'ın dilemiş olduğu bir "ikram yurdu"na giderler. Böylece o kâfirler melekler ve İsa (a.s) arasında böylesi bir uçurum meydana gelir. El-Mevbiku, »nnemde bir vadidir."

2) Hasan el-Basri "el-mevbiku, düşmanlık, demektir. Buna göre ifadenin manası: arma öylesi bir düşmanlık konulur ki, o düşmanlığın şiddetinde ölüm ve helak ir" şeklindedir. Bu, "Sevgin, bir meşakkat; buğzun da bir telef ve ölüm olmasın", gibidir" demektir.

3) Ferrâ^Öyle demiştir: "Ayetteki "aralarına" ifadesi, "ilgi ve münasebetlerin" imadır, yani, "Dünyadaki ilgi ve münasebetlerini, sıkı fıkı olmalarını Kıyamette helak sebebi kıldık" demektir.

4) Mevbik, uzun aralık demektir, yani, o kâfirler ile melekler ve İsâ (a.s) arasına, uzun oluşundan dolayı, onu yürüyüp geçmek isteyenin öleceği, helak olacağı
uzun bir mesafe koruz. Çünkü onlar cehennemin dibinde, berikiler ise, en üst îtlerdedirler" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Günahkârlar ateşi tüşler ve kendilerinin ona düştüklerini zannetmişlerdir" buyurur. Ayetteki .netme" ile ilgili iki görüş belirtilmiştir:

a) Bu zan, bilme ve yakinen anlama manasınadır.

b) Doğruya daha yakın olan görüşe göre, bunun manası, "O kâfirler cehennemi jzaktan görürler ve cehhennemin gazablanışı ile uğultusunun şiddetinden dolayı, hemen, o anda oraya düştüklerini sanırlar" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak. "Cehennem, kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman, onlar onun o müth gazablarmı ve uğultusunu duyacaklar" (Furkan, 12) buyurmuştur. Ayetteki. "düştüklerini" ifadesi, "ona karıştıklarını, battıklarını" manasınadır. Çünkü birşeyin. birşeye karışması ileri derecede olduğunda, "O ona düştü" denilir. Allah Teala sonra "Fakat ondan savuşacak bir yer bulamamışlardır" yani melekler kendilerini cehenneme doğru sevketmekte oldukları için, cehennemden kaçıp kurtulacak bir yer bulamazlar" buyurmuştur. [160]

Kur'an'ın Çağrısı Karşısında İnsan

"Celâlim hakkı için, biz bu Kur'an'da insanlar için, her misâli açıkladık. Faka: insan, cedelleşme bakımından, herşeyden ileridir, insanlara hidayet geldiği zaman, onların iman etmelerine, Rablerinden mağfiret istemelerine, evvelkilerin sünnetinin kendilerine de yetişip çatacağını, yahut onlara gözler önünde azab geleceğini beklemelerinden başka birşey mâni olmadı. Biz, peygamberleri müjde vericiler ve uyarıcılar olmaktan başka bir şekilde göndermeyiz. Kâfir olanlar ise hakkı, batıl vasıtasıyla yerinden kaydırmak içr mücâdele

---

[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/204-205

[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/205-206

ederler. Ayetlerimizi ve tehdid edildikleri cehennemi onlar, bir ala? vasıtası edinirler" (Kehf, 54-56}.
Bil ki o kâfirler; müslüman fakirlere karşı mallarının ve taraftarlarının çokluğu 1 * övünüp, Allah Teâlâ da, pek çok delil ile, onların tutumlarının yanlış, şüphelerine asılsız olduğunu ortaya koyup, bu hususta önceki ayetlerdeki iki meseleyi zikredince burada da, "Celâlim hakkı için, biz bu Kur'an'da insanlar için her misâli açıkladı -buyurmuştur ki bu, daha önce geçen misallere bir işarettir. "Tasrif", tekrar tekrar yapma manasını taşır ki durum da böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, müşriklern şüphelerine pek çok açıdan, tekrar tekrar cevab vermiştir. Bu yeterli cevablara, uygm mesellere rağmen, kâfirler o batıl mücâdelelerini bırakmamışlardır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Fakat insan, cedeileşme bakımından herşeyden ileridir" buyurmuştur. Bu, "Kendisinden cedelleşmenin en çok sâdır olduğu varlık insandır" demektir. "Cedel" kelimesi ayette, temyiz olarak mansubtur. Bazı muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Ayet, peygamberlerin, kavimleri ile dinieri hususunda mücâdele ettiklerine, kavimlerinin de peygamberlere karşı mücâdele ve münakaşaya girdiklerine delâlet eder. Çünkü mücâdele, iki taraflıdır. Bu da, taklidi kabul etmenin bâtıl olduğuna delâlet eder.
Allah Teâlâ sonra, "İnsanlara hidayet geldiği zaman, onlann iman etmelerini ve Rabîerinden mağrifet istemelerini ancak şu mâni oldu" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır: 161[161]

İnsanın İnkârının İzahı

Birinci Bahis: Mu'tezile, "Ayet, insanın imana yönelmesine mâni olacak şeyin Allah'dan sâdır olmadığına delâlet ediyor. Bu da, mânilerin Allah tarafından olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin yanlış olduğunu gösterir" demiştir. Âlimlerimiz ise, "Cenâb-ı Hakk'ın, insanın iman etmeyeceğini bilmesi, ondan imanın meydana gelmesine terstir. Böyle bir ilâhi ilim söz konusu olduğu müddetçe, bir engel var demektir. Hem sonra, insanı küfre sevkeden "dâî" (davet eden şey) vardır. Eğer böyle olmasaydı, o küfür fiili meydana gelemezdi. Çünkü "dâî" olmaksızın, ihtiyarî olarak bir fiilin yapılması imkansızdır. Küfre götüren şeyin mevcut olması, imanın meydana gelmesine mânidir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ayetten kastedilenlerin, maddi engellerin miktarı olduğu ortaya çıkar" demişlerdir.
İkinci Bahis: Ayetin manası şöyledir: "İslam'ın doğruluğuna delâlet eden delil demek olan o hidayetin, kendilerine gelip, iman etmelerine, istiğfar ve tevbede bulunmalarına, arada bir engelin olmadığı ve hiçbir Özür bulunmadığı sabit olduğuna göre, onlar daha niçin iman etmiyorlar?"
Cenâb-ı Hak sonra "Evvelkilerin sünnetinin, yani kökünü kazıma azabının kendilerine de yetişip çatacağını, yahut onlara gözleri önünde azab geleceğni beklemelerinden başka birşey mâni olmadı" buyurmuştur. Hamza, Âsim ve Kisâi, son kelimeyi kâfin ve bâ'nın zammesiyle kubul şeklinde okumuşlardır. Bu kabı! kelimesinin çoğuludur. Kabîl ise, onlar hayatta iken kendilerine peş peşe gelen çeşitli azablar" demektir. Bu kelimenin, mukabele (hemen karşıda bulunan, aşikâr) manasına olduğu da söylenmiştir. Diğer kıraat imamları bu kelimeyi kıbel şeklinde okumuşlardır. Bu da, keza "görülen" aşikâr manasınadır. Keşşaf sahibi, bunun hem kâfin, hem de bâ'nın fethası ile "müstakbif, yani yönelen, gelen" manasında kabal şeklinde olduğunu da rivayet etmiştir. Buna göre ayetin manası, "Onlar, ancak başlarına köklerini kazıyacak bir azabın inmesi ve böylece helak olmaları; yahut dünyada yaşarlarken peşpeşe çeşitli azablann gelmesi durumunda imana yönelirler" şeklindedir. BU ki, onlar ancak mezkûr İki durumda,
imana gelirler. Halbuki akıllı insan, bu iki durumu da istemez. Buna rağmen onların hali, işini bu iki şarta bağlayan kimsenin halini andırır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, taatlara karşı sevabı müjdeleyen, masiyetlere karşı da ilâhi ikabı haber vererek korkutan peygamberler gönderdiğini, böylece insanların kendi irâde ve ihtiyarlan ile imân etmelerini istediğini, ama

---

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/206-207

bütün bunlara rağmen, kâfirlerden her zaman, hakkı batıl vasıtası ile yıkma gayretinin müşahede edildiğini beyan etmiştir. Bu da, -mücâdelenin iki taraflı olduğuna beyân ettiğimiz,- peygamberlerin de onlarla mücâdele ettiğine delâlet eder. Yine Hak Teâlâ, kâfirlerin ayetleri, Kur'an'ı, peygamberlerin inzârfarını {uyarı ve korkutmalarını) alaya aldıklarını beyan buyurmuştur. Bütün bunlar kâfirlere, cehaletin ve kalb kasvetinin hakim olduğunu gösterir. Nahivcifer, ayetteki ifadesindeki (mâ) edatının, hem ism-i mevsul {bu durumda sıla cümlesinde bulunması gereken âid zamirinin mahzûf olduğunu); hem de mâ-i masdariyye olabileceğini, yani, "onların inzân" manasında olduğunu söylemişlerdir. 162[162]

Söz Dinlememekte Direnenler

"Kendisine Rabbinin ayetleri ile nasihat edilip de onlardan yüz çeviren, irtikâb ettiği günahları unutan kişiden daha zalim kimdir? Biz onların kalblerinin üzerine, onu iyice anlamalarına engel perdeler, kulakları üzerine de ağırlıklar koyduk. Sen onları doğru yola çağırsan da, onlar bu durumda kesinlikle hidayete gelmezi" Rabbin mağfiret ve rahmet sahibidir. Eğer onları kazandıkları günahlar yüzünden yakalayacak olsaydı, elbette onların azabım çarçabuk verirdi. Hayır onlar için vaadedilmiş olan bir zaman vardır. (O zaman), onun karşısında sığınacak hiçbir yer bulamazlar, işte halkı zulmettiği zaman helak ettiğimiz memleketler! Biz bunların helâklan için, bir zaman belirlemişizdir (Kehf, 57-59).

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin bâtıla sarılarak mücâdele ettiklerini nakledince, daha sonra hor ve hakir kılınmalarına ve de yardımsız bırakılmalarına sebeb olan, sıfatlarını saymıştır.

Birinci Sıfat: "Kendisine Rabbinin ayetleri ile nasihat edilip de onlardan yüz çeviren,irtikâb ettiği günahları unutan kişiden daha zalim kimdir?" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "Kendisine Allah'ın ayetleri, açıklamaları, ve delilleri geldiği halde onları kabul etmeyen ve de elinin takdim ettiği (yaptığı) şeyleri unutan kimsenin

nkânndan daha büyük bir zulüm yoktur, yani, o kimse ilâhi delil ve beyyineler üzerinde düşünüp, ibret almaktan yüz çevirmesinin yanı sıra, yaptığı kötü amellere bâtıl inançlarını da unutmuştur" demektir. Ayette bahsedilen "unutma" ile, insanın üzerinde bulunduğu küfrünü sürdürüp, ayetlere kulak asmaması kastedilmiştir.

İkinci Sıfat: "Biz onların kalblerinin üzerine onu iyice anlamalarına engel perdeler, kulaklarının üzerine de ağırlıklar koyduk. Sen onları doğru yola çağırsan da onlar bu durumda kesinlikle hidayete gelmezler" ayetinin ifade ettiği husus. Bu ayetin tefsiri En'am Sûresi (25. ayette) geçti. Şaşılacak şey! Hak Teâlâ'nın, "Kendisine Rabbinin ayetleri ile nasihat edilip de onlardan yüz çevirentirtikâb ettiği günahları unutan kişiden daha zalim kimdir?" ifadesine Kaderiyye (Mu'tezile) tutunuyor; (Hemen bunun peşisıra olan) "Biz onların kalblerinin üzerine onu iyice anlamalarına engel perdeler, kulaklarının üzerine de ağırlıklar koyduk. Sen onları doğru yola çağırsan da, onlar bu durumda kesinlikle hidayete gelmezler" ifadesine de Cebriye tutunuyor. Biz, Kur'an'da böyle bu iki fırkadan birisinin lehine gibi görünen bir ayet bulduğumuz yerde, öbür fırka lehine de diğer bir ayetin bulunmayışına pek az rastlarız. Tecrübeler hep (ehl-i sünnetin) görüşünün doğru olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, râsih (köklü) alimlerin, mukallidlerden ayırabilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın kullarını tâbi tuttuğu çetin bir imtihandır.

Aİlah Teâlâ daha sonra, "Rabbin mağfiret ve rahmet sahibidir" buyurmuştur. Gafur, çok alabildiğine mağfiret eden manasına olup, Cenâb-ı Hakk'ın insanlardan zararları defetmesine işarettir. Rahîm ise, rahmet sıfatı ile mevsuf demektir. Cenâb-ı Hak, rahmetini değil de mağfiretini mübalağa (tekid) sigası ile zikretmiştir. Çünkü mağfiret, zarar vermemektir. Allah Teâlâ, gücü yettiği halde, sonsuz ve sınırsız nice zararları yapmamıştır. Rahmet ise, sonludur. Çünkü sonu olmayan şeyi bırakmak mümkündür. Fakat sonu olmayan (sonsuz) şeyleri yapmak imkansızdır. Şöyle de denebilir: "Cenâb-ı Hak bu beyanı ile, kendisi rahmet sahibi olduğu için, çokça bağışlayacağını anlatmak istemiştir. Kendisinin, rahmete ihtiyacı yoktur. DotayvM bu rahmeti, buna muhtaç çok kimseye hibe eder.

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/207-208

Allah Teâlâ sonra, Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmar gitmiş olmalarına rağmen, onları hemen hesaba çekip yakalamadığını bildirip. "H=. onlar için vaadedilmiş bir zaman vardır" buyurmuştur. Bu, vaadedilen zaman kıyamettir, yada dünyada olan bir zamandır. Bu da, Bedir ve benzeri müslümanlann fcrtr (zafer) günleridir.
Cenâb-ı Allah, "(O zaman) O'nun karşısında sığınacak hiçbir yer bulamadar' buyurmuştur. Yani kaçacak, kurtulacak bir yer bulamazlar. Arapça'da "stğno manasında "Oraya sığındı" manasında da, denilir.
Daha sonra Hak Teâlâ "işte o memleketler" buyurmuş ve bu ifadesi Semûd, Lût ve benzeri kavimlerin memleketlerini kastetmiştir. O, ibret alınsın diye bu memleketlere işarette bulunmuştur. Bu ifade de, tilke mübteda, el-kurâ ise onu* sıfatıdır. Çünkü ism-i işaretler çeşitli cinslerle tavsif edilebilirler. Daha sonra-ehleknâhûm (helak ettik onları) cümlesi ise, haberdir. Buna göre mana, "işte : memleketlerin ahalisini, tıpkı Mekkeliler gibi zulmettikleri için, Biz imha ettik1 şeklindedir. "Biz bunların helâklan için bir zaman belirledik" yani, "onları hela" etmek için savuşturmayacakları bir zaman belirledik. Tıpkı Bedir gününü, Mekke müşrikleri için, bir vâde olarak belirlediğimiz gibi" "mehlik", helak etmek veya "hela-zamanı" manasınadır. Bu kelime, mim'in fethası ve famın fethası veya kesresi ile mehlik ve mehlek (helak vakti ve helak etmek) şeklinde okunmuştur. "Mev'id" kelimesi de, ya ism-i zamandır, ya masdardır. Buna göre ifade ile kastedilen, "Biz onları çarçabuk helak ettik. Bununla beraber onlar tevbe edebilsinler diye, bir müdde: mühlet de verdik" manasıdır. 163[163]

Hz. Musa (a.s) İle Yardımcısı

Bir zamanlar Musa, yardımcısı gence şöyle demişti: Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar gideceğim, yahut uzun zamanlar geçireceğim." Bunun üzerine O ikisi bu iki denizin arasının birleştiği yere ulaşınca, balıklarını unuttular. (Balık) benizde bir deliğe doğru yolunu tutup gitmişti. Musa, genç yardımcısına "Kuşluk (Sabah) yemeğimizi çıkar. Yolculuğumuzdan yemin olsun ki yorulduk' dediği zaman, genç "(Başımıza geleni) gördün mü? Kayaya sığındığımız vakit balığı (orada) unutmuşum. Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu. O, şaşılacak bir suretle, denize atlayıp, yolunu tuttu ve gitti" dedi. Musa, "İşte bizim aradığımız da o idi" dedi ve İzleri üstüne gerisin geri döndüler" (Kehf. 60-64).
Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın bu sûrede anlattığı üçüncü kıssanın başlangıcıdır. Çünkü Musa (a.s), kendisinden ilim öğrenmek için Hızır (a.s)'t aramaya gitti. Bu, her -ekadar başlıbaşına bir kıssa ise de, ilk iki kıssada anlatılan hususları destekler. Bu kıssanın, mallarının ve taraftarlarının çokluğu ile müslüman fakirlere karşı övünen c kâfirleri reddetmesi hususunda taşıdığı mana şudur: Musa (a.s) onca ilmine, ameline, yüce makamına ve son derece şerefli olmasını sağlayacak şeylerin şahsında :cplanmış olmasına rağmen, ilim elde etmek için Hızır (a.s)'a gitmiş ve-tevazu göstermiştir. Bu, tevazünün, tekebbürden hayırlı olduğuna delalet eder."
Bu kıssanın, Ashab-ı Kehf kıssasını desteklemesi de şu bakımdandır: Yahudiler, Vekke kâfirlerine, "eğer, Muhammed, size bu hadiseyi haber verirse, o r-eygamberdir; aksi halde hayır" demişlerdir. Halbuki bu, önemli bir şey değildir, :jnkü onun Allah katından gönderilmiş bir peygamber olmasından, onun bütün • ssaları bilmesi sonucu gerekmez. Bu tıpkı, Hz. Musa (a.s)'nın da Allah katından gönderilmiş sadık bir peygamber olmasından, Allah'ın, Hz. Musa'ya. iNm alması Hızır (a.s)'a gitmesini emretmesine mani olmaması gibidir. Binâenaleyh, bütün bu anlattıklarımızdan, bu kıssanın başlıbaşına bir hadise olduğu, ama bununla beraber ilk iki kıssada anlatılan şeyi ortaya koyma hususunda da faydalı bir kıssa olduğu ortaya çıkmış oldu. 164[164]

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/208-210
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/211-212

Bu Kıssadaki Hz. Musa'nın Kimliği

Alimlerin ekserisi, bu ayette zikredilen Musa'nın, Tevrat'ın ve birçok mucizelerin sahibi olan Musa ibn İmrân olduğu görüşündedirler. Said İbn Cübeyr den rivayet edildiğine göre o, İbn Abbas'a şöyle demişti: "Ka'b'ın karısının oğlu Nevfâ, Hızır'ın, Musa İbn İmrân'ın değil de, Musa ibn Mîşâ İbn Yusuf İbn Ya'kûb'un iddia ediyor. Onun, Musa İbn İmrân'dan önce geçmiş bir peygamber olduğu söyleniyor." Bunun üzerine İbn Abbas; "Yalan söylemiş Allah'ın düşmanı bil ki, Yusuf (a.s)'un iki oğlu vardı. Efrayim ve Musa. Efrayim'in oğlu Nûn, Nûn'un oğlu da Yûşa İbn Nûn'dur. Bu da, Musa'nın arkadaşı ve vefatından sonra da veliahdıdır" der. Musa'nın oğluna gelince, ona, Musa ibn İmran'dan önce peygamberliğin geldiği söylenilmiştir. Tevrat'a inananlar ise, bu ilmi öğrenmek için taleb edenin, o olduğunu; Hızır'ın da, gemiyi yaran, çocuğu öldüren ve duvarı doğrultan olduğunu iddia etmektedir. Onun yanında da Musa İbn Musa vardı. Bu yahudilerin çoğunluğunun görüşüdür.

Kaffaf, bizim görüşümüzün doğruluğuna dair şu şekilde hüccet getirmiştir: "Ayette bahsedilen Musa, kendisine Tevrat verilen Musa'dır. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de bu ismi zikrettiği her yerde, Tevrat'ın sahibi olan Musa'yı kastetmiştir. Binâenaleyh, bu ismin mutlak olarak zikredilmesi halinde, ona, yani Tevrat sahibi Musa'ya hamledilmesi gerekir. Cenâb-ı Hak şayet bu isimle, ondan başkasını murat etmiş olsaydı, o zaman bu ismi, onları birbirinden ayırdedecek ve şüpheyi ortadan kaldıracak bir sıfatla zikredip anlatması gerekirdi. Bu tıpkı şuna benzer: Örfte meşhur olan duruma göre, Ebu Hanife isminden, o belli zat (müçtehid) Ebu Hanife anlaşılır. Binâenaleyh, biz bu ismi zikreder de, onunla başkasını kastedersek, onu, Ebu Hanife ed-Dineverî diye bir kayıtla kayıtlamamız gerekir."

"Burada bahsedilen Musa ile Tevrat sahibi olan Musa kastedilmem iştir" diyenler de şu şekilde hüccet getirmişlerdir: "Cenâb-ı Hak ona Tevrâtı indirip" onunla vasıtasız olarak konuşup, o da hasmına (Firavun'a) benzeri, büyük peygamberlerin çoğuna nasib olmamış olan büyük ve kesin mucizelerle hüccet getirince, artık bu merhaleden sonra Cenâb-ı Hakk'ın, ilim öğrenmek için onu bir başka yere göndermesi uzak bir ihtimaldir." Buna şu şekilde cevap verilebilir: Pekçok ilimde kâmil olan bir alemin, bazı şeyleri bilememesi ve onları kendisinden daha aşağı kimselerden öğrenme ihtiyacını hissetmesi uzak bir hal olmayıp aksine bilinen maruf bir şeydir. 165[165]

Hz, Musa'nın Beraberindeki Genç

Alimler, "Musa'nın yardımcısı gencin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

1) Ekseri ulemâ, bunun Yuşa İbn Nûn olduğu kanaatindedirler. Kaffal'ın Süfyân İbn Uyeyne'den. onun da Amr İbn Dinar'dan, onun Said İbn Cübeyr'den, onun İbn Abbas'tan, İbn Abbas'ın Ebu Hureyre'den, Ebu Hureyre'nin Ubeyy İbn Ka'b'tan, onun da Hz. Peygamber'den rivayetine göre Hz. Peygamber, o genç adamın Yuşa İbn Nûn olduğunu söylemiştir.

2) Bu genç adam, Yuşa'nın kardeşidir, bu yolculukta Hz. Musa'ya arkadaşlık etmiştir.

3) Amr İbn Ubeyd, Hasan el-Basrl'nin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir zamanlar Musa, yardımcısı gence şöyle demişti: ... kadar gideceğim" ayetindeki "fetâ genç adam" kelimesine, Musa'nın kölesi manasını verdiğini rivayet etmiştir. Kaffal şöyle der: "Dil, Duna müsaittir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Sizden biriniz," benim kölem, benim cariyem" demesin; o, "yiğidim, benim kızım" desin'166[166] buyurmuştur. Bu da, onların, köleye "fetâ"; cariyeye de, "fetât" dediklerini gösterir. 167[167]

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/212

166[166] Müslim, elfaz, 13 (4/1764).

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/213

Hz. Musa'nın Seyahatinin Sebebi

1) Rivayet edildiğine göre Hz. Musa'ya levhalar verilip ve Cenâb-ı Hakda onunla vasıtasız olarak konuşunca, Hz. Musa, "Benden daha üstünü ve daha bilgini var mıdır?" dedi. Bunun üzerine, adalarda oturan bir Atlah kuludur ki, adı da Hızır'dır, denildi.
2) Bir başka rivayete göreyse Hz. Musa'ya bunca ilmi verilince, o yeryüzünde kendisinin bir mislinin olmadığını zannetti. Bunun üzerine, deniz kenarında olduğu bir sırada Cebrail (a.s) ona gelerek şöyle dedi: "Ey Musa, şu denize doğru uçan ve gagasıyla oraya vuran, sonra da yükselen şu küçük kuşa bir bak. İşte sen, o kuşun gagasıyla denizden alıp taşıdığından daha az bir ilme sahipsin." Usûl alimleri, şöyle demişlerdir: Bu rivayet zayıftır. Çünkü, peygamberlerin, Allah'ın malûmatının sonsuz olduğunu; mahlûkatın bilgisinin ise, sınırlı olması gerektiğini bilmeleri gerekir. Sonlu ve sınırlı olan her şeyin üzerine başka bilgilerin ilâve edilmesi mümkündür. Binâenaleyh, her ilim derecesinin üstünde, mutlaka başka bir ilim mertebesi vardır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen vardır" .Yusuf. 76) buyurmuştur. Bu mukaddimeler bilinen şeyler olduğuna göre insanın, 'benden daha bilgin kimse yoktur" diye kesin hüküm vermesi, cidden uzak bir ihtimaldir. Hele hele Musa (a.s) eşyanın hakikatine dair onca ilminin, kendini beğenme, hayrete kapılma ve olduğundan fazla büyüklenme gibi kötü huylardan son derece uzak bir kimse iken.
3) Rivayet olunduğuna göre Musa (a.s), Cenâb-ı Hakk'a "Senin hangi kulun sana daha sevimlidir?" diye sorduğunda, Cenâb-ı Hak, "Beni hatırlayan ve beni hiç unutmayan kulum" buyurdu. Bunun üzerine Musa {a.s), hangi kulun daha hükmeder diye sorduğunda, Cenâb-ı Hak, "Hak ile hükmedip, hevasına uymayan" dedi. Yine, Hz. Musa, "Hangi kulun daha bilgindir!" diye sorduğunda, Cenâb-ı Hak, "insanların ilmini, kendi ilmine katmayı arzulayan; böylece de bu sayede, kendisini hidayete ileten veyahutta kendisini bir uçurumdan kurtaran bir kelimeyi elde etmiş olan" diye buyurur. Bunun üzerine Musa {a.s), "Eğer kulların arasında benden daha bilgini varsa, onun bana göster" deyince de, Cenâb-ı Hak, "senden daha bilgini, Hızır'dır "Onu nerede bulabilirim?" diye sorunca, "Sahilde bir kayanın yanında" diye cevap verildi. Hz. Musa, "Ya Rabbi, ben onu nasıl bulabilirim?" diye sorunca da, Cenâb-ı Hak, "Sen bilene bir öncelik de buyurdu. Bunun üzerine Hz. Musa onu nerede kaybedersen, işte o oradadır" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Musa genç arkadaşına, "Balığı kaybettiğin an, bana haber ver" diye tenbihte bulundu. Derken, çekip gittiler.. Musa {a.s), uyudu. Bu esnada balık harekete geçerek, denize sıçradı. Kuşluk vakti olduğunda, Hz. Musa balığı istedi; bunun üzerine yardımcısı onun denize düştüğünü söyledi. Bunun üzerine oradan geriye dönerek, balığın denize sıçradığı mahalle geldiler. Derken elbisesine bürünmüş bir adam. Musa (a.s) kendisine selâm verdi ve, "Senin yanında güven içindeyim!" dedi ve ona, kendisini tanıttı. Bunun üzerine o, "Ey Musa, ben Allah'ın bana öğrettiği; fakat senin bilmediğin bir ilme; sen de, Allah'ın sana öğrettiği fakat benim bilemediğim bir ilme sahipsin" dedi.
Derken, gemiye bindiklerinde, bir serçe geldi ve geminin kenarına kondu. Suyu gagalamaya başladı. Bunun üzerine Hızır, "Benim ve senin ilminin, Allah'ın ilmi yanındaki miktarı, bu serçenin gagasıyla denizden aldığı miktar kadardır" dedi. Ben de derim ki: O serçenin o sudan aldığı o azıcık miktarın, o denizin suyunun tamamına nısbati, sonlu ulan şeyin yine sonlu olan şeye nisbetidir. Halbu ki bütün mahlûkatın bilgilerinin Allah'ın bilgilerine nisbeti ise, sonlu olan şeyin sonsuz olan şeye nisbetidir. Binâenaleyh, bu iki nisbet birbirinden ne kadar da farklı! işlerin hakikatini ancak Allah bilir. Biz yine tefsire dönelim. 168[168]

Lâ Ebrahu Tabirinin İzahı

Ayet-i kerimedeki "gideceğim" ifadesine gelince, Zeccâc şöyle demiştir: 'Bunun manası, "ayrılmayacağım" demek değildir. Çünkü, şayet bu anlamda olsaydı, Hz. Musa, herhangi bir

---

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/213-214

yere gitmemiş ve orada çakılıp kalmış olurdu." Ben derim ki: Buna şu şekilde cevap verilebilir: Bir şeyden zeval", onu bırakmak ve ondan ayrılmak demektir. Nitekim Arapça'da, "Terketti, bıraktı" anlamında beğenme, hayrete kapılma ve olduğundan fazla büyüklenme gibi kötü huylardan son derece uzak bir kimse iken. "Fatanca, cömertlik konusundaki âdetini, eski yolunu bıraktı" denilir. Buna göre, lâ ebrahu tabiri "yürümeyi, gitmeyi bırakmam "yani, bu işi bırakmam" demektir. Ben derim ki: Cumhura göre meşhur olan şudur: Hak Teâlâ'ın, lâ ebrahu tabirinin manası Bırakmayacağım" şeklindedir. Araplar aynı manada üzere ve derler. Kaffâl şöyle der: "Alimler, Arapların şeklindeki sözlerinin aslının, tıpkı kelimesinin astını zeval dan alması gibi, berâh (ayrılmak) kelimesinden olduğunu söylemişlerdir. Nitekim (Devam etti - devam ediyor) ve (öldü - ölüyor) denilmesi gibi, (ayrıldı - ayrılıyor) denilir. Ancak ne var ki, bu ifade de kullanılan jtji kullanılışıdır. Buna göre ifadesinin manası
'Kalıyorum" demek olur. Çünkü, bu kelimenin kökü olan berâh kelimesi, olumsuzluk ifade eder. Binâenaleyh ifadesi, olumsuzluğu nefyetmiştir. Böylece de mana, müsbete dönüşmüştür. Bu sebeple, ve kelimeleri, bir işe devam etmeyi ve sebatı ifade ederler. Buna göre şayet, "Hak Teâlâ'nın ifadesi manasına olursa o zaman mutlaka bir haber gerekir" denilirse, biz deriz ki: Haber azledilmiştir. Çünkü, haberin hazfıne, hem hal ile ilgili bir karîne; hem de sözle ilgili bir karîne, emare vardır. Hal ile ilgili karîneye gelince, bu onun, yolculuk halinde olmasıdır. Sözle ilgili karîneye gelince, onun, "İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar" ifadesi, muayyen bir mesafeyi gösteren bir ifade olup, bu da onun, gideceği yeri gösterir. Buna göre mana, "Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yürüyeceğim" şeklinde olur. Mananın şöyle olması da muhtemeldir: "Ben oraya varmadıkça, şu halimi, yani hareketimi bırakmam, ondan ayrılmayıp yürümemi sürdürürüm." Bu, senin tıpkı, ebrahu'l-mekâne" "Buradan ayrılmam" demen gibidir. 169[169]

İki Denizin Birleştiği Yer

İki denizin birleştiği yere gelince, Hz. Musa ile Hızır (a.s)'ın karşılaşmaları va'dedilen ve belirlenen yer ofup, burası, Fars deniziyle Rum denizinin doğu yakasından birleştikleri yerdir, mültekâlarıdır. Burasının başka bir yer olduğu da söylenmiştir. Ayette bu iki denizi tayin edip belirtecek herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Binâenaleyh, sahih bir haberle bir şey doğru olarak ortaya konulursa, kabul edilecek olan şey işte odur. Aksi halde, susmak daha evlâdır.
Bazı kimseler de şöyle demiştir: İki deniz, Musa ile Hızır (a.s)'dır. Çünkü onlar da adeta iki ilim denizi gibiydiler. Bu kelime, mim'in kesresiyle micm'â şeklinde okunmuştur.
Ayetteki "Yahut uzun zamanlar geçireceğim" "Uzun zaman yürüyeceğim" demektir. Hukub kelimesinin, seksen yıllık bir süre olduğu ileri sürülmüştür ki, biz bu kelime hakkında Cenâb-ı Hakk'ın, (Nebe.23) ayetinin tefsirinde, gerekli açıklamayı yaptık. Netice olarak diyebiliriz ki: Allah (c.c), Hz. Musa'ya, bu âlim kişinin halini bildirdi, ama onun nerede bulunduğunu ve yerini bildirmedi. Bunun üzerine Musa (a.s), "O iki denizin birleşip tekbir deniz haline geldiği yere kadar yürüyeceğim"; yahut, "Bu âlimi buluncaya kadar, uzun bir süre bu işe devam edeceğim" dedi ki bu Hz. Musa'nın, ilmi elde etmek amacıyla, bu yolculuğundaki büyük sıkıntı ve güçlüklere katlanacağını kendi kendine telkin ettiğinin ve bu hale konsantre olduğunun bir ifadesidir. Bu da, ilmi elde etmek isteyen kimsenin, tek bir mesele öğrenmek için bile doğudan batıya yolculuk etmesi gerektiğinde, bu yolu mutlaKa katetmesi gerektiğine dikkat çekmektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bunun üzerine o ikisi, bu iki denizin arasının birleştiği yere ulaşınca" buyurmuştur. Bu, "o ikisi, o iki denizin birleştiği yere ulaşıncaya kadar gittiler" demektir. Beynehümâ kelimesindeki hüma zamirinin neye râci olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu ifade, "iki denizin birleştiği yer" anlamındadır. Böyle olması halinde bu sanki, Hz. Musa'nın, "Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar gideceğim" şeklindeki sözüne bir

---

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/214-215

işaret olmuş olur ki, bu da, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa'nın bu sözünü tahakkuk ettirdiğini gösterir.

b) Mana, "Musa ve kendisini kastettiği arkadaşının (Hızır'ın) birleştikleri yere varınca" şeklindedir. Çünkü, balığın unutulduğu o yer, Hızır (a.s)'ın oturduğu veyahutta onun oturduğu yere yakın olan bir yerdir. İşte bu manadan dolayı, Musa ve genç arkadaşı, balığı hatırladıktan sonra, geri döndüklerinde, Musa (a.s) oraya gelmiş oldu. Bu, güzel bir manadır. Ama müfessirler, birinci görüşü benimsemişlerdir. [170][170]

Balığın Canlanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "balıklarını unuttular" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Rivayetler, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa'ya bu âlimin yerinin, iki denizin birleştiği yer olduğunu beyân ettiğine; ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın, balığın dirilmesinin, o âlimin oturduğu yerin alâmeti kıldığına delâlet etmektedir. Bu tıpkı, bir insanı arayan bir kimsenin durumuna benzer. Böylece o kimseye, "onun yeri ftey şehrinin falanca mahallesidir. Binâenaleyh o mahalleye vardığında, birilerine onun evini sor, o seni nereye götürürse ona tâbi ol; işte o zaman sen o adamı bulmuş ve ona ulaşmış olursun, denilmesi gibidir. İşte burada da böyledir. Hz. Musa'ya sanki, "Onun yeri, iki denizin birleştiği yerdir. Binâenaleyh, sen oraya vardığında batığın dirildiğini ve denize sıçradığını göreceksin" denilmiştir. Binâenaleyh, bu noktada ona, "İşte yeri orasıdır" denilmiş olması muhtemel olduğu gibi, ona, "O balığın gittiği yöne doğru git, işte onu orada bulacaksın" denilmiş olması da muhtemeldir. Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Hz. Musa ve yardımcısı genç o iki denizin birleştiği yere vardıklarında, balık denize sıçradı ve yüzmeye başladı. Balığın nasıl sıçradığı hususunda da bir takım rivayetler vardır. Denildiğine göre, genç adam, tuzlu olduğu için o balığı yıkıyordu. Bu esnada balık sıçradı ve yüzdü. Yine rivayete göre Yûşa, orada abdest alıyordu. Derken o tuzlu balığın üzerine su değdi. Balık hemen canlandı ve denize sıçradı. Yine şu da denilmiştir: Orada, cennet çeşmelerinden bir pınar fışkırdı, o gözenin su damlacıkları balığa ulaştı, bunun üzerine balık canlandı ve denize sıçradı. İşte balıkla ilgili söz de bundan ibarettir. [171][171]

Bu Mucizenin Unutulmasının İzahı

İkinci bahis: Ayetteki "balıklarım unuttular" ifadesinden, "O ikisi, yani Hz. Musa le genç adam, bu hususî özel halle, maksatlarına ulaşacakları hususunda nasıl istidlalde bulunacaklarını unuttular" manası kastedilmiştir. Bana göre şayet, "O tuzlu balığın canlı hale dönüşmesi, acayip bir durumdur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu acayip halin tahakkukunu, onların maksatlarına ulaşmalarının bir emaresi kılınca, du hususun unutulabileceği nasıl düşünülebilir?" denilirse, deriz ki: Alimler buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Yüşâ, Hz. Musa'dan, daha nice büyük mucizeler Tiüşahedeetmişti. Binâenaleyh, ona göre bu mucize o kadar büyük bir mucize değildi. Bu sebeple de, onu unutmuştu." Buna göre burada verilecek başka bir cevap da şudur. Hz. Musa (a.s), kendisinin ilmini gözünde büyütünce, onun ilmin ancak Allah'ın öğretmesi ve kalblerde muhafaza etmesi ile tahakkuk edeceğine dikkat çekmek için, arkadaşının kalbinden bir zarurî yani unutulmaması gereken bilgiyi, silip izâle etti.

Ayet-i kerimedeki "(balık) denizde bir deliğe doğru .olunu tutup gitmişti" ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) İfadenin takdiri, "Denize akıp gitti" şeklinde olup, ancak ne var ki, ayetteki fetteheze ifadesi, serebe (kayıp gitti) yerine ikame edilmiştir. (sereben) kelimesi, "gitmek" anlamındadır. Bir başka ayette geçen sündüz yoluna giden"(Mu iû) ifadesi de bu manadadır.

---

[170][170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/215-216

[171][171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/216-217

b) Allah Teâlâ, denizdeki suyun hareketini engelledi ve onu, balık oraya girinceye bir kemer (tak) ve bir tünel, menfez haline getirdi."
Yani, "Musa ve genç arkadaş, belirlenen o yere ulaştıklarında -ki bu da onların, adıgecen unutmadan dolayı tekrar o kaya parçasının yanına varmalarıdır-, çok yol yürüyüp yorgun düşüp acıktıkları için "Musa yardımcısı gence: "Kuşluk (sabah) yemeğimizi çıkar. Yemin olsun ki, bu yolculuk bizi bayağı yordu" dedi. Bunun üzerine genç adam da, "(Başımıza geleni) gördün mü? Kayaya sığındığımız vakit" dedi. Eraeyte ifadesindeki hemze, istifham hemzesidir ve bu fiil asıl manası olan "görme" anlamındadır. Bu ifade, insanlar arasında bilinen (kullanılan) şekli ile yer almıştır. Çünkü bir insanın başına, dikkate değer bir iş geldiğinde, "Başıma geleni gördün mü" der. İşte ayette de bu manayadır. O genç adam, "Kayaya sığındığımız vakit başıma geleni gördün mü" demiştir. Buna göre, fiilin mef'ûlü hazfedilmiştir. Çünkü, "daha sonra gelen, "Balığı unutmuşum" cümlesi, bu mef'ûle işaret etmektedir. 172[172]

Şeytanın Unutturmasının İzahı

Daha sonra o, "Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu" demiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Bu, ma'tûf ile ma'tûfun aleyh (birbiri üzerine atfedilen iki şeyin) arasına girmiş, bir cümle-i mu'tanza olup, takdiri "Balığı orada unutmuşum. O, şaşılacak bir şekilde denize atlayıp, yolunu tuttu ve gitti" şeklindedir. Araya bu ara cümlesinin girmesinin sebebi ise, bu unutmanın özrü ve illeti sadedinde olmasından ötürüdür.
İkinci bahis: Ka'bi, "Onu söylemeni bana ancak şeytan unutturdu" ifadesi unutmayı Allah'ın yaratmadığına ve irade etmediğine delalet eder. Aksi halde bunun burada şeytana değil Allah'a nisbet edilmesi gerekirdi. Çünkü eğer unutmayı Allah yaratmış olsaydı, unutmanın meydana gelmesinde, şeytanın hiçbir tesiri olmamış olurdu" demiştir. Kâdİ ise şöyle der: "Ayette bahsedilen "nisyan" (unutma) ile, insanın kalbinin, şeytanın işi olan vesveselerle meşgul (dolu) olması manasınadır, yoksa hatırlamanın zıddı olan unutma manasına değildir. Çünkü bu unutma, ancak Allah tarafından yaratılabilir" demiştir.
Üçüncü Bahis: Ayetteki ifadesi, deki hû zamirinden bedel olup, takdiri "Onu yani onu söylemeyi bana ancak şeytan unutturdu" şeklindedir.
Daha sonra gelen, "O şaşılacak bir surette denize atlayıp, yolunu tuttu ve gitti" cümlesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
1) Acebâ lafzı, mahzûf bir masdarın sıfatı olup, "Şaşılacak bir yol tutuşla" takdirindedir. Bu işin şaşılacak bir şey olması ise, o balığın gencin zenbilinden (torbasından) sağ olarak çıkıp, onların haberi olmadan denize atlamasıdır.
2) Bundan maksad, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın denizin suyunu, o balık için bir tünel ve kemer gibi kılıp (balığın onun içinden denize -almasıdır).
3) Bu sözün (cümlenin), "O, denize atlayıp yolunu tuttu ve gitti" ifadesinde tamamlandığı daha sonra (yeni bir cümleye başlayarak) acebâ denildiği de söylenmiştir. Bundan maksad, gencin gördüğü o hayret verici işten ve balığı unutmasından ötürü şaşakalmış olmasıdır. Yine bu "aceben" (hayret) sözün, Hz. Musa (a.s)'ya ait olup, gencin sözü olmadığı da söylenmiştir. 173[173]

Nakıs Fiilin Sonunda Yânın Hazfi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Musa, 'İşte bizim aradığımız o idi" :edi" buyurmuştur. Yani, Hz. Musa (a.s) "Bizim aradığımız işte o idi. Çünkü o, bizim a-adığımız şeyi elde etmemizin bir işareti idi" dedi. Aradıkları şey ise Hızır (a.s) ile i'şılaşmaktı. Nebği kelimesinin aslı, ^ dir.

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/217-218
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/218-219

Kesre'den anlaşıldığı için ve kolay jnsun diye, yâ harfi hazfedilmiştir. Normal olan, bunu hazfedilmemesidir. Çünkü Vaplar, normalde isimlerin sonundaki bu gibi yâ'ları hazfederler. Bu ise fiildir. Fakat zayıf bir kurala göre, bazı durumlarda hazfi mümkündür. Çünkü bu yâ, kendisinden sonra gelen, sakin harften ötürü hazfedilir. Mesala demen gibidir. Şu -îıde, kendinden sonra sakin harf olduğunda hazfedilebiiince, o sakin harf otmadan di hazfedilebilir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "ve izleri üstüne gerisin geri îöndüler" buyurmuştur. Buradaki "Kasasan" ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu kelime, "hal" yerinde kullanılmış bir masdardır, "onlar, izlerini takib eden « -nseler olarak (yani jSasSİ) geri döndüler" demektir,
b) Bu kelime, fiilin mef'ul-ü mutlaktdır. Çünkü irtedde fiili, burada j&\ (izini tokib etti, izledi) manasınadır. Velhasıl, o ikisi, aradıkları o alim zâtın oturduğu yeri seçmiş olduklarını anlayınca, geri döndüler ve ona vardılar." Allah en iyi bilendir. 174[174]

Hızır ile Buluşma

"Derken, orada kullarımızdan bir kul buldular. Biz ona tarafımızdan bir rahmet vermiş, kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik. Musa ona, "Sana öğretilen bu doğru ve faydalı ilimden, bana da öğretmen için, sana tabi olabilir miyim?" dedi. O da, "Doğrusu sen, benim yanımda asla sabredemezsin. Kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredeceksin?" dedi. O da, "Allah dilerse (inşallah) beni sabırlı bulacaksın. Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim" dedi. (Hızır da) "Bana tâbi olacaksan, (bil ki) ben sana hakkında bir açıklamada bulunmadıkça, bana hiçbirşey sorma" dedi" (Kehf 65-70).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 175[175]

Birinci Mesele

Ayetteki, "Derken orada kullarımızdan bir kul buldular' ifadesi ite ilgili iki bahis vardır: 176[176]

Hızır (a.s) Peygamber midir?

Birinci Bahis: Ekseri âlimler, bu ayette bahsedilen o kulun, bir peygamber olduğunu söyleyerek, şu delilleri getirmişlerdir:
1)Cenâb-ı Hak, "Biz ona tarafımızdan bir rahmet verdik" buyurmuştur. Bu rahmet, nübüvvettir. Delili ise, "Rabbinin rahmetini (peygamberlik mansıbını) onlar mı paylaştırıyorlar"(Zuhtut 32) ayeti ile "Sen, Rabbinden bir rahmet olan bu kitabın sana ilkâ (vahy) edilmesini ummuyordun" (Kasas, 86) ayetidir. Binâenaleyh bu ayetteki "rahmet" ile de, "peygamberlik" kastedilmiştir. Bu delile karşı birisi şöyle diyebilir: "Biz nübüvvetin, bir rahmet olduğunu kabul ediyoruz. Ama bundan, her rahmetin nübüvet manasına olduğu neticesi çıkmaz.
2) "Cenâb-ı Hak, burada, "Kendisine nezdimizden bir ilim öğrettik" buyurmuştur. Bu, onun ilminin insanlardan bir muallim ve mürşidin öğretmesi ve irşadı ile olmadığını gösterir. İnsanların vasıtası olmaksızın, Allah'ın kendisine ilim verdiği herkesin bildiklerini Allah'dan aldığı vahiyle bilen bir peygamber olması gerekir." Bu delil de zayıftır. Çünkü, insandaki zarurî (fıtrî) bilgilerde, Allah'dandır. Ama bunlar, insanın peygamber olmasını gerektirmez.
3) Musa (a.s) ona "Bana öğretmen için, sana tâbi olabilir miyim?" Halbuki bir peygamber, öğrenme hususunda, peygamber olmayana tâbi olamaz. Bu delil de tutarsızdır. Çünkü peygamber, kendisinin peygamber olması hususunda nazar-ı 'dikkate alınacak ilimleri öğrenmede başkasına tâbi olmaz. Ama diğer bilgileri öğrenmede, tâbi olabilir.

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/219
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/220
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/220

4) Ayette bahsedilen o kul, "Kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredeceksin?" diyerek, kendisinin Musa (a.s)'dan (ilim bakımından daha ileri olduğunu ortaya koymuş; Musa (a.s) da, "Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim" diyerek, ona boyun eğmiştir. Bütün bunlar, o alim kulun, Hz. Musa'dan daha ileri olduğunu gösterir. Halbuki peygamber olmayan, peygamberden üstün olamaz." Bu delil de tutarsızdır. Çünkü peygamber olmayan bir kimse, peygamberlikle ilgili olmayan bazı ilimler (bilgiler) bakımından, peygamberden daha ileri olabilir. Öyle ise, bunun olamayacağını niçin söylüyorsunuz? Eğer bu delilleri ileri sürenler, "Bu, insanların peygamberden soğuyup uzaklaşmasına sebebiyet verir" derlerse, biz deriz ki: Allah ona Tevratı indirmesine ve onunla vasıtasız olarak konuşmasına rağmen, Hz. Musa'yı o kuldan ilim almaya göndermesi de, aynı neticeye sebeb olur. Eğer bu göndermenin, aynı neticeye sebeb olmayacağı söylenirse, ileri sürülen husus hakkında da durum böyle olur.
5) Esâmm, ayette bahsedilen bu "kurun peygamber olduğuna, onun "Ben bunu kendi reyimle yapmadım "(Kem. 82) şeklindeki sözünü delil getirerek: "Bu, "Ben o işi, Allah'ın vahyi ile yaptım" demektir ve dolayısıyla onun peygamber olduğuna delalet eder" demiştir. Bu delil de zayıftır ve zayıflığı aşikârdır.
6) Rivayet edildiğine göre, Hz. Musa (a.s) aradığı bu kulu bulunca, "selâmün aleyküm" dedi. O da, "Ve aleyke's selâm, ey isrâtloğullarının peygamberi" dedi. Bunun üzerine, Musa (a.s) "Sen bunu nasıl bildin? Bunu sana kim bildirdi?" deyince, o, "Seni bana gönderen" cevabını verdi. İşte bu rivayet, o kulun vahiy ile bunu bildiğini gösterir. Vahiy ise ancak, peygamberlere olur. "Buna karşı birisi: Bunun keramet ve ilham cinsi birşey olması niçin caiz olmasın" diyebilir.
İkinci Bahis: Ekseri âlimler şöyle demişlerdir: "Bu kul, Hz. Hızır (a.s) idi. Ona du isim, durduğu, bastığı her yerin, yeşillenmesinden (hazırlanmasından) ötürü verilmiştir." Cübbâî şöyle der: "Hızır (a.s)'ın Hz. Musa'dan İsrâi loğu Harın a gönderilen oir peygamber olduğu hususunda rivayetler vardır. Eğer bu rivayetler doğru ise, ayette bahsedilen kulun, Hızır (a.s) olması mümkün değildir. Hem o kulun, Hızır (a.s) olması takdirinde, bir peygamber olması gerekir ki, bu da Hızır (a.s)'ın, Tevrat sahibi Musa
(a.s)'dan daha üstün olmasını gerektirir. Çünkü biz, bu ayetlerde yer alan ifadelerin, o kulun Hz. Musa'dan üstün olduğunu ifade ettiğine ve Hz. Musa'nın ona boyun eğdiğini açıkladık. Fakat Hızır (a.s)'ın Hz. Musa'dan daha üstün olması caiz değildir. Çünkü onun, yâ İsrâiloğullarından birisi olduğu veya olmadığı söylenebilir. Eğer onun İsrâiloğullarından olduğunu söylersek, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa'nın Firavun'a söylediğini bildirdiği, "Isrâiloğutiarmı benimle beraber sal, bırak" (Şuâra, 17, ifadesinden ötürü, Musa (a.s)'nın ümmetinden olmuş olur. Ümmet ise, hal ve makam bakımından peygamberinden üstün olamaz. Yok eğer onun İsrâiloğullanndan olmadığını söylersek, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, "Hiç şüphesiz ben, sizi bütün âlemlere üstün kıldım' {Bakara. 47) ayetinden ötürü, Hz. Musa (ve kavminden) daha üstün olması caiz olmaz. "Bu izahlar, ayette bahsedilen "Musa"mn Tevrat sahibi Hz. Musa olmadığını (ondan başka birisi) olduğunu söyleyenlerin görüşünü destekler. 177[177]

Ledûnnî İlim

Ayetteki, "Kendisine nezdimizden bir ilim öğrettik" ifadesi, o kulda olan İlimlerin, vasıtasız olarak Allah'dan elde edilen bilgiler olduğunu gösterir. Sofiler, mükâşefe yoluyla elde edilen ilimleri "Ledünnî ilim (ilm-i ledünnî)" diye adlandırmışlardır. Allâme Ebu Hâmid el-Gazali'nin, Ledünnî ilmin isbatı hususunda bir kitapçığı var. Ben derim: Bu konuda sözün özü şöyle söylemektir: Siz, herhangi bir şeyi idrâk edip, herhangi bir hakikati tasavvur ettiğimizde, (düşündüğümüzde), o şey hakkında bir hüküm verir, bir neticeye ulaşırız ki buna "tasdik" denir; yahut da bir hüküm vermeyiz, buna da "tasavvur" denir. Bu iki kısımdan herbiri, bir kesb (kazanma) ve talep (arama) olmaksızın, mevcud nazari bir şey olur, yahut da kesb

---

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/220-222

(kazanma, öğrenme) yolu ile elde edilen birşey olur. Nazarî ilimler, herhangi bir kesb ve taleb olmaksızın, gönlümüzde ve aklımızda meydana geten şeylerdir. Mesela, acıları, lezzetleri, varlığı, yokluğu tasavvur etmemiz gibi... Yahut da "olumlu ile olumsuzun yani iki zıt şeyin aynı anda bulunamayacağını, ikisinin birden yok olamayacağını; birin, ikinin yarısı olduğunu tasdik etmemiz, bilmemiz gibi... Kesbî ilimler ise, nefis cevherinde vasıtasız olarak meydana gelmeyen, aksine mutlaka sayesinde elde edildikleri bir yol ve vasıtanın olması gereken ilimlerdir. Bu yol da iki türlü olur:

a)İnsanın, birtakım bilinmeyen şeyler öğrenmek gayesiyle kullanmak üzere o nazari, bedîhî ilimleri dinleyip toplamaya çalışması. Bu yola nazar, tefekkür, tedebbür, teemmül, terevvî (inceleme) istidlal adı verilir. İlim elde etmedeki bu yol, ancak çalışıp çabalama ile, gayretle olur, tamam hale gelir.

b)İnsanın, çeşitli riyazat ve nefis mücâhedeleri vasıtası ile, his (duyu) ve hayal kuvvetlerini (nefsini) zayıflatmaya gayret etmesi yolu. Bunlar zayıflayınca aklî kuvvet artar, akıl cevherinde ilâhi nurlar parıldamaya başlar ve herhangi bir tefekkür teemmül gayreti olmaksızın, bilgiler meydana gelir ve ilimler mükemmellesin İşte buna ilmi ledünnî" denir. Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: İnsanların nefsi natıka cevheri (nefisleri), mahiyet açısından çeşit çeşittir. Bazan o nefis, müşrika (aydınlık), nurâni, ilâhi, ulvi ve bedeni cazibelerle maddi çekişmeler ile az alakalı olan bir nefis olur. Bu sebeble de, kutsi cilayı ve ilahi nurları almaya devamlı ve ileri bir kabiliyeti olur. Dolayısıyla da ona gayb âleminden gelen o nurlar tam ve mükemmel bir şekilde akar da akar. İşte ilm-i ledünnî ile kastedilen budur. Ayetteki, "B/z ona tarafımızdan bir rahmet verdik, kendisine ledünnümüzden bir ilim Öğrettik" ifadesi bu manayadır. Cevherindeki saflığı ve unsurlarının aydınlığında bu derece ve mertebeye varmamış nefisler ise, bu bilgileri ve ilimleri (me'ârifi) ancak, bunları öğrenmede ve ona öğretmede çaba sarfeden bir insanın vasıtası ile öğrenebilecek olan, aptal ve noksan nefislerdir. Birinci kısım nefisler, ikinci kısma nisbetle. tıpkı güneşin çok cüz'i ışıklara, denizin çok az su akıntılarına ve en büyük ruhun (ruh-u a'zamın) da cüzi (küçük) ruhlara nisbeti gibidir. Bu, bu konuda azıcık bir dikkat çekiştir. Bunun ötesinde, bu kitabta ele alınması mümkün olmayan nice esrar vardır. 178[178]

Hz. Musa'nın İlim Taleb Etmesi

Daha sonra "Musa "Sana doğru öğretilen ve faydalı ilimden bana da öğretmen için, sana tâbi olabilir miyim?" dedi" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 179[179]

Birinci Mesele

Ebu Amr ve Ya'kûb son kelimeyi râ ve şın harfinin fethast ile reşedâ şeklinde okumuşlardır. İbn Abbas (r.a)'ın bunu, râ ve şın'ın zammesi ile ruşuda şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Diğer kıraat imamları ise râ'nın zammesi ve şin'ın sükûnu ile, ruşdâ şeklinde okumuşlardır. Kaffal şöyle der: "Bunlar, aynı manaya gelen değişik kullanışlardır. Nitekim Arapça'da aynı manada, neker ve nükr denilmesi gibi, reşed ve rüşd de denilir. Bu yine tıpkı sekam ve sukm; seğal ve şûğl, behal ve buhl ve adem ve udm denilmesi gibidir. "Rüşden" ifadesi, -ti; ü Uİ* "Rüşd bulunan bir ilim" demektir. Kaffâl şöyle der: "Bu kelime şu iki manaya gelebilir:

a) Bu rûş'de, Hz. Musa ile ilgilidir ve manası "Sen bana sana öğretilenden oğretesin ve beni irşâd edesin" demektir.

b) Bu rü'd, Hz. Musa ile ilgilidir ve manası "Sen bana sana öğretilenden öğretesin ve beni irşâd edesin" demektir. 180[180]

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/222-223

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/223

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/223

Bu Talepteki Âdâb

Bil ki bu ayetler, Hz. Musa (a.s)'ın. Hızır'dan öğrenmek istediğinde, pekçok edeb ve inceliğe riâyet ettiğine delâlet etmektedir:

1) Musa (a.s) kendisinin Hızır'a ittibâ edeceğini bildirmiştir. Çünkü o, "Sana tabi olabilir miyim?" demiştir.

2) O, bu tâbi olma hususunda, izin istemişti, çünkü o, "kendimi sana tâbi kılmam için bana müsaade eder misin?" demiştir ki, bu ileri derecede bir tevazudur.

3) Hz. Musa (a.s), "bana da öğretmen için" demiştir ki bu, kendisine cehaleti; hocasına da ilmi nisbet etmektir.

4) Hz. Musa (a.s) başındaki min ba'ziyyet ifade eder. Binâenaleyh o ondan, Allah'ın kendisine öğrettiği şeylerin bazısını kendisine öğretmesini istemiştir ki bu da, Hz. Musa'nın ne kadar mütevazı olduğunu göstermiştir. Buna göre Hz. Musa Hızır'a sanki, "Ben senden, sana ait olan ilim hususunda, beni kendine denk kılmanı istemiyorum. Tam aksine ben senden, çok çeşitli olan ilminden sadece bir kısmını bana vermeni istiyorum demiştir. Bu, tıpkı fakir bir kimsenin zengin bir kimseden malının bir kısmını istemesi gibidir.

5) Hz. Musa'nın, "sana öğretilen ilimden" ifadesi, o ilmi ona, Allah'ın öğrettiğini itiraf etmedir.

6) Hz. Musa'nın "doğru ve faydalı ilim" şeklindeki sözü, ondan doğruyu ve hidayeti talep etmektir. Doğrunun tahakkuk etmemesi halinde, (yerini) azgınlık ve sapıklığın aldığı bir şeydir.

7) Hz. Musa'nın, "sana Öğretilen ilimden, bana da öğretmen için"ifadesi, "Hz. Musa'nın Hızır (a.s)'dan, Allah'ın Hızır'a yaptığı muamele gibi kendisine muamelede bulunmasını istemesi" manasında olup bunda, bu öğretim esnasında Hızır'ın, ona bulunduğu lütuf ve inamın, öğretimi esnasında Allah'ın Hızır'a karşı gösterdiği in'âm ve lütfa benzediğine birîma bulunmaktadır. İşte bundan dolayı, "Ben, kendisinden bir harf öğrendiğim kimsenin kuluyum, kölestyim" denilmiştir.

8) İttibâ, o fiilin başkasına ait olmasından dolayı, o başkasının işinin bir mislini yapmak, demektir. Binâenaleyh biz, "Lâ ilahe illallah" dediğimizde, bilesin ki, yahudiler de bizden önce aynı kelimeyi söylüyorlardı. Bundan dolayı, bu kelimeyi söyleme hususunda, bizim onlara ittiba etmiş olmamız gerekmez. Çünkü biz bu cümleyi, onlar onu söyledikleri için, söylemiyoruz. Tam aksine biz bunu, söylenmesini gerektiren delil bulunduğu için söylüyoruz. Ama biz, beş vakit namazı, Hz. Peygamber'in fiiline muvafık olarak yaptığımızda, biz bu namazı Hz. Peygamber o şekilde yapıp kıldığı için biz de yapıp kılıyoruz. Bu sebeple hiç şüphesiz, bu beş vakit namaz fiili hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ittibâ etmiş oluyoruz. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Hz. Musa'nın, "sana tâbi olabilir miyim?" ifadesi sırf hocası o fiili yaptığı için, hocasının yaptığı fiillerinin benzerini yapma hususunda ona tâbi olacağına delâlet eder ki bu da, öğrenimde bulunan kimsenin tâ baştan, hocasına teslim olması. münazaa ve itirazları bırakması gerektiğinde delâlet eder.

9) Hz. Musa'nın, "tâbi olabilir miyim?" cümlesi bütün işlerinde mutlak manada ona tâbi olmayı istediğine, bunun herhangi bir kayıtla mukayyet olmadığına delâlet eder.

10) Hızır (a.s)'tn, ilk başta Hz. Musa'nın, İsrâiloğullarının peygamberi olduğunu ve bunun, kendisine Tevrat verilmiş olan Musa olduğunu kabul ettiği, haberlerle sabittir. Musa, Cenâb-ı Hakk'ın vasıtasız olarak kendiyle konuştuğu ve kendisine apaçık ve kesin mucizeleri verdiği bir zattır. Sonra buna rağmen, makamının bunca yüksekliği ve derecelerinin de yüceliğine rağmen Musa (a.s), bu pekçok çeşit tevazûyu göstermiştir ki, bu da, Hz. Musa (a.s)'ın ilim taleb etme hususunda, her türlü fedakârlığı yaptığına delâlet eder ki ona yakışan da budur. Çünkü pekçok ilmi elde etmiş olan kimsenin, o ilimlerdeki güzellik ve mutluluğu daha çok olur. Binâenaleyh, o kimsenin, o ilimleri talep etmesi daha kuvvetli ve şiddetli olur ve, ilim erbabına olan saygısı da o nisbetle mükemmel ve güçlü olur.

11) Hz. Musa, "bana da öğretmen için, sana tâbi olabilir miyim?" buyurmuş, ooylece önce, ona tâbi olmayı kabul etmiş; ikinci olarak da, ondan, kendisine öğretmesini istemiştir ki, bu da Hz. Musa'nın, Hz. Hızır'a ilk önce hizmet edeceğini: ikinci derecede olarak ondan ilim istediğini gösterir.

12) Hz. Musa, "bana öğretmen için, sana tâbi olabilir miyim?" buyurmuş, bu öğrenme işinde ona tâbi olmadan dolayı, ondan herhangi bir şeyi istememiştir. Buna göre sanki o,"Ben senden, sana bu ittibâma mukabil, mal ve makam istemiyorum. Benim maksadım, sadece ilim taleb etmektir" demek istemiştir. 181[181]

Hızır'ın "Beraberliğime Dayanamazsın" Demesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hızır (a.s)'ın "Doğrusu sen, benim yanımda asla sabredemezsin. Kavrayamadığın oir bilgiye nasıl sabredeceksin?" dediğini bildirmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır. 182[182]

Birinci Mesele

Bil ki, öğrenimde bulunanlar iki kısımda mütalaa edilir:

a) İtimden herhangi bir nasibi olmayan görüşleri incelemeye alışmamış, bir konuyu anlatma veya itiraz etmeyi itiyat haline getirmemiş olan öğrenci

b) Pekçok ilim efde etmiş, istidlal ve itirazlara da alışmış, sonra da, tâm ve mükemmel olma derecesine ulaşabilmek için, kendisinden daha mükemmel birisiyle paşbaşa kalmayı isteyen kimse. Bu ikinci kısımdaki öğrenimi, çok zor ve çetindir. Bu böyledir, zira o öğrenci birşey gördüğünde veya birşey duyduğunda, ona göre bu iş zahiren çoğu kez kabul edilemez bir şey olur; halbuki o iş, gercekteyse hak ve doğru olandır. Binâenaleyh bu öğrenci görüşlere vakıf olduğu, itiraz ve cedelleşmeyi itiyat haline getirdiği için, işin zahirine aldanır. Fakat henüz kemale ermediği için, o işin sırnna,hakikate eremez. Bu yüzden de çekişmeye, itirazaya ve mücadeleye yönelir ki, bu tür şeyleri duymak, okyanus gibi olan, mükemmel bir hocaya ağır gelir. Böylesi haller iki veya üç defa meydana geldiğinde, o zaman tam bir arzusuzluk ve hoşnutsuzluk meydana gelir ki, işte bu, Hz. Musa'nın mütalaa beyan etmeye alıştığına, isbâtı, ibtâli, istidlali ve itirazı alışkanlık haline getirdiğine bir işaret olmak üzere, Hızır (a.s)'ın "Doğrusu sen, benim yanımda asla sabredemezsin" ifadesiyle işarette bulunmuş olduğu husustur. Hızır'ın "Kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredeceksin?" ifadesi de, Hz. Musa'nın, eşyanın hakikatlerini olduğu gibi bilmediğine bir işarettir. Biz daha evvel, bu iki durumun bulunması halinde, susmanın zor olacağını, öğretimin çetinleşeceğini, işin, sonunda nefrete, hoşnutsuzluğa varıp dayanacağını ve karşılıklı nefretin doğacağını ve münasebetlerin kesileceğini söylemiştik. 183[183]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, ayet-i kerimedeki "Doğrusu sen, benim yanımda asla sabredemezsin" ifadesiyle fiilden önce istitâ'anın bulunamıyacağına, istidlal ederek, şöyle demişlerdir: Şayet herhangi bir fiile muktedir olma işi (istitâa), fiilden Önce mevcut olsaydı, o zaman, sabra muktedir olma işi, sabır fiilen tahakkuk etmeden önce Hz. Musa'da mevcut olmuş olurdu. Böylece de Cenâb-ı Hakk'ın, "Doğrusu sen, benim yanımda asla sa£>rectemezs/n- ifadesinin, yalana dönüşmesi gerekirdi. Bu böyle olamayacağına göre biz, fiilden önce, "istitâa"nın bulunamayacağını anlıyoruz. Cübbal buna şu şekilde cevap vermek İster: "Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesinden kastedilen Hz. Musa'nın ona muktedir olamaması değil, bu işin ona ağır gelmesidir. Bu, tıpkı örfte o ona ağır geldiğinde, "Falanca, falancayı görmeye.o onunla oturup kalkmaya muktedir değildir" denilmesine benzer. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "onlar işitmeye

---

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/223-225

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/225

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/225-226

tahammül edemezlerdi"(Hûd.20) ifadesidir. Yani, "Dinlemek onlara zor gelir" demektir. Cübbai'ye şöyle denilebilir: Bu, delil bulunmaksızın, ayetin zahirinden dönmektir ki, caiz değildir. Ben derim ki: Alimlerimizin yapmış olduğu bu istidlali, "kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredeceksin?" ifadesi de desteklemektedir. Çünkü bu ayet, insanın bir şeyin hakikatine vakıf olmadan sabretmesini akıldan uzak görmüştür. Binâenaleyh, şayet "Fiilden önce istitâ'a bulunsaydı, o zaman, o ilme de, o ilim bulunmazdan önce kadir olunabilirdi. Eğer böyle olsaydı, o zaman, o iVım bulunmadığında öa sabrın bulunması., \myans12 görülmezdi. Çünkü, bir şeye kadir olan kimseden, o şeye yönelmesi uzak görülemez. Cenâb-ı Hak, o "sabr"ın imkânsız olduğuna hükmedince biz, fiilden önce istitâ'anın olamıyacağını anlamış oluyoruz. 184[184]

Hz. Musa'nın İtaat Sözü Vermesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak Musa (a.s)'nın 'Allah dilerse (inşaallah), beni sabırlı bulacaksın. Sana hiçbir işte karşı deyeceğim" dediğini nakletmiştir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 185[185]

Birinci Mesele

Allah'ın, peygamberlerini korumasını(ismetu'l-enbiyâ) tenkid edenler bu ayetle istidlal ederek, şöyle demişlerdir: "Hızır (a.s), Hz. Musa'ya "Doğrusu sen, benim yanımda asla sabredemezsin" demiş, Hz. Musa da, "Allah dilerse (inşaallah), beni sabırlı bulacaksm. Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim" diye cevap vermiştir. Binâenaleyh, ou iki sözden her biri diğerini yalanlar. Bu sebeple de bunlardan birisinin yalan olduğunun söylenilmesi gerekir. Her iki duruma göre de, peygamberler (a.s)'den yalanın sudur etmesi gerekir." Buna verilecek cevap şudur: "Doğrusu sen, benim ımmda sabredemezsin" ifadesi, genel ve daha çok görülen duruma hamledilir. Böyle olması halinde de onların ileri sürmüş olduğu durum sözkonusu olmaz." 186[186]

İkinci Mesele

"eğer şöyle olursa" sözü şüphe ifade eder. O halde, Hz. Musa'nın, ifadesinin manası, "Eğer Allah benim sabredici olmamı dilerse, sen beni sabırlı bulacaksın" demek olur ki, bu, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'nın sabırlı olmasını dileyip dilemediği hususunda bir şüphe bulunduğunu gösterir. Tavakkuf -lakamında sabretmenin vacib olduğunda hiç şüphe yoktur. Binâenaleyh bu, Allah 'eâlâ'nın, kuluna vâcib kıldığı şeyi bazan, irade etmediğini gösterir. Bu da, ilimlerimizin, "Allah bazan, herhangi bir şeyi istemediği halde, emreder" şeklindeki sözlerinin doğruluğuna delâlet eder. Mu'tezile ise, "Bu söz insanın ilerde, gelecekte . apacağı şeyler hakkında, edebe riâyet etmek için söylenilmiş bir sözdür" demektedir. Uu'tezile'ye şöyle denilebilir: "Eğer bu edebin anlamı doğru ise, o zaman matlub hakkuk etmiştir. Eğer bozuk ise, bu batıl ve gayesiz sözün zikredilmesinde ne gibi : edeb olabilir?" 187[187]

Emr Vûcub Bildirir

Ayet-i kerimedeki "Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim" ifadesi, emrin zahirinin, vücûb ifade ettiğine delâlet eder. çünkü bu ayetin delâletine göre, emredileni yapmayan isyankâr olur. İsyankâr İse, Cenâb-ı Hakk'ın, "kim Allah'a ve peygamberine isyan ederse şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır"'(pn, 23) r-eyanından dolayı, ilahi cezaya müstehak olur ki, bu da

---

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/226
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/226-227
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/227
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/227

emrin zahirinin vücûb ifade ettiğini gösterir. 188[188]

Dördüncü Mesele

Hızır (a.s)'ın Hz. Musa'ya "Kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredeceksin?" şeklindeki sözü, Hz. Musa'nın ilim
ve bilgisini azımsadığını gösterir. Hz. Musa'nın Hıztr (a.s)'a Allah dilerse (inşaallah) beni sabırlı bulacaksın. Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim " remesi de, yoğun bir tevazu hususunu, bir tahammül ve alçak gönüllülüğü ortaya koymaktır ki, bütün bunlar, öğrenimde bulunan kimsenin, kusursuz bir tevazu sergilemesi gerektiğini gösterir. Öğreten kimseye gelince, öğrenimde bulunan kimseye sert davranmasının ona yarar sağlayacağını ve onu güzele iteceğini görürse, ona düşen, bu metodunu devam ettirmesidir. Çünkü onun bu tür şeylere göz yumması öğrenciyi mağrur olma ve kendini beğenme hissine sürükler ki bu da, onun öğrenimine mani olur.

Daha sonra Hızır, (Hızır da), "Bana tâbi olacaksan, (bil ki) ben sana bir açıklamada bulunmadıkça bana hiçbir şey sorma" demiştir. Yani, "Manasını ve sebebini bilemediğin şeyler kabilinden benden sadır olduğunu gördüğün şeylere dair, bana bir şey sorma. (Eğer böyle yaparsan), o zaman ben onları doğrudan doğruya anlatırım" demektir, İbn Amr yâ'sız olarak harekeli lâm ve şeddeli nün ile şeklinde okumuştur ki "sakın sorma" demektir. Yine İbn Amr'in yâ ve şeddeli nûn ile şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir ki, bu aynı zamanda Nafi'in de kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise, şeddesiz olarak diye okumuşlardır ki, manaları birdir. 189[189]

Gemiye Binmeleri

"Bunun üzerine gittiler. Nihayet, gemiye bindikleri zaman o, bunu deüverdi. Dedi ki: "içindekileri boğasın diye mi, onu deldin?" Andolsun, sen büyük bir iş yaptın" (Hızır), "Sen, beraberimde sabretmeye asla güç yetiremezsin demedim mi?" dedi. "Unuttuğumdan dolayı, beni muaheze etme. Şu işimde bana güçlük yükleme" dedi" (Kehf, 71-73).

Bil ki Hz. Musa ve o alim, bahsedilen şart üzere anlaşıp gittiler. Derken, gemiye binmeleri gereken bir yere vardılar ve gemiye bindiler. O bilgin, gemiyi delmeye başladı. Ben derim ki: Anlaşılan, o âlim zat, geminin duvarını (bordosunu) delmeye teşebbüs etti. Böylece, gemidekilerin boğulmalarına sebebiyet vermeyecek derecede gemide göze çarpan bir kusur meydana getirmek istemişti. İşte o esnada Hz. Musa ona, "İçindekileri boğasın diye mi, onu deldin?" demiştir. Bu ifadeyle ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Hamza ve Kisâî ehlehâ kelimesini fail yaparak, yâ'nın fethastyla "ehli boğulsun diye" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları muhatab sîğasıyla şeklinde okumuşlardır ki, bunun manası, "Sen, bu gemidekileri boğasın diye" şeklinde olur.

İkinci bahis: Musa (a.s), zahiren kabul edilemez bu şeyi müşahede edince, önceki belirlenen şartı unutmuş, işte bundan dolayı bu sözü söylemiştir.

Peygamberlerin (a.s) masum oldukları hususunu tenkit eden kimseler, bu ayetle şu İki bakımdan istidlal etmişlerdir:

1) O alimin, peygamberlerden olduğu delil ile sabittir. Ama buna rağmen Musa (a.s) ona, 'içindekileri boğasın diye mi?" demiştir. Binâenaleyh, eğer, Musa (a.s) Du sözünde doğru ise, bu ondan (Hızır'dan), o peygamberden büyük günahın sâdır olacağını gösterir. Yok eğer Musa (a.s) yalan söylüyorsa bu, Hz. Musa'dan yalanın sudur ettiğine delâlet eder.

2) Hz. Musa, o alime itirazda bulunmayacağını taahhüd etmiş, aralarında da Döylece kuvvetli bir sözleşme vuku bulmuştu. Ama buna rağmen Hz. Musa, o antlaşmaya muhalefet etmiştir ki, bu bir günahtır.

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/227

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/227-228

Bunların birinci görüşlerine şu şekilde cevap verebiliriz: Hz. Musa (a.s) o alimden şudur eden bu alışılmadık şeyi görünce, bu sözü söylemiştir. O, o alimin kötü bir ş yaptığına inandığı için bunu söylememiş, tam aksine o işin izahına ve gerekçesine .akıf olmayı arzuladığı için, böyle demiştir. Nitekim, sebebi bilinmeyen ilginç bir şey nakkında, "işte o, büyük bir iştir, imr'dir" denilir. Nitekim iş büyük ve çok olduğunda (Emire'l-emru) denilir. Şair de, "Görülmedik, çok korkunç bir belâ" der. İkincisine de şu şekilde cevap verilir: O, bunu unuttuğu için yapmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz, Musa, konulmuş olan şartı ihlâl edince, o âilimin sadece, "Sen. beraberimde sabretmeye asla güç yetiremezsin" dediğini; tam o sırada :a Hz. Musa'nın, "Unuttuğumdan dolayı, beni muaheze etme" diyerek özür beyan ertiğini haber vermiştir. Hz. Musa bu. sözüyle, âlimin o tavsiyesini unuttuğunu, ,-tutanın ise, herhangi bir biçimde muaheze edilemeyeceğini kastetmiştir.

Musa (a.s), "Şu işimde bana güçlük yükleme" demiştir. arapca'da bir şey bir şeyi sarıp bürüdüğünde, ii»j (Rehikahu); birisine bir güçlük, -eşakkat yüklediği zaman da o kimse için M ittjı (Erhakahu iyyâhu) denilir. Sana göre mana, "Bana güçlük yükleme işimi zorlaştırma" şeklinde olur. Bu iş de, Hz. Musa'nın Hızır'a tâbi olmasıdır. Yani, "Bana, sana tâbi olmamı güçleştirme. Onu bana, göz yumman ve münakaşayı bırakman suretiyle kolaylaştır" demektir. Usrâ kelimesi, iki damme ile usurâ şeklinde de okunmuştur. 190[190]

Hızır (a.s)'ın Bir Çocuğu Öldürmesi

"Yine gittiler. Nihayet, bir oğlan çocuğuna rastgeldikleri zaman o, bunu hemen öldürdü, Musa dedi ki: "Tertemiz (masum) bir canı, diğer bir can karşılığı olmaksızın öldürdün ha! Andolsun ki, sen kötü bir şey yaptın." Ben sana, "beraberimde sabretmeye asla güç yetiremezsin" demedim mi?" dedi. (Musa), "eğer, bundan sonra sana bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık etme. Artık ben, seni kesinlikle mazur sayarım" dedi"

(Kehf, 74-76).

Bil ki, gulâm kelimesi, bazan, bulûğa ermiş genç delikanlı anlamını da taşır Bunun delili, "ihtiyarın görüşü ve fikri, delikanlının (gulâm) bulunmasından, (ont bizzat yapmasından) daha üstündür" denilmiş olmasıdır. Böylece bu ifade de, şeyh (ihtiyar) kelimesi, delikanlının (gulâm) zıddı, mukabili kabul edilmiştir ki bu da "gulâm" kelimesinin, genç delikanlı anlamına geldiğini gösterir. Gulâm kelimesinin aslı "Clmâya alabildiğine düşkün ve arzulu olmak" anlamına gelen Iğtllâm tabiridir Bu hal ise ancak Delikanlılarda olur. Bu lafzın, küçük çocuk anlamını kapsadığı da aşikârdır. Kur'an'da, Hızır (a.s)'ın, o çocukla, o çocuklarla oynuyorken mi, yoksa yalnız iken mi karşılaştığı; onun müslüman mı, yoksa Kâfir mi olduğu; yalnız yaşayıp yaşamadığı; buluğa erip ermediği, vb. hususlarda bir açıklama bulunmamaktadır Bu kelime, her ne kadar büyük kimseler hakkında da kullanılsa bile, küçüklere itlak edilmesi daha uygundur. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "diğer bir can karşıhğ. olmaksızın" ifadesi, çocuktan ziyâde, baliğ olan kimselere daha uygun düşer. Çünk-çocuk başkasını öldürse dâhi, (kısasen) öldürülmez. Yine, Hızır (a.s)'ın, o çocuğun başını koparmak veya başını duvara vurmak ya da başka bir yol ile öldürdüğü hususunda da, Kur'an'da, bunları gösterecek bir şey yoktur. İşte bu öldürme esnasında Hz. Musa "Tertemiz (masum) bir canı, diğer bir can karşılığı olmaksızın öldürdün ha! Andolsun ki, sen kötü bir şey yaptın" demiştir. Bu konuda birkaç bahis vardır.

Birinci bahis: Nâfi, İbn Kesir ve Ebu Amr, elif ile zâkiye; diğer kıraat imamları ise, elifsiz olarak zekiyye şeklinde okumuşlardır. Kisaî de, bu iki kelimenin iki ayrı kullanış olduğunu, anlamlarının ise "temiz" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ebu Amr ise, bu iki kelime arasında, mana bakımından fark olduğunu söyleyerek, zâkiye hiç günah işlemeyen; zekiyye ise, günah işleyip de, daha sonra tevbe eden kimsedir" demiştir.

İkinci bahis: Ayetin zahiri, Hz. Musa'nın, bir nefse mukabil, olmaksızın (kısasen öldürülme durumu hariç) Hızır'ın bir cana kıymasını yadırgadığına delâlet eder. Halbu ki durum böyle

---

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/228-230

değildir, çünkü maktulün kanı bazan, herhangi bir sebepten dolayı helâl olabilir. Bunun cevabı ise, öldürme hususundaki en kuvvetli sebebin, kısas olduğudur.

Üçüncü bahis: Nukr, imr kelimesinin ifade ettiğinden daha aşın bir çirkin fiil Hakkında kullandır ki bu, çocuğu öldürmenin, gemiyi delmekten daha kabîh ve çirkin olduğuna bir işarettir. Çünkü gemiyi delmek işi, herhangi bir canı telef etmemiştir. Ve çünkü gemi delinse, bile boğulmamak mümkündür. Ama, burada ise, kesinlikle Dır telef, can zayiatı söz konusudur. Binâenaleyh, bu hadise daha çirkin olmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın, İA Î4i £*r JÜÜ ifadesindeki imrâ kelimesinin, "şaşırtıcı" ucbâ anlamına geldiği, nukrâ kelimesinin de ucbâ kelimesinden daha şiddetli ve aşın bir kabahati ifade ettiği ileri sürüldüğü gibi, nukr kelimesinin, akılların kabul etmediği, -efislerin kendisinden nefret ettiği şey anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, nukr kelimesi, bir şeyi takbih etmede, imr kelimesinden daha kuvvetli ot mana ifade etmektedir. Bazıları da, imr kelimesinin nukr kelimesinden, daha fazla :r çirkinliği ifade ettiğini ileri sürerek şöyle demişledir: "Çünkü, gemiyi delmek, sekçok canın zayi olması neticesini verebilir. Halbu ki, bu öldürme işi ise, sadece tek bir canı telef etmedir. Hem imr "büyük bir belâ" demektir. Binâenaleyh bu kelime nukr kelimesinden daha aşırı derecede bir çirkinliği ifade eder.

Cenâb-ı Hak, o alimin, Hz. Musa'ya, yapmış oldukları antlaşmayı hatırlatmaktan öteye bir şey söylemediğini haber vererek, "Ben sana, beraberimde sabretmeye î-.d güç yetiremezsin demedim mi?" buyurmuştur ki bu, Hızır'ın, birinci soru hakkında söylemiş olduğu sözün aynısıdır. Ancak ne var ki o, bu ayette leke "sana" • r meşini ilave etmiştir. Çünkü bu kelime, kınamayı kuvvetlendirir. İşte bu noktada Hz. Musa, "Eğer, bundan sonra sana birşey sorarsam, seninle arkadaşlık etmeye çok arzulu ve düşkün olmama rağmen, benimle arkadaşlık etme" demiştir ki bu ifade, çok şiddetli bir pişmanlığı ortaya koyan bir ifadedir.

Daha sonra Hz. Musa "Artık ben seni kesinlikle mazur sayarım" demiştir ki. onun bundan kastı, onu işte bu yolla medhedip yumuşatmaktır. Çünkü, aralarında çok fazla zaman bulunmamasına rağmen, o bu işe, hem birincisinde hem de ikincisinde katlanmıştır. Bu ayette, geriye, kıraati ilgilendiren üç yerin açıklanması hususu kalmıştır:

1) Versin rivayetine göre, Nâfi, Kâlûn, İbn Amr ve Asım'ın ravisi Ebu Bekir, Kur'anın tamamında, kâfin dammesiyle nukura şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, geçtiği her yerde, bu kelimeyi kâfin sükûnuyia nukra şeklinde okumuşlardır ki, her ikisi de birer kullanıştır.

2) Yakûb hariç, bütün kıraat imamları etif ile lâ tusahionî, şeklinde okurlarken, Yakûbsehibe (arkadaş oldu, birlikte bulundu) fiilinden olmak üzere, (lâ teshabnî) şeklinde okumuştur ki her ikisinde de mana aynıdır.

3) ifadesiyle ilgili çeşitli okuyuş şekilleri vardır:

a) Nâfi ve bazı rivayetlerinde Asım'ın ravisi Ebu Bekir, şeddesiz nün ve dammeli dâl ile J& j* (min ledunî) şeklinde okumuşlardır.

b) jbn Kesir, İbn Amir, Ebu Amr, Hamza, Kisaî, ve Asım'ın ravisi Hafs şeddeli nûn ve dammeli dâi ile, ^Ü j» (min ledunnî) şeklinde okumuşlardır.

c) Asım'ın ravîsi Ebu Bekr, işmâm ile işbâ'sız okumuştur.

d) Asım'dan gelen bazı rivayetlere göre bu kelime, lâm'ın dammesi ve dâl'ın da sükûnuyia ^JJ (ludnî) şeklinde okunmuştur ki, bütün bu kıraatlerin hepsi, bu lafızla ilgili olan kullanışlardır. [191][191]

Hızır'ın Yıkılacak Duvarı Düzeltmesi

"Yine gittiler. Nihayet bir memleket halkına vardılar, oranın ahalisinden yemek istedikleri halde, onlar kendilerini misafir etmekten kaçınmışlardı. Derken, yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular da, o (Hızır), bunu doğrultuverdi. (Musa), "Dileseydin, elbette buna karşı bir ücret alırdın" dedi (Hızır), "işte, dedi, birbirimizden ayrılmamızın vakti geldi, şimdi sana

---

[191][191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/230-232

sabredemediğin o şeylerin içyüzünü haber vereceğim" (Kehf, 77-78).
Bil ki, o belde Antakya'dır. Bunun, Eyle olduğu da ileri sürülmüştür. Burada, şöyle birkaç soru sorulabilir: [192]

Bazı Sorular ve Cevapları

1) Yemek istemek, kerîm kimselerin âdetlerinden değildir. Binâenaleyh, daha nasıl Kz. Musa ve o alim bunu yapabilmişlerdir? Çünkü, ihtiyacım arzedip yiyecek istemek, Hz. Musa'nın âdeti değildi.[193] Baksana, Cenâb-t Hak, Hz. Musa'dan naklen, onun Medyen suyunun yanına geldiğinde, "Ya Rabbi, bana indireceğin hayra gerçekten "j'ntacım!" (Kasas,24) dediğini (yani ihtiyacını yalnız Allah'a arzettiğini) beyan etmiştir.
Cevap: Aç kimsenin yemek istemesi bütün şeriatlarda mubah olan bir iştir. Hatta Dazen, açlıktan dolayı büyük bir zarar meydana geleceği hissolunduğunda, bunu yapmak vacib olur.
2) Cenâb-ı Hak niçin, buyurmuştur? Halbuki O'nun demesi gerekmez miydi?
Cevap: Tekrar, bazen tekîd ifade eder. Nitekim şair,:
Bu beyitte ikinci defa geçen gurâb kelimesi, tekrar edilmiştir) demiştir.
3) Ziyafet, mendûb olan şeyler cümlesindendir. Binâenaleyh, onu yapmamak, mendûbu yapmamak olur. 8u ise, pek yadırganacak bir husus değildir. Öyleyse daha nasıl Hz. Musa makamının yüceliğine rağmen, kendisinden dolayı, "Eğer, bundan sonra sana bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık ntme" (Kbm, jç) o âlime verdiği sözden kendisini caydıracak derecede şiddetli bir öfke içine girmiş olabilir? Hem, Döylesi bir öfke, Allah'ın kelîmı olan Musa şöyle dursun, bir gece yemek yiyemediği çın, en basit insana dahi yakışmaz?
Cevap: Muarızın, "Ziyafet, mendûb olan şeyler cümlesindendir" şeklindeki sözüne karşı biz deriz ki: Ziyafet bazan, mendûbdur, bazan da, misafirin, yememes^ halinde ölecek bir noktaya gefmi$ olması durumunda, farz şeyler cümlesinden olur İfadenin takdiri, bizim bahsettiğimiz şekilde olursa, o aşırı öfke bir gün yemek yememeden ötürü olmamış olur.
Bu noktada onlar, "O açlıktan ölecek dereceye varmamıştı. Bunun delili ise, onun, "Dilseydin, elbette buna karşı bir ücret alırdın" demesi ve, oduvarın düzeltilmesine mukabil bir ücret talep etmesidir. Binâenaleyh, şayet o açlıktan ölece!' noktaya varmış olsaydı, o bu işi (duvar düzeltme işini) yapamazdı. Bu sebeple onun, bu iş mukabilinde, (yemek yeme yerine) ücret talep etmesi daha nasıl olabilir?" derlerse, biz deriz ki: Bu açlık, belki de çok fazlaydı. Ancak ne var ki, neticesi, ölüm olacak bir dereceye varmamıştı. [194]

Onları Misafir Etmeyen Köy

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onlar, kendilerini misafir etmekten kaçındılar" buyurmuştur. Bununla ilgili iki bahis vardır:
Birinci bahis: Arapça'da bir şahsın birini misafir etmesi hakkında dâfehu denir Bu kelimenin temel esprisi, "o misafirin o kimseye yönelmesi, manasına dayanmaktadır. Bu, Arapların, (Dâfe's-sehmu am'l-garadı) "Ok hedefinden saptı" şeklindeki deyimlerinden alınmadır. Bunun bir benzeri de. "ziyaretçisi oldu" anlamında olan, döndü, saptı manasına gelen el-izvirâr kelimesinden olan ijlj (Zârehû) fiilidir. Yine, onu konaklattı, misafir etti manasında. denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, "O beldenin ahavalisi cimri kimselerdi" dediği rivayet edilmiştir.
İkinci bahis: Kıssa kitapfannda şunu gördüm: "O belde halkı, böyle bir ayetin nasıl olduğunu duyduklarında, utandılar; bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir yük altın getirerek, "Ey Allah'ın Resulü, biz bu altın ile, ıjfii "kaçındılar" ifadesindeki bâ'yı te'ye çevirmeni, böylece de kıraatin "onları misafir etmeye, ağırlamaya geldiler" şeklinde olmasını arzuluyoruz" dediler.

---

[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/232-233
[193] Matbu nüshada kâne'nin başında nefy edatı yoktur. Fakat siyak gerektirdiğinden tercüme bunagöre yapıldı (ç.}.
[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/233-234

Buna göre mana "o beldenin halkı, Hz. Musa İle o alimi misafir etmek için geldiler" şeklinde olur. Bu kimseler, "Bizim bundan gayemiz, bu kınamayı ve tâ'n edilmeyi kendimizden uzaklaştırmaktır" dediler. Ama, Hz. Peygamber (s.a.s) bunu kabul etmedi ve: "Bu tek noktayı bile değiştirmek, Allah'ın kitabına yalan sokuşturulması manasına gelir, bu da, ulûhiyyeti rencide eder" dedi. Biz bu misalden, Kur'ân'ın tek noktasını dahi değiştirmenin, hem ubûbiyyetin.hem de ubûdiyyetin iptal edilmesine sebeb olacağım anlıyoruz. 195[195]

Duvarı Düzeltmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Derken, yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular da, o (Hızır), bunu doğrultuverdî" buyurmuştur. Yani, "O ikisi o beldede, eğrilmiş, neredeyse devrilecek olan bir duvar gördüler" demektir.

Buna göre şayet, "irâde, dileme, canlılara has bir vasıf iken, bu nasıl duvar hakkında söylenebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifade, istiare yoluyla söylenmiş bir ifadedir. Bunun şiirde, benzeri olan pekçok örneği vardır. Nitekim şair:

"Mızrak Ebu Berâ'nm göğsünü diliyor ona yöneliyor, ama Ukayi oğullarının kanlarına ise hiç rağbet etmiyor!" demiştir. Ferrâ: beytini nakletmiştir ki bu beytinde şair, âkil olmayan dehre (zamana) fiil izafe etmiştir. Bir çoban da, demiş, baltalara "çıkmak ve yarmak" isteme izafe etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu fadenin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Vakta ki o öfke Musa'dan uzaklaşıp sükût 6uldu"(Aral. 154); "... ona ancak "ol" demesinden ibarettir. O da oluverir"(Yasin,82) ve "gök ile yer9' isteye isteye geldik" dediler" (Fussiiet, ti) ayetleridir.

Ayetteki yankadda'nın izahına gelince: Arapça'da, bir şey hızlıca düştüğünde, inkadda denilir ki bu, (şahinin) inişe geçişi manasına gelen, JîtfiJi Jo&\ deyiminden olup bu kadda fiilinin mutavaat sîğasıdır. Bu fiilin, j^-i (kızardı) kelimesinin humre kızarma masdarından olması gibi, nakd (yıkmak) masdarından geldiği söylenmiştir. Yine bu kelime, nakd masdarından olmak üzere, şaz olarak yunkada şeklinde okunmuştur. Yine bu kelime, Arapça'da, "Pınar, uzunlamasına yarıldı" anlamına gelen deyiminde olmak üzere, entenkâda şeklinde de okunmuştur.

Ayetteki ifadesinin manasına gelince, bu hususta şunlar söylenmiştir:

a) O, onu yıktı, sonra yaptı.

b) O, onu eîiyle düzeltti.

c) O, ona elini sürdü de, bunun üzerine o dosdoğru oldu. düzeldi. Binâenaleyh bu, onun mucizelerinden o!muş olur.

Bil ki o alim, böyle yapıp, o andaki durumları da mutlaka yemek yeme zorunda olmalarını gerektirince, işte bundan dolayı Hz. Musa, daha önce, "Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam benimle arkadaşlık etme" (Kehf, 76) dediğini unuttu'da "Dileseydin, elbette buna karşı bir ücret alırdın " dedi-Yani, "sen, yiyecek elde etmek için, ayrıca diğer işlerinde kullanabileceğin bir ücreti, bu yaptığına mukabil isteyebilirdin" demektir. Bu ifade, (tebia-uydu) fiilinde olduğu gibi, deki tâ aslî harf kabul edilerek şeklinde de okunmuştur. fiili, tıpkt fiilinin 'den olması gibi, (Tehize) fn'inin ifteâle veznine aktarılmış şeklidir. 196[196]

Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın Ayrılmaları

Bil ki Musa (a.s) bu sözü söyleyince, o alim, 'İşte birbirimizden ayrılma vakti geldi" dedi. Burada birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Bu ifadedeki haza lafzıyla neye işaret edilmiştir? Buna, şu iki şekilde cevap verilir:

a) Musa (a.s) "Eğer bundan sonra sana birşey sorarsam, benimle arkadaşlık etme" diyerek, bundan sonra, kendisine yeni bir soru sorması halinde bu ayrılığın meydana geleceği şartını

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/234

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/235-236

koşmuştu. Binâenaleyh, Musa (a.s), bu soruyu sorunca, o zaman o alim onu terkeöerek, "İşte, bu benimle senin ayrılışımtzdır" demiştir ki, buradaki hazâ ile, üzerinde anlaşma yapılmış olan ayrılmaya işaret edilmiştir.

b) Bu ifadenin, (sorulan) üçüncü soruya işaret olmasıdır. Yani, "Bu itiraz, bizim ayrılığımızın sebebidir" demektir.

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, "işte, bu benimle senin aynhşımızdır" ifadesi ne demektir?

Cevap: Bunun manası, "İşte birbirimizden ayrılma vakti geldi" şeklindedir. Böylece, "ayrılmak" masdarı, zarfa muzâf kılınmıştır. Kafffil, Arap dili alimlerinin bir kısmından şunu nakfstmiştir: Beyn kelimesi, münasebet, vuslat, ilgi demektir. Zira Cenâb-ı Hak da "Andolsun, aranızdaki (bağ) parça parça olmuştur" (Enam, 94) buyurmuştur. Buna göre mana, "Bu, aramızın ayrılığı, yani aramızdaki münasebetlerin sona ermesidir" şeklinde olur. Bu, bir kimsenin tıpkı, "Allah, ben ve senden hangimiz yalancı ise, onu rezil rüsvay etsin" demesi gibidir. Yani "birimizi" demektir. Zeccâc da böyle söylemiştir. Daha sonra o alim kimse Hz. Musa'ya "Sana, asla sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim" demiştir. Yani, "Bu üç sorunun hikmetini haber vereceğim" demektir. Te'vil kelimesinin aslı, Arapların, "iş ona varıp dayandı, vardı" manasında söyledikleri, (Âle-I-emru ilâ keza) şeklindeki deyimlerine varıp dayanır. Binâenaleyh (Mâte'vîluhû) denildiğinde, bunun manası, "Onun varacağı yer neresidir, bu iş nereye varacaktır?" şeklindedir. [197][197]

Sırlı İşlerin İç Yüzleri

Gemiye gelince, denizde iş yapan yoksullarındı. Ben onu kusurlu göstermek istedim. Zira arkalarında her (sağlam) gemiyi zorla almakta olan bir hükümdar vardı. Çocuğa gelince, onun anası da babası da İman etmiş kimselerdi. Bunun için onları, bir azgınlık ve bir kâfirliğin bürümesinden endişe ettik. Diledik ki, bunun yerine Rableri kendilerine daha temiz ve hayırlı, şefkate daha layık bir evlat versin. Duvara gelince bu, o şehirde iki yetim çocuğun idi. Altında ise, onlara ait bir define vardı. Babaları iyi bir adamdı. Binâenaleyh. Rabbin diledi ki, ikisi de rüştlerine ersinler, böylece definelerini çıkarsınlar. Bu, Rabbinden bir merhametti. Ben bunu. Kendi görüşümle yapmadım. İşte sabredemediğin şeylerin iç yüzü" (Kehf. 79-82). [198][198]

Zahir ve Batın

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Bil ki, buradaki üç mesele, tek bir şeyde bir araya gelirler ki, o da şudur: Peygamberler (a.s)'in hükümleri (işlerin) zahirlerine bina edilmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Biz, zahire göre hüküm veririz; sırlan üstlenen ve bilen ise, Allah'dır" buyurmuştur. Bu alimin hükümleri ise, işlerin zahirine değil, tam aksine, işin aslında mevcut olan sebeplere bina edilmiştir. Bu böyledir, zira, "zahir" (dış görünüş), hem birinci hem de ikinci meselede bu tasarrufu mubah kılan açık bir sebep bulunmaksızın, insanların malları ve canları hususunda tasarrufta bulunmayı haram kılar. Çünkü, gemiyi delmek, ortada açık bir sebep bulunmaksızın insanın mülkünü eksiltmek demektir. Çocuğu öldürmek de, zahir bir sebep bulunmaksızın, masum bir canı yok etmek demektir. Üçüncü meselede geçen "yıkılmaya yüz tutmuş olan duvarı düzeltmek de" zahiri bir sebep olmaksızın, bir yorgunluk ve meşakkati üstlenmek demektir. Binâenaleyh, bu üç meselede o âlimin hükümleri zahiri sebeplere dayanmamış, tam aksine, işin aslında gözetilmesi gereken sebeplere dayanmıştır ki, bu da o âlime Cenâb-ı Hakk'ın, sayesinde, işlerin içyüzüne vakıf olacağı ve eşyanın hakikatini bilebileceği akli bir kuvvet verdiğine delâlet eder. Binâenaleyh, Hz. Musa'nın şeriatları ve hükümleri bilmedeki derecesi, işleri, zahirlerine hamletmek; o âlimin derecesi ise, eşyanın içyüzüne, işlerin hakikatlarına vakıf otmak, eşyanın gizli sırlarına muttali olmak üzerine dayanır. İşte bu yolla, o âlimin ilimdeki derecesinin, Hz. Musa'nın derecesinin üstünde olduğu ortaya çıkmış olur. 199[199]

---

[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/236-237

[198][198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/237

Zarar-ı Ehaff Tercih Edilir

Bunu iyice kavradığında şimdi biz diyoruz ki: Bu üç mesele, tek bir usûle dayanır ki, o da şudur: İki zarar çeliştiğinde, daha büyüğünü savuşturmak için, daha küçüğünü üstlenmek gerekir. Binâenaleyh, bu üç meselede nazar-ı dikkate alınan temel düstur işte budur.
Birinci meseleye gelince; o âlim, o gemiyi delmek suretiyle, onu kusurlu ve ayıplı yapmaması durumunda, arkadaki o kiralın, onu gasbedeceğini ve o geminin, faydalarının, sahiplerinin elinden tamamiyie çıkacağını biliyordu. Böylece, o âlimin o gemiyi delmesi ve onu kusurlu hale getirmesi, bu sayede de onun, sahipleri elinde kalmasıyla; onu delmemesi, böylece de onu o kralın gasbetmesi, derken o geminin faydalarının, sahiplerinin elinden tamamiyie alnması arasında bir tearuz ve çelişki meydana geldi. Birinci zararın daha hafif olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, iki zarardan en büyüğü olan ikinci zararı savuşturmak ve atlatabilmek için, bu birincisini üstlenmek gerekmiştir.
İkinci meselede böyledir. Çünkü, o çocuğun hayatta kalması, ana-babası için, zerek dinleri gerekse dünyaları bakımından bir mefsedet olacaktı. Belki de o âlim, : oğlanı Öldürmesinden dolayı meydana gelecek olan zararın, ana-babası için söz - nusu olan o mefsedetlerden ötürü ortaya çıkacak zarardan daha az olacağını vahiy .c.uyla anlamıştı. İşte bundan dolayı onu öldürmeye yöneldi.
Üçüncü meselede böyledir. O duvarı düzeltmeye yeltenmeden dolayı meydana galen sıkıntı ve meşakkatin verdiği zarar, o duvarın yıkılmasından hasıl olacak «arardan daha azdır. Çünkü, o duvarın yıkılması halinde o yetimlerin mallan zayi :acaktı ki, bunda da büyük bir zarar bulunmaktadır. Netice olarak diyebiliriz ki, yanın içyüzüne vakıf olma ve onların, aslında olduğu gibi hakikatlarına muttali olması z âlime has kılınmıştı. Ve yine, gerçek hükümleri gizli hallerine dayandırmak da, r'-a nas idi. Ama, Musa (a.s)'ya gelince, o böyle değildi, tam aksine onun hükümleri se-n zahirlerine bina edilmişti. Bu sebeple de hiç şüphesiz, bu iki zat arasında, - açısından bir farklılık ortaya çıkıyordu. 200[200]

Hızır (a.s) Niçin Öğrenilmesi İmkansız İşler Yaptı?

ndi, birisi çıkıp şöyle bir soru sorabilir: "Yukarıdaki izahlardan anlaşıldığına göre Teâlâ o âlimi, eşyanın iç yüzüne ve aslında oldukları hakikatlerine muttali ıştır. Bu tür ilmin öğrenilmesi ise mümkün değildir. Halbuki Musa (a.s) İanesinden ilim öğrenmek için o âlime gitmişti. Binâenaleyh, o âlime gerekli olan, he Musa'nın öğrenebileceği bir ilmi ortaya koymasıydı. Bu üç mesele ise, öğrenilmesi mümkün olmayan ilimlerdir. Binâenaleyh, bu meselelerin zikredilip ortaya er-masındaki fayda ve hikmet nedir?"
Su sualin cevabı şudur: Eşyanın zahirim bilmek ve tanımak, zahiri kanun ve atarı bilmeye bina edilmiş ve aynı zamanda elde edilmesi mümkün olan bir ilimdir.]flk~a eşyanın iç yüzünü bilmeye gelince, bunu elde etmek, bâtını temizlemeye, nefsi İd etmeye ve kalbi, maddi alâka ve münasebetlerden uzak tutmaya dayanır. İşte dolayı Cenâb-ı Hak, o âlimin ilmini vasfederken, "... kendisine nezdimizden d öğretmiştik"(Kehf,65) buyurmuştur. Musa (a.s)'nın şer'î ifimlerdeki derecesi girince, Allah Teâlâ Musa (a.s)'nın, kemal derecesinin, insanın, işin zahirine edilmiş olan şer'î ilimlerden, işin içyüzüne ve işlerin hakikatine muttali olmaya eden bâtını ilimlere geçmesinde olduğunu bilmesi için onu o âlime göndermişti, 201[201]

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/238
200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/238-239
201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/239

İkinci Mesele

Bil ki, bu âlim, birinci soruya "Gemiye gelince, denizde iş yapan yoksullarındı. Ben onu ı göstermek istedim. Zira arkalarında her (sağlam) gemiyi zorla almakta olan ümdar vardı" diyerek cevap vermiştir. Bu ayette, önemli birkaç nokta bulunmaktadır: 202[202]

Fakir ile Miskinin Farkı

Birinci fayda: O gemi, sayesinde denizde geçimlerini sağlayan muhtaç kimselere ait idi. Allah Teâlâ onlara "yoksullar" adını vermiştir. Bil ki, Şafiî (r.h), sıkıntı ve ihtiyaç açısından fakirin durumunun miskinin, yoksulun durumundan daha ileri olduğuna, bu ayetle istidlal etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ onları, gemileri olduğu halde, miskin, yoksul diye adlandırmıştır. 203[203]

Gayrin Malında Tasarrufun Hükmü

İkinci fayda: O âlimin bu sözüyle şu kastedilmiştir: "O gemiyi delmesinin gayesi, oradakileri suda boğmak değil, tam aksine gayesiz, kusursuz gemilere el koyan o zalim melike mani olmaktır. Böylece, o zalim kral o gemiye el koymasın diye, bu gemiyi kusurlu hale getirdim, detdim. Çünkü, gemiyi delmeden dolayı meydana gelecek olan zarar, "gasb" neticesinde meydana gelecek olan zarardan daha hafiftir."
İmdi, şayet, "Yabancı bir kimsenin başkasının mülkünde, işte böylesi bi maksattan dolayı tasarrufta bulunması caiz midir?" denilirse, biz deriz ki;
Bu, şeriatların farklılığına göre durumu değişen bir husustur. Belki de böyle bir şey, o şeriatta caiz idi. Ama bizim şeriatımızda da, bu gibi hükümler pek uzak bir hüküm değildir. Çünkü biz, yol kesen ve insanın mülkünü ellerinden tamamiyle alar kimselerle karşılaşacağımızı ve o yol kesenlere o malın bir kısmını vermemiz halinde geriye kalan malın kurtulacağını bildiğimizde bizim, geriye kalan malı kurtarmak maksadıyla, o İnsanın malının bir kısmını yol kesenlere vermemiz güzel ve yerinde olur. Bu, o mal sahibine, tarafımızdan yapılmış bir lütuf yerine geçer.
Üçüncü fayda: Bu delme işinin, o gemiyi tamamıyla işe yaramaz hale getirmeyecek bir tarzda olması gerekir. Çünkü böyle olması halinde, o geminir gasbedilmesinden dolayı meydana gelecek olan zarar, onu delmeden dolayı meydana gelecek olan zarardan daha fazla olmamış olur. Aksi halde, o gemiyi delmek caiz olmaz. 204[204]

Vera' Kelimesinin Anlamı

Dördüncü fayda: Ayetteki ifadesindeki verfi' kelimesi hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür.
a) Bu ifadeyle, o gemiyi gasb yoluyla alan melikin, onların önünde olması kastedilmiştir. Bu izahı, Ferrâ yapmıştır. Bunun böyle izah edilmesinin delili ise "Onların önünde de cehennem vardır" (ibrahim. 16) ayetidir. Keza erindeki o çetin günü bırakırlar" (insan, 27) ayeti de böyledir. Bu işin hakikati s-cur: Senin göremediğin şey, senden gizlenmiş; sen de ondan gizlenmişstndir. O -=oe, senin göremediğin her şey, senin "verâ"ndadir, ötendedir. Bir şeyin önüne ae o şey ondan galib olduğunda ve görülmediğinde, "verâ" lafzının itlâk edilmesi zhk olmaz.
b) Melikin, o geminin sahiplerinin gemiye bindikleri yerin ötesinde olması ve zeminin de varacağı yerin o melikin bulunduğu taraf olması da muhtemeldir. 205[205]

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/239
203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/240
204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/240
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/240-241

Çocuğun Öldürülmesi

O âlim, Hz. Musa'nın kendisine sormuş olduğu çocuğun öldürülmesi meselesine 3e. "Çocuğa gelince, onun anası da babası da iman etmiş kimselerdi. Bunu için :n!an, bir azgınlık ve bir kâfirliğin bürümesinden endişe ettik de, diledik ki, bunun yetine Rableri kendilerine daha temiz ve hayırlı, şefkate daha layık bir « Aat" diyerek cevap vermiştir. O çocuğun baliğ ofduğu, yol kestiği, kötü fiiller yaptığı; ana-babasıntn .-a insanların kötülüklerini o çocuktan savuşturmaya, ona ilgi ve özen göstermeye ^ o çocuğa kötü isnâdlarda bulunanları yalanlamaya ihtiyaç hissettikleri, bu davranış •arzının ise, ana-babasmın fıska düşmelerine sebep olduğu, böylece bu fışkının, = -3-babalannı küfre götürdüğü ileri sürüldüğü gibi, o çocuğun henüz çocuk olduğu, ancak ne var ki Allah Teâlâ'nın, o çocuğun bulûğa ermesi halinde kendisinden böylesi «ctü fiillerin sudur edeceğini bildiği... de ileri sürülmüştür.
Ayet-i kerimdeki "onları bir azgınlık ve bir qin bürümesinden endişe ettik de' cümlesinde geçen heşîna "endişe ettik" -adesi korkmak, endişelenmek ve zann-ı gâlib manasındadır. Allah Teâlâ o alime oaun, böylesi bir fesadın kendisinden sadır olacağını zann-ı galibiyle bildiği kimseleri 6 dürmesini mubah kılmıştır. Bu ayetteki ifadesiyle ilgili iki ;c"rüş bulunmaktadır:
a) Bununla, o çocuğun, ana-babasını tuğyana ve küfre sevketmest kastedilmiştir. Bu, (Kehf,73) ayetinde olduğu gibidir. Yani, "Beni bir güçlüğe • e darlığa itme" demektir. Bu böyledir, zira o çocuğun ana-babası onu sevdikleri için, onu müdafaa etmek ihtiyacını duyuyorlardı. Böylece de çoğu kez, yaptığı o kötü er hususunda ona muvafakat etme mecburiyetinde kalıyorlardı.
b) Bu, "O çocuk, ana-babasına, azgınların ve kâfirlerin davranışı gibi cavranıyordu" demektir.
İmdi, eğer, "Böyle bir zandan dolayı, bir kimsenin bir kimseyi Öldürmeye yeltenmesi caiz midir?" denilirse biz deriz ki: Bu zan, Allah'ın vahyi, ile de desteklenirse caiz olur.
Ayet-i kerimede "diledik ki, bunun yerine Rableri kendilerine daha temiz ve hayırlı bir evlat versin" buyurmuştur.Yani, "Biz Cenab-ı Hakk'ın o ana-babaya dince ve salah bakımından bu çocuktan daha ve seninde zikrettiği gibi daha temiz olan bir çocuk ihsan etmesini istedik" demek istemiştir.Buna göre, alimin ifadesinde yer vermiş olduğu zekaten kelimesinde, "temiz olmak" manası kastedilmiş olur.Buna göre Musa (a.s.)sanki, "sen, temiz bir cana kıyarmısın? Çünkü o, henüz büluğa ermemiştir. Dolayısıyla o, günahlardan arınmıi bir kimsedir" demiş de, o alim de, "o nefis her ne kadar şu anda temiz bir nefis ise de, ancak ne var ki Allah Teala, onun büluğaermesi halinde tuğyna ve küfre düşeceğini biliyor.Bu sebeple biz O'nun ana-babaya, daha temiz bir çocuk vermesini istedik ki, bu daha temiz çocuk da, Allah Teala'nın, büluğa erdiğinde bu tür haram şeyleri yapmayacağını bildiği kimsedir" demek istemiştir.O çocuğun baliğ olduğunu söyleyenler, Hz. Musa'nın onu "temiz" olarak vasfetmesi ile, "Onda, öldürülmesini gerektiren bir şey zuhur etmemiştir" manasını kastettiğini söylemişlerdir.
Daha sonra "şefkate daha layık (versin)" buyurulmuştur.Yani "Bu bunun yerine verilen o çocuk, ebeveynine daha itaatkar ve daha şefkatli olmak suretiyle, ana-babasına daha şefkatli ve merhametli olur" demektir."Ruhm" , şefkat ve rahmet demektir. Rivayet olunduğuna göre, o ana-babanın bir kız çocuğu doğdu.Sonra onunla bir peygamber evlendi.Böylece o kız, Cenab-ı Hakk'ın, sayesinde büyük bir milleti hidayete erdireceği bir peygamber doğurdu. 206[206]

İki Kıraat Meselesi

Geriye bu ayetle ilgili olarak şu iki değişik kıratın izahı kaldı.
a) Nafi ve Ebu Amr gerek bu ayette, gerkse: Tahrim Suresi'ndeki (5.ayette) ve kalem Suresi'ndeki, (32.ayette), fiili, ba'nın fethası ve dal'ın şeddesi ile, yübeddile okurlarken, diğer

---

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/241-242

kıraat imamları ba’nın sükunu ve şeddesiz dal ile yubdile okumuşlardır.Bu iki okuyuş, if’al ve tef’il babından (aynı manaya) iki değişik kullanıştır.

b) İbn Amir ile Ebu Amr’den olan iki rivayetin birinde, hanın zammesi ile kelimeyi, ruhuma okurken; diğer kıraat imamları da hanın sükunu ile ruhma okumuşlardır. Bu iki okuyuş da, (aynı manaya) iki değişik kullanıştır. Bu tıpkı nukr ve nükur, şugl ve şuğul kelimelerinde olduğu gibidir.

Duvarın düzeltilmesi (tamiri) ile ilgili olan üçüncü mesele o âlim zât şu şekilde cevap vermiştir: "Beni buna sevkeden şudur: O duvarın altında bir hazine vardı ve bu hazine, o şehirdeki iki yetime âit idi. Onların babaları, salih bir zât idi. O duvar, yıkılma ile yüz yüze kalmış olduğu, yıkılması halinde de o hazine zayi olacağı (bulunamayacağı) için, Allah Teâlâ, hem o iki yetimin hakkını, hem de babalarının iyiliğinden doğan hakkı qözeterek, o hazinenin o iki yetime kalmasını istivordu. Böylece bana. bu fta yerini bulmasını sağlamam için. O duvsrı düzeltmemi emretti." 207[207]

Bu Ayetteki Bazı İncelikler

Bu ayetle ilgili olarak birkaç incelik bulunmakta:

Birinci incelik: Allah Teâlâ, "Nihayet bir memleket halkına vardılar" (Kehf, 77) buyurarak, oraya "memleket (karye)" demiştir. Cenâb-ı Hık yine oraya, "Duvara gelince, bu o şehirdeki iki yetim çocuğun foÖ"buyurara<, şehir (Medine) adını verdi. 208[208]

Duvarın Dibindeki Hazine

İkinci incelik: Âlimler, ayette *-ansedilen o kenzin (hazinenin) ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Onun bir mal olduğu ileri sürülmüştür ki bu, şu iki sebebten ötürü doğrudur:

a) "Kenz" lafendan mal anlaşılır.

b) Ayetteki "Böylece kerizlerini (definelerini) çıkarsınlar" ifadesi de, o kenzin bir mal olduğunu gösterir.

Bu kerzin, ilim olduğu da söylenmiştir. Bunun delili ise ayetteki, "Bat 'an iyi bir adamdı" ifadesidir. İyi (salih) kimseden kalan hazine, mal değil, ilimdir. Çünkü malın biriktirilip gömülmesi (kenz edilmesi), salın kimselerin yapacağı şey değildir Bunun delili Hak Teâlâ'nın "Altını-gümüşü biriktirip, onları Allah yolunda harcamayanlar (yok mu}, işte onlara pek acıklı bir azabı müjdele"(Tevbe. 34) ayetidir. Bu hazinenin, üzerinde şöyle yazılı olan, altın bir levha olduğu da söylenmiştir: 'Kadere iman eden, nasıl üzülür, kederlenir şaşarım. Allah Teâlâ'nın rızık verdiğine manan, nasıl kendini yorar yıpratır şaşarım, Ölüme inanan kimse, nasıl neşelenebilir şaşarım. Cenâb-ı Hakk'ın hesaba çekeceğine inanan kimse nasıl gaflet eder, şaşarım. Dünyayı ve dünyanın içindekileri evirip-çevirdiğini (oyaladığını) anlamış olan kimse, nasıl dünyaya mutmain olur (dünya ile tatmin olabilir), şaşarım. Atlah'dan başka ilah yoktur. Muhammed Allah'ın Resulüdür."

Üçüncü incelik: Ayetteki, "Babalan iyi bir adamdı" ifadesi, babaların salih (iyi) oluşunun, çocuklarının durumlarına itinâ gösterdiklerini ifade ettiğine delalet eder. Cafer b. Muhammed'in "O iki çocuk ile salih babaları (dedeleri) arasında, yedi baba (göbek) vardı" dediği rivayet edilmiştir. Hz. Hasan b. Ali'nin de Haricilerden birisine aralarında cereyan eden münakaşadan ötürü şöyte dediği rivayet edilmiştir: "Allah, o iki çocuğun malını niçin korumuştur?" Bunun üzerine hârici, "Babaları salih bir zât olduğu için" cevabını vermiştir. Hz. Hasan da: "Peki, benim babam ve dedem, ondan daha hayırlı değil midir" deyince, o "Allah bize sizin hasım ofan (çekişen) bir kavim olduğunuzu haber verdi" dedi.

Alimler şunu da söylemişlerdir: "o sâlih babaya, zamanındaki insanlar emanetlerini bırakırlardı. O da, onları sahiplerine sapasağlam iade ederdi." Buna göre şayet, "iki yetimden

---

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/242-243

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/243

herhangi biri o duvarın altında, o hazinenin olduğunu bitiyor muydu, bilmiyor muydu? Eğer biliyor idiyse, duvarı öyle yıkılma ile yüzyüze bırakmış olmaları imkansızdır. Eğer bilmiyor idiyse, onların bulûğa ermelerinden sonra o hazineyi çıkarıp, ondan istifâde etmeleri nasıl mümkün olur?" denilirse, buna şu şekilde cevap verilir: Belki o iki yetim hazineden haberdâr değil idiler, ama vasileri bunu biliyordu. Sonra o vasî, ortadan kayboldu (öldü). Böylece de o duvar, onun yokluğundan ötürü, yıkılacak hale geldi.

O Âlim zât bu cevaptan verince, "Bu, Rabbinden bir rahmet idi" yani "Bütün bu işleri, Allah'ın rahmeti görülsün diye yaptım" demiştir. Çünkü bütün bu işler, şu tek esasa dayanır: Daha evvel de izah ettiğimiz gibi, büyük bir zararı savuşturmak için, daha küçük bir zarar yapılabilir. Daha sonra o zât, "Ben bunu kendiliğimden yapmadım"yani, "Bu işleri kendiliğimden, kendi görüşümle yapmadım, ancak Allah'ın emri ve vahyi ile yaptım. Çünkü insanların mallarını yaralamaya, kusurlu hale getirmeye ve kanlarını akıtmaya yeltenmek, ancak vahy İle ve kesin nass ile caiz olur" demiştir. 209[209]

Fiillerdeki Şahıs Değişikliğinin İzahı

Geriye ayetle ilgili şöyle bir soru kalır: O âlim, sözünün birinde, "o (gemiyi) kusurlu göstermek diledim"; birinde, "Diledik ki, bunun yerine Rableri kendilerine temizlikçe daha hayırlısını versin "; bir diğerinde de, "Rabbin diledi ki ikisi de rüşdlerine etsinler" demiştir. Binâenaleyh hepsi de aynı kıssa hakkında, aynı fiili ifade ettikleri halde. bu üç "dileme"nin failleri farklı gelmiştir?

Buna şöyle cevap verilir. O âlim, "kusurlu kılma" işinden bahsedince, bunu dilemeyi kendisine nisbet ederek, "O (gemiyi) kusurlu hale getirmek istedim" dedi. C jürme işinden bahsedince, kendisinin hikmet ilimlerindeki yerinin büyüklüğüne dikkat çekmek için, kendisini cemi siğası ile, "Diledik" diye anlattı. Binâenaleyh bu öldürme işine, ancak yüce bir hikmetten ötürü teşebbüs edilebilir. O, babalarının iyi kimse olmasından Ötürü, yetimlerin menfaatlarını gözetmesinden bahsederken de bu işi Allah'a nisbet etmiştir. Çünkü atalarının hakkına riayeten, çocuklarının faydasına olan işleri tekeffül eden, ancak Allah Teâlâ'dır. 210[210]

Zülkarneyn (a.s)'in Hükümranlığı

"Sana Zülkarneyn1! sorarlar. De ki: "Size onu da anlatayım. Doğrusu, biz ona yeryüzünde imkan verdik ve ona herşeyin vesîlesini bahşettik. O da o yolu tuttu" (Kehf, 83-85).

Bil ki bu, Kehf süresindeki dördüncü kıssadır. Bu hususta birkaç mesele vardır: 211[211]

Birinci Mesele

Bu sûrenin başında, yahûdilerin müşriklere, Hz. Peygamber (s.a.s)den Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn kıssaları ile ruhu sormalarını tavsiye ettiklerini söylemiştik. İşte, "Sana Zülkarneyn'i sorarlar" ifadesi ile, bu sorma kastedilmiştir. 212[212]

Zûlkameyn (a.s)ın Kimliği

Âlimler, Zülkarneyn'in kim olduğu hususunda şu değişik görüşleri zikretmişlerdir:

Birinci Görüş: O Yunanlı İskender (Filip'in oğlu) idi. Bunun delili şudur: Kur'ân, Zülkarneyn adındaki o padişahın memleketinin, batının en uç noktasına kadar uzandığını göstermektedir. Çünkü Hak Teâlâ, "Nihayet güneşin battığı yere ulaşınca, güneşi kara bir balçıkta batar

---

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/243-244

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/244-245

211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/245

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/245

buldu"(Kom, 86) buyurmuştur. Yine Kur'ân, onun mülkünün doğunun en uzak noktalarına kadar uzandığını da gösterir. Bunun delili de, "Nihayet, güneşin doğduğu yere ulaştığı zaman, onu öyle bir kavmin üzerine doğuyor buldu ki" (Kehf, 90) ayetidir. Onun mülkü Kuzeyde de en uzak bir yere kadar uzanıyordu. Bunun delili de, Türk kavimlerinden bir topluluk olan Ye'cûc ve Me'cûc'ün[213][213] Kuzey'in en uzak noktasında yerleşmiş olmalarıdır. Yine bunun delili, Kur'ân'da bahsedilen o şeddin tarih kitablarında bunun Kuzeyin en uzak yerlerinde yapılmış olduğunun söytenmesidir. Binâenaleyh Kur'ân'da Zülkarneyn diye bahsedilen bu insanın, mülkünün doğu-batı ve kuzeyin en uç noktalarına kadar uzandığına, ayetler delalet etmektedir Yeryüzünde mamur oian ve meskûn olan bütün yerler, bundan ibarettir. Böylesine yaygın bir mülkün, fevkalâde birşey olduğunda şüphe yoktur. Böyle bir mülke sahib olan (bir kralın) adının, uzun zaman hatırlarda kalması gizli ve bilinmez kalmamış olması gerekir. Tarih kitablarında mülkü böyle olarak şöhret bulmuş hükümdar ise, sadece İskender'dir. Çünkü babası ölünce o, daha evvel kabileler halinde olan rumların krallarını emri altında bir araya toplamış, sonra da batının krallarına hakim otup onları emri altına almış. Böyle el-Bahru'l Ahdar'a dayandı. Sonra Mısır'a dönüp, İskenderiye şehrini yaptı ve oraya kendi adını verdi. Daha sonra Şam'a girdi ve İsrailoğullanna yöneldi. Derken Beyt-i M^kdis'e geldi ve orada kurban kesti. Sonra Ermenistan'a ve Bâbu'l-Ebvâb a yöneldi. Böylece Iraklılar, Kiptiler ve Berberîfer ona boyun eğdiler. Daha sonra aa Dara oğlu Dâra'ya yöneldi ve onu defalarca yendi. Sonunda muhafız kıtası komutanı Dâra'yı öldürdü. Böylece İskender, İranlıların mülküne de sahip oldu. Sonra Hindistan'a^Çin e yöneldi, uzak diyarlardaki milletlerle savaştı. Sonra Horasan'a döndü. Pek çok şehirler yaptı. Irak'a geldi ve Şehrizûr'da hastalandı ve orada öldü. Binâenaleyh Zülkarneyn'in bütün dünyaya, yahut dünyanın tamamına yaktn kısmına sahip olmuş bir kral olduğu Kur'ân ile sabit olduğuna ve tarih ilmine görede, bu vasıftaki kral iskender olduğuna göre ayette Zülkarneyn diye bahsedilen bu şahıs ile, Yunanlı Filip oğlu İskender'in kastedildiğini kesin olarak söylemek gerekir.[214][214]

Daha sonra âlimler, bunun o adı atmasının sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) O, bu lakabı, tıpkı Erdeşir b. Behmen'in, nüfuzunun istediği heryerde geçmesinden dolayı, "Tavilu'l-yedeyn" {iki eli uzun) lakabını alması gibi, bu da güneşin iki karn"ına yani doğusuna batısına ulaştığı için iki karn sahibi (Zülkarneyn) diye lakablanmıştır.

2) Farslıiar şöyle iddia etmişlerdir: Büyük Dârâ,Filip'in kızıyla evlenmişti. Ona yaklaşınca, onun kötü koktuğunu hissetti ve onu babası Fllip'e geri gönderdi. Kız ise, ondan İskender'e hâmile kalmıştı. Kız babasının yanına döndükten sonra İskender'i doğurdu. Böylece İskender, Filip'in yanında kalmış otdu. Filip aslında Büyük Dârâ'nın oğlu olan İskender'i kendisinin oğlu diye takdim etti. Bunun delili şudur: İskender, Dâraoğlu Dârâ'ya son nefesinde yetişince onun başını kucağına aldı ve "Ey babacığım, bunu sana yapanı bana söyle, ondan İntikamını alayım" dedi. "Bu, Farsltlann iddia ettiği bir şeydir. Onlar sözlerine devamlı şöyle derler: "Böyle olması halinde, iskender'in babası Büyük Dârâ annesi de Filip'in kızı idi. O halde iskender iki farklı asıldan, yani Rum ve Fars asıllarından doğmuş bir çocuktur." Farslıiar bunu, İskender'i kendi krallarının soyundan saymak istedikleri, böylece de, kendi krallarının soyunun dışından böyle büyük bir kralın olmasını k bul edemedikleri için, bu fikri ileri sürmüşlerdir ki bunlar gerçekte tamamen yatandır Çünkü İskender Büyük Dârâ'ya tevazu göstermek için babam demiş ve ona ikrarr stmek için böyie hitab etmiş olabilir.

İkinci Görüş: Müneccim Ebû Reyhan el-Herevi el-Bîrunî "el-Âsâru'l-Bâkiye ani'l-Kurûnu'l-Hâliye" (Geçmiş asırlardan geride kalan eser.er) (. . verdiği kitabında söyle der: "Rivayete göre Zülkarneyn, Ebu kerb Şem: b. Ubey h Efrîk'ış el-Himyerî'dir. Çünkü bunun mülkü (memleketi), yeryüzünün doğusuna-batısına uzanmıştı. Bu, Himyer şâirlerinden birisinin, şöyle derken övündüğü kimsedir:

---

[213][213] Me'cuc ile mogo4 kelimesi arasında benzerlik kuran bazı müfessirler vardır. Böyle olsa bile mogollann türk olmadığı malumdur. Bu konudaki tarihi bilgisinin yetersizliği sebebiyle merhum Razî de, me'cuc ile mogolu, mogol ile de türkleri aynılaştırmış görünüyor. "Doğrusu lisan-ı islamda maruf otan

[214][214] Kur'an-ı Kerim Zülkarneyn hakkında âdil ve muttaki, vahye seyn ilhama muhatap, Ye'cuc ve Me'cuc ülkesine ulaşma, hakkında bilgi olma gibi sıfatlar saymaktadır Bunlar ise bu Zülkarneyn olmasına manidir. Onun adını teyin etmek, kur'anın mezakına uygun değildir, (ç).

"Züİkarneyn, benden önce yeryüzünde hüküm sürmüş, müslüman bir kraldı. Beni de, yalanlamazdı. Kerim bir kişiden hakimiyet vesilelerini eldi etmek arzusuyla, doğu ve bahya ulaşmıştı" Ebu Reyân sonra şöyle der: "Bu görüş, doğruya yakın görünüyor. Çünkü ezivvayi (Başında "zû" bulunan isimleri) Yemenliler kullanır. Çünkü Yemenli hükümdarların isimlen hep "zû"ludur. Zü'n-Nadi, Zü-Nuvas, Zün-Nûn gibi.

Üçüncü Görüş: Zülkarneyn Allah'ın yeryüzüne hakim kıldığı, sâlih bir kimse idi. Allah ona ilim ve hikmet vermiş ona heybet elbisesini giydirmiştir. Fakat biz onun tam tamına kim olduğunu bilemiyoruz.

Âlimler bu kimseye Zülkarneyn denilmesi ile alakalı olarak şu izahları yapmışlardır:

a) İbnu'l- Kevvâ' Hz. AH (r.a)'ye, Zülkarneyn'in kim olduğunu, bir kral mı, yoksa bir peygamber mi olduğunu sorduğunda, Hz. Ali: "O, ne bir kral, ne de bir peygamber idi. O, sağ karninden (alnının sağ tarafından), Allah'a itaat yolunda vurulmuş ve böylece Ölmüş. Oaha sonra Allah Teâlâ onu diriltmiş. Sonra bu sefer de, sol karninden (alnının sol tarafından) vurulup ölmüş. Derken Allah onu tekrar diriltmiştir. O, böyle salih bir kuldur. İşte bundan dolayı, o, "Zülkarneyn" adını almış ve o mülke sahip olmuş" demiştir.

b) Onun hayatı boyunca, iki karn (nesil) insan gelip geçtiği için, "Zülkarneyn" (iki karn sahibi) adını almıştır.

c) Onun başının iki yanı bakırdan olduğu için bu aldığı da söylenmiştir.

d) Onun başında, iki boynuza benzer iki şey olduğu için bu adı almıştır.

e) Tacının iki boynuzu olduğu için bu adı almıştır.

f) Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "O, dünyanın iki karnini, yani doğusun u batısını dolaştığı için bu adı almıştır" dediği rivayet edilmiştir, g) Onun iki karni, iki saç örüğü olduğu için bu adı aldı.

h) Allah Teâlâ, hem nuru hem zulmeti (karanlığı ve ışığı) onun emrine vermiş-Bundan dolayı o yürüdüğünde, ıştk önünden onu gideceği yere iletir, karanlık da arkasından uzar giderdi.

i) Akranlarını âdeta boynuzlayıp (yendiği) için, cesur insanlara, "koç" dem; gibi, Züikarneyn de cesaretinden ötürü böyle lakablanmış olabilir.

k) O, rüyasında kendisinin feleklere (yıldızlara) tırmandığını ve güneşin tarafından (karninden) tutunduğunu görmüştü. İşte bu sebeble bu adı almıştı.

I) Nura ve zulmete girdiği için bu adı almıştır.

Dördüncü Görüş: Züikarneyn, meliklerden bir melektir. Hz. Ömer (r.a)'den rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer bir adamın "Ya Zülkarneyn" dediğini işitti ve şöyle dedi: "Affet Allah'ım, Demek siz, peygamberlerin isimlerini koymaktan hoşlanmıyorsunuz da, meliklerin isimlerini, (isim olarak) koyuyorsunuz ha!" İşte bu konuda söylenenlerin hepsi bunlardır.

Birinci görüş, zikrettiğimiz şu delilden ötürü, daha açıktır: Böylesine büyük bir kralın, eht-i dünyaca halinin bilinir olması gerekir. Böylesine hali (herkesçe) biliner büyük kral da, İskender'dir. Binâenaleyh "Züikarneyn"den murad onun olma* gerekir. Fakat bu görüşte, şöyle güçlü bir müşkil bulunmaktadır: O, Feylesof Aristo'nun talebesi idi ve onun inancı üzere idi. Binâenaleyh (Kur'an'da) Allah'ın onu yüceltmesi Aristo'nun mezhebinin (inanç ve düşüncesinin), hak ve doğru olduğuna hükmetmeyi gerektirir. Halbuki buna imkan yoktur. Allah en iyi bilendir. 215[215]

Züikarneyn Nebi mi İdi?

Âlimler, Zülkameyn'in peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişler ve bazıları, "O bir peygamber
idi" deyip, buna şu birkaç bakımdan istidlal etmişlerdir:

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/245-248

1) Allah Teâlâ, "Doğrusu, biz ona yeryüzünde imkan verdik" buyurmuştur. Bu imkan vermenin, din hususunda imkan verme manasına olması daha evlâdır. Dinde tam manasıyla imkan verme ise, peygamberlik (verme)dir.
2) Allah Teâlâ, "Ona herşeyin vesilesini bahşettik" buyurmuştur. Peygamberlik de, bu herşey cümlesindendir. Çünkü, ''Ona herşeyin vesilesine bahşettik" ayetinin umûmî manası, Allah'ın ona, peygamberlikle de bir vesîle (imkân) vermiş olmasını gerektirir.
3) Cenâb-ı Hak, "Dedik ki: "Ey Züikarneyn, onlara azab etmekte, yahut haklarında güzellik (tarafını) tutmakta (serbestsin)" (Kehf. 86) buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın kendisi ile konuştuğu kimsenin, bir peygamber olması gerekir." Diğer âlimler ise, "O, sâlih (iyi) bir zât idi, ama bir peygamber değildi" demişlerdir. 216[216]

Dördüncü Mesele

Bu, (anlatacağım, haber vereceğim) fiilinin başına, (gelecek zaman, anlatan) sın harfinin gelmesi ile ilgilidir. Bunun manası, "Eğer Allah beni (o bilgiye) vakıf kılar, o hususta bir vahy indirir ve bu halin keyfiyetinden bana haber verirse, mutlaka ben bu (okuma işini) yapacağım" şeklindedir.
Biz ona yeryüzünde imkan verdik ayetindeki, bu imkan vermeden murad nübüvvet (peygamberlik) vasıtası ile imkan verme olabileceği gibi, onun yeryüzünün doğularına ve batılarına mâlik olması hasebiyle, mülk (iktidar) vasıtası ile imkan verme manası da olabilir. Birinci ihtimal daha uygundur. Çünkü nübüvvet vererek kudretli kılmak, mülk vererek kudretli kılmaktan daha üstündür ve Allah'ın sözünü, en mükemmel ve efdal manaya hamletmek daha uygun olur.
Allah Teâlâ sonra "Ona herşeyin vesilesini bahşettik" buyurmuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Sebeb" kelimesi, asıl lügat manası itibarı ile, "ip" demektir. Sonra bu kelime, maksada erişmekte tutunulan, vesile edilen herşey için mecazi olarak kullanılmıştır. Bu manası ile o, ilmi, kudreti ve aletleri için alır. Binâenaleyh ayetteki, "ona herşeyin sebebini bahşettik" ifadesi, "ona, sayesinde-vasıtası ile bu şeylerin elde edildiği işlerin herbirinden ona verdik" demektir.
Zülkarneyn'in bir peygamber olduğunu söyleyenler, "Peygamberlik de. o şeyler cümlesindendir. Dolayısıyla bu ayet, Hak Teâlâ'nın ona, sayesinde peygamberliğe ulaşılan yolu da bahşettiğine delâlet eder" demişlerdir.
Zülkarneyn'in peygamber olduğunu kabul etmeyenler ise şöyle demişlerdir: "Bu ifadeden murad, "Biz ona mülkünü ıslah etme ve geliştirme konusunda, ihtiyaç duyulan herşeyin vesîlesini bahşettik" manasıdır. "Fakat buna karşı birisi şöyle diyebilir: Umûmî olan bir ifadeyi, tahsis etmek (sınırlamak), zahirin hilafına bir şeydir. Binâenaleyh delil olmaksızın bu yapılmaz."
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O da o vesileyi (yolu) tuttu" buyurmuştur Bu, "Allah ona herşeyin sebebini verdiği için, o birşey dilediğinde, kendisini o dileğine ulaştıracak ve yaklaştıracak olan sebebi, volu tutardı" demektir. Nafi, İbn Kesir ve Ebu Amr, bu fiili, tâ harfinin şeddesi ile fe'ttebea şeklinde okumuşlardır. km. B&-92) ayetlerinde de böyle okumuşlardır. Bu, "o yolu tuttu ve gitti" demektir. Diğer kıraat âlimleri ise bu fiiti, hemze-i kat'ı ile ve şeddesiz olarak, tâ'nın sükûnu ile fe'etbea şeklinde okumuşlardır. 217[217]

Batıda Bir Kavme Rast/aması

"Nihayet o, güneşin battığı yere ulaşınca, onu kara bir balçıkta batar buldu. Onun yanında bir kavim buldu. Dedik ki: "Ey Zülkarneyn, onlara azab etmekte, yahut haklarında güzellik (tarafım) tutmakta (serbestsin)." O dedi ki: "Kim zulmederse, onu azablandıracağız. Sonra

---

[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/248-249
[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/249

da, Rabbine döndürülür ve O da, ona görülmedik bir azâbla âzâb eder. Ama kim de iman eder ve salih amel işlerse, onun için en güzel bir mükafaat var. Ona, emrimizden kolayını söyleyeceğiz" (Kehf, 86-89).
Bil ki bu, şu manayadır: "Zülkarneyn batı tarafına ulaşmayı istedi ve bunun için, kendisini oraya ulaştıracak bir yol tuttu. Derken oraya ulaştı." 218[218]

Güneşin Bîr Gözede Batması

Cenâb-ı Hakk'ın "Onu kara bir balçıkta batar buldu" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: İbn Amir, Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi Ebu Bekr, bu kelimeyi hemzesiz elifle ofarak, "sıcak, hararetli" manasına, (sıcak bir gözede) şeklinde okumuşlardır. Ebu Zerr'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Bir deve üzerinde Resûlullah (s.a.s)'in terkisinde idim. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) batmak üzere olan güneşi gördü ve bana, "Ey Ebâ Zerr. bunun nerede battığını biliyor musun?" dedi. Ben, "Allah ve Resulü daha iyi bilir" deyince, "Muhakkak ki o sıcak ve kaynar bir gözede batmaktadır" buyurdular.
Bu İbn Mes'ud, Taiha (r.a) ve İbn Âmir'in kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi, hamîatfn (balçık) şeklinde okumuşlardır. Bu da, İbn Abbas (r.a)'ın kıraatidir. (Anlatıldığına göre) bir gün, İbn Abbas, Muâviye'nin yanında bulunuyordu. Muaviye, bu kelimeyi elif ile, (sıcak) şeklinde okuyunca, o, "Hayır o şeklinde olacak" dedi. Bunun üzerine Muaviye, Abdullah b. Ömer (r.a)'e: "Sen -asıl okuyorsun?" dedi. O: "Emirel-mü'minînin (yani senin) okuduğun gibi" cevabını /erdi. Sonra Muaviye, Ka' bu 'I- Ah bara dönüp: ."Güneşin nasıl battığını buluyorsun?" dedi. O: "Bir su ve çamur içine? Bunu Tevrat'ta da böyle bulmaktayız" dedi. içinde su bulunan şey demektir. Nitekim Arapça'da (siyah balçık) denilir. Bil ki (balçık) ile (sıcak) arasında bir zıdlık yoktur. O gözenin, bu iki özelliği de taşıyan bir göze olması mümkündür. 219[219]

Yeryüzü Küre Şeklindedir

İkinci Bahis: Yeryüzünün küre şeklinde olup, gökyüzünün onu kuşattığı delil ile sabittir. Yine güneşin de, bu felek içinde yer aldığında şüphe yoktur. Hem Cenâb-ı Hak da: "Onun yanında bir kavim buldu" buyurmuştur. Güneşin yakınında oturan :»r kavmin olamayacağı malumdur. Hem sonra güneş, yeryüzünden kat kat büyüktür. 3inâenaleyh o güneşin, yeryüzünündeki bir gözeye girip batması nasıl düşünülebilir? 3unun böyle olduğu sabit olunca, ayetteki "Onu kara bir balçıkta batar buldu" ifadesi, Dirkaç şekilde yorumlanabilir:
a) Zülkarneynin mülkünün sınırları batıya ulaşıp, ondan daha ileri gidilecek -neskûn bir yer kalmayınca, her ne kadar aslında böyle değilse de güneşi bir gözede, oranlık bir çukura batıyormuş gibi gördü. Bu tıpkı, denizde yolculuk eden kimsenin güneşi, gerçekte denizin ötesinde kaybolduğu halde, sahili göremediği için, sanki nenize batıyormuş gibi görmesine benzer. Bu izahı, Ebu Ali el-Cübbâi, Tefsir'inde yapmıştır.
b) Yeryüzünün batı tarafında, denizce kuşatılmış yerler vardır. Binâenaleyh güneşe bakan, onun sanki o denizde batıp kaybolduğunu sanır. Batı denizinin, çok sıcak olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla, bu deniz bu açıdan "hamiye" (sıcak-hararetii) olmuş olur. Yine kendisinde balçık, kokuşmuş çamur çokça oulunduğu için "hamle" (balçık) olmuş olur. O halde ayetteki, "Onu kara bir balçıkta batar buldu" ifadesi, yeryüzünün batı tarafını denizin kuşattığına ve orasının çok sıcak olduğuna bir işarettir.
c) Ehl-i Ahbar (rivayete;ler), "Güneş, suyu ve balçığt çok bir gözede batar" demişlerdir. Bu, son derece akıldan uzak bir şeydir. Çünkü, ayın tutulmasını gözetlediğimizde ve bunu araştırdığımızda, bstıhiann, "Bu tutulma işi, gecenin evvelinde olduğunu söylediklerini;

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/250
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/250-251

doğuluların sse bu işin, gündüzün evvelinde vuku Dulduğunu söylediklerini gördüğümüzde; o zaman, batılılara göre gerenin başlangıcı olan zamanın, doğululara göre, gündüzün başlangıcı olduğunu anlamış oluruz. Hatta Dize göre gecenin başlangıcı olan o vakit, bir başka beldede ikindi, bir başka beldede öğle, bir diğer beldede kuşluk, dördüncü bir beldede, güneşin doğuş vakti, beşinci bir beldede de gece yarısı olduğunu anlarız. İşte bu durumlar, istikra (arama-tarama) ve araştırmalardan sonra elde edilen bilgiler olup, biz de güneşin bütün bu vakitlerde doğmuş, mevcut, görünürde olduğunu anladığımıza göre, güneşin bir çamura, kokmuş bir balçık gözeye battığının söylenmesi, bu yakînî bilginin aksine olmuş olur. Allah Teâlâ'nın kelamı ise böyle töhmetlerden berîdir. Binâenaleyh geriye, zikrettiğimiz, önceki yorumlara başvurmak kalır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onun yanında da bir kavim buldu" buyurmuştur. "Onun yanında" ifadesindeki "Onun" zamirinin neye râci olduğu hususunda iki görüş vardır:

a) Bu, "güneş" (şemse) râcidir. Zamirin müennes oluşu, "Şems" kelimesinin (müennes-i semai oluşundan) ötürüdür. Çünkü insan, güneşin orada battığını hayal edip, (öyle olduğunu zannedince), orada meskûn olan insanlar, sanki güneşe yakın bir yerde oturmuş gibi olurlar.

b) Bu zamir, "Kara bir balçık göze" (aynin hamietin) ifadesine râcidir. Bu görüşe göre, bunun izahı da bahsettiğimiz gibi olur.

Cenâb-ı Allah daha sonra, "Dedik ki; "Ey Zülkarneyn, onlara azab etmekte, yahut haklarında güzellik (tarafım; tutmakta (serbestsin)" buyurmuştur. Bu ifade ile İlgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu ifade, Allah Teâlâ'nın, Zülkarneyn ile vasıtasız olarak konuştuğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu ifadeyi, "Cenâb-ı Hak ona, bir peygamber vasıtası ile hitab etmiştir" manasına hamletmek, ayetin zahirinden sapmak demektir.

İkinci Bahis: Ehl-i Ahbar, bu yeri anlatırken, acâip şeyler söylemişlerdir. Ibn Cüreyc şöyle demiştir: "Orada, onikibin kapısı bulunan bir şehir vardı. Oradakilerin sesleri ve gürültüleri olmasaydı, insanlar güneşin batarken (çıkardığı sesi) duyarlardı.'

Üçüncü Bahis: Ayetteki bu ifade, batının en uç noktasında oturanların kâfir olduklarına defâlet etmektedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, küfürlerinde ısrar ederlerse onlara azab etme ile, onlara minnet edip, affetme arasında Zülkarneyn'i serbest bırakmıştır. Bu serbest bırakma işi, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamberi, müşrikleri (salıp; minnet etme (başa kakma) ile öldürme arasında muhayyer bırakmasında olduğu gibi. bu iki işin en uygununu düşünüp bulma manasında bir muhayyer bırakmadır. Eksen âlimler şöyle demişlerdir: "Ayette bahsedilen azab etme" öldürme; onlar hakkında güzellik tarafını tutma ise, onları öldürmeme, sağ bırakma manasınadır.

Daha sonra Zülkarneyn "Kim zulmederse" yani, "inkarın sürdürmek suretiyle kendisine zulmederse" demiştir. Bunun bu manaya olduğun . delili, Hak Teâlâ'nın buna mukabil, "Ama kim de iman eder ve salih amel işlerse ' buyurmuş olmasıdır. Sonra o "Onları, dünyada îken, öldürmek suretiyle azablandıracağız. Sonra da onlar Rablerine döndürülür ve o da onlara görülmedik, korkunç bir azabla azab eder. "Ama kim de iman eder ve salih amel işlerse onun için en güze! bir mükafaat var" demiştir. Hamza, Kisâi ve Asım'ın râvtsi Hafz nasb ve tenvin ile şeklinde diğer kıraat imamları se ref ve izafetle, şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraata göre, ef ve izafetle, cennet), mükafaat olarak onundur" demek olur. Bu tıpkı, 'Bu elbise, hibe olarak senindir" demene benzer. İkinci kıraata göre, bu ifadenin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) "Onun için, en güzel fiilin mükafaatı vardır. En güzef fiil ise, iman ve salih ameldir.

b) Bu, "Onun için engüzel sevap mükafaatı vardır" demektir. Buna göre mana, Onun için, en güzel mükafaat olan mükafaatlar vardır" şeklinde olur. "Ceza", kelimesi, "güzel mükafaat" ile tavsif edilmiştir. Mevsûfun sıfatına muzaaf kılınması, yaygın bir kullanıştır. Nitekim, "Daru'l-Âhireti" ve "Hakku'l-yakîn" izafetlerinde de böyledir.

Allah Teâlâ sonra, "Ona emrimizden kolayım söyleyeceğiz" buyurmuştur. Bu, "biz ona çetin ve zor olan şeyleri emretmeyiz. Ancak zekat, haraç ve benzen kolay şeyleri emrederiz" demek olup, "bu kolaydır" takdirindedir. Bu tıpkı, "kolay bir söz" (Isrâ, 26) ifadesinde olduğu gibidir. Son kelime, iki zamme ile yüsurâ şeklinde de okunmuştur. 220[220]

Zülkarneyn (a.s) En Uzak Doğuda

"Sonra o başka bir yol tuttu. Nihayet üstüne güneşin doğduğu yere ulaştığı zaman,onu öyle bir kavmin üzerine doğuyor buldu ki, biz onlar için buna karşı hiç bir siper yapmamıştık, işte böyle idi. Halbuki onun yanında olan şeyleri, biz ilmimizle kuşatmışızdır" (Kehf, 90-91).
Bil ki Allah Teâlâ önce Zülkarneyn'in güneşin battığı yere en yakın meskûn beldelere gittiğini beyan buyurup, sonra onun güneşin doğduğu yere en yakın meskûn beldelere gittiğini anlatmıştır. Böylece de Zülkarneyn'in başka bir yol tutup, güneşin, kendisine karşı Allah'ın hiçbir siper kılmamış olduğu bir kavmin üzerine doğar bulduğunu beyân etmiştir. Bu ifade ile ilgili iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Orada güneşin ışığının üzerlerine düşmesine mani olacak ne bir ağaç, ne bir dağ ne de bir yapı yoktu. İşte bundan dolayı güneş doğduğunda onlar, ya yerin içine doğru kazılmış tünellere giriyorlardı, yahut suya dalıyorlardı. Böylece de güneş doğunca, geçimlerini sağlamak için çalışıp çabalayamıyorlardı. Diğe insanların durumunun aksine, onlar geçimlerini güneş battığı zaman sağlamakle uğraşıyorlardı.
İkinci Görüş: Onların elbiseleri yoktu ve hayvanlar gibi hdp çıplak idiler. Astronom (coğrafya) kitaplarında ileri sürüldüğüne göre, ekseri zencilerin ve Ekvatora yakır beldelerdeki insanların durumu böyledir. Tefsir kitaplarında şu anlatılmıştır; "Biris şöyle demiştir: Yola çıktım ve gide gide Çin'i geçtim. Sonra bu kavmi sordum. Benimte onlar arasında bir gün - bir gecelik bir mesafenin kafdığı söylendi. Derken onlare ulaştım. Bir de ne göreyim, onlardan birisi kulağının birisini (altına) sermiş, b:: de üzerine giyinmiş (örtmüş). Güneşin doğuşu yaklaştığında çana benzer (şiddeti bir ses duydum ve bayılıp düştüm. Kendime geldiğimde, onların beni yağ 8» ovaladığını gördüm. Yine güneş doğunca, güreş suyun üzerindeki zeytinyağı gib duruyordu. Böylece onlar beni, tünellerine soktular. Güneş yükselip, gün ilerleyince balık avlamaya ve onları güneşin sıcağı altına atmaya başladılar. Böylece onlar pist
Daha sonra Cenâb-ı Hak " "İşte böyle idi. Halbuk onun yarımda olan şeyleri biz ilmimizle kuşatmışızdır" buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) İşte Zülkarneyn bunları yaptı. Bu yolları tutup, ulaşmak istediği yerlere ulaş-Biz onu hükümdar yapakken, onun bu hakimiyete layık olduğunu pek iyi biliyordu*.
b) Allah Teâlâ, o kavmin durumunu Kur'ân'da Hz. Peygamber'e bildirdi^ şekilde kılmıştı.
c) Zülkarneyn'in doğuda olanlara karnı tutumu, tıpkı batıaakilere karşı tutur ı gibi idi. Onlar hakkında verdiği hükmü, bunlar için de vermişti. Bu karar da, zâlimle-* (kâfirlere) azab etmek, mü'minlere iyilik etmek idi.
d) Cümle Kezalik "İşte böyle idi" lafzında tamamlanmıştır. Buna göre "AMı Teâlâ, o kavimlerin durumu, Zülkarneyn'in bulduğu bu şekilde idi" demiş. Daha sonra da, "Durumun böyle olduğunu Biz zaten biliyorduk" buyurmuştur. 221[221]

Zülkarneyn'e Sed Yapma Teklifi

"Sonra yine bir yol tuttu. Nihayet iki dağ arasına ulaştığı zaman, onların önünde hemen hemen hiç söz anlamaz bir kavim buldu. Onlar dediler ki: "Zülkarneyn, doğrusu Ye'cûc ve Me'cÛc, yeryüzünde fesat çıkarıyorlar. Bizimle onlar arasına bir set yapman İçin sana bir vergi verelim mi?" O dedi ki: liRabbimin, beni içinde bulundurduğu nimet daha hayırlıdır. Haydin siz bana kuvvetle yardım edin de, sizinle onlar arasına sağlam bir mania yapayım" (Kehf, 92-95).
Bil ki Zülkarneyn doğu ve batıya ulaşınca, başka yollar aradı ve böylece onlara girdi. Derken iki dağ arasına ulaştı. Şüphesiz Allah ona bu işleri yapabilecek ilim ve kudreti vermişti. Bu

---

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/251-253
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/253-254

konuda birkaç bahis vardır: [222][222]

Farklı Kıraatlar

Birinci Bahis: Hamza ve Kisâi, seddeyn kelimesini, sinin zammesi ile süddeyn, sedd kelimesini ise Kur'ân-ı Kerim'de her yerde fetha ile sudd şeklinde okumuşlardır. Âsım'ın râvisi Hafs ise, gerek seddeyn, gerekse sedd kelimelerini her yerde sinin fethası ile; Nâfi, İbn Âmir ve Âsim in râvisi Ebu Bekr, Kur'an'ın her yerinde, zamme ile sedd şeklinde; İbn Kesir ve Ebu Amr, bu ayette sin'in fethası ile, sedd ve seddeyn şeklinde, Yâsin'de geçtiği iki yerde zamme i!e sudd seklinde okumuşlardır. Kisâi, her iki şeklin de, aynı manaya iki kullanış (lehce> oidtr^mı söylemiştir. Yine sîn'in fethası ile olanın, insanın yaptığı şedde; zamme?' ile planın ise, Allah'ın yaptığı (tabii olan) şedde denildiği söylenmiştir. Bunun cem'i sudud şeklinde gelir. Bu, Ebu Ubeyde ve İbnü'l-Enbârî'nin görüşüdür. Keşşaf sahibi ise şöyie der: Bu kelime zamme ile olursa, ism-i mef'ul manasında olur. O zaman, "Allah'ın yaptığı ve yarattığı şey" hakkında kullanılır. Fetha ile okunursa masdar olmuş olur ve "insanların yapması ve icâd etmesi" demek olur. [223][223]

Yapdığı Seddin Yeri Hakkında Rivayet

İkinci Bahis: Zahir olan şudur ki bu iki sed kuzeydedir. Bunların, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki iki dağ olduğu söylenmiştir. Yine bu yerin, topraklarının sona erdiği yerde olduğu da söylenmiştir. Muhammed İbn Ce-et-Taberî, Tarlh'inde şunu nakleder: "Azerbaycan'ı fetheden orayı fethettiğin;» Hazar Denizi'ne doğru birisini gönderdi, O da gidip orayı gördü ve "Orada öer i güvenilir, engel olucu bir hendeğin ötesinde yüksek bir duvar (sur) var" diye anla-.. İbn Hurdâzbe, "Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik" adlı eserinde şöyle der: "(Halrfaj Vâaıtbillah rüyasında, kendisinin sanki "sağlam bir maniayı" aşıp fethettiğini gör. I Orasını görüp müşahede etsinler diye bazı adamlarını gönderir. Onlar "Bâbul Ebvâb"dan çıkıp oraya ulaşır ve orasını görürler. Orasını, eritilmiş bakırlar ve birbır -kenetlenmiş, demir kerpiçlerden yapılma bir de kilitli kapısı olan sur olara* anlatmışlardır. Sonra onlar, bu yerden dönmek isteyince, kılavuzları onları* Semerkand şehrinin hizasında bir yere çıkardı. Ebu Reyhan: "Bu sözden anlaşılan şudur: O şeddin yeri, meskûn arzın kuzeybatısının rub'unda (dörtte birinde)dir." İşin aslını ve hakikatini en iyi Allah bilir.
Üçüncü Bahis: Zülkarneyn o iki sed arasına varınca, onların gerisinde, onlardan uzakta, sözden anlamaz bir insan topluluğu buldu. Hamza ve Kisâİ fiili, "başka tarına bir şey anlatma kudretleri olmayan" manasında, yânın zammesi ve kâfin kesras ile yufkıhûne şeklinde; diğer kıraat imamları ise, yânın ve kâfin fethası ile
anlamazlar" şeklinde okumuşlardır. [224][224]

Kade Fiilinin Mânası

Daha sonra Allah Teâlâ, "Onlar dediler ki: "Zülkarneyn, doğrusu, Ye'cûc ve Me'cûc, yeryüzünde fese: çıkarıyorlar" buyurmuştur. Buna göre eğer, "Zülkarneyn, Allah'ın kendilerini "heme-hemen hiç söz anlamaz bir kavim" diye tavsif ettiği bu kavmin sözlerini nas* anlamıştır?" denilirse, şöyle cevap verilir: Kâde fiili ile ilgili iki açıklama vardır:
a) Bu fiilin müsbetinden menfi, menfisinden müsbet mana anlaşılır. Buna göre ayetteki Sjİ 'üjfâ bj&ft ifadesi onların hiçbirşey anlamadıklarını değil, güçlü* ve zorlukla anlayabildiklerine delâlet eder.
b) Bu fiil, "yaklaşma" (olayazma) manasınadır. Buna göre, ayetteki o ifade "onlar bitemezler,

---

[222][222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/255
[223][223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/255
[224][224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/256

anlamaya yaklaşmazlar," demektir. Bu görüşe göre ayette şöyfs bir takdir yapmak gerekir: "Onlar sözü, ancak işaret ve benzeri şeylerin yardımı ile, güçlükle anlarlar." Bu kâde'nin manası hususunda, birinci görüşün doğruluğuna istidlale daha elverişli bir ayettir. 225[225]

Ye'cûc ve Me'cûc

Dördüncü Bahis: Ye'cûc ve Me'cûc hakkında iki görüş vardır:
a) Bunlar, gayr-ı munsarıf olmalarından da anlaşılacağı gibi, isim olarak icâd edilmiş a'cemî (arapca olmayan) iki isimdir.
b) Bunlar, müştak (türetilmiştirler.
İsım, bunları hemzeli olarak, diğer kıraat imamları hemzesiz olarak «a'cûc ve mecûc şeklinde okumuşlardır. Bir başka rivayete göre bunlar, şeklinde okunmuştur. Bu kelimelerin, iki müştak isim olduğunu söyleyenler şu izahları .akmışlardır:
1) Kisâî, birincisinin ateşin tutuşması ve cayır cayır yanması manasına olan, deyiminden alındığını, çok hızlı hareket ettikleri için "Ye'cûc" adını ıdıklannı; ikincisinin de, denizin dalgası manasına olan tabirinden geldiğini söylemiştir.
2) Ye'cûc, "çok tuzlu oldu" manasındaki, ifadesinden alınmıştır. Onlara hızlı hareket ettikleri için bu ad verilmiştir.
3) Kuteybi şöyle der: Bu kelime, "Erkek deve kuşunun, koşmasındaki sesi duyulduğunda, kullanılan ^lui £ı deyiminden alınmadır.
4) Halil şöyle der: Acc, mercimek gibi bir tahıldır. Mecc de, tükrüğün sürülmesidir. O iki kelimenin, bundan alınmış olunması muhtemeldir.
Müfessirler Ye'cûc ve Me'cûc'un hangi kavimden olduğu hususunda değişik şeyler söylemişlerdir. Bu cümleden olarak onların Türklerden olduğu ileri sürüldüğü gibi; Ye'cûc'ün Türklerden.226[226] Me'cûc'ün Ceyi ve Deylam kabilelerinden oldukları ia ileri sürülmüştür.
Sonra bazı kimseler, bunları bedenleri küçük, boylan bir karış kadar kısa insanlar arak tavsif ederken; bazıları da, uzun boylu, iri cüsseli olarak tavsif etmiş ve kuşların pençesi gibi pençeleri bulunduğunu, yırtıcı hayvanların azı dişi gibi dişleri olduğunu söylemişlerdir.
Âlimler onların yeryüzünde nasıl fesat çıkardıkları hususunda da ihtilaf etmişlerdir. 3u cümleden olarak, onların insanları öldürdüğü; insan etleri yedikleri ya da, bahar günlerinde çıkıp insanların yeşilliklerini, ekin ve sebzelerini bitirdikleri söylenilmiştir. Kısaca, "fesat" kelimesi, bütün bu manalara da muhtemeldir. Muradını en iyi bilen AÎIah'dır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, iki sed arasındaki bölge halkının, Zülkameyn'e "Bizimle onlar arasına bir seç! yapman için, sana bir vergi verelim mi?" dediklerini nakletmiştir. Hamza ve Kİsât hare kelimesini haraç şeklinde okumuşlar; diğer kıraat alimleri ise hare diye okumuşlardır. Hare ve Harâc kelimelerinin aynı anlama geldiği söylenmiştir. Yine bunların, farklı iki kelime olduğu da belirtilmiştir. İşte âlimler bu iki görüş üzere ihtilâf etmişlerdir. Buna göre elifsiz olara-hare kelimesinin, "ücret" anlamına geldiği söylenmiştir. Çünkü insanlardan her bir bir miktar ücret, para çıkarmış, derken öteki başka şeyler, diğeri daha başka şeyle-Harâc ise, her sene sultanın topladığı şeydir, (vergi, öşür). Ferrâ: harfle, aslî, kö« isimdir; hare ise, bir masdar gibidir" derken, Kutrub, hare cizye; harâc ise topraktadır" demiştir. 227[227]

Sed Yapmak İçin Para istememesi

Onların bu talebi üzerine Zülkarneyn "Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet daha hayırlıdır. Haydi siz bana yardım edin " de* Yani, "Rabbimin beni sahibi kıldığı bol mal ve geniş zenginlik, sizin harcayacağın:: haraçtan daha hayırlıdır. Benim ona ihtiyacım yoktur" demektir. Bu, tıpkı Süleyma-(a.s)'ın, "İşte Allah'ın bana verdiği, sizin verdiğinizden daha çok

---

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/256
226[226] bkz. s. 243
227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/257-258

hayırlıdır"(Ne-' 36) demesi gibidir. İbn Kesir bu ifadeyi, izhâr edip iki nün ile mekkenenî şeklinoe okurken, diğer kıraat âlimleri de, idgâm üzere, şeddeli tek bir nûn ile mekker- şeklinde okumuşlardır.

Daha sora Zülkarneyn "Haydi siz bar kuvvetle yardım edin de, sizinle onlar arasına sağlam bir mani yapayım " demişt Yani, "Benim sizin malınıza ihtiyacım yok. Fakat, adam ve alet-edevatla yardımca bulunun da, onlarla seddi-yapayım." Yine bunun manasının, "Bana, mal yardımındı I bulunun da, o malı bu önemli işe sarfedeyim. Yoksa, kendim için sizden ma istemiyorum" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Redm kelimesi, sed,duvar anlamıa gelir. Arapça'da "kapıyı kapattım" anlamında yine, elbisemin yırtığı dikorek tamir ettim, onardım manasında, denilir. Redm kelimesi, seoc kelimesinden daha fazla kullanılır. "Üzerine yamalar vurulmuş" anlamında» £&jJJ tabiri de bu köktendir. 228[228]

Şeddin Yapılışı

"Bana, demir kütleleri getirin. Onun iki yanı tam denkleştiği vakit, "üfleyin" dedi. Nihayet onu bir ateş haline getirdiği zaman da, "Getirin bana, üstüne erimiş bakır dökeyim" dedi. Artık onu aşmaya da güç yetiremediler. Onu delmeye de muktedir olamadılar. "Bu, dedi, Rabbimden bir rahmettir. Fakat Rabbimin vaadi gelince, o bunu dümdüz yapar. Rabbimin vaadi haktır" (Kehf, 96-98).

Bil ki, zûbere'l-hadîd tabiri "Demir blokları ve parçalan" demektir. Halil: "ez-zubretu mine'l-hadtd" ifadesi, "büyük demir blok ve parçaları" demektir" demiştir. Hamza hariç, bütün kıraat imamları fiili, elifi uzatarak âtûnî şeklinde okumuşlardır. Hamza ise, "getirmek" masdarından olmak üzere (Î'tûnî) şeklinde okumuştu. Bu, Âsım'dan da rivayet edilmiştir. Bu, takdirinde olup, sonra bu bâ harf-i cerrî, şu ifadelerde de olduğu gibi, hazfedilmiştir: ve (orta teşekkür ettim); (Onu inkâr ettim; ona nankörlük yaptım).

Daha sona Cenâb-ı Hak "Onun iki yanı tam denkleştiği vakit" buyurmuştur. Bu cümlede bir hazf bulunmaktadır. Yani, "onlar o demir bloklarını Zülkarneyn'e getirdiler. Zülkarneyn onları üstüste koydu. Böylece, en aşağısından en yukarısına kadar iki dağın arasında yükselen birsed oluştu. Sonra Zülkarneyn, bu demir bloklara körükler yerleştirdi. Bu demirler, ısıtılıp da ateş haline gelince, bu ısınmış demirler üzerine erimiş bakırlar döktü. Böylece onlar birbirlerine kenetlenerek, âdeta yekpare, yalçın bir dağ haline geldiler" demektir. Bil ki, bu kesin bir mucizedir. Çünkü, böyle çok olan demir parçalan körüklenip ateş gibi olunca, hiçbir canlı ona yaklaşamaz. Halbuki onu körüklemek, ancak ona yakın olmakla mümkündür. Binâenaleyh, Allah Teâlâ sanki, bu büyük sıcaklığın tesirini o demirleri körükleyen insanların bedenlerinden uzaklaştırmıştır. Keşşâf sahibi: "Bu iki sed arasında yüz fersah mesafe olduğu söylenmiştir" der. İki fetha ile olmak üzere (sadefân) kelimesi, "iki dağın birbirine bakan iki yanı" anlamına gelir. Çünkü o iki yan, birbirlerine "tesadüf ederler" (birbirlerine bakarlar) ve birbirlerine tekabül ederler. Bu kelime, iki damme ile sudufeyn ve bir damme ve sükûn ile sudfeyn şeklinde de okunmuştur. Kıdr kelimesi, "bakır eriyiği"ne denir; zira o, sıvı olup akar. Bu kelime ufrığ (üfleyeyim) fiilinin mefûlü olarak mansubtur ve takdiri de, "bana bakır eriyiği getirin de, o bakır eriyiğini o demir parçalarının üzerine dökeyim" şeklindedir. Ancak, birinci "demir eriyiği" kelimesi, ikincisi kendisine delâlet ettiği için hazfedilmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra "...muktedir olamadılar" buyurmuştur. Fiilde, kolaylık olsun diye, te harfi hazfedilmiştir. Çünkü te mahreç bakımından tîya yakındır. Bu ifade, sînin sâd'a çevrilmesiyle şeklinde de okunmuştur. ifadesine gelince, bu "onun üstüne çıkmaya ve onu aşmaya" demektir. Yani, "çok yüksek olduğu ve birbirine iyice kenetlendiği için ne onun üzerine çıkabildiler, ne de çok katı ve sert olduğuj için onu delebildiler" demektir.

Sonra Zülkameyn "Bu, Rabbimden bir rahmettir" demiştir. Burada "bu" ifadesi, o şedde işarettir. Yani, "Bused, Allah'tan bir nimet ve kullarına bir rahmettir" demektir. Veya bu zamirle, "o iki dağın yakasını bir araya getirip dümdüz yapma imkanı ve kudreti Allah'tan bir

---

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/258

rahmettir" demektir. "Fakat, Rabbimin vaadi gelince" yani Kıyametin gelmesi yaklaşınca, Allah Teâlâ o şeddi, dümdüz eder. Yerle bir eder. Arapça'da, yüksek iken, yerle bir, dümdüz olan herşey hakkında Ütt (indekke) "dümdüz oldu" fiili kullanılır. Bu kelime, "dümdüz arazi, toprak" manasında olmak üzere, med ile Vsİ (dekkae) şeklinde de okunmuştur. "Rabbimin vaadi haktır"229[229]

Kıyametin Yaklaşması

"O gün, biz onları birbiri içinde dalgalanır halde bırakmtşızdir. Artık, sûra da üfürülmüştür. Böylece, hepsini (mahşerde) derleyip toparlamışadır. Beni anma hususunda gözleri perdeli olan, (Kur'ân'ı) dinlemeye tahammül edemeyen kâfirlere, o gün cehennemi öyle bir arzedeceğiz ki" (Ketıf, 99-101). 230[230]

Yecûc ve Me'cücün Çıkışları

Bil ki, buradaki "onları" zamiri, Ye'cûc ve Mecûc'a râcidir. "O gün" ifadesiyle ilgili birkaç görüş bulunur:
1) Şeddin yapıldığı gün onlar, şeddin gerisinde, orayı aşmaktan men edildikleri için, birbirine girerek dalgalandılar" demektir.
2) Buradan çıkış esnasında, birbirlerine girerek dalgalanacaklardır. Denildiğine göre, onlar, şeddin gerisinden çıktıkları zaman, dalga dalga sürüler halinde ülkelere yayılacakları denize ulaşıp bütün suyunu içecekler ve bütün canlılarını da yiyeceklerdir. Sonra, ağaçları yiyecekler; insanların etlerini yiyecekler. Ama, Mekke, Medine ve Beyt-i Makdis'e gelemiyecekler. Daha sonra Allah Teâlâ, onların üzerine bazı canlılar gönderecek, bu canlılar da onların kulaklarının içine girecekler, böylece de onlar ölecekler.
3) Buradaki "o günden murad, "Kıyamet günü"dür. Bütün bu görüşler muhtemel olmakla beraber doğruya en yakın görüş, bundan muradın, "Allah'ın o şeddi, yerle bir ettiği gün" olmasıdır. İşte o esnada, Yecûc ve Mecûc birbirine girip dalgalanır, bundan sona da Sûra üflenir. Böylece bu da Kıyametin alâmetlerinden olmuş olur.
Sûr" hakkındaki izah daha önce geçmişti; sonra yine gelecek. Cehennemin kâfirlere arzedilmesi ve gösterilmesi; böylece de, bütün dehşetiyle ortaya çıkması kâfirlere Dir tür ceza yerine geçirilmiştir. Çünkü bu onlara, büyük bir gam ve hüzün, endişe verir. Allah Teâlâ cehennemi, kör ve sağır olan kâfirlere açıp göstereceğini beyan etmiştir. "Körlük" ayetteki, "Beni anma hususunda gözleri perdeli olan" ifadesiyle anlatılmıştır. Bundan murad, o kâfirlerin hakkı kabulden şiddetle kaçınmalarıdır. Buradaki "sağırlık" ise, ayetteki; "Kur'an'ı dinlemeye tahammül edemezler" ifadesiyle anlatılmıştır. Yani, "onların halleri sağırlıktan daha ileridir. Çünkü sağır olan kimse, eğer kendisine iyice bağınlırsa, duyabilir. Bunlar ise, bu güçten de yoksundurlar" demektir. Alimlerimiz, "(Kur'ân-ı) dinlemeye tahammül edemezler" 'fadesini, "istitâ'anın, fiille beraber olduğu'na delil getirmiştir. Bu böyledir, çünkü onlar, işitmedikleri zaman, muktedir olamamış oldular. Kâdî ise, "Bundan murad, o kâfirlerin, kelâm-ı ilahiyi dinlemekten nefret etmeleri ve bunun onlara çok ağır gelmesidir. Bu, bir adamın, "Falancaya bakmaya tahammül edemiyorum" demesi gibidir" demiştir. İşte burası, Zülkarneyn kıssasının sonudur. 231[231]

Kâfirlerin Ziyanı

"Kâfirler, Beni bırakıp da kullarımı dostlar edineceklerini mi sandılar? Biz, cehennemi o kâfirler için bir konak olarak hazırladık. De ki: "işler bakımından

---

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/259-260
230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/260
231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/261

en çok ziyana uğrayanları, kendilerinin iyi yaptıklarını sanarak, dünya hayatındaki gayretleri boşa gitmiş olanları size haber vereyim mi? Onlar, Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edip de yaptıkları boşa gitmiş olanlardır. Biz, Kıyamet gününde onların işte bunlar amellerini tutmak için terazi koymayacağız. Cezası, inkâr ettikleri ve ayetlerimle peygamberlerimi alaya aldıkları için cehennemdir" (Kehf, 102-106).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 232[232]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin halini beyan edip, onların Kur'ân'dan ve Resûlullah'ın getirdiği şeyleri dinlemekten yüz çevirdiklerini beyan edince, bunun peşisıra, "Kâfirler, beni bırakıp da kullarımı dostlar edineceklerini mi sandılar?" buyurmuştur. Bundan murad şudur, "Onlar, ayetleri tefekkür etmekten yüz çevirip Allah'ın ve Resulünün emirlerini kabul etmemede direnirlerken, kendilerine taptıkları o şeylerden faydalanabileceklerini mi zannediyorlar?" Bu, kınama ye azarlama üslûbunda gelmiş olan bir istifhamdır, 233[233]

İkinci Mesele

Ebu Bekir, Asım'a nisbet etmeksizin, bu ayeti sînin sükûnu, bâ'nın ref'iyle (efe hasbu) şeklinde okunmuştur. Bu, Ebu Bekir'in, Asım'dan farklı okuduğu yerlerden birisidir.
O, bu kıraatin, Em iru I müminin Ali İbn Ebi Talib'in Kıraati olduğunu söylemiştir. Buna göre hasbü kelimesi mübtedâ, cümlesi de haberdir. Mana ise, "şunları dost edinmeleri, onlara yetecek ve kâfi gelecek midir?" şeklindedir. Diğer kıraat namları ise bunu mazi sîğasıyla Şeklinde okumuşlardır ki, buna göre bunda mahzuf bulunmaktadır. Mana, "kâfirler, kullarımı dostlar edinmelerinin faydaları alacağını mı zannettiler?" şeklindedir. 234[234]

Üçüncü Mesele

Buradaki "kullarım" kelimesi hakkında birkaç görüş bulunmaktadır. Bununla, Hz. İsa (a.s)'nın ve meleklerin
kastedildiği söylenmiştir. Yine, "Bunlar, kâfirlerin dost edinip kendilerine itaat ettikleri şeytanlardır" denilmiştir. Bunların putlar olduğu da Öftenmiştir. Putlar, "sizin gibi kullardır" (Araf, 194) ayetinde olduğu gibi; kullar olarak Allah Teâlâ sonra "Biz, cehennemi o kâfirler için bir monak olarak hazırladık" buyurmuştur. Nüzülâ kelimesiyle ilgili iki görüş rc-nmaktadır:
1) Zeccâc, "Bu kelime, gidilecek ve konaklanacak yer demiştir" demiştir.
2) Bu, "konaklayan misafirler için hazırlanmış yer" anlamındadır. Bunun bir ttanzeri de, "Onları elim bir azâb ile müjdele" (Al-i imrân. 21» ayetidir. 235[235]

En Fazla Hüsranda Olanlar

AJlah Teâlâ sonra, bu kavmin cehaletine işaret eden şeye dikkat çekerek "De ki: İşleri bakımından çok ziyana uğrayanları, dünya hayatındaki gayretleri boşa gitmiş olanları size paber vereyim mi?" buyurmuştur. Burada kastedilenlerin ruhbanlar olduğu szyenmiştir. Bu, "Yorucu işler yapan(lar)" (Gftsiye, 3) ayeti gibidir. Mücahid'den, zkt anp ehl-i kitab oldukları görüşü; Hz. Ali'den de Ibnu'l-Kevvâ' bunları Hz. Ali'ye «arınca, onun, "Bunlar, Harûrâ halkıdır" dediği rivayet edilmiştir. Esas oian işe şöyle animesidir: Bunlar, aslında günah olan bazı amelleri taat (ibadet) zannı ile «canlardır. Bu ameller taat olsa bile, onlar kâfir oldukları için,

---

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/262
233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/262
234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/262-263
235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/263

kendilerinden bunlar edilmez. O halde onlar, bu amelleri mükafaat ümidi ile yapmışlar, ücret almak Kıyamette paçalarını kurtarmak için böyle gayret etmiş ve yorulmuşlardır. Onlar iKİarını elde edemedikleri için, Allah onların dâllin (sapmış) olduklarını beyân taaştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak onların ne yaptıklarını beyân ederek "Onlar Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edip de lan boşa gitmiş olanlardır" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 236[236]

Birinci Mesele

"Onu gördüm" manasında islâJ denilmesinin de deia ettiği gibi, "Allah'a lika (kavuşma)", Allah'ı görme demek İmdi, eğer, "Lika, "kavuşmak" demektir. Nitekim Cenâ b-ı Hak da, "$u, takdir edilmiş bir emr üzere, iltikâ etti (birbirine kavuştu)"(Kam), buyurmuştur. Halbuki bu manada kavuşma Allah Teâlâ için imkansızdır. Binâenaleyh bunu, Allah'ın mükafaatına kavuşma manasına hamletmek gerekir?" denilirse, şöyle cevap verilir: "Lika" aslında kavuşmak,karşı karşıya gelmek manasına ise :-"görme" manasında kullanılması da zahir ve meşhur bir mecazdır (yaygınc Mu'tezile'nin "Bununla, Allah'ın mükafaatına kavuşma" kastedilmiştir" şeklinde* hükümleri, ancak ayette bir takdir yapma ile olur. Halbuki lafzı, meşhur ve yay; n mecazî manasına hamletmek, onu, yapılacak bir takdire göre ortaya çıkacak : r manaya hamletmekten daha uygun olduğu malumdur. 237[237]

İkinci Mesele

Mu'tezile, ayetteki, "Amelleri boşa gitmiştir" ifadesr ı amellerin boşa gitmesinin ve silinmesinin doğru bir hüku olduğuna delil getirmişlerdir. Biz bu meseleyi Baka ti Sûresi (217) ayetinin tefsirinde tafsilatlı olarak ele almıştık. Bundan dolayı buraca] tekrar etmiyoruz. 238[238]

Kâfirlerin Önemsizliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Biz, Kıyamet günün z-. \ onların amellerini tartmak için terazi koymayacağız" buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Biz onları, hor görüyoruz. Onların, yanımızda hiçbir kıymetleri yoktur.
2) Biz onlar için, bir terazi kurmayız. Çünkü terazi, ancak taat ve günahla' -nisbetini belirlemek ve hem günah hem sevabı olan mü'minler için konulur.
3) Kâdf şöyle der: "Günahları fazla olan kimsenin yapmış olduğu ibadet .-* taatlar, sanki hiç yapılmamış gibidir. Binâenaleyh o taatlann hiçbiri, tartıya girmez Bu tefsir Mu'tezilî KAdl'nin, "amellerin boşa çıkması ve silinmesi" görüşüne göredir.
Allah Teala sonra "İşte bunlar onların cezası cehenneme-buyurur. Binâenaleyh buradaki zalfke "Bahsettiğimiz bütün bu çeşitli ceza vs tehdidier, onların bâtıl amellerinin'karşılığıdır" demektir. "Cehennem" cezâûhu-ifâdesinin atf-ı beyanıdır. Cenâb-ı Hak, bu cezanın, şu iki suçun toplamına gör? verildiğini beyan etmiştir: -
a) Onların inkârları, \
b) İnkârlarına ilaveten, Allah'ın ayetleri ve peygamberleri ile alay etmeleri, sırf inkar ve yalanlama ite yetinmeyip, işi onlarla alay etmeye kadar vardırmaları... 239[239]

Müminlerin Mükâfatı

"iman edip, sâlih ameller işleyenlere gelince, onların konaklan da Firdevs cennetleridir. Onlar,

---

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/263
237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/264
238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/264
239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/264-265

orada ebedi kalırlar ve oradan ayrılmak istemezler" (Kehf. 107-108).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 240[240]

Birinci Mesele

Allah Teâla, vaidinin peşisıra vaadinden bahsetmiştir. Yine O, cehennemin kâfirler için bir konaklama-ağırlama (!) yeri olduğunu belirtince, bunun peşisıra, iman ve sâlih amele teşvik edecek şeyleri zikrederek, "iman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, onların konaklan da Firdevs cennetleridir" buyurmuştur. 241[241]

İkinci Mesele

Amel-i sâlih, iman üzerine atfedilmiştir. Birbirine atfedilenler, birbirinden farklı şeylerdir. Binâenaleyh bu,
sal ıh amelin imandan başka olduğunu gösterir. 242[242]

Üçüncü Mesele

Katade: Firdevs'in, cennetin merkezi ve en üstün yeri olduğunu söylerken, Kâ'b "Cennetler içinde, Fİrdevs'den daha üstün ve yücesi yoktur. Orada, emr-i bi'lmarûf, nehy-i münker (iyiyi .emir, kötüyü nehyeden) kimseler bulunacaklardır" demiştir. Mucahid "Fİrdtvt, Rumca, "Bahçe" manasınadır" der. Hz. Peygamber (s.a.s)'in söyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
"Cennet yüz derecedir ve her iki derecesi - -andaki mesafe yüz yıllık yoldur. En üst derecesi ise Firdevs'dir. Dört nehir de v nettendir. Firdevs onların da üstündedir. Binâenaleyh Allah'dan cenneti rediğinizde, ondan Firdevs'i isteyiniz. Çünkü Firdevs'in üzerinde o Rahman'm ; Arşı vardır ve cennet nehirleri oradan çıkar." 243[243]

Dördüncü Mesele

Bazıları şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, bütün cenneti rnü'minler için bir konaklama ve ağırlama yeri kılmıştır.
Kerim (cömert) olan, ağırlamanın yanısırahil'at da giydirir (elbiseler verir). Halbuki cennetin bütününden sonra, geriye sadece ru'yetullah (Allah'ı görme) kalır, imdi: "Allah Teâlâ ilk ayette cehennemin tamamını kâfirler için bir konaklama kılıp, cehnnemden sonra da daha ileri bir azab kalmayacağına göre, burada da cennetin tamamını müminlere konaklama kılmış ve artık cennetin ötesinde bir ikram kalmamıştır?" diye bir sual sorulacak olursa şöyle cevap veririz: "Cehenneme girdikten sonra kâfir için, bundan daha ileri bir azab derecesi daha vardır. Bu da, kâfirin Allah'ı görememesidir. Nitekim Hak Teâlâ, "Hayır, şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden katiyyen mahrumdurlar. Sonra onlar muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir"(Tatfit, 15-16} buyurmuş ve cehenneme girmeyi, Allah'ı görememeden sonra zikretmiştir. 244[244]

Cennetlikler Nakil İstemezler

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Oradan ayrılmak istemezler" buyurmuştur. "Hİvel", tahavvül, yer

---

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/265
241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/265
242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/265
243[243] Müsned, 2/335, 339.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/265
244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/266

değişimi demektir. Arapaca'da "O, yerinden ayrtldt" denilir. Bu tıpkı, "Yine onu sevmeye döndü" denilmesi gibidir. Yani "Cennet mutlulukları ve mükafaatları üzerinde, bunlardan daha ileri başka bir mutluluk ve hayır yoktur. Ehl-i cennet bunlardan başa birşey istesinler" demektir. Bu ifade, cennetin son derece mükemmel olduğuna delalet eder. Çünkü insan dünyada iken, saadet sayılacak bir dereceye ulaştığında, gözü yine de'ondan üstün olana geçer." 245[245]

Allah'ın Kelimeleri Tükenmez

'De ki: "Rabbimin kelimelerini yazmak için, denizler mürekkeb olsa ve bir o kadarını da, yardımcı olarak onlara ilave etsek, Rabbimin kelimeleri (yazılıp) yenmeden, o denizler tükenir." De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilahınızın, ancak tek ilah olduğu vahyediliyor. Artık kim Rabbisine avuşmayı ümid ve arzu ediyorsa, sâlih amel işlesin ve Rabbisine ibadette hiç kimseyi ortak tutmasın" (Kehf. 109-110).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 246[246]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede, çeşitli delil ve beyyinelere (açıklamaları) getirip, geçmiş kimselerin kıssalarından
bahsedince, Kur'ân'ın mükemmelliğine dikkat çekerek, 'De ki: "Rabbimin kelimelerini yazmak için, denizler mürekkeb olsa" buyurmuştur, Midâd" mürekkeb demektir. Bu, kandilin yağına da denilir. Buna göre mana, "Eğer Van'ın ilmini ve hükümlerini kelimelerle yazacak olsan ve denizler de bu yazma c n mürekkep olsa" şeklindedir. Buradaki Bahr kelimesi ile, cins (bütün denizler) -i^rad edilmiştir, yani "Bütün denizler mürekkep olsa, Cenâb-ı Hakk'ın kelime ve- '.Kümleri yazılıp bitmeden, bu mürekkep tükenirdi" demektir. Sözün özü şudur:
Denizleri ne kadar geniş ve büyük görürsen gör, bil ki bunlar sınırlıdır. Ama Allah'ın nı sonsuzdur. Sınırlı olan şey, kesinlikle sınırsız olana yetmez."
Hamza ve Kisâî fiil cemi olan fail "kelimât" lafzından önce yer aldığı için, yâ e (müfret) olarak yenfede şeklinde okurlarken; diğer kıraat imamları, fail müennes olduğu için (müennes olarak) tenfede şeklinde okumuşlardır.
Rivayet olunduğuna göre, Huyeyy b. Antab, "Kitabınızda, "Kime hikmet .eriiirse, muhakkak ki ona çok hayır verilmiştir" (Bakara. 269) denilmektedir. Fakat azler (yine o kitabınızdan), "Size az bir ilimden başkası verilmemiştir"'(im. bsj ayetini x okuyorsunuz" deyince, işte bu ayet nazil olmuştur: Yani "Evet, bu çok olan -ayırdtr. fakat bu çok hayır, Allah'ın kelimeleri (ilim) denizinden ancak bir katredir" aenilmek istenmiştir. 247[247]

İkinci Mesele

(Ehi-i sünnet) âlimlerimizin, "Allah'ın kelamı bir bütündür" şeklindeki sözlerini tenkid eden muhalifler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu ifade, Allah'ın pek çok kelimeleri olduğunu gösteren açık bir ifadedir." Alimlerimiz, ayetteki "kelimeler" sözünü, Allah'ın ilminin müteallekâtı (yani bildiği şeyler) manasına almışlardır. Cübbâî şeyle der: Ayetteki, "Rabbinin kelimeleri tükenmeden" İfadesi, Allah'ın kelimelerinin ---enebilir olduğunu gösterir. Yokluğu (tükenebilirliği) söz konusu olan şeyin kadim zıması imkansızdır. Hem sonra Cenâb-ı Hak, "Bir o kadarını da yardımcı olarak : denizlere) ilave etsek" buyurmuştur ki bu da, Allah Teâîâ'nın, bunu getirmeye (yapmaya) kadir olduğuna delâlet eder. Getirilebilen şey muhdes (mahluk) olur. Muhdee olan da, onun mislidir. O halde, o da muhdestir."

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/266
246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/266-267
247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/267

Âlimlerimiz buna, "Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın o ezeli ilim sıfatının tealluk ettiği (bildiği) şeyler kastedilmemiştir (yoksa o sıfatın bizzat kendisi kastedilmiştir)" diyı cevap vermişlerdir. 248[248]

Peygamberin Beşer Olusu

Bil Ki Allah Teâlâ, Kelâmının (Kur'ân'ın) mükemmel olduğunu beyan buyurun; r Hz. Mvıhammed (s.a.s)'e tevazu yolunu tutmasını emrederek, "De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana yalnız vahyolunuycr* buyurmuştur. Bu, (insan olarak) herhangi bir bakımdan aramızda bir farklılık yoktu-Fakat Cenâb-ı Hak bana, "Bir, tek ve samed (hiçbir şeye muhtaç olmayan ve herşeyn kendisine muhtaç olduğu) Allah'dan başka ilahın olmadığını" vahyediyor" demek- -Ay«t şu iki neticeye delâlet eder.
a) turadaki innema (ancak) kelimesi hasr manasını ifade eder.
b) Allah'tn tek bir ilah oluşunu, şem'î (nakli) delillerle isbat etmek mümküne Biz bu iki neticeyi, diğer sûrelerde çok kuvvetli izahlarla anlattık.
Allah Teâlâ sonra "Artık kim Rabbisine kavuşma ümid ve arzu ediyorsa" buyurmuştur. "Recâ", insanın faydalı şeylerin kendis ulaşıp gedeceğini sanması ve ummasıdır; "Harf" ise, zararlı şeylerin kendisine ulaşa geleceğinden korkması ve endişe etmesidir. Âlimlerimiz ayetteki, "Rabbe kavuşm* ıfadeemi, Allah'ı görme manasına alırlarken; Mu'tezile bunu, Allah'ın mükai kavuşma ve ulaşma manasına almıştır. Bu münazaranın, bahsi biraz önce geçmişti. Hayret... Allah Teâlâ bu sûrenin sonunda Kendisinin görülebileceğ -* detftlşt edecek hususları şu üç ayette ortaya koymuştur:
a) "Onlar Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr ederler"(Kefh, 105) ayeti
b) "O (mü'minlerin) konakları da Firdevs cennetleridir" (Kefh, 105) ayeti.
c) "Artık kim Rabbisine kavuşmayı, ümid ve arzu ederse" iKew, no» ayeti. Bı ayeiief#en daha güçlü bir beyân olamaz.
Daha eoma Cenâb-ı Hak, "Salih amel işlesin" yani "Allah1 kavuşma arzu ve ümidini taşıyan kimse, sâlih amellerle meşgul olsun" buyurmuştu Salih(iyi-güzel) amel, bazan Allah rızası için, bazan da görsünler-duysunlar (riya ve sum'a) için yapılaığından dolayı, ayette şu iki şarta yer verilmiştir: rızası için yapılmaları şartı.
b) Her türlü şirkten uzak olmaları şartı. İşte bu sebeble Cenâb- Hak, 'Ve Rabbisine r-adette hiç kimseyi ortak tutmasın" buyurmuştur.
Rivayete göre bu ayet Cündeb b. Züheyr fra) hakkında nazil olmuştur. Çünkü ;. Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Ben amellerimi Allah rızası için yapıyorum ama. onları .asarken eğer birisi beni görürse, bu da hoşuma gidiyor" dedi. Hz. Peygamber (.a.s) bunun üzerine "Hiç şüphesiz Allah, kendisinde bulunan ameli kabul etmez"249[249] buyurmuştur. Yine rivayet edildiğini gör Hz. Peygamber (s.a.s) ona: "Senin için iki iki ecir vardır: Gelinin ücreti ve açık olanın ücreti" demiştir 250[250] Birinci rivayet, "Yaptığı ameli ile "ya ve gösterişi kastetiğindeki" şeye; ikinci rivayet de, yaptığı amekte, (başka -sanların da) kendisine uymalarını, (aynını yapmasını) isteyerek, göstermesine şarettir. Birincisi, mübtedilerin (işe yeni başlayanların); ikincisi ise kâmil ktmeeterin -akamıdır. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd; Efendimiz Hz. Muhammed'e âlime ve ashabına salat olsun.
Musannif (Râzî) şöyle der: Bu sürenin tefsiri, Gaznîn şehrinde, 602 senesinin safer ayının 17'sinde Salı günü tamamlandı. Ekremü'l-Ekremin ve Erhamur-Hahimin olan Allah'dan, Kıyamet günü bize mağfiret ve fazlını nasib etmesini niyaz ederiz. O, en büyük lütuf sahibidir. 251[251]

248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/267-268
249[249] Benzeri, Mûsned, 5/5.
250[250] Tirmizi, zühd, 49 (4/594).
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/268-269

MERYEM SÛRESİ

Bu sûre 96 ayet olup, Mekkî'dir. Kât hâ yâ ayn sâd sûrenin bu başlangıcına ait farktı kıraatlere girmeden önce, şu ûç mukaddimenin (hususun) belirtilmesi gerekir:

Elifba Harflerinin Telaffuzu

Birinci mukaddime: Huruf-ı mu'cem iki veya üç harfli olmak üzere, iki çeşittir. Arapların adeti, iki harfli olanları, kesik kesik ve imâleli olarak mesela, bâ, tâ, sâ şeklinde telafuz etmek şeklinde cereyan etmiştir. Benzerleri de böyledir. Yine onlar, ortalarında elif bulunan üç harfli kelimeleri de 'işba' " lı telaffuz ederler, mesela dâl, zâl, sâd, dâd derler. Bunların benzerlerini de aynı şekilde okurlar. Bu muc'em harflerden sadece zâ hususunda alışılagelen şu iki şey olmuştur: Telaffuz ederken bunun yâ'sını izhar ederek onu üç harfli kılanlar imâle yapmazlar, zây derler. Telaffuz ederken, ya'sını izhar etmeyenler ise iki harfli kelimeye benzetirler ve imale yapmazlar (zâ) derler.
İkinci mukaddime: Bütün her yerde, fethanın işba' yapılmasının asıl olduğunun; imâle yapmanın ise, feri olduğunun bilinmesi gerekir. İşte bundan dolayı imâle edilen her kelimenin işbâ'sı caiz olduğu halde, işba' yapılan her fethaıı harfin imalesi caiz değildir. 1[1]

Bu Sûrenin Başlangıcının Kıraati

Üçüncü mukaddine; Bu sûrenin başlangıcı okuma konusunda kıraat imamlarının üç çeşit kıraati bulunmaktadır:
a) Onlar asi olana tutulmuşlardır ki, bu asıl olan da hâ ve yâ'nın fethasının işba' edilmesidir.
b) Hâ ve yâ'nın imâle ile okunması.
c) Hem asıl hem de fer' olan şeyi birleştirmek, cem etmektir. Bu durumda hâ ile yâ arasında bir farklılık meydana gelir. Bu sebeble kıraat âlimleri, onlardan hangisi olursa olsun, birini fethaıı, diğerini de kesreli okurlar. Onların, bu ihtilafı gerektiren sebep hususunda iki görüşleri vardır.
1) İşba'lı fetha, asıldır. İmâle ise, kullanılışı meşhur olan bir fer'clir. Dolayısıyla hem aslı, hem de fer1 olanı gözetebilmek için, onlardan birisi işba ile, diğeri de imâle okunur ki, bu onlardan birisini nazar-ı dikkate alıp, diğerini almamaktan daha güzeld r
2) Telaffuzda iki harfti olan elifba harfleri ise kesik kesik okunduklarında imâr ile; kesik kesik okunmadaklarında ise, işbu1 ile okunurlar. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesindeki hâ ve yâ harfleri okunurken kesik kesik; yazıda s-bitişiktirier. Binâenaleyh, her iki tarafı, yani hem okunuş hem de hat, (yazı) cihetr gözetbilmek için bunlardan birinde imâle, diğerinde ise işba' yapılır.
Sen bu temel kaideyi iyice kavradığında şimdi diyoruz ki: Bu hususta değişik oie.-şu kıraatler bulunmaktadır:
a) Bu hususta bilinen kıraat, hem hâ'nın, hem de yâ'nın fethalı okunmasıdır.
b) Hâ harfini meksûr, yâ harfini de meftûh ile okuma. Bu, Ebu Amr ve İbr Mübadir'in2[2] kıraatidir. Eyyûb'dan ise, bunların kesik kesik okunması rivaye edilmiştir. Kıraat imamları, bu hâ ile tenbih harfi olan hâ'yı birbirinden ayırmak içr yâ'yı değil de hâ'yı kesre ile okumuşlar. Çünkü, tenbih edatı olan hâ, kesinlikle meksL-olarak okunmaz.
c) Hâ'nın fethası, yâ'nın da kesresi ile okumak. Ebu Hamza, A'meş, Talha vç Âsimin ravisi Dahhak'ın kıraatidir. Bunlar, hâ'yı değil de, yâ'yı meksur okumuşlardr Çünkü, yâ, kısrenin kardeşidir. Kesreyi, kardeşi olana vermek, münasabeti korume için, meftun olan yabancı

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/273
2[2] Nüshalarda İbn Mübadir diye geçen bir isim kıraat alimleri arasında bilinmemektedir. Muhtemele* İnb Münazir'in tahrifi sozkonusudur (ç.).

harfe vermekten daha evlâdır.
d) Her ikisinin birden imâle yapılmaları. Bu, Kisâî, Mufaddal, Asım'ın ravıs Yahya, İbn Amİr'İn ravisi Velid İbn Eşlem, Zûhrî ve İbn Cerir'in kıraatidir. Bu zâtla bu iki harfi, hâ'nın ve yâ'nın imale edilmeleri hususunda zikredilen iki sebepten dola. imâle ile okumuşlardır.
e) Hâ'nın dammesi ve yâ'nın fethası ile okunması, Bu, Hasan el-BasrîV -kıraatidir. Hasan el-Basrî'den, hâ'nın fethası, yâ'nın zammesi ile okunabileceği ? rivayet edilmiştir. Keşşaf Sahibi, Hasan el-Basrî'den bu iki harfin damme ite okunacağını da rivayet etmiştir. Bunun üzerine ez-Zemahşeri'ye "Hasar el-Basrî'den böyle bir kıraat sabit olmamıştır. Çünkü İbn Cinnî, Kitâbu'I Muhteset3[3] de şunu zikretmiştir: Hasan el-Basrî'nın kıraati, herhangi birini belirtmeksizır bu iki kelimeden birini fetha, diğeri bir de damme ile okumaktır" denilmiştir. Bazıls-da şu açıklamayı yapmışlardır: Hasan el-Basrî'nin bunlardan herhangi birini damrre okumaya yönelmesinin sebebi şudur. Çünkü o bu kelimelerin ayne'l-fiilinin tıpkı, dâ ve mâl kelimelerinde olduğu gibi vâv'din elife dönüştüklerini düşünmüştür. Çünkü bu elifler, iştikakları olmadığı için malum olmasalar bile, bunlar lafzı bakımından kendilerine benzeyen şeylere hamledilmişlerdir.Binâenaleyh, kelimesinin ortasında elif geldiğinde, onun vâvdan dönüşmüş olduğuna inanmak gerekir. Çünkü, dilde galib ve genel olan durum budur. Binâenaleyh, Hasan el-Basrî, hân ve yân kelimelerinin elifinin vâvdan dönüşmüş olduğunu düşününce, o elifi vâv hükmünde kabul etmiş ve, mukabilini de dammeli okumuştur. Çünkü vâv, dammenin kardeşidir.
f) Bu iki harfin, bir tür dammeli işmâm ile okunması... 4[4]

Birinci Mesele

Ebu Cafer jutf kelimesinde, âyn'ın nûnûnun açıkça okunmasının yanısıra, ufacık bir sekte ile, bu harfleri birbirinden aytrmak şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, âyinin nûnunu da gizlemelerinin yanısıra, harfleri birbirine ulayarak okurlar. 5[5]

Fevatihu's - Suver Hakkında

İkinci Mesele

Maruf olan kıraat, sâd harfini, kelimesine idğâm ederek okumaktır. Asım ve Yakûb'un, bunu, izhar ile okudukları rivayet olunmuştur.
Fevâtihu's-Suver hakkında ileri sürülen görüşler daha önce geçmişti. Ancak ne varki, burada söylenmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır. İbn Abbas(r.a.)'nın Cenâb-ı Hakkın ifâdesinin kendisi tarafından kendisini öven bir sena ve medh ifâdesi olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. İşte bundan dolayı, kimileri, bu ifâdenin Daşındaki "kâf", "kâfin" (yeter), "hâ" harfini "hadim" (hidâyet eden); "ayn" harfini, "âlim" (bilen), "sâd" harfini de "sadık" (doğru) anlamına almışlardır. İbn Abbas ;r.a.)'dan kaf harfini, "kerim ve kebîr" (cömert ve büyük) anlamlarına aldığı rivayet edilmiştir.
Yine ondan, yâ harfini bir keresinde kerîm, başka bir kere de hakîm anlamına ajdığı da nakledilmiştir. Rebî ibn Enes'ten, burada yâ harfini "mucir" (himaye eden, koruyan) anlamına geldiğini söylediği rivayet edilmiştir. Yine İbn Abbas(r.a.)'dan, bu ifâdedeki âyn'ın, Aziz ve 'Adi' kökünden olduklarını söylediği de rivayet edilmiştir. Bütün bu görüşler kuvvetli değildir. Zira biz Cenâb-ı Hakk'ın kitabında, dilin ne hakikaten ne de mecazen delâlet etmediği birşey bırakmasının caiz ofamayacağını söylemiştir. Çünkü biz bunu caiz görürsek, o zaman, bizim aleyhimize olmak üzere, her zahirin bir bâtını bulunduğunun iddia kapısı açılmış olur. Halbuki

---

3[3] İbn Cinni'nın Şaz kıraatlere dair meşhur cemi el-Muhteseb adını taşan Mutbu nüshalardaki Müktese: İsmi ya tahriftir yada
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/273-275
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/275

dil, onların ileri gördüğü bu tür şeylere delâlet etmemektedir. Çünkü kâf harfinin, kerim'e veya kebîr'e veyahutta, Hz. Peygamberin isimlerinden herhangi bir isme, meleklerin, cennet veya cehennemin isimlerine delâlet etmesi, bir başkasına delâlet etmesinden daha evlâ değildir. Binâenaleyh, bunu bunlardan birisine hamledip de diğerine hamletmemek, dilin kendisine asla delâlet etmediği bir tahakküm olur. 6[6]

Hz. Zekeriya'nın Mazhariyeti

"(Bu), kulu Zekeriyyâ'ye Rabbinin rahmetini artmıştır" (Meryem, 2).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesete vardır: 7[7]

Birinci Mesele

Bu ifâdenin başındaki zikrkelimesiyle ilgili dört değiş kıraat bulunmaktadır. Masdar şeklinde zikru; şeddeli ya da şeddesiz olarak mazi sığasında zekkere ve zekere veyahutta emir sığasında olmak üzere zekkir okunmas
Bunun masdar şeklinde okunması halinde, ifâdelerinin, izafetten dolayı meks kesreli olunması, gerekir. Bu okunuşa göre bu ifâdenin (tümünde) üç vec-bulunmaktadır:
a)Abdehu kelimesinin dâl'ının mansub okunması ve Zekeriyyâ isminin sonur: hemzenin getirilerek Zekeriyyâ' denilmesi ki bu kıraat meşhurdur.
b) Her ikisinin de merfû okunması. Buna göre ayetin manası, "O, rahmet, Allah' -kulu, Zekerlyyâ'dır" şeklinde olur. Bu, İbn Amr'den rivayet edilmiştir.
c) Birincisinin nasbi abdehu ikincisinin ref'i ile... Buna göre mana Rabbinin, kuluna rahmetidir. Kulu da Zekeriyya'dır" şeklinde olur. Şeddeli mazi 11 okunmasına gelince, bu durumda Rahmeten kelimesinin mansub okunması gerek
Şeddesiz olarak mazi sığasında okunmasında, iki izah söz konusudur.
1) Rabbüke ifâdesindeki bâ'nın merfû okunması. Buna gere mana, "Rabbin, ku l Zekeriyyâ'yt hatırladı" şeklinde olur.
2)Rabbeke ifâdesindeki bâ'nın mansub, kelimelerinin de merfu okunmas Bu, mefulun faile takdim edilmesiyle okunmuştur. Bu iki kıraat de, kelbi'ye aittir. B. ifâdeyi emir sığasında okuma halinde ise, rahmete kelimesinin mansûb kılınmas gerekir. Bu, İbn Abbas'ın kıraatidir. Bil ki, bu kelime masdar veya mazi sığasınc okunduğunda, ifâdenin takdiri, "Kur'ân'dan okunan bu şey senin Rabbinin, rahmetr zikretmesidir" şeklinde olur. 8[8]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti Rabbike ifâdesinden kastedilenin, "Kulu Zekeriyyâ'nın rahmeti" şeklinde olması muhtemildir. Zekeriyyâ'nın rahmet olması hususunda da şu iki izah yapılabilir:
a) Onun ümmeti için rahmet olması. Çünkü o, onları imana ve tâata iletmiştir.
b) Onun, hem bizim peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e hem de onun rahmet olmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, Zekerfyyâ'nın ihlas ile, bütün işleri sunda Allah'a yalvarıp yakarma yolunu Hz. Muhammmed (s.a.s)'e açıklayınca em Hz. Muhammed (s.a.s)'i hem de O'nun ümmetini o yola davet eden bir lafız ştur. Şu mananın da kasdedilmiş olması muhtemeldir: "Bu sûre, içinde Allah'ın Zekeriyyâ'ya yapmış olduğu rahmetin bahsedildiği bir süredir." 9[9]

Hz. Zekeriyyâ'nın Niyazı

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/275
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/276
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/276
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/277

Rabbine gizlice niyaz ettiği zaman, demiştir ki: Ya Rabbî muhakkak ki . Benim kemiğim zayıfladı. Başımın da saçı aklıkla tutuştu. Ya Rabbi, Sana duâ etmem sebebiyle bedbaht olmadım. Doğrusu ben, arkamdan yerime gelecek) akrabamdan endişeye düştüm. Karım da kısırdır. 'âenaleyh bana tarafından bir velî oğul ihsan et ki hem bana, hem de Yakûb hanedanına mirasçı olsun. Rabbim Sen onu rızana layık kıl" (Meryem. 3-6). 10[10]

Gizlice Dua Etmesinin Sebebi

Cenab-ı Hakk'ın "O, Rabbine gizlice niyaz ettiği zaman buyruğunun izahı:
a) Hz. Zekeriyya, duasını gizleme hususunda, Allah'ın, gösterdiği yola riay etmiştir. Çünkü Allah katında gizleme ve gizlememe eşittir. Binâenaleyh, duayı gi: yapmak daha evlâdır. Çünkü, bu riyadan daha uzak ve daha ihlaslıdır,
b) İhtiyarlık zamanında çocuk istediği için kınanmasın diye, bunu gizli yapmtşt
c) O bunu, kendilerinden endişe duyduğu "mevali"sinden gizlemiştir.
d) Zayıf ve ihtiyar olduğu için sesi kısık çıkmıştır. Bu tıpkı, ihtiyar kimse vasfederken, "onun sesi kısık, duyması ağırdır" denilmesi gibidir.
Eğer: "Nidâ'nın şartı bağırmakttr. Binâenaleyh o, hem nidayı hem de gizleme nasıl yapabilmiştir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:
1) O, yapabileceği en yüksek sesle bunu yaptı. Ancak ne var ki O'nun sesi, s: derece zayıf ve yaşlı olmasından dolayı çok alçak çıktı. Binâenaleyh bu, or bağırmaya yönelmesine nisbetle bir nida; vakıaya nisbetle de, gizlilik hali olmuş-
2) O, namazında duâ etti. Çünkü Allah Teâlâ ona namazında icabet etmiş-Çünkü Cenâb-ı Hak, "O, mihrapta durup namaz kılarken melekler ona şöyle r. etti: "Muhakkak ki, Allah sana... Yahya'yı müjdeler" (A. imran, 39) buyurmuşt. İcabetin namazda olması, duanın namazda yapıldığını gösterir. Binâenale>-namazdaki nidanın da gizii olması gerekir.
Ayetteki "Ya Rabbî dedi. muhakkak ki ber, Benim kemiğim zayıfladı. Başımın da saçı ak/ık/a tutuştu. Ya Rabbî, ben sana d etmem sebebiyle bedbaht olmadım. Doğrusu ben, arkamdan (yerime gelec-akrabamdan endişeye düştüm. Karım da kısırdır. Binâenaleyh bana tarafında • velî, oğul ihsan et ki hem bana, hem de Yakûb hanedanına o mirasçı olsun. Rabt Sen onu rızana layık kıl" kısmındaki kıraatle ilgili birkaç mesele vardır: 11[11]

Ayette Kıraatte İlgili Meseleler

Birinci Mesele

Peşpeşe üç hareke (vehene) şeklinde okunmuştur. 12[12]

İkinci Mesele

Ebu Amr'a göre ifadesindeki sin. şînâ idğam edilir. 13[13]

Üçüncü Mesele

yâ'nın fethasıyla el-mevâHye şeklinde okun Zührî'den, "MevâÜ" kökünden olmak üzere, bu kelime^
yâ'nın sükûnuyia el-rrevaiî şeklinde okunduğu da rivavet edilmiştir. Hz. Osman, Ali İbn Huseyn, Muhammed İnb Ali, Said İbn Cübeyr, Ze-İbn Sabit ve İbn Abbas, hâ'nın fethası

---

[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/277
[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/277-278
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/278
[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/278

şeddeli fâ ve tâ'nın da kesresiyle, şeklinde okumuşlardır ki bu da şu iki manaya delâlet eder:
1) Bu ifadeden sonra gelen jyj (veraî) kelimesinin, "Benden sonra" manasına rtnmasıdır. Buna göre mana, "Onlar, azaldılar ve benden sonra, dini ikâme etmekten soldular" şeklinde olur. Bu sebeple Hz. Zekeriyyâ Rabb'inden, onları rıztklandıran br velî, dost ve sahib ile takviye etmesini istemiştir.
2) Bu kelimenin, "ön" anlamına alınmasıdır. Buna göre mana, "Onlar, onun ânde azaldılar ve öldüler. Öyleki, kendisiyle kuvvetlenilecek ve desteklenilecek nse kalmadı" şeklinde olur. 14[14]

Dördüncü Mesele

Bilinen kıraat, bu kelimenin, kendisinden sonra sakin bir yâ bulunan kesreli bir hemze ile, (min verâ,) şeklinde
okunmasıdır. Humeyd İbn Muhsin'in yânın fethası ve fhemze ile jfljj j» (min veraiye) şeklinde okuduğu, rivayet edilmiştir. İbn Kesir ise, (min verâye) şeklinde okumuştur. 15[15]

Beşinci Mesele

ifadelerinin okunuşu hakkında da şunlar söylenebilir:
a) Bu kelimeler, terkibte sıfat olmaları sebebiyle, ref ile yansûnî ve yerisû şeklinde okunmuşlardır.
b)Ebû Amr, Kisâî, Zührî, A'meş ve Talha her iki fiili de, "bana ihsan er" emrinin olarak Yerisnî ve yeris şeklinde cezimli okumuşlardır.
c) Ali İbn Ebi Talib, İbn Abbas, Cafer İbn Muhammed, Hasan el-Basrî ve
s'nin birinci fiili cezm ile yerisnî ikincisini ise, ism-i fail sığasında vârisun oe okudukları rivayet edilmiştir.
d) İbn Abbas'ın, bu ifadeyi tir. şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.
e)El-Cuhderî'nin bu kelimeyi, "vârisun" kelimesinin ism-i tasgiri olarak (uveyrisu) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. 16[16]

Bazı Lügavî İzahlar

ile ilgili izahlara gelince vehn kelimesi "zayıflık" demektir. Ez-Zemahşeri, ıf'da şöyle demektedir. Şeybu "ihtiyarlık", saçların beyazlığı, parlaklığı, onun yayılması; tıpkı ateşin tutuşması gibi her tarafa yayılması bakımından, ateşin ılarına benzetilmiş; sonra da kelime istiare üslûbunda kullanılarak, sonra da, işi saçların bittiği yere, isnâd edilmiştir ki bu da "baş"tır. Buna göre kelimesi de temyiz olarak getirilmiştir. Muhatabın, o başın Zekeriyyâ (a.s)'ın olduğunun bilmesinden dolayı da er-re's kelimesi Zekeriyya'ya nisbet »iştir. İşte bundan ötürüdür ki bu cümle, fasih olmuştur. Duâ, bir işi istemek ounun mukabili de "icabet" dir. Bu, tıpkı emrin mukabilinin "tâat" olması gibidir. Velî kelimesinin terkibi yakın oimak anlamına defâlet eder. Nitekim Arapça "ona yaklaştım anlamında (evlîtuhu, elîhi, velyer denilmektedir. Bunun if'âl vezni ise "onu, ona yaklaştırdım, böylece gerisindeki şeylerden uzaklaştı" manasına gelir. Sâide İbn Cü'ye'nin "Zamanın getirdiği pekçok bela ve musibetler, fitne ve fesatlar çıkararak, ser. yolundan saptırdı.." ifadesi de bu anlamdadır. Ve yine bu kelime, "sana yakın olup senin yanına oturduğun kimse" anlamına da gelir. Bahar yağmurunu "velyeae-(takibeden) yağmura, "Vely"; hayvanın sırtının üzerine konulan keçeye "vetiyye denmesi de bu manadadır. Yine bir İşi üstlenen kimse, o işe yakın olduğu içiı "Yetimin velisi", "maktulün velisi", "şehrin velisi" denıırnesi de bundandır. Yine Cenâb-ı Hakk'ın "Yüzünü Mescid-i Haram taı, çevir" (Bakara, 144) ayetindeki bu kelime, Arapların, "Onu, kendisini tak i bedenlerde kıldı" manasında söyledikleri, şeklindeki ifadelerine dayanır. Bîri* senden ayrıldığında demene gelince, bu, zıd manayı ifade etsin diye kelimenin ayne'l-fiilinin şeddelenmesi bâbındandtr. Arapların, "Falan falancadan 6ar.: evlâdır" şeklindeki sözleri, ya "vâlî" kelimesinden, yahut '"veli" kelimesinder müştaktır. Bu tıpkı, "dânî" ve "karib" kelimelerinden, "ednâ" ve "akreb" (daha yatan kelimelerinin türemesi gibidir. Evlâ kelimesinde de yakınlık manası vardır. Çür-birşeye daha uygun ve layık olan şey, ona daha yakın olur. "Mevlâ" kelimesi, tıpkı "mermâ" kelimesi gibi, ism-i mekandır. "Mebnâ" kelimesi de, ism-i mekandır, yan "atılan ve yapılan yer" demektir.

---

[14] [14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/278-279
[15] [15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/279
[16] [16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/279

"Akır", kısır kadın demektir. Arapça'da "âkır" yaralamak demektir. "Atar" kelimesi bundan müştaktır. Çünkü bu da, hilkatin aslını bozmuş, yaralamış t durumdur. Yine atın ayaklarına kılıçla vurup kestiğinde, denilir.

Ayetteki kelimesi, insanların işlerinin kendisine varıp, dayandığı belli kimse' demektir, taşanların işten bunlara, bazan ataabaMAan, ba2an, Fıravn'm "ÂH F\raw gibi arkadaşlıktan; bazan da,' ÂI-in-Nebiyy" gibi, dinî birlikten ötürü varıp dayanır Bil ki Zekerfya (a.s), bu istekte bulunmazdan önce şu üç şeyi ileri sürmüştür:

a) Kendisinin zayıf, güçsüz, kuvvetsiz oluşunu;

b) Allah Teâlâ'nın duasını kesinlikle reddetmeyeceğini;

c) Duâ îie istenen şeyin, dinî bir menfaate sebeh olacağını. Bu üç şeyi ifade ettikter sonra, açıkça isteğini bildirmiştir. 17[17]

"Kemiğim Zayıfladı' Tabiri

Birinci makam, onun zayıf ve güçsüz oluşudur. Zayıflığın tesiri ya içte, ya dışt£ görülür. İçte meydana gelen zayıflık, dışta meydana gelenden daha kuvvetlidir. İşte bundan ötürü Hz. Zekeriya önce içindeki zayıflığı beyan ederek işe başlamış ve "Benim kemiğim zayıfladı" demiştir. Bunu şu şekilde izah ederiz: Kemikler, bedenin en kuvvetli ve sert parçalarıdır. Bunlar, şu iki sebebten ötürü Döyfe yaratılmıştır;

a) Diğer uzuvların kendilerine dayandığı birer esâs ve temel olmalarından ötürü. Cunkü bedenin diğer uzuvları kemikler üzerine bina edilmiştir. Taşıyanın, taşınılandan ;aha kuvvetli olması gerekir.

b) Bedenin bazı yerlerinde, diğer uzuvları koruyan bir kalkan olabilmesi için emiklere ihtiyaç hissedilmiştir. Kafatası ve göğüs kemikleri gibi. Bu durumda olanın, çeşitli âfetlere (tesirlere) karşı dayanıklı olup, onlardan fazla etkilenmemesi için, sert alması ve kuvvetli olması gerekir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca deriz ki: Kemikler, bedenin en sert ve kuvvetli «zuvları olup, iş de onları zayıflamasına kadar vardığına göre, kemikler dışında kalan Mzuvlann, yumuşak oldukları için, zayıflamaları öncelikle söz konusu olur. Bir de, tamikler diğer uzuvların taşıyıcısı olup, zayıflığın taşıyıcılara kadar ulaşması ttşnanlara çoktan ulaşmış olmasını gerektirir. İşte bu sebebten ötürü, Hz. Zekeriyya zayıflığı, diğer uzunlar için değil, kemikler için söylenmiştir: Zayıflığın dıştaki sseri ise, ağarmanın bütün başı sarmasıdır. Binâenaleyh bu ifadenin, zayıflığın Bedenin hem içine, hem dışına artık hükümran olduğunu gösterdiği anlaşılır. Bu ise, arTın güç ve kudretine teslim olmayı ve zahiri sebepleri bir tarafa bırakmayı iyice koymak için, çokça duâ etmeyi gerektiren hususlardandır.

İkinci Makam, Hz. Zekeriyya (a.s)'in, duasının kesinlikle reddedilmeyeceğidir. >un bunu ifade etmesini de şu iki açıdan izah ederiz:

a) Rivayet olunduğuna göre muhtaç birisi, büyük zatların birinden birşey istedi «•isterken: "Ben, falan zamanda iyilikte bulunduğun kimseyim" dedi. O zat da: "seni sana gönderene merhaba" dedi ve isteğini verdi. Bu böyledir, çünkü o onu, ilk defa kabul edip verdiğine göre, şimdi kalkıp onu bu defa reddedecek olsa, bu red, ilk yaptığı t de boşa çıkarır. Halbuki iyilik yapan, iyiliklerini boşa çıkarmak istemez.

b) Alışılmışın aksini yapmak, nefislere ağır getir. Binâenaleyh hep dualarının kabul : .-imasına

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/279-180

alışmış olan bir kimsenin duası, bu, alışmadan sonra reddedilecek olsa ttu son derece güç ve ağtr gelir. Bir de, kendisinden hep in'âm v& lütuf umulan *.-^seterden, cefânın südûr etmesi, çok zordur. İşte bundan dolayı Zekeriyya (a.s): 'Sen, lütfunu görüp tanımış, ona iyice alsşm&ş o'msrna ve bedenimin güçlü kuvvetli : -asına rağmen, başlangıçta dualarımı peri çevirmedin. Binâenaleyh beni, kabul rcmeye alıştırmış iken ve ben son derece güçsüz bir ha'de iken, eğer beni addedersen, bu, kalbimi son derece mahzun eden birşey ofcır" demiştir. Bil ki
vapfar. bir kimse kendi ihtiyaçlarını eide edip, ona kavuştuğunda bunları elde edemediğinde ise, *-şHmı 5îJ derier. Ayetteki Aüui* (duan ile) ifadesi, "Benim sana olan duam ile" "yani sana dua etmem sayesinde" manasınadır. ÇünkL masdar, bazan failine, bazan mefûlüne muzaj olur.
Üçüncü makam: Bu, duâ ile istenen şeyin, dinî bir menfaat sebebi olmasıdır Bunun izahı şöyledir: Hz. Zerekiyya (a.s), "Doğrusu ben arkamdan (yerimegeçecek) akrabamdan endişeye düştüm"demiştir. Bu ifade ile ilgili üç bahis vardır: 18[18]

Mevâlî Kelimesinin İzahı

Birinci Bahis: İbn Abbas (r.a) ve Hasan el-Basrî ayetteki "mevâli" ye: "Bender sonra gelecek vârislerim" manasını verirlerken; Mücahid, "Asâbelerim" (uza-akrabalarım); Ebu Salih, "Kelâlelerim"; Esam, "Amca oğullarım, yani neşet bakımından ondan sonra gelecek kimselerim: Ebu Müslim, "Yardımcılarım amcaoğullarım, çoluğum-çocuğum" manalarını vermişlerdir. Bu kelime burada, onu-çocuğu yerine geçecek ve onun mirasını sürdürecek kimseler demektir. Bu hususta tercihe şayan olan, bu kelime ya siyaset, ya malları, yahut da dinî işleri yerine getirme hususunda Hz. Zekeriyya'ya halef olacak kimseler kastedilmiştir. Onun zamanında örf, gelenek şeriat sahibine (peygambere) yakın olanların, o hayatta iken bu iş içr belirlenmeleri şeklinde idi. 19[19]

Hz. Zekeriyya (a.s)'ın Endişesi

İkinci Bahis: Alimler, Hz. Zekeriyya (a.s)'ın mevâli (akrabalan-haiefleri) için niçr endileşelendiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları onur onların dini bozmalarından endişelendiğini söylemişlerdir. Bazıları da: "Hayır, ; onların ilim ve nübüvvet makamının hakkını yerine getirmekten âciz kalacaklara bildiği için, ölümünden sonra, malt ve diğer işleri hususunda, işin onlara kalmasında-endişe duymuştur" demişlerdir. Bu hususta şöyle üçüncü bir görüş daha vardır: Allar Teâlâ'nın, Hz. Zekeriyyâ'ya İsrâiloğullarının peygamberlerinden birisi müstesna, artı* babası bulunan başka bir peygamber kalmadığını (çıkmayacağını) bildirmiş olmas bundan dolayı da onun, bu peygamberin, amcası oğullarından olmasında-1 endişelenmiş olması muhtemeldir. Çünkü kendisinin (o esnada) çocuğu yoktL Bundan dolayı Allah Teâlâ'dan, işte (İsrâiloğultarından çıkacak) o son babalı20[20] Peygamber'in kendi evladı olmasını diledi. Buda her nekadar işin detayına delâlet etmese bile, onun böyle peygamberleri çok alâkadar eden bir durumdan korkmuş olduğunu gösterir. Hz. Zekerlyya'mn nübüvvetinin yanısıra, melik ve imam (idaren ve önder) olması ile ilgili bir siyasetin ona varıp dayanması; bu sebeble de. kendisinden sonra geride kalacak olan akrabalarından, bu biri veya ikisi hususunda endişelenmiş olması da uzak birşey değildir. Zekeriyya (a.s)'ın "endişe ettim " sözü, mâzî sigasıyla ise de, ou endişenin istikbâl ile ilgi olabileceğini ifade eder. Bu tıpkı, bir kimsenin, "şundan korktum, şundan endişe ettim" deyip de, bunlarla "Korkuyorum, endişe ediyorum" manasını kastetmesi gibidir. Zekeriyya (a.s)ın

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/280-282

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/282

20[20] Hz. İsa (a.s) Beni israilden olan fakat bu başı bulunmayan son Peygamberdir. Hz. Zekeriya, Sonda-önceki Peygamberin kendi evladı olmasınıdiledi (ç).

"Karım da kısırdı" ifadesi de böyledir, yani, "şu anda da kısır" demektir. Çünkü bir kere kısır olan, alışılmış genel duruma göre, artık doğuran birisi olamaz. Binâenaleyh Hz Zekeriyya (a.s) bunu, mâzî lafzıyla haber vermesinde, bu durumun eskiden beri böyle olduğunu bildirmek içindir. Onun bunu böyle ifade etmedeki maksadı, çocuğunun olmasının uzak bir ihtimal olduğunu anlatmaktır. Dolayısıyla onun bunu mâzî sigasıyla söylemesi daha güçlü bir ifade olmuştur. Onun, "Doğrusu ben, arkamdan (yerime geçecek) akrabamdan endişeye düştüm" ifadesinde de bu incelik vardır. Çünkü o, bu ifade ile, endişesinin çok eskiye dayandığını haber vermek istemiştir. Fakat bilahere hâlin (durumun) varis meselesinin gereğinin ve ihtiyacını arzetmenin delâleti ile (onu dile getirmekle) hâl-i hazırda endişesinin bulunduğunu bildirmekten İstiğna etti (onu dile getirmesi sebebiyle bunu söylemesine, lüzum talmadı). Hem bazan mâzî, müzari yerine; muzârî, mâzî yerine kullanılabilir. Nitekim Oenâb-ı Hak, "Hani Allah "Eylsâ b. Meryem, sen mi insanlara... dedin" demişti" yani diyecek)" (Maide, ne> buyurmuştur. Allah en iyi bilendir.

Ayetteki, min verâi "Arkamdan" ifadesine şu iki mana verilmiştir: Ebu Ubeyde: Bu, "önümden" demektir" der. Diğer âlimler: "Bu, "ölümümden sonra" demektir" semişler. Her iki mana da muhtemeldir. Buna göre şayet, "O, kendisinden sonra onlardan niçin endişelenmiş? Çünkü onların şerlerinden korkması şöyte dursun, bendinden sonra onların hayatta kalacağını nasıl bilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, zazan ipuçları ve zanlar ile bilinebilir (tahmin edilebilir) ki bu da, böyle bir korkunun -ıeydana gelmesinde yeterli bir sebebtir. Yine bu husus, onların kendi âdetlerini sürdürerek, fesad ve şer içinde yaşıyor olmaları gibi, bazı ipuçlarından anlaşılabilir.

Hz. Zekeriyya (a.s)'ın "Binâenaleyh bana tarafından bir weS ihsan et" ifadesinin tefsiri hususunda ihtilaf edilmiştir: Ekseri alimler onun bununla, bir çocuk istediği kanaatindedirler. Bazıları da: "Hayır o, çocuk veya başka birşey olarak kendisinin yerine geçecek birisini istemiştir" demişlerdi. Şu üç sebebten ötürü, birincisi doğruya daha yakındır:

a) Hak Teâlâ, Hz. Zekenyyâ (a.s)'nın, "Ya Rabbi, bana katından tertemiz bir zürriyet ver" (ah imran, 38) dediğini ııakletmeştîr. ty Bu sûrede, o "Binâenaleyh bana tararından bir velî ihsan et ki bana da mirasa . Yâ'kûb hanedanına da" demiştir.

c) Enbiya sûresinde o "Rabbim, beni yalnız başıma bırakma. Sen vârislerin en sın"(Enbiya,89) demiştir. İşte bu ifadeler, onun çpcuk istediğini göstermektedir.

Çünkü Cenâb-ı Allah, Meryem sûresinde (bu ayetlerde), onun akrabaları bulunduğunu ve vâris olabilecek kimseleri olduğunu haber vermiştir. Bu ifadeyi, kendisi yerine geçecek bir vâris isteme manasına hamletmek mümkün ise de, bunu çocuk isteme manasına hamletmek daha açıktır. Bu hususta üçüncü bir görüş ileri sürenler şöyle istidlal etmişlerdir: "Ona çocuğunun olacağı müjdelenince, o bunu hayretle karşılayacak, "Benim nasıl bir oğlum olabilir..."(Meryem, 19) demiştir. Binâenaleyh eğer o çocuk için dua etmiş olsaydı, bunu hayretle karşılamazdı. Buna şöyle cevap verilir: Hz. Zekeriyya (a.s), Kendisine verilecek şeyi sormuş ve hem kendisi, hem de karısı bu durumda (yaşlı ve kısır) iken mi, yoksa çocukları olabilecek iki genç haline getirilmek suretiyle mi o çocuğun verileceğini sormuşlardır. Bu, Hasan el-Basrî'den rivayet edilen görüştür.

Bir diğer alim de şöyle demiştir: Hz. Zekeriya (a.s)'mn duasındaki, "Karım da kısırdı" ifadesi, onun başka bir hanımdan mı çocuğu olacağını, yahut da mevcut hanımını doğurmaya elverişli kılmak suretiyle, bundan rnt çocuğu olacağını sorması manasınadır. Buna göre sanki o: "Ben bu hanımdan çocuğumun olabileceğini sanmıyorum. Binâenaleyh bana katından istediğin bir veli ver, yani, ya mevcut hanımımı bu işe elverişli hâte getir de çocuk ondan olsun, yahut da başka bir hanım vererek, bu çocuğu ondan nasib et" demek istemiştir. Bundan dolayı, ona çocuğu olacağı müjdesi verilince, o, o çocuğun bu hanımından mı, yoksa başkasından mı olacağını sormuş ve ona, çocuğun bu hanımından verileceği haber verilmiştir. 21[21]

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/282-284

Mirasın Buradaki Manası

Alimler, ayetteki "miras" ile ne murad edildiği hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:
a) Her iki mirasçı olma ile de, mala vâris olma kastedilmiştir. Bu, İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve Dahhflk'n görüşüdür.
b) Her iki miras ile de, peygamberliğin miras kalması kastedilmiştir. Bu, Ebu Salih'in görüşüdür.
c) Birinci miras ile malım ikinci miras ile de Ya'kûb hanedanında bulunan nübüvvetin miras kalması murad edilmiştir. Bu, Süddî, Mücâhld ve Şa'bî'nin görüşüdür. Yine İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve Dahhak'dan bu görüş de rivayet edilmiştir.
d) Bu, "Ona Benden ilim miras kalır, Ya'kûb Hanedam'ndan da nübüvvet miras kalır" demektir. Bu görüş, Mücâhid'den rivayet edilmiştir. Bil ki rivayetlerin hepsi de şu beş şeye dayanır:
a) Mal, alimlik ve ilim makamı, nübüvvet ve güzel siret (ahlak). "İrs" (vâris olma), bütün bunlar için kullanılabilen bir kelimedir. Mal hakkında kullanılışı, "(Allah) onların topraklarına ve mallarına sizi vâris kılar" (Ahzab, 27) ayetinde olduğu gibidir. İlim nakkında kullanılışı, "Andoisun ki Biz Musa'ya hidayet (rehberi Tevrat-ı) verdik ve israiloğullarmı o kitaba vâris kildik" (G*flr, 53) ayetinde olduğu gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s), "Alimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler ne altın ne de gümüş miras bırakırlar. Onlar ancak ilim miras bırakırlar"[22][22]buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, Andoisun ki Davud ve Süleyman a bir ilim verdik ve onlar "Bizi mü'min kullarının - r çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun"dediler. Süleyman Davud'a mirasçı oJyu"(Nemi. 15-16) buyurmuştur. Bu mirasçı oluş, hem onun mülküne (hükümdarlığına), -em de nübüvvetine mirasçı olması demek olabilir. Bazan Arapça'da, "Bu, bana am ve keder miras bıraktı" denilir. Binâenaleyh bu "miras" lafzının, bütün bu *ecihlere (manalara) ihtimali olduğu sabit olur. Bu lafzı, mala vâris olma manasına -amledenler, rivayetleri ve aklî izahları delil getirmişlerdir; Rivayetten delil, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ''Allah Zekeriya (a.s)'a rahmet ~:s:n. Kendisine vâris olacak kimsesi yoktu" hadisidir. Bunun zahiri, bu mirasın, al" ile ilgili olduğunu gösterir. Aklî delil ise şu iki şekildedir.
a) İlim, ahlak ve nübüvvete vâris olunamaz. Aksine bunlar Kesb (insanın bizzat «azanması, nail olması) yoluyla elde edilirler. Binâenaleyh buradaki mirası mal ile kılmak gerekir.
b) Zekeriya (a.s) "Rabbim sen onu rızana layık kıl" demiştir. Eğer ayetteki mirasçı anaktan murad, nübüvvete vâris olma olsaydı, Hz. Zekeriya o gelecek peygamberin a sahibi kılınmasını isterdi. 8u ise caiz değildir. Çünkü peygamber zaten, masum ve rıza sahibi olur. Hz. Peygamberin "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Bizim geride bıraktığımız şeyler sadakadır (dağıtilir)"[23][23] şeklindeki hadisi, o işin Hz. Zekeriya'ya verilmesine mâni değildir.
"Miras" lafzını, ilim, makam ve nübüvvete vâris olma manasına alanlar da^ peygamberlerin bütün gayretlerini mala değil din işine sarfettiklerinin, çok açık görülen (tor durum oluşunu delil getirmişlerdir. Hz. Zekeriyyaya, dini hususta çok faydası pflvı dünyevi birşeyin verilmiş olduğu, onun işte bundan ötürü o dünyevi şeye Önem i de söylenmiştir. Bu görüşü kabuf etmeyenlerin, "Nübüvvete vâris olunamaz" :ndeki sözlerine karşılık şöyle deriz: Bu da mal sayılır ve ona, "Bu hususta unın yerini tuttu" manasında, oğlu vâris olmuştur. Babası için söz konusu olan ırruf (yetki), oğlu için de gerçekleşmiştir. Aksi halde mala mafik olma da, miras ılar tarafından değil, Ailah tarafındandır. İşte oğlu hakkında, Hz. Zekeriyya'dan onun peygamber oluşu ve dini işleri ondan sonra onun yürüttüğü bilindiğine * onun Hz. Zekerlyya'ya vâris olduğunu söylemek doğru olur. Hz. Peygamber ('in, "Bizpeygamberler topluluğu"... ifadesini, Cenâb-ı Hakkın, "Zikri (Kur'ân'ı) Biz indirdik"{hicı, 9) ayetinde olduğu

---

[22][22] Keşfu'l-Hafa, 2 / 64; ibn Mace, mukaddime, 17 (1/81); Ebu Davud, İlim, 1 (3/317).
[23][23] Buhari, humus, 1; Müslim, cihad, 49 - 51 (3/1378-1379).

gibi, mûfred manaya hamletmek caiz ise de. mecaz olur. Binâenaleyh buradaki "Biz" kelimesinin çoğul manaya otuşu hakikidir. Bu sebeble, bir sebeb olmadan, kelimenin hakiki manasını bırakmak caiz değildir. Hele de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Biz peygamberler topluluğu, miras bırakmayız' hadisi rivayet edilmiş iken... Dolayısıyla ayetteki bu miras kelimesinin, dini açıdar fayda ve menfaati bulunan herşeye vâris olma manasına hamledilmesi daha evlâdı-Çünkü bu kelime, nübüvvete, ilime, güzel ahlaka, dini makamlara ve iyi mala mirasc olma manasını da içine alır. Zira bütün bunlar, faydanın devamlı ve istikrarlı olabilmes için, devam etmesine pek çok sebeb bulunabilen şeylerdendir. 24[24]

Altıncı Mesele

Müfesşirlerin ekserisi, ayette bahsedilen Yakûb'un, Kz. Ya'kûb İbnü İshak İbni İbrahim (a.s.) olduğt görüşündedirler. Çünkü Zekeriyya (a.s)'nın zevcesi Hz Meryem'in kızkardeştdir. Meryem de, Ya'kûb (a.s)'un oğlu.Yahûdâ'nır çocuklarından otan, Süleyman b. Davûd (a.s)'ın soyandandır. Zekeriya (a.s) ise Hz. Musa {a.s)'nın kardeşi, Hz. Harun'un soyundandır. Harun ve Musa (a.s) da, Hz İshak'ın oğlu Yakûb'un oğlu Lâvı soyundandır. Nübüvvet, Ya'kûb (a.s)'ın soyunda idi. Çünkü onun adı İsrail (yani Abdullah) idi. Bazı müfessirler, bu ayette bahse Ya'kûb ile, İbrahim'in oğlu olan İshak'ın oğlu Ya'kûb kastedilmemiş, tam aksine İmrân İbn Mâsân'ın kardeşi Yakûb ibn Mâsân'ın kastedildiğini Yakûb'un âli, yar ailesinin ve soyunun sopunun, Yahya ibn Zekeriyya'nın dayıları olduğum söylemişlerdir. Bu, Kelbî ve Mukatil'in görüşüdür. Kelbî, "Mâsân oğullar İsrâiloğullar'nın başı ve kralları; Zekeriyya (a.s) ise, o gün, ulemâ ve ahbârın baş idi. Böylece Zekeriyya (a.s), çocuğunun, kendisinin ilmine: Mâsân oğullarının ise mülküne varis olmasını istemiştir" demiştir. 25[25]

Radiyya Kelimesinin İzahı

Bil ki alimler, ayette geçen (Radiyya) nın ne demek olduğu hususun? i şu izahları yapmışlardır.

1) Bununla, "Onu, peygamber olan ve Kendisinden razı olunmuş biri yap" mana; kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü peygamberlerin hepsi, kendilerinden razı olunnu: kimselerdir. Binâenaleyh, onlardan "radî" (razı olunmuş) olan, genel anlamc onlardan üstün ve onlara ait pekçok hususlarda onların fevkinde olur. Böylece A!= Teâlâ, Hz. Zekeriyya'ntn bu duasına icabet etmiş, ona günah işlemesi şöyle dursii' ona yeltenmemiş dahi olan bir efendi, nefsine hakim ve salihlerden bir peygambe-olmak üzere Yahya'yı bağışladı. Bu, kişinin, kendisi sayesinde hoşnut olu: olacağı en üstün meziyetlerdir.

2) Ayetin bu ifadesiyle, Yahya {a.s)'ın, ümmeti arasında yalanlanmayıp red c- ı olunmayan bir radî, kendisinden hoşnut olunmuş birisi olduğu kastedilmiştir

3) Bununla onun, herhangi bir şey hakkında itham edilmemiş, ta'n edilmemişve kendisine herhangi bir suç veya günahın isnad edilmemiş olması kastedilmiştir.

4) Hz. İbrahim ve İsmail (a.s) dualarında, "£y Rabbimiz, bizi sana inkiyad eden toseler kıl" (Bakara, 128) diyorlardı. Halbuki o ikisi o anda dahi, Allah'a inkiyât etmiş atan kimselerdi. O halde onların bu ifadeyle kasdettiği şey, "Bizi, bu hal üzerinde a_M kıl ve müdavim et" veyahutta, "Bizi, senin peygamberlerinden sana inkıyat etmiş faziletli; üstün kimse kıl" anlamlandır. İşte burada da böyledir.

Âlimlerimiz, halk-ı efâl meselesinde bu ayetlerle istidlal ederek şöyle demişlerdir -çünkü Yahya (a.s), Allah'ın yapmasıyla, O'nun fiiliyle, "kendisinden hoşnut olunmuş -nse" olacaktır. Binâenaleyh o, Allah Teâlâ'dan, onun "kendisinden hoşnut olunmuş kılınmasını istediğine göre bu, kulun fiilini Allah'ın yaratmış olduğuna delâlet eder"-• şayet, "Bununla, Cenâb-ı Hakk'.n ona, çeşitli lütuflarda bulunması, böylece - da, sayesinde kendisinden hoşnut

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/284-286

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/286

kalınmış kimse olunacağı şeyi tercih ettiği e bunun Allah'a nisbet edildiği kastedilmiştir" denilirse, buna şu iki açıdan cevap jiliriz:

a) Biz, Cenâb-ı Hakk'ın onu, "Kendisinden hoşnut olunmuş kimse" kılmasını lütuf nnı vermesi ve kişinin de onu tercih etmiş olması sebebiyle, böylece "kendisinden
imıt olunan kimse olması" manasına hamledersek, bu mecazi bir mana olur tafcuki mecazi mana asıl olan (hakikat)'in hilafınadır.

b) Lütuf fiillerini Allah'a vâcib kılmak, ihlâl edilmesi caiz olmayan bir husustur. taot> olan şeyin ise, duâ ve tazarru ile istenmesi caiz değildir.

"Ey Zekeriyyâ, hakikaten biz sana, Yahya adında bir oğul müjdeleriz ki, bundan evvel biz ona hiç bir (kimseyi) adaş yapmamıştık" (Meryem, 7).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 26[26]

Hz. Yahya(a.s)'ın Dogûm Müjdesi

Alimler, "Ey Zekeriyyâ" diye nida edenin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak ekseri ulemâ, bunun Allah Teâlâ olduğu kanaatindedirler. Bu böyledir, zira bu ayetten önceki ifadeler, Hz. Zekeriyya'nın r Teâlâ'ya hitabta bulunup O'na niyaz ettiğine delâlet etmektedir. Bu ayetler onun, * Rabbi, doğrusu (...) Benim kemiğim yıprandı. Ben Sana duâ etmem sebebiyle bedbaht olmadım"(Meryem, 4) ve "bana... ihsan et"(Meryem. 5) şeklindeki ifadelerid -Bundan sonraki ayet de, Hz. Zekeriyya'nın, Allah'a hitabda bulunduğu- göstermektedir ki bu da onun, "Rabbim, benim nasıl oğlum olur ki?" (Meryp sözüdür. Hem bu ayetten önceki ayetler, hem de bu ifade, Hz. Zekeriyya'nın Allat* hitap ettiği ayetler olunca, bu nidanın da, Allah'tan olması gerekir. Aksi halde, ayetle-nazmı (normal düzeni) bozulmuş olur, Bazı kimseler, bu nidanın melek tarafında yapılmış olduğunu ileri sürmüşler ve bu hususta şu iki delili zikretmişlerdir:

1) Cenâb-t Hak., Âü İmran sûresinde "O, mihrabda durup namaz kılart melekler ona (şöyle) nida etti: "Gerçek Allah sana... Yahyayı müjdeler"'(A. ic- 39) buyurmuştur.

2) Zekeriyya (a.s), "Ded/ ki: "Rabbim, benim nasıl oğlum olur ki? Karım i kısırdır. Ben ise ihtiyarlığın son haddine varmışımdır"(Meryem. 8) deyince, "Öylec Rabbin buyurdu ki: O, bana göre pek kolay"{Meryem, 9) demiştir ki, bunun Allah kelâmı cümlesinden olması caiz değildir. Binâenaleyh bunun, meleğin sözü gerekir. Birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: "Burada, biri Allah'ın, meleğin nidası olmak üzere, iki nida bulunmaktadır" denilebilir. İkincisinin cevab -da inşaaNah, biz Cenâb-ı Hakk'ın, "Öyledir. Rabbin buyurdu ki: O. bana göre pek I kolaydır" ifadesinin, Allah'ın kelâmından olmasının mümkün olduğunu beya-ettiğimizde vermiş olacağız. 27[27]

İkinci Mesele

Buna göre şayet, "Eğer duâ izne bağlıysa, ayetteki mü;: ve beşaretin manası ne oluyor? Yok, eğer müsadesiz c= oluyorsa, daha niçin Cenâb-ı Hak, "beşareti, müjdeyi izinden önce getirmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz: Bu Cenâb-ı Hakk'n : Zekeriyya'ya tahsis ettiği bir durumdur. Binâenaleyh onun, izinsiz olarak böyle b -talepte bulunması caiz olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, bu hususta Hz. Zekerlyya'ya bunun vaktini bildirmeden müsade etmiş olması, bundan ötürü de onu müjdelemiş olması mümkündür. 28[28]

Yahya İsminin İlk Olması

Müfessirier, Cenâb-ı Hakk'ın, "bundan evvel biz ona hiçbir (kimseyi) adaş yapmamıştık"

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/286-287
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/287-288
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/288

ifadesi hakkında şu iki şekilde ihtilaf etmişlerdir:
a) İbn Abbas, Hasan e(-Basrî, Said İbn Cübeyr, İkrime
ve Katâde'nin olan görüşe göre, Hz Yahya'dan önce hiç kimse, bu İsimle adlandırılmamıştır.
b) Ayetteki semiyyâ kelimesi "benzer", "nazîr" manası kastedilmiştir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, U*-» Ü fö J* "Onun bir adaşı olduğunu bilir misin? (Hayır yoktur)"(Meryem, 65) ayetinde olduğunu gibidir.
Alimler bu hususta da şu ekilde ihlitaf etmişlerdir.
1) O, günah işlemeyen ve günahı kafasından bile geçirmeyen bir seyyid ve nefsine hakim olan kimse (hasûr) idi. Bu, sanki Hz. Zekerİyyâ'nın, "Rabbim, sen onu çok ::za sahibi kıl" (Meryem, e> şeklinde isteğine bir cevaptır. İşte bu sebeple ona, "hakikaten biz sana, dinde bir benzerini daha önce yaratmadığımız bir çocuğu müjdeliyoruz. Böyle olan kimse de, hoşnut olunmanın zirvesindedir" denilmek stenmiştir. Bu izah, tutarsızdır. Zira bu, Hz. Yahya'nın Adem, Nûh, İbrahim ve Musa fa.s) gibi kendisinden önce geçmiş olan peygamberlere üstün kılınmış olmasını gerektirir ki bu, ittifakla yanlıştır.
2) Bütün insanlara, onlar dünyaya geldikten sonra, babaları ve anneleri ad boyarlar. Yahya (a.s)'a gelince, dünyaya gelmeden önce onun adını Allah, koymuştur. Binâenaleyh bu, sadece ona ait bir özelliktir. Binâenaleyh onun, bu özellik itibariyle bir benzeri bulunmamaktadır.
3) O, ihtiyar bir babadan ve kısır, ihtiyar bir kadından olmuştur. Bil ki, birinci izah daha uygundur, zira semiyyâ kelimesini "misil, benzer" manasına almak, her ne Kadar bir medh ve övgüyü ifade ediyorsa da, ancak ne var ki bu, zaruret bulunmaksızın, hakîki manadan udûl etmedir ve bu da caiz değildir. Ama Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun bir adaşı olduğunu bilir misin? (Hayır, yoktur)" (Meryem, 65} ayetinde kelimenin zahiri manasını terkettik. Çünkü Cenâb-ı Hak "O halde sen O'na kulluk et ve kulluğunda da iyice sebat et. Onun bir adaşı olduğunu bilir misin?" (Meryem, 65) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, sırf böyle olmasının, O'na ibâdetin vacib olmasını gerektirmeyeceği malumdur. İşte bundan dolayı biz, ayetin zahiri manasını terkettik.
tana orada ise, zahirî manayı terketme hususunda zorunluluk bulunmamaktadır. 5 nâenaleyh, o ayete zahiri manasına göre anlam verilmesi gerekir. Bir de, Yahya'nın sadece bu ismi almasında bir tür tazim ve saygı bulunmaktadır. Çünkü biz, bir kralın meşhur bir lakabı olduğunda, onun tebaasının ona saygıdan dolayı, o iakabla Maplanmayıp, tam aksine bu lakabı sadece krala bıraktıklarını görmekteyiz. İşte ftnrada da böyledir. 29[29]

O’na Yahya AdınınVerilmesinin Sebebi

Bu mesele, Yahya (a.s)'ın bu ismi alması hakkındadır. Salebi bu hususta şu açıklamaları rivayet etmiştir: a) İbn Abbas (r.a)'dan Allah Yahya (a.s) vasıtasıyla, annesinin kısırlığını gidermiştir" dediği rivayet edilmiştir.
b) Katâde şöyle demiştir: "Allah Teâlâ onun kalbini iman ve tâatle ihya etmiştir. *Ja". "Bir ölü iken kendisini diriltti̇ğimiz" (Enam, 122) ve "sizi, size hayat verecek fr.-ere davet ettiği zaman" (Enuı, 24) ifadeleriyle, kendisine itaat edene "hayy", isyan Mene de "meyyit-Ölü" adtnı vermiştir.
c) Onun ihyâsı, tâat ile olmuştur. Böylece o, günah işlemek şöyledursun*onu jcr-ünden bile geçirmemiştir. Çünkü İkrlme, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet "Va/ıya ;bn Zekeriyya hariç, herkes günah işlemiş yahutta onu gönlünde' geçirmiştir. Ama o, onu ne gönlünden geçirmiş, ne de yapmıştır" buyurmuştu'
d) Ebu'l-Kasım Hubeyb de şöyle demiştir: "Yahya (a.s) şehid edilmiştir. Şehidi ise, "Bilakis onlar Rableri katında diridirler. Rableri katında nzıkîanırîar"\k. imran, im buyruğundan dolayı, Rableri katında diridirler.
e) Amr ibn Abdullah el-Makdisi'nin ileri sürdüğü şu husus: Allah Teâlâ, Hz İbrahim'e, hanımı Yesâre'ye ki onun ismi o zaman böyledi, "Ben, senden, ismi Hay. - (diri, yaşayan) olan ve

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/288-289

aklından hiç günah geçirmeyen bir kul, çocuk çıkaracağın elde edeceğim" demesini vahyetti. Bunun üzerine de Hz. İbrahim (a.s), (h?nımına "O çocuğa, senin isminin harflerinden bir harf bağışla" dedi. O da ona, isminde-bir harf hibe etti de, böylece onun ismi Yahya oldu. İbrahim'in hanımının ismi de Yesa>" idi. Böylece onun adr (ye harfini hibe edince), Sâre oldu.
f) Yahya Hz. isa'ya \\k \man edentfc. Böy\ece onun Katoi, bu \man y hayata kavuştu, din ve "hayy" oldu. Bu böyledir, çünkü Yahya (a.s)'ın annes kendisine hamile iken, Hz. İsa'ya hamile olan Meryem ile karşılaştı. Bunun üzerine Yahya (a.s)'ın annesi Hz. Meryem'e, "Ey Meryem, hamile misin?" dediğinde Meryem, "Niçin sordun?" deyince de o, "Ben, karnımdakinin senin karnındakine (saygı) secdesi ettiğini hissediyorum" diye cevap verdi.
g) Din, Yahya (a.s) ile hayat bulmuştur. Çünkü Hz. Zekeriyya onu, dini ihya içir Allah'tan talep etmişti. Bil ki bu izahların tamamı tutarsızdır. Çünkü lakab isimlerinde iştikak aranmaz. İşte bundan dolayı tahkik erbabı, "Lakab isimleri, müsemmâds (müşarun ileyhde) asla bir sıfata delâlet etmeyen işaret isimleri gibidirler" demişlerdi'
'Dedi: "Rabbim, benim nasıl evladım olur kî? Karım kısır... Ben ise ihtiyarlığın son haddine varmışımdır" (Meryem. 8).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 30[30]

"Kadının Çocuğu Olmaz" Demesi

Hamza ile el-Kisaî, buradaki kelimesini ayn'ın esresiyle itiyyâ okurlar. Keza buna benzer kelimelerini sılıyyâ, cisiyyâ ve bikiyyâ diye okurlar. Âsım'm ravtsi Hafs bükiyyâ'yı ötreli, öbür kelimelr *i ise geçtikleri yerlerde esreli okur. Fakat diğer kıraat imamları bütün bu kelimeleri ifk harflerinin ötresiyle okurlar. İbn Mesûd, aynın ve sâdın fethasıyla 'atiyyâm ve saliyyâ' şeklinde okurken, Ubeyy İbn Ka'b ve İbn Abbas ise, sin-i mühmele ile (ısıyyâ) şeklinde okumuşlardır. Allah, en iyisini bilendir. 31[31]

İkinci Mesele

Bu mesele, ayetteki lafızlarla ilgilidir. Bu lafızlar da üç tanedir.
a) Gulam kelimesi. Bu kelime, cimâya arzu duymaya
başlamış olan erkek çocuk anlamına gelir. "Aşırı cima etme arzusu duyma" anlamına gelen, iğtilâm kelimesi de bu köktendir. Daha sonra bu kelime, "talebe" manasında kullanılmış ve meselâ "Sa'leb'in gulâm" yani onun talebesi denilmiştir.
b) İtiyyu kelimesi ile isiyyu kelimeleri aynı manaya gelir. Nitekim sen, âsî serkeş olmak dediğin gibi, aynı anlamda olmak üzere de diyebilirsin.Âsî üzerinde geçen uzun zamanın kendisini yoksulluk ve muhtaç haline düşürdüğü kimseye denilir. Yine Arabça'da uzun gece" şeklinde manasında ote jj denilir, bunun manasının "çok Karanlık gece" şeklinde olduğu da söylenmiştir.
c) Âkır kelimesi: Hz. Zekeriyya bu kelimeyi, tâ ile olmak üzere âkıre şeklinde söylememiştir. Çünkü, müzekkerlerde bulunmayan ve sadece müenneslerde oulunan "fail" veznindeki kelimelere, vakfedildiğinde hâ olabilen tâ getirilmez. Nitekim, "Kısır kadın ve hayızlı kadın" denilir. Halil ibn Ahmed se: "Bu, kendisiyle müennesin de vasfedildiği müzekker bir sıfattır. Nitekim Araplar nüzekkeri de müennes bir kelimeyle vasfederek, (güzel yüzlü adam) orta boy'" adam) ve (faydalı adam) derler.
Bu ayetle ilgili şu iki soru sorulabilir: 32[32]

"Nasıl Çocuğun Olur?" Demek Mümine Yakışır mı?

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/289-290
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/291
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/291

Hz. Zekeriyya, bir çocuk talebinde bulunduğu halde, daha niçin, "Benim nasıl oğlum olur ki?" diyerek teaccüb
etmiştir.

2) "Benim nasıl evladım olur ki?" şeklindeki sözünü, ümmeti içinde açıkça söylemiyordu, Çünkü o, bu tür şeyleri ımetinden saklıyordu. Böylece bu, onun bu sözü kendi kendine söylediğini gösterir.

O halde bu teaccüb, Hz. Zekeriyya'nın, Allah'ın bu işe kadir olması hususunc= şüphesi bulunduğuna delâlet eder ki, bu bir tür küfürdür. Küfür ise, peygamberle hakkında caiz değildir.

Cevap: Birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Hz. Zekeriyya'nın çoc. istemediğini ileri sürenlerin görüşüne göre, böyle bir soru yersizdir. Ama onun çoc talebinde bulunduğunu söyleyenlerin görüşüne göre bu soruya şu şekilde cev=: verilir; Hak Teâlâ'nın, "Benim nasıl evladım olur ki?" ifadesinden kastedilen, Alla Teâlâ'nın, o ikisini, yani Zekeriyya ile hanımını gençleştirip, sonra mı onlara çoc. vereceği; yoksa, her ikisini de aynı hal üzerinde tutarak yaşlı olmalarına rağmen -onlara o çocuğu vereceği hususunda teaccüb yoluyla değil, bilgi talebiyle sorr-kabilinden bir teaccübtür. Bunun böyle oluşunun delili; Cenâb-ı Hakk' - "Zekeriyya'yı da (an). Hani o, Rabbine: "Rabbim, beni yalnız başıma bırakma. Sa varislerin en hayırlısısm " diye niyaz etmişti. Biz onu da kabul ve kendisine Vahyi ihsan ettik. Eşini de salih kıldık" (Enbiya. 89-90) ayetleridir. Bu ayette geçen, "islâ-ona yeniden çocuk yapma kuvveti verme, anlamındadır. Bu sözün izahı geçmiş Sûddî bu soruya bir başka cevap olarak şunu zikretmiştir. Hz. Zekeriy, çocuğun müjdelenmesi nidasını duyunca, şeytan kendisine gelerek, "Bu ses Allah'dan değildir. Tam aksine bu, sana musallat kılınan bir şeytandandır" dedi. Hz. Zekeriyya şüphelenince, bu sözü yani, "Benim nasıl oğlum olur ki?" dedi. Bı Sûddî'nin bu sözünden maksadı şudur. Zekeriyya (a.s), bu müjdeyi verenin, Misr Teâlâ olduğunu kesin olarak bilmiş olsaydı, onun böyle demesi caiz olmaz: Binâenaleyh o bu sözü, işte bundan dolayı söylemiştir. 33[33]

Vahyin Kesinliği

Bazı kelamcılar şöyle demektedirler: Bu görüş, kesinlikle batıldır. Çün».. peygamberler, Allah Teâlâ'dan gelen, şeylerin bir kısmı hakkında, onların şeytancs-
gelebileceğini tecviz etmiş olsalardı, aynı şeyi başka şeyler için de caiz ve mümk.ı görmüş olurlardı. Bu durumda, da, bize kadar getirip ulaştırdıkları şeyler hususi -1 vahye olan güvenimiz yok olurdu.

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Böyle bir ihtimal işin başında olabilir ama, rJ ihtimal, o peygamberin mucizeleriyle zail olur. Binâenaleyh belkide bu mucize. : j şekilde meydana gelmiş bir mucize olmamıştır. Bu sebeple bunu dışındakilerde deU de, bu hususta bir şüphe meydana gelmiş olabilir. Allah en iyi bilendir.

İkinci soruya da birkaç açıdan cevap verilebilir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "hakikaten biz sana, Yahya adında bir oğul müjdeleriz • 1 (Meryem, 7) ifadesi, o çocuğun, Hz. Zekerlyyâ'nın çocuğu olması hususunda bir nal değildir. Tam aksine Zekeriyya (a.s)'ın, edebe riayet ederek, kendisinin bir çoclç J olup olmayacağını sorması gibi bir söz söylemediği, tam aksine, onun nor durumda, çocuğun olmasını imkansız kılan sebeplerden bahsetmiş olması da muhtemeldir. Öyle ki bu müjde, şayet çocukla ilgili bir müjde olmuş olsaydı, Aifah eâlâ kapalılığı kaldırır, bu sözü sarîh bir biçimde beyan ederdi. O bunu bu şe -redince, Allah Teâlâ, o çocuğun ondan meydana gelmesi hususunu açıkça mistir. Binâenaleyh, Zekeriyyâ (a.s)'ın bu sözünden kastı, onun, Allah'ın buna kadir cuğu hususunda şüphe etmemek olmuş olur.

2) Hz. Zekeriyyâ bu sözü şüphe etmek için söylememiştir. Ancak o bunu, O'nun -dretini tebcil eder ve ulular bir tarzda söylemiştir. Bu tıpkı, arkadaşının büyük i Ktarda bağışta

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/291-292

bulunduğunu gören ve onu övüp tazîm için, "Nasıl olurda gönlün u kadar çok ma! bağışlamana razı olur?" demesi gibidir.

3) Çoktan beri temenni ettiği şeyin gerçekleştiğine dair müjde alan kimse bunu * duyduğunda fazlasıyla sevinir, ve derhal bu sözün doğruluğundan emin olmak zer '"saN mi, doğru mu söylüyorsun!" der). Bu, ya fazla sevinmesinin onun aklını ^ndan alması sebebiyle olur, nasıl ki Hz. İbrahim (a.s)'ı, zevcesi, İshak'ı : ;--acağı müjdelenince: "Yapmayın, ben koca karının biri, kocam da pîri faninin r ken ben mi doğuracakmışım! Doğrusu bu çok tuhaf bir şey!" (hûj, 72) demiş ve njr şaşkınlığı: "Ne o! Allah'ın işinden mi şaşmaya kalkıyorsun!" diye giderilmişti. toûd da bu sözü tekrar tekrar dinlemekten hoşlandığı için, böyle söylemiştir. Veyahutda, iyice açıklanmasını istediği için böyle söylemiş olabilir.

“Dedi Öyledir. Rabbin buyurdu ki: O, bana göre pek kolaydır. Daha evvel sen bir şey değilken seni yaratmışındır" (Meryem, 9).

Su ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 34[34]

Yoktan Yaratan Allah Dilediğini Yaratır

Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbin buyurdu ki: O, bana göre pek kolaydır" buyruğu hakkında, şu izahlar yazılmıştır, a) Kezalik kelimesinin başındaki kâf, mahallen merfû (haber)'dir. Buna göre ifadenin takdiri, onu tasdik etmek îlvet durum böyledir" şeklinde olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, yeni bir azimle . "Rabbin buyurdu ki" buyurmuştur.

b) Bu kaf, mahallen (temyiz olmak üzere) mansûbtur. Nitekim kezalike deki zalike'nin tefsiri, "O, bana göre pek kolaydır" ifadesi olan bir müpheme işaret otduğuda söylenmiştir. Bu tıpkı, (Hicr.ss ayetinde olduğu gibidir.

c) Maksad şudur: "Şaşılacak bir şey yok. Zira bunu söyleyen Rabbindir. O'nun, sözünde ne cayma, ne de yanlış olamaz" deyip sonra şöyle ilave etmiştir: "Zaten bu bana pek kolaydır: değilmi ki sen hiç yok iken de seni vareden Bertim"

d) Biz, Hz. Zekeriyya'nın "Benim oğlum nasıl olur ki?" şeklindeki sözünü r manasının, "sen bana bu çocuğu, hem beni hem de hanımımı gençleştirmek suretiyle mi vereceksin, yoksa bizi bu hat üzere bırakmana rağmen mi bize bu çocuğu vereceksin?" şeklinde olduğunu söylemiştik. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, ...itj Jtİ iUo£ ifadesinin manası, "Biz, o çocuğu, hem senin hem de hanımının şu andaki haliniz üzere size vereceğiz" şeklindeki olmuş olur. 35[35]

İkinci Mesele

Hasan el-Basrî bu kelimeyi, şeklinoe okumuştur ki bu da, ilk manaya göre okunmuş bir ifaded -Yani, "Durum senin dediğin gibidir. Ancak ne var Ki Rabbir. "Buna rağmen, bu bana kolaydır" der" şeklindedir. 36[36]

Üçüncü Mesele

Heyyin (kolay basit) lafzının Allah hakkında kullanılma mecazidir. Çünkü bu, ancak bir şeyin kendisine zor geldıç kimseler için kullanılabilir. Bilakis bundan murad, "O b ı şey dilediğinde, o şey olur" şeklindedir. 37[37]

Dördüncü Mesele

Bu mesele, Cenâb-ı Hakk'ın, "Daha evvel sen bir şe. değilken seni yaratmışım d ir" ifadesiyle

---

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/292-293

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/293-294

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/294

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/294

yapmış olduğu istidlâtin izah edilmesi hususundadır. Buna göre biz diyorı: ki: Cenâb-ı Hak onu, sırf yokluk ve 'adem'den yarattığına göre. O, zâtları; sıfatla-ve eserleri yaratmaya da kadir olur. Şu anda, ihtiyar karı ve kocadan çocuğ, yaratmada, sadece sıfatları değiştirmek gerekmektedir. Zâtları, sıfatları ve eserle aynı anda yaratmaya kadir olan, sıfatları değiştirmeye haydi haydi kadir olur. Om, yoktan var ettiği gibi, ona ve zevcesine, birleşmeleri hafinde, kendisi sebebiyle ı« suyun (kadındaki ve erkekteki su) akacağı o kuvveti yeniden vermek suretiyle. : çocuğu da bahşedebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-t Hak: 'Biz onu da kabul . t kendisine Yahya'yı ihsan ettik. Eşini salih kıldık" (Enbiyâ. 90) buyurmuştur. İşte buradaki istidlal vechi budur. 38[38]

Beşinci Mesele

Ulemanın ekserisi, "Ey Zekeriyya, hakikaten biz san müjdeleriz"(Meryem, 7) "O bana göre pek kolaydır"(Meryem r ifadesinin, Allah'ın sözü olduğunu kabul etmek avaber, "Dedi: Öyledir. Rabbin buyurdu ki" ifadesinin, bu sözü söyleyenin bir melek »mı iktiza ettiği kanaatindedirler ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu sözün hem si, hem de sonra Allah'ın sözü cümlesinden olduğuna göre, bu lafızları bu iki arasına sokmak nasıl doğru olabilir? Binâenaleyh evlâ olanı, bu sözü söyleyenin Artan Teâlâ olduğunun kabul edilmesidir. Bu tıpkı, büyük bir hükümdarın, tebaasına bir şey va'dettiğinde, tebaasının, "Bu, nerden benim olacak ki?" demesi; üzerine de hükümdarın "Senin hükümdarın bunu tekeffül etti" diye cevap >si gibidir. Hükümdar bu ifadesiyle adeta, kendisinin sözüne bağlı ve ahdini getiren birisi olduğuna dikkat çekmiştir. İşte burada da böyledir.
"Dedi: "Rabbim, bana, bir nişan ver." Buyurdu ki: "Senin nişanın, sapasağlam olduğun halde üç gece insanlarla konuşamamandır" (Meryem, 10).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 39[39]

Müjdenin Zamanı Hk. Bir Alâmet İstemesi

Bazıları, alâmet istemenin, bu müjdenin tahkîki için olduğunu ileri sürmüşlerdir ki, bu akıldan uzak bir şeydir. Çünkü müjde zaten, Allah Teâlâ'nın onu haber vermesiyle tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh, bu hususta bir alamet bir mucize izhar etmek, sarîh sözden daha kuvvetli olamaz, bazıları ise şöyle demişlerdir: Çocuğu müjdeleme işi, mutlak olarak cereyan Binâenaleyh, Zekeriyya (a.s), o müjdenin gerçekleşme zamanını, sırf müjde amazdı. Bu sebeple, onun ne zaman olacağını öğrenebilmesi için, bir alâmet bulunmuştur. İşte doğru olan da bu izahtır. 40[40]

Konuşmayı Bırakması

Alimler, o alâmetin onun konuşamaması olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü konuşabildiği halde, konuşmamak mucize olamaz. Daha sonra onlar, şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:
a) Onun lisânı tamamen tutuldu..
b) Allah'ı zikredebildiği, Tevrat'ı okuyabildiği halde, kavmiyle yüzyüze gelip ustası imkânsız hale geldi. Bu görüş, bana göre daha doğrudur. Çünkü, dilin mutlak olarak tutulması bazan hastalıktan, bazan da Allah'ın Özellikle yapmas sebebiyle olabilir. Binâenaleyh, Zekeriyya (a.s) bu dil tutulma işinin bir mucize olduğunu ancak, o bunun, bir hastalık utmadığını, tam aksine, uzuvlarının sapasağlar olmasına rağmen, sırf Allah'ın fiili ve yapması sebebiyle olduğunu bildiğinde anlayabilirdi. Bu ise ancak, başka bir delille bilinebilen şeylerdendir. Dolayısıyla :

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/294
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/294-295
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/295

delâlet de başka bir delile muhtaçtır. Ama onu dili, Allah'ı zikredip Tevrâtı d= okuyabildiği halde, kavmiyle konuşmaya gelince tutulduğu zaman, bu tutulma işini" bir hastalık, vb. sebepten dolayı olmadığını, tam aksine sadece Allah'ın yapmas dolayısıyla olduğunu zarurî olarak anlamış olur. Böylece de onun bir alâmet vs mucize olduğu tahakkuk etmiş olur. Bunun böyle olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Senr alametin sapasağlam olduğun halde üç gece insanlarla J^nuşamamandir" buyruğ-teyit eder. Cenâb-ı Hakkı'n, özellikle insanlarla konuşamamasını bir nişan yapmas mefhûm-i muhalefet yoluyla onun, insanların dışındakilerle konuşabileceğine delâle" eder. 41[41]

Üçüncü Mesele

Alimler, seviyyâ kelimesinin kime ait bir sıfat hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıls bunun, "üç gece"nin sıfatı olduğunu ileri sürerlerken müfessirlerin ekserisi bunun, Zekeriyya (a.s)'a ait bir sıfat olduğu kanaatindedirle-Buna göre mana "Senin alâmetin, sende bir hastalık olmayıp sapasağlam olduğa halde, bu müddet içinde insanlarla konuşamamandır" şeklinde olur.
"Derken mescidinden kavminin karşısına çıkıp onlara: "Sabah akşam teshir.- bulunun" diye işaret verdi" (Meryem, 11).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 42[42]

Kavmini ibadete Teşvik etmesi

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin iza. sadedinde şunlar ileri sürülmüştür:
a) Bunun "onun, namaz ve diğer ibadetlerini yalnız baş n yaptığı özel bir yeri bulunuyordu. Derken o, kavmir yanına geldiğinde, onlara işarette bulundu*' şeklinde olduğu ileri sürülmüştür.
b) "Onun, hem kendisinin hem de başkalarının namaz kı!dtğı bir yeri vardı. Ancak ne var ki onlar oraya, onun müsadesi olmaksızın, namaz kılmaya giremezlerdi. Ve xılar, oraya geldiklerinde oraya girmek için, Zekeriyyâ (a.s)'ın izin için dışarıya - Kmasını beklerlerdi. O gün ise o onların huzuruna çıktı. Fakat konuşamadı, onlarla âicak işaret yoluyla konuştu" şeklinde olduğu da söylenmiştir. 43[43]

İkinci Mesele

ifadesinden, "konuştu" manasının murad edilmiş olması caiz değildir. Çünkü konuşması imkânsız idi. Binâenaleyh, bu ifadeyle, konuşmadan başka bir şey kasdedilmiştir ki bu da, "onlara, bunu, ya işaretle yahut hususi bir rumuzla, yahutta yazmak suretiyle anlatmasıdır". Çünkü bütün bunların herbiriyle maksat anlatılabiür. 3öylece onlar, ona müjdelenen şeyi öğrendiler. Zekeriyyâ {a.s) sevindiği gibi, onlar :a sevindiler. Ve onlar, Allah Teâlâ'nın, Zekeriyyâ'nın duasını kabul etmek suretiyle ona ikramda bulunduğunu anlamış oldular. Bil ki, bu ifadeye uygun düşen en uygun -ıana, "işaret etti" anlamıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak bir başka ayette mm, 41) buyurmuştur. Remz ise, konuşmaktan bir kinaye olamaz. 44[44]

Üçüncü Mesele

Müfessirler, Hz. Zekeriyyâ (a.s)'ın "teşbih edin" ifadesiyle, namazı kastettiği hususunda müttefiktirler ki bu,

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/295-296
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/296
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/296-297
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/297

dil bakımından da caizdir. Nitekim, "kuşluk namazı" manasında, Sübhatu'd-duhâ" da denilmektedir. Hz. Atşe (r.aVntn kuşluk namazı için, "onu mutlaka kılıyorum" manasında olmak üzere, dediği rivayet olunmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre biz diyoruz ki: EbuM-Aliye'den bukre'nin, sabah namazı; aşiyya'nın da ikindi namazı olduğu rivayet edilmiştir. Şöyle olması da muhtemeldir: "Onlar, onun özel odasında onunla beraber, sadece bu iki namazı kılıyorlardı. Dolayısıyla o, onların yanına çıkıyor ve onlara, diliyle müsaade ediyordu. Fakat dili tutulmuş olarak onların huzuruna eski adeti üzerine çıktığında, do sefer onlarla konuşamaksıztn, işaretle izin verdi" Allah en iyisini bilendir. 45[45]

Yahya (a.s)'m Başlıca Özellikleri

"Ey Yahya, kitabı kuvvetle tut" (dedik). Henüz sabi iken ona hikmet verdik. Tarafımızdan bir kalb yumuşaklığı ve temizlik (verdik). O çok muttaki idi. Anasına babasına da İtaatkârdı. Bir serkeş ve asi değildi. Dünyaya getirildiği gün de, öleceği gün de, diriltileceği gün de ona selâm olsun" (Meryem, 12-15).
Bil ki Allah Teâlâ bu ayette Hz. Yahya (a.s)'ı şu dokuz sıfatla tavsif etmiştir:
Birinci sıfat: Onun, Alfah Teâlâ'nın muhatabı olması. Nitekim Cenâb-ı Hak "£y Yahya, kitabı kuvvetle tut" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 46[46]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey Yahya, kitabı tut" ifadesi, O'nun, Yahya'yı kendisine bu şekilde hitab edeceği bir dereceye ulaştırdığına delâlet eder. Binâenaleyh bu tabir buna delâlet ettiği için, bu derece zikredilmemiştir. 47[47]

İkinci Mesele

Ayetteki "kitab"ın, Cenâb-ı Hakk'ın israiloğullarına bir lütfü olan Tevrat olması muhtemeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki Biz israîîoğulianna kitab. hüküm ve peygamberlik vermiş idik..." (Câsiye, ıej buyurmuştur. Yine bu kitabın, Cenâb-ı Hakk'ın pekçok peygamberine tahsis etmesi gibi Hz. Yahya'ya tahsis ettiği bir kitab olması da muhtemeldir. Birincisi daha evlâdır, zira burada sözü, bilinene hamletmek evlâdır. Burada bilinen kitab ise, sadece Tevrat'tır48[48]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın bi kuvve "kuvvetle" ifadesiyle, o kitabı tutabilme manası kastedilmemiştir. Çünkü bu, herkesçe bilinen bir husustur. Binâenaleyh, bunu medh ve övgü ifade eden bir manaya hamletmek gerekir ki, bu da "ciddiyet" ve nübüvvet görevini hakkıyla yerine getirme hususunda sabretmektir ki bunun neticesi de, emredilenleri kolayca yapmaya; nehyedilenlerden de kaçınmayı gerektiren bir melekenin, onda bulunmasına varıp dayanır.
İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Henüz sabi iken hikmet verdik" ayetinin ifade ettiği husustur. Sil ki ayette geçen "hükm"ün ne demek olduğu hususunda bazı görüşler bulunmaktadır:
a) Bu, hikmet anlamındadır. Şairin:
"Suyu az olan gölün başına gelen o süratli güvercinlere bakıp da, (onları saydığında nasıl isabet ediyorsa), sen de işte mahallenin o kadını gibi hikmetli ol ve isabet et!" ifadesi de bu manadadır. O halde bu, Tevrat'ı iyi anlamak ve dinde fakih olmaktır.

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/297
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/297-298
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/298
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/298

b) Ma'mer'in görüşü olup, buradaki "hükm", akıl anlamındadır. Rivayet olunduğuna göre o: "Biz, oyun için yaratılmadık" demiştir.

c) Bu, nübüvvettir. Çünkü Allah Teâlâ daha çocukken onun aklını sapasağlam ve muhkem yaratmış ve ona vahyetmiştir. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, Yahya ve İsâ (a.s)'ı Hz. Musa ve Hz. Muhammed (s.a.s)i gönderdiği yaşta değil, onlar henüz çocuk iken peygamber kılmıştır. Çünkü bunlar, rüşdlerine ermiş ve kâmil yaşa gelmişlerdi. Doğruya en yakın olanı, şu iki sebepten dolayı bu ifadeyi nübüvvet anlamına almaktır.

1) Allah Teâlâ bu ayette, onun şeref ve menkıbe sıfatlarından bahsetmiştir. Nübüvvetin insanın taşıyabileceği sıfatların en kıymetlisi olduğu malumdur. Bu sebeple nübüvvet sıfatını medh sadedinde zikretmek, diğer sıfatlan zikretmekten daha evlâdır. Binâenaleyh, buna göre onun nebi oluşu da bu ayette ele alınmış olur. Onun nebî oluşunu gösteren, bu lafızdan başka uygun bir lafızda yoktur. Binâenaleyh bu lafzı, bu manaya hamletmek gerekir.

2) Hükm: Sayesinde başkasının aleyhine ve lehine mutlak manada hükmedilmeye elverişli olan şeydir. Bu ise ancak, nübüvvetle olur.

Eğer, "Çocuk iken kişide akıl, zekâ ve nübüvvetin varlığı nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu soruyu soran kimse, harikulade halleri ya imkânsız görüyor, veya görmüyor. Eğer bunu, imkânsız görüyorsa, nübüvvet kapısını kapamış olur. Çünkü nübüvvet meselesinde iş, mucizelere dayanır. Mucize de, harikulade haller demektir. Yok, eğer bunu imkânsız görmüyorsa, bu iş akıldan uzak görülemez. Çünkü, sabînin akıllı bir kimseye dönüşmesini uzak görmek, ayın yarılmasını, denizin kiye ayrılmasını akıldan uzak görmeden daha ileri değildir.

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'tn "Tarafımızdan bir kalbyumuşaklığı" diye tavsif ettiği husustur. Bil ki, hanân kelimesinin aslı, hanîn'dır. Hanın ise, sevinçten veya ayrılıktan dolayı feryad etmek demektir. Nitekim Arapça'da denilir. Bu terkib, deve, yavrusunu arzuladığında böğürmesini ifade eder. Bu açıklamayı, Halil İbnAhmed yapmıştır. Nitekim hadiste de, şu varid olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), Mescid-i Nebevide hutbesini bir hurma kütüğü üzerinde okuyordu. Kendisi için bir minber yapılıp da Hz. Peygamber o minbere geçince, o Kütük inlemeye başladı. Ve Hz. Peygamber (s.a.s) de onun feryadını duydu. İşte bu kelimenin asıl manas: budur. Bir kimse birisine acıyıp şefkat duyduğunda "Tehannene fulânun alâ fularım" denilir.

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın el-Hannân sekinde tavsif edilip edüemiyeceği hususunda ihtiiaî etmişlerdir. Bu cümleden olask Dazdan, bunun olabileceğini kabul etmiş ve bu kelimeyi Rauf ve Rahîm manasına kullanmışlarda. Bazıları ise, kelimenin asit manasından dolayı bunu kabul etmeyerek Aüah Teâlâ hakkında bu vasfı kullanmak mesela "Allah hannândır" demek doğru değildir, demi$iordir. Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki bu ayetteki hanân kelimesiyie ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelimenin Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı kabul edilmesi

b) Yahya (a.s)'ın sıfatı kabul edilmesi.

Biz bu kelimeyi Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı kabul ederek, bu durumda biz ayetin takdirinin, "Bizi o Yahya (a.s)'a hükmü bir hanân(yani tarafımızdan bir rahmet olarak verdik" şeklinde olduğunu söyleriz.

Ayrıca burada şu ihtimalter de bulunur.

1) Allah tarafından olan hanânın, rahmetin, Yahya (a.s) için olması. Buna göre ayetin manası, "Biz o Yahya (a.s)'a hükmü çocukken verdik" şeklinde olur. Bunu müteakiben de Cenâb-ı Hak, "Tarafımızdan bir hanân olarak, yani, Biz o Yahya (a.s)'a hükmü, o çocukken verdik ve bunu, tarafımızdan ona bir rahmet ve bir zekat, yani bir temizleme ve şereflendirme vesilesi olarak verdik" buyurmuştur, ustur.

2) Allah'dan olan el-hanânın Zekeriyya (a.s) için olması. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Biz, Zekeriyya (a.s)'a çocuk vermek suretiyle, onun duasını kabul ettik, sonra da Yahya (a.s)'a çocukken hüküm verdik, (ona bunu) tarafımızdan Zekeriyya) (a.s)a bir rahmet olsun diye verdik. İşte biz bunu böyle yaptık. yani, "duasının reddolunmasından Zekeriyya'yı beri kıldık" demek istenmiştir.

3) Allah'tan olan bu rahmetin, Yahya (a.s)'ın ümmeti için olması. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Yahya (a.s)'a hükmü, o çocukken verdik ve onun hidayet ve irşadıyla azami derecede istifade ettikleri için, böylece ümmetine de tarafımızdan bir rahmet verdik" demek istemiştir.
Biz bu kelimeyi Yahya (a.s)'ın sıfatı olarak ele alırsak, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
1) "Biz, Yahya (a.s)'a hükmü ve kullarımıza karşı hanâni, yani onlara şefkatli davranmayı, onlar hakkında uhdesine bırakılmış olan hükümlerde onlara karşı iyi niyetli ve güzel muamele etme duygusunu verdik" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed'i vasfederek, "Sen Allah'dan bir rahmet sayesindedir ki, onlara yumuşak davrandm." (aji imran, 159) ve "Size çok düşkündür. Müminlere cidden merhametli ve şefkatlidir O'/rrevt», 128) buyurması gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, Yahya (a.s)'a "zekât"ı verdiğini beyan etmiştir ki bu, "onun ümmetine karşı duyduğu şefkatin, onu görevini ihlâl etme noktasına götürmemesi" demektir. Çünkü, re'fet ve yumuşaklık, çoğukez, görevin yapılmaması neticesini doğurur. Baksana Cenâb-ı Hak, "Allah'ın dini (ni tatbik) hususunda, acıyacağınız tutmasın"(Hur,2) "kâfirlerden size yakın olanlarla muharebe edin. Onlar sizde büyük bir azm ü şiddet, sertlik bulsunlar" {Mmöe, 123) ve "müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu. Kendisinin onları seveceği, onların da kendisini seveceği bir kavim... ki Allah yolunda savaşırlar ve hiç bir kınayanın kınamasından çekinmezler." (Maide. 54} buyurmuştur. Buna göre mana, "Biz o Yahya (a.s)'a görevi ihlâl etmekten uzak ve temiz olması şartıyla Allah'ın kullarına karşı şefkatli olma hissini verdik" şeklinde olur.
2) "Biz o Yahya (a.s)'a, mahlukata karşı şefkatli olma ve günahlardan uzak kalma, beri olma hissini verdik. Böylece de o, günah işlemedi, hatta onu kafasından pe geçirmedi" demektir.
3) Bu ayetle ilgili şöyle bir izah daha bulunur ki bu izah, Atâ İbn Ebi Rabah'tan nakledilmiştir. yani, "Biz o Yahya (a.s)'a hükmü, kendisine tarafımızdan bir tazim olmak üzere, o çocukken verdik. Çünkü Biz onu, çocukken peygamber yaptık. Bundan daha büyük tazim de bulunmamaktadır.
Verilen bu mananın delili ise rivayet edilen şu husustur. Varaka İbn Nevfel, Hz. Bilâl'e sırtı, Mekke vadisini kızgın kumlarına yapıştırılmış ve kendisine azâb ve işkence edilir bir vaziyette uğradığında Bilâl "Ehad, Ehad! (Bir, Bir!) diyordu. Bunun üzerine Varaka, "Varlığım elinde olan Zâta yemin ederim ki, siz onu şayet öldürecek olsanız dahi, ben onu hanân, yani muazzam ve saygı değer bir kimse bileceğim" dedi.
Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın zekâten tavsifinin ifade ettiği husustur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
1) Bununla, "Biz ona zekâtı, yani tertemiz olan safih ameli verdik" manası kastedilmiştir. Bu mana İbn Abbas, Katâde, Dahhâk ve İbn Cüreye den nakledilmiştir.
2) O, kendisinden (hidayeti) kabul edenler için bir zekâttır. Böylece onlar, tertemiz olurlar. Bu mana da, Hasan el-Basrî'den rivayet edilmiştir.
3) Şahitlerin bir kimseyi tezkiye etmesi gibi, biz de Yahya (a.s)'ı güzel övgüyle tezkiye ettik.
4) Bu, Allah'ın, ana-babasınatasadduk edip bağışladığı bir sadakadır.. Bu mana da Kelbi'deh rivayet edilmiştir.
5) O, bereket ve bolluktur. Bu mana da, İsa (a.s)'ın "Ben/ her nerede olursam mübarek küdı"(Meryem, 31) şeklindeki ifadesinden elde edilen bir manadır. Bil ki bu, kulun fiilini Allah'ın yarattığına delâlet eder. Çünkü Yahya (a.s)'ın temizliği ve tahareti, Allah katından olmuştur. Bunu, "tütuflar" manasına hamletmek akıldan uzaktır. Çünkü bu, zahiri terketmek olur.
Beşinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın onu "çok muttaki idi" olarak tavsif etmesidir. Sen, bunun ne demek olduğunu biliyorsun. Netice olarak diyebiliriz ki bu ifade, aşırı bir medh ve övgüyü ihtiva etmektedir. Çünkü Hz. Yahya, hem Allah'ın nehyinden kaçınan, böylece de onlardan içtinab eden; hem de Allah'dan ittikâ eden, böylece onu ihmal etmeyen bir kimsedir. Bu vasfa en layık olan insan ise, Allan'a asi olmayan ve ona isyan edip günahkâr olmayı gönlünden geçirmeyen kimsedir. İşte Yahya (a.s) da böyle bir kimse idi. İmdi, şayet "Bu onun ilk mükellef tutulduğu bir zaman olduğu halde onun hakkında, "o çok muttaki idi" denilmesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, o peygambere, bu şekilde hitab etmiş

ve.onun halinin her zaman böyle olacağını bildirmiştir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, ona olan nimetlerini haber vermesi gibidir.

Altıncı sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Ana-babasma da itaatkârdır" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu böyledir, zira Allah'a tazimden sonra, ana-babaya tazimde bulunma gibi bir ibadet yoktur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Rabbin, Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya iyi muamele edin" diye hükmetti" (isrâ, 23) buyurmuştur.

Yedinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Bir serkeş ve asi değildi" diye ifade ettiği husustur. Bununla, Allah'ın onu tevazu ve yumuşaklıkla vasfetrnesi kastedilmiştir ki, böyle olma, müminlerin bir vasfıdır. Bu, tıpkı "Müminler için de kanadını indir (mütevazi o!)"(Hicr, 88) ayeti gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, "Eğer kaba. katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından muhakkak dağılıp gitmişlerdi bile" (aii Imran. 159) buyurmuştur.

Bir de, ibadetlerin başı, insanın, kendisinin zilletini, Rabbinin de azamet ve celâlini anlayıp bilmesidir. Kendisinin zilletini, Rabbinin de azamet ve kemâlini bilen kimsenin, büyüklenip kibirlenmesi nasıl uygun düşebilir? İşte bundan dolayı İblis, büyüklenip serkeşlik edince, hem Allah'ın rahmetinden, hem de dinden uzaklaşmış oldu. "Cebbar", "kendisi üzerinde başkasına ait bir hak tanımayan kimse" şeklinde de tarif edilmiştir. Buna göre cebbar, büyüklenmek ve başkasına hak tarumama manasından türemiş olur.

Süfyan es. Sevri, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin tefsiri hususunda şöyle demiştir: Cebbar, gadabına kapılan ve uyan kimsedir. Bunun delili, "dün bir canı öldürdüğün gibi, beni de mi öldürmek istiyorsun?... Bu yerde ille yaman bir zorba olmak,istiyorsun sen.."(Kassm. 19> ayetidir. Cebbar kendi öfkesinden dolayı haksız yere başkasına ikâbda bulunan sıkıntı veren herkestir.diye de tarif edilmiştir. Bunun delili ise, "Tutup yakaladığınız vakit zorbalar (cebbarlar) tarzında yakalar mısınız?" . 130) ayetidir. ,

Sekzinci sıfat: Ayet-i kerimedeki ''asi de değildi" vasfıdır. Alîm kelimesinin âlim kelimesinden daha ileri bir mana ifade etmesi gibi, asiyy kelimesi de âsî kelimesinden daha ileri bir mana ifade eder.

Dokuzuncu sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın ''Dünyaya getirildiği gün de. öleceği gün de, diri olarak kaldırılacağı günde ona selâm olsun " ayetinin ifade ettiği husustur. Bu hususta bazı görüşler bulunmaktadır.

a) Muhammed İbn Cerir et-Taberî, cümlesine "Doğduğu günde şeytanın, diğer insanları tutup sıkması gibi, onu tutup sıkmasına karşı, Allah tarafından verilmiş olan bir emandır" ifadesine, "Kabir azabı hususunda, bu ona bir emândır" cümlesine de, "kıyamet" azabına karşı ona bir amandır" şeklinde mana vermiştir.

b) Süfyan İbn üyeyne şöyle der: İnsan üç yerde çok ürkek ve korkak olur: Doğduğu günde; böylece o, kendisini içinde bulunduğu şeyin dışında görür. Öldüğü günde.. Böylece o, kesinlikle, asla görmediği bir toplulukla karşılaşır... Yeniden diriltildiği günde böyfece o, kendisini çok büyük bir kalabalığın içinde bulur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Yahya (a.s)'a ikramda bulunmuş, böylece bu üç yerde ona emânet ve güven tahsis etmiştir.

c) Abdullah İbn Niftaveyh, cümlesine "Dünyayı ilk gördüğünde" ifadesine, "ahiret umurunun ilkini gördüğü günde..." cümlesine de, "Cenneti ve cehennemi gördüğü, ilk günde... ki, bu da kıyamet günüdür" manalarını vermiştir. Cenâb-ı Hak, Hz. Yahya'nın şehidlerden olduğuna dikkat çekmek için hayy diye tavsif etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Doğrusu onlar diridirler. Rableri katında rmklandvnhrlar" (ah imran, 169) buyurmuştur. 49[49]

Ayetle İlgili Bazı Tâli Meseleler

1) Ayette bahsedilen "selâm'"ın, Allah tarafından veya melekler tarafından olması mümkündür. Her iki duruma göre de, Yahya (a.s)'ın şerefi ve üstünlüğü değişmez. Çünkü, melekler de ancak, Allah'ın emrinden dotayı selâm verirler.

2) Bu selâmda, Yahya (a.s) için, diğer peygamberler için olanından daha fazla bir meziyet

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/298-303

söz konusudur. Meselâ diğer peygamberlere, "Alemler içinde Nuh'a selâm olsun" (Saffat, 79) ve "Selâm îbrahime" (Sattat. 109) şeklinde selâm verilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ayette, "doğduğu günde" ifadesini kullanmıştır ki, bu tabu- diğer peygamberlere verilen selâmda yer almamıştır.
3) Rivayet olduğuna göre İsa (a.s),Yahyâ (a.s)'a, "Sen benden daha üstünsün. Zira, sana Allah Teâlâ selâm verdi. Ben ise, kendi kendimi selâmladım'.' demiştir. Bu rivayet kuvvetli değildir. Çünkü, İsa (a.s)'ın kendi kendine verdiği selâm da, Allah'ın Hz. Yahya'ya verdiği selâm gibidir. Çünkü İsa (a.s), sadece Allah'ın kendisine emrettiğini yapan bir masumdur.
4) Doğduğu günde ona verilen selâmın, mutlaka Allah tarafından bir lütuf olması gerekir. Çünkü Yahya (a.s)'dan, bu selâmı gerektirecek bir şey, fiilen sudur etmemiştir Ama, ona öldüğü ve mahşerde diriltildiği günde verilen selâma gelince, bunu bir nedih ve tazim gibi, bir mükâfaat kabilinden olması mümkündür. Allah en iyisini bilendir. 50[50]

Bu Kıssadan Çıkan Bazı Dersler

Bu kıssanın hikmetlerine dair sözler:
1) Duâ etme adabını öğretmek ki bu, birkaç yönden ele alınabilir.
a) Cenâb-ı Hak, "gizlice nida ederek" buyurmuştur. Bu, duanın en efdalının böyle olduğuna delâlet eder. "Rabbinize yalvara yakara, gizlice dua edin"{Araf, 55) ayel de bunu destekler. Bir de, seni yükseltmek, kuvvet ve celâdeti; alçaltman ise, acziyye: ve hüznü ihsas ettirir. Duada temel olan şey ise, kırık kalblilik, hüzün; nefsin kurder* ve kuvvetinden uzaklaşması, Allah'ın lütuf ve imanına itimad etmektir.
b) Müstehab ofan, duanın hemen başında, nefsin, acziyyetinden ve güçsüzlüğünden bahsetmektir. Bu tıpkı, Cenâb-t Hakk'ın Zekeriyya (a.s)'da-naklettiği, "Kemiğim yıprandı. Başım, yaşlılıkla tutuştu" niyazında olduğu gibidir Daha sonra da, Allah'ın nimetlerinin çokluğundan bahsetmesidir ki bu da, Zekeriyyâ (a.s)'ın, "Sana duâ etmem sebebiyle bedbaht olmadım" ifadesinde olduğu gibidir
c) Duanın, sırf dünya için değil, din ile alakalı olan şeyler için de yapılması. B. da, Zekerİyyâ (a.s)'ın, "Doğrusu ben, arkamda bırakacağım akrabamdan endişeye düştüm" sözünde olduğu gibidir.
d) Duanın, bu ayette olduğu gibi Ya Rabbî lafzıyla başlamasıdır.
2) Hz. Zekeriyya ve Yahya (a.s)'ın derecelerinin ve mertebelerinin ortaya konulması. Zekeriyya (a.s)'ınkilere gelince bunlar şunlardır:
a) Onun için alabildiğine yalvarıp yakarması ve kendisini tamamiyle Allah'a vermesidir.
b) Allah Teâlâ'nın onun duasını kabul etmesi.
c) Cenâb-ı Hakk'ın ona nidada bulunup, onu müjdelemesi veyahut bu işi, meleklerin yapması. Veyahutta bu iki işin aynı anda tahakkuk etmesi.
d) Onun dilinin teşbihten değil de, insanlarla konuşma konusunda tutulması.
e) Peygamberlerin de mucize talebinde bulunmalarının caiz olması. Çünkü, Hz. Zekeriyya "Rabbim, bana bir nişan ki!" demiştir.
3) Allah Teâlâ'nın, tabiatçılara bir reddiye olarak, son derece ihtiyarlamış ana-babadan bile çocuk yaratmaya kadir olması.
4) Dini mevzuda istidlal (kıyas) yapmanın doğruluğu. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Daha evvel sen bir şey değilken seni yaratmışımdır" buyurmuştur.
5) Madûmata "şey" denHemez. Bu ayet, bu hususta bir "nas"dır. Eğer: Tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın (Dehr, 1) ayetinde olduğu gibi, bu ayet ile, "sen anılmaya değer bir şey değilken" manası kastedilmiştir" denilirse, biz deriz ki asıl olan kural, kelamda takdir yapmaksızın mana vermektir. Karşı taraf şöyle diyebilir: Ayet, insanın "şey" olmadığını gösteriyor. Halbuki bir insanın şey olduğunu söylüyoruz. Çünkü insan, sayesinde hususi araların kendisiyle kavim olduğu birtakım cevherlerden oluşan bir varlık demektir. Halbuki hususi aralarla vasfedilmiş

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/303

mürekkeb cevher, ademde (madûmda) bulunmaz. Sabit olan, o cevherlerin -mürekkeb değil de müfred olarak- aynları, yani bizzat kendileridir. Bu mürekkeb olmayan müfred cevherler ise insanı oluşturmaz. Böylece, ayette matlubu delâlet edecek herhangi bir şeyin bulunmadığı ortaya çıkar.

6) Allah Teâlâ, bu kıssayı hem Al-i İmran sûresinde, hem de burada zikretmiştir. Binâenaleyh bu kıssayı, her iki yere göre ele alıyor ve şöyle diyoruz.

a) Hak Teâlâ bu sûrede, Hz. Zekeriyyâ'nın Kendisine dua ettiğini beyân etmiş, ama bu duayı ne zaman yaptığını beyan etmemiş, ama Al-i İmrân Sûresi'nde, "Zekeriyyâ ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek buldu ve "Ey Meryem, bu sana nereden (geliyor)" dedi. O da. "Bu, Allah tarafından. Şüphe yok ki Allah kimi dilerse ona sayısız rızık verir" dedi. Orada Zekeriyyâ Rabbine duâ etti ve "Rabbim, bana senin katından çok temiz bir zürriyet ihsan et" (dedi)" iaj-i imran, 37-38) ayetleri ile ahlatmıştır. Bu, "Zekeriyyâ ve Meryem'de harikulade halleri görünce, kendisi için de bunların olmasını arzuladığı için, böyle dua etti" demektir.

b) Allah Teâlâ, Al-i İmran Sûresi'nde, Hz. Zekeriyyâ ya nida edenin bir melek olduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü orada "Melekler ona, o mihrabta durup namaz kılarken şöyle nida etti... "(am imran, 39) buyurmuştur. Bu sûrede ise, "Ey Zekeriyyâ, hakikaten Biz sana Yahya adında bir oğul müjdeliyoruz"(Meryem, 7) diye nida edenin Allah Teâtâ olduğu görülmektedir. Biraz önce, bu iki ifade arasında bir zıtlık olmadığını beyân etmiştik.

c) Cenâb-ı Hak, Al-i İmran Sûresi'nde, onun "Rabbim kendime hakikaten Jıtiyarlık çatmış iken, karım da bir kısır iken benim nasıl oğlum olabilir" (aı-i İmran. *o) dediğini nakletmiştir. Burada Hz. Zekeriyyâ önce kendisinin ihtiyarlığından, sonra da hanımının kısırlığından bahsetmiştir. Bu sûrede ise, "Rabbim. benim nasıl oğlum olur ki, karım bir kısır, ben ise ihtiyarlığın son haddine varmışım"(Meryem,B) denilmiş (önce kısırlıktan, sonra yaşlılıktan bahsedilmiştir). Bunun cevabı şudur: İfadelerdeki atıf vavlan, tertibi (sıralamanın olduğunu) göstermez.

d) O, Al-i İmran'da, "Kendime hakikaten ihtiyarlık gelip çattı" (40. ayet) derken, Durada "Ben ihtiyarlığın son haddine vardım"(Meryem, 8) demiştir. Buna da, "Sana ulaşana sen de ulaşmış olursun (her iki ifade aynı anlama gelir)" diye cevap verilir.

e) Cenâb-ı Hak, Al-i İmran Sûresi'nde, "senin nişanın, (alâmetin), işaretler zışında İnsanlara üç gün söz söylememendir'(41 ayet) buyurmuş; burada ise, "üç gece insanlarla konuşamamandır" (Meryem, 10; buyurmuştur. Bunu şöyle izah ederiz: Bu iki ayet, bu müddetin, gecesi ile birlikte üç gün olduğuna delâlet etmektedir. Allah en iyi bilendir.

İkinci Kıssa: Bu, Hz. Meryem'in kıssası ve Hz. İsa'nın doğumu hakkındadır. Bil ki Allah Teâlâ, Yahya (a.s)'nın kıssasını Hz. İsa'nın kıssasından önce anlatmıştır. Çünkü ihtiyar bir ana-babadan bir çocuk dünyaya getirmek, normal düzenin kurallarına göre babası olmaksızın bir anadan çocuğu yaratmaktan daha yakın ve kabul edilebilir birşeydir. Öğretme ve anlatmada takib edilmesi gerekli en güzel yol ise, kabule en yakın ve uygun olandan işe başlayıp, derece derece daha zoruna geçmektir.

"Kitab'da Meryem'i de an. Hani o. ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti. Sonra onların önünde bir perde edinmişti. Derken Biz ona, "Ruhlumuzu gönderdik de o, kendisine hilkati tam bir insan şeklinde göründü." (Meryem. 16-17).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır. 51[51]

Birinci Mesele

Ayetteki iz edatı "Meryem" lafzından bedel-i istimaldir. Çünkü, zaman, Hz, Meryem'in başına gelen şeyi de kapsamaktadır. Burada, Meryem'in zikredilmesinin maksadı, bu enteresan hadisenin ne zaman meydana geldiğini anlatmaktır. 52[52]

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/303-306
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/306

İkinci Mesele

"Nebz", aslında atmak manasınadır. "İntibâz" ise, bu kökün iftial yeznindeki şeklindedir. Hak Teâlâ'nın (Al-, imran, 187) ayetindeki kelime de bu manayadır. Bu ayette intebezet Kenara, ıssız bir yere çekildi" manasınadır. İnsanlardan uzak bir köşeye oturdu" manasında Arapça'da, denilir. Bunun aslı şuna dayanır: Bir kimse, bir başkasına attığı şey ona ulaşacak mesafede oturduğunda, bu tabir kullanılır. Yine "falan şeyi attım" manasında, denilir. Hurma suyuna, kaba dökülüp doldurulduğu için, "Nebiz" denilmesi de bu köktendir. Nebîz, menbûz {dökülen-atılan şey) manasınadır. İşte bundan dolayı "fa'il" sigasi jzere gelmiştir. Sokağa bırakılmış çocuğa "menbûz" denilmesi de bu manadadır. Çünkü o da adetâ atılmıştır. Alış-verişte nehyedilen "münâbeze"de bu manadadır. Münâbeze, "sana şu elbiseyi yahut şu taşı attığımda, alışveriş artık vâcib olur. (Yani atılan taş veya elbise, satılacak mallardan hangisine değerse, o satılmış oluyor) şeklindeki alış-veriştir. Bunu iyice anladığında diyoruz kî, ayetteki, cümlesi "Meryem uzaklaştı ve doğuda bir yere süratlice tek başına gitti" demektir. 53[53]

Meryem'in Perde Çekmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Meryem'in, bunun yanısıra, ailesine karşı da bir perde taktığını beyân buyurmuştur. Bunun zahiri onun, o yere tek başına gidip çekilmekle yetinmeyip, kendisi ile ailesi (insanlar) arasına duvar gibi bir engel Koyduğunu gösterir. Bunun, kendisi iie ailesi arasına bir perde astığı manâsına gelmesi de muhtemeldir. Bu ikinci mana, birincisinden daha açıktır. Onun, böyle bir Derde edinişinin mutlaka doğru bir maksaddan ötürü olması gerekir. Ama bu husus ayette açıkça belirtilmemiştir. Dolayısıyla müfessirier, bu konuda şu değişik izahları f-apm ıslardır:

a) Hz. Meryem (ilk) hayız oluşunu görünce, temizleninceye kadar, ibadet yaptığı o yerden ayrıldı. Temizlendiği zaman Cebrail (a.s) ona geldi.
b) O, ibadet yapabileceği sâkin-kimsesiz bir yer aradı.
c) O, hayızdan temizlenip yıkanmak için, görünmesini engelleyecek bir perde e birlikte olan, yüksek bir yere çekilip oturdu.
d) Hz. Meryem'in, kızkardeşinin kocası olan Hz. Zekeriyya (a.s)'nın evinde tek şaşına oturduğu bir mihrabı (mahfili) vardı. Zekeriya (a.s) dışarı çıkınca, oranın «apışını üzerine kapardı. Derken başının bitlerini temizlemek için, Aflah'dan, dağda cmsenin kendisini görmeyeceği bir yer vermesini istedi. Bunun üzerine, o mahfilin avam açıldı. O, oradan dışarı çıktı ve dağın arkasında yüksek bir yere oturdu. İşte D sırada ona melek (Cebrail) (a.s) geldi.
e) Hz. Meryem susadı ve su aramak için dışarı çıktı.
Bil ki bütün bu izahlar, ihtimal dahilindedir. Ama ayetin lafzında, bunlardan birini tercih etmeye sevkedecek birşey yok. 54[54]

Üçüncü Mesele

Ayette bahsedilen, "Doğu tarafı", ya Beyt-i Makdts'in doğuşudur, yahut da onun evinin doğuşudur. İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir. Hristiyanlann doğu cihetini kıble edinmelerinin sebebini bütün halk içinde en iyi bilen benim. Çünkü "nstiyanlar, Allah Teâlâ'nın "Doğu tarafı" ifadesinden ötürü doğuyu kıble ecin mislerdir. Böylece onlar, Hz. İsa'nın doğduğu tarafı kıble edinmiş oldular." 55[55]

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/306-307
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/307
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/307

Gönderilen Ruh Ne İdi?

Dördüncü Mesele

Hz. Meryem, oraya oturunca Allah Teâlâ ona "Rûh"u gönderdi. Müfessirler, bu "rûh"un ne olduğu hususunda
ihtilaf etmiş ve ekseri müfessirler bunun Cebrail (as olduğunu söylerlerken, Ebu Müslim, bunun kamında b r beşer (insan) olarak şekillenen, suret giyen "rûh" olduğunu söylemiştir. Birincisi doğruya daha yakındır. Çünkü Cebrail (a.s) "rûh" diye adlandırılmıştır. Nıtekır Cenâb-ı Hak, "O (Kur'ân'ı) senin kalbine, Rûhu'I-emin indirdi" (Suâra, 193-1*. buyurmuştur. Cibril, rûhânî olduğu için bu adı almıştır. Onun "Ruh"tan yaratıldığ da söylenmiştir. Yine onun sayesinde din hayat bulduğu için, "rûh" adını aldıç da ileri sürülmüştür. Yahut da Cenâb-ı Hak, Cebrail (a.s)'e olan sevgi ve yakınlığından ötürü, ona mecazi olarak bu adı vermiştir. Bu senin sevdiğine, "ruhum" demen gibîdi' Ebu Hayve, bunu fetha ile revhanâ diye okumuştur. Çünkü Cebrail (a.s), kullarır rahatlığı bulunan şeylere sebeb ve muttakiier için hazırlanmış olan indi ilâhidek rahatlığı elde etmeye vasıta olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şimdi eğer c mukarreblerden ise, aıik rahatlık, güzel rızık ve naîm cenneti onundur"(Vakıa, ss-sç buyurur. Yahut Cebrail (a.s) mukarreblerden olduğu için "revh" adını almıştır. Mukarrebler (Allah'a yakın olanlar), kendilerine revh (rahattık) vadedilmiş kimselerdir Ayet, "Bize mukarreb olan, rahatlık sahibi olan o Cebrâil'lona gönderdik" demektir Cebrail (a.s)'e "rûh" dendiği sabi! olduğuna göre bu ayetteki rûh ile de onun kastedilmiş olması gerekir. Çünkü o, "Ben ancak sana pak bir çocuk vermek için (gelen). Rabbinin elçisiyim" dedi. "(Meryem, 19) Bu söz ancak Cebrail'e uygun düşer, 56[56]

Cebrail'in Ne Şekilde Göründüğü

Alimler, Cebrail (a.s)'in, Hz. Meryem'e nasıf göründüğü hususunda şu değişik izahları yapmıştır:
a) O, ona insanlardan farklı bir şekilde, son derece yıkışıklı, tüysüz genç delikanlı şeklinde göründü.
b) O ona, kendisinin akranı olup Beyt-i Makdis'in hizmetçilerinden Yusuf adında biri oiarak göründü. Bütün bunlar olabilir. Fakat ayetin lafzında, bu ikisinden birisini açıkça gösteren bir ifade yok.
Cenâb-ı Allah sonra, Cebrail (a.s)'ın Hz. Meryem'e, sözüne yakınlık duyup dinlemesi ve ondan kaçmaması İçin, bir insan şeklinde gözüktüğünü; eğer melek suretinde gözükmüş olsaydı, ondan çekinip sözünü dinlemeyeceğini belirtmiştir. Bu hususta şöyle bir kaç problem bulunmaktadır:
a) Eğer Cebrail (a.s)'in belli bir insan suretinde görünebileceği söylense, kabul edilse; bu durumda bizim şu anda gördüğümüz şu şahsın, dün gördüğüm Zeyd olduğunu kesin olarak söyleyemezdik. Çünkü bir meieğin veya cinin, onun kılığına mis olma ihtimali vardır. Bu kapıyı açmak, işi safsataya götürür. "Bu, -eygamberlerin gönderilmesi zamanında oiabilir. Ama artık zamanımızda bunun : Tiası caiz değildir" de denemez. Çünkü bu farkın, ancak deli! ile bilinebileceğini söylüyoruz. Binâenaleyh böyle bir delile sahib olmayanın, şu anda gördüğü şu şahsın, dûn gördüğü o şahıs olduğunu kesinkes söylememesi gerekir.
b) Bazı hadislerde yer aldığına göre, Hz. Cebrail (a.s)'ın cüssesi çok büyüktür Binâenaleyh bu büyük varlığın cüssesi bir İnsanın bedeni kadar olabilmiştir. Bu, onun parçalarının azalması, bünyesinin parçalanması şeklinde mi olmuştur. Böyle olması nde, Cebrail denen birşey kalmaz. Yoksa onun parçalan birbirine girmek suretiyle - olmuştur. Bu ise, onun cüzlerinin birbiri içine girmesini gerektir ve imkansızdır.

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/308

c) Biz, Cebrail (a.s)'in insan kılığına girebileceğini söylersek, daha niçin onun sandan daha küçük, hatta bir sivrisinek ve karasinek kılığına girmesi niçin caiz r»-rasın. Halbuki buna götüren her şeyin batıl olduğu malumdur.
d) Bunu münkün görmek, mütevâtiren sabit olan haberleri tenkid etmeye götürür. Böyle olması haiinde, belkide Bedir günü savaşan Hz. Muhammed (s.a.s) değil, ona benzeyen başka Dir şahıs olur. Herşey hakkında söylenecek söz de böyle olur. ncisine şöyle cevap verilir: Bunu mümkün görme, herşey için söz konusudur.
Çünkü âlemin hür ve İrâde sahibi birisine muhtaç olduğunu kabul eden, Allah Tealâ'nın "Zeyd" gibi, onun şeklinde başka bir şahıs yaratabileceğini de bilir. Bunu mümkün gördüğümüzde de, şu anda gördüğümüz Zeyd'in dün gördüğümüz Zeyd ttuç olmadığı konusunda şüpheye düşmemiz gerekir, ir ve irade sahibi bir Yaratıcının varlığını kabul etmeyip, bütün hâdiseleri yıldızlar arası münasebetlere ve feleklerin şekillerine bağlayanların da, feleklerde meydana gster garip hadiselerin Zeyd'de olduğu gibi, herşeyde, benzer başka bir şahsın gelmesini gerektireceğini mümkün görmeleri gerekir. Bu durumda da, jilen mümkün oluş, yine ortaya çıkar.
ikinci probleme şöyle cevap verilir: Cebrail'in hem asıl parçalarının, hem de an parçalarının bulunması imkansız değildir. Asıl parçalan gerçekten çok az r. Bu durumda bir insan şekline girebilir. Bu açıklama, Cebrail'i maddi bir varlık ettiğimizde söz konusudur. Ama onu ruhâni-manevî bir varlık kabul ettiğimizde, büyük bir şekle, bazan küçük bir şekle bürünmesinde, imkansız görülecek yoktur.
Üçüncü probleme şöyie cevap verilebilir: Mümkün görüş, akılda olan bir şeydir.ün görülen bir şeyin yanlışlığı ise, ancak sem'î (naklî) delillerle bilinir. Bu aynı ja dördüncü problem için de cevabtır. Allah en iyi bilendir. 57[57]

Meryem'in Ruhtan Rahatsız Olması

"(Meryem ona) dedi ki: "Doğrusu ben senden Rahman'a sığınırım. Eğer sen bir tâki (muttaki) isen..." (Meryem. 18).
Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Hz. Meryem bununla, "Eğer Allah'dan ittikâ eden bir kimse olman beklenir ise ve bu da Allah'a sığınmam ile olur ise, bilesin ki ben, senden O'na sığınıyorum" demek istemiştir. Çünkü Hz. Meryem, kendisinden Allah'a sığınmanın ancak takı (muttaki) kimseler için tesirli olacağını bilmektedir. Bu tıpkı, "Eğer mü'min iseniz, faizin arta kalanını (bundan sonrasını) bırakın"(Bakara.278) ayetinde olduğu gibidir. Bu, "Allah'a iman, bunu gerektirir" demektir. Yoksa Allah'tan, sadece başka halde değil, şu halde korkulur" demek değildir.
b) Bu, "sen bana bakmayı helâl gördüğün ve benimle yalntzken kaldığın için muttaki değilsin" demektir.
c) O zamanda, kadınların peşine düşen ve adı Taki olan günahkâr bir adam vardı. Bundan dolayı Hz. Meryem, gördüğü o şahsın, "Taki" denen adam olduğunu sanmıştır.
Birinci izah daha doğrudur.
"(Rûh) dedi ki: "Ben ancak sana pâk bir oğlan hibe etmek için, Rabbinin elçisiyim" (Meryem, 19).
Su ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 58[58]

Ruh'un Elçi Olduğunu Bildirmesi

Cebrail (a.s), Hz. Meryem'in korkusunu anlayınca, ondan bu korkuyu gidermek için, "Sen (...) Rabbinin elçisiyim" dedi. Fakat bu kadarcık bir söz ile o korku zail olamazdı, ama onun gerçek Cebrail olduğuna, insanlardan birisi olmadığına delâlet edecek birşey gerekirdi. İşte burada

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/308-309
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/310

şu ikisi ihtimal dahilinde gözükebilir:
a) Hz. Meryem'in, onun Cibril olduğunu anlayacağı bir mucizenin ortaya çıkması...
b) Hz. Meryem'in daha önceden Hz. Zekeriyâ'dan, (aldığı eğitim sayesinde) meleklerin özelliklerini biliyor olması da muhtemeldir. Binâenaleyh Hz. Cebrail, Meryem'e "Ben ancak, Rabbinin elçisiyim" dediğinde, ona bedeninde, kendisini -ıelek olduğunu anlayabileceği emareleri gösterdi. Böylece bunlar, onun bir melek 3ijğunu gösteren şey oldu.
Kâdi Abdulcebbâr, bu ayeti tefsir ederken, kendi kendine bir soru ortaya atarak, ze göre, Hz. Meryem bir peygamber değildir ve siz Allah Teâlâ'nın insanlara peygamber oiarak sadece erkekleri gönderdiğini söylüyorsunuz. O halde daha bu adise nasıl doğru olabilir?" demiş ve buna kendisi şu cevabı vermiştir: Bu Hz. Zekeriyyâ (a.s) zamanında vakî olmuştur ve o bir peygamberdi. Dolayısıyla bunların eosini biliyordu." Bu cevap zayıftır. Mucize peygamber için meydana gelmiş olunca, en azından o peygamberin bunu bilmesi gerekir. Halbuki Zekeriya (a.s) bu hadiseyi dememiştir. Binâenaleyh bunu, Hz. Zekeriyyâ için verilmiş bir mucize kabul etmek ani uygun olabilir? Aksine bu, ya Hz. Meryem'in bir kerametidir, yahut da Hz. İsa (a s) için bir irhâs (onun peygamber olacağını gösteren bir alamet)tir. 59[59]

İkinci Mesele

İbn Âmir ve Nâfi fiili, lâm'dan sonra meftuh yâ ile, "Allah'ın sana hibe etmesi için" manasında, liyehebe diğer kıraat imamları, lamdan sonra meftuh hemze ile Mehebe (sana oe etmem için) şeklinde okumuşlardır. Bu ikinci kıraate göre mecazî mana söz konusu olup bu ifade hakkında şu iki mana verilmiştir:
a) Bu hibe etme (bağışlama) işi, Cebrail (a.s)'in Allah'ın emri ile, Hz. Meryem'in •akasına üfleyen olması hasebiyle, onun eliyle gerçekleştiği için, mecazen kendisinin ^j bizzat hibe edeceğini ifade etmiştir. İşin sebebine nisbet edilmesi, çokça ianılan bir husustur. Nitekim Hak Teâlâ putlar hakkında, "Onlar, insanlardan pek saptırdılar" (ibrahim, 36) buyurmuştur.
b) Cebrail (a.s), ona bu müjdeyi verince, bu gerçeK müjde adetâ bir hibe (bağış) :: oldu.
Eğer birisi, "Cebrail (a.s)'in, Meryem(in rahminas), parçalan biraraya getirmeye nayat, akıl ve konuşma kabiliyetini yaratmaya kviir olamadığının delili nedir?" tfyebilir. Bu hususta verilen cevap şudur: "Cebrail (a.s) cisimdir. Cisim ise, böylesi kadir değildir. Onun cisim olmasın- ' ünce, bir kere o muhdesdir. Her muhdes de ya mütehayyiz (yer işgal eden bir varlık)tır, yahut mütehayyiz ile kâimdir (onda bulunur). Cismin böylesi şeylere kadir olamayacağının izahı da şöyledir: Eğer cisim bunlara kadir olsaydı, her cisim bunu yapabilirdi. Çünkü cisimler, cisim olarak birbirine denktirler." Bu cevap zayıftır. Çünkü karşı taraf, buna karşı şöyle diyebilir: "Biz her muhdesin bir yer işgal ettiğini, yahut bir yer işgal eden bir varlıkta bulunduğunu kabul etmiyoruz. Aksine ortada kendi kendine kâim olan, ne mütehayyiz, ne de mütehayyiz de bulunan varlıklar da vardır. Onların bu şekilde oluşları, Allah'ın zâtının eşi ve benzeri olmalarını gerektirmez. Çünkü subûtî sıfatlardaki müştereklik benzerliği gerektirmez. Selbi sıfatlardaki müştereklik ise bunu hiç gerektirmez. Biz, Hz. Cebrail (a.s)'in bir cisim olduğunu kabul etsek bile, cismin buna kadir olamayacağını nasıl söyleyebilirsin?
Karşı tarafın, cisimlerin birbirine denk olduğunu söylemelerine karşı deriz ki: Biz bu ifade ile, onların bir mekanda bulunmaları ve yönlere göre yer almaları bakımından denk olduklarını mı kasdediyorsunuz, yoksa bu ifade ile onların mahiyetlerinin (cisim oluşlarının) bütünü açısından birbirine denk olmalarını mı kasdediyorsunuz? Birincisi kabul edilmiştir. Fakat cisimlerin bir mekanda yer alışı, o cisimlerin zatlarına ait sıfatlardır. Sıfatlar bakımından müştereklik, muvasefâtın mahiyetleri bakımından müştereklği gerektirmez. Cisimlerin birbirine denk olduklarını kabul etsek bile, şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ böylesi bir kudreti, bazı cisimlere vermeyip, bazılarına vermiş olabilir. Böylece bu iş, insanlarca yapılamadığı halde, Cebrail tarafından suale karşı verilecek kesin cevap, bu husustaki (yani yaratmaya

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/311

Allah'dan başkasının kadir olmadığı hususundaki) icma-ı ümmettir. Allah en iyi bilendir. 60[60]

Üçüncü Mesele

"Zeki" kelimesi, şu üç manayı ifade eder.
a) Günahlardan temiz.
b) Temiz olarak büyüyüp yetişmiş. Çünkü günaha hiç bulaşmamış kimselere "Zekî" (temiz-pâk) denilir. Yine büyüyüp gelişen ekine de yine "zeki" denir.
c) Peygamoer olarak gönderilebilmesi için, ona gerekli şeyler bakımından tertemiz ve nezih. Bazt kelamcılar, "Evlâ olan, bu kelimenin bu manaların hepsine birden halledilmesidir" demişlerdir. Bu görüş zayıftır. Çünkü usûl-ü fıkıhtan biliyorsun ki tek bir lafzı ister iki manaya da hakikat olarak gelsin, ister biri hakikat, biri mecaz olsun, aynı anda iki manaya birden hamfediimesi caiz değildir. 61[61]

Dödüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, Hz. İsa'yı dünyalık hiçbirşeyi olmadığı halde, "zeki" diye nitelemiştir. Sen ise piyasana baktığında, hiçbir malı olmayanlara bedbaht, malı-mülkü olanlara zekî dersin. Fakat Allah Teâlâ İsâ (a.s) hakkında "zekî" demiştir. Çünkü onun sireti (yaşayışı) fakirlik ve sadelik zenginliği ise hikmeti ve kitabı idi. Halbuki sen sireti cehalet; yolu ise mal olan kimselere "zekî" diyorsun. 62[62]

"O, "Benim nasıl bir oğlum olacakmış. Halbuki bana hiçbir beşer dokunmadı ve ben bir zâniye de değilim" dedi. (Ruh ona,) dedi ki: "Öyledir. (Fakat) Rabbin buyurdu ki: "O, Bana pek kolay çünkü Biz onu insanlara bir ayet ve bizden bir rahmet kılacağız. Zaten iş olup bitmiştir" (Meryem, 20-21).
Bu ayette ilgili birkaç mesele vardır: 63[63]

Hz. Meryem Hamile Kalınca Dehşete Kapılıyor

Hz. Meryem, örfe (alışılmış duruma) dayanarak, bir çocuğun meydana gelmesinin ancak bir erkek ile olacağını bildiği için, Cebrail (a.s)'in verdiği bu müjdeye şaşakal m ıştır. Ehl-i Marifet, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti açısından, aksini mümkün görseler bile, adetler (alışılmışsurumlar) bazı işlerde, onlarca da nazar-ı dikkate alınmıştır. Binâenaleyh onun bu sözünde, Allah Teâlâ'nın vasıtasız olarak çocuk yaratmaya kadir olduğunu bilmediğini gösteren birşey yok. Nasıl olabilir ki, O, Allah Teâlâ'nın insanların babası (Hz. Adem'i) otı şekilde yarattığını biliyordu. Yine o, ibadet bakımından parmakla gösterilecek bir hanım idi. Böyle olan kimsenin, Allah'ın buna kadir olacağını mutlaka bilmesi gerekir. 64[64]

İkinci Mesele

Birisi "Onun, "Ben bir zâniye de değilim" ifadesi, zaten "Halbuki bana hiçbir beşer dokunmadı" ifadesinin içinde
var. Binâenaleyh o niçin ayrıca bunu ilave etmiştir? Onun Al-i İmran Sûresi'nde "Ya Rabbi, bana bir beşer dokunmamışken, benim nasıl çocuğum olabilir?"(M-i\mran. 7) deyip de, ayrıca zâniye olmadığın! söylememiş olması, :-- soruyu te'kid eder" diyebilir." Buna birkaç açıdan

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/311-312
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/312
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/312
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/313
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/313

cevab verebiliriz:
a) Hz, Meryem "dokunma" kelimesini helal nikah manasında kuüanmıştır. Çünkü dokunma" kinâi (mecazi) olarak, nikah manasında kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak,
'Onlaıa dokunmanızdan önce... "(Bakara, asri buyurmuştur. Zina ise böyle değildir. Zina için, "fucûr" ve benzeri kelimeler kullanılır. BinâonaSeyh zina hususunda kinayeli tonuşmayıp, açıkça ifade etmek gerekir.
b) Onun, ikinci olarak bu ifadeyi kullanması, kendinden ve namusundan emin okluğundan dolayıdır. Bu tıpkı, ''Namazlara ve bilhassa salat-ı vusiâya devam edin'' (Bakara 238) ve "Kim Allah'ın meleklerine, peygamberlerine bilhassa Cebrail. MikaiPe düşman olursa..."(Bakara, 98) ayetlerinde olduğu gibidir. İşte burada da böyledir. Çünkü koca görmemiş her kadın, bir çocuk doğurduğunda, zâni olmadığını çok sert ve kesin İfadelerle anlatır. Binâenaleyh ikinci ifade, zımnen birincide bulunmakla, beraber, Hz. Meryem ikinci ifadeyi de kullanmıştır. Çünkü bu, bu konuda en kesin ve en ileri bir ifadedir. 65[65]

Üçüncü Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der; "Bağiy, erkek arayan zinâkar kadın demektir. Bu kelime, Müberred'e göre aslında "fe'ûl" vezninde, "bağûy" şeklindedir. Bundaki vâv ya'ya idğamedilmiş ve bu hali almıştır. İbnu Cirmi Kitabu't-Temam'ında, bunun aslen "fa'il" vezninde olduğunu söylemiş ve "Eğer bunun aslı fe'ûl vezninde olsaydı, Nühüvven ani'I münker (münkerden nehyeden..) denilebildiği gibi, buğuvv şeklinde kullanılabilirdi" demiştir. 66[66]

Dördüncü Mesele

Cebrail (a.s), "Öyledir (fakat) Rabbin buyurdu ki: "O, Bana pek kolay..." diyerek cevab vermiştir. Bu, Cebrail
(a.s)'in Al-i İmran Sûresi'ndeki, "Öyle Aliah ne dilerse yaratır. Bir işe hükmedince ona ancak, ''ol" der. O da oluverir"{A\-i\mran, 47) ifadesi gibidir, yani "Allah'ın, yaratmayı murad ettiği şeyi yapması imkânsız veya zor değildir. O, onu var ederken, hiçbir alet-edevâta ihtiyaç duymaz" demektir. 67[67]

Beşinci Mesele

Ayetteki, "O. Bana kolay" ve "Biz onu insanlara bir ayet.. kılacağız" ifadelerindeki "o" zamirlerinin, şu iki şeye raci olması muhtemeldir:
a) Bu, "o yaratma işi" manasına olabilir, yani, "onu yaratmak bana kolay ve Biz onu yaratmayı, babasız meydana geldiği için, insanlara bir ayet (mucize) ve tarafımızdan bir rahmet, yani onun doğruluğunun delillerinin apaçık olması ve daha çabuk kabul görmesi için bu ayetleri ortaya koymak suretiyle kullara rahmet kıidtk" demektir.
b) Bu zamirler, o çocuğa râci olabilir. Çünkü Hz. Meryem, bu işin alışılmış düzenin dışında nasıl meydana geleceğine şaşınca. Aliah TeâSâ'nın onun çocuğunu, bu alışılmamış hadisenin meydana gelişine bir alamet kılacağını anladı. Ayetteki, "Bizden bir rahmet" ifadesi ya "insanlara bir ayet" ifadesine atfedilmiştir, yani, "Biz bunu bir ayet ve bir rahmet kıldık" demektir, yahut da, bu cümle olarak, "Biz onu insanlara bir ayet kıldık" cümlesi üzerine atıftır. 68[68]

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/313-314
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/314
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/314
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/314

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hakk, "Zaten iş olup bitmiştir" buyurmuştur. Bununla şu kastedilmiştir: Bu. Allah'ın bilmesinden ötürü, malum birşey idi. Binâenaieyh Allah'ın bildiği bu şeyin aksinin meydana gelmesi imkansız olur. Çünkü bu iş, AÜah'ın bildiği gibi olmayacak olsa, Allah'ın Dilgisi cehalete dönüşür, Bu ise imkansızdır. İmkansıza götüren de imkansızdır. O halde, bunun aksinin olması muhal olup, onun o şekilde olması vacibtir. Bir de bütün mümkün varlıklar, kaza ve kader zincirinde vâcibu'l vucûd (Allah'a) varıp dayanır. Vâcibu'i-vucûd'a, vâcib (kesin-aksi olmayan) bir şekilde varıp dayanır da mutlaka meydana gelmesi gerekir. Binâenaleyh bu, mutlaka meydana gelecek birşey olunca, buna üzülmenin ve kederlenmenin manası yoktur. İşte Hz. Peygamber(a.s)'in "Kim, Allah'ın kaderdeki sırrını anlarsa, belâ ve musibetler ona hafif gelir" hadisinin özü budur.

"Derken ona gebe kaldı ve bununla uzak bir yere çekildi. Nihayet, doğum sancısı onu bir hurma ağacına sevk etti. O dedi ki: "Keşke, bundan evvel öleydim ve unutulup gideydim" . (Meryem, 22-23).
Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 69[69]

Hz. İsa (a.s)'ın Doğunu

Cenâb-ı Hak, rûh üflenmesi işini pek çok ayette zikretmiştir. Mesela, "Ona yani İsa'ya, ruhumuzdan üfledik"(Tanrım, 12) ayetinde olduğu gibi. Bu tıpkı, "Ona, yani Âdem'e ruhumdan üfledim"[Hıcr.29) ayetinde olduğu gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, "Ona yani Meryem'e ruhumuzdan üfledik"(Enbiya sij buyurmuştur. Burada, "Hz. Meryem" : denildi, çünkü Hz. isâ. onun karnında idi. Alimler, üfleyenin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, üfleme işinin 'Ona ruhumuzdan üfledik"(TtMm, inayetine dayanarak, Allah tarafından olduğunu, bu ayetin zahirinin, "Allah indinde, İsa'nın hâli, Âdem'in hali gibidir. (Allah) onu topraktan yarattı"(am imren. ?sı ayetinden ötürü: üfleyenin Allah olduğunu gösterdiğini, çünkü bu benzetmenin, delilin istisna ittikleri hartç, arada bir benzerliğin olduğunu gerektirdiğini dolayısıyla Hz. Âdem (a.s)'e ruhu üfleyen, "Ona ruhumdan üfledim ' hict, 2â) ayetinden ötürü Cenâb-ı Allah olduğunu. Hz. İsâ için de aynısı olması gerektiğini söylemişlerdir. Diğer bazıları ise, ruhu üfleyenin Hz. Cebrail olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Cebrail (a.s), "Sana hibe etmem için.."Meryem, 19) sözünün zahiri, bu üfleme işinin, bizzat onun tarafından olan bir şey olduğunu gösterir. Hz. Meryem'in hâmile kalabilmesi mutlaka, ona bu ruhun üflenmesi gerekli idi70[70]

Hz. Meryem'e Ruh Üflenmesinin İzahı

Diğer taraftan âlimler, bu üfleme işinin nasıl olduğu hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:
1) Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: "Cebrail (a.s) Hz. Meryem'in yakasından üftemiş ve böylece bu üfleyiş, onun rahmine ulaşmıştır."
2) Cebrail (a.s), onun eteğinden üfledi. Böylece bu, oradan onun rahmine ulaştı.
3) Süddi'ye göre, Hz. Cebrail Meryem'in elbisesinin kolundan futtu ve kolunun içinden iç gömleğine doğru üfledi ve bu üfleyiş onun göğsünden girdi. Böylece hamile kaldı. Bunun üzerine, Zekeriyâ (a.s)'ın karısı olan kızkardeşini ziyarete geldi. Kucaklaştılar, Kızkardeşi kucaklaşınca onun hamile olduğunu anladı ve Hz Meryem başına geleni anlattı. Bunun üzerine Zekeriyâ (a.s)'nın hanımı, "Ben karnımda (hamile olduğum) çocuğun, senin

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/314-315
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/315

karnındakine (saygt) secdesi yaptığını hissediyorum" dedi. İşte bu, "Allah'ın kelimesi (olan isa'yı) tasdik edici olarak Yahya'yı müjdeler" (an imran. 39) ayetinin ifade ettiği husustur.
4) Üfleme işi, Hz. Meryem'in ağzından içeri oldu. Böylece bu, onun karnına ulaştı ve Meryem hamile kaldı. Bunu iyice anladığında, ayette şöyle bir hazfin bulunduğu ortaya çıkar: "Zaten iş olup bitmiştir. Böylece o ona üfledi, o da gebe kaldı"71[71]

İkinci Mesele

Hz. Meryem'in Kz. İsa'ya onüç yaşında iken hamile kaldığı söylendiği gibi, yirmi yaşında iken hamile kaldığı ve hamile kalmadan önce sadece iki kere hayız gördüğü de söylenmiştir. Kur'ân'da bu teferruata dair, herhangi bir işaret yoktur. 72[72]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, oi-ali "Bununla çekildi" buyurmuştur. Bu "O, Hz İsâ karnında iken, uzak bir yere uzlete çekildi"
demektir ve tıpkı o yağ ile b/ter"(Mtrmirıûn,20) ayetinde olduğu gibidir, yani "ö (zeytin), kendisinde yağ olduğu halde biter" demektir. Âlimler, Hz. Meryem'in uzak bir yere çekiliş sebebi hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:
1) Salebi, el-Arâia adlı eserinde Vehb b. Münebbih den şunu rivayet etmiştir: Hz. Meryem, Hz. İsa'ya hamile kaldığı sıralarda Yusuf en-Neccâr adındaki amcaoğlu ile birlikte idi ve bu ikisi Şeyhtin Dağındaki Mescide gidiyorlardı. Yusuf ve Meryem, o mescidin (Allah İçin) hizmetçileri idi. Onların, zamanındaki insanlar arasında bunlardan daha gayretli ve âbit birisi tanınmıyordu. Hz. Meryem'in hamile olduğunu ilk sezen Yusuf oldu ve buna şaşıp kaldı, O, ne zaman Meryem'i itham etmeye kalksa, onun sâliha ve âbide birisi olduğunu düşünüyor ve kendisinden bir an bile ayrı olmadığını pek iyi biliyordu. Onu, tezkiye etmeye (temiz ve namuslu olduğuna karar vermeye) başladığında da, hamile olduğunu hatırlıyordu, derken şöyle başladı ve "içimde senin bu durumundan dolayı bir rahatsızlık duyuyorum. Onu gizlemeye ve içimde tutmaya gayret ettim ama, söylemeden duramayacağım ve söyleyince rahatlıyacağtmı hissediyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Meryem: "Güzel ve dosdoğru konuş" dedi. Yusuf da: "Ey Meryem, tohumsuz ekin biter mi, yağmur olmadan ağaç olur mu ve erkek olmadan (kadından) çocuk olur mu?" dedi, Hz. Meryem: "Evet, Allah Teâlâ'nın yarattığı ilk gün ekini tohumsuz bitirdiğini bilmiyor musun? Tohum dediğin şey, Allah'ın tohumsuz bitirdiği o ekindendir. Allah Teâlâ'nın ağacı önce yağmursuz bitirdiğini bilmiyor musun? O, kudreti ile bunların herbirini ayrı ayrı yarattıktan sonra, yağmuru ağacın hayatı için vasıta kıldı" dedi. Yine dedi ki: "Yahut Allah Teâlâ'nın ağacı bitirmeye kadir olamayıp da, suyun yardımı ile bunu yaptığını, su olmasaydı bunu yapamayacağını mı söylüyorsun?" Bunun üzerine Yusuf: "Hayır, ben bunu söylemiyorum. Allah'ın dilediği herşeye kadir oluğunu ve dilediğine "ol" demekle, onur unu söylüyor ve inanıyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Meryem ona: "Cenâb-ı Hakk'ın Âdem ile Havva'yı erkeksiz ve dişisiz olarak yarattığını bilmiyor mu suni dedi. İşte böylece Yusuf'un kalbindeki şüphe silinip gitti.
Hz. Meryem hamileliği ve canının sıkılması sebebi ile iyice zayıf düştüğü İçin, onun da vazifelerini üstlendi. Çocuğun doğum vakti yaklaşınca, Allah Teâlâ Hz. Meryem'e çocuğunu kavminin (ailesinin) öldürmemesi için, o topraklardan çıkıp uzaklaşmasını vahyetti. Yusuf onu eşeğine bindirip, Mısır'a götürdü. Mısır'a vardıklarında, doğum sancılan başladı ve bu sancılar onu bir hurma kütüğünün dibine sığınmaya mecbur.erîi Bu hadise soğuk bir zamanda oluyordu. Böylece Hz. Meryem o kütüğün yanında doğurdu vs bağrına bastı.
2) Hz. Meryem, (a.s) Zekeriyyâ (a.s)'dan utandı ve onun kendisini bulamayacağı uzak bir yere çekilip gitti.

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/316
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/316

3)Hz. Meryem, annesi onu Mescid'e adadığı, büyütülmesini üzerlerine atma hususunda peygamberlerin birbiriyle çekiştiği-yarıştığı ve böylece bu işi Hz. Zekeriyyâ (a.s) üstle Israîloğulları arasında zâhidliği ile tanınmıştı. Bir de onun rızkı Allah'dan (cennetten) geliyordu. Bundan dolayı, o, böyle çok meşhur olunca, başına gelen bu hamilelikten utanarak, Zekeriyyâ (a.s)'nın bilemeyeceğiuzak bir yere gitti.
4) O, çocuğunu kavmi içinde doğurması halinde, çocuğuna birşey yapılacağı endişesi ile böyle yaptı. BU ki bütün bunlar ihtimal dâhilinde olmakla beraber Kur'ân'da Dunlardan birine delâlet eden birşey yoktur. 73[73]

Hamilelik Müddeti

Alimler, Hz. Meryem'in hamilelik müddeti hususunda, şu değişik görüşleri ileri sürmüşlerdir:
1) İbn Abbas (r.a)'a göre, bu müddet, diğer kadınlarda olduğu gibi dokuz aydır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Meryem'i burada medh-ü sena etmesidir. Binâenaleyh eğer onun hamilelik müddeti, diğer kadınlarda olanın aksine olsaydı, bu hususun Özellikle belirtilmesi gerekirdi,
2) Bu müddet, sekiz ay olmuştur. Hz. İsâ (a.s) dışında sekiz ayda doğan hiçbir çocuk yaşamaz. 74[74]
3) Atâ, Ebu'l-Âliye ve Dahhâk'a göre bu müddet yedi ay olmuştur.
4) Bu müddet altı ay olmuştur.
5) Bu müddet üç saat olmuştur. Hz. Meryem, Hz. İsa'ya bir saat içinde hamile katmış, Hz. İsâ bir saat içinde şekil almış ve bir saat içinde de doğmuştur.
6) Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. Buna göre o müddet, bir saattir. Bu görüş için şu iki istidlal yapılabilir:
a) Cenâb-ı Hak, "derken ona gebe kaldı ve bununla uzak bir yere çekildi ve doğum sancısı onu... getirdi ve ona seslendiki..." buyurmuştur. Bu cümlelerin başındaki fâ edatı ta'kibiyyedir ve bunlar, bütün bu işlerin, fasılasız olarak peşpeşe meydana geldiğini gösterir. İşte bu, hamilelik müddetinin bir saat (kısa bir an) olmasını gerektirir. Onun uzak bir yere çekilmesinin bir saatte olamayacağı da söylenemez. Çünkü, dediğimiz gibi, Süddi bu ifadeye: "Hz. Meryem, yaşamakta olduğu mihrabının (mahfilinin odacığıntn) en uzak köşesine çekildi" manasını vermiştir.
b) Allah Teâlâ Hz. İsây! anlatırken, "Allah indinde. İsa'nın hali Âdem'in hali gibidir. (Allah) onu topraktan yarattı. Sonra ona "o/" dedi. o da oluverdi"(AMmran, 59) buyurmuştur. Böylece Hz. İsa'nın da, Cenâb-ı Hakk'ın "ol" emri ile oluverenlerden olduğu ortaya çıkar, Bu ise, kendisi için hamilelik müddeti düşünülmeyen şeylerdendir. Hamilelik müddeti ancak nutfe (meni)den olanlar için söz konusudur. 75[75]

Beşinci Mesele

Ayet-i Kerimede kasıyya buyurulmuştur. Bu "Ehl-ü lyâlinden uzak" demektir, Nitekim Arapça'da tıpkı, hem âsî
hem de asıyy denilebildiği gibi, aynı manaya kâsî ve kasiyy da denilir. Alimler, bu uzaklığın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler. Bu cümleden olarak bunun, "Evinin (odasının) en uzak yeri'1, "dağın arkası", "Daha önce de bahsedildiği gibi, amcaoğlu Yusuf'la gittikleri yolculuk" manasına olduğu söylenmiştir76[76]

---

[73] 73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/316-317

[74] 74[74] Bu söz söyleyenin bilge ve tercübesinin ifadesidir. Yoksa sekiz aylık doğup yaşayan çocoklar vardır (ç.).

[75] 75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/317-318

[76] 76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/318

Altıncı Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der: Ecâe (getirdi) fiili, câe (geldi) tiilindendır. Fakat bu kelime, bu şekle dönüştükten sonra,
"sığınma" manasına kullanmıştır. Çünkü tıpkı, (Bana ulaştı) ve (onu ulaştırdım) diyebildiğin gibi "Oraya geldim, Zeyd beni oraya getirdi" diyemezsin. Buna göre ayetteki bu fiil, doğum sancılan Meryem'i hurma kütüğüne sığınmaya mecbur etti" manasındadır. Hz. Meryem'in kütüğün yanına, ona tutunarak doğum yapmanın kolay olacağını düşündüğü için, ona gelmiş olma ihtimali söz konusu olduğu gibi, yaslanmak ve ondan güç almak için onun yanına gelmiş olması da muhtemeldir. Yine onun kendisini görecek kimselerin dedikodusuna karşı, hurmanın arkasına gizlenmek için oraya sığınmış olması da muhtemeldir. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ onun ölümü temenni ettiğini de belirtmiştir. 77[77]

Yedinci Mesele

Keşşâf'da şöyle denilmektedir: "Bir rivayete göre İbn Kesir, kelimeyi mimin kesresiyle mihâdu şeklinde
okumuştur. Nitekim Arapça'da "Hamile kadının doğum sancılan başladı" denilir. Bu, çocuğun ana rahmindeki hareketi demektir. 78[78]

Sekizinci Mesele

Keşşâf'da şöyle denilir: Bu, sahrada dalları, meyveleri ve yeşilliği kalmamış kuru(muş) bir hurma kütüğü idi ve
mevsim kış idi. Nahle kelimesindeki lam-ı ta'rif, ya tıpkı, en-Necm79[79]ve es-sa'aku gibi, esmâ-yı gâlibenin mahfe yapılması kabilindendir ki: orada herkesin bildiği meşhur bir hurma ağacı bulunup ve "en-Nahle" denildiğinde, başkaları değil, o hurma ağacı anlaşılırdı. Yahut da bu !âm-ı tarif, "cins" için olan türdendir, yani, "o özellikle hurma cinsi bir ağacın kütüğüne sığındı" demek olur. Allah Teâlâ doğum yapmış kadınlara çok iyi gelen yaş hurma yedirmek için. Hz. Meryem'i oraya sevketmişti. Bir de hurma soğuğa karşı dayanıksızdır. Eğer aşılanmazsa meyve vermez. Uçları budandığında ise hiç meyve vermez. Binâenaleyh böylece Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "kadın, ancak bir erkek sayesinde doğurur. Hurma da ancak aşılandığında meyve verir. Ama Ben, erkek olmadan çocuğun olabileceğini göstersin diye, aşılanmamış hurma ağacından, yaş hurmanın c acağını 'ortaya koydum. 80[80]

Hz. Meryem'in Ölmek İstemesinin İzahı

Hz. Meryem, Allah Teâlâ'nın kendisine Cebrail'i gönderdiğini ve çocuğunu Cibril'in üflemesi ile.yarattığını Tem'ın Ölmek İstemesinin İzahı ve hem kendisini hem de oğlunu bir mucize kılacağını va'dettiğini bile bile, daha niçin, "Keşke bundan evvel reydim" demiştir? Buna şu iki şekilde cevap verilir:
a)Vehb şöyle demiştir: "Cebrail'in Hz. İsa'yı müjdelemesini gurbetin verdiği skıntı ile halkın dedikodu ve yaygarası unutturmuştur.
b) Salih kimselerin bir belaya düştüklerinde adetleri böyle söylemektir. Rivayet r-unduğunda

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/318-319

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/319

79[79] Aslında cins ismi olan bazı kelimeleri, halkın kullanması, özel isim haline getirebilir. Mesela Necm yıldız" demekdir. Fakal marifeolunca en-Necm Ülker yıldızı anlamına kullanılır (ç.).

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/319

göre, Hz. Ebu Bekir, ağaç üzerindeki bir kuşa bakıp şöyle demiştir:
Ey kuş, ne muttu sana. Ağaca konup, meyvelerinden yiyorsun. Ben kuşun gagaladığı
bir meyve olmayı ne kadar isterdim." Hz. Ömer (r.a)'in de yerden bir saman çöpünü alarak: "Keşke şu saman çöpü ben olsaydım! Keşke birşey olmasaydım" dediği rivayet edilmiştir. Hz. Ali de Cemel Vakası olduğunda: "Keşke bu günden önce, yirmi yaşında iken ölseydim" demiştir. Bilal-i Habeşi (r.a)'nin: "Ey Bilal annen seni keşke doğurmasaydı" dediği rivayet edilmiştir. Böylece bu gibi sözleri, salih kimselerin sıkıntıya düştüklerinde söyledikleri sabit olur.
c) Belki de Hz. Meryem bu sözü, halk kendisinin aleyhinde konuşup da günaha düşmesinler diye söylemiştir. Yoksa o, kendisine verilen müjdeden hoşnut idi. 81[81]

Onuncu Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der: "Nesiy, tıpKı hayız kanı için kullanılan bez gibi, atılması ve unutulması gereken şey
demektir. Bu aynen, "zibh" kelimesinin, kesilebilen her şey manasına olması gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, liOna büyük bir zibh (yani kurban) hediye ettik" tsam. 107) buyurmuştur. Yani Hz. Meryem, kendisinin çok önemsiz, değer verilmeyen, örfen unutulması gerekti şeylerden biri olmasını temenni etmiştir. İbn Vessâb, A'meş ve Hamza, bunu fetha ile nesyen okurlarken, diğerleri kesre ile nisyen şeklinde okumuşlardır. Ferrâ her iki okuyuşunda, vetr-vitr; cesr-cisr gibi, aynı manaya iki lehçe olduğunu söylemiştir. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî de, bunu hemze ile nesîen şeklinde okumuştur. Bu, su ile karışmış süt manasınadır. İnsanlar az olduğu zaman, onu su ile karıştırır. A'meş tıpkı mlgyer.minhar kelimelerinde olduğu gibi, son kelimeyi kesre ile, önceki kelimeye uydurarak minsiyyen şeklinde okumuştur. Allah en iyi bilendir. 82[82]

"Aşağısından ona nida etti ki: "Tasalanma, Rabbin senin altında bir su arkı vücûda getirmiştir. Hurma ağacını kendine doğru silk, üstüne derilmiş taze hurma dökülecektir. Artık ye, iç, gözün aydın olsun! Eğer beşerden herhangi birini görürsen, de ki: "Ben, Rahmana oruç adadım. Onun için bugün hiçbir kimse ile katiyyen konuşmayacağım" (Meryem, 24-26}. 83[83]

Kıraat Farkları

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

Birinci Mesele

İlk kelimenin en meşhur kıraati, nâdâhâ (ona seslendi.) şeklindedir. Zerr ve Alkame bunu (Ona hitab etti.) şeklinde okumuşlardır. Buradaki min ile ilgili iki kıraat vardır:
1) Meşhur kıraat mim'i meftun olarak men tahtehâ "Altında olan ona seslendi" şeklinde okumaktır.
2) Bunu mimin kesresi ile min okunuşudur. Bu da, Hamza, Nâfi, Kisâî ve Hafs'ın kıraatidir. 84[84]

Çağıranın Kim Olduğu

Nida edenin kim olduğu hususunda şu üç izah yapılmıştır:

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/319-320
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/320
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/321
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/321

a) Bu, Hz. İsâ (a.s)'dır. Hasan el-Basri ve Sa'id b. Cübeyr bu görüştedir.
b) Nida eden, Cebrail'dir. Çünkü o, çocuğun ebesi gibi idi.
c) Buradaki min edatını kesre okuyanlara göre, nida eden melek, fetha okuyanlara göre ise İsâ (a.s) idi. Bu, İbn Uyeyne ve Âsım'dan rivayet edilmiştir.
Birinci görüş şu sebeblerden ötürü doğruya daha yakındır:
1) Ayet-i Kerimedeki "mimin fethası ile" "Aşağısında olan ona seslendi" ifadesi ancak daha önce onun altında birisinin olduğu biliniyorsa kullanılır. Cnun altında olduğu bilinen ise, Hz. İsâ (a.s)'dır. Binâenaleyh nida edenin Hz. İsâ a.s) olduğunu söylemek gerekir. Fakat bunun mimin kesresi ile okunması, nida
edenin Cebrail olmasını gerektirmez. O halde bizim görüşümüz doğrudur.
2) Doğum yeri kirli ve kadının avret yerinin görülebileceği bir yerdir. Bu ise, -eteklere uygun düşmez.
3) Ayetteki "Nida etti" ifadesi bir fiildir ve bunun mutlaka daha önce zikredilmiş bir failinin olması gerekir. Daha önce zikredilen ise, Hz. Cebrail (a.s) ile Hz. İsâ (a.s)'dır. Fakat Hz. İsâ (a.s) hakkında olması daha çok muhtemeldir. Zira o, daha yakında zikredilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bundan önce, "Derken ona gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekip gitti" (Meryem, 22) buyurmuştur. Bu ifadedeki "ona" zamirleri, Hz. İsâ (a.s)'ya aittir. Binâenaleyh bu fiilin failinin de Hz. İsâ (a.s) olduğunu söylemek gerekir.
4) Bu, Hz. Hasan b. Ali'nin delilidir. O şöyle demiştir: "Eğer Hz. İsâ (a.s) Hz. Meryem'le konuşmamış olsaydı, Hz. Meryem onun konuşabildiğini bilemezdi ve ona sözle işaret de edemezdi." Binâenaleyh nida edenin İsâ (a.s) olduğunu söyleyenlere göre, ayetin manası, "Ailah Teâlâ Hz. İsâ (a.s)'yı, Hz. Meryem onu doğururken, kalbini rahatlatmak ve ürkekliğini gidermek için, onu konuşturmuştur. Böylece Hz. Meryem tâ işin başında, Cebrail'in kendine müjdelediği o çocuğun çok yüce ve kıymetli olduğunu görüp anlamıştır. Fakat nida edenin Cebrail (a.s) olduğunu söyleyenler de şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, Cebrail'i Hz. Meryem'e işin başında gönderdiği gibi, daha önce geçen çeşitli müjdeleri ona hatırlatmak için, böyle ona nida etsin diye göndermiştir."
Ayetteki men tahtehâ (aşağısında olan) ifadesini Hz. İsâ (a.s) manasına alırsak, sorulacak birşey yok. Fakat bunu Cebrail (a.s) manasına alırsak, şu iki izah yapılabilir:
a) Gerek Hz. İsâ (a.s), gerek Cebrail (a,s) yüksekte düz bir yerde idiler ve orada, ayette bahsedilen o hurma gibi belli bir başlangıç noktası vardı. Binâenaleyh o hurmaya yakın olan üstte, uzak olan ise altta olmuş olur. Kelbi ayetteki "Hanı onlar size üstünüzden ve altınızdan gelmişlerdi"(Atuab, 10) ayetini, bu şekilde tefsir etmiştir. Bu izaha göre bazı âlimler, Cebrail (a.s)'in Meryem'e vâdi'nin altından nida ettiğini söylemişlerdir.
b) Onlardan birisinin yerinin, diğerinin yerinin üstünde olmasıdır. Böylece, üstte olan altta olanın üstünde olmuş olur. İşte bu manada olmak üzere İkrime'nin, "Hz. Meryem doğururken, tepe gibi bir yer üzerinde idi" dediği rivayet edilmiştir. Bu konuda, yine ikrime'den rivayet edilen üçüncü bir izah da: "Cibril (a.s), Hz. Meryem'e hurma ağacının altından nida etti" şeklindedir. Bu her üç izaha göre de, Hz. Meryem'in Hz. Cebrail (a.s)'i görmüş olması ya da görmemiş olması muhtemeldir. Ayetin lafzında buna delâlet edecek herhangi bir şey yoktur. 85[85]

İkinci Mesele

Hasan el-Basrî ve Abdurrahman İbn Zeyd hariç, bütün müfessirler, ayette geçen seriyyâ kelimesinin, nehir, kanal
ve çay manasına geldiğinde müttefiktirler. Orada su aktığı için bu adı almıştır. Ama, Hasan el-Basrî ile Abdurrahman İbn Zeyd, bu kelimeyi, Hz. İsâ (a.s) olarak anlamlandırmışlardır. Çünkü "Seriyy" kelimesi, şerefli, ahlâklı ve yüce anlamlarına gelir. Nitekim Arapçada, kavminin soylarındandır" anlamında (Fulânün min serevât-i kavmihi) denilir. Hasan el-

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/321-322

Basri'nin verdiği bu manadan döndüğü rivayet edilmiştir. Katâde ve başkalarından şu nakledilmiştir: Hasan el-Basrî, yanında Humeyd İbn Abdurrahman el-Himyeri olduğu bir sırada,
Cenâb-ı Hakk'ın ayetini okur ve: "Dikkat ediniz o İsâ. sendir (şereflidir, soyludur), o kerimdir" der. Bunun üzerine kendisine Humeyd: "Ey Ebû Said, bu kelime ark, kanal anlamındadır" deyince de, Hasan el-Basrî ona: "işte bu yüzden seninle oturmak hoşumuza gidiyor" diye cevap verir.
Bu kelimeyi "nehir" anlamına alanlar şu iki şekilde hüccet getirmişlerdir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunun manası sorulduğunda O: "Bu, ark ve kanal demektir" demiştir.
b) Cenâb-ı Hakk'ın "yiyiniz içiniz" (Meryem, 26) ifadeleri, onun bir nehir olduğunu göstermektedir. Çünkü taze ve olgun hurmanın bulunabilmesi, Meryem'in de onlardan yiyip içebilmesi için su bulunması gerekir.
Bu kelimeyi Hz. İsâ (a.s) anlamında alanlar da iki şekilde istidlal etmişlerdir:
a) Nehir, çay, Hz. Meryem'in altında olmaz, aksine onun yanında olur. Buna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu nehirler benim altımdan akar" (Zuhruf, 5i) ayetinde de olduğu gibi bununla, Hz. Meryem'in nehri kendi emri altına aldığı, o nehrin onun emriyle aktığı ve onun emriyle durduğu denilmek suretiyle de cevap verilemez. Çünkü bu, lafzı, mecazi manasına hamletmektir. Ama biz bunu, Hz. İsâ (a.s) manasına hamledersek, böyle bir mecaza gerek kalmaz. Bu, "Meryem'in oğlunu da anasını da bir ayet kıldık. Onları düz ve akar suya malik bir tepede barındırdık"(Muminûn, 5o) ayet-i kerimesine de uygun düşmektedir. Bunun cevabı, daha önce de geçmiş olan şu husustur: Düz bir yerde belli bir nokta tesbit edildiğinde, o noktaya yakın olan, üstte; oraya uzak olan ise altta olmuş olur. Bu meseleyle alakalı şöyle iki tali husus vardır:
1) Bu ayetteki serİyyâ lafzını, nehir anlamına alırsak, bu hususta iki izah yapılabilir:
a) Cebrail (a.s), ayağıyla vurdu ve böylece de oradan tatlı bir su fışkırdı.
b) Orada, eskiden beri akıp giden bir su bulunuyordu. Bunlardan birincisi, doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbin senin altında bir su arkı vücuda getirmiştir "buyruğu o çayın, o vakitte meydana geldiğini ihsan ettirmektedir. Bir de Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, Hz. Meryem'in şanını yüceltmek için zikretmiştir. Bu ise ancak, bizim söylediğimiz tarzda anlaşılırsa gerçekleşmiş olur.
2) Alimler, bu kelimenin mutlak anlamda "nehir" manasına gelip gelmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ebu Ubeyde ve Ferrâ bunun mutlak anlamda bir nehir olduğunu söylerlerken Ahfeş, bunun küçük bir nehir, çay olduğunu söylemiştir. 86[86]

Kurumuş Ağacın Hurma Vermesi

Üçüncü Mesele

Kaffal: "Ciz: hurma ağacının alt kısmına denir, yani üzerinde meyve otan üst kısmından altta kalan kısımdır.
Kutrub ise "herhangi bir ağacın kök kısmındaki her kütük ciz'dir" der. İfadenin başındaki bâ harfi ise, zaidedir. Buna göre mana, "Hurma ağacının gövdesini, kendine doğru çek ve hareket ettir" şeklinde olur. Ferrâ şöyle demektedir. Araplar, hem harf-i çerle, hem de harf-i cersiz olarak, "Onu salladı" ve "yuları tut" ve "Seni. (alanca kızla evlendirdim (evlendiriyorum) derler. Ahfeş de şöyle demiştir: Bu ifadenin manası, "Gövdedeki taze ve olgun hurmaları kendine doğru hareket ettir" şeklinde de olabilir. Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki, o vaktin, kış vakti olduğu ve o hurma ağacının kuru olduğu, daha önce de söylenmiştir.
Alimler, "o ağaç aynı halde iken mi taze ve olgun meyve vermiştir; yoksa, hali değiştikten sonra mı hurma vermiştir?" veyahutta, "Taze ve olgun hurmanın yanı sıra başka meyve de

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/323

vermiş midir?" demek suretiyle ihtilaf etmiştir. Ayeti zahiri, o ağacın hurma ağacı olduğunu ve onun, taze ve olgun hurmadan başka bir meyve vermediğini göstermektedir. 87[87]

Tusakit Kelimesindeki Kıraatlar

Keşşaf Sahibi şöyle der: Ayetteki Tusâkıt kelimesi, şu dokuz aİ i k şekilde okunmuştur: Tâ'nın (sin'e) idğamıyla (Tessâkaî) ıer ;ki tâ'yı açıkça okuyarak, Tetesâkat ikinci tayı hazfederek Tesâkat, yâ ile ve tâ'nın (sln'e) idğamıyla, (Yessâkat), Tusâkıt, Tü&kıt, Yusktt, Teskut ve Yeskut. Bu fiillerin başındaki tâ nahie kelimesi (müennes olduğu için; yâ ise, ciz' kelimesi (müzekker olduğu) için getirilmiştir. 88[88]

Mucizevi Olarak Taze Hurma Verilimesi

Rutâbân kelimesi, bu fiilin okunuşuna göre, yâ temyizdir, yadarr\e1ûWür,CemYyen kelimesi, taze taze toplanmış, alınmış olan hurma demektir. Talha îbn Süleyman'ın "İtbâı"dan dolayı, cininin kesresiyle, ciniyyen şeklinde OMinduğu rivayet edilmiştir. Buna göre mana, "biz senin için hem nehri, hem de taze ve olgun hurmayı aynı anda hazırlayıp verdik, var ettik" şeklindedir. Bunun iki faydası varcır

a) Yiyip içmek...

b) Mucize e"rpa'an hasebiyle, onun gönlünü teselli etmek.

İmdi şeyst, ' Bü harikulade işler kime aittir?" denili se bi2 deriz ki: Mu'tezile, bunların Hz, Zekeriyyâ'ya ve diğer peygamberlere ait mucizeler olduğunu söylemişlerdir ki bu, batıldır. Çünkü Zekeriyyâ (a.s), Hz. Meryem'in durumunu ve yerini, çek zamanlarında bilemiyordu. Nerde kaldı ki bu mucizeleri bilsin. Doğrusu bunlar, ya Hz. Meryem'in kerametleridir, yahutta Hz. İsâ (a.s)ının irhasâtıdır. 89[89]

Ruhi ve Bedeni Hislerin Mukayesesi

Ayetteki "gözün aydın olsun" ifadesj kâfin kesresiyle kırrî şeklinde de okunmuştur ki, bu Necidlilerin
lehçesidir. Biz diyoruz ki Cenâb-ı Hak bu ayette, yemeyi içmeden önce zikretmiştir. Çünkü, doğum yapan kadınlar taze ve olgun hurmayı yemeye, suyu içmeden daha fazla muhtaçtırlar. Çünkü onlar, alabildiğince kan kaybetmişlerdir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, "Gözün aydın olsun" demiştir. Burada şöyle bir soru sorulabilir: korkunun zararı, açlık ve susuzluğun verdiği zarardan daha fazladır. Bunun delili de şu iki husustur.

a) Korku, ruhun elem duymasıdır. Açlık ise, bedenin elem duymasıdır. ruhun elemi, bedenin eleminden daha güçlüdür, ileridir.

b) Rivayet olunduğuna göre bir koyun, günlerce aç bırakılır. Yanma bir kurt bağlanarak, yanına da alaf konulur. Koyun, bunca aç olrr asına rağmen, kurt korkusundan dolayı o alafı yemeksizin uzun müddet bekler. Daha sonra ise, ayağı kırılır. Yine alaf verilir ona. Bu sefer o, bedeninin acı duymasına rağmen (kurt bulunmadığı için) o alafı yer. Binâenaleyh bu olay, korkunun verdiği elemin bedeninkinden daha şiddetli olduğuna delâlet eder. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki: Daha niçin Cenâb-ı Hak bu kıssada, açlık ve susuzluk zararını gidermeyi, korku zararını savuşturmadan önce zikretmiştir?

Cevâb: Bu korku, o denli fazla değildi. Çünkü Hz. Cebrail (a.s)'in müjdesi, daha önce verilmişti... Binâenaleyh Hz. Meryem, bunun yeniden hatırlatılmasına ihtiyaç hissetmemiştir. 90[90]

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/324

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/324

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/324-325

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/325

Yedinci Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der: Ebu Amr'in ravisi İbnu'r-Rumî hemze ile (Tereinne) şeklinde okumuştur ki bu, (Lebbe'tubilhaccivehalle'tu's-sevika) "Hacda telbiye ettim, kavuta şerbet kattım" şeklinde söyleyenlerin lehçesidir. (lebbeytü ve halleytü yerine hemzeli telaffuz edilmiştir) Bu, İbdâl hususunda hemze ile harf-i lîn, yani yâ arasında bir kardeşlik ve yakınlık bulunmasından dolayıdır. 91[91]

Savm Kelimesinin Mânası

Savm kelimesi, "susmak" anlamındadır. Abdullah İbn Mes'ud'un mushafında da Samt (susmak) şeklinde yer almıştır. Enes İbn Malik'tende aynısı rivayet edilmiştir. Bu kelimenin susmak değil bizzat oruç tutmak anlamına geldiği, ancak ne varki o zamanın insanlarının oruç tuttuklannda konuşmadıkları; işte bundan dolayı, "susmak" anlamında savm kelimesini*, ztKredildiği, bu çeşit bir nezrin ve adağın, onların şeriatinde caiz olduğu da "!eri sürülmüştür. Böylesi bir nezr, adak bizim şeriaiimizde caiz midir? sorununa g «ı.vs* Kaffâl şöyle der: Bu, caiz olabilir; çünkü, insanlarla konuşmaktan kaçınmak ve düşünceyi sadece Allah'ın zikriyle meşgul etmek, bir ibadet ve Allah'a yaklaşma vesilesidir. Caiz olmayabilir de; çünkü bunda, meselâ güneşte durmayı adama gibi, bir sıkıntı ve kişinin nefsine azab etmesi gibi bir durum söz konusudur. Rivayet olunduğuna göre Hz. Ebu Bekr (r.a), konuşmamayı nezretmiş olan bir kadının yanına girer ve: "İslâmiyet böyle adakları yıkmıştır. Binâenaleyh konuş!" der. Altah en iyisini bilendir. 92[92]

İftiracılara Karşı Hz. Meryem'e Verilen Talimat

Cenâb-ı Hak Hz. Meryem'e kendisini itham edenlere karşılık konuşmaması için şu iki sebepten dolayı oruç. (susmak) nezretmesini emretmiştir:
a) Töhmeti giderme hususunda, Hz. İsa'nın konuşması,
onun konuşmasından daha müessirdir. Bunda işleri daha üstün olana verme ve havale etmenin evlâ olduğuna dair delâlet bulunmaktadır
b) Sefîh (cahil) kimselerle mücadele etmenin hoş göruimeyişi. Bunda da, sefîh (cahil) olana karşı susmak gerektiğine dair bir delâlet bulunmaktadır. İnsanların en zelili, kendisi gibi bir sefîh bulamayan bir sefihtir. 93[93]

Dokuzuncu Mesele

Alimler, Hz. Meryem'in kavminin huzurunda, "Ben. Rahman a oruç adadım" deyip demediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazı kimseler onun, onlara bunu söylemediğini, çünkü onun, onları gördüğünde bu nezri yerine getirmekle emrolunduğunu; o bu nezri ifaya çalışırken, bunun yanıstra onlarla konuşması halinde, bir tenakuza düşeceğini söylemişler ve, Hz. Meryem'in sustuğunu, başıyla işaretlerde bulunduğunu belirtmişlerdir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: O, o anda nezretmemişti. Tam aksine, kavmine gelip, o onlara, "Ben, Rahmana oruç adadım Onun için bugün hiçbir kimseye katiyyen söz söylemeyeceğim" deyinceye kadar sabretmişti. Bu ifade, her ne kadar genel bir ifade ise de ancak ne var ki, karinelerle bu söze tahsis edilmiştir. 94[94]

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/325
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/325-326
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/326
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/326

Çevresinin Hz. Meryem'i İtham Etmesi

"Derken onu yüklenerek kavmine getirdi. Dediler: "Meryem! andolsun sen acayip bir şey yapmışsın. Ey Hârunun kız kardeşi, senin baban kötü bir adam değildi. Ananda iffetsiz bir kadın değildi/1 Bunun üzerine ona (oğluna) işaret etti. "biz, dediler, henüz beşikte bulunan bir sabi ile nasıl konuşuruz?" (Meryem. 27-29).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 95[95]

Yeni Doğmuş Hz. İsâ (a.s)'nın Annesine Hitabı

Birinci Mesele

Alimler, Hz. Meryem'i çocuğunu nasıl getirdiği hususunda ihtilâf ederek şu görüşlere yer vermişlerdir:
1) Vehb İbn Münebbih'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:
Doğum sıkıntısı ve insanlardan duyduğu dedikodu, Cebrail'in Hz. İsâ (a.s)'yı müjdelemesini, Hz. Meryem'e unutturmuştu. Binâenaleyh Hz. İsâ (a.s) annesi Hz. Meryem'e hitab edince, bunun doğru olduğun!.:- delili bizzattahakkuk etmiş oldu, dolayısıyla o onu yüklenerek doğruca kavmine getirdi.
2) İbn Abbas (r.a)'dan da şu rivayet edilmiştir: "Marangoz Yusuf, Hz. Meryem'i
bir mağaraya getirdi. Ve onu orada, nifasından temizleninceye kadar kırk gün bekletti. Sonra da Meryem, Hz. İsâ (a.s)'yı kucağına alarak kavmine getirdi. Yolda Hz. İsa (a.s), Hz. Meryem'e şöyle konuştu: "Anneciğim, müjdeler olsun, ben Allah'ın kulu ve Meşiniyim". Bu iki açıklama, ihtimal dahilindedir. Kur'ân'da, bunlardan birisini belirleyecek herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. 96[96]

İkinci Mesele

Feriyy "görülmemiş şey" anlamındadır. Bu, "derinin istâh edilmesi, manasına gelen "Feryu'l-cildi" deyiminden
alınmıştır. Rivayet olunduğuna göre onların Hz. Meryem'i, yanında Hz. İsâ (a.s) bulunuyorken görünce ona, "Meryem! andoisun sen, acayip bir şey yapmışsın" dediler. Binâenaleyh, bu ifadeyle herhangi bir kınama ve zemmetme olmaksızın, "Adet dışı, acayip bir şey" manası kastedilmiş olabileceği gibi, bununla, "Yadırganacak büyük bir şeyi kabahat" manası da kastedilmiş olabilir. Böylece bu ikinciye göre bu söz onlardan zemmetme tarzında sudur etmiş olur ki Döyle olması daha açık ve zahirdir. Çünkü onlar, daha sonra tâ "Ey Harun'un kızkardeşi, senin baban kötü bir adam değildi; anan da iffetsiz bir kadın değildi" demişlerdir. Çünkü, bu sözün zahirinden tevbîh ve kınama anlaşılmaktadır. 97[97]

Buradaki Harun'un Kimliği

Ayette geçen, Harun'un kim olduğu hususunda da şu dört görüş iteri sürülmüştür:
1) Bu iyi haliyle tanınan herkesin kendisine nisbet edildiği, İsrailoğullarından salih Dir kimsedir. Buna göre ayetten kastedilen, "Sen, zûhd ve takva hususunda, tıpkı Harun gibiydin. Binâenaleyh, sen nasıl böyle olabildin?" manası olmuş olur. Bu, Katâde, Ka'b, İbn Zeyd ve Muğire İbn Şu'be nin görüşüdür. Rivayet olunduğuna göre, sâlih bir kimse olan Harun'un

---

[95][95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/326-327
[96][96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/327
[97][97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/327

cenazesine kendisinin isminden bereket umara* aynı ismi taşıyan kırkbin kişi katılmıştır.

2) Bu, Musa (a.s)'ın kardeşi Harun'dur. Hz. Peygamber (s.a.s)'dan; "Onlar, bj sözleriyle, peygamber olan Harun'u kastetmişlerdir. Çünkü Hz. Meryem, onı.-soyundandı" dediği rivayet olunmuştur. Ayette, "Uhte Harun" (Harun'un kardeş Çünkü bu, "Onlardan birisi" manasında "Yaehâ Hemdan" " Ey Hemdâ'nın erke» kardeşi!" denilmesi gibidir.

3) Bu kimse, fışkı açıkça müşahede edilen bir kimse idi. Dolayısıyla Hz. Meryer neseb açısından değil, teşbih benzetme açısından ona benzetilmiştir.

4) Onun, İsrailoğullarının, salih kimselerinden kabul edilen Harun isimli bir kardeş bulunuyordu. İşte bundan dolayı bu şekilde ifade edilmiştir. Bu ihtimal şu İki sebepten dolayı doğruya daha yakındır:

a) Sözde aslolan hakiki manadır. Ayetin zahiri manası da, onun bu isimle anı = - | bir erkek kardeşi olması halinde, ancak hakiki manasına hamledilebitir.

b) Hz. Meryem, buna nisbet edilmiş ve Meryem'in ebebeveyni iyi kimseler ola'=. | tavsif edilmiştir. Çünkü böyle olması durumunda kınama daha şiddetli olur; zn ebeveyninin ve kardeşinin hali böyle güzet olan kimseden bir günahın sudur etm daha çirkin, daha fahiş olur. 98[98]

Üçüncü Mesele

Meşhur olan kıraat, u şeklinde olamc Amr ibn Recâ et-Temimi ise, şeklinde okumuştur. 99[99]

Soruların Cevabını Hz. İsa’ya Havale Etmesi

Onlar, Hz. Meryem'i kınamada ileri gidince, Hz. Meryc- i hep sustu ve Hz. İsâ (a.s)'a işaret ederek: "Onunla konuşursanız, size cevap vereceK ofan odur" demek istedi.Süddî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Meryem, hi İsâ (a.s) a. işaret edince, onlar çok öfkelendiler ve: "Bunun bizimle alay etmes I zinasından daha beter!" dediler." Rivayet olunduğuna göre tam o sırada Hz. taJ (a.s) meme emiyordu. Bu sözü duyunca memeyi bıraktı, yüzünü onlara çevirdi. sc I tarafına yaslandı ve şehâdet parmağı ile işaret etti. Hz. İse (a.s)'ın onlar.a beş--t iken konuştuğu, bundan sonra çocukların konuşabilecekleri yaşa gelinceye kaca-j bir daha konuşmadığı da söylenmiştir. Yine Hz. Zekarlyyâ (a.s)'ın , Yahudiler HlJ Meryem ile tartışırlarken, Hz. Meryem'in yanına gelip Hz. İsâ (a.s)'a "E$e| konuşman emredildiyse konuş hüccetini ortaya koy" dediği, bunun üzerine Hz. t*J (a.s)'ın '-Ben Allah'ın, kuluyum" dediği de ileri sürülmüştür.

Eğer, "Hz. Meryem, Hz. İsâ (a.s)'ın konuşabileceğini nasıl antamışör* denilirse, biz deriz ki: Cebrail (a.s) veya İsâ (a.s), alttan Hz. Meryem'e "üzu diye nida edip, ona insanları gördüğünde konuşmamasını söylemişti. İşte bu Hz. İsâ (a.s)'ın cevab verebileceğine onun dikkatini çekme gibi olmuştur. Yahut belki de Hz. Meryem bunu Hz. Zekeriyyâ'ya gelen vahiy sayesinde öğrenmişti. Yahut belki de o, bunu ikram olmak üzere kendisine gelen vahiy (ilham) ile öğrenmişti. Geriye bu konuda şöyle iki bahis kalmaktadır.

Birinci Bahis: Ayetteki ifadesi manasınadır. Binâenaleyh bu kâne fiili, hasala ve vucide manasına olur ki âlimler değişik izahlar yapmışlarsa da, bu lafzın tefsiri hususunda doğruya en yakın olanı budur.

İkinci Bahis: Alimler fi'l-mehdi (beşikte) ifadesinin, neyi anlattağı hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bunun, "Hz. Meryem'in kucağı" manasına kullanıldığı söylenmiştir. Çünkü rivayet edildiğine göre, Hz. Meryem onu bir beze sararak, kucağında kavmine getirmişti. Kavmi onu görünce, diyeceklerini dediler. Bunun üzerine Hz. Meryem kucağında olduğu halde Hz. İsâ (a.s)'a işaret etti. Yoksa Hz. Meryem'in mehd (beşik) sayılacak bir evi-barkı yoktu. Yahut ayetteki, "Biz henüz beşikte bulunan bir sabîile nasıl konuşuruz" ifadesi, "beşikte uyuyan bir bebe ile nasıl konuşabiliriz" demektir. 100[100]

---

[98] [98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/327-328

[99] [99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/328

Hz. İsa'nın Tebligatı

"(Isa) dedi ki: "Gerçekten ben, Allah'ın kuluyum. O, bana kitab verdi, beni peygamber yaptı, beni her nerede olursam mübarek kıldı ve bana hayatta olduğum müddetçe namazı ve zekât) emretti beni anneme hürmetli kıldı,
beni bir zorba, bir şaki yapmadı. Doğduğum gün de, öleceğim gün de, diri olarak kaldırılacağım gün de, selâm banadır" (Meryem, 30-33).
Bil ki Hz. İsâ (a.s) kendisini bu ayetlerde şu dokuz sıfatla tavsif etmiştir: 101[101]

Hz. İsa'nın Küçük Yaşta Tebliğe Katkısı

Birinci Sıfat: "Gerçekten ben Allah'ın kuluyum" ifadesi... Bu ifadede birkaç incelik vardır:
Birinci İncelik: Hz. İsâ (a.s)'nın henüz o zaman konuşabilmesi, hrist i yanların inandıkları o vehme sebeb olmuştur. Binâenaleyh Hz. İsâ (a.s), ilk konuşmaya başlarken, bu zannı ortadan kaldıracak cümleyi söyleyerek, "ben, Allah'ın kuluyum" demiştir. Onun bu sözü, hernekadar o yaşta ondan çıkmış olması yüzünden böyle bir (Hanlık) vehmine sebebiyet vermiş ise det bu vehim o sözün, Hz. İsâ (a.s)'ın Allah'ın kulu olduğunu açtkca ifade etmiş olması açısından ortadan silinmiştir.
İkinci İncelik: Hz. İsâ (a.s), kul olduğunu açtkca ikrar etmiştir. Binâenaleyh eğer o bu sözünde doğru ise, maksad hâsıl olmuş demektir. Yok eğer yalancı ise, bu (yaşta konuşma) kuvveti, ilahi bir kuvvet olmayıp, şeytani bir kuvvet olmuş olur. Dolayısıyla her iki ihtimale göre de onun ilah olması, söz konusu değildir
Üçüncü İncelik: O esnada Kendisine daha fazla ihtiyaç hissedilen şey, Hz. İsâ (a.s)'ın Hz. Meryem üzerindeki zina töhmetini kaldırmasıdır. Ama o, buna rağmen bu hususa değinmeyip, kendisinin Allah'ın kulu olduğunu açıkça ifade etmiştir. Böylece sanki de, Allah ile ilgili töhmeti bertarat etmeyi, annesi ile ilgili töhmeti kaldırmaktan daha evlâ görmüştür. İşte bu sebebten ötürü, konuşmaya başladığında söylediği ilk söz bu olmuştur.
Dördüncü İncelik: Hz. İsâ (a.s)'ın, Allah Teâlâ'yı evlat edinmekten tenzih eden sözü, annesi ile ilgili töhmetin giderilmesini de temin etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, bu kadar yüksek bir mertebe ve derecedeki bir çocuğu, zinâkar bir kadına nasib etmez. Ama onun annesiyle ilgili töhmeti bertaraf etmek için söyleyeceği bir söz, Allah hakkındaki töhmeti bertaraf etmez. Binâenaleyh bununla meşgul olmak daha uygun düşer. Bu ifade ile ilgili incelikler işte bunlardır. 102[102]

Hıristiyanların Ulûhiyyet Hakkında Sapıklıkları

Bil ki hristiyanlartn inancı, cidden çök çarpıktır, inta onlar, Allah Subhânehü ve Teâlâ'nın cisim olmadığını ve bir mekânda bulunmağını ihtilafsız kabul ederler. Bununla birlikte onların inançlarını her bakımdan çürütecek, kapsamlı bir taksimat yapıp şöyle diyoruz: onlar ya Cenâb-ı Hakk'ın bir mekanda olduğuna inanırlar, yahut olmadığına inanırlar. Eğer onlar Allah'ın bir mekanda olduğuna inanıyorlarsa, bu inançlarını, "Cisimlerin hadis (mahluk) olduğuna dair delilleri" getirmek suretiyle çürütürüz. Bu durumda onların buna dayandırdıkları herşey bâtıl olmuş olur. Yok eğer onları Allah'ın bir mekanda olmadığına inanıyorlarsa, bu durumda da, içlerinden bazılarının, "Kelimenin , Nâsût (İsâ) ile, tıpkı suyun içkiye, ateşin kömüre karışımı gibi, birbiriyle içiçe-karışıktırlar" şeklindeki inançları bâtıl olur. Çünkü böyle karışma-içiçe olma özelliği ancak cisimler için söz konusudur. Binâenaleyh O (Nâsût) cisim

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/328-329
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/329
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/330

olmadığına göre, bu imkânsızdır.
Sonra biz diyoruz ki: Alimler, "insan"ın ne olduğu (hakikati) hususunda iki (ana) görüş iteri sürmüşlerdir: Bazıları, "İnsan, bu bünye, yahut bu bünyenin içindeki bir cisimdir" derlerken, bazıları "Hayır o. cisim olmaktan ve cisimlere hulul etmekten uzak bir cevherdir" demişlerdir. Buna göre diyoruz ki: Bu hristiyanlar ya, Allah'ın veya O'nun bir sıfatının Mesih (İsâ)'ntn bedeni ile, yahut nefsi (ruhu) ile birleşmiş olduğuna inanıyorlar, yahut da Allah'ın veya bir sıfatının Mesih'in bedenine veya nefsine (ruhuna) hulul ettiğine inanıyorlar. vahut da onlar, "Biz ne böyle bir ittihadı (birleşmeyi), ne huiûlu (iç içe girmeyi) kabjl ediyoruz. Aksine Allah Teâlâ'nm İsâ (a.s)'a cisimleri yaratma kudreti verdiğine, ona hayat ve kudret bahşettiğine ve böylece de onun bir ilah olduğuna inanıyoruz" derler ve yahut da bunların hiçbirini söylemeden sadece, "Cenâb-ı Hak, tıpkı Hz. İbrahim'i şereflendirmek için "Halilullah" (Allah'ın dostu) edinmesi gibi, İsâ (a.s)'ı da aynı maksadla "oğul" edinmiştir" derler. İşte bu konuda aklen düşünülebilen iht mallerin hepsi bunlardır ve hepsi de bâtıldır. 103[103]

İttihad İnancının BatıIlığı

İttihâd (birleşme-bir olma) görüşieri kesinlikle bâtıldır. Çünkü iki şey birleştiğinde, birleştikleri esnada ya ikisi de mevcuttur (vardır), ya ikisi de yoktur, yahut da biri vardır, biri yoktur. Binâenaleyh eğer her ikisi de mevcut iseler, bu durjmda onlar birleşmiş olmalarına rağmen) bir değil ikidirler. O halde, ittihâd bâtıldır. Eğer her ikisi de yok olup ortada bir üçüncü şey varsa, bu da ittihad olmaz. Aksine o iki şeyin yokluğu, üçüncü bir şeyin varlığı söylenebilir. Yok eğer, bu durumda onlardan birisi mevcut, diğeri yok ise, yok olanın mevcut oian ile birleşmesi imkansızdır. Çünkü yok olanın, bizzat mevcut olan o şey olduğunun söylenmesi imkansızdır. Binâenaleyh bu akli deli! ile, "ittihad"ın imkansız olduğu anlaşılır. 104[104]

Hulûl İnancının Batillığı

Hulûl'a (iç-içe girmeye) gelince, bu hususta şu iki mukaddimeyi öne süreriz:
a) Tasdik, tasavvurdan sonra gelir. Her tasdikten önce bir tasavvur vardır. Dolayısıyla, Ailah hakkında bu şeyin caiz olup-o!madığını biiebilmsmiz için, önce hululün mahiyetini araştırmamız gerekir. Aiimler hululü şu üç şekilde tefsir etmişlerdir:
1) Gül suyunun gülde; yağın, susamca; ateşin (yanmanın) kömürde bulunuşu gibi, "nulüî", z\r şeyin, başka bir şeyde oiması demektir. B:i ki du tarif yanlıştır. Çünkü bu ancak Ai.ah Teâ!â'n:n cis ^tıesi halinde söz Konusu olabil.r. Halbuki hristiyanlar, Allah'ın cisim olma^ğf hususünca bizim ila aynı inançtadırlar.
2) Huîûl tıpkı cisimlerdeki rengin o cis^mae bulunuşu gibi, birşeyin birşeyde bulunmasıdır. Buna göre deriz ki: Bu şekilde rengin cisme tâbi oluşundan anlaşılan o rengin, mahallinin o yerde bulunr.as -iarak, o mekanda olmasıaır. Bu da Cenâb-ı Hak hakkında değil, ancak cisırr 'i rıakkında düşünülebilir.
3) Hulul, bir şeyin, tıpkı zatlara nisbet edilen sıfatların o zatlarda bulunması gibi, bir şeyde bulunmasıdır. Biz bunun da bâtıl olduğunu söylüyoruz. Çünkü bu tâbi oluştan anlaşılan, birşeyin birşeye muhtaç oluşudur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak eğer bu manada, bir şeye dahil olmuş olsaydı, ona muhtaç olmuş olurdu ve böylece de mümkün bir varlık olmuş olurdu. Mümkün olunca da, bir müessire (bir yaratıcıya) muhtaç olurdu. Bu ise imkansızdır. Velhasıl hululün Cenâb-ı Allah hakkında, müşahhas bir manada isbatı mümkün olmadığı anlaşılınca, bunun isbat edilmesi de imkânsız olur.
b) (Eht-i sünnet) âlimleri, hululü mutlak manada reddetmek için şöyle istidlal etmişlerdir: Allah Teâlâ eğer hulul edecek olsaydı ederdi: bu da ya hulul etmesi vâcib olarak, yahut hulul etmesi caiz (mümkün) olarak bir varlığa hulul etmesi tarzında olurdu. Her iki ihtimal de

---

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/330-331
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/331

batıldır, o halde hulul batıldır.

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın hulûf etmesi vâcib olarrbir varlığa bulul etmesinin mümkür olmadığını söylüyoruz. Çünkü bu, ya Allah'ın hadis olmasını, yahut mahallinin (hulûi ettiği şeyin) kadim olmasını gerektirir. Her iki ihtimal de batıldır. Çünkü'Allah'ın kadim, cisimlerin ise muhdesolduğunu delillerle isbat etmiştik.

Zira Cenâb-ı Hakk'ın hulul etmesinin vâcib olduğu iddiasının geçerli olması halinde, Allah bir mahalle muhtaç olmuş olurdu. Başkasına muhtaç olan ise, zâtı gereği vâcib değil, zâtt gereği mümkün bir varlık olur.

Cenâb-ı Allah'ın, hulul etmesinin caiz (mümkün) olduğu iddiasının geçerli olduğunu inceleyecek olursak bunun da doğru olmadığını söyleyeriüriz. Çünkü Hak Teâlâ'nın zâtı, zâtı gereği vâcibu! vucûd olup, bir mahalle (yere) huiüi etmesi de caiz (mümkün) bir iş olunca ve "vacib" olarak nitelenen "mümkün" oiarak nitelenenden başka olunca, Allah'ın bir mahalle hulul etmesi, vâcib zâtına ilave bir husus olması gerekir. Bu ise, şu iki sebebden ötürü imkansızdır.

1) O'nun bir yere hulul etmesi, zâtına ilave birşey olunca, o ilave olanın O'na hululü, Cenâb-ı Hakk'tn zâtına ilave birşey olmuş olur, yahut da bundan teselsül gerekir ki bunlar imkansızdır.

2) O'nun oraya hululü zâtına ilave birşey olup, o da bir yere hulû! ettiğinde, oraya hulul edenin muhdes bir sıfat olması gerekirdi. Bu da imkansızdır. Çünkü eğer hulû! eden o şey, sonradan olmayı (muhdesliği) kabul edebilecek birşey olsaydı, bu kabul ediş, onun zâtı gereği olmuş olurdu ve bu kabul ediş de ezeli olurdu. Bu ise imkansızdır. Çünkü hadis (sonradan) olanın ezeli olması imkansızdır. Binâenaleyh onun bu hadis oluşu kabul etmesinin bulunması imkansız birşey olması gerekir. 105[105]

Hristiyanlığın Bir Başka Sorusuna Cevap

Hıristiyan şöyle sorabilir: Tanrının varlığa hulul etmesi, ya hulul edenin veya hulul edilen varlığın mahluk olmasını gerektirir" gerekçesi ile Tanrı'nın hulul etmesi vacib olan bir varlığa hululü neden caiz olmasın? Zira biz sizin "ya o veya öbürü gerekir" diye ifade ettiğiniz o iki durum dışında ihtimal bulunmadığı iddiasını kabul etmiyoruz. Evet, niçin şöyle denilmesi mümkün olmasın ki: "O'nun zatı, mahallin bulunması şartıyla hululü gerektirir, fakat ezelde bu mahal bulunmuyordu, dolayısıyla bu vücubun şartı olmayınca, hulul de bulunmamıştır. Amma layezâlde ise şart bulunmuş, tabiatıyla hulul de mevcut olmuştur." Diyelim ki sizin: "Cisimlerin mahluk olduğunu delillerle <zah ettik. Sizin inancınız ise ya hulul edenin, veya hulul edilen mahallin mahluk olmasını gerektirir" cevabınızı kabul ettik. Peki niçin şöyle dememiz mümkün olmasın: 'O'nun mahalli bir cisim değil de bazı filozofların kabul ettiği üzere akıl, nefs veya neyûlâ gibi (mahluk sayılmayan) bir şey olabilir. Sizin cisimlerin hudüsüne dair aeliliniz, bu şeylere şamil olmaz"

Sizin ikinci iddianıza gelince: "Hulul etmesi zatına vacib olarak hulul etseydi o :akdirde Allah bir mahale muhtaç sayılırdı." Biz deriz ki: "Seçenekler bu ikisinden oaret değildir, aksine şu iki ihtimal daha vardır:

1) Gerçi illetin, malûlünden ayrılmayacağı kesin bir gerçektir. Fakat illetin malûle nuhtaç olmadığı söylenebilir. O halde niçin şöyle denilmesi mümkün olmasın: "O'nun zâtı o mahalden müstağnidir. Fakat O'nun Zâtı, Kendisinin o malûle hulul etmesini vacip kılmış, böylece o mahalle zâtının hulul etmesi zâtının malullerinden olur. Sabit olmuştur ki illet, malûlden ayrılmaz. Ne var ki bu, illetin mutlaka bir malûle muhtaç olmasını gerektirmez.

2) Denebilir ki O, kendi zâtında, hem mahalden hem de hululden müstağnidir, amma ne var ki o mahal, kendi zatı için hulul sıfatını icab ettirmiştir. Şu halde mahalle htiyaç duyma, O'nun sıfatlarından bir sıfattır. O sıfat da o mahalle hulul etmektir. Pakat bu ihtiyaç, O'nun zâtı için sözkonusu değildir. Zira O'nun izafi sıfatlarından otr sıfatın gayre muhtaç oluşundan, O'nun zâtının gayre muhtaç olması gerekmez. Bu böyledir, çünkü O'nun evvel, Âhir, Mukaddir,

---

[105] [105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/331-332

Müessir, Ma'lüm (bilinen), Mezkûr (Zikredilen, anılan) gibi bütün izafi sıfatlan, ancak bir mekân (tehayyüz) tasavvuru
e gerçekleşebilir. Nasıl böyle olmasın ki izafi şeylerin gerçekleşmesi için mutlaka üu iki şey gereklidir." Bunu kabul ettik, peki neden hululü caiz olmakla birlikte nulûlünün caiz olmadığı söylensin?
"Sizin" onun ona hulul etmesi, Allah'ın zâtına ilave birşey olur ve dolayısıyla :eselsül gerekir" şeklindeki sözlerinize karşı deriz ki: "Onun bir mahalle hulul etmesi caiz olması halinde, O'nun o mahalle hulul etmesi zâtına ilave birşey olmuş olur. Ama o hululü, caiz (mümkün) değil, vacib (gerekli) olan birşeydir. Binâenaleyh hululün -UİÛIÜ onun zâtına ilave birşey olmaz. Böylece de teselsül gerekmez."
Sizin ikinci olarak söylediğiniz "Bu onun hadis şeylerin mahalli olmasını gerektirir' şeklindeki sözünüze gelince, biz deriz ki: "Bu niçin caiz olmasın?" sizin, "Bundan z mahallin, ezelde hadis şeyleri kabul etmesi neticesi çıkar" şeklindeki sözünüze karşı deriz ki: onun yaratabilmesi, ya zâtından, yahut da zâtına varıp dayanan birşeyden ötürüdür. Bu nasıl olabiliyorsa (o da otur) Binâenaleyh onun ezelde müess -olmasının doğru olması gerekir. Bu sebeble sizin müessiriyet hususunda ilen sürdüğünüz herşeyi, biz de "kâbiliyyet" (kabul etme) hususunda ileri süreriz".
Bunlara karşı cevabımız şudur: Biz bu delilleri, soruları düşürecek bir biçimde ele alarak şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ya bu huiûlu gerektirmede yeterli olur, ya olmaz. Eğer birincisi olursa, bu gerektirmenin, bir şartın mevcudiyetine varıp dayanması imkansız olur. Bu durumda da daha önce söylediğimiz gibi, ya mahallin kıdemi, yahut hulul edenin hadis olması durumu tekrar ortaya çıkar. Eğer ikincisi olursa, onun bu huiûlu gerektirmesi, zâtına ilave birşey olmuş olur. Binâenaleyh bütün takdirlere (ihtimallere) göre, Cenâb-ı Hakk'ın bir mahalle hulul edişinin muhdes olmasından, onun zâtında bir şeyin hadis olması gerekir. Fakat O'nun havadise mahal olması yani zâtında yeni şeyler ortaya çıkması imkansızdır. Aksi halde onun ezelde buna kabil olması gerekirdi ki bu, yukarıda anlattığımız gibi, imkansızdır. Cenâb-ı Hakk'ın, kudret sıfatı ileri sürülerek bize muahaze etmek de söz konusu olamaz. Çünkü zira O, zatı itibariyle var etme sıfatına ezelde sahib olduğu gibi, Ia yezalde de sahiptir. Bu sebeble burada yine, eğer Cenâb-ı Hakk'ın zâtı, havadise mahal olsaydı, ezelde de böyle olması gerekirdi ki bu durumda da yukarıda bahsedilen imkansızlık gerekirdi. Bu deliller hususunda söylenecek bütün söz bundan ibarettir. 106[106]

Hıristiyanlığın Başka Delillerle Tenkidi

Hıristiyan inançlarının yanlışlığını göstermede şöyle başka izahlarımız da vardır:
1) Hıristiyanlar, Allah Subhanehu ve Teâlâ'nın zatının, Hz. İsâ (a.s)'nın nâsûtuna (bedenine) hulul etmediği hususunda, bizimle müttefiktirler. Ama onlar, "kelime"nin Hz. İsâ (a.s)'ın nâsûtuna hulul ettiğini söylerler, "kelime" ile, Cenâb-ı Hakk'ın ilmini kastederler. İmdi biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın ilmi Hz. İsa (a.s)'a hulût ettiği zaman, bu durumda ya, o ilmin Allah'ın zâtında da kaldığı veya kalmadığı söylenebilir. Eğer birinci ihtimal olursa, o zaman tek bir sıfatın iki ayrı mahalde bulunması gerekir ki, bu makul değildir. Bir de, Hz. isâ (a.s)'ın zâtında bulunan o ilmin, Allah'ın zâtında olan ilmin aynısı olduğunun doğru görülmesi halinde, bu husus niçin herkes hakkında da caiz görülmesin? Böylece, her ferdin elde ettiği o ilim, Allah'ın zatına ait olan o ilim olmuş olur. Eğer ikincisi olursa, o zamanda, Allah Teâlâ'nın ilminin Hz. İsâ (a.s)'a hululünden sonra, Allah'ın artık âlim olarak kalmadığının söylenilmesi gerekir ki, bunu ise hiç kimse iddia etmemektedir.
2) Benimle bir hristiyan arasında şöyle bir münazara geçti. Ben o hristiyana, "Delilin yokluğunun medlulün yokluğuna delalet ettiğini kabul eder misin, etmez misin?" Eğer inkâr edersen, o zaman Allah Teâlâ'nın kadim olmadığını söylemen gerekir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın varlığının delili bu âlemdir. Binâenaleyh, delilin yokluğundan medlulün de yokluğu neticesi

---

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/332-334

çıkar. Yok eğer sen, delilin yokluğundan medlulün yokluğu neticesi çıkmayacağını kabul ediyorsan, biz şunu söylüyoruz: Sen, Allah'ın kelimesinin (yani ilminin) Hz. İsa (a.s) ile birleştiğini veya ona hulul ettiğini caiz görürsen, o zaman, Allah kelimesi'nin Zeyd'e, Amr'a hatta kediye, köpeğe de hulul etmediğini nasıl anlayacaksın?" dedim. Bunun üzerine o bana, "bu soru sana yakışmaz. Çünkü biz, bu birleşmeyi ve bu hululü, Hz. İsa (a.s)'ın elinden ölüleri diriltme anadan doğma körleri ve alaca (baras) hastalığını tedavi etme gibi şeylerin zuhur etmesinden dotayı kabul ediyoruz. Binâenafeyh,. bütün bu şeylerin bir başkasının elinden zuhur ettiğini göremediğimize göre, daha nasıl bu ittihadı (başka şeyler için) kabul edebiliriz?" dedi. Ben de ona şöyle dedim: "Ben senin bu sözünden, cümlenin baş tarafını anlamadığını anladım. Çünkü sen, delilin yokluğunun medlulün yokluğunu göstermeyeceğini kabul etmiştin. Binâenaleyh bu hulul, umûmi ve genel manada imkansız olmayınca, bu konuda söylenebilecek, en fazla şey bu hulul ve ittihadın Hz. İsa (a.s) hakkında gerçekleştiğine dair, delil bulunup bulunmadığıdır. Amr, Zeyd vb. hakkında yoktur" denilebilir. Ancak ne varki, (daha evvel de belirttiğimiz gibi), delilin yokuğu medlulün yokluğuna delâlet etmez. Binâenaleyh, bu harikulade hallerin Zeyd, Amr, kedi, köpek vb. üzerinde zuhur etmemesinden, bu hululün bulunmadığı neticesi çıkmaz. Binâenaleyh, sen ittihad ve hululü benimsediğin müddetçe, bu hulul ve ittihadı herkes hakkında hatta her bir canlı ve her bir bitki hakkında benimsemen gerektiği sabit olmuş olur. İddia edeni, bu tür zayıf, çarpık görüşlere götüren mezhebin kesinlikle batıl olduğu hususunda şüphe yoktur. Sonra ona dedim ki: Ölüleri diriltmek, körleri iyileştirmek ve alaca hastalığını tedavi etmek, bu iddiana nasıl delâlet edebilir? Asasının, büyük bir ejderhaya dönüşmesi, ölünün canlı hale gelmesinden, daha akıl almaz bir şey değil midir? Binâenaleyh bu, Hz. Musa (a.s)'ın elinden zuhur etmiş, ama onun ulûhiyyetine delâlet etmemiştir. Bu sebeple, beriki şeylerin Hz. İsâ (a.s)'nın uiuhiyyetine, haydi haydi delâlet etmemeleri gerekir.

3) Biz diyoruz ki, Hz. İsa (a.s)'ın hallerinin, onun kulluğuna delâlet etmesi, bu hallerin onun Rablığına delâlet etmesinden daha kuvvetlidir. Çünkü Hz İsa (a.s), alabildiğince ibadet etmiştir. İbadet ise, ancak kul olana uygun düşer. O alabildiğince ibadet etmiştir, çünkü o, dünyadan ve evinden son derece uzak yaşamıştır. Hatta, Hıristiyanların iddiasına göre yahudiler onu öldürmüşlerdir. Binâenaleyh, bu denli zayıf olan kimsenin Rab olması nasıl uygun düşer.

4) Hz. İsa (a.s), ya kadimdir veya muhdestir. Onun kadim olduğunu söylemek bâtıldır; zira biz, onun doğduğunu^çocuklıik devresi geçirdiğini, daha sonra delikanlı olduğunu, yeyip içtiğini ve diğer insanlara arız olan şeyin ona da arız olduğunu zorunlu olarak biliyoruz. Yok eğer muhdes olursa, o zaman o mahlûk olmuş olur. Zaten kul olmanın manası da budur.

İmdi, eğer: "Onun ilah oluşuyla, ulûhiyyet sıfatının ona geçtiği kastedilmektedir" denilirse, biz deriz ki: Farzedelim ki bu böyledir; ne var ki hulul eden, ulûhiyyet sıfatıdır. Mesih ise, "mahal" dir. Bu demektir ki mahal" muhdes ve mahlûktur. O halde Mesih, muhdes bir kuldur. Binâenaleyh, onu ulûhiyyetle tavsif etmek nasıl mümkün olabilir?

5) Çocuğun mutlaka, babasının cinsinden olması gerekir. Binâenaleyh, eğer Cenâb-ı Hakk'tn bir çocuğu olsaydı, mutlaka kendi cinsinden olması lazım gelirdi. Bu durumda da bazı bakımlardan müşterek olurlar. Binâenaleyh, eğer onlardan biri, diğerinden hiçbir bakımdan ayırdedilemiyor, seci I em i yorsa, bu demektir ki onlardan herbiri, diğeridir. Yok eğer bir fark ve ayrılık bulunuyorsa, sayesinde farklılığın olduğu şey, yine sayesinde müşterekliğin tahakkuk ettiği şeyden başkadır. Bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın zâtının mürekkeb olduğunun söylenmesi gerekir. Halbuki her mürekkeb, mümkün varlıktır. O halde "Vâcibu'l-vücud" olan da "mümkinu'l-vücud" olur ki, bu muhal olan bir "hulf" dür (mukaddimenin netice de kullanılması). Bütün bu izahlar, ittihad ve hulul ile ilgili izahlardır.

Üçüncü ihtimale gelince ki, bu, "Hz. İsa (a.s)'ın ilah oluşu ile, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İsa (a.s)'ın ruhuna veya bedenine, maddeleri yaratma ve alemde tasarruf etme kudretini tahsis etmiş olduğunun" söylenilmesidir, bu da batıldır. Çünkü hristiyanlar, onun zayıf, ve aciz olduğunu yahudilerin de onu öldürdüğünü nakletmektedirler. Binâenaleyh şayet o, maddeleri yaratmaya kadir olsaydı, o yahudiler onu öldüremezlefdt; tam aksine o onları öldürür ve

kendisi için, onu müdafaa edecek bir ordu yaratırdı.
Dördüncü ihtimale gelince-ki bu, "Cenâb-ı Hakk, Hz. İsa (a.s)'ı ona bir şeref bahşetmek için kendisine oğul edinmiştir" denilmesidir, bunu, kendilerine Ariyusiyye"107[107] adı verilen bir grub hristiyan iddia etmektedir ki, bunda fahiş bir hata bulunmaktadır. Ancak hata, lafızdadır. Hristiyanlarla alâkalı sözün tamamı bundan ibarettir ve Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İsa (a.s)'tn "Ben Allah'ın kuluyum" şeklinde naklettiği sözün doğruluğu sabit olmuş olur. 108[108]

Hz. İsa'ya Kitab Verilmesi

İkinci sıfat: Hz. İsa (a.s)'ın âtâniye'l-KItabe "O, bana kitab verdi7' şeklindeki sözünün ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır109[109]

Birinci Mesele

Alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak onların çoğunluğu, Hz. İsa (a.s)'ın bu sözü küçük iken söylediği kanaatindedirler. Ebul Kasım el-Belhi ise: "Hz. İsa (a.s) bu sözü, mükellefiyet yaşına gelmemiş olsa bile, anlayan bir 'mürahik" (buluğa yakın yaşlarda) iken söylemiştir" demektir. Birincilerin bu hususta şu iki açıklaması söz konusudur:
a) O, küçük iken peygamber oldu.
b) İkrime'den rivayet olunduğuna göre, İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir. Bu ifade ile. Hz. İsa (a.s)'ın ,Cenâb-ı Hakk'ın kendisini daha sonra, peygamber olarak göndereceğine hükmetmesi kastedilmiştir. O, bu sözü söyleyince sustu, tekrar küçüklük haline döndü. Otuz yaşına varınca da, Allah Teâlâ onu peygamber olarak gönderdi. Bu görüşün yanfış olduğunu savunanlar, şu delilleri getirmişlerdir:
1) Nebi ancak kamil ve mükemmel bir kimsedir. Küçük olan ise, yaratılışı henüz tamamlanmamış olandır. Çünkü küçük kimsenin böyle bir "tehaddi" de bulunması, nefret uyandıran bir şey olur. Hatta bu, nefret uyandırmada kadının peygamber olmasından daha ileri derecededir.
2) O, bu yaşta iken peygamber olmuş olsaydı, onun aklının kemâle ermesi. peygamberlik iddiasında bulunmasından önce olurdu. Çünkü peygamberin, mutlaka aklının kâmil olması gerekir. Onun bu yaşta aklının mükemmel olması ise, harikulade bir şey olmuş olur. Böylece de mucize izhar etme işi, tehaddiden önce otmuş olur ki, bu caiz değildir.
3) O, o zaman peygamber olmuş olsaydı, onun, hükümleri beyan etmek ve seri kanunları bildirmekte meşgul olması gerekirdi. Eğer o bunu- yapmfş olsaydı, meşhur olur ve dilden dile nakledilirdi. Böyle bir şey olmadığına göre, onun o yaşta peygamber olmadığını anlıyoruz.
Birinci kısımda olanlar, bunlardan birincisine şu şekilde cevap vermişlerdir: Çocuğun yaratılışının eksik olması; zâtı gereği değildir. Tam aksine bu iş, onun bedeninin Küçüklüğüne, anlayışının noksanlığına varıp dayanır. Binâenaleyh, Allah Teâlâ bu hususları kaldırıp izale edince, nefret uyandırma diye bir şey olmaz, tam aksine o bu durumda iken, onun sözünü dinleme hususundaki arzu ve istek daha tam ve mükemmel olmuş olur.
İkincisine de şu şekilde cevap vermişlerdir: "Onun aklının mükemmel oluşu, her ^e kadar peygamberlik iddiasından önce ise de, ancak ne varki bu, Hz. Zekeriyya İçin bir mucizedir" denilmesi, veyahut bunun, "Hz. İsa'nın nübüvvetinin "irhasâti" olduğunun söylenmesi, ya da Hz. Meryem'e ait bir keramet olduğunun söylenilmesi niçin caiz olmasın? Bize göre hem "irhasat" hem de keramet caizdir.
Üçüncüsüne de şu şekilde cevap vermişlerdir: Hz. İsa (a.s)'ın, şeriata ve seri bükümler hususunda herhangi bir açıklamada bulunmaksızın, onlara sadece peygamber olarak

---

[107][107] Matbu nüshada arada bir (m) fazlalığı İle Armiyusiyye kelimesi vardır ki burada bir istinsah hatası var olmalıdır ki Arianisme manasına gelir (ç.).
[108][108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/334-336
[109][109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/336

gönderilmesinin caiz olduğu, buluğa erdikten sonra da o hükümleri serhetmeye başladığının söylenilmesi niçin caiz olmasın? Böylece bütün bunlarla, onun o vakitte peygamber olmasında bir sakınca bulunmadığı sabit olmuş olur.
Ayet-i kerimede: "O bana kitab verdi" ifadesi, onun o vakitte nebî olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, İkrlme'nin dediğinin aksine, bunu zahiri manasına almak gerekir
Ebu'l-Kasım el-Belhi nin görüşüne gelince, bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü, Hz. İsa (a.s)'ın konuşmasına, Hz. Meryem hakkındaki töhmetten dolayı ihtiyaç vardır. 110[110]

Kitab tan Buradaki Maksad

İkinci Mesele

Alimler, ayette geçen "kitab"tan ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, bunun Tevrat olduğunu, çünkü bu ifadenin başındaki elif lamın, ma'huda (bilinene) gerektiğini, oniar tarafından bilinen kitabın ise Tevrat olduğunu söylerlerken, Ebu Müslim bununla İncil'in kastedildiğini, çünkü el-kitâb kelimesindeki eliflâmın cins ifade ettiğini, yani, "o, bana kitab cinsinden verdi" demek olduğunu söylemiştir. Bazı kimseler de bununla hem Tevrat hem de İncil'in kastedildiğini, zira eliflâmın istiğrak (şümul) ifade ettiğini söylemişlerdir. 111[111]

Hz. İsa (a.s)'a Kitabın Verildiği Zaman

Üçüncü Mesele

Alimler. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İsa (a.s)'a o kitabı, ne zaman verdiği ve onu ne zaman peygamber yaptığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Çünkü Hz. İsa (a.s)'ın, 'O, bana kitab verdi, beni peygamber yaptı" sözü, bu işin, önceden yani bu sözü söylediği andan itibaren veyahutta bundan hayli zaman önce olduğuna delâlet eder. Bu ifadenin zahiri, Hz. İsa (a.s)'ın kavmine, konuşmadan önce, Cenâb-ı Hakk'ın ona o kitabı verdiğine, onu peygamber yaptığına, ona namazı, zekâtı ve Allah Teâlâ'ya. O'nun dinine ve Hz. İsa (a.s)'a , tahsis ettiği şeriata davet etmesini emrettiğini delâlet etmektedir. Bu vahyin Hz. İsa (a.s)'a annesinin kamında iken indiği ileri sürüldüğü gibi, onun, annesinden ayrıldığında Cenâb-ı Hakk'ın kendisine kitabı ve o peygamberliği verdiği, annesiyle konuştuğu, annesine kendi halini ve kendisinin, Hz. Meryem'in berâetine delâlet edecek şeyleri kavmine söyleyeceğini haber verdiği, işte bundan dolayı da Hz. Meryem'in Kavmine. Hz. İsa (a.s) ile konuşmalarını işaret ettiği de ileri sürülmüştür. 112[112]

Nebi. Aynı Zamanda Resul Demektir

Üçüncü Sıfat: Isa (a.s)'ın "beni peygamber yaptı" sözünün delâleti. Bazıları şöyle demişlerdir: Hz. İsa (a.s), kendisinin nebî olduğunu; Resûf olmadığını haber vermiştir. Çünkü o. o vakitte, şeriatini getirmemiştir. Onun nebi olması, kadrinin ve derecesinin yüksek olması demektir. Bu, zayıf bir anlayıştır. Çünkü, şeriat örfünde nebi. Cenâb-ı Hakk'ın kendisine nübüvvet ve risaletini tahsis ettiği kimsedir. Özellikle bu ayette, bu ifadenin peşinden de seri hükümler zikredilmiştir ki bu da onun, "bana. namazı ve zekâtı emretti" ifadesidir. 113[113]

İsa (a.s)'ın Kutlu Kılınmasının Manası

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/336-338
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/338
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/338
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/338

Dördüncü Sıfat: Hz. İsa (a.s)'ın "Beni. her nerede olursam, mübarek kıldı" şeklindeki sözünün ifade ettiği husustur. Birisi şöyle diyebilir:

"Cenâb-ı Hak onu nasıl mübarek kılmıştır ki, o gelmeden önce, insanlar doğru bir din üzerinde idiler. O gelince, bir kısmı yahudi, bir kısmı da teslisi savunan hristiyaniar oldular? Pek az kimse, hak din üzere kalabildi?"

Cevap: Alimler, ayetteki "mübarek" kelimesinin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Arapça'da "bereket, sebat etmek, durmak anlamındadır. Bu, "devenin çökmesi" manasından neşet eder. Buna göre, ayetin manası, "O, beni kendi dini üzere sabit ve kararlı kıldı" şeklinde olur.

b) "O ancak bir mübarek idi. Zira, o insanlara dinlerini öğretiyor, onları hakkın yoluna davet ediyordu. Binâenaleyh, eğer onlar sapmışlarsa, Hz. İsa (a.s)'dan dolayı değil, kendileri yüzünden sapmışlardır. Hasan el-Basrî, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. "Hz. isa'nın annesi, İsa'yı katibiere teslim etti ve yazı öğreten kimseye, "Ben onu sana onu dövmemen şartıyla gönderiyorum" dedi. Derken, hocası ona. "yaz" dedi. Bunun üzerine Hz. Isa, "Neyi yazayım?" deyince. Hocası "Ebced yaz" dedi. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s), başını kaldırarak, "Ebced'in ne demek olduğunu bitirmişin?" deyince, hocası, çubuğuyia onu dövmek fçtn ona doğru yükselip uzanınca, o "Ey müeddib, beni dövme; eğer bilmiyorsan bana sor; ben sana, öğreteyim. Elif, Alâullâh (Allah'ın nimetleri); be, bahaullâh (Allah'ın kadru derecesi, yüceliği); cim, cemâluilâh, daâ! da, Allah'ın hakkını edA etmektir" dedi.

c) el-bereketu kelimesi, galib olma ve yükseklik anlamındadır. Buna göre ayetin manası, "Allah benî bütün hallerimde, işlerimde galib kıldı, başarıya ulaşan, umduğuna nail olan kıldı-çünkü ben, dünyada kaldığım sürece, başkalarına hüccetle hükümran olacağım. O malûm vakit geldiğinde de, Allah bana, beni göklere kaldırmak suretiyle ikramda bulunacak" şeklindedir.

d) O, insanlara karşı mübarekti. Çünkü, duası ile ölüleri diriltiyor, körleri iyileştiriyor ve alacalı hastalan da tedavi ediyordu. Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Hz. İsa (a.s) ölüleri diriltip, körleri iyileştirip, alacalıları tedavi ettiği bir sırada, kendisini bir kadın gördü ve: "Seni taşıyan karın ve seni emziren memeye müjdeler ve mutluluklar olsun!" dedi. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s) kadına cevap vererek: "Allah'ın kitabını okuyan, ondaki hükümlere tabi olan ve asi ve bedbaht olmayanlara müjdeler olsun" dedi. Onu, "her nerede olursam" ifadesine gelince, bu (göğe yükseltildikten sonra) çocukluk haline dönüp üzerinden teklifin kalktığının söylenilmesinin doğru olmayıp, onun durumunun hiçbir zaman değişmediğine delâlet eder. 114[114]

Buluğdan Önce Mükellef Tutulması

Beşinci Sıfat: Hz. İsa(a.s)'ın "ve bana. hayatta olduğum müddetçe, namazı ve zekâtı emretti" sözünün ifade ettiği husustur, Buna göre, "o daha küçük bir çocuk iken ve Hz. Peygamber'in de "kalem, üç şevi yazmaz: Buluğa erinceye kadar çocuktan sudur edenler"115[115] dediğine göre, teklif kalemi kaldırılmış iken, ona daha nasıl namaz ve zekât emredilmiştir? denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Onun, "bana. namazı ve zekâtı emretti" ifadesi, Allah Teâlâ'nın, o ikisini o anda edâ etmesini emrettiğine delâlet etmez. Tam aksine, bu işin buluğdan sonra olacağını gösterir. Binâenaleyh, bu ifadeyle belki de Allah Teâlâ'nın Hz. Isa (a.s)'a, o ikisini ve onların muayyen bir vakitte emretmiş olduğu kastedilmiştir ki bu muayyen zaman da. biüuç çağıdır.

b) Belki de Allah Tsâlâ, hz. Isa (a.s). annesinden ayrılır ayrılmaz, onu baliğ, akıllı, uzuvları ve yaratılışı tam kıldı. Bunun delili ise, (aıi imrân. 59) ayetidir. Cenâb-ı Hak, Hz. Adem (a.s)'i bir anda tam ve mükemmel yarattığı gibi, Hz. İsa (a.s)'ı da o şekilde yaratmıştır. Bu ikinci görüş, Hz. İsa (a.s)'ın, "hayatta olduğum sürece" ifadesinin zahirine daha uygundur. Çünkü bu, bu teklifin, onun bütün hayatı boyunca kendisine müteveccih olduğunu ifade eder. Ancak ne var ki, birisi şöyle diyebilir: "Eğer durum böyle olsaydı, o zaman o topluluk onu gördüğünde, uzuvları mükemmel ve hilkati tam bir şahıs olarak görmüş olurlardı. Halbuki böyle bir şahsın (konuşması), şaşırtıcı olmaz. Binâenaleyh onların, şaşmamaları gerekirdi. Bu sebeple, belki de evlâ olan şöyle denilmesidir: Allah Teâlâ onu, cüssesinin küçüklüğüne rağmen, bünyesi kuvvetli, namaz ve zekâtı edâ edebilecek derecede mükemmel yaratmıştır. Ayet, Hz. İsâ (a.s)'a yapılan teklifin, yeryüzünde olduğu, semâya kaldırıldığı ve yeniden indirildiğinde de değişmeyeceğine delâlet etmektedir.

---

[114][114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/338-339

[115][115] Buhâr-i, hudûd, 22; Tirmizl, hudüd, 1 (4/32).

Altıncı Sıfat, "Anneme hürmetli ifadesidir. Bu, "Allah, beni anneme hürmetkar kıldı" oemektir. Bu, "Kulun fiilini Allah yaratır" şeklindeki görüşümüzün doğruluğuna delâlet eder. Çünkü ayet, Hz. İsa (a.s)'ın ancak Allah'ın yaratması ve kılması ite itaatkâr-hurmetkâr olduğuna delâlet etmektedir. Bu kılmayı, lütuf fiHleri vermeye hamletmek, ayetin zahirini bırakmak olur. Hem sonra Hz. İsa (a.s)'ın "Cenâb-ı Hak beni anneme hürmetkar kıldı" sözü annesinin zinadan beri olduğuna da bir işarettir. Çünkü eğer o zâniye bir kadın olmuş olsaydı, o masum (günahsız) peygamber ona hürmetkar olmakla emrolunmazdı. Keşşaf Sahibi şöyle der: "Cenâb-ı Hak, Hz. İsâ (a.s), son derece iyi olduğu için onu, masdar olan "birr" (iyilik) kelimesi ile tavsif etmiştir. Bu kelime, (Bana vasiyet etti) manasında mahzûf bir evsânî fiili ile mansubtur. Çünkü "Bana namazı vasiyet etti" ve "Beni namazla mükellef tuttu" ifadeleri aynı manayadır.

Yedinci Sıfat, "Beni bir zorba, bir şaki yapmadı" ifadesinin anlattığı husustur. Bu da, biz (ehl-i sünnetin) görüşünün doğruluğuna delâlet eder. Çünkü Hz. İsa (a.s), Cenâb-ı Hakk'ın kendisini "berr" (iyi-itaatkâr) kılıp, zorba kılmadığını ifade etmiştir. Binâenaleyh bu ifade ancak, başkasını zorba ve şaki kılabilir olması halinde yerinde olur. Çünkü Allah Teâiâ, bunu herkes için kılmış olsaydı, bunun Hz. İsa (a.s)'a has kılınmasının bir manası kalmazdı. Halbuki Hz. İsa (a.s)'ın bu sözü, o hususiyetin kendisine has kılınmış olduğunu anlatmak için söylediği malumdur. Hz. İsa (a.s)'tn "O, beni zorba yapmadı" ifadesi, "Allah beni kibirli kılmadı. Aksine ben mütevazi bir insanım. Çünkü anneme hürmetliyim. Eğer zorba olsaydım, âsi ve şaki (bedbaht) olurdum" demektir.

Rivayet olunduğuna göre Hz. İsa(a.s): "Benim kalbim yumuşaktır. Ben, kendimi küçük görürüm" demiştir Bazı âlimlerin, "Ana-babasına .syan edenlerin, ancak zorba ve şaki kimseler olduklarını görürsün" deyip bana oelii olarak "Beni anneme hürmetli kıldı; beni bir zorba, bir şaki yapmadı" ayetini okudukları; yine "kötü huylu olanların ancak, kendini beğenen ve böbürlenen kimseler olduklarını görürsün deyip bana delil olarak "Allah Kendini beğenen ve böbürlenen kimseleri sevmez" (Nisa, 36) ayetini okudukları rivayet edilmiştir." 116[116]

"Selam"ın Buradaki Manası

Sekizinci sıfat, "Doğduğum gün de, öleceğim gün de. diri olarak kaldırılacağım gün de selâm banadır" ifadesinin anlattığı husus. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 117[117]

Birinci Mesele

Bazı kimseler, buradaki es-selâm kelimesindeki lâm-ı tarif ile, Hz. Yahya (a.s)'ın kıssasında daha önce geçmiş olan, süs "selam ona" (Merysm. 15) ayetindeki "selâm"tn Kastedildiğini, yani bunun, "Ona yöneltilen o üç yerdeki selâm, bana da yöneltilmiştir" demek olduğunu söylemişlerdir. Keşşaf Sahibi ise şöyte der: "Doğru olan şudur: Bu kelimenin e!if-!âmı, Hz. Meryem e zina töhmetinde bulunanlara laneti ifade etmektedir. Bunun delili, elif-iâm'ın "istiğrak' için de gelmesidir. Binâenaleyh o, Jj. ^CJij deyince, sanki "Bütün selâmlar, bana ve bana tâbi olanlaradır" demek istemiştir. Dolayısıyla onun düşmanlarına sadece lanet kalmıştır.

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/339-341

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/341

Bunun bir benzeri de, "Selam, hidayete tâbi olanlaradır' (Tana. 47) ayetidir. Bu, "Azab, ise hidayeti yalanlayan ve ondan yüz çevirenleredir" manasına gelir. Çünkü bu söz, cedelleşme esnasında söylenmiştir. Bu sebeble, buraya da böylesi bir ta'rız uygun düşer. 118[118]

İkinci Mesele

Bazı kimseler, Hz. İsâ(a.s)'ın , Hz. Yahya (a.s)'a:"sen benden daha hayırlısın. Çünkü sana Allah selam verdi. ise kendi kendimi selamladım" dediğini rivayet etmişlerdir. Hasan el-Basrî buna karşı cevap verip: "Hz. İsâ (a.s.)'ın kendi kendine selam vermesi de, Allah'ın ona selam vermesi gibidir" demiştir. 119[119]

Üçüncü Mesele

Kâdi şöyle der: "Selâm, kendisi ile eminliğin temin edildiği şey demektir. "Selâmet nimetlerde ve âfetlerin ortadan kalkmasındadır" sözü de bu anlamı ifade eder. Buna göreHz. İsâ (a.s), Rabbinden , Yahya (a.s)'a verdiğini taleb etmiştir. Bütün peygamberlerin dualarının kabul olduğunda şüphe yoktur. İnsanın en fazla emin olmaya ihtiyaç hissettiği yer ve durum, işte bu üç haldir, yani doğum, ölüm ve öldükten sonra dirilme günleridir. O halde insanın kendisinde selâmete ve her türlü saadete ihtiyaç hissetiği hallerin tamamı Allah'dandır. Hz. İsâ (a.s) bunu bütün hallerinde afet ve korkulardan emin olmak için istemiştir. 120[120]

Hristiyanların Onun Mucizevî Konuşmasını İnkâr Etmeleri

Yahudi ve hris'iyanlar. Hz. İsâ (a.s)'ın bebek iken konuşmuş olduğunu kabul etmezler ve bu hususta şöyle delil getirmeye çalışırlar: Bu, rivayet edilmesini, anlatılmasını gerektirecek pek çok sebeb bulunan enteresan bir hadisedir. Binâenaleyh eğer böyle birşey olmuş olsaydı, tevâtüren nakledilirdi. Eğer bu olsaydı, bunu Hz. İsâ (a.s)'ın durumunu en çok araştıran ve onun hakkında ilah olduğunu iddia edecek kadar ileri giden hristiyanlar bilirdi. Bebek iken konuşmanın büyük bir menkibe ve yüce bir fazilet olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh onca sevmelerine ve hallerini alabildiğine araştırmalarına rağmen hristiyanlar bunu bilemediğine göre, böyle birşeyin olmadığını anlarız. Bir de yahudiler, Hz. İsâ (a,s) peygamberlik iddiasında bulunduğunda ona karşı düşmanlıklarını ortaya koymuşlardır. Binâenaleyh eğer Hz. İsâ (a.s) bebek iken konuşup, peygamberlik iddiasında bulunmuş olsaydı, yahudiler o zaman aşırı düşmanlık duyar ve onu mutlaka öldürmek isterlerdi. Böyle birşey olmadığına göre, onun bebek iken konuşmadığını anlarız."
Müslümanlar ise Hz. İsâ (a.s)'ın bebek iken konuştuğuna dair aklen de şu hücceti getirmişler ve: "Eğer Hz. İsâ (a.s)'tn anasının zinadan temiz olduğunu onlara isbât eden o konuşması olmamış olsaydı, o insanlar mutlaka Hz. Meryem'e zina cezası uygularlardı. Onların bu cezayı uygulamamış olmalarında, Hz. İsâ (a.s)'ın beşikte iker; konuştuğuna bir delil vardır" demişlerdir. Yine müslümanlar, hristiyan ve yahudilerin yukarıdaki birinci şüphelerine: "Belki de Hz. İsâ (a.s) konuşurken, orada bulunanların sayısı azdı. İşte bundan ötürü bu hadise meşhur olmadı" diye, ikinci şüphelerine cie, "Belki de yahudiler orada değillerdi ve onun konuştuğunu duymamışlardı. İşte bundan ötürü onu öldürmeye yeltenmemişlerdir" diye cevap vermişlerdir. 121[121]

İsâ (a.s) Hristiyan Şirkinden Beridir

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/341
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/341
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/342
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/342

"İşte hakkında şek etmekte oldukları Meryem oğlu isâ hak kavimce budur. Allah'ın evlâd edinmesi olmuş şey değildir. O, münezzehtir. O. bir iş dileyince ona "Ol" der, o da oluverir"(Meryem, 34-35).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 122[122]

Birinci Mesele

Âsim ve İbn Âmir, "kavi" kelimesini nasb ile şeklinde: Abdullah b. Mes'ûd (r.a), şeklinde: Hasan el-Basrî ise, şeklinde okumuşlardır. En'am süresindeki (73.) ayetindeki kıraat de aynı şekillerdedir. O halde, "rehb", "reheb", "ruhb" kelimeleri gibi, "Kavi, kâl ve kül" aynı manayadır. Bunun merfû okunuşu, ya haberden sonra gelen ikinci haber, yahut mahzûf bir mübtedanın haberi oluşundan dolayıdır. Mansub olması ise, eğer bu "Allah'ın kavli" olarak tefsir edilirse, medih veya cümlenin manasını te'kid eden bir mefûl-ü mutlak olmasından ötürüdür. Bu tıpkı, "Bu, Allah katında, batıl değil haktır" şeklindeki sözünde olduğu gibidir. Allah en iyi bilendir. 123[123]

İkinci Mesele

Ayetteki zalike kelimesi daha önce geçen, "Ben Allah'ın kuluyum. O, bana kitab verdi" (Meryem. so\ ifadesine işarettir, yani "işte bu sıfatları taşıyan, Meryem oğlu bâ'dır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "O, Meryem oğlu İsadır" demesi, Hz. İsa'nın Allah'ın değil, o kadının çocuğu ve oğlu olduğuna bir işarettir. Ayetteki, hak kavli" :fedesi ile ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:
a) İsâ (a.s)'nın bizzat kendisi Hakk'ın kavli (sözüdür). Çünkü "Hak", Allah'ın adıdır. Binâenaleyh "İsâ, Allah'ın kelimesidir" dememiz ile, "İsâ (a.s), Hakk'ın havlidir" dememiz arasında bir fark yoktur.
b) Bununla, "Bu, Meryem oğlu İsa'dır, hak-kavl (söz)dür. "manası kastediimişdir. "akat ayette, mevsûf olan "kavi" sıfatına "hak" muzaf kılınmıştır. Bu tıpkı, "Hiç şüphesiz bu, hakku'l-yakindir" (Hâkkâ, 51) ayetinde olduğu gibidir. Bunu, el-Kavlu'l-Hakku" şeklinde söylemenin faydası, daha evvel söylenen, Hz. İsa'nın Hz. Meryem'in oğlu oluşunu te'kid olur.
c) Bu, mahzûf bir mübtedanın haberidir. Buna göre sanki, "İşte, Meryem oğu İsâ (a.s) budur. Bizim onun için söyleyeceğimiz söz, onun kavlu'l-hak" olmasıdır" denilmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak önce onu tavsif etmiş; sonra bu tavsif edilenin Meryem oğlu İsâ olduğunu belirtmiş; daha sonra da "Bu sabittir, onlarda meydana gelen şüpheler gibi, bâtıl olmayan bir şeydir" manasında, bu sıfatlardan tamamının, hak (gerçek-doğru) söz olduğunu belirtmiştir. İşte bu tıpkı, "Hiç şüphesiz bu, hakku'i-yakindir" (hmcm, bu ayeti gibi olmuş olur.
Onların İsa (a.s) hakkında düştükleri şüphelere gelince, yahûdi ve hristiyanların görüşlerini Al-i İmran sûresinde nakletmiştik. Rivayet olunduğuna göre, Hz. İsâ (a.s) göğe yükseltildiğinde, onların âlim ve ileri gelenlerinden ^ört kişi bulunuyordu. Onların birincisine: "İsâ hakkında ne dersin?" diye sorulduğunda o: "O, bir ilahtır; Allah bir ilahtır ve- annesi bir ilahtır" dedi. Böylece ona bazı insanlar inanıp uydular. Bunlar, İsrâiloğuilarından idiler. Dördüncüsüne yine: "Hz. İsâ hakkında ne dersin?" denildiğinde, o: "Hz. İsâ Allah'ın kuiu ve peygamberidir, Mü'min ve müslüman bir kimsedir. Onun da yediğini, içtiğini uyuduğunu bilmiyor musunuz? bunların ise Allah (ilah) hakkında söz konusu olamayacağını bilmiyor musunuz?" dedi ve böyle onlarla mücadele etti. 124[124]

Allah Evlattan Münezzehtir

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/343
123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/343
124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/343-344

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın evlâd edinmesi olmuş şey değildir" ifadesine gelince, bu şu iki manaya gelir:
a) "O'nun çocuğunun olması imkansızdır." Buna göre, bu ayetin manası tıpkı, "Hiç kimsenin" Allah'ın çocuğu vardır" demesi uygun düşmez. Çünkü bu haber yalandır. Yalan ise, Allah'ın hikmetine ve kemaline uygun düşmez, şeklindeki ifademiz gibidir. Binâenaleyh bu ayet, bizim "Allah zulmetmez" yani "Bu, O'nun hikmetine ve uiuhiyyeiinin mükemmelliğine uygun düşmez" dememiz manasindadır.Cübbâî, bu tefsire dayanarak âyeti şöyle delil getirmiştir: Allah herşeyi yapmaz. Çünkü or böyle birşayi yaratmanın Kendisi için söz konusu olmadığını açıkça belirtmiştir. Bu, 'Allan İçin, bunu ihtiyar etmek yoktur" demektir. Alimlerimi- ise buna, "Allah'ın yalan söylemesi imkansızdır, İşte bu sebebten ötürü, "Allah'ın evlâd edinmesi olmuş şey değildir" buyurmuştur" diyerek cevap vermişlerdir.
Csnâb-ı Hak, "O. münezzehtir. O. bir iş dileyince ona "ol" der. o da oluverir" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 125[125]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak önce: "O, münezzehtir" buyurup, peşisırada: "O. bir iş dileyince ona "ol" der, o da oluverir"
buyurunca, bu, Cenâb-ı Hakk'ın çocuğu olmaktan münezzeh olduğuna bir detil (işaret) gibidir. Bunu şöyie açıklarız: Allah'ın çocuğu olabilecek şey, ya kadim ve ezeli olur, yahut muhdes (mahluk) olur. Onun ezeli olmasi imkansızdır. Çünkü eğer o çocuk, zâtı gereği vâcib bir varlık olsaydı, zâtı gereği vâcibu'l-vucûd olanlar bir adetten fazla olmuş olurdu. Bu ise "hulf'tür. Eğer o çocuk, zâtı gereği "mümkün" bir varlık olursa, o zaman var oluşunda zâtı gereği müstağni -zâtı gereği vâcib olana muhtaç olur. O zamanda bu mümkün, zâtı gereği muhtaç olmuş olur. Böylece de zâtı gereği vâcibu'l-vucûd olanın kulu olmuş olur. Çünkü kulluk zaten bu demektir. Ama Allah'ın çocuğu kabul edilen şey eğer muhdes (mahluk) ise, daha önce yok iken var oluşu, O Kadim'in varetmesi ve yaratması sayesinde olmuş olur. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "O. bir işi dileyince ona "o/" der, o da oluverir" ayeti i!e bu kastedilmiştir. Binâenaleyh böyle bir varlık, Allah'ın çocuğu değil, kulu olmuş olur. Böylece Allah'ın bir çocuğu olmasının imkansızlığı sabit olur. 126[126]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, "O. bir iş dileyince ona "ol" der, o da oluverir" ayetini Allah'ın kelâmının (sözünün) kadim
olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayet, Allah Teâlâ'nm birşey yaratmak istediğinde ona. "Ol" dediğini, onun da oluverdiğini gösteriyor. Binâenaleyh şayet Cenâb-ı Hakk'ın, "Ol" şeklindeki sözü, muhdes olmuş olsaydı, onun muhdes oluşu (söylenmesi), başka bir söze muhtaç olurdu ve teselsül gerekirdi. Teselsül ise imkansızdır. Böylece Allah'ın sözünün muhdes değil kadim olduğu sabit olur.
Mu'tezile de, yine bu ayeti, Allah'ın kelâmının muhdes {sonradanj'olduğuna birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:
a) Bu ifadenin başında iza edatı vardır. Bu kelime, gelecek zamanı gösterir. Binaenaleyh "ol" sözünün gelecekte söylenmesi gerekir. .
b) Bu ayetteki fâ, fâ-i tâkibiyyedir. O halde ifadesinin başındaki fâ, bu sözün, o hükmetmeden-dilemeden sonra olduğunu gösterir. Başkasından sonra olan ise muhdestir.
c) Ayetteki ifadesinin fâ'sı da, o irade edilen şeyin, "Ol" sözünün hemen peşinden meydana geldiğine delâlet eder. Suna göre Allah'ın "ol" sözü, meydana gelen o şeyin meydana geimesinden hernsn önce olmuş olur. Halbuki "rrıı;hds3"den hemen önce olar, şey de

---

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/344
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/344-345

muhdes olur. Doİayıaiyİa Allah'ın sözü de muhdestir.
Bil ki her iki gurubun istidlali de zayıftır. Alimlerimizin istidlaline gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın "Ol sözünün de kadim olmasını gerektirir. Halbuki bu, ittifakla bâtıldır. Mu'tesüs'nin istidlali ise, Cenâb-ı Hakk'ınsözünün harflerden ve seslerden mürekkeb olmasını gerektirir.Halbuki "mürekkeb" olan muhdestir, muhdes olmasında bir münakaşa yoktur.(Ehl-i dünnetin) iddia ettiği ise başka bir şeyin kıdemidir.[127][127]

Üçüncü Mesele

Bazı kimseler ayeti zahirine göre manalandırarak, Allah Teâlâ'nın birşeyi yaratmak istediğinde ona, "o/" dediğini
iddia etmişlerdir ki bu da zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hak şeye, meydana gelmeden "o/" demiştir, yahut meydana geHrken "ol" demiştir. Binâenaleyh eğer birinci ihtimal söz konusu ise, bu ma'dûma (olmayan birşeye) bir hitab olmuş oiur ki bu abes (saçma)'dir. Yok eğer ikincisi söz konusu ise, o şey meydana gelirken zaten Allah'ın kudret ve iradesi ile meydana gelmektedir. O halde Allah'ın ona "ol" demesinin onda ne tesiri olabilir.
Bazı kimseler de, Cenâb-ı Hakk'ın "o/" ifadesi ile, Cenâb-ı Hakk'ın yaratması ve varetmesinin kastedildiğini söyleyip çünkü birşeye kadir olmak başka onu varetmek başka birşeydir. Zira Allah Sübhanehu ve Teâlâ, ezelde de kadirdi ama, mükevvin değil idi, yani varetmemişti. Bir de, Cenâb-ı Hak, şu anda, bu âlem dışında başka âlemler yaratmaya da kadirdir. Fakat onları varetmiyor. O halde kadir olma, varetmeden başka birşeydir. Tekvin (varetme), varedilenin kendisi değildir. Çünkü "varedilen, hadistir. Çünkü Allah Teâlâ onu varetti" diyoruz. Eğer tekvin (varetme), mükevvenin (varedilenin) kendisi olsaydı, "Mükevven, ancak Allah'ın tekvini ile var olur" dememiz, "mükevven, kendi kendine var olmuştur" dememiz gibi olurdu ki bu imkansızdır. Böylece tekvinin, mükevvenden başka birşey olduğu sabit olmuş olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ'mn, "Kün" (Ol) emri, "Tekvin" diye «imlen diri ten sıfatına işaret olmuş olur" demişlerdir.
Diğer bazı âlimler de, "Ayetteki "O/" emri O'nun kudret ve meşiettnin, mümkinâta nufûz etmesi demektir. Çünkü o mümkün varlıkların, O'nun kudret ve irâdesi ile, hiç karşı koyamadan meydana gelmeleri, efendisinin emirlerine tam boyun eğmiş, emrine âmâde, itaatkâr bir kölenin davranışı gibi olur. Böylece Allah Teâlâ bu manayı, istiare (mecaz) yolu ile, "Kün (Ol)" sözü ile ifade etmiştir" demişlerdir. [128][128]

Hz. İsâ (a.s)'ın Tevhide Daveti

"Şüphesiz ki Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. O halde O'na kulluk edin. İşte biricik doğru yol budur." Sonra fırkalar kendi aralarında ihtilaf etti. Artık görecekleri büyük bir günün çetin azabı o kafirlerindir. Onlar bize gelecekleri gün neler işidecekler. neler görecekler! Fakat o zalimler bu gün apaçık sapıklık içindedirler. Sen onları, emrinin yerini bulacağı vakt ile, hasret günü ile korkut. Onlar gaflet içindedirler, onlar hala iman etmiyorlar. " Şüphe yok ki yeryüzüne ve onun üzerinde bulunan kimselere biz varis olacağız. Onlar ancak bize döndürüleceklerdir" (Meryem, 36-40).
Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir" ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır: [129][129]

---

[127][127] Başka şeyden maksud kelam-ı nefsidir.Ehl-i Sünnet harf ve seslerle ortaya çıkan kelamın muhdes olduğunu söyleyip bunun Alah Teala'ya izafe edilmeyeceğini, ezeli olanın kelam-ı nefsi olduğunu kabul ederler (ç).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/345

[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/346

[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/347

Birinci Mesele

Medineliler ve Ebu Amr, "ve ennellahe" şeklinde okumuşlardır ki, bunun manası, "Bir de O, benim ve sizin
Rabbiniz olduğu için O'na ibadet ediniz" şeklinde olur. KûfelİIer ve Ebu Ubeyde, ibtidâ (başlama) halinde olarak kesre ile ve innellahe okumuşlardı. Ubeyy ibn Ka'b ise, vavsız olarak innellahe okumuştur, Yani, "Allah, benim ve sizin Rabbiniz olması sebebiyle, O'na ibadet ediniz" demektir. 130[130]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir" demesi doğru olmaz. Binâenaleyh, bu sözü söyleyenin mutlaka, Allah'dan başkası olması gerekir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) İfadenin takdiri, "Ey Muhammed (s.a.s), Hz. İsâ (a.s)'ın Allah'ın kulu olduğuna dair apaçık akli delilleri getirdikten sona, "Muhakkak ki Allah, benim de sizin de Rabbinizdir" de" şeklinde dir.

b) Ebu Müslim el-fsfehani ise şöyle der: Ayette!.. ve tnnellahe ifadesinin başındaki vâv, cümleyi Hz. İsâ (a.s)'nın, "Ben Allah'ın kuluyum. O, bana kitab verdi" sözüne atfetmektedir. Buna göre, Hz. İsâ (a.s) sanki, "Ben, Allanın kuluyum. O, benim ve sizin Rabbınızdir. Öyleyse O'na ibadet ediniz" demiş olur." Vehb İbn Münebblh şöyle der: "Hz. İsa (a.s) onlara, kendi bisetinden, doğumundan ve vasıflarından haber verince, onlara: "Allah, benim ve sizin Rabbınizdir" demelerini emretmiştir. Yani, 'Hepimiz, top yekûn, Allah'ın kullarıyız" demektir. 131[131]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki Allah, benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir" ifadesi, insanları idare edenin ve onların işlerini yönetip iyileştirenin müneccimlerin görüşünün aksine, Allah Teâlâ olduğuna delâlet eder. Çünkü, müneccimlerin görüşüne göre insanları idare eden ve saadet ve şakavet hususunda, onların işlerini ayarlayan, yıldızlardır. Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı aynı zamanda, ilâhın tek olduğuna da delâlet eder. Çünkü, "Allah" lafzı, HaK Subhanehu'nun "ism-i alemi" dir. (Özel adıdır). Binâenaleyh Cenâb-ı Hak: "Şüphesiz ki Allah, benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir" buyurunca o, "Allah Teâtâ'nın dışında, mahlûkatın başka Rabbi yoktur!" demiş olur ki, bu da tevhide delâlet eder.

Ayet-i Kerimdeki "O halde O'na kulluk edin" buyruğuna gelince, bilesin ki, usûlü fıkıhta şöyle bir kaide yer almaktadır: "Hükmün, uygun bir vasfa dayandırılması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu ihsas ettirir." Burada da, ibadet etme emri, rûbûbiyyet vasfına, RabD olma işine dayandırılmıştır. Binâenaleyh bu, "O, bizim Rabbimiz olduğu için, Hak Subhanehû'ya ibadet etmemiz gerektiğine" delâlet eder ki bu da, "O, bütün rrahlûkata, her türfü nimeti (nimetlerin asıllarını ve fürü'larını) verdiği için O'na ibaaet etmek gerektiğine delâlet etmektedir. İşte bundan dolayı İbrahim (a.s), babasını putlara tapmaktan men edince, "İşitmez, görmez, sana hiçbir faydası olmaz şeylere neye tapıyorsun?"(Meryem. 42) demiştir. Yani, "o putlar, kullara inam da bulunamadıklarına göre, onlara ibadet etmek caiz değildir" demektir. Bu ayet ile, Aüah Teâlâ'nın, kullarının Rabbi ve müreboisi olduğu için, O'na ibadet etmenin vacib olduğu sabit olmuştur. Binâenaleyh, ibadetin, ma'bûdun inamda bulunmasına iaaliuk ettiği, "tarden ve aksen" (her halûkârde ve her durumda) sabit olmuştur.

Ayetteki "İşte biricik doğru yol budur" cümlesi ise "Cenâb-ı Hakk'ın bir olduğunu, G'nun eşinin

---

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/347

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/347

ve çocuğunun bulunmadığını söylemek, dosdoğru yoidur" demektir. Bu söz, yola benzetilerek, "strat-ı müstakîm" adını almıştır. Çünkü böyle söylemek kişiyi cennete götürür.

Ahzab Kelimesinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın,"Sonra fırkalar kendi aralarında ihtilaf etti" beyamna gelince, bil ki, burada geçen "el-ahzâb" (fırkalar) sözü hakkında şu görüşler bulunmaktadır:
1) Bununla daha evvel de kısımlarını beyan ettiğimiz gibi, Hristiyan fırkalar kastedilmiştir.
2) Bununla, Hristiyan ve Yahudiler kastedilmiştir. Böylece, bazıları Hz. İsâ (a.s)'ı Cenâb-ı Hakkın çocuğu oğlu kabul ederken, bazıları da onun yalancı olduğunu söylemişlerdir.
3) Bununla, hem yahudi ve hristiyaniar, hem de Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki kafirlerin içine dahil olduğu inançsızlar topluluğu kastedilmiştir. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin takdirinin,1 "Ey Muhammed. "Allah, benim ve sizin Rabbinizdir" de!" şeklinde olduğunu söylediğimize göre, bu üçüncü görüş, daha açık ve kuvvetli bir görüş olmuş olur. Çünkü bu üçüncü görüş te tahsis söz konusu değildir. 132[132]

Meşhed ve Şehadet in Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, "azab o kafirlerindir" beyanı da bu ihtimali tekid eder,
Ayet-i Kerimdeki "Görecekleri büyük bir günün" meşhed sözüyle ya şuhûd (hazır olma) ve onunla ilgili olan şeyler yahut da, şehâdet ve onunla igili olan şeyler kastedilmiştir. Birinci ihtimale gelince, bu ifadeden kastedilen, onların ya, bizzat kendilerinin hesabın dehşetinde hazır olmaları ve kıyamet cezasını tadmalandır, yahut onların orada bulundukları yerdir ki, bu da "kıyamet durağındır. Veyahutta bununla, orada bulunma, zamanı kasîodtlmişti", İkinci ihtimale gelince, buna göre bununla ya meleklerin peygamberlerin ve cnlann difterinin, etlerinin ve ayaklarının, o insanların kötü amellerine ve küfürlerine şeh&det etmoteri, yahud da bununla şehâdet mevkii veya zamanı kastedilmiştir. Bununla kasîsdi'onin, onların Hz. İsâ (a.s) ve annesi hakkında söyleyip şehâdette bulunduğu şey olduğu da ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hak, o "meşhed"i büyük olmakla nitelenmiştir. Çünkü o günde -^üşahade editen, hesaba çekilme ve sorgulanmadan daha büyük ve daha ?zim bir şey yoktur. Ve yine o günde elde edilecek mükâfaat ve sevabtan daha bOyftf *;r şey olmadığı gibi, yine o gündeki cezadan daha büyük bir şey de yoktur. 133[133]

Taaccüb Sigası

Cenâb-ı Hakk'ın, ' "Onlar bize gelecekleri gün neler .şitecekler, neler görecekler!" beyanı ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Alimler şöyle demektedirler: "Taaccüb, büyük olma sebebini bilmeden, birşeyi büyük görmek, onu öyle
addetmek demektir. Taaccüb lafzının, sebebi gizli olmaksızın veyahutta, büyük addolunması için bir sebep bulunmaksızın, sırf büyük görme hakkında kullanılması da caizdir. Ferrâ şöyle demektedir: "Süfyan: "Ben, Şüreyh'in yanında ayetteki ifadesini (Saffat, 12) okudum da, bunun üzerine c. "Allah hiçbir şeyden taaccüb etmez. Bilmeyenler taaccüb ederler" dedi. Ben bu hadiseyi, İbrahim en-Nahai'ye anlatınca o da: "Şureyh, ilminin kendisine, kendini beğenme duygusu verdiği bir şairdir. Abdullah İbn Mesûd bunu ondan daha iyi bilir. O da bunu, şeklinde okumuştur ki, bunun manası, "Allah Teâlâ'dan öyle bir fiil sudur etmiştir ki,

---

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/348-349
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/349

şayet böyle bir fiil mahlûkatından sudur etmiş olsaydı, bu fiil, onların kalblerinde bir taaccübün nasıl olduğuna delâlet ederdi" şeklindedir" dedi..." demiştir. Bu izaha göre, mekr ve istihza fiilleri de, Allah'a izafe edilebilir. Bunu iyice kavradığında şimdi biz diyoruz ki: Taaccübün iki sığası vardır:
(Mâ ef-alehû) kalıbı.
b) Cenâb-ı Hakk'ın (Esmığ bi'him ebsır) ifadelerinde de olduğu gibi, (Ef?l1 bihîm) kalıbı. Nahivciler, bu ifadeler hakkında bazı tevillerde bulunmuşlardır:
1) (Ekrim bi zeydin) ifadesinin aslı (Ekreme Zeydun) şeklindedir Yani, "Zeyd, kerem sahibi oldu" demektir. Bu, tıpkı, (Eğadde'l-beîru) deyimindeki gibidir. Yani, "Deve, veba hastalığına tutuldu" demektir. Bu ifadeler, emir sığasında getirilmiştir, ama manaları haberidir (inşaî değildir, dilek istek ifade etmez). Bu, tıpkı manası emir olan kelimelerin, haber sığasında gelmelerine benzer. Meselâ bu. Cenâb-ı Hakk'ın, "Boşanmış kadınlar, kendi kendilerini tutup üç kuru beklerler" fakata, 229) yani evienmeyip beklesinler ve
"Anneler, çocuklarını emzirirler"(Bakara,233) ayetlerinde olduğu gibidir. Bu da "emzirsinler" demektir. Ve yine Cenâb-ı Hak "De ki: Kim sapıklık içinde ise. Rahman onun günlerini uzattıkça uzatır (mühlet verir)" (Meryem. 75) Arablartn, deyimi haber kipidir, fakat manası dilek (inşa) bildirir. Bu açıklamaya göre, sigasındaki bâ zâiddir.
2) Bunun, herkese Zeyd'i kerim kılmayı emretmek anlamında olduğu da söylenebilir. Yani, herkese Zeyd'i kerim olmakla vasfetmesi emredilmiştir. Bu açıklamaya göre de, bu ifadenin başındaki bâ, zayiddır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Kendinizi tehlikeye atmayın" (Bakara, 95) ayetinde olduğu gibidir.
Bazı ediblerin, bu hususta şöyle üçüncü bir te'vilde bulunduklarını da duydum: "Senin şeklindeki sözün, Zeyd'in kerem açısından, keremin ve cömertliğin bizzatta kendisi olma derecesine vardığını gösterir. Hatta sen, bir başkasını kerim kılmak istediğinde, bu durumda bu sîga seni maksadına ulaştıran ve senin gayeni gerçekleştiren olmuş olur (Yani, bu sığayı kullandığında bu manayı elde etmiş olursun). Bu tıpkı bir kimsenin »AâIij 4-^' (Ektübü bf'I-kalemf) demesi gibidir. Bu sözden maksadım "Seni maksadına ulaştıran ve maksadını gerçekleştiren, işte kalemdir ancak" şeklindedir. (Çünkü ba edatının mânalarından biri bu 'İlsak' yani bitiştirmedir) 134[134]

Bu Sığanın Atlan Hakkında Manası

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakkın. "Onlar bize gelecekleri gün neler işidecekler, neler görecekler!" ifadesi hakkında şu üç izah
yapılmıştır:
a) En meşhur ve en kuvvetli olana göre bunun manası, "onlar ne acayip şeyler duyacaklar, ne acayip şeyler görecekler!" şeklindedir. Daha önce de bahsedildiği gibi Allah'ın taaccüb etmesi imkânsızdır. O halde bununla kastedilen şudur: "Onlar dünyada kör ve sağır iken, onların o gündeki görüp duymalarına şaşılsa yeridir!" Bunun manasının, kendilerini üzecek ve kalblerini çatlatacak olan şeyleri dinleyip görmelerinden dolayı bir tehdit olduğu da Heri sürülmüşün
b) Kadî şöyle der: "Bununla, "onlara işittir ve onlara göster" manasının murad edilmiş olması da muhtemel olup bu,"onlara, ibret olup kötülüklerden vaz geçmeleri için, bize gelen kavimlerin hallerini öğret ve bildir" anlamındadır.
c) Cübbai ise şöyle der: "Bunun manası, "onların durumlarını ve kötü akibetlerini bilip öğrenmeleri ve böylece de, yaptıklarını yapmaktan vaz geçmeleri için, insanlara onların halini duyur ve onları göster" şeklinde de olabilir"

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/349-351

Ayet-i kerimdeki "Fakat o zalimler o gün apaçık sapıklık içindedirler." ifadesine gelince, bu hususta da iki görüş bulunmaktadır:

a) Bunun manası, "Fakat zalimler bu gün apaçık bir sapıklık içindedirler. Fakat ahirette, hakkı tanıyacak, hakikati öğrenecekler" şeklindedir.

b) Bunun manası, "Lâkin bu gün zalimler apaçık bir sapıklık içindedirler. Ahirette de, müminlerin aksine cenneti bulamayacaklardır" şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen onları uyar" buyruğuna gelince, bunun Hz. Muhammed (s.a.s)'e, kendi zamanında yaşayan kimseleri inzâr etmekle alâkalı bir emir olduğu hususunda bir şüphe yoktur. Binâenaleyh bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın ifij&t übMi "Sonra fırkalar., ihtilaf etti" ifadesine bir delâlet gibi kılınabilir ki, Cenâb-ı Hak bununla, onların hepsinin, Hz. Peygamber zamanındaki ihtilaflarını kastetmiştir. "İnzâr, Allah ibâdeti bırakmaktan sakınmaları için, ilahi azabtan sakındırmak demektir.

"Hasret günü" tabirine gelince, bunun kıyamet günü olduğunda şüphe yoktur. Çünkü o günde, cehennemliklerden, çokça tehassür, nedamet ve hasret sudur edecektir. Hasretin cennetlikler arasında da vuku bulacağı ileri sürülmüştür. Onlar arasında böyle bir hasretin, yüksek makamlara ulaşan ve en önde bulunanlardan olmadıktan için sudur edeceği de ileri sürülmüştür. Doğru olanı, birinrisi. Çünkü hasret, kederlenmek demektir. Bu ise cennetlikler için uygun düşmez. 135[135]

Hüküm Günü

Cenâb-ı Hakk'ın, "Emrinin yerini bulacağı vakit ile" ifadesine gelince bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bunun manası, "Delillerin beyânı, mükâfat ve ceza işinin açıklanması ite ilgil emir yerine getiriliğinde" şeklindedir.

2) Bu, "Hasret gününde, dünyanın fena bulması ve teklifin de kalkması ile ilgili 'ış'rta eöMrtjında" artammöaâır.Bmncısı, bügruya âaYıa yaVınâır. ÇunVû,CenaVı
Hak, "onlar hala iman etmiyorlar" buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki. Hüccet ve beyyineferin ortaya çıkmasına rağmen, onların hala gaflet içinde olduklarını ve iman etmediklerini beyân buyurmuştur.

3) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun manası sorulduğunda o: "Ölüm kıyamet günü güzel bir koç şeklinde getirilip de kesildiğinde, her iki topluluk da bun? bakar, böylece bu, cennet ehlinin, sevincini kat kat cehennemliklerin de kederini kat kat artırır" buyurdu.136[136] Bil ki olum bir "araz"dır, vasıftır; binâenaleyh, canlı birşey olamaz. Tam aksine bununla, "Artık bundan sonra kesinlikle ölüm yoktur" manası kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, "onlar o günden ve o hasretin keyfiyetinden gafildiler; ifadesi de, "Onlar, bu güne iman da etmezler" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki, arza ve onun üzerinde bulunan kimselere biz varis olacağız" buyurmuştur. Yani, "Bütün bu işler, zararın ve faydanın ancak Allah'a ait olduğu hakikatine varıp dayanır" demektir. "Onlar ancak bize döndürüleceklerdir" Yani, "Bizim hükmümüzün ve yargılamamızın ifa edildiği yere" demektir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisine ulaşılacak Olan bir mekândan münezzehtir. Bu, asiler için, büyük bir korkutma ve etkili bir caydırmadır. 137[137]

3. Kıssa: Hz. İbrahim (a.s)'in Kıssasıdır

"Kitabda, İbrahim'i de an. Çünkü o. sıdh bütün bir peygamberdi. Bir vakit c. babasına (şöyle) demişti: "Babacığım, işitmez, görmez, sana hiçbir faydası olmaz şeylere neye tapıyorsun?

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/351-352

136[136] Hasret günü hakKindaki bu hadis-ı şevif için bkz. Müslim, 51, Hadis no: 40

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/352

Babacığım, bana muhakkak ki sana jelmeyen bir ilim gelmiştir. O halde bana uy da seni dümdüz bir yola çıkarayım. Babacığım, şeytana tapma. Çünkü şeytan. Rahman'a çok asi olmuştur. Babacığım, hakikaten korkuyorum ki Rahmandan sana bir azâ gelip çatar da şeytana dost olmuş olursun"(Meryem, 41-45).
Bil ki bu sûrenin gayesi, tevhîdi, nübüvveti ve haşri beyan etmektir. Tevhidi inkâr edenler, Allah Teâlâ'dan başka ma'bud olduğunu söyleyen kimselerdir. Bunlar da iki kısımdır: Bir kısmı, Allah'dan başka hayy (diri), akıllı, anlayışlı bir mabudun bulunduğunu kabul edenler Bunlar Hristiyanlardır. Diğer grub ise, Allah'ın dışında cansız, hayy olmayan, aklı ve anlayışı bulunmayan bir ma'budun bulunduğunu kabul eder. Bunlar da put perestlerdir. Bu iki kısım, sapıklık açısından müştereklik arzetseler bile, ancak ne varki ikinci kısmın sapıklığı daha büyük,daha şiddetlidir. Binâenaleyh, Cenâb-t Hak, birinci fırkanın sapıklığını beyan edince, ikinci fırkanın yani putperestliğin sapıklığı hususunda söze baştyarak. "Kitabta an" buyurmuştur. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın {Meryem. 2) ayetine atıftır. Hz. isa (a.s) ve Zekeriyya (a.s)'tn kıssası sona erince, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Zekeriyya (a.s)'ın halini anlattım. O halde sen de ey Muhammed, İbrahim (a.s)'in halinden bahset" Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Hz. fcr-.htan (a.s)'den bahsetmesini emretmiştir. Çünkü, ne Hz. Muhammed {s.a.s), ne kavmi \»j ne tie, beldesinde bulunanlar itim ve kitab mütalaa etmekle meşgul değillerdir. Binâenaleyh Hz. Muhammet (s.a.s) bu kıssayı olduğu gibi, hiçbir ilavede bulunmaksızın ve eksik bırakmaksızın haber verip anlatınca, bu gaybtan bir haber verme ve onun nübüvvetine delâlet eden kesin bir mucize olmuş olur. 138[138]

İbrahim (a.s) Kıssasını zikretmenin Hikmetleri

Cenâb-ı Hak şu sebeplerden dolayı Hz. İbrahim (a.s)'in kıssası-1 anlatmaya başlamıştır:
1) Hz. İbrahim (a.s), Arabların atasıdır. Onlar, onun şanının yüceliğini, dininin paklığın kabul ediyorlardı. Nitekim Cenâtn Hak, "... babanız îbrahin'in din (inde olduğu) _f;6r'(Hac,78) ve ""kendini bilmeyenden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?" (Bakara, 130) buyurmuştur. Buna göre, Cenâb-ı Hak Arablara sanki şöyle demek istemiştir: "Eğer sizler atalarınızı taklit ediyor iseniz ki bu sizin, "Muhakkak ki biz atalarımızı bir ümmet üzere bulduk. Biz de hakikaten onların izlerine uymuşlarız' (z.muf, 23) şeklindeki sözünüzden anlaşılmaktadır, sizin atalarınızın şerefliyi ve en kıymetlisinin, Hz. İbrahim (a.s) olduğu da malumdur. O halde, putlara ibadeti terketme hususunda o İbrahim (a.s)'ı taklit ediniz. Yok eğer, istidlalde bulunanlardan iseniz, putlara ibadet etmenin yanlış olduğunu anlayabilmeniz için, Hz. İbrahim (a.s)'ın getirdiği delillere iyice bakınız. Netice olarak, ya taklit ederek. ya da istidlali olarak, Hz. İbrahim (a.s)'e tabi olunuz"
2) Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki inançsızların pek çoğu, "Biz, atalarımızın ve ecdadımızın dinini nasıl terkederiz?" diyordu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak. Hz. İbrahim (a.s)'in kıssasını zikrettiği ve onun, babasanın dinini terketiğini, onun sözünü delil ile çürüttüğünü ve kafirlerin, baba tarafını delil tarafına tercih etmenin, en büyük ve en kıymetli ata olan Hz. İbrahim (a.s)'e bir karşı çıkma olacağını anlamaları için, delile uymayutakliden ataya uymaya tercih ettiğini beyan buyurdu.
3) Kâfirlerin ekserisi, taklide tutunuyor, istidlale yanaşmıyorlardı. Nitekim, Allah Teâlâ bu hususu, "Muhakkak ki biz atalarımızı bir ümmet üzere bulduk. Biz de hakikaten onların izlerine uymuşlarız"(Zuhr_f.23) ve "Biz atalarımızı bunlann tapıcılan olarak bulduk"(Enbiya, S3) ayetlerinde onların sözlerini nakletmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak onların bu yolun sakat olduğuna dikkatlerini çekmek için, Hz. İbrahim (a.s)'ın istidlal yoluna tutunduğunu, onu tercih ettiğini anlatmıştır. 139[139]

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/353-354
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/354

Sıddîk Kime Denir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in vasfı hakkındı, "Çünkü o, sıdh bütün bir peygamberdi" buyurmuştur. "Sıddîk"ı ne demek olduğu hususunda, şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu tabir Hz. İbrahim (a.s)'in son derece sadık ve doğru olduğunu ifade eder. Bu, âdeti doğruluk olan kimseler hakkında kullanılır. Çünkü bu kalıb, bu manayı ifade eder. Nitekim, bu fiilleri âdet edinip onlara gönül vermiş kimseler için, Reculun himmîr) "Çok içki içen kimse ve (Reculun sıkkîr) "çok sarhoş

b) O, hakkı adamakıllı tasdik etmiş ve böylece de, bu haliyle meşhur olmuştur. Brrinci izah, daha uygundur. Zira birşeyi tasdik eden, o tasdikte samimi ve doğru olduğu zaman ancak "sıddîk" ismiyle vasfedilir. Binâenaleyh, iş yine birinci izaha varıp dayanmaktadır.

İmdi, şayet, "Cenâb-ı Hak, 'Allah'a ve peygamberlerine iman edenler (yok mu?) İşte sıddîkler onlardır, Allah için şahidlik edenlerdir" (h&û\ü, 19) buyurmar.iŞ midir?" denilirse biz deriz ki: Burada sıddîk yine, Allah'a ve Resulüne iman edenlerin bu tasdik işinde sadık oldukları manasını ifade eder. Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, haber vermiş olduğu her şeyde sadık olması gerekir. Çünkü, onu doğrulayan Cenâb-ı Hak'tır. Allah'ın doğruladığı kimse ise, sadıktır. Aksi halde Allah'ın yalan söylemiş olması gerekir. Binâenaleyh bundan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, söylediği herşey hususunda sadık olduğu neticesi çıkar. Birde, peygamberler, Allah'ın insanlar üzerindeki şahitleridirler. Nitekim, Cenâb-ı Hak'da, "Her ümmetten birer şahid, onların üzerine de seni bir şahid olarak getirdiğimiz zaman (halleri) nice olur?" (Nisa, 41) buyurmuştur. Şahidin sözü ancak, o yalan söylemediği zaman kabul ecüîir.

İmdi şayet, "Siz, Hz. İbrahim (a.s)'ın "Tam aksine bu işi onların şu büyüğü yaptı" (Enbiya, S3) ve "doğrusu, ben hastayım" (Saftât 89) şeklindeki sözleri hakkında ne dersiniz?" denilirse, biz deriz ki: Biz, bu ayetlerin tefsirini yaparken, bu tür şeylerin yalan olmadığını apaçık delillerle izah ettik. Binâenaleyh, her peygamberin sıdctîk olması gerektiği ama her sıddîkın peygamber olması gerekmediği sabit dlunca, bununla sıddîkların mertebesinin peygamberlerin mertebesine yakın olduğu ortaya çıkmış olur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ onun sıddîk olmasını zikrettikten sonra, onun peygamber olduğunu bildirmiştir.

"Nebî"nin manası ise, o kimsenin hem Allah hem de insanlar katında kadr ü kıymetinin yüce olması demektir. Allah'ın kendisiyle kullan arasında vasıta kıldığı kimsenin'yüceliğinden daha yüce hangi yücelik olabilir?

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğundaki kâne kelimesine, sâre (oldu, haline geldi) manası verildiği gibi, vuclde (... sıddîk ve nebi olarak bulundu) manası da verilmiştir. Yani, "O, varoluşunun başlangıcından, son anına kadar sıddîk ve ma'sum olmakla vasf edil mistir, muttasıftır" demektir. Keşşaf Sahibi, bu cümlenin bedel ile mübdelun minh, yani arasına girmiş olanitiraziyye cümlesi olduğunu söylemiştir. Bunun bir benzeri de, senin mesela "Zeyd'i gördüm. -Ne güzel adamdır o- senin kardeşini" şeklindeki sözün gibidir, ifadesindeki iz edatının, yâ kâne fiiline, ya da ifadesine taalluk etmesi caizdir. Yani, "o, babasına bu sözleri söylerken, sıddîkların ve peygamberlerin hususiyetlerini üzerinde taşıyan birisi idi" demektir.

Ayetteki "Babacığım" tabirine gelince, bunun sonundaki te harfi izafet yasından bedeldir. Çünkü, hem bedel ile, hem de kendisinden bedel yapılan kelime birarada bulunamıyacağt için, yâ {Yâ ebeti) denilemez. Bazan, etif yâ'dan bedel yapılarak, (Yâ ebetâ) şeklinde de söylenebilir. 140[140]

Onun, Babası Azer'i İrşadı

Bil ki, Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'ın, babasına karşı şu dört çnçiî sözü söylediğini

---

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/354-356

nakletmiştir.

Birinci Nev'i Onun, görmez sana hiçbir faydası olmaz şeylere neye tapıyorsun?" şeklindeki sözünün İfade ettiği husustur. Cenâb-ı Hak, putları da harbin ulûhiyyeti zedeleyecek; (putların ilâh olmadığını gösterecek) üç sıfatla nitelemiştir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) İbadet tazimin zirveye ulaşmasını gösterir. Binâenaleyh ona ancak, son derece fazla ve bol nimet veren (mun'im olan) kimseler müstehak olabilir. Böyle olan ise. Cenâb-ı Hakk'ın, (Maryam,») ayetinin tefsirinde de izah etiğimiz gibi, nimetlerin usûl ve fürû lanntn kendisinden sadir olduğu ve kaynaklandığı İlâhdır. Yine Cenâb-ı Hak, "Allah 'a nasıl olup da küfrediyorsunuz? Halbuki siz ölüler iken O (sizi) diriltti" (Bakara. 28) buyurmuştur. O putların, mun'im olmadıkları müddetçe, onlara şükür ii3 meşgul olmanın caiz olmayacağı zaruri olarak bilindiğine göre, onlara ibadetle iştiğa! etmenin caiz olmaması gerekir.

b) O putlar, duymayıp görmeyip ve kendilerine itaat edenleri isyan edenlerden ayırd edemediklerine göre, onlara ibadet etmenin ne anlamı olabilir ki? İşte bu, senin dikkatini, kulun, mabudun hataya düşmesinden emin olabilmesi için, ilâhın bütün malûmatı bitmesi gerektiği hususuna çeker, yöneltir.

c) Duâ, ibâdetin iliği ve özüdür. Binâenaleyh put, duâ edenin duasını duymadığına göre, ona ibâdet etmede ne gibi fayda olabilir ki? O, kendine yaklaşanın yaklaşmasını göremediğne göre, bu yaklaşmada ne fayda bulunabilir?

d) Duyan, gören, fayda ve zarar veren, bütün bunlardan uzak ve berî olandan, daha üstündür. İmanda bu sıfatlar vardır. Binâenaleyh insan, puttan daha üstün ve daha mükemmeldir. Bu sebeple daha üstün ve daha faziletli olanın, daha değersiz ve daha düşük olana ibâdet ve duâ etmesi nasıl uygun olur?

e) Putiar, ne fayda ne de zarar vermeye güç yetiremeyince onlardan herhangi bir menfaat beklenemez ve onların verebileceği herhangi bir zarardan endişe edilmez. Binâenaleyh, onlara ibâdet etmenin ne manası vardır?

f) Cenâb-ı Hakk Hz. İbrahim (a.s)'in, onları kırdığı ve onları paramparça ettiğmi de naklettiği gibi, onlar kendilerini kırılmaktan ve bozulmaktan koruyamadıklarına göre, başkalarının onlardan ne beklentisi olabilir?

Bil ki Cenâb-ı Hak, putları şu üç cihetten ayıplamıştır:

a) Duymamaları.

b) Görmemeleri.

c) Hiçbir fayda verememeleri.

Buna göre Hz. İbrahim (a.s) babasına sanki, "Bilakis, ulûhiyyet, sadece benim Rabbime aittir. Çünkü O, duyar, duâ edenin duasına icabet eder ve görür. Nitekim Allah Teâlâ, "Çünkü Ben, sizinle beraberim- Ben işitirim, görürüm" rrahâ, 46) buyurmuştur. Maksad, işitip gördüğünü, böylece ihtiyaçlarını giderdiğini bildirmektir. Keza "Yoksa bunalmışa, kendisine duâ ettiği zaman, icabet eden {...)"çamı. 62) buyurmuştur. "Yani icabet eden Allah böyle olmayan putlara kıyaslanabilir mi? demektir.

Bil ki bu ayetteki ifadesi, bizzat ibâdet manasına alınmıştır. Ama Hz. İbrahim (a.s) üçüncü sözündeki "şeytana tapma" ifadesine, bu mana verilemez. Tam aksine bununla, "tâat" manası kasd edilir. Çünkü onlar şeytana tapmıyorlardı. Binâenaleyh, bu ifadeyi tâat anlamına hamletmek gerekir. Bir de biz şöyle diyoruz: Bizim burada, delilden dolayı, ayet-i kerimenin zahirini terketmemizden, birinci nevi sözde delüsiz olarak ayetin zahirini terketmemiz gerekmez. 141[141]

Buradaki Delile İtiraz ve Cevabı

İmdi şayet, "İbrahim (a.s)'nın babasının, o putların, kadir, hür ve irade sahibi, nsanları ve canlıları yaratan anlamında bir ilâh olduğuna inandığı yahut, onun böyle inanmadığı tam aksine o putların, yıldızların heykelleri olduğuna, bu alemi idare eden ilâhların ise yıldızlar

---

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/356-357

olduğuna, dolayısıyla, yıldızlara duyulan saygıdan dolayı onların heykellerine saygı duyulması gerektiğine inandığı ya da, bu putların, Allah katında saygıdeğer olan insanların heykelleri olduğuna dolayısıyla bu putlara saygı göstermenin o şahısların, Allah katında kendileri için şefaatçi olmalarını gerektirdiğine inandığı, veyahut o putların, o yıldızlarla olan özel ilişkileri sebebiyle meydana gelmiş olan birtakım tılsımlı güçler olduğuna, böylesi şeyierinse az meydana geldiğine ve o putların şefaatçi olacaklarına inandığı, veyahutta put perestlerden nakledilen diğer gerekçelere dayandığı söylenet*1

Eğer, Hz. İbrahim (a.s)'in babası birinci kısımdan idiyse onun, deliliğin doruk noktasında olması, gerekirdi. Çünkü, o anda yontulan ve böylece yapılan o kütüklerin (putların), göklerin ve yerin yaratıcısı olmadığını bilmek, zarurî bilgilerin en açık olanlarındandır. Binâenaleyh, bu hususta şüphe eden bu,

açık ve zarurî bilgilerden dolayı, aklını kaybetmiş, böylece de mecnun, deli olmuş olur. Mecnuna delil getirmek ve onunla münazara etmek ise, caiz değildir. Eğer ikinci kısımdan ise, bu deliler bunlardan hiçbirine zarar vermez. Çünkü, bu inanç ancak yıldızların diri olmadıklarına, maddeleri ve hayatı yaratmaya kadir olamadıklarına delil getirmekle çürütülebilir. Burada zikredilen delilin, bu neticeyi vermediği malûmdur. Böylece biz, bu delâletin her türlü takdire göre faydasız olduğunu anlamış □ulunuyoruz" denilirse, biz deriz ki: Yontulmuş o kütüklerin, putların alemi yaratmaya kabiliyetli varlıklar olmadığının insanlara saklı ve gizli kalmayacağında bir anlaşmazlık yoktur. Onların bu inançları, ikinci duruma göredir. İbrahim (a.s) bu delilleri onlara, onların o putlara ibâdet etmenin ya tılsımlardan meydana gelen özel bir yöntemle veyahutta yıldızların fayda ve zarar verdiklerine inanmaları sebebiyle, bir fayda sağlayacaklarına inandıkları için getirmiştir. İşte bu sebeple Hz. İbrahim (a.s), onlara tâat etmenin herhangi bir faydasının; tâattan yüz çevirmede ise herhangi bir zararın bulunmadığını binâenaJeyh, onlara ibâdet etmenin makul ve yerinde bir iş olmayacağını beyân etmiştir

Üçüncü nevî': Hz. İbrahim (a.s)'in "Babacığım, şeytana tapma. Çünkü şeytan, Rahmana çok asi o/muştur" şeklindeki sözüdür. Bu, "Ona itaat etme, çünkü o, Allah'a isyan etmiştir" demektir. Böylece Hz. İbrahim (a.s) işte şeytanın bu sıfatını zikrederek, babasını onun sözünü dinlemekten nefret ettirmeye çalışmıştır. Çünkü bu sıfat, nefret ettirici özelliklerin en büyüğüdür. Bil ki İbrahim (a.s) ihlasda öylesine ileri gittiği için, şeytanın suçlarından sadece Allah'a isyan edişini dile getirmiş, Hz. Âdem (a.s)'e olan düşmanlığından bahsetmemiştir. Sanki şeytanın irtikâb etmiş olduğu isyanlardan en büyüğünü nazar-ı itibara almak, Hz. İbrahim (a.s)'in zihnini diğerlerini görmekten alıkoymuştur. Hem sonra Allah'a karşı asi olma, ancak görüşü zayıf olanlardan sudur eder. Böyle olanın görüşüne, iltifat edilmemesi, değer verilmemesi gerekir,

Bu durumda şöyle bir soru yöneltilebilir: "Bu söz ancak şu gibi bazı şeylerin kabul edilmesine dayanır:

a) Bir yaratıcının varlığının kabulü,

b) Şeytanın mevcudiyetinin kabulü,

c) Şeytanın Allah'a asi olduğunun kabulü,

d) Şeytan asi olduğuna göre, hiçbir hususta ona itaatin caiz olmadığının kabulü,

e) O insanın inandığı itikadın, şeytana taattan elde edilmiş olması. Malumdur ki, muarıza karşı getirilen delilin, malum ve müsellem (onun tarafından da kabu edilen) birtakım mukaddimelerden meydana gelmiş olması gerekir. Belki de Hz. İbrahim (a.s)'in babası bütün bu hususlarda şüphe içinde idi. Nasıl olmazdı ki o, Nemrud dışında hiçbir ı!ah tanımıyordu. Öyle ise o daha nasıl Rahman olan bir İlahın varlığını kabul edebilirdi ? O, böyle ilahın varlığını kabul etmediğine göro. c şeytanın Rahman'a âsi olduğunu nasıl kabul edebilir? Sonra onun bunu kabui ettiği varsayılsa bile, hasım ssrf bu söz ile, inancının şeytandan kaynaklandığını nass! kabul edebilir? Aksine o belki de bu delilleri karşı delil olarak kullanabilir?"

Buna cevap olarak deriz ki: Âzer'in inancının batıl olduğunu ortaya koymada dayanılan hüccet, Hz. İbrahim (a.s)'in tâ ilk baştan söylediği, "işitmez, görmez, sana hiçbir faydası

olmaz şeylere niçin tapıyorsun?" şekfin^eKİ sözüdür. Sonraki sözleri ise, bir korkutma (ikâz) ve onu o delillere sevkedeceK (ar?lamasını sağlayacak) bir işaret gibidir. Bu açıklama karşısından o soru düşer.
Dördüncü nev'î: "Babacığım, hakikaten korkuyorum ki Rahman 'dan sana bir azab gelip çatar da şeytana dost olmuş olursun " şeklindeki sözüdür. Ferrâ ayetteki, "Korkuyorum ki" kelimesinin, "biliyorum ki" demek olduğunu söylemiştir. Ekseri alimter bunun zahiri manasna göre alınması gerektiği kanaatindedirler. Ferrâ'nın görüşü, İbrahim (a.s)'in, babasının küfür üzere öleceğini bilmesi durumunda doğru olur. Bu ise bilinemez. Binâenaleyh bu kelimeyi zahiri manasına göre almak gerekir. Çünkü onun babasının imân etmesi ve böylece cennetlik olması mümkün olduğu gibi, küfrünü sürdürmesi küfrü üzere ölmesi ve böylece de cehennemliklerden olması da mümkün idi. Bunun böyle olduğunu bilen endişe duyar, yoksa kesin hüküm vermez. Bil ki başkasına bir zararın geleceğini sanan, ancak o zararın ona gelmesinden dolayı kalbi üzülüp acı duyacak birisi olduğu zaman, "Korkan" adını alır. Nitekim, "Ben, çocuğum için korkuyorum" denilir. 142[142]

Şeytana Dost Olmanın Manası

Hz. İbrahim (a.s)'in "Şeytana dost olmuş olursun" ifadesi hakkında âlimler şu izahları yapmışlardır:
a) Babası, Allah'ın azabına düçâr olduğunda Cehennem'de şeytanla beraber olmuş olur. Dostluk, beraberliğe sebebtir. Sebebin, müsebbeb (netice) manasında kullanılışı ise, hernekadar hakiki manada dostluk demek değilse bile, mecazidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Dostlar o gün birbirine düşmandır." Takva sahihleri müstesna"(Zuhruf, 67) ve "Kıyamet günü kiminiz kiminizi inkâr (red). kiminiz kiminize lanet edecektir"(Ankebut, 25} buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak şeytanın onlara, "Esasen beni evvelce (Allah'a) ortak tutmanızı da tanımamıştım ya "(ibrahim. 22) diyeceğini bildirmiştir. Bil ki eğer bahsedilen azab, âhiret azabı manasında olursa, bu müşkil söz konusudur. Ama ondan murad, dünyevi azab olursa, problem ortadan kalkar.
b) Bu azab, "hızlan" (Allah'ın yardımsız bırakması) manasına da hamledilebilir. Yani, "Ben, sana hızlan azabının gelip çatmasından ve böyece şeytana bir dost olmandan ve Allah'ın senden, şu ayette buyurduğu gibi uzak kalmasından korkuyorum. "Kim Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinirse, apaçık bir zarar-ziyana düşmüş o/ur" (Nisa. 119)
c) Ayetteki (velî) dost, "şeytanın izinde giden" demektir. Nitekim baharda peşpeşe yağan yağmurlara da, vely denilir. Eğer, "Hz. İbrahim (a.s)'in, "Hakikaten korkuyorum ki Rahman'dan sana bir azab gelip çatsın" sözü, şeytana dost olmanın, bu azabtan daha kötü ve büyük olmasını gerektirir. Öyle ise bunun sebebi nedir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Cenabı Hakk'ın, "(Allah)n) rızası daha büyüktür, işte bu en büyük mutluluktur"(Tevbe. 72) ayetinde buyurduğu gibi, Allah'ın rızası da vereceği mükafaattan daha büyüktür. Binâenaleyh Allah'ın rızasının tam karşıtı olan şeytana dost olmanın, azabın kendisinden daha büyük ve daha kötü olması gerekir. 143[143]

Babasını Uyarırken Kullandığı Üslup

Bil ki İbrahim (a.s) bu sözü, çok güze! bir sıra İçinde söylemiştir: Çünkü önce putlara ibadet etmekten alıkoyacak şeylere dikkat çekmiş; sonra babasına taklidi bırakıp tefekküre ve istidlale tâbi olmasını söylemiş, daha sonra da şeytana itaat etmenin aklen doğru olmadığına işaret etmiş ve sözünü, insanı uygun olmayan şeylere yönelmekten alıkoyacak bir tehdid île noktalamıştır. Hem sonra Hz. İbrahim (a.s) bu güzel sözlerini gayet nazik ve yumuşak bir üslûpla söylemiştir. Çünkü her sözünün başında, "Babacığım" deyişi, babasını çok sevdiğine,

---

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/357-359
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/359

onu itâhi azabtan kurtarma arzusu içinde oiduğuna, doğruya ve güzele iletmek istediğine bir delildir. İbrahim (a.s)'in sözünü, "Hakikaten korkuyorum ki" cümlesi ile bfflrmOBİ de, kalbinin babasının yararına olan şeylere ne denli ilgi duyduğuna delâlet eder. O bunu şu sebeblerden ötürü yapmıştır:

a) Babalık hakkını ödemek için... Nitekim Allah Teâlâ, "Ebeveyninize de iyilikte bulunun" {kra, 23) buyurmuştur. Babayı, hak dine götürmek ise, en büyük iyiliktir. 3inâenaleyh buna bir de, babaya karşı edebi gözetme ve yumuşak davranma eklenirse, bu nurun âlâ nûr (nûr üzerine nûr) olur.

b) Hakka sevkedenin sözünü katı ve sert bir üslûpla değil, mutlaka yumuşak ve nazik olarak söylemesi gerekir. Çünkü bu kimsenin1 katı ve sert konuşması dinleyenlerin haktan yüz çevirmesine âdeta bir sebeb olur ve böylece bu gerçekte sanki iğvâ etme (saptı: ma) için bir çaba olmuş olur.

c) Ebu Hureyre (r.a) Hz. Peygamber (a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir.

"Allah Teâlâ ibrahim (a.s)'e şöyle vahyetti: Sen benim Malilim (dostum)sun. Binâenaleyh kâfirlere karşı bile ahlakını ve davranışını güzeileştir ki ebrânn (iyilerin) girdiği yere giresin. Çünkü huyunu güzelleştirenler için hükmüm (takdirim, ezelde) şöyle yazılmıştır: Ben onu Arşımın altında gölgeleyeceğim, Kutsiyyet alanımda yerleştireceğim ve onu kendime yaklaştıracağım "144[144] Allah en iyi bilendir. 145[145]

Babasının Cevabı

"(Babası) dedi ki: "İbrahim, sen benim tanrılarımdan yüz çeviriyorsun? Andohun ki (bundan) vazgeçmezsen, seni muhakkak taşlarım. Uzun bir müddet benden ayrıl, git." (ibrahim de şöyle) dedi: "Üstüne selâmet!. Senin
için rabbime istiğfar edeceğim. Çünkü O, bana çok lutufkârdır. Sizi ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızı terkedip gidiyorum. Rabbime duâ edeceğim. Umulur ki Rabbime yapacağım duâ sayesinde bedbaht olmam"
(Meryem, 46-48).

Bil ki İbrahim (a.s) babasını tevhide çağırıp, putlara ibadetin yanlışlığının delillerini getirip, bunların peşisıra en beliğ bir şekilde vaz-u nasihatta bulununca ve bütün bunları da nâzik ve yumuşak bir şekilde söyleyince, babası bütün bunlara ters bir cevabla karşılık verip, İbrahim (a.s)'ın delillerine taklid ile mukabele etti. Çünkü o, Hz. İbrahim (a.s)'in delillerinin karşslığincia sadece "Sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun" dedi ve böylece taklidie-cehaletle putların ilahltğını iddiada İsrar etti, Hz. İbrahim (a.s)'in vaz-u nasihatına akılsızca cevap verdi. Çünkü onu dövüp-sövme ile tehdid etti ve onun "Babacığım" şeklindeki yumuşak sözüne, sertlik ve kabalıkla mukabele etti\ Çünkü o İbrahim (a.s)'s "Evladım!" demeyip, aksine İbrahim!" dedi. Allah Teâlâ bütün bunları, Kz. Muhammed (s.E..s;'e müşriklerden göreceği eziyetten ötürü, kalbinin yükü hafiflesin ve böylece de, oshi! kimselerin eskiden beri bu üslûp ve gidişatta olduklarını bîls
Hz. İbrahim (a.s)'in babasının, "ibrahim, sen ben tanrılarımdan yüzmü çeviriyorsun?" şeklindeki sözüne gelir.ca, eğer o bunu bir sou olarak sormuş ise, bu bir hızlandır. Çünkü o, Hz. İbrahim (a.s)'ir, tekrar e. .ıdan, delillere dikkat çekmesinden ne damek İstediğini an!ar;. ve onun busözlerinin putlardan son derece nefretini dile getirdiğini biliyodu.Öyleyse daha bu soruyu sormanın ne manası var? Yok eğer o bu sözü . ade etmek için soy ise, faydası olmayan bir deiilaen yüz çevirnı bK ne var? Bütün hayret ancak, putlara ibadet hususunda söz kc, tm (a.s)'İn ileri sürdüğü deüi, putlara ibadet etmenin câizıiğir-i ibtai e aklı olanın onlara ibadet etmeye nasıl râzi ote&üeceğine dâir olan taaccübü (htyrtti) do ifâde etmektedir. Binâneleyh babası, onun delile dayalı bu açık taaccübüne, deiiie dayalı olmayan fâsid bir taaccüb ve şüphe ite mukabelede bulunmuştur. Böylesi bir taaccübe ise hayret edileceğinde

---

144[144] Kenzu'l-Ummal, 3/5159.

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/360

şüphe yoktur146[146]

Onu Recm İle Tehdid Etmesi

Hz. İbrahim (a.s)'in babasının "Andolsun ki-bundan vazgeçmezsen, seni muhakkak taşlarım. Uzun bir müddet benden ayrıl, git!" şeklindeki sözü ile ilgili birkaç mesele vardır: 147[147]

Birinci Mesele

Bunda geçen "recm" (taşlama) ile ilgili iki izah yapılmıştır:
1) Bu, dil ile yapılan taşlamadır. Yani sövüp saymak ve kınamaktır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhsan (namuslu ve evli) kadınlara (iftira) atanlar" yani sövüp sayanlar (N0r4), ayetibu manadadır. Kendisine lanet edilen kimseye "racim" denilmesi de bundandır. Mücâhid şöyle der: "Kur'ân'da geçen bütün "recm" kelimeleri, şetm (sövme-kınama) manasındadır.
2) Bu, el ile taşlamadır. Buna göre, âlimler ayet hakkında şu izahları yapmışlardır:
a) Ben, seni taşlamaları yahut öldürmeleri için, insanlara (herkese) senin durumunu açıklayacağım.
b) Benden uzaklaşasın diye, seni taşlayacağım, sana taşlar atarım.
c) Müorric bu kelimenin Kureyş tügatında, "seni öldüreceğim" manasına geldiğini söylemiştir.
d) Ebu Müslim (r.a) şöyle der: "Bundan kastedilen, taşlayıp öldürmektir. Fakat bu bazan mecazi olarak, tardetmek. uzaklaştırmak, kovmak manasında da kullanılır. Babasının bu sözle, kovma manasını kastettiğine, onun "uzun bir müddet benden ayni, ^"şeklindeki sözü de delâlet etmektedir" der. Bil ki "recm"in asıl manası, "ricam" ile (ip ucuna bağlı taş ile) taşlamaktır (atmaktır). Binâenaleyh bunu bu manaya hamletmek daha evlâdır. İmdi, şayet ayetteki, "uzun bir müddet benden ayni, git" ifadesi, "recm" ile sövüp-sayma manasında bir taşlama olduğunajja_delâlet etmez mi?" denirse, biz deriz Ki: "Hayır. Çünkü Hz. İbrahim (a.s)'in babası, onu yakınında kalması halinde "recm" ifa tehdid etmiş ve bundan kurtulmak için uzağa gitmesini söylemiştir. O halde o da bu ifadenin manasına dahildir"148[148]

Onu Yanından Kovması

Ayetteki, "Uzun bir müddet benden ayni, git" ifadesi ile ilgıü şu iki izah yapılmıştır:
a) Bununla, "Artık bana söz söylemeyi bırak" manası kastedilmiştir.
b) "Bu evden ve şehirden ayrılıp, uzaklaş" manası kastedilmiştir. Bu şekil hicret, peygamber ve müminlerin hicretidir. Yani, "Seni gözümün görmemesi için, benden uzaklaş" demektir. Bu ikincisi, ayetin zahirine uygundur. 149[149]

Üçüncü Mesele

Ayetteki meliyyâ tabiri hakkında da şu iki izah yapılmıştır:
1) Bu uzun bir zaman demektir. Bu, Arapların JVi Jt J^ ^*^' & YJy* "Falancanın üzerinden uzun zaman geçti." şeklindeki deyimlerinden alınmıştır.
2) Bu, "Vurup seni devirmeden böylece de, uzaklaşıp ayrılamaz hale gelmezden önce, benden ayrılıp uzaklaş." demektir. Arapça'da sözünün manası da: "Falanca kimseyi şu iş harabediyor, ona zor dayanıyor" demektir. 150[150]

---

[146] [146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/361-362
[147] [147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/362
[148] [148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/362
[149] [149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/362
[150] [150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/363

Dördüncü Mesele

Ayette ki ve'hcurnî (Benden ayrıl git) ifâdesi, mahzûf olan bir fiil üzerine matuftur ve ona da "seni taşlarım"fiili delâlet etmektedir, yani, "seni taşlamamam için, benden çekin ve benden ayrılıp git." demektir.
Sonra İbrahim (a.s.), babasından bu sözleri duyunca ona şu iki şeyle cevap verdi:
Hz. İbrahim (a.s)'in birinci cevabı: Ondan uzaklaşacağını va'detti. Çünkü babası ona uzaklaşıp gitmesini emredince, o bu emre boyun eğdiğini gösterdi. Çünkü Hz. İbrahim (a.s)'in "Seiamün aleyke" (üstüne selâmet) ifâdesi, bir sufh yapma ve anlaşmadır. Bu tıpkı, "Bizim amellerimiz bize, sizinkiler size "S/ze selâm olsun. Biz câhilleri aramayız"(Kassas, 55) ve "Câhiller onlara hitab ettiklerinde, onlar "selâm" c/er/er"(Furkan, 63) ayetlerinde olduğu gibidir. Bu, nasihat edilen kimsenin cedelleşmesi (inâdı-karşı koyması) söz konusu olduğunda onu terketmenin ve kötülüğe iyilikle karşılık vermenin güzel olduğu hususunda bir delildir. Hz. İbrahim (a.s)'in babasının hakka meyletmesini umarak, ona "selametle" duâ etmiş olması da muhtemeldir. Baksana o babasına, istiğfar edeceğini de vâdetmiştir. Sonra o, babasına "selamun aleyke" ifâdesi ile veda ederken, bunun peşistra, kendisi babasından uzaklaşıyor ise de, babasına karşı duyduğu şefkatinin eskiden olduğu gibi devam edeceğini gösteren şu ifadeyi eklemiştir: "Senin için Rabbime istiğfar edeceğim"151[151]

Onun babası Hakkında Duasının İzahı

Peygamberlerin ma'sum (günahsız) olduğunu kabul etmeyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Hz. İbrahim (a.s), caiz olmayan bir şey yapmıştır, çünkü babası kâfir olduğu halde, onun için istiğfar etmiştir. Halbuki kâfir olan baba için evlâdın mağfiret talebinde bulunması caiz değildir. Binâenaleyh bunların toplamından, Hz. İbrahim (a.s)'in caiz olmayan bir iş yapmış olduğu anlaşılır. Biz, Hz. İbrahim (a.s)'tn babası için mağfiret talebinde bulunduğunu söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in, "üstüne selamet... senin için Rabbime istiğfar edeceğim"ve 'Babama mağfiret et. Çünkü o sapmış olanlardan idi" {Şuan 86) dediğini nakletmiştir. Onun babasının kâfir oluşu ise, hem Kur'ân'ın açık ifadesi ile, hem de icmâ ile sabittir. Kâfir babaya istiğfar edilemeyeceği şu iki şeyden ötürüdür:
1) Cenâb-ı Allah, "Müşrikler için ne peygamberlerin ne de mü'minlerin istiğfar etmeleri doğru değildir" (Tevbe. m» buyurmuştur.
2) Yine Cenâb-ı Allah, Mümtehine Sûresi'nde, "ibrahim'de ve onun beraberinde bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, "BU sizden ve Allah'\ bırakıp taptıklarınızdan katiyyen uzağız. Sizi inkâr ettik!" dernişhrdir. Ancak İbrahim'in babasına, 'senin için istiğfar edeceğim" demesi müstesna" (Mümıehme, 4) buyurmuş ve insanlara Hz. İbrahim (a.s)'in bu işi müstesna, diğer işlerini emir ve tavsiye etmiştir. Binâenaleyh bu işin, Hz. İbrahim (a.s)'d°n sâdır olmuş bir günah (hata) olması gerekir.
Buna şöyle cevap verilir: Münakaşa ancak "Kâfir için istiğfar etmek caiz değildir" şeklindeki sözünüz hususundadır. Binâenaleyh bu hususta bir kaç açıdan söz etmek gerekir
a) Allah'ın kâfirlere kesinlikle azab edeceğini söylemek, ancak nakle (vahye-rivayete) dayanır, Dolayısıyla belki de Hz. İbrahim (a.s)'in şeriatında o, kâfire kesinlikle azab edileceğine dair birşey bulamamış ve bundan dolayı babası için mağfiret talebinde bulunmuştur.
b) İstiğfar bazan, Hak Teâlâ'nın, "/man edenlere söyle, Allah'ın günlerinin (kıyametin) geleceğini ümid etmeyenleri bağışlasın, onlara aldırış etmesinler" (Casiye, 14) ayetinde de olduğu gibi, müsamaha etmek manasına kullanılır. Buna göre ayetin manası, "Rabbimden, sen hayatta olduğun müddetçe, küfründen ötürü sana peşin dünya azabını vermemesini (sana müsamahalı davranmasını) isteyeceğim" şeklinde olur.
c) Hz. İbrahim (a.s) iman edeceğini ümid ettiği için babası hakkında istiğfar talebinde

---

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/363

bulunmuştur. Dolayısıyta bundan ümidini kesince artık onun için istiğfar etmeyi bırakmıştır. Belki de onun şeriatına göre, iman etmesi umulan kâfir için istiğfar edilebiliyordu. Bu ihtimalin söz konusu olduğunun delili, "Müşriklerin, o çılgm ateşe girecekleri muhakkak meydana çıktıktan sonra, artır onların lehlerine akrabaları olsalar bile ne peygamberin, ne de müminlerin istiğfar ermeleri doğru değildir" devbe, mı ayeti kerimesidir. Böylece Cenâb-ı Aiiah, mağfiret talebinde bulunmaktan menedişinin, ancak o müşriklerin cehennemlik olduklarını bilmeden sonra olcuğunu beyân etmiş ve bunun peşine Ce 'İbrahim'in babasına olan istiğfarı, ancak ona ettiği bir va'dden dolayı idi. Yoksa onun, Allah'ın bir düşmanı olduğunu kendisince besbelli olunca o, cr.dan uzaklaştı" (Tevbe, H4j buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayet, Hz. İbrahim (a.s)'in babasına, imân ederse onun için istiğfar edeceği va'dinde bulunduğuna, ama o, iman etmeyince onun için mağfiret talebinde bulunmayıp, aksine babasından uzaklaştığına delâlet etmektedir. 152[152]

Ayette Hz. İbrahim'in Hatası Bildirilmiyor

İmdi, eğer durum böyle olduğuna göre daha Cenâb-ı Hak bizi, "... ancak İbrahim'in babasına. "Senin için istiğfar edeceğim" demesi müstesna..."(Mümtehıne. 4i ayetinde, onu bu hususta örnek edinmekten niçin menetmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Ayet. onu bu hususta örnek almanın caiz olmadığına delâlet etmektedir. Fakat onu bu hususta örnek almamızı menetmek, bu fiilin günah olduğuna delâlet etmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in sadece kendisine mahsus pekçok şey vardı. Ama bu şeyler ona mubah ve^ıelal olmasına rağmen, onun bu işlerini örnek almamız caiz değildir.

d) Belki de bu istiğfar, evlâ (daha uygun) olanın terkedilmesi ve "hasenâtü'l-ebrâr seyyiâtü'l-mukarrebin" (iyi kimselerin hasenatı, mukarrebler, Hakka daha yakın olanlar tarafından işlenirse seyyiat sayılır) kabilindendir.

Hz. İbrahim (as) "Çünkü O bana çok lutufkârdır" yani, "yumuşak ve şefkatlidir" demiştir. Arapçada, bir kimse bir şeye karşı nâzik ve alabildiğine yumuşak davrandığında, denilir. HakTeâlâ'nın, "Eğer sizden o (mallarınızı) tamamen isier ve sizden (istemede) ileri giderse, cimri olursunuz"(Muhammed, 37) ayetindeki kelime de böyledir, yani iş ileri götürülür, inceden inceye incelenirse" demektir. Hz. İbrahim (a.s) bu sözü ile şunu kastetmiştir: "Hak subhanehû bana olan lutfu ve in'amı sebebi ile, dualarımı kabulü adetâ alışkanlık edindi. Binâenaleyh eğer senin için istiğfar edersem, bu kabul olur." Böylece Hz. İbrahim (a.s). babasına tevbe etmesi halinde ilahi mağfiretin hası! olacağı hususunda garanti vermiştir.

Hz. İbrahim (a.s)'in ikinci cevabı: "Sizi ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızı terkedip gidiyorum" ifadesidir. Birşeyden itizal, ondan uzaklaşmak demektir. Buna göre mana, "Ben sizi burada bırakıyor, yolunuz üzere terkediyor sizden uzaklaşıyorum ve faydayı zararı veren, beni yaratan ve ba^a lutufta bulunan Rabbime ibadete yöneliyorum. Çünkü sizler, putlara ibadet etmekle helak yoluna girmişsiniz. Dolayısıyla sizden uzaklaşmam gerekir.

Hz. İbrahim (a.s)'in "Umulur ki Rabbime yapacağım duâ sayesinde bedbaht olmam" sözü, "Ben böyle olmayacağımı mraiyotum" demektir. O bu sözü tevâzuundan ötürü söylemiştir ve tıpkı onun "Allah'ın kıyam?4. günü kusurlanmı affedeceğini umarım"(Suara.82} demesi gibidir. Hz. İbrahim (a.s)'in, Allah'a karşı alabildiğine mütevazi olmasına rağmen, "Şaki olmam" demesinde, "işitmez, görmez, sana hiçbir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun" (Meryem 42) sözünde de ifade ettiği gibi, kavminin putlara dua etmek suretiyle içine düştükleri bedbahtlığa bir tariz vardır. 153[153]

Hz. İbrahim (a.s)'ın Hicretle Kazandığı Bereket

'İşte (İbrahim) onları ve Allah 'dan başka taptıklarını bırakıp çekilince, Biz ona Ishâk) ve

---

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/363-364

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/364-365

Ya'kûb'u ihsan ettik ve her birini peygamber yaptık. Onlara rahmetimizden lütfettik ve onlar için çok yüce bir sadakat dili verdik"
(Meryem, 49-50).
Bil ki hiç kimse Allah yüzünden zarara uğramaz. Çünkü İbrahim (a.s) onları dinlerinde ve yurtlarında terkedip, Rabbisinin emrettiği yere, Rabbi için hicret etmeyi tercih edince, bu iş ona ne dini ne dünyevi bakımdan zarar vermemiş, aksine fayda sağlamış ve Alfah Teâlâ ona, peygamber olacak çocuklar ihsan etmiştir. İnsan içsn, gerek dini gerekse dünyası bakımından Allah'ın onu Resul yapmasından daha üstün bir mevki düşünülemez. Zira yarattıklarına resû! yapmakla halka ona itaat etmelerini şart koşmuştur. Ahiretteki yüce makamı da bambaşka bir mevkidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın onları peygamber kılması, hem din, hem dünya açısından en büyük nimetlerdendir. Cenâb-ı Allah daha sonra onlara, bunun yanisıra, yani peygamberliklerinin yanısıra, rahmetinden hibe ettiğini beyân buyurmuştur ki, bu hibenin içine, mal, makam, taraftar, temiz bir soy ve zürriyet gibi şeyler girer.
Cenâb-ı Hak sonra "Onlar için çok yüce bir sadakat dili verdik" buyurmuştur. Ayette bahsedilen, "lisân-ı sıdk" (sadâkat dili), "güzel övgü, nâm, şân" demektir. Nasıl, el ile verilen bağış "yed" (el) kelimesi ile ifade edilirse, dil ile ifade edilen (yapılan) şey de "lisan" kelimesi ile ifade edilir. Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in, "(Benden) sonrakiler arasında, benim için bir lisân-ı sıdk (iyi bir narn) ı/er"<şuâra, 64) şeklindeki duasını kabul etmiş ve onu insanlar için numûne-i imtisal kılmıştır. Öyleki her din mensubu, Hz. İbrahim (a.s)'i örnek aldığını iddia etmiştir. Nitekim Hak Teâlâ da, "Babanız ibrahim'in dininde olduğu gibi. (Allah) dinde size bir güçlük yüklemedi' (Hacc. 78) ve "Muvahhid bir müslı'iman olarak İbrahim'in dinine uy"(Nam, 123) buyurmuştur.
1) Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Hz. İbrahim (a.s), ayette de "İbrahim onları ve Allah 'dan başka taptıklarını bırakıp çekildi" diye beyan edildiği gibi, insanlardan ayrılmış, Cenâb-ı .Hak'da onun neslini mübarek kılmış ve "Biz. ona Ishâk'ı ve Ya'kub'u ihsan ettik ve her birini peygamber yaptık" buyurmuştur.
2) Cenâb-ı Hakk'ın, "Babasının bir Allah düşmanı olduğu kendisince besbelli olunca (İbrahim) ondan uzaklaştı.İbrahim cidden pek çok tazarru ve niyaz eden. halim bir zât idi"(jevbe, n4> ayetinde beyan buyurduğu gibi, o babasından Allah için uzaklaşmıştı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak ona, "müslümanların babası" adını vererek, "Babanız İbrahim'in dint"{Hmcc, 78) buyurmuştur.
3) Hz. İbrahim (a.s) "(ibrahim) o (İsmail'i) alnı üzere yatırdı"(Sâtfat. ıra> ayetinde de anlatıldığı gibi, o, kurban etmek üzere Hz. İsmail (a.s)'i alnı üzere yatırmca, Cenâb-ı Allah, "Ona büyük bir kurbanlık fidye verdik"(Sâffât, 107) ayetinde beyan buyurulduğu gibi, ona bir koç fidye vermiştir.
4) O, kendisini âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim ederek, "Âlemlerin Habbine teslim o/dum"(Bakara, 131) buyurmuştur. Allah Teâlâ da ateşi, serin ve emin bir yer kılarak, "Ey ateş, ibrahim'e karşı serin ve selamet of (Enbiya, 69) buyurmuştur.
5) O, bu ümmet üzerine titreyerek, "Ey Rabbimiz, onların içinden onlara, senin ayetlerini okuyacak ve onları arındıracak bir peygamber gönder" (Bakara. 129) diye duâ etmiş, Cenâb-ı Hak da İbrahim, Ümmet-i Muhammedin (beş vakit namazda okuduğu), "Salli ve barik dualarında Hz. Peygamber (s.a.s)'le müşterek kılmıştır.
6) Hz. Sâre'den bahsederken Cenâb-ı Hak, 'Vazifesini tastamam ifâ eden İbrahim" (Necm, 37) buyurmuştur. Bundan dolayı Hak Teâlâ, onun ayağının bastığı yerleri mübarek kabul ederek, "Siz de İbrahim'in makamını bir namazgah edininiz" (Bakara. i25j buyurmuştur.
7) O, Allah rızası için bütün insanları düşman saymış {karşısına almış) ve "onlar muhakkak benim düşmanımdır. Fakat âlemlerin Rabbi böyle değil" (Şuara, 77) demiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak da onu, "Allah Ibrahirr'i hali! (dost) edindi" (Nisa. 125) buyurarak, Kendisine dost edinmiştir. Böylece bizim, "HİçkimseAllah' yüzünden zarara uğramaz" sözümüzün doğruluğu anlaşılıyor[154][154]

---

[154][154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/366-367

4. KISSA HZ. MUSA (a.s)'NIN KISSASI

"Kitabda Musa'yı da an. Çünkü o, ihlasa erdirilmiş idi. Bir Resul, bir nebi idi. Biz ona dağm (Tûr'un) sağ yanından seslendik. Onu çok münacât (dua) eden bir kimse olarak, yaklaştırdık. Ona, rahmetimiz cümlesinden, kardeşi Harun'u bir peygamber olarak ihsan ettik" (Meryem, 51-53). 155[155]

Musa (a.s)'m Hususiyetleri

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ı şu hususiyetlerle nitelemiştir:
1) İhlaslı birisi olarak... Bu kelime lamın fethası ile "muhlas" şeklinde okunursa, "seçme ve tercih etme" manasına olan masdardan olur. Buna göre o, Cenâb-ı Hakk'tn seçtiği ve hâlis kıldığı bir kimse otur. Ama bu kelime lamın kesresi ile "muhlis" şeklinde okunursa bu, "O, ibadeti yalnız ve yalnız Allah'a has kılmış, Allah için yapmış" demek olur. İhlas ibadeti sırf Allah'a yapmak demektir. Kur'ân'ı Kerimde bu kelime, bu iki şekilde varid olduğuna göre, onlardan herbirinin manası da Hz. Musa (a.s) hakkında sabittir. Böylece Allah Teâlâ, her iki manayı da Hz. Musa (a.s)'ntn sıfatı olarak zikretmiştir.
2) Resul bir nebi olarak... Bu iki vasfın, yani Resul ile nebinin farklı şeyle-olduğunda şüphe yoktur. Fakat Mu'tezile bu iki kelimenin, birbirinin müradifi (eşanlamlısı) olduklarını söylemiştir. Binâenaleyh (onlara göre), her resul nebi ve her nebi, resuldür. Bazı kimseler bunu kabul etmemişlerdir. Biz bu konuyu, Hacc sûresi
(Hacc. 52) ayetinin tefsirinde ele aldık.
3) Allah'ın ona Dağın (Tûr'un) sağ yanından seslenmesi... Buradaki "eymen", yemin (yani sağ) manasınadır, "sağ taraftan" demektir. "Eymen" ya "tûr" kelimesinin, yahut da "cânib" kelimesinin sıfatıdır. 156[156]

Neciyy Kelimesinin Manası

4) Altah'ın onu neciyy olarak, yaklaştırması... Cenâb-! Hak onun bir peygamber olduğunu belirttikten sona, "Onu neciyy bir kimse olarak yaklaştırdık" buyurmuştur. Buradaki "Yaklaştırma" ile ilgili olarak şu iki görüş belirtilmiştir:
1) Bununla, mekan-yer bakımından yaklaştırma kastedilmiştir. Ebu'l-Âliye'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ onu, Tevrat Levhalara yazılırken, kader kaleminin cızırtılarını duyacak kadar (Arşa) yaklaştırmıştır.
2) Bununla, makam ve şeref bakımından yaklaştırma anlamı kastedilmiştir. Yani. "çok münacaat ettiği için, onun kadr-ü kıymetini yücelttik ve onu şereflendirdik" demektir. Kâdi. bu ikincisinin doğruya daha yakın olduğunu söyleyerek şöyle der: "'Çünkü Allah'a yaklaşma ifadesi kullanıldığında, bununla örfte (genelde) makam bakımından yaklaşma kastedilir. İşte bundan ötürü, "ibadette Allah'a tekarrub (yaklaşma) vardır" ve "Melekler mukarrebtirler" denilir.
Neciyy kelimesi ite ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, "Biz onu düşmanlarından kurtardık" demektir.
b) Bu, "münacaat" (fısıltı ile duâ etme) masdarından alınmadır ve bu mana daha uygundur.
5) Ona Allah'ın rahmeti cümlesinden, kardeşi Harun'un bir peygamber olarak ihsan edilmesi... İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Harun (a.s) Hz. Musa (a.s)'dan yaşça daha büyük idi. Allah ona peygamberliği hibe etmiştir, yoksa Hz. Harun (a.s)'ı ve kardeş'iğini değil... Bu da Hz. Musa (a.s)'m "Bana kendi ailemden bir vezir ver. kardeşim Harun'u... Onunla arkamı kuvvetlendir" (r^a, 29-31) şeklindeki duasına, Allah'ın icabetinden ötürü olmuştur. Allah

---

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/367-368
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/368

Teâlâ, bunu "Ey Musa, istediğin sana verildi"(Tatta, 36) ve "Senin pazunu biraderinle kuvvetlendireceğiz"(Kassas.35) ayetleri ile bildirmiştir. 157[157]

5. KISSA HZ. İSMAİL {a.s)'İN KISSASI

"Kitab'da İsmail'i de an. Çünkü o, va'dinde sâdık idi. Resul bir nebi idi. Kavmine namazı ve zekatı emrederdi. O. Rabbi katında rızaya ermişti" (Meryem, 54-55).
Bil ki burada bahsedilen İsmail (a.s), Hz. İbrahim (a.s)'in oğlu olan İsmail'dir. Allah Teâlâ onu şu sıfatlarla tavsif etmiştir: 158[158]

İsmail (a.s)'ın Sözünde Durması

1) "O, va'dinde sâdık idi" Buradaki va'd ile, Allah ile İsmail (a.s) arasında olan şeylerin kastedilmiş olması mümkün olduğu gibi, Hz. İsmail ile insanlar arasında olan va'dlerin kasd edilmiş olmasıda mümkündür.
Birincisine gelince, bununla Hz. İsmail (a.s)'in Rabbine taat hususunda,
emrotunduğu hiçbirşeye muhalefet etmemesi kastedilmiştir. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, Cebrail'i peygamberlerine gönderip, onlara şeriatın hükümlerini yerine getirmelerini emredince.mutlaka onların bu şeriatla amel etmelerini gerektirecek bir vadin zuhur etmesi gerekir,
İkincisine gelince, Hz. İsmail (as), insanlara herhangi bir va'dde bulunduğunda, o va'dini yerine getirirdi. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ onu bu güze! huy ile tavsif etmiştir. İbn Abbas (r.a)'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Hz İsmail, bir arkadaşına, onu bir yerde bekleyeceğini va'detmişti ve onu orada bir yıl beklemişti. Yine o, kendisinin kurban edilmesine sabır göstereceğine dair (babasına) söz vermiş ve bunu hakkıyla yerine getirmiştir, Çünkü o, "İnşaallah sen beni sabredenlerden bulacaksın" (s&tttt. 102) demiştir. Yine rivayet edildiğine göre, Hz. İsâ (as)'a, birisi "Ben gelinceye kadar (burada) beni bekle" demiş. Hz. İsa (a.s) da, "Olur" demiştir. Adam gitmiş ve sözünü unutmuş. Çok sonra bir ihtiyaçtan dolayı oraya gelince, Hz. İsa(a.s)'ın sözünden ötürü orada halâ beklemekte olduğunu görmüştür. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir adam ile sözleştiği, adamın ise bunu unuttuğu; Hz. Peygamber (s.a.s)'in onu sabahtan akşama kadar beklediği rivayet edilmiştir. Şa'bi'ye, "Birisine söz veren bir kimse, onu ne zamana kadar bekler?" diye sorulduğunda, Şa'bi: "Eğer o, onunla gündüz va'dleşmiş ise, bütün gündüz; yok eğer gece va'dleşmiş ise bütün gece..." demiştir. İbrahim b. Zeyd'e bu husus sorulduğunda o: "Onunla bir namaz vakti içinde sözleştiysen, onu diğer (sonraki) namazın vakti girinceye kadar bekle" demiştir.
2) "O bir Resul bir Nebi idi" Bu ifadenin izahı biraz önce geçti. Ehline (çevresine) Namaz ve Zekâtı Emretmesi159[159]

Ehline (çevresine) Namaz ve Zekatı Emretmesi

3) "O ehline namazı ve zekâtı, emrederdi" Bu ifadedeki "ehli" sözü ile kastedilen, en doğru görüşe göre, onun şeriatını iletmesi gerektiği kimselerdir. Binâenaleyh bunun içine, bütün ümmeti dahildir. Çünkü peygamber olanın ailesi için yapması gereken şeyleri, ümmeti için de yapması gerekir. Ayetteki "emretme" farz olan namazı ve zekatla ilgili bir emir olduğunda, bu ümmet için olur. Ama bu emir ile nafile namaz ve zekâtı (sadakayı) emretme kastedilirse, bununla peygamberin geceleyin teheccüd namazı kılışını, ehline yani o vakitte evinde bulunanlara emretmesi ve onun ehlini (ailesini) dini bakımdan görüp-gözetmesi, murakabe etmesinin onlara dünyevi açıdan titremesinden daha baskın olması kastedilmiş olur. Ama

---

[157] 157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/368-369

[158] 158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/369

[159] 159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/369-370

insanların genel durumu böyle değildir. Bunun, ehl-ü iyalini, diğer insanlara örnek kılmak için, iyilik ve ibadetleri önce kendi ailesine emretmesi manasına olduğu da söylenmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın. "Yakın akrabalarını uyar" {Şuara, 214) "Ehline namazı emret. Kendin de ona sebatla devam et" (Taha. 13Z) ve "Kendinizi ve ailenizi cehennemden koruyunuz"rrahnm.ej ayetlerinde olduğu gibidir. Hem sonra insanın ailesi, tasadduk edilmeye, iyilik yapılmaya daha layıktır. Binâenaleyh dini bakımdan yapılacak iyiliğin öncelikle onlara yapılması gerekir. Ayette bahsedilen "zekât" hakkında, İbn Abbas (r.a)'nın, bunun, Allah'a itaat etmek ve ihlaslı olmak" manasına geldiğini söylediği rivayet edilmiştir. Buna göre İbn Abbas (ra.) bu ifadeyi sanki itaat eden kimsenin, Rabbisi katında bu itaatt ile kendisini tezkiye etmesi (temizlemesi) manasına almıştır. Ama zahir olan, namaz ile birlikte zikrediidiğinde "zekat" ile, farz olan zekatın kastedılmesidir. Buna göre Hz. İsmail (a.s), özellikle kendi ailesi içinde zekat vermesi gereken kimseleri biliyordu, bu sebeble onlara zekatı vermelerini emretmiştir. Yahut onlara, fakirlere tasaddukta bulunmalarını emrediyordu.
4) "O, Rabbi katında rızaya ermişti" Bu, son derece övgüyü ifade eden bir cümledir. Çünkü Allah katında rızaya ermiş olan, her türlü itaat bakımından en yüce dereceyi elde etmiş kimsedir. 160[160]

6. KISSA HZ. İDRİS (a.s)'İN KISSASI

"Kitab'da tdris'i de an. Çünkü o çok sadık bir peygamberdi. Biz onu pek yüce bir yere yükselttik"
(Meryem, 56-57).
Bil ki, Hz. İdris (a.s), Nûh (a.s)'ın babasının dedesi idi. Nûh da Nûh İbn Lâmek İbn Metûşelah İbn Ahnûh'dur... Denildiğine göre, dirasetinin (okuyup öğrenmesinin) çokluğundan dolayı İdris diye isimlendirilmiştir, esas ismi, Ahnûh idi. Allah Teâlâ onu, bazı sıfatlarla nitelemiştir. 161[161]

İdris (a.s)'ın Sıfatları

1) "Çünkü o, çok sadık idi" ayetinin ifade ettiği husus.
2) O, bir peygamber idi. Bu iki husustaki söz, daha önce geçmişti162[162]

Göğe Yükseltilmesi

3) "Biz onu pek yüce bir yere yükselttik" ayetinin anlattığı husus... Bu hususta iki görüş bulunmaktadır.
a) Bu, menzil ve rütbe bakımından yükseklik anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak. Hz. Muhammed (s.a.s)'e de: "Senin şanını da yükselttik" (inşirah, 4) buyurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ Hz. İdris <a.s)'ı peygamberlikle şereflendirip ona, otuz sahife indirmişti. O, kalemle ilk yazı yazan; yıldız ve hesap ilminden ilk anlayan kişi W İlk defa elbise biçip diken ve giyen de o idi. Daha önce insanlar, hayvan p.lan giyiyorlardı.
b) Bundan murat, mekan bakımından onu, yüce bir mevkıye yükseltmektir. Bu görüş, daha uygundur. Çünkü, "mekân" kelimesiyle birlikte zikredilen "yükseltme" işi, derece bakımından değilde mekân bakımından yükseltme olur. Sonra, bu görüşte olan alimler ihtilaf etmiş ve bazıları, "Allah onu, diri ve ölmemiş olduğu halde, göklere cennete yükseltmiştir" demiş; diğer bazıları ise, "Aksine, Allah onu, ruhunu almış olduğu halde göklere yükseltmiştir" demişlerdir. İbn Abbas (r.a), Ka'bu'l-Ahbar'dan "Biz onu pek yüce bir yere yükselttik" ayetini sormuş, o da şöyle demiştir: "İdris (a.s)'e, meleklerden bir arkadaşı geldi. Hz. İdris (a.s) ondan, ölüm

---

[160] 160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/370-371
[161] 161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/371
[162] 162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/371

meleğiyle konuşmasını ve, canını almayı tehir etmesini istedi. Bunun üzerine bu melek, onu iki kanadı arasına alıp göklere yükseltti. Birden, orada ölüm meleği ile karşılaştılar. Bunun üzerine ölüm meleği o, meleğe: Bana görev verildi ve Hz. İdris (a.s)'in canını dördüncü kat semâda al! diye emir verildi. Ben de "O yer yüzünde iken bu nasıl olur?" diyordum. Hz. İdris (a.s) bunu duyar duymaz dönüp baktı. Ölüm meleği de onu görüp, hemen orada ruhunu aldı." BÜ ki, Allah Teâlâ onu, göklere yükselttiğini beyan buyurarak medhetmiştir. Çünkü adet, göklere ancak, kadrû kıymeti yüce olan kimsenin yükseltilmesi şeklinde cereyan etmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak melekler hakkında, "Onun huzurundaki kişiler, kendisine ibadet etmekten asla kibirlenmezler" (Enbiyâ, 19) buyurmuştur. Kıssalar burada bitmektedir. 163[163]

Kıssaların Hülasası

"İşte bunlar. Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerden, Adem'in zü'rriyetinden, Nûh ile beraber taşıdıklarımızdan, ibrahim ile Yakûb'un neslinden, hidayete erdirdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdendir. Onlar, Rahman'm ayetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlar" (Meryem, 58).
Bil ki, Allah Teâlâ, daha önce zikredilmiş olan herbir peygamberi, hususi bir medihle övmüştü. Sonra, onları sonunda, "İşte bunları. Allah'ın kendilerine nimet verdikleri peygamberlerdendir' buyurarak, topluca medhetmiştir. Yani onlara nübüvvet ve daha Önce zikredilmiş olan şeyleri inam etmiştir." Bu ifadedeki; "işte bunlar" kelimesi bu sûrede, Hz. Zekeriyâ (a.s)'dan Hz. İdris (a.ş)'a kadar zikredilen peygamberlere işarettir. Sonra, Allah bunları, Hz. Âdem (a.s)'in zürriyeti olma hususunda da birlikte zikretmiş, daha sonra onlardan bir kısmına Hz. Nuh (a.s) ile birlikte gemiye binenlerin zürriyetinden olma vazfını tahsis etmiştir. Hz. Adem (a.s)'in zürriyetinden olan, Hz. Nûh (a.s) ile birlikte gemiye binenlerden başkası olup, o da Hz. İdris (a.s)'dır. Haberlerde sabit olduğuna göre, Hz. İdris (a.s), Hz. Nüh (a.s)'dan önceydi. Hz. Nûh (a.s) ile birlikte gemiye binenlerin zürriyetinde olanlar, Sâm ibn Nuh'un soyundan olan Hz. İbrahim (a.s) ile, Hz. İbrahim (a.s)'in soyundan olan Hz. İsmail, Hz. İshâk ve Hz. Yakûb (a.s)'dır. Sonra Allah Teâlâ, o peygamberlerden bazılarının, İsrail'in, yani Hz. Yakûb (a.s)'ın soyundan olduğunu belirtmiştir ki onlar, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya (a.s) ve annesi tarafından Hz. İsa (a.s)'dır. Allah Teâlâ, zikretmiş olduğu peygamberlerin durumlarını, onların kendi amelleriyle fazilete mazhar oldukları gibi, bu peygamberlerin soyundan gelmiş olmaları sebebiyle de fazladan bir fazilet kazanmış olduklarına işaret etmek üzere, bu tertib üzere getirmiş ve zikretmiştir. Sonra onların, bu mertebe ve mevkilere, Allah'ın onları hidayete erdirmesi sayesinde ulaştıklarına işaret etmek üzere, onların tarafı ilahiden seçilmiş olup hidâyete mazhar kılındıklarını beyân buyurmuştur. Çünkü onları, risâlet görevine Allah seçmiştir. 164[164]

Ayetler Onları Ağlatır

Sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar, yani bu peygamberler, Rahman'm ayetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlar" buyurmuş ve, onların Allah'ın nimetleri sayesinde, Allah'ın ayetleri okunduğu zaman, huzû, huşu, ittika ve korku ile ağlayarak secdeye kapanma derecesine ulaştıklarını beyan etmiştir. Buradaki, "Allah'ın ayetleri'nden murad, Cenâb-ı Hakk'ın onlara vermiş otduğu, semavi kitablardaki ayetlerdir. Ebu Müslim: "Buradaki ayetlerden murad, kâfirlerinb başına gelen azabı anlatan ayetler olduğunu söylemiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir, çünkü cennet, cehennem ve sair konuları anlatan diğer ayetler, okunduğu zaman secde etmelerine ve ağlamalarına daha uygundur. Binâenaleyh, buradaki "ayetler"i va'd vaîd, terhib-tevğib ifade eden bütün ayetlere hamletmek gerekir. Çünkü, bütün bunlar,

---

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/371-372
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/372-373

üzerinde düşünecek olan kimseleri secdeye götürecek ve ağlatacak ayetlerdir... 165[165]

Secdeden Buradaki Maksad

Alimler, secde hususunda ihtilaf etmiş, bazıları, "Bu. namazdır" derken, bazıları da "Bundan murad, bu ifadeyle ibadette bulunduğumuz zaman yaptığımız tilâvef secdesidir" demiştir. Bundan muradın, inkiyât ve huşu olduğu da söylenmiştir. Ayetin zahiri, tilâveti esnasında, belli bir secdenin olmasını gerektirir. Sonra, bundan muradın, Kur'ân için yapılan tilâvet secdesi olması muhtemel olduğu gibi, şu da muhtemeldir. Onlar, korku esnasında secdeye kapanarak ibadet ediyorlardı. Yoksa bunu, ayette secde zikreditdiği için yapmıyorlardı. Zeccâc "Ayetteki bükiyya tabiri şahid kelimesinin şûhûd ve kâid kelimesinin de kuûd (oturanlar) şeklinde çoğul olması gibi baki kelimesinin çoğuludur" demiş, sonra da şunu ilâve etmiştir: "İnsan, yere kapanmakla secde etmiş olmaz. Binâenaleyh, ayetteki harrû kelimesinden maksat, "secdeye niyet ederek yere kapanma" manasıdır.
Bu kelimenin masdar olduğunu söyleyen ise, hata etmiştir. Çünkü sücced kelimesi sâcid kelimesinin çoğuludur. Bûkiyyâ kelimesi de onun üzerine atıftır Hz. Peygamber (s.a.s)'den "Kur'ân okuyunuz ve okurken ağlayınız. Eğer ağiayamıyorsanız, ağlamaya çalışınız, ağlar gibi yapınız"166[166] buyurduğu rivayet edilmiştir. Salih el-Merî'nin, "Rüyamda Resulullah'dan Kur'ân okudum. O, bana "Ey Salih, kıraat (okuma) oldu, peki ya ağlama nerede?" buyurdu" dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbas'dan İsrâ (108-105) süresindeki secde ayetini okuduğunuz zaman, ağlayıncaya kadar, secde etmekte acele etmeyin. Eğer, gözümüz ağlamazsa, kalbiniz ağlasın" dediği rivayet edilmiştir. Resûlullah (a.s)'ın, "Kur'ân, hüzün ile indi; binâenaleyh onu, hüzün ile okuyunuz"167[167] "Allah, Kur'ân sebebiyle yaşlara boğulan gözün bulunduğu bedeni, cehenneme haram fa/ar"168[168] buyurduğu rivayet edilmiştir. Ebu Hureyre (r.a)'den de Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Allah korkusundan dolayı ağlayan kimse ateşe g/rme2"169[169]buyurduğu rivayet edilmiştir: Alimler, tilavet secdesi esnasında, o ayete muvafık olarak duâ edilir. Eğer secde sûresinde o secde ayetini okursa, kişi şöyle duâ eder: "Allah'ım beni, rızân için secde edenlerden, ve seni hamdinle teşbih edenlerden kıl... Senin emrine karşı kibirienenlerden olmaktan sana sığınırım" Subhân secdesini (isra. 106-109) okuduğu zaman ise şöyle duâ eder: "Allah'ım beni senin için ağlayanlardan, sana karşı haşyet duyanlardan kıl!" Bu sûredeki secde ayetini okuduğunda da "Allah'ım beni, kendilerine inamda bulunulmuş, hidâyete ermiş, senin için secdeye kapanan ve Kitâb'ıntn ayetleri okunduğunda da ağlayan kullarından kıl", diye duâ eder. 170[170]

Onların Ümmetlerinin Sonraki Halleri

"Sonra arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki, namazı bıraktılar ve şehvetlerine uydular, işte bunlar da, azgınlıklarının cezasına uğrayacaklardır. Tevbe eden imanteden ve iyi amel ve hareketlerde bulunanlar, öyle değil Çünkü bunlar, hiçbir surette haksızlığa uğratılmayarak cennete gireceklerdir" (Meryem, 59-60).
Bil ki Allah Teâlâ, bu peygamberleri onların yoluna uyma hususunda bize bir teşvik olsun diye, medh-u sena sıfatlarıyla tavsif edince, onların peşinden, onların zıddı olan kimseleri zikretmiş ve: "Sonra arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki" buyurmuştur. İfadenin zahirine göre bundan murad, o peygamberlerden sonra gelen ve onların evlâtlarından olan nesil ve zürrıyetlerdir. Arapça'da, birisi birisinin peşinden geldiği zaman (Halefehû) denilir. Sona,

---

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/373
166[166] İbn Mace, zühd, 19 (2/1403).
167[167] ibn Mâce, ikâme, 176 (1/424).
168[168] Kenzul-Ummal, 3/5907.
169[169] Tirm,zi, fezâilül-cihâd, 8 (4/171)
170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/373-374

hayırlı nesile, lamın fethasıyla halef kötü nesle de, lamın sükunuyla half denilmiştir. Nitekim Arablar, hayır manasında olan söze va'd şer ve ceza manasını taşıyan ifadeye de vatd demişlerdir. Hadis-i şerifte ise, "Allah, helak olan her varlığın arkasından başka birşey getirir" buyurulmaktadır. Lebîd'ın şiirinde ise şöyle denilmektedir: "Kendileriyle sayeban olunan, gölgelerinde yaşanan zatlar gqçüp gittiler; ve ben, adeta uyuz devenin derisi durumunda şu yeni yetme nesil içinde kalakaldım." 171[171]

Namazı Bırakıp Şehvet Peşinde Olanlar

Allah Teâlâ onları daha sonra namazı kılmamak ve şehvetlerine tabi olmakla nitelemiştir. Buradaki, "namazı kılmamak" ifadesi, "secdeye kapanma", şehvetlerine tâbi olma ifadesi de, "ağlayarak" ifadesinin mukabilinde zikredilmiştir. Çünkü, onların ağlamaları, korkularına; bunların şehvetlerine tâbi olmaları da, korkmadıklarına delâlet eder. "Namazı zayi ettiler" ifadesinin zahiri, namazı terkettiler anlamındadır. Fakat onların namazı terketmeleri, bazan hiç kılınmaması, bazan da, hernekadar birinci mana daha açık ise de vaktinde kılınmaması manasınadır. "Şehvetlerine uymalarına" gelince İbn Abbas (r.a), bunların farz namazları terkeden, içki içen ve baba-bir kızkardeşle evlenmeyi mubah sayan yahûdiler olduğunu söylemiştir.

Bazı kimseler, ayetteki, "Tevbe eden imân eden ve iyi amel ve hareketlerde bulunanlar öyle değil (müstesna)" ifadesini delil getirerek namaz kılmayanın kâfir olduğunu söylemişlerdir. Âlimlerimiz, iman ile amelin ayrı şeyler olduğuna bu ayeti de delit getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hak burada, "İman eden ve iyi amellerde bulunan" buyurarak, ameli iman üzerine atfetmiştir. Birbiri üzerine atfedilen şeyler ise farklı şeylerdir. "Ka'bi buna şöyle cevap vermiştir: "Allah Teâlâ, tevbe ile imanı da ayrı ayrı zikretmiştir. Halbuki tevbe, imandandır. Binâenaleyh ayrı ayrı zikredilmiş olsa bile, amel-i salih de imandandır." Bu cevab tutarsızdır. Çünkü imanın tevbe üzerine atfedilmesi, aralarında başkalığın bulunduğunu gösterir. Zira tevbe, birşeyi artık bırakmaya, yapmamaya azmetmektir; iman ise, Allah'ı ikrar ve kabul etmek demektir. Bu ikisi ise birbirinden farklı şeylerdir. Binâenaleyh bu misalde de böyledir. 172[172]

Böyle Yapanların Cezası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, böyle olan kimselerin, azgınlıklarının cezasına uğrayacaklarını yani gayy'a düşeceklerini bildirmiştir. Alimler bu ayetteki "gayy" kelimesi hakkında şu izahları yapmışlardır:

1) Araplara göre her şer, "gayy"; her hayır ve iyi şey de "reşâd"dır. Nitekim şâir şöyle demiştir. "Kim bir hayırla yüzyüze gelir; (onu yaparsa), insanlar onun halini medh ve sena ederler. Kim de azgınlaşırsa, bu azgınlığından dolayı, onun da kınayanları eksik olmaz"

2) Zeccâc şöyle der: Bunun manası, "Onlar gayylarının (azgınlıklarının) cezasını bulurlar" şeklindedir. Bu tıpkı, "O kimse günahının cezasının görür' n, 68) ayeti gibidir.

3) Bu, "Cennet yolundan şaşar, onu bulamazlar" demektir.

4) "Gayy", cehennemin diğer vadilerinin bile kendisinden Allah'a sığındığı bir cehennem vâdisidir. İlk iki izah doğruya daha yakındır. Çünkü eğer cehennemde bu adı taşıyan bir yer varsa, bu mümkündür. Ama bu, önceki manalara mani değildir. Çünkü önceki manalar,'kelimenin lügat manası itibarı ile söz konusudur. Cenâb-t Hak bu tehdidin tevbe etmeyenler hakkında olduğunu beyan buyurmuştur. Ama tevbe ve iman edip, salih amellerde bulunanlar için cennet vardır ve onlara hiçbir haksızlık yapılmayacaktır. 173[173]

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/375
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/375-376
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/376

Mu'tezile'nin Amel Hakkında Sualine Cevap

Burada şöyle iki soru sorulabilir:
a) Ayetteki istisna, mutlaka tevbe, iman ve amei-i şalinin bulunması gerektiğini göstermektedir. Halbuki durum böyie değildir. Çünkü henüz bir namaz vakti girmeden küfründen tevbe edip imana giren kimse ile, hayız olan kadına namaz farz olmamıştır, zekat da henüz farz değildir. Oruç da böyledir. Binâenaleyh bu kimse hemen o anda ölecek olsa, Kendisinden hiçbir amel sudur etmediği halde, ehl-i necatten (kurtulanlardan) olur. Öyleyse, ücretin (kurtuluşun) amel-i salih şartına bağtı olduğunu söylemek caiz değildir? Buna şöyle cevap verilir: Senin bu misâlin nâdirâttandır. Halbuki ayette genel durum anlatılmaktadır.
b)Cenâb-ı Hak, "Bunlar, hiçbir suretle haksızlığa (zulme) uğratmayacaklardır" buyurmuştur. Bu amel-i sâlihe karşı mutlaka mükafaat verilmesi gerektiği söylenirse ancak doğru olur. Çünkü mükafaatın hepsi Allah'ın lutfu olursa, ortada zulmün söz konusu olması imkansızdır. Fakat siz (ehl-i sünnetin) inancına göre kul, Allah'ın va'di (sözü) hâriç, amelinden ötürü hiçbirşeyi haketmez? Buna şöyle cevap verilir: Bu işte bir müşabehet (Zahiren bir benzerlik) söz konusu olduğu için, böyle ifade edilmiştir.174[174]

Cennetliklerin Mükâfatı

"Rahmanın kullarına gıyaben va'd buyurduğu Adn cennetlerine (girecekler). O'nun va'di şüphesiz yerini bulacaktır. Orada selâmdan başka boş bir sözişitmeyeceklerdi. Orada sabah akşam nzıkları da (ayaklarına gelecektir). Oöyle cennettir ki Biz ona kullarımızdan gerçekten muttaki olanları vâriskılacağız"
(Meryem. 61-63). 175[175]

Cennetin Bazı Vasıfları

Bil ki Allah Teâlâ tevbe edenlerin cennete gireceklerini belirtince, cenneti şu vasıflarla nitelemiştir:
1) Ayetteki, "Rahman'm kullarına gıyaben va'd buyurduğu Adn cennetleri" ifadesi... Adn, ."ikamet" demektir. Cenab-ı Hak bu cennetin, dünyada devamlı olmayan cennetlerin (bahçelerin) aksine, devamlı olduğunu beyân etmiştir. Çünkü bu cennetin manzarası hiçbir zaman değişmez-bozulmaz. O halda bu cennet, yapraklarının yeşili, çiçeklerinin açışı ve ağaçlarının meyve vermesi ile durumu değişen, dünya cennetleri (bahçeleri) gibi değildir.
Yine Cenab-ı Hak o cenneti, kullarına gayben va'dettiğini bildirmiştir. 176[176]

Gayb Kavramının İzahı

Ayetteki "gayben"hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Allah cenneti onlara, hem cenneti görmezlerken, hem de cennet onları görmezken vaadetmiştir.
b) Bununla şu mana kastedilmiştir: Rahman cenneti, gıyaben (gizlice ibadet eden) kimselere vaadetmiştir. Yani münafıkların aksine, gizlice (kimse görmezken de) Allah'a kulluk edenlere

---

174[174] Anlaşıldığına göre maksud şudur. Zahirde amel eden kulun hakettiği bir şey vardır, ona ücret verilmediği takdirde bir zulüm sözkonusu olur. (Fakat işin gerçeğinde böyle bir hak sahibliği yoktur. Zira kul, bu amel ile, geçmiş nimetlerin bile şükrünü üdeyemez borcun kapatmaz). Lakin, ilk bakışta ücret Gerektiren bir durum olduöundan bövle ifaüs edilmiştir (ç) Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/376-377
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/377
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/377-378

onu vaadetmiştir. Çünkü münafıklar, başkaları görürken ibadet ediyor, ama kimse görmezken kulluk yapmıyorlardı. Bu Ebu Müslim'in görüşüdür Birinci izah daha kuvvetlidir. Çünkü Allah Teala, her nekadar gaybi birşey olsa da bunu vaadettiğini beyan buyurmuş ve böylece bu, (Allah'ın vaadi olduğu için) sank görünen birşey gibi olur. İşte bundan dolayı Hak Teala, bunun peşine, "Onun vaad: şüphesiz yerini bulacaktır" buyurmuştur. Ayetteki me'tiyyâ kelimesinin, ism-i fail manasında, ism-i mef'ül olduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "Cennetlikler vaadedilen o cennete geleceklerdir.' şeklinde olur.Zeccâc şöyle der: "Sana ulaşana sen de ulaşmış; sana gelene sen de gelmiş otursun. Binâenaleyh ayetteki bu ifâdeder maksad, hem nekadar gaybî birşey olsa da, Allah'ın vaadinin olmuş, bitmiş, görülmüş bir şey gibi olduğunu beyan etmektir. Bundan gaye, bu hususu kafblere iyice yerleştirmektir.

2) "Orada selamdan başka, boş bir söz işitmeyeceklerdir" ifâdesi. Boş söz {lağv), atılan, kabul edilmeyen sözdür, yani kotu söz demektir. Bunun bir benzeri de, "Onlar, orada boş bir söz işitmezler"(Ğâşıye, n. ayetidir. Burada lağv den (boş ve faydasız sözlerden) kaçınmanın gerektiğinde açık bir dikkat çekiş vardır. Çünkü Allah Teâlâ, içinde mükellefiyet bulunmayan Cenne! yurdunu boş sözden tenzih etmiştir. Cenâb-t Hakk'ın, "Onlar, boş ve kötü söze rastladıkları vakit şerefli olarak geçip giderler"burkan, 72) ve "Bunlar yaramaz lakırdı işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve 'bizim amellerimiz bize. sizinkiler ise size aid. Size selâm (olsun). Biz câhillerin kendini bilmezlerin arkadaşlığını arzu etmeyiz derler" (Kasas. 55) ayetleri ne kadar güzel ve manidardır.

Ayetteki 'Ancak selam müstesna" ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci Bahis: Burada şöyle bir problem var: selam boş söz cinsinden olmadığı halde, niçin lağv den istisna edilmiştir? Buna birkaç şekilde cevap veririz:

a) Selam, birincisinin selametine-kurtuluşuna duâ etmektir. Halbuki cennetliklerin artık böyle bir duaya ihtiyaçları yoktur. Binâenaleyh eğer kendisinde bir ikram ve izzet manası buiunmasaydı, selâm zahiren bir boş ve fuzûli söz olurdu.

b) Bu, bir istisnâ-ı munkatt olabilir,

c) Bu, şâirin şu sözü cinsindendir:

"Onlarda, ordularla çarpışmadan ötürü kılıçlarında açılan gedik ve kırıklardan başka, hiçbir kusur yoktur"

İkinci Bahis: Ayetteki "selâm"ın, cennetliklerin birbirine verdiği selam, yahut meleklerin yahut da Allah'ın onlara verdiği selam olması muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Melekler her kapıdan onların yanma girer ve şöyle derler: "Sabrettiğiniz şeylere karşılık, selâm olsun sizlere. Bu. dâr-ı dünyanın en güze! sonucudur"{Rd, 23-24) ve "Çok merhametli Rablerinden sözlü bir selam vardır"'ıvasm 58) buyurmuştur. 177[177]

Cennette Sabah ve Akşam Yemeği

3) Ayetteki, "Orada sabah-akşam azıkları da (ayaklarına gelecek}" ifadesinin anlattığı sıfat. Bu ifade ile ilgili şu iki soru sorulabilir: 178[178]

Cennet Tavsiflerinin İzafi Yönü

Birinci Soru: Bu ayetlerin maksadı, cenneti üstün vasıflarla nitelemektir. Halbuki cennetliklere rızıklarının sabah-akşam gelip ulaşması üstün vasıflardan değildir?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Allah Teâlâ her kavmi, dünyada iken sevip-hoşlandıkları şeylere göre va'dederek arzulandırmak istemiştir, İşte bundan ötürü alemlerin adeti olan, altın-gümüş takılardan ve ipek elbiselerden yemenli arap eşrafının'adeti olan, cibinlikli tahtlardan, koltuklardan bahsetmiştir. Araplar için de, sabah-akşam yemeğinden daha sevimli

---

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/378-379

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/379

birşey yoktur. Dolayısıyla Allah onlar için de bunu va'detmiştir"
2) Bundan maksad. cennet rızıklarının devamlı oluşunu anlatmaktır. Bu tıpkı senin, setli o iki vakti değil de "devamlılığı" kastederek, "Ben sabah-akşam. erken-geç falancanın yanındayım" demen gibidir.. 179[179]

Güneş olmayınca Sabah ve Akşam Kalır mı?

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, "Onlar orada ne bir güneş, ne de bir zemheri (soğuk) görürler" tjmmry 13) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de Rabbin katında ne sabah vardır, ne akşam" buyurmuştur. Halbuki "bukra" ve Aşiyy", sabah ve akşam mevcud olduğunda söz konusudur?
Cevab: Bundan maksad şudur: "Onlar, sabah akşam arasındaki süre mikdarında acak sürelerde yemek yerler." Fakat cennette sabah-akşam yoktur. Çünkü cennette gece yoktur. Şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ gündüzün miktarı için, sayesinde akşam ve sabah yemeğinin yeme vakitlerini anlayacakları bir alamet yaratır. Şöyle olması da muhtemeldir. Tıpkı sabah-akşam yeme adetleri gibi, onlara istedikleri zaman azıkları hazırlanır.
Cennetin Miras Olmasının Manası
4) Ayetteki "O öyle cennettir ki Biz ona kullarımızdan gerçekten muttaki olanları vâris kılacağız" ifadesinin anlattığı sıfat... Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:
1) "O cennet" ifadesindeki, "O" işaret zamirinin, kullanılması Cennetin bizden gaib (saklı) olmasındandır.
2) Alimler, "varis kılacağız" ifadesi hakkında şu izahları yapmışlardır:
a) Bu, mecazi olarak kullanılmıştır ve "Biz, tıpkı dünyada vâris bırakanın malını, mirasçı olana bıraktığımız gibi, âhirette de cenneti bu kimselere bırakırız, veririz" demektir.
b) Bu, "biz, dünyada itaat etmeleri halinde kâfirlerin cennetten kazanacakları o yerleri ve makamları, muttakilere veririz" demektir. Binâenaleyh bu nakil, "varis kılma" olarak ifade edilmiştir. Bu izahı Hasan el-Basri yapmfştır.
c) Muttakiler, kıyamette Rableri ile, artık amelleri sona ermiş ve amellerinin meyveleri devam ederken karşılaşırlar. Onların amellerinin meyvesi cennettir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak onları cennete soktuğunda, tıpkı ölenin malına vârisinin sahib olması gibi, onları da takvalarının ürünlerine vâris, kılmış olur.
d) Ayetteki, "muttaki olan" ifadesi, "Cenâb-ı Hakk'a isyan etmekten geri durur, bunu kendisine âdet edinir ve farzları terketmekten sakınırsa" demektir. Kâdi şöyle der: "Bu ayette, cennete sadece muttaki olanların gireceklerine bir delâlet vardır. Çünkü büyük günah işleyen fâsık, muttaki diye tavsif edilemez." Buna şöyfe cevap verilir: Ayet müttakinin cennete gireceğine delâlet etmektedir. Ayette muttaki olmayanların cennete giremeyeceğine bir delâlet yoktur. Hem sonra büyük günah sahibi de küfürden ittikâ etmiştir. Küfürden ittikâ edene de "muttaki" denilebilir. Çünkü muttaki, "muttaki küfürden korunandır" şeklindeki sözümüzün bir parçasıdır. Büyük günah sahibine de böyle, muttaki denilebileceğine göre, onun da bunun hükmüne girmesi gerekir. O halde ayet, büyük günah sahibinin cennete gireceği hususuna, cennete girmeyeceğinden daha fazla delâlet etmektedir. 180[180]

Meleklerin Tutumu

"Biz senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz. Önümüzde, ardımızda veikisinin arasında ne varsa hepsi O'nundur. Senin Rabbin unutan da değildir.O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir. O halde sen
Ona kulluk et ve kulluğunda iyice sebat et. Onun bir adaşı olduğunu bilirmisin?"(Meryem, 64-

---

[179] [179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/379
[180] [180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/379-380

65). 181[181]

Bu Ayetin Ma Kabli ile İlgisi

Bi! ki ayette şöyle bir müşkil söz konusudur: "O öyle cennettir ki Biz ona kullarımızdan gerçekten muttaki olanları vâris kılacağız" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmıdır. "Biz senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz" ifadesi ise, Allah'dan başkasına ait bir sözdür. Binâenaleyh, arada herhangi bir fasıla bulunmaksızın, bu ayetin önceki ayete atfedilmesi nasıl caiz olmuştur?

Cevap: Karine (ipucu), ayan beyân ortada olduğunda, böyle bir atıf kabih sayılmaz. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbin, bir işe hükmettiğinde, ancak "ol der de, o da o/ur "(Meryem, 35) sözünün O'na ait; "Ve. muhakkak ki Allah, benim Rabbimdir. sizin de Rabbinizdir" (Meryem. 36) sözününde başkasına ait bir söz olması gibidir. Halbuki, bunlar da birbirlerine atfedilmişlerdir.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "B/z senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz" ayetinin zahiri, bu ifadenin, bir topluluğun tek bir kimseye hitabı kabilinden olduğunu göstermektedir, bu ise ancak peygambere gelen meleklere uygun düşer182[182]

Nüzul Sebebi Rivayeti

Bunnu sebebinin, rivayet edilen şu husus olması muhtemeldir. Kureyşliler, Medine yahudilerine, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarını sormaları ve onun, kitablarında bulunup bulunmadığını öğrenmeleri için beş kişi göndermişti... Onlar, bu hususu Hristiyanlara sorduklarında, Hristiyanlar, onu duymadıklarını iddia ettiler. Yahudiler ise şöyle dediler: "Biz onu, kitabımız Tevrat'ta bulmaktadıyz. İşte şimdi, onun gelme zamanıdır. Biz bunları, kendisine "Rahmanu'l-Yemame" diyen183[183]üç hususu sorduk, ama bilemedi. Binâenaleyh, siz bunları o Muhammed'e sorun. Eğer o, size bunlardan ikisini haber verirse, o zaman ona uyun. Ona, Ashâb-ı Kehf'in delikanlılarını, Zülkarneyn'i ve Rûhn sorunuz" Ravi sözüne devamla şöyle der: "Onlar geldiler o Hz. Muhammed (s.a.s)'e bunları sordular. Fakat o, nasıl cevap vereceğini bilemedi. Derken onlara, daha sonra cevap vereceğini söyledi, fakat burada "inşaallah" demeyi unuttu. İşte bunun üzerine kendisine, 40 gün vahiy gelmedi. Bu sûrenin, 15 gün olduğu da söylenmiştir. Bu kısım, Hz. Peygamber (s.a.s)'e çok ağır geldi. Müşrikler, Rabbinin Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalnız bıraktığını ve öfkelendiğini söylemeye başladılar. Bunun üzerine, Cebrail (a.s) indi. Hz. Peygamber (s.a.s) Cebrail (a.s)'e "Geciktin, nerdeyse sû-i zanna kapılacaktım. Seni özledim" dedi. Cebrflil de: "Ben de seni özledim; ne var ki ben, emre uyan bir kulum. Gönderildiğimde geliyorum, alıkonulduğumda da gelemiyorum" diye cevap verdi. İşte bundan dolayı Allah, hem bu ayeti, hem,, "Hiçbir şey hakkında, "Ben bunu muhakkak yapayım" deme. Allah'ın dilemesi hali müstesna"(Kew. 23-24) ayetlerini ve hem de, Duhâ Sûresini inzal buyurdu.

Daha sonra meleklere bu hususu, "Önümüzde, ardımızda... ne varsa hepsi O'nundur" ifadeleriyle tekid etmişlerdir. Yani, "O, bizim her vakit, mazi istikbal ve bu ikisi arasındaki zamanlarda; yahut dünya ve ahiret ile bu ikisi arasındaki durumlarda müdebbirimiz ve yöneticimizdir. Çünkü O, gelecekte geçmişte ve bu ikisi arasındaki zamanlarda, yönetme metodlarını en iyi bilendir" demektir ki, bununla gayeleri ise, "Bizim işimiz, Allah'a havale edilmiştir. O, bizim hakkımızda meşieti, hikmeti ve iradesine göre tasarrufta bulunur. Bu hususta, O'na hiçkimsenin itiraz etme hakkı yoktur" demektir.

Ebu Müslim de şöyle der: Ayetteki "Biz senin Rabbimizin emri olmadıkça inmeyiz" ifadesi, cennetlikler tarafından söylenmiş bir söz de olabilir. Buna göre ayetin manast, "biz,

---

[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/380

[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/381

[183] Bu çahıs sahte peygamber Müseylfmetu'l-Kezzeb'dır (ç.).

cennete,ancak senin Rabbinin emriyle gelir ve konaklarız. Bizim önümüzde, yani gelecekte cennette olanlar ile, bizim dünyada iken arkada bıraktığımız şeyler ve, bu iki vakit arasında bulunanlar. O'na aittir. Rabbin, yarattığı hiçbirşeyi de unutmaz ki, böylece onu yenide hayata döndürmeyi ihmal etsin... Çünkü O, gaybı bilendir. Zerre dahi ondan gizli kalamaz" demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Senin Rabbin unutan da değildir" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e hitap ederek yeniden söze başladığı bir ifadedir ki, "O, göklerin, yerin... Rabbidir" ifadesi de bununla irtibatlıdır. Yani, "tam aksine O, göklerin, yerin ve bu ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir. Binâenaleyh, O'na ibadet et' demektir.
Kadi şöyle der: "Bu, şu açılardan ayetin-zahirine muhalif bir değerlendirmedir:
a) "Tenezzül" (inmek) ifadesinin zahirinden anlaşılan, Cenâb-t Hakk'ın, "Senin Rabbinin emri olmadıkça" ifadesinden ötürü, meleğin Hz. Peygamber-e inmesidir. "Emr"in zahiri de, teklif haline (dünya hayatına) daha uygundur.
b)Bu, bir topluluğun tek bir kişiye yaptığı bir hitabtır. bu ise, cennettekilerin, z rbirleriyle yapmış olduğu konuşma ve hitaba uygun düşmez.
c) Bu ifadenin siyakında gelen, "Senin Rabbin unutan da değildir. O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir" ifadeleri de, teklif durumuna daha ..gün düşer ve peygamber, bununla vasfedilemez. Buna göre, o melekler Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki şöyle demişlerdir "Ey Muhammed (s.a.s), senin Rabbin, «endisi için sehv ve yanılmanın caiz olabileceği bir biçimde seni unutmadıki, bizim saıa geç gelmemiz sana zarar versin!" Sonra burada birkaç bahis bulunmaktadır. 184[184]

Meleklerin İnmesiyle İlgili Bazı Sualler

Birinci bahis: Keşşaf Sahibi şöyle der: "Tenezzül" iki manaya gelir:
a) Yavaş yavaş inmek.
b) Mutlak manada, inmek. Bunun böyle oluşun delili şudur: Bu kelime, nezele nin mutavaatıdır. Bu keiime de, bazen enzeie (indirdi) ve tedricilik manası ifade •oer. Buraya uygun olan durum, yavaş yavaş inmektir ki, bununla, "bizim, zaman zaman inişimiz, ancak Allah'ın emri ve müsadesiyle olmaktadır" manası kastedilmiş manasıdır. 185[185]

Ön-Ard ve İkisi Arası Kavramları

İkinci bahis: Alimler, "Önümüzde, ardımızda inin arasında ne varsa" ifadesi hakkında şu izahları yapmışlardır:
1) Bu, "Önümüzde, arkamızda ve bütün cihetlerde olanlar ile, içinde Dü unduğumuz bütün haller, O'na aittir. Biz bir cihetten başka bir cihete, bir yerden aaşka bir yere, ancak O'nun, emir ve meşietiyle geçebiliriz. Binâenaleyh, bizim semâdan yere inişimiz de ancak O'nun emriyle ve müsadesiyle olmaktadır" demektir.
2) Bu, "bizim, dünya işlerine dair önümüzden geçip giden şeyler; ahiret işlerine ^aır gelecek olan şeyler ve de, bu ikisi ile iki nefha" {Sûra üfürme) arasında olan şeyler, O'na aittir" demektir. İki nefha arasındaki sürede, kırk yıldır.
3) Bu, "Geçmiş olan ömürlerimiz ile gelecek ömürlerimiz ve, içinde bulunduğumuz i-ı. O'na aittir" demektir.
4) "Var olmamızdan önce geçenler ile, yok olmamızdan sonra geçecek şeyler D "a aittir" demektir.
5)"İndiğimizde önümüzde olan yer, arkamızda kalan semâ ve semâ ile yer masında olanlar, O'na aittir" demektir.
Bütün bu izahlara göre bu ayetin maksadı şudur: "Allah, herşeyi çepeçevre şatmıştır. Hiçbir şey, O'na saklı ve gizli kalamaz. Zerre miktarı bir şey dahi O'ndan gizli kalamaz. O halde

---

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/381-383
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/383

O'nun emri ve hükmü olmadan biz nasıl bir iş yapmaya yeltenebiliriz?"

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "Senin Rabbin unutan da değildir" buyruğunun manası, "O, seni terkeden de olmadı" şeklindedir. Bu, tıpkı, "Rabbin seni terketmedi. öfkelenmedi de' öutâ,3) ayeti gibidir. Yani, "inmeme işi, emir olmadığı içindir. Bu, Allah'ın seni terketmesi ve yapayalnız bırakması demek değildir" demektir.

Ayetteki "O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir" ifadesine gelince, bununla "Bütün bunların Rabbi olantn, unutması mümkün değildir. Çünkü bunları (ayakta) tutan, O'dur. Aksi halde, hem bunlar hakkındaki emir, hem de bunlarda tasarrufta bulunanlar hakkında emir batıl olmuş olur" manası kastedilmiştir. Alimlerimiz, kulun fiilini Allah'ın yarattığına dair bu ayeti de delil getirerek şöyle demişlerdir: Çünkü kulun fiili de, gökle yer arasında bulunan şeyler cümlesindendir. Ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ikisi arasında bulunan her şeyin de, Rabbi olduğuna delâlet etmektedir.

Keşşaf Sahibi şöyle der: "Göklerin ve yerin Rabbi" ifadesi, "senin Rabbin" ifadesinden bedeldir. Bunun, mahzuf mübtedânın haberi olması da mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri, "O, göklerin ve yerin Rabbidir. Öyleyse O'na ibâdet et ve O'na kulluğuna ibadette sabret" şeklinde olur. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ibâdet etmeyi ve tebliğ etmede ve yerine getirmede, kendisine tahsis edilen ibadetlerde de mükellefiyetin zorluklarına ve güçlüklerine sabretmesi bir emirdi.

Şayet, "Cenâb-ı Hak niçin dememiş de, tam aksine demiştir?" denilirse biz -deriz ki, ayetteki (ibâdetu) sözü, senin, savaşan kimseye (Istabir li karenike) sözündeki karen mesâberindedir. Yanı, "savaşın şiddetinde senin üzerine gelip sana çatan şeyler hususunda, savaşta sabit kadem ol, firar etme" demektir. Buna göre mana, "ibadet, sana bir takım zorluklar ve güçlükler getirecektir. Binâenaleyh, o ibadetler için sabit kadem ol, acze düşme. Ehl-i kitabın, senden vahyin bir müddet kesilmesinden dolayı, sana karşı yapmış olduğu mugalata ve bundan dolayı da müşriklerin sevinmelerinden ötürü göğsün daralmasın" şeklinde olur. 186[186]

Allah'ın Adaşı Yoktur

Cenâb-ı Hakk'ın, "O'nun bir adaşı olduğunu bilir misin?" hitabına gelince, bu ifadenin zahiri, Allah'ın kendisinin bir adaşı olmama hususunu, ibadetin ve o ibadete sabretme emrinin illeti ve sebebi kıldığına delâlet etmektedir. Doğruya en yakın olan, Allah'ın nimetlerin hem asıllarını, hem de fürûlarını veren bir zât olmasıdır. Nimetlerin asılları maddeyi (bedeni), hayatı, aklı Vs. şeyleri yaratmasıdır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın dışında hiçbir fert, bunu yapmaya muktedir olamaz. Binâenaleyh O, sana en büyük nimeti lütfeden zât olunca, O'nu en büyük tazimle ululaman gerekir ki, en büyük tazim de O'na ibadettir.

Bazı kimseler, bu ayetten kasdedilen mananın "Allah'ın ismi hususunda bir şeriki olmadığı" şeklinde olduğunu söylemişler ve bunu şu iki yönden açıklamaya çalışmışlardır:

a) Onlar, putları hakkında "ilâh" lafzını kullanıyorlar, ama Allah lafzını, Cenâb-ı Hakk'ın dışında hiçbir şeye vermiyorlardı. İbn Abbas (r.a)'dan, "Rahman ismiyle de Daşkasının, isimlendirilmedîği" hususu rivayet edilmiştir.

b) Ayet-i Kerimenin manası, "Batıl olarak değil de, gerçekten hak olarak O'nun adını almış olan bir şahıs biliyor musun?" şeklindedir. Çünkü batıl olarak verilen isme itibar edilemeyeceği için, adeta o isim ona verilmemiş gibidir. Birinci görüş, doğru olandır. Allah en iyisini bilendir. 187[187]

Ba'sten Şüphe Manasızdır

"İnsan der ki: "Ben öldüğüm zaman mı, diri olarak çıkarılacağım?" insan düşünmez mi ki, onu daha evvel ve o, bir şey değilken, kendisini hakikaten biz yarattık. Rabbine andolsun ki, biz

---

[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/383-384

[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/384-385

onları da, şeytanları da elbette ve
muhakkak mahşerde toplayacağız. Sonra onları, behemehal cehennemin etrafında dizüstü hazır tutacağız, Sonra her ümmetten, hangisi Rahmana karşı daha fazla âsi ve cüretkâr olmuşsa, muhakkak ve muhakkak, evvelâ onu
ayırıp atacağız. Sonra biz ona, girip yanmaya daha çok layık olanları da, elbette çok daha İyi bileniz" (Maryam 66-70). 188[188]

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ ibâdeti ve ibâdete sabretmeyi emredince, sanki birisi soru sormuş ve şöyle demiştir: "Bu ibadetlerin dünyada bir faydası yok. Ahiretteki faydasını da, belli bir kesim kabul etmemektedir. İbadetle meşgul olmanın faydalı bir şey olduğunun ortaya çıkabilmesi için, haşrin varlığına dair mutlaka delillerin getirilmesi gerekir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, haşr'i inkar edenlerin sözünü naklederek"insan der ki: "Ben öldüğüm zaman mı, diri olarak çıkarılacağım?" buyurmuştur. Onlar bunu, bu hususu kabuf etmeme ve imkansız görme tarzında söylemişlerdir." 189[189]

Ayette Geçen İnsan Kimdir?

Alimler, ayette geçen "insan" lafzıyla ilgili şu iki izahı yapmışlardır:
a) Bununla, "cins" yani bütün insanlar kastedilmiştir. Buna göre şayet, "Bütün insanlar böyle söyleniyor. O halde bu söz nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki, buna da şu iki açıdan cevap verilebilir:
1) Böyle bir söz, insan cinsi arasında mevcut olunca, bu sözün insanların tamamına isnat edilmesi doğru olabilir. Nitekim Arapça'da, öldüren onlardan birisi olduğu halde, Wi \jâ J^i \j& "Falan aile, falancayı öldürdüler" denir.
2) Böyle bir imkânsız göme, herkesin tabiatında temelde vardır. Ancak ne varki bazıları, fıtraten var olan bir imkansız görme işini haşr'in varlığına dair mevcut kesin delillerle terketmiş, bırakmıştır.
b) Ayetteki "insan" sözüyle belli bir şahıs kastedilmiştir. Bu cümleden olarak bunun, Ebu Cehil, Übeyy İbn Halef olduğu ileri sürüldüğü gibi, bununla öldükten sonra dirilmenin olamayacağını benimsemiş olan kafirlerin kastedildiği de ileri sürülmüştür. 190[190]

Yaratan Elbette Diriltebilir

Sonra Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna dair "İnsan düşünmez mi ki, onu daha evvel ve o, bir şey değilken, kendisini hakikaten biz yarattık" delilini zikretmiştir. Nafi, İbn Amir ve Asım hariç, bütün kurrâ, şedde ile yezzekkeru şekilnde okumuşlardır. Bu üçü ise, yezkuru şeklinde okumuştur. Yani "İnsan tezekkür etmiyor mu?" demektir. Bu kelime, şeklindeki kıraat ile maksadı ifaya daha yakın olmuş olur. Çünkü, maksat kişinin, "Daha önce yoktan varedildiğime göre, İkinci kez yaratılmam (haydi haydi) mümkündür" diye tefekkür edip düşünmesidir. Bazı alimler de şöyle demiştir: Bütün mahlukât, öldükten sonra dirilmenin hak olduğu hususunda bu şekilde kısa bir delil getirmeye çaba sarfetselerdi, bile, bunu başaramazlardı. Çünkü, ikinci kez yaratmanın, ilk önceki yaratmadan daha basit, daha kolay olduğunda şüphe yoktur. Bunun bir benzeri de, "De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek"(Yasin, 79) ve "O, ilkin mahluku yaratıp sonra onu iade edecek olandır ki bu, O'na göre pek kolaydır" (Rum, ?7) ayetleridir. Alimlerimiz, ma'dûma şey denilmeyeceği hususunda, bu ayetle istidlal etmişlerdir, ama bu tutarsızdır. Çünkü insan, kendisiyle bir takım arazların kaim olduğu bir araya gelmiş olan cevherler topluluğundan ibarettir. Bu toplam, "şey" değilse, daha niçin sen, "Bu cüzlerden her biri mevcut olamadan önce, "şey" değildi" diyorsun? 191[191]

---

[188] 188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/385
[189] 189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/385-386
[190] 190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/386

İnsan Yaratıldığını Nasıl Hatırlar?

Buna göre şayet, "Cenâb-t Hak, "zikir, daha önce mevcut olan şeyi bilme ve hatırlama olup da, daha sonra kişi ile o bilgi arasına unutmanın girmiş olduğu şeyi hatırlamak demek olduğu halde... Zikri, hatırlamayı insana nasıl emretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadeyle "tefekkür edip de bilmez mi?" manası Kastedilmiştir... Husûsen, bu ifade yezzekkerü şeklinde şedde ite okunduğunda hasıi olur. Ama bu ifade şeddesiz olarak yezküru şeklinde okunursa, bununla "O, bunu1 kendisinin halinden anlayamaz mı? Çünkü herkes, kendisinin dünyada diri değilken, sonra diri hale getirildiğini bilir ve anlar" manası kastedilmiş olur. 192[192]

Allah'ın yemin etmesindeki Hikmet

Cenâb-ı Hak maksadını delil ile beyan Duyurunca, bunun peşinden birkaç tehdit getirmiştir.
1) Bu O'nun, "Rabbine hakkı için, biz onlar; da, şeytandan da elbette mahşerde toplayacağız' ayetinin ifade ettiği husustur. Yeminin
şu iki hikmeti vardır:
a) Haberi, yeminle tekid etmek, âdettir.
b) Cenâb-ı Hakk'ın Kendi ismini Resulünün ismine izafe ederek yemin etmesinde, Resulünün şanını yüceltme vardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'm, İşte o göğün ve yerin Rabbine andolsunki o (haşir)... şüphesiz ve katî bir gerçektir"
(zariyat, 23) ayetinde olduğu gibi, böylece göğün ve yerin şanını yüceltmesi gibidir. Ve'ş-Şeyatin kelimesindeki vâv' atıf vavı olabileceği gibi, maa {-ile) manasına olan vav olması da mümkündür ki maa manasında olması daha mümkündür. Buna göre mana, "Onlar, kendilerini azdıran şeytan dostlarıyla haşrolunurlar. Her kâfir, bir zincir içinde bir şeytanla beraber bulunur" şeklinde olur.
2) "Sonra onları, behemehal cehennemin etrafında dizüstü hazır tutacağız" ayetinin beyan ettiği husustur, Bu, hazır tutulma işi, onlar cehenneme sokulmadan önce olur. Sonra Cenâb-ı Hak onları, en zelil biçimde hazır bulundurur. Çünkü O, "dizüstü..." buyurmuştur. Zira, dizleri üstü çöken kimsenin şekli, ya zelil veya aciz kimsenin şeklidir.
İmdi, şayet "Bu husus, herkes için söz konusudur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ve sen her ümmeti diz çökmüş halde göreceksin"(Casye, 28) buyurmuştur. Bunun sebebi, örfün bu şekilde olmasıdır. Çünkü, krallardan bir talepte bulunan kimseler, bir gözetleme ve endişe hali olduğu, ya da kendisinden ötürü ayakta durmaya takat getiremeyecekleri o şeyin sıkıntısı onları aniden bastıracağı için, dizleri üstü çökerler.
Bu herkes için umumi bir hal olunca, daha nasıt kâfirlerin zilletlerinin çokluğunu gösterir?" denilirse, biz deriz ki: Muhtemelen bundan murad, kâfirlerin, haşr zamanından o merkezde hazır tutulmalarına kadar bu durumda olmalıdır ki, bu da onlar hakkında zilletin çokluğunu ve fazlalığını iktiza eder.
3) "Sonra her ümmetten, hangisi Rahmana karşı daha fazla âsi ve cüretkâr olmuşsa, muhakkak ve muhakkak evvelâ onu ayınp atacağız" ayetinin beyan ettiği husus. Buradaki şia kelimesi fırka, "fie" ve "taife" kelimelerinin manasında olmak üzere file vezninde bir kelimedir. Anlamı, "Tabi oldu. yani, azgınlardan bir azgına tâbi oldu da, (bir grup oluşturdu)" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Dinlerini parça parça edip de ayrı ayrı fırkalar olanlar (yok mu?) Sen hiçbir surette onlardan değilsin"(Enam, 159) buyurmuştur. Ayetten maksad ise şudur: Allah onları önce, cehennemin etrafında diz üstü hazır tutacak... Sonra da. onları birbirinden ayırdedecek. Onlardan, küfründe en fazla inatçı ve âsi olana, en büyük azâbi

---

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/386-387
192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/387

tahsis edip ayıracak. Çünkü, hem sapan hem de saptıranın azabı, başkasına uyarak sapmış olanın azabının üzerinde olmalıdır. Aynı şekilde, âsi ve serkeş olan zorbalık yapanın azabı, sırf taklitçi olanın azabı gibi değildir. Batıl lehinde şüpheler çıkaran kimsenin göreceği azâb, gafletinden dolayı ona uyan kişinin azabı gibi değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kâfir olup da Allah'ın yolundan men edenler (yok mu?), biz onların azabının üzerine, çtkarageldikleri fesatlara mukabil, bir azâb daha katıp arttırdık" {Nam, 88) ve "Onlar muhakkak ki kendi yüklerini de, o yüklerimle beraber daha nice yükleri de bizzat yükleneceklerdir" (Ankebut, 13) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, onun azabına daha şiddetli olacağını bildirmek üzere, her ümmet ve topluluk içindeki en âsi ve en günahkâr en serkeş olanı çekip alacağını, onu ayıracağını beyan buyurmuştur. Bu çekip ayırmanın faydası ise azabın aslını değil de, onun şiddetini tahsis etmek, ayırmaktır, işte bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak onların tamamı hakkında "Sonra biz ona, girip yanmaya daha çok layık olanları da, elbette çok daha iyi bileniz" buyurmuştur.

Ancak, "Topluluk, azâbda müşterek olmakla beraber, ona daha layık olanları {...)" denilebilir.

Bir önceki ifadedeki eyyühüm kelimesinin irabı hususunda alimler ihtitaf etmişlerdir. Halil'den, onun, hikâye olarak merfû olduğu; ifadenin takdirinin de, şeklinde olduğu rivayet edilmiştir. Sibeveyh ise, bu kelimenin, "sıla" olan cümlenin baştarafı düştüğü için damme üzere mebni oluduğu; bundan ötürüdür ki, cümlenin baş kısmına gelmesi halinde mu'reb olacağı ve meselâ,denileceği görüşündedir. 193[193]

Herkes Cehenneme Uğrayacak

"Sizden hiçbiriniz müstesna olmamak üzere, mutlaka cehenneme uğrayacaktır. Bu, Rabbinin üzerine kati olarak aldığı, hükmettiği birşeydir. Sonra takvaya erenleri kurtaracağız. Zalimleri ise, orada diz üstü düşmüş bir halde bırakacağız" (Meryem, 71-72).

Bil ki Allah Teâlâ daha önce, "Rabbine andolsun ki, biz onları da şeytanları da elbette mahşerde toplayacağız" (Meryem, 68) buyurup, sonra da, "Sonra onları, behemehal cehennemin etrafında dizüstü hazır tutacağız" beyanını getirince bunun peşinden "Sizden hiçbiriniz müstesna olmamak üzere, mutlaka oraya yani cehenneme uğrayacaktır" ayetini getirmiştir. 194[194]

"Müminler Cehenneme Uğramaz" Diyenler

Alimler bu hususta ihtilaf etmişler ve bazıları "Bunlardan murad, daha Önce bahsedilmiş olan kâfirlerdir. Binâenaleyh onlar önce gâib zamiri ile anlatıldı, sonra Allah onlara muhatab siğası ile hitab etti" demişlerdir. Bu görüşte olanlar şöyle söylemişlerdir: "Mü'minlerin cehenneme uğramaları mümkün (caiz) değildir. Buna şunlar delâlet eder:

1) Allah Teâlâ, "Şüphe yok ki kendileri için Bizden en güzel bir mükafaat (cennet) takdir edilmiş olanlar, işte bunlar oradan (cehennemden) uzak tutulurlar" (Enbiyâ, 101) buyurmuştur. Oradan uzak tutulanın, oraya uğradığı söylenemez.

2) Cenâb-ı Hak, "Onlar o cehennemin gizli sesini bile duymazlar" (Enbiyâ, 102) buyurmuştur. Eğer onlar cehenneme uğramış olsalardı, mutlaka onun gizli sesini duyarlardı.

3) Cenâb-ı Aflah, "Onlar o gün korkudan emindirler" (Nem-, 89) buyurmuştur. 195[195]

Herkes Uğramaz Diyenler

Ekseri, âlimler ise, "Ayetin bu ifadesi mü'min-kâfir herkes için genel bir ifâdedir. Çünkü ayette, "sizden hiçbiriniz müstesna olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır" buyurulmuş, istisna yapılmamıştır. Bu hitab, ayetteki evvelki hitabtan farklı, yeni bir hitabtır. Bunun böyle olduğuna, "Sonra takvaya erenleri kurtaracağız" cümlesi de delâlet eder. Bu, "Oraya uğrayanlardan takvaya erenleri kurtaracağız" demektir. Bu ayetin, "Sonra takvaya erenleri kurtarırız ve zâlimleri ise cehennemde diz üstü düşmüş bir hatde bırakacağız." Mutlaka insanların hepsi cehenneme uğrar" manasında oluduğunu söylemek caiz değildir. Rivayet edilen haberler (hadisler) de bu görüşe delâlet eder" demişlerdir.

---

[193] 193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/387-388

[194] 194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/389

[195] 195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/389

Alimler bu ayette bahsedilen "vürûd" (uğrama) hususunda değişik izahlar yapmışlardır:

1) Onlardan bazıları, "Vürûd, cehenneme yaklaşmaları, cehennemin kenarlarında olmaları manasınadır. Cehennemin yakını ve kenarları, hesab meydanıdır" demişler ve buna şöyle delil getirmişlerdir: "Hak Teâlâ'nın "Onlar, vâridlerinin (sakalannı-suculannı) yolladılar"(Yûsuf, 19) ayetinde bu kelime yaklaşma manasında kullanılmıştır. Malumdur ki bu vârid (uğrayan, sucu), suya rıirmemiş (yaklaşmıştır). Cenâb-ı Hak, "O (Musa) Medyen suyuna "vârid" olunca, onun kenarında (hayvanlarını) sulayan bir çok insan buldu"(Kasas, 23) buyurdu ve buradaki "vârid" olma ile yaklaşma manasını kastetti. Arapça'da, "Kafile, o beldeye yaklaştı" denilir. Bu, eğer kafile beldeye henüz girmemiş ise söylenir. Buna göre ayetin manası, "Bütün cinler ve insanlar cehennemin etrafında hazır olurlar" şeklindedir. Allah Teâlâ, "Bu, Rabbinin üzerine kati olarak aldığı, hükm ettiği birseydir" buyurur, yani "Va'id hükmünden dolayı, kesin, arttk kararlaştırılıp bitmiş birşey" demektir. Sonra Allah müttakiieri cehennemden kurtarır, yani uzaklaştırır, işte "Bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılırlar'(Enbiya, 101) ayeti ile anlatılan budur. Rivayet edilen şu hadis-i şerif de bu görüşü destekler: Hz. Peygamber, "Bedir ve Hudeybiye (savaşlarında) bulunan hiçbir müslüman cehenneme girmez" buyurdu. Bunun üzerine Hafsa (r.a) "Allah Teâlâ, "Sizden hiçbiriniz müstesna olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır" buyurmuyor mu?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "sen onu bırak. Cenâb-ı Hak "Sonra takvaya erenleri kurtaracağız" da buyurmaktadır" 196[196] demiştir. Şayet "vürûd", girmek manasına olsaydı, Hz. Hafsa'nın sorusu yerinde olmuş olurdu.

2) Vürûd, girmek manasındadır. Ayetler ve hadisler de buna delâlet etmektedir. Ayetten delillere gelince, bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduklannız üs hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz. Siz oraya vârid olacaksınız" (Enbiya, 98) ve 'Artık o bunları ateşe îrâd etmiş (götürmüştür)? vardıkları o yer ne kötü yerdir!" (Hûd 98) ayetleridir. "İşte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır" (Enbiya. ıoı> ayetide de buna delâlet eder. Çünkü uzaklaştırılmış olan kimse, şayet uzak taştın İmaret iş olsaydı yakın olacaktı. Bu da ancak, onlann daha önce ateşte olmaları durumunda söz konusu olur ve sonra da Allah onların oradan uzaklaştırırdı. Cenâb-ı Hakk'ın, "Zalimler ise, orada dizüstü düşmüş bir halde bırakacağız" ayeti de buna delâlet etmektedir. Bu ifade onların geldikleri o yerde kalacaklarına delâlet etmektedir. Onlar ateşte kalacaklarına göre, ateşe girmiş olmaları gerekir.

Hadislerden bunun delili şudur: Abdullah b. Revâha Allah Teâiâ burada girmeden bahsetti ama, çıkmadan bahsetmedi" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Ey îbn Revâha, vürûddan bahseden bu ifadeden sonraki, "sonra takvaya erenleri kurtaracağız" ifadesini oku" buyurdu. Bu İbnRevâhanın vürûddan girme manasını anladığını, Hz. Peygamber (a.s)'in de onun bu anlayışını yadırgamadığını gösterir.

Câbir (r.a)'den rivayet edildiğine göre, ona bu ayetten sorulmuş, o da şöyle demiştir: "Ben Allah'ın resulünü şöyle derken işittim: "VÜrûd girmektir, lyi-kötü herkes o cehenneme girecektir. Cehennem mü'minlere bir seriniik ve esenlik olacaktır. Hatta insanlar onun serinliğinden ötürü ürperip feryâd edeceklerdir" Bu görüşü benimseyenler şöyle derler: "Mü'minler cehenneme, kesin olarak hiçbir korku ve zarara uğramaksızın, hatta gıbta ve sevinç ile gireceklerdir. Çünkü Cenâb-ı Allah "O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez" (Enbiya, 103) buyurmuştur. Bir de âhiret mükafaat yurdu olup, teklif yurdu değildir. Gam ve hüzün ancak teklif yurdunda söz konusudur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'dan gelen sahih bir hadiste:

196[196] İnb Mâce Zühd. 33 (2/1431).

"Melekler kabirde, mükafaat ehli kimseleri cennette müjdeler. Öyleki o kimse cennetteki yerini görür ve öğrenir" 197[197] buyurulmuştur. Ölüm anındaki muayene (herşeyi görme) hali hakkındaki söz de böyledir. Binâenaleyh kendi halleri hakkında şüpheli olarak onların kıyamete gelmeleri nasıl düşünülür? Bu haller, ancak cehennemliklere tesir eder. Çünkü onlar cehennemlik ve ikâb ehli olduklarını bilmemektedirler.

Alimler, cehennemin zararının o mü'minlerden nasıl uzak olacağı konsunda ihtilaf etmişlerdir:

a) Bazıları, "Cehennem olarak İsimlendirilen o bölgenin içinde, ateşsiz bir yerin bulunması ve cehennemin derekeleri arasında geçiş yollarının bulunması imkansız değildir. Durum böyle olunca herkesin cehenneme girip, mü'minlerin o ateşsiz yerlerde, kâfirlerin ise ateşin ortasında olmaları da imkansız değildir.

b) Allah Teâlâ, cehennemin ateşini söndürür, böylece de mü'minler oradan geçerler ve cehennem, onların dışında kalanları içine alır. İbn Abbas (r.a) "O müminler o cehenneme, cehennem küpten çıkan sese benzeyen bir ses çıkardığında gelirler (vürûd)" demiştir. Cabir İbn Abdullah'dan, bu meseleyi Hz. Peygamber (s.a.s)'e sorduğunda, O'nun şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Cennetlikler cennete girdiklerinde birbirlerine" Rabbimiz bize, cehenneme vûrüd edeceğimiz (gireceğimizi) va'detmemiş miydi?" dediklerinde, onlara, "Siz oraya o cehennem sönmüş iken girdiniz (veredtümühâ)" denilir."

c) Cehennemin sıcaklığı tabii değildir. Kâfirlerin bedenlerine yapışan o parçaları, Cenâb-ı Hak onların üzerinde yakıcı ve eziyyet edici; mü'minlerin bedenlerine yapışan o parçaları, onların üzerinde tıpkı Hz. İbrahim (a.s)'de olduğu gibi, bir serinletici ve emniyet vesilesi kılar ve yapar. Bu tıpkı, aynı kırbadan, kıbti su içtiğinde, o kırbadaki suyun kana dönüşmesi, İsrailli su içtiğinde ise onun tatlı bir su olması gibidir.

Bil ki, bu izahlardan herbiri mutlaka, cehennemde azâb görenle beraber olabilmeleri için, azabla müvekkel olan melekler hakkında da söz konusudur. 198[198]

Müminlerin Uğramalarının Hikmeti

İmdi, eğer: Müminler cehenneme girdiklerinde cehennem onlar için bir azâb yeri olmadığına göre, onların o cehenneme girmelerinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, kendilerinin bundan kurtulduklarını bilip anladıklarında, bu onların sevincini ve sürürünü artırır.

2) Bu, kendilerinin düşmanı olan o müminlerin cehennemden kurtulduklarını, kendilerinin ise orada ebedi kaldıklarını gördüklerinde, cehennemliklerin keder ve pamını artırır.

3) enlikler müminlerin yanında, hatta kendi dostlarının ve kendilerini cehennemden sakındıran Ta ıprine dönüp bakmadıkları kimselerin yanında rezil ve rüsvay olacakları için, cehennemliklerin keder ve hüznünü arttırır.

4) Müminler, cehennemde o kafirlerle birlikte olduklarında onlar onları susturarak, yere baktırır. Bu da böylece, kâfirlerin kederini, müminlerin de sürürünü arttırır.

5) Müminler, cehennemlikleri haşr ve neşr ile korkutarak inzâr edip onlara bu meselenin doğruluğuna dair deliller getirdiklerinde onlar o delilleri kabul etmemişlerdi. Binâenaleyh, o müminler o kâfirlerle birlikte cehenneme girdiklerinde, müminler o kâfirlere, söyledikleri hususlarda kendilerinin sadık olduğnu; haşri ve neşri tekzib edenlerin ise yalancı olduklarını ortaya koymuş olurlar.

6) Müminler o azabı gördüklerinde bu, o müminlerin cennet nimetlerinden daha fazla haz duymalarına vesile olur. Nitekim şair, uEşya, zıtlarıyla daha fazla olarak ortaya çıkar" demiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır" (Enbiya. ıoı» beyanına tutulanlara gelince, biz onların cehenneme girmiş olduklarına delâlet eden hususlardan birisinin de bu olduğunu belirtmiştik. Hem. ânhâ (oradan) ifadesiyle, "cehennemin azabından" manası

197[197] Benzeri Buhari, Rikak,51

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/389-392

kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'm "Onun gizli sesini, 'Hustnı bile duymazlar" (Enbiya. 102) beyanı ile de bu kastedilmiştir.

"Mü'min ve muttaki kimselerin cehenneme nasıl girdikleri, sonrada oradan nasıl çıkıp da cennete gittikleri hususu, haberlerle sabit midir?" denilirse, biz deriz ki: Hesaba çekilme işinin yerde veya arzın olduğu bir mekânda olacağı, haberlerle sabittir. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "O günki yer, başka bir yere... tebdil olunacaktır" (ibramm, 48) ayeti de delâlet etmektedir. Cehennem, yere yakındır; cennet ise göktedir. Hesaba çekilme mekânında bir araya gelme işi hasıl olur. Böylece onlar oradan cehenneme girerler, sonra da Allah Teâlâ cennetlikleri yükseltir ve onları oradan kurtarır. Cehennemlikleri ise orada bırakır. "Bu, Rabbinin üzerine kati olarak aldığı, hükmettiği birşeydir" ayetinde geçen hatmen kelimesi, birisi birşeyi gerekli görüp vacib kıldığı zaman söylenilen deyiminin masdarıdır. Buradaki masdar ism-i mefûl (mahtüm) anlamındadır» Bu, Arapların tıpkı "Halku'llahi (Allah'ın mahlûku) ve "Darbu'l-esiri (esirin dövdüğü) demeleri gibidir."

İlahi cezanın aklın da vacib olduğunu söyleyenler şu şekilde istidlal etmişlerdir: 'Bu, Rabbinin üzerine kati olarak aldığı hükm ettiği birşeydir" ayeti, tehdit ve haberler cihetinden gelen şeyin, vâcib ve gerekli olduğuna delâlet eder. Çünkü 'alâ edatı vûcüb ifade eder. Sırf nakille, haberlerle sabit olan şeye ise, vâcib denilmez." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Allah'ın va'dinden cayması imkânsız otunca, bu vûcl.j gibi kabul edilir... 199[199]

Müttakilerin Cehennemden Kurtarılması

Cenâb-ı Hakk'ın, ''Sonra takvaya erenleri kurtaracağız. Zalimleri ise, bırakacağız" buyruğuna gelince, kelime, nunci, nûneccî, ve meçhul siğasıyla yuncâ şeklinde okunmuştur. Kadi şöyle der; "Ayet, vaide dair, bizim görüşümüzle bir delil teşki eder. Çünkü Allah Teâlâ, herkesin o cehenneme gireceğini beyân buyurmuş, sonra da cehennemden kurtulacakların sıfatlarını beyan etmiştir ki bunlar, müttakilerdir. Fasıklar ise muttaki değillerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, müttakilerıı. dışında kalanları, cehennemde dizüstü bırakacağını beyan buyurmuştur. Böylece, fasıkın cehennemde ebedi kalacağı sabit olmuş olur." 200[200]

Müttakinin Manası

İbn Abbas şöyle der: "Muttaki, lâ ilahe illallah sözü ile, şirkten korunmuş olan kimsedir." Bif ki İbn Abbas in söylemiş olduğu bu hüküm hakkın doğruluğuna delilin şehadet ettiği, ve gerçeğin ta kendisi olan bir hükümdür. Zira Allah ve peygamberleri tasdik eden herkes için, "O, şirkten korunmuştur" denilebilir. Böylesi kimse hakkında, "o, şirkten korunmuştur" denildiğine göre, onun hakkında, "O, müttakidir de" denilebilir. Çünkü muttaki (korunmuş) kelimesi "şirkten korunmuş" olan ifadesinin bir parçasıdır, Mürekkebin kapsamına aldığı şeyi, müfredi de içine alır (birbirinden ayrılamazlar) Böylece, büyük günah sahibinin de muttaki olduğu sabit olmuş olur. Bu sabit olunca, büyük günah sahibinin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra müttakileri kurtaracağız" cümlesinin umum oluşundan dolayı, cehennemden çıkmış olması gerekir. Böylece, kendi lehlerine zannettikleri bu ayet, görüşlerinin yanlışlğîna delâlet eden en güçlü delillerden olmuş olur.

Kadi, bu ayetin aynı zamanda, "Mükelleflerden, ne cennette ne de cehennemde olmayacak olan kimseler vardır" diyenlerin görüşlerinin, yanlış olduğuna delâletfertiğini söylemiştir. Biz, bu da zayıftır diyoruz. Çünkü ayet, Allah Teâlâ'nın, muttaki kimseleri kurtardığına delâlet eder. Halbuki ayette Allah Teâlâ'nın, onları cehennemden kurtardıktan sonra cennete gönderdiğine dair bir delâlet yoktur. Farzet ki, ayet buna delâlet etsin. Ancak ne var ki ayet, müttakilerin cennette olduklarına, zalimlerin ise cehennemde bırakıldıklarına delâlet etmektedir. Şu halde burada, bu iki kısmın dışında kalan bir üçüncü kısmın bulunması gerekir

---

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/392-393

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/393

ki, bu üçüncü kısım da, tâat ve masiyeti denk olan kısımdır. Böylece herbiri diğeriyle düşer, neticede nötr hale gelir, geriye de ne itaat, ne de isyan eden diye birşey kalmaz. Binâenaleyh şayet bu kısmın bulunması batıl olursa bu ayetin dışındaki başka bir şeyle batıl olmuş olur. Bu sebepl bu ayet, Kadi'nın iddia ettiği hasr manasına delâlet etmez. Bazı Mu'tezile alimleri, ilahi vaid ve tehdit hususunda, Hak Teâfâ'nın, "Zalimleri ise, orada âizüstü düşmüş bir halde bırakacağız" ifadesine tutunmuşlardır. Halbuki, ez-zâlimin lafzı, başında harf-i tarifin bulunduğu bir çoğul kelimedir. Binâenaleyh, bu kelime umumilik ifade eder. Umumi lafızlara tutunma hakkındaki sözümüz ise, bu kitabta defalarca geçmiştir. Ayetteki cisiyyâ kelimesine gelince, Keşşaf sahibi, O'nun, "Zalimleri ise, orada dizüstü düşmüş bir halde bırakacağız" cümlesinin yukarda bahsedilen "vürüd" ifadesiyle kastedil menin, onların cehenneminin etrafında dizüstü çökmüş olmaları; müminlerin ise, cehennemden kurtarıldıktan sonra cennete girerek kafirlerden ayrıldıklarına; kafirlerin ise bulundukları yerde, dizüstü çökmüş olarak kalakaldıklarına bir delif olduğunu söylemiştir. 201[201]

Ayetler Karşısında Kâfirler

"Kendilerine açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman kâfirler mü'minlere: "iki fırkadan hangisi makamca daha hayırlı, meclis ve topluluk bakımından daha güzeldir" dediler"(Meryem, 73). 202[202]

Kâfirlerin Dünya Hayatındaki Değerlendirmeleri

Bil ki Allah Teâlâ, öldükten sonra diriltilmeyi kabul etmeyen Kureyş müşriklerinin aleyhine, delil getirince bunun peşinden, bahsi geçen kimselerin, Cenâb-ı Hakk'ın hüccetine karşı şu sözle muarazada bulunduklarına dair vaidini getirmiştir: "Şayet siz hak, biz de batıl üzere bulunsaydık, o zaman sizin dünyadaki haliniz, bizimkinden daha güzel ve daha hoş olurdu. Çünkü, kendisinin samimi ve ihlaslı dostlarını azaba ve zillete düşürmesi, kendisine hizmetten yüz çevirmiş olan düşmanlarına ise izzet ve rahatlık vermesi, Hakîm olan zâta yakışmaz... Durum, bunun aksine olunca, kâfirler, nimet rahatlık ve hükümran olma hali içinde; müminler ise o zaman, korku ve zillet içinde idiler. İşte bu da, hakkın ve doğrunun, müminlerle birlikte olmadığına oelâlet eder. Onların bu konudaki şüphelerinin neticesi budur. Bunun bir benzeri de, "Eğer (iman) bir hayır olsaydı, bizden evvel ona kusamazlardı" (ahimi, 11) ayetidir. Rivayet olunduğuna göre kafirler, saçlarım tarıyor, yağlanıyor güzel koku sürünüyor ve övünebilecekleri zinetlerle zinetleniyor; sonra da müslümanlann •akirlerine karşı böbürlenerek kendilerinin Allah katında, müminlerden daha değerli oiduklaını iddia ediyorlardı... Geriye, ayette ilgili şu iki bahis kalmaktadır:
Birinci bahis: Ayetteki "açık açık ayetlerimiz" ifadesi hakkında şu açıklamalar yapılabilir:
a) Bu, "Lafızları tertil üzere okunan manaları, ya muhkem oldukları için, veyahutta peşinden muhkem ayetlerin beyânının, yada Hz. Peygamberin sözlü ya da fiili otarak açıklamasının geldiği müteşabih ayetler olarak açık seçik biçimde" demektir.
b) "Kendileriyle tehaddide bulunulan ve hiçkimsenin kendilerine muarazada bulunamadığı, i'câzı apaçık bir biçimde..." demektir.
c) Meselâ, Cenâb-t Hakk'ın, hasrın isbatı husussundaki, 'İnsan düşünmez mi ki onu daha evvel ve o, birşey değilken kendisini hakikaten biz yarattık"(Meryem. 67) beyanı gibi, kendisi hakkında bir soru sorulamayan ve kendisine itirazda bulunulamayan apaçık deliller olarak" demektir.
İkinci bahis: İbn Kesir, durdurma ve ikamet ettirme yeri anlamında olarak mimin dammesiyle mukâmen şeklinde okurken, diğerleri mimin fethasıyla, "durma mahalli" anlamında olarak, makâmen şeklinde okumuşlardır, (Nediyy) kelimesinin anlamı ise, 'meclis" demektir... Nitekim

---

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/393-394
202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/394

Arabca'da nediyy ve nâdi ayın anlamdadır. Bu kelimenin çoğulu, endiye'dir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Toplantı yerinizde meşru olmayanı yapacak mısınız?" (Ankabut. 29) "O vakit, meclisini da'vet etsin" vsi*. 17) ayetleri de bunun gibidir. Nitekim birtakım kimseleri bir araya getirdiğinde denilir Mekkedeki "Daru'n-nedve" de aynı manadadır ki müşriklerin toplandığı meclise verilen ad idi.
Daha sonra Cenâb-ı Hak onların bu şüphesine, şu ifadeyle cevap vermiştir. 203[203]

Önceki Kavimlerden Alınacak İbret

"Biz onlardan evvel nice asırlar helak ettik ki onlar, mal ve metâca da, gösterişçe de daha güzediler"
(Meryem, 74).
Bu cevabı şu şekilde açıklayabiliriz: "Cenâb-ı Hak dünyada, sizden daha çok nimet verdiği kimseleri de imha etmiştir. Şu halde, insan için dünyada hasıl olan nimetler, o kimsenin Allah'ın dostu olduğuna delâlet etmiş olsaydı, o zaman, Allah'ın sevdiği insanlara bu dünyada herhangi bir keder ve üzüntünün dokunmaması ve Allah'ın, bu dünyada kendilerine nimet verdiği kimselerden hiçbirini helak etmemesi gerekirdi. O, onları helak ettiğine göre bu durum, ya "Dünyalık elde eden, Allah'ın dostudur" şeklindeki birinci mukaddimenin yanlışlığına, yahutta, "Allah'ın dostlarına bir gam ve hüzün dokunmaz" şeklindeki ikinci mukaddimenin yanlılığına delâlet eder. Her iki duruma göre de, ileri sürmüş olduğumuz şüphe geçersiz olur."
Geriye lafızların tefsirini yapma hususu kalmıştır. Buna göre biz diyoruz ki: Her asırdaki kimseler, kendilerinden sonra gelenler için, bir kuşaktır, nesildir "karn" dır. Çünkü onlar, onlardan önce yaşamışlardır. Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, mahallen mansûb olarak kem kelimesinin sıfatıdır. Baksana sen, şayet hum zamirini getirmeseydin, o zaman ahsenu kelimesinin, sıfat olarak mansûb olması gerekirdi. Esâs ev eşyası anlamındadır. 204[204]

Ri'yen Kelimesindeki Kıraatlar

Ri'yen kelimesine gelince, bu şu beş şekilde okunmuştur. Çünkü bu kelime ya noktasız olarak vâ ile, ya da noktalı olarak zâ ile okunur.
Birincisine gelince, bu kelimede ya hemze ve yâ bir arada zikredilir, veyahut sadece yâ ile yetinilir. Bu kelimede hem yânın hem de hemzenin birilkte zikredilmesi halinde, şu iki izah yapılabilir:
a) Bu kelime;ya kendisinden sonra ya bulunan sakin bir hemze ile (Ri'yen) şeklinde okunur. Bu durumda kelimenin manası, "görünümce,şekilce" demek olur. Bu, ifadesinden olmak üzere, ism-İ mefûl manasında bir masdardır.
b) Harflerin yeri değiştirilerek, (kalb), ketimenin (Rİen) şeklinde okunmasıdır. Bu, tıpkı Arapların (Re'yun) kelimesini, (Râ'in) şeklinde söylemeleri gibidir... Sadece yâ ile yetindiğimizde bu bazan, hemzenin yâ'ya çevrilip yâ'nın da yâ'ya idğam ile şeddeli yâ ile olmak üzere; ya da, nimet ve refah anlamına gelen (er'reyyu) kelimesinden olmak üzere (Reyyen) şeklinde okuruz. Bu durumda bu kelime Arapların, (nimetlere garkolmuş) deyimlerinden alınmış olur. İkincisine gelince, hemze hazfedilerek, sırf yâ iie okumadır. Bunun izahı şöyledir: Maklûb olan b; (Rien) kelimesinden, hemzenin hazfedilip, harekesi, kendisinden önce bulunan sakin yâ'ya kesilmek suretiyle hafifletilmesidir. Bu kelimenin şeklinde okunmasına gelince bu, toplamak, biraraya getirmek anlamına gelen (ez-zeyyu) kelimesinden müştakdır. Çünkü "bir araya getirilmiş güzellikler, anlamındadır. Buna göre mana, "Bunlardan güzellerini de imha ettik" şeklinde olur. Allah en iyisini bilendir. 205[205]

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/395-396
204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/396
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/396-397

İnsanların Akıbeti

"De ki: "Kim sapıklık içinde ise, Rahman (Allah), onun (İpini-miiNe uzattıkça uzatır. Nihayet va'dolunduğu şeyleri -ya azabı, ya kıyameii-gördükleri zaman artık kimin yeri kötü, kimin ordusu daha zayıf, bilecekler. Allah hidayeti kabul edenlerin hidayetini artırır. Baki olan salih ameller, Rabbinin katında sevabca daha hayırlıdır, akıbetçe de daha hayırlıdır"(Meryem, 75-76).

Bil ki, bu o şüphenin ikinci cevabıdır. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Farzedelim ki, dünyada nimetlere gark olmuş olan bu sapığın, Cenâb-ı Hak, uzun müddet büyük nimetlere de nail olabilmesi için, ecelini uzatmış, ona belli bir süre tanımış olsun. Ama, böylesi kimseler mutlaka, ya dünyada bir azâbla, veyahutta ahirette büyük bir azâbla yüzyüze gelirler. Böylece de onlar, dünya nimetlerinin kendilerini o azâbtankurtarmadığını anlatırlar. Allah Teâlâ'nın sözü, onların (75. ayette geçen) sözlerini; sözü ise sözlerinin mukabili olarak şerdolunmuştur. Böylece Allah, onların dünyada mevki sahibi olmaları sebebiyle, kendilerinin daha üstün olduklarını zannetseler de, sonraları işin bunun zıddı olduğunu ve daha kötü durumda olduklarını anlayacaklarını, beyan etmiştir.

Çünkü cehennemden daha kötü bir yer ve hesap hususunda da, sıkıştırılmaktan, iğneden ipliğe sorulmaktan daha kötü bir ha! bulunmaz.

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince, onlar dünyada kendi ordu ve cemaatlerinin fayda sağlayacağını sanmışlardır. Ama onlar, ahirette kendileri için bir yardımcının bulunmadığını gördüklerinde kendilerinin, dünyada iddia ettiği şeyler hususunda yanılmış olduklarını anlarlar. 206[206]

Bazı Lügavi Açıklamalar

Geriye, ayetlerin ihtiva ettiği lafızları incelemek kalmıştır. Bu birkaç bakımdan yapılabilir:

a) ifadesi, "Allah onun Ömrünü uzattı. Ömrü hususunda ona zaman tanıdı" demektir. Böylece bu ifade, bunun vâcib olduğunu ve sapıkların mazeretlerini sona erdirmek için, mutlaka yapılması gereken birşey olduğunu bildirmek maksadıyla, emir sığasında getirilmiştir. Kıyamette onlara, "Size iyice düşünecek kimsenin düşünmesine imkân verecek, aklım başına toplayacak kadar ömür vermedik mi?" (Fatır. 37) denilir. Bu tıpkı, "O kâfirler kendilerine mühlet vermemizi nefisleri için sakın hayırlı sanmasınlar. Onlara fırsat verişimiz, ancak (günahı) artırmaları içindir" (au . 178) ayeti gibidir.

b) Ayetteki "Ya azab, ya kıyamet" ifadesi, ayette bahsedilen azab üe, kıyametten önce olacak bir azabın kastedildiğine delâlet eder. Çünkü ayetteki "ya kıyamet" ifadesi ile kıyamet günü kastedilmiştir. Kıyamet gününden önce olacak o azab ile, ya kabir azabı, yahut da insanların ölürken görüp müşahede ettikleri azab kastedilmiş olabilir. Çünkü insanlar ölüm anında, hakettikleri şeyi anlayıp görürler. Yine bu azabla, onların dünyadaki hallerinin, izzetten (şereften) zelilliğe, zenginlikten fakirliğe, sıhhatten hastalığa, emniyetten korkuya dönüşmesinin kasdedilmiş olması da mümkündür. Yine bununla mü'minlerin onlara hükümran kılınması, yahut da Bedir Günü kafirlerin başına gelen hezimetin kastedilmiş olması da mümkündür. Ayet hakkında bütün bu izahlar yapılmıştır. 207[207]

Hidayet Ehlinin Hidayetinin Artırılması

Bil ki Allah Teâlâ bundan sonra, yukarıda bahsedilenler ile kâfirlere muamele ettiği gibi, aynı şekilde hidayete ermiş mü'minlerin de hidayetini artırdığını beyân buyurmuştur. Bil ki biz bunun böyle oluşunu aklen de izah edebilir ve şöyle deriz: Bazı hidayete erme çeşitlerinin

---

206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/397-398

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/398

bazı şartlara bağlanmış olması uzak bir ihtimal değildir.

Çünkü hidayete erme, neticede ilme dayanır. İlmin, bazısının bazısına bağlı olması imkansız değildir. Binâenaleyh şart olan hidayetle doğru yolu bulan, meşrut olan (ona bağlı olan) hidayetin verilmesine de müsait hale gelir. Böylece de Hak Teâlâ'nın, "Allah hidayeti kabul edenlerin hidayetlerini artırır" beyanı yerinde olmuş olur. Bunun misâli şöyledir: iman, hidayettir. İmandaki ihlas ise, hidayete ilave birşeydir. İhlası elde etmek ise ancak imanı elde ettikten sonra mümkün olur. Binâenaleyh kim iman ile hidayete ererse, Allah o kimseye ihlası vererek, hidayetini artırır.

Bu, biz ayetteki bu ifadeyi zahiri manasına aldığımızda söz konusudur. Bazı kimseler bu ifadeyi, "mükafatı artırma, fazla mükafat verme" manasına tefsir ederek, "Allah, hidayete eren kimselere hidayetlerine karşılık fazla mükafat verir" demişlerdir. Bazı kimselerde bu fazlalığı ve artırmayı, imana dayalı olan ibadetleri (yapma fırsatı verme) manasına tefsir etmişlerdir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki yezîdü (artırır) kelimesi, bir önceki ayette geçen (uzattıkça uzatsın) kelimesi üzerine atıftır. Çünkü bu önceki ifade haber mahallinde olup, takdiri, "Kim sapıklık içinde olursa, Rahman ona mühlet verir ve artırır, yani mühlet vermek suretiyle onları kendi başlarına bırakarak onların sapıklıklarını; hidayete erenleri de, muvaffak kılmak suretiyle, hidayetlerini artırır" şeklindedir. 208[208]

Bekaya Ait İşler Daha Hayırlıdır

Cenâb-ı Hak daha sonra, hidayete eren kimselerin içinde bulundukların halin neticede kendilerine fayda vereceğini beyan buyurarak, "Baki olan sâlih ameller, Rabbinin katında sevebca daha hayırlıdır" buyurmuştur. Bu böyledir. Zira hidayete eren kimselerin üzerinde oldukların şey, kendisini sonsuz ve büyük bir menfaatin takibettiği, sonlu ve az bir zarar; sapıkların üzerinde olduğu şey ise, peşisıra büyük ve sonsuz bir zarar gelecek olan, sonlu ve az bir menfaattir. Birincisinin daha hayırlı olduğunu herkes açıkça anlar ve kolayca bilir. İşte böylece onların dayandıkları şüpheleri sakıt olur. 209[209]

Bakıyat-ı Salihat

Alimler ayetteki "Baki olan salih ameller" ifadesi ile ne murad edildiği hususunda değişik izahlar yapmışlardır. Bu cümleden olarak muhakkik alimler, bunun "irran" olduğunu, faydası devamlı ve sonsuz olduğu için salih amellerin bâkilik ile tavsif edildiğini söylemişlerdir. Bazı alimler de, bununla bir kısım ibadetlerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bu görüşte olanların bir kısmı, bununla büyük mükafatlı ibadetleri zikretmişlerdir.

Böylece onların bazısı, namazı; bazısı, tesbîhi zikretmişlerdir. Ebu'd-Derdâ | r.a)'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir. Birgün Hz. Peygamber (s.a.s) oturdu ve eline kuru bir çubuk olarak, (önündeki) yaprakları onunla süpürerek şöyle dedi:

"Hiç. şüphesiz "Lâilahe MaİJahu vaîlahu ekber ve SübhanaîÎah" (AHahdan başka ilah yoktur. Allah en büyüktür. Allah'ı takdis ve teşbih ederiz) ifadesi, rüzgarın şu ağacın yapraklarını döküp yokettiği gibi, (İnsanın) hatalarını siler süpürür. Ey Ebu'd-Derda, seninle o kelimeler arasına (ölüm) engeli girmezden önce, onları al (çok-çok söyle). Çünkü onlar, baki olan sâlih amellerdir ve onlar cennet hazinelerindendir"210[210] Ebu'd-Derda (r.a) şöyle derdi: "Ben onları ezberledim ve onları öyle çok söylüyordum ki tanımayan birisi beni gördüğünde, deli sanırdı."

Birinci görüş daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hak onları, mükafatları devamlı ve sonsuz olması açısından "bâkiyat" diye tavsif etmiştir. Binâenaleyh ibadetlerin bir kısmı, her ne kadar sevabca diğerlerinden daha noksan ise de, devamlılık hususunda hepsi müşterektir. Bu sebeble bütün ibadetler, neticelerine, yani mükafaatlarına nazaran, baki ve salihtirler.

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/398-399

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/399

210[210] Kenzu'l-Ummal, 1/2033.

Cenâb-ı Atlah sonra, o ibadetlerin, "Sevabca daha hayırlı, akıbetceİjnereddan) daha hayırlı" olduğunu haber vermiştir. "Daha hayırlı" sözü ancak, birşey başkasından daha hayırlı olduğu zaman söylenebilecek birşeydir. O halde bununla, "BU, kâfirlerin makam itibarı ile daha hayırlı, meclis ve topluluk bakımından daha güzel zannettikleri şeyden daha hayırlıdır" manası kastedilmiştir, [211][211]

Rabbine Karşı Başkalarının Durumu

"Ayetlerimizi inkar eden ve "Bana elbette ma! ve evlâd verilecek" diyen adamı gördün mü? O gayba mı vâkıf oldu, yoksa Rahman katından bir ahid mi aldı" Hayır öyle değil! Biz onun söyleyegeldiği (sözü) yazacak ve azabını da uzattıkça uzatacağız. Onun söyler olduğu şeye Biz mirasçı olacağız ve o, Bize tek başına gelecek"
(Meryem, 77-80).
Bil ki Allah Teâlâ ilk önce, öldükten sona dirilmenin doğruluğuna dair deliller zikredip sonra inkarcıların şüphelerini zikredince ve onlara gerekli cevabi verince, burada da onların haşr ile ilgili inancı tenkid etmek için, alaylı bir üslûpla söyledikleri şeylere yer vererek, "Ayetlerimizi inkâr eden ve ''Bana- elbette mal ve evlâd verilecek" diyen adamı gördün mü?" buyurmuştur.
Hamza ve Kisâi laİj kelimesini vulden diye okurlar ki "çocuklar" manasına cemidir. Nasıl ki esed (aslan) kelimesinin cemi üsd gelir. Yahya b. Ya'mer'in bu kelimeyi kesre ile vilden şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. [212][212]

Ayetin Nüzul Sebebi

Hasan el-Basri'den bu ayetin, Velid b. Muğire hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Halbuki meşhur olan, bu ayetin As b. Vâil hakkında nazil olmuş olduğudur. Habbâb b. el-Eret (r.a) şöyle demiştir: "Benim As b. Vâ'U'den alacağım vardı. Borcumu ondan istedim. O, "Hayır, Hz. Muhammed (s.a.s)'i inkâr etmedikçe vermem" dedi. Bunun üzerine ben, "Kesinlikle hayır! Ben Hz. Muhammed (s.a.s)'i ne sağlığımda, ne ölürken, ne öldükten sonra dirildiğimde inkâr etmem" dedim. As t b. Vâil: "Ben öldüğümde yeniden mi diriltileceğim?" dedi. Ben, "Evet" dedim. Bunun üzerine o, "Öldükten sonra yeniden dirittildiğimde ve sen bana geldiğinde, orada benim malım ve çocuklarım da olur. İşte borcunu o zaman veririm" dedi.
Şu rivayet de yapılmıştır: "Habbâb (r.a),As b. Vâil için, bir takı yaptı. As, Habbâb'dan onu vermesini istedi. Habbâb da onun ücretini isteyince O: "sizler öldükten sonra diriltileceğinizi, cennette altın, gümüş ve ipek bulunduğunu iddia ediyorsunuz. Binâenaleyh ben bunun ücretini orada veririm. Çünkü orada bana da mal ve evlâd verilecek" dedi. Cenâb-ı Hak onun bu sözüne, "Ogaybamt vâkıf oldu, yoksa Rahman katından bir ahid mi aldı?" diye cevap vermiştir. Keşşaf Sahibi şöyle der: "Ayetteki bu ifade, Arapların bir kimse dağ başına tırmanıp çıktığında kullandıkları (Dağa çıktı) deyimlerinden alınmadır. Yine ona hakim oldu, galip oldu, mâlik oldu" manasında "O, bu işin matla'ına uğradı denilir. Bu kelime hakkında tercihe şayan olan, şu mananın verilmesidir: O, sadece tek ve kahhâr olan Allah'ın sahib olduğu gayb ilmine ulaştı da, şan ve makamını böylesine mi yüceltti." Yahut bunun manası, "Onun Kendisinde olduğunu iddia ettiği şeye, ancak iki şeyle, yani ya gaybı bilmekle, yahut da gaybı bilenden alınan bir söz (ahd) ile ulaşılabilir. Binâenaleyh sen ona bunlardan hangisi ile ulaştın bakalım!" şeklindedir. "Ahd"in, kelime-i şehâdet manasına geldiği de söylenmiştir, Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onun daha evvel yaptığı salih bir ameli mi var ki. bu salih amel sayesinde söylediği şeyi ümid ediyor."
Daha sonra CenâtH Hak, onun halinin, iddiasının tam zıddına olduğunu bildirerek, kellâ! "Hayır öyle değil" buyurmuştur. Bu kelime, red ifade eden bir lafızdır. Bu, onun hatalı olduğuna dikkat çekmektedir. Yani "O söylediği ve umduğu şeyde hatalıdır" denilmektedir.

---

[211][211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/399-400
[212][212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/400-401

İmdi, eğer, "O, bir söz atmaya dursun, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır" (Kât, ıaj ayetinde beyan buyurulduğu gibi, söylenen söz ve yapılan şey anında {kâtib meieklerce) yazıldığı halde, burada niçin Cenâb-ı Allah gelecek zaman siğası ile, "yazacağız" buyurmuştur?" denilirse, deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bizim yazdığımız, onun tarafından anlaşılacak ve bilinecektir.

b) Suçluyu tehdid eden, ona, her ne kadar o anda ondan intikam alma, onu cezalandırma arzusu taşıyor ise de, "Senden intikam alacağım" der. Onun bu söz ile gayesi, sırf tehdiddir. İşte burada da böyledir.

Ayetteki"Onun azabını da uzattıkça uzatırız" ifadesi, "Onun hakettiği azabı, uzatır ve artırırız. Azabının zamanını katlarız" demektir. Arapça'da medde ve emedde fiilleri aynı manaya kullanılır. Buna, Hz. Ali'nin bunu, nûn'un zammesi ile şeklinde kıraati de delildir.

Hak Teâlânın "'Onun söyler olduğu şeye Biz mirasa olacağız" beyanı "va'dettiği malı ve evlâdı Kendisinden silinip kaybolup gider, böylece tıpkı miras malının onu miras bırakan (ölmüş olan) kişiye dönmesi imkansız olduğu gibi onun malı ve evlâdı da kalmaz demektir. Ahirette bunlar onun elinden çekilip alınınca, o yapayalnız kalır. İşte Cenâb-ı hak bundan ötürü, "O, Bize tek başına gelecektir" buyurmuştur Binâenaleyh onun ahirette malı ve evlâdı ile birlikte olması söz konusu değildir. Nitekim bir başka ayette Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi (ahirette de) yapayalnız, teker teker huzurumuza geleceksiniz" (En'am, 94) buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 213[213]

Müşriklerin Akıbeti

"Onlar kendileri için bir izzet olsun diye, Aİlah'dan başka tanrılar edindiler. Hayır öyle değil. O (tanrıları) onların tapmalarım reddedecek ve onların aleyhine dönecekler. Görmedin mi Biz, kâfirlerin basma, kendilerini alabildiğine teşvik ve ifsad eden şeytanları gönderdik. Şu halde sen onlara karşı acele etme. Biz ancak onların (günlerini) sayıyoruz. Müttakileri Rahman (Allah'ın) huzuruna bir hayat olarak toplayacağımız ve günahkârları susuz olarak cehenneme süreceğimiz gün, Rahman'm nezdinden bir ahd almış olanlardan başkaları şefaata mâlik olamayacaklardır" (Meryem. 01-87).

Bil ki Allah Teâlâ haşr ve neşr meselesi hususunu beyan edince, şu anda putlara tapmayı reddetme konusunu ele alıp, putperestlerin o putları Allah katında şefaatçi ve helakten kurtaran yardımcı olsunlar, kendilerine şeref kazandırsınlar diye ilah edindiklerini beyân buyurmuştur. Sonra da bu hususu ^ "Hayır öyle değil" diyerek cevaplamıştır. Bu, onlara karşı bir red ve onların o ilahları sayesinde şeref kazanacaklarını kabul etmemedir. İbn Nüheyk bu kelimeyi kütlen onların hepsi" şeklinde okumuştur ki bu, "Onların hepsi, bu putlara ibadet etmek suretiyle kâfir olacaklar" demektir. İbn Cinni'nin "el-muhteseb" adlı eserinde, bu ifade kâfin fethası ve tenvin ile kellen şeklinde yer almıştır. O, bunun, "Bütün bu iıikad ve görüşler bir "Keli" (yük ve meşakkattir" manasında olduğunu söylemiştir. Keşşaf Sahibi şöyle der: "Eğer bu rivayet doğru ise, bu yine red manasına olan keliâ lafzı olmuş olur. Ama bu kelime üzerinde vakıf yapan, tıpkı "Kavâriren" (insan -&> kelimesinde olduğu gibi, bunun elifini nûn'a çevirir (tenvinli okur)."

Alimler reddedecekler fiilinin failin, ibadet edenler mi, yoksa ibâdet edilen (putlar) mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, failin ibadet edilenler (putlar) olduğunu söylerlerken, bazıları da bununla Cenâb-ı Hakk'ın melekleri kastettiğini, çünkü âhirette meleklerin, onların (kendilerine yaptıktan) ibadetleri kabul etmeyeceklerini, onlardan uzak durup, onlarla davalaşacaklarınt söylemiştir. Cenâb-ı Allah'ın, uBunlar mı size tapıyorlardı?"(Sete, 4oj ayetiyle anlatılan husus budur.

Diğer bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ kıyamet günü putlara can verir. Böylece onlar kendilerine tapanları azarlar ve onlardan uzak olduklarını bildirirler. İşte bu, o kâfirler için en büyük pişmanlık anı olur." Bazı kimseler de bu fiilin failinin, ibadet edenler olduğunu söyleyerek, "O müşrikler kıyamet günü putlara taptıklarını kabul etmezler. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, "Sonra onların (baş vuracakları) fitne (çare) ancak şöyle demeleri oldu: "Rabbimiz Allah'a andederiz ki biz müşriklerden değildik"(Enam,23) buyurarak beyan etmiştir. Ayetteki "(Onlar) onların aleyhlerine dönecekler" ifadesini Cenâb-ı Hak, onların "Kendileri için izzet" ummalarına mukabil getirmiştir. İzzetin zıddı, zillet ve aşağılıktır. Yani onların aleyhine, ümid ettiklerinin ve istediklerinin zıddı tahakkuk eder. Buna göre sanki: "O putların o izzetleri değil, zilletleri onlar aleyhine tahakkuk eder. Yahut da onlar, onlara karşı düşman olurlar" denilmek istenmiştir 'Zıdd' keimesL "yardımcı" manasınadır. Nitekim Arapça'da "yardımcılarımız" manasında denilir. Buna göre "avn" (yardım), "zıdd" lafzı ile ifade edilmiş olur. Çünkü o, karşındaki aleyhine sana yardım etmek suretiyle, ona muhalif, düşman ve zıd olmuştur. Buna göre eğer, "bu kelime niçin müfred olarak getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki- Hz. Peygamber (s.a.s)'in Onlar, kendileri dışındakilere karşı tek eldirler"214[214] hadisindeki "el" kelimesi de müfreddir. Aşın intizamlannc1- ve aralarındaki muvafakattan ötürü, sözleri birbirine uyduğu için onlar tek bir şey gibidirler. İlahların onların aleyhine yardımcı olmalarının manası, kâfirlerin cehennemin yakıtı ve kütüğü olmalarıdır. Bir de onlar, putfara ibadet ettikleri için bu azabı haketmişlerdir. 215[215]

---

[213][213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/401-402

Müşriklerin Dünyada Şeytanlarıyla İlişkileri

Bil ki Allah Teâlâ, o kafirlerin âhirette putları ile olan haierinden bahsedince, bandan sonra onların dünyada şeytanları ile olan durumlarından bahsetmiştir. Çünkü onlar herşeyi o şeytanlarına sorar, onlara boyun eğer ve onların emirlerini dinlerler, işte bundan öîürü Cenah ı Hak. "Biz kâfirlerin başına, kendilerini fiğine teşvik ve ifsâd eden şeytanları gönderdik" buyurmuşîur, Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 216[216]

Şeytanların Rolü Hakkında Mu'tezlle İle Tartışma

Birinci Mesele

Ehl-i Sünnet alimleri, Allah Teâtâ'nın bütün herşeyi irade ettiğine dâir bu ayeti delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Falancayı falancaya saldım, gönderdim" ifadesi, Arap-çg'dg, "onu ona hükümran kılmayı irade etti" manasında, "onu ona musallat kıldı" Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Besmele çek ve köpeğini (av üzerine) gönder"217[217] buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ayetteki, "Biz kâfirlerin başına... şeytanları irsal ettik (gönderdik)" ifadesi, Allah Teâlâ'nın, şeytanların kâfirlere hükümrân olmasını istediği için, onlan onlara hükümran kıldığını gösterir ki, bu da bizim maksadımızı ortaya kor. Hem sonra bu husus ayetteki, "Kendilerini alabildiğine teşvik ve ifsâd eden" ifadesiyle de desteklenir. Çünkü bu, "Biz, şeytanlar onları alabildiğine teşvik ve ifsâd etsinler diye, şeytanları kâfirler üzerine salıverdik" demektir. Yine bu husus Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların İçinden gücünün yettiği kimseleri sesinle yerinden oynat (Ey iblis)"(isrâ. 64) ayetiyle de kuvvet kazanır."
Kâdİ şöyle der: "Ayetin lafzı, Allah'ın peygamberlere, ümmetlerine iletebilecekleri bir peygamberliği yüklemek suretiyle peygamber gönderdiği gibi, şeytanları da kâfirlere göndermiş olmasını gerektirir. Binâenaleyh o göndermede, şeytanlann tabii vasfı olan igvânın bulunması gerekir. O zaman da kâfirlerin o şeytanların sözlerini kabul edip, onlara itaat etmeleri gerekmiş olur. Bunun böyîe olduğunu söylemek ise küfürdür. Bir diğer şaşılacak hususda Cebriyenin bu ayete tutunmasıdır. Çünkü onlara göre kâfirin sapıklığı, Cenâb-ı Hakk'tn onda küfrü yaratıp, takdir etmiş olması hasebiyle, AHah'dandır. Binâenaleyh şeytanın

---

[214] İnb Mâce. diyat, 31 (2/895)
[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/402-404
[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/404
[217] Benzeri. Buhâri, Zebâîh. 2-3; MÜrtm, Sayd, 1-3 {3/1529-1530).

bunda bir tesiri yoktur. Ayetin lafzını böyle zahiri manasına hamletmek mümkün olmayınca onu te'vil etmek gerekir. Binâenaleyh biz bu lafzı "Allah Teâlâ "şeytanları ile kâfirleri başbaşa oıraktı ve oniarın şeytanların ıgvâsından menetmedi, korumadı" manasına hamlederiz. İste bu başbaşa bırakma işi, mecazi olarak 'irsal" (gönderme, üzerlerine salma; il edilmiştir.
Bu tıpkı bir kimsenin köpeğini, komşusunun evine girmekten alıkoymadığı zaman, bununla o insanlara eziyet etmeyi murad etmemiş olsa bile, "O köpeğini falancanın üzerine gönderdi" denilir. Bu başbaşa bırakma işinde, onlara bir sıkıntı olmasından dolayı her ne kadar bir şiddet bulunsa bile, onlar şeytanın sözlerini (vesveselerini) kabul etmeyebilirler. Binâenaleyh onların kabul etmemeden ötürü kazanacakları mükafat da büyük olur. Bunun böyle oluşunun delili, "İş olup bitince şeytan der ki: "... Benim sizin üzerinizde hiçbir hükmüm ve nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz. O halde kusuru bana yükiemeyin. kendinizi kınayın"(ibrahim, 22) ayetidir. "Kâdi'nin sözünün hepsi budur.
Biz onun, "Bu ayeti zahiri manasına hamletmek mümkün değildir, Çünkü ayetteki, "Şeytanları irsal ettik (gönderdik)" ifadesi, "Şayet Allah şeytanları, kafirlere göndermiş olsaydı, kâfirler şeytanların sözünü dinlemek suretiyle onlara itaat ederlerdi" demektir şeklindeki iddiasını kabul etmediğimizi söylüyoruz. Biz diyoruz ki: Allah Teâlâ şeytanları kâfirlere (vazifeli olarak) göndermedi, aksine oniarı onların üzerine salıverdi. Onları onlara irsaletmek, "onları onlara hükümran kılmayı istediği için, onları onlara musallat kılmak" demektir. Binâenaleyh onları onlara gönderme* başka, musallat kılmak başkadır. Kâdi'nin, "Kafirin sapıklığı Allah'dan olmuş olur. O zaman bunda şeytanın ne tesiri var" şeklindeki sözüne karşı biz deriz ki: Niçin şöyle denilemesin: "Şeytanın o kâfirlere vesvesesini ulaştırması, onu dinleyenin anlayışının sağlıklı olması şartı ile, o kimsenin kalbinde bu sapıklığa sebeb olmuştur, Çünkü şeytanın konuşması (vesvesesi), Ailah Teâlâ'nın o konuşmayı yaratmasından ötürüdür. Binâenaleyh kâfirin kalbinde meydana gelen o sapıklık, işte bu iki açıdan, nem şeytana hem de Allah'a nisbet edilebilir. Kâdi'nin, "Ayetteki "irsal" ile, kâfirlerle şeytanların başbaşa bırakılmaları manasının kastedilmesi njçin caiz olmasın?" şeklindeki iddiasına karşı deriz ki: Cenâb-ı Hak, şeytanlarla kâfirleri başbaşa bıraktığı gibi, şeytanlarla peygamberleri de başbaşa bırakmıştır. Ama Allah Teâlâ, şeytanları kâfirler üzerine salıverdiğini ayette özellikle belirtmiştir. Binâenaleyh bu sözün burada ilave bir mana ifade etmesi gerekir. Bir de Hak Teâlâ'nın, "{Şeytanlar) onları alabildiğine teşvik ve ifsâd ederler" ifadesi, adeta bu göndermenin maksadını anlatmaktadır. Binâenaleyh bu teşvik ve ifsâd işini, Cenâb-ı Hakk'ın bizzat irâde etmiş olması gerekir. İşte ayetle bu mana kastedildiğine göre, elde etmek istediğimiz sonuç çıkmaktadır. Bu konuda söylenecek söz budur. Allah en iyi bilendir. 218[218]

İkinci Mesele

İbn Abbas şöyte demektedir: ifadesi, "Onlar onları, günaha düşürmek için alabildiğine tahrik ve teşvik ederler" demektir. Bu ayet-i kerime, Kur'ân ite istihza edenler hakkında nazil olmuştur ki bu kimseler (o zaman) beş kişi idiler. Keşşaf Sahibi şöyte der: teşvik etmek ve tahrik etme manasına yakın anlamlı kelimelerdir. Yani "Şeytanlar kâfirleri vesveseleri, allayıp-pullamatarı ile, günahlara teşvik eder ve sevkederler" demektir.
Cenâb-ı Hak, "Binâenaleyh sen onlara karşı acele etme. Biz ancak ontarm (günlerini) sayıyoruz" buyurmuştur. Arapça'da, birisi birşey hususunda birisi için acele ettiğinde, denilir. Buna göre bu, "Sen ve müslümanlar, onların şerrinden kurtulup rahata ermek için: hemen onların yok olup, helak olmalarını istemeyin. Çünkü onların helâklarına sayılı nefisler (günler) kaldı" demektir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "onların (azabı) için acele etme. Onları tehdid edilmekte oldukları (azabı) görecekleri gün sanki gündüzün bir saatinden başka durmamış (yaşamamış) gibi olacaklar. Bu bir tebliğdir" (Ahkaf. 35) ayetidir. İbn Abbas (r.a)'ın bu ayeti okuduğunda ağlayarak şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sayılan en son şey, nefesinin çıkması; sayılan en son şey, kabre girmen ve sayılan en son şey, ehl-ü iyalini bırakıp

---

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/404-406

gitmendtr. "Rivayete göre İbn Semmâk (r.a), Me'mürrun yanında iken bu ayeti okudu ve şöyle dedi: Nefesler sayılı olunca ve onlar için (belirlenmiş) bir zaman olmayınca, ne çabuk çıkıp tükenirler!"

Alimler ayetteki, "Biz ancak onların (günlerini) sayıyoruz" ifadesi hakkında, şu iki diğer izahı da yapmışlardır:

a) Biz onların nefeslerini ve amellerini sayarız. Onların azlığına ve çokluğuna göre, karşılığını veririz.

b) Ne artan, ne eksilen, herkes için belirlenmiş bir vakit olan ecele kadar olan vakitlerini sayarız. 219[219]

Müttakilerin İlahi Huzura Çıkmaları

Cenâb-ı Allah daha sonra, hasrın nasıl olacağı hususunda, müttakiler ve mücrimler arasında o gün ortaya çıkacak ayırımı beyân ederek, "Muttakileri Rahman'm huzurunda bir heyet halinde toplayacağımız gün" buyurmuştur. Keşşaf Sahibi şöyle der: "Bu ifadenin başındaki yevme, mukadder bir fiilin (zarfı olarak) mansubtur, yani "Biz böylece onlar; toplayacağımız günde, her iki topluluğa da anlatılması mümkün olmayan şeyler yaparız" demektir. Yahut bu, "O günü hatırla ki" takdirindedir. Bu kelimenin, daha sonra gelen, "Malik olamayacaklar" fiili ile mansub olması da mümkündür. Hz. Ali (a.s) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir.

"Canımı elinde tutan (Allah'a) yemin ederim ki, muttakiler kabirlerinden çıktıklarında, kanatlan olan, üzerlerinde altın eğerler bulunan beyaz dişi develerle karşılanırlar" Hz. Peygamber (s.a.s) bunu söyledikten sonra bu ayeti okudu. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 220[220]

Birinci Mesele

Kâdi şöyle der: "Bu ayet, kıyametin dehşetinin sadece mücrimler için olduğuna delâlet eden delillerden birisidir.

Çünkü muttakiler, tâa işin başında böyle bir ikram ile toplanırlar. Binâenaleyh onlar (mahşerde) her türlü korkudan emindirler. Bu sebeble, kıyametin dehşeti onları saramaz. 221[221]

İkinci Mesele

Müşebbihe, bu ayeti delil getirerek, "Ayetteki, "Rahman'a" ifadesi, muttakilerin gidişleri, Rahman'ın yanında sona erdiğini gösterir" demişlerdir. Ehl-i Tevhid (sünnet) ise, ayetin manasının, "Biz, muttakileri, Rahman'ın ikramlarının bulunduğu bir yere toplarız" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. 222[222]

Üçüncü Mesele

Dinsizler bu hususta tenkidde bulunarak Hak Teâlâ, "O gün muttakileri Rahman'm huzurunda bir heyet halinde
toplayacağız" buyurmuştur. Bu, ancak toplayacak olanın, Rahman'dan başkası olması halinde doğru olur. Ama toplayan Rahman'ın kendisi olunca, bu söz düzgün ve doğru olmuş olmaz" demişlerdir. Müslümanlar buna, "Ayetin manası, "O gün muttakileri Rahman'tn ikramlarının

---

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/406

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/406-407

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/407

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/407

bulunduğu yerde toplayacağız" şeklindedir" diyerek cevap vermişlerdir. [223][223]

Mücrimlerin Cehenneme Şevki

Hak Teâlâ sonra, "Günahkârları susuz olarak cehenneme süreceğimiz gün" buyurmuştur. Bundaki "süreceğimiz", ifadesi günahkârların tıpkı, susamış olarak suya götürülen hayvan sürüleri gibi, hor ve hakir kılınarak, itilip kakılarak cehenneme sürüldüklerini gösterir. "Vird", susamış demektir. Çünkü suyun yanına "vîîrûd" eden (geten), susadığı için gelir. Aslında "viirûd" suya doğru hareket edip gelmek demektir. İşte suya gelenler de "vird" kelimesi ile ifade edilmişlerdir. [224][224]

Şefaat Meselesi Hk.

Ayette "Onlar şeiaata mâlik olmayacaklardır" yani, "Onlar için şefaat söz konusu değildir" buyurulmuştur. Ayetin zahirinden anlaşılan, ya onların, başkalan için yapacakları şefaat, yahut da başkalarının, onlar için şefaatlerinin söz konusu olmadığıdır. İşte bundan ötürü alimler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "mü'mınlerin başkalarına şefaat etmeleri gibi, kâfirler başkalarına şefaat edemezler" derlerken; bazıları da, "Başkaları, bu kâfirler için şefaatçi olamazlar" demişlerdir. Bu ikinci mana daha uygundur. Çünkü ayeti birinci manaya hamletmek, açık ve belli olan bir hususu, yeniden açıklamak gibi birşey olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca ayet, büyük günah sahibi mü'minler için şefaatin meydana geleceğine delâlet eder. çünkü Hak Teâlâ bunun peşinden, "Rahman'm nezdinden bir ahd almış olanlar müstesna" buyurmuştur. Bu ifade, "Allah katından tevhid ve nübüvvet ahdi almış olanlar müstesna, o kimseler başkalarına şefaat etme hakkına sahib değillerdir" demektir. Binâenaleyh bunun, bu ifadenin hükmüne dahil olması gerekir.
İbn Mes'ûd (r.a)'nın Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği, şu hadis-i şerif de bizim görüşümüzü destekler: Hz. Peygamber (s.a.s) birgün ashabına "Sizden herbiriniz, sabah-akşam Allah'dan bir ahd almaktan âciz midir?" dedi. Onlar, "Bu nasıl olur?" dediler. Bunun üzerine o şöyle dedi: "Herbiriniz, sabah-akşam, "Ey gökleri ve yerleri yaratan ğâib ve hazır olanı bilen Allah'ım, ben Senden başka tann olmadığına, bir olduğuna, ortağın bulunmadığına, Muhammed (s.a.s)ıin Senin kulun ve peygamberin olduğuna şehâdet ederek, sana ahd (söz) veririm. Çünkü Sen, eğer beni nefsime (bana) bırakırsan, nefsim beni serlere yaklaştım, hayırlardan uzaklaştırır. Ben ancak senin rahmetine güveniyorum. Binâenaleyh kıyamette benim için tastamam yerine getireceğin bir ahd (söz) ver. Çünkü sen vadinden caymazsm" der. O bunu söylediğinde, Cenâb-ı Hak, bu ahdi (sözü) bir mühürle mühürler ve Arş'm altına kor. Kıyamet günü geldiğinde, birmünâdi, uAllah katında ahdi bulunanlar nerede?" diye seslenir. Bunun üzerine onlar (toplanır) cennete girerler1' İşte bu hadis ile, ayette bahsedilen ahidden maksadın kelime-i şehâdet (tevhid) olduğu ortaya çıktığı gibi, ayetin büyük günah sahibleri hakkında şefaatin gerçekleşeceğine nasıl delâlet ettiği de ortaya çıkar. Kâdl, bu ayetin kendi (Mu'tezili) görüşünün delili olduğunu söylemiş-idi. Halbuki ayetin biz (ehl-i sünnetin) görüşüne daha fazla delâlet ettiği meydandadır. Allah en iyi bilendir. [225][225]

Gökleri Kızdıran Cürüm: Şirk

"Dediler ki: "Rahman (Allah) bir evlâd edindi. " Andolsun ki siz pek çirkin bir şey söylediniz. Onlar O Rahman'a bir evlâd iddia ettiler diye, bu (sözden)dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecek. Halbuki O Rahman'a bir evlâd edinme asla yakışmaz. Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, O Rahman'a bir kul olarak gelecek. Andolsun ki O, bunları toptan da saymış, tek tek de saymıştır. Onların herbiri kıyamet günü O'na tek başına gelecektir"(Meryem, 88-95).

---

[223][223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/407
[224][224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/407
[225][225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/407-408

Bil ki Allah Teâlâ putperestlerin bazı iddialarını reddedince, bu sefer "Allah'ın çocuğu var" diyenlerin iddiasını redde yöneldi. Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur" diyorlar; hristiyanlar, "Mesih (İsa). Allah'ın oğludur"diyorlar; Araplar da, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyorlardı. İşte bütün bunlar, bu ayetin hükmüne dâhildirler. Bazı âlimler, bu ayeti sadece, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyen araplarla ilgili kabul edip şöyle diyorlar: "Çünkü Hristiyanlara karşı red, sûrenin başında geçti. Ama şimdi Cenâb-ı Hak, putlara ibadetten bahseden arapları reddedince, meleklere ibadetten bahsedenlerin görüşlerinin yanlışlığını anlatmaya başladı.

Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki siz pek çirkin birşey söylediniz!" buyurmuştur. Son kelime hemzenin kesresi ve fethası ile, idden ve edden şeklinde okunmuştur. İbn Haleveyh, "İdd" ve "Edd", şaşılacak şey demektir" demiştir. Bu kelimenin, "çok çirkin ve kabul edilmez birşey" manasına olduğu da söylenmiştir. kelimesi de şiddet manasınadır. "İş bana şiddetli ve ağır geldi" manasında denilir.

Ayetteki (yenfatırne) füli yâ'dan sonra tâ ile yetefattarne diye okunmuştur, 226[226]

Kıraat imamları ayetteki kelimesinin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları onu yekfldû yâ ile, yekâdû bazıları tâ ile tekâdû okumuşlardır. "İnfitâr", "Onu yardı" manasındaki îjai fiilinden tefattur, ise "Onu parça parça etti, yardı" manasmdaki fiilindendir. İbn Mes'ûd, (r.a) bu fiili, (parçalanır) şeklinde okumuştur.

Ayetteki"dağlar dağılıp çökecek" cümlesine gelince bu ifade (şiddetli bir biçimde dağılıp çökecek) takdirinde mefûlü mutlak veya takdirindedir. Yada, mefûlün leh'dir. Yani, "Çünkü o dağılıp parçalanır" demektir. Buna göre mana, "O dağlar, olabilecek en şiddetli şekilde, herbiri üzerine düşerek yıkılırlar" şeklindedir.

İmdi, eğer "Allah'a çocuk nisbet etmek, göklerin yarılıp parçalanması, yerlerin yarılması ve dağların da dağılıp çökmesine nasıl müessir olur?" denilirse, biz deriz ki, bunun birkaç izahı vardır:

1) Allah Teâlâ şöyle buyurur: Eğer yumuşaklığım olmasaydı ve cezayı da hemen verseydim, "Ben bunu, bu kelimenin söylenmesi halinde, bu kelimeyi söyleyene karşı bir gazab olarak, göklere, yere ve dağlara bunu yapardım." Nitekim Cenâb-ı Allah, "Şüphesiz ki Allah gökleri ve yeri zeval bulmalarından (korumak için bizzat) tutmaktadır. Eğer onlar zeval bulurlarsa andolsun ki, ondan sonra kimse bunları tutamaz" (Fat.r, 4i) buyurmaktadır.

2) Bunun, o kelimenin ne kadar büyük ve çirkin bir söz olduğunu ortaya koymak, onun çirkinliğinin dehşetini göstermek, bu sözün, dindeki tesirini ve dinin erkânı ve kaidelerinin yıkımındaki payını anlatmak için olmasıdır.

3) "Eğer göklerin, yerin ve dağların akletme kabiliyeti olsaydı, bu sözün kabalığından dolayı, neredeyse bunu yaparlar, dağılıp parçalanırlardı." Bu, Ebu Müslim'in izahıdır.

4) Gökler, yer ve dağlar, daha önce bütün kusur ve noksanlıklardan U2ak idiler. İnsan oğlu bu sözü söylediğinde onda o kusurlar, çatlaklıklar, bozukluklar meydana çıktı.

Ayet-i kerimedeki ''Onlar, o Rahmana bir çocuk iddia ettiler diye" cümlesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 227[227]

Birinci Mesele

Bu cümlenin irabı hususunda üç ihtimal bulunmaktadır:

a) Bu minhu "Bu (sözden) dolayı" kelimesindeki hâ zamirinden bedel olarak mahallen mecrûrdur.

---

[226] 226[226] Anlaşılan Müfessir yenfatırne kıraatini ilkin, zikretmiştir. Bu kıraat Ebû Amr, tbn Amir, Hamza ve Ebû beter kıraatidir. Nflft, İbn Kesir, Hafs, Klsal kıraati ise yetefattarne şeklindedir, (ç.)

[227] 227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/408-410

b) Bu cümle, başındaki lamın düşmesinin ve fiile böylece bitişmiş olmasının takdiriyle mansubdur. yani, "bu, onlar ... iddia ettikleri içindir" demektir.
c) Bu, geçmiş olan hedden fiilinin faili olarak merfüdur. Yani, "Onları, Rahman'a evlât nisbet edilmesi iddiası yıkmıştır" demektir. Netice olarak Cenâb-ı Hak, bu büyük işlerin sebebinin, o söz olduğunu beyân etmiştir. 228[228]

Rahman İsm-i Şerifinin Geçmesinin Hikmeti

İkinci Mesele

Bu ayetlerde "Rahman" kelimesi, Cenâb-ı Allah'ın nimetlerin asıllarının ve fer'ilerinin ancak O'ndan olması cihetiyle yegâne Rahman olduğuna dikkatleri çekmek için, defalarca tekrar edilmiştir. 229[229]

Üçüncü Mesele

ifadesindeki fiili iki meful alan semmâ (isimlendirdi) manasında olan defi nevindendir. Burada, mana kapsamlı ve umumi olsun ve Allah'a çocuk olarak nisbet edilen her şeyi içine alsın diye, ikinci mefûl ile yetinildi... Yahutta bu fiil, edilgen şekli, Hz. Peygamberin, "Kim kendisini, kendi efendisinden başkasına iddia eder, nisbet ederse (...)" hadisinde bulunan ve "nisbet etti" anlamında kullanılan şeklidir. Nitekim şair de şöyle demiştir:
Yani, "Biz, Nehşel oğullan, kendimize başka bir babaya iddia etmez yani ona nisbet etmeyiz..." 230[230]

Rahman'a Çocuk Yaraşmaz

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Halbuki o Rahman'a bir evlat edinme asla yakışmaz" buyurmuştur. Yani, "Bu, imkânsızdır, muhaldir" demektir. Maruf olan doğurmaya, çocuk sahibi olmaya gelince, bunun imkansızlığı hususunda, hiçbir şey söylenemez. Evlat edinmeye gelince, bu da imkansızdır. Çünkü, çocuk mutlaka babaya benzer. Allah'a benzeyense, hiç yoktur, olamaz. Bir de oğul edinme ancak, kendisiyle sürür duymak, kendisinden yararlanmak ve adının güzelce anılmasını sağlamak (dünyada nesil bırakmak) gibi, Allah hakkında doğru olmayan gayeler için olur. Bütün bunlar ise, Allah'a yakışmaz.
Cenâb-ı Hak daha sonra "Göklerde ve yerde olan herkes, istisnasız, o Rahman 'a bir kul olarak gelecek" buyurmuştur. Bundan murad şudur: "O inkarcıların göklerde ve yerde bulunan, gerek insanlardan, gerekse meleklerden olan hiçbir ma'bûtları yoktur ki, Rahman olan Allah'a gelmeyecek olsun. Yanı, o, tıpkı kölelerin yaptığı gibi, itaatkâr, boyun eğen ve ümit eden bir kul olarak Allah'a varacak ve O'nun rubûbiyetine iltica edecektir" Alimlerden bazıları bunu, hassaten kıyamet gününe mahsus saymışlardır ki birinci görüş daha uygundur. Zira, burada tahsisi gerektiren bir durum yoktur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "O, bunları toptanda saymış tek tek de saymıştır" beyanına gelince, bu "onların hepsi, Allah'ın emri, tedbiri?kahn ve kudretine boyun eğmişlerdi. O, Allah Subhanehû, onları kuşatmıştır. Onların işlerini, topluca bildiği gibi ayrıntılarıyla da bilir. Onların hallerinden Allah'a saklı olan hiçbir şey yoktur. Onların herbiri kıyamet gününde, yanında bu müşriklerden hiçbirisi olmadığı ve onlar, onlardan uzak ve beri bulunduğu halde, tek başına Allah'ın huzuruna gelecektir" anlamındadır. 231[231]

228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/410
229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/410
230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/410-411
231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/411

Allah Teâlâ'nın Müminlere Sevgisi

'İman edip salih ameller işleyenler (yok mu) Rahman onlar için bir sevgi verecektir. İşte Biz onu (Kur'ân'ı), ancak onunla müttakileri müjdeleyesin ve diretip inâd edenleri inzâr (ve ikaz) edesin diye senin dilinle (indirip)
kolaylaştırdık. Biz onlardan evvel nice nesilleri helak ettik! (Şimdi) onlardanhiçbirini hissediyor musun, yahut gizli bir sesini işitiyor musun?" (Meryem, 96-98).
Bil ki Allah Teâlâ çeşitli kâfirleri reddedip, onların dünya ve ahiretteki hallerini iyice açıklayınca, bu sûreyi, mü'minlerin hallerini anlatarak bitirdi ve "İman edip salih ameller işleyenler (yok mu). Rahman onlar için bir sevgi verecektir" buyurdu. Ayetteki "sevgi" ile ilgili müfessirlerin iki görüşü vardır: 232[232]

"Sevgi'nin Mahiyeti

1) Ekseri müfessirlerin görüşüne göre, Allah Teâlâ, o mü'minier için kalblerde bir sevgi meydana getirecek ve kendilerinden bu sevgiyi kazanmak için bir gayret olmadığı ve akrabalık, sadaka verme-, iyilik yapma gibi, insanların kalblerinin sevgisini kazanmalarına sebeb olacak şeylere başvurma olmadığı halde Allah onlar için bu sevgiyi kalblerde yeşertecektir. Bu, ancak Allah'ın yaratıp, velilerine has tarzda ve sebebsiz olarak meydana getirdiği bir keramet (ikram)dır. Nitekim O, aynı şekilde düşmanların kalblerine de korku ve dehşet atar. Bu sevgi, veliler için bir yüceltme ve mertebelerini yükseltmedir. Ayetteki seyec'atu (kılacak, verecek) fiilinin sînine (yani fiilin gelecek zaman oluşu)na gelince.ya sûre mekki olduğu gibi,mü'minler de, kafirler arasında eziyyet ve gazaba duçar oldukları İçindir ki, böylece Cenâb-ı Hak, İslâm geldiği zaman onlara bunu va'detmiştir. (Sîn, bunu ifade eder). Ya da bunun kıyamet gününde olmasıdır ki, buna göre Allah Teâlâ o günde, onların iyiliklerini herkese göstermek ve amel dsfterlerinl yaymak suretiyle, onları mahlûkatına sevdirir.
Nitekim Hz. Peygamberden, bu ayet hakkında şu haber varid olmuştur. "Allah bir kulu sevdiğinde, Cebrail'e, "Ben falanca kimseyi sevdim; siz de onu sevin " diye nida eder. Bunun özerine Cebrail de, bunu göklere ve yere duyurur. Allah bir kula buğzettiğinde de, bunun aynısı olur."233[233] Ka'bu'l-Ahbar'ın şöyte dediği rivayet edilmiştir: Tevrat'da ve İncil'de: "... Yeryüzünde bulunan her bir vakitteki muhabbet ve sevginin, başlangıcı ve kaynağt, Allah Teâlâ'dtr. Allah, muhabbeti, önce göktekifere, sonra da yerdekilere indirir..." diye yazılıdır. Bunun, Kur'ân'daki doğrulayıcısı ise, "Rahman onlar için bir sevgi verecektir" (Meryem, 96) ayetidir.
2) Bu, Ebu Müslim'in tercihi olan görüş olub buna göre, bu ayetin manası, "Allah onlara, sevdikleri şeyleri hibe eder" şeklindedir. Meveddet (vüdd) ile muhabbet, aynı manadadır. Arabça'da, "Falanca'ya, muhabbetini verdim, verdim, onu sevdim" "Onlara, sevdiği şeyi verdi" ve "Ona sevgisini verdim, onu sevdim" denilir. Şu deyimler de Arapların sözlerindendir: "Şöyle olmasını sever, arzular..." ve "şöyle olmasını çok arzulardım...".
Bu ayetin manası, "Rahman olan Allah onlara, meveddetlerini, yani cennette sevdikleri şeyleri verir" şeklindedir. Birinci görüş daha evlâdır, çünkü muhabbetin, sevilen şey, "mahbûb" manasına hamledilmesi, mecazdır. Ve bir de biz, Hz. Peygamberin bu ayeti okuyup bu mana da tefsir ettiğini zikretmiştik. Binâenaleyh, bu görüş daha evlâdır. 234[234]

Ebu Müslim'in İtirazına Cevap

Ebu Müslim şöyle demiştir: "Aksine şu sebeplerden dotayt, ikinci görüş daha evlâdır:

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/412
233[233] Buhâri, Tevhid, 15;
234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/412-413

1) Müslüman ve muttaki olan bir kimseye, kâfirin buğzettiyini, bazan da ona, birçok müslümanın buğzettiğini bildiğimiz halde, birinci görüş nas«l doğru olabilir?
2) Bu muhabbetin benzeri, bazan, kâfirler ve fasıkfar için daha çok hasıl olur. Binâenaleyh bunun sadece müminler için bir nimet kılınması nasıl mümkün olur?
3)Onların kalblerindeki muhabbetleri, kendi fiilleriyledir; yoksa, onu Allah yaratmamıştı. Dolayısıyla ayeti, müminlere, ahiret fayda ve manfaatleri manasına hamletmek daha uygundur."
Birincisine şöyte cevâp verilir: Bundan murad, Rahman olan Allah'ın onlar hakkında, meleklerde ve peygamberlerde bir sevgi ve muhabbet yaratmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Cenâb-ı Allah'dan rivayete ettiği bir hadis-i kudside, Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Mümine kulum beni zikrettiğinde, gönlünden geçirdiğinde, ben de onu kendi gönlümden geçiririm. O beni bir cemaat içinde andığında ise,
ben de onu, onlardan daha güzel ve daha üstün bir topluluk içinde anarım"^ Bu, aynı zamanda, onun ikinci açıklamasına da cevabdır. Çünkü, kâfir ve fasığın durumu böyle değildir. Üçüncüsüne de şöyle cevap verilir. Bu, Allah'ın lütuf fiillerine ve, onların kalblerinde, O'nun ikramına vesile olacak olan şeyleri yaratması manasına hamledilir. 235[235]

Kur'ân'ın Kolay ve Müjde Olması

Cenâb Hak, "İşte biz Kur'ân'ı, ancak onunla müttaküeri müjdelemesin... diye senin dilinle indirip kolaylaştırdık" buyurmuştur. Bu, müstenef bir cümledir. Cenâb-ı Hak bununla, içinde, tevhid, nübüvvet, haşr ve neşr konuları ile, sapık ve batıldan yana olan fırkaları reddetme bulunduğu için bu surenin mertebesinin ve derecesinin ne kadar yüce olduğunu beyan etti ve böylece bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın diline, onunla müjdelesin ve uyarsın diye, kolaylaştırdığını açıkladı. Eğer Allah Teâlâ, onların kıssalarını, Arapça olarak anlatmış olmasaydı, bu Hz. Peygamber'e kolay olmayacaktı.
Kur'ân'ın, müminlere müjde, onların dışında kalanları da inzârı ihtiva etmesine gelince, bu meydandadır. Fakat Allah Teâlâ, Hz. Peygamberin bununla, müttakileri müjdeleyeceğini zikredince buna mukabil takvaya en aşırt bir muhalefet içinde olan kimseleri zikretti. Onların en aşırıları da, batıla yapışan ve onun uğrunda savaşıp gayret gösteren, en mücadeleci ve düşman kimselerdir. İşte, ayetteki ludda kelimesinin manası, budur.
Cenâb-ı Allah sonra, sureyi çok etkili bir va'z u nasihatla bitirip, "Biz onlardan evvel nice nesilleri imha ettik!" buyurmuştur. Çünkü onlar, düşünüp de, dünyanın mutlaka yok olacağını, sonunda ölüme varılacağını anladıkların da, bundan korkarlar; aynı zamanda da, ahiretteki kötü akıbet ve azâbtan korkarlar. Böylece, bu korku içinde onlar, günahtan daha ziyade sakınma ve çekinme imkânı bulurlar.
Daha sonra, Cenâb-ı Hak bu hususu tekid ederek, "(Şimdi) onlardan hiçbirini hissediyor musun?" buyurmuştu. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) görmek, idrak etmek ve bulmak suretiyle onlardan hissedemediğinde, ve "onlardan gizli bir ses de duyamadığında" bu, onların tamamen çöküp kaybolduklarına delâlet eder.Bu ayetteki, rikz kelimesi, "gizli ses" anlamındadır. Kargının ucu toprağın içine sokulup kaybolduğunda, (rukize'r-rumhu) "kargı, toprağa sokuldu" denilmesi de bu kabildendir. Rikâz ise,' gömülmüş mal"anlamındadır. Doğruya en yakın olan görüşe göre, "Onlanimha ettik" cümlesinden maksadımüfessirler her ne kadar bunu, dünyada hemencecik verilen azâb anlamına hamletmişlerse de, ölümle yıkılıp gitmektir. Allah, doğruyu en iyi bilendir; dönüş ve varış, O'nadır. Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamd; efendimiz olan Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına da salât ü selâm olsun. 236[236]

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/413-414
236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/414

TÂHÂ SÛRESİ

Bu sûre, 135 ayettir.

Kur'ân ve Allah'ın Azameti

"Tâ Ha. Biz, Kur'ân'ı sana, zahmet çekesin diye değil, ancak korkacak kimselere bir öğüt ve yerle o yüce yüce gökleri yaratandan bir "tenzil" olmak üzere indirdik. O Rahman Arş'a istiva etmiştir. Göklerde, yerde, bu ikisinin
arasında ve nemli toprağın altında ne varsa (hepsi) O'nundur. Sen sesiniyükseksen de, hiç şüphesiz O gizliyi de, gizlinin daha gizlisini de bilir. Allah'dan başka ilah yoktur. En güzel isimler O'nundur" (Tahâ. 1-8).1[1]

Tâhâ Lafzındaki Kıraatler

Bil ki "Ta-ha" lafzı ile ilgili iki mesele bulunmaktadır:
Ebu Amr bunu tâ'nın fethası, hâ'nın kesresi ile okumuştur. Medineliler ise, bu kelimeyi fetha ve kesre arasında: İbn Kesir ve İbn Âmir, tâ ve hâ'nın fethası ile; Hamza ve Kisfiitâ ve hâ'nın kesresi ile okumuşlardır. Zeccâc: "Bu, tâ'nın fethası ve hâ'nın sukûnû ile de okunmuştur. Bütün bunlar mümkün telaffuz şekilleridir" demiştir. Yine Zeccâc şöyle der: "Tâ ve hâ'yı fethalı okuyan, elifden (harfi medden) Önceki harf meftun olduğu için böyle okumuştur. Tâ ve hâ'yı meksûr okuyan da, harf, "meksûr" olduğu için Kesreyi imale etmiştir. Çünkü meksûr olan elif, genellikle imale edilir, yani kesreye çalacak şekilde okunur. 2[2]

Bu Lafzın Mânası

Müfessirlerin, Tâ-hâ ile ilgili iki görüşleri bulunmaktadır:
1) Bunlar, hecâ narfleridir. (Elifbanın iki harfidirler).
2) Bu, manası olan bir kelimedir.
Birici görüşe göre yapılan izahlar, Bakara sûresinin başında geçti. Burada, âlimler o izahlara şu hususları ilave ederler:
a) Sa'lebi şöyle demiştir: "Tâ, "Tuba ağacı", hâ da, (cehennemdeki) "Haviye" vâdisidir. Binâenaleyh Cenâb-t Hak sanki bununla cennete ve cehenneme yemin etmiştir."
b) Cafer es-Sâdık (a.s)'dan nakledildiğine göre, "Tâ harfi, eht-i beytin taharetine; hâ harfi de, hidayetlerine bir işarettir.
c) Bunun manası, "Ey ümmetine şefaat ümid ettiren (mutammî) ve ey bütün insanları İslama "hidayet" eden" şeklindedir.
d) Sa'id b. Cübeyr: "bunlar Cenab-ı Hakk'ın tayyib, tahir ve hadi isimlerinin başlangıç harfleridir" demiştir.
e) Tâ, taharetten, "hâ"da hidayetten bedeldir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Ey günahlardan tâhir (temiz) olan ve ey gaybların âlimi Allah'a insanları hidayet eden (Peygamber)."
f)Tâ, harfi kurranm kalblerinde uyandırdığı heybet ve korkudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kâfirlerin kalblerine korku atacağız" (aı-i Imran, ist) buyurmuştur.
g) Tâ, harfi ebced'e göre dokuz, hâ ise beş eder. İkisinin toplamı ondörde ulaşır. Bu ise, "Ey aytnondördü (gibi güzel Mühammed)" demektir.
Sen daha önceki izahlarda da gördün ki, böylesi sözlere itimad etmek gerekmez.
İkinci görüşe göre, yani bunun harf değil de tam manası olan bir kelime oMuğunu

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/417
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/417-418

söyleyenlere göre, iki izah şekli zikredilmiştir:
a) Bu (Ey Adam) manasındadır. Bu, İbn Abbas, Ha«an el-Basrî, Mücâhid, Said b. Cübeyr, enin, ikrime ve Kelbî'den rivayet edilmiştir. Sonra Sa'td b. Cübeyronin Naba»oa; Katâde, Süryanca ve İkrime, Habeşce olduğunu; Kelbî ise uk cesi olduğunu söylemişlerdir. Nite.kim Kelbî, uk'lu şairin şu şiirini okumuştur.
"Ev falanca (Tahâ), sefihlik, sizin karakterinizde yer etmiştir; Allah, lanetlenmiş kimselerin ruhlarını temizlemez, takdis etmez" Daha sonra alimler bu görüş hakkında şu iki şekilde söz söylemişlerdir:
1) Bu kelime, "Ey Adam" manasında olup, lügat itibarıyta bu manaya hamledilmiştir. Fakat, kelime bu manaya gelmiş ise, ancak Arapça'da caiz olabilir. Çünkü Kur'ân Arapça olarak nazil olmuştur. Binâenaleyh bu lafız konusunda Arapların kullanışının, yukarıda bahsettiğimiz dillere uygun düşmüş olması muhtemeldir. Ama kelime hakkındaki diğer izaha göre, bu muhtemel ve doğru değildir.
2) Keşşaf Sahibi şöyle der: "Eğer, Tâhâ, uk lügatinde, "Ey Adam" {Yâ Racül) manasında ise, muhtemelen o Araplar bu ifadede tasarrufda bulunup, yâ'yı tâ'ya dönüştürerek Tâ" demişler. Sonra bunu da kısaltarak, çekerini (med harfini), he'ye çevirerek, demişlerdir. Buna göre Tâhâ, "Yâ Hazâ" "Ey falanca!" manasınadır. "Bazt alimler buna, itiraz etmişler ve "Eğer bu böyle olsaydı, şeklinde, dört harfli olarak yazılması gerekirdi" demişlerdir.
b) Mz. Peygamber (s.a.s) teheccüd namazlarında bir ayağı üzerinde duruyordu. Cenâb-ı Hak ona, iki ayağı üzerinde durmasını emretti. Bu emrin aslı, (iki ayağın üzere bas) idi. Böylece Araplar'ın, (sana) manasında ve (akıttın) manasında »iij* demeleri gibi, emirdeki bu hemzeyi hâ'ya çevirmişlerdir. Bu aslın, hemzeli olan fiilinden olması mümkündür. Böylece "Tâ-hâ"mn aslı, 'Bas ey adam" şeklinde olup, vakıftan dolayı buna "he" ilave edilmiştir. Her iki izah şekiini de Zeccâc zikretmiştir. 3[3]

Kur'ân Meşakkat İçin İnmedi

Ayetteki, "Biz Kur'ân'ı sana zahmet çekesin diye indirmedik" cümlesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: "Eğer "Tâhâ", hece harflerini saymak için getirilmiş ise, o zaman bu bir söz başlangıcıdır. Ama sen bunu, bu sûrenin adı kabul edersen, ayetteki "Biz, Kur'ân'ı sana zahmet çekesin diye indirmedik" cümlesinin, bunun haberi olması muhtemeldir. Binâenaleyh o zaman tâhâ", mübtedâ mahaliinde olmuş otur. Zahir isim olarak Kur'ân kelimesi, zamir yerine kullanılmıştır. Çünkü bu, 'Taha (bu sûre)ki, Biz Kur'ân olan bu sûreyi sana zahmet çekesin diye indirmedik" demektir. Yahut Tâhâ'nın yemin olup, sonraki cümlenin bunun (kasemin) cevabı olması muhtemeldir. 4[4]

İkinci Mesele

Bu ifade, "bu Kur'ân, sen zahmet çekesin diye inmedi" şeklinde de okunmuştur. 5[5]

Nüzul Sebebi

Alimler, bu ayetin sebeb-i nüzulü ile ilgil birkaç vecih zikretmişlerdir:
1) Mukâtil şöyle demiştir: Ebu cehil, Velİd b. Muğire, Mut'im b. Adiyy ve Nadr b. el- Haris,

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/418-419
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/419
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/419

Hz. Peygamber
(s.a.s)'e: "şüphesiz ki sen, atalarının dinini terkettiğin için bir meşakkat ve sıkıntı içindesin" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Aksine ben, alemlere rahmet olmak üzere gönderildim" dedi. Onlarda, "Hayır, aksine sen zahmet çekiyor, zahmet veriyorsun" deyince, Cenâb-ı Hak, onları reddetmek ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e de, islâmın sırf barış ve esenlik olduğunu; bu Kur'ân'ın bütün kazançları elde etmeye götüren bir selamet ve bütün mutlulukları elde etmeye bir sebeb olduğunu; kâfirlerin içinde bulunduğu durumun ise pür bedbahtlık olduğunu bildirmek üzere, bu ayeti indirdi.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), ayakları şişinceye kadar gece namazı kılmıştı. Bunun üzerine Cebrail (a.s) ona, "{Biraz da) nefsine (zaman) bırak. Çünkü onun da, senin üzerinde bir hakkı var" dedi. Buna göre ayetin manası, "Biz, Kur'ân'ı sana, hep ibadet ede ede nefsini helak etmen ve ona büyük bir meşakkat vermen için indirmedik. Sen ancak dosdoğru, lekesiz ve hoşgörülü bir din ile gönderildin" şeklinde olur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in gece, namazma kalktığı zaman, uyumamak için göğsünü bir ipe bağladığı rivayet edilmiştir.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: "O, tek bir ayağı üzerinde durup ibadet ederdi."

Diğer bazıları ise, "O, bütün gece boyunca uykusuz kalırdı. İşte Cenâb-ı Hak, "Zahmet çekesin diye" ifadesi ile bunu kastetmiştir" demişlerdir. Kâdi, "Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Peygamber (s.a.s) birşeyi yaptığı zaman, şüphesiz onu Allah'ın emri ile yapar. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, Allah'ın emriyle yapınca, mutluluk babından birşey olmuş olur. Dolayısıyla da ona, "Biz bunu sana emretmedik" denilmesi doğru olmaz" demiştir.

3) Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Bu ayetten muradın, "Kendine eziyet etme ve nefsine, şu kâfirlerin küfrüne üzülerek, azâb etme. Şüphesiz ki Biz, Kur'ân'ı sana, ancak onunla öğüt veresin (uyarasın) diye indirdik. Binâenaleyh kim iman eder ve kendisini düzeltirse, kendisi içindir. Kim de inkâr ederse, onun inkârı seni hüzünlendirmesin. Sana düşen ancak tebliğ etmektir" manası olması muhtemeldir. Bu, "Onlar mümin olmayacaklar diye neredeyse kendine kıyacaksın"(Şuara, 3) ve "Onların sözleri seni hüzünİendirmesin" (Yûnus. 76) ayetlerinde anlatıldığı gibidir.

4) Ayet, "Şüphesiz ki sen, kavminin küfründen ötürü kınanacak değilsin" manasınadır. Bu, "Onların üzerine musallat (bir adam) değilsin"(Gâşiye,22) ve "Sen onlar üzerine (görevli) bir vekil değilsin"{En'am, ıo?) ayetlerinde olduğu gibidir. Yani, "Sen onlara tebliğ ettikten sonra, onları küfürlerinden sorumlu değilsin, günahlarından dolayı sorgulanmazsın" demektir.

5) Bu sûre Mekke'de ilk nazil olan sûrelerdendir. Bu dönemde, Hz. Peygamber (s.a.s) de, düşmanların eziyeti ve hükümranlığı altında idi. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki ona, "Ebediyyen bu durumda kalacağını zannetme. Aksine peygamberliğin galib gelecek, kadr-u kıymetin ortaya çıkacak. Çünkü bu Kur'ân'ı sana, o müşrikler arasında mutsuz kalasın diye indirmedik. Aksine onunla yücelesin ve şereflere nâit olasın diye indirdik" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ancak korkacak kimselere bîr öğüt olarak" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 6[6]

Birinci Mesele

Buradaki illâ (ancak) kelimesi hakkında iki görüş vardır:

1) Bu, "Fakat" manasında, bir istisnai munkati'dir.

2) Bunun takdiri, "Biz sana Kur'ân'ı ancak bir öğüt olsun diye, tebliğ meşakkatlerine katlanman için indirdik" şeklindedir ve ttpkt, "Senden başkaları da ibret alsın diye, eziyetlere katlanman için sana bu sözü söyledik" denilmesi gibidir. 7[7]

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/420-421

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/421

İkinci Mesele

Ayette, öğüt almanın ancak korkanlar için söz konuş olduğu belirtilmiştir. Çünkü bu, hernekadar herkes hakkında umumi herkese şamil ise de netice itibariyle öğütten yararlananlar bunlardır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, "(Kur'ân) muttakiier için bir hidayettir"(Bakara, 2) ayeti gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, "Furkânı (Kur'ân'ı), bütüne alemlere bir uyana olsun diye kulu (Muhammed'e) indiren (A. 'ıh'ır) şanı ne yücedir!"(Furkan. i) "Ataları azab ile korkutulmamış bir kavmi korkutman için" (Yasin, e) ve "Mücâdele ve inâd edenleri korkutasm d/ye" (Meryem. 97) ve "Hatırlat, va'z-u nasihatta bulun. Çünkü va'z-u nasihat mü'minlere fayda verir"(Zariyat. 51) buyurmuştur. 8[8]

Üçüncü Mesele

Kur'ân'ı Kerim'in bir öğüt olmasının izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s), onu okuyarak ve açıklayarak onlara
öğüt veriyordu. Binâenaleyh ayetteki "Korkacak kimseye" ifadesine, Hz. Peygamber (s.a.s) de dahildir. Çünkü Peygamber (s.a.s) haşyet veKur'ân'dan öğüt alma hususunda herkesten ileri idi. 9[9]

Kur'ân Yücelerden Bir Tenzildir

Cenâb-ı Hakk'ın "Yeri ve o yüce yüce gökleri yaratandan bir "tenzil" olmak üzere (indirdik)" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: 10[10]

Birinci Mesele

Alimler, "tenzilen" kelimesinin mansûb olması hususunda birkaç izah yapmışlardır:
a) Bunun takdiri, ^İî jjî şeklindedir. Buna göre bu ketime, mahzûf fiilin i.(efûl-ü mutlaki olarak mansubtur.
b) Kelime, ayetteki lijJl fiili ile mansubtur. Çünkü "Biz onu sana ancak bir öğüt ve tenzil olarak indirdik" demektir.
c) Bu ifade "medih ve ihtisâs"dan ötürü mansubtur.
d) Bu ifade, mefûl-ü bih olarak, fiili ile mansubtur, yani, "Allah onu, Allah'ın "tenzilinden" korkan kimseler için bir öğüt ve hatırlatma olarak İndirdi" demektir. Bu güzel bir mana ve acık bir ifadedir. Yine bu kelime, mahzûf bir mübtedânın hafceri olmak üzere, "O, tenzildir" manasında merfû olarak da okunmuştur. 11[11]

İkinci Mesele

Tekellüm (hilab) siğasından, gayb siğasına geçmenin pek çok hikmetleri vardır:
1) Bu hususların zikredilmesi (anlatılması) ancak gayb siğası ile mümkün olabilir.
2) Cenâb-ı Hak önce, "indirdik" buyurmuş, böylece indirme işini, kendisine itaat olunan Tek Allah'a işaret eden azamet (Biz) zamirine isnâd ederek, bu işin şanını yüceltti. Sonra da azamet ve yücelik sıfatları ile muttasıf olana (yani yine Kendisine) nisbet etti ve böylece de, azamet ve yüceltme iki yoldan da kuvvetlenip-katlandt.
3) Bu ifadenin, Cebrail ve onunla İnen meleklerin sözünü nakletmek üzere, "(Onlar) Biz

---

[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/421
[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/421
[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/421
[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/421-422

indirdik" dediler" şeklinde olması da caizdir. [12]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ onu, yeri ve onca büyüklüğüne rağmen gökleri yaratandan bir "tenzil" olarak belirtmek suretiyle, Kur'ân'ınsânını yüceltmiştir. Bunu şundan ötürü söylemiştir: Çünkü Allah'ın azamet ve yüceliği, onun yaratık ve nimetlerinin büyüklük ve yüceliğini ortaya koymakla zuhur eder. Cenâb-ı Allah, Kur'ân'ı tefekküre, mana ve hakikatlerini düşünmeye teşvik etmek için onun yüceliğini belirtmiştir. Bu durum görülen dünyamızda (şehadet âleminde)de genellikle bilinen bir şeydir. Çünkü Mesaj gönderenin makamına göre, mesajına saygı gösterilir. Böylelikle Elçinin sözünün i'-ieniımesı daha çok sağlanmış olur. [13]

Dördüncü Mesele

Arapça'da, "Semâ-un ulyâ" "semâvâtun ulâ" (yüksek sema ve semalar) denilir. Göklerin yükseklikle
nitelenmesinin gayesi, bunca yüceliklerine ve boyutlarının uzaklığına .ağmen, onları böyle yaratanın kudretinin yüceliğine istidlal etmektir. [14]

Arşa istiva Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın "O Rahman, Arşa istiva etmiştir" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

Arşa İstiva Hakkında

"Rahman" kelimesi, yaratandan ifadesinin sıfatı olmak üzere mecrûr da okunmuştur. Merfû okunması daha
güzeldir. Çünkü bu Curumda kelime, takdirinin"O, Rahmandır" şeklinde olması üzere, medinden ötürü merfû olur. Yahut da, lâm-ı tarifi ile, yaratana işaret olunmuş olan bir mübteda olarak merfû olur. Buna göre eğer "Kelimeyi mecrûr okuduğumuz, yahut "medih" üzere merfû okuduğumuz zaman, cümlesinin irabtaki mahalli nedir?" denilirse, biz deriz ki; Kelimeyi mecrûr okuduğun zaman, o, mahzûf bir mübtedanın haberi olur, başka birşey olmaz. Merfû okunduğunda da böyle olması mümkündür. Yine bunun mübteda olan Rahman kelimesinin iki haberi olması da caizdir. [15]

Teşbihin Batıllığı

İkinci Mesele

Müşebbihe, ma'budlannın Arş'ın üzerine oturmuş olduğunu söyleyip, bu ayeti delil getirmişlerdir. Bu, hem aklen, hem naklen birkaç bakımdan bâtıl ve yanlıştır:
1) Hak Teâlâ Arş ve mekan yok iken de vardı. O, mahlûkatı yarattığı zaman bir mekanda olmaya ihtiyaç duymamıştı. Aksine O, mekandan münezzehtir ve böyle olmakla hep (ezeli ve ebedi olarak) muttasıf olmuştur. Ancak, bâtıl bir iddiada ve zanda bulunan kimse, Arş'ın hep Allah'la birlikte olduğunu zannetmiştir.
2) Arş üzerinde oturanın bir cüzünün (parçasının), Arş'ın sol tarafında olan parçasının aksine, Arşın sağ tarafında olmuş olması gerekir. O zaman oturan kimse bizzat, te'lif ve terkib edilmiş

---

[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/422
[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/422
[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/422
[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/422-423

(parçalardan meydana getirilmiş) bir varlık olur. Böyle olan her varlık ise, bir te'lif ve terkib edene muhtaç olur. Bu ise, Allah hakkında imkansızdır.

3) Arş üzerinde oturan, biryerden biryere hareket edip geçmeye ya muktedirdir, yahut onun için böyle birşey mümkün değildir. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, o zaman o, hareket ve sükûnun mahalli haline gelmiş olur ve zorunlu olarak, muhdes bir varlık olur. Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, o zaman o bağlanmış bir varlık gibi olur, hatta kötürüm birisi gibidir, hatta bundan da kötüdür. Çünkü kötürüm olan bir kimse, başını ve göz bebeklerini hareket ettirmek istediğinde, bu onun için mümkündür. Fakat bu, müşebbihenın ma'bûdu için mümkün değildir.

4) Müşebbihe'nin ma'bûdu, ya her mekanda vardır, ya da bir mekandadır. Eğer o her mekanda ise, o zaman onlar o ma'bûdun, pislik ve necaset mekanlarında da bulunduğunu kabul etmeleri gerekir ki hiçbir akıllı bunu söylemez. Eğer o, bütün mekanlarda değil de bir mekanda bulunuyorsa, o zaman o kendisini bu mekana yerleştirmiş olan bir varlığa muhtaç olmuş olur ve böylece de muhtaç bir varlık olur. Bu ise Allah hakkında imkansızdır.

5) Cenâb-ı Hakk'ın, "O (Allah'ın) benzeri gibisi yok"(Şûr», n) ayeti, bu ifadede istisna yapılabilir olmasının delâlet ettiği gibi, O'nun için hiçbir yönden benzerlik ve eşitliğin olmadığı manasını ifade eder. Çünkü meselâ, "Oturma, mikdar, renk.... hususları müstesna, O'nun benzeri gibi yoktur" denilerek, bundan istisna yapılabilir. İstisnâ'nın yapılabilmesi ise, bütün bu hususların bu ifadenin kapsamına girmesini gerektirir. Binâenaleyh eğer Allah Teâlâ oturuyor olsaydı, oturma bakımından ona benzeyen başkasının da olması gerekirdi. Diğer hususlar da böyledir. O zaman da, ayetin manası kaybolurdu.

6) Cenâb-ı Hak, "O gün Rabbinin Arşını, üstlerinde bulunan sekiz melek yü/c/enir" (Hftkka, X7] buyurmuştur. Melekler Arşt taşıdıklarında, Arşda ma'budlarınm oturduğu mekan olunca, bu durumda, meleklerin, müşebihenin ma'budunu da taşımış ofmafarı gerekir. Bu fse ma'fcuf bırşey rfeflıftfır. Çünkü Hafik ve Ma'öücr, mahlûku koruyup gözetendir. Mahlûk ise Hâlık'ı ne koruyup gözetebilir ne de taşıyabilir.

7) Şayet bir mekanda karar kılan bir varlığın ilah olması caiz (mümkün) olsaydı, güneş ve ayın da birer ilah olmadığı nasıl bilinebilecekti? Çünkü bizim güneş ve ayın ilah olmadıklarını ortaya kor iken izlediğimiz (akli) yol, onların hareket ve sükûn ile muttasıf oldukları, böyle olan varlığın ise muhdes olup, bir ilah olmadıkları şeklindeki metoddur. Siz bu yolu ibtal edince, güneşin ve ayın Hanlığını tenkid kapısı, sizin için kapanmış olur.

8) Âlem bir küre şeklindedir. Bize nisbetle "üst" olan cihet, yeryüzünün diğer tarafında oturan kimselere nisbetle "alf'dır. Bunun aksi bir cihetle (yönle) kayıtlı ve sınırlı olsaydr, bu cihet, kimi insanlara göre üst olsa bile, diğerlerine göre alt olurdu. Alimlerin ve akıllı kimselerin ittifakı ile sabittir ki, ma'bûd'un eşyanın "alt" yönünde olduğunu söylemek caiz değildir.

9) Ürnraet-i Muhammed (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın "De ki, "O, Allah'dtr birdir" (Ihias. i) ayetinin müteşâbih ayetlerden değil de muhkem ayetlerden olduğu hususunda icmâ etmiştir. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, bir mekanda olsaydı, o 2aman O'nun sağ tarafındaki izleyen şeylere bitişik tarafı, sol tarafındaki şeylere bitişik tarafından başka olurdu. O zaman da o, mürekkeb (parçalardan meydana gelmiş) ve kısımlara bölünebilecek bir varlık olmuş olurdu ve gerçekte "Tek" olmamış olurdu. O zaman da, "De ki: "O, Allah'dir tektir" (Ihias, i) ayeti, yanlış olmuş olurdu.

10) Hz. İbrahim (a.s), "Ben, batıp kaybolan şeyleri sevmem "(En-am. 76) demiştir. Buna göre eğer ma'bûd bir cisim olmuş olsaydı, o da ebedi olarak batmış ve ebedi olarak kaybolmuş olurdu. Böylece de o, Hz. İbrahim'in "Ben, batıp kaybolan şeyleri sevmem" sözünün kapsamına girmiş olur. İşte bu deliller ile istikrar (bir mekanda karar kılma) kavramının Allah hakkında imkansız olduğu gerçeği kesinleşir. 16[16]

Müteşablh Ayetler Hakkındaki Tutumlar

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/423-424

Bu gibi konularda insanların iki farklı tutumları bulunmaktadır:

1) Bir kısmı, "Biz müteşabih ayetleri te'vil etmeyiz. Aksine kesin olarak, Allah'ın mekandan ve cihetten münezzeh olduğunu söyleriz ve ayetin te'vilini yapmayız" diyenlerdir. Allâme Gazali, İmam-ı Ahmet b. Hanbel'in bazı öğrencilerinden, onun

şu üç haberi te'vil ettiğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Hacer-i Esved, Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir" [17][17]"Mü'minin kalbi, Rahman'ın parmaklarından iki parmak arasındadır'[18][18]hadisi ve "Muhakkak ki ben. Rahmanin nefesini yemen cihetinden hissediyorum"[19][19] hadisi...

Bil ki bu görüş iki yönden zayıftır:

a) Bu kimse eğer Allah Teâlâ'nın mekan ve cihetten münezzeh olduğuna kati olarak hükmediyorsa, aynı kat'iyyette Allah'ın bu ayetteki "istivâ"dan muradının "oturmak" olmadığına da hükmetmiş olur. İşte buda bir te'vildir. Ama o kat'î bir biçimde Allah'ın mekân ve cihetten münezzeh olduğunu söylemeyip, bu konuda şüpheli ise, o zaman Allah'ı bilip tanımamş olur. Ancak şöyle söylemesi müstesna: "Ben, Allah Teâlâ'nın muradının, ayetin lafzının zahirinin hissettirdiği mana olmadığını,bundan muradın başka birşey olduğunu; ama hata ederim korkusu ile, bu muradı belirlemeye girişemediğimi kati olarak söylüyorum." İşte o zaman bu sözü, doğruya yakın olabilir.

b) Bu görüş, şu yönden de zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hak bizlere Arapların dili ile hitab edince, O'nun bu lafızlarla ancak, bu lafızların Arapça olarak delâlet ettiği manayı kastetmiş olması gerekir. İmdi "İstiva" kelimesinin Arapça'da, "istikrar ve istilâ" dan başka manası olmayıp, ama ayette bunu istikrar manasına hamletmek imkansız olunca "istila" manasına hamletmek gerekir. Aksi halde, bu lafza hiçbir mana vermemiş olmak gerekir. Bu ise caiz değildir.

2) Bu, mutlaka te'vile yönelmek gerektiği hususunda kesin bir delildir. Bu da şudur: Aklın delaleti, buna, İstikrar manasını vermenin imkansızlığını gösterip; "istiva" lafzının zahiri de "istikrar" manasına delâlet edince; bizim ya iki delilden herbiri ile amel etmemiz yahut ikisini birden terketmemiz, ya da nakli olanı, akli olana tercih etmemiz; yahut da aklı tercih edip, nakli te'vil etmemiz gerekir. Birincisi bâtıldır. Aksi halde o zaman, birşeyin hem mekandan münezzeh olması, hem de mekanda bulunması gerekir. Bu ise imkansızdır. İkincisi de imkansızdır. Çünkü bu, iki zıddı birlikte yok saymayı gerektirir ki bu da yanlıştır. Üçüncüsü de batıldır. Çünkü akıl, naklin esası (mihenki)dir. Zira yaratıcının varlığı, ilmi, kudreti ve peygamber gönderişi akli delillerle sabit olmadıkça, nakille de sabit olmaz. Dolayısıyla aklı tenkid etmek, hem aklın, onunla birlikte hem naklin tenkidini gerektirir. Binâenaleyh geriye ancak, aklın doğru olduğuna kesin olarak hükmetmemiz, naklin de teVili ile meşgul olmamız kalır. Bu, maksadı elde etme hususunda kafi bir delildir. Bu sabit olunca diyoruz ki: Alimlerden bazıları burdaki "istivâ"dan muradın "İstilâ" manası olduğunu söylemişlerdir. Nitekim şâirde şöyle demiştir:

"Bişr, kılıç kullanmadan ve kan da akıtmadan, Irak'ı istilâ etmiştir." Eğer denilirse ki: "Bu te'vil şu bakımlardan caiz değildir:

1) İstilâ'nın manası, acziyyet halinden sonra, gâlibiyyet elde etmektir. Bu ise Allah hakkında imkansızdır.

2) Bir kimsenin ancak onunla çekişen bir hasmı olduğu ve kendisine hâkim olunan -istilâ edilen şey ondan önce bulunduğu zaman ancak, "Falanca şunu istilâ etti" denilir. Bu, Allah hakkında imkansızdır. Çünkü Arş ancak Allah'ın yaratması ve var etmesi ile varolmuştur.

3) Allah'ın "istilâsı" bütün yaratıklara nisbetle söz konusudur. Binâenaleyh burada sırf "Arş"ı, zikretmenin bir manası yoktur. Böyle denilirse bunlara şu şekilde cevap verilir:

Biz "Allah'ın istilâsını", kudreti manasına tefsir edersek, bütün bu tenkidler zail olur. (Mesela) Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: "İstiva Arş'ın üzerine olunca, Arş da hükümdarın tahtı manasına olup, o da ancak hükümdarla birlikte söz konusu olduğu için, Araplar istivayı "mülk, iktidar güç" manasına kinaye yapmışlar ve "Hakim oldu" manasını kastederek, aslında hükümdar, üzerine oturmamış ise de, "Falanca ülkeye hakim oldu" demişlerdir. Kudret ve mülkün oluşunu Araplar böyle ifade etmişlerdir. Çünkü bu, "Falanca melik oldu, sahib oldu" gibi ifadelerden, delâlet itibarıyla daha beliğ ve daha kuvvetlidir. Bunun bir benzeri de, "Falancanın eli açık (mebsût)tur" ve "Falancanın eli sıkıdır" diyerek, bunlarla "O, cömerttir" ve "O, cimridir" manasını kastetmendir. Söylediğin lafızlar farklı ama, bu iki ifadenin manası aynıdır. Öyle ki bir kimse verme hususunda elini sıkı tutmasa, yahut hatta eli bile bulunmasa o kimse hakkında yine "Eli açık (geniş)" denilir, Çünk Araplara göre bu ifade ile, "cömert" ifadesi arasında bir fark yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Yahudiler "Allah'ın eli bağlıdır (sıkıdır)" dediler. Hay kendi elleri bağlanasıcalar!"(Mâie,64) ve "Hayır, O'nun iki eli de açıktır"im mi ayeti bu manadadır, yani "Allah, hakkında eli bağlanma, açık olma düşünülmeksizin, cömerttir" demektir. Bunun nimet verme tekeffül etme manasına oluşu mecazidir.

---

[17][17] Keşu'l-Hafâ, 1/348.

[18][18] Tirmizi, kader. 7 (4/449): Müslim, Kader, 17 (4/2045).

[19][19] Kenzül-Ummal, 16/33951.

Ben derim ki: Biz şayet bu kapıyı açarsak bâtınîlerin tevillerine de kapı açılmış olur. Çünkü onlar,"Pabuçlarını çıkar" çt aha, ta) ayetinden muradın, "bir fiil tasavvur etmeksizin Allah'ın hizmetine dalmak" manasında ve "Ey ateş, İbrahim'e karşı serinlik ve selâmet ol" (Enbiya. 69) ayetinden muradın da, ortada hiçbir ateş ve ona hitab söz konusu olmaksızın. Allah'ın İbrahim (a s)'i kurtarması" manası olduğunu söylerler. Allah'ın kitabında vârid olan herşey hakkındaki söz de böyledir. Daha doğrusu bu hususta uyulacak kanun şudur- "Kendisinden sarf-ı nazar etmeyi gerektiren, kafi ve akli bir delilin bulunması hariç, Kur'ân'da vârid olan her lafzı hakiki manasına hamletmek gerekir." Keşke bu gibi konularda birşey bilmeyen, bu konulara dalmasa. İşte ayet hakkındaki sözün tamamı budur. Böyle müteşâbih ayet ve hadisler hakkında, daha tafsilatlı bilgi edinmek isteyenlerin, "Te'sisü't-Takdis" adlı esere başvurması gerekir. Muvaffakıyyet Allah'dandır.

Cenâb-ı Hakk'ın "Göklerde yerde, bu ikisinin arasında ve nemli toprağın altında ne varsa (hepsi) Onundur" ayetine gelince bil ki: Allah Teâlâ, "O Rahman Ar$a istiva etmiştir" buyurarak, mülkünü anlatınca, mülk de ancak ve ilimle bulunup tam olunca, onun peşisıra önce kudretini, sonra ilmini zikretmiştir. Kudreti, işte bu ayette anlatılandır. Bundan maksad şudur: Cenâb-ı Hak, burada sayılan d<yt kısmın da mâlikidir. Binâenaleyh O, göklerde bulunan meleklerin, yıldızların ve bunlar dıştndaki herşeyin; yerlerde bulunan madenlerin ve boş sahraların, bu ikisi arasında bulunan havanın ve toprak altında bulunan şeylerin mâlikidir.
İmdi eğer, "sera, âlemin en son sathı, en alt tabakasıdır; onun altında birşey
oulunmaz. Öyleyse nasıl olurda Allah onun altında bulunan şeyin de sahibidir"
denilebilir?" diye sorulursa cevaben deriz ki: "Sera Arabca'da nemli toprak
demektir. Dolayısıyla, onun altında bir şey bulunması muhtemeldir. O şey de, değişik
'ivayetlere göre öküz, balık, kaya, deniz veya hava olabilir...

1) Müfessirimiz Razî (r.a) dünyanın öküz veya balık üzerinde nasıl durduğu konusunda bir açıklama yapmıyor. Birçok okuyucumuzun bunu bir problem olarak göreceğini bildiğimizden, bu hususta muasır müfessirlerden B. Said Nursi (r.h.a) tarafından yapılmış bir açıklamayı biraz kısaltıp sadeleştirerek nakletmekte büyük fayda görmekteyiz:

Öküz ve balığın meşhur kıssası, ravisiyle beraber İslâmiyet'e girmiş olan bir asalak parazit) durumundadır. Hadis, olarak rivayetine gelince:

1) Hadis olduğunu kabul etmiyoruz; zira İsrailiyat olduğuna dair alametler vardır.

2) Hadis olsa bile senedi zaif olduğundan yalnız zan ifade eden nevidendir, axideye girmez. Çünkü akideye dahil olması içm yakın (kesin ilim) şarttır.

3) Faraza mütevatir ve metni kafi olsa bile, delâleti kafi değildir. Sadece görünüşe çağlı olanları hayaller havalandığından, bu hadisi, mümkün manalarına yormayıp, garip bu anlayış için girmişlerdir. Halbuki şu üç izah tarz mümkündür:

1) Arş'ı-ilahiyi taşıyan {Hamele-i Arş) meleklerinin Sevr (öküz), Nesr (kartal), İnsan gibi isimleri olduğu gibi buradaki öküz ve balık dünyaya müvekkel melaikenin ismi olabilir. Çünkü şeriat, her bir nev'e mahsus ve o nev'e münasip müvekkel melek olduğunu bildirir. Şu münasebetten ötürü, melaike aleminde onun suretiyle temsil edildiğinden, onların ismiyle adlandırılmış olabilir. Nitekim bir hadis-i şerifte "Güneş, her akşam Arş'ın altma gidip secde eder. Sonra izin alıp gelir" büyurulur. Bu, Güneşe müvekkel olan meleğin böyle yaptığı anlamına gelir.

2) Ziraat insan hayatının esasıdır. Öküz bunun sembolüdür. Dünyanın büyük bir kısmı ise deniz olup, özellikle şahit ahalisinin temel gıdası da balıktır. Nasıl ki bir: "Devlet ne üzerinde durur?" diye sorsa cevaben: "Kılıçla kalem üzerinde" deriz. "Medeniyet ne ile kaimdir?" diye sorsa: "Bilim, sanat ve ticaret ile" denir. Muhatap işin gerçek mahiyetini anlayamayacağı zaman Fahr-ı kâinat (a.s), cevabı, sualin yönünü değiştirerek verirdi: "Dünya neyin üstündedir?" diye sorana sanki şöyle buyurmuştun

"Onun gerçeğini anlamak henüz sizin kârınız değil, amma sizin anlayacağınız dünya hayatının iki temel esası ziraat ve balıkçılık ile kaimdir."

3) Öküz ve balık dünyanın yıllık yörüngesinde iki burç olabilir. Eski Astronomi burçları gökte, yenisi ise yerküresinin yörüngesinde farzetmiştir. Rivayete göre soru ayrı ayrı zamanlarda sorulmuştur. Bir seferinde Balık, bir seferinde öküz üzerinde olduğu cevabı verilmiştir. Sual sırasındaki bulunduğu burç ismi bildirilmiştir (Muhakemât, İstanbul Envar neşriyat, tarihsiz, (.54-57) 20[20]

Ahfâ Ne Demektir?

Cenâb-ı Hak ilmini de, "Sen sesini yükseksen de hiç şüphesiz O gizliyi de, gizlinin daha gizlisini de bilir" ayetiyle beyan etmiştir. Bu ayetle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) Ahfâ, mübalağa ifade eden ism-i tafdil sığasıdır. Bu görüşe göre diyoruz ki: Allah Teâlâ eşyayı üçe ayırmıştır. Açık olanlar (cehr), gizli olanlar (sır) ve en gizli olanlar (ahfâ). Binâenaleyh, açık olan (cehr)den muradın, açıkça söylenilen o söz, her ne kadar bir kısmını söylese bile, içinden geçirdiği şey ve, bazı alimlerin söylediğine göre, İnsanın hiç söylemeyip sadece içinden*geçirdiği şey olması muhtemeldir. Yine, "sır" ve "ahfâ" dan muradın, söz nevinden olmayan şeyler olması mümkündür. Bu görüş, daha açıktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, duyulmayan sırrı ve ondan daha gizli olanı bildiğini binâenaleyh, açık olanı ise haydi haydi bileceğini beyan edip açıklamıştır. Bundan maksadı mükellefi, ister açık isterse gizli olsun, her türlü çirkin işlerden alıkoyup, zahir ve batıl her türlü tâate teşvik etmektir. Bu izaha göre, "sır" ve "ahfâ" kelimelerini kendisinde mükâfat veya azap bulunan şey manasına hamletmek gerekir: Ssr, insanın yapmaya azmedip de gönlünden niyet ettiği şeyler; "ahfâ" da, henüz azmetme derecesine ulaşmamış olan şeylerdir. "Ahfâ" (en gizli olanın) kişinin azmettiği şeyler ile aynı şekilde henüz azmetmemiş olup, sadece aklına gelmiş olan şeyler manasına tefsir edilmesi muhtemel olduğu gibi; henüz gönlüne düşmemiş, böylece de gönlünden en gizli ve uzak olan şey manasına, ve yine, Allah tarafından gelecek olup da, henüz zuhur etmemiş olan şeyler diye tefsir edilmesi de mümkündür. Ancak ne var ki, doğruya en yakın olant yukarda açıklamış olduğumuz şekilde, bunun "terhib ve terğib" manası ifade ettiğidir.

2) Ahfâ kelimesi fiildir, yani, "Allah Teâlâ kullarının sırlarını bilir, ve, bildiğini onlardan gizler" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, onların önlerindekini ve arkalarmdakini bilir. (Mahlûkati) O'nun iiminden, yalnız Kendisinin dilediği şeyi kavrayıp bilebilirler"(Bakara, 255) ayeti gibidir. Eğer, "bu ceza cümlesi, şart cümlesine nasıl uygun düşer?" denilirse, biz deriz ki: Bunun manası, "Eğer, duâ ve benzeri şeylerle Allah'ı anarsan, bil ki O, senin açıkça zikretmene muhtaç değildir" şeklindedir. Bu, ya, "Rabbini, içinden, yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle ... an "(Arat 205) ayetinde olduğu, üzere yüksek sesle zikirden nehydir, yahut, bu açıkça zikrin, Allah'ın duyabilmesi için değil, ancak başka bir gayeden ötürü olabileceğini kullara öğretmektir. 21[21]

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/424-428

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/428-429

Allah'ın İlminin Kapsamı

Bil ki Allah Teâlâ, zâtı gereği Alimdir ve o, aynı anda bütün malûmatı aynı ilimle bilir ve bu ilim, değişmez. Yine bu ilim, "hudûs" ve "mümkin oluş" ile nitelendirilmeksizin, Allah'ın zâtının zorunlu niteliklerindendir. Kul, Rabbine ancak, ilk altıda birde[22][22]müşterektir ki, bu da ancak bilme sıfatıdır. Sonra, Kendisiyle kulları arasında müşterek olan ilim de, iki parçadan meydana gelir. Binâenaleyh, o tüm ilmin altıda beşi ile, geriye kalan, yarısı (yani 6'dan beş buçuğu) Allah'a aittir; geriye kalan o yarım ise, bütün kullarına aittir. Kerûbiyyin ve ruhani melekler hamele-i Arş, göklerin sakinleri rahmet ve azâb meleklerinden oluşan bütün melaike ve ruhaniyet alemi, bu mahlukat içindedir. İlkleri Hz. Adem (a.ş), sonları da Hz. Muhammed (s.a.s) olan peygamberlerin hepsi yine bu mahlukata dahildir. Zaruri, kesbi,sınai ve mesleki ilimleriyle diğer bütün insanlarda da böyledir. Yine, anlamaları, idrak etmeleri ve gıdaları hususunda kendilerine faydalı olanları alıp da zararlı olanlardan kaçınmaları hususunda bütün canlılar da böyledir. Bu cüzden sana düşen ise, mürekkeb bir zerreden daha azdır. Sonra, buna rağmen sen o zerrecikle, O'nun ulûhiyyetinin sırlarını, vâcib, caiz ve müstakil (imkansız) olan sıfatlarını bilir ve anlarsın. Binâenaleyh sen bu zerre ile bu sırları anlayıp tanıdığına göre, O'nun (temsilen) beşbuçuk ölçek olan ilmi ya nasıl olur? O, bu ilmiyle, senin kulluğunun sırlarını bilemez mi? Bu Cenâb-; Hakkın, "Sen sesini yükseksen de, hiç şüphesiz O, gizliyi de, gizlinin daha gizlisini de bilir" ayetinin beyan ettiği hakikattir. Hatta, gerçek şudur ki, dinann (tüm ilmin) hepsi O'nundur. Çünkü senin öğrendiğini sen, O'nun öğretmesiyle öğrendin. Nitekim "O, onu ilmiyle indirdi" (Maide, 166) ve "O, yarattığını bilmez mi?" <Müik, 14) buyurmuştur.
Bunun bir misali vardır ki, bu da güneştir. Çünkü onun ışığı, bütün alemi aydınlatır, fakat buna rağmen onun ışığından herhangi bir şey eksilmez. İşte, burada da böyledir. Binâenaleyh O, daha nastl sırrı ve daha gizli olanı bilemez? Cenâb-ı Hak ağaçları ve çeşitli bitkileri öylesi bir biçimde yaratıp yönetir ki onların ağızları ve, gıda almaya yarayan başka uzuvları ve aletleri yoktur... Hiç şüphesiz o ağaçların ve bitkilerin kökleri toprağın içindedir; onlar bu kökler vasıtasıyla yerden gıda ve besinlerini alırlar ve bu gıda, dallara, dallardan damarlara, damarlardan da yapraklara geçer... Sonra Allah Teâlâ o bitkilerin damarlarını, tıpkı sayesinde çadırın ayakta durabildiği, o çadırın ipleri gibi yapmıştır. Çadırın ayakta durabilmesi için, nasıl ki o ipleri her taraftan çekip germek gerekiyorsa, aynen bunun gibi, ağacın da ayakta durabilmesi için o damarlar her tarafa dağılarak nüfuz edip gider. Sonra sen, gıdanın o yaprağın her tarafına ulaşabilmesi ve o yaprağın maddesini besleyip kuvvetlendirebilmesi için yapraktaki, o yaygın kılcal damarlara ve yaprağa baktığında onları hemencecik seçip ayırdedemezsin... Bunlar, bedeni kuvvetlendirmek için, canlıların bedeninde bulunan ve kanın ve canın kanalları olan damarlara benzerler. Sonra, ağaçlara bir bak. Bunların en güzel görünümlüsü, çınar ağacıyla söğüt ağacıdır. Halbuki bunların meyveleri yoktur. Onların, manzarası en kötü olan ise, incir ve üzüm ağacıdır, ama sen, birde bunların faydasına bak! Bütün bunlar ve benzerleri, göklerde ve yerde zerre miktarı herhangi birşeyin, Allah'ın ilminin dışında kalmadığını gösteriyor. [23][23]

En Güzel İsimler Allah'ındır

Ayetteki "Allah'dan başka ilah yoktur. En güzel isimler O'nundur" cümlesine gelince, bu husustaki söz, iki kısma ayrılır: Tevhid konusundaki söz. Bil ki, tevhidin delilleri, İnşaatları Cenab-ı Hakk'ın H\ illi U^İ» JIT Jİ u.uil tül (Enbiya. 22) ayetinin tefsirinde gelecektir. Cenâb-ı Hak tevhidi burada, daha önce bahsedildiği biçimde ilim ve kudretle tavsif edilmiş olanın, ortağı olmayan tek ilah olduğunu, ibadete müstehak olanın, başkası değil, O olduğunu beyan etmek için zikretmiştir. Biz burada, bu konuyla alâkalı olan bir takım inceliklerden bahsedelim. Bu incelikler de birkaç bahiste incelenebilir. [24]

---

[22][22] Razi daha ünce gecen altılı taksimine göre söylüyor. Esvayı cehr. sır ve ahfâ diye üçe ayırmıştı, bu üç bölümün her birinin iki parçası düşünülmektedir, (ç.).
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/429-430

Tevhidin Dereceleri

Birinci bahis: Bil ki, tevhidin dereceleri dörttür.
a) Lisan ile ikrar.
b) Kalb ile tasdik (inanma)
c) Kalbin, bu inancını hüccetle tekid etmesi
d) Kulun, hatırına, Ehad ve Samed olan Allah'ı tanımaktan başka herhangi birşey gelmeyecek bir biçimde tevhid deryasına dalması...
Lisan ile ikrara gelince, eğer bu dil ile ikrar, kalbin tasdikinden uzak bir ikrar olursa, bu ikrarın sahibi münafıktır.
Kalbin tasdiki'ne gelince, bu tasdik, dilin ikrarından uzak olursa, bu durumda birkaç durum ortaya çıkabilir:
1) Tefekkür edip Allah'ı tanıyan ama, bu tanımanın üzerinde, kelime-i şehâdeti telaffuz edebileceği bir vakit geçmeksizin, bu tanıyışı üzere ölen kimseye gelince, bazı kimseler bunun imanının tam olmadığını söylemişlerdir, ama gerçek olan onun imanının tam olmasıdır. Çünkü o, mükellef olduğu şeyi yerine getirmiş, ama onu lisanıyla ifade edememiştir. Binâenaleyh o, sorumlu olarak kalmaz. Kitabların birisinde şunu gördüm: Ölüm meleğinin alnı üzerine, mümin kimse onu gördüğünde kelime-i şehâdeti hatırlasın diye "Lâ ilahe illallah" yazılıdır. Binâenaleyh, onun bunu hatırlaması, bizzat onun kendi ifadesinin yerini tutar.
2) Allah'ı tanıyıp, fakat bu tanımanın üzerinden kefime-i şehâdeti telâffuz edecek bir vakit de geçen, ancak ne var ki, bu ikrarda bulunmayan kimsenin durumu. Allâme Gazali, bu hususta şöyle der: "Lisan, kalbin tercümanıdır" denilebilir. Binâenaleyh, esas maksad kalbte tahakkuk edince, onun, o kelime-i şehâdeti telâffuzdan imtina edişi, onun tıpkı namaz ve zekâttan imtina edişi gibidir. Öyleyse, bu kimse daha nasıl, cehennemliklerden olabilir? Hz. Peygamber (s.a.s) de
"Kalbinde, zerre kadar iman bulunan kimse, cehennemden çıkar"[25] buyurmuştur. Halbuki, bu adamın kalbi, imanla doludur. Diğer alimlerde şöyle demişlerdir: îman ve küfür, serî hususlardır. Biz, bu kelimeyi (kelime-i şehâdeti) söylemekten imtina edenin, kâfir olduğunu anlar, biliriz.
3) Delilsiz olarak, dil ile ikrar edip kalb ile tasdik eden kimsenin durumu... Bu kimse, mukallittir. Bu kimsenin imanının sıhhati hususundaki ihtilaf, oldukça meşhurdur.
Üçüncü makama gelince ki bu, inancın, delil ve burhanlarla tekid edilmesidir, ve biz, Cenâb-ı Hakk'ın, (Enbiya, 22) ayetinin tefsirinde bu neticeyi akli ve semi delillerle isbat etmenin mümkün olduğunu beyan etmiş ve bu hususta ayrıntılı bilgi vermiştik.
Dördüncü makama gelince ki bu, tevhid deryasına dalıp yok olmaktır, bu konuda muhakkik ulema şöyle demiştir: irfan, bütün sıfatlar hakkında düşünülebilen "tefrik",nakz", "terk" ve rafd (red) 1 başlangıcı olup, bu doğruluğu dileyen zâtlar için Hakkınsıfatlarından ve, tek ve kahhâr olan zâta götürendir. Sonra bu kelimelere vukufiyyet,Allah Teâlâ'ya doğru seyredenlerin en son dereceleriyle çepeçevre kuşatılmıştır. [26]

Lailahe İllallah Demenin Önemi Hakkındaki Hadisler

İkinci bahis: "Tenli!" (Lâ ilahe illallah deme) hakkında gelmiş olan haberler hakkındadır.
1) Hz. Peygamber (s.a.s)'ın "Zikrin en efdali, Lâ ilahe illallah; duanın en faziletlisi de,

---

[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/430
[25] Müslim, iman, 148 (1/93); Buhari, tevhid. 24.
[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/430-431

Estafirullah'dır"27[27] sonra da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'dan başka hiçbir Tanrı yoktur" hakikatim bil, hem kendinin, hem erkek müminlerle kadm müminlerin günahının bağışlanmasını iste..."(Muhammed, 19) ayetini okumuştur.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratmadan önce bir melek yaratmıştır. O, sesini uzatarak, kısmadan ve nefes de almadan, "Eşhedu en lâ ilahe illallah.." der. O, henüz bunu tamamlamamıştır. Bu tamamladığında ise, Cenâb-ı Hak İsrafil'e sûra üflemesini emreder ve Aziz ve Celi! olan Allah'ı tazim için de, kıyamet koparır."

3) Enes İbn Malik'ten Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, Cenâb-ı Hakka münacatımda şefaat talebimi sürdürdüm, o da bunu kabul etti. Yine şefat talebinde bulundum, o da bunu kabul buyurdu. En sonunda 'Ya Rabbi, bana, Lâ ilahe illallah diyenler hakkında şefaat müsadesi ver" dedim.. O, "Ey Muhammed (s.a.s), bu, ne sana, ne da başka bir kimseye ait değildir. İzzetim ve celâlime yemin ederim ki, Lâ ilahe illallah diyen hiç kimseyi, bu cehennemde bırakmayacağım..." buyurdu...

4) Süfyan es-Sevri şöyle der: Cafer İbn Muhammed'e Jİ* *>- m». ı-fi) ayetlerinin tefsirini sordum. Bunun üzerine o, "Hâ, O'nun hükmü; mîm, mülkü; ayn azameti; sin, yüceliğirkaf ise, kudretidir. Aziz ve Celil olan Allah, "Hükmün, mülkü azametim, yüceliğim ve kudretime kasem ederim ki, Lâ ilahe illallah Muhammedun Resûlullah diyen kimseye ateşte azâb etmem ... der" dedi.

5) Hz. Ömer şöyle demektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "Her kim çarşıda bulunur da, "Allah'dan başka ilâh yoktur; O birdir, O'nun şeriki yoktur; mülk O'nundur.Hamd, O'na aittir; diriltir ve öldürür; O, ölmeyen Diridir. Bütün iyilik ve hayırlar, O'nun elindedir; ve O, her şeye kadirdir' derse, Allah ona milyonlarca mükafaat yazar onun, milyonlarca hatasını siler ve onun için cennette bir ev yapar"28[28]

La İlahe İllallah Demede Âdab

Üçüncü bahis: Bu, incelikler hakkındadır:

1) Lâ ilahe illallah diyenlerden olabilmeleri için, bu kelimeyi söyleyenlerde şu dört şeyin bulunması gerekir.

a) Tasdik,

b) Tazim

c) Halâvet

d) Hürriyet. Binâenaleyh, (bu kelimeyi söyleyip de) tasdiki bulunmayan kimse, münafık, tazim'i olmayan kimse, ehl-i bid'at (mubtedi); halâveti, hazzı olmayan, mürai; hürriyeti olmayan da, tacirdir.

2) Bazı kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın, "Görmedin mi, Allah sana nasıl bir mesel :rad etmiştir. Güzel bir kelim?, kökü sabit ve dalları semada olan güzel bir ağaç gibidir"(ibrahim, 2A), "Güzel keümelet ancak O'na yükselir. Onu da iyi amel yükseltir" patır. ıo), "... Ve birbirlerine Hakkı tavsiye edenler"(Asr,3), "De ki: "Ben size... şu :ek şeyi va'z eder, öğütlerim"(Sebe,46) "Onları hapsedin. Çünkü onlar mesuldürler" saffât, 24), "Hayır, o hakkı getirmiş, bütün peygamberleri de tasdik etmiştir" tsmı. 27) ve "Allah, iman edenlere dünya hayatında da ahirette de, 6 sabit sözle-daima sebat ihsan eder. Allah zalimleri şaşırtır. Allah ne dilerse yapar" î/etleriyle Lâ ilahe illallah'ın kastedildiğini söylemişlerdir.

3) Hz. Musa (a.s) "Ya Rabbi, bana seni anarken söyleyeceğim bir şey öğret" sevince, Cenâb-ı Hak, "Lâ İlahe illallah, de" buyurdu. Hz. Musa "Bütün kuiiann sunu söylüyor" deyince de Cenâb-ı Allah yine, "Lâ ilahe illallah de" buyurdu. Bunun -zerine Hz. Musa, "Ben, sırf bana tahsis edeceğin şeyi kastetmiştim" deyince Allah "eâlâ, "Ey Musa, şayet yedi kat gök ve oradakiler bir kefede. Lâ İlahe ıjiallah da : ' kefede bulunacak olsa, hiç şüphesiz Lâ İlahe

---

27[27] İbn Mace, edeb, 55 (2/1249)

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/432

illallah ağır basar' buyurdu. 29[29]

Lâ İlahe İllallah Sözünün İ'râbı

Dördüncü bahis: Bu bahis, bu ifadenin irabı hakkındadır. Alimler şöyle demişlerdir: Bu cümlenin başındaki Lâ kelimesi, herhangi bir mahiyetin başına gelip, : mahiyeti nefyeder. Mahiyeti nefyedince de mahiyetin bütün fertleri nefyedilmiş olur. - iah" lafzına gelince bu, o muayyen zâtın, ism-i alemidir, çünkü bu kelime, ism-i î-em değil de ism-i mana olsaydı, o zaman onun tamamı, kesrete muhtemel olurdu. =_ «elime de tevhidi ifade etmezdi. Alimler sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Lâ, ki bakımdan, inne edatına benzediği için, amel edebilmiştir.
a) Devamlı olarak isimlerin başında bulunmaları;
b) İkisinin de, tenakuz (nefy) ifade etmeleri. Çünkü bunlardan birisi sûbûtu, diğeri ae nefyi (olumsuzluğu) tekid için getirilir. İki hükümleri zıt batıl iki şeyden birini diğerine aenzetmek, Arapların adetidir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz Araplar dediklerine göre, (zıddınt ifade için de) demeleri gerekirdi (beklenirdi). Ancak ne var ki Arablar, Lâ'nın müfret olan ismini, feth üzere mebni yapmışlardır. Lâ'nın müfret olan isminin mebni olmasına gelince, bu harf-i nefyin, kendisinin başına geldiği böylece de adeta, tek bir isim haline geldikleri kelime ile sıkı bir münâsabetten dolayıdır. Onların, hareke olarak fethayı seçmelerine gelince, irabı gerektiren delil ile mebnîliği gerektiren delilin arasını uzlaştırmak için, bunu sağlayan harekeye göre mebnî kılma gayesine yönelmiş olmalarından dolayıdır. Bir diğer husus da şudur: Bu kelimenin haberi mahzûf olup, bunun aslı, "la ilahe fi'l-vücüdi" (Varlık âleminde, Allah'dan başka bir ilâh yoktur) seklindedir. Yine meselâ, ifadeleri de, takdirinde olup, "Bizim gücümüz ve kudretimiz yoktur (...)" şeklindedir. Bu durum ise, vücudun (varlığın), mahiyyet üzerine zaid olduğuna delalet eder.
Beşinci bahis: Bazı kimseler şöyle demişlerdir. Olumluyu tasavvur etmek, olumsuzu tasavvur etmekten önce gelir. Çünkü olumsuz (selb), olumluya nisbet edilmediği müddetçe, tasavvur olunamaz. Binâenaleyh, bu ifadede daha nasıl, olumsuz, olumludan önce getirilmiştir? Buna şu şekilde cevap verilir. Bu olumsuz, olumluyu tekid eden bir husus olunca, pek yerinde olarak ondan önce getirilmiştir. 30[30]

Allah Teâlâ'nın İsimleri

İkinci kısım: Bu kısım, Allah'ın isimleriyle ilgilidir. Bu hususta da şu bahisler bulunmaktadır.
Birinci bahis: Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde, bir münadi şöyle nida eder. Ey insanlar, ben size bir neseb tayin ettim. Halbuki sizler kendinize başka bir neseb tayin ettiniz. Ben, sizin en keriminizin, benim nezdimde en muttaki olanınız olduğunu bildirdim. Halbuki sizler, sizin en iyinizin en zenginleriniz olduğunu kabul ettiniz. Binâenaleyh, şu anda ben, benim nesebimi yüceltiyor, sizin nesebinizi de ayaklarımın altına alıyorum. Kendileri için korku olmayan ve mahzun da olmayacak olan o müttakiler neredediler?"
Bil ki, aklın taksimatına göre eşya, şu üç kısma ayrılır:
a) Noksan olmayan, kâmil...
b) Kâmil olması muhtemel olmayan nakıs (noksan)...
c) Bu ikisini de kabul edebilen... Noksan olmayan kâmil varlık, Allah Teâlâ'dır. O'nun hakkındaki bu kâmillik, zâtı gereğidir. Bundan sonra melekler gelir. Meleklerin, Allah'ın kendilerine emrettiği şeyleri asi olmamaları rrahnm.6) onların kemalinden; ikrama mazhar kullar (Enbiya, 26) olmaları da, onların sıfatlarındandır. Yine onların, iman eden kimselerin mağfiret talebinde bulunmaları da, meleklerin vasıflarındandır. Kâmil olmayan, nakıs, cansız varlıklar, bitkiler ve behaim (hayvanat...) dir. Her ikisine de muhtemel olanlar ise, insanlardır.

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/432-433
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/433-434

İnsan bazan, o denli terakki eder ki, kendisinden, "Kudret sahibi, mutlak hükümran Allah'ın hak meclisinde" (Kamer, 55) diye bahsedilir. Bazan da o denli alçalır ki, hakkında, "Sonra biz onu, aşağıların aşağısına ndirdik" çrm.s) denilir. Durum böyle olunca, insanın, zâtı gereği kâmil ve mükemmel olması imkansız olur. Zâtı gereği kâmil olmayanın ise, zâtı gereği kâmil olana intisâb edinceye kadar, kemâl ile nitelenmesi imkansız olur. Ne var ki bu intisab da ikiye ayrılır:

1) Kendisine zeval arız olan kısım.

2) Kendisine zeval arız olmayan kısım. Zeval bulanın, faydası yoktur. Bunun misali, sıhhati mal ve güzelliktir. Zeval bulmayan ise, senin Allah Teâlâ'ya karşı olan jbûdiyyetindir. Zira, ulûhhiyet sıfatı ondan zail olamayacağına göre, senden de kulluk sıfatı zait olamaz. Binâenaleyh, bu kulluk nisbeti, zevali kabul etmez. Kendisine nisbot olunulan Hak Subhânehû ve Teâlâ da kâmil olma sıfatını hiç kaybetmez. Sonra, bir şehirden olduğunda, ya da bir kabileye nisbet edildiğinde sen, bu arizî nisbet sebebiyle her zaman, o beldeyi ve o kabileyi medhedip durursun. Binâenaleyh bu zâti nisbet sebebiyle senin Allah'ın zikri ve O'nun kibriyâsının vasıflarıyla meşgul olman daha evlâ olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "En güzel isimler Allah'ındır. O halde ona bunlarla hitab {dua} edin" (Araf, teo) işte, ancak bundan dolayı,
Allah'dan başka ilâh yoktur. En güzel isimler O'nund ur" çraba, e) buyurmuştur. 31[31]

Allah'ın İsimlerinin Taksimi

İkinci bahis: Bu bahis, Allah'ın isimlerinin taksim hakkındadır. Bil ki, her şeyin smi, o isim ona, ya zâtı gereği, yahut zâtının cüzlerinin gereği, veyahutta zâtıyia ilgili : mayan şeyler münasebetiyle verilmiştir. Birinci kısma gelince, alimler Allah 'eâlâ'nın, bu tarzda kendisine verilen bir ismi olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir ki bu mesele, "Cenâb-ı Allah'ın hakikatinin insanlarca bilinip -inemeyeceği meselesine dayanır. Bu hakikatin beşer için malum olmayacağını söyleyenlere gelince onlar, Cenâb-ı Hakk'ın hususî zâtının bir İsmi olmadığını söyleyerek şöyle demişlerdir: Çünkü isim koymanın maksadı, o isimle müsemmaya saret etmektir. O'nun hususi zâtı bilinmeyince, O'na aklen işaret etmekde imkânsız jr. Binâenaleyh böylece, O'nun için bir isim koymak imkansızlaşır. Biz, bunun ~axikati hususunda lafzatullah'ı tefsir ederken konuşmuştuk.

Zâtının parçalan gereği O'na isim vermek de imkânsızdır. Çünkü O'nun zâtının herhangi bir cüzü yoktur. Çünkü, mürekkeb varlık, mümkindir. Vâcibu'l-vücûd olan se. 'Tnümkin" varlık olamaz. Böylece de, mürekkeb olamaz.

Zâtının dışında kalan sıfatları gereği verilecek olan isme gelince, sıfatlar ya hakiki Mbûti, ya izafi sübûti; veya selbi sübûti, yahut selbi izafi, veyahut da, sübûti izafi ve selbi olurlar. İzafi mümkin sıfatlar sonsuz olup, keza selb edilecek şeyler de sonsuz : jnca, o zaman Cenâb-ı Hakk'a müteradif olmayan, mütebayin aynı değil de r -birinden farklı) sınırsız isimler vermek mümkündür. İşte bu izahat, esas kaynağa kat çekmek için yapılmıştır. 32[32]

Esma-yı Hüsna'nın Sayısı

Üçüncü bahis: Allah Teâlâ'nın dörtbin isminin olduğu söylenir. Binini sadece Kendisi bilir. Binini, Kendisi ve melekler bilir. Binini, Kendisi, melekler ve peygamberler bilir. Dördüncü bine gelince, onu müminler bilebilirler. Bunlardan ücyüzü Tevrat'la üçyüzü İncil'de, üçyüzü Zebur'da, yüzü de rurkan'da, (Kur'ân'da)dır. Bu yüzün doksandokuzu açıktır, aşikârdır, birisi ise gizli ve saklıdır. Binâenaleyh, bunları kim zikrederek sayarsa, vird edinirse, cennete girer.

Dördüncü bahis: Kur'ân'da geçen isimlerden bir kısmı, tek başlanna bir övgü ve medth ifade etmezler. Bu meselâ, ve kelimeleri gibidir. Ama meselâ "Sabah: yarıp çıkarandır O. Geceyi bir

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/434-435

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/435

sükûn kılandır" (En'âm, 96) denildiğinde, bu, medh ifade etmiş olur. Kendisi medh ifade etmesine rağmen, başkasıyla beraber zikredildiğinde, daha fazla medh ifade eden ismi.. Bu, birini meselâ , (Hayyun: Diri. şeklindeki sözümüz gibidir. Ama meselâ (Bakara, 255) veya "ölmeyen hayy, diri" denildiğinde bu darıa beliğ olmuş ve daha fazla medh ifade etmiş olur. Yine bu bizim, "O, eşsiz yaratıcıdır" şeklindeki sözümüz gibidir. Çünkü sen, (Bakara, 117) dediğinde, medh artmış olur. Kendisi medh ismi olduğu halde, tek başına kullanılması caiz olmayan isimler de bu babtandır. Bu meselâ senin (delilun) ve (kâşifun) demen gibidir. Ama, "Ey şaşkınların rehberi ve kılavuzu" "Ey sıkıntıları ve zararları açıp gideren" denilirse, bu caiz olur. Bu isimlerden bir kısmı hem tek başına, hem de başkasıyla birlikte kullanıldığında medh ifade eder. Bu meselâ bizim, er-rahmâni'r-rahim "Rahman ve Rahim olan Allah" dememiz gibidir.

Beşinci bahis: Allah'ın, başka kelimelerle kullanıldığında daha güzel manalar ifade eden isimleri vardır. Bu senin, el-evvelu el-âhiru, el-mubdiu ei-muidu, ez-zâhiru el-bâtın" demen gibidir. Bunun misali, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İsa'dan naklettiği şu sözdür: "Eğer kendilerine azâb edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onlan bağışlarsan, mutlak galip ve yegane hüküm ve hikmet sahibi olan da doğrusu ancak sensin" (Maide. 118) Geriye kalan bahisler ise, besmelenin tefsirinde geçmiştir. 33[33]

Bazı İncelikler

Altıncı bahis: Bu ifadelerle ilgili birtakım nükteleri.

1) Bişru'l-Hafi, üzerinde "Bismillahirrahmanirrahim" yazılı bir kağıt görmüştü. Onu kaldırdı, onu miskle kokulandırdı ve yuttu. Rüyasında, birisinin kendisine, "Ey BİŞr, benim ismimi güzelleştirdin, kokulandırdın. Biz de senin ismini dünya ve ahirette güzel kılacağız" dediğini gördü.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "En güzel isimler Allah'ındır" beyanına gelince, bilesin ki, Allah'ın bu isimleri, zâtları gereği güzel değildir. Çünkü bunları bir takım lafız ve seslerdir. Fam aksine, bunların güzel oluşları, manalarının güzelliğinden dolayıdır. Sonra Allah Teala'nın isimlerinin güzel oluşu şekil ve yaratılışla alâkalı bir güzellik değildir. Çünkü bütün bunlar cisim olmayan (Allah) hakkında imkansızdırlar. Tam aksine bunlar mesela settar gaffar rahim isimleri gibi, lütuf ve ihsan manasına varıp dayanan güzellikten dolayı güzeldirler. Bunlar, ihsan manasına delâlet ettikleri için, güzel olmuşlardır. Rivayet olunduğuna göre, bir feylesofa, hem güzel, hem de çirkin olan birisi gelir ve ondan, kendilerine tavsiyede bulunmasını isterler. Bunun üzerine feyisof güzel olanına, "sen güzelsin; güzel olana ise, çirkin iş yapmak yakışmaz" d'ğerine de, "Sen çirkinsin, çirkin olan, çirkin iş yaptığında, kabahati ve çirkinliği artar" dedi Simdi biz de diyoruz ki: Ey Rabbimiz, senin isimlerin de sıfatların da güzel. Öyleyse sen bize o güzel isim ve sıfatlarından ancak ihsanını ve lütfunu izhâr et. Bizim fiilerımizin ve gidişatımızın çirkinliği bize yeter. Ona, ikabın, kötülüğünü ve azabın vahşetini ekleme.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) "İhtiyaçlarınızı, yüzleri güzel ve nurlu olanlardan isteyiniz"34[34] buyurmuştu. Ey ilâhımız, yüz güzelliği gelip geçicidir; ama, senin sıfat ve isimlerinin güzelliği ise, zâtidir. Öyleyse, sen bizi, senin ihsanından eli boş olarak çevirme.

4) Rivayet olunduğuna göre bir balıkçı, balık avlıyordu. Derken bir balık avladı. Yanında da, kızı bulunuyordu. Kızt o balığı, tuttuğu gibi denize attı ve, "o, bu tuzağa gaflet ettiği için düştü" dedi. Rabbimiz, o çocukcağız, o balığın gafletinden dolayı ona acıdı da, onu yeniden denize attı. Bizi de, İblis'in vesvesesi avladı. Böylece do bizi, senin rahmet deryandan çıkardı. Fakat sen bize lütfunla merhamet et, bizi onun vesvesesinden kurtar ve bizi, yeniden rahmetinin deryasına at!

5) Allah'ın isimlerinin beşi, Fatiha da geçmektedir. Bunlar, Allah, Rabb, Rahman, Rahim ve Melik (Mâlik) isimleridir. O'nun kahhâr oluşuna ve ululuğuna işaret için, Allah'ın önce

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/436

34[34] Bu sözün mevzu hadis olduğu bildirilir (ç.).

ulûhiyyetini ifade eden Allah lafzı getirilmiştir. Böylece de ruhların, canlıların, O'nun kahrtna ve yüceliğine takat getiremeyeceği bildirilmiştir. Cenâb*ı Hak bunun peşinden, lütfuna delâlet eden dört ismi zikretmiştir ki, bunlardan Rabb ismi, O'nun terbiye etmesine delâlet eder. Mutâd olan, bir başkasını terbiye eden •dmsenin, onun işini ihmal etmemesidir. Daha sonra O, Rahman ve Rahim isimlerini getirmiştir ki bunlar, O'nun lütuf ve merhametinin zirvesini ifade ederler. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu işi, Melik (mâlik) ismiyle hitama erdirmiştir. Halbuki, büyük olan Melik, aciz ve zayıf olan kimseden intikam almaz. Bir de, Hz. Aişe, Hz. Ali'ye şöyle demiştir: "Melik oldun... Öyleyse, yumuşak o!. Çünkü bu zayıfları ve acizleri affetmek sana daha çok yakışır"

6) Muhammed İbn Ka'b el-Kurazi'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Musa, "Allah'ım hangi canlı senin katında daha değerlidir?" deyince Cenâb-ı Hak, benim zikrimden dolayı dilinin nemi ve ıslaklığı kurumayan kimsedir" buyurdu. O, "Mahlûkatının hangisi daha bilgindir?" deyince, Allah: "Başkasının ilmini araştırarak onu kendi ilmine katandır" buyurdu. O, "Hangi kimse daha adildir?" deyince, Cenâb-ı Hak, "Kendisi hakkında, insanlara hükmettiği gibi hüküm verendir" buyurdu. O, "Hangi kimsenin suçu daha büyüktür?" deyince, Allah, "beni itham eden şu kimsedir ki Benden talepde bulunur da, sonra kendisi için hükmettiğine razı olmaz" buyurdu." Allah'ım, biz şimdi şöyle diyoruz: Biz seni itham etmiyoruz, çünkü biz. senin ihsanda bulunduğun herşeyin, senin fütfun olduğunu; yaptığın her şeyin mahza adâtet olduğunu biliyoruz. Öyleyse, sen bizi, kötü amellerimizden dolayı muaheze etme.

7) Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Kıyamet günü olduğunda, bir münadi şöyle nida eder: "Şimdi topluluk, kimin ikrama daha layık olduğunu bilecektir. Yanlan, yataklarından uzak olanlar nerededir?" Bunun üzerine onlar kalkarlar ve insanların boyunlarını çiğneye çiğneye geçerler. Daha sonra da, "Ticaretleri ve alışverişleri, kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymayan kimseler nerede?" denilir; daha sonrada her halükârda Allah'a hamdedenler nerede?" diye nida edilir. Daha sonra kovuşturma ve hesaba çekilme işi, geride kalanlara uygulanır..." Şimdi biz diyoruz ki: Ey Rabbimiz biz gücümüze ve soy takatimize göre, sana hamdettik ve sana senada bulunduk. Öyleyse sen de lütfün ve rahmetinle bizi bağışla, affet." Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlan hususunda ayrıntılı bilgi almak isteyenler "Levâmiu'l-beyyinât fi'l-esmâi ve's-sıfat" isimli esere müracaat etsinler. Muvaffakiyyet, ancak Allah'tandır. 35[35]

Hz. Musa (a.s)'ya Risalet Verilmesi

"Sana Musa'nın haberi geldi mi: Hani o bir ateş görmüştü ve ailesine "siz (burada) durun. Ben bir ateş gördüm. Belki ondan size bir kor getiririm yahut ateşin yanında bir doğru yol gösterici bulurum" demişti, işte ona gidince Kendisine, (şöyle) nida edildi: "Ey Musa şüphesiz Ben senin Rabbinim. Haydi pabuçlarını çıkar. Çünkü sen Mukaddes Tuvâ vâdisindesin" (Tâhâ, 9-12). 36[36]

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki, Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı ve mükellef kıldığı şeyler hususunda Hz. Peygamber'in çok ağır bir mesuliyet mevkiinde olduğunu bildirince bunun peşinden, tebliğ hususunda onun kalbini takviye için, peygamber (s.a.s)'in hallerini zikretmek suretiyle Resulünün kalbini pekiştirecek, kuvvetlendirecek şeyleri zikretmiştir. Bu, '.Okı Cenâb-ı Hakk'ın, "Peygamberlerin haberlerinden, onunla kalbini tesbit edeceğimiz, her çeşidini sana kıssa olarak anlatıyoruz"{Hûd, 120) ayeti gibidir. Cenâb-ı tak bu işe, Hz. Musa'dan bahsederek başlamıştır. Çünkü Hz. Musa'nın başına gelen srfcmtı ve belâlar daha büyük olup, bu da Hz. Peygamberin kalbini daha fazla teselli ecıp, onu sıkıntılara bağlanmaya daha fazla teşvik edicidir. İşte bu cümleden olmak üzere Cenâb-ı Hak, "Sana Musa'nın haberi geldi mi?"

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/436-438

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/438-439

Duyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır: 37[37]

Birinci Mesele

Ayetteki ifadesinin, Hz. Musa'ya dair Kur'ân'da verilen ilk haber olması muhtemeldir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki, bu, "sana şu ana «acar hiçbir haber ulaşmadı; ancak şu anda geldi. Öyleyse, ona dikkat et" demektir. 3u. Kelbi'nin izahıdır. Bu ifadenin manasının, "Bu haber ona eskiden gelmişti" şefinde olması da muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu sana, daha evvel ae-nemiş miydi?" demiş gibi olur ki bu, Mukatil ve Dahhak'in İbn Abbas'dan yapmış oklukları rivayete dayanan görüştür. 38[38]

İstifham'ın Dikkat Çekme Fonksiyonu

Bu ayetteki tabiri her ne kadar Allah hakkında caiz olmayan bir istifham ile gelmiş ise de, ancak ne var
ki Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeden maksadı, bunun cevabını Hz. Muhammed (s.a.s)'in kalbinde yerleştirip sağlamlaştırmaktır. Bu sığa, bu manayı daha beliğ olarak ifade eder. Bu tıpkı, kişinin, sfcadaşına, "Falanca haber sana ulaşmadı mı?" demesi gibidir. Böylece bunu duyan ise, kendisine söyleneni anlamaya yönelmiş olur. Eğer, Cenâb-ı Hakk'ın bu sdesiyle gerçek manada bir istiğnam kastedilmiş olsaydı, o zaman bunun cevabı K ah tarafından değil, Hz. Peygamber tarafından verilmiş olurdu. 39[39]

Musa (s a.s)'nın Ailesiyle Çöl Yolculuğu

Cenâb-ı Hak, "Hani o bir ateş görmüştü" buyurmuştur. Yani, "O, bir ateş gördüğünde, onun haberi sana geldi, değil mi?" demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Hz. Musa (a.s), annesine dönmek için, Hz. Şuayb (a.s) dan müsade istedi, o da müsaade etti. Derken, Hz. Musa (a.s) yola çıktı. <arıı kışlı bir gecede, yolda bir oğlu oldu. O gece, Cuma gecesiydi. Derken, Hz. Musa şaşırdı, ateş yakmak istediği, fakat çakmağı ateş çıkarmadı. O, bununla uğraşırken, yolun sonunda, uzakta bir ateş gördü. Bu noktada Süddi: "Hz. Musa (a.s), gördüğü o ateşin, çobanların ateşi olduğunu sandı" derken, diğerleri Hz. Musa (a.s)'ı bu ateşi bir ağaçta gördüğünü söylemişlerdir ki, Kur'ân'ın lafzında buna delâlet edecek herhangi bir şey bulunmamaktadır. İşte, bu sebepten dolayı aiimîer ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, onun gördüğü şeyin ateş olmadığını, onun onu ateş sandığın söylemişlerdir. Ama doğru olanı onun verdiği haberde sadık olabilmesi için, onun bir ateş gördüğünü söylemektir. Çünkü, peygamberler yalan söylemezler.
Ateşin dört kısma ayrıldığı ileri sürülmüştür. Yiyen, (yok eden), fakat içmeyen (suya dayanamayan) ateş ki bu, dünya ateşidir. İçen, fakat yemeyen ateş ki, bu ağacın ateşidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "O, yemyeşil ağaçtan sizi: 7/n bir ateş çıkarandır' 80) buyurmuştur. Hem yiyen, hem de içen ateş. Bu, mide ateşidir. Yemeyen ve içmeyen ateş, ki bu da Hz. Musa (a.s)'nın ateşidir. Yine ateşin (birbaşka açıdan) dört kısma ayrıldığı da ileri sürülmüştür:
a) Nuru bulunan, fakat yakmayan ateş ki bu, Hz. Musa'nın ateşidir.
b) Nuru olmayan, fakat yakan ateş. Bu, cehennem ateşidir.
c) Hem nuru olan, hem de yakan ateş. Bu, dünya ateşidir.
d) Yakmayan ve nuru olmayan ateş ki, bu da ağaçlardaki (potansiyel) ateştir
Hz. Musa {a.s) o ateşi görünce ona doğru yönefdi ve: 'Ve ailesine siz (burada) durun" dedi." Bu hitabın, hem hanımına, hem çocuğuna, hem de hanımıyla birlikte bulunan hizmetçiye müteveccih olması mümkün olduğu gibi, bunun sadece hanımına yapılmış olması da

---

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/439
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/439
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/439

mümkündür. Ancak ne varki bu ifade, "ehl' kelimesinin zahiri manasından dolayı çoğul ("durun") getirilmiştir. Çünkü, "ehl" kelimesi, topluluk hakkında da kullanılır. Ayrıca, işin halini yüceltmek için de, tek kimseye, çoğul lafzıyla hitab edifmiş de olabilir. Yani, "Olduğumuz yerde kalınız. Çünkü "Ben bir ateş gördüm" demektir. (Anese) fiili, görmek mar.as-tndadır. "İnâs" kendisinde hiçbir şüphe olmayan, aşikarı apaçık görme demektir, "İnsanu'l-ayn" (göz bebeği) deyimi de bu anlamdadır. Zira bunun vasrteu'yla, eşya görülür. Cinlere, görülmedikleri için "cin" denildiği gibi, insanlara da, görüldükleri için "iris" denilmesi de böyledir. "Jntmı kendisiyle ünsiyyet olunan şoy anlamına geldiği "e söylen mistir. Hz. Mu&a (a.s)'dan böyle bir ûnsiyyet si'dur edip, hakikatte ise onlarda olmayınca, onların gönüllerini yatıştırmak için ifadenin başına inni edatını getirmiş; ateş alma ve bir kılavuz buima sşicie , umulan, beklenen ve gözetlenen bir şey olduğu için de, bu husuftaki işi umma ve beklemeye bina ederek, "belki getiririm" demiş, ve kesin konuşmamış; yerine getirilmesi kesin olmayan şeyi va'detmiş olmamak için de, kesin konuşarak 'muhakkak getireceğim" dememiştir. Bu husustaki nüKte şudur: Bir takım kimseler maslahattan doiayı Hz. İtrahim (a.s)'in yalan söylediğini söylemişlerdir ki, bu imkansızdır. Çünkü Musa (a.s) daha peygamber olmadan önce yafan söylemekten sakınmış, "getiririm, getireceğim" dememiş, tam aksine, "belki getiririm" demiş. ve kesin konuşmamış, yerine getirilmesi kati olmayan şeyi vadetmiş olmamak için, "muhakkak size getireceğim" dememiştir.

Kabes kelimesi, ağacın baş kısmında tutuşturulmuş olan ateş, veya fitil, vb. şeylerdir. Hz. Musa (a.s), "Yahut ateşin yanında bir doğru yol gösterici bulurum" demiştir. Huda kendisiyle yol bulunulan şey olup, masdardır. Buna göre Hz. Musa (a.s) sanki "Ateşin yanında kendisiyle yol bulacağım bir kılavuz veya bir işaret bulurum" demek istemiştir.

Nâr (ateş) kelimesinin başına (âla-üzerinde) kelimesinin getirilmesinin hikmeti şudur: Çünkü, ateşin yanındakiler, ona yakın olan bir yeri istilâ eder, kaplarlar. Birde, ateşle ısınan kimseler, onun etrafını çepeçevre sardıklarında, o ateşle yüzyüze gelmiş ve onun üzeinde olmuş gibi olurlar. 40[40]

Uzaktan Ateş Görmesi

"işte ona gidince" Yani, "ateşin yanına gelince" demektir. İbn Abbas bu ifadeyi şu şekilde tefsir eder. "O, tepeden tırnağa bembeyaz bir ateş gibi olan yeşil bir ağaç görünce, hem o ateşin ışığının, hem de o ağacın yeşilliğinin şiddetinden dolayı şaşakaldı. Çünkü ne ateş, o ağacın yeşilliğini, ne de o ağaçtaki suyun çokluğu, ateşin ışığını değiştirememişti... derken o, meleklerin tesbihatını duydu ve büyük bir nur gördü."

Vehb ise şöyle der: "Musa (a.s), o ateşin tutuşturulmuş bir ateş olduğunu sandı da, onun alevinden istifade etmek için ağacın ince tarafından tuttu; bunun üzerine ateş, adeta onu istiyormuşcasına, Hz. Musa (a.s)'a doğru meyletti. Bunun üzerine Hz. Musa, ateşten geri durdu ve ondan ürktü. Ama, hem ateşin Hz. Musa (a.s)'a, hem de Hz. Musa (a.s)'ın ateşe karşı olan arzusu devam etti. Sonra da, hiç yanmamış ve olmamış gibi, aniden sönüverdi. Daha sonra Musa (a.s), bakışlarını o ağacın dallarına doğru çevirdi. Bir de ne görsün; onun yeşilliği, adeta gökyüzüne doğru yüklesiyor!.. Ve, gökle yer arasında bir nur ki, gözlerin kendisine bakamadığı b r aydınlığı var. Hz. Musa (a.s), bunu görüp müşahede edince, elini gözlerinin üstüne siper etti. derken, "Ey Musa (a.s)" diye nida okundu"

Kadi şöyle der: "Çakmağın ateş çıkarmadığına dair rivayet edilen şey, caizdir. Ama, Hz. Musa'nın ateş bulamadığına dair rivayet edilen şey., caizdir. Ama, Hz. Musa'nın ateş bulamadığına dair rivayete gelince, eğer bu nübüvvetten önce olan -, ı hadise İse, bu mümkündür. Aksi halde, imkansızdır. Yine bunun, diğer :eygamberlerden oian bir başkasına ait olan bir mucize olması durumu müstesna... lenâb-ı Hakk'ın, "Be/7 seni seçüm. Şimdi vahy olunacak şeyleri dinle"(Taha, 13) hitabında Allah Teâlâ'nın Hz. Musa (a.s)'a o anda vahyettiğine ve onu peygamber dığına dair bir delâlet bulunmaktadır. İşte, yapılan bu izaha

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/439-441

göre, onların, ateşin Hz. Musa (a.s)'dan gecikip onu yakamadığma dair ileri sürdükleri şey uzak bir ihtimal
olmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın, 'İşte oraya gidince kendisine (şöyle) nida edildi: "Ey Musa.." hitabı da bunun yanlış olduğunu ortaya kor. Eğer o ateş, Hz. Musa (a.s)'dan bir müddet gecikmiş olsaydı, bu doğru olmaz ve bu ifadenin başındaki takibiyye fasının bir manası kalmazdı."
Biz deriz ki: Kadi, bu itirazını, kendi mezheplerine bina etmiştir. Çünkü onlara göre "irhâs" caiz değildir. Bu ise, bize göre batıldır. Binâenaleyh, onun görüşü de (bize göre) batıl olur. Onun, takibbiye fasına tutunup onunla istidlal etmesine gelince, aradaki zaman yakın olduğu için bu caizdir. Çünkü "gelme" ile "nida" arasında bulunan azıcık bir zaman, fâ-ı takibiyyeye zarar vermeye mani değildir. 41[41]

Dördüncü Mesele

Ebu Amr ve İbn Kesir, fetha ile, enni, yani "Ben senin Rabinim diye nida olundu" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları kesre ile, innf şeklinde okumuşlardır. Yani, "Nida olundu da, bunu müteakiben, "Ey Musa denildi" Veyahutta, nida da bir tür söz demek olduğu için bu şekilde, kesre ile okundu. 42[42]

Kelam-ı İlahiyi İşitmesi

İmam Eşari şöyle der: "Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a, harf ve ses olmayan, o kadim kelâmını duyurmuştur. Mu'tozile ise, böyle bir kelâmın varlığını kabul etmeyerek şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, bu nidayı ağaç, vs. gibi herhangi bir maddede yaratmıştır. Çünkü nida, kelâmullah'dır. Allah ise, buna kadirdir. O, istediği zaman bunu yapabilir" Maverâünnehr alimlerinden, ehl-i sünnet görüşünü benimseyenler, Cenâb-ı Hakk'ın, kelâm-ı kadimi olduğunu kabul etmişler, ancak ne varki onlar, Hz. Musa (a.s)'ın duyduğu şeyin, Cenâb-i Hakk'ın o ağaçta yarattığı bir ses olduğunu iddia etmişler, duyulan şeyin mundes bir ses olduğuna dair ayetle istidlal ederek söyle demişlerdir: "Allah Teâlâ nida işini, Hz. Musa (a.s)'ın ateşe gelmesi işine bağlamış, onun peşinden getirmiştir. Muhdese dayanan şey de muhdestir. O halde nida da rnuhdestir." 43[43]

Altıncı Mesele

Alimler, Hz. Musa (a.s)'ın , kendisine nida edenin Allah Teâlâ olduğunu nasıl tanıdığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, 9hl-i sünnet alimleri: "Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa (a.s)'da, bunun Kendisi olduğuna dair zaruri bir ilim yaratmasıyla olabileceği gibi, ona bunu mucizesiyle bildirmiş olması da mümkündür" derken, Mu'tezile şöyle demiştir: "Zaruri ilim meselesi caiz değildir. Çünkü o nidanın kelâmullah olduğuna dair zaruri bir ilim meydana gelmiş olsaydı, hem sıfatın zaruri ilimle, hem de zâtın istidlal ile malûm olması imkânsız olduğu için âlim ve kadir olan bir yaratıcının varlığı, Hz. Musa (a.s)'a zaruri bir bilgi ile malum olmuş olsaydı, o zaman Musa (a.s), mükellef tutulamazdı. Çünkü zaruri bilginin bulunması, teklife aykırıdır. Halbuki, Hz. Musa (a.s)'ın da mükellef tutulduğu ittifakla sabittir. Böylece biz, Allah'u Teâiâ'mn, bunu ona, mucize ile nitelendirdiğini anlamış oluyoruz.
Sonra alimler, bu mucizelerin ne olduğu hususunda, şu şekilde ihtilaf etmişlerdir:
1) Bazıları şöyle demiştir: "Biz, Allah Teâlâ'nın, bunu ona mucize vasıtasıyla bildirdiğini kesinlikle biliyoruz. Ama bizim, o mucizenin ne olduğunu bilmemize gerek yok.
2) Rivayet olunduğuna göre Hz. Musa (a.s) o ağaçtan gökyüzüne doğru yükselen o nuru

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/441-442
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/442
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/442

görüp, meleklerin de tesbihatını duyunca, iki elini gözleri üzerine koydu ve bunu müteakiben de, "Ey Musa (a.s)" diye hitaba muhatab oldu. Bunu üzerine o, "Emrine amadeyim.. Sesini duyuyorum. Ama, seni göremiyorum. O halde, sen nerdesin?" dedi. Bunun üzerine O, "Ben seninle beraberim, önündeyim, arkandayım, seni kuşatmışım. Sana, senden daha yakınım" buyurdu. Sonra İblis, onun kalbine bir şüphe attı da, ona, "sen, Allah'ın kelâmını duyduğunu ve dinlediğini nereden biliyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), "Ben onu, üstümden,altımdan, arkamdan, sağımdan ve solumdan, tıpkı önümden duyduğum gibi duyuyorum. Böylece ben, O'nun mahlûklara ait bir kelâm olmadığını anlamış oluyorum" dedi. Hz. Musa (a.s)'nın bütün bu yönleri sayıp dökmesinin manası, "Ben o sesi, bütün parçalarımla, kısımlarımla, cüzlerimle duyuyorum. Öyleki, benim herbir uzvum, sanki bir kulak kesilmiş gibidir" demektir.
3) Belki de o, bu nidayı, tıpkı bir çakıl taşı, vs. gibi cansız şeylerden duymuştur. Böylece bu, bir mucize olmuş olur.
4) O, o ateşi, o yeşilliğin o ateşi söndürmeyen, ateşin de, o yeşilliğe zarar vermeyecek bir şey olarak, yemyeşil bir ağaçta gördü... Buna ise, Allah'dan başka hiç kimse kadir olamaz. 44[44]

Yedinci Mesele

Alimler, "Ben senin Rabbinim" ifadesindeki zamirlerin tekrar etmesinin, delili tekid ve şüpheyi izale etmek için olduğunu söylemişlerdir. 45[45]

Pabuçlarım Çıkarma Emri

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, "Haydi pabuçlarını çıkar" hitabı hakkında şu izahları yapmışlardır:
1) Bu pabuçlar, ölmüş eşek derisinden idi... İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, o mukaddes vadiyi korumak için, ona pabuçtarını çıkarmasını emretmiştir. İşte bundan dolayı da bunun peşinden, "Çünkü -en mukaddes Tuvâ vadisindesin" buyurmuştur. Bu, Hz. Ali'nin, Mukatil, Kelbi, Dahhâk, Katâde ve Sûddi'nin görüşüdür.
2) Onun iki ayağı, vadinin hereketiyle temasa geçsin diye, Cenâb-ı Hak ona pabuçlarını çıkarmasını emretmiştir. Bu, Hasan el-Basri, Said İbn Cübeyr ve Mücahidin görüşüdür.
3) Bu, o toprak parçasının tazim edilmesi manasına hamledilebilir. Çünkü o, o «adiyi tazim edebilmesi ve Rabbinin kelâmını dinlerken tam bir huzur içinde olabilmesi çin, oraya yalınayak basması gerekir. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın hemen bunun peşinden "Çünkü sen mukaddes Tuvâ vadisindesin" buyurmuştur. Çünkü bu ayet, "talil-sebep" ifade eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Pabuçlarını çıkar, çünkü sen, Mukaddes Tuvâ vadisindesin" demiştir. 46[46]

Bu Emrin Tasavvufî Yorumu

Tasavvuf erbabı ise, bu hususta şu izahları yapmışlardır:
a) Rüyada bir pabuç görüldüğünde bu, zevce, hanım ve çocuk ile yorumlanır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "pabuçlarını çıkar" ifadesi, onun gönlünün hanımına ve çocuğuna iltifat etmemesine, kalbinin onların işine takılıp kalmaması gerektiğine bir işarettir.
b) Pabuçların çıkarılmasından maksad, dünyaya ve ahirete iltifatı terketmektir. Buna göre Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'a sanki, "Kalbinin tamamiyle merifetullaha gark olmasını, gönlünün Allah'dan başkasına iitifat etmemesini..." emretmiş olur. Mukaddes Vadî'den murat ise, Celaiullah'ın kudsiyyeti ve O'nun izzetinin taharetidir. Yani, "Sen, marifet deryasına ulaştığında, mahlûkata iltifat etme" demektir.

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/442-443
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/443
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/443-444

c) İnsanın, bir yaratıcının varlığına dair istidlalde bulunduğunda, bunu ancak şu iki mukaddime ile elde edebilir: O'nun meselâ, "Bu maddi alem, muhdestir veya mümkin bir varlıktır. Böyle olan herşeyin, mutlaka bir müdebbiri, bir müessiri ve bir sani'i vardır" demesi gibi. Bu iki mukaddime, adeta iki pabuca benzer. Çünkü bu iki mukaddime sayesinde akıl, maksuduna ulaşır; halka bakmaktan, Hâıık'ı tanımaya geçer. Hâıık'ı tanımaya ulaştıktan sonra onun, bu iki mukaddimeye artık dönüp bakmaması gerekir. Çünkü başkasıyla, bu kadarcıkdahi meşgul olmak, marifetullâha gark olmaktan alıkor. Buna göre, Hz. Musa (a.s)'a sanki, kalbini ve gönlünü artık, bu iki mukaddimeyle meşgul etme. Çünkü sen, Marifetullahın denizi ve O'nun ulûhiyyetini/ı ummanı, deryası demek olan, mukaddes bir vadiye, noktaya ulaştın" denilmek istenmiştir. 47[47]

Mu'tezite'nin Kelamuliah Hakkındaki İddiası ve Cevabı

Mu'tezile, Cenâb-ı Hakk'ın, "pabuçlarım çıkar" ifadesiyle, kolamullahın kadim olmadığı hususunda istidlalde
bulunarak şöyie demiştir. Çünkü, kelâmullah şayet kadim olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Allah daha Hz. Musa (a.s) mevcut değilken. "Ey Musa (a.s) pabuçlarını çıkar" demiş oturdu. Halbuki bunun, bir hafiflik ve akılsızlık olacağı malumdur. Çünkü, bomboş evde bulunan bir kimse, Zeyd ie Amr, orada mevcut olmadıkları halde, "Ey Zeyd, yap; ey Amr, yapma!" dediğinde, bu delililk ve bunaklık sayılır. Şu halde böyle bir şey, Cenâb-ı Hakk'a nasıl uygun düşer?"
Alimlerimiz, Mu'tezile'nin görüşüne şu iki bakımdan cevap vermişlerdir:
1) Allah teâlâ'nın kelâmı, her ne kadar kadim bir kelâm ise de, ancak ne var ki o, ezelde, bir emir ve vahi/ değildi.
2) O, "ezelde mevcut bir şey" manasında bir emir idi. Ama, o şey, la yezale, doğru yol alınca, onda herhangi bir değişiklik meydana gelmeksizin, o şahıs bununla emrolunmuş oldu. Bu, tıpkı kudretin, fiili iktizâ etmesi gibidir. Ama, kudret ezelde mevcut iken, o fiil henüz yok idi. Kudret la yezale (ezeli olmayana) doğru yol alınca, o zaman fiil meydana gelmiş oldu... İşte burada da böyledir. Bu husustaki söz, anlaşılması zor, gizli ve incedir. 48[48]

Ayakkabı ile Namaz Kılma Hk.

Onuncu Mesele

Ayette, pabuçlu olarak namaz kılmanın ve tavaf etmenin kerahatine dair bir delâlet bulunmamaktadır. Sahih olanı, kerahatin bulunmayışıdır. Bu böyledir, zira biz, pabuçları çıkarma emrini, vadinin saygınlığına ve kelamullahın ululuğuna bağlarsak, bu emir sadece buraya has bir emir olmuş olur. Yok eğer bunu, onların ölü eşeğin derisinden olma işine bağlarsak, bu durumda, debbağlanmış olsa dahi, ölü eşeğin derisini giymenin mahzurlu olabileceği söylenebilir. Eğer böyle olursa, bu da Hz. Peygamber (a.s)'in, "Hangi deri debbağhnırsa, o rem/z olur"49[49]mensûh olmuş olur. Bir seferinde Hz. Peygamber (s.a.s) pabuçlu iken namaz kıldı, sonra da namaz esnasında onları çıkardı. Bunun üzerine arkasında namaz kılanlar da çıkardılar. O selâm verince, "Ne oldu da pabuçlarınızı çıkardınız?" dedi. Onlar, "Sen çıkardın, biz de çıkardık" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Cebrail bana pabuçlarımda pislik olduğunu haber verdi" buyurdu. Bundan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in pabuçlu iken namaz Salmayı kerih görmediğini, pabuçlarını çıkaranların hareketlerini tasvib etmediğini ve onlara, pabuçlarında pislik bulunduğu için onları çıkardığını bildirdiğini

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/444
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/444-445
49[49] Ebu Davud, Libas. 38 (4/66).

görüyoruz. 50[50]

Onbirinci Mesele

Kelime, tî'nin zammesi ve kesresi ile, munsarıf ve gayr-ı munsarıf olarak, şeklinde okunmuştur. Binâenaleyh bu kelimeyi tenvin üa okuyan, bunu vadinin ismi olduğu için böyle okumuştur. Bunu tenvinsiz okuyan da, tıpkı kelimesinin, kelimesinden "udûl" etmesi gibi, bu da, kelimesi udûl" etmiş olduğu için, bunu gayr-ı munsarıf saymıştır. Bunun, o mübarek bek (toprak parçasının) adı olması da mümkündür. 51[51]

Tuvâ İsmi Hakkında .

Onikinci Mesele

"Tuvâ" hakkında şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu, o vadinin özel ismidir. İkrlme ve İbn Zeyd'in görüşü budur.
2) Bu tıpkı, "mesnâ" (iki kere, ikişerli) kelimesi gibi, "iki defa" demektir, yani "Vadiyi iki kez takdis et" manasınadır. Yahut "Musa (a.s)'a iki kez nida edildi" demektir. Nitekim Arapça'da "Ona iki kez seslendim" denilir.
3)Tuvâ, "Tayyen" demektir. İbn Abbas(r.a) şöyle der: "Hz. Musa" (a.s), o vadiye gece vakti uğrayıp, orayı tayy etti, yani katetti." Buna göre mana, "Sen katedıp, yolunu geçip, en ucuna ulaştığın mukaddes bir vadidesin" şeklinde otur. Bu görüşü benimseyenler, "Tuvâ" kelimesinin, fiille aynı lafızda olmayan bir mef'ûl-ü mutlak olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, demiş olur. Bu tıpkı, (Tam hidayete erdi) denilmesi gibidir. Allah en iyi bilendir. 52[52]

Hz. Musa (a.s)'a Risalet Verilmesi

"Ben seni (peygamberliğe) seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyi dinle: şüphe yok ki Ben Allah'ım. Benden başka hiçbir tanrı yok. Öyleyse Bana ibadet et ve Benim "Zikrim" için dosdoğru namaz kıl" (Tâhâ. 13-14).
Hamza bunu, (Biz seni seçtik) şeklinde okurken, (şüphesiz Ben seni seçtim) şeklinde okumuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var: 53[53]

Risalet Kesbî değildir

Birinci Mesele

Bu, "Ben seni, hem peygamberlik, hem de sana vereceğim o kelâmım için seçtim" demektir. Bu ayet, peygamberliğinçalışma ile elde edilemeyeceğine delâlet eder. Çünkü ayetteki, "Ben seni seçtim" ifadesi, bu yüce makam ve mevkiin o bunu hakettiği için değil, sırf Allah Teâlâ'nın onu bu iş için seçtiğinden dolayı meydana geldiğine delâlet eder. 54[54]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın "Şimdi vahyolunacak şeyi dinle "hitabında Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz heybet ve

---

[50] 50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/445
[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/445
[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/445-446
[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/446
[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/446

Celâli gözükmektedir. Buna göre sanki Allah: "Yemin olsun ki sana büyük ve ağır bir iş geliyor. Öyleyse ona hazırlan, aklını ve gönlünü bütünüyle ona ver" buyurmuştur. Dolayısıyla, "Ben seni seçtim" ayeti Allah Teâlâ'nın sonsuz lütuf ve rahmetini, "Şimdi vahyolunacak şeyi dinle" buyruğu da O'nun sonsuz heybetini ifade eder. Böylece Hz. Musa (a.s) için birinci ifadeden nihayetsiz ümid, ikincisinden de nihayetsiz korku doğmuş olur. 55[55]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlânın, "Ben Allah'ım. Benden başka hiçbir tanrı yok. Öyleyse Bana ibadet et" ayeti akâid ilminin (inanç ilminin), furû (fıkıh) ilminden daha önce geldiğine, (daha önemli olduğuna) delâlet eder. Çünkü tevhid ilm-i usuldan (akâid ilminden), ibadet ise ilm-i furûdandır. Hem ayetteki, "Öyleyse Bana ibadet et" hitabındaki, fâ ("öyleyse" kelimesi), Allah'a ibadetin, O'nun ulûhiyyetinden dolayı gerekli oluşuna delalet eder. İşte bu, âlimlerin "Allah ibadete müstehaktır" şeklindeki sözünün özüdür. 56[56]

Ona Namaz Kılma Emri Verilmesi

Dördüncü Mesele

Hak Subhânehû ve Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a önce tevhidi, ikinci olarak ibadet etmesini emredince; üçüncü
olarak da namazı emretmiştir. Âlimlerimiz bu ayete dayanarak, şu iki sebebten ötürü, (bir husustaki) açıklamanın, ona ihtiyaç duyulan vakitten sonra olabileceğine delil getirmişlerdir:
1) Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a-s)'a ibadet etmesini emretmiş, ama o ibadetin nasıl yapılacağını belirtmemiştir. Böylece mücmel (kapalı) bir ifadenin, mübeyyeninden (onu açıklayan ifadeden) ayrı olarak gelebileceği sabit olur.
2) Hak Teâlâ, "Benim zikrim için dosdoğru namaz kâ" buyurmuş, ama bu namazın nasıl kılınacağını açıklamamıştır. Kâdi şeyle der: "Hz. Musa (a.s)'mn, Allah'a ibadet olarak kıldığı o namazı, Şuayb (a.s), ve diğer peygamberlerden öğrenmiş olması, böylece de ayetteki bu hitabın bizzat Hz. Musa (a.s)'a yönelik olması 'mkansız değildir. Her ne kadar Kur'ân'da nakledilen ifade bu kadarcık kısa olsa da, Allah Teâlâ'nın namazı ona, bu esnada açıklamış olması da muhtemeldir." Kadtye şu şekilde cevap verilir: Birinci delil olarak ileri sürdüğünüz husus, ayetteki "Öyleyse Bana ibadet et" hitabından çıkarılamaz. Hem sonra bu yüce hitabı, yeni bir manaya hamletmek, daha evvel bilinen bir manaya (bilinen bir namaz manasına) hamletmekten daha evlâdır. Çünkü Musa (a.s), Hz. Şuayb (a.s)'ın kıldığı namdın farziyyeti hususunda şüphe etmiyordu. Binâenaleyh biz ayetteki, "Dosdoğru namaz kıl" emrini, "Hz. Şuayb'ın kıldığı namaz" manasına alırsak, bu yüce hitabtan yeni bir mana çıkmamış olur. Ama bunu, başka bir namaz manasına alırsak, yeni bir mana çıkmış olur. Kâdinin, "Belki da Allah Teâlâ Kur'ân'da bahsetmemiş olsa da, Hz. Musa a.s)'a o namazı o esnada açıklamıştır" şeklindeki deliline karşı deriz ki: Açıklamanın, mücmel (kapalı) bırakmaktan daha faydalı olduğunda şüphe yoktur.
Binâenaleyh eğer bu husus o anda zikredilmiş olsaydı, ayette açıkça bahsedilmeye daha lâyık olurdu. 57[57]

En Büyük Zikir Namazdır

Beşinci Mesele

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/446-447
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/447
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/447

Ayetteki Benim zikrim İçin..." ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, "beni hatırlaman için... Çünkü Benim hatırlanmam, bana ibadet olunması ve namaz kılınması ile olur" demektir.
b) "Beni, o namazda hatırlaman için...." demektir. Çünkü namaz çeşitli zikirleri ihtiva etmektedir. Bu görüş Mücâhİd'dendir.
c) "Ben o namazı, kitablarda zikrettiğim ve emrettiğin için, onu kıl."
d) Benim seni medh-ü sena ile zikretmem (anmam) ve senin için bir yâd-ı cemii (güzel nâm) kılmam için..."
e) "İçine başka kimsenin zikrini (adını) karıştırmadığın bir zikirle, beni zikretmek için..."
f) "Zikri Bana has kılman (yani sadece Beni zikretmen) ve Benim rızamı taleb edip kazanmak için... Öyle ki bu namazınla gösterişe kalkışmaz ve bununla başka birşeyi gaye edinmezsin."
g) "Tıpkı ihlaslı kimselerin, Rab'erinin zikrini en başta gelen şey yapmaları gibi, sen de Beni zikredip hatırlayasın ve unutmayasın diye..." Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, "Onlar ne bir ticaret, ne bir ahş-veriş Allah zikretmekten alıkoymaz..." (Nûr, 3/) diye beyan buyurmuştur. 58[58]

Vakti Geçen Namazın Kazası

h) "Benim zikir vakitlerinde..." demektir. Bunlar da namaz vakitleridir Çünkü Allah Teâlâ' "Namaz mü'minler üzerine vakiileri belli bir farz olmuştur" (Nisa, 103) buyurmuştur.
i) "Zikrettiğinde (hatırladığında) namazını kıl. Yani "Bir namazı unutursan, onu hatırladığında kaza et" demektir. Katâde, Enes (r.a)'den, Hz. Peygamber-(s.a.s)'in "Kim bir namazı unutursa, onu hatırladığında kılsın. Çünkü o namazın bundan başka kefareti yoktur"(671dediğini, peşisıra da, "Benim zikrim için dosdoğru namaz kıl" ayetini okuduğunu rivayet etmiştir.
Hattabi şöyle der: "Bu hadis şu iki manaya gelebilir:
a) Namazın keffâreti, ancak kaza edilmesidir.
b) Ramazan orucunun (özürsüz olarak) terkediimesi hâlinde keffâretin gerekmesi; yine ihramlt kimsenin hacctn emirlerinden birini terketmesi halinde, ceza olarak fakirleri doyurması ve kurban kesmesi gerektiği gibi, namazın unutulması halinde bir zarar ödeme mecburiyetinin ve keffâretinin olmayışıdır. Bunda sadece terkedilen namaz kaza edilir."
İmdi eğer, "Tıpkı Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Onu hatırladığında kılsın" buyurması gibi, ayetteki ifadenin de (müennes zamirle) şeklinde olması gerekmez miydi?" denilirse, biz deriz ki: "Buradaki Benim zikrim için ifadesi. "Benim yaratmamla olan zikirden dolayı..." demektir. Yahut da bu ifadede mahzûf bir muzâf vardır ve takdiri, "Benim namazımı hatırladığın için (zaman)" şeklindedir. 59[59]

Namazların Kazasında Tertip Durumu

Altıncı Mesele

Bir kimse, birkaç vakit namazını geçirdiğinde, bu namazları tertib (sıras) üzere kaza etmesi müstehabtır. Binâenaleyh insan o namazları kaza ederken, tertibe (sıraya) riâyet etmezse, imâm-ı Şafii (r.h)'ye göre, caizdir. Üzerinde geçirmiş olduğu namaz borcu bulunan kimseye, yeni bir farz namaz vakti girse, bakıiır, eğer o anda, bir genişlik, yani her iki namazı da kılacak kadar geniş zaman varsa, önce geçirdiği (borcu olan) namazı kılması müstehabtır. Ama işe, önce yeni girrtvş : an namazı kılmakla başlarsa bu da caizdir. Eğer önce geçmiş namazını kaza etmesi nalinde, vaktin çıkacağı kadar vakit dar ise, o zaman bu kimsenin, o vakit namazını da kazaya bırakmamak için, önce bunu kılması gerekir. Eğer o, vakit namazına

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/448
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/448-449

başladıktan sonra, kazaya bıraktığı (unuttuğu) namazı hatırlarsa, başlamış olduğu namazı tamamlar, sonra kazaya bıraktığı namazı ifâ eder Onun kazaya bıraktığı "amazı kıldıktan sonra, daha önce kılmış olduğu o vaktin namazını yeniden kılması -nüstehabtır, vâcib değildir.
Ebu Hanife (r.h) ise, "Kişinin kazaya bıraktığı namazların sayısı, bir günlük namazdan (beş vakitten) fazla olmadığı müddetçe, onun geçen (kaza kalan) 'namazlarını tertib üzere kılması vâcibtir. Öyleki bir vakit namazı esnasında, insan o gün kazaya bıraktığı bir namazı hatırladığında, kılmakta olduğu o vakit namazı batıl : ur. O önce geçmiş namazlarını kaza eder, sonra o namazı yeniden kılar, Fakat o vakit dâr ise, bu müstesna. Bu durumda kişinin kıldığı o vakit namazı bâtıl olmaz" demiştir.
Ebu Hanife (r.h)'nın ayet, hadis, eser ve kıyasdan delili vardır. Onun ayetten delili, -jradaki, "Benim zikrim için dosdoğru namaz kıl" ifadesidir. Bu, "O namazı -atırladığında, onu kıl" demektir. Buradaki, lâm. "inde" (esnasında, o zaman) -anasınadır. Bu tıpkı, "Güneşin batması için namaz kıl" *rt,78) ayetinde olduğu gibidir. Bu, "Güneş battığı zaman, o esnada..." demektir. 5jna göre ayetin manası, "Hatırlanan o namazı, hatırladığın esnada kıl" şeklinde otur. Bu, namazlarda tertibe riayet edilmesini gerektirir.
Ebû Hanife'nin hadisden delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kim bir namazı
unutursa, onu hatırladığında kılsın"60[60] hadis-i şerifidir. Buradaki 'Onu kılsın" ifadesindeki fâ edatı, fâ-i tâkibiyyedir (hemen peşisıra yapılmayı ifâde eder.).
Câbir b. Abdullah'ı şöyle dediği rivayet ediimiştir: Hendek savaşı günü Ömer b. Hattâb,Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına geldi. Kureyş kâfirlerine sövüp saymaya başlayarak, "Ey Allah'ın Resulü, ikindi namazını kılamadım ve derken (harble uğraşırken) güneş battı" ded. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Vallahi henüz ben de kılamadım" buyurdu ve Bathâya inerek ikindi namazını orada güneş battıktan sonra kıldı. Akşam namazını da onun peşisıra kıldı. Bu hadis Sahİheyn'de yer almaktadır.
Hanefiler şöyle derler: "Bu hadis ile şu iki bakımdan istidlal edilir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s), "Benim nasıl namaz kıldığımı görüyorsanız, tıpkı o şekilde namaz kılın61[61] buyurmuştur. Binâenaleyh o geçen namazını tertib üzere (giren vaktin namazından önce) kıldığına göre, bizim de böyle yapmamız gerekir.
b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in fiilleri, mücmel (ayetleri) beyân (açıklama) sadedinde olunca, hüccet olur. Onun bu fiili de, Cenâb-ı Hakk'ın mücmel olan, "Namazı dosdoğru kılın"Çakara,43) ayetini açıklama sadedindedir. İşte bundan ötürü, kazaya bırakılmış olan namazların sayısı az olduğunda, tertibin gözetilmesi gerektiğini, çok olduğunda ise tertibi gözetmenin düşebileceğini söylüyoruz."
Ebu Hanife'nin eserden delili, İbn Ömer (r.a)'den rivayet edilen şu haberdir: "Kim bir namazı kazaya bırakır (unutur) ve onu imamın arkasında (bir sonraki) namazı kılarken hatırlarsa, kılmakta olduğu namazı sürdürsün. O namazı bitirince de, kazaya bırakmış olduğu namazı kılsın. Daha sonra da imamla kıldığı o namazı iade etsin, tekrar kılsın." Bu rivayetmerfû olarak, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü olarak nakledilir.
Ebu Hanife'nin kıyasdan delili ise şudur: Bu iki namaz, bir gün ve gece esnasında, bir vaktin biraraya getirdiği iki farz namazdır. Binâenaleyh bu iki namaz, tıpkı Arafat ve Müzdelifede birlikte kılınan (öğle-ikindi, akşam-yatsı) namazları gibi olmuş olur. Binâenaleyh nasıl bu namazlar kılınırken tertibe (sıraya) riayet ediliyorsa, bir günlük namaz sayısından daha az olan kazaya kalmış namazlarda da tertibin gözetilmesi gerekir."
İmâm-ı Şafii'nin delili ise şudur: Ebu Katâde'nin hadisinde şu rivayet edilmiştir. "Ashâb sabah namazını, uyuyup kalarak (vaktide kılamayıp), güneş doğduktan sonra uyanınca Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, önce hayvanlarını gütmelerini (otlatmalarını), sonra o namazı kılmalarını emretmiştir." Binâenaleyh (kazaya katan) namazın hatırlandığı (uyanıklığı) o an, o namazın vakti olsaydı, Peygamberimizin böyle emretmesi mümkün olmazdı. Böylece o vaktin, sıkıştırılmış bir şekilde değil, aksine geniş bir zamanda, o kimseye farz olan şeyin

---

60[60] Buhâri, Mevâkif, 37.

61[61]Buhari, ezan, 18.

yapılabileceği bir vakit oiduğunu anlıyoruz. Bunun böyle olduğu sabit olunca diyoruz ki: Geçmiş namazların kaza edilmesinin farz oluşu ile, vakti girmekte olan namazın farziyyetinin yerine getirilmesinin gerekli oluşu, iki farz arasında muhayyer kalma gibi birşey olur. Böylece de mükellefin, bunlardan istediğini önce kılmada muhayyer (serbest) olması gerekir. Bir de geçmiş (kazaya kalmış) namazlarda tertibe riayet şart olsaydı, unutma sebebi ile bu şart oluş düşmezdi. Baksana eğer bir kimse bulutlu bir günde Arafat'da öğle ve ikindi namazlarını kılıp, sonra da öğle namazını zevalden (öğle namazı vaktinden) önce, ikindi namazını da zevalden sonra kıldığı anlaşılınca, onun bu iki namazı da tekrar kılması gerekir. Unutma (ve yanılma) sebebiyle, tertib şartı düşmez. Çünkü bu iki namaz arasında şart olan şey, diğerinde de (yani kazaya kalan namazlar İçin de) şart olmuş olsaydı, bunlar arasındaki tertib şartı, unutma ile düşmezdi." 62[62]

Kıyamet Ansızın Gelebilir

"Hiç şüphesiz o saat (kıyamet) gelecektir. Herkes peşinde koştuğu şeyin karşılığını bulsun diye, nerdeyse onu açıklayacağım. Binâenaleyh ona inanmayan ve hevâ-vü hevesine uyan kimseler sakın seni bundan
ahkoymasn, yoksa heiâk olursun" (Tâhâ, 15-16).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a "Öyleyse Bana ibadet et, Benim "zikrim" için dosdoğru namaz ki!" (Tâhâ, ıs) deyince, bunun peşinden "Hiç şüphesiz o saat gelecektir. Nerdeyse onu açıklayacağım" ayetini getirmiştir. Geçen ayetteki, fâdesini, "seni emin ve kerim olarak anmam için" diye tevil edenin izahına bu siyak ne kadar da uygun düşüyor! İşte Cenâb-ı Hak bundan ötürü, onun peşinden: "Hiç şüphesiz o kıyamet gelecektir" buyurmuştur. Çükü kıyamet mükâfaatlandırma ve cezalandırma zamanıdır. 63[63]

Kıyamet Zamanının Açıklanması

Cenâb-ı Allah daha sonra, buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili İki soru var:
Birinci soru: fiilinin olumsuzundan olumlu, olumlusundan olumsuz mana anlaşılır. Bunun böyle oluşunun delili, "Onlar neredeyse bunu yapmayacaklara]" (Bakara, rtj yani "yaptılar ama neredeyse yapmayacaklardı" ayetidir. O halde, bu ayetteki ifadesi, Allah Teâlâ'nm kıyameti gizlememesini gerektirir. Halbuki bu, şu iki sebebten ötürü söz konusu değildir:
a) HakTeâlâ, "Hiç şüphesiz saatin (kıyametin) bilgisi Allah katındadir"kokman, 24) buyurmuştur.
b) Hak Teâlâ'nın bu ayetteki, "Herkes neye çalışıyorsa, kendisine onunla mukabele edilsin diye..." ifadesi, kıyametin zamanının açıklanması halinden çok, gizlenmesi haline uygun düşer.
Bu soruya birkaç açıdan cevab verilir:
1) Bu fiil, olumluluğu veya olumsuzluğu beyân etmeksizin, sırf mukârebe
(yaklaşma) manasını bildirmek için vaz edilmiştir. O halde ayetteki, tabiri, "Bu işin saklı tutulması yaklaştı" manasındadır. Ama bu gizlemenin gerçekleşip gerçekleşmediği hususu bu lafızdan çıkarılamaz, aksine Hak Teâlâ'nın, bunun devamındaki "Herkes neye çalışıyorsa kendisine onunla mukabele edilsin diye..." ayetinin karinesi (ipucu) üe anlaşılır. Çünkü bu ifâde, kıyametin vaktinin açıklanmış olmasına değil, gizlenmiş olmasına daha uygun düşer.
2) Cenâbn Hakk'ın sözü olarak kullanılan kâde fiili, gereklilik (mutlaka olacak) manasına gelir. O halde ayetteki bu ifade, "Ben onu mahlûkâttan kesinlikle gizledim" demektir. Bu tıpkı, "O yakındır" manasında, (İsra. 51) ayeti gibidir. Bu izahı Hasan et-Basri yapmıştır.
3) Ebû Müslim bu fiilin, irade etmek (istemek) manasına geldiğini söyler. Mesela, " "İşte Yûsuf için Biz böyle murâd ettik" (Yûsuf, 76) ayetinde bu manayadır. "Onu yapmak

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/449-451
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/451

istemiyorum manasında olarak, "Bunu yapmıyorum, yapmak da istemiyorum" şeklindeki cümle, Arapların çok kullandıkları cümlelerdendir.

4) Bu, "Neredeyse bunu kendimden bile gizleyecektim" demektir. Bunun Übeyy (r.a)'in mushafında ve İbn Mes'ûd (r.a)Hjn kıraatinde bu şekilde yer aldığı rivayet edilmiştir. Yani, "Onu Kendimden bile gizleyesim geliyor. Daha nasıl size İlân ederim" demektir. Kâdi bu izahın uzak bir ihtimal olduğunu ileri sürerek şöyle demiştir: "Gizleme işi, ancak kendisi için ortaya koyma (bildirme) işi uygun düşen kimseler hakkında söz konusu olur. Halbuki böyle birşey Allah hakkında söz konusu olamaz. Çünkü her bilinen şey Aüah için malumdur. O halde, O'ndan saklamak veya O'na açıklamak gibi şeyler imkânsızdır." Kâdi'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verilebilir: "Bu, ifadede bir takdir düşünülerek yapılmış bir izahtır. Yani, "Eğer onu kendimden gizlemem mümkün olsaydı, Kendimden bile saklardım" demektir. Allah'ın, Kendinden birşeyi gizlemesi aslında imkansız ise de, başkalarının o şeye muttali olamayacaklarını iyice belirtmek için, bunu bu şekilde ifade etmede bir sakınca yoktur. Kutrub şöyle der: "Bu, Araplar'm birbirlerine söyledikleri sözlerde de böyledir. Çünkü onlar birşeyi iyice gizlemek istediklerini anlatmak için, "Onu kendimden bile gizliyorum" derler. Binâenaleyh Allah Teâlâ da bu ayette kıyameti gizlediğini iyice beyân etmiş ve bunu, Araplar'ın benzeri durumlar İçin kullanmayı âdet edindikleri en ileri ü'slûb ile söylemiştir.

5) Burada fiili sıla (zâid)dir ve mana, "Hiç şüphesiz o saat gelecektir. Ben onu gizliyorum" şeklindedir. Zeydu'l-Hayl şu şiiri söylemiştir:

"Silahını kuşanmış olarak, hızlıca savaşa dalar. Kendisi gibi cesur ve güçlü olan hasmı, onun karşısında nefes bile alamaz." Bu, ifadesi "hasmı nefes alamaz" manasındadır.

6) Ebu'l-Feth el-Mevsıli şöyle der: "Ayetteki bu tabir, "Ben onu neredeyse açıklayacağım" manasındadır. Bu ifadenin özü şudur. "Onun gizliliğini gidermem yakındır" çünkü jüî vezni bazan, nefy ve olumsuzluk (yani füitn kök anlamını giderme) manasını ifade eder. Mesela, "Kitaptaki ucmeyi (anlaşmazlığı) giderdim" manasında ve "Falanın şikayetini giderdim" manasında, demen gibidir.

7) Bu ifade, elifin fethası ile, ayeti şeklinde de okunmuştur ki bunun manası birşeyin izhâr edilip, ortaya konduğu zaman söylenilen, (Onun izhâr etti) fiilinden olmak üzere, "Onu neredeyse izhâr edeceğim, yani, onu açıklamam yakınlaştı" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kıyamet yaklaştı" (Ysm,) ayeti gibidir. İmrlü'l-Kays da şöyle demiştir:

"Eğer siz, hastalığı gizler, gömerseniz, biz onu açığa çıkarmayız. Ama, eğer siz harbi müdafaa eder, (savaş başlatırsanız) biz de oturmayız" Buradaki "Onu aığa vurmayız" manasınadır. Zeccâc da şöyle demiştir: "Bu kıraat daha açık ve tercihe şayandır. Çünkü "Onu neredeyse izhâr edeceğim" manası, Cenâb-ı Hakk'ın kıyametin vaktini gizlemiş olduğunu ifade eder.

8) Cenâb-ı Hak, ilsi buyurmuş. Bu söz tamamlanmış. Bundan sonra (yeni bir cümle olarak) (Onu gizliyorum) buyurmuştur. Böylece ilk söz, "Her nefis neyin peşinde koşuyorsa onun karşılığını bulsun diye" kıyametin gizlenmesinin daha evlâ olduğunu ifade etmeye yönelmiştir. Bu izah, uzak bir ihtimaldir. Allah en iyisini bilir. 64[64]

Gizlenmesinin Hikmeti

İkinci soru: Kıyametin ve ölüm vaktinin gizlenmesinin hikmeti nedir?

Cevab: Çünkü Hak Teâlâ tövbelerini kabul edeceğini va*delmiştir. Kul şayet öleceği vakti bilebilseydi, bu vakit yaklaşıncaya kadar günahlarla meşgul olur, sonra tevbe eder ve günahlarının cezasından halas olup kurtulurdu. Böylece de ölümün zamanını bildirmek, günah işlemeye bir teşvik gibi olmuş olurdu ki, bu caiz değildir

Cenâb-ı Hak, "Herkes neyin peşinde koşuyorsa onun karşılığını bulsun diye" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 65[65]

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/452-454

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/454

Kıyametin Gerekçesi

Cenâb-ı Allah, kıyamet gününün mutlaka geleceğini bildirince, bunun delilini de zikretmiştir. Bu delil şudur: Eğer kıyamet olmasaydı, itaatkâr, âsiden; iyilik yapan da kötülük yapandan ayırdedilemezdi. Bu ise caiz değildir. İşte Cenâb-ı Hak, "Yoksa Biz iman edip de güzel güzel amel edenleri, yeryüzünde (esad çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahut muttakileri, sapıklar gibi mi sayacağız?" (su, 28) ayetiyle kastettiği de budur. 66[66]

İkinci Mesele

Mu'tezüe bu ayeti insanların kendi amelleri ile mükâfatı (cenneti) hakkettiklerine delil getirmiştir. Çünkü onlara göre, bâ harf-i cerri "ilsâk" (bitiştirmek) içindir. Buna göre ayetteki (çalıştığı şey sebebiyle) ifadesi, mükafaat ve cezada müessir olanın, insanın bu çalışması, sa'y-ü gayreti olduğunu gösterir. 67[67]

Üçüncü Mesele

Mu'tezile yine bu ayeti, kulun fiilinin Allah tarafından yaratılmadığına delil getirmişlerdir. Çünkü onlara göre bu
ayet, kula, fiilini ve işini nisbet etmede çok açık bir ifadedir. Eğer bütün bu fiiller Allah'ın yarattığı şeyler olsaydı, kulun bir işi ve fiili kesinlikle olmazdı.
Cenâb-ı Allah, '"Binâenaleyh ona inanmayan kimseler sakın seni bundan alıkoymasın" buyurmuştur. "Sadd", menetmek, alıkoymak manasındadır. Bu ifadede birkaç mesele vardır: 68[68]

Birinci Mesele

Ayetteki iki "hâ" (o) zamiri hakkında iki izah vardır:
1) Ebu Müslim: Bunun, "Ona yani kıyamete inanmayan, seni ondan, yani sana emrettiğimiz namazdan alıkoyup menetmesin" şeklindedir. Buna göre birinci zamir "namaza", ikincisi de kıyamete raci olmuş olur. Böylesi durumlar Arapça'da caizdir. Meselâ Araplar, peşpeşe iki haber getirirler, sonra da bunları dinleyen her bir habere hakkını (karşılığını) versin diye, her ikisinin cevabını tek cümle ile ifade ederler.
2) İbn Abbas (r.a) şöyle elemiştir: Bu ifade, "seni onlar kıyametten, yani kıyamete inanmayan, seni ona imandan alıkoymasın" manasındadır." Buna göre her iki zamir de kıyamete râcidir. Kâdi de, "Bu görüş daha uygundur, çünkü zamirin, kendinden önce zikredilen şeylerden kendisine en yakın olana râci olması gerekir. Ayette, zamirlere en yakın olarak zikredilen ise kıyamettir. Ebu Müslim'in görüşüne gelince, ona ancak bir zaruret halinde, başvurulur. Burada ise böyle bir zaruret yoktur. 69[69]

İkinci Mesele

"Seni alıkoymasın" hitab Hz. Musa'ya yönelik olabileceği gibi, Hz. Muhammed'e de olabilir. Ama doğruya daha
yakın olanı bu hitabın Hz. Musa (a.s)'a olmasıdır. Çünkü bu sözlerin hepsi Hz. Musa'ya otan hitabdır. Her iki ihtimale göre de, Zecca6'ın görüşünün bir manası yoktur. Çünkü onun

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/454
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/454
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/454
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/454-455

söylediği mâna kastedilmemiş ve ancak bununla oaşka bir mana kastedilmiştir. Bu böyledir. Çünkü, Zeccac Peygamberin, peygamber olmasına rağmen, kendisini kıyamete imandan herhangi bir kimsenin alıkoyamayacağınt sandığı için =>eygambere böyle hitab edilmeyeceği kanaatine varmıştır. Halbuki durum onun sandığı gibi değildir. Zira Peygamber de kıyameti inkâr fikrini hiç kimseden kabul etmemekle mükellef olup, buna da kadir olunca, ona böyle hitap edilebilmiştir. Binâenaleyh bu ayetle kasd edilen, hem Peygamber, hem diğer insanlar olmuş olur. Y'ne HakTeâlâ'nın, "Seni bundan alıkoymasın" buyruğu ile kastedilen, Peygamberi onlara meyletmekten ve yaklaşmaktan nehyetme manası olması da muhtemeldir. 70[70]

Üçüncü Mesele

Bu ayetin maksadı, Hz. Musa (a.s)'ı, öldükten sonra dirilmeyi yalanlamaktan nehyetmektir. Fakat ayetin zahiri, iman etmeyenlerin Hz. Musa (a.s)'t bundan alıkoymaktan -ehyetmeyi gerektirir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Kâfirlerin kıyamete imandan alıkoymaları, kıyameti yalanlamaya sebebtir. Binâenaleyh burada, müsebbebi (neticeyi) anlatmak için, (mecazen) sebeb zikredilmiştir.
b) Kâfirlerin alıkoymaları, insanın dini bakımdan gevşemesinin neticesidir. 3oylece, neticenin, insanı sebebe götürdüğüne delâlet etsin diye, müsebbeb (netice) zikredilmiştir. Bu tıpkı, insanın, birisini görmekten ve huzuruna gelmekten nehyetmek -aksadı ile, "seni burada görmeyeyim" demesi gibidir. İşte burada da böyledir. Sanki, "Gevşek olma. Dini hususlardan sebatlı, tavizsiz ve güçlü ol" denilmek denmiştir. 71[71]

Akaid Öğrenmenin Farziyyeti

Ayet, akaid ilmini öğrenmenin farz olduğuna delâlet eder. Çünkü ayetteki, "Sen/ alıkoymasınlar" ifadesi, o Peygamberin dini hususlarda taviz vermemesine vanp dayanır. Binâenaleyh bu salâbet-i diniyye ite, eğer taklide* kastedilmiş olursa, o, bu hususta bâtıl yolda olan ile, hak yolda olanı birbirinden i. rdedemez. Binâenaleyh bununla, hasmı Kendisini dini bakımdan yanıltmayıp.
aksine Kendisinin, batılı savunanı batılından vazgeçirebilmesi için, delilleri ortaya koymada ve şüpheleri bertaraf etmede salâbetli {güçlü ve tavizsiz) olması kastedilmiştir. 72[72]

Beşinci Mesele

Kâdi şöyle der: "Hak Teâlâ'nın, "seni alıkoymasın" buyruğu, alıkoyacak olanların insanlar olduğunu
göstermektedir. Eğer o kulların fiillerini yaratan da Allah olsaydı, o zaman aslında alıkoyan o insanlar değil, Allah'ın kendisi olmuş olurdu. Binâenaleyh bu, cebriyenin73[73] görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Kâdl'nin bu görüşüne, "senin bu görüşün "ilim ve dâi" meselesi ile çürütülür" diye cevap veririz. Allah en iyi bilendir. 74[74]

Ahireti İnkârda Hevanın Rolü

Cenâb-ı Allah'ın hevesine uyan kimse" ifadesi, "öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden, onu bir delilden ötürü değil, ancak havasına uyarak inkâr eder" demektir. Bu da, taklidin iyi bir şey olmadığını gösteren en büyük delillerdendir. Çünkü mukallid, delile değil, hevâ-vû hevesine

---

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/455
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/455
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/455-456
73[73] Kadi Abdülcebbar burada, Cebriyye tabirinden Ehl-i Sünneti kasdetmektedir (ç).
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/456

(arzularına) uyar.
Ayetteki, fe terdâ "yoksa helak olursun" ifadesi, "Seni ondan alıkoymasınlar, aksi halde helak olursun" takdirindedir, yani, "Eğer onlar seni alıkor, sen de alıkoymayı kabul edersen, bu durumda cehenneme yuvarlanmaktan başka birşey yoktur" demektir. 75[75]

Ayetin İşarî Tefsiri

Bil ki marifetullah'ın sırlarına dalanlar şöyle demişlerdir: "İki türlü makam vardır. Birisi, Allah'ın dışındaki bütün varlıklardan ilgi ve alakayı kesme, yani (fenâfülah) makamıdır. Diğeri de, Allah ile "bekâbulma" (Bekâbiilah) makamıdır. Birincisi, ikincisindön önce yer alır. Çünkü üzerinde yazı yazılı bir levhaya, birşeyler yazmak isteyen, ancak önceki yazıları silerse, bunu yapabilir. O levhaya, ancak bu silmeden sonra, İkinciyi yazabilir. İşte Allah Subhânehû ve Teâlâ, bu güzel sırayı burada göstermiştir. Çünkü O, Hz. Musa (a.s)'a önce "Pabuçlarını çıkar" ti2. ayet) buyurmuştur ki bu, gönlü (kalbi), Allah'ın dışında olan herşeyden, herşeyin sevgisinden temizlemeye bir işarettir. Hak Teâlâ daha sonra Hz. Musa (a.s)'a, elde s;mesi gereken şeyleri elde etmesini emretmiştir ki bunların temeli de şu üç şeye varıp dayanır: 1
1) Mebde ilmi,
2) Vasat ilmi,
3) Me'ad ilmi...
Mebde ilmi, Hak Teâlâ'yı tanımadır. Bu, bu sûrede, "Şüphe yok ki Ben Allah'ım. Benden başka hiçbir tann yoktur"'(hm, u) ayeti ile kastedilmiştir. Vasat (orta) ilmine gelince, bu kulluk ilmi demek olup, insanın bu maddi âlemde, dünyada işlemesi gerekli olan işlerle alakalıdır ve Hak Teâlâ'nm "Öyleyse Bana ibadet et, Benim zikrim" için dosdoğru namaz kıl" mıh. ') emriyle anlatılmıştır. Sonra bu ayette, şunu da görüyoruz: ayetteki, "Bana ibadet et" ifadesi, maddi-bedeni amellere, "zikrim için" ifadesi ise, ruhani amellere bir işarettir. Kulluğun ilki maddi ameller, sonu da 'ühâni amellerdir. Me'âd ilmi ise, ayette "Hiç şüphesiz o kıyamet gelecektir (...) nerdeyse onu açıklayacağım" ifadesi ile anlatılmıştır.
Sonra Allah Teâlâ bu mükellefiyetlere, lütfunu ifade ederek başlamış ve "Şüphesiz senin Rabbin Benim" (Tâtıâ. 12) buyurmuştur. Mükellefiyetlerin sonunda da kahr-ı lâhisini göstererek, "Binâenaleyh ona inanmayan ve hevâ-vû hevesine uyan •Lmseler sakın seni bundan alıkoymasın" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bunu, -ahmetinin gazab ve kahrın,geçtiğine dikkat çekmek ve kulun, kulluğu esnasında -utlaka arzu ve korku,ümid ve endişe arasında olması gerektiğine işaret etmek için Doyle yapmıştır. Bu nokta üzerinde düşünüldüğünde, bu sıranın son derece güzel ve mükemmel olduğu ve bunun ancak herşeyi bilen bir zât tarafından olabileceği anlaşılır. 76[76]

Asanın Yılana Dönüşme Mucizesi

"Ey Musa, o sağ elindeki ne?" (Musa) dedi ki: "O, benim asamdır. Ona dayanırım, onunla davarlarıma yaprak silkelerim. Onda, bana mahsus başka açlar da vardır." (Cenâb-ı Allah) "Ey Musa, onu yere bırak" buyurdu. O da onu bıraktı. Bir de ne görsün: o, koşup duran bir yılan (olmuş)! Allah dedi ki: "Tut onu, korkma. Biz onu. yine evvelki şekline çevireceğiz" (Tâhâ, 17-21). 77[77]

Nur-i İlahinin Mümini Te'yİdi

Bil ki ayetteki iki lafızdan ibarettir. Binâenaleyh buradaki tilke kelimesi, asaya; kelimesi de Hz. Musa'nın eline işarettir. Burada birkaç incelik vardır:

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/456
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/456-457
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/457

1) Allah Teâlâ, bu iki şeye işaret edince, onlardan herbirini, kesin bir mucize ve net akli bir delil kıldı ve o asayı, cansızlıktan, kerim olma (canlı olma) haline taşıdt. Binâenaleyh tek bir nazarla, bir cansız varlık, canlı bir varlık haline, katı bir cisim (olan el de), nurâni - latif bir varlık haline dönüştüğüne göre, Allah, üçyüz altmış gün, kulunun kalbine nazar ettiğinde, onun kalbinin ölüm demek olan isyandan, taat saadetine ve marifet nuruna dönüşmesinde şaşılacak ne var?
2) Tek bir nazar (bakış) ile, cansız bir varlık, sihirbazların sihirlerini yutabilecek bir ejderhâ haline geldiğine göre, kalbin kendisine olan ilahi nazarın devamlı oluşu ve yardımı sayesinde, hep kötülüğü emreden nefsin büyülerini yutabilecek, yok edebilecek bir hale dönüşmesinde şaşılacak ne var?
3) O asâ, Hz. Musa'nın sağ elinde idi. Sağ elde oluşunun bereketi sayesinde o, bir ejderhaya, ve bir bürhân haline dönüşmüştür. Mü'minin kalbi de "Rahman'ın iki parmağı arasındadır." Binâenaleyh Hz. Musa (a.s)'ın sağ eli için böyle bir bereket tahakkuk ettiğine göre, mü'minin kalbinin, Rahman'ın iki parmağı arasında oluşunun bereketi sayesinde, masiyet (günah) karanlığından, kulluk nûrûna geçmesinde şaşılacak ne var?
Bu ayetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir: 78[78]

Allah'ın Sormasının Hikmeti?

Birinci soru: Ayetteki, ıtEy Musa, o sağ elindeki ne?" ifadesi, bir soru cümlesidir. Soru ise, bilgi edinmek için sorulur. Halbuki Allah Teâlâ'nın. soru sorması imkânsızdır. Binâenaleyh bu sorunun hikmeti nedir?
Cevab: Bunun birkaç hikmeti vardır: 1. Önemsiz birşeyden, çok kıymetli birşey meydana getirmek isteyen kimse onu eline alıp, etrafındakilere göstererek: "Bu nedir?" der. Onlar da: "O, falanca şeydir" derler. Daha sonra bu kimse, o şeyin en belirgin vasfını belirledikten sonra, onlara, "Bundan şunu şunu alın" der. Binâenaleyh Allah Teâlâ'da o asanın, meselâ yılana dönüşmesi; denize vurulmasıyla denizin yarılması; taşa vurulmasr/la, taştan kaynakların fışkırması gibi, o kıymetli mucizeleri ortaya koymak istediği için, asayı önce Hz. Musa'ya sorup, sanki ona "Ey Musa, şu elindeki şeyin gerçeğinin ne olduğunu ve ne zararı ne faydası olan bir ağaç olduğunu biliyor musun?" dedi ve daha sonra da onu büyük bir ejderhaya çevirdi.
İşte böylece Allah Teâlâ, bu şekilde, insanların akıllarını, kudretinin mükemmelliğine ve azametinin sonsuzluğuna çevirdi. Çünkü O, insanlar nazarında en basit olan birşeyden, en büyük mucizeleri ortaya koymuştur. İşte Hak Teâlâ'nın, "Ey Musa, o sağ elindeki ne?" buyurmasının hikmeti budur.
2) Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ı (Tur dağındaki) o ağaçtan göğe doğru uzanan nurlara muttali kılıp, ona meleklerin teşbihlerini ve Kendisinin Kelâmını duyurup
şittirip), sonra da lütfunu kahrı ile karıştırıp verirken, ona ilk defa "Ben seni peygamber olarak) seçtim" rrâhâ, 13) ifadesi ile lütufta bulunup, sonra ondan zor nükellefiyetleri yerine getirmesini isteyip ona "mebde", "vasat" ve "meâd" ilmini gerekli görüp, sonra da bütün bunları büyük bir tehdid ile noktalayınca, Hz. Musa as) hayret ve dehşete düştü ve neredeyse sağınt-solunu ayırdedemez hale geldi. şte bundan ötürü Musa (a.s)'ın, sağ tarafının, asasının bulunduğu eli tarafı olduğunu -atırlamast için, "£y Musa, o sağ elindeki ne?" diye hitab edildi. Yahut da Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'a önce ilahi kelâmı ile konuşup, o da bundan dolayı dehşete korkuya) kapılınca, onun bu dehşet ve hayretini giderip, onu teskin etmek için, onunla nsanların konuştuğu sözlerle konuştu. Bunun hikmeti şudur: Hz. Musa {a,s), Allah'ın -^zurunda dehşete kapılınca, Aziz olan Allah, onun bu dehşetini gidermek istedi ve Dna kolayca cevab vereceği asasını sordu. İşte mü'minin durumu da böyle olur. O : up, Rabbisinin huzuruna vardığında, dehşet ve korkuya düşecek ve utanma hissi, konuşmasına engel olacaktır. İşte o zaman Allah Teâlâ ona, dünyada iken çok iyi reliği şeyi, yani tevhidi sorar.

---

[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/458

Buna cevap verebilince, o ürkekliği ve korkusu zail olur.

3) Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a ulûhiyyetinin mükemmelliğini öğretince, bunun ^eşisıra ona beşeriyyetin noksanlığını gösterip öğretmeyi istedi ve bundan dolayı ona, elindeki asanın faydalarını sordu. O da bunun bazı faydalarından bahsedince, Allah "eâla insanların akıllarının o Peygamberin sıfat ve özelliklerini tanımaktan âciz : duğuna dikkat çekmek için, Hz. Musa'ya o asada, bahsettiklerinden daha büyük »e önemli özellikleri bulunduğunu öğretti. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hakkın muvaffak olması ve ismeti (muhafaza etmesi) olmasaydı, o peygamberler, en büyük ve yüce şeyi, yani Allah'ı nasıl bilebilirlerdi?

4) Bu sorunun faydası, Hz. Musa'yı, ejderhaya çevirildiğinde o asadan • orkmaması İçin, onun bir ağaç olduğunu iyice anlatmaktır. 79[79]

Allah'ın Doğrudan Hitab Etmesi

İkinci soru: Ayetteki, "Ey Musa, o sağ elindeki ne?" ifadesi, Allah Teâlâ'nın -:. Musa (a.s)'ya, vasıtasız bir hitabıdır. Halbuki böyle bir hitab, Hz. Muhammed s a.s)'e yapılmamıştır. Buna göre Hz. Musa (a.s)'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'de ra üstün olması gerekir?

Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

a) Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a hitab ettiği gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e otab etmiştir. Çünkü, "O, kuluna vahyettiğini vahy etti" (ncm, o) buyurmuştur. Fafcar :. iki hitab ediş arasındaki fark şudur: Allah, Hz. Mu »a (a.s)'a yaptığı mahlûkatına ifşa etmiş, bildirmiştir; Hz. Muhammed (s.a.s)'e yaptığı hitab ise bir sır olarak kalmış ve onu, hiçbir mahlûk bilememiştir.

b) Eğer Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s) ile, Hz. Musa (a.s) da Cenâb-ı Hak ile konuşmuş ise, bilesin ki Ümmet-i Muhammed de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Namaz kılan, Rabbi ile fısıldaşır"80[80] hadis-i şerifinde anlatıldığı gibi, Allah'a hergün defalarca hitab ederler. Rab Teâlâ 'YO gün) Rahim Rab'den sözlü bir selâm (vardır o mü'minlere...)"(ytoin,58) ayetinde de belirtildiği gibi, kıyamet günü, Ümmet-i Muhammed'in her ferdine selâm ile, ikram ile bizzat konuşur.

Üçüncü soru: Ayetteki ifadesinin i'rabı nasıldır?

Cevap: Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu takrindedir ve tıpkı, işaret manasına olduğu için "hal" olan kelimeyi nasbetme hususunda, (şu, ihtiyar olan kocamdır) (Hûd, ayetinde olduğu gibidir." Tilke kelimesinin, ism-i mevsûl; bi yeminike ifadesinin onun sılası olması da mümkündür. Zeccâc bunun manasının, "Elindeki nedir?" olduğunu söylerken Ferrâ "Elinde olan bu şey nedir?" olduğunu söylemiştir. 81[81]

Hz. Musa (a.s)'ın Cevabı

Bil ki Hak Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a bunu sorunca, o da şu dört hususu söyleyerek cevab vermiştir. Bunların üçü açık ve tafsilatlı, birisi ise mücmel (kapalı) dır:

1) "O benim asâmdır" ifadesi... İbn Ebİ İshâk bunu, şeklinde okumuştur. da böyle okunmuştur. Hasan el-Basri ise bunu, yânın sükûnu ile, şeklinde okumuştur. Bu cümle ile ilgili olarak, şu üç incelik vardır:

a) Hz. Musa (a.s), "O, benim asâmdtr" diyerek, "asâ"yı açıkça söyledi. Binâenaleyh kalbi asâ ile ve onun faydalarıyla meşgul olan kimse, nasıl Hak bilgisinin deryasına garkolabilir? Halbuki Hz. Muhammed (a.a.s)'e cennet ve cehennem göstetirilince, o, hiçbirşeye dönüp bakmamış, iltifat etmemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "(Peygamberin) gözü kaymadı, ve aşmadı da... "(Nacm, r/) buyurmuştur. Hz. Peygamber'e Cenâb-ı Hak "Bizi öv" dediğinde, o, "Sana yapılabilecek medh-ü senaları sayıp dökemem" dedi. Sonra da hem kendini,hem de Allah'ı medh-ü senâyt unutarak, "Sen, kendini nasıl övüp, medh-ü sena ettiysen öylesin!" dedi.[82][82]

---

[79] 79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/458-459

[80] 80[80]Müsned2,67.

[81] 81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/459-460

b) Hz. Musa (a.s) "Benim asam" deyince, Allah Teâlâ, "Onu yere bırak" dedi. O da, Allah'ın dışında kalan herbir şeye iltifat edip, değer vermenin Allah'dan alıkoyacağını ve o şeyin adeta kendisini öldürüp yok edecek bir yılan gibi olduğunu anlasın diye, o asâ, attığında birden koşup duran (hızla hareket eden) bir yılan oluverdi. İşte bundan ötürü, Hz. İbrahim (a.s): "Alemlerin Rabbi müstesna, onlann hepsi benim düşmanım" dedi (Şuâra, 77),Hadisde de kıyamet gününde, malının zekâtını roemeyen kimseye o malı, bir engerek yılanı olarak getirileceği belirtilmiştir...

c) Hz. Musa (a.s), "O, benim asâmdır" deyince cevab tamamlanmıştı, fakat o, -abbisi ile konuşmaktan çok hoşlandığı (ve bu konuşmanın bitmesini istemediği) zn, diğer hususları da saydı ve bunu, konuşmayı sürdürme maksadının vesilesi kıldı.

2) "Ona dayanırım" ifadesi... Tevekkî ve ittikâ, tıpkı tevekki ve ittıkâ ttıka etmek, sakınmak) masdarlannda olduğu gibi, aynı manaya getip. Yorulduğumda ona dayanırım, yahut ona dayanarak sürünün başında dururum, anut da ona dayanarak, yani onu destek yaparak sıçrarım" demektir. Hz. Musa as) böylece, kendisinin asaya dayandığını söylemiştir. Halbuki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e: "Ey Peygamber, Allah sana ve sana tâbi olan mü'minlere .eter" (Tevbe, 64) ve: "Allah seni insanlardan korur" (Mâide, 67) ifadeleri ile, "Benim ahmetime dayan" demek istemiştir. Buna göre eğer, "O ayetteki "sana tâbi olan -j minler" ifadesi, Hz. Peygamberin, o müminlere güvenip, dayanmış olmasını gerektirmez mi?" denilirse, biz deriz ki: "Bu ifade, o ayetteki, "Allah sana yeter" 'adesindeki, "Sana" lafzına atıftır. Buna göre mana, "Allah sana ve müminlerden sana uyanlara yeter" şeklindedir. (Yoksa, "Allah ve o mü'minler sana yeter" şeklinde aeğildir.)

3) "Onunla davarlarıma yaprak silkelerim" ifadesi... Bu, "O asam ile, ve yaprakları düşsün, onları koyunları yesin diye ağacın dallarına, «-apraklarına vururum" demektir. Dilciler şöyle demişlerdir: Arapça'da denilir; {Adama sopa ile vurdum) ve (Yufkayı -tattım, kırdım) denilir. "Bu izahı, Sa'leb yapmıştır. İkrime, bu kslimeyi, noktasız arak, sin ile, (menetmek, sürmek) şeklinde okumuştur. "Hess", koyunları ayrılmaktan) menetmek manasınadır.

Bil ki Hz. Musa'nın koyunları, ona tabi olanlar demektir. Binâenaleyh o ilk önce, Ona dayanırım" ifadesi ile, o asanın kendisine olan faydasını anlatmış; "Onunla koyunlarıma yaprak silkelerim" cümlesi ile de, kendisine tabi olanlara ait faydas tefirtmiştir. Durum kıyamette de böyle olacaktır. Hz. Musa önce kendi işine bakacak v "Nefsi, nefsi" diyecektir. Hz. Muhammed (s.a.s) ise dünyada, ancak ümmetinin sterine bakmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah sen içlerinde iken, onlara azab cnez"(Enfai,33) buyurmuş, Hz. Peygamber de: "Allah'ım' Kavmime hidayet et. Çünkü onlar bilmiyorlar, cahildirler" buyurmuştur. Binâenaleyh kıyamette de hiç şüphe yok ki ümmetinin işine bakacak, ümmetini düşünecek ve ümmeti, ümmeti" (ümmetim ne olacak?" diyecektir.

4) "Onda bana mahsus başka ihtiyaçlar da vardır" ifadesi... Bu, "benim o asada çeşitli ihtiyaçlarım ve faydalarım var" demektir. "Me'ârlb"in müfredi şeklindedir. İbnü'l-A'râbi ve Kutrub bunun, şeklinde olduğunu da söylemişlerdir. Râ'nın fethası ile, ve elifin kesresi, rânın sükunu ile kelimeleri de, "ihtiyaç" manasınadır. Hz. Musa (a.s), sıfat olarak müennes (başka) kelimesini kullandı, çünkü "me'ârib", çoğul olduğu için müennes sayılır. Buna göre sanki o, "Bu asada daha nice başka ihtiyaçlarım var!" demek istemiştir. Binâenaleyh bu kelime "Diğer günlerden, bunların sayısınca" {Bakara. 184) ayetinde olduğu gibi, uher şeklinde gelseydi, bu da doğru olurdu. [83][83]

Ayetle İlgili Bazı İncelikler

Bu ifade ile ilgili birkaç incelik vardır:

1) Hz. Musa (a.s), Allah'ın "Ey Musa, o sağ elindeki ne?" şeklinde sözünü duyunca, Cenâb-ı

---

[82][82] Müslim, Saiat, 222.

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/460-462

Hakk'ın bunda önemli incelikler olduğunu anladı, bundan dolayı bütün bildiklerini söyledi, geriye kalan bilemediği şeyleri de tafsilatlı olarak değil de, özet olarak, "Onda bana mahsus başka ihtiyaçlar da var" diyerek belirtti.

2) Hz. Musa (a.s), Allah Teâlâ'nın, Kendisine o asada önemli bazı menfaatlar bulunduğu için onu sorduğunu anladığından 'Allahım, bu da, diğer değnekler gibi bir değnek. Fakat sen onu bana sorunca, benim onda (bilemediğim) başka ihtiyaçlarım olduğunu anladım. Bunlardan birisi de, senin bu vesile ile bana hitab etmiş olmandır. Binâenaleyh bu sebeble, bunun çok kıymetli ve önemli bir şey olduğunu anladım" dedi.

3) Hz. Musa (a.s), Rabbisinin o diğer ihtiyaçların neler olduğunu kendisine sormasını ve böylece de yeniden Allah'ın kelâmını duyması, böylece bu konuşmanın devam etmesini arzu ettiği için, bu sözünü mücmel (kapalı) olarak söyledi.

4) Cenâb-ı Hakk'ın lütfü sayesinde, Hz. Musa (a.s)'ın, (şaşkınlığı geçip), dili çözüldü. Sonra da Allah'ın huzurunda olmanın verdiği dehşet ve hayret kendisine galib gelince, yine konuşamaz oldu. Ama bunu hoş görmediği için, mücmel (kapalı) konuşmaya çalıştı.

Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: "Hz. Musa (a.s)'ın asası, tıpkı baston gibi, iki çatallı idi. Binâenaleyh uzun dalları, o asasının çatalı ile takıp eğerdi. Dallan kırmak istediğinde de, onu iki çatal arasına sıkıştırıp bükerdi. Yürürken onu koltuğunun altına kor ve yayını, ok kabını, fazla elbiselerini ona asardı. Çölde iken de onu yere diker, üzerine elbiselerini gererek, gölgelik yapardı." 84[84]

Asadan Farklı Mucizeler Zuhuru

O asadan değişik mucizelerin zuhur ettiği söylenmiştir. Mesela Hz. Musa (a.s), onunla kuyudan su çıkarırdı. Bu durumda değnek, kuyunun derinliğine göre uzar ve o iki çatalı kova şeklini alabilirdi. Yine geceleri, o iki çatal iki mum haline dönüşürdü. Bir düşman ortaya çıktığında, onunla (kendi kendine) savaşırdı. Hz. Musa (a.s)'ın gönlü bir meyve istediğinde, asasını yere diker ve böylece o, yapraklanır, meyve -erirdi. Hz. Musa (a.s), onun üzerine yiyeceğini, içeceğini yüklerdi ve o asâ, Musa as) ile birlikte yürürdü. Yine onu yere batırdığında, oradan su fışkırırdı. Onu Kaldırdığında, dimdik dururdu. Hz. Musa (a.s)'ı haşerâttan, yılan-çıyan vs'den korurdu.

Bil ki Hz. Musa (a.s) bu cevapları verince, Allah Teâlâ ona,' "Ey Musa, onu yere bırak" buyurarak asasını atmasını emretti. Bu ifade ile ilgili incelikler de şunlardır:

1) Hz. Musa (a.s), "Onda bana mahsus başka ihtiyaçlar da vardır" deyince Ailah "eâlâ, Hz. Musa (a.s)'a o değnekte Kendisinin bilemediği ve farkında olamadığı daha nice ihtiyaçları bulunduğunu ve bu ihtiyaçların öbürlerinden daha büyük olduğunu anlatmak istedi ve "Ey Musa, onu yere bırak" dedi. Hz. Musa da onu atınca bir de ne görsün: o, koşup duran bir yılan (olmuş).

2) Hz. Musa'nın ayağında pabucu, elinde asası vardı. Ayak kaçmanın, el ise stemenin aletidir. İşte bu sebeble Cenâb-t Hak, Hz. Musa (a.s)'ın kaçmamasına bir işaret olsun diye önce, "Pabuçlarını çıkar" demiş; sonra da "istemeyi bırakmasına z-' işaret olsun diye, tıEy Musa onu bırak" buyurmuştur. Buna göre sanki Hak Teâlâ,

Sen, kaçış ve isteyiş makamında olduğun müddetçe, nefsinle (kendinle) meşgul olmuş, kendin için pay aramış olursun. O zaman da marifetullah'a uygun olacak şekilde, helis ve saf, sırf Benim için olmamış olursun. Binâenaleyh sırf Bana ait olman için, kaçışı ve isteyişi bırak" demiş olur.

3) Hz. Musa, derecesinin onca yüceliğine ve makamının mükemmelliğine rağmen, ıazır olma" makamına ulaşamaytp, yanında da ancak iki pabuç ite asâ. Dernek jununca, Cenâb-ı Hak ona, huzur makamına ulaşabilmesi için bunları atmasını emretti. Binlerce günah yükü ve ağırlığıyla beraber, ya senin, Allah'ın huzuruna Jaşman nasıl mümkün olabilir!

4) Hz. Muhammed, her şeyden bir tecerrüt halindeydi; başart ve bakışları sapmadığı,

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/462

kaymadığı sürece, mutlaka her şeyi bulmuş, ulaşmıştı. Ömrüne yemin : ; jn ki, Musa (a.s)'a gelince o, yanında bu asâ olduğu halde kalakalınca, şüphesiz 2enâb-t Hak ona, asâ'yı atmasını emretmiştir. Bil ki Ka'bi, "istitâa"nın fiilden önce ;-duğu hususunda bu ayete de tutunmuş ve şöyle demiştir: "Asâ'y atma kudreti, «a asâ onun elinde olduğu halde, ya da asâ onun elinde olmadığı halde solunmaktadır. Şayet, asâ onun elinde olduğu halde ona kudret gelmişse, işte bu bizim görüşümüzdür ki, "Allah kullarına hiç zulmedici değildir" &. imran, 182) Kudret ona, asâ elinde olmadığı bir sırada gelmişse, o zaman o elinde olmayan bir şeyi atmaya muktedir olmuş olur flstitâ'a) ki, bu imkansız bir şeydir."
Cenâb-ı Hakk'ın, "O da bunu bıraktı. Birde ne görsün: o, koşup duran bir yılan olmuş!" ifadesine gelince, burada birkaç soru bulunmaktadır. 85[85]

Asa'nın Yılana Dönüşmesi

Birinci soru: O zamanda, asâ'nın yılana dönüşmesinin hikmeti neydi? Cevap: Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:
1) Cenâb-ı Hak kendisiyle nübüvvetinin doğruluğu bilinsin diye, Hz. Musa (a.s)'ın mucizesi olması için asayı yılan haline getirmiştir. Bu böyledir, çünkü, Hz. Musa (a.s) o zamanda ancak nida duymuştu. Nida ise, her ne kadar âdete aykırı ve muhalif bir şey idiyse de, ancak ne var ki, bunun meleklerin ya da cinlerin işlerinden ve adetlerinden olması ihtimalinden dolayı, mucize sayılamazdı. İşte bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak, kesin ve kahir bir delil olması için, asâ'yt yılan haline getirmiştir.
İnsanı hayrette bırakan ise şudur: Hz. Musa (a.s): "Ben ona dayanırım" dediğinde. Allah da onu bu konuda doğruladı ve asâ'yı ona bir mucize vesilesi kılmak suretiyle, onu ona bir dayanak ve istinâtgah yaptı.
2) Nida, Hz. Musa (a.s)'a bir ikram idi; asâ'yı ytlan haline getirmek ise, ikram ve lütufların ardarda gelmesi, kalbindeki korku ve yalnızlığın yok olmasına vesile olsun diye ona olan ikram ve izzeti arttırmak olmuştur.
3) Onu ilk defa müşahede etmesi için, bu ona arzolundu, gösterildi. Daha sonra Firavn'ın yanında gördüğü ise, ondan korkmayacaktı.
4) Musa (a.s), fakir bir çoban idi. Sonra ise büyük bir makama nasbolundu. Muhtemelen onun kalbinde, buna dair bir taaccüb ve şaşkınlık kaldı da, bundan dolayı, ona: "Ben buna kadir otunca, dini yüceltme hususunda, senin gibilere yardım etmem nasıl imkânsız ve uzak olabilir?..." tenbihatında bulunmak için, asayı yılan haline getirdi.
5) Hz. Musa (a.s): "O benim asamdır. Ona dayanırım, onunla davarlarıma yaprak silkelerim. Onda, bana mahsus başka ihtiyaçlar da vardır" deyince, ona "Onu yere bırak" denildi. O da atıp, asası bir yılan haline günce, Hz. Musa (a.s) ondan korkup kaçtı. Binâenaleyh ona sanki, "Sen onun asan olup onda senin bir takım ihtiyaçlarının bulunduğunu iddia ediyorsun. O halde ondan niye kaçıyorsun?" denilmiş ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a kaçınız"(Zanyat, so) ve "Allah" de ve onlar: bırak" (Enam, 9i) ayetlerinin sırrına tenbihatta bulunulmuştu.
İkinci soru: Allah Teâlâ bu ayette başka ayette ise ve kelimelerini lıandı, Hayyetu kelimesi, hem müzekker, hem müennes; hem küçük,hem de büyük yilan) için kullanılan bir cins isimdir. "es-Su'bân" ve "el-cannu" kelimeleri arasında se, bir zıddiyet bulunur. Zira "su'bân", büyük yılanlar hakkında kullanılır; "cânn" se. küçük ve hızlı yılanlar için kullanılır.
Buna iki şekilde cevâp verilir:
1) O, yılan hafine geldiği anda küçük ve hızlı bir yılan oldu. Sonra, şişmanladı »e. büyük bir yılan haline gelecek biçimde gelişti. Binâenaleyh "cânn" keltmasiyle y-un ilk hali, "su'ban" kelimesiyle de onun ulaştığı son hal kastedilmiştir.
2) O, bir su'bân (ejderha) büyüklüğünde idi, ama küçük ve ince bir yılan gibi süratli C Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu çevik bir yılan gibi hareket eder görünce arkasına dönüp kaçtı ve

---

[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/463-464

geri dönmedi" (Nemi, 10) ayetidir. 86[86]

Bu Yılanın Vasfı

Üçüncü soru: Bu yılan vasfı ne idi?
Cevap: Onun, at yelesi gibi bir yelesi vardı; iki yüzü'arasında kırk zira (dirsek mesâfesi) vardı. Karşısına çıkan her kaya ve ağacı yutuyordu. Hatta Hz. Musa (a.s), yılanın ağzındaki ve karnındaki taşların seslerini duyuyordu.
Cenâb-ı Hakk'ın "Allah dedi ki, "Tut onu, oricma, biz onu yine evvelki şekline döndüreceğiz" ifadesiyle ilgili birkaç soru kınmaktadır; 87[87]

Musa (a.s)'ın Korkusunun Sebebi

Birinci soru: Musa (a.s)'a nida edilince, bu büyük kerametler de ona verilince, :. ece kendisinin, Allah tarafından insanlara gönderilmiş olduğunu da anlayınca, aha niye korkmuştur? Buna birkaç şekilde cevap verilir:
1) Bu korku, yaratılıştan ileri gelen bir korku kabilindendir. Çünkü, Musa (a.s) böyle bir yılan görmemişti. Yine, bu tür şeylerin varlığı (korku, nefret, vb.) akılların z eriyle anlaşılır ve bilinir. Şiddetli bir korku esnasında insan, korku ve şaşkınlıktan yapacağını bilemez, bildiklerini de unutur. Şeyh Ebu'l-Kasım el-Ensari (r.h) şöyle niştir: "Bu korku, Hz. Musa (a,s)'ın peygamberlik iddiasında doğru olduğuna m delillerin en güçlülerindendir. Çünkü sihirbaz, yaptığı şeyin bir göz boyama olduğunu bilir ve, ondan da kesinlikle korkmaz.
2) Bazıları şöyle demiştir. "Hz. Musa (a.s) ondan korkmuştur, çünkü Hz. Adem'in Mşına o yılan tarafından getirilmiş olan belâ ve musibetini bilmektedir."
3) Ayette sırf "korkma" denilmesi, korkunun varlığını göstermez. Nitekim "kâfirlere itaat etme" (Ahzâb. 48) ayeti de, bu tâatin mevcudiyetine delâlet etmez. Fakat buna, "Onu çevik bir yılan gibi hareket eder görünce arkasına dönüp kaçtı"'(Namı. ıo) ayeti delâlet eder. Fakat bu korku, ancak Hz. Musa (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasındaki farkı göstermek için zuhur etmiştir. Çünkü Hz. Musa (a.s), gönlünün asâ'ya bağlı olduğunu, yılandan ise korktuğunu ifade etmiştir. Ama Muhammed (s.a.s), ne cennete rağbet ettiğini göstermiş, ne de cehennemden korktuğunu ifade etmiştir.
İkinci soru: Musa (a.s), o asayı ne zaman tekrar eline almıştır? Asâ haline geldikten sonra mı, yoksa bundan önce mi?
Cevap: Rivayet olunduğuna göre o, parmaklarını o yılanın dişleri arasına soktu, böylece de o tekrar odun haline geldi. Kur'ân'da bunun böyle olduğuna, "Biz onu, yine evvelki şekline çevireceğiz" ifadesiyle delâlet eder ki bu, gelecek zaman da olacak olan bir şeydir. Bir de bu, keramet (mucize) olmaya daha uygundur. Çünkü, nasıl o asâ'nın bir yılan haline dönüşmesi bir mucize ise, aynı şekilde Musa (a.s)'ın hiçbir zarar uğramaksızın elini onun ağzını sokması dahi mucizedir. Bunun gibi, o yılanın tekrar asâ haline dönüşmesi de başka bir mucizedir. Binâenaleyh, bunda, mucizeler peşpeşe gelmiştir ve böylece de delâleti daha güçlü olmuştur. 88[88]

Korkusunun Zail Olması

Üçüncü soru: Hz. Musa (a.s) onu nasıl almıştır? Korkarak mı almıştır, korkusuzca mı almıştır?
Cevap: Hz. Musa (a.s)'ın onu, korkarak aldığı rivayet edilmiştir, ama bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü delillerin ve mucizelerin peşpeşe gelmelerinden sonra, bunun korku ile olması uzak bir ihtimaldir. Bir de, Musa (a.s), onu eline aldığı zaman Allah'ın onu ilk şekline döndüreceğini

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/464-465
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/465
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/465-466

bildiği halde, binâenaleyh, bu sözün doğruluğuna da inandığına göre, onun korkusu hala daha nasıl devam eder? Bazı alimler şöyle demişlerdir: Rabbi ona, "korkma" deyince, onun korkusunun gitmesi ve kendisine duyduğu güven, etini o yılanın ağzına sokacağı ve çenesini tutacağı bir dereceye varmıştır.

Dördüncü soru: O asanın ilk şekline döndürülmesi ne demektir?

Keşşaf Sahibi şöyle demektedir. Nasıl rükbet (diz) kelimesi "rükûb" (diz çökmek) kelimesinden ise, aynı şekilde sîret kelimesi, seyr" kelimesindendir. Arapça'da "Falanca, güzel bir sîretle yaşadı" denilir. Sonra bu kelime mecazi olarak kullanıldı da, böylece mezheb ve yol, -tarikat anlamına geldi.

Beşinci soru: kelimesi, neden dolayı mansûbtur? Cevap: Bunda iki izah vardır:

1) Harf-i cerrin hazfinden dolayı mansubtur. Yâni, takdirindedir.

2) ifadesi bir cümle olup, kelimesi ona bağlı değildir. Bunun -nanası şudur: "O, daha evvel bir asâ idi. Derken bir yılan oldu. Biz onu, tekrar daha önce de oluğu gibi bir asaya çevireceğiz," Binâenaleyh, buradaki kelimesi "Böylece o, ilk haline ve siretine gelecek..." takdirinde olmak üzere, mahzûf bir fiil ile mansubtur. Yani, "Onu senin daha önce kendisine dayandığın ve kendisinde senin için bildiğin birçok ihtiyaçlar bulunan o ilk şekline çevireceğiz... O da öyle olacak" demektir. 89[89]

Yed-i Beyza Mucizesi

"Bir de elini koynuna sok: bir başka mucize olmak üzere o, kusursuz ve bembeyaz bir halde çıkıversin. Takı sana (böylece) en büyük ayetlerimizdengösterelim. Firavn'a git, çünkü o, hakikaten azdı" (Tâhâ, 22-24).

Bil ki bu, ikinci bir mucizedir. Bu ayetlerle ilgiti birkaç mesele bulunmaktadır. 90[90]

Cenah Kelimesinin Manası

Nasıl ki ordunun iki yanına "cenah- kanat" deniliyorsa, iki yan içinde, "cenâhân- iki cenah, iki kanat" denilir. İnsanın iki cenahı da, onun iki yanı, böğrüdür. Bu mecazi badenin aslı, "Kuşun iki kanadı,cenâhr' ifadesinden alınmıştır. Çünkü o, uçma esnasında onları, yanlarına vurur, kapatıp açar. İbn Abbas (r.a)'dan rivayet Sunduğuna göre, ifadesi, "göğsüne sok" anlamındadır. Birinci görüş saha doğrudur, çünkü insanın iki eli, kuşun iki kanadına benzer. Bir de, Cenâb-ı Hak, "O, kusursuz ve bembeyaz bir halde çiuversin"buyurmuştur. Eğer, "cenâh"dan Uurad "göğüs" (sadr) olsaydı, buradaki "çıkıversin" sözünün bir manası olmazdı. ki eli yanlara, koyunlara sokmanın manası, şu diğer "elini koynuna so/f "{Nemi. iz) i.etinde ifade edilen şeydir. Çünkü o elini koynuna soktuğu zaman, onu yanına r-t ştirmrş olur. Allah en iy bilendir. 91[91]

İkinci Mesele

(sû'un), herbir şeyde bulunan adilik ve çirkinlik anlamındadır. Bununla, kinaye yoluyla "alaca, sedef hastalığı" kastedilmiştir. Tıpkı, (es-sev'etu) kelimesiyle avret mahallinin kastedilmiş olması gibi. Alaca hastalığı, Arablar nezdinde çok kötü bir şeydi. Binâenaleyh, "sû'en" kelimesiyle bunun kastediîmesi uygun olmuştu. Rivayet olunduğuna göre Hz. Musa (a.s) çok esmer idi. Sağ elini böğrüne sokup, onu yine sol koltuğu altına sokup çıkardığında tıpkı şimşek gib parlardı. Bunun, kendisinde alaca bulunmaksızın, tıpkı bir güneş gibi olduğu da söylenmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak onu eski haline çevirdiğinde, eli ışıksız olarak ilk halini

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/466-467

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/467

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/467

alırdı. [92]

Üçüncü Mesele

"Beyza" ve "ayet" kelimeleri "hal"; (kusursuz) ifadesi ise, "beyzâ"nın "sıla"sıdır. Bu tıpkı senin, "Kusursuz olarak beyaz oldu" demen gibidir. "Ayet" kelimesinin mansub oluşunun bir başka sebebi de, mukadder bir "(at) ve (tut) vb. fillerinin takdir edilmesidir. Bu fiiller, sözden anlaşıldığı için hazfedilmiştir. deki lâm da, bu mahzûf (mukadder) fiile taalluk eder, yani, "Asa'yı eski haline çevirdikten sonra, biz, bu iki ayetle, büyük ayetlerimizin bir kısmını sana gösterebilmemiz için, bu ayeti de al" demektir. Yahut ifadenin takdiri, "Biz sana, bu ikisi sebebi ile ayetlerimizden büyüğünü veya büyük ayetlerimizi gösterelim diye, böyle yaptık" şeklindedir.
Şayet, "Kübrâ" lafzı, "âyât" lafzının sıfatıdır. O halde Cenâb-t Hak niçin, (mevsûf cemi olduğuna göre) cemi olarak "kiber" dememiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu aksine, müfred olan "ayet" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre mana, "Sana büyük ayetimizi gösterelim diye" şeklinde olur. Bu soruyu kabul etsek bile, bu tıpkı ve (Araf. 180) ayetlerinde yaptığımız İzah gibidir. [93]

Dördüncü Mesele

Hasan el-Basri şöyle demektedir: "El, mucize olarak, asâ'dan daha ileridir.Çünkü Allah Teâlâ, bunun peşinden,
"Takisana (böylece) en büyük ayetlerimizden gösterelim" ifadesini getirmiştir. Bu görüş zayıftır. Çünkü elde, sadece onun renginin değişmesi söz konusudur. Asaya gelince, mucize olarak, onun hem rengi değişmiş, hem cüssesi büyümüş; hem Cenâfcn Hak onda hayat, kudret ve çeşitli uzuvlar yaratmıştır. O, taşları ve ağaçları yutabümiştir, Daha sonra da tekrar asâ halini almıştır. Binâenaleyh asanın bütün bu hallerinde, yeni bir değişikliğe uğraması söz konusudur. Dolayasıyla asâ daha büyük bir mucizedir. [94]

Firavuna Gönderilmesi

Allah Teâlâ, bu mucizeyi de gösterince, peşisıra Musa (a.s)'a Firavun'a gitmesini emretmiş ve niçin gitmesi
gerektiğini açıklamıştır. Bu sebeb, Firavunun azmastdır. Hz. Musa (a.s) bütün kavme peygamber olarak gönderilmesine rağmen, özellikle Firavun'a gitmesini emretmiştir. Çünkü Firavun, ilahlık iddiasında bulunmuş, kibirlenmiş, büyüklenmiş ve böylece kendisine uyulan birisi olmuştur. Binâenaleyh burada Firavun'un zikredilmesi daha uygun olmuştur.
Vehb (b. Münebbih) şöyle der: Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a: "Sözümü dinle, tavsiyemi tut. Peygamberlik görevini tebliğ et, yerine getir. Çünkü sen, Benim gözüm ve kulağımsın. Benim etim ve gözüm seninle beraberdir. Sayesinde peygamberlikteki gücün tam olsun diye, sana saltanat örtüsünü giydirdim. Seni nimetlerimle şımarmış, mekr-i ilâhiye karşı kendini emin hisseden, hakkımı ve rubûbiyyetimi inkâr edecek şekilde dünyaya aldanmış zayıf insanlarıma gönderiyorum. Celâlime yemin ediyorum ki, kendimle mahlûkatım arasına koyduğum hüccet ve mazeretler olmasaydı, onu bir Cebbar yakalayışıyla yakalardım. Bu bana kolaydır da... O, gözümden düştü. Ona, peygamberliğini tebliğ et. Onu Bana ibadetle çağır, gazabımdan sakındır ve ona sözü yumuşak olarak söyle. Dünyanın süsüne-püsüne aldanmasın. Çünkü onun ipi Benim elindödir. Onun göz açıp kapamasını, nefes alıp vermesini mutlaka bilirim..." Vehb'in bu sözü uzundur. Sözünün sonunda şöyle der: "Hz. Musa (a.s), yedi gün sustu,

---

[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/468
[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/468
[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/468

konuşmadı. Sonra kendisine melek geldi ve "Rabbinin sana, kullarına bildirmeni emrettiği işleri yerine getir" dedi. 95[95]

Hz. Musa'nın Teslimiyeti

Musa) dedi ki: "Rabbim göğsüme genişlik ver, işimi kolaylaştır, dilimden de düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar. Bana kendi ailemden bir de yardımcı ver: kardeşim Hârûnu... onunla sırtımı kuvvetlendir. Onu işimde ortak kü. Tâki Seni çok teşbih edelim, seni çok analım. Şüphe yok ki Sen bizi hakkıyla görensin" (Tâhâ, 25-35).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a Firavuna gitmesini emredip, bu da zor ve ; jç bir teklif olunca, o Rabbinden sekiz şeyi istemiş, sonra da bunları istemesinin etini (sebebini) beyân eder gibi olan hususları zikrederek sözünü bitirmiştir. 96[96]

Rabbinden Dilediği Sekiz Şey

Birinci Matlûb: "Rabbim göğsüme genişlik ver" şeklindeki isteği... Bil ki Arapça'da "Onu açıkladım" manasında, ve "onun göğsünü genişlettim, rahatlattım" manasında, denilir. Bunun birinci manada olması daha uygundur. Çünkü "sözün şerhi", ancak onun açıklanması ve genişletilmesiyle mümkündür. Hz. Musa (a.s)'ın böyle istekte bulunmasının sebebi, Kur'ân'ın bir başka ayetinde Allah'ın, Hz. Musa (a.s)'dan naklettiği, "Benim göğsüm daralır dilim açılmaz" (Şuâra. 13) sözü ile ifade edilmiştir. Böylece Hz. Musa (a.s) Allah'dan bu darlığı, genişliğe çevirmesini istemiş ve "Ya Rabbi, göğsümü aç ki, bana indirilen vahiyleri arılayayım" demiştir. Yine Hz. Musa(a.s)'ın, "Firavuna karşı koyabileceğim bir cesaret ver" dediği de rivayet edilmiştir.
Şu hususlar da bu sözle alakalıdır:
1) Duanın faydası ve şartları,
2) İnsanın duâ ederken, Allah'ın isimlerinden "Rabb" ismini anmasının lüzumu.
3) Göğsün açılmasının ne demek olduğu...
4) Göğsün ne ile açılacağı...
5) Bu iş, Hz. Musa(a.s)'da ve Hz. Muhammed (s.a.s)'de nasıl olmuştur?
6) Hz. Musa (a.s)'ın göğsü geniş miydi, değil miydi? Eğer göğsü geniş idiyse, göğsünün açılmasını istemesi, "tahsil-i hâsıl" (Zaten olan birşeyi) istemek olur ki bu imkansızdır. Açık olmamış olması da şu iki hususdan ötürü söz konusu olamaz:
Birincisi: Cenâb-ı Hak, daha Önce rubûbiyyetinin, kulluğun ve âhiretle ilgili şeylerin bilinmesine dâir, bütün dini hususlar ile, dini konularda göğsün aç,:naşı ile ilgili şeylerin hepsinin tamamlandığını beyân buyurmuştur. Hak Teâlâ sonra, "Ben seni seçtim. Şimdi vahyoiunacak şeyleri dinle"(tu*. 13) diye, ona lütufta bulunmuş; yine "Ey Musa, o sağ elindeki ne?"(raha. 17) lutufkâr bir üslupla ona konuşmuş; daha sonra ona büyük mucize ve ikramlar vermiş; fakir iken ona peygamberlik makamını vermiştir. Yine aziz ve kerim kılma nâmına ne varsa hepsi, ona verilmiştir. Bu makamlardan en ufak parçası, en aşağı bir insan için tahakkuk etse bile, onun göğsü açılmış olurdu. Binâenaleyh "kelimullah" (Musa) (a.s) için bütün bu şeyler tahukkuk ettikten sonra, göğsünün geniş ve rahat olmaması imkansızdır.
İkincisi: Bütün bunlardan sonra, onun göğsü geniş ve rahat olamamış ise, Allah Teâlâ'nın peygamberlik işini ona vermesi câiz olmaz. Çünkü Hs. Peygamber (s.a.s)'in "Kadi (Hakim), öfkeli iken hüküm veremez (vermemeli)"97[97] nadis-i şerifinde de beyân ettiği gibi, kalbi sıkıntılı ve gönlü karışık olan kimse, hüküm .vermeye salahiyetli ve liyakatli olmaz. Ya eri küçük mertebe ve işi, hükmetme olan peygamberliğe nasıl elverişli olabilir. İşte bu ayetle ilgili

---

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/468-469
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/469
97[97] Benzeri hadis: Buharı, Ahkâm, 13.

olarak, bahsetmemiz gereken bütün konular bunlardır: [98][98]

Duanın Buradaki Faydası

Birinci Bahis: Bu, duanın faydası ve şartları meselesidir ve (Bakara. 286) ayetinin tefsirinde izah edilmiştir. Fakat yine de burada bu konuyla ilgili aazı faydalardan (inceliklerden) bahsedelim: [99][99]

Kâmil Varlığın Başkalarını Kemâle Erdirmesi

Bil ki Kemalin (olgunluğun) bir takım mertebe ve dereceleri vardır. Bunların en yücesi, kâmil olanın zâtı itibârı ile kâmil ve başkasını kemale erdirici bir varlık olmasıdır. Onun zâtı itibarı ile kâmil (tam ve mükemmel) olmasına gelince, böyle olan varlığın «emali, zâtının gereği olur. Böyle olan da, ta ezelden beri kâmil olmuş olur. Fakat onun, ezelde de başkasını kemale erdirmesi imkansızdır. Çünkü kemale erdirmek, >rseyi kâmi! kılmak, tam ve mükemmel hâle getirmek demektir. Bu ise, o şeyde kemal : -nadığı zaman söz konusudur. Binâenaleyh şayet o şeydeki kemal ezelde mevcut »saydı, ona tesir etmek imkansız olurdu. Çünkü "tahsil-i hâsıl" yani zaten mevcut olan birşeyi, yeniden varetmek imkansızdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak her ne kadar ezelde kâmil ise de, ne var ki la yezâlde de mükemmil, kemale erdiricidir.
İmdi eğer: "Kemâle erdirme işi, kemal sıfatlarından biri olduğuna göre, Allah da ezelde bir başkasını kemâle erdirici olmadığına göre, o zaman kemal sıfatlarından uzak bir varlık olmuş olurdu. Bu ise imkansızdır?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, ancak •temale erdirme işinin ezelde mümkün olması halinde, söylenebilecek bir sözdür. Halbuki Biz, bunda ezeli birşeyin imkansız olduğunu beyân etmiştik, demek ki ezeli Dtr kemale erdirme imkansızdır. Binâenaleyh bunun ezelde olmayışı, bir noksanlık olmaz. Bu tıpkı bizim, "O'nun Kendisi gibisini yaratmaya kadir olamaması bir "oksanlık olmaz. Çünkü böyle birşey zaten aslında imkansızdır" dememiz gibidir. Bu yine bizim, "Cennet ehlininn hareketleri gibi, tafsilatlı sayıları bilmez. Çünkü kendisi için tafsilatlı sayılar bulunan herşey sonludur. Halbuki cennetliklerin hareketleri sonsuzdur. Binâenaleyh bunun için zaten tafsilatlı bir sayı söz konusu değildir. 3öylece bu, Cenâb-ı Hakk'ın ilminde bir noksanlık olmasından dolayı böyte olmamış, aksine bu zaten imkansız olduğu için böyle olur" dememiz gibidir.
Bunun böyle olduğu sabit olunca, diyoruz ki: Allah Teâlâ, yaratmayı isteyip, yaratmasının maksadı da nakıs (eksik) olanları kemale erdirmek olunca, çünkü •nümkin varlıklar var olmayı kabul eden varlıklardır. Var oluş ise bir kemal sıfatıdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, başkasını kemale erdirmeye kadir olması, mümkin arlıkların Önüne kemal sofrasını koymasını gerektirmiş ve böylece ö sofranın kenarına şu sebeblerden ötürü, yok olanların bir kısmını değil de, diğer bir kısmım oturttmustur:
1) Yok olan şeyler sonsuzdur. Binâenaleyh onlartn hepsini varlık sofrasına oturtsaydı, o zaman sınırsız şeylerin, var olmaları gerekirdi.
2) Eğer Cenâb-ı Hak, ne kadar yok varsa, hepsini yaratmış olsaydı, Cenâb-ı Hak bundan sonra, yaratmaya kadir olmaya devam edemezdi. Çünkü zaten mevcut olanı, yemden varetmek imkansızdır. Binâenaleyh bu, her ne kadar nakıs olanı kemale erdirme ise de, aslında kâmilin noksan olmasını gerektiren birşey olur. Çünkü o bu durumda, kadir olmaktan, âciz olmaya geçmiş olur.
3) Eğer herşey var olst, Jı, bu durumda "temyiz" işi ortada kalmazdı. Binâenaleyh kadir olan, "mûcib"den (otomatikman yapandan) ayırdedilemezdi. Halbuki kadir oluş bir kemal; îabiaten mûcib olmak, bir noksanlıktır. İşte bu sebeDierden ötürü, Cenâb-ı Hak, mümkin varlıkların bir kısmı var etmiştir. [100][100]

---

[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/470-471
[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/471
[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/471-472

Allah'ın İşi Kulun İşine Ki yaslananı az

İmdi, eğer, "Bu durumda şu iki soru sorulabilir:
a) Varlıklar sınırlı, var olmayan şeyler ise sınırsız-sonsuzdur. Sınırlı olan ise, sınırsız oıanla mukayese edilemez. Hem sonra varlık sofrasındaki bu ziyafet, daha az olanlara verilmiş olur. Bundan mahrum kalanların sayısı ise, sonsuzdur. Bu da varlık olmaz.
b) Cenâb-ı Hakk'ın bu ziyafeti nasib ettiği o azınlık, eğer bunu, başka birşeyden ötürü değil, ancak kendilerindeki bir şeyden ötürü haketmışlerse, bu haketme işi, mevcud birşeyden dolayı olur. Yok eğer bu ziyafet, bir hakedişden dolayı.değil ise, o zaman da abes-saçma olur. Cenâb-ı Hakk'ın abes birşey yapması ise imkansızdır, Su tıpkı, "O bir cömertlik veya cimrilik olmaksızın, verir vermez" denilmesi gibi olur. Böyle birşey ise Ekremü'l-Ekremin Allah'a uygun düşmez.
Bunlara şu şekilde cevap verilir: Bu şüpheler, ancak akıllarda ve hayallerde dönüp
etme çabasındadır. Bu yanlıştır. Çünkü Allah, yaptıklarından sorumlu değildir, halbuki insanlar sorumludurlar (Dolayısıylabu ıXısı kıyas edilemez). ŞımÛ lâz dıyoruzlö. D' nun rahmetinin nurundan bütün mümkinâta fışkıran bu varlık nimeti- r,ene\ bir ziyafet ve şurnuüü bir sofradır. Bu da Hak Teâlâ'nın, "Rahmetim herşeyi kuşatmıştır"(A'raf.iKt ayeti ile anlatılan husustur. 101[101]

Hayat Mertebeleri

Scnra varlıklar: a) Cansızlar, b) Canlılar diye ikiye ayrılır. Canlılara nisbetle, cansız varlıklar, var olanlara nisbetle, yok olanlar gibidirler. Çünkü cansızlar varlıklarından habersizdirler. Binâenaleyh onların varlıkları, kendilerine nisbetfe yokluk, yoklukları da vartık gibidir. (Yani varıklanyla-yokJuklan farksızdır) Canlılara gelince, bunlar varlığı ve yokluğu (arkedenferdir. Su itası birbirlerine nisbette farkiıdirtar. Bir de cansızlar, canlılara nisbetle atet-vastta durumundadırlar. Çünkü canlılar istekleri ve menfaatları için, cansız varlıkları kullanırlar. O halde bu cansız varlıklar, itaatkâr, hizmete âmâde bir köle; canlılar da ona hâkim ve sahib bir efendi gibidirler. Binâenaleyh canlı olma, cansız olmadan daha üstündür. Allah'ın ihsan ve rahmeti, varlık sofrasının, yok olanların şu kısmı için değil de, bu kısmı için kurulmasını gerektirdiği gibi, var olanların şu kismına değil de, bu kısmı için bir hayat sofrasının kurulmasını gerektirmiştir. Binâenaleyh, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak, varlıkların hepsini değil de, bir kısmını canlı kılmıştır. Cansızlığa nisbetle hayat, karanlığa nisbetle aydınlık; körlüğe nisbetle görme ve yokluğa nisbetle varlık gibidir. İşte bu noktada, var olan bazıları kendilerine uygun olup-olmayanı, lezzeti-elemi, hayr-ı şerri anlayıp bilen canlılar olmuşlardır. İşte bundan ötürü canlılar, bu noktada, "Ey Rabbü'l-erbâb, her ne kadar sen bize varlık ve hayat elbisesini giydirip, bizi böyle şereflendirdiysen de, ihtiyaçlarımız arttı. Çünkü biz cansız iken, bize uygun ve münasib olanlara ihtiyaç duymuyor, ve bize eziyet veren ve ters düşen şeylerden korkmuyorduk. Fakat var olup, hayat kazanınca, uygun şeyleri arama, ters düşen şeyleri savuşturma ihtiyacı hissettik. Binâenaleyh eğer sen bize, kaçma, isteme, savuşturma, elde etme kuvveti vermezsen, biz yol üzerine oturmuş, çeşitli afetlere mâruz ve belâ oklarına hedef, birer kötürüm gibi oturup kalmış oluruz. Binâenaleyh Rahmet hazinelerinden bize, sayesinde bazan istemeye-elde etmeye bazan da kaçmaya kadir olma kuvvet kudreti ver" derler. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın tam rahmeti, canlıların bir kısmına, kudret de verilmesini gerektirmiştir. Bu tıpkı, varlıkların bir ktsmına hayatın, varolmayan bir kısmına da varlığın verilmesi gibidir.
Kadir olanlar bu nokta da, "Ey Kerim (cömert) Rabbimiz! akılsız hayat ve kudret, ancak şu iki kısımdan birisi olur: ya zincir ve kelepçelere vurulmuş deliler, yahut da ağır yükleri taşıyan hayvanlar için... Bunlar ise noksanlıktır. Sen ise bizi, noksanlık çukurundan kemalin zirvesine

---

[101] 101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/472

çıkardın. Öyleyse bize, mahlûkatının en şereflisi ve, "(Ey akıl) senin yüzünden hor-hakir kılarım, senin yüzünden mükâfat veya ceza veririm" diye şeref verdiğin en kıymetli mahlûkunu »yanı akit) bize ver. Böylece biz, Rahmet hazinelerinden tam bir elbise ve kâmil bir 'azilet elde etmiş olalım" derler. 102[102]

Aklın Değeri

Bunun üzerine Allah Teâtâ onlara aklı verdi ve ruhlarına basiret nuru ile hidayet revherini gönderdi (yerleştirdi). İşte bu noktada oniar bu dört elbiseyi yani varlık, nayat, kudret ve akıl elbiselerini elde etmiş oldular. Binâenaleyh akıl bunların en sonuncusudur. Sonuncu olanın, en üstün olması gerekir. Baksana Hz. Peygamber : a.s) de peygamberlerin sonuncusu olduğu için, çniarın en üstünü olmuştur. İnsan da maddi varlıkların sonuncusu olduğu için, onların en üstünü olmuştur. İşte tıpkı rd.nun gibi akıl da, celâlin huzurundan fışkıran elbiselerin sonuncusu olduğu için, 7'Diselerin en üstünü ve mükemmeli olmuştur. Sonra akıl. kendisine nazar etti ve - endisini, enfes cevherlerle dcpdoiu bir tekne gibi gördü. Hatta o, pariak yıldızlarla oopdolu olan gökyüzü gibidir. Bu yıldızlar da, aklın hedakesinde ve zihnin sarahatinde yer alan, bedîhi ve zaruri ilimlerdir. Göklerde yer alan yıldızlar, nasıl ki kara ve denizin zulûmatlarında kendileriyle yol bulunan ip uçları ve alâmetler İse, aynen bunun gibi, aklın semasında yer alan o cevherler de, maddeler aleminin zulûmatlarında ruhani alemin nurlarına, göklerin alanlarına ve ışıklarına doğru hareket eden kimselerin, kendileriyle yollarını tayin ettikleri bir takım parlak yıldızlardır. Binâenaleyh akıl, o parlak yıldızlara ve o saf cevherlere nazar edince, o cevher ve o elbiseler üzerinde hadis olma nişan emarelerini gördü de, işte böylece o, bu nişan ve emarelerle bunları nişanlayan ve mühürleyene; o nakışlarla, o nakısı nakşeden nakkaşa istidlalde bulundu. İşte bu noktada Nakkaşın, nakısın, süsün bizzat kendisinden; bina edenin, binadan ayrı ve farklı şeyler olduğunu anladı. Böylece akıl için, muhdesler aleminin en yüksek semasından, kadim olan alemin parıltılarının ışıklarına pencereler açılır ve o böylece, ezele ve celâle ait olan kadimtiği mütalâa eder, seyreyler. 103[103]

1) Kalbime Genişlik Ver

Akıl, hudûs ve imkân aleminin karanlıklarından, ezeli alemin ışıklarına nazar ettiğinde ona, ezeli aleminin nurlarının ihtişamı baskın çıkar da, böylece onun iki gözü de kör olur ve böylece de şaşakalır. Derken, tabii olarak o nurların kaynağına iltica ederek "Rabbim, benim göğsüme genişlik ver" çünkü, deniz derin, karanlıklar girift, yolda ise dahili ve harici düşman orduları var; ins ve cin şeytanları ise çoktur. Binâenaleyh, eğer benim gönlüme ferahlık vermezsen ve bütün işler hususunda benim yardımcım olmazsan, o zaman kesilir, biter kalırım, ve bu nimetin de, dereceleri elde etmeye değil de, afetlere duçar olmaya bir sebep olmuş olur" der ki, işte Musa (a.s)'ın "Ya Rabbi, benim göğsüme genişlik ver" niyazından kastedilen budur. 104[104]

2) İşlerimi Kolaylaştır

Daha sonra o "işimi kolaylaştır" demiştir. Bu böyledir, çünkü kuldan sudur eden fiil, söz, hareket ve sekenât, kul onu istemediği müddetçe, onların faili olmaz. Binâenaleyh bu isteme işi, muhdes bir sıfat olmuş olur. Ve bunun da, mutlaka bir failinin bulunması gerekir. Bu muhdes sıfat olan "iradenin faili eğer kul olursa, o, bu irâdeyi elde etmek için başka bir iradeye muhtaç olur. Böylece de "teselsül" gerekir. O halde bu işin mutlaka, bu alemi

---

[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/472-473

[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/473-474

[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/474

yöneten zâtın yarattığı bir iradeye varıp dayanması gerekir. Böylece işte gerçekte bu zât, işleri kolaylaştıran ve her şeyi tamamlayan olmuş olur.
Sözün özü şudur: Sıfatın hadis olması için mutlaka onu alıp kabullenenin (etkilenenin) ve bir failin olması gerekir. Böylece Hz. Musa (a.s), onu alan ve kabullenenin istidadını, "Rabbim, benim göğsüme genişlik ver", failin mevcudiyetini de, "işimi koiaylaştır" sözleriyle beyan etmiştir ki bunda, kabul eden, "kabiliyyet-kabul etme vasfını "faile de "failiyyet-yapma vasfı"nı verenin Kendisi olduğuna dikkat çekmiştir. Bundan dolayı, selef uleması (r.a), "Ey, hak edilmeden önce nimetleri veren" demişlerdir. Bu iki cümlenin toplamı, bu alemde meydana gelen bütün hadiselerin, Allah'ın kaza ve kaderi; hikmet ve kudretiyle meydana geldiğine dair kesin olan bir akli delil gibidir.
Şöyle denebilir: Musa (a.s) sanki, "Allah'ım, ben göğsümün genişletilmesiyle yetinmiyorum. Ben senden, işimi geçerli kılmanı ve maksadımı gerçekleştirmeni tafeb ediyorum" demiştir. İşte bundan dolayı da, "İşimi kolaylaştır" demiştir.
Yahut da söyle denilir: Allah (c.c) Hz. Musa (a.s)'a, o dört lütfü -ki bunlar vücud, hayat, kudret ve akıldır- verince, ona sanki şöyle demek istemiştir: "Ey Musa sana şu dört lütufta bulundum. Ve nimetime bir hizmetle mukabele edebilmen için, buna mutlaka dört çeşit hizmetle mukabele etmen gerekir." Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), "O hizmetlerde nedir?" deyince Allah şöyle buyurdu: "Beni anmak için namaz kıl. Çünkü, onda dört çeşit hizmet bulunmaktadır. Kıyam, kıraat, rükû ve sücûd. Sen namaz kıldığında, muhakkak ki her nimete, bir hizmetle mukabele etmiş olursun." Daha sonra Cenâb-ı Hak ona beşinci hilatı ve nimeti verdiki, bu da, "risalet" peygamberlik hilatı ve iütfudur. Musa (a.s) sonra "Rabbim göğsüme genişlik ver ki ben de, bu nimete hangi hizmetle mukabele edileceğini bileyim" dedi. Bunun üzerine ona, "Bu risaleti, arzulanan biçimde edâ etmeye çalışman suretiyle..." denildi. Hz. Musa (a.s): "Ya Rabbi, ben bunu, aciz ve zayıf olduğum, afet edavatımın azlığı,
hasmımın da kuvvetli olması sebebiyle yerine getiremem... Binâenaleyn, "benim
göğsüme genişlik ver ve işimi kolaylaştır" dedi.
İkinci fasıl: bu fasıl da "Rabbim göğsüme genişlik ver" ifadesi hakkındadır Bil ki duâ, Allah'a yaklaşma vesilesidir. Hz. Musa(a.s)'da, bu yaklaşmayı arzuladığı için, böyle bir duada bulundu. Binâenaleyh biz, şu iki şeyi. yani duanın, yakınlaşma sebebi olmasını, Musa (a.s)'ın da, bu duâ vesilesiyle yakınlaşmayı arzuladığını beyan etmek zorundayız. [105][105]

Dua Allah'a Yaklaştırır

Duanın yakınlaşma sebebi olduğunu beyan etmeye gelince, bunun böyle olduğuna'şunlar delâlet eder. [106][106]

Allah İsteyene Cevap Verir

A) Allah Teâlâ, kitabı Kur'ân-ı Kerim'in pek çok yerinde suâl ve cevaba yer vermiştir. Bunlardan bir kısmı asli, temel ofan; bir kısmı da tâli, ikinci derecede olanlardır. Asli olanların ilki, Bakara süresindeki (Ayet, 189) ayetidir. İkincisi, Beni İsrail (İsra) süresindeki (İsra, 85) ayetidir. Üçüncüsü Tâhâ süresindeki (Tahâ, 105) ayetidir. Dördüncüsü, Naziat süresindeki (Naziat, 42) ayetidir.
Feri, ikinci derecede olanlara gelince, bunlardan altısı, Bakara sûresinde birbirini izlemektedir.
a) Bakara, 215) ayeti.
b) (Bakara, 217) ayeti.
c) (Bakara 219) ayeti
d) (Bakara, 219) ayeti.
e) (Bakara. 220) ayeti.

---

[105][105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/474-475
[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/475

f) (Bakara. 222) ayeti.
Yedincisi (Enfal. i)...ayeti.
Sekizincisi (Kehf, 83) ayeti.
Dokuzuncusu (Yunus, 53) ayeti.
Onuncusu (Nisa, 176) ayeti
Onbirincisi (Bakara, 186) ayetidir. 107[107]

Suallere Verilen Cevaplardaki Çeşitli Üslûplar

Bunu İyice kavradığın zaman, şimdi biz diyoruz ki: Bu soru ve cevaplar değişik şekillerde gelmiştir. Bu hususta genel olanı şudur: Cenâb-ı Hak, bir soru sormayı dileyince, Hz. Muhammed, (s.a.s)'e kul "De..." der. Bir başka yerde ise cevap, takıbiyye fası ile beraber fe kul "... öyleyse de" üslûbundan gelir. Bir üçüncü yerde, Cenâb-ı Hak soruyu sormuş, cevabına getirmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın (N*ziat,42) ayetidir. Bir dördüncü şekilde, cevabı getirmiş, fakat o cevapta ne kul ne de fekul lafzını zikretmemiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara, 186) ayetidir. Bu tür ifadelerin mutlaka hikmeti ve faydası vardır. Buna göre biz diyoruz ki: Cevabın kul lafzıyla getirilmesinde bir müşkilat bulunmamaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "kul" demesi, Hz. Muhammed'in nübüvvetini sübûtu ve katiyyeti hususunda kesin bir kayıt ve not; O'nun, vahy ve tebliği ifa etmek suretiyle Allah'ın muhatabı olması hususunda onu teşrif etme gibidir. (Nisa, 176} ayeti. ayetidir.
İkinci misale gelince, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki Rabbim onlan, ufalayıp savuracak" (Tahâ. 105) ayetidir, bunun sebebi, onların, "Sana dağları sorarlar" şeklindeki sözlerinin ya, o dağın kadim oluşundan yahutta devamlılığının gerekliliğinden ötürü sorulmuş bir soru olmasıdır... Bu mesele, akaid meselelerinin temel meselelerindendir. İşte bu sebeple pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e, takibiyye manasını ifade eden "fâ" ile cevap vermesini emretmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey Muhammed bu soruya anında cevap ver. Bu hususta kusur etme; zira, bunda şüpheye düşmek küfürdür. Binâenaleyh, onların şek ve şüpheye düşmemeleri için bu işi sakın ihmal etme!" demek istemiştir.
Bu hususa verilen cevabın keyfiyyetine gelince, şüphesiz Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. "en-Nesf" (atma)'nın mümkün olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu iş, dağın herbir parçası için mümkün oian bir iştir.Hissiyât (maddi durum) da bunun böyle olduğunu gösterir. Binâenaleyh bunun, her dağ hakkında mümkün olması gerekir. Böyle oluş, o dağın, kadim ve varlığı zorunlu olmadığına delâlet eder. Çünkü kadim olanın değişmesi ve atılması (en-nesf) mümkün değildir.
İmdi, eğer onlar: "Bize ilahını anlat; o, altın mıdır, gümüş müdür, yoksa demir midir?" dediklerinde, Cenâb-ı Hak buna, "De ki: O, Allah'dır birdir"mas,
1) diye cevap vermiş, fakat, bu meselede mühim meselelerden olmasına rağmen dememiştir" denilirse, biz deriz ki: "Allah Teâlâ onların bu meseledeki suâllerini zikretmemiştir. Fâ harfi ise, atıf harflerindendir. Binâenaleyh, kendisinden önce kelâmın geçmesini gerektirir. Böyle bir şey olmayınca da, fâ getirilmemiştir. Buradaki ise böyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ, onların suallerini de nakletmiştir. Bu sebeple de, cevabın soru üzerine fâ harfiyle atfedilmiş olması güzel ve yerinde olur.
Üçüncü şekle gelince, Allah Teâlâ, "Sana o saati, onun ne zaman demir atacağını sorarlar" (Na»at. 42) ayetindeki, sorunun cevabını zikretmemiştir. Bunun hikmeti şudur: kıyamet vaktini muayyen bir biçimde bilmek, daha önce de izah ettiğimiz bir taktm mefsedetleri içine alır. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun cevabını zikretmemiştir ki, bu da, bazı sorulara cevap verilmemesi gerektiğini gösterir,
Dördüncü şekle gelince ki bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ben yakınım"pakan, 186) ayetidir ve Cenâb-ı Hak bunun da cevabında "de" kelimesini getirmemiştir ki bu hususta şu izahlar yapılabilir:

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/475-476

1) Bu, duanın büyük bir şey olduğuna ve onun en büyük ibadetlerden birisi okluğuna delâlet eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Ey kulum, sen, duanın haricindeki hususlarda vasıtaya muhtaçsın. Ama, duâ makamına gelince, burada Benimle senin aranda bir vasıta yoktur..." Bu, meydana gelen hâdieenin bilinmesinin mühim olmadığına delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak Hz. Muhamned (s.a.s)'e, "Onlara o kıssayı anlat" demiştir. Bu Hak Teâlâ'nın (Maide.zrç (A'raf, 175) (Meryem, 51) (Meryem, 54) (Meryem, 56) Ve ayetleri gibidir. Yine sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Yusuf kıssası hakkında (Yusuf, 3), Ashâb-ı Kehf hakkında 13) buyurmuştur. Bu iki kıssada bulunan ilginçlik ve harikuladeliklerden dolayıdır. (Diğerlerinin anlatımını peygambere bırakmış, buralarda ise kendisi anlatmıştır). Netice olarak diyebiliriz ki: Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Ey Muhammed sana handen başkasını sorduklarında bunu cevaplayacak sen ol. Beni sorduklarında ise, cevap veren ben olabilmem için, sen sükût et!"
2)HakTeâlâ'nın, "Kullarım sana Beni sorduklarında" ifadesi, kulun soru sorma hakkının bulunduğuna, O'nun, "Muhakkak ben yakınım" ifadesi de, Rabbin, kuluna yakın olduğuna delâlet eder.
3) Cenâb-ı Hak, bu ayet-i kerimede "Kulum bana yakındır" dememiş, tam aksine, "Muhakkak ben ona yakınım" buyurmuştur. Bunda çok güzel bir sır bulunmaktadır. Çünkü kul, mümkinü'l-vücud (varlığı mümkin) olan bir varlıktır. Binâenaleyh, o böyle olması itibariyle, yokluğun merkezinde ve onun çukurundadır. Bu sebeple o, nasıl yakın olabilir? Tam aksine yakın olan, Cenâb-ı Hak'tır. Çünkü O, lütfü ve ihsanı ile kulu var etmiş, ve onu kendisine yaklaştırmıştır. Binâenaleyh, yaklaşma kul tarafından değil, Allah tarafından olur. İşte bundan dolayı O, "Muhakkak ben yakınım" buyurmuştur.
4) Duâ eden kimsenin gönlü, Allah'dan başkasıyla meşgul olduğu sürece, Allah'a dua etmiş olmaz. Ama, Allah'ın dışında kalan şeylere dönüp bakmaz, Hak ve Ehad olan marifetullaha gark olursa, onun, Allah'tan başkasına iltifat ettiği halde, Allah'tan başkasından fani olma, uzak olma makamında kalması imkansızlaşır. Böylece de, aradaki vasıta, muhakkakki kalkmış olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "öyleyse de ki: Ben yakınım" demedi, tam aksine buyurdu. Böylece, bu anlatılanlarla, duanın fazileti ve onun en büyük ibâdetlerden olduğu sabit olmuş olur.
Sonra kula düşen, Mevtasına bir ithafta bulunmak istediğinde, Mevlâsına, en güzel ithaf ve hediyelerde bulunmasıdır. İşte bu sebeple şüphesiz, Hz. Musa (a.s)'ın ilk istediği şey, huzûr-ı ilahiye tâat ve itaat hediyelerini ithaf etmektir. O bu ithafını duâ ile yapmıştır. Bu sebeple de, pek yerinde olarak "Rahbim göğsüme genişlik ver" demiştir. 108[108]

Duanın Faziletini İzaha Devam

B) Duanın faziletini izah hususundaki ikinci vecih ise şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) "Duâ, ibadetin özüdür, iliğidir"109[109] buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa (a.s)'ya emrettiği ilk şey, ibadettir. Çünkü O'nun, "Şüphe yok ki, Allah benim, ben"(Taha, 14) cümlesi, emir değil, bir ihbari cümledir. Emir ise, O'nun, "Öyleyse bana ibadet et" (Taha, m) şeklindeki cümlesidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa (a.s)'ya ilk verdiği emir ibadet emr-i olunca, hiç şüphesiz Hz. Musa (a.s)'ın da, ruboiyyet makamının huzuruna, ibadet hediyelerinden hediye ettiği ilk şey, dua hediyyesi olmuştur. İşte bundan dolayı da, "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir.
C) Duâ, bir çeşit ibadettir. Binâenaleyh, Allah Subhanehû ve Teâlâ namazı ve orucu emrettiği gibi, duayı da emretmiştir. Bunun böyle olduğuna: (Bakara, 186) (Mümin, 60) (Arfif, 56) (Arflf, 55) (Mümin, 65), (İsrft, 110) ve (Araf. 205) ayetleri delâlet eder. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) de: ikrâm diyerek duâ ediniz"110[110] buyurmuştu. Binâenaleyh, işte bu ayetlerle, duanın

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/476-478
109[109] Tirmizi, Zarvat. 1.
110[110] Tirmizi, Daavat, 91 (benzeri hadis).

bir ibadet olduğunu anlamış oluyoruz. [111]

Duayı Tenkit Edenlere Cevap

Bazı cahil kimseler şu gerekçeleri ileri sürerek duâ etmenin akla ters düştüğünü söylemiştir.
a) Allah, Allâmu'l-guyûb'tur. O, gönüllerde olanı ve kalblerde gizli olanı bilir. Binâenaleyh, bizim duâ etmemize ne gerek var?
b) Elde edilmek istenen şeyin, eğer olacağı malûm ise, duaya gerek yok; eğer olmayacağı, indellâh malûm ise dua etmenin bir faydası yok.
c) Duâ, bir tür emir verme ve yasaklama gibidir. Bunun, Cenâb-ı Hakk'a karşı kul tarafından söylenmesi, bir sû-i edebtir, edebe riayetsizliktir.
d) Duâ ile elde edilmek istenen şey eğer kulun menfaatine olan birşey ise, zaten Hakim olan Allah onu ihmal etmez. Yok eğer değil ise, onu taleb etmek uygun olmaz.
e) Sıddîkların en büyük makamının, Allah'ın kaza ve kaderine razı olmak olduğu rivayet edilmiştir. Ve bu iş de, bu şekilde önerilmiştir. Halbuki duâ etmek, buna terstir. Çünkü duâ, isteme ve talepte bulunmakla meşgul olma demektir.
f) Hz. Peygamber bir hadis-i kudside Cenâb-ı Hakk'ın şöyle dediğini söylemiştir:
"Kimi, beni zikretmesi ve anması, benden istemesine engel olursa, ona, isteyenlere verdiklerinin en iyisini veririm" [112] Böylece bu hadis-i kudsi, duayı terketmenin evlâ olduğuna, delâlet eder; zikrettiğiniz ayetler ise, duântn gerekliliğini iktizâ eder,..
g) Hz. İbrahim (a.s)'in, duayı terkedip, "Onun benim durumumu bilmesi, ondan istekte bulunmama manidir" şeklindeki sözle yetinmesi sebebiyle, o, büyük bir medhe mazhar olmuştur. Binâenaleyh bu da, duâ etmemenin evlâ olduğunu gösterir.
Birincisine şu şekil cevap verilir: Duanın maksadı, "bildirmek" değildir. Tam aksine duâ, diğer yakarışlar gibi, bir yalvarış ve yakarıştır.
İkincisine de şu şekilde cevap verilir. Sizin bu iddianızı bizim aç ve susuz olan kimseye "eğer tokluk, Allah kattnda malum ise, sizin yemenize içmenize gerek yoktur. Eğer malum değilse, bunda bir fayda yoktur" dememize benzer.
Üçüncüsüne de şöyle cevap veririz: (Duada kullanılan) sığalar, her ne kadar emir sîğası ise de, ancak ne var ki, duanın şeklinin tazarru ve niyaz olması, onu emir olma halinden çıkarır.
Dördüncüsüne de şu şekilde cevap verilir: Onun maslahat (hayır) olması, ondan önce dua edilmesi şartına bağlanmış olabilir.
Beşincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: yalvarış ve yakarışını izhar etmek için duâ edip, sonra da Allah'ın takdirine razı olması en büyük makamıdır. Bu, aynı zamanda geriye kalanların da cevabıdır. Duanın ibadet olduğu sabit olup, Allah Teâlâ da Hz. Musa (a.s)'a ibadet ve namazı, kısaca gelen bir emirle emredince, hiç şüphesiz Hz. Musa (a.s) ibadetlerin en yücesine başvurmuştur ki, bu da duadır.
D) Allah Teâlâ, duanın faziletini beyan ederken onu emretmekle yetinmemiş, tam aksine başka bir ayetle, kendisinden talepte bulunulmadığında gazab ettiğini de beyân ederek 'İşte onlar kendilerine bir azabımız gelip çattığı zaman olsun yalvarmak değil miydiler? Fakat yürekleri katılaşmış, şeytan da yapmakta olduklarını süsleyip püsiemiştir" (En'âm, 43) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'de, "Sizden birisi, "Allah'ım, eğer dilersen beni bağışla" demesin. O, bunda kesin ifade kullanarak, "Allah'ım, beni bağışla, beni affet" desin işte bu sırdan dolayı Hz. Musa (a.s), kesin ifadeler kullanarak duâ etmiş ve, "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir.
E) Cenâb-ı Hakk'tn, "Rabbiniz (şöyle) buyurdu: "Bana duâ edin"(Mümin,60) ayeti de, duanın fazileti hususundadır. Bu ifadede, Ümmet-i Muhammed için büyük bir ikram vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, İsrailoğullarını büyük bir biçimde üstün kılarak, onlar hakkında, "Ben sizi, (zamanınızdaki) alemlere üstün kıldım" (Makte, 20) buyurmuştu. Onların bu büyük

---

[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/478-479
[112] Tirmizi, Fezallu'l-Kur'an, 25.

derecelerine rağmen, yine onlar Hz. Musa (a.s)'a, "Bizim için Rabbine duâ et de, onun ne olduğunu bize açıklasm" (Bakara, 68) demişlerdir. Yine havariler, "Bizler, Allah'ın (dininin) yardımcılarıyız"(AMimrân. 52) sözlerindeki celâletlerine rağmen, Hz. İsa (a.s)'dan, gök yüzünden indirilmiş bir sofra istemişlerdir.
Sonra Cenâb-ı Hak Ümmet-i Muhammed hakkında bu vasıtaları kaldırarak, onlara vasıtasız olarak hitabta bulunmuş, "Bana duâ edin, kabul edeyim" <mü'mm, so) ve "Allah'dan, O'nun lütfunu isteyiniz" (Nisa, 32) buyurmuştur. İşte bu sebeblerden ötürü, Ümmet-i Muhammed için böyle bir fazilet tahakkuk ettiği için ve Hz. Musa (a.s)'da bunun böyle olacağını bildiği için, "Allah'ım beni ümmet-i Muhammet'den kıl" demiş ve bunda ötürü ellerini duâ için kaldırıp, "Rabbim göğsüme genişlik ver"113[113]

Kulların Kısımları

Bil ki Allah Teâlâ, "Kullanın sana beni sorunca, işte Ben muhakkak yakınım" (Bakara, ise) buyurmuş ve kullarını şu yedi Kısma ayırmıştır:
a) Masum (günahsız) kullar... Nitekim Hak Teâlâ, "(Ey Ibüs) Benim kullarımın üzerinde senin hiç bir tahakkümün yok"{a, 42) buyurmuştur. Allah Teâlâ en büyük ismetini (masûmiyeti-ilâhi korumayı) Hz. Musa (a.s)'a vermiştir. Çünkü O, "Ben seni Kendim için seçtim." (Tana, 41) buyurmuştur. İşte bundan ötürü Hz. Musa (a.s) da, daha fazla "ismet" isteyerek, "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir.
b) Seçkin kullar... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Selam, Allah'ın seçtiği kullar üzerine olsun" (Nemi, 59) buyurmuştur. Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a daha fazla seçkinlik vermiştir. Çünkü O, "Ey Musa, Ben peygamberliğim ve kelâmım için seni seçtim" (A-raf, 144) buyurmuştur, İşte bu sebeble Hz. Musa (a.s) da, daha fazla seçkinlik isteyerek, "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir.
c) Müjdelenmiş kullar... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sözü dinleyip en güzeline tâbi olan kullarımı müjdele" (Zömer. ıs> buyurmuştur. Bu husus Hz. Musa (a.s)'ya da verilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ben seni seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle." rrâhft, 13) buyurmuştur. Hz. Musa (a.s) da daha fazfa müjde isteyerek, "Rabbim göğsüme genişlik ver" diye duâ etmiştir.
d) İkrama uğramış kullar... Nitekim Allah Teâlâ, "Ey kullarım size korku yok" <zuhmf,68) buyurmuştur. Bu ikram Hz. Musa (a.s)'ya da yapılmıştır. Çünkü Allah Teâlâ, "Korkmayın çünkü Ben sizinle beraberim "(Tahâ, 46) buyurmuştur. Hz. Musa (a.s) da bunun artırılmasını isteyerek, "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir.
e) Mağfiret edilmiş kullar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kullarıma Benim gafur ve rahim olduğunu haber ver"(Hicr,49) buyurmuştur. Hz. Musa (a.s)'ya da mağfiret et." (sad, 35) Cenâb-ı Hak da onu bağışlamıştır. Hz. Musa (a.s), daha fazla mağfiret isteyerek, "Rabbim göğsüme genişlik ver" diye duâ etmiştir.
f) Hizmet eden kullar... Nitekim CenâfcH Allah, "Rabbinize ibadet ediniz"(Bakara.21) buyurmuştur. Bu husus, Hz. Musa (a.s)'ya da nasib edilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, "Ben seni Kendim için seçtim" çr&ba. 41) buyurmuştur. Hz. Musa (a.s) daha fazlasını isteyerek, "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir.
g) Allah'a yakın (mukarreb) kullar... Nitekim Cenâb-ı Allah "Kullanm sana Beni sorunca, işte Ben muhakkak ki yakınım"(Bakam, 186) buyurmuştur. Bu yakınlık Hz. Musa (a.s)'ya da verilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, "Biz ona Tur (dağının) sağ tarafından nida ettik. Onu, çok münacât eden bir kimse olarak yaklaştırdık" (Meryem, 52) buyurmuştur. Hz. Musa (a.s) da yakınlığın daha tam olmasını istemiş ve "Rabbim göğsüme genişlik ver" diye duâ etmiştir. 114[114]

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/479-480
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/481

Kalbe Genişliği Kavramını İzaha Devam

Üçüncü Fasıl: Ayetteki "Rabbim göğsüme genişlik ver" ifadesi ile ilgili birkaç izah bulunmaktadır:

1) Ailah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a altı şey ile yani,

a) "Şüphesiz Ben Allah'ım. Benden başka hiçbir tanrı yok"çr&h&, u) ayeti ile, tevhid bilgisi;

b) "Bana ibadet et, Benim zikrim için dosdoğru namaz kıl"n-&h&. 17) buyurarak, ibadet ve namaz emri;

c) "Çünkü o saat (kıyamet) şüphesiz gelecektir" rrâhâ, 15) buyurarak, âhiret bilgisi,

d) "Ey Musa, o sağ elindeki ne?" (Tahâ, 17) buyurarak, dünyadaki fiillerinin hikmeti,

e) "Sana en büyük ayetlerimizden gösterelim diye "(Tana, 23) buyurarak, apaçık çok net mucizeler arzetme;

f) Onu küfür ve isyan bakımından insanların en azgını olan (Firavun'a) peygamber gönderme ile hitâb edince, bu zor mükellefiyetler, Hz. Musa (a.s)'ın bunlar altında ezilmesine sebeb olmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'ın bu zorlanışını, mucizelerle gidermek istedi ve ona, Kendisinden istekte bulunanların kendisine yakın olacağını bildirdi (Öğretmek için), "Rabbim göğsüme genişlik ver" buyurdu. Hz. Musa (a.s)'da, o mükellefiyetlerin zorluğunu, Allah'a yaklaşmak suretiyle, hafifletmek istedi ve "Rabbim göğsüme genişlik ver" dedi.

Şöyle de denebilir: Hz. Musa (a.s) insan ve cin şeytanlarından çekinme ve dûa ile, Cenâb-ı Hakk'a yakın olma makamına ulaşıp, insan ve cin şeytanlarının gailelerinden emin olabilmek için, bu duayı yaptı.

2) Bununla şu kastedilmiştir: Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'ın Firavun ve kavmine gitmesini isteyip, böylece de onun mahlûkat arzusunun Hz. Musa (a.s)'dan tamamen kesmek istedi ve ona Rabbisine dua edenin Rabbe yaklaşıp, huzurunda bir yer adineceğini bildirdi. Böylece de onun bütün arzuları sona erdi. O, işte bunun için, "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir.

3) Varlık, nûr; yokluk da zulmet gibidir. Allah'ın dışında kalan herşey sırf bir yokluktur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın zâtı dışındaki herşey yok olmaya mahkûmdur. Binâenaleyh onlar sanki yokluğun, maddeler ve İmkanlar aleminin karanlıkları içindedirler. İşte bundan ötürü Hz. Musa (a.s), "Kalbimin, marifetullah ışığının güzellikleri içine oturabilmesi için, Ya Rabbi göğsüme genişlik ver" dedi. Göğsü açılan ve ilâhi nurun ışığı altında oturan kimse, zulmetler (karanlıklar) içinde oturanları görmez. O, göğsünün açıklığının kazandırdığı ışığa oturduğunda da, varlık alemindeki hiç kimseyi göremez. İşte bundan ötürü bunun peşinden, Hz. Musa (a.s): "İşimi kolaylaştır" demiştir. Çünkü kul böyle "istiğrak makamında" bulunduğunda, başka hiçbirşey için vakit bulamaz.

4) Hz. Musa (a.s) "Ya Rabbi göğsüme genişlik ver" diye niyaz etmiş ve "Çünkü insanın gözü kendi zâtında zayıftır, Allah'ım, herşeyi olduğu gibi görebilmem için, bana muvaffakıyyet güneşini göster" demiştir ki bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in "(Allah'ım), eşyanın hakikatini bize olduğu gibi göster" şeklindeki duası manasındadır.

Bil ki göğsün genişlemesi, ilâhi nurun kalbte parlamasının bir mukaddimesi (şartı)dır. Dinleme, kulak verme işi de, sözün duyulması neticesi olan anlama işinin bir mukaddimesidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a, "Şimdi vahyolunacak şeyi dinie" buyurarak, ikinci mukaddimeyi bildirmiştir. İşte bu sebeple Hz. Musa (a.s) da aynı şekilde davranarak, bir başka mukaddimeyi isteyip, "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir. İş, Hz. Muhammed (s.a.s)'e varıp dayanınca, ona "Rabbim benim ilmimi artır" çr&b&, m) demesi emredilmiştir. İlim, netice ve gayedir. Binâenaleyh Allah Teâtâ Hz. Musa (a.s), Hz. Muhammed (s.a.s)'in gelişinin bir mukaddimesi, bir habercisi gibi olunca, -ona, mukaddimeyi; Hz. Muhammed (s.a.s) de bir netice gibi olunca, ona da netice olan ilmi vermiştir. Herşeydeki hikmeti böylesine ince olan zâtı takdis ve tenzih ederiz.

5) Duâ edenin şu iki vasfı vardır:

a) Allah'ın kulu olması... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kullarım sanı Beni sorunca, işte Ben muhakkak ki yakınım"(Bakara. 186) buyurmuştur.

b) O kulun, bir Rabbisinin olmast... Nitekim Allah Teâlâ, "Rabbiniz dedi ki: "Bana duâ edin, ben de icabet edeyim " (Mü'min, 60) buyurmuştur. Cenâb-ı Allah bu ayette kendisini kullarına izafe etmiş (Rabbiniz, demiş) amma bizi (kullarını) kendisine izafe edip kullarım, dememiştir. Duâ eden kimse, işte bu iki açıdan tam olmuş olur. Böylece Hz. Musa (a.s), bu bahçeden yemek istedi ve "Rabbim göğsüme genişlik ver" dedi.

6) Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ı, "Onu çok münacaat eden bir kimse olarak yaklaştırdık" (Meryem. 52) buyurarak şereflendirmiştir. Böylece sanki Musa (a.s) da,

"Onu çok münacaat eden bir kimse olarak yaklaştırdık" buyurduğuna göre, ben sona yakın oldum. Fakat ben, senin de bana yakın olmanı arzu ediyorum" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, "Ey Musa (a.s), "Kullarım sana Beni sorunca, işte Ben muhakkak ki yakınım... "(Bakara. ıse> buyurduğumu duymadın mı? Binâenaleyh sana yakın olmam için, duâ et" buyurdu. İşte bu durumda Hz. Musa (a.s), Rabbim göğsüme genişlik ver" dedi.

7) Hz. Musa (a.s), "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir. Halbuki Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "(Ey habibim) senin göğsünü genişletmedik mi?" (inşirAh. d demiştir. O, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bu halde de bırakmamış ve "aydınlatan ve kandil"'(Ahrab.46) kılmıştır. Binâenaleyh aradaki farka bir bak! Çünkü göğsün genişletilmesi, göğsün nuru kabul edip alması demektir. Aydınlatan kandil ise, ışığı-nûru veren demektir. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasındaki fark olan ile veren arasındaki fark gibidir. Sonra biz deriz ki: Ey Rabbimiz, bizim dinimiz, yani' Lâilâhe illallah" (Allah'dan başka ilah yoktur) kelimesi tevhidimiz nûr, abdestimiz nûr, namazımız nûr, kabrimiz nûr, cennetimiz nurdur. Bize bu dünyada verdiğin nurlar hakkı için, kıyamette bizi fazlının ve ikramının nurlarından mahrum etme.

Dördüncü Fasıl: Ayetteki, "Rabbim göğsüme genişlik ver" ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sorulunca, "Bu (genişlik), kalbe ablan bir nurdur" buyurmuştur. Bunun üzerine, "O'nun (atıldığının) emaresi nedir?" diye sorulduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s), "Aldanış yurdu olan bu dünya (sevgisin)den uzaklaşıp, ebedi yurd (olan âhirete) yönelmek ve ölüm gelmezden önce ölüm için hazırlanmaktır" buyurdu. 115[115]

Kur'ân'da "Nur" Diye Nitelenen On Şey

Kalbin genişlemesinin, nur (lanması) manasına geldiğine, Hak Teâlâ'nın, "Öyle ya, Allah'ın göğsünde müslümanlık için inşirah (genişlik) verip Rabbinden bir nûr üzere olan kimse, hiç kalbi mühürlü olan kimse gibi olur mu? (Zümer, 22) ayeti de delâlet eder. Bil ki Allah Teâlâ Kur'ân'da on şeyi "nur" diye tavsif etmiştir:

a) Kendi zât-ı İlâhiyyesini... Nitekim O, uAllah göklerin ve yerin nurudur" {Nw, 35) buyurmuştur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'L. Nitekim O, "Muhakkak ki size Allah'dan bir nûr (olan o peygamber) ve apaçık o kitab gelmiştir" (Maide, 15) buyurmuştur.

c) Kur'ân'ı Kerim'i... Nitekim O, "O (Muhammet'le) birlikte gönderilen Nûr'a tâbi olunur" {Km, 157) buyurmuştur.

d) İmân... Nitekim O, "O kâfirler, ağızlan ile Allah'ın nurunu söndürmzk isterler" , 32) buyurmuştur.

e) Adl-i ilâhisini... Nitekim O, "Yeryüzü Rabbinin nuru ile aydınlanmıştır"(69) buyurmuştur.

f) Ay ışığını... Nitekim Allah Teâlâ, "O (Allah), onlar arasında ayı nûr ıs) buyurmuştur.

g) Gündüzü... Nitekim Hak Teâlâ, "O, zulmetleri ve nuru yaratandır"(En-am, buyurmuştur.

h) Beyyineleri-delilleri... Nitekim Cenâb-ı Allah, "Biz, kendisinden hidayet ve nûr bulunan Tevrat'ı indirdik" (uaide. 44) buyurmuştur.

1) Peygamberlerini... Nitekim Allah Teâlâ, "Nûr üzerine nûr (bu peygamberler...)" (Nûr, 35) buyurmuştur.

k) Mârifetullah... Nitekim o, "O'nun nurunun sıfatı, sanki içinde bir lamba bulunan bir hücre

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/482-484

(yuva)dır..."(NOr, 35) buyurmuştur.
Sanki Musa (a.s), "Allah'ım, senin celal ve kibriyâ nurlarının marifeti ve (bilgisi ile), göğsümü aç."
2) "Peygamberlerin ve nebilerinin huy ve ahlakları ile beni ahtaklandırmak suretiyle göğsüme genişlik ver."
3) "Senin vahyine uymam, emir ve yasaklarına imtisal etmem suretiyle göğsüme genişlik ver."
4) "Senin ulûhiyyetine iman etmemin ve yakinen tasdikimin nuru ile göğsüme genişlik ver."
5) "Kaza, kader ve hükümlerindeki adaletinin sırlarına muttali kılarak, göğsüme genişlik ver."
6) "Tıpkı Hz. İbrahim (a.s)'in yıldızlardan, aydan ve güneşden başlayıp senin izzetin huzuruna ulaşması gibi, güneşinin ve ayının nurundan, izzetinin celalinin nurlarına geçmem için, göğsüme genişlik ver."
7) "Gündüzünü ve geceni görüp düşünmekten, fazlının gündüzünü ve adaletinin gecesini düşünmeye geçebilmem için, Ya Rabbi göğsüme genişlik ver."
8) "Senin yeryüzündeki ve göklerindeki beyyinelerinin düğümlerine, ayetlerinin ana noktalarına muttali kılmak İçin, göğsüme genişlik ver."
9) "Önceki peygamberlerin şekillerinin arkalarında, onların yolunda olabilmem ve Alemlerin Rabbinin hükmüne inkiyâd etmede onlar gibi olabilmem için, göğsüme genişlik ver."
10) "Kalbimde iman kandilini, tıpkı içinde bir lamba bulunan bir yuva gibi kılmak suretiyle (marifet nurunu onun içinde yakarak), Ya Rabbi göğsüme genişlik ver" demiştir.
Bil ki göğsün açılması, kalbin tıpkı bir kandil gibi parlaması için, kalbto ışığın yakılması demektir. Bu nûr, tıpkı bir ateş gibidir.
Bil ki bir kandil yakmak isteyen, şu yedi şeye muhtaçtır:
a) Kav, b) Çakmak taşı, c) Tutuşturularak şey, d) Kükürt, e) Kandil, f) Fitil, g) Yağ... Binâenaleyh kul, göğsün açılması demek olan o nuru istediğinde, şu yedi şeye
muhtaçtır;
1) Kav haline getirecek bir mücâhede... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri, yollarımıza iletiriz" (Ankebut, 69> buyurmuştur.
2) Tazarrû taşı... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rabbinize tazarrû (yalvara yakara) ve gizlice duâ edin"(A'râf, 55) buyurmuştur.
3) Hevâ-û hevesi engelleme kavı... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Nefsini hevâ-ü hevesinden engelleyen kimse..." (Nâziât. 40) buyurmuştur.
4) Allah'a dönme kibriti (kükürdü)... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bu odunları, Allah'a tevbe kibriti ile yakarak, "Rabbinize dönünüz" (Zümer, 54) buyurmuştur.
5) Sabır kandili... Nitekim Allah Teâlâ, "Sabır ve namaz ile (Hak'dan) yardım isteyin"(Bakara,45) buyurmuştur.
6) Şükür fitili... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer şükrederseniz, (nimetlerimi) sizin için artırırım"(İbrahim. 7) buyurmuştur.
7) Rıza yağı... Nitekim Allah Teâlâ, "Rabbinin hükmüne sabret (razı ol)"rrûr,4S) yani, "Rabbinin kaza ve kaderine razı ol" buyurmuştur. Binâenaleyh bu alet ve edevat uygun ve tam olunca da onlara güvenme. Aksine maksadı Rab Teâlâ'dan taleb et. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutacak kimse yoktur" ?** 2) buyurmuştur. Sonra bu gayeyi, huşu ve huzûile O'ndan iste. Nitekim O, "Rahman'm haşyetinden dolayı sesler kısılır. Artık bir fısıltıdan başka birşey işitmezsin "çmâ, 108) buyurmuştur. İşte bu noktada yalvarma-yakarma elini kaldırır ve "Ya Rabbi, göğsüme genişlik ver" dersin. O zaman, "Ey Musa istediğin sana verilniiştir" F$b&. 36) denildiğini duyarsın. 116[116]

İlahi Nur Güneşten Üstündür

Sonra biz deriz ki: Göğsün genişletilmesi demek olan bu manevi nûr, şu sebeblerden ötürü

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/484-486

güneşin nûr ıdan daha üstündür:
1) Güneşin nurunu bulut engelleyebilir. Halbuki marifet güneşinin nurunu yedi kat pek bile engelleyemez. Çünkü Hak Teâlâ, "Güzel kelimeler ancak O'na yükselir" (Fatır. -,o) buyurmuştur.
2) Güneş geceleri batar, gündüzleri çıkar. Nitekim Hz. İbrahim (a.s), "Ben batanları sevmem" (En'am, 74) demiştir. Fakat marifet güneşi geceleri de batmaz. Çünkü Allah Teâlâ, "Gerçekten gece kalkan nefs, uygunluk itibarıyla daha kuvvetlidir" (Münmmii. 6) ve "(Onlar) seherlerde istiğfar ederler" (aı-i Imran, 17) buyurmuştur. Hatta ruhani lutufiarın en mükemmeli, geceleri gerçekleşir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kulu (Muhammed'i) bir gece yürüten (Allah'ın şâm ne yücedir!" (isra. i) buyurmuştur.
3) Güneş fânidir. Nitekim Allah Teâlâ, "Güneş dürülüp sarıldığında..."(Tekvir, 1) buyurur. Marifet güneşi ise fâni değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "(Sizlere) Rahim Rabbiniz tarafından sözlü selâm olsun"(Vâsin, 58) buyurur.
4) Ay güneşin tam önüne geldiğinde güneş tutulur. Fakat marifet nuru, yani "Eşhedü enlâ ilahe illallah" marifetidir, buna "Eşhedü enne Muhammeden Resulullah" ayının nuru onun tam karşısında (yanında) yer almadıkça, bunun nuru uzuvlar alemine ulaşamaz.
5) Güneş yüzleri karartır, marifetullah ise onları parlatır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O gün kimi yüzler ağanr kimi yüzler mosmor kesilir" (an Imran, 106) buyurmuştur.
6) Güneş yakar, marifetullahın nuru ise kişiyi yanmaktan kurtarır. Nitekim cehennemin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey mü'min çabuk geç. Çünkü nurun ateşimi söndürüyor"
7) Güneş baş ağrısı yapar. Marifetullah ise, yüceltir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Güzel kelimeler ancak O'na yükselir" (Fâtır, 10) buyurmuştur.
8) Güneşin faydası dünyevidir. MarifetuHarTm faydası ise uhrevidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Baki olan salih ameller ise Rabb'min nezdinde mükâfat olarak daha hayırlıdır" (Kem, 46) buyurur.
9) Gökteki güneş, yeryüzündekilerin; yeryüzündeki marifetullah ise gökyüzündekilerin zînetidir.
10) Güneş şekil itibarı ile üstte, mana ve değer bakımından ise alttadır Bu, tekebbür 1le hasede delâlet eder. Marifetullah ise, şekil itibarı ile altta, mana ve değerce üsttedir. Bu da, şeref ve tevâma delâlet eder.
11) Güneş, mahlûkatın hallerini ortaya çıkarır, gösterir. Marifetullah sayesinde ise kalb yaratıcısına ulaşır.
12) Güneş, dost-düşman herkes üzerine doğar. Marifetullah ise ancak Allah'ın dostları için doğar. Binâenaleyh marifetullah böyte güzel sıfatlara sahib olduğu için, Hı. Musa (a.s) "Va Rabbi. göğsüme genişlik ver" demiştir.
Bundaki nükteler şunlardır: 117[117]

Kalb Genişliği Kavramındaki Bazı İncelikler

1) Güneş Allah'ın, sonunda yok olmak üzere tutuşturduğu bir kandildir. Nitekim Cenabı Hak, "Onun üzerinde olan herşey fanidir" (Rahman, 26) buyurur. Marifetullah ateşini ise, hiç sönmemek üzere (baki olsun diye) yakmıştır. Binâenaleyh fâni olmak üzere yarattığına, şeytan bife yaklaşsa yanar. Nitekim o, "karşısında Jgözetip duran) bir şihâb (ateş parçası) bulur"(cm, 9). Sönmemek üzere yaratılan Marifetullah'a ise şeytan nasıl yaklaşabilir? İşte bundan ötürü Hz. Musa (a.s) "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir.
2) Allah Teâlâ, güneşi gökyüzünde yakmış ve tutuşturmuştur ki o, bunca uzak olmasına rağmen evindeki karanlığı giderir. Allah marifet güneşini ise, kalbinde tutuşturmuştur. Bu güneş sana bunca yakın olması ile, mâsiyet ve küfür zulmetini oradan silip atamaz mı hiç?...
3) Bir lamba yakan, onu garanti eder ve ona destek olur. Marifet lambasını tutuşturmuş olan da Allah'tır. Çünkü "Fakat Allah imanı size sevdirdi" (Hücum, tj buyurmuştur. Binâenaleyh hiç

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/486-487

O, bu lambayı sürdürüp, «eteklemez olur mu? İşte, "Rabbim göğsüme genişlik ver", bu manayadır.
4) Hırsız evde bir lambanın yandığını gördüğünde oraya yaklaşmaz. Aîiah senin kalbinde marifet kandilini yakınca, şeytan oraya nasıl yaklaşabilir? İşte bundan dolay; Hz. Musa (a.s) "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir.
5) Mecusiler, bir ateş yakmışlardır. Binâenaleyh, onlar onu söndürmek istemezler, el-Meİiku'l-Kuddüs olan Allah da, iman kandilini senin kalbinde yakmıştır, artık onun sönmesine nasıl razı olur? 118[118]

Allah'ın Mümin Kalbe Dokuz Lütfü

Bil ki Hak Teâlâ, müminin kalbine şu dokuz ikram ve kerameti vermiştir.
1) Hayat... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz (...) hiç karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu?"(Enam, 122) buyurmuştur. Musa (a.s), ruhani hayatiyyete arzu duyunca, "Rabbim, göğsüme genişlik ver" dedi. Buradaki nükte şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim ölü bir araziyi (kimsenin mülkü olmayan boş araziyi) ihya ederse, o arazi onun olur" buyurmuştur. Binâenaleyh kul, bir araziyi ihya ettiği için, o arazi onun olmuştur. Allah Teâlâ kalbi yaratıp onu iman nuruyla ihya edince, o kalbte nasıl, başkasının hissesi olabilir? Çünkü, Cenâb-i Hak, Allah de; sonra da onları bırak" (En1 im, 91) buyurmuştur. İman, kalbin hayat ve can daman olduğu gibi, küfür de kalbin ölümü demektir. Nitekim Cenâb-ı Allah: "diriler değil, ölülerdir" (HBm\, 21) buyurmuştur.
2) Şifâ... Nitekim Allah Teâlâ "müminler zümresinin göğüslerini ferahlandırsın" crevbe, 14) buyurmuştur. Hz. Musa (a.s) da şifâyı arzulaaşğ- için ellerini kaldırdı ve, "Ya Rabbi. göğsüme genişlik ver" dedi. Bunun nüktesi fa şudur: Allah Teâlâ, baldaki şifayı, ebedi kılmıştır. Binâenaleyh, O kalbe şifayı koyunca, bu şiia nasıl ebedi kalmaz?
3) Taharet (temizlik). Nitekim, Cenâb-ı Hak, "Onlar Allah'ın, takva için kalblerini imtihan ettiği kimselerdir" (Hucurât. 3) buyurmuştur. Hz. Musa {a.s) da tavkâ temizliğini elde etmek arzusunda olunca, "Rabbim, göğsüme genişlik ver" dedi. Bundaki nükte de şudur: Dökümcü, kuyumcu, altını eritince, artık onu bir daha ateşe tutmaz. Binâenaleyh, Cönâb-ı Hak, mü'minin kalbini imtihan edip, onu iman açısından saflaştınnca, onu daha nasıl ikinci kez ateşe sokar? Ancak ne var ki Allah, kafirin kalbini ateşe sokar. Çünkü O, "ki Allah, murdarı (posasını) temizinden (halis olandan) ayırdetsin" (Entaı, 37) buyurmuştur.
4) Hidâyet... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'a iman ederse, (Allah) onun kalbine hidayet eder" rreğabun. nj buyurmuştur. Hz. Musa (a.s) hidâyetini arttırma talebi içinde olduğundan, "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir. Bundaki nükte de şudur: Peygamber, senin nefsini; Kur'ân, ruhunu; Allah da kalbini hidayete erdirir. Küfürden hidayete erdirme Hz. Muhammed (s.a.s)'den olunca, hiç şüphesiz bu, bazan gerçekleşir, bazan da gerçekleşmez. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Sen, sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsn. Fakat Allah'dır ki, bunu dilerse, ona hidayet verir"{Kasas. 56) buyurmuştur. Ruhun hidayeti Kur1 ân tarafından olunca, buda bazan gerçekleşebilir, bazan da gerçekleşmeyebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onunla bir çoğunu şaşırtır, yine onunla bir çoğunu yola getirir'1(Bakara, 26} buyurmuştu. Kalbin hidayeti Allah'dan olunca, hidayete erdiren ezeli ve ebedi olduğu için bu hidayet de son bulmaz. Nitekim O, "Allah selâm evine çağırır ve o, kimi dilerse onu doğru yola iletir" (Yunus, 25) buyurmuştur.
5) Kitabet (yan yazma). Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar, o kimselerdir ki (Allah), imanı kalblerine yazmış"(Mücadele, 22) buyurmuştur. Hz. Musa o, kitabete (yazmaya) arzu duyunca, Rabbim göğsüme genişlik ver" dedi. Bunda, (bir değil) birkaç nükte vardır:
a) Kağıdın bizatihi bir değeri yoktur. Ama ona, Kur'ân-ı Kerim yazıldığında, onu yakmak caiz değildir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine, kendi zât ve sıfatlarının durumlarını yazdığı müminin kalbini yakması, kerim olan O'na nastl uygun düşebilir?

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/487-488

b) Bişru'l-Hafi, üzerinde Allah'ın adının yazıldığı kağıda ihtimam gösterdiği için, iki dünyanın saadetini elde etmiştir. İçinde marifetullâh bulunan kalb, böyle bir ikrama daha layıktır.
c) Yazı yazılmamış kağıda, Allah'ın İsm-i Azamı yazıldığında, onun kadr-ü kıymeti yükselir. Öyle ki, cünüp ve hayızlı kimsenin ona dokunması bile caiz olmaz. Daha ötesi, Şafii (r.h) mushafın kapağına dokunulamıyacağını söylemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez" (Vakıa, 79) buyurmuştur. Binâenaleyh, mahlûkatm en kerimi olan kalbi -ki Cenâb-ı Hak, "Andolsun, Biz, adem oğullarını üsiün bir izzet ve şerefe mazhar kılmışızdır" (isrs. 70) buyurmuştur- necis ve pis olan şeytanın tutması, nasıl caiz olur? Allah, en iyisini bilendir.
6) Sekinet... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah, müminlerin yüreklerine sekîneti indirendir"(Fetih, 4) buyurmuştur. Hz. Musa (a.s)'da, sekineyi elde etme arzusu içinde olunca, "Rabbim, göğsüme genişlik ver" buyurdu. Bundaki nüktede şudur: Hz. Ebu Bekir (r.a)'ı, Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikteydi ve korkuyordu. Sekine kendisine gelince, "Mahzun olma"(Tevt»,40) buyurdu. Binâenaleyh, iman sekinesi nazil olunca, onlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Korkmayın, üzülmeyin"{Fussiiet, 30) hitabını duydukları zaman ferahladılar. Hem, sekine kendisine nazil olup gelince, Hz. Ebu Bekir (r.a) "Allah, içinizden iman edip de güzel güze! amelde bulunanlara yemin ile va'detti ki, kendilerinden evvel gelenleri nasıl (kafirlerin) yerine getirdi ise, onlan da yeryüzünde elbette (müşriklerin) yerine geçirecek" (Nür. 55), yani "Onları, yeryüzünde halife kılacağını va'detti" ayetinde bahsedilen kimselerden otdu.
7) Muhabbet ve zinet... Nitekim Cenâb-ı Hak, 'Takat Allah size imanı sevdirdi. Onu kalblerinizde süsledi"{Hucum. 7) buyurmuştur. Bundaki nükte de şudur. Yere bir tohum atan kimsenin o tuhumu, yeri ifsad etmez ve onu yakmaz. Binâenaleyh, Hak subhanehu ve Teâlâ, Muhabbet tanesini kalb arazisine atınca, o tane o araziyi nasıl yakar?
8) Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve kalblerinizin arasını uzlaştırdı" (aj-î Imran, 103S ayetinin ifade ettiği ülfet. Bundaki nüktede şudur: Hz. Muhammed (s.a.s), ashabının kalblerini uzlaştırdı. Sonra onları, ne gayb halinde, ne de yanında iken yalnız başlarına bırakmadı. Çünkü o, "Bize ve, Allah'ın salih kullarına selâm olsun buyurdu. Binâenaleyh, Rahim olan Allah onları nasıl terkeder, yalnız basına bırakır?
9) İtminan... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Haberiniz olsun ki, kalbler ancak zikruüah ile mutmain olur" (Ra'd, 28) buyurmuştur. Hz. Musa (a.s) da, itminan arzusunda olduğu için, "Rabbim göğsüme genişlik ver" dedi. Bundaki nükte de şudur: Kulun ihtiyaçları sınırsızdır. Bundan dolayı, bu alemde bulunan her şey ona verilecek olsa, bu ona yetmez. Çünkü, onun ihtiyaçları sınırsızdır. Maddeler ise sınırlıdır. Sınırlı olan, sınırsız olana mukabele edenler, onu karşılayamaz. Tam aksine sınırsız olan ihtiyaçlarda yeterli olacak şey sınırsız olan kemâl ve mükemmelliktir. Böyle bir şey ise, sadece Cenâb-ı Hakk'a aittir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah "Haberiniz olsun ki, kalbler ancak zikrullah ile oturaklaşır" (Ra'd, 2a buyurmuştur. 119[119]

Kâfir Kalbin Sıfatları

Sen, müminlerin göğüslerinin şerh edilmesinin ne demek olduğunu anlayınca, kâfirlerin kalblerinin şu sıfatlarını da anla ve öğren:
1) Cenâb-ı Hak, 'İşte onlar sapıp eğrildikleri zaman, Allah da onların kalblerini döndürdü" (Sat, sy,
2) "Sonra (sıvışıp) giderler. Allah da onların gönüllerini ters çevirdi..."(Twt», 127),
3) "Kalblerinde hastalık vardır" (Bakara, 10);
4) "Kalblerini kaskatı kıldık" (Maide, ıa>
5) "Onların kalblerine, (Kurân-ı) anlamasınlar diye, örtüler gerdik" (En1am, 25);
6) "Allah kalbleri üzerine mühür vurdu" (Bakara. 7;
7) "Yoksa onların kaJbleri üzerinde kilitler mi var" (Muhammed, 24)
8) "Hayır, doğrusu, irtikâb ettikleri günah onların kalblerine galebe çalmıştır" (Mutaffifin, 14)

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/488-490

9) "işte o kimseler, Allah'ın, kalbleri üzerine mühür vurduğu kimseler" (Muhammed, 16) buyurmuştur. Ey Rabbimiz ve efendimiz, Sen lütuf ve ihsanınla bu dokuz hizian kapısını bize kapa; bizi ihsanınla tedavi et, sar ve bize, lütuf ve rahmetinle dokuz ihsan kapını aç. Çünkü sen, dilediğin her şeye kadirsin... 120[120]

Kalbin Şerhedilmesinin Hakikati

Beşinci fasıl: Bu, kalbin şerheditmesinin hakikatine dair bir fasıldır. Ulema bu hususta da iki açıklama yapmıştır.
1) Kalbin ne rağbet ne de rehbet (korku) açısından dünyaya yönelik herhangi bir iltifatının kalmaması demektir. Kalbin dünyaya arzu duyması onun, aileye, çoluk çocuğa, onların faydasına olanları, elde edip, zararlı olan şeyleri de onlardan savuşturmaya bağlanıp kalmasıdır... Rehbet (korku) su ise, onun, düşmanlarından ve kendisiyle mücadele edip çekişenlerden korkması demektir. Binâenaleyh Allah, kulunun kalbini genişletince onun gözünde, dünyayla alâkalı olan her şey değerini yitirir; böylece onlar bir sinek, karasinek, yada sivrisinek gibi görülürler. O, ne onları arzuladığı için onları çağırır; ne de onlardan korktuğu için onları engellemeye çalışır. Böylece bütün her şey, onun gözünde, adeta yok ve hiç gibi olmuş olur. Bu durumda da kalbi tamamiyle, Allah'ın rızasını talep etmeye yönelir.
Buna bir misal vermek gerekirse denilebilir ki: Kafb, tıpkı bir su kaynağı gibidir. Beşeri kuvvet zayıf olduğu için, küçük su kaynağına benzer. Binâenaleyh sen, tek bir kaynağın suyunu pekçok, arka dağiîtığında, hepsindeki su azalır ve zayıf olur. Ama, suyun tamamını tek bir arka bağladığında bu su, kuvvetli bir su olur. işte bundan dolay Hz. Musa {a.s) Rabb:sinden, kalbinin dünya ve onunla ilgili şeylerden uzak durur bir hale ge*ebilmes: için, onu, dünyayı ayıplamaya ve dünyayla ilgiH olan şeyleri kabih ve değersiz germeye muvaffak kılması suretiyle, göğsünü genişletmesini istemiştir. Binâenaleyh, böyle bir nefret tahakkuk edince, ka!b, tamamıyle kudsi aleme ve ruhani makamlara doğru yönelir.
2) Hz. Musa (as), bu büyük makama nasbedilince, bir takım zor mükellefiyetlere muhtaç oldu. Vahyi kavramak, hakk'a hizmete devam etmek ve maddi alemi islâh etmek, bunlardan birkaçıdır. Böylece, o sanki âlemi yönetmekle mükellef tutulmuş oldu. Halbuki bunlaraan birisine iltifat etmek, diğeriyle meşgul olmaktan ahkor. Baksana, bakmakla meşgul olan kimse, (gerçek anlamda) duymadan; duymayla meşgul olan kimse de, görmekte;-: ve hayal etmekten a;ıkonuin-ıu3 ofur. Binâera eyh bu kuvvetler, hem cezbeden her! de men eden kuvvetlerdir. Halbuki Musa [z.s), her ikisine de muhtaçtır. Hakk'ın cemalıyle ünsiyyet kuran k;mse: Hakktn cemalinden ürker ve ondan uzaklaşır. İşte bundan dolayı Hz. Musa (a.s), kuvvetinin âlemi iyice zaptedip kavrayabilmesi için, ona mükemmel bir kudret vermek suretiyle, Rabbinden göğsünün genişletilmesini istemiştir ki, işte göğsünü genişletilmesinden maksat budur. Alimler bunun için birkaç misal vermişlerdir. 121[121]

İnsanın Vücudu Bir Ülke Gibidir

Birinci Misal: Bil ki, bedenin tamamı bir ülke gibidir. Göğüs onun kalesi, gönül köşkü, kalb tahtı; ruh hükümdarı, akıl veziri; şehvet o beldeye nimetleri celbeden en büyük görevli, memur; gazab devamlı dövme ve terbiye etmekle meşgul oian seyis; duyu organları ise, onun gözcüleri; diğer kuvvetler ise, hizmetçiler, işçiler ve sanatkârlar gibidirler. Şeytan, işte bu beldenin, bu kalenin ve bu hükümdarın düşmanıdır. Şeytan, kıral; hevâ, hırs ve diğer kötü huylar ise, onun ordularıdır... Ruhun (o memleketin hükümdarının) gönderdiği ilk şey, veziridir; yani akıl. Şeytan da buna mukabil, hevâyı öne sürer. Böylece akıl, Allah'a; hevâ ve heves de, şeytana davet etmeye başlar. Sonra rûh (hükümdar, akla yardımcı olsun diye zekâyı öne sürer. Buna mukabil şeytan da, şehveti gönderir. Binâenaleyh zekâ seni, dünyayı

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/490-491
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/491-492

tenkide yöneltir, Şehvet ise, seni dünya lezzetlerine karşı tahrik eder. Daha sonra rûh (o bedenin hükümdarı) zekâyı tefekkürle kuvvetlendirmek için, onun yardımına tefekkürle koşar. Böylece de tefekkür ve zekâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de "Bir saatlik tefekkür, bir yıllık ibadetten hayırlıdır"122[122] buyurduğu gibi, mevcut olan ya da bulunmayan her türlü ayıp ve kusurlara muttali olur. Bunun üzerine şeytan, tefekkürün karşısına gafleti çıkarır. Derken rûh, sabır ve sebatı öne sürer. Çünkü "acele", güzeli çirkin; çirkini ise güzel görür. Sabr ü sebat ise, akit, dünyanın değersizliğine vakıf kılar. Derken şeytan, bunun karşısına da, aceleciliği ve çabukluğu çıkarır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "Yumuşaklık ve şefkat bir şeyde bulunduğunda onu tezyin eder. Bir şeye de cehalet ve ahmaklık arız olduğunda onun değerini düşürür"123[123] buyurmuştu. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, Kendisinden rıfk ve sebat öğrenilsin diye, gökleri ve yeri altı günde yaratmıştır. İşte bu iki sınıf arasında bulunan düşmanlık böyledir.

Senin kalbin ve göğsün bir kaledir. Sonra, o kalenin bir hendeği bulunur ki, bu da dünyada iken tatbik edilen zühddür ve dünyaya aşırı rağbet etmemektir. Bunun bir sûru da vardır ki, bu da ahirete arzu duymak ve Allah'ı sevmektir. Binâenaleyh eğer, hendek büyük olur, sûr da kuvvetli olursa, şeytanın ordusu onu tahrib edemez ve böylece gerisin geriye dönüp gider; kaleyi de olduğu gibi bırakırlar. Eğer zühd hendeği derin olmaz, ahiret sevgisi sûru da kuvvetli olmazsa, düşman, göğüs kalesini açar, oraya gider ve orada düşmanın orduları olan hevâ, kendini beğenme, kibir, cimrilik, Allah hakkında sû-i zan dedikodu ve gıybet gibi şeyler oraya girer ve orada geceler. Böylece hükümdar köşke sıkışıp kalır ve işi zorlaşır. Ama, "tevfik" yardımı gelip, o düşman ordusunu o kaleden çıkarınca, ozaman iş kolaylaşır göğüs genişler; şeytanın karanlıkları çıkar ve, Rabbûlaleminin hidayet nurları, içine dolar ki, işte Hz. Musa (a.s)'nın, "Rabbim, göğsüme genişlik ver" niyazı ile kastedilen budur.

İkinci misal: Bil ki, nurun kaynağı kalbtir. İnsanın, zevcesiyle, çoluk çocuğuyla meşgul olması, insanlarla arkadaşlık yapma arzusu duyması ve düşmanlarından korkması, kalb güneşinin nurunun gönül sahrasına girmesine mani olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, kulunun basiretini kuvvetlendirip böylece de o, mahlukatın aciz olduğunu; dareyndeki faydalarının azlığını görüp müşahede edince, onlar onun gözünde küçülür. Şüphe yok ki onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın Zâtı hariç, her şey yok olucudur" (Kasas. 88) buyurduğu gibi, mahza yokiuk olmaları açısından kul, Allah'ın dışında kalanların mahzâ yokluk olduklarını müşahede edip durur. İşte bu noktada, onun kalbi ile Allah'ın celâl nurları arasındaki perde kalkar. Perde kalkınca da o kalb nûr ile dolar ki, işte göğsün genişlemesi budur. 124[124]

Sadr-Kalb-Akıl İlişkileri

Altıncı fasıl: Bu fasıl "sadr" kelimesinin ne demek olduğu hakkındadır. Bil ki, bu kelimeyle bazan, "kalb" murad edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Allah'ın göğsünü İslâm'la açtığı kimse..." (Zümer, zzy, "Rabbim göğsüme genişlik ver" (Tâhâ, 25) "Ve kalblerde olan şeyler saçılıp ortaya döküldüğünde"(Acttyat, 10) ve "(Allah) gözlerin hain bakışını, göğüslerin gizleyeceği her şeyi bilir" (Mûmm, 19) buyurmuştur. Bazan da, bu kelimeyle, içinde kalbin bulunduğu o mekan kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Fakat hakikat şudur ki, gözler kör olması fakat sinelerin içindeki kalbler kör olur" (Hac, 46) buyurmuştur. Alimler, aklın yerinin kalb mi yoksa beyin mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kelâmcıların ekserisi, onun mahallinin katb olduğu kanaatindedirler ki, biz bu meseleyi Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu senin kalbine, Cibril-i emin indirdi"(Şuara, 193-194} ayetlerinin tefsirinde inceledik

Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: (Bu hususta) kullanılan şu dört kelime vardır. "Sadr", "kalb", "fuâd" ve "lübb" kelimeleri "Sadr", İslâm'ın karargâhıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'ın, göğsünü (sadrehû) islâm'la açtığı kimse"(Zumer,22) buyurmuştur. "Kalb" imanın karargâhıdır. Nitekim Cenab-t Allah, "Fakat Allah size imanı sevdirdi. Onu kalblerinizde süsledi" (Hucurât, 7) buyurmuştur. Gönül (Fuâd), marifetullah'ın karargâhıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onun gördüğünü kalb yalana' çıkarmadı" (Necm, 11) ve "Çünkü kulak, göz ve kalb: Bunların herbiri bundan mesuldür"M, 36) buyurmuştur. "Lübb" ise, tevhidin karargâhıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ancak lübb (halis akıl) sahipleri öğüt alır"(Zümer, 9) buyurmuştu. Bil ki kalb, bu aleme gönderilirken,'tıpkı bomboş bir levha, kağıt gibi, nakış ve yazılardan hali ve beri, boş olarak gönderilmiştir. Binâenaleyh o, beden aleminde tıpkı "Levh-i Mahfuz" gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak oraya, rahmet ve azamet kalemiyle, mevcudatın nakışları ve mahiyetlerin şekillerine ait, aktl alemini ilgilendiren her şeyi yazmıştır ki bu, bu küçük alemin kıyameti kopuncaya kadar tekbir satır gibidir ki bu da, mücerret şekil ve tertemiz bir haldir.

---

[122][122] Kaffu'1-Hafa, 1.310.

[123][123] Müslim, Birr. 78.

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/492-493

Sonra akıl, tevfik (muvaffakiyet) gemisine biner ve onu, makûlât alemiyle rûhaniyet alemlerinin dalgalandığı denize atar. Böylece, bazan, azamet ve kibriya rüzgârlarının estiği yerden, saadet ve mutluluk rehaveti; bazan da, helak edici olan rüzgârlar eser. Derken, tefekkür gemisi çoğu kez, Celâl'in tecelli ettiği tarafa ulaşır; böylece kendisine, ulûhiyyet nurları doğar ve akıl, dalâlet zulmetlerinden kurtulur. Bazan da gemi, cehaletler cenubunda batar, kırılıp parçalanır ve (içindekiler) boğulur. O gemi, izzetin dalgalarının çarpışması arasında, gemiyi koruyana ve onun nûr ve hidayetlerinden almaya ihtiyaç duyar da, işte o zaman, "Rabbim, göğsüme genişlik ver!" der. Bil ki akıl, imkânlar aleminin süfliliğinden, vâcibu'l-vücüdun ulviyyetine doğru terakki etmeye başladığında, mahiyetleri mütala üe, "mücerredât ve "mufarekât" kesbetme ile olan meşguliyeti fazlalaşır. Her mahiyetin, ya onunla birlikte ya da onun için olduğu malumdur. Binâenaleyh, eğer o mahiyet O'nunla birlikte olursa, basiret, ulûhiyyetin izzet celalimi nûriarıyla dolar; böylece de, o orada, diğer nurları mütalâa etmekle meşgul olmaz. Bunun dışında katan görme ve basiret namına ne var ise onlar da yok olur, izmihlale uğrar. Yok eğer, bu mütalâa, O'nun için olan şeyden dolayı ise işte bu noktada, söyleşi bir ilginç hal meydana gelir. Şayet, billurdan meydana gelmiş olan bir küre ara yere konulsa ve ona, güneşin ışınları düşse, böylece o ışınlar belli bir alana yansırlar. Böylece de ışınların yansıdığı o alan, yanar. Binâenaleyh, bütün mümkin varlıkların mahiyetleri, kudsiyyet güneşinin, azamet nurunun ve celâl aydınlığı mukabiline konulmuş olan saf bir billur küre gibidirler. Eğer kaibte bunlara doğru bir iltifat meydana gelirse, o kalbte bütün bunlara yönelik bir nisbet oluşur, meydana gelir. Böylece de ulûhiyetin kibriya ışınları, bunların herbirinden kalbe yansır, böylece de kalb, yanıp tutuşmaya başlar. Yakan şeyin çokluğu nisbetinde o yanmanın da daha mükemmel olacağı malumdur. İşte bundan dolayı Hz. Musa (a.s), "Mümkinât alemiyle ilgili dereceleri idrâk edebilmem ve böylece de celâl nûriarıyla yanma makamına ulaşabilmem için, "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiştir ki bu, Hz. Peygamber ^ UT tÇsV' Uj< "Bana eşyanın hakikatini, nasıl iseler öyle göster" şeklindeki sözünden kastedilendir. Hz. Peygamber, eşyanın, Celâl nûriarıyla yanıp tutuştuğunu müşahede edince, "Ben, seni medh ve sena etmekten acizim, (bunu yapamam)"125[125] buyurdu. 126[126]

Bazı Müteferrik Meseleler

Yedince fasıl: Bu fasıl, geriye kalan bahislerle alâkalıdır. Hz. Musa (a.s), bu açıklamanın faydasının, Allah'a değil de kendisine yönelik olduğunu ortaya koymak için, "Ya Rabbi göğsümü aç" dememiş, "Ya Rabbi benim için, dememiş, "Ya Rabbi, benim için, göğsünü aç" demiştir. Hz. Peygamberin göğsünün açılması keyfiyetti ile bu açılma ve Hz. Musa (a.s)'nın göğsünün açılması arasındaki üstünlük derecelerini biz inşaallah, (inşirah, ayetini tefsirinde açıklayacağız. Allah doğruyu en iyi bilendir.

İkinci matlûb: Cenâb-ı Hakk'ın "İşimi kolayİaştır" ayetidir. Ehl-İ Sünnete göre, bununla

---

125[125] Müslim, Salat 222.

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/493-494

Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri yaratması kastedildiği halde, Mu'tezile'ye göre, kolaylaştırıcı tütuf fiillerine tahrik edip sevketmek manası kastedilmiştir. Buna göre şayet, "mümkün ofan her çeşit lütuf fiilini, Allah Teâlâ yapmıştır. Binâenaleyh, böyle bir istekte bulunmanın faydası nedir?" denilirse biz deriz ki, burada, ancak böyle bir istekten sonra yapılması güzel olan lütuf fiillerinin bulunması muhtemeldir. Binâenaleyh, bu isteğin faydası, o lütuf fiillerinin güzel olmasıdır. 127[127]

Konuşma Büyük Nimettir

Üçüncü matlûb: Hz. Musa (a.s)'ın "dilimden de düğümü çöz ki, sözümü iyi anlasınlar" ifadesidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 128[128]

Birinci Mesele

Bil ki konuşmak büyük bir lütuftur. Bunun böyle olduğuna şunlar delâlet eder:
a) Cenâb-ı Hak 'insanı yarattı; ona, beyânı öğretti" (Rahman. 3-4) buyurmuş, "ve ona, beyânı öğretti dememiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak şayet bu ifadeyi önceki ifadeye atfedecek olsaydı, bu ifade, ondan başka olurdu. Ama Cenâb-ı Hak bu ifadenin başına atıf harfi getirmeyince, O'nun "Ona beyanı öğrettf ifadesi, O'nun 'İnsanıyarattı" ifadesinin adeta bir tefsiri gibi olmuş oldu. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, ona beyânı öğretmek için, insanm Hakk'ı ve yaratıcısı olmuş olur ki, bu söz de, "İnsanın mahiyeti, hayvân-ı nâtık olmasıdır" şeklindeki meşhur söze varıp dayanır,
b) İnsanların, dilin büyük bir lütuf olduğu hususunda ittifak etmiş olmalarıdır. Nitekim Züheyr "Yiğidin dili, onun yansıdır; diğer yarısı da kalbi... Geriye ise ancak, et ve kandan (mürekkeb) bir suret kalmıştır" demiştir. Hz. Ali (r.a)'de şöyte demiştir: "Şayet dil olmasaydı, insan, salıverilmiş bir hayvan, yahutta, sadece kalıba dökülmüş bir şekil olurdu. Bu, "Biz, zihnin anlayışını ve lisanın konuşma kabiliyetini (insandan) kaldıracak olsak, insanda geriye ancak, hayvanlarda bulunan şeyler, (et parçaları) kalırdı" demektir. Yine ulemâ, "kişi, en küçük o iki parçası, yani kalbi ve lisanıyla kişidir" demişlerdir. Hz peygamber (s.a.s)*»^-! <^ yr* *J*N "kişi, lisanın altında saklıdır" buyurmuştur.
c) Hz. Adem (a.s)'in münakaşa sırasında, onun üstünlüğü ancak, nutku, konuşma sebebiyle tahakkuk etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak "Ey Adem onlara, o eşyanın isimlerini bildir" demiş, Hz. Adem (a.s) de onlara o eşyanın isimlerini haber verince Cenâb-ı Hak, "Ben size, "Göklerin ve yerin gaybınt Ben bilirim"demedim mi?"
(Bakara, 33) demiştir.
d) İnsan, rûh ve kalıbtan mürekkeb olan bir cevherdir. Onun ruhu, melekler alemindendir. Binâenaleyh o rûh, devamlı olarak mugayyebâtın şekillerini, melekler aleminden elde eden sonra da, bu istifâdeden sonra da o şekilleri, maddeler âlemine aktarır... Onun bu istifâdedeki vasıtası, zihni tefekkürü ve konuşmasıdır. O vasıta, "Bir saatlik tefekkür, bir yıllık ibadetten daha hayırlıdır" da denildiği gibi, en büyük ibadet olunca, bunu ifade de vasıtanın da uzuvların en şereflisi olması gerekir. Binâenaleyh, Hz. Musa (a.s)'nın, "Rabbim göğsüme genişlik ver" sözü, ruhta meydana gelen nuru taleb etmeye; onun, "işimi kolaylaştık' ifadesi de, bunu elde etmeye ve bu elde etmenin kolaylaştırılmasına bir işaret olmuş olur ki, işte bu noktada, o ruhani istifadede bir kemâl meydana gelmiş olur.
Bundan sonra da geriye ancak, "beyân" makamı kalmış olur ki, bu da o kemâli başkasına aktarmaktır. Bu ise ancak dil ile olur. İşte bundan dolayı Hz. Musa (a.s) "dilimden de düğümü söz" demiştir.
e-) İtim, kesinleşmiş olan bilgiye göre, yaratılan şeylerin en üstünüdür. Cömertlik ve bağış da, tâatların en faziletlisidir. Uzuvlar içinde elden daha üstünü yoktur. El,

---

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/494-495
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/495

maddi bağışın vasıtası olduğu için, "Yüksek, yani veren el; alçak, yani alan elden daha hayırlıdır" denilmiştir. Maldan daha hayırlı olan ilim, lisan bağışının aleti, vasıtası olunca, dilin, uzuvların en şereflisi olması gerekir. Bilgilerin verilmesinde vasıta olan şeyin dil olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh dilin, uzuvların en kıymetlisi olması gerekir. 129[129]

Sükûtu Övenler

Bazı kimseler, şu sebeplerden dolayı susmayı övmüşlerdir:
1) Hz. Peygamber (s.a.s) "Susmak hikmettir; bunu yapan ise azdır"130[130] buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre insanın uzuvları dil hakkında tefekkür edip şu karara varmıştır: "Aramızda, Allah'dan en çok sen kork! Çünkü sen, müstakim olursan, biz de müstakim olursun. Eğer eğri büğrü olursan, biz de eğri büğrü olursun..."
2) Dört çeşit söz vardır:
a) Sırf zarar veyahutta zarar tarafı baskın;
b) Zararı faydası denk;
c) Fayda tarafı baskın;
d) Sırf fayda olan.
Sırf zarar veya zarar tarafı baskın olana gelince, bunun terkedilmesi gerekir. Faydası ve zararı eşit olan ise ayıbtır. Geriye son iki kısmı kalmış olur ki, bu iki kısmı da daha fazla zarardan arındırmak zordur, çetindir. Binâenaleyh, evlâ olanı, konuşmamaktır.
3) İster yaratıcı isterse yaratılmış, ister malûm isterse mevhum (vehmî) hiçbir mevcut veya ma'dûm (olmayan) yoktur ki, lisan onu ifade etmemiş ve ona, müsbet veya menfi manada değinmemiş olsun... Çünkü kalbin içinde aldığı her şeyi, lisan, hak veya batıl olarak ifade eder. Bu, diğer uzuvlarda bulunmayan bir özelliktir. Çünkü göz, renklerin ve şekillerin kulak, seslerin ve harfin; el de, maddelerin ötesine geçemezler. Diğer uzuvların günahlarının aksine, o kolayca, külfetsiz bir biçimde günah işler ya da sevap elde eder. Çünkü, diğer uzuvlar isyan etme hususunda, genelde elde edilmesi zor olan pekçok şeylere gerek duyarlar. İşte bundan dolayı evlâ olan, konuşmamaktır.
4) Konuşmamayı ifade için şu dört kelime kullanılır: samt, sükût, msât ve ısâhe Samt" bunların genel olanıdır; çünkü bu kelime hem konuşabilen, hem de konuşamayanlar hakkında kullanılır. İşte bundan dolayı, "Konuşan, yani zahiri mal; susan, yani halkça bilinmeyen (altın, gümüş...) mal" denilmiştir. "Sükût" ise, konuşabilenin konuşmaması demektir. "İnsât", dinlemeyle birlikte susmaktır. Bunlardan biri diğerinden ayrıldığında, o durumu ifade için, "insât" fiili kullanılmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak da (her ikisini bir arada kullanarak), "...derhal onu dinleyin, susun"(Araf,204) buyurmuştur. Isâha ise, mesela bir sır ve uzak bir yerden gelen ses gibi, anlaşılması zor olan şeylere kulak vermek, dinlemektir. Bil ki, "sumt", yokluktur. Yokluk da ise fazilet yoktur. Bilakis bizzat nutkun, konuşmanın kendisinde fazilet vardır. Rezillik ise, münakaşa etmededir. Şayet böyle olmasaydı, Hz. Musa (a.s), "dilimde de düğümü çöz" diye istekte bulunmazdı. 131[131]

Musa (a..s)’ın Dilindeki Tutukluk

Alimler, Hz Musa (a.s)'mn lisanında bulunan, o düğümün ne olduğu hususunda şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:
1) Bu düğüm, Cenâb-t Hakk'ın onun lisanında yaratmış olduğu bir düğümdür. Bunun için o, Allah'dan, bunu kaldırmasını istemiştir.
2) Bunun sebebi şudur: Hz. Musa (a.s), çocuk iken, Firavun'un sakalını tutup onu yoldu. Firavun da, onu öldürmeyi kafasına koyarak, "Elinde mülkümün ve kudretimin zail olacağı

---

[129] 129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/495-496
[130] 130[130] Deylemİ, 3851
[131] 131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/496-497

kimse budur" dedi. Bunun üzerin Asiye: "o, akledemeyen bir çocuktur. Bunun emaresi ise, senin ona hurma ve ateşi yaklaştırmanda" dedi. Sonra da, bu iki şey onun Önüne konuldu; o, ateşi aldı ve ağzına koydu... İşte bu fikri savunanlarda kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları onun elinin ve dilinin yanmadığım, çünkü elinin asayı tutma aleti -ki, bu da o asanın hüccet olmasıdır-; lisanın da, zikir aleti olduğunu, dolayısıyla yanmayacağını söylemişlerdir. Bunların bir delili de, İbrahim (a.s)'ın Nemrut'un ateşiyle yanmamasıdır. Musa (a.s) da, tandıra atılınca yanmamıştır. Binâenaleyh, daha nasıl burada yanabilir?
Diğer bazıları da şöyle demiştir: "Onunla yeme içme hakkı doğmasın diye, dili değil de eli yandı."
3) Eli değil de dili yandı. Çünkü, hücum ve saldırma, eliyle olmuştu. Lisanına gelince o ona, "Babacığım" diye hitab etmişti.
4) Hem yeme içme, hem de konuşma hakkı doğmasın diye, her ikisi birden yandı...
Alimler, Hz. Musa (a.s)'ntn o düğümün çözülmesini niçin taleb ettiği hususunda şu şekillerde ihtilaf etmişlerdir; 132[132]

Tutukluğun Giderilmesinin Dilemesinin Sebebi

1) Peygamberliği ifa hususunda, kesinlikle bir arıza meydana gelmesin diye.
2) Nefreti izâle için. Çünkü, lisandaki tutukluk, bazan o kimseyi hafife alma ve ona iltifat etmeme neticesine götürür,
3) Mucize olsun diye Hz. Zekeriyya (a.s)'ın konuş amam ası kendisi hakkında nasıl bir mucize olmuşsa, Hz. Musa (a.s)'ın lisanının çözülmesi de onun hakkında bir mucize olmuştur.
4) Kolaylığı talep etme ve temin atme. Çünkü, ceberûta ve kibrine bürünmüş olan Firavun gibilerine karşı söz söylemeye teşebbüs etmek bayağı zordur. Bir de buna, usanın tutukluğu eklenirse had safhaya çıkar. Böylece o, işi kolaylaştırmak ve hafifletmek için, Rabbisinden o düğümün giderilmesini İstedi. 133[133]

Dördüncü Mesele

Hasan el-Basri Cenâb-ı Hakk'ın, "ey Musa, istediğin sana verilmiştir" (Tâhâ, 36) ayetine dayanarak, o düğümün ve o tutukluğun tamamiyle zail olduğunu söylemiştir ama bu görüş zayıftır. Çünkü Hz. Musa (a.s)"Ukdeyi, onun tamamını lisanından çöz" dememiş, tam aksine "Lisanımdan bir ukde çöz" demiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, tek bir ukdeyi çözdüğünde, Hz. Musa (a.s)'a , isteğini karşılamış olur. Gerçek şudur: Onun tisanındaki ukdelerin ekserisi çözülmüş, ama onların azı kalmıştır. Bunun delili İse, Cenâb-ı Hakk'ın, Firavun'ın söylediğini naklettiği, "Yoksa ben ondan hayırh değil miyim? O ki hakirdir, (meramını) bile nerdeyse açkfayamıyor" (Zuhrui, 52) ayetidir. Yani, "O nerdeyse meramını anlatamayacak" demektir. İşte bu ayette, onun lisanında bir tür tutukluk bulunduğu halde açıklamada bulunduğuna dair bir beyanat vardır. Buna da şu iki açıdan cevap verilmiştir:
a) (Zuhruf, 52) ifadesiyle "O, beyanatta bulunmadı, hüccet de getiremez" manası kastedilmiştir.
b) Kâde fiili karube (yakın oldu) manasındadır. Binâenaleyh, bu ifadeyle şayet, iisanen yapılan bir açıklama kastedilmiş olsaydı, o zaman bunun manası, "O, beyâna yaklaşamadı" şeklinde olurdu; böyle olması halinde de hiç beyanatta bulunamamış olurdu ki, bu batıldır. Zira o, hem Firavun'a, hem de onun yanındaki topluluğa hitab etmiş, onlarda onun sözünü dinlemiş ve anlamışlardı. Onun daha, hiç beyanatta bulunamadığı nastl ileri sürülebilir? Tam aksine, belki de Firavun bunu,bakışları ondan çevirebilmek için, göz boyamak için söylemiştir.
Ehl-i tasavvuf ise şöyle demiştir: Hz. Musa (a.s), "Dilimden de (bir) düğümü çöz" demiştir. Çünkü, düğümlerin hepsinin çözülmesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nasibi ve hissesidir. Nitekim

---

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/497-498
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/498

Cenâb-ı Hak, "Yetimin malına,... en güzel biçimde yaklaşın"M.34) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu da, Ebu Tallb (r.a)'in yetiminin hakkı olunca, hiç şüphesiz ki Hz. Musa (a.s), bunun kıyısına yaklaşmamıştır. Allah en iyisini bilendir. 134[134]

4. Ailemden Bir Yardımcı Ver

Dördüncü matlub: Hz. Musa (a.s)'nın "Bana kendi ailemden bir de vezir ver" sözünün ifade ettiği husus. Bil ki, Hz. Musa (a.s)'nın vezir talebinde bulunması, ya bizzat kendisinin bu işi hakkıyla yerine getirmesinden endişe duyup böylece de bir yardımcı talebinde bulunmasından dolayıdır; yahutta, samimiyetin tahakkuk edip hiçbir ithamın da bulunmaması yanında, dini konularda yardımlaşmanın, Allah'a davet etme işi hususunda büyük bir meziyyeti olduğunu görmesinden dolayıdır. İşte bundan dolayı Meryemoğlu İsa, "Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?" Havariler: "Biziz Allah'ın dininin yardımcıları'1 (Aiı immn.52)demişlerdir.Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e de "Sana, Allah ve sana tâbi olan müminler yeter"(Enf\. e) demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) "Benim hem gökte hem de yerde ikişer vezirim bulunmaktadır. Göktekiler, Cebrail ve Mikail. Yerdekiler de Ebu Bekir ve Ömer'dir"135[135] buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır. 136[136]

Vezir Kelimesinin Anlamı

Buradaki "vezir", vizr (yük, ağırlık) kelimesinden alınmıştır. Çünkü "vezir" Melik'in ve hükümdarın, bir tür yükünü sırtlanır. Veyahutta ona, yardımcı ve destekçi olur. Yahutta bu kelime, "sığınak ve melce" anlamına gelen kelimesinden iştikak etmiştir ki, bu "kendisiyle korunuian dağ" demektir. Çünkü kral idare ettiği kimseler hakkında vezirine başvurur ve ona müracaat eder... Etbânın işlerini de ona havale eder. Yahut bu kelime, yardımlaşma anlamına gelen "muvâzere" masdarından türemiştir. Muvâzere kelimesi de, Arabların deyimlerinden alınmıştır ki, bu da, bir kimsenin zor bir iş yapmaya hazırlandığında bağlayıp takviye ettiği yer anlamındadır. Bu açıklamayı, el-Esmai yapmıştır. Normal olarak bu kelimenin, "Ezîr" şeklinde olması gerekirdi; ancak ne varki hemze vâva çevrilmiş ve "veztren" şeklinde olmuştur. 137[137]

İkinci Mesele

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:'"Cenâb-ı Hakk bir idareciye hayrı murad ettiğinde ona, salih iyi ve uygun bir vezir bahşeder. Unuttuğunda, ona hatırlatır; hayrı yapmak istediğinde ona destekçi olur; şerri düşündüğünde de ona mani olur"138[138] Enuşirvân da şöyle dermiş: "En iyi kılıç bile, ciladan müstağni olamaz. En iyi hayvan da, kamçıdan müstağni olamaz... Ve, en bilgin kral ve yönetici de, vezirden, yardımcıdan müstağni olamaz." 139[139]

Peygamberin Vezire İhtiyacı Var mı?

Şayet, "Vezirden medet umma işine hükümdarlar yöneticiler muhtaçtır. Ama, Allah'dan aldığı vahyi ve risaleti belli bir topluma tebliğle mükellef olan peygambere gelince, vezirin ona nefaydası olabilir? Hem, Hz. Musa (a.s) Rabbisinden, onu kendisine nübüvvet hususunda ortak kılmasını istemiş, "Onu işimde ortak kıl" (Tfthâ, 32) demiştir. Binâenaleyh o, daha nasıl vezir olabilir?"denilirse, bunun birinci şıkkına şu şekilde cevap verebiliriz: Samimiyetin

---

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/498-499

135[135] Kenzu'l-Ummal 11,32661

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/499

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/499

138[138] Es-Sünenü'l-Kübra, 10, 112.

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/500

bulunması, töhmetin de olmaması yanında dini konularda yardımlaşmanın, Allah'a davet etmedeki tesiri hususunda büyük bir meziyyeti vardır. Binâenaleyh, Hz. Musa (a.s) da, kardeşi Harun (a.s)'a güveniyordu, işte bundan dolayı, tebliğ hususundaki yüklerinbir kısmını onun üstlenmesi için, Rabbinden, Harun sayesinde sırtının kuvvetlendirilmesini istedi. 140[140]

5. Vezirin Ailesinden Olmasını İstemesi

Beşinci matlub: O vezirin, ehlinden, yani akrabalarından olması... 141[141]

6. Kardeşi Harun (a.s)'ın Vezirliğini İstemesi

Altıncı matlub: Ehlinden olan o vezirin, kardeşi Harun (a.s) olması. Hz. Musa (a.s), kardeşi Harun (a.s)'ın veziri olmasını şu iki sebepten dolayı istemiştir:
1) Dini konularda yardımlaşmanın büyük bir şerefi vardır, Binâenaleyh, Hz. Musa (a.s) bu şerefin, kendi ehli için tahakkuk etmesini istemiştir.
2) Yahutta, onlardan her biri diğerini son derece seviyor ve birbirleriyle de o nisbette uyum sağlıyorlardı. İfadedeki kelimesinin mansûb olması hususunda da, şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, mukadder ca'l (yapmak) fiilinin mefûtü olup, ifadenin takdiri, "Kardeşim Harunu, benim vezirim yap, kıl" şeklinde olur.
b) Bu kelime, vezîren kelimesinden bedeldir. Ehî kelimesi de, Harun kelimesinin ya sıfatı, ya da onun bedelidir. Bil ki, Hz. Harun (a.s)'a mahsup bir takım hususiyetler vardı. Bunlardan birisi, onun fasih olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'dan naklen', "Kardeşim Harun, o, lisan bakımından benden daha fasihtir" {Kasas, 34) buyurmuştur. O, yumuşak ve şefkatlidir... Meselâ o, "Ey anamın oğlu, sakalımı, başımı tutma" rret\&, u) demiştir. O, yaş bakımından daha büyük idi. 142[142]

7. Onun Takviye Etmesini Dilemesi

Yedinci matlub: Hz. Musa (a.s)'nın "Onunla sırtımı kuvvetlendir" şeklindeki sözüdür. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 143[143]

Birinci Mesele

Kurrantn ekserisinin okuyuş şekli, bir dua cümlesi olarak şeklindedir. Sadece İbn Amir, bir cevap olmak üzere, Hz. Musa (a.s)'dan yapılmış olan bir nakilmiş gibi (Onunla sırtımı kuvvetlendireyim ve onu kendime ortak kılayım...) şeklinde okumuştur. Bu ifadeleri emir sığasında okuyanların, ehî kelimesini mübtedâ olarak merfû, At kelimesini de onun haberi yapmaları ve Hârûne kelimesi üzerinde vakfetmeleri de mümkündür. 144[144]

İkinci Mesele

Ezr kuvvet anlamındadır. Arapça'da, "onu kuvvetlendirdi, destekledi" manasında (Âzerehû) denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak(Fath, 29)"gitgide onu kuvvetlendirmiş" buyurmuştu. Yani, "Onu destekledi" demektir. Ebu Ubeyde ise ezrî kelimesinin "sırtım" anlamına geldiğini söylemiştir. Halil'in eserinde de "ezr", "sırt" anlamındadır. 145[145]

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/500
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/500
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/500-501
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/501
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/501
145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/501

Üçüncü Mesele

Hz. Musa fa.s), kardeşi Harun (a.s) kendisine vezir yapmasını AİIah'dan dileyince, Allah'dan onunla kendi sırtını kuvvetlendirmesini ve onu kendisine yardımcı ve destekçi kılmasını istemiştir. Çünkü sırf akrabalığa güven olmaz. 146[146]

8. İşini Paylaşmasını Dilemesi

Sekizinci matlub: Onun, "Onu işimde ortak kıl" ifadesi. Buradaki "el-emru" kelimesi "nübüwet"tir. Hz. Musa (a.s) böyle söylemiştir, çünkü o, onun, kendi pazusunu kuvvetlerdireceğini (kendisini destekleyeceğini) biliyordu; zira o, hem yaşça ondan büyükdü, hem de fasih idi.
Cenâb-ı Hak (c.c), Hz. Musa (a.s)'ın niçin böyle dua ettiğim, yine ondan naklederek "Taki seni çok teşbih edelim. Seni çok analım" buyurmuştur. "Tesbih"in, lisânen veya itikâden olmuş olması muhtemeldir. Her iki takdire göre de teşbih, Allah Teâlâ'yı, zâtı, sıfatları ve fiilleri hususunda kendisine yakışmayan şeylerden tenzîh etmek ve tebrie etmek, aklamaktır. "Zikr" ise, Cenâb-ı Hakkı cefâl ve kibriyâ sıfatlarıyla vasfetmekten ibarettir. Olumsuzunun olumludan önce geldiğinde şüphe yoktur.
Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphe yok ki Sen bizi hakkıyla görensin" buyruğuna gelince bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
1) "Bizim, bu taatleri, ancak senin rızan için yaptığımızı ve bunlarla Senden başkasını arzulamadığımızı, sadece seni arzuladığımızı, şüphesiz ki sen biliyorsun."
2) "Bu tür şeylerle yardım talebinde bulunmam, nübüvvet konusunda onlara olan ihtiyacımdan dolayıdır. Sen bunu hakkıyla görüp biliyorsun.".
3) "Sen, bizim faydamıza olan çeşitli şeyleri bilip duruyorsun. Binâenaleyh, onlardan en uygununu bize ver." Hz. Musa (a.s), yukardaki dualarını, Rabbim, kendisine hükmetmekten ve tahakkûmda bulunmaktan tenzih etmek ve işi, büsbütün ve tamamiyle O'na havale etmek için kayıtla kayıtlamıştır. 147[147]

Musa (a.s)'ın Doğumu Ve Risaleti

"Buyurdu: "Ey Musa, istediğin sana verilmiştir. Andolsun ki, biz sana, diğer bir zamanda da, arhna vahyolunacak olan şeyi; ilham ettiğimiz vakitte de lütfetmiş ve (kendine) "Onu tâbuta koy da, denize at ki, deniz onu kıyıya atsın, onu benim de kendisinin de düşmanı olan biri alacak diye emretmiştik. Sana karşı, (Ey Musa), gözümüzün önünde yetiştirilmen İçin, Kendimden bir sevgi bırakmıştım. Hani, kızkardeşin gidip şöyle diyordu: Ona bakacak bir kimse (temin etmek için) size yol göstereyim mi? Böylece seni, tekrar annene verdik ki, gözü aydın olsun ve tasalanmasın. Sen, bir de adam öldürmüştün de, biz seni o gamdan kurtarmıştık. Seni, türlü türlü sınamalarla imtihan etmiştik. Bunun için yıllarca Medyen halkı içinde kaldın. Sonra da, (hakkındaki) takdire göre buraya geldin, ey Musa! Ben seni, Kendim için seçtim. Sen, kardeşin de beraberinde olarak, mucizelerimle git. ikini? de, beni hatırlayıp anmakda gevşeklik göstermeyin, Firavn'a gidin. Çünkü o, hakikaten azdı. (Gidin de), ona yumuşak söz söyleyin, Olur ki, nasihatdinler, yahut Allah'd an korkar" (Taha, 36-44).
Bil ki, taleb etmek ve istek anlamındadır. Bu kelime, hubz (ekmek) kelimesinin mahbûz (pişirilmiş) ve eki (lokma) kelimesinin de me'kül (yenilmiş) anlamına gelmesi gibi, ism-i mefûl anlamında olarak fu'l kalıbındadır. Yine bil ki, Hz. Musa (a.s), bu sekiz şeyi, Rabbisinden talep edip, üzerine aldığı şeyin ancak O'nun kendisine icâbetiyle kemâle girecek olan bir teklif olduğu malum olunca, hiç şüphesiz, mükellef kılındığı tarzda tebliğde bulunmaya muktedir

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/501
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/501-502

olabilmesi için, Allah Teâlâ kendisine icabette bulunmuş da, "Ey Musa, istediğin sana verilmiştir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bunda çeşitli faydalar bulunduğu için, bunu büyük nimetlerden addetmiş, bunun peşinden, "Andolsun ki, biz sana, diğer bir zamanda da... lütfetmiştik" demiş, bununla şunlara dikkat çekmek istemiştir.
a) Cenâb-ı Hak sanki, "Ben, sen istekte bulunmadan önce de, senin maslahatına riâyet ettim. İstekte bulunduktan sonraysa, daha nasıl senin muradını vermem?
b) Ben seni büyütüp terbiye ettim. Binâenaleyh, şimdi Ben senin isteğini vermezsem, kabul ettikten sonra reddetme; iyilikte bulunduktan sonra da kötülük etmek olur. Binâenaleyh, bu benim keremime nasıl yaraşır?
c) Biz, eskiden sana ihtiyaç duyduğun her şeyi verip ve seni, hakir, aşağı durumdan yüksek derecelere çıkardığımıza göre bu, bizim sana büyük bir makat? ve mühim bir iş verdiğimize delâlet eder. Binâenaleyh, bu dereceye ulaşmış kimseyi, isteğinden men etmek nasıl uygun düşer?
Burada şöyle iki soru sorulabilir: 148[148]

İki Soruya Cevap

Birinci soru: "Minnet" tabiri, eziyyet veren bir ifâde olup; makam da lütuf makamı olmasına rağmen, verdiği bu nimetleri, Cenâb-ı Allah niçin "minnet" lafzını getirerek zikretmiştir?
Cevap: Hak Teâlâ bunu, Hz. Musa (a.s)'ın, kendisine ulaşıp geien o nimetleri hak ettiği için değil, aksine Allah'ın lütfunun ve ihsanının gereği olarak ona tahsis ettiğini anlaması için böyle buyurmuştur.
İkinci soru: Bu ifadelerle, pekçok lütufta bulunduğunu bildirdiği halde, Cenâb-ı Hak niçin, "diğer bir zamanda da" buyurmuştur?
Cevâp: Allah Teâlâ bununla, tek bir lütfü kastetmemiştir. Çünkü bu ifade, hem az hem de çok olanlar hakkında kullanılabilir. 149[149]

Musa (a.s)'a Sekiz Lütuf

Bil ki burada ifade edilen lütufların sayısı sekizdir:
Birinci lütuf: Cenâb-ı Hakk'ın "Onu tabtuta koy da denize at ki, deniz onu kıyıya atsın, onu benimde kendisininde düşmanı olan birisi alacak..." ayetinin ifade ettiği husustur. 150[150]

Kadın Peygamber var mıdır?

Ulemanın ekserisi, Hz. Musa (a.s)'ın annesinin, nebi ve peygamber olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh bu ayetten anlaşılan "vahiy" ile, peygamberlere gelen o vahiy nasıl murad edilmiş olabilir. Hem kadın, hüküm vermeye (hakim olmaya), imam (ve devlet başkanı) olmaya, hatta İmam-ı Şafii (r.ah)'ye göre kendi kendini evlendirmeye bile salahiyetli değilken, biz bunu nasıl söyleyebiliriz? Binâenaleyh kadın, peygamber olamaz. Buna, Hak Teâlâ'nın, "Biz senden evvei de i kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını (peygamber olarak) göndermedik" (Enbiya. 7) ayeti delâlet eder. Bu ayet, konu hakkında çok açık bir ifadedir. Hem sonra Kur'ân'da "vahiy" kelimesi, hep "peygamberlik" manasını da ifade etmez. Nitekim Cenâb-ı Hak "Rabbin bal ansına da vahyetti u..." (Nahi, 68. buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Allah, "Hani havarilere şöyle vahyediyordum... (MM* m) buyurmuştur. 151[151]

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/502-503
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/503-504
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/504
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/504

Vahyin Bu Ayette Manası

Alimler bu ayette geçen "vahiy" ile ne murad edildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bununla, Hz. Musa (a.s)'nın annesinin gördüğü bir rüya kastedilmiştir. Bl rüyanın yorumu Hz. Musa (a.s)'nın tabuta konulup, denize (Nile) bırakılması ve Allah Teâlâ'nın onu tekrar annesine kavuşturması şeklinde idi.

2) Bununla, Hz. Musa (a.s)'nın annesinin kalbine bir anda düşen kesin bir karar kastedilmiştir. Binâenaleyh içine düştüğü bir durum hususunda düşünen herkes için, o şeyden kurtulmaya en uygun fikir ortaya çıkar işte akla gele o fikre de "vahiy" denir.

3) Bununla "ilham" kastedilmiştir. Fakat ilhamdan bahsettiğimizde, bununla "akla gelen, kalbe gâlib olan şey" manasını kastederiz. Binâenaleyh bu da tıpkı ikinci izah gibi olmuş olur. '

Bu üç izaha, şu şekilde itiraz edilmiştir: "Denize atmak da, onu helak etmek (öldürmek) gibi bir şeydir. Binâenaleyh bu durum, Firavn'dan görülmeye alışılmış olan o öldürme işinin korkusuna denk bir korkudur. Dolayısıyla, bunların ikincisinden korunmak için birincisini yapmak nasıl caiz olabilir?

Buna şu şekilde cevap verilir: Belki de Hz. Musa (a.s)'ın annesi, araştırma neticesinde rüyasının doğruluğunu anlamıştır. Böylece de çocuğunun Firavun'un eline düşmesinden ise, denize bırakmasının kurtulmasına nisbeten imkân vereceğini zann-ı gâlible anlamış olur.

4) Belki de bu husus o zaman mevcut olan, Şuayb (a.s) ve benzeri bir peygambere vahyedilmişti. Daha sonra o peygamber bunu Hz. Musa (a.s)' m annesine, ya sözlü olarak (bizzat), ya haber göndererek bildirmiştir.

Buna da şu şekilde itiraz edilmiştir. Eğer bu durum böyle olsaydı, Hz. Musa (a.s)'ın annesinin içine düştüğü o çeşit çeşit korkular, ona gelmezdi.

Bu itiraza da şöyle cevab verilebilir: Böylesi bir korku, insanlık gereğidir. Nitekim Hz. Musa (a.s) da, Kendisine bizzat Cenâb-ı Hak, Firavuna gitmesini emretmesine rağmen, FİravunMusa'dan korkmuştu.

5) Belki, de Hz. İbrahim (a.s), Hz. İshak (a.s), Hz. Yakûb (a.s) gibi, daha önceki peygamberler bunun böyle olacağını haber vermişlerdi. Bu haber de o kadına ulaşmıştı.

6) Belki de Cenâb-ı Hak, tıpkı Hz. Meryem'e, "O (Cebrail) (Meryem'in) kendisine hilkati tam bir insan şeklinde görünmüştü" (Meryem, 17) ayetinde de belirttiği gibi, Cebrail'i göndermesi şeklinde, peygamberlik söz konusu olmaksızın, Hz. Musa (a.s)'ın annesine de bir melek göndermiştir. Ayetteki, "Annene vahyedilmesi gerekti olan şeyi vahyettik" demektir. Bunun vahyedilmesi gerekli olmuştur. Çünkü hâdise çok büyük ve önemlidir. Bu hususta doğru ve faydalı olanı bilmek ancak vahiy ile mümkündür. Binâenaleyh bu vahiy gereklidir. [152][152]

Annesi Musa'yı Denize Bırakıyor

HakTeâlânın, "Onu denize at" diye "emir ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bunun başındaki edat, "en-i müfessire"dir. Çünkü bundan önce geçen "vahyettikî" fiili, "dedik" manasınadır. [153][153]

İkinci Mesele

"Kazf", atmak ve bırakmak manasınadır. Hak Teâlâ'nın, "Onların kalblerine korkuyu kazfetti

---

[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/504-505

[153][153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/506

(attı) "(Haşr 2) (ayeti de bu manadadır. 154[154]

Üçüncü Mesele

Rivayet olunduğuna göro Hz. Musa (a.s)'ın annesi, bir tabut yaptırıp tabanına atılmış (çırpılmış) pamuk uöşedi ve içine Musa (a.s)'ı yerleştirdi. Sonra tabutun ağzını ve çatlaklarını zift ile ziftledi ve onu Nil'e bıraktı. Nil'in Firavun'un sarayına doğru giden büyük bir kolu vardı. Firavun, hanımı Âsiye ile birlikte o kol ile meydana getirdiği havuz kenarında oturuyordu. Derken suyun taşıyıp getirdiği o tabuta rastladı. Firavun onu görünce, kölelerine ve cariyelerine onu çıkarmalarını emretti. Oniar onu çıkardılar ve kapağını açtılar. Bir de ne görsünler, nurtopu gibi bir çocuk! Firavun onu görür görmez, onu sevdi. Bu kıssanın, tamamı, Kasas Sûresinde gelecektir. Mukatil, o tûbutu yapanın, Firavun'un ailesinden (hanedanından), iman etmiş Hlzkll olduğunu söyler. 155[155]

Dördüncü Mesele

"Yemm", deniz demek olup, bununla, bütün müfessirlere göre, Mısır'daki Nil Nehri kastedilmiştir. Çünkü "Yemm", hem deniz, hem büyük nehir manasına kullanılır. 156[156]

Beşinci Mesele

Kîsâi şöyle der: Ayetteki, "sahil" kelimesi, "ism-i mef'ûl" (meshûl) manasınadır. Çünkü su onun üstüne çıkmakta, sahil altta kalmaktadır. 157[157]

Altıncı Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: Ayetteki zamirlerin hepsi, Hz. Musa (a.s)'a râcidir. Çünkü bunların bir kısmını Hz. Musa (a.s)'a, bir kısmını da tabuta vermek, ayetin nazmında bir tenâfür (uygunsuzluk) bulunduğu neticesine götürür. Buna göre şayet, "Denize atılan da; sahile atılan da tâbuttur" denilirse, biz deriz ki: Denize atılan tabutun içinde olarak yine Hz. Musa (a.s) olduğunu söylemede bir sakınca yoktur. Binâenaleyh bütün zamirlerin mercii farklı farklı olmamış ve böylece ayetin nazmında bir tenâfür olmamış olur. 158[158]

Yedinci Mesele

Allah'ın takdiri, o denizin suyunun o tâbutu, sahi'? Götürüp atması şeklinde olunca, bunu anlatmak için mecazi ifadeler kutlanılmış ve sanki denizin bir dOşünme (temyiz) kabiliyeti varmış gibi, sayılmış, emre itaat etmesi ve bunu yerine getirmesi için, ona bu emredilmiş ve "Deniz onu kıyıya atsın" denilmiştir.
Hak Teâlâ'nın "Onu Benim de kendisinin de düşmanı olacak birisi alacak" ifadesi ile ilgili birkaç bahis vardır.
Birinci Bahis: Ayetteki, "Alacak" ifadesi, daha önce geçen, "Denize at" emrinin cevabıdır.
İkici Bahis: Bu "alma" işinin nasıl olduğu hususunda şu iki görüş iteri sürülmüştür:
a) Firavun'un hanımı, cariyelerden su istedi ve o esnada bir tabut gördü. Onu alıp getirmelerini emretti. Bunun üzerine o tâbut, çıkarılıp getirildi. Binâenaleyh ayetteki "Firavun'un tabutu alması" şeklindeki ifade ile, Firavun'un onu kabul etmesi ve gönlünün ona

---

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/506
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/506
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/506
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/506
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/506

meyletmesi kastedilmiştir.
b) Deniz, o tâbutu Firavun'un havuzuna giden kolun Nite açılan ağzının sahilindeki bir yere atmıştır. Sonra o kol onu, Firavun'un havuzuna taşımtş ve Firavun da, onu görüp almıştır.
Üçüncü Bahis: Hak Teâla'nın, "Onu Benim de, kendisinin de düşmanı olacak birisi alacak" beyanında şöyle bir müşkillik vardır: Hz. Musa (a.s) henüz düşman olunacak bir yaşta değildi. Buna şu şekilde cevap verilebilir. Firavun'un, küfrü ve isyanından dolayı Allah düşmanı oluşu açıktır. Ama onun, Hz. Musa (a.s)'ın düşmanı oluşu hususuna gelince, bunun durumunun o anda Firavun tarafından anlaşılmış olması halinde, Firavun'un onu öldürecek olması bakımından olabileceği gibi, Hz. Musa (a.s)'ın işinin, neticede düşmanlığa varması bakımından olması da muhtemeldir. 159[159]

Sevimli Olması

İkinci lütuf: Bu, Hak Teâla'nın "Sana karşı, kendimden bir sevgi bırakmıştım" ifadesi ile anlatılan lütuftur. Bu ifade ile ilgili şu iki açıklama yapılır:
1) "Üzerine, tarafımdan bir sevgi attım." Zamahşeri şöyle der: "Bundaki minnî deki, harf-i cer, ya elkaytû fiiline mütealliktir ki buna göre mana: "Ben seni sevdim. Allah'ın sevdiğini, bütün kalbier de sever" şeklindedir. Yahut da bu harf-i cer, mahzûf bir fiile mütealliktir/' İşte bu husustaki ikinci görüş de budur. O mahzûf şey, ayetteki "muhabbet" kelimesinin sıfatı olup, "Benim tarafımdan hasıl olan bir sevgi, yani Benim tarafımdan olan ve Benim ycratmamla olan bir sevgiyi senin üzerine attım. Bundan ötürü Firavun'un karısı, seni sevdi ve "Benim için de, senin için de bir göz aydınlığı! Onu öldürmeyin" (Kasas, 9) dedi" demektir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Musa (a.s)'ın yüzünde öyle bir güzellik, gözlerinde öyle bir tatlı bakış vardı ki gören ona bakakalır, bundan kerdmi alamazdı. Bu tıpkı, 'Rahman onlar için (gönüllerde) bir sevgi verecektir '(«aryam. 96) ayetinde olduğu gibidir.
Kâdi şöyle der: "Bu izah doğruya daha yakındır. Çünkü Hz. Musa (a.s) daha küçük iken, dini açıdan elde edeceği ilahi sevgi ile tavsif edilemez (yani Allah'ı razı edecek meziyetleri taşıyamaz). Çünkü bu sevgi, mükafaata müstehak olma manasında, mükellef olanlar için kullanılır. Halbuki burada kastedilen, Hz. Musa (a.s)'ın yaratılış (güzellik) açısından gıbta edilir ve beğenilir bir durumda olmasıdır. Hz. Musa (a.s)'ın , Firavun ve karısına karşı durumu da böyledir. Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a, daha fazlası yapılamayacak şekilde, o iki tarafından bir terbiyeyi nasib etmiştir."
Şöyle de denebilir: Aksine birinci ihtimal, daha tercihe şayandır. Çünkü ikinci izaha göre, bir takdir yapma ve bu, "Ben, sana kendimden hâsıl olan ve yaratmamla meydana gelen bir sevgi bıraktım" takdirindedir denilmeye ihtiyaç vardır. Halbuki birinci manaya göre, böyle bir takdire ihtiyaç yoktur.
Geriye Kâdi'nin, "O çocukken, Allah'ın sevgisi onun için söz konusu değildir" şeklindeki fikri kalır. Buna şöyle cevap veririz: Biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü Allah'ın sevmesinin manası, kullarına faydalı olan şeyleri vermesi, ulaştırmasıdır. Bu mana ise, çocuk iken de Hz. Musa (a.s) hakkında söz konusudur. Böylece Allah Teâlâ, bu işin, ömrünün sonuna kadar devam edeceğini bildirmek istemiş ve bundan dolayı, bu hususta, "muhabbet" lafzını kullanmıştır. 160[160]

İlahi İhtimamla Yetişmesi

Üçüncü lütuf: Bu, HakTeâlâ'nın "Gözümün önünde yetiştirilmesi için" ifadesi ile anlatılandır. Kaffâl şöyle demiştir: "İrâdeme göre" yani "gözüm önünde görülsün diye" manasınadır. Bunun mecazi manası şudur: Bir kimse onun, gözü önünde bir başkasına ait işi yaparsa, o işi onun istediği ve arzu ettiği bir şekilde yapar. Bu durmda, onun, arzu ettiği şekil dışında

---

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/506-507
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/507-508

hareket etmesi mümkün olmaz. Burada da böyledir.

Bu mecazın, ne çeşit olduğu hususunda iki görüş vardır:

1) Buradaki "göz" (ayn)'ı ile, bilme manası kastedilmiştir, yani, "Bilgimiz dâhilinde olmak üzere" demektir. Birşeyi bilen, tıpkı ona bakıp, görenin onu çeşitli afetlerden koruması gibi, onu afetlerden koruyacağı için, işte bu açıdan bilme. İle görme arasındaki benzerlikten ötürü, göz (görme) lafzı, bilme manasında kullanılmıştır.

2) Buradaki "ayrı" (göz) ile, bakıp - gözetme manası kastedilmiştir. Çünkübirşeye bakıp gözeten, onu eziyet ve zarar verici şeylerden koruyup gözetir. Binâenaleyh ayetteki "ayn" (göz), adeta bakıp-gözetmenin sebebi (vasıtası) gibidir. İşte bundan dolayı, mecazi olarak, sebeb, müsebbeb (netice) manasında kullanılmıştır. Bu tıpkı, "Hiç şüphesiz Ben sizinİe beraberim, işitir ve görürüm "rw*.46) ayeti gibidir. Yine birisi birisine, korunması ve emin olması için duâ ettiğinde, "Allah'ın gözü, üzerinde olsun" denilir.

Kâdİ şöyle der: "Kur'ân'ın zahiri, Hak Teâlâ'nın "Gözümüz önünde yetiştirilmen için" ayetinden kastedilen mananın, Allah'ın muhafazası ve emin kılması olduğunu gösterir. Bu tıpkı, "Hani kızkardeşin gidip şöyle diyordu: "Ona bakacak bir kimse (temin etmek için) size yol göstereyim mi?" Böylece seni, tekrar annene verdik ki gözü aydın olsun ve tasalanmasın" ayetinde anlatıldığı gibidir. Böylece bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa (a.s)'ı hıfz-u emânına alışının bir tefsiri (izahı) gibi olmuş olur.

Burada geriye şu iki bahis kalır.

Birinci bahis cümlesinin başındaki vâv hakkında şu üç izah yapılmıştır:

1) Bununla sanki "Benim gözümün önünde olasın diye, tarafımdan üzerine bir sevgi attım" denilmektedir. Daha sonra gelen, "Hani kızkardeşin gidip" ifadesi, sözün başı ile yani, "Anana vahyettiğimizde ve kızkardeşin gidip şöyle dediğinde de sana lütufda bulunmuştuk" ifadesi ile ilgili olmuş olur.

2) Bu ifadenin, kendisinden sonra gelen (Hani kızkardeşin yürüyordu...) ifadesi ile ilgili olması da muhtemeldir. Biz bu iki açıklamayı , 75) ayetinin tefsirinde zikrettik.

3) Bu vâvın, sözün gelişine uymayan (fazladan olan) bir vâv olması da mümkündür, yani bu, "Gözümüz Önünde yetiştirilmen için, sana, tarafımdan bir sevgi bıraktım" demek olur. Bu görüş zayıftır. 161[161]

Bazı Şaz Kıraatler

İkinci Bahis: Bu kelime, lamın kesresi ile veya sükûnu ve sonunu;- cezmi ile, bir emir olarak, şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime, te harfinin fethası ile ve mensub olarak, şeklinde de okunmuştur ki bu, "Amel ve tasarruflarını, gözüm önünde yapasın diye" demek olur. 162[162]

Kızkardeşinin Gidip Sütanne Bulduğunu Söylemesi

Dördüncü lütuf: Bu, "Hani kızkardeşin gidip şöyle diyordu..." ayetiyle anlatılan husustur. Bil ki bu cümlenin âmili, ya veya fiillerdir. Rivayet olunduğuna göre bu haber Mısır'da, "Firavun Hanedanı, Nil'de bir çocuk yakalamış ve o çocuk da, kendisine getirilen hiçbir kadının memesinden süt emmemiş" diye yayılmıştı. Çünkü Allah Teâlâ, ona, anasından başkasını emmesini haram kılmıştı. Bundan dolayı Firavun'un adamları, kadınları araştırmaya başladılar. Bu durumu, Hz. Musa (a.s)'ın kızkardeşi öğrenince, bilmemezlikten gelerek, gidip, "Ona bakacak bir kimse (temin etmek için) size yol göstereyim mi?" dedi. Sonra da annesini getirdi ve Hz. Musa (a.s) onun memesini emdi. Böylece Hz. Musa (a.s), Cenâb-ı Hakk'ın bu tedbir ve lutfu sayesinde, annesine kavuşmuş oldu.

Ayetteki, ifadesi, "seni annene geri döndürdük" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir ayette, "biz onu annesine döndürdük"(Kasas, ist buyurmuştur. Bu tıpkı, "O dedi ki: "Ya Rabbi beni

---

[161] 161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/508-509

[162] 162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/509

dünyaya geri döndür"yani "dünyaya geri gönder" , 9) ayetinde oluğu gibidir.
Ayetteki, "Gözü aydın olsun ve tasalanmasın diye" cümlesine gelince, bununla şu kastedilmiştir: "Senin annene döndürülmenden maksad, annenin sevinmesi ve hüznünün gitmesidir." Buna göre eğer, "Eğer tasalanmaya ve gözü aydın olsun diye..." denilseydi, daha manalı olurdu. Çünkü hüznün olmaması, sevincin olmasını gerektirmez. Ama önce "gözü aydın olsun diye...' denilince, bunun peşisıra getirilen, "ve tasalanmasın" ifadesi yersiz olmuş olur. Çünkü sevinç (göz aydınlığı) olunca, şüphesiz tasa (hüzün) zaten bulunmamış olur?" denilirse, biz deriz ki: Bununla şu kastedilmiştir: "Annenin, sana kavuşmadan dolayı gözü aydın olsun ve kendisinden başkasının sütünün senin midene girmemesi sebebi ile de, hüznü zail olsun." 163[163]

Ölüme Sebeb Olma Mesuliyetinden Kurtarma

Beşinci lütuf: Bu, "Sen birde adam öldürmüştün de, Biz seni o gamdan kurtarmıştık" ifadesinin, anlattığı husustur. Bununla, "Sen büyüdükten sonra bir de bir cana kıymıştın" demektir. O can, bir İsraillinin kendisinden imdat istemesinden ötürü, gidip bir tokat ile hatâen öldürdüğü bir kıptı (Mısırlı) idiJHz. Musa (a.s) bu hâdiseden şu iki açıdan gamlanmıştı:
a) Dünyevi cezadan ötürü... Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa (a.s)'dan bahsettiği ve, "(Musa) şehirde korkup-bekleyerek sabahladı..." (Kasas, 18-21) diye anlattığı, Firavun'un onu kısas etmeyi isteyişidir.
b) Diğeri ise, Allah'ın emri olmaksızın, onu öldürdüğü için, ilâhi cezadan ötürü duyduğu gamdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onu bu iki gamdan uzaklaştırdı: Firavun'dan, onu Medyen'e hicret ettirerek: ahiret azabından da, onu bağışlayarak.. 164[164]

İmtihanlara Tabi Tutması

Altıncı lütuf: Bu, "Seri türlü türlü sınamalarla imtihan etmiştik" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu hususta birkaç bahis var:
Birinci Bahis: Buradaki (fitneler-sınamalar) ifadesi ile ilgili şu iki açıkla ma yapılmıştır:
1) Bu, tıpkı "ukûf" ve "culûs" gibi bir masdardır. Buna göre mana, "Seni gerçekten imtihan ettik" şeklindedir. Bu, Arapların (nahivcilerin) haber cümlelerini mefûi-ü mutlak (masdar) ile te'kid etme usûllerine göredir ve tıpkı, "Allah, Musa ile iyice konuştu"(Nisa, 164) ayetinde olduğu gibidir.
2) Bu kelime, "hacze" ve "bedre" kelimelerinin cemilerinin "hucûz" ve "budur" şeklinde olması gibi, fitne veya fiten kelimelerinin cemîsidir, yani "Biz, seni çeşitli fitnelerle imtihan ettik" demektir. Burada şöyle iki soru sorulabilir:
1) Allah Teâlâ, burada Hz. Musa (a.s)'a verdiği çeşitli lütuf ve ihsanlardan bahsetmiştir. Binâenaleyh burada, "Seni türlü türlü sınamalarla imtihan etmiştik" demesi nasıl uygun düşer?
Buna şu iki şekilde cevap verilir:
a) Fitne, sıkıntıyı artırmak ve şiddetlendirmek demektir. Nitekim bir kimse bir kimseye, dininden dönmesine sebeb olacak derecede, sıkıntı verdiğinde denilir. Cenâb-ı Hak da bu manada, "Allah uğrunda eziyete (dûçâr) edildiği zaman, İnsanların fitnesini Allah'ın azabı gibi sayar" (Ankebut, 10) "İnsanlar (inandık" demeleriyle bırakıln enleceklerini mi sandılar. Andolsun ki, Biz onlardan evvelkileri de imtihan etmiştik, Allah elbette sâdıkları da bilir, elbette yalana olanları da..." (Ankebut, 2-3) ve "Yoksa siz, sizden evvel geçenlerin hali başınıza gelmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk, ve sıkıntılar gelip çattı ve (çeşitli belâlarla) sarsıldılar ki, hatta peygamber, beraberindeki mü'minlerle birlikte, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyordu"(»akara. 214) buyurmuştur. Binâenaleyh bu

---

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/509-510
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/510

(son) ayette bahsedilen, o yoksulluk, sıkıntı ve sarsıntı, fitneler demektir. Sıkıntının ileri derecede olanı, daha fazla mükafaat kazanma vesilesi olduğu için, Cenâb-ı Hak bunu da nimetler sınıfına katmıştır.

b) Bunun manası "Seni, tamamen kurtardık" demektir. Bu, Arapların altınla gümüşü biribirinden ayırmak manasında söyledikleri (Attım gümüşden ayırdım) deyiminden alınmıştır. Sa'id b. Cübeyr, İbn Abbas (r.a)'a, bu ayetteki "fütun"un manasını sorduğunda İbn Abbas: " Ey İbn Cübeyr, buna gündüz başlayalım" demiş. Sonra sabah olunca İbn Abbas, Hz. Musa (a.s) hakkındaki bu ayetleri tâa başından başlayarak ona okumaya başlamış. Böylece Firavun kıssasını, onun İsrâiloğullartnı öldürüşünü, Hz. Musa (a.s)'ın (çocukken) denize atılmasını, Firavun 'Hânedanı'nın onu alıp himaye etmesini, Hz. Musa (a.s)'ın annesinden başkasının memesinden emmemesini, Hz. Musa (a.s)'ın, Firavun'un sakalını tutup yolmasını, ağzına kor ateş koymasını, o kıptîyi (Mısırlıyı) öldürüp, Medyen'e kaçışını, orada Şuayb (a.s)'ın çobanı oluşunu, daha sonra Mısır'a dönüşünü, dönerken gecenin karanlığında yolunu şaşırmasını ve ateş sandığı bir ağaca varışın anlatıp, bütün bunları bitirince, "Ey İbn Cübeyr işte bütün bunlar birtakım fitne (sınama-imtihân)dır" dedi.

2) HakTeâlâ'nın, "Seni türlü türlü fitnelerle imtihan ettik" ayetinden hareketle, O'na "fettan" (fitneci) denebilir mi?

Cevab: Hayır, çünkü bu sıfat, örfte zem (kınama) ifade eder. Halbuki Allah'ın isimleri tevkifidir.165[165]Bilhassa O'na uygun olmayan manaları vehmettiren isimler ve sıfatlar hiç verilmez. 166[166]

Medyen'de Barınması

Yedinci lütuf: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Bunun için yıllarca Medyen halkı içinde kaldın. Sonra da bir takdire göre buraya geldin" ayetiyle anlatılan husustur. Bil ki bu ifadenin takdiri, "Seni türlü türlü fitnelerle imtihan ettik. Böylece Medyen Halkı'na gittin ve onlar içinde yıllarca kaldın" şeklindedir. Bu kalışın ne kadar olduğu hususunda, Ebu Müslim bunun, "Medyen tarafına yönelince dedi ki: "Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir". .Artık Musa (a.s) müddetini bitirince ailesiyle yola çıktı..."(Kasas, 22-29) ayetlerinde açıklandığını söylemiştir ki bu müddet, ya on veya sekiz yıldır. Çünkü Hak Teâlâ, "(Şuayb (a.s) dedi ki: "Ben ski kızımdan birini, sen bana sekiz yıl ücretli işçilik etmen üzere, sana nikahlamadı arzu ediyorum. Eğer bunu on yıla tamamlarsan, o da senden "(Kasas, 27) buyurmuştur. Vehb b. Münebbib: "Hz. Musa (a.s)'ın, Şuayb (a.s)'ın yanında 28 yıl kaldı bu süre on yılın hanımının mehri olarak kaldı. Ayet onun, Şuayb (a.s) yanında on yıl kaldığına delâlet etmektedir. Fakat ayette onun on yıldan fazla kalmadığını ifade eden bir şey yoktur" demiştir. Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Seni türlü türlü fitnelerle imtihan ettik" dedikten sonra, "Bunun için yıllarca Medyen halkı içinde kaldın" demesi, Hz. Musa (a.s)'ın, Medyen'de kalışının da bu imtihanlardan biri olduğuna ve kalışının bu şekilde olduğuna delalet eder gibidir. Çünkü Musa (a.s), fakirliği ve garibliği sebebiyle orada pek çok mihnetlere katlanmış ve ücretle çalışmak zorunda kalmıştı.

Ayetteki, "Sonra da bir takdire göre buraya geldin " ifadesinde mahzûf bir şeyin olması gerekir. Çünkü o, işlerden bir işin takdirine göre böyle gelmişti. Alimler, burada mahzuf olan şey hakkında birkaç izah yapmışlardır:

1) Bu, "Benim kaza ve kaderimde seni, bunun için belirlemiş olduğum muayyen bir vakitte Kendim için bir peygamber kılma hükmü yer almıştır. Binâenaleyh Önce veya sonra değil, ancak bu takdir edilen zamana (kadere) göre geldin" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki Biz, herşeyi bir takdir (kader) üzere yarattık" (Kamer, 49) ayetide bu manadadır.

2) Bu, "Kendisinde peygamberlere vahiy indirilen bir 2aman miktarı üzere geldin" demektir. Bu miktar da, her kırk senenin başıdır.

3) Kaderden maksad, va'dolunan (gelme) zamanıdır. Şayet bu gelme zamanının daha

---

165[165] Terekifl Nasda varid olanla sınırlı olmak" olup. bunun zıddı "içtıhadi"dir (ç.).

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/510-511

önceden olduğu kesin olursa, bu ifadeyi bu manaya hamletmek doğru olur. Şuayb (a.s)'in ya da ondan başka bir peygamberin daha önceden bu sözleşmeyi (bu gelme zamanını) belirtmiş olmaları ihtimalinden ötürü, bu imkansız değildir. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ, niçin Musa (a.s)'ın o vakitte gelmesini, ona olan lütuf ve ihsanlarından saymıştır?" denilirse, biz deriz ki: Eğer Allah Teâlâ'nın onu buna muvaffak kılması olmasaydı, bu hususta hiçbir şey kolay olmazdı. 167[167]

Allah'ın Onu Seçmesi

Sekizinci lütuf: Bu, "Ben seni kendim için seçtim" ayetiyle ifade edilen husustur. "Istınâ", bir sanat edinme ve yapma anlamında olup, "Sun" masdarından, "Ifti'âl" vezni üzeredir. Arapça'da, "Falanca falancayı yetiştirip büyüttü" anlamında denilir.
Eğer, "Allah Teâlâ herşeyden müstağni olduğu halde, "Seni kendim için seçtim" demesinin manası nedir?" denilirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:
1) Bu, bir benzetmedir. Çünkü Cenâb-t Hak ona, yaklaştırma, izzet ve ikramda bulunma ve onunla hususi olarak konuşma gibi yüce mertebeler verince, onun durumunu, bir hükümdarın, birçok hasletleri bulunan bir kimseyi insanlardan Kendisine en yakın mertebede olmaya ehil görmesine benzetmiştir.
2) Mu'tezile şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak kullarını mükellef tutunca, Allah'a insanlar için lütufta bulunması gerekmiştir. Bu lütuflardan bazıları ancak, duyulunca bilinebilir. Buna göre eğer Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'yı peygamberlik için seçmemiş olsaydı, bu sorumluluk, Allah'ın üzerinde kalmış olurdu. (Allah onu peygamber olarak seçince), Musa (a.s), Allah üzerine gereken şeyleri yerine getirme hususunda, Allah'ın vekili ohnuş oldu. İşte bundan ötürü, AHah Teâlâ, "Seni kendim için (vekil) seçtim" demesi doğru olmuştur.
Kaffal da şöyle der: "Bu ifadenin aslı, Arapların, birisine iyilik yaptp, kendisine yakın kıldığı zaman söylenen, deyiminden alınmıştır. Yine bu manada Arapça'da "Bu falancanın yaptığı şeydir" veya "Bu falancanın, yaraladığı kimsedir" denilir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'm, "Kendim için" sözü, "Seni, işlerimde, emrettiğimden başkasını yapasın diye görevlendirmiyorum. Bu, benim hüccetimi ortaya koyman, risâletimi tebliğ etmen ve her türlü hareketinde başkası için değil sırf benim için olmandır" demektir. 168[168]

Lütuftan Sonra Emir

Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'nın sekiz dileğine karşılık, bu sekiz lütuf ve nimeti verdiğini sayıp-dökünce, bunların peşinden birer emir ve nehyini getirdi. Onun
emri, şudur: Cenâb-ı Hak, ilk baştaki emrini tekrar edip, "Sen, kardeşin de beraberinde olarak, mucizelerimle git" buyurmuştur. Bilesin ki Cenâb-ı Hak, "Sen; kendim için seçtim " buyurunca, onun niçin seçtiğini belirtmiştir. Bu da, Hz. Musa (a.s)'ın tebliğde bulunup, risâlet görevini edâ etmesidir. Burada birkaç mesele vardır: 169[169]

Mucizenin Delil Olması

Buradaki bâ harf-i çeri, "ile" "birlikle" manasınadır. Çünkü Musa (a.s) ve Harun (a.s), Firavun'un yanına, yanlarındamucize olmaksızın gitmiş olsalardı, Flravun'u imana zorlayamazlardı. Bu, taklidin yanlış bir yol olduğunu gösteren en kuvvetli delillerdendir. 170[170]

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/512
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/513
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/513
170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/514

Musa(a.s)'ın Mucizeleri

Alimler, burada zikredilen mucizeler hakkında şu üç görüşü belirtmişlerdir: Birinci görüş: 1) Bunlar, yed-i beyzâ (beyaz el) ve "Asa" mucizeleridir. Çünkü gerek burada, gerekse Allah Teâlâ'nın Hz. Musa (a.s)'dan bahsettiği diğer sûre ve ayetlerde bu ikisinin adı geçmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bunlarla alakalı hiçbir yerde, Hz. Musa (a.s)'nın Firavun'a ne gelmeden önce, ne de ona geldikten sonra bir mucize verdiğinden bahsetmemiştir. Ama o, Firavunla karşılaştığı zaman, Flravun'un ondan bu iki mucizeyi istediğini bildirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu konuda, "{Firavun şöyle dedi: "Eğer sen doğru söyleyenlerden isen, bir mucize getir." Bunun üzerine Musa (a.s) asasını bıraktı, bir de ne görsünler o apaçık bir ejderhâ olmuş! Elini çıkardı, ne görsünler: o da temaşa edenlere (ışık saçan) parıl parıl bir etV'vtm. 106-108) ve "işte bu iki mucize, Firavun'a ve cemâtma Rabbinden iki burhandır"(Kasas, 32) buyurmuştur. Eğer, "Cenâb-ı Hak, bu iki şey için, niçin tesniye, değil de Cemî sîğası kullanmıştır?" diye sorulursa, buna şu şekilde cevap verilebilir:

a) Asâ tek bir mucize değil, birçok mucize sayılır. Çünkü onun, canlı bir varlık haline dönüşmesi bir mucizedir. Sonra bu asâ işin başında küçüktü. Zira Cenâb-ı Hak, "Bir cânn (küçük yılan) gibi kıvrılıyor" (Kasas, 31) buyurmuştur. Bu sonra büyümüştür ki bu da bir başka mucizedir. Sonra bir ejderha (sü'bân) halini almıştır ki bu da bir başka mucizedir. Sonra Musa (a.s), elini onun ağzına sokuyordu, ama o ona zarar vermiyordu ki bu da bir başka mucizedir. Sonra o yine bir ağaç haline geliyordu. Bu da bir mucizedir. Hz. Musa (a.s)'ın eli de böyledir. Çünkü elinin parlaklığı bir mucize: ışık saçması, bir diğer mucize; sonra ondan böylesi harikulade haller gerçekleştikten sonra eski haline dönmesi de bir başka mucizedir. Binâenaleyh bu ikisinin, iki mucize değil, birçok mucize oldukları söylenebilir.

b) Farzet ki asâ bir tek şeydir. Fakat onda birçok ayetler (mucizeler) vardır. Çünkü o asanın yılana dönüşmesi, herşeye kadir, herşeyi bilen kudretli ve hikmetli bir ilâhın varlığına delâlet eder. Yine bu asâ, Hz. Musa (a.s)'nın peygamber olduğuna ve hasrın olabileceğine delalet eder. Çünkü cansız birşey canlı hale gelivermiştir. Binâenaleyh bu, pek çok mucize (ayet) demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz alemler için, çok feyizli ve hidayet olmak üzere konulan ilk mabed, elbette Mekke'de olandır. Orada apaçık alâmetler, ibrahim'in makamı vardır" (am Imran. 96-971 buyurmuştur. Binâenaleyh burada da, bir tek şey alâmetler diye tavsif edildiğine göre, iki şeyin "ayetler" diye tavsif edilmesi haydi haydi uygundur.

c) Bazı kimseler, usûl-ü fıkıh'ta da gördüğün gibi, cemi'nin (çoğulun) en az miktarının iki olduğunu söylemişlerdir.

İkinci Görüş: "Siz ikiniz mucizelerimle (ayetlerimle) gidin"(Şuara, 15) ayeti, "ben sizi, ayetlerimle destekleyeceğim ve sizin elinizde, Fİravun'un ve kavminin ileri süreceği her türlü mazereti bertaraf edecek mucizeler meydana getireceğim. Öyleyse gidiniz, ayetlerim sizinle beraberdir" demektir. Bu tıpkı, "Git, ordum yanındadır" yani, "ihtiyaç hissettiğinde onlarla sana yardım edeceğim" denilmesi gibidir.

Üçüncü Görüş: Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a, asâ'yı elini ve lisanın (kekemeliğinin) çözülmesini, mucize olarak vermiştir. Bu üçüncüsü de mucizedir. Dolayısıyla bununla, mucizeler üç olmuştur. İşte son emrin açıklaması budur. 171[171]

Zikirde Gevşeklik Göstermeyin

Ayetteki nehyi ise, "ikiniz de beni hatırlayıp anmakta gevşeklik göstermeyin" ifadesidir, "Veny" gevşeklik göstermek, kusurlu olmak, eksik yapmak demektir. Bu ifade, kendinden sona gelen kesreye uymadan (itbâ'dan) dolayı, şeklinde okunmuştur. Sonra bu ifade hususunda görüşlerin olduğu söylendi:

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/514-515

1) Bu, "Gevşemeyin, aksine Benim zikrimi, maksadınızı gerçekleştirme vesilesi vasıtası edininiz ve hiçbir işin, Benim zikrim (adım) olmadan, kimseye müyesser olmayacağına inanın" demektir. Bunun hikmeti şudur: Allah'ın celâlini hatırlayan (anan), başkasını artık küçük görür ve kimseden korkmaz. Bir de Allah'ın celâlini hatırlayanın ruhu, bu hatırlamadan dolayı güçlenir ve gayesini gerçekleştirmede acziyete düşmez. Diğer bir hususda şudur: Allah'ı zikreden (anan) kimsenin, mutlaka O'nun lutfunu hatırlar. Allah'ın lutfunu hatırlayan ise, O'nun emirlerini ifâ hususunda gevşeklik göstermez.

2) "İikir" den murad, risâleti tebliğdir. Çünkü zikir, her türlü ibadet manasında kullanılır. Risâleti tebliğ, ibadetlerin en büyüklerindendir. Binâenaleyh bu ibadet için, "zikir" denilmesi daha uygundur.

3) Hak Teâlâ'nın bu buyruğu, "Beni FİIravun'un yanında anma hususunda gevşek davranmayın" manasındadır. O ikisinin, Firavun ve adamlarına, Allah'ın onfarın küfrüne razı olmadığını, sevâb ve ihâbı, terğib ve tevhibi (teşvik ve korkutma) hatırlatmaları şeklinde olur.

4) O ikisi, FİIravun'a Allah'ın ona hertürlü nimet ve lütufları verdiğini hatırlatırlar. 172[172]

Firavun'un Azgınlığı

Cenâb-ı Hak bundan sonra. "Firavuna gidin. Çünkü o hakikaten azdı" buyurdu. Bu ifade ile ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

1) "Sen, kardeşin de beraberinde olarak mucizelerimle git" denildikten sonra, yine "(Siz ikiniz) Firavuna gidin...'1 denilmesinin hikmeti nedir?"

Kaffâl şöyle der: "Bunda iki izah yapılabilir:

a) Önceki ifade, bunların her birinin, tek tek gitmeleri manasına gelebilir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, kastının onların ayrı ayrı gitmeleri değil, bu işi birlikte yapmaları olduğunu anlamaları için, yeniden, "(Siz ikiniz) Firavun'a gidiniz" buyurmuştur.

b) Önceki ifade, onların, İsrâiloğullarının bütününe ve Firavun'un kavmine (kıbtîlere) gidip, risâleti tebliğ etmelerini emretmektedir. Bu ifade ise, onların Firavun'a gitmelerini emretmektedir.

2) "Firavun'a gidiniz" emri hem Musa (a.s) hem Harun (a.s) için bir hitabtır. Bu ise şöyle bir müşkil arzeder: Harun (a.s) bu hitab esnasında orada değildir? Aynı durum, "(O ikisi) dediler ki: "Ey Rabbimiz, doğrusu onun bize karşı aşın gitmesinden yahut azgınlığını artırmasından endişe ediyoruz"rrâhâ, 45) ayetinde de söz konusudur.

Kaffâl buna birkaç şekilde cevablamıştır:

Evet bu Hz. Musa (a.s)'a hitaben söylenmiştir. Fakat Hz. Musa (a.s), Hz. Hânın (a.s)'m tâbi olduğu kimsedir. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s)'a yapılan hitab, Harun (a.s)'a da yapılmış gibidir. Dolayısıyla bu andaki hitab, her ne kadar sadece Hz. Musa (a.s)'a yapılmış ise de Cenâb-ı Hak, bunu her ikisine hitab olarak ifade etmiştir. Bu Hak Teâlâ'nm "Hani siz bir adam öldürmüştünüz" (Bakara, 72) ve "Eğer Medine'ye dönersek, daha şerefli olanlar, daha düşük olanları oradan çıkaracak" derler" (Munâiıkûn, 8) ayetlerinde de aynıdır. Bu sözü sadece, Abdullah b. Übey'in söylediği rivayet edilmiştir, (ama ayette cemi olarak gelmiştir).

Şu da söylenebilir: Allah Teâlâ "Ey Musa, istediğin sana verilmiştir" buyurunca, kardeşi Harun'la karşılaşıncaya kadar, Hz. Musa (a.s) sustu. Sonra da Allah Teâlâ o ikisine, "(siz ikiniz) Firavun'a gidin" diye hitab etti.

c) İbn Mes'ûd (r.a) ile Hafsa (r.ah)'nın mushafında ayetin, "(Musa) dedi ki: "Ey Rabbimiz doğrusu endişe ediyoruz" (Tâhâ.45) şeklinde yer aldığı nakledilmiştir. Yani, bu "Musa, "ben ve kardeşim, Firavun'un aşırı gitmesinden... endişe ediyoruz" dedi" demektir. 173[173]

Firavun'a Yumuşak Söz Söyleyin

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/515

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/515-516

Hak Teâlâ'nm "Ona yumuşak söz söyleyin" ifadesi ile ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin Hz. Musa (a.s)'a, inkarcı ve inad bir kâfire karşı yumuşak davranmasını emretmiştir.

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Hz. Musa (a-s)'ı, Firavun büyütmüştü. Bundan ötürü Allah Teâlâ, Hz. Musa
(a.s)'a bu hukuku gözetmesi için, Firavuna yumuşak konuşmasını emretmiştir ki bu, ana-baba hakkının çok büyük olduğuna dikkat çekmektedir.

2) Kendilerine ağır bir dil ile va'z-u nasihat yapıldığında, azgınlık ve kibirlerini artırmaları, zorbaların adetidir. Hz. Musa (a.s) ve kardeşini, Firavuna göndermesinin gayesi ise, ondaki zararı (tuğyanı) artırmak değil, ona faydalı olmaktır. İşte Allah Teâlâ bundan ötürü, yumuşaklığı emretmiştir. 174[174]

Yumuşak Sözün Özellikleri

İkinci soru: Yumuşak söz, nasıl olur? Cevab: Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Allah Teâlâ, bunun Dir parçasını açıkça bildirerek, "(Küfürden, azgınlıktan) arınmaya meylin var mı? (temiz olmak İstemez misin?" Gel Öyleyse, seni Rabbİne irşâd edeyim de Sen de O'na saygı duyasm" de. "(Naziât, 18-19) buyurmuştur. Bir parçasını da bu surede, "Hemen gidin ve ona şöyle deyin: "Biz, Rabbinin iki elçisiyiz: Artık İsrâiloğuIIannı bizimle gönder. Onlara işkence etme. Biz sana Rabbinden gerçek bir ayet getirdik. Selâm, doğruya tâbi olanlara" (Tahâ, 47) buyurarak ifade etmiştir.

b) "Siz onu, ölüm hariç, artık bundan sonra ihtiyarlamayan bir genç ve mülkü elinden alınmayan bir padişah gibi sayıp, ölümüne kadar yeme içme ve cinsi zevklerinin devam edeceğini bildirerek konuşunuz."

c) Onu, şu üç lakabla anınız, "Ebu'l Abbas, Ebu'l-Velid ve Ebu Murre "

d) Amr b. Dinar'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bana gelen haberlere göre, Firavun'un ömrü, 409 sene oldu. İşte bundan dolayı Musa (a.s) ona, "Eğer bana itaat (ve iman) edersen, sana takdir edilen Ömrü yaşarsın, ölünce de cennete girersin" demiştir.

Alimler, bu son üç izaha şöyle itiraz etmişlerdir:

Birincisi hakkında şu denir: Eğer onun için, bu müddet içerisinde bu üç şey tahakkuk etmiş olsaydı, bu onu Allah'ı tanıyıp bilmeye mecbur bırakmak gibi birşey olurdu ki, bu da mükellefiyet ile bağdaşmaz.

İkincisine gelince, onu böyle künyelerle hitab etmek kolay birşeydir. Binâenaleyh, "Ona yumuşak söyleyin" ifadesi ile sırf bunun kastedilmiş olması mümkün değildir. Ama bu, kastedilenlerden biri olabilir.

Üçüncüsüne de, birinciye yapılan itiraz gibi itiraz edilmiştir. 175[175]

Söz Dinleyeceği Umuduyla Tebliğ Edin

Cenâb-ı Hakk'ın, "Olur ki nasihat dinler, yahut Aflah'dan korkar" buyruğu ile, Allah Teâlâ'nın bu hususta haşa tereddütte olduğu manası kastedilmiş olamaz. Çünkü bu, Allah hakkında düşünülemez. Aksine bu ifade ile kastedilen, "Firavunun nasihat dinleyeceğini, yahut Allah'dan korkacağını umarak, yumuşak konuşun" manasıdır.

Bil ki kalbin üç hali vardır:

a) Hak'da sebat ve ısrar,

b) Bâtılda ısrar,

c) Her ikisi hususunda da tevakkuf etmesi (bir karara sarmaması).

Firavun batılda ısrarlı idi ki bu, bu üç halin en kötüsüdür. İşte Cenâb-ı Hak bundan ötürü, "Ona yumuşak söyleyin olur ki nasihat dinler, yahut Aüah'dan korkar." Böylece İnkârından,

---

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/516-517

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/517

hakkı kabule gelir. İnkârından kabule dönmese bile, en azından kalbinde bir korku meydana gelir de hiç olmazsa inkârını bırakır. İkrara geçmese bile inkârını bırakması, inkarda ısrarından daha ehvendir" buyurmuştur.

Bil ki bu mükellef tutmanın (teklifin) sırrını ancak Allah bilir. Çünkü Allah Teâlâ, onun kesinlikle iman etmeyeceğini bildiğine göre, Firavunun imân etmesi, Allah'ın değişmez ilminin zıddına birşey olurdu. Binâenaleyh bu demektir ki Allah Teâlâ, onun imanının imkansızlığını biliyordu. Bunu bildiğine göre, daha nasıl Hz. Musa (a.s)'a böyle yumuşak davranmasını emretmiş ve Firavunda bunun olmayacağını bile bile, onu Allah'a davet etmede alabildiğine iyi davranmasını bildirmiştir? Sonra farzet ki Mu'tezile bu soru hususunda, bunu çürütecek bir şüphe zikretmeksizin, bu imkansızlığı münakaşa etmiştir. Fakat onlarda, Allah'ın Ffravun'dan bu imanın sâdır olmayacağını bildiğini, Firavunun Hz. Musa (a.s)'ın kendisine gönderilmesiyle, ilâhi cezaya müstehak olmaktan başka istifâde edemeyeceğini kabul etmişlerdir. Binâenaleyh onunla kendi karnını yarıp, bağırsaklarını parçalayacağını bildiği bir kimsenin eline, bıçak vermek, sonra da, "Ben bu bıçağı ona, iyilik olsun diye verdim" demek, rahim ve kerim olan zâta nasıl uygun düşer? Kardeşim, akıllar bu sırları bilmeye güç yetiremezler ve bunun teslim olmak (olduğu gibi kabul edip inanmaktan), rakmaktan, kalben (düşünce bakımından) ve lisânen susmaktan başka yolu yoktur. Ka'b'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ka'b'ın yemin ettiği zâta (Allah'a) yemin olsun ki, bu husus Tevrat'ta "Ona yumuşak söz söyleyin, ama Ben onun kalbini katılaştıracağsm ve o iman edemeyecek" şeklinde ifade edilmiştir. 176[176]

Onların Firavuna Tebliğ Etmeleri

"Dediler ki: Ey Rabbimiz doğrusu onun bize karşı aşın gitmesinden, yahut azgınlığını artırmasından endişe ediyoruz biz." (Allah) dedi ki: "Korkmayın. Çünkü Ben sizinle beraberim. Ben, işitirim, görürüm. Hemen gidin ve ona (şöyle) deyin: "Biz, Rabbinin iki elçisiyiz. Artık Isrâiloğullarmı bizimle gönder. Onlara işkence etme. Biz, sana Rabbinden gerçek bir ayet getirdik. Selam, doğruya tâbi olanlara olsun. Bize şu vahyolundu ki: şüphesiz azab, yalanlayanların ve yüz çevirenlerin tepesindedir" (Tâhâ, 45-46).

Bil ki Hak Teâlâ'nın "Dediler ki Ey Rabbimiz doğrusu... endişe ediyoruz biz" ifadesi ile ilgili birkaç soru vardır.

Birinci soru: Bu ifade, bu sözü söyleyenin, hem Musa (a.s), hem Harun (a.s) olduğuna delâlet ediyor. Halbuki Harun (a.s), bu esnada orada değildi. Binâenaleyh bu nasıl olabilir? Bu sorunun cevabı, biraz önce geçti.

İkinci soru: Hz. Musa (a.s), "Rabbim göğsüme genişlik ver" demiş, Allah Teâlâ da onun bu duasına, "Ey Musa, istediğin sana verildi" diye cevap vermiştir. İşte bu durum, Hz. Musa (a.s)'ın göğsünün genişlediğine ve işinin kolaylaştırıldığına delâlet eder. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s) bundan sonra daha nasıl, "Endişe ediyoruz biz" diyebilmiştir? Çünkü endişenin oluşu, göğsün genişlemesine (rahatlamasına) terstir? Buna şöyle cevap verilir: Göğsün genişlemesi, o emir ve yasakları kavrayıp, onları, unutulmaz ve tahrif edilmez bir şekilde belleme hususunda kuvvetlendirilmesi demektir. Bu göğüste korku bulunmamasından başka bir şeydir.

Üçüncü soru: Onlar Cenâb-ı Hakk'ın onlara peygamberlik görevini yüklerken, Musa (a.s) ve Harun (a.s)'a, bu görevi yerine getirmeye mâni olacak olan katledilme hususunda onlara teminat verdiğini bilmiyorlar mıydı?

Cevap: Onlar, kendilerine bu görevin ifâ edilmesinden önce veya sonra bir kötülüğün gelebileceğini farzetseler bile, ölüm hususunda emin idiler. Hem onlar, Rablerinden kalblerini Flravun'u dine çağırma hususunda daha fazla sebat vermesini isteyerek, Cenâb-ı Hakk'dan yardım talebinde bulunmuş olabilirler. Bu, itminanı artırmak için, nakli delilin akli delillerle desteklenmesi şeklinde olabilir. Bu tıpkı Hz. İbrahim (a.s)'in "Fakat kalbim mutmain olsun diye" (Bakara, 260) deyişinde olduğu gibidir.

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/518

Dördüncü soru: Cenâb-ı Allah, "gidiniz" emrini tekrarladığına göre, gitmeme ve korkuyu bahane etme, onlardan bir günah sâdır olduğu manasına gelir mi?
Cevab: Eğer emir, hemen yapılmayı (fevrilik) gerektiriyorsa, bu onlardan bir günah sâdır olduğu hususunda en kuvvetli bir delil olur. Hele hele Allah Teâlâ şeref verme, kalbi kuvvetlendirme ve gamları giderme gibi pek çok nimet nasib etmiş ise... Fakat emir, her zaman fevrilik gerektirmez. Böylece bu soru düşer. Buna bir de peygamberlerden günah sâdır olmasının caiz olmamasına dâir deliller de eklendiğinde, bu emrin fevrilik gerektirmez. Böylece bu soru düşer. Buna bir de peygamberlerden günah sâdır olmasının caiz olmamasına dair deliller de eklendiğinde, bu emrin fevriliği geretirmediği hususunda en güçlü delillerden biri elde edilmiş olur.
Ayetteki "Onun bize karşı aşın gitmesinden, yahut azgınlığını artırmasından" ifadesine gelince, bil ki buradaki ifrat (aşırılık) ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
1) Arapça'da farat fiili, öne geçti, yarıştı manasına gelir. Gelmekte olanı, arkasından yetişip geçene "Fârıt" Öenilişi bu köktendir. Süvarilerini geçen ata, "feresün fartun" denilir. Binâenaleyh ayetteki bu tabir "Bizi hemen cezalandırmasından korkuyoruz" demektir.
2) Bu, "Birisini acele ettirdi" manasındaki, deyimindendir. Binâenaleyh Musa (a.s) ve Harun (a.s) birşeyin Firavun'u onları acelece cezalandırmaya sevkedeceğinden endişelenmişlerdir. O şey, ya şeytandır, yahut Firavun'un ilahtık iddiasında bulunuşu, yahut makamı-mevki aşkı, yahut da kavmi (adamlarıdır. Bunlar Cenâb-ı Hakk'tn, "Onun kavminin mele'i (ileri gelenleri)..." {Km^od) diye bahsettiği, bâtılda ısrarlı kıbtîlerdir.
3) Bu kelime, "eziyette aşırı gitme" manasınadır.
Ayetteki, "Yahut azgınlığını (tuğyanını) artırması" ifadesi, "sana karşı cüretkâr oluşundan ötürü, senin hakkında uygun olmayan şeyletı söylemeye yeltenerek azmasından" demektir.
Bil ki bir şey yapması emrolunup arkasında bu emri, zikrettiği bazı mazeretlerle savuşturmaya çalışan kimse, o mazeretlerin en kuvvetlisini sözünün mutlaka en sonunda söyier. Bu tıpkı, Hûdhûd Kuşu'nun mazeretlerini sayarken sonunda, "Onu (Belkısı) ve kavmini AHah'ı bırakıp güneşe secde ediyorlarken buldum"<Memi.a) demesi gibidir. İşte burada da Musa (a.s), önce, "Bize karşı aşırı gitmesinden" demiş, sonra da "yahut azgınlığını artırmasından" demiştir. Çünkü Firavun'un Allah hakkındaki azgınlığı, Hz. Musa (a.s) ve Hz. Harun (a.s) hakkındaki aşırı gidişinden daha büyük ve önemlidir.
Cenâb-ı Hak "Korkmayın. Çünkü Ben sizinle beraberim. Ben işitirim, görürüm" buyurmuştur. Bu ifade ile, "Aklınıza düşen, bu aşırılık ve azgınlıktan korkmayın" manası kastedilmiştir. Çünkü sözden bu mana anlaşılmaktadır. Bu tabir, Cenâb-ı Hakk'ın, o ikisine Firavun'un reddi ayetleri yalanlaması ve sihirbazlarla karşılık vermesi hususlarında garanti vermediğini göstermektedir. Ama, "Ben sizinle beraberim" ifadesi, onları koruyup, muhafaza edeceğini göstermektedir. İşte bundan dolayı, duâ (ve temenni) olarak, "Allah seninle beraberdir" denilir. Cenâb-ı Hak bunu, "Ben işitirim, görürüm " diyerek te'kid etmiştir. Çünkü başkasına yardım edip, koruyacak olanın, onun başına gelen herşeyi bilememesi mümkündür. Binâenaleyh onu ancak bildiği şeyler hususunda koruyabilir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, onların başına gelecek her türlü şeyden, onları koruyup, muhafaza edeceğini ve o şeyleri bildiğini beyân buyurmuştur. Bu korkuyu giderip, teskin etme hususunda, en ileri derecede bir teminatın ifadesidir.
Kaffâl şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben işitirim, görürüm" sözünün, "... onun bize karşı aşırt gitmesinden, yahut azgınlığını artırmasından endişe ediyoruz" sözüne mukabil olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Bizi dinlememek suretiyle, bize karşı aşırı gitmesinden yahutta, bizi öldürmek suretiyle azgınlığının artırmasından korkuyoruz" şeklinde olur. Bunun üzerine Allah Teâtâ "Ben sizinle beraberim. Onun sizinle olan konuşmasını işitirim ve onu, sizi dinlemeye amade kılarım. Onun yaptıklarını da görürüm ve, onun size, arzulamadığnız şeyleri yapmasına da imkan vermem" buyurmuştur. Bilesin ki bu ayet, Allah'ın "Semî" ve "Basîr" olmasının, O'nun ilim sıfatından ayrı, iki farklı sıfat olduğuna delâlet eder. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben sizinle beraberim" ifadesi "i(m"e delâlet eder. "Ben işitirim, görürüm" ifadesi de, şayet ilme delâlet etmiş olsaydı, bu bir tekrar olurdu ki bu hal, aslının hilâfına bir

durumdur. Sonra, muhakkak ki Cenâb-ı Hak bu teklifini tekrarlamış ve, "Hemen gidin" buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Allah daha önce, 'Ta ki sana en büyük ayetlerimizden (birini daha) gösterelim. Firavun'a git"<jaba, 23-24» ikinci seferde, "Sen, kardeşin de beraber olarak... git"çrh,42>; üçüncüde, "Firavun'a gidin"(Taha 43) buyurmuş dördüncüde ise yani burada, "Hemen gidin ona" buyurmuştur. 177[177]

Tebliğlerinin Şiddet İhtiva Etmesi

Bu imdi eğer, Cenâb-ı Hak onlara, ikinci seferde, Firavun'a yumuşak söz söylemelerini emretmiş, dördüncü kezde İse. Musa (a.s) üe Harun (a.s)'a: "Biz. Rabbinin iki elçisiyiz. Artık Isrâibğullannı bizimle gönder..." demelerini emretmiştir. Bunda ise şu birkaç bakımdan sertlik ve şiddet bulunmaktadır:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, Rabbinin iki eiçisiyiz" ifadesi hakkında birkaç bahis vardır:
Birinci bahis: Firavun'un onlara boyun eğip, onlara itaati kabul etmesi. Bu, bütün ülkeye hükmeden bir krala çok ağır gelir.
İkinci bahis: "Artık İsrâiloğullarını bizimle gönder" cümlesidir. Bunda, onun mülkünü noksanlaştırma söz konusudur. Çünkü o, yapmayı istediği bina ve benzeri şeylerin yapımında, İsrailoğullarına muhtaç idi.
Üçüncü bahis: "Onlara işkence etme" ifadesidir.
Dördüncü bahis: "Biz, sana Rabbinden gerçek bir ayet getirdik" ifadesidir. Binâenaleyh "Allah'ın önce yumuşaklığı, sonrada sert davranılmasını emretmesinin faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü bir insanın ısrar ve inadı ortaya çıkınca, o zaman ona sert davranmak gerekir.
Eğer, onların, "Biz, Rabbinin iki peygamberiyiz. Sana bir ayet getirdik. Dolayısıyla İsrâiloğullarını bizimle beraber gönder, onlara işkence etme" demeleri gerekmez miydi? Çünkü mucizenin, risalet iddiasına bitişik zikredilmesi, ondan sonraya bırakılmasından daha evlâdır" denilirse, biz deriz ki: Aksine, bunun ondan sonra zikredilmesi daha evlâdır. Çünkü onlar, önce bütün iddialarını zikrettiler, sonra da bütün bu iddialarına mucize ile delil getirdiler. 178[178]

Mucizelerin Sayısı Hakkında Başka Soru

Ayetteki, "sana Rabbinden gerçek bir ayet getirdik" ifadesiyle alakalı şöyle bir soru bulunmaktadır: Allah Teâlâ Musa (a.s)'a iki mucize vermiştir ki, bunlar "asâ" ite "yed-i beyzâ"dır. Sonra, "Sen, beraberinde kardeşin olduğu halde ayetlerimle git" (Tâhâ. 42} buyurmuştur. Bu ise, en azından üç mucizenin varlığına delâlet eder. Burada ise, "...gerçek bir ayet getirdik" denilmektedir. Bu da onun, tek bir ayet olduğunu gösterir. Bunların arası nasıl uzlaştırılabilir? Kafffll buna şöyle cevap vermiştir: "ayet" kel i meşinin anlamı, o ayet ve mucizelerin cinsine işaret etmektedir. Sanki Musa ve Nârun (a.s), bu ifadeyle, "Biz sana Allah katından bir beyân ve açıklama getirdik" demek istemişlerdir. Bunun, hem tek bir hüccet, hem de birçok hüccet olması mümkündür. 179[179]

"Selam in Muhatapları

Ayetteki, "Selâm, doğruya tâbi olanlara olsun" ifadesine gelince, bazı alimler, bunun, Allah'ın o ikisine söylemiş olduğu sözler cümlesinden olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, Allah Teâlâ sanki, "Siz ikiniz, "Biz, Rabbinin iki elçisiyiz" deyin ve yine ona deyin ki, "Selâm, doğruya tâbi olanlara olsun." Diğer müfessirler ise, "Aksine Allah'ın sözleri, "Biz, sana Rabbinden gerçek bir

---

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/519-521
178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/521-522
179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/522

ayet getirdik" kısmında bitmektedir. Bundan sonra gelen, "Selâm, doğruya tâbi olanlara olsun" cümlesi Musa ve Harun (a.s) tarafından inananlara ve tasdik edenlere, dünya ve ahiret cezalarından kurtuluş va'di ve müjdesidir.

"es-Setâm", kelimesi, "selâmet esenlik" anlamındadır. Nitekim "Redâ" kelimesi de, Redâ (emzirme) manasındadır. Buradaki alâ harf-i çeri, lâm harfi cerri anlamındadır. Nitekim "Lanet onlara, yurdun kötüsü de onlara" (Ra'd, 25) buyurulmuştur ki; bunun manası aleyhim "onların üzerine" dir. Cenâb-ı Hak yine "Kimi iyi amel ederse, kendi enine; kimi de kötülük ederse bu da kendi aleyhinedir" (Fussiiet. 46) buyurmuştur. Bir diğer yerde de "Eğer iyilik yaparsanız, kendiniz için yapmış olursunuz. Eğer kötülük yaparsanız, bu da onun aleyhinedir"h (isrâ. 7) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın "Bize şu vahyolundu ki: Şüphesiz azâb, yalanlayanların ve yüz çevirenlerin tepesindedir" buyruğuna gelince, bil ki bu ayet, müminin cezasının devamlı olmayacağı hususundaki en kuvvetli delillerdir. Çünkü, buradaki OiÎâiı kelimesinin elif lamı, ya istiğrak (şümul) içindir, ya da mahiyet içindir. Her iki takdire göre de, bu cins azabın, yalanlayan ve yüz çeviren kimseye has olması gerekir. Binâenaleyh, azabın bu cinsinin, yalanlayıp yüz çevirenlerin dışındakiler için kesinlikle bulunmaması gerekir. Ayetin zahiri, hiçbir müminin, bazı vakitlerde bir ameli terketmesinden dolayı cezalandırılmayacağını, kesin olarak ifade eder. Dolayısıyla da bu mana, mümin için azabın devam etmeyeceği hususunda, bu aslî durumu üzere kalır. Çünkü sonlu azâb, kendisinden sonra sonsuz bir esenlik ve selâmet bulununca, sanki bu hiç tkâb olmamış gibi olur. Bundan dolayı da, bu kadarcık bir azabın hasıl olmasına rağmen, o bir ikâb sayılmaz, denilmesi güzel olur. Bir de biz, "Selâm, doğruya tâbi olanlara olsun" cümlesindeki "selâm" kelimesini, "selâmet, kurtuluş" diye tefsir ettik. Binâenaleyh, bunun zahiri, hidayete tâbi olan herkes hakkında bu kurtuluşun meydana geleceğini gösterir. Arif-i biilah (Allah'ı tanıyan) hidâyete tâbi olmuştur. Binâenaleyh, onun da, selâmete ermesi gerekir. 180[180]

Musa (a.s) ile Firavun'un Muhavereleri

"(Firavun) dedi: "O halde, ey Musa, sizin Rabbiniz kim?" O da, "Bizim Rabbimiz her şeyi yaratan, sonra da onlara yol gösterendir" dedi. (Firavun) dedi ki: "Öyleyse, evvelki asırların hali ve durumu nedir?" (Musa) dedi ki: "Onlar hakkındaki bilgi (Rabbimizin nezdindeki bir kitâbtadır. Benim Rabbim, ne hata eder, ne de unutur. O, yeryüzünü size bir döşek yaptı. Orada sizin için yollar açtı. Gökten su indirdi. İşte biz onunla, türlü nebatlardan çiftler çıkardık. Hem siz yeyin, hem de davarlarınıza yedirin. Şüphe yok ki bunda, salim akıl sahiplen için ibretler vardır. Sizi, ondan yarattık. Yine ona döndüreceğiz. Sizi, bir kere daha ondan çıkaracağız" (Tâha, 49-55).

Bil ki o ikisi, Firavun'a, "Rabbinin iki elçisiyiz" dediklerinde, Firavun da onlara, "ey Musa, sizin Rabbiniz kim?" dedi. Bununla alâkalı birkaç mesele bulunmaktadır. 181[181]

Firavun Musa'ya Rabbini Soruyor: Taklidin Batıllığı

Firavun, çok kuvvetli, kudreti fazla ve asken de bol idi. Musa (a.s) onu Allah'a davet edince, Hz. Musa (a.s)'ı yakalayıp ona eziyyet etmedi, Aksine onunia münazaraya kalkıştı. Eğer o, önce ona eziyyet etseydi, o takdirde, herkes tarafından cahil ve şaşkın olduğu söylenirdi Dolayısıyla bundan çekindi ve münazaraya başladı. Bu, hüccetsiz olarak sefiklik ve hafiflik yapmanın, bunca cehalet ve küfrüne rağmen, Firavunun bile razı olmadığı bir şey olduğuna delâlet eder, Öyleyse böylesi bir tutum, ilim ve İslâm'ı iddia eden kimseye nasıl uygun düşer?

Sonra Firavun Musa (a.s)'a, bu soruyu sorunca, Musa (a.s) onun sorusunu kabul edip, Yaratıcının varlığına dair deliller ortaya koymak suretiyle cevap vermeye girişti. İşte bu da,

---

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/522-523

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/524

taklidin fasit ve batıl olduğuna delâlet etmiştir. Keza bu, "Biz marifetullahı peygamberin sözünden anlayıp çıkarıyoruz..." diyen, Taümiyye fırkasının sözünün yanlışlığına da delâlet eder. Çünkü Musa (a.s) burada, marifetullahın peygamberi bilip tanımadan önce bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Yine bu durum, "Biz marifetullahı ve dini, ancak kitab ve sünnetten anlıyoruz" diyen Haşeviyyenin görüşünün de yanlışlığına delâlet eder. 182[182]

Batıl Sözü Nakil Caiz, Düzeltmek Lazımdır

Ayet, batıldan yana olan kimsenin sözünün nakledilmesinin caiz olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ burada, Firavun'un, ilahı inkar eden sözünü ve nübüvveti inkâr edenlerin şüphelerini aynt şekilde haşri inkâr edenlerin şüphelerini nakletmiştir. Ancak, ne zaman böyle bir söz ve soru nakledersen, Allah Teâlâ'nın böylesi yerlerde yaptığı gibi şüphenin devam etmemesi için bunun peşisıra hemen cevabı getirmen gerekir. 183[183]

Üçüncü Mesele

Ayet, hakdan yana olan kimsenin, batıldan olanın sözünü dinlemesi ve ona, eziyet vermeksizin ve ürkütmeksizin cevap vermesi gerektiği ne delâlet eder. Nitekim Musa (a.s) da burada, Firavun'a böyle davranmıştır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır" (Nam, 125) ve "Eğer müşriklerden birisi sana sığınırsa, onu himaye et ki, Allah'ın kelâmım duysun" , buyurmuştur. 184[184]

Firavun Yaratıcıya İnanıyor muydu?

Alimler, Firavun'un Allah'ı tanıyıp tanımadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "O Yaratıcıyı biliyordu, ama kibrinden, büyüklük duygusu ve ceberütluğundan dolayı, bir yalan ve iftira olmak üzere, inkâr eder görünüyordu" demişler ve buna altı bakımdan delil getirmişlerdir:
1) (isra. 102) ayeti fiilindeki te harfini mansub kılarsan o zaman bu, Musa (a.s)'ın Firavun'a bir hitabı olur ki manası: "Andolsun ki, bunları ancak göklerin ve yerin Rabbinin indirdiğini muhakkak sende bilirsin" demek olur ki, bu da Firavun'un bunu bildiğine delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Vicdanları da bunlara tam bir kanaat hasıl ettiği halde, zulm ve kibr ile yine bunları inkâr ettiler" (Nemi, u) buyurmuştur.
2) Firavun, akıl sahibi idi, aksi halde, onun mükellef tutulması caiz olmazdı. Böyle akıllı olan herkes, kendisinin yok iken var edildiğini ve böyle olan her varlığın da bir müdebbire muhtaç olduğunu zaruri olarak bilir. Bu iki zaruri bilgi, müdebbirin varlığını bilmeyi gerektirir.
3) Musa (a.s)'ın buradaki "Bizim Rabbimiz her şeyi yaratıp sonra da yol gösterendir sözü Arapça da ellezi kelimesi, marife olan bir mefhumu malum bir cümle İle tavsif etmeyi ifade eder. Dolayısıyla bu cümlenin mutlaka, Firavun tarafından bilindiğine hükmetmek gerekir.
4) Hz. Musa (a.s)'nın, gerek Firavun'u, gerekse kavmini vasfederken söylemiş
olduğu, "Kendisi de askerleri de... bize döndürülmeyeceklerini sandılar"(Kasas. 39) ifadesi, onların, mebde'i} yaratılışı bildiklerine, ama meâdı, ahireti inkâr ettiklerine delâlet eder.
5) Firavunun mülkü ve krallığı, Kıbtîler'i, aşıp Şam'a ulaşmıyordu. Musa (a.s), kaçıp Medyen'e gidince, Şuayb (a.s) ona: "korkma, o zalim topluluktan kurtuldun" (Kasas. 25) demişti. Binâenaleyh, böyle olmasına rağmen, Firavun, nasıl kendisinin bütün dünyanın ilahı olduğuna, inanabilirdi?
6) "O, "Alemlerin Rabbi ne?" deyince Musa (a.s), "O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir" (Şuâra. 24) deyince, Firavun da, "Size gönderilen peygamberiniz şüphe yok ki bir

---

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/524-525
183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/525
184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/525

deli" (Şuâra, 27) yani, "ben ondan "Rabbln" mahiyetine soruyorum, o ise O'nun sıfatlarını sayıyor" demiştir. Binâenaleyh Firavun, Hz. Musa (a.s) ile, Cenâb-t Hakk'ın mevcud olması konusunda münakaşa etmemiş, aksine Allah'ın mahiyetini sormuştur. Dolayısıyla bu, Firavun'un Allah'ın varlığını itiraf ettiğine delâlet eder. 185[185]

Rab Olduğunu Söylemesinin Manası

Diğer alimler ise, onun Hak Teâlâ'yı hiç kabul etmediğini söyleyerek şöyle demişlerdir: Alimler, herhangi bir insanın kalkıp da kendisini, göklerin, yerin, güneşin ve ayın yaratıcısı olduğunu hatta bizzat kendi kendisinin yaratıcısı olduğuna inanmasının mümkün olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü insan kendisinin bütün bunlardan aciz olduğunu zaruri ve kesin olarak bilir. Yine insan, kendisinin daha önce mevcud olmadığını da zaruri olarak bilir. Böylece de kendisinin bunların yaratıcısı ve var edicisi olmadığını kesin olarak bilir.
Alimler, Firavun'un Allah'ı tanımayışının nasıl olduğu hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Onun, bir müessirin (yaratıcının) bulunmadığına inanan bir "dehri" olması muhtemel olduğu gibi, bir illet-i mûcibiye (iradesiz, otomatik bir kudrete) inanan felsefi bir düşünce taşıması da muhtemeldir. Yine onun, yıldızlara tapan birisi olması muhtemel olduğu gibi, hulul (tenasüh) inancına sahib olan Mücessime'den (ilahın cisimlere hulul ettiğine inanan kimse) biri olması da muhtemeldir. Onun kendisinin Rab olduğunu iddia edişi, idare ettiği kimselerin, kendisine itaat edip boyun eğmeleri ve başkasına itaat etmemeleri gerektiği manasındadır. 186[186]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak bu surede Firavun'un, "Ey Musa, sizin Rabbiniz kim"dediğini, Şuara Sûresi'nde ise, "Alemlerin Rabbi ne?" (Şuara. 23) dediğini nakletmıştir. Binâenaleyh burada, keyfiyetin sorulduğu "kim" edatı ile, orada ise, mahiyetin sorulduğu "ne" edatı ile soru sormuştur. Bu ikisi, birbirinden farklıdır, ama sorulan hadise ve varlık aynıdır. Doğrusu, "Kim" edatı ile sorulanın, "ne" edatı ile sorulandan Önce olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ben, Allah'ım ve Rabbim" diye cevap vermiştir. Firavun da: "Sizin Rabbiniz kim" demişti. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), Allah'ın varlığına deliller getirip, bu deliller çok açık ve net olduğundan dolayı, Firavun bunlara cevap veremeyeceğini anlayınca, ikinci hususa, yani "mahiyeti" sormaya geçmiştir. Bu da, onun Allah'ı bildiğine dikkat çeken hususlardandır. Çünkü o, bunu çok açık ve net olarak bildiği için, bu hususta münakaşa etmeyi bırakmış ve en zor konu olan "Allah'ın mahiyeti" (ne olduğu) konusuna geçmiştir. Çünkü insan için, Allah'ın mahiyetini bilmek mümkün değildir. 187[187]

Firavun ile Nemrud'un Mukayesesi

Firavun, "Sizin ilahınız kim?" dememiş, "Rabbiniz kim?" diye sormuş. Çünkü Hak Teâlâ'nın "(Firavun) dedi ki: "Biz seni yeni doğmuş bir çocuk iken içimizde büyütüp terbiye etmedik mi? Sen, ömrünün bir çok yılını bizim aramızda geçirmedin m/?"($uâra, ıs» ayetinde de ifade edildiği gibi, kendisinin Musa {a.s)'ın Rabbi (terbiye edip büyüteni) olduğunu kabul ediyordu. Bundan dolayı, "Rabbiniz kim?" ifadesini (Ben değil miyim?) manasında, taaccüb için söylemiştir. Buna göre sanki Musa (a.s)'a, "Senin Rabbin benim, ama sen başka bir Rabbin olduğunu söylüyorsun?" Başka bir Rabbin olduğunu nasıl söylersin" demek istemiştir. Bu söz Nemrud'un sözüne benzer. Hani, İbrahim (a.s) ona, "Benim Rabbim, dirilten ve öldürendir" (Bakara, 258) deyince, Nemrud da, "Ben de öldürür ve diriltirim" (Bakara. 258) demiştir. Halbuki İbrahim (a.s)'in bahsettiği öldürme ve diriltme, Nemrud'un ancak lafız itibarıyla

---

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/525-526
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/526
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/526-527

karşılık verebildiği öldürme ve diriltmedir. İşte burada da böyledir. Çünkü Hz. Musa (a.s) Cenâb-ı Hakk'ın, Rab olduğunu söyleyince^ Firavun'da bu soruyu sormuştur. Firavun'un bundan maksadı, "Ben de Rabbim. Çünkü seni terbiye eden benim" manasıdır. Halbuki Hz. Musa (a.s)'ın Allah hakkında bahsettiği rubûbiyyet,mana bakımındanFiravun'un kastettiği rubûbiyyetten başkadır. Bu ikisi ancak lafız bakımından müşterektir. 188[188]

Yedinci Mesele

Bil ki Musa (a.s), bir yaratıcının varlığına, mahlûkatın hallerinden deliller getirmiştir. Bu, onun "Bizim Rabbimiz her şeyi yaratıp sonra da yol gösterendir" buyruğudur. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Rabbini teşbih et ki O, yaratıp, düzene koyan takdir eden, yol gösterendir.., "(Aia, 1-3) diye bahsettiği delildir. Hz. İbrahim (a.s) de, "işte onlar muhakkak ki benim düşmanlanmdır. Fakat alemlerin Rabbi böyle değil. Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur" <şuâra. 77-76) demiştir. Musa (a.s) pek çok hususta, Hz. İbrahim (a.s)'in delillerine istinad etmiş, ona dayanmıştır. Bunun izahı, inşaallah, Şuâra Sûresi'nde gelecektir.

Bil ki "halk", kalıbları ve bedenleri terkib etmeye benzer birşeydir. Hidayet (doğru yola iletme) ise, maddelerde hareket ve idrâk kuvvetini meydana getirmedir. Buna göre "halk", hidayetten önce yer alır. İşte bundan Ötürü Cenâb-ı Hak, "Onun (Adem'in) yaratılışını bitirip, ona ruhumdan üflediğim zaman siz (Ey Melekler) derhal ona secdeye kapanın" (Hicr. 29) buyurmuştur. Binâenaleyh tesviye (tam ahenkli bir tarzda kılma) kalıbla (bedenle) ilgili bir ifade olup, rûh üfleme de hareket ve idrâk kuvvetinin verilmesine bir işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki Biz insanı bir çamur hulâsasından (özünden) yarattık... Sonra o insanı başka bir yaratılışla inşâ ettik" (mü-minun, 12-14) buyurmuştur. Böylece yaratmanın hidayetten önce geldiği ortaya çıkmış otur. 189[189]

Hilkatten Allah'a Deliller

Allah'ın yaratma ve hidayetteki dikkate değer hikmetlerini izaha başlamak sahili olmayan bir okyanusa dalmaktır. Biz bunlardan, anlayabileceğimiz bazı örnekler verelim:

1) Tabıatcılar "Ağır olan şey aşağı doğru düşer. Hafif olan ise, yükselir. Eşyanın en ağırı, önce toprak ve sonra sudur. En hafifi ise, ateş ve havadır. Bundan ötürü ateşin, (dört ana) elementin en üstünde toprağın ise en altında olması gerekir" derler. (Bakın) Cenâb-ı Hak ise insanın yaratılışında, bu sırayı ters çevirmiş ve ondaki şeylerin en üstte olanını kemik ve kıllar kılmıştır ki bunlar, bedendeki şeylerin en kuruşudur ve diğerlerine göre, (dört elementteki) toprak mukabilidir. Sonra bunun altına su mukabili olan beyni koyrr'jş, bunun altına da hava mukabili olan nefesi; onun altına da ateş mukabili olan, tabii kalb sıcaklığın yerleştirmiştir. Böylece, bunun, sebeblerin ve tabiatın gerektirmesiyle değil, Kadir, Hakim ve Rahim Allah'ın düzenlemesi ve yaratması ile böyle olduğu anlaşılsın diye, toprağın yerini bedenin üst tarafında, ateşin yerini ise bedenin alt tarafında kılmıştır.

2) Arının, peteğini altıgenler şeklinde, yapışına ve örümceğin ve sineğin, faydalarına olan şeyleri bulmadaki enteresan hallerine baktığında, bunun ancak herşeyi bilen ve yönetenin ilhamı (yol göstermesi) ile olduğunu anlarsın.

3) Mahlûkata yeme, içme, giyinme ve cinsi münasebet gibi, bedenî ihtiyaçlarını yerine getirmeye vesile olacak şeyleri veren Allah Teâlâ'dır. Yine onlara, onlardan nasıl istifâde edeceklerini öğreten, dağlardan demiri ve denizlerden inciyi, çıkarmalarını, ilaçlar yapmalarını ve faydalı yakutlar ile incileri elde etmeyi, farklı şeyleri birbirine katarak çeşitli tadlarda yemekler elde etmeyi öğreten de olur. Böyece bütün herşeyi yaratan ve o şeylerden insanların nasıl istifade edeceklerini gösteren aklı onlara verenin Allah Teâlâ olduğu anlaşılır.

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/527

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/527-528

Bu sadece insanlar için böyle olmayıp bütün canlılar hakkında da geçerlidir. İşte böylece erkeğe kadını, eşeğe dişisini, deveye eşini verip, nesillerinin devamı için, erkeği dişiye sevkeden, yavruları analarının memesinden tutturan O'dur. Hatta bu sadece canlılara mahsus olmayıp, aksine onların herbir uzvunda da vardır. Çünkü Allah Teâlâ mesele eli özel bir yapıda yaratıp, tutabilme gücünü vermiş; ayağı özel bir yapıda yaratıp, yürüyebilme kuvvetini vermiştir. Göz, kulak ve benzeri bütün uzuvlar da böyledir. Sonra da bunları, hepsinden bir bütün meydana gelecek şekilde, birbirine tutturmuştur. İşte meydana gelen bu bütün, insandır.

Bütün bunlar bir yaratıcının varlığına delâlet etmektedir. Çünkü bu maddelerden herbirini, bu özeliklere, yani biraraya toplanması, terkib (bir bütün) meydana getirmesi, bu kuvvetleri bulması ve doğruya ulaşması gibi şeylere sahib olması ya vâcib, ya mümkin bir iştir. Vâcib olması imkansızdır. Çünkü o maddelerin, ölüm sonrasında bu terkib ve kuvvetlerinden ayrıldığını görüyoruz. İşte bu, bu şeylerin vâcib değil caiz (mümkin) olduğunu gösterir. Mümkin olanın, mutlaka bir müreccihinin (onu var edeninin) bulunması gerekir. O müreccih ise, ne insanın kendisidir, ne ana-babasıdır. Çünkü bunu yapmak, bu hususta bir kudrete sahib olmayı ve bu husustaki bütün faydalı ve zararlı şeyleri bilmeyi gerektirir. Bu iki şey ise insandan çok uzaktır. Çünkü insanın aklı tam kâmil olsa bile, insan bir tek kılı değiştirmekten âcizdir. Teşrih (Anatomi ve fizyoloji) kitabları iyice inceledikten sonra bile, bu uzuvların faydalarının ve fonksiyonlarının neler olduğu konusunda, ancak pek az şey ortaya konabilir. Bu sebeble, mutlaka onları idare eden ve düzene koyan bir başka varlığın olması gerekir. Bu varlığın, madde olması mümkün değildir, Çünkü bütün maddeler, madde olması bakımından aynıdırlar. Dolayısıyla o maddeye falan tesiri yapma işinin verilmesinin mutlaka "mümkin" bir iş olması gerekir. Bu mümkin olunca da, başka bir müessire muhtaçtır. "Devir11 ve "teselsül" ise imkansızdırlar. Binâenaleyh bu işin, ihtiyaç zinciri içerisinde, ne cisim olan, ne de cisim özelliği taşıyan, müessir ve müdebbir olan bir varlığa varıp dayanması gerekir. Sonra bu müessirin tesiri, ya mahiyeti icabı (otomatik), yahut ihtiyaridir. Mahiyeti icabı, olması imkansızdır. Çünkü böyle olan, falanı filandan, bunu şundan, benzeyen iki şeyi birbirinden ayırdedemez. Halbuki bu maddeler, madde olma bakımından eşittirler. Binâenaleyh bunların bir kısmına felekiyyet (gökte olma, bir kısmına unsuriyyet (element olma), bir kısmına nebâtiyyet (bitki olma), bir kısmına da hayvâniyyet (canlı olma) özelliği nasıl verilebilmiştir? İşte böylece müessir ve müdebbirin; kadir olduğu; kadir olan bu müessir ve müdebbirin, bu enteresan şeyleri yapmasının ise ancak âlim olması halinde yapabileceği sabit olur.

Sonra ne cisim, ne de cismâni olan bu müessirin mutlaka zâtı ve sıfatları bakımından, vâcibul vucûd olması gerekir. Aksi halde bu iş, ondan önceki başka bir müdebbire varıp dayanır. Bu da teselsül olur ve teselsül imkansızdır. O, kadir ve âlim oluşu hususunda vâcibul-vucûd olup, zâtı gereği vâcib olan da, şu mümkini değil de şu mümkini yapar diye, sınırlandırılamayacağına göre, onun herşeyi bilmesi, herşeye kadir olması gerekir. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s)'nın ortaya koyduğu ve âlemin ne cisim, ne cismâni olan zâtı ve sıfatları hususunda vâcibu'l-vucûd bir müdebbire varıp dayandığına dikkat çektiği deliller ile, bunun bütün herşeyi bilen bir alim ve herşeye gücü yeten bir kadir olduğu ortaya çıkar. [190][190]

Sekizinci Mesele

Firavun, "Sizikinizin Rabbikim?"diyerek, iki kişiye hitab etmiş, ama nidayı, "Ey Musa" diyerek, sadece birine
yöneltmiştir. Çünkü bu nübüvvette asıl olan, Hz. Musa (a.s) 'dır. Harun (a.s) ise, onu veziridir ve ona tâbidir. Yahut da Firavun, Hz. Harun (a.s)'ın fasih (güzel konuşan) birisi olduğunu, Hz. Musa'nın ise dilinin peltek (kekeme) olduğunu bildiği için, hınzırlığından dolayı, kardeşini değil de Hz. Musa'yı konuşturmak istemiştir. Bunun böyle olduğuna, "Hem ben ondan daha üstün, daha hayırlı değil miyim? O ki hakirdir, meramını bile neredeyse ifade edemiyor" t, 52) sözü

---

[190][190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/528-529

de delâlet eder. [191]

Yaratma ve Yol Gösterme

Hz. Musa (a.s)'ın, "Bizim Rabbimiz herşeyı yaratıp sonra da yol göterendir" şeklindeki sözü hakkında şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu ifadede bir takdim-tehir vardır ve "Altah mahlükatına kendisine ihtiyaç duydukları ve istifade edecekleri herşeyi vermiştir" demektir.
b) Ayette geçen, "hilkat" ile, onların faydasına uygun şekil ve suretler kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ben herşeye, onun faydasına ve maslahatına uygun olan şekil ve sureti verdim" demektir. Bu ifade, muzaf ve muzâfun ileyh'İn (yani "kûl" veya "şey" kelimesinin) sıfatı olarak, (ki onu O yarattı) şeklindede okunmuştur. Buna göre mana, "Allah, yarattığı herşeye, in'âm ve ihsanda bulunmuştur. [192]

Ayetinin Önceki Kısımla Münasebeti

Ayetteki, "(Firavun dedi ki:}" "Öyleyse, evvelki asırların hali ve durumu nedir?" ifadesine gelince, bil ki bunun, geçen ifadelerle ilgisi hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Hz. Musa (a.s) Firavuna, yaratılışı isbat böylesine açık ve kolay ise, ya evvelki asırların hali nedir?" yani "Onlar, buna niçin inanmayıp, inkar etmişlerdir" demiştir. Binâenaleyh Musa (a.s), yaratıcının yarlığına kesin deliliier getirince, Firavun bu delilleri, "Eğer iş, sizin dediğiniz gibi böyle açık ve kolay olsaydı, geçmiş ümmetlerin hiçbirinin bundan gafil olmamaları gerekirdi" diyerek o delillere gölge düşürmek istemiş ve böylece de deüilere, taklidle karşılık vermiştir.
2) Hz. Musa (a.s), "Bize şu vahyolundu ki şüphesiz azab, yalanlayanların ve yüz çevirenlerin tepesindedir" fihâ,s) diyerek, önce Firavun'u azabla tehdid etimşitr. Bunun üzerine Firavun da, "Öyieyse, evvelki asırların hali durumu nedir?" yani "Onlar da tekztb ettiler ama azâb olunmadılar, (ya buna ne dersin?)" demiştir.
3) En açık izaha göre, Firavun, "O halde, Ey Musa, siz (ikinizin) Rabbi kim?" deyince, Hz. Musa (a.s), söylemek istediği hususta çok net bir delil ve çok açık bir bürhân getirerek, "Bizim Rabbimiz herşeyi yaratıp, sonra da yol gösterendir" deyince, Firavun, Hz. Musa (a.s)'ın bu delili, iyice ortaya koyup, böylece de insanların onun doğru, kendisinin yolunun yanlış olduğunu anlamalarından korktu da, konuyu değiştirmek Hz. Muse(a.s)'ı hikâyelerle oyalamak istedi ve "Öyleyse, evvelki asırların hâli ve durumu nedıı?" dedi, ama Hz. Musa (a.s) buna iltifat etmeyip, aksine, "Onlar hakkındaki bilgi Rabbimin nezdindeki bir kitaptadır" yani, onların durumları beni alâkadar etmez, onlarla meşgul olmam' dedi ve sonra o önceki sözünü tamamlamaya, Allah'ın birliğine dair açık ve kesin deliller getirmeye tekrar dönerek, "O, yeryüzünü size bir döşek yaptı. Orada sizin için yollar açtı..." dedi. İşte ifadenin, kendinden önceki ayetlerle münasebeti hususunda, tercihe şayan izah budur. [193]

İlm-i İlahinin Kitapta Olmasının İzahı

Ayetteki bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Alimler, ayetteki "Onların ilmi, Rabbimin nezdindeki bir kitabtadır" ifadesi hususunda, değişik izahlarda bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Rabbin katında olan o ilim, o kitabta nastl olur?

---

[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/529-530
[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/530
[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/530-531

Bu şu manayadır: Allah'ın ilmi, O'nun sıfatıdır. Birşeyin sıfatı ise kendisi (zâtı) ile kâimdir. Dolayısıyla birşeyin sıfatının, bir kitabta olması düşünülemez?" Alimler bu hususta şu iki izahı yapmışlardır:

a) Bu, "Allah Teâlâ, o kitabta yazdığı şeylerin meleklerce görülebilmesi ve böylece de bu durum ile, meleklerin Allah Teâlâ'ntn herşeyi bilen, yanılma ve gâfıl olmadan münezzeh bir zât olduğuna iyice istidlal edebilmeleri için, bu hükümleri katındaki bir kitaba yazmıştır. Birisi şöyle diyebilir:

"Ayetteki, "kitabta" sözü, Allah Teâlâ'nın bu bilgi hususunda o kitaba muhtaç olduğu zannını uyandırabilir. Bu, hiç şüphesiz gerekli olmasa bile, en azından Hk nazarda bilhsassa kâfirlerde böyle bir zanna sebeb olabilir. Öyleyse Hz. Musa (a.s)'ın Firavun gibi bir muannide karşı, onu dine davet ederken bunu böyle söylemesi nasıl uygun düşer?"

b) Bunun manası şudur: O bilgilerin, Allah'ın ilminde kalmaları, tıptt kitabta yazdan şeylerin yazıldıkları gibi (değişmeden) kalmaları gibidir. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s)'ın bu sözden maksadı, herşeyin sırrının Allah tarafından bilindiği, hiçbirşeyin O'nun ilini dışında kalmadığını ve kaybolmadığını iyice belirtmektir. Bu izahı, hemen bu ifadenin peşinden gelen, "'Benim Rabbim ne hata eder. ne de unutur" ifadesi ile de destek bulur. 194[194]

Rabbim Şaşırmaz ve Unutmaz

Alimler ayetteki "Benim Rabbim ne hata eder, ne de unutur" ifadesini değişik şekillerde izah etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazdan, bu iki fiilin de aynı manaya geldiğini, yani Allah'ın ilminden hiçbirşeyin kaybolmayıp, hiçbirşeyin O'na saklı-gizli kalmadığı manasına geldiğini söylemişlerdir. Bu, Mücâhidin görüşüdür. Alimlerin çoğu ise, bu iki ifade arasında fark bulunduğu kanaatindedirler. Bu görüşte olanlar, şu izahları yapmışlardır:

1) Kafffll'ın yaptığı ve izahların en güzali olan izaha göre, bunun manas:, "Rabbim eşyadan gafil olmaz ve onları bilmekte hata etmez. Bildiği şeyleri ise unutmaz" şeklindedir. Binâenaleyh birinci fiil, Cenâb-ı Hakk'ın herşeyi bildiğine, ikinci ifade ise, ilminin ezeli ve ebedi olduğuna işarettir. Bu ayn' zamanda. Allah Teâlâ'nın ilminin değişmeyeceğine de bir işarettir.

2) Mukatİl şöyle demiştir: "O kitab Rabbime hata ettirmez ve Rabbim de o kitabta bulunanları unutmaz."

3) Hasan el-Basri, "Allah Teâlâ diriliş zamanı hususunda şaşırmaz ve onu asla unutmaz" demiştir.

4) Ebu Amr şöyle der: "Dalâl, asıl manası itibarı ile gâib olmak, mevcut olmamaktır. Buna göre bu, "Cenâb-ı Hak hiçbirşeyden, hiçbirşey de O'ndan gâib olmaz" demektir.

5) İbr Cerir şöyle demiştir: "O, yönetmede hata etmez ki, doğru olmayan birşeyin doğru olduğuna inansın. Bildiğinde, bildiği şeyi unutmaz." Bütün bunlar, birbirine yakın izahlardır. En doğrusu birincisidir. 195[195]

Üçüncü Mesele

Firavun, Hz. Musa (a.s)'a ilahını sorup, "Ey Musa siz (ikinizin) Rabbi kim?" deyip, bu da hakkında delil getirilmesi gereken konulardan olunca, Hz. Musa (a.s), lafız itibarı ile çok veciz, mana itibarı ile çok güzel doğru bir sözle cevap verdi. Ama Firavun, Hz. Musa (a.s)'a geçmiş ümmetlerin halini sorup, bu konu da habere (rivayete) dayanan bir konu olup, kendisine bu hususta bir haber (bir vahiy) ulaşmamış olduğu için, bunu gaybı bilen Allah'a havale etmiştir. Bil ki Hz. Musa (a.s), ilk delili zikredip, bu da insanları, canlıları, bütün bitki ve cansızları kapsayan genel bir delil olunca, bunun peşisıra hususi delilleri getirmiştir. Bunlar üç tanedir: 196[196]

194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/531

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/531-532

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/532

Allah'ın Varlığının Üç Delili

Birinci delil: "O, yeryüzün size bir döşek yaptı" ayeti... Bununla ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Kufeliler, hem burada hem de Zuhruf Suresi'nde (Ayet, ıo) kelimeyi mehd-en şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları her iki yerde de mihad-en okumuşlardır. Bu kelimeni mihad-en şeklinde okunmasını tercih eden Ebu Ubeyde, bunun isim, mehd kelimesinin ise, fiilinin ismi olduğunu belirtir. Başkaları ise mehd kelimesinin isim, mihad kelimesinin ise, tıpkı ferş ve firâş kelimesinde olduğu gibi, çoğul olduğunu söylemişlerdir. Ebu Ubeyde bunlara" firaş isim, ferş ise, fiilin ismidir" diyerek cevap vermiştir. Mufaddal ise, bu iki kelimenin mehede (yaydı-döşedt) fiilinin masdarları olduğunu söylemiştir. Bu kelime, birisi bir kimseye yatak yahut sergi yayıp hazırladığında kullanılır. Nitekim Arapça'da denilir.
İkinci bahis: Keşşaf Sahibi şöyle der: ifadesi, ya mahzuf mübtedanın haberi, veyahutta, Rabbi kelimesinin sıfatı olduğu için mahallen merfûdur. Yahud da, medh üzere mansubtur ki, onun bu şekilde kullanılması, hem geneldir, hem de mecazidir. Bil ki, bu ifadenin, mahzûf mübtedanın haberi olduğuna kesin olarak hükmetmek gerekir. Çünkü, biz bu ifadeyi, diğer iki izaha hamledecek olursak, bunun, Hz. Musa (a.s)'m sözü cümlesinden olması gerekir. Eğer böyle olacak olsa, inşallah izahının ileride yapılacağı üzere, Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte biz onunla, îüiiü nebatlardan çiftler çıkardık" ifadesinden dolayı nazm bozulmuş olur. 197[197]

Yerin Döşek Olmasını Manası

Üçüncü bahis: Yerin bir döşek olması Allah Teâlâ'nın o yeri, hem kullarının hem de diğer canlılarının, onun üzerinde oturup kalkmaları, uyumaları, ziraat yapmaları için ve de diğer pekçok menfaatlerden dolayı yaratıp haketmesi demektir ki, biz bu hususu, Bakara süresindeki (Bakara. 22) ayetinin tefsirinde geniş bir biçimde ele almıştık.
İkinci delil: Ayetteki "Orada sizin için yollar açtı" cümlesini izah için Keşşaf Sahibi şöyle der: "Bu ayette geçen seleke kelimesi, "Sizi cehenneme sokan nedir?" (Müddestr. 42) ve "Böylece biz onu, günahkârların kalblerine sokarız" (mor, 12) ayetlerinde geçmekte olan seleke kelimesinin anlamındadır. Yani, 'Allah sizin için o yerde, yollar yarattı ve o yolları, dağların, vadilerin ve sahraların aralarına yerleştirdi" demektir.
Üçüncü delil: Cenâb-ı Hakk'ın. "Gökten su indirdi" ayetidir. Bu husustaki sözümüz, Bakara süresindeki (Ayet. 22) ayetin tefsirinde geçmişti.
Cenâb-ı Hakk'ın "işte biz, onunla türlü nebatlardan çiftler çıkardık" ayetine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır. 198[198]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'tn ehrecnâ "çıkardık" ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu ifade de Hz. Musa(a.s)'ın sözlerindendir. Buna göre
Hz. Musa (a.s) sanki, "Benim Rabbim, sizin için şunları şunları yaratandır. Ve ey O'nun kullan biz, bu su İle, çiftçilik yaparak, çeşitli bitkilerden çift çift çıkarırız" demektir.
2) Hz. Musa (a.s)'ın sözü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gökten su İndirdi" cümlesinde bitmiştir. Sonra ise, Allah Teâlâ, ilk sözüne, yani, "Onunla çıkardık" sözüne bitişik olarak, kendisinin vasıflarını bildirmeye devam etmiştir. Bunun böyle olabileceğine, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hem siz yeyin, hem de davarlarınıza yedirin" ifadesi de delâlet eder.
3) Keşşaf Sahibi şöyle der: "Hz. Musa (a.s), Hak Subhanehû'nun, bütün eşyanın emrine boyun eğdiği ve kendisine itaat edilen bir varlık olduğunu bildirmek için, gayb sığasından mütekellim sigasına geçmiş, böylece söz, itaatin mutlak merciine verilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın,

---

197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/532-533
198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/533

"O, gökten su indirendir. Sonra biz onunla her şeyin (her nevin) nebatını çıkardık"(En'am, 9'), "Allah'ın, gökten bir su indirdiğini ve işte onunla nevileri başka başka meyveler çıkardığımızı görmedin mi?" (Fatır, 27) ve "(O nesneler mi) yoksa, gökleri ve yeti yaratan, gökten sizin için su indiren mi? (Öyle bir su ki), biz onunla sizin (bir) ağacını bile bitiremeyeceğiniz nice güzel bahçelerin nebatını bitirmişizdir" (Nemi, 60) ayetleri de böyledir.

Bil ki, ehrecnâ ifadesi, ya Hz. Musa (a.s)'mn sözlerindendir, ya da Cenâb-ı Hakk'ın sözü... Birincis^olamaz, çünkü:Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonraki, "Hem siz yeyİn, hem de davarlarınıza yedilin. Şüphe yok ki bunda, salim akıl sahipleri için ibretler vardır. Sizi, ondan yarattık. Yine ona döndüreceğiz. Sizi, bir kere daha ondan çıkaracağız" ifadeleri, Hz. Musa (a.s)'a uygun düşmez. O'nun, "İşte biz cnunla, türlü nebatlardan çiftler çıkardık" ifadesi de, Hz. Musa (a.s)'ya uygun düşmez. Çünkü Hz. Musa (a.s)'ın (bu hususta) en ileri derecedeki kudreti, arazileri sulamaktır. Ama, çeşitli, renk, tad ve karakterlerde bitkiler çıkarmak ise, Hz. Musa (a.s)'dan sadır olamaz. Böylece, bu sözlerin Cenâb-ı Hakk'a ait ifadeler olduğu kesinleşir Cenâb-ı Hakk'ın sözünün başlangıcı "İşte biz onunla, türlü nebatlardan çiftler çıkardık" ayeti de olamaz. Çünkü, fâ harfi, kendisinden öncekilerle alâkalıdır. Binâenaleyh, bunu Allah'ın sözü; bundan öncekileri de Hz. Musa (a.s)'ın sözü kabul etmek caiz değildir. Bu sebeple geriye ancak, Hz. Musa (a.s)'ın sözünün, "Benim Rabbim, ne hata eder, ne de unutur" ifadesinde tamamlandığının, Allah'ın sözünün ise, "O, yeryüzünü size bir döşek yaptı" ifadesinden itibaren başladığının denilmesi katır. Böylece de, kelamın takdiri (mahzûf mübtedânın haberi olarak), "O, yeri sizin için bir döşek yapan zâttır" şeklinde olur ki, bu durumda, ayetin başındaki ellezi mahzûf mübtedânın haberi olur ve "iltifat" sanatından dolayı, gayp sığasından hitaba geçilmiş olur. 199[199]

Esbabın Tesiri Meselesi

Ayetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın, yeryüzünde bitkileri, indirmiş olduğu su vasıtasıyla çıkardığına delâlet eder.

Böylece bitkilerin çıkarılmasında, suyun da bir tesiri olmuş olur. Böyle olduğunun farzedilmesi, İslâm'ın akidelerinden herhangi birini zedelemez. Çünkü ona, bu karakteri ve bu özelliği veren, ancak Allah Teâlâ'dır. Ne var ki, mütekaddtmûn kefamcilar, bunu kabul etmemiş suyun bu konuda kesinlikle bir tesiri bulunmadığını söylemişlerdir. 200[200]

Ezvac Kelimesi Hakkında

Ayetteki ezvac asnâf (sınıf sınıf...) demektir. Bu şekilde isimlendirilmiştir, çünkü bunları herbiri diğeriyle çiftlenmiştir. Ezvac-en şetta kelimesi ise, kelimesinin sıfatı olup, şetît kelimesinin çoğuludur. Bu tıpkı, merdâ'nın îd'in (hasta) kelimesinin çoğulu olması gibidir. Bu kelimenin, nebat kelimesinin sıfatı olması da mümkündür. Çünkü nebat, nâbtt (biten) anlamında bir masdardır. Bu keümininmüfredi ve çoğulu eşitti. Yani, "O bitkiler çeşit çeşittir; faydaları, tadları ve karakterleri farkî: farklıdır. Bazıları insanlara, bazıları ise, hayvanlara elverişlidir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Hem sizyeyin, hem davarlarınıza yedirin" buyruğuna gelince, bu ifade, ehrecnâ ifadesindeki mütekellim zamirinden hal olup, buna göre mana, "Biz, kendilerinden istifade etmemiz hususunda rnüsade ediciler, bir kısmını sizin yemeniz, bir kısmını da hayvanlarınıza yedirmenizi mubah kılıcılar olarak, çeşitli bitkileri çıkardık..." şeklinde olur. Cenâb-ı Hakk'ın, "yeyin" emri başka faydaları da kapsar. Bu, tıpkı, "Aranızda mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin..." (Bakara, 188) ve, "Gerçekten, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş (doldurarak) yemiş olurlar"(N.sa, 10) ayetleri gibi olup, bu emir ibâha ifade eden bir emirdir.

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/533-534

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/534

Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Bahsettiğim bu nimetlerde, akıl sahipleri için ayetler, yani delâletler vardır" demektir. Nuhye "akıl" demektir. Ebu Ali el-Farisi, "bu kelime, tıpkı hudâ gibi masdar olabileceği gibi, cemi de olabilir" demiştir.

Canâb-ı Hakk'ın "Sizi, ondan yarattık" ifadesine gelince, bil ki, Cenâb-ı Hak, yerlerin ve göklerin yararlarından bahsedince, bunların, zâtları gereği matiûb ve arzuların olmadıklarını, tam aksine ahiret menfaatlerini elde etmesinin birer vesilesi oldukları için matlub olduklarını beyân buyurarak, "Sizi, ondan yarattık" buyurmuştur. Bu hususta iki soru bulunmaktadır. 201[201]

Topraktan Yaratılmanın Manası

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, bizi diğer ayetlerinde de beyân ettiği üzere, "nutfe" den yarattığına göre, O'nun burada, "Sizi, ondan (yani topraktan) yarattık" demesinin manası nedir? Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

a) Cenâb-ı Hak, aslımız olan Adem (a.s), "Adem'in hali gibidir, onu topraktan yarafft"(A.imrân,59) ayetinde de belirttiği gibi, topraktan yaratınca pek yerinde olarak mefhumu burada bizim hakkımızda da kullandı.

b) İnsan, erkeğin nutfesi ile kadının kanından meydana gelmiştir. Bunlar da, gıdalardan oluşmuştur. Gıdalar da, ya hayvansal, ya da bitkisel oiui. Hayvansal gıdalar, bitkilere varıp uzanır. Bitkiler de, suyun ve toprağın karışımından meydana gelir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizi ondan yarattık" demesi doğru ve yerinde olur ki, bu bizim, nutfeden yaratılmış olmamıza aykırı düşmez.

c) Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Döl yataklarında size nasıl dilerse öyle biçim veren O'dur" (aıi imran, 6) ayetinin tefsirinde, İbn Mesûd'dan gelen şu haberi zikretmiştik: "Allah, rahimlerin meleğine, o çocuğun ecelini rızkını ve, defn olunacağı yeri yazmasını; o bölgenin toprağından alıp, o nutfenin üzerine serpmesini, sonra da o nutfeyi o rahme koymasını emreder."

İkinci soru: Ayetin zahiri, bir şeyin, bazan diğer bir şeyden yaratılıp meydana geldiğine delâlet etmektedir. Halbuki, kelamctların görüşlerinin zahiri, buna karşı kor durumdadır. (Ne dersiniz?),

Buna şu şekilde cevap verilir: Eğer, bir şeyin diğer bir şeyden yaratılması ile, evvelki şeyin sıfatının o zâttan (cevherden) giderilmesi ve ikinci şeyin sıfatının o zâtta (cevherde) meydana getirilmesi kastediliyorsa, bu caizdir. Çünkü, bunda bir aykırılık yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın,"Yine ona döndüreceğiz" ifadesine gelince, bundan murad edilenin, Allah'ın gökyüzüne kaldırmış oldukları müstesna, yerin, ölen herkes için bir mekânı ve zarfı olabilmesi için, kabirlere döndürüp sokma olduğunda şüphe yoktur. Göğe yükseltilmiş olanın da, öldükten sonra oraya döndürülmesi muhtemeldir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizi bir kere daha ondan çıkaracağız" ifadesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Doğruya en yakın olan bu görüşe göre, bu ifadenin manası, "Haşr ve ba's gününde sizi oradan çıkaracağız" şeklindedir.

b) Biz sizi oradan, bir toprak ve çamur halinde çıkarırız. Sonra da, bunu müteakiben, size can veririz. Bu mana, bazı haberlerde de zikredilmiştir.

c) Bununla, kabir azabı murad edilmiştir. Berft İbn Azib'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: " Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte, ensardan birinin cenazesine gitmek üzere yola çıktık. Derken, Hz. Peygamber kabir azabından, mümin ve kafire yapılan hitabtan, ruhun cesedine dönmesinden, yeryüzüne gönderilmesinden ve Allah Teâlâ'nın, onları yeryüzüne iade ederken, "Ben onlara, onları topraktan yarattığımı; ona döndüreceğimi ve ondan yeniden çıkaracağımı va'detmiştim" demesinden bahsetti.

Bil ki Allah Teâlâ bu ayetlerde, yerin pekcok faydasından bahsetmiştir ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın o yeri canlılar için, üzerinde gidip geldikleri bir döşek ve yatak (gibi) yapması; onlara

---

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/534-535

o yeryüzünde, istedikleri zaman gidip gelecekleri yollar yapması ve orada, hem kendilerinin azıkları hem de hayvanlarının yiyecekleri olacak olan çeşitli bitkiler yaratmasıdır ki bu, onların, kendisinden neşet ettikleri temeldir, asıldır... Sonra bu yer, öldükleri zaman da toplanıp bir araya getirildikleri bir mekândır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "Yere, iyi davranın; çünkü o da size iyi davranır" buyurmuştur. 202[202]

Musa (a.s)'a Sihirbaz Demeleri

"Celalim hakkı için, Biz ona, ayetlerimizin hepsini gösterdik de o, yine yalanladı ve dayattı. Dedi ki: "Ey Musa, sen sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin bize? Şimdi biz de sana, onun gibi bir sihir yapacağız, şimdi
sen kendinle bizim aramızda bir buluşma yeri ve zamanı tayin et kî, ne senin ne de bizim cayamayacağımız düz (geniş) bir yer olsun" (Tâhâ, 56-58). 203[203]

Firavun'a Gösterilen Mucizeler

Bilesin ki Allah Teâlâ, Firavun'a bütün ayetlerini gösterdiğini, sonra da onun, buna rağmen onları kabul etmediğini beyan buyurmuştur. Alimler, bu ifadede geçen, "ayetlerimiz" sözüyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, Cenâb-ı Hakk'ın bununla, tevhid ve nübüvvet ile ilgili bütün delilleri kastettiğini söyleyerek şöyle demişlerdir: "Tevhidle ilgili delillere gelince, bunları Allah Teâlâ'nın bu suredeki "Bizim Rabbimiz her şeyi yaratıp sonra da yol gösterendir"', "O, yeryüzünü size bir döşek yaptı" ayetleriyle, Şuâra Suresi'nde zikrettiği, "Firavun dedi ki: "Alemlerin Rabbi nedir?" (Musa), "Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabbidir... (Şuâra, 23-24) ayetleridir.
Nübüvvetle ilgili olanlara gelince, bunlar da, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa (a.s)'a tahsis ettiği şu dokuz mucizedir: 1) Asa, 2) Yed-i Beyzâ, 3) Denizin yarılması, 4) Suyun fışkırdığı taş, 6) Çekirge, bit ve kene istilası 7) Kurbağa istilası, 8) Suların kana dönüşmesi ve, 9) Dağın kökünden sökülerek kaldırılması. Bu izaha göre, ayetteki ereynâhu kelimesinin manası, "Biz o Firavun'a, bu mucizelerin doğruluğunu anlattık, bunlardaki delâlet vecihlerini izah ettik" şeklinde olur... Bazıları da bunu, nübüvvetle ilgili mucizeler manasına almışlardır ki, bunlar da, az önce saydığımız mucizelerdir. Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'ın elinde zuhur etmesine ve onları izhâr eden de olmasına rağmen, ayetleri kendisine nisbet etmiştir. Çünkü, o mucizeleri onun elinde meydana getiren O'dur. Bu, tıpkı, üfleyen Cebrail olmasına rağmen, rûh üfleme işini kendisine nisbet ederek, "Biz ona ruhunuzdan üfledik" (Enbiya, 91) demesi gibidir.
İmdi şayet, "ayetteki küllehâ lafzı, umumiliği ifade eder. Halbuki Allah'u Teâlâ Firavun'a bütün mucizeleri göstermemiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa (a.s)'dan önce ve ondan sonra gslen bütün peygamberlerin elinde izhâr ettiği mucizeleri de O'nun ayet ve mucizeleri cümlesindendir" denilirse, biz deriz ki: KÛM lafzı, her ne kadar umumilik ifade etse dahi, ancak ne var ki bu bazan, karine bulunduğunda, hususi manada da kullanılabilir. Bu, meselâ, "Pazara girdim, her şeyi aldım" denilmesine benzer. Şöyle de denilebilir: Hz. Musa (a.s), Firavun'a, Cenâb-ı Hakk'ın mucizelerini gösterdi. Ona, diğer peygamberlerin mucizelerini de sayıp döktü, ama o (buna rağmen) hepsini sayıp döktü.
Ya da şöyle denilebilir: mucizelerin bir kısmını yalanlamak, hepsini yalanlamak demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu gerekliliğe göre, (yani netice itibariyle) bundan bahsetmiş, daha sonra da, o Firavunun yalanlayıp direttiğini beyan buyurmuştur.
Kadi şöyle der: eba fiilinin delâlet ettiği ibâ masdarı, kabul etmemek demektir. Halbuki, bununla ancak yapmak veya yapmamak gücü elinde olan kimse nitelenebilir. Bir de, Allah'u Teâiâ, onun yalanlayıp ve diretmesinden dolayı, Firavun u kınamıştır. Binâenaleyh o, o şeylere kadir olmasaydı, böyle bir kınama doğru olmazdı." Bil ki bu soru Cenâb-ı Hakk'ın

---

[202] 202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/535-536

[203] 203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/536-537

Bakara Sûresi'ndeki, "İblis müstesna o diretti ve büyüktendi" (Bakara. 34) ayetinin tefsirinde, cevabtyla beraber geçmişti.
Cenâb-ı Hak, daha sonra Firavun'un, "Ey Musa, sen sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin?" şeklindeki şüphesini nakletmiştir ki, bu şüphenin terkibi son derece ilginçtir. Bu böyledir, zira Firavun onların kulaklarına, sayesinde, Hz. Musa (a.s)'a cidden öfke duyacakları bir şeyi işittirmiştir ki, bu da, uEy Musa, sen sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin?" ayetidir. Çünkü bu, insana son derece zor gelen şeyler cümlesindendir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, yurttan çıkarılma işini "Kendinizi öldürün, yahut yurtlarınızdan çıkın"(Nisa, 66) ayetinde, öldürülmeye denk saymıştır. Sonra onlar Hz. Musa (a.s)'a çok buğz ettikleri için, Firavun, Hz. Musa (a.s)'ın nübüvvetini zedeleyecek bu şüpheyi getirerek, "Senin bize getirdiğin, mucize değil sihirdir" demek istemiştir. Mucizenin, karşı konulması imkansız birşey, sihrin ise karşı konulabilecek birşey olmasından ötürü, Firavun mucizenin sihirden ayırdedilebileceğini bildiği için, "Şimdi biz sana onun gibi bir sihir yapacağız" demiştir. 204[204]

Hz. Musa'ya Yarışma Teklif Etmesi

Ayetteki "Şimdi sen kendinle bizim aramızda bir buluşma yeri ve zamanı tayin et ki, ne senin ne de bizim cayamayacağımız düz (geniş) bir yer olsun..." ifadesine gelince, bil ki buradaki "mev'id" kelimesi masdar-ı mimi olabileceği gibi, ismi mekan da olabilir. Bu tıpkı, (Hicr, 43) ayetindeki kelime gibidir. Bunun, (Hüd. si) ayetindeki kelime gibi, ism-i zaman olması da mümkündür. Bu ayette ise, kelime masdar mimidir, yani, "Bizimle aranda, cayamayacağımız bir va'dde (sözde) bulun" manasındadır. Çünkü cayma ancak va'd (söz verme) masdarı için söz konusu olur. Ama ism-i zaman ismi mekan olan "mev'id" için, "cayma" ile nitelenmesi doğru olmaz. Hasan el-Basri'nin, ayetteki "yevm" kelimesini nasb ile okuması da, bunun böyle olduğunu te'kid eder. Çünkü bu kelime böyle nasb ile okunursa, mev'id kelimesinin ism-i zaman ve mekan olması uygun olmaz. Ayetteki "mekan" kelimesi, ic'al fiilinin ikinci mef'ulü olduğu için mansub kılınmıştır. Buna göre kelamın takdiri, "Cayamayacağımız o randevu yerini, dümdüz bir yer kıl (seç)" şeklindedir. 205[205]

Suvâ Kelimesinin Manası

Ayetteki suvâ kelimesini, Âsim, Hamza ve İbn Amir Sin'in zammesi ile okurlarken, diğerleri sinin kesresi ile sivâ şeklinde okumuşlardır. Her iki okuyuşta, aynı manaya gelen, iKi değişik kullanıştır. Bu tıpkı, kelimesi gibidir. Yine bu kelime, tenvinli olarak da tenvinsiz olarak da okunmuştur.
Âlimler, bu kelimenin ne manaya geldiği hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Ebu Ali, "Bu, her iki tarafa da aynı uzaklıkta olan bir yer manasınadır" demiştir. Mücâhidin sözünden kastedilen de budur." Kstâde, buna "adil olarak" manasını vermiştir.
2) İbn Zeyd buna, üzerindeki yüksek ve alçak yerler, görüşümüze mani olmayacak derecede, mümkün olduğu kadar düz yer" manasını vermiştir. Kelime, birinci izaha göre, mesafenin; ikinci izaha göre o yerin sıfatı olmuş olur ki, onların maksadları herkesin, orada olacak şeyleri görebilecekleri, çukur ve tepeler bulunmayan, dümdüz bir yer bulmaktır.
3) Bu, "Kendisine sizin de, bizim de aynı şekilde razı olacağımız bir yer..." demektir.
4) Kelbi, "Bu, şu anda bulunduğumuz yerden başka bir yer" demektir" der. 206[206]

Sihirbazla Buluşma

"(Musa) "Sizinle buluşma, zinet (bayram) günü ve insanların toplanacağı kuşluk vaktidir"

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/537-538
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/538
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/538-539

dedi. Bunun üzerine Firavun dönüp gitti. Sonra bütün hilesini toplayıp geldi. Musa. onlara dedi ki: "Yaıklar olsun size, Allah'a
karşı yalan düzmeyin. Yoksa Allah azab ile sizin kökünüzü kurutur. Allah'a karış yalan uyduran herkes, muhakkak hüsrana uğramıştır." Böylece onlar aralarında, işlerini, çekişe çekişe görüşürler, sonra da gizlice müşavere ettiler" (Tâha, 59-62), 207[207]

Buluşma Yeri ve Zamanı

Bil ki ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Ayetteki, "sizin bulaşma vakti" ifadesinin, Firavunun sözü olması, yani bu vakti ve yeri belirleyenin onun olması muhtemel olduğu gibi, bunun Hz. Musa (a.s)'ın sözü olması da muhtemeldir. Kâdi birincisinin daha açık
olduğunu, çünkü bu toplanmayı isteyenin Musa (a.s) değil, Firavun olduğunu
söylemiştir.
Ama bana göre, daha tercihe şayan olan, bunun Hz. Musa (a.s)'a ait olması gerekir. Bu şu sebeblerden dolayıdır:
1) Firavun "Şimdi sen kendinle bizim aramızda bir buluşma yeri ve zamanı tayin et" demiş ve bu söz ona cevaben söylenmiştir.
2) Zaman olarak zinet (bayram) gününün belirlenmesi, yapılacak şeyi herkesin görmesini sağlar. Binâenaleyh zaman olarak bu günü seçmek ancak işinin göz boyamaktan ibaret olduğunu bilen batıl taraftarı kimseye değil, kudret-i ilâhiyyenin kendisi ile birlikte olduğunu bilen hak taraftan kimseye uygun düşer.
3) Ayetteki, "Sizin mev'idiniz" ifadesi, bir topluluğa hitabtır. Eğer biz bunu, Firavunun Musa (a.s) ve Harun (a.s)'a karşı söylediğini kabul edersek, o zaman bu durumda, ya bir ta'zim (saygı) dan dolayı bunun böyle söylendiğini kabul etmemiz gerekir ki bu, Firavun'un Hz. Musa (a.s) ve Hz. Harun'a karşı tutumuna uygun düşmez. Yahut da bunu, "Cem'inin (çoğulun) en azı, iki kişidir" şeklindeki görüşe göre böyle saymamız gerekir ki bu da caiz değildir. Fakat bu sözü, Musa (a.s)'ın Firavun ve adamlarına söylenmiş kabul edersek, o zaman doğru olur. 208[208]

İkinci Mesele

Bazı kimseler, "yevm" kelimesini mim'in zammesi ileokurlarken, Hasan ei-Basri, mim'in nasbi ile okumuştur. Zeccâc şöyle der: "Bu kelime merfû (zammeli) kılınırsa, (mahzûf) mübtedanm haberi olur ve manası, "O randevu vaktiniz, zinet günüdür" şeklinde olur. Ama mansub (fethaJı) okuyan, bunu zarf yapmış olur ve manası, "sizin o randevunuz, zinet günü olacaktır" şeklinde olur.
Ayetteki ifadesi "Randevu vaktiniz insanlarm kuşluk vakti toplanmalarıdır" demektir. Buna göre, buradaki sn-i masdariyye (ve cümlesi) mahallen merfû olmuş olur. Bununr"zinet" kelimesi \e atfedilerek, mahellen mecrûr olması da mümkündür. Buna göre, Hz. Musa (a.s) sanki, "Sizin randevu vaktiniz, zinet (bayram) günü ve insanların kuşluk vakti toplandığı gündür" demiştir.
Buna göre eğer, "Ayetteki, "Şimdi sen kendinle bizim aramızda bir buluşma yeri ve zamanı tayin et" ifadesini tefsir ederken, bunun manasının, "Cayamayacağımız o buluşma yerini, dümdüz bir yer kıl" şeklinde olduğunu söylememiş miydiniz? Öyleyse buna, zaman zikredilerek cevab vermesi nasıl uygun düşer?" denilirse, biz deriz ki: Bu, her ne kadar lafzan

---

[207] 207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/539
[208] 208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/540

bir uygunluk arzetmiyorsa da, mana bakımından bir uygunluk bulunmaktadır. Çünkü onları mutlaka zinet (bayram) gününde, insanların toplandığı bir günde ve belli bir yerde toplanıyor olmaları gerekir. Binâenaleyh bu zaman, randevu vakti olarak belirlenince, yerde belirlenmiş oldu. 209[209]

Bayram (Zinet) Günü

Müfessirler, "zinet günü" hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Bu, onları giyinip kuşandıkları bayram günleridir.
2) Mukâtil bunun Nevruz Günü olduğunu söylemiştir.
3) Sa'id b. Cübeyr, bu günün onların pazar kurma günleri olduğunu söyler.
4) İbn Abbas (r.a), bunun, aşure günü olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Hak, onlar o günde, kendilerini toplayan birisi olmaksızın, kendiliklerinden toplandıkları için,
"toplanma" tabirini kullanmıştır. Bu kelime.yâ ile ve tâ ile, (Firavun'un insanları toplayacağı gün) şeklinde ve (senin insanları toplayacağın o gün) şeklinde de okunmuştur. Yine yâ ile okunup, bunun "İnsanları toplayan o gün" manasında olması da mümkündür. Bu fiilin, gâib siğası ile okunarak, failin Firavun olması da mümkündür. Bu, ya örfen padişahlara karşı yapılan (saygı) hitabına göre beyle olmuş olur yahut da, "Sizin buluşma yer ve zamanınız bayram vaktidir" ve (yahşûre fiilinin faili Firavun olarak) Firavun'un halkı topladığı bayram günüdür" demek olur. Hz. Musa (a.s) onlara büyük bir kalabalığın huzurunda, binlerce şahidin gözü önünde, Allah'ın sözlerinin yüceliği görülsün ve Allah'ın dini ortaya çıkıp üstünlüğünü göstersin, böylece kâfirler, rezil; bâtıl, zail olsun ve bu iş, yolcu olan olmayan, göçebe-yerli herkes arasında çokça söylenip, meşhur olsun ve yayılsın diye, o günü, randevu günü olarak belirlemiştir.
Kâdİ şöyle der: "Hz. Musa (a.s) o günü, "zinet günü" sözüyle, o gündeki o belli vakti de "İnsanların toplandıkları kuşluk vakti" diye belirlemiştir.
Hak Teâlâ'nın "Bunun üzerine Firavun dönüp gitti, sonra Bütün hilesini toplayıp geldi" ifadesine gelince, bil ki "tevelli" (yüz çevirme, dönme) bazan kabul etmeme, bazan da dönüp savuşma manasında olur. Burada, zahir olan bu kelimenin, dönüp gitme manasında olmasıdır ki bu, Firavun'un Musa (a.s)'yı, biraraya gelmek üzere randevu taştığı o yerde bırakıp gitmesidir. Mukâtil, buna, "O yüz çevirdi, ve hakdan yüz çevirişini sürdürdü" manasını vermiştir. Ayetteki "Bütün hilesini topladı" ifadesinin içine, sihirbazlar, bu hadise için toplanan insanlar, sihirbazların alet ve edevatı ile sihirbazların getirip yaptıkları herşey girer. "Sonra geldi" ifadesinin muhtevasına da, Firavun'un, sihirbazları kavmini ve bütün alet-edevâtını getirişi girer. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Sihirbazlar yetmişiki tane idi ve herbirinin urganları vedeğnekleri vardı. "Bunların sayısının dörtyüz, hatta daha fazla olduğu da ileri sürülmüştür.
Sonra Firavun için Kubbeli bir seyir yeri yapıldı. Böylece o bunları seyretmek için oraya oturdu. O kubbeli yerin genişliği yetmiş zira idi. 210[210]

Musa (a.s)'nın Sihirbazlara Nasihati

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'ın herşeyden önce bir ilâhi va'idi (tehdidi) ve onları söyleyip yapacakları her şeyden onları sakındıran bir tahziri ifade ederek, "Yazıklar olsun size, Allah'a karşı yalan düzmeyin" yani "Getirdiğim şeyin (mucizenin) hak olmayıp, bir sihir olduğunu iddia ederek, Allah'a karşı yalan düzmüş olmaytn ki bana muâraza etmeniz mümkün olsun" dediğini beyan etmiştir. Zeccâc "Veyla" kelimesinin nasbi caizdir. Çünkü manası, "Eğer onlar Allah'a karşı bir yalan uydururlarsa, Allah onlar veyli (o azabt) gerekli kılar
"şeklindedir" demiştir. Bu kelimenin, tıpkı "Vay, kendim bir koca kan, şu zevcim de bir ihtiyar

---

[209] 209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/540-541
[210] 210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/541-542

iken..."(hm72) ve "Eyvah bize, bizi kim diriltti" (vasin. 52) ayetlerinde olduğu gibi, bir manâda olarak, mansub olması da mümkündür.

Cenâb-ı Allah, "Yoksa Allah azab ile sizin kökünüzü kurutur" yani. "O sizi, sizi tamamen yok edip, kökünüzü kurutacak bir azab verir" demiştir. Hamza, Âsim ve Kisâi yâ'nın ref'i ile, ifal babından olarak bunu, fe yüshitekum şeklinde; diğer kıraat imamları ise, sülâsiden olarak, fe yeshitekûm şeklinde okumuşlardır. Bu kelimeyi, if al babı üzere kullanma, Necid ve Beni Temim lehçesi; sülâsiden kullanma ise, Hicaz Lehcesi'dir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, "Kim Allah adına bir yalan uydurursa, onun için şu iki şey olur" demiştir. Birinci ya dünyada iken köklerinin kazınması, yahut da ahirette şiddetli azaba dûcâr olmalarıdır ki bu ikisi de, "Yoksa Allah azab ile sizin kökünüzü kurutur" ifadesiyle anlatılmıştır. İkincisi, onların maksadlarına nail olamayıp, bundan mahrum kalmalarıdır. Bu da, ayetteki "(Allah'a karşı) yalan uyduran herkes, muhakkak hüsrana uğramıştır" ifadesi İle anlatılmıştır.

Cenâb-ı Allah, Hz. Musa (a.s)'ın, bunu söylediği zaman, sihirbazların onun bu sözüne aldırmayıp, kendi aralarında çekişe çekişe görüştüklerini beyân buyurmuştur. Bu münazaanın (çekişmenin) ne olduğu hususunda şu iki görüş belirtilmiştir: a) Onlar, tek bir şey üzerinde karar kılmak, ittifak etmek için, meseleyi aralarında müzâkere ettiler, b) Mukâtil "Onlar, aralarında ihtilafa düştüler" demiştir. Bazı alimler bu çekişme işine, Firavun ve adamlarının da dahil olduğunu söylerlerken, diğer bazılar, "Hayır, çekişenler sadece o sihirbazlar idi" demişlerdir. Ayet, her iki görüşe de muhtemeldir, zahirinde bunlardan birini tercihe götürecek bir şey yoktur.

Alimler, ayetteki "Sonra da gizlice müşavere ettiler" ifadesi hakkında da şu izahları yapmışlardır:

a) Onlar, bu müşavereyi Firavun'dan gizlice yaptılar. Bunun böyle olmasına göre şu izahlar yapılmıştır:

1) İbn Abbas (r.a): "Onlar kendi aralarında gizlice fısıldaşlarak, "Eğer Musa bize galib gelirse, ona tâbi oluruz" dediler" demiştir.

2) Kâtade şöyle der: "Onlar, "Eğer Musa bizim gibi bir sihirbaz ise, onu altederiz. yok eğer bu iş gerçekten ona gökten gelen birşey ise, o galib gelir" dediler.

3) Vehb b. Münebbih şöyle demiştir: "Hz. Musa, "Yazıklar olsun size, Allah'a karşı yalan düzmeyin" deyince, onlar, kendi aralarında, "Bu, bir sihirbaz sözü değil" derler."

b)Onlar, Musa (a.s)'dan ve Firavun'dan gizlice, birbiriyle fısıldaştılar. Fısıtdaşmaları da, "Bu iki sihirbaz (yani Musa ile Harun), sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyorlar"(j&h&. &3) şeklindeki konuşmalarıdır. Bu görüş Süddi'ye aittir.

c) Onlar, fısıldaşmalarını Musa (a.s)'dan Harun (a.s)'dan ve Firavun ile adamlarından gizlice yaptılar ve bu fısıldaşma sihirli ipleri ile değneklerini şlerini nasıl yapmaları gerektiği hususunda idi, yani hangi tarzda yaparsak galib geliriz ve kalblere tesir edip, inandırıcı oluruz ve Musa nınkini kusurunu ortaya koyabiliriz. hususunda idi. Bu görüş de Dahhâk'ındir. 211[211]

Sihirbazların Aleyhte Konuşmaları

"Dediler ki: "Bunlar, herhalde, büyüleriyle sizi yerinizden yurdunuzdan çıkarmak ve en şerefli-emsalsiz yolunuzu-dininizi gidermek isteyen iki sihirbazdır. Onun için bütün tuzaklarınızı bir araya toplayın. Sonra saf halinde hep birden gelin. Bugün galib olan muhakkak umduğuna erer" (Tâhâ, 634

Bu ayette ilgili birkaç mesel vardır: 212[212]

Kelimesinin Farklı Kıraatleri

Meşhur kıraate göre bu ifâde, şeklinde okunur. Bazı kıraat âlimleri bu şekilde okumamış ve bu

---

211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/542-543

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/543-544

hususta şu değişik izahları yapmışlardır.
1) Ebu Amr ve Isâ b. Ömer, bunun şeklinde okuyarak, "Bu, Saîd b. Cübeylr'in ve Hasan el-Basrî'nin kıraatidir" demişlerdir. Ebu Amr ve İsâ b. Ömer, bu kıraatlerine, Hişam b. Urve'nin babasından, babasının da Hz. Aişe'den rivayet ettiği şu hadisi delil getirmişlerdir: Hz. Aişe'ye, bu ayet ve (Mâide,69) (Nisa, 163) ayetleri sorulduğunda o Urve'ye: "Ey kardeşim oğlu, buniarın (böyle yazılmış olması) kâtib hatasıdır" demiştir. Yine Hz. Osman (r.a)'ın, Mushaf'a bakarak: "Ben bunda (kraat-yazı) hataları görüyorum. Arap, dili (selikası) ile onları düzgün okur" dediği rivayet edilmiştir. Yine Ebu Amr'ın, "Ben, bu ayeti şeklinde okumaktan haya eder, çekinirim" dediği rivayet edilmiştir.
2) İbn Kesir bunu, in-i muhaffefe ve şeddesiz nün ile ve deki nönu şeddeliyerek şeklinde okumuştur.
3) Âsım'ın râvisi Hafs, her iki nûnu da şeddesiz olarak, şeklinde okumuştur.
4) Abdullah b. Mes'ûd (Meftuh elif ile) şeklinde sonraki kelimeyi de lâmsız olarak şeklinde okumuş.
5) Ahfeş'in, ilk lafzı (ii[) manasında olmak üzere, şeddesiz olarak okuduğu rivayet edilmiştir. Böyle okuma bu edatı, amel ettirmeksizin okuyanların lehcesidir ki onlar böyle olan ile, manasında olan edatının arasını ayırmak için, haberinin başına lâm getirirler.
6) Ubeyy İbn Ka'b'ın şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir... Ondan yine şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir... Halil'den de aynısı rivayet edilmiştir. Ubeyy İbn Ka'b'dan şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. İşte, bu ayette zikredilen şaz kıraatler bunlardır. 213[213]

Kıraat Konusunda Razi'nin Önemli Mütalaası

Bil ki, muhakkik ulema şöyle demiştir: "Bu kıraatlerin doğru olduklarını kabul etme caiz değildir. Çünkü bunları, "âhâd" yollarla nakledilmişlerdir. Halbuki Kur'ân'ın, tevatür yoluyla nakledilmiş olması gerekir. Çünkü biz, âhâd yollarla Kur'ân'a ilavede bulunmayı caiz görecek olursak, elimizde olan şeyin tamamının Kur'ân olduğuna katiyetle hükmetmemiz mümkün olmaz. Çünkü bu kıraattar, tevâtûren nakledilmedikleri halde, Kur'ân'dan addedilirse, başka yerde de aynt şeyin yapılması mümkün olur. Binâenaleyh bu kıraatların Kur'ân'dan olduğunu tecviz etmemiz halinde ilave de bulunma, ondan bazı şeyleri çıkarma ve değiştirme gibi şeylerin Kur'ân'a yol bulması mümkün olur ki, bu da Kur'ân'ı hüccet olmaktan çıkanr. Bu yanJış olduğuna göre, bu neticeye götüren her şeyde batıldır.
Meşhur kıraati tenkit etmek, daha önce de geçtiği gibi şu sebeplerden doiayı çok kötü olan bir şeydir:
1) Bu kıraatin nakli, şöhret bulması ve yaygın olması itibariyle, tıpkı, bütün Kur'ân'ın nakli gibidir. Binâenaleyh, biz bu kıraatin batıl olduğuna karar verecek olursak, aynısının bütün Kur'ân hakkında da olması mümkün olur ki, bu da, hem tevatürü, hem de bütün Kur'ân'ı ta'n etme sonucunu verir ki, bu olamaz! Bu böyle sabit olunca, bazı sahabeden nakledilen haber-i vâhidle ona muarazada bulunmak imkansızdır.
2) Müslümanlar, Mushaf'ın iki kapağı bulunan şeyin, kelâmullah oldî hususunda ittifak etmişlerdir. Kelamullahın ise, bir kıraat hatası (lahn) ve galat (y okuyuş) ihtiva etmesi mümkün değildir. Böylece, Hz. Osman ve Aişe {r.b, eten, o Kur'ân'da bir hatanın bulunduğuna dalir nakledifen sözün asit olmayan bir söz o kesinlik kazanmış olur.
3) İbnil-Enbari şöyle der: "(Bu) hususta, "muktedâ bih" ve örnek olan, sahabe (r.a)'dır. Binâenaleyh, onlar şayet mushafta bir hata bir lahn bulmuş oisalardı, bid'atlerden sakındırdıkları ve ittibaya teşvik ettikleri halde, bu işin düzeltilmesini kendilerinden sonra gelen başkalarına kesinlikle bırakmazlardı. Öyle ki onlardan bir kısmı, "Uyunuz; bidat çıkarmayınız, bu size yeter" demişlerdir. Binâenaleyh, meşhur kıraatin mutlaka doğru olduğunun sabit olması gerekir. 214[214]

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/544-545
214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/544-545

Meşhur Kıraat Hakkında Nahivcilerin İzahları

Nahivciler bu hususta ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır.
1) En kuvvetli olan bu görüşe göre, bu okuyuş, bazı Arab kabilelerinin fehçesid-r. Bazıları bunun Haris İbn Ka'b Oğulları nm lehçesi olduğunu söylemişlerdir. Zeccâc bu okuyuşu Kinâne'ye, Kutrub da, Haris İbn Ka'b, Murâd, Haş'am ve Benu Üzre Oğullarının bir kısmına nisbet ederken, İbn Cinnî bunu aynı zamanda Rebia Oğulları'nın bazısına nisbet etmiştir. Ferrâ bu lehçeye binâen şu beyti nakletmiştir.
"Cesur bir kimse gibi, başını uzattı; cesur kimse, şayet, dişlerini geçirebilir bir yer görse, hemen ısırırdı" Başkaları da "Bizden, iki kulağı arasına (yüzüne) öyle bir darbe aldı (tam olarak: aziklandı) ki, bu darbe onu, mukabil bir şey yapamadığı halde, yerlere kapattı" beytini nakletmişlerdir.
Ferrâ şöyle demektedir: "Esed Oğullarından birisi, (muzafun ileh olan yedâ kelimesini mecrur kılmaksızın) dediKlerini nakleder." Kutrub da şöyle der: "Bununla, (mesela), "iki adam gördüm" "iki elbise aldım" derler, (nasb alameti olarak ya nûn getiremezler). Cahiliyye döneminde Dabbe oğullarından birisi de
"Ben o (sevgili)nin omuzu iki gözünü ve. birer ceylana benzeyen iki burun deliğini tanırım" demiştir, (et-aynân deyip, el-ayneyn dememiştir.) Bu kimsenin bu beyitteki ifadesi, yaygın lehçeye göredir. Bunun dışında kalanlar ise, bunların, Dabbe oğullarının lehçesine göredir.
Bir başkası da
"Onun üzerinde uçtular, binâenaleyh, onun üzerinde sen de uç, ve iki tarafını onun, iki kat iple bağla" demiştir. Yine bir başkası (demiş, nâbeyhi yerine nâbâhu kullanmıştır.) Manası: "Onlara emredip, (Çiğnemeye başladığı zaman), azıdişlerinin çıkardığı ses, (kanatlarında yeşillik bulunan) Ahtabân
kuşunun çıkardığı ses gibi olur" Bazıları, bu beyitte gelen kelimesi, dilin altında bulunan damar, kelimesinin yerini tutar, demişler; böylece bu iki kelimeyi, tek bir kelime kabul etmişlerdir. Böylece bu beyitte geriye, sadece (azı dişlerinin çıkardığı ses) ifadesiyle istidlal etmek kalmıştır. Yine bunlar, şöyle demişlerdir: "Bana, Yunus Haris Oğullarına ait olan şu beyit nakletmiştir:
Burada da Ke ennenin ismi olarak "yeminey denilmiştir. Beytin anlamı: Sanki vadinin iki kolu ve arkı kan akıp gidiyor, ve sanki bu kan ebediyyen kalacak gibi görünüyor." Yine "Muhakkak ki onun babası ile, babasının babası, şeref ve yüceliğin zirvelerine ulaşmışlardır" demişlerdir. İbn Cinni, "Bize, Kutrub'dan şu rivayet edildi:
Bu beyrte yedeyn yerine yedâni denilmiştir.
Daha sonra Ferrâ şöyle der: "Bu, az olsa dahi, kıyasidir. Çünkü tesniye harfinden önceki harfin harekesi fethadır. Binâenaleyh ondan sonra elifin bulunması gerekir. Şayet ondan sonra yâ gelecek olsa, mâ kabli meftûh olduğu için, elife çevrilmesi gerekir." Kutıub şunu anlatmıştır: "Onlar bunu, med harflerinin en hafifi olan elife yönelerek yaparlar." İşte bu husus, bu ayet hakkında yapılan izahların en kuvvetlisidir. Şöyle de denilebilir: nın elifi, kelimenin aslındadındır. Kelimenin aslından olan harfin, tesniye ve cemi olma sebebiyle değiştirilmesi caiz değildir. Çünkü zati olan şey, arızi olanla zail olamaz. Binâenaleyh bu delil, denilmesinin caiz olmamasını gerektirir. Binâenaleyh, biz bunu caiz görünce, bunun yanı sıra en azından denilmesi caiz olur.
2) Şöyle de denilebilir: "Buradaki Ö* fö (evet) anlamındadır. Nitekim şair
"O kadınlar derler ki: Seni aklık bürümüş. Yaşlanmışsın gerçekten. Ben de, "Evet" dedim" demiştir. Binâenaleyh ifadesindeki hâ, (Hakka. 29) ayetinde olduğu gibi, sekte hâsıdır. Ebu Züeyb de şöyle demiştir
"Saç ayrımlarına ak düştü. Evet kafamızdaki saçın sakallarımızla birlikte ağarması, muhakkak ki en şiddetli belalardan birisidir." Yani, "Evet, belâlardan birisi de..., dır" demektir. Böylece bu kelime "evet" anlamında ö} (inne) olmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak, (onların sözünü naklederek), "Evet, bu ikisi iki sihirbazdırfar" buyurmuştur. Onlar buna itiraz ederek şöyle

demişlerdir: öl in mübtedâran başına gelmesi durumu hariç, normal olarak haberin başına (âm gelmez. Ama mübteriânın başına üt gelmediği zaman, lâm'ın başına geldiği kelime, mahallen mert'üdur,
mübtedâdır. Çünkü "Zeyd, Amr'dan daha bilgilidir" denilir, fakat, denilmez." Karşı taraf bu itiraza şu iki şekilde cevap vermiştir:
a) Biz, "Haberin başına lâm'ın gelmesi güzel olmaz" görüşünü kabul etmiyoruz. Bunun delili, şairin
"Ummü Huleys, acuze ve yaşlı bir kadındır. Koyunun etinden, boyun kemiğine razıdır" şeklindeki sözüdür. Bir başkası da "Benimdayım sensin sen! Eğer Cerîr kimin dayisıysa, o yücelir ve, dayılara da ikram da bulunur" demiştir. Kutrub da şu beyti nakletmiştir;
"Sene, yüce Allah'ın adına, sizin bineklerimizin, en hayırlı bineklerden olduğuna dair yemin etmedin mi? (ettin)"
Eğer bu şiirdeki İnne kesre ile rivayet edilecek olursa bununla istidlal edilemez. Ancak ne var ki Kutrub, şöyle demiştir. "Biz bunu, hemzenin fethasiyla işittik. Hem, jjl-*' fiilinin haberine de lâm bitişir. Nitekim İbn Cinni şöyle der: "Ebu Ali bize şu beytini okudu: "Süratle uğrayıp "arkadaşınız nasıl oldu?" diye sordular. Oda "soranlara: "Bitkin ve yorgun!" dedi. Kutrub şöyle der: Biz, Arablarrn bazısının şöyle dediğini duyduk: "Senin barışçı olduğunu görüyorum" "Ben onun, bir yaşlı olduğunu gördüm" "Allah'a andolsun kizeyd sana güveniyor" Şair Kuseyyir de şöyle damiştir:
"O sevgiliyi tanıdıktan sonra, gecemi hep, tıpkı uzak diyarlara gitmiş şaşkm bir kimse gibi geçirdim" Bir başkası da "Ama ben, onun sevgi ve muhabbetinden ötürü, onu arzuluyor, onu diliyorum"
demiştir.
İtiraz edenler, ise şöyle demiştir: "Bu şiirler şaz kabilinden olup, onlar şiir zaruretinden dolayı bu şekilde kullanılmışlardır. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmı, böylesi zaruretlerden münezzehtir. Bu izah ancak, biz, mübtedânın başına ti\ gelmediği zaman, haberine değil de mübtedâ olan kelimeye lâm'ın bitişmesi vacib olur" dediğimizde ancak, takarrür edip kesinleşmiş olur. Sözün özü şudur: Lâm harfi, mübtedânın haberle tavsif edilmesinin tekidini belirtir. O halde lâm, mübtedânın hallerinden, sıfatlarından birisine delâlet ediyor demektir. Binâenaleyh lâm harfinin mübtedâya bitişmesi gerekir. Çünkü, bir yerde hükmü gerektiren illetin, mutlaka o yere tahsis edilmiş olması gerekir. Şu da denilemez: "Bu, mübtedântn başına W geldiğinde, problem arzeder... Çünkü bu durumda, bahsettiğimiz şeyin (yani, lamın, mübtedânın haberle tavsif edilmesinin tekidi...) yanısıra lamın haberin başına getirilmesi gerekir. Çünkü biz bunun, bir zaruret olduğunu söylüyoruz. Bu böyledir, zira hem 0' hem de lâm, tekid ifade eder. Binâenaleyh ,^Û \M'j Crt diyecek olsak, bu durumda, tekid harfini, yine tekid harfinin başına getirmiş oluruz ki, bu mümkün değildir. Binâenaleyh, lâm harfinin bu gibi yerlerde, mübtedânın başına getirilmesi imkansız olunca, biz lâm harfini bu imkansızlıktan dolayı, hiç şüphesiz,
onun haberinin başına getiriyoruz. Ama, mübtedânın başına i>\ getirilmediğinde bu imkansızlık ortadan kalkmış olur, bu durumda da mübtedânın başına lamın getirilmesi vacib olur. "Maksat, nefyi tekid etmek olduğu halde, şairin:
"Beni, kendini beğenmiş uyuzlu birinin istediği gün gibisini, ne gördüm, ne de duydum" şeklindeki beytinde nefy harfi, nefy harfinin başına getirildiğine göre, maksadımız, nisbeti tekid etmek olduğu halde, tekid harfini tekid harfinin başına getirmek niçin caiz olmasın?" da denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bu ikisi arasındaki fark şudur: Senin "Zeyd ayaktadır" şeklindeki sözün, Zeyd'in ayakta olmakla nitelendiğine delâlet eder. Ama sen "Muhakkak ki Zeyd ayaktadır" dediğinde, bu ifadedeki inne.bu hükmün kuvvetlendirildiğini ifade eder. Binâenaleyh, şayet sen inne edatt ile birlikte, bir başka tekid edici kelime zikredecek olsan, bu gereksiz ve abes olur. Ama sen, "Falancayı gördüm" dediğimde, bu olumlu bir cümledir. Ama bunun başına sen nefy harfini getirdiğinde, o zaman o nefy harfi olumsuzluk ifade eder, tekid ifade etmez. Çünkü bu, sadece asli manayı ifade eder. Binâenaleyh, daha nasıl ziyadeliği, (tekidi) ifade etsin? Bu sebeple buna, başka bir nefy harfini eklediğinde, ikinci harf,

birincisini tekid etmiş olur, böylece de abes olmaz. İşte, bu iki konu arasındaki fark budur. Yapılan itiraz da burada biter."

Buna göre bu itiraz, zayıftır. Çünkü, nakl ile kaide (kıyas) bir araya gelip (tezâd teşkil ettiğinde), naklin daha evlâ olacağı hususunda herkes ittifak etmiştir. Bir de bu ileri sürülen şeyler, son derece zayıftır. Binâenaleyh, bunlarla, apaçık olan bir nakil nasıl savuşturulabilir?

b) Onların, "Mübtedânın başına nin gelmesi durumu hariç, mübtedânın

haberinin başına lamın gelmesi uygun olmaz" şeklindeki görüşlerine verilen cevaba gelince; Zeccâc bu hususu zikretmiş ve şöyle demiştir: "Buradaki inne, neam (evet) yerinde kullanılmış bir kelimedir. Lâm da neam (evet)li cümlelerde getirilen lamdır, Buna göre ifadenin takdiri, "Evet, bunlar, şüphesiz bu ikisi, iki sihirbazdırlar" şeklindedir. Buna göre lâm, habere değil, mübtedâdın başına gelmiş olur." Zeccâc sözüne devamlı şöyle der: "Ben bu görüşü, Muhammed İbn Yezid ile İsmail İbn İshak'a arzettimde, onlar bunu beğendiler ve bunun, bu hususta duydukları izahların en iyisi ve en güzeli olduğunu ifade ettiler."

İbn CInni, bu görüşün şu sebeplerden dolayı, doğru olmadığını söylemiştir:

a) Aslolan, mübtedâ şayet malûm ve çok belli bir iş olursa, ancak o zaman hazfedilebilmesidir. Eğer böyle olmazsa, o zaman, bunun hazfinde, onu bilmemenin yanısıra, muhataba bir tür;gaybı bilmeyi teklif bulunmaktadır. Ama mübtedâ malum olursa, onu lâm ile tekid etmeye gerek kalmaz. Çünkü tekide ancak, mübtedâ İyi bilinmediğinde gerek duyulur.

b) Hazf, ihtisar (kısaltma); tekid ise itnâb (detaylandırma) babındandır. Binâenaleyh (aynı cümlede), onları bir arada bulundurmak caiz değildir. Bir de, tekid edileni zikredip, tekidi hazfetmek, aklen, aksini yapmaktan daha güzeldir.

c) Ashabımız olan Basralıların, mesela sözünde olduğu gibi, mübtedâya ait olan mahzûf zamiri, tekid etmekten kaçınırlar da, "Bizzat Zeyd'i dövdüm" ifadesinde, "nefs" kelimesi, ilekelimesinde mukadder ve tekid edilmiş olan (çünkü bu, o (darabtuhu takdirindedir) hâ zamirini tekid etmeyi uygun görmezler. Çünkü hazf ancak, tahkikten ve onu bildikten sonra mümkündür. Böyle olunca da onu tekid etmeye gerek kalmaz. İşte burada da böyledir.

d) Bütün nahivciler, şairin, ifadesini, onun, zaruretten dolayı haberinin başına lamı getirdiği anlamına hamletmişierdir. Binâenleyh, şayet Zeccâc'ın benimsediği görüş caiz olmuş olsaydı, nahivler bundan dönmez ve sözü, (hususiyle) zahiri bir izah buldukları zaman, zarurete hamletmezlerdi."

İbn Cinni'nin bu itirazına şu şekilde cevap verilebilir: Mübtedânın lafızda kendisine delâlet eden birşey bulunduğu zaman hazfedilmesi yerinde ve güzel olur ki bu da, ayet-i kerimedeki kelimesidir. Ama, lafızda buna delâlet eden herhangi birşey olmadığı halde tekidin hazfedil meşine gelince hiç şüphesiz (bu durumda) mübtedâyı hazfetmek, tekidi hazfetmekten daha evlâ olur. Basralıların, "Bizzat Zeyd'i dövdüm" şeklindeki sözlerinde zamiri tekid etmekten kaçınmalarına gelince, bu, fiilin ism-i zahire isnâd edilmesinin, onun, zamire isnâd edilmesinde daha evlâ olmasından dolayıdır. Ama biz, dediğimizde, o zaman il-ü kelimesi mefûl olmuş olur. Böylece de onun, zamiri tekid için zikretmiş olmak mümkün olmaz. Binâenaleyh burada, hazfedilen! tekid etmek, mutlak manada hazfediimesi tekid etmek imkansız olduğu için değil de, bu sebepten dolayı imkansız olmuş olur. Ama onun, "Nahivciler, şairin şeklindeki sözünü, "O, zaruretten dolayı haberin başına lâm getirilmiştir binâenaleyh, şayet Zeccâc'ın söylediği şey doğru olmuş olsaydı, nahivciler bundan dönmezlerdi..." şeklindeki ifadesine gelince, bu son derece düşük bir itirazdır. Çünkü, öncekilerin bundan gafil ve habersiz olmaları, onun batıl olmasını gerektirmez. Öncekilerin nice gaflet ettiği şeyler vardır ki, sonrakiler onu anlamışlardır. İşte bu hususun izahı için söylenecek sözün tamamı budur.

3) Inne edatı amel bakımından zabıttır, çünkü o, fiile benzemesi sebebiyle amel eder. Binâenaleyh onun, amelde zayıf olması gerekir. O amelde zayıf olunca da, mübtedânın asli irabı üzere -ki bu da merfû olma hâlidir- kalması caizdir.

Birinci mukaddime, ki bu, onun fiile benzer olmasıdır. Bu benzerlik ise, hem lafız, hem de manada bulunmaktadır. Lafzi benzerlik, bu kelimenin üç harften meydana gelmesi, sonunun fetha olması ve fiiller gibi isimlerden ayrılmaması itibariyledir. Mana bakımından benzerliğine

gelince, bu kendisinin isminde bulunan üir manay: (hususu), ifade etmesidir ki, bu da o isminin haberiyle tavsif edilmesinin tekid edilmesidir. Bu senin tıpkı dediğinde,sözünün, isimdet yani, Zeyd'de bulunan bir manayı ifade etmesi gibidir.
İkinci mukaddime: Bu kelime fiillere benzeytnce, onun amelde ona benzemesi gerekir. Bu da, "deveran" kaidesinden dolayı, açık ve anlaşılırdır.
üçüncü mukaddime: Bu, onun niçin ismini nasb, haberini de ref ettiği hususudur. Bunu şu şekilde açabiliriz. Bu kelime, amil olduğuna göre, ya hem mübtedâyı hem de haberi ref edecek, yahut her ikisini nasbedecek, yahut mübtedâyt ref, haberi nasb edecek, veyahutta mübtedâyı nasb, haberi ref edecek. Birincisi batıldır, çünkü irine edatı, mübtedâ haber olan bu iki kelimenin başına gelmeden önce, bu kelimeler merfû idiler. Binâenaleyh eğer bunlar, bu kelime kendilerine dahil olduktan sonra da aynı hal üzere kalmış olsalardı, inne nin bir tesiri, kesinlikle zuhur etmemiş olur. Bir de bu kelime, fiile benzediği için amel etmektedir. Halbuki fiil, iki ismi ref etmez. Binâenaleyh, eğer bu iki ismi birden ref edecek olsaydı, o zaman benzerlik bulunmuş olmazdı. İkinci kısım batıldır. Çünkü bu da, fiilin ameline muhaliftir. Çünkü fiil, merfûsu bulunmadan herhangi bir şeyi nasbetmez. Üçüncü kısım da batıldır, çünkü bir asıl ile ferin eşit olması neticesine götürür. Zira fiil, önce faili ref eder, sonra da mefûlü nasb eder. Binâenaleyh, nasb işi burada aynen fiilin ameline benzer bir biçimde yani bu da önce ref edip sonra nasbetmiş olsaydı, o zaman asi ile fer'in arasında fark kalmamış olurdu. Bu üç kısım imkansız olunca, geriye dördüncü kısım kalmış olur ki bu da, inne'nin, ismini nasb, haberini ref etmesidir ki, bütün bunlar, bu harflerin amel etmelerinin aslî değil, ferî olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü, amel mevzuunda mansûbu merfûdan önce getirmek, asi olandan udûl etmek yani dönmektir ki, bu da, bu harflerin amelinin asalet yoluyla değil, arızî bir yolla sabit olduğuna delâlet eder.
Dördüncü mukaddime: kelimesinin ismini nasb etmesi hususundaki etkinliğinin, fiile benzemesinden dolayı olduğu sabit olunca, onun merfû olabileceğinin de vâcib olması gerektiği sabit olmuş olur. Bu böyledir, zira isminin mübtedâ oluşu, merfû olmasını gerektirir. Halbuki inne edatının mübtedâ üzerine dahil olması, ondan mübtedâ olma vasfını izâle edemez. Çünkü inne mevcut olan şeyin yok olmasını değil, mevcud olan şeyi tekid etmeyi ifade eder. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki, inne'nin İsminin mübtedâ olma vasfı, merfû olmasını, İnne edatı da mansûb olmasını gerektiriyor. Ancak ne var ki ilk gerektiren, şu sebepten dolayı gerektirmeye daha layıktır:
a) Onun mübtedâ olması, mübtedânın aslî vasfıdır. Halbuki inne'nin mübtedâ olan kelimenin başına gelmesi arızîdir. Aslolan, arızi olana üstündür.
b) Mübtedâ vasfının merfû olmayı gerektirmesi, aslidir. Halbuki # inne
edatının, fiile benzemesinden dolayı, nasbi gerektirmesi arızidir. Binâenaleyh, birincisi daha evlâ olur. Bu anlattıklarımızın tamamından, merfû okumanın mansûb okumaktan daha evlâ olduğu sabit olmuş olur. Evlâ olmasa bile, en azından caizdir. Bir başka sebep de, inne'nin haberini getirip, sonra da ismi üzerine bir başka ismi atfettiğinde, o atfettiğin ismi hem merfu hem de mansûb olarak atfedebilirsin. 215[215]

Hazâ Kelimesi Hakkında

4) Ferrâ şöyle der: nın aslı, dır. Hâ ilave edilmiştir. Çünkü ıh kelimesi,nakıs bir kelimedir. Binâenaleyh, dikkat çekmek için, hâ ile tamamlanmış olur. Sonundaki elif ise, tesniye için getirilmiş olup böylece de, şeklinde olmuş oldu. Derken, aynı cinsten iki sakin bir araya gelmiş oldu. Böylece de, birisini hazfetme acı doğdu. Asi olan elifi hazfetmek mümkün değildir. Çünkü bu kelime aslında noksandır; binâenaleyh onu daha noksan kılmak mümkün değildir; bu sebeple, kendisine nün delâlet ettiği için, tesniye elifi hazfedilmiş oldu. İşte bu sebeple de stimesl amel edemedi. Çünkü onun ameli, tesniye elifinde idi. Bir başkası ise şöyle demiştir: nın sonunda bulunan elif, ya asıl olan eliftir, veya tesmiye elifidir. Eğer mevcut olan

---

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/545-551

elif, asıl elif ise, hazfedilemez. Çünkü, harici amil, kelimenin zâtında tasarruf edemez. Yok, eğer mevcut olan elif tesniye elifi ise, onların bu elifi, asıl elif yerine koyduklarında, öyle kabul ettiklerinde şüphe yoktur. Aslın yerine geçen şüphesiz asıldır. Binâenaleyh, bu elif asıldır. Bu sebeple, hazfedilemez. Bu izahın neticesi de, önceki cevâba varıp dayanır.

5) Zeccâc, önceki nahivcilerden şunu nakletmiştir: Burada bir mukadder hâ nup, ifadenin takdiri, şeklindedir. Buradaki hâ, şan zamiridir. Bu kcnuda söylenilenlerin tamamı bundan ibarettir.

Bu kelimeyi şeddesiz, şeklinde okuyanların kıraati de güzeldir. şeddesiz olan in edatından sonra gelen kelime merfû olarak irab edilir. Tahfıfienen in ile olumsuzluk ifade eden in edatlarını ayırd etmek için, in habere

ichil olması şarttır. Şeddeli olan öl nın tahfif edilmesi halinde bu lâm caiz ise de, demin zikredilen durumda getirilmesi gereklidir. Nitekim şair

"Harp değirmeni işlese, belâlar üstüme sökün etse de, senin malın, uman kimse için amadedir" demiştir. Bir başkası da

''Benim de kendilerinden olduğumu o kabile ve topluluk, yüce makamlar, koyunlar, develer sahibidir" demiştir. Câmil, cemel (deve) kelimesinin çoğuludur.

Sonra bazı arablar, yi nazar-ı dikkate alarak, şeddeli olması durumunda amel ettirdikleri gibi, nakıs olduğunda da amel ettirirler. Çünkü tahfifiendiğinde, her ne kadar fiile lafzı benzerliği kalmasa ve, kendisinde tekid manası bulunmasa dahi, amel eder. Çünkü, manaya itibar edilir. Bu şekilde kullanış, amel ettirme konusunda nazar-ı dikkate alınan şeyin, fiile manevi bakımdan benzeme olduğuna delâlet eder ki bu da, lafzi benzerliğin değil de, tekidin sürdürülmesidir. Bu tıpkı, mahzâ fiil olduğu için, babında, onun lafzında değil de manasına itibâr edilmesi gibidir. "İnne" den tahfiflenen in amel ettirilmemesi demek olan zahir lügate gelince, bu şeddeli olan âl deki lafzı benzerliğin, onun amel etmesini temin eden illetin iki parçasından birisi olduğuna delâlet eder. Tahfiflendiğinde ise, benzerlik kalkar, dolayısıyla da in amel edemez. Ama kâne böyle değildir, çünkü o, mahza fiil olduğu için, manası itibariyle âmildir; lafzına itibar edilmez. [216][216]

İkinci Mesele

Bil ki, Cenâb-ı Hak, onların gizli konuştuklarını, fısıldaştıklarını belirtince, onların açıktan söylediklerini de

belirtmiştir ki, bu ikisi onların hem Hz. Musa (a.s)'dan hem de onun dinine tâbi olmaktan nefret ettiklerini gösterir. Onların açıktan ifade ettikleri sözlerinden birisi, onların, "Bunlar herhalde... iki sihirbazdır" şeklindeki sözleridir. Bu, onların Hz. Musa (a.s)'ın mucizelerini tenkid etmeleridir. Sonra da, Hz. Musa (a.s)'dan alabildiğine nefret ettirme çabasıdır. Çünkü, her salim fıtratlı kimse, sihirden ve sihirbazı görmekten nefret eder. İnsanın, sihrin devamlı olmadığını bilmesi ve, o şeyin bir sihir olduğuna inanması halinde, "Biz ona nasıl uyarız? Çünkü onun bekası; dinin

ve icraatının devamlılığı söz konusu değildir" der. İkincisi, onların "Size yerinizden yurdunuzdan çıkarmak isteyen sihirbazlardır" şeklindeki sözleridir. Çünkü, bu söz de alabildiğince nefret uyandıran bir sözdür. Zira, insanın doğup büyüdüğü yerden ayrılması, kalblere zor gelen bir şeydir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Rravun'dan, "Ey Musa, sen sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin bize?" rrâhft, 57) şeklinde naklettiği şeyin aynısıdır. Sanki sihirbazlar, bu şüpheyi firavun'dan öğrenmiş, sonra da onu tekrarlamışlardır. Üçüncüsü "en şerefli, emsalsiz yolunuzu, dininizi gidermek istiyorlar" şeklindeki sözleridir. Bunun da, kalblerde alabildiğince olumsuz tesiri vardı. Çünkü, düşman gelip bütün herşeyi istilâ ettiğinde, işte bu kalbiere alabildiğince zor ve ağır gelen birşey olmuş olur ki, onlar bu sözleri, Hz. Musa (a.s)'dan iyice nefret ettirmek ve ona, karşı koymaya, işini geçersiz kılmaya, (halkı) teşvik etmek için söylemişlerdir. Burada iki bahis bulunmaktadır.

---

[216][216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/551-552

Birinci bahis: Ferrâ şöyle der: "Ayette geçen Tarikatu başkalarına muktedâbih olan, ileri gelen kıymetli kimseler anlamındadır. Nitekim Arabça'da "Onlar kavimlerinin önderidirler" denilir.Yine, bir tek kimse için de, "O, kavminin önderidir, yoludur" denilir" Zeccâc ise bu ayeti, muzafın hazfedilmesi kabilinden kabul etmiştir. Buna göre ayetin takdiri, "en şerefli - emsalsiz yolunun hakkını gidermek isteyen" şeklindedir. İki takdire göre de, bu ifadeden maksad, her iki takdirde de maksadları şunu bildirmektir: "onlar, Hz. Musa (a.s) ile Hz. Harun (a.s) sizin en seçkin kişilerinizi, yani İsrailoğullarını alıp götürmek istiyorlar." Zira İsrailoğulları o dönemde, en fazla servet sahibi olan kimseler idi. Hz. Musa (a.s) ise Firavuna "İsrailoğullarını bırak, benimle gelsinler" demiştir. Bazı müfessirier de ayetteki ifadesini "din" diye tefsir etmişler ve onların, dinlerine bu adı verdiklerini söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-t Hak, "...her fırka kendi ellerindeki ile böbürlenirler" {Mominun, 53) buyurmuştur. Bazı alimlerse bunu, makam, mevki ve riyaset ile tefsir etmişlerdir.
İkinci bahis: kelimesi kelimesi müennes olduğu için, müennestir. Alimler, güzel, efdal iyi olan şeye niçin, denildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bazıları, "Emsei, hakka, doğruya ve gerçeğe ençok benzeyendir" demişlerdir. Bu kelimenin, "daha açık. daha net" anlamına geldiği de ileri sürülmüştür.
Cenâb-ı Hak onların, Hz. Musa (a.s)'dan alabildiğince nefret ettirmeye ve onun nübüvetini ibtal etmeye alabildiğince teşvik ettiklerini nakledince, onların "Onun için bütün tuzaklarınızı bir araya toplayın, Sonra saf halinde hep birden gelin" dediklerini de nakletmiştir. Ebu Amr, bu kelimeyi, vasıl elifi ve mim'in fethasıyla ecmeû şeklinde okumuştur. Bu kelime, sûlasînin emri olmuş olur "hilenize dair ne varsa hiçbir şey bırakmayıp ellerinden gelen her şeyi yaptılar" demektir. Bunun böyle olduğunun delili; cemea keydehu "Bütün hilesini topladı" (Tahâ. 60) ayetidir.
Diğer kıraat imamları ise, hemzenin kat ve mim'in de kesresiyii şeklinde okumuşlardır ki, bunun iki izahı yapılabilir:
a) Ferrâ şöyle der: fiili, birşeyi muhkem yapıp bir şeye azmetmek ve kastetmek anlamındadır. Nitekim Arapça'da, "çıkmaya azmettim" denilmektedir. Bu kelimenin kullanılışı fiilinin kullanılışı gibidir.
b) Bu kelime, toplamak anlamındadır. Bu husustaki sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın, (Yunus, 71) ayetinin tefsirinde geçmişti. Zeccâc, "Hepimizin azmi tek el gibi olsun... İttifak ediniz, ihtilafa düşmeyiniz, sonra da saf halinde geliniz..." manasındadır, demiştir. Ebu Ubeyde ve Zeccâc ifadesiyle ilgili olarak şu iki izahı yapmışlardır:
a) "es-Saffu, toplanma yeri demektir. Buna göre mana, "Bayram ve namazlarınız için, biraraya geldiğiniz o yere geliniz" şeklinde olur ki bu da, namazgahlarınızdan birisine geliniz" demektir, Veyahutta saff kelimesi, bizzat namaz kılınan o yerin adıdır. Böylece onlar, adı saff olan yere gelmekle emrolunmuş olurlar.
b) Bu kelimenin masdar olması. Buna göre, mana, "işiniz daha muntazam, siz de daha heybetli olmanız için, saf halinde, saf olarak, sıra sıra birlikte geliniz" şeklinde olur. Bu, müfessirlerin umûmunun görüşüdür. Onun: "Bu gün galib olan muhakkak umduğuna erer" ifadesi ise, itirazı bir cümledir. Yani, "Galib olanlar, baskın çıkanlar kurtulur" demektir. Böylece onlar, ortaya koyacakları ve sayesinde galib gelecekleri sihir ile, bunu yapabileceklerine inanıyorlardı. 217[217]

Büyücülerle Karşılaşma

"Dediler: "Ey Musa, ya sen at, yahut önce atan kişiler biz olalım" (Musa) dedi: "Hayır, siz atm." Bir de ne görsün: onların ipleri ve değnekleri, sihirleri yüzünden, kendisine gerçekten koşuyormuş hayalini verdi. Onun için Musa, içinde bir nevi korku hissetti. Biz, "korkma, dedik, çünkü üstün (gelecek) muhakkak ki sen olacaksın. Elindekini bırakıver. Bu, onların yaptıklarını yutar. Çünkü onların sanat diye ortaya attıklan, ancak bir büyücü durağıdır. Büyücü ise, nerede olsa felah bulmaz" (Tâhâ, 65-69).

---

[217] [217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/553-554

Bil ki daha önce, sözleşme zamanından bahsedilip, -ki bu da, kelimesiyle ifade edilmiştir- burada da, "sonra saf saf gelin" denilince, bu iki ifade, "onlar oraya geldiler, toplandılar" demelerine gerek bırakmamıştır. Onların, ifadelerinin manası. "Ya sen, yanında olanı bizden önce atasın, yahut da biz yanımızda olant senden önce atanz" şeklindedir. Hz. Musa (a.s)'ın önce zikredilmesiyle beraber bu muhayyerlik, onlar tarafından gözetilen güzel bir davranış ve Hz. Musa (a.s)'a karşı bir tevazudur. Binâenaleyh şüphesiz ki Cenâb-ı Hak sonra, bunun bereketi sebebiyle, imanı nasib etti. Hz. Musa (a.s) da onların bu güzel davranışlarına nezaketle mukabele de bulunarak, "Hayır, siz atın" dedi. Hz. Musa (a.s)'ın ,, "Hayır siz atın" ifadesine Gelince, bu hususta şu şekilde iki soru bulunmaktadır.

Birinci soru: Hz. Musa (a.s)'ın : "Hayır, siz atın" deyip de, o sihirbazlara, sihir ve küfür öten şeyi emretmesi naşı! uygun olabilir? Zira onları bu yaptıkları şeyle Hz. Musa (a.s)'i tekzıb etmeyi düşünmüşlerse, bu küfü* olur. Buna birkaç yönden cevap verilir:

1) Biz, bizzat atma işinin, bir masiyet ve küfür olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü onlar, atarken, gayeleri, bu atma ile, peygamber olan Musa (a.s)'ın mucizesi arasındaki farkı ortaya koymak olursa, bu atış bir iman (ifadesi) olmuş olur. Küfür ise, Hz. Musa (a.s)'ı yalanlamaya kastetmektir. Musa (a.s)'da onlara, o atma işini, kendisini yalanlasınlar diye emretmemiştir. Böylece, bu soru zail olmuş olur.

2) Bu emir şarta bağlı bir emir olup, ifadenin takdiri, "Eğer haktan yana iseniz, atacağınız şeyi atınız!" şeklindedir. Bu, Cehâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Eğer do$ru sözlü iseniz, yani eğer bunu yapabilecekseniz, onun sûreleri gibisinden bir sûre getiriniz" (Bakara. 23) ayeti gibidir.

3) O şüpheyi gidermenin yolu, sadece bu iş olunca, bu caiz olmuş olur. Bu, hakkı müdafaa eden şu kimsenin işine benzer. Bu kimse birinin kalbinde bir şüphe olduğunu bilir o kimsenin o şüphesini anlatmasını ve gücünün yettiğince de o şüpheyi açıklayıp gidermeyi dilemez, bunun peşine düşmezse, o şüphe o kimsenin kalbinde kök salar da, o şüpheden dolayı dinden çıkar. Çünkü hakkı savunan kimsenin, şüphe içinde bulunan kimseden şüphesini en iyi biçimde anlatmasını isteme hakkı vardır. Onun bundan maksadı, o şüpheye cevap vermesi, onun tesirini de o kişinin kalbinden silmesidir. Binâenaleyh bu kimsenin, işte bu amaçla, şüphe içinde bulunan kimseden şüphesini anlatmasını taleb etmesi, caiz olur. İşte burada da böyledir.

4) Bu ifadenin, bir emir olarak kabul edilmeyip, aksine bunun manasının, "Eğer siz bunu yapmak istiyorsanız, hakkın ortaya çıkması için, buna maddi bir mania yoktur" şeklinde olmasıdır.

5) Hz. Musa (a.s)'ın, bunu hoş görmediğinde şüphe yoktur. Yine onun, o sihirbazları bu işten, "Yazıklar olsun size. Allah'a karşı yalan düzmeyin. Sonra azâb ile sizin kökünüzü kurutur" rrahâ, 61) ifadesiyle nehyettiğinde de, hiç şüphe yoktur. Durum böyle olunca da, Hz. Musa (a.s)'ın bu sözünün onlara onu emreden bir ifade olması muhal ve imkansız olur. Çünkü onun, aynı anda, bir şeyi hem emretmesi hem de nehyetmesi imkansızdır. İşte bu sebeple, Hz. Musa (a.s)'ın bu sözünün, zahiri manasına hamledilemiyeceğini anlamış oluyoruz, işte bu durumda da, bu problem çözülmüş olur.

İkinci soru: Şüpheyi dinlemeyi delili dinlemeden önce zikretmek caiz olmadığı halde, Öyleyse niçin Hz. Musa (a.s), atma işinde onları, kendisinden önce zikr etmiştir? Yine, çoğu kez, şüpheyi anlama sebebiyle, gerçeği anlamaya yer kalmayacağı böylece de küfürde ve sapıklıkta kalakalma ihtimalinden dolayı, şüpheyi zikretmenin caiz olmaması gerekir.

Birisi şöyle de diyemez: "Bu, o sihirbazların Hz. Musa (a.s)'ı kendilerine takdim etmek istemeleri sebebiyle, Hz. Musa (a.s)'m ı da onları kendine takdim etmek istemesi suretiyle bir mukabelede bulunması sebebiyle olmuştur." Zira bu gibi şeyler ancak, nefsin haz duymasına varıp dayanan şeyler hakkında güzel olur. Ama, delile ve şüphelerin hallerine gelince, bu caiz değildir.

Cevap: Hz. Musa (a.s), bir kere mucize izhar etmişti. Onun, o mucizeyi yeniden ortaya koymaya ihtiyacı yoktu. Halbuki orada bulunanlar, Hz. Musa (a.s)'ya karşı koymak ve muarazada bulunmak için gelmişlerdi. İşte bu sebeple Hz. Musa (a.s) sanki şöyle düşünmüştür: "Şayet, mucize izhar etme* suretiyle ise ilk Önce başlayacak olursam ben, onların sihirlerini ortaya koyup mucizeyi ibtat etmeye yönelme hususunda bir sebep gibi olmuş olurum... Halbuki bu caiz değildir. Ne var ki ben, işi onlara bırakayım, böylece onlar kendi irade ve tercihleriyle o sihri izhâr etsinler, daha sonra ben, onların sihirlerini çürütecek olan mucizeyi göstereyim. Böylece de bu iş, o şüphenin izâle edilmesine bir sebep olmuş olsun... Ama birinci duruma göre bu, o şüphenin meydana gelmesine bir sebep teşkil edebilir. Binâenaleyh bu berikisi daha evlâ olur..." 218[218]

Sihrin Etkisi

Cenâb-ı Hakk'ın görsün: onların ipleri ve değnekleri, sihirleri yüzünden, kendisine gerçekten koşuyormuş hayalini verdi" ifadesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır. 219[219]

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a): "Onlar iplerini ve değneklerini, sağa sola ve çeşitli yönlere hareket ve meyleder bir durumda attılar da, böylece Hz. Musa (a.s) yeryüzünün tamamının, koşup duran yılanla dolu olduğu vehmine ve hayaline kapıldı da, korktu. Ama kendisine, "Elindeki™ bırakıver. Bu, onların yaptıklarım yutar..." denilince, Hz. Musa (a.s) asasını attı. Bir de ne görsün, o asa onların yılanlarından daha büyük, derken, giderek daha da büyüdü. Vadiyi doldurdu. Sonra da kabarıp yükseldi, hatta kuyruğunu (Firavun'un yaptırdığ) kulenin üzerine değdi, sonra da, indi, ve onların, iki mit mesafe içinde yaptıkları her şeyi, insanların gözü önünde yutuverdi. İnsanlar onun ancak bir sihir olduğu zannına kapıldılar; sonra da kendisini yutmak için ağzını seksen zira (dirsek boyu) açmış olarak Ffravn'a doğru yöneldi, derken, Flravn, Hz. Musa (a.s)'a bağırdı. Hz. Musa (a.s) onu eline atınca, o, eskiden olduğu gibi, bir değnek haline geldi. Sihirbazlar, bir de baktılar ki o, kendi değnek ve urganlarına dair hiçbir şey bırakmamış da yeyip yutmuş! Böylece bunun bir sihir olmadığını anladılar da, "Bizim değneklerimiz ve iplerimiz nerede? Eğer bizim iplerimiz ve değneklerimiz bir sihir ve büyü olmasaydı, onlar da kalırlar, yutulmazlardı" dediler de, secdeye kapanarak, "Biz, alemlerin Rabbini, Musa'nın ve Harun'un Rabbini tasdik ve O'na iman ettik" dediler. 220[220]

İkinci Mesele

Alimler, sihirbazların sayısı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kasım İbn Sellâm. herbirini yanında değnek ve ipler
bulunduğu halde, sayılarının yetmişbin olduğunu söylerken, Süddf yine her birinin yanında değnek ve ipler olduğu halde bu sayının, otuzbin küsur olduğunu söylemiştir. Vehb İbn Münebbih, bunların sayısının onbeşbin olduğunu ileri sürerken, İbn Cüreye ve İkrime, bunların dokuzyüz kadar olduğunu, üçyüzün Farisi, Dçyüzünün Rûm, (içyüzünün de İskenderiyeden olduğunu söylemişlerdir. Kelbİ, bunların sayısının yetmiş iki olduğunu, ikincisinin kıbtîlerden, yetmişinin de Firavunun bu işe zorladığı İsrailoğullarından olduğunu belirtmiştir. Bil ki, bu ihtilaf ve farklılık, sayıdadır ve çoktur. Kur'ân'ın zahiri, bunlardan hiçbirine delâlet etmemektedir. Görüşler birbiriyle taaruz ettiğinde, hepsi de sakıt olur. 221[221]

Üçüncü Mesele

Keşşaf Sahibi, bu ayetin başındaki izâ edatının, mufâce'e iza'sı olduğunu söylemiştir, ama bu

---

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/555-557
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/557
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/557
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/557-558

hususta hakikat olan, onun kendisini nasbeden, kendisine muzaf olduğu bir cümleyi, gerektiren ve zaman ifade eden izâ olduğudur. Kendisini nasbeden, hususi bir fiil olduğu için, bu, bazı misallerde görülmektedir. Bu fiil de, (fâcee) fiilidir. O halde cümle, mübtedâ cümlesi olup, başka birşey değildir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin takdiri, ansızın, onların değnek ve iplerinin koşup durduğunu tahayyül zamamyla yüzyüze geldi" şeklindedir.
Bu, bir temsil olup, "Hz. Musa (a.s) onların, değnek ve ipleriyle ansızın, karşı karşıya gelince, onların koşup duran bir takım şeyler olduğunu zannetti" anlamındadır. 222[222]

Dördüncü Mesele

Bu ifade, damme ile usıyyühüm şeklinde okunmuştur ki, aslolan da budur. İtbâ'dan, yani sâd'ın kesresine tâbi
olmasından dolayı da kesre ile okunmuştur. Bu tıpkt, veya kovalar) ve veya (yaylar, kavisler) kelimeleri gibidir. Fiili ve kelimelerine isnâd edip (onları fiilin nâib-i faili yapmak) suretiyle, tâ ile Tuhayyelu şeklinde okunduğu gibi, ve kelimelerine isnâd etmek suretiyle, yâ ile yuhayyelu şeklinde de okunur. Ferrâ, bu şekilde okunması halinde bunun naibi failinin tes'â fiilinin delâlet ettiği sa'y masdarı olduğunu söylemiştir. 223[223]

Beşinci Mesele

İleyhi kelimesindeki zamir Hz. Musa (a.s)'a râci olup, bundan maksad "onlar, o sihirlerinde, Hz. Musa (a.s)'a yeryüzündeki yılanların koşup durması gibi koşup duran yılanlar olduğunu zannettirecek bir dereceye ulaştılar" demektir. Yoksa onların gerçekten yılan haline gelmeleri sözkonusu değildir. Onların, değneklerin içine, üzerine güneş vurduğunda canlanan ve hareket edebilen (cıva gibi bir) şey koydukları da ileri sürülmüştür. Onlar çok olup birbirlerine girdiklerinde, onları gören herkes, onların koşup durduğu vehmine kapılırdı. 224[224]

Hz. Musa'nın Sihir Karşısındaki Durumu

Cenâb-ı Hakk'tn, 'Vaktaki attlar, halkın gözlerini büyülediler"<Ar»t, ne) ve "... onların ipleri ve değnekleri, sihirleri yüzünden, kendisine gerçekten koşuyormuş hayalini verdi" ifadeleriyle istidlalde bulunarak, Vehb Ibn Münebblh'ten, "Onlar insanların ve Musa (a.s)'ın gözünü boyadıîar da, Musa (a.s) ve insanlar da böylesi bir vehme kapıldı" şeklinde rivayet edilen habere gelince, bu caiz değildir. Çünkü o vakit, mucizeler ve deliller izhâr edip şüpheyi izâle etme vaktidir. Binâenaleyh, şayet Hz, Musa (a.s), mevcut olanı, fasit olan hayâlden ayırdedemiyecek olsaydı, o mucizeyi izhar edemezdi; bu şekilde de gayesine ulaşamazdı. Buna göre ayetten kastedilen mana, "Hz. Musa (a.s) öylesi bir şey gördü ki şayet o şeyin hakikatte o şeyin mevcudiyetinin olmadığını bitmemiş olsaydı, onun koşup duran bir şey olduğu zannına kapılırdı..." şeklinde olur. 225[225]

Onun Korkusunun İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın "Onun için Musa, içinde bir nevi korku hissetti" ifadesine gelince, Evcese kelimesi, "korku duymak" anlamındadır. Yani, "O, içinde bir korku duydu" demektir. "Hz. Musa (a.s)'ın kalbindeki korkuyu giderme hususunda, Allah'ın, Hz. Musa (a.s) hakkında yaptığından daha fazlası yapılamaz, çünkü o, onunla her şeyden önce konuşmuş, sonra da ona, değnek ve yed-i beyzâ gibi çok net mucizeler vermiş daha sonra o değneğini bir ejderha

---

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/558
223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/558
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/558
225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/558-559

olduktan sonra eski haline dönüşmüş derken ona istediği sekiz mucizeyi vermiş ve bundan önce de Hz. Musa (a.s)'a vermiş olduğu sekiz lütfü dile getirmiş. Bütün bunlardan sonra da, "Muhakkak ki ben sizlerle beraberim, duyar ve görürüm..."<rınâ, 46) demiştir... Binâenaleyh, bu kadar mukaddimeden sonra, onun kalbine nasıl korku düşebilir?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Her ne kadar Hz. Musa (a.s) onların kendisine ulaşamayacaklarını ve Allah Teâlâ'nın, kendisine yardımcı olduğunu bilse dahi, bu korku, insan oğlunun zayıftık üzere yaratılmış olmasından dolayıdır. Bu, Hasan el-Basri'nin görüşüdür.

2) Hz. Musa (a.s), insanların, gördükleri şeyler hususunda şüpheye düşmelerinden ve böylece de onların, kendisinin yaptığı şeyi diğerlerinin yaptığı şeyle bir tutmalarından, böylece de işi birbirine karıştıracakları zannına kapıldığından ötürü korkmuştur ki bu izah, Cenâb-ı Hakk'ın, "Korkma, çünkü üstün (gelecek) muhakkak sen olacaksın" ifadesiyle de desteklenir. Bu da, Mukâtil'in görüşüdür.

3) Hz. Musa (a.s), atma işine önce onların başlayıp daha sonra da kendisinin başlayacak olmasından dolayı, oradaki kimselerin bir kısmının, atacağı şeyi müşahede etmeden önce, çekip gitmeleri ve böylece de battl inançlarını sürdürmelerinden korkmuştur.

4) Belki de Hz. Musa (a.s), vahiy gelmeden, herhangi bir şey yapmamakla emrolunmuştu. Binâenaleyh, o zaman kendisine vahyin gelmesi gecikince, o vakitte kendisine vahyin gelmemesinden, netice de mahcûb olacağından korkmuştur.

5) Belki de Hz. Musa (a.s), orada bulunan sihirbazların sihrini ibtâl etmesi halinde, Flravun'un, diğer bir takım topluluklar hazırlayıp da ona getirmesinden; böylece de, onların sihirlerini yeniden ibtâl etme zorunda kalacağından, bu şekilde de işin bitmeyeceğinden ye, gayenin tamamlanarak maksada ulaşılamayacağından endişe duymuştur. 226[226]

Endişenin Giderilmesi

Sonra Allah Teâlâ, bu korkuyu önce icmâlen, sonra da tafsilatlı bir biçimde gidermiştir. Genel olarak izalesine gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, "Korkma dedik, çünkü üstün (gelecek) muhakkak ki sensin, sen "ifadesidir. Bu ayet, onun korkusunun, işinin o topluluk tarafından anlaşılamayacağı bir hale vanp dayanacağı endişesiyle olduğuna delâlet eder. Böylece Allah Teâlâ, "Çünkü üstün (gelecek), muhakkak sen olacaksın " buyurarak ona güvence vermiştir. Bu ifade de, pek çok çeşit mübalağa ve tekid çeşitleri bulunmaktadır:

a) Tekid edatı olan "inne" nin getirilmesi.

b) Zamirlerin tekrarlanması.

c) Haberde, eliflâmın gelmiş olması.

d) Yücelik lafzının getirilmesi, ki "ulûv" (maddi üttünlüğü) ifade eder.

Tafsilatlı olanına gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'tn, "Elindekini bırakıver..." emridir.

Bu ifade hakkında şöyle bir soru bulunmaktadır: "Cenâb-ı Mak niçin, bu ifade yerine, "Asanı at" dememiştir?"

Cevap: Bunun, o asayı küçük görmeden ötürü olması mümkündür. Yani, "onların değnek ve iplerinin çokluğuna aldırma; sen, elindeki o, kütlesi küçük olan değnekçiği at. Çünkü o, Allah'ın kudreti ile, kendisinin tek; onların ise çok; kendisini küçük, onların ise büyük olmasına rağmen, onları yutacaktır" demektir.

Bunun, o asâyt büyük görmeden dolayı olmuş olması da muhtemeldir. Yani, "Sen, o pekcokt)lan şeylere ve yığınlara aldırma. Çünkü senin elinde, onların hepsinden daha büyük olan bir şey vardır. Bütün bunlar çok olmalarına rağmen, senin elindekinin yanında önemsiz ve az mesâbesindedirler. Binâenaleyh, sen onu at; o, onları, Allah'ın izniyle yutar ve mahveder.

Ayetteki telkaf (yutar) ifadesine gelince, bu, "Sen bunu attığında, o, onların yaptıklarını yutar" anlamındadır. Amme'nin kıraati cezm ve şedde ile (Telakkaf) şeklindedir Yani, "onları yutar"

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/559

demektir. İbn Amir ise, hâl cümlesi olmak üzere, fânin dammesi ve şedde ile şeklinde okunmuştur. Yani "sen onu, onlarınkileri yutar olduğu halde atıver" demektir. Ya da, bir istinkaf cümlesi olmak üzere ref ile telkafu şeklinde okunmuştur. Âsım'ın râvlsi Hafs bu kelimeyi, lamın sükûnu İle ve şeddesiz olarak, şeklinde okumuştur ki buna göre mana, "O, ağzıyla hızlıca onları yutsun" demek olur. "Teiakkuf" ve "lakf", aynı manadadırlar. Buradaki, lafzı, "uydurdular ve göz boyadılar" manasınadır. Araplar, yalan söz hakkında "masnû ve mevzu kelâm" ifadesini kullanırlar.
Ayetteki "yutar" ifadesi, "Hz. Musa (a.s), asasını attığında, o asâ yılan olup, sihirbazların yaptığı o uydurma ve aldatmaca şeyleri yutar" demektir. 227[227]

Büyücülerin Mucizeyi Anlamalarının Sebebi

Hak Teâlâ'mn, "Neticede sihirbazlar secdeye kapandı" rrâhâ, 70) ayetinde, Hz. Musa (a.s)'ın asasını atıp, onun da bir yılan olduğuna ve sihirbazların attıkları şeyleri yuttuğuna bir işaret vardır. "Telakkuf" (yutma işinde) de, sihirbazların attığı şeylerin hepsini, Hz. Musa (a.s)'ın asasını yuttuğuna bir delalet vardır. Bu ancak o asadan olan yılanın, iri cüsseli ve çok kuvvetli olması ile mümkündür. Sihirbazların iplerini ve değneklerinin yutulmasından sonra, Hz. Musa (a.s)'ın yaptığı işin, insanın yapabileceği birşey olmadığını şu birkaç açıdan anlayıp, kesin olarak İnandıkları nakledilmiştir:
1) O asadan böylesi bir işin zuhur etmesi,.hile ve desise ile olamaz.
2) O, hile ve desise ile olamayacak şekilde iri cüsseli idi.
3) Onun üzerinde, göz, burun delikleri ve ağız gibi uzuvların ortaya çıkması da, hile ve desise ile olamaz.
4) Onun, bu kadar çok sayıda atılan şeylerin hepsini yutması da, hile ve desise ile olacak şey değil.
5) Onun, eski haline, yani küçük bir değnek haline dönüşmesi... Bunlardan hiçbiri, hile ve desise ile olacak şey değildir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların yaptıkları şeylerin, sihirbaz hilesi olduğunu Deyan buyurmuştur. Buna göre mana: "Ey Musa (a.s), sende olan (asâ) ilâhi bir mucizedir. Onlarınki ise, aslı esâsı olmayan bir göz boyamadır. Binâenaleyh bu ikisi masında, bir karşı koyma nasıl sözkonusu olur" demektir. "Keyd" kelimesi hem ref, hem de nasb ile okunmuştur. Bunu merfû okuyanlar, ifadenin başındaki mâ edatını, ism-i mevsûl; mansub okuyanlar ise bunu, "mâ-ı kâffe" kabul etmişlerdir. "Sâhir" kelimesi, "sihr" şeklinde de okunmuştur. Buna göre bu "sihirli <eyd (hile)" demek olur, Yahut "onlar, yapttkları sihre kendilerini öyle kaptırmışlardı yaptıkları o şey bizzat sihir gibi geldi" demek olur. Yahut, "sihr" kelimesi, "keycTİn beyaniyyesidir. Çünkü "keyd" sihirde olabilir, başka bir şey de olabilir. Bu, tıpkı, kelimesinin "dirhemun" kelimesiyle beyân edilmesi gibidir. Bunun bir benzeri (Ftkıh ilmi) (nahiv ilmi) ifadeleridir.
Geriye ise birkaç soru kalmıştır. 228[228]

Bazı Sorulara Cevaplar

Birinci soru: "Sâhir" kelimesi niçin, cemi değilde, müfred getirilmiştir?
Cevap: Çünkü bununla, adet manası değil, cins manası kastedilmiştir. eğer kelime cemi kılınacak olsaydı, bundan maksadın sayıyı belirtmek olduğu zannedilirdi. Ayetteki, "Büyücü, nerede olsa felah bulmaz" ifadesine baksana. Bu "bu cins insanlar, felah bulmaz" demektir.
İkinci soru: Bu kelime, niçin önce nekire sonra marife olarak getirilmiştir?
Cevab: Cenâb-ı Hak, bununla sanki şöyle demek istemiştir: "Onların yaptıkları bu şey, büyünün sadece bir çeşididir. Aslında büyünün hiçbir çeşidinde fayda yoktur. "Sözün böyle

---

[227] [227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/560-561
[228] [228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/561

ifade edilişinin daha beliğ olduğunda şüphe yoktur.

Üçüncü soru: Ayetteki, "Büyücü (sâhir), nerede olsa felah bulmaz" ifadesi, sihirbazın ister hayır, ister şer olsun, hiçbir maksadını sihri ile etde edemeyeceğini gösterir. Bu da sihrin, büsbütün yok sayılmasını gerektirir?

Cevab: Sihir ve sihrin ne demek olduğu hususundaki açıklamalarımız, Bakara sûresinde geçmişti. Onları burada tekrar etmeye gerek yok. Allah en iyi bilendir. 229[229]

Büyücülerin İman Etmeleri

"Neticede sihirbazlar secdeye kapandı ve "Harun ile Musa'nın Rabbine imân ettik" dediler. (Firavun) dedi ki: "Ben size izin vermeden, ona iman mı ettiniz? Demek ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür. öyleyse ben de, mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kesip, sizi hurma dallarında asacağım. Siz o zaman, hangimizin azabının daha çetin ve devamlı olduğunu anlayacaksın iz" (Tâhâ, 70-71).

Bil ki ayetteki, "Neticede sihirbazlar secdeye kapandı" ifadesinde, Hz. Musa (a.s)'ın elindeki asasını attığına, onun, sihirbazların bütün yaptıklarını yutan bir yılan haline geldiğine, hakikatin ortaya çıktığına ve böylece de sihirbazların secdeye kapandıklarına bir işaret vardır. Çünkü onlar, yüksek tabakadan olan sihirbazlardı. Binâenaleyh onlar Hz. Musa (a.s)'ın yaptığı şeyin, kendi yaptıklarından farklı olduğunu gördüklerinde, kesinlikle bir sihir olmadığını anladılar. Sihirbazların başkanlarının şöyle dediği rivayet edilir: "Biz büyümüzle insanlara gâlib oluyorduk ve alet ve edevatımız elimizde kalıyordu. Eğer bu sefer de gâlib olsaydık ve Musa (a.s)'ın yaptığı da bir büyü olsaydı, ya bizim attığımız şeyler hani, nerede?" Böylece o sihirbazlar, cisimlerin hallerinin değişmesinden (var iken yok olmasından) hareket ederek, kadir ve alim bir yaratıcının varlığına; ve bu değişikliğin Hz. Musa (a.s')ın elinde meydana gelmesi ile de, onun Allah katından gönderilmiş, doğru bir peygamber olduğuna istidlal ettiler. Böylece tevbe ettiler, iman ettiler ve huşûları ile huzûlarını tam ortaya koyan secdeye kapandılar.

Ayetteki, "Neticede sihirbazlar secdeye kapandı" (atıldı)" ifadesi ile, onların, secde etmeye mecbur bırakıldıkları manası kastedilmemiştir. Onlar, bu ifade ile övüldüklerine göre, bunun esas te'vili (tefsiri) Ahfeş'in yaptğı şu izahtır: Onlar sanki (başkaları onları) secdeye atmış gibi, hızlı bir şekilde secde ettiler. "Keşşât sahibi şöyle der: " Onların işi (durumu) ne enteresan! çünkü onlar önce değnek veiplerini, küfür ve inkar için attılar. Ama kısa bir müddet sonra, bu sefer de başlarını, şükür ve secde için yere atıp, secdeye kapandılar. Binâenaleyh bu iki atma arasındaki fark ne büyüktür! "Rivayet olunduğuna göre onlar, cenneti, cehennemi ve cennetlikleri görünceye kadar başlarını secdeden kaldırmamışlardır. Ikrime'nin: "Onlar, secde için yere kapandıklarında, Cenâb-ı Hak o esnada, cennette ulaşacakları makamlarını onlara göstermiştir." dediği rivayet edilmiştir. Kfldi şöyle der: "bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü eğer Allah Teâlâ onlara bunu açıkça göstermiş olsaydı, onlar imâna icbar edilmiş (mecbur bırakılmış) olurlardı. Halbuki bu, onların, "Biz günahlarımızı affetmesi için Rabbimize iman ettik" rrâhâ. 73) deyişlerine uygun düşmez." Kâdİ'nin bu görüşüne şöyle cevap veririz: Hz. İbrahim (a.s), kendisinin bağışlanmış olduğunu kesin olarak bildiği halde, "O (Allah'ın), ceza günü kusurîanmı affedeceğini umarım" (Şuâra, 82) demiş olduğuna göre, aynı şeyin sihirbazları içinde de söz konusu olması niçin düşünülmesin?

Bil ki bu kıssa, meydana gelen her iş ve hadisede, Allah'ın kaza ve kaderinin geçerli olduğuna, rubûbiyyet işlerinin hayret uyandıran sırlarına dikkat çekmektedir. Çünkü bu deliller, herkesin müşahede edip duyduğu bir yerde meydana gelmiştir. Binâenaleyh bu husustaki istidlal çok vazih ve açıktır. O istidlal de şudur: Ortada olup biten bir takım şeyler var. Bunların mutlaka bir müessiri (olmalarına tesir eden birşey) bulunması gerekir. Bunun böyle olduğunu bilmek zaruri ve kesindir. Bu müessir ya mahlûkattır, yahut başkalarıdır. Bunun mahlukât olamayacağı bedihi (çok açık)tır. Çünkü her insan, kendisinin, canlıları

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/561-562

yaratmaya, onların cüsselerini istediği zaman büyütmeye, istediği zaman eski haline getirmek için küçültmeye gücü yetmeyeceğini ister istemez bilir. Bu çok açık ve net bilgilere ne zaman akılaa meydana gelirse, bu alemin mutlaka bir müdebbiri bulunduğu hususunda kesin bflgî ifade eder. Binâenaleyh insan ne diyebilir? Ne dersin, o münkirlerin r-mukaddimelerin doğruluğunu bilmediklerini söyleyebilir misin? Bu ihtimal, son derece akıldan uzaktır. Zira biz, mukaddimelerden her birinin, akıt sahibi hiç kimsenin hakkında şüphe edemeyeceği derecede aşikâr olduğunu açıklamıştık. Onlar bunun doğruluğunu biliyorlardı. Ama cehaletlerinde ısrar ediyor, kendileri için ilim ve mutluluğun (saadetin) meydana gelmesini değil, cehalet ve şekâvetin meydana gelmesini istiyorlardı. Herhangi bir insanın, buna asla razı olmayacağını zannederim. Binâenaleyh geriye şöyle demek kalır: "(Bu hususta) akıl ve delil yetmez. Aksine kalblerde, bu mukaddimelerin (bilgisini) ve bunların nasıl sıraya konulup, netice elde edileceği (şuurunu) yaratan böylece de bunu yaptığı her zaman, kalblerde neticeleri tahakkuk ettiren bir müdebbirin var olması gerekir. Bütün bunlar, herşeyin Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğunu gösteriyor. Çünkü akıllara ve gönüllere nasıl hareket edip, nasıl tasarrufta bulunacakları hususunda güven olmaz. Kim, kalbinden taassubu atar da, fikir ve düşüncelerinin mecrası (gidişi-akışı) hususunda, kendi hallerine bakarsa, bizim söylediğimiz bu şeylere güveni artar.

Hak Teâlânın, "Harun ile Musa'nın Rabbine iman ettik" dediler" ifadesine gelince, bil ki "Ta'limiyye" bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Onlar, Hz. Harun ve Hz. Musa (a.s) vasıtasıyla tanıyıp, öğrendikleri Allah'a iman etmişlerdir. Binâenaleyh bu, Allah'ı tanımanın ancak imam (önder alim) vasıtasıyla olabileceğine delildir." Bu görüş zayıftır Aksine sihirbazların, "Biz, Harun ile Musa'nın Rabbine iman ettik" şeklindeki sözlerinde, "Talimiyye"nin ileri sürdükleri şeyin dışında, iki hikmet (incelik) vardır.

Birinci incelik: Firavun'un "Ben sizin en büyük Rabbinizim"(Nâzıat,24) sözünün izahında belirtildiği gibi, Firavun hem rab olduğunu; hem de f'Ben, sizin benden başka ilahınız olduğunu bitmiyorum" tKasas, 38) sözü ile ilah (tanrt) olduğunu iddia etmiştir. Binâenaleyh şayet sihirbazlar, "Biz alemlerin Rabbine inandık" demiş olsalardı, o zaman Firavun: "Onlar başkasına değil, bana iman ediyorlar" derdi. İşte böyle bir zannı (yanılgıyı) bertaraf etmek için onlar, böyle söylemeyi tercih ettiler. Bunun böyle olduğunun delil, onların bu ifadede Harun (a.s), Hz. Musa (a.s)'dan önce zikretmiş olmalarıdır. Çünkü Firavun, "Biz, seni yeni doğmuşken içimizde büyütüp terbiye etmedik rr.:?'\$u&ra. ıb) ifadesi ile belirttiği gibi, onu büyütüp terbiye eden olduğu için, Musa (a.s)'ın rabbi (mürebbisi) olduğunu söylüyordu. Binâenaleyh sihirbazlar, Firavun'un bu vehme kapılmasından kaçınmak ve böyle bir yanılgıyı tamamen ortadan kaldırmak için pek yerinde olarak Hz. Harun'u, Hz. Musa (a.s)'dan önce zikretmişlerdir.

İkinci incelik: Onlar, Hak Teâlâ'mn, Hz. Musa (a.s) ve Hz. Harun (a.s)'a böylesine büyük mucizeler ve şerefli makamlar verdiğini gördükleri için, "Harun ile Musa'nın Rabbine inandık" demişlerdir. [230][230]

Firavun'un Tehdidi

Sonra Firavun, onların secdeye kapanıp, Allah'a iman ettiklerini görünce, bu işin Allah'a ve O'nun peygamberine iman etmede diğer insanların da sihirbazlara uymalarına sebeb olmasından korkup, hemen Hz. Musa (a.s)'ın peygamber oluşu hususunda bir başka şüphe ortaya atarak, "Ben size izin vermeden, ona iman mı ettiniz? Şüphesiz o size sihri öğreten büyüğünüzdür" demiştir. Bu söz, şu iki şüpheyi ihtiva eder:

1) Firavun'un "Sen size İzin vermeden, ona iman mı ettiniz" şeklindeki sözü... Bunun izahı şöyledir: Bu, "Akla ilk gelen şeye güvenmek doğru değildir, aksine o hususta araştırmak, münakaşa etmek, akla gelebilecek diğer şeylerden istifâde etmek gerekir. Binâenaleyh siz bunları yapmayıp, hemen acelece o anda, "Ona inandık" dediğinize göre bu, imanınızın basiretten kaynaklanmayıp, aksine başka bir sebebten olduğuna delâlet eder" demektir.

---

[230][230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/562-564

2) Firavun'un, "Demek ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür" şeklindeki sözü... Bu, "Sizler, sihir hususunda onun talebelerisiniz. Binâenaleyh onun işini geçerli kılmak, revaçta tutmak ve durumunu yüceltmek için, kendinizin aciz olduğunu ortaya koyma hususunda onunla gizlice anlaştınız" demektir.

Firavun bu şüpheleri ortaya attıktan sonra, sihirbazları imandan, diğer insanları da bu yolda onlara uymaktan alıkoymak için, tehdide başlayarak "Öyleyse ben de, mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim... sizi asacağım" dedi. Buradaki fiiller, şeddesi? Olarak, ve Şimşeklinde de okunmuştur. Çaprazlama kesme, sağ el ile birlikte sol ayağın kesilmesidir. Çünkü bu iki uzuvdan herbiri diğerinin aksidir. Çünkü bu el, öbürü ayaktır; bu sağ, diğeri ise soldur. Ayetteki (çaprazlama olarak) ifadesi, haldir, mahallen mansubtur, yani, "Ben onları "muhtelif" olarak keserim" demektir. Çünkü onların biri diğerine muhalif (çapraz) olunca, "muhtelif" olarak tavsif edilebilirler.

Firavun sonra da, "Sizi hurma dallarında asacağım" demiş ve dallara asılan şeylerin orada durmasını, kabında muhafaza edilen şeyin durmasına benzetmiştir. İşte bundan ötürü "hurma dallarında" demiştir. Bu harf-i cerrin, manasına geldiğinin genel olarak kabul edilişine gelince, aslında bu görüş zayıftır.

Sonra o, "Siz o zaman, hangimizin azabının deha çetin ve devamlı olduğunu anlayacaksınız" demiştir. Mel'un Firavun "hangimiz" sözü ile kendisini kastetmiştir. Çünkü onun bu (hangimiz) sözü, Musa (a.s) ile kendisini kastettiğini ihsas ettirmektedir. Bunun delili ise, "Ona iman mı ettiniz" demiş olmasıdır. Bu ifadede, kendisinin güçlü, ezici ve insanlara çeşitli işkenceleri yapabilir oluşu ile övünmesi ve Hz. Musa (a.s) ile alay etmesinin yanısıra, onu zayıf görmesi vardır. Çünkü Hz. Musa (a.s) azab etmemiştir. [231][231]

Mucizeye Rağmen Tehdidin İzahı

İmdi eğer, "Firavun'un çok yakın zamanda, sizin de açıkladığınız gibi, asasının öyle büyük bir ejderhaya dönüşmesini görmesine, yine sizin de bahsettiğiniz gibi o yılanın, Firavun'un köşkünü yutmaya yöneldiği ve nihayet işin, Firavun'un Hz. Musa (a.s)'dan bu ejderhanın şerrinden yardım istemesine kadar varıp dayanmasına rağmen ve bu işin çok yakın bir zamanda olmasına, Firavun'un da bunu savuşturamamasına rağmen, Firavun'un o sihirbazları tehdid etmesi ve onları bu derecede cezalandıracağını söylemesi, "Hangimizin azabının daha çetin ve devamlı olduğunu anlayacaksınız" diye, Hz. Musa (a.s) ile böylesine alay etmesi nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Niçin şöyle demlemesin: "Firavun, kalben çok korkuyordu. Ama haysiyet ve şerefini kurtarıp, işini revaçta tutabilmek için, bu celâdeti (sertliği) göstermiş ve bu utanmazlığı (yüzsüzlüğü) yapmıştır. Kim, bu alemdekilerin hallerini incelerse, aciz kimselerin bile böyle şeyler yaptığını görür. Her akıllının, Allah'ın azabının, insanların azab ve işkencelerinden daha şiddetli ve çetin olduğunu açıkça bilmesine rağmen, kalkıp bu azabı inkâr etmesi bunun doğru olduğuna delâlet eder. Hem sonra Firavun, "Demek ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür" derken, yalan söylediğini biliyordu. Çünkü o, Hz. Musa (a.s)'ın, sihirbazlarla oturup kalkmadığını onlarla daha önce karşılaşmadığını, sihirbazların herbirinin hocasının kim olduğunu ve bu ilmin nasıl öğrenildiğini çok iyi biliyordu, ama buna rağmen böyle söyleyebiliyordu. Binâenaleyh Firavun'un böyle durumlardaki adetinin, bu şekilde davranmak olduğu sabit olur. İbn Abbas (r.a) da "sihirbazlar o günün başında sihirbaz idiler, ama sonunda şehid oldular" demiştir. [232][232]

Büyücülerin Firavun'a Cevapları

"(Sihirbazlar) dediler ki: Seni, bize gelen şu apaçık mucizelere ve bizi yaratana kesinlikle tercih edemeyiz. Artık neye hükmediyorsan, hükmet. Sen, hükmünü ancak bu dünya hayatında yürütürsün. Biz, günahlarımızı ve bizi yapmaya zorladığın bu sihri bağışlaması için, Rabbimize iman ettik. Allah daha hayırlı ve daha bakidir. Hakikat şudur: Kim Rabbine suçlu olarak gelirse, şüphesiz ona cehennem var. O orada ne ölür, ne dirilir. Kim de O'na iman etmiş ve salih ameller işlemiş olarak gelirse, işte bunlar... Bunlar için en yüksek dereceler, altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar, işte temizlenenlerin mükafaatı" 72-76).

---

[231][231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/564-565

[232][232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/566

Bil ki Allah Teâlâ, Firavunun o sihirbazlara olan tehdidini nakledince, inanç hususunda onlarda tam bir "yakirTin ve mükemmel bir basiretin tahakkuk ettiğini gösteren tabiri kullanmak suretiyle, onların Firavuna verdikleri cevabı haber vermiştir. Çünkü onlar, "Seni, bize gelen şu apaçık mucizelere kesinlikle tercih edemeyiz" demişlerdir ki bu, Firavun'un onlardan, bu imandan dönmelerini istediğine, aksi halde başlarına tehdid ettiği işi getireceğini söylediğine delalet eder. Çünkü onlar, Firavun'un söylediğine bir cevab olarak, "Seni kesinlikle tercih etmeyeceğimiz" demişler ve bunun sebebini açıklamışlardır. Bu sebeb de, kendilerine bir takım beyyinâtın (mucize ve delillerin) gelmiş ofması, Firavun'un teklif ettiği şeylerin sırf dünyevi oluşu ve dünyevi fayda ve zararlarının, ahiret fayda ve zararları yanında bir kıymet ifade etmeyişidir.

Sihirbazların (Bizi yaratan) ifadesi hakkanda şu iki izah yapılmıştır:

1) Bunun takdiri, "Ey Firavun, biz seni kesinlikle, bize gelen beyyinelere ve bizi yaratana, yani bizi yaratana ibadet ve itaat etmeye tercih etmeyeceğiz" şeklindedir.

2) Bu cümlenin, bir kasem (yemin) cümlesi olarak, mahallen mecrur olması da mümkündür. (Yani, "bizi yaratana yemin ederiz ki...)

Bil ki onlar, imanlarında ısrar ettikleri sürece Firavun'un kendilerini tehdit ettiği şeyi yapacağını biliyorlardı. İşte bu sebeble, "Artık neye A hükmediyorsan, hükmet" demişlerdir. Onlar bu sözü, Firavun'un Bunu yapmasını emretme manasında söylememişlerdi. Fakat onlar Firavun'un bu tehdidinin kendilerinin kesinlikle imandan ve gerek itim gerek amel olarak bildikleri hakdan çeviremeyeceğint belirttiler.

Daha sonra onlar, bu işi yapmanın kolay olmasının sebebini de açıklayarak, "Sen hükmünü ancak bu dünya hayatında yürütürsün" demişlerdir. Buradaki fiil nakdi (Biz, dünya hayatını geçiririz) şeklinde de okunmuştur. Bunu söyle izah ederiz; Meşhur kıraate göre, "hayat" kelimesi, zarf olarak mansubtur. Zarfların sahası geniştir. Dolayısıyla kendisine "meful-ü bin" rotu verilebilir. Mesela, "Cuma günü oruç tuttum" ifadesinin Cuma günü oruç tutuldu." Şekline dönüşebilmesi gibi,.. Buna göre mana, "Senin hükmün ancak bu dünya hayatında yürür. Bu dünya hayatı ise, nasıl olursa olsun, fânidir. Bizim gayemiz, ahiret mutluluğunu elde etmektir. Ahiret mutluluğu devamlıdır. Akıl, ebedi mutluluğa ulaşma vesilesi olacak olan geçici zarar ve belâlara katlanmayı gerektirir" şeklindedir. 233[233]

Sihir Yapmaya Zorlama

Sonra onlar, "Biz, günahlarımızı... bağışlaması için, Rabbimize iman ettik" dediler. Onların zaman bakımından en yakın günah ve hataları ortaya koydukları o sihir olduğu için de, "ve bizi yapmaya zorladığın bu sihri bağışlaması için..." dediler. Bu zorlama hususunda alimler, birkaç izah zikretmişlerdir: '

1) O dönemde krallar raiyyelerinden bir kısmını alıp, (seçip), sihir öğrenmeye mecbur ediyorlardı. İhtiyarladığında, onlar onlara, her zaman bu işi güzel yapanlar bulunsun diye, onlar onlara, genç muallimler gönderirlerdi. İşte onlar bu sözü, bundan dolayı söylemişlerdi. Yani, "Biz, mecburî olarak önce öğrenimde, sonra da öğretimde bulunduk..." demektir. Bu izahı, İbn Abbas yapmıştır.

2) Sihirbazların elebaşlarının sayısı, yetmiş iki idi... Bunların ikisi Kıbtîlerden, geriye kalanları ise, İsrailoğullarındandı. İşte bunun üzerine onlar Firavuna, "Bize, Musa (a.s)'ı uyurken göster" dediler. Derken onu, gördüler. Ve onu, asasının beklediğini îarkettiler de, bunun

---

233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/566-568

üzerine, "Bu siharbaz değildir, çünkü, sihirbaz uyuduğu zaman sihri batıl olur, sona erer" dediler ama Firavun, ille de, o sihirbazların Musa (a.s.)'a muarazada bulunmaları hususunda diretti.

3) Hasan eİ-Basrî şöyle demiştir: "Sihirbazlar, Hz. Musa (a.s)'a muarazada bulunmak için şehirlerden toplanıp gelmişlerdi. Dolayısıyle onlar, bu toplanma. konusunda gönüllü değillerdi, zorla toplanmışlardı. Ve onlar, sihirlerini izhâr etme hususunda da mecbur edilmişlerdi."

4) Amr İbn Ubeyd, "Sultanın çağrısı, mecburîük İfâde eder (el-ikrâh)" demiştir. Ama bu, zayıftır; çünkü, sultanın çağrısı korku ihtiva etmezse, ikrah olmaz.

Daha sonra onlar, "Allah, kendisine itaat edenlere mükafaat vermesi açısından en hayırlı; isyan edenlere de ceza vermesi bakımından en baki olanoır" dediler ki, bu, Firavun'un, "Siz de hangimizin azabı daha çetin ve sürekli olduğunu elbet bileceksiniz..."rrahâ.71) şeklinde ki sözüne bir cevaptır. 234[234]

İmana gelen büyücülerin adaletleri

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Subhanellah! Sihirbazlar kafirdiler, hatta küfür yönünden kafirlerin en şedidleri idiler. Göz açıp kapama zamanı içinde kalblerinde iman kökleleşti de, Allah uğrunda, "artık neye hükmediyorsan, hükmet" demeleri, onlara zor olmadı.. Allaha yemin ederim ki, hiç şüphesiz bu gün sizden biriniz Kur'ân'la altmış yıl arkadaşlık eder, ona göre yaşar, sonra da kalkar dinini, önemsiz bir bahâya satıverir."

Daha sonra onlar, sözlerini, kıyamet meydanında müminlerin ve mücrimlerin uğrayacakları, halleri açıklamayla bitirerek, mücrimler hakkında, "Hakikat şudur: Kim Rabbine suçlu olarak gelirse şüphesiz ona cehennem var. O orada ne ölür ne dirilir." demişlerdir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 235[235]

Birinci Mesele

ifâdesindeki hâ şân zamiri olup, mana, "Durum ve iş şöyle şöyledir..." şeklindedir. 236[236]

İkinci Mesele

Mutezile, büyük günah sahiplerinin cehenneme girecekleri ve orada kalacaklarına dair bu ayetle istidlal ederek, şöyle demişlerdir: "Büyük günah sahibi mücrimdir. Mücrim için ise, Cenâb-t Hakk'ın, "Hakikat şudur: Kim Rabbine suçlu olarak gelirse..." ayetinden dolayı cehennem vardır. Şart sadedinde getirilen men edatı umûm ifade eder. Bunun delili, bunlardan istisnanın yapılabilmesidir. İstisna İse, yazılmaması halinde cümleye dahil olacakları, sözden çıkarmaktır.

Alimlerimizden, bir kısım kelamcılar bu söze itiraz ederek şöyle demişlerdir: 'Biz, büyük günah sahibinin "mücrim" olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, "mücrim"i, "mümin" mukabilinde zikrederek "Kim Rabbine suçlu (mücrim) olarak gelirse, şüphesiz ona cehennem var... Kim de Ona iman etmiş (mümin)... olarak gelirse (...)" ve "Mücrimler, iman edenlerden kimine gülerlerdi" {Mutamın, 29) buyurmuştur. Hem sonra Cenâb-ı Hak, ayette "O (mücrim) orada ne ölür, ne dirilir" buyurmuştur. Halbuki büyük günah sahibi olan mümin cehennemde azab görse bile, bu şekilde olmaz. Yine sahih bir haberde (hadisde), "Kalbinde zerre kadar iman olan, mutlaka cehennemden çıkacaktır" 237[237] buyrulmuştur."

Bil ki bu İtiraz tutarsızdır. Mu'tezile'nin "Allah mücrimi, mü'min mukabili zikretmiştir" şeklindeki sözü doğrudur. Fakaî bu, büyük günah sahibinin mü'min olduğu sabit olursa

---

234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/568

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/568-569

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/569

237[237] Kenzu'l-Ummal, 1.284.

geçerlidir. Ama mu'tezile'ye göre, büyük günah işlemiş olan, mü'min sayılmaz. Bu itirazcı, sanki bu itirazını kendi görüşüne bina etmiştir. Bu ise sakıt olur (düşer). Onun, ikinci olarak söylediği, "Büyük günah sahibi hakkında, "O orada (cehennemde) ne ölür, ne dirilir" denilmesi uygun düşmez" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunu kabul etmiyoruz. Çünkü cehennem azabı çok şiddetlidir. Nitekim, "Ey Rabbimiz, gerçekten, Sen kimi o ateşe sokarsan, şüphesiz onu hor ve hakir edersin" (AJ-i İmran, 192) buyrulmuştur. Onun zikrettiği hadis için de, "Kuran mütevatirdir. Binâenaleyh haber-i vâhid ona karşı koyamaz" denilir. Şöyle de denebilir: Usûl-ü fıkıhda "Kur'ân'ı, haber-İ vahid ile tahsis etmek (umûmi ifadesini sınırlandırmak) caizdir" hükmü vardır. Karşı taraf buna şu şekilde cevap verebilir: Haber-i vâhid, zann ifade eder. Binâenaleyh ameli konularda (ahkâm hususunda) buna başvurulabilir. Ama bizim bu konumuz, ameli (hüküm) olmayıp, itikad ile ilgilidir. İtikâdi konularda ise haber-i vahide başvurulmaz."

Bir başkası da şu şekilde itiraz edebilir: "Biz, bu ayetin, o kimsenin tevbe etmemesi ve taatının mükafaatlannı cezasının yok etmemesi şartına bağlı olduğu hususunda ittifak ettik. Bu iki şey arasındaki müşterek nokta, o ikabı (cezayı) yok edecek btrşeyin bulunmamasıdır. Fakat bize göre af, cezayı kaldırıp yokeder. Yine bize göre affolunmayan mücrimin mutlaka cehenneme girmesi gerekir."

Bil ki bu itirazlar da tutarsızdır. Tevbenin olması şartına hacet yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Kim Rabbine mücrim olarak getirse" buyurmuştur. Halbuki tevbe etmiş kimse için, "O, Rabbine mücrim olarak geldi" denilemez. Küçük günah sahibine de "mücrim" denilmez. Çünkü "mücrim", kınama ifade eden bir lafızdır. Binâenaleyh bu lafız, küçük günah sahibi hakkında da kullanılmaz. Aksine burada yapılacak en tutarlı itiraz şöyle dememizdir: Ayetteki bu tehdidin umûmi (genel) oluşu, hemen sonra gelen, ilahi va'd ve mükafaatın da umûmi olduğunu bildiren "Kim de O'na iman etmiş ve salih ameller işlemiş olarak gelirse, işte bunlar, için en yüksek dereceler vardır" ifadesi ile çelişir. Halbuki bizim konumuz, iman edip, salih ameller işleyen bunun yanısıra bazı büyük günah yapanlarla ilgilidir. Buna göre şayet, "Günahın cezası, insanın taatının mükafaatını yok eder" denilirse, biz deriz ki: "imanın mükafaatının da, günahın cezasını defedeceği niçin söylenmesin?"

Şayet onlar, "Eğer böyle olsaydı, böylesi kimseye lanet etmenin ve ceza uygulamanın caiz olmaması gerekirdi" derlerse, biz deriz ki: Bize göre, başkasına lanet okumak caiz değildir. Fakat bu günahkâr kimseye, ceza uygulama, tevbe edenler hakkında olduğu gibi, bazan mihnet (kınama-aytplama) cinsinden, bazan da tenkil (başkasına ders olacak) şeklinde olur.

Mu'tezile şöyie der: "Cenâb-ı Hak, "irtikab ettiklerine (işlediklerine) bir karşılık ve ceza, Allah'dan ibret verici bir ukubet olmak üzere (hırsızların) ellerini kesiniz" (Mâide.38) buyurmuştur. Hak Teâlâ o kimseye, ibret verici bir ceza (tenkil) olsun diye, bir cezanın uygulanması gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Dolayısıyla bu duruma düşen bir kimsenin, övülmeye ve saygı duyulmaya müstehak olması imkansızdır. Bunlar o insan için kalmadığına göre, daha evvel de dediğimiz gibi, onun için sevab da söz konusu değildir. Binâenaleyh bu bize, büyük günah sahibinin cezasının, daha Önce yapmış olduğu amellerine karşılık kazandığı sevabı giderip yok etmesi, sonradan yapmış olduğu bu büyük günahın cezasını savuşturmasından daha evlâ olduğunu gösterir." İşte va'id meselesinde, Mu'tezile'nin sözünün özü budur.

Biz eleriz ki: Velhasıl söz, o kimseye ibret vermek maksadıyla ceza uygulanması gerektiğini gösteren naslar (ayetler), o kimsenin mükafaata müstehak olduğuna delalet eden naslaıia, çelişir. Binâenaleyh niçin bunlardan bir tarafı diğer tarafa tercih etmek, aksini tercih etmekten daha evlâ olmasın? Çünkü mü'min, hırsız olan ve olmayan diye ikiye ayrılabilir. Hırsızlar da, mü'min olan ve olmayan diye ikiye ayrılır. Binâenaleyh gerek "umûm" gerek "husus" açısından, bu iki taksimatın birinin diğerine üstünlüğü (farkı) yoktur. Dolayısıyla bunlar birbiriyle çeliştiğinde, ikisi ide sakıt otur. Sonra biz deriz ki: Men (her kim) kelimesinin umûmi (manayı) ifade etme hususunda kesin olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine bu "zannî" dir. Bizim meselemiz ise, hakkında kesinlik olması gereken (itikâdi) bir meseledir. Dolayısıyla senin söylediğin şeye dayanmak caiz değildir. Bu husustaki daha geniş izah, "Kltabu'l-Mahsûl fi'lusû!" adlı (fıkıh usulü) kitabımızda yer almıştır. 238[238]

Üçüncü Mesele

Mücessime, ayetteki "Kim Rabbine suçlu (mücrim) olarak gelirse" ifadesini delil getirerek, "Maddi olan şey, ancak Rab Teâlâ bir mekanda yer almış olursa O'na gelebilir" demişlerdir.
Buna şu şekilde cevap verilir: "Allah Teâlâ, onların randevu yeri (olan mahşere) gelişlerini, mecazi olarak "Allah'a geliş" diye ifade etmiştir. Bu tıpkı İbrahim (a.s)'in, "Ben Rabbime gidiyorum. O bana hidayet edecek" (snat, 99) demesi gibidir. 239[239]

Dördüncü Mesele

Canlı olan maddenin mutlaka, ya canlı olarak baki kalması, yahut da ölmesi gerekir. Dolayısıyla onun bu iki vasıftan uzak olması imkansızdır. Buna göre ayetin manası, "O kimse cehennemde en kötü durumda olur, ne onu herşeyden kurtarıp rahata erdirecek bir ölüme ulaşır, ne de istifade sağlayan bir hayata erer" şeklindedir.
Daha sonra mü'minler hakkında da onlar "O'na iman etmiş ve saüh ameller işlemiş olarak gelirse, işte bunlar, bunlar için en yüksek dereceler var" demişlerdir. Bil ki ayetteki, "salih amel işlemiş olarak" ifadesi, bu kimsenin her türlü sâlih ameli işlemiş olmasını gerektirir. Halbuki bu, ittifakla imkansızdır ve nazar-ı itibara alınmaz. Binâenaleyh bunun, kişinin farzları yerine getirmesi manasına hamledilmesi gerekir.
Cenâb-ı Hak sonra, kim iman ile birlikte sâfih ameller işlerse, onun için yüksek dereceler olduğunu bildirmiş ve sonra bu yüksek deteceleri açıklayarak, "Altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır" buyurmuştur Bu ayette, büyük günah sahihlerinin affolunabilecek! eri ne bir dikkat çekme vardır. Çünkü Allah Teâlâ, cennetteki o yüksek dereceleri, Rabbine iman edip, saüh ameller işleyen için olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla yüksek olmayan diğer derecelerin de, mutlaka bunlardan başkalarına aid olması gerekir. Bu başkaları da ancak, günahkâr ve asi mü'minlerdir.
Hak Teâlâ'nın "işte temizlenenlerin mükafaatı" ifadesi hakkında İbn Abbas (r.a), "Allah Teâlâ "temizlenenler" sözü ile, "Lâilâhe illallah" diyenleri kastetmiştir" demiştir. Ben derim ki: Bu ayet, o yüksek derecelerin, temizlenenlerin, yani günahlardan arınanların mükafaatı olduğuna delâlet ettiğine göre, bu hitabın hükmü gereği, yüksek olmayan derecelerin de, bu temizlenenlere aid bir mükafaat olmaması gerekir. Dolayısıyla bu dereceler onların dışındaki, günahkâr olup, Allah'ın lütuf ve merhameti sayesinde bağışlanan mü'minlere aiddir. Bil ki Kur'ân'da, Firavunun, o iman eden sihirbazlara karşı tehdidini uyguladığı, açıkça ifade edilmemiştir. Fakat bu, haberlerde (rivayetlerde) yer almıştır. 240[240]

KızıIdenizden Geçiş

"Andolsun ki Biz, Musa'ya, "Kullarımla geceleyin yola çık, yetişilmekten korkmayıp, çekinmeyip, onlara denizde kuru bir yol aç" diye vahyettik. Derken Firavun orduları ile birlikte arkalarına düştü. Deniz kendilerini nasıl kapladıysa, işte öyle kapladı. Firavun kavmini saptırdı ve hidayete erdirmedi" (Tâhft, 77-79).
Bil ki ayetteki, "Andolsun ki Biz, Musa'ya "Kullarımla geceleyin yola çık..." diye vahyettik" ifadesinde, bu hadisede Hz. Musa (a.s)'a icabet eden (inananların) çok olduğuna bir işaret vardır. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, onları Fİravunʼun adamlarından kurtarıp ayırmayı istemiş ve Hz. Musa (a.s)'a onları geceleyin yola çıkarmasını vahyetmiştir.241[241]

---

[238] 238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/569-571
[239] 239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/571
[240] 240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 15/571-572
[241] 241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/5

Gece Yolculuğunun Faydaları

Gece .yolculuk etmeye, "sery" denilir. "İsrâ"a da aynı manayadır. Buna göre eğer, "Hz. Musa (a.s)'nın onları gece yola çıkarmasındaki hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki, bunun böyle bazı sebebleri vardır:
1) Onların, düşmanın gözü önünde toplanmamaları ve böylece de düşmanın, bunların istediklerini yapmalarına mâni olmamalarını temin etmek için...
2) Bu Firavun ve adamlarını, onların peşine düşmesine mâni olması için...
3) İki ordu birbirine yaklaştığında, Musa (a.s)'ın ordusunun, Firavunun (kalabalık) ordusunu görüp, dehşete kapılmamaları için...
Ayetteki, "Onlara denizde kuru bir yol aç"ifadesine
gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Buradaki "darb" (vurma) fiili, "ca'l" (kılma, yapma) manasınadır. Bu, Arapların, "O, ona malından bir hisse "darbetti" yani "ayırdı" ve "Darbu lebin (kerpiç dökmek) onun işidir" sözlerinden alınmadır.
2) O, onlar için, asası ile denize vurarak bir yol açtı. Bu, "Hz. Musa (a.s) denize asası ile vurdu ve deniz yarıldı" demektir. Bu manaya göre, buradaki "darb" (vurma) fiili, "tarik" (yol) kelimesini mef'ûl olarak almıştır. Velhasıl ayetteki yol vurma (yol açma) ifadesi ile, Hz. Musa (a.s)'ın, vurarak yolu kurutması manası kastedilmiştir. 242[242]

Denizdeki Güvenlik Sebepleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o yolda hertürlü emniyet unsurlarının mevcut olduğunu, şunlarla beyân buyurmuştur:
1) Yolun kuru olduğunu belirterek... Kuru manastndaki yebesan kelimesi, yablsen ve yebsen şeklinde de okunmuştur. Bunu yâbisen şeklinde okuyan "yol" manasına almış olur. Bunun bâ'nın herekesi ile yebesen şeklînde okunuşuna gelince bil ki, yebes ve yabis aynı manaya olup, "Kupkuru yol" demektir. Bu kelimenin, bâ'nın sükûnu ile okunmasına gelince, bu da, bunun harekeli şeklinin hafifleştirilmişidir. Buna göre mana, "O yolda, su bulunması şöyle dursun, ne cıvık çamur, ne de bir ıslaklık olmasın" şeklindedir.
2) Ayetteki, 'Yetişilmekten korkmayıp, çekinme" ifadesi ile belirtilen husus... Bu, "Sen, Firavun'un sana yetişmesinden korkma. Çünkü ben, onu oyalamak ve geriye bırakmak suretiyle, seninle onun arasındayım" demektir.
Sibeveyh şöyle der: Ayetteki şu iki sebebten ötürü, merfûdur
a) Hal cümlesi olduğu için... Bu, mesela "Korkmaksızın, endişe etmeksizin" demen gibidir.
b) Yeni bir cümle başlangıcı olarak... Yani, "sen, korkmazsın" demek olur. "Bu, aynı zaman Ferrâ'nın görüşüdür. Ahfeş ve Zeccâc. bunun tıpkı, (Bakara, 48) ayetinin, takdirinde olması gibi "O gün korkma" manasında olduğunu söylemişlerdir.
Hamza bunu (korkma) şeklinde okumuştur. Bu okuyuşun şu iki izahı yapılır:
a) Bu, bir nehiydir.
b) Ebu Ali bunu, "Eğer o yolu vurursan, korkma" manasında olmak üzere, şartın cevabı kabul etmiştir.
Bu kıraata göre alimler, ayetteki ifadesi hususunda şu dört izahı yapmışlardır:
1) Bu, müste'nef (yeni) bir cümledir. Buna göre sanki, "sen korkma, yani sana yakışan korkmak değil kendini emin hissetmektir" denilmiştir.
2) Bu fiilin sonundaki elif, Lâme'l-fiili olan yâ'dan çevrilme bir elif değildir. Fakat bu, fâsıla'dan ötürü getirilmiş, "zâid" bir eliftir. Bu tıpkı, (Atızab, 67) ve (Ahzâb. 10) ayetierindeki, son elifler gibidir.
3) Bu, tıpkı

242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/5-6

"Sanki benden önce hiç Yemenli bir esir görmemiş gibi, cılız ve zayıf, yaşlı bir kadın bana güler" şiirinde olduğu gibidir.

4) Bunun manası, "sen Firavun'un yetişmesinden korkma ve suda boğulmaktan endişe etme" şeklindedir.

Hâk Teâlâ'nın "Derken Firavun ordularıyla birlikte, arkalarına düştü" ifadesi hakkında, Ebu Müslim şöyle der: "Dilciler, ve kelimelerinin aynı manaya olduğunu söylemişlerdir ki, bu muhtemeldir. Yine bu ifadedeki bâ harf-i ceninin zâid olma ihtimali de vardır. Buna göre mana, "Firavun, ordusunu onların arkasına düşürdü" şeklinde olur. Bu tıpkı, "(Ey Musa), sakalımı ve başımı tutma" ile, (isra, i) ayetlerinde olduğu gibidir. Zeccâc bu ifadenin, Firavun ve onunla birlikte ordusu onların peşine düştü" şeklinde okunduğunu söylemiştir. Yine bu şeklinde okunmuştur. Buna göre manası, "Firavun ordusunu onlara yetiştirdi" seklindedir. Bu bâ harf-i cerrinin, (birlikte) manasına olması da mümkündür. 243[243]

Firavun Ordusunun Denizde Boğulması

Cenâb-ı Hakk'ın, "Deniz kendilerini nasıl kapladıysa işte öyle kapladı" ifadesi "O deniz Firavun ile ordusunun üzerine çıktı ve üzerlerini örttü" demektir. Buradaki, "Nasıl kapladıysa" ifadesi, bunun çok dehşetengiz birşey olduğunu bildirmek içindir, yani, "Onları, künhünü, ne olduğunu ancak Allah'ın bilebileceği birşey kapladı" demektir. Bu ifade, şeklinde de okunmuştur. Buna göre fiilin faili ya Allah'tır, yahut "kaplayan o şey"dirt yahut da Firavundur. Çünkü ordusunun bu belaya salan ve helakine sebeb olan odur.

Hak Teâlâ, "Firavun kavmini'saptırdı, hidayete erdirmedi" buyurmuştur. Kâdi bunu delil getirerek şöyle der: "Eğer insanların sapması, Allah'ın yaratmasıyla olsaydı, burada, "Firavun kavmini saptırdı" denilmeyip, aksine, "Allah onları saptırdı" denilmesi gerekirdi. Bir de Allah Teâlâ, Firavunu, onları saptırdığı için kınamıştır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın küfrü yaratmış olması nasıl düşünülebilir? Çünkü, başkasını bir şeyle zemmeden (kınayan) kimsenin, o işi hiç yapmaması gerekir. Aksi halde, kendisi bu zemme müstahak olmuş olur." Ayetteki "hidayete erdirmedi" ifadesi, yine Firavun'un "Sizi doğru yoldan başkasına İletmiyorum (hidayet etmiyorum}"{Mû'nun.») demiş olmasından ötürü, Firavunla alay etmedir.

Biz bu hadiseyi, bu husustaki konuları anlatalım: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a, kavmi ite birlikte denizi geçip gitmesini emredip, Musa (a.s) ve İsrailoğulları da, kutlamakta oldukları bir bayramdan ötürü Firavunun kavminden, zinetler ve binek hayvanlarını ödünç almış olunca, Hz. Musa (a.s) onları geceleyin yola çıkardı. Sayıları, altıyüzûçbin küsur kişi idi. İçlerinde altmış yaşından yukarı, yirim yaşından aşağı kimse yoktu. Yusuf (a.s) ölürken İsrailoğullarına, Mısır'dan ayırtacakları zaman kendisinin kemiklerini de (mezarından) çıkarıp götürmelerini vasiyet etmişti. Fakat onlar, bunu bulup çıkaramadılar, ve ne yapacaklarını şaşırdılar. Derken onlara (Hz. Yusuf (a.s)'ın) kemiklerinin yerini (mezarını) bir ihtiyar kadın gösterdi. Böylece onları çıkarıp alabildiler. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), o ihtiyar kadına: "Dile benden ne dilersen" dedi. Kadın, "Cennete seninle olayım" dedil.

Yine ibn Abbas (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Hz. Muhammed (s.a.s) ile, Hz. Ebu Bekir (r.a), araplardan bir karı-koca yanına girerler. Onların, bir dişi keçiden başka hiçbirşeyleri yoktur. Onlar keçilerini, bu iki misafirleri için keserler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) o adama "Medine'de bir adamın (peygamber olarak) zuhur ettiğini duyduğunda, ona git. Belki Allah, sana bu keçiden daha hayırlısın verir" dedi. O, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak ortaya çıktığın duyunca, hanımı ile birlikte, ona gitti ve: "Beni tanıdın mı?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s): "Evet tanıdım" deyip ona: "Ne istersen iste..." dedi. O da, "seksen keçi" dedi. Hz. Peygamber ona seksen keçi verip: "tsrai loğ ul I arından olan o ihtiyar kadın senden daha hayırlı (akıllı)..." buyurdu. 244[244]

243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/6-7

244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/7-8

Denizde Yolların Açılması

Firavun, Hz. Musa (a.s)'ı yakalamak için peşine düştü. Ordusunun sağ-sol iki cenahı ve merkezinde bulunanlar hariç, sırf önünde (Öncü kuvvetler olarak), birbu-çuk milyon insan vardı. Hz. Musa (a.s), (Kızıl) denizin kenarına ulaşınca: "İşte burada emrolundum" dedi. Daha sonra denize, "Haydi ayrıl, ayrıl" dediyse de, deniz ayrılmadı. Derken Allah Teâlâ ona, denize asâ ile vurmasını vahyetti. O da ona vurdu ve deniz açılıverdi. Daha sonra adamlarına, haydi girin" dedi. Ama onlar, "Nasıl girelim, orası çamur" dediler. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s) (Allah'a) dua etti ve oraya saba rüzgarı esti. Böylece ora kurudu. Onlar: "Biz, bazılarımızn boğulmasından korkuyoruz" dediler. Bunun üzerine, Hz. Musa (a.s), onların yolları arasına, birbirlerini görebilecekleri delikler (pencereler) yaptı. Sonra denize girip, (bu yollardan) geçtiler. Firavun da o yollara yöneldi. Adamları ona: "Musa (a.s), denizi büyülemiş, sen sanki deniz yarılmış gibi görüyorsun" dediler. Firavun bir erkek ata binmişti. Derken Cebrail (a.s), bir kısrak at üzerine binmiş olarak, otuzüç melekle geliverdi ve FIravun'un önüne geçti. Böylece Firavun'un atı, kısrağı görüp FIravun'u onun peşinden çekip götürdü. Melekler de FIravun'un ordusu arasına girerek, "Kralınızı takibedin" diye bağırmaya başladılar. Böylece en sonda olanlar bile denize girdiğinde, ilk girenler neredeyse denizden çıkmak üzere idiler. Derken deniz onların (hepsinin) üzerine kapandı ve böylece boğulup gittiler, fsrailoğultan, denizin onların üzerine kapanışının sesini duyup: "Ey Musa, bu da ne?" dediler. Hz. Musa (a.s): "Allah, Firavunu ve ordusunu suya garketti" buyurdu. Bunun üzerine onları seyretmek için geri döndüler ve: "Ey Musa onları bizim görmemiz için çıkarması hususunda Allah'a dua et" dediler. Hz. Musa (a.s) dua edince, deniz onları kıyıya attı ve İsrailoğulları onların silahlarını (ganimet olarak) aldılar." İbn Abbas (r.a) şunu da rivayet etmiştir: 'Cebrail (a.s): "Ey Muhammed, keşke benim, tevbe eder korkusundan ötürü Firavunu o su ve çamur içerisinde nasıl çiğnediğimi görseydin" dedi. İşte bu ayette, "Deniz kendilerini nasılkapladıysa işte öyle kapladı" ifadesi ile anlatılan husustur. Bu kıssa ile ilgili birkaç bahis var:

Birinci bahis: Rivayet edilen haberlere göre Musa (a.s), asâsıyla denize vurunca, geçilmesi kolay olan kuru oniki yol meydana geliyor, yollar arasında da, adeta büyük dağlar gibi, su duvarları oluşur. Bunun üzerine İsrailoğullarından herbir boy, bu yollardan bir yol tutar... Kimi alimler de şöyle demiştir: "Aksine, tek yot meydana gelmiştir" Birinci görüşün delili, haberler ile, Cenâb-ı Hakk'ın, "... her parça kocaman dağ gibi o/du"(Şuâra, 63)ayetidir. İkinci görüşün delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "... onlara denizde kuru bir yo! aç" ayetidir. Bu ifadenin, her ne kadar cinse nisbetle "yollar"a hamledilmesi mümkün ise de, tek bir yolu kapsar.

İkinci bahis: Rivayet edildiğine göre, Musa (a.s) onlara yol açıp, bu yolu da onlara gösterdikten sonra İsrailoğulları, yine serkeşlik yapmışlar ve: "Biz, birbirimizi görmek istiyoruz (oradaki su duvarlarını kaldır)" elemişlerdir ki, bu akıldan uzak gibi görünmektedirler. Çünkü onlar, Firavunun geldiğini gördüklerinde çok korkmuşlardı. Korkan kimse, bir kaçış ve kurtuluş yolu bulunca, anlamsız bir serkeşliğe nasıl zaman ayırabilir ki?...

Üçüncü bahis: Firavun zeki bir kimse idi; Hatta, deha derecesinde.,. O halde o, kendisini tehlikeye atmayı nasıl seçebilmiştir? Kendisi de biliyordu ki, denizin. yarılması onun emriyle olmamıştı... İşte alimler bu hususta iki izah şekli zikretmişlerdir:

1) O sırada Cebrail (a.s), aygır bir atın üzerinde bulunuyordu, Firavun'un kısrağı da, bunun üzerine onu takib etti. Ancak bir kimse çıkıp şöyle diyebilir: "Bu uzak bir ihtimaldir, çünkü kralın bu gibi (tehlikeli) yerlere, bütün askerlerden önce kalması uzak bir ihtimal görünmektedir. Alimlerin yaptığı açıklamalar ise ancak, durum böyle olduğu zaman tam olabilir. Bir de, durum şayet onların dediği gibi olsaydı, girmesi konusunda Firavun mecbur gibi olmuş olurdu. Bu ise, onun korkusunu daha da artırır ve onu, girmemeye gayret etmeye sevkederdi: Diğer taraftan, Cebrail (a.s) daha işin başında, Firavun'u kavmiyle birlikte olarak yakalayıp onları denize atmaya muktedir olduğu halde, Cebrail bu çareye başvurmaya niçin ihtiyaç duymuş olsun?

2) Doğru olan şöyle denilmesidir: Firavun, önde giden askerlerine denize girmelerini emredince, onlar da girdiler ve boğulmadılar. Bunun üzerine firavun, kurtulacağı zannına kapıldı. Askerlerin tamamı girinceyse, Allah'u Teâlâ onları boğdu..." diyebilir.

Dördüncü bahis: Cebrail (a.s) hakkında, onun, Firavun'u, iman eder korkusuyla su ve çamura batırdığına dair rivayet edilen haber akıldan uzak olup isnadı zayıftır. Çünkü, meleklerin ve peygamberlerin, imana mani olmaya çalışmaları düşünülemez.

Beşinci bahis: Yine, Musa (a.s)'ın denizle konuşup ona: "Benim için yarıl da, senin içinden yürüyüp geçeyim" dediği, denizin de ona: "Benim üzerimden hiçbir asi yürüyemez" şeklinde cevap verdiği şeklindeki rivayet, bizim prensiplerimize göre imkansız değildir. Çünkü bize göre, hayat için, bir beden ve bünye şart değildir. Mu'tezileye göreyse, bu bizzat sözle değil, lisân-ı hâl ile söylenmiştir. Allah en iyi bilendir. 245[245]

Beni İsrail'in Tur'a Çıkması

"Ey îsrailoğulları, sizi düşmanınızdan kurtardık; Tûr'un sağ yanında sizinle va'dleştik, sözleşiik ve sizin üstünüze kudret heivasıyla, bıldırcın indirdik. Sizi nzıklandırdığırmz şeylerin en temizlerinden yeyin. Bu hususta haddi aşmayın. Sonra üzerinize gazabım vacib olur. Benim gazabım da kimin üzerine vacib olmuşsa, muhakkak ki o, (uçuruma) yuvarlanmıştır. (Bununla beraber), şüphesiz ki ben, tevbe ve iman edip salih âmellerde bulunan, sonra da doğru yolda sebat edenleri çok bağışlayıcıyım" (â. 80-82).

Bilesin ki, Allah Teâlâ Musa (a.s)'ın kavmine, çeşitli nimetler inam ettiği için, onlara bu nimeti hatırlattı. Şüphe yok ki, zararı gidermenin menfaat temininden daha önce ve daha önemli olması gerekir. Ve yine şüphe yok ki, dini menfaatlere ulaştırmak, nimet olma bakımından, dünyevi nimetlere ulaştırmaktan daha büyüktür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Sizj düşmanlarınızdan kurtardık" sözüyle başlamıştır ki bu, zararın izale edilmesine işarettir. Çünkü Firavun onlara, öldürme, hor hakir kılma, yurtlarından çıkarma ve onları ağır işlerde çalıştırma gibi, zulüm nevinden pekçok şey reva görüyor ve yapıyordu. Cenâb-ı Hak ikinci sırada menfaati zikretmiştir ki, bu da "Tur'un sağ yanında sizinle vaadleştik, sözleştik" ifadesidir. Bunun bir menfaat ve fayda olma sebebi şudur: "Cenâb-ı Hak onlara o zaman, içinde dinlerinin beyânı ve şeriatlerinin izah ve şerhi bulunan bir kitab indirmiştir. Cenâb-ı Hak üçüncü olarak, dünyevi menfaati zikretmiştir ki, bu da 'Ve sizin, üstünüze kudret helvasıyla, bıldırcın indirdik. Sizi rızıklandırdığımsz şeylerin en temizlerinden yeyin" ifadesidir. Cenâb-ı Hak onları daha sonra, "Bu hususta haddi aşmayın. Sonra üzerinize gazabım vacib olur" sözüyle asi olmaktan men etmiSjSonra da, "Şüphesiz ki ben... edenleri çok bağışlayacağım" ifadesiyle, isyan edip sonra da tevbe eden kimsenin tevbesinin, Allah katında makbul olduğunu beyan etti. İşte, ayetten kastedilen şeyin izahı budur. Sonra burada birkaç mesele bulunmaktadır: 246[246]

Farklı Kıraatler

Birinci Mesele

Hamza ve kisai bu ayetteki fiillerin hepsini tâ ile olmak üzere, sizi kurtardım; size va'dettim; sizi rızıklandırdım) şeklinde okumuşlardı. Sadece fiilini, nün ile şeklinde okumuşlardı. Diğer kıraat imamları ise, hepsini (azamet) nûnu ile okumuşlardır. Nâfl ve Ânun, şeklinde; Hamza ve Kisai ise, şeklinde de okumuşlardır. 247[247]

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/8-10

246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/10-11

247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/11

İkinci Mesele

Kelbi şöyle demiştir: "Hz. Musa (a.s), israiloğullarınıdenizden geçirdiği zaman, onlar da ona: "Bize, içinde farzlar ve hükümler bulunan bir kitabı, Rabbin katından getirmeye söz vermemiş miydin?" dediler. Hz. Musa (a.s): "Evet" dedi ve sonra, onlara bu kitabı getirmek için acele Rabbine yöneldi ve gidişinden kırk gün içinde onlara geri döneceğine söz verdi. Cenâb-ı Hak bu ayette, (İTuJtet jj buyurdu; çünkü Cenâb-ı Hak ancak, kavmi için Musa (a.s)'ya Tevrâtı vermek üzere va'dleşti. Mukattl: "Allah'u Teâlâ böyle buyurdu, çünkü bu hitab Hz. Musa (a.s) ile, onun beraberinde olan seçilmiş yetmiş kişiye yöneliktir" demiştir. Allah en iyisini bilendir. 248[248]

Üçüncü Mesele

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Dağın, sağı solu olmaz. Aksine, ayetteki bu ifadeden murat, Mısır'dan Şam'a giden kimsenin sağma düşen Sina dağıdır" Eymen kelimesi yakınlıktan (civar) dolayı, mecrûr (eymeni) okunmuştu. Bu tıpkı, Harab bir keler yuvası) ifadesinde olduğu gibidir. İnsanların tûr Dağı'ndan yararlanmasının izahı şudur: Onların bundan yararlanması, ya Allah Teâlâ'nın onlara, içinde dinlerinin izahı bulunan Tevrâtı indirmesinden dolayıdır; yahut da, Allah Teâlâ TÛr Dağı üzerinde Hz. Musa (a.s) ile konuştuğu için, bundan ötürü İsrailoğulları hakkında meydana gelen büyük şereften dolayıdır. 249[249]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "yeyin" ifadesi, vücub ifade eden bir emir değil, "... ihramdan çıktığınız zaman avlanınız" {müm, 2 ayetinde olduğu gibi mübahlık ifade eden bir emirdir. Tayyibat hakkında iki görüş bulunmaktadır; 250[250]

Beşinci Mesele

1) Bundan maksad, leziz şeylerdir. Çünkü, kudret helvası ve bıldırcın eti, çok leziz yemeklerdendir.
2) Bu, Kelbî ve Mukatil'in görüşü olup, buna göre, "tayyibat" helâl şeyler demektir. Çünkü bunlar Allah Teâlâ'nın onlara indirdiği ve hiç bir insan elinin dokunmadığı nimetlerdir. Bu İki manayı cem etmek mümkündür, zira ikisi arasında müşterek bir nokta bulunmaktadır. Bu kıssayla ilgili açıklamanın tamamı, Bakara sûresinde geçmişti. 251[251]

Altıncı Mesele

Ayetteki "Bu hususta haddi aşmayın" ifadesiyle ilgili birkaç izah bulunmaktadır:
1) İbn Abbas (r.a): "Bu, "birbirinize zulmetmeyin, yoksa Allah o haksızlığı zulmedenden çıkarır" anlamındadır" der:
2) Mukatil ve Dahhak: "Bu, "Bu hususta, mubahtık sınırı aşmak suretiyle kendinize zulmetmeyin" demektir" derler.
3) Ketbî: "Bu "Allah'ın nimetini inkâr etmeyin, yani, "Nimetimi, bana muhalefet için kullanmayın; şükrümden yüz çevirmeyin ve helâlden harama sapmayın" demektir" der. 252[252]

248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/11
249[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/11-12
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/12
251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/12
252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/12

Yedinci Mesele

A'meş ve Kisaî, her iki fiili de damme İle ve şeklinde okumuşlardır. A'meş Abdullah İbn Mesüd'un talebelerinden, birincisini kesre ile ikincisini de ref ile şeklinde bir kıraat rivayet etmiştir. Ekseri imamların kıraati ise, her iki kelimeyi de kesre ile okumaktır. Bunları kesre ile okuyana göre bunların manası, "vâcib oldu" şeklindedir. Bu, "Borcun ödenmesi vakti geldi" anlamındaki ifadesinden alınmadır Cenâb-ı Hakk'ın, kurban, kurban yerine varıncaya kadar" (Bakara, 196) ifadesi de bundandır. Fiili damme ile okursak, o zaman indi, nazil oldu, başa geldi anlamında olur.
Ayetteki "(Uçuruma) yuvarlanmıştır" ifadesi "şaki oldu" demektir. Bunun "uçuruma yuvarlandı" manasına tefsir edilmesi de söz konusudur. Nitekim Arapça'da, birşey yüksekten aşağı doğru düştüğünde, denilir. 253[253]

Mağfiret Kavramı Hakkında

Bil ki Allah Teâlâ, kendisini gâfir, gafur, gaffar, gufran ve mağfiretti sözleri ile tavsif etmiş ve bunu kimini mazi, kimini muzari, kimini de emir siğası ile kullanmıştır. Allah'ın kendisini "gâfir" diye tavsif edişi bu, "Gâfiru'z zenbi"(Mü'min, 3); ayetinde; "gafur" diye tavsif edişi, {Keht. 58) ayetinde; "gaffar tavsif edişi, jUA) J'j -»^ İ*J (Tâhâ.82) ayetinde; "gufran" diye tavsif edişi, (Bakara. 235) ayetinde; "mağfiretli diye tavsif edişi,(Rad.6)ayetindedir. Bunun mazi sigasıyla anlatılışı, Hz. Davûd (a.s) hakkındaki, "Bunun, onun için mağfiret ettik"(Sad. 25) ayetinde; muzâri siğasiyta anlatılışı "Allah, kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez, bunun dışındakileri, dilediği kimseler için mağfiret eder" (Nisa, 48) Allah günahları tamamen bağışlar" (Zümer, 53) ve Hz. Muhammed (s.a.s) hakkındaki "Allah sana mağfiret etsin diye" (Fetih, 2) ayetlerinde; emir sigasıyla anlatılışı da, "Günahına, ve mü'min ile mû'minelere istiğfar et"(Muhammed, ıs) Hz. Nûh (a.s) hakkındaki "Dedim ki: Rabbinizden mağfiret isteyiniz" (Nûh, 10) ve melekler hakkındaki "Yeryüzünde olanlar için istiğfar ederler"(Şur) ayetlerinde okluğu gibidir. Bil ki bütün peygamberler, Allah'dan mağfiret istemişlerdir: Mesela Hz. Adem: "Eğer bize mağfiret ve merhamet etmezsen, hüsrana uğrayanlardan oluruz" (ATaf, 23) demiş; Nûh (a.s): "Eğer bana mağfiret ve rahmet etmezsen, hüsrana uğrayanlardan olurum" (hûü, 47) demiş; Hz. İbrahim (a.s), "O'nun, ceza günü kusurlarımı mağfiret etmesini umuyorum " (Sura, 82) demiştir. Hz. İbrahim (a.s), Dabası için mağfiret istemiş ve "Senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim" i»eryem, 47} demiştir. Hz. Yusuf (a.s), kardeşleri hakkında, "Size bugün hiçbir başa kakma yoktur. Size Allah mağfiret etsin"(Yusuf, 92) demiş; Hz. Musa (a.s), (hataen) öldürdüğü kıbti hadisesinde: "Allah'ım bana ve kardeşime mağfiret et"[Ant, W) demiştir. Davud (a.s) da, Rabbisinden mağfiret istedi. (Sâd, 24) Süleyman (a.s): "Rabbim bana mağfiret et ve bir mülk nasib e?"(s*d. 35) dedi. Hz. İsa (a.s): "Eğer onlara mağfiret edersen, (edersin). Çünkü sen, aziz ve hakimsin"(Mâide, ns) demiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'a da Cenâb-ı Hak: "Günahına ve mü'min ile mû'minelere istiğfar €f" (Muhammed. 19) diye emretmiştir. Ümmet-İ Muhammed ise şöyle der: "Ey Rabbimiz bizi ve iman ile daha önden bizi geçmiş olan (din) kardeşlerimizi mağfiret et" (Hav, 10).
Bil ki burada sözü, önce mağfiretin ne demek olduğunu açıklayıp,sonra Hak Teâlâ'nın gâfir, gafur ve gaffar oluşu hususunda konuşarak, sonra O'nun mağfiretinin umûmi olduğunu anlatıp, günahsız oldukları halde, peygamberler için nasıl mağfiret düşünülebileceğini beyan ederek sürdürelim.
Alimlerimiz bu hususa, istidlali olarak affın varlığını isbatı da dayandırmışlardır. Bunu şöyle izah edebiliriz: Günah, ya küçük ya büyüktür. Ya tövbeden sonra olur veya tevbeden önce olur. Bunların ilklerinden (yani küçük ve tevbeden sonra olanlardan) ötürü Allah'ın azab

---

253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/12

etmesi kabih (çirkin) olur. Allah'ın bunları affetmesi gerekir. Kabih olanı yapmamaya gufran (mağfiret) denilmez. Binâenaleyh gufrân'ın ancak, üçüncü kısım için söz konusu olması, açtk hale gelir ki utaşmak istediğimiz netice budur.
İmdi eğer: "Bu, ayetin açık ifadesine ters düşer. Çünkü ayet, şu dört şeyi birarada yapan kimse için mağfiretin söz konusu olduğunu anlatır: a) Tevbe, b) İman; c) amel-i salih, d) İhtida..." denirse, biz deriz ki: Tevbe edip, iman eden ve salih ameller işleyen, hidayette sebat eden kimse, bütün bunlardan sonra eğer günah işlerse, "tevbe eden" mümin", "salih amel işleyen" ve "hidayette sebat eden" bir kimse olmuş olur. Ama buna rağmen o, aynı zamanda günahkârdır. İşte bu noktada bizim sözümüz doğru olur. Burada şöyle bir nükte var: "Kulun üç (menfi) ismi vardır: zâlim, zalûm ve zallâm. Zâlim, "o (insanlardan), kendisine zalim olanlar vardır"(Fatır, 32) ayetinde; zalûm, "O (insan) zalûm ve çok câhildir" (Ahzâb. 72) ayetinde geçer. Bu manada zulüm insandan çokça sâdır olursa, ona "zallâm" denilir. Allah'ın, bu isimlerin herbirine mukabil bir ismi vardır: Buna göre Cenâb-ı Hak sanki kula: "eğer zâlim olursan, Ben gâfirim; eğer zalûm olursan, ben gafurum, eğer zallâm olursan, Ben gaffar'ım" demek istemiştir. İşte bundan ötürü, "(Bununla beraber) şüphesiz ki, tevbe ve iman edenlere... gaffarım, çok bağışlayıcıyım" buyurmuştur. 254[254]

İhtida Ne Demektir?

Müfessirler ayetteki "Sonra doğru yolda sebat eden" ifadesi hakkında çok değişik görüşler belirtmişlerdir. Bunun sebebi şudur: Tevbe ve iman edip, sâlih ameller işleyenlerin mutlaka "muhtedi" (hidayete
ulaşmış ve onda sebat etmiş) kimselerden olmaları gerekir. Dolayısıyla bütün bunlara rağmen Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra doğru yolda sebat eden" buyurmasının hikmeti nedir? Bu hususta, özetle verilebilecek şu üç izah vardır:
a) Bununla, hidayette oluşun sürdürülmesi kastedilmiştir. Çünkü hidayeti elde eden kimseye, kurtuluşu elde etme hususunda, şimdi üzerinde bulunduğu hidayet yetmez. Aynı zamanda onun bunu ölünceye kadar sürdürmesi gerekir. Bunu Hak Teâlâ'nın, "Rabbimiz "Allah'1 deyip, sonra dosdoğru olan yok mu"{Fussiiet,30) ayeti de te'kid eder. Bu ayetteki "Sonra" kelimesi, terâhi (sonradan oluşu) gösterir. Bu, iki şeyin derecesinin farklılığını değil, zamanlarının farklılığını ifade eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Tevbe ve iman etmek ve salih ameller işlemek, herkes için mümkündür. Bunda bir zorluk yoktur. Zorluk ancak bunu sürdürme ve devam ettirmededir."
b) Bu ifade ile, "O kimse bunun Allah'ın hidayet vermesi ve muvaffak kılmasıyla olduğunu bilir ve bunun devamı için, hiç kusur edip, noksan yapmadan hep Allah'ın yardımını ister" manası kastedilmiştir. Bu görüş İbn Abbas'a aittir. 255[255]

Tarikat ve Hakikat

c) İmandan maksad, delile dayalı olan itikaddır. Amel-i sâlih de, uzuvların amellerine şarettir. Geriye kalbi kötü huylardan temizlenme işi kalmıştır. İşte bu da sûfilerin dünde "tarikat" diye adlandırılan şeydir. Sonra sûfiye, eşyanın hakikatinin gözükmesi, yine sûfilerin dilinde, "hakikat" diye adlandırılır, işte ayetteki, "Sonra doğru yolda sebat eden" ifadesi ile, bu İki mertebe kastedilmiştir. 256[256]

Onuncu Mesele

Onlardan bazıları: "Kişinin önce küfürden tevbe etmesi, sonra ikinci olarak iman etmesi

---

254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/13-14
255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/14
256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/15

gerekir" demektir, bu
görüşlerine de bu ayeti delil getirerek; "Çünkü Allah Teâlâ bu ayette tevbeyi imandan önce zikretmiştir" demişlerdir. Alimlerimiz, amel-i salihin, imandan başka bir şey olduğuna bu ayetle de istidlal ederek,*çünkü. Cenâb-ı Hak, salih ameli, imana atfetmiştir. Matuf ise, matufun afeyh'den başkadır" demişlerdir. 257[257]

Musa (a.s)'ın İlâhî Davete Süratle İcabeti

"Ey Musa, seni kavminden (ayınp böyle) acele ettiren nedir? Dedi: onlar, işte onlar da benim ardımca geliyorlar). Ben sana yönelerek acele ettim ki, Yâ Rab hoşnut olasın" (Tâhâ, 6344).
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "£y Musa, seni kavminden (ayırıp böyle) acele ettiren nedir?" ifadesinde, Hz. Musa (a.s)'nın o yere, kavminden önce gittiğine dair bir delâlet bulunmaktadır. Bununla kastedilenin, Cenâb-ı Hakk'ın, hem bu sûredeki, "Turun sağ yanında sizinle va'dleştik, sözleşük"(tah*. eoj ifadesinde, hem de diğer sûrelerde, mesela "Musa ile otuz gece söẑîeştik"(Taha, 80) ifadesinde kendisine dikkat çektiği şeyin olması gerekir ki, Cenâb-ı Hak, bu ifadelerle, Tûr'daki mikatı kastetmiştir. Ayetle ilgili birkaç soru vardır: 258[258]

Ayetle İlgili Bazı Sorulara Cevap

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, bir istifhamdır. Halbuki Allah hakkında istifham, imkansızdır.
Cevap: Buradaki istifham "istifhâm-ı inkârı" olup, bunda bir sakınca yoktur.
İkinci Soru: Hz. Musa (a.s)'a önden gitme işi, ya yasaklanmıştı, veya yasaklanmamıştı. Eğer yasaklanmış ise, bu acelesi, ma'siyet, günâh olmuş olur. Böylece de peygamberlerden ma'siyet sudur etmiş olur. Yok, eğer biz, bu işin yasaklanmamış olduğunu söylersek, bu ifadedeki istifham, istifham-ı inkarı olamaz.
Cevap: Belki de, Hz. Musa (a.s), bu hususta bir nas bulamadı, ancak ne var ki o, içtihâdda bulunarak, önden gitmeye karar verdi. Derken, içtihadında yanıldığı için de, bu itaba muhatab oldu.
Üçüncü Soru: Hz. Musa (a.s) "acele ettim" demiştir. Halbuki, acele etmek, kınanmış olan birşeydir.
Cevap: Dini konularda acele etmek, medhe değer birşeydir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rabbinizin mağfiretine ve... cennete koşuşun"(A. Imran, 133> buyurmuştur.
Dördüncü soru: Hz. Musa (a.s)'ın, ifadesi, onun bu işi, Allah'a, "razı olma vasffnı kazandırmak için yaptığına delâlet eder. Bu ise, şu iki açıdan olamaz:
1) Bu, Allah Teâla'nın sıfatında yenilenme meydana gelmesini gerektirir.
2) Bu rıza meydana gelmeden önce, Allah Teâla'nın, Hz. Musa (a.s)'dan razı olmadığının söylenilmesi gerekir. Çünkü, var olanı yeniden elde etmek, imkansızdır. Eğer, Allah Hz. Musa (a.s)'dan razı olmamış olsaydı, o zaman onun ona gazab etmiş olması gerekirdi. Bu ise, peygamberlerin vasfına uymaz.
Cevap: Bu ifadeyle (razı olma işini yeniden icad ve ihdas değil de), razı oluşun devamını sağlama kastedilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, ifadesinde olduğu gibidir ki, bununla hidayet üzre olmanın devamlılığı kastedilmiştir.
Beşinci soru: Hz. Musa (a.s)'mn ifadesi, onun, söz kesilen yere, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine tayin edip belirlediği vakitten önce gittiğine delâlet eder. Aksi halde bu ise, "acele" vasfı verilemez. Sonra Hz. Musa (a.s), Allah'ın emrine muhafelet etmenin, O'nun rızasını elde etmenin sebebi olduğunu sanmıştır ki, bu, Kelimullah olan Hz. Musa (a.s) şöyle dursun, insanların en cahiline bile yakışmaz.
Cevap: Bu, daha önce bahsettiğimiz cevaptır ki, bu da şudur: Bu husus, içtihâd-la vuku

---

257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/15
258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/15

bulmuştur. İçtihadında ise, hata etmiştir.

Altıncı soru: Hz. Musa (a.s)'nın ileyke (sana) demesi, Allah Teâla nın bir yerde (mekanda) olmasını gerektirir. Çünkü ilâ (harf-i cerh), intiha-i gayeyi yani bir mesafenin sonunu bildirir.

Cevap: Biz, Allah'ın o dağda olmadığı hususunda aynı fikirdeyiz. Binâenaleyh buradaki "Sana" ifadesi ile, sözleşilen yer kastedilmiştir.

Yedinci soru: Ayetteki, "Acele ettiren nedir?" ifadesi, bu acelenin sebebi ile ilgili bir sorudur. Dolayısıyla buna uygun düşecek cevap, Hz. Musa (a.s)'ın, "Senin daha fazla rızanı elde etmek istediğim ve senin sözünü duymayı arzu ettiğim için" demesi idi. Ama onun, "Onlar, işte onlar da benim ardımca geliyorlar" diye cevap vermesi, gördüğün gibi, bu soruya uygun değildir?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Allah Teâlâ'nın bu sorusu, şu iki hususu kapsar:

a) Bizzat bu acele edişi yadırgama,

b) Acele etmenin sebebini sorma. Binâenaleyh, Hz. Musa (a.s)'a göre, bu iki lususdan cevap verilmesi gereken en önemlisi, ikincisidir. Dolayısıyla o, "benden ancak, örfte fazla önemli olmayan bir acele ediş, sâdır olmuştur. Binâenaleyh benimle, cenditerini ileri geçtiğim kimseler arasında, kavimlerin elçi heyetlerinde görülen, önemsiz bir ileri oluş söz konusudur" demek istemiştir, daha sonra da, niçin acele •o^nin cevabını vererek, "Ben sana yönelerek acele ettim ki, Yâ Rab, hoşnut (razı) demiştir,

2) Hz. Musa (a.s), başına belen bu ilahi itab sebebiyle soruya uygun ve söylenene nutabık cevab veremedi.

Bil ki ayetteki, "£y Musa, seni kavminden (ayırıp böyle) acele ettiren nedir?" sorusunda Allah Teâlâ'nın Hz. Musa (a.s)'a o sözleşme yerinde, belli bir cemaatla b*l «te bulunmasını emrettiğine bir işaret vardır. Alimler bu cemaatin kimler olduu hususunda, çeşitli görüşler belirtmişler ve bazı alimler, bunların Hz. Musa (a.s) ite >^ı«te Tür Dağıha gitmeleri için Allah'ın seçtiği (belirlediği) o yetmiş temsilci : cuğunu, dolayısıyla, Hz. Musa (a.s)'ın, Rabbisine iştiyakından ötürü, işte bunları geçip ileri gittiğini söylemişlerdir. Diğer alimler ise, "Bu belli cemaat İsrai loğu Harın in -epsidir. Bunlar, Hz. Musa (a.s)'ın Harun (a.s) ile birlikte geride bıraktığı ve Allah "eâlâ'nın o, yetmiş kişi ile dönünceye kadar, içlerinde kendisinin adına hareket edecek bir halife belirlemesini emrettiği kimselerdir. İşte bundan ötürü, Hz. Musa *a.s) "İşte onlar benim ardımca (geliyorlar)" yani bana yakın olan, beni bekleyenlerdir" demiştir" demişlerdir. Ebu Amr ve Ya'kûb, hemzenin Kesresi ile, isrî şeklinde; İsâ b. Ömer hemzenin zammesi ile üsrî şeklinde okumuşlardır. Yine İsa b. Ömer'in kelimesini, kasr ile şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Kelimeyi eseri şeklinde okumak, üsrî şeklinde okumaktan daha fasihtir, çünkü "İsr" lafzını Arap, kılıcın cilası manasında kullanır ki, bunun "iz" manasına alınması garibtir. 259[259]

Samiri Fitnesi

"(Allah) dedi ki: "Biz senden sonra kavmini imtihan ettik. Sâmiri onları saptırdı" Derhal Musa öfkeli ve tasalı olarak kavmine döndü ve dedi ki: "Ey kavmim, Rabbiniz size güze! bir va'd ile söz vermedi mi? Yoksa zaman size uzun mu geldi? Yahut Rabbinizden size bir azabın vâcib olmasını istediniz de, onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz? (Onlar) dediler ki: "Biz sana verdiğimiz sözden, kendimize mâlik olarak caymadık. Fakat o (Mısırdaki) kavmin zinet eşyalarından bir takım ağırlıklar yüklenmiştik ve onları ateşe attık. Sâmiri de aynı şekilde attı." Sonunda o (Sâmiri), kendilerine böğüren bir buzağı heykeli yaptı" işte sizinde, Musa'nın da tanrısı budur. Fakat o (bunu) unuttu" dediler." Bilmiyorlar mıydı ki, o (heykel), kendilerine hiçbir sözle karşılık veremiyor, onlara ne bir zarar, ne de bir fayda verme kudretine mâlik olamıyordu" (Tâhâ, 85-89).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a "Seni kavminden (ayırıp böyle) acele ettiren nedir?"rrahft, 83) deyip Musa (a.s) da buna: "Ben sana yönelerek acele ettim ki, Yâ Rab, hoşnut olasın"

259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/15-17

diye cevap verince, Allah Teâlâ onun, kavmini terketmesinden sonra, onun onlar için bulunması halinde meydana gelmesi uzak ihtimal olan birtakım hadiselerin, meydana geldiğini bildirerek, "Biz senden sonra kavmini imtihan ettik. Sâmiri onların saptırdı" buyurdu. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele var: 260[260]

Fitnenin İzahında Mu'tezile'nin Tartışması

Mu'tezile şöyle der: "Onlardaki küfrü Allah'ın yaratmış olması, şu iki sebebten ötürü caiz (mümkün) değildir: 1) Akli deliller, Allah Teâlâ'nın böyle yapmasının caiz olmayacağına delâlet ediyor. 2) Cenâb-ı Hak, ayette

Sâmiri onları saptırdı" buyurmuştur. Eğer onların sapıklığını (dalâleti) Cenâb-ı Hak yaratmış olsaydı, Sâmiri'nin bu hususta bir tesiri olmazdı ve o zaman da Cenâb-ı Hakk'ın böyle demesi doğru olmazdı. Hem sonra Musa (a.s), kavminden bu fitnenin sebebini sorduğunda, "Yoksa zaman size uzun mu geldi? Yahut Rabbinizden size azabın vâcib olmasını istediniz de, onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz?" dedi. Binâenaleyh eğer bu dalâlet Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş oJsaydı, o zaman onların, "Bunun sebebi senin söylediğin şeyler değil, Allah Teâlâ'nın bu (dalâleti) bizde yaratmasıdır" demeleri gerekirdi. Böyle olunca da, Hz. Musa (a.s)'ın "şu mu, bu mu?" diye ihtimalleri sıralayıp, "... Yahut Rabbinizden size bir azabın vacib olmasını mı istediniz" demesi bâtıl olurdu. Eğer bu, Cenâb-ı Hakk'in yaratmasıyla olmuş olsaydı, yarattığı şeyden dolayı o kavme Allah'ın gazab etmesi de imkansız olurdu. Bütün bunlar olamayacağına göre, ayetteki fetennâ sizi fitneye jğrattık" kelimesinin bir başka manası olması gerekir. Çünkü "fitne" kelimesi bazan, "imtihan etmek, (ayırdetmek)" manasına gelir. Nitekim Arapça'da, cevherini posasından, iyisini kötüsünden ayırmak için altını ateşte erittiğinde ; dersin. İşte bu "Allah onlara çetin mükellefiyetler yüklemiştir" manasınadır. Çünkü Sâmiri, onlar için bu buzağıyı yaptığında onlar, bütün alemin ve alemdeki herşeyin "hadis" oluşundan hareketle, alemdeki herşeyin, cisim olmayan bir ilahı bulunduğunu istidlal etmek ve böylece de o buzağının ilah olmaya elverişli olmadığını anlamakla mükellef oldular. Binâenaleyh bu şekilde kullukla mükellef tutulma, mükellefiyetteki şiddeti gösterir. Dolayısıyla bu iş bir "fitne" (imtihan) olmuş olur. Mükellefiyette şiddet (zorluk) vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, 'İnsanlar inandık demekle kurtulup, kendilerinin imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar" (Ankebût, 2) buyurmuştur. İşte Mu'tezüe'nin sözünün tamamı budur.

(Ehl-i sünnet) alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Altından yapılan bir buzağından ses çıkmasında, güneşde ve ayda bulunan (özelliklerden) daha büyük, (ilah mı değil mi) şüphesini çekecek birşey yoktur. Güneşin ve ayın ilah olmadığını gösteren delil, buzağının ilah olmadığını haydi haydi gösterir. Binâenaleyh bu durumda, böyle bir buzağının yapılması, mükellefiyeti zorlaştıran birşey değildir. Dolayısıyla ayeti bu manaya hamletmek doğru olmaz. Bu sebeble de ayeti, "Allah onlarda dalâleti yarattı" manasına hamletmek gerekir.

Onların, "Cenâb-ı Hak, sapıtmak işini Sâmiri'ye nisbet etmiştir" şeklindeki sözlerine gelince, biz diyoruz ki: Yaratıcısı her ne kadar Allah olsa dahi, normal olarak meydana gelen herşey, zahirde sebeplerine nisbet edilmemiş midir? İşte, burada da böyledir. "Onların en şiddetlisi, Sâmiri'nin sapıklığıdır".anlamında olmak üzere, (edaHühüm) şeklinde de okunmuştur, böyle okunması durumunda da Mu'tezile bu ayette istidlal edemez. Esasen, kavgayı, nizâyı kökünden kaldıracak olan şey, izaht bu kitabta defalarca geçtiği gibi, "Dâi" (sebep) meselesine tutunmaktır. 261[261]

İkinci Mesele

Bu ayette bahsedilen "kavm" den murat, Hz. Musa (a.s)'ın, denizin kıyısında kendilerine halife

---

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/18

261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/19-20

olduğu kimseler olup, sayılan altıyüzbin idi. Onikibini hariç, hepsi de, o buzağı vesilesiyle yoldan çıkmışlardı. 262[262]

Üçüncü Mesele

Said Ibn Cübeyr'in rivayetine İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Samirl, ihyan bir adam olup, Kirmam
hatkındandı. Mısır'a gelip yerleşmişti. Ve, sığıra tapanlardan idi." Ekseri ulemanın görüşü ise: "Bu, kendine Sâmire denilen, kabileden olup, İsrailoğullannın ileri gelenlerinden idi." Zeccâc ve İbn Abbas'dan rivayette Atâ, "Hayır, tam aksine o, kıbtîlerden birisi olup, Hz. Musa (a.s)'ın komşusu ve ona iman etmişti" demişlerdir. 263[263]

Dördüncü Mesele

Bu olayla İlgili olarak şunlar anlatılmıştır: "Onlar, Hz. Musa (a.s)'ın ayrılmasından sonra, yirmi gece beklemişlerdi. Sonra, bu yirmi geceyi, gündüzüyle beraber kırk olarak hesaplamış, "Biz, sayıyı tamamladık" demişlerdi. İşte, buzağı hadisesi bundan sonra vuku bulmuştu. Bununla, geldikten sonra O'nun Hz. Musa (a.s)'a: "Biz senden sonra kavmini imtihan ettik" şeklindeki sözünün arasını, şu bakımdan telif etmek mümkündür:
1) Allah Teâlâ, beklenen ve olacak olan fitneyi, adeti olduğu üzere, olmuş bitmişliği ifade eden lafızla belirtmiştir.
2) Sâmiri, bu işi kurmaya başlamıştı. Hz. Musa (a.s) ayrılıp, o da Hz. Musa (as)' m ayrıldığı esnada onları saptırmaya azmedince, Cenâb-ı Hak o fitne ve imtihanı olmuş bitmiş gibi addetti. 264[264]

Beşinci Mesele

Hz. Musa (a.s), ancak, Zilkade ve Zilkicce'nin on gününü tamamladıktan sonra dönmüştür. 265[265]

Altıncı Mesele

Alimler, ayette geçen eslfen kelimesi hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Bu, aşırt öfkelenme manasındadır. Böyle olması halinde,
ayette bir tekrardan bahsedilemez. Çünkü gadbân kelimesi, gazabın aslını, esifen kelimesi ise, onun doruk noktasını teşkil eder.
2) Ekseri ulema, bunun, "mahzun olma, çığlık atma", manalarına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim, Arabca'da, bir kimse mahzun olduğunda denilir.
3) Bazı kimseler de şu izahı yapmışlardır: "Aslfun", kindar demektir. Buna göre, bu görüşte olanlar, gayz ile gazab kavramlarını şu şekilde ayırmaya çalışmışlardı:
Alah Teâlâ, gayz ile tavsif edilemez, ama gazâb ile vasfedilebilir. Çünkü gazab, gazab editene zarar vermeyi irade etmek demektir. Gayz ise, gayzlanan kimsede meydana gelen bir değişikliktir, bu ise ancak gülmek, ağlamak, vb. gibi, maddeler hakkında söz konusu olabilir. 266[266]

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/20
263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/20
264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/20
265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/20
266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/20-21

Musa (a.s)'ın Kavmine Hitabı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'ın kavminin yanına dönmesini müteakiben, onları azarladığını, kınadığını nakletmiştir. Mu'tezile bu noktada şöyle der: "Buda, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz senden sonra kavmini imtihan ettik" ifadesinin, Aftah Teâlâ'nın onlarda, küfrü yaratmadığını gösterir. Aksi halde, Hz. Musa (a.s) onları değil, aksine Allah'ı kınaması gerekirdi." Alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın bunu yaptığını 'Zaten o da senin imtihanından başka (birşey) değildir" (Araf, 1K) ifadesine dayanarak söylemişlerdir. Bu itabların tamamı şunlardır.
1) Hz. Musa (a.s)'ın "Ey kavmim, Rabbiniz size güzel bir va'd ile söz vermedi mi?" şeklindeki sözü. Bu ifadeyle ilgili şu iki soru sorulabilir:
Birinci soru: Onun, "Rabbiniz size... va'd ile söz vermedi mi?" sözü, onlara, onların buzağının dışında başka bir ilâhın varlığını kabul etmeleri halinde yöneltilebillr. Ama onların, Cenâb-ı Hakk'ın da, "İşte, sizin de Musa'nın da tanrısı budur" seklinde haber verdiği üzere, buzağının dışında bir ilah olmadığına inanmaları halinde, bu söz onlara nastl yöneltilebilir?
Cevap: Onlar, Allah'ın varlığını kabul ediyorlardı. Ancak* ne var ki onlar, o buzağıya, put perestlerin ileri sürdüğü manada (şefaatçi ve aracı olmak üzere) tapıyorlardı.
İkinci soru: Bu ifadedeki, "güzel va'd" ile ne kast edilmiştir? Cevap: Alimler, bu hususta da şu izahları yapmışlardır:
1) Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın onlara, seri kanun ve hükümlere vakıf olmaları, bu sayede de insanlar arasında bir imtiyaz elde etmeleri için, Tevrat'ı indirme va'di kastedilmiştir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın ayetinde bahsettiği husustur.
2) Bu ayette bahsedilen "güzel va'd", yaptıkları taatlere mukabil, mükâfaat verileceğine dair olan sâdık ve doğru va'ddir.
3) Va'd, "ahid" anlamındadır. Bu, Mücahid'in görüşü olup o şöyle demiştir: "O and, Cenâb-ı Hakk'ın, "... bu hususta taşkınlık etmeyin sonra üstünüze gazabım vacib olur (...) Sonra da doğru yolda sebat edenleri..." (Tâha. 8’-8i) ifadesinde bahsedilen husustur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonraki, "Yoksa, sizce çok zaman mı (geçip) müddet uzadı? Yahud Rabbimizden size bir gazab vâcib
olmasını mı istediniz?" (Taha, 86) ifadeleridir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki Allah'ın Size, "... bu hususta taşkınlık etmeyin" dediği o şeyi, o ahdi unuttunuz mu?" demek istemiştir.
4) Bu ayette bahsedilen güzel va'din, hem dinî hem de dünyevî menfaatler hususunda güzel bir va'd olması da muhtemeldir. Dinî menfaatlere gelince bu, şer'î hüküm ve kanunlara ileten o kıymetli kitabın indirilmesini ve ahirette büyük bir mükafaatın tahakkuk edeceğini va'ddir. Dünyevî menfaatlere gelince bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, Firavunu helak etmeden önce, İsrailoğullarına, Firavun'un ve kibtîlerin arazilerini ve memleketlerini va'detmiş olmasıdır ki Allah, bunu tahakkuk ettirmiştir.
2) Daha sonra Hz. Musa, {a.s) "Yoksa zaman size uzun mu geldi? Yahut Rabbinizden size bir azabın vacib olmasını istediniz de'..." demiştir ki bu, "Siz, o sözü mü unuttunuz; yoksa, doğrudan doğruya günah işlemeyi mi kastettiniz?" demektir. Bil ki, zamanın uzaması şu anlamlara gelebilir:
a) "Cenâb-ı Hakk'ın sizi, Firavun'dan kurtarması ve, Bakara sûresinin baş kısımlarında zikredilen diğer nimetler üzerinden çok zaman mı geçti?... Ne çabuk unuttunuz?" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "... üzerlerinden uzun zaman geçmiş" (Hadiü. 16) ayeti gibidir.
b) Rivayet olunduğuna göre onlar, o müddetin kırk gece olduğunu biliyorlardı, (sanıyorlardı). Böylece onlar, her gecenin mukabilinde bir gündüz hesaplayarak, bu müddeti yirmi güne indirgemişlerdi. Kadî, "Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü bu, neredeyse, hiçkimsenin kanştıramayacağı bir husustur" demiştir.
c) Hz. Musa (a.s) onlarla, otuz gün üzerinden anlaşmıştı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu müddete on gün daha ilave edince, işte bu hadise, "zamanın uzaması" diye addedildi...
Hz. Musa (a.s)'ın, "Yahut Rabbinizden size bir azabın vacib olmasını istediniz de...'1 ifadesine gelince, bunu zahiri manasına hamletmek mümkün değildir. Zira, kimse bunu istemez. Ancak

ne var ki, masiyyet bunu gerektirip sebebi murad etmek de, netice itibariyle müsebbibi (sonucu) murad etmeyi gerektirince, bu söz doğru olmuştur. Alimler işte bu ifadeye dayanarak, "gazab"ın, Cenâb-ı Hakk'ın zatî sıfatlarından değil, fiilî sıfatlarından olduğunu; çünkü, Allah'ın zatî sıfatlarının hiçbir maddeye inemeyeceğini söylemişlerdir.
3) Hz. Musa (a.s)'nın, "Onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz?" ifadesidir. Bu ifade, Hz. Musa (a.s)'ın, kavmiyle sözleştiğine delâlet eder. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır: a) Bununla, onların, Hz. Musa (a.s)'a katılacaklarına ve onun izinden gideceklerine dair vermiş oldukları söz kastedilmiştir, b) Bununla onların, Hz. Musa (a.s.)'a o, Tûr'dan yanlanna dönünceye kadar onun dini üzerinde Kalacaklanna dair vermiş söz kastedilmiştir. İşte bundan dolayı, "Biz sana madiğimiz sözden, kendimize malik olarak caymadık" demişlerdir. Bu cevâbı n kim olduğu hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Bunlar, buzağıya tapmayanlardır. Buna göre onlar sanki, "Biz senin randevuna, irademizle muhalefet etmedik." Yani, "kendi başımıza bırakılmış olduğumuz muhalefet etmedik" demek istemişlerdir. Çünkü kişi, bazan, yakınlarının yaptığı de kendisine nisbet edebilir. Bu, mesela, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hani biz, sizin için, i yarmıştık" (Bakara, 50), yine, bu işin faili, onlar değil de ataları olduğu halde, "Hani siz bir cana kıymıştınız" (Bakara. 72) buyurması gibidir. Buna göre onlar sanki fûyte demişlerdir: "Buzağıya tapanların şüphesi, çok kuvvetli idi. Biz onları ondan doyamadık. Biz onlardan da ayrıtamadık. Çünkü biz, onları terketmemizin, bir ayrılık fitnenin meydana gelmesinden ve fitnenin artmasından korkpıuş ve Jlenmiştik."
2) Bu, buzağıya tapanların sözüdür. Buna göre bu ifadeyle, "Bu şüpheyi bizim toimize başkaları düşürdü. Sebebin faili, müsebbebin de faili demektir. Bu randevuya muhalefet eden, bu şüpheyi ortaya atan kimsedir. Çünkü o. tpızim adeta Mukimiz gibi olmuştur" manası kastedilmiştir. 267[267]

Kavmin Sâmiri'ye İnanmasının İzahı

Buna göre şayet, "Altıyüzbine yakın sayıdaki mükellef bir kitlenin,ıhak dinden aynı anda, bozukluğu ve batıl olduğu zorunlu olarak açık bir biçimde bilinjen buzağıya açmaya rücû etmeleri nasıl düşünülebilir? Sonra bu topluluk, o kimseleri bırakıp tcüfrü izhâr ettiklerinde, Hz. Musa (a.s)'ın sadece kendilerine dönmedi sebebiyle, nasıl olur da aynı anda o batıl dinden tekrar o dine geri dönebilirler?" denilirse, biz Seriz ki: Bu, aptal insanlar için düşünülmesi imkansız olmayan bir şeyidir.
Bil ki, ifadesi hakkında üç kıraat bulunmaktadır: Hamza, Kisfii mimin cammesiyle; Nâfi, Asım mim'in fethasıyla; Ebu Amr, İbn Amir ve İbn Kesir]de, mim'in «esresiyle okumuşlardır. Bu kelimenin fetha ve kesre ile okunması, ttpkı ve (rıtıl, tartı birimi) kelimelerinde olduğu gibi aynı manaya gelen iki kullanıştır. Ama, damme ile okunduğunda bu kelimenin manası, "sultan, güç, hükümranlıkları, yetki" şeklindedir. 268[268]

Mısırdan Altın Getirmeleri

Daha sonra o topluluk, o kısaca ifade ettikleri mazereti genişleterek, "Fakat o (Mısır'daki) kavmin zinet eşyalarından bir takım ağırlıklar yüklenmiştik" demişlerdir. Hamza, Kisai, Ebu Amr ve Ebu Bekir'in rivayetine göre Asım, "hami" mastarından şeddesiz olarak Lflîfr (Hamelnâ); İbn Kesir, Nâfi, Hafs ve İbn Amir şeddeli olarak şeklinde okumuşlardır. Şeddesiz kıraatin manası, "biz kıbtîlerden emanet aldığımız o şeyi beraberimizde taşıdık" şeklinde olur. Ama şeddeli kıraata gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Hz. Musa, onları buna şevketti. Yani onlara o zinetleri emanet almalarını ve onu götürmelerini emretti. Yani, onlara bunu vacib kıldı, gerekli gördü.
b) "Biz, onu Allah'ın emrettiği yere götürüp teslim edinceye kadar, onun kefili kılındık"

267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/21-23
268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/23

c) Onları buna sevkeden, Cenâb-ı Hak'tır. Yani, "Allah, bu hususta ona ganimet hükmü vererek, bunu onlara verdi" demektir.

Ayette geçen evzaren kelimesine gelince, bu, "ağırlıklar" anlamındadır. Günaha da, bu ad verilmiştir, zira günah da ağırlıktır. Sonra bu hususta şu ihtimaller düşünülebilir:

a) O, çok olduğu için "ağırlıklar" diye nitelenmiştir.

b) Ganimet alma, onlara haram kılınmıştı. Binâenaleyh, onların onu koruması, kendilerine bir fayda temin etmeyecekti. Dolayısıyla o, (gereksiz) ağırlıklar, yükler olarak kabul edilmiştir.

c) Buradaki evzar kelimesiyle, "günahkar" manası kastedilmiştir. Buna göre, "Bize günahlar yüklendi; günahlar yüklendik..." denilmek istenmiştir. Haberde varid olduğuna göre, Harun (a.s), "O, pistir, binâenaleyh ondan temizlenin" demiştir. Samiri de, "Musa (a.s), onu, onunla cezalandırmak için alıkoydu" demişti. Binâenaleyh onları, işte bu söz ile, Sâmiri'nin bu ifadesini kastetmiş olmaları da mümkündür, insan bazan, geri vermek istediği şeye, "Bunun hepsi günahtır, bir pisliktir" der.

d) Bu zinetle, kıbtîler, kendisinde küfürlerin irtikâb edildiği toplantılarda zinetlenir, süslen itlerdi, tşte bundan dolayı pek yerinde olarak evzâren diye nitelenmiştir. Bu, aynı sözün, günahın vasıtaları olan şeyler hakkında söylenilmesi gibidir.

Ayetteki 'Ve onları ateşe attık" sözüne gelince alimler, onların bunu nereye attıkları hususunda şu açıklamaları yapmışlardır:

a) Onlar bunun, Hz. Musa (a.s)'ın dönüşünü beklemek maksadıyla, Hz. Harun (a.s)'ın kendilerine zinetlerin toplanmasını emrettiği bir çukura atmışlardı.

b) Onlar bunu, Sâmiri'nin kendilerine emrettiği yere, atmışlardı.

c) Onlar bunu, ateş bulunan bir yere atmışlardı. Sonrada, "İşte, Samiri de aynı şekilde attı" demişlerdir. Yani, "Samiri de bizim yaptığmız gibi yaptı" demek istemişlerdir. 269[269]

Altından Yapılan Buzağı

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonunda o (Sâmiri) kendilerine söğüren bir buzağı heykeli yaptı" ifadesine gelince, alimler, o cesedin diri olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Birinci görüş: Hayır, diri değildi. Çünkü sapık bir kimsenin elinde harikulade "erin zuhur etmesi caiz değildir. Tam aksine Sâmiri, buzağı şeklinde bir heykel yaptı ve o heykele, rüzgarın gireceği, böylece de buzağı sesine benzer bir ses ç*aracağı bir biçimde delikler, kanalcıklar koydu.

İkinci görüş: Evet o, diriydi; o tıpkı buzağının böğürmesi gibi böğürdü... Bu görüşte olanlar, görüşlerine şu delilleri getirmişlerdir:

a) Onun, "Binâenaleyh o peygamberin izinden bir avuç (toprak) alıp onu attım" (tm. 96) ifadesidir. Binâenaleyh, eğer o diri olmasaydı, bu sözün bir anlamı olmazdı.

b) O onu, "buzağı" diye adlandırmıştır. Bu kelime ise canlılar için hakikat ifade eder. Yine o ona, "cesed" (beden) adını vermiştir. Bu ifade de ancak, canlıları içine

c) Onun böğürdüğünü söylemiştir. Bu görüşte olanlar, birincilerin görüşüne de şu şekilde cevap vermişlerdir. Uluhiyyeî iddiasında bulunan kimsenin elinden harikulade hallerin zuhur etmesi caizdir Çünkü, bu iş karışıklığa sebebiyyet vermez. İşte burada da böyledir. Binâenaleyh, imkansız olmaması gerekir.

İkrime, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Harun (a.s), Sâmiri buzağıyı yaptığı bir sırada ona uğrar ve ona, "Ne yapıyorsun?" dediğinde o, "Ben, ne faydası ne de zararı olmayan bir şey yapıyorum. Binâenaleyh, bana dua et" der. Bunun üzerine Hz. Harun (a.s) da, "Allah'ım ona, istediğini ver" der. Hz. Harun (a.s) çekip gidince Sâmiri, Allah'ım, senden onun böğürmesini istiyorum" der, o da böğürür. Böyle olması halinde bu, Harun (a.s)'ın bir mucizesi olmuş olur. "işte sizin de, Musa'nın da tanrısr budur" ifadesine gelince, bu hususta şöyle bir problem bulunmaktadır: "O kavim, eğer,o anda yapılan o buzağının, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğuna inanacak kadar cahil idiyseler onlar deli demektirler ki, dolayısıyla da

---

269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/23-24

mükellef olmazlar! Halbuki bu kadar kalabalık bir kitlenin deli ve cahil olması da imkansızdır. Yok, eğer onlar bunun böyle olduğuna inanmıyor idiyseler, daha nasıl, 'işte sizin de, Musa'nın da tanrısı budur" diyebilmişlerdir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Onlar, belki de "hulul" inancına sahib idiler. Binâenaleyh, böğürme işi, ulûhiyete münasib düşmediğinden her ne kadar bu da uzak bir şey ise de, ilahın veya onun herhangi bir sıfatının o maddeye hulul ettiğini düşündüler. O topluluk belki de, son derece ahmak ve aptal idiler.

Ayetteki "Fakat o (bunu) unuttu" ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu söz, Allah'a ait bir sözdür. Buna göre Genâb-ı Hak Samiri'nin, maddelerin hadis oluşundan ve ilahın, herhangi bir şeye; herhangi bir şeyin de ilaha hulul edemeyeceğinden hareketle, istidlalde bulunmayı unuttuğunu haber vermiştir. 270[270]

Altın Buzağıya Tapmalarındaki Saçmalık

Daha sonra Cenâb-ı Hak istidlal edilmesi gerekli olan şeyi de belirtip "Bilmiyorlar mıydı ki, o (heykel) kendilerine hiçbir sözle karşılık veremiyor, onlara ne bir zarar, ne de bir fayda verme kudretine malik olamıyordu" buyurmuştur. "Onların akıllarına, konuşmayanın, zarar ve fayda veremeyenin ilah olamayacağı ve ilâhın hâlliyet-mahalliyet (hulul) ile ilgisinin bulunmayacağı gelmiyor mu?" demektir.

2) Bu söz, Sâmiri'ye ait olup, o, Hz. Musa (a.s)'yı böyle tavsif etmiştir. Bunu göre mana, "Bu sizin ve Musa (a.s)'ın ilahıdır. Fakat Musa (a.s) bunu unutup, bunu başka yerde aramaya gitmiştir" şeklindedir. Bu ekseri alimlerin görüşüdür.

3) Bu, "Musa (a.s) dönüş vaktini unuttu" demektir. Ayetteki, "Kendilerine hiçbir sözle karşılık vermiyor" ifadesi, konuşmayan, fayda ve zararı dokunmayan şeyin ilah olamayacağına bir istidlal olup, gerçek ilâhın mutlaka bu vasıfları taşıması gerektiğini gösterir. Bu, Hak Teâlâ'nın, Hz. İbrahim (a.s) kıssasındaki "Babacığım, işitmez, görmez, sana faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun" (Meryem. 42) ayeti

gibidir. Hz. Musa (a.s), çoğu işlerinde, Hz. İbrahim (a.s)'in kullandığı delillere başvurmuştur.

Burada geriye şu iki bahis katmıştır.

Birinci bahis: Zeccâc, "Tercihe şayan görüş bunun takdirinde olarak, fiilin ref ile okunmasıdır. Bu tıpkı, (Mâwe. I) ayetinde olduğu gibidir. Bu kelime, başındaki edatını, en-i nâsıba kabul edilerek, nasb ile şeklinde de okunmuştur" demiştir.

İkinci bahis: Bu ayet, marifetulah (Allah'ı bulup tanıma) hususunda tefekkür etmenin vâcib olduğunu gösterir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, "(Onlar) o (buzağı heykelinin) kendileriyle konuşmayacağını ve onlara bir yol göstermeyeceğini görmediler mi?"(Arat, 148) buyurmuştur ki bu, mana bakımından, putları zemmetme hususundaki, "Onların yürüyecekleri ayakları mı, yoksa tutunacakları eüeri mi, yahut görecekleri gözleri mi... var" (Araf, 195) ayetine yakındır. Bununla, "Buzağı eğer onlara konuşabilseydi, ilah olurdu" denilmek istenmemiştir. Çünkü birşeyin aynı anda birçok şartı bulunabilir. Binâenaleyh bu şartlardan sadece birisinin bile bulunmaması, o şeyin fevt olmasına (gerçekleşmemesine) yol açar. Fakat bu şartlardan tek birinin bulunması da yine, meşrutun (şart koşulan şeyin) bulunmasını gerektirmez.

Üçüncü bahis: Bir Yahudi, Hz. Ali'ye: "Daha peygamberinizin cenazesini «aldırmadan, ihtilafa düştünüz" deyince, Hz. Ali: "Biz, onun için ihtilaf ettik, yoksa onun hakkında ihtilaf etmedik. Sizler ayaklarınızda (mucizevi şekilde geçtiğiniz, Kızı I deniz'in) suyu kurumadan, peygemberinize: "O Mısırlıların ilahları gibi, bize de ..ahlar yap" dediniz" (A'raf. 138) demiştir. 271[271]

Harun (a.s)'ın Kavmini Uyarması

270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/25-26

271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/26-27

"Andolsun Harun onlara daha evvel, "Ey kavmim siz bu (buzağı) ile ancak imtihana çekildiniz. Sizin hakiki Rabbiniz Rahmandır. Haydi bana tabi olun, benim emrime itaat edin. Onlar ise, "Biz, Musa bize dönüp gelinceye kadar, ona kâim ve dâim olmaktan katiyyen ayrılmayacağız" dediler" (Tâhâ, 90-91).

Bil ki Harun* (a.s) bunu, hem kendisine hem de o insanlara acıdığı için söylemiştir. Onun kendisine acıması şöyledir: "emr-i ma'rûf nehyi münker" yapmakla, hem Allah :arafından, hem de "Kavmimin içinde benim yerime geç, (onları) ıslah et, fesadcılarm yolunu tutma"(ATai, m» diye kardeşi Musa (a.s) tarafından emrolunduğu »çin, bunu yapmaması durumunda ise hem Allah'ın, hem de Musa (a.s)'nm emrine muhafelet etmiş olacağından dolayıdır ki, bu muhalefet caiz olmaz. 272[272]

Emr-i Marufun Önemi

Cenâb-ı Hak, Yuşâ b. Nûn (a.s)'a: "Ben, senin kavminin iyilerinden kırkbinini, kötülerinden de altmışbinini heiak edeceğim" diye vahyetmişti. Bunun üzerine, Yuşfl ı a.s): "Ya Rabbî, şunlar kötüler, ama iyilerin ne suçu var?" deyince, Cenâb-ı Hak: 'Onlar, benim gazab ettiğim (kızdığım) kimselere kızmadıkları için (helak ediliyorlar)" buyurdu. Sabit el-Benâni şöyle demiştir: Enes (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kim. Allah'dan başkasını düşünerek sabahlarsa, Allah katında bir değeri olmaz. Kim de müslümanlann dertleriyle dertlenmezse onlardan değildir. "273[273] buyurduğunu rivayet etmiştir. Şâbi, Nu'man b. Beşir'in Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Müminlerin birbirlerini sevmede, birbirlerine acımada ve birbirlerine şefkat duymadaki misalleri (halleri), tıpkı bir bedenin hah gibidir: Nasıl o bedenin herhangi bir uzvu hastalandığında, diğer,kısımları (uzuvları), ona uyuyamama ve ateşlenme ile iştirak ederlerse (müminler de böyledir)" 274[274]

Ebu Ali el-Hasan el-Gavrl şöyle der: "Bir yerde idim. Derken içinde, üzerlerinde "latif" yazılı fıçılan bulunan bir kayık gördüm. Kayıkçıya: "Bu nedir?" dedim, O da: "Ne lüzumsuz bir sofusun. Bu, (Halife) Mutedid'in içkileridir" dedi. Bunun üzerine ona: "Bana şu taş tarağını ver" dedim. O, uşağına: "Onu ona ver, bakalım ne yapacak!" dedi. Böylece tarağı alıp, kayığa çıktım, onunla fıçılan kırmaya başladım. Kayıkçı, bağırıp-çağırmaya başladı. Sonunda tek sağlam fıçı kaldı ve ben durdum. Geminin sahibi geldi, beni yakaladı ve Mu'tedid'in huzuruna götürdü. Mu'tedid'in kılıcı, konuşmasından önce, harekete geçti. Gözü bana ilişince: "Kimsin?" dedi. Ben: "bir hisbeci?" dedim. O: "Seni "hisbe" 275[275] işine tayin eden kim?" dedi. Ben, "Seni halife tayin eden (Allah)" dedim. O, "Niçin bu fıçıları kırdın" deyince de, Senin elin, kötülüğü uzaklaştırmaktan aciz olunca "sana acıdığımdan ötürü" dedim. Bunun üzerine o, "Peki o bir taneyi niçin bıraktın" deyince, "O fıçıları kırdığımda, Allah'ın dinini korumak, o hususta dikkat göstermek için kırdım. Ama sıra ona gelince, kalbime bir ucub (kendini beğenme) hissi geldiği için onu kırmadım. Eğer'eski durumum (niyetim) devam etseydi onu da kırardım" dedim. O da: "Ey ihtiyar adam, haydi git, seni hisbe işine tayin ettim" dedi. Bunun üzerine, ben: "Bu işi Allah rızası için yapmıştım..Şartlı hareket etmeyi sevmem" dedim.

Müslümanlara şefkat duyup acımaya gelince, insanın kalbinin kendi cinsinden olanlara karşı müşfik ve duyarlı olması gerekir. Ateşe koşuşan bir topluluk görüp de, onlara engel olmaya çalışandan daha şefkatli kimdir. Ebu Sa'id el-Hudri Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet edilmiştir:

"Allah Teâlâ buyurur ki: Fazlı, himayelerinde yaşadığınız merhametli kullarımın yanında arayınız. Çünkü rahmetimi onların içine (kalbine) yerleştirdim. Onu kalbleri katı olanların yanında aramayın. Çünkü onların içinde gazabım vardır." 276[276]

272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/27

273[273] Keşfu'l-Hafa, 2/227.

274[274] Buharı Edeb 27; Müslim, B.rr, 66 (4/1999).

275[275] islâmi kaidelerin tatbikini kontrol ile vazifeli teşkilât <C).

276[276]Camiüs-Sağir, 1/44.

Abdullah b. Ebi Evfâ'nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e gitmek niyetiyle evden çıkmıştım. Bir de ne göreyim: Ebu Bekir ve Ömer yanında olduğu halde O... Derken küçük bir erkek çocuk ağlayarak geldi. Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ömer'e: "Onu yanına at, çünkü o yitmiş" dedi. Hz. Ömer de onu tuttu. Derken ortalığı velveleye veren, başı açık, çocuğu için ağlayıp sızlayan bir kadın çtkageldi. Bunun üzerin, Hz. Peygamber (s.a.s) "Kadının imdadına yetiş" dedi. Hz. Ömer ona seslendi ve kadın da glip çocuğu aldı. Çocuğunu bağrına basıp, ttevinçten) ağlamaya başladı. Dönüp peygamberi görünce utandı. İşte o zaman Hz. Peygamber (s.a.s) "Ne dersiniz, bu kadın, çocuğuna karşı, şefkatli midir?" dedi. Onlar, "Ey Allah'ın Resulü, "Elbette, o oldukça şefkatli" deyince, Hz Peygamber (s.a.s) "Hayatım elinde olan zâta yamin ederim ki, Allah mü'minlere bu kadının çocuğuna olan şefkatinden daha merhametlidir" 277[277] buyurdu.

Şu da rivayet edilmiştir: "Bir gün, Hz. Peygamber (s.a.s) ashabi ile birlikte duruyordu. Derken, Mescid'in kapısında duran bir gence gözü ilişti: "kim ser.ennemljk birisini görmek isterse, şuna baksın" dedi. 278[278] genç bunu duydu ve geriye dönerek, "Allah'ım, Ey efendim, senin peyga mberin benim cehennemliklerden juğuma şahadet etti. Ben onun doğru olduğunu biliyorum. Durum böyle olduğuna göre, senden beni ümmet-i Muhammed'e fidye kılmanı (saymanı) diliyorum; Peygamber sözünde doğru çıksın diye, cehennemi (sırf) benimle tutuştur, o ateşi tutuşturmada bir başkasını kullanma" dedi. Bunun üzerine Cebrail (a.s) inerek, "Ey Muhammed, o gence, seni tasdik ettiği, canını senin ümmetine feda ettiği ve insanlara acıdığı için, onu (Allah'ın emri ile) cehennemden kurtardığımı müjdele" dedi. Bunun böyle olduğu sabit olunca bil ki, Emr-i ma'rûf yapıp, müslümaniara şefkat duymak vacibtir.

Sonra Harun (a.s), İsrailoğullarının cehenneme adeta üşüştüklerini görünce, onların sayıca çok ve kuvvetli oluşlarına aldırmadan, hakkt açıkça söyleyerek, "Ey kavmim siz bu (buzağı) ile ancak imtihana çekildiniz" aemiştir. Burada şöyle bir incelik vardır: "Rafiziler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Ali'ye, "Harun Musa'ya göre ne idiyse, sen de bana r.isbetle aynı durumdasın" 279[279] hadisini delil getirmeye meraklıdırlar. Halbuki "Harun (a.s), onca kalabalık içinde "takiyye" etmeyip, aksine minbere çıkmış ve hakkı haykırmış ve insanları kendisine uymaya davet etmiş, başkasına uymaktan menetmiştir. Binâenaleyh peygamber (s.a.s)'in ashabi hata üzerinde olmuş olsalardı, Hz. Ali'ye tıpkı Hz. Harun'un yaptığı gibi yapması, korkmadan minbere çıkıp, "Bana uyun, benim emrime itaat edin" demesi gerekirdi. O bunu yapmadığına göre, biz ashabın hak üzerine olduğunu anlarız.

Bil ki Harun (a.s), bu va'z-u nasihatında en güzel yolu takib etmiştir. Çünkü önce, "Siz bu (buzağı) ile ancak imtihana çekildiniz" diyerek, onları bâtıldan menetmiş; ikinci olarak, "Sizin hakîki Rabbiniz Rahmandır" diyerek, Allah'ı tanımaya davet etmiş; üçüncü olarak, "Haydi bana tâbi olun" diyerek, peygamberliği tanıyıp kabul etmeye çağırmış ve dördüncü olarak, "Benim emrime itaat edin" diyerek, onlan şeriata davet etmiştir ki en güzel tertib budur. Çünkü herşeyden önce şüpheleri izâle etmek demek olan, "Yoldan eziyet verici şeyleri gidermek" sonra asıl ve temel olan marifetullah, sonra nübüvvet sonra ela şeriat gelir. Binâenaleyh bu tertibin, en güzel bir bira olduğu sabit olur. Hz. Harun (a.s), özellikle, "sizin hakiki Rabbiniz Rahmandır" demiş ve burada, Allah'ın "Rahman" adını zikretmiştir. Çünkü o onlara, ne zaman tevbe ederlerse Allah'ın tevbelerini kabul edeceğini, çünkü O'nun rahman ve rahim olduğunu haber vermiştir. Allah'ın onları Firavun'un belâlarından kurtarışı da rahmetinin eseridir.

Sonra onlar, cahilliklerinden dolayı, Harun (a.s)'ın, istidlâlindeki bu güzel tertibine, taklid ve inkâr ile karşılık vererek, "Musa bize dönüp gelinceye kadar, o (buzağıya) kâim ve daim olmaktan katiyyen ayrılmayacağız" dediler. Böylece sanki, "senin delillerini kabul etmeyiz, ancak Musa (a.s)'ntn sözünü dinleriz" demiş oldular. Taklidcilerin adeti zaten hep

---

277[277] Buhari, Edeb 18; Müslim, Tevbe 22 (4/2109)

278[278] Buhari, Rikak, 33.

279[279] Buhari, Fezailü'l-Ashab 9

böyledir. 280[280]

Hz. Musa (a.s)'mn Hz. Harun (a.s)'a Çıkışması

"(Musa) Dedi ki: "Ey Harun, bunların saptıklarını gördüğün zaman, bana tabi olmaktan seni ne alıkoydu? Benim emrime isyan mı ettin" (Harun) dedi ki: "Ey anamın oğlu, sakalıma ve başıma yapışma. Gerçekten ben senin, "İsrailoğuliarı arasında ayrılık çıkardın. Sözüme aldırış etmedin" demenden korktum" (Tâhâ, 92-94).
Bil ki peygamberlerin "ismet" sahibi olduğunu kabul etmeyenler, bu ayeti şu birkaç yönden delil getirmişlerdir:
1) Hz. Musa (a.s) Harun (a.s) kendisine tâbi olmasını (yolunca gitmesini) ya emretmiş, ya emretmemiştir. Eğer o bunu ona emretmiş ise, Harun (a.s) bu emre ya uymuş, ya uymamıştır. Eğer o buna uymuş ise, Hz. Harun (a.s)'ın onu böyle kınaması günah ve haksızlık olur. Çünkü suçsuz yere kınamak günahtır. Yok eğer o bu emre uymadıysa, Hz. Harun (a.s) görevini yapmamış demektir. Dolayısıyla günah istemiş olur. Ama Musa (a.s)'ın ona, bunu emretmemiş olduğunu söylersek, o zaman Hz. Harun (a.s)'ı, emretmediği halde, bundan dolayı kınaması günahtır. Böylece her halükârda, ya Musa (a.s) için, ya Harun (a.s) için bir günahın söz konusu olduğu sabit olur.
2) Hz. Musa (a.s), bir istifham-ı inkârî üslûbu ile, "Benim emrime isyan mı ettin?" ^emiştir. B'nâenaleyh bundan, Harun (a.s)'ın ona isyan etmiş olduğu ve bunun yadırganacak bir isyan olduğu neticesi çıkar. Aksi halde, Hz. Musa (a.s) böyle söylemekle, yalan söylemiş olur ve bu günahtır. Binâenaleyh Hz. Harun (a.s) bunu yaptığına göre günah istemiş olur.
3) Hz. Harun (a.s)'ın, "Ey anamın oğlu, sakalıma ve başıma yapışma" sözü oe, bir günahı ifade eder. Çünkü o, elinden geldiği kadar kavmine va'zu nasihatta culunup, onları alıkoymaya çalışmıştır. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s), hadiseyi incelemiş ve Harun (a.s)'ın elinden geleni yaptığını anladıktan sonra onun saçma- başına yapışmış ise, bu günahtır. Yok eğer bunu, işin aslını anlamadan yapmış ise, böyle yapmak da günahtır.
4) Harun (a.s),"sakalıma ve başıma yapışma" demiştir. Eğer onun saçına-başına böyle yapışıp çekmek caiz olsaydı, Hz. Harun (a.s)'m "yapışma" ifadesi, Hz. Musa ;a.s)'yı, yapması gereken bir işten nehyetme olurdu ki bu bir günahtır. Yok eğer bu iş caiz değil ise, o zaman Musa (a.s) bu günahın sahibi olmuş olur. İşte bütün bunlar bu konuda çok güzel misallerdir.
Bunların hepsine şöyle cevap veririz: Bakara sûresinde (Bakara, 36) ayetinin tefsirinde, peygamberlerden günahın sâdır olmasının caiz olmayacağı hususunda, açık her türlü delili getirip izah ettik. Bütün bu izahların özü, te'vil edilebilecek şeylerle karşı çıkmak caiz değildir.
Bu mukaddime (prensib) sabit olunca bil ki, bu müşkillere bir kaç şekilde cevap veririz:
1) Her ne kadar peygamberlerin günah işleyebilecekleri hususunda biz ihtilaf etmişsek de, onların evlâ olanı terkedebilecekleri hususunda müttefikiz, durum böyle olunca, bu iki peygamberden, yani Musa (a.s) ile Harun (a.s) dan birini yapıp, diğerinin yapmadığı fiile gelince, belki de bunlardan birisi yapılması daha evlâ, diğeri ise evlâyı
terkdir. İşte bundan ötürü belki onlardan biri bunu yapmış diğeri, ise o evlâ olanı terketmiştir. İmdi şayet, "Bu açıklama, caiz değildir. Çünkü, onlardan her biri, ister yapmak isterse yapmamak olsun, yaptığı şey hususunda, azimli ve kesin kararlıydı. Halbuki, mendûbu yapıp yapmamada kesin karar söz konusu olmaz" denilirse, biz deriz ki: Mutlakı delil ile teyid etmek, imkânsız değildir. Binâenaleyh biz, o işi yapıp yapmama hususundaki o katılık ve kesin kararlılığı, "Eğer en uygununu yapmak istiyorsan, onu ister yap ister yapma" manasına hamlediyoruz. Onların, ona riayet etmenin malûm ve yapılması gerekli olan birşey olduğuna dair ittifak etmeleri halinde, o şart terk edilebilir.
2) Musa (a.s), kavmine kızmış olarak döndü de, insanın, gazablı ve öfkeli iken kendisine yapabileceği işi ona, Harun (a.s)'a yaparak, onun başını tuttu ve onu kendisine çekti. Çünkü, mütefekkir ve öfkeli kimse bazan dudaklarını ısırır, parmaklarını eğip büker ve sakalını tutar.

280[280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/27-30

Binâenaleyh, Hz. Musa {a.s) da, Hz. Harun (a.s)'ı kardeşi ve yardımcısı olduğu için kendisi yerine koymuş ve ona, tıpkı bir kimsenin, tefekkür ve gazab halinde kendisine yapmış olduğu şekilde davranmıştır. Harun (a.s)'ın, "Sakalıma ve başıma yapışma" şeklindeki sözüne gelince, Harun (a.s)'ın, İsrailoğullarının, Hz. Musa (a.s)'ın kendisine göz açtırmadığı ve yardımcı olmadığı sû-i zanntna kapılmalarından endişe etmiş olması, imkansız değildir. Daha sonra, olayı iyice izaha başlayarak, "Gerçekten ben senin, "îsraitoğullan arasında ayrılık çıkardın..." demenden korktum" demiştir.

3) İsrailoğutları, Hz. Musa (a.s)'a karşı son derece sû-i zan içinde bulunuyorlardı. Hatta Harun (a.s), bir ara görünmez olunca, onlar Musa (a.s)'a, "Onu sen öldürdün" dediler. Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s) ile otuz geceliğine sözleşmek.o otuz geceyi on ile tamamlayıp: Hz. Musa (a.s) için levhalara herşeyi yazıp sonra Musa (a.s) dönüp de, kavmi içinde görerek, vakıanın keyfiyyetini iyice incelemesi için yanına yaklaştırmak amacıyla kardeşinin başından tutunca, Harun (a.s) İsrailoğullarının kalbine aslı esası olmayan bir şeyin âriz olmasından ve endişelenerek, Hz. Musa (a.s)'a acıdı da "Sakalımı, saçımı tutma. Tutma ki halk senin hakkında yakışıksız şeyler düşünmesin" dedi.

4) Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: "Hz. Musa (a.s), Allah ve onun dini için, çok öfkeli, her şeyde ciddi ve sertlik üzerine yaratılmış olan haşin mizaçlı bir kimse idi. Binâenaleyh, onca büyük mucizeleri görmelerine rağmen, kavminin, Allah'ı bırakıp da buzağıya tapdıklarını görünce, Allah için gazaplanıp O'nun dinini koruma hususunda taassub ve titizlik gösterdiği için, zihnini alabildiğine büyük bir hiddet kapladığından kendine hakim olamadı da, Tevrat levhalarını fırlattı ve kavmine halife bırakmış olduğu kardeşine sert davrandı da, hasmına diş gösteren düşmanın atılması gibi, onun üzerine atıldı."

Bil ki , bu cevap düşüktür, değersizdir. Çünkü (ona) şöyle, denilebilir: "Farzet ki, Hz. Musa (a.s) alabildiğine öfkelenmiş olsun. Ancak ne var ki, bu alabildiğine öfkesinin yanında, mükellef ve aklı başında olarak kalabilmiş midir, yoksa kalamamış mıdır? Eğer o, mükellef ve akıllı olarak kalmışsa, o zaman, sorulan sorular aynen devam etmektedir. Bu konuda söylenebilecek ençok şey şudur: "Sen, onun çok aşırı bir öfkeyle geldiğini söylersen, -ki bu da masiyetler cümlesinden otur-, böylece o zaman, ortaya yani bir problem çıkarmış olursun. Yok eğer sen (siz), Hz. Musa (a.s)'ın bu öfke halindeyken, akıllı ve mükellef olarak kalmadığını, (bu vasfını yitirdiğini) söylerseniz, bu hiçbir müslümanın kesinlikle razı olmayacağı şeyler cinsinden olmuş olur. Bütün bunlar, peygamberlerin küçük günah işlemelerinin caiz olamayacağını ileri sürenlerin verdiği cevaplardır. Ama bunu caiz görenlere gelince, bu sorunun sakıt olduğu hususunda şüphe yoktur. Allah en İyisini bilendir.

Onun, "...bunların saptıklarını gördüğün zaman, j tâbi olmaktan seni ne alıkoydu" şeklindeki sözüne gelince, bu hususta iki izah bulunur:

1)B8u ifadenin başındaki zâid olup, ifadenin manası, "Seni bana tâbi oimaktan ne alıkoydu?" şeklindedir.

2) İfadenin manası, "Hangi şey, seni bana uymamaya şevketti?" şeklindedir. Böylece o, fiilini fiili yerinde kullanmış olur.

Ayette bahsedilen ittibâ hakkında da şu iki açıklama yapılmıştır.

a) Bu, "Seni, sana itaat edenlerle birlikte bana tâbi olmaktan, bana katılmaktan ve onların arasında bulunmamaktan alıkoyan nedir?" anlamındadır. Bu, AtA'nın - .ayetine göre İbn Abbas'ın görüşüdür.

b) Bu, "Sana, "Kavmimin içinde benim yerime geç. (onları) ıslâh et, fesatçıların yoluna uyma"(Ant, 142) dediğimde seni, benim vaziyyetime ve emre uymaktan hangi şey men etti? Niçin onlarla savaşmadın, onları terbiye etmeyi devam ettirmedin?" oemektir. Bu da, Mukatil'in görüşüdür.

Daha sonra, Hz. Musa (a.s) "Benim emrime isyan mı ettin?" demiştir ki, bunun ne demek olduğu açıktır. Bu, emrolunduğu şeyi yapmayanın, asi olduğuna delâlet eder. Asi ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim de Allah 'a ve peygamberine isyan eder, (Allah'ın) sınırlarını geçerse onu da, içinde daimi kalıcı olmak üzere, ateşe koyar" (nim. U) ve "Kim Allah'a ve peygamberine isyan ederse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır" (cm, 23) ayetlerinde de belirtildiği gibi,

cezaya müstehaktır. Bu iki ayetin ikisi de, emrin vücub ifade ettiğine delâlet eder.
Harun (a.s), Hz. Musa (a.s)'a cevap vererek, "Ey anamın oğlu, sakalıma ve başıma yapışma" demiştir. Hz. Harun {a.s)'un, "Ey anamın oğlu..." demesinin sebebi olarak da:
a) o, Hz. Musa (a.s)'ı kendisinden savuşturup elinden kurtulmak için böyle hitab etmiştir.
b) O, onun ana bir kardeşi olduğu için böyle denilmiştir, şeklinde iki açıklama yapılmıştır.
Bil ki Kur'ân'da, onun bunu yapmış olduğuna dair bir delâlet yoktur. Çünkü, bir şeyden nehy, nehyedilenin, kendisinden nehyedileni yapmış olduğuna delâlet etmez. Bu mesela, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Ey nebi), kafirlere ve münafıklara itaat etme" (Ahzâb. i) ve "Eğer şirk koşarsan, amelm boşa gider"(Zumer. 65) ayetlerinde de böyledir. Kur'ân'da zikredilen husus, sadecee, Hz. Musa (a.s)'ın kardeşinin saçından tutup, onu kendisine doğru çekmesidir. Bu kadarcık şey de, Hz. Musa (a.s)'ın kardeşi
Harun (a.s)'ı hafife aldığını göstermez. Tam aksine bu onu, yukarda da belirttiğimiz gibi, başka maksadlardan dolayı yapmıştı. Bazı kimseler, Hz. Musa (a.s)'ın, sağ eliyle Harun (a.s)'ın iki örüğünden, sol eliyle de sakalından tuttuğunu söylemiştir. 281[281]

Harun'un Kavmi Bölme İddiasından Endişesi

Daha sonra Harun (a.s) "Gerçekten ben senin, "Israiloğullan arasında ayrılık çıkardın, sözüme aldırış etmedin"demenden korktum" demiştir. Birisi şöyie diyebilir: "Hz. Musa (a.s)'nın, "... bunların saptıklarını gördüğün zaman, bana tâbi olmaktan seni ne alıkoydu? Benim emrine isyan mı ettin?" ifadesi, onun, Hz. Harun (a.s)'a birşeyi emrettiğine delâlet eder. Binâenaleyh, artık nasıl olur da bunun cevabı olarak, "Ben senin sözüne, "sözüme aldırış etmedin" demenden korktuğum için uymadım" denilmesi, nasıl uygun olabilir? Böyle bir sözü, aklı başında olan bir kimse nasıl söyleyebilir?"
Cevap: Musa (a.s) belki de, Hz. Harun (a.s)'a, bu işin İsrailoğulları arasında bir bozgunculuğa yol açmaması şartıyla emretmiştir. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s), "bana tâbi olmaktan seni ne alıkoydu?" deyince, o, "sen bana bir bozgunculuk meydana gelmediği zaman sana uymamı emrettin. Binâenaleyh ben sana, bir bozgunculuk çıkmış olduğu halde gelmiş olsaydım, o zaman senin süzünü gözetmemiş olurdum" diye cevap vermiştir.
İmâm Ebu'l-Kasım el-Ensari şöyle demiştir: "Hidâyet, delâletten daha faydalıdır. Çünkü sihirbazlar, imandan çok çok uzak idiler. Onlar tek bir mucize gördüler, bunun üzerine de îman ederek, dünyadaki o şiddetli azaba katlandılar, bir daha da imanlarından dönmediler. Ama, İsrailoğullarına gelince onlar, asanın, büyük bir ejderhaya dönüştüğünü; sihirbazların toplayıp getirdikleri herşeyi yuttuğunu; sonra yeniden değnek haline geldiğini gördüler; yine onlar, sihirbazların, Hz. Musa (a.s)'ın yaptığının bir sihir olmadığını, onun ilahi bir emir olduğunu itiraf ettiklerini de gördüler. Yine onlar, aralıklarla o dokuz mucizeyi de müşahede ettiler. Sonra onlar, denizin oniki yola ayrıldığını, Allah Teâlâ'nın, kendilerini boğulmaktan kurtardığını, onca sayıda olmalarına rağmen düşmanlarını da helak ettiğini gördüler. Sonraysa onlar, bu kadar mucizeyi görüp müşahade etmelerine rağmen, denizden çıkıp sığıra tapan bir topluluk gördüklerinde, "Bize, onların ilahları gibi ilahlar yap..." (Araf, 138) dediler. Buzağıdan bir ses duyunca da, hemencecik ona itaat ve ibadete koşuştular, buna devam ettiler. İşte bütün bunlar maksadın, delillerle değil, hidayetle meydana geldiğini gösterir. Hamza ve Kisai, mim'in kesresi ve izafetle şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mim'in kesresi, (muzafın ileyhi durumunda olan) yâ'ya delâlet eder.Diğer kıraat imamları da fetha ile şeklinde okumuşlardır ki, bunun takdiri de şeklindedir. Allah en iyisini bilendir. 282[282]

Hz. Musa'nın Sâmiri'yi Azarlaması

"(Musa), "Ya senin zorun ne idi, ey Sâmiri?" dedi. o da şöyle dedi: "Ben onların

---

281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/30-34
282[282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/34

görmediklerini gördüm. O peygamberin izinden bir avuç (toprak) alıp, onu attım. Bunu bana nefsim, böyle hoş gösterdi." Musa, "Haydi, (defol) git. Çünkü senin hayatın boyunca, (nasibin, Benimle) temas etmeyin" demendir. Sana, senin için, şüphesiz asla vazgeçilemeyecek olan bir ceza günü dahi vardır. Üstüne düşüp tapdığm tanrına bak. Biz onu cayır cayır yakacağız. Sonra onu parça parça edip denize atacağız. Sizin Tanrınız ancak kendisinden başka hiçbir tanrı bulunmayan Allah'dır. O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır" (Tâhâ, 95-96).
Bil ki, Hz. Musa (a.s), Harun (a.s)'a hitap etmesini bitirip ve onun bu gecikmedeki mazeretini anlayınca Sâmiri'ye döndü. Sâmiri'nin, Hânın (a.s)'la birlikte orada bulunması, dolayısıyla Hz. Musa (a.s) Harun (a.s) ile konuşmasını bitirince Sâmiri'yle nonuşmaya başlaması söz konusu olabileceği gibi, Sâmiri'nin uzakta olması, bundan sonra gelmiş olması; yahutta, kendisiyle konuşmak için Hz. Musa (a.s)'ın onun yanına çrtmiş ve "Ya senin zorun ney idi Sâmiri?" demiş olması da mümkündür. Hatbu bir kimse bir şey taleb ettiğinde kullanılan (Hatabe'l-emre) cjmlesindeki fiilin masdarıdır. Binâenaleyh, birşey yapan kimseye denildiğinde, bunun manası, "sıkıntın ne isteğin ne?" demek olup, bundan maksat ise, o kimsenin yaptığını yadırgamak ve, onun yaptığı şeyin büyük kabahat olduğunu belirtmektir. 283[283]

Sâmiri'nin Gördüğü Şey

Sâmiri, bundan sonra bu husustaki mazeretini belirterek, "Ben onların görmediklerini gördüm" demiştir. Bununla ilgili iki mesele bulunmaktadır. 284[284]

Birinci Mesele

Bu ifadeler kesre ile şeklinde de okunmuştur. Hamza ve Kisai, tâ ile "sizin görmediğiniz" anlamında şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları şeklinde okumuşlardır ki, bu, "İsrailoğullarının görmediği" anlamındadır. 285[285]

İkinci Mesele

Ayette bahsedilen "görme"nin ne manaya geldiği hususunda iki görüş bulunmaktadır:
a) Ebu Ubeyde "onların bilmediklerini bildi, öğrendim" manasını vermiştir. Arabların, "alim" anlamında Reculun basîrun demeleri de. bu anlamdadır. Bu, İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür. Zeccâc bu ifadeyi izah ederken şöyle demiştir: (Ebsartuhû), onu gördüm, anlamındadır. Ama, (Basurtu bihî), onu gören ve bilen birisi oldum, demektir."
b) Başkaları da şöyle demiştir: "Bu, "onların görmediğini gördüm" anlamındadır. Binâenaleyh, ** öj^ ifadesi, "Onu gördüm" demektir. "O, bununla, Cebrail (a.s)'in bineğini gördüğünü kastetmiştir."
Böylece o, onun hayvanının tırnağının bastığı yerden bir avuç toprak almış, bunu o peygamberin izinden bir avuç (toprak) alıp, onu attım" ifadesiyle belirtmiştir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 286[286]

Birinci Mesele

Hasan el-Basri tıpkı (avuçlanan şey) ve kelimelerinde olduğu, ele alınan şeyin adı olarak, kâfin dammesiyle şeklinde okumuştur. Bu kelimenin kabdatan şeklinde okunmasına gelince, bu kabd masdarının, binâ-i merre ifade eden masdarı olup, bunun, ism-i mefûl anlamına

---

283[283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/35
284[284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/36
285[285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/36
286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/36

alınması, ttpkı (Emirin dövdüğü) deyiminde olduğu gibi, mefûlun masdar ile adlandırılması kabiiindendir. Yine bu kelime hem sâd ile hem de dâd ile olarak bu da kabastu kabsatan şeklinde okunmuştur ki, dâd ile okunanı, "avucun tamamı" manasında; sâd ile okunanı da "parmakların ucuyla alınan" anlamındadır. Bunların bir benzeri de, (el-hadm) ve (el-kadm) kelimeleridir. Ha ile olanı, ağzın tamamıyla, kaf ile olanı da, ağzın ön kısmıyla yemek anlamlarına gelir. İbn Mesûd, Peygamberin atının izinden" şeklinde okunmuştur. 287[287]

İkinci Mesele

Bütün müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu ayetteki Resul sözüyle, Cebrail (a.s), eser kelimesiyle de, Sâmiri'nin,
Cebrail (a.s)'in bineğinin tırnağının bastığı yerden aldığı toprak kastedilmiştir.
Daha sonra alimler, Sâmiri'nin Cebrail (a.s)'ı ne zaman gördüğü hususunda ihtilaf «Mistir. Ekseri ulema, Sâmiri'nin onu, denizin yarıldığı gün gördüğünü söylemiştir. Hz. Ati (a.s)'ın, de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cebrail (a.s), Hz. Musa (a.s)'ı "İra götürmek için indiğinde, insanlar içinden sadece Sâmiri onu görmüştü..." 288[288]

Sâmiri'nin Cebrail'i Görme Hususiyeti

Alimler, Sâmiri'nin, diğer insanlar içinden seçilerek, Cebrail (a.s)'ı görme ve onu an na şerefine nasıl nail olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. 8u cümleden olarak, KafcTnin rivayetine göre, İbn Abbas şöyle demiştir: "O onu küçüklüğünde Firavun, hrailoğullarının çocuklarının boğazlanmasını emrettiğinde kendisini öldürülmekten «cumuş olması sebebiyle görüp tanımıştı. Şöyle ki: Kadınlar doğuruyor ve çocuklarını, Firavun hanedanının hissedemeyeceği bir yere bırakıyorlardı. Böylece melekler o çocukları alıyor, büyüyüp insanlara kanşıncaya kadar, bakıp büyütüyorlardı. Sâmiri 3e Cebrail (a.s)'ın aldığı ve avucunun içini ağzına koyduğu, derken oradan bal ve süt emdiği çocuklardan idi. Cebrail (a.s) onun yanına gidip geliyordu. Derken, bu arada da o onu tanımıştı. İşte, o onu görünce, hemen tanıdı.. İbn Cüreye şöyle dedi: Buna göre ifadesinin anlamı, "onların göremediğini gördüm" şeklindedir. Bu tabiri "bilmek" anlamında tefsir edenlerin tefsiri doğrudur. Buna göre mana, "Cebrail (a.s)'in atının ayağının bastığı toprağın diriltme özelliği olduğunu bildim, biliyordum" şeklinde olur. 289[289]

Ebu Müslim'in Farklı Görüşü

Ebu Müslim el-İsfehani şöyle der: "Kur'ân'da, müfessirlerin bahsettiği bu hususa dair, sarih bir açıklama bulunmamaktadır. Burada yapılabilecek başka bir izah da şudur: Ayetteki "resul" sözüyle, Hz. Musa (a.s); "eser" kelimesiyle de, onun sünneti ve kendisiyle emrolunduğu şeyler (resm) kastedilmiştir. Nitekim bir kimse bazan, onun resmini temsil ettiğinde, "Falanca, falancanın izinde 3 diyor veya onun yaptığını yapmaya kalkışıyor" denilir. Buna göre ifadenin takdiri, Hz. Musa (a.s), Sâmlri'yi kınamaya ve buzağı Konusunda kendisini kavimini saptırmaya sevkeden şeyi sormaya yönelince, Sâmiri "Ben onların görmediklerini gördüm "demiştir. Yani, üzerinde olduğun şeyin, hak olmadığını bildim ve anladım. Ey Resul, senin eserinden, yani senin sünnetinden ve dininden bir şeyler kaptım. Ve onu attım" demek istemiştir. İşte bu durumda, Hz. Musa (a.s) ona, dünya ve ahirette başına gelecek azabı bildirmiştir. Bazan, hazır (muhatab) için, gayb sigası kullanılabilir. Mesela bir kimsenin, yüz yüze olduğu başkanına, "Başkan bu hususta ne buyururlar ve neyi emrederler" demes gibi... Sâmiri'nin, Hz. Musa (a.s)'ı, inanmadığı ve kabut etmediği halde, "Resul" diye çağırması, tıpkı

287[287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/36
288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/37
289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/37

Cenâb-ı Hakk'ın kendilerinden bahsettiği kimseler hakkında, inzale (vahye) inanmadıkları halde, söylemiş oldukları "Ey kendisine kitab inzal edilen, sen muhakkak ki bir mecnunsun"(Hicr, 6) şeklindeki sözdeki üslûba göredir. 290[290]

Razinin Ebu Müslimi Desteklemesi

Bil ki Ebu Müslim'in ileri sürdüğü bu görüş, müfessirlerin izahlarına açıkça aykırıdır. Fakat şu sebeblerden dolayı, bu görüş doğruya daha yakındır:
1) Cebrail (a.s)'in, "Resul" ismi ile anılması yaygın değildir. Hem sonra, daha önce ondan bahsedilmemiştir ki, "er-resûl" kelimesinin başındaki lam-ı tarif, ona işaret sayılabilsin. Dolayısıyla burada, Cebrail (a.s) kastedilerek, "resul" lafzının kullanılması sanki muhataba gaybt bilmeyi teklif gibi birşey olur.
2) Burada mutlaka şöyle bir takdir yapmak gerekir: "O, Cibril (a.s)'in atının tırnağının izinden (bastığı yerden) aldı." Halbuki böyle takdir yapmak, asıl değildir.
3) Diğer insanlar arasından sadece Sâmih'nin Cibrif (a.s)'i görüp tantyabitme şerefine nasıl nail olduğunu, sonra Cibril (a.s)'in atının tırnağının bastığı yerin toprağının böyle bir tesiri olduğunu nasıl bilebildiğini izah için, mutlaka zorlanmak gerekir. Müfessirlerin, Hz. Cebrail'in Sâmiri'yi çocukken büyütüp terbiye ettiği şeklindeki rivayetleri doğru olmaktan uzak birşeydir. Çünkü Sâmiri, eğer Cibril (a.s)'i âkil-bâliğ iken tanımış ise, Hz. Musa (a.s)'nın gerçek bir peygamber olduğunu kesinlikle anlaması gerekir. Binâenaleyh o daha nasıl insanları saptırma çabasına girebilirdi? Yok eğer o onu, buluğa ererken tanımadı ise o tanımanın meydana gelişinde, Cibril (a.s)'in onu çocukken büyütmüş olmasının ne faydası olabilirdi?
4) Eğer bazı kâfirlerin, Cibril (a.s)'in atının ayağının bastığı toprağın böyle bir özelliği olduğunu bilebilecekleri söylenirse, buna karşı "Belki de Musa (a.s), buna benzer başka birşeye muttali olmuş ve bu sayede, o mucizeleri yapabilmiştir?" denilebilir. Bunun neticesi de mucizeleri tenkid edenlerin ve "o peygamberler mucizelerin meydana gelmesini sağlayan bir takım alet-edevât ve çareleri bilmeleri sayesinde, bu mucizeleri getirmişlerdir" denilmesi niçin caiz olmasın" diyenlerin sorusuna varıp dayanır. Bu durumda da mucize kapıları tamamen tıkanmış olur. 291[291]

Sâmiri'nin Nefs Hevesine Uyduğunu İtirafı

Sâmiri'nın "Bunu bana nefsim böyle hoş gösterdi" şeklindeki sözü,"ben, nefsimin davet edip, bana süslü gösterdiği şeyi yaptım" demektir. Buradaki kelimesi, su'al (istemek) masdarındandır. Buna göre mana, "Yaptığım şeye beni, başkası çağırmadı, aksine bu hususta ben kendi istek ve arzuma uydum" şeklindedir.
Daha sonra Musa {a.s), Sâmiri'den bunları duyunca ona, hem dünya hem ahiret açısından onun ve ilahının halini beyân ederek cevab vermiştir. Onun dünyadaki halini "Haydi (defol) git. Çünkü senin hayatın . ;j nasibin, "Benimle) temas etmeyin" demendir" ifadesi ile beyan etmiştir. taoe ile ilgili şu izahlar yapılmıştır;
1) Bununla, "Ben dokunmam ve dokunulmam" manası kastedilmiştir. Müfesstrler
ır ki: Birisi ona dokunduğunda, hem dokunan hem dokunulan ateşleniyordu, dolayı birisi ona dokunmak istediğinde o, kendisinin ateşleneceğinden tartarak, "Dokunma" diye bağırıyordu.
2) Bu sözler kastedilen, onun hiç kimseye, hiç kimsenin de ona karışmaması, ayn durmasıdır. Mu kati I şöyle demiştir: "Musa (a.s) onu İsrailoğullarının - i- i esinden çıkarıp sürmüş ve ona, "Sen ve ailen buradan defolun" demiştir. "Bir afave tardedildiğinde,"Lâ misâs" (dokunmayın) demez, aksine ona, böyle denilir. 'Be tiraz zayıftır. Çünkü koğulmuş ve tek başına bırakılmış olursa, ona "Nasılsın?" tiye sorulduğunda "Lâ misâs" yani, "ne bana kimse dokunsun, ne de ben lanseye..." diyebilir. Buna göre bu, "Ey Sâmiri ben seni koğulmuşlardan sayıyorum.

---

[290][290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/37-38
[291][291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/38

Çünkü sen, başkasına durumunu haber vermek istediğinde ancak "Lâ Misâs" yeceksin" demektir. Bu izah, sözün (cümlenin) münasebetine (yukarısı ile jygunluğuna), birincisinden daha güzet ve daha yakındır.

3) Ebu Müslim şunu söylemiştir: "Bu kelimeyi, kadınların döl tutmaması manasına hamletmek de mümkündür. Binâenaleyh bu, Allah'ın ona, soyunu kurutması şeklinde br azabı olmuş olur. Dolayısıyla onu, kendisini sevecek hiçbir çocuğu olmamıştır. Çünkü Hak Teâlâ onu, "Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür" (Keht, 46) diye İade buyurduğu bu iki dünya süsünden mahrum bırakmıştır." Bu kelime, "fecâri" «zninde, ı*mess" kökünden, "Lâ mesâsi" şeklinde bir kadının özel ismi (alemi) oiarak da okunmuştur.

Sâmiri'nin ahiretteki halinin izahı da Hz. Musa (a.s)'ın ona söylediği şu sözdedir: "Sana, senin İçin şüphesiz asla vazgeçilmeyecek olan bir randevu (ceza günü) de var" Buradaki "mev'id" "va'd" manasınadır, yani, "Bu senin dünyevi cezan... sana bir de ahirette cehenneme girdirme va'di var. O halde sen, hem dünya, hem ahirette zarara uğrayanlardan olacaksın. Bu ise, apaçık bir hüsran, bir zarar-ziyandır. Medine ve Küfe Kurrası bunu, lâmin fethası ile şeklinde okumuşlardır. Bu, "O va'd, asla vazgeçilmeyecek olan bir va'ddir, yani Allah onu mutlaka senin başına getirecek ve o seni bulacak" demektir. İbn Kesir, Ebu Amr ve Hasan el-Basri ise bu fiili, lâmin kesresi ile şeklinde okumuşlardır, yani, "Sen ona mutlaka ulaşacaksın, onu başından savuşturamayacak, ondan kurtulamayacaksın" demektir. Bu fiilin, lâm'ın fethası ile okunan şekli, Ebu Ubeyd'in tercihidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu, asla caytlamayacak gerçek bir va'ddir" denilmiştir. İbn Mes'ûd (r.a)'un bu fiili, nün ile (kesinlikle caymayacağımız bir va'd...) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Buna göre, daha önce, (Meryem, 19) ayetinde de izah edildiği gibi, sanki Hz. Musa (a.s), Allah'ın sözünü aynen nakletmiştir.

Sâmiri'nin ilahının (putunun) halinin izahı da, Üstüne düşüp taptığın tanrına bak" şeklindeki ifadesindedir. Mufaddal şöyle demiştir: "Bu fiil, hem zî'nin fethası, hem de kesresi ile, ve şeklinde okunur. (Vaka, 65) ayetinde de durum böyledir. Bu fiilin aslı, cife dir Bunda birinci lâm hazfeditmiştir. Bu, ancka, ikinci lâm sakin olduğunda, Araplar birincisini atmayı güzel gördükleri için böyle olmuştur. Binâenayelh zî'yi kesreti okuyanlar, işte hazfedilen bu lamın kesresini zî'ya vermişlerdir. Onu fethalı okuyanlar ise, zî'yı olduğu gibi bırakmış, harekesini değiştirmemişlerdir. Araplar, muzaaf fiillerde böyle yaparlar ve meselâ veya (ona dokundum) derler. 292[292]

Altın Buzağının Akıbeti

Daha Cenâb-ı Hak, "Biz onu cayır cayır yakacağız. Sonra onu parça parça edip denize atacağız" buyurmuştur. Ayetteki, "Onu cayır cayır yakacağız" ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, o putun cehennemde yakılması murad edilmiştir ki bu o buzağı heykelinin, et ve kemik olduğuna delâlet eden şeylerden birisidir. Çünkü altının ateşte yakılması mümkün değildir. İşte bu hususta Süddi şöyle demiştir: "Hz. Musa (a.s) o buzağının kesilmesini emretti. Buzağı kesildi ve ondan kan aktt. Sonra onu yaktı ve külünü göğe savurdu." İbn Mes'ud (r.a) bunu "Biz onu keseceğiz cayır cayır yakacağız" şeklinde okumuştur.

b) Bu, "Biz onu, eğe ile eğeledik" manasınadır. Çünkü birisi birşeyi eğelediğinde, denilir. Bu kıraat, o buzağının et ve kemiğe dönüşemediğini gösterir. Çünkü et ve kemiğin eğelenmesi doğru olmaz. Şöyle de denebilir: Buzağı et ve kemikten idi. Sonra kesildi, sonra kemikleri, parça parça edilebilmesi için, eğe ile (testere ile) kesildi. "Ekseri kıraat alimlerinin okuyuşu, bunu nün'un zammesi ve ra'nın şeddesi ile, "Onu cayır cayır yakacağız" şeklindedir. Ebu Cafer ve İbn Muhaysen, "Onu eğeledik" manasında bu kelimeyi, nûn'un fethası ve şeddesiz ra'nın zammesi ile, şeklinde okumuşlardır.

Bil ki Hz. Musa (a.s), Sâmiri'nin yolunun yanlışlığını anlatınca, hak dini anlatmaya başlayarak "Sizin tanrınız, yani ibadet ve saygıya gerçekten müstehak olan ilahınız, kendisinden başka

---

292[292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/38-40

hiçbir tanrı bulunmayan Allahdır. O'nun ilmi herşeyi kuşatmıştır" buyurmuştur. Mukatil bu son cümleye, "O kendisine ibadet edeni ve etmeyeni bilir" manası vermiştir. 293[293]

Kıssadan Çıkan Ders

Sana geçmiş ümmetlerin haberlerinden bir kısmını işte böylece anlatıyoruz. Şüphe yok ki sana tarafımızdan bir "zikir" verdik. Kim ondan yüz çevirirse, hiç şüphesiz kıyamet günü ağır bir günah yükü yüklenecektir. O günahın zezası içinde', onlar ebedi kalıcıdırlar. Bu, kıyamet günü onlar için ne kötü bir ktür. Sûrun üfleneceği günde ki biz o gün günahkârları gözleri gömgök masmavi) bir şekilde mahşerde toplayacağız. Onlar aralarında "Dünyada on günden fazla kalmadınız" diye gizli gizli hsıldaşacaklar. Aralarında ne konuştuklarını biz daha iyi biliriz. Onlardan gidişi ve aklı daha üstün olanlar o zaman, "(Dünyada) bir günden fazla eğlenmediniz" diyecek" (Tâhâ, 99-104).
Bi! ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ın ilk önce Firavun ite olan hadisesini, sonra za Sâmiri ile olan hadisesini nakledince, bunun peşinden, "Sana geçmiş ümmetlerin rierinden bir kısmını işte böylece anlatıyoruz" yani "Biz sana, sânını yüceltmek, -^cızelerini artırmak ve böylece de dinî konularda insanların mükellef olduğu - puslarda daha çok düşünüp ibret almaları için, diğer (geçmiş) ümmetlerin hallerini ve haberlerini haber veriyoruz. Sana tarafımızdan-"zikri" "yani Kur'ân'ı verdik" Duyurmuştur. Bu tıpkı, "Bu, (Kuran) indirdiğimiz mübarek bir zikirdir" (Enbiya, so), "Hiç şüphesiz o Kur'ân. senin için bir zikir (hatırlatma, bir va'z-u nasihattir)"(Zunruf.44> ve Zikirli Kur'ân a yemin olsun " (Sâd. i) "Onlara ne zaman bir zikir gelse..." {Enbiya. 2) ve "Ey kendisine zikir indirilmiş olan (peygamber)" (Hicr. e> ayetlerinde olduğu gibidir. 294[294]

Kur'ân'ın Sıfatı Olarak Zikir

Diğer taraftan, Kur'ân'ın "zikir" diye adlandırılması hususunda, şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, insanların gerek dinî, gerek dünyevi hususlarda, muhtaç oldukları her türlü zikrin (hatırlatma ve va'z-u nasihatin) bulunduğu bir kitabtır.
b) Kur'an, Allah'ın her türlü nimet ve lutuflarıhı zikreden (sayan) bir kitabtır. Binâenaleyh o Kur'ân'da, hem bir tezkir (hatırlatma), hem de bir va'z-u nasihat vardır.
c) Kur'ân'da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz o Kur'ân senin ve kavmin için" bir zikirdir"pubrvt,«) ayetinde de beyan edildiği gibi, Hz. Muhammed ve ümmeti için bir zikir, bir şan-şeref vardır. Bil ki Allah Teâlâ, bütün kitablarını "zikir" diye adlandırılmış ve "Zikir ehli olanlara sorun..."(Nahi,«) buyurmuştur.
Cenâb-ı Hak, Kur'an'ın böyle büyük bir nimet olduğunu beyan buyurduğu gibi, ona iman etmeyip, ondan yüzçevirenler için çok şiddetti bir va'id bulunduğunu, şu birkaç şekilde beyan etmiştir. 295[295]

Kur'ân'dan Uzak Duranın Akıbeti

1) "Kim ondan yüzçevirirse, hiç şüphesiz kıyamet günü ağır bir günah yükü yüklenecektir" "Vizr", ağır ceza demektir. Ağır cezaya "vizr" denilmesi, onu yüklenecek ve çekecek olana ağır gelmesi ve o kimsenin belini neredeyse çatır çatır kıracak gibi olduğu için, böyle ağır bir yük taşıyana benzetilerek verilmiştir. Yahut o, vizrin yani günahın cezası olduğu için böyle denilmiştir. Yahmilü (taşır) fiili, yuhmelü (taşınır) şeklinde de okunmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu günahın vasfını şu iki şekilde açıklamıştır:
a) Ebedi ve devamlı oluşu,

293[293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/40
294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/41
295[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/41-42

b) Kıyamet günü, onlar (işleyenler) için kötü bir oluşu... Yani bu günah taşınılması bakımından ne kötü! Bu ifadedeki hımlen kelimesi, temyiz olarak mansubtur.
2)"Sûrun üfleneceği gün...." Bununla, kıyamet gününün, sûra üflendiği gün olduğunun anlatılması murad edilmiştir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 296[296]

Farklı Kıraatler

Ebu Amr, tıpkı nahşuru kelimesi gibi, buradaki fiili de nûn'un fethası ile nenfuhu (Biz üîleriz) şeklinde okurken,
diğer kıraat imamları, bunu meçhul siğasında, yunfehu (üflenir), (bundan sonra gelen) diğer fiili ise, nûn ile nahşuru (toplarız) şeklinde okumuşlardır. Çünkü sûru alıp üfleyen, melek İsrafil (a.s)'dır, haşir insanları mahşerde toplayan) ise, Allah Teâlâ'dır. Fiil, yâ'nın fethası ile gâib sığasında yenfuhu (üfler) şeklinde okunmuştur. Buna göre fail ya Allah TeâJâ'dır yahut İsrafil (a.s)'dır. Diğer fiili yahşuru (toplar) şeklinde okuyan ise, sadece Hasan el-Basrt dir. Sûr kelimesi, vâv'ın fethası ile suver şeklinde de okunmuştur, ki bu durumda bu "suret" (şekil) kelimesinin çoğulu olur. 297[297]

Sûr Hakkında İzahat

Ayette geçen "Sûr" ile ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Bu, üflenerek insanların mahşere çağırıldığı boynuz (şeklindeki borazan) demektir.
b) Bu, "Suret"m çoğuludur. Nefh (üflenme) ise, ruhların bu suretlere üflenmesi üşmektir. Bunun böyle olduğuna, kelimeyi suver" şeklinde okuyanların kıraati delalet •dar. Fakat birinci mana daha uygundur. Çünkü Hak Teâlâ, "Çünkü o boruya ââenince" (Müöasûr,) buyurmuştur. Allah Teâlâ, tıpkı bu dünyada görülüp, bilinen şeylerin benleri şeylerle, insanlara ahiret işlerinin başladığını haber verecektir. Nitekim dünyada, yolculuk ve askerlikte, borazana üflemek insanların adetidir. 298[298]

Üçüncü Mesele

Ayetle bahsedilen sûra üfleniş ile, ikinci üfleniş kastedilmistir. Çünkü Allah Teâlâ'nin. bunun hemen peşisıra gelen, "Biz o günahkârları gözleri gömgök (masmavi) bir şekilde mahşerde toplayacağız" ifadesi, sûra üflemenin, bu hasrın sanki bir sebebi olacağını gösterir. Bunun bir benzeri ifade de, "Sûra üflendiği gün onlar bölük bölük gelirler.” (Nebe, 19) ayetidir. 299[299]

Mahşerde Kâfirlerin Hali

Cenâb-ı Hak, "Biz o gün günahkârları gözleri gömgök ğmasmavi) bir şekilde mahşerde toplayacağız" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 300[300]

Birinci Mesele

Mu'tezile: "Bu ayetteki "mücrimler" ifadesi, kâfirleri ve günahkârları içine alır. Dolayısıyla bu, büyük günah sahibi asi kulların affedilmediklerini gösterir" demiştir. İbn Abbas curadaki '"mücrimler" ile, Allah'a başka ilahları ortak koşanların kastedildiğini söylemiştir ki bu sözü, daha önce de geçmişti. 301[301]

---

[296] 296[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/42
[297] 297[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/42
[298] 298[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/42-43
[299] 299[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/43
[300] 300[300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/43

Zurk Kelimesinin Manası

Alimler ayette geçen "masmavi"likle ne kastedildiği hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:
a) Dahhâk ve mukâtil, "Bu, "Gözleri masmavi, yüzleri simsiyah oldukları halde onları toplarız" demektir"
demişlerdir ki bu, insanların yaratılışlarının (şekillerinin) çirkinleştiği bir maviliktir. Araplar böyle maviliği uğursuzluk sayar. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ, o günahkârlarm kıyamet günü kör olarak haşroiunacakiannı haber vermemiş midir?" (-a -s) Binâenaleyh daha onlar hem kör, hem mavi gözlü nasıl olurlar?" denilirse, biz deriz ki: Belki de onlar, bir durumda kördürler, bir durumda mavi gözlüdürler.
b) Buradaki mavilikle, körlük kastedilmiştir. Nitekim Kelbi, "zurkâ" kelimesinin, ""kör olarak" manasına geldiğini söylemiştir. Zeccâc da: "Onlar başlangıçta görür ocukları halde kabirlerinden çıkarılırlar. Ama mahşerde kör olurlar. Gözün siyahlığı bolduğunda göz mavileşir" demiştir. Buna göre şayet, "Allah Teâlâ, "Allah İm/arı, gözlerinin belerip kalacağı birgün için geciktirmektedir" (İbrahim, 42) r<-yurduğuna göre bunlar mahşerde, nasıl kör olurlar? Çünkü körün gözlerinin Mermesi imkansızdır. Yine Cenâb-ı Hak onlar hakkında, "Kitabım (amel defterini) ."(iwa,i4)buyurucaktır. Ama kör nasıl okuyabilir?" denilirse, buna cevaben deriz İr Oranın durumları farklı farklıdır, değişir."
c) Ebu Müslim şöyle demiştir: "Ayette bahsedilen mavilikten murad, onların gözlerinin belermesidir. Mavi gözler belerir. Çünkü böyle insanların gözlerinin görme gücü zaytf olduğu için, baktığı şeyi iyice görebilmek maksadı ite, ona gözünü iyice dikip bakar. Böyle bir durum ise, başına hoşlanmadığı birşeyın gelmesinden korkan kimsenin halidir. Bu tıpkı, "O (Allah) bunları, gözlerinin belerip kalacağı bir gün için geciktirmektedir" (İbrahım, A2) ayetinde olduğu gibidir.
d) Bu kelime, "susamış olarak" manasınadır. Bu görüşü, Sa'leb, İbnu'l-A'râbi'den rivayet etmiştir. İbnü'l-A'râbi şöyie demiştir: "Mücrimlerin mahşerde alabildiğine susamış olmalarından ötürü, gözlerinin siyahı değişir ve masmavi hale gelir." Bu tefsire, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Biz) mücrimleri, cehenneme susuz olarak süreceğiz" (Meryem, esi ayeti de delâlet eder.
e) Sa'leb, yine İbnu'l-A'rabi'nin buna onlar, elde edemeyecekleri birşeyin arzusu (beklentisi) içinde oldukları halde" manasını verdiğini nakletmiştir. 302[302]

Mahşerden Dünyaya Değerlendirme

3) "Onlar aralarında, "Dünyada o günden fazla kalmadınız" diye gizli gizli fısıldaşırlaşır..." Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır. 303[303]

Birinci Mesele

"gizli konuşmak" demektir. Nitekim Arapça'da, ve - (gizli konuştu, fısıldaştı) denilir. "Tehâfüt", gizlice, yavaşça konuşmak, sır vermek manasınadır. Bu, HakTeâlâ'nın, "Artık (orada) bir fısıltıdan başka birşey işitmesin" (Taha, ıoö) ayetinin bir benzeridir. Çünkü ya onların gönülleri korku ve dehşetle dolu olduğu için, yahut da bu korku sebebi ile son derece zayıf düşmüş olup, sesti olarak söyleme gücünü bulamadıktan için onlar işte böyle fısıltı ile,

---

301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/43
302[302] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/43-44
303[303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/44

konuşmuşlardır. 304[304]

İkinci Mesele

Alimler, (kaldınız) ifadesi ile ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kalma, ya dünyadaki kalış, ya kabirdeki kalıştır.
a) İşte bu sebeble bazı alimler, onların bu sözle, dünyada kalışlarını kastettiklerini söylemişlerdir. Bu görüş, Hasan el-Basri, Katade ve Dahhâk indir. Bunlar görüşlerine, HakTeâlâ'nın, "(Allah) buyuracak kî: "Yerde kaç yıl kaldınız?" (Onlar), "Birgün yahut, bir günün bir kısmı (kadar) kaldık" diyecekler. Şimdi sayanlara sor"(Mü'minûn. 112-113) ifadesini delil getirmişlerdir. Buna göre eğer, "Onların, dünyada ne kadar kaldıklarını unuttukları veya unutmadıkları söylenebilir. Bunu unutmuş olmaları mümkün değil. Çünkü eğer bu mümkün olsaydı, o zaman insanın bir yerde elli yıl yaşayıp, sonra bunu unutması da mümkün olurdu. İkincisi de mümkün değildir.
Çünkü bu bir yalan olur. Halbuki ahirettekiler yalan söylemezler. Özelllikle böyle falanların onlara bir faydası yoktur" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Belki de onlar ilk defa mahşere toplanıp, o dehşetengiz halleri görüp müşahede sr Kieri için, bu dehşetin ağırlığından ötürü, dünyada ne kadar yaşamış olduklarını biemedüer ve "çok az" olduğunu söyleyerek, "Keşke dünyada o azıcık günleri hiç «aşamamış olsaydık da bu, korkunç şeylerle yüzyüze gelmeseydik" dediler. İnsan, böylesi dehşetler esnasında bazan en açık şeyleri bile görüp bilemez, onları hatırlayanı az. Bunun geniş izahı, En'âm süresindeki…(En’am 23) ayetinin tefsirinde geçti.
b) Onlar, dünyada nekadar yaşadıklarını biliyorlardı. Fakat dünyadaki ömürlerini, anıret ömrü ile karşılaştırınca, bazıları, "Dünyada on gün kadar yaşamışız" derken, en akıllıları, "Hayır, tek bir gün yaşamışız" yani, "Dünya hayatımız, ankette kalışımızın nıktarına kıyasla, tıpkı on gün veya bir tek gün, hatta hiç yok hükmündedir" demiştir. Ayette on gün ve bir gün ifadeleri zikredilmiştir. Çünkü bu gibi yerlerde azlık, "on" veya "bir" ile ifade edilir.
c) Onlar, o dehşetli kıyamet hallerini müşahede ettiklerinde, (dünyadaki) nimet ve sürür (sevinç) günlerini hatırladılar ve bunlara üzülerek, o günleri, kısa olarak - relediler. Çünkü sevinç günleri, insana kısa gelir, çabuk geçer.
d) Dünya günleri gelip geçmiştir. Ahiret günleri ise gelecektir. GeHp geçen, ne • adar uzun süreli de olsa, gelene göre gelen ne kadar az olursa olsun kısadır. Halbuki Durada durum aksinedir (yani gelen daha uzundur) İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, bu dünya hayatını iyice az olarak ifade edenlerin sözünü daha doğru bularak, "Onların, gidişi ve aklı daha üstün olanlar o zaman, "(Dünyada) bir günden fazla eğlenmediniz" diyecek" buyurmuştur.
2) Ayetteki bu "kalış" İle, onların kabirdeki kalma müddetleri kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Kıyametin kopacağı gün, mücrimler, bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler. İşte onlar böyle döndürülüyor, (saptırılıyorlar). Kendilerine ilim ve iman verilenler ise, "Andolsun ki Allah'ın yazgısında, siz o tekrar diriliş gününe kadar kaldınız" derler"(Rûm, 55-56) ayeti de bunu destekler.
Kıyamettekiierin yalan söyleyebilecekleri görüşünde olanlara göre, bu ayette bir problem yoktur. Fakat bunun mümkün olmadığını söyleyenler, (ortaya çıkan problemi) şöyle izah etmişlerdir: "Allah Teâlâ, onları kabirde iken diriltip, (kabir azabı) verip, sonra da onları yeniden öldürüp, daha sonra kıyamet günü diriltince, onlar kabirde ne kadar kalmış olduklarını bilememişlerdir. Onlardan bazılarının hatırına bu miktarın on gün olduğu gelirken, bazıları bunun birgün olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh onlar, ahirette yeniaen azaba dûçâr olunca, başlarına gelen bu yeni azabın dehşetinden ötürü, buna nazaran kurtuluş zamanı sayılabilecek otan o ölüm dönemini arzulayacaklardır. 305[305]

304[304] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/44
305[305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/44-45

Üçüncü Mesele

Ekseri alimler, ayetteki "On" ifadesinin, "On gün" takdirinde olduğu görüşündedirler. Böylece, "Bir günden fazla eğlenmediniz" diyenlerin sözü, buna göre daha az olmuş olur. Mukâtil. bu kelimenin, "On saat" takdirinde olduğunu söylemiştir. Bu da, tıpkı "Onlar bunu görecekleri gün sanki (günün) bir akşamından, yahut bir kuşluğundan başka durmamışlardır" (nazmı, 46) ayetinde ifade edildiği gibidir. Bu izaha göre, "bir gün" daha fazla olmuş olur. Allah en iyi bilendir, Bit ki Hak Subhanehû ve Teâlâ', bu ayeti ile, onları böyle fısıldaşmaya sevkeden şeyin, başlarına gelen en büyük dehşet olduğunu beyan buyurmuştur. 306[306]

Mahşerden Manzaralar

"Sana dağlan (m) halini sorarlar. De ki; "Rabbim onları ufalayıp, (savuracak) ve yerlerini dümdüz bir toprak halinde bırakacak. (O zaman) onlarda ne bir iniş, ne bir yokuş görürsün. O gün, (onlar) o davetciye "-kendisine muhalefet etmeksizin uyup izinden gidecekler. Rahmanın (heybetinden) dolayı sesler kısılmıştır. Artık bir fısıltıdan başka birşey işitmezsin. O gün Rahman'm İzin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimselerden başkasının şefaati fayda vermez. O, onların önlerindekini de, arkalanndakini de bilir. Onların ilmi ise asla O'nu kavrayamaz. Artık bütün yüzler, hay (diri) ve kayyûm (her şeye hakkıyla hâkim) olan Allah'a baş eğmiştir. Zulüm yükü taşıyanlar ise. hakikaten hüsrana uğramıştır. Kim mü'min olarak salih ameller işlerse, ne haksızlık yapılmasından, ne de eksiltilmesinden korkmaz" (Tâhâ, 105-112). 307[307]

Dağların Durumu

Bil ki Allah Teala kıyametin halini anlatınca, haşre iman etmeyenlerin sorusuna (şüphelerine) yer vererek, "Sana dağların halini sorarlar" buyurmuştur.Bu sormasının izahı sadedinde şu açıklamalar yapılır:

a) Bir önceki ayetteki yer alan, "Aralarında... gizli gizli fıstldaşırlar" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün günahkârları bu şekilde tavsif ettiğini göstermektedir. Buna göre sanki onlar "Aradaki, dağlar böyle gizli konuşmaya engef olduğu halde, bu nasıl olabilir?" diye sormuşlardır.

b) Bu ayet, Mekke müşrikleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, alay etmek -na<sadıyla, "Ey Muhammed, kıyamet günü dağlar nasıl olur?" demişlerdi.

c) Belki de o müşrikler, "Ey Muhammed sen, dünyanın sona ereceğini iddia •ctyorsun. Eğer senin dediğin doğru olsa, dünyanın önce noksanlaşmaya başlaması, sonra bu noksanlaşmanın, yok olmaya kadar varması gerekirdi. Ama alemin hali, s-- başında olduğu gibi, aynen sürmekte. Dolayısıyla senin, birgün dünyanın harab olacağı (yok olacağı) şeklindeki sözün nasıl doğru olabilir?" demişlerdir. Bu, Calinos'un, göklerin hiç yok olmayacağı hususunda dayandığı şüphe (delil) olup, o şöyle demiştir: "Çünkü eğer gökler birgün yok olacak olsaydı, önce noksanlaşmaya Daşlar ve bu noksanlaşma gide gide, tamamen yok olmaya varıp dayanırdı. Göklerde br noksanlaşma olmadığına göre, göklerin yok olmayacağını anlıyoruz.

Cenâb-ı Hak, Peygamberine (a.s), hem bu soruya cevab vermesini emretmiş hem se bu cevabın peşisıra, kıyametin hallerini ve dehşetlerini anlatan şeyleri ilave etmiştir.

Birinci sıfat: Ayetteki, "Rabbim onları ufalayıp, (savuracak)" : jmlesinin ifade ettiği husustur. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır. 308[308]

306[306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/46

307[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/46

308[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/46-47

Birinci Mesele

Takibiyye fâ'sı ile fekul buyurulmuştur. Çünkü, onların bu soru ile maksatları, haşr ve neşri meselesini tenkit etmektir. İşte bundan dolayı, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, buna cevap teşkil eden emrini, takibiyye fası ile getirmiştir. Çünkü, bu gibi akaidle ilgili meselelerde, açıklamayı tehir etmek caiz değildir. Ama, fer'î meselelerde, ise, bu fâ'sız getirilebilir. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak fer'T meselelerde kul kelimesini, takibiyye fâ’sı olmaksızın zikretmiştir. 309[309]

İkinci Mesele

Yensifuhâ ifadesindeki hâ zamiri, "dağlar"a racidir. Nesf savurmak demektir. Yani, "O dağlar, tıpkı saçılmış, savrulmuş, darmadağın edilmiş toz zerrecikleri gibi olurlar demektir. Binâenaleyh, dağlar aradan kalkınca, engeller de kalkmış olur. Böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın, "birbirleriyle fısıldaşırlar" sözü, yerinde olmuş olur. Halil yensifuhâ kelimesinin manasının, "o onları giderir, uçurur" şeklinde olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, yezeruhâ ifadesindeki hâ zamirine gelince bu, "yeryüzü"ne racidir. Bu kelimenin, önceden zikredilmesi şart değildir. Bu tıpkı, insanların, "yeryüzü" nü, zamirlerle ifade etmeleri gibidir. Nitekim, Arablar, "Onun üzerinde, yani yeryüzünde falancadan daha cömerti yoktur"derler. Nitekim Kur'ân'dada, (yerüstünde) hiçbir canlı mahluk bırakmazdı"(Naht.ei) buyurulmuştur. Cenâb-ı Hak, o dağfarın bir yerden bir yere taşınmaları durumunda orada, engeller oluşturabileceği düşünülmesin diye, bu saçıp savurmanın, yeryüzünün dümdüz olmasını ortadan kaldırmayacağını beyan etmek için de, "... ve yerlerini dümdüz bir toprak halinde bırakacak" buyurmuştur. Bütün bunlar, onların bu sualleriyle maksatlarının, gizli konuşmanın keyfiyyetine itiraz etmeleri olması halinde söz konusudur. Ama, eğer onfarın bu sorularından maksatları o, daha evvel de bahsettiğimiz gibi, "yeryüzünün hallerinde bir noksanlık yoktur, binâenaleyh onların hallerinin butlana (yok olmaya) varıp dayanmaması gerekir" şeklinde olursa, bu cevabın izahı şu şekilde olur. Bir şeyin batıl, yok oluşu bazan, birbirine sebep teşkil eden bir yok oluşla olur. Bu durumda, noksaniaşmanın, yok oluştan önce olması gerekir. Bazan da bu yok oluş, bir anda oluverir ki, bu durumda noksaniaşmanın yok oluştan önce olması gerekmez. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu maddi alemin bileşimini, kudret ve meşietiyle, bir anda çözüp ayrıştıracağını beyan etmiştir. Binâenaleyh burada, noksanfaşmanın yok oluştan önce olmasına gerek yoktur. 310[310]

Arzın Küreliğinin Delili

Allah Teâlâ, o zaman yeryüzünü, şu birkaç sıfatla nitelemiştir:
a) Onun, teli (kâ'an) olması. Bu kelime, "dümdüz, arazi,
ova" anlamına gelir. Yine bunun, "suyun birikmiş olduğu yer" anlamına geldiği de söylenmiştir.
b) Onun, (safsaf) olması...
Bu kelime, üzerinde bitki bulunmayan yer" anlamındadır. Ebu Müslim hem kaen hem de safsafen kelimelerinin, dümdüz ve pürüzsüz yer anlamına geldiğini söylemiştir.
c) Cenâb-ı Hakk'ın, "(O zaman) onlardan ne bir iniş ne de bir yokuş görürsün" cümlesinin ifade ettiği husus Keşşaf Sahibi şöyle der: "Araplar, ivac ile avec kelimelerinin, farklı farklı şeyler olduğunu belirterek şöyle derler: Aynın kesresiyle ıvac olanı, manalarda; fethasıyla avec olanı da zâtlarda, cevherlerde kullanılır..." Buna göre şayet, "Yeryüzü", ayın (cevher) dir, öyleyse nasıl olur da onun hakkında, aynın kesresiyle ıvac kelimesi kullanılmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu lafzın seçilmesinde, yeryüzün dümdüz olma ve eğri büğrülüğün bulunmaması

309[309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/47
310[310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/47-48

ile tavsif etmede çok eşsiz ve orijinal bir durum vardır. Bu böyledir, zira sen, yeryüzünün herhangi bir parçasına yönetip, onu düzlemeye çalışarak, onu dümdüz etmek istediğinde, ve bunu da geometrik ölçülerle yapmaya çalıştığında onda, gözle görülmesi mümkün olmayan eğrilikler olduğunu görürsün (anlarsın). İşte, bu kadarcık eğrilik cidden, çok ince ve çok belirsiz olduğu için, müşahhas durum manevi (mücerret) duruma ilhak edilmiş ve manevi durumlarda olduğu üzere kesre ile ıvacen kelimesi kullanılmıştır. Bil ki bu ayet, yerin o günde, gerçek anlamda küre bacağına delâlet eder. Zira kenarlı (köşeli) olan cismin, bazı satıhları bazıları ile —utlaka bitişir ve fakat bu bitişme düz olarak değil de, eğri olarak gerçekleşir. Bu se ayetin zahirinin hilafınadır (eğrilik) olmayacağına göre küre durumu vardır.

d) Emt kelimesi, hafif çıkıntı, tümsek, demektir. Nitekim Arabça'da "o ipini, ondan çıkıntılar kalmayıncaya kadar gerip uzattı" denilir. Bu dört sıfattan, yeryüzünün o gün, yükseklikten alçaklıktan, çeşitli değişim ve eğri en uzak ve beri olan, düz bir yer olacağı neticesi çıkar.

İkinci stfat: Cenâb-ı Hakk'tn . "O gün onlar, o : -etçiye, kendisine muhalefet etmeksizin uyup izinden gidecekler" ayetinin ifade esç husustur. Burada geçen "ed-dâi" (davetçi) nin ne demek olduğu hususunda açıklama yapılmıştır.

a) "DâÎ" sûra üfleme işidir. Cenâb-ı Hakk'ın, Ü ^jt**} ifadesinin manası ise, -"»çor kimse o çağrıdan yüz çeviremez. Tam aksine, hepsi toplanır" şeklindedir.

b) Bu, Beyt-i Makdis'in taşı üzerinde duran ve "Ey çürümüş kemikler, ey ayrılmış ^-saılar. Ey param parça olmuş etler. Hesap vermek ve karşılığını almak için, ze doğru kalkın" diye seslenen melektir. Bunun üzerine onlar, o çağıranın sescuyar da, ona uyarlar. Bunun İsrafil (a.s) olduğu ve ayağım o kaya üzerine
acağı da ileri sürülmüştür. Buna göre eğer, "Bu çağırma işi, diriltmeden önce sa sonra mı olacaktır?" denilirse, biz deriz ki: Eğer bu çağrıdan maksat, onlara Âm ve bildiri ise, bunun diriltilmeden sonra olması gerekir; zira, ölüyü çağırmak, np çağırmak abestir. Yok eğer maksat, onlara ilâm değil de, meselâ, bunun ı -eklere bir lütuf ve onlar için bir maslahat olması kabilinden başka bir gaye ve «afcsat ise, bu, diriltilmenden önce de mümkündür. 311[311]

İlahi Azamet Karşısında Seslerin Kısılması

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, Rahmanm (heybetinden) dolayı, sesler kısılmıştır. Artık bir fısıltıdan başka birşey in" ayetinin ifade ettiği husustr. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır: i O günün dehşetinin şiddetinden dolayı sesler kısılmış, alcalmış ve gizlenmiştir, sadece bir fısıltı duyarsın." "Hems", "gizlice anma, sessizce zikretme" mdadır.

Ebu Müslim şöyle der: "İnsanlar ve cinler, O'nun dışında kendilerinin sahibi ve olmadığını bilmişlerdi. Binâenaleyh onlardan, fısıltıdan öteye bir ses 3lvj maz." "Hems" kelimesi, en gizli olan ses demektir. Çok sessiz olduğu için, ımereceyse sadece dudakların hareketinden anlaşılan bir söz almış olur. Muhasipleri, tjlhesaca çekenleri) Allah olanların, gözlerinin süzülmesi, seslerinin kısılması, sözlerinin ne karışması ve hüküm ve gamlarının uzayıp artması, haklarıdır."

b) İbn Abbas (r.a), Hasan el-Basri, İkrime ve İbn Zeyd: "Hems, ayakların basması, yeri çiğnemesi demektir" demişlerdir. Buna göre mana, "Sen, ayakların çıkardığı gizli seslerden ve mahşere gelişlerinden başka birşey duymazsın" şeklinde olur. 312[312]

Şefaatin Kâfirlere Fayda Vermeyişi

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "Ogün Rahman 'm izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimselerden başkasının şefaati fayda vermez" ayetinin ifade ettiği husustur. Keşşaf Sahibi şöyle der: "Ayetteki men edatının, hem merfû, hem de mansûb olması muhtemeldir. Merfû

311[311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/48-49

312[312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/49-50

oluşu, muzâfın takdiri ite, "şefaat" kelimesinden bedel otup, ifadenin takdiri, "Rahmanın kendisine izin verdiği kimsenin şefaati hariç, şefaat fayda vermez" şeklindedir. Mansûb olması ise, mefûl olması hasebiyledir. Ben derim ki, şu sebeplerden dolayı ikinci ihtimal daha uygundur.

1) Birinci ihtimalde, hem bir takdir yapmaya, hem de irabı değiştirmeye ihtiyaç vardır. İkincisinde ise, böyle birşeye ihtiyaç yoktur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesiyle, şefaat eden kimseler kastediflir Halbuki istisna da, onlara varıp dayanır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Şefaat kendilerinden hoşnut olunmuş şahıslar hariç, hiçbir kimseye fayda vermez..." demek istemiştir.

3) Şefaat edenin derecesinin, yüksek bir derece olduğu, zorunlu olarak bilinen bir husustur. Dolayısıyla şefaat işi ancak, Allah'ın bu hususta kendilerine müsaade ettiği ve Allah katında hoşnut olunmuş kimseler için söz konusu olur. Şu halde ayeti biz bu manaya hamledecek olursak, o zaman bu, açık olanı yeniden izah etme gibi olmuş olur. Ama ayeti, kendisine şefaat olunanlar anlamına alacak olursak, bu açık olanı yeniden izah etmek olmaz. Binâenaleyh, bu daha evlâdır. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki:

Mu'tezile şöyle demektedir: "Fasık, Allah indinde hoşnut olunmuş kimse değildir. Binâenaleyh, Resulün, fasık kimseler için şefaat etmemesi gerekir. Çünkü bu ayet, kendisine şefaat edilen kimsenin, Allah indinde mutlaka kendisinden hoşnut olunmuş olan kimse olduğuna delâlet eder."

Bil ki bu ayet, fastk kimselere şefaat olunacağına delâlet eden delillerin en kuvvetlilerindendir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "... sözünden hoşnut oldu" ifadesinin doğruluğu, (yani yerinde olmast) için, Allah Teâlâ'nın, o kimsenin sözlerinden tek bir sözünü beğenmiş olması yeterlidir. Allah, fasıkın sözlerinden tek bir sözüne razı olmuştur ki, bu da onun, "Allah'dan başka ilâh yoktur" diyerek, şehâdette bulunmasıdır. Şu halde, şefaatin ona da faydalı olması gerekir. Çünkü, olumsuz cümleden yapılan istisna olumludur. Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, burada 'mevzu bahs ayette) olumsuz cümleden, şu iki şarta bağlı olarak istisnada Dulunmuştur.

a) Onun için, iznin tahakkuk etmesi...

b) Onun sözünün beğenilmiş olması. Şimdi farzedelim ki, fasık hakkında, o iki şarttan birisi, yani Allah Teâlâ'nın onun tekbir sözünü beğenmesi tahakkuk etmiş oısun... Ancak ne var ki, siz daha niçin, "Onun için şefaat izni verildi..." dediniz... halbuki bu, meselenin başıydı" denilirse, biz deriz ki: Bu kayıt, yani, Cenâb-ı Hakk'ın onun tekbir sözüne razı olması, istisnântn tahakkuk etmesi için, yeterli bir kayıttır.

Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar ancak Allah'ın razı z.duğu kimseler için şefaat ederler" (Enbiya. 2B> ayetidir. Cenâb-ı Hak burada, bu oyitla yetinmiştir. Bu ayet, ona mutlaka izin ve müsade çıktığına delâlet eder. Binâenaleyh, bu iki ayetin toplamından, Cenâb-ı Hakk'ın, onun tek bir sözünü beğendiğinde, ona şefaat edilmesi için iznin verilmiş olacağı neticesi ortaya çıkmış oiur. Bu iki kayıt tahakkuk edince de, istisna tahakkuk etmiş ve maksat tamamlanmıştır. 313[313]

Allah'ın İlminin İhatası

Beşinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "O onların önlerindekini de, arkalanndakini de bilir. Onların ilmi ise asla onu kavrayamaz" ayetinin ifade ettiği husustur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır. 314[314]

Birinci Mesele

Ayetteki eydihim kelimesindeki hum zamiri, "dâi"ye uyan kimselere racidir. Cenâb-ı Hakk'ın,

---

313[313] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/50-51

314[314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/51

"Ogün Rahman'ın izin verdiği kimseler" ifadesi ile, şefaat edenler kastedilmiştir" tfyenler, bu zamirin, şefaat edene raci olduğunu söylemişlerdir ki, buna göre mana; Meleklerin ve peygamberlerin şefaatleri ancak, Rahman'ın, kendisi hakkında «eleklerin ve peygamberlerin şefaat etmesi için izin verdiği kimselere fayda verir" şeklinde olur. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, "Onların önlerindekini de... bilir" doyurmuştur ki bu, tıpkı Ayetel-kürsi de buyurduğu gibi, "Meleklerin önlerindekini..." anlamındadır. Bu, Kelbî ve Mukâtil'in görüşü olup, bu ifadede, kendisine şefaat etmeleri için meleklere ibadet edenleri kınama ve başlarına vurma söz konusudur. Mukatil şöyle der: "Yani, "Cenâb-t Hak, melekleri yaratmadan önce olanı da, onların .adattıktan sonra onlardan sâdır olanı da bitir" demektir. 315[315]

İkinci Mesele

Alimler Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi hakkında şu açıklamaları yapmışlardır.
a) Kelbİ, yani "ahiret işlerine" yani, "dünya işlerine müteallik olanları bilir" demiştir.
b) Mücahid "dünya işlerine ve kullarının amellerine, ahiret işlerine, mükafaat ve cezaya müteallik şeyleri bilir" demektir" demiştir.
c) Dahhâk: "Cenâb-ı Hak, geçeni, kalanı ve kıyametin ne zaman kopacağını bilir" demiştir. 316[316]

Üçüncü Mesele

Alimler Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi hakkında, şu iki açıklamayı yapmışlardır:
a) Allah Teâlâ, Kendisinin, kullarının önünde ve arkalarında
olanları bildiğini beyân buyurmuş, sonra da "Onların timi ise asla O'nu kavrayamaz" buyurmuştur. Yani, "Kullarım, önlerinde ve arkalarında olanları ilim cihetinden kuşatamazlar" demektir.
b) Bununla, "Onlar, (kullar), Allah'ı, ilimce kuşatamaz ve kavrayamazIar" manası kastedilmiştir.
Birincisi, şu iki sebepten dolayı daha uygundur.
1) Zamirin, daha önce bahsedilenlerden en yakınına raci olması gerekir. Burada en yakın olan ise, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadeleridir.
2) Allah Teâlâ, kullarının yaptıkları ve böylece de, karşılığını hak ettikleri şeylerin, kendisine malûm olduğunu bildirmek İçin, bunu bir zecr, yani nehy ve onları alıkoymak lüzere getirmiştir. 317[317]

Allah'ın Huzurunda Durma

Altıncı Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Artık bütün yüzler, bay (diri) ve kayyum (herşeye hakkıyla hakim) olan Allah'a bdş eğmiştir. Zulüm yükü taşıyanlar İse, hakikaten hüsrana uğramıştır" ayetinin ifade ettiği husus olup bu, "O günde yüzler zelil olur. Mülk ve kahr, başkasına değil, ancak Allah'a ait oıur" demektir. Dilciler, "esir" anlamtna gelen el-ânî kelimesini, zelil olmak, lafzından türetmişlerdir. Nitekim Arapça'da, bir kimse esir olduğunda, denilir. Allah Teâlâ, burada "yüzler" ifadesini zikretmiş, bununla mükelleflerin kendisini kastetmiştir. Çünkü »i~*j kelimesi, yüzlerin sıfatı değil, mükelleflerin vasfıdır. Bu, tıpkı 'Yüzler o gün güzeldir; çalıştığından dolayı hoşnuttur"Şasiye, s-9) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hak burada, hasseten "yüzler"i zikretmiştir, çünkü huzû ve huşu, yüzde ortaya çıkarır, orada belirir "hay ve kayyûm" ifadesinin tefsiri daha öne geçmişti. Ebu Umâme el-BahlIİ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cenâb-ı Hakk'm, 'İsm-iazam"mışu üç surede araştırınız; Bakara, Al-i

---

[315] 315[315] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/51
[316] 316[316] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/51-52
[317] 317[317] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/52

İmrân ve Tâhâ"[318][318] Ravi şöyle der: "Biz bu üç sûrede ifadesinin müşterek olduğunu gördük." Böylece Cenâb-ı Hak sakındırma üslubuyla bu günün, kişinin başına gelecek olanlardan kaçınmasının ve o günün durumunun, kendisinde isyan ve günahı tercih edip tâattan kaçındığı dünyanın haline benzemediğini beyan buyurmuştur. [319][319]

Zalimlerin Hüsranı

Cenâb-i Hakk'ın, "Zulüm yükü taşıyanlar ise, hakikaten kusana uğramıştır" ifadesine gelince, burada hâbe fiili ile mahrum kastedilmiş olup, ıü irtikâb edenler, mükâfaatten mahrum oldu" demektir ki bununla da, atabildiğine zalim olup zulmünden tevbe etmeyenler kastedilmiştir. Mu'teziie, affın olamayacağına dair bu ayetle istidlal ederek şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Zulüm .jkü taşıyanlar ise, hakikaten hüsrana uğramıştır" ifadesi, her zalimi içine alır. Halbuki Allah Teâlâ, zalim hakkında "mahrum olma" ile hükmetmiştir. Onun affı ise, Duna ters düşer. Tehdit ifade eden ayetlerin umûm olduğuna dair açıklamalarımız, aefatarca geçmişti.
Bil ki Allah Teâlâ, kıyametin hallerini anlatınca, müminlerin kıyametteki durumlarını zan etmek sureti t 3 sözü bitirerek mümi.ı olarak salih ameller işlerse, ne haksızlık yapılmasından, ne de ekşitilmesinden korkmaz" buyurmuştur. Yani, "Kim, salihlerden, farzlardan yana Dtrşey yapar onun bu ameli de imanla iç içe olursa, -ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim de O'na iman etmiş iyi amellerde bulunmuş olarak gelirse, işte onlar İçin de en yüksek dereceler" (rg,h 75) "ne haksızlık yapılmasından, ne de eksiltilmekten
Korkmaz" demektir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, Mh "Korkmaz ifadesi, şartın cevabı mahallinde bulunduğu için, meczûm konumundadır. Çünkü ifadenin takdiri, işte o, korkmaz" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, (Cin, 13) ayetleridir. İbn Kesir, nehy sığasında olarak "korkmasın" şeklinde okumuştur ki, bu da güzeldir. Çünkü mana, "korkmasın, emin olsun" demektir. Korkudan nehyetmek emin olmayı emretmek demektir. "Zulüm", haksız yere ceza vermek veya, tâatının mükafaatmı vermemektir. (Hadmen) ise, mükafaatının eksiltilmesi demektir. (el-hadîmetu), "eksiltilmiş" anlamındadır. Yine, "karnı sırtına yapışmış olan" anlamındaki (Hadimu'l-keşhı) ile, Cenâb-ı Hakk'ın, "... tomurcuklan üst üste binmiş, birbirine yapışmış" ayeti ışuâra, 14e) böyledir. "Yiyeceğim eridi, midemde hazmolundu" ifadesi de, bu köktendir. Ebu Müslim ise şöyle demiştir: "Zulüm, mükafaatın eksiltilmesi, "hadm" ise, mükafaat etde edene, gösterilmesi gereken tazim ve saygıyı göstermemektir. Zira, mükafaat, hoş ve güzel olmasının yanısıra, onunla birlikte tazim ve saygı bulunduğunda ancak mükafaat olur. Çünkü noksanlaştırma, bazan mükafaatın kendisinde,bazan da, onunla içice bulunması gerekli olan tazimde olabilir. Böylece, Cenâb-ı Hak, müminlerden, bu iki durumu da nefyetmiş demektir. [320][320]

Kur'ân Üslûbunun Özelliği

"Biz onu böylece, Arabça bir Kur'ân olarak indirdik. Onda, tehditlerden nicelerini tekrar tekrar açıkladık. Olur ki, ittikâ ederler. Yahut Or kendilerinde yeni bir ibret meydana getirir... Yegâne melik ve hakkı olan Allah, çok
yücedir. Sana O'nun vahyi tamamlanmadan evvel, Kur'ân'da acele etme. "Rabbim, benim ilmimi arttır" de." (Tâhâ, 113-114).
Bil ki adetteki kezalike kelimesi(Tam 99) ifadesine atıftır. Yani, Aynen o İnzal gibi ve o tarzda Kur'ân da indirdik" demektir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı şu iki şeyle vasfetmiştir.
a) Arabların anlaması, onun i'cazına nazmına ve beşer kelâmı olmadığına vakıf olabilmeleri için, Arapça olması... tehditlerden nicelerini tekrar tekrar açıkladık" cümlesinin beyan ettiği husus... Yani, "Biz o tehditleri, tekrarladık ve tafsilatlı biçimde izah ettik" demektir. Buradaki

---

[318][318] İbn Mace, Dua, 9 (2/1267) Darimi, Fezailü'l-Kur'an, 15 (2/451) benzer hadis
[319][319] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/52
[320][320] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/53

"vâid" içine, farzların ve haramların açıklanması da dahildir. Çünkü tehdit, onlara taalluk eden bir iş olup, tekrar edilmesi hükümlerin açıklanmasını gerektirir.321[321] Binâenaleyh, onun tekrar edilmesi, hükümlerin beyan edilmesini gerektirir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, bunun hemen peşinden, "Olur ki, ittika ederler" buyurmuştur ki, bununla "haram kılınmış olan şeylerden ve farzları yerine getirmemeden korunma, ittika" kastedilmiştir. Lealle kelimesinin izahı, Bakara süresindeki (Bakara, 21) ayetinin tefsirinde geçmişti.

Ayetteki, "Yahut O, kendilerinde yeni bir ibret meydana getirir" flKtesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

Birinci izah: Mana, "Biz Kur'ân'ı ancak, onların muttaki olmaları, yani uygun reayan şeyden sakınmaları, yahutta Kur'ân'ın onlarda, kendilerini tâata ve uygun ?aı şeyleri yapmaya davet eden bir zikir ve ibret meydana getirmesi için indirdik" şeklindedir. Bu ifadeyle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: "Kur'ân nasıl zikrin meydana getiricisi (muhdis) olur?"

Cevap: Kur'ân okurken zikr ve ibret tahakkuk ettiği için, ihdas etme işi ona nisbet bniştir.

İkinci soru: "Zikir, niçin Kur'ân'a nisbet edilmiş de, niye takva, yine ona nisbet dHmemiş?"

Cevap: Takva, kabîh (çirkin) olan şeyleri yapmama demektir ki bu, aslen bulunan yokluğa (yapmamaya) devam etmek, onu sürdürmektir. Binâenaleyh, bu asli yolduğunu, yapmama halini Kur'ân'a isnâd edilmesi caiz değildir. Ama, zikrin -oeydana gelmesi ise yok iken meydana gelen yeni bir şeydir. Bu sebeple, onun Kur'ân'a nisbet edilmesi caiz olmuştur.

Üçüncü soru: (veya) lafzı "münafât" (zıtlık, farklılık) için kullanılır. Halbuki, takva ite zikrin nasıl olması, arasında bir zıtlık yoktur, bundan da Öte, ittika ancak zıkr" ile meydana gelir. O halde, bu kelimelerin arasında (veya) edâtını-kullanılmasının hikmeti nedir?"

Cevap: Bu, Arabların, "Ya Hasan yahutta İbn Şirin ile otur Kalk" yani "ikisinden birinden uzak kalma" demeleri gibidir. İşte burada da böyledir.

İkinci İzah: Şöyle de denilebilir: "Biz Kur'ân'ı, ittika etmeleri için indirdik. Binâenaleyh, eğer bu ittika tahakkuk etmezse, Kur'ân, onlarda en azından, bir zikir, öğüt, bir şeref ve güzel bir hatıra meydana getirir." Binâenaleyh, her İki takdire göre de, Kur'ân'ın indirilmesi takva, yani takva vesilesi olmuş olur.

Hak Teâlâ, Kur'ân'ın şanını ululayınca, bunun peşinden kendisini ululamış ve, mahiûkatının da, Kendisini ululayıp tebcil etmeleri gerektiğine dikkat çekmek için, "Yegane melik ve hakkı olan Allah, çok yücedir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, kendisini (gerçek hükümdar) Hakk melik" diye vaafetmistir. Çünkü O'nun mülkü son bulmaz, değişmez, başkasından elde edilmiş değildir; başkası o mülke layık da değildir. İşte bundan dolayı, bu şekilde nitelemiştir kendisini... Tefttâ "uluvv" (yücelik) masdarının "tefâül" babıdır. O'nun, yüceliği, azameti ve rubûbiyyetinin aynı anlamda olduğu sabittir ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, calâl sıfatlarıyla muttasrf olması, vehimlerin kendisini anlayamaması, akılların takdirden aciz kalması, fayda ve zarara uğramaktan münezzeh olmasıdır. O halde bu demektir ki Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı ancak, kulların uygun olmayan şeylerden sakınmaları uygun olanları da yapmaları için göndermiştir. Allah Teâlâ, onların tâatleriyte kemâle ermekten, isyanlarından da zarara uğramaktan münezzehtir. O halde tâatlar, ancak O'nun muvaffak kılması ve kolaylaştırmasıyla meydana gelirler. Günahların (cezası da), kendisinde bir adalet olarak tahakkuk eder. Herkese, ne için yaratılmışsa o şey kolaylaştırılır. 322[322]

321[321] Bu kısım matbu nüshamızda şöyledir: Noksan Ur kolim okluğunu düşünerek bazı yazma nüshalara bakınca tereddüt daha da fazialaştı.Şoyle Ki: Sütoymanty» (Fatih) No: 306 nüshasında »öyledir: (v. 225 b) (Dw»d IbraMm) No: 139 nüshasında şöyledir; (v. 172a) öyle zannertyoruz ki doğrusu bunlardan hiçbiri olmayıp, matbu nüshamızdan sadece (Oamad nüshasında yer alan) bihim kelimesi düşmüştür. Tercüme buna göre verilmiştir (Ç).

322[322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/54-56

Vahiy Sırasında Resulullah

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sana onun vahyi tamamlanmadan evvel, Kur'ân'da acele etme" ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır. 323[323]

Daha Önceki Ayetle Münasebet

Bu ifadenin kendinden Öncekilerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Ebu Müslim şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinden başlayarak buraya
kadar, söz tamamlanmış ve sona ermiştir. &Ji\t J*«ft j "... Kur'ân'da acele etme" ayeti ise, müstenef bir hitâb olup, buna göre Cenâb-ı Hak sanki, J»>ülı j£iî Vj iJUjlu^j "Onlar sana (...) soruyorlar. Kur'ân'da acele etme..." demek istemiştir.
2) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân'dan herhangi bir şeyi kaçıracağından endişe ediyor, bundan ötürü de, vahiy esnasında, Cebrail ile birlikte
oluyordu. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak ona, Cebrail okurken susmasını; o bitirdikten sonra, okumaya başlamasını emretmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Kur'an'm mükellefler için nasıl faydalı birşey olduğunu açıklamış, kendisinin de, uygun olmayan herşeyden münezzeh olup, iman ve rahmetle tavsif edilmiş bir zât olduğunu beyan etmiştir. Böyle olan zâtın elçisinin de, vahiy hususunda unutma ve yanılmadan uzak olması gerekir. Unutma ve yanılma hususunda emniyet ve garanti tahakkuk edince de, "Kur'ân'da acele etme" buyurmuştur. 324[324]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kur'an'da acele etme" ifadesiyle, "onu kendi kendine okumada acele etme"; "onu başkasına okumada acele etme"; onun zahirine itikad edip inanmada acele etme" ve "onun zahirini iktiza ettiği şeyi başkasına anlatmada acele etme!" manalarının kastedilmiş olması muhtemeldir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Sana onun vahyi tamamlanmadan evvel" ifadesine gelince bununla da, "onun tamamı sana gelmeden evvel" ve "Onun tamamının beyânı sana gelmezden önce" manalarının kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü bu iki husus, ancak vahiy ile elde edilir. Halbuki, Hz. Peygamber (s.a.s)'tn, onu ezberlemesi ve onu başkasına okuması için, onu okumaktan nehyedilmediği malumdur. O halde, txj durumda bununla kastedilen, "Kur'ân'ın tamamı veya beyânı yahutta her ikisi şirden vahiyle ortaya çtkıncaya kadar, ne kendisini ne de başkasını o Kur'ân'ın yöneltmemesi..."dir. Çünkü, söz tamamlanmadığı müddetçe, sözün manası konusunda tavakkuf etmek, beklemek gerekir. Zira, bunun peşinden, tahsis etme özelliğine sahip olan bir istisnanın, veya bir şartın, ya da bunlardan başka birşeyin gelmesi muhtemeldir. İşte, bu ayetin tefsiri hususundaki açıklama budur.
Şimdi biz, müfessirlerin bu husustaki görüşlerini verelim:
a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "O'nda acele etmek için dilini hareket ettirme" j*y*m«. i6) ayeti gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân't Cebrail'den alma hususunda çok gayretli ve iştiyaktı idi. Dolayısıyla, "unuturum" korkusundan dolayı, Cebrail tamamlamadan önce, onu okumada acele ediyordu. İşte bu sebepten dolayı, kendisine, "Onun vahyedilmesi tamamlanıncaya kadar, acele et! Senin onu alman, ağırbaşlılık ve sükûnet içinde olsun. Çünkü Allah Teâlâ, senin ilmini ve anlayışını saracaktır" denilmiştir. Bu, MukâtİI ve Sûddî'nin görüşüdür. Bunu, Ata", İbn Abbas'tan da rivayet etmiştir.
b) "Kur'ân hususunda acele edip de.sana onun manalarının beyânı .ahyedilmezden evvel, on ashabına okuma" demektir. Bu Mücahid ve katâde'nin görüşüdür.

323[323] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/56
324[324] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/56

c) Dahhâk şöyle demektedir: "Mekkeliler ve Necrftn Piskoposu: "Ey Mu-hammed (s.a.s), bize şunu söyle. Biz sana üç gün mühlet tanıyoruz" demişlerdir. Derken, vahiy gecikir. Bunun üzerine etrafta, "Yahudiler,[325] Muhammedi mağlup etti" şayiası yayılır. Bu sebepten dolayı, "... Kur'ân'da acele etme" ayeti nazil oldu, bu "Onun, levh-i mahfuzdan İsrafil'e; İsrafi'Iden Cebrail'e, Cebrail'den sana vahyi tamamlanmazdan önce, onun inmesi hususunda acele etmede, "Ey Rabbim, ilmimi arttır" demektir.
d) Hasan el-Basri: "bir kadın Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "kocam yüzüme tokat attı' dedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s) "Aranızda kısas uygulanır" buyurdu. İşte bunun üzerine, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kur'ân'da acele etme" hitabı nazil oldu da, Hz. Peygamber (s.a.s) kısas uygulamadan vaz geçti, derken Cenâb-ı Hakk'ın, (Nisa,34) ayeti iniverdi" demiştir. Bu uzak bir ihtimaldir. İtimada şayan olanı ise, ilk izahtır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbim, benim ilmimi arttır' de" ifadesinde gelince, bu, "Allah Subhanehû ve Teâtâ, Hz. Peygamber'e, Kur'ân'm tamamlanması veyahutta, kendisine inen vahyin beyânı ile ortaya çıkacak olan ilminin artması hususunda, kendisine, Allah'a sığınmasını emretmiştir..." demiştir. [326]

Üçüncü Mesele

Burada nehyedilen acele etme işini o peygamber, şayet vahye müstenit olarak yapmışsa, o bundan daha nasıl nehyedilir?
Cevap: Belki de, Hz. Peygamber bunu, içtihadıyla yapmıştır. Evlâ olanı ise, acele etmemesidir. İşte bundan dolayı nehyedilmiştir. [327]

Adem ile Havva (a.s)'ın İmtihanı

"Andolsun ki, Biz, bundan evvel Adem'e de vahyetmişizdir. fakat unuttu o.
Biz, onda bir azm bulumadık. Hani meleklere, "Adem için secde edin" demiştik de, îblis'ten başkaları, secde etmişti. O ise, dayatmıştı. Biz de: "Ey Adem, demiştik, hiç şüphesiz ki bu, senin de zevcenin de düşmanıdır. Bundan dolayı, sakın sizi cennetten çıkarmasın o. Sonra zahmete düşersin. Çünkü senin, acıkmaman, çıplak kalmaman, hep oradadır, Ve sen, "hakikaten, burada susamayacaksın, sıcak altında da kalmayacaksın" (fTâh*, 115-119). [328]

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki bu Hz. Adem (a.s) kıssasının Kur'ân'da altıncı kez yer alışıdır. Banların itki Bakara sûresinde, ikincisi A'raf'da; üçüncüsü Hicr'de, dördüncüsü larâ'da, beşincisi Kehf'de, altıncısı da bu sûrededir. Bil ki bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti hususnda şu izahlar yapılmıştır:
1) Hak Teâlâ, "Sana geçmiş (ümmet)lerin haberlerinden bir kısmını işte böylece anlatıyoruz" çnhk, 99) buyurup, sonra Kur'ân'ı uluiayıp, bunu iyice te'kid edince, bu kıssayı, "işte böylece anlatyoruz" diye yaptığı va'di yerine getirmek İçin zikretmiştir.
2) Cenâb-ı Allah, "O (Kur'ân) da tehdidlerden nicelerini tekrar tekrar açıkladık." Olur ki ittikâ ederler, yahut o kendilerinde yeni bir ibret meydana getirir" (tma, umu) buyurunca, bunun peşinden Hz. Adem (a.s) kıssasını getirmiş ve sanki, "İnsanoğlunun şeytana boyun eğmesi ve onun vesveselerinden korunamaması çok eskilere dayanır. Nitekim biz bundan önce, yani, kendilerine nice nice tehditlerimizi açıladığımız kimselerden Önce, Adem (a.s)'a vahyetmiş ve

---

[325] Soruyu soran Mecran Piskoposu olduğundan, "yahudiler" yerine "hıristiyanlar" denilmesi beklenirdi. Fakat metinde böyledir (ç).
[326] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/56-57
[327] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/58
[328] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/58

ona sıkı sıkı tenbih etmiştik. Çünkü biz, "H/ç şüphesiz ki bu, senin de zevcenin de düşmanıdır" demiştik. Ama o, buna rağmen yine unuttu ve o ahdi (vahyile yapılan tavsiyeyi) terketti. O halde, insanın şeytandan korunamaması işi çok eskilere dayanır" demek istemiştir.

3) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e: "Ya Rabbi ilmimi artır" rr«h*. ıwj aemesini emredince, bundan sonra Hz. Âdem (a.s) kıssasını getirmiştir. Çünkü Hz. Âdem (a.s), kendisine Allah Teâlâ'nın vahyetmesine ve vahyini tekrarlayıp düşmanından sakındırmasına rağmen bütün bunları unuttu. Binâenaleyh insan jûcûnün, şeytandan korunmaktan aciz kaldığına delâlet eder. Bu durumda da insan, *m elde etmeye, unutmaktan ve yanılmaktan uzak kalmaya muvaffak kılması hususunda Rabbisinden medet ummaya muhtaçtır.

4) Hz. Muhammed (s.a.s)'e "Onun vahyi tamamlanmadan evvel, Kur'ân'da acele etme"(T&n&, ıuj denilince bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vazifesinden fazlasını yapmak suretiyle dini hususlarda gayret gösterdiğine delalet eder. Binâenaleyh Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'ı, bu hususta ileri gitmekle (ifratla) niteleyince, Hz. Âdem (a.s)'i de gereğinden az yapmakla (tefritle) nitelemiştir. Çünkü o, bu hususta f mal göstermiş, bunu aklında tutamamış ve derken unutuvermiştir. Böylece insanın zelleden (hatadan) kesinlikle kurtulamayacağını, her halükârda bir hata yapacağını Delirtmek için, Hz. Âdem (a.s)'i tefrit, Hz. Muhammed (s.a.s)'i de ifrat ile tavsif etmiştir.

5) Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Acele etme" denilince, bundan canı sıkdmış ve «endi kendisine, "Uygun olmayan bir şey yapmamış olsaydım, bana bu nehiy gelmezdi" demiş. İşte bunun üzerine ona: "Eğer nehyedildiğin şeyi yaptıysan, sen Dunu ancak ibadete olan düşkünlüğünden ve vahyi yerine getirme aşkından ötürü yaptın. Atan Âdem (a.s) ise ihmalkârlığından ve kendisini koruyamamasından ötürü, -ygun olmayan bir şey yapmıştı. Binâenaleyh senin hatan, onun hatasından daha güzeldir" denilmek istenmiştir. 329[329]

Hz. Adem'in Ahdi

Hak Teâlâ'nın "Andolsunki Biz, bundan evve! Âdem'e vahyetmişük" cümlesindeki "ahd" ile, Allah'ın bir emri veya bir yasağının •kastedildiğinde bir şüphe yoktur. Nitekim kralların emir ve tavsiyeleri hususunda, denilir. Müfessirler bu ayette, "Biz Ad«m (a.s)'e, o ağaçtan yememesini ve ona yaklaşmamasını vahyettik, emrettik, tavsiye ettik" manasını vermişlerdir.

Ayetteki "bundan evvel" ifadesi ile ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır.

1) Kendilerine Kur'ân'da tekrar tekrar tehditlerde bulunduğumuz o kimselerden evvel.

2) İbn Abbas (r.a): "Âdem (a.s), o ağaçtan yemezden evvel, Allah Teâlâ ona, ondan yememesini vahyetmişti" demiştir.

3) Bu, "Hz. Muhammed (s.a.s) ve Kur'ân'dan önce..." demektir. Bu görüş, Hasan el-Basri'nindir.

Ayetteki "Fakat unuttu" ifadesine gelince, bu husustaki geniş açıklamayı Bakara Sûresin'de yapmıştık. Burada, bu hususta pek az birşeyi tekrar edeceğiz: "Nisyân"ın manası hususunda şu iki izah yapılmıştır.

a) Bu, hatırlamanın zıddı olan şeydir, yani "unutma"dır. Hz. Âdem (a.s), ezberlemediği ve iyice zabtetmediği, dolayısıyla, unuttuğu için itâb olunmuştur. Hasan el-Basri (r.h), "Allah'a yemin olsun ki, Hz. Âdem (a.s) unutması dışında asla asi olmadı" derdi.

b) Buradaki "nisyan", yapmamak manasınadır. Çünkü Âdem (a.s), kendisine ağaçtan ve onun meyvesini yemekten sakınması hususundaki emri yerine getirmemişti. Bu kelime nüssiye şeklinde de okunmuştur ki anlamı: "unutturuldu", yani şeytan ona unutturdu" demektir. Bu takdiri (manaya) göre, şöyle denilebilir: Hz. Âdem (a.s)'in bu günaha hiç yorum yapmadan yöneldiği söylenebileceği gibi, yorum yapıp yöneldiği de söylenebilir. Bu husustaki izahımız Bakara Sûresi'nde geçti. 330[330]

---

[329][329] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/58-59

[330][330] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/59-60

Onun Azminin Eksikliği

Hak Teâlâ'nın "Biz onda bir azm bulamadık" ifadesi ile ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: "Bulma" fiili, "bilme" manasına gelebilir. İşte bu ayette, "bitme" manasındadır. Bunun, "yokluğun" zıddı olan "bulma" manasında olması da mümkündür. Buna göre bu, "Onda bir azim bulamadık" manasında olur.
İkinci Bahis: "Azm", kararlı ve sebatlı olmak, ısrar etmek demektir. Hak Teâlâ'nın, "Biz onda bir azm bulamadık" cümlesi "Onda günahı sürdürme hususunda bir azim bulamadık" manasında olabileceği gibi ki bu bir övgü olmaya daha uygundur. "Onda günahı "terketme", gafletten korunma" ve "sakınma" hususunda bir azim bulamadık" manasında da olabilir. Biz, Hz. Âdem (a.s)'ın içtihadında hata ettiğini söylediğimiz takdirde bu, "Onda, ictihadda ihtiyatı olma hususunda bir azim bulamadık" demek olabilir. 331[331]

Meleklerin Ona Secdesi

Cenâb-ı Hak "Hani meleklere, "Âdem için secde edîn" demiştik de, îblis'den başkalan secde etmişti. O ise dayatmıştı" buyurmuştur Bu, birkaç mesele ihtiva eder:
1) Meleklerin hepsi mi, yoksa bir kısmı mı secde ile emrolunmuşlardı?
2) Bu secde ne demektir?
3) İblis, meleklerden midir, değil midir? Eğer değil ise, bu istisna niçin yapılmıştır «e neden dolayı secde ile emrolunmuştu?
4) Bu, Hz. Âdem (a.s)'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'den daha üstün olduğuna delâlet mi, etmez mi?
5) Cenâb-ı Hakk'ın İblis hakkında, "O ise dayatmıştı" demesinden, onun kâfir olduğu manası nasıl çıkarılır? O, tâa baştan beri mi kâfir idi, yoksa bu işten dolayt —. kâfir oldu? Bil ki bütün bu soruların cevabı, Bakara sûresinde ayrıntılı bir şekilde geçti.
Hak Teâlâ "Biz de, "Ey Âdem, hiç şüphesiz ki bu, senin de zevcenin de düşmanıdır. Öyleyse, sakm mâ cennetten çıkarmasın o. Sonra zahmete düzersin" demiştik" buyurmuştur. Bu iade ile ilgili birkaç soru vardır. 332[332]

İblisin Hz. Âdem'e Düşmanlığının Sebebi

Birinci soru: Bu düşmanlığın sebebi nedir? Cevab: Buna birkaç açıdan cevab verilir:
a) İblis, çok kıskanç idi. O Allah Teâlâ'ntn Hz. Âdem (a.s)'deki nimetlerini görünce, kıskandı ve ona düşman oldu.
b) Hz. Âdem, genç ve bilgili idi. çünkü Cenâb-ı Hak, onun hakkında, "(Allah) Adem'e bütün isimleri öğretti" (Bakara. Aı) buyurmuştur İblis ise cahil bir ihtiyardı.
j o, kendisinin üstün oluşunu, yaratıldığı şeyin üstün oluşunu delil getirerek Er ala kalkışmıştır. Bu ise, bir cahilliktir. Cahil olan ihtiyar her zaman genç ve alim dan kimseye düşman olur.
c) İblis, ateşten, Âdem (a.s) ise, su ve topraktan yaratılmıştır. Bu iki asıl unsur a/asında düşmanlık (terslik) vardır. Binâenaleyh bu, o düşmanlığın neticesi ve oevamıdır. 333[333]

Cennetten Çıkmanın İblis'e İsnadı

İkinci soru: Onları cennetten çıkaran Allah Teâlâ kendisi olduğu halde, "Sakın sizi (O iblis) cennetten çıkarmasın" buyurmuştur?

331[331] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/60
332[332] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/60-61
333[333] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/61

Cevab: Bu çıkarılma işi neticede, şeytanın yapmış olduğu vesvese yüzünden olduğu için, bunun böyle ifade edilmesi makul olur.
Üçüncü soru: Bu fiili birlikte yaptıkları halde, niçin zahmet çekme işi, Hz. Havva'ya da değilde, sadece Hz. Âdem (a.s)'e isnâd edilmiştir?
Cevab; Buna iki şekilde cevap verilir:
a) Hz. Âdem (a.s), ailesinin (eşinin) amiri ve reisi durumunda olduğu için, onun zahmet çekmesi zımnında, ailesinin de zahmet çekeceği manası vardır. Bu tıpkı, onun mutluluğunun içinde ailesinin mutluluğunun da yatmasına benzer. Binâenaleyh, ayette aynı zamanda fasılaya, ayet sonlarının ahengine) riayet de söz konusu olduğu için, bu zahmet çekme işi, Hz. Havva'ya değil, sadece Hz. Adem (a.s)'a nisbet edilmiştir.
b) Bu fiil ile, "azık (geçim) elde etmedeki yorulma, zahmet çekme" manası kastedilmiştir. Bu ise, kadına değil, erkeğe aittir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Âdem (a.s)'e, kırmızı bir öküz indirilip verildi ve o, bununla çiftçilik yapıyor, terliyor ve alnının terini siliyordu. 334[334]

Cennet Hayatındaki Durum

Cenâb-ı Hak, Çünkü senin acıkmaman, çıplak kalmaman hep oradadır ve sen hakikaten burada susamayacaksm, (güneşte) kalmayacaksın" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 335[335]

Birinci Mesele

Ayetekı böyle fethalı okunduğu gibi, kesreli olara şeklinde de okunmuştur. Fethalı okunuşu, üzerine atfedilmeğinden dolayıdır. İmdi, şayet: eğer edatı üzerine gelmez. Mesela denilemez. Habuki ifadesinin başındaki vav, en edatının yerini tutmaktadır. Dolayısıyla bu vav nasıl, onun üzerine dahil edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Vav, her zaman en'İn yerini tutmak için kullanılmaz. O her amilin yerini tutabilir. Binâenaleyh enne, özellikle tahkik (hiç şüphesiz) manasına kullanılan bir harf olmadığında, tıpkı en ve enne'nin yanyana gelmelerinin imkansız oluşu gibi, vâv İle yanyana gelişi imkansız değildir. 336[336]

İkinci Mesele

Doymak, suya kanmak, giyim, gölgede oturmak, insanların işlerinin hep dayandığı merkezlerdir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu şeylerin kazanmaya ve araştırmaya gerek olmaksızın cennette insanoğlu için mevcud olacağını bildirmiştir. Bunların da, olumsuz cümlelerle ifade edilmeleri, zıdlan olan açlık ve çıplaklıktan ötürüdür. Ayette susama ve gölgeden bahsedilişi, insanın kulağına, ve bunların sebeb olduğu sakındığı çeşitli zahmetli şeyleri çıtlatmak içindir. Böylece insan, böyle zahmetlere düşmesine sebeb olacak şeylerden sakınır. Bütün bunların hepsi, sanki ayetteki, "Sonra zahmete düşersin" ifadesini tefsir için getirilmiştir. 337[337]

Şeytanın Onlara Vesvese Vermesi

"Nihayet şeytan onu fitledi: "Ey Âdem seni ebedilik ağacına ve zeval bulmayacak bir mülke götüreyim mi?" dedi. işte bunun üzerine ikisi de, ondan yediler. Hemen kötü yerleri açıhverdi. Üstlerini cennet yaprağından
(alıp) örtmeye başladılar. Adem Rabbine karşı gelmiş oldu ve şaşıp kaldı. Sonra Rabbi yine

---

334[334] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/61-62
335[335] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/62
336[336] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/62
337[337] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/62

onu seçti, tevbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi" (Tâhâ, 120-122). 338[338]

Vesveseye Kanmalarındaki Sır

Bil ki Hak Teâlâ, melekleri Hz. Âdem (a.s)'e secde ettirmek suretiyle onu yücelttiğini, İblis'in hem ona, hem de eşi (Havva'ya) Çok aşırı düşman olduğunu, bu düşmanlığı yüzünden, onları, içine düştüklerinde ellerindeki bütün nimetlerin yok olacağı bir masiyete çağırdığını beyan buyurmuştur. Buna rağmen Hz. Âdem (a.s) ve Havva'dan, o zelle sadır olmuştu.

Ebu Umâme el-Bâhili'den rivayet edilen şu şey ne kadar dikkat çekicidir: "Eğer insanoğlunun kıyamete kadarki sabrı ve düşleri terazinin bir kefesine, Hz. Âdem (a.s)'in sabrı ve düşleri de diğer gözüne konulacak olsaydı, mutlaka Hz. Âdem (a.s)'in nadisesi çok enteresandır. Çünkü Allah Teâlâ, "Sakın (İblis) sizi cennetten çıkarmasın. Sonra zahmete düşersin. Çünkü sen burada acıkmayacak çıplak kalmayacaksın, burada susuzluk çekmeyeceksin. Güneş (in sıcağında) kalmayacaksın" rrâhâ. 117-119) ifadeleri ile Hz. Âdem (a.s)'i sürekli bu rahatlığa muntazam bir geçime teşvik etmiş, İblis de, onu "Seni ebedilik ağacına götüreyim mi?" ifadesi ile, sürekli bir rahata, "ve zeval bulmayacak bir mülke götüreyim mi?" ifadesi ile muntazam bir geçime teşvik etmiştir. Binâenaleyh Allah'ın onu teşvik ettiği şey ile, İblis'in teşvik ettiği şey aynıdır. Fakat Cenâb-ı Hak böyle bir hayatı, onun o ağaçtan uzak durması şartına, İblis ise bunu, onun o ağaçtan yemesi şartına bağlamıştır. Sonra Âdem (a.s), aklının mükemmel olması ve İblisin kendisine secde etmeyip, düşmanlığından dolayı kendisini hataya sürüklemiş olması sebebiyle, Allah Teâlâ'nın İblis'in kendisinin düşmanı olduğunu bildirmesini bilmesine ve ancak Allah'ın onun mevlâsı, yardımcısı ve Rabbi olduğunu bilmesine rağmen, daha nasıl aynı hadisede ve aynı maksad hususunda, İblis'in kendisinin alabildiğine düşmanı olduğunu bilmesine rağmen, onun sözünü kabul etmiş, ama Allah'ın, kendisinin yardımcısı ve mürebbisi olduğunu bilmesine rağmen, O'nun sözünden yüz çevirmiştir. Kim bu konuda iyice düşünürse, şaşkınlığı ve hayreti artar, en sonunda bu hadisenin, Allah'ın kaza ve kaderinden kurtuluşun olmadığına, ona hiç birşeyin engel olmayacağına ve delilin çok açık ve kuvvetli olmasına rağmen, ancak Allah'ın takdiri ile fayda vereceğine bir dikkat çekme gibi olduğunu anlar.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Nihayet şeytan onu fitledi, ona vesvese verdi" ifadesine gelince, onun nasıl vesvese verdiği ve ne ile vesvese verdiği meselesi Bakara Sûresi'nde geçmişti. Buna göre şayet, "Vesvese fiili, nasıl (A'raf,2O) ayetinde olduğu gibi bazan lâm ile, bazan da bu ayette olduğu gibi ilâ harf-i cerri ile müteaddi oluyor?" denilirse, biz deriz ki: şekli, "Ondan ötürü vesvese verdi, şekli ise, "Ona vesvese verdi" demektir. Bu tıpkt, (Ona konuştu) ve (Ona fısıldadı) ifadelerinde olduğu gibidir. 339[339]

Hz. Âdem Nübüvvetten Önce Vesveseye Uydu

Daha sonra Cenâb-t Hak, o vesvesenin, şeytanın Hz. Âdem (a.s)'i şu iki şeye arzulandırmak hususunda olduğunu beyan etmiştir:

a) "Seni ebedilik ağacına götüreyim mi?" ifadesi... İblis bu ifadesinde, ağacı ebediliğe nisbet etmiştir, onun iddiasına göre ondan yiyen herkes ebedileşirmiş.

b) "Zeval bulmayacak bir mülke" ifadesi... Bu, "Kim bu ağaçtan yerse, mülkü devam eder, eskimez, bitmez" demektir. Kâdi şöyle der: Ayetin zahirinde Hz. Âdem (a.s)'in şeytanın bu sözünü kabul ettiğine dair herhangi bir şey yoktur. Aksine, bu vesvese Hz. Âdem (a.s)'in Peygamber olduğu sırada cereyan etmiş olsaydı, Hz. Âdem (a.s)'in şeytanın bu vesvesesini kabul etmesi imkansız olurdu. Zira mükellef olma hali ile karşılık alma hali arasında mutlaka bir fasıla olması gerekir. Bu fasıla ölüm ile olabilir, yahut bu bulut ile (?) olabilir. Hz. Âdem

---

338[338] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/63
339[339] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/63-64

(a.s) peygamber olduğuna göre, bunu bilmemesi düşünülemez.340[340]

Biz deriz ki: Mükellefiyet ile mücazaat arasında mutlaka böyle bir fasılanın (boşluğun) olması gerektiğini kabul etmiyoruz. Niçin şöyle denilmesin: "Böyle bir boşluğa kesinlikle ihtiyaç yoktur. Olsa dahi mutlaka bir uyuklama veya baygınlık gibi bir durum ile böyle kısa bir fasılanın meydana gelmesi yeterlidir. Hem sonra Ölüm sebebi ile mutlaka böyle bir fasılanın bulunması gerekli ise de, daha niçin sen, "peygamberin mutlaka bunu bilmesi gereklidir" diyorsun (Ey Kâdi). . Siz (Mu'tezile'den) bazıları "Hz. Musa (a.s), "Allah'ın görülmesinin imkansız olduğunu bilmediği için, O'nu görmeyi istemiştir" dememiş midir? Bu bilmeme caiz olunca, beriki niçin caiz olmasın? Sonra o zaman Hz. Âdem (a.s)'in peygamber olduğuna dair delil nedir? Çünkü bize göre, bu zelle (hata), Hz. Âdem (a.s)'in peygamber olmasından sonra değil, önce olmuştur. Sonra Hz. Âdem (a.s)'in, şeytandan gelen bu vesveseyi kabul atiğinin delili, Cenâb-ı Hakk'ın vesveseyi haber verdiği ayetin peşinden, I£U ^Tİı *İfte bunun üzerine ikisi de ondan yediler" ifadesini getirmesidir. Ayetteki bu sıra, bu vesvesenin.o yemenin sebebi olduğunu göstermektedir. Bu tıpkı liftiz zina etti de recmolundu. "Hz. Peygamber (namazda) •-anıldı da secde (-i sehv) yaptı" denilmesi gibidir. Çünkü bunlardaki fâ-i ta'kibiyyeler, üu recmin o zinanın; bu secdenin de o sehvin (yanılmanın) neticesi olduğunu gösterir. tfte burada da bu yemînin, İblis'in "Seni ebedilik ağacına ve zeval bulmayacak bt mülke götüreyim mi?" şeklindeki sözüne Hz. Âdem (a.s)'in kulak vermesi neticesi : naşı gerekir. Bu netice ise ancak, Hz. Âdem (a.s)'in bu vesveseyi kabul etmesi -alinde söz konuşudur. Çünkü Âdem (a.s), eğer İblis'in bu sözünü kabul etmeseydi, onun sözüne binâen yeme işine yeltenmezdi. Binâenaleyh Hz. Âdem (a.s)'in, îblis'den gelen bu vesveseyi kabul ettiği sabit olur. 341[341]

Yasağı Çiğneyince Edep Yerlerinin Açılması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o ikisinin, bu ağaçtan yeyince, hemen kötü yerlerinin açıldığını bildirmiştir. İbn Abbas (r.a), o ikisinin, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine giydirmiş otdukları nurdan elbiselerden soyulduklarını ve böylece avret mahallerinin açıldığını söylemiştir. Ayetteki "sev'âtü" kelimesi cemi olarak getirilmiştir. Bu tıpkı, "Siz ikinizin kalbleri kaymıştır" (Tahrim, 4) ayetinde olduğu gibidir. Buna göre şayet, onların edeb yerlerinin açılması, sanki işledikleri günaha bir ceza gibi midir?" aenilirse, biz deriz ki: "Bunun, o yeme işine bağlı gibi olduğunda bir şüphe yok. Fakat Dunun bir ceza olmama ihtimali de olup, bir başka faydaya vesile olmak üzere, o ise bina edilen bir durum olma ihtimali de mevcuttur.

Ayetteki ' "üstlerini, cennet yaprağından (alıp) örtmeye başladılar" ifadesi ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Keşşaf Sahibi şöyle der: ifadesi tıpkı (şöyle yapmaya başladı) ifadeleri gibi olup, fiilinin hükmü, haberinin müzari olması hususunda, tıpkı fiili gibidir. Fakat aralarında çok ufak bir mesafe vardır: bir işe başlandığını bildirir, ise başlanmak üzere olduğunu bildirir.

İkinci Bahis: Fiil, teksir ve tekrir (çok ve tekrar tekrar yapmayı göstermek için), şeklinde de okunmuştur ki bu, Arapların "Ayakkabıyı iyice dikti" deyimlerinden gelir. Bu da, "hassâf'ın (ayakkabı dikicisinin), ayakkabıyı dikmesi, yamaması demektir. Buna göre bu ifade, "O ikisi örtünmek için, edeb yerlerine cennet yapraklarını yamadılar" demektir. 342[342]

Âdem (a.s) Hakkında Âsi Denebilir mi?

Hak Teâlâ, "Âdem Rabbine karşı gelmiş oldu ve şaşıp kaldı" buyurmuştur. Bazı kimseler, böylece Hz. Âdem (a.s)'dan büyük bir günah sadır olmuş olduğunu söyleyerek, bu ayeti şu iki şekilde buna delil getirmişlerdir:

---

[340] 340[340] Matbu nüshamızda, burada bir kaç katime tereddüde sebeb oklu. SOlaymantyv Damad ibrahim No: i39 nüshasından da yararlandık ki. onun metni şöyledir: Fakat tercümede, her iki metin birlikte değerlendirilerek (hiç birine tam bağlı kalmaksızın) mana vermeye çalıştık (ç).

[341] 341[341] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/64-65

[342] 342[342] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/65

a) Âsi (karşı gelen), kınama için kullanılan bir lafızdır. Binâenaleyh bu ancak, büyük günah işleyenler için kullanılır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'a ve peygamberine âsi olur, sınırlarını geçerse, onu da (Allah), içinde ebedi kalıcı olarak cehenneme Aoyar"(Nisa, H) buyurmuştur. Büyük günah sahibi demek, cezaya müstehak olacağı bir işi yapan demektir.

b) Azgınlık ve sapıklık (gavâye ve dalalet), eşanlamlı iki isimdirler. Gayy, "rüşd"ün zıddıdır. Böylesi isimler, ancak fıska (günaha) iyice dalmış fasıklar için kullanılır.

Bazıları birinci delife, şöyle diyerek cevap vermişlerdir: Masiyet, emre muhalefet etmek, emri dinlememektir. Emir ise bazan vücûb ifade eder, bazan "nedb" (mendubluk)... Çünkü Araplar, "Falancaya çocuğunun işi hususunda şu fikri verdim de bana isyan etti" yine "Falancaya ilaç içmesini emrettim de bana isyan etti" derler. Durum böyle olunca da, "isyân"ın, Hz. Âdem (a.s) hakkında kullanılması imkansız olmaz. Bu, onun vacibi terketmesinden ötürü değil, aksine mendûbu terkedtşinden ötürüdür.

Bu itiraza, o görüş sahibi şu şekilde cevap vermiştir: "Biz, Kur'ân'ın zahirinin, âsi'nin ikaba müstehak olduğuna delâlet ettiğini; örfün de bu kelimenin kınamada kullanılan bir laıfız olduğunu gösterdiğini beyân etmiştik. Binâenaleyh âsi isminin, vacibi yerine getirmeyen için kullanılması gerekir. Bir de eğer mendûbu yapmayana "âsi" denilebilseydi, o zaman bütün peygamberlerin de "âsi" diye nitelendirilmeleri gerekirdi. Çünkü onlar da (bazı) mendubları yapmamışlardır. Buna göre eğer, "mendûbu yapmayanın "âsi" diye nitelendirilmesi mecazidir. Mecaz ise muttand (devamlı) değildir, (her yerde geçerli olmaz) denilirse, biz deriz ki: Onun bir mecaz olduğunu kabul ettiğine göre, aslolan bu durumun olmamasıdır. Bize itiraz eden kimsenin, "Falancaya çocuğunun işi hususunda şu fikri verdim de bana isyan etti" ve "Falancaya ilaç içmesini emrettim de bana isyan etti" şeklindeki cümlelerine karşı da deriz ki: Biz, Arapların bunu böyle kullandıklarını kabul etmiyoruz. Bunu kabul etsek bile, Araplar bu ifadeyi, istişarede bulunan kimsenin mutlaka o işi yapacağına, o işi ihlal etmesinin mümkün olmadığına kesin gözüyle baktıklarında kullanırlar. Bu durumda da bir "vâciblik" olmasa bile, sanki manen bir vaciblik meydana gelmiş olur ki bu da, isyan'ın (asiliğin), ancak vâciblik söz konusu olduğunda kullanılacağına delâlet eder. Fakat biz, Allah tarafından olan icâbın (vâcib kıtısın) vucûbu gerektirdiği hususunda ittifak ettik. Binâenaleyh isyan sözünün Hz. Âdem (a.s) hakkında kullanılmasının, onun vacibi terketmesinden dolayt olması gerekir.

Hem sonra bazı kimseler, ayetin, Hz. Âdem (a.s)'den bir masiyetin sâdır olduğuna delâlet ettiğini kabul etmişlerdir. Fakat bunlar, bu masiyetin büyük değil, küçük günahlardan olduğunu iddia etmişlerdir. İşte bu, genel olarak Mu'tezile'nin hepsinin görüşüdür. Bu da zayıftır, çünkü biz, "âsi" isminin, kınama için kullanıldığını; Kur'ân'ın zahirinin Hz. Âdem (a.s)'in ikaba müstehak olduğunu ve bunun ise küçük günahlara daha uygun düşmeyeceğini beyan etmiştik.

Ebu Müslim el-ısfehâni, buna karşı şöyle cevap vermiştir: "Hz. Âdem (a.s), Mükellefiyetlerinde değil, dünyevi bir hususta isyan etmiştir. "Gavâ" fiili ile ilgili -u<um de böyledir. " Ebu Müslim'in bu görüşü de akıldan uzaktır. Çünkü dünya asıahatları (dünyevi işler), mubahtır. Onları yapan kınama için kullanılan "âsi" fsyan) lafzı ile nitelenemez ve onlar için, "Onları şeytan aldatt/"(Afraf.22) denilemez.

Ayetteki (azdı-şaştı) ifadesine tutunmak isteyenlere karşı, alimler birkaç jönden cevab vermişlerdir:

a) Bu, "O cennet nimetlerinden mahrum kaldı" demektir. Çünkü Hz. Âdem (a.s) eoedi mülke sahib olmak için o ağaçtan yeyip, neticede mülkünün devam etmesi föyfe dursun, elindeki mülk tamamen zail olup, bu gayreti neticesiz kalıp, başarıya _ aşmayınca, "o şaştı" >Jjü denilmiştir. Bunun manası şudur: "Gayy", rüşdün recidir. Rüşd ise. birşey vasıtasıyla gayeye ulaşılan şeye ulaşmak, onu elde etmek demektir. Binâenaleyh kim bir vasıta ile bir gayeye ulaşmak ister ama neticede gayesinin zıddı meydana gelirse bu durumu ifade için gayy tabiri kullanılır.

b) Bazıları da gavâ fiili, burada beşeme yani "usandı" anlamına gelir, yani Adem. çok yemekten ötürü usandı, tıkandı" demektir. Keşşat sahibi şöyle der. Bu, her ne kadar ânablı meksur olan yayı elife kalbedip de, mesela, ve kelimelerinde ve diyenlerin lehçesine, yani Tayy kabilesi lehçesine göre doğru olsada. bu değersiz bir açıklamadır.

Bil ki bence bu konuda en evla olan ve gürültüyü kesecek şey, şöyle denilmesidir; 5- hâdise, onun peygamberliğinden önce meydana gelmiştir ki biz bunu Bakara Suesi'nde enine boyuna açıklamıştık. Burada mutlaka araştırılması gerekli bir husussdur: Kur'ân'ın zahiri her ne kadar Hz. Âdem (a.s)'in isyan edip şaştığına delalet erse de, hiç kimse Hz. Âdem (a.s)'in asi ve gâvi olduğunu söylemez. Sözümüzün Doğruluğuna şunlar delâlet eder:

1) Utbi şöyle der: Bir elbiseyi biçip diken kimseye, "O, onu kesti, dikti" denilir. tana, bu iş onun sanatı olmadığı ve o bu sanatla tanınmadığı müddetçe, onun için,

Kesici, biçici, terzi" kelimeleri kullanılmaz. Bu zellenin Hz. Âdem (a.s)'den tek bir sefa sâdır olduğu malûmdur. Binâenaleyh bu ismin onun hakkında kullanılmaması gerekir.

2) Bu hadisenin, onun peygamberliğinden önce sâdır olmuş olduğu kabul edilmesi -alinde, artık Allah Teâlâ'nın onun tevbesini kabul edip, onu risâtet ve nübüvvetle şereflendirmesinden sonra, bu ismin onun hakkında kullanılması caiz olmaz. Bu, tıpkı <âfir olduktan sonra, Müslüman olan kimse hakkında: "O kâfirdir" manasında, kâfir /S JtT denilmemesi gibidir. Hatta, bu hâdisenin peygamber olduktan sonra sâdır : muş olsa bile, onun hakkında şu vasıfların kullanılması caiz değildir. Çünkü Hz. Âdem (a.s), bu işten tevbe etmiştir. Bu da tıpkı müslüman bir kimsenin, içki içip veya zina edip, sonra bunlardan iyice tevbe ederse, artık onun hakkında, içkici veya zinakâr denilmemesi gibidir. İşte burada da böyledir.

3) "Asi-gâvi" şeklindeki sözlerimiz, Hz. Âdem (a.s)'in pek çok hususta, âsi ve Allah'ı tanımada şaşkın olduğu vehmini verir. Halbuki bu iki lafız Kur'an'da mutlak olarak değil, Hz. Âdem (a.s)'in âsi olduğu o hadise ile kayıttı olarak zikredilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "O, şu hususta âsi oldu" demiş olur. Bu ise, biraz önce bahsettiğimiz o yanlış vehme engel olur.

4) Allah Teâlâ'nın, başkasının söyleyemeceği-kullanamayacağı şeyi Hz. Âdem (a.s) hakkında kullanması caizdir. Bu tıpkı, efendinin kölesi ve çocuğu hakkında, âsi olmaları halinde, o efendiden başkasının o köle ve çocuk hakkında söyleyemeyecekleri şeyleri söylemesi gibidir. 343[343]

Hz. Adem'in Nebi Yapılması

Cenâb-ı Hak, "Sonra Rabbiyine onu seçti, tevbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi" buyurmuştur. Bu, "Sonra Allah onu seçti, onun tevbesini kabul etti, yani af ve mağfiretini ona yöneltti. Onu doğruya iletti ve böylece o, pişmanlığa, istiğfarda bulunmaya başladı. Allah da bunu kabul etti" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği rivayet edilmiştir:

Şayet büfün dünyadakiierin ağlaması, Hz. Davud'un ağlamasına eklenseydi, (onunla mukayese edilseydi), Davud'un ağlaması daha çok olurdu. Bütün bunlar da, Hz. Nuh'un ağlamasına eklenseydi, Nuh'un ağlaması da bundan daha çok olurdu. Nûh adı, onat çok ağladığı için verilmiştir. Bütün bunlarda, Hz. Adem'in ağlamasına eklenip onunla mukayese edilseydi, Hz. Âdem'in hatasından Ötürü ağlaması da, bunlardan daha çok olurdu."

Vehb İbn Münebbih şöyle demektedir: "Hz. Âdem çok çok ağlayınca, Allah Teâlâ ona vahyetti de ona, "Senden başka ilâh yoktur. Seni tenzih eder ve sana hamdederiz. Bir kötülük işledim, böylece nefsime zulmettim. O halde beni bağışla. Çünkü sen, bağışlayanların en hayırlısısın" demesini emretmiş, daha sonra da Cenâb-ı Hak ona, "Senden başka ilah yoktur. Seni tenzih eder ve sana hamdederiz. Bir kötülük işledim, böylece nefsime zulmettim. O halde bana merhamet et, acı. Çünkü, merhamet edenlerin en merhametlisi sensin, sen" de!" demiş, daha sonra da, ona yine "Senden başka ilah yoktur. Seni tenzih eder ve sana hamdederiz Bir kötülük işledim, böylece nefsime zulmettim. Bent tevbeye muvaffak kıl. Çünkü sen. tevbeleri çok kabul eden ve merhametli olansın" de!" demiştir.

343[343] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/65-68

İbn Abbas (r.a), "Hz. Âdem (a.s)'ın, Rabbinden aldığı kelimeler" işte bunlardır" demiştir. 344[344]

Cennetten Dünyaya Gönderilmeleri

"Allah şöyle buyurdu; "kimimiz kimimize düşman olarak, hepiniz oradan inin. Artık ne zaman benden size hidayet gelir de, kim benim hidayetime uyarsa, o sapmaz, bedbaht olmaz" Kim benim zikrimden yüz çevirirse, onun hakkı da. dar bir geçimdir. Ve biz onu, kıyamet gününde, kör olarak hasrederiz, (Artık o zaman o), "Rabbim, beni niçin kör hasrettin? Halbuki ben, gören biri idim" demiştir. Allah da şöyle buyurmuştur: Öyledir, sana ayetlerimiz geldi de, sen onları terkettin. işte bu gün de sen, öylece terkediliyorsun. İşte, israfa sapan ve Rabbinin ayetlerine inanmayanları biz böyle cezalandırırız. Ahiretin azabı ise. elbette daha çetin ve daha süreklidir" (Tâhâ, 123-127). 345[345]

Cemi Yerine Tesniye Kullanılması

Bil ki bu ayetlerin başında yer alan ifadeyle ilgili şöyle bir soru sorulabilir: ifadesi, ya iki şahsa, ya da daha fazlasına yapılmış olan bir hitabtır. Binâenaleyh, eğer bu iki şahsa yapılan bir hitab ise, Cenâb-ı Hak daha nasıl bundan sonra, cemaata bir hitab olan, "Artık ne zaman benden sizlere hidayet gelir de" ifadesini söylemiştir? Yok eğer bu, ikiden fazla kimselere bir hitab ise, o zaman nasıl olup da tesniye ile "ikiniz inin" demiştir?
Alimler, bu sorunun cevabı hususunda şu izahları yapmışlardır:
a) Ebu Müslim: "Hitâb, hem zürriyetiyle birlikte Hz. Âdem'e, hem de, zürriyeti ile birlikte, İblis'edir. Hz. Âdem'le İblis, ayrı iki cins oldukları için, "ikiniz ininiz" denilmesi, bu her bir cinsin Kafabafıfc kimseleri ihtiva etmiş olmasından dolayı da, denilmesi doğru olmuştur. '
b) Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: Hz. Âdem ve Havva <a.s), beşerin astı ve beşerin kendilerinden çıkıp dallanıp budaklandığı sebep ve kök oldukları için, o ikisi, beşerin tamamı gibi kabul edilmiş ve onlara, tıpkı beşerin tamamına yapılan hitabla hitab edilmiş de böylece, çoğul olarak, denilmiştir.
Allah Teâlâ'nın "Kiminiz kiminize düşman olarak" ifadesine gelince Kadi şöyle der: "Bu ifadenin zahiri manasının bihakkın gerçekleşmesi hususunda, İblis'in ve şeytanların, insanların düşmanları; insanların da onların düşmanları olması yeter. Binâenaleyh buna, iki fırka içindekilerin birbirlerine karşı düşmanlığı da eklenirse, bunun da bu ifadenin içine girmesi imkansız olmaz."
Ayetteki "Artık ne zaman benden size hidayet gelir de, kim benim hidayetime uyarsa" ifadesinde, bununla zürriyetin kastedildiğine dair bir delâlet bulunmaktadır. Alimler bu ayette geçen "hidayef'ten maksadın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunun, "peygamber"; bazıları "ayetler 346[346]ve deliller", diğer bazıları da, "Kur'ân'dır" demişlerdir. Esasen bu husustaki hakikatse şudur: "Huda, hidayet rehberi'1 delâlet etmek, kılavuzlamak demektir. Dolayısıyla bu ifadenin içine, yapılan bu izahların hepsi girer. 347[347]

Hidayete Uyan Bedbaht Olmaz

Ayetteki "O sapmaz, bedbaht olmaz" ifadesinde Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine tâbi olanlara karşı kefil olduğu o hidayetle kastedilenin, delillere tâbi olma olduğuna dair, bir delâlet bulunmaktadır. Delillere tâbi olmak ise ancak, kendileriyle istidlal ve amel edilmek suretiyle mükemmeileşir. Durumu böyle olan kimseye, şaşmayacağı ve bedbaht olmayacağı

344[344] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/68-69
345[345] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/69
346[346] Bu kelime matbu nüshamızda «l-ahıru şeklindedir. Fakat SÜleymanlye Damad İbrahim ve Fatih nüshalarında el-ayat şeklindedir ki mana buna göre verildi (ç).
347[347] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/69-70

konusunda kefil olmuştur. Bu hususta şu üç izah yapılmıştır.
a) "Bu kimse, dünyada sapmaz, ahirette bedbaht olmaz"
b) "Bu kimse, ahirette sapmaz ve bedbaht olmaz" Çünkü Allah onu cennete iletecek ve onu orada karar kıldıracaktır.
c) Bu kimse, dünyada sapıp, bedbaht olmaz.
Şayet, "Allah'ın hidayetine tâbi olan kimselerin başına da, dünyada bazen bedbahtlık geliyor" denilirse, biz deriz ki: "Bu ifadeyle murad edilen, "O, dini konularda sapıtmaz ve din sebebiyle bedbaht olmaz" manasıdır. Binâenaleyh, eğer bedbahtlık bir başka sebepten dolayı meydana getirse, bunda bir sakınca yoktur. 348[348]

Kur'ân'dan Yüz Çeviren Sıkıntılı Yaşar

Allah Teâlâ, hidayetine tâbi olanlarına, va'dde bulununca, bunun peşinden, "davetinden yüz çevirenler hakkındaki vaidini ve tehdidini getirerek 'Kim benim zikrimden yüz çevirirse,.." buyurmuştur, "ez. Zikr" ifadesi, daha önce de beyân edildiği gibi, ilahi kitabları içine alabilir. Bu ifadeyle, "deliller"in murad edilmiş olması da mümkündür. "Onun hakkı da bir geçimdir" cümlesindeki dank kelimesi, aslında, "darlık ve sıkıntı" demek olup, bu masdardır. Daha sonra bu, bir başka kelimenin sıfatı olarak getirilir de, meselâ "Dar geçim" denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "sıkıntılık bir yaşayış ve hayat vardır" demek istemiştir.
Bil ki, kendisiyle tehdit edilen bu darlık, ya dünyada, ya kabir de, ya ahirette, ya dinde, yahut her şeyde veyahutta, her şeyin ekserisinde olabilir. 349[349]

Dünyadaki Sıkıntı

Birincisine gelince, bu hususta bir ktsım müfessir şöyle demiştir: Bu böyledir, çünkü müslüman, Allah'a tevekkül ettiği için, güzel bir yaşayışla yaşar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "onu güzel bir yaşayışla yaşatırız" (Nam, 97) buyurmuştur. Kâfir ise, dünyaya düşkün olduğu ve devamlı bir şekilde daha fazlasını istediği için, onun layatı dar ve sıkıntılıdır, hali karanlıktır. Hem, Cenâb-ı Hak bazı kâfirlere, küfürlerinden molayı zillet ve meskenet damgasını vurmuştur. Nitekim O: "Onların üzerine horluk ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'dan bir gazaba da uğradılar'1'(Bakara, 61) "Eğer onlar Tevrat'ı, incil'i ve Rablerinden kendilerine indirileni dosdoğru tutsalardı. muhakkak ki hem üstlerinden, hem ayaklarının altından yiyeceklerdi" (Maide, 66) "Eğer o memleketler halkı iman edip de sakınmış olsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden nice bereketler açardık"(Arat. 96) "Artık, dedim, Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok bağışlayıcıdır. O, üstünüze bol yağmur salıverir. Sizin mallarınızı, oğullarınızı da çoğaltır" {Müh, 10-12) ve "Şu hakikat da: Eğer onlar o yol üzerinde dosdoğru gitselerdi, elbette onları bol bol sulardık" (cin. 16} buyurmuştur. 350[350]

Kabirdeki Sıkıntı

İkincisine, yani bunun kabirde olmasına, kabir azabına gelince, bu Abdullah İbn Mesûd'un, Ebu Said el-Hudri'nin, Abdullah İbn Abbas'ın görüşüdür. Ebu Hureyre bunu, Hz. Peygamber reT ederek, merfû bir hadisle şöyle demiştir: "Kabir azabı, kafirleredir O, hayatım elinde olan Zâta, AllaH\yemin ederim ki, şunu iyi biliniz: Kâfire kabrinde doksandokuz ejderha musallat edip.351[351] " İbn Abbas (r.a), şöyle der: "Bu ayet, Esved İbn Abduluzzâ ei-Mahzumi hakkında nazil olmuştur ki, bununla kabrin sıkması kastedilmiştir ki, orada onun kaburgaları birbirine

---

348[348] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/70-71
349[349] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/71
350[350] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/71
351[351] (12/a) Tirmizi Kıyame, 26 (4/M9); Müsned 3/38 (Benzer hadis).

girer..." [352]

Ahiretteki Sıkıntı

Üçüncüsüne, yani bunun ahiretteki, cehennemdeki sıkıntı olmasına gelince, bu onların oradaki yiyeceklerinin, "darîc devenin yediği diken" zakkum olması, içeceklerinin de alabildiğine kaynar su ile, cehennemliklerin vücutlarından akan irin ve kan olmasıdır ki onlar orada, ne ölürler, ne yaşarlar. Bu, Hasan el-Basri, Katâde ve Kelbİ'nin görüşüdür. [353]

Manevi Hayatta Sıkıntı

Dördüncüsüne, yani bunun dini haller hususundaki sıkıntı olmasına geline, İbn Abbas şöyle demiştir: "Sıkıntılı hayat, kişiye, hayır kapılarının daralması ve kişinin onlardan hiçbirine yol bulamaması demektir,"
Şiblî'ye Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Belâya duçar olmuş kimseleri gördüğünüz de, Ailah'dan afiyetini talep ediniz" [354]hadisi sorulduğunda o şöyle demiştir: (Gerçek) Ehl-i belâ, Ailah'dan habersiz olan kimselerdir. Binâenaleyh onların cezaları, Allah'ın onları, kendi nefisleriyle başbaşa bırakmasıdır. İnsanların kendisine bırakılmasından daha dar ve daha sıkıntılı olan hayat ne olabilir ki?."
Atâ'nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ayette bahsedilen sıkıntılı hayat kâfirin hayatıdır. Çünkü o, ne mükâfaata, ne de cezaya inanmamıştır." [355]

Genel Durumda Sıkıntı

Beşincisine, yani bu darlığın herşeyde veya her şeyin ekserisinde olmasına gelince, Hz. Ali'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Masiyetin cezası üçtür. Geçim darlığı, sıkmtüardaki zorluk ve, kişinin yiyeceğine ancak, Allah'a isyan ederek ulaşması"[356]

Kör Olarak Hasredilme

Cenâb-ı Hakk'ın, biz onu, kıyamet gününde, kör olarak hasrederiz" buyruğuna gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Biz onları kıyamet günü körler, dilsizler, sağırlar olarak yüzükoyun hasredeceğiz" (ta. 97) ve Tâhâ 102 ayetindeki zurkan "gözleri gömgök bir halde" kelimesinin körlükle tefsir edilmesi gibidir. Onun, "Görür bir vaziyette diriltileceği, ama mahşere sürüldüğünde kör olacağı da" ileri sürülmüştür ki bu husustaki leh ve aleyhteki açıklamamız, (Tâhâ 102 ayetinin tefsirinde) geçmişti.
b) Mücahfd, Dahhâk ve Mukâtil "Hüccetleri görmekten kör olma" manasını vermişlerdir ki bu, aynı zamanda, Said İbn Cübeyr'in, İbn Abbas (r.a)'dan yapmış olduğu bir rivayettir. Kadl şöyle der: "8u görüş zayıftır. Çünkü, kıyamette kendilerine, nakkı batıldan ayrıldığının zuhur etmesi için, Allah Teâlâ'nın onlara mutlaka, özerlerinde oldukları, yaptıkları şeyin batıl olduğunu bildirmesi gerekir. Durumu böyle : an kimse ise ancak, mecazi olarak böyle vasfedilebilir ki, bundan maksat, onun, - yametten önceki hayatının böyle olduğunun vurgulanmasıdır. Hem bu ifadeyle, o dünyada iken bu şekilde olmazsa, onun, "Halbuki ben, gören biri idim" ifadesi de bağdaşmaz. Bu itirazı, Cenâb-ı Hakk'ın, bu körlüğü, mükellefin dünyada iken, delilleri -tutmasına bağlaması da destekler. Binâenaleyh şayet, ahirette

---

[352] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/71-72
[353] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/72
[354](12/b) (12/b): Müsned 5/231.235.
[355] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/72
[356] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/72

meydana gelecek o körlük, bu unutma esnasında olmuş olsaydı, bunun, bu sebeple dünyada iken bir zararı olmayacağı gibi, mükellefe bu sebepten dolayı da, ahirette, bir zarar dokunmazdı."

Bil ki, bu itiraza karşı verilecek olan gerçek cevâp, bir başka delilden elde edilir ki o da şudur: Dünyada iken cahil olan ve o cehaletleri üzere bedenlerini terkeden 'ûhlar, ahirette de aynı cehaletlerini sürdürür. Bir de, o cehalet, orada, ruhani elemlerinin en büyüğüne bir sebep haline dönüşür... Binâenaleyh, bu yolla, Kadi'nin Mu'tezili usûllere dayamış olduğu yol arasında, son derece büyük bir mesafe ve «zaklık vardır.

Cübbai şöyle demiştir: "onun amâ olarak haşredilmesinden murat, onun, kıyamet gününde, kendisiyle hayra nâit olacağı bir yola ulaşamaması; aksine, herhangi bir şeye varamayan ve yolunu bulamayan amâ, kör gibi; şaşkın kaiakalmasıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın "(Artık d zaman o), "Rabbim, beni niçin kör hasrettin? Halbuki ben, gören biri idim" demiştir. (Allah da şöyle buyurmuştur:) öyledir, fakat sana ayetlerimiz geldi de sen onlan terkettin. işte bu gün de sen, öylece terkediliyorsun" buyruğuna gelince, buradaki cevâbın ortaya konulması hususunda iki izah şekli bulunmaktadır:

1) Hidâyete uymayı terketmesi ve ondan yüz çevirmesine bir ceza olmak üzere, Cenâb-ı Hak onun başına bu körlüğü getirmiştir.

2) Beşerî ruhlar, cahil ve ruhani hakikatler ile münasebet kurmaktan uzak ve sapkın olduktan vaziyette bedenlerini terkederlerse, bu ayrılıştan sonra da aynı hal üzere kalakalırlar ve ruhani olan ve acıları büyür. İşte bundan dolayı da Cenâb-t Hak, ahirette bu körlüğün meydana gelmesini, dünyada delillerden yüz çevirmiş olmaya bağlamıştır.

"Dar bir geçim" ifadesini, "dünyadaki darlık" la tefsir eden kimse ise şöyle demektedir: "Allah dünyada zikrinden yüz çeviren kimse için, bu dünyada dar bir geçim, ahirette de körlük olduğunu beyân etmiştir."

Ayetteki İşte israfa sapan ve Rabbinin ayetlerine inanmayanları biz böyle cezalandırırız" buyruğu hakkında âlimler ihtilaf etmiştir. Bazıları: "şirk koştu ve kâfir oldu" manasını verirken, bazıları da, "Allah'a isyan etme konusunda haddi aştı ve israf etti" manasını vermiştir. Cenâb-ı Hak bundan neyin murad edildiğini, 'Ve Rabbinin ayetlerine inanmayanlar1' ifadesiyle beyân etmiştir. Zira bu ifade, "israf etti" ifadesinin bir tefsiri gibidir. Böylece Cenâb-ı Hak, durumu böyle o/an bir kimseyi daha önce zikredilmiş olan "dar geçim" ve körlükle cezalandıracağını beyan etmiştir. Bundan sonra da, "ahiretin azabının, daha çetin ve daha sürekli olduğu" nu beyan etmiştir. Onun daha çetin olması, azamet ve büyüklüğündendir; daha kalıcı olması ise, onun kesiksiz ve inkitâstz olması sebebiyledir. 357[357]

İbret Alınacak Durumlar

"Biz onlardan evvel nice nesilleri helak ettik. Bu onları bidayete sevketmedi mi? Halbuki kendileri de onların yollarında yürüyüp duruyorlar. Bunda salim akıl sahibleri için elbette ibret verici ayetler vardır. Eğer Rabbinden. Önceden verilmiş bir söz ve belirlenmiş bir müddet olmasaydı, (muhakkak onlara da azab gelip çatardı) o halde sen, onların dediklerine sabret. Güneşin doğmasından evvel de, batmasından evvel de Rabbini hamd ile teşbih et. Gecenin bir kısım saatlerinde ve gündüzün etrafında da teşbih et ki. Rızayı ilâhiye eresin''
128-130).

Bil ki Altah Teâlâ, zikrinden yüz çevirenleri kıyamet günü nasıl hasredeceğini beyan edince, bunun peşinden mükelleflerin ibret almaları gayesiyle dünyada peygamberleri yalanlayanların başlarına gelen halleri zikrederek,

"Bu onları hidayete sevketmedi mi?" buyurmuştur. Ekseri imamların kıraati, yâ ile şeklinde olup, bu kıraata göre, hidayet fiilinin faili, "onlardan evvel nice asırları helak etmemiz..." ifadesidir. Kaffâl şöyle der; "Bu kötülükten a'*oyan bir sebeb kabul edildiği gibi, geçmiş ümmetlerden pek çok kimsenin helak ı, muhatablar için bir açıklayıcı kabul edilmiştir." Ebu

---

357[357] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/72-74

Abdurrahman es-Sülemi, ii, nün ile ...ojî fö hidayete sevketmedik mi?" şeklinde okumuştur. Zeccâc, göre mananın, "Onlara, düşünmeleri ve tefekkür etmeleri halinde, sayesinde yd bulacakları bir beyanda bulunmadık mı?" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ayetteki, "TNıce nesilleri helak ettik" ifadesi ite, Cenâb-ı Hakk'ın geçmiş ümmetlerden helak îrinin çok olduğu anlatılmak istenmiştir.
Cenâb-ı Allah, "Halbuki kendileri de onların yollarında Tüyüp duruyorlar" ifâdesi ile de şunu murad etmiştir: "Kureyş, geçmiş ümmetlerin " oldukları nimetlere ve başlarına gelen çeşitli helâklara delâlet eden o büyük âyetleri müşahede ediyorlar. Bunları görüp müşahede edenin, herkesten fazla ibret Anası gerekir." 358[358]

Nuhâ'nın Anlamı

Cenâb-ı Hak, o ayetlerde, salim akıl sahibleri için birer ibret olduğunu beyan Duyurmuştur. "Ulû 'n-nühâ", akıl sahibleri demektir. Daha doğrusu, nehy, aklın ziyyetine delâlet eder. Çünkü nehy (birşeyden geri durma ve geri durdurma), sayesinde kötülükten vazgeçen akıllı kimseler için söz konusudur. Bu tıpkı I-azm" (azim sahibi) şeklindeki sözümüzün, ihtiyatlı ve temkinli olan kimseler çın, bir meziyet ve üstünlük ifade etmesi gibidir. İşte bundan ötürü bazı kimseler, ehlü'l-verâ, ehlü't-takva" (verâ sahibi, takva sahibi) gibi tabirler kullanmışlardır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlayıp, inkâr edenlere niçin peşin (hemen) azab verilmediğini beyan buyurarak "Eğer Rabbinden, önceden verilmiş bir söz (hüküm) ve belirlenmiş Tir zaman olmasaydı, (muhakkak onlara da azab gelip yapışırdı" demiştir. Bu •adede, takdim-tehir olup, takdiri, şeklindedir. Ayette geçen "kelime" nin, (sözün, hükmün) Allah Teâlâ'nın meleklerine bildirdiği ve Levh-i mahfuz'da yazmış olduğu şu husus olduğunda şüphe yoktur: Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmeti, yalanlasatar bile onların cezası ertelenecek, geçmiş ümmetlerin oaşına getdiği gibi, onların başına "kökünü" kazıma" azabı gelmeyecektir. Alimler, ou azabın niçin, Muhammed Ümmetinin başına getmeyeceği hususunda, değişik zahlar yapmışlardır: Bazıları: "Çünkü Allah, onlar içinde (yani Kureyşliler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ilk muhatabları içinde), iman edeceklerin olduğunu bitiyordu" derken, bazıları: "Allah, onların neslinden iman edecek kimseler bulunacağını biliyordu. Şayet onlara azab indirecek olsa, bu azab hepsini içine almış olurdu demiştir. Diğer bazıları da: "Bu husustaki hikmet gizlidir. Onu sadece Allah bilir" demişlerdir. Ehl-i sünnet şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın mâlikiyyet hükmü vardır: O, hiçbir sebeb olmaksızın, dilediğine fazlını, dilediğine azabını verir. Çünkü eğer O'nun fiili, bir sebeb ve illetten dolayı olmuş olsaydı, o zaman o illet ve sebeb kadim ise, bu fiil de kadim olurdu; eğer hadis ise, o zaman o illet de, başka bir illete muhtaç olurdu ve teselsül gerekirdi. İşte bundan ötürü, muhakkik âlimler: "Herşey, hiçbir illet ve sebebe bağlı olmaksızın, Allah'ın yaptığı ve yarattığıdır" demişlerdir. 359[359]

Ecel-i Müsemmâ Ne Demektir?

Ayette bahsedilen "ecel-i müsemmâ1' (belirlenmiş bir ecel, bir zaman) hususunda, şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu, "Eğer o azab için, yani Bedir Günü için belirlenmiş bir zaman olmasaydı..." demektir.
b) Bu, "Eğer âhirette o azab için belirlenmiş bir zaman olmasaydı" demektir ki bu ikinci görüş, doğruya daha yakındır. Buna göre ayetin manası, "Eğer bu azabın âhirete bırakılması şeklinde önceden verilmiş bir hüküm bulunmasaydt" şeklindedir. Bu tıpkı, "Daha doğrusu, onlara va'dolunan asıi (azabın) vakti, o saattir (kıyamettir)" (Kamer, 46) ayetinde ifade edildiği gibidir. İşte geçmişte verilmiş böyle ilâhi bir hüküm olmasaydı, o zaman onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlayıp, eziyet etmelerine karşılık, onlar için ilâhi ceza hemen verilirdi.

358[358] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/74-75
359[359] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/75-76

Allah Teâlâ daha sonra, eceline ulaşmadan hiç kimsenin helak olmayacağını haber verince, Peygamberine, onların dediklerine sabretmesini emretmiştir. Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların sözlerinden, hoşlanmadıklarına sabretmesinin kastedildiğinde şüphe yoktur. Yine bunun, bazı müşriklerin, "Muhammed sihirbazdır, veya delidir veya şâirdir" gibi sözleri olması da muhmeteldir. Yine bununla, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i, iddia ettiği nübüvvet hususunda yalanlamalarının kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, bu iddiasını kabul etmeleri de muhtemeldir. Çünkü bütün bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i üzen, kederlendiren ve eziyet veren hususlardandır. Böylece Cenâb-ı Hak onu sabretmeye, Allah'ın dinine davet etmeyi sürdürmeye, üzerindeki risalet görevini ifâya ve müşriklerin ona karşı yaptıkları şeylerin, onu bundan vazgeçirmemesine teşvik etmiştir. Kelbî ve Mukâtil, bu ayetin kitâl (cihad) ayetleriyle mensûh olduğunu söylemişlerdir. 360[360]

Hamd ve Teşbih Vazifesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Rabbini hamd ile teşbih et" buyurmuştur. Bu tıpkı "Sabır ile,namaz ile (ASlah'dan) yardım isteyin"(Bakara. 153) ayeti gibidir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 361[361]

Birinci Mesele

ifadesi hal mahallinde olup, "Rabbin seni teşbihe muvaffak kılıp, sana yardım ettiği için, Rabbine hamdedicisin" demektir. 362[362]

İkinci Mesele

Cenâb-f Hak, sabrın hemen peşisıra teşbihi emretmiştir. Çünkü Allah'ı zikretmek teselli ve rahatlık sağlar. Zira mü'minin Allah'a kavuşmaktan başka rahatı yoktur. 363[363]

Tesbih'in Beş Vakit Namaza Delâleti

Alimler, bu "teşbih"m ne demek olduğu hususunda şu iki şekilde ihtilaf etmişlerdir: Ekseri alimler, bununla namazın murad edildiği kanaatindedirler. Bu görüşte olanlar, şu üç değişik görüş belirtmişlerdir:
a) Ayet, beş vakit namaza delâlet eder, fazlasına ve noksanına değil... Buna göre İbn Abbas (r.a): "Beş vakit namaz bu ayette mündemiçtir. "Güneşin doğmasından evvel" ifadesi, sabah namazına, "(Güneşin) batmasından evvel" ifadesi de öğle ve ikindi namazına delâlet eder. Çünkü bu ikisi, güneşin batmasından evveldir. Ayetteki, "Gecenin bir kısım saatlerinde... teşbih et" ifadesi akşam ve en son olan yatsı namazını içine alır. "Gündüzün etrafında" ifadesi de, gündüzün iki tarafında olan sabah ve akşam namazlarını, te'kid eden bir ifade olmuş olur. Bu tıpkı, "Namazlara; bilhassa salat-ı vusta'ya devam edin"(Bakara, 238) ayetindeki, "salat-ı \rusta" ifadesi gibi (te'kiddir).
b) Ayet, beş vakit namaza ve fazlasına delalet eder. Ayetin beş vakit namaza aelalet edişi şöyledir: Zaman, ya güneşin doğuşundan evvel veya batışından evveldir. O halde, gece ile gündüz bu iki ifadeye dahildir. Dolayısıyla farz namazların vakitleri, bu iki ifâde ile anlatılmıştır. Ayette geriye, "Gecenin bir kısım saatleri" ve "Gündüzün etrafı" ifadeleri kalır. "Gündüzün etrafı" ifadesi, nafile namazlara aittir.
c) Ayet, beş vakit namazın bir kısmına delâlet eder. Buna göre, "güneşin doğmasından evvel"

360[360] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/76
361[361] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/76
362[362] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/76
363[363] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/77

ifadesi, sabah namazına; "batmasından evvel" ifadesi, ikindi namazına, "gecenin bir kısım saatleri" ifadesi, akşam ve yatsı namazına aittir. Binâenaleyh öğle namazı, hâriçte kalmış olur. Birinci görüş daha kuvvetli olup, nazar-t dikkâte alınması daha uygundur. Bütün bu görüşler, ayetteki "teşbih et" ifadesini "namaz kıl" manasına aldığımızda söz konusudur.
Ebu Müslim: "Teşbih et" ifadesini, Cenâb-ı Hakk'ı tenzih et" mânasına hamletmek uzak bir ihtimal değildir. Buna göre ayet, "Bu sayılan vakitlerde Allah'ı tenzih et" demektir" der, Bu görüş, ayetin zahirine ve bahsi geçen şeylere daha uygun bir görüştür. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e önce, onların ileri sürdükleri yalanlama, şirk ve küfürlerine sabretmesini emretmiştir. Buna uygun olan ise, peygamberliğinin devam etmesi, onu ortaya koyabilmesi ve ona çağırabilmesi için, Allah'ı tenzihi emretmesidir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hakk, bütün vakitleri kapsayacak genel bir ifade kullanmıştır. 364[364]

Gece Sûkûnetindeki İbadet

Zikrin en efdâli geceleyin olanıdır. Çünkü insan zihninin en fazla derli toptu olduğu vakit o vakittir. Zira bu vakitlerde insanların hepsi, sessiz, sakin, hareketsiz ve insanın duyguları, diğer insanların hareket ve işlerinden kurtulmuştur. İşte bundan ötürü Cenâb--ı Hak, "Gerçekten, gece kalkan nefis (yok mu), işte o, hem uygunluk itibariyle daha kuvvetli, hem kıraatçe daha sağlamdır" (Müzemmii, 6) ve "Yoksa o, âhiretten korkarak, Rabbinin rahmetini umarak gecenin saatlerinde secdeye kapanan, kıyamda durur bir halde taat ve ibadet eden kimse hiç böyle olmayan gibi olur mu? (zcmer. 9) buyurmuştur. Bir de gece, sükûnet ve rahat vaktidir. Binâenaleyh o esnada, insan kendisini ibadete verdiğinde, ibadet nefse zor, bedene ağır gelir. İşte bundan dolayı, daha fazla ecre ve sevaba müstehak olur. 365[365]

Beşinci Mesele

Birisi gündüzün, iki tarafı (ucu) vardır. Öyleyse Cenâb-ı Hak niçin, "Gündüzün etrafında (taraflarında)" buyurmuştur. Halbuki evlâ olan, tıpkı, "Gündüzün iki tarafında namaz "(Hûd, 114) ayetinde buyurduğu gibi, buyurması idi?" diyebilir. Buna, bazıları şöyle diyerek cevab vermişlerdir: "Ceminin (çoğulun) en azı ikidir. Binâenaleyh bu soru düşer." Bazı kimseler de, "Bu iş, yani gündüzün iki tarafının oluşu, her gündüzde tekrar ettiği için, böyle cemi ifade edilmiştir" demişlerdir.
Hak Teâlânm, "Ta ki rıza 'yi ilâhiye eresin" ifadesi ile ilgili şu İ2ahlar yapılmıştır:
a) Bu, tıpkı büyük bir padişahın, "Ey falanca, hizmetimle meşgul ol. Belki bundan, istifâde edersin" demesi gibidir. O, bu sözüyle, seni, nimet hususunda yüksek derecelere çıkaracağım" manasını kasteder. Dolayısıyla, Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, "Rabbin sana (bol bol) verecek ve böylece sen hoşnûd olacaksın"(Dun*.5) ayetiyle, "Ümid edebilirsin, Rabbin seni bir makam-ı mahmûda gönderecektir" (I**. 79) ayetlerine bir işaret olmuş olur.
b) Böylece sen, elde ettiğin sevaba razı olur, hoşnud olursun..."
c) Böylece sen, elde ettiğin şefaat hakkıyla hoşnud olursun" KİsaÎ ve Asım, tâ'nın dammesiyle şeklinde okumuşlardır ki, mâna değişmez. Çünkü Allah Teâlâ onu memnun etti mi, peygamber O'ndan razı olmuş; o o'na razı olunca da, Allah'ı hoşnud etmiş olur., 366[366]

Dünya Hayatının Gerçek Mahiyeti

"Onlardan bir sınıfa, kendilerini fitneye düşürmemiz için faydalandırdığınız dünya hayatına ait zinetlere ve debdebelere sakın gözlerini dikme! Rabbinin nzkı, hem daha hayırlı, hem daha süreklidir. Ailene namazı emret, kendin de, ona sebat ederek devam eyle. Biz, senden bir

---

364[364] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/77
365[365] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/78
366[366] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/78

rızık istemiyoruz. Seni Biz, nzıklandmnz. Akıbet, takva erbabmındır. Dediler ki: "O, bize Rabbinden bir mucize getirmeli değil miydi?" Evvelki kitablardakinden apaçık burhan gelmedi mi ki onlara? Eğer biz onları daha önce, azâb ile helak etmiş olsaydık, muhakkak diyeceklerdi ki, "Ey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rüsvayhğa uğramadan evvel, ayetlerine tâbi olsaydık ya!" De ki: "Hepimiz, beklemedeyiz. Siz de, gözetleye durun. Çünkü, dümdüz bir yolun sahipleri ve ehli kimlermiş, hidayete erenler kimlermiş, yakında bileceksiniz" (Tâhft. 131-135).

Bil ki, Allah Teâlâ, peygamberine o müşriklerin söylediklerine sabretmesini ve kendisini teşbih edip anmaya yönelmesini emredince, bunun peşinden de, iki gözünü, müşriklerin yararlandığı şeylere yöneltip dikmekten nehyetmesini zikrederek, "Sakın iki gözünü dikme" buyurmuştur. Bu ifadeyle itgili birkaç mesele vardır: 367[367]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın bu hitabı ile ilgili şu iki açıklama yapılmıştır.

a) Bununla, gözün bakması kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Gözün bakışının manası,

yönelmesi, bakılan şey. güzel görüldüğü ve beğenıldiği için, ona uzun uzadıya bakmak ve bakışları ondan döndürmemek demektir. Bu tıpkı, Karun'un gözcülerinin yaptığına benzer. Çünkü onlar, "Nolurdu, Karun'a verilen (şu servet) gibi bizim de olsaydı. O. hakikaten büyük bir pay, sahibidir" (Kasas. 75) demişler, ilim ve iman sahibi kimseler de bunlara, "Yazıklar olsun size. Allah'ın sevabı iman ve iyi amel eden kimseler için daha hayırlıdır" (Kasas. so) şeklinde mukabele etmişlerdir. Bu ifadede, uzatılmayan ve uzun uzun dikilmeyen bakışların afvedildiği, neticesi bulunmaktadır. Bu tıpkı bir kimsenin, bir defa bir şeye bakıp, sonra o şeyden sarf-ı nazar ederek gözünü yumması gibidir. Güzel ve süslü şeylere bakma, insanların tabiatına yerleşmiş olan bir şey gibi olunca, "sahn iki gözünü dikme" denilmiştir ki, yani, "sen, normal olarak yaptığın şeyleri yapma" demektir. Muttaki kimseler, zalimlerin yaptıkları binalara ve köşklere, fasıkların, giyim kuşam, binit, vs. gibi hususlardaki imkanlarına karşı göz yummanın, iltifat etmemenin vücûbiyyeti hususunda çok şiddet göstermişlerdir. Çünkü onlar bu şeyleri, bakanların gözleri için, yani onlar baksınlar diye edinmişlerdir. Binâenaleyh, onlara bakan onların gayelerine alet olmuş ve onların bu şekilde davranmalarını desteklemiş gibi olur.

b) Ebu Müslim: "Hz. Peygamber'in, "sahn gözlerini dikme" nehyedildiği şey bakmak değil, üzülmektir, yani, onların sahip olduğu dünyalıları elde edemediğin için, üzülme" demektir demiştir. 368[368]

Dünyalık Hırsının Yersizliği

Ebu Râfi şöyle der: "Hz. Peygamber'e bir misafir geldi. Derken, beni bir yahudiye satmam ya da ödünç para almam için yolladı. Yahudi de: "Allah'a yemin olsun ki, ben bunu rehinsiz yapmam" dedi. Ben onun sözünü Hz. Peygamber'e haber verince, o bana, zırhını götürmemi emretti de, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, "sakın gözlerini dikme" ayeti nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat o. kalblerinize ve amellerinize nazar eder"369[369] buyurmuştur. "Ebu'd-Derdâ da: "Dünya, yurdu olmayanların yurdu ve malı olmayanların malıdır. Bunları, aklı olmayan biriktirir" demiştir. Hasan el-Basri'de: "Ahmak insanlar olmasaydı, dünya harab olurdu" derken, Hz. İsa {a.s.)'da: "Dünyayı rab edinmeyiniz; eğer edinirseniz, o sizi kul haline getirir" demiştir. Urve İbn ez-Zübeyr'in de hükümdarların yanında olan debdebeyi gördüğünde bu ayeti okuduğu, ve:

367[367] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/79

368[368] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/79-80

369[369] Müslim, Birr, 34 (4/1067); İbn Mace, Zühd, 9 (2/1388)

"Namaza! Namaza! Allah size merhamet etsin" dediği rivayet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince bu, "kendisiyle lezzetlendirdiğimiz şeye gözlerini dikme" anlamındadır. İmta': idrak edilen, tadılan güzel bir manzara: duyuian ve coşturan bir ses; kokfanan güzel bir koku ve giyim kuşam ve evlilik gibi şeylerle lezzetlendirmek, faydalandırmak anlamındadır. Nitekim Arapça'da "Falancayı faydalandırdı, denilir. Tefil sîğası, çokluk ve kesret ifade eder.Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesine gelince bu, "O kafirlerden birbirlerine benzeyen ve benzer olan bir topluluğa" demek olup, buradaki ezvac kelimesi, eşya için söz konusu olan, "benzerlik ve birbirine benzeme..." anlamından alınmıştır. Bu böyledir, zira o kâfirler, doğrudan uzaklaşma hususunda birbirlerinin benzerleridirler. İbn Abbas (r.a), bu ifadeye, "onlardan bazı gruplara" anlamını verirken, Kelbl ve Zeccâc "onlardan bazı adamlara" anlamını vermişlerdir.

Ayet-i kerimedeki "dünya hayatına ait zinetlere" ifadesine gelince, bu Kelimenin mansub olmasına dair şu dört açıklama yapılmıştır:

a) Burada bir zem olduğu için, yani "ihtisas" tan dolayı mansûbtur.

b) tinsi fiilinin, "verdik" manasını ihtiva etmesinden ve bu kelimenin onun ikinci mefûlü olmasından dolayı...

c) Bihi zamirinin mahallinden bedel olması sebebiyle...

d) Zevî kelimesinin takdiriyle, ezvacen kelimesinden bedel olarak...

Buna göre şayet, "insanlar hakkında "zehre" kelimesinin kullanılması ne demektir?" denilirse, biz deriz ki: "Zehre" kelimesinin manası, süs ve alımlılık aemektir. Nitekim bu kelime tıpkı, (Nisa. 153) ifadesinde olduğu gibi, nasdar sîğasındadır. Bu kelimenin, salih kimselerin giyim kuşamlarına önem »ermemeleri ve benizlerinin uçuk olmasına mukabil, berikilerin yüzlerinin parlak ve ? melerinin güzel olması sebebiyle, dünyanın süs ve zinetleri diye nitelendirilerek, rfhir kelimesinin çoğulu olması da muhtemeldir.

Ayetteki "kendilerini fitneye düşürmemiz için..," ifadesine gelince, alimler bu hususta da şu izahları yapmışlardır:

a) "Biz onları bununla azâblandıralım... diye", Bu da Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Artık onların ne malları, ne evlâtları seni imredirmesin. Allah bunlar sebebiyle ancak kendilerini dünya hayatında azaba çarpdırmayı diler" (Ttvte, 55) ayeti gibidir.

b) İbn Abbas (r.a): "Bu, "Tarafımdan onları saptırmak için" anlamındadır" demiştir.

c) Kelbî ve Mukâtfl: "onların mükellefiyetlerini ağırlaştırmak için" anlamındadır. Çünkü; dünya ve dünyalık şeyler mevcutken, elde edilmişken, ondan yüz çevirerek

Allah'a yönelmek, bunlar mevcut değilken bu işi yapmadan daha zordur. İşte bundan molayı, fakirlerin Allah'ın hizmetine yönelmeleri, ona ibadet etmeleri, yalvarıp yakarmaları, zenginlerinkinden daha çoktur. Bir de, dünyalık elde edenler üzerinde oekçok çeşi mükellefiyetler butunmasaydı, onlara o mükellefiyetler de gerekli olmazdı. Bir de, isyan edebileceklerin, o isyanlardan kaçınmaları, bundan âciz olup o şeyi yapabilecek durumda olmayanlarınkinden daha zordur, işte bütün bu açılardan, 'azla dünyalık elde etmek, mükellefiyette de zorluklara sebeb olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Resulüne, "Rabbinin rızkı, hem daha hayırlı, hem daha süreklidir" demiştir. "Bundan muradın "senin mükafata dair elde edeceğin matlûb ve netice, onların elde ettiklerinden daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Çünkü bu devam edecek ve kesilmeyecektir. Halbuki onlara verilen dünyalığın hali böyle değildir" şeklinde olduğu gayet açıktır. Bu ifadeyle, "elde ettiğin o azıcık dünyalığı tâat ile birleştirdiğinde, bu senin için, netice açısından, daha hayırlı ve daha kalıcıdır" şeklinde olması da muhtemeldir. Böylece Cenâb-ı Hak, dünya hususundaki nzkı zikretmiş ve kişi o hususta razı olup katlandığında, neticesinin güzel olacağını belirtmiştir. Bununla, Peygambere verilmiş olan nübüvvet ve yüce derecelerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. [370][370]

---

[370][370] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/80-82

Namazı Yaymak

Cenâb-ı Hakk'tn "Ehline namazı emret..," ifadesine gelince, bazıları bunu, onu akrabalarına hamlederken, bazıları da bunu, "dinine mensup oian herkese" manasına almışlardır ki, bu manaya daha yakındır. Her ne kadar "ehl" sözüyle, kişinin meskeninde bulunanların kastedilmesi muhtemel ise de, tıpkı "o ehline namazı ve zekâtı emrederdi"(Msryem, 55) ayeti gibidir. Çünkü, namaza dikkat çekmek ve namazı, vakitleri içinde emretmen, ümmetten diğer kimseler için değil de, ancak ailesi için mümkündür... Yani, "Biz, sana nasıl namazı emretmişsek, sen de onu kavmine emret" demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın "ona sebat ederek devam eyle" buyruğuna gelince, bununla, "Sen onlara emrettiğin gibi, bu işe bilfiil kendin de devam et... Çünkü, yapmak suretiyle va'zu nasihatta bulunmak,söylemek suretiyle nasihatta bulunmaktan daha mükemmel ve daha etkilidir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayet nazil olduktan sonra her sabah Hz. Ali (r.a) ve Fatma (r.anhâ)'ya giderek, "Namaza!" derdi. O bunu aylarca sürdürdü.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunu onlara kendi menfaatlanndan dolayı emrettiğini ve kendisinin, menfaatlardan uzak ve beri olduğunu, "Biz, senden bir rıztk istemiyoruz. Seni biz, rıziklandınm" beyan etmiştir. Bu ifade ile ilgili olarak birkaç açıklama yapılmıştır:
1) Ebu Müslim şöyle demiştir: "Bu, Allah Teâlâ'nın, hem peygamberden, hem de ümmetinden ibadeti isteyip onlardan, tıpkı efendilerin kölelerinden haraç (kâr) istemeleri gibi, kendisine rızık vermelerini istemediğini gösterir. Bu tıpkı, "cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum" (ztrfyat, 56-57) ayetinde ifâde edildiği gibidir.
2) Ayetteki, "senden rızık istemiyoruz" ifadesi, "senden ne kendin, ne de ailen için rızık istemiyoruz. Aksine seni de, ehlini de biz rıziklandırıyoruz. Binâenaleyh gönlünü âhiret işlerine ver" demektir. İnsanların, "Allah'ın işinde olanların Allah da şınde olur' şeklindeki sözleri de bu manadadır.
3) Bu: "Biz sana namazı emredince, bu emir, biz senin namazından istifâde edelim diye değildir" demektir. İşte bu mana, "Biz, senden bir rızık istemiyoruz" Aksine Biz seni dünyada çeşitli nimetlerle, âhirette mükafaatla rızıklandırtrız" diye ;ade edilmiştir. Abdullah b. Selâm (r.a) şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), ailesinin Daşına bir darlık ve sıkıntı geldiğinde, onlara namaz kılmalarını emreder ve bu ayeti okurdu."
Bil ki ayette, çalışıp-çabalamayı bırakmaya bir ruhsat ve izin manası yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak, müttakileri anlatırken, "(Onlar), ticaret ve ahş-verişin, kendilerini Allah'ı zikirden, namazlarını dosdoğru kılmaktan ve zekâtlarını (bi-hakkm) vermekten alıkoyamadığı yiğitlerdir" (M-, 37) buyurmuştur.
Hak Teâlâ'nın "Akıbet takva erbabınındır" ifadesi, "En güzel sonuç, takva erbabının, yani Allah'dan ittikâ eden, korkup çekinen kimselerindir" Semektir. Cenâb-ı Allah bu tavsiyenin peşisıra kâfirlerin şüphelerine yer vererek. Sanki daha önce geçen, "Sen, onların dediklerine sabret" (Tâhâ, 130) buyruğunun bir tamamlayıcısı olmak üzere, onların, "Bize, o, Rabbinden bir mucize getirmeli değil miydi?" dediklerini nakletmiştir. Yahut da onlar; bu sözleri ie, Peygamberin, kendilerine bir mucize getirmeden, kendilerini iman etmekle •nükellef tuttuğunu anlatmak istemişlerdir. Çünkü onlar, bir başka ayette de, "Evvelki 'peygamberlere) gönderildiği gibi, o da bize bîr mucize getirsin" (Enbiya, 5) cemişlerdir. Cenâb-ı Hak onların bu sözlerine, "Evvelki kitablannkinden apaçık bir burhan gelmedi mi ki onlara?" diye cevab vermiştir. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Peygamber <a.s), eğitim ve öğretim görmediği, hiçbir hocadan ders almadığı halde, Kur'ân'da anlatılanlar, onların kitablarındakilerle uyum sağladığına göre, bu bir gaybtan haber vermedir, dolayısıyla bir mucizedir.
b) Evvelki kitablardaki beyyineler (açıklamalar) o kitablarda bulunan, Hz. Muhammed (s.a.s)'in geleceğine ve peygamber olarak gönderileceğine dâir müjdelerdir.
c) İbn Cerh- (et-Taberi) ve Kaffâl şöyle demişlerdir: "bu, "Helak ettiğimiz evvelki (geçmiş)

ümmetlerin haberlerinden, evvelki kitablarda yer alan şeylerin delilleri oniara gelmedi mi?" demektir. Çünkü o ümmetler, çeşitli mucizeler isteyip, mucizeler geldiğinde de bunları kabul etmeyince, onların azablarını nasıl hemen (peşin peşin) veriyorduk, (bunu bilmiyorlar mı?) Binâenaleyh bu kâfirlerin, çeşitli mucizeler istemelerinden ötürü başlarına gelecek halin, onların başlarına gelen haller gibi olmayacağını onlara Kur'ân'da yapıldığı için, Kur'ân-ı Kerim "geçmiş kitablarda olanların beyyinesi" diye tavsif edilmiştir. Bil ki, "beyyıneye" râci olan zamir, bu kelime "burhan" ve "delil" manasına olduğu için müzekker getirilmiştir. 371[371]

Nebi Geldikten Sonra Bahane Kalmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu mükellefiyet hususunda, onların her türlü mazeret ve sebebini (engelini) ortadan kaldırdığını beyan ederek, Biz onlan daha önce azab ile helak etmiş olsaydık muhakkak diyeceklerdi ki: "Ey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin ya..." buyurmuştur. Bundan maksad şudur: "Onların işte böyle söylemeleri ve bunun onlar için bir mazeret sayılması mümkündü. Fakat artık seni onlara peygamber olarak gönderdik ve senin dilinle onların lehlerine -aleyhlerine herşeyi açıkladık. Dolayısıyla kendileri için hüccet getirebilecekleri hiçbirşey kalmamıştır. Aksine bütün deliller ateyhlerinedir."
Ayetteki "daha önce" ifadesi ile, "Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermenden önce..." manası kasteditebileceği gibi, "Onun beyyineleri ortaya koymasından önce..." manası da kastedilmiş olabilir. Buna göre şayet, "Helak edecek olanın böyle demesi doğru olmadığı halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer biz onlan daha önce azâb ile helak etmiş olsaydık muhakkak diyeceklerdi ki..." demiş olmasının hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "Onlar kıyamet günü böyle diyeceklerdi" demektir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Şu zillet ve rüsvaylığa uğramadan evvel" buyurmuştur. Bu ise, ancak âhiret azabı için kullanılır. 372[372]

Özürlülerin Ahirette Mükellef Tutulmaları

Ebu Sâ'îd el-Hudri (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:
"Kıyamet günü, şu üç (kısım) kimse Allah a karşı hüccet getirir: 1) Fetret devrinde (peygamber gönderilmemiş olduğu bir dönemde) yaşamış ve Ölüp gitmiş olanlar. Bu kimse, "bana hiçbir peygamber gelmedi- Yoksa kulların içinde sana en itaatli kimse olurdum " der ve Hak Teâlâ 'nın, "Bize bir peygamber gönderseydin..." ayetini okur. 2) Deli olanlar. Bunlar, "Ey Rabbimiz, bize istifâde edeceğimiz bir akıl vermedin" derler. 3) Çocuk (iken ölenler). Bunlar da: "Ben küçüktüm, aklım ermez bir yaşta öldüm" derler. Bunlar için cehennemin kapılan açthr ve "Haydi girin" ;e- t Oraya, Allah'ın, ezeli ilmi ile şaki (cehennemlik) olduklarını bildikleri girer. İte ezeli ilmi ile sa'id (cennetlik) olduklarını bildikleri (dışarıda) kalır. Cenâb-t Hak
"Bu gün siz Bana bile asi oldunuz. Ya peygamberlerim size gelmiş olsaydı
yapacağınızı bir Ben bilirim."
Kadi, bu hadisi tenkid eder ve "Aktı olmayanlara, Cenâb-ı Hakk'm azab etmesi jygun düşmez yakışık almaz" der. 373[373]

Ayette İlgili Bazı Meseleler

Bil ki bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

371[371] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/82-84
372[372] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/84
373[373] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/84-85

Cübbâî: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, kullan için lütulerini yaratmasının vâcib olduğuna delalet eder. Çünkü bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, kullan için, iman etmelerine Me olacak şeyleri yapmasının vâcib olduğu manası kastedilmiştir. Eğer o boy-ttpoıasaydı kulları, "Ey Rabbimiz, iman edebilmemiz için bize şunu yapmalı miydin? veya "Şayet bize peygamber gönderseydin biz de senin ayetlerine o«urduk" diyebilirlerdi. Eğer onlara peygamber gönderilmesi halinde dahi onların etmeyecekleri malum olmuş olsaydı, bu takdirde bir hüccet olmazdı. Dolayısıyla, iman edecekleri ve peygambere itaat edecekleri, malum olması (ilm-i ilahide bilinmiş olması) halinde ancak bunun bir hüccet teşkil edebileceği meydana çıkmış olur. 374[374]

İkinci Mesele

Ka'bt şöyle def: Ayetteki "Ey Rabbimiz bize bir peygamber gönderseydin biz de senin ayetlerine tabi olurduk" ifadesi, Allah Teâlâ'nın kulların (karşı) delillerini kabul edeceğine "O (Allah) yapacağından mes'Ûl olmaz" (Entuyı, 23) ayetinin, Cebriyenin anladığı gıbi. "Allah'tan gelen haksızlık da adalettir" manasında olmadığına aksine bunun "Allah'dân sadece adalet sudur eder. Binâenaleyh Allah Teâlâ'mn, kulların xccetterini kabul ettiği sabit olmuştur. Şayet insanlar, kendilerine emredilen şeyleri kac-aya kadir olmasa idiler, bu durumda ellerine en büyük bir koz geçmiş olurdu." 375[375]

Üçüncü Mesele

Alimlerimiz şöyle derler: "Bu ayet vCıcûbun (farziyetin), ancak şeriat ile tahakkuk ettiğini gösterir. Çünkü eğer, şeriat gelmeksizin, bir ceza söz konusu olsaydı, o zaman ceza, şeriat gelmezden önce bulunmuş olurdu.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, sûreyi bir tehdid ile bitirerek, "De ki: tiepimiz beklemedeyiz" yani "siz de biz de işin neticesinin ne olacağını I gltetliyoruz" buyurmuştur. Bu gözetlemenin, ya cihâd emrini, yahut da İslam için net ve kudretin zuhur etmesini bekleme şeklinde, ölümden önce olması muhtemel aduğu gibi, ölümü gözetleme şeklinde olması da muhtemeldir. Çünkü iki taraf da, karşı tarafın ölümünü gözler. Yine bunun ölümden sonrası için olması da muhtemeldir.
Bu da (kıyametle) mükafaat ve cezanın verilişidir. Çünkü ahirette hak taraftarı, batıl taraftarından, haklıya Allah'ın çeşitli ikramlarda bulunup, batıcıya çeşitli horluk, hakirlik ve rüsvaylık vermesi suretiyle ayirdedilecektir. İşte o zaman "Dümdüz bir yolun sahihleri ve ehli kimlermiş, hidayete erenler kimlermiş, yakında bileceksiniz" Bu, şek manasında olmayıp, aksine kâfirleri zecr ve tehdid üslûbundadır. Allah en iyi bilendir. 376[376]

374[374] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/85
375[375] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/85
376[376] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/85-86

ENBİYA SURESİ

Yüzoniki ayet olup, Mekkî'dir

Vahiy Karşısında İnsanların Tutumu

"İnsanların hesaplan yaklaştı. Böyleyken, onlar gaflet içindeler, yüz çeviricidirler. Rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelmeye dursun, onlar bunu mutlaka istihza ederek ve kalbleri oyuna dalarak dinlerler. Zalimler gizli fısıltı ile (şöyle) konuştular: "Bu sizin gibi (olan) bir insandan başka mıdır? Kendiniz görüp dururken, şimdi sihre mi geleceksiniz?" (Enbiya, 1-3).
Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın "İnsanların hesapları yaklaştı" ifadesiyle alâkalı birkaç mesele vardır:1[1]

"Hesap Yaklaştı" Deyiminin Manası

Yaklaşmak, ancak zaman ve mekan itibariyle düşünülebilir. Burada, mekan açısından yaklaşmak imkansızdır. Böylece, zaman açısından yaklaşmanın kastedildiği anlaşılmış olur. Buna göre mana, "insanların hesaba çekilme zamanları yaklaştı" şeklinde olur. 2[2]

İkinci Mesele

"Birisi şöyle diyebilir. Bu ifadeden sonra, takriben altıyüz sene geçmesine rağmen hâlâ hesap gelmediği halde nasıl olur da yaklaşmakla nitelenebilir?"
Buna şu üç açıdan cevap verilebilir:
a) "Bu, Allah katında yakındır" anlamındadır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar. Allah, vadinden asla caymaz. Doğrusu, Rabbinin indinde bir gün sizin sayacaklarınızdan bin yıl gibidir" (Hac. 47) ayetidir.
b) Görüleceği zaman her ne kadar uzak olsa dahi, her gelecek yakındır. Uzak olan, olmuş bitmiş sona ermiş şeylerdir. Nitekim şair
"Daima arzuladığın şey, sana yarından daha yakındır; kendisinden hep korka durduğun şeyse, dünden daha uzaktır"
c) Bir muamelenin süresi bir sene sonra dolacaksa, henüz bir ay geçtiğinde, "vade yaklaştı" denilemez. Ama geçen müddet, kalandan çok olursa, "vade yaklaştı" denilebilir. İşte bu izaha göre ulema, "Bunda, kıyametin yaklaştığına bir delâlet vardır" demişlerdir. İşte bu sebepten dolayı Hz. Peygamber de, Jft& üCJij üi c-W
"(Hz. Peygamber iki parmağını göstererek) Ben ve kıyamet şu ikişey0bi (birbirimize yakın) gönderildik" buyurmuştur. İşte, yine bu sebepten dolayı "Hz. Muhammed (s.a.s) ile, nübüvvet meselesi son buldu" denilmiştir. Bütün bunlar, geriye kalan mükellefiyet süresinin, dünyanın geçen ömründen daha az olmasından dolayıdır. 3[3]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, bundan mükellefler için bir fayda bulunduğu için bu yaklaşmadan bahsetmiştir. Böylece bu, mükellefi, günahlarını telafi etmeye daha fazla yaklaştırmış, bundan daha fazla korktuğu için de günahlardan daha fazla sakındırmış olur. Allah en iyi bilendir. 4[4]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/89
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/89
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/89-90
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/90

Dördüncü Mesele

Ölüm zamanını gizlemenin mükellefler için daha faydalı olması gibi, kıyameti gizlemek de daha faydalı olduğu için, onun da zamanı tayin edilmemiştir. 5[5]

Beşinci Mesele

"Kıyamet günü"ne "hesap günü" denilmesinin faydası şudur: Hesap, kişinin durumunu ortaya koyar. Binâenaleyh, hesap kelimesinin sağlayacağı korku daha büyük olur. 6[6]

Altıncı Mesele

Ayetteki "insanlar" sözüyle, hesapla alâkası olmayanlar değil, hesapla ilgisi olanların kastedilmesi gerekir ki bunlar da mükelleflerdir. İbn Abbas (r.a) bu ifadeyle müşriklerin kastedildiğini söylemiştir ki bu, müşriklerin sıfatlarına dair kendisini takib eden delilden dolayı, cins ismin, muhtevasına girenlerin hepsine değil de bir kısmına verilmesi (Ulak edilmesi kabilindendir. 7[7]

Kâfirlerin Gafleti

Cenâb-ı Hakk'ın "Böyleyken, onlar gaflet içindeler, yüz çeviricidirler" ifadesine gelince, bitki Allah Teâlâ onları şu iki şeyle, yani gaflet ve yüz çevirmekle vasfetmiştir. Gaflete gelince bu, "onlar hesap vereceklerinden jaftdirier, habersizdirler. Akıllarının iyilik ve kötülük yapanların mutlaka karşılıklarını göreceğini bilmesine rağmen, akıbetlerinin nereye varacağını tefekkür etmezler. Sonra onlar, kendilerine okunan ayetlerden ve peygamberlerden ötürü gaflet Tuşundan ve cehalet dalgınlığından uyandıklarında, yine yüz çevirdiler ve, tabaklarını tıkadılar" demektir.
Cenâb-ı Hak "Rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gtkneye dursun..." ifadesine geline, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 8[8]

Birinci Mesele

İbn Ebi Able, yi ifadesinin mahallinden sıfat olmak üzere, ref ile öi»J (muhdesun) şeklinde okumuştur. 9[9]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ bunu, onların yüz çevirici olduklarını beyan etmek için zikretmiştir. Zira, Allah Teâlâ, belki Öğüt alırlar diye, onların tekrar tekrar dikkatlerini çekmek ve onla** aOût vermek için, zaman zaman zikr ve ihtarı yenilemiş, ayetten sonra ayet, sûreden sonra süre getirmiştir. Bu ise onların, sadece oyun ve istihzalarını, artırmıştır. 10[10]

Halku’l Kur'ân İddiası

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/90
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/90
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/90
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/90-91
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/91
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/91

Mu'tezile, bu ayetle, Kur'ân'ın muhdes olduğuna istidlal ederek şöyle demiştir: "Kur'ân zikirdir. Zikir ise, muhdestir. O halde Kur'ân, muhdestir. Kur'ân'ın zikir olduğunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ı zikrederken söylediği, "O ancak, tiemler için bir öğüttür, zikirdir" (Kalem, so), "Şüphesiz ki o, senin ve kavmin için ar zikirdir, bir öğüttür" (Zutıruf, 44) "Zikirli, (şerefli) Kur'ân'a yemin olsun" <s«j, i), "Şüphesiz ki, zikri (Kur'ân'ı) Biz indirdik, Biz..." (hict, 9), "O ancak, bir zikir ve apaçık bir tfur'ân'dır"çfsın, 69) ve "Bu, indirmiş olduğumuz mübarek bir zikirdir" emin so) ayetleridir. Zikrin muhdes olmasının delili, hem buradaki, "Rablerinden kendilerine yeni bir (muhdes) ihtar gelmeye dursun" ayeti, hem de Şuara süresindeki "Kendilerine O Rahmandan yeni bir öğüt gelmeye dursun^' (Şuara. 5) ayetleridir, işte bütün bunlar, Kur'ân'ın muhdes olduğu hususunda, bir nas gibidirler."

Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "o ancak, alemler için bir öğüttür"(Kai»m, 52{ ayetiyle, "Bu, ndirmiş olduğumuz mübarek bir zikirdir"{Enbiya, so) ayetleri, harflerden ve seslerden ->eydana gelmeye bir işarettir. Binâenaleyh biz bu ifadeye, bir de, Cenâb-ı Hakk'ın 'Rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelmeye dursun" İfadesini ilave edersek, o zaman, harflerden ve seslerden meydana gelen şeyin "hadis" oiması gerekir ki, 9u konuda münakaşa yoktur, bilakis bunun hadis olduğu zaruri olarak bilenen bir --sustur. Münakaşa ancak, kelâmullahın bir başka anlamda kadim olması, lususundadır.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "Rablerinden kendilerine yeni bir ihtar gelmeye dursun" ifadesi, her zikir olanın "hadis" olduğuna değil, tam aksine, muhdes olanın "zikr" olduğuna delâlet eder. Bu, tıpkı bir kimsenin, "Bu beldeye, bu şehre, fazıl bir kimse gelmesin. Onlar ona mutlaka buğzederter" demesi gibidir. Çünkü bu, her adamın faziletli olması gerektiğine delâlet etmeyip, tam aksine, o adamlar içinde faziletli kimselerin bulunduğuna delâlet eder. Durum böyle olunca da, ayet ancak, bazı "zikr"in muhdes olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh ayetin nazmı şu şekilde olur: "Kur'ân. zikirdir. Zikrin bazısı rnuhdestir." Bu ifade, hiçbir sonuç vermez. Bu, hür kimsenin, "insan, hayvandır (canlıdır). Bazı hayvanlar ise, attır" şeklindeki sözünün, hiçbir netice vermemesi gibidir. Böylece, onların kesin diye zannettikleri bu şeyin, kesinlik şöyle dursun, zayıf bir zannı dahi ifade etmediği ortaya çıkmış olur. 11[11]

Kafirlerin Vahiyle Alay Etmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın "... onlar bunu mutlaka istihza ederek ve kalbleri oyuna dalarak" ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır. 12[12]

Birinci Mesele

Bu, hem kâfirler için bir zem, hem de başkalarını benzerini yapmaktan mendir. Çünkü, duyulan şeyden istifâde, ancak kalb ile ilgili olan tefekkür ve düşünce ile sağlanır. Onlar, onu dinlediklerinde oyun ve eğlenceye dalmışlarsa, kendisinde hayvanların da insanlara müşterek olduğu sırf dinlemeyi elde etmiş olurlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onları kınayışını, "kalbleri oyuna dalarak" ifadesiyle de tekid etmiştir. (lâhiye) kelime, bir kimse bir şeyden gaflet edip ondan habersiz olduğunda söylenilen, (Lehâ anhu) ifadesinden gelmektedir.

Lu'b kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Dünya hayatı ancak, bir oyun ve eğlenceden ibarettir" (Hadio. 20) ayetinde de olduğu gibi, onların, manası, "alay etmek ve eğlenmek" demek olan lu'b (oyun) ile meşgul olmalarının, manası, "gaflet etmek, habersiz olmak, oyalanmak" demek olan lehve bağlı olduğuna dikkat çekmek için, "lehv" kelimesinden önce zikredilmiştir. Çünkü onlar, hak'dan habersiz olup gafil oldukları için lu'b'e dalmışlardır. Doğruyu en iyi bilen

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/91-92

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/92

Allarıdır. [13]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi, ayet-i kerimedeki ifadelerinin, "müteradif" veyahut, "mütedahil" (birbiri içinde düşünülen) olan iki hal ifadesi olduğunu söylemiştir. Ref ile Lİhlyetun şeklinde okuyanlara göre, hâl bir tane olmuş olur. Çünkü (bu okuyuşa göre), ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın fa ikinci haberidir. [14]

Cümlesinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın "Zalimler gizli bir fısıltı ile (şöyle) konuştular" ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili şu iki soru bulunmaktadır:
Birinci toru: Necvâ tenâcl(fısıldaşmak) masdarından bir isim olup, bu zaten,
ancak gizli olur. O halde, daha Cenâb-ı Hakk'ın, ^j^1 'jj»^j "fısıltıyı gizlediler" demesinin manası nedir?
Cevap: Bu "onlar, onu gizleme hususunda çok gayret gösterdiler ve onu, hiç Kimsenin anlamayacağı bir biçimde yaptılar" demektir.
İkinci soru: Burada denilmesi beklenirken, niçin cemi olarak getirilmiştir?
Cevap: ifadesi, onların, gizledikleri o şey hususunda aşırı ve haddi aşmış olan bir zulüm damgasını yediklerini belirtmek için eserrû fiilinin faili olan ardan bedel tutulmuştur. Veyahutta tarzındaki kullanışı doğru bulan r-çe nazar-ı itibara alınmıştır. Yahut bu ifade "zem" üzere mahallen mansuptur. Veyahutta bu, haberi ifadesi olan ve kendisinden önce gelen, bir otedâdır. Buna göre kelamın takdiri, "Bunlar, fısıltıyı gizlediler" seklinde olur. Böylece, onların yaptıklarının bir zulüm olduğunu tescil ve kayıt için, zahir isim, zamirin yerine konulmuş olur. [15]

Müşriklerin Gizlice Söyledikleri Söz

Ayetteki "Bu sizin gibi (olan) z-insandan başka mıdır? Kendiniz görüp dururken, şimdi sihre mi geleceksiniz?" adesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır. [16]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ifadenin tamamı, en-necva kelimesinden bedel olarak mahallen mansûb olup kelamın takdiri, şeklindedir. Takdirin, "onlar fısıltıyı gizlediler ve bu sözü gizlediler" şeklinde olması da muhtemeldir. [17]

İkinci Mesele

Onlar bu sözü şu iki sebepten dolayı gizlemişlerdir:
a) Bu, aralarındaki bir meşkeret ve, Hz. Peygamberin işini yakmanın yollarını arama hususundaki görüşüp konuşma gibi bir şeydir. Bir şeyi görüşenlerin örfü ve adeti ise, o şeyi, düşmanlarından gizleme hususunda alabildiğince gayret göstermeleridir.
b) Onların, bunu fısıldamaları, sonra da Allah'ın Resulüne ve müminlere, "Eğer ddia ettiğimiz şey hak ise, bizim gizlediğimiz şeyin ne olduğunu bize haber verin bakalım!" demiş olmaları

---

[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/92
[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/92
[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/92-93
[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/93
[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/93

da mümkündür. [18]

Nebinin Beşer Olmasının Lüzumu

Onlar, Hz, Peygamberin, nübüvvetini şu iki şekilde tenkid etmişlerdir:
a) Onun, kendileri gibi bir beşer olması.
b) Getirdiği o şeyin, (iddialarınca) sihir olması... Bu iki tenkid de yersizdir. Birincisine gelince, nübüvvetin doğruluğu suret ve şekillere değil, mucize/ere ve delillere dayanır. Çünkü, şayet onlara peygamber olarak melek gönderilmiş olsaydı, onun peygamber olduğu, meleğin şeklinden ve kılığından, bilinemezdi. Bu bilme işi, özel bir bilgi (itim) gerektirirdi. Aynı durum, "beşer" olan hakkında da böyle olunca, beşerin peygamber olması gerekr. Hatta beşere gûnderıtenjn, bir beşer ofrnası daha evfâdtr. Çünkü kişinin kendi benzerlerinden bir şeyi alıp kabul etmesi daha uygun otur, o onunla daha iyi ünsiyet kurar. İkincisine gelince, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in getirdiğinin bir sihir olması ve onların onu bir sihir zannetmesine gelince, bu da bir cehalettir. Çünkü peygamberin Kur'ân ve diğer şeylere dair getirdiği herşeyin durumu gayet açık olup, bu hususta bir aldatma, göz boyama ve karışıklık bulunmamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, onların da fesahat ve belagat ehli ve erbabı olmalarına ve, nübüvvetini geçersiz kılma hususunda son derece hırslı ve istekli olmalarına rağmen, onlara zaman zaman Kur'ân'la meydan okumuştur. Onun nübüvvetini ibtâl etme hususunda yapılacak olan en tesirli şey, Kur'ân'a muarazada bulunmaktır. Binâenaleyh, onlar şayet bu muârazayı yapabilselerdi, onların bunu yapmamaları, bırakmaları düşünülemezdi. Çünkü, bir işin yapılması için her türlü vasıta ve sebep bir araya gelir, her türlü engel de ortadan kalkarsa, o iş mutlaka yapılır ve meydana gelir. Binâenaleyh, onlar bunu yapamadıklarına göre, bu bize, Kur'ân'ın bizzat mucize olduğunu ve onların da, Kur'ân'ın bu durumunu bilip anladıklarını gösterir. Binâenaleyh, Kur'ân'ın durumu, bahsettiğimiz şekilde olunca.daha nasıl, "O, bir sihirdir?" denilebilir. Bütün bunlar, onların, Kur'ân'ın doğru, hak kelâm olduğunu bildiklerine; ancak ne var ki; bu konuda inâd ederek zayıf halklarına karşı gerçeği örtbas etmek için böyle dediklerine delâlet eder. [19]

Kâfirlerin Keyfi Muzice İstekleri

"(Onlara) dedi ki: Rabbim, gökteki, yerdeki (her) sözü bilir. O hakkıyla işidici, kemâliyle bilicidir" Dediler: "Hayır, (bunlar) saçma sapan rüyalardır. Hayır, onu kendisi uydurmuştur. Hayır, o, bir şairdir. Bunlar değilse, o halde, evvelkilere gönderildiği gibi, o da bize bir mucize getirsin." Onlardan önce helak ettiğimiz hiçbir memleket (halkı) iman etmedi de, (şimdi) bunlar mı iman edecekler?" (Enbiya, 4-6).
Hak Teâlâ'nın, "(Onlara) dedi ki: "Rabbim, gökteki, yerdeki (her) sözü bilir. O, hakkıyla işidici, kemâliyle bilicidir" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: [20]

Birinci Mesele

Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözünün nakli manasında ayet Dedi ki "Rabbim" şeklinde okunmuştur. Bu, Hamza, Kisâi ve Âsimin râvisi Hafs'ın kıraatidir. Diğer aat imamları ise, Kâfin zammesi, elifin hazfı ve lamın sükûnu ile, "De ki..." şeklinde okumuşlardır. [21]

İkinci Mesele

---

[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/93
[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/93-94
[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/94-95
[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/95

Allah Teâtâ, bu sözü, onlardan naklettiği şeylerin peşinden getirdiğine göre, bunun, onların söyledikleri şeylere bir cevap gibi olması gerekir. Buna göre Hz. Peygamber ıs.a.s) sanki şöyle demektedir: "Sizler her ne kadar sözünüzü ve tenkidinizi gizlediyseniz de, bilin ki benim Rabbim bütün bunları bilir ve O, bunların peşini akmaz." Böylece onlar, aynı şeyi tekrar yapmasınlar diye şu şekilde tehdid edilmişlerdir. 22[22]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Eğersen, "Hak Teâlâ'nın, "Gizli fısıltı ile (şöyle) konuştular" ifadesinden ötürü, bu ayette de, "sözü bilir" yerine "sırrı bilir" denilmeli değil miydi?" dersen, ben derim ki "söz" lafzı, hem gizliyi, hem açığı içine alan genel bir ifadedir. Binâenaleyh, "sözü bilme" tabirinde, "gizliyi fazlasıyla bilme" manası vardır. O halde bu onların fısıldaşmalarını bildiğini anlatma hususunda Cenâb-ı Hakk'ın, "sırrı bilir" demesinden âdeta daha te'kidli olmuş olur. Bu, Hak Teâlâ'nın "sırrı bilen (Allah)" , e) demesinin, "onların sırrını bilir" demesinden daha te'kidli olması gibidir. İmdi, eğer: "Cenâb-ı Hak, Furkan sûresinde, "De ki: "Ona göklerde ve yerdeki sim bilen indirdi''(6. ayet) ayetinde, niçin daha te'kidli bir ifade getirmemiştir? dersen. Den derim ki: "O'nun heryerde sözün daha te'kidlisini getirmesi vâcib değildir. O, bazan te'kidli, bazan daha te'kidli ifadeyi kullanır. Diğer taraftan, fark şudur: Cenâb-ı Hak burada, önce onların gizlice fısıldaştıktannı öne almıştır. Böylece o, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Rabbim, onların gizlediklerini bilir" demesini kastetmiş ve böylece de, kavi (sözü) lafzım, mübalağa için "bunun" yerine koymuştur. Cenâb-ı Hak burada ise, "De ki, "onu göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi" (Furhan, 6) diyerek, zâtım anlatmayı kastetmiştir. Bu tıpkı, "O, allamu'l-guyûbtur" (gaybları bi-hakkın bilendir) (Tevbe, 78) ve "Gaybı bilen Rabbim hakkıçün... Ne göklerde ne yerde bir zevre mikdarı Ondan kaçmaz11 ısebe.4) ayetten23[23]

Kâfirlerin Kur'ân Hk. Şüpheleri

Cenâb-ı Hak bu ayette, semi (işitici) oluşunu, "alim" (bilici) oluşundan önce zikretmiştir. Çünkü önce sözü dinlemek, sonra onun manasını anlayıp-bilmek gerekir. Hak Teâlâ (kâfirlerden naklen:) "Dediler: "Hayır, (bunlar) saçmasapan rüyalardır. Hayır, onu kendisi uydurmuştur. Hayır, o bir şâirdir. Bunlar değilse, o halde evvelkilere gönderildiği gibi, o da bize bir ayet (mucize) getirsin " buyurmuştur. Bil ki o, tekrar onların 'Bu sizin gibi (olan) bir insandan başkası mıdır?" gibi sözlerini nakletmeye başlamış ve sonra "(Onlar) dediler ki: Hayır, (bunlar) saçmasapan rüyalardır. Hayır, onu kendisi uydurmuştur. Hayır, o bir şâirdir" buyurmuş, böylece burada onların bu beş sözünü nakletmiştir. Binâenaleyh onların sözlerinin sırası şöyledir: Onlar sanki, "Biz onun insan olmasının, Allah'ın elçisi olmasına mani olduğunu iddia ediyoruz. Bunun bir mâni teşkil ettiğini kabul etmesek bile, Kur'fln'ın bir mucize olduğunu kabul etmiyoruz. Sonra Kur'ân'ın fesahatinin insanların kudreti dışında olduğu söylenecek olsa dahi, biz diyoruz ki, bunun benzerinin getirilmesi mümkün olmayan bir sihir olması niçin caiz olmasın? Binâenaleyh eğer o Kur'ân'ın, son derece rekik (dolaşık karmaşık) olduğunu iddia edersek, saçmasapan rüyalar olduğunu söyleriz. Yok onun, rekâket ile fesahat arası bir söz olduğunu iddia edersek, Kur'ân'ı Muhammed (s.a.s)'in uydurduğunu söylemiş oluruz. Yok onun, fasih bir kelâm olduğunu iddia edersek, o zaman da onun, diğer şâirlerin fasih sözleri gibi bir söz olduğunu söylemiş oluruz. O halde, bütün bu ihtimallere göre de, onun bir mucize olduğu sabit olmaz" demişlerdir.

Onlar bu ihtimalleri sayıp döktükten sonra, "Bunlar değilse, o halde, evvelkilere gönderildiği gibi, o da bize bir mucize getirsin " demişlerdir ki bununla, "Onlar, Hz. Musa (a.s) ve Hz. İsa (a.s)'dan nakledilen mucizeler gibi, bu ihtimallerden hiçbirinin söz konusu olamayacağı çok

---

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/95

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/95-96

açık ve net bir mucize istemişlerdir" manası kastedilmiştir. 24[24]

Keyfi Mucize İsteklerini Red Sebebi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, en son soruya (şüpheye), "Onlardan önce helak ettiğimiz hiçbir memleket (halkı helak olup gitti), iman etmedi de şimdis bunlar mı iman edecekler" diyerek cevap vermiştir ki bu, "Bunlar, peygamberlerinden mucizeler isteyen, mucizeler geldiğinde iman edeceklerine söz veren ama o zaman da sözlerinden dönüp, aksini yapan ve bundan dolayı Allah'ın helak ettiği kavimlerden, daha âsidirler. Binâenaleyh eğer onlara istedikleri mucizeleri gönderecek olsaydık, onlar sözlerinden, daha ileri bir şekilde dönerlerdi" demektir.
Hasan eİ-Basri (r.h) şöyle demiştir: "Onların istedikleri (mucize) verilmemiştir. Çünkü Allah'ın kanunu (sünnetullah), istedikleri her mucizeyi verdikten sonra, yine ae yalanlamaya kalkışanların üzerine, mutlaka kökü kazıma azabının ineceği ş»khndedir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, özellikle Ümmet-i Muhammed hakkındaki vcnü bunun aksinedir. İşte bundan Ötürü, onlara istedikleri mucizeleri göndermemiştir." 25[25]

Nübüvvet Beşeriyette Baştan Beri Vardır

Biz, senden evvel de, kendilerine vahyettiğimiz bazı erkeklerden başkasını peygamber) göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun. Biz, onları yemek yemeyen birer cesed olarak yaratmadık. Onlar, ebedi de değillerdi. sonra Biz onlara olan vadimizin doğruluğunu gösterdik de, hem kendilerini,
hem de dilediklerimizi kurtardık, iftiracıları ise helak ettik. Andolsun, size öyle
bir kitab indirdik ki, bütün şan ve şerefiniz ondadır. Hâlâ akıllanmayacak
mısınız? (Enbiya, 7-10).
Bil ki Allah Teâlâ onların, "Bu sizin gibi bir insandan başkası mıdır?" (Enbiya. 3) şeklindeki ilk sorularına: "Biz, senden evvel de, kendilerine vahyettiğimiz bazı erkeklerden başkasını (peygamber) göndermedik" diye cevap vermiş ve böylece sunun, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önceki peygamberler hakkındaki örfü âdeti-sünneti) olduğunu ve bunun, onların elinden zuhur eden mucizelerden ötürü, odların peygamber olmalarına mâni olmadığını, dolayısıyla onlar hakkında bunun doğru olması halinde, Hz. Muhammed'in elinde de, onların elinde zuhur eden -nucizelerin benzerleri zuhur ettiği için, bir insan oluşunun dedikodusunun yapıtamıyacağını beyan buyurmuştur. 26[26]

Ehl-i Kitabın Bu Konudaki Bilgisi

Ayetteki ifadesi şu manayadır: Allah Teâlâ, onların, vahye -nazharolan peygamberlerinin melek değil insan olduklarını anlamaları için, ehl-i zikre, (bilenlere) yani ehl-i kitaba sormalarını emrediyor. Cenâb-ı Hak, bunları onlara (sormaya) sevketmiştir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber e düşman olma hususunda müşriklerin yolunda idiler. Nitekim Allah Teâlâ, "Sizden evvel kendilerin kitab verilenlerden ve Allah'a eş tanıyanlardan da, mutlaka incitici birçok (laf) işiteceksiniz" (Ai-j imran, işet buyurmuştur. 27[27]

Ehl-i Kitaba Güvenilebilir mi?

İmdi, eğer, "Yahudi ve Hristiyanlar güvenilir olmadıkları halde Cenâb-ı Hak niçin, müşriklere peygamberin durumunu onlardan sormalarını emretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Onların

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/96
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/96-97
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/97
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/97-98

haberleri mütevâtir derecesine varıp, tam kesinlik noktasına ulaştığında, bu caizdir. Bu tıpkı mü'minlerin haberleri ile amel edildiği şekilde, kâfirlerin mütevâtir olan haberleri ile bazan amel edilmesi gibidir." Bazı kimseler, ayetteki, "ehl-i zikir" ite, ehl-i Kur'ân'ın kastedildiğini söylemişlerdir ki bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ayette bahsedilen (müşrikler), Kur'ân'ı ve Hz. Peygamber'i tenkid eden, reddeden kimselerdir.

Yine pek çok fukahânın, halktan bir kimsenin, bir âlimin fetvasına başvurmasına ve müctehidin bir başka müctehidin sözünü (fetvasını) alabileceğine bu ayeti delil getirmesine gelince, bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ayet, şifahi bir hitab olup, bilhassa bu hâdise hakkındadır ve sadece Yahudi ve Hristiyaniarla ilgilidir. 28[28]

Peygamber Yiyip İçen Bir İnsandı

Daha sonra Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed (s.as) den önce geçen peygamberleri, "yemek yemeyen birer cesed kılmadığını "beyan buyurmuştur. Bu hususla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Ayetteki, "yemek yemeyen" ifadesi, "cesed" kelimesinin sıfatı olup, mana, "Biz o peygamberleri, yemek yemeyen birer cesed kılmadık" şeklindedir.

İkinci bahis: "Cesed" kelimesi, cins kasdedilerek müfret getirilmiştir. Buna göre sanki, "Beden nevilerinden bir nevi kılmadık" denilmiştir,

Üçüncü bahis: Onlar, "Bu nasıl peygamber, yemek yiyor, çarşılarda yürüyor. Ona bir melek indirilip de, (böylece) onun yanında bir inzarcı bulunmalı değil miydi?" (Purkân, 7) demişlerdi. İşte Cenâb-ı Hak, "Biz, onları yemek yemeyen birer cesed olarak yaratmadık" buyurarak buna cevap vermiş ve böylece bunun, daha önce geçen peygamberler hakkındaki âdeti (örfü) olduğunu, onları da yemeyen bedenler kılmadığını, aksine yemek yiyen bedenler kıldığını ve dünyada ebedi kalıcı olmayıp, onların da başkaları gibi ölüp gittiklerini beyan buyurmuştur. Bununla O, onların peygamber olmalarına sebeb olan şeyin, bu durumları dışında bir şey olduğuna, yani ellerinde mucizelerin zuhur edip, tebliği zedeleyen sıfatlardan uzak ve beri oluşları olduğuna dikkat çekmiştir. 29[29]

Allah Peygamberlerini Doğru Çıkarır

Ayetteki, "Sonra Biz onlara olan vaadimizin doğruluğunu gösterdik" ifadesine gelince, Keşşaf Sahibi "bunun, tıpkı" (Araf, 155) ayeti cjibi olduğunu ve bu ikisinin aslının şeklinde olduğunu; "onlar, onları, o söz hususunda doğruladılar" ifadesinin de böyle takdirinde) olduğunu" söylemiştir.

Ayetteki "Dilediklerimizi" ifadesi ile, mü'minler kastedilmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ifade ile, daha önce bahsedilen, peygamberler ve onları tasdik eoenler değil de, peygamberleri tekzib edenleri kökünü kazıma azabı ile helak •oeceğine dâir olan va'dinin (va'idinin) kastedildiğini, doğruluğunu ortaya koyması açsından, va'dettiği şeyi yerine getirmesini "doğruluk" kıldığı kastedilmiştir.

Hak Teâlâ'nın "müsrifleriise helak ettik" ifadesi ile, âhiret azabının tedilmeyip, bununla kökünü kazıma azabı kastedilmiştir. Çünkü bu da, olup-biten «eyleri haber vermektedir. 30[30]

Kur'ân Şeref Kaynağıdır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlara gerek dini, gerek dünyevi hususlarda en büyük nimeti olan Kur'ân'ı verdiğini, "Andolsun, size öyle bir kitab indirdik ki, bütün şan ve şerefiniz (zikriniz) ondadır" ifadesiyle beyan buyurmuştur. İşte bundan ötürü, "Sürün şan ve şerefiniz (zikriniz) ondadır" buyurmuştur. Bu ifadeye şu üç manaartmıştır:

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/98

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/98

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/99

1) Zikriniz, şerefiniz, vasiyyetiniz (Sizin için olan tavsiyeler ondadır). Nitekim GBnab-ı Hak, "O, (Kur'ân) senin ve kavmin için bir zikirdir" (Zuhruf, 44) buyurmuştur.

2) "Bundan, hetâi olmayandan sakınmanız, yapılması gerekli olan şeye arzu «aymanız için, size bir va'z-u nasihat (tezkire) vardır." Bu manaya göre, buradaki "öar" ile, va'd ve va'id kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlara hatırlat (va'z-u
maahatta bulan), çünkü zikir (hatırlatma, vaz), mü'minlere fayda verir"(zanyet.55) SuyjTnuştur.

Sundan maksad şudur: Bu Kur'ân'da, kendisine tutunduğunuzda, cenneti elde adBtalmeniz için, dininizin, yani dinen gerekli olan ve olmayan şeylerin zikri fartatıışı) vardır." Bütün bu manalar ihtimal dahilindedir.

Hak Teâlâ'nm, "Hâlâ akıllanmayacak mısınız?" hitabı, Kur'ân'ı aüşj-ımeye, Kur'ân üzerinde tefekküre teşvik gibidir. Çünkü o müşrikler, Kur'ân'a gafil (aldırmaz) idiler. Bir şeye alabildiğine dalmak, gafletin ayrılmaz özelliği, aLçünüp-tefekkür etmek ise, o dalışı savuşturup bertaraf eden birşeydir. İnsanın : nden zararı defetmesi, yapılması gerekli şeylerdendir. Binâenaleyh kim wte*fcür ve tedebbürde bulunmazsa, sanki aklın sınırları dışına çıkmış gibi olur. 31[31]

İnatçı Zalimlerin İmha Edilmeleri

"Biz, zulmeden nice memleketi kırıp geçirdik. Sonra ardından diğer kavimleri yarattık. Evet, onlar azabımızı hissettikleri zaman, hemen oraİardan alelacele kaçıyorlardı. (Onlara): "Kaçmayın, içinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün. Çünkü sorguya çekileceksiniz" (denildi). (Onlar) dediler ki: "Yazıklar olsun bize... Biz, gerçekten zâlimiz... Nihayet biz onları biçilmiş bir ot, ocakları sönmüş (bir kül yığını) haline getirinceye kadar, daima feryâd-ü figanları bu söz olmuştur" (Enbiya, 11-15).

Bil ki Allah Teâlâ, o müşriklerin bu itirazlarını nakledip, Kur'&Vda mucizelik şarttan tastamam olduğu için bu itirazlar son derece kıymetsiz ve düşük olunca, herkes Kur'ân'ın bir mucize olduğunu anlamış ve bu noktada, onların bu itirazlarla meşgul olmalarının, dünya ve dünyevi başkanlık sevgisinden ötürü olduğu ortaya çıkmıştır. İşte Cenâb-ı Hak, onları bundan alabildiğine sakındırarak, "Biz, zulmeden nice memleketi kmp geçirdik" buyurmuştur. Keşşaf Sahibi şöyle der: "Kasm", "fasm"ın zıddına, eklemlerin birbiriyle birleştiği yerlerin, birbirinden ayrılıp koparıldığı en feci bir kırıp geçirme manasınadır. Cenâb-ı Hak, mecazi olarak, zalim olarak memleketi tavsif etmiş, ama bu "zalim oluş ile, o memleketin halkının zâlim oluşunu kastetmiştir. Çünkü memleketin (beldenin), zâlim ve mükellef olamayacağına, hem akıl, hem de ayetteki, "sonra (onların) ardından diğer kavimler yarattık" ifadesi delâlet etmektedir. Buna göre bu, "Biz bir kavmi helak edip, sonra onların yerine başka bir kavim yarattık" demektir. Cenâb-ı Hak, "Evet, onlar azabımızı hissettikleri zaman..." Yazıklar olsun bize, Biz gerçekten zalimiz" dediler" buyurmuştur ki bütün bunlar, peygamberi tasdik etmekle mükellef tutulan, ama onları tehzib eden o beldeler ahalisi için uygundur. Binâenaleyh eğer bu deliller olmasaydı, yalanı vehmettireceği (yalana benzediği için), Cenâb-ı Hakk'ın böyle mecazi bir ifade kullanması caiz olmazdı.

Alimler bu helak konusunda, değişik izahlarda bulunmuşlardır: Bu cümleden olarak İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bununla, kılıçlarla öldürme kastedilmiştir. Ayette geçen "karye" (memleket) ile de, "Hadûr" kastedilmiştir. Hadûr ve Sahûl, kendilerine elbise nisbet edilen (yani elbiseleri kumaşları ile meşhur) iki yemen şehridir." Nitekim hadiste, "Hz. Peygamber (s.a.s) iki sahül elbisesi (kumaşı) ile kefenlendi" diye vârid olmuştur. Yine şu da rivayet edilmiştir: "Allah Hadûr'lulara peygamber gönderdi. Ama onlar onu öldürdüler. Bunun üzerine Allah onlara, aynen Beyt-i Makdls'in ahalisine musallat kıldığı gibi, Buhtunnasr'ı musallat kılıp, ylann kökünü kazıdı." Rivayet edildiğine göre, onlar kılıçtan geçirilmeye başlayınca gökten bir ses, "peygamberlerin intikamı için" diye nida etmeye başladı. Böylece onlar pişman oldular ve hatalarını itiraf ettiler.

---

[31] 31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/99

Hasan el-Basri de bu ayette geçen helak ile, kökünü kazıma azabının murad «Miğini söylemiştir. Bil ki bu, doğruya daha yakındır. Çünkü bu helakin Allah'a nisbet •dimesi, o kılıçtan geçirenlere nisbet edilmesinden daha uygundur. Sonra bunun, .ı-ctan geçirilme azabı manasına hamledilebileceği farzedilse bile, İbn Abbas'ın görüşünün delili nedir? Belki de İbn Abbas, Hadûr'u, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetle kastettiği "Karye"terden biri olarak kastetmiştir.

Hak Teâlâ'nın "Evet, onlar azabımızı hissettikleri zaman, hemen oralardan alelacele kaçıyorlardı" ifadesi, "Onların Bizim azabımızın Kıskıvrak yakalamamızın şiddetini, gözle görülür, elle tutulur bir biçimde açıkça anlayınca, acelece memleketlerinden kaçtılar" demektir. "Rekd", hayvanı -mahmuzlamak demektir. Hak Teâlâ'nın, "Ayağınla vur" (Sâd,) ayeti de bu manadadır. Onların, azabımızın emare ve işaretleri görününce hayvanlarına {atlarına) binip, memleketlerinden kaçmak için onları mahmuzlamış olmaları da »ûmkündür. Yine onların böyle alelacele kaçışlarının, hayvanlarına binip •^hmuzlayanlara, teşbih edilmiş olması da mümkündür. Ayetteki 'Kaçmayın..." hitabına gelince, Keşşaf Sahibi şöyle der: "Bunun başında mahzûf "kîle" (denildi) kelimesi var." Buna göre eğer, "Bu sözü söyleyen kim?" dersen, diz deriz ki: Bunu bazı melekler veya o beldedeki mü'minlerin söylemiş olması ihtimal cahilindedir. Yahut da bu söz onlara bizzat söylenmemiş olsa da, onlar böyle soytenilmeyi haketmişlerdi. Yahut bu sözü Cenâb-ı Hak söylemiş ve dinleri hususunda kendilerine fayda versin diye, melekler onlara duyurmuştur. Yahut Cenâb-ı Hak bunu oniara ilham etmiş ve böylece onlar bunu kendi kendilerine söylemişierdir.

Ayetteki İçinde bulunduğunuz refah ve yurdlarmıza dönün" hitabı, "Yaşayışınıza, refahınıza ve müreffeh durumunuza dönün" demektir. "İtrâf", nimetin (zenginliğin) verdiği şımarıklık ve refah demektir.

Ayetteki "Çünkü sorguya çekileceksiniz" ifadesine gelince, bu onlara bir hakaret ve azarlamadır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Nimetlerinize ve evlerinize dönünüz. Muhakkakki sizler, yarın başınıza ve meskenlerinizi gidereceğiz ve siz soranlara, iyice bilen ve anlamış olan olarak cevab vereceksiniz.

2) Daha evvel olduğunuz gibi meclislerinize dönünüz. Böylece size köleleriniz ile emir ve yasağınız geçen kimseler size sorsunlar ve size, tıpkı kendilerine hizmet edilenlere yapıldığı gibi, "Ne buyurursunuz" desinler.

3) Belâların inmesi esnasında, kendilerine yardım etmemiz, işleri hususunda sizinle istişare etme ve fikirlerinizden yararlanmak için, insanlar meclislerinizde sizlere sorsun.

4) Size gelen elçiler ve sizi görmek isteyenler, size sorsunlar. Bu, ya onlar mallarını insanlar görsün ve böylece kendilerini övsünler diye infâk eden cömert kimselere, yahut tam aksine cimri kimseler oldukları için, hakaret üstüne hakaret, alay üstüne alay olarak söylenmiştir.[32][32]

Zalimlerin Son Sözleri

Hak Teâlâ'nın "(Onlar) dediler ki: "Yazıklar oisun bize... Biz, gerçekten zâlimiz... Daima feryâd-u figanları bu söz olmuştur" ifadesine gelince, Kaşşâf Sahibi şöyle der: Buradaki tllke (Bu söz) kelimesi, ya veylena "Yazıklar olsun bize" sözüne işarettir. Çünkü bu söz bir çağrı (feryâd-ü figan) dır. Buna göre sanki, "Bu feryâd-ü figan (çağrı) daima onların çağrısı olmuştur" denilmek istenmiştir. Da'vâ, davet {dua,çağrı) manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onların son çağrılan (duaları), "Elhamdülillahi Rabbi'l-alemin" (demektir)" (Yunus, ıo) buyurmuştur.

İmdi eğer, "Bu sözleri niçin da'va (dua~cağrı) diye adlandırılmıştır?" dersen, ben derim ki: çünkü onlar, kendileri aleyhine "veyl"i çağırmış ve "Yâveylenâ" demişlerdir ki bu, "Eyveylgel, işte bu senin vaktindir" demektir. Tilke, ya isim ya haber olarak, merfû veya mansubtur. Da'vâhum kelimesi de böyledir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu kâfirler, bunu hep söyleyip durmuşlardır, ama bu onlara fayda vermemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Fakat hışmımızı

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/100-102

gördükleri zaman, imanları fâide verecek değil"wm\n,6S) buyurmuştur.
Ayetteki "Nihayet Biz onları biçilmiş bir ot, ocakları sönmüş (bir kül yığını) haline getirinceye kadar" İfadesine gelince, "Hasid", biçilmiş ekin demektir, yani "Biz onları, tıpkı biçilmiş bir ekin gibi kıldık" demektir. Cenâb-ı Hak, onları, köklerinin kazınması hususunda, böyle biçilmiş ekine benzetmiştir. Bu tıpkı, "Biz onlan kül kıkhk" demen gibidir. Buna göre ceale fiili nasıl üç mef'ûl almıştır?" denilirse, ben derim ki: Son iki mel'ûlün hükmü, birincinin hükmüdür. Buna göre mana, "Biz onları, bu iki vasfı birlikte kendilerinde toplayan kıldık" demektir. Bununla da, "Onlar, o azabla helak oldular. Böylece onlarda ne his, ne hareket kaldı. Ekinin kuruması gibi kuruyup, ateşin sönmesi gibi söndüler" demektir. 33[33]

Hilkat Gayesiz Değildir

"Biz göğü, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri oyuncuların (işi gibi, bir iş olmak üzere) yaratmadık. Eğer biz bir eğlence ve oyun edinmek isteseydik, onu elbet kendi tarafımızdan edinirdik. Biz böyle yapanlar değiliz. Hayır. Biz hakkı batılın tepesine atarız da onun beynini parçalar. Bir de görürsünüz ki o (bâtıl) yokolup gitmiştir. Vasfetmekte olduğunuzdan dolayı yazıklar olsun size!" Enbiya, 16-16).
Bri ki bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 34[34]

Önceki Kısımla Münasebet

Ayetin, önceki ayetlerle münasebet ve ilgisi hususunda şu iki izah yapılmıştır.
1) Cenâb-ı Mak, yalanladıkları için, o belde ahâlisini helak ettiğini bildirince, bunun peşinden bu helakin bir adalet ve •ntarın yaptıklarının bir cezası olduğunu ortaya koyan ifadeyi getirerek, "Biz göğü yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri, oyuncuların (işi gibi bir iş olmak üzere yaratmadık" buyurmuştur. Yani, "Tıpkı zorba ve zâlimlerin evlerini, saraylarını, Mfruşatlarını, oyun ve eğlence için, zevk için düzenlemeleri gibi, bir tavan gibi olan göğü ve bir döşeme gibi yeryüzünü ve bu ikisi arasındaki hayranlık veren, harikulade fvyteri, işte aynı onlar gibi, oyun ve eğlence için düzenlemedik. Biz bunları dini ve tffeyevi faydalardan ötürü böyle yaptık. Bunların dini faydasi, onlar üzerinde tefekkür deklerin tefekkür etmeleridir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar göklerin ve yerin yaratılışı hususunda tefekkür ederler" (am imran, isi) buyurmuştur. Bunların dünyevi taydalan ise, bunlarda sayısız ve rakamlara sığmaz birçok menfaatin bulunmasıdır. 3- ayet tıpkı, "O göğü, o yeri ve bunlar arasında bulunan şeyleri Biz boşuna jantmadık"(sw. 27) ve "Biz, (gökleri ve yeri), ancak gerçek bir gaye ile yarattık" 39) ayetleri gibidir.
2) Bundan maksad, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini ortaya koyup, onu Mr edenlere karşı bir reddir. Çünkü Cenâb-ı Hak, mucizelerini onun elinde ortaya koymuştur. Dolayısıyla, eğer o yalancı olsaydı, onun elinde mucize göstermek, oyun ve eğlence kabilinden olmuş olurdu. Halbuki oyun ve eğlence Cenâb-ı Hak için asla söz konusu değildir. Yok eğer o sâdk ise, bu durumda onların ileri sürdüğü her türlü tenkidleri fâsid olur. Zaten anlatmak istediğimiz de budur. 35[35]

İkinci Mesele

Kâdi Abdul Cebbar şöyle der: "Bu ayet, oyun ve eğlencenin Allah'dan olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü eğer böyle olsaydı, Cenâb-ı Hak iâib (oyuncu) olurdu. Arapça'da "lâib", oyun ve eğlence işini yapana denir. Binâenaleyh fiil için konulan ismin (ism-i failin) olmadığını söylemek, o fiilin olmadığını söylemek manasınadır." Buna şöyle cevab verilir: ileri sürdüğün

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/102
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/103
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/103-104

bu husus (Ey Kâdi), daha önce defalarca geçtiği gibi, "Dâi" meselesi ile çürütülür.
Hak Teâlâ'nın "Eğer Biz bir eğlence ve oyun edinmek isteseydik, onu eibet kendi tarafımızdan edinirdik. Biz böyle yapanlar değiliz" buyruğuna gelince, bil ki "Kendi tarafımızdan" ifadesi, "Kudretimiz tarafından" manasınadır. Burada geçen "lehv" kelimesinin, Yemen Arapcasında "çocuk" manasına geldiği söylendiği gibi, "kadın" manasına geldiği de söylenmiştir. Hz. Mesih (İsâ) (a.s)'nın ve Hz. Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduklarını iddia edenlere bir red olsun diye, "Kendi tarafımızdan" ifadesine, "İnsanlardan değil, meleklerden" manası da verilmiştir.
Ayetteki, "Hayır, Biz hakkı bâtılın tepesine atanz" tfadesindeki rji) Cenâb-ı Hakk'ı oynayıp eğlenmekten tenzih etmek ve zatının bütün bunlardan beri olduğunu anlatmak içindir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Biz oyun ve eğlence edinmeyiz. Aksine bizim adetimiz ve hikmetimizin gereği, oyunu ciddiyet ile mağlub etmek ve bâtılı hak ile ezip geçmektir" demektedir. Allah Teâlâ bunu ifade için ve bunu ibtal ettiğini gözler önüne sermek için, "kazf" ve "demğ" (atmak ve parçalamak) fiillerini kullanmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak bunu, sanki kaya gibi katı ve sert bir cismi, yumuşak bir madde üzerine atıp onu ezmesine benzetmiştir.
Hak Teâlâ'nın, "Vasfetmekte olduğunuzdan dolayı yazıklar olsun size" ifadesi, "Kim, peygamberi yalanlamaya yeltenir, Kur'ân'ı bir sihir, saçma sapan bir söz gibi batıl bir şeye benzetirse, ona yazıklar olsun" demektir. İşte Cenâb-ı Hak bu hususa, "Vasfetmekte olduğunuz" sözü ile anlatmıştır. 36[36]

Bütün Kâinat Allah'ı Tanır

'Göklerde ve yerde bulunan kişiler O'nundur. O'nun huzurundaki kişiler kendisine ibadet etmekten asla kibirlenmezler ve yorulmazlar. Onlar gece gündüz ara vermeyerek (Onu) teşbih ediyorlar" (Enbiya, 19-20).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 37[37]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin daha önceki ayetlerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Allah Teâlâ, kendisinden nefyi de, ancak ihtiyaçtan azade olmakla mümkün olup, ihtiyaçtan âzâde olmak da tam bir kudret ile mümkün olunca, hiç şüphesiz o ayetin peşinden, Allah'ın ıün ve kudretinin mükemmelliğine delâlet etsin (anlatsın) diye, "Göklerde ve bulunan kişiler O'nundur"
Doğruya daha yakın olan izaha göre, Allah Teâlâ peygamberliği tenkid rin sözlerini nakledip, bunlara gerekli cevabı verip, onların bu tenkidlerden larından maksadlannın sırf inad ve hakka boyun eğmemek olduğunu beyân , bu ayette de, Kendisinin onların taatfanndan münezzeh olduğunu, çünkü mahlûkatın sahibinin Kendisi olduğunu, mevkilerinin büyük olmasına rağmen rin bile O'na itaat edip korktuklarını, binâenaleyh insanların, bunca zayıflıkları la, Kendisine haydi haydi itaat etmeferi gerektiğini beyân etmiştir. 38[38]

İkinci Mesele

Ayetteki,. "Göklerde ve yerde bulunan kişiler O'nundur" ifadesi, "Gökteki ve yerdeki mükelleflerin hepsi, O'nun
kuludur. O, onların yaratanı ve onlara her türlü nimeti ••rendir. Binâenaleyh herkesin O'na itaat etmesi hükmüne boyun eğmesi gerekir"39[39]

---

[36] 36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/104
[37] 37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/105
[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/105
[39] 39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/105

Melaikenin Efdal Olması

Ayetteki, "O'nun huzurundak kişiler kendisine ibadet etmekten asla kibirlenmezler" ifadesinin, meleklerin üç bakımdan insandan efdal olduğuna delâlet edişinin izahı Bakara sûresinde geçmişti. [40][40]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "O'nun huzurundaki" ifadesi ile meleklerin kastedildiği hususunda ümmetin icmâı vardır. Bir de Allah
Teâlâ bunları, "Onlar, gece gündüz ara vermeyerek teşbih ederler" diye tavsif etmiştir ki bu ancak meleklere uygun düşer, insanlara değil... Ayetteki "huzur" ile, mekan ve cihet açısında bir huzurda oluş değil, şeref ve rütbe açısından bir huzurda oluş (yücelik) kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-t Hak sanki, "melekler, yüce şereflerine ve sonsuz celâllerine rağmen, Bana itaat etme hususunda kibir göstermezler. O halde o zayıf insana, bana itaatla kibir göstermesi nasıl uygun düşer" demiştir. [41][41]

Beşinci Mesele

Zeccâc şöyle der: ifadesi, "yorulmazlar, bıkmazlar, üşenmezler" manasınadır. Keşşaf Sahibi de şöyle der: "Eğer sen, "istihsâr, "hasûr" masdannın mübalağası (ileri derece olanıdır). Dolayısıyla o melekleri vasfetmede daha beliğ olanı, onlardan bu "hasûr" (yorulma-bikma) işinin en ufacığını bile nefyetmek idi" dersen, ben derim ki: "İstihsâr"da, onların içinde bulundukları halin, "hasûr"un en ileri şekli olmasını gerektiren ve onların yaptıkları (tesbihatta) yorulmak suretiyle o zor ibadetlerine layık oldukları manası vardır. [42][42]

Meleklerin Gece Gündüz Teşbihleri

Hak Teâlâ'nın "Onlar gece gündüz ara vermeyerek (O'nu) teşbih ediyorlar" ifadesi, "Onların teşbihleri her zaman devam eder. O teşbihi, hiçbir şeyte meşgul olmaları zedelemez, engellemez" demektir. Abdullah b. Hars b. Nevfel'den şu rivayet edilmiştir: "Ben Ka'b'a: "Baksana, Cenâb-ı Hak, burada "onlar gece gündüz ara vermeyerek (Onu) teşbih ediyorlar" buyururken, (bir başka ayetinde de) "(Allah) melekleri elçiler kılmıştır" (fitor, t) buyurmuştur. Bu elçilik onların teşbihlerine mâni olmaz mı? Hem sonra Cenâb-ı Hak yine, "Allah'ı, meleklerin ve bütün insanların laneti o (kâfirleredir)" (Bakara, ıei) buyurmuştur. Binâenaleyh onlar, bir taraftan teşbih ile meşgul iken, öbür taraftan lanetle nasıl meşgul olabilirler?" dedim. Ka'bu'l-Ahbâr şöyle cevab verdi: "Teşbih, melekler için, tıpkı bizim nefes alıp vermemiz gibidir. Dolayısıyla nasıl bizim nefes alıp-vermemiz konuşmamızı engellemiyorsa, onların teşbihi de onları diğer isterden engellemez."
İmdi, şayet, "Bu kıyas doğru değil. Çünkü nefes alıp verme organt, konuşma organından başka olduğu için, nefes alıp-verme konuşmayı engellemez. Teşbih ve lanete gelince, bu ikisi de konuşma cinsindendir. Binâenaleyh bunların aynı anda yapılması imkansızdır" denilirse, şöyle cevab verilir: Cenâb-ı Hakk'ın, o meleklerde, kimi ile Allah'ı düşmanlarını lanetleyecekleri bir çok dil yaratmış olmasında uzak görülecek ne var? Yahut da ayetteki, ifadesinin, "Onlar, bu teşbihi uygun zamanlarında yerine getirmeye azmetmekde gevşeklik göstermezler" manasında olduğu söylenebilir. Bu tıpkı, "Falanca cemaata-câmiye devam eder. Bu hususta gevşeklik göstermez" demek gibidir. Bu sözle, o insanın hep bu işle meşgul

---

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/105
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/106
[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/106

olduğu değil, namazları hep vakitlerinde kılmaya azmetmiş olduğu manası kastedilmiştir. [43][43]

Tevhid Delilleri

"Yoksa onlar, yerden bir takım tanrıları edindiler de, (ölüleri), onlar mı diriltecekler? Eğer gökte ve yerde Allah'dan başka tanrılar olsaydı, onları tös de, muhakkak ki harap olup gitmişti. Demek ki, Arşın Rabbi olan Allah, onların niteledikleri şeylerden yücedir, münezzehtir. O, yapacağından mesul oimaz Fakat onlar, mesul olurlar. O'ndan başka tanrılar edindiler (Öyle mi?). Sen (onlara) de ki: "Delillerinizi getirin. İşte benimle beraber olan müslümanların, kitabı (işte), benden evvel gelenlerin kitabı (da meydanda)". Hayır onların çoğu, hak bilmezler de, bunun için yüz çevirirler... Biz senden evvel hiç bir peygamber göndermedik ki, ona şu hakikati vahyetmiş olmayalım: "Ben'den başka hiçbir Tanrı yok. O halde, bana ibâdet edin" (Enbiya, 21-25).
Bil ki, sûrenin başından buraya kadar olan söz, nübüvvet konusunda ve suâl ve cevap gibi onunla alâkalı konular hakkındaydı. Ama, bu ayetler ise, tevhidin beyanı, Cenâb-ı Hakk'ın eşi ve benzerinin bulunmadığı hususundadır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa onlar, yerden bir takım tanrılar edindiler de, (ölüleri), onlar mı diriltecekler?" ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: [44][44]

Birinci Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der: "8u ayetin başındaki em edatı bel (daha doğrusu) anlamına gelen, munkatıa denilen
(em)dir. Hemze, bazan, kendisinden önceki ifadenin idrâbını (ondan vaz geçildiğini) bazan da kendisinden sonraki ifadenin inkârını ifade eder. Bu ayette yadırganan şey, onların, yerden, Ölüleri dirilteceklerini iddia ettikleri ilâhlar edinmeleridir. Vallahi en batıl bir şey varsa o da o cansızların, ölüleri dirilteceklerini söylemektir.[45][45]

Putların Diriltme Gücü Yoktur

İmdi, eğer derseniz ki: "onlar tanrılarının böyle bir şey yapacağını iddia etmedikleri niçin bunu reddetme ihtiyacı duyulmuştur? Halbuki onlar böylesi bir iddiadan çok uzakta idiler?" Çünkü onlar, Allah'ı kabul edip, O'nun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu ikrar etmelerine rağmen O'nun ölüleri dirilteceğini kabul etmeyip "Çürümüş oldukları halde, kemikleri diriltecek?"(Yasın,78) diyorlardı. Binâenaleyh, daha nasıl, olur da, onlar bu diriltme kudretini, kudretle asla nitelenemeyen cansız varlıklar için iddia edebilirler?" bu soruya karşı ben derim ki: Onlar, o putlara ibâdetle meşgul olup, ibâdetin de mutlaka bir mükafaat bulununca, onların o putlara ibâdete yönelmeleri, o putların hasra, neşre; mükafaat ve cezaya kadir olduklarını ikrar etmiş olmalarını iktizâ etmiştir. Binâenaleyh, bu ifade, onları tahkir edip onları cehalete nisbet etmek için getirilmiştir. Yani, "Onlar, diriltip öldürmeye, zarar verip faydalı olmaya kadir olamadıklarına göre, hangi akıl onların ilâh edinilmelerini makûl görür?" demektir. [46][46]

Yerdeki Putlar

Ayetteki "yerden" ifadesi, senin tıpkı, Mekkell veya Medineli birini kasdedereki demen gibidir. Çünkü o putların yere nisbet edilmesinin manası, onların, yeryüzünde kendisine tapılan putlar olduğunu bildirmektir. Çünkü ilâhlar, yersel ve göksel olmak üzere ikiye ayrılır. Ayette bahsedilen ilâhlar ile yer cinsinden olan ilâhların kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü bu putlar, bir kısım taşlardan yontulmuş veyahutta yerdeki bazı madenlerden imâl edilmiş şeylerdir. 47[47]

---

[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/106
[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/107
[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/107
[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/108

Üçüncü Mesele

lafzının ifade ettiği incelik hususilik manasını ifade etmiştir. Buna göre, sanki, "Yoksa onlar, yerden, sadece kendilerinin yaratmaya kadir olacakları ilâhlar mı edindiler?" denilmek istenmiştir. 48[48]

Dördüncü Mesele

Hasan el-Basri (Yenşurûne) şeklinde okumuştur ki, bu ikisi de, aynı manada olan değişik iki kutlanıştır.
Nitekim Arapça'da "diriltme" anlamında, hem hem de denilmektedir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Gökte ve yerde AJlah'dan başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de, muhakkak ki harap olup gitmişti" ifadesine gelince, bununla ilgili iki mesele vardır. 49[49]

İllâ, İstisna için

Nahivciler şöyle demektedir: Buradaki illâ, gayr anlamındadır. Buna göre ifadenin anlamı, şayet onların
idaresini üzerine alan ve onları yöneten, onların yaratıcısı olan o Tek olan Allah'dan başkası olsaydı, her ikisi de munakkak ki harap olup gitmişti" şeklinde olur. Buradaki illâ'nın istisna anlamında r«-nası caiz değildir. Çünkü biz bunu istisna anlamına alacak olsaydık, o zaman mâna, Şayet o yer ile gökte, yanlarında Allah'ın bulunmadığı ilâhlar olsaydı, o zaman o ver ile gök, fesada uğrardı" şeklinde olurdu ki, yanlarında Allah'ın da bulunduğu lahiar olsaydı, bir fesat meydana gelmezdi" demek olur ki, bu yanlıştır. Çünkü, şayet o yerle gökte başka izahlar bulunmuş olsaydı, beraberlerinde Alfah ister bulunsun, öterse bulunmasın, fesat kaçınılmaz olurdu. Binâenaleyh bu ifadeyi istisna anlamına nıamletmek batıl olunca, kastedilenin bizim bahsettiğimiz şey olduğu sabit olmuş olur. 50[50]

İki İlahın Bulunması İmkansızdır

Kelâmcılar şöyle demişlerdir: İki ilâhın varlığını kabul etmek, imkansızlığa götürür. Binâenaleyh, iki ilâhın bulunduğunu söylemenin, imkansız olmas! gerekir. Biz bunun, imkânsızlığa götürdüğünü söyledik. Çünkü biz, iki ilahın varlığını varsayacak olsak, bu durumda onların herbtrerlerinin, ayrı ayrı, mutlaka bütün -Akdûrata kadir olmaları gerekir. Şayet böyle olsaydı, o zaman onların her biri, -*eselâ), Zeyd'i hareket ettirmeye ya da durdurmaya muktedir olurdu. Binâenaleyh, az onlardan birinin, Zeyd'i hareket ettirmeyi, diğerinin ise onu durdurmayı istediğini "iarzetsek, bu durumda, ya her ikisinin isteği yerine gelir ki bu imkansızdır; çünkü, to zıddı birleştirmek muhaldir. Veyahutta onlardan birisinin isteği yerine gelmez ki, 3u da imkansızdır. Çünkü, onlardan her birinin isteğinin yerine gelmesine mani olan, Eğerinin isteğidir. Binâenaleyh, berikinin isteğinin yerine gelmesinin imkânsız olması, ancak diğerinin isteğinin yerine gelmesi durumunda söz konusu olur. Veyahut ta, :x«-un aksi düşünülebilir. Binâenaleyh, şayet her ikisinin isteğinin de yerine gelmesi f-<ânsız olsa, o zaman her ikisi de aynı anda bulunmuş olurdu ki, bu imkansızdır. Vtyahutta, onlardan berikinin değil de diğerinin isteği yerine gelmiş olur ki, bu da iki sebepten dolayı imkânsızdır.

---

[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/108
[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/108
[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/108
[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/108-109

a) Şayet, onlardan her biri, sonsuz kudrete sahip olsalardı, o zaman, onlardan annin diğerinden daha muktedir olması imkânsız olurdu. Tam aksine, her ikisinin de, kudret açısından mutlaka eşit olmaları gerekir. Onlar, kudret açısından eşit olduklarındaysa, meydana gelme bakımından, birinin isteğinin diğerinin isteğinden •vtâ olması imkansız olurdu. Aksi halde, mümkün olan şeyin, bir müreccihi lOjnmaksızın, tercihi gerekmiş olur.

b) Onlardan birinin isteği yerine gelip, diğerininki gelmediğinde, isteği yerine gelen, kadir; gelmeyen ise, âciz olmuş olur. Acizlik ise noksanlıktır. Böyle bir şeyse, ian (olacak varlık) için imkânsızdır. Buna göre şayet, "Bu, "fesada uğrama (bozulma) oı. onların isteklerinin farklı farklı olması halinde söz konusudur. Siz de, onların «eklerinin farklı farklı olmasının vücubiyyetini iddia etmiyorsunuz. Tam aksine, sizin ddia ettiğimiz şey, onların İsteklerinin farklı farklı olmasının mümkün olduğudur. B-nâenaleyh "fesat" iradedeki farklılığa bina edilip, farklılık mümkün olup mümküne r-nâ edilen şey de (zorunlu değil) mümkün olunca, o zaman da fesat zorunlu değil, mümkün olmuş olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak daha nasıl, bu fesâtın muhakkak olacağına hükmetmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki açıdan cevâp verebiliriz:

1) Belki de, Allah Teâlâ aralarında meydana gelebilecek olan baskın çıkma duygusundan dolayı, iki hükümdarın idaresi altında bulunan halkın idaresi altında bulunan halkın fesada uğramasının muhakkak olması itibariyle, durumu zahire bina ederek, olması mümkün olanı, olması muhakkak ve kaçınılmaz olan yerine koymuştur.

2) En güçlü olan bu görüşe göre, biz bu fesadın kaçınılmazlığını, bahsetmiş olduğunun açıdan değil de başka bir açıdan izah edip de, şöyle dememizdir: Biz, iki ilâhın varlığını, varsayacak olsaydık, o zamanı onlardan her biri, "makdûratın tamamına kadir olmuş olurdu." Böylece de bu ise, bir makdûrun, aynt cihetten iki bağımsız kadirden ötürü meydana gelmesi neticesine götürürdü ki, bu imkansızdır. Çünkü fiilin failine isnadı, onun mümkün olmasından dolayıdır. Binâenaleyh, bunlardan her biri, yaratma hususunda müstakil olunca, fiil ve iş, meselâ birinci ilâh tarafından meydana geldiği için, meydana gelmesi vâcib olur. Binâenaleyh o işin, berikine isnat edilmesi o fiilin her ikisinden meydana gelmesi gerektireceğinden, imkânsız olur. Böylece de o fiilin, aynı anda, ya her ikisinden müstağni olması, veyahutta aynı anda her ikisine muhtaç olması gerekir ki, bu imkânsızdır. İşte bu, tevhid meselesinde, tam bir hüccet ve delildir.

Buna göre, şimdi biz diyoruz ki: iki ilâhın varlığını kabul etmek, o meydana gelecek şeyin, onlardan biri için imkansız olduğu neticesine götürür. Durum böyle olunca da, onun kesinlikle meydana gelmemesi gerekir. Bu durumda da, kesinlikle fesadın meydana gelmesi söz konusu olur.

Veyahutta şöyle diyebiliriz: şayet biz, iki ilâhın bulunduğunu söyleyecek olsak, bu durumda onlar, ya ittifak ederler, ya da ihtilâf. Eğer onlar, tek bir şeyde ittifak sağlayacak olurlarsa, bir tek şey, her ikisinin makdûru ve her ikisinin isteği olmuş olur. Ve böylece de, onun meydana gelmesi, her ikisiyle meydana gelmiş olur. Yok eğer, ihtiiaf ederlerse, bu durumda ya her ikisinin isteği meydana gelir, veyahut hiçbiri meydana gelmez veyahutta, onlardan birisinin isteği meydana gelir, diğerinin gelmez. Halbuki, bunların hepsi de imkansızdır. Böylece, her türlü takdire göre, fesadın kaçınılmazlığı sabit olmuş olur.

İmdi eğer, sen, "onların tek bir şey üzerinde ittifak etmeleri niçin mümkün olmasın? O zaman, ittifak olduğu için de fesat da gerekmez. Çünkü fesat ancak, onlardan herbirinin, "Bunu ben yaratacağım demesi durumunda gerekir ki işte ihtilaf budur. Ama onlardan herbiri, ayrı ayrı şeylerin yaratıcısının bizzat kendisi olmasını istediğinde, bu durumda o yaratılan şey, iki yaratıcı tarafından yaratılmış olmaz dersen, ben derim ki: Onun, onun yaratıcısı olması, ya kudret ve iradenin bizzat kendisi, ya o eserin bizzat kendisi, veyahutta bir üçüncü şey olmuş olur. Binâenaleyh, mgayet birinci ihtimal söz konusu olursa, o zaman, kudrette, irâdede ve icâdda müştereklik meydana gelmiş olur. Yok, eğer ikincisi olursa, o şeyin, onlardan birisinin rade ve kudretiyle meydana gelmesi, diğerinin irâde ve kudretiyle meydana gelmesinden daha evlâ olmaz. Çünkü onlardan herbirinin, tesir bakımından müstakil atan irâdeleri vardır. Eğer üçüncüsü, yani onun mucidinin üçüncü bir şey olması söz «cnusu olursa, o üçüncü şey, eğer kadim ise, onun, iradenin alanı ve sahası olması imkansız olur. Yok eğer, hadis olursa, eserin bizzat kendisi o olmuş olur. Ve böylece 3e bu kısım, bahsettiğimiz ikinci kısma dahil olmuş olur.

Bil ki sen, bu delâletlerin hakikatine vakıf olduğunda, ulvi ve süfli alemdeki ve mahlûk varlıkların tamamının Allah'ın birliğinin delili olduğunu, hatta ve araz namına ne varsa, her şeyin varlığının, bahsettiğimiz açılardan, tevhide tam bir delil olduğunu anlamış olursun. Bu delâlet Cenâb-ı Hakk'ın, kitabının ıçok yerinde zikretmiş olduğu delâlettir. 51[51]

Tevhidin Diğer 14 Delili

ki burada, Allah'ın birliğine dair olan başka deliller de bulunmaktadır:

1)En kuvvetlisi olan bu delile göre şöyle denilebilir: Biz, zâtlan gereği abu'l-vücûd olan iki varlığın bulunduğunu kabul etsek, bu durumda onların varlık bakımından müşterek olmaları gerekir. Yine onlardan herbirinin bizzat kendisi sebebiyle, (harici bir şeye ihtiyaç kalmaksızın) diğerinden >ı gerekir. Halbuki, kendisi sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey, farklılığın edildiği şeyden başkadır. Böylece, onlardan herbiri, sayesinde diğerine müşterek şeylerle, yine sayesinde diğerlerinden ayrılmış olduğu şeylerden mürekkeb bir varlık olmuş olur. Halbuki, her mürekkeb varlık, cüz'üne, parçalarına muhtaçtır, jki, cüz'ü, kendisinden başkadır. O halde, her mürekkeb varlık, başkasına :açtır. Başkasına muhtaç olan her varlık da zatı gereği mümkin varlıktır, laleyh (netice itibariyle), zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan, zâtı gereği ûrıkünü'l-vücüd olmuş olur ki, bu bir "hulf'dur. O halde, vacibu'l-vücüd, sadece ı'dır. O'nun dışında kalan her şey ise, mümkin varlıktır ve O'na muhtaçtır. Halbuki, hususunda başkasına muhtaç olan, muhdestir. O halde, Allah'ın dışında kalan şey muhdestir. Bu delili, bu ayetin tefsiri kabul etmek mümkündür. Çünkü biz, j l-vücüd olan iki varlığın farzedilmesi halinde, onlardan hiçbirinin vâcibu'l-vücüd lyacağına; vâcibu'l-vücüd bulunmadığında da, mümkin varlıklardan hiçbirinin Artmayacağına ve bu durumda da, "fesat" in gerekli olacağına delillerle işarette sunmuştuk. Böylece, iki ilâhın bulunması halinde, bütün âlemde fesadın meydana fatoceği kesinleşmiş olur.

2) Biz, iki ilahın varlığını kabul etmemiz halinde, o zaman, onlardan herbirinin, jC^iyette diğerine müşterek olması gerekir. Bu durumda da, herhangi bir şey abebiyle onlardan herbirinin diğerinden ayırdedilmesi gerekir. Aksi halde, ikilikten Bahsedilmez. Binâenaleyh, kendisiyle farklılığın ve seçilmenin meydana geldiği şey,
ya kemâl sıfatı olur, veya olmaz. Eğer bu, kemâl sıfatı olursa, bu vasfı taşımayan (taraf) kemâl vasfından uzak olmuş olur. Böylece de nakıs olur. Nakıs olan ise, ilâh olmaz. Yok eğer ulûhiyyette, bu nazar-ı dikkate alınmazsa, bununla nitelenmek vacib değildir. Böylece bu, bir tahsis ediciye muhtaç olmuş olur. O halde bu demektir ki, bununla tahsis edilmiş olan, başkasına muhtaç olmuş otur.

3) Şöyle de denilebilir: Biz iki ilâhın bulunduğunu farzetsek, o ikisi arasında mutlaka, onları birbirinden ayırdedecek bir farklılığın bulunması gerekirdi. Ancak ne var ki, bize göre, bu başkalık, ancak ya mekân, ya zaman, ya vâciu'l-vücüd olma veyahutta mümkinü'l-vücüd olma açısından meydana gelir. Bütün bunlar ise, ilâh hakkında imkânsızdır. Böylece, bir başkalığın bulunması imkansız olur.

4) İki ilâhtan birisi, âlemi idare etmede ya yeterli olur, veya olmaz. Eğer yeterli olursa, ikincisi gereksiz ve kendisine ihtiyaç duyufmayan olmuş olurdu ki, bu bir noksanlıktır. Noksan olan ise, ilâh olamaz.

5) Akıl, muhdes varlıkların bir faile muhtaç olmasını iktizâ eder. Tek bir failin bütün âlemin müdebbiri olmasında bir imkânsızlık yoktur. Ama, bu Bir'in ötesinde olması

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/109-111

düşünülebilen fail ve müdebbirlere gelince bu hususta herhangi bir rakamla bir başka rakam arasında fark yoktur: Bu da, sonsuz sayıların meydana gelmesi neticesine götürür ki, bu imkânsızdır. O halde, birden fazla ilâhın mevcudiyetine hükmetmek, imkansızdır.

6) İki ilâhtan biri, kendisine delâlet eden başkasına delâlet etmeyen bir delili kendisine tahsis etmeye ya muktedir olabilir veya olmaz. Birincisi imkansızdır. Çünkü, yaratıcıya delâlet eden delil, ancak muhdesler ile sağlanır. Halbuki, muhdeslerin meydana gelmesinde, berikine değil de bizzat diğerine delâlet edecek delil yoktur. İkincisi de muhaldir, çünkü bu, O'nun, bizzat kendisini tanıtmaktan ve izhâr etmekten aciz olduğu sonucuna varır götürür. Halbuki aciz olansa ilâh olamaz.

7) İki ilâhtan biri, yaptığı işlerden herhangi birisini diğerinden gizlemeye, ya kadir olabilir veya olamaz. Eğer kadir olursa, o zaman kendisinden gizli tutulan taraf, cahil olmuş olur. Eğer kadir olamazsa, aciz olması gerek.

8) Şayet biz, iki ilahın bulunduğun farzetsek, o ikisinin kudretlerinin toplamı, yalnız başına herbirinin kudretinden daha güçlü olur. Fakat herbirinin kudreti sonludur. Toplam, sonlu olan kudretlerin katlanmış biçimidir. Binâenaleyh, hepsi de sonlu olur.

9) Sayı, bire muhtaç olduğu için, noksandır. Cinsinden noksan sayı bulunan bir ise, noksandır. Çünkü sayı, birden fazladır. Nakıs olan ise, ilâh olamaz. O halde ilahı mutlaka tektir.

10) Biz, varlığı mümkün olan bir yok farzedip, sonra da, iki ilâhın bulunduğunu varsayarak, bu durumda eğer onlardan birisi, o varlığı mümkün olan yok'u yaratamazsa, o zaman onlardan her biri aciz olmuş olur. Aciz olan ise, ilâh olamaz.

Eğer onlardan biri kadir oisa, diğeri olamasa, kadir olan, ilâh olur. Eğer her ikisi de feftdir olursa, bu durumda onlar onu, ya yardımlaşarak var etmişlerdir; bu durumda >j da demektir ki, onlardan her biri diğerinin yardımına muhtaç olmuşlardır. Yok, ağar onlardan her biri yalnız başına onu icâd etmeye kadir olup, onlardan birisi de 3tü icâd ettiğinde, bu durumda ikincisi, onun icâd etmeye kadir olmaya devam eder «. ou imkânsızdır. Çünkü, mevcut olanı yeniden icad etmek (var etmek) imkansızdır. E$tr beriki, onu icada kadir olmayı sürdüremezse, bu durumda birincisi, ikincisinin oyetini silmiş ve onu acze düşürmüş olur; böylece de onun tasarrufu altında ezilmiş ofcr Dolayısıyla da ilâh olamaz. Bu durumda, şayet, "Bir, yaratacağı şeyi icad >, kudreti ondan zâti olur. Bu durumda da, sizin, onun aciz olduğunu eniz gerekir" denilirse, biz deriz ki: Bir o yaratacağı şeyi yarattığında, kudreti olmuş, ona kudreti intikâl etmiştir. Kudretin geçmesi ise acizlik olamaz. Ama olana gelince, onun kudreti etkili olduğunuda, ortağı için, kesinlikle kudret :. Tam aksine, birincinin kudretinden dolayı onun kudreti zail olmuş olur. Ve arş; tarafı acze düşürme olmuş olur.

11) Biz bu delili bir başka şekilde de şöyle ifade edebiliriz: Belli bir cisim ele
diyelim ki: O iki ilâhtan birisi, o cisimde hareketi, diğeri ise sükunu; ya da, bunun)i yapmaya kadir olabilir mi? Eğer kadir olamazlarsa, aciz olurlar. Eğer kadir «Marsa, bu durumda delili biz şu noktaya yöneltiriz: Onlardan biri, o cisimde hareketi l^atttğında, ikincisinin, onda sükunu yaratması imkânsız olur. Bu durumda birincisi, reisinin kudretini silmiş ve onu acze düşürmüş olur. Böylece de o, ilâh olamaz. ıklama biçimi her ikisini kudretine nazaran, acziyyet'ı ifade ederler. Birinci maıı da, her ikisinin iradesine nisbetle acziyyeti ifade ederler.

12) İki ilâh da bütün malûmatı bildiklerinde, o zaman her birinin ilmi, bizzat içerinin ilmi olmuş olur. Böylece de, iki ilmin denk olması gerekir, iki denklikten Snsini kabul eden zât, diğer denkliği de kabul eder. O halde, bunlardan herbirine, aedel yoluyla, diğeriyle de vasıflanması mümkün iken, o sıfatın tahsis edilmesi, bunların herbirine ilmi ve kudreti, sayesinde bu vasfı tahsis eden bir muhassisin masını gerektirir. Böylece de bunların herbiri fakir, muhtaç ve noksan bir mahlûk olur.

13) Bu alemde ortaklık, kusur ve noksanlık, tek başına bulunma, kendine yetme
se mükemmelik kabul edilir. Nitekim, biz bu alemde kıratların o basit ve sonlu hakimiyetleri hususunda, ortaklıktan alabildiğince uzak durduklarını görmekteyiz. Yine ac. hükümdarın, iktidarı ne kadar büyük olursa, ortaklıktan nefret etmesinin de o «adar büyük olduğunu müşahede ediyoruz. O halde, Aziz ve Celil olan Allah'ın mülkü we melekûtu hakkındaki

kanaatin nasıl olabilir? Binâenaleyh, onlardan birisi, bu «dikliği sadece kendisine tahsis etmek istese ve bunu da yapsa, yapamayan, fakir ve aciz olmuş olur ki, böylece de ilâh olamaz. Bunu yapamasa, o zaman son derece üzülür ve nefret duygusu içinde olur ki, yine ilâh olamaz.

14) Biz, iki ilâhın bulunduğunu farzetsek, bu durumda onlardan herbiri, ya diğerine muhtaç olur veyahut herbiri diğerinden müstağni bulunur muhtaç olmaz, veyahutta, onlardan biri diğerine muhtaç olurken, diğeri ona muhtaç olmaz. Bu durumda sen bak, eğer birincisi olursa, herbiri de noksan olmuş olur. Çünkü muhtaç olan noksandır, "Eğer ikincisi olursa, onlardan herbiri, kendisine ihtiyaç duyulmayan şeyler olmuş olurlar. Kendisine ihtiyaç hissedilmeyen şeyde noksandır. Baksana, bir beldenin bir başkası ve yöneticisi olsa, o beldenin halkı da, o başkana müracaat etmeyip ona iltifat etmeksizin kendi işlerini yapsalar, o başkan, eksik ve noksan kabul edilir. Halbu ki ilâh olan, kendisinden istifade edilen ve, kendisinden müstağni olunamayandı. Eğer onlardan birisi, aksi düşünülmeksizin diğerine muhtaç olursa, muhtaç olan herkes kendisine muhtaç olunan ise, ilâh olmuş olur. Bil ki, bütün bu izahlar ikna etmeye yönelik ve zannî ilahlardır. Esas olan ise, önceki ilahlardır. 52[52]

Tevhidin Nakli Delilleri

Bu konudaki nakli delillere gelince, bunlar pekçok çeşittir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "O, hem evveldir, hem ahirdir, hem zahirdir, hem batındır" (Hadid.3) ayetidir, "Evvel", ilk tekdir. İşte bundan dolayı hür kimse, "Satın aldığım ilk köle hürdür" dese ve iki köte birden satın alsa, yeminini bozmuş olmaz. Çünkü "ilklik"in şartı, tek olmaktır. Halbuki, köleler tek değildir. Binâenaleyh, bundan sonra da bir köle daha satın alsa, yine sözünü bozmuş olmaz. Çünkü, tekliğin şartı, ilk olmaktır. Halbuki bu köle ilk değildir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak Kendisi'ni "ilk" olmakla vasfedince, O'nun ilk-tek olmast gerekir. Böylece de O'nu ortağının bulunmaması gerekir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "Gaybm anahtarları O'nun yanındadır. Kendisinden başkası bunları bilemez"(Enam,59) ayetidir. Binâenaleyh bu ayet, O'nun dışında, gaybi bilen başka bir kimsenin olmamasını gerektirir. Şayet O'nun ortağı olsaydı, o da gaybı bilirdi. Halbuki bu durum, bu ayetin ifade ettiğinin aksinedir.

3) Allah Teâlâ, kitabı Kur'ân-ı Kerimin otuzyedi yerinde, "Lâ ilahe illâ hû" "O'ndan başka Tanrı yoktur" ifadesini açıkça zikretmiş, pekçok yerinde de, "Sizin ilâhınız, tek bir olan ilâhtır"(Bakara. 163) "De ki Allah birdir"(m*, gayetlerinde de olduğu gibi, vahdâniyyetini açıkça belirtmiştir ki, bütün bunlar, bu konuda sarih beyanlardır.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, "O'nun zâtı hariç, her şey yok olacaktır'1 (Kasas.eaı ayetidir. Allah, Kendisi dışında kalan herşeyin helak olacağını söylemiştir. Var olduktan sonra yok olan, kadîm olamaz. Kadim olmayan ise, ilâh olamaz.

5) "Eğer gökte ve yerde Ailah'dan başka Tanrılar olsaydı, onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti"(Enbiyâ.22) ayetidir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, "... bir kısım, bir kısmına gaiib gelirdi"(Muminun, 91) ve "... o zaman onlar arşın sahibine elbet bir yol ararlardı"<isra, 42) ayetleri gibidir.

6-) "Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa onu Kendinden başka hiçbir açıcı m giderici yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse O'nun fazlını geri çevirici hiçbir (kuvvet) de yoktur"(yunus, 107) ayetidir. Cenâb-ı Hak bir başka ayetinde de, "De ki: O halde bana haber verin: Allah bana herhangi bir zarar dilerse, sizin Allah'ı bırakıp da andıklarınız O'nun bu zararını giderebilirler mi? Yahut bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini tutabilirler mi?" (Zümer, 38» buyurmuştu.

7) "Bana haber verin: Eğer Allah kulağınızı, gözlerinizi alırsa, kalblerinizin üstüne bir de mühür vurursa, Allah'dan başka onları size getirecek tanrı kimdir" =- bu, 46) ayetidir. Buradaki nasr, Cenâb-ı Hakk'ın bir ortağının olmadığını gösterir.

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/111-114

8) "Allah, her şeyin yaratıcısıdır"'(Ba'd, 16) ayetidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın şayet bir ortağı bulunmuş olsaydı, o Hakk, (yaratıcı) olamazdı. Böylece de, bu ayetin D<r manası olmazdı.

Peygamberlerin doğruluğunu bitmeye bağlı olmayan her meselenin nakil yoluyla soatı mümkündür. Fakat vahdaniyeti bilmek ise, peygamberlerin doğruluğunu bimeye bağlı değildir. Dolayısıyla, onu nakli delillerle isbatlamak mümkündür.

Bil ki, "temânu" delilini tenkid edenler, ayeti şu şekilde tefsir etmişlerdir. "Şayet gökte ve yerde, putperestlerin ilah olduğunu iddia ettiği başka ilâhlar olsaydı, o zaman âlemin fesada uğraması gerekirdi. Çünkü bunlar, âlemi idare edemeyen, cansız •arlıklardır. Binâenaleyh, böylece âlemin fesadı gerekmiş olurdu." Bu görüşte olanlar, Du açıklamanın daha uygun olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, ilk önce onların, "Yoksa onlar, yerden bir takım tanrılar edindiler de, (ölüleri), onlar mı diriltecekier?" şeklindeki sözlerini nakletmiş, sonra da bunun yanlışlığına oair delil getirmiştir. Binâenaleyh, delilin bu hususa tahsis edilmiş olması gerekir. Muvaffakiyet Allah'tandır. 53[53]

Taklidden Tahkike Geçmenin Lüzumu

Cenâb-ı Hakk'ın "Demek ki, Arşın Rabbi olan Allah, onların niteleyecekleri şeylerden yücedir, münezzehtir" ifadesine gelince, bununla ilgili iki mesele vardır: 54[54]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak (c.c) Kendi vahdaniyyetine dair kesin deliller getirince, bununda akabinde, "Arşın Rabbi olan Allah. onların niteleyecekleri şeylerden yücedir, münezzehtir" buyurmuştu. Yani, "O, işte bu delillerden dolayı, onların, "O'nunla birlikte başka ilâh da vardır" demelerinden münezzeh ve yücedir. İşte, (ayetin bu tertibi), Cenâb-ı Hakk'ı tenzihle meşgul olmanın, O'nun her şeyden münezzeh olduğuna dair delil getirdikten sonra ancak faydalı olacağına ve, taklid yolunun terkedilmesi gereken bir yol olduğuna dikkat çekmektedir. 55[55]

İkinci Mesele

Birisi, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Arşın Rabbi olan Allah, onların niteleyecekleri şeylerden yücedir, münezzehtir" ifadesinin ne faydası vardtr? O, niçin lıAIIah, onların niteleyecekleri şeylerden yücedir, münezzehtir" ifadesiyle yetinmemiştir?" diyebilir.

Buna şu şekilde cevap veririz. Bu münazara, aslında putperestlere karşı yapılmış otan bir münazaradır. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın öne sürdüğü bu delil, bütün muhalifleri içine alan bir delildir. Daha sonra, Cenâb-ı Hak, bu genel delili zikrettikten sonra, put perestlere has olan şu inceliğe dikkat çekmiştir: O da şudur: Nasıl olur da aklı olan insan, akledemeyen ve hissedemeyen bir cansızı, büyük olan Arşın yaratıcısı; göklerin ve yerin halikı; nûr, zulmet, Levh-i mahfuz, kalem, cansızlar, bitkiler ve bütün canlı türlerinin müdebbiri olan Zâta, ulûhiyyet vasfında ortak kılabilir? 56[56]

Sorumsuz Olan Yalnız Allah'dır

Cenâb-ı Hakk'ın, "O, yapacağından mesul olmaz. Fakat onlar, mesul olurlar" ifadesine gelince, bil ki, bu ifade şu iki hususu ihtiva eder:

a) Allah Teâlâ. yaptığı herhangi bir şeyden sorumlu tutulamaz ve O'na. "Niçin yaptın?"

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/114-115

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/115

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/115

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/116

denilemez.
b) Mahlûkatın tamamı, yaptıklarından sorumludurlar. Birincisine gelince, bu hususta iki mesele vardır: 57[57]

Önceki Ayetlerle Münasebet

Bu ayetin, kendinden önceki ifadelerle münasebeti şu şekilde yapılabilir: Allah'a ortak koşanların dayanağı, Allah'ın fiilleri hususunda, "Niçin?" denilebilmesini ileri sürmeleridir. Bu böyledir. Çünkü Seneviyye ve Mecûsi'ler, Allah'a ortak koşan kimselerdir. Onlar şöyle derler: "Bu alemde biz, hayır-şer, lezzet-elem, hayat-ölüm, sıhhat-hastalık, zenginlik-fakirlik gibi şeyler görmekteyiz. Halbuki, hayrı yapan hayırlı; şerrin faili de şerlidir. Tek bir failin, aynı anda hem hayırlı hem de şerli olması imkânsızdır. Binâenaleyh, biri hayrın, diğeri de şerrin faili olabilmesi için, mutlaka iki failin bulunması gerekir." İleri sürülen bu şüphenin neticesi şuna varıp dayanır: "Alemin müdebbiri şayet tek olsaydı, şuna hayat, sıhhat, zenginliği, berikine ölümü* acıyı ve fakirliği tahsis edemezdi." Bunun neticesi de, Allah'ın fiilleri hususunda, "niçinlik, sebep" aramaya varıp dayanır. Allah'ın ortakları bulunduğunu söyleyenlerin işi, Allah'ın fiilleri hususunda sebep ve nedensellik aramaya varıp dayanınca, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak, Kendi birliğine dair olan delili zikrettikten sonra, Allah'ın ortakları olduğunu ileri sürenlerin şüphesine cevap verme hususunda işte bu asıl nükteyi getirmiştir. Çünkü, münazarada en güzel sıra ve tertip, ise neticeyi ve gayeyi isbatlayan delilleri zikretmekle başlayıp, daha sonra da, karşı tarafın şüphelerine cevap teşkil edecek şeyleri getirmektir. 58[58]

İkinci Mesele

Bu mesele, Hak Teâlâ'nın yaptığından sorumlu olmayacağına dair deliller getirme hakkındadır:
Bu Hususta Ehl-i Sünnetin Delilleri Ehl-i sünnet bu hususta pekçok biçimde istidlalde bulunmuşlardır:
1) Şayet her şey, bir sebebe bağlanmış olsaydı, o zaman, o sebebin sebep olması 3a. diğer bir sebebe bağlanmış olurdu ve böylece de, teselsül gerekirdi. Binâenaleyh, &r teselsülü sona erdirme hususunda mutlaka, sebepten müstağni ve münezzeh yan bir şeye varıp dayanmak gerekir Buna ise, Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfatlan, "*erşeyden daha çok layıktır. O'nun zâtı, bir müessir ve sebebe muhtaç olmaktan —tınezzeh olduğu gibi, sıfattan da, bir mûcid ve muhassise muhtaç olmaktan -^nezzeh olduğu gibi, aynen bunun gibi, O'nun fail oluşu da, bir mücib (gerektirici, zorunlu kılıcı) ve müessire varıp dayanmaktan münezzehdir.
2) O'nun fail oluşu, şayet bir sebebe bağlı olmuş olsaydı, o sebep, ya vâcib ya de mümkin olurdu. Eğer vâcib olsaydı, sebebin vâcib olmasından, O'nun fail olmasının •Acib olması gerekirdi. Bu durumda da, Cenâb-ı Hak, Fail-i Muhtar değil, o Mûclb >zzât (zorunlu olarak, otomatik olarak yapan) olurdu. Eğer mümkün olsaydı, o sebep, AJiah'ın bir fiili oturdu. Dolayısıyla, O'nun, o illetin faili oluşu, başka bir illete muhtaç olurdu. Ve böylece de teselsül gerekirdi ki, teselsül imkânsızdır.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, âlemin faili olmasının illet ve sebebi, eğer kadîm ise, o zaman, Cenâb-ı Hak'ın bu âlemin faili olması gerekir. Böylece, alemin de kadîm olması gerekir. Bu illet eğer muhdes ise, başka bir illete muhtaç olur. Böylece de teselsül gvekir.
4) Herhangi bir maksada mebnî olarak bir iş yapan kimse, O maksadını ya bir .asıta bulunmaksızın gerçekleştirebilir, ya da bunu gerçekleştiremez. Eğer, bunu vasıta olmaksızın gerçekleştirebilirse, O zaman o vasıta, boşuna olmuş olur. Eğer gerçekleştiremezse, o zaman da aciz olmuş olur. Halbuki Allah'ın aciz olması Tikansızdır. Ama bizim aciz olmamız imkansız

---

[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/116
[58] 58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/116

değildir. İşte bundan dolayı bizim "ilerimiz çeşitli gaye ve maksatlara mebnidir. Halbuki bütün bunlar, Allah hakkında mkansızdır.

5) Şayet, Cenâb-ı Hakk'ın fiili bir maksada mebni olsaydı, bu gaye ve maksat, ya Allah'ın Kendisine, ya da kullarına yönelik olmuş olurdu. Birincisi imkânsızdır. Çünkü o, bir fayda elde etmekten ya da kendisine bir zararın dokunmasından münezzehdir. Bu temelsiz olunca, bu maksadın mutlaka kullarına yönelik olması gerekir. Kullarının gaye ve maksatları ise, lezzetler elde etmek ve elemlerden kaçınmaktır. Halbuki Allah Teâtâ, bütün bunları vastta olmaksızın yar-.îmaya kadirdir. Durum böyte olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir şeyden dolayı bit $ey, yaratması düşünülemez.

6) Cenâb-ı Hak şayet, herhangi bir şeyi herhangi bir maksattan dolayı yaratmış olsaydı, Kendisine nisbette o şeyin varlığı ile yokluğu, ya eşit olurdu veya olmazdı. Eğer eşit olsaydı, onun bir gaye ve maksat olması imkansız olurdu. Eğer eşit olmasaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, zâtı gereği noksan ve başkasıyla mükemmelleşen bir varlık olması gerekirdi ki, bu olamaz, imkânsızdır.

İmdi, şayet sen, "O gayenin varlığı ile yokluğu, her ne kadar O'na nisbetle müsavi ise de, kullarına nisbetle varlığı yokluğundan daha evlâdır" dersen, biz deriz ki: Kulları için, evlâ oluşu meydana getirmek veya getirmemek, Kendisine nisbetle ya eşit otur, ya da olmaz. Böylece de önceki taksim yeniden sözkonusu olur.

7) Mevcut olan, ya Cenâb-ı Hakk'ın (c.c) Kendisidir, veyahutta O'nun mülkü ve milkidir. Kendi mülkünde ve milkinde tasarruf eden kimseye de, "Bunu niçin yaptın?" denilemez.

8) Bir kimse başkasına, "Bunu niçin yaptın?" dese, bu soru, ancak soran kimsenin kendisine soru sorulanı o fiilden men etmeye kadir olduğu zaman yerinde bir iş olur. Binâenaleyh, bu sorunun, kulları tarafından Allah'a yöneltilmesi imkansızdır. Çünkü Cenâb-ı Hak istediği herhangi bir fiili yaptığında, kulu O'nu o fiilden naşı menedebilir? Kul, Allah'ı ya ceza ile yahut elemle tehdid ederek bunu yapmak isteyecektir, ama bu Allah hakkında imkansızdır. Yahut da zemmedilmeye müstehak olma, hikmet dışı kalma ve, mu'tezile'nin dediği gibi, sefihlikle (akılsızlıkla) tavsif ederek tehdid edecektir ki bu da imkansızdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın medhe müstehak oluşu, hikmet ve celâl sıfatları ile muttasıf oluşu, O'nun zâtı gereği olan şeylerdir. "Zâtı gereği olan şeyin ise, hârici ve arızî (sonradan) sıfatların değişmesi İle değişmesi imkânsızdır.

Bütün bu izahlarla, Allah'ın fiilleri hakkında, O'na "Bunu niçin yaptın?" denilemeyeceği sabit olur. Çünkü herşey O'nun fiilidir. O'nun fiillerinin de (zorlayıcı, gerektirici bir).illeti yoktur.

Mu'tezile de Allah Teâlâ'ya, "Bu fiili niçin yaptın?" denilemeyeceğini kabul etmişlerdir. Ama bunu başka bir asla (prensibe) bağlamışlardır. O prensib de şudur: Allah Teâlâ, kötülük (ve çirkinliklerin), kötü olduğunu bilir. O, kendisinin bütün bunlardan (kötülüklerden), müstağni (ve uzak) olduğunu da bilir. Böyle olan bir zâtın, "kabin" (çirkin) ve şer (kötü) otan şeyi yapması imkansızdır. Biz bunun böyle olduğunu anladığımızda, kısaca, Allah Teâlâ'nın yaptığı herşeyin hikmet ve doğru olduğunu anlamış oluruz. Bu da böyle olunca kulun, Allah hakkında "Bunu niçin yaptın?" demesi caiz olmaz. 59[59]

Mahluklar İse Sorumludurlar

İkincisine gelince, yani Hak Teâlâ'nın "Fakat onlar mesul olurlar" ifadesine gelince, bu mükelleflerin yaptıkları şeylerden mes'ûl olduklarını gösterir. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 60[60]

Mükellefiyeti Aklen Reddedenlere Cevap

Bu mes'ûliyetle ilgili söz, ya aklen mümkin olup olmadığı, yahut naklen vaki olup olmadığı

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/117-118

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/118

şeklindedir. Bunun aklen mümkün olması hususundaki ihtilafı mükellefiyeti hiç kabul etmeyenlerledir. Mükellefiyeti kabul etmeyenler görüşlerine şu delilleri getirmişlerdir:

1) Kula yapılan teklif, ya o işi yapmaya veya yapmamaya götüren sebebler ne denk olarak olur, yahut bunlardan bir taraf diğer tarafa ağır basar olduğu olur. Birinci ihtimal imkansızdır. Çünkü yapma ve yapmama tarafındaki sebebler DO-nne denk iken, bir tarafı tercih etmek imkansız olur. Tercih yapmama durumunda,•mrz h yapmayı teklif etmek, (kulu bununla mükellef tutmak), imkansız olanı teklif t-tek olur. İkinci ihtimal de imkansızdır. Çünkü bir tarafın diğer tarafa baskın çıktığı ar surumda, baskın çıkan tarafın meydana gelmesi, vacib hafif tarafın meydana pinesi imkansız olur. Meydana gelmesi vâcib olan şeyi meydana getirmeyi teklif «-ek abes; meydana gelmesi imkansız olanı meydana getirmeyi teklif de "teklif-i r-â-â yutak" (güç yetirilemez şeyi teklifjtir.

2) Allah Teâlâ'nın, meydana geleceğini bildiği bir şeyin meydana gelmesi vâcibtir ^orunludur). Binâenaleyh böyle bir şeyi teklif etmek (zaten meydana geleceği için) »es olur. Allah Teâlâ'nın, meydana gelmeyeceğini bildiği herbir şeyin de, meydana gelmesi imkansızdır. Binâenaleyh bunu teklif etmek ise, "teklif-i mâla yutak" olur.

3) Kulun mes'ûl tutulması, ya bir faydadan dolayıdır, yahut böyle değildir. Eğer a. otr faydadın ötürü ise, bu durumda eğer o Cenâb-ı Hakk için olan bir fayda olursa, muhtaç bir varlık olmuş olur. Halbuki O'nun böyle olması imkansızdır. Yok eğertayda kul için ise, bu da imkansızdır. Çünkü kulu mes'ul tutmak, eğer ona neticede tor ceza vermeye sebeb olursa, bu kulun faydasına değil, aksine zararına olmuş olur. eğer bUnda hiçbir fayda yok ise, o zaman bu abes olur. Halbuki abes, Hakim için caiz değildir. Hatta bu bir zarara uğratma olur. Böyle olması da Rahim ah için düşünülemez.

Bu delillere şu iki açıdan cevab verilir:

1) Sizin, mükellefiyetin olmadığını isbata yönelik bu şüpheleri ortaya atmaktan -^«şadınız, bizim de mükellefiyetin bulunmadığını söylememizi ve kabul etmemizi wnn etmek ise, o zaman siz bizi, mükellefiyetin olmadığını kabul etmekle mükellef Mmuş olursunuz ki bu bir çelişkidir.

2) Sizin, bu şüphelerdeki ifadeleriniz, "Mükellefiyetlerin tamamı, "teklif-i mâla •utak"dır. Binâenaleyh hakim olanın, kullarına bunu yüklemesi caiz değildir" se*ündeki tek düşüncenize dayanır. Dolayısıyla da bu şüphelerinizin neticesi, Cenâb-ı -taKk'a, "Kullarını niçin mükellef tuttun?" denilmesini gerektirir. Fakat biz Hak SoOhânehû ve Teâlâ'nın, "O yapacağından mes'ul olmaz. Fakat onlar (insanlar), -es'ûi olurlar" olduğunu beyân ettik. Binâenaleyh bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, "O yapacağından mes'ul olmaz" ayetinin, "Fakat onlar mes'ul olurlar" ifadesinin bir aslı ve temeli gibi olduğu ortaya çıkar. Bu sebeble, Kur'ân ilminin sırlarından bir nebzesine vâkıf olmak için, bu enteresan incelik üzerinde iyi düşün. [61][61]

Mükellefliğin Nakit Olarak Bildirilmesi

Mükellefiyetin naklen bildirilişine gelince, bu hususta birisi şöyle.diyebilir: "Hak Teâlâ'nın, "Fakat onlar mes'ul olurlar" ifadesi, her ne kadar Allah'ın "Rabbine yemin olsun ki, muhakkak onların hepsini hesaba çekeceğim" («er, 92) ve "On/an durdurun. Çünkü onlar hesaba çekilecek"(Saftat, 24) ayetleri ile desteklense bile, "O gün ne bir insan, ne de bir cin hesaba çekilmez, mes'ûl olmaz" (Rahman, 39) ayeti ile çekişir, müşkillik arzeder. Buna şu şekilde cevap verilir: Kıyamet, uzun bir gündür ve o günde pek çok duraklar vardır. Binâenaleyh bu çelişkiyi izah için, olumlu ve olumsuz olanları (yani sorulma ve sorulmama durumlarını) ayrı ayrı duraklara hamletmek gerekir. [62][62]

İkinci Mesele

---

[61][61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/119-120

[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/120

Mu'tezile şöyle der: "Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ eğer, hüsün ve kubûh'un (iyi ve kötünün) yaratıcısı olsaydı, yaptığı şeylerden dolayı mes'ûl olması gerekirdi. Hatta zemmi gerektiren fiili yapmasından dolayı zemmediimesi, övgüyü gerektiren fiili yapmasından dolayı da medhedilmesi gerekirdi.

2) Allah'ın, Kendisi dışında hiçbir fail (yaratıcı) olmadığını söylediğimiz takdirde, yaptıklarından mes'ûl olmaması gerekirdi.

3) İnsanlar için (kendi yarattıkları bir amel) olmadığı takdirde, onların amellerinden mes'ul tutulmaları caiz değildir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın yarattığının söylenmesi durumunda, insanların, fiillerinden dönmeleri mümkün değildir.

5) Allah Teâlâ, kitabı Kur'ân'ın pekçok yerinde, kullarının Kendine karşı getirecekleri delilleri kabul edeceğini açıkça bildirmiştir. Mesela, (Biz) peygamberleri müjdeciler ve (azab) habercileri olarak (gönderdik). Tâ ki peygamberlerden sonra insanların, Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın (kalmasın)"(Nisa. 165) buyurmuştur. Bu ayet, insanların eğer kendilerine peygamber gönderilmez ise, Allah'a karşı hüccet getirebileceklerini gösterir. Yine Cenâb-ı Hak, "Eğer onları daha evvel azabla helak etmiş olsaydık, muhakkak diyeceklerdi ki, "Ey Rabbimiz. bize bir peygamber göndermeli değil miydin? O zaman biz şu zillete ve rüsvaylığa uğramadan evvel ayetlerine tâbi olurduk"(Ta-hâ, 134) buyurmuştur. Kur'ân'da bunların benzeri ayetler çok olup, hepsi de kulun Allah'a karşı hüccetinin olabileceğini gösterir.

6) Sümâme şöyle der: "Kıyamet günü kul, bir durakta beklerken, Allah Teâlâ ona, "seni Bana isyan etmeye sevkeden nedir?" der. Kul da, Cebriye inancı çerçevesinde, "Ya Rabbi, beni sen kâfir olarak yarattın, bana gücümün yetmediği (yapamayacağım) şeyleri emrettin. Dolayısıyla bu benimle, emrettiklerin arasına girdin (beni engelledin) der. Bu kimsenin, cebriye mezhebine göre, doğru söylediğinde şüphe yok. Cenâb-ı Hak, "Bu, doğrulara doğruluklarının fayda verdiği bir gündür" Mâide, ıi9) buyurur. Binâenleyh bu kimseye, bu sözünün bir fayda sağlaması gerekir. Bunun üzerine Sümâme'ye, "Onun böyle söylemesine kim fırsat verir ki?" denildiğinde, Sümâme: "Eğer Allah, onu konuşmaktan ve hüccet getirmekten menederse, onu gerekçesi bulunan, haklı bir savunma imkânından mahrum bırakmış olmaz mı? Bu ise, alabildiğine (haksız) bir menedişdir" dedi. Bütün bu izahlara, "Bunlar dâi ve ilim meselesi ile reddedilir" diye cevab verilir. Ayrıca, biraz önce sıraladığımız o sekiz izah da, Allah'ın fiil ve hükümlerinin "niçin"liğini araştırıp sormanın imkansız olduğunu beyân eder.

Hak Teâlâ "Ondan başka tanrılar edindiler (öyle mi?) Sen (onlara) de ki: "Delillerinizi getirin " buyurmuştur. Bil ki Hak Teâlâ, onlartn küfre düşüşlerinin, çok hayret edilecek birşey olduğunu belirtmek için, tekrar "O'ndan başka tanrılar edindiler (öyle mi?)" buyurmuştur. Bu, "Siz, Allah'ın ortaklan olduğunu iddia ediyorsunuz. Öyle ise haydi bu husustaki, aklî veya naklî delillerinizi getirin" demektir. Çünkü Allah Teâlâ, önce Kendisinin birliğine dâir delillerini zikredip, sonra birden fazla ilah olduğunu söyleyenlerin şüphelerini ber taraf edecek temel prensipleri ortaya koyunca, üçüncü olarak şüphelerini zikredip onları hesaba çekmeye başlamıştır. 63[63]

Tarih Boyunca Tevhid Ehli

Hak Teâlâ'nın "hte bu, benimle beraber olan (müslümanlann) zikri ve benden öncekilerin zikridir" ifadesi ile ilgili iki mesele vardtr: 64[64]

Birinci Mesele

Bu mesele, ifadenin tefsin hususûndadır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/120-121

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/121

1) "Bu, benimle beraber olanların zikridir" ifadesi, "Bu Kur'ân benimle beraber olan müslümanlara indirilen
kitabtır" demek; "Benden öncekilerin zikridir" ifadesi de, "Benden Önce geçen peygamberlere indirilen kitabtır. Bu kitabtar, Tevrat, İncil, Zebur ve Suhuf'lar olup, bunların herbirinde Allah'ın size, Allah dışında ilah edinmenize müsade ettiği gibi birşey yer almamış, aksine hepsinde de, "ilah benim Benden başka ilah yoktur. Sadece Ben varım" ifadesi yer almıştır" demektir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'tn, bu ayetten sonraki, "Biz senden evvel hiçbir peygamber göndermedik ki, ona şu hakikati vahyetmiş olmayalım: "Benden başka hiçbir tanrı yok. O halde. Bana ibadet edin" ifadesinde olduğu gibidir. Bu, İbn Abbas'ın görüşü olup, Kaffâl ve Zeccâc'ın tercihidir.
2) Sa'id b. Cübeyr, Kâtâde, Mukâtil ve Süddf nin görüşüne göre, ayetteki
"Benden öncekilerin zikridir" ifadesi de, Kür'ân ile alakalıdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, Ümmet-i Muhammed'in çeşitli hallerini zikrettiği gibi, geçmiş ümmetlerin hallerini de zikreder.
3) Kaffâl şu izahı yapar: "Bu, "onlara de ki: Size getirdiğim bu kitab, hem bana muhalif, hem de bana muvafık kimselerin hallerini anlattığı, zikrettiği gibi, benden önceki (peygamberlere) muhalif ve muvafıkların hallerini de zikretmektedir. Binâenaleyh kendiniz için (bir tarafı) seçin" demektir. Sanki bundan murad, tehdid-i ilâhidir. 65[65]

İkinci Mesele

Keşşaf Sahibi buradaki "zikr" kelimesinin tenvin ile şeklinde okunduğunu, edatlarının "zikr" masdarlarının (mefûlü olarak) mahallen mansub olduklarını ve bunun tıpkt (B»ı«d, 14) ayetindeki gibi olduğunu, bu şekildeki kıraatin asıl olduğunu; izafet şeklindeki okunuşun da, masdarın, mefûlüne muzaf kıtınışt, kabilinden olduğunu; bunun da {Rum, 3) ayetindeki gibi olduğunu söylemiştir. Yine bu kıraata göre, ayetteki men edatlarının, miminin, izâfetsiz olarak kesre ile min şeklinde de okunmuştur. Halbuki üzerine harf-i cerrin getirilmesi, garibtir. Bu husustaki mazeret, onun bir isim olup, tıpkı Jİ ve & gibi bir zarf oluşudur. Binâenaleyh min harf-i cerrinin diğerlerine getirilmesi gibi, bunun üzerine de min gelmiştir. Bu ifade, şeklinde de okunmuştur. 66[66]

Haktan Yüz Çevirenler

Cenâb-ı Hakk'ın "Hayır onların çoğu, hakkı bilmezler de, bunun için yüz çevirirler" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 67[67]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, birliğinin delillerini zikredip, o kâfirlerden, iddialarının delillerini getirmelerini isteyip, onların ne aklî, ne de naklî hiçbir delillerinin bulunmadığını beyan edince, bundan sonra, onların bu sapık inançlara düşüşlerinin, kendilerini bunlara sevkeden bir delilden ötürü olmayıp, aksine kendilerindeki bütün
şer ve fesadın temeli olan şeyden, yani cehaletten dolayı olduğunu, sonra hakkı dinlemek ve onu araştırmaktan yüz çevirişlerinin de bu cehalete dayandığını beyan etmiştir. 68[68]

İkinci Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der: "Ayetteki "hak" kelimesi, sebeb ile müsebbeb (netice) arasına bir

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/121-122
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/122
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/122
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/122

te'kidin girmesi açısından ref ile de okunmuştur. Buna göre mana, "onların cehaletleri sebebiyle yüz çevirişleri, batıl değil normaldir" şeklinde olur.
Cenâb-ı Hakk'ın Ç "Biz senden evvel hiçbir peygamber göndermedik ki ona şu hakikati vahyetmiş olmayalım: "Ben'den başka hiçbir tanrı yok. O halde, bana ibadet edin" emrine gelince bi! ki, bu ifadedeki "vahy" kelimesinin yûhî (Allah vahyeder) nûht (Biz-Allah-vahyederiz) şekillerinde okunuşu iki meşhur kıraattir. Bu ayet, tevhidi anlatan avetlerden olduöu için. daha Önce izah edilmişti. 69[69]

Allah'ın Evladı Olmaz

"(Onlar) "Rahman, evlad edindi" dediler Halbuki O'nun sânı bundan cedir. Hayır onlar, ikrama mazhar edilmiş kullardır. Bunlar, sözde asla O'nun önüne geçemezler. Bunlar O'nun emirleriyle hareket ederler, önlerindekini de, arkalarmdakini de O bilir. Bunlar. O'nun rızasına ermiş dondan başkası hakkında şefaat etmezler. Bunlar, O'nun korkusundan tirtir :rter. Bunlardan kim, "Ben de O'nun dûnunda bir tanrıyım" derse onu cehennemle cezalandırırız. Biz o zalimleri de böylece cezalandıracağız"
(Enbiya, 26-29).
Bil ki Allah subhânehû ve Teâlâ, apaçık delillerle kendisinin ortaklardan, ztdlardan *• benzerlerden münezzeh olduğunu beyân edince, bunun peşisıra, kendisinin çocuk •inmekten beri olduğunu da beyân'etmek üzere "(Onlar), "Rahman, evlâd edindi" dediler. Halbuki O'nun sânı bundan yücedir" buyurmuştur. Bu ayet, Huzaa Kabilesi hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, "melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyorlardı ve tama, Allah Teâlâ'nın da, "(Onlar) o (Allah) ile cinler arasında bir hısımlık mydurdular" (Sâffat. 158) ayetiyle işaret ettiği gibi, Allah'ın evlenmek suretiyle cinlerle Araba olduğunu ekliyorlardı. Cenâb-ı Hak, Kendisini, "Subhânehû" {O'nun sânı sundan münezzehtir) diyerek, bundan tenzih etmiştir. Çünkü çocuğun, babasına »nzemesi gerekir. Binâenaleyh eğer Allah'ın bir çocuğu olmuş olsaydı, mutlaka bazı takımlardan ona benzemesi gerekirdi. Yine bazı bakımlardan da mutlaka O'ndan arklt olması gerekirdi. Halbuki sayesinde benzerlik (ortaklık) sağlanan şey, sayesinde, iartdiJfğın (benzememenin) sağlandığı şeyden başkadır. Binâenaleyh o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, zâtında bir mürekkeblik söz konusu olmuş olur. Halbuki her mürekkeb varlık,
-nkin" varlıktır. Binâenaleyh Allah'ın evlad (çocuk) edinmesi kendisinin cibu'l-vucüd değil, mümkinü'l-yucüd olmasını gerektirir ki bu, O'nu İlah olmaktan çıkarıp, kulluk sınırına sokar. İşte bundan ötürü O, kendisinin bundan münezzeh :i3uğunu bildirmiştir. 70[70]

Melekler Evlad Değil Şerefli Kullardır

Ayetteki "Hayır, onlar ikrama mazhar edilmiş kullardır" ifadesine gelince, bil ki Hak Teâlâ, çocuğu bulunmaktan tenzih edince, (kendisine çocuk olarak nisbet edilenlerin) kullar olduklarını ve kulluğun (ilah'dan) doğmasına ters olduğunu beyân buyurmuştur. Fakat o kullar, diğer kullardan üstün, ilâhi ikrama mazhar kimselerdir (meleklerdir). Bu ayet mükrimûn (ikram eden kullar) şeklinde ve "sebk" fiili bablarından olmak üzere, şekillerinde de okunmuştur. Buna göre mana, "Onlar, Allah'a sözü hususunda uyarlar. O söylemedikçe (sormadıkça), bir şey söylemezler ve Cenâb-ı Hak'dan önce söz söylemezler" demektir. Bu tıpkı onların sözünün, Cenâb-ı Hakk'ın sözün tâbi olması (peşisıra gelmesi) gibidir. Binâenaleyh onların bütün amel ve işleri, Allah'ın emrine bağlıdır. Onlar emrolunmadıkları hiçbir şeyi yapmazlar.
Daha sonra Allah Teâlâ bu taatın sebebini anlatan ifadeyi zikrederek, "Önlerindekini de arkalanndakini de O bilir" buyurmuştur. Bu, "Onlar Allah Teâlâ'nın herşeyi bildiğini bildikleri için, O'nun içlerindekini ve dışlarındakini bildiğini de bilirler. Böylece bu, onları son derece

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/122
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/123

huzu, huşu ve mükemmel bir kulluğa sevketmiştir. Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) Ibn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu, "Allah onların yaptıkları ve yapmadıkları amellerini bilir" demektir."
2) "Önlerindekini" ifadesi, "ahireti", "arkalanndakini" ifadesi dünya" manası veya, bunun aksi manaya olduğu söylenmiştir.
3) Mukâtil şöyle der: "Allah, onları yaratmazdan önceki şeyleri ve yarattıktan sonraki şeyleri bilir."
Gerçek mana şudur: Onlar, O'nun melekûtunda, kudreti altında dönüp dolaşırlar ve O, onları çepeçevre kuşatmıştır. Onların durumu böyle olunca, daha nasıl ibadete müstehak olabilir ve Allah'ın Önüne geçebilirler de böylece Allah'ın müsade etmediği kimselere şefaat edebilirler?
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hususu iyice açıklamak üzere: "Bunlar, O'nun rızasına ermiş olandan başkasına şefaat etmezler. Bunlar O'nun korkusundan tirtir titrerler" buyurmuştur. Bu ifadede "haşyet", masdarı, mef'ûlüne muzaaf olmuştur. "Müşfİkûn", "korkanlar ve Allah'ın mekrinden emin olmayanlar"dır demektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'İn Miraç gecesi Cibril'i, Allah'ın korkusundan ötürü, tıpkı bir çul gibi porsumuş düşmüş olarak gördüğü, kendisinden rivayet edilmiştir. Bunun bir benzeri de, "Rahman (Allah'ın) kendilerine izin verdiğinden başkalar} (o gün) konuşmazlar" (nmm. 38) ayetidir.
Hak Teâlâ'nın "Bunlardan kim, "Ben de O'ndan başka bir tannyım" derse, onu cehennemle cezalandırırız" ifadesi, "meleklerden böyle bir söz söyleyen herkese, sözünün cezasını veririz" demektir. Bu, onların söylediklerine de söylemediklerine de delâlet etmez. Bu, Hak Teâlâ'nın Hz. (s.a.s)'e karşı, "Eğer müşrik olursan, amellerin boşa gider" (zümm, 65) ayeti gibi bir ifadedir. Bunda birkaç mesele vardır: 71[71]

Birinci Mesele

Bu sıfatlar, şöyle pek çok cihetten meleklerin Allah'ın kulu olup, çocukları olmadığına delâlet eder:
1) Onlar, taatta öyle ileridirler ki Cenâb-ı Hakk'ın emri :-~adan ne bir söz söylerler, ne bir iş yaparlar. Böyle olmak, evlat olmanın değil, kj olmanın özelliğidir.
2) Allah Teâlâ meleklerin sırlarını bilip, onlar Allah'ın sırlarını bilmediğine göre, feadete müstehak ilahın meleklerin değil, Allah'ın olması gerekir. İşte bu delil, Hz. sa a.s)'nın "Sen bendekini bilirsin. Ama ben sendekini bilemem"(MâkJe. Ne ifadesi belirttiği hususun aynısıdır.
3) Onlar, ancak Cenâb-ı Hakk'ın izin verdiği kimseler için şefaat ederler. İlah olan «•ya ilahın çocuğu olan böyle olmaz.
4) Onlar, son derece ürkek ve korkaktırlar. Bu ise ancak kullarda olan bir özelliktir.
5) Cenâb-ı Allah, "Bunlardan kim, 'Ben de O'nun dûnunda bir tanrıyım" derse, dtü cehennem ile cezalandırırız" ifadesi ile, meleklerin halinin va'd ve va'id hususunda tıpkı diğer mükelleflerin hali gibi olduğunu dikkat çekmiştir. Binâenaleyh =r*ann ilah olmaları daha nasıl söz konusu olabilir? 72[72]

Meleklerin Bazı Vasıfları

Mu'tezile, Ayetteki "Bunlar, O'nun rızasına ermiş olandan başkası hakkında şefaat etmezler" ifadesini delil getirerek, ahiretteki şefaatin büyük günah sahibteri için olmayacağını, çünkü büyük günah sahibleri hakkında. "Allah'ın rızasına erş kimseler" den ilemeyeceğin i söylemişlerdir. Buna söyle cevab verilir: İbn Abbas * = ve Dahhâk, ayetteki bu ifadeye "yani İâilahe illallah diyen kimselerden başkasına şefaat etmezler" manasını vermişlerdir. Bil ki bu ayet, şefaatin büyük günah sahibi c n olacağı hususunda en kuvvetli delillerimizdendir. Bunu

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/123-125
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/125

şöyle izah edebiliriz: -âilahe illallah" (Allah'dan başka tanrı yoktur) diyen herkesten, Allah bu sözden :: ayı razı olmuştur. O kimse için, "Bu hususta Allah ondan razı olmuştur" yenilebildiği zaman, onun hakkında, (kayıtsız olarak) "Allah ondan razı olmuştur" •adesi de doğru olur. Çünkü mürekkeb (parçalardan olan bütünün) genef olarak, şeçerli ve doğru olduğunda, her bir parçası da geçerli ve doğru olur. Allah'ın o mseden razı olduğu sabit olunca, "Lâilahe illallah" diyen kimsenin, bu ayetin hükmüne dâhil olması gerekir. İşte böylece, izaha çatıştığımız ve İbn Abbas (r.a)'ın *ade ettiği gibi, bu ayetin biz (ehl-i sünnet) için en güçlü delillerden olduğu sabit olur. 73[73]

Üçüncü Mesele

Bu ayet şu üç şeye delâlet eder:

1) Ayetteki, "Bunlar, sözde asla O'nun önüne geçmezler. Bunlar, O'nun emirleriyle hareket ederler" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın sözü olması bakımından, meleklerin mükellef olduğuna, "Bunlar, O'nun korkusundan tirtir titrerler" cümlesi de, meleklerin ilahî va'd ve va'ide dâhil olduklarına delâlet eder.

2) Bu, aynı zamanda onların masum (günahsız) olduklarını gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Bunlar, O'nun emriyle hareket ederler" buyurmuştur. Kâdi Abdul cebbar, Ayetteki, "Öte o zalimleri de böylece cezalandıracağız" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, melekleri tehdid ettiği şekilde, her zalimi cehennemle cezalandıracağına delalet eder. Bu da Allah Teâlâ'nın, âhirette büyük günah sahiplerini bağışlamamasını kesinkes ortaya kor" der. Buna şöyle cevab veririz; Bu konuda söylenecek en son söz şudur: "Ayetteki bu genet ifade tehdide konu teşkil eden cehennemi gösterir ki bu da tehdid bildiren diğer genel ayetlerin maksadlarının sınırlı olması gibi, bu gayretin maksadının da sınırlı olduğunu gösterir. 74[74]

Kâinatın Yaratılışı

"Göklerle yer ikisi bitişik bir halde iken, Bizim onları birbirinden yarıp ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı o kâfirler bilmezler mi, hala inanmayacaklar mı? Yeryüzü onları çalkalar diye, sabit sabit dağlar yarattık ve aralarında bol bol yollar açtık, ta ki maksadlarına ersinler. Biz, gökyüzünü de
korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, bunun ayetlerinden yüzçevirirler. O, geceyi gündüzü, güneşi ve ayı yaratanlar ve bunlardan herbiri kendi yörüngesinde yüzmektedirler" (Enbiya, 30-33).

Bil ki Allah Teâlâ, şu anda bir yaratıcının varlığına delil olan şeyleri serdetmeye başlamıştır. Bu deliller, aynı zamanda O'nun ortaklardan münezzeh olduğuna da delâlet etmektedir. Çünkü bu deliller, alemde çok dikkate değer bir tertibin mevcud olduğunu göstermektedir. Halbuki iki ilahın aynı anda var olması, âlemin düzeninin bozulmasına yol açar. Binâenaleyh bu deliller, işte bu açıdan O'nun birliğine de delâlet ettiği için, daha önce geçen ayetlerin bir te'kidi gibidirler. Hem sonra bu ayetlerde, bu kadar kıymetli şeylere kadir olan bir ilâha ibadet etmekten yüz çevirip, hiçbir zarar ve faydası olmayan taşlara (putlara) ibadetle yönelmek, aklen mümkün olmadığı için, put perestlere bir reddiye vardır. Bu ayetin, kendinden öncekilerle münasebeti işte sudur. Bil ki Allah Teâlâ burada şu altı çeşit delili zikretmiştir: 75[75]

Allah'ın Kudretinin Altı Delili

Birinci çeşid "Göklerle yer, İkisi bitişik bir halde iken. Bizim onları birbirinden yarıp ayırdığımızı d kâfirler bilmezler mi?" ayetidir. Bu ifade ile ilgili, birkaç mesele bulunmaktadır: 76[76]

---

[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/125

[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/125-126

[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/126-127

Birinci Mesele

İbn Kesir, vavsız olarak şeklinde okurken, diğer kıraat imamları vâv ile şeklinde okumuşlardır. Bu vav, bu sözün daha önce geçen bir ifade üzerine atfedildiğini göstermek için getirilmiştir. Keşşaf Sahibi, tâ'nın fethası ile kelimenin, retekan diye okunduğunu söylemiştir. Her iki şekil de, tıpkı halk" ve "nefd" masdarlarının ism-i mef'ul olarak (mahluk-menfûd) manasına gelişi ; Di. ism-i mef'ûl yani "bitişmiş" manasınadır. Buna göre eğer sen, "Ratk" kelimesi, mertûk" manasına gelebilir. Çünkü masdardır. Fakat niçin"mcrtûk" değil de "ratk" oiarak gelmiştir?" dersen, ben derim ki: "Bu, bir mukadder mevsûfu olduğu için Doyledir ve takdiri, "şey'en ratkan" "bitişmiş bir şey" şeklindedir. 77[77]

Rüyet Burada Bilmek Anlamındadır

Birisi şöyle diyebilir: "Ayetteki "Görmediler mi?" ifadesindeki, "görme" ile, ya bizzat görmek, yahut bilip-anlamak manası kastedilmiştir. Birinci mananın söz konusu olması zordur. Çünkü herşeyden önce o (Mekke'li) Kafirler, yer'ile göğün bu halini kesinlikle görmemişlerdir. İkinci olarak da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben ne göklerin ne yerin yaratılışında, ne de kendilerinin yaratılışında onları şâhid tutmadım"(kbm.sıj buyurmuştur. Bu "görme" nin "bilme" manasına olması da müşkildir. Çünkü maddeler, aslında bitişebilir ve ayrılabilirler. Binâenaleyh yer ile gökte önce bitişmenin, sonra ayrılmanın olduğunu bilmenin yolu ancak nakil (vahiy) d ir. Halbuki bu münakaşa, peygamberliği inkâr eden kâfirlerle yapılmaktadır. Binâenaleyh böyle bir istidlale (delile) tutunmak nasıl caiz olabilir?"
Buna şu şekilde cevab verilir: Bu ifadedeki "görme" ile, "bilme" manası kastedilmiştir. İleri sürülen bu soruyu şu şekillerde cevablamak mümkündür:
a) Biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, diğer mucizeleri ile isbat ediyor, daha sonra artık onun sözleri ile istidlal ediyor, sözlerini delil kabul ediyor, sonra da bunları kâinatta (evvelden beri) bir nizam ve intizamın mevcûd olup, fesadın (bozukluğun) olmadığına delil kabul ediyoruz. Bu da, tevhid konusunda getirilen delilleri te'kid eder.
b) Ayette bahsedilen bitişme ve ayrılmanın, "mümkin" bir şey utarak görülmesi manasına hamledilebilir. Buna akıl da delalet eder. Çünkü maddelerin bitişmeleri ve ayrılmaları 'rnümkin"dir. Binâenaleyh bunlara bitişme ve ayrılmayı tahsis etmek (yani bitiştirme sonra ayırma) veya aksini yapma, bir muhassisin (yani bunu yapan birisinin) olmasını gerektirir.
c) Yahudi ve hristiyanlar, yer ile göğün bu halini biliyorlardı. Çünkü Tevrat'da şu bilgi yer almaktadır: "Allah bir cevher (öz) yarattı. Sonra ona heybet gözü ile nazar etti de, böylece o, bir su oluverdi. Sonra ondan gökleri ve yeri yaratıp, onları birbirinden ayırdı." O putperestler ile yahûdiler arasında, Hz. Muhammed (s.a.s)'e düşman olma bakımından müşterek oldukları için, bir nevi dostluk vardı. Allah Teâlâ işte bundan dolayı o putperestlere, bu hususta yahûdilerin sözierini kabul edecekleri için, bu delili getirmiş ("görmediler mi?" buyurmuştur). 78[78]

Tesniye ve Cins İsim

Cenâb-ı Hak, "Onlar bitişik" dememiş, "İkisi bitişik bir halde idi" demiştir. Çünkü "gökler" (semâvat) lafzı cemidir, ama bununla cins isme delâlet eden "bir gök" manası kastedilmiştir. Nitekim Ahfeş, "Semâvât, bir çeşid (cins), yer de bir çeşittir" demiştir. Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz ki Allah gökleri ve yeri, o ikisi zeval bulmasın (yıkılmasın) diye, tutmaktadır" (Fatır,

---

[76] 76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/127
[77] 77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/127
[78] 78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/127-128

4i) ayetinde de böyledir. Arapların, "iki kavmin arasını bulduk"; "Bize iki siyah sürü uğradı" demeleri de böyledir. Çünkü biri bir sürü, diğeri bir sürüdür. 79[79]

Ratk ve Fatk Kelimelerinin İzahı

Arapça'da "ratk", tıkamak, tutmak, bendlemek" demektir. Nitekim, "O şeyi tıkadım, o da tıkandı" manasında jsjiı ijiji ciîj denilir. "Feth" ise, bitişik-yapışık iki şeyin arasını, yarıp-ayırmaktır. Zeccac şöyle demektedir: "Ratk masdar olup, ayetin manasını "O, ikisi ayrılan oldular" demektir. Mufaddal da, "Cenâb-ı Hak burada "ratkaynl" dememiştir. Bu tıpkı Biz onları yemek yemez birer beden olarak yaratmadık" {Enbiya. 8) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü nasıl onların herbiri bir "beden" ise, burada bahsedilen yer ile göğün her biri de bir "ratk" (bitişik şey) dir. 80[80]

Beşinci Mesele

Müfessirler, bu "ratk" ve "fetk" ile ne kasd edildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:
1)Hasan el-Basrî, Katâde, Sa'id b. Cübeyr ve İkrime'nin İbn Abbas'dan rivayet ettikleri görüşe göre, mana "O ikisi birbirine yapışık tek şey idi. Allah onları birbirinden yarıp ayırdı. Göğü yerine kaldırdı ve yeri öylece bıraktı" şeklindedir. Bu görüş, yerin gökten önce yaratılmış olmasını gerektirir. Çünkü Allah Teâtâ bunları birbirinden ayırınca, yeri olduğu gibi bırakmış, gökleri yükseltmiştir. Ka'b İse, "Allah Teâtâ gökleri ve yeri bitişik olarak yarattı, sonra onların ortasındabir rüzgar yaratarak, bununla onları birbirinden ayırdı" demiştir.
2) Ebu Salih ve Mücâhidin görüşüne göre mana, "Gökler bitişikti. Derken Cenâb-ı Hak, gökleri yedi kat olarak ayırdı. Yeri de böyle yaptı" şeklindedir.
3) fbn Abbas (r.a), Hasan el-Basri ve ekseri müfessirin görüşüne göre, gökler ve yerler, aynı seviyede ve aynı katılıkta idiler. Derken Allah Teâlâ gökleri yağmur
e yeri de bitki ve ağaçlarla yarıp ayırdı. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, Andolsun o dönüş sahibi olar) göğe ve o nebat ile yanlan yere"(r&nh, ım2) ayetidir. A.ımler bu izahı, ayetteki bundan sonra gelen, "Her canlıyı sudan yarattık" ifadesine dayanarak, diğer izahlara tercih etmişlerdir. Çünkü bu suyun ancak, kendinden öncekilerle münasebeti söz konusudur. Bu münasebet ise, mananın bahsettiğimiz du mana olması halinde mümkündür.
Buna göre eğer, "Bu izah tercihe şayan izah değildir. Çünkü yağmur göklerin hepsinden değil, sadece bir gökten yağar. O gök de, yere en yakın göktür?" denilirse, deriz ki: Göğün herbir yeri, gökyüzü olduğu için, böyle "gökler" denilmiştir. Bu tıpkı, "Eski eblise" "Taş kazan" ifadelerinde olduğu 5«bidir. Bil ki bu izaha göre, ayetteki O "ru'yeti" (görmeyi), bizzat görme manasına atmak mümkün olur.
4) Ebu Müslim el-lsfehâni şöyle der: "Ayetteki "feth" ile yaratıp ortaya koyma -manası kastedilmiş olabilir. Bu tıpkı, "O, göklerin ve yerin fitindir" (Fatır, i) ve "Hayır, sizin Rabbiniz hem göklerin, hem yerin Rabbidir, bunları o "fatr" etmiştir
.aratmıştır) (Enbfya,56) ayetleri gibidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, yaratmasını "fetk" e. yaratmazdan önceki durumu da "ratk" ile ifade etmiştir. "Ben derim ki işin özü şudur: Yokluk (adem), sırf yokluktur. Yoklukta, birbirinden ayrılan ve birbirine zıd olan zatlar (varlıklar) ve cevherler yoktur. Aksine hepsi, sanki birbiri içinde, birbirine benzer tek bir şeydirler. Binâenaleyh eşya meydana geldiğinde, varlık ve oluşum tahakkuk ettiğinde, bunlar birbirinden seçilir ve birbirlerinden ayrı olurlar. İşte bu yolla "ratk", yokluk manasına "fetk"i var oluş manasına mecaz kılmak güzel olmuştur.
5) Gece, gündüzden öncedir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, "Gece de onlar için bir ayettir. Biz ondan gündüzü sıyınp çıkarırız" (Vasin, 37) buyurmuştur. Gökler ve yerler, ilkönce •oranlıktı. Derken Allah onları, aydınlatan gündüzü ortaya koymak suretiyle, birbirinden yarıp ayırmıştır. İmdi

---

[79] 79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/128
[80] 80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/128

şayet, "Bu görüşlerinden hangisi, ayetin zahirine daha uygundur?" denilirse, biz deriz ki: Ayetin zahiri, semanın olduğu hal üzere; yerin de, olduğu hal üzere birbirine bitişik olduklarını iktizâ eder. Onların bu şekilde otmalan da, ancak her ikisinin mevcut ve var olmalan halinde mümkündür. Ratk, fatk'm zıddıdır. Binâenaleyh, "fetk", "ayırmak" anlamında olduğuna göre, "retk"ın da bitişmek ve yapışmak, anlamında olması gerekir. İşte yapılan bu izaha göre, dördüncü ve beşinci izahların "mercûh" olması gerekir. Böylece, birinci izah, açıklamaların en iyisi olur, ikinci izah da onu izler. İkinci izah da şudur: O yerle gökten her birinin, birbirine bitişik olup, Cenâb-ı Hak, onlardan herbirini yedi tabaka kılarak, birbirinden ayırmıştır.
Bunu, üçüncü izah izler ki, bu da şu şekildedir: Yerle gök, herhangi bir yarık, boşluk ve çatlak olmaksızın, katı halde idiler. Derken Cenâb-ı Hak gökten yağmuru yağdırmak, yerden de bitkiler bitirmek için, onları birbirinden ayırmıştır. 81[81]

Altıncı Mesele

Bu izahların, bir Yaratıcı'nın varlığına ve O'nun birliğine delâlet ettikleri açıktır. Çünkü, hiçkimse, böyle bir şeye
muktedir olamaz. Doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: Hak Subhanehû ve Teâlâ, yerle göğü, meleklerin maslahatı ve faydasına olduğu için bitişik olarak yaratmış; sonra da Cenâb-ı Hak, yeryüzündekiieri, orada iskân ettireceği ve, kullarının menfaati de bu şekilde yapmada olduğu için, gökle yeri birbirinden yarıp ayırmıştır. 82[82]

İkinci Nevi Delil

Cenâb-ı Hakk'ın "ve her canlıyı sudan yarattığımızı o kâfirler görmediler mi, hâlâ inanmayacaklar mı?" ayetidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 83[83]

Birinci Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der. "Cenâb-i Hakk'ın buradaki lafzı, Lîttif bir mefûl de alabilir, iki mefûl de... Binâenaleyh, eğer bir mefûl alırsa, buna göre mana, "Biz, sudan, her canlıyı yarattık" şeklinde olur ki, bu durumda bu ayet, tıpkı "Allah her hayvanı sudan yarattı"(Nûr,45) ayeti gibi olmuş olur. Yahut mana, "Biz, mahlûkatın suya otan aşırı ihtiyacından, onu sevdiğinden ve ona karşı da çok sabırsız olduğundan, o mahlûkatı sudan yaratmış gibiyizdir" şeklindedir. Bu durumda ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, "insan aceleden yaratılmıştır" (Enbiya. 37) ayeti gibi olmuş olur. Eğer iki mefûl alırsa, buna göre mans, "Biz, her şeyi, su sebebiyle canlı kıldık; binâenaleyh, her ccnlı için, mutlaka su lâzımdır" şeklinde olur. Hz. Peygamber'in, "Ben, oyun eğlenceden, oyun eğlence de benden değildir' ifadesindeki min harf-i çerleri de bu anlamdadır. Kelime, ikinci mefûl olarak, (hayyan) şeklinde de okunmuştur. 84[84]

Her Canlının Sudan Yaratılmasının izahı

Bir kimse şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hak, "Cânn'ı da, daha önce çok zehirleyici ateşten yarattık" (Hicr, 27) buyurmuş; hadiste de, "Allah Teâlâ, melekleri nurdan yaratmıştır" ifadesi yer almışken; Hz. İsa (a.s) hakkında, "Hani benim iznimle bir kuş suretinin benzerini tasarlıyordun, içine üfürüyordun da benim iznimle bir kuş oluveriyordu"(M«de, -ııo> buyurmuş ve, Hz. Adem (a.s) hakkında da, "Onu, topraktan yarattı"(K. imran,59) demişken, daha nasıl, "Biz her canlıyı sudan yarattık" diyebilmiştir?"

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/128-130
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/130
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/130
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/130

Cevap: Ayet-i kerimenin lafzı her ne kadar umumi ise de, ancak ne var ki burada, ayetin bu umumiliğini tahsis edecek karineler mevcuttur. Çünkü, delilin maksada daha yakın olabilmesi için mutlaka, görülür ve hissedilir cinsten olması gerekir. İşte bu izahla, melekler, cinler, Hz. Adem ve Hz. İsa'nın durumu ayetin bu umumi adesinln dışında kalır. Çünkü o kafirler, bunlardan hiçbiri görmemişlerdir. 85[85]

Üçüncü Mesele

Müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinden sadece canlıların kastedildiğini söylerken, diğer bazıları, "Hayır, bu ifadenin
cine bitkiler ve ağaçlar da girer; çünkü bunlar da su sayesinde büyüyor ve, bunlardaki nem, yeşillik, tomurcuk ve meyveler de sudandır" demişlerdir. Bu görüş kastedilen •nanaya daha uygundur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, yağmur yağdırmak ve o .ağmurdan yeryüzündeki bitki vs. şeyler gibi her şeyi canlı kılmamız için semayı, • erden yarıp ayırdık" demek istemiştir. Birincilerin delili, bitkiye "hayy" oenilemeyişidir. Ama, biz bunu kabul etmiyoruz. Ona da böyle denilebileceğinin delili, 'Ölümünden sonra yeri naşı! diriltir" (Rûm, 50) ayetidir.
Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesine gelince, bu, "Onları, bu delilleri düşünmeleri ve bu sayede, başkasına benzemeyen Hakkı tanımaları ve şirk yolunu terketmeleri suretiyle imana gelmezler mi?" manasındadır.
Üçüncü çeşit delil, Cenâb-t Hakk'ın "Yeryüzü onları sarsar diye, sabit sabit dağlar yerleştirdik" ayetidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 86[86]

Birinci Mesele

deyimi ya için veyahutta "onları sarsması hoş olmayacağı için, onları çalkalamasın diye" takdirindedir. İkinci takdire göre ifadenin baş kısmından, hem tâ, hem de birinci lâm (-H) hazfedilmiştir. Bir karışıklık onadığı içjn, bu lâ hazfedilir. Nitekim sen, Cenâb-ı Hakk'ın Ehi-i kitab bilmesin diye" (Hadid, 29) ayetinin başına, bu lafzın geldiğini de görmektesin. 87[87]

Dağların Vazifesi

(fevâsi), dağlar demektir. er-Râsi. aslında yere giren, yere çakılan demektir. 88[88]

Üçüncü Mesele

İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Yeryüzü, su üstüne serilmişti. Böylece, tıpkı geminin, içindekileri sallaması gibi, yeryüzü de su üzerine serilip döşendiği için, üzertndekileri yakalayıp durmaya başladı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, o yeryüzünü ağır dağlarla oerçi nledi." 89[89]

Yaratılan Geçitler

Dördüncü çeşit delil, Cenâb-ı Hakk'ın "ve aralarında bol bol yollar açtık, ta ki maksatlarına ersinler" ayetidir. Bununla ilgili bir kaç mesele vardır: 90[90]

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/130-131
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/131
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/131
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/131
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/131
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/131

Birinci Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der: "el-feccu, "geniş yol" anlamındadır. Buna göre şayet sen, "ei-ficâc kelimesinde sıfat anlamı vardır. Binâenaleyh, daha nasıl, o şubuten kelimesinden önce getirilmiş de, sonra bırakılmamıştır? Nitekim bu hususa Cenâb-ı Hakk'ın "Onun geniş yollarından gezip dolaşasmız diye" (Hat. 20) ayetinde riâyet edilmiştir" dersen, ben derim ki: Bu kelime, sıfat anlamını taşıdığı halele öne geçmemiştir. Bu, terklb içinde hâl mevkiindedir. Bu, şairin meselâ "Şimdi yapayalnız olan o izzet ve şerefe dair, eski izler ve kalıntılar var" sözünde olduğu gibidir. Bu iki ifade arasında, mana bakımından şöyle bir fark bulunmaktadır. Cenâb-t Hakk'ın ifadesi, O'nun o yeryüzünde geniş yollar meydana getirmiş olduğunu bildirir. Ama ayetteki "ficacen sübülen" kelimesine gelince, bu da O'nun, o yollan yaratırken bu vasıf üzere yaratmış olduğunu bildirmektedir. Binâenaleyh bu ifade, önceki cümlede müphem bırakılan şeyi izah etmiş olur." 91[91]

İkinci Mesele

Ayetteki fihâ "orada" lafzıyla ilgili şu iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu İfadedeki zahir, "dağiar"a râcidir. Yani, "Biz, perçinler gibi olan o dağlarda, geniş yollar yarattık" demektir. Bu, Mukâtil ve Dahhâk'ın görüşü olup, Atâ'nın İbn Abbas'tan yapmış olduğu bir rivayettir. İbn Ömer'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dağlar birbirlerine bitişik idi. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Nûh Kavmini suda boğunca, o dağları birbirinden ayırdı ve böylece, aralarında geniş geniş yollar meydana getirdi."

b) Bu ifadedeki zamir, yeryüzüne (ard) kelimesine râcidir. Yani, "Biz o yeryüzünde geniş geniş yollar yarattık" demektir. Bu da, Kelbi'nin görüşüdür. 92[92]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın i)j$% fö& ifadesini takdiri, "hidayete ermeleri için" demektir. Çünkü Allah hakkında şekkin ve şüphenin düşünülmesi mümkün değildir. 93[93]

Dördüncü Mesele

Bu ifadeyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "Şehirlerine, beldelerine ulaşsınlar... diye" manasındadır.

b) "İstidlal yapmak suretiyle, Allah'ın bir olduğu neticesine ulaşsınlar... diye" anlamındadır.

Mu'tezile şöyle der: "Bu açıklama, Allah Teâiâ'nın bütün mükelleflerin, hidâyete ermelerini istediğini gösterir." Bu konudaki sözümüz daha önce geçmişti. 94[94]

Müşterek Lafız

Bu ifadeyle ilgili bir üçüncü açıklama da şudur: "Beldelerine ulaşma" ve "Allah'ın birliğine ulaşma" ifadeleri, aynı manada müşterek olup, bu da, bir şeye vasıl olma ve ulaşma"dır. Binâenaleyh lafız, bu müşterek manaya hamledilebilir ve bu durumda da ayet, her iki hususu da içine almış olur. Bundan da, müşterek lafzın, aynı anda iki anlamda kullanılmış olması

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/132

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/132

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/132

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/132

sonucu çıkmaz. 95[95]

Gök Korunan Bir Tavandır

Beşinci ç*ştt delil, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz gökyüzünü de, korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, bunun ayetlerinden yüzçevirirler" ayetidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır96[96]:

Birinci Mesele

"Semâ", yere nisbetle, tıpkı, evin tavanı gibi olduğu için, ona sakf denilmiştir. 97[97]

İkinci Mesele

Bu ifadede yer alan "mahfûzen" kelimesi hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) "O diğer tavanlar için sözkonusu olabilen düşmekten ve çökmekten korunmuştur" demektir. Bu, "Semâyı, izni olmadıkça, yerin üzerine düşmekten o tutuyor" (Hac. 65) ayeti gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Göğün ve yerin, O'nun emriyle durması da, yine O'nun ayetlerindendir"(Rûm, 25» "Şüphesiz "*Jc/ Allah, gökleri ve yeri zeval bulmalarından (korumak İçin bizzat) tutmaktadır" fmr, 4i) ve "Bunların muhafazası O'na ağır gelmez" (Bakar*, 255) buyurfnuştur.
b) O Şeytanlardan korunmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz onları taşlanan her şeytandan koruduk" (h«t, 17) buyurmuştur. Burada bu noktada şu iki açıklama yapılabilir:
1) "Gökyüzü, melekler vasıtasıyla şeytanlardan korunmuştur." Birincisi daha kuvvetlidir, çünkü ayeti bu manaya hamletmek, bu nimete yücelik vasfını kazandırır. Çünkü Cenâb-ı Hak (c.c) o gökyüzünü mükelleflerin üzerine düşürmemeyi ve onu korumayı tekeffül etmiş gibidir. İkinci görüş ise, böyle değildir, çünkü, semâ'dan cinlerin kulak hırsızlığı yapmasından endişe edilmez. 98[98]

Üçüncü Mesele

Cenab-ı Hakk'tn ifadesinin manası, "Onlar, Allah Teâlâ'nın o semâya, koymuş olduğu delillerden, o semânın hareketlerinden; hareketlerinin keyfiyyet ve cihetlerinden, gök cisimlerinin doğuş ve batış mevkilerinden ve, o semâ'nın birbirleriyle bitişip ve birbirlerinden ayrılmalarının, Cenâb-ı Hakk'ın çok üstün hikmetine ve açık kudretine delâlet eden çok ilginç bir tertib ve güçlü bir hesap üzere olmasından ibret alma işinden yüz çeviricidirler" şeklindedir. 99[99]

Dördüncü Mesele

Ayetteki "Onun ayetinden" şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "onlar, onun Cenâb-ı Hakk'ın, birliğine delâlet etmesinden yüz çeviricidirler" şeklinde olur ki, bu müfret kelime ile cins mana kastedilmiş olur. Yani "Onlar, o semâdan kendilerine gelen, meselâ ay ile aydınlanma; yıldızlarla yol bulma, yağmurlarla yeryüzünün hayat bulması gibi... dünyevî menfaatları gayet iyi bilmektedirler. Buna rağmen onlar, o semânın, bir Yaratıcı'ntn varlığına ve O'nun birliğine dair açık bir delil olmasından yüz çeviricidirler" demektir. 100[100]

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/132-133
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/133
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/133
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/133
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/133
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/133-134

Gök Cisimlerinin Hareketleri

Altıncı çeşit delil, Cenâb-ı Hakk'ın "O, geceyi, gündüzü,güneşi ve ayı yaratandır ve bunlardan her biri kendi yörüngesinde yüzmektedirler" ayetidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır. 101[101]

Birinci Mesele

Bil ki Allah "Onlar ise, bunun ayetlerinden yüz çevirirler" buyurunca, burada ise o ayetleri tafsilatlı bir biçimde
anlatmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, şayet gökyüzüyle yeryüzünü yaratıp, sayelerinde gece ife gündüzün ve sıcaklıkla soğukluğun herbirini izlemesi gibi bir takım faydaları izhar etmek için güneş ile ayt yaratmasaydı, Allah'ın kulları üzerindeki nimetleri kemâle ermiş olamazdı; tam aksine bu, ancak onların kendi yörüngeleri üzerindeki hareketleri sebebiyle olmuş olurdu. İşte bundan dolayıdır ki Allah, "bunlardan her biri kendi yörüngesinde yüzmektedirler" buyurmuştur. Bunu şöyle izah edebiliriz. Gözlemler neticesinde, kevâkib (yıldızlar, seyyarelerin farklı farklı hareketi olduğu sabit olmuştur. Bu hareketlerin bir kısmı, doğudan batıya olmak üzere, "kevâkib"in tamamını içine alır ki, bu güneşin günlük hareketidir. Diğer taraftan, felsefecilerin ve astronomların ekserisi şöyle derler: "Burada, batıdan doğuya doğru olan diğer bir hareket daha vardır ki, bu hareket yedi gezegende açık, sabit olanlarda da ise, adeta gizli ve görünmez haldedir." Bunlar görüşlerin şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: "Biz gezegen yıldızları şu şekilde görmekteyiz: Bunlar ne zaman hızlıca hareket ettiğinde, kendilerine, daha yavaş hareket diğeri yaklaştığında, o bu yaklaşmadan sonra, doğu tarafına doğru onun önüne geçer. Bu hareket tarzı, ayda çok açık biçimde görülmektedir. Çünkü ay, batı tarafında güneşten uzak bir yerde bir veya iki gün süreyle görünmezken, sonra ortaya çıkar. Sonra o ay, her gece, yaklaşık onbeş gün müddet içinde güneşin tam karşısına geçinceye kadar güneşten uzaklaşmasını sürdürür. Ay, burç noktalarında yoluna devam ederken, onun doğusunda olan her yıldız da, her gece, sürekli olarak ona yaklaşır. O yıldızlar, aya yetişip ulaşttğında, o ayı doğu tarafından örter. Böylece o yıldızlar da, ayın batı tarafıyla örtülmüş, gözükmez hale gelmiş olur. Böylece biz, bu gezegen yıldızların, batı'dan doğuya doğru bir hareketini olduğunu anlamış olduk. Aynen bunun gibi, burçlar birbirlerini takib edip izlerken, sabit yıldızların da yavaş hareketlerinin olduğunu görmekteyiz. Böylece de biz, o sabit yıldızların da batıdan doğuya doğru bir hareketlerinin bulunduğunu anlamış oluyoruz." İşte felsefecilerin ve astronomların ileri sürdükleri görüş budur.

Biz bu hususta onlara muhalefet ediyor ve şöyfe diyoruz: Bu imkansızdır. Çünkü, mesela güneş şayet zâtı gereği batıdan doğuya doğru yavaş bir biçimde hareket etmiş olsaydı, -güneşin günlük hareketi sebebiyle batıdan doğuya doğru hareket ettiğinde de şüphe yoktur, o zaman tek bir kütlenin, aynı anda iki farklı yöne doğru iki türlü *ıareket etmesi gerekirdi ki, bu imkansızdır. Çünkü bir tarafa doğru olan hareket, o tarafa doğru hareket edenin, o cihetle bulunmasını gerektirir. Binâenaleyh, şayet aynı anda tek bir cisim, iki farklı cihete doğru hareket etmiş olsaydı, o zaman onun aynı anda iki farklı yerde olması gerekirdi ki, bu imkansızdır.

İmdi, şayet denirse ki: "Güneş batıya doğru harekelettiğinde, onun hareketinin tarafında son bulduğunun ileri sürülmesi niçin caiz olmasın? Hem, sizin r-ahsettiiniz şey, üzerinde aksi tarafa doğru hareket eden karıncanın bulunduğu değirmen taşıyla bir tenakuz teşkil eder!" cevaben biz deriz ki: Birincisi, sizin usûl ve kaidelerinize göre doğru olmaz. Çünkü, size göre feleklerin hareketi, son -j maktan korunmuştur (devamlıdır, son bulmaz.) İkincisine gelince, bu olması - jhtemel olan bir misâldir. Ama bizim zikrettiğimiz şey ise, kesin ve net bir delildir. B nâenaleyh bu ona karşı koyamaz.

---

[101] [101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/134

Felsefecilerin ve astronomların, yıldızların batıdan doğuya doğru hareket eriklerine dair getirdikleri delillere gelince, bunlar zayrftır. Çünkü niçin, "Bütün yıldızlar aoğudan batıya, doğru hareket etmektedirler. Ancak ne var ki, onların bir kısmı diğer Dr kısmından daha yavaş hareket etmektedir. Böylece onların bir kısmı bir kısmından geri kalır da onun aksi istikamete doğru hareket ettiği zannedilir" denilmesin? Mesela, en büyü feleğin, bir günün başlangıcından ikinci günün başlangıcına kadar olan devri, am bir devirdir. Yine, sabit feleğin, bir günü başlangıcından ikinci günün başlangıcına adar olan devri de, tam bir devirdir.
Ancak ne var ki bu, ikinci bir miktardır, durumdur. Böylece, bu ikinci mikdar ve auruma göre, sabit feleğin, başka bir cihete doğru hareket ettiği zannedilmiştir. walbuki, aslında böyle değildir. Tam aksine bu, ikinci mikdara göre geri kalmıştır. Bu takdire göre, hepsinin yönü, doğudur ve bunların en hızlısı da günlük olarak hareketlerini tamamlayanlardır. Hızlılık bakımından bunları, sabit felekler izler. Sabit feleklerin peşine zuhal gelir. Ve bu iş, Ay feleğine gelinceye değin, böyle devam eder. Ay feleği ise, feleklerin en yavaş hareket edenidir. Kendisini, bahsettiğimiz akli delilin de desteklediği bu husus, var oluştaki tertibe daha yakındır. Çünkü bu takdire göre, en hızlı hareket eden, Felek-i muhit olmuş olur ki, bu en büyük felektir. En yavaş olanı ise, bu Felek-i Muhit'e en uzak olan kütledir ki, bu da yeryüzüdür. Sonra, Felek-i Muhit'e en yakın olan, en hızıı hareket eden; en uzak olan da, en yavaş hareket edendir. Bizim bu söylediğimiz şey, feleklerin boylamlarına göre hareketleridir. Bunların enlemlerine göre olan hareketlerine gelince, bunlar açık olup bu, onların kuzeye ve güneye doğru meyil ve eğimlerinin farklılığı sebebiyle olur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki: şayet, yıldızların eğim ve meyil (itibariyle) bir hareketleri olmasaydı, o zaman tesir (tabiat olayları) tek bir bölgeye tahsis edilmiş olur, diğer taraflarda, bundan elde edilecek olan faydalardan hali olmuş olurdu. Bu mantıkaya yakın olanların halleri, birbirine benzer olur ve buradaki kuvvet ve tesir de, tek bir keyfiyyetin ifadesi olmuş olur. Binâenaleyh, o tek keyfiyyet, sıcaklık ise, o bütün rutubet ve nemleri yok eder ve onların hepsini kurutur ve sıcağa dönüştürür. Netice olarak diyebiliriz ki: Yıldızların geçiş noktalarının hizasında bulunan bölgeler bir keyfiyyet üzere, onun hizasında olmayan yerler, başka bir keyfiyyet, bu ikisi arasında bulunan yerler ise, diğer bir keyfiyyet üzere olurlar. Böylece de bir yerde devamlı kış olur ve orada fırtınalar eser, başka bir yerde de, ortalığın yanıp kavrulmasını doğuran devamlı yaz olur, bir yer devamlı ilk bahar bir yerde, devamlı surette, kendisinde bitki ve meyvelerin olgunlaşmadığı bir sonbahar mevsimi yasardı. Şayet, birbirini izleyen dönüşler (mevsimler) olmasaydı, yıldız da yavaş biçimde hareket eder olsaydı, o zaman o eğimin faydası az, tesiri ise, son derece fazla olurdu. Böylece, eğim olmaması durumunda meydana gelecek olan şeye yakın bir şey arız olur, meydana gelirdi. Şayet, yıldızların hareketi şu anda olduğundan daha hızlı olsaydı, şu anda elde edilen menfaatler, tam ve mükemmel olarak elde edilemezdi. Ama burada, bir müddet bir yöne doğru hareketi muhafaza eden, sonra da, İhtiyaca göre, başka bir cihete geçen ve her cihette belli bir müddet kalan bir eğim bulunsaydı, bu sebeple onun tesiri, ifrat ve tefrit taraflarından uzak olduğu halde, tam olarak bulunmuş olurdu, (ki, durum da böyledir) Netice olarak diyebiliriz ki, akıllar Cenâb-ı Hakk'ın sırlarından pek azına vakıf olabilmektedirler. Üstün hikmeti ve sonsuz kudretiyle, âlemi yaratıp İrâde eden Allah'ı (c.c) takdis ve tenzih ederiz: 102[102]

İkinci Mesele

Cemiyyet ve küllilik manasının meydana gelebilmesi için, ifadesine güneş, ay ve yıldızlar dahil olur. Binâenaleyh, her ne kadar bu ayette, "yıldızlar" ifadesi geçmemiş ise de, fiildeki zamirin bunları da içine almasından dolayı, onlar da zikredilmiş gibidir. 103[103]

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/134-136
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/136

Felek Kelimesinin Anlamı

Arapça'da "felek" dönen bir şey demek olup, bunun çoğulu eflâkdur. Alimler bu hususta farklı farklı görüşler
ileri sürmüşlerdir. Bazıları, feleğin, bir cisim (maddi bir şey) olmadığını, bunun o yıldızların, döndüğü mahal ve yer (yörünge) anlamına geldiğini söylemişlerdir ki, bu Dahhâk'ın görüşüdür. Ekseri ulemâ İse, "Hayır, bunlar yıldızların, üzerinde dönmüş oldukları maddî şeylerdir" demişlerdir ki, bu Kur'ân'ın nassına daha yakındır. Bu görüşte olanlar da, kendi aralarında, bunun keyfiyyeti hususunda İhtilâf etmişlerdir.
Bu cümleden olarak bazıları, "Felek, güneşin, ayın ve yıldızların içinde ve kendisinde hareket ettiği çevrelenmiş bir dairedir" derken, Kelbî, "Bu, kendisinde, yıldızların akıp gittiği, bir su kütlesidir" demiş ve görüşünü, "çünkü yüzmek ancak su içinde olur" demiştir. Biz diyoruz ki: Biz bunu kabul edemeyiz. Çünkü, yarışırken ve koşarken, ayaklarını iyice gererek atan ata, "(Adetâ) yüzüyor!" denilir. Felsefecilerin ve astronomların ekseri ise şöyle demişlerdir: "Felek, ağır ve hafif olmayan; delinmeyi, yapışmayı, büyümeyi, solmayı kabul etmeyen, katı kütledir." Felfesecilerin görüşlerine karşı olan sözler ve açıklamalar, ilgili kitablarda ele alınmıştır. Doğru olan ise, göklerin vasıflarını bilmenin yolunun ancak nakilden geçtiğidir. 104[104]

Yıldızların Hareketleri

İnsanlar, yıldızların hareketleri hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta mümkün olan izah tarzı üçtür:
a) Çünkü, ya felek sakin olur, kendisindeki yıldız ise, tıpkı durgun sudaki balığın hareketi gibi hareket eder.
b) Hem felek hem de yıldız, hareket halindedir. Bunların hareketi, ya birbirlerine m*br,ya da aynt istikamette olup, hareketleri, hız ve yavaş olma açısından birbirlerine eşittirler, ya da farklıdırlar.
c) Felek, hareket halinde, yıldızsa durgun ve hareketsiz. Birinci görüşe gelince, tttaefeciler, bunun temelsiz olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu, feleklerin delinmesini eder. Bu ise, imkansızdır. İkinci görüşe gelince, bu durumda, yıldızın hareketi eğm hareketine aykırı olarak düşünülürse, bu da, yanılmayı ve delinmeyi gerektirir. • r«. yıldızın hareketi, feleğin hareketi istikametinde olur, ama hız yavaşlılık açısından o-a aykırı olursa, yine delinme söz konusu olur. Yok eğer, hem cihet, hem de yiMşlılık ve sürat açısından da denk olurlarsa, yine delinme söz konusudur. Çünkü, »tazın hareketi, feleğin hareketi sebebiyle arz? bir hareket olup, böylece onun zatî •fen hareketi, artmaya devam eder, bu sebeple de delinme söz konusu olmuş olur. fcaenaleyh, geriye sadece üçüncü kısım kalır ki, bu da yıldızın feleğe gömülmesi m onun içinde hareketsiz olması, feleğin ise, hareket etmesi ve feleğin bu hareketi sebebiyle yıldızın hareket etmesidir.
Bil ki bu görüşlerin dayanağı, feleklerin delinmesinin imkansızlığıdır. Halbuki bu, aettdır. Tam aksine gerçek olan, bu üç kısmın da ihtimâl dahilinde olması ve Allah Teeia'nın da her türlü mümkinata kadir olmasıdır. Kur'ân'ın kendisine delâlet etitği us ise, feleklerin durgunluğu, yıldızların ise o feleklerde, tıpkı balığın suda yüzmesi yüzüyor olduklarıdır. 105[105]

Beşinci Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: kelimesindaki tenvin, muzâf ileyh'den bedel olup, ifadenin takdiri, "onların hepsi" şeklindedir. Allah en iyisini bilendir. 106[106]

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/136-137
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/137
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/137

Altıncı Mesele

Ebu Ali İbn Sfnâ, Cenâb-ı Hakk'ın, "yüzerler ifadesine dayanarak, yıldızların "nâtık" oldukları (konuşan
varlıklar) olduklarına istidlalde bulunmuş, ve şöyle demiştir: vâv-nûn ile çoğul olma, ancak akıllı varlıklar için düşünülebilir. Bir de, Cenâb-ı Hak, Güneşi ve ayı, onları bana secde eder halde gördü"(Yusuf, 4) buyurmuştur. Buna şöyle cevap verilebilir: Vâv zamiri, akıllı varlıklar için, onların fiillerini .asfetmek için kullanılmaktadır ki, bu fiil de yüzme işidir. Keşşaf sahibi söyle der: sen şayet" cümlenin irâbtaki mahalli nedir?" diye soracak olursan, ben derim ki, Ya, "Şems" (güneş) ve "kamer" (ay) kelimelerinden hâl olarak mansûbtur, yahut da, müstenef bir cümle olduğu için irâbta mahalli yoktur. Buna göre sen şayet, "Güneş ile ay'dan her biri, başlı başına bir felektir; daha nasıl, "onların hepsi bir felekte yüzüyorlar denilmiştir?" dersen, ben derim ki: Bu ifade, Arabların tıpkı, "Herbirini" manasında olarak, "Emir onlara elbise giydirdi ve onlara kılıç kuşandırdı" demeleri gibidir..." 107[107]

Her İnsan Fanidir

"Biz senden evvel de, hiçbir beşere ebedilik vermedik. Şimdi sen ölürsen, (sanki) onlar baki midirler? Her can ölümü tadıcıdır. Sizi bir imtihan olarak, hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz. O küfredenler seni gördükleri zaman, seni, alay konusu yapanlar "Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?" derler. Halbuki onlar, Rahmanın zikrini inkâr ile, kâfir olanların ta kendileridir"(Enbiya, 34-36).
Bil ki, Cenâb-ı Hak, bir önceki kısımda ve ayetlerde, izaha çalıştığımız gibi, bu altı şeyle istidlalde bulunup ve o şeylerde dünyevi nimetlerin temellerini teşkil edince, bunun peşinden, dünyayı, baki kalması ve devam etmesi veyahutta dünyanın kendileri için yaratıldığı varlıkların orada ebedi kalmaları için değil, tam aksine onu, bir imtihan ve denemek için, sayesinde de, ebedi yurt olan âhirete nail olabilmek için yarattığına dikkatleri yöneltecek olan şeyi getirmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Biz senden evvel de, hiçbir beşere ebedilik vermedik" buyruğuna gelince, bu hususta şu üç izah yapılmıştır:
a) Mukatll şöyle der: "Bir takım kimseler, "Hz. Muhammed (s.a.s) ölmez" diyorlardı. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.
b) Onlar, "Hz. Muhammed'in öleceğini ve onun ölümüyle de sevineceklerini Myyül ediyor düşünüyorlardı. Böylece, Cenâb-ı Hak o kimselerin, bununla elerini nefyetmiştir. Yani, "Allah Teâlâ, dünyada, hiçbir beşerin ebedi acağına, senin ve onların, ölüme maruz kalacağına hükmetmiştir. Şimdi sen öleceksin de, ontar baki mi kalacaklar? Hayır, böyle değil" demek istemiştir. Şairin Bizim başımıza gelenlerden ötürü sevinenlere de ki, Uyanın ve kendinize gelin. ete sevinenler de bir gün bizim karşılaştığımızla karşılaşacaklar" şeklindeki de, bu anlamdadır.
c) Şu da muhtemeldir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hatemu'l-Enbiyâ olduğu ortaya a. birisi onun ölmeyeceğini, çünkü ölmesi halinde şeriatının değişeceğini ımüş olabilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak ölüm konusunda, onun durumunun, : ger peygamberler gibi olduğuna dikkat çekmiştir.
Ayetteki "Her can ölümü tadıcıdır" buyruğuna gelince, bu hususta birkaç bahis vardır: 108[108]

Söz Cenâb-ı Hakk'ın Değil Hz. İsa'nındır

Birinci bahis: Ayetin umumiliği, tahsis edilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak da, bir "dir. Çünkü

---

[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/137-138
[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/138-139

Cenâb-ı Hak, "Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ama ben senin ssmcte olanı bilemem" (Mâide. ne> buyurmuştur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın ölmesi _ün değildir. Cansız varlıklar da birer "nefis"dir. Halbuki onlar için de ölme söz - -su değildir. Tahsis edilen âmm ifade; hüccet olmaya devam eder. Binâenaleyh ı ayetle, bu sayılan şeylerin (tahsise uğrayan kısımlarının) dışında amel edilmeye Mam edilir ki bu da felfesecilerin, "Beşerî ruhlar, bedeni terkeden akıllar (canlar), e<: nefisler ölmezler" şeklindeki görüşlerini ibtâl eder. 109[109]

Ölümün Tadılması Ne Demektir?

İkinci bahis: Ayetteki "zevk"i (tadı) zahirî manasına almak mümkün değildir. !r«ü ölüm, yenilecek şeyden birşey değildir ki tadılsın. Aksine zevk (tadma), belli ' algılamadır. Binâenaleyh bu ifadeyi, mecazî bir algılama saymak caizdir. Ayette dilen "ölüm" ile de, ölümün işaret emareleri olan, büyük acılar kastedilmiştir, inkü ölümden önce, onu tadmak imkansızdır. Ölüm meydana geldiğinde ise insan ~ölmüş olur. Ölü ise, hiçbir şeyi idrâk edemez.

Üçüncü bahis: "Zâikatü'l-mevti" (ölümü tadıcı) ifadesindeki izafet, lafzı bir ıtettır. Çünkü bu, tıpkı o£a)1 Jp* j£ "Avı helal sayıcı olmaksızın" (Mâkie, i) ve "Kabeye ulaşan bir kurban olarak" (Mâıoe. 95) ifadeleri gibi, gelecekte ıcak bir işe aittir. 110[110]

İmtihan ve İbtilâ

Hak Teâlâ 'nın bir imtihan oiarak, hayır ile de, şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 111[111]

Birinci Mesele

Deneme, ancak mükellef tutma var ise olur. O halde bu ayet insanlar için bir mükellefiyetin olduğuna delâlet ediyor. Yine bu ayet, Hak SubhânehÛ ve Teâlâ'nın, bir zorluğu bulunsa bile emrettiği ve nehyettiği şeylerle mükellef tutmayla yetinmeyip, aksine insanı şu iki şeyle denediğine de delâlet ediyor:

a) "Hayır" dediği şeylerle... Bunlar, dünyadaki sıhhat, lezzet (tad), sevinç ve insanın umduğunu elde etmesi gibi dünyevi nimetlerdir.

b) "Şer" dediği şeyler... Bunlar, fakirlik, elemler ve mükellefin başına gelen diğer sıkıntılar gibi dünyevî zararlardır. Böylece Allah Teâlâ mükellefin, kendisine verilenlere şükretmesi ve sıkıntılara sabretmesi İçin, bu iki şey arasında mekik dokuduğunu ve vazifesini yaptığında, mükafaatının büyük olacağını beyân etmiştir. 112[112]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, henüz onlar daha gelmezden Önce, insanlann nasıl amel edip davranacaklarını bildiği halde, şekil itibarıyla imtihana benzediği için, bu (mükellefiyete mecazen), ibtita (imtihan) demiştir. 113[113]

Üçüncü Mesele

Keşşaf Sahibi, ayetteki "fitne" kelimesinin (deneriz) fiilin lafzından olmayan.te'kidî bir mef'ûl-ü

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/139
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/139
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/140
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/140
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/140

mutlak olduğunu söylemiştir. 114[114]

Allah'a Dönmenin Anlamı

Tenâsühcüler, görüşlerinin doğru olduğuna, ayetteki, "Ancak Bize döndürüleceksiniz" ifadesini delil getirerek, "Bir yere dönme, önceden o yerde bulunmuş olmayı gösterir" demişlerdir. Buna biz: "Bu ifade, mecazî bir ifadedir" diyerek cevab veririz. 115[115]

Beşinci Mesele

Ayetteki, "Ancak Bize döndürüleceksiniz" ifadesi ile,"onlar, Allah'ın hükmüne, hesabına ve amellerine göre
karşılık vermesine dönüp varacaklardır" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, bu ifadesi ile, tenâsühcülerin, öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti kabul etmeyen görüşlerinin bâtıl olduğunu beyân etmiştir. Tenâsühcüler bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayette bahsedilen dönme, daha Önce kendisinde bulunulmuş olan bir yere olur. Demek ki biz, bu âleme gelmezden önce orada imişiz" demişlerdir. Mücessime de, "biz, cisimiz. Binâenaleyh Allah'a döndürülecek olmamız, Allah'ın da cisim olmasını gerektiir" diyerek istidlal etmişlerdir. Bunlara verilecek cevablar, bu kitabın (tefsirin) pek çok yerinde geçmiştir. 116[116]

Kâfirlerin Müminlerle Alay Etmeleri

Hak Teâlâ,"O küfredenler seni gördükleri an. sen; feWhzâ (mevzûundan) başka bir şey edinmezler" buyurmuştur. Süddf m Mukatil bu ifadenin EbO Cehil hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir: Hz. :r (s.a.s) Ebû Süfyan ile birlikte iken, Ebû Cehil'e rastladı. Ebû Cehil, Süfyan'a: "Bu, Abdumenaf oğulların m peygamberidir" deyince, Ebû Süfyan: onun Abdumenâfoğu Harın in peygamberi oluşunun yadırgamıyorsun (öyle mi?)" derken Hz. Peygamber (s.a.s), onların sözünü duydu ve Ebu Cehil'e: "Ben, amcan VelkJ b. Muğire'nin basına gelen belanın, senin de başına geleceğini lrüyorum. Ey Ebû Süfyan, sana gelince, sen bu sözü hamiyyetinden taassubundan, sülaleni müdafaa gayretinden) dolayı söyledin" dedi. İşte bu ayet jzerine nazil oldu.
Cenâb-ı Hak sonfa bu hususu, tâ "Sizin tanrılarınızı diline *a.an bu mu?" (derler)" ifadesi ile açıklamıştır. Zikretme (anma, diline dolama), "ayır ile, ya aksi ile olur. Binâenaleyh durum, bu ikisine de delâlet ettiği için, ifade (genel kullanılıp, takyid edilmemiş (sınırlandırılmamıştır). Bu tıpkı bir kimseye, Tîatancanın senden bahsettiğini duydum" demen gibidir. Binâenaleyh o bahseden «§ar. bu kimsenin dostu ise, bu bahsetme bir övgüdür, eğer düşmanı ise, bir zemm avama, tenkid) olmuş olur. Hak Teâlâ'nın, "fbrahim denilen bir gencin o (putlardan) bûoemğini duyduk" (Enbiya, eo) ifadesi de böyledir. Bu, "İbrahim (a.s) o putların ıra Dud olmadıklarını söylüyor ve onlara ibadet etmenin saçmalık olduğundan Bahsediyor" demektir.
Hak Teâlâ'nın "Halbuki Rahman'm zikrini inkar ile, olanlar onlardır" ifadesi, "onlar, kendilerini yaratan, nzıklandıran, öldüren, Rahman'ı zikretmeyi kabul etmemelerinin yanı sıra, kendilerine hiçbir fayda zararı olmayan ilahlarını zikrederek, o peygamberi ayıplıyorlar. Halbuki bundan na çirkin ve saçma bir şey yoktur" demektir. Bu manaya göre, onların istihza, alay, ve kınamaları, şuursuzluklarından dolayı olmuş olur. "Rahman'm zikri" ile, ^tS'ftn'ın ve ilâhî kitabların kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre, ayette aan (onlar) zamirinin iki kere getirilmesindeki hikmet şudur: "Birincisi, böyle yapan »re bir işarettir. İkincisi ise, bu işin onlara has olduğunu gösteren bir ifadedir, sonra bu zamirin tekrar edilmiş olmasında, onların

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/140
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/140
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/140

böyle yaptıklarını iyice ve yaptıkları bu işin çok vahim olduğunu belirtme yatmaktadır. 117[117]

Alaycı Kâfirlerin Perişan Akıbetleri

"insan aceleden yaratıldı. Size ayetlerimi göstereceğim. Benden onu acele istemeyin. "Eğer sâdıklar iseniz, va'id ne zaman?" derler. O kâfirler yüzlerinden ve arkalarından, ateşi kesinlikle menedemeyecekleri ve kendilerinin yardım göremeyecekleri zamanı bir bilselerdi! Belki bu, onlara ansızın gelecek ve kendilerini şaşırtacaktır. Artık onu geri çevirmeye güç yetiremeyeceklerdir. Onlara mühlet de verilmeyecek. Andolsun senden evvelki peygamberlerle de istihza edildi, fakat alay etmekte oldukları şeyler, istihza eden o maskaraların kendilerini kuşattı" (Enbiya J7-41). 118[118]

İnsanın Aceleciliği

Hak Teâlâ'nm, "İnsan aceleden yaratıldı" ifadesi ile ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

Birinci Mesele

Ayetteki "insan" ile ne kastedildiği hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş:
a) Bununla insan türü kastedilmiştir.
b) Bununla belli bir şahıs kastedilmiştir.
Birinci görüşü şöyle izah ederiz: Bu insanlar, kendilerini Allah'ı bilmeye ve tanımaya mecbur eden, Allah'ın azabının ve ayetlerin hemen gelmesini istiyor ve "Bu va'id ne zaman?" diyorlardı. İşte bu ifade ile Cenâb-ı Hak, onları bundan vazgeçirmeyi istemiş ve önce insan türünü çok aceleci oluşundan dolayı kınamış, sonra onları bu işlerinden menetmiştir. Buna göre Cenâb- Hak sanki, "Sizin aceleci oluşunuz, uzak görülecek bir ihtimal değil. Çünkü siz zaten böyle yaratıldınız. Bu sizin huyunuz ve karakterinizdir" demek istemiştir. Buna göre eğer, "Sözün önünün mutlaka sonu ile uygun olması gerekir. Ama insanın aceleden (aceleci) yaratılmış aması, bu hususta mazur sayılmasını gerektirir. Binâenaleyh sözün başı böyle iken, Cenâb-ı Hak niçin, (sözün devamında), "Benden onu acele istemeyin' buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: "Engelleyen şey ne kadar güçlü ve kuvvetli , ona muhalefet de o nisbetle güçlü olur. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu ifadesi ve aceleciliği bırakmanın, kıymetli, yüce ve arzulanan bir şey olduğuna dikkat
İkinci Görüş: Ayetteki "insan" ile, belli bir şahıs kasd edilmiştir. Bu hususta iki gönjş söylenmiştir:
a) Bu "insan" ile, Hz. Âdem (a.s) kastedilmiştir. Bu Mücâhid, Sa'id b. Cübeyr, Itrime, Süddî, Kelbî, Mukâtii ve Dahhâk'in görüşüdür. İbn Cüreyc ve Leys b. Ebî Suteym, Mücâhidin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Allah Teâlâ, Hz. Âdem (a.s)'i, -ıe^eyi yarattıktan sonra, Cuma gününün sonuna doğru yaratmıştır. Ruh (can) henüz Dnjn kafasına girip, bedenin aşağılarına ulaşmadan ö.ıce, "Ya Rabbî, beni güneş kalmadan önce yaratıp tamamlaman hususunda acele etmeni istiyorum" demiştir" uvfs, "işte ayetteki "insan aceleden yaratıldı" ifadesi, bu manayadır" der. Süddî'nin ae şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, Âdem (a.s)'in bedenine ruhu (canı) iaeyip, rûh (önce) kafasını sardığında hapşurdu. Bunun üzerine melekler ona, Elhamdülillah" de" dediler O da, böyle söyledi. Bunun üzerine, Allah Teâlâ ona Yerhamüke Allahu" (Rabbin sana rahmet etsin) dedi. Ruh, gözlerine ulaşınca, cennet meyvelerini gördü. Derken rûh, karnına ulaşınca, yeme arzusu duydu. Böylece ae, rûh daha ayaklarına ulaşmadan, cennetin meyvelerini yemeye başladı. İşt Âdemoğlunda aceleci olma özelliğini bırakan, Hz. Âdem (a.s)'dir.'

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/141
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/142

b) Atâ'nın rivayetine göre, İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bu ayet, Nadr b. Haris âri hakkında nazil olmuş olup, ayetteki "insan" lafzı ile o kastedilmiştir. '
Bil ki birinci görüş, daha uygundur. Çünkü ayetin maksadı, o insanları zemmetmektir. Bu da ancak, ayetteki "insan" lafzını, bütün insan (türü) manasına çığımızda, söz konusu olur. 119[119]

İkinci Mesele

Müfessirlerin bir kısmı ayeti zahirî manası ile alırlarken, bazıları ayette bir kalb (takdim-tehirin) olduğunu ileri
sürmüşlerdir. Birincilerin bu husustaki izahları şunlardır:
1) Muhakkik âlimlere göre, ayetteki, "İnsan aceleden yaratıldı" ifadesi, "insan, aceleci olarak yaratıldı" manasındadır. Bu, mübalağatı olsun diye (yani çok aceleci olduğunu göstersin diye) böyle ifade edilmiştir. Bu. tıpk. zeki bir kimseye, "O, yanan, parıldayan bir ateştir" denilmesine benzer. Vaplar, sazan insanı, ondan çokça sâdır olan iş ile adlandırırak, mesela, "Sen, sırf yeme ve uyumasın", "O, ancak gitme ve gelmedir" derler. Nitekim şâir de şöyle demiştir:
"O, gaflet ettiğinde hatırlamalı değil miydi? (Böyledir, işte). O ancak, bir yönelme ve sırt çevirmedir. (Bazan yüzüne güler, bazan arka döner)" Bu izah, Hak Teâlâ'ntn, "İnsan çok acelecidir" (in, nj ayeti ile de desteklenir. Müberred bu ifadeye, "Acele etmek, insanın özelliğidir" manasını verir. Bu da, tıpkı "Allah sizi bir za'fdan yarattı" yani "zayıf ve âciz olarak yarattı" (Rum, 54) ayeti gibidir.
2) Ebû Ubeyd, "acele" lafzı, Himyer lügatına göre, "çamur" demektir. Nrtekim şâir,
"Hurma su ile çamur arasında olur" demiştir.
3) Ahfeş, "Ayetteki"İfadesi, "hemen (birçırpıda) söylenen bir (kün-ol) emrinden (emri ile) yaratılmıştır" manasınadır" der.
4) Hasan el-Basrî, "Bu"zayıflıktan, zayıf olarak" manasınadır" demiştir.
Ayette bir kalb (takdim-tehir) olduğunu söyleyenler bu ifadenin, "Acele, insandan yaratıldı (çıktı)" takdirinde olduğunu ve tıpkı, ''Kafirlerin cehenneme sunuldukları gün"(Ahkaf. 34) ayeti gibi olduğunu, bu ayetin, 'Cehennemin kâfirlere sunulduğu gün" manasında olduğunu söylemişlerdir.
Doğruya en yakın görüş birincisi, en uzağı bu sonuncusudur. Çünkü sözü, olduğu sıra (dizi) üzere doğru bir manaya hamletmek mümkün ise, "Kalb" (takdim-tehir) ile elde edilecek bir manaya hamletmekten, bu daha uygundur. Hem sonra, "Acele insandan yaratıldı" demede, birçok mecazî manalar vardır. Binâenaleyh ayetin nazmını (normal sırasını) değiştirip, mecazî olacak bir cümle haline getirmenin manası yoktur. 120[120]

Üçüncü Mesele

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "O insanlar, bu tehdidi (va'idi), geleceğine inanmadıkları için, acele getirilmesini istemişlerdi. Bu şekilde olan için, hakikatte "aceleci" denilmez.
Buna şöyle cevab veririz: Onların bu şekilde acele etmeleri, daha fazla kınamayı gerektirir. Çünkü kişinin, belli bir işte acele etmesi zemmedilince, bilmediği bir hususta acele etmesi daha çok zemmi gerektirir. Hem, onların uhrevî ceza ve dünyevî helak gibi, tehdid edildikleri şeyleri acele tarafından istemeleri, ölümü acele istemeleri manasına gelir ve onlar ölümü biliyorlar. Dolayısıyla onlar gerçek manada aceleci olmuş olurlar.
Cenâb-ı Allah'ın, "Size ayetlerimi göstereceğim. Benden onu acele istemeyin " ayetine gelince, (bil ki) âlimler burada geçen "ayetler" ve ne murad edildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:
1) Bunlar, peşin dünyevî helak ve âhiretteki azabtır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Acele

---

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/142-143
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/143-144

etmeyin" yani, "Onlar, hiç şüphesiz vaktinde gelecektir" demiştir.

2) Bunlar, Allah Teâlâ'nın vahdaniyyetinin (birliğinin) ve, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğunun delilleridir.

3) Bunlar, Şam ve Yemen de daha önce yaşamış olan ümmetlerin eser ve izleridir. Birinci mana, ayetin nazmına (siyak-sibakına) daha uygundur.

Cenâb-ı Hak "Eğer sadıklar iseniz, bu va'id ne zaman?" derler" buyurmuştur. Bil ki bu istihza üslûbu ile zikredilen kınanan acele ediş, tıpkı Hak Teâiâ'nın, "Sen o azabı acele (getirmeni) istiyorlar. Eğer (onun) belirlenmiş (mukadder) bir zamanı olmasaydı, mutlaka o azab onlara gelirdi" wet>ut. 53) ayetinde belirtilen acele ediş gibidir. Bil ki Allah Teâlâ, onların bu sözü, cahillikleri ve gafletlerinden ötürü söylediklerini beyan buyurmuş, peşisıra da bundan doğacak üzüntüyü Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinden gidermek için şu iki şeyi zikretmiştir:

1) Bu istihzayı yapanların başına, çok şiddetli bir azabın geleceğini beyân ederek, "O kâfirler yüzlerinden ve arkalarından, ateşi kesinlikle menedemeyecekleri ve kendilerinin yardım göremeyecekleri zamanı bir bilselerdi!" buyurmuştur. Keşşaf Sahibi şöyle der: "Ayetteki Lev (Eğer) edatının cevabı mahzuftur ve J^ (o zaman) kelimesi fiilin mef'ulü bihidir, yani "Eğer onlar, "Bu va'id ne zaman?" diye sordukları o zamanın, kendilerini arkadan ve önden ateşin kuşatacağı çetin bir zaman olduğunu, o azabı, savuşturmaya kadir olmayacaklarını ve "Allah'ın hışmı bize gelip çatarsa, kim bize yardım edebilir?"m1 mm, 29) ayetinde de belirtildiği gibi, kendilerine yardım edecek hiç kimsenin bulunmayacağını bilselerdi, bu inkar, alay ve azabı acele isteme vasıflarına sahib olmazlardı. Fakat onların bunu bilmeyişleri, işte bu işi kendilerine basit ve önemsiz göstermiştir. Bu cümlenin cevabına delâlet edecek husus ayette saha önce geçtiği için, burada cevabın böylece hazfedilmesi. güzel ve yerinde olmuştur. Bu, daha beliğ bir üslubtur. Hak Teâlâ'nın, "Eğer o zalimler görseydiler" ama, 165) "Sen, melekler o kâfirlerin canını alırken bir görseydin "(Entai. 50) ve "Eğer Kur'ân ile dağlar yürütülseydi"(fd, 31) ayetleri de böyledir. Ayette özellikle "yüzleri" «e "arkaları" zikredilmiştir. Çünkü azabın bu yerleri tutuşu daha şiddetli olur. Bir m bu iki yer, insanın kendisinden zararı defetmesinde çokça kullanılır. 121[121]

Azabın Birden Gelmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, bu azabın şiddetini beyan edince, onun gelme vaktinin, insanlarca bilinemediğini, aksine onlara o azabın, hiç ummadıkları, hesab etmedikleri ve hazırlıklı olmadıktan bir zamanda geleceğini beyan buyurmuştur.

Ayetteki, ifadesi, "O, onları hayretle bırakır. Onu reddetmeye (savuşturmaya) hiçbir çare bulamazlar ve başlarına gelen hususunda bir çıkış yotu elde edemezler" demektir ise, "Onlara tevbe etmeleri ve mazeret beyan etmeleri için mühlet de tanınmaz" demektir. Bil ki Allah Teâlâ, böyle olmasında fayda olduğu için, mükelleflere ölüm ve kıyamet vaktini bildirmemiştir. Çünkü kişi, bunların gizli olması durumunda, daha çok çekinir ve günahlarını telâfi etmeye daha çok uğraşır. 122[122]

Hz. Peygamberi Teselli

Cenâb-ı Allah, sonra Peygamber (s.a.s)'in kalbindeki hüznü giderecek, ikinci şeyi ifade ederek,(Ey Muhammed.nasii kavmin seninle alay ve istihza ediyorsa), "andolsun, senden evvelki peygamberlerle de istihza edildi" "Fakat alay etmekte oldukları şeyler, yani bu alayın cezası, istihza eden bu maskaraların kendilerini kuşatmış, yani başlarına inmiştir" buyurmuştur, fiilleri aynen ve fiillerinin aynı manaya olması gibi, bir manayadır. Bu ayette, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli vardır. Buna göre, mana "Onların başına, istihzalarının cezası gelip, onları çepeçevre kuşatacaktır. [123[123]]

---

[121] [121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/144-145

[122] [122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/145-146

Allah'ın İnsanı Himayesi

"De ki: (Allah'ın) geceleyin ve gündüzün (gelebilecek) azabına karşı, Rahman 'dan başka sizi kim koruyabilir? Hayır, onlar Rablerini zikirden yüz çevirmektedirler. Yoksa onların Bize karşı müdafaa edebilecek tanrıları mı var? Kendi kendilerine bile yardım etmeye güç yetiremezler. Biz, onları da. atalarını da yaşattık, nihayet kendilerine ömürleri uzun geldi. Ama şimdi görmüyorlar mı ki Biz o arza gelip, etrafından tedricen eksiltip duruyoruz. O halde gâlib olanlar onlar mı?" (Enbiya, 42-44).
Bil ki Allah Teâlâ, anlattığı şekilde, kâfirlerin âhirette yüzlerinden cehennemi nklaştıramayacaklarını belirtince, bunun peşinden, onların dünyada da böyle ocuklarını anlatarak, "Eğer Allah onları gözetip korumasaydı, onlar esenlik içinde atamazlardı" demiştir. İşte bundan dolayı peygamberine (a.s) "Alay eden ve mağrur «fan o kâfirlere, "Geceleyin ve gündüzün (gelebilecek) azaba karşı, sizi kim koruyabilir" de" dedi. Bu tıpkı bir kimsenin, elinde tuttuğu ve kendisinden .tutmasının imkansız olan kimseye, "sen benim elimden nereye kaçacaksın. Benden kurtulmana imkan var mı?" demesi gibidir. "el-Kâli", koruyan, muhafaza eden demektir. [124[124]]

Rahmanın Koruması

Ayetteki, "Rahman'dan" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bunun ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) "Sizi Rahman'dan koruyabilecek olan, yani hakettiğiniz azabı başınıza indirmeye kadir Allah'dan sizi kim koruyup, kurtarabilir"
b) "Allah'ın ahiretteki azabından..."
c) "Öldürülmekten, esir edilmekten ve kâfir oldukları için Allah'ın onlara iz nasını reva gördüğü diğer şeylerden" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, onları koruyabilecek kimsenin olmadığını, o azabı başlarına getirmesi halinde, bunu a-dan sa'vuşturacak olanın bulunmadığını, korumak suretiyle onlara lütfetmiş -asalardı, yaşayamayacaklarını ve dünyadan hiç istifade edemeyeceklerini beyan Duyurmuştur. [125[125]]

İkinci Mesele

Cenâb-i Hak, buna verilecek cevabı imâ etmek için, burada özellikle "Rahman" adını zikretmiştir ki insan, "Ya Rabbi, bütün canlıları rahmetinle koruyan sensin sen" diye cevab versjn. Bu tıpkı, "Sen; kerim Rabbine karşı aldatan nedir" (Jnffi*. 6) ayeti gibidir. Canâb-ı Hak bu ayette de, cevabı İmâ için özellikle "kerim" adını zikretmiştir. [126[126]]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, bu iki vakitten herbirine has çeşitli belâ ve âfetler bulunduğu için, özellikle "geceleyin ve gündüzün " buyurmuştur. Bu, "uyuduğunuz geceleyin, geçiminizi mine çatıştığınız gündüzün sizi koruyacak kimdir?" demektir.

[123[123]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/146
[124[124]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/146-147
[125[125]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/147
[126[126]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/147

Hak Teâlâ'nın ifadesi, "Allah Teâlâ'nın, gece ve jûndüz koruyup gözetmek suretiyle onlara in'am etmesine rağmen onlar aklî, naklî er ve Kur'ân'ın İetâifi (incefikleri-hikmetleri) demek oian, "Rablerinin zıkri"nden yüz çevirirler. Onlar, O'nun dışında kendilerinin bir koruyucusu bulunmadığını anlamaları, böylece de, onları koruma ve onlara in'am etmede kesinlikle bir payları ve tesirleri bulunmayan o putlara ibadeti bırakmak için, hiç tefekkür etmezler" demektir. 127[127]

Allah'a Karşı Müdafi Olamaz

Hak Teâlâ, "Yoksa onların Bize karşı müdafaa edebilecek tanrıları mı var. Kendi kendilerine bile yardım etmeye güç yetiremezler. Onlar Bizden de himaye görmezler" buyurmuştur. Bil ki baştaki em lafzının mim'i zâid olup, ifadenin takdiri ...tffl ^ şeklindedir. Buna göre mana, "onların, başlarından bu belâları defedebilecek ilahları mı var?" şeklindedir. Söz (cümle), bununla tamamlanır. Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların putlarını acizlikle niteleyerek, "Onlar Kendi kendilerine bile yardım etmeye güç yetiremezler" buyurmuştur. Bu ifade, mahzûf bir mübtedâmn haberi olup, "Bu ilahlar, o belâlardan kendilerini bile korumaktan âcizdirler. Halbuki kişinin kendisinin koruması, başkasını korumaktan daha evlâdır. Binâenaleyh o putlar (ilahlar), kendilerini bile koruyamadıklarına göre, başkalarını nasıl koruyabilirler" demektir.
Ayetteki, "Onlar Bizden 'de sahabet görmezler" ifadesi ile ilgili iki izah vardır:
1) Mazini şöyle der "Arapça'da birisi birisini bir şeyden menettiğinde, engellediğinde, denilir. İşte ayetteki bu lafız, "sohbet" (arkadaşlık) masdarından değil, bu fiildendir."
2) Ayetteki "sahabet", nusret (yardım) ve destek manasına olup, hepsi aynı manayadır. Nitekim Arapça'da, "Allah sana yardım etsin" manasında, ÜJ' iijiaî ve İÎIi JJ_*w denilir. Yola çıkana da, "Allah'ın sahabeti ve hıfzında olasın" diye dua edilir. Buna göre mana, "Onlar, tarafımızdan ne bir destek, ne bir yardım görürler" şeklinde olur. Velhasıl bu, "Afetleri savuşturmaya kadir olamayan, Allah'dan yardım görmeyen kimse, herhangi bir şeye nasıl kadir olabilir" demektir.
Allah Subhânehû ve Teâlâ sonra bütün bunlara rağmen onlara lütufta bulunduğunu da şöyle beyan buyurmuştur: "Biz onları da atalarını da yaşattık, nihayet kendilerine ömürleri uzun geldi." Bu, "Onları bu yüz çevirişe sevkeden sebebin, sırf onların zamanının uzun oluşu ile aldanışlarıdır, yani, onların ömürleri gaflet içinde uzayıp gitti ve böylece. Bize verdikleri ahdi (sözü) unutup, nimetlerimizin değerini anlayamadılar. Bu şekilde aldanıp gittiler" demektir. 128[128]

Arzı Eksiltmenin Anlamı

Hak Teâlâ'nın Ama şimdi görmüyorlar mı ki Biz o gelip, etrafından tedricen eksiltip duruyoruz" ifadesi, "Allah'a şirk koşup, sr-zâ ederek) azabı ilahinin hemen gelmesini isteyen o müşrikler, Bizim Mekke'nin «rafndaki belde ve köylerden birini alıp, sonra bir diğerini aıip fethederek, Mekke'nin *ra*mdan noksan I aştırmadaki kudret eserlerimizi ve o memleketleri, Hz. Muhammed (SAS)'ın mülküne (devletin sınırlarına) kattığımızı, daha önce dünyadan alabildiğine «Mde eden o müşrik liderlerini öldürdüğümüzü, müşrikleri öldürerek şirki anlaştırıp zayıflattığımızı görmüyorlar mı? Onlar bundan ibret alıp da, Resûlullah asdik etmezler mi ve onlar, o putların Cenâb-ı Hakk'ın başlarına getirmeyi murad mmfr belâlara karşı koyamadıklarını ve onlara karşı hiçbir şey yapamadıklarını Knnüyorlar mı?" demektir.
Cenâb-ı Allah sonra da, "O halde gâlib olanlar onlar mı" yani olanlar onlar mt, Biz mi?" buyurmuştur. Buradaki istifham, takrir (iyice tatmak) ve takrî (iyice te'kid) için olup, "Hayır galip olanlar Biziz. Onlar ise 0u bt urlar" demektir. Bu ayetin izahı Ra'd sûresinde geçti.
Ayette geçen "eksiltme" (noksanlaştırma) nın ne demek olduğu hususunda şu Nar yapılmıştır:

---

[127] [127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/147-148
[128] [128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/148

a) Ibn Abbas, Mukâtil ve Kelbî: "bu, "Yeryüzünün beldelerini fethetmek suretiyle, ar diyarlarını azaltırız)" demektir" demişlerdir.
b) İbn Abbas, bir başka rivayete göre: "Allah, bu tabirle yeryüzünün ehlini (erini) ve bereketini noksanlaştırmasını kastetmiştir" demiştir.
c) Ikrlme şöyle der: "Bir beldeyi harab etmek, oradakiler öldüğü zaman olur."
d) Bu, "Biz, alimleri öldürerek yeryüzünü noksanlaştırırız" demektir. Bu rivayet, «fth bir senetle Hz. Peygamber (s.a.s)'e dayanıyorsa, bundan dönülemez. Aksi aide. bu görüşlerden en doğrusu, "galib gelme, fethetme" şeklinde olanıdır. İşte sumdan ötürü Cenâb-ı Hak, "Galib olanlar onlar mı?" buyurmuştur. Bu manaya aygun olan ise Allah'ın yeryüzünün bir kısmtnı müşriklerden alıp, islam beldesine •almasıdır.
Kaffâl şöyle der: "Bu ayet, Mekke kâfirleri hakkında nazil olmuştur. Öyle ise ru-un manasına âlimler ve fakihlerin (ölümü) nasıl dâhil olur." Böylece Cenâb-ı Hak, sûtûn bunların, bu hususta düşünmeleri ve akıllarını kullanmaları halinde müşriklerin vaz geçecekleri ibretti şeylerden olduğunu beyân etmiştir. 129[129]

Azabı Tadanların Feryadı

"De ki: Ben ancak vahy ile başınıza gelecek tehlikeleri haber veriyorum. Sağırlar imâr edilecekleri zaman çağrıyı duymazlar. Andolsun ki Rabbinin azabından onlara ufacık birşey dokunsa muhakkak, "Yazıklar olsun bize, biz gerçekten zalimlermişiz!" diyeceklerdir Biz, kıyamet gününe has adalet terazileri koyacağız. Artık hiç bir kimse asla haksızlığa uğratmayacaktır. O şey bîr hardal tanesi kadar bile olsa onu getiririz. Hesabcılar olarak biz yeteriz" (Enbiya, 45-47). 130[130]

İnzardan Maksad

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de delillerini tekrar edip, daha önce de geçtiği gibi bu hususa alabildiğine dikkat çekince, bunun peşinden "De İd: Ben ancak vahyile başınıza gelecek tehlikeleri haber veriyorum" yani, "Rabbinin sözü olan Kur'ân ile haber veriyorum. Binâenaleyh bunu benim tarafımdan (kendiliğimden) zannetmeyin. Aksine onu size gönderen ve sizi inzâr etmemi emreden Allah'dır. Dolayısıyla Rabbimin beni mecbur tuttuğu şeyi getirirsem ve sizden de kabul sudur etmezse, bunun vebali ve günahı sizedir" buyurmuştur.
Bunca çok ve ardarda olmasına rağmen duydukları inzarlardan istifâde etmedikleri için, bu müşrikler, tıpkı hiç duymayan sağırlar gibidirler. Çünkü "inzâr"ın maksadı, duymak değil, aksine bir farzt yapmada, bir haramdan sakınmada ve hakkı tanımada, gereğini yapmaktır. Binâenaleyh bu maksad tahakkuk etmezse, insan o inzarı (ikazı) hiç duymamış gibi olur.
Keşşaf Sahibi şöyle der: "Bu ifade, if'al babından olarak, tâ ile ve yâ ile ve Şeklinde okunmuştur ki bu, "Sen duyuramazsın" "Allah'ın Resulü duyuramaz yahut, "sağır, işittirmek isteyen kişiyi işitmez".
Eğer, "sağır, inzarcınm (ikazcının) seslenişini duymadığı gibi, diğer insanların seslenişini de duymaz. Binâenaleyh daha nasıl Cenâb-ı Hak burada, "İnzâr edilecekleri zaman çağrıyı duymazlar" buyurmuştur?" dersen, ben derim ki: es-Summ (sağır) daki eüf-lâm, cins için değil, ahd için olup, inzâr olunan o müşriklere şarettir. Buna göre bu ifade, "O müşrikler, inzâr olunduklarında (sağır gibi), çağrıyı duymazlar (duymamazlıktan gelirler). Binâenaleyh inzâr oldundukları zaman onların sağır gibi olduklarına ve adeta kulaklarını tıkadıklarına delâlet eden, ipuçlarından 2:Qrü, "sağırlar" ismi, zamir olan (onlar) yerine kullanılmıştır, yani, "Onlar, inzâr ayetlerine karşı, sağırmış gibi davranarak, işte böyle cüret gösterirler" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların durumunun, inzâr oldundukları şeyden, en ufak birşey hissettikleri zaman, onu duyacakları, o hususta mazeret beyân edecekleri ve dalanmadıkları

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/148-149
130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/150

zaman hakkı itiraf edecekleri bir hale döneceğini, "Andolsun ki Rabbinin azabından rniara ufacık bir şey dokunsa muhakkak, "Yazıklar olsun bize, biz gerçekten zalimlermişiz!" diyecekler" buyararak beyan etmiştir. "Nefh" hafif esen rüzgarın ezelliğidir. Buna göre mana, "Eğer onlara o azabın kendisi değil de, hafif bir rüzgarı dahi dokunduğunda vaveyla koparırlar ve kendilerinin zalim olduklarını itiraf ederler" Demektir. Keşşaf Sahibi şöyle der: "Ayetteki "mesh" ve "nefh" lafızlarında üç çeşir »"kid vardır.
a) "Mess" lafzının kullanılmış olması,
b) "Nefh" lafzındaki "azlık" manası... Arapça'da, «JıiJi &uü "Hayvan onu hafifçe tepti" ve "Ona bir az bağış vererek (minnet altında bıraktı)" denilir.
c) Ayette "netha" lafzının, ism-i merre (bir kerre) vezni ile kullanılması. 131[131]

Mahşerde Doğru Teraziler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, âhirette onların başına gelecek bütün bu şeylerin, sırf aûalet olduğunu, binâenaleyh her ne kadar onlar dünyada kendilerine zulmettilerse ae âhirette zulme uğranmayacaklarını bildirmiştir. Bu, ayetteki "Biz, kıyamet gününe has adalet terazileri koyacağız" ifadesi ile anlatılan manadır. Allah 'eâlâ bu terazileri "adalet"le tavsif etmiştir. Çünkü teraziler, bazan doğru (ayarlı) .jr, bazan yanlış ofur. Böylece Cenâb-ı Hak, o terazilerin adalet ve doğruluk üzere olduklarını beyan buyurmuş ve bu hususu, "Artık hiç bir kimse, asla haksızlığa jğratılmayacaktır" diye ifade etmiştir. Burada birkaç mesele vardır: 132[132]

Birinci Mesele

"O terazileri koymak" onları hazırlamak demektir. Ferrâ, buradaki "Kist" kelimesi, müfred ise de, "mevazfn" (teraziler)in sıfatıdır. Bu, senin bir topluluk hakkında ' "sizler, adaletsiniz" demen gibidir" demiştir. Zeccâc ise: "Bu ifadenin manası, "Biz,, âdil olan teraziler kuracağız" şeklindedir" der. Ayetteki, "Kıyamet gününe has" ifadesi hakkında Ferrâ: "Bu, "Kıyamet gününde" manasındadır" serken, "Kıyamet günü halkt için" manasında olduğu da söylenmiştir. 133[133]

İkinci Mesele

Bu terazilerin kurulması hakkında iki görüş vardır:
a) Mücâhid şöyle demiştir: "Bu bir temsif (teşbih) dir. Terazilerle anlatılmak istenen, adl-i ilâhidir." Bu görüşün
bir benzeri, Katâde ve Dahhâk'den rivayet edilmiştir. Vezn (terazi ile tartma) ile anlatılmak istenen, insanlar arasında, amelleri hususunda, adaletle davranmaktır. Buna göre kimin hasenatı (iyilikleri, salih amelleri), seyyiâtını (günahlarını, kötülüklerini) aşmış olursa, onun terazileri (tartılan) ağır basmış demektir, yani onun iyilikleri kötülüklerini siler götürür, kimin de kötülükleri, hasenatını kuşatmış ise, onun tartıları da hafif gelmiş demektir, yani kötülükleri, hasenatını götürür, fbn Cerir, ibn Abbas (r.a)'dan bu şekilde rivayet etmiştir.
Selef imamlarının görüşüne göre, Cenâb-ı Hak, gerçek anlamda terazifer koyar ve onlarla, ameller tartılır. Hasan el-Basri'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu terazi, iki kefesi bir dili (ibresi) bulunan bir terazi olup, Cebrail'in elindedir." Rivayet olunduğuna göre Davud (a.s). Rabbin'den, kendisine o teraziyi göstermesini istemiş, onu görünce kendisinden geçerek bayılmış; kendine gelince de, "Allah'ım, onun kefesini, hasenatla kim doldurabilir?" deyince de, Cenâb-ı Hak, "Ey Davûd, Ben, kulumdan razı olduğumda, onu bir hurma (nın mükâfaatı bile) doldurur" diye cevap vermiştir. Buna göre, amellerin nasıl tartıldığı hususunda da şu iki

---

[131] [131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/1450-151
[132] [132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/151
[133] [133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/151

görüş ileri sürülmüştür:
1) Amel defteri tartılmak suretiyle.
2) Hasenat kefesine, beyaz aydınlık, nurlu cevherler, seyyiât kefesine de, siyah kara cevherler konulmak suretiyle.
İmdi şayet, "Kıyamettekiler. Cenâb-ı Hakk'ın, âdil olduğunu, zalim olmadığını, ya bilmektedirler, veya bilmemektedirler. Binâenaleyh, eğer onlar Cenâb-ı Hakk'ın âdil olup zalim olmadığını biliyorlarsa, O'nun sadece hüküm vermesi ağır gelenin ya hasenat veya seyyiât olduğunu bilmede yeterli olur. Binâenaleyh, terazinin konulmasında kesinlikle bir fayda olmaz. Eğer onlar bunu bilmiyorlarsa, yine Cenâb-ı Hakk'ın, zulmederek iki sayfadan birini daha ağır ya da daha hafif yapması ihtimali bulunduğu için, yine defterlerin tartılmasından bir fayda elde edilemez. Binâenaleyh, her iki duruma göre de, terazi kurmanın faydasız olduğu, faydadan hali ve uzak olduğu sabit olmuş olur" denilirse, bizim görüşümüze göre bunun cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın yaptığından sorgulanmaması, ama onlarınsa, yaptıklarından sorgulanacakları (Enbiya. 23) dır. Hem, bu terazi kurma işinde, bütün mahlûkatın huzurunda, dostun durumunun, düşmanınkinden ayırdedilerek ortaya konulması işi bulunur. Böylece, bu iki taraftan birisi, en büyük mutluluk ve sürürü; diğeri ise en büyük kederi elde etmiş olur ki, böylece bu, sayfaların ve başka şeylerin içyüzlerinin ortaya dökülerek neşredilmesi gibi olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki: Ahirette, gerçek anlamda, bir terazinin kurulacağına dair delil şudur: Bu lafzı, sırf adalet anlamına hamletmek, mecazî bir yoldur. Halbuki lafzı, herhangi bir zaruret bulunmaksızın, hakikî manasından alıp mecazî manaya hamletmek ise -hele bu konuda sahih senetlerle aelmis oekcnk hadis i-ir hıilunıivnrsa- rai? 134[134]

Üçüncü Mesele

Bazı kimseler de Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz kıyamet gününde onlar için hiçbir ölçü tutmayacağız" (Kem, ıos) ayetinin bu ayetle tearuz arzettiğini söylemişlerdir. Buna da, "Bu ayetin mm- -3 manası, "Allah onlara ikramda bulunmaz, değer vermez" şeklindedir" kmfc cevap veririz. 135[135]

Dördüncü Mesele

Mevazin kelimesi, amelleri tartılacak kimselerin çok olmasından dolayı, çoğul getirilmiş olup, bu "tefhim*1 ifade eden bir cemidir. Bu kelimenin çoğul getirttmesinin, şeylerin çokluğu sebebiyle olmuş olması da, mümkündür. 136[136]

Amel Asla Zayi Olmaz

"O şey bir hardal tanesi kadar bile olsa, . getiririz" ifadesine gelince, bu "Cenâb-ı Hak, ihsanda bulunanın mükafatını noksanlaştırmaz. Kötülük yapanın cezasına da ilâve yapmaz" anlamındadır. Bu
Bu deyimle ilgili birkaç mesele vardır: 137[137]

Birinci Mesele

Tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, {Bakara. 280) ayetinde olduğu gibi, bu ifadenin başındaki kâne de tam fiil kabul edilerek, şeklinde de okunmuştur. Abtes (r.a), mufâele babından, mücâzât ve

---

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/152
135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/153
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/153
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/153

mükafaat manasında olarak, şeklinde de okumuştur. Çünkü o insanlar, amellerini getirip ortaya pnf, Cenâb-ı Hak da onlara, o amellerinin karşılığını vermiştir. Humeyd, bu r- savâb" "mükafaat" kökünden olmak üzere \# i£î "ona, karşılık, ceza rtnoe okurlar Ubeyy ibn Ka'b "onu getiririz" şeklinde okumuştur. 138[138]

İkinci Mesele

kelimesine raci olacak zamir, niçin müennes getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: kelimesine izafetinden dolayıdır. Bu tıpkı, Arabların, sarmaklarının bir kısmı gitti" demeleri gibidir. 139[139]

Üçüncü Mesele

Cübbai, şunu öne sürmüştür: "Bir kimse, yüz birim bir cezaya müstehak olsa, bunun peşinden de, sayesinde, elli birim mükâfaata müstehak olacağı bir taatta bulunsa, bu mükafaat, çok olan ceza sebebiyle yok olur ve yine, bu çok olan ceza, izin olduğu gibi (yüz birim olarak) kalır." Bil ki bu ayet, CübbaT'nin bu kökünden siler, ibtal eder. Çünkü Allah Teâlâ, kendisini, en ufak bir tâatı zayi etmemekle medh ü sena etmiştir. Eğer durum, Cübbaî'nin dediği gibi o zaman bu tâat herhangi bir fayda sağlamadan sakıt olurdu. 140[140]

Dördüncü Mesele

Mu'tezile şöyle der: Cenâb-ı Hakk'ın,Arttk hiçbir kimse, hiçbir şeyle haksızlığa uğratmayacaktır" ifadesinde, o hasenat bir haldal tanesi dahi olsa onu getirmemesi halinde zulmetmiş olacağına dair bir delâlet bulunmaktadır. Böylece bu izah, Cenâb-ı Hakk'ın, müstehak olmayanlara azâb etmeyeceğine, dünyadaki zarar ve kötü şeyleri ancak, kulların menfaat ve maslahatlarından dolayı yaptığına delâlet eder."

Cevap: Zulüm, başkasının mülkünde tasarruf etmek demektir. Bu ise, Allah hakkında imkansızdır. Çünkü Allah, mutlak mâliktir. Sonra, Cenâb-ı Hak hakkında zulmün aklen de imkansız olduğuna şu da delâlet etmektedir. Muarızımıza göre "zulüm, Allah hakkında imkansız olan şu iki durumu yani cehaleti veya başkasına muhtaç olmayı gerektiren bir husustur. Halbuki, imkansızı gerektiren de, imkansızdır. Binâenaleyh, Allah hakkında zulüm, imkansız ve mümtenidir." Hem, zalim, şefik olup, uhûhiyyet vasfının da dışındadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak'dan zulmün sadır olması doğru olsaydı o zaman onun, ulûhiyyet vasfının dışında kalması, bu vasfı yitirmesi de doğru olmuş olurdu. Bu durumda da, O'nun ilâh oluşu vâcibat'tan değil, caiz şeyler nev'inden olurdu ki, bu da O'nun ulûhiyyetini zedeler." 141[141]

Hardal Misalinin İzahı

Şayet, "Habbe hardal tanesinden daha büyüktür. Öyleyse daha nasıl, Cenâb-ı Hak, demiştir?" demiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun izah şekli şudur: Sen önce, o hardalı bir dinar gibi kabul edeceksin, sonra da habbe'yi o dinardan (bir parça gibi) görmeye çalışacaksın ki, bundan maksat da, ister büyük ister küçük olsun, amellerden hiçbir şeyin Allah katında zayi olmayacağını anlatmaktır.

Cenâb-ı Hakk'ın "Hesabalar olarak biz yeteriz" ifadesine gelince, bundan maksat, sakındırmadın Çünkü, hesaba çeken, herhangi bir şeyin kendisine hiç karışık gelmeyeceği bir biçimde ilim ve herhangi bir şeyin kendiini acze düşürmeyeceği bir biçimde kudret sahibi olursa, insanın böyle bir zâttan, alabildiğince korku ve endişe duyması gerekir. Şiblî(r.h)'dan, rüyasında, şunu gördüğü rivayet edilmiştir. Kendiine, "Allah sana ne muamelede bulundu?" denildiğinde o, "Bizi hesaba çektiler, ince eğirip sık da dokudular. Ama sonra, ihsanda bulundular da, (bizi) azâd ettiler" dedi. 142[142]

---

[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/153

[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/153

[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/153

[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/153-154

Peygamberlerin Tebliği Karşısında Ümmetler

dolsun ki, Biz, Musa ile Harun'a bir ziya, takva sahipleri için de bir şeref u&n furkânı verdik ki onlar, tenhâda da, Rablehne candan saygı gösterirlerdi. Onlar, kıyametten korkanların ta kendileri idi. işte bu (Kur'ân) da, Bizim indirdiğimiz feyz kaynağı bir zikirdir. Şimdi siz mi, bunu inkâr edicilersiniz?" {Enbiya, 48-50).
Bil ki, Cenâb-ı Hak, tevhid, nübüvvet ve meâdın delilleri hakkında konuşunca Ht Peygamber (s.a.s)'i, kavmi tarafından kendisine yapılan şeyler hakkında teselli etmek, risalet görevini edâ etme hususunda kalbini güçlendirmek, bu görevin önüne acak her türlü şeye karşı sabretmesini sağlamak için peygamberlerin kıssasından ttateetmiş ve burada pekçok kıssayı ele almıştır. 143[143]

Musa ve Harun (a.s)

Birinci kıssa, Hz. Musa (a.s)'ın kıssasıdır. Bu ayetin kendisinden önceki -adelerle münasebeti şudur: Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Ben ancak, . ahy ile, başınıza gelecek tehlikeleri haber veriyorum " demesini emredince, bunun Deşinden "Bu, senden önceki bütün peygamberler hakkındaki de ilâhi bir kanun ve Sünnettir" 'diyerek, "Andolsun ki, Biz, Musa ile Harun'a bir ziya, takva sahipleri çnde bir şeref olan furkânı verdik" buyurmuştur. 144[144]

'Fürkân'ın Anlamı

Alimler, ayetteki "furkân" kelimesiyle neyin murad edildiği hususunda ihtilaf ederek, şunları söylemişlerdir.
a) Bu, Tevrflt'tır. Binâenaleyh o, kendisiyle hak ile batılın arası ayırdedildiği için, \.r*an, sayesinde, hidâyet yoluna Allah'ı ve O'nun yasasını tanımaya ulaşılan ve son serece de açık ve açık olduğu için de ziya ve zikir, yani öğüttür: Yahutta o,dinleri - -susunda kendisine ihtiyaç duyduklan ve faydalarına olan şeyin zikrini ve adını ihtiva ettiği için bir "zikir" addedilmiştir. Yahut zikir, şeref anlamındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, jfadesindeki vâva gelince, İkrime. Ibn Abbas (r.a)'nm. bu ifadeyi "furkân" Kelimesinin hali kabul ederek, vâvsız olarak şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Meşhur kıraate göre bu ifadenin manası, "Biz onlara furkânı, yani Tevrat'ı
ik. Ve o furkân sayesinde d«, müttakitere ziyayı ve zikri vermiş olduk" şeklindedir.
Bu da, "O, haddizatında bir ziya ve bir zikirdir" veyahutta, "Onda bulunan hükümler ve öğütler sebebiyle, onları biz onlara, bir ziya ve bir zikir olarak vermişizdir" demektir.
b) Ayetteki "furkân" kelimesiyle, furkân kastedilmem iştir. Bunun ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
1) İbn Abbas (r.a)'nın, "Furkân, Hz. Musa (a.s)'ya verilen yardımdır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "ve furkân gününde kulunuza indirdiğimiz şey"(Evm, 4ij ayeti gibidir.
. Yani, Hak Teâlâ hak olanla, batıl olan dinleri birbirinden ayırmış olduğu Bedir Gününde" demektir" dediği rivayet edilmiştir.
2) Bu, sayesinde, hak dinin batıl dinlerden ayırdedildiği aklî bir delildir. Bu, İbn Zeyd'in görüşüdür.

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/154
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/155
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/155

3) Dahhâk: "Bu, denizin varılmasıdır" demiştir.
4) Şüphelerden kurtuluştur bu. Bunu, Mutıammed İbn Ka'b ileri sürmüştür.
Bil ki Cenâb-ı Hak (Bakara, 2) tavsifi ile özellikle müttakileri nazar-ı itibara alması sebebiyle burada hassaten mûttiakileri zikretmiştir. [145][145]

Gaybde Allah'ı Tazim Edenler

Cenâb-ı Hakk'ın "ki onlar, tenhâda da, Rablerine candan saygı gösterirler" ifadesine gelince, Keşşaf Sahibi şöyle der: "Bu ifadenin başındaki ji& kelimesi,sıfat olduğu için, ya mahallen mecrürdur, veyahutta, medh'ten dolayı mahallen mensûbtur, ya da yine medh'ten dolayı mahallen merfûdur. "Gayb'ın ne demek olduğu hususunda ise, şu izahlar yapılmıştır:
a) Onlar, Rablerinin azabından korkarlar. Böylece de, O'nun emirlerini tutup, nehiylerinden kaçarlar. Onların, Allah'a olan imanları, gaybî bir istidlaldir. O halde bu demektir ki kullar, Allah'ı görmedikleri halde, O'na ibadet ederler. Allah'dan herhangi bir şey saklı kalmaz. Bu görüş, İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilmiştir.
b) Onlar, ahireti ve onunla ilgili hükümleri görmeden de, Rablerinden korkar ve takınırlar.
c) Onlar, Rablerinden, hiç bir mahlukun bulunmadığı ıssız yerlerde de sakınırlar. Bu mana, doğruya daha yakındır. Buna göre mana, "onların Allah'ın cezasından çekinmeleri onların kalblerinin ayrılmaz bir vasfıdır. Yoksa, bu haşyet hali onların, tenhada değil de, sadece halk içinde izhar ettikleri bir hal değildir.[146][146] Yani, "Onlar, kıyamet gününün azabından ve orada cereyan edecek olan hesab, sual, vb. diğer şeylerden dolayı tirtir titrerler, böylece de bundan dolayı, Allah'a isyan etmekten geri dururlar" demektir. [147][147]

Kur'ân'la Tevrat'ın İrtibatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara, Furkân'ı indirdiğim gibi, bu Kur'ân'da senin özerine indirilmiştir" buyurmuştur ki, bu O'nun ifadesinin anlamıdır." Bu. Bereketli, mübarek, faydaları çok ve ilimleri bol bir zikirdir" demektir.
Cenâb Hakk'ın hitabına gelince, bu, "Onun indirilmesinde ve ondaki, hayranlık veren şeylerde yadırganacak hiçbir şey yoktur. Çünkü biz, Musa ve Harun'a da Tevrat'ı vermiştik. Sonra bu Kur'ân, acib bir nazım ihtiva ettiği, bedi oelağati kapsadığı ve akli delillerle yasaların izahını içine aldığı için, muciz bir kelâmdır. Kendisinde bunca faydalar bulunan böyle bir kitabı yadırgamanız nasıl -%lmkün olur" demektir. [148][148]

Hz. İbrahim (a.s) ve Ümmeti

İkinci kıssa, İbrahim (a.s)'ın kıssasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:
"Celalim hakkı için, Biz daha önce ibrahim'e de, rüşdünü verdik ve biz onu, menlerdik. O zaman o, babasına ve kavmine: "Sizin tapmakda olduğunuz bu heykeller nedir?" demişti. Onlar, "biz atalarımızı, bunların tapıcılan olarak tuldük" dediler. O da şöyle dedi: "Andolsun, siz de atalarınız da, apaçık bir sapıklık içindesiniz" Onlar: "Sen bize gerçeği mi getirdin, yoksa şakacılardan mısın sen?" dediler" (Enbiya, 51-55).
Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın buyuruğu ile ilgili birkaç mesele vardır: [149][149]

---

[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/155-156

[146][146] Matbu nüshada burada istisna ifada eden UM edatı vardır ki ona göre mana tam tenine dönmektedir. Süleymaniye (Damad İbrahim Paşa nüsha» II, 184a) nüshasında ise mflyt olan la edatı bulunup mana buna göre verilmiştir (ç).

[147][147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/156

[148][148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/157

[149][149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/157

Rüşd Kavramı

Bu ayette geçen "riişd" kelimesinin ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu,nübüwettir. Bu görüşte olanlar buna ayetteki 'Ve biz onu, bilenlerdik" cümlesi ile istidlalde bulunmuşlar ve söyle demişlerdir. Zira Allah nübüvveti ancak istikbalde, onun hakkını verecek, nübüvvete yaraşmayan işlerden geri duracak ve tebliği kabulden kavmini nefret ettirecek şeylerden sakınacak olan kimseye ihsan eder.
b) Rüşd, onun gerek dinî gerekse dünyevî çeşitli kurtuluş yollarına ulaşıp onları elde etmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O vakit kendilerinde bir rüşd, yani akıl ve salâh gördünüz mü, mallarını onlara teslim edin "(Nisa. 6) buyurmuştu. Bu husustaki üçüncü bir görüş de şudur: Bu ifadenin muhtevasına, hem nübüvvet hem de ihtida, doğruya ulaşma dahildir. Çünkü, gönderdiği her peygambere O, hem kendi zâtı ve sıfatlarına, hem de peygamberin kendisinin ve kavminin yararına olan hususları göstermiştir ki, bütün bunlar ise "rüşd"e dahildirler. 150[150]

Kalbde İmanı Yaratan Allah dır

Alimlerimiz, imanı Allah'ın yaratmış olduğu hususunda bu ayette istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Şayet "rüşd"
muvaffak kılmak ve gerekli açıklamayı yapmak manasından olmuş olsaydı,zaten Cenâb-ı Hak, kâfirlere de bunu vermiş sayılırdı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlere de "rüşd" vermiş olması gerekirdi." Ka'bf buna şu şekilde cevap vermiştir. Bu söz, reddeden hakkında değil de, kabul eden hakkında söz konusu olur. Bu tıpkı, iki çocuğuna mal veren babanın durumuna benzer. Onlardan birisi bu malı alıp çoğaltıyor, diğeri ise, ya kabul etmiyor, ya da alıp onu zayi ediyor. Bu durumda, malı kabul edip onu çoğaltan taraf hakkında, "Falanca, oğlunu zengin etti" denildiği halde, aynı söz, o malı zayi eden taraf hakkında söylenemez." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu cevap ancak, biz onun o malı kabul etmesini, "rüşd" denen şeyin bir cüz'ü kabul ettiğimizde tam olur. Halbuki bu yanlıştır, olmaz. Çünkü müsemmâ, iki cüz'den meydana gelir ve, bunlardan birisi de, failin kudret alanı içinde olmazsa, bu müsemmânın o faile nisbet edilmesi caiz olmaz. Binâenaleyh, "rüşd"ün mefûl manasında olarak, Allah'a nisbet edilmesinin caiz olmaması gerekir. Ancak ne var ki, nas yani, "Andolsun ki, Biz, İbrahim'e de rüşdünü verdik" ifadesi bu "rüşd"ün (mefûl manasında olarak), Allah'u Teâlâ'dan meydana geldiği hususunda açık bir ifadedir. Binâenaleyh, Mu'tezile'nin ileri sürdüğü şey batıl olur. 151[151]

Üçüncü Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: "bu lafız, tıpkı "Udm ve 'Adem (yokluk, bulunmama, yok olma) lafızlarında da olduğu gibi, hem rüşd hem de reşed şeklinde okunmuştur. "rüşd"ün İbrahim (a.s)'a nisbet edilmesinden maksad. "onunki gibi bir rüşd" olduğunu belirtmek ya da "Bu, sânı olan bir rüşd'dür" diyerek, bu rüşdün özelliğine işaret etmektir.
Ayetteki "daha önce" kaydına gelince, bu hususta şu açıklamalar yapılmıştır:
a) "İbrahim (a.s)'a nübüvvet ve hidâyeti, Musa (a.s)'dan önce verdik" demektir. Bu mana, İbn Abbas (r.a) ve İbn Cerir (r.a)'den rivayet edilmiştir.
b) "Buluğa ermeden önce, küçüklüğünde" demektir. Çünkü o yolda yürürken, yıldızları görmüş ve onlarla istidlalde bulunmuştur. Bu "rüşd"ü, hidayete ulaşma manasına hamledenlere göredir. Aksi halde bundan, Hz. İbrahim (a.s)'in, buluğaermeden önce nebi

---

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/157-158
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/158

olduğu sonucu çıkar. Bu manada Mukatil'den rivayet edilmiştir.
c) "O, Hz. Adem'in sulbünde, Cenâb-ı Hak peygamberlerden ahit alırken" nimettir. Bu mana da, Dahhâk e göre İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın "ve biz onu, bilenlerdik" ifadesine gelince d. Hak subhanehu ve Teâlâ onun, çok enteresan ve bedi hallerini, acayip sırlarını «•beğendiği birtakım sıfatlarını biliyordu. İşte bundan dolayı onu, kendisinin dostu, -»m olmaya layık görmüştür" demektir. Bu, tıpkı senin, büyük bir zât hakkında, "Ben, ftttncayt tanırım" demen gibidir. Bu söz, onun büyüklüğüne delâlet etme hususunda, wmnm onun mükemmelliğini ve üstünlüğünü uzun uzadıya açıklamandan daha «namlıdır.
Ayet-i Kerimedeki "O zaman o, babasına ve kavmine" hakkında, Keşşaf sahibi şöyle der: "Bunun başındaki iz edâtt, ya atayna, da ruşdehu kelimesine, ya da mahzûf olan bir fiile taalluk eder. Mahzûf olmasına
ifadenin takdiri "onun rüşd zamanlarından şu zamanı hatırla ki" şeklinde olur. 152[152]

Timsal Nedir?

Hz. İbrahim (a.s)'in ı'Sizin tapmakta olduğunuz heykeller nedir?" sözü ile ilgili birkaç mesele vardır: 153[153]

Birinci Mesele

"Timsal" Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı şeylerden herhangi birisine benzetilmiş olarak yapılan şeye verilen ad olup, bunun aslı, "birşeyi bir şeye benzettiğinde" söylenilen "Falan şeyi, öteki şeye benzettim" ifadesine varıp dayanır. İşte aerzetilen bu şeye, "timsal" denilir. 154[154]

İkinci Mesele

O topluluk, mesela insan veya başka biçimlerde olan, muayyen bazı şekillerde yapılmış olan putlara tapıyorlardı. Binâenaleyh, Hz. İbrahim (a.s) bu çözümü, onların öne kleri şüpheleri görmek ve o şüphelerini ibtal etmek için, sözünün başlangıcıdır. 155[155]

Üçüncü Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der: "Cenâb-ı Hak, ifadesine mefûl vermemiş ve onu, mefûl olmayan bir kelime mevkiine
koymuştur. Bu, mesela senin, "Putlara aoetler yapıyorlar" veya "o putlar için duruyorlar saygı gösteriyorlar" inen gibidir. Eğer: "Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, (Araf. 138) tde olduğu gibi değil de), denilmeli değil miydi?" dersen r derim ki: Bu fiil şayet müteaddi kılınacak olsaydı, mefûlünü ile alırdı.
Ayetteki, "Onlar, "Biz atalarımızı, bunların tapıcılan olarak bulduk" ifadesine gelince, bil ki: o topluluk buna cevap vermek için ancak, daha fazla yadırgama ve kınamayı gerektiren taklid yoluna baş vurmuşlardır. Çünkü, onlar kendileri bir hatâ üzerinde olduklarında babalarının o yolu tercih etmiş olması, onları bu hatadan korumaz. Binâenaleyh, hiç şüphesiz Hz. İbrahim (a.s) onlara, "Andolsun, siz de atalarınız da, apaçık bir sapıklık içindesiniz" diyerek cevap vermiş ve böylece batılın, kendisine tutunanların çok olması sebebiyle hakka dönüşemeyeceğini beyan etmiştir. Binâenaleyh, Hz. İbrahim (a.s), bu sözü onlara söylemiş, onlar da bu sözden bir kurtuluş ve kaçış yolu bulamamış ve Hz. İbrahim'in onları

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/158-159
153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/159
154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/159
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/159

yadırgamaya devam ettiğini, inanç ve kararlılığının kuvvetli olduğunu görüp, onlar da çok oldukları ve de, uzun zamandan beri böyle bir inancı taşıdıkları için, Hz. İbrahim (a.s)'in bu yadırgamasını kabullenemediklerinden ona, "Sen bize gerçeği mi getirdin? Yoksa şakacılardan mısın sen?" dediler. Onlar bu sözleriyle, Hz. İbrahim (a.s)'in, kendilerini yadırgamasını ve bu hususta ciddi olmasını uzak ve olması düşünülemeyen bir şey gibi gördüklerini zannettirmeye çalıştılar. İşte bundan dolayı, bu noktada Hz. İbrahim (a.s) Tevhidi izah etmeye geçmiştir. 156[156]

İbrahim (a.s)'ın Putları Kırması

"O da: "Hayır dedi, sizin Rabbiniz, hem göklerin, hem yerin Rabbidir ki, bunları o yaratmıştır. Ve ben de buna, yakinen inananlardanım. Allah'a yemin ederim ki siz, arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza muhakkak
ki bir tuzak kuracağım. " Derken o, bunları paramparça etti. Yalnız onların. büyüğünü bıraktı, belki ona müracaat ederler diye. Dediler ki: "Bunu, bizim tanrılarımıza kim yaptı? Herhalde o, zalimlerden birisi" Dediler: "İşittik ki, kendisine İbrahim denilen bir genç, bunları diline doluyordu" (Enbiya, 56-60).
Bil ki o topluluk, Hz. İbrahim (a.s)'in putlar hakkında onlara söylediği sözlerle ta yaptığı zannını ortaya atmaya çalışınca, İbrahim (a.s) hakikati, yani tevhidi izhar akte ciddi ve kararlı olduğunu gösterecek tarzda onlara hitab etti. Bu şey de, İnce söz, ikinci olarak da fiil ile ortaya konulmuştur.
Sözlü ofanı, Hz. İbrahim (a.s)'in, "Hayır, m Rabbiniz, hem göklerin hem yerin Rabbidir ki, bunları o yaratmıştır" demesidir. . ıi, gökleri ve yeri, kulların faydalanmaları için yaratan o zâta İbadet edilmesinin ra gâzel ve uygun olacağına delâlet eder. Çünkü, böylesi şeylere kadir olan, ahiret rOLroa, cezalandırmak ve mükafaatlandırmak suretiyle, zarar ya da fayda vermeye tedirdir. Binâenaleyh bu sözün, neticesi Hz. İbrahim'in babasına demiş olduğu ^bacağım, işitmeyen, görmeyen, sana hiçbir faydası dokunmayan şeylere niye porsun?" (Meryem. 42) şeklindeki söze varıp 'dayanır. Keşşaf sahibi 0i der: ifadesindeki hunne zamiri, ya "gökler ve yer" yahutta "heykeller" esine râcidir. Bunun, "heykeller" lafzına râci olması, o topluluğun aleyhine delil zr^o hususunda daha etkili ve anlamlıdır."
Ayetteki “Ve bende buna, yakinen inananlardanım" yme gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu sözün, gayesi bu hususu iyice tekid edip ortaya koymaktır. Bu tıpkı, bir «enin, bir kimseyi iyice medh veya iyice zemmetme hususunda, "ben onun neta), kerim veya zemim (kınanmış) olduğuna şehâdet ederim" demesi gibidir.
b) Hz. İbrahim (a.s) bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Ben, söylediğimi delille isbat . Ben, sizin gibi değilim ki, delil ile isbat edemeyeceğim şeyleri söyleyeyim... mesela sizin, kendi mezhep ve inancınızı delille isbat edemediğiniz ve, "Biz ızı böyle bulduk... şeklindeki sözünüze başka bir şeyi ilave edememeniz gibi
dir."
Fiili olanı ise onun "Allah'a yemin ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak m" ifadesidir. Bil ki o topluluk, aksi delillerden istifade edemeyince, Hz. (a.s), onlara, o putlara ibadet etmenin faydasız olduğunu gösterme cihetine -ştır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 157[157]

Birinci Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der: "Muflz İbn Cebel (r.a)yerine şeklinde okumuştur. Yine İfadesi manasında olmak üzere şeklinde okunmuştur bunu Cenâb-ı Hakk'ın (SafMt, k» ifadesi de

---

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/159-160
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/160-161

kuvvetlendirir. göre şayet sen, "Bâ ile tâ arasında ne fark vardır?" dersen, ben derim ki: Bâ, ti ise, vâv'dan bedeldir, onu yerine getirilir. Ayrıca tâ da, ek bir mana vardır * du da teaccüb manasıdır. Buna göre Hz. İbrahim (a.s) sanki, bu tuzağı, kendi eliyle Kolayca gerçekleştirmesinden teaccüb etmiştir. Çünkü bu, çok zor bir iş olduğu için, adeta, ondan sudur etmesi umulmayan bir işti... 158[158]

İkinci Mesele

Şayet, "keyd" başkasını hissettirmeksizin bir zarara uğratma hususunda tuzak kurmak anlamında olduğuna, bu da, putlar için söz konusu olamayacağına göre, daha niçin İbrahim (a.s) "ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım" demiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz. O bunu, o tupfum nezdinde putların zarara uğraması mümkün olduğu için, mecazi olarak söylemiştir. Bununla, "Ben size, putlarınız hakkında tuzak kuracağım" manasının da kastedildiği ileri sürülmüştür. ÇünkÛ o, bu hareketiyle onları gama ve kedere boğmuştur. 159[159]

Putları Kırma Fikrinin Başlangıcı

Bu hadisenin nasıl başladığı hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Süddî şöyle demiştir: Onlar, bayramlarından döndüklerinde putların yanına varır, onlara secde eder, sonra da evlerine dönerlerdi. Binâenaleyh, bu vakit gelip çatınca, Âzer, Hz. İbrahim (a.s)'e, "Keşke bizimle, sen de çıksan" dedi. Bunun üzerine o da, onlarla beraber çıktı. Yolda giderlerken, putları kırma fikri aklına geldi ve: "Ben hastayım, ayaklarımdan şikayetim var" dedi. Onlar çekip gidince, geride de onların acizleri ve zayıf takımı kalınca, haykırarak, "Allah'a yemin ederim ki... ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım" dedi. Bu görüşü savunanları, görüşlerine delil olarak "Dediler : "işittik ki, kendisine ibrahim denilen bir genç bunları diline doluyordu" mealindeki ayeti zikrederler.
2) Kelbî şöyle der: "Hz. İbrahim (a.s) yıldızlara bakan bir aileden idi. Onlar, bayram yerlerine çıkmak istediklerinde, hastalar hariç, geride kimseyi bırakmazlardı. Binâenaleyh, Hz. İbrahim (a.s), kafasına koyduğu putları kırma işini, iyice gönlüne yerleştirince, bayram gününden önce gökyüzüne baktı ve yanındakilere, "ben, kendimin yarın hastalanacağımı hissediyorum" dedi ki, işte bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken yıldızlara bir nazar atfetti de, "Ben muhakkak ki hastayım" dedi"($ati&. 88*9} ayetinin ifade ettiği husustur. Derken, ertesi gün, Hz. İbrahim (a.s), başı sargılı olarak sabahladı. Derken o topluluk, bayram için çıktılar, geride de, ondan başka kimse kalmadı. Bunun üzerine o, "Allah'a yemin olsun ki, ben putlarınıza muhakkak ki bir tuzak kuracağım" dedi. Bu sözü, onlardan biri duydu ve, bunu kafasına yerleştirdi. Sonra da o adamın, bunu başkalarına da haber verdi, böylece bu söz, topluluğun arasında yayıldı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, (çoğul sığasını kullanarak), "Dediler..." buyurmuştur.
Bil ki, bu iki izah da, mümkündür. Kıssanın gerisi şudur: Hz. İbrahim (a.s) putların bulunduğu yere girince, orada dizili yetmiş put gördü. Orada kapının karşısında altından yapılma iki gözünde de geceleyin ışıldayan iki mücevher bulunan büyük bir başka putun olduğunu farketti. Böylece, o putların tamamını, elindeki baltayla kırdı, geriye sadece o büyük putu bıraktı. Sonra da baltayı, o putun boynuna astı.
Cenâb-ı Hakk'ın "Derken o, bunları z-aiam parça etti, belki de ona müracaat ederler diye yalnız büyük putu kırmadı" "âöesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır. 160[160]

Putlar İçin Âkil Zamiri

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/161-162
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/162
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/162-163

Şayet, "Cenâb-ı Hak niçin, ancak insanlar hakkında söylenilmesi uygun düşen bir çoğul sığasıyla IWİ£ +#***
demiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu onların, o putlara, o putların saygı duyulup kendilerine
cadet editip yaklaşılması hususunda adeta insanlar gibi olduklarına inanmaları «toebiyledir. Belki de onların içinde o putların zarar-fayda verdiklerine inananlar da Dujnmaktaydı. 161[161]

İkinci Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der: cüzaz kelimesi, paramparça demek olup kırmak ve parçalamak anlamına gelen cezz
lafzından müştaktır. Bu kelime cinsin kesresiyle liiîr cizftz ve fethasıyla cezaz şeklinde de okunmuştur. Yine bu ifade ecziz kelimesinin çoğulu olarak (cüzuzen), in çoğulu olarak şeklinde de okunmuştur. 162[162]

Büyük Putu Bırakması

Şayet, denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu büyüklüğün hilkat açısından olması muhtemel olduğu gibi, saygı açısından; ya da her iki bakımdan olması da muhtemeldir.
Ayetteki "Belki ona müracaat ederler diye" ifadesine gelince, zr arın Hz. İbrahim (a.s)'e müracaat etmeleri muhtemel olduğu gibi, o büyük puta --'acaat etmiş olmaları da muhtemeldir. Birincisinin olması halinde, bunu şu iki apdan izah edebiliriz:
a) Mana, "Belki de oniar, Hz. İbrahim (a.s)'in sözüne başvurmuş ve batıllarından mjz çevirmişlerdir" şeklindedir.
b) Hz. İbrahim (a.s), onların dinlerini inkâr ettiğini ve ilâhlarına sövdüğünü tfMydukları için, zann-ı galibiyle, onların sadece kendisine müracaat edeceklerine iletmiştir. Böylece de onları, verdiği, "Hayır, bunu o putların büyüğü yaptı... Oİde onlara sorun" (Enbiya, 63) şeklindeki cevapla susturmuştur.
Ama biz, zamirin,o putların büyüğüne raci olduğunu söylersek, bu hususta da Sl iki izahı yapabiliriz:
a) Mana, "Belki de onlar, tıpkı problemlerin halledilmesi için alime müracaat •oMiği gibi, o puta müracaat edecekler ve, "Bunlara ne oldu ki, kırılmışlar? Sen boynunda balta asılı olduğu nalda sapasağlam duruyorsun? diyecekler. Bu KdbTnin görüşüdür. Onlar, bu sözü aşırı cehaletlerine binâen söylemişlerdir. Belki de onlar, o büyük putun, konuşup cevap vereceğine inanıyorlardı.
b) Hz. İbrahim (a.s), onların o puta müracaat etmeyeceklerini bildiği halde, onlarla alay etmek için bunu söylemiştir. Çünkü kendisine secde edilen ve o ibâdete ehil ve layık görülen kimse normalde, problemlerin halli hususunda, kendisine müracaat edilen kimse olur. 163[163]

Onlann Putlara Sormaları Nasıl Düşünülebilir?

Şayet, "O topluluğun akıllı olduğu veya olmadığı söylenebilir. Binâenaleyh eğer onlar akıllı idiyseler, o
putların duymadığını, görmediğini, fayda ve zararları olmadığı açık olarak bilmeleri gerekirdi. Binâenaleyh Hz.
İbrahim (a.s) bunu isbatlamak için, putları kırmaya niçin ihtiyaç duymuştur?" Bu konuda söylenecek son söz şudur: Tıpkı bizden birisinin Kur'ân'ı, camiyi, mihrabı büyük .(mukaddes)

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/163
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/163
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/163-164

görüp yüce bilmesi gibi, o topluluk da
putlarını böyle yüce sayıyor, onlara saygı gösteriyorlardı. Onları kırmak, işte bu açıdan yüce bilinmelerine fayda vermez. 164[164]

Akılsız İseler Mükellef Olmamaları Gerekir

Yok eğer bu kavmin akılsız olduğunu söylersek, bunlarla münazara etmenin ve bunlara peygamber göndermenin yerinde birşey olmaması gerekir" denilirse, buna şöyle cevab verilir: Onlar akıllı idiler ve o putların cansız olduklarını açıkça biliyorlardı. Fakat o putların, yıldızların heykelleri olduklarına, kendilerine tapanlara faydalı olacaklarına, onları hafife atan (saygısızlık gösteren) kimselere de büyük zarar verecek olduklarına inanıyorlardı. İbrahim (a.s), kendisine onlardan hiçbir zarar dokunmadan onları kırabilmiştir. Binâenaleyh onun bu hareketi, işte bu açıdan onların inançlarının yanlış olduğuna delâlet eder. 165[165]

Hz. İbrahim'i Sorgulamaları

Hak Teâlâ'nın "Dediler ki: "Bunu bizim tanrılarımıza kim yaptı? Herhalde o, zâlimlerden birisi" ifadesi, "Kim bu kırma ve parça parça etme işini yaptı ise, o alabildiğine zalimdir, zalimler gürûhundandır. Çünkü o, ta'zime, ululanmaya lâyık bu ilahlara karşı, böylesine cüretkâr olmuştur" dediler" demektir. Yahut da onlar putların kırılmasını bir aşırılık, yahut onları alabildiğine hafife alma olarak gördükleri için "zalim" demişlerdir.
HakTeâlâ'nın "Dedilerki: "işittikki, kendisine îbrahim denen bir genç, bunlan diline doluyordu" ifadesi hakkında iki mesele vardır: 166[166]

Birinci Mesele

ZeccAc şöyle der: "Bu ifade de "İbrahim" kelimesi şu iki sebebten ötürü merfû kılınmıştır:
a) "O, İbrahim'dir" takdirinde olarak,
b) "Ey İbrahim (denilen) "takdirinde münadfl olarak" Keşşaf Sahibi ise, Doğru otan, buradaki "İbrahim" lafzının, (Denilen) fiilinin nâib-i fail: olmasıdır. Çftnkü bu ifadeden murad, müsemmâ (şahıs) değil onun ismidir" demiştir. 167[167]

İkinci Mesele

Ayetin zahiri bu sözü söyleyenlerin bir kişiden fazla olduğunu göstermektedir. Buna göre onlar sanki, daha
Önce Hz. İbrahim (a.s)'i tanımış ve putları hakkında onun söylediği şeyleri duymuşlardı. Binâenaleyh Hz. İbrahim (a.s)'in "Sizin tapmakta ocuğunuz bu heykeller nedir?" (Enbiya, 52) şeklindeki sözünden başka hiçbir sözü Muımasaydı bile, zannı gâlib ile, putları kıranın o olduğuna hükmetmelerine yeterdi168[168].

Hz. ibrahim (a.s.)'in Kavmini İrşadı

Dediler ki: "O halde onu halkın önüne getirin; Olur ki onlar da şâhidlik mierler." Dediler ki: "Ey ibrahim, sen mi tanrılarımıza bu işi yaptın?" O dedi ki: "Belki bu işi, onların şu büyüğü

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/164
165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/164
166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/164
167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/164-165
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/165

yapmıştır. Dolayısıyla, eğer
konuşabiliyorlarsa, onlara sorun" Bunun üzerine, vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) "Doğrusu zâlim olanlar sizsiniz siz" dediler. Sonra yine (eski) Kafalarına döndürüldüler, ve "Bunların konuşamayacağını sen de bilirsin" stcı!ert (İbrahim) dedi ki: "Öyleyse Allah'ı bırakıp da, hala, size hiçbir faydası m zararı dokunmayacak olan bu putlara mı tapacaksınız? Yuh size ve Allah'dan başka tapmakta olduklarınıza! Akletmiyor musunuz?" (Enbiya, 61-67).

Bil ki o kâfirler, putların kırılmış olduğunu bizzat görüp, bunu aralarında, "O halde onu halkın önüne geürin." dediler Keşşaf Sahibi de: "Buradaki ifadesi insanların görebileceği bir yere gattriniz.

Buna göre eğer sen, aa)a" hart-ı cerrindeki istilâ {üstte olma) manası nedir? Dersen ben derim ki: "Bu, mesel (benzetme) yolu ile getirilmiş bir ifadedir, yani,' 'Onun gözler önüne getirilmesi, tıpkı bir şeye binen kimsenin bineği üzerine çıkıp sabit olması gibi sabit olur" demektir."

Ayetteki "Olur ki onlar da şahitlik ederler" ifadesi ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Onlar, onu delilsiz-şahitsiz yakalayıp tutuklamayı uygun görmemişler ve böylece onların onu, "Olur ki söylediği şeylerle ilgili olarak aleyhine şâhidlik edebilecek kimselerin olabilmesi ve böylece yaptığı şey hususunda İbrahim (a.s.) aleyhine bir hüccet olacak kimselerin ortaya çıkma ihtimalinden dolayı, onu insanların huzuruna getirmeyi istemişlerdir. "Bu, Hasan el-Basrî, Katâde, Süddî, Ata ve İbn Ab bas (r.a.)'ın görüşüdür.

b) Muhammed b. İshâk'a göre "yeşhedûn" kelimesi, insanlar orada bulunur, İbrahim (a.s)'e verilen cezayı görür ve böylece de bu, onları benzeri bir şey yapmaya yönelmekten caydırıcı olur" demektir. Bu hususta bir üçüncü görüş de, Mukâtli ve Kelbî'den gelmektedir: Buna göre, bu ifâde ile, yukarıdaki iki mana birden kastedilmiştir. Yani "insanlar, hem İbrahim (a.s.) aleyhine şâhidlik etsin, hem de ona yapılacak şeyi görsünler diye" böyle yapılmıştır.

Ayetteki "Dediler ki: "Sen mi tanrılarımıza bu işi yaptın?" ifadesinde, bir hazif vardır ve takdiri, "Onu getirdiler ve ona eziyet edebilmek için bu işi itiraf etmesini isteyerek, "Sen mi tanrılarımıza bu işi yaptın?" dediler" şeklindedir. Böylece, İbrahim (a.s.)'den, suçun onlar üzerine döneceği ve kurtulmak isteyecekleri bir cevap sadır oldu. Çünkü Hz. İbrahim, (a.s) "Belki bu işi onların şu büyüğü yapmıştır"dedi. Hz. İbrahim (a.s.), bu sözü söyleyebilmek ve onların putlara tapmadaki cehalet ve saçmalıklarını ortaya koyabilmek için, baltayı büyük putun boynuna asmıştı. 169[169]

Hz. İbrahim Yalan Söyledi mi?

İmdi eğer, "Hz. İbrahim (a.s)'in, "Belki bu işi onların şu büyüğü yapmıştır" deyişi bir yalan söylemedir?" denilirse, buna âlimler şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

a) Bütün muhakkik âlimlerin görüşüne göre, bu bir yalan sayılmaz. Bu görüşte olanlar, bunun yalan olmadığını izah için şunları söylemişlerdir:

1) Hz. İbrahim (a.s.)'in kastı, kendisinden sudur eden o fiili, putlara isnat etmek olmayıp, onları susturma maksadına ulaşmasını sağlayacak bir ta'riz üslûbu ile bu işi kendisinin yaptığını iyice ortaya koyup belirtmektir. Bu tıpkı şuna benzer: Diyelim ki sen, pek zarîf bir hatla bir yazıyı yazdın. Sen de hattatlıkta meşhur birisin. Arkadaşın ise yazısı güzel olan biri değil, ancak düzensiz bir şey çiziştirecek olan biridir. İşte o arkadaşın, yazmış olduğun o yazı hakkında sana soruyor: "Bunu sen mi yazdın?" de cevap veriyorsun: "Yok canım, senyazmışsındır!" Senin bu cevabla gayen, alay etmek ve bunu kendinin yapmayıp, o ümmi ve,bozuk yazılı kimsenin yazdığını söylemek değil, kendinin yazmış olduğun te'kid etmektir. Çünkü bu iş, hem hem kadir arasında muhtemel bir işi, âciz olanın yaptığını söylemek, onunla alay
ir ve onu kadir olanın yaptığını söylemektir.

2) Dizilmiş ve süslenmiş gördüğünde, putlar Hz. İbrahim (a.s.)'i hayti

---

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/165-166

irmişti ve o kâfirlerin, putların en büyüğüne çok saygı gösterdiklerini gördüğü :~ ona daha fazla öfkelenmişti. Bundan dolayı, kendisinin o putları hafife ve onları kırıp geçirmesinin bir sebebi olduğu için, bu işi o büyük puta nisbet r. İş, bizzat onu yapana nisbet edildiği gibi, (bazan) o ışı yapmaya sebeb olana mabet edilir.

3) Bu, onların inançlarına göre olması gerekeni söylemektir. Buna göre Hz. m (a.s.) onlara sanki şöyle demiştir: "Sizler, onların büyüğünün bunu yaptığını te yadırgamazsınız. Çünkü ibadet olunan ve ilah olduğu iddia edilen bir varlığın, hatta daha fazlasına kadir olması gerekir. "Bu üç izahı Keşşaf Sahibi yapmıştır.

4) Bu zikredilmeyen, açıkça söylenmeyen sözden bir kinaye olup, "Bu işi yapan demektir. (Onların şu büyüğü) ifadesi, söz (cümle) başıdır. Kteâî'den, ifadesinde vakıf yapılacağı, ile yeni bir cümle olarak başlanılacağı edilmiştir.

5) Bu vakfın ayetteki üzerinde yapılıp, söze "haza" diye başlanması fczdir. Buna göre, Hz. İbrahim (a.s) kendisini kastederek, "Hayır, onu onların yani onlardan daha büyük ve güçlü olan yaptı" demektir. Çünkü insan, her r daha büyüktür,

6) Bu ifadede bir takdim-tehir vardır. Buna göre sanki Hz. İbrahim (a.s): "Hayır, o putlardan şu büyük olan yaptı. Eğer onlar, konuşabilirlerse onlara sorun" r ' Böylece, bu fiilin, putların büyüklerine nisbet edilmesi onların konuşabilir i- şartına bağlanmıştır. Binâenaleyh onların konuşmaları imkânsız olunca, bu olmaları da imkânsızdır.

7) Muhammed İbn Sümeyfi', bunu "Onu, onların büyüğü yaptı" ze okumuştur ki bu, "Belki de bu işin faili, onların büyüğüdür" demektir.

b) Nakilcilerden (rivayetcilerden) bir gurubun görüşüne göre, bu bir yalan -edir. Bu görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğuna, Hz. Peygamber (a.s)'in ş olduğu rivayet edilen şu hadisi delil getirmişlerdir: "ibrahim, hepsi Allah'ın zatı ile ilgili olan üç yalan söylemiştir: Birincisi, "Ben hastayım" (Saftat, 89) deyişi;

"Hayır, bu işi onların şu büyüğü yaptı"deyişi ve üçüncüsü, Sâre için, "Bu zeşimdir" deyişi". Bir başka hadisde de şöyle gelmiştir: "Kıyamettekikr Hz. 77Vn şefaat etmesini isteyince O, "Ben üç kere yalan söyledim" demiştir." Bu görüşte olanlar, görüşlerini aklî bakımdan da izaha çalışarak şöyle demişlerdi: "Yalan söylemek zatı gereği (aslında) bir kubuh (çirkin iş) değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.): "Birisi, zâlimden kaçıp, birisinin evinde gizlenip, o zâlim gelip onu sorduğunda ev sahibinin bu hususta yatan söylemesi gerekir" demiştir. Binâenaleyh durum böyle olunca Allah Teâlâ'nın, sadece kendisinin bileceği bir faydadan ötürü, Hz. İbrahim (a.s)'in yalan söylemesine müsâde etmesinde tuhaf görülebilecek birşey yok.

Bil ki bu makbul bir görüş değildir. Bu görüştekilerin rivayet ettikleri birinci habere gelince, yalan söyleme işi peygamberlerden ziyade bu sözü çıkaranlara daha münasip bir iştir. Bu hususta kesin delil şudur: Eğer peygamberlerin, bir maslahattan ötürü yalan söylemeleri ve Allah'ın buna müsâde etmesi caiz görülecek olsa bunu, peygamberlerin Allah'dan haber verdiği ve Allah Teâlâ'nın da haber vermiş olduğu her hususta caiz (mümkün) görmemiz gerekir. Bu ise, şer'î hükümlere güveni kökünden siler ve bütün bunlara töhmet kapılarını açar. Sonra bu haber (rivayet) doğru olmuş olsa bile, Hz. Peygamber (a.s.)'in "Tarizli ifâdelerde, (insanı) yalandan kurtaran bir genişlik (rahatlık) vardır" 170[170] ifadesindeki, tariz manasına hamledilmiştir.

Onların delil gösterdikleri, Hz. İbrahim (a.s)'in "Ben hastayım"(Sâftat.89) sözüne gelince, belki de Hz. ibrahim (a.s) gerçekten biraz hasta idi. Bu ayetle İlgili geniş izahımız, yerinde gelecektir. Onların, "Hz. ibrahim, "Hayır, bu işi onların şu büyüğü yaptı" demiştir" şeklindeki delillerine gelince, bunun cevabı açıktır. Onların, Hz. İbrahim, (a.s) hanımı Sâre hakkında (Mısır kralına karşı): "Bu kızkardeşimdir" demiştir" şeklindeki sözleri hususunda şöyle denir: Onun bu sözünden maksadı, Sâre'nin din kardeşi olduğunu belirtmektir. Binâenaleyh, sözü peygamberlere yalan nisbet etmeksizin, zahiri manasına hamletmek mümkün olduğu zaman, peygamberlere yalanı ancak zındık olanlar nisbet edebilir. 171[171]

170[170] Nihaye, 5/35; Buhari . Edeb, 116.

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/166-168

Vicdanlarının Hakkı İtiraf Etmesi

HakTeâlâ'nın "Bunun üzerine vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) Doğrusu zâlim olanlar sizsiniz siz" dediler" ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) İbrahim (a.s.), onlara yollarının, inanç ve dinlerinin çirkin olduğunu gösteren şeyleri getirince, uyandılar ve putlara ibadet edişlerinin yanlış olduğunu, bu hususta bir aldanış ve cehalet içerisii.de olduklarını anladılar.
b) Mukâtll şöyle der: "Onlar, kendi kendilerine dönüp, (vicdanen) kendilerini kınayarak, "Balta o büyük putda olduğu halde, İbrahim (a.s)'in onları kırdığını iddia ederek, İbrahim (a.s)'e haksızlık edenler, biziz biz" dediler."
c) Mana, "Siz, ona bunu sorduğunuz ve cevaben sizinle alay ettiği için, kendi «endinize zulmetmiş olduğunuz" şeklindedir. Doğruya en yakın olan, birinci izahtır.
Hak Teâlâ'nın "Sonra yine (eski) odalarına döndürüldüler ve "Bunların konuşmayacağını sen de bilirsin" dediler" badesine gelince Keşşaf sahibi şöyle der: "nekesehu, "O, falan şeyi ters çevirdi, atoı üstüne getirdi" demektir." 8u ayetle ilgili iki mesele vardır: 172[172]

Birinci Mesele

Bu deyimin manası hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Bununla, "Onlar kendi kendilerine döndüklerinde (vicdanlarına danıştıklarında), doğru karar verdiler ve en uygun olanı buldular. Sonra da, eski fikirlerine dönerek, bundan vazgeçtiler ve yine eski batıl delilleri ile mücadele etmeye başladılar. Bir de halleri konuşabilen bir canlıdan daha aşağı olduğu halde, putların mabud olduklarını iddiaya devam ettiler.
2) Onlar, Hz. İbrahim (a.s)'in kendilerini (delille) susturup, bir şey söyleme mecali kokmamasından dolayı, çok pişman olup, hayal kırıklığına uğradıkları ve perişan •Mukları için, gerçekten "başlarına" yani başkanlarına döndüler ve o başkanlarının brahim (a.s.)'e verebileceği her cevabın kendileri aleyhine bir delil olacağını gördüler.
3) İbn Certr şöyle der: "Sonra onlar İbrahim (a.s.) kendileri ile mücâdele ettiğinde, ara karşı ileri sürdükleri her delilde, tersyüz oldular, tepetakla gittiler, yani hüccet hususunda, mağlub oldular ve İbrahim (a.s.)'e, karşı neticede ibrahim (a.s.)'in lehine, udilerinin aleyhine olan deliller getirdiler. "Bunların konuşamayacağını sen de ztrsin" dediler ve üzerlerindeki bu şaşkınlıktan ötürü, bunun böyle olduğunu itiraf «ter. Buna göre mana, "Onların delilleri geri tepti" şeklindedir. Böylece ayette bizzat ar-ardan bahsetme, onların delillerinden bahsetme yerine geçmiştir. 173[173]

İkinci Mesele

Ayetteki nükisû fiili, şeddeli olarak nekkesû (çevirdiler) ve meçhul olarak, nükkisû (çeviri İd iler) seklinde okunmuştur. Bu, "Onlar, kendilerini başlarına çevirdiler (yani vicdania--ra döndüler)" demektir. Bu, Rıdvan b. Abduf Ma'bûd'un kıraatidir.
Hak Teâlâ'nın "Öyleyse Allah'ı bırakıp da hala size hiçbir faydası ve zararı dokunmayacak olan bu putlara mı tapacaksınız. Yuh size ve Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza! Akletmiyormusunuz?" hitabının manası açıktır. Keşşaf sahibi söyle tfsr "Üff" kelimesi, söylendiğinde, söyleyenin canının sıkıldığını ortaya koyan bir astır. Hz. İbrahim (a.s.)'in, onların bütün mazeretleri kapanıp, hakkın apaçık ortaya çtoşından ve böylece batılın yıkılışından sonra hala, putlara ibadet etmelerini gördüğü çn. canı sıkıldı da, bunlardan dolayı, "üff (yuh)" dedi. Sonra Hz. İbrahim (a.s.)'in : - ara bu sözü, onlar onun görüşünün

---

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/168-169
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/169

(sözlerinin) doğruluğunu anladıkları için demiş ması muhtemel olduğu gibi, akletmeseler bile, delilleri ortaya apaçık çıktığı için Demiş olması da muhtemeldir. Onun, "hâli bu putlara mı tapacaksınız?" ve “Akletmiyor musunuz ?” ifadelerinden ötürü bu görüş doğruya daha yakındır. 174[174]

İbrahim (a.s.)'' Yakmaya Teşebbüs Etmeleri

"Dediler ki; "Onu yakın ve tanrılarınıza yardım edin, eğer {bir iş) yapanlarsamz." Biz de dedik ki: "Ey ateş, ibrahim'e karşı serin ve selâmet ol." Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat Biz, onları daha fazla
hüsrana düşenlerden kıldık. Onu da, Lût'u da, içinde bütün âlemler için bereket verdiğimiz arza ulaştırıp kurtardık" (Enbiya 68-71).
Bil ki Allah Teâlâ, İbrahim (a.s.)'in tevhidin delillerinden ve halkının putlara tapmasının bâtıl oluşunu gösterme hususunda ortaya koyduğu şeylerden bahsedince, bunun peşinden onlara cehaletlerini gösteren şeyleri ve onların, "Onu yakın ve tanrılarınıza yardım edin" dediklerini zikretmiştir. Burada birkaç mesele vardır: 175[175]

Birinci Mesele

yetde, bu sözü söyleyenin kim olduğu hususunda bir işaret yoktur. Meşhur görüşe göre bu sözü söyleyen,
Nemrud b. Ken'an b. Sencârib b. Nemrud b. Kûş b. Ham b. Nûh'dur. Mücâhid şöyle demiştir: "İbn Ömer'in şunu dediğini duydum: İbrahim (a.s)'in yakılmasını söyleyen, Fars bedevilerinden bir kürddür." Yine İbn Ceıir, Vehb b. Münebbln'in Şuayıb el-Cübbâî'nin şöyle rivayet ettiğini bildirir: "Hz. İbrahim'in yakılmasını söyleyen Hibrin'dir. Allah Teâlâ bunu yere batırdı. O, kıyamete kadar yerin dibine battıkça batacaktır." 176[176]

İbrahim (a.s}'in Tevekkülü

Bu hadisenin nasıl olduğu hususunda Mukâtil şöyle der: Nemrud ve kavmi, Hz. İbrahim (a.s)'i yakmak için biraraya gelince, onu bir eve hapsettiler ve bir ağıl gibi (geniş) bir
yer yaptılar. İşte bu, "Dediler ki: "Onun için bir bina yapın ve alevli ateşe atın onu"(satfa,97) ayetiyle anlatılan husustur. Sonra onun için, yığın yığın odun topladılar. Hatta bir kadın hastalandığında, "Eğer Allah bana şifâ verişe, İbrahim'in yakılması için bende odun toplayacağım" diye nezrediyordu. Böylece İbrahim (a.s.) için, hayvanla kırk gün odun taşıdılar. Bunlar tutuşturulup ateş iyice şiddetlenip ve oranın sıcaklığı, en üst bir yerden geçecek olan bir kuşu bile yakacak bir dereceye ulaştığında, İbrahim (a.s.)i tutup, yaptıkları binanın (geniş avlunun) üstüne çıkardılar, elini ayağını bağladılar ve yaptıkları bir mancınığa eli-kolu bağlı olarak koydular. Yerler, gökler, insan ve cinler hariç, bütün melekler, şu şekilde bağrışmaya başladılar: "Ey Rabbimiz, senin yeryüzünde, İbrahim'den başka sana N edecek bir kimse yok. O, senin uğrunda yanıyor. Ona yardım etmemize oe et." dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Eğer o, birinizden yardım isterse, s yardım etsin. Yok eğer Benden başkasının, durumuna müdahale etmesini m. Ben onu bilirim, Ben onun dostuyum, o zaman Benimle onun arasından \" buyurdu. O kâfirler onu ateşe atmak istediklerinde, Hz. İbrahim (a.s)'a rüzgâr görevli melek gelerek: "İstersen ben o ateşi havaya uçururum, savururum" İbrahim (a.s.): "Benim size ihtiyacım yok" deyip, başını göğe çevirerek: Tim, sen göklerde teksin, ben de yerde tekim. Yeryüzünde benden başka sana hiç kimse yok. Sen, bize yetersin ve ne güzel vekilsin" dedi. Şu da rivayet mistir: Hz. İbrahim (a.s.) ateşe atılınca " (Ailahtm),

---

[174][174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/169
[175][175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/170
[176][176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/170

senden başka ilah yok. Seni tenzih ederim, âlemlerin Rabbisin. Hamd sana âiddir. Mülk senindir. Senin hiçbir -enzerin, ortağın yoktur" demiştir. Sonra onu mancınığa koymuş ve ateşe rdir. Bunun üzerine Cebrail (a.s.), ona gelerek: "Ey İbrahim, ihtiyacın var rediğinde o: "Sana ise, hayır" dedi. Cebrail (a.s.) de: "O halde Rabbın'den :5yince, Hz. İbrahim (a.s.): "O'nun benim hâlimi bilmesi, ondan istememe Dtrakmıyor" dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Hak: "Ey ateş. ibrahim'e karşı serin &met ol" dedi. Süddî "Bu sözü söyleyen, Cebrail (a.s.) dir" demiştir. Nd'in rivayetine göre, İbn Abbas (r.a.) da: "Eğer, Allah Teâlâ bu ayetle en" (serin) lafzının peşinden "selâm" (selâmet) lafzını getirmemiş olsaydı, o İbrahim (a.s.) o ateşin soğukluğundan ölür ve dünyadaki bütün ateşler k demiştir. Süddî rivayetine şöyle devam eder: "Melekler, Hz. İbrahim (a.s.)'in .ndan tutup, yeryüzüne indirip oturttular. Hz. İbrahim (a.s.), karşısında tatlı şKiran çeşmeler, kırmızı güller ve nergisleri buldu. O ateş onun sadece iplerini yakmıştı".

Minhâl b. Amr da şöyle der: "Bana şu rivayet ulaşmıştır: İbrahim (a.s.) o ateşe ç "da, orada kırk veya elli gün kalmış ve "Burada olduğum kadar, güzel bir hayat
demiştir.

İbn Ishâk da şunu rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ, gölgeler meleğini, Hz. İbrahim şeklinde gönderdi. O İbrahim (a.s.)'in gönlünü yatıştırmak için, onun yanına ı Cebrail (a.s.) de, ona cennet ipeklerinden bir gömlek getirip: "Ey İbrahim, », "O, ateşin benim dostlarıma zarar vermeyeceğini bilmiyor mu?" diyor" dedi. ; sonra Nemrud, köşkünden baktı ve İbrahim (a.s)'in bir bahçe içinde, yanında ele oturuyor olduğunu, o ateşin etraftaki ateşleri cayır cayır yaktığını gör-Bunun üzerine ona: "Ey İbrahim, o ateş çemberini yarıp çıkabilir misin?" i, O: "Evet" dedi. Nemrud: "O halde, kalk ve çık" deyince de, Hz. İbrahim kalktı ve yürüyerek ateşten çıktı. Hz. İbrahim (a.s) çıkınca da, Nemrud ona: kılığında, seninle birlikte gördüğüm o adam kimdi?" deyince, Hz. İbrahim: ;c geler meleği idi. Rabbim onu, bana arkadaş olsun diye oraya göndermişti" dedi. Bunun üzerine Nemrud: "Rabbinin sana yaptığı şeylerdeki kudretini ve izzetini gördüğüm için, O'na kurbanlar sunacağım. Ben ona dörtbin sığır keseceğim" dedi. İbrahim (a.s.) da: "Sen bu dinini sürdürdüğün müddetçe, Allah senin kurbanını kabul etmez" deyince, Nemrud: Mülkümü bırakamam, fakat ben onları O'nun için keseceğim" dedi. Sonra da bunları Allah için kurban edip, İbrahim (a.s.)'ı bıraktı. Bu kıssa şu şekilde de rivayet edilmiştir: "Onlar, Hz. İbrahim (a.s.) için, bir yer yaptılar ve onu oraya attılar. Sonra oranın üzerinde yedi gün durmadan ateş yaktılar. Sonra bu ateşi, İbrahim (a.s.) üzerine kapattılar. Ertesi gün ateşi açtıklarında, Hz. İbrahim (a.s)'in yanmamış olduğunu, sadece terlediğini gördüler. Bunun üzerine, LÛt'un babası Haran: "Ateş onu yakmaz, çünkü o ateşi büyülemiştir. Fakat onu bir şeyin üzerine koyup o şeyin altından bir ateş yakın. Çünkü ancak ateşin dumanı onu öldürebilir" dedi. Onlar da Hz. İbrahim (a.s)'ı bir kuyunun üstüne yerleştirip, alttan ateş yaktılar. Bir kıvılcım sıçrayıp, Lût'un babasının sakalına geldi ve onu yaktı." 177[177]

Üçüncü Mesele

Onlar, en ağır ceza olduğu için, İbrahim (a.s)'a ateşle ceza vermeyi tercih etmişlerdir. İşte bundan ötürü ayetler, "Eğer (bir iş) yapanlarsanız" denilmiştir. Bu, "Eğer sizler, ilahlarınıza iyice yardım etmek istiyorsanız, en şiddetli ceza şekli olan, yakmayı tercih edin" demektir. 178[178]

Ateşe Emir Vermenin İzahı

Hak Teâlâ'nın "Biz de dedik ki: "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 179[179]

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/170-172

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/172

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/172

Birinci Mesele

Ebu Müslim el-lsfehanî bunun şu manaya olduğunu söylemiştir: Burada tıpkı, "(Allah) Ona "ol" der, oda oluverir " (nbm, «) ayetinde olduğu giui söylenen bir söz bulunmayıp, Allah Teâlâ (böyle demeksizin) o ateşi serin ve selâmet kılmıştır" Ebu Müslim görüşüne: "Ateş cansızdır, binâenaleyh ona hitab edilmez" diye delil getirmiştir.
Ekseri ulemâ ise, bu sözün ateşe söylendiği görüşündedir. Bu görüşte olanların şu iki izahları vardır:
a) Süddi'ye göre bu sözü söyleyen Cebrail (a.s.)'dir.
b) Ekseri müfessirlere göre bunu söyleyen, Allah Teâlâ'dır. Ayetin zahirine en yakın ve en uygun olan da bu ikinci görüştür, Ebu Müslim'in: "Ateş cansızdır, ona hitab etmenin bir manası yoktur" şeklindeki sözüne karşı deriz ki: Bu emrin meleklere yönelik bir faydadan dolayı söylenmiş olması niçin caiz olmasın? 180[180]

Serinliğin Mahiyeti

Âlimler, o ateşin nasıl "serin" olduğu hususunda şu üç değişik izahı yapmışlardır:
1) Allah Tefilâ, o ateşteki sıcaklığı ve yakma özelliğini kaldırıp, sadece parlama ve avdınlatma n7«ıiirtini
Çünkü Allah her şeye kadirdir.
2) Allah Teâlâ, tıpkı âhirette cehennem bekçileri (olan zebanilerde) yarattığı ve :eve kuşunun bünyesinde, kızgın demiri yutmasının bile zarar vermeyeceği bir k yaratması ve tıpkı semendel kuşunun bedenine ateşte uzun müddet kalmanın vermemesi gibi, Hz. İbrahim'in bedeninde de, ateşin zararının ulaşmasına mâni I izellik yaratmıştır.
3) Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s.) ile, o ateş arasında, ateşin tesirinin ona ignesına mâni bir engel yaratmıştır. Muhakkak âlimler şöyle derler: "Birinci izah ra «ygundur. Çünkü ayetteki "Ey Ateş, serin ve selâmet ol" ifadesinin zahiri, o tşm olduğu gibi kalışını değil, bizzat kendisinin serin hale gelip, İbrahim (a.s)'ın \r tesirinden kurtulduğunu göstermektedir
Eğer, "Ateş, hararet (sıcaklık) ve letafetle (incelik-şeffaflıkla) tavsif edilen bir ifadedir. Binâenaleyh hararet, ateşin bir parçası olunca, ateşin serin olması ansızdır. Bu durumda, ayette bahsedilen "ateş" ile, aslında ateş denen şeyin zennden birisi kastedilmiştir" denilmesi gerekir. Bu ise mecaz olur. O halde niçin m mecazınız, diğer iki (görüşe göre olan iki) mecazdan daha evlâ olsun?" denilirse, rz ki: "Bizim mecazımızda, serinliğin mevcudiyeti söz konusudur. Sizin o iki Kâzınızda ise bu söz konusu değildir. Binâenaleyh bizim mecazımız daha evlâ olur.
Hak Teâlâ'nın, "Ey ateş, ibrahim'e karşı serin ve selâmet ol" ifade, "soğuk aşırı . "da, tıpkı sıcak gibi öldürücüdür. Binâenaleyh bunda da mutlaka bir dengenin gerekir. Bu dengenin, bu "serin"likte rnevcud olduğu hususunda şu üç izah tır:
a) Allah Teâlâ, o ateşin serinliğini, zarar vermeyecek bir derece ile ayarlamıştır.
b) Ateşin bir kısmı soğuk oldu, bir kısmı hararetini sürdürdü. Böylece sıcaklıkla iuk dengelendi.
c) Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'ın bedeninde, fazlaca bir sıcaklık yarattı. Böylece 3u soğukluktan mutazarrır olmayıp, aksine ondan istifâde etti ve hatta hoşlandı.
Bu hususta şöyle bir kaç soru sorulabilir:
Btainci Soru: Ateşlerin hepsi, ateş otma vasfını kaybedip, böyle serinlik mi oldu?
Cevab: Ateş, bir mahiyetin adıdır. Binâenaleyh bu serinliğin, o mahiyette meydana e* ~ ş olması gerekir. Bu sözden, onun o mahiyetin bütün fertlerini içine almış olması jMfcir. Şu da ileri sürülmüştür: "Bu iş, sadece o atşşe has olarak meydana gelmiştir. maksad, o ateşin serin olması ile ilgilidir. Zira ateşte bütün canlılar İçin, faydalar Binâenaleyh bütün ateşleri işe

---

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/172

yaramaz hale getirme caiz değildir. Halbuki "ansad. diöer canlılara zarar vermek değil. Sadece İbrahim (a.s)'ı kurtarmaktır.
İkinci Soru: Hasan el-Basrî'den rivayet edilen, "8u, bu hususta Allah Teâlâ'dan Hz. İbrahim (as)'e bir selamdır" şeklindeki görüş, doğru olabilir mi?
Cevab: Ayetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İbrahim'in kurtulması gibi, o ateşi serin kıldığı gibi, aynı zamanda onu Hz. İbrahim (a.s)'in bir "selâmet" kıldığını da göstermektedir. Hasan el-Basrî'nin dediği şey, uzak bir manadır. Bunda, tertibli bir sözün sırasını bozma vardır.
Üçüncü Soru: "Eğer Cenâb-ı Hak "ve selâmet" dememiş olsaydı, "serin"lik (soğuk) onu öldürürdü" şeklindeki rivayet doğru mudur?
Cevab: Bu da uzak bir yorumdur. Çünkü ateşin serinlemesi, ateşten kaynaklanmayıp, Allah'dan olan birşeydir. Allah ise, o ateşi hem hararetlendirmeye, hem de serin kılmaya kadirdir. Binâenaleyh "eğer ayette," "selâmet" denilmemiş olsaydı, soğuk ileri derecede olurdu" demek caiz değildir.
Dördüncü Soru: "Hz. İbrahim (a.s.)'in o ateşte geçirdiği hayat, diğer zamanlarındakinden daha güzeldi" denilmesi doğru mudur?
Cevab: Bu imkânsız birşey değildir. Çünkü böyle olmasında, Onun için nimetlerin artması ve mükemmelleşmesi vardır. Şu da mümkündür. Bu, Hz. İbrahim (a.s)'in bu büyük belâdan kurtulmasından, düşmanlarına karşı sağladığı üstünlükten duyduğu ileri derecedeki sevinçten ve Allah'ın dinini ilan etmiş olmasından ötürü elde ettiği aşırı memnuniyetinden dolayı olmuş olabilir.
Hak Telâlâ'nın "Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat Biz, onları daha fazia hüsrana düşenlerden kıldık" ifadesi, "Onlar, Hz. İbrahim (a.s)'a tuzak kurmak istediler, ama her seferinde mağlub oldular. Onlar, ona karşı mücâdele ve münazara ederek üstün gelmeyi düşündüler. Ama Atlah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s.) e, onları susturucu ve perişen edici delilleri ilham ve telkin etti. Sonra onlar işi kaba kuvvete ve zorbalığa döktüler. Ama Cenâb-ı Hak, bu sefer de Hz. İbrahim'i onlara karşı destekledi ve ona yardım etti. [181][181]

Mübarek Diyar

Sonra Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s.)'e nimetini onu o beldeden, kardeşi oğlu Lût ile yani Lût b. Haran ile birlikte oradan kurtarıp, ilbütün âlemler için bereket verdiği arza" ulaştırdı. Şu da rivayet edilmiştir: "Bu hâdise Bâbil sınırları içinde cereyan etmiştir. Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim (a.s)'ıoradan kurtarıp, "arz-ı mübarek"e ulaştırmıştır. Bu arzın, Mekke olduğu söylendiği gibi, "Etrafım mübarek kıldığımız, Mescid-i Aksâ"{\sr&, ıj âyeti delil getirilerek, Şam diyarı (Kudüs ve etrafı) olduğu da söylenmiştir. Bu beldenin mübarek (bereketli) oluşu ya dinî bakımdandır. Çünkü ekseri peygamberler oradan çıkmış, onların şeriatları ve dinlerinin eserleri orada yayılmıştır. Varıut da bu bereket, dünyevi açıdandır. Çünkü Affah Teâlâ, o beldeyi, suları, ağaçlan,
meyveleri, bereketi ürünü çok, yaşayışı güzel bir belde kılarak, bereketli yapmıştır. Haryüzündeki bütün tatlı suların kaynağının aslının, "Beyt-i Makdis"öek\ o kaya parçasının altından olduğu ileri sürülerek, bu bereketin tefsir edildiği de görülmüştür. [182][182]

Hz. İshâk ve Hz. Yakub (a.s.)

'Ona İshâk'ı, üstelik bir de Yakûb'u ihsan ettik ve herbirini sâlih kimseler yaptık. Onları, emrimizle doğru yolu gösterecek rehberler kıldık, kendilerine hayırlı işler yapmayı, dosdoğru namaz kılma11, zekât vermeyi vahyettik. Onlar Bize ibadet edicilerdir" (Enbiya, 72-73).
Bil ki Allah Teâlâ, kendilerini kurtarıp mübarek bir yere ulaştırmak suretiyle ferahım (a.s) ve Lût (a.s)'a olan nimetlerini zikrettikten sonra, bunun peşinden, diğer ç'erint zikretmiştir.

---

[181][181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/172-174
[182][182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/174-175

Cenâb-ı Hak, ikisinin arasını birleştirmiştir. Çünkü, pBjgamberlik konusunda aralarında bulunan ortaklık ve yakınlıkla birlikte, Lût'un İbrahim (a.s.)'le beraber olmasında pek büyük bir inam ve ihsan bulunmaktadır. 5or-a Cenâb-ı Hak, İbrahim (a.s.ya adetâ akıtarak bolca vermiş olduğa nimetlerle (sas.)'a yağdırmış olduğu nimetleri zikretmiştir. İbrahim (a.s.)'a yağdırmış olduğu - -rtere gelince, bu birkaç yöndendir. 183[183]

Nafile Kelimesinin İzahı

a) Cenâb-ı Hakk'ın "Ona Ishak'ı, üstelik bir de ViVûb'u ihsan ettik" ayeti. Bil ki "nafile" kelimesi, hassaten, "bağış ve atiyye" savnındadır. "en-Neflu" kelimesi de böyledir. Bağış ve ikramı çok olan bir kimseye oe "Nevfel" denilir. Müfessirlerin bu hususta iki görüşü bulunmaktadır:

1) "Nafiletun" kelimesi burada, ifadesinden bir mastardır, ancak, onun Mandan olmayan bir masdar, Çünkü, "Onu ona. bir hibe olmak üzere ftaan ettik" sözüyle,. "İshâk ve Ya'kûb'u ona, bir atiyye ve hak «efrniş bir karşılık olmaksızın, bu lütuf (fadl) olarak hibe ettik, ihsan ettik" ifadeleri «asında bir fark yoktur. Bu, Mücahid ile Ata'nın görüşüdür.

2) Ubeyy İbn KA'b, İbn Abbas, Katâde, Ferrâ ve Zeccâc'ın görüşü olup buna göre İbrahim (a.s.) Cenâb-ı Hakk'dan bir çocuk isteyince: "Rabbim bana,'salihlerden (olan bir çocuk) bahşet"(Sa«at. 100) dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onun duasına, "Onâ ishâk'j ihsan ettik" buyurarak cevâp veTdi. Yakûb'u da, ona, duâ etmeden verdi ki, işte bu da, "nafile" olmuştur. İnsanlar tarafından, fazladan yapılan şey gibi. Buna göre Cenâb-ı Hak'tan ki, "Ona, duasına icabet etmek üzere, İshâk'ı ihsan ettik. Farz namaza bir ilâve olarak talep etmiş olduğu nafile namaza mukabil de ona, fazladan, Yakûb'u lütfettik" demiştir. Bu açıklamaya göre "nafile", özellikle, Yâkub'dur. İkinci izah tarzı, doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hak, ikisini birarada zikretmiş, sonra da nafileten sözünü getirmiştir. Bunun, her iki kelime için bir sıfat olması uygun olursa, bu daha evladır.

b) Cenâb-ı Hakk'ın "Ve herbirini salih kimseler yaptık" ayeti. Yani, "İbrahim, Ishâk, Yakûb'dan herbirini, resul olan nebiler yaptık" demektir. Bu, Dahhak'ın görüşüdür. Diğer alimler ise buna, "Allah (c.c.)'in taâtiyle amel eden ve haramlarından kaçınan kimseler kıldı" manasını vermişlerdir. İkinci görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü "salâh" kelimesi, hepsini içine alır. Zira Cenâb-ı Hak bundan hemen sonra, "kendilerine hayırlı işler yapmayı vahyettik" buyurmuştur. Şayet biz, "sâlihîn, kelimesini nübüvvet manasınahamledersek, o zaman bir tekrar olmuş olur. Ehl-i sünnet alimlerimiz, bu ayetle, kulların fiilinin Allah tarafından yaratıldığına istidlal etmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve herbirini sâlih kimseler yaptık" buyruğu, salih olma işinin (salâh), Allah tarafından meydana getirildiğini gösterir.

Cübbaf buna şu şekilde cevâb vermiştir: "Eğer böyle olsaydı, Allah Teâlâ onları salih olmakla, imamlar ve önderler olmakla ve, âbidler olmakla nitelemez, onları böylece vasfetmez ve, övgüde de bulunmazdı. Bu durum sabit olunca, burada muhakkak ki tevil yapmak gerekir. Bu da şu iki yöndendir:

1) Bundan maksat şudur: "Allah onlara, sayesinde salih kimseler olacakları tûtuflar ile, tevfik-i ilahîsini vermiştir"

2) Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın onları, bu vasflarla isimlendirmiş olması da olabilir. Nitekim Arabça'da, insanlar nezdinde doğrulayıcı ve mümin olduğu halde, onun bu sıfatlarla nitelediğinde,"Zeyd falancayı fasıklıkla niteledi. Onu sapıklıkla vasfetti ve onun kâfir olduğunu söyledi" denilir. Yine hakim için de, bunlarda hükmetti anlamında olmak üzere "Falancayı akladı ve âdil, doğru olduğunu söyledi; (falancayı) tenkid etti, eleştirdi" denilir.

Bil ki, bu açıklamalar bozuktur. Mutezilenin medh ve "zem" meselesine dayanmalarına gelince, buna şöyle cevâp verilir. Bu hususta bilinen yöntem, onlara, "daî" ve "ilim" meselesiyle karşı koyup mukabele etmemizdir. Bunu lütuf fiiline hamletmesine gelince, bu da yanlıştır. Çünkü lütuf fiili, bütün mükellefleri içine alır. Binâenaleyh bu tahsisde, daha fazla bir

---

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/175

fayda ve anlamın bulunması zorunludur.
Bir de onun, "Onu, bir salih kimse yaptınız sözü, "Onu, hareketli ve müteharrik oc*m" elemesi gibidir. O halde bu ifâdeyi, salâh'tan başka bir şeyi elde etme anlamına -enetmek, zahir manayı terketmek olur, İfadeyi, onları salih kimseler olarak «iBilendirme anlamına hamletmeye gelince, yine bu da bir mecazdır. Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Buna ancak, zaruret halinde kimi yerlerde •^vurulabilir. Burada ise böyle bir zaruret yoktur. Ama onlar yeniden "medh" ve zem" meselesine dönerlerse, o zaman biz de yine "daî" ve "ilim" meselesine aöneriz...
c) Cenâb-ı Hakkın "Onları, emrimizle doğru yolu sterecek rehberler kıldık'1 ayetinin ifade ettiği husus. Bu konuda iki görüş bulunmaktadır:
1) Yani, "Biz onları bizim emrimiz ve iznimizle, insanları Allanın dinine ve hayırlara t -an önderler, insanlar yaptık" demektir.
2) Ebu Müslim'in görüşü olup, buna göre, buradaki "imamef'den murat. _büvvet"dir. Bir tekrarın söz konusu olmaması için, birinci izah daha uygundur, ilerimiz bu ayetle şu iki şeye istidlal etmişlerdir:
a) "Onları rehberler kıldık" sözüyle, fiillerin Allah tarafından yaratıldığına ki bunun oaha önce geçmişti. -
b) Hakka davet ve batıldan men etmenin ancak Allanın emri ile caiz olabileceğine. a emir muteber olmasaydı, Cenâb-ı Hakkın"emrimizle" ifadesinde, bir fayda bulunmazdı.
c) Cenâb-ı Hakkın "kendilerine hayırlı işler yapmayı... .^yettik" ayetinin beyan ettiği husus. Bu ayet, Cenâb-ı Hakkın onlara, nübüvvet şerefini tahsis etmiş olduğuna delâlet eder. Bu ise, babaya verilmiş olan nimetlerin *- sjyüklerindendir. Zeccâc şöyle demiştir: yllı denilmesi de, hâ hazfedilerek denilmiştir. Çünkü izafet, bu hâ'dan bedeldir." Başkaları da, ile dardırlar derler. Ebû Müslim el-Enaarî de: "Namaz, bedenî ibâdetlerin en şereflisi olup, Allah'ı zikretmek için farz kılınmıştır. Zekât da, mali ibâdetlerin en şereflisidir. Bu ikisinin toplamı ise, Allah'ın emrini tazim edip, O'nun kullarına şefkat merhameti ifade ederler" demiştir. Bil ki, Cenâb-ı Hak onları önce "salih olmakla salâh) vasfetmiştir. Bil ki bu, Allah'a doğru gidenlerin ilk mertebesidir. Sonra Cenâb-ı Hak terakki buyurmuş ve onları, imâm olmakla nitelemiştir. Daha sonra yine terakkî ruvurmuş ve onları, nübüvvet ve vahye mazhar olmakla nitelemiştir. Masumiyeti ifade eden "salâh-salih olma", nübüvvet mertebelerinin ilki olunca, bu nebilerin masum cuklarına delâlet etmiş olur. Çünkü, mertebelerin ilkinden mahrum olan, hayetinden de mahrumdur, demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, nasıl onlara olan netlerinin çeşitlerini açıklamışsa, bundan sonra da, onların, kendisine ibâdetle -eşgul olduklarını beyân etmiş ve şöyle buyurmuştur:
"Onlar bize, ibadet edicilerdir." Buna göre sanki, Cenâb-ı Hak, ihsanlarda ve inamlarda bulunmak suretiyle nasıl rubûbiyyet ahdine riâyet etmiş se, ayni şekilde onlar da, kulluk ahdine riâyet etmişlerdir ki, bu da onların, tâat ve ibadetle meşgul olmalarıdır. 184[184]

Üçüncü kıssa, Lût (a.s.)'ın kıssasıdır:

"Lût'a, ona da bir hüküm, bir ilim verdik. Onu kötülükler yapmakda devam eden o memleketten kurdardık. Doğrusu onlar, fena bir kavim idiler, fasıkdılar. Onu rahmetimizin ta içine koyduk. Çünkü o, salihlerdendi" (Enbiya, 74-75)
Bil ki Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim (a.s)'e verdiği nimetleri ifade buyurduktan sonra, daha önce ikisini birarada zikrettiği için, bunun peşinden Lût (a.s.)'a verdiği nimetleri zikretmiştir. Burada iki mesele vardır: 185[185]

Birinci Mesele

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/175-178
185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/178

Ayette yer olan \fcj) j ifadesindeki vâv hakkında, şu iki izah yapılmıştır:
a) Zeccac'a göre bu ifâde, cümlesine atfedilmiştir.
b) Ebu Müslim el-lsfehani'ye göre bu kelime (Enbiya, 51) ayetine atfedilmiştir. Buna göre, bu kelamda mutlaka bir takdir yapılması gerekir. Cenâb-ı Hak sanki "Ve, Lût'a da... verdik" demek istemiştir, ama burada "verdik" fiili zikredilmemiştir. 186[186]

İkinci Mesele

Bu, nimetlerin çeşitleri hakkında olup, bunlar dört çeşittir.
a) Hüküm, yani hikmet nimeti. Hikmet yapılması gerekli olan şey, demektir. Yahut da, davalıların meselelerini çözmek. Ayetteki "hükm"e, "nübüvvet" manası verilmiştir.
b) İlim nimeti. Bil ki, bu iki kelimenin sonuna tenvin getirilmesi, o ilmin ve o hükm (hikmet) in değerinin çok yüce olduğunu delâlet eder.
c)Cenâb-ı Hakk'ın "Onu kötülükler yapmakda ar.3/n eden o memleketten kurtardık" ayetinin ifade ettiği husustur. Buradaki yarar âkM/e kelimesiyle, orada yaşayanlar kastedilmiştir. Çünkü, o kötü işleri yapanlar, badenin bizzat kendisi değil, içindekilerdir. Bir de, helak ve ölüm, orada oturanların tapna gelmiştir. Ama Cenâb-ı Hak, Lût (a.s.)'ı bundan kurtarmıştır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, ayette geçen "kötülükler"den neyi kastettiğini de "Doğrusu onlar, fena bir kavim idiler, fasıkdılar" ifadesiyle amıştır. Onların, daha önce yaptıkları şey hususundaki halleri açıktır.
d) Cenâb-ı Hakkın "Ona rahmetimizin ta içine duk. Çünkü o sahillerdendi" ayetinin ifade ettiği husus. Bu ifadede geçen met" sözünün ne demek olduğu hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:
1) Bu; nübüvvet, demektir. Yani "O, nübüvvete ehit ve kabiliyetli olunca, o wetin hakkını, hakkıyla edâ edeceği için, Allah onu rahmetine yani nübüvvetine demektir. Bu, Mukâtil in görüşüdür.
2) İbn Abbas ve Dahhak'a göre bununla, mükâfaat manası kasd edilmiştir. Şöyle «e denebilir, Cenâb-ı Hak, Lût (a.s.)'a hüküm ve ilim verip onu, kötülerle ahmaktan beri kılıp uzak tutunca, ona, mükaşefe kapıları açılmış ve ilahî nurlar tecelli «r-ştir ki, işte bu, sahili olmayan bir ummandır. İşte, gerçekte rahmet de budur. 187[187]

Dördüncü Kıssa: Hz. Nûh (a.s)'un Kıssasıdır

"Nuh'u da, (hatırla) Çünkü o, daha önce dua etmişti de. biz onu kabul eylemiştik. Nihayet kendisini de ehlini de o büyük sıkıntıdan kurtardık. Onun, ayetlerimizi yalanlayan toplumdan öcünü aldık. Muhakkak ki onlar kötü bir kavim idiler. Biz de işte topunu birden suda boğduk" (Enbiya, 76-77)
Ayetteki, "Çünkü o, daha önce duâ etmişti" cümlesi ile ilgili iki mesele vardır. 188[188]

Birinci Mesele

Ayetteki "nida" ile, Nûh (a.s.)'ın, kavmine azâb gelmesi hususunda duâ etmesinin kasdedildiğinde şüphe yoktur.
Bunu, Cenâb-ı Hakk'ın bazan "Nihayet, oda Rabbine, "Ben muhakkak ki mağlûbum. Artık intikamı(mı) sen al" diye duâ etti" (Kamer, 10) ayetinde olduğu gibi, genel hatlarıyla, bazan da, ya Rabbi "yeryüzünde kâfirlerden yer yurt tutan hiçbir kimse bırakma" (Nûh, 26) ifâdesinde olduğu gibi, ayrıntılı bir biçimde nakletmesi de destekler. Yine Cenâb-ı Allah'ın "biz

---

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/178
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/178-179
188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/179

onu, kabul eylemiştik" ifadesiyle duasına icabet etmiş olması da, buna delâlet eder. İşte bu icabet etme, burada bahsedilen bu talep ve istekten esas gayenin burada bahsedilen bu "kurtarma" olduğuna delâlet eder. Böylece bu, Hz. Nûh (a.s)'un nida ve duasının tekzib ve kabul etmeme gibi, kavminin kendisine yapmış olduğu çeşitli eziyetlerden kendisini kurtarması; onlara karşı kendisine yardım etmesi ve onları helak etmesi ile alâkalı olduğuna delâlet etmektedir. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak bundan sonra "Ayetlerimizi yalanlayan toplumdan onun öcünü aldık" buyurmuştur. 189[189]

Hz. Nuh'un Duası

Muhakkik ulemâ bu nidanın Allanın emriyle olduğu hususunda İttifak etmişlerdir. Çünkü şayet Onun emriyle olmasaydı, o zaman faydanın (salahın) ona icabet olunmamasında bulunduğundan emin olunmazdı. Bu ise peygamberlerin makamında noksanlık olduğu anlamına gelirdi. Bir de, böylesi durumları istemek, şayet ilahî emirle olmasaydı, baştanbaşa zarara sokma olurdu.

Diğer bir kısım âlimler ise: Nûh (a.s.)'a, bu konuda müsade edilmemişti" demiştir.

Ebu Ümame. şöyle der; "Hiçbir canlı, Hz. Adem (a.s) ve Nûh (a.s)'ın hayıflanması gibi hayıflanmamıştır. Hz. Adem (a.s)'ın hayıflanması, İblis'in vesvesesini kabul etmesinden dolayı; Hz. Nûh (a.s)'ın hayıflanması da, kavmine beddua etmesinden dolayı olmuştur. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Nûh (a.s.)'a, "Hayıflanma, çünkü senin duan, benim takdirime uygundu" diye vahyetmişti." 190[190]

Ehl ve Kerb Kelimelerinin Anlamı

Cenâb-ı Hakk'ın, "Nihayet kendisini de ehlini de, o büyük sıkıntıdan kurtardık" buyruğuna gelince, buradaki "ehl" ile, onun dinine mensub olanlar kastedilmiştir. Kerb'in ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) O kâfirlerin başına gelen, boğulma azabıdır. Bu, ekseri müfessirin görüşüdür.

b) Kavminin onu yalanlaması ve kavmi tarafından kendisine yapılan eziyyetlerdir.

c) İkisinin, hepsidir. Bu, İbn Abbas (r.a.)'nın görüşü olup, doğruya yakın olan da budur. Çünkü Nûh (a.s.), uzun müddet onları Allaha davet etmiş ve onlardan her rö'iü kötülüğe de maruz kalmıştı. İşte bundan dolayı, onun gam ve kederi gittikçe artmıştı. Allah Teâlâ ona, onları suda boğacağını bildirip, kendisinin de bir gemi yapmasını emrettiğinde de, boğulmaktan kimin kurtulup kimin kurtulamayacağını : emediği için de yine bir korku ve elem içindeydi. Böylece Cenâb-ı Hak hem onu, -en de kendisine iman edenleri bütün bu belalardan kurtarmak suretiyle sıkıntısını gdermiştir.

Cenâb-ı Hakkın "Onun... toplumdan öcünü, Biz aldık" ifadesine gelince,Ubeyy İbnKâ'b(r.a) buifadeyi "...Nûh(a.s)'a ... cavmine karşı destekledik" şeklinde okumuştur. Müberred, ayetin manasının, "Nûh = sVa, kavminin kötülüklerine karşı yardım ettik" şeklinde olduğunu, nitekim Cenâb-ı Hakkın, "Allah'ın hışmı bize gelip çatarsa, bize kim yardım edecek?" (Mümin, 29) buyurduğunu yani, "Bizi O'nun azabından kim korur?" demek olduğunu söylemiştir. Ebtı Ubeyde de, bu ifadenin başındaki min harf-i cerrinin alâ manasına geldiğini söylerken, Keşşaf Sahibi, bu ayetteki "yardım etmek" ifâdesinin, mutavaatı "intikam ama" anlamında olan "nasr" kökünden olduğunu Huzeyl kabilesinden birisinin, bir - -sız hakkında beddua ederken "Onların intikamını, o hırsızdan s ' dediğini, yani "Allahın, onları, o hırsızdan intikamlarını olan kimseler kıl" demek >3uğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Muhakkak ki onlar, kötü bir kavim idiler" buyruğuna gelince bu, "Onlar, o Nûh (a.s)'ı kabul etmeyip yalanladıkları için, kötü bir topluluk idiler. İşte bundan dolayı da, onların topunu suda boğduk" demektir. Böylece, Cenâb-ı Allah, Hz. Nuh'u, onlardan kurtarma

---

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/180

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/180

sebebini böylece beyan etmiştir. 191[191]

Beşinci Kıssa: Dâvud ve Süleyman (a.s)'ın Kıssasıdır

"Davûd ve Süleymam da (hatırla). Hani onlar ekin hakkında bir kısım kimsenin davarının içinde yayıldığı ekin hakkında hüküm veriyorlardı. Onların verdikleri hükmün şahidleri Bizdik, Biz... Biz onu (n hükmünü), Süleyman^ hemen öğretmiştik. Biz, herbirine hüküm ve ilim vermiştik. Dağlan ve kuşUrı, Dâvud ile birlikte teşbih etmek üzere, râm etmiştik. Bütün bunları Biz yaptık... Biz ona, sizin için, sizi savaşın şiddetinden korumak için, giyecek (zırh) yapma sanatını Öğrettik. Şimdi siz şükredenler misiniz? Süleymanm emrine şiddetle esen rüzgarı, (verdik ki) o kendisini, içine feyz ü bereket verdiğimiz yere kendi emriyle akar götürürdü. Biz, herşeyi, bileniz.. Şeytanlardan, onun için denize dalacak ve bundan başka işler görecek olan kimseleri de, müsahhar kıldık. Biz onların, gözcüleriydik" (Enbiya, 78-82). 192[192]

Onlara Verilen Nimetler

Bil ki, ayetlerde geçen Dâvud, Süleyman Eyyüb, Zekeriyya ve Zennun (a.s) isimlerinin hepsi, Cenâb-ı Hakkın daha önce geçen ya, (Enbiya, 51), yahut da (Enbiya.,74) ifadelerine atıftır. Bil ki, Cenâb-ı Hakkın bu ifadelerden maksadı, Dâvud ve Süleyman (a.s.) a olan nimetlerini izhar etmektir. İşte bundan dolayı ilkönce, ikisi arasında müşterek olan nimetlerden bahsetmiş, daha sonra da her birine, ayrı ayrı tahsis ettiği nimetleri beyan
Doyurmuştur. İkisi arasında müşterek olan nimet, bahsedilen kıssa, yani "hüküm Mine hadisesi"dir. Hüküm vermenin bir nimet oluşunun vechi ve sebebi ise şudur: ^Irkü Allah Teâlâ, "Biz, herbirine hüküm ve ilim vermiştik " cümlesinde onları ilim anlayışla bezediğini bildirmiştir. Sonra bu, ayette, ilmin kemâllerin en üstünü ve «n büyüğü olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ :x.rada, dağları, kuşları, rüzgarı ve cinleri, onların emrine verme gibi diğer yüce etlerden önce, ilmi zikretmiştir. İlim, bu gibi yüce nimetlerden üstün ve faziletli aunca, onun, başka nimetlerle mukayesesi neticesini sen anla. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 193[193]

Birinci Mesele

İbn Sikkît; "nefş davartn geceleyin, çobansız olarak otlaması ve yayılması demektir" demiştir. Bu, müfessirlerin
ekserisinin görüşüdür. Hasan el-Basri'den, bu tabirin, varın hem gece hem de gündüz yayılması hakkında kullanılabileceği görüşü de varid olmuştur. 194[194]

İkinci Mesele

Müfessirlerin ekserisi, ayette geçen hars kelimesinin, ekin manasına geldiği kanaatindedir. Bazıları da bunun üzüm bağı manasına geldiğini söylemişlerdir ki birincisi örfe daha uygundur. 195[195]

---

[191] [191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/180-181
[192] [192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/182
[193] [193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/182-183
[194] [194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/183
[195] [195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/183

İki Sayısı Cemi Sayılır m?

Çoğulun en azının iki olduğunu söyleyenler, ifadeyle Dâvud ve Süleyman (a,s.) kastedildiği için, Cenâb-ı Hakkın, ifadesiyle istidlal etmişlerdir. Buna şu şekilde cevap verilebilir: "Hüküm", lafzi, hâkime (hüküm —mı) nisbet edildiği gibi, bazan da mahkûmun lehe (hakkında hüküm verilene) nisbet ac-ı-r. Binâenaleyh hüküm, karşılıklı davaiaşanlara nisbet edildiğine göre, onların toplamı, ikiden daha çok olur. Bu ifade aynı zamanda şeklinde de okunmuştur. 196[196]

Ekini Bozan Davar Hakkında Hüküm

Bu hususun nasıl cereyan ettiği hususunda şu izah yapılmıştır:
a) Müfessirlerin ekserisi şöyle demişlerdir: Hz. Davud'a, birisi ekinin sahibi, diğeri de sürünün sahibi olarak iki adam geıir. Ekin sahibi "Falancanın davarları, benim ekinime girdi ve ondan hiçbir şey r 'a':madı" dedi. Bunun üzerine Dâvud (a.s.), "Git, sürü senindir" hükmünü verdi: Derken, ikisi oradan ayrıldılar ve Süleyman (a.s.)'a rastgeldiler. Bunun üzerine Süleyman (a.s.): "Aranızda nasıl hükmetti?" deyince onlar, Davud'un verdiği hükmü söylediler. Süleyman (a.s.): "Kadı (hakim) ben olsaydım, başka türlü hüküm ««rirdirn" dedi. Bu söz, Dâvud (a.s.)'a ulaşınca, bunun üzerine Dâvud (a.s.), Süleyman (a.s.)'ı çağırdı ve "O ikisi arasında sen nasıl hükmederdin?" deyince, Süleyman (a.s.) şöyle dedi: "Ben, davarları, ekinin sahibine verirdim. Böylece, o davarların sütü, kuzusu ve yünü, ekin sahibinin olur. Ertesi yıl, ekin, yenildiği günkü durumuna ulaştığında, koyunları geri sahibine verirdim. Böylece de, ekin sahibi ekinini aimış olurdu".
b) İbn Mesûd, Sureyh ve Mukâtil (r.h.), şöyle demişlerdir: "Bir çoban geceleyin, bir üzüm bağının yanına yatak kurdu (sürüsünü orada yatırdı). Derken çoban farkında olmadan, koyunlar o bağa girdi; üzüm dallarını yiyerek, bağı işe yaramaz hale getirdi. Ertesi gün, bağın sahibi, Dâvud (a.s.)'a başvurdu. Dâvud (a.s.) da, o bağın değeriyle koyunun değeri arasında bir farklılık olmadığı için, koyunların bağ sahibinin olacağı şeklinde hükmetti... Onlar çekip gittiler. Derken, Süleyman (a.s.)'a rastladılar. Bunun üzerine Süleyman (a.s.) onlara, "Aranızda nasıl hükmetti?" deyince, onlar, Dâvud (a.s.)'ın verdiği hükmü anlattılar. Süleyman (a.s.), "Bu hükümden başka bir hüküm her iki tarafın durumuna daha uygun olabilir" dedi. Bu söz, Dâvud (a.s.)'a ulaştı. Derken, Dâvud (a.s.), Süleyman (a.s.)'ı çağırdı ve ona, "Babalık ve peygamberlik hakkı için, o iki tarafın durumuna daha uygun olan şeyi bana haber vereceksin..." dedi.
Bunun üzerine Hz. Süleyman (a.s), "Sürüyü, kendisinden yararlanmak üzere, bağın sahibine verirsin, çoban da, eski halini alıncaya kadar o bağı islâh etmeye çalışır. Daha sonra sürüyü, sahibine geri verirsin" dedi. Dâvud (a.s.), bunun üzerine, "Hüküm, senin verdiğin hükümdür" dedi ve ayni karan verdi. İbn Abbas (r.a.) bu hükmü verirken, Hz. Süleyman (a.s)'ın yaşının onbir olduğunu söylemiştir. 197[197]

Akla Gelen Sorulara Cevaplar

Burada, mutlaka bahsedilmesi gereken birtakım hususlar vardır;
1. İkisinin hükmü farklı mıydı?
Birinci Soru: "Ayette, Hz. Dâvud ve Süleyman (a.s.)'ın, verdikleri hükmün farklı olduğuna dair, herhangi bir delâlet var mıdır? Çünkü, Ebu Bekr el-Asamm şöyle
demektedir: O ikisi, verdikleri hükümde kesinlikle ihtilaf etmediler. Çünkü Allah Teâlâ, her ikisine de, hükmün ne olacağını beyan etmişti. Ancak ne var ki O, bu hükmü, Hz. Süleyman(a.s)'ın ağzından beyan etmiştir."

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/183
197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/183-184

Cevap: Doğrusu şudur: Onlar hükümlerinde ihtilâf etmişlerdi. Bunun delili sahabe ve tabiin (rayın, anlattığımız şey hususundaki temalarıdır. Hem Cenab-ı Hak, önce, "Onların verdikleri hükmün şahidİeri Bizdik, Biz" buyurmuş, sonrada, "Bizonu(nla hükmünü) Süleyman'a hemen öğretmiştik" buyurmuştur. Bu ikinci ifâdenin başındaki fâ; takibiyye içindir. Binâenaleyh, bu hükmün, bu öğretmeden önce olması gerekir. Önce geçen o hüküm hakkında, onların, o hususta ya ittifak ettikleri, ya da ihtilâf ettikleri söylenebilir. Binâenaleyh, eğer onlar, o hususta ittifak etmişlerse, Cenab-ı Hakkın bu hususta, "Bizonu (n hükmünü) Süleyman'a hemen öğretmiştik" sözünün bir manası kalmaz. Yok, eğer ihtilâf etmişlerse; elde edilmek istenen netice ae budur. 198[198]

Hükmün İçtihadı Olup Olmadığı

İkinci Soru: "Biz, o ikisinin, verdikleri hükümde ihtilaf ettiklerini kabul edelim. Vcak ne var ki, bu iki hüküm, nas'tan mı çıkarılmıştır, yoksa içtihattan mı elde edilmiştir?"
Cevap: Bize göre, bu iki husus da, müsavidir. Ama Cübbaî, bu iki hükmün de -as'dan elde edildiğini iddia etmiştir. Sonra Cübbaî, bunu bazan, "Peygamnberlerin c*"ad etmeleri caiz değildir" esasına bina ediyor, bazan da, "Genel manada peygamberlik içtihad etmesi caiz olsa, ancak ne var ki bu meselede caiz değildir" i-e ndeki kaidesine bina ediyor. 199[199]

Peygamber İçtihad Eder mi?

Birinci mülahazamıza gelince, biz bu hususta, eserimiz, "el-Mahsûl fl'I-u'sûl" de bir nebze konuşmuştuk. Simde burada, her iki tarafın sözlerinin usûllerini z <redelim. Cübbaî, peygamberlerin içtihad etmesinin caiz olmayacağına dair şu re Heri getirmiştir:
a) Cenâb-ı Hak, "Deki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Ben, vahy olunagelenden başkasına tâbi olmam" (Yunus, ıs> ve "O, 'evassndan konuşmaz..."(Necm, 3) buyurmuştur.
b) İçtihâtın yolu, zandır. Halbuki peygamber, o hükmü, yakînen elde etmeye --Ktedirdir. Binâenaleyh onun, zanna başvurması caiz değildir. Bu tıpkı, kıbleyi bilen « Tsejıin, o hususta içtihat etmesinin caiz olmasına benzer.
c) Peygambere muhalefet, küfrü gerektirir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Öyle değil, Rabbine andoisun ki onlar aralannda kimi oraya, kimi buraya çekdikleri şeylerde seni hakim yapıp ... teslimiyet göstermedikçe iman etmiş olmazlar"(um, es) buyurmuştur. Halbuki, zannî ve içtihadî meselelere içtihad etmek küfrü gerektirmez.
d) Peygamberin, hükümler hakkında içtihat etmesi caiz olsaydı, onun o -^Kümlerden herhangi birisi hakkında karar vermek için beklenmesi caiz olmazdı, -eygamber, "Zihâr" ve "liân" meselelerinde vahiy gelinceye kadar beklediğine göre şte bu durum, onun içtihat yapmasının caiz olmadığını gösterir.
e) İçtihada ancak, nas bulunmadığı zaman başvurulur. Ancak ne var ki, peygamber için nassın b 'unmadığını düşünmek adeta imkânsız gibidir. Binâenaleyh rçtihât etmesinin caiz olmaması gerekir.
f) Peygamberin içtihat etmesi caiz olsaydı, Cebrail'in de içtihat etmesi caiz olurdu. Bu durumda da, Cebrail'in getirdiği şer'î hükümlerin, Allah'ın nasiarından mt, yoksa Cebrail'in içtihadından mı olduğuna dair, bir tereddüt hasıl olur, güven kalmazdı.
Cevâb: Bu görüşlerin birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakkın, "De ki: Onu kendiliğinden değiştirmek benim için olmayacak şeydir. Ben, vahy olunagelenden başkasına tabi olmam" (Yunus, iî) ayeti, sizin görüşünüze delâlet etmez. Çünkü bu, bir ayetin başka bir ayetle değiştirilmesi (nesh) hakkındadır. Çünkü bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, "bize kavuşmayı ummayanlar, (Ya bize bundan başka bir Kur'an getir, yahut onu değiştir dedi)"(yunus, ıs)

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/184-185
199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/185

buyruğunun peşinden gelmiştir. Oysaki, bu hususta içtihada mahal ve imkân yoktur.
Cenâb-ı Hakkın, "O, kendi nevasından konuşmaz"(Necm.3) ayetinin bu hususta delil getirilmesi de tuhaftır. Çünkü, içtihat yapabilecek kimsenin, "Hakkında içtihat ettiğim şey, ayrıntılı bir biçimde olmasa dahi, genet anlamda vahiydendir" demesi mümkündür. Çünkü bu ayet, Allah'dan alınan vahyin tebliğ edilmesi hakkındadır, yoksa, akıl ile yapılabilecek içtihadlar hakkında değildir.
İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Allah Teâlâ, peygamberine; "Asl"da hükmün falanca şeye bağlandığına yani hükmün sebebine dair zannn galibin mevcut olur, sonra da, aynı sebebin bir başka meselede de mevcut olduğuna dair bir zann-ı galibin bulunursa» işte o şekilde hükmet" demiştir. Dolayısıyla kıyasla verilen bu hüküm de kesindir, zan hükümde değil de, hükme götüren yoldadır.
Üçüncüsüne de şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, içtihadı, şeylere muhalefet
etmenin, caiz olmasını, mutlak manada kabul etmiyoruz Tam aksine, onlara muhalefet etmenin caiz olması, o hükümlerin, masum olmayanlardan sudur etmesi şartına bağlanmıştır. Bunun delili şudur: Ümmetin, herhangi bir meselede, içtihadî olarak ittifak etmeleri mümkündür. Onların bu içtihatlarına muhalefet etmek, imkânsızdır. Peygamberin durumuysa, bundan daha kuvvetlidir.
Dördüncüsüne de şu şekilde cevap verebiliriz: Belki de, Hz. Peygamber, bazı meselelerde içtihâd etmekten men edilmişti. Yahutta ona, bu hususta mutlak anlamda izin verilmişti. Ancak ne var ki onun için bu meselelerde (zihar, liân,...) içtihat yönü ortaya, çıkmamış, zuhur etmemiştir. İşte bundan dolayı, vahiy beklemek zorunda kalmıştır.
Beşincisine şu şekilde cevab verebiliriz: Bazı meselelerde, peygambere vahyin gelmemiş olması niçin caiz olmasın? İşte bu durumda, içtihat edebilme şartları tahakkuk etmiş olur.
Altıncısına da şu şekilde cevab verebiliriz: Bu ihtimal, ümmetin, o ihtimalin aksine ittifak etmiş olmasıyla bertaraf edilmiştir. İşte, peygamberlerin içtihat etmesini kabul etmeyenlere verilecek cevablar bunlardan ibarettir. 200[200]

Peygamberlerin İçtihadının Delilleri

Peygamberlerin içtihat edebileceklerinin delilleri ise şunlardır:
1) Peygamber (s.a.s), "asl"daki hükmün; herhangi bir şeye, bir mânaya, bir sebebe bağlt olduğuna zann-ı galibiyle hükmedip, sonra da, o mâna ve sebebin başka ar -neselede de mevcut olduğunu bilir veya zannederse, mutlaka, o meseledeki ilahî hükmün tıpkı ast meseledeki gibi olduğuna dair zann-ı galibiyle hükmeder. Ayrıca, peygamberde, Allanın hükmüne muhalefet etmenin, ilahî cezayı hakketme sebebi aacağına dair kesin bir inanç vardır. Binâenaleyh, bu iki mukaddimeden, zann srak verilen o hükme, muhalefet edenin ikâba müstehak olacağı zannı doğar. Bu tfvumda o kimse, o işi, aynı anda hem yapmaya hem de yapmamaya yönelir ki, ıı zıt aynı anda bir arada bulunmayacağından, imkânsızdır. Yahut, o ikisini de yapmaz. flu da, iki zıttan uzak kalma imkansız olacağı için, imkânsızdır. Ya da o, mercûhu 0ayrt). râcihe (kuvvetliye) tercih edecektir ki, bu da, aklın bedahetiyle batıldır. Veyahut m o kuvvetli olanı zayıf olana tercih edecektir ki, işte kıyasla amel etmek de budur. «p». kıyasla amel etmede kendisine dayanılan nükte ve nokta da, budur. Bu, ayni amanda, peygamberler hakkında da böyledir. Bu, Cebrail'in içtihat edebileceği sonucuna da varıp dayanır.
2)Cenâb-ı Hak, "ibretalınız (kıyasyapınız...Ana*.2)buyurmuştur. 3l **tap herkese kıyas yapmayı emreden bir ifadedir. Binâenaleyh, Hz. Peygamberin m üu ifadenin kapsamına girmiş olması gerekir. Çünkü o, ayetten ders alıp kitaba j*antarın önderi ve onların en üstünüdür.
3) Hüküm istihraç etmek (bir şeyden hüküm çıkarmak) ulemaya ait derecelerin «p .-Kseğidir. Dolayısıyla, bu hususta, peygamberlerin de bir yeri ve makamı olması

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/185-186

Aksi halde, herbir müçtehidin bu konuda, peygamberden daha üstün olması gerekir.
İmdi eğer denirse ki: "Bu, ancak, peygamberlerin kıyas yapmaktan daha üstün r»' derecelen bulunmadığı zaman gerekir, söz konusu olur. Halbuki durum, hiç de aöyte değildir. Çünkü peygamberler, hükümleri yakînî olarak vahy ile alır. S^âenaleyh bu, en nihaî noktası zan ofan içtihâd derecesinden daha yüksek bir «•rece olmuş olur?" cevaben biz deriz ki: Bazı meselelerde nassın bulunmaması r-«cânsız değildir. Binâenaleyh, bu durumda peygamber içtihat edemezse, o zaman . Kmü içtihadı ile elde edebilecek müçtehidin derecesinden daha aşağı bir dsrecede olmuş olur. Hem biz, Allah Teâlâ'nın, peygambere içtihat etmesini emretmiş
ocuğunda, bunun, o hükmün kesin olacağı neticesini vereceğini beyân etmiştik.
4) Hz. Peygamber (s.a.s.) "Alimler, peygamberlerin varisleridir... "201[201]buyurmuştur. Binâenaleyh, ulemânın, peygamberlerden bunu alıp varis olabilmeleri için, peygamberlerin içtihat etme derecelerinin bulunması gerekir. İşte, bu meseledeki sözün tamamı budur.
5) Allah Teâlâ, "Hay Allah afiyet veresice neden izin verdin onlara..." (Tevte, 43) buyurmuştur. Binâenaleyh eğer bu müsaade, Allah'ın izniyle olmuşsa, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberine "Onlara niçin izin verdin" demesi imkansız olur. Yok eğer bu, onun nefsinin hevâsına göre olmuşsa, bu caiz değildir. Peygamber bunu yapamaz. Yok eğer peygamber bu izni, içtihadı ile vermiş ise, işte ulaşmak istediğimiz netice budur. 202[202]

Cübbaî'nin Öbür İtirazlarına Cevaplar

İkinci Mülahaza: Cübbaî şöyle der "Biz, peygamberlerin içtihâd edebileceklerini söylesek bile, bu meselede, şu sebeblerden ötürü, onların içtihâd etmelerinin yine de caiz olmaması gerekir.
1) Ekin sahibinin eline geçecek sürünün sütünün ve onlardan temin edeceği faydanın miktarı belli değildir. Binâenaleyh içtihâd ile, bunlardan birinin diğerine bedel olduğuna karar vermek daha nasıl caiz olabilir.
2) Dâvud (a.s)'ın İçtihadı eğer doğru idiyse, bu İçtihadın bozulmaması gerekir. Çünkü içtihâd, içtihâd ile bozulamaz. Yok eğer bu hatalı idiyse, bu Cenâb-ı Hakk'ın, diğer bazı peygamberleri için haber verdiği gibi, onun da tevbe etmiş olduğunu haber vermesi gerekirdi. Binâenaleyh Allah Teâlâ o ikisini, "Biz herbirine hüküm ve ilim vermiştik" diye medhettiğine göre, bu Dâvud (a.s.)'dan hiçbir hatanın sudur etmediğine delâlet eder.
3) Eğer Dâvud (a.s.) içtihadı ile hükmetmiş olsaydı, o zaman meydana gelen netice, ilim değil, bir zan olurdu. Allah Teâlâ ise, "Biz, herbirine hüküm ve ilim vermiştik" buyurmuştur.
1) Ayetteki "Biz onun hükmünü Sü/eymana hemen öğretmiştik" ifadesi varken, bunun bir içtihâd neticesi olması nasıl mümkün olabilir.
Cübbaî'nin bu görüşlerine şöyle cevab verilir:
Birincisine cevab: miktarını bilmemek tıpkı, ücretlerde ve sütü sağılan hayvanlarla ilgili hükümlerde olduğu gibi, o hususta içtihâd yapmaya mâni değildir.
İkincisine cevab: Belki de bu hata, küçük günahlardandı.
Üçüncüsüne cevab: Biz, bildirmiştik ki kıyas uygulamasında zan, hükmün ispat vasıtasında sözkonusu olup, çıkarılan hürkümde değildir. Hüküm kesindir.
Dördüncüsüne cevab: Bir kimse, düşünüp içtihâd etmeye karar verdiğinde ve crnadı onu, bahsettiğimiz şeye götürdüğünde, bunun yolunu kendisine beyân etmiş Doası açısından, bunu ona Allah öğretmiş olur. İşte Hz. Dâvud (a.s.) ve Hz. Sûteyman (a.s.)'ın, bu hükümdeki ihtilaflarının içtihâddan kaynaklanmasının mümkün uğruna dair söylenebilecek şeyler bunlardan ibarettir. 203[203]

201[201] Keşfu'l-Hafa, 2/64.
202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/187-188
203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/188-189

İhtilâf Nasdan Kaynaklanmadı

Ama onların bu hükümdeki ihtilaflarının nass (ayet) sebebiyle olmasının cansızlığını anlatmaya gelince, bu hususta şöyle denilebilir; "Dâvud (a.s.) bu selede verdiği o hükümle, Allah tarafından görevlendirilmişti. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, sadece Hz. Süleyman (a.s.)'a vahyetmek suretiyle bunu neshetmiş ve bu neshi Hz Davud'a bildirmesini ona emretmişti. Böylece gelen bu yeni hüküm, her ikisinin en hükmü olmuştur. Hak Teâlâ'nın, "Biz, onun hükmünü $üleymana hemen " ifadesi, "Biz ona vayhettik" demektir. Bu durumda eğer denirse ki: "Bu, sebebten ötürü bâtıldır.
a) Cenâb-ı Hak, birinci hükmü Dâvud (a.s.)'a indirince, onu nesheden hükmü x Süleyman (a.s.)'a değil, yine Dâvud (a.s.)'a indirmesi gerekirdi.
b) Allah Teâlâ, her ikisini de anlayışlarından ötürü övmüştür. Binâenaleyh bu aücûm, nass ile olmuş olsaydı, bunu anlamada ve bu hükmü vermede övgüyü je--e<tıren birşey olmazdı. Fazla övgü ancak, istinbat ve içtihâdda aklın, zekânın ve ileri derecede oluşundan dolayı olur denilirse...
Üçüncü Soru: Siz, bu ihtilafın, hem "nass"dan, hem de içtihâddan «^.-'aKtanabileceğini söylediğinize göre, bunlardan hangisi daha uygundur?
Cevab: Bunun, içtihâd'dan kaynaklanmış olması, şu sebebten dolayı daha Doğrudur: Pek çok haberde rivayet edildiğine göre, Dâvud (a.s.), Süleyman (a.s.)'dan sumdan daha uygun hükmü duyuncaya kadar, kesin hükmü vermemiştir. Bazı ayetlerde de şu yer almıştır: Dâvud (a.s.),a Süleyman (a.s.)'ın fikrini söylemesi pn. ona, "Allahaşkına söyle" demiştir ki bütün bunlar, bu hükmün nass ile verilmiş asına uygun düşmez. Çünkü eğer bu hüküm nassa dayanmış olsaydı, O zaman Süeyman (a.s.)'ın onu gizlemeden söylemesi gerekirdi.
Dördüncü Soru: Onlar, içtihadın ne şekilde yapıldığını açıkladılar..?
Cevab: Bu husustaki içtihadın şekli, İbn Abbas (r.a.)'ın anlattığı şu husustur: Nnıd (a.s.), zararın miktarının, üzüm bağı kadar olduğuna hükmetmiş ve böylece sürünün kıymetine denk sayılmıştı. Binâenaleyh Dâvud (a.s)'a göre verilen bu zarar yapılması gereken, o zararın dengi bir menfaat (mal) iie telâfi edilmesiydi. Ötürü o sürünün, zarara uğrayan tarafa teslim edilmesi gerekmiştir. Bu tıp-Hanffe (r.h)'ın, cinayet işleyen kölenin, mevlâsı (sahibi) tarafından o cinayete : arak verilebileceğine, yahut da kölenin fidye verebileceğine dâir olan hükmü gibidir. Hz. Süleyman (a.s)'a gelince, onun içtihadı kendisini asıl olana asıl olan ile; fer'î olana da fer'î olan ile karşılık verilmesi gerektiği neticesine götürmüştür. Ama asıl olana fer'î olan ile karşılık vermek, bununla onu ödemek caiz değildir. Çünkü bu sızlanmayı ve haksızlığı gerektirir. Belki de o sene, o sürünün faydaları (gelirleri), o bağın gelirlerine denkti. İşte bundan dolayı o, böyle hükmetmiştir. Bu da, tıpkı İmam-ı Şafiî (r.a.)'nin, bir köle gasbeden, ama gasbettiği köle elinden kaçan kimse hakkındaki şu hükmü gibidir: O kimse, kölesi gasbedilmiş olan kimsenin gasbedenin o köleden elde edeceği fayda nisbetinde faydalanması için, bu zararı tazmin eder. Köle ele geçirildiğinde ise, köle sahibi kölesini, gasbeden İse tanzim ettiği parayı geri alır.
Beşinci Soru: Bu İhtilafın, içtihada dayalı olduğu hususunda kesinlik olduğu varsayılması halinde, bu hâdise, bu konuda veya hepsinin doğruya isabet ettiğini gösterir mi?
Cevab: İsabet edenin, sadece birisi olduğunu söyleyenlerden bazıları, Hak Teâlâ'nın
"Biz onun hükmünü Süleyman'a hemen öğrettik" ayetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Şayet hepsi de. her ikisi de doğruya isabet etmiş olsalardı, bu "öğretme"nin (anlamanın) Süleyman (a.s)'a has olarak zikredilmesinin bir manası kalmazdı." Her ikisinin de isabetli olduğunu söyleyenler içinde, ayetteki, "Biz, herbirine hüküm ve ilim vermiştik" ifadesini delil getirerek şöyle diyenler vardır: "Eğer, isabet eden sadece birisi ve ona muhalefet eden de hatalı olmuş olsaydı, o zaman Allah Teâlâ'nın, "Biz herbirine hüküm ve ilim vermiştik" demiş olması doğru olmazdı.
Bil ki bu iki istidlal de zayıftır.
Birincisine gelince, Allah Teâlâ, Hz. Süleyman (a.s)'a doğrusunu öğrettiğini söylememiştir.

Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Süleyman (a.s)'a o hükmü nesheden hükmü öğretip, bunu Dâvud' (a.s.)'a öğretmemiş olması muhtemeldir. Çünkü bu hüküm ona ulaşmamıştır. O halde, onlardan herbiri verdiği hükümde isabetlidir. Fakat ayette görülen genel hava, Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman'ın ikisinin de bunda isabetli olmadıklarına delâlet etmektedir. Bu ise, durumun bizim şeriatımızda da aynı olmasını gerektirmez.
İkincisine gelince, Hak Teâlâ "Biz, herbirine hükmettikleri o hususta hüküm gücü ve ilim verdik" buyurmamıştır. Bunun, "Onlardan herbirine çeşitli içtihâd ve hüküm yollarının ilmini ve hikmetini verdik" manasında olması mümkündür. Binâenaleyh her müctehidin, kendi şeriatında isabetli oluşu, durumun bizim şeriatımızda da aynı olmasını gerektirmez. 204[204]

Süleyman (a.s.)'ın Bu Hükmü Mensuhtur

Altıncı Soru: Eğer bu hâdise, bizim şeriatımızda cereyan etmiş olsaydı, hükmü ne olurdu?
Cevab: Hasan el-Basrî (r.h.) şöyle der: "Bu ayet muhkemdir. Kadılar ve hâkimler kıyamete kadar, bu ayete göre hükmederler" Bil ki âlimlerin çoğu, ayetteki bu hükmün cmâ ile neshedildiğini iddia etmişlerdir.
Bu meseledeki hükmünün ne olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir: Şafiî (r.h.) şöyle aer: "Eğer bu hâdise (ekine sürü dalması), gündüzün meydana elmtş ise, bir tazmin ödeme) söz konusu değildir. Çünkü sürü sahibinin sürüsünü, gündüzün yayma hakkı, «kin sahibinin de gündüzün ekinini koruma vazifesi vardır. Eğer bu iş gece meydana gelirse, zararın tazmini gerekir. Çünkü hayvan sahibi, hayvanlarını geceleyin raptetmekle görevlidir." Ebu Hanîfe (r.h.) ise, "Kişi kasten hayvanını salıvermediği -uddetce, hadise ister gece, ister gündüz cereyan etsin, tazmin gerekmez. Çünkü Ht Peygamber (s.a.s) "Hayvanların yaralaması, karşıhksız-r- (kısası ve telâfiyi gerektirmezy205[205] buyurmuştur. Şafiî (r.h) ise, Berfl b. Azİb - n.)'dan rivayet edilen, şu hadisi delil getirmiştir: "Zararlı (azgın) bir deve, bir bahçeye di ve orasını tarumar etti. Ashâb bunu, Hz. Peygamber (a.s.)'e anlattılar. O da, gûndüzün bahçeyi korumanın bahçe sahiblerine, geceleyin hayvanı korumanın ise hayvan sahiblerine düştüğünü ve hayvanların geceleyin verdiği zararın, hayvanların saliplerine âit olduğunu söyledi." İşte bu ayetle ilgili, söylenebilecek şeylerin tamamı randan ibarettir. 206[206]

Dağlar'ın Dâvud (a.s.)'a Boyun Eğmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Dâvud (a.s.)'a has kıldığı şu iki nimeti zikretmiştir: Birinci nimet "Dağlan ve kuşları, Dâvud ile birlikte tesbih etmek üzere, râm etmiştik" buyruğu ile anlatılan nimettir. Bu ifade ı« ilgili birkaç mesele vardır: 207[207]

Birinci Mesele

Ayette bahsedilen "teşbih" hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) "Dağlar bizzat Allah'ı teşbih ediyorlardı. Bu görüşü belirtenler, dağların teşbihi hususunda da şu izahları yapmışlardır:
a) Mukâti1 şöyle demiştir: "Dâvud (a.s), Rabbini zikrettiğinde dağlar ve kuşlar da, onunla birlikte zikrediyorlardı."
b) Kelbf şöyle der: "Dâvud (a.s.) teşbih ettiğinde, dağlar da onunla birlikte teşbih ederdi."
c) Süleyman b. Hayyân şöyle der: "Dâvud (a.s.) kendisinde bir gevşeklik "emrettiğinde, Allah Teâlâ dağlara emreder, dağlar da teşbihe başlardı. İşte o zaman Dâvud (a.s.)'un neşvesi ve iştiyakı artardı.

---

[204][204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/189-190
[205][205] Buhari, Zekât, 66; Müslim, Hudud, 45 (3/1334)
[206][206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/190-191
[207][207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/191

2) Bazı me'anî âlimlerinin tercihi olan görüşe göre, dağların ve kuşların teşbihi, tıpkı "Allah'ı hamdi ile teşbih etmeyen hiçbirşey yoktur"(İm, 44) ayetinde beyan edildiği gibidir. Bu işin, Dâvud (a.s.)'a has olarak zikredilmesi, ancak onun bunu, kesin olarak bilmesinden dolayıdır. Böytece onun yakîni ve ta'zimi artıyordu. Birinci görüş doğruya daha yakındtr. Çünkü ayetin lafzını zahirî lafzından alıp (mecazi) manaya hamletmek için, burada bir zaruret yoktur.
Mu'tezile ise şöyle demişlerdir: "Eğer teşbih bizzat dağlardan olmuş olsaydı bu, ya dağın fiili, ya da Allah'ın dağda yarattığı bir fiiti olurdu. Birinci ihtimal, mümkün değildir. Çünkü dağtn bünyesinde, hayat, ilim, kudret gibi şeylerin bulunması ihtimali yoktur. Hayat sahibi, âlim ve kudretli olmayan bir varlıktan, teşbih gibi bir fiilin sudur etmesi imkansızdır. İkinci ihtimal de imkansızdır. Çünkü (mu'teziieye göre), mütekellim (konuşan), konuşmaya mahal olan değil, bizzat konuşma işini yapandır. Binâenaleyh o sözün (teşbihin) faili Allah olmuş olsaydı, o zaman teşbih eden (konuşan) o dağlar değil, Allah olmuş olurdu. Böylece bu ayeti, zahirî manasına hamletmenin mümkün olmadığı sabit olur." İşte bu noktada Mu'tezile, "Dağlan ve kuşları Dâvuâ île birlikte teşbih etmek üzere, ram etmiştik" ayeti hakkında şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ'nın, "Ey Dağlar, onunla birlikte teşbih edin"{Sete. ıoj ayeti de bunun gibi olup, "Benim tasarrufum O'nunla (Hz. Allah'la) benim hareketim O'nun emriyledir" demektir.
Ayetteki "teşbih edenler" ifadesi, "Sibâha" (yüzmek) masdarından müştaktır. Bu kelime, çoKca yüzmeyi göstermek için (teksîr için) bu vezinde getirilmiştir. Eğer bununla "teksîr" manası kastedilmiş olmasaydı şeklinde olurdu. "Teksîr" manası kastedilince, şeklinde gelmiştir ki bu: "Benim seyrim, gidişim onunladır" demektir. Bu tıpkı, "Gündüzün senin için uzun bir meşguliyet ı/ar"(Muzzemmii. 7) ayeti gibidir. Bu, "Tasarruf ve gidişat açısından, senin İçin gündüzün uzun bir meşguliyet var" demektir. Bunun böyle olduğu sabit olunca diyoruz ki; "O dağların seyri (hareketi), Allah'ın kudretine ve Cenâb-ı Hakk'ın münezzeh oluşuna delâlet ettiği için, sanki tesbihdir."
Bil ki mu'tezilenin bu görüşünün dayanağı, dağlarda hayat olmadığı prensibine dayanır ki bu söz kabul edilemez. Bir de onların görüşü, "Buradaki konuşma (teşbih), Allah'ın fiilidir" sözüne dayanır. Bu da kabul edilemez. 208[208]

Kuşların Teşbihi

Kuşların konuşabilmesinde bir imkansızlık yok. Fakat ümmet, mükelleflerin cinler, insanlar, ve de melekler
olduğu hususunda ittifak etmiştir. Binâenaleyh kuşların, aklen mükellefler derecesine çıkmaları imkansızdır. Fakat kuşlar, mükellef olmasalar bile, emir ve yasalara muhatab olma hususunda, tıpkı çocuklannkine benzer bir haldedirler. Binâneleyh bu, kuşları anlama hususunda, "mürahik" mertebesine koyma açısından bir mucize olur. Hem sonra bunda Allah'ın kudretine ve münezzeh oluşuna, daha fazla bir delâlet vardır. Böylece bu hususta söylenecek söz, tıpkı dağlar hakkında söylenen söz gibi olmuş olur. 209[209]

Üçüncü Mesele

Keşşaf Sahibi: şöyle der: "Ayetteki fiili, ya "müsebbihâtin" manasında olarak haldir, yahut müste'nef
bir cümledir. Müste'nef oluşuna göre, sanki birisi, "Allah, an nasıl müsahhar kılmış?" demiş de, buna cevaben, "Onlar teşbih ederler" mistir. "Tayr" (kuşlar) kelimesi, ya "cibâl" (dağlar) lafzına atıftır, yahut mefûl-ü a andır. Eğer, "Cenâb-t Hak niçin, dağları kuşlardan önce zikretmiştir?" dersen, n derim ki: "Dağların müsahhar kılınıp, tesbihâtta bulunuşları, daha şayan-ı attır: Cenâb-ı Hakk'ın kudretine daha delâlet edici ve daha büyük bir mucize oiur. rtKîi onlar cansız, kuşlar ise konuşan canlılardır."

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/191-192
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/192

Hak Teâlâ'nın "Bütün bunları Biz yaptık" ifadesi, "Size pek toresan ve zor gelse de, Biz bunu yapabiliriz" demektir. Bunun, "Peygamberlere z böyle yaparız" demek olduğu da söylenmiştir. [210]

Dâvud (a.s)'a Zırh Sanatının Öğretilmesi

ikinci Nimet "Biz ona. sü&Fn sizi muharebenin şiddetinden korumak için giyecek (zırh) sanatını öğrettik" anlatılan nimet... Bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır: [211]

Birinci Mesele

Lebûs "libâs" demektir. Nitekim şâir "Her durum için, ona uygun olan bir elbise giyin" demiştir. [212]

İkinci Mesele

ifâdesi, nûn ile; yâ ile, tâ ile, şeddeli ve şeddesiz sad, ile de okunmuştur. Binâenaleyh, bu ifâde, nûn ile okunması halinde fail, Allah; tâ ile okunması halinde, fail, at11 kelimesi ya da, zırh manasına yorumlanan "lebûs" kelimesi, yâ ile okunması de "fail" ya Allah Teâlâ ya Dâvud (a.s.), veyahutta "Lebûs" kelimesi olmuş[213]

Üçüncü Mesele

Katâde şöyle der: İlk zırh yapan kimse, Dâvud (a.s.)'dır. "Çünkü, zırhın yapıldığı o malzeme, daha evvel geniş levhalar halindeydi. Binâenaleyh onu delip de ören ve bedene giyilecek hale getiren ilk kişi, odur" Hasan el-Basrî de şunu iştir: Lokman (a.s.), Dâvud (a.s.) zırh yaparken onun yanında buiunmuş ve ne yaptığını sormak istemiş, fakat sormamış susmuş... O onu bitirip üzerine inde de, "Susmak hikmettir; ama, bunu yapan da pek azdır..." demiştir. Âlim-r şöyle demişler: Allah Teâlâ, Hz. Dâvud için öylesine yumuşatmıştır ki; tıpkı çamur gibi, o ondan, onu ateşe tutmaksızın yararlanmış ve istifâde etmiştir. [214]

Dördüncü Mesele

Her ne kadar bu kelimeyle, bütün sıkıntılar kastedilebilirse de, burada bununla hassaten harp manası kastedilmiştir. Buna göre mana, "O sizi himaye etsin ve sizi ımaktan, öldürülmekten, kılıçtan, oktan, mızraktan korusun diye..." demektir. [215]

Beşinci Mesele

Burada, zırhı ilk yapanın, Dâvud (a.s.) olduğuna, daha sonra da insanların bunu ondan öğrendiğine, böylece de
insanların, bunu ondan tevarüs yoluyla almış olduğuna bir delâlet vardır. Binâenaleyh bu nimet, yaratılışın başlangıcından en son zamana kadar, bütün savaşçıları içine almıştır. Bu sebeple, insanların, işte bu nimetten dolayı Allah'a şükretmeleri gerektiği için, "Şimdi siz, şükredenler misiniz?" buyurmuştur. Yani, "Bu sanatı size müyesser kılmasından ötürü, Allah'a

---

[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/193
[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/193
[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/193
[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/193
[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/193
[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/193

şükrediniz..." demektir. 216[216]

Süleyman (a.s)'a Verilen Nimetler

Bil ki, Cenâb-ı Hak, Hz. Davud'a tahsis etmiş olduğu nimetleri zikredince, bundan sonra Hz. Süleyman'a tahsis etmiş olduğu nimetleri zikretmiştir. Katâde şöyle der: "Allah Teâiâ, Hz. Süleyman'ı, Hz. Davud'un mülküne ve nübüvvetine varis kılmış ve ona, bundan fazla olarak da, şu iki şeyi, yani rüzgârı ve şeytanları ona müsahhar kılmış, emrine vermiştir." 217[217]

Havanın Musahhar Kılınması

Bilinci nimet: Cenâb-ı Hakk'ın "Sülayman'aşiddetli esen rüzgarı, (müsahhar kıldık ki,) bu... onun emriyle akar götürürdü..." ayetinin ifade ettiği husustur. Yani, "O, o rüzgarın şiddetli esmesini istediğinde şiddetli esiyor, uysal olmasını istediğinde de uysallaşıyor..." manasında olmak üzere, "O rüzgarı, ona itaatkâr ve boyun eğer kıldık" demektir. Allah Teâlâ, rüzgarı ona, bu iki durumda da müsahhar kılmıştır.
Buna göre eğer, aatfeten kelimesi "esmesi şiddetli olan" demektir; halbuki, Cenâb-ı Hak o rüzgarı, "onun dilediği ı/ere yumuşacık akar giderdi... "(Sad, 36) diye tavsif etmiştir. Şu halde bu iki zıt şey nasıl uyuşturulabilir?" denilirse, buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:
a) Rüzgar, aslında, tıpkı nesim (tatlı ve hafif esen rüzgar) gibi yumuşak ve hoştur. Binâenaleyh o, Hz. Süleyman'ın tahtına rastladığında, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Sabahı bir ay(lık yol), akşamı bir ay(hk yol)du.. "(sebe. 12) buyurduğu, gibi, kısa bir zamanda onu alıp götürür, oradan uzaklaştırırdı. Binâenaleyh, o rüzgar, Hz. Süleyman (a.s)'a itaat edip onun isteğine, hükmüne göre esmesi suretiyle, ayete ayet, mu'cizeye de mu'cize katarak bu iki halin, yani aslında yumuşak, işinde ise şiddetli olma özelliğini birarada bulundurmuştur.
b) O rüzgâr, Hz. Süleyman (a.s)'ın iradesine göre estiği için, bazen yumuşak bazan da şiddetli oluyordu. 218[218]

Altıncı Mesele

Hem ref, hem de nasb ile er-rihu, er-riyâhu, er-rihe ve er-riyâhe şeklinde okunmuştur. Bu kelimelerin merfû oluşu, mübteda olmalarından; mansûb okunuşları da el-cibâle (Ayet, 79) kelimesine atfedilmiş olmalarındandır.
İmdi, eğer "Cenâb-ı Hak Dâvud (a.s.)'la ilgili fadede, Duyurduğu halde, Süleyman (a.s.)'la ilgili ifadede de buyurmuş, Hz. Dâvud'la ilgili ifadede (-ile beraber) lafzını; Hz. Süleyman'la ilgili ifadede ae lâm kelimesini kullanmış, ve bu tertibi, "Ey dağlar, onunla birlikte teşbih edin"dedik, "kuşlara da (bunu emrettik)"(Sebe.ıo> beyanıyla "Bunun üzerine biz de ona, rüzgarı müsahhar etdik ki bu, orun emriyle... akar giderdi"{Sad. 36) beyanlarında da gözetmiştir. Binâenaleyh, Hz. Davud (a.s)'a lafzının Hz. Süleyman (a.s) için de lâm (-li) lafzının tahsis edilmesinin -.<meti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Muhtemeldir ki, dağ teşbih ile meşgul olunca, Otvud (a.s.) için bir tür şeref meydana gelmiş olur. İşte bundan dolayı bu iş Dâvud •ısj'a, mülkiyyet (temlik) ifade eden lamla nisbet edilmemiştir. Rüzgara gelince, :«-dan ancak, hizmet yerine geçen şeyler sudur etmiştir. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, 3u da Hz. Süleyman (a.s)'a, temlik ifâde eden lâm'ia nisbet edilmiştir. Bu izah, ikna etmeyi amaçlayan (ikna?) bir izahtır.
Cenâb-ı Hakk'ın 'İçine feyz ü bereket verdiğimiz yere" ayetine gelince, bu "Onun emriyle, Beyt-i Makdis'e gitmeye yönelir" demektir. Kelbî şöyle der: "O rüzgar, üzerinde Süleyman (a.s.) ve ashabı olduğu halde, Istahr'dan $am'a giderdi."

216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/194
217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/194
218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/194

Cenâb-ı Hakk'ın,. "Biz her şeyi bileniz ' buyruğuna gelince, ;u 'Biz, eşyayı bildiğimiz için, bizim böyle bir tedbiri hem peygamberlerimiz hem oe mahlûkatımız için icra etmemiz ve bu kesin, mucizeyi yapmamız, Biz'den sahih olarak meydana gelmiştir" demektir. 219[219]

Cinlerin Onun Emrine Verilmesi

İkinci minet: Cenâb-ı Hakk'ın "Şeytanlardan, onun için denize dalacak ve bundan başka işler görecek üan kimseleri de müsahhar kıldık. Biz onlar üzerinde murakıb idik" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 220[220]

Birinci Mesele

Bu ayetle, "Şeytanlar, Hz. Süleyman (a.s) için denize dalıyor ve mücevherler çıkarıyor; bu işi onlar, çeşitli işlere,
zanaatlara, şehirler ve köşkler kurmaya ve hayranlık andıran sanatlar meydana getirmeye kadar götürüyorlardı" manası kastedilmiştir. Sftekim Cenâb-ı Hak, "O, kalelerden, heykellerden, büyük havuzlar gibi yanaklardan, sabit sabit kazanlardan ne dilerse kendisine yaparlardı" (Sebe, 13) Duyurmuştur. Sanatlara gelince, bu, onların hamamları, kireç ocakları, değirmenleri, cam ve sabun yapmalarıdır.... 221[221]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın buyruğuna gelince, bu, "Biz Süleyman'a, dalgıçlık yapan şeyanları müsahhar kıldık" demektir buna göre ifadesi, ifadesindeki kelimesine atfen, nasb mahallinde olmuş olur. Zeccâc şöyle der: "Bunun şu iki sebepten dolayı ref mahallinde olması da mümkündür.
a) Mâna, Süleyman (a.s)'ın, rüzgârı ve şeytanlardan dalgıçları vardır..." şeklinde olmak üzere, bu ifadenin, er-rihu kelimesine atfedilmesidir.
b) Bu ifadenin mübtedâjehû kelimesinin de, onun haberi olarak merfû olması... 222[222]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "dalgıçlık yapan kimseler üyeyi ifadesinin diğer işler yapan kimselere işaret etmesi muhtemel olduğu
gibi, birbaşka grup olması da muhtemeldir. Her ne kadar, doğruya en yakın olanı birincisi ise de hepsi de men lafzının muhtevasına dahil olmuşlardır. 223[223]

Kâfir Cinler Çalıştırması

Âyet-i kerimenin zahirî ifadesinde, Cenâb-ı Hakk'ın, O şeytanları Hz. Süleyman (a.s)'a müsahhar kıldığı manası bulunmaktadır. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın, müminlerini değil de kâfirlerini müsahhar kıldığı doğruya daha yakındır.
a) Ayet-i kerimede, "şeytanlar" lafzının, mutlak olarak zikredilmiş olması,
b) Ayetteki "Biz onların, üzerinde murakıb idik" cümlesinden dolayı... Çünkü mümin, bir şey için görevlendirildiğinde, ifsatta bulunur diye, gözetlenmesi gerekmez... Bu ancak, kâfir için gözetilmesi gereken bir durumdur. 224[224]

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/194-195
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/195
221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/195
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/195-196
223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/196
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/196

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi ile ilgili şu açaklamalar yapılmıştır.
a) Allah Teâlâ, onlara meleklerden veyahut da cinlerin müminlerinden bir grubu görevlendirmiştir.
b) Onlara, Hz. Süleyman (a.s)'a itaat etmeyi sevdirip Ona muhalefette bulunmaktan sakındırmak suretiyle, onları Hz. Süleyman (a.s)'a müsahhar kılmıştır...
c) İbn Abbas (r.a.) şöyle der: Cenâb-ı Hak, "Hz. Süleyman'ın onlar üzerindeki saltanatının devamlı olmasını ve onlar hakkında, istediğini yapmasını murat etmiştir." Buna göre eğer, "onlar, neden korunmuşlardı?" denilirse, biz deriz ki; "Bu hususta da şu üç izah yapılmıştır:
1) Allah Teâlâ, gitmemeleri ve onu terketmemeleri için, onları, Hz. Süleyman (a.s) için koruyup gözetiyordu.
2) Kelbî şöyle der: Cenâb-ı Hakk onları, Hz. Süleyman (a.s) zamanında herhangi bir kimseyi hicvetmekten korumuş, muhafaza etmiştir.
3) Cenâb-ı Hak onları, yaptıkları şeyi ifsat edip bozmaktan koruyup muhafaza emiştir. Buna göre bu demektir ki onların âdetleri gündüzün bir şeyler yapıp, sonra da geceleyin o şeyi bozmak şeklindeydi. 225[225]

Cinlerin Cisim Olup Olmadığı

Cübbaî kendi kendine şu soruyu sorarak şöyle demiştir: "Onların bedenleri, ağır işleri yapmayacak derecede
saydam olduğu ve işleri de ancak vesvese vermek olduğu hatde, onlar bu işleri nasıl yapabilirler?" Sonra o; bu soruya au cevabı vermiştir: Cenâb-ı Hak (c.c), onların maddelerini özellikle kattlaştırmış, Süleyman (a.s.) için bir mucize olsun diye, onlara güç-kuvvet vermiş ve cüsselerini, ladenlerini büyütmüştür.
Süleyman (a.s.) ölünce de, Cenâb-ı Hak onları, ilk hallerine tekrar döndürmüştür. Cenâb-ı Hakk onları, şayet bu ikinci halleri üzere bı rakı verseydi, bu durum, -san'ara karşı bir şüphe olurdu... Binâenaleyh şayet, bir kimse peygamber olmadığı *aoe peygamberlik iddiasında bulunsa ve bu durumu da kendisi için bir delil kılsaydı, :x t pkı, peygamberlerin mucizeleri gibi olmuş olurdu, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk onları, yeniden ilk hallerine döndürmüştür. Bil ki, Cübbaî 'nin bu sözü, şu bakımlardan düşer ve sakıt olur.
a) Sen neden cinlerin cisim olduğunu söyledin? Herhangi bir yerde bulunmayan «a bir yer ile kaim olmayan muhdes bir varlığın bulunması ve cinlerin de bunlardan «Anası niçin mümkün olmasın? Buna göre şayet sen, "Eğer durum böyle olsaydı, ^an bu, Cenâb-ı Hakk'ın eşi ve benzeri olurdu" dersen, ben derim ki: Bu tutarsız av sözdür. Çünkü İevazim-i sübutiyyede (ayrılmaz olumlu vasıflardaki) müştereklik, (zumlarda müşterekliğe delâlet etmediği halde levazim-i selbiyye (olumsuz ayrılmaz laarflar) nasıl delâlet edecek?
Biz cinlerin, cisim olduklarını kabul edelim... Fakat, latif cisimlerde, bu tür zor ser yapma hususunda bir kudretin meydana gelmiş bulunmuş olması, niçin caiz amasın? Cübbaî'nin görüşü, bu tür işleri yapabilmek için bünyenin bulunmasının şart olduğu hususuna dayanır. Onun, bu hususta elinde sadece, zayıf bir istikra n- j-;ur. Kabul edelim ki, cinlerin maddelerinin saydamlıktan çıkarılıp katılaştınlması perekmiş olsun... Ancak ne var ki, daha niçin sen, "Onların, Hz. Süleyman (a.s)'ın kümünden sonra ilk hallerine döndürülmesinin gerekli olduğunu ileri sürdün? Buna gce şayet o, "Bu iş, bir karışıklığa sebebiyet vermesin diye" derse, biz deriz ki: barışıklık söz konusu değildir. Çünkü, peygamber olmadığı halde peygamberliğini ocıa eden kimse, bunu kendisinin mucizesi addettiğinde, o zaman iddiaya muhatap >ân kimseler şöyle diyebilirler: "Onların bedenlerinin kuvvetli olmasının senden önce •aşamış olan bir peygamberin mucizesi olması niye caiz olmasın ki?" Böyle bir ihtimal

---

225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/196-197

«arken peygamberlik iddiasında bulunan kimse bununla istidlalde bulunma imkânını elde edemez.
Bil ki, bu alemdeki maddeler, ya kesîf (katı, yoğun) ya da latif (saydam, şeffaf) tırlar. Kesif olanlara gelince, maddelerin en yoğunu, taş ve demirdir. Cenâb-ı Hakk bu ikisini, Hz. Davud (a.s)'ın mucizesi kılmıştır. Böylece taşı konuşturmuş ve demin de yumuşatmıştır. Bunlardan herbiri tevhîd ve nübüvvete delâlet ettiği gibi, ayni şekilde haşrin sahih olduğuna da delâlet eder. Çünkü, Allah, taşlara hayat vermeye kadir olduğuna göre, çürümüş kemiklere de hayat vermesi niçin akıldan uzak görüiebilsin?!.. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk, Hz. Davud (a.s)'ın parmağının son derece hassas ve dayanıksız olmasına rağmen, onun parmağında ateşe karşı bir kuvvet yaratmaya kadir olduğuna göre, kuru toprağı hayat dolu bir duruma getirmesi, niçin akıldan uzak görülsün?!...
Bu alemdeki şeylerin en şeffafı ise, hava ve ateştir Cenâb-ı Hakk bu ikisini de, Hz. Süleyman (a.s)'ın mucizesi kılmıştır. Havaya gelince bu, "Süleyman'a, şiddetli esen rüzgarı müsahhar kıldık" (Sad, 36) ayetinde anlaşılan husustur. Ateşe gelince, şeytanlar, ateşten yaratılmışlardır. Allah Teâlâ onlanda, Hz. Süleyman (a.s)'ın emrine amade kılmıştır, Böylece Hz. Süleyman (a.s) onlara, suya dalmalarını emrediyordu. Halbuki ateş, suyla söner. Ama bu, onlara hiçbir zarar vermiyordu. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, zıddı zıddından çıkarıp ortaya koymaya kadir olduğunu gösterir... 226[226]

Altıncı kıssa, Eyyûb (a.s.)'ın Kıssasıdır.

"Eyyûb'u da (hatırla). Hani o, Rabbine; "Doğrusu, bana dert gelip çattı. Sen merhametlilerin en merhametlisisin" diye niyaz etmişti. Biz de onun (duasını) kabul etmiş, kendisindeki o derdi gidermiş, tarafımızdan bir rahmet ve ibâdet edenler için bir ders olmak üzere, hem ailesini, hem onlarla beraber daha bir mislini ona vermiştik" (Enbiyâ. 83-84). 227[227]

Bu Kıssanın Önemi

Bil ki, Eyyûb (a.s.)'ın meselesinde ve Allah Teâlâ'nın ayette ve Kur'ân'ın başka yerlerinde zikrettiği şeylerde, başka hiçbir yerde olmayan ibret ve deliller vardır. Çünkü Allah Teâlâ, mevkiinin çok büyük olmasına rağmen, onun başına, hem kendisi için *vm başkaları için, hem de bu hadiseyi duyanlar için ibret vesilesi olacak şeyi getirmiş. insanlara,dünvanın ahiretin tarlası olduğunu bildirmiş ve kişiye düşenin, başına gelen oeiâlara sabretmek, Allah'ın hukukunu hakkıyla yerine getirmek için gayret sarfetmek, starttı ve sevinç hallerinde sabretmek olduğunu bildirmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 228[228]

Mz. Eyyûb'un Çilesi

Vehb ibn Münebbih şöyle der: "Eyyûb (as), Diyâr-ı Rûm'dan bir adam olup, bu Eyyûb fbn Enûs'dur. İs ibn
İshâk (a.s)'ın zürriyetindendi. Annesi de, Lût (a.s)'un sülalesindendi. Allah onu seçmiş ve peygamber yapmıştı.
Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk ona, dünyanın nimetlerinden, hayvanlarından, bağ bahçelerinden büyük bir nasib de vermişti. Yine ona, kadın erkek evlâd ü îyal ae vermişti. O, yoksullara acır, yetimlere ve muhtaçlara kefil olur müsafirlere de ieamda bulunurdu. Yanında, kendisine iman etmiş ve onun mevkiini tanımış olan jç kişi bulunuyordu."
Vehb sözüne devamla şöyle der: "Cebrail (a.s.)'in, Cenâb-ı Hakk katında, O'na •aklaşma ve fazilet açısından, hiçbir melekte bulunmayan bir rütbe ve makamı vardı. makam da, Allah'ın

---

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/197-198
227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/198
228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/198-199

kelâmını telakki edip almasıydı. Binânelayh, Cenâb-ı Hak -erhangi bir kulunu hayırla yadettiğinde, onu önce Cebrail (a.s.) daha sonra da Mikall isi ve Allah'a rütbece yakın (mukarreb) melekler telakki eder, alır. Bu yadetme işi şüyu bulup yayıldığında, bütün bu melekler, o kimse için mağfiret talebinde bulunurlar. I«rken, bu işe, göklerdeki ve yerdeki melekler de katılır. Göklerin hiçbiri İblis'e kapalı aeğildi... O, göklerde, dilediği yerde kalabiliyordu. Oradan Hz. Adem (a.s)'e ulaşmış, darken, onu cennetten çıkarmıştı. O, bu vasfını, Hz. İsa (a.s) göğe kaldırılıncaya kadar Devam ettirmiştir. Hz. İsa göğe kaldırılınca, göklerden dördü ona kapatıldı. Binâenaleyh o, işte bundan sonra, Hz. Muhammed (a.s) zamanına kadar, üçüne SKabiliyordu. Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderildiğinde, onun kulak hırsızlığı apması hariç, göklerin tamamı ona kapatıldı.
Bir gün İblis, meleklerin Hz. Eyyûb (a.s)'a istiğfarda bulunmalarını duydu, hadisini hased bürüyerek, hızlıca gökyüzüne yükselmeye başladı. Derken yüzünde, daha önce durduğu bir yerde durdu ve "Ya Rabbi, sen, Eyyûb (a.s)'a et verdin, o da Sana şükretti. Ona afiyet verdin, o da sana hamdetti. Ama sen onu, ne bir sıkıntı, ne de bir belâ ile denemedin... Ben sana karşı şunu iddia ediyorum: Ş«yet Sen ona, bir belâ verirsen, o mutlaka, sana karşı nankörlükte bulunacaktır" »et. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk da: "Git, ona seni onun malına musallat kıldım" 38da. Derken, bunun üzerine o melun, akıp gitti ve hemen yeryüzüne indi. Şeytanların »cerikit ve dahi olanlarını biraraya getirdi ve onlara: "Gücünüz kudretiniz nedir? *e yapabilirsiniz? Çünkü ben, Eyyûb (a.s)'un malına musallat kılındım" dedi. Bunun -rerine, becerikli olan bir şeytan: "Bana, istediğim zaman ateşten bir kasırgaya aBnüşeceğim ve uğradığım herşeyi yakacağım bir kuvvet verildi" dedi. Bunun üzerine
İblis: "O halde sen, Eyyûb (a.s.)'ın develerine ve çobanlarına git, musallat ol'1 dedi. Bunun üzerine o da, insanlar farkına varmadan hemen gitti... Derken, yerin altından, kendisine yaklaşan her şeyi yakan, ateş kasırgaları fışkırmaya başladı. Ta ki, onları bitirdi. Bunun üzerine İblis, o çobanlardan birinin kılığına girerek, Eyyûb (a.s.)'a gitti. Onu namaz kılarken buldu. Namazını bitirince, İblis "Ey Eyyûb, senin seçip beğendiğin develerine ve çobanlarına, Rabbinin ne yaptığını biliyor musun?" deyince, Eyyûb (a.s.): "O develer, bana iğreti olarak verilmiş olan mallardır. O, onlardan daha fazla hak sahibidir, istediği zaman o, onları çekip alabilir..." diye cevap verdi. İblis "Senin Rabbin, onların üzerine gökten bir ateş salıverdi de, o develer, çobanlanyla beraber yandı ve bütün insanlar bu olaydan ötürü şaşırıp dehşete kapıldılar... Kimileri, "Eyyûb hiçbirşeye tapmıyor; o, bir aldanış içindedir"derken, kimileri, "Şayet, Eyyûb (a.s)'un ilahı, herhangi bir şeye muktedir olsaydı, bu belâ'yı sevdiği kimselerden men ederdi" diyor. Kimileri de "Hayır, tam aksine O, başına gelenlere düşmanları sevinsin ve dostları da feryad-ü figan etsinler diye, yaptığı bu şeyi yapandır" demektedirler" deyince, Eyyûb (a.s.) "bana o malı verdiğinde de, onu benden aldığında da hamd, ancak Allah'a mahsustur. Annemin karnından cırı! çıplak olarak çıktım; toprağa da öylece döneceğim. Allanın huzurunda da aynen böyle haşrolacağım. Ey kul, Allah şayet sende bir hayır olduğunu bilseydi, senin ruhunu da o ruhlarla birlikte yok eder, sen de böylece şehid olurdun; senden ötürü de Cenâb-ı Hak beni ödüllendirirdi. Ancak ne var ki-Cenâb-ı Hakk, senin şerli ve kötü olduğunu bildi de, bundan dolayı seni öldürmedi, geriye bıraktı" diye cevap verdi. Bunun üzerine İblis, üzülerek, arkadaşlarının yanına döndü.
Derken, başka bir becerikli şeytan: "Bende de, istediğimde, kendisini duyan her canlının canının çıkabileceği şiddette bir nara atma, bağırma kudreti vardır" dedi. Bunun üzerine reis olan İblis: "O halde sen de, onun koyunlarına ve çobanlarına git" dedi. O da, çekip gitti; derken, öyle bir nara attı ki, bunun üzerine koyunlar ile çobanları oluverdi... Bu sefer de İblis, başçoban kılığına girerek, Eyyûb (a.s.)'ın yanına geldi ve ona daha önce söylediği sözleri söyledi. Eyyûb (a.s.) da, ona önceki söylediklerini tekrarladı. Neticede İblis yine, zelil olarak arkadaşlarının yanına döndü...
Bunun üzerine başka bir ifrit, şeytan: "Bende isteğim zaman, rastladığım her şeyi kökünden söküp atan şiddetli bir rüzgara dönüşme kuvveti vardır" dedi. İblis: "O halde sen de, ekinlere ve öküzlere git" dedi. Bunun üzerine o da, onlara gitti ve onları yok etti: Daha sonra İblis, yine bir şekle bürünerek geri döndü ve namaz kılmakta olan Eyyûb (a.s)'un yanına geldi.

Ona, daha Önceki sözlerinin aynısını söyledi, Eyyûb (a.s.)'da. ona, daha önce verdiği cevaplarla mukabelede bulundu. Böylece İblis, kademe kademe onun mallarını yok etmeye başladı ve bunların sonunu aldı, onları bitirdi.

İblis, Eyyûb (a.s.)'ın bütün bunlara sabrettiğini görünce, Allanın huzurunda durduğu yerde durdu ve "Allahım, beni onun çocuklarına musallat kılar mısın? Çünkü o çocuklar da, saptırıcı birer fitnedirler" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: "Çek git, ser onun çocuklarına musallat kıldım" buyurdu. Derken, İblis: Eyyûb (a.s)'ın çocukları evlerinde bulunuyorken, onlara geldi ve o evi. temelinden itibaren onların iaş.-a yıkıp sarsmaya başladı. O köşkü onların başına geçirdi. Sonra da, başı yarılmış, kafasından kanlar akan yaralı bir haberci kılığına bürünerek Eyyûb (a.s.)'ın yanına geldi ve: "Çoluk çocuğunu tepe üstü dönmüş beyinleri burunlarından akar olduğu halde ah bir görseydin, kalbin paramparça olurdu!" dedi. Ve o, bu sözünü sürekli tekraraladı; Eyyûb (a.s.)'ın kalbini, böylece yumuşatmaya çalıştı. Derken, Hz. Eyyûb (a.s.) ' da, rikkate gelerek ağladı ve yerden bir avuç toprak alarak başına saçtı. İblis Bu durumu değerlendirdi. Eyyûb (a.s.) çok geçmeden istiğfarda bulundu, 'İnnâ lillâhi Ve inna ileyhi râciûn" dedi.

Bunun üzerine İblis, yine semâya yükselerek, önceki durduğu yerde durdu ve: a. a-ım, Eyyûb (a.s)'a, senin, ona yeniden malını ve çoluk çocuğunu vereceğini bildiği îpn. malı ve çoluk çocuğunun kıymeti onun gözünde büyümedi, aksine hafif ve değersiz geldi. Aksine sen beni, onun bedenine musallat kılar mısın? Ben, şayet sen :--.bedeni hususunda bir belâya duçar edersen, sana küfran-ı nimetle bulunacağını ütfa ediyor, buna kefil oluyorum" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk: "Çek git, seni şasece onun bedenine musallat kıldım. Senin, aklı,kalbi ve dili hususunda, ona bir --kümranlığın yoktur" buyurdu. Bunun üzerine İblis, çok hızlı bir biçimde akıp gitti ve Hz. Eyyûb (a.s.)'ı, Allah'a secde ederken yakaladı ve ona, yer cihetinden gelerek, :--un burun deliklerinden öylesine bir üfledi ki, o üflemeden dolayı onun bedeni tutuştu *e bu sebeple, onda, tepeden tırnağa siğil çıktı... Onda, tahammül edemiyeceği bir se'ecede bir kaşıntı meydana geldi. Derken o, tırnaklarıyla kaşınmaya başladı. nakları düşünce de, o vücudunu sert keselerle kaşıdı. Sonra, pişmiş tuğlalar ve -aşlarla kaşımaya, yontmaya başladı. O, vücudunu kaşımaktan bir türlü kendisini = amadı. Ta ki, eti paramparça oldu, rengi değişti ve kokuştu. Bunun üzerine Hz. Eyyûb (a.s)'ı, o beldedekiler dışarı çıkardılar ve onu, bir çöplüğün üzerine koydular üzerine bir gölgelik yaptılar. Hanımı, Efrayim İbn Yusuf'un kızt Rahme hariç, -erkes onu terketti. Hz. Eyyûb (a.s)'ın işlerini hanımı düzene koymaya çalışıyordu..."

Vehb. hikayeyi şöyle deme noktasına kadar uzatmıştır: "Eyyûb (a.s.), O'nun • ardımını talep edip O'na yalvarıp yakararak Cenâb-ı Hakk'a yöneldi ve: "Ya Rabbî aeni hangi şey için yarattın? Keşke ben, annemin attığı bir hayız bezi olsaydım... Keşke Den, kendisinden ötürü yüce zâtını benden çevirdiğin o işlemiş olduğum işi ve yaptığım günahı bilebilseydim!... Ben, garibler için ev, fakirler için başvuracak bir yer, yetimler çın bir dost, muhtaçlar için ihtiyaçlarına karşılayan bir kimse değil miydim? Allarum, oen, zelil bir kulum, eğer iyilikde bulunduysam, lütuf sana aittir. Eğer kötülük ?îtiysem, beni cezalandırmak, senin elindedir. Sen beni, belâya ve fitneye hedef kıldın. *'e sen bana, şayet aynisini bir dağa yapacak olsaydın, dağın bile taşıyamayacağı şeyleri musallat kıldın. Allahım, parmaklarım paramparça oldu. dilim ve küçük dilim düştü. Saçlarım döküldü, malım gitti.. Ve ben, bir lokma ekmek ister hale geldim.

Böylece de beni, o lokmayı başına kakan, fakirliğimden ve çoluk çocuğumun yok imasından dolayı beni kınayan kimseler yedirmeye başladı..."

İmam Ebu'l-Kasım el-Ensarf şöyle der: "Bu sözlerin tamamında, "Keşke sen beni uygun görmeseydin ve halife, peygamber yapmasaydın!" ifadesi yatar. Eğer bu doğru olsaydı, İblis bunu da bir ganimet addederdi. Çünkü İblis'in maksadı, Hz. Eyyûb (a.s)'ı şikâyete sevketmek ve onu, sabredenlerin tavır ve davranışlarından çıkarmaktır. Halbu ki Cenâb-ı Hak, Eyyûb (a.s.)'ın, Doğrusu, bana dert gelip çattı, sen merhamet edenlerin en merhametlisisin" dediğini haber vermiş, daha sonra da, "Biz onu hakikaten sabırlı bulduk. O, ne güzel kuldu! Gerçekten o, daima (Allah'a) dönen idi..."(su.) buyurmuştur"229[229]

Onun Çilesinin Müddeti

Alimler Hz. Eyyûb (a.s)'ın hangi sebepten dolayı, "Doğrusu bana dert gelip çattı. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin" dediği ve duçar olduğu belânın süresi hususunda ihtilâf etmişlerdir.
Birinci Rivayet: İbn, Şihab, Enes (r.a.)'den Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Eyyûb (s.a.), onsekiz yıl belâya duçar kaldı. Derken, dostlarından, kardeşlerinden iki kişi hariç, yakın uzak herkes onu terketti. Bu iki kişi, sabah akşam onun yanma gidip geliyorlardı. Bunun üzerine onlardan birisi diğerine bir gün, "Allaha yemin ederim ki, Muhakkak ki Eyyûb, bu alem de hiçkimsenin işlemediği bir günah işlemiştir" dedi. Bunun üzerine arkadaşı ona, "Bu nedir? deyince, o, "Onsekiz yıldan beri Cenâb-ı Hak ona merhamet etmedi ve başındaki belâyı da kaldırmadı..." dedi. Onlar akşamleyin Eyyûb'un yanma vardıklarında, arkadaşı dayanamadı, bu hususu Eyyûb'a açtı. Bunun üzerine Eyyûb (a.s.) da: "Ben sizin ne dediğinizi bilemem, şu kadar var ki Allah Teâlâ biliyor ki ben birbiriyle çekişen, böylece de yeminle Allahı anan iki kimseye rastlamıştım. Derken, geriye döndüm ve haksız yere Allah 'm adının anılmasını hoş görmediğim için, onlar adına keffârette bulundum" cevabını verdi..
Bir başka rivayette ise şöyle denilir: "O iki adam, Hz. Eyyûb (a.s)'m yanına girdiklerinde, bir koku hissederek, "Şayet Eyyûb'un Allah katında bir değeri olsaydı, bu hale düşmezdi" dediler..." Ravi sözüne devamla şöyle der: "Eyyûb (a.s.)'a kendisiyle imtihan olduğu şeylerden hiçbirisi, o ikisinden duyduğu söz kadar ağır ve zor gelmemişti. Bunun üzerine Eyyûb (a.s.) "Allahimı eğersen, bulunduğum yerde aç bir kimsenin olduğunu bildiğim halde, tok olarak gecelemediğimi biliyorsan (ki. biliyorsun) beni tasdik et" dedi. Cenâb-ıHakda, Eyyûb (a.s.)'ı, o ikisi işitecek şekilde tasdik etti. Bunun müteakiben Eyyûb (a.s.) secdeye kapanarak, "Allahım, bendeki hastalığı kaldırıp izâle etmediğin sürece başımı kaldırmayacağım" dedi. Bunun üzerine Allah da, Eyyûb'daki hastalığı ve derdi ortadan kaldırdı."
İkinci Rivayet: Hasan el-Basrî (r.h.), şöyle der: Hz. Eyyûb (a.s.}, çöplüğün üzerine atıldıktan sonra, hanımı Rahme hariç, malı, çocuğu ve hiçbir dostu kalmadığı halde, yedi küsur sene, o halde bekledi. Hanımı Rahme, onun bu haline sabretti, Ona yiyecek getirdi ve Hz. Eyyûb (a.s)'la birlikte Allah'a hamd ü senada bulundu. Eyyûb (a.s.) da, Allah'a hamd ü senaya ve mübtelâ olunduğu şeye sabretmeye devam ediyordu. Bunun üzerine İblis, Eyyûb (a.s.)'ın sabrı karşısında sabırsızlanarak öylesine bir çığlık attı ki, yeryüzünün kenar ve köşelerindeki ordusu bir araya geldi m ona "Ne var, ne otuyor?" dediler. İblis, "Cenâb-ı Hakk'dan, beni hem kendisine, nem malına hem de çocuğuna musallat kılmasını istediğim ve kendisinde mal ve evlat namına bir şey bırakmadığım bu kul beni aciz düşürdü. Yaptığım bütün bu şeyler, onun sabrını ve Allah'a hamdini artırdı. Sonra, onun bedenine musallat kılındım ve onu, kendisine sadece hanımının yaklaşabileceği bir halde, bir çöplüğe atılmış olarak oıraktım. Ama o, buna rağmen, bir an olsun, Allah'ı zikretmekten ve O'na "amdetmekten geri durmadı. İşte bu sebeple, bu hususta bana yardımcı olasınız diye, 5-zden yardım talep ediyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine onlar ona: "Senin -jzağın nerede? kendisi, sebebiyle, daha önce helak olduğun amelin nerede? deyince o: "Bütün bunlar Eyyûb'a tesir etmedi. Binâenaleyh bana yol gösterin" dedi:
Onlar, "Adem (a.s)'i cennetten çıkardığında Adem (a.s)'a yaklaşmadın mı? Ona nereden yol buldun?" dediler. O "Hanımı tarafından..." deyince cevap verdi. Bunun .zerine onlar: "İşte, "Eyyûb (a.s) ile ilgili tuzağın da, hanımı tarafından olacaktır. Çünkü, hanımından başkası ona yaklaşmadığı için, o, hanımına karşı gelme cesaretini gösteremez" dediler. Bunun üzerine İblis: İsabet ettiniz, doğruyu söylediniz" dedi »e çekip gitti. Derken, Eyyûb (a.s.)'ın hanımının

---

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/199-202

yanına geldi ve bir adamın kılığına bürünerek: "Ey Allanın cariyesi, kocan nerede?" dedi. Kadın: "O, şu yaralarını kaşıyıp duran ve bedeninde kurtların dolaştığı şu kişidir" diye cevap verdi. İbüs, Hz. Eyyûb a.s)'ın hanımından bu sözleri duyunca, bütün bunların bir sabırsızlık emaresi olduğunu umarak, ona vesvese vermeye başladı ve o kadına, daha evvel içinde Dulundukları nimetleri,, malı mülkü, Eyyûb (a.s)'ın gençliğini ve güzelliğini sayıp dökmeye başladı..."

Hasan el-Basrî, sözüne devamla şöyle der: "Bunun üzerine kadıncağız bir çığlık attı. Kadın çığlık atınca da, İblis, kadının sabırsızlandığını anladı ve ona bir kuzu getirerek: "Eyyûb bunu benim için kessin ve iyileşsin" dedi. Bunun üzerine kadın Eyyûb (a.s.)'a "Eyyûb, Rabbin sana ne zamana kadar azâb edecek? Sana aomay* ;ak mı? Malın, sürülerin, çocukların, dostların nerede? O güzel tenin nerede, Ş- anda çürümüş ve tıpkı kül gibi olmuş, içinde kurtlar dolaşan şu bedenin nerede? Şu kuzuyu kes ve kurtul" diye seslenerek geldi. Bunun üzerine Eyyûb (a.s.) "Sana Vahin düşmanı geldi sana bunları telkin edip üfledi ve sen de ona icabet ettin, uydun »azıklar olsun! Söyle bakalım, senin kendisinden dolayt ağladığın şey, daha önce ende bulunduğumuz mal mülk, çoluk çocuk ve sağlık halimi hatırlamadan dolayıdır; bize kim vermişti? dedi. Hanımı: "Allah" diye cevap verince Eyyûb: "Peki o biz onlardan ne kadar süreyle faydalanabildik?" dedi Bunun üzerine hanımı: "Seksen yıl deyince, Eyyûb (a.s.): "Cenâb-ı Hakk, bizi, bu belâya ne zamandan beri zjçar kıldı?" dedi. Bunun üzerine hanımı: yedi küsur seneden beri..." deyince de, Eyyöb (a.s.): Yazıklar olsun! Allah'a yemin ederim ki, sen Rabbine insaflı
davranmadın. Tıpkı seksen yıl bolluk içinde olduğumuz gibi seksen yıl belâya sabredemez misin? Allah'a yemin olsun ki, şayet o, bana şifa verirse, sana yüz değnek vuracağım. Sen Bana Allah'dan başkası için, hayvan kesmemi emrettin. Bundan sonra, bana getirdiğin yiyecek ve içeceklerden herhangi bir şey tadmak, bana haram olsun!" dedi. ve onu da kovdu. Hanımı da çekip gitti. 230[230]

Eyyûb (a.s.)'ın Şifaya Kavuşması

Bunun üzerine Eyyûb (a.s.) yanında yiyecek içecek namına hiçbir şey kalmadığını, dostlarının kendisini terkettiğini, hanımının çekip gittiğini düşününce, secdeye kapandı ve "Doğrusu, bana dert gelip çattı. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Başını kaldır, duanı kabul ettim." "Ayağınla vur. İşte hem yıkanacak, hem içecek soğuk (bir suj"{Sad. 42y buyurdu. Bunun üzerine o da ayağıyla vurdu, derken yerden bir su fışkırmaya başladı ve onunla yıkandı. Müteakiben bedeninin dışında ne kadar kurt varsa hepsi düştü. Daha sonra ayağıyla yeniden vurdu, yine bir başka su fışkırdı; ondan da içti, İçinde hastalık namına ne varsa hepsi çıktı ve sapasağlam ayağa kalktı, gençliği ve güzelliği kendisine yeniden geldi... Sonra, elbise giyindi, ayağa kalkınca, sağa sola dönüp bakmaya başladı; birden, daha önceki çoluk-çocuğunu, matını mülkünü Cenâb-ı Hakkın katkat artırarak geri vermiş olduğunu ve olabilecek en güzel halin olduğunu gördü..." Hatta Hasan el-Basrî, şunu anlatmıştır: "Eyyûb (a.s)'ın, yıkandığı o su, altın kelebekler şeklinde onun göğsünde uçuşmaya başladı. Bunun üzerine Hz. Eyyûb (a.s), kelebekleri eliyle yakalayıp bir araya getirmek istedi. Allah, Eyyûb (a.s)'a: "Ey Eyyûb, ben seni zengin kılmadım mı?" diye vahyetti. Bunun üzerine Eyyûb (a.s): "Evet, ya Rabbî; ama bunlar senin bereketin, senin bereketine doyum olur mu?" dedi. Ve çıkıp gitti. Derken, yüksek bir yerde oturdu? 231[231]

Hanımının Onu Araması

Sonra da hanımı, (kendi kendine): "Farzet ki, o beni kovdu, acından ölsün ve kurt kuş yesin diye ben onu yalnız mı bırakacağım? Mutlaka ona dönmeliyim" dedi. Döndüğünde de, ne o

---

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/202-204
231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/204

çöplüğü ne de o durumu göremedi. Birden, her şeyin değişmiş olduğunu farketti. Çöplüğün olduğu yerde dönüp dolaşmaya ve ağlamaya başladı. Bütün bunlar, Eyyûb (a.s)'ın gözü önünde cereyan ediyordu. Kadıncağız o güzel elbise giyinmiş adamın yanına varıp ona sormaktan çekindi. Bunun üzerine Eyyûb (a.s,) ona haber göndererek yanına çağırttı. "Ey Allanın kulu ne istiyorsun?" dedi. Kadın ağlayarak: "Çöplüğün üzerine bırakılmış olan ve dertlere mübtelâ kılınmış olan o adamı aramıştım..." dedi. Bunun üzerine, Eyyûb (a.s.) ona: "Ondan sana ne?!" deyince kadın, ağladı ve: "O, benim kocamdı" dedi. Hz. Eyyûb (a.s): "Gördüğünde onu tanır mısın? deyince de, kadın: "Kim daha önce gördüğünü tanımaz ki?!" dedi. Bunun üzerine Hz. Eyyûb (a.s) tebessüm ederek: "Ben oyum" deyince de, kadıncağız onu, gülüşünden tanıdı. Ve, hemen boynuna sarıldı.. Daha sonra da, Hz. Eyyûb (a.s): "Sen bana İblis'e kuzu kesmemi söylemiştin. Halbuki ben, Allah'a itaat edip şeytana isyan ettim ve Allah'a yalvarıp yakardım; O da gördüğün bu halimi bana232[232]

Üçüncü Mesele

Dahhâk ve Mukatil şöyle der: "Eyyûb (as.) o belâ içinde yedi yıl, yedi ay, yedi gün ve yedi saat kaldı." Vehb <r.h,) ise şöyle der: "Hz. Eyyûb (a.s) o belâ içinde, üç yıl kaldı. 'i yenip ona galip gelince, İblis, Hz. Eyyûb (a.s)'ın hanımına, büyüklük ve k hususunda insanoğlunun kılığında olmayan bir şekilde ve insanların hiç binmediği ve kullanmadığı bir binit üzerinde gelerek ona: "Sen, Eyyûb (a.s)'ın «vcesi misin?" deyince, kadın: "Evet" dedi. İblis: "Beni tanıyor musun?" deyince oe. kadıncağız: "Hayır" Cevabını verdi. Bunun üzerine İblis: "Beni yeryüzünün .anıyım, Eyyûb a yapacağımı yaptım. Çünkü o, gökyüzünün ilâhına kulluk etti, Deni ise bıraktı. Bu sebeple de beni kızdırdı. Şayet o bana tek bir defa da secde etseydi, ben hem sana, hem de ona, çoluk çocuk ve mal namtna neyiniz var idiyse, anların hepsini geri verirdim. Çünkü, bütün bunlar, ben de mevcuttur" dedi.
Vehb sözüne devamla şöyle der: "Ben, İblis'in, "şayet senin arkadaşın besmele çrtoneden bir lokma yemiş olsaydı, içine düştüğü o belâdan, mutlaka kurtulacaktı..." Dediğini, (rivayetlerde) duymuştum." Bir başka rivayette ise İblis, ona: "Eğer istersen, rsıa bir defa secde et, ben de sana malını ve çoluk-çocuğunu geri vereyim, kocana z* sıhhat ve afiyet vereyim." demiş, bunun üzerine kadın da Eyyûb (a.s)'a müracaat -'-ıış kendisine söyfenen bu sözü ona haber vermiş, Eyyûb {a.s) ona "Seni dininden «Söndürmek için sana Allanın düşmanı geldi." demiş, sonrada "Eğer Allah bana afiyet •erirse, sana yüz değnek vuracağım" diye yemin etmiş ve işte o esnada, "Doğrusu "a dert gelip çattı" diye niyaz etmiştir. Yani. "İblis'in, benim ve hanımımın dişine secde etmemizi ummandan ve hem beni hem de hanımımı küfre çağırmandan dolayı..." demektir." 233[233]

Hanımının Fedakârlığı

Dördüncü rivayet: Vehb şöyle der: "Hz. Eyyûb (a.s)'ın hanımı, insanlara a.—elelik ediyor ve Eyyûb (a.s)'ın azığ.nı bu şekilde temin ediyordu. Eyyûb (a.s)'ın -astalığı uzayınca, insanlar onu (işçi olarak) çalıştırmaktan usandılar. Ve onu, artık za. ıştırmadılar. Bir gün, yiyecek namına birşeyler araştırdı, fakat hiçbir şey bulamadı. 3erKen, başından bir örügünü kesti ve onu, bir ekmek mukabilinde sattı, o ekmeği :e Eyyûb (a.s)'a getirdi. Bunun üzerine Eyyûb (a.s) hanımına: "Örüğün nerede?" aediğinde de, hanımı ona, olanları anlattı... İşte o esnada Eyyûb (a.s). 'Ya Rabbî, doğrusu, bana dert gelip çattı" diye niyaz etti. 234[234]

Şifa Dileğinde Bulunması

232[232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/204
233[233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/205
234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/205

Beşinci rivayet: İsmail es-süddî şöyle der: "Eyyûb (a.s) bu sö?ü, şu üç şeyden Dolayı söylemiştir:

1) O iki adamın ona: "Şayet, gördüğümüz bu amelin Allah için olsaydı, sana isabet ecen bu belâlar isabet etmezdi..." şeklindeki sözleri.

2) Eyyûb (a.s)'m hanımının üç örüğü vardı. Derken onlardan birini tutup kesti ve onu sattı. İnsanlar ona, o örüğe mukabil ekmek ve et verdiler. Derken, hanımı Eyyûb (a.s)'a geldiğinde Eyyûb (a.s): "Bunu nereden aldın?" deyince, hanımı: "Ye, çünkü bu helâldir" dedi. Ertesi gün olunca, yiyecek namına hiçbir şey bulamadı, bunun üzerine ikinci örüğünü de sattı. Üçüncü gün de aynisini yaptı ve: "Ye, çünkü bu helâldir" dediğinde, Eyyûb (a.s): "Bana söylemediğin sürece yemiyeceğim" dedi, O da. bunun üzerine hadiseyi ona haber verdi. Ve bu iş, Eyyûb (a.s)'a, derecesini sadece Allah'ın bileceği bir biçimde, çok ağır geldi..."

Şu da ileri sürülmüştür: O, örüklerini şundan dolayı satmıştır: İblis, bu toplum içinde bir insanın kılığına girdi ve: "Şayet siz, Eyyûb (a.s)'ın, beldesinde katmasına müsaade ederseniz, ben ondaki hastalığın size de bulaşmasından endişelenirim.. Öyleyse onu, şehrin giriş kapısının dışına çıkartın..." dedi, sonra da sözüne devamla: "Onun hanımı si2in evlerinize girip çıkıyor, çalışıyor. Kocasıyla da temas halindedir. Siz, kocasının hastalığının size de sirayet etmesinden endişelenmiyor musunuz?" dedi. İşte bundan dolayı hanımını hiç kimse çalıştırmadı da, o da örüklerini satıverdi.

3) Hanımı, Eyyûb (a.s)'a dediğini dediğinde, Hz. Eyyûb (a.s) işte bu şekilde duâ etti.

Altıncı rivayet: Şu da ileri sürülmüştür: Bir kurt, onun uyluğundan düştü. Bunun üzerine Eyyûb (a.s), o kurdu yerden alıp olduğu yere koyarak: "Muhakkak ki Cenâb-ı Hakk beni, senin için besin yapmıştır..." dedi. Bunun üzerine o kurt da ona: "Çok şiddetli birbiçimde ısırdı. İşte o esnada, Hz. Eyyûb (a.s) "Ya Rabbî, bana dert gelip çattı.,. " dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona: "Şayet Ben, sendeki her kılın dibine bir sabır koymasaydım, sen sabredemezdin" diye vahyetti. 235[235]

Bu Kıssayı Mutezilenin Eleştirmesi

Bil ki Mutezile, bu kıssayı, aşağıdaki şekilde birkaç yönden tenkit etmiştir: Cübbaî şöyle der: "Bazı cahil kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın, Eyyûb (a.s.)'dan naklen "Doğrusu şeytan beni yorgunluğa ve azaba uğrattı" (sad. 41) şeklindeki ifâdesinden dolayı, Hz. Eyyûb (a.s)'ın duçar olduğu o hastalığın, Cenâb-ı Hakk'ın İblis'i ona musallat kılmasından dolayı, şeytanın bir işi olduğu kanaatine varmışlardır ki, bu, bir cehalettir. Bu böyledir, çünkü bunun birinci sebebine gelince: Şayet İblis, hastalıkları, dertleri ve bunların zıddı olan sıhhati vb. icada muktedir olsaydı, maddeleri yaratmak onun için gayet kolay olurdu. Durumu böyle olan ise, ilâh olur!

İkinci olarak diyebiliriz ki: Allah Teâlâ, hem İblisin hem de ordusunun, "Zaten benim, sim üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yokdu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz. "(towhim, 22) diyeceklerini haber vermiştir. Vacib olan, (kişiye düşen ise), Vehb İbn Münebbih (r.a.)'dan rivayet edilenlere müracaat etmek değil. Allanın haberini tasdik etmektir. 236[236]

Tenkidin Tenkidi

Bil ki, bu itiraz tutarsızdır. Çünkü kıssada nakledilen, "Şeytanın, Hz. Eyyûb'un ûurun deliklerinden üflemesi ve böylece de, Eyyûb (a.s.)'ın kaşıntıya duçar olmasıdır. O halde daha siz, kendisinden bu kaşıntının meydana geldiği bu üflemeye kadir olan <ımsenin, mutlaka maddeleri yaratmaya da kadir olması gerektiğini nereden çıkardınız? Bu, sadece bir tahakküm ve yüklenmedir...

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/205-206

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/206

Cübbaî'nin, ayet-i kerimeyi delil getirmesi de zayıftır. Çünkü o, bu fiile ancak, Allah Teâlâ'mn. kendisini ondan men etmeyeceğini anladığında yönetir. Halbuki bu Surum, kıssanın İblisin Allah'dan izin isteyip, Allah'ın da ona bu hususta müsaade ettiğine delâlet ettiği gibi, sadece Eyyûb (a.s.) hakkında tahakkuk etmiştir. Durum :•: .le olunca da, bu nas ile bu kıssa arasında bir çelişki bulunmaz.

2) Mutezile şöyle demiştir: "Eyyûb (a.s.)'ın Cenâb-ı Hakk'dan sadece hususî sterden dolayı talebte bulunduğuna dair rivayet edilen şey uzak bir şeydir. Çünkü, anıtlarda yerleşmiş olan şey, kişinin tedavi olmasının makul bir davranış olması gibi bu hususta Rabbinden talepte bulunması ve O'na yalvarıp yakarmasının da makul

yerinde bu iş olduğudur." Binâenaleyh, kardeşlerinden, dostlarından ve ailesinden gördüğü tutumdan ötürü kederlendiğinde, Rabbinden talepte bulunması caiz :*duğuna göre, kendisinden dolayı da Rabbinden talepte bulunması caizdir.

Şayet denirse ki: Allah Teâlâ'mn, Eyyûb (a.s.) "Benden hastalığını, ancak en son noktada gidermeni isteyeceksin..." diye talimat vermiş olması caiz değil midir?" Denilirse biz deriz ki: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Eyyûb (a.s)'a, belli bir müddet o böyle belânın kendisine indirilmesinin, hiç şüphesiz hem kendisinin, hem de başkasının ~ e"faatine,olmasını bildirmesi durumunda söz konusu olabilir... İşte bundan dolayı, Eyyûb (a.s.), bu özel durum hususunda talepte bulunmanın bir manası olmayacağını, â.Tia vakit gelip çattığında, bu işin hem devamının hem de sona ermesinin mümkün oMuğu, böyle bir talepte bulunmasının mümkün olabileceğini anlamıştır.

3) Keza Mutezile demiştirki: "O hastalığın, kendisinden nefreti mûcib bir noktaya •arıp dayanmış olması caiz değildir. Çünkü, yaptıkları tebliğinkabullenilmesinden "nefret ettiren ve (usandıran) hastalıklar, peygamberler hakkında düşünülemez." İşte du kıssa hakkında söylenilenlerin tamamı budur. 237[237]

Üçüncü Mesele

Keşşaf Sahibi: şöyle der: Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, bu "Bana dert gelip çattı" diye seslendi" takdirindedir. Bunun başındaki elif-nûn maddesi, kavi manasını taşıdığı için, kesre ile innî şeklinde de okunmuştur. Dâd harfinin thasıyla, darr kelimesi her husustaki zarar; dadın zammesıyle durr ise, kişinin, nefsinde ki hastalık ve zayıflama gibi şeylerden meydana gelen zarar anlamındadır. 238[238]

Dördüncü Mesele

Hz. Eyyûb (a.s), talebi çok nazikâne yapmıştır. Çünkü kendisinden, rahmeti ve acımayı iktizâ edecek şeylerle

bahsetmiş, Rabbini ise, son derece merhametli olarak nitelemiş, gayesini de sarih olarak dile getirmemiştir. Buna göre şayet, "Şikâyette bulunması onun sabredici olmasına halel vermez mi?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Süfyân İbn Uyeyne (r.h.) şöyle der: Kim Allah'a bir şikayette bulunursa, o, bu şikayeti hususunda Allah'ın kazasına yargısına razı olduğu sürece, bu bir sabırsızlık sayılmaz. Çünkü, belâyı güzellikle karşılamak, sabrın şartı değildir. Yakûb(a.s.)'ın, "£?en kederimi, mahzunluğumu yalnız Allah'a şikayet ediyorum" {Yusuf. 86) şeklindeki sözünü duymadın mı?" 239[239]

Erhamü'r-Râhimîn'in İzahı

Eyyûb(a.s)'ın'"Sen merhametlilerin en merhametlisisin"ifadesine gelince, Cenâb-ı Hakk'ın

---

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/207

238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/207

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/208

böyle olduğunun delili pekçok şeydir:
1) Başkasına acıyan herkes, ona ya, dünyada medhu sena edilmesi yahut ahirette mükâfaat elde etmesi arzusundan dolayijyahut da, tabiatındaki rikkat duygusunu tatmin etmek için acır. İşte bu durumda, o acıyanın maksadı, kendisinden dolayı olmuş otur. Ama, Cenâb-ı Hakk'a gelince O, kullarına, bu tür şeylerden herhangi birisi olmaksızın ve bu acımadan dolayı kendisine herhangi bir övgü ve kemâl sıfatlarına dair de bir fazlalık yönelmeksizin, acır...
Binâenaleyh, işte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "erhamu'r-rahimin" olur.
2) Başkasına acıyan herkesin bu merhameti, ancak Allah'ın rahmetinden kaynaklanmıştır. Çünkü başkasına bir yiyecek ya da bir ebise veren, yahut da ondan bir sıkıntıyı gideren kimseye gelince, şayet Cenâb-ı Hak, o yiyecekleri, o giyecekleri, o ilâçtan ve o gıdaları yaratmamış olsaydı, hiçkimse bu şeyleri bir başkasına vermeye kadir olamazdı. Sonra yine bu atiyye ve bağış, o başkasına ulaştıktan sonra, şayet Cenâb-ı Hak, onu o kimsenin rahatlığına bir vesile bulmasaydı, bununla hiçbir fayda elde edilemezdi. Binâenaleyh, bu demektir ki, kulun rahmetinden önce, Allah'tn rahmeti mevcuttur ve, kulun rahmeti Atlahın rahmetiyle içiçedir. Hatta insanların, birbirlerine karşı olan merhametleri, denizdeki bir damfa gibidir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'ntn, "Erhamurrahimin" olması gerekir.
3) Allah Teâlâ şayet, o kulunun kalbinde, bu tür sebep ve irâdeleri yaratmamış olsaydı, o zaman böyle bir fiilin o kuldan sudur etmesi imkânsız olurdu. Binâenaleyh, gerçekte merhamet eden o sebeplen yaratanın O olması itibariyle Hak Subhânehû olmuş olur. Böylece de Onun, "Erhâmurrahimîn" olduğu, yine sabit olmuş olur. 240[240]

Rahmetle Serler Nasıl Bağdaşır?

İmdi, eğer denirse ki: "Cenâb-ı Hak (c.c) dünyayı çeşitli âfetler, dertler, hastalıklar, elemler ile doldurup kesmek, kırıp geçirmek ve eziyyet vermek suretiyle zanlıları birbirlenne musallat kılıp, üstelik onlardan herbirini, başkasının eleminden ve eziyyetinden müstağni ve uzak tutmaya da kadir olduğu halde, daha nasıl, "erhamurrahimîn" olabilir?" buna şöyle cevap verilir:
Allah'ın zarar verici olması, O'nun fayda verici olmasına aykırı değildir. Tam aksine O. hem zarar verici, hem de fayda vericidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın zarar »ermesi, (kendisinden) bir zorluğu def etmek için, fayda sağlaması, bir menfaati relbetmek elde etmek için değildir. Aksine O, yaptığından sorumlu tutulmayan bir zâttır. 241[241]

Allah'ın Ona İcabeti

Cenâb-ı Hakk'tn, "Biz de onun (duâsmı) kabul etmiştik" buyruğuna gelince bu, Hz. Eyyûb (a.s)'tn, Rabbine duâ etmiş olduğunu gösterir. Ancak ne var « bu duanın, ondan, tıpkı: "Uygun görürsen, istersen, arzu edersen şöyle yap!.." oentlmesi gibi tariz yoluyla sadır olması mümkün olduğu gibi, her ne kadar edebe m ayetin delâletine en uygun olanı birincisi ise de, bu duântn, sarâhet yoluyla olmuş r ması da mümkündür.
Sonra, Attah Teâlâ, Hz. Eyyûb'un baştna gelen o sıkıntıyı giderdiğini beyan etmiştir ki, bu da, onun, gerek bedeni gerekse halleri hususunda daha önceki rurumuna döndürmüş, olmasını gerektirir. 242[242]

Aile ve Mülkünün Kendisine İadesi

Yine Cenâb-ı Hak, ona, ehlini de iade ettiğini beyân buyurmuştur ki, bu ifâdeye, ona nisbet edilen zevcesi, çocuğu ve bunun dışındakiler girer. Sonra bu hususta şu iki görüş ileri

---

[240] [240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/208
[241] [241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/209
[242] [242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/209

sürülmüştür:
1) İbn Mesûd, İbn Abbas, Katâde, Mukâtil, Kelbî ve Kft'b (r.a)'a göre, Allah "eâlâ, Hz. Eyyûb (a.s)'ın ehlini, yani bizzat çoluk çocuğunu diriltmiştir.
2) Leys (r.a.), şunu rivayet etmiştir: Mücahid, İkrime'ye adam yollamış ve bu ayetin tefsirini ona sormuştu. Bunun üzerine İkrime de şöyle demiştir: "Eyyûb (a.s.)'a şöyle bir teklif yapılmıştı ; Ahirette, senin ehlin sanadır. Binâenaleyh, istersen, onları sana bu dünyada hemen verebiliriz. İstersen, onlar ahirette senin olurlar, biz sana onların mislini dünyada da veririz. Bunun üzerine Eyyûb (a.s) "Onlar ahirette benim olsunlar" dedi. İşte bundan dolayı da ona, dünyada misli (benzeri) verildi" Birinci görüş daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "... hem ailesini, hem onlarla beraber daha bir mislini ona vermiştik..." cümlesinin zahiri, Allah Teâlâ'nın, onları dünyada yeniden verdiği ve onlarla birlikte, onların benzerlerini de ona verdiğini göstermektir.
Ayet-i kerime'deki, "ibâdet edenler için bir hatıra olmak üzere" ifadesinde, bu hususta tefekkür edilsin ve böylece de bu hadise, âbidleri sabretmeye ve bunu sevabını Allah'dan ummaya sevkedici olsun diye, Allah Teâtâ'nın böyle yaptığına bir delâlet vardır. Bundan sadece âbitler yararlanacağı için, ayette hassaten ağabeytler zikredilmiştir. 243[243]

İsmail, İdris ve Zülkifl (a.s.)

Yedinci Kıssa:
'İsmail'i, İdris'i de hatırla. Bunların herbiri de sabredenlerdendi. Onları da rahmetimizin içerisine soktuk. Onlar hakikaten salihlerdendi"
(Enbiya. 85-86).
Bil ki Allah Teâlâ, Eyyûb (a.s.)'ın sabrından ve sadece kendisine başvurmasından bahsedince, bunun peşinden işte bunları zikretmiştir. Çünkü bunlar da, çeşitli sıkıntılara, mihnetlere ve ibadete karşı sabredenlerdendi...
İsmail (a.s.)'a gelince o, kesilmeye boyun eğme; ziraat, ot, yeşillik ve hiçbir mesken bulunmayan bir beldede kalma ye Ka'be'yi yapma hususunda sabretmiştir. İşte bundan dolayı, Allah Teâiâ, ona ikramda bulunmuş ve peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed (s.a.s)'i onun sulbünden getirmiştir. İdris (a.s.)'a gelince onun kıssası, Meryem sûresinde geçmiştir. İbn Ömer (r.a.) şöyle der: Hz. İdris kavmine, onları Allah'a davet edici olarak gönderilmişti. Ama onlar, diretip durunca Allah onları helak etti. İdris (as.)'ı ise dördüncü semaya yükseltti.
Zülkifl'e gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 244[244]

Birinci Mesele

Bu meselede şu iki bahis bulunmaktadır:
1) Zeccâc şöyle der: kifl kelimesi Arapça'da, devenin gerisine konulan kilim anlamına gelmektedir. Bu kelime
yine pay, hisse anlamına gelir. Alimler, Zülkifl'e bu adın niçin verildiği hususunda ihtilaf etmiş ve şunları ileri sürmüşlerdir:
a) Muhakkik ulemanın görüşüne göre, onun zamanındaki peygamberlerin yaptığı sterin ve onların mükâfatlarının bir kat fazlası ona verilmiş.
b) Bir rivayette İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: "Allah, İsrail Oğullarının aeygamberlerinden bir peygambere, mülkü ve nübüvveti vermişti. Sonra da ona,
3en, senin canını almak istiyorum, binâenaleyh, mülkünü İsrailoğullarına ver! Her kim sana, sabaha kadar namaz kılmayı, gündüzün de oruç tutup onu bozmamayı -sanlar arasında hükmedip de kızmamayı tekeffül ederse, mülkünü o kimseye ver" tfye vahyetîi. O peygamber

---

[243] 243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/209-210
[244] 244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/210

de İsrailoğlultannın arasına girip bu durumu onlara haber «erdi. Bunun üzerine bir genç ayağa kalkarak: "Ben bunu sana tekeffül eder, istenirim" deyince, o: "Bu topluluk içinde, senden daha yaşlı olanlar var, sen otur!" aeai. Sonra da, ikinci ve üçüncü kez nida etti. Bunun üzerine bir adam kalktı ve: 3o üç şeyi, ben sana tekeffül edebilirim" dedi. O da, ona mülkünü verdi. O adam üa. taahhüt ettiği şeyleri, eksiksiz yerine getirdi. Derken, İblis ona haset etti. Tam fcaytûle (öğle istirahatı) yapmak istediği bir zamanda onun yanına çıkıp geldi ve: "Ttenim hakktmı vermeyen, beni oyalayıp duran bir alacaklım var. Onu senin ûmüne) çağırdım, ama o diretip gelmedi. Binâenaleyh, onu sana getirecek birisini tenimle yolla" dedi. Bunun üzerine o da, onunla birlikte birisini saldı ve oturup teklemeye başladı. Derken, kaylûle zamanı geçti. Tekrar namaz kılmaya yönelerek, «daha kadar namaz kıldı. Ertesi gün İblis yine, kaylûle zamanı ona gelerek: "Senden tenüisi için müsade istediğim o adam, falanca yerdedir. Onu sana getirinceye kadar. r»_'3dan ayrılma dedi ve çekip gitti. O adam, yine beklemeye başladı. Derken, yine wy*ûte zamanını geçirdi. Daha sonra İblis ona gelerek, ona "Kaçtı, yakalayamadım.." «k* Yine bunun üzerine o adam. namaz kılmaya gitti ve sabaha kadar namaz kıldı. Ien İblis, ona geldi ve kendisini ona tanıtarak: "Allanın seni korumasından dolayı «na haset ettim. Böylece de, taahhüt ettiğin şeyleri hakkıyla yerine getirmeyesin - e seni, verdiğin o sözden dışarı çıkarmak istedim..." dedi. Bunun üzerine Allah ; zâta medh ve sena etti, onu peygamber yaptı ve ona Zülkifl adını taktı. Bu izaha ace ayetteki kifl kelimesiyle, "kefil olmak" mânası kastedilmiş olur.

c) Mücahid şöyle der: "Elyesâ (a.s.) yaşlanınca keşke ben hayattayken, nasıl muamele ettiğini görebilmem için, birisini insanlara halife yapıp bıraksam.." dedi, bunun üzerine insanları topladı ve: "Kim kabul ederse, onu üç şeyden kendine halef paytm: Gece namaz kılar, gündüz oruç tutar ve kızmadan hüküm verir..." dedi.

Kz. Ali (k.v.) de, tıpkı İbn Abbas (r.a.)'ın, zikrettiği, İblis'in hareketlerini ve onun, o kimseye ardarda üç gün kaylûle yaptırmadığını zikretmiş ve şunu eklemiştir: Zûlkifl, üçüncü gün, kapıcıya şöyle der: Uyku beni iyice sıkıştırdı; binâenaleyh, uyuyabilmem için, hiçkimsenin kapıya yaklaşmasına müsade etme. Çünkü uyku hali beni iyice sıkıştırdı." Derken İblis, yine geldi. Ama, kaptcı ona müsade etmedi. Bunun üzerine İblis, evin bacasından içeri girdi ve oradan tutunarak indi. Kapıcı birden ne görsün, o kapıyt iç taraftan çalıyor!.. Bunun üzerine adam uyandı ve kapıcıya kızdı.

Kapıcı da: "Ama, onu ben içeri almadım" dedi. Adam kapıya yönelince,, ne görsün; kapı kilitli! İblis, bir ihtiyar kılığında, kendisiyle beraber evin içinde., iblis ona: "Düşmanın kapıda dururken, sen uyuyacağını mt sandın?" deyince, o onu tanıdı ve: "Sen İblis'sin?!" dedi. Bunun üzerine o, "Evet, sen beni her hususta yorgun ve aciz bıraktın. Ben de seni kızdırmak için, bunları yaptım. Ama, Allah seni benden korudu ve sana, Züikffl adını verdi" dedi. Çünkü o şahıs, tekeffül ettiği şeyi hakkıyla yerine getirmişti..." 245[245]

Zülkifl (a.s.)'ın Nebi Olup Olmadığı

Ebu Musa el-Eşarî (r.a.) ve Mücahid: "Zülklfl, peygamber değildi, salih ve iyi bir kuldu" derlerken, Hasan el-Basri ve ekseri ulema "O, peygamberlerdendi" demişlerdir. Bu görüş, şu sebeplerden dolayı daha evlâdır:

a) Zülklfl lafzının, lakab olması da isim olması da muhtemeldir. Doğruya en yakın olanı bunun bir mana ifade eden bir kelime olmasıdır. Çünkü ismi, mana ifade eden bir şeye hamletmek mümkün olduğunda, bu, onun lakab olmasından daha evlâdır. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki: "Kifl", nasib, pay ve hisse demektir. Görünen odur ki, Allah Teâlâ ona bu ismi, onu yüceltmek için vermiştir. Binâenaleyh, ayette geçen, "klfl"in, "mükâfaat hissesi ve sevap payı" anlamında olması gerekir. Binâenaleyh, bu demektir ki, Allah ona bu ismi, hem ameli, hem de amelinin mükafaatı, başkasının amelinin ve mükâfaatının bir katı daha fazla olduğu için vermiştir. Rivayet olunduğuna göre onun

---

245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/210-212

zamanında başka peygamberler de bulunuyordu. Peygamber olmayan ise, peygamberlerden üstün ve efdal olamaz.

b) Allah Teâlâ onu, İsmail ve İdris (a.s.)'la birlikte zikretmiştir. Bundan maksadı ise, kendilerine uyulsun ve örnek olsunlar diye, kullarından üstün ve seçkin kimseleri tanıtmak ve hatırlatmaktır. Ki, işte bu da, onun peygamber olduğuna delâlet eder.

c) Bu süre, "Enbiya-Peygamberler" sûresi adını almıştır. Binânelayh, Allah Teâlâ'nın bu sûrede bahsettiği herkes, "nebî - peygamber" dir. 246[246]

İki İsimli Nebiler

Bu ayette bahsedilen Zülkifl'in, Zekerriya (a.s.) olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun Yûşa ve İlyas (as.) oldukları da ileri sürülmüştür. Daha sonra ulema şöyle demiştir: "Peygamberlerden beşini, Allah Teâlâ iki isimle adlandırmıştır: İsrail-Yakûb, İlyâs-Zülkifl, İsâ-Mesih, Yunus-Zünnun ve Muhammed-Ahmed..."

Cenâb-ı Hakk'ın "Bunların her biri de sabredenlerdi..." gelince bu, "Allah'ın emrini yerine getirmeye ve O'nun dinine yardım etme hususunda çeşitli eziyetlere katlanmaya sabredenlerdi" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın beyanı hakkında, Mukatll, buradaki rahmetin nübüvvet manasına geldiğini söylerken, diğerleri, "Hayır, bu kelime bütün iyi ve güzel işleri içine alır" demişlerdir. 247[247]

Sekizinci kıssa, Yunus (a.s)'ın Kıssasıdır:

'Zürmün'u (balığın arkadaşını) da hatırla. Hani o, öfkelenmiş olarak gitmişti de. bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken o, karanlıklar içinde: "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni temin ederim. Cteğrusu ben haksızlık edenlerden oldum" diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz de onu kabul ettik, kendisini gamdan kurtardık. İşte biz, iman edenleri böyle kurtarırız" (Enbiya. 67-88). 248[248]

Birinci Mesele

Ayette bahsedilen Zennûn'un, Yunus (a.s.) olduğunda ihtilâf yoktur. Çünkü, "nûn" balık demektir. Biz, biraz önce: "Bir isim, sırf bir lakab olma ile ve bir mana ifade edici olma araş nda dönüp dolaştığında, onu mana ifade eden hususa hamletmenin daha evlâ cağını" söylemiştik. Özellikle, bu vasfın ona uygun olmasının faydasını bildiğin zaman... 249[249]

Yunus {a.s.)'ı Balığın Yutması

Alimler, Hz. Yunus, (a.s.)'ın, balığın karnına düşüşünün, peygamberlikten önce mi sonra mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Birinci görüşe gelince, Hz. Abbas (r.a.) şöyle der: Yunus aıs-1 ve kavmi Filistin'de yaşıyorlardı. Derken bir kıral onlarla savaştı. Onlardan, acKuzbuçuk kabileyi, esir aldı, geriye ise, iki buçuk boy kaldı. Bunun üzerine Cenâb-ı Nkk, peygamber olan Şuayb (a.s.)'a: "Kıral Hezkıyal'a git ve ona, kuvvetli ve emin ar nebi göndermesini söyle. Çünkü ben, onların kalblerine, o peygamberle birlikte taratfoğuHarını salıvermeleri (fikrini) atacağım..." diye vahyetti. Bunun üzerine kıral, Şaayb (a.s.)'a, "Kimi? Hangisini? Çünkü, onun memleketinde beş peygamber n_< jnuyordu" dedi. Şuayb (a.s)'a: "Yunus İbn Metta'yı... Çünkü o, güçlü ve emin ar kimsedir" dedi. Kıral da, Yunus (a.s)'ı çağırdı ve ona, memleketi terkedip gitmesini

---

[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/212
[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/212
[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/213
[249] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/213

•rvetti. Bunun üzerine Yunus (a.s): "Benim çıkmamı sana Allah mı emretti?" diyince, kıral: "Hayır" dedi. Yunus (a.s.): "Peki, O mu beni sana bildirdi?" deyince, «ni "Hayır" dedi. Bunun üzerine Yunus (a.s): "Burada benden başka peygamberler ae var." dedi. Ama onları, Yunus (a.s)'ın üzerine ısrar ettiler.

Bunun üzerine de o, hem o kirala hem de kavmine kızarak çıkıp gitti. Derken Rûm denizine[250] geldi. Orada, bir gemi hazırlamış olan topluluk buldu. Onlarla birlikte o da bindi... Gemi, onları batıracak biçimde alabora olup, onlar da neredeyse boğulma noktasına gelince, gemiciler: "Burada, ya âsi bir adam, ya da kaçmış bir köle var. Çünkü gemi, rüzgar olmadan böyle yapmaz, burada mutlaka âsi bir kimse vardır. Biz, bu tür bir belâyla mübtelâ olduğumuz zaman adetimiz, kur'a çekmektir. kendisine kur'a çıkan kimseyi de, denize atarız... Elbette ki, tek bir kişinin boğulması, geminin batmasından daha hayırlıdır" dediler ve üçkez kur'a çektiler. Üçünde de kur'â Yunus (a.s.)'a isabet etti. Bunun üzerine Yunus (a.s.): "Âsi adam ve kaçkın köle benim!" dedi ve kendisini denize attı. Oerken bir balık geldi ve onu yuttu. Bunun üzerine Allah Teâlâ balığa "Onun kıtına dahi zarar verme. Çünkü Ben senin karnini onun için bir hapishane kıldım. Onu, sana yiyecek olsun diye vermedim" diyevahyeîti. Daha sonra Cenâb-ı Hak onu, o balığın karnından kurtarınca, onu, geniş ve düz bir yere. tıpkı, üzerinde tüyü ve derisi bulunmayan yoluk bir civciv gibi atıverdi. Derken, Allah Teâlâ onun üzerine, kendisiyle gölgeleneceği, meyvesinden yiyip böylece de güçleneceği sâksız (gövdesiz) bir bitki bitirdi. O bitki kuruyunca. Yunus (a.s.} üzülmeye başladı. Bunun üzerine ona: "Yüzbine vaya daha fazlasına üzülmediğin halde, bir bitkiye mi üzülüyorsun? Çünkü sen, onlara gitmedin ve onların rahatlarını sağlamadın" denildi.

Sonra Allah Teâlâ ona vahyetti ve onlara gitmesini emretti: Derken. Yunus (a.s.), onlara doğru yollandı. Onların arazilerine vardı. Çünkü onlar, ondan fazla uzakta değillerdi. Yunus {a.s) onlara geldi ve kıratlarına: "Ailah Teâlâ, beni sana benimle İsrailoğullannı salıveresin diye gönderdi" dedi. Bunun üzerine onlar "Senin ne söylediğini anlayamadık. Eğer biz senin doğru söylediğini bilsek yaparız. Andolsun ki, biz size, memleketinizde geldik ve sizi esir aldık. Şayet, eğer durum senin dediğin gibi olsaydı, Allah bizi sizden mutlaka men eder, altkordu..." dediler. Bunun üzerine Yunus (a.s.), uç gün onları buna davet ederek, dönüp dolaştı, ama onlar bunu kabul etmediler. Bunun üzerine Allah Yunus (a.s.)'a, "Onlara, eğer iman etmezseniz, size azab gelecek, de" diye vahyetti. Yunus (a.s.) da onlara tebligatta bulundu, ama onlar yine direttiler. Derken Yunus (a.s.), onların yanından ayrıldı. Onlar onu kaybedince de, yaptıklarına pişman oldular, onu aramaya koyuldular; ama, onu bulamadılar, Daha sonra da. hem kendi durumlarını hem de Yunus'un durumu, kendi dinlerinin alimlerine anlattılar.

Sonra alimler: "Bakın, onu şehirde arayın. Eğer orada ise, bahsettiği azabın
inmesine dair herhangi bir şey yok, herhangi bir tehlike yok, demektir. Ama, çekip gitmişse, o zaman durum onun dediği gibidir." dediler. Derken onlar onu araştırmaya koyuldular. Onlara, onun, akşamleyin çekip gitmiş olduğu söylenildi. Onu bulma konusunda ümitsizliğe düşünce, şehrin kapısını kapadılar, oraya, ne sığırları ne de davarları giremedi. Anayı çocuğundan, memedeki sabîleri de analarından ayırdılar. Sonra da, sabah vaktini beklediler. Tanyeri ağarınca da, gökten azâb indiğini gördüler. Bunun üzerine, yakalarını paçalarını yırttılar, hamile kadınlar çocuklarını düşürdüler, çocuklar çığlık atmaya, davarlar ve sığırlar da böğürmeye başladılar. Derken, Allah Teâlâ onlardan o azabı kaldırdı. Bundan sonra da Yunus (a.s.)'a gittiler ve ona iman ettiler. Ve, İsrailoğlullarını da onun yanına verdiler.

İşte bu görüşe göre, Yunus, (a.s.)'ın peygamberliği, balığın onu dışarı atmasından sonra olmuştur. Bu görüşün deliii, Cenâb-ı Hakk'ın Saffât süresindeki," biz onu, kendisi de hasta olarak, açık bir yere bıraktık. Üzerinde sakı (gövdesi) olmayan bir bitki bitirdik. Onu yüz bine ve daha fazla insana peygamber gönderdik... "(Safiat, U5-147) ayetleridir.

Bu görüş doğrultusundaki başka bir rivayet de şöyledir:

Cebrail (a.s.), Yunus (a.s.)'a Ninova halkına git ve onları, ilahî azabın kendilerine gelip çalmasıyla uyar ve korkut" dedi. Bunun üzerine Yunus (a.s.): "Bir hayvan bulayım..." deyince,

---

[250] Akdeniz (ç).

Cebrail (a.s.), "Durum, bundan daha acii ve önemlidir" dedi. Yunus (a.s.)'da Öfkelendi ve o gemiye çekip gitti." (Bu rivayete göre) kısssanın geri kalan kısmı, daha önce geçmiş olduğu gibidir... Derken, balık onu yuttu, onu Ninova'ya götürdü ve onu orada bıraktı. 251[251]

Onun Balık Hadisesinden Sonra Nebi Olduğu

İkinci görüşe gelince, bu da şöyledir. Balık hadisesi, Hz. Yunus (a.s)'ın, Ninova halkını davetinden ve onlara, Allanın risâletini tebliğ etmesinden sonradır. Bunu ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Onlar iman etmeyince, Hz. Yunus (a.s) onları azabla tehdit etti. Onları tehdit ettikten sonra azâb onlardan kalkınca, onların arasından öfkelenmiş olarak çıkıp gitti.
Bu görüşte olanlar, onun çıkıp gitmesi ve Öfkelenmesinin sebebi hususunda da
şunları söylemişlerdir:
1) Hz. Yunus (a.s) kendisinin yalan söylemiş olduğunu öne süren bir kavmin arasında bulunmaktan haya etmiştir.
2) Onların adeti, yalan söyleyeni öldürmekti.
3) Yunus (a.s.) gurura kapıldı.
4) O azâb onlara inmediği için... Çekip gitti. Ulemanın ekserisi, balık kıssasının ve Yunus (a.s.)'ın kızarak gitmesinin, Cenâb-ı Hakk'ın onu onlara peygamber olarak göndermesinden ve azabı onlardan kaldırmasından sonra olduğu kanaatindedirler. 252[252]

Peygamber Yalan Söylemez

Peygamberlerin yalan söyteyebiteceklerini ileri sürenler, bu ayetle birkaç yönden istidlal etmişlerdir.
1) Müfessirlerin ekserisi, Yunus (a.s.)'ın Rabbine kızarak çekip gittiği kanaatindedırler. Bunun, İbn, Mesûd. İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Şa'bî, Saîd İbn Cübeyr ve Vehb'in görüşü ile, İbn Kuteybe ve Muhammed İbn Cerlr'in tercihi olduğu ileri sürülmüştür. Durum böyle olduğuna göre, onun Allah'a gücenmesinin günahların büyüğünden olması gerekir. Sonra, bu öfkelenmenin, Allah'a karşı olmadığı, tam aksine o kıral ve o kavme karşı olduğu farzedilse bile, bu yine de mahzurludur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Sen Rabbinin hükmüne sabret. O balık sahibi gibi olma..."'(Kalem. 48) buyurmuştur. Bu da, Yunus'un bu tür hareketinin mahzurlu olmasını, gerektirir.
2) Cenâb-ı Hak, "Bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağını sanmıştı" buyurmuştur ki bu da, Yunus (a.s)'un, Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmiş olmasını gerektirir.
3) Yunus (a.s): "Doğrusu ben, zulm edenlerden oldum..." demiştir. Halbuki, zulüm, kötü isimlerdendir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "iyi bilin ki, Allah'ın laneti zalimlerin
üzerinedir.,." (Hı*. ıs) buyurmuştur.
4) Şayet, Hz. Yunus (a.s)'dan öyle bir günah sudur etmeseydi, daha niçin Cenâb-ı Hak onu, balığın karnına atmak suretiyle cezalandırmış olsundu?...
5) Cenâb-ı Hâk bir başka ayetinde, "O kınanmış bir halde iken, kendisini hemen balık yutmuştu"{Satım 142)buyurmuştur. (mulimun), kınanmış, levmedilmiş kimse demektir. Böyle olan ise, günahkar demektir.
6) Cenâb-t Hak, Zünnun "(Balığın arkadaşı) gibi olma... "(Kaiem.48) buyurmuştur. Eğer "balığın arkadaşı" günahkar olmasaydı, ona benzemekten nehyetmek caiz olmazdı. Yok eğer günahkâr ise, bu durumda maksat hasıl olmuş demektir.
7) Cenâb-ı Hak, "O balık sahibi gibi olma... "(Kaiem, 48) ve "Sen de ulûlazım peygamberleri gibi sabret" (Atıktı. 35) buyurmuştur. Binâenaleyh, Yunus (a.s)'un ulûlazım peygamberlerden olmaması gerekir. Halbuki Musa (a.s,), ulûlazım peygamberlerdendi. Ama (buna rağmen) Hz. Peygamber hep Hz. Musa (a.s) hakkında, "şayet imran oğlu (Musa) yaşasaydı, bana

---

251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/213-215
252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/215

uymaktan başka bir şey yapamazdı" derken, Yunus (a.s.) hakkında da, "Beni, Yunus İbn Mettâ'nm üzerine çıkarmayın" buyurmuştur. Bu ise, ayetin tefsirinden hariç bir şeydir... (Bu rivayetle istidlal edilemez.)

Bu sorulardan Birincisine şöyle cevap verebiliriz: Ayette, Yunus (a.s.)'ın kime kızdığına dair bir açıklama yoktur. Ancak ne var ki biz, Allanın peygamberinin, Rabbine öfkelenmesinin caiz olmayacağını kesinkes ona söylüyoruz. Çünkü bu, Allanın, emir ve yasakların mâliki olduğunu bilmeyenlerin sıfatıdır. Allahı bilmeyen ise, nebi olması şöyte dursun, mümin bile olamaz. Bu kızgınlığın istidada veya nafileye raci bir durumla ç ; olduğu izahına gelince bu, peygamberler (a.s.)'ın makamının beri olduğu şeyler r -smdendir. Çünkü, Allah Teâlâ onlara bir şeyi emrettiğinde, onların o şeye muhalefet «tmeleri caiz değildir. Zira Cenâb-ı Hak, "Allah ve peygamberi bir işe hüküm ettiği mman gerek mümin olan bir erkek, gerek mümin olan bir kadın için artık işlerinde kendilerine muhayyerlik yoktur"{Ahzâb.36) "Öyle değil, Rabbine andolsun ki onlar malarında kimi oraya, kimi buraya çekdikleri şeylerde seni hakem yapmadıkça ve verdiğin hükme tam bir teslimiyet göstermedikçe..." (ni»«, 66) buyurmuştur. 5 "âenaleyh, onun istidadında bir muhalefet olmuş olsaydı, böyle bir kızgınlığın o peygamberlerden sudur etmesi caiz olmazdı... Bu kızgınlığın Allah'a karşı olmasının caiz olmadığı sabit olunca, o zaman, bundan kasd edilen, Hz. Yunus (a.s)'ın i ah'dan başkasına öfkelenerek çekip gitmiş olmasıdır. Galip olan ihtimal ise kendisinin emirlerine kendisinin emirlerine isyan eden kimselere kızmış olmasıdır. = -»âenaleyh, muhtemeldir ki, o kavmine, ya kirala, ya da her ikisine birden jfcetenmiştir... Onun kavmi ile olan kızgınlık hali şöyle de olabiliri: Yunus (a.s.), onları torketmesiyle kavmini kızdırmış olabilir. Zira onlar Hz. Yunus (a.s)'ın kendilerini tvfcetmesi durumunda başlarına azap ineceğinden endişe ediyorlardı. Nitekim bu meyi Ebû Şeref, (Şaz kıraatlerden olarak), muğadıben yerine, muğdıben şeklinde :-^muştur ki "kızdırmış, ıgdab etmiş olarak" anlamına gelir.

Sual Sahibinin "Yunus (a.s)'ın kavmine öfkelenmesi de, Cenâb-ı Hakk'ın, "O balık sahibi gibi olma" (Kaiem. 48) ayetinden dolayı mahzurludur" demesine gelince, biz aefiz ki: Biz, bunun mahzurlu olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. *unus (a.s)'a, peygamberliğini onlara tebliğ etmesini emretmiş, fakat devamlı olarak rr arla beraber kalmasını emretmemiştir. Emrin zahiri ise, tekrarı gerektirmez. Binâenaleyh, onun onların arasından çekip gitmiş olması bir meziyet olmaz. Ûlkelenmenin bir meziyet olduğunu da kabul etmiyoruz. Zira, bu ona daha önce yasaklanmadığına göre, o bunun caiz olduğunu zannetmiştir. Çünkü o bunu, ancak Vah için öfkelendiği, dinine bağlılık gösterdiği ve küfre ve onun müntesiplerine kızdığı c n yapmıştır. Tam aksine, onun için evlâ olan, sabretmesi ve onlardan uzaklaşma hususunda Allarım müsadesini gözetmesi idi... İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "O babğın arkadaşı gibi olma... "(Kaiem,48) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, Hz. ttuhammed (s.a.s.) için makamların en faziletlisini ve en yücesini istemiş ve dilemiş gibidir.

İkinci şüphelerine, yani Cenâb-ı Hakk'ın, "bizim kendisini hiçbir zaman araştırmayacağımızı sanmıştı" buyruğuna tutunmalarına karşı cevap olarak da şöyle re-iz: Allanın aciz olduğunu zanneden, kâfirdir. Bunu, herhangi bir mümine nisbet «menin caiz olmıyacağında hiçbir ihtilaf yoktur. Öyleyse nasıl olur da bu, peygamberlere nisbet edilebilir? O halde burada, mutlaka bir yorum yapmak gerekir. 3-u husustaki yorumlar şunlardır:

1) Ayetteki ifadesi, "Bizim onu sıkıştırıp bastıramıyacağımızı sandı" anlamındadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın,(Ankebüt. 62)(Talâk, 7) ve (Fecr. 16> ayetlerindeki K.D.R maddesinin daraltılmak manasına gelmesi gibidir. Buna göre ifadesinin manası, "Onu sıkıştırıp daraltamıyacağımızı.." şeklindedir.

Bil ki, bu tevîfe göre ayet, bizim lehimize bir delil olmuş olur. Çünkü Yunus (a.s.), kendisinin muhayyer olduğunu, isterse orada kalacağını, isterse çekip gideceğini, Allah Teâlâ'nın, Yunus (a.s)'ın bu tercihi hususunda kendisini sıkıştırmayacağını sanmıştır. Allah nezdinde malûm olanı ise, uygun olanın, onun çekip gitmesini ertelemesi idi... İşte bu, Allah tarafından, onun bir masiyete yöneldiği için değil de çekip gittiği için, ona mazeret yerine geçecek olan şeyin açıklanmasıdır. Ancak ne var ki o, bu çekip gitmesinin öne alınması veya sona bırakılması, ertelenmesi caiz olan, mümkün olan bir şey olduğunu sanmıştır. Halbuki, daha evla olan bunun aksiydi.

2) Bu ifadenin teşbih kabilinden olmasıdır. Buna göre bu, "Onun durumu, Allanın emrini beklemeksizin, kavminden uzaklaşıp giden kimseyi sıkıştı ram lyacağ mı zanneden kimsenin durumuna benze ti iştir" demektir.

3) Ayetteki "kudret" maddesinin, "kadâ, hüküm", diye tefsir edilmesidir. Buna göre mana, "O, bizim ona, ağır hükümler koyamıyacağımızı sanmıştı..." şeklinde olmuş olur. Bu, Mücahid, Katâde, Dahhâk ve Kelbî'nin görüşü olup, Avfî'nin İbn Abbas'dan yaptığı rivayettir. Bu görüş, aynı zamanda Ferra ve Zeccâc'ın da görüşüdür. Zeccâc şöyle der "nakdire kelimesi nukaddire manasmdadır. Nitekim Arapça'da "Allah bir şeyi en güzel biçimde takdir etti" denebilir. Yani kadere ile kaddere aynı manaya kullanılır. Buna göre, ayetteki K.D.R. maddesi, "takdir manasmdadır. Nitekim Ömer İbn Abdilaziz ve Zührî, nûnun dammesi, dalın şeddesi ve tefîl babından olarak Len nukaddire şeklinde okurlarken, Ubeyd İbn Ömer, meçhul ve şeddeli olarak len yukaddere; Yakûb ise, şeddesiz ve meçhul olarak len yukdere, şeklinde okumuştur. Rivayet olunduğuna göre, İbn Abbas (r.a.), Hz. Muâvlye (r.a.)'nın yanına varmış, bunun üzerine Muâviye: "Dün gece, Kur'ân'ın dalgaları bana vurdu... Ben de o dalgalar arasında boğulup kaldım; nefsim için, kurtuluşu ancak sana başvurmakda gördüm" dedi. İbn Abbas: "Mesele nedir?" deyince, o: "Allanın nebisi, Cenâb-ı Hakkın kendisine kadir olamıyacağını sanmıştır" deyince, jbn Abbâs (r.a.): "Ayetteki bu ifâde, "kudret" kökünden değil "kader" köküdendir" diye cevap verdi.

4) Bu ifade, "O, bizim bir şeyi yapmayacağımızı sandı..." anlamındadır. Çünkü, kudretle fiil arasında bir münasebet vardır. Binâenaleyh, bunlardan birini diğerinin yerine kullanmak, mecaz yapmak, uzak ihtimal değildir.

5)Bu, azarlama manasında bir soru olup, manası, "Bizim kendisine güç yetiremiyeceğimizi mi sanar?" şeklindedir. Bu, İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir.

6) Bu hadisenin, Yunus (a.s.)'ın peygamber olmadan önce cereyan ettiğini söyleyenlere göre, böyle bir zan, peygaberlikten önce vuku bulmuş olur. Peygamber ve nebî olmayanlar hakkında, şeytanın vesvesesiyle onların vehmine böyle bir düşüncenin arız olup, sonra da onların bunu hüccet ve burhanlarla reddetmiş olmaları uzak bir ihtimal değildir.

Onların, Cenâb-ı Hakkın, "Doğrusu, ben zulm edenlerden oldum... " ifadesine tjtunarak ileri sürdükleri üçüncü şüpheye de şu şekilde cevap veririz: Biz bunu, eğer peygamberlikten önceki devreye hamledersek, bu hususta söylenecek herhangi bir söz bulunmaz. Yok eğer, bunu peygamberlikten sonraki devreye atfedersek, o zaman bir izah getirilmesi gerekir. Çünkü biz bunu, zahirine göre ele alacak olursak, o zaman o peygamberin lanete müstehak olduğunu söylemek gerekir ki, bunu da hiçbir nüslüman söyleyemez. Yorumlamak gerektiğine göre, iyisini yapabilme imkânı varken, daha iyisini yapmayı terketmiş olduğunda şüphe yoktur. İşte bu yönüyle bu, bir zulüm olmuş olur.

Dördüncü soruya da şu şekilde cevap veririz. Biz bunun bir cezalandırma olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü peygamberlerin cezalandırılmaları caiz değildir. Tam aksine bununla, sıkıntılara duçar edilerek imtihana çekilme kastedilmiştir. Ne var ki, pekçok müfessir, bir günahtan dolayı verilen her zararı, ceza olarak vasfetmişlerdir.

Beşincisine de şu şekilde cevap veririz:

Ayetteki kınama, daha iyisini yapmamadan dolayıdır. [253][253]

Dördüncü Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: "Ayetteki ifâdesinin manası, (bunun çoğul olarak getirilmesi), balığın karnında, kesîf olan çok yoğun karanlıklar içinde..." şeklindedir. Bu, (Bakara, inayeti ile (Bakara. 257) ayetlerindeki zulumat (karanlıklar) kelimesinin çoğul getirilmesi gbidir. Bu ifâdeden, "değişik ve çeşitli zulûmatlar" manasını çıkaranlar da vardır 3u durumda sen bak, eğer Hz. Yunus (a.s) geceleyin nida etmişse, o zaman orada gecenin, denizin ve balığını karnının karanlıkları söz konusudur. Yok eğer, gündüzün -tidâ etmişse, balığın bağırsaklarının karanlıkları da buna ilâve edilebilir. Yahut da, • diyebiliriz ki), Yunus (a.s)'u yutan balığı başta bir balık yutmuştur. Yahut da, balık, yice denizin dibine dalınca, balığın üzerinde kalan deniz tabakaları, adeta zulmet jstüne zulmet olmuş olur. "Yunus (a.s)'ı yutan balık, yedi kat yerin dibine dalmıştır" diyenlerin görüşüne gelince, eğer bu husus (sahih) bir haberler sabit ise, bu konuda söylenecek bir söz yoktur. Yok, eğer bu, o nidanın karanlıklar içinde yapılmış olması sebebiyle dile getirilen bir görüş ise, bizim biraz önce söylediğimiz şey, buna gerek Bırakmaz. 254[254]

---

[253][253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/216-219

Onun Duasının Manası

Yunus (a.s.)'ın şeklindeki sözüne gelince bu, ya, "Senden başka ilâh yoktur..." diye" anlamındadır, yahutta bunun başındaki (en) edatı tefsirivveolan (vani) anlamındadır. Hz. Peygamber (s.a.s.), "Belâya uğrayan herhangi bir kimse bu duayı yaparsa, ona255[255] mutlaka icabet edilir' buyurmuştur. Hasan et-Basrî'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak Yunus (a.s.)'ı, kendisini zalim olduğunu ikrar etmiş olması sebebiyle kurtarmıştır."
Ayetteki Sübhaneke ifadesine gelince, bu, Hz. Yunus (a.s)'ın, Cenâb-ı Hakkı, bütün noksanlıklardan tenzih ettiğini gösterir. Acizlik de, bir noksanlıktır. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın "bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştıramıyacağımızı sanmıştı..." buyruğundan Yunus (a.s.), O'nun aciz olduğunu zannetmemiş olduğuna delâlet eder. Yunus (a.s.), Sübhaneke demiştir. Çünkü bu ifadenin takdiri, "Allahım seni, bunu bir zulüm olarak veya intikam alma arzusuyla yahutta, beni bu balığın karnından kurtarmaktan aciz olduğun için yapmış olmamdan tenzih ederim. Tam aksine sen bunu, ulûhiyyetin hakkı ve hikmetinin muktezâsı olarak yaptın..." şeklindedir.
Onun cümlesine gelince senin iznin olmaksızın kavmimden kaçmam suretiyle, kendime zulmettim" demektir. Buna göre Yunus (a.s.), sanki şöyle demek istemiştir: "Ben, zalimlerden oldum şimdiyse tevbe edip pişman olanlardanım... Binâenaleyh, bu sıkıntıyı benden kaldır!" Manasının böyle olduğuna, Cenâb-t Hakkın, "Bunun üzerine biz de onu kabul ettik..." ifadesi delâlet etmektedir.
Burada yapılabilecek bir başka izah da şudur: Hz. Yusuf (a.s.), İfadesiyle, Cenâb-ı Hakk'ı, rubûbiyyetini mükemmel olmasıyla nitelemiş, kendisini de ifadesiyle beşeriyyetin en zayıfı ve, rûbûbiyyetin hakkını edada en kusurlusu olarak tavsif etmiştir. Bu kadar şey, Mutenebbî'nin de dediği gibi, bir şeyi istemek için kafidir.
"Benim pekçok ihtiyaçlarım vardır, sende de anlayış ve zekâ! Benim o ihtiyaçlarımı söylememem yok mu. asıl hitab ve konuşma odur işte!" Ümmü Seleme'nin kölesi Abdullah İbn Râfi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Allah. Yunus (a.s.)'m hapsedilmesini murad edince, o balığa, "Onu tut yakala, ama tenine zarar verme ve hiçbir kemiğini de kırma..." diye vahyetti." Balık da onu yakaladı ve onu, denizin ta dibine kadar indirdi. Bunun üzerine Yunus (a.s.), bir şeyler duydu ve kendi kendine: "Bu nedir acaba?" deyince, Allah Teâtâ ona:
Bu deniz hayvanlarının tesbihatıdır" diye variyetti... Ve Yunus'a da: "O halde sen ae teşbih et!" dedi: Melekler Yunus'un tesbihatınt duydular ve onlar da aynisini
Ayetteki "kendisini gamdan kurtardık..." cümlesine gelince, bu "Hem balığın karnında olmadan, hemde hatasından Ötürü meydana gelen «terinden onu kurtardık..." anlamındadır. "Bize dua ettiği için Yunus (a.s.)'ı hapsolma sıkıntısından kurtardığımız gibi, bizim yardımımızı talep ettiklerinde de "İşte biz, iman edenleri de böyle kurtarırız..."... .
Sâ'd İbn Ebî Vakkas, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Yunus (a.s.)'m balığın orrundakiduası, "Lâûâheillâ ente sûbhânekeinnîkuntü minezzaiimîn"şeklindeydi SJcnbya düşmüş ve başı

---

[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/219
[255] Benzeri hadis) Tirmizi, Da'âvât 81 (5/520).

belâya duçar olmuş her müslüman kimse, işte bu duayı saparsa, Allah Teâlâ mutlaka onun duasını kabul ederm) buyurduğunu[256] söylemistir,"
Keşşaf Sahibi: şöyle der: "Bu kelime (nuneccî), (nuncî) ve (nuccî) şeklinde kurmuştur. Halbu ki nün, cime idğam edilmez. Bunun doğrusunu ortaya koymak çn çare arayıp, bunu (fu'ile) kalıbında kabul ederek, ifadeyi (Nucci'n-necâul-müminine) şeklinde takdir edip, yâ harfini getirerek fiili masdarına edip, kelimesini de fiilin mastarı olan il ı ile mansub kılanların bu »oyuşu, apaçık bir zorlama ve işi yokuşa sürmedir." [257]

Dokuzuncu kıssa, Zekeriyyâ (a.s)'ın kıssasıdtr:

"'Zekeriyya'yı da an. Hani o, Rabbine. "Rabbim beni yalnız başıma bırakma. Sen, varislerin en hayırhsısm" diye niyaz etmişti. Biz onun duâsmı da kabul ettik ve kendisine Yahya'yı ihsan ettik. Eşini de saiih kıldık. Muhakkak ki bunlar. hayır işlerinde yarışırlar, umarak ve korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bizim için derin saygı gösterenlerdi" (Enbiya. .89-90). [258]

Zekeriyyâ (â.s)'ın Duası

Bil ki Allah Teâfâ Zekeriyyâ (a.s)'ın, kendisine yalnız kalma sıkıntısı dokunup, gerek dini gerekse dünyası hususunda kendisiyle ünsiyyet bulacak, kendisini destekleyecek ve ölümünden sonra yerine gelecek birisinin olmasını arzuladığı için, her ne kadar hem kendisinin hem de hanımının durumu, yaşlılık vb. şeyler sebebiyle âdeta böylesi bir şeyden külliyyen ümidi kesme noktasına dayanmış ise de Allah'a, buna kadir olduğunu bilerek samimi bir şekilde dua ettiğini ve yalvarıp yakardığım beyan etmiştir. İbn Abbas (r.a), Zekeriyyâ (a.s)'ın yaşının yüz, hanımının yaşının ise doksandokuz olduğunu söylemiştir.
Ayet-i Kerimedeki "Sen, varislerin en hayırhsısın" cümlesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
1)Zekeriyyâ {a.s) bunu, işlerin sonunun varıp Allah'a dayandığını bildiği için, bu işi çözsün diye, bütün dualarında Rabbini övgü üslubuyla zikretmiştir,
2) Zekeriyyâ (a.s) sanki, "Eğer, bana varis olacak birisini vermezsen, ben buna aldırmam, çünkü sen en hayırlı varissin" demek istemiştir,
Cenâb-ı Hakk'ın "Biz onun duasını kabul ettik" ifadesine gelince, bu: "Biz, istediği için onun istediğini yerine getirdik1' demektir. Bu ifade de, Zekeriyyâ (a.s)'ı bir tazim ve yüceltme söz konusudur. İşte bundan dolayı ulemâ: "Kendisinde ululama ve tazim olduğu için "icabet etmek", mükafattır" demişlerdir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "ve kendisine Yahya'yı ihsan etmiştik" beyanına gelince bu ifadesinin adeta bir tefsiri gibidir. [259]

Eşinin Islah Edilmesinin Anlamı

"Eşini de salih kıldık" cümlesinin tefsiri konusunda, şu üç açıklama yapılabilir:
1) "Cenâb-ı Hak hanımını, adete göre mania teşkil eden her şeyi ondan izâle etmek suretiyle, doğum yapmaya müsait ve uygun hale getirdi." Bu mana, kıssaya :ana uygundur.
2) Allah Teâlâ onun, huyunu güzelleştirdi, ıslâh etti. Çünkü o daha önce kötü jyluydu, lisanı sertti ve Zekeriyya (a.s)'a da sıkıntı veriyordu. Cenâb-ı Hak da bunu, Zekeriyya (a.s)'a vermiş olduğu nimetler cümlesinden saymıştır.
3) Allah onu, dinde ıslâh edici kıldı. Çünkü onun dini bakımdan salih kılınması, -: Zekeriyya (a.s)'ın Allah'a davet edici olması konusunda, onun en büyük destekçilerinden olmuştur. Buna göre Zekeriyya (a.s), Rabbinden sanki, gerek dinî ge-ekse dünyevî hususlarda bütün çoluk

---

[256] Tİrmizî, Da'âvât. 82 (5/529).
[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/220-221
[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/222
[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/222-223

çocuğunun yardımını talep etmiş gibidir. S- da, sanki, zahire en yakın olan manalardan birisidir. Çünkü, "Allah, falancayı etsin" denildiğinde, bu sözden umumi olarak, dinle ilgili olan husus anlaşılır. 260[260]

Yahya (a.s)'ın Hediyye Edilmesi

Bil ki, ayet-i kerimedeki ifadesi, vâv harfinin artib ifade etmediğini göstermektedir. Çünkü, zevcin İslahı, çocuğun verilmesinden rrcedir. Ama ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu hususu, ayetin lafzında sona bırakmıştır. Cenâb-ı Hak, söylediğimiz sözün şahidi ve misdakını da beyan buyurarak, "Muhakkakki bunlar, hayır işlerinde yarışırlardı" açmamıştır. Cenâb-ı Hak bununla Zekeriyya (a.s)'ı, çocuğunu ve hanımını östetmiştir. Böylece de, Kendisinin onlara istediklerini verdiğini beyan etmiş ve onların örflerinde hayırlarda yarışma olduğu için, onları birbirleriyle desteklemiştir. Van'a itaat uğrunda yarışmak, kişinin övülmesine sebep teşkil eden şeylerin en ro/üklerindendir. Çünkü bu, tâata karşı, büyük bir hırs ve isteğin bulunduğuna delâlet eder.
Cenab-ı Hakk'ın, "umarak ve korkarak bize duâ ederlerdi" ouyruğuna gelince, bu ifadeler (Rağben ve rehben) şeklinde de okunmuştur. Bu ayet, O'nun tıpkı, "ahiretden korkarak, Rabbinin rahmetini umarak" (zurrw, 9) ayeti gibidir. Bu: "Onlar tâatlanna ve o tâattaki yarışlarına şu iki şeyi de eklemişlerdir:
1) Mükafaatını arzuladıkları ve cezasından sakındıkları için, Allah'a sığınmak...
2) Huşu... Huşu, kalbte kökleşmiş olan korku, demektir. Binâenaleyh, huşu duyan :i günahtan korktuğu için, pekçok işe dalıp kaybolmayan sakınan kişi demektir. 261[261]

Onuncu kıssa, Meryem (a.s)'ın kıssasıdır:

"Irzını koruyan o (kızı da) hatırla. Ki biz ona ruhumuzdan üflemiş, kendisini de oğlunu da alemlere ibret kılmıştık" (Enbiya. 91).
Bil ki, ifadenin takdiri, "ırzını muhafaza eden kızı an" şeklindedir. Sonra bu
hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Hz. Meryem (a.s): "Bana hiçbir beşer dokunmadı, ben hayasız bir kadın da değilim"(Meryem, 20) dediği gibi, ırzını helâl haram her şeyden, tamamiyle korumuştur.
2) Cebrail (a.s)'in üflemesinden. Çünkü, o Cebrail (a.s)'i tanımadan önce onu, gömleğinin yakasından men etmişti. Birincisi daha evlâdır, çünkü lafızdan anlaşılan da budur. 262[262]

Ruh Nefhetmenin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın "Ki biz ona ruhumuzdan liflemiş' buyruğu ile ilgili olarak birisi şöyle diyebilir: Bedene rûh üflemek, onu diriltmek demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O halde ben onun yaratılışını bitirdiğim, ona ruhumdan üflediğim zaman"(H«r. 29) buyurmuştu. Yani, "Ona hayat verdiğimde,dirilttiğimde" demektir.
Bunun böyle olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın: "Ki biz ona ruhumuzdan üflemiştik" ifadesi, apaçık bir müşkillik arzetmiş olur. Çünkü bu ifade, Meryem (a.s)'ın, ihya edilip hayatiyete kavuşturuiduğunu gösterir. Buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:
1) Bu: "Biz, o ruhu, Meryem (a.s)'daki İsa (a.s)'ya üfledik. Yani: "İsa (a.s)'ı Meryem (as)'ın karnında dirilttik, hayat verdik" demektir. Nitekim, kaval çalan bir kimse: "Onun evinde kavala üfiedim, kaval çaldım" manasında olmak üzere, "Falancanın evinde üfiedim" der.
2) Bu: "Meryem'e üfleme işini biz, ruhumuz vasıtasıyla yaptık" demektir. Rûh, Cebrail (a.s)'dır. Çünkü Cebrail (a.s), Meryem (a.s)'ın yakasından üflemiş, o üfleme işi de onun,

---

260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/223
261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/223
262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/224

karnına varmıştır. [263]

Meryem (a.s)'ın Kudrete Delil Olması

Sonra Cenâb-ı Hak, Meryem (a.s)'a tahsis ettiği mucizeleri en öz bir ifadeyle beyan ederek, yöndendir.
a) Herhangi bir erkek bulunmadan onda, hamileliğin zuhur etmesi. Böylece bu, örfün dışında kalan harikulade bir ayet ve mucize olmuş olur.
b) Onun rızkını, meleklerin cennetten getirmesi. Nitekim Zekeriyya (a.s)'ın "Bu sana nerden (geliyor?)" sorusuna o "Allah katından"(Ai-Umran.37) diye cevap vermiştir.
c-d) Hasan el-Basrî şöyle der: "Meryem (a.s), hiçbir zaman meme emmemiş ve tıpkı, Hz. İsa (a.s)'ın konuştuğu gibi, o da çocuk iken konuşmuştur."
Hz. İsa (a.s)'ın, mucize oluş yönlerine gelince, bunun açıklaması daha önce geçmişti. Böylece Cenâb-ı Hak, bu ikisini, onlara hassaten vermiş olduğu mucize ve ibretler hususunda, insanlar için, düşünüp de bu sayede, kendisinin kudret ve - kmetine istidlalde bulunabilecekleri bir ayet kılmış olduğunu beyan etmiştir. Buna göre şayet, Tıpkı "Geceyi ve gündüzü İki ayet kıldık" buyurduğu ; di. bu ifade de, İ? (bir ayet) yerine ş$ (iki ayet) denilmeli değil miydi?" cenitirse, biz deriz ki: Bu, onların ikisinin birden durumunun tek bir ayet ve mucize : -lasından dolayıdır. Bu tekbir ayet de, Hz. Meryem (a.s)'ın, Hz. İsa (a.s)'ı babasız Goğurmasıdır.
Kıssaları burada sona emiştir. [264]

Din Birliği

Muhakkak ki, bu sizin ümmetiniz,tek bir ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim. O halde, sadece bana kulluk edin. Fakat onlar aralarında, işlerinde parça parça oldular. Hepsi yine de ancak Bize döneceklerdir" (Enbiya, 92-93).
Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: "Ayetteki (ümmet), sözü millet manasında olup, bu da, İslâm dinine bir işarettir. Buna göre mana, "İslâm dini üzerinde olmanız, gereken dininizdir. Ona, farktı değil, tek bir millet olarak işaret edilir. Ben de sizin tek ilâhınızım... O halde ancak bana ibadet ediniz" şeklinde olur." Hasan el-Basrî, kelimesini, kelimesinden bedel tutarak mansub kılmış kelimesini haber yaparak merfû okumuştur. Yine ondan, her ikisini de haber kabul ederek, merfû okuduğu yahutta ikincisi için, başka bir mübtedâ takdir ettiği de rivayet edilmiştir. [265]

Tefrikanın Haramlığı

Canâb-ı Hakk'ın, "Fakat Onlar aralarında, işlerinde parça parça oldular" ifadesinin asıl anlamı siz aramızda, işlerimizde paramparça oldunuz" şeklindedir. Ancak ne var ki söz, "iltifat" sanatından dolayı, gâib sığasına çevrilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, onların yaptıkları fesatları sonuna kadar nakletmiş, onlar nezdindeki bu işleri kınamış ve müslümanlara da "Falancaların irtikâb ettikleri cürmün büyüklüğüne bakmaz mısınız?" demiştir. Buna göre mana, "Onlar, dinlerini aralarında tıpkı, bir topluluğun ara yerdeki bir şeyi paramparça ederek dağıtıp, bir kısmını ötekine, bir kısmını da berikisine pay olarak vermeleri gibi, paramparça ettiler" şeklinde olur. Bu onların dinleri hususunda ihtilaf etmiş olduklarının ve muhtelif fırka ve gruplara ayrılmış olmalarının bir tasviridir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Hepsi yine de ancak Bize dönücülerdir' buyruğuna gelince Allah bu muhtelif grupları er ya da geç Kendisine dönecekleri ve böylece de, kendilerini hesaba çekip

---

[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/224
[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/224-225
[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/225-226

yaptıklarının karşılığını vereceği vakasıyla tehdit etmiştir. 266[266]

72 Fırka Hadisi

Hz. Peygamber (s.a.s)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "tsrailoğultan, yetmişbir fırkaya ayrıldılar. Derken, yetmişi helak olup birisi kurtuldu. Benim ümmetim de yetmişiki fırkaya ayrılacaktır. Böylece, yetmişbiri helak olacak tek birisi kurtulacaktır" Bunun üzerine ashâb, "Ey Allah'ın Resulü! O kurtulan taife hangisidir?" dediklerinde de O: "(Benim ve ashabımın yolundan ayrılmayan) cemaat cemaat cemaat!" diye buyurdu. Böylece bu hadiâle, Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki, bu sizin ümmetiniz" buyruğu ile kasdedilen, O'nun bu sûrede beyan ettiği, tevhide ve nübüvvete sımsıkı sarılan cemaat olduğu Hz. Peygamber'in, kurtulan taife hakkındaki "Cemâat" sözüyle de, iman eden ümmete işarette bulunulduğu ortaya çıkmış olur. Aksi halde, "ftrka-i nâciye" (kurtulan fırka)yı tarif için kutlandığı cemaat sözü, manasız olmuş olur. Çünkü, hak olsun veya batıl olsun, bir şeye sımsıkı sarılan kimseler de, sayı itibariyle cemaattirler. Bazıları, bu haberin sıhhatini eleştirerek şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber bu yetmişiki fırka ile, dinlerin itikadîtemel meselelerini (itikad esaslarını) kastetmişse, bu dinler bu kadar sayıya baliğ olmaz. Yok eğer bununla, fürû meselelerini kastetmişse, bunlar bu sayıyı kat kat aşarlar. Bu hadisin tam aksinin de rivayet edildiği söylenilmiştir ki, bu da, tek bir fırka hariç diğerlerin tamamının kurtulacağı şeklindedir.
Cevap: Bu hadisten kastedilen, "ümmetim herhangi bir hususta ihtilaf edecek ve ayrılacak" şeklinde olup, bunda o ümmetin diğer hususlarda, hadiste belirtilen savıdan ne daha fazla ne de eks.k olmayacak bir biçimde ihtilaf edeceğine bir delâlet267[267]

Ahir Zaman, Yecûc ve Me'cûc

O halde, kim mümin olarak iyi amellerden bir şey yaparsa, onun sayinin karşılığı şükran olacaktır), küfrân (ve mahrumiyet) değil. Biz onu hiç mSpixst2 kaydetmekteyiz. Helak ettiğimiz bir memleket (ahalisinin), hakikaten. (Mahşere) dönmemeleri imkansızdır. Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (un şeddi) - da her tepeden saldıracakları ve gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştığı . aiut işte o zaman o küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak, "Eyvah r iz'ere! Doğrusu biz bundan gaflet içinde idik... Hayır, hayır biz zalim kimselerdik!" diyeceklerdir" (Enbiya. 94-97). 268[268]

İşlerin Kaydedilmesi

ai ki, Çenâb-ı Hak (c.c), daha önce ümmetin durumunu, onların paramparça olduklarını ve hepsinin de, sadece kendi emrinin geçerli olduğu yere döneceklerini beyan edince, bunun peşinden "O halde. mümin olarak iyi amellerden bir şey yaparsa, onun sayinin (karşılığı şükran Küfran (ve mahrumiyet) değil" ifadesini getirmiş, "mümin olma" ile "Salih aneoe bulunma" işini birlikte yapanların gayretlerinin inkâr edilmeyeceğini, yani - müKafaatmın batıl olmayacağını beyan buyurmuştur. Bu demektir ki, birinci fcn Allah'ı ve Resulullâh'ı bilip tasdik etmek, ikinci ifadeye de, emredilenleri mcr-ar,. nehyedilenlerden sakınmak dahil olur. Bu ifade, tıpkı "Kim de mümin olarak ler, onun için bir gayret ile çalışırsa, işte onların çalışmaları meşkûr (ve
olur"{isra, 19) ayeti gibidir. O halde "küfrân" mükafattan mahrum olmayı, 'de, mükafatın verilmesini temsil eden birer tabirdir. Ayetteki ifadesiyle en son sınırı ifade etsin diye, cinsin nefyedilmesi kasd edilmiştir Çünkü
mahiyet 'in nefyedilmesi, o mahiyetin bütün fertlerinin nefyedilrnesini de gerektirir.

---

[266] 266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/226
[267] 267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/226
[268] 268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/227

C-enâb-ı Hakk'ın buyruğu ile "Biz onun sa'yû gayretini kaydetmekteyiz' manası kastedilmiştir. Bununla, "Kendisine karşılık ve mükafaat verelim diye, onu zaptedici ve koruyucularız" manasının kastedildiği de iteri sürülmüştür. Bunun, "Biz, ya Levhi mahfuza ya da kıyamet günü kendilerine sunulacak olan amel defterlerine yazmaktayız" manasında olduğu söylenmiştir ki, bununla, kullan Allah'ın taatine sımsıkı sarılmaya teşvik etmek kastedilmiştir. 269[269]

Haram Burada Vacib Anlamındadır

Cenâb-ı Hakk'ın "Helak ettiğimiz bir memleket (ahalisinin) hakikaten (mahşere) dönmeleri imkansızdır" ifadesine gelince, bil ki? kelimesi mutlaka mübteda olması gereken bir haberdir. Bu mübtedâ ise, ya Cenâb-ı Hakk'ın ifadesidir. Veyahut, başka bir şeydir. Birinci ihtimale gelince, kelamın takdiri "Oların dönmemeleri haram, yani imkansızdır" şeklinde olur. Onların dönmemeleri inkansız olunca da, dönmeleri vâcib ve zorunlu olmuş olur. Binâenaleyh, bu "dönme" ile, ya ahirette, ya da dünyaya dönmeleri kastedilmiş olur. Birincisine gelince, mana "Onların ahirette iken, hayata dönmeleri gerekli ve vacibtir" şeklinde olur ki bununla öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin görüşünün ibtal edilmesi kastedilmiştir. Yukarda geçenleri özetlersek diyebiliriz ki, hiçkimsenin o sa'yü gayreti karşılıksız bırakılmayacaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak o kimseye kıyamet gününde yaptıklarının karşılığını verecektir. Bu, Ebu Müslim İbn Bahr'in yaptığı açıklamadır. İkincisine gelince mana, "Onların dünyaya dönmeleri vacibttr" şeklinde otur. Ancak, malum olan ve bilinen, dünyaya dönmeyecekleri hususudur. İşte bu noktada müfessirler şu iki izahı yapmaktadırlar.
1) "Haram" kelimesi, bazan "vacib, gerekli" manasını İfade eder. Bunun bu manaya gelmesinin delili ise hem ayet, hem kullanış,hem de şiirdir. Ayetten delili Cenâb-ı Hakk'ın "de ki: Gelin üzerinize Rabbinizin neleri gerekli kıldığını ben okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak kılmayın"(Zn-âm, 151) ayetidir. Çünkü şirki terketmek ve şirk koşmamak haram değil, vacibtir. Şiirden delili ise, Hansâ'nın şu beyitidir:
"Dehrin, hüznüne ağlamadığını gördüğüm vacib bir iş varsa, (o da şudur ki) Ben, Amr'a ağladım" Yani demektir. Kullanış bakımından delili ise şudur: İki zıddan birini, diğerinin adıyla isimlendirmek, meşhur ve yaygın bir mecazdır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın meselâ, "B/r kötülüğün karşılığı, onun gibi olan bir kötülüktür" [Qto. 40) ayetinde olduğu gibidir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, o zaman ayet-i kerimenin ifade ettiği mana, "Helak ettiğimiz bir belde ahalisinin dönmemeleri vacibtir" şeklinde olur.
Daha sonra alimler, bu "dönme"nin ne demek olduğu hususunda şu iki hususu zikretmişlerdir:
a) "Onlar, şirklerinden dönmeyecekler, ondan yüz çevirmeyecekler" Bu, MücahİD ve Hasan el-Basri'nin görüşüdür.
b) "Onlar, dünyaya dönmeyecekler" Bu da, Katâde ve Mukâtll'in görüşüdür. 2) Ayetteki f*jrj ifadesinin zahiri üzere bakılıp, ifadesindeki nın tıpkı "Secde etmemen (i mûcib olan, secde etmek)den seni men eden neydi?" (Ar*, 12) ifadesindeki ma'nın zâid, sıla olması gibi, sıla (zâid) kabul edilmesidir. Buna göre mana, "Helak ettiğimiz belde ahalisinin dünyaya dönmeleri naramdır" şeklinde olur. Böylece de bu ayet tıpkı, "Bunlar bir vasiyette bile bulunamazlar" (Hatta o vakit) ailelerine dahi dönecek değildirler" (Yasin, 50) ayeti gibi olmuş olur. Yahut da mana, "Onların, şirk ve iman etmemekten dönmeleri haramdır" şeklinde olur. Bu, bir kısım müfessirin görüşüdür. Bütün bu manalar, biz Cenâb-t Hakk'ın ifadesini, O'nun ifadesinin haberi kabul ettiğimizde söz konusudur. Ama bu ifadeyi, başka bir şeyin benzeri kabul ettiğimizde, kelamın takdiri "Helak ettiğimiz durumda, bir şehir halkına bu haramdır" şeklinde olur. Bu takdirde "bu" ifadesi, bu önceki
ayette bahsedilen, amel-i salih ve inkâr edilmeyen ve başlıksız bırakılmayan gayrete şaret olmuş olur. Daha sonra da, Cenâb-ı Hak bunun sebebini belirterek: "Çünkü onlar,

---

269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/227-228

küfürlerinden dönmeyeceklerdir. O halde bu daha nasıl haram ve imkansız olmaz?" buyurmuştur. Bu, kesre ile innehüm şeklinde okunmasına göredir. Fetha şeklinde okunması halinde de bu manaya hamledilmesi doğru olur. 270[270]

Hatta Edatının Manası

Cenâb-t Hakk'ın Nihayet, Ye'cüd ve Mecûc (un şeddi) açılıp da her tepeden saldıracakları ve gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştığı vakit, işte o zaman o küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak" buyruğuna gelince, bununla igili birkaç mesele vardır: 271[271]

Birinci Mesele

Bu İfadenin başındaki (Hatta) edatı hardmun lafzına müteallıktır. Ebu Müslim Ibn Bahrin yaptığı izaha göre mana: "Onların ahirete dönmeleri vacibtir. Hatta bu dönüşün kesinliği nihayet Ye'cûc ve Me'cûc'un şeddinin açılıp da, her tepeden saldırarak, gerçek va'd olan kıyametin yaklaşıp, küfredenlerin gözlerinin hemencecik balermesi derecesine varıp dayanır" şeklinde olur. Bu da: 'Onlar, kıyamet meydanına ilk getirilecek kimseler olurlar" demektir. Buna göre hatta kelimesi harâmun lafzına taalluk ve onun son sınırı, (gayesi) olmuş olur. Ancak ne var ki bu, bir şeyin son noktasının yine kendi cinsinden olması kabilindendir. Bu, mesela senin Hacılar girdi, hatta yaya olan hacılar bile" demen gibidir. halde, buradaki hatta kendisinden sonra bir kelâmın nakledildiği hattadır Nakit dilen kelâm ise, işte bu şart ve onun cezasından meydana gelen cümledir ki ben bununla, "Nihayet, Ye'cûc ve Me'cûc'un şeddi açılıp da... Gerçek va'd olan kıyamet yaklaştığında, işte o zaman küfredenlerin gözleri belerip kalır" ifadesini kastediyorum. Halbuki bu, caiz değildir. Çünkü şart, dünya günlerinin sonunda, ceza ise kıyamet gününde tahakkuk edecektir. Halbuki, şart ve cezanın, mutlaka birbirlerine yakın olmaları gerekir. Biz deriz ki: Bu azıcık farklılık, yok hükmündedir, sayılmaz. Diğer açıklamalara göre mana, "Onların dönmelerinin imkansız oluşu, kıyamet kopuncaya kadar sürecektir" şeklinde olur. 272[272]

İkinci Mesele

Ayette geçen ifadesi, "Ye'cûc ve Me'cûc'un şeddi açıldığında" manasındadtr. Böylece, muzaf hazfedilmiş ve muzaf hazfedildiği için öAi fiiline müenneslik alâmeti olan o harfi getirilmiştir. Çünkü, Ye'cûc ve Me'cûc kelimeleri, "iki kabile" anlamında olmak üzere, müennes iki kelimedirler. Kelamın takdirininşeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. 273[273]

Ye'cûc ve Me'cûc

Ye'cûc ve Me'cûc insan cinsinden olan iki kabiledir. Nitekim, "insanlar, on kısımdır. Bunlardan dokuzu, sed açıldığında meydana çıkacak olan Ye'cûc ve Me'cûc'dur" denilmiştir. 274[274]

Dördüncü Mesele

Allah'ın, doğrudan doğruya o şeddi açacağı ileri sürüldüğü gibi, "Hayır, Allah Teâlâ yeryüzünü paramparça edince, yeryüzünün unsurlarındaki katı/ık ve sertlik zaii olacak; işte bu durumda da sed açılıp çözülecek" denilmiştir.

270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/228-229
271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/229
272[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/229-230
273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/230
274[274] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/230

Cenâb-ı Hakk'ın "Her tepeden saldıracaklar" ifadesine gelince bu, söz arasında getirilen bir ara cümledir. Buna göre mana, "Ye'cûc ve Me'cûc'un şeddi çözülüp hak olan va'd de yaklaştığında, kafirlerin gözleri belerir" şeklinde olur. Hadeb yerdeki çıkıntı demektir. Nitekim, Hadebetu'l-ard veya hadebetu'z-zahr yerdeki tepe,sırttaki çıkıntı, kambur" denilir. İbn Abbas (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık bakarsın ki, onlar kabirlerinden (kalkıp) Rablerine doğru koşup gidiyorlar" (Yasin.-si) buyruğunu nazar-ı dikkate alarak, şeklinde de okumuştur. Sin'in dammesiyle yensülûn şeklinde de okunmuştur. (Nesele) ve (Asele) kelimeleri, "hızlıca gitti koştu" anlamındadtrlar. Sonra, bu ifadeyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Müfessirlerin ekserisi, bu ifadenin başındaki 'çk (hum) zamirinin, Ye'cûc ve Me'cûc lafızlarına râcı olduğu kanaatindedirler.

b) Mücahid ise, "bunun, bütün mükelleflere raci olduğunu" söylemiştir. Yani, "O mükellefler, kabirlerinden, bulundukları her yerden çıkarlar ve hesap durağında, (meydanında) toplanırlar" demektir. En uygun olanı birincisidir. Aksi hade, nazm bozulur. Bir de, hadiste rivayet olunduğuna göre, Ye'cûc ve Me'cûc çoğaldığı zaman, mutlaka yayılacaklardır. Böylece de, her yüksek tepeden insanların karşısına çıkıp görüneceklerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Ve gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştı" beyanına gelince, bahsedilen bu va'din, kıyamet günü olduğunda şüphe yoktur. 275[275]

İza Edatı Hakkında

Ayetteki ifadesine gelince bil ki, buradaki iza "mufâce'e ifade eden iza dır. böylece "va'd edilen zaman", mecazî olarak va'd olarak isimlendirilmiştir. İza harfi, ceza makamında fâ yerine kullanılır. Bu mesela, "Bir de bakarsın ki, ümitsizliğe düşerler"(Rum, 36) ayetinde böyledir. Ama, iza ile beraber fâ da geldiğinde, cezâ'nm şart'a bağlanması hususunda adetâ yardımlaşırlar, böylece de mana, kuvvetlenmiş olur. Binâenaleyh, şayet veyahutta denilmiş olsaydı yine doğru oturdu.

Buradaki (hlye) lafzına gelince, nahivciler bu hususta şu üç izahı yapmışlardır:

a) Bu, ebsar kelimesine râcidir. Buna göre mana, "kafirlerin gözlerine gelince, onların gözleri belerir, dışarı fırlar" şeklinde otur. Böylece, önce, gözlere raci olacak zamir getirilmiş sonra da, zamirin mercii, zamir isim olarak getirilmiştir.

b) Bunun mübtedâ olması... Bunun yerine huve zamiri de getirilebilir. Buna göre, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphesiz ki Ben, Allah'ım" (tim, m) ayeti gibidir. Keza "Şüphesiz ki, gözler kör olmaz" (Hac, 46) ayeti de gözler. kelimesi müennes olduğu için zamirin müennes olması caiz olduğu gibi, mübtedâ oluşundan dolayı müzekker olması da caizdir. Bu, Ferrâ'nın görüşüdür. Sibeveyh ise, "Bir de bakarsın ki hadise, gözlerinin belermesi şeklindedir" manasında olmak üzere, zamirin "kıssa" ya raci olduğunu söylemiştir. Yani, "şüphesiz ki hadise, kâfirlerin gözlerinin bu esnada belermesidir"demektir. Buna göre/cümlenin manası, "Kıyamet koptuğundan, o kimsenin gözleri belerip, o günün şiddetinden ve korktukları şeyin tahakkuk etmesinden ötürü, neredeyse gözlerini kırpamazlar ve derler. Yani, "Dünyada, onu yalanladığımız ve, bu dirilmenin meydana gelmesi mümkün değildir" dediğimiz için, Eyvan bizlere! Doğrusu biz bundan gaflet içinde idik. Doğrusu biz, o gafletimiz ve Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlayarak putlara tapmamız sebebiyle kendimize zulmetmişiz! (derler)" demektir. Bil ki, "Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinden önceki şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır. 276[276]

Putlar ve Onlara Tapanlar Cehennemdedir

"Siz de, Allah'dan başka taptıklarınız da hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz... Siz, oraya gireceksiniz. Eğer onlar mabutlar olsalardı, oraya girmeyeceklerdi. Hepsi de orada ebedi kalıcıdırlar. Orada onlar için, inim inim inleme bulunur- Bunlar, orada da duymayacaklardır"

275[275] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/230-231

276[276] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/231

(Enbiya, 98-100).
Bil ki ifadesi, Mekke müşriklerine ve putperestlere yöneltilen bir hitabtır. 277[277]

İbnu'z-Ziba'ra'nın İddiası

Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'tan başka taptıklannız" ifadesine gelince: Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş"in ileri gelenleri HatfnV'de iken Mescid'e girdi. Ka'be'nin etrafında da, üçyüzaltmış put vardı. Derken, onların yanına oturdu. Kendisine Nadr İbn el-Haris sataşınca, Hz. Peygamber (s.a.s), onunla konuştu ve onu aciz bıraktı. Sonra da onlara: "Siz de, Allah) bırakıp tapmakta olduklarınız da, hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz"ayetini okudu. Derken, Abdullah İbn ez-Ziba'râ çıka geldi ve o Kureyşi, birbirleriyle fısıldaşarak konuşur bir vaziyette gördü. Bunun üzerine: "Hangi konuda böyle dalmış konuşuyorsunuz?" dedi. Velid İbn Muğire ona Hz. Peygamberin onlara söylediği sözü haber verdi. Bunun üzerine Abdullah İbn ez-Ziba'râ: "İyi biliniz, Allah'a yemin ederim ki, şayet ona rastlasaydım, onu sustururdum" dedi. Kureyş de, Hz. Peygamberi çağırdı. Derken, İbnu'z-Ziba'râ: "Bunu sen mi söyledin?" deyince, Hz. Peygamber: "Evet" diye cevap verdi. O, "Kabe'nin Rabbine yemin olsun kî, şimdi seni yendim" diyerek sözüne şöyle devam etti: "Yahudiler Uzeyr'e, Hristiyanlar, İsa'ya, Muleyhoğulları da meleklere tapmamışlar mıdır?" Sonra bu konuda şu iki rivayet nakledilmiştir. 278[278]

Hz. Peygamber (a.s)'ın Cevabı

Birinci rivayet: Hz. Peygamber (s.a.s), bunun üzerine sustu. Cevap vermedi. Derken, Kureyş topluluğu buna güldü. İşte bunun üzerine de, "Meryem oğlu bir mesel olarak (öne) atılınca, hemen senin kavmin bundan dolayı gülüyorlar. Dediler ki: "Bizim Tanrılarımız mı hayırlı, yoksa O mu?" Bunu sana başka bir maksatla değil, sırf münakaşa kasdıyla getirdiler. Daha doğrusu onlar, çok düşman bir kavimdir" ıZuhrgf, 57-58) ayetiyle, Hz. İsa (a.s) ve melekler hakkında, "Şüphe yok ki, kendileri hakkında bizden en güzel (birseâdet) hükmü geçmiş o/an/ar"(Enbiya,ıoı>ayeti nazil oldu. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür.
İkinci rivayet: Hz. Peygamber cevap verdi ve: "Hayır, onlar şeytanın emrettiği şeylere taptılar" dedi. Bunun üzerine de Cenâb-ı Allah, Hz. Uzeyr'i. Mesih'i ve melekleri kastederek: "Şüphe yok ki, kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü geçmiş olanlar" ayetini indirdi.
Bil ki İbnu'z-Zeba'râ'mn sorusu, aşağıdaki açılardan sakıt ve geçersizdir:
1) Cenâb-ı Hakk'm, {&["Siz de" ifadesi, şifahi bir hitab olup Mekke müşriklerine karşı yapılmışttr ki, Mekke müşrikleri de sadece putlara tapıyorlardı. Bu muhataplar bakımından İsa ve Uzeyr (a.s) söz konusu değildir.
2) Hz. Paygamber .. "Taptığınız kimseler" şeklinde okumamış, tam aksine "taptığınız şeyler" şeklinde okumuştur. Halbuki ma kelimesi akıl sahiplerini içine almaz. Cenâb-ı Hakk'm (Şems, 5) ve
(Kâfirûn. 2) buyruklarındaki mâ lafızlarına gelince, bunlar "şey" manasına hamledilmişlerdir. bu ifadelerin, bu ayetteki benzeri olan ifade şekli ise, "Siz ve Allah'dan başka taptığınız şeyler" denilmesidir. Fakat "şey" lafzı, umûm ifade etmez. 3inâenaleyh, İbnu'z-Zlba'ra'nın böyle bir soru yöneltmesi anlamsız olmuş olur.
3) Meleklere tapanlar, onların ilâh olduklarını iddia etmemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Eğer onlar mabutlar olsalardı, oraya girmeyeceklerdi" buyurmuştur.
4) Farzedelim ki, umûmluk sözkonusu olsun. Ancak ne var ki bu umumilik, bu zâtların günah ve masiyetlerden beri oiup, Allah Teâlâ'nın da onlara her türlü ikramda bulunmayı vadetmiş olmasından dolayı -ki bu va'd'de Cenâb-ı Hakk'm "Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en

---

277[277] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/232
278[278] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/232

güze! (birseâdet) hükmü geçmiş olanlar, işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır" {Enbiya. 101) ifadesinden anlaşılmaktadadır-, Melekler Hz. Isa (a.s) ve Hz. Uzeyr (a.s) hakkında aklî ve naklî delillerle tahsis edilmiştir.

5) Hz. Peygamber'in, "Onlar, şeytanlara tapıyorlardı" şeklinde vermiş olduğu Cevaba gelince, bu durumda ma lafzı onları kapsamına almadığı, şeytanların akıllı oldukları ileri sürülecek olursa, Hz. Peygamber nasıl olmuş da bunu söylemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber sanki "Şayet, sizin için bu ifadenin akıllıları da içine aldığı söz konusu ise, yine işte bu açıdan da sizin böyle bir sorunuz gereksizdir" demek İstemiştir.

Ama Hz. Peygamber (s.a.s)'in, İbnu'z-Ziba'râ bu soruyu sorduğunda cevap verememiş olduğunun ileri sürülmesine gelince, bu yanlıştır. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), en azından müfessirlerin ileri sürdüğü bu cevapları verebilecek bir durumdaydı. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) hem dili hem de Kur'ân'ın tefsirini, onlardan daha iyi biliyordu. Binâenaleyh, daha nasıl peygamberden başkası böyle cevaplar verebilsin de, Peygamber (s.a.s) bunlardan hiçbir cevabı öne süremesin!

Buna göre eğer, "Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber'in Cenâb-ı Hak tarafından bir beyânın gelmesini beklemesinden dolayı sorduğunu söylemişlerdir" denilirse, biz deriz ki: Gerekli açıklamanın yapılmasının mümkün olduğu yerde, o hususta soruya cevap verilemedi şeklinde bir vehme düşülmesin diye, onun sükut etmesi doğru olmazdı. Bazı kimseler de, İbnu'z-Ziba'ra "Allah Teâlâ, o putperestler için cehennemde, taptıkları şeyin şekline benzeyen bir melek tasvir eder" demişler ve: "Böyle mâna vermemiz halinde ayet de, zahiri üzere kalmış olur" diyerek ilave etmişlerdir. Bil ki bu da, şu iki açıdan zayıftır.

a) Kureyş topluluğu o şekillere tapmamışlar, onlar ancak ateşte kendileriyle birlikte bulunmayan başka bir şeye tapınışlardır.

b) Meleğin, her ne kadar cehenneme girmesi mümkün olsa dahi, gerçekte ise cehennemin kütüğü olmaz... Çünkü, cehennemin kütüğü olmadıkları halde, cehennem bekçileri olan melekler, oraya girerler. 279[279]

Putlarla Âbidlerinin Beraberliğinin İzahı

Onların, Kanlarıyla birlikte zikredilmelerinin hikmeti şunlardır:

1) Onlar, onlarla içice oldukları için, gam ve kederleri daima artacaktır. Çünkü onlar bu azaba, onlar sebebiyle duçar olmuşlardır. Düşmanın yüzüne bakmaksa, bir tür azâb kapısıdır.

2) O topluluk, o taptıkları şeylerin, ahirette kendilerinden azabı savuşturma hususunda kendilerine şefaatçi olacaklarını zannedip düşünmüşlerdir. Binâenaleyh, durumun düşündüklerinin tersine olduğunu gördüklerinde hiçbir şey onları bu kadar öfkelendirmemiştir...

3) O tapılan şeylerin cehenneme atılmaları, kendilerine tapanlarla adeta alay etmek yerine geçmiş olur.

4) Tapılan o şeylerden taş veya demir olanların, kızdırılarak kendilerine tapanların gövdelerine yapıştırıldığı, kütükten olanların ise, kor haline getirilerek, onunla kendisine tapanlara azâb edileceği de söylenmiştir. 280[280]

"Cehennem Odunu" Tabiri

Cenâb-ı Hakk'ın "Cehennem odunu" ifadesine gelince, bununla onların cehenneme atılacakları kastedilmiştir. Böylece Allah, onları kendisiyle bir şeyin taşlandığı çakıl taşlarına benzet niştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onları tıpkı bir çakıl taşının atılması gibi, cehenneme atınca teşbih yoluyla onları cehennemin kütükleri gibi addetmiştir. Keşşaf Sahibi şöyle der: hasab kelimesi

---

[279][279] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/232-234

[280][280] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/234

"atmak" anlamındadır. Bu ifâde, masdaria vasfetmek için, sâd harfinin sükunuyla, hasb şeklinde de okunmuştur. Yine bu ketime hareketi ve sakin olarak hem tî hem de dâd harfiyle, (Hatab) ve (Hadab) şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın "Siz oraya gireceksiniz7 hitabına gelince bu badedeki Leha kelimesinde lâm edatının kullanılması bunun mütealtakı ndan irce gelmesinden dolayıdır. Nitekim sen "Sen, Zeyd'in dövenisin" sersin. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı (Mümin, a) ve (Mümin, 5} ayetleri gibidir. Buna göre ayetin manası, "sizler o cehenneme giricilersiniz, gireceksiniz" şeklinde olup bu da, "sizler mutlaka oraya gireceksiniz ve oradan kurtuluş çareniz yok" demektir. 281[281]

Mabudun Cehenneme Girmesi Meselesi

Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer onlar mabutlar olsalardı. oraya girmeyeceklerdi" ifadesine gelince, bil ki hitabı, ihtiva ettiği ma lafzından dolayı putlara, bu söz ise içindeki ifadesinden dolayı şeytanlara uygun düşen bir sözdür. Bununla hem şeytanların hem de putların kastedilmiş olmaları,tağlib üslûbu ile putlar hakkında akıllı varlıklar için kullanılan zamirinin kullanılmış olması da muhtemeldir. Böylece Allah Teâlâ, cehenneme atılanların ilâh olamayacaklarına dikkat çekmiştir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Onun, "Eğer onlar mabutlar olsalardı, oraya girmeyeceklerdi..." Ancak ne var ki, onlar oraya girmişlerdi. O halde onlar, ilâh değillerdir!" şeklindeki sözü bir hüccettir. O bu hücceti, ya kendisi için, yâ da başkaları
çin getirmiştir. Eğer bunu kendisi için getirmişse, bunun manası yoktur. Çünkü o, onların ilâh olamadıklarını zaten biliyordu. Yok eğer o, bunu başkası için getirip zikretmişse-, o bu delili, ya kendisinin peygamber olduğunu tasdik edenlere, ya da /alanlayanlara getirmiştir. Eğer o bu deliü, peygamberliğini doğrulayanlara getirmişse, söyle bir delil getirmeye gerek yok. Çünkü onun nübüvvetini tasdik eden hiç kimse, öu putların ulûhiyyetini söylememiştir. Yok, eğer o bu delilini, kendisinin nübüvvetini .alanlayanlara karşı getirmişse onu bu yalanlayanlar, ilâh kabul edilen o putların cehenneme gireceklerini kabul etmez, peygamberi de bu hususta yalanlar. 3inâenaleyh, bu delilin getirilmesi, her halükârda boşa gitmiş olur. Hem, o putların
âh olduklarını söyleyenler, onların bu âlemin müdebbiri olduğuna inanmamışlardır. Aksi halde, deli olmaları gerekir. Tam aksine onların yıldızların heykelleri ve şefaat edenlerin timsalleri olduklarına inanmışlardır ki bu da, bunların cehenneme girmelerine mani değildir."

Buna şu şekilde cevap verilmiştir: Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayetin manası, Şayet onlar, yani o putlar gerçekte ilâh olsalardı onlar oraya onlara tapanlar o cehenneme girmezlerdi" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak (c.c), o azabı şu üç şeyle vasfetmiştir:

a) Ebedî olma... Çünkü Allah "Hepsi de orada ebedî kabadırlar" buyurmuştur.

Yani, 'Tapanlar da tapılanlar da." Bu, "Sizde, Allah'dan başka taptıklarınız da hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz" ayetinin tefsiridir...

b) Cenâb-ı Hakk'ın "Orada onlar için, inim inim inleme bulunur" ayetinin ifade ettiği husus. Hasan el-Basrî şöyle der: "Zefîr, hararet, sıcaklık demektir. Yani onlar, cehennemin alevi sebebiyle yükselirler. Yükselip de çıkacakları zehabına kapıldıklarında, demir topuzlarla (başlarına) vurulur da, derinliği yetmiş yıl olan cehennemin dibine doğru yuvarlanırlar." Halil ise, "Zefir, kişinin göğsünü gam ve kederle doldurup, derin bir biçimde nefes vermesidir" demiştir. Ebu Müslim de şöyle der: ifadesindeki lafzı, azaba duçar olan herkesi içine olan, umûmi bir ifadedir." Buna göre biz deriz ki: Onlar için yani azaba duçar olan herkes için, başlarına gelen şeyin şiddetinden dolayı, bir "zefir" vardır. Cenâb-ı Hakk'ın "Bunlar orada da duymayacaklardır" ifadesindeki hum (bunlar) zarhiri, tapılan putlara racidir. Yani, "O putlar, onların çığlıklarını ve şikayetlerini duyamazlar" demek olup, bu da, "Onlar onlara yardım edemezler" manasındadır. Bunun bir benzeri de, "Allah, duasını kabul etti" anlamında olmak üzere, "Allah kendisine hamdedeni duydu, yani hamdint kabul etti" ifadesidir.

281[281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/234-235

c) Cenâb-ı Hakk'ın, "Bunlar, orada da duymayacaklardır" ayetinin ifade ettiği husustur.
Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Bu, Ebu Müslim'den de naklettiğimize göre, sadece putlara hamledilebilen bir ifadedir.
2) Bu, "kâfirlerde hamledilen bir ifadedir. Böyle olması halinde, bu da şu üç manaya gelebilir:
a) Kâfirler, azâbtarını artırmak için, kör olarak hasredildikten gibi, sağır olarak da hasredilirler.
b) Onlar, kendileri yararına olan şeyi duymazlar... Çünkü onlar ancak, azâb edilenlerin seslerini veyahutta, onlara azâb etmekte görevli meleklerin sözlerini duyarlar.
c) İbn Mesûd şöyle der: "Kâfirler, ateşten sandıklar için konurlar. O sandıklar da, başka sandık içine konur... Böylece de onlar, hiçbir şey duymazlar." Birinci izah, zayıftır. Çünkü cehennemlikler, cennetliklerin konuşmasını duyarlar. İşte bundan dolayı da, Cenâb-ı Hakk'ın Araf sûresinde de bahsettiği gibi (Arat.so), onlardan yardım talebinde bulunacaklardır. 282[282]

Cennetliklerin Karşılanması

"Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü verilmiş olanlar, işte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır. Bunlar gönüllerinin dilediği (nimetler) içinde, ebedi yaşarlarken, onun gizli sesini bile duymazlar. O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez. Bunları melekler karşılayarak: "İşte, size va'd olunan gününüz bu gündür" (derler)" (Enbiyâ. 101-103).
Bil ki bazı kimseler, şunu iddia etmişlerdir: "İbnu'z-Ziba'râ, o soruyu Hz. Peygamber (s.a.s)'e yöneltince, Hz. Peygamber (s.a.s) susmuştu. Derken, Allah Teâlâ onun sorusunu cevaplandırmak için, bu ayeti indirdi. Çünkü bu ayet, o ayetten yapılmış olan bir istisna gibidir." Biz ise, bu görüşün yanlışlığını beyan ettik ve, İbnu'z- ZIba'râ'mn soru sormadığını onun sorusunu savuşturmak için bu ayetin inmesine gerek kalmadığını söyledik. Bunun böyle olduğu sabit olunca, burada geriye şu iki durum kalmaktadır.
1) Allah'ın âdetinin her ne zaman kâfirlerin ikâb ve cezasından bahsetse, onun hemen peşinden iyi kulların mükafatın beyânınt getirmesi şeklinde olduğunu söylenmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o ayetin hemen peşinden, bu ayeti getirmiştir. Binâenaleyh bu demektir ki bu ayet, bütün müminler hakkında umûmi bir ifadedir.
2) Bu ayet, İbnu'z-Ziba'râ mn sorusunu savuşturma hususunda bir tekid gibi olsun diye, bu hadise hakkında inmiştir. Sonra. "Nazar-ı dikkate alınan şey, sebebin hususiyeti değil, lafzın umûmi olmasıdır" diyenler -ki doğrusu da budur- bu ayeti umumiliği üzere bırakmışlardır. Binâenaleyh, melekler, Hz. İsa ve Uzeyr (a.s) da, bu ayetin kapsamına girmiş olurlar, ayet sırf onlara tahsis edilmemiş olur. "Nazar-ı dikkate alınan sebebin hususiliğidir" diyenler ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki ifadesini, sadece bunlara tahsis etmişlerdir. 283[283]

Hüsnâ Kelimesinin İzahı Ayetteki

",.. kendileri için bizden en güzel (bir seâdet) geçmiş olanlar" ifadesine hakkında Keşşaf Sahibi şöyle der: "Hüsnâ, üstün haslet ve özellik demektir. Hüsnâ kelimesi Ahsen kelimesinin müennesi olup, ya seâdet ve mutluluk ya mükafaattn müjdelenmesi, veyahutta tâata muvaffak kılmak anlamındadır." Netice olarak diyebiliriz ki: "Afv"ın olacağını kabul edenler, ayetteki bu kelimeyi "afvın va'dedilmesi", kabul etmeyenler ise, "mükafatın va'dedilmesi" manasında almışlardır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak (c.c), onların mükafaatlarının durumuna dair şu beş şeyi açıklamıştır.
1) Cenâb-ı Hakk'ın "işte bunlar, oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır" ayetinin ifade ettiği husustur. Binâenaleyh, afvın olacağını söyleyenler, ayete, "onlar o cehennemden çıkarılacaklardır" manasını vererek, mananın bu şekilde olduğuna dair de şu iki hücceti

---

[282] [282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/235-236
[283] [283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/237

getirmişlerdir.

a) Cenâb-ı Hak, "Sizden hiçbiriniz müstesna olmamak üzere, mutlaka oraya uğrayacaktır"{Meryem, 7i) buyurmuş, vürud'un, yani cehenneme girmenin olacağını bildirmiştir. Böylece, bu ifade bu ayetle bahsedilen uzaklaştırmanın oradan, yani cehennemden olacağına delâlet eder.

b) Bir şeyi bir şeyden uzaklaştırmak ancak o iki şey birbirine yakın olduğunda söylenebilir. Çünkü onlar, şayet birbirlerinden uzak olsalardı, onlardan birini diğerinden uzaklaştırmak, imkansız olurdu. Çünkü, hasılı tahsil muhaldir.

Kadi Abdu'i-Cebbâr, ilk maddenin yanlış olduğuna şu şekilde delil getirmiştir.

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü verilmiş olanlar" ifadesi onların mükafaatlarının va'dedilmesinin dünyada tahakkuk etmiş olmasını gerektirir. Halbuki, doğru olsa bile bu, cehennemden çıkarılan kimsenin vasfı ve durumu değildir.

b) Allah Teâlâ, "İşte bunlar, oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır" buyurmuştur. O halde ayetin ifade ettiği bu manaya cehennemde olan kimse nasıl dahil olabilir?

c) Cenâb-ı Hakk'ın, "onun gizli sesini bile duymazlar" ifadesiyle, "O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez" ifadeleri buna manidir.

Kadi'nin birinci görüşüne şu şekilde cevap veririz: Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü verilmiş olanlar" ifadesinden kastedilenin, "onlara mükafaat va'dinin daha önce geçmiş olması" olduğunu kabul etmiyoruz. Ayetteki hüsnâ'dan muradın, kendilerine daha önce afvın va'dedıfmış olması hususu olduğu niçin caiz olmasın? Biz, ayetteki hüsnâ'dan muradın, önceden mükâfaatın va'dedilmiş olması olduğunu kabul edelim. Ancak ne var ki siz niçin, mükafaat va'dedilmesini cehennemden çıkarılan kimsenin durumuna uygun düşmeyeceğini söylediniz? Çünkü bize göre "ihbât-ı amel" geçersizdir. Dolayısıyla mükafaatı ve cezayı hak etme, bir arada düşünülebilir.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, Cenâb-ı Hakk'ın "İşte bunlar oradan cehennemden) uzaklaştmlmjşlardır" ifadesinin, zahirine göre manalandırılmasının ancak ateşte olan kimse hakkında düşünülebileceğini beyan etmiştik.

Üçüncüsüne de "Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun gizli sesini bile duymazlar" ifadesinin cehennemden çıktıktan sonraki duruma tahsis edilmiş olduğunu" söyleyerek cevap veririz. 284[284]

Kıyamet Müminleri Korkutmaz

Cenâb-ı Hakk'ın "O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez" ifadesine gelince, "büyük korku", kâfirlere yapılan azâbtır. Bu, mefhûm-ı muhâlifiyle, onları en küçük korkunun mahzun etmesini iktizâ eder... Binâenaleyh, eğer bu manaya delâlet etmese bile, en azından bu, bunun yokluğuna değil varlığına delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır" ifadesini tefsiri,hususunda ikinci izah da şudur: "Şüphe yok ki kendileri hakkında bizden en güzel (bir seâdet) hükmü verilmiş olanlar" ifadesiyle, bu kimselerin cehenneme girmeyecekleri ve oraya asla yaklaşmayacakları -nurad edilmiştir. Bu izaha göre, "Bütün insanlar cehenneme girecekler, sonra da çıkarılıp cennete gönderilecekler" diyenlerin görüşü battl olmuş olur. Çünkü bu ayet, ouna manidir. Bu durumda, bu ayette Cenâb-t Hakk'ın (Meryem, 71) ayetini birleştirmek gerekir. Ki bu da, daha önce geçmişti. 285[285]

Cehennemin Sesini Duymazlar

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun gizli sesini bile duymazlar" ayetinin fade ettiği'husustur. Hasis kelimesi, hissedilen ve duyulan ses fısıltı demektir. Bu hususta şu iki soru sorulabilir:

---

[284] [284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/237-239

[285] [285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/239

a) Onların, o cehennemin fısıltısını dahi duymamakla müjdelenmeleri ne demektir? Çünkü onlar, onu duysalardı bile, durumları değişmezdi... Biz deriz ki: Bununla, ontarın o cehennemden alabildiğine uzak olmaları kastedilmiştir. Çünkü o cehenneme girmeyen, fakat oraya yaklaşan bazan oranın fısıltısını (sesini) duyabilir.
b) Cennet ehli, cehennemdekileri göreceklerine göre nasıl olur da cehennemin sesini duymazlar?
Cevab: Biz bunu te'kid manasına hamlettiğimizde bu soru ortadan kalkar. 286[286]

Hoşlandıkları Her Şeyi Bulurlar

3) Hak Teâlâ'nın "Bunlar gönüllerinin dilediği (nimetler) içinde ebedi yaşarlar" ayetinin ifade ettiği husus... Şehvet, nefsin lezzeti arzu etmesi demektir. Buna göre mana, "Cennetin nimetleri ebedidir" şeklinde olur.
Arifler şöyle demişlerdir. "Nefislerin şehveti vardır. Kalblerin şehveti vardır. Ruhların şehveti (arzuları) vardır." Cüneyd-i Bağdadî şöyle der: "Allahın inayeti, işin bidayetinde geçtiği halde velayet işin sonunda zuhur eder."
4) Hak Teâlâ'nın "O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez" ayetinin ifade ettiği husus... Bu konuda şu izahlar yapılmıştır:
a) "O en büyük korku, sûra son üfleyiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Sûra" üfleneceği gün, Allah'ın diledikleri müstesna, göklerde kim var, yerde kim varsa, dehşetle korkmuştur' (Nem\. 87) buyurmuştur.
b) Bu, ölümdür. Âlimler şöyle demişlerdir: "Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehennemde karar kılınca, Cenâb-ı Hak Cibril'i beraberinde güzel bir koç şeklindeki ölümle birlikte gönderir ve her iki tarafa, "Bunu, tanıyor musunuz?" der. Onlar da, "Hayır, deyince Cenâb-ı Hak, "Bu ölümdür" der. Sonra da onu kurban ederek, "Ey cennet ehli, ebedisiniz, artık ölüm yok!" diye seslenir. Cehennemliklere de böyle der." Bu iddiayı ileri süren şahıs, Ayetteki "O en büyük korku bunlar: asla tasaya düşürmez" ifadesi, ''Bunlar, gönüllerinin dilediği (nimetler) içinde ebedî yaşarlar" ifadesinden sonra gelmiştir. Binâenaleyh bu iki ifadenin mutlaka birbiriyle ilgisi olması gerekir. Ebedîliğe, ters düşen en büyük korku, ölümdür" diye istidlalde bulunmuştur.
c) Sa'id b. Cübeyr şöyle der, "Bu korku, cehennemin (kapılarının) cehennemlikler üzerine artık tamamen kapanması demektir. Onlar, işte bundan Ötürü büyük korkuyu duyarlar." Kâdi Abdulcebbâr "Bu hususta evlâ olan,görüldüğü zaman cehennemden duyulan korkudur. Çünkü bundan büyük korku yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bunun o kimseleri üzmeyeceğini bildirdiğine göre, mü'min kimsenin kıyametin dehşetlerinden emin olduğu söylenebilir" demiştir. Ama bu görüş zayıftır. Çünkü cehennemin azabları derece derecedir. Mesela kâfirlerin azabı, fâsıkların azabından daha şiddetlidir. Binâenaleyh azab farklı farklı olduğuna göre bundan dolayı olan korkunun dereceleri de farklı farklı olur. Bu sebeble, en büyük korkunun onlar için olmadığını söylemek, onların cehennemden korkmamaları manasına geimez.
5) Hak Teâlâ'nın "Bunları melekler karşılayarak: "Size vadolunan gün işte bugündür!" ayetinin ifade ettiği husus... Dahhâk "Bunlar onların amellerini ve sözlerini yazan, "hafaza melekleri"dir ve işte bu melekler, o kimselere müjde vererek "size va'dolunan gününüz işte bu gündür!" derler" demektir, 287[287]

Göklerin Dürülmesi

"Gün gelecek Biz göğü, kitablann sahifesini dürüp büker gibi düreceğiz. İlk yaratışa nasıl başladıksa, üzerimize gerçek bir va'd olarak, yine onu iade edeceğiz. Gerçekte fail Biziz.

286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/239
287[287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/239-240

Andolsun, Tevrat'tan sonra Zebur'da da, 'Arza ancak salih kullarım mirasçı olur" diye yazdık. Şüphe yok ki bu (Kur'ân) da âbidler için, (umduklarına ulaşma yolları) vardır" (Enbiya, 104-107).
Bil ki ayetin takdiri ya: "Göğü büküp durduğumuz gün, o en büyük korku onları asaya düşürmez" şeklindedir, yahut da: "Göğün dürüp büktüğümüz gün, melekler onları karşılar" şeklindedir. Ayetteki fiil, mechûl olarak "Göğün durulduğu igün) şeklinde de okunmuştur. 288[288]

Sicil Kelimesi

Yine "sicil" kelimesi, "Utüll", vezninde, sücüll şeklinde ve "delv" vezninde, şeklinde de okunmuştur. Bu kelimenin kesre ile okunduğu da rivayet edilmiştir. "Sicif'in ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür.
Birinci görüş: Bu üzerine yazı yazılan kağıt tomarının adıdır. "Kitab" kelimesinin aslı, tıpkı "bina" lafzı gibi masdar otup, sonra mektup (yazılı şey) manasına kullanılmıştır. Kitab kelimesini ayette, cemi olarak "kütüb" şeklinde okuyanlara göre, ounun manası "mektûbât" (yazılmış şeyler) dir. Bu da "o kitabta yazılmış olan pek cok şeyden ötürü" demek olur. Buna göre sicilin kitabtar için dürülmesinin manası scilin o yazıyı örtmesi ve o yazıyt gözlemesidir. Çünkü tayy (dürme) açıp ortaya koyma demek olan "neşr"in zıddıdır. Buna göre mana, "Biz semâyı, tıpkı üzerine yazı yazılan tomar gibi dürüp bükeriz" demek olur.
İkinci görüş: Sicil kağıt tomarı manasına gelmez. Bu sadede, İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Sicil, kendisine götürüldüğünde insanoğlunun kitablannı (amel oefterlerini) dürüp kaldıran meleğin adıdır." Bu görüş, Hz. Ali'den de rivayet edilmiştir. Ebul Cevza, İbn Abbas (r.a)'nın: "Bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in katiblerinden birisinin adıdır" dediğini de rivayet etmiştir. Ama bu pek tuhaf bir görüştür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'m katibleri meşhurdur ve onlar içinde bu isimde birisi yoktur. Zeccâc ise: "Bu, Habeşce'de, "adam" manasınadır" demiştir. Bütün bu izahlara göre, bu tıpkı "Zeydin kitabı dürmesi gibi" denilmesine benzer. O halde ifadesindeki lâm tıpkı (Nemi. 72) ayetindeki lâm gibi zâiddir. Biz ""Sicil" ile, kağıt tomarı manası kastedilmiştir" dediğimizde, masdar olan "tayy" kelimesi mef'ülüne muzaaf olmuş ve faili ise hasredilmiş olur. Buna göre ifadenin takdiri: "Dürenin, tomarı dürmesi gibi" şeklindedir. Bu son görüş, çoğu alimlerin görüşüdür. 289[289]

İlk Yaratılış Gibi Diriliş

Ayetteki 'İlk yaratışa nasıl başladıksa, yine onu iade edeceğiz" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 290[290]

Birinci Mesele

Ferrâ şöyle der: "Cümle kelimesi ile tamamlanmıştır Söze yeniden başlanarak buyurulmuştur. Bazıları
da şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak, "Bunları melekler karşılayarak. "İşte size vadedilen gün bu gündür.'" buyurunca, peşisıra, "O gün, Biz göğü, kitablann sahifesini dürüp büker gibi düreceğiz" buyurmuş ve böylece "o günü", bu şekilde anlatmış, daha sonra da "o günü" bir başka özelliği ile anlatarak, "İlk yaratışa nasıl başladıksa, yine onu ifade edeceğiz" buyurmuştur. 291[291]

288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/241
289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/241-242
290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/242
291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/242

İkinci Mesele

Keşşaf Sahibi (r.h) şöyle der: "Ayetteki ifadesi ifadesini tefsir edip, ortaya koyduğu mahzûf bir filinin mef'ûlüdür (yani bir iştigaldir). Kâf edatı yüzünden amei etmekten alıkonulmuştur. Buna göre mana, yeniden yaratmayı doğrudan yaratmaya (ilk yaratmaya) benzeterek, 'Biz, tıpkı ilk yarattığımız gibi, yine onu iade ederiz" şeklinde olmuş olur. Eğer sen, "Bu ifadede halk (yaratma) kelimesinin hikmeti nedir?" dersen, ben derim ki: "Bu tıpkı, adamların ilkini murad ederek, "Bana gelen ilk adam Zeyd'dir" demen gibidir. Fakat sen, adamların tek tek anlatılmasını (zikredilmesini) kastederek, bu ifadedeki "racül" kelimesini, hem müfret, hem nekire olarak getirebilirsin. İşte tıpkı bunun gibi ayetteki ifadesi "mahlûkatın ilki" manasında, takdirindedir. Çünkü "halk" kelimesi cemi yapılmayan bir masdardır. 292[292]

Dirilişin Mahiyeti

Üçüncü Mesele

Alimler, bu "iâde"nin nasıl olacağı hususunda ihtilaf etmiş olup bazıları şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ,
maddelerin parçalarını birbirinden ayırır, ama onları tamamen yok etmez. Sonra o parçaları yeniden biraraya getirir. İşte iade (tekrar yaratma) budur.'" Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, maddeleri (cisimleri) tamamen yok eder. Sonra onları aynen yeniden yaratır. Bu ayet, işte bu son görüşe delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, "iâde"yi, ilk yaratışa benzetmiştir. Binâenaleyh ilk yaratış, dağılmış parçaların biraraya getirilmesi olmayıp, aksine yok iken var ediş demek olunca, "iâde"de de durumun aynı olması gerekir. "Birinci görüşü savunanlar, nem Hak Teâlâ'nın, "Gökler de O'nun sağ elinde (toplanıp) dürülmüşlerdir"uumer ayetiyle ki bu göklerin dürülü olarak (o zaman da) var olacağını göstermektedir, hem de "O gün yer, bir başka yere değiştirilecektir" (ibrahim, 48) ayetiyle istidlal etmişlerdir. Bu ayet de, yeryüzünün parçalarının mevcud olduğuna ancak başka bir sekle dönüştüğüne delâlet eder.
Ayetteki "Üzerimizde bir vad olarak" ifadesi ile ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:
a) "Va'd" kelimesi burada, te'kid için olan mefûl-i mutlaktır, çünkü "onu yine iade edeceğiz" ifadesi, iade etmeyi bir va'ddir.
b) Bundan murad, Allah Teâiâ'nın meydana geleceğini bildiği şeyin, meydana gelmesi vâcib (kaçınılmaz) olduğu halde, "Bunu haber vermek ve ilmimizin bunun meydana geleceğini bilmesi sebebi ile, bu bize haktır,, vâcibttr" manasıdır.
Daha sonra Cenâb-ı Allah "Gerçekte fail Biziz" buyurarak, bunu gerçekleştireceğini bildirmiştir. Bu, "Biz bunu hiç şüphesiz yapacağız" demek oiup, bahsedilen va'di te'kid eden bir ifadedir.
Hak Teâlâ'nın "Celalim hakkı için. Zikr'den sonra Zebur'da da yazdık" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 293[293]

Zübûr Kelimesinin Manası

Birinci Mesele

Hamza, ze harfinin zammesi ile bunu "zübûr" şeklinde okurken, diğerleri fetha ile "zebûr" şeklinde okumuşlardır
ki bu ikinci okuyuşa göre, kelime "mezbûr" (yazılmış) mananasınadır. Tıpkı "halûb" ve "rakûb"

---

[292] [292] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/242
[293] [293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/242-243

kelimelerinin ism-i mefûl manası ifade etmesi gibi... "Kitabı yazdım" manasında, denilir. Kelimeyi, ze'nin zammesi ile
"zübûr" şeklinde okunuşu, tıpkı "kışr-kuşûr" (kışrlâr) kelimelerinde olduğu gibi, zibr"in çoğuludur. Her iki kıraata göre mana aynıdır. Çünkü "zibr" de "kitab" demektir. 294[294]

İkinci Mesele

Ayetteki "zebûr" ve "zikr"in ne manaya geldiği hususunda şu izahlar yapılmıştır.
a) Sa'id b. Cübeyr, Mücahid, Keibî, Mukâtit ve İbn Zeyd'e göre: "Zebûr, indirilmiş (semavî) kitablar: zikir ise gökte bulunan ümmül-kitâb ıKitabların anası, özü) olan kitâb, yani Levh-i mahfuz" demektir. Çünkü bu kitabda, alacak herşey kaydedilmiştir. Buna melekler açısından, bu isim verilmiştir. peygamberlere gönderilen kitablar o kitabtan istinsah edilir (alınıp yazılır).
b) Zebûr, Kur'ân'dır, zikir ise Tevrattır. Bu görüş, Katâde ve Şa'bf'nin görüşüdür.
c) Zebur, Davûd (a.s)'a gönderilen zebur, zikir ise, Oavûd (a.s)'dan rivayet edilen (sözler ve menkibeler) dir. (Mesela) Davûd (a.s) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ var idi, O'nunla beraber hiçbirşey yoktu. Daha sona O, zikri yarattı."
Bana göre bu hususta dördüncü bir izah da şöyledir: Buradaki zikir ile ilim kastedilmiştir. Buna göre mana, "Biz yanılma ve unutmanın bizim için caiz olmayacağı bir şekilde bildikten sonra, bunu Zebur'da yazdık" demektir. Çünkü birşeyi yazan ve iltizam eden, ama unutabilecek olan bir kimseye itimâd edilmez. Ama unutması ve cayması söz konusu olmayan bir kimse birşeyi üstlendiğinde onun meydana gelmesi vacib olur. 295[295]

Arza, Salih Kullar Varla Olur

HakTeâlâ'nın "Arza ancak salih kullarım mirasa olur" İfadesi ile ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:
1) Ayetteki "arz" ile, cennet arazisi, "salih kullarım" ifadesi ile de, Allah'a itaat eden mü'minler kastedilmiştir. Buna göre mana, Allah Teâlâ, peygamberlerin kitablarına ve Levh-i mahfûz'a, Cennete ancak salih kullarını vâris kılacağını yazmıştır. Bu, İbn Abbas (r.a), Mücâhid, Sa'id b. Cübeyr,Süddî ve Ebu'l-Âliye'ntn görüşüdür. Bunlar, görüşlerini şu hususlarla desteklemişlerdir:
a) "Bizi Cennetten neresini dilersek konmak üzere bu yere mirasa yapan Allah'a hamdolsun. (İyi) amellerde bulunanların mükâfaatı ne güzel" (Zümer, 74) ayeti...
b) Burası salih kullara ayrılan yerdir. Çünkü bu yer, sadece onlar için yaratılmıştır. Eğer başkaları da onlarla birlikte Cennette bulunacaklarsa, bu (asaleten değil), tâbi oluştan ötürüdür. Ama dünya arzı, hem salih, hem salih olmayanlar içindir.
c) Bu arz, iade (yeniden yaratmanın) peşisıra zikredilmiştir. "İâde"den sonra gelecek, bu özellikteki arz ise, ancak Cennettir.
d) Hadis'de bu arzın, cennet arazisi oluduğu rivayet edilmiştir. Çünkü cennet arzı, beyaz ve tertemizdir.
2) Buradaki "arz" ile, yeryüzü kastedilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, ona dünyada mü'minleri vâris kılacaktır. Bu, Kelbt ile, bir rivayete göre İbn Abbas'ın görüşüdür. Bu görüşün delili, Hak Teâlâ'nın, "Allah, içinizden iman edip salih amellerde bulunanlara, yemin ile va'detti ki onları yeryüzünde muhakkak (müşriklerin) yerine geçirip (hükümran) edecek"(Nûr.ss) ayeti ile, "Musa kavmine, lıAllah'dan yardım isteyin, sabredin. Şüphesiz ki yer, Allah'ındır. Ona kullarından kimi dilerse onu mirasçı yapar" dedi" {Arat, 128) ayetidir.
3) Bu, salih kulların vâris olduğu arz-ı mukaddestir. Bunun delili "Hakaretlere maruz bırakılmış olan o kavmi de, kendisine feyz ve bereket verdiğimiz yerin doğularına ve batılarına mirasa kıldık" (A'rai, 137) ayetidir. Sonunda Hz. İsa (a.s) indiğinde Cenâb-ı Hak oraya

---

294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/243
295[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/243-244

Ümmet-i Muhammed'i mirasçı kılacaktır. 296[296]

Belağ'ın Manası

Hak Teâlâ'nın "Şüphe yok ki bunda âbidler için, (umduklarına) ulaşma (çareleri yollan) vardır"ayetindeki, "bu" kelimesi, bu sûrede bahsedilen haberlere, va'd ve va'idlere ve doruk noktasına ulaşmış va'z-u nasihatlara bir işarettir. "Belâğ" yetecek şey ve sayesinde gayeye ulaşılan şey demektir. Abidler" ile ne kastedildiği için, "Bunlar âlimlerdir" veya "Bunlar âmiller (ibadet) edenlerdir" denilmiştir. Doğrusu, bunların her iki özelliği de birlikte bulunduranlar olmasıdır. Çünkü ilim, bir ağaç, amel de onun meyvesi gibidir. Meyvesiz ağaç 'aydasızdır. Ağaçsız meyve ise olmaz. 297[297]

Alemlere Rahmet

Cenâb-ı Hakk'ın "Biz seni âlemlere ancak rahmet için gönderdik" hitabı ile ilgili bir kaç mesele vardır: 298[298]

Birinci Mesele

Hz. Peygamber (s.a.s) hem dinî, hem dünyevî bakımdan "rahmet"tir.
O dinî bakımdan rahmettir. Çünkü Hz. Peygamber s.a.s), insanlar bir câhiliyyet ve dalalet içinde iken ve iki ehli kitab, yani yahûdiler e hristiyanlar aradan uzun zaman geçtiği tevatürleri (sağlam rivayetleri) kesildiği ve kitabları hususunda ihtilafları meydana geldiği için, dinleri hususunda şaşkınlığa rüştükleri bir zamanda gönderilmiştir. Böylece Allah Teâlâ onu, hakkı aramaya ve luluş ile mükafaatı elde etmeye hiç bir yolun kalmadığı bir zamanda peygamber ; a-ak gönderdi. Hz. Muhammed (s.a.s) insanları hakka çağırdı, onlara mükâfaat yollannı açıkladı, onlara Allah'ın hükümlerini gösterdi helâli haramdan ayırdetti. Sonra d*j -ahmef'ten ancak, himmeti (kasdı) sadece hakka ulaşmak olan, taklid, inâd ve ebbüre sapmayan ve Allah'ın muvaffakiyyeti kendisinin yoldaşı olan kimseler .3'arlanabilmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Allah: "De ki: "O (Kur'ân) iman edenler için, zayet ve şifâdır. İman etmeyenlerin ise kulaklarında (ona karşı) bir ağırlık vardır. 1 Kur'ân) bunlara karşı bir körlüktür" {Fussiiet. 44) buyurmuştur.
Dünyevî bakımdan Hz. Peygamber (s.a.s)'in rahmet oluşu, insanların onun sayesinde pek çok zilletlerden, savaşlardan ve harblerden kurtulmaları, onun dininin bereketli sayesinde yardıma mazhar olmalarıdır. 299[299]

Kılıçla Rahmetin Bağdaştırılması

İmdi eğer, "O kılıcın (savaşın) ve ganimet ile mal elde etmenin helalliği hükmünü getirdiği halde nasıl alemler için bir rahmet sayılabilir? denirse, biz deriz ki: "Buna r -«aç şekilde cevap verilir:
a) O, kıtıç hükmünü kibirlenip, düşünmeyen tefekkür etmeyen için getirmiştir. Hem sonra rahman ve rahim olmak Allah'ın sıfatlanndandır. Ama buna rağmen o da, âsilerden intikam alır. Yine Cenâb-ı Hak, "Biz gökten bereketii bir su indirdik" , 18) buyurmuştur. Ama bu su, bazan bir fesada da sebeb olur.
b) Bizim peygamberimizden önceki her peygamberi kavmi yalanladığında, Allah Teâlâ, o yalanlayıct kavmi, yere geçirme, meshetme (şeklini değiştirme) veya suda boğma gibi

---

[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/244-245
[297] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/245
[298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/245
[299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/245

cezalarla helak etmiştir. Ama bizim Peygamberimizi yalanlayanların cezasını, ölümüne veya kıyamete kadar tehir etmiştir. Nitekim O: "Sen onların içinde iken, Allah onlara azab etmez" (Enfai. 33) buyurmuştur. Buna karşı, "Allah Teâlâ: "Onlarla savaşın. Allah onlara sizin ellerinizle azab etsin" {Enfai, 14) ve: "Allah, münafık erkek ve kadınlara azab etsin" (Ahz&b, 73) buyurmamış mıdır" denilemez. Çünkü biz, umûmî bir hükmün tahsis edilmesinin bu umumîliği zedelemeyeceğini söylüyoruz.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), güzel ahlâkın zirvesinde idi. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hiç şüphesiz ki sen büyük bir ahlâk üzeresin "(Kalem, 4) buyurmuştur. Ebu Hureyre (r.a) şöyle demiştir: "Resûlullah'a "Müşriklere beddua et" denildiğinde o, "Ben ancak rahmet olarak gönderildim, bir azab (vesilesi) olarak gönderilmedim" cevabını vermiştir. Huzeyfe (r.a)'nın rivayetinde ise "Ben, ancak bir insanım. İnsanların öfkelenmesi gibi, ben de öfkelenebilirim. Binâenaleyh hangi adama kötü söylemiş veya lanet etmiş isem, Allah'ım, sen onu o adam için kıyamet günü bir rahmet kıl"300[300] buyurmuştur.

d) Abdurrahman b. Zeyd şöyle demiştir: Ayetteki, 'Alemlere rahmet için" ifadesi, "özellikle nrrfi'minlere rahmet olarak" manasınadır. İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensâri de: "Her iki görüş de, aynı manaya râcidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a:s)'in Allah'ın ayetleri ile Resulünün mucizelerini tefekkür etmeleri durumunda herkes için bir rahmet olduğunu beyan etmiştik. Ama bunlardan yüz çevirip büyüklenene gelince. "O (Kur'ân) bunlara karşı bir körlüktür" (Fussiiet, 44) 301[301]

Mu'tezite'nin İtirazına Cevap

Mu'tezile şöyle demiştir: "Eğer Allah Teâlâ ehl-i sünnetin dediği gibi kâfirin küfrünü isteyip, Hz. Peygamber'in sözlerini kabul etmelerini dilemeyip, aksine onların bunu kabul etmemelerini dileyip, onlarda bu hali yaratmış olsaydı, o zaman Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinin onlara bir rahmet değil, bir azab ve bir bela olması gerekirdi. Bu ise, ayetin hilafınadır. Cenâb-ı Hakk'ın önceki ümmetlerin azabını peşin verdiği gibi, kâfirlerin azabını artık peşin vermemesi bakımından, onun risaletinin rahmet olduğu da söylenemez. Çünkü bize göre, onun herkes için rahmet oluşu, aynı bakımdandır. Halbuki sizin kâfirler için rahmet olarak zikrettiğiniz husus, mü'minler için de söz konusudur. Binâenaleyh onun, rnü'minler için rahmet olması bakımından, kâfirler içinde rahmet olması gerekir. Hem ehl-i sünnetin, dünya nimeti olarak zikrettikleri şey, Hz. Peygamber (s.a.s) gönderildikten sonra söz konusu olduğu gibi, gönderilmeden önce de söz konusudur. Hatta onları, Hz. Muhammed (s.a.s) gönderilmezden önceki dünyevî nimetleri daha *azla idi. Çünkü o, peygamber olarak gönderildikten sonra, başlarını keder, korku ve üzüntüler sarmıştır, Hem Hz. Muhammed (s.a.s)'ın çoğu kâfirlerin ölümüne sebeb o*an cihâdı emretmiştir. Binâenaleyh "rahmet" ile bu mananın murad edilmiş olması mümkün değildir,"

Mu'tezile'nin bu görüşüne şöyle cevap veririz: Allah Subhânehû ve Teâlâ Ebu Leheb'in kesinlikle iman etmeyeceğini bilip, iman etmeyeceğini bildirince, artık O'nun ona iman etmesini emretmesi, ilmini cehle, doğru haberini yalana dönüştürecek bir emir olmuş olur ki bu imkansızdır, Dolayısıyla Allah, ona imkansızı emretmiş olur. Buna rağmen Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği bir rahmet ise, o zaman safirde küfür yaratılmış olduğu halde, onun peygamber olarak gönderilmesi bir rahmettir" denilmesi niçin caiz olmasın? Bir de, kâfirin kudreti, eğer sadece küfre elverişli ise, bu mesele onlar için de bir problemdir. Yok eğer o kudret, her iki zıd sey için (yani iman ve küfür için) elverişli ise, o zaman bir tarafı tercih etmek ve eselsülü sona erdirmek için, mesele Allah'dan olan bir tercih ettirici sebebe varıp dayanır. Bu durumda, aynı ilzam yine söz konusudur. Sonra "kâfirlerden, kökü kazıma azabını erteleme" manasında olmak üzere, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâfirler için z - rahmet vesilesi

---

300[300] Müslim, Birr 95 (4/2010)

301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/245-246

olduğunu söylemek niçin caiz olmasın?
Mu'tezile'nin, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in herkes için rahmet oluşu aynı -anadadır. Dolayısıyla mü'minler için hangi bakımdan rahmet ise, kâfirler için de aynı bakımdan rahmettir" şeklindeki iddiasına karşı deriz ki: "Ayette, Hz. Peygamber s a.s)'in, aynı bakımdan mı, yoksa farklı iki bakımdan mı rahmet olduğunu gösteren z-' izah yoktur. Binâenaleyh senin, bunun tek bakımdan olduğunu iddia etmen, delile dayanmayan bir iddiadır."
Yine Mu'tezile'nin, "Dünya nimetleri kâfirler için, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce de söz konusu idi" şeklindeki iddiasına karşı deriz ki: "Evet, fakat Hz. Peygamber (s.a.s) gönderildiğinde, mü'minler için bir rahmet ası sebebiyle kafirler için ilahi bir azabın ineceği korkusu meydana gelmişti. 5 -âenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in içlerinde bulunması yüzünden onlardan bu korku savuşunca, bu da kâfirler için bir rahmet olmuş olur. 302[302]

Hz. Peygamber (s.a.s)'in MelaikeyeÜstünlüğü

Alimler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in meleklerden daha üstün olduğu hususunda, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü melekler de "âlemler" tâbirine dâhildir. Dolayısıyla ayet gereğince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlar içinde rahmet olması gerekir. Binâenaleyh n onlardan efdal olması gerekir."
Buna şöyle cevap verilebilir: Bu görüş Cenâb-ı Hakk'ın melekler hakkındaki, "(Melekler) müzminlerin affedilmesini isterler" (Mü'min, 7) ayeti çelişir. Çünkü bu istiğfar, melekler tarafından, mü'minler için bir rahmettir. Hz. Peygamber (s.a.s) de "mü'minler"e dâhildir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Hiç şüphesiz Allah ve melekleri o peygambere selâtü selam eylerler" {Ahzâb, 56) ayeti de böyledir. 303[303]

Meded Allah'dandır

"De ki: "Bana ancak, Tanrımızın sadece bir Tanrı olduğu vahyolunuyor. Artık siz, müslüman oluyor musunuz? Eğer onlar yüzçevirirler, de ki: size, eşit olarak bildirdim. Tehdid edilmekde olduğunuz şey, yakın mı yoksa uzak mı, ben bilemem. Hiç şüphesiz ki 6, sözün açığını da biliyor, gözlemekte olduğunuzu da. Ben bilmem. Belki bu, sizin için bir imtihandır, bir o zaman kadar bir faydalanmadır." (Peygamber şöyle) dedi: "Yarâb sen hak ile hükmet. Bizim Rabbimiz o Rahmandır ki sizin vasfede geldiklerimize karşı (yegâne) sığınılan O'dur" (Enbiya. 108-112).
Bil ki Allah Teâlâ, kendisinden başka ilâh bulunmadığı hususunda, kâfirlere karşı bahsi geçen tarzda deliler getirip, Hz. Muhammed (s.a.s)'i de alemlere rahmet olarak gönderdiğini beyan etmiş, bunun peşinden de onlarla savaşması ve onlarla mücadelesi hususunda, müminler için bir mazeret, kâfirler için de bir uyarma ve inzâr olacak hususları bildirmek üzere "De ki: Bana sadece vahyolunuyor ki Tanrınız, ancak tek Tanrıdır" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 304[304]

Birinci Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der: "Ya hüküm bir şeye, ya da bir şey bir hükme kasredilip tahsis edilir. Bu mesela senin, "Zeyd, ancak ayaktır" veya Ayakta olan ancak Zeyd'dir" demen gibidir. Bu ayette bu iki misâl bir arada bulunmaktadır. Çünkü ifadesi, fâiüyte beraber "ayakta olan ancak Zeyd'dir" mesabesindedir, buyruğu da, "Zeyd ancak ayaktadır" mesabesindedir. Bu iki cümlenin burada ardarda getirilmesinin hikmeti ve faydası Hz. Peygamber {s.a.s)'e yapılan

---

[302] 302[302] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/246-247
[303] 303[303] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/247-248
[304] 304[304] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/248

vahyin, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini sbata hasredilmiş olduğuna delâlet etmektir. Cenâb-ı Hakkın "Artık siz müslüman oluyor musunuz?" hitabında da bu tarz üzere gelen vahyin, o insanların birliği ve tekliği Allah'a tahsis etmeleri ve O'na eşler nisbet etmekten kurtulmalarını gerektirdiği şeklinde bir mana bulunmaktadır.
Yine bu ayette, Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin naklen de isbat edilebileceği hususu bulunmaktadır. Buna göre eğer, (innemâ) şayet hasra delâlet etmiş olsaydı, zaman, "O peygambere tevhidden başka hiçbir şey vahyedifmemiştir' denilmesi gerekirdi. Halbuki bunun yanlış olduğu malûmdur" denilirse, biz deriz ki: Bununla nübalağa, yani vahyde aslolanın özellikle tevhid olduğunu bildirme manası -astedilmiştir"305[305]

Uyarmada Eşitlik

Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer onlar yüzçevirirlerse. de ki: Size, eşit olarak bildirdim" ifadesine gelince, Keşşaf Sahibi yine şöyle demiştir: (Âzene) fiili, "bildi" anlamında olan ui' (ezine) fiilinden nakledilmiştir. A.ncak ne var ki bu ifade, genel olarak "inzâr etme" manasında kullanılır. Cenâb-ı -Hakk'ın, "Allah a ve Peygamberine karşı harb(e girmiş olduğun uzu) bilin " (Bakara, 279) ayeti de bu manadadtr. Bunu iyice kavradığında biz şefiz ki: Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) Ebu Müslim şöyle der: "Müsavat ve denklik üzere bildirmek", açıkça harbe ;avet etmek demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "... bak ve adalet -zere kendilerine (bildir ve abitlerini) at" (Enfâi, 58) buyurmuştur. Bunun faydası şudur: Peygamber (s.a.s), Kureyş'ten müşrik olan kimselerin savaş konusundaki :.rumunun, diğer kâfirlerden farklı olduğunu zannetmiş olabilir... Böylece Cenâb-ı *ak o müminlere Kureyş'ten müşrik olanların, bu hususta, tıpkı diğer kafirler gibi r-duklarını bildirmiştir."
2) Bu ayetle, "ben size, tevhid ve diğer şeyler hususunda üzerinize vacib olan şeyleri, eşit bir şekilde bildirdim. Tebliğ ve açıklama konusunda aranızda bir ayırım »apmadım. Çünkü ben, muallim ve öğretici olarak gönderildim" manası kastedilmiştir bundan maksat da, onlar "£y Rabbimiz sen bize bir peygamber gönderseydin tzz de senin ayetlerine uyardık"(Tana. 134) dememeleri için her türlü mazereti ortadan kaldırmaktır.
3) olarak açıklayıp ilân ve izhar ederek" manasındadır.
4) Bunun anlamı, "yavaşça" demek olup, "Ben size ilân ettiğim o harb hususunda
acele etmiyor, tam aksine sizden İslâm'ın sadır olmasını umarak mühlet verip erteliyorum" manasındadır.
Canâb-ı Hakk'ın "Tehdid edilmekte olduğumuz şey, yakın mı yoska uzak mı, ben bilemem" buyruğuna gelince, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:
a) Bunun manası, "kıyamet günü veya dünya azabına dair, "tehdid edilmekte olduğumuz şey, yakın mı, yoksa uzak mı, ben bilemem" şeklindedir. Daha sonra, Cenâb-ı Hakk'ın "... gerçek va'd olan (kıyamet) yaklaştığı vakit"(Enbiya,96) ayetiyle, bunun neshedildiği söylenmiştir. Yani, "Bu ikisi hususundaki gerçek va'd..." demektir. Fakat ne var ki, böylesi haberlerin neshi caiz değildir.
b) Bununla, "Peygamberin onlara, ilan etmiş olduğu harbin, geciktiği sanılmasın diye, uzak mı yaktn mı olduğunu peygamberin bilemediği" kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Hz. Peygamber'e onları daha sonra geleceği vahyedilen, ama zamanını bilemediği bir cihâtla inzâr edip korkutmasını emretmiştir. İşte bundan dolayı da ona, onun yakın mı uzak mı olduğunu bilemediğini söylemesini emretmiştir. Bununla, hem bu sûrenin Mekkî olduğu, hem de cihâd emrinin hicretten sonra geldiği ortaya çıkmış olur.
c) Bunun manası, "Müslümanların, kafirlere üstün geleceklerine dair va'd olundukları şey, kesinlikle gerçekleşecektir. Binâenaleyh ben, bunun ne zaman olacağını bilemesem dahi, o kafirlere mutlaka bu yolla bir zillet ve alçaklığın gelip çatması muhakkak söz konusudur. Bu

---

305[305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/248-249

böyledir, çünkü Allah Teâlâ beni buna muttali kılmamıştır" şeklindedir." 306[306]

Allah Gizlediğinizi Bilir

Cenâb-ı Hakk'ın "Hiç şüphesiz ki, sözün açığını da o biliyor, gizlemekte olduğunuzu da o biliyor" ifadesine gelince, bununla kastedilen ihlâsı emretmek ve nifakı terketmektir. Çünkü Allah Teâlâ kalblerdekini bilince, insanın iyice ihlaslı olması gerekir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Ben bilmem. Belki bu, sizin için bir imtihandır, bir zamana kadar bir faydalanmadır" ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Bu: "Belki de azabın tehir edilmesi sizin için bir imtihandır" manasındadtr.
b) Bu: "Başınıza gelecek azabın vaktinin müphem bırakılması sizin için bir imtihandır. Yani, sizin ne yaptığınız, tevbe edip de küfürden dönecek misiniz dönmeyecek misiniz, bunu görmek için, bu sizi bir sınamadır" demektir.
c) Hasan el-Basri şöyle demiştir: Bunun manası: "Sizin dünyada bulunmanız sizin için bir imtihandır" şeklindedir. Çünkü, "fitne" sınamak ve imtihan etmek demektir."
d) Bu: "siz küfrünüze devam ettiğiniz müddetçe, cihâdın ertelenmesi sizin için bir imtihandır" manasındadır. Çünkü büyük bir zarara götüren şey, bir imtihan olur. O, onların iman etmeleri, böylece de onların dünyada bırakılıvermeleri bir fitne ve imtihan olmayıp, tam aksine bir nimet ve rahmetin izharına vesüe olması muhtemel olduğundan, "Ben bilemem" demiştir.
e) Bundan murad: "Ben bilemem, belki de beyân ettiğim bildirdiğim ve sizi kendisiyle tehdit etiği o şey sizin için bir imtihandır. Çünkü bu, eğer iman etmezseniz, azabının artmasına sebep olur. Zira, peş peşe yapılan açıklamalara rağmen, iman etmekten yüz çeviren kimsenin azabı daha şiddetli olur. Allah, onu dünya ile faydalandırdığında, bu onun aleyhine bir hüccet gibi olur. 307[307]

Ayetinde Farklı Kıraatler

Cenâb-ı Hakk'tn "(Peygamber şöyle) dedi: "Yarab, sen hak ile hükmet" ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 308[308]

Birinci Mesele

kesre ile yettnilerek Rabbim de..." damme ile (Rabbu'h kum) ism-i tafdil sîğasıyla jj "Rabbi ahkemu -Benim Rabbim en iyisini hükmedendir" ve "Benim Rabbim muhkem yapmıştır" şekillerinde de okunmuştur. 309[309]

Bu Ayetin Anlamı

İkinci Mesele

Bu İfadeyle ilgili olarak da şu manalar zikredilmiştir:
a) "Ya Rabbi benimle kavmim arasında hak Ue, yani azâb
ile hükmet." Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Ya Rabbi benimle beni yalanlayanların arasını azâb ile aç!" demek istemiştir. Katâde de şöyle der: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e bu duâ hususunda, peygamberlere uymasını emretmiştir. Çünkü onlar, "Ey Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasında sen hak o/am*7îü/îmef" (Arat, 89) diyorlardı. İşte bundan dolayı şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, onlara öldürülme ve katledilmeyi yazmış ve reva görmüştür.

306[306] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/249-250
307[307] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/250-251
308[308] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/251
309[309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/251

b) Bunun manası şudur: "Ya Rabbî hakkı herkese göstermek suretiyle, benimle onların arasanı aç... Hak da, onların aleyhine bana yardım etmendir." 310[310]

Müsteân Allah'dır

Cenâb-ı Hakk'ın "Bizim Rabbimiz o Rahmandır ki, sizin vasfedegeldiklerinize karşı (yegane) sığınılan O'dur" ifadesine gelince, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:
a) "Şirk, küfür ve benim davetime kendisiyle karşı çıktıkları batıl ve yalanlamalarına karşı" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "(Ey Muhammed), bana duâ ederek, "Va Rabbi hak ile hükmet" kafirleri de tehdid ederek, "Bizim Rabbimiz, o Rahmandır kî sizin vasfede geldiklerinize karşı (yegane) sığından O'dur" de" demek istemiştir. Ibn Amr, yâ ite yasıfûn şeklinde okumuştur ki, buna göre mana, "Ey Muhammed, mümin olan ashabına, "Bizim Rabbimiz kâfirlerin batıl olan nitelemelerine karşı, yani onların batıllarını def etmede bize yardım etme konusunda bizim yardımcımızdır" de!" demektir.
b) Onların, kuvvet saltanatın kendileri için olacağını umuyorlardı. Böylece Allah Teâlâ, onların zanlannı yalanladı, umduklarını boşa çıkardık, peygamberine ve müminlere yardımda bulunurken, onlardan da yardımını kesti.
Kadi şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu sûreyi, "De ki: Ya Rabbi hak ile hükmet" ifadesiyle bitirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onlara tebliğ ve beyanda bulunma hususunda zirveye çıkmış, onlar da ona eziyyet etme ve onu yalanlama hususunda doruk noktaya varmışlardı. Böylece Cenâb-ı Hak (c.c)'ın ona bunu emretmesinin nihai gayesi, onu teselli etmek ve maksadının da, onların maslahatını gözetmek olduğunu bildirmek olmuştur. Binâenaleyh onlar, ille de küfürlerini devam ettirmek isterlerse seninle onlar arasında ya cihâdla veya başkasıyla olan azabı hemencecik vermek, yahutta bunu tehir etmek suretiyle seninle onlar arasında hakla hükmetmesi için, Rabbine dönüp O'na yalvarıp yakarman lâzımdır... Gecikse bile, olacak olan şey, yakın sayılır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bunu harplerinde söylediğine dair rivayet edilen haber gelince bu, Hz. Peygamber (s.a.s) onlarla savaşma emrini hemen ve acele olarak istemişçesine, Cenâb-ı Hakk'ın ona bu sözü söylemesini emretmiş olduğuna delâlet eder gibidir. Muvaffakiyet Allah'dandır. O'nun salâtı, mahlükatın en hayırlısız olan elçisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âlime ve ashabına olsun. Allah onlara selâm etsin, Amin. 311[311]

310[310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/251
311[311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/251-252

HAC SURESİ

Bu sûre, yetmişaltı ayet olup …den …kısmına kadar olan üç ayet dışında mekkidir.1[1]

"Ey insanlar Rabbinizden sakının. Çünkü kıyamet zelzelesi müthiş bir şeydir. Onu göreceğiniz gün emzikli her kadın, emzirdiğini unutup geçer, yüklü her (gebe kadın) yükünü düşürür. İnsanları sarhoş görürsün. Halbuki onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azabı pek çetindir" (Hac, 1-2).2[2]

İttikanın Manası

Bil ki, Allah Teâlâ, insanlara ittikâyı, (sakınmayı) emretmiştir. Binâenaleyh, bu emre insanların bütün haramlardan ve her türlü emri (vacibi) yerine getirmemekten korunup uzak olmaları dahil olur. Bu emre, şüphesiz ki bahsettiğimiz iki emir çeşidi girmiştir; çünkü ittikâ eden kimse, ancak korktuğu Allah'ın azabından sakınır, böylece M, işte bundan ötürü haramları bırakır, vacibi yerine getirir. Bu ittikanın içine -afilelerin girmediği söylenebilir. Çünkü mükellef onları yapmamadan dolayı, ilâhi azâbtan korkmaz, onları ancak mükafaat elde etmek ümidiyle yapar. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "... Rabbinizden sakının"dediğinde, bununla "Rabbinizin azabından corkunuz, sakınınız" manası kastedilmiş olur. 3[3]

Zelzele

Cenâb-ı Hakk'ın "Çünkü kıyamet zelzelesi müthiş bir şeydir" beyanına gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 4[4]

Birinci Mesele

"Zelzele" bir şeyin şiddetle sarsılması demektir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki sa'e kelimesinin fail durumunda olması mümkündür. Buna göre bu kelime, hükmi bir mecaz olarak "adeta eşyayı hareket ettirip sarsan" demek olur. Böylece de "zelzele" kelimesi, failine muzaf olmuş bir masdar olmuş olur. Veyahutta, bu kelime, zarflarda ki müsamahaya ve zarfların mefûl-i bin yerine geçmesine binâen, "mefûlün fin" durumunda da olabilir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın mesela hayır, gece gündüz (işiniz) hilekârlikdı"(Set», 33) ayetinde de böyledir. Bu ayette bahsedien "zelzele" Cenâb-ı Hakk'ın (zıizaı, 1) ayetinde bahsedilen zelzeledir. 5[5]

Sûra Üflenme Hadisesi

Alimler, bu zelzele'nin ne zaman olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, Alkame ve Şa'bi'den, bu zelzelenin dünyada olacağı rivayet edilmiştir ki, bu zelzele olurken güneşde batıdan doğar. Yine, bu zelzelenin kıyametin kopmasıyla birlikte gerçekleşecek olan zelzele olduğu da ileri sürülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s)'den sûrla ilgili hadiste şunlar rivayet edilmiştir: "Sûr, kendisine üç defa üflenen büyük bir boynuzdur. Bunlar, korku ve dehşet uyandıran üfleyiş, baygmhk veren (öldüren) üfleyiş ve Rabbû'I-âieminin huzurunda durmak için olan üfleyiş. Dehşete düşüren üfleyişte, Allah dağlan yürütür, sarsacak olanı sarsar, ardından gelecek olan da ardından gelt. O gün kalbler titrer. Yeryüzü, ya dalgaların kendisine çarptığı bir gemi yahutta, kendisini rüzgarın salladığı asılı bir lamba gibi olur"

1[1] Matbu nüshada böyledir. Fakat bu kısım 19-24 ayetleri olup beş ayettir.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/255
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/255
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/256
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/256

Mukâtil ve İbn Zeyd: "Bu, ahiret günlerinin ilk gününde meydana gelir" demişlerdir. Bil ki ayetin lafzında, hadiste bahsedilen bu kısımlardan herhangi birine dair bir delâlet yoktur. Çünkü zelzele her ne kadar bundan Önce olsa bile, (kıyamete) böyle bir nisbette bulunma geçerli olur. Ve bu zelzele o kıyametin emarelerinden ve ipuçlarından olmuş olur.
Yine bütün bunları zelzelenin o kıyametle birlikte olması durumunda da ona nisbet edilebilir... Bu, meselâ bizim "kıyametin alametleri" ve emareleri" dememiz gibidir. 6[6]

Ayetin Nüzulü ve Maksadı

Rivayet olunduğuna göre bu iki ayet, Müslümanlar hareket halinde iken nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) nida etti, derken insanlar etrafında toplanmaya başladı. Peygamber (s.a.s) de onlara bu iki ayeti okudu... Bunun üzerine Hz. Pevaamber. insanların bu aeceden daha fazla aûladıâım görmemişti... Sabah olunca da, onlar binitlerine eyer vuramadılar, çadır kuramadılar, yemek pişiremediler... İnsanların kimisi ağlıyor, kimisi de oturmuş hazin hazin düşünüyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "Bilirmişiniz, bu hangi gündür?" oeyince onlar: "Allah ve Resulü daha iyi bilir" dediler. Hz. Peygamber de: "Bu gün, Ateh Teâlâ'nın Mz. Adem (a.s)'a"Kalk ve soyundan cehenneme gidecekleri gönder" dediği gündür. Bunun üzerine Adem: "Ne kadar?" manasında olarak: "Ateşe gönderilecekler kimlerdir?" deyince, Allah Teâlâ: "Her binden, dokuzyüzdoksandokuzu cehenneme biri de cennete" buyurur. İşte o esnada, Küçükler yaşlanır, hamileler hamilerini düşürür ve sen insanları adete sorhoş imişler grtü görürsün. Bu, müminlere ağır geldi de ağlamaya başladılar ve: "Ey Allah'ın Resulü kim kurtulacak?" dediklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s) "Güler yüzlü olun, doğruluk peşinde koşun ve dosdoğru olun. Çünkü sizin beraberinizde, iki mahluk &ubu daha vardır ki, bunlar her nerede bulunsalar, mutlaka onların sayılarım jon derecede çoğaltırlar ki onlar da Ye'cûc ile Me'cûc'dur" diye cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a.s) sözüne devamla: "Ben sizlerin, cennettekilerin dörtte biri olmanızı ./narım" deyince, orada bulunanlar tekbir getirdiler. Daha sonra Hz. Peygamber: Ben sizin, cennetliklerin yansı olmanızı umarım" deyince de, orada bulunanlar tekbir m) Allah'a hamdettiler. Sonra da Hz. Peygamber (s.a.s)' 'Ben sizlerin, cennettekilerin öçte ikisi olmanızı umarım. Çünkü cennetlikler, yüzyirmi bölüktür. Onların sekseni senim ümmetimdir. Müslümanlar, kâfirler içinde adeta devenin yanındaki ve Döğründeki bir alâmet veyahutta siyah öküzdeki beyaz bir kıt gibidir' dedi ve sözüne asvamla: "Ümmetimden yetmişbini, sorgusuz sualsiz cennete girer" deyince Hz. amer (a.s) "Yetmiş bini" dedi. Hz. Peygamber; "Evet, herbirinin yanında da fetmişbin kişi vardır" buyurdu. Bunun üzere, Ukkaşe İbn M ihsan ayağa kalkar, ve: Ey, Allah'ın Resulü, benim de onlardan olmam için dua et" deyince, O: 'Sen : -.ardansın" buyurur. Bunun üzerine ensardan bir adam kalkar ve aynı şeyi söyler. =.,-un üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Bu konuda Ukkâse, senden önce davrandı" 7[7] buyurur. Sonra ashâb, bu yetmişbinin kimler olduğu hususunda konuşmaya dalar. Bu cümleden olarak bazıları bunlann, İslâm fıtratı üzere doğmuş kimseler olduğunu söy-e" en, bazıları da bunlann iman edip Hz. Peygamber (s.a.s)'ie cihad edenler oldukları bu gfirtşleri Hz. Peygamber'e haber verdiler, O da "Onlar (tedavi için) dağlanmayan, başkasını dağlamayan kendilerine okuyup üflenmesini istemeyen, herhangi bir şeyi uğursuz saymayan js sadece Rablerine güvenip dayanan kimselerdir8[8] buyurdu. (Bu mertebeye joşmış olan, Allah'ın has kulları olup avam ise, hertürlü tedavi yoluna başvurur). 9[9]

Dördüncü Mesele

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/256
7[7] Buhâri, Rtkak, 50; MOtlm, İman 368 (1/197) (Kısmen).
8[8] Buhari, Tıp, 17; Müslim, İman, 371 (1/196).
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/256-257

Cenâb-ı Hak, insanlara takvayı emretmiş, sonra da bunun onlara vacib olmasını kıyametin daima hatırlanmasına
bağlanmış ve bu takvayı en dehşetli sıfatla nitelemiştir ki, buna göre mana, "Takva, bu büyük zararın" insanların nefislerinden giderilmesini gerektirir. Nefislerden zararı defetmenin ise vacib olduğu malumdur. Binâenaleyh, takvanın da vacib olması gerekir" şeklinde olmuş olur. 10[10]

Madum (yok) Hakkında "Şey" Denir mi?

Mu'tezile Cenâb-ı Hakk'ın "Çünkü kıyamet zelzelesi müthiş bir şeydir" buyruğuna dayanarak şöyle demişlerdir: 'Cen&b-ı Hak, kıyameti, mevcut olmadığı halde henüz yok iken, "şey" diye nitelemiştir." Yine onlar "Allah her şeye kadirdir" (Bakara. 20) ayetine dayanarak şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın kadir olduğu şey, ya mevcut olur ya da ma'dûm olur. Birincisi muhaldir, aksi halde kadir olanın, mevcut olanı (yeniden) meydana getirmeye kadir olmuş olması gerekir. (Buysa batıldır). Bu batıl olunca, Allah'ın kadir olduğu şeyin, ma'dûm olduğu sabit olur. O halde de, ma'dûm, "şey"dir. Yine Mu'tezile, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hiçbir şey hakkında, "Ben bunu herhalde yarın yaparım" (Kıf, 23) ayetine dayanarak şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak şu anda, "şey" lafzını, yarın olacak olan hakkında kullanmıştır. Yarın olacak olansa, şu anda yoktur. O halde ma'dûm, "şey"dir. Allah en iyisini bilendir.
Mu'tezile'nin birinci görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: "Zelzele, hareket eden cisimler demektir. Hareket eden maddeler ise, kendisiyle arazların bulunup kaim olduğu cevherlerdir, zâtlardır. Halbuki, böyle bir vasfın ma'dumda mevcut olması, imkansızdır. O halde, zelzele'nin yok iken "şey" olması imkansızdır. Binâenaleyh ittifakla mutlaka tevil etmek gerekir. Buna göre mana, "O zelzele mevcut olduğunda "şey" otur" şeklindedir. Bu, aynı zamanda onların diğer görüşlerine de bir cevaptır. 11[11]

Kıyametin Dehşeti

Cenâb-ı Hak, "zelzele"yi "büyük (müthiş)" olmakla nitelemiştir. Allah'ın büyük olduğunu söylediği şeyden ise büyük olan bir şey yoktur.
Ayetteki fiili ile mansûb olup, 'O, gün emzikli kadın emzirdiğini unutup geçer" manasındadır. daki ha zamirinin daha önce bahsi geçmiş olduğu için, "zelzele" kelimesine râci olması muhtemel olduğu gibi, "saat" kelimesine raci olması da muhtemeldir. Doğruya en yakın olanı, bu zamirin "zelzele" kelimesine raci olmasıdır. Çünkü o büyük korkuyu gerektiren şey o zelzeleyi müşahede etmektir.
Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu günün dehşetlerine dair şu üç şeyi zikretmiştir.
a) Ayetteki "Onu göreceğiniz gün, emzikli her kadın, emzirdiğini unutup geçer" cümlesinin ifade ettiği husustur Yani, "Onu o zelzele gafil hale getirir" demektir. "Zuhûl" dehşet ve korkudan dolayı bir şeyi görmemek demektir. Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, niçin dememiş de demiştir?" denilirse, ben derim ki: kelimesi, emzirirken memesini fiilen çocuğun ağzına verendir. ise, emzirme işini, bilfiil bu şekilde yapmayan, mutlak anlamda emziren demektir. İşte bu sebeple, kıyametin bu dehşeti, meme veren kimse memesini çocuğun ağzına verdiği bir anda, onu bastırdığında, başına gelen dehşet ve korkudan, dolayı ağzında meme olanın onu ağzından çıkarıp attığına delâlet etsin diye, denilmiştir. Ayetteki ifadesine gelince bu, emzirmekten" veyahutta, "emzirdiği şeyden" demek olup, bu ikincisine göre "şey" •elımesi "çoluk" olmuş olur. Böylece de bu açıklamaya göre mâ, men anlamına gelmiş olur.
b) Cenâb-ı Hakk'ın "Yüklü her (gebe kadın) yükünü düşürür" ayetinin ifade ettiği husustur. Buna göre mana, "O, o günün dehşetinden ooJayı, çocuğunu tam veya tam olmadan düşürür" şeklindedir. Ki bu da, bu zelzelenin, (ftriKİlişten önce olacağına delâlet eder. Hasan

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/258
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/258

el-Basri de şöyle demiştir. Emziren kadın, çocuğundan, onu sütten kesmediği halde gafil olur, hamileler de, «2nnlarındakini,yaratılışları tamamlanmadan atar, düşürür." K affa I de şöyle der: şöyle denilebilir: Hamile veya emzikli olduğu halde Ölen kadın, hamile veya emzikli : duğu halde diriltildiğinde o korkudan dolayı çocuğu düşürür. "Emziklinin gaflet ermesi, hamilenin hamlini düşürmesi" ifadelerinden bir teşbihin kastedilmiş olması 3a muhtemeldir. Bu tıpkı alimlerin, Cenâb-ı Hakk'ın Çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günde" (Muzznemmü, 17) ayetini tevil etmeleri gibidir." 12[12]

İnsanların Sarhoşluğu

c) Ayetteki "İnsanları sarhoş görürsün" cümlesinin İfade ettiği - jsusla ilgili birkaç mesele vardır: 13[13]

Birinci Mesele

Bu kelime tâ'nın dammesiyle (meçhul olarak), (isJj (tura) şeklinde de okunmuştur. Nitekim sen ya, Uîü £l»ji yahut da "seni ayakta gördüm" dersin. Kelimesi ise, ya nasb ile ya da ref ile okunur. Nasb okunması hali açıktır. Merfû okunmasına pelince, bu kelimenin meçhul olan fiilin nâib-i faili olmasından dolayıdır. Fiilin müennes getirilmesi ise, kelimesinin "cemâat" lafzıyla tevil edip açıklanmasından :: ayıdır. Bu kelime hem sekrâ hem de sükârâ şeklinde okunmuştur. Bu, tıpkı efimestnin müennesinin "aç- kadın" ve kelimesinin müennesinin "susamış kadın" şeklinde olması gibidir. Yine tembel kimseler) ve (acele eden kimseler) kelimeleri gibi sükârâ ve sekârâ şeklinde de okunur. Ameç 'in, sekrâ ve sûkri şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir ki, onun damme ile sukrâ okuması aaribtir. 14[14]

İkinci Mesele

Ayet-i kerimenin manası, "Onlar gerçekte sarhoş olmadıkları halde, onları sarhoş gibi görürsün. Ancak ne
var kî, Allah'ın azabından onları bürüyen şeyin dehşeti, onların akıllarını gidermiş ve temyiz kabiliyetlerini uçurmuştur" şeklindedir. İbn Abbas ve Hasan el-Basri "Sen onları, içtiklerinden dolayı değil, o günün korkusundan dolayı sarhoş görürsün" manasındadır, demişlerdir.
Şayet sen, "Niçin ilk önce terevne "görürsünüz" sonra da müfred olarak terâ "görürsün" denilmiştir?" dersen, biz deriz ki: çünkü bu fiil ilkönce, "zelzete"ye taalluk etmiş, böylece de insanların tümü onu görür gibi kabul edilmiştir, halbuki bu, en sonunda insanların sarhoş olmaları haline bağlanmıştır. Binâenaleyh, onlardan herbirinin diğerlerini görücü olmaları gerekir. 15[15]

Üçüncü Mesele

Eğer "siz, o günün şiddetinin herkes için, yahut özellikle cehennemlikler için tahakkuk edeceğini mi
söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki: Bazı kimseler, o en büyük korkunun ve diğer korkuların sadece cehennemliklere has olduğunu, cennetliklerin ise herşeyden emin olarak haşr olunacaklarını söylerken, "Hayır, bunlar herkes İçin söz konusudur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın fiillerine karşı kimsenin itiraz hakkı yoktur ve Allah Teala üzerinde hiç kimsenin bir

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/258-259
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/259
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/259
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/260

hakkı yoktur" da denilmiştir. 16[16]

Dine İtiraz Edenler

"İnsanlardan kimi, Allah hakkında, bir bilgisi olmaksızın münakaşa eder durur ve her azgın şeytanın ardına düşer. Onun aleyhinde şu hüküm yazılmıştır: "Kim onu dost edinirse, şüphesiz bu, onu saptırır, onu o alevli ateşin azabına götürür" (Hac, -4). 17[17]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bu ayetlerin, geçen ayetlerle münasebet ve itgisi hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Attah Teâlâ, geçen ayetlerde kıyametin dehşetinden ve şiddetinden bahsetmiş, insanları Kendisinden ittikâ etmeye davet etmiştir. Daha sonra xı ayetlerde de, önceki ayette bahsettiği o insanların bir kısmını söz konusu edip, onların mücâdele ve münakaşalarından bahsetmiştir.
b) Allah Teâlâ, Kıyamet zelzelesinin ve şiddetinin bildirilmesine rağmen, yine de sazı insanların Allah hakkında bilgisizce mücâdele ettiklerini ileri-geri konuştuklannı Mdtrmiştir.
Ayetteki "insanlardan kimi" ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:
1) Bunlar öldükten sonra dirilmeye inanmayan kimselerdir. Bunun böyle olduğuna, 'însan, kendisini bir nutfeden yarattığımız görmedi mi ki şimdi, açıktan açığa müfrit yz hasımdır" prMn. rr, ayeti de delâlet eder. Hem bundan önce bahsedilen husus, öldükten sonra diriliş, hem bundan sonra bahsedilen şey, Öldükten sonra dirilişe De*âlet eden husustur. Binâenaleyh ayette söz konusu edilen bu mücâdele ile, Mdükten sonra diriliş hususundaki bir mücadelenin kastedilmiş olması gerekir.
2) Bu, Nadr b. el-Harls hakkında nazil olmuştur. Çünkü o, Kur'ân'ı yalanlıyor ve Kur'ân'ın, geçmiş ümmetlerin düzdükleri masallar olduğunu iddia ediyor ve:
Muhammed'in size getirdiği şey, ttpkı benim size anlattığım geçmiş milletlerin efsaneleri gibidir" diyordu. Bu İbn Abbas (r.a)'nın görüşüdür. 18[18]

Caiz Olan Tartışma

Bu ayet, mefhum-u muhalifi ile (dolaylı olarak), hak olan mücâdelenin yapılabileceğine caiz olduğuna delâlet eder. Çünkü bıktırıcı olmamasının yanısıra, mücadelenin delillere tahsis edilmesi, bilgiye dayalı bir mücadelenin olabileceğini jösterir. O halde bâtıl mücadele, Hak Teâlâ'nın, "Bunu sana, (bâtıl bir mücâdeleden başka (maksadla) ileri sürmediler" (Zuhruf, 58) ayeti ile, hak mücâdele de, "'Onlarla mücâdeleni, en güzel bir yol ile yap" ınhh, 125) ayeti ile kastedilmiştir. 19[19]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın "Her azgın şeytanın ardına düşer" ifadesi hakkında şu iki görüş vardır:
1) Cenâb-ı Allah, bununla kendileri ile birlikte insanları küfre davet eden, kâfirlerin İleri gelenleri demek olan, insan şeytanlarını kastetmiş olabilir.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/260
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/260
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/261
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/261

2) Bununla, İblis ve ordusu kastedilmiştir. Zeccac şöyle der: "Merîd ve mârid, dümdüz, pürüzsüz yüksek şey demektir. Nitekim Arapça'da dümdüz pürüzsüz kaya manasında, "sahratun merda" denilir. Bu kelimenin, denginin sınırını geçtiğinde şeytanlardan başka şeyler hakkında kullanılması da mümkündür.

Kütibe Aleyhi Tabirinin İzahı

Ayetteki "Onun aleyhine (şu hüküm) yazılmıştır" ifadesi ile ilgili, şu iki izah yapılmıştır:

a) (üzerine yazıldı) ifadesi, bir darb-ı mesel (mecazi bir ifadedir). Bu, "Bu şey, onun hal ve hareketlerinde ortaya çıktığı için, sanki falancanın saptırması onun üzerine yazılmış, ona o damga vurulmuştur" demektir.

b) Bu hüküm, onun aleyhine olarak ümmü'l-kftab'da (Levh-i mahfuz'da)
yazılmıştır.

Bil ki bu "hû" (o) zamiri "mücâdele eden" kimseden ve "şeytan"dan sonra zikredilmiştir. Binâenaleyh bu zamirin, bunlardan her birine, bedel olarak râci olması muhtemeldir. Dolayısıyla eğer bu zamir, "mücâdele eden'e râci ise, o zaman men edatının müfred olan lafzına râci olmuş olur. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "şeytanlara tâbi olan kimseler üzerine, "Kim şeytanı dost edinirse, onu cennetten saptırır ve cehenneme götürür" diye hükmetti" demiştir. Bu da, Allah tarafından bir zecr (caydırmadır. Buna göre sanki Hak Teâlâ, "Hali böyle olan kimseye bu tehdide müstehak olacağı hükmü yazılmıştır" demiştir. Yok eğer bu zamir "şeytan"a râci olursa, o zaman mana "O kimse, hakkında, "Kim onu kabul ederse, o dalâlettedir" diye yazılı olan her koğulmuş şeytana tâbi olmuş olur. Bu izaha göre de, yine bu şeytana uyma hususunda bir zecr olmuş olur.

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 20[20]

Birinci Mesele

Kâdi Abdulcebbâr şöyle der: kütibe aleyhi tabiri ile, "Onun hakkında hüküm olarak verildi" manası
kastedilmiştir denildiğinde, bu zamirin ancak "şeytana tâbi olan"a râci olması mümkün olur. Çünkü Allah Teâlâ'nın şeytana, "O, saptırır" diye hükmetmiş olması caiz değildir. Bunun, "şeytanın sözlerine itibar edenler hakında, "şeytan onu cennetten saptırdı ve cenenneme şevketti" hükmü verildi" manasında olması mümkündür" Allah onlara rahmet etsin alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu hüküm onun hakkında verildiğine göre, tahakkuk etmeyecek olsa, Allah'ın doğru haberi yalana dönüşmüş olur. Böyle olması İse imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır. Dolayısıyla, bu hükmün tahakkuk etmesi imkansız olur. 21[21]

İkinci Mesele

Ayet, Allah Hakkında mücadele edenin, eğer Allah'a inanmıyorsa, bu mücâdelenin kötü ve kınanmış olduğuna ve azab sebebi olacağına delâlet etmektedir. Dolayısıyla bu, Allah'a inanmanın (aklen) zaruri ve mecburi olmadığına delâlet eder. 22[22]

Üçüncü Mesele

Kadi şöyle der: "Bu ifadede, Allah Teâlâ hakkında mücadele etmenin, Allah'ın yaratması ve iradesi ile
meydana gelmediğine bir delâlet vardır. Aski halde, bu mücâdele, şeytana tâbi olanların işi

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/261-262

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/262

22[22] Bu hüküm, Eş'ari mezhebine göredir.Maturidilere göre ise, insanın aklını çalıştırarak
Allah'ı bulması gerekir (ç).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/263

olarak gösterilemezdi ve: "Onu şeytan saptırır" denilmez, aksine: "Onu Allah saptırdı" denilmesi gerekirdi." Kadi'nin bu görüşüne, Senin bu iddiana "ilim ve dâi meselesiyle karşı çıkılır" diye cevap verilir. [23][23]

Dördüncü Mesele

Ayetteki ifadesi, hem innehu hem ennehu şeklinde okunmuştur. Bunu fethalı okuyan, birinci edatı Kütibe" fiilinin nâib-i faili, ikincisi de ona ma'tûf olduğu çin, bunu böyle okumuştur. Bunu kesreyle okuyan ise, "yazılma" işini "hikaye etme" aynen yazıldığı gibi aktarma üslûbu ite, böyle" okumuştur. Bu tıpkı, "Ben Yani: Ben, Allah, gani ve hamiddir" diye yazdım" demen gibidir. vahut da, bu ifadenin başında mukadder birji (Denildi ki) fiilinin bulunduğunu, "Kütibe" fiilinin fiili manasında olduğunu söyleyebiliriz. [24][24]

İnsanın Yaratılışı

"Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra diriliş hakkında herhangi bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkaktır ki Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra bir alakadan sonra da yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık ve size apaçık gösterelim diye, sizi dilediğimiz belirli bir vakte kadar, ana rahimlerinde durdururuz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarırız. Sonra da kuvvetinize ermeniz için {büyütüyoruz). Kiminiz öldürülüyor, kiminiz de,
bilmesinden sonra hiçbirsey bilmemek üzere, ömrün en fena devresine gerisin geri itiliyor. Sen, yeryüzünü kupkuru ve ölü götürsün. Fakat onun üstüne suyu indirdiğimiz zaman, harekete gelir, kabam ve her güzel çiftten nice nebat bitirir. Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah hakkın tâ kendisidir. Gerçekten ölüleri diriltir. Şüphesiz O, herşeye hakkıyla kadirdir. Hiç şüphesiz o kıyamet, elbet gelecektir, bunda bir şüphe yok. Muhakkak Allah, kabirlerde olanları diriltip kaldıracaktır" (Hac, 5-7). [25][25]

Farklı Kıraatler

Kıraat: Hasan el-Basri, harekeli olarak şeklinde okumuştur, Bunun bir benzeri, halb ve tard kelimelerinin haleb, tarad şeklinde de okunmasıdır, Tâ'nın ve râ'nın kesresi ile şeklinde okunmuştur. İbn Ebl Able bunların ikisini de mansub olarak okumuştur. fiillerinin en meşhur kıraati, bu şekilde nûn ile okunuşudur. İbn Ebl Abla ise, üçünü de yâ ile (müfred gâib) olarak okumuştur. Bunlann nûn ile okunmasına göre şu vecihler söz konusudur.
a) Bu, meşhur kıraattir.
b) Seyrin, Davûd'dan, Davûd da Ya'kûb'dan rivayetle bunların nûn'un fethası, kâf ve râ'nın zammesi ile, şeklinde okunduğunu söylemiştir ki bu, "suyu döktü" manasındaki ifadesinden alınmıştır. Yine Seyrafi'den bir başka rivayette de, durum aynıdır, ancak bunda râ mansub olarak zikredilmiştir.
c) Râ'nın ve cimin nasbi ile ve şeklinde de okunmuştur Bu fiillerin yâ ile okunmasına göre de şu vecihler söz konusudur:
a) Kâfin, râ'nın ve cim'in fethası ile bunlar yekarru, yuhricukum.
b) Kâfin, râ'nın ve cim'in zammesiyle yekurru, yuhricukum.
c) Yâ'nın fethası, kâfin kesresi ve râ'nın zammesiyle yakımı şekillerinde okunmuştur. Bu sonuncusu, Ebu Hfltlm'in kıraatidir. Yâ'nın fethası ile, "Allah Öldürdü" manasında, şeklinde kıraat vardır. Bu, İbn Amre ve A'meş'in kıraatidir. Mim'in sükûnu ile erzeli'l-umri şeklindeki kıraat meşhurdur. Abdullah b. Me'ûd (r.a)'ın kıraatine göre, ayet "Kiminiz öldürülüyor, kiminiz ihtiyar oluyor" şeklinde okunmuştur. Bu kıraat meşhur değildir.

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/263
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/263
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/263-264

Ebu Ca'fer'in ve (yükseldi) şekillerinde kıraati vardır. El-Amrl, Ebu Ca'fer'in bu hemzeyi, yumuşatarak (telyin ile) okuduğunu rivayet etmiştir. Yine, Duradaki şeklinde de okunmuştur. 26[26]

Ölümden Sonra Dirilişin İsbatı

Mana: Bil ki Allah Teâlâ haşr ve neşr hususunda, câhilce o insanların mücadele edip, karşı çıktıklarını haber verip, onları bu hususta zemmedince, hasrın (kıyametin) gerçek olduğuna, şu iki bakımdan delil getirmiştir:
1) Önce canlıların yaratılış ile istidlal etmiştir. Bu, "De ki: Onu, ilk defa yaratan Mkecektir"(Yasin, 79) ve "Onlar derler ki: "Bizi kim yeniden diriltecek?" De ki: "Sizi üc defa yaratan (Allah)"fara, 51) ayetlerinde, mücmel (özet) olarak zikrettiği delile uygundur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer size va'dettiğimiz "ba's" hususunda :* şüpheniz varsa, ilk defa sizi yaratmaya kadir olanın, tekrar yaratmaya (diriltmeye) kidir olacağını anlamak için, ilk yaratıltşınınızı düşününüz" demiştir. 27[27]

İlk Yaratmanın Safhaları

Sonra Hak Teâlâ, ilk yaratılışın şu yedi mertebesini saymıştır:
Birinci mertebe: Bu ayetteki "Şu muhakkak ki Biz sizi -cçraktan yarattık" ifadesi ile anlatılmaktadır. Bu ifade ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, "Biz sizin aslınız-atanız Âdem'i topraktan yarattık" demektir. Çünkü Cenâbn Hak, "Allah o (Âdem'i) toprak yarattı"{am Imran, 59) ve "Sizi o (Âdem) 'den yarattık ' (. 55) buyurmuştur.
b) İnsanın yaratılışı, meni ve hayz kamndandır. Bu ikisi de insanın (ana-babanın) akfcğı gıdalardan oluşur. Gıdalar da ya hayvansal ya bitkiseldir. Hayvansal gıdalar dt, sonunda (hayvanın yediği) bitkilere dayanır. Bitkiler ise, sudan ve topraktan olur. Snâenaleyh "Biz sizi topraktan yarattık" ifadesi doğru bir sözdür.
İkinci mertebe: Bu, ayetteki "Sonra nutfeden" ifadesi ile anlatılan fcuaustur. "Nutfe", "az su" manasınadır, yani bu, "herhangi bir sudan" demek olup, bununla "erkeğin suyu" (menisi) kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Aralarında hiç bir ilgi yok iken, o kuru toprağı latif bir suya çeviren Benim" demektedir.
Üçüncü mertebe: Bu, ayetteki "Sonrada bir alakadan" ifadesi ile anlatılan husustur. "Alaka", donmuş kan parçası28[28] demektir. Su ile, donmuş kan parçası arasında çok büyük bir farkın olduğunda şüphe yoktur.
Dördüncü mertebe: Bu "Sonra da yaratılışı belli belirsiz bir lokma etten yarattık ve size apaçık gösterelim diye, sizi dilediğimiz belirli bir vakte kadar, ana-rahimlerinde durdururuz" ifadesinin anlattığı husustur. "Mudğa" bir çiğnemlik küçük et, parçasıdır. "Muhallaka", noksanlık ve kusurdan uzak, dümdüz, pürüzsüz şey demektir. Nitekim birisi misvakini veya çubuğunu düzelttiğinde, denilir ki bu, Arapların dümdüz kaya için kullandıkları ifadelerinden alınmıştır. 29[29]

Muhallaka Tabirinin Tefsirleri

Müfessirlerin bu hususta çeşitli görüşleri vardır:

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/264-265
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/265
28[28] Alaka, mübaşirimizin Mdifdtfli bu manadan başka yapışan, asılıp tutunan şey, sülük anlamlarına da gelir. Donmuş kan denildiğinde de maksad, İsin gerçeği mahiyetini bildirmek değil, görünümü itada atmektir. Vallahu a'lem (Ç).
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/265-266

a) Bununla, yaratılma halleri tamamlanan ve tamamlanmayan kimseler kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki "mudga"yı iki kısma ayırmıştır:

1) Şekli, duyuları, hatları tamamlanmış olanlar.

2) Bu bakımlardan noksan olanlar... Böylece Allah Teâlâ onu "mudğa" haline getirdikten sonra, ondan noksansız tam bir insan meydana getirdiğini ve bu vasıftan taşımayan kimseleri yarattığını beyan buyurmuştur. Bu Katâde ve Dahhâk'ın görüşüdür. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, farktı farklı "mudga"lar yaratmıştır: onlardan bazılarının hilkati tam, kusurlardan uzak bazıları da bunun aksine... İşte bu farklılığa, insanların yaratılışlarında^ .ve suretlerindeki, uzun ve kısa, tam ve noksan oluşlarındaki farklılıkları bağlı olur.

b) "Muhallaka", şekillenmiş, "gayr-ı muhallaka" ise, şekillenmemiş demek olup, bu da şekil almamış, hattan belirlenmemiş ve bir et parçası olarak katan demektir. Bu görüşte olanlar, Alkame'nin, Abdullah (b. Mes'ûd) (r.a)'den rivayet ettiği şu sözü detit getirmişlerdir: "Nutfe, ana rahmine düştüğünde, Allah bir melek gönderir. O melek, "Ey Rabbim,bu muhallaka mı, gayr-ı muhallaka mı diye sorar. Eğer Cenâb-ı Hak, "Gayr-ı muhallaka" derse, rahim o nutfeyi kan olarak dışan atar. Yok eğer, "muhallaka" derse, o zaman melek, "Ey Rabbim, bunun sıfatı nedir, erkek midir, dişi midir? Rızkı nedir? Eceli ne kadardır? Şaki midir, said midir?" diye sorar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Ümmü'l-Kitab'a (Levh-i Mahfuz'a) git ve oradan bu nutfenin sıfatlarını (kaderini) yaz çıkar" der. Bunun üzerine melek gider ve oradan o sıfatların hepsini sonunu kadar yazar" 30[30]

d) Kaffal şöyle der: "Tahtîk" "halk" (yaratma) masdarındandır. Binâenaleyh üzerinden peşpeşe tavırlar (merhaleler) ve birbirini izleyen yaratmalar geçmiş olan şeye, üzerinden peşpeşe yaratma işi geçtiği için "muhallak" denilir. İşte bu noktada âlimler şöyle demişlerdir: "Tam olan, "muhailak"tır, tam olmayan ise, "gayr-ı muhallaktır. Çünkü tam olmayanda, bütün yaratmalar, birbirini tam olarak izlememiştir.

Birinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü Allah Teâlâ ayetin evvelinde, "Biz sizi yarattık" buyurmuş ve bununla insanlara hitab etmiştir. Binâenaleyh hem "muhallaka", hem de "gayr-ı muhallaka" ifadelerinin, ileride insan haline gelecek şey manasına hamledilmesi gerekir. Bu ise, düşük olarak doğanda bu mana yoktur. Çünkü o, bazan hilkati tamamlanmadan düşük olarak doğar. Buna göre eğer, "Keşke siz, ayetteki, "Sizi ana-rahimlerinde durdururuz" ifadesinden ötürü, bunu düşükler manasına da hamletseydiniz. Çünkü bu ifade, rahimlerde durduramayanların olduğunu da dolayısıyla göstermektedir. Onlar da düşük olanlardır" denilirse, biz deriz ki: "Bu, bizim söylediğimiz "mudga"nın, muhallak ve gayr-ı muhallak olmasına mani değildir. Çünkü bazısının hilkati (yaratılış) tamamlanıp, bazısının ki noksan olduktan sonra, bunun tam olması gerekmez. Aksine bu ifadede, Allah'ın rahimlerde durdurduğu ve durdurmadıkları da yaratmaktadır. Eğer onda, insan şekli meydana gelmiş ise, işte o bu açıdan içine düşüklerin de dahit olduğu bir ifade olmuş olur.

Ayetteki "Size apaçık gösterelim diye" ifadesi ile ilgili olarak şu *i izah yapılmıştır:

a) Bu "Size, "mudga"nın, muhallaka şekline dönüşmesinin, hür ve irade sahibi t>r failin tercihi ile olduğunu, o failin olmaması halinde onların bir kısmının muhallak, tur kısmının da gayr-ı muhallak hale gelemeyeceklerini beyân edelim diye" demektir.

b) Bu ifadenin manası şöyledir: "Eğer, ba's (yeniden diriliş) hususunda bir şüphede iseniz, sizden öldükten sonra dirilme hususundaki şüphenizi giderecek şeyi size açıklayalım diye, sizi şundan şundan yarattığımız size haber verip anlatıyoruz. Çünkü bunları böyle yaratmaya kadir olan, yeniden yaratmaktan nasıl âciz olur."

Ayetteki" "Sizi dilediğimiz belirli bir vakte kadar, r.a-rahimlerinde durdururuz" ifadesine gelince, bununla Cenâb-ı Hak doğum noktasına ulaştırdığı kimseleri kastetmiştir. "Ecel-i Müsemmâ", doğum için biçilen zaman demek olup, bu da ya altı ayın, veya dokuz ayın veya dört yılın sonu yahut oa Allah'ın dileyip takdir ettiği başka bir zamandır. Binâenaleyh Cenâb-ı Mak eğer bunu yazmış ise, bu ecel-i müsemmâ olur.

Besince mertebe: Bu ayetteki "Sonra sizi bir çocuk olarak çıkanrız" ifadesi ile anlatılan

---

30[30] Mûsned. (3O97; Müslim, Kader. 4 (4İ2O36).

husustur. Cenâb-ı Hak, "tıfl" (bir çocuk) kelimesini nüfred olarak getirmiştir. Çünkü bundan maksadı, çocuk cinsine işaret etmektir. Bu,
Sizden herbirinizi bir çocuk olarak çıkarırız" manasına da olabilir. Bu tıpkı (frahnm. 4) ayetincleki durum gibidir. (Yani herbirini ayrı ayrı mütalaa ederek müfred (tekil) getirme söz konusudur).
Altıncı mertebe: Bu, ayetteki "Sonra kuvvetinize ermeniz için büyütüyoruz)" ifadesi ile anlatılan husustur. "Eşüdd" kuvvetin, aklın ve temyiz gücünün tam olması demek olup, bu müfredi olmayan çoğul kelimelerdendir. Eşüdd ideta birden fazla husustaki şiddeti ifade ettiği için cemi (çoğul) olarak getirilmiştir.
Binâenaleyh kastedilen mana, -Allah en iyisini bilir ya- "Cenâb-ı Hak sonra, eşüddünüze erişeşiniz diye, terbiyeniz de ve gıdalarınızdaki işleri (yollan) kolaylaştırdı" demektir. Allah Teâlâ bu ifade ile, çocuğun ana-rahminden çıkması ile kuvvetine ermesi arasındaki durumlara dikkat çekmiştir. Bu iki hal arasında, merhaleler vardır. Bazı kimseler, insanın çocukluk hali ile, kuvvetine ulaşması halinin başlangıcı arasında bir merhale olmadığını söylemişlerdir. 31[31]

Erzel-i Umr

Yedinci mertebe: "Kiminiz öldürülüyor, kiminiz de bilgiden sonra hiçbir şey bilmemek üzere, Ömrün en fena devresine gensin geri itiliyor" ifadesi ile anlatılan husustur. Bunun manası şöyledir: "Kiminiz, kuvvetine ve tam oluşuna rağmen öldürülüyor, kiminiz de erzel-i ömüre, yani ihtiyarlığa ve bunaklığa sevkediliyor, böylece de tıpkı çocukluğunun başlangıcında olduğu gibi, bünyesi zayıf, aklı tutarsız ve anlayışı az hale geliyor." Buna göre eğer, "Cenâb-ı Mak niçin, o çocuk gibi bazı şeyleri bildiği halde, "bilmesinden sonra hiçbirşey bilmemek üzere" buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: Bununla, "onun aklının zail olması ve hiçbirşey bilmez hale gelmesi" kastedilmiştir. Çünkü bu gibi ifadeler bazan, mübalağa için olumsuz manada zikredilir. Bazı kimseler, Hak Teâiâ'nın, "Sonra o (insanı) aşağıların aşağısa çevirdik. Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler müstesna" (Tm,) ayetlerinden ötürü, bu halin mü'mınlerde bulunmayacağını söylemişlerdir ki bu görüş zayıftır. Çünkü, "Sonra onu aşağıların aşağısa çevirdik" ayeti, kınama manasında olup, bununla cezalandırma yerine geçecek şeyler kastedilmiştir. İşte bundan Ötürü Cenâb-ı Hak, "Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler müstesna. Çünkü onlar için, kesilmez (devamlı) bir mükafaat varftin, 6) buyurmuştur. Canlıların yaratılışlarından, ba's (öldükten sonra diriliş) için çıkarılan istidlalin hepsi bundan ibarettir. 32[32]

Yeryüzünün Canlanması

2) Bitkilerin yaratılması ile, öldükten sonra diriliş hususunda yapılan istidlal,ayetteki "Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün. Fakat onun üstüne suyu indirdiğimiz zaman harekete gelir, kabanr" ifadesi ile yapılmıştır. Yerin "hamide" oluşu, kuruması bitkilerden ve yeşilliklerden uzak oluşu demektir. "İhtizaz" ise, sevinçten ötürü harekete geçmek demektir. İş, güzel ve faydalı şeylerden olmadığı zaman, neredeyse ifadesi kullanılmaz. Binâenaleyh ayetteki tifadesi, "O yer, bitki ile harekete geçti ve kabardı" demektir.
Ayetteki "Her güzel çiftten nice nebat bitirir" İfadesi, mecazî bir ifadedir. Çünkü bunlar yerden biter. Bunları bitiren ise Allah Tealâ'dır. Fakat bu bitirme işi, mecazî olarak yere (toprağa) nisbet edilmiştir. Buna göre bunun manası, "Ekin ve ağaç gibi her çeşrt bitkiden bitirir" demektir, "el-behcetu" bir şeyin parlaklığı ve güzel olması demektir. O halde, ayetteki fay (benle) kelimesi, isnvi mefûl (güzel olmuş, güzellenmiş) anlamındadır. Müberred de, "Bu, "güzel ve aydınlanmış şey" demektir" demiştir.
Cenâb-ı Hak, bu iki delili izah edince matlubu ve neticeyi, bu ikisine dayandırarak, şu beş şeyi

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/266-268
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/268

zikretmiştir.

a) "Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir" ayetinin ifade ettiği husustur. Hakk, mevcut ve sabit olandır. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "Bu izahlar, bir yaratıcının varlığına delâlet ediyor" diye bir açıklamada bulunmuştur ki, bunun neticesi de şöyle demeye varıp dayanır. Bu, birbirine zıt arazların meydana gelmesi ve aynı sırada kendi cisimlerine girmeleri, bir Yaratıcı'nın varlığına delâlet eder.

b) Cenâb-ı Hakk'ın "Gerçekten ölüleri O diriltir" ayetinin ifade ettiği husus. Binâenaleyh bu İfade şuna dikkat çekmiştir. "İlah olan zâttan, bu şeylerin yoktan var etmesi imkansız görülmediğine göre, O'nun ölüleri yeniden diriltmesi nasıl imkansız görülebilir?

c) Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphesiz O, herşeye hakkıyla kadirdir" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "Bu şeyleri yoktan var eden, mutlaka zâtı gereği kudret ile tavsif edilmiş olması gerekir... Böyle olan kimse, bütün mümkinâta da kadir ve muktedir olur. Binâenaleyh, böyle olan kimsenin iade etmeye yeniden yaratma Kadir olması gerekir" demektir.

d) Cenâb-ı Hakk'ın "Hiç şüphesiz o kıyamet elbet gelecektir, bunda bir şüphe yok. Muhakkak Allah, kabirlerde olanları diriltip kaldıracaktır" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "Cenâb-ı Hak, yeniden yaratmanın, haddi zâtında mümkün olduğuna ve Kendisinin de bütün mümkinâta kadir olduğuna dair deliller getirince, onun, yeniden yaratmaya da aslında kadir olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir... Bunun "mümkin" olduğu sabit olup, peygamber de bunun olacağını haber verdiğine göre, o işin mutlaka olacağına Kesinlikle hükmetmek gerekir" demektir.

Bil ki, bu delilin bu nazarî görüşe delâlet ettiğini daha düzgün bir şekilde söylemek istersek şöyle denilebilir: Yeniden yaratmak, hadd-i zâtında mümkün olan bir iştir. Muhbir-i Sâdık (a.s) de bunun mutlaka olacağını haber vemiştir. Binâenaleyh, bunun mutlaka olacağını kesinkes belirtmek gerekir. Bu işin mümkin olduğunun delilini şöyle izah edebiliriz: Bu maddeler, canlı ve akıllı oldukları sırada, kendileriyle kaim olan o sıfatları, paramparça olduktan sonrada taşıyabilirler. Cenâb-ı Hak (c.c), bütün malûmatı bilen ve bütün mümkin olan makdûrata kadir olan zâttır, işte bu, yeniden yaratmanın mümkün olduğuna kesinkes hükmetmeyi gerektirir. Çünkü biz dedik ki, o maddeler, dağılıp paramparça olduktan sonra da, o sıfatları taşıyabilirler. Çünkü bu maddeler o sıfatlar, bir vakitte kabul etmemiş olsalardı, o sıfatlan hiçbir vakit kabul edemezlerdi. Çünkü, zâti işler son bulmaz, devam eder. Şayet, o maddeler sıfatlan hiçbir vakit kabul etmemiş olsalardı, hiçbir vakit canlı ve akıllı olamazlardı. Ancak ne var ki, o maddeler canlı ve akıllı olmuşlardır. Binâenaleyh, o maddelerin devamlı olarak bu sıfatları kabul edici olmaları gerekir. Cenâb-t Hakk'ın o mümkin olan şeyleri meydana getirmesinin mümkün olması meselesine gelince, bu şöyledir: Cenâb-t Hak, bütün malûmatı bilendir. Dolayısıyla O, mükelleflerin herbir parçasını muayyen bir şekilde bilen bir zât olmuş olur. Keza Cenâb-ı Hak, bütün mümkinâta kadirdir. Binâenaleyh O, o sıfatları o zâtlarda (cevherlerde) yaratmaya kadir olan bir zât olmuş olur. Böylece, iadenin (yeniden yaratmanın) mümkün bir şey olduğu ve Allah Teâlâ'nın da, o mümkini meydana getirecek olan zât olduğu sabit olmuş olur. Bu sebeple de, yeniden yaratmanın haddi zatında mümkin bir şey olduğu kesinlik kazanmış olur. Binâenaleyh, muhbir-i sadık (peygamber) onun meydana geleceğini haber verirse, o işin meydana geleceğine kat'iyyen hükmetmek gerekir. İşte, bu asıl kaidenin izahı hususunda söylenecek söz bundan ibarettir.

İmdi, Cenâb-ı Hakk'ın, önce canlıların sonra da bitkilerin yaratılışından bahsetmesinin ne faydası vardır?" denilirse, biz deriz ki: Bu, Allah'ın bütün mümkinâta kadir olduğuna ve bütün malûmatı bildiğine delâlet eder. Bu doğru ve gerçek olunca, yeniden yaratmanın da mümkün olduğu sabit olmuş olur. Çünkü, karşı taraf, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeyi, işte bu iki aslı kabul etmemeye dayandırmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak (c.c) kitabı Kur'ân'da her nerede öldükten sonra dirilmeye delil getirirse, orada, kendisinin kadir ve âlim olduğunu da zikreder. Bu meselâ, "De ki: Onları ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı hakkıyla bilendir" ayetinde böyledir. Binâenaleyh O'nun, "Onları ilk defa yaratan diriltecek" beyanı kudretinin, "O, her yaratmayı hakkıyla bilendir" buyruğu da ilminin beyânıdır. Allah en iyisini bilendir. [33][33]

Din Konusunda Münakaşa

'insanlar içinde öyle kişi vardı ki, ne bir bttgM. ne istidlal edeceğ, bir sened, nelay birkiL olmaksın, Allah yolundan saptırmak yamn, eğip bükerek Allah hakkmda münakaşa eder durur. Dünyada rüsvayhk onundur. Biz ona kıyamet gününde de yangın (cehennem) azabını taddıracağız. Bunun sebebi iki elinin öne sürdüğü şeylerdir ve çünkü Allah, şüphesiz kulları hakkında zulûmkâr değildir" (Hac, 8-10).

Ayetin kıraati hakkında: Bütün kıraat imamları, 'ayn'ın kesresiyle şeklinde okurlarken, sadece Hasan el-Basri 'ayn'ın fethasıyla okumuştur. Yâ'nın oammesiyl (li yudılte) şeklinde okunmuştur. Fethasıyla (li yadılle) okunması, meşhur kıraattir. Kıraat imamları nün ile (nuzikuhû) şeklinde okurlarken, Zeyd İbn Ali iii1 (taddırdım) şeklinde okumuştur.

Mâna: Ayetle ilgili birkaç mesele vardır; [34][34]

Birinci Mesele

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsanlardan kimi, Allah hakkında bir bilgisi olmaksızın, münakaşa eder durur ve (bu hususta) bu azgın şeytanın ardına düşer" (Hac. 3) •adesiyle kimleri kastettiği hususunda şu şekillerde ihtilaf etmişlerdir:

1) Ebu Müslim: "Birinci ayet yani, "insanlardan kimi, Allah hakkında bir bilgisi :*.TTiaksızm, münakaşa eder durur ve (bu hususta) her azgın şeytanın ardına düşer" -«•c 3) ifadesi, mukallit tâbiler, bu ayet ise, mukallit olan metbûlar (kendilerine uyulan «. nseler) hakkındadır. Çünkü, mücadele eden iki gruptan her ne kadar biri tâbi diğeri -etbû ise de, her ikisi de ilimsiz olarak mücadele etmektedir. Bunun böyle olduğunu, Tenâb-ı Hakk'ın, "ne istidlal edeceği bir senedi, ne de aydınlatıcı bir kitabı : haksızın" ifadesi ortaya koymaktadır. Çünkü bu gibi ifadeler, mukallit hakkında «Jianılmaz. Bu ancak, bir şüpheye binâen mücadele eden kimseler hakkında söylenilir.

Şayet, "sizin söylediğiniz şey, nasıl doğru olabilir; zira mukallit mücadeleci olmaz" aenilirse, biz deriz ki: Mukallit bazan, takiid ettiği şeyi doğrulamak, doğru göstermek c n mücadele eder, bazan da her ne kadar asıl dayandığı şey taklit ise de, imkân :_duğunda açık şüpheler irâd,eder ortaya atar...

2) Birinci ayet, Nadr İbnut-Haris,bu ayet de Ebu Cehl hakkında nazil olmuştur.

3) Bu ayet de, Nadr hakkında nazif olmuştu. Bu, İbn Abbas (r.a)'nın görüşüdür. i.etlerin tekrarlanmasının faydası ise, onu iyice zemmetmek içindir. Hem, birinci ayette, onun delilsiz olarak, takliden şeytana uyması, ikinci ayette de, onun din hakkındaki mücadelesi ve delilsiz olarak başkasını saptırması ele alınmıştır. Birinci görüş, geçmiş olarak açıklamadan dolayı, doğruya daha yakındır. [35][35]

İkinci Mesele

Ayet, daha önce de izahı geçtiği gibi ilim, hidâyet ve aydınlatıcı kitaba dayanarak mücadele etmenin güzel ve gerçek olduğuna delâlet etmektedir. [36][36]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "ilim" sözüyle zaruri ilim "hüden" sözüyle, İstidlal ve nazariyyât kastedilmiştir.

---

[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/268-270

[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/270-271

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/271

[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/271

Çünkü bunlar da bilgi edinmeye itetir. Kitab-ı münîr ile de, vahy kastedilmiştir. Buna göre mana, "O, daha önce zarurî, nazarî ve nakli bir ilim bulunmaksızın, mücadele eder" demek olup bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Allah'ı bırakıp da, kendisine hiçbir bir bilgileri bulunmadığı şeylere (putlara) taparlar" (Hac, 7) ve "Bundan evvel bana, bir kitab... getirin" (f-MM, 4) ayetleri gibidir. 37[37]

Tabiri

Cenâb-ı Hakk'ın "Allah yolundan saptırmak için, (kibir ve azametle) yanını eğip bükerek" ayetine gelince, bil ki "yanı eğip bükmek" ifadesi, kendini beğenmek anlamına gelen, "boyun bükmek ve yanağını, yüzünü çevirmek" gibi hareketlerin ifade ettiği kibir ve kendini beğenme demektir. Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince, bunu yâ'nın dammesiyle okumak ve bu mücadele eden kimsenin, kendisine başkası tâbi olsun ve böylece de o kimseyi hakdan saptırsın diye, bu mücadeleyi yaptığına ve böylece de kibrini ortaya koyduğuna delâlet eder. Böylece de bu okuyuşa göre bu kimse, hem sapıklık ve küfrü, hem de başkasını saptırmayı bir arada yapmış demektir. Bu kelimeyi yâ'nın fethasıyla II yadılle şeklinde okumaya göre mana, şöyle olur: Onun mücadelesi, sapması neticesine vardığı için, adeta onun gayesi olmuş olur.

Sonra, Cenâb-ı Hak (c.c), o kimsenin hem dünyadaki, hem de ahiretteki halini açıklamıştır. Dünyadaki hali, Bedir gününde onun başına gelmiş olandır. Çünkü biz, Ibn Abbas (r.a)'dan bu ayetin Nadr Ibn el-Haris hakkında nazil olduğunu ve onun da, Bedir günü Öldürüldüğünü rivayet etmiştik. Bu ayeti, belli bir mana ile tahsis etmeyenler ise şöyle demişlerdir: Onun dünyada başına gelen rüsvayiık ile, müminlere emredilen, "onları kınamak, onlara lanet etmek ve onlarla cihâd etmek savaşmak gibi hususlar kastedilmiştir. Ahiretteki hallerine gelince bu Cenâb-ı Hakk'ın "Biz ona kıyamet gününde de yangın (cehennem) azabını taddıracağız" ayetinin ifade ettiği husustur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hemen başlarına gelen dünyadaki bu rüsvayiık ile, geriye bırakılan o cezanın, onun elinin yapıp gönderdiği şeyden dolayı olduğunu beyan etmiştir. Mu'tezile: "Bu ayet şu birkaç neticeye delâlet eder" demektedir.

1) Ayet, o kimsenin bu cezaya ancak, kendi ameli ve fiili sebebiyle düştüğünü gösterir. Binâenaleyh, o kimsenin fiilini Allah yaratmış olsaydı, Cenâb-ı Hak (c.c) o fiili yarattığında o kimsenin onu yapmaması, yaratmadığında da, o kimsenin onu yapması imkansız olurdu.. Böylece de bu cezalandırma, o kimsenin fiili sebebiyle olamazdı. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak onu, bundan dolayı cezâlandırırsa, bu katıksız bir zulüm olur... Bu da, bu ayetin aksinedir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, o ifadenin gelişinden, "ve çünkü .^ilah, şüphesiz kullan hakkında zulümkâr değildir" ifadesini getirmesi, sayesinde nükellefin bu ikâba müstehak olduğu bir fiili işlemesinden dolayı, O'nun bu azabı yapmakla zalim olmadığına delildir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın o kimseye kendisinden sadır olmayan bir fiil sebebiyle onu cezalandırması halinde zalim olacağına delâlet eder. Bu da, babalarının küfründen dolayı çocuklarına azâb edilemeyeceğine delâlet eCer.

3) Cenâb-ı Hak, zulmetmemekle övünmüştür. Binâenaleyh, Nazzam'ın dediğinin sme, O'nun zulme kadir olması, Ehl-i sünnetin dediğinin aksine de, Allah'dan rJmün sudürunun doğru olmaması gerekir.

4) Bu ayetle, Allah Teâlâ'mn zulmetmeyeceğine istidlal edilemez. Çünkü, onlara ehl-i sünnete) göre, peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğu, zulmün manasına dayanmaktadır. Binâenaleyh şayet biz zulmün yokluğunu naklî delille bat edecek olsaydık, o zaman "devr" lâzım gelirdi.

Mu'tezile'nin bütün bu görüşlerinin tamamına cevabımız (bizim) "İlim ve dâi MlmlzcHr. 38[38]

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/272

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/272-273

Kullukta Dünya Menfaati

.sanlardan kimi de Allah'a, (dininin) yalnız bir taraf(m)dan (tutup), ibadet
eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa ona yapışır. Eğer bir fitne isabet ederse, yüzü üstü döner. Dünyada da, ahirette de hüsrana uğramıştır o. Bu ise apaçık ziyanın ta kendisidir. O, Allah'dan başka kendisine ne zarar, ne bide vermeyecek olan şeylere tapar. Bu ise, (hakdan) en uzak sapıklığın ta kendisidir. (Evet) o, zararı faidesinden daha yakın olana tapar. O, ne kötü yardımcı ve fena yoldaştır" {Hac, 11-13). 39[39]

Farklı Kıraatler

Kıraat: Ayet şeklinde, nasb ve ref ile de okunmuştur. Nasb ile (hâsire) okunuşu, "hal" oluşundan, ref ile hâsira okunuşu da, mahzûf mübtedâmn haberi oluşundan ötürüdür. Abdullah b. Mes'ud (r.a), lâmsız olarak (Kim ona zarar verirse) şeklinde okumuştur. 40[40]

Dinde Pazarlık Yapanlar

Bil ki Cenâb-ı Hak, bahsettiğimiz gibi, şirklerini ortaya koyanların ve şirk uğruna mücâdele edenlerin durumunu anlatınca, bunun peşinden münafıkları anlatarak, "İnsanlardan kimi de Allah'a (dininin) yalnız bir taraf (ın)dan (tutup), ibadet eder" buyurmuştur. Ayette geçen "harf' lafzının manası ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:
1) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: Kişinin din konusunda itimâd ettiği dayanağı, kalbi ve lisanıdır. Binâenaleyh bu ikisinden biri diğeri ile uyumlu olduğunda, insan dini bakımdan mükemmel olmuş olur. Dolayıssıyla o kimse, kalbinden nifak olduğu halde, bazı gayelerinden ötürü dili ile, mü'min olduğunu söylediğinde, onun hakkında zemmetmek için, "O Allah'a bir "harf" üzere (bir taraftan tutarak) tapıyor" denilebilir.
2) Bu, "O, dinin ortasında ve merkezinde değil de, bir kıyısındadır" demek olup, münafıkların dinen, itminanın verdiği bir sükunet üzere değil de, bir anarşi (kargaşa) içinde oluşlarını anlatan bir teşbihtir. Bu tıpkı, ordunun bir kanadında (kenarında-kıyısında yer alan kimse gibidir. Eğer bu kimse, bir ganimet kokusu alırsa, yerinde durur ve ayrılmaz. Aksi halde, firar eder ve uçup gider.
İşte ayetteki "Eğer kendisine bir hayır dokunursa ona yapışır. Eğer bir fitne isabet ederse, yüzü üstü döner" ifadesi ile anlatılan budur. Çünkü dinde sebat, eğer hakka isabet etmek (gerçeği bulmak), Allah'a itaat etmek ve O'nun cezasından korkmadan dolayı olursa, ancak böyle olur. Ama insanın maksadı, dünyevî menfaatler ise, bu kimse sevinçli anlarda (menfaati olduğu zamanlarda) dindar gibi görünür, sıkıntı zamanlarında ise dinden döner. Böylece de sadece mezmûm bir münafık olmuş olur ki bu tıpkı "Onlar (küfür ile iman) arasında bocalayan şaşkın koyunlar gibidirler"(Nisa, 143) ve "Eğer AUah'dan size bir fetih (ganimet) gelirse, "Biz de sizinle beraber değil miydik?" der" (Nisa. 141) ayetlerinde anlatıldığı gibidir. 41[41]

Ayetin Kapsamı

İkinci Mesele

1) Kelbl şöyle der: "Bu ayet, çöllerinden hicret edip, Medine'ye Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelen, bazı
bedeviler hakkında nazil olmuştur. Onlardan birisi sıhhat ve rahat üzere olup, atı güzel bir

---

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/273
[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/274
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/274

tay, hanımı bir oğlan doğurup, malı ve sürüsü çok olduğunda, halinden memnun olur ve bununla itminan bulur. Ama başına bir bela gelir, hanımı kız yahut atı kısrak doğurur, elinden malı-mülkü gider ve sadaka veremeyecek kadar düşkünleşirse, şeytan ona gelir ve "Bütün bu belâlar, bu dinin yüzünden başına geldi" der. Böylece o kimse de dinden döner." Bu, İbn Abbas (r.a), Sa'id b. Cübeyr, Hasan el-Basrî, Mücâhid ve Katade'nin görüşüdür.

2) Dahhak'e göre, ayet Müellefe-I Kulûb hakkında nazil olmuştur ki, Uyeyne b. Bedr, Akra b. Habis, Abbas b Mirdâs bunlardandır. Bunlar biribirterıne: Muhammed'in dinine girelim. Eğer hayır elde edersek, onun hak olduğunu anlarız. Yok eğer başımıza bela gelirse, onun bâtıl olduğunu anlarız" dediler.

3) Ebu Sa'ld el-Hudri şöyle'dem iştir: "Bir yahûdi müslüman oldu. Derken gözleri kör oldu, malı ve evlâdı yok oldu. Bunun üzerine o "Ey Allah'ın Resulü beni muaf îut Çünkü bu dinden bir hayır görmedim. Zira gözlerimi kaybettim, malımı, mülkümü, çcluk-çocuğumu kaybettim" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "İslam'dan istifa edilmez, "Nasıl ki ateş, demir, altın ve gümüşün posasını çıkarırsa, İslâm da insanı Sytesine arındırır" 42[42] dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nail oldu. 43[43]

Fitne Bazan Hayır Olamaz mı?

Ayetteki "Eğer bir fitne isabet ederse, yüz üstü döner" ifadesi ile ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, bir imtihan olması itibariyle "hayır" da bir "fitne" D*duğu halde niçin, "Eğer bir fitne isabet ederse, yüz üstü döner" buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizi, bir fitne olarak şer ite de, hayır ile de imtihan ederiz" , 35) buyurmuştur.

Cevab:'Arapça'da böylesi teşbihti ifadeler çokça vardır. Çünkü nimet, hem bir oela, hem bir imtıhandır. Zira Allah Teâlâ: "Rabbisi insanı imtihan edip, ona ikramda bulunup, nimet verince" (Fatır, 15) buyurmuştur. Fakat belâ, insanın tabiatına ağır selen şeylere denir. Münafığa göre "hayır", sadece dünyevi hayır ve menfaatler; "şer" de, sadece dünyevi şer ve zararlardır. Çünkü onun dini-imanı yoktur. İşte Dundan dolayı bu ayet, onların inançlarına göre nazil olmuş (onlara göre bir ifade kullanmıştır). Her ne kadar bütün hayırlar bir fitne (imtihan) ise de "fitne" lafzı daha çok insantn tabiatına (nefsine) ağır ve güç gelen şeyler hakkında kullanılır. 44[44]

Nifak ve İrtidad

İkinci soru: Ayet, münafıklar hakkında olduğuna göre ve münafık gerçekte müslüman olmadığı için, onun hakkında dinden irtidâd etmek ve dönmek söz konusu olmadığı halde, ayette "yüz üstü (gerisin geri) döner" buyuru masının hikmeti nedir?

Üçüncü soru: Mükâtil şöyle der: "Hayır, şerrin zıddıdır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Eğer kendisine bir hayır dokunursa ona yapışır" buyurunca peşisıra da, "Eğer bir fitne (şer) isabet ederse yüz üstü döner" demesi gerekmiştir.

Cevab: Şiddet, kabih (çirkin-kötü) birşey olmadığına göre, Allah Teâlâ, "Ona bir şer isabet ederse" buyurmayıp, aksine onu, kabihlik ifade etmeyen bir kelimeyle anlatmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın O dünyada da, âhirette de hüsrana uğramıştır" ifadesi, o kimse dünyada, şerefi, ikramı, ganimet elde etmeyi, şâhidlik, imamlık (liderlik) ve kadılık ehliyetini kaybetmesinden, malı-mülkü kalmamasından ve kanının-canının korunmuş olmamasından ötürü, hüsrana uğramıştır. Yine âhirette de, devamlı bir mükafaatı elden kaçırmış olup, aksine ebedî bir cezaya dûçâr olmuştur. İşte apaçık hüsran budur. 45[45]

42[42] Yani "Müslümanı arındırmak İçin, Allah onu böyie imtihana tabi tutar." (Ç).

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/274-275

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/275

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/275-276

Zarar ve Fayda Vermeyen Putlar

Hak Teâlâ'nın "O, Allah'dan başka kendisine ne zarar, ne fâide vermeyecek olan şeylere tapar" ifadesine gelince, bu hususta doğruya en yakın olan şöyle demektir: "Burada bahsedilen, putperest müşriklerdir. Binâenaleyh bu ifade, ayetin yahûdiler hakkında olmadığına delâlet eder gibidir. Çünkü yahûdiler Allah'dan başka putlara tapanlardan değillerdir. O halde doğruya en yakın olan, bunun Hz. Peygamber (s.a.s)'e münafıkça yalvarıp-yakaran ve baş vuran kimseler hakkında olmasıdır.
Allah Teâlâ böyle yapmanın "en uzak sapıklığın tâa kendisi" olduğunu bildirmiş ve böylece onların sapıklıklarının, küfürlerinin çok ileri derecede olduğunu anlatmak istemiştir. Bu ifade ile, onların sapıklıklarının doğrudan (hidayetten) çok uzak olduğu manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü onların hepsi, her ne kadar bunun bir hata olduğunda müttefik iseler de, bir kısmı hakdan, diğerlerine nazaran daha uzaktır. Binâenaleyh ayetteki, "en uzak sapıklık" ifadesi, çölde yolunu iyice şaşıran ve bu şaşkınlığı uzun müddet devam eden kimselerin, sapma ve şaşmalarına benzetilerek kullanılan (mecazî) bir ifadedir. 46[46]

Zararı Faydasından Çok Olana Bağlanma

Hak Teâlâ'ntn "(Evet) o zararı fâidesinden daha yakın olana tapar" ifadesinde iki mesele vardır: 47[47]

Birinci Mesele

Âlimler, bunun tefsiri hususunda iki değişik izah yapmışlardır:
1) Bununla onların başvurdukları ve kendilerine sığındıkları liderleri kastedilmiştir. Çünkü bunlar (kısmen) zarar verebilirler. Bu görüşün delili şudur: Allah Teâlâ geçen ifadede, putların onlara ne fayde, ne zarar veremediklerini
Deyân etmiştir. Binâenaleyh bu ifade, bahsedilenlerin zarar ve fayda veren varlıklar olmasını gerektirir. Bu sebeble, eğer bu ifadede bahsedilenler de putlar olmuş olsaydı, o zaman bir tenakuz söz konusu olmuş olurdu.
2) Bu ayette de anlatılanlar putlardır. Bu görüşü savunanlar, iki ifade arasında zahir var gibi görülen tenakuz iddiasına şu şekillerde cevap vermişlerdir:
a) Putlar aslında ne fayda, ne zarar verirler. Ama onlara ibadet, bir zarar sebebidir. Binâenaleyh bu, zararın putlara nisbet edilmesi için yeterli bir sebebtir. Bu tıpkı, Hz. İbrahim (a.s)'in, "Ya Rabbî! çünkü onlar insanların bir çoğunu baştan çıkardılar"
canim, 36) ifadesinden olduğu gibidir. Bu İfade ile, Hz. İbrahim (a.s), sapma sebebi oklukları için, saptırma (idlâl) işini putlara nisbet etmiştir. Binâenaleyh durum.bu ifade oe böyledir. Ayetin önceki ifadesinde, putların zarar veremeyeceğinin bildirilmesi, zararın bizzat faili olamayacakları manasınadır. Bu cümlede zararın onlara nisbet edilmesi ise, putlara ibadetin zarara sebebiyet vermesi manasındadır.
b) Allah Teâlâ sanki, önceki ifadede, putların gerçekte ne zarar, ne fayda serecеklerini beyan etmiş; ikincisinde de "Biz, onlann zarar ve fayda verdiklerini kabul etsek bile, onların zarar vermesi, faydalarından daha çoktur" demek istemiştir.
c) Kâfirler, insaflı düşündüklerinde, putlardan dünyada hiçbir fayda ve zararın gelmediğini anlarlar. Ama âhirette, putlara ibadet etmelerinden ötürü büyük bir azaba uğrayacaklardır. İşte bundan dolayı kâfirler putlara âhirette, "Sizin zararınız, faydanızdan daha çok" diyeceklerdir. 48[48]

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/276
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/276
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/276-277

İkinci Mesele

Nahivciler, ayetteki ifadesinin irabı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hak Teâlâ'nın "O ne kötü yardımcı, ne fena yoldaştır!" ifadesine gelince, buradaki "mevlâ", yardımcı "asir" ise, arkadaş .e yoldaş manasınadır. Bil ki bu ifadenin, liderler için kullanılmış olması daha uygundur. Çünkü böyle bir ifade putlar için hemen hemen hiç kullanılmaz. Cenâb-ı Hak böylece, o kâfirlerin, hem dünya, hem âhiret hayırlarını veren Allah'a ibadet etmeyi bırakıp, putlara ibadete ve reislerine itaate döndüklerini bildirmiş, sonra da o reislerini (liderlerini-elebaşlarını) "Onlar, ne kötü yardımcı!" diyerek kınamıştır. 3jnunla liderlerinden medet uman ve onlara sığınan kimselerin kınanması kastedilmiştir. 49[49]

Allah Resulünü Te'yid Eder

"Şüphesiz Allah, iman eden ve sâiih ameller işleyen kimseleri, altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Gerçekten Allah, ne dilerse yapar. Kim dünyada da, âhirette de ona Allah'ın asla yardım etmeyeceğini sanıyorsa, göğe bir ip uzatsın, sonra kendini yerden kesip boğsun ve baksın (intihar etsin). Bu hilesi onun öfkelenmekte olduğu şeyi, giderecek mi? İşte Biz onu, böyle açık ayetler hâlinde indirdik. Şüphesiz Allah dilediğine hidayet eder" (Hacc, 14-16).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayetlerinde, münafıkların ibadetlerinin ve ma'budlannın durumlarını anlatınca, bu ayette de mü'minlerin ibadetlerinin ve Ma'bûd'larının durumunu anlatmıştır. Münafıkların ibadetleri, doğru olması mümkün olmayan bir şekilde, mâ'bûdları da ne zarar, ne de fayda vermeyen bir şekildedir. Mü'minlerin ibadeti ise, gerçek (hak) olup, Ma'bud'lan onlara faydaların en büyüğü olan cenneti verecektir. Allah Teâlâ daha sonra ağaç ile ekini birlikte bulunduran, altlarından ırmaklar akan cennetlerin mükemmelliğini anlatmış ve Kendisinin ehl-i cennete fazla mükafaat verip ihsan ve lütuf çeşitlerinden dilediğini yapacağını beyân buyurmuştur. Bu tıpkı, "(Allah) hem onların mükafaatlarım tastamam verir, hem de fazlından onlara, (hakettiklerinden) ziyâdesini verir" (Nisa, 173) ayetinde bahsedildiği gibidir.

Âlimlerimiz "(kulların) fiillerinin yaratılması" (halkı ef'al) meselesinde, "Allah, ne dilerse yapar" ayetini delil getirerek, şöyle demişlerndir: "Biz, Hak Teâlâ'nın (insanın) imânını murad ettiği hususunda müttefikiz. Halbuki bu ifadede geçen mâ lafzı, umumilik ifade eder. Binâenaleyh bu ayetten dolayı, imânın failinin de Allah Teâlâ olması gerekir." Ka'bî buna şöyle karşı çıkmıştır: "Allah Teâlâ yapmak istediği (dilediği) şeyi yapar. Yoksa başkasının yapmak istediğini değil." Buna şöyle cevab verilir: Ayetteki "ne dilerse" ifadesi, hem kendi yapmak istediği, hem de insanların yapmak istediği fiilleri içine alan (umûmi) bir ifadedir. Dolayısıyla bu umûmi ifadeyi kayıdlamak, ayetin hilâfınadır.

Hak Teâlâ'ntn "Kim dünyada da âhirette de ona Allah'm yardım etmeyeceğini sanıyorsa" ifadesindeki "ona" zamirinin neyi gösterdiği hususunda şu iki izah yapılmıştır:

Birinci görüş: İbn Abbas (r.a), Kelbt, Mukatll, Dahhâk, Katâde, İbn Zeyd ve Sûddt'nin görüşüne ve Ferrâ ile Zeccflc'ın tercihine göre, bu zamir Hz. Peygamber : a.s)'e râcidir (onu gösterir). Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu ifade ile, "Kim Allah'ın «elimelerini (ayetlerini) ilân etme ve O'nun dinini ortaya koyma hususunda dünyada, derecesini yüceltmek onu (a.s) yalanlayanlardan intikam almak suretiyle âhirette, Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e yardım etmeyeceğini sanırsa" manasını kastetmiştir. Her ne kadar Hz. Muhammed (s.a.s)'den açıkça bahsedilmemiş ise de bu ifadede ondan bahsedildiğini gösteren bir delâlet (işaret) vardır. Bu işaret de, ^Şüphesiz Allah, İman eden ve salih ameller işleyen kimseleri (...) cennetlere sokar" kuyruğundaki "İman" lafzıdır. İman ancak Allah'a ve Resûlullah'a inanmakla tamam olur. 50[50]

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/277

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/278-279

"Semaya İp Uzatmak" Deyiminin İzahı

Burada şu iki şeyi incelemek gerekir:
a) Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e yardım etmeyeceğini sananlar önlerdir?
b) Ayetteki "Göğe (tavana) bir ip uzatsın, sonra sendini yerden kessin" ifadesi ne demektir?
Birinci konu: Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) Bir kısım müslümanlar, müşriklere çok öfkelendikleri için, Allah'ın peygamberine va'dettiği o yardımın gecikmesini istiyorlardı, tşte bunun üzerine bu cyet nazil oldu.
2) Mukatll şöyle der: "Bu ayet bir gurup Esed'li ve Gatafan'lı hakkında nazil : -ustur. Bunlar şöyle diyorlardı: "Biz, Muhammed'e Allah'ın yardım etmeyeceği endişesini taşıyoruz. Eğer, O Muhammed (s.as)'e yardım etmezse, müttefikimiz olan yahûdiler ile aramızdaki ilgi ve münasebet kesilir. O zaman onlar bize yiyecek sermezler."
3) Hz. Peygamber (s.a.s)'e hased ve düşmanlk edenler, Allah Teâlâ'nın ona yardım etmemesini ve onu düşmanlarına üstün getirmemesini arzu ediyorlardı. Ama anlar, Allah'rrrone yardım ettiğini müşahede ettiklerinde, bu onları öfkelendirmiştir.
İkinci konu: Bil ki ayette geçen "sebeb" lafzı ile ne kasd edildiği hususunda şu iki görüş belirtilmiştir:
a) Bu, "ip" demektir. Bu görüşte olanlar, ayetteki "semâ" lafzı ile ne kastedildiği hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir: Bazıları: "Bu, evin semâsı yani tavanı" derken bazıları da: "Bu, gerçek manada semâdır yani göktür" demişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: "Allah'ın ona yardım etmeyeceğini zanneden sonra da bu zannına erememekten dolayı son derece öfkelenen kimse, kendisini öfkelendiren şeyi ortadan kaldırmak için bütün gücünü kullanarak, elinden geleni yapsın. Hatta evinin tavanına bir ip bağlayıp, kendini assın. O zaman görsün ki yaptığı şey, kendisini öfkelendiren Allah'ın yardımını giderecek mi?" 51[51]

"İpi Kesmek'ten Maksad

Bu görüşe göre bu görüşte olanlar da, ayetteki kat ile ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları: "Allah Teâlâ, insanın kendi kendisini asmasını "kesme" olarak ifade etmiştir. Çünkü Kendini asan (intihar eden) kimse, damarlarını ve nefes borusunu boğmak suretiyle kendini kesmiş (gibi)dir. Cenâb-ı Hak bu kimsenin, bu hareketim "keyd" (hile) diye nitelendirmiştir. Çünkü Allah Teâlâ bunu, o insan başka şeye gücü yetemeyeceği için, "keyd" (hile) yerine koymuştur. Yahut bu, istihza üslûbu ile olan bir ifadedir. Çünkü o insan, böyle yapmakla hased ettiği kimseye değil ancak kendisine tuzak kurmuştur ki bu "onun elinde ancak öfkelendiği işi gideremeyecek bir şey vardır "demektir. Bu, Kelbî ve Mukâtilin görüşüdür.
İbn Abbas (r.a)'da şöyle der: Bu "O kimse ipi, hem boynuna, hem evin tavanına bağlasın sonra da boğulup ölünceye Kadar ipi salıversin" demektir. Bütün bu manalar, ayetteki "semâ"yi. tavan manasına alırsak sözkonusudur. Bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür.
Diğer alimler:"6ununla bizzat semâ (gök) kastedilmiştir. Çünkü ayetteki bu lafzı, bizzat semâ manasına almak mümkündür. Binâenaleyh bu, o lafzı "tavan" manasına hamletmekten daha evlâdır. Çünkü bu mana, o kelimeden ancak kayıdlı olursa anlaşılabilecek bir manadır. Bir de maksad, o insanın bunu yapmasını emretmek değildir. Aksine maksad, o kişiyi öfkesini bırakıp, Allah'a itaata dönmeye yöneltmektir. Durum böyle olunca, bahsedilen şey ne kadar imkansız olursa, bu hususu anlatmaya daha uygun olur. Çünkü ipi göğe uzatıp, onunla intihar etmek, imkansızlık açısından, evin tavanına bağlamaya nazaran daha uzak bir şeydir. Zira, ipi tavana bağlamak mümkündür."
Ayetteki "sebeb" kelimesinin "ip" manasına olmadığını söyleyenler ise, bu hususta şu iki görüşü belirtmişlerdir:

---

[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/279-280

1) Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "O kimse semaya bir sebeb uzatsın, sonra da o sebeb (vasıta) ile mesafeyi kat'etsin. Daha sonra baksın. Çünkü o, zannettiği şey hususunda sıkıntıya katlanmasının, sanki h'ıçb'ırşey yapmamış g\b\ alış-verişinde ziyan ettiğini o zaman anlar." Bu, Ebû Müslim'in görüşüdür.

2) Allah Teâlâ sanki şöyle diyor: "O kişi, sayesinde göğe ulaşabileceği bir sebeb-fvaerta) arasın ve böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'e Allah'ın yapacağı yardımı kessin scye bir hile ile göğe ulaşması ve bu hile ile Allah'ın ona yardımını kesmesi kolay auyor mu diye bir baksın." Bu imkansız olunca, onun öfkesi de boşuna olmuş olur."

Bil ki bütün bu izahlara göre ayetin maksadı ortada olup maksad da kâfirleri, feoau boşuna öfkelenmekten alıkoymaktır. Bu ayet, tıpkı "Eğer onların yüz çevirmesi aru ağır gelmiş olup da, kendilerine bir ayet (mucize) getirmen için, yerde bir veya gökte bir merdiven aramak istersen ara (...) "(En,âm, 35) ayeti gibidir. Allah Tealâ. bu beyanı ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in müşriklerin istedikleri mucizeler hususunda kendiliğinden hiçbirşey yapamayacağını beyan etmiştir.

İkinci görüş: Ayetteki "Ona" zamiri, ayetin başında yer alan men (kim) lafzına fcidir. Çünkü zamirden önce geçen, (zamire merci olacak kelime) budur. Zamirler, mımkün ise, kendilerinden Önce geçen (bahsolunan) şeylere râci olurlar. Zamirin r«rciinin bu men lafzı olduğunu söyleyenler, ayetteki "nusref'i (yardımı) "rızık" tasına almışlardır. EbÛ Ubeyde şöyle der: "Benî Bekr kabilesinden bir dilenci yarınızda durdu ve, "Kim bana verirse, Allah da ona versin" manasında "Kim bana ederse, Allah da ona yardım etsin" dedi. Buna göre sanki Allah Teâlâ, bu verte 'Kim dünya ve âhirette Allah'ın onu rızıklandırmayacağını sanıyorsa, bilsin ki l sanmasından ötürü Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinine sarılmış olmaktan dönmüş ,- demiştir. Bu tıpkı, Allah'ın o kimseyi, "Eğer ona bir fitne isabet ederse, yüz rû 'gerisin geri) döner" (Hac, uj ayetinde anlatışı gibidir. Böylece o kimse son derece bir sabırsızlığa kapılır ve bu sabırsızlık (âdeta) bir boğulmadır. Çünkü bu --jmda olan bir kimseye, genelde "Allah onu nzıklandırmıştır" denilemez.

Ayetteki "İşte Biz onu açık ayetler halinde indirdik" û~"esi, "Biz, Kur'ân'ın tamamını bu indirilişte olduğu gibi, açık ayetler olarak ordik" demektir.

Ayetteki, "Şüphesiz Allah, dilediğine hidayet eder" *wesinijehl-i sünnet) âlimlerimiz delil getirerek şöyle demişlerdir. Ayetteki "hidayet" ât ya hidayete vesile olan delilleri meydana koymak yahut da hidayeti kalbde yaratmak kastedilmiştir. Birincisi olamaz. Çünkü Allah Teâlâ bunu zaten bütün llefler için yapmıştır. Bir de ayetteki, "Dilediğine hidayet eder" ifadesi, hidayetin ı'ın yapması gerekli birşey olmayıp, aksine murad-ı ilâhiye bağlı olduğunun ir. Halbuki karşı tarafa (yani Mu'tezile'ye) göre, Allah Teâlâ'nın (imanın) delillerini koyması vâcibtir. Binâenaleyh geriye bu ifade İle, bilginin (marifetullahın yani îtin) yaratılması manası kastedllmesi kalır."

Kâdi Abdulcebbâr buna cevab olarak şöyle der:

Bu ifade, şu manalara gelebilir:

1) Allah dilediği kimseleri mükellef kılar. Çünkü birisi, birisini birşeyle mükellef tuttuğunda, ona o şeyi açıklar ve anlatır.

2) Ayet ile, "iman edip salih amel işleyenlerden dilediğini cennete ve mükafaata hidayet eder, yani iletir" manası kastedilmiştir.

3) Bununla, "Allah Teâlâ, hidayetini artırdığında, imana devam edeceğini bildiği kimselerden, dilediklerine lütfeder" demektir.

Bu tıpkı, "(Allah) hidayeti kabul edenlerin, hidayetini (muvaffakiyyetini) artırır" (Muhammed. 17) ayeti gibidir. Bu izah. Hasan el-Basrî'nin, "Allah, kabul etmeyenleri değil, kabul edenleri hidayete erdirir" diye işaret ettiği izahtır. Bu izahlardan, ilk ikisini Ebû Ali el-Cübbâî zikretmiştir. Bunlardan birincisine şöyle cevap veririz: "Allah Teâlâ bunu delilleri beyân edip, şüphelere cevap verdikten sonra söylemiştir. Binâenaleyh bu hidayetin, "mükellef tutma" manasına hamledilmesi caiz değildir. Son iki izah da bertaraf edilmiştir. Çünkü (Ey Mu'îezile) sana göre bu ikisi Allah'a vâcibtir. Halbuki O'nun "O, dilediğine hidayet eder" ifadesi, vâcib olmadığını gösterir. 52[52]

Ümmetlerin Akıbetleri

"İman edenler, yahûdiler, sâbiiler, hristiyanlar, mecûsiler ve müşrikler (yok mu?), Allah kıyamet günü bütün bunlar hakkında kesin hükmü verecektir. Çünkü Allah herşeyi hakkıyla görüp bilendir. Görmedin mi ki göklerde olan herkes ve yerde bulunan herkes, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve birçok insan, gerçekten Allah'a secde ediyor. Bir çoğunun üzerine de azab hak olmuştur. Allah kimi hor kılarsa, onu saadete kavuşturacak yoktur. Şüphesiz Allah, dilediğini yapar" (Hacc, 17-18).
Kıraat: "Hakk" kelimesi, zamme ile hakkun şeklinde okunduğu gibi, mef'ûl-u mutlak olarak hakken şeklinde de okunmuştur. "İkram etmek" manasında, râ'nın taftası ile mukrem şeklinde de okunmuştur. 53[53]

İslam Akaidinden Ayrılanlar

Bil ki Cenâb-ı Hak "Allah, dilediğine hidayet eder" buyurunca, bunun peşinden 3u ayette de, hidayete erdirdiği ve erdirmediği kimseleri anlatmıştır.
Bil ki bir müslümana, akâid (inanç) meselelerinde ancak şu üç sınıf kimse ters
a) Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğu hususunda, o müslümanla aynı inançta olanlar... Bu, mesela kulların fiillerinin yaratılması, Allah'ın subûti sıfatlarının Allah'ın (ahirette) görülüp görülemeyeceği meselelerinde, Cebriyye ve Kaderiyye
Mu'tezlle) ile olan ihtilaf gibidir.
b) Müslümana, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmede nalefet eden, ama bir fâil-i muhtarın (Allah'ın var olduğu inancında müşterek olan oseler... Bu, mesela müslürr anlar ile yahûdi ve hristiyanlar arasında, Hz. Muhammed (s.a.s), Hz. İse. (a.s) ve Hz. Musa (a.s)'nın peygamberliği
meselesindeki ihtilaf gibidir.
c) Müslüman ile ilah (tanrı) inancı hususunda muhalefeti olan kimseler... Bunlar, -£«!<atler hususunda müslümanlarla aynı görüşte olan sofestâüer, âlemde müessir ar «arlığın (tanrının) olduğunu kabul etmeyen Dehrîler ve Kâinatta hür ve irade sahbi Âıl-i muhtar değil de mûcib-i bizzat bir varlığı kabul eden felsefecilerdir. İtikâdİ neseielerde olan ihtilafların, bu üç kısma münhasır olduğunda ve ihtilaf cihetlerinin r büyüğünün de, bunlardan üçüncü kısım olduğunda şüphe yoktur. Bu son kısım m. ûç nev'i ile, âlemde inançlarını ve fikirlerini açıklayan bir tarzda ortada olmayıp, gizlidirler. 54[54]

Nübüvvet Konusu

Peygamberlere inanç meselesinde meydana gelen ihtilafın taksimatı hususunda ftyie denebilir: Hür ve irâde sahibi bir fâil-i muhtarın (Allah'ın) mevcûd olduğunu edenler, ya peygamberlik müessesesini kabul ederler, ya kabul etmezler. Bu jtfvumda da onlar ya hak bir peygambere tâbi olurlar, yahut sahte bir peygambere Mbi olmuş olurlar. Peygamberlere tâbi olanlar, müslümanlar, yahûdiler, hristiyanlar «e yahûdiler ile hristiyanlar arasında yer alan sâbiilerdir. Sahte peygamberlere tâbi tanlar ise, mecûsilerdir. Peygamberliği hiç kabul etmeyenler ise putperestlerdir ki --ara müşrik denir. Müşriklere, bütün kısımları ile Brahmanlar da dâhildir. Böylece peygamber inancı hususundaki ihtilaflardan dolayı meydana gelen dinlerin, Cenâb-t c'ın bu ayette bahsettiği bu altı çeşid din olduğu sabit olur. Katade ve Mukâtll derler: "Dinler, altı (esas) çeşittir. Bunlardan biri Allah'ındır ve bu, "İslanm'dır.besi İse sevtan'mdir." Ayetle ilgili geniş izah Bakara Suresinde geçmişti.(Bakara, 62) [55]

---

[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/280-282
[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/282-283
[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/283

Ümmetlerin Ahiretteki Durumları

Hak Teâlâ'nın "Allah, kıyamet günü bunlar hakkında kesin hüküm verecektir" beyanı ile ilgili iki mesele bulunmaktadır: [56]

Birinci Mesele

Zeccâc: "Bu ifade İfadesinin haberidir. Bu Bu tıpkı "Senin kardeşin yok mu, işte onun borcu çoktur" demen gibidir. Cerir de şöyle demiştir.
"O halife yok mu? Muhakkak ki Allah ona. kendisiyle, (hükümranlık) mühürlerinin umulup elde edileceği bir hükümdar elbisesi giydirdi"[57]

İkinci Mesele

Ayette bahsedilen "fasI" (ayırma) mutlak (kayıtsız) manadadır. Binâenaleyh bu, bütün halleri ve yerleri bakımından, onların arasını ayırmayı kapsayabilir. Bu sebeble Cenâb-ı Hak, onları aralarında fark gözetmeksizin tek bir kitle olarak cezalandırmaz ve onları tek bir yerde toplamaz. Bunun, "Allah onlar arasında hükmeder" manasında olduğu da söylenmiştir.
Hak Teâlâ'nın "Çünkü Allah herşeye hakkıyla şâhiddir" ifadesi, "O, onlardan herbirinin hakettiği şeyi bilerek, aralarını ayırır, onlar hakkında hükmeder. Binâenaleyh bu ayırmada, bir zulüm ve haksızlık olmaz" demektir. [58]

Varlıkların Secdesi

Cenâb-ı Hakk'ın "Görmedinmi ki gerçekten Allah'a secde ediyor" buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç soru vardır:
Birinci soru: Ayetteki "rû'yet-görme" ile ne kastedilmiştir?
Cevap: Bununla "bilme" manası kastedilmiş olup, ayet "Gökteki ve yerdekilerin, Allah'a secde ettiklerini bitmedin mi?" demektir. Hz. Peygamber fs.a.s) bunu, gördüğü için değil, Allah'ın haber vermesiyle bilmiştir.
İkinci soru: Buradaki "secde" ne demektir? Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır.
1) Zeccâc şöyle der: "Bütün bunların secde etmeleri hususundaki en iyi izah, bunların, Allah'a itaatkâr olmalarıdır. Bu, tıpkı "Sonra (Allah'ın iradesi) göğe -ki, o bir buhar halinde idi- yöneldi de ona ve arza: 'İkiniz de ister istemez gelin buyurdu " (Pussitet.n), "Ona "ol" dememizden ibarettir. O da derhal o/u ver/r" (Nam,«), "öylesi de vardır ki, Allah korkusuyla yukardan aşağı düşer" (Bakara, 74), "Hiçbirşey hariç değil, hepsi ona hamd ile teşbih eder" (İm, 44) ve "Dağlan ve kuşları Davud ile yr.ikte teşbih etmek üzere, râm etmiştik"(Enbiya, 79) ayetlerinde olduğu gibidir. Buna göre mana, "Bu maddeler, Allah'ın kendilerinde yarattığı bütün vasıfları, karşı uymaksızın, ister istemez kabul edince, işte onların bu halleri tâata ve inkıyada aenzemiş olur ki, tâat ve inkıyadı en güzel ifade eden şey ise secdedir" şeklinde olur.
İmdi, eğer denilirse ki: "Bu açıklamayı, ayetteki (ve birçok r^an) ifadesi, geçersiz kılar ve ibtâl eder. Çünkü senin bahsettiğin anlamındaki secde, bütün insanlar hakkında umûmi bir hükümdür. Binâenaleyh, o secdenin, -sanlardan çoğuna isnâd edilmesi, faydası olmayan bir tahsis olur" buna birkaç «önden cevap verebiliriz:
a) Bahsettiğimiz anlamdaki secde, her ne kadar herkes hakkında genel bir ifade «e de, ancak

---

[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/283
[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/284
[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/284
[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/284

ne var ki, o insanlardan bir kısmı diretmiş, büyüklenmiş ve zahiren, secdeyi terketmiştir. Binâenaleyh, bu şahıs, her ne kadar zâtı itibariyle secde ediyor ve de, ancak ne var ki o, zamiri ile buna karşı koyuyor, demektir. Ama, mümin enseye gelince, bu hem zâtı hem de zahiri ile secde etmektedir. İşte bu farktan aoiayı, böyle bir tahsis meydana gelmiştir.
b) Biz, Cenâb-ı Hakk'ın "... ve birçok insan "ifadesini, kendinden önceki ifadeden ymrız. (Böyle yapmamız halinde de) bu hususta şu üç izah yapılır:
Birinci izah: Şöyle diyebiliriz: Ayetin takdiri, "Gökteki ve yerdekiler Allah'a secde eder ve O'na yine, pekçok insan da secde eder" şeklindedir. Binâenaleyh, birinci «ededeki secde, inkiyâd anlamına, ikinci ifadedeki secde ise, tâat ve ibadet -basınadır. Biz bunu böyle yaptık, çünkü müşterek bir lafzın, aynı anda bütün anlamlarında kullanılmasının caiz olmayacağına dair delil bulunmaktadır.
İkinci izah: Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, haberi mahzûf olan bir -.otedâdır. Ki bu haber de, ve (mükafaatlandınlmış) kelimesidir. Çünkü, bunun (zıddı) olan haber, bu kelimenin haber olduğuna delâlet eder ki bu mukabili haber de, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesidir. '
Üçüncü izah: Ayette geçen birinci kelimesinin mübtedâ olduğunu ikinci kelimesinin ona atfedildiğini, ifadesinin de, bunların haberi onduğunu söylemektir. Buna göre sanki, "Pek çok insan, evet pekçok kimseye, azâb -ak olmuş, gelip çatmıştır" denilmek istenmiştir.
c) Müşterek bir lafzın, ifade ettiği iki manada, aynı anda kullanılabileceğini ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Ayette bahsedilen "secde" ile, akıllı varlıklar hakkında, oadet, cansızlar hakkında da, "inkiyâd" kastedilmiştir. Bunu kabul etmeyenlerse şöyle derler: "Allah bu lafzı iki defa söylemiştir. Binâenaleyh bununla, akıllılar -takkında, tâatı, akılsızlar hakkında da inkıyadı kastetmiştir."
Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "göklerde bulunan herkes ve yerde bulunan herkes" ifadesinin lafzı, umûm bir lafız olup, bunun içine, insanlar da girer. Binâenaleyh, daha niçin yeniden Allah, "... ve birçok insan" buyurmuştur?
Cevap: 1) Şayet Cenâb-ı Hak önceki ifadeyle yetinmiş olsaydı, tıpkı meleklerin tamamının secde etmeleri gibi, bütün insanların da secde etmekte oldukları zannını uyandırmış olurdu. Bunun için Cenâb-ı Hak, onlardan pekçoğunun, gönül hoşluğu ile secde ettiklerini, pekçoğunun da bundan kaçındığını, imtina edenlerinin de, azabın kendilerine hak ve vâcib olduğunu beyan buyurmuştur.
2) Allah'ın dışında kalan her şey zâtı gereği mümkin varlıklardır. Zâtı gereği mümkin olan varlıkların varlıkları yokluklarına, ancak zâtı gereği vâcib olana varıp dayandığında üstün gelir (tereccüh). Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphesiz ki en son vanş, ancak Rabbinedir"ıuecm,4Z) ifadesi gibidir. Mümkin olma, mümkin varlıklar meydana gelirken ve varlıklarını sürdürürken, nasıl onlar için gerekli işe aynı şekilde onların meydana geldiklerinde ve varlıklarını sürdürdüklerinde de zâtı gereği vâcib olana muhtaç olmaları söz konusudur. Binâenaleyh, mahiyetler için zorunlu olan bu zât gereği muhtaç oluş, huşu ve tevazuya, yüzü yere vurmadan daha fazla delâlet eder. Çünkü bu, zât bakımından muhtaç olmayı ifade eden, asli ve vad'i bir alâmettir. Bazan bu alâmete, doğruluk veya yalan arız olabilir. Ama bizzat muhtaç oluşa gelince, bunun değişmesi ve tegayyürü imkansızdır. Binâenaleyh, bütün varlıklar işte bu anlamda Allah'a secde ediyorlar, yani hudû içindedirler, zelîl olduklarını ve O'na, O'nun yaratmasına ve O'nun oldurmasına muhtaç olduklarını itiraf etmektedirler. İşte alimler Cenâb-ı Hakk'ın, "Hiçbir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile teşbih eder" [\sr&, 44> ifadesini bu manaya yorumlamışlardır. Bu Kafffll (r.h)'ın görüşüdür.
3) Ayette zikredilen bütün bu şeylerin secde etmesi, onların gölgelerinin secde etmesidir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın "Göklerde olan, yerde olan canlılar ve melekler, kendilerine hiçbir yüksünme gelmeyerek, Allah'a secde eder" (nahi\,49) ayeti gibidir. Bu da, Mücâhid'in görüşüdür.
Ayetteki "Birçok insan, gerçekten Allah'a secde ediyor. Bir çoğunun üzerine de azâb hak olmuştur" ifadesine gelince, Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas, bunun manasının: "İnsanlardan birçoğu O'nun bir olduğunu kabul etmiştir. O'nu bilemeyenlerden birçok kimseye de azâb hak olmuştur" şeklinde olduğunu söylemiştir. Yine onun "Pekçok insan

cennettedir" dediği de rivayet olunmuştur. Bu son rivayet, bizim biraz önce söylemiş olduğumuz, "ve birçok insan" ifadesi, haberi mahzûf olan bir mübtedadır" şeklindeki görüşümüzü kuvvetlendirir. Diğer bazıları da şöyle derler: Ayettek vakf, ifadesinin üzerindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak söze yeniden başlayarak buyurmuştur ki, bu "Onun secdeden kaçınması ve imtina etmesi sebebiyle, bu azâb ona vacib olmuştur" demektir.
Ayetteki "Allah kimi hor kılarsa, onu saadete kavuşturacak yoktur" ifadesine gelince bu, "Kendilerine azabın hak olduğu kimselerden bu hor ve hakirliği izâle edecek hiç kimse bulunmamaktadır ki, böylece de o onlara ikramda bulunmuş olsun!" manasındadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, «uyamet gününde, mükafaatlandırmak ve cezalandırmak suretiyle, Kendisinin zâtından ikram etme ile, hor ve hakir kılmanın sadır olabildiği birisi olduğunu ."Şüphesiz Allah, dilediğini yapar" ifadesiyle beyân buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir. 59[59]

Kâfirlerin Akıbeti

"Bu iki (sınıf), Rablerinin dini hakkında birbiriyle davalaşan hasım iki zümredir, işte o küfredenler yok mu, onlar için ateşten elbiseler biçilmiştir. Başlarının üzerine de, kaynar su dökülecektir onların. Bununla, karınlarının içinde ne varsa, hepsi derileride eritilecektir. Onlar için demirden sopalar da vardır. Ne zaman oradan, ızdıraptan dolayı çıkmak isterlerse, yine oraya döndürülürler. Ve: "Tadın, yangın azabını" denilir. Şüphesiz ki Allah, iman edip de güzel güzel amellerde bulunanları, altından ırmaklar akıp duran cennetlere sokacak. Orada bunlar, altın bileziklerle, incilerle bezenecekler. Orada, giyecekleri de ipektir. Onlar, sözün en güzeline götürülmüşlerdir. Kendisine çok hamdedilenin doğru yoluna iletilmişlerdir" (Hacc, 19-24). 60[60]

Kıraat Farkları

Kıraat: Kfsai'nin hânın kesresiyle, hısmâni şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Yine, şeddesiz olarak kutıat şeklinde de okunmuştur. Allah tıpkı kumaşın kesilip de elbise yapılması gibi, onlara, cüsselerine uygun olarak kendilerini çepeçevre kuşatan ateşler takdir etmiştir. A'meş yerine "oraya reddolunurlar" şeklinde okumuştur. Hasan el-Basrî, he'nin şeddesiyle yusahharu diye okur ki: bu şekil, bu eritmenin daha ileri şeklini ifado eder. "güzel gözlü huriler de" (Vaka, 22) ifadesinin, şeklinde okunması gibi, "onlara, inciler verilir" takdirinde olarak, nasb ile şeklinde okunmuştur. Bu kelime yine, ikinci hemzenin vâva çevirterek (lu'luven) şeklinde de okunmuştur. 61[61]

İman ve İnkârın Mücadelesi

Bil ki Cenâb-ı Hak insanların, Allah'a secde edenler ile, kendilerine azabın hak olduğu kimseler olmak üzere iki kısım olduğunu beyân edince, burada da onların nasıl mücadele ettiklerini zikretmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 62[62]

Birinci Mesele

Cem (çoğul)un en aşağı sayısı ikidir, diyenler Cenâb-ı Hakk'ın ifadesiyle istidlal etmişlerdir.
Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu ifadedeki hasın kelimesi, kendisiyle "grup" veya "fırka" kelimelerinin vasfedildiği bir sıfattır. Buna göre sanki, "Bu ikisi, birbirleriyle davalaşan iki grup ya da iki fırkadır" denilmek istenmiştir. Binâenaleyh, ayetteki hazani kelimesi lafız kelimesi ise çoğul manası gözetilerek getirilmiştir. Bu tıpkı, "Onlardan öyle kimseler vardır ki seni dinler

---

[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/284-287
[60] 60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/27
[61] 61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/288
[62] 62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/288

Nihayet yanından çıktıkları zaman " (Muhammad, 16) ayeti gibidir. 63[63]

İkinci Mesele

Alimler: "İki hasmın" kim olduğu hususunda, şu izahları yapmışlardır:
1) Bununla, müminler topluluğu ile, kâfirler güruhu kastedilmiştir ki, bütün kafirler bu ifadeye dahil olurlar. İbn Abbas (r.a), "Bu ifade, (biraz önce bahsedildiği gibi,) altı din mensubuyla alakalıdır" demiştir. Ayetteki ^j j* ifadesi, "O'nun zâtı ve sıfatları hususunda" demektir.
2) Rivayet olunduğuna göre ehl-i kitab: "Biz, Allah'a daha yakınız. Zira bize sizden önce bir kitab verildi. Bizim peygamberimiz, sizinkinden öncedir" derken, müminler de "Biz Allah'a, daha yakınız. Zira biz hem Hz. Muhammed (s.a.s)'e, hem sizin peygamberinize, hem de Allah'ın indirdiği bütün kitablara inanıyoruz. Halbuki sizler, bizim kitabımızı ve peygamberimizi biliyorsunuz. Ama buna rağmen, hasedinizden dolayı onu terkettiğiniz ve onu inkâr ettiniz" derler. Ki işte, onların Rableri hususundaki mücadele etmeleri de budur.
3) Kays İbn 'Ubade, Ebu Zer et-Gifari (r.h)'den, onun Allah'a yemin ederek bu ayetin, Bedir Günü savaşan Kureyş'li şu altı kişi hakkında nazil olduğunu söylediğini ~vayet etmiştir. Hz. Hamza, Hz. AH, Ubeyde İbn el-Haria,Rabia'nın iki oğlu 'Utbe ve Şeybe ve Velld İbn 'Utbe. Hz. AH (r.a) da şöyle demiştir: "Kıyamet gününde, Allah'ın huzurunda davalaşmak için, diz çökenlerin ilki ben olacağım."
4) İkrime şöyle der: "Bunlar, cennet ve cehennemdir. Cehennem, "Allah beni jKûbet cezası için yarattı" derken, cennet de, "Allah beni de, rahmeti için yarattı" dar. Böylece Allah Teâlâ, ikisinin haberinden olmak üzere bunu Hz. Muhammed
s a.s)'e anlatmıştır. Doğruya en yakın olan, birincisidir. Çünkü, her ne kadar sebeb -ususi olsa dahi, vacib olan, sözü zahiri manasına hamletmektir. O halde ayetteki aazani kelimesi daha önce bahsi geçmiş olanlara bir işaret gibi olmuş olur. Ki, bunlar : s altı dinin mensuplarıdır. Hem, Cenâb-ı Hak birisi tâat birisi de, kendisine azabın ax olduğunu ma'siyet ehli olan iki kısım kimseden bahsetmiştir. Binâenaleyh, bunun onlara raci olması ve işaret etmesi gerekir. Bu sebeple, kitabları ve peygamberleri Hakkında (az önce) hakettiğimiz şeyleri söyledikleri için, bu ifadeyi müşrik Araplara aya yahudilere tahsis eden herkes, hata etmiştir. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın "Muhakkak Allah, aralarında hükmeder" (Hac. 17) ayetinin delâlet ettiği şey budur, Atlah isletme" tabiri ile, hükmetmeyi kasd etmiştir. Çünkü, karşılıklı olarak davalaşmadan bahsetmek, ondan sonra gelen şeyin, bir hüküm verme olmasını gerektirir. Böylece Canâb-ı Hak, kafirler hakkındaki hükmünü beyan etmiş ve onların hallerine dair şu iç şeyi zikretmiştir. 64[64]

Kafirlerin Üç Cezası

1) Ceâb-ı Hakk'ın "onlar için, ateşten elbiseler biçilmiştir" ayetinin delâlet ettiği şey. Buradaki "elbiseler" ifadesinden murad cehennem ateşinin artan çepeçevre kuşatmasıdrr. Bu tıpkı "onlara cehennemden döşekler, üstlerinde örtüler vardır" (Araf. «ı) ayeti gibidir. Bu görüş, Ene» (r.a)'e aittir. Said İbn Cübeyr ne Cenab-ı Hakk'ın "Gömlekleri katrandandır" (ibrahim, so)ayetinden hareketle, bu aadeyle, "ateşte eritilmiş bakır elbiseler" manasının kastedildiğini söylemiştir. Bu aade, "Sura da üfürülmüştür (...) Herkes, beraberinde sürücü ve şahid bulunduğu katile gelmiştir1'{Kat, 20-21) ayeti gibi, mazi sığasıyla getirilmiştir. Çünkü, ahirete dair aayter, olmuş bitmiş şeyler mesabesindedir.
2) Cenâb-ı Hakk'ın aşlannın üzerine de, kaynar su dökülecektir onların. Bununla, karınlarının içinde ne varsa hepsi, derileri de eritilecektir" ayetinin ifade ettiği husustur. "Hamim", «aynar su demektir. Nitekim, İbn Abbas (r.a): "Şayet o sudan, dünyanın dağlarına ar damla düşmüş olsaydı, onu eritirdi" demiştir. Yusharu "eritilir" demektir. Yani onların başlarına o kaynar su

---

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/288
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/288-289

döküldüğünde, onun, bedenin içinde yapacağı tahribat, «tanda yapacağı tahribat gibi olur. Böylece de o, tıpkı onların derilerini eritip yok •tüği gibi, bağırsaklarını ve iç organlarını da eritir. Bu, "bağırsaklarını parça parça iden kaynar sudan içirilen"(Muhammed, 15) ayetindeki manadan daha beliğ ve etkilidir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar için demirden sopalar vardır" ayetinin ifade ettiği husustur. "sopa, kamçı" anlamına gelir. Nitekim bir hadiste

"Şayet, o demir sopalardan, kamçılardan bir tanesi yeryüzüne konulsaydı, onu (kaldırmak için) insanlar ve cinler de bir araya gelselerdi, onu yerinden kaldıramazlardı[65][65] buyu rulmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın Ne zaman oradan, ızdıraptan dolayı çıkmak isterlerse, yine oraya döndürülürler" buyruğuna gelince, bil ki "iade" ancak çıktıktan sonra söz konusu olabilir. Buna göre mana, "Ne zaman oradan, ızdıraptan do/ayı çıkmak isterler, böylece de çıkarlarsa, yine oraya döndürülürler" şeklinde olur. Çıkmanın ifade ettiği mana ise, (daha önce de belirttiğimiz gibi), Hasan el-Basrfden rivayet edilen şu husustur: "Cehennem, aieviyte onlara çarpıp, böylece de onları, yükseltip derken onlar onun en üzerinde bulunduklarında, orada demir sopalarla başlanna vurulur. Böylece de, derinliği yetmiş yıl olan cehenneme yuvarlanırlar. Ve onlara, "Yangın (cehennemin) azabını tadın" denilir, harik: yok edici, büyük ve yoğun, kalın ateş alevi" anlamındadır. [66][66]

Mü'minlerin Akıbeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, müminler hakkında da, şu dört hükmünü zikretmiştir.

1) Mesken. Bu Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphesiz ki Allah, iman edip de güzel güzel amellerde bulunanları altından ırmaklar akıp duran cennetlere sokacak" ayetinden anlaşılandır.

2) Zinet, süs. Bu da, "Orada bunlar, altın bileziklerle, incilerle bezenecekJer" ayetinin ifade ettiği manadır. Böylece Allah, Hak kendisini, ahirette o müminleri, dünyada iken kendilerine haram kıldığı bu nimetlere ulaştıracağını beyan buyurmuştur. Eğer, onların içinde dünyada iken, bunları kendilerine helâl kılmış olduğu kimseler varsa, onlar da yine bu hususta onlara ortak olurlar. Çünkü dünyada iken kadınlara sayılan bu şeylerden helâl kılınanlar, ahirette cennetlikler için meydana gelecek şeylere nisbetle, önemsiz ve son derece cüzidirler.

3) Giysiler. Bu da, "Orada 0yecekleri de ipektir" ayetinin ifade ettiği husustur.

4) 4 "Onlar sözün en güzeline götürülmüşlerdir" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır.

a) "Sözün en güzeli" kelime-i şehâdet getirmektir. Çünkü, Cenâb-ı Allah, "Güze! bâr kelime, kökü sabit ve dalı semâda olan güzel bir ağaç gibidir" (ibrahim, 24) ve 'Güzel kelimeler ancak O'na yükselir"(Faur. 10) buyurmuştur. Bu da, "Kendisine çok -amdedilen (Allah'ın) yoludur, sıratıdır." Çünkü Cenâb-ı Hak , Şüphesiz ki sen, herhalde doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun " (Sura. 52) buyurmuştur.

b) Süddî: "Bu sözle kastedilen Kur'ân'dır" derken;

c) İbn Abbas (r.a), Atâ'nın rivayetine göre: "Bu, o cennetliklerin, "Bize va'dinde iscJi kalan, bizi cennetten neresini dilersek konmak üzere bu yere mirasçı yapan -_a/i'a hamdolsun" {Zümar, 74) şeklindeki sözleridir" demiştir,

d) Onlar, ahiret yurduna vardıklarında, Allah tarafından kendilerine gelen, -»netlerinin, sevinçlerinin, esenliklerinin devamlı olacağı ile alâkalı müjdelere nail •Arter ki bu da, Hakk'ın, "... melekler de her bir kapıdan onların yanına îCrtuiacaklar. "Sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selâm! Dânn en güzel sonucudur ytderler)"{Hacc, 23-24) ayetinin ifade ettiği husustur.

e) Buna göre bu hususta yapılabilecek başka bir izah da şudur. Bedeni ilgi ve - İnasebetler, beşerî ruhların, kudsî alemle ilgi kurmalarında bir perde ve bir engel jöidirler. Binâenaleyh o ruhlar, bedenlerinden ayrıldıklarında, perdeler kalkar ve İlahî -Crlar parlamaya başlar. İşte bu ilahî nurların zuhur gitmesi, Cenâb-ı Hakk'ın "onlar aÖaün en güzeline götürülmüşlerdir. Kendisine çok hamdedilenin doğru yoluna jeti'mislerdir" ifadesinden kastedilen husustur. İşte bu nurlar, O'nun, "Onlar sözün er. güzeline götürülmüşlerdir" ifadesinden kastedilendir. 67[67]

---

[65][65] Müsned, 3/29.

[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/289-290

Haccı Engellemenin Vebali

Muhakkak o küfredenler, Allah'ın yolundan ve -ziyaret edilmesinde gerek i gerek misafir olanları müsavi kıldığımız- Mescid-i Haram'dan alıkoymakda olanları... kim orada zulm ile ilhada yeltenirse biz ona pek acıklı bir azâb taddınrtz" (Mac. 25).

Bil ki, Allah Teâlâ, kafirlerle müminterin arasını ayırdıktan sonra hem mukaddes ilan ettiği evinin büyüklüğünden, hem de o kafirlerin küfrünün büyüklüğünden bahsederek, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiklerini inkâr edip, onun yolundan ve Mescid-i haramdan men edenler yok mu" buyurmuştur. Bu men etme işi, hicretten ve cihaddan men etme ile meydana gelmiştir. Çünkü onlar bunu bir türlü kabul edememişlerdir.

Burada söyle bir sual vardır: Cenâb-ı Hak, geleceğe ait bir ifade olan, ifadesini geçmiş zamana ait bir ifade olan, ifadesine nasıl atfetmiştir? Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz.

a) Kendisinden ne hâl ne de gelecek kastedilmeksizin, "her zaman ve her vakit, devamlı bir biçimde ihsanda bulunduğu" manası kastedilerek, "Falanca, fakirlere iyilikte bulunuyor, güçsüzlere, zayıflara yardım ediyor" denilebilir. Buna göre sanki "kafir olanlardan beklenen, onların Allah'ın yolundan men etmeleridir" denilmek istenmiştir ki, bunun benzeri olan başka bir ifade de, "Bunlar, iman edenlerdir, Allah'ı zikretmek gönülleri huzur ve sükûna kavuşanlardır. Haberiniz olsun ki, kalbier ancak zikrullâh ile huzur bulur" <mö, 2$) ayetidir.

b) Ebu Ali el-Farisî şöyle der: "Ayetin takdiri, "Geçmişte inkâr edenlere gelince, onlar şu anda da, alıkoyuyor ve men ediyorlar" şeklindedir ki, bu ifadeyle, onların hem şu anda hem de gelecekte yaptıkları şeyler dahil olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Mescid-i Haram'dan ifadesine gelince, bu da "onlar o mü'minler Mescid-i Haram'dan da alıkoyuyorlar" demektir.

İbn Abbas (r.a): "Bu ayet, Ebu Süfyân Ibn Harb ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, Allah'ın Resulünü, Hudeybiye yılında Mescid-i Haram'dan, umre yapmaktan ve kurban kesmekten men etmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, umre için ihrama girmiş olduğundan, onlarla savaşmak istemişti. Daha sonra onlar, ertesi yıl hac yapılmak üzere, onunla anlaşmışlardı" demiştir. 68[68]

Kâ'be'de İmtiyazın Olmayışı

Cenâb-ı Hakk'ın "ziyaret edilmesinden gerek yerli, gerek misafir olanları müsavi kıldığımız' ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 69[69]

Birinci Mesele

Ebu Ali el-Farisî şöyle der: "Bunun manası şudur: "Biz o Mescid-i Haram'ı, insanlar için dinî emirlerin ifa edildiği bir yer ibadet mekânı kıldık." Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi bir mubtedânın başa geçmiş haberi olmak üzere merfû olup, kelamın takdiri şeklindedir. Buna göre ayetin takdirî manası, "insanlar için bir ibadet yeri kıldığımız o Mescid-i Haram'da, yerlisi yabancısı denktir" şeklindedir. Asım ve Ya'kûb kelimesinin "kıldı" kelimesinin mefûlü kabul ederek şeklinde okumuşlardır. Çünkü fiili, iki mefûl alır. Allah en ryi bilendir. 70[70]

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/290-291

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/291-292

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/292

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/292-293

İkinci Mesele

"Akif" orada ikâmet eden, orada her zaman bulunan demektir, "badi" ise, ortaya çıkan, görünen arızî olan
demek olup, bu da orayı Özleyen yabancılar anlamındadır. Sazı kimseler, "Ayetteki "akif" lafzına her ne kadar Mescid-i Haram'ın yerlilerinden nasa dahi, ibadette bulunmak için oraya gelen, oradan ayrılmayan, oraya yakın tirşeler de dahildir" demişlerdir. 71[71]

Üçüncü Mesele

Alimler, ayette bahsedilen bu iki sınıf insanın, kendisinde eşit oldukları şey hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak İbn Abbas (r.a), rivayetlerinin birinde: "Bu ikisi, Mekke'de oturma ve orada konaklama hususunda eşittirler. Binâenaleyh, onlardan ansı bulunduğu o yere, diğerinden daha fazla lâyık ve müstehak değildir. Ancak ıe var ki, onlardan birisi, oraya daha önce gelmiştir" demiştir ki, bu Katâde ve Sa'id : * Cübeyr'in de görüşüdür. Bunlara göre, Mekke'deki evleri kiraya vermek, onları salmak haramdır. Bunlar görüşlerine, hem ayet, hem de haberle istidlalde Sunmuşlardır. Ayetten delilleri, işte bu ayettir. Çünkü onlar şöyle demişlerdir: Mekke arazisi, özel mülkiyete tâbi değildir. Çünkü o arazi, özel mülk edinilmiş asaydı, o zaman orada hem yerli, hem de yabancı denk ve müsavi olamazlardı. Bnâenaieyh, bu ikisi denk ve müsavi olduklarına göre, bunun hükmünün, Mescidlerin -Onmü gibi olduğu sabit olmuş olur. Haberden delilleri ise Hz. Peygember (s.a.s)'in "Mekke, kendisine Önce ulaşanlara mubahtır" hadisidir. 3u. İbn Ömer, Ömer İbn Abdilaziz, Ebu Hanife ve İshâk el-Hanzelİ (r.a)'nin jûnjşüdür. buna göre, ayetteki Mescld-1 Haram ifadesiyle Haram'in tamamı saaterilmiş olur. Çünkü, kendisinden "belde" manası murad edilerek, Mescid-i Hsram sözünün zikredilmiş olması caizdir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın "Kulunu, ar gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren (Allah) münezzehtir" ifadesidir. Burada da delil vardır ki, bu da ayetteki âkit ifadesidir. Çünkü sununla, "ikâmet eden, mukîm" kastedilmiştir. O kimsenin ikameti ise, Mescid-i Kaan'da değil, tam aksine evlerde olur. Binâenaleyh "Cenâb-ı Hak, Mescid-i Haram sözünü zikretmiş, bununla da Mekke'yi murad etmiştir" denilmesi gerekir.
İkinci bir görüşe göre, Allah, insanları Mescid-i Haram'da ibadet etme hususunda «srt kıldı. Mühim olanın, misafiri bundan men etmesi caiz olmadığı gibi, aksi de söz oousu değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s):
"Ey Abd-i Menaf oğullan, sizden her kim, insanlann işlerinden birinde yetkili olursa o beyti tavaf eden, yahutta, gece veya gündüzün herhangi saatinde namaz kılan birisini asla alıkoymasın, men etmesin!" 72[72] buyurmuştur. Bu, Hasan el-Basri ve Mücâhid ile Mekke'nin evlerinin satılabileceğini ileri sürenlerin görüşüdür.
Şafiî (r.ah) ile İshak el-Hanzelî arasında Mekke'de bir münakaşa cereyan eder. İshak el-Hanzeli, Mekke'nin evlerinin kiraya verilmesine müsada etmez. Şafiî (r.h) Cenâb-ı Hakk'ın: "Haksız yere yurtlarından çıkarılanlar" (Hac 40) ayetiyle istidlât ederek şöyle der: "Bu demektir ki "dâr" kelimesi, hem sahibine, hem de başkasına nisbet edilir. Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke'yi fethettiği gün "Kim kapısını kitler de (bize karşı koymazsa) o emindir, güvencededir"73[73] buyurmuştur. Yine O: "Ukeyloğullan bize bir ev, avlu bıraktı mı?"74[74] buyurmuştur. Ömer İbnu'l-Hattâb (r.a) da, bir hapishane satınalmıştı. Şimdi sen onu, malikinden aldığını mı zannediyorsun, yoksa sahibi olmayandan mı?" İshak el-Hazetî şöyle der: "Bu delilin beni susturduğunu anlayınca, görüşümden vaz geçtim."
Ayetteki el-âkif kelimesinden dolayı, "Mescid" lafzını Mekke manasına hamledenlerin

---

[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/293
[72] Tirmizi. Hacc 42 (3/220).
[73] Müsned, 2/292, S38.
[74] Buhâri, Hacc 44; Müslim, Hacc 439 (2/984).

görüşüne gelince, bu tutarsızdır, zayıftır. Çünkü "âkif" sözüyle bazan, ya devamlı ya da genellikle orada itikafa giren, oradan ayrılmayan kimseler kastedilir. Binâenaleyh, onların ileri sürdükleri şey gerekmez. Ayetteki "âkif" sözüyle, Mescid-i Harama yakın olan ve her vakit orada ibâdet etme imkanı bulan kimselerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Binâenaleyh sözü, bu ihtimaller bulunurken, zahirinden çevirmenin anlamı yoktur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Kimi orada zulm ile ilhâda yeitenirse" ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: [75][75]

Birinci Mesele

"Gelmek" anlamında olan vürüd masdarından olmak üzere, yâ'nın fethasıyla, yerid şeklinde de okunmuş olup,
buna göre mana, "kim orada, bir ilhâd yaparsa, işlerse" şeklinde olur. Hasan el-Basrî'den de: "kim orada, Mescid-i Haramda, bir ilhâd meydana getirmek isterse" manasında olmak üzere , şeklinde takdir yaptığı rivayet edilmiştir. Binâenaleyh, zarflardaki genişlik ve mecazî kullanışlardan dolayı tıpkı "gece gündüz (işiniz) hilekârlıktır" (Sebe, 33) ifadesinde olduğu gibi, böyle bir izafet sahihtir. Buna göre mana, "Kim orada zalimce, ilhâdda bulunmak isterse" şeklinde olur. [76][76]

İlhad Kelimesi

"İlhâd", doğru yönden dönmek demek olup bu kelimenin ilk anlamı, mezarcının mezarda yaptığı "lahd" e dayanır. Müfessirler "ilhad" hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) İlhad, şirk demektir, yani "Kim şirk koşmak için Allah'ın
-a'em'ine sığınırsa, Allah onu azablandırır" demektir. Bu, İbn Abbas (r.a)'dan gelen -•ayetlerden biridir ve aynı zamanda Atâ b. Ebi Rabah, Sa'id b. Cübeyr, Katâde •e MukfltH'in görüşüdür.
2) İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bu ayet, Abdullah b. Sa'd hakkında nazil oldu. Ç-jnkü Hz. Peygamber (s.a.s) ondan müslüman olmasını istedi, ama o müşrik olarak dönüp gitti. Ayet, aynı zamanda Kays b. Oabâbe hakkında nazil olmuştur. Mukâtil şöyle der: "Bu ayet, Abdullah b. Hatal hakkında nazil olmuştur. Çünkü o ensardan Drtsini öldürüp kâfir olarak Mekke'ye kaçmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke fethi günü, onun kâfir olarak öldürülmesini emretti.
3) Allah Teâlâ'nın yasakladığı avı öldürmek demektir.
4) İkramsız olarak ve ikramlıya helal olmayan şeyleri irtikâb ederek Mekke'ye Harem'e) girmek demektir.
5) İhtikârdır. Bu görüş, Mücâhid ve Sa'id b. Cübeyr'den rivayet edilmiştir.
6) Mescld-I Harâm'ı imâr etmekten insanları alıkoymaktır.
7) Atfl'ya göre, bir kimsenin alış-verişinde, "Hayır, vallahi... Evet, vallahi" aemesidir. Abdullah b. Ömer (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kendisinin birisi Bölgesinde, birisi Harem Bölgesİ'nde iki kıl çadırı vardı. Ailesini cezalandırmak iğinde, onları Hill'deki çadırda cezalandırırdı. Bunun üzerine kendisine sorulduğunda o: "Biz, insanın "Hayır, vallahi" Evet, vallahi" demesi gibi, ilhâdlarda " demiştir.
8) Muhakkik âlimlere göre, "zuJum ile ilhad" ifadesi, bütün günahları içine alan gvıel bir sözdür. Çünkü büyük olsun, küçük olsun, her türlü günah, orada diğer şarlerde yapılanlardan daha büyük sayılır. Hatta İbn Mes'ûd (r.a) şöyle demiştir: Aden'deki bir adam eğer, Beytullah'da bir günah işlemeye niyetlense, Allah ona (bile) elim azabı taddırır." Mücâhid de: "Orada yapılan iyiliklerin mükafaatı kat kat :-zuğu gibi, kötülüklerin cezası da kat katdır" demiştir. Buna göre eğer, Hak "eâlâ'nın, "Biz ona pek acıklı bir azab taddınnz" ifadesi,

---

[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/293-294
[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/294

hertürlü isyan (günah)
Mdunda söylenmesi uygun olmayan bir ifade olduğu halde, burada nasıl söylenmiştir" denilirse, biz deriz ki: "Her azabın elim (pek acıklı) olduğunu kabul neyiz. Fakat azabın dereceleri, günahın derecesine göre değişir. 77[77]

Üçüncü Mesele

Ayetteki ifadesindeki bâ harf-i cerr'i hakkında şu iki izah yapılmıştır:
1) Evlâ olan ve Keşşaf Sahibinin de tercihi olan görüşe göre, lafızları, aynı manada (müteradif) iki ayrı "hal"dirler. Fiilin mef'ûlü ise, içine girebilecek her şeyi kapsaması için, açıkça zikredilmem iştir. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "Kim orada, âdil olmayan, zalim (haksız) bir istekte bulunursa, ona elim bir azab taddırırız" buyurmuştur ki bu da, "Orada bulunana yakışan, kendine hâkim olması, yapmak istediği ve kafasına koyduğu herşeyde, doğruluk ve adalet yolunu takib etmesidir" demektir.
2) Ebû Ubeyde, bunun mecaz! kullamlrçı basız olaraktır. O halde, ayetteki bu "bâ " zâiddir. 78[78]

Dördüncü Mesele

"İlhâd", bir işten başka bir işe, birşeyden başka birşeye meyletmek, kaymak manasına olduğu için, Allah Teâlâ
buradaki "ilhâd" ile, zulme kaymayı kastettiğini beyân etmiş ve işte bundan ötürü, bunun peşisıra (zulüm ile) kelimesini getirmiştir. Çünkü büyük-küçük her türlü masiyet (günah) zulümdür, işte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Hiç şüphesiz şirk, en büyük zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur. 79[79]

Elim Azap Tattırmak

Ayetteki "Biz ona pek acıklı bir azab taddırırız" ifadesi, bir tehdiddir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 80[80]

Birinci Mesele

Bu ayetin, Abdullah b. Hata I hakkında nazil olduğunu söyleyen, şöyle der: "Buradaki "azab" ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'ın onu Mekke'nin fethi günü öldürtmesi kastedilmiştir. Halbuki ayeti umûmî (genel) mana üzere anlamak mümkün olduğunda, onu tahsis etmek (sınırlamak) doğru değildir. Dolayısıyla bu ifade ile, âhiretteki azabın kastedilmiş olması gerekir. Çünkü ahiret azabı, insanların tehdid olundukları şeylerin en büyüğüdür. 81[81]

İkinci Mesele

Bu ayet, insanın uzuvlarının yaptığı fiillerinden dolayı azaba müstehak olacağı gibi, zulmü (haksızlığı) sırf düşünüp niyetlemesinden ötürü de azaba müstehak olacağını gösterir. 82[82]

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/295
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/295-296
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/296
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/296
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/296
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/296

Üçüncü Mesele

Alimler, ayetin başındaki irme edatının haberinin ne olduğu hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:
1) Ayetin takdiri, "kâfir olan, Mescld-i Haramdan alıkoyan ve orada ilhâdı arzu edenlere, Biz pek acıklı bir azab taddırırız1' şeklindedir. Binâenaleyh cümlesi, her iki cümle (yani başında irme ve men bulunan cümleler) ile ilgilidir.
2) Bu edatın haberi, şart cümlesi olan yani men ile başlayan cümlenin cevabından anlaşıldığı için hazfedilmiştir. Buna göre ayetin takdiri, "Kâfir olanlara ve Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara Biz elim bir azab taddırırız. Orada bir günah irtikâb eden herkes, işte böyle olur" şeklindedir. 83[83]

İbrahim (a.s)'ın Kabe'yi Hazırlaması

"Hatırla o zamanı ki Biz, Beytullahm yerini İbrahim (a.s)'e; "Bana hiçbirşeyi şjrk koşma, Beytimi tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükû ve secde edenler içın iyice temizle" diye mekan yapmıştık." İnsanlar için de haca ilân et. Gerek yaya, gerek uzak yoldan gelen arık develer üstünde binitli olarak sana gelsinler. Böylece kendilerine ait menfaatlere şâhid olsunlar. Allah'ın rızık oiarak onlara verdiği, dört ayaklı davarlar üzerine, malum olan günlerde Allah'ın adını anıp (kessinler). İşte bunlardan yeyin, yoksulu ve fakiri ybfurun. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler o Beyt-i Atik'i (Ka'be'yi) tavaf etsinler" (Haca 26-29). 84[84]

Tufandan Sonra Kabe

Bil ki ayetteki ... ifadesi, "Beytullah'm yerini, İbrahim için bir meret orayı imâr etmek ve orada ibadet yapmak için bir mekan kıldığımızı hatırla " anJ rindedir. "Beyt", Nûh Tufanında göğe yükselmişti ve o zaman kırmızı yakuttandı. Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'a onun yerini etrafındaki ve üstündeki şeyleri açan bir rüzgar göndererek bildirdi. Böylece Hz. İbrahim (a.s), Beytullah'ı ilk yeri (temelleri) faarine inşâ etti.
Şu da rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'a, Beytutlah'ın yerine pop, onu yeniden inşâ etmesini emretti. Hz. ibrahim (a.s) gidip onu aradı, ama yerini Mam adı. Derken Allah Teâlâ, eni ve genişliği bakımından Beyt-i Haram Myüklüğünde, konuşan, başı, dili ve iki gözü bulunan bir bulut gönderdi. Bu bulut, Ey İbrahim, benim büyüklüğümde, benim hizama onu inşâ et" dedi. Hz. İbrahim a-s)'da yapmaya başladı. Sonra bulut kayboldu. Bu konuda şöyle bazı sorular söz konusudur:
Birinci Soru: ifadesindeki edatının, en-i müfessıre ("diye" manasına) olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, şirkten nehyetmek ve Beyt'i temizlemeyi emretmek, Hz. İbrahim (a.s)'ı o mekanda yerleştirmenin bir tefsiri (sebebi) nasıl olabilir?
Cevab: Hak Subhanehû ve Teâlâ, "Biz, Beyti, İbrahim için bir mekan (merci) yaptı" buyurunca, sanki, "Beytullah'tn onun için bir merci olması ne demek?" diye soruldu da, bunun üzerine, "bu, onun kalbiyle Beytullah'ın Rabbini belirlemesi, O'nu eş ve ortaklardan tenzih etmesi, kalıbıyla (bedeniyle) de, Beytullah'ı putlardan ve heykellerden temizlemesi demektir" diye cevap verildi.
İkinci Soru: Hz. İbrahim (a.s) zaten Allah'a şirk koşmadığı halde, Cenâb-ı Hak niçin, "Bana şirk koşma" demiştir.
Cevab: Bu, "ibadetinde, Buna şerik koşma. Beytimi yaparken de, Benim rızamdan başka şey

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/296
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/297

düşünerek, şirke düşme" demektir.
Üçüncü soru: Beytullah, daha önce imâr edilmemişken, Cenâb-ı Hak nasıl, "Beytimi... iyice temizle" demiştir?
Cevab: Belki de orası bir sahra (boşluk) idi ve insanlar oraya çeşitli pisliklerini ve çer-çöplerini atıyorlardı. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ ona, Beytini oraya inşâ etmesini ve orasını o pisliklerden temizlemesini emretmişti, yahut da orası ma'mur (yapılmış) vaziyette idi ve insanlar onun içine putlarını yerleştirmişlerdi. Bundan dolayı Hak Teâlâ Hz. İbrahim (a.s)'a, orayı yıkmasını ve yeniden yapmasını emretmiştir ki işte putlardan temizleme budur. Şöyle de denilebilir: Bu "sen orayı yaptıktan sonra, oraya yakışmayan şeylerden, yani şirkten ve kötü sözlerden temiz tut" demektir.
Ayetteki, "Tavaf edenler, kıyamda duranlar için" ifadesine gelince, İbn Abbas (r.a): "(Beyti) tavaf edenler" ifadesine Mekke'li olmayanlar, "Kıyamda duranlar" ifadesine, Beyt'e (Mekke'de) mukim olanlar, "Rükû ve secde edenler" ifadesine de, "namaz kılan herkes", manası vermiştir. Bazıları da, "Kıyamda duranlar' ifadesine "namaz kılanlar" manası vermişlerdir. Çünkü namaz kılan kimsenin, namaz esnasında kıyam, rükû ve secdeyi birarada yapması gerekir. Allah en iyi bilendir. 85[85]

Hac Farizasının İlanı

Hak Teâlâ'nın "insanlar içinde haca ilân et" ifadesi ile ilgili birkaç mesele var: 86[86]

Birinci Mesele

İbn Muhaysın, fiili "bildir" manasında şeklinde okumuştur. 87[87]

İkinci Mesele

Bu emrin kime olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci görüş: Ekseri müfessirlere göre, burada emir İbrahim (a.s)'adır. Çünkü o Beytullah'ı yapıp bitirince, Allah Teâlâ ona, 'İnsanlar içinde haca ilân et" buyurdu. O da bunun üzerine, "Ya Rabbî sesim nereye ulaşır ti?" deyince, Cenâb-ı Hak, "ilan etmek (seslenmek) sana, onu ulaştırmak da Bana aittir" buyurdu. Böylece Hz. İbrahim (a.s) Safa tepesine (bir başka rivayete göre Ebû Kubeystepesine,bir başka rivayete göre de "MakarrT'a) çıktı ve "Ne diyeyim, , amâ sesleneyim?" diye sordu. Bunun üzerine Cebrail (a.s), "Lebbeyk Allahümme -efcbeyk" de" dedi. İşte böylece ilk telbiyede bulunan Hz. İbrahim (a.s)'dır.Bir başka -•vayete göre o, Safa Tepesine çıkıp, "Ey insanlar, Allah Beyt-i Atik'e haccetmenizi sze farz kıldı" diye seslendi. Bu seslenişi, yer ile gök arasında bulunan bütün varlıklar :.ydu. Onun seslenişini duyan herşey, "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk" demeye asşladı. Bir başka rivayette de Hz. İbrahim (a.s)'ın şöyle seslendiği yer almıştır: "(Ey manlar), Allah sizi cennetiyle mükafaatlandırmak, cehenneminden kurtarmak için, Beyt-i Haram'ı ziyaret etmeye (hacca) davet ediyor." Bunun üzerine o gün, erkeklerin bünde, kadınların rahimlerinde olanlar ve taşlar, ağaçlar, köyler, şehirler, tepeler vya topraklar gibi, sesinin ulaştığı her varlık onun bu çağrısına karşılık verdi."
MÜcflhid ise şöyle der: "Kıyamete kadar haccedecek herkese, Allah bu nidayı buyurmuştur. Binâenaleyh bu seslenişe bir kere icabet eden bir kere, iki kere icabet »den iki, daha fazla icabet eden daha fazla hacceder. Binâenaleyh İnsana iki veya sara fazla haccın nasib oluşu, o icabetinin sayısına göredir."
Ibn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)' a sunu ilân

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/297-298
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/298
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/298

etmesini emredince, dağlar ona boyun eğdi, tevazu gösterdi, köyler onun cm ayğa kalktı (kulak kesildi)." Kadî Abdulcebbâr şöyle der: "(Bazı kimselerin), "Hz. İbrahim (a.s)'ın bu sağrısına taş-toprak, yani herşey icabet etti" şeklindeki izahları, tuhaf bir izahtır. Çünkü çağrı cansızlar için değil, ancak hacc ile emrolunmuş olanlar için yapılır. Doğuda ve batıda olan bütün insanların, onun bu çağrısını duymalarına gelince, bu ansız değildir. Çünkü Allah Teâlâ, bu çağrıyı kuvvetlendirip, aradaki engelleri taktırdığında, böyle şeyler peygamberler zamanında olabilir. 88[88]

Ezzin Fiilinin Muhatabı

İkinci görüş: Ayetteki, "ilân et" emrinin muhatabı olan, Hz. Muhammed s a.s)'dir. Bu, Hasan ef-Basrf nlngörüşüdür ve Mu'tezile'nin ekserisi de bunu tercih «emişlerdir. Mu'tezile bu hususta şu şekilde istidlal etmişlerdir: "Kur'ân'da yer alan muhatabının Hz. Muhammed (s.a.s) olduğu söylenebilecek her kitabın, böyle kabul •dilmesi evlâdır. Ayetteki, "Hatırla o zamanı ki Biz, Beytullahi ibrahim'e mekan . zpmıştık" önce geçmiş olması, "İlan et" emrinin Hz. İbrahim (a.s)'a yönelik olmasını gerektirmez. Çünkü biz baştaki bu ifadenin "Ey Muhammed hatırla o zamanı ki" takdirinde (manasında) olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh takdir edilen (mukadder olan) bu şey sanki açıkça söylenmiş gibidir. Bu sebeble Allah Teâlâ, "Han et" deyince bu hitab Hz. Muhammed (s.a.s)'e de yönelik olur."
Mu'tezile bu görüşlerine binâen, "İlan et" ifadesinin tefsiri hususunda suntan söylemişlerdir:
1) Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e insanlara haccı öğretmesini emretmiştir.
2) Cübbftl şöyle der: "Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e telbiyeyi açıkça söylemesini ve böylece de herkese kendisinin haccettiğini ilan etmesini, böylece de onların kendisi ile birlikte haccetmelerini sağlamasını emretmiştir. Çünkü ayetteki, "sana gelsinler" ifadesinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in haccetmesi ve bu hususta uyulan kimse olması, manasının kastedildiğine bir delâlet (işaret) vardır."
3) Bu, Allah Teâlâ tarafından, Hz. Muhammed (s.a.s)'e haccın farz kılınışının başlangıcıdır.
Hak Teâlâ'nın _ "Gerek yaya, uzak yoldan gelen arık develer üstündeler üstünde binitli olarak sana gelsinler" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 89[89]

Rical ve Damir Kelimeleri

"RİcâI", "yayalar" demek olup, müfredi tıpkı, "Niyâm" (uyuyanlar) kelimesinin müfredinin "nâim" lafzı olması gibi, "râcil" dir. Bu kelime, râ'nın zammesi ile şeddeli veya şeddeslz olarak rücal veya rüccâl şekillerinde de Ibn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre ayetteki ifadesi, "binitli olarak" demektir. masdarı, zayıflamak manasınadır. Arapça'da denilir. Buna göre ayetteki bu ifadenin manası, "uzun yoldan geldikleri için zayıflamış olan develer üzerinde" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, devreleri cemi kabul ederek ki bu kelimenin çoğulu dir, fiili, cemi müennes olarak(gelirler) şeklinde kullanılmıştır. Çünkü ayetteki, ifadesi takdirindedir. Böylece bu cümlenin fiili, "küll" (hepsi) kelimesinin manasından ötürü cemi getirilmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, eğer bu kelimenin lafzının müfred oluşundan ötürü, fiili de rnüfret olarak getirmiş olsaydı, bu da doğru olurdu. Fiil, "Rical" ve "Rukbân" kelimelerinin sıfatı olarak şeklinde de okunmuştur. "Fecc" iki dağ arasındaki yol demektir. Sonra bu kelime, mecazî olarak her türlü yol manasında kullanılmıştır. "Amîk" "uzak" demektir. İbn Mes'ûd (r.a) bunu (uzak) şeklinde okumuştur. Nitekim Arapça'da Derin kuyu" denilir. 90[90]

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/299
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/299-300
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/300

İkinci Mesele

Buna göre ayetin manası, "Sana yaya olarak veya her arık (zayıf) deve üzerinde binitli olarak gelebilmeleri için, haccı ilân et" yani "Onların sana bu iki şekilde gelebilmeleri için, sunu ilan et" şeklindedir. Yahut da bu ifade ile, "ilan et" şeklindedir. Yahut da bu ftade ile, "ilan et, çünkü onlar sana bu iki şekilde geleceklerdir" manası kastedilmiştir.91[91]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, hacca yaya gelmenin daha şerefli olduğunu bildirmek için, önce yayaları zikretmiştir. Sa'id b. Cübeyr, sened ile birlikte Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:
Binitli olarak hacca gidenin, binitinin attığı her adım karşılığı yetmiş hasene (sevab) .srdır. Ama yaya olarak hacceden kimse için ise, Harem hasenatından yediyüz rasene (sevab) vardır. "Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ey Allah'ın Mesulü, Haremin hasenatı da ne demektir?" denildiğinde O (s.a.s)*Bu, (herbiri) s2zbin hasene dengi olan bir hasene (sevabjtır92[92] buyurdu." 93[93]

Dördüncü Mesele

Bu ayetin muhatabı Hz. İbrahim (a.s) olduğu için, kelimeyi "Sana (...) gelirler" şeklinde getirmiştir. Binâenaleyh kim hacc için Mekke'ye gelirse, sanki onun Du nidasına (ilanına) cevab verdiği için Hz. İbrahim (a.s)'a gelmiş olur. 94[94]

Malum Günlerde Zikir

Ayetteki "Böylece kendilerine ait menfaatlere şâhid olsunlar." Malum günlerde Allah'ın adını ansınlar" emri ile ilgili birkaç mesele vardır: Birinci mesele: Cenâb-ı Hak, "İnsanlar içinde haccı ilen et" Duyurup, haccı emredince, "Böylece kendilerine âit menfaatlere şâhid olsunlar" -adesi ile de bu emrinin hikmetini anlatmıştır. Alimler bu ifadede bahsedilen menfaatler hususunda değişik izahlar yapmışlar, bazıları bunu dünyevî menfaatler -anasına hamletmişlerdir. Bu da onların hacc günlerinde yaptıkları ticaretlerdir. Bazıları da bunu âhiret menfaatları, yani ilahî af ve mağfiret manasına hamletmelerdir.Bu görüş Muhammed el-Bâkır'dan rivayet edilmiştir. Diğer bazıları ise bu menfaati, kar iki manaya birden hamletmişlerdir. Evlâ otan da bu görüştür. 95[95]

Menafi

"menâfi" Çünkü Cenâb-ı Hak bununla gerek din?-gerek dünyevî olmak üzere diğer ibadetlerde bulunmayan ancak o ibadette bulunabilen bir takım özel menfaatleri kastetmiştir. 96[96]

Allah'ın Adı İle Kesilme

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/301
92[92] Kenzu'l-Ummal, 5 (11793). Zur
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/301
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/301
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/301
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/302

"Zebh" ve "Nahr" (Kurban kesme) yerine, "Allah'm adını ansınlar" denilmiştir. Çünkü Müslüman, bir hayvan kestiğinde ve kurban ettiğinde mutlaka Allah'ın adını anar. Bu ifadede kendisi ile Allah'a yaklaşılan şeylerde (böyle ibadetlerde) asıl maksadın Allah'ın isminin anılması olduğuna ve bu şeylerde müşriklere muhalefet edilmesine bir dikkat çekme vardır. Çünkü müşrikler, hayvanları putlar ve heykeller için kesiyorlardı. Nitekim Mukâtil: "Bir hayvan kestiğinde kıbleye dönmüş olarak, "Allah'ın adıyla. Allah en büyüktür. Ey Allah'ım senden (geldi), sana (adıyorum)" de" demiştir. Kelbî buna şunu eklemiştir: "Hayvan kesen bununla biriikte şunu da söyler:"Şüphesiz benim namazım da, kurban ve ibadetlerim de, hayatım da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah'ındır"(En'am. 162).

Kaffâl da şöyle der: "Kurbanları kesmek ve kanlarını akıtmak suretiyle Allah'a ibadet eden kimse, canına denk bir şeyi kendine karşılık fidye verme konumundadır. Sanki o, mesela kurban ettiği o koyunu, Allah'ın rızasını elde etmek ve kusurlarının neredeyse canının alınmasına denk hâle geldiğini itiraf ederek, canına bedel verir." 97[97]

Malum Günler

Alimlerin çoğu, ayetteki "malum günler"tabiri ile, zilhicce ayının on günü, "Sayılı günler"(Bakara, 203) tabiri de "teşrik günlerinin (arefe günü ile kurban bayramının dört gününün) kastedildiği görüşündedirler. Bu Mücâhid, Atâ, Katâde ve Hasan el-Basrî'nin görüşü olup, aynı zamanda Sa'id b. Cübeyr'in İbn Abbas (r.a)'dan yaptığı bir rivayettir. Yine bu Şafii (r.h) ve Ebû Hanlfe (r.h)'nin tercihidir Bu görüşte olanlar, şöyle delil getirmişlerdir: "Bu günler insanlar katında haccın vaktinin bu günlerin sonlarında olması hasebiyle, bilinmesine aşırı arzu gösterilmesinden dolayı, bilinen "malum" olan günlerdir. Haccın menfaatleri içinde bu on günlük vakit yine ma'lumdur. Mesela arefe ve meş'ar-ı haram günleri gibi... O on günden, kurban kesilecek vakitler de eyyâm-ı nahir de ma'lumdur."

Atâ'nın rivayetine göre ise İbn Abbas (r.a): "Bu günler, kurban bayramı günü ile, ondan sonraki üç gündür" demiştir. Bu görüşü Ebû Müslim tercih ederek şöyle der: "Çünkü bu günler, kurban bayramı gününden sonra da Araplarca ma'lumdur ki bunlar, eyyâm-ı nahirdir. Ebû Yusuf ve İmam-ı Muhammed'in görüşü de böyledir. 98[98]

Kurbanlıklar

Hak Teâlâ'nın "dört ayaklı davarlar" ifadesi hakkında Keşşâf Sahibi şöyle der: "Behime, karada olsun, denizde olsun, her dört ayaklı canlıyı ifade eden müphem (kapalı) bir ifadedir. Binâenaleyh bu kelime, "en'âm" lafzı ile açıklanmıştır. Enam da, deve, sığır, koyun ve keçi demektir. 99[99]

Kurbanın Taksimi

Ayetteki "İşte bunlardan yiyin" emri hakkında bazı alimler, "Bu, fjcûb (farz oluşu) ifade eder. Çünkü câhilliye arapları, fakirlere karşı böbürlenmek Cin. kestikleri bu hayvanlardan yemiyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak - jslümanlara, hem kâfirler gibi yapmamak, fakirlerle eşit olmak ve hem de tevâzuyu .jnjrlüğe koymak için, ondan yemelerini emretmiştir" derler. Ekseri âlimler ise, bu eririn vucûb ifade etmediği kanaatindedirler. Ve şöyle derler: "Kim kurban keser *e Harem'e kurban gönderirse, Hak Teâlâ'nın, "işte bunlardan yeyin, yoksulu ve fahri doyurun" emrinden ötürü, kestiği hayvanın yarısını yemesi, yarısını da tasadduk etmesi güzel olur." Bazıları da şöyle der: "O, kestiği hayvanın üçte birini •er. üçte birini tasadduk eder, üçte birini de (sonra yemek üzere bırakır."

---

[97][97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/302

[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/302

[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/302-303

Şafii (r.h)'ye göre ise, yemek mustehab,yedirmek vâcibtir. Binâenaleyh bir kimse, estiği kurbanın tamamını yedirse (tasadduk etse), bu onun için yeterlidir, (yani emri yerine getirmiş sayılır). Ama hepsini yese, bu yeterli olmaz. Bu hüküm nafile kurbanlar pndir. Hacet kıran, haccı temrettu kurbanlarında, haçta ihramlı iken yapılmaması gereken şeyleri yapmadan dolayı, hacda tırnak kesmek ve traş olmadan Ötürü -eydana gelen yasak çiğnemeleri savmak için kesilen kurbanlarda, adak ve kefaret tanları gibi vâcib kurbanların etinden kesen yiyemez. 100[100]

Bais ve Fakir

Hak Teâlâ'nın "Yoksulu ve fakiri doyurun" emrinin **ıcüb" (farziyet) ifade ettiğinde şüphe yoktur. "Bâis", alabildiğine sıkıntı içinde olan; ise, güç durumda olmadan dolayı iyice zayıf düşmüş kimsedir. Bu kelime, omurgalardan herbiri manasına olan ifadesinden alınmadır. İbn Abbas se şöyle der: "Bâis, sıkıntıda oluşu elbisesinden ve yüzünden anlaşılan, fakir ve {yoksul olup da) bu kadar olmayandır. Binâenaleyh fakir, elbisesi temiz (ve jcrünüşte) yüzü zengin gibi olandır. 101[101]

Kir Giderme

Hak Teâlâ'nın "Sonra kirlerini gidersinler" ifadesine gelince, ZmccAc şöyle der: "Dilciler, "tefes"in manasını tefsirden öğrendiler" Müberred de, "Vap dilinde "tefes"in kökü'insana bulaşan ve temizlenmesi gereken her pislik" manasına olup, ayette bununla (haccı tamamlayanın) bıyıklarını ve tırnaklarını «esmesi, koltuk altı kıllarını yolup, kasıklarını traş etmesi kastedilmiştir. Ayetteki fiilin ettiği "kaza" işi ile de bu pisliğin giderilmesi kastedilmiştir" demiştir. Kaffât, /eyh'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Fasih bir bedeviye manasını sordum. O, "Kur'ân'ı tefsir edemem. Fakat biz, bir kimseye, "Ne kadar ı. ne kadar kirlisin" manasında deriz "dedi." Daha sonra
Kaffal: "Bu, Zeccâc'ın görüşünden daha doğrudur. Çünkü görüş, menfi söyleyenin değil, müsbet söyleyenin görüşüdür. 102[102]

Nezirleri Yerine Getirenler

Ayetteki "Adaklarını j/erine getirsinler" ifadesi, fâ'nın şeddesi ile şeklinde de okunmuştur. Sonra bu ifade, haccetmenin insana vâcib kıldığı, hacla ilgili çeşitli emirleri yerine getirme manasına gelebileceği gibi, sözlü olarak yaptığı nezirlerden dolayı insanların kendilerine vâcib kılmış oldukları şeyleri yerine getirme manasına da olabilir. Bu ikincisi doğruya daha yakındır. Çünkü kişi, hacc veya umre yaptığında kendisine vâcib kılmaması halinde, haccdan dolayı vacib olmayacak hedy (kurban) ve benzeri şeyleri, kendine vâcib kılar. Binâenaleyh Allah Teâlâ ona, bu şeyleri yerine getirmesini emretmiştir. 103[103]

Kâbeyi Tavaf

Hak Teâlâ'nın "O Beyti Atiki tavaf etsinler" ifadesi ile, farz (vâcib) olan ifâza ve ziyaret tavafı kastedilmiştir. Bu tavafın, vakfeden, şeytan taşlamadan ve traştan sonra olmasına, yine bunun Kurban'ın ilk günü mü, yoksa sonraki günlerde mi olup olacağı meselelerinde, birçok detay vardır.
Kâ'be'ye Beyt-i Atik (Eski ev) denmesinin sebebleri şunlardır:

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/303
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/303
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/303-304
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/304

1) Atîk, eski demektir. Çünkü o ev, insanlar için yapılan en eski (ilk) beyt (ev)dir. Bu görüş Hasan el-Basrî'nindir.

2) O ev, zorba meliklerin hükümranlığından muhafaza edilmiş, "ıtk" edilmiş yani azade tutulmuştur. Çünkü orayı yıkmak için yola çıkan nice zorbaları, Allah engellemiştir. Bu, İbn Abbas (r.a) ve İbn Zübeyr (r.a)'in görüşüdür. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Ebrehe oraya yöneldiğinde, başına gelen geldi" dediğini rivayet etmişlerdir.

Buna göre eğer Haccac Kâ'be'ye musallat olmuştur?" denilirse, cevaben deriz ki: "Haccâc, bizzat Kâ'be'ye zarar vermeyi istememiş. Fakat (savaştığı) Abdullah b. Zübeyr (r.a) oraya sığınmış. O da onu oradan çıkarmak için, orayı yıkmaya baş vurmuş. Ama sonra onu yeniden yapmıştır."

3) Orası asla mülk edilememiştir. Bu görüş İbn Uyeyne'nindir.

4) Orası, suya garkolmaktan azade olmuştur. Bu görüş de Mücâhidindir.

5) Atik, iyi, güzel, şerefli demektir. Bu görüşe göre, bu kelime, Arapların "iyi kuş,' iyi tay" manasında kullandıkları tâbirlerinden alınmadır.

Bil ifadelerinin başındaki lâm, emir lamıdır. İbn Kesir. Nafl ve çoğu kıraat imamlarına göre bu lâm, sükûn ile okunurken, Ebû Amr bunları kesre ile harekeleyerek okumuştur. [104][104]

Allah'ın Hurumatına Saygı

"İşte (emir) budur: Kim Allah'ın hurumatına saygı gösterirse, bu Rabbi indinde kendisi için hayırdır. Karşınızda okunagelenler müstesna, diğer davarlar size helâl kılındı. O halde, murdardan, putlardan kaçının,yalan
sözden çekinin. Allah'ın hanifleri, ona şirk koşmayanlar olarak. Kim Allah'a eş koşarsa, yüksekten düşüp parçalanmış ve kendisini kuş kapmış, yahut rüzgarın uzak yere attığı şey gibi olur. Bu böyledir. Kim Allah'ın şe'âirine saygı gösterirse, şüphesiz bu kalblerin takvasındandır" (Haca 30-32).

Keşşaf Sahibi şöyle der: "Ayetin başındaki, zalik "işte bu" ifadesi, mahzûf bir mübtedâmn haberi olup takdiri, "iş ve durum, işte budur" şeklindedir. Bu tıpkı bir yazarın, bir konuda yazıp sonra bir başka konuya geçmek istediğinde, "Bu böyledir, bu budur" demesi gibidir.

Huıumat: Saygısızlık edilmemesi gereken ve Cenâb-ı Hakk'ın işte bu vasıfta hacc ile ve diğer dinî şeylerle Ügili olarak mükellef tuttuğu şeylerin tamamıdır. Binâenaleyh, bu ifadenin, O'nun bütün teklifleri hususunda genel bir ifade olması muhtemel olduğu gibi, bunun hac'la ilgili hususi bir ifade olması da muhtemeldir. Zeyd Ibn Eşlemin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hurumal (haramlar) beş tanedir. Haram olan Ka'be, Mescid-i Haram, Belde-i Haram, Şehr-i Haram (haram ay) ve Meşar-i Haram" Kelamcılar şöyle demişlerdir: Nafileler, Allah'ın haramları içine girmezler. Çünkü Cenâb-ı Hak, "bu Rabbi indinde kendisi için hayırdır" buyurmuştur. Ki bu, "O, bunların yerine getirilmesi ve muhafaza edilmesi, gözetilmesi gereken şeyler olduğunu bildiği için, bunları tazim etmek, onun için hayırlıdır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbi indinde" kaydı geriye bırakılan bir mükâfaatın bulunduğuna delâlet eder. Çünkü, olup biten meydana gelen hayırlar hususunda, "Rabbi indinde" denilmez. el-Esamm ise şöyle demiştir: "Bu, "Bunu tazim etmesi, buna aldırmamasından, onun için daha hayırlıdır" anlamındadır."

Daha sonra Cenab-ı Hak yine, haccın hükmünü beyan etmeye başlayarak,"... diğer davarlar size helâl kılındı" buyurmuştur. Kişi, ihrama girmenin, anlamaya vs. şeyleri haram kıldığını görünce, davarların da haram kılındığını zannedebilir. Böylece Allah Teâlâ, ihrama girmenin, "en'âm" hususunda müessir olmadığını beyân buyurmuştur. O halde "en'âm" helâl kılınmıştır. Bundan, Allah'ın kitabında okunan ve "en'âm 'dan haram kılınanlar müstesna tutulmuştur ki, bu da, Maide sûresinde zikredilen şu ayetlerin ifade ettiğidir: "Ey iman edenler, bağlandığınız akitleri yerine getirin. Siz ihramh olduğunuz halde avlanmayı helâl saymamak ve size, okunacak olanlar hariç kalmak şartıyla davarlar size helâl edildi. Ölü... üzerimize haram edilmiştir" (umb, i-a» hitaplarıyla En'âm süresindeki, "Üzerlerine allah'm ismi anılmayanlardan yemeyin"(En'âm, 121) ayetidir. 105[105]

---

[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/304

Şirk ile Yalanın İlişkisi

Daha sonra Allah hurumâtına saygı duymaya teşvik edip, ona saygı duyanları övgüyle yâd edince, bunun peşinden putlardan ve yalan sözden kaçınma ile ilgili emrini getirmiştir. Çünkü, Allah'ı birlemek ve doğru sözlü olmak, hayırların en büyüğüdür. Cenâb-ı Hak şirki ve yalan söylemeyi aynı çizgide ele almıştır. Çünkü şirk de, yalan söz nevindendir. Çünkü müşrik, heykellerin ve putların ibâdete müstehak olduklarını iddia etmektedir. Binâenaleyh, Allah sanki şöyle demek istemiştir: "O halde, yalan sözlerin başını ve temelini oluşturan putlara ibadet etmekten ve yalan sözlerin tamamından Içtinâb edin, kaçının. Çünkü bunlar, daima çirkin ve kötü oldukları için, bunlardan hiçbir şeye yaklaşmayın." O halde, kişinin kendi tarafından icâd ettiği, putlara ibâdet etme hususunda, bu kabilden olan şeyler hakkındaki düşüncen nedir ki? Putlara ve heykellere, "necis-pis" oldukları İçin, "rtcsun" denilmemiştir. Çünkü onlardan kaçınmanın vücübu pislikten kaçınmanın vacib oluşundan daha kuvvetli ve onlara tapmakdan, pisliklere bulaşmaktan daha büyük bir şeydir." Daha sonra Esamm, sözüne devamla şöyle der: "Allah o putları bu şekilde nitelemiştir. Çünkü, put perestlerin putlara tapınmalarındaki adetleri onların üzerine kan sürüp akıtmaya yönelmek şeklindedir." Bu, uzak bir görüştür.
Cenâb-ı Hakk'ın, putları bu şekilde vasfetmesinin, onları tahkir etmek ve hafife almak için olduğu da ileri sürülmüştür ki bu, doğruya daha yakındır. Cenâb-ı Hakk'ın, £>ÜjV j» "putlardan" ifadesi, kendinden önce geçen rlcs kelimesinin beyânı ve onun temyizidir. Bu birisinin tıpkı ftj& j* üj'Ji* ^o* "Yanımda yirmi dirhem bulunmaktadır" demesi gibidir. Çünkü rlcs kelimesi kendisinde bulunan mübhemlikten dolayı, her şeyi içine alır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak sanki, "Putlar olan pislikten, necasetten kaçının" demek istemiştir. Bununla, (bu ifadenin başındaki min edatının beyâniyye değil de, teb'iziyye olduğu sanılarak) o putların bir kısmı pis değildir manası kastedilemez. Zûr ziyaret etmek anlamına gelen, zavr ve meyletmek, yönelmek, yapmak anlamında olan izvirâr kökündendir. Bu tıpkı ifk (yalan, uydurma) kelimesinin, birisi bir şeyi çevirdiğinde söylenilen <&* "efikehû-onu çevirdi" kelimesinden olması gibidir. 106[106]

Kavle'z-zûr

Müfessiner, ayetteki "yalan söz" ifadesinin ne demek olduğu hususunda şa şu açıklamaları yapmışlardır:
1) Bu, onların "bu helâldir, bu haramdır" demeleri ve benzeri iftiralarıdır.
2) Bu, yalan yere şehâdet etmektir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle (yaptığı) -.ayet edilmiştir: "O, bir gün sabah namazını kıldırdı. Selâm verince ayağa kalktı •e yüzünü cemaate çevirerek: "Yalan yere şehâdet etmek, Allah'a şirk koşmaya denk oian, (bir günahtır)" buyurdu ve bu ayeti okudu.
3) Bu, yalan söylemek ve iftirada bulunmaktır.
4) Bu, cahiliyyedekilerin, telbiye ederlerken, "Lebbeyk... Senin şerikin yoktur. Bf şerikin vardır ki, sen ona malik olursun, o sana mâlik olamaz" demeleridir. 107[107]

Hünefa

Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın hanifleri, O'na şirk koşmayanlar olarak" ifadesine gelince, bunun ne demek olduğu; bazılarına göre müstakim olmak olduğu, bazılanna göre de hakka meyletmek olduğu, daha öne geçmişti. Ama, bununla :-urada kastedilen ise "ihtâs" olduğunun ileri sürülmesidir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk şarki şöyle demek istemiştir: "Emrettiğim ve nehyettiğim bu işlere, O'na başkasını ş -K koşacak bir tarzda değil de, bir olan Allah'a ibadet edercesine sarılın, tutunun!" şte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk, "Ona şirk koşmayanlar olarak" buyurmuştur ki, ona yakışanın, yaptığı ibadetlerde ihlâslı olması olduğuna delâlet eder. 108[108]

---

[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/305-306
[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/306
[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/307

Müşriğin Müthiş Vaziyeti

Böylece Cenâb-ı Hak, kafirin kendi nefsine zarar verdiğini ona fayda veremediğini seyan etme hususunda küfür hakkında daha fazlasını söylemeye gerek bırakmayan İti misâl getirmiştir ki, bu da O'nun "Kim Allah'a eş koşarsa, yüksekten düşüp parçalanmış kendisini kuş kapmış, yahut rüzgâr uzak yere atmış şey gibi olur" şeklindeki : jyruğudur. Keşşaf sahibi şöyle der: "Eğer ayetin bu ifade,! "teşbih-i mürekkeb" Kabul edilerse, buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Kim Allah'a şirk koşarsa, o kendisini, ondan öte daha şiddetli bir helak olmayan yok oluşla helak etmiştir." Çünkü Cenâb-ı Hak müşriğin halini, gökten düşüp de, kendisini kuşların kaptığı oerken parça ve cüzleri onların kursaklarında dağılıp yok olduğu; yahut da, şiddetli ar kasırganın esip de, böylece onu, çok derin helak uçurumlarına sürüklediği kimsenin durumuna benzetmektedir.

Yok eğer buradaki teşbih, 'teşbih-i müferrak" kabul edilirse, o zaman şöyle denilebilir: Cenâb-ı Hakk, imanı yükselme hususunda semâ'ya; imanı terkedip Allah'a şirk koşanı da, semâdan düşene; onun fikirlerini darmadağınık eden hevâ ve hevesleri, onu kapan kuşlara, onu dalâlet vadilerine atan şeytanı da,eşerek onu yok edici ölüm vadilerine fırlatan rüzgara benzetmiştir." Hâ'nın. tı'nın ve fânin kesresiyle "Fetehıttıfihı't-tayru" şeklinde de okunmuştur ki, bu Hasan el-Basrî'nin kıraati olup, bunun aslı "Tehtetıfuhu'dur. Rîh kelimesi er-riyâh (rüzgârlar) şeklinde de okunmuştur. 109[109]

Şeair

Daha sonra Cenâb-ı Hak (c.c), daha önce geçenleri tekid ederek, "Bu böyledir, kim Allah'ın şeairine saygı gösterirse (...)" buyurmuştur. Alimler, 'şeâir"in ne demek olduğuna ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bu kavramın içine her ibadet girer, derken, bazıları da: "Hayır aksine bu, haccın menâsikidir" demişlerdir. Diğer bazıları da: "Hayır, bununla özellikle "hedy-kurbanıık hayvan" kastedilmiştir" demişlerdir ki, "Şeâir" de aslolan, kendisiyle bir şeyin tanınıp seçildiği alâmet, nişanlar manasıdır. Binâenaleyh, biz, "şeâir"i, hacda kesilen kurbanlar manasına alırsak, bu durumda onlara saygıyı şu iki şekilde açıklayabiliriz:

1) O kurbanların, iri cüsseli vücud yapılarının güzel, besili, pahal olanını tercih etmesi, ve onları alırken, fiyat indirme teklifinde bulunmamasıdır. Çünkü onlar, üç şeyde pahalı alışveriş yapıyorlar ve fiyat indirme teklifini de hoş karşılamıyorlardı. Bunlar, "hedy" (kurbanlık koyun), udhiyye (kurbanlık sığır ve deve) ve köle azadı. İbn Ömer (r.a) babasından şunu rivayet etmiştir: Hz. Ömer (r.a), Mekke'ye üçyüz dinar değerinde, çok kıymetli ve asil bir (erkek deve) göndermek ister. Peygamber (s.a.s)'da, bunu satıp onun parasıyla (daha az kıymetli olan) dişi bir deve satın almasını ister. Ama Hz. Peygamber (s.a.s) onu bundan nehyeder ve der ik: "Hayır, onu gönder!" de/. Hz. Peygamber (s.a.s) de, içinde burnunda altından bir burunsalık olan Ebu Cehll'in erkek devesinin de olduğu yüz dişi deve gönderir.

2) Bunlarla Allah'a yaklaşmak ve onları Beyt-i Muazzam'a kurban edilmek üzere sevketmek suretiyle Allah'a itaat etmenin, kendisine mutlaka önem verilmesi ve hakkında yarışılması zorunlu olan büyük bir iş olduğuna inanmasıdır. Çünkü "bunlar, kalblerin takvasındandır." Yani, "Bunlara saygı göstermek, kalbleri takvalı olan kimselerin fiillerindendir" demektir. Bu

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/307

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/307-308

manaya göre, bu kelimelerin muzafları hazfedil m işlerdir. Çünkü mana, ancak bunların takdir edilmesiyle doğru olur. Zira, herbir parçayı mutlaka, bağlı bulunduğu ifadeye raci kılmak gerekir. Ayette "kalbler"e yer verilmiştir. Çünkü münafık bazan, muttaki olduğunu açıklar. Ancak ne var ki, onun kalbi böyle bir ittikâdan boş olunca, tâatlan edâ konusunda ciddi olmaz. Ama, kalbinde takvanın yer etmiş olduğu ihlâslı kimselere gelince, bunlar tâatlan edâ hususunda, alabildiğine ihlâslıdırlar. Buna göre şayet birisi, "Allah'ın, bu hayvanları kesme hususuna bu denli önem vermesinin hikmeti nedir?" derse, bunun cevabı Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetleridir. 110[110]

Kurban ve Diğer Hac İbadetleri

"Onlarda muayyen bir zamana kadar sizin için menfaatler vardır. Sonra varacakları yer Beyt-i Atikdir. Biz her ümmet için kurban kesmeyi meşru kıldık, ta ki kendilerini nzıklandırdığı dört ayaklı davarlar üzerine Allah'ın adım ansınlar. İşte sizin tanrınız bir tek Tanrıdır. O halde O'na teslim olun. (Habibim) sen muti ve mütevazi olanları müjdele- Allah anılınca onların kalbleri korkar. Onlar kendilerine isabet eden musibetlere sabredenlerdir. Namazı dosdoğru kılanlardır. Kendilerini rızıklandırdığımiz şeylerden harcarlar" (Hac, 33-36).
Bil ki Hak Teâlâ'nın Onlarda muayyen bir zamana kadar sizin için menfaatler vardır" ayetinin ifade ettiği mana, ancak önceki ayetteki, "şeâir" lafzının, kendisinde kesim vaktine kadar menfaatler bulunan "hedy" (kurbanlık hayvan) manasına hamledilmesine uygun düşer. Bunu "haccın diğer . âctbleri (farzları)" manasına alanlar ise, bu ayete, "sizin için onlarda, yani o vâciblere (emirlere) sımsıkı sarılmada, mükellefiyetin son bulacağı zamana kadar menfaatler vardır" şeklinde mana verirler. Birinci mana, ekseri müfessirlerin görüşüdür. Bunun doğruya daha yakın olduğu hususunda şüphe yoktur. Bu görüşe göre ayetteki menfaatler" ifadesi: süt, nesil, yapağı ve binit olarak istifade etme gibi şeylerle izah edilir.
Ayetteki, "Muayyen bir zaman kadar" kaydı ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Bu "sizler bu hayvanlardan, onlara kurban ve hedy adını vereceğiniz zamana tadar istifade edebilirsiniz. Onlara böyle ad verdikten itibaren ise, onlardan istifade etme hakkınız yoktur" demek olup, İbn Abbas (r.a), Mücâhid, Ata, Katâde ve Dahhâk'ın görüşüdür.
2) Diğer bazıları da şu şekilde mana vermişlerdir: "Sizin o kurbanlık hayvanlardan, onlara "hedy" (kurban) adını verseniz bile, ihtiyaç duyduğunuzda binmek, mecbur Kaldığınızda sütlerinden içmek suretiyle, o belli zamana yani onları kurban etmenize kadar, yararlanabilirsiniz." Bu mana da, İbn Abbas (r.a)'dan olup, İmam Şafiî'nin tercihidir. Bu görüş daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onlarda, yani şe'âirde sizin için menfaatler var" buyurmuştur. O hayvanlara, "hedy" denmezden önce, "şe'air"den sayılmazlar. Ebû Hureyre (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'den şunu rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) geçim sıkıntısı içinde olduğu halde Mekke'ye kurban edilmek üzere bir bedene (deve veya sığır) götürmekte olan bir adama rastladı ve ona "o hayvana bin" dedi. Adam, "Ey Alah'ın Resulü bu hedydir" deyince yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Yazıklar olsun sana, ona bin" 111[111] buyurdu. Câblr (r.a) de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in '"Hedylerinize, binecek başka bir hayvan buluncaya kadar, normal bir biçimde binin "112[112] buyurduğunu rivayet etmiştir. Ebû Hanife (r.h), bu hayvanların faydalarının sahibinin mülkü olmadığı hususunda şöyle bir istidlalde bulunmuştur: "Bu kimsenin, hedylerini başkasına binmek için ücretle vermesi caiz değildir. Binâenaleyh eğer o onların menfaatlerinin maliki olmuş olsaydı, diğer mülklerinin menfaatleri gibi, bunların menfaatleri hususunda icâre (kira) akdi de yapabilirdi." Bu istidlal zayıftır. Çünkü "ümnvü" veled"in satılması mümkün değildir. Fakat ondan sahibi istifâde edebilir. Bu hususta da böyledir. 113[113]

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/308
111[111] Buhârî, Hacc 112; Tirmizi. Hacc 72 (3/254).
112[112] Müslim, Hacc, 375-376 (2/B61).
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/309-310

Kurban Yeri

Ayetteki "Sonra varacakları yer Beyt-i Atikdir" cümlesi, "sizin için.heydlerinizde, gerek dini, gerek dünyevî açıdan, pek çok menfaatlar vardır. Bu menfaatlerinizin en büyüğünün "mahalli" Beyt-i Atik'dir, yani o hayvanların kesilmelerinin vâcib oluş vakti, Beyt-i Atlk'a varıp dayanır" demektir. Bu tıpkı. "Ka'be'ye ulaşan bir hedy"omû ayeti gibidir. Netice olarak diyebiliriz ki ayetteki umahülüha" kelimesi "O kurbanlık hayvanlarının kesim zamanlarının geldiği yer" manasınadır. "Beyt-i Atik" ile, harem bölgesinin tamamı kastedilmiştir. Bunun delili, "Artık bu yıllardan sonra) o kâfirler) Mescid-i Haram'a" yani bütün harem bölgesine "yaklaşmasınlar" ayetidir. Bu görüşe göre, kurbanlıkların kesim yeri, Mekke'nin tamamıdır. Fakat Mekke, Mlna'ya kadar, kan akıtılmaktan münezzehtir. Minâ da Mekke'dendir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Mekke'nin her geniş yeri, caddesi sokağı, kurban kesim yeridir. Yine Minâ'nın her geniş yeri de, kesim yeridir" 114[114] buyurmuştur. Kaffat: "Bu, Mlna'ya ulaştırılması gereken hedylerle ilgilidir. Fakat nafile kurbanlıklar, eğer Mekke'ye ulaşmadan sakatlanır veya ölecek hâle gelirlerse, onların kesim yeri işte orasıdır" demiştir. 115[115]

Diğer Ümmetlerde Kurban

Hak Teâlâ'nm "Biz, her ümmet için kurban kesmeyi, Allah'ın adını ansınlar diye meşru kıldık" ifadesi, "Biz, Hz. İbrahim (a s) zamanından itibaren bütün sonraki her geçmiş ümmete, bir çeşid kurbanı meşru »aklık" demektir. Cenâb-ı Hak insanların Allah'ın adını kurban keserken anmaların,kurban kesmenin illet ve hikmeti kılmıştır. Arapların putlarına kurban ettikleri şeyler, spkı "zibh" ve "zebiha" kelimeleri gibi ve "diye ifade edilir. Âsim z ştndaki bütün küfe imamları, kelimeyi Sîn'in kesresi ile şeklinde okurlarken,
Eğer kıraat imamları, "nüsûk" manasında, masdar mimi olarak, sîn'in fethası ile menseken" (kesmek) şeklinde okumuşlardır. Sîn'in kesresi ile olan da ism-i mekan kurban kesilecek yer) olur. 116[116]

Mabud Birdir

Cenâb-ı Hakk'ın "İşte sizin tanrınız bir tek tanrıdır" cümlesinin «elidinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a)İlâhınız tektir. Mükellefiyetler ise, maslahatların değişik olmasından dolayı, zamanın ve şahısların değişmesinden ötürü değişmiştir.
b) İlahınız tek bir ilahtır. O halde kestiğiniz hayvanların üzerine, Allah'ın adından başkasını anmayınız, "O halde O'na teslim olun" yani, kesinlikle bir art kokusunun dahi bulunmayacağı bir biçimde, bu anmayı sadece O'na has kılıp, aslı olun." Bununla, insanın bütün mükellefiyetlerde, sadece Allah'a inkıyâd etmesi kastedilmiştir. Kim Allah'a inkiyâd ederse, "muhbit" (mütevâzi) olur. 117[117]

Muhbitin Kelimesinin Tefsiri

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, hemen bu cümlenin peşisıra "Sen muti ve mütevazı olanları müjdele" buyurmuştur. "Muhbit", mütevâzi ve huşûlu «tan demektir. Ebû Müslim şöyle der: "Muhbif'in gerçek manası, düz bir yerde olan t: "isedir. Birisi düz bir yerde olduğunda denildiği gibi, denilir. O halde "habt" düz yer demektir. Müfessirlerin bu hususta değişik

---

114[114] İbn Mace, enasık, 73 (2/1013); Ebu Davud, Savm, 5(2/297)
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/310
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/310-311
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/311

izahları vardır:
a) Muhbit, mütevâzi demektir. Bu, İbn Abbas ve Katâde'nin görüşüdür.
b) Bu, ibadetlerinde sa'y-u gayret gösterenler demek olup, bu Kelbî'nin gömüşüdür.
c) İhlaslılar demektir. Bu görüş, Mukâtil'indir.
d) Allah'ı zikretmekle itminan bütan ve salih olan kimselerdir. Bu görüş de Mücâhid'dendir.
e) Bunlar, zulmetmeyenler, zulme uğradıklarında ise, intikam almayanlardır. Bu 'jş Amr b. Evs'indir. 118[118]

Ayetleri Dinleyip Huşu Duyanlar

Sonra Cenâb-ı Hak bunları, "Allah anılınca onların kalbleri korkar' diye tavsif etmiştir. Böylece onların üzerinde, Allah'ın ikâbından duyulan endişeler ile Allah için duyduktan huşu ve huzûları müşahede edilir. Bu korkunun insan üzerinde iki neticesi vardır:
a) Kötülüklere karşı sabır ki bu, ayetteki "Onlar kendilerine isabet edenlere ve Allah'dan olan şeylere sabredenlerdir" ifadesi ile anlatılmıştır. Çünkü kötülükler; hastalıklar, sıkıntılar ve musibetler gibi, sabredilmesi gereken şeylerdir. Müslümanlara, zalimler tarafından yapılan kötülük ve musibetlere sabretmek vâcib değildir. Aksine bunları savuşturmak mümkün olduğunda, savaşmakla da olsa onları savuşturmak gerekir.
b) Hizmet (ibadet) ile meşgul olmak. İnsana göre, en kıymetli şey canı ile malıdır. İnsanın canı ile hizmeti (ibadeti) namazıdır. Bu da ayetteki, "Namazı dosdoğru kılanlar" ifadesi ile anlatılır. Mal ile yapılan hizmet (ibadet) ise "Kendilerini rtzıklandırdığımız şeylerden harcar, infâk ederler" ifadesi ile anlatılmıştır. Hasan el-Basrî, nûnu gözeterek, nasb ile ayeti şeklinde okurken, Ibn Mes'ûd aslı üzere şeklinde okunmuştur119[119]

Allah Kanı Değil, Takvayı İster

"Biz, kurbanlık develeri de sizin için, Allah'ın şe'âirinden kıldık. Onlarda, sizin için hayır vardır. O halde onlar ayakta durup boğazianırlarken, üzerlerine Allah'ın adını anm. Yanları üstü düştükleri vakit de, onlardan hem kendiniz yeyin, hem ihtiyacını gizleyen, gizlemeyip dilenen fakirlere de yedirin. Onları, şükredesiniz diye, böylece size musahhar kıldık. Onların ne etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na sadece takva(nız) ulaşır. Size olan hidayetine karşı Allah'ı büyük tanımanız için o, bunları böylece size musahhâr kılmıştır. Muhsinleri müjdele" (Hac, 36-37). 120[120]

Bedene Tabirinin İzahı

Bil ki "Büdn" ifadesi ile ilgili birkaç mesele var:

Birinci Mesele

Bu, tıpkı "huşb-haşebe" (odun, odunlar) gibi, "bedene"nin çoğuludur. Kurbanlık develere bu isim, bedenlerinin büyük olmasından ötürü, Hareme kurbanlık gönderildiklerinde verilir ki, bu özellikle deve manasınadır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s): "Deve de yedi kişi için (kurban kesilebilir) sığır da yedi kişi için kurban kesilebilir" 121[121] dediği zaman, sığırı da buna katmıştır. Bir de Cenâb-ı Hak, "Yanlan üstü düştükleri vakit" buyurmuştur ki bu da deveye has tir ifadedir. Çünkü sığır değil, ancak deve ayakta kesilir (böylece yan üstü düşer). Bazı kimseler de: "Büdn, hac ve umrede, Allah rızası için kesilen deve ve sığırlar demektir. Sığır da, bedeni büyük olduğu için bu adı almıştır. Binâenaleyh evlâ olan, sığırın da bu ifadeye dâhil olmasıdır. Koyuna gelince, her ne kadar hacda kurban edilmesi caiz olsa bile, bu ifadenin içine girmez. Çünkü onun cüssesi küçüktür. Dolayısıyla ona "bedene" denmez" demişlerdir. 122[122]

---

[118] 118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/311
[119] 119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/312
[120] 120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/312-313
[121] 121[121] Müslim, Hacc, 138 (2/882); Tirmizi, Hacc, 66 (3/248)

İkinci Mesele

Hasan el-Basri, tıpkı "semerenin çoğulu olan sümür (meyveler, ürünler) lafzı gibi, bu iki zamme ile vel-büdüne şeklinde okurken, ibn Ebi İshâk iki zamme, nûnun şeddesi ve vakıf ile vel-büdünne şeklinde okunmuştur. Bu kelime, tıpkı Hak Teâlâ'nın (Yasin, 39) ayetinde olduğu gibi, nasb ve ref ile vel-büdne,vel-büdnü şekillerinde okunmuştur. Allah en iyi bilendir. 123[123]

Üçüncü Mesele

Bir kimse, "Allah için, üzerime bir bedene kesmek vâcib olsun" diye (nezr) ettiğinde, onun bunu Mekke dışında kesmesi caiz midir?
Ebû Hanlfe (r.h) ve İmâm-ı Muhammed (r.h) "caizdir" derken, İmam Ebu Yusuf (r.h): "Mekke dışında kesmesi caiz değildir" demiştir. Alimler "hedy" nezreden kimsenin, cnu mutlaka Mekke'de kesmesi gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bir kimse, "Allah için üzerine bir cezur (kurban) kesmek vâcib olsun" dediğinde, bu kurbanı istediği yerde kesebilir.
Ebu Hanlfa (r.h) şöyle der: "Bedene, "cezûr" (kesilecek deve) gibidir. ir\âenaleyh bu adakta bulunan kimsenin, bunu istediği yerde kesebifmesi gerekir. "hedy" böyle değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ka'beye ulaşan bir hedy"(MâWe, 95) buyurarak Ka'be'ye (Harem'e) ulaşmayı, "hedy"in sıfatı olarak zikretmiştir." Ebû Hanife (r.h) ona şöyle cevab verir: "Kurbet (Allah'a yakınlık kazanmak ve ibadet etmek) için kesilen her hayvanın Haremde kesilmesi şart değildir. Çünkü kurban da "kurbet" için kesilir, ama her yerde kesilebilir."
Hak Teâtâ'nın "Onları... sizin için kıldık" ifadesine gelince, bit ki Allah Teâlâ develeri yaratıp, onların hacca kurbanlık olarak gönderilmeleri gerektiğini bildirince, "Onları sizin için, Allah'ın şeâirinden kıldık" demesi yerinde olmuştur.
Ayetteki "Onlarda, sizin için hayır vardır" cümlesi ile ilgili açıklama, daha önce geçen, "Onlarda sizin için menfaatler vardır" ayetinde geçen açıklama gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlarda, sizin için hayır vardır" cümlesi, bir teşvik gibi olunca, bununla murad edilenin, ahiret mükafaatı olması daha evlâ olur. İnsan Allah'ın kendisinde pek çok hayır ve menfaatin bulunduğuna şehâdet ettiği şeye ne kadar da düşkündür!
Cenâb-ı Hakk'ın emrine gelince burada takdiri, "onları keserken üzerlerine Allah'ın ismini anın" şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır. Müfessirter şöyle demektedirler: Bu, o hayvan boğazlanırken (nahr) veya kesilirken (zebh) (Allah'ın adıyla) (Allah büyüktür) Ey Allah'ım, Sen'den yine sana" denilmesidir
Cenâb-ı Hakk'ın "ayakta durup" ifadesine gelince bu, "ayakta oldukları halde" anlamındadır. Çünkü ön ve arka ayaklarını saf saf ve dizi dizi yapmışlardır. Bu ifade, "üç ayağı üzerine durup, dördüncüsünü de tırnağı üzerine dikmesi manasına gelen (suf ûnu'l-feresi) tabirinden olmak üzere (savâfine) şeklinde de okunmuştur. Çünkü, "deve"nin ön ayaklanndan biri bağlanır, böylece de o, üç ayağı üzere durur. Yine bu ifade sırf Allah rızası için oldukları halde, müşriklerin yaptığı gibi, onlacLkeserken, onların üzerine anılan Allah'ın ismine hiçbir şeyi ortak koşmayın anlamında olmak üzere "savflflye" şeklinde de (şaz olarak) okunmuştur. Artır İbn Ubeyd'in vakf yaparken teleffuz edilen ıtlak harfinin yerine tenvin ile (savâfiyen) şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Yine bazılarından, bu kelimenin, Arabların tıpkı "Yayı, onu yontanına ver" (yani, işi ehline ver) deyimleri gibi, şeklinde (yani, "sırf bu iş için yaratılmış oldukları halde" anlamında) okunmuştur. Onların saf saf olmalarının hikmetinin ise, onların

---

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/313
123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/313

bakanların gözüne çok görülmeleri, böylece de muhtaç olan kimselerin gönüllerinin kuvvetlenmesi ve onları bu şekilde boğazlarken Allah'a yaklaşmanın ecrinin daha büyük olması, Allah'ı ululama (tekbir) O'nun şeâir ve isminin yüceltilmesinin ortaya çıkmasını sağlaması olması, uzak değildir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Yanlan üstü düştükleri vakit de" cümlesine gelince, bil ki "vücubu'l-cünüb" o havyanın "yere düşmesi" anlamındadır. Bu ifade, yıkıldı, düştü" manasına gelen ifadesiyle, güneş battığında söylenilen, ifadesinden alınmıştır. Buna göre mana, "O, yere düştüğünde, yuvarlandığında" şeklinde olup, buda o hayvanın canı çıkmaya taşladığında meydana gelir.

Cenâb-ı Hakk'ın "onlardan hem kendiniz yeyin" emrine gelince biz, ulemanın, bu kurbanlardan etleri yenilmesi caiz olanlar hususundaki ihtilafları Zikretmiştik. 124[124]

Kani' ve Mu'terr

Cenâb-ı Hakk, "hem ihtiyacın} gizleyen, hem de gidemeyip :.'enen fakirlere de yedirin"buyurmuştur. (el-kâni) kelimesi, "dilend.dilenen" demektir. Nitekim Arapça'da bir kimse dilenip istediğinde, denilir Ebu Ubeyd şöyle der: "el-kâni topluluğunun içinde olup da onların lütufta tutunmalarını taleb eden ve onların bağış ve atiyyelerini isteyen kimsedir." Ferra şöyle der: kani' kelimesinin ikinci manası, "kanaatkârlığından dolayı istemeyen <mse" şeklindedir. Nitekim Arapça'da bir kimse kendisine verilene razı olup da fazlasını istemediği zaman denilir. (el-Mu'terru) kelimesine gelince, (izin) istemeksizin sataşıp alan manasında olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun izin isteyerek sataşıp alan manasında olduğu da ileri sürülmüştür. el-Ezherî, ibnu'I-A'rtbTnin şöyle dediğini nakletmiştir "Birisi, birisine, kendisine bağışta Sulunmasını istemek için geldiğinde, "Aravtu fulânen'arartuhû- 'aravtuhû-iğteraytuhû" denilir. Yine Ebu 'Ubeyd şöyle demiştir: Doğruya en yakın olanı şudur: Kani' istemeksizin ve asılmaksızın, kendisine verilene razı olan, mu'terr ise, sataşan, isteyen ve zaman zaman kendisine bağışta bulunulmasını taleb eden kimsedir. Böylece o, kendisine verilen şeyle asla tinemeyip kanaat edemediğine delâlet eden hareketlerde bulunmuş olur." Hasan et-Basrî (ve'l-mu'teri) şeklinde okurken (el-kani) şeklinde okumuştur kelimesi "Başkası değil de, ancak kendisi razı olan kimse" anlamındadır. Nitekim Arapça'da denilir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Onlan, böylece size musahhar küdık" buyruğuna gelince, bunun manası şudur: "Bu hayvanlar, kendisine güç yetirmemiz mkansız olan yırtıcı ve diğer hayvanlardan, daha iri cüsseli daha büyük ve daha güçlü kuvvetlidirler. Binâenaleyh, bu demektir ki Allah Teâlâ deveyi ve sığırı kendilerinde stediğimiz biçimde tasarrufta bulunabileceği bir tarzda yaratmıştır ki bu da, gerek dinimiz gerekse dünyamız açısından büyük bir nimettir."

Bize olan bu nimetini beyan edince, bundan sonra Cenâb-ı Hak Duyurmuştur ki, "Şükretmeniz için" anlamındadır. Mu'tezile şöyle der: "Bu Allah'ın lerkesin şükretmesini istediğini gösterir. O halde bu ifade, ehli sünnetin dediği gibi, "Allah Teâlâ bunu ancak itaat edeceği malûm olan kimselerden ister" manasına değil de, "itaat ve isyan eden herkesten, emrolundukları her şeyi ister" manasına delâlet eder" Bu hususla ilgili görüşler defalarca geçmişti. 125[125]

Et ve Kan Allah'a Ulaşmaz

Cenâb-ı Hakk'tn "Onların ne etleri, ne kanlan hiçbir zaman Allah'a erişmez" ifadesine gelince bununla ilgili birkaç mesele vardır: 126[126]

Birinci Mesele

Anlatıldığına göre, kurban hususundaki cahilliyye âdeti, şu şekilde idi: Onlar, o kurbanların

---

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/313-315

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/315-316

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/316

kanlarını ve etlerini, putları ve Ka'be'nin duvarlarına sürüyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kurban kesmenin maksadının ne olduğunu beyân ederek, "Onların ne etleri, ne kanlan hiçbir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na sadece takva (mz) ulaşır" buyurmuştur. Böylece de, kurban kesen kimsenin sözünden, kesmesinden ve bununla görev ve farzlardan, kendisine ulaşan ve yükselen şeyin, etin ve kanın kendisi değil de, Allah'tan ittikâ etme olduğunu beyân buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir şeyin kendisine ulaşmakla vasfedilemeyeceği malumdur. O halde, bu ifadeden maksad, bütün bunların, ecirlerinin yazılacağı yere varıp ulaşmasıdır. Mananın böyle olduğuna, "Güzel kelimeler ancak O'na yükselir. Onu da iyi amel yükseltir" (Fatır, 10) ayeti delâlet eder. 127[127]

Mu'teztte'nin Görüşünün Değerlendirilmesi

Mu'tezlle şöyle der: "Bu ayet şu hususlara delâlet eder:
1) Kişinin faydalandığı şey kesmesiyle yararlandığı cisim (kurbanlık) değil, onun fiilidir.
2) Allah Teâlâ, bütün bunlardan müstağnidir. O'nun maksadı ancak, kulunun emirlerine sımsıkı sarılma hususunda sa'y ü gayret göstermesidir.
3) Kul, kanlar ve etler demek olan cisimlerden istifâde edemeyip, ancak takvasından faydalanmış olunca, takvasının da bir fiil olması gerekir. Aksi halde, onun takvası da, kurbanın etleri ve kanlan mesabesinde olmuş olur.
4) Cenâb-ı Hak kabulü, takva şartına bağlayıp, büyük günah sahibi de, muttaki olmayınca onun amelinin makbul olmaması ve onun mükafatının bulunmaması gerekir.
Cevap: İlk ikisine gelince, bunlar doğrudur. Üçüncüsü ise bizim "dâi ve ilim" delili ile reddedilir. Dördüncüsüne gelince, büyük günah sahibi her ne kadar mutlak manada muttaki değil ise de, ancak ne var ki o, ihlâsla yapmış olduğu taatter hususunda müttakidir. Binâenaleyh, onun taatının da makbul olması gerekir. İşte bu noktada bu ayet, Mu'tezile'nin aleyhine olan bir haline gelir. 128[128]

Üçüncü Mesele

Yakûb hariç, bütün kıraat imamları, yâ ile ve şeklinde okumuşlardır. Yakûb ise, her iki yerde de tâ ile okumuştur. Binâenaleyh, fiili tâ ile müennes okuyan, Kelimenin lafzından dolayı, müzekker olmayan ise, fiil ile faili arasına giren fasıladan dolayı böyle okumuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, bunları böylece size müsahhar kılmıştır" buyurmuştur. Ki bu, "O, hayvanları, Allah'ı ululayasınız diye müsahhar katmıştır" demek olup bu da bizim o hayvanları keserken, kesimden önce ve kesimden sonra, Cenâb-ı Hakk'ın bize gösterdiği,beyan ettiği ve açıkladığı bir biçimde yapmış olduğumuz tazimlerdir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, emrine sımsıkı sarılanlara bir va'd şeklinde olmak üzere, rpkı bundan önce, "Sen, muti ve mütevazı olanları müjdele" (Hac, m) buyurduğu gibi, ^ıjh.'Jt Jiy "Muhslnleri müjdele" buyurmuştur. "Muhsin" güzel ameller apan, ona sımsıkı sarılan ve böylece de, bundan dolayı çok mükafaat elde edeceğinden, kendi kendisine iyilik yapmış olan kimse, demektir. 129[129]

Allah'ın Mü'minleri Teyidi

"Şüphesiz ki Allah, iman edenleri müdafaa edecektir. Allah, hiyanetkâr ve nankör olan hiçkimseyi sevmez. Kendileriyle mukatele edilenlere, uğradıkları o zulümden dolayı İzin verildi. Şüphesiz ki Allah onlara yardım etmeye kemâliyle kadirdir. Onlar, haksız yere ve sırf "Rabbimiz Allah'dır" diyorlar diye, yurtlarından çıkarılmışlardır. Allah, bazı insanları bazısıyla

---

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/316
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/316
129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/316-317

def etmeseydi, içlerinde Allah'ın adı çokça açılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak ki yıkılıp giderdi. Yardım edenlere, muhakkak ki Allah da yardım eder. Şüphesiz ki Allah güçlüdür ve yegâne galiptir. Onlar, eğer kendilerine yeryüzünde bir iktidar mevkii verirsek, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vaz geçirmeye çalışırlar. İşlerin neticesi Allah'a aittir" (Hac, 381). 130[130]

Allah'ın Mü'minleri Müdafaası

Bil ki Allah Teâlâ, hac için gerekli olan şeyleri, onun menâsikini ve ondaki dünyevî-uhrevî faydaları beyan edip, ayrıca daha önce kâfirlerin müslümanları hac'dar alıkoyduklarını zikretmiş olunca, bunun peşinden bu alıkoymayı izâle eden ve haccetme imkanını veren şeyin beyanını getirerek Şüphesiz "ki Allah, iman edenleri müdafaa edecektir" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 131[131]

Birinci Mesele

Ebû Cafer, Şeybe ve Nafi hem bu ifadeyi, hem de Hfc ifadesi elif ite okurlarken, İbn Kesir ile Ebû Amr, her iki ifadeyi de elifsiz olarak okumuşlardır. Hamza, Kisai ve Asım bu ifadeyi elif ile şeklinde okurlarken, diğerini de şeklinde okumuşlardır. Kim bu ifadeyi elifle şeklinde okursa bunun manası, "Allah kafirleri mü'minlerden def etme, savuşturma hususunda hiçbir şeyi eksik bırakmaz, her şeyi yapar" şeklinde olur. Halil şöyle der: Arapça'da hem denildiği gibi "Allah senden, kötülükleri uzak tutsun diye def etsin" de denilir. Ama, sığasının kullanılması daha güzeldir." 132[132]

İkinci Mesele

Cenâb-i Hak bu ifadesiyle kimlerden savuşturacağını zikretmiş, fakat gerçek te O, her ne kadar müşriklerin eziyyetini savuşturuyor idiyse de, daha büyük, daha etkili ve daha genel, kapsamlı olsun diye savuşturduğu, def ettiği şeyden bahsetmemiştir. İşte bundan dolayı, hemen bu ifadenin peşinden "Çünkü Allah, hiyanetkâr ve nankör olan hiçkimseyi sevmez" buyurmuş, böylece de bu ifadesiyle o mü'minlerden, vasfı böyle olan kimselerin hile ve tuzakları def ettiğine dikkat etmiştir. 133[133]

Üçüncü Mesele

Mukatil der ki: Ayetin manası şudur: "Allah Mtkke kâfirlerine karşı, Mekke'de mü'minleri müdafaa eder.
Hicretten önce mü'minler Mekke müşriklerince işkence edildiklerinde mü'minler onları gizlice Öldürmek hususunda Hz. Peygamber (s.a.s)'den izin istemişken, o da on/an menetmişti. 134[134]

Dördüncü Mesele

Bu ayet, müminlerin kâfirlere galib geleceğini ve onların eziyyetlennın kendilerinden savuşturulacağım, müminlere müjdelemektedir. Bu tıpkı, "Onlar size ezadan başka asla bfr zarar yapamazlar" .(AMknran.m), "Şüphesiz biz peygamberlerimize ve iman edenlere yardım

---

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/317-318
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/318
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/318
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/318
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/318

edeceğiz" (Mümtn, 51), "Muhakkak ki onlar, kesin olarak mansur (ve muzafferidirler"(sam, 172) ve "Seveceğiniz daha nice (nimetler): Allah'dan nusret ve yakm bir fetih" (Sat, 13) ayetleri gibidir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Çünkü Allah, hıyanetkâr ve nankör olan hiç kimseyi sevmez" beyanına gelince bu, "Allah Teâlâ'nın, iman eden kimselerden (müşriklerin eziyyetini) savuşturmasının sebebinin, O'nun onların alıkoymalarını sevmemiş olması olduğunu açıklaması anlamındadır. Bu da, onların çok hâin ve nankör olmalarıdır. Yani onların, Allah'ın emanetleri hususunda çokça hain, nimetleri hususunda da çokça nankör olmalarıdır. Bunun bir benzeri de "Allah'a Resulüne hıyanet etmeyiniz. Emanetlerinize de hıyanet etmeyiniz"f^rm, si) ayetidir. Mukatil: "Onları, tek yaratıcının varlığını kabul ettiler, ama O'ndan başkasına ibâdet edip tapındılar. Binâenaleyh, bundan daha büyük bir hainlik var mıdır?" demiştir. 135[135]

Tedafüi Cihada İzin

Cenâb-ı Hakk'ın "Kendileriyle mukatele edilenlere, uğradıkları o zulümden dolayı izin verildi" ayetine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 136[136]

Birinci Mesele

Medineliler, Basralılar ve Hafs'ın rivayetine göre Asım, elifin dammesiyle üzlne şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamlar, "Allah onlara savaş hususunda müsade etti" manasında olmak üzere, elifin fethasıyla ezine şeklinde okumuşlardır. Medinelilerle Asım, fâ'nın fethasıyla yukatelûne şeklinde okumuşlardır. Ibn Kesir, Hamza ve Klsaî elifin fethasıyla ezine tâ'nın kesresiyle yukâtllûne şeklinde okumuşlardır. (Bu kıraate göre) Ferrft ve Zeccfic, ayetin manasının, "Allah müşriklerle savaşmaya düşkün olan kimselere, gelecek için izin verdi" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Fetha ile okuyanlara göre ayetin takdiri, "kendisiyle savaşılanlara, savaş konusunda izin verildi" şeklinde olur. 137[137]

İkinci Mesele

Ayette takdiri şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır. Binâenaleyh ifadesi kendisine delâlet ettiği için, kendisine izin verilen şeyjlsılı savaş hususunda hazfedilmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın "uğradıkları zulümden dolayı" ifadesine gelince, bu "onlara, mazlum olmaları sebebiyle savaş hususunda müsade edildi" manasındadır. Savaşmalarına müsade edilenler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabıdır. Mekke müşrikleri, onlara alabildiğince eziyyet ediyorlardı. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e dövülmüş, yaralanmış olarak geliyor kendilerine zulmedildiğini ona arzediyor ve böylece de, bu zulmün intikamının alınmasını talep ediyorlardı. Ama, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, 'Sabırlı olun, çünkü ben savaşmakla emrolunmadım" diyordu. Bu iş, hicret edinceye kadar devam etti. İşte bunun üzerine Allah bu ayeti inzal buyurdu ki bu ayet, yetmiş küsur ayette gelen nehy'den sonra savaşa müsaade hükmü getiren ilk ayettir.
Bu ayetin, hicret etmek üzere Mekke'den ayrılıp da, Mekke müşriklerine yollan kesilen ve bu vesile ile kendilerine vuruşma izni verilen mümin bir topluluk hakkında nazil olduğu da söylenmiştir.
Cenâb-ı Hakk’ın "Şüphesiz ki Allah onlara yardım etmeye, kemaliyle kadirdir" ifadesine gelince, bu Allah Teâlâ'nın o müminlere yardım edeceğine dair bir va'didir. Bu , bir kimsenin diğeri ve "Eğer bana itaat edersen, seni ödüllendirmeye gücüm yeter" demesine benzer ki o bu sözüyle sadece mutlak anlamdaki kudreti kastetmemiş, tam aksine aynı zamanda,

---

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/318-319
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/319
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/319

kudretiyle bu yardımı yapacağını da kastetmiştir. [138][138]

Çekilen Zulümler

Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar haksız yere ve ancak, "Rabbimiz Allah'dır" diyorlar diye, yurtlarından çıkarılmışlardır" ifadesine geline, bil ki Allah Teâlâ, mazlum oldukları için onların savaşmalarına müsade ettiğini beyan edince, o zulmü de "Onlar haksız yere ve ancak, "Rabbimiz Allah'dır" diyorlar diye, yurtlarından çıkarılmışlardır" buyurarak beyan etmiştir. Böylece Allah Teâlâ kâfirlerin müminlere olan zulmünü şu iki şeyle açıklamıştır.
a) Onların onları, memleketlerinden çıkarmaları.
b) Onların onları, "Rabbimiz Allah, demeleri sebebiyle çıkarmaları. Bu iki şeyden her biri de, alabildiğine bir zulümdür.
İmdi şayet, "Rabbimiz Allah'dır" ifadesi de, hakka dahil olduğu halde, daha nasıl "haksız yere" ifadesinden istisna edilmiştir?" denilirse biz deriz ki: kelamın takdiri şöyledir: O kafirler o müslümanları, çıkarmayı ve sürmeyi değil de, karar kılıp yerleşmeyi gerektiren tevhidin dışında herhangi bir gerekçe olmaksızın sürüp çıkarmışlardır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "sizin bizden hoşlanmayışmız (m sebebi) Allah'a iman etmiş olmamızdan (...) başka (birşey) değildir"{Ma«ie.59) ayetidir. [139][139]

Kuvvet Dengesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, dinini koruma hususundaki âdet ve Örfünüz işte bu olduğunu da 'Allah, bazı insanları bazısıyia def etmeseydi, işlerinde Allah'ın adı çokça anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak ki yıkılıp giderdi" ayetiyle beyân etmiştir. Nâfl şeddesiz olarak "Le hudimet" şeklinde okurken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak "le huddımet" şeklinde okumuşlardır. Burada birkaç soru sorulabilir. [140][140]

Bir Grubu Diğeri ile Defetme

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine nisbet ettiği bu "def etme" ile ne kastedilmiştir.
Cevap: Bu, kendisinin dinine mensub olanlara, kafirlerle savaşmaları için müsade etmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Şayet, müminlere, kâfirlerle cihât etmeleri hususunda izin vermek, düşmanlarına karşı onlara yardım etmek suretiyle Allah'ın müminler vasıtasıyla müşrikleri def etmesi olmasaydı, o zaman şirk ehli din mensuplarına hükümran olur ve o din mensuplarının ibadet ettikleri o mahalleri muattal hale getirir, harabeye çevirirdi. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak bunları, din merisublarının ibadete ve ibadet mahallerini yapmaya zamana bulabilmeleri için, din düşmanlarıyla savaşılmasın! emretmek suretiyle def etmiştir. İste bu itibarla her ne kadar müslüman olmayanlara ait olsa dahi havra, kilise ve manastır ifadesine yer verilmiştir."
Müfessirler bu hususta diğer başka açıklamalar da yapmışlardır.
1) Kelbî, "Allah, peygamberleri sayesinde müminlerden; mücahidler sayesinde de cihada katılmayanlardan (sekleri def eder)" demiştir.
2) Ebu'l-Cevzâ, Ibn Ab bas (r.a)'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah, iyilikte bulunanlar sayesinde, kötülük edenlerden, namaz kılanlar sayesinde, kılmayanlardan, tasadduk edenler sayesinde, etmeyenlerden ve haccedenler sayesinde de laccetmeyenlerden (kötülükleri def eder)" İbn Ömer, Hz. Peygamber (s.a.s)'in"Allah, salih ve müslüman bir kişi sayesinde, aile efradtndan ve komşularından olmak üzere, yüz kişiden (kötülükleri) def eder" dediğini, sonra da bu ayeti okuduğunu rivayet etmiştir.

---

[138][138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/319-320
[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/320
[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/320

3) Dahhak, İbn Ab bas (r.a)' in, "Allah, İslâm dini ve müntesipleri sebebiyle, zimmilerden (kötülükleri) def eder" dediğini nakletm iştir.
4) Mücahld ise: "Allah, şahitler sebebiyle hak ve hukuktan, kısas sebebiyle canlardan kötülükleri def eder" demiştir. 141[141]

Havra İle Kilisenin Mescidle Zikredilmesi

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, yahudt ve hristiyanların ibadethâneleriyle, müslümanlarm ibadethanelerini birarada zikretmiştir?
Cevap: İşte senin sorduğun bu sorudan dolayı, alimler ihtilaf ederek şu açıklamaları yapmışlardır:
1) Hasan el-Basri: "İfadeler değişik olsa dahi, bütün bu mekânlarla, müminlerin . ibadethaneleri kastedilmiştir" demiştir.
2) Zeccâc şöyle der: "Şayet, Allah'ın insanların bir kısmını bir kısmıyla def etmesi olmasaydı, her peygamberin şeriatında namaz kılınan mahaller yıkılırdı. Binâenaleyh, şayet böyle bir savuşturma ve def etme işi olmasaydı, Hz. Musa (a.s) zamanında, onun şeriatına göre namaz kılınan havralar, Hz. İsa (a.s) zamanındaki manastırlar, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki mescidter yıkılır, yerle bir edilirdi. İşte buna göre Cenâb-ı Hak, kitaplarının tahrif edilmelerinden ve neshedilmelerinden önceki dönemde hak üzere oldukları zaman, bu def etme işini yapmışlardır."
3) Bilakis bununla "Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki o manastırlar yıkılırdı" manası kastedilmiştir. Çünkü bunlarda her halükârda, Allah'ın adı anılmaktır. O halde bu manastırlar putlara tapılan yerler mesabesinde değillerdir. 142[142]

Savamı, Biya', Salavat Kelimeleri

Üçüncü soru: Ayette geçen kelimeleri hangi manalara gelirler?
Cevap: Alimler bu hususta da şu izahları yapmışlardır.
1) Savamı hristiyanların biya yahudilerin salavat sabitlerin ve mesacid de, müslümanların ibadethaneleridir. Bu görüş, Ebu'l-allye (r.a)'a aittir.
2) Savamİ hristiyanların ibadet mahalleri olup bu onların sahrada, çölde tenhalarda yapmış oldukları ibadethaneleri (yani manastırlardır. Biya ise yine hristiyanlara ait olup, bu da onların şehirlerde yaptıkları mabedleri (yani kiliselerdir. Salavat da, yahudilere ait ibadet mahalieridir. Zeccâc salavat kelimesinin İbranice'de
"salûtâ" şeklinde geçtiğini söylemektedir.
3) Savamİ' sabülerin, hristiyanların da, biya' yahudilerin ibadethaneleridir. Bu görüş, Katâde'nindir.
4) Bütün bunların hepsi de, mescidlerin adlarıdır. Bu görüşde, Hasan el-Basrî'dendir. Mescidlere Savami denilmesinin sebebi müslümanların onları, "savamı1 sığınak, gölgelik, itikâf mahalli" edinmelerinden dolayıdır. Biya denilmesine gelince, bu isim mescidlere benzetme yoluyla verilmiştir. Salavat kelimesinin manası ise, "şayet böyle bir def etme olmasaydı, namaz diye bir şey kalmaz ve mescidler de harab olurdu" şeklindedir. 143[143]

Salavat'ın Namaz Anlamı

Dördüncü soru: "Salavat" onu özellikle müslümanların namazı, manasında tevil edenlere göre, nasıl yıkılabilir?
Cevap: Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır.

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/321
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/321-322
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/322

1) Namazın yerle br edilmesiyle onun ibtal edilmesi ve onu kılanların yok edilmesi kastedilmiştir. Bu, Arapların tıpkı, birisinin iyiliğine teşekkür edeceği yerde, nankörlükle mukabele ettiğinde, kullandıkları "Falanca, falancanın ihsanını " şeklindeki sözleri gibidir.
2) Bilakis bununla, namaz kılınan yerler kastedilmiştir. Çünkü, namaz kılınan yerler yMabilir. Bu tıpkı, ehli ve içindekiler murad edilerek, "beldeye sor"(Yusut, 82) denilmiş >ması gibidir.
3) Ayette bahsedilenlerin ekserisi, yıkılması mümkün olan şeylerden olduğu için, oo ifadeye yıkılamayanların da ilave edilmesi caiz olmuştur. Bu, Arapların tıpkı her -« kadar mızrak boynuna asılmasa da, kullanmış oldukları, "Falanca, kılıcını ve mızrağını boyuna asmış (kuşanmış) olarak geldi" demeleri gibidir.
Beşinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın "içlerinde Allah'ın adı çokça anılan" ifadesi, sadece "mescidler" sözüyle mi alâkalıdır, yoksa hepsiyle mi?
Cevap: Kelbî ve Mukatil bu ifadenin hepsiyle alâkalı olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ'nın adı bu gibi mahallerde çokça anılır. Doğruya yakın olan ise, bu ifadenin, orada Allah'ın çokça anılmış olmasından dolayı, mescidlerin şanını yüceltmek için özellikle mescidler hakkında getirilmiş olmasıdır.
Altıncı soru: Cenâb-ı Hak niçin biya* ve savamı kelimelerini, mesacid kelimesinden önce getirmiştir?
Cevap: Çünkü bunlar, var olma bakımından daha öncedirler. Bunun Cenâb-ı -iakk'ın "(...) onlardan bir kısmı da Allah'ın izniyle hayratta öncü olandır"(Fatır.32) terlerinin olduğu gibi, söyleniş bakımından sonraya bırakıldığı da ileri sürülmüştür.Bir ae. tefekkürde ilk olanın, amelde son olmasından ötürüdür. Binâenaleyh, Hz. >ygamber (s&s), peygamberlerin en hayırlısı, ümmeti de ümmetlerin en hayırlısı olunca, "hiç şüphesiz onlar, onların sonuncusu olmuşlardır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber s.a.s) (s.a.s) "Biz önde giden sonuncularız"144[144] buyurmuştur. 145[145]

Dine Yardımcı Olana Allah'ın Yardımı

Cenâb-ı Hakk'ın "Dinine yardım edenlere, muhakkak ki Allah da yardım eder" ifadesine gelince, bazı kimseler bu ifadeye, Allah'ın dinine •a'dım etmek maksadıyla cihâdı can-ü gönülden kabul ederek ona yardım edene, -uhakkak ki Allah yardım eder" manasını verirken, diğer bazıları, "Hayır bu ifadeyle, Senâb-ı Hakk'ın dininin diğer emirlerini de yerine getirenler kastedilmiştir" demişlerdir. Onlar, bu açıklama ve tefsirleri, Allah'a hakiki manada yardım etmek mümkün namadığı için yapma cihetine gitmişlerdir. Binâenaleyh, Allah'a yardım ile, onun anine yardım etmek manas1 kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Allah'ın dostları", "Allah'ın r.şmanlan" ifadelerinde yapılan açıklamalar gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "yardım edenlere muhakkak ki Allah da yardım eder" ifadesinde, hali ve durumu böyle olan kimselere, ilahi yardım va'di bulunmaktadır. Allah'ın kuluna yardım etmesi ise, muzaffer olanın, deliller ve beyyineleri açıklayanın, bilgi, irfan ve taat kazanma hususunda yardım talep edenin o olabilmesi için, onu düşmanları karşısında desteklemesidir. Yine bu ifadede, ilahî yardımı ve zaferin kendilerine va'dotunmuş olmasından dolayı, cihada teşvik bulunmaktadır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minlere va'dettiği o yardıma gücünün yettiğini, bu hususta hiçbir engel tanımadığını beyan etmiştir ki, bu da O'nun "Aziz" ifadesinden anlaşılmaktadır: Çünkü "Aziz", küçük düşürülemeyen zulme uğratılamayan ve yapmak istediği şeyden alıkonulamayan demektir. 146[146]

Cihat İzni Verilenlerin Vasfı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ilk ayette kendilerine izin verdiği kimseleri niteleyerek, "Onlar eğer

---

144[144] Kenzu'l-UmmAl, 12 / 34 485.
145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/322-323
146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/323-324

kendilerine yeryüzünde bir iktidar mevkii verirsek (...)" buyurmuştur ki buradaki "imkan verme" ile güç ve mahtûkat üzerinde, hükmün geçerliliği ve nüfuzu kastedilmiştir. Çünkü, bu ifade hakkında ilk akla gelen başkası değil budur. Bir de biz bu ifadeyi, "kudretin aslı" manasında hamledecek olsaydık, o zaman, bütün insanlar böyle oturdu. Bu durumda da, ceza sadedinde, buna terettüp eden o dört şey batıl olmuş olurdu. Çünkü iş yapmaya kadir olan herkes bu şeyleri yapamaz.

Bunun böyle olduğu sabit olunca şimdi biz diyoruz ki: Bu İfadeyle kastedilenler, muhacirlerdir. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, önce geçenlerin, yani "yurtlarından çıkarılmış olan!ar"m sıfatıdır. Halbuki Ensftr, yurtlarından çıkarılmamıştır. Binâenaleyh ayetin manası şu şekilde olur: "Allah, muhacirleri, şayet onlara yeryüzünde güç ve iktidar verirse, işte bu dört işi yapmakla, yapabilme kudretiyle vasfedilmiştir. Bu dört şeyde, namazları dosdoğru kılmak, zekât vermek, iyiliği emredip kötülükten nehyetmektir. Ama ne var ki Allah'ın dört halifeye böyle bir kudret verip onlara bu gücü nasib ettiği sabittir. Binâenaleyh onların, bu dört şeyi yerine getirmiş olmaları gerekir. Onları, her türlü marufu emredip her türlü kötülükten nehyettiklerine göre, onların hak üzere bulunmuş olmaları gerekir. Binâenaleyh bu ayeti, işte bu bakımdan o dört halifenin "İmamlığına delâlet eder. Bu ayeti, sadece Hz. Ali (r.a)'a hamletmek uygun değildir. Çünkü ayet, hepsine birden delâlet etmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın 'işlerin neticesi Allah'a aittir" ifadesinde, bahsi geçenlerin iktidar ve mülklerinin, kesinlikle meydana geleceğine bir delâlet bulunmaktadır. Sonra er veya geç, bütün işler Allah'a varıp dayanır. Çünkü o, hiçbir zaman hakimiyeti son bulmayandır. İşte bu da, bizim yukarda söylediklerimizi tekid etmektedir. 147[147]

Önceki Münkirlerin Akıbeti

"Eğer seni tekzib ediyorlarsa, onlardan evvel Nûh kavmi, Âd, SemÛd, ibrahim kavmi, Lût kavmi ve Medyen ahâlisi de (peygamberlerini) tekzib etmişlerdir. Musa bile tekzib edilmiştir. Nihayet Ben o kâfirlere bir mühlet verdim de, sonra onları yakaladım. (Bak) Benim inkârım nasûmışî (Evet) nice memleketler vardır ki zulümlerinde devam edip dururlarken, Biz onları imha ettik, şimdi duvarları tavanlarının üstüne çökmüştür ve kuyu (lan) muattal bırakılmış, yüksek sarayları da (bomboş kalmıştır). Yeryüzünde gezip ulaşmadılar mı ki, böylece düşünecek kalblere, bu suretle işitecek kulaklara sahib olsunlar. Fakat hakikat şudur ki yalnız (maddi) gözler kör olmaz, fakat (asıl) sinelerin içindeki kalbler kör olur" (Hacc, 42-46).

Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce, kâfirlerin müminleri haksız yere memleketlerinden çıkardıklarından, bu yüzden müslümanlara o kâfirlerle savaşmaları için müsâde soğinde, peygamberine ve mü'minlere yardımı garanti ettiğinden bahsedip, bütün lerin varıp dayanacağı yerin kendisi olduğunu belirtince, kavmi tarafından yalanlama benzeri kötülüklerle kendisine hem de mü'minlere yapılan eziyetlere sabretmesi hususunda, peygamberini teselli etme yerini tutacak ifadeleri getirerek, "Eğer onlar seni yalanlıyorlarsa, bilesin ki onlardan önce yaşamış diğer ümmetler de peygamberlerini tekzib etmişlerdir" buyurmuş ve onlardan yedisini saymıştır. 148[148]

Musa (a.s)'ın Buradaki Özelliği

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak niçin ayette, diğerleri gibi, "Mum (a.s)'ın kavmi de i anladı" elememiş, "Mum (a.s) bile tekzib edildi" demiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevab veririz:

1) Hz. Musa (a.s)'t, kavmi olan İsraitoğullan tekzib etmemiş esas olarak kavminin : smdakiler, yani Mısırlı kiptiler (Firavun ve milleti) yalanlamıştır.

2) Sanki her kavmin, peygamberini yalanladığı, ifade edildikten sonra, şöyle denilmek

---

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/324

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/325

istenmiştir: "Musa (a.s) bile, onca açık delillerine ve büyük mucizelerine rağmen yal ani an m ıştır. Ya diğer peygamberler için ne düşünürsün?"

HakTeâlâ'nın "Nihayet Ben o kâfirlere bir mühlet verdim" ifadesi, "Ben onlara, bence malum olan bir zamana kadar mühlet tanıyordum. Fakat sonra onları cezamla kıskıvrak yakalıyorum" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın "(Bak), Benim inkârım nasılmış?" ifadesi, bir istifhâm-ı takriri olup, "Benim onlara, münker (yani akıllarına hiç gelmeyecek tarzda) azab etmem nasılmış görsünler. Bu kesin olarak meydana gelmeyecek midir. Tabiî ki meydana gelecekti. Ben onlara olan nimetimi nikmete (cezaya), kesreti (çokluğu) kıllete, hayatı memâta(ölüme), mamurluğu harabiığa çeviremem mi (Elbette çeviririm). Ben düşmanlarına karşı peygamberlerime yardım ve yeryüzünde imkan verme hususundaki bütün va'dlerimi yerine getirmedim mi? Binâenaleyh Ey Muhammed (s.a.s), senin tavrın da, bütün bu yapılanlara karşı sabır olmalı. Çünkü ben (birtakım) maslahat ve hikmetlerden ötürü onlara mühlet veriyorum. Kalbe zor gelse (nefse ağır gelse) bile buna razı ve teslim olmak gerekir" demektir.

Bil ki hali Hz. Peygamber (s.a.s)'in halinden daha aşağı olan kimseler için, bunlardan daha az şeylerle bir teselli meydana gelir. Ya peygamber o yüce makam ve mevkii ile, kim bilir nasıl bir teselli bulur? Fakat her zaman kâfirler, tarafından peygamberin kederini artıracak işler yapılıyordu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, peygamberini zaman zaman sabra davet ederek, sünnetini yine sürdürmüştür. Yalanlayıcıların kimler olduğu ve ne tür bir "köklerini kazıma" azabı ile helak olundukları hususlar daha önce açıklanmıştı. 149[149]

Bu Ümmetin İstisal Azabından Esirgenmesi

Burada incelenmesi gerekli olan bir husus da şudur: Bu ayet, Allah Subhânehu ve Teâlâ'nın kökü kazıma azabı dışında Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve kavmine, diğer peygamberler ile kavimlerine yaptığı her türlü muameleyi yapacağına delâlet etmektedir.

Hasan el-Basri şöyle der: "Kökünü kazıma azabının ümmet-i Muhammed'den uzak tutulmasının sebebi bu azabın şu iki şeye bağlı olmasından ötürüdür.

a) Allah katında inkârın ulaştığı son bir nokta vardır ki kim o noktaya varıp dayanırsa, Allah ona bu azabı verir; varıp dayanmayana ise onu vermez.

b) Hak Teâlâ, içlerinden imân edecek bir tek kimse bile bulunmayacağını bildiği kavimlere bu azabı verir. Fakat bu iki şart bulunduğunda, yani inkâr o noktaya ulaşıp, Allah da onlar içinde iman edecek hiç kimsenin bulunmadığını bildiğinde, peygamberlerine emreder, böylece de o peygamberler, o ümmetleri için bedduada bulunurlar. Allah da onların dualarını kabul edip, kavimlerini köklerini kazıyacak bir azabla cezalandırır. İşte bu, "Hatta o peygamberler (kavimlerinin imanından) ümidlerini kestikleri zaman" (Yusuf, ıoj kaydı ile Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Nûh (a.s)'a hitaben söylediği, "Kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası asla imân etmeyecektir"{ma, 36) ifadesinden kastedilen manadır. Allah onlara böyle azab ettiği zaman, içlerindeki mü'minleri ondan kurtaracak (istisna edecektir). Çünkü O, "(Azab) emrimiz geldiği zaman, Hûd'u da, beraberindeki mü'minleri de, Bizden bir rahmet olarak selâmete erdirdik, on/an ağır azabtan kurtardık"(hûo. 58) buyurmuştur. Bil ki bu mesele daha önce geçmişti. Binâenaleyh tekrar etmenin faydası yok.

Buna göre eğer: "Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlere bu dünyada verdiği isti'sâl (kökünü kazıma) azabı, nasıl "nekir" (münker, hiç görülmedik ve alışılmadık bir şey) olarak nitelenmiştir?" denirse, biz deriz ki: Bu azab, başkalarını caydırıcı ve bu azabı gerektiren şeyleri yapmaktan menedici birşey olduğu için "nekir" (caydırıcı) olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın "Nice memleketler vardır ki, Biz onlar imha ettik!" beyanına gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 150[150]

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/325-326

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/326-327

Birinci Mesele

Bazı kimseler ayetteki (nice) lafzı ile, "çok" manasında ^ lafzının manasının kastedildiğini söylemişlerdir Yine bunun, "nice memleketler" demek olan manasında olduğu söylenmiştir. Birincisi daha uygundur. Çünkü bu mana, daha fazla caydırıcılık ifade etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, yalanlayan kavimlerin durumlarını anlatıp, onların cezalarını (daha dünyada iken) peşin verdiğini zikredince, bunun peşinden detaylı olarak ele alınmamakla birlikte, böylesi nice kavimler geçmiş olduğunu gösteren bir ifade kullanmıştır. 151[151]

İkinci Mesele

İbn Kesir, Küfe'tiler ve Medİnefi'ler, fiili nûn ile "Biz, onları helak ettik" şeklinde okurlarken, Ebu Amr ve Ya'kub tâ ile "Ben, onları helak ettim" şeklinde Flardır ki bu, bir önceki ayetteki "(Ben) mühlet verdim" ve "(Ben) yakaladık" rinden ötürü (yani onlara uygun olduğu için), Ebu Uboyd'in de tercihidir. 152[152]

Üçüncü Mesele

Buradaki u (onu, onları) zamiri, "O memleketlerdeki halkları" manasınadır. Bunun böyle olduğuna, daha önce de bahsettiğimiz gibi, ayetteki üjü» J»j "Onlar, zalim kaydı da delâlet etmektedir. Bununla, memleketlerin bizzat kendilerinin helak ieri manası da kastedilmiş olabilir. Binâenaleyh onların helak edilmelerine, bulunan insanların helaki de dâhildir. Çünkü inen azab o beldeleri yerle «tocek dereceye vardığında, oradakiler de helak olur. Ama önceki mana daha lur. 153[153]

Tabiri

Hak Teâlâ'nın "Şimdi duvarları tavanlarının üstüne çökmüştür” ifadesi ile ilgili olarak şu iki soru sorulabilir:
Birinci soru: Bu ifade ne demektir? Keşşaf sahibi şöyle der: "Evin tavanı, çadır veya gölgelik gibi, seni gölgeleyen (güneşten koruyan) her yüksek şey, "Arş" diye; düşen, herşey de "hâviye" diye ifade edilir. Hâviye ifadesi "yıldız aktı" manasına kullanılan deyimindendir. Yahut da "Evin içinde kimse yok" manastndaki " deyimindeki "bomboş" manasınadır. Binâenaleyh eğer "hâviye"yi, "düşen, akan" diye tefsir ettiğimizde, ayetin manası, "O beldeler tavanları üzere düşmüştür, yani o beldelerin tavanları, yere uçmuş, sonra duvarları yıkılarak, yerdeki tavanın üstüne düşmüş" şeklindedir. Yok eğer bu kelimeyi, "bomboş, ıssız" manasına tefsir edersek, ayetin manası, "o beldeler, evlerin tavanları yerinde, yıkılmamış olduğu halde, insansız ve ıssız kalmış" şeklinde olur."
Keşşaf sahibi sözüne şöyle devam eder: "Bunun, haber ba'de haber (peşpeşe iki haberden ikincisi) olması da mümkündür. Buna göre sanki. "O beldelerin evlerinin tavanların uçmuş, ama duvarları ayakta" denilmektedir ki bu da, "Tavanlar yeryüzüne uçmuş, böylece duvarların diplerine inmiş, duvarlar ise uçan tavanların üzerine yıkılmakla yüzyüze olduğu halde ayakta duruyor" demektir Netice olarak diyebiliriz ki bu ayet, o beldelerin ibret alınabilecek bir şekilde kaldıklarına delâlet ediyor.
İkinci soru: Bu iki cümlenin yani cümlelerinin ayet içinde i'rab bakımından mahalli nedir?
Cevab: Birincisi, "hal" olarak mahallen olmayan "Biz onları imha ettik" cümlesine atfedildiği için i'rabtan mahalli yoktur. Ebû Müslim şöyle der: "Buna göre mana, "Helak ettiğimiz nice

---

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/327
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/327
153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/327

memleketler vardır ki, onların halkı zâlim idi. Fakat şimdi o yerleri ıssız" şeklindedir. 154[154]

Tabiri

Ayetteki "Kuyuları muattal bırakılmış yüsek sarayları (da bomboş)" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Hasan el-Basrî yine "atıl bırakılmış" manasında olmak üzere, if'âl babından olarak şeklinde okumuştur. "Muattale"nin manası şudur: O kuyu içinde su tutabilecek bir biçimde sağlam ve kendisinden su içilebilir bir halde olduğu halde, o beldenin halkı helak olduğu için, suyundan istifâde edilmez halde kalmıştır. 155[155]

Tabiri

"MeşicT'in manası hususunda ise şu iki görüş İleri sürülmüştür:
1) Bu, "O sarayların, yapılırken harcına kireç katılarak sağlamlaştırılmıştır demektir. Çünkü kireçle yapılan yapılar, "Şeyd" adını alır.
2) Bu, yüksek, uzun demektir, yani Allah Teâlâ, onların bu beldeleri büyük güçlüklerle yapmalarına ve onlar sayesinde konfor elde etmelerine rağmen, inkârlarından ötürü o yerleri bu hale getirdiğini beyan buyurmuştur. Allah binbir güçlükle yaptıkları ve su içtikleri kuyuları da, içeni ve su çekeni kalmayacak şekilde âtıl bırakmıştır. Yine kireçle sağlamlaştırıp, kat kat yükselttikleri o köşklerini de, içlerinde oturan hiç kimse kalmamış, ıpıssız ve ama ortada dimdik olarak bırakmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak bütün bunları ders alabilen ve düşünebilen kimseler için bir ibret kılmıştır. Bu ifadede alâ harf-i cerrinin ^ (ile, birlikte) manasına alınmasının daha evlâ olacağına bir işaret vardır. Çünkü ifadenin takdiri, duvarları dimdik olduğu halde, bununla birlikte tavanları uçmuştur" şeklindedir. Bunların bu halde kalmasının, daha fazla ibret alınma vesilesi olacağı malumdur. Bu tıpkı, "Elbet siz de sabah-akşam onların (yurdlanna) uğruyorsunuz" (Saffet, 137) ayetinde anlatıldığı gibidir. Doğrusunu en iyi Allah bilir. 156[156]

Salih (as) ve Hadramevt

Ebu Hureyre (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Hz. Salih (a.s), kendisine iman etmiş olan dört bin kişi ile birlikte bu
kuyunun yanına konaklamış. Allah Teâlâ onları, o azabtan kurtarmıştı. İşte onlar Hadramevt'te idiler. Oraya bu isim şundan ötürü verilmiş: Hz. Salih (a.s) oraya gelmiş ve orada Ölmüştür. Orada, o kuyunun yanında Salih (a.s)'in kavminin yaptığı ve "Hadura" denen bir şehir vardı. Onlar oraya, Hasır b. Cilâsı emir (İdareci). Sencâribi de onun veziri kılmışlar; orada bir müddet ikâmet etmişler, sonra küfre sapıp (yine) putperest olmuşlardı. Derken Allah Teâlâ onlara, Hanzele b. Satvan'ı peygamber olarak göndermiş. Ama onlar onu çarşıda öldürmüşler. Bunun üzerine Allah Teâlâ da onları helak etmiş, kuyularını ve yaramaz bırakıp, köşklerini harabeye çevirmiştir. "İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensâri: Bu rivayet şaşırtıcıdır. Çünkü ben, Şam'da Akke denilen yerde, Hz. Salih (a.s)'in kabrini ziyaret ettim. Binâenaleyh oraya nasıl "Hadramevt" denilebilir" demiştir. 157[157]

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/327-328
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/328
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/328-329
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/329

Seyahatin Faydalan

Ayetteki 'Yeryüzünü gezip dolaşmadılar mı ki, böylece düşünecek kalblere, bu suretle şiecek kulaklara sâhib olsunlar" ifadesine gelince, bunun burada zikrediliş maksadı ;â.*ıa iyi İbret almanın ne ile olacağını anlatmaktır. Çünkü ibret almada, bizzat görmenin önemli bir yeri vardır. Bu husustaki haberleri duyup dinlemenin de ibret
I almada tesiri vardır. Fakat bu iki husus, yani hem görme hem duyma, ancak kalbin : .sünmesi ile birlikte olursa, mükemmel ve tam olur. Çünkü görüp duyup da, ama :_şünüp ibret almazsa, görüp-duyduğundan kesinlikle ibret alamaz. Ama : - .dukiarı-gördükleri şeyler üzerinde düşünürse, mutlaka istifade eder. İşte bundan Sürü Cenâb-ı Hak "Hakikat şudur ki: atnız (maddi) gözler kör olmaz, fakat (asıl) sinelerin içindeki kalbler kör olur" duyurmuştur. Buna göre o sanki şöyle demektedir: "Onların gözlerinde bir körlük yoktur. Çünkü onların gözü görüyor. Fakat körlük onların kalblerindedir. Zira onlar gördüklerinden istifâde etmiyor, ders ve ibret almıyorlar." İşte bu noktada şöyle birkaç soru sorulabilir:
Birinci soru: Ayetteki, 'Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı?" ifadesi, yolculuğa çıkmayı emretme manasına gelir mi?
Cevab: Muhtemeldir ki onlar hiç sefere (yolculuğa) çıkmıyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, inkârları sebebiyle imha ettiği kimselerin yıkılıp gittikleri o yerleri görsünler, onların eserlerini ve izlerini seyretsinler, böylece ibret alsınlar diye, yolculuk yapmaya, gezip-görmeye teşvik etmiştir. Yine muhtemeldir ki onlar gezip, bunları görüyorlardı, fakat ibret almıyorlardı. Dolayısıyla onlar, gezmeyen ve görmeyenler gibi sayılmışlardır.
İkinci soru: Ayetteki "Gözler kör olmaz" ifadesindeki hâ nasıl bir zamirdir?
Cevab: Bu, zamir-i şa'n ve kıssadır, müzekker ve müennes olarak gelebilir. Nitekim İbn Mes'ud (r.a) bunu şeklinde (müzekker olarak) okumuştur. Bunun, "el-Ebsâr" (Gözler) lafzının açıkladığı müphem bir zamir olması da caizdir.
Üçüncü soru: Herkes kalblerin göğüslerde olduğunu zaten bildiği halde, ayette "sudur" (sineler) lafzının zikredilmesindeki hikmet nedir?
Cevab: Bilinen şey, körlüğün gözbebeğinde olmasıdır. Binâenaleyh alışılmışın hilafına olarak, kalbte körlük olduğu söylenince, daha fazla izaha ihtiyaç duyulmuştur. Bu tıpkı senin, "Geçmek, nüfuz etmek kılıca ait bir şey değildir. O senin iki çenen arasında bulunan diline aittir" demene benzer. "Senin iki çenen arasındaki" sözün, dil için iddia ettiğin o tesirin bir izahı ve isbatıdır. Çünkü bu "Geçerliliğin yeri, başkası değil orasıdır" demektir. Böylece şöyle demek istersin: "Ben tesiri yanılarak ve unutarak kılıçtan nefyedip dile vermedim. Bunu bile bile yaptım."
Bana göre burada yapılabilecek bir başka izah da şudur: Kalb, bazan düşünmeden kinaye (mecaz) kılınır. Bu mesela Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphesiz ki bunda kalbi olan kimseler için bir öğüt (ibret alınacak birşey) vardır1' (Kt, 37) ayetinde olduğu gibidir. Bazı kimselere göre, tefekkürün (düşünmenin) yeri beyindir. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, tefekkürün yerinin beyin değil kalb (göğüs) olduğunu beyan etmiştir. 158[158]

Kalb ve İlim Arasındaki İlişki

Dördüncü soru: Ayet, aklın, ilim olduğuna, ilmin yerinin de kalb olduğuna delâlet eder mi?
Cevab: Evet. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "düşünecek kalbler" ifadesi ile ilim kastedilmiş olup, "Böylece (bununla) düşünecek" ifadesi, kalbin âdeta bu düşünmenin aleti olduğuna delâlet eder gibidir. Binâenaleyh kalbin, düşünmenin yeri sayılması gerekir. Cahilliğe de "körlük" denir. Çünkü câhil kimse, şaşkın olduğu için, 159[159]

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/329-330
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/330

Allah Vadini Gerçekleştirir

'Senden azabın acele gelmesini isterler. Allah vadinden asla caymaz. Hakikat şudur ki Rabbinin katında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir. Zulümde devam edip dururken kendisine mühlet verdiğim nice
memleketleri, sonra yakaladım. Dönüş ancak Banadır. De ki: "Ey insanlar ben, size ancak gelecek tehlikeleri apaçık anlatanım" (Hacc. 47-49).
Bil ki Allah Teâlâ, onların içinde bulundukları tekzibin (yalanlamanın) en öüyüğünün, ilahi azabın hemen gelmesini istemek suretiyle istihza etmeleri olduğunu Delirterek, "senden azabın acele gelmesini isterler" buyurmuştur. Bu ifadede, "kârlarına devam etmeleri halinde, Hz. Paygamber (s.a.s)'in onları azabla tehdid edeceğine bir delâlet vardır. Bir de onların, "Eğer sadıklardan idiysen, bize melekleri getirsen ya"(mcr, 7) şeklindeki sözleri de buna delâlet etmektedir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Allah vadinden asla caymaz" buyurmuştur. Çünkü azab tehdidi va'idi), dünyada değil de ahirette olmuş olsaydı, onun hemen gelmesini istemek bir "hulf" gibi olmuş olurdu. 160[160]

Günlerin İzafiliği

Allah Teâlâ sonra, aklı olanların ahiret azabının hemen gelmesini istemesinin -vgun olmadığını belirterek yani, "Onların başlarına gelen azabtan ve o azabın şiddetinden ötürü, Rabbin katındaki yani ahiretteki bir gün, çok ve şiddetli elemleriçinde kalmaları ve azab olunmaları halinde, onlara r n yıl gibi gelir" buyurmuştur. Cenâb-ı Allah böylece ahiret azabının bu Özellikte : duğunu eğer bilselerdi, hemen gelmesini istemeyeceklerini beyân buyurmuştur. 3-Ebu Müslim'in görüşü olup, bu husustaki en güzel izahtır. .
Bu hususta yapılan ikinci izah şudur: Bununla, ahiretteki hesâb günlerinin uzun nacağı anlatılmak istenmiştir. Bu da, mana itibarıyla bir önceki izaha yakındır. Çünkü «jsa bir gün, sıkıntılar içinde geçtiğinde insana çok uzun gelir. Binâenaleyh ya uzun günler sıkıntı içinde geçince, nasıl böyle olmaz? Günlerinin uzunluğu böyle olan o azabın hemen gelmesini istemek, aklı olanın yapacağı birşey değildir.
Bu husustaki üçüncü İzah da şudur: Allah katında, bir gün ile bin yıl aynıdır. Çünkü O, hiçbirşeyin acze düşüremeyeceği bir kadirdir. Dolayısıyla onlar bir gün mühlet verilmesini akıldan uzak görmediklerine göre, bin yıl mühlet verilmesini de uzak görmezler.
Hak Teâlâ'nın "Zulümde devam edip dururken kendisine mühlet verdiğim nice memleketler vardır" ifadesiyle, "zulümlerine devam etmelerine rağmen, helak edilmeleri ertelenen ve bu geri bırakmışlarına aldanan nice memleketler vardır. Ama başlarına gelen azabı indirerek onları sonra kıskıvrak yakalarım. Fakat Benim huzuruma gelinceye kadar azablan geri bırakılmıştır" manası kastedilmiştir. Bu son cümle, ayetteki j-^1 Jlj "Dönüş ancak Banadır" ifadesinin tefsiridir.
İmdi eğer denilirse ki: "Allah Teâlâ niçin önce, "Nice memleketler vardır ki zulümlerinde devam edip dururlarken, Biz onları helak ettik" (Hacc, 45) buyurup, sonra bu ayette de, "Zulümde devam edip dururken kendisine mühlet verdiğim nice memleketler vardır" buyurarak, birincisini fa-i ta'kibiyye ile bunu ise vâv edatı ile getirmiştir?" böyle denilirse, biz deriz ki: Birincisi, "Bak Benim inkârım nasılmış" ifadesinden bedel olarak gelmiştir. Ama bu ikincisinin hükmü, daha önce geçen ve vâv ile ma'tûf olan iki cümlenin ve cümlelerin hükmü gibidir.
Hak Teâlâ'nın "De ki: "Ey insanlar ben size ancak gelecek tehlikeleri apaçık anlatan bir uyarıcıyım" ifadesi, "Allah, peygamberine onları inzâr ve ikâz etmeye devam etmesini, onların alaylı bir uslûbla azab-ı ilâhinin hemen gelmesini isteyişlerini, kendisini inzâr ve korkutmayı sürdürmekten alıkoymasını ve onlara, "Ben inzâr için gönderildim. Sizin bununla alay etmeniz,

---

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/331

beni bundan alıkoymaz" demesini emretmiştir" manasınadır. 161[161]

Allah'a Karşı Çıkanların Cezası

'işte hem iman eden, hem de salih amellerde bulunanlar (var ya), mağfiret ve bitmez tükenmez nzık onlarındır. Ayetlerimiz hususunda mü'minleri aciz bırakmak gayesiyle koşuşanlara (gelince), onlar da cehennemlik olacaklardır" {Hacc 5041).
Bil ki Allah Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e o kâfirlere "Ben, apaçık bir uyarıcıyım" demesi gerektiğini beyân edince, peşisıra yine ona, onlara ilahî va'd ve va'idleri bildirmesini emretmiştir. Çünkü kişi, itaat edenlere va'di, âsilere de va'idi anlatmak suretiyle ancak "münzir" olur. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, "İşte hem imân eden, hem de sâlih amellerde bulunanlar (var ya)" buyurmuş ve böylece iki vasfı birlikte zikretmiştir ki bu, amel-i sâlihin, "iman" isminden hariç olduğuna bir delildir ve bununla Mu'tezile'nin görüşü bâtıl olur. İmana, kalbin inanması ve lisânın ikrarı ile olan herşey dâhildir. Amel-i sâlihe ise, her vacibin (farzın) yerine getirilip, her haram ve mahzurlu olan şeyin yapılmaması girer. Cenâb-ı Hak daha sonra, bu iki vasfı birlikte toplayanlara, kendisinin de mağfiret ile nzk-ı kerimi (bitmez tükenmez rızkı) birlikte vereceğini beyan buyurmuştur. Mağfiret, ya küçük günahların bağışlanması, yahut tevbe edilen büyük günahların bağışlanması, veyahut da tevbe edilmeksizin büyük günahların bağışlanması demektir. İlk ikisi, hasmımız (Mu'tezile'ye) göre, Allah'a vâcibtir. Halbuki vâcib olan birşeyi yerine getirmek, mağfiret (bağışlama) diye adlandırılamaz. Bu sebeble mağfiret olarak geriye üçüncüsü kalır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, ehl-i kıbleden olanların büyük güniannı affetmesidir. Rızk-ı kerim İse, Allah Teâlâ'nın vereceği mükafaatın (büyüklüğüne) ve O'nun keremine bir işarettir. Bu vasıfların, selbî sıfatlardan olması muhtemeldir. Bu da, insanın burada, çalışmaktan ve bunu elde etmek için sıkıntılara katlanmaktan, bu sebeble de bir takım günahları ve alçaklıkları irtikâb etmekten uzak olmasıdır. Bunun sübutî sıfatlardan olması da söz konusudur. Böyle oluşu da, bu rızkın, zarar şaibelerinden azade, devamlı, çok, saygı ve yücelikle içice bir nzık oluşudur. Evlâ olan, "kerim"! bütün bu sıfatlara delâlet eden bir vasıf kabul etmektir. İşte mü'minlerin durumunun izahı budur.
Kâfirlerin durumunu ise Cenâb-ı Hak, "Ayetlerimiz hususunda mü'minleri âciz bırakmak gayesiyle koşuşanlara (gelince)" buyurmuştur ki bununla onlann, ayetleri reddetme ve yalanlama hususundaki gayret ve ileri çabaları kastedilmiştir. Çünkü onlar bu ayetlere, sihir, şiir ve geçmiş ümmetlerin masalları demişlerdir. Arapça'da tıpkı yürüyen kimsenin, en son takat ve gücünü kullandığında denilmesi gibi herhangi bir işte son noktasına kadar gücünü kullanan kimseye, artık gücünün sonuna geldiği için, mecazî olarak denilir. Cenâb-ı Hak burada, mecazi olarak ayetlerini zikretmiş ve bununla o kâfirlerin, ayetlerini yalanlamalarını kastetmiştir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Birisi bir kimsenin işini düzeltmek veya bozmak için sa'yü gayret gösterdiğinde denilir." 162[162]

Muâcizîne Kelimesi

ifadesine gelince, birisi birisini acze.düşüreceğini umduğu zaman kullanılan fiilinden alınmadır. Alimler, bununla o kâfirlerin Allah'ı yahut peygamber ve mü'minleri acze düşürmeye uğraşmaları manasının kastedildiğini söyleyerek ihtilaf etmişlerdir. Daha doğru olan, ikinci manadır. Çünkü onlar eğer Allah'a inanmıyorlarsa, Allah'ı âciz bırakmayı düşünmeleri imkansızdır. Yok eğer Allah'a inanıyorlarsa, yine Allah'ı acze düşürmeye ve O'na galib gelebileceklerine inanmaları uzak bir ihtimaldir. Binâenaleyh onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i çeşitli hile ve tuzaklarla acze düşüreceklerini sanmaları daha doğrudur.
"Bununla kâfirlerin, Allah'ı acze düşürmeyip uğraşmaları kastedilmiştir" diyenler, şu izahları

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/331-332
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/332-333

yapmışlardır:
1) Bununla, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettikleri için, Rablerinin azabından ve hesabından kaçarak, Rabierine galib gelmeye uğraşmaları kastedilmiştir.
2) Onlar, başkalarını, Allah'ı tasdik etmekten alıkoyuyor ve tehdid ile, teşvik ile onları imandan vazgeçirmeye çalışıyorlardı.
3) Onlar, insanların kalblerine şüpheler sokmak suretiyle Allah'ı acze düşürmeye uğraşıyorlardı. Bu izahlardan birincisine şu şekilde cevap verilir: Birşeyin aslını inkâr eden, "o şeyi yapan kimseye gâlib gelme" ile nitelenemez. Ayeti bu manaya alanların, ayette kastedilen mananın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in haber verdiği haşr ve neşr hususunda o kâfirlerin ona (a.s) galib geleceklerini sanmaları olduğunu söylemeleri gerekir. İkinci ve üçüncü izaha da şöyle cevab veririz: Galip gelme, baskın çıkma, gerçekte Allah'a karşı değil, peygamber ve ümmetine karşı olan bir husustur.
Ayetteki "Onlar, cehennem yaranıdırlar" ifadesi ile, o kafirlerin bu işe devam edecekleri anlatılmak istemiştir. Cenâb-ı Mak onları bu işe devam etmelerinden Ötürü, yarana (yani arkadaşa) teşbih etmiştir. Bu ayette, Hz. Peygamber (s.a.s) önce mü'minleri müjdelemiş, sonra kâfirleri inzâr etmiştir. Binâenaleyh normalde "Ey insanlar ben sizin için bir beşir (müjdeieyici) ve bir nezirim (uyarıcıyım)" de" denilmesi gerekirdi?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifade, müşriklerle ilgilidir. Buradaki "Ey insanlar" çağrısı da kafirler ile ilgilidir ki bunlar, haklarında, "(Onlar) yeryüzünü gezip dolaşmadılar mı?" denilen ve ilahi azabın hemen gelmesini istedikleri bildirilen kimselerdir. Bu ayette mü'minierden ve onların mükafaatlarından bahsedilişi ise, işte bu kâfirlerin öfke ve sıkıntılarını artırmak içindir. 163[163]

Şeytanın Parazit Yapmaya Çalışması

"Biz senden evvel hiçbir resul, hiçbir nebi göndermedik ki o, arzu ettiği zaman şeytan, onun dileği hakkında bir fitne atmış olmasın. Nihayet Allah, şeytanın ilki edeceği (o fitneyi) giderir, ibtal eder. Yine Allah ayetlerini sabit
kûar. Allah, hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. Şeytanın atacağı (fitneyi), kalblerinde bir maraz bulunanlara, yürekleri katılaşmış banlara bir imtihan (vesilesi) yapmak içindir. Hiç şüphe yok ki o zalimler,
derin bir ayrılık içindedirler. Bir de bu, kendilerine ilim verilenlerin, onun muhakkak Rabbinden olan bir gerçek olduğunu bilip de ona, iman etmeleri ve kalblerinde tam bir itminan hasıl olması içindir. Şüphesiz ki Allah, iman edenleri doğru bir yola iletir, inkâr edenler ise, kendilerine o saat ansızın gelinceye, yahut kısır bir günün azabı çatmcaya kadar, onun hakkında devamlı bir şek içinde kalırlar. O gün mülk, Allah'ındır. Aralarında o
hükmeder. Artık iman edenler güzel güzel ameller işleyenler naim cennetlerinin içindedirler. Kafir olup da bizim ayetlerimizi yalan sayanlar ise işte onlar; onlar için ise, hor kılıcı bir azâb vardır" (Hacc. 52-57).
Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz senden evvel hiçbir resul, hiçbir nebi göndermedik ki : arzu ettiği zaman şeytan, onun dileği hakkında bir fitne atmış olmasın" ifadesine ?e- -ze, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 164[164]

Resul İle Nebinin Aynı Olduğunu Söyleyenler

Bazı kimseler, "Resul, kendisine vahiy yoluyla fısıldanılan ve resul olarak gönderilen (kitab verilen) nebi ise, resul olarak gönderilmeyen, ancak ilhama mazhar olan ya da rüyasında gerçeği (rüyay-ı saliha) görendir" demişlerdir. Bazı kimseler İse, "Her resul nebidir, fakat her nebi, resul değildir" demişlerdir ki bu, Kelbî ve Ferrâ'nın görüşüdür. Mu'tezile de: "Her resul, nevi, her nebi de resuldür. Aralarında bir fark yoktur" der ve birinci görüşün yanlışlığına şu

---

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/334
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/335

şekillerde delil getirir:

1) Bu ayet, nebî'nin, bazan "mûrsel" (resul olarak gönderilmiş) olacağına delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın "Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdi isek" (Araf, m) ayeti de böyledir.

2) Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bazan nebi, bazan da Resul diye hitab etmektedir. Binâenaleyh işte bu durum, bu iki şey arasında bir aykırılığın bulunmadığına dikkat çekmektedir. Birinci görüşe göre yani (her resul nebidir, ama her nebî resul değildir, diyenlere göre) bu iki ifade arasında bir aykırılık bulunmaktadır.

3) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "nebilerin sonuncusu olduğunu" 40)açıkça belirtmiş, (bunun için, apaçık bir biçimde "nebî" kelimesini kullanmıştır).

"Nebî" lafzı, ya haber manasına gelen nebe kelimesinden türemiştir, yahut da Arapların 'yükseldi" manasına gelen (nebâ) kelimesindendir. Halbuki bu iki mana, ancak "risâlet" görevinin üstlenilmesiyle meydana gelir. 165[165]

Farklı Olduğunu Söyleyenler

İkinci görüşe gelince bil ki bu açıklamalardan hiçbiri, o görüşü ibtal etmez. Tam aksine bu ayet de, o görüşe delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu ayette, "nebî" lafzını "resul" lafzına atfetmiştir ki bu, bu iki kelime arasında bir ayrılık ve başkalığın bulunmasını gerektirir. Ve bu, '"amm" olanın, hâs olana atfı kabilindendir. Cenâb-ı Hak bir başka ayetinde de, "Halbuki biz evvelki (ümmetjler içinde de nice peygamber gönderdik" [Zuhnjt, 6) buyurmuştur ki bu da, onun nebî olduğuna, müteakiben Allah'ın onu resul kıldığına delâlet eder ki, bu da yine bizim görüşümüze delâlet eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Resuller ne kadardır?" denildiğinde de, "Çok kalabalık, yüzyirmidört bin!" Cevabını vermiştir.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki: Alimler resul ile nebî arasıdaki farkı ortaya koymak için şunları zikretmişlerdir:

a) Nebilerden resul olanlar hem mucizesi, hem de kendisine indirilmiş olan bir kitabı olandır. Resul olmayan nebî ise, kendisine indirilmiş olan bir kitabı olmayıp, kendisinden önce indirilmiş olan bir kitaba (iman etmeye) davet etmekle emrolunar kimsedir.

b) Mucizesi, kitabı bulunan ve kendisinden önceki şeriati nesheden kimse resul, du özellikleri bulunmayan ise, resul olmayan nebidir. Bu görüşte olanların, nesheden kitab getirmedikleri için, Hz. İshak, Yakûb'u, Eyyûb'u, Yunusu, Harun'u, Davud'u ve Süleyman (a.s)'ı resul olarak kabul etmemeleri gerekir.

c) Kendisini açıkça meleğin geldiği ve ona, insanları dine davet etmeyi emrettiği Tise resul,böyle olmayıp da, tam aksine kendisinin peygamber olduğunu rüyasında gören, yahutta resullerden birisinin, kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu haber verdiği ise, resul olmayan nebidir. İşte bu görüşlerden evlâsı budur. 166[166]

Ayetin Nüzul Sebebi

Müfessirler bu ayetin sebeb-i nüzulü hususunda şunu nakletmişlerdır: Hz. Peygamber (s.a.s) kavminin kendisinden yüz çevirdiğini görüp, onların kendilerine getirdiği şeyden uzaklaştıklarını müşahede etmesi ona ağır gelince, (içinden) Allah'ın kendisiyle kavminin arasını uzlaştıracak bu iki tarafı birbirine yaklaştıracak bir şey getirmesini temenni etti. Bu da onun, onların iman etmesini çokça arzulamasından ileri geliyordu. Derken bir gün cemaati kalabalık olan Kureyş -»edişlerinden birinde oturdu. Ve o gün Allah'dan kendisine, onları kendisinden uzaklaştıracak bir şeyin gelmemesini arzu ve temenni etti. Ama derken, Allah Teâlâ Hecm sûresini inzal buyurdu. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi okumaya başladı. uLât, Uzzâ ve üçüncüsü olan diğer Menât... Söyleyin bize"tnecm, -20)

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/336

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/336-337

ifadelerine gelince şeytan onun diline "O yüce kuğular (tanrıçalar), işte onların şefaat etmeleri umulur" ifadelerini kattı. Kureyş bunu duyar duymaz sevindiler. Hz. Peygamber (s.a.s) ayetleri okumayı sürdürdü; derken sûrenin tamamını okudu. Müteakiben de, hem kendisi hem o secde ettiği için mûslümanlar, hem de, (o gün) Kabe'de bulunan müşrikler secdeye kapandılar. Derken, Velîd İbn Muğire ile Ebû Jhayha, yani Sald İbnu'l-Asi hariç, Mescid'de bulunan bütün mümin kafir herkes secde etti. Zira bu ikisi çok ihtiyar oldukları ve secde edemedikleri için, yerden bir avuç toprak almışlar, onu alınlarına kaldırmış ve toprağa secde etmişlerdi. Derken duydukları bu şeyden ötürü sevinçli olarak Kureyşliler dağılmış ve, "Muhammed, ÜNannızı (putlarınızı) en güzel bir biçimde andı" demişlerdir. Akşam olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Cebrail (a.s) gelmiş ve "Ne yaptın? Benim, Allah'dan sana getirmediğimi ve sana söylemediğimi, sen o Kureyş'e okudun!" demiş, bunun üzerine oe Hz. Peygamber (s.a.s) alabildiğine kederlenmiş ve Allah'dan çok korkmuştur. Derken işte, Cenâb-ı Hakk'ın "Biz senden evvel hiçbir resul, hiçbir neb!göndermedik (mm)ayeti nazil olmuştur. Bu, zahire tutunan müfessirlerin tamamının söylediği n'vayettir. 167[167]

Garanik Rivayetinin Asılsızlığı, Ayetlerden Deliller

Tahkik erbabına gelince onlar, bu rivayetin asılsız uydurma olduğunu söylemişler «e bu hususta Kur'ân'dan, sünnetten ve akıldan delit getirmişlerdir. Kur'ân'dan şunlardır:
1) "Eğer (peygamber söylemediğimiz) bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onun sağ elini kapıverir, sonra da muhakkak ki, onun kalb damarını kapardık" (Hakka, 44-46) ayeti.
2) "De ki: onu kendiliğinden değiştirmem benim için olmayacak şeydir. Bu, vahyoluna gelenden başkasına uymam" (Yunus, ısı ayeti.
3) O'nun, "Kendi nevasından söylemez o. O, kendisine ilkâ edilegelen bir vahyden başkası değildir" (N*cm, 3-4) ayetidir. Binâenaleyh şayet Hz. Peygamber (s.a.s) bu ayetin hemen peşinden, "O putlar, yüce kuğulardır" sözünü söylemiş olsaydı, o zaman o anda, Cenâb-ı Hak yalancı olmuş olurdu ki iddia eden hiçbir müslüman yoktur.
4) "Onlar sana vahyettiğimizden başkasını uydurup bize iftira edesin diye seni bile nerdeyse fitneye düşüreceklerdi, o takdirde seni dost edineceklerdi" (tsr&. 73) ayetidir. Bazılarına göre >& (kâde) fiilinin manası, iş henüz meydana gelmediği halde, o işin öyle olmasının yaklaşıverdiğini bildirmektir. (Ayette bu tabir kullanıldığına göre, demek ki bu iş gerçekleşmemiştir).
5) "Etfer sana sebat vermiş olmasaydık, sen onlara biraz meyledecekdin"(\stt,7*) ayetidir. (Levlâ) kelimesi başka bir şeyin bulunmaması sebebiyle herhangi bir şeyin vücud bulmadığını ifade eder. Binâenaleyh bu ifade, bu azıcık meylin dahi bulunmadığına delâlet eder.
6) "Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle (yaptık)" (Furkân, 32) ayetidir.
7) "Seni okutacağız da, (asla) unutmayacaksın"(Aiâ, 6) ayetidir. 168[168]

Sünnetten Deliller

Sünnetten delillere gelince şunlardır: Muhammed İbn İshâk İbn Huzeymeden rivayet edildiğine göre, olan bu hadise sorulduğunda o: "Bu, zındıkların bir uydurmasıdır" dedi ve bu hususta bir kitâb tasnif etti. İmâm Ebu Bekir Ahmed İbn •»-Hüseyin el-Beyhaki ise; "Böyle bir hadise, nakl cihetinden sabit ve kesin değildir" demiş, sonra da bu hadisenin ravileri hakkında konuşmaya başlayarak onların "ta'n" edilmiş kimseler olduğunu belirtmiştir. Hem Buharl (r.a), Sahih'inde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Necm sûresini okuduğunu, orada bulunan müslüman-müşrik, ins-cins herkesin secde ettiğini rivayet etmiş, ama onun bu rivayetinde Garanik Kıssası yer almamıştır. Bu hadis, kendisinde Garanik Kıssası asla bulunmaksızın, daha pekçok

---

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/337
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/337-338

tarikten rivayet edilmiştir.

Akli delillere gelince, bunlar da pekçok yöndendir.

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, putlara saygı duyduğunu söyleyen herkes, kâfir olur. Çünkü, onun en büyük gayretinin, putperestliği kaldırma hususunda olduğu zaruri

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, nübüvvetinin ilk anlarında, müşriklerin her durumda kendisine sataşıp el uzattığı bir dönemde, onların eziyyetinden güven içinde, Ka'be'de Kur'ân okuyup namaz kılması mümkün değildir. O ancak Ka'be'de onların bulunmadığı gece vakti boş bir zamanda namaz kılabiliyordu. Binâenaleyh, işte bu durum zahire tutunan müfess iri erin bu açıklamasını ibtâl eder.

3) Müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlıkları öylesine ileri bir derecede ûi ki, işin aslını araştırıp emin olmaksızın sırf bir cümleyi işitmiş olmakla yetineceklerini kabul etmek mümkün değildir. Binâenaleyh, müşrikler nezdinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine muvafakat ettiği dahi henüz anlaşılmamışken, daha nasıl onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in onların ilâhlarını ululadığında ittifak etmiş ve böylece de secdeye kapanmış olabilirler. (Böyle bir şey olamaz).

4) Dördüncü delil, "Nihayet Allah, şeytanın ilkâ edeceği (o fitneyi) giderir, ibtal eder. Yine Allah, ayetlerini sabit kılar" ayetidir. Bu böyledir, zira Allah'ın, şeytanın ilkâ ettiğini, kattığını, peygamberden izâle etmek suretiyle ayetlerini sabit kılıp sağlamlaştırması, beraberine şüphenin kaldığı bu ayetlerle onu neshetmesinden daha Kuvvetlidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Kur'ân'a Kur'ân olmayanın karışmaması için, ayetlerini sağlamlaştırmak istediğine göre, şeytanı bundan men edip, böyle bir şeye asia yaklaştırmaması, öncelikle gerekir.

5) Bu hususta yapılan izahların en kuvvetlisi olan bu açıklamaya göre şayet biz, bunun olabileceğini söylemiş olsaydık, o zaman onun şeriatına dair güven ortadan caıkar ve biz, herbir hüküm ve kanun hususunda da böylesi bir ihtimalin geçerli aDileceğini tecviz etmiş olurduk. Ayrıca bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Ey peygamber. Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın. Allah seni insandan koruyacaktır' (Maide,67) buyruğunu da iptal ederdi. Çünkü, vahyi eksiltmekle onu artırmak, ilâvede bulunmak arasında bir fark bulunmamaktadır.

Bütün bu izahlar sayesinde, kısaca bu kıssanın uydurulmuş olduğunu anlamış Dulunuyoruz. Bu mevzuda en ileri derecede söylenebilecek söz şudur: Bir kısım - -'essirler bu hadiseyi zikretmiştir, ancak ne var ki onların sayısı tevatür derecesine aşmamıştır. Haber-i vahid ise, mütevatir olan aklî ve naklîdelillere karşı duramaz. 169[169]

Temennî'nin Manası

Biz şimdi tafsilata geçiyor ve diyoruz ki: Arapça'da "temenni" ifadesi şu İki anlamda kullanılır:

a) Kalbin temennisi...

b) Kıraat, okumak. Nitekim Cenâb-ı Hakk "Onların içinde ümmfler de var ki, kitabı bilmezler. (Bütün bildikleri) ancak bir sürü ernanfdir." (Bakan, 78) buyurmuştur. Burada emanî: Kıraat demektir. Zira "ümmî", jr'ân'ı mushaftan okumayı bilmez, o sadece okunduğu zaman, onun kıraat edildiğini anlar. Nitekim şair Hassan "Gecenin başında, Allah'ın kitabını temenni etti (okudu, gönlünden geçirdi), sonundaysa kaderlerin kazası (ölüm) ile karşılaştı" demiştir.

"Kıraat'a, "umniyye" denilmesinin sebebinin şu olduğu ileri sürülmüştür: "Çünkü, Kur'ân okuyan kimse, bir rahmet ayetine geldiğinde, o rahmetin tahakkuk etmesini temenni eder. Azab ayetine geldiğinde de, bununla sınanmamasını temenni eder." Ebu Müslim de, şöyle der: "Temenni takdir etmek demektir. Temenni J* kökünden, "tefa'ul" babının masdarıdır. "el-meniyyetu" ise, insanın, Allah'ın takdir ettiği vakitte ölmesi demektir. Nitekim Arapça'da "Senin için takdir etti" manasında "Menâ'llâhu leke" denilir. Dil alimleri ise ummiyet "kıraat" anlamındadır" demişler ve, Hassân'ın beytiyle istidlal etmişlerdir ki, bu da yine sonunda, az önce bahsettiğimiz temel manaya raci olur. Çünkü, tilâvette bulunan kişi, harfleri takdir eder

---

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/338-339

ve onlan, yavaş yavaş birbiri peşine telaffuz eder. Binâenaleyh, bu araştırmamızdan hareketle, sonuç olarak diyebiliriz ki: ummiyet kelimesi, ya kıraat ya da "düşünce, hatıra gelen şey" manasındadır. 170[170]

"Okuma" Manasını İleri Sürenler

Biz bu kelimeyi kıraat anlamında ele aldığımızda, (görürüz ki) burada şu iki görüş vardır:

1) Allah Teâlâ bu kelime ile, Resulullahın kıraatte yanılmasının mümkün olduğunu zira okuyana bazı durumların arız olabileceğini kasdetmiştir. Yoksa garanik hakkında nakledilen "İşte o yüce kuğular (tanrıçalar). Onların şefaatleri umulur" sözünü kasdetm em iştir,

2) Bununla, bu kelimenin onun kıraatinde vaki olması, bulunması kastedilmiştir. Bu görüşü savunanlar da, birkaç vecih üzere İhtilaf etmişlerdir.

Birinci vecih: Bu ifadeyi, ne Hz. Peygamber, ne şeytan ve ne de herhangi bir kimse konuşmuştur. Hz. Peygamber Necm sûresini okuyunca, mesele kâfirlere kanşık gelmiş ve onları, Hz. Peygamberin kimi lafızlarını rivayet ettikleri şeklindeki sözleri sanmışlardır. Bu, âdette de cari olduğu gibi, bazı kelimelerin söylenildiği biçimin dışında vehmedilip anlaşılması suretiyle olmuştur.

Bu izahı, bir grup kimse benimsemiştir, ama şu sebeplerden dolayı zayıftır:

a) Bu gibi şeylerde böylesi bir vehim ancak, Örfe göre duyulması mümkün olan şeylerde söz konusu olur. Ama duyulmamış şeylerde böyle bir vehim olmaz.

b) Eğer bu böyle olmuş olsaydı, böylesi bir vehim bazı dinleyiciler için tahakkuk eder, bazıları için ise etmezdi. Çünkü örf, büyük bir kalabalığın aynı anda maddî şeylere dair aslı esası olmayan, fasit bir hayal üzerinde ittifak etmelerine manidir (Bu, örfen imkansızdır).

c) Eğer bu böyle olsaydı, bu iş şeytana nisbet edilemezdi.

İkinci vecih: Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Bu söz, şeytanının sözüdür. Bu, o cin şeytanının, Hz. Peygamber'den dinlenilen sözün cinsinden olduğu zannedilsin diye, Peygamberin, bu sûreyi okurken durakladığı yerlerde, onun okumasının arasına kendiliğinden bu sözü söylemek suretiyle sokmuş olduğu bir kelâmdır. Cinlerin ve şeytanların konuştukları hususunda bir muhalefetin bulunmayışı da, bu hususu destekler. Binâenaleyh, o şeytanın tıpkı Hz. Peygamberin sesi gibi bir ses çıkarıp, onun konuşması sırasında ve susması durumunda bu kelimeleri söylemiş olması imkansız değildir. Bu sebeple orada bulunanlar, tıpkı Hz. Peygamberin sesi gibi bir ses duyup, başka bir şahıs görmedikleri için, bunun Hz. Peygamberin sözü olduğunu zannetmişlerdir. Hem sonra bu, Hz. Peygamber'e ait bir iş olmadığı için, onun peygamberliğini de zedelemez."

Bu da zayıftır. Çünkü sen, dinleyicilere peygamberin sözü gibi gelecek bir biçimde, peygamberin konuşması esnasında şeytanın konuşabileceğini söylersen, böyle bir ihtimal, peygamberin konuşmuş olduğu herşeyde söz konusu olur ki, bu da, şeriatın tamamından güven ve itimadın kalkması neticesine götürür.

İmdi şayet, "Böyle bir ihtimal, şeriatın tamamı hususunda vardır. Ancak ne var ki, böyle bir şey vaki olmuş olsaydı, bu hadisede karışıklığı gidermek için yapıldığı gibi, Allah'ın hikmeti, bu durumun ortaya konulmasını gerektirirdi" denilirse, biz deriz ki: "Müteşabih ayetlerde olduğu gibi, ihtimalleri gidermek, Allah'a vacib değildir. Bu, Allah'a vacib olmayınca da, hepsi hakkında böyle bir ihtimal mümkün olur."

Üçüncü vecih: Bu sözü söyleyenin, insan şeytanlarından bazılarının olduğunu ileri sürüimesidir ki, bu insan şeytanları da kafirlerdir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi okurken, bu ayetlere gelip, onların ilâhlarının isimlerini saymaya başlayınca, -ki onlar, Hz. Peygamber (s.as)'in o putları diline dolayıp kınamasının, onun bir adeti olduğunu biliyorlardı-, orada bulunanlardan birii, dedi. Böylece durum, oradakilerin gürültü yapıp çokça bağırmalarından ve, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yanıltmak, O'nun kıraatini bastırmak istemelerinden ötürü, o topluluk tarafından yanlış anlaşıldı. Belki de bu, Hz. Peygamber

---

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/339-340

(s.a.s) namazda iken vuku bulmuştur; çünkü o kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s) namazda tken ona yaklaşıyorlar, kıraatini dinliyorlar ve onun namazını bozmaya çalışıyorlardı.

Şu da ileri sürülmüştür: Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş'e Kur'ân okuduğunda, ayetlerin fasılalarında dururdu. Binâenaleyh, oradakilerden bazıları, bu duraklamalar esnasında bu sözü katmış olabilir. Böylece oradakiler bunun, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından okunduğunu sanmışlardır... Daha sonra Cenâb-ı Hak bunu, herşeyden önce, onun vesvesesiyle meydana geldiği için, şeytana nisbet etmiştir. Bir de Allah (c.c) bu sözü söyleyenin bizzat kendisini şeytan addetmiştir. Bu da, şu iki sebepten dolayı zayıftır.

a) Eğer durum böyle olsaydı, o zaman peygamberin, şüpheyi ortadan kaldırmak, hakkı açıklamak, bu sözü söyleyeni susturmak ve bu kelimenin o söyleyen kişiden sudur ettiğini ortaya koymak için, gerekli açıklamada bulunması gerekirdi.

b) Eğer böyle yapmış olsaydı, öncelikte de bunun nakledilmesi gerekirdi. Buna göre eğer "Hz. Peygamber (s.a.s), bu sûrenin tamamını, böyle bir bir ilâvede bulunmaksızın ümmetine ulaştırdığı, bu da tarif edip tanımladıktan sonra namazdaki yanılmasının bir karışıklığa sebebiyet vermesi gibi, herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermediğinden, böyle yapmamıştır" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken, onun zamanında Kur'ân, henüz tamamlanmamıştı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e ayetler nazil oluyor, gelenler de sûrelere ilâve ediliyordu. Binâenaleyh, böyle bir ilave olmaksızın o sûrenin okunması, karışıklığın giderilmesinin bir sebebi olamaz. Hem şayet böyle bir şey olmuş olsaydı, müfessirlerin rivayet ettiğine göre peygamber, Allah tarafından böyle bir itaba maruz kalmazdı. [171][171]

Bu Sözün Hz. Peygamber (s.a.s)'a Mal Edilmesi

Dördüncü vecih: Bu sözü söyleyen, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Binâenaleyh bu şu üç şekle muhtemeldir. Çünkü peygamber bu ifadeyi, ya yanılarak, yahut zorlanarak, yahut da iradî ve ihtiyarî bir biçimde söylemiştir. Peygamber (s.a.s)'in bu kelimeyi yanılarak söylemesine gelince, bu Katâde ve Mukatll'den rivayet edildiği gibidir. Çünkü Katâde ve Mukatil şöyle demişlerdir:

Hz. Peygamber (s.a.s) Makam-ı İbrahim'de namaz kılıyordu. Derken, onu hafif uyku bastı. Bu anda da onun dilinden bu iki kelime çıkıverdi... Sûreyi bitirince de, secde etti ve Mescid'de bulunan herkes de secdeye kapandı. Müşrikler, duydukları şeyden dolayı ferahladılar. Derken, Peygamber'e Cebrail (a.s) geldi ve o sûreyi okumasını istedi. (Tilke'l-garanik) cümlesine varınca, Cebrail, "Ben sana bunu getirmedim" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayet (Hac, S2) nazil oluncaya kadar mahzun oldu. Bu da şu sebeplerden dolayı zayıftır:

a) Böyle bir yanılma mümkün olsaydı bu, diğer yerlerde de caiz olurdu. Bu durumda da, şeriat'a güven diye bir şey kalmazdı.

b) Yanılan kimseden, sûrenin veznine, üslubuna ve manasına uygun olan böylesi lafızların sâdır olması mümkün değildir. Çünkü biz, zorunlu olarak biliyoruz ki, bir kimse yüksek sesle bir kaside okusa, o kimseden o kasidenin veznine, manasına, ve üslubuna uygun bir beyit o sadır olacak bir biçimde yanılması mümkün değildir.

c) Farzedelim ki Peygamber (s.a.s) bunu, yanılarak söylemiştir. Daha nasıl olur da, bunu Cebrail'e okurken, bu onun dikkatini çekmez. Bunun olamayacağı açıktır.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bunu zorla söylemiş olması ihtimaline gelince, -ki bazı kimseler "şeytan Hz. Peygamber (s.a.s)'i böyle konuşmaya mecbur etmiştir" demişlerdir-, bu da şu sebeplerden dolayı olamaz:

a) Şeytan, şayet Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında böyle bir şeye kadir olsaydı, onun biz insanların üzerindeki iktidarı daha fazla olurdu. Böylece şeytanın insanları zorla dinden çıkarması gerekirdi. Ve yine bizden birisinin konuştuğu şeyin ekserisi, şeytanın mecbur etmesiyle olmuş olurdu.

b) Şeytan, şayet böyle bir icbar etmeye kadir olsaydı, böyle bir ihtimalin varlığından dolayı

---

[171][171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/340-342

vahye karşı itimat kalmazdı.
c) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şeytanın söylediğini naklettiği şu ayetin delaletiyle de batıldır: "Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yoktur. Yalnız ben, sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz. O halde kusuru bana yükİemeyin. Kendinizi kınayın " (ibrahim, 22) çünkü Cenâb-ı Hak, "Hakikat şudur ki, :man edenler ve Rablerine güvenip dayananlar üzerinde onun hiçbir hakimiyeti yoktur. Onun zoru ancak, onu yâr edinmekte olanlara"(Nahi, 99-100) ve "(şeytanın ağzından) "onların hepsini, toptan, muhakkak ki azdıracağım. Ancak onlardan :h!âsa erdirilmiş kulların müstesna" (Hicr, 39-40) buyurmuştur. Hz. Peygamber s.a.s)'in ihlashların seyyidi, Önderi olduğunda ise şüphe yoktur.
Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu kendi iradesile söylemiş olması ihtimaline gelince Su noktada şu iki izah yapılabilir:
a) Biz, "Böyle bir iddia batıldır" deriz.
b) "Bu söz batıl değildir" der, (kabut ederiz).
Birincisine göre, alimler bu hususta şu iki açıklamayı zikretmişlerdir:
Birinci açıklama: Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas (r.a), şöyle der: "Kendisine • -Ebyad" denilen bir şeytan, Cebrailin kılığında gelmiş, bu kelimeyi Hz. Peygamber s a s)'e atmış, o da bunun üzerine bunu okumuştur. Müşrikler bunu duyunca, bu an arın hoşuna gitmiş. Bunun üzerine Cebrail gelerek, Hz. Peygamber (s a.s)'den a-za" yapmasını istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi okuduğunda, bu nleye gelince, Cebrail, "daha bunu, ben getirmedim" demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Onu bana, senin kılığında olan birisi getirdi ve benim dilime attı" demiştir.
İkinci açıklama: Bazı cahiller "Hz. Peygamber (s.a.s) müşriklerin iman etmelerini x«ca istediği için, bu kelimeyi kendiliğinden sokmuş, daha sonra da bundan vaz gacmiştir" demiştir. Bu iki görüşe hiçbir müslüman kesinlikle rağbet etmez. Çünkü birincisi, Hz. Peygamber (s.a.sj'in masum olan melek ile, necis, pis olan şeytanı »»birinden ayıramaması, ikincisi de onun vahiy hususunda hıyanette bulunduğu neticesine götürür ki, bunların herbiri de dinden çıkmaktır.
"Bu söz batıl değildir" şeklinde olan ikinci izaha göre, burada da şu açıklamalar yapılabilir.
1) "el-Garanlk" ite melekler kastedilmiştir. Çünkü bu (sûre), melekleri vasfetmek için İndirilmiş olan bir sûredir. Binâenaleyh müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu sözüyle onların ilahlarını (putlarını) kastettiği vehmine kapılınca, Allah bunun tilâvetini neshetti.
2) Bununla, istifhâm-ı inkarî kastedilmiş olup, buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "onların şefaatları hiç umulur mu?" demek istemiştir.
3) Şöyle de denilebilir: Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "sapmayasınız" anlamında olmak üzere (Nisa. 176) ayetinde olduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) cümleyi olumlu kurmuş, ama olumsuz manayı kastetmiştir. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "ona herhangi bir şeyi şirk koşmanız" anlamında, (En'âm, 151 ayetinde olduğu gibi, olumsuz zikredilip müsbet mananın murad edilmesi gibidir.
Bu son iki açıklamaya şu şekilde itiraz edilebilir: Bu tevile binâen, şayet böyle bir şey caiz olacak olursa, yine aynı tevile binâen onların Kur'ân'm tamamında namazda veya (aksini kastederek) kefime-i küfrü söylemeleri niçin caiz olmasın? Ancak ne var ki, dinde aslolan, bunlaın hiçbirinin caiz olmamasıdır. Çünkü Allah Teâlâ peygamberlere delil getirmiş ve onları, risalet görevi için seçmiştir. Binâenaleyh onlar için, bu hususta ta'n olunacak ya da nefret edilecek bir şey caiz olamaz. Nefret ettirme hususunda bu gibi şeyler, kötü huylu olma, hikaye yazma ve şiir söyleme gibi, Cenâb-ı Hakkk'ın yapılmamasına teşvik ettiği şeylerden daha büyüktür.
Böylece "Bunlar yüce kuğulardır" sözü ile ilgili olarak yapılan bu izahlarla, bunun yalan ve uydurma olduğu kesin kes ortaya çıkmış oldu. Yaptığımız bütün bu izahlar, ayetteki "temenni"y\, okuma manasına aldığımızda söz konusu olur. Fakat bunu "düşünme ve kalbin arzusu" manasına tefsir ettiğimizde, mana "Hz. Peygamber (s.a.s), her ne zaman arzu ettiği şeylerden birisini temenni etmeye kalkıssa, şeytan ona bâtıl vesveseler verir ve onu uygun olmayan şeylere davet eder. Derken Allah Teâlâ, şeytanın bu vesvesesini bertaraf edip,

peygamberini onun vesvesesine iltifat etmemeye muvaffak kılar" şeklinde olur. 172[172]

Vesvesenin Mekanizması

Alimler bu vesvesenin ne şekilde olduğu hususunda, şöyle değişik izahlar yapmışlardır:
a) Hz. Peygamber (s.a.s) müşriklerin putlarını övmek ve böylece onlara yaklaşmak arzusunda idi. Çünkü o, onlarla ülfet edip, dostluk kurarak (onlara dini anlatmayı) arzu ediyordu ve bu arzuyu hep içinde taşıyordu. Derken uyukladığı bir sırada, işte bu ilaveyi farkında olmaksızın kendisi yapmıştır. Bu izaha inanmak da, insanı dinden çıkaran bir husustur. Bunun izahı daha önce geçmişti.
b) Mücahid şöyle demiştir: "Hz. Muhammed (s.a.s), vahyin kendisine gecikmeksizin, hızlı bir şekilde inmesi arzusunda idi. Cenâb-ı Hak işte bu arzusunu, vahyin hâdise ve belâ gibi şeylerdeki maslahatlara göre indiğini belirterek silmiştir.
c) Hz. Peygamber (s.a.s)'in vahiy geldiğinde, eğer gelen vahiy mücmel (kapalı) ise, onun te'vili (açıklaması) hususunda düşünmüş olması, işte o sırada şeytanın, peygamberin arzu etmediği şeyleri onun sözlerine katmış olması muhtemeldir. İşte bu sebeble Cenâb-ı Allah, şeytanın kattığı şeylerin batıl olduğunu gösterip bunu sildiğini, Kendisinin irade ettiği manaları deliller ve mucizelerle sapasağlam kıldığını beyan buyurmuştur.
d) Ayetin manası şöyledir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'a yaklaştıracak bir iş yapma arzu ve isteğinde olduğunda, şeytan arzuladığı şeye ters olan hususları onun aklına atardı. Hz. Peygamber (s.a.s) işte bu hususlarda, Allah'a rucû eder, Allah'a sığınırdı. Bu tıpkı, "Takvaya erenlere, şeytandan herhan0 bir ânza (fit) iliştiği zaman,
iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki onlar (hakikati) görüp bilmişlerdir" {K m, 201) ve "Eğer şeytandan bir fit gelip seni dürterse, hemen Allah'a sığın"(A'rat.a») ayetleri gibidir.
Bazı kimseler, "ümniyye" lafzının, kalbin arzu ve temennisi manasına hamledilmeyeceğim ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Eğer bu böyle olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)' in aklına gelen bir şey, kâfirler için bir fitne olamazdı. Bu da Hak Teâlâ'nın "(Bu), şeytanın atacağı (fitneyi) kalblerinde bir maraz (hastalık) bulunanlara ve yürekleri katılaşmış olanlara bir imtihan (vesilesi) yapmak içindir" ayetinin manasının bâtıl olmasını gerektirir."
Buna şu şekilde cevap verilir. Şu uzak bir ihtimal değildir: Bu temenni kuvvetli olup, zihin de bununla meşgul olunca, zahirî fiillerinde bîr yanılma olabilir ve yanılma, kâfirler için bir fitneye (deneme vasıtası olmaya) dönüşebilir. Bu konudaki son sözümüz budur. 173[173]

Üçüncü Mesele

Bu incelemenin neticesi şuraya varır: Bu Ayetten maksad şudur: Allah, gönderdiği resulleri bilerek hata işlemekten korusa da, onların yanılmadan veya şeytanın vesvesesine maruz kalmadan koruyacağına dair bir garanti vermemektedir. Resullerinin bu husustaki durumu, diğer insanların durumu gibidir. Binâenaleyh bu hususta o peygamberlere ilimlerine dayanarak (bilerek) yaptıkları şeylerde uyulması gerektiği beyan edilmektedir. İşte ayetteki ihkâm (muhkem ve sabit kılma) budur.
Ebu Müslim şöyle der: "Ayetin manası, "Allah, ancak dilediği zaman bir peygamber gönderir" şeklindedir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Biz, insanlara melekleri değii, ancak kendilerinin cinsinden peygamberler gönderdik. Biz, vahyi okurken (tebliğ ederken) şeytanın vesvesesinden ve peygamberin zihnine, vahye ters şeyleri atıp katmasından ve onu, vahyi ezberlemekten alıkoymasına imkan olmayan, peygamberler gönderdik." Böylece bu Allah'ın, peygamberine vahyi, vahyi ezberleyip muhafazaya devam ettirdiğini, ona dosdoğru olan vahyi öğrettiğine ve şeytanın bâtıl şeylerini bildirdiğine delildir." Ebu Müslim sözüne devamla şöyle der: "Hak Teâtâ'nın daha Önce geçen "De ki: "Ey insanlar ben sizin için apaçık bir

---

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/342-344
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/344-345

nez/rim" (Hacc, 49) ayeti de, bu manayı güçlendirir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki peygamberine, kâfirlere hitaben "Ben sizin için bir nezir (uyarıcı ve korkutucuyum). Ne var ki melek değil, bir insanım. Allah bir meleği benim gibi peygamber olarak göndermez. Aksine şeytanların vesvese verebileceği erkekleri (peygamber olarak) gönderdi" demesini emretmiştir.

İmdi eğer: "Bu mana, meleklerin yanılma ihtimali bulunmadığı zaman doğru olur" denilirse, biz deriz ki: Melekler, derece bakımından peygamberlerden daha üstün olurlarsa onların şeytanın, vesvesesi ile peygamberlere tesir etmesinden, meleklere de tesir edebilecekleri neticesi çıkmaz. Bil ki Hak Teâlâ, bu vesvesenin ne olduğunu açıklayınca bunun peşinden şu iki bahsi getirmiştir. 174[174]

Vesveseden Kurtulma Çaresi

Birinci bahis: Vesvesenin nasıl giderildiği konusu... Bu ayetteki, "Allah şeytanın kattığı şeyleri ibtal eder" cümlesiyle anlatılmakta olup, bununla o vesveselerin hem kendilerinin hem de tesirlerinin bertaraf edildiği kastedilmiştir. Bu ayette bahsedilen "nesh" (ibtal), hükümler ile ilgili olan şer'i manadaki nesh değil, lüğavi manadaki "nesrTtir.

Ayetteki "Yine Allah âyetlerini sabit kılar (muhkemleşürir)" cümlesine gelince, eğer ayetteki "temenni" okuma (Yani okumayı temenni) manasına alınırsa buradaki "ayât" ile, Kur'an'ın ayetleri kastedilmiş olur. Aksi halde bu, yanılma caiz olmayan delillerin hükümleri manasına hamledilir.

İkinci Bahis Allah Teala, o vesvesenin tesirini beyan edip önce onun kafirler üzerindeki etkisini, ikinci olarak da mü'minler üzerindeki etkisini açıklamıştır. Kâfirler üzerindeki etkisi "Şeytanın atacağı (fitneyi) bir imtihan vesilesi yapmak" ifadesi ile anlatılmaktadır. Bu ifadeyle bu işin son derece uzak bir ihtimal olduğu kastedilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yanılabileceği ortaya çıktığında kafirlere düşen, yanılgıyı kasıttan ayırd etmek ve kastı olanın doğru, yanılgı olanın ise bazan yanlış olacağını anlayabilmeleri için, bunu inceden inceye araştırmak olmalıydı. 175[175]

Kalb Hastalığı

Hak Teâlâ'nın "Kalblerinde bir maraz bulunanlara, yürekleri katılaşmış olanlara" ifadesi ile ilgili şu iki soru sorulabilir.

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin "kalblerinde bir maraz olanlara bir imtihan vesilesi yapmak için" buyurarak, bunun bu kimselere mahsus olduğunu bildirmiştir?"

Cevab: Çünkü bunlar, küfürlerinden dolayı, bunu durup düşünme ihtiyacı duyarlar. Mü'minler ise, bunu daha önce bilip, inandıkları için, bunu düşünmeye ihtiyaç hissetmezler.

İkinci soru: Kalbin hastalığı ne demektir?

Cevab: Bu, şek ve şüphedir ve bu hastalığa uğramış olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın "Onların kalblerinde bir hastalık vardır" (Bakara, 10) ayetinde bahsettiği gibi, münafıklardır. "Kalbieri katılaşmış olanlar" ifadesi ile de, içleri ve dışları İle cahilliklerini sürdüren müşrikler kastedilmiştir.

Hak Teâlâ "Şüphe yok ki o zâlimler, derin bir ayrılık içindedirler" ifadesi ile, o münafık ve müşrikleri kastetmiştir. Onların zâlim, ayrılık içinde bulunma.mücadeleci, düşman ve haktan uzak olmak hususlarında birbirlerine denk olduklarını göstermek için, "Onlar" zamiri yerine açıkça "O zalimler" denilmiştir.

Mü'minler üzerinde bu vesvesenin tesiri ise ayette ayette "Bir de bu, kendilerine ilim verilenlerin, onun muhakkak Rabbinden olan bir gerçek olduğunu bilsinler" ifadesi ile anlatılmıştır. Buradaki "onun" zamirinin neyi gösterdiği hususunda şu üç izah yapılmıştır:

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/345-346

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/346

a) Bu, "şeytanın attığı şeylerin neshinin (ibtalinin)" manasınadır. Bu görüş Kelbî'nindir.
b) ifadesi, "O, Kur'ân'ın hak olduğunu (bilsinler) manasınadır. Bu Mukatil'in görüşüdür.
c) Bu, "Şeytanın bu vesveseyi atmasının, doğru yani mümkün olduğunu bilsinler" manasınadır. Fakat bize göre bu, şu manayadır. Allah Teâfâ, hem mülkünde, hem de milkinde hangi tasarrufta bulunursa, o haktır." Mu'tezile'ye göre ise: Allah, hakimdir. Binâenaleyh O'nun bütün fiilleri doğrudur. Dolayısıyla mü'minler buna inanırlar. Kalbieri de takdir edilenin mutlaka gerçekleşeceğini ve herkese, ne için yaratıldı ise, onun kolaylaştırıldığını bildikleri için kalbieri mutmain olur, itaat eder. Bir de Cenâb-ı Hak, imân edenleri, dinleri konusundaki mütesâbih hususları anlamaya çalışmaya, muhkem kaidelerin gerektirdiği mücmellerden müşkil olanları, sahih te'viller (yorumlar) ile araştırmaya sevketmiştir. Böylece onlara, (bu hususta) ne bir şaşkınlık ne de bir şüphe arız olur." Ayetteki ^^ tenvin ile ^ şeklinde de okunmuştur.
Allah Teâlâ, önce kâfirlerin, ikinci olarak da mü'minlerin halini anlatınca tekrar kâfirlerin halini açıklamaya dönerek "inkâr edenler ise, onun hakkında yani Kur'ân veya o peygamber hakkında devamlı bir şekk içinde kalırlar" buyurur. Bu da, kıyamete kadar geçecek asırların, böylesi insanlardan hiçbir zaman hali olmayacağına delâlet eder.
Hak Teâlâ'nın "Kendilerine o saat (kıyamet) ansızın gelinceye kadar" ifadesindeki, "bağteten", "ansızın, hiç beklenmedik bir zamanda" demektir. Cenâb-ı Hak, kıyametin kopuşunun, onların küfürlerinin varıp dayanacağı son nokta olduğunu, kıyamet koptuğunda ise ister istemez iman edeceklerini beyân buyurmuştur. 176[176]

Yevmin Akim (Kısır Gün)

Ayetteki "yahut kısır bir gönün azabı çatıncaya kadar" cümlesindeki "kısır gün" ile ne kastedildiği hususunda alimler değişik izahlar yapmışlardır. Bu hususta ki görüş vardır:
a) 8u, Bedir Günü'dür. Cenâb-ı Hak harb gününü, şu dört sebebten ötürü "akim" (kısır) diye nitelemiştir:
1) Anaların çocukları o gün öldürülür ve böylece onlar, sanki baştan beri kısırmtş gibi, hiç doğurmamış gibi olmuş olur.
2) Savaşanlara, "harbin oğulları" denilir. Binâenaleyh onlar öldürüldükçe, harb günü de mecazen kısırlıkla nitelenir.
3) Bu kelime, kendisinde hayır olmayan demektir. Nitekim, yağmura sebeb olmayan, ağaçları aşılamayan rüzgara da "akim rüzgar" denilir.
4) Bu, büyük ve müdhiş olma hususunda dengi ve benzeri olmayan demektir. Bedir Günü böyledir, çünkü o gün, melekler de savaşmıştır.
b) Bu, kıyamet günüdür. Kıyamet gününün "akim" diye tavsif edilmesinin sebebleri şunlar olabilir:
1) Kâfirler o günde hiçbir hayır görmezler.
2) Orada, gece denen birşey yoktur. Dolayısıyla bu gün, tıpkı kadının çocuk doğurmaktan uzak olmaya devam etmesi gibi, (geceyi doğurmaktan uzak olmaya) devam eder.
3) O gün, her hamile kadın çocuğunu düşürür. Dolayısıyla onda hiç hamilelik söz konusu olmaz. Bu ikinci görüş daha evlâdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, Bedir Günü'nü murad ederek, "Yahut kısır bir günün azabı çatıncaya kadar, inkâr edenler onun hakkında, devamlı bir şek içinde kaklar" demiş olmasını geçerli saymak doğru değildir. Çünkü o kâfirlerin Bedir'den sonra da şekk ve şüphe içinde kaldıkları malumdur.
İmdi eğer: Allah kıyametten bahsedip, siz de ayetteki "yevmin akim"i yine kıyamet manasına alırsanız, o zaman lüzumsuz bir tekrar söz konusu olur" denilirse, biz deriz ki: "Bu bir tekrar değildir. Çünkü "saat", kıyametin işaretleridir, yevm-i akim ise, kıyametin bizzat kendisidir. Durum bu soruyu soranın dediği gibi olsa bile, bu bir tekrar olmaz. Çünkü birincisinde kıyamet, ikincisinde de o günün azabı kastedilmiştir. "Saat" ile, herkesin ölüm zamanının,

---

[176] 176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/346-348

"yevm-i akimin azabı" ile de, kıyamet gününün (dehşetinin) kastedilmiş olması da muhtemeldir. [177][177]

Hakimiyetin Allah'a Ait Olduğu Gün

Ayetteki "O gün mülk Allah'ındır" cümlesi "yevm-i akim"in, kıyamet günü olduğunun en kuvvetli delillenndendir. Hak Teâiâ bu ifadesi ile, o günde Kendisinden başka hiçbir mâlikin bulunmadığını anlatmıştır. Bu, Allah'ın, işleri başkasına havale ettiği (geçici mülkiyet verdiği) dünya günlerinin aksinedir. Allah Teâlâ, o gün onlar arasındaki yegane hakimin kendisi olduğunu, kendisi dışında hiçbir hakim bulunmayacağını beyân etmiştir ki bu insanları günah işlemekten caydırıcı bir ifadedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak onlar arasında nasıl hükmettiğini, mü'minlerin na'im cennetlerine kâfirlerin ise rezıl-rüsvay edici azaba gireceklerini haber vermiştir. Cennet ve cehennemin nasıl olduğu, hususlarının izahı daha önce yapılmıştı.
"Eğer (o gün) ifadesindeki tenvin, hangi cümleye bedel gelmiştir? denilirse biz deriz ki: Bu ya takdirindedir, yahut da, "inkar edenler ise, onun hakkında devamlı bir şekk içinde kalırlar" ayetinden ötürü takdirindedir. [178][178]

Hicretin Bereketi

"Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanları, Allah muhakkak güzel bir rızık ile nzıklandıracakhr. Çünkü rızık verenlerin en hayırlısı muhakkak ki Allah'dır. O, her halde bunları hoşnud olacakları bir yere sokacaktır. Muhakkak ki Allah alîm ve halîmdir. Bu böyledir. Kim kendisine yapılan ukubete, misliyle karşılık verirse ve sonra yine zulüm ve tecâvüze maruz kalırsa, Allah muhakkak ona yardım eder. Hiç şüphesiz Allah afüvv ve gafurdur. Bu böyledir. Çünkü Allah geceyi gündüzün içine sokar. gündüzü de gecenin içine sokar. Gerçekten Allah semî ve basîrdir. Bu böyledir. Çünkü Allah, hakkın tâ kendisidir. Onların, O'nun dışında tapbklan şeyler ise gerçekten bâtılın tâ kendisidir. Şüphesiz ki Allah yücedir, çok büyüktür" (Hacc, 58-62).
Bil ki Allah Teâlâ. kıyamet günü mülkün kendisinin olduğunu, mahlûkat arasında hükmedeceğini ve mü'minleri Cennete koyacağını belirtince, bunun peşinde muhacirlere yönelik o yüce va'dini zikretmiştir. Muhâcirler'in şanını yüceltmek için de "Hicret edenler" buyurmuştur.
Alimler, bu ifadeyle kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler ve bazıları: "Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yardım etmek ve Allah'a yaklaşmak için Medine'ye hicret edenlerdir" derlerken, diğer bazıları: "Hayır, bunlar din-i ıslama yardım etmek için cihad eden, Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte savaşanlar, yahut seriyelerde yer alanlardır. Bundan dolayı Hak Teâlâ bunun peşisıra "kıtal"dan bahsetmiştir" derler Diğer bazıları da, bunu her iki manaya birden hamletmişlerdir. Alimler bir başka açıdan da ihtilaf edip, bazıları: "Bunlar belli bir topluluktur" demişlerdir. Mücâhid, "bu ayetin, hicret etmek için Mekke'den Medine'ye doğru yola çıkan, ama müşrikler tarafından izlenip, böylece onlarla savaşan bir kısım müslüman hakkında nazil olduğunu" rivayet etmiştir. Ama ayetin zahiri, umumilik ifade etmektedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak onlara verdiği rızkı ve meskeni anlatmıştır. Rızıktarını "Onları, Allah muhakkak güzel bir rızık ile rızıklandıracaktır. Çünkü rızık verenlerin en hayırlısı muhakkak ki Allah'dır" buyurarak anlatmıştır. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır. [179][179]

"Güzel Rızık"

"Güzel rızkın", nâim cennetleri, olduğunda şüphe yoktur. Esamm, bunun tıpkı Hz. Şuayb

---

[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/348
[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/349
[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/349-350

(a.s)'ın, "o, bana Kendisinden güzel bir nzık ihsan etti" (Hûd, es) şeklindeki sözünde olduğu gibi, ilim ve anlayış olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh bu, dünyevi bir rızıktır. Ahiretteki rızık ise cennetir. Kelbt, güzel rızık ile, helâl rızkın kastedildiğini, bunun ise ganimet olduğunu söylemiştir. Bu son iki izah zayıftır. Çünkü Atlah Teâlâ, bu güzel rızkı, savaşmalarından ve ölümden sonra, Allah yolundaki hicretlerine bir mükafaat olarak zikretmiştir. Savaşıp öldükten sonraki mükafaat ise, na'im cennetleridir. 180[180]

İkinci Mesele

Kur'ân'daki her va'de erişmek için, büyük günahlardan kaçınma şartı gerekir. Çünkü bir muhacir, eğer büyük bir günah işleyecek olsaydı, biz ehl-i sünnete göre, onun hakkındaki hüküm Allah'ın meşietine bağlı olur, Mu'tezile'ye göre ise, kesinkes cennetliklerden hariç kalır.

Buna göre şayet, "Durum sizin dediğiniz gibi ise hicret eden kimsenin bu va'd hususunda, diğer mü'minlere üstünlüğü nedir?" denilirse, biz deriz ki: Onların üstünlüğü ortadadır. Zira onlara mûkafaatın en büyüğü verilecektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "içinizde, fetihten evvel (Allah yolunda) harcayan ve muharebe eden kimseler diğerleriyle bir olmaz. Onlar derece itibarıyla (fetihten) sonra harcayan ve muharebe edenlerden daha büyüktür" (Hadw. 10) buyurmuştur. Binâenaleyh kâfirlerin kuvvetli ve hücumlarının çok şiddetli olmasına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s)'i güçlendirmek ve dinine yardım maksadıyla, onunla birlikte hicret edip, evlerini barklarını, çoluk-çocuklarını terkeden kimselerin bu hareketlerinin, dinin kuvvetlenmesinin bir sebebi gibi olduğu malumdur. Bu izaha göre, muhacirleri bağırlarına basıp, onlara yardım ettikleri için, muhacirlerin peşisıra, kendilerinin de zikredilip, övülmeleri için, ensarın derecesinin büyük olduğu ortaya çıkar. 181[181]

Hayra'r-razıkin" Ne Demektir?

Alimler, her türlü rızkın Allah katından olduğunu bilinmesinden ötürü, ayetteki "Rızık verenlerin en hayırlısı muhakkak ki Allah'dır" ifadesinin ne demek olduğu hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bu, farklılık hiç kimsenin gücünün yetemeyeceği şeyleri ancak Cenâb-ı Allah'ın verebilmesinden ötürüdür.

2) Bununla, Hak Teâlâ'nın, rızık vermede esas ve temel olduğu, başkalarının ise ancak Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan, başkalarına vererek nzıklandırabilecekleri manası kastedilmiştir.

3) Başkaları, rızkın bizzat yaratıcısı ve meydana getiricisi manasında değil, bir elden başka ele nakleden manasında rızık vericidir.

4) Başkaları rızık verdiğinde, verdiği sayesinde faydalanmak için bunu verir. Bu, ya bir görevi yerine getirmek için, yahut bununla bir medh-ü senaya müstehak olmak için, yahut da karakterinde bulunan merhamet duygusunu yatıştırmak için olur. Binâenaleyh bir insan, birisine rızık verdiğinde (iyilik yaptığında), onun karşılığını umar. Ama Hak Teâlâ'ya gelince, kemâl (tamlık ve mükemmellik), O'nun zâti sıfatıdır. Dolayısıyla O, hiçbir şey ile yeni bir kemal elde etmez. Bu sebeble O'ndan kaynaklanan rızık, sırf bir ihsan (iyilik) olur.

5) Başkaları bu rızkı, böyle bir işi yapma arzusu kalbinde doğunca verir. Bir istek se kalbine Allah'dan doğar. Binâenaleyh gerçekte o rızkı verici o değil, Allah olmuş olur.

6) Kendisine rızık verilmiş olan kimse rızık verenin minneti altındadır. Allah'ın minneti, tahammül bakımından başkalarının minnetinden çok kolaydır. Binâenaleyh O, rızık verenlerin en hayırlısı olmuş olur.

7) Başkası rızık verdiğinde, eğer Allah Teâlâ rızık verilene çeşitli duygulan ve o rızıktan

---

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/350

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/350-351

istifâde edebileceği sıhhati, gözü ve selâmeti vermemiş olsaydı, onun sundan istifadesi mümkün olmazdı. Dolayısıyla gerekli faydanın tahakkuk edebilmesi çın, Allah'ın verdiği rızık başkalarınkinden önce olmuş olur ve başkalarının rızkı, Allah'ın verdiklerine bağlı olmuş olur. Fakat Allah Teâlâ'nın rızkı, hiçkimsenin rızkına muhtaç ve bağlı değildir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, rızık verenlerin en hayırlısı (Hayru'r-râzıkîn) olduğu ortaya çıkar. [182][182]

Mu'tezile'nin İddiasına Cevap

Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, şu üç şeye delâlet eder.
a) Allah Teâlâ'nın kadir olduğuna...
b) Allah 'dan başkasının da nzıklandırabileceğine ve mülk verebileceğine, çünkü eğer başkası da kudretli bir fail olmasaydı, ayetteki bu ifade doğru olmaz.
c) Rızık olan şeyin, ancak helâller olduğuna. Çünkü ayetteki, "Rızık verenlerin en hayırlısı" ifadesi, o rızık verenlerin övüldüğünü göstermektedir?"
Bunlara şöyle cevap verilir: "Kulun, kudret sahibi olduğunda münakaşa yoktur. Çünkü biz ehf-i sünnete göre, kudret artı sebeb, fiilin meydana gelmesinde müessirdir. Ve bu da istilzam (gerektirme) manasındadır. Üçüncü husus ise, lafzî bir münakaşa olup, bununla ilgili açıklamamız daha önce geçmişti. [183][183]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak "Sonra öldürülür veya ölürse (...)"buyurup bu iki sınıfın va'd bakımından eşit olduklarını bildirince, bazı kimseler, muhacirlerden cihadda ölenle, yatağında ölenin durumunun eşit olduğunu iddia etmişlerdir. Eğer onlar ayetin zahirinden bunu çıkarmışlarsa, ayetin zahirinde buna delâlet eden birşey yoktur. Çünkü bunların va'd bakımından aynı olduklarını söylemek, ne bir üstünlüğe, ne de bir eşitliğe delâlet etmez. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın mü'minleri birlikte zikredişinin, böyle birseye delâlet etmemesi gibidir. Yok eğer bu iddiada olanlar, bunu başka bir delilden çıkarmışlarsa, o başka. Çünkü Enes (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Allah yolunda öldürülen ve öldürülmekslzin, Allah yolunda Ölen kimseler, hayır ve mükafaat bakımından ortaktırlar" ortaklık, eşitliği ihsas ettirir. Aksi halde bunların özellikle zikredilmelerinin bir faydası kalmaz.
Şu da rivayet edilmiştir: Bir gurup sahabe: "Ey Allah'ın Resulü şunlar şehid olup gittiler. Allah'ın onlara ne hayırlar verdiğini biliyoruz. Biz de tıpkı onlar gibi seninle birlikte cihâd ediyoruz. Binâenleyh seninle birlikte ölürsek, bize ne var?" dediler. İşte bunun Üzerine Allah bu iki ayeti indirdi. Dolayısıyla bunlar, bir eşitliğin olduğuna delalet eder. Çünkü onlar ücretlerinin miktarlarının ne olduğunu sormuş olduklarına göre, ayetten eşitlik manası anlaşılmayacak olsa, ayetin verdiği cevab, tam bir cevab olmamış olur.
Allah onların meskenlerini'de "O, her halde bunları hoşnud olacakları bir yere sokacaktır. Muhakkak ki Allah alim ve halimdir." Buyurarak anlatmıştır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var: [184][184]

Birinci Mesele

"Müdhal" kelimesi, "if'al" babından mimin zammesiyle böyle okunmuştur. Binâenaleyh bunu, mimin fethası ile "Medhal" şeklinde okuyanlara göre de, yer manası kastedilmiştir. [185][185]

---

[182][182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/351-352
[183][183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/352
[184][184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/352
[185][185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/353

Allah Yolunda Olanların Mükâfatı

Onların hoşnud olacakları yerin eğriliği, büğrülüğü, pürüzü, çatlaklığı bulunmayan ve yetmişbin kanat kapısı olan, bembeyaz inciden, çadır (şeklinde bir ev) olduğu söylenmiştir. Ebul-Kastm el-Kuşeyrî şöyle der: "Bu, Allah Teâla'nm o kimseleri cennete, hiç bir sıkıntıya uğratmadan sokmasıdır." İbn Abbas (r.a) da şöyle der: "Allah Teâla, onlar cennette, gözlerin daha önce görmediği, kulakların daha Önce hiç duymadığı ve hiç kimsenin aklına hayaline gelmeyen şeyleri gördükleri için hoşnud olacaklar ifadesini kullanmıştır. Biaâenaleyh onlar ondan hoşnud olmuşlar ve oradan ayrılmak istememişlerdir. Şu ayetler de bunun benzeridir. "hoşunuza gitmekte olan meskenler" (Tmbe, 24), "Razı olunan bir hayat"(Kâra. 7) "Razı olmuş ve razı olunmuş olarak, Rabbine dön (Ey nefis}" (Fecr, 27), ve "Adn cennetlerindeki hoş ve güzel evler ile Allah'dan olan rızâ, daha büyük (ve kıymetlidir)" (Entai. 72). 186[186]

Üçüncü Mesele

Eğer, "Muhakkak ki Allah alim ve halimdir" ifadesi ne demektir ve öncesi ile münasebeti nedir? "denilirse, biz
deriz ki: "Bu "O, onların müstehak olduklarını hakkıyla bilir ve onlara onu fazlasıyla verir" manasına gelebileceği gibi, "O, onların hoşnud olacakları şeyi bilir ve bunu onlara cennette verir." manasına da gelebilir. "Halim" ile, "O, halim olduğu için, günah işleyenlerin cezasını hemen peşin vermez, aksine tevbe edebilmeleri ve böylece cenneti hakedebilmeleri için, onlara mühlet verir" manası kastedilmiştir.
Hak Teâlâ'nın "Bu böyledir. Kim kendisine yapılan ukubete (kötülüğe) misliyle karşılık verirse ve sonra yine zulüm ve tecâvüze maruz kalırsa Allah muhakkak ona yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, afvedici ve mağfiret edicidir" ifadesiyle ilgili birkaç mesele var: 187[187]

Zalike Kelimesi

Bunun başındaki zalike (Bu) lafzının neye işaret olduğu hususunda yine bu sûredeki aynı lafızlar hakkında yapılan açıklamalar aynen yapılmıştır. Zeccâc buna: "Bu, yani öldürülen veya ölen muhacirlerle ilgili olarak sana bildirdiğimiz va'di yerine getirme işi" manasını vermiştir. 188[188]

Nüzul Sebebi

Ayetteki bu ifade, "Kim, kendisine karşı savaşanla savaşır, sonra da o hicret etmeye, vatanından ayrılmaya mecbur etmek suretiyle ve savaşı ilk başlatarak, savaşan bu kimseye tecâvüzde bulunulmuş olursa" manasınadır. Mu katil şöyle der: Bu ayet, Muharrem'in son iki gününde müslümanlarla karşı karşıya gelen ve birbirlerine şöyle diyen bir kısım müşrik hakkında nazil olmuştur: "Muhammed Ashabı, haram aylarda savaşmayı kerih görürler. Dolayısıyla onlara hücum edelim." Bunun üzerine müslümanlar, müşriklerden haram aylarda oldukları için savaştan vazgeçmelerini istemişlerdir. Ama müşrikler buna aldırmayıp savaşmışlardır. Onların müslümanlar üzerine bağyi (zulüm ve tecavüzü), işte budur.)flus)ûmari)ar (mecburen) oti)ara Marşı \oymuş ve böylece ilahi yardıma mazhar olmuşlardır. O müslümanlartn kalblerine, haram aylarda savaşma hususunda çeşitli düşünceler gelmiştir. İşte bunun üzerine, Cenâb-ı Hak bu ayeti indirerek, onları bağışladığını bildirmiştir. 189[189]

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/353
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/353
188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/353
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/353-354

Bazı Sorulara Cevap

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:
Birinci soru: Ayetin, kendinden öncekilerle münâsebeti nedir?
Cevab: Allah Teâlâ sanki, "Benim, âhirette bu va'di onlara vermenin yanısıra, dünyada iken de haksızlık edenlere karşılık onlara yardım da yaparım" demek istemiştir.
İkinci soru: Bu ifade sadece muhacirlerle mi, yoksa onlarla birlikte diğer bütün mü'minlerle mi ilgilidir?
Cevab: Doğruya en yakın olanın, bunun her iki gurupla da ilgili olmasıdır. Çünkü daha önce her iki gurubtan da bahsedilmiştir. Allah Teâlâ bunu "Allah muhakkak ona yardım eder" beyanıyla anlatmıştır. Halbuki öldürüldükten ve öldükten sonra, artık bunun dünyada olması mümkün değildir.
Üçüncü soru: Ayetteki ukubet ceza ile ne murad edilmiştir? Cevab: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) Bununla Mekke müşriklerinin, Mekke'den hicret edenlere karşı, peşlerine düşmek ve bazılarını engelleyip geri çevirmek gibi yaptıkları işler kastedilmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kim o kâfirlere kendisine yapılanı aynen yaparsa, onlara karşı ona yardım edeceğini beyan etmiştir. Bahsedilen bu yardım da ayeti kısas manasına değil de, kâfirlerle savaşma manasına alanların görüşünü güçlendirir. Çünkü ayetin zahiri, ancak bu manaya uygundur.
b) Ayet, kısas ve yaralamalar hakkında olup, Medenî'dir. Bu, Dahhâk'ın görüşüdür.. [190][190]

Müşakele Üslûbu

Dördüncü soru: Onların ilk olarak yaptıkları niçin ukubet (karşılık-ceza) diye nitelendirilmiştir?
Cevab: Bununla ikincisi arasında olan münasebetten ötürü, birincisine ukubet adı verilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür"(Sura,40) ve "Münafıklar Allah'a oyun etmek İsterler. Halbuki O, onların oyunlarını başlarına geçirendir" (Nisa, 142) ayetlerinde olduğu gibidir.
Beşinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın "Hiç şüphesiz Allah, afüvv ve gafurdur" ifadesinin, kendinden Önceki ifadelerle münasebeti nedir?
Cevap: 6u hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Cenâb-ı Hakk, haksızlığa uğrayan kimseyi, "Fakat kim afveder, barışı sağlarsa mükafaatı Allah'a aittir" (Şura, 40), "... sizin bağışlamanız takvaya daha yakındır" (Bakara, 237) ve "Bununla beraber kim sabreder, örter (bağışlar) sa işte bu, şüphesiz ve elbet azm olunacak işlerdendir"{$w&, 43) ifadeleriyle, haksızlık yapant afvetmeye teşvik etmiştir. Binâenaleyh o bu (mendûb) işi yerine getirmezse, bu o zaman bir tür kötülük olur. Buna göre Cenab-ı Hak sanki, "Ben senin yaptığın bu kötülükten meydana gelen günahını afvettim. Çünkü bu hususta mendûb olanın yanında, ötekini sana yapılanın mislini yapmaya müsade eden de benim" demek istemiştir.
2) Allah (c.c) her ne kadar haksızlık edene karşı, haksızlığa uğrayan kimseye yardım etmeyi tekeffül etmiş ise de, ancak ne var ki O, bunun yanısıra kişiye daha evlâ olan bağışlamayı, afvetmeyi de teklif etmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu iki sıfatı da açıklamış olur.
3) Cenâb-ı Hak (c.c) afv ve mağfiret kelimesini zikretmek suretiyle, kendisinin cezalandırmaya da kadir olduğuna işarette bulunmuştur. Çünkü, bu sıfatlarla ancak, bu sıfatların zıddına kadir olan kimse vasfedilebilir.
Altıncı soru: Cenâb-ı Hakk'ın "Bu böyledir. Çünkü Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar" ifadesinin kendinden önceki ifadelerle münasebeti nedir?
Cevap: Buna şu iki açıdan cevap verilebilir:
1) Zâlikeyani, "Bu yardım işi, kendisinin kadir olması sebebiyledir. O'nun, gece ve gündüzün

---

[190][190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/354

yaratıcısı ve onlarda dilediği gibi tasarruf edici olması da, O'nun çok üstün kudretinin delillerindendir. Binâenaleyh O'nun, o gece ve gündüz içinde cereyan edenleri bilmesi ve onlara kadir olması gerekir. Durum böyle oluncada o, ona yardıma kadir olur ve bunu yapar da" demektir.

2) Bununla, "Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir yardıma kadir olmasının yanısıra, dünyada gece ve gündüzün birbirini izlemesi ve onların birbiri içine sokulması gibi, yaptığı şierle dünyada nimetler verir" manası kastedilmiştir.

Yedinci soru: Gecenin gündüze, gündüzün geceye sokulması ne demektir? Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) "Güneşin batmasıyla, bu karanlık o ışığın yerini; güneşin doğması ile de, o ışık bu karanlığın yerini alır" demek olup, bu tıpkı bir evin, kandille aydınlanması kendil bulunmadığı zaman da, karanlık olmasına benzer.

2) Cenâb-ı Hak (c.c) bu ifade ile, onların birinin müddetini uzatıp diğerini kısalttığını kasteder.

Sekizinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın "Gerçekten Allah, semî ve basirdir" ifadesinin kendinden önceki ifadelerle münasebeti nedir?

Cevap: Bununla, "O, başkasının kadir olamadığı şeylere kadir olduğu gibi, duyulan ve görülen şeyleri de bilir, kuşatır. Binâenaleyh, bu hususta O'na engel olabilecek yoktur" manası kastedilmiş olup, bu görülen ve duyulan (yasak) şeyleri yapmaya yeltenmekten, sakındırma gibidir.

Dokuzuncu soru: Ayetteki "Bu böyledir. Çünkü Allah hakkm tâ kendisidir" cümlesinin manası ne demektir? ve bunun daha öncekilerle münasebeti nedir?

Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bununla: "Bu şeylere kadir olmaya dair geçmiş olan o vasıf, Allah'ın hak olmasından dolayı tahakkuk etmiştir" manası kastedilmiş olup bu da, "O, değişmesi zeval bulması imkansız olan ve zâtı gereği var olan bir varlıktır. Binâenaleyh, hiç şüphesiz ki, O va'dini ve vaidini yerine getirir" demektir.

2) "O'na yapılan ibadetler haktır. O'ndan başkasına yapılan ibadetler ise batıldır" demektir.Bu."Sizin beni kendisine davet ettiğinizin dünyada da, ahirette de muhakkak ki hiçbir daveti yoktur"(Mümin, 43) ayeti gibidir.

Onuncu soru: Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphesiz ki Allah, yücedir, çok büyüktür" ifadesinin kendinden öncekilerle münasebeti nedir?

Cevap: "el-Ali" kelimesi, "mağlup edilemeyen, kahir ve muktedir" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle kendisine ibadet etmeye teşvik etmek, başkasına ibadetten men etmek için, zarara ve faydaya, kendisi dışında tapınılanların değil de, ancak kendisinin kadir olduğuna dikkat çekmiştir. "el-Kebîr" kelimesine gelince bu, "kudret ve saltanatında azim, büyük ulu olan odur" demek olup, bu da O'nun kudretinin mükemmeliğini ifade eder. 191[191]

Gerçekleşen İlahi Vâd

Cenâb-ı Hakk'ın "Allah muhakkak ona yardım eder" ifadesine gelince, bu gaybtan haber vermedir.

Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) bu şeyleri, Cenâb-ı Hak nasıl bildirmisse öylece bulmuştur. Binâenaleyh bu da bir mucize olmuş olur. 192[192]

Misli ile Karşılık Verme

Şafii (r.h) şöyle der: "Yakan kimseyi yakarız, boğanı boğarız" Ebu Hanife (r.h) ise, "Hayır kılıçla öldürülür"

demiştir. Şafii (r.h), bu ayetle şu şekilde istidlal etmiştir: "Çünkü Allah Teâlâ, mazluma

---

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/354-356

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/356

kendisine yapılan haksızlığın misliyle mukabele ve muamele de bulunması için müsade etmiş ve bu hususta da ona yardım va'detmiştir." [193][193]

Beşinci Mesele

Nafi ve İbn Amir, hem burada hem Lokman, Mü'minûn ve Ankebût sûrelerinde, tâ İle şeklinde okurlarken, İbn Kesir ve Ebu Amr, bu fiili bu ayetlerde, haber cümlesi olarak yed'ûne şeklinde okurlar. Çünkü Arablar, bazan hitabtan gaibe bazan da gâibten hitaba geçerler (iltifat). [194][194]

Allah'ın Lütufları

"Görmedin mi, Allah gökten su indirir: yeryüzü yemyeşil oluverir. Şüphe yok ki Allah çok lütufkârdır. Hakkıyla haberdardır. Göklerde ne var, yerde ne varsa, O'riundur. Gerçekten, Allah müstağnidir, bihakkın hamde ancak kendisi layıktır. Görmedin mi, Allah yerde ne varsa, onları, ve emriyle denizde akıp gitmekte olan gemileri sizin hizmetinize vermiştir. Semâyı, izni olmadıkça yerin üzerine düşmekten o tutuyor. Şüphe yok ki, Allah insanları çok esirgeyicidir, çok merhametlidir. O, size hayat veren, sonra sizi Öldürecek daha sonra da yine diriltecek olandır. Gerçek şu ki insan, çok nankördür" (Hac, 6346).

Bil ki Allah Teâlâ gece ve gündüzü meydana getirip, bunların müddetlerini sürekli olarak değiştirmesi gibi işleriyle, daha önce kudretine işarette bulunup, böylece de nimetlerine dikkat çekince, bunun peşinden kudret ve nimetine delâlet eden diğer ifadeleri getirmiştir ki bunlar altı tanedir. [195][195]

Gökten Yağmur İndirmesi

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın "Görmedin mi, Allah gökten su indirir, yeryüzü yemyeşil oluverir" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [196][196]

Birinci Mesele

Alimler, "görmedin mi?" tabiri ile ilgili olarak şu üç izahta bulunmuşlardır:

1) Bununla, gerçek anlamda görmek kastedilmiştir. Çünkü gökten inen yağmur su gözle görülür. Yine yeryüzündeki bitkilerin yemyeşil olması da görülen bir durumdur. Binâenaleyh, ifadeyi hakiki manaya hamletmek mümkün olduğunda, bunu yapmak daha uygunolur.

2) İstifham kabul edilerek bununla, "Sana haber verilmedi mi, bildirilmedi mi?" manası kastedilmiştir.

3) Bununla, "Bilmedin mi?" manası kastedilmiştir. Birinci görüş, zayıftır. Çünkü su, yağmur, her ne kadar gözle görülür bir şey ise de, ne var ki Allah'ın, gökyüzünden o yağmuru indirici olması görülmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ifadeyi "ilim" manasına almak gerekir. Zira, bu görmeden kastedilen ilimdir. Çünkü, görmeye ilim bitişmediğinde, o görme işi, adeta tahakkuk etmemiş gibi olur. [197][197]

Bazı Sorulara Cevaplar

Tıpkı, "sebzeli"ve "vahşi hayvanlı yer" (yeşillik yeşermiş) kelimeleri gibi, aynı vezinde şeklinde de okunmuştur. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

---

[193][193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/357

[194][194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/357

[195][195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/357-358

[196][196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/358

[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/358

Birinci soru: Ayette niçin, beklendiği üzere mazi değil de, muzari Duyurulmuştur?

Cevap: Bu şöyle bir nükteden dolayıdır: Bu, o yağmurun eserinin, uzun bir süre devam ettiğini anlatmak içindir. Bu, senin tıpkı "Falanca bana, falan yıl, ikramda bulunmuştu. Şimdi ben de, sabah akşam ona teşekkür ediyorum" demen gibidir. Binâenaleyh, şayet sen "sabah akşam teşekkür ettim" demiş olsaydın, bu önceki ifadenin yerini tutmazdı.

İkinci soru: Bu kelime, istifhamın cevabı olarak niçin mansûb değil de, merfû okunmuştur?

Cevap: Şayet mansûb olsaydı, o zaman bu cümle kastedilenin aksini ifade etmiş olurdu. Çünkü bunun manası, yeşilliğin bulunduğunu söylemedir. Binâenaleyh, nasb ile okunmakla, bu mana yeşilliğin olmadığını söyleme haline dönüşmüş olur.Bunun misali de senin arkadaşına "Benim sana ikramda bulunduğumu görmedin mi? Gördün ki teşekkür ediyorsun" demen gibidir. Şayet sen "fe teşkure" şeklinde okuyacak olursan, sen onun teşekkür etmediğini, bu sebeple, kusur ettiğinden, onu şikayet ettiğini belirtmiş olursun. Ama, bunu merfû okursan, sen onun, teşekkür ettiğini ifade etmiş olursun.

Üçüncü soru: Ebû Müslim'in dile getirdiği üzere niçin Allah Teâlâ bunu, öldükten sonra diriltmeye kadir olduğuna delil olarak getirmiştir?

Cevap: Bu ifadenin bu manaya gelmesi muhtemel olduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle yine, kudretinin büyüklüğüne o nimetinin bolluğuna dikkat çekmiş olması da muhtemeldir.

Dördüncü soru: Ayetteki "Şüphe yok ki Allah, çok lütufkârdır. Hakkıyla haberdardır" ifadesinin daha önceki kısımla münasebeti nedir?

Cevap: Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle kullarına merhamet ettiğini işte rahmetinden ötürü böyle yaptığını kullarının bundan büyük bir fayda elde ettiklerini kastetmiştir. Çünkü yeryüzü yemyeşil olup semâ da yağmur yağdırdığında bu, bütün çeşitleriyle, tüm canlıların yaşamasına bir sebep olmuş olur. "el-Habir" kelimesinin manası ise, "O, canlıların maslahatlarının miktarını bilir, ne fazla ne de eksik yapmaksızın, tam buna göre yapar" demektir.

2) İbn Abbas: "Allah, kullarının nzıklarını verme hususunda latif, onların kalblerindeki ümitsizliği bilme hususunda da habîrdir" manasını vermiştir.

3) Kelbî: "Allah, fiilleri hususunda latîf, mahlûkatının amelleri hususunda da habirdir" derken.

4) Mukâtll, "Allah bitkileri bitirmek suretiyle latif, mahlûkatının keyfiyetini bilme hususunda da habîrdir" demiştir.

İkincisi, Ayetteki "Göklerde ne var, yerde ne varsa O'nundur. Allah, müstağnîdir, bihakkın hamde, ancak kendisi layıktır" cümlesinin ifade ettiği husus olup bu, "Herşey, kendisine boyun eğmiş ve O'nun onda tasarrufundan kaçınmamaktadır. O, herşeyden, hatta hamdedenlerin hamdinden bite müstağnidir. Çünkü O, zâtı gereği kâmildir. Zâtı gereği kamil olan ise, bütün hususlarda, kendisi dışında kalanlardan müstağnidir. Ancak ne var ki O, canlıları yaratıp, hikmeti gereği mutlaka yağmur yağdırıp, böylece de bitkiler bitirmesi gerektiğinden, onlara olan ihtiyacından dolayı değil, canlılara acımak ve onlara inamda bulunmak için, bütün bu şeyleri yaratmıştır. O'nun inamı, kendisine yönelik o bir fayda ve maksattan uzak olunca, hamdedilmeye müstehak ve layık olmuştur" demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, "Ben, her şeyden müstağni olduğum için, bütün bunları sırf lütufta bulunmak için yapıyorum. Böyle olan ise hamde müstehak olur. Binâenleyh, Benim kendisine hamdedilen olmam gerekir" demek istemiştir. İşte bundan dolayıdır ki O, "Gerçekten Allah, müstağnidir, bihakkın hamde, ancak kendisi layıktır buyurmuştur. 198[198]

Her Şey İnsanın Hizmetinde

Üçüncüsü, Ayetteki "Görmedin mi, Allah yerde ne varsa (...) sizin hizmetinize vermiştir"cümlesinin ifade ettiği husustur. Yani, "O size, yerde bulunan herşeyi boyun

---

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/358-360

eğdirdi" demektir. Binâenaleyh, taştan daha katı, demirden de sert, ateşten daha heybetli hiçbir şey yoktur. Ama, o bütün bunları sizin emrinize vermiştir. Yeme, binme, üzerinde yük taşıma ve kendilerine bakmak suretiyle istifade etmemiz açısından, bütün hayvanları da size râm etmiştir. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak (c.c) onca kuvvetlerine rağmen deveyi ve sığırı, en zayıf insanın bile, onlara hakim olup onlardan yararlanabilecek bir biçimde müsahhar kılmasaydı, bu bir nimet olamazdı. 199[199]

Denizlerdeki Nimetler

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın emriyle denizde akıp gitmekte olan gemileri" buyruğunun ifade etmekte olduğu husus. Doğruya en yakın olan, bu kelamın takdirinin, "Denizde hareket etmesi için, gemiyi de size ram kıldı" şeklinde olmasıdır. O'nun, gemiyi müsahhar kılmasının keyfiyyeti ise, suyu ve rüzgârı, onun hareket etmesi için müsahhar kılması itibariyledir. Binâenaleyh, şayet su ile rüzgâr bu vasıfta olmasaydı, gemi hareket edemez, tam aksine ya batar, ya durur, yahutda bozulup kırılırdı. Böylece Allah hem bununla, hem kendisinden gemilerin yapıldığı şeyi yaratmakla, hem de nasıl yapılacağını beyân etmek suretiyle, nimetine dikkat çekmiştir. Cenâb-ı Hak bu ayette "emriyle" ifadesini getirmiştir. Çünkü rüzgâr vasıtasıyla o gemiyi hareket ettiren kendisi olunca bu iş, mecazî olarak "O'nun emri" ne nisbet edilmiştir. Allah Teâlâ bu icraatı "emri"ne değil de, fiiline nisbet edebilir, Allah şöyle şöyle yaptı" diyebilirdi. Fakat "emri" ile olduğunu ifade etmek, tazim gayesini daha fazla hissettirir. Nitekim hükümdarlarda bu üslubu tercih edegel m işlerdir. 200[200]

Semanın Düşmesinin Önlenmesi

Besincisi, Cenâb-ı Hakk'ın "Semayı, izni olmadıkça yerin üzerine düşmekten O tutuyor. Şüphe yok ki, Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir" ayetinin ifade ettiği husus. Bil ki, Önceki nimetler ancak bununla kemâle erer. Çünkü "semâ" meleklerin meskenidir. Binâenaleyh, hem kesif, hem de ağır olması gerekir. Böyle olan şeyin ise eğer bir mâni yoksa, mutlaka düşmesi gerekir. Bu delil, akta gelen şeylerin zahirine bina edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince, Kuleliler, bu ifadenin takdirinin "düşmemesi için" şeklinde olduğunu söylerlerken Basralılar "düşmesinin uygun görülmemesinden ötürü" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Yapılan bu takdirler, kelamî bir meseleden dolayı olup, bu da irade etmenin veya istememenin ademe taalluk edip etmemesi meselesidir. İlgisi olmadığını söyleyenler, birinci tevili yapmışlardır. Buna göre mana, "O, o gökyüzünü düşmemesi, düşüp de, inam ettiği o nimetleri ibtal etmemesi İçin tutuyor" şeklinde olur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphe yok ki, Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir" cümlesine gelince, bu "hem dünyevî, hem dinî menfaatleri kapsayan bu nimetleri inam edenin lütfü, inam ve ihsanda, had noktaya varmıştır. O halde bu demektir ki o, raûf ve rahimdir" demektir. 201[201]

Hayatı ve ölümü Vermesi

Altıncısı, "O, size hayat veren, sonra sizi öldürecek, daha sonra da, sizi yine diriltecek olandır. Gerçek şu ki insan çok nankördür" ayetinin ifade ettiği husus olup bu, "Kendisine bu işleri musahhar kılan ve ona bu nimetleri veren, onu dirilten zattır" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, ayetteki birinci diriltme ifadesiyle, biraz önce anlatılanlar muvacehesinde, dünyayı bize inam ettiğine, öldürme ve ikinci diriltme ifadeleriyle de, bize dinî nimetleri verdiğine dikkat çekmiştir. (Biz, yukarda anlatılanlar muvacehesinde dedik), çünkü Allah Teâlâ dünyayı, diğer

---

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/360
200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/360
201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/360-361

halleri itibariyle, ahiret için yaratmıştır. Aksi halde bu şekilde bir nimet vermenin bir manası olmazdı. Bu şu şekilde de izah edilebilir: Şayet ahiret işi olmasaydı, ziraatin, onun külfetlerine katlanmanın, hayvanlara binmenin, onları kesmenin vs. şeylerin bir anlamı olmazdı. Tam aksine Cenâb-ı Hak, ekme ve sulama külfeti olmaksızın, onu vasıtasız yaratırdı. Allah, sayesinde dinî konularda ibret alınsın diye, sünnetini bu şekilde icra etmiştir. Cenâb-ı Hak bu nimetlerini detaylı bir biçimde anlatınca, "Hakikat şu ki insan, çok nankördür" buyurmuştur. Bu tıpkı kişinin, çocuğuna yaptığı lütuf ve ihsanlarını, teker teker dile getirip sonra da onu, küfrân-ı nimetten men etmek ve teşekküre sevketmek için, "çocuk, babasının lütuf ve ihsanlarına karşı ne kadar da nankördür)" demesi gibidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu ifadeyi kafirler hakkında getirmiş, böylece onların bu nimetleri ellerinin tersiyle ittiklerini, nankörlük ettiklerini ve nimetlerin durumu apaçık olmasına rağmen, o nimetleri yaratanı tanımadıklarını beyân buyurmuştur ki, bu ifadenin bir benzeri de, "Kullarımdan (hakkıyla) şükreden azdır" (sebe, 13) ayetidir. İbn Abbas (r.a) Bu ayette geçen "İnsan" ile kâfir olan kişi kastedilmiştir" derken, yine o "Burada bahsedilen insan, el-Esved İbn Abdilesed, Ebu Cehl, el-As ve Ubeyy İbn Haleftir" demiştir. Ama bütün münkirleri içine atması düşüncesiyle birinci izah, yani genel anlamı ifade ettiği tercihe daha şayandır. 202[202]

Farklı Şeriatlar

"Biz her ümmete tutacakları bir ibadet yolu gösterdik. O halde emirde seninle asla münazaa etmesinler. Sen Rabbine davet et. Çünkü sen, şüphesiz dosdoğru bir hidayet üzerindesin. Eğer seninle mücadele ederlerse de ki:

"Allah, yapmakta olduğunuzu çok iyi bilendir. Hakkında ihtilaf edegeldiğiniz şeylere ait hükmünü aranızda, Allah kıyamet günü verecektir" {Hac, 67-69).

Bil ki Cenâb-ı Hak, biraz önce nimetlerinden bahsedip ve kendisinin, işlerinde kafir olup şükretmeyenler olsa bile, kullarına karşı raûf ve rahim olduğunu beyân edince, bunun peşinden, mükellef tutmak suretiyle verdiği nimetleri zikrederek "Biz her ümmete tutacakları bir ibadet yolu gösterdik" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 203[203]

Birinci Mesele

Bu ifadenin başından vâv hazfedilmiştir. Çünkü bu ifadenin, kendinden öncekilerle münasebeti yoktur. Dolayısıyla, hiç şüphesiz atıf harfi hazfedilmiştir. 204[204]

Mensek'in İzahı

Mensek kelimesiyle alakalı olarak şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) İbn Abbas: "Bununla, kurban kestikleri bayram kastedilmiştir" derken,

b) Mücahid: "Bununla, kurbanların kendisi kastedilmiştir ÇÛnkû bu lafız, kurbanlar için kullanılır" demiştir.

c) Bununla, ibadetleri edâ etmek için alışmış oldukları, belirli mekân vea belirli zaman kastedilmiştir.

d) Bu kelime, "şeriat" ve "yol" demektir. Bu görüş de, Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas'a ait olup, KaffeTin tercih ettiği görüştür ki bu, "Sizden herbiriniz için bir şeriat, bir yol tayin ettik" (Maide, 48) ayetinden dolayı doğruya en yakın olanıdır. Bir de, bu kelime ibadet manasına gelen nüsük kelimesinden alınmıştır. Binaenaleyh, bu ifade her türlü ibadeti içine aldığına göre, onu tahsis etmenin anlamı yok.

İmdi şayet, "keşke siz bu kelimeyi, "kesmek boğazlamak" manasına alsaydınız. Çünkü Örfe

---

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/361

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/362

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/362

göre, bu kelimeden, boğazlamak, kesmek anlamı kastedilir. Ve yine, keşke siz, bu kelimeyi, "ibadet yeri ve zamanı" manasına alsaydınız" denilirse, birincisine şu şekilde cevap veririz: Biz, bu kelimenin örfe göre "kesme" manasına tahsis edilmiş olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili, hac'da yapılan diğer şeylerin de, "menâsik" diye vasfedilmiş olmalarıdır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "ibadetlerinizi benden alınız, öğreniniz"205[205] buyurmuştur. İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Ayetteki buyruğundan maksad "ibâdet yeri, ibâdet zamanı" manasından çok, "ibâdetin kendisi" manasına daha uygun düşer. 206[206]

Ümmetlerden Maksad

Bir takım kimseler, bu ifade ile Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, meselâ Yahudi ve Hristiyanlar gibi, bir şeriata
tutunan, ona bağlanan kimselerin kastedildiğini iddia etmişlerdir. Ama bununla ister izleri kalsın isterse kalmasın, bütün ümmetlerden ibadet eden herkesin eşit olarak kastedilmiş olmaları imkansız değildir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, şu anda İbadet etmeseler dahi, o ümmetleri vasfeder gibidir.
Cenâb-ı Hakk'ın O halde, emirde seninle asla münazaa etmesinler" buyruğuna gelince, bu kelime (yenzianneke) şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre mana, "Dininde sebat et ki, onlar seni dininden ayırmak İçin, bu hususta tuzak kurabileceklerini ummasınlar" şeklinde olur. Bu kelimenin şeklindeki okunuşuna göre, bu hususta da, şu iki izah yapılabilir:
a) Zeccac'a göre bu, onları münazaa etmekten bir nehivdir. Bu tıpkı senin "onunla dövüşme" manasında J*» "Falanca, seninle dövüşmesin" demek gibidir.

b) Bununla, "onların sana uymaları ve sana muhalefet etmemeleri gerekir. Çünkü, şu anda iş, senin şeriatına göre ve senin şeriatının, kendisi dışında kalan her şeyi -esnetmiş olması hakikati üzerine dayanmıştır" manası kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki geride kalan bütün ümmetleri, adetleri üzere kalmaktan, örflerini sürdürmekten nehyetmis, onları Hz. Peygamber'e uymaya mecbur etmiştir. İşte bundan dolayı, "Sen, Rabbine davet et" buyurmuştur. Yani, Bu çağrını, herkese yap; herhangi bir ümmete tahsis etme. Çünkü, onların hepsi senin ümmetindir. Binâenaleyh onları şeriatına davet et. "çünkü sen, şüphesiz dosdoğru bir hidayetin tâ üzerindesin " demektir. Ayette geçen hudâ" kelimesiyle, dinin bizzat kendisinin kastedilmesi muhtemel olduğu gibi, dinin delillerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir ki, bu daha evlâdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onları bu dine çağır. Çünkü sen, delil bakımından apaçık bir yol üzerindesin" demek istemiştir. İşte bundan dolayı da "Eğer seninle mücadele ederlerse" buyurmuştur. Bu, "şayet onlar, bu delillere nazar etmekten, onları incelemekten çekişme, karşı koyma ve örflerine bağlanıp kalma yoluna dönerlerse, sana gerekli olan şeyi beyan ettim ve ortaya koydum.Bu şeyde senin, "Allah, yapmakta olduğunuzu çok iyi bilendir" demendir. Çünkü delilleri izah etmenden sonra geriye, kabul edenler için cennet ve mükafaat ile; reddedenler için cehennem ve cezası arasında dönüp dolaşan kıyametin hükmüne dair bir vaid ve sakındırma kabilinden olan böyle bir söz söylemen kalmıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "Hakkında ihtilaf edegeldiğiniz şeylere ait hükmünü aranızda, Allah kıyamet günü verecektir" O zaman da sizler, hakkı batıldan ayırdedip anlamış olacaksınız" buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir. 207[207]

Kulluktan Sapma

"Biİmedin mi ki Allah, gökte ve yerde ne varsa bilir. Bu muhakkak, bir kitabtadır. Gerçekten bu, Allah'a göre pek kolaydır. Onlar, Allah'dan başka hakkında hiçbir hüccet indirmediği,

---

205[205] (a) Müslim, Hacc, 310 (2/943); Keşfu'l-Hafa 1/379
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/362-363
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/363-364

kendilerinin dahi bir bilgilerinin
bulunmadığı şeylere taparlar. O zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur. Karşılarında açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman, o kâfirlerin suratlarında, İnkâr (alâmetlerini) görüp tanırsın. Kendilerine, ayetlerimizi okuyanlara nerdeyse saldmverecek olurlar! De ki: "Şimdi bundan daha çok kötü bir şeyi haber vereyim mi? Ateştir! Allah bunu, o küfür edenlere va'detmiştir. O, ne kötü bir mercidir" (Hac, 70-72). 208[208]

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, biraz Önce, "Allah kıyamet günü, aramızda... hükmünü verecektir" Duyurunca, bunun peşinden, Kendisinin herkesin hak ettiği şeyi bildiğini \m nniann arasında hükmetmek için kendisinden sudur eden bu hükmün zulüm ile değil, adaletle sadır olduğunu bildiren ifadeyi getirmiş ve peygamberine, "Biimedin mi ki Allah, gökte ve yerde ne varsa bilir" demiştir. Burada birkaç mesele vardır. 209[209]

in Manası

"bilmedin mi?" diye başlayan cümle, istifham lafzıyla getirilmiş olan bir ifade olup, ancak ne var ki bu
peygamberin kalbini bir takviye, ona va'dde bulunma ve, her türlü fiillerinin Allah katında mahfuz ve malûm olup, Altah'dan gizli kalmayarak unutulmayacağını bildirmek suretiyle de, kâfirleri tehdit etmek manasındadır. 210[210]

İkinci Mesele

Diğer kullar da kastedilerek, hitâb, Hz. Peygambere yapılmıştır. Birde, risâtet Allah Teâlâ'nın her türlü malûmatı bildiğini o peygamber bildikten sonra sabit olur. Çünkü, eğer bu sabit olmamış olsaydı, o peygamberin doğruyu yalanla karıştırması mümkün olurdu. Bu durumda da, mucizeler izhâr etmek, peygamberin sıdkına delil olmazdı. Hal böyle olunca da, peygamberin işte bu hususu bilmemesi imkansız olur. Binâenaleyh ayetteki bu hitabın, peygamberin yanısıra başkalarına da olduğu sabit olmuş olur. 211[211]

Kitapta Kaydetmenin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın "Bu muhakkak, bir kitabtadır" ifadesine gelince, bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır:
1) Ebu Müslim'in görüşü olup, buna göre "kitab"ın manası, "korumak, muhafaza etmek, zabt u rapt altına almak, bağlamak" şeklinde otur. Nitekim sen, deriden olan su kabını dikip, böylece de içindekini muhafaza ettiğinde dersin. Binâenaleyh, hem bunun; hem de "kitâb" in insanlar arasındaki manası, "muamelelerini muhafaza edip korumak"tır. Hak Teâlâ'nın, "Bu muhakkak ki bir kitabtadır" ifadesi de "bu, o kitabta mahfuzdur, kayıtlıdır" manasındadır.
2) Cumhurun görüşüne göre, göklerde ve yerde meydana getirdiği herşeyi Allah, levh-i mahfuz'da yazmıştır. Cumhur bu görüşün daha evla olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "çünkü birinci görüş, iştikak ettiği kelimeye nazaran her ne kadar ooğru ise de, lafzı bilinen meşhur manasına hamletmek gerekir. "Kitab"ın, kendisine bir takım şeyler yazılı olan şey manasına olduğu malumdur. Binâenaleyh onu bu -anaya hamletmek daha evladır. 212[212]

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/364
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/364-365
210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/365
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/365
212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/365

Allah Kaydetmeye Muhtaç Değil

Eğer, "Bu, Allah'ın ilminin o kitabtan elde edildiği vehmini verir. Bir de "Bu kitabın zikredilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, birinci hususa şöyle cevap veririz: O şeyleri, vücuda gelen bütün eşya ve hadiselere tam uygun bir şekilde o kitaba yazmak, Hak Teâlâ'nın ilmi konusunda, bu yazmaya ihtiyacı olmadığını gösteren delillerin başında yer alır. İkincisine de şöyle cevap verebiliriz: Melekler o kitaba nazar edip, sonra da hadiselerin, varlık âlemine orada yazılı olana uygun olarak girdiklerini görünce bu, o melekler için Hak Teâlâ'nın herşeyi bildiğine dair bir başka delil olmuş olur.

Ayetteki "Gerçekten bu, Allah'a göre pek kolaydır" cümlesi, "O'nun, hepsi de gayb alemine ait şeyler olmasına rağmen, bütün hadiseleri kaydetmiş olduğunu ifade eder. Bu ise, mahlukların yapması, imkansız olan işlerdendir. Fakat Allah'ın bunların olmasını dilediği anda onların vücuda geldiğini bildirmek için Allah Teâlâ böylece ifade buyurmuş, "kolaydır" demiştir. Amma biz biliriz ki bu kelime biz insanlar hakkında işin bize ağır veya kolay gelmesini ifade etmek için kullanılır ve Allah Teâlâ, böyle şeyden münezzehtir. 213[213]

Şirk Nakil ve Akil Delilden Mahrumdur

Daha sonra Allah Teâlâ, onca büyük nimetlerine ve alabildiğine açık delillerine rağmen, kâfirlerin yaptıkları şeyi anlatarak "Onlar, Allah'dan başka hakkında hiçbir hüccet indirmediği, kendilerinin dahi bir bilgilerinin bulunmadığı şeylere taparlar" buyurmuş ve böylece onların Allah'dan başkasına tapmalarının ne nakli bir delile -ki bu, ayetteki "(Allah'ın) hakkında hiçbir hüccet indirmediği" ifadesinden anlaşılmaktadır- ne de akli delile dayanmadığını gösterir -ki bu da ayetteki "Kendilerinin dahi bir bilgilerini bulunmadığı şeyler" ifadesi ile anlatılmaktadır-. Durum böyle olmayınca, bu taklidden, cehaletten veya bir şüpheden kaynaklanmış olur. Dolayısıyla bu durumdaki her söz ve görüşün, bâtıl olması gerekir. Bu sebeble, işte bu açıdan bu ifade kâfirin bazan kendisinin kâfir olduğunu bilmese bile kâfir olduğuna delâlet eder. Bu aynı zamanda, taklidin de kötü olduğunu gösterir.

Ayetteki "Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur" ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) "O kâfirler için, bu dünyada bazan yardım gördükleri gibi, ahirette Allah'dan onlar için intikam alacak hiç kimse yoktur."

b) "Onların inkârlarını haklı gösterecek, delilden bir yardımcıları yoktur. Çünkü deliller, ancak hak (gerçek) için bulunur." Mu'tezile, şefaatin olamayacağına bu ayeti delil getirmiştir. Bu hustaki görüşümüz malumdur. 214[214]

Ayetler Karşısında Zalimler

Hak Teâlâ "Karşılarında, yani biraz önce bahsi geçen zalimlere açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman" buyurmuştur. Buradaki "ayetler" ile, Kur'ân kastedilmiştir. O ayetler akli delilleri ve hükümlerin izahını ihtiva ettikleri için, Cenâb-ı Hak onları "açık açık ayetler" diye tavsif etmiş, cehaletlerine rağmen, dikkatleri delillere çekilip, kendilerine mucizeler gösterildiğinde yüzlerinde inkâr alâmetlerinin göründüğünü bildirmiştir. Yüzlerinde görünen inkâr alâmetleri ile, yüzlerinde öfke ve kızgınlık alâmetlerinin belirmesi kastedilmiştir. Keşşaf Sahibi şöyle der; "Münker, sataşmaktan, kızmaktan, geçimsizlikten ve inkârdan ötürü, yüzde beliren çok kötü şekillerdir. Bu tıpkı, "mükrem" kelimesinin, masdar manasına gelmesi gibidir. Ayetteki ta'rifu (bilirsin) fiili, meçhul olarak tu'refu (bilinir) şeklinde de okunmuştur. Müfessirlerin, bu ifade hususunda çeşitli açıklamaları vardır:

1) Kelbî: "Sen onların yüzlerinde, Kur'ân'dan hoşlanmadıklarının işaretlerini görürsün" der.

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/365-366

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/366

2) İbn Abbas (r.a): "Sen onların yüzlerinde, zorbalık ve kibir emareleri görürsün" der.
3) Mukatil: "Onlar Kur'ân'ın Allah'dan olduğunu inkâr ettiler" manasını verir.
HakTeâlâ'nın "Onlar, neredeyse saldmverecek olurlar" ifadesi ile ilgili olarak, Halil, Ferra ve Zeccac şöyle demişlerdir: " 'Satv' kıskıvrak yakalamak, üzerine çullanmak demektir. Buna göre mana, "o kafirler, hitab olundukları o ayetleri alabildiğine inkâr ettikleri için, sanki onu okuyanı yakalayıp, çullanmak isterler" şeklindedir.
Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kafirlerin peygamberlere ve mü'minlere karşı diretip isyan ettiklerini nakletmiş. Sonra da Resulüne o kafirlere ilâhi tehdidi bildirmesini emrederek "De ki: "Şimdi bundan daha çok kötü bir şeyi haber vereyim mi? Ateştir" buyurmuştur. Keşşaf Sahibi şöyle der: "Ayetteki ifadesi, "Sizin, insanlara öfkelenmeniz ve onlara sataşmanızdan", yahut da Size okunan ayetlerden dolayı, olan hoşnutsuzluğunuzdan ve can sıkıntınızdan daha kötü" demektir. O halde, ayetteki bu ifadeyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, "Kötü fiilleriniz sebebiyle, kendinizi içine attığınız o cehennem ateşi, bu ayetler okunduğunda yüzünüzde beliren o öfke ve sıkıntınızdan daha ileridedir" demektir.
b) Bu, sizinle mücâdele eden kimselere yapmayı düşündüğünüz şeylerden, daha şiddetlidir. Çünkü sizin onlara yapabileceğiniz en ileri şey, öldürmektir. Ama bunun neticesinde onların varacağı yer cennettir. Siz İse, bu yüzden, kurtuluş olmayan o ebedi cehenneme gireceksiniz.
Ayetteki, "en-Nâr" kelimesinin i'rabı hakkında, Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu, -ahzûf bir mübtedâ'nın haberi olarak merfûdur. Buna göre sanki birisi, "Bundan oaha kötüsü nedir ki?" demiş ve buna cevaben, "O cehennemdir' takdirinde, denilmiştir. Bu "ihtisas"dan ötürü, nasb ileifadesinden bedel olarak da cerr ile de okunur."
Hak Teâlâ sonra, küfürleri üzere ölmeleri halinde o kafirlere va'dettiği şeyi de, "O ne kötü bir varış yeridir!" diye beyân buyurmuştur. Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki ifadesi, müste'nef bir cümle olabileceği gibi, jtö (cehennem) kelimesinin mübtedâ, bunun onun haberi olması da muhtemeldir. [215][215]

Mahlukların Aczi

"Ey insanlar size bir misal getirildi. Şimdi onu dinleyin: Allah'dan başka "taptığınız şeyier, bir sinek bile yaratamazlar, hepsi bu iş için biraraya gelseler de... Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar! isteyen de âciz, istenen de... Onlar Allah'ın kadrini hakkıyla ölçemediler. Şüphe yok ki Allah kâmil kuvvet sahibidir ve mutlak gâlibtir" (Hacc, 73-74).
Bil ki Allah Teâlâ biraz önce ve kâfirlerin, Allah'dan başka hakkında ne bir delilleri, ne de bir bilgileri olmayan şeylere taptıklarını beyan buyurunca, bu ayette de onların görüşlerinin bâtıl olduğunu gösteren delillere yer vermiştir. [216][216]

Mesel Getirme

Ayetteki "Bir misal getirildi" deyimi ile ilgili şöyle birkaç soru vardır:
Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın getirdiği (bildirdiği) şey, bir misal değildir. Binâenaleyh onu niçin, misal (mesel) diye nitelemiştir?
Cevab: Ekseri mesellerde, enteresan ve hoş bir nükte (incelik) bulunduğu için, böyle olan her söz "mesel" olarak adlandırılabilir.
İkinci soru: Ayetteki, "misal getirildi" ifadesi geçmişi anlatan bir ifadedir. Halbuki Cenâb-ı Hak, bunu şu anda yapmaktadır?
Cevab: Söylediği şeyler, daha önce bilinmekte olan şeyler olduğu için, böyle söylemesi caizdir ve bu şekilde söylemesi, daha önce geçmiş bir işi anlatma gibi olur
Hak Teâlâ'nin "Şimdi onu dinleyin" buyruğu "Onu hakkıyla düşünün, ondan ibret alın"

---

[215][215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/366-368
[216][216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/368

demektir. Çünkü sırf dinleme fayda vermez. Fayda veren şey, aynı zamandan onu düşünüp, ondan ibret almaktır. [217][217]

Sineğin Misal Verilmesi

Bil ki sinek, son derece güçsüz ve ehemmiyetsiz olduğu için, Cenâb-ı Hak bunu, kafirlerin görüşlerinin batıl oluşuna şu iki açıdan delil getirmiştir:

1) Ayetteki "Allah'dan başka taptığınız şeyler, bir sinek bile yaratamazlar, hepsi bu iş için biraraya gelseler de" ifadesiyle. Bu ifade hem yâ ile, hem tâ ile (taptıkları şeyler) ve (taptığınız şeyler) şeklinde okunduğu gibi, (tapılan şeyler) şeklinde meçhul olarak da okunmuştur. Bu ifadedeki len edatı, geleceği nefyetmede asıldır. Ama bu aynı zamanda, gelecek zamanı te'kidli olarak nefyeder (olumsuz kılar). Buna göre Cenâb-ı Hak sanki: "Bu tapılan şeyler biraraya gelseler bile, önemsiz ve küçük birşey olmasına rağmen, bir sineği dahi yaratamazlar. Dolayısıyla aklı olan kimseye, onları ma'bûd edinmesi nasıl uygun düşer?" demektedir. Ayetteki "Hepsi bu iş için biraraya gelseler bile" ifadesi hal olarak mansubtur. Cenâb-ı Hak sanki, onların biraraya gelip, güçlerini birleştirmeleri mümkün olsa bile, o sineği yaratmaları imkânsızdır. Ya onların tek tek olmaları durumundaki halleri nasıldır? demektedir.

2) Ayetteki "Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geride alamazlar" ifadesi ile... Allah Teâlâ sanki, "Yaratma ve varetme bir tarafa, bundan daha kolay olanı ele almak istiyorum. Mesela o sinek, o tapılanlardan birşey kapıp götürse, onlar o şeyi bile, o sinekten geri alamazlar" demektedir. Bil ki birinci delil, Hz. İsa (a.s)'ın ve meleklerin ilah olamayacaklarını gösterme hususunda, tutunulmaya elverişlidir. İkinci delil ise, buna elverişli değildir.

İmdi eğer, "Bu istidlal, ya o putların, yaratan, bilgili, düşünebilen ve canlı varlıklar olmadıklarını göstermek içindir, yahut da onların saygıdeğer olmadıklarını ortaya koymak içindir. Birincisi olamaz, çünkü onların böyle olmadıkları zaten açıkça bilinmektedir. Binâenaleyh bu hususta delil getirmenin ne faydası var. İkincisi hususa gelince, ayetteki istidlal bunu ifade etmez. Çünkü onlann canlı olmadıklarını söylemek saygı değer olmamalarını icabettirmez. Çünkü saygı yönleri çoktur. Zira o kâfirler, putların ya yıldızların şekillerinde olan bir takım büyüler olduklarına, yahut meleklerin ve geçmiş peygamberlerin heykelleri olduklarına inanıyor, o meleklere ve geçmiş peygamberlere tazim niyetiyle onlara saygı duyuyorlardı" denilirse, bu na şu şekilde cevap verilebilir: "Putların, kendilerinden bir takım fayda ve zararların meydana gelebilecek yıldızların kalıbında olan tılsımlar oluşu düşünesine gelince, ayetteki bu ifade böyle birşeyin asılsız olduğunu gösterir. Çünkü o putlar, kendi kendilerine bile böyle ufacık, yani kendisini o sinekten korumaya bile gücü yetemeyeceğine göre, başkasına hiç faydası olmaz.

Bu putların, meleklerin veya geçmiş peygamberlerin timsalleri olmasına inanılmasına gelince, Allah'dan başkasına duyulan ta'zim ve saygının, Allah'a duyulandan daha az olması gerektiği, akıllarda iyice yerleşmiş bir husustur. Halbuki o kafirler, onlara atabildiğine (sonsuz) saygı duyuyorlardı. İşte bu durumda, putlarla Allah Teâlâ'nın arasının, ta'zim bakımından eşit tutulduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla onlar kınamaya ve zemme müstehak olmuşlardır.

Ayetteki "İsteyen de aciz, istenen de" ifadesi ile şu iki görüş vardır:

1) Bundan murad, tapılan putlar ve o sinektir. Binâenaleyh put, yaratması ve kendisinden kapılan şeyi geri alması istendiği zaman, bundan aciz kalacağı için, "İsteyen" sinek de, "istenen" mesabesindedir.

2) "İsteyen", putperestler, "istenen" ise, ya putların kendisi, yahut onlara yapılan ibadettir. Bu ihtimal, daha kuvvetlidir. Çünkü put, hakiki manada isteyen olamaz. Aksine ancak takdir yapılarak bu mana elde edilebilir. Ama burada hakiki manada böyledir. Ancak ne var ki burada da bir mecaî vardır. Çünkü put için zayıf olma söz konusu değildir. Zira zayıflık-güçsüzlük, ancak kuvvetli olabilecek varlıklar söz tonuAudut. Butaria bw üçüucü ia şudur.

---

[217][217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/368-369

"Ayetteki deyimindeki aciz kalış kuvvet bakımından değildir. Bu, o inancın çirkinliğinin ortada olmasından ötürüdür. Bu, mesela münazara esnasında kişiye, "Bu görüş, ne kadar zayıf! Bu izah ne kadar tutarsız!" denilmesi gibidir. 218[218]

Allahı, Layıkıyla Bilememek

Hak Teâlâ'nın "Onlar, Allah'ın kadrini hakkıyla ölçemediler" ifadesi, "Onlar, O'na gerçek manada ta'zim göstermediler" demektir. Çünkü onlar, son derece değersiz o putları, ma'bûd olmada O'na eş koştular. Bu cümle, En'am Sûresi (91. ayette) tefsir edilmişti. O, hiçbirşey kendisine imkansız olmayacağı biçimde kuvvetli ve hiçkimsenin kendisine galib gelemeyeceği bir biçimde azizdir. Binâenaleyh O'nun ortaklarının olduğu nasıl söylenebilir? Kelbî, hem bu ayetin, hem de En'âm sûresindekinin.bir gurup yahudi hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Bu yahûdiler, Malik b. es.Sayf, Ka'b b. el-Eşref, Ka'b b. Esed ve benzerleridir. Allah onlara lanet etsin. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: "Allah, gökleri ve yeri yaratma işini bitirince, onları yaratmadan ötürü yoruldu. Bundan dolayı sırtüstü yatıp, ayak ayak üstüne atıp istirahat etti." İşte bu söz üzerine, o yahûdileri yalanlamak için hem bu ayet, hem de "Bize, hiçbir yorgunluk isabet etmez"(Kâf. 38) ayeti nazil oldu. Bil ki bu şüphelerin kaynağı, "teşbih" (müşebbihe) inancını benimsemektir. Binâenaleyh müşebbihenin söylediğinin aksine, Cenâb-ı Hakk'ın zâtını diğer zatlara (varlıklara) benzemekten; sıfatını, Kerrâmiyenin söylediğinin aksine, diğer varlıkların sıfatlarına benzemekten ve Mu'tezile'nin söylediğinin aksine, fiillerini mahluklarının fiillerine benzemekten yani bir maksaddan ötürü yapılmaktan, bir sebebe dayalı olmaktan keza Övgü veya kınamaya konu teşkil etmekten tenzih etmektir. İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensârl (r.h) şöyle der: "Hak Teâlâ sıfatlan kuşatılamaz, vasıfları çok yüce bir zattır. Bundan dolayı vehimler O'nu tasavvur edemez, fikirler O'nu tam anlayamaz, akıllar O'nu birşeye benzetemez, zaman O'nu idrâk edemez, yönler onu kuşatamaz. Zatı, samedî; sıfatları da sermedîdir." 219[219]

Melek ve Beşerden Peygamber

"Allah, hem meleklerden, hem insanlardan peygamberler seçer. Şüphesiz Allah, (herşeyi) hakkıyla işiten, kemâliyle görendir. Onların önlerindekini de, arkalarmdakini de O bilir. Bütün işler ancak Allah'a döndürülür" (Hac, 75-76).
Bil ki Hak Teâlâ ulûhiyyetle ilgili şeyleri daha önce sununca, bu ayette de peygamberlikle ilgili hususları zikretmiştir. Mukâtil şöyle der: "Velid b. Muğlre: "Kur'ân, aramızdan, gele gele ona mı indi" deyince, Cenâb-ı Hak işte bu ayeti indirdi." Burada şöyle iki soru sorulabilir: 220[220]

Her Melek Elçi midir?

Birinci soru: ifadesinin başındaki "min", "ba'ziyyet" manasındadır. Binâenaleyh bu ifade, meleklerin hepsinin gönderildiğini gösterir. Halbuki, "Melekleri elçiler yapan Allah'a hamdolsun"(Fâtır, ıj ayeti, bütün meleklerin elçi (peygamber) olarak gönderildiğini gösterir. Dolayısıyla bu iki ayet arasında bir çelişki söz konusudur?
Cevab: Bu ayetle, ademoğullarına elçi olarak gönderilen meleklerin kastedilmiş olması, mümkündür. Bunlar da, Cebrail, MlkâH, İsrafil, Azrail ve Hafaza melekleri, gibi (Allah'ın salat ve selamı onlar üzerine olsun), büyük meleklerdir. Bütün meleklerin elçi olduğunu bildiren ayet ise meleklerin biribirlerine olan elçiliklerini (haberci oluşlarını) anlatmaktadır. Binâenaleyh iki ayet arasındaki zahiri çelişki, bu şekilde ortadan kalkar.
İkinci soru: Hak Teâlâ, "Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, elbet yaratıklarından

---

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/369-370
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/370-371
220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/371

dilediğini seçerdi" gümer,*) buyurmuştur. Bu ifade O'nun çocuğunun seçilmiş olmasını gerektirir. Tefsirini yaptığımız ayet de, meleklerin ve bazı insanların seçilmiş olduklarını gösterir. Dolayısıyla, iki ayetten Allah'ın çocuğu olduğunu kabul etme neticesi çıkar?

Cevab: Hak Teâlâ'nın, birinci ifadesi her çocuğun seçildiğine delâlet eder. Ama her seçilenin O'nun çocuğu olduğunu göstermez. Binâenaleyh bu ayetin, seçilmişlerin varlığına delâlet etmesinden o seçilenlerin O'nun çocuğu olması gerekmez.

Ayetle ilgili bir başka İzah da şöyledir: Bundan murad, Allah'tan başka, mesela meleklere ibadet edenleri, susturmaktır. Allah Teâlâ sanki önceki ayette, putperestlerin görüşlerinin, bu ayette de melekperestlerin görüşlerinin bâtıl olduğunu göstermiş ve böylece meleklerin derece ve mertebelerinin yüceliğinin, onların Hanlığından değil, Allah'ın onları ibâdet için seçmesinden kaynaklandığını beyân buyurmuştur. Buna göre Cenâb-t Hak sanki onların Allah'ın yanısıra melekleri de ma'bûd saymalarından ötürü, Allah'ı gerçek manada takdir edip, ululamamış olduklarını beyân etmiştir. 221[221]

Öndekini de Sondakini de Bilir

Cenâb-ı Hak sonra, Kendisinin söylenilenleri duyan, yapılanları gören bir zat olduğunu, "Şüphesiz Allah (herşeyi) hakkıyla işiten kemâliyle görendir" ifadesi ile anlatmıştır. İşte bundan ötürü, hemen peşisıra "Onlann önlerindekini de, arkalanndakini de O bilir" buyurmuştur. Bazıları buna, "O, dünyada olanı ve olmayanı bilir" manası verirlerken, bazıları "önlerindekini" ifadesine "âhiret işlerini", "arkalanndakini" ifadesine de "dünya işlerini" manasını vermişlerdir.

Hak Teâlâ, bunun peşisıra da "Bütün işler ancak Allah'a döndürülür" ifadesini getirmiştir. Dolayısıyla "önlerindekini de, arkalanndakini de o bilir" ifadesi, Allah'ın ilminin tamlığına; "Bütün işler ancak Allah'a döndürülür" ifadesi de, kudretinin tamlığına. ulûhiyyete ve hükümde tek olduğuna işarettir. Her iki ayetin toplamı, insanı günaha yeltenmekten alabildiğine alıkoymayı kapsar. 222[222]

Allah'ın Müslümandan Beklediği

"Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize ibadet edin, hayır işleyin, tâki felaha eresiniz. Allah uğrunda hakkıyla cihâd edin. Sizi o seçti. Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi. Babanız ibrahim'in dininde olduğu gibi. Size daha evvel de, bu (Kur'ân'da) da, peygamber sizin üzerinize şâhid olsun, siz de insanlar üzerine şâhidler olasınız diye, Allah Müslüman adını verdi. Artık dosdoğru namaz kılın, zekat verin, Allah'a sarılın. O, sizin mevlânızdır. O ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcıdır!" (Hacc, 77-78).

Bil ki Hak Teâlâ önce ulûhiyyetten, sonra nübüvvetten bahsedince, peşisıra şeriatlarından bahsetmiştir. Şeriatıyla ilgili ifadeleri şunlardır:

a) Emrolunanların kimler olduğunu belirleme
b) Emrolunan şeylerin kısımları,
c) Emirleri kabutu gerektiren hususların zikri,
d) Bu mükellefiyetin te'kid edilmesi223[223]

Emirlerin Bildirilmesi

Birincisi, yani emrolunanın belirlenmesi, ayette "Ey iman edenler" ifadesi ile anlatılan husustur. Bu hususta iki görüş ileri sürülmüştür.

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/371-372
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/372
223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/373

1) Bu ifade ile, ister mü'min ister kâfir olsun, bütün mükellefler kastedilmiştir. Çünkü bunların teklifi, bütün mükellefler için geneldir. Binâenaleyh bunu sadece mü'minlere ait saymanın manası yok.
2) Bu ifade ile, sadece mü'minler kastedilmiştir. Bunun böyle olduğunun delilleri şunlardır:
a) Herseyden önce bu ifade, bu manayı açık olarak göstermektedir.
b) Allah Teâlâ bundan sonra, "Sizi o seçti", "Size müslüman adını O verdi" ve 'İnsanlar üzerine şâhidler olasınız" ifadelerini getirmiştir. Bu bahsedilenler, ancak mü'minlere uygun düşer. Bu konuda söylenecek en son söz şudur: Mademki bu mükellefiyetler herkes için gerekli ise, özellikle mü'minlerin zikredilmesinin faydası nedir? Fakat biz, mü'minlerin özellikle zikredilmiş olmaları, bu mükellefiyetlerin onların dışındakiler için söz konusu olmadığını göstermez. Aksine bu ayet, bu mükellefiyetlerin özellikle mü'minlere has olduğuna, diğer başka ayetlerde herkesin bu mükellefiyetlerle yükümlü olduklarına delâlet etmektedir. Şöyle de denebilir: "Bu özellikle zikredilmenin faydası şudur: Hitab yeniden umûmi olarak gelip, onu da sadece mü'minler kabut edince, onları bu kabullenmeyi sürdürmeye bir teşvik ve bu işi yüklenme hususunda bir şereflendirme olsun diye, Allah özellikle mü'minlere hitâb etmiştir. [224][224]

Emirlerin Kısımları

İkincisini, yani emrolunan şeylerin kısımlarını Allah Teâlâ, şu dört şey olarak zikretmiştir:
a) Namaz... Bu, ayetteki "Rükû edin, secde edin" ifadesi ile anlatılmıştır. Bu böyledir. Çünkü namazın farzlarının en kıymetlisi rükû ve secdedir. Namaz, âdeta bu iki farz üzerine bina edilmiştir. Dolayısıyla bu ikisinin söylenmesi, bizzat namazın söylenmesi gibidir. İbn Abbas (r.a) şunu söylemiştir: "Müslümanlar, bu ayet nazil oluncaya kadar ilk yıllarında (namaz kılarken) sadece rükû ederler, secde etmezlerdi.
b) Ayetteki, "Rabbinize ibadet edin" ifadesinin anlattığı husus. Alimler buna şu manaları vermişlerdir:
1) "Ona ibadet edin, başkasına etmeyin."
2) "Diğer emredilen ve yasaklanan şeyler hususunda Rabbinize İbadet edin."
Rükû, secde ve diğer taatlarınızı, Allah'a ibadet maksadıyla yapınız. Çünkü bunları sırf yapmak yeterli değildir. Zira bunlarla, Allah'a ibadet maksadı güdülmezse, mükafaata nail olmada, faydalı olmazlar. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak bu cümleyi, "Rükû edin, secde edin" cümlelerine atfetmiştir.
c) Ayetteki "Hayır işleyin" emridir. İbn Abbas (r.a): "Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle (mükellefiyetlere) sıla-i rahim ve güzel ahlakı da eklemiştir" der.
Bana göre bu tertib (sıralama) hususunda yapılacak en güzel izah şöyledir: Namaz, ibadetlerden bir türdür. İbadet de hayırlardan bir türdür. Çünkü hayırlı (iyi) fiiller, Allah'ın emirlerine saygı göstermek demek olan, "Ma'bûda hizmet" ile ihsan demek olan "mahlûka rahmef'e ayrılır. Bu ihsana iyilik (hayır), şer'an iyi olan şeyler, fakirlere yardım ve insanlara güzel söz söyleme de girer. Buna göre Allah Teâlâ, sanki şöyle demek istemiştir: "Ben sizi namazla, hatta namazdan daha kapsamlı olan ibadetle, hatta ibadetten daha kapsamlı olan hayır ile mükellef tuttum."
Hak Teâlâ "taki felaha eresiniz" buyurmuştur. Bunun "Felaha ermeniz için" manasında olduğu da söylenmiştir. Felah (kurtuluş), âhiret nimetlerini elde etmek demektir. İmam Ebu'l-Kâsım el-Ensâri şöyle der: j*İ terecci (belki) manasını ifade eder. Çünkü İnsan, farzları edâ ederken, nadiren kusursuz olur. Dolayısıyla o, yaptığı ibâdetin, Allah katında makbul olup olmadığını yakînî olarak bilemez. İnsanların neticesinin ne olacağı da belli değildir. Bir de herkes ne için yaratılmış ise, ona o iş kolaylaştırılmıştır.
d) Ayetteki "Allah uğrunda hakkıyla cihâd edin" ifadesi ile anlatılan husus. Keşşaf sahibi şöyle der: ifadesi, "Allah'ın zâtı uğrunda, veO'nun için" demektir. Nitekim Arapça'da "Gerçekten ve

---

[224][224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/373-374

cidden âlim" manasında denilir. Ayetteki ifadesi de bunun gibidir. Burada birkaç soru vardır. [225][225]

Cihadın Allah'a Tahsisinin Sebebi

Birinci soru: Normal olarak (Allah yolunda layıkı veçhile cihâd edin) veya (Allah yolunda yapmanız gerekli olan tarzda cihad edin) denilmesi icâb ederdi. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur. Binâenaleyh böyle bir izafetin manası nedir?
Cevap: İzafet iki kavram arasındaki en ufak bir ilişki sebebiyle olabilir. Binâenaleyh cihâd, O'nun rızası için ve O'ndan ötürü yapıldığı için, Allah'a tahsis edilince, bunun O'na izafe edilmesi de doğru olmuştur. [226][226]

Cihad Nedir?

İkinci soru: Bu ayette bahsedilen cihâd, nedir? Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Bununla, hassaten kâfirlerle savaşma murad edilmiştir. Buna göre ifadesinin manası, "Bunu dünyada nam kazanmak veya ganimet elde etmek gibi dünyevi arzulardan dolayı değil, ancak ibadet maksadıyla yapınız" demektir.
2) Bununla onların, başlangıçta savaştıkları gibi, sonunda da aynı şekilde savaşmaları murad edilmiştir. Çünkü onların, ilk dönemlerdeki savaşları daha ezici ve güçlü idi. Ve onlar, bu hususta meselâ Bedir'de yaptıkları gibi, daha kararlı idiler. Hz. Ömer (r.a)'ın, Abdurrahman ibn Avf'e "Sen bizim, Cenâb-ı Hakk'ın ayetini "Allah yolunda, tıpkı ilk zamanda cihâd ettiğiniz gibi, zamanın nihayetinde de tam hakkıyla cihâd ediniz" şeklinde okuduğumuzu bilmiyor musun?" dediği rivayet edilir. Bunun üzerine Abdurrahman da, "Ey mü'minlerin emiri, bu ne zamandır?" dediğinde, Hz. Ömer, Ümeyye oğulları emir, Muğire oğulları da vezir oldukları zaman" cevabını vermiştir.
Bil ki, Kur'ân'a böyle bir ilavede bulunmak, pek tuhaf bir şeydir. Aksi halde tıpkı benzerlerinin nakledildiği gibi, bunun da nakledilmesi (s.a.s) gerekirdi. Eğer bu rivayet sahih ise o zaman bu açıklamanın, Hz. Peygamber tarafından Kur'an olarak değil de, ayete bir tefsir olarak söylendiğini düşünmek gerekir. İbn Abbas (r.a)'ın da, bu ayeti "İlk başlangıçta cihâd ettiğiniz gibi Allah uğrunda şimdi de hakkıyla cihâd ediniz" şeklinde okuduğu, bunun üzerine Hz. Ömer'in ona, "Kendileriyle cihâd etmemiz emredilenler kimlerdir?" dediğinde İbn Abbas'ın, "Kureyşli iki kabile; Manzum ve Abd-t Şems" diye cevap verdiği Hz. Ömer'in de hemen, "Doğru söyledin" dediği rivayet edilmiştir.
3) İbn Abbas, ifadesine, "Allah uğrunda, herhangi bir kınayanın kınamasından korkmayınız, çekinmeyiniz" manasını vermiştir.
4) Dahhâk, bu ifadeye, "Ona yaraştığı biçimde Allah için amel işleyiniz" manasını vermiştir.
5) Bu, Eliniz, diliniz ve mümkün olan her türlü yollarla harbetmek suretiyle, Allah'ın dinini ihya ve hukukunu bihakkın yerine getirme hususunda, bütün imkânlarınızı kullanınız ve kendinizi hevâ'ya uymaktan, haksızlığa meyletmekten alıkoyunuz" manasındadır.
6) Abdullah İbn Mübarek ifadesi, nefis ve nefsin arzularıyla mücahede etmektir manasındadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Tebük Gazvesi'nden döndüğünde "En küçük cihâddan en büyük cihada döndük" [227][227]buyurmuştur. En uygun mana ise, bu ifadenin, bütün mükellefiyetler manasına hamledilmesidir. Binâenaleyh, kişinin emrolunduklarını yapmaya, nehyolunduklarından kaçmaya devam etmesi, ve sürdümesi bir cihâttır. [228][228]

---

[225][225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/374-375

[226][226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/375

[227][227]

[228][228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/375-376

Bu Ayet Mensuh olabilir mi?

Üçüncü soru: Mukâtil ve Kelbl'den nakledilen ve tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'dan, nasıl ittikâ edilmesi gerekiyorsa, öylece korkun"(a. imrtn, ıo2) ayetini, "Allah'dan gücünüzün yettiğince ittikâ ecn"(Tsflabun, 16) ifadesiyle neshedildiğinin söylenmesi gibi, bu ayetin de yine aynı ifadeyle oeöabun, ıej neshedildiğinin söylenmesi doğru mudur?
Cevap: Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü, mükellefiyet, kudrete bağlıdır. Zira, Cenâb-ı Hak, "Allah hiçbir nefse, gücü yettiğinden başkasını yüklemez" (Bakara, 286) buyurmuştur. O halde, nasıl olur da Allah: '"Gücünüzün yetmeyeceği bir biçimde Allah yolunda cihâd ediniz" der! Hem, başlangıçta cihâd son derece çetin ve zor tutulmuş, öyle ki bir kişi on düşmanla savaşmak zorunda kalmış, derken Allah bu hükmünü "Allah şu anda sizin yükünüzü hafifletti" ayetiyle hafifletmişken, daha bunun yanında, Cenâb-ı Hakk'ın, o cihâdı takat getirilemeyecek bir biçimde farz kılması caiz olur mu ki, bunun neshedildiği söylenebilsin? 229[229]

Emirlerin Müeyyideleri

Üçüncüsü, bu emirlerin kabul edilmesini gerektiren şeylerin izahına geline, bunlar da şu üç şeydir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın "Sizi o seçti" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "Mükellef tutmak, Allah'ın, kuluna bir şeref bahşetmesi demektir. Binâenaleyh O, sadece size bu şerefi bahşedince, size şereflerin en büyüğünü tahsis etmiş, sizi endi hizmeti ve tâatıyla meşgul olmanız için seçmiştir. Binâenaleyh bundan daha yüce rütbe var mıdır? Bunun üzerinde bir mutluluk var mıdır?" demektir. Bu kelimenin -anasının, "O size hidâyetini, desteğini ve kolaylığı tahsis etmiştir" şeklinde olması da muhtemeldir.
Cenâbn Hakk'ın "Dinde üzerinize hiçbir güçlük de elemedi" beyanına gelince bu, adeta şu (mukadder) sorunun bir cevabı gibidir: Mükellefiyet sizin bahsettiğiniz gibi, her ne kadar bir şereflendirme ve bir görev se de, ancak ne var ki bu nefislere cidden zor gelen bir husustur." İşte bu sebeple Cenab-ı Hak, bu soruya "Dinde üzerinize hiçbir güçlük de yüklemedi" ayetiyle cevap vermiştir. Rivayet olunduğuna göre Ebu Hureyre r.a): "Cenâb-ı Hak, bizi zina «emekten, hırsızlık yapmaktan men ettiği halde, daha nasıl "Dinde üzerimize hiçbir güçlük de yüklemedi" buyurmuştur?" deyince Ibn Abbas (r.a): "Evet, ne var ki, srailoğullan üzerine yazılan ağır ceza (ısr) sizden kaldırılmıştır" diye cevap vermiştir. 5-rada şöyle birkaç soru sorulabilir: 230[230]

Harec Ne Demektir?

Birinci soru: Arapça'da esasen harec ne demektir?
Cevap: İbn Abbas (r.a)'den rivayet edildiğine göre o, Hüzeyl Kabilesinden bazı enselere: "Siz, aranızda harec ismini neye verirsiniz?" deyince, onlar "harec, aşmak, daralmak demektir" cevabını vermişlerdir. Yine Hz. Aişe (r.a)'den şu rivayet o mistir: "Allah'ın Resulüne harec kelimesinin ne demek olduğunu sordum da o: kısmak, daralmak" cevabını verdi"231[231]

Ruhsatla Amel Etme

İkinci soru: Bu ayette geçen harec kelimesiyle ne kastedilmiştir?
Cevap: Bununla ruhsatlann kullanılmasının kastedildiği söylenmiştir. Binâenaleyh, ayakta namaz kılamayan kimse, oturarak kılsın; bunu yapamayan da, ima ile kılın. Cenâb-ı Hak,

---

229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/376
230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/377
231[231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/377

yolcu olan kimseye orucunu yemesini ve namazlarını kısaltmasını njcah kılmıştır. Bir de, Allah (c.c), kulunu mübtelâ kıldığı her günah için, o felahlardan ya tevbe etmesi ya da keffâret vermesi suretiyle bir çıkış yolu jestermiştir. İbn Ömer (r.a)'nın da "kime bir ruhsat verilir, o da o ruhsatı kullanmaktan ûzcevirirse, kıyamet gününde insanlar arasında hükmedilinceye kadar, bir ejderha ağırlığı (kadar bir yükü) yüklemekle mükellef tutulur" dediği rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, "iki ihtimal bir araya geldiğinde, onların Allah'a en sevimli olanı, onların en kolay olanıdır"232[232] dediği rivayet edilmiştir. Ka'b'ın da: "Allah, bu ümmete sadece peygamberine vermiş olduğu üç şey vermiştir: Onları insanlara şahid kılmış, dinleri hususunda onlara bir zorluk çıkarmamış ve: "Bana dua edin, size icabet edeyim "(Mu-min.eo) buyurmuştur" dediği rivayet edilmiştir.

Üçüncü soru: Mu'tezile, "tekltf-i mâla yutâk"ın olmayacağı hususunda bu ayetle istidlal ederek şöyle demiştir: "Allah, kafirde ve günahkâr kimsede, küfrü ve masiyeti yaratıp, sonra da bunları ona yasaklamış olsaydı, bu en büyük zorluk olurdu. Halbuki bu ayetin sarih ifadesiyle böyle bir zorluğun olmadığı bildirilmiştir."

Cevap: Cenâb-ı Hak o kimseye küfrünü terketmesini emredip; onun küfrünü terketmesi de Allah'ın ilminin cehalete dönüşmesini gerektirince Allah mükellef olan o şahsa, kendi ilmini cehalete dönüştürmesini emretmiş olur ki bu en büyük zorluklardan bir tanesi olmuş olur. Binâenaleyh, her iki tarafta eşit olunca, bu soru zail olur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın "Babanız İbrahimin dininde olduğu gibi. Size daha evvel, müslüman adını vermişti" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadedeki kelimesinin mansûb olması hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Ferrâ'ya göre bu kelime, kendinden önce geçenlerin ihtiva ettiği şeyin anlamından ötürü mansûb kılınmıştır. Buna göre sanki "Dininiz size, babanız İbrahim'in dinini geniş tutulması gibi, geniş tutuldu" denilmek istenmiştir. Daha sonra muzâf durumunda olan kelimesi hazfedilmiş, muzaf ileyh durumunda olan kelimesi, muzaf in irabını alarak (millete) olmuştur.

b) Bu kelime, medh ve tazim'den dolayı mansûb kılınmıştır. Yani "Dininize yani babanız İbrahim'in c güzel dinine sarılın" demektir.

Bil ki, Hz. İbrahim (a.s)'in dininden bahsedilmesi, bu mükellefiyet ve dinî hükümlerin aynı zamanda, Hz. İbrahim (a.s)'ın da şeriatı olduğunu dikkat çekmek içindir. Çünkü Araplar, Hz. İbrahim (a.s)'in soyundan oldukları için, onu severler. Binâenaleyh, bu hususta dikkat çekmek, onların bu dini kabul etmeye hazır hale gelmelerine bir vesile ve vasıta gibi olmuş olur. Burada da şöyle birkaç soru sorulabilir: 233[233]

"Babanız İbrahim" Denilmesinin İzahı

Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, "Babanız İbrahim'in dini"buyurmuştur? ve niçin, bu kitabın içine, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında bulunup da, Hz. İbrahim (a.s) soyundan olmayan müminler dahil olmasın?

Cevap: Buna şu iki açıdan cevap verilebilir:

a) O zamanda bulunanların ekserisi mesela Hz. Peygamber (s.a.s), onun kabilesi ve bütün Araplar, Hz. İbrahim (a.s) soyundan olunca, bu caiz olmuştur.

b) Bu, Hasan el-Basrî'nin izahı olup buna göre, Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in müslümanlar nezdindeki saygınlığını, tıpkı babanın çocuğu yanındaki saygınlığı, kadınlarının saygınlığını da, annelerin saygınlığı gibi addetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onun zevceleri, annelerinizdir" (Ahzâb. 6) buyurmuştur. 234[234]

İki Şeriatın Farkı Nerede?

---

[232][232] Benzeri, Müslim, Fezâil, 77-78 (4/1813).

[233][233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/377-378

[234][234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/378-379

İkinci soru: Bu ifade Hz. Muhammed (s.a.s)'in dininin, tıpkı Hz. İbrahim (a.s)'ın dini gibi, onunla aynı olmasını gerektirir. Böylece de bu demektir ki Hz. Muhammed (s.a.s)'in kendine has, muayyen bir şeriatı yoktur. Bu hususu Cenâb-ı Hakk'ın, "Hanif olan İbrahim'in dinine uyasm diye" (Nahi, 123) ifadesi de tekid eder.
Cevap: Bu ayet, bu hitâb putperestlere karşı yapılmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah'a ibadet etmek ve putları bırakmak, Hz. İbrahim (a.s)'in dinidir" demek istemiştir. Ama, şeriatların tafsilatlarına gelince, bunların burayla ilgisi yoktur. 235[235]

Müslüman Vasfının Verilmesi

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın "Size daha evvel... müslüman adını verdi" fadesi ne demektir?
Cevap: Bu hususta da şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Buradaki zamir Hz. İbrahim (a.s)'e racidir. Çünkü her peygamberin, <abul olunmuş bir duası vardır. Hz. İbrahim (a.s)'in duası da, "Ey Rabbimiz, ikimizi de sana teslimiyette sabit kıl. Soyumuzdan da müslüman bir ümmet çıkar" (Bakara, -28) şeklindeki duasıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Hz. lbrahlm(a.s)'in duasını kabul etmiş ve o ümmeti, Hz. Muhammed(s.a.s)'in ümmeti yapmıştır. Yine rivayet olunduğuna göre İbrahim (a.s) "Allah Hz. Muhammed (s.a.s)'t, benim dinim gibi olan bir dinle peygamber olarak gönderecek ve o, ümmetine müslümanlar adını verecek" şeklinde haber vermiştir.
b) Bu zamir, tıpkı ifadesindeki zamir gibi, Allah'a racidir. Atâ, İbn Abbas (r a)'nın bu ayete şu manayı verdiğini rivayet etmiştir: "Allah, sizi daha önce yani Dûtün semavi kitablarda; bunda, yani Kur'ân'da size müslümanlar ismini vermiştir." Bu izah, doğruya daha yakındır, çünkü Cenâb-ı Hak "Peygamber sizin üzerinize şahid olsun, siz de insanlar özerine şahidler olasınız diye" buyurmuş, böylece işte onları bu maksattan dolayı isimle indirdiğini beyan buyurmuştur ki, böyle yapmak ancak Allah'a yakışır. Buna, Übeyy İbn Ka'b'ın bu ayeti "Allah size bu adı verdi" şeklinde okuyuşu da bir delildir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak hem Kur'an'dan Önceki diğer kitablarda, hem de Kur'ân'da sizi ümmetlere üstün kıldığını ve bu ayette bahsedilen şehâdetten dolayı da, bu güzel ismi, size ad olarak verdiğini buyurmuştur. Binâenaleyh Altah bu ikramı hassaten size verince, O'na ibadet edin ve O'nun mükellefiyetlerini reddetmeyiniz" şeklinde olur ki, teklifleri kabul etmeyi gerektiren üçüncü sebep de, işte budur. Hz. Peygamberin, bize; ümmetinin de bütün insanlara nasıl şahit oldukları meselesine gelince, bu husus, Bakara sûresinde geçmişti ve biz işte bu ifadeden, "icmâ'ın bir delil olduğunu gösteren hususu çıkarıp almıştık.
Dördüncüsü, yani gelen hükümleri tekid makamına gelen şeylerin izahı ise "Artık dosdoğru namaz kılın, zekât verin, Allah'a sardın" ayetiyle anlatılan husustur. Yani O'nun aklî, nakit delillerine; lütuf ve himayesine, korumasına sarılın, sığının" demektir.
Buradaki "zekât" kelimesiyle, eliflâm "and" ifade ettiği için, farz olan zekât kastedilmiştir. Ibn Abbas (r.a), "Allah'dan (sizi) bütün haramlardan koruyup muhafaza etmesini isteyiniz" demiştir. Kaffal da: "Allah'ı sakınmanız gereken şeylere karşı haminiz (koruyanınız) edininiz. Çünkü O, sizin Mevlâ'nızdır, o sizin efendinizdir. Sizde tasarruf eden o'dur; o, ne güzel mevlâ ve güzel yardımcıdır" demiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ben sizin Mevlânızım; hatta Ben sizin, yardımcınızım. Ben size, yeterimi" demek istemiştir.
Bil ki Mu'tezile bu ayetlerle birkaç bakımdan istidlalde bulunmuştur.
1) Cenâb-ı Hakk'ın "... siz de insanlar üzerine şahidler olasınız diye" ifadesi Allah'ın herkesin iman etmesini istediğine delâlet eder. Çünkü Allah kulları üzerinde,
o, sizin insanlar üzerine şahit olmanızı istediğine göre, muhakkak ki O, sizin hepinizin adil ve salih olmanızı istemiştir. Halbuki biz, o insanların içinde, fasıklann olduğunu
da biliyoruz. Btnâenleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın, tasık Kimseden de adı) olmasını
istediğine delâlet eder.
2) Cenâb-ı Hak "Allah'a sardın" buyurmuştur. Binâenaleyh, şerrin kendisinden sudur ettiği

---

235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/379

kimseye sığınmak nasıl mümkün olur? .

3) Ayetteki "işte ne güzel Mevlâ o" ifadesidir. Çünkü, şayet Cenâb-ı Hak ehl-i sünnetin dediği gibi, kullarının ekserisini, onlarda küfrü ve fesadı meydana getirip sonra da onlara azâb etmek için yaratmış olsaydı, o zaman O, güzel bir Mevlâ olmaz, tam aksine, en şerli mevtalardan daha şerli olurdu. Bu durumda da O'nun, "ne kötü Mevlâ" diye vasfedilmesi gerekirdi ki, bu olamaz ve batıldır. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın, o insanların tümünden iyiliği güzeli ve salâhı istediğine delâlet eder. Buna göre eğer, "Sadece müminler için ne güzel yardımcı olduğu gibi, sadece mü'minler İçin ne güzel bir mevta olması niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, hem mü'minlerin hem de kâfirlerin Mevlâ'sıdır. Binâenaleyh, "O, müminler için ve güzel mevlâ, kâfirler içinde ne kötü Mevlâ'dır" denilmesi gerekir. Eğer onlar, böyle bir şeyin olabileceğini söylerlerse, Kur'ân'ı ve icmâ'ı reddetmiş, açıkça da Allah'a yakışmayan bir söz söylemiş olurlar.

4) Cenâb-ı Hakk'ın "Size daha evvel de... müslüman admı o (Aİlah) vermişti" ifadesi bir takım serî isimlerin bulunduğuna ve onların Allah tarafından olduğuna delâlet eder. Çünkü bunlar, eğer sadece bir lehçe olsalardı, özellikle bunlar Allah'a nisbet edilemezlerdi.

Mu'tezile'nin, "Cenâb-ı Hakk'ın, Ümmet-i Muhammed'in şahid olmasını istemesi, o'nun o Ümmeti-i Muhammed'in adil olmasını istemiş olmasını gerektirir" şeklindeki Dtrinci deliline cevap olarak şöyle diyebiliriz: Eğer bir şeyi irade etmek, o şeyin evâzımını da istemiş olmayı gerektirseydi, kâfirlerin iman etmesini istemek, Allah'ın cahil olmasını istemiş olmayı gerektirirdi (İstilzam). Böylece de Cenâb-ı Hakk'ın, «endisinin cehaletini istemiş olması neticesi çıkardı. Eğer bu bunu gerektirmiyorsa, sizin sözünüz sakıt olmuş, düşmüş olur.

Mu'tezile'nin , "Allah'a sanlın" ifadesinden çıkardıkları delile de şu şekilde cevap . T'iiebilir: Bu da sizin aleyhinize olarak variddir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, fâsıkın kalbinde şehveti yaratmış, onu kuvvetlendirmiş, fâsıkın arzu duyduğu şeyi yaratmış, onu o 90ye yaklaştırmış, aradaki bütün engelleri kaldırmış, sonra da fâsıka ins ve cins şeytanlarını musallat kılmış ve o, hiç şüphesiz o kimsenin fücura ve sapıklığa düşeceğini bilmiştir. Halbuki bu dünyada böyle yapan herhangi bir kimse, "İyi bir ıevlâ" değil, "kötü bir mevlâ" olmuş olur. Şayet, görünmeyenin görünenlere kıyaslanması doğru olsaydı, bu sizin aleyhinize olarak tecelli eder, gerekli olurdu. Eğer bu batılsa, sizin görüşünüzde, tamamiyle sakıt olur. 236[236]

236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/379-381

MÜ'MINUN SURESİ

Yüzonsekiz ayet olup, Mekkîdir.

"Müminler muhakkak felah bulmuştur. Onlar ki namazlarında huşu içindedirler. Onlar ki boş ve faydasız şeylerden yüz çevirirler. Onlar ki zek&t (vezifelerini) yaparlar. Onlar ki, ırzlarını koruyanlardır. Şu var ki, zevceleriyle yahu ellerinin altındaki cariyelerle münasebetleri bundan müstesnadır. Çünkü
böyle olanlar kınanmış değillerdir. O halde, kim bunların ötesini isterse, şüphe yok ki onlar, haddi aşanlardır. O mü'minler ki onlar, emânetlerine ve ahidlerine riayetkardırlar. Onlar ki namazlarına devam ederler, işte onlar,
kalıcıdırlar" (Mümlnun, 1-11).
Bil ki, Cenâb-ı Hak, şu yedi vasfı birarada bulunduranlar için, kurtuluşun tahakkuk edeceğine hükmetmiştir. Bu yedi sıfatın izahına girmeden önce, şu iki bahsi mutlaka ele almamız gerekir.1[1]

Kad Edatının Anlamı

Birinci bahis: Ayetin başındaki kad, mâ edatının zıddıdır. Çünkü kad olması beklenenin olduğunu bildirir. Mâ ise, onu nefyeder olmadığını bildirir. Müminlerin bu tür bir müjdeyi beklediklerinde şüphe yoktur. Bu müjde de, onlar için böyle bir felahın tahakkuk etmiş olduğunu haber vermektir. Binâenaleyh o müminlere bekledikleri o şeyin tahakkuk ettiğine delâlet eden bir ifadeyle hitâb edilmiştir. 2[2]

Felah'ın Manası

İkinci bahis: "Felah" kişinin umduğunu elde etmesi demektir. Felahın, hayır içinde bulunmak, kalmak olduğu da ileri sürülmüştür. "eflaha" kelimesi, tıpkı "ebşere" kelimesinin, o kişinin bir müjdeye girdiğini, müjdelendiğini bildirmesi gibi, bu kelime de kişinin felaha girdiğini, felaha girdiğini gösterir. Bunun, "Onu felaha erdirdiği, ulaştırdı" manasında olduğu da söylenmiştir. Talha İbn Musarrif'in bu fiili meçhul olarak ufliha şeklinde okuması da, bunu gösterir. Yine bu zât yâ "Beni pireler yedi" lehçesinden ötürü; ya da, "Önce müphem bırakmak sonra da, tefsir etmek kaidesinden dolayı, şeklinde de okumuştur. 3[3]

Kurtulan Müminlerin Sıfatları

(Müminlerle ilgili) birinci sıfat:
1) İman.Bu el-Mü'minûn "müminler" kelimesinin ifade ettiği husus olup, imanın ne demek olduğu hususundaki sözümüz, Bakara Sûresinde geçmişti. 4[4]

Namazda Huşu

İkinci sıfat, "Onlar kî namazlarında huşu içindedirler" ayetinin ifade ettiği husustur. Alimler, "huşû"un ne çeşit bir fiil olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları onu, "korkmak, ürpermek"gibi, Kalbi fiillerden addederken, bazıları bunu, hareket etmeme, sağa sola dönmeme gibi, uzuvlarla alâkalı fiillerden saymışlar, bazıları da bununla bu iki tür

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/385-386
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/386
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/386
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/386

fiilin kastedildiğini söylemişlerdir ki, evlâ olanı da budur. Binâenaleyh, namazında huşu içinde olan kimsenin Mabûd'a karşı kalb ile ilgili olan fiillerden sonsuz huşu ve tezellülün, tevazünün bulunması; yapılmaması gereken fiillerden de, namazda bulunanın zihninin Cenâb-ı Hakk'ın ululamanın dışında, herhangi bir şeye iltifatın bulunmaması gerekir. Ve yine namazda huşu içinde bulunan kimsenin uzuvlarla ilgili fiillerden, onun hareketsiz olması, başını önüne eğip secde yerine bakması vb. fiiller ile, yapılmaması gereken fiillerden de, onun sağa sola dönmesi vb. şeylerin bulunmaması gerekir. Ancak ne var ki, insan üzerinde müşahede edilen huşu, ancak uzuvlarla ilgili olanıdır.

Çünkü, kalble ilgili olanlar görülemez. Hasan el-Basrî ve İbn Sîrin şöyle demişlerdir: Müslümanlar, namazlarında, gözlerini semâya doğru dikiyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s)'de böyle yapıyordu. Bu ayet inincede, başını önüne eğdi ve onun bakışları, namazgahının dışına taşmadı."

Şayet, "Şimdi siz bunu, (huşu ve huzûun), namazda vacib olduğunu mu söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki, bu bize göre vacibdir. Bunun delilleriyse şunlardır:

1) Cenâb-ı Hak, "Kur'ân'ı iyici düşünmezler mi? Doğrusu onların kalbleri üzerinde, kilitler vardır" (Mutemmed, 24) buyurmuştur. Halbuki manaya vakıf olmadan düşünme ve tedebbür olamaz. Cenâb-ı Hakk'ın, (Muhammed, 4) emrinin manası da, "O Kur'ân'ın hayranlık uyandıran yönlerine ve manalarına vakıf ol!" demektir.

2) Cenâb-ı Hak, "Beni hatırlamak ve anmak İçin, dosdoğru namaz kıl" (Tahâ, 14) Duyurmuştur. Emrin zahiri ise vücub ifade eder. Halbuki gaflet, anma ve hatırlamanın : adıdır. Binâenaleyh, bütün namazı süresince gaflet içinde olan Kimse, daha nasıl Allah'ı anmak için, namazını dosdoğru kılmış olur?

3) Cenâb-ı Hak "Gafillerden olma" (Araf, 205) buyurmuştur. Nehyin zahiri de, -aramlığı ifade eder.

4) Cenâb-ı Hak, "... ne dediğinizi bilmedikçe" (Nisa, 43) buyurmuştur. Bu ayet, sarhoşun namazdan nehyedilmesinin illetidir. Bu demektir ki sarhoş da, dünyaya «ftsmmiyet veren ve ona iyice dalmış olan gafil kimseler arasına sokulmuştur.

5) Hz. Peygamber (s.a.s) "Huşu ancak, namazında uzuvlarını) hiç kımıldatmayan ve tevazu içinde olan kimseler için tahakkuk eder"

buyurmuştur ki, buradaki innemâ kelimesi, hasr ifade eder. Yine Hz. Peygamber (a.s.)"Namazı, kendisini fuhşiyyattan ve münkerâttan alıkoymayan kimse ancak, Allah'a olan uzaklığını olur"5[5] buyurmuştur. Halbuki gafil kimsenin namazı, kendisini fuhşiyyattan etmez. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Namaza şuran nice kimse vardır ki, onun bu durmasından eline geçen pay, yorgunluk m argınlıktır"6[6] buyurmuştur. Hz. Peygamber bu ifadesiyle, (namazında ruhen) gafil atan kimseyi kastetmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s): 'Huşu içinde olmayan) kulun kıldığı namazından elde ettiği şey, sadece (namazda y.uşunun) şuurunda olduğu anların sevabı yazılır" 7[7]buyurmuştur.

6) Gazali (r.h) şöyle der: "Namaz kılan kimse, hadiste de varid olduğu gibi, Rabbine münacaat içindedir. Halbuki, gaflet ile söylenen söz, kesinlikle münacât olmaz." Bunu şu şekilde açabiliriz: İnsan, zekâtını gaflet içinde verdiğinde, zekâttan elde edilmek istenen şeylerden sadece şunlar tahakkuk eder:

a) Kişinin, mala karşı olan düşkünlüğünü kırması;

b) Fakiri zenginleştirmesi... Oruç da, nefsî kuvvetleri ezer, Allah'ın düşmanı olan hevâ ve hevesin hücumunu kırar. Binâenaleyh, kişi gafil olmakla beraber, maksatlar yine de hasıl olur. Hac da, birtakım zor fiilleri ihtiva eder. Hac'da ise kalb ister hazır olsun, isterse olmasın, hac ibadetinde kendisiyle imtihanın tahakkuk ettiği bir nevi mücahede bulunmaktadır. Namaza galince, namazda sadece zikir, kıraat, rükû, sücûd, kıyam ve kuûd bulunmaktadır. Zikir, kişinin Allah'a karşı yakarışıdır. Binâenaleyh, bu münacattan kastedilen, onun ya tam

---

5[5] Cami'us-Sağir, 2/181.

6[6] O Müsned, 2/373.

7[7] Müsned, 2/373.

münacat olmasıdır veyahutta sırf o harfler ve seslerdir. Bu ikinci kısmın fasit olduğunda şüphe yoktur. Çünkü dili, anlamsız, saçma sapan şeylerle kımıldatmada, sahih bir maksad aranamaz. Böylece, bundan maksadın münâcat olduğu sabit olur. Bu münacat da ancak, dilin kalbteki yalvarış ve yakarışı ifade etmesi, onu ortaya koymasıyla tahakkuk eder. Binâenaleyh kalb, bu ifadenin anlamından gafil isa, daha nasıl, "Bizi, sırât-ı müstakime ilet"{Fatiha, 5) ifadesiyle hangi talepte bulunabilir? Hatta ben şöyle diyorum: Bir kimse yemin etse ve, "Allah'a yemin ederim ki ben, falancaya teşekkür edeceğim, onu medhû sena edip öveceğim ve ondan, ihtiyacımı talep edeceğim" dese, sonra da (o kişi bu
manalardan gafil olduğu halde) bu manalara delâlet eden bu lafızlar, o gün onun dilinden dökülse, o kimse, yemini yerine getirmiş olmaz. Yine bu lafızlar, karanlık bir gecede o kimse orada olup, bu kimse de, onun orada olduğunu bilmediği ve onu görmediği bir halde, onun dilinden dökülse, o kimse yine yeminini yerine getirmiş olmaz ve onun bu sözü, bu İşe kalbiyle hazır olmadığı sürece, karşı tarafa bir hitab olmuş olmaz. Yine bu kelimeler, karşı taraf güpegündüz orada bulunuyorken, o kimsenin lisânından dökülüverse, ancak ne var ki bu sözleri söyleyen kimse herhangi bir düşünceye iyice dalmış olduğu için gafil ve konuşurken hitabı o kimseye bizzat tevcih edemediği için, yeminini yerine getirmiş olmaz. Kıraat'dan maksadın, bir takım zikirler, hamd ü senalar, yalvarıp yakarmalar olduğu hususunda; bunlara muhatab olanın da, Allah olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh kalb, gaflet perdesiyle kapalı olup, o kimse de Allah'ın celâl ve kibriyasından gafil bulunsa, sonra da lisânı, alışkanlıktan ötürü hareket ediverse, bu yalvarıp yakarmalar kabul olunmaktan ne kadar uzaktır.
Rükû ve secdeye gelince, bunlardan maksad da Cenâb-ı Hakk'a ta'zimdir. Gafletle yapılan tazim Allah'ı tazim sayılsaydı, Allah yerine önüne konulan puta tazimi de bundan farksız olurdu. (Yani: bilmeyerek puta tazimi tazim sayılamayacağına göre, gafil olarak Allah'ın huzurunda durması da tazim sayılmaz). Bir de böyle bir ta'zim tahakkuk etmeyince, geriye sadece belin ve başın hareket etmesi kalır. O namazda d\Y«§\ ota\as\r\\ gerekürer\, bu meşakkat ve kütür ile imanın arasını ayıran bir özellik kalmamış olur. Namaz; hac, zekat, cihad ve diğer zor taatlerden daha önceki sırada yer alır. Taatler içerisinde yalnız namazt, terketmekte ısrar edene ölüm cezası verilir. Halbuki gafletle kılınan namazın, bu zor taatlerin önüne geçmesinin manası kalmaz. Netice olarak diyebiliriz ki her insan bu büyük özellikleri görüp müşahede etmenin, sırf zahiri ameller olmadığına buna bu münacatın gayesinin de eklendiğine kesinkes hükmeder. Binâenaleyh bütün bu açıklamalar namazda mutlaka kalbî bir huzurun olması gerektiğine delâlet eder.
7) Fakihler, cemaatle veya tek başına namaz kılan kimsenin, namaz sonundaki selamı ile, kimlere selam vermeye niyet edeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kimse, yanında olanlara mı, yanında olmayanlara mı yahut her ikisine de mi selama niyetlenir? (Bu iş, inceleme konusu olmuştur) Namazın sonu demek olan selamın manası üzerinde düşünmeye ihtiyaç hissedildiğine göre, namazdan esas olarak kastedilen, tekbir ve teşbihlerin manasını düşünmeye haydi haydi ihtiyaç vardır. 8[8]

"Huşu Şart Değil* Diyenlere Red

Hasım, "Muzu ve huşunun şart koşulması, fakihlerin ihtilafına mebni olduğu için, buna iltifat edilmez" diye delil getirmiştir. Buna birkaç yönden cevap verilir:
a) Bize göre namazda kalbin huzuru, namazın caiz oluşunun yeterliliğinin şartı değil, kabulünün şartıdır. "Yeterli" olmadan kastımız, o namazın kazasının gerekmemesidir. "kabul"den kastımız ise, namaz için mükafaatın tahakkuk etmesidir. Halbuki Fakihler o namazın, mükafaatının tahakkukunu değil, yeterli olup olmayışını incelerler. Bizim bundan maksadımız ise mükafaat meselesidir. Bunun dünyadan bir örneği şudur: Birisi senden bir elbise ödünç alsa, sonra onu güzel bir şekilde geri verse, bu kimse sorumluluktan çıkmış ve övgüyü haketmiş olur. Fakat aynı adam o elbiseyi seni hafife alarak sana fırlatıp atsa, bu da

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/386-389

sorumluluktan çıkmış olur. Ama övgüyü değil zemmi haketmiş olur. Tıpkı bunun gibi, bir kimse ibadetini, ta'zim ile yerine getirse, hem farzı yerine getirmiş, hem mükâfaata müstehak olmuş olur. Fakat ibadetlerini hafife alan kimse de, zahiren farzı yerine getirmiş olur, ama zemmi hakeder.

b) Biz, böyle bir icmayı kabul etmiyoruz. Çünkü kelâmcılar, namazda mutlaka huzur ve huşunun bulunması gerektiğinde ittifak etmişler, bu hususta şöyle istidlalde bulunmuşlardır: "Allah'a secde, taat; putlara secde ise küfürdür. Bunlardan herbiri ise, gerek zâtı, gerek levazımı (vasıfları-şekilleri) itibarıyla, diğeri gibidir. Dolayısıyla secdenin, bu iki şekilden birisinde, sayesinde taata dönüştüğü, diğerinde de masiyete dönüştüğü bir vasfın bulunması gerekir. Bu vasıf ise, secde edenin kastı, niyeti ve iradesidir. Kasıttan maksad, o fiillerin Allah'ın emrine imtisal duygusu ile yapılmasıdır. Böyle bir duygu ise, ancak kalb huzurlu olunca bulunabilir. İşte bundan ötürü kelâmcılar, namazda mutlaka kalb huzurunun bulunması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Fakihler'den Ebu'l-Leys (r.h.) ise "Tenbîhu'l-Gâfilin" adlı eserinde şunu belirtir; "Namazdaki kıraatin tam oluşu, hatasız ve tefekkürle (manası düşünülerek) okunuşudur. Gazali (r.h.) da, Ebu Talib el-Mekkî'nin, BİŞrü'l-Hafi'den, "Kim namazda huşu İçinde olmazsa, namazı fâsid olur" dediğini rivayet ettiğini yazmıştır. Hasan el-Basrî (r.h.)'nin de: "Kalbinin huzurlu ve haztr olmadığı her namaz, (mükafaata değil) cezaya doğru hızla gider" dediği rivayet edilmiştir. Mu'az b. Cebel (r.h.)'in: "Kim. namazda iken, şuurlu olarak etrafındakiler! tanımaya çalışırsa, o namaz kılmıyor demektir" dediği rivayet edilmiştir. Yine müsned bir hadiste, Hz. Peygamber (a.s.)'in söyle dediği rivayet edilmiştir. "Kul hazan namaz kılar. Ama o namazının altıda biri, hatta onda birifnin mükafatı) kendisi için yazılmaz. O kul için namazından, sadece (namazda oluşunun) şuurunda olduğu anların sevabı yazılır." Abdulvâhid b. Zeyd de şöyle der: "Alimler, kulun kıldığı namaz'dan, onun için sadece şuurlu olarak (gafil olmaksızın) kıldığı kısımların sevab temin ettiği hususunda ittifak etmişlerdir" demiş ve bu hususta bir icmâ bulunduğunu iddîa etmiştir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, deriz ki: Farzedelim ki bütün fakihler, gafil olarak (şuursuz) kılınan bir namazın da caiz olduğunu söylediler. Peki, Kelamcılar ve ehl-i takva, bu husustaki işi, daha dar tutmuş olmuyorlar mı? Dolayısıyla keşke ihtiyatlı olanı yapsan. Çünkü âlimlerden biri, imamlığı tercih etmiş. Kendisine bunun sebebi sorulunca, o: "İmâma uyan (muktedl) olmam hâlinde fatihayı okumayacağım için, İmam-ı Şâfl'nin, imam ile birlikte onu okuması halinde de, İmam Ebu Hanife'nın bana çıkışmasından korkarım. Bu ihtilaftan canımı kurtarmak için imameti tercih ettim." 9[9]

Boş Şeylerden Uzak Dururlar

Üçüncü sıfat: Bu, "Onlar ki boş ve faydasız şeylerden yüz çevirirler" ayetinin ifade ettiği husustur. Buradaki "lağv" ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

1) Buna, her türlü haram ve mekruh işler ile, insanın yapmaya mecbur olmadığı (bazı) mubah işler girer.

2) Bu, sadece haram işleri ifade eder. Bu görüş, birincisinden daha sınırlıdır.

3) Bu, özellikle konuşmada vaki olan masıyetlerdir. Bu da, ikinci görüşe göre, daha dardır.

4) Bu, yapılması mecbur olmayan mubah işlerdir. Bu görüşü benimseyen, "Allah, yeminlerinizdeki lağvden dolayı, sizi hesaba çekmez" (Bakara. 225} ayetini delil getirerek, "Binâenaley bu, kendisinden sorumlu tutulacak günahlar manasına hasıl hamledilebilir" demişlerdir.10[10] Önceki görüşleri ileri sürenler de, "Lağv, ilgi edilen her şeye denir. Dolayısıyla dinen lağvedilmesi gereken herşey, bu şekilde, nitelendirilebilir. Bu sebeble, her haramın lağv olması gerekir. Hem sonra "lağv", bazan, "küfür" manasına gelir. Nitekim

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/389-390

10[10] Bu flkra göre Laftv, sorumluluk sahası Aşında kalmaktadır. Bu ayet de bunu gösterir, öyleyse Mü'minûn 3 ayetindeki

Cenâb-ı Hak, "O kâfirler şöyle dediler: Kur'ân-ı dinlemeyin. O'nun hakkında lağviyyat (manasız yaygaralar) yapın..." (Fussnet, 26) buyurmuştur. Bazan da, "yalan manasına gelir. Nitekim Allah Teâlâ, "O (cennette), hiçbir lağv (yalan) duymazsın"(Gâşiye. n) ve "Onlar, orada ne bir lağv, ne günaha sokacak bir şey işitmezler" (Vakıa. 25) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, müminleri bu tür lağviyattân yüz çevirdikleri için, övmektedir. Bunlardan yüz çevirmek ise, böyle şeyleri yapmamak, bunlardan hoşlanmamak ve bunları yapanlarla içli-dışfı olmamakla mümkündür. İşte bu manada Cenâb-ı Hak, "Onlar, boş ve kötü lakırdıya rastladıkları zaman, şerefli olarak, (yüz çevirip) geçerler" (Furkân, 72) buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ o mü'minleri, "namazlarında huşûlu olan kimseler" diye tavsif edince, mükellefiyetin iki temeli olan ve insan nefsine çok ağır gelen fiil ve terki (yapmaları ve yapmamaları) bir arada bulundurdukları için, bunun peşisıra onları, "lağviyattân yüz çevirenler" olarak tavsif etmiştir. Allah en iyi bilendir. 11[11]

Zekâtı İfa Ederler

Dördüncü Sıfat: Ayetteki, "Onlar zekât (vazifelerini) yapanlardır" ayeti ile anlatılan sıfat... Ayetteki bu "zekat"la ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Ebû Müslim'e göre, zekat Övgüye değer ve beğenilen her iş hakkında kullanılır. Mesela, "Tezekkî eden (nefsini temizleyen), hiç şüphesiz felaha ermiştir." (A'la, 14) ve "Nefsinizi temize çıkarmayın (tezkiye etmeyin)" (Necm, 32} ayetlerinde olduğu gibi... Maldan çıkarılıp verilene de zekat denilmesi, bu temizleme manasından ötürüdür. Çünkü zekat da nefisleri günahtan temizlediği için bu adı almıştır. Zira Cenâb-ı Hak, "Onların mallarından zekat al ki, bununla kendilerini temizlemiş, o mallarını bereketlendirmiş olasın" buyurmuştur.
b) Ekseri âlimler ise, bununla, bilhassa mallarda verilmesi farz olan hak, yani bildiğimiz zekat manası kastedilmiştir. Bu, daha doğrudur. Çünkü bu kelime, şeriat örfünde, bilhassa bu manada kullanılır.
Eğer, "Fasih bir ifadede: "O zekatı yaptı denilmemesi gerekir" denilirse, biz deriz ki: Keşşaf Sahibi şöyle söyler: "Zekat, madde ismi olarak da, mana (mefhum) ismi olarak da kullanılır. Buna göre madde, zekat veren kimsenin, zekatı verilecek mallardan ayırıp fakire verdiği miktardır. Mana ismi oluşu, zekat veren kimsenin yapmış olduğu bu tezkiye (manevî temizlik) işinin adı oluşudur. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın kastettiği ve zekat verenleri bu işin yapıcısı olarak ifâde ettiği şeydir. Bu hususta zaten, başka ifade de kullanılmaz. Çünkü bu masdar, fiil ile (bir iş adı ile) açıklanır. O işi yapana, onun faili denir. Nitekim, vurana, vurmanın faili; öldürene, öldürmenin faili, zekat verene de, zekâtın faili denir. Buna göre, buradaki zekat ile, zekat olarak verilen malın adı olması caizdir. Dolayısıyla burada "edâ" lafzı muzaaf olarak takdir edilir."
Eğer, "Allah Teâlâ Kur'ân'da, namaz ile zekâtı hep birlikte zikretmiştir. Bu ayette niçin, ikisininin arasını, "Onlar, boş ve faydasız şeylerden yüz çeviricidir" ifadesi ile ayırmıştır" denilirse biz deriz ki: "Boş ve faydasız şeylerden yüz çevirmek, namazın tamamlayıcısı olan hususlardandır. 12[12]

Irzlarını Korurlar

Beşinci Sıfat: Bu, "Onlar, ırzlarını koruyuculardır. Şu varki zevcelerine yahut elleri altındaki cariyelerle münasebetleri bundan müstesnadır; böyle olanlar, kınanmış değillerdir" ayetinin anlattığı sıfattır. Bu ifade ile ilgili bir kaç soru var:
Birinci Soru: niçin denilmeyip an yerine ala kullanılmıştır? Cevab: Ferrâ, ifadesinin manasında olduğunu söylemiştir.
Keşşaf Sahibi bu hususta şu üç izahı yapmıştır:

---

[11] [11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/390-391
[12] [12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/391-392

1) Bu ifade, "hal" yerinde olup, "zevceleri üzerine veli ve kâim olanlar" takdirindedir. Bu, tıpkı, "Falanca, falanca kadına hâkimdir." demen gibidir. Bunun bir benzeri de, Ziyadpranın valisi oldu" manasında denilmesidir. Arapların, "Falan kadın, falancanın (nikâhı) altındadır" şeklindeki sözleri de bu manadadır. Bundan ötürü kadına mecazen firâş (döşek) adı verilmiştir. Buna göre ayetin manası, "Onlar, evlenip birleşmeleri ve (cariyelerden) odalık edinmeleri hâli müstesna, diğer bütün gayr-i meşru hallerden ırzlarını (uçkurlarını) korurlar" şeklinde olur.

2) Bu, ifadesinden anlaşılan mahzûf bir şeyle alakalıdır. Buna göre sanki, "Onlar, zevceleri dışında yaptıkları münasebetlerden dolayı) kınanırlar "yani" kendilerine helâl kılınmışların dışındaki her türlü cinsî münasebetten ötürü kınanırlar. Ancak bu helâl olanlardan dolayı kınanamazlar" denilmektedir. Bu, Zeccâc'ın görüşüdür.

3) Alâ harf-i cerrinin mutaallakı, hâfızûn kelimesidir. (Yani "Onlar, ancak zevcelerine devam ederler" manasında.) 13[13]

Mut'a Nikâhının Haramlığı

İkinci Soru: Bu ayet, imam Kasım b. Muhammed'den rivayet edildiğine göre mut'a nikahının haram olduğuna delâlet eder mi?

Cevab: Evet. Bunun izahı şöyledir: Mut'a ile alınan, adamın zevcesi sayılmaz. Dolayısıyla helâl olmaması gerekir. Biz o kadının, adamın gerçek zevcesi olmadığını söylüyoruz. Çünkü bu ikisi, birbirlerine âlimlerin ittifakıyla, vâris olamazlar. Dolayısıyla eğer o onun zevcesi olmuş olsaydı, aralarında bu varislik söz konusu olurdu. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Sizin için. zevcelerinizin (ölüp) geride bıraktığı malların yansı vardır" Nsa, 12) buyurmuştur. Mut'a ile alınan kadının, alanın gerçek zevcesi olmadığı sabit olduğuna göre bu ayetteki, "Zevceleri yahut ellerinin altındaki cariyeler müstesna " ifadesinden ötürü, mut'anın helâl olmaması gerekir. Allah en iyi bilendir.

Üçüncü Soru: İnsanın, hanımı ve cariyesinden, hayız ve iddet gibi hallerinde; yine cariyesini başkasıyla evlendirdiğinde, iddet halinde iken, onlardan istifâde edilmesi haram değil mi? Bir de, köle de (ellerinin altındaki) şeylere dâhil değil mi?

Bunlara şu iki bakımdan cevab verilmiştir:

a) İmam Ebû Hanlfe (r.h)'a göre, olumsuz bir cümleden yapılan istisna, her zaman olumlu mana ifade etmez. Ebû Hanlfe bu görüşüne, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Temizlik (abdest) olmadan namaz olmaz" ve " "(Kızın) velisi olmadan, nikâh olmaz'14[14] hadislerini delil getirmiştir. Çünkü sırf abdestin bulunması, namaz kılınmış olmasını; yine velinin bulunması, nikâhın kıyılmış olmasını gerektirmez. Bu hadislerdeki istisnanın faydası, hükmedilen şeyi değil, hükmü istisna etmektir. Buna göre, ayetteki "zevcelerine ve elleri altında mâlik olduklarına karşı (olan durum) müstesna" şeklindeki ifade, "Bu ikisi hariç, onların nerkesten ırzlarını korumaları gerekir. Çünkü Ben, bu ikisinin hükmünü olumlu yahut ofumsuz olarak henüz belirlemedim" manasınadır.

2) Biz, olumsuz cümleden yapılan ististânın olumlu manaya geleceğini kabul etsek Dile, bu hususta son söz, "Bu, deliller ile tahsis olunan (sınırlanan), umûmî bir ifadedir. Dolayısıyla, ayetteki bu umumilik, tahsis edildiği noktaların dışında, geçerliliğini sürdürür" demektir.

Hak Teâlâ'nın "Şüphe yok ki onlar haddi aşanlardır" buyruğu, "Onlar haddi aşmada, en uç, en aşırı noktaya varmışlardır" demektir. 15[15]

Sözlerinde (Ahidlerinde) Dururlar

Altıncı Stfat: Hak Teâlâ'nın "Onlar, emanetlerine ve ahidlerine riayetkardırlar'' ifadesinin anlattığı sıfat... Nafî ve İbni Kesir, "emânet", müfred olarak şeklinde okumuşlardır. Bil ki

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/392

14[14] Buharî, Vudû. 2; Nikah, 36.

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/392-393

güvenilen ve üzerinde anlaşılan şey, emanet ve ahd adı verilir. Hak Teâlâ'nın, "Allah size emanetleri ehline vermenizi emrediyor" {Nisa. 58) ve "Emânetlerinize hainlik etmeyin" (Enfai, 27) ayetleri de bu manadadır. Manalar (sıfatlar) değil de, "ayn" olan şeyler (bizzat mallar) "edâ" edilir, yerine geri verilir. Binâenaleyh buna göre, güvenilip, verilen şey, emanetin bizzat Kendisi olmuş olur. Ahd ise, insanın, kendisini Rabbine yaklaştıracak şeyler hususunda yapmayı taahhüd ettiği şeylerdir. Allah Teâlâ'nın emrettiği şeylere de ahd denir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah imân etmemizi, bize ahdetti, yani emretti" diyenler (M imrân. i83) buyurmuştur. "Riayetkar", birşeyi korumak ve ıslah için, ona devam eden, üzerinde duran demektir. "Sürünün raisi (çobanı)" ve "Raiyyenin râîsi" ifadeleri de bu manadadır. Nitekim Arapça'da, "Onu kim üzerine alır" manasına denilir. 16[16]

Emaneti Gözetirler

Bil ki emanet, yapılmaması hiyânet sayılan herşeyi içine alır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'a ve peygamberine hainlik etmeyin, yoksa emânetlerinize hainlik etmiş olursunuz" (Entai. 27) buyurmuştur. İnsana, güvenilip havale edilen ibadetler de emanetlerdendir. O halde, bütün ibadetler, emanet sözüne dahildir. Çünkü ibadetler, ya, oruç, cünüblükten gusül ve güzel abdest alma gibi, asılları itibarıyla gizli olur, yahut da nasıl yapılacakları itibarı ile gizli olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) "İnsanların en hâini, namazını tastamam ve dosdoğru kılmayandır" buyurmuştur. İbn Mes'ûd (r.a)'ın da: "Dininizde, kaybedeceğiniz ilk umde, emânet (duygusu), son umde de namazdır" dediği rivayet edilmiştir. İnsanın, fiil veya söz olarak üstlendiği herşey emânet sayılır. Binâenaleyh onlara riayet etmesi gerekir. Emânet olarak bırakılan şeyler, anlaşmalar ve ikisiyle ilgili hususlar gibi... Söylendiği zaman, kölelerin ve hanımların haram (azâd ve boş) olduğu sözler de, emânet sayılır. Çünkü kişiye, bu sözleri hususunda güvenilir. İnsanın, emânetleri gözetmesi, onlara gasb ve benzeri yollarla hainlik etmemesi de emânete dâhildir. "And" sözcüğüne ise, çeşitli anlaşmalar, yeminler ve adaklar girer. Böylece Cenâb-ı Hak, kurtuluşun gerçekleşmesi hususunda bu tür şeylere riayet etmenin ve onların haklarını yerine getirmenin nazar-ı dikkate alındığını beyân buyurmuştur. 17[17]

Namaza Devam Ederler

Yedinci Sıfat: Bu, ayetteki "Onlar, namazlarına devam ederler" ifadesinin anlattığı husustur. Cenâb-ı Hak, namazla ilgili ifadeyi tekrar getirmiştir. Çünkü huşu ve namaza, devam, birbirinden farklıdır ve birbirini gerektirmez. Zira huşu, namaz kılan kimsenin, namazı edâ esnasında takındığı bir sıfattır. Namaza devam ise, namaz kılan kimse, onu hakkıyla yerine getirmediğinde de olabilen bir durumdur. Belki de buradaki "devam" ile kastedilen, namazın vakti, temizliği gibi şartlarını ve rükünlerini hakktyla yerine getirmek ve tastamam yapmak kastedilmiştir. Böylece, bu insanın sanki bir âdeti hâline gelmiş olur. 18[18]

Cennete Varis Olacaklar

Allah Teâlâ, bu yedi sıfatın tamamını sayınca "işte onlar, vâris olanların tâ kendileridir. Onlar Firdevs (cennetine) vâris olacaklardır" buyurmuştur. Burada birkaç soru var: 19[19]

Cennete Miras Denilmesinin İzahı

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/393-394
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/394
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/394
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/394

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, cennetliklerin elde edecekleri, mükafatları ve cenneti niçin "miras" olarak isimlendirmiştir? Halbuki Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki Allah mü'minlerden, canlarını ve mallarını, cennet mukabilinde satın almıştır" Tevbe. m) ayetinde, cennetin o mü'minlerin hakkı olduğunu bildirmiştir.

Buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet edilen şu husus, bu konuda söylenilen en açık sözdür: "Cenâb-ı Hak her bir mükellef için, isyan etmeleri halinde cehennemde, itaat etmeleri halinde cennette hakedecekleri yerler hazırlamış ve bunlara birer işaret vurmuştur. Binâenaleyh o mükelleflerden kimi imân edip, kimi inkâr edince, inkâr edenlerin cennetteki yerleri, iman edenlere geçmiş gibi olur. Böylece de, onların mükafaatları kesin mahrumiyet demek olan cehenneme varışları, bu kimselerin ölümü gibi olur. İşte bu, bu açıdan miras diye adlandırılmıştır. Nitekim, fakihler ölenin, geride bıraktığı mallar ile ileride sahib olabileceği düşünülen şeyler arasında, kendisine vâris olunma bakımından bir fark bulunmadığını söylemişlerdir. Yine fakihler, gerçek manada mâlik olunmadığı halde, katil (öldürme) sebebiyle vâcib olan diyete de vâris olunacağını söylemişlerdir. İşte Fakihlerin bu fetvaları da, bizim söylediğimiz şeyi destekler.

Eğer, "Allah, cennetliklerin müstehak olacakları herşeyi miras diye nitelemiştir. Sizin dediğinize göre ise, bu mirasa, itaatkar olsalardı kâfirlerin hakedecekleri şeyler de girmektedir" denilirse, biz deriz ki: "Cenâb-ı Hakk'ın, O mü'min için bi zâtihi takdir ettiği o makam ve mevkiin aynısını, itaat etmesi halinde, o kâfir için de bir makam, bir mevki kılması imkansız değildir. Çünkü bu, bu durumda o makam ve mevkilere bir ilave demektir. Dolayısıyla o kâfir iman ettiği takdirde, bu makam ve mevki ona geçer.

2) Cennetin o mü'minlere, hesabsız ve sınırsız sunulması, tıpkı malın vâris olana geçmesine benzer.

3) Cennet, atamız Âdem (a.s)'in yurdu idi. Binâenaleyh o, onun soyuna geçince sanki miras gibi olur. [20][20]

Zikredilmeyen Mükellefiyetler

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, oruç, hac ve taharet (temizlik) gibi, bütün farzları saymışken, bu yedi sıfatı taşıyan mü'minlerin felaha ulaşacaklarını bildirmiştir?

Cevab: Ayetteki, "Onlar, emanetlerine ve ahdlerine riayetkardırlar" ifadesi, Allah'ın bütün emir ve yasaklarını, daha evvel de açıkladığımız gibi, içine alır. Taharetle ilgili vecibeler de, beş vakit "namaza devam edenler" ifadesine dahildir, çünkü bunlar, namazın şartlanndandır. [21][21]

Bu Ayet Hasr İfade Eder mi?

Üçüncü Soru: Hak Teâlâ'nın, İşte onlar vâris olanların tâ kendileridir" buyruğu cennete bunlardan başka hiç kimsenin girmeyeceğini gösterir mi?

Cevab: Ayetteki bu söz, hasr (sadece) manası ifade eder. Fakat bu mana ile hüküm çıkarılmaması gerekir. Çünkü küçüklerin delilerin, çocukların, hurilerin ve "Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar"(uta,8) ayetinden ötürü, ehl-i kıblenin günahkârlarının da, atfedildikten sonra cennete girecekleri sabittir. [22][22]

Firdevs Cenneti Ne Demektir?

Dördüncü Soru: Cennetlerin hepsine mi "Firdevs" denir?

Cevab: Firdevs, Habeşce'de "Cennet" demektir. Bu kelimenin aslen Rumca olduğu söylenmiştir. Ebû Musa el-Eşârî(r,a.) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in: "Firdevs Rahman (Allah'ın) sarayıdır, onda nehirler ve ağaçlar vardır" buyurduğunu rivayet etmiştir.Ebû Umâme (r.a.) da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "ABah'dan Firdevsiisteyiniz. Çünkü o, cennetlerin en yücesidir.[23][23]Firdevs'te olanlar Arş'ın duyarlar" dediğini rivayet etmiştir.

---

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/395

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/395

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/396

Beşinci Soru: Bu ayet, o mü'minlerin bu sıfatlara sahib olmalarından dolayı mü'min olduklarına delâlet eder mi?

Cevab: Kadî, (Mu'tezili) görüşüne göre, durumun böyle olduğunu iddia etmiştir. Çünkü onlara göre iman, bütün farzların yerine getirilmesine verilen serî bir İsimdir. Biz (Ehl-i Sünnet'e) göre ise, bu ayet buna delâlet etmez. Çünkü ayetteki, "Mü'minler muhakkak felah bulmuştur.Onlar ki (...)" ifadesi, tıpkı "İnsanlar felah buldu : zekiler, âdiller" sözü gibidir. Binâenaleyh bu, zekiliğin ve adaletin, insanın insan olmasına dâhil olduklarını göstermez. İşte ayette de böyledir. [24][24]

Cennetin Mü'minler Lehinde Konuşması

Altıncı Soru:Hz.Peygamber(s.a.s.)in "Allah Teâlâ, Adn cennetini yaratına, ona "Konuş" dedi O da, "Mü'minler muhakkak felah bulmuştur" dedi"[25][25] dediği rivayet edilmiştir. Ka'b da şöyle demiştir: "Allah, Hz. Adem'i (Kudret) eliyle yarattı. Tevratı, eliyle yazdı. Tûbâ ağacını eliyte dikti. Sonra o TÛbâ ağacına, "Konuş" dedi. O da, "Mü'minler muhakkak felah bulmuştur" dedi. Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Kul, güzelce abdest alıp, namazını vaktinde kıldığında ve namazın rûkulanna, secdelerine ve vakitlerine tam riayet ettiğinde, namaz, "Bana devam edip, beni koruduğun gibi, Allah da seni korusun " der ve ona şefaat eder. Fakat kul, namazını zâyî ettiğinde, (hakkıyla, tastamam kılmadığında), namaz, "Beni zâyî ettiğin gibi, Allah 'da seni zâyî etsin " der. işte bu namaz, tıpkı eski bir elbise gibi dürülüp, bükülür ve sahibinin yüzüne çarpılır"[26][26] buyurduğu rivayet edilmiştir?

Cevab: Cennetin konuşması, ile, onun mü'minler için hazırlanmış oluşu Kastedilmiştir. Onun hazır oluşu, sanki konuşması kabul edilmiştir. Bu tıpkı, "(Gökler ve yerler) "İsteye isteye geldik. (Ey Rabbimiz)" dediler. "(Fussiiet, nj ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın cenneti eliyle yaratması meselesine gelince, Bununla, o yaratma işini başkasına bırakmayıp bizzat yaptığı anlatılmak istenmiştir. Namazın, kendisini hakkıyla yerine getirenleri övmesine gelince, bu, imkân açısından, cennetin konuşmasından daha uzaktır. Çünkü namaz bir takım hareket ve hareketsizliklerden ibaret olup, konuşup düşünmesi mümkün değildir. Binâenaleyh bu ifâde ile, bir teşbih (benzetme) yapılmıştır. Bu tıpkı, iyilikte bulunana, insanın, "senin bana yaptığın iyilik, teşekkürümü konuşuyor (istiyor)" demesi gibidir. [27][27]

Cennet Şimdi Mevcut mu?

Yedinci Soru: Bu ayet, Firdevs cennetinin yaratılmış olduğunu gösterir mi?

Cevab: Kâdî şöyle der: "Hak Teâlâ'mn, "Onun yemişleri devamlıdır"(Ra'd, 3) ayeti, cennetin, mahlûk (yaratılmış) olmadığına delâlet eder. Dolayısıyla bu ayeti te'vil etmek gerekir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Kıyamet günü, Allah Teâlâ, cenneti mü'minlere miras olarak yaratır (yani miras kılar)." Yahut da Allah cenneti yarattığında, cennet, "Cehennem ashabı, cennet ashabına şöyle seslenir"{A-rit, 50) ayetini te'vil ettiğimiz gibi sözler söyler." Kâdî'nin bu görüşü zayıftır. Çünkü onun, ayette yaptığı takdir (ve te'vil), "Onun yemişleri devamlıdır" (Ma, 35) ayetinde yaptığı takdirden daha evlâ değildir. Hem sonra, bu cennetin yemişleri, âhirette devamlıdır manasına gelir. Dolayısıyla bu iki ayetin, zahirî manaları çelişki teşkil edince, cennetin mahlûk olduğu hususunda, Hak Teâlâ'mn, "O, muttakîler için hazırlandı" (ah imrftn, 133) ayetine sarılırız. 28[28]

---

[23][23]. Kanzu'l-Ummal, 2/3184

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/396

[25][25] Cami'us-Saağir. 2/127

[26][26] Cami'us-Saağir. 2/127

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/396-397

İnsanın Yaratılışı

"Celalim hakkı için Biz, insanı çamurdan bir hulâsadan yarattık. Sonra onu, sarp ve metin bir karagâhta bir nutfe yaptık. Sonra o nutfeyi bir alaka hâline getirdik. Sonra o alakayı, bir çiğnem et yaptık. O bir çiğnem eti de, kemikler hâline getirdik ve kemiklere et giydirdik. Sonra onu bir başka yaratışla inşâ ettik, yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın sânı ne yücedir! Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız. Sonra siz kıyamet günü muhakkak diriltilip, kaldırılacaksınız" (Mû'minûn, 12-16). 29[29]

Allah'ın Kudretinin Delilleri

Bil ki Hak Teâlâ önceki ayette kullarına ibadeti emredip; ibadet yapma da ancak yaratıcı Allahı tanıdıktan sonra mümkün olduğu için, bunun peşinden kendisinin varlığına, celâl ve vahdaniyet sıfatlan ile muttasıf olduğuna delâlet eden hususları zikretmiş ve bu delillerden şu çeşitlere yer vermiştir:
Birinci Çeşit: Bu, insanın yaratılışının ve fıtratının oluşunda geçirdiği devre ve mertebelerle istidlal ediştir. Bu mertebeler dokuzdur: 30[30]

İnsanın Topraktan Yaratılışı

Birinci Mertebe: Bu, ayetteki "Celalim hakkı için biz, insanı çamurdan bir hulâsadan yarattık" ifadesi ile anlatılan husustur. "Sülâle", öz demektir. Çünkü bu, o bulanıklığın içinden süzülüp çıkan şeydir. (fuale) kalıbı, azlığa delâlet eder. (kesinti) ve üuiH (süpürüntü) kelimeleri de bu vezindedir. Müfessirler bu ayette geçen "iman" kelimesiyle kimin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak İbn Abbas, İkrime, Katâde ve Mukâtil bununla Hz. Adem'in kastedildiğini söylemişlerdir. Binâenaleyh, bu demektir ki Adem, çamurdan olan bir özden süzülmüştür; zürriyeti de, "hakir bir sudan" (MurMttt.20) yaratılmıştır... Sonra biz sonra onu (...) kıldık ifadesindeki (onu) zamirini, "Adem'in zürriyeti" anlamındaki insana raci kılarız. Çünkü insan sözü, hem Adem'i, hem de çocuklarını kapsar. Başkaları da şöyle demişlerdir: "Bu ifadedeki
"insan" ile Adem'in zürriyeti kastedilmiştir. Ayette geçen ^ (tin) sözü de, Adem (a.s)'ın ismidir. "Sülâle" ise, menî keseciklerinde toplanıp bir araya geldiklerinde 1 'menî'' olan ve uzuvlara saçılmış olan çamur zerreleridir. "Bu tefsir, Cenâb-ı Hakk'ın, "insanı yaratmaya da çamurdan başlayandır. Sonra O, bunun zürriyetini hakîr bir sudan meydana gelen nutfeden yapmıştır" (Sedce. 7-8) ayetine de uygundur. Bu husustaki bir başka izah da şudur: İnsan, nutfeden, nutfe de dördüncü hazmın artıklarından meydana gelir. Bu böyledir, çünkü o gıdalardan neşet etmiştir. Bu gıdalar da, ya hayvansal ya da bitkisel olur. Hayvansal gıdalar da, bitkisel gıdalara dayanır. Bitkiler de, yerin ve suyun özünden meydana gelirler. Binâenaleyh bu demektir ki insan gerçekten, çamurun özünden meydana gelmiştir. Sonra bu öz, yaratılışın ve fıtratın safhalarından geçtiğinde, menî haline gelir. Bu açıklama, ayetin lafzına da uygundur. Binâenaleyh, bu konuda zoraki izahlara girmeye gerek yoktur.
İkinci Mertebe "Sonra onu, sarp ve metin bir karagâhta bir nutfe yaptık" ayetinin ifade ettiği husustur. Allah'ın insanı nutfe yapmasının anlamı şudur: O, insan cevherini önce çamur olarak yaratmış, bundan sonra da bu cevheri, babaların şulelerinde nutfe kılmış, derken bu sulbler, cima etmek suretiyle, o nutfeyi kadınların rahimlerine atmıştır. Böylece o rahim, bu

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/397
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/398
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/398

nutfenin, "sarp ve metin bir karargâhı" olmuştur. Ayetteki "karâr" kelimesiyle, karar kılınacak yer anlamında olan "müstekarr" kelimesi kastedilmiştir. Bu demektir ki Allah, karar kılınacak yeri, masdar ile ifade etmiştir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak rahimi, karar kılınacak yerin vasfı olan, sarplık ve sağlamlıkla nitelemiştir. Bu meselâ, senin tıpkı "Giden yol, (yani üstünde gidilen yol)" gibidir. Yahut da bu, bu rahimin bizzat böyle olmasından dolayı bu şekilde tasvif edilmiştir. Çünkü o rahmi, rahim olması açısından karar kılmış ve korumuştur.

Üçüncü Mertebe: Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra o nutfeyi bir alaka haline getirdik" ayetinin ifade ettiği husus olup, bu, "Yani Biz, o nutfeyi, üzerinde bulunduğu halden, câmid, pıhtı görünümündeki kan demek olan, "alaka" haline çevirdik" demektir.

Dördüncü Mertebe: Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra o alakayı, bir çiğnem et yaptık" ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da, "Biz, o camid, pelte halindeki alakayı mudğaya, yani bir çiğnem miktarı olan et parçası yaptık" demektir. Bu tıpkı, "bir avuç" anlamına gelen "gurfe" kelimesi gibidir. Allah bu çevirme işine, "halk,yaratma" demiştir; çünkü Cenâb-ı Hak, o "alaka"nın bazı vasıflarını yok edip, onların yerine diğer başka vasıflar yaratmıştır. Böylece de, vasıfları yaratma işini, (cevheri) yaratma olarak adlandırmıştır. Buna göre Allah sanki, o "mudğa" da, yeni cüzler, yeni unsurlar yaratmış gibidir.

Beşinci Mertebe: "O bir çiğnem eti de, kemikler haline getirdik" ayetinin ifade ettiği husus olup, "Biz onu bu hale getirdik" demektir. İbn Âmr, kelimesini ('azmen) şeklinde okumuştur ki, yine bununla da
çoğul manası kastedilmiştir. Nitekim melekler de safsaf (geldiler)" (Fecr, 22) ayetinde de böyledir.

Altıncı Mertebe: Ayetteki "ve o kemiklere et giydirdik" kısmının ifade ettiği husustur. Bu böyledir, zira et, kemikleri örtmektedir. Bundan dolayı, o eti, kemiklerin kisvesi ve giysisi gibi addetmiştir.

Yedinci Mertebe: Ayetteki "Sonra onu bir başka yaratılışla inşa ettik" cümlesinin ifâde ettiği husus olup bu, "Biz onu, ilk yaratılışından çok farklı olan bir başka yaratışla yarattık inşâ ettik" demektir. Çünkü, Cenâb-ı Hak onu, cansızken, canlı, konuşmazken, konuşur; duymazken, duyar ve görmezken görür hale getirmiş, onun hem içini hem de dışını, güzelce yapmıştır. Hatta, onun her uzvu ve her parçasını vasfedenlerin nitelemelerinin ve şerh edenlerin de açıklamalarının tam olarak kuşatamıyacağı, bir yaratış hârikası ve hikmetin eşsiz bir eseridir.

Avfî, İbn Abbas (r.a.)'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ayetin ifadesine göre, Cenâb-t Hakk'ın, insanın doğumunu müteakib, o çocuğu çocukluk çağından tam delikanlılık çağına girinceye kadar muhtelif merhalelerden geçirmesi; ve bu dönemden sonra da ölünceye kadar onda anlayış ve akıl gücünü yaratması kastedilmiştir." Bu görüşün delili bundan hemen sonra gelen, "Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız" buyurmuş olmasıdır. Bu mana, İbn Abbas ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. Cenâb-ı Hak, onda ruhu yaratmasını ve yaratılışın, tamamlanmasını onu inşa etmek kabul ettiği için, enşe'nâhulnşa ettik" demiştir.

Alimler şöyle demişlerdir: "Bu ayette, Nazzam'ın: "insan, beden değil, ruhtur" şeklindeki görüşünün batıl olduğuna, bir delâlet bulunur. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanların bu sıfatlardan meydana geldiğini beyan buyurmuştur. Yine bu ayette, "insan, bölünmeyen ve cisim olmayan bir şeydir" diyen, felsefecilerin görüşlerinin batıl olduğuna dair bir delâlet bulunmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın beyanının manası, "Allah yüce oldu" demektir. Çünkü, "bereket" kelimesinde, "uzama ve artma anlamı vardır. Bir şeye ilave edilen şey, onun üstüne çıkmış, âlî olmuş demektir. Bunun manasının, "Bütün bereket ve hayırlar, Allah'dandır" şeklinde olması da caizdir. Bu kelimenin aslının, "Sebat" anlamına gelen (el-bürûk) kökünden olduğu da söylenmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Beka, devam ve bereket, ne varsa hepsi O'ndandır. Binâenaleyh O, tazim edilmeye ve övülmeye müstahaktır" demek istemiştir. 31[31]

Ahsenu'l-Halikîn

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/398-400

Cenâb-ı Hak "yaratanların en güzeli" buyutmu^ur W bu, "Adlah, takdîr edenlerin en güzelidir" demektir, "halik" kelimesi kendisine delâlet ettiği için, (îjijjb şeklindeki) temyiz hazfedilmiştir. Burada, şöyle birkaç mesele vardır: 32[32]

Birinci Mesele

Mu'tezile şöyle der: "Şayet Cenâb-ı Hak, fiilini takdîr ettiğinde onun yaratıcısı olmasaydı, O'nun hakkında,
"yaratıcıların en güzeli" denilmezdi. Bu tıpkı, kulları arasında, hükmedip merhametli olan kimselerin bulunmaması halinde, O'nun hakkında, hükmedenlerin en hâkimi ve merhamet edenlerin de en merhametlisi denilmesinin caiz olmaması gibidir. Arapça'da "halk' yanılarak ve gafil olarak değil de, kendisini yapandan Ölçülmüş ve takdir edilmiş olarak sadır olan her türlü fiile verilen isimdir. Kullar da, bunu bazen böyle yapabilir" Ka'bî şöyle der: "Bu ayet, her ne kadar kulun halik olduğuna delâlet ediyor ise de, ancak ne var ki, kula bu vasıf, mutlaka olarak değil mukayyet olarak verilebilir. Bu tıpkı, "Evin efendisi" denilip de izâfetsiz olarak (Rabbın) demlememesi gibidir. Yine köle efendisine, "O, benim rabbimdir" diyemez. Cenâb-ı Hak, Hz. İsa (a.s)'ı, "çamurdan kuş biçiminde bir şey yapmakla" vasfettiği için böyle demiştir de denilemez... Çünkü biz buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:
1) Ayetin zahiri; Cenâb-ı Hakkın, bir çok yaratıcı içinde en güzel yaratıcı olmasını gerektirir. Binâenaleyh bunun sadece Hz. İsa (a.s)'ya hamletmek doğru olmaz.
2) Hz. İsa (a.s)'ın, yaratmakla nitelenmesi doğru olunca, diğerlerinin de yaratmakla nitelenmeleri doğru olur...33[33]

Mu'tezile'ye Red

Alimlerimiz, Mu'tezlle'nin bu gördüşierine şu şekilde cevap vermişlerdir:
1) Bu, ayet, "Allah her şeyin yaratıcısıdır" (Rapu. ıe) ayettyle çelişki teşkil eder. Binâenaleyh, bu ayeti, "o, sizin inanç ve zannınıza göre yaratanların en güzelidir" manasına hamletmek gerekir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "bu, O'na göre pek Kolaydır" (Rum, 27) ayeti gibidir ki bu, "sizin inanç ve zannınıza göre, bu O'na daha kolaydır" demektir.
2) Hâlık takdir eden, demektir. Çünkü halk kelimesi, takdir etmek anlamındadır. Ayet de, Allah'ın, takdir edenlerin en güzeli olduğuna delâlet etmiş olur. Halbuki t?*Hirde, "zannetmek, ölçmek biçmek, değerlendirmek" manası vardır. Binâenaleyh du mana, Allah hakkında düşünülemez. O halde ayet, müteşabihattan olmuş otur.
3) Ayet, kulun, takdir eden manasında "hâlık" olduğuna delâlet ediyor. Peki daha sen niçin, kulun, "icâd eden" anlamında hâlık olduğunu söylüyorsun? 34[34]

Şerrin Yaratılması

Mu'tezile şöyle der: Ayet, Cenâb-ı Allah'ın yarattığı her şeyin, güzel, hikmetli ve doğru olduğuna delâlet eder. Aksi halde, O'nu, "Ahsenü'l-hâlikîn" diye nitelemek caiz olmaz. Durum böyle olunca da, O'nun, küfür ve masiyetin yaratıcısı olmaması gerekir. Bu sebeple, o küfür ile ma'sıyetinin yaratıcısının, kul olması gerekir.
Cevap: Bazı kimseler, ayetten anlaşılan "güzellik" manasını, o işin terkîb ve telifini sağlam, muhkem yapmak manasına hamletmişlerdir. Şayet biz, bu manayı, bu kimselerin dedikleri manaya alacak olursak, o zaman bize göre, Allah'dan olan her şey güzel olmuş olur. Çünkü

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/400
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/401
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/401

O'nun üzerinde bir emir ya da bir yasak yoktur ki, bu, onun bu işi yapmasına mâni olsun. 35[35]

İbn Ebî Serh Kıssası

Kelbî, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Abdullah İbn Sa'd İbn Ebî Şerh, Hz. Peygamberin
yanında bu ayetleri yazıyordu. Hz. Peygamber... ifadesine gelince, Abdullah, bu ifâdenin manası karşısında
teaccüb ederek dedi Bunun üzerine Hz. Peygamber {s.a.s.): "Yaz, işte bu şekilde nazil oldu" deyince, Abdullah şüpheye düştü ve: "Eğer Muhammed söylediği şeyler hususunda doğru sözlü ise, bilin ki, tıpkı ona vahyolunduğu gibi, bana da vahiy geliyor; yok eğer yalancı ise, onun dininde hayır yok!" dedi ve: "Mekkeye kaçtı. Onun, kâfir olarak öldüğü ileri sürüldüğü gibi, Mekke'nin fethi günü müslüman olduğu da ileri sürülmüştür.36[36]

Vahyin Hz. Ömer'i Te'yidi

Sald İbn Cübeyr, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu ayet nazil olunca, Ömer İbnu'l-Hattâb dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber:"Ey Ömer, işte bu şekilde nazil oldu" buyurdu. Hz. Ömer şöyle derdi: "Rabbim bana, dört yerde muvafakat etmiştir. Makam-ı İbrahim'in gerisinde namaz kılma talebimde: kadınların örtülmesi talebimde; benim, peygamberin hanımlarına, "Ya vazgeçersiniz, ya da Allah ona, sizden daha hayırlısını verir" şeklinde dememde... Çünkü Cenâb-ı Hak bunun üzerine, "Rabbinin ona, sizden daha hayırlılarını' vermesi umulur..." (Tahrim, 5) ayetini inzal buyurmuştur. Dördüncüsü olarak da, dedim de Hz. Peygamber (s.a.s) de, "işte böyle nazil oldu" buyurdu.
Arifler, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Onunla pekçoğunu saptırır, onunla pekçoğunu da hidayete erdirir..." (Bakara, 26) buyurduğu gibi, bu olay Hz. Ömer'in saadetine, Abdullah'ın da bedbahtlığına sebep olmuştur..." demişlerdir. 37[37]

İcaz Hakkında Asgari Mikdar

Buna göre şayet, "Bütün rivayetlere göre, her ne olursa olsun, beşer de tıpkı, doğrudan doğruya Kur'ân'ın nazmı gibi olan bir ifadeyi söyleyebitiyormuş.. Bu da, Abdullah'ın da zannettiği gibi, Kur'ân'ın mucize oluşunu zedeler..." denilirse, buna şöyle cevâp verilir: O söylenilen mikdar, kendisinde icazın zuhur etmeyeceği bir mikdarda olursa, bu olabilir. Binâenaleyh, Abdullah'ın bu şüphesi sakıt olmuş olur.
Sekizinci Mertebe: Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız" ayetinin ifade ettiği husustur. Ibn Ebf Able ve İbn Mu hay sın, (le mâitune) şeklinde okumuşlardır ki, ile arasındaki fark şudur: "Meyyit", tıpkı hayy kelimesi gibi, devamlılık ifade eden bir sıfattır. "Mâit" ise, hudûsa delâlet eder. Mesela sen, "Zeyd şimdi ölüdür", Zeyd, yarın ölecektir" dersin. Bu tıpkı, yine senin &jh «1**3 "Zeyd ölecek.." demen gibidir. Bu tıpkı,"Deyytk" ve "Dâik" denilmesi gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "bu yüzden yüreğin dar olarak" Hûd, 12) buyurmuştur.
Dokuzuncu Mertebe: "Sonra siz, kıyamet günü muhakkak diriltilip kaldırılacaksınız" ayetinin ifade ettiği husustur. Binâenaleyh bu demektir ki Allah hayatı sona erdirmek demek olan öldürme ile, yok edip fani kıldığı şeyi yeniden hayata döndürme demek olan ba'sı, inşâ ve

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/401-402
36[36] Bu zat Mekke fethi sırasında Müslüman olmuş, Amr İbnu'l-As'dan sonra h.25 yılında Mısır valisi tayin edilmiş, sonra Trablusgarb'dan Tanca'ya kadar Kuzey Afrika fethinin Kumandanı olmuş Hz. Alği'nin hilefetine kadar Valiliği devam etmiştir.(r.anhüm)(zirikli, A'lam, 4/220-221) Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/402
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/402

icadın yanısıra, kendisinin yüce kudretine delil kılmıştır. Burada birkaç soru sorulabilir: 38[38]

Ayetle İlgili Bazı Sorular

Ölüm Olmasaydı

Birinci Soru: Ölümün hikmeti nedir? Ahiret nimetleri ve mükafatları, keşke dünya nimetleriyle de birleşseydi ya! Böylece bu, daha fazla bir inam olmuş olurdu...
Cevab: Bu, mükellefler için bir fesat kaynağı olur; çünkü O, kişinin taatlar uğrunda katlandığı o sıkıntıların mükâfatını hemen vermiş olsaydı, kişinin o taatları yapması Allah'a itaat için değil, o faydaları elde etmek için olmuş olurdu. Bunu şu da açıklar: Şayet namaz kılıp oruç tutan kimseye: "Bunu yaptığında, biz seni şu anda cennete sokacağız" denilmiş olsaydı, o bu işi sırf cenneti elde etme maksadıyla yapmış olurdu, şte bu sebeple Allah ahiret mükâfatını tehir etti ve kul, menfaat için değil, Rabbine taat duygusuyla ibâdet eden birisi olsun diye, bu mükâfatı,kulu önce öldürüp sonra :a onu diriltmek suretiyle, biraz daha uzaklaştırdı. 39[39]

Kabir Azabı Hakkında

İkinci Soru: Bu ayet, kabir azabının olmadığına delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, ~Sonra siz bunun arkasından hiç şüphesiz ölüler olacaksınız. Sonra siz kıyamet günü, muhakkak diriltilip kaldırılacaksınız" buyurmuş, bu ikisi arasında kabirdeki ölümle dirimden bahsetmemiştir.
Cevab: Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:
a) Bu iki hayatın zikredilmesinden üçüncüsünün yokluğu neticesi çıkmaz.
b) Bu üç nevin zikredilmesinin maksadı, icad, öldürme ve tekrar diriltmedir: Dahsedilmeyen de, yeniden diriltme cinsindendir. 40[40]

İkinci delil: Yedi Gök

İkinci Delil: Bu, Allah'ın göklerin yaratılışını delil göstermesi olup, bu husus ayetiyle ifade edilmektedir. "Celalim hakkı için biz sizin üstünüzde yedi yol yarattık. Biz, yaratmaktan gafil değiliz" (Mü minun 17)
Ayetteki deyiminin manası, "Yedi kat gök" demektir Ruhlara, birbirlerinin üzerinde olma anlamında, tetavuk edip peşpeşe geldikleri için, (Tar&ik) denilmiştir. Nitekim Arapça'da bir kimse, bir pabucu başka bir pabucunun üzerine koyup birbirine kapatıverdiğinde, iki elbiseyi birbiri üzerine giydiğinde, denilir. Bu, Halil, Zeccftc ve Ferrâ'nın görüşü olup, Zaccİc: "Bu Cenâb-ı Hakk'ın İİl£ "Tabaka tabaka yedi (kat) göğü..."(m\k, 3) ayeti gibidir" demiştir. AH Ibn İsa da: "Bunlar; çıkışta, inişte ve uçuşta meleklerin yolları olduğu için, bu adı almışlardır" derken, diğerleri de: "Bunlara, kendilerinde yıldızlar hareket ettiği için, "yıldızların yollan" anlamında böyle denilmiştir..." demişlerdir.
Bunların bu şekilde bize nimet olmalarının izahı ise şöyledir: "Allah Teâlâ orasını, oradan yağmur indirme suretiyle, hem bizim rızıklarımızın yeri, hem de meleklerin karargahı kılmıştır. Bir de, orası mükâfatların (yazılıp çizildiği), koyulduğu yerdir. Ve, peygamberlerin gönderilmesinin ve vahyin nüzulünün mekânıdır..." 41[41]

Yaratmada Gaflet Yok

Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, yaratmaktan gafil değiliz" ifadesine gelince, bu hususta da şu izahlar

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/402-403
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/403
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/403
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/404

yapılmıştır:
a) Yani, "Biz gafil değiliz. Tam aksine biz, o yedi kat göğün onların üzerine düşüp de onları imha etmemesi için, o mahlukatımızı muhafaza ediyoruz" demektir. Bu, Süfyân İbn Üyeyne'nin izahı olup, tıpkı, "Şüphesiz ki Allah gökleri ve yeri zeval bulmalarından (korumak için bizzat) tutmaktadır" (Fatır. 4i) ayeti gibidir.
b) Yani, "Biz, onlara rızık ve bereketlerini, oradan indirmek için, o yedi kat göğü mahlükatın üzerinde yarattık" demek olup, bu da Hasan el-Basrî'ye aittir.
c) Yani, "Bunları biz yarattık. Binâenaleyh, bizim bunlan yaratmamız, kudretimizin mükemmel olmasına delâlet eder" demek olup, Cenâb-ı Hak ilminin mükemmel oluşunu da, "Biz, yaratmaktan gafil değiliz" ayetiyle beyân etmiştir. Bu da, "Biz onlann amellerinden, sözlerinden ve gönüllerinde sakladıkları şeylerden gafil değiliz" demektir ki, işte bu ifade şiddetli bir men ve zecr ifade eder.
d) Yani. "Biz. aökleri yaratmadan gafil değiliz. Tam aksine biz, onlar, üzerinde sürdürüyoruz" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "O Rahman'm yaratışında hiçbir nizamsızlık göremezsin " (Müik, a) ayeti gibidir. 42[42]

Ayetin Verdiği Dersler Bil

ki, bu ayet, şu birkaç meseleye davet etmektedir:
1) Bir Yaratıcı'nın varlığına. Çünkü, bu cisimlerin ilk sıfatları üzere kalmaları mümkin iken, ona zıt olan bir başka sıfata geçmeleri, mutlaka, onları böyle yapan bir varlığın bulunduğuna delâlet eder.
2) Tabiat görüşünün yanlışlığına... Çünkü, o sıfatlardan herhangi biri, şayet tabiat gereği meydana gelmiş olsaydı, aynı kalması ve değişmemesi gerekirdi. Şayet, "O sıfatlar, tabiat değiştiği için değişmiştir" dersen, o zaman o tabiat da, bir yaratıcı ve mucide muhtaç olur.
3) Alemi idare edenin, kadir ve alim olduğuna... Çünkü "mûcib-i bizzat" (ihtiyar sahibi olmayıp fiillerini gayn iradî yapan)dan ve câhil olandan, böylesi hayranlık verici şeyler zuhör edemez.
4) O'nun, bütün malûmatı bildiğine, hertürlü mümkinata kadir olduğuna...
5) Hem ayetin sarîh, açık ifadesine, hem de o failin, hertürlü mümkinata kadir olup hertürlü malûmatı bilen birisi olduğu İçin, O'nun o cüzleri, evvelindeki gibi yeniden iade etmeye kadir olması gerektiğine bakarak, haşrin ve neşrin abileceğtne...
6) Allah'ı tanımanın taktidî değil, istidlal? olması gerektiğine, aksi halde bu dillerin anlamsız olacağına... 43[43]

Üçüncü Delil: Yağmur

Üçüncü Çeşit: Yağmurun yağması ve bitkilere nasıl tesir ettiği ile istidlal de bulunmak... "Gökten, yetecek kadar su indirdik de, onu yerde iskân ettirdik. Hiç şüphesiz ki, biz onu gidermeye de kadiriz. İşte bununla sizin için, hurmalıklardan, üzümlükterden nice bahçeler bağlar yaptık ki içlerinde sizin için, birçok yemişler bulunmaktadır. Onlardan yersiniz de... (sizin için) Tûr-i Sina'dan çıkan bir ağaç da yarattık ki, o, yağı ile ve yiyen kimselere bir katıkla beraber biter" (Mü'minun, 18-20),
Bil ki, su başlıbaşına bir nimet olup, bunun yanısıra da, nimetlerin meydana gelmesinin sebebi olduğu için, şüphesiz ki Cenâb-t Hak, önce suyu, peşinden de suyla meydana gelen nimetleri zikretmiştir.
Ayetteki) "Gökten de, yetecek kadar su İndirdik " ifadesinde yer alan, "semâ"nın ne demek olduğu hususunda alimlerimiz ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak müfessirlerin ekserisi şöyle demiştir. "Allah Teâlâ yağmuru, hakikaten gökten indirir... Ayetin lafzından anlaşılan

---

[42] 42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/404-405
[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/405

mana budur, "Semâdadır nzkmız ve vadolunduğunuz şey'\zariyat.zz) ayeti de bunu teyit eder." Bazıları da, bu ayetle, bulutun kastedildiğini, Cenâb-ı Hakk'ın, yüksekliğinden dolayı buluta bu adı verdiğini söylemişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: Allah Teâlâ, suyun küçük unsurlarını yerin derinliklerinden denizlere; denizlerden de, gökyüzüne yükseltir. Böylece o zerrecikler, işte bu yükseltme sayesinde tatlı, saf bir su haline gelir. Derken o zerrecikler biraraya gelir, böylece de oluşumlarını tamamlarlar. Sonra da Allah Teâlâ onları, ihtiyaca göre indirir. Eğer böyle olmasaydı o su parçacıkları yerin derinliklerine yayılmış oldukları için o sulardan; tuztu olduğu içinde denizin sularından yararlanamazlardı... Denizin sularını yeryüzünde akıtmanın'da imkânı yoktur. Çünkü, denizler alabildiğine derindirler" Bil ki, bütün bu izahları ancak, hür ve irade sahibi bir failin olmadığını ileri sürenler yaparlar. Ama, O'nu ikrar edenlerin, bunlardan hiçbirine ihtiyaçları yoktur.
Ayetteki ifadesine gelince bu, "Kendisiyle, zarardan emin olacakları ve böylece de, gerek ziraat, gerek dikme,gerekse içme açısından çeşitli, menfaatler elde edecekleri miktarda" demektir. Yahut da bunun anlamı, "Bizim bildiğimiz, onların ihtiyaç ve maslahatlarına göre" şeklindedir. 44[44]

Cennetten Gelen Nehirler

Ayetteki "onu yerde iskân ettirdik..." cümlesine gelince bu, "Biz onu yeryüzüne yerleştirip sabit kıldık" anlamındadır. İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, cennetten beş nehir indirmiştir ki, bunlar Seyhun, Ceyhun, Dicle, Fırat ve Nil nehirleridir. Daha sonra Cenâb-ı Hak hem bu nehirleri hem de Kur'ân-ı Kerim'i Yecüc ve Mecüc çıktığı zaman ref eder, kaldırır"
Ayetteki "Hiç şüphesiz ki, biz onu gidermeye de kadiriz..." cümlesine gelince, bu, "Biz, onu indirmeye kadir olduğumuz gibi, onu gidermeye ve kaldırmaya da kadiriz..." demektir. Keşşaf Sahibi söyle der: "Ayet-i kerimedeki ifadesi nekire kelimelerin, ifadede son derece etkili olduğunu gösteren ifâdelerden birisi olup, Cenâb-ı Hak, fasi için, bunu sonraya bırakmıştır." Buna göre mana, "Biz onu, dilediğimiz herhangi bir şekilde ve istediğimiz herhangi bir yolla gidermeye kadiriz..." şeklinde olup, böylesi ifâdede de, o gideren zâtın iktidarının mükemmel olduğu ve hiçbir şeyin kendisine zor gelmediğini bildirmek amacı bulunur. Bu ifâde, yeniden yaratmayı anlatma hususunda, "Deki: Eğer suyunuz yerin dibine savuşup giderse kim akar bir su getirir, (bana) söyleyin" (Müik, 30) ifadesinden daha baliğdir. 45[45]

Yaratılan Meyveler

Cenâb-ı Hak (c.c), nimetlerinin büyüklüğüne, o suyun yaratılmasıyla dikkat çekince, akabinde o sudan meydana gelen nimetleri zikrederek 'İşte bununla sizin için, hurmalıklardan üzümlükierden nice bahçeler, bağlar yaptık" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, menfeatlarının çokluğundan dolayı, öncelikle hurma ve üzüm bağlarından bahsetmiştir. Çünkü bunlar, yaş ve kuru olarak. hem yiyecek, hem katık, hem de meye yerine geçerler.
Ayetteki "İçlerinde, "yani cennetlerde "sizin için birçok yemişler bulunmakatir" ifadesine gelince bu, "Orada hurma ve üzüm bağları olduğu gibi, pekçok yemişler de bulunmaktadır" demektir.
"Onlardan yersiniz" buyruğu hakkında şöyle der: "Bu ifadenin, Arabların, "Onlar onlardan meydana gelen yiyecek ve rızıkları yiyorlar" anlamında olmak üzere "Falanca, edindiği işten ve yaptığı sanatından yer içer" şeklindeki söz kabilinden olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu cennetler, sizlerin kendilerinden geçindiğiniz çeşitli rızıklarınız ve maişetlerinizdir" demek istemiştir. 46[46]

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/405-406
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/406-407
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/407

Tûr'ı Sîna

Cenâb-ı Hakk'ın, "(Sizin için) Tur-ı Sina'dan çıkan bir ağaç da yarattık..." beyanına gelince bu, bir Önceki ifadede bulunan lafzına atıftır. Yine bu ifadenin başındaki kelime, takdiri, "O ağaç da, sizin için yarattığımız şeylerdendir" şeklinde olmak üzere, muahhar mübtedâ olarak merfû da okunmuştur. Keşşaf Sahibi şöyle der: "Gerek Tûr-ı Seyna'e, gerek Tûr'i Sinine ifadeierindeki Tûr kelimesi, ya isimleri Seynâ ve Sln'in olan, bir mıntıkaya muzaf olarak kullanılmıştır veyahutta, bunun muzâf olduğunu söyleyenlere göre, "İmru'l-Kays" ve "Ba; lebekke" kelimeleri gibi, muzâf ve muzâfun ileyhiden meydana gelmiş bir terkib olarak, bir dağın adıdırlar. kelimesinin sinin kesre ile okuyanlar, ve ücmeliğinden (Yabancı menşe'li kelime olduğundan), veyahutta yine marifeliğinden ve müennes olmasından dolayı gayr-münsarıf yapmışlardır Çünkü bu ketime, arazî, toprak parçası" kelimesi ile tevil edilmiştir. Stfi (Fi'lâe) kaltbının elifi, tıpkı ve (Hırbâe) kelimeleri gibi müenneslik alâmeti değildir. Bu kelimenin sin'ini fethalı okuyanlar^ bunu gayr-ı munsarıf yapmamışlardır. Çünkü bunun elifi, tıpkı kelimesin de olduğu gibi, müenneslik içindir. Bunun, Filistin'de bir dağ olduğu ileri sürüldüğü gibi, Mısır'la Eyle arasında bulunduğu da söylenilmiştir. Hz. Musa'ya da, buradan seslenilmiştir. A'meş bu kelimeyi, kasr ile, "Seyna" şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "o yağı ile... biter" ifadesine gelince, bu, hâl mahallinde bir ifade olup, "kendisinde yağ bulunduğu halde biter 'jmm\ demektir. Bu tıpkt, ordusuyla beraber emir de at bindi" manasında olan denilmesi gibidir. Bu kelime, ifâl babından (Tunbitu) şeklinde de okunmuştur ki, bunun şu iki izahı yapılabilir:

a) c-î' de ı£4l anlamındadır. Nitekim Züheyr

"İhtisas sahiplerinin, onların evlerinin etrafında, küme küme olduklarını gördüm. Hatta, yenilikler bitince bile (bu böyledir)" demiştir.

b) Bu kelimenin mefûlû mahzûf olup, "Kendisinde yağı olan zeytinlerini bitirir" şeklindedir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, bu bitirme işini, zeytinler diğer yerlere oradan dağılıp yayıldığı ve, büyük kısmı da orada bulunduğu için, bu dağa nisbet etmiştir.

Ayetteki"bir katıkla...." ifadesine gelince. Bu, ayetteki "dühn" (yağ) kelimesine ma'tûf olup, "yiyenler için bir katık" manasınadır. "Sıbğ" ve "Sıbâğ", kendisiyle boyanılan şey yani boya demek olup, yani ekmek boyanan madde" demektir. Sözün özü şudur: Allah Teâlâ, bu ağaç ile verdiği nimetlere dikkat çekmiştir. Çünkü bu ağaç, kendisiyle taze tane halinde ve içinde yağ depolanmış olduğu halde, kendisinden çokça istifâde edilen zeytin meyvesi ile, sıkılmak ve ondan çok yararlı olan zeytinyağının çıkarılması ile de faydalanılır. 47[47]

4. Delil: Davarlar

Dördüncü Çeşit: Canlıların halleriyle istidlal olup, şu ayetin ifade ettiği husustur: "Davarlarda da sizin için elbette bir ibret vardır. Karınlarının içinde bulunanlardan size içiririz. Onlarda size daha bir çok faideler vardır. Onlardan yersinizde. Hem onların, hem de gemilerin üstüne binersiniz" (Mü'mlnûn, 21-22).

Bil ki Allah Teâlâ davarlardaki, ibret noktalarından kısaca bahsetmiş. Sonra bunun peşinden şu dört detayı getirmiştir.

a) Ayetteki "Karınlarının içinde bulunanlardan size içiririz" ifadesinin anlattığı husus.. Bununla, o hayvanların sütlerinden elde edilen, türlü türlü istifâdeler kastedilmiştir. Bundan ibret alınacak şey şudur: O sütler, davarların memelerinde birikiyor ve hayvanın işkembesindeki yiyecekler ile kanı arasından Allah'ın izniyle süzülüp çıkıyor ve insanın iştahını çeken bir temizlik, renk ve tada bürünüp, bir güzel gıda oluyor. Dolayısıyla kim, bununla Allah'ın kudret ve hikmetine istidlalde bulunursa, bu husus dinî nimetlerden sayılmış olur. Kim de bunlardan istifade ederse, bu da dünyevî nimetlerden olur. Binâenaleyh davarın karnından süzülüp

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/407-408

memesinde biriken sütü, güzel bir içecek olarak olarak görürsün. Fakat onu kestiğinde, içinde bir süt emaresi göremezsin. Bu da, Allah'ın kudretinin büyüklüğüne delâlet eder. Keşşaf Sahibi: şöyle der; "Bu ifade, "davarlar, sizi suluyor" manasında, meftun tâ ile şeklinde okunmuştur."

b) Ayetteki "Onlarda size daha bir çok faideler vardır" ifadesinin anlattığı husustur. Bu da, onları satmak, ve paralarından ve benzeri şeylerinden faydalanma ile olur.

c) Ayetteki "Onlardan yersiniz..." ifadesinin anlattığı husus... Yani, "canlı iken onlardan istifâde ettiğiniz gibi, kestikten sonra da etinden yiyerek onlardan istifâde edersiniz.

d) Ayetteki "Hem onların hem de gemilerin üstüne binersiniz" ifadesinin anlattığı husus... Bu böyledir, zira kara taşımacılığında develerden yapılan istifade, tıpkı denizde gemilerden elde edilen istifade gibidir. İşte bundan Ötürü, hem buna şükredilsin, hem de bundan delil çıkarılsın diye, Allah Teâlâ bu ikisini, nimet olarak birlikle zikretmiştir. 48[48]

Nuh (a.s.)'ın Kıssası

Bit ki Hak Subhânehû ve Teâlâ, birliğinin delillerini beyân edince, peşisıra, başka sürelerde de âdeti olduğu gibi, birtakım kıssalar getirmiştir. Bu kıssalar şunlardır. 49[49]

Birinci Kıssa,Hz. Nûh (A.S.)'Un Kıssasıdır.

"Celalim hakkı için Nuh'u kavmine, (Peygamber olarak) gönderdik ve o: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yok. Ittikâ etmeyecek misiniz?" dedi. Bunun üzerine, kavminden, ileri gelen kâfir bir güruh şöyle dedi: "Bu, sizin gibi bir insandan başkası değildir. O aranızda sivrilmek, üstünlük taslamak istiyor. Eğer Allah dikseydi, elbette, melekler indirirdi. Biz evvelki atalarımızdan böyle bir şey duymadık. Kendisinde delilik olan bir adamdan başkası değildir. O Binâenaleyh bir müddete kadar onu gözetleyin" (Mû'minun. 23-25)

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Nûh (a.s.)'un esas adı, "Yeşkur" idi. Şu sebeblerde'n dolayı sonraları ona Nûh denilmiştir:

a) Kavminin helakine duâ ederken, kendi kendine çokça "nevha" yaptığı, ağlayıp sızladığı için... Allah Teâlâ, bu dualarından dolayı kavmini tufan ile helak etti. O da buna pişman oldu.

b) Oğlu hakkında Rabbine müracaat ettiği için...

c) Cüzzamlı bir köpeğe rastladı ve ona: "Ey çirkin şey, oşt..." dedi. Bundan dolayı, Cenâb-ı Allah tarafından, kınandı ve Allah Teâlâ ona, "Onu yarattığım için beni mi, yoksa o köpeği mi ayıpladın" diye vahyetti. Alemlerin (özel isimlerin), isim oldukları şahıs ve varlıklarda, herhangibir sıfatı göstermedikleri sabit olduğu için, bütün bu izahlar müşkildir, uzaktır. 50[50]

Tevhide Daveti

Hak Teâll'mn "Allah'a kulluk edin" ifadesi, "Allah Teâlâ, Nuh'u, bir olan ilaha ibadete insanları davet işiyle vazifelendirip, Nuh'un da insanları buna davet etmesi ancak herşeyden önce O ilâhı tanımaya çağırmakla mümkün olmuştur. Çünkü tanınmayan ve bilinmeyene ibadet mümkün değidir. İbadet ancak, ibadet edilecek olan bilindikten sonra, mümkün ve farz olur" demektir.

Ayetteki "Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yok1' ifadesi, "Allah'dan başkasına ibadet caiz değildir. Çünkü O'ndan başka ilah yoktur. İbadete yakışan, yaratmak, hayat vermek ve benzeri şeyleri yaparak in'âm edene, iyilikle karşılık vermektir. Binâenaleyh bu in'âm ancak Mak Teâlâ tarafından yapılabildiğine göre, daha nasıl ne zararı, ne faydası olmayan şeylere

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/409

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/410

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/410

ibadet edilebilir? Ayetteki gayruhu kelimesi, hem "ilah" kelimesinin mahalline göre, ref ile, hem lafzına göre, cer ile okunmuştur.
Sonra bu davet, o kavme fayda vermeyip, Allah'dan başkasına ibadetlerine devam edince, Hz. Nuh (a.s) onları, "ittikâ etmeyecek misiniz?" diye sakındırmıştır. Çünkü bu, onların içinde bulunduktan inanç ve hareketlerden vazgeçmeleri için, bir men ve ilâhi cezaya düşmekten sakındırmayla yapılan bir tehdiddir. 51[51]

Kavminin İtirazları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, Hz. Nûh (a.s)'ın peygamberliğini inkâr hususundaki şu şüphelerini nakletmiştir.

Onun Sade İnsan Olması

Birinci Şüphe: Bu, onların "Bu, sizin gibi bir insandan başkası değildir" şeklindeki sözleridir. Bu şüphe,şu iki manaya gelebilir:
a) Şöyle denebilir: "Nûh, kuvvet, anlayış, ilim zenginlik, fakirlik, sıhhat ve hastalık bakımlarından, diğer insanlar gibi olduğuna göre, onun Allah'ın peygamberi olması imkansızdır. Çünkü Peygamberin, mutlaka Allah katında değeri büyük birisi ve Allah'ın sevgili kulu olması gerekir. Seven kimsenin, mutlaka kendini sevene daha fazla derece ve şeref vermesi lâzımdır. Binâenaleyh Nûh (a.s)'da böyle şeyler olmadığına göre, onun peygamber olmadığını anlıyoruz"
b) Şöyle de denebilir: "Bu insan, her hususta sizin gibidir. Fakat, bunun kafasına riyaset sevgisi düşmüş ve lideriniz olmak istemiştir. Buna çâre olarak da, peygamberliğini iddiadan başka birşey bulamamıştır. İşte bu, Hz. Nûh (a.s)'ın kavminin, onun peygamberliğini tenkid hususunda bir şüphe olmuştur. Bu ihtimal, Cenâb-ı Hakk'ın söylediklerini haber verdiği, "O, aranızda sivrilmek, size karşı üstünlük taslamak istiyor" şeklindeki sözleriyle de kuvvet kazanır. Bu söz, "O, size üstünlük taslamak ve size başkan olmak istiyor" demektir. Bu tıpkı, "Onlar dediler ki: "... Bu yerde devlet ikinizin (elinde) olsun diye mi bize geldiniz?" (Yûnus, 78) ayetinde olduğu gibidir. 52[52]

Melaike'nin Resul Olması

İkinci Şüphe: Onların "Eğer Allah dikseydi, elbette melekler indirirdi" şeklindeki sözleri. Bunun izaht şöyledir: "Allah Teâlâ eğer, insanlığa doğru yolu göstermek isteseydi, bu maksadı daha fazla temin edecek şeyi yapardı. Melekleri peygamber olarak göndermenin, bu maksadı elde etmede, onlara bir insanı peygamber olarak göndermeden daha kuvvetli olduğu malumdur. Çünkü meleklerin şanları,yüce kuvvetleri fazla ve ilimleri çok olduğu için, mahlûkat onlara daha çok boyun eğer, itaat eder ve onların peygamberliğinden şüphelenmezler. Binâenaleyh Allah, bunları göndermediğine göre, hiçbir peygamber göndermediğini anlamış oluruz. 53[53]

Bu Tebliğin, Mazide Olmadığı

Üçüncü Şüphe: Bu, onların "Biz evvelki atalarımızdan bunu duymadık "şeklindeki sözleridir. Ayetteki, "bunu" ifadesi, ya Hz. Nûh (a.s)'ın (peygamberliği) meselesine, yahut, Hz. Nûh (a.s)'ın Allah'a ibadete teşvik için onlara söylediği sözlere işarettir. Buna göre mana, "Biz böyle bir söz duymadık" Yahut, "Biz, insan olduğu halde, Allah'ın peygamberi olduğunu iddâ eden birisini hiç duymamıştık" şeklindedir.

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/410-411
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/411
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/412

Onların bu şüphelerini şöyle izah edebiliriz: "Onlar, kendi din ve inançları hususunda, sadece taklide ve atalarının dediklerine dayanıyorlardı. Dolayısıyla Hz. Nûh (a.s)'tn peygamberliği hususunda, bu yollarda bir işaret göremeyince, onun yanlış olduğu neticesine vardılar" Kâdî şöyle der: "Onların, bu sözle Hz. Nûh a.s)'ur peygamber olarak gönderilmiş bir elçi olduğunu kastetmiş olmaları da muhtemeldir. Çünkü onların atalarının zamanında, bir fetret devrinin (peygamber nurundan mahrum bir dönemin) bulunmuş olması imkansız değildir. Yine onların bu söz ile, kendilerinin, bir olan Allah'a ibadete çağrılmalarını yadırgamalarını da kastetmiş olabilirler. Çünkü ataları putlara tapıyorlardı. 54[54]

Cinnet İddia Etmeleri

Dördüncü Şüphe: Bu, "Kendisinde delilik olan bir adamdan başkası değildir. O...." şeklindeki sözleridir. Cinnet, delilik veya cin manasınadır. Çünkü halkın câhilleri, mecnûnlar hakkında, cin çarpmasından ötürü, aklının zail olduğunu söylerler. Bu, avam nezdinde, çokça kabul gören bir şüphedir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.)'de, kavminin alıştığı şeylerin aksine olarak bu işi yaptığında, ileri gelenler ve liderler avam halka, "O delirmiş. Delirmiş, cin çarpmış olan, nasıl peygamber olabilir" diyorlardı. 55[55]

Fiyasko Beklemeleri

Besinci Şüphe: Onların "Binâenaleyh bir müddete kadar onu gözetleyin" şeklindeki sözleridir. Bunun, kendinden önceki cümle ile alakalı olması muhtemeldir. Buna göre sanki, "O bir mecnun... Dolayısıyla işinin neticesi, deli olduğu iyice ortaya çıkıncaya kadar sabredin. Eğer iyileşirse ne alâ, aksi halde öldürürsünüz" denilmektedir. Bu cümlenin, müstakil bir söz olması da muhtemeldir. Bu da onların, milletlerine "sabredin, eğer o gerçekten bir peygamber ise, Allah ona yardım eder, destek olur. Biz de o zaman ona tabî oluruz. Yok eğer yalancı ise, Allah onu yardımsız bırakır. İşini çürüğe çıkarır. Biz de böylece ondan kurtuluruz" demeleri manasınadır. Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklettiği şüphelerin tamamı budur.

Bil ki Hak Teâlâ, bu şüphelere, zaten çok çarpık, yanlışlıklan ortada olduğu için cevab vermemiştir. Zira akıllı olan her insan bilir ki Resul, melek cinsinden olmasıyla Peygamber olmaz, diğer insanlardan farklı olarak mucizelerinin bulunmasıyla peygamberliği belli olur. Binâenaleyh ister melek cinsinden, ister beşer cinsinden olsun, mucize izhar etmesiyle peygamberliği anlaşılır. Hatta peygamberin, önceki sürelerde geçtiği gibi, insan cinsinden olması daha evladır. Çünkü aynı cinsden olma, ülfet ve ünsiyet sebebidir.

Nûh (a.s)'ın kavminin ileri gelenleri "O, aranızda sivrilmek ve size karşı üstünlük taslamak istiyor" şeklindeki sözleri ile eğer, Hz. Nûh (a.s)'ın, kavminin kendisine itaat etmesi için, kendisinin onlardan daha şerefli olduğu ortaya koymayı isteğini kastediyorlarsa, (bilin ki) bu tür hareket tarzı peygamber için zaten gereklidir. Yok eğer onları bu sözleriyle, Hz. Nûh (a.s)'ın kibir, zorbalık ve boyun eğdirmek için, onlara üstünlük tasladığın kabul ediyorlarsa, (bilin ki) peygamberler böylesi şeylerden kesinlikle uzaktırlar.

Onların, "Biz, bunu duymadık" şeklindeki sözleri, "taklid yoluna bağlı olmaksızın, birşeyin yok olduğu neticesine varmaktır ki bu da son derece düşüktür, yanlıştır. Çünkü herhangi bir şeyin yokluğunu, gelenekte bulunmasına dayanarak ispatlama, iddasıdır ki son derece değersiz bir istidlaldir. Zira taklidin (geleneğin) varlığı bir şeyin varlığına delil olmaz. Öyleyse yokluğu nasıl olur da ademine delil olabilir?

Onların, "Kendisinde delilik olan" şeklindeki sözlerine gelince, bilin ki onlar yalan söylemişlerdir. Çünkü onlar, kesinkes onun aklının mükemmel ve tam olduğunu biliyorlardı.

Onların, "Binâenaleyh bir müddete kadar onu gözetleyin" şeklindeki sözleri de zayıftır. Çünkü onun peygamber olduğuna dair bir delil ve mucize olursa, onların o anda, derhal, onun

---

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/412

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/412

sözünü kabul etmeleri gerekir ve bunu, onun devletinin (gücünün) ortaya çıkmasına bağlamak caiz olmaz. Çünkü devlet (güç), gerçeğe delâlet etmez. Yok eğer, onun peygamber olduğunu gösterecek bir mucize ortaya çıkmazsa da, devleti (gücü) ortaya çıksa da, çıkmasa da, onun sözünü kabul etmek caiz olmaz. İşte bütün, cevab olarak bu hususlar, son derece açık ve ortada olduğu için, Hak Teâlâ bu cevabları Kur'ân'da belirtmemiştir. 56[56]

Nuh (a.s.)'a Verilen Talimat

"O (Nûh), "Ya Rabbt.onlann beni yalanlamalarına mukabil, sen bana yardım et." dedi. Biz de ona şöyle vahyettik: "Bizim nezâretimiz ve vahyimiz ile gemi yap." Nihayet (helaklerine dâir) emrimiz gelip de o fırın kaynaymca, ona her ikişer çift ile aileni alıp (geminin) içine gir, aleyhlerine söz geçmiş olanlar müstesna. O zulmedenler hakkında bana hiçbir şey söyleme. Çünkü onlar boğulacaklardır. Artık sen maiyyetinde bulunanlarla beraber, geminin üstünde doğrulunca şöyle de: Bizi o zâlimlerden kurtaran Allah'a hamdolsun" (şöyle de) de: "Rabbim, beni bereketli bir yere kondur. Sen konuk edenlerin en hayırlısısm. Şüphe yok ki bunda nice ibretler vardır. Biz, elbette imtihana çekenleriz" (MÜ'minûn, 26-30).

Ayetteki "Ya Rabbî onların beni yalanlamalarına mukabil, sen bana yardım et" ifadesi ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

1) Hz. NÛh (a.s)'a yardım, onların helaki demektir. Buna göre sanki o: "Ya Rabbî, beni tekzîb ettikleri için onları helak et" demiştir.

2) "Beni tekzib etmelerine karşı, bana yardım et." Bu tıpkı, "şu şuna mukabil, şu şunun yerine" demen gibidir. Buna göre mana, "Onların bent yalanlamalarından doğan kedere karşılık, onlara karşı bana yardım etme tesellisini ver" şeklindedir.

3) "Bana, onlar için va'dettiği azabı yerine getirerek yardım et." Bu azab da, Hz. Nûh (a.s)'ın onlara, "Ben sizin İçin, büyük bir günün azabından korkuyorum" (A-raf, 59) dediğinde, onların onu bu hususta tekzib etmeleri sebebiyle olandır.

Cenâb-ı Hak, onun duasını kabul edin "Biz de ona şöyle vahyettik: "Bizim nezâretimizde gemi yap." buyurmuştur. Yani "Bizim muhafazamız ve korumamız altında" demektir. Sanki Hz. Nûh (a.s) ile birlikte, ona sataşılmasın, işini bozmasınlar diye, Allah tarafından bizzat onu koruyan bir muhafız bulunmaktadır. Arapların "Onun üstünd» Allah tarafından, onu gözetip koruyan bir göz vardır" şeklindeki sözü de bu manadadır. Binâenaleyh bu ayet, müşebbihe'nin "şüphesiz Allah, Âdem'i suretinde yarattı'57[57] hadis-i şerifine tutunmadaki görüşlerinin yanlışlığına delâlet eder. Çünkü (ikiden çok) gözlerin varlığı buna manîdir.

Alimler, Hz. Nûh (a.s)'ın, gemiyi nasıl yaptığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, onun marangoz olduğu, gemi yapımını bildiği ileri sürüldüğü gibi, Cebrail (a.s.Jın ona gemi yapmayı öğrettiği ve nasıl yapılacağını ona anlattığı da söylenmiştir. Ayetteki, "Bizim nezâretimiz ve vahyimiz ile" ifadesinden ötürü, bu ikinci görüş doğruya daha yakındır. 58[58]

Emr Kelimesinin İzahı

Hak Teâlâ'nın "Emrimizgeldiğinde" ifadesine gelince, bit ki "emir" sözü, bir işi sözlü olarak, üstten gelmek suretiyle isteme manasında "hakikat" tir. Bu kelime, aynı şekilde, "hakikat" olarak "büyük iş" manasına da gelir. Bu ikincisinin delili şudur: Mesela sen, "Bu, manaları arasında zihnin dönüp dolaştığı bir emirdir.4' dediğinde, bu işin, o manalarda hakikat olduğuna delâlet eder. Bunun geniş izahı, el-Mahsul f i'l- Usûl kitabımızda yapılmıştır. Bazı kimseler de, Cenâb-ı Hak, bu gemi yapma işine, büyüklüğünü ve önemini göstermek için "emir" adını vermiştir. Bu tıpkı, " (AUah) göğe ve arza "ikiniz de ister İstemez gelin" buyurdu.

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/412-413

57[57] Buhari, Isti'zan, 1; ,MüsIim, Birr, 115 (4/2017).

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/414-415

Onlarda, "isteye isteye geldik" dediler" (Fussiiet, n) ayetinde olduğu gibidir. 59[59]

Tennûr'un Manası

Ayetteki "Fmn kaynadı" ifadesindeki "tennûr"un manası hususunda âlimler ihtilâf ettiler.
1) Ekserisi bunun, şu bildiğimiz Fırın ve tandır manasına olduğunu söylemişlerdir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Nûh (a.s)'a: "Suyun fırından kaynadığını gördüğünde, sen ve bereberindekiler gemiye binin" denilmiş. Su, fırında (tandırda) kaynayıp fışkırınca, hanımı bunu ona haber vermiş. O da gemiye binmiş. Bu fırının, Hz. Âdem (a.s)'ın (yani ondan kalma) fırın olduğu, taştan olduğu ve Hz. Nûh (a.s)'a miras kalmış olduğu rivayet edilmiştir. Yine bu fırının (tandırın) nerede olduğu hususunda da ihtilaf edilmiştir: Şa'bî'nin bunun Küfe Mescidi'nde, girişte sağ'da, Kinde kapısının hizasında olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Yine Nûh (a.s)'ın o gemiyi, bu mescidin ortasına rastlayan yerde yapmış olduğu da söylenmiştir. Bu fırının, Şam'da, "Aynu Verde" denilen bir yerde olduğu söylendiği gibi, Hindistan'da olduğu da ileri sürülmüştür.
2) Bu ifade, bütün yeryüzü manasınadır. Bu görüş Ibn Abbas (r.a.)'a aittir.
3) Bu, yeryüzünün en yüksek yeri manasınadır. Bu görüş de Katâde'den rivayet edilmiştir.
4) Hz. Ali (k.v.) buna, "Fecr doğduğu, Şafak attığ zaman" manasını vermiştir. Tandırın (fırının) kaynamasının, bu zamanda olduğu söylenmiştir.
5) Bu, tıpkı Arapların "Tandır iyice kızdı" şeklindeki deyimleri gibidir...
6) Hasan el-Basri: "Tennûr içine suyun aktığı biryer olup, geminin en alçak yeridir" demiştir.
Bunlardan birinci görüş doğrudur. Çünkü delil olmaksızın, bir sözün hakiki manasını bırakıp ona, mecazî mana vermek caiz değildir. Bil ki Allah Teâlâ, tandırın (fırının) kaynamasını, kaynadığında hem kendisinin, hem kavminden imân edenlerin kurtulmasını isteyerek gemiye binmesi İçin, Hz. Nûh (a.s)'a bir işaret kılmıştır.
Hak Teâlâ'nın ifadesi, "Ona bin, içine gir" demektir. Nitekim Arapça'da hem kendi girdi, hem başkasını girdirdi" manasında denilir. 60[60]

Her Canlıdan İki Eş

Ayetteki "her ikişer çiftten" ifadesi, "O, hayvanların nesli tükenmesin diye, Mevcud olan hayvanlardan bir çift, yani bir erkek bir dişi al" demektir. Onlardan her biri bir zevç (eş) tir. Yoksa avamın zannettiği ve kullandığı gibi, "zevç", iki manasına gelmez. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Nûh (a.s) doğuran ve yumurtlayan hayvanlardan (çiftler) almıştır. Her ümmetten, yani her türden bir çift manasında olmak üzere, şeklinde okunmuştur. "İsneyn' ise, "zevceyn" kelimesini te'kid eden ve iyice açıklayan bir kelimedir.
Hak Teâlâ'nın "Aleylerine söz gelmiş olanlar müstesna ehlini de (al)" ifadesi, "Ehli iyalini de gemiye bindir" demektir. edatı, zararlar için, aleyhte olan şeyler için kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kazandığı, onun lehinedir, iktisâb ettiği aleyhinedir" (Bakara. 286) buyurmuştur. 61[61]

Ehl Kelimesi

Bil ki bu ayet, şu iki şeye delâlet eder:
a) Allah Teâlâ'nın Hz. Nûh (a.s)'a, ailesinden olmasa da, diğer mü'minleri gemiye bindirmesini emrettiğine delâlet eder. Ayetteki "ehl" (aile) sözü ile gerek neseb, gerek sebeb (evlilik gibi sebebler) cihetinden, Hz. Nûh (a.s)'ın yakınları değil de, bütün imân edenlerin kastedildiği söylenmiştir. Ama bu görüş tutarsızdır. Zira aksi halde, bu ifâdeden, "Aleyhine söz geçmiş olanlar müstesna" şeklinde bir istisna yapılması caiz olmazdı.

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/415
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/415-416
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/416

b) Cenâb-t Hak, "O zulmedenler hakkında bana hitabta bulunma " buyurmuştur. Hak Teâlâ, bununla, Hz. Nûh (a.s)'ın oğlu Kenan'ı kastetmiştir. Çünkü Allah, kâfirleri helak edeceğini haber verince, Hz. Nûh (a.s)'ı onlardan bazıları hakkında, istekte bulunmaktan nehyetmesi gerekmiştir. Çünkü eğer Cenâb-ı Hak, Hz. Nûh (a.s)'ın o husustaki duasına icabet edecek olsa. Kendisinin doğru haberini yalana çevirmiş olacak; yok eğer icabet etmeyecek olsa, o zaman da bu, Hz. Nûh (a.s)'ın değerini küçültme olacak. Halbuki Allah, "Çünkü onlar boğulmuşlardır" yani "Bu boğulma işi, kesin olarak onların başına gelecektir" buyurmuştur.
Hak Teâlâ "Artık sen, maiyyetinde bulunanlarla beraber, geminin üstünde doğrulunca..." buyurmuştur. İbn Abbas (r.a.) şöyle der: "Gemide seksen kişi vardı. Bunlar, Hz. Nûh (a.s) ve Hz. Nûh (a.s)'ın boğulmayan diğer hanımı, Sam, Ham ve Yâsef adlarındaki oğulları, bunların üç hanımı ile yetmişiki mü'min idi. O halde bütün mahlûkat o gemide olanların soyudur."
Ayetteki "Şöyle de: "Bizi o zâlimlerden kurtaran Allah'a hamdolsun" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 62[62]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "Deyiniz" değilde, "de", buyurmuştur. Çünkü Hz. Nûh (a.s), onların peygamberleri, onların önderleri idi. Dolayısıyla bu söz kendisinde nübüvvetin üstünlüğünü belirtmek, rubûbiyyetin kibriyasını ortaya koymak ve bu hitaba ancak melek ve peygamberlerin erişebileceği bildirme gibi inceliklerin bulunmasının yanısıra Hz. Nûh (a.s)'ın şahsında onlara da denilmiş gibidir. 63[63]

Vasıtaya Binerken Zikir

Katâde şöyle der: "Allah size gemiye binerken, "Onun akıp gidişi de, demir atışı da
Allah'ın adıyla o/ur"(Hûd,4i) demenizi, hayvana binerken, "Bunları bize musahhar kılan Allah'ı teşbih ederiz. Yoksa biz bunlara güç yetiremezdik"(Zutwut,-\3) demenizi ve bineğinizden inerken de, "Rabbim beni bereketli bir yere indir. Sen, indirenlerin, konuk edenlerin en hayırlısısm" demenizi öğretmiştir. Ensardan bir zat da şöyle der: "Cenâb-ı Hak peygamberimiz (s.a.) "Rabbim beni sıdk girdirilişiyle girdir. Sıdk çıkarışı ile çıkar "de" "(isrâTeo> ve "Kur'ân okuduğun zaman, şeytan-i racim'den Allah'a sığm"(um, 98) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ sanki insanlara, her hallerinde, Allah'ı zikirden ve O'na sığınmaktan gafil olmamalarını emretmiştir. 64[64]

Üçüncü Mesele

Bu söz, Nûh (a.s)'ın kavminin kâfirlerinin hal ve hareketlerinin çok çirkin ve saçma olduğunu ifade eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlar için dua etmeyi Hz. Nûh (a.s)'a yasakladıktan sonra, onları helak etmesine ve onlardan kendilerini kurtarmasına karşılık Allah'a hamdetmelerini emretmiştir. Bu tıpkı, "işte bu suretle o zulmedenlerin soyu sopu kesilmişti" (En'tm, 45) ayetinde ifade edildiği gibidir.
Cenâb-ı Hak, onların gemiye binişlerini boğulmaktan kurtarma saymıştır. Çünkü O, Hz. Nûh (a.s)'a işte bu gemi sayesinde, hem kendisini, hem ona tabî olanları kurtaracağını bildirip öğretmişti. Binâenaleyh Hz. NÛh (a.s)'ın, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini işte bu fiili sebebiyle emin kılmış olması açısından, "Bizi kurtaran Allah'a hamdolsun" demesi doğru ve yerinde olmuştur.
HakTeâlâ, Hz. Nûh (a.s)'ırç kavminin zâlim olduğunu söylemiştir. Çünkü onlardan sâdır olan küfürleri, öncelikle kendi nefisleri için bir zulümdür. Zira Hak Teâlâ, "Hiç şüphesiz ki şirk en büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur.

---

[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/416-417
[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/417
[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/417

Cenâb-ı Hak, Hz. Nûh (a.s)'a kavmini helak etmesinden dolayı, hamdi emredince, kendisi için de duâ edip, "Rabbim, beni bereketli ber yere kondur" demesini emretmiştir. Bu kelime, inzal (masdar) manasına, lljî* şeklinde de okunmuştur. Bu ifade tıpkı Hak Teâlâ'nın, "O, bunları hoşnud olacakları bir yere sokacaktır" (Hacc, 59) ayetinde olduğu gibidir.

Âlimler burada yer alan "menzil" ile ne kastedildiği hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir:

1) Bununla, bizzat geminin kendisi kastedilmiştir. Binâenaleyh kim o gemiye binerse, gemi onu, kavminin başına gelen helakten kurtarır.

2) Bununla Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Nûh (a.s)'ı gemiden çıkışını müteakib, yeryüzünde bereketli bir yere kondurup konaklaması kastedilmiştir. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü Hak Teâlâ, ona böyle duâ etmesini, gemide iken emretmiştir. Dolayısıyla, ayette bahsedilen menzilin (konaklama yerinin), başka yer değil, orası olması gerekir.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Sen konuk edenlerin en hayırhsısm" ifadesi ile, hernekadar Cenâb-ı Hak konuk edenlerin, konakiandıranların en hayırlısı ise de, bu konaklandırma işinin Allah'dan olabileceği gibi, başkaları tarafından da olabileceğini beyân etmiştir. Allah Konuk edenlerin en hayırlısıdır. Zira O, konuk ettiği kimseleri, diğer halleri hususunda da korur ve o kimseden hükmünün ve hikmetinin gereği olarak her türlü kötülüğü defeder.

Daha sonra Allah Teâlâ, Hz. Nûh (a.s) ve kavmine âit olarak anlattığı bu şeylerde, imana davet ve küfürden menetme hususunda, bir takım ayetlerin, delillerin ve ibretlerin bulunduğunu beyân etmiştir. Çünkü böylesi sulan ortaya çıkarmaya, sonra onları yok etmeye sadece ve sadece, herşeye gücü yeten bir kadir muktedir olabilir. Bu hâdisenin, Hz. Nuh'un sözüne uygun bir şekilde meydana gelmesi de, yine büyük bir mucizedir. Kâfirleri yokedip, inanan ve itaatkar olanları yeryüzünde bırakmak, ibret "Biz, elbette imtihana çekenleriz" ifadesi ile, "Biz, elbette daha önce geçen hadiseler ile sizi imtihan ederiz" manası kastedildiği gibi, bununla, "daha sonraki şeylerden ötürü imtihana çekeriz" manası da kastedilmiş olabilir. Bu ikincisi doğruya daha yakındır. Çünkü ayet, istikbâl (gelecek zaman) manasını ifade etmede, hakiki mana gibidir. Dolayısıyla ayet bu manaya alındığında şunlar ileri sürülebilir:

1) Bununla ileride mükellef olacak kimseler kastedilmiştir. Binâenaleyh mana, "Mükellef kılacağımız kimselerin, bahsettiğimiz şeylerden ibret almaları gerekir" şeklinde olur.

2)Mana, "Peygamberleri tekzib etme hususunda Nuh'un kavminin yolunu benimseyenleri, cezalandıracağız" şeklindedir.

3) Mana, "Peygamberlerini yalanlayanları boğma ve benzeri şekillerde cezalandırdığımız gibi, bütün boğmaların bundan dolayı olduğu zannedilmesin diye, -azan azab etmek için değil, bir maslahat ve hikmetten ötürü, yalanlayıcı olmayanları da suda boğmak suretiyle imtihan ederiz" şeklindedir. 65[65]

Hud ve Salih (a.s)'m Kıssaları

ahirete kavuşmayı yalan sayan bir güruh dedi ki: "Bu, sizin gibi bir beşerden başkası değildir. Sizin yediklerinizden yiyor, içtiklerinizden de içiyor. Eğer kendimiz gibi bir insana boyun eğerseniz andolsun ki, bu takdirde siz, Mutlaka hüsrana uğrayanlar olursunuz. O size, öldüğünüz ve bir toprak, bir kemik olduğunuz vakit muhakkak ki (diri halde yeniden) çıkarılacağınızı mı vadediyor? Korkutula geldiğiniz o şey, ne kadar uzak, ne kadar uzak! Hayat bizim şu dünya hayatımızdan başkası değildir. Ölürüz, yaşarız.. Biz, tekrar diriltilecek de değiliz. O, Allah'a karşı yalan düzen bir adamdan başkası değildir, biz onu tasdik ediciler değiliz'.' (O peygamber): "Rabbim, dedi, beni yalanlamalarına mukabil, sen bana yardım et." Aüıûı buyurdu ki; "Az bir zamtn sonra, muhakkak ki pişman olacaklar onlar." İşte onlar, o müthiş sayha (çığlık) hak olmak üzere, hemen yakalayıverdi de, bir çerçöp haline getirdik onları... Artık lanet olsun zalimler güruhuna" (Mü'minûn, 31-41).

Bit ki bu kıssa, hem fbn Abbas (r.a.)'nın hem de müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre Hûd (a.s.)'a ait bir kıssadır. Onlar bu görüşlerine hem Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Hûd (a.s.)'a ait olan:

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/417-419

"Düşünün ki O, sizi Nûh kavminden sonra hükümdar yaptı"{Araf, 69) sözü ile, hem de, Hûd (a.s) kıssasının, hem Araf sûresinde hem Hûd (a.s) hem de Şuârâ sûresinde, Nûh (a.s.)'m kıssasının peşisıra getirilmiş olmasıyla istidlal etmişlerdir.

Bazıları da, bu kıssayla, Salih ve Semûd (a.s.)'ın kavimlerinin kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü onu yalanlayan kavmi, "sayha" ile helak olanlardır. Ama, duanın keyfiyyetine gelince bu, tıpkı Nûh (a.s.)'ın kıssasında geçtiği gibidir.

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: (ersele) fiilinin hakkı, tıpkı, (veccehe-yöneltti), (enfeze-bitirdi, infaz etti) ve (bease-gönderdi) vb. fiiller gibi (-ilâ) ile müteaddi olmaktır. Binâenaleyh, daha niçin bu fiil Kur'ân-t Kerîm'de bazan "ilâ", bazan da "fi" harf-i cerleriyle müteaddi olmuştur? Bu meselâ Cenâb-ı Hakk'ın (Ra'd,30) (s*»,34) (Mu'mmûn.32) ayetlerinde böyledir. Bir başka yerde de, (Artf, 66) buyurulmuştur?...

Cevap: Bu fiil, ile mütaddî olduğu gibi ite müteâddî olmaz. Ancak na var ki, ayetlerdeki (ümmet) ve kelimeleri, gönderme işinin' mahalli, yeri manasını tazammun etmişlerdir. İşte, ayni manada olmak üzere, fiili de, "Eğer dileseydik muhakkak ki her kasabaya uyana birer (peygamber) gönderirdik" (Furtan, 51) ayetinde de, (-fi) ile kullanılmıştır.

İkinci Soru: Bazılarının "Sakınmayacak mısınız?" cümlesinin daha önceki kısımla bir ilgisi yoktur. O, bunu onlara, kendisini yalanlamalarını ve, onlara hüccet getirmesinden sonra reddetmelerini müteakiben işte bu esnada onları, üzerinde bulundukları durum hususunda korkutmak için söylemiştir ki bu, "Sizler, kendisiyle sizi uyarmış olduğum o azâb korkusundan ötürü, bu yoldan kaçınmayacakmıstnız, ittikâ etmeyecek misiniz?" demektir..." şeklindeki sözleri doğru mudur?

Cevap: Bunun, önceki ifadeyle ilgili olması mümkündür. Çünkü, o onların, Allah'a ibadet etmekten yüz çevirdiklerini ve putlara ibâdetle meşgul olduklarını görmüş, işte bunun üzerine de onları, Allah ibadet etmeye çağırmış ve putlara ibâdete yönelmeleri sebebiyle duçar olacakları İlahî cezadan onları sakındırmıştır. 66[66]

Hûd Kavminin Vasıflan

Sonra bil ki Allah Teâlâ, o kavmin hem vasıflarını, hem de sözlerini nakletmiştir. Vasıflarına gelince bu, vasıfların en kötüsü olan şu üç şeydir:

a) Halik olan Allah Teâlâ'yı inkâr etmek. Bu mana, ayetteki, "... inkâr ettiler" cümlesiyle kastedilendir.

b) Kıyamet gününü inkâr ki bu da, ayetteki "ahirete kavuşmayı yalan saydılar" cümlesinden kastedilendir.

c) Dünya sevgisine ve arzusuna dalıp gitmek ki bu da, "... kendilerine dünya hayatında refah verdiğimiz halde" buyruğundan kastedilendir. (İiUİjSÎ fiilinin anlamı, "onlara nimetler verdik" demektir. 67[67]

Kıssanın Anlatımında Nüanslar

İmdi, şayet "Allah Teâlâ, Hz. Hud (a.s)'ın kavminin, Hz. Hûd (a.s)'a karşı vermiş olduktan cevaplan, hem Araf sûresinde, hem de Hûd sûresinde vavsız olarak "Kavminin ileri gelenlerinden kâfir bir cemaat de, "Biz seni muhakkak bir beyinsizlik içinde görüyoruz seni muhakkak yalancılardan sanıyoruz" dedi" "Bunun üzerine kavminden küfredenlerin elebaşlan, "Biz seni kendimiz gbi bir insandan başka olarak görmüyoruz" (hw, 27) şeklinde zikretmiş burada ise vâv ile getirmiştir. Binâenaleyh, bu ikisi arasındaki fark nedir?" denilirse biz deriz ki: Vâvsız olanlar, "O halde kavmi ne cevap verdi?" şeklinde bir soru soranın takdir edilmesi ve bu soruya mukabil de, "... söyle söyle denildi" denilmesine göredir. Ama vâvlı olanlarına

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/419-421

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/421

gelince bu da, kavminin dediklerinin, Hz. Hûd (a.s)'ın söylediği söze atfedilmiş olmasından dolayıdır. Buna göre mana, "Bu hadisede, hem bu hak ve gerçek söz, hem de bu batıl söz birarada bulunmuştur" şeklinde olur. 68[68]

O Kavmin Şüphe ve İtirazları

O kavmin şüphelerine gelince bunlar ela şu iki şeydir:

Peygamberin Beşer Olması

a) Onların "Su, s/zm gibi fe/r beşerden başkası değildir. Sizin yediklerinizden yiyor, içtiklerinizden de içiyor" şeklindeki sözleri olup, bu şüphenin izahı birinci kıssada geçmiştir. Onların ifadeleri "içtiğiniz şeylerden" demektir. Yahut da, bu ifâdeden, makabli kendisine delâlet ettiği için, ikinci kez gelecek olan & kelimesi hazfedilmiştir. Ve yine bu onların "Eğer kendiniz gibi bir insana boyun eğerseniz, andolsun ki, bu takdirde siz, mutlaka hüsrana uğrayanlar olursunuz" şeklindeki sözleridir. Böylece onlar, o peygambere tâbi olmayı hüsran addetmişler, ama putlara tapmayı ise böyle addetmemişlerdir. Yani, "şayet siz ona, karşılığında, sizin için bir menfaat bulunmaksızın itaat ederseniz, işte bu hüsranın ta kendisi olur" demektir. 69[69]

Haşri İnkâr Etmeleri

b) Onların, haşr ve neşrin doğruluğunu tenkit etmeleri, daha sonra da, Hz. Hûd (a.s)'un bu fikirleri getirmiş olmasından dolayı, onun nübüvvetini ta'n etmiş olmalarıdır. Maşrın sıhhati hususundaki ta'n ve tenkitleri, onların "O size, öldüğünüz ve bir toprak, bir kemik olduğunuz vakit, muhakkak ki, amellerimizin karşılığını görmek üzere, diri olarak (yeniden) o çıkarılacağınızı mı vadediyor?" şeklindeki sözleridir. Sonra onlar, bu kadarla da yetinmemiş, buna onun son derece imkânsız olduğunu söylemeyi de ilâve etmişlerdir ki, bu da onların korkutulageldiğiniz o şey, ne kadar uzak, ne kadar uzak!.." şeklinde sözleridir. Sonra onlar bu şüphelerini "Hayat, bizim şu dünya hayatımızdan başkası değildir. Ölürüz, yaşarız..." şeklindeki sözleriyle tekid etmişlerdir. Onlar, "Ölürüz, yaşarız" şeklindeki sözleriyle tekbir şahsı kastetmemiş, tam aksine bazılarının öldüğünü, bazılarının doğduğunu; hasrın, neşrin ve yeniden dirilmenin olmadığını murat etmişlerdir. İşte bundan dolayı da
"Biz, tekrar diriltilecekler de değiliz" demişlerdir.
Onlar, hasrın doğru olacağını, ta'n etmeyi bitirince de, buna Hz. Hûd (a.s)'un nübüvvetini ta'n etmeyi de katarak, şöyle demişlerdir: "O bu batıl şeyleri getirdiğine göre, şüphesiz ki o, Allah'a yalan uydurup düzmüşlerdir."
Daha sonra, Hz. Hûd (a.s)'un nübüvvetini ta'n eden bu şüpheyi izah edince de, bunun peşinden onu tasdik ediciler değiliz" elemişlerdir. Çünkü o kavmin, küfrün liderleri olan o kimselere, tâbi olan kimselerdirler.
Bil ki Allah Teâlâ, çürüklüğü son derece açık olduğu için, bu iki şüpheye cevap vermemiştir. Birinci şüphenin zayıflığının izahı, (birinci) kıssada geçmişti.
İkinci şüpheye gelince, bu da onların, hasrı imkânsız bir şey görmelerindendrr... Halbuki haşr; şu iki sebepten dolayı, imkânsız görülmez:
a) Allah Teâlâ, bütün mümkinâta kadir olup, bütün malumatı da bildiğine göre, haşre ve neşre de kadir olmalıdır...
b) Eğer, Öldükten sonra dirilme olmasaydı, o zaman, bu dünyadayken güçlülerin güçsüzlere musallat olmaları zulüm olurdu. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü, o saat şüphesiz gelecektir. Ben onu, hemen açıklayacağım geliyor ki, herkes neye çalışıyorsa, kendisine

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/421
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/422

onunla mukabele edilmiş olsun" (Tahâ. 15) ayetinde de buyurduğu üzere, Hakîm olan (Allah'a) uygun düşmez.
Burada birkaç mesele vardır: 70[70]

Birinci Mesele

Ayette, ikinci tekîd içindir. Bununla birincisinin arasının, zarf ile (yani 'il ifadesiyle) fasledilmesi güzeldir. kelimesi ise birinci kelimesinin haberidir. İbn Mesûd'un kıraatinde de şeklindedir. 71[71]

İkinci Mesele

(Heyhâte) kelimesi, hem tâ'nın fethası, hem tâ'nın kesresi ile, hem de bu iki okunuşa göre tenvinti tenvinsiz ve, vakıf yapılarak sükûn ile (Heyhat heyhat) şeklinde okunmuştur. 72[72]

Üçüncü Mesele

Ayetteki ifadesindeki kelimesi, kendisiyle ne kastedildiğinin, ancak kendisinden sonra gelmiş beyanıyla anlaşılan bir zamir olup, bu ifâdenin aslı "Hayat ancak dünya hayatımızdır" şeklindedir. Daha sonra kelimesi kelimesinin yerine konulmuştur. Çünkü haber, buna delâlet etmektedir... Şairin "O nefistir ki, ona ne yöklersen, o katlanır..." şeklindeki sözü de, böyledir. Buna göre mana, "Hayat sadece bu hayattır" şeklindedir. Bir de, olumsuzluk ifâde eden (-in), cinse delâlet eden "hayat" manasında olan zamirin başına gelmiş ve onu nefyetmiştir. Böylece de, kendisinden sonra gelenin cinsini nefyeden lâ gibi olmuştur.
Bil ki, o peygamber, büyük ve küçüklerin, kendisinin sözünü kabul edeceklerinden ümidini kesince, Rabbine sığındı ve "Rabbim, beni yalanlamalarına mukabil, sen bana yardım et" dedi. Bunun tefsiri, yukarda geçmişti. Derken Cenâb-ı Hak, Hûd (a.s.)'ın isteğine icabet ederek Az bir zaman sonra, muhakkak bir pişman olacaklar" buyurdu. Doğruya en yakın olanı, bununla şu mananın Kastedilmiş olmasıdır: "Onlara, helak olacaklarının emareleri göründü. İşte o esnada, kabul etmedikleri için, kendilerinden bir nedamet ve tekassür meydana geldi, ama o vakit ümitsizlik halindeki iman zamanı idi. Binâenaleyh, bu pişmanlıkları onlara fayda vermedi..." 73[73]

Sayha'nın Anlamı

Cenâb-ı Hak, onların üzerine indirdiği o helaki de, "işte onları, o müthiş "sayha" (çığlık), hak olmak üzere, hemen yakalayıyerdi" ifadesiyle açıklamıştır. Alimler, bu İfade de yer alan "sayha"nın ne olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:
1) Cebrail (a.s.) onlara bağırdı.. Bu bağırma çok şiddetli olduğu için, işte onlar o zaman, hemen anında öldüler.
2) İbn Abbas: Sayha, "recfe" (sallantı, sarsıntı) demektir" der.
3) "Sayha" azabın ve ölümün bizzat kendisidir. Bu tıpkı ölen kimse hakkında, "Duâ etti, (Allah da) kabul etti..." denilmesi gibidir. Bu görüş de, Hasan el-Basrî'ye aittir.
4) Bu, insanların kökünü kazıyan bir azâbtır. Nitekim şair
"Zaman, Bermek oğullarına öyle bir çığlık attı, (onlann kökünü kazıdı ki), o çığlığın şiddetinden dolayı onlar çeneleri üzere, yüzükoyun düşüverdiler" demiştir. Bunlardan birinci madde, daha uygundur. Zira bu maddede kelimeye (mecazî değil), hakîkî mana verilmiştir.

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/422-423
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/423
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/423
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/423-424

Ayetteki ifâdesine gelince bu, "Cenâb-ı Hak onları, adaletle helak etti" demektir. Bu senin, bir kimse, verdiği hükümlerde adil olduğu zaman Falanca hak ile hükmeder" demene benzer. Mufaddatda, bu kelimeye, "savuşturulmayacak bir şekilde" manasını vermiştir ki, bu tıpkı "ölüm sarhoşluğu (kaçınılmaz bir biçimde) geldi" (Kaf. 19) ayeti gibidir.

"... bir çerçöp haline getirdik" cümlesine gelince, kelimesi selin getirmiş olduğu çürümüş ve siyahlaşmış yaprak ve kütüklerdir. Nitekim "Sonra da onu simsiyah çerçöp haline getirendir" ayeti de böyledir.

Cenâb-ı Hakk'ın Artık lanet olsun zalimler güruhuna" ifadesi ile İlgili iki mesele vardır 74[74]

Birinci Mesele

ve benzeri kelimeler fiilleri yerinde zikredilen masdarlardır. Bunlar, Slbeveyh'in de dediği gibi, açıkça getirilmeyen fiillerle mansûb olan masdarlar cümlesindendir. O halde bu ifadenin takdiri "... adamakıllı helak oldular, lanete uğradılar" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, tıpkı (Doğru yolu buldu. Doğru yolu bulmak...) denildiği gibi, de denilir. 75[75]

İkinci Mesele

Bu ifade, "hayır ve iyiliklerden uzaklaştırma" demek olan, "lanet" kelimesi gibidir. Allah Teâlâ bunu, onları hafife alıp onları hor ve hakîr kılma üslûbunda getirmiştir. Allah, onların başına bu azabı, ahirette onların başına gelecek olan nimet ve mükafatlardan uzak olma azabının, kendilerinden sonrakilere bir ibret olsun diye, şu anda başlarına gelenden daha büyük olduğunu göstersin diye İndirmiştir. 76[76]

Üçüncü Kıssa: Yalanlama Adeti

"Sonra onların peşinden de başka başka nesiller yarattık. Hiçbir ümmet, vaktini öne alamayacağı gibi, (bundan) geri de kalamazlar sonra, peyderpey (diğer) peygamberlerimizi gönderdik. Hangi ümmete peygamberi geldiyse onu yalanladılar. Biz de, onlardan kimini kiminin arkasına takdık ve onları, hikâyelere çevirdik... Artok iman etmeyen kavme lanet olsun" (Mü'minun. 42-44)

Bil ki, Allah (C.C.). Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssaları, biraz önce de geçtiği gibi, bazan detaylı; burada olduğu gibi de, bazan kısaca anlatır. Bununla Lût, Şuayb, Eyyüb ve YusÛf (a.s.)'ın kıssalarının kastedildiği ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra onların peşinden de başka başka nesiller yarattık" ifadesine gelince, bu, "Allah, memleketleri, mükelleflerden hali ve boş tutmamıştır. Onları yaratmış ve mükellefiyet çağına getirmiştir. Derken onlar, dünyayı mamur etme hususunda kendilerinden öncekilerin yerini tutmuşlardır" demektir. 77[77]

Ecel Meselesi

Ayetteki "Hiçbir ümmet vaktini öne alamıyacağı gibi, (bundan) geri de kalamazlar" İfadesine gelince, her ne kadar "ecel" kelimesi, mutlak zikredildiği zaman onunla ölüm zamanının kastedildiği açık ise de, ayetteki bu ifadeyle, onların yaşama ve mükellef olma vakitleri (ecelleri) kastedilmiş olabileceği gibi, bununla o ümmetin ölüm ve helak edilme zamanlan da kastedilmiş olabilir. Böylece Allah Teâlâ, her ümmetin, hayat ve Ölümleri hususunda, öne alınamayan, geriye de bırakılamayan mukadder bir ecelleri bulunduğunu beyan buyurmuştur.

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/424
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/425
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/425
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/425-426

O, bu beyanı İle, kendisinin, eşya meydana gelmeden önce onları bildiğine ve o eşyanın, kendi ilmine uygun olarak meydana geldiğine dikkat çekmiştir. Bunun bir benzeri de, "Şüphe yok ki Allâhm (tayin ettiği) müddet gelince geri bırakılmaz" (Nûn, 4) ayetidir. Burada, şu iki mesele ele alınabilir. 78[78]

Birinci Mesele

Ehli sünnet alimleri, bu ayetin, maktulün, kendi eceliyle Öldüğüne delâlet ettiğini söyleyerek şöyle demişlerdir:
"Şayet o, ölüm zamanı gelmediği halde öldürülmüş olsaydı, o zaman ecel öne alınmış veya geriye bırakılmış olur ki, bu da bu naşsa aykırı olur." 79[79]

İkinci Mesele

Kabî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ıni ifadesinden, "Onlar, iman etmemeleri halinde, azâbları için belirlenmiş olan o vakti ileri geçemezler, ondan geri de kalamazlar" Cenab-ı Hak, onların kökünü ancak, onların inatlarını artıracaklarını, kendilerinden hiçbir hayır gelmeyeceğini, hayatta kalmaları halinde başkasına hiçbir faydaları olmayacağını, yok edilmesi halinde, başkalarına hiçbir zararın dokunmayacağını bildiği zaman kazır, yok eder..." demek olup, bu tıpkı Nûh (a.s.)'ın "Eğersen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, öz kâfirden başka da evlat doğurmaz (lar)..." (Nûh, 27) demesi gibidir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra, peyderpey (diğer) peygamberlerimizi gönderdik..." buyruğuna gelince bu, "Biz, onları ardarda yarattığımız gibi, peygamberler de onlara, ayni şekilde ardarda gönderilmiştir..." demektir. İbn Kesir, tenvinli olarak (Tetran) şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, tenvinsiz olarak (Tetra) şeklinde okumuşlardır ki, dilcilerin ekserisinin tercih ettiği, bu ikinci kullanıştır. Çünkü Bu kelime, "uymak, tâbi olmak" anlamına gelen, Vpy Muvâtere ten), masdarından olmak üzere (Fa'lâ) veznindedir. Bu kalıb ise, tıpkı ve kelimeleri gibi, tenvin almazlar. Bu ifâdenin başındaki tâ da, vâv'dan bedeldir. Çünkü bu ketime, "tek, yalnız" manasına gelen, (el-vitra) kelimesinden alınmıştır. Vahidî şöyle der: "Bu kelime, her iki kıraata göre de, ya mefûlün mutlakdır. yahutta, hâl yerine getirilmiş olan bir isimdir. Çünkü mana, (kelimenin takdiri), (Mütevâtiraten-ardarda gelenler olmak üzere) şeklindedir.
Cenâb-ı Hakk'in, "Hangi ümmete peygamberi geldiyse onu yalanladılar..." ayetine gelince bu, "Onlar, peygamberlerini yaJanlama hususunda, Allah'ın, suda boğma, ya da sayha ile helak ettiği ve biraz önce de bahisleri geçen kimselerin yoluna girdiler" demektir. İşte bu manadan dolayı Cenâb-ı Hak "Biz de, onlardan kimini kiminin arkasına takdık" buyurmuştur. Yani, "helak olma hususunda..." demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "ve onları, hikâyeye çevirdik" ayetindeki idâtf-î (ehâdise) kelimesinin, (el-hadîsu) kelimesinin çoğulu olması mümkündür. "Allah Resulünün hadisleri..." kelimesindeki "ehâdisu" kelimesi de, "el-hadîs" kelimesinin çoğuludur. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak, onları helak etme hususunda öyle bir noktaya vardı ki, onlar o noktada adeta sözlere döndüler. (Onlardan sadece sözle bahsedilir oldu). Bu sebeple onlardan ne bir şahıs, ne bir iz görünmez oldu. Onlardan geriye ancak, dillerde dolaşan ve böylece de ibret alınan söz kaldı" şeklinde olur.
Bunun, tıpkı "udhûketu" (gülünç şey) ve "u'cûbetu" (şaşırtıcı şey) kelimeleri gibi, (uhdûsetun) kelimesinin çoğulu olması da mümkündür. Uhdûse, insanların, oyalanmak, eğlenmek için, aralarında birbirlerine anlattıkları şeydir, masaldır.
Daha sonra Cenâb-t Hak, bir beddua, zem ve kınama üslubuyla olmak üzere, "Şimdi, iman etmeyen kavme lanet olsun" buyurmuş, bununla, onların bu dünyada helak edildikleri gibi,

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/426
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/426

ahirette de ebedî olmak üzere azaba uğratılarak helak olmalarının da gözetilip beklendiğine işaret etmiştir ki bu, şiddetli bir tehdittir. 80[80]

Dördüncü Kıssa: Hz. Musa (a.s.)'ın kıssadır:

"Daha sonra Musa'yı ve biraderi Harunu, bunca mucizelerimizle ve apaçık hüccetimizle Firavun'a ve onun ileri gelenlerine gönderdik de, kibirlerine yediremediler. Onları, mütekebbir ve zorba adamlar idi. Onun için dediler ki; "Kavimleri bize kölelik edip dururken, bizim gibi olan iki beşere iman mı edecek misiz?!" İşte onları yalanladılar ve, helak edilenlerden oldular. Andolsun ki, biz Musa'ya, belki hidayete kavuşurlar diye o kitabı verdik" (Mü'minım, 45-49). 81[81]

Ayetlerden Burada Maksad

Alimler, bu ayette yer alan "ayetlerimiz" tabiriyle neyin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak İbn Abbas (r.a.): "Bunlar, şu dokuz mucizedir: Asâ, Yed-i Beyzâ, çekirge, bit veya kene, kurbağa, kan, denizin yarılması, kıtlık içinde geçen yıllar ve ürünlerin noksan laşmast" der. Hasan el-Basrî ise: "Bu tabirle "dinimiz" anlamı kastedilmiştir" demiş ve şu şekilde istidlal etmiştir: "Şayet bu ifâdeyle, Hz. Musa (a.s)'ın mucizeleri kastedilmiş olup, "apaçık hüccet" ifadesiyle de yine mucizeleri kastedilmiş olsaydı, bu durumda bir şeyin kendi kendisine atfedilmiş olması gerekirdi..."
Doğruya en yakın olanı, birincisidir: Çünkü, bu ifâde, peygamberlerle birlikte zi kredi İd iğinde bundan, mucizeler kastedilir. Onların bu husustaki istidlaline gelince, buna da şu birkaç yönden cevap verilebilir:
1) "Apaçık bir hüccet" ifadesiyle, Hz. Musa (a.s)'ın en kıymetli ve en büyük mucizeleri kastedilmiş olabilir ki bu da, Asâ mucizesidir. Çünkü buna, Asâ'nın yılana dönüşmesi, sihirbazların uydurup öne sürdükleri sihirleri yutuvermesi, denizin yarılması, kendisiyle taşa vurulmak suretiyle, gözelerin ve suların fışkırması, onun Musa (a.s)'a bekçi olması, mum olması, meyveli ağaca dönüşmesi, kova ve ip olması vb. nice pekcok mucize de taalluk etmektedir. İşte bu üstünlüklerin Asâ'ya tahsis edilmesinden dolayı Asâ müstakil olarak zikredilmiştir. Bu tıpkı Bakara, 98 ayetinde "melekler" ifâdesine Cebrail ve Mikaîl de dahil olmasına rağmen, Cebrail ve Mikaîl kelimelerinin ayrıca atfedilmesi gibidir.
2) "Ayetlerimiz" kelimesiyle, o mucizelerin kendisi; "sultan-ı mübîn" tabiri İle de, onların Hz. Musa (a.s)'ın doğruluğuna delâlet etme keyfiyetleri kastedilmiş olabilir. Bu böyledir, zira bunlar, her ne kadar "ayetler, mucizeler" olma hususunda peygamberlerin diğer mucizeleriyle bir müştereklik arzetseler bile, bunlar Hz. Musa (a.s)'ın (nübüvvetine, kuvvetle) delâlet etmelerindeki kuvvet bakımından diğerlerinden farklıdırlar.
3) "Apaçık hüccet" ile, Hz. Musa (a.s)'ın, bir yaratıcının varlığına, kendisini peygamberliğini isbata ve, onlara asla kıymet vermediğine dair yapmış olduğu istidlal hususunda onlara üstün gelişi kastedilmiştir.
Bil ki, bu ayet, Hz. Musa (a.s)'nın mucizelerinin ayni zamanda Hz. Harun (a.s)'un da mucizeleri olduğuna ve aralarında nübüvvetin de müşterek olduğu gibi mucizelerin de müşterek olduğuna delâlet etmektedir. 82[82]

Firavunun Evsafı ve İtirazları

Firavun ve kavminin önce sıfatlarını, sonra da onların şüphelerini zikretmiştir. Onların sıfatları şu iki şeydir:

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/426-427
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/427-428
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/428-429

1) Kibir ve büyüklenme taassup.
2) Dünya işlerinde durumları ileri, yüksek olan bir topluluk olmaları. Bu ifâdeyle, onların sayı ve kuvvet bakımından güçtü kuvvetli olmalarının kastedilmesi de muhtemeldir. 83[83]

Hizmetçilerinin Dini Diye İnanmamaları

Onların şüphelerine gelince, bu onların "kavimleri bize kulluk edip dururken, bizim gibi olan bir beşere iman mı edecek misiz?!" şeklindeki sözlerinin ifade ettiği husustur. Keşşaf Sahibi şöyle der; "Cenâb-ı Hak, "Sizler, o halde onlar gibi olursunuz" (nim. 14O) deyip de (Emsaluhum) demeyip ve "Siz, hayırlı bir ümmetsiniz" (a. Imrân. noj deyip de, demediği gibi, burada da dememiştir. Bütün bunlar, îcaz (kısa anlatım) in, Arablara, "iksâr", (çok söz söylemeden} daha sevimli olmasından kaynaklanmaktadır.
Bu ayetle ileri sürülen şu iki hususa dayanır.
a) Onların, beşer olmaları. Ki bunun cevabı, daha önce geçmiştir.
b) Hz. Musa (a.s) ve Harun (a.s)'un kavminin, Firavun ve kavmini adeta hizmetçileri ve köleleri olması. Ebu Ubeyde, Arabların, hükümdara yaklaşmak için dalkavukluk yapan herkesi, onun kulu kölesi gibi adlandırmaktadır. Şöyle denilmesi de muhtemeldir: O Firavun, ulûhiyyet iddia ediyordu. Böylece de o, insanların kendisini kulları, ve onların ona gösterdikleri itaatin gerçek manada bir tapınma olduğunu iddâ ediyordu.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu şüphe onların gönüllerinde olabildiğince büyüyünce, onların yalanlamalarını açık bir biçimde ortaya koyduklarını beyan etmiştir ki, bu da ayetteki "işte onları yalanladılar" cümlesinden kastedilen husustur. Bu yalanlama, onların helak olmalarının bir sebebi gibi olduğu gibi cümlesini fâ-ı takibiyye ile buna atfederek şöyle demiştir: "Onlar, Allah'ın haklarında boğulma hükmünü verdiği kimselerdendi. Çünkü boğulma işi, yalanlamanın hemen peşisıra olmamıştır. Onların yalanlamalarının hemen peşinden gelen şey, Allah Teâlâ'nın onların uygun bir vakitte böyle boğulmalarına hükmetmesidir. 84[84]

Tevrat'ın Verilmesi

Cenâb-ı Hak "Ando/sun A; Biz Musa 'ya, belki hidayete kavuşurlar diye, o kitabı verdik" buyurmuştur. Kadî şöyle der "Bu, "Allah, Hz. Mus4(a.s)'a Tevrat'ı, kavminin yalanlamasından ötürü vermemiştir. O, onlar sayesinde hidayete ersinler diye Tevrat'ı vermiştir. Binâenaleyh onlar, bu büyük ve önemli açıklamaya rağmen, inkarlarında ısrar edip, bunu sürdürdükleri için, helaki haketmişlerdtr" demektir." Keşşaf Sahibi, bu açıklamaya itiraz ederek şöyle der: "Belki onlar" kelimesindeki "onlar" zamirinin, Firavun ve adamlarına râcî sayılması caiz (doğru) değildir. Çünkü Tevrat İsrâi loğ utların a, Firavun ve adamlarının boğulmasından sonra verilmiştir. Bunun delili Hak Teâlâ'nın, "Andolsun ki Biz evvelki nesilleri helak ettikten sonra Musa'ya, o kitabı verdik" (Kasas. 43) ayetidir. Binâenaleyh doğru mana: "Biz Musa (a.s)'a böylece onlar, o kitabın hükümleri ve va'z-u nasihatlarıyla amel etsinler diye o kitabı verdik" şeklindedir. Öyleyse Cenâb-ı Hak, bu ifâdede Hz. Musa (a.s)'ın ailesini ve kavmini kastederek, "Musa (a.s)'a kitabı verdik" demiştir. Bu tıpkı, kavimleri murad edilerek, "Hasım, Sakîf" denilmesi gibidir. 85[85]

Beşinci Kıssa Hz. İsa (A.S) Ve Hz. Meryem Kıssas1dır

"Meryem'in oğlunu da, anası (Meryem'i) de bir ayet kıldık. Onları, düz ve akarsuya mâlik bir tepede barındırdık" (Mü'minun, 50}.86[86]

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/429
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/429
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/430
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/430

Onlara "Ayet" Denilmesinin İzahı

Bil ki Meryem'in oğlu, Hz. İsâ (a.s)'dır. Allah Teâlâ, onu babasız yaratıp, daha bebek iken beşikte iken konuşturduğu ve onun eliyle, anadan doğma körleri ve ataca hastalarını iyileştirip, ölüleri canlandırdığı İçin, bir ayet (mucize) olarak bildirmiştir. Hz. Meryem (a.s)'a gelince, Allah Teâlâ onun da, Hz. İsâ (a.s)'a erkeksiz olarak hâmile kaldığı için, bir mucize kılmıştır. Hasan el-Basrî şöyle der: Hz. İsâ (a.s) gibi, annesi Meryem'de daha bebek iken konuşmuştur. Bu, Hak Teâlâ'nın, "Bu Allah katmdandır. Çünkü Allah, dilediğine hesapsız rtnk verir" ah lmr«n, 37) ayetinden anlaşılan husustur. Hz. Meryem (a.s), aynı zamanda bebek iken hiç kimsenin memesinden süt emmemistir. KadT: "Eğer bu böyle ise, o zaman bu Hz. Zekeriyâ (a.s)'ın bir mucizesi olmuş olur. Çünkü Hz. Meryem (a.s), bir peygamber değildir, olamaz" demiştir. Biz de diyoruz ki, "Kâdi bu sözü, onlarca (mu'tezile'ce) hem irhâs, hem de evliyanın kerameti caiz (mümkün) olmadığı için söylemiştir. Fakat bize göre, bu ikisi de caizdir. Binâenaleyh Kâdi'nin söylediği söze İtibar edilmez. Doğruya en yakın olan, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Meryem (a.s) ile Hz. isa'yı, bizzat doğumları itibarıyla, birer ayet (mucize) kılmıştır. Çünkü Hz. İsâ (a.s), babasız doğmuş; Hz. Meryem (a.s) de onu ersiz doğurmuştur. Binâenaleyh onların her ikisi de, doğumda alışılmış âdet olan şeyi bozan, bu enteresan noktada müşterektirler. Yapılan bu izahın, daha doğru olduğuna şu iki şey delâlet eder:

1) Hak Teâlâ, "Meryem'in oğlunu da, anası (Meryem'i) de bir ayet kıldık" buyurmuştur. Çünkü mucize onların elinde değil, bizzat kendilerinde zuhur etmiştir. Binâenaleyh bu, ölüleri diriltme gibi, Hz. İsâ (a.s)'ın elinde zuhur eden mucizeler manasına anlaşılmasından daha evlâdır. Çünkü bu doğum hadisesi, hem Hz. İsâ (a.s)'da hem de Hz. Meryem (a.s) de tahakkuk eden bir mucizedir. Yine onların her ikisinin beşikte iken konuşmaları da böyle bir mucizedir. Fakat bunlar dışındaki mucizeler, Hz. İsa (a.s)'da değil, onun elinde zuhur eden mucizelerdir.

2) Allah Teâlâ, "iki ayet" dememiş, "bir ayet" demiştir. Binâenaleyh bu ifadeyi, ancak ikisinin toplamı ile, ikisinin müşterek oldukları bir hususa hamletmek daha evladır. Bu müşterek husus da, sadece Hz. İsâ (a.s)'da olan mucizeler değil, her ikisinin ortak olduğu doğum hadisesidir. 87[87]

Rabve'nin İzahı

Hak Teâlâ'nın "Onları düz ve akarsuya mâlik bir tepede barındırdık" ifadesi, "Biz, bir "rabve" yi onların sığınağı kıldık" demektir. Bu ketime, râ'nın üç türlü harekesi ile, rabve, ribve ve rubve ve rubâve, ribâve, rebâve kelimelerinin hepsi de, "yüksek yer, tepe" manasınadır. Katâde ve Ebu'l-Âliye, bu yerin, Beyt-i Makdis arazisi olan, "İliyâ" olduğunu söylerken; Ebu, Hureyre (r.a) burasının "Remle" olduğunu söylemiştir. Kelbî ve Ibn Zeyd, bu yerin Mısır olduğunu ileri sürerlerken, ekseri âlimler, bunun D i meşk (Şam) beldesi olduğunu söylemişlerdir. Mukâtil ve Dahhâk da, bunun Şam'ın sulak arazileri olduğunu söylemişlerdir. 88[88]

Karar ve Main Kelimeleri

"Karâr kelimesi, düz ve geniş toprak parçası manasınadır. Katâde, bu ifadeye, "meyveli ve sulu yer" manası vermiştir. Yani, "Orada yerleşmiş olanlar, meyveli olduğu için orada karar kılmış, kalmışlar" demektir.

"Ma'in" ise, yeryüzünde akan su demektir. Böylece Hak Teâlâ, Hz. Meryem'e verdiği nimetlerin mükemmelliğine, bu kısa özlü ifade ile işaret etmiştir. "Ma'in" kelimesinin manası

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/430-431

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/431

hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Bu kelime, ism-i mef'ûldür. Çünkü akarsu, ortada olduğu için, göz ile idrâk olunur (yani malndir). Bu kelime, birisi birşeyi gözü ile gördüğünde kullanılan, tite fiilinden türemiştir. Ferra ve Zeccâc: "istersen sen bu kelimeyi, ma'ûn masdanndan, fa'îl vezninde bir isim de kabul edebilirsin. Bu durumda bunun aslı ma'n (suyun akışı) kelimesi olur. Ma'ûn ise, fâ'ûl vezninde olup, aynı köktendir" demişlerdir. Ebu Ali ise şöyle der: "Ma'în, inkiyâd edilen, karşı çıkılmayan kolaylık; ma'ûn ise, verene kolay olan demektir." Alimler şöyle demişlerdir: "Bu barındırmanın sebebi şudur: Hz. Meryem oğlu, İsâ (a.s)' ı o tepeye götürmüş ve orada oniki yıl kalmıştır. O ikisini, Meryem'in amcaoğlu Yusuf götürmüştü. Hz. Meryem, kralları öldükten sonra ailesine, yurduna dönmüştür. İşte bu suredeki kıssaların sonu burasıdır. Allah en iyi bilendir. 89[89]

Resullere Verilen Emir

"Ey Resuller, temiz ve helâl olan şeylerden yeyin, güzel amellerde bulunun. Çünkü Ben, ne yaparsanız hakkıyla bilenim. Bu sizin tek olan ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse Benden ittikâ edin (Beni sayın). Fakat o kavimler, dinlerde muhtelif fırkalara ayrılmak, her fırka kendi elindeki din ile böbürlenmek suretiyle parça parça oldular. Şimdi sen onlan bir zamana kadar, sapıklıkları içinde bırak. Onlar kendilerine yardım ettiğimiz mal ve evlâd ile kendilerine hemen aceleden hayır verdiğimizi mi sanıyorlar? Onlar işin farkında değiller" (Mü'minun, 51-56). 90[90]

Toplu Emrin İzahı

Bil ki ayetteki, "Ey Resuller" hitabı, zahiren bütün peygamberlere yöneliktir. Fakat bu mümkün değildir. Çünkü Peygamber değişik manalarda, ayrı ayrı gönderilmişlerdir. Binâenaleyh onların hepsine birden, böyle hitab edilebilir. İste bu problemden ötürü, âlimler bu ayeti şu değişik şekillerde izah etmişlerdir:
1) Bu, "Her peygambere, kendi zamanındaymış gibi, bu şekilde nida edildiğini ve dinleyenin, bu işin bütün peygamberlere bu şekilde nida edildiğine ve, bu tavsiyenin hepsine yapıldığına,binâenaleyh bu tavsiyenin benimsenip, amel edilmesi gerektiğine inanmaları için, bunun tavsiye edildiğini bildirmektir" demektir.
2) Bununla, Peygamber Efendimiz (s.a.s) kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, geçmiş peygamberlerin haber ve kıssaları sona erdikten sonra buyurmuştur. Fakat bunu cemi sigasıyla zikretmiştir. Bu tıpkı, bir kimseye, "Ey millet, benden eziyetinizi çekin" demek gibidir. Hak Teâlâ'nın, Nu'aym b. Mes'ud'u kastederek, "Onlar öyle kimselerdir ki halk (yani Nu'aym) kendilerine şöyle demişti "(Aritmin. 173) demesi de böyledir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, Hz. Muhammed (a.s)'e bu şekilde hitâb ederken, peygamber (a.s)'in bu ağır mükellefiyetin sadece kendisi üzerinde olmadığını, aksine her peygamber için bulunduğunu anlayıp bilmesi için, bütün peygamberlerin bir arada bulunmaları halinde, işte bu şekilde bir hitaba muhatab olmalarını beyân etmiştir.
3) Muhammed b. Cerlr (et-Taberî) ye göre buradaki "Resuller" ile, Hz. İsa (a.s) kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. İsâ (a.s)'nın, yeme-içme işlerini içeren yerini anlattıktan sonra böyle buyurmuştur. Bir de rivayet edildiğine göre, Hz. İsâ (a.s), annesinin "gazimden", yani dokumacılığından yer içerdi. Birinci görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü, ayetin lafzına daha uygundur. Bir de, ŞeddAd b. Eva'in kızkardeşi, Ümm-ü Abdlllah'dan şu rivayet edilmiştir: Allah'ın Resulü Hz. Muhammed (s.a.s)'e, oruçlu iken, sıcağın çok aşırı olduğu bir günde iftar zamanı, bir bardak süt gönderdim. Fakat o sütü bana geri göndererek: "Bu sana nereden geldi?" diye sordu. Ben de: "Koyunumdan" cevabını verdim. Sonra o yine

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/431-432
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/432

gönderip: "O koyun nereden?" diye sordurdu. Ben: "O koyunu malımla (paramla) satınaldım" deyince, artık sütü kabul etti. Sonra bizzat Peygamber (s.a.s)'in yanına gidip: "Ya ResÛletlah, sütü niçin (önce) geri çevirdin? dedim. O, "Peygamberler bununla, yani sadece tayyib (helâl ve temiz şeyleri) yemekle ve sâlih amel etmekle emrolunmuşlardır" buyurmuştur,[91][91]

Tayyibat Ne Demektir?

Ayetteki "tayyibat" hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Tayyibat, helâl olan şeyler demektir. Rızkdan tayyib olanların, helâl, saf (temiz) ve kavam olanlar olduğu söylenmiştir: Helâl kendisinde Allah'a isyan olmayan; saf, kendisinde Allah unutulmayan; kavam ise, nefsi gemleyen ve aklı muhafaza eden demektir.
2) Bu, yiyecek ve meyvelerden, leziz ve hoş olanlar demektir. Böylece Hak Teâlâ, nübüvvet ve onun gereklerini yerine getirme herne kadar ağır olsa da, Peygambere, diğer insanlara mubah kıldığı gibi, tayyibatı yemeyi mubah kıldığını bildirmiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, Peygamberlerine, "Ey Resuller, tayyibâttan yeyin" buyurduğu gibi, Mü'minlere de, "Eyiman edenler, size rmk olarak verdiğimiz tayyibâttan yeyin" (Bakara, 172) buyurmuştur. Bil ki ayetteki, "Tayyibâttan yeyin" emrini "sâlih amellerde bulunun "emrinden önce getirmesi, sâlih amelden önce, helâl lokmanın bulunması gerektiğine (sâlih amelin, helal lokmaya bağlı olduğuna) delâlet eder gibidir.
Ayetteki "Çünkü Ben, ne yaparsanız hakkıyle bilenim" cümlesi peygamberlere bildirdiği emre muhalefet etme konusunda bir sakındırmadır. Binâenaleyh bu, onca kıymetlerine rağmen, bu, peygamberler için bir sakındırma olduğuna göre, diğer insanlar için haydi haydi bir sakındırma olur.
Hak Teâlâ'nın "Şu sizin tek olan ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim. öyleyse Benden ittika edin (Beni sayın)" emrini Enbiyâ suresinde tefsir etmiştik (92.ayet). (Yine de bununla ilgili iki mesele var: [92][92]

İslâm Dininin Aslında Bir Olduğu

Bu, "O peygamberler, helâl lokma yeme ve sâlih amellerde bulunmada ittifak ettikleri, ayni oldukları gibi, tevhid'de ve Allah'a isyan'dan ittikâ konusunda da müttefiktirler" demektir.
Buna göre eğer, "Onların şeriatları muhtelif olduğuna göre, dinleri nasıl müttefik (aynı) olur?" denilirse, biz deriz ki: "Buradaki dinden murad, onların Allah'ın zâtı ve sıfatları konusunda ihtilâf etmeyişleri, aynı inançta oluşlarıdır. Şeriatlarına gelince, bunlardaki farklılığa, "dindeki farklılık" denilemez. Bu tıpkı temiz kadınlar ve hayızlı kadınlar hakkında "Mükellefiyetleri farklı farklı olsa dahi dinleri birdir" denilmesi gibidir. İşte burada da böyledir. Ayetteki, "Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse benden ittikâ edin" buyruğu buna delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hak, bununla, o peygamberlerin dinlerinin, Allah'ı tanıma ve O'na isyanda ittikâ etmede aynı olduğuna, şeriatları farklı olsa bile, bu hususta şeriatlarım farklılığının bir tesiri olmadığına dikkat çekmiş gibidir. [93][93]

İkinci Mesele

Buradaki edat, müste'nef bir cümlenin başı olarak inne şeklinde meksur olunduğu gibi, li enne (Çünkü) manasında olarak enne şeklinde ve şeddesiz olarak ve den muhaffef şeklinde de okunmuştur. "Ümmetühüm" kelimesi, bunun haberi olarak merfûdur.
Hak Teâlâ'nın "Fakatr o kavimler işlerinde muhtelif fırkalara ayrılarak parça parça oldular"

---

[91][91] Kenzu'l-Ummal, 4/9250.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/433
[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/434
[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/434

ifadesi, O Peygamberlerin ümmetleri, işlerini aralarında paramparça ettiler" demektir. Buradaki "parça parça oldular" ifadesinde, onların alabildiğine ihtilaf ettikleri manası yatmaktadır. "İşlerinde" ifadesi ile de, "din ile ilgili işlerinde" manası kastedilmiştir. Ayetteki, "zübür" kelimesi, "zebûr"un çoğulu olarak böyle okunmuştur. Bu, "Muhtelif kitablar" demektir, yani "onlar dinlerini çeşitli dinlere çevirdiler." Yine bu kelime, "Züber" şeklinde okunmuştur. Bu da, parçalar, bölümler, kısımlar demektir. Bu okuyuşa göre kelime, "Gümüş ve demir parçaları" ifadesinden alınmadır. Yine bu kelime, tıpkı "rusul" kelimesinin "ruslün" şeklinde kullanılışı gibi, bâ'nın sükûnu ile "zübran" şeklinde de okunmuştur. Kelbî, Mukâtil ve Dahhâk, Cenâb-ı Makk'ın bu ifâde ile Mekke müşriklerini, mecûsî, yahûdi ve hıristiyanları kastettiğini söylemişlerdir. 94[94]

Her Ümmet Kendi Dinini Beğenir

Hak Teâlâ'nın "Her fırka kendi elindeki din de böbürlenmekte" ifadesi, "Onlardan her ümmet kendisine din edindiği şeyi beğenir, onunla neşelenir, gururlanır. Ancak kendisinin hak yolda ve kazançlı olduğunu, başkalarının hep batıl yolda, zararda ve hüsranda olduğunu sanır, buna inanır" demektir.

Cenâb-ı Hak, onların, dinleri hususunda paramparça olduklarını belirtince, bunun peşinden tehdidini getirerek "Şimdi sen onları, bir zamana kadar, sapıklıkları içinde bırak" buyurmuştur. Bu hitab, Hz. Muhammed (s.a.s)'edir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "O kâfirleri, cehaletleri içinde bırak" demek istemiştir. "Gamre", insanın boyunu aşan su demektir. Buna göre, sanki onların içinde bulundukları cehalet ve şaşkınlıkları, akıllarını aşan ve boğan bir şey gibi olmuş olur. Hz. Ali (a.s) bu, bu ifâdeyi şeklinde okumuştur.

Alimler hin (süre) kelimesi ile ilgili olarak şu izahları yapmışlardır:

a) Ölene kadar,

b) Görene kadar,

c) Azaba kadar.

Bu hususta adet şudur: Bu söz söylenir ve bununla bir pişmanlık manası kastedilir. Bu hasret ve pişmanlık da, Cenâb-ı Hak onlara, üzerlerinde oldukları dinlerin bâtıl, neticesinin kötü olduğunu bildirdiği zaman olur. Yine bu pişmanlık, âhirette hesab verirken tahakkuk eder. Yine bu kabir azabı esnasında sorguya çekilirken tahakkuk eder. Binâenaleyh bu ifade, bütün bu manalara hamledilmelidir.

O kavim (kâfirler) dünyada büyük bir nimet içinde olunca, o nimetlerin, üzerinde oldukları (batıl) dinlerinden ötürü, kendilerine dünyada verilmiş bir mükafaat sanabilirler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak durumurf hiç de böyle olmadığını beyan ederek "Onlar
kendilerine yardım ettiğimiz; mal ve evlâd İle kendilerine hemen aceleden hayır verdiğimizi mi sanıyorlar" buyurmuştur.

Buradaki fiiller, yâ ile, fâili Allah Teâlâ olmak üzere (yardım etti, hemen verdi) şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre ayetin manası şu iki
şekilde olur:

a) "Bu yardım etme, sırf isyanda ilerlesinler ve günahları artırsınlar diye olmuştur. Onlar ise, bunu kendilerine peşin verilmiş bir hayır ve mükafaat sanırlar" Buradaki ... (belki) ifadesi, "sanıyorlar mı" fiilinden ötürü getirilmiş bir istidrâktir ama onların zanlannı reddedip, doğrusunu belirtmek içindir.) Yani, "Onlar hayvanlara ne kadar da benziyorlar. Çünkü hayvanların akılları olmadığı için, bu verilen nimet üzerinde tefekkür edip, bunlann bir istidrâç mı (azdırmak için verilen bir şey mi), yoksa hayırlarla yapılan gerçek bir yardım mı olduğunu anlayamazlar."

Bu ayet tıpkı, "Onların ne mallan, ne evlâdlan seni imrendirmesin"n>*«, 55) ayetinde ifade edildiği gibidir. Yezid b. Meysere'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah bir peygambere şöyle vahyetmiştir: "Kulum, kendisini Benden uzaklaştırması için, dünyayı vermemden ötürü

---

[94] [94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/435

sevinir mi? Bana yaklaşması için, dünyayı ondan alırsam sabırsızlık eder mi?" Yezld b. Mey »e re bunu rivayet ettikten sonra, tefsir etmekte olduğumuz ayeti okumuştur.
Hasan el-Basrî'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Ömer (r.a)'e KİsrfT'nın bilezilkteri getirilmiş. O da onu alıp, Süraka (r.a)'ın koluna takmış ve bilezik omuzuna kadar çıkmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) "Allahım ben senin peygamberinin senin yolunda infak etmek için eline mal geçmesini arzu ettiğini gördüm, biliyorum sen malı onun nazarında değersiz kıldın. Yine, Ebu Bekir (r.a)'in de böyle kıymetli malları infâk etmekten hoşlandığını da biliyorum. Allah'ım bu, taraf-ı ilâhinden Ömer için bir tuzak (bir imtihan) olmasın" demiş ve peşine bu ayeti okumuştur.
b) Hak Teâlâ, onlara bu nimetleri, gönülleri herşeyden uzak olsun ve Hak aşkıyla meşgul olabilsinler diye vermiştir. Binâenaleyh durum böyle olduğu halde, onlar hakdan yüz çevirince, onların aleyhlerine gerekli olan hüccet kuvvet kazanmış olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, iijy^ti jt "Onlar işin farkında değiller" buyurmuştur. 95[95]

Gerçek Mü'minlerin Vasıfları

"Hakikaten Rablerinin haşyetinden rikkate gelenler, Rablerinin ayetlerine iman etmede sebat gösterenler, Rablerine şirk koşmayanlar,Rablerinin huzuruna dönecekleri için yürekleri korkarak, vereceklerini verenler.. İşte bunlar, bayırlarda yansırlar ve bunlar onun için taâ önde giderler." (Mû'minun, 57-61).
Bit ki Hak Teâlâ, öncekileri, "Onlar kendilerine yardım ettiğimiz, mal ve evlâd ile, kendilerine hemen aceleden hayır verdiğimizi mi sanıyorlar" buyurarak, tenkid edip, sonra da, "Onlar işin farkında değiller" buyurunca, bundan sonra, hayırlarda yanşan ve bunun farkında olanların özelliklerini saymıştır. Bunlar şu dört sıfattır: 96[96]

Haşyet

Birinci Sıfat: Bu, ayetteki "Hakikaten Rablerinin haşyetinden rikkate gelenler" ifadesi ile anlatılmıştır. "Işfâk", alabildiğine rikkat ve zayıflığı bilme ile birlikte olan korku demektir. İşte bundan dolayı bazıları, "Cenâb-ı Hak, işfâk ve haşyeti, burada, te'kid için birlikte zikretmiştir" derken, bazıları da "haşyet" ilâhî azabtan korkma manasına atmışlardır. Buna göre mana, "Onlar, Rablannın azabından tirtir titreyenlerdir" şeklinde olur. Bu, Kelbî ve MukAtil'in görüşüdür. Bazıları da "işfâk", korkunun neticesi, semeresi manasına almışlardır ki bu netice de, taatı sürdürmek, ona devam etmek demektir. Buna göre mana, "Onlar, Rablerinden korkmalarından ötürü, O'na taata devam eden ve O'nun rızasını ciddiyetle elde etmeye çalışanlardır" şeklinde olur. Sözün özü şudur: "Haşyef'te, "işfâk" derecesine, yani haşyetin zirvesine varan kimse, dünyada Allah'ın gazabından, âhirette azabından çok korkar ve böylece günahlardan alabildiğince sakınır. 97[97]

Ayetlere İman

İkinci Sıfat: Bu, ayetteki, "Rablerinin ayetlerine imân etmede sebat gösterenler" ifadesi ile anlatılmıştır. Bil ki Allah'ın ayetleri varlığı'na delâlet eden mahlûkatıdır. O ayetlere iman ise, onları tasdik etmek demektir. Onları tasdik etmek, eğer onlar var oldukları için ise, bu zaten iki kere iki dört edercesine malum ve açıktır, dolayısıyla böyle bir tasdikte bulunan kimse övgüye lâyık olmaz. Yok eğer, bunlar bir yaratıcının varlığının ayet ve delilleri ise, bu hususlar, kendilerine ancak üzerinde düşünmeyle ulaşılabilen şeylerden olur. İşte bunu yapan, böyle düşünen kimsenin, mutlaka bir yaratıcısının varlığını ve sıfatlarını, anlayıp, tanıması gerekir. Kalbte böyle bir bilgi tahakkuk edince, dil ile ikrar (bunu söyleme) zaten olur ki işte iman budur. 98[98]

---

[95] 95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/435-436
[96] 96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/437
[97] 97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/437

Şirkin Her Çeşidinden Uzaklık

Üçüncü Sıfat: Bu, "Rabierine şirk koşmayanlar" ifadesi ile anlatılan husustur. Bu ifade ile, Allah'ın birliğini tasdik edip, O'nun ortaklan olmadığını söyleme manası kastedilmem iştir. Çünkü bu mana, "Rabierinin ayetlerine iman etmede sebat gösterenler" ifadesinde mevcuttur. Aksine bununla şirk-i hafiye (gizli şirke) düşmeme kastedilmiştir. 6u da, insanın, ibadetlerinde ihlaslı olması, onların sırf Allah'ın rızası ve Zât-ı Bârîsi için yapması (riyaya düşmemesidir.) Allah en iyi bilendir. 99[99]

Taatin Kabul Endişesini Taşımak

Dördüncü Sıfat: Bu, "Rabierinin huzuruna dönecekleri için yürekleri korkarak vereceklerini verenler" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "vermeleri gereken şeyi veren, infâk edenler" demektir. Binâenaleyh bu ifâdeye, ister zekât ve keffâret gibi, Allah'ın hakkı olan (farzlardan) olsun, isterse emanet, borç, çeşitli hak ve vazifeler gibi, insanların hakkı olan şeylerden olsun, verilmesi gerekli olan her hak girer.

Cenâb-ı Hak böylece bunun ancak, onlar bunu yürekleri korkarak yaptıkları zaman fayda vereceğini beyan buyurmuştur. Çünkü noksan yapmak veya başka sebeblerden Ötürü tam yerine getirememe endişesiyle ibadet eden kimse, işte bu korkusundan Ötürü, o iba'deti hakkıyla yapabilmek için son derece gayret sarfeder.

Hz. Âlşe (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Rabierinin huzuruna dönecekleri için yürekleri korkarak vereceklerini verenler" ayetinin anlattığı kimseler, zina edip, içki içip, hırsızlık yapıp, bu işlerinden ötürü Allah'dan korkan kimseler midir?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s): "Hayır, ey Sıddtkm (Ebu Bekir'in) kızı... Bunlar, namaz kılan, oruç tutan, tasadduk eden ve bu işlerinin yanısıra hep Allah korkusunu, kalblerinde taşıyan kimselerdir" diye cevap vermiştir.

Bil ki bu sıfatların sıralaması, son derece güzeldir. Çünkü birinci sıfat, uygun olmayan şeylerden sakınmayı gerektiren şiddetli bir korkunun varlığına; ikinci sıfat taatlarda riyayı terke; üçüncü sıfat da, bu üç sıfatı birlikte bulunduran kimsenin taatlarını, kusurlu yapma endişesi içinde yaptığına delâlet eder. Bu ise, sıddîkların en ileri makamıdır. Cenâb-ı Hak o noktaya ulaşmayı bizlere nasib etsin. (Amin).

İmdi eğer, "sizler, HakTeâlâ'nın "yürekleri korkarak" ifadesinin, "verenler"e mi, yoksa, daha Önce sayılan bütün sıfatlara mı râcî olduğunu söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki: "Evlâ olan, bu ifâdenin, her dört sıfat ile de ilgili olmasıdır.

Çünkü verme işi, diğer amellerden daha üstün değildir. Çünkü maksad, bütün bunların, kusurlu yapma endişesiyle duyulan bir korku içinde yapılmalarıdır. Binâenaleyh bu vasıfları taşıyan kimse, bu vazifeleri hakkıyla yerine getirmiş olur. Fakat, bu son ifadenin "yapacaklarını yapan" şeklinde okunması halinde, söylenecek söz açıktır. Çünkü bununla şu mana murad edilmiş olur: Onlar, günahlardan sakınma iman ve amele yönelme gibi, yaptıkları ve işledikleri herşeyi, acaba, kusurlu mu yapıyoruz endişesiyle yaparlar."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu korkunun sebebinin ne olduğunu beyân etmiştir. Bu da onların, mükafaat görme, sorguya (hesaba) çekilme, defterlerin açılması, amellerin araştırılması, âhirette pişmanlığın fayda vermemesi ve oradaki hükmün Mâlikü'l-Mülk Allah tarafından olması gibi hususlardan ötürü, Rablerine döneceklerini bilmeleridir. 100[100]

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/437-438

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/438

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/438-439

Hayırlara Koşma ve Yarışma

Cenâb-ı Hak, ihlaslı mü'minlerin bu sıfatlarını zikrettikten sonra, "işte bunlar hayırlarda yarışırlar" buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) Bununla, onların taatlara alabildiğine arzu duydukları ve saygı (ihtiram) için değil de, vaktinden sapmasın, elden kaçmasın diye, o taatlara koşmaları, onları yapmada acele etmeleri kastedilmiştir.
b) Onlar, dünyada iken, çeşitli fayda ve ikramların hemen verilmesini isterler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Nihayet Allah onlara hem dünya nimetini, hem âhiretin güzel mükâfaatını verdi. Allah iyi hareket edenleri sever" (aı-i Imran, 143) ve "Biz ona dünyada bir güzellik vermişdik. Şüphesiz ki o, âhirette de mutlaka sâlihlerdendir"iuah\, 122) buyurmuştur. Çünkü onlara, bunlar çabucak verilince, onlar da bunları elde etmek için çabuk hareket etmiş ve bunların hemen olmasını istemişlerdir." Bu izah, bir önceki ayete daha uygun olduğu için, son derece güzeldir. Çünkü bunda, kâfirler de bulunmadığı belirtilen sıfatların, mü'minlerde olması söz konusudur. Buradaki fiil şeklinde de okunmuştur.
Hak Teâlâ'nınj "ifadesi, ya Onlar, bu yarışmayı o hayırlar için yaparlar" yahut "Onlar insanlarla hayır hususunda yarışırlar" yahut da, "Onlar, bu hayırlar için yarışırlar" demektir. Yani onlar bu hayırlara, âhiretten önce koşup yetişirler. Çünkü bunlar onlara, dünyada, peşin olarak verilmiştir. Bu ifadenin, haberden sonra gelen ikinci haber olması da mümkündür. Buna göre tıpkı "Sen onun içinsin, o da senin için" denilmesi gibi, "Onlar hayırlar içindir" Yani birbirlerine uygunlar" manasınadır. Daha sonra "Onlar,- önde gidenlerdir" manasında denilmiştir. 101[101]

Takat Dışı Mükellefiyet Yok

"Biz hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasın' teklif etmeyiz. Cezaimizde hakkı söyleyen bir kitab vardır. Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar. Hayır, onların kalbleri bundan, câhildir. Hem onların bundan başka bizzat işlemekte oldukları daha nice amelleri vardır. Nihayet refah içinde olanları, azab ile yakaladığımız vakit, hemen feryad edip, yardım isteyeceklerdir. Bugün boşuna sızlanıp yardım istemeyin. Çünkü siz, Bizden yana, yardım olunmayacaksınız" (Mü'mınun. 62-65). 102[102]

Vus' Kelimesinin izahı

Bil ki Allah Teâlâ, ihlash mü'minlerin ibadet durumlarını zikredince, kulların emelleriyle ilgili şu iki hükmü zikretmiştir:
1) O, "Biz, hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz" buyurmuştur." "Vus"un, ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Mufaddal, bunun "takat" manasına olduğunu söylerken,
b) "tâkat"ın bir att derecesi manasına olduğu da söylenmiştir. Bu ikinci görüş, Mutezile, Mukâtil, Dahhâk ve Kelbt'nin görüşüdür. Bunlar, bunun bu manada olduğuna şöyle delil getirirler: "Buna "vus" denmesi, insanın fiili bunu vus' ettiği, içine aldığı ve zorlanmadığı ve gücü ona dar gelmediğinden dolayıdır" Böylece Cenâb-ı Hak, o ihlash kimselerin, yapabildiklerinden çoğu ile mükellef tutulmadığını beyân buyurmuştur. Nitekim Mukâtil şöyle der: "Ayakta namaz kılamayan, oturarak; oturarak namaz kılamayan da imâ ile namaz kılsın. Çünkü Cenâb-ı Hak, "B12, hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz" buyurmuştur." Mu'tezile bu ayete dayanarak, "teklif-i mâla yutâk"m olamayacağını söylemiştir. Bu husustaki sözümüz daha Önce geçmişti.
2) Hak Teâlâ, "Nezdimizde hakkı söyleyen bir kitab var. Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar"

---

[101] 101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/439
[102] 102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/440

buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, "Bu, sizin hakkınızda ancak hakkı söyleyen kitabımızda" (Ctoye, 29) ve "(Bu kitab) küçük-büyük hiçbirşey bırakmamış, hepsini (tek tek) yazmış" oc*m. «> ayetleridir.

Bil ki Hak Teâlâ "kitabı", sanki açıklama yapan, konuşan bir kimseye benzetmiştir. Halbuki kitab konuşmaz. Fakat, hakkı söylediği zaman, konuşan ve içindekini dışa döken kimse gibi, kitab da adetâ içindekileri ortaya vurur. Buna göre eğer, "Bu kitabın kendilerine arz edildiği o kimseler, Allah'ın yatan söylemesinin imkansız olduğuna, yahut da yalan söyleyebileceğine inanırlar. Binâenaleyh eğer onlar Cenâb-ı Hakk'ın yalan söylemesinin imkânsız olduğuna inanıyorlarsa, böyle bir kitab olsa da olmasa da o'nun söylediği her şeyi doğru kabul ederler. Yok eğer onlar Cenâb-ı Hakk'ın yalan söyleyebileceğini düşünüyorlarsa, Allah o kitaba, yapılanın aksini yazabileceği için, o kitaba güvenmez. Dolayısıyla her iki duruma göre de, bu kitabın ne faydası var?" denilirse, biz deriz ki: Allah dilediğini yapar. Ama bununla beraber, meleklerden görevli olanlar için, bunda bir faydanın bulunduğu göz ardı edilemez. 103[103]

Ahirette Haksızlık Edilmez

Hak Teâlâ'nın "Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar" ifâdesinin bir benzeri de, "Onlar (bütün) istediklerini hazır bulurlar. Rabbin hiçbir (kimseye) haksızlık etmez"(Kem, 49) ayetidir. Mu'tezile şöyle der: "Zulüm (haksızlık), ya cezanın artırılması (fazla verilmesi), ya mükâfaatın noksan verilmesi, yahut rastgele azab ©dilme, yahut da insanlara, güçlerinin yetmeyeceği mükellefiyetleri yüklemek suretiyle olur. Böylece bu ayet, hem kulun, kendi fiillerinin yaratıcısı olduğuna, aksi halde ona azabetmenin bir zulüm olacağına, hem de Atlah Teâlâ'nın, insanları güç yetirileme-yecek şeylerle mükellef tutmadığına delâlet etmektedir."

Mu'tezile'ye şöyle cevab verilir: "Allah Teâlâ, (mesela) Ebû Leheb'i imanla mükellef tutup, iman da Cenâb-ı Hakk'ın haber verdiği her konuya inanmayı gerektirince ve Ebû Leheb'in iman etmeyeceği de O'nun haber verdiği şeylerden olunca, Ebû Leheb'i imanla mükellef tutmak, kendisini imân etmeyeceğine imân etmekle mükellef tutmak olur. Böylece, sizin ileri sürdüğünüz delil, aleyhinize döner." 104[104]

Kafirin Kalbinin Cahilliği

Hak Teâlâ'nın, "Hayır, onların kalbleri bundan câhildir" ifadesi ile ilgili olarak da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, kâfirlerle ilgilidir. Çünkü, bu mü'minlere değil onlara uygun düşer. Zira, "Bundan câhildir" ifadesi ile, "Onlar, Kur'an'da beyân ettiğimiz şeyden câhildirler" yahut "Hakkı söyleyen o kitabtan câhildirler" veyahut da, "müşfiklerin vasfı olan şeyden câhildirler, habersizdirler" manası kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Hem onlann, yani kâfirlerin bundan başka daha nice amelleri vardır" ifadesi, "Onların bu cahilliklerinden ve küfürlerinden başka, daha nice kötü işleri vardır" demektir. İşte bu noktada bazıları, "Allah Teâlâ, bununla onların o andaki amellerini kastetmiştir" derken, bazıları da, "Hayır, O bununla, onların gelecekteki amellerini kastetmiştir" demişlerdir. Bu ikincisi, doğruya daha yakındır. Çünkü, bunun peşinden geten, "Onlar, onu işlerler" cümlesi gelecek zamanı ifâde etmeye daha yakındır. Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur. Çünkü bu husus, Allah'ın ilminde, hükmünde ve Levh-i Mahfuz'da, bu şekilde belirlenmiştir. Binâenaleyh onların şaki olacakları hususunda, Allah'ın ezeli ilmi bulunduğu için, yüzünden cehenneme girecekleri amellerde bulunmaları gerekir.

b) Ebû Müslim'in tercihine göre, bu ayetler mü'minlerin vasfı olarak belirtilen "müşfiklerin"sıfatlarıyla ilgilidir. Buna göre Allah Teâlâ, onların sıfatlarını saydıktan sonra, "Biz hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz" buyurmuştur. Gücün yettiği en

---

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/440-441

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/441

son şey ise, o "müşfiklerin" yaptıkları şeylerdir. Buna göre ayet nezdimizde, onların amellerini muhafaza eden, hakkı söyleyen bir kitab vardır. Onlar asla haksızlığa uğratılmazlar. Aksine onların yaptıkları her amellerinin mükafaatı eksiksiz verilir" manasındadır. Hak Teâlâ'nın ayetteki, "Onların kalbleri bundan câhildir" ifâdesi de, yine o müşfikleri (mü'minleri) şaşkın olarak nitelendirmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, bu korku ve endişeden Ötürü, amellerinin makbul mu, merdud mu olduğu hususunda, şaşkın vaziyettedirler. Halbuki onların bundan başka, geçmişte yaptıkları ve yapacakları, nafile ve çeşitli hayırlardan daha nice amelleri vardır" buyurmaktadır. Daha sonra Allah Teâlâ, sözü yine, "Nihayet refah içinde olanları azab ile yakaladığımız vakit" buyurarak, kâfirleri anlatmaya döndürmüştür."

Bit ki Ebû Müslim'in bu görüşü daha evlâdır. Çünkü sözü bilhassa, müşfiklerle (daha önce bahsedilmiş olan o mü'minlerle) ilgili bir manaya almak mümkün olduğunda, daha sonra gelen bir konuyla ilgili kılmaktan daha evlâdır. Kişi bazan. tıpkı amellerinin korunup kaydedildiği belirtilerek serden sakındırıldığı gibi, aynı üslubia bazan hayra da teşvik edilirler. Fikri-zikri hep âhiretle meşgul olduğu zaman, bazan insan "kalbi câhil kimse" diye de nitelenebilir ki bununla, onun kalbine, amellerinin makbul olup, olmadığı; yahut ibadetleri gerektiği gibi yapıp yapamadığı endişesinin hükümran oluşu kastedilir. Buna göre eğer, "O halde, ayetteki "bundan" ifadesiyle ne kastedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, mü'minlerin haşyet ve işfâklarına (endişelerine) ve bu iki hususun onların kalblerini tamamen sarmasına bir işarettir."

Hak Teâlâ'nın, "Nihayet refah içinde olanları azab ihe yakaladığımız vakit" ifadesi hakkında, Keşşaf Sahibi şöyle der: "Buradaki hattâ kendisinden sonra bir cümlenin başladığı, "hatta" dır. Bundan sonra gelen cümle ise, ayetteki şart cümlesidir. Bil ki buradaki hum (onlara) zamirinin, daha önce bahsedilmiş olan, kâfirlerle ilgili olduğunda şüphe yoktur. Çünkü azab, ancak onlara yakışır.

Ayetteki "azab" hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, Bedir günü o kâfirlerin başına gelen (hezimet) kastedilmiştir.

b) Bununla, âhiret azabt kastedilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirlerden nimete garkolanların, başlarına bir azab geldiğinde, bunun şiddetinden ötürü nasıl bağırıp çağırdıklarını, feryad-u figan ettiklerini, yardım istediklerini beyan buyurmuştur. Onların başlarını yere eğdirmek için, işte o zaman, "Bugün boşuna sızlanıp yardım istemeyin. Çünkü siz, Bizden yana yardım olunmayacaksınız." Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın başınıza gelmesini murad ettiği şeyleri sizden geri çevirecek hiçbir güç-kuvvet yoktur" denilir. Allah Teâlâ bu beyanı ile, onların kıyamet günü böylesi bir pişmanlık ve hasrete düşeceklerine işaret etmek istemiştir. Bu onları bu dünyada inkârlarını bırakmaya ve imân ite taata yönelmeye bir teşvik gibidir. Çünkü onlar, şu anda bu teşvikten istifâde edebilirler. 105[105]

Bu Tebliği Nasıl Olur da Anlamıyorlar

"Karşınızda ayetlerimiz okunuyordu da, siz bunu kibrinize yediremeyerek gerisin geri dönüyor, geceleyin de hezeyanlarda bulunuyordunuz. Bu hak sözü iyice düşünmediler mi hiç? Yoksa kendilerine, evvelki babalarına gelmemiş olan birşey mi geldi? Yahut kendi peygamberlerini kabul etmediler de onlar, şimdi onu inkar mı edecekler? Yoksa onda bir delilik var mı diyorlar? Bilakis o, onlara hakkı getirmiştir. Fakat onların çoğu hakkı çirkin görenlerdir. Eğer hak onların hevâ-ü heveslerine tâbi (ona göre) olsaydı, gökler ve her ikisinde bulunan kimseler muhakkak ki fesada uğrardı. Hayır, Biz onlara "zikirlerini getirdik. Onlarsa, "zikir" terinden yüz çeviriyorlar. Yoksa sen onlardan harç mı istiyorsun. İşte Rabbinin harcı, o daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırhsıdır" (Mü'minûn, 66-72). 106[106]

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/441-443

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/443

Kur'ân'a Karşı Tavırları

Bil ki Allah Teâtâ, biraz önce o kâfirlere yardım etmeyeceğini beyan edince, bunun peşinden sebebini de getirmiştir. Bu sebeb şudur: Onlar, ne zaman Allah'ın ayetleri okunsa, şu üç şeyi yaparlar:
a) Onlar gerisin geri dönüp giderler. Bu Mak'dan tamamen kaçıp uzaklaşanlar için bir darb-ı mesel (teşbih) tir. Bu,ayetteki, "Gerisin geri
dönüyorsunuz" ifadesi ile anlatılmıştır. Yani "sizler, o ayetlerden ve okunan şeylerden, tıpkı ökçesi üzeri dönüp, gerisin geri giden kimse gibi, kaçıyorsunuz" demektir.
b) Ayetteki, "Bunu kibrinize yediremiyerek" ifadesi ile anlatılan husustur.
"Bunu" zamirinin neye râci olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır.
1) Bu, Beyt-i Atik'a veya Harem'e racidir. Onlar, "Bize hiçkimse galip gelemez, çünkü biz, Harem sakinlerindeniz" diyorlardı. Bu zamiri, onlara raci kılmayı sağlayan şey, onların Beyt-i Atıkla öğünmekle meşhur olmalarıdır. Onlar için bir övünç kaynağı olmasa bile, ancak onlar oranın idarecileri ve görevlileriydiler.
2) Bu ifâdeyle, "Bu gidip gelişle kibirlenerek" manası kastedilmiştir.
3) deki bâ harf-i cerrinin, ifadesine taalluk etmesidir. Buna göre mana, "onlar, geceleyin, Kur'ân'ı dillerine dolayarak sohbet ediyorlardı" şeklinde olur. Bu üçüncü durum, Kur'ân kendilerine okunduğu zaman yaptıkları şeydir. Onlar, geceleyin Ka'be'nin etrafında toplanıyor, sohbet ediyorlardı. Onların genel olarak sohbetleri, Kur'ân'dan bahsetmek, onu sihir ve şiir diye adlandırmak ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e sövüp saymaktı. Onlar, Ka'be'nin etrafında bu tür hezeyanlarda bulunuyorlardı. kelimesi, cemî manasına kullanılması hususunda, tıpkı (orada-bulunanlar) kelimesi gibidir. Bu ifade, (Summeran) şeklinde okunduğu gibi, (sâmiran yehcirûn) şeklinde de okunmuştur. Çirkin söz söylediği zaman bir kimse hakkında ifadesi kullanılır. Ha'nın fethasıyla
"el-hecru", hezeyan ve saçmasapan söz, dammesiyle de "el-hucru", kötü söz demektir. Veyahut bu kelime, bir kimse hezeyanda bulunduğunda (Heccera) ifâdesinden alınmıştır. 107[107]

Onların İddialarının Çürütülmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların hallerini vasfedince, onların bu tür şeylere yönelmelerinin mutlaka şu dört şeyden ötürü olduğunu beyan ederek reddiyede bulunmuştur:
1) Onların, Kur'ân'ın varlığının delili-hususunda düşünmemeleri ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı?" (Mutammd. 24) ayetinden anlaşılan husustur. Böylece Cenâb-ı Hak, Kur'ân adı verilen o sözün onlara malum olduğunu ve onların, Kur'ân'ın, fesahat bakımından Arabların kelâmından farklı olduğunu, tutarsızlıktan ve çelişkiden daima uzak olduğunu ve o Kur'ân'ın, Yaratıcıyı tanımayı ve bir bilmeyi gerektiren şeylere dikkat çekmesi açısından, bu hususta düşünme imkânları bulunduğunu; o halde batılı bırakıp hakka dönmeleri için, bu hususta düşünmemelerinin manasızlığını beyân buyurmuştur.
2) Peygamberlerin gelişinin, âdetin hilâfına bir iş olduğuna inanmaları. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa kendilerine, evvelki babalarına gelmemiş olan birşey mi geldi?" ayetinden anlaşılan husustur. Bu böyledir, zira onlar, ümmetlere peygamberlerin ardarda geldiğini, onlara mucizeler gösterdiklerini ve ümmetlerin bir kısmının yalanlayıp kökünü kazma azabıyla helak olduklarını biliyorlardı. Binâenaleyh bu durum onları, tasdikte bulunmaya çağırmaz, mı?
3) Onların, Hz. Muhammed (s.a.s) nübüvvet iddiasında bulunmadan önce, onun dürüstlüğünü ve güzel özelliklerini bilmiyor olmalarıdır. Bu, "Yahut kendi peygamberlerini kabul etmediler de onlar, şimdi onu inkar mı edecekler?" ayetinin ifâde ettiği husustur. Cenâb-ı Hak bu ifadeyle onların, Hz. Muhammed (s.a.s) risâlet iddiasında bulunmadan önce,

---

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/444

onun son derece emin ve sadık olduğuna, yalan ve kötü huylardan iyice uzak olduğuna; onu "emin" diye adlandırmada ittifak ettikten sonra, nasıl da yine onların onu yalanladıklarına dikkat çekmiştir. 108[108]

Cinnet İsnad Etmeleri

4) Onların, onun deli (mecnûn) olduğuna inanıp, "Onu, peygamberlik iddiasında bulunmaya sevkeden şeyi onun deliliğidir" demeleridir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın**- ** ^jJyÇ fi "Yoksa onda bir delilik var mı, diyorlar?" ayetinden kastedilen husustur ki, bunun da fasit olduğu ortadadır. Çünkü onlar, onun, insanların en akıllısı olduğunu, deli olanın bu denli kesin deliller ve mükemmel hükümler getiremiyeceğini, ona buğzedenlerin onu bu şekilde adlandırdıklarını, en kesin bir biçimde biliyorlardı. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:
a) Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu deliliği, o onların kendisine uymasını umduğu için nisbet etmişlerdi. Halbuki bu, onlara göre imkânsız bir şeydi. Bu nedenle de ona, delilik isnadında bulunmuşlardı.
b) Onlar, bunu, halk tabakası Hz. Muhammed (s.a.s)'e uymasın diye, onlara böyle bir hüküm vermek için, nisbet etmişlerdi. İşte bundan dolayı, onlar bu sözü, onu küçük düşürmek için isnat etmişlerdi.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bütün bu hususları sayıp döküp, yanlış oluşlarına da dikkat çekince "Bilakis o, onlara hakkı getirmiştir. Fakat onların çoğu hakkı çirkin görenlerdir" buyurmuştur. Bu, "onlar, taklide sarılıp, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini ikrar etmeleri halinde makamlarının elden gideceğini, riyasetlerinin haleldar olacağını bildikleri için, hakkı istememiş çirkin görmüşlerdir" demektir. 109[109]

Hak Kâfirlerin Hevastna Tabi Olmaz

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat onların çoğu" ifadesinde, onların azının, hakkı kerih görmedikleri manası mevcuttur" denilirse, biz deriz ki: Onların içinde kavminin alay etmesi endişesiyle yüz çevirerek imanı terkeden kimseler bulunmuyordu. Ve yine onlar, "Biz buna, hakkı kerih gördüğümüz için değil, bu, atalarımızın dinini terketmek olduğu için karşı çıkıyoruz" diyorlardı. Nitekim, EbÛ Talib hakkında nakledildiği gibi. Daha sonra Cenâb-ı Hak, hakk'ın, nevaya tâbi olamıyacağına tam aksine,mükellefe düşenin, nevasını bırakıp hakka tâbi olması gerektiğini beyan buyurmuştur. Böylece o, hevâ'ya ittibâ etmenin, büyük bir fesada iletip götüreceğini beyan buyurarak "Eğer hak onların hevâ ü heveslerine tâbi (ona göre) olsaydı gökler yer^ve her ikisinde bulunan kimseler muhakkak ki fesada uğrardı" demiştir. Bunun ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
a) O topluluk, hakkın, Allah'ın yanısıra birtakım başka ilahlar da edinmekte olduğunu sanıyorlardı. Ancak ne var ki, bu doğru olmuş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şayet kainatta Allah'dan başka ilahlar olsaydı, onlar fesada uğrardı" (Enbiyâ, 22) ayetini tefsir ederken, "temân'u" delilinde açıkladığımız gibi, yer ile gökte fesâd meydana gelirdi.
b) Onların heva ü hevesleri, putlara tapmada ve Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlama hususundadır. Halbuki, bu iki husus da fesat kaynağıdır. Ayette bahsedilen "hak" İslâmdır. Binâenaleyh, ayetin manası, "şayet İslâm, onların sözlerine uymuş olsaydı, Allah, bu âlem kaldığı müddetçe, orada bir takım fesatların meydana geleceğini bilir. Ki bu, âlemin bozulmasını ve yok edilmesini gerektirir" şeklinde olur.
c) Onların fikirleri, çelişiktir. Binâenaleyh hak, onların nevalarına uymuş olsaydı, tenakuz olurdu ve âlemin nizamı bozulurdu. Bu görüş, KaffâTindir.
"Biz onlara "zikirlerini getirdik" ayetinde geçen "zlkr" ile, Kur'ân ve delilleri kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, bununla, "Hayır, onların şeref ve övünçleri, Peygamber (s.a.s) sayesinde,

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/444-445
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/445-446

ondan ötürüdür" manasının kastedildiği de söylenmiştir. Bu iki görüş, birbirine yakındır. Çünkü peygamberin gelmesinde, delillerin beyânı, delillerin gelişinde de, peygamberin beyânı vardır. Binâenaleyh, bunlar birbirleriyle ic-içedirler. Ayette bahsedilen "zikr" ile, va'z u nasihatta bulunup sakındırma manasının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Yine bunun, onların temenni edip de, "Eğer nezdimizde evvelkilerden bir kitab olsaydı, elbet biz de Allah 'm ihlâsa erdirilmiş kullarından olurduk"{Sam, ıw-ıe9) dedikleri şey olduğu da ileri sürülmüştür. Bu ifade, şeklinde de okunmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın herhangi bir nefrete sebep olmaması için, onlardan herhangi bir şey ummadığını, beyân ederek, "Yoksa sen onlardan harç mı istiyorsun? İşte Rabinin harcı, o daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdtr" buyurmuştur. Ayetteki kelimesi şeklinde de okunmuştur: EbûAmr İbn el-Alâ şöyle der: "harcı, senin tasadduk edip verdiğin: haraç ise, vermen gerekli olan şeydir." Bunun sebebi, harcın manasının, harâc'mkinden daha hususi olmasıdır. Bu senin, "Lafzın çokluğu, mananın çokluğuna delâlet eder" prensibinden hareketle "Topraktan alınan vergi" ve şahıstan alınan vergi" demen gibidir. İşte bundan ötürü, şeklinde okuyanların kıraati güzel olmuştur. Buna göre mana, "Yoksa sen, onların hidayetlerine karşılık, halkın sana az bir bağış vermesini mi istiyorsun? Halbuki, Halık'ın çok olan bağış ve hibesi, daha hayırlıdır. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, bu töhmetin, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında çok yakışıksız olduğuna, binâenaleyh, işte bundan dolayı onların. Onun sözünü kabul etmekten kaçınmalarının caiz olmayacağına dikkat çekmiştir. Böylece de Cenâb-ı Hak, bütün bu ayetleriyle onların asla mazur sayılmayacaklarına ve, her bakımdan önlerine (delillerden) set çekilmiş olduğuna dikkat çekmiştir. Cübbaî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, kullardan hiçkimsenin, O'nun gibi nimet ve rızık vermeye muktedir olamayacağına ve kullara lütfetme hususunda O'nunla boy ölçüşemiyeceğine delâlet ettiği gibi, yine bu ayet, onların birbirlerini rızıklandıracaklarma da delâlet eder. Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın, demesi caiz olmazdı"110[110]

Münkirlerin Azgınlığı

"'Hakikatte sen onları, doğru bir yola davet ediyorsun. Ahirete iman etmeyenler, mutlaka yoldan sapanlardır. Eğer biz onlara acıyıp da kendilerindeki zararı giderecek olursak, yine serseri bir biçimde, azgınlıklarında muhakkak devam ve isnâd edeceklerdir" (Mü'minun, 73-75)
Bil ki, Cenâb-ı Hak, o kavmin metodunun çarpık, bozuk olduğunu beyân edince. bunun peşinden Hz. Peygamber (s.a.s)'in getirdiği şeylerin doğru olduğunu açıklayan ifadeye yer vererek "Hakikaten sen onları, doğru bir yola davet ediyorsun" buyurmuştur. Çünkü, doğruluğuna delilin delâlet ettiği şey, doğruluk babında, dosdoğru bir caddeden daha beliğ ve etkilidir. ifadesine gelince bu, "Ahirete inanmayanlar, bu yoldan yüz çevirirler" demektir. Çünkü doğruluk yolu tektir. Ona muhalif olanlar ise pek çoktur.
Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer biz onlara acıyıp da kendilerindeki zararı giderecek olursak" ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Bununla, açlık ve diğer dünyevi zararlar kastedilmiştir.
b) Bununla, öldürülme ve esir edilme zararları kastedilmiştir.
c) Bu, ahiret sıkıntısı ve azabıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, onların, inat ve İsrarda, artık dünya yurduna dönüşü olmayan bir noktaya vardıklarına ve, içinde bulundukları küfürlerinde alabildiğince israr ettikleri için, "Geri gönderilseler bile, yine vaz geçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir" (En&n, 28) ayetinde de ifâde edildiği gibi, ayni şeyi yine yapacaklarını beyân buyurmuştur. cümlesi ise bu, "Onlar şaşkın şaşkın, bu sapıklıklarını devam ettirirler" manasındadır. 111[111]

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/446-447
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/447-448

Ders Alınacak İlahi İcraat

"Celalim hakkı için biz onları, evvelce (açlık) azabıyla yakaladık da, yine Rabblerine baş eğmediler. Onlar, yalvarıp yakarmazlar. Nihayet üzerlerine, azabı çetin bir kapı açtığımız vakit, onlar bunun içinde ümitsizlikle donup kalmışlardır. O, sizin için, o kulakları, o gözleri ve o gönülleri yaratandır. Ne az şükredersiniz. O, sizi, yeryüzünde yaratıp türetendir. Hepiniz ancak O'na dönüp toplanacaksınız. O, hem dirilten, hem öldürendir. Gece ile gündüzün birbirini takip etmesi de O'nun eseridir. Hala, aklınızı kullanamayacak mısınız?" (Mü'mınûn, 76-80). 112[112]

Nüzul Sebebi

Alimler ayetteki "Celalim hakkı için bizonları, azabla yakaladık" ifâdesi hakkında, şu şekiller de ihtilâf etmişlerdir:

a) Sümâme İbn Esâl el-Hanefî, müslüman olup Yemame'ye katılınca, Mekkelilerden yiyeceği kesti. Böylece, Allah Teâlâ da onlara, birkaç yıl kıtlık verdi. Öyle ki, derileri, İaşeleri yediler. Derken Ebû Süfyftn, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek: "Sen, alemlere rahmet olarak geldiğini iddia etmedin mi? Sonra da, atalarımı kılıçla, çoluk çocuğumu da açlıkla öldürdün. Allaha duâ et de, bu kıtlığı bizden kaldırsın" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) duâ etti, Allah da onlardan bunu kaldırdı. İşte bunun akabinde de bu ayeti indirdi. Buna göre mana, "Biz onları açlıkla da muaheze ettik. Ama onlar itaat etmediler." 113[113]

Başka İzahlar

b) Bu, Bedir Günü, onların başına gelen, öldürülme ve esir edilme hadisesidir. Yani, "Bu, bunca şiddetine rağmen, onları imana sevkedmedi" demektir. Bu, el-Esamm'ın görüşüdür.

c) Bununla, geçmiş ümmetlerden azaba duçar olanlar kastedilmiştir. ijîı&I-ı Ui ifâdesindeki fail vâvının mercii ise müşrik Arablar olup, "onlar, Rablerine boyun eğmediler" manasındadır. Bu görüş de, Hasan el-Basrî'dendir.

d) "Dünyadaki sıkıntı, mükellefe, ahiret sıkıntısından daha yakındır. Binâenaleyh, onlara dünyevi sıkıntılar tesir etmediğine göre, ahiret sıkıntısı da böyledir" demek olup bu da, onların, "geri gönderilseler bile, yine vaz geçirilmek istendikleri şeylere dönecekleri" (En'im, 28)'ne delâlet eder.

Ayetteki "Nihayet üzerlerine, azabı çetin bir kapı açtığımız vakit" cümlesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu, "Biz onlara, ölümden ve esir edilmekten daha şiddetli olan açlık kapısını açtığımızda" demektir.

2) Bu, "onlara cehennem ateşiyle azâb edildiğinde, işte o zaman ümitsizlikten dona kalırlar" demektir. 8u Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Kıyamet kopacağı gön günahkârlar, ümitsizlikten susacak"(Rûm, 12) ve "Onlardan hafifletilmeyecek. Onlar bunun içinde ümitsiz susacaklardır" (Zuhrûf, 75) ayetleri gibidir. "İblâs", her türlü hayırdan ümid kesmek demektir. Bunun, hasret içinde kalakalma olduğu da söylenmiştir. Burada şöyle bir kaç soru sorulabilir. 114[114]

Bazı Sorulara Cevaplar

Birinci Soru: "İsteka ne" fiili hangi babtandır?

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/448-449

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/449

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/449

Cevap: Bu kelime, "sükûn" kökünden ve istifâl babından fiil-i mâzî olup, bir oluştan başka bir oluşa, geçti" demektir. Bu tıpkı, bir halden bir hale geçme manasına kullanılan, fiili gibidir. Bu kelimenin, yine "sükûn" kökünden, ifti'âl babından fiil-i mazi olması da mümkündür. Ne var ki ayne'l-fiilinin fethası işba' yapılmıştır.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin bu fiili, mazi, fiilini muzârî olarak getirmiştir?

Cevab: Çünkü mana, "Biz onları imtihan ettik ama, onlarda bu imtihan neticesinde bir istikânet, bir itaat göremedik. Bunların âdeti, kendilerine şiddetli azabın kapıları açılmadıkça yalvarıp yakarrnamaktır" Şeklindedir. Ayetteki "fetehnâ" kelimesi, şeklinde de okunmuştur.

Üçüncü Soru: Atıf, ayın cinsler arasında yapıldığı zaman güzel olur. Binâenaleyh ayetteki, "O, sizin için, o kulakları, o gözleri ve o gönülleri yaratandır" ifadesi ile. bundan önceki ifadeler arasında hangi münasebet vardır?

Cevab: Hak Teâiâ, sanki o kâfirlerin, delilleri dinlemekten, ibret almaktan ve hakikatleri düşünmekten alabildiğine yüz çevirdiklerini beyân buyurunca, uzuvlarını, yaratılış sebebi olan yerlerde kullanmayanların, adetâ onları yok saymış olduklarına dikkat çekmek için, müminlere, " Bütün bunları size verip, bu işlere muvaffak kılan O'dur" buyurmuştur. Bu tıpkı, "Ne kulakları, ne gözleri, ne gönülleri onlara hiçbir şekilde fayda vermedi" (Ankit, 26) ayeti gibidir. Bu, o kâfirlerin mahrum oluşunun ve mü'minlerin elde edişinin sadece Allah'dan olduğuna dikkat çekmek içindir.

Bil ki Allah Teâlâ, nimetlerinin büyüklüğünü şu şekillerde beyan buyurmuştur:

a) Kulak, göz ve kalb verdiğini bildirerek Hak Teâlâ, bu üç uzuvu özellikle zikretmiştir. Çünkü istidlal, bunlarla yapılır. Daha sonra da, bu nimetlere karşı şükredenlerin az olduğunu haber vermiştir. Ebû Müslim şöyle der: "Bununla, "Az da-olsa onların içinde şükredenler vardır" manası kastedilmemiştir. Bu tıpkı, nimeti inkâr eden kâfir kimselere "Falancanın şükrü ne kadar da az!" denilmesi gibidir"

b) Ayette, "O, sizi yeryüzünde yaratıp türetendir" ifadesi ile anlatılan nimet. Ayetteki ^ ji kelimesine ,i£iU- (sizi yaratan) manası verilmiştir. Ebû Müslim, bunun "O, sizi yeryüzünde, birbirinizin zürriyeti olarak türetmiştir. Böylece çoğaltmıştır" manasına gelebileceğini ve tıpkı, "Ey Nûh ile beraber (gemide) taşıdığımız zürriyetler" (isra, 3) ayeti gibi olduğunu söylemiştir. Buna göre şimdi biz ayetin manasının, "O, sizi yeryüzünde, birbirinizden ürer hale getiren ve kıyamet günü de sizi, kendisinden başka hiçbir hâkimin bulunmadığı bir meydanda (mahşerde) toplayandır" şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Böylece onların orada toplanmaları, Allah için bir mekan manasında olmaksızın, Allah'a varıp toplanmaları kabul edilmiştir.

c) Ayetteki "O, hem dirilten, hem öldürendir" ifadesi ile anlatılan husus. Bu, "Hayat nimeti en büyük nimetlerden olsa da sona ericidir. Hak Teâlâ bu nimeti verse bile, bundan esas maksad, âhiret yurduna geçiştir.

d) Ayetteki, "Geceyle gündüzün birbirini takib etmesi de O'nun eseridir" ifadesi ile anlatılan nimet. Bunun nasıl bir nimet olduğu malumdur.

Daha sonra Hak Teâlâ, bütün bu hususlara ibret nazarıyla bakmamaktan sakındırarak, "Hala akimin kullanamayacak mısınız?" buyurmuştur. Çünkü bu ifade, zecr ve tehdide delâlet eder. Bu kelime, jji& Süî şeklinde de okunmuştur. 115[115]

Önceki Münkirleri Taklid

"Hayır, onlar evvelkilerin dediği gibi dediler. Onlar, "öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi diriltilip kaldırılacak mışız?" Yemin olsun ki bize de, atalarımıza da bu va'd yapılmıştır. Bu, evvelkilerin masal ve efsânelerinden başka birşey değildir" demişlerdir" (Mü'minûn, 81-83).

Bil ki Allah Teâlâ, birliğinin delillerini ortaya koyunca, bunun peşinden âhiretten bahsedip, "Hayır, onlar evvelkilerin dediği gibi dediler" delillerin bunca açık olmasına rağmen olduktan sonra dirilmeyi inkâr ettiler" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu ayetiyle, onların bunu, evvelkileri

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/450-451

taklid ederek, inkâr ettiklerine dikkat çekmiştir. Bu da, taklid ile, başkasına câhilce uyarak söz söylemenin yanlış olacağına delâlet eder.

Cenâb-ı Allah sonra onların şu iki şüphelerini nakletmiştir:

a) "Öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi diriltip kaldırılacak mışız?" şeklindeki sözleri. Bu, meşhur, açık, malum bir sözdür.

b) "Yemin olsun ki bize de, atalarımıza da bu va'd yapılmıştır" şeklindeki sözleri. Bununla onlar sanki şöyle demektedirler: "Bu va'd (tehdid), bu İpeygamber tarafından yapıldığı gibi, önceki peygamberler tarafından da yapılmıştır. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen, tehdid olunan iş gerçekleşmeyince, onlar yeniden dirilmenin dünya hayatında olduğunu sanarak, "Bu, evvelkilerin masal ve efsânelerinden başka " birşey değildir" demişlerdir. "Esatir", ya "satır"ın çoğulu olan "esrâr"in çoğuludur, buna göre mana, "Bu, evvelkilerin, aslı esâsı olmayan şeylere dâir yazıp çizdikleri şeylerdendir" şeklinde olur. Yahut da bu, "ustûre" (efsâne, masal, hurafe) kelimesinin çoğuludur. Daha uygun olan mana da budur. 116[116]

Tevhide Davette Münkirlerin Sıkıştırılması

"De ki: "Kimindir, o yer ve onun içindekiler? Biliyor musunuz?" "Allah'ındır" diyecekler. "O halde iyiden iyiye düşünüp de ibret alamaz mısınız siz?" de. (Yine) de ki: "Kim o yedi göğün Rabbi ve o,büyük Ars'm sahibi?"

"Allah'ındır" diyecekler. Sen de de ki: "Öyledir de, niçin ittikâ etmezsiniz?" De ki: "Herşeyin mülkü elinde bulunan kimdir? Dâima o, himaye ediyor, kendisi asla himayeye muhtaç olmuyor?" (Haydi söyleyin) biliyorsanız?" "Allah'ındır" diyecekler. De ki: "O halde nasıl olup da böyle büyüleniyorsunuz?" Hayır. Biz onlara hakkı getirdik. Onlar ise yalancıdırlar" (Mü'minün, W-90).

Bil ki bu ayetlerin maksadı, Öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere bir reddiye olabileceği gibi, putperestlere bir reddiye de olabilir. Çünkü putperestler de Allah'ı kabul ediyorlar, ama "biz, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye putlara tapıyoruz" diyorlardı.

Allah Teâlâ sonra, onlara şu üç şeyle delil getirmiştir:

1) "De ki: Kimindir, o yer ve onun içindekiler" ifadesi ile anlatılan husus. Bununla, öldükten sonra dirilme konusunda yapılan istidlalin izahı şöyledir: Allah Teâlâ, yeryüzünün, oradaki canlıların, onların hayat ve kudretlerinin ve diğer şeylerin yaratıcısı olduğuna göre, bütün bunları yok ettikten sonra, hepsini yeniden yaratmaya da kadir olması gerekir." Bununla, putperestliğin yanlışlığını gösterme konusundaki istidlali de şöyle izah edebiliriz: Gerekli ibadet, sizi, yeryüzünü ve orada bulunan bütün nimetleri yaratana karşı yapılan ibadettir. Yoksa ne zararı, ne faydası olmayanlara tapmak değil." Ayetteki, "İyice düşünüpde ibret almaz mısınız siz?" ifadesi ise, inanç ve dinlerinin bâtıl olduğunu anlamaları için, onları düşünmeye teşviktir.

2) "Kim o yedi göğün Rabbi ve o büyük Arş'ın sahibi?" cümlesi ile anlatılan husus. Bu ifâde ile, yukarıda geçen iki konuya yapılan istidlal, tıpkı birinci ifâdedeki gibidir. Fakat Allah Teâlâ, bunun peşinden, Allah'ın azabından ittikâ etmenin, korkup çekinmenin, ancak putperestliği bırakmak ve Ölümden sonra dirilişe inanmakla olabileceğine dikkat çekmek için, "Öyledir de, niçin ittikâ etmezsiniz?" buyurmuştur.

3) "De ki: Herşeyin mülkü elinde olan kimdir?" cümlesi ile anlatılan husus. Bit ki Hak Teâlâ Önce yerden, sonra gökten bahsedince, ifadesini genelleştirerek "Herşeyin mülkü elinde olan kimdir?" buyurmuştur. "Melekût" sözüne, mübalağa sigası olduğu için, hem mülk hem milk (hükümranlık ve sahiblik) girer.

Allah Teâlâ, j "Dâima O, himaye ediyor, Kendisi asla himayeye muhtaç olmuyor" buyurmuştur. Arapça da, "Falancaya, falancaya karşı yardım ettim ve ondan korudum" manasında oStf ji- üSü ijri denilir. Binâenaleyh ayet "Allah dilediğine yardım ve destek verir. Ama onlardan hiç kimse, hiç kimseye, Allah'a karşı yardım edemez" demektir.

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/451-452

Ayetteki, "O halde nasıl olup da böyle büyüleniyorsunuz" cümlesi, "Daha nasıl oluyor da, Allah'ı bir tanıyıp Ona itaat etme konusunda aldamyor, tuzağa düşürülüyorsunuz" demektir. Burada tuzağa düşüren ise, ya şeytandır, ya insan'ın kendi nefsi hevâ ü hevesidir.

Hak Teâlâ sonra, "Doğrusu biz onlara hakkı getirdik" ifadesi İle, hem bu ayetler, hem de diğer ayet ve delillerde, onlara bunca delil getirdiğini, ama onların yine de yalanlamalarını ve yalanlarını sürdürdüklerini beyân buyurmuştur ki bu ifâde, bir tehdid ve va'îd yerine geçer. Bu fiil ayrıca hem zammeli (eteytühüm) yani (Ben onlara getirdim), hem de fethalı (eteytehum, yani "Ey Resulüm, sen onlara getirdin") şekillerinde de (şaz olarak) okunmuştur. (Ey Muhammed sen onlara getirdin) şekillerinde de okunmuştur. Burada şöyle bir iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Ayetteki ilk cevabta başkası ile değil, lâm harf-i cerri ile, "De ki: Allah'ındır" şeklinde okunmuş: son iki cevabta ise "Allah" lafzı, Mekke, Medine, Küfe ve Şamlıların Mushaflarında, lamsız (harf-i cersiz.) "Allah" şeklinde; Basrahların mushafında ise, yine bu cevablarda da, lâm harf-i cerri "lillâhi" şeklinde de okunmuş (yazılmıştır). Binâenaleyh aradaki fark nedir?

Cevab: Bunlar arasında, mana bakımından bir fark yoktur. Çünkü meselâ O'nun Rabbi kimdir?" ve "O kimin (kuludur)" ifadeleri de aynı manayadır.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, "Biliyor idiyseniz?" buyurmuş ve sonra onlardan, "Allah diyecekler" diye bahsetmiştir. Burada bir tenakuz vardır?

Cevap: Bir tenakuz söz konusu değildir. Çünkü "Biliyor idiyseniz" ifadesi onların bunu bilmelerini nefyetmez. Nitekim bazan münakaşa ve delil serdetme esnasında, muhatabın da böyle bildiğini te'kit etmek ve onu itirafa sevketmek için böylesi ifadeler kullanıldığı olur. 117[117]

Şirki İptal

"Allah hiçbir evlâd edinmemiştir. Onunla birlikte hiçbir tanrı da yoktur. Öyle olsaydı elbette her tanrı kendi yarattığını yanma alır ve elbette kimi kiminin üstüne çıkıp yükselirdi. Allah, onların bütün vasfettiklerinden münezzehtir. Gizliyi de, aşikârı da bilendir. O işte o, şirk koştuklan şeylerden çok yücedir. De ki; "Ya Rabbî, eğer onların tehdid edilmekte oldukları şeyi, mutlaka bana göstereceksen, o halde Rabbim, beni zâlimler güruhunun İçinde bırakma!" Gerçekten, biz onlara va'd ettiğimiz sana göstermeye de elbette kadiriz. Sen, kötülüğü en güzelle defet. Biz onların neler vasfetmekte olduklarını çok iyi bileniz" (MÛ'minûn, 91-96).

Bil ki Hâk Teâlâ şu iki şeyi beyan etmiştir:

a) "Allah hiçbir evlâd edinmemiştir." Bu, Allah'ın evlâd edinmesi iddiasının kâfirler tarafından söylendiğine dikkat çekmektedir. Çünkü onlardan bir gurup, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylüyorlardı.

b) "Onunla birlikte hiçbir tanrı yoktur." Bu da, o kâfirlerin putlara tanrı edinmelerine karşı bir sözdür. Cenâb-ı Hakk'ın bu sözle, hristiyanların ve senesi (mecûsî) lerin görüşlerinin batıl olduğunu göstermek maksadıyla söylemiş olması da muhtemeldir.

Allah Teâlâ sonra, "Bu takdirde elbette her tanrı kendi yarattığını yanma alır ve elbette kimi kiminin üstüne yükselip çıkardı" buyurarak, gayet tutarlı bir delil getirmiştir. Bunun manası, "Bu takdirde o ilahlardan herbiri, yarattığı şeyle başbaşa kalır ve kendi bildiğine giderdi ve böylece her birinin mülkü, diğerininkinden ayrılmış olur. Dünya padişahlarında müşahede ettiğiniz gibi, birbirlerine gâlib gelirler ve böylece mülklerini birbirinden ayrılmış olurdu. Binâenaleyh siz, mülklerde bir ayrılığın eserini ve üstün geliş göremediğinize göre biliniz ki O, herşeyin melekûtu elinde olan tek ilahtır" şeklindedir.

Buna göre eğer, (O takdirde) edatı, ancak bir cevap (şartın cezası) olan cümleye gelir. Binâenaleyh daha önce, bir soru ve şart cümlesi gelmediği halde, nasıl bu edat ve peşisıra

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/452-454

gelen cümle bir cevab olarak gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu ifâdede mahzûf bir şart cümlesi var ve onun takdiri, "Eğer O'nun yanısıra başka ilahlar olsaydı, bu takdirde (...)" şeklindedir. Ayetteki, uO'nunla birlikte hiçbir tanrı da yoktur" ifadesi, bu mahzûf cümleye delalet ettiği için, hazfedil mistir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisini o kâfirlerin bu sözlerinden, yani çocuğunun olduğunu söylemelerinden ve şirk koşmalarından "Allah onların bütün vasfem'klerinden münezzehtir" buyurarak tenzih etmiştir.

Ayetteki, "Gizliyi de, aşikârı da bilendir O" ifadesinin başında bulunan, "âlim" kelimesi, "Allah" lafzının sıfatı olarak mecrûr, veya mah2ûf mübtedâ'nın haberi olarak merfû okunmuştur. Bu, "Görünür-görünmez herşeyin bilgisi Allah'a mahsustur. Başkaları görünen şeyleri bilseler bile, onunla birlikte gaybı bilemezler. Bilinen-görünen şeylerden istifâde ise, ancak gaybı da bilmekle tam ve mükemmel olur" demektir. Bu, âdeta onları bir tehdiddir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "işte O, şirk koştukları şeylerden çok yücedir" buyurmuştur.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Ya Rabbı, eğer onların tehdid edilmekte oldukları şeyi mutlaka bana göstereceksen, o halde Rabbim, beni zâlimler güruhunun izinde bırakma" ifadeleriyle, kendisine yalvarıp, yakarıp niyazda bulunmasını Hz. Muhammed (s.a.s)'e emretmiştir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki ty (yani U dA) ile, nûn-u tekid, te'kid ifâde ederler. Yani, "Eğer bu olursa, mutlaka bana onlara va'dettiğin o azabı, dünya veya âhirette göster. Beni onlara eş, arkadaş kılıp, onların azabıyla azabetme" demektir. 118[118]

Tevazu ve Mahviyyet

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, mâsûm peygamberini, zâlimlerle beraber tutması nasıl caiz olabilir ki, O, Allah'dan kendisini onlarla beraber kılmamasını istiyor?" denilirse, biz deriz ki: "Kulun, kulluğunu ortaya koyması ve Rabbisine karşı tevâzusunu göstermesi için, Rabbinden, Rabbinin yapacağını bildiği şeyleri istemesi; yapmayacağını bildiği şeylerden, yine de O'na sığınması caizdir. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a)'ın şu sözü, ne güzel bir sözdür: "Sizin en hayırlınız olmadığım halde başınıza idareci kılındım." Halbuki Hz. Ebû Bekir (r.a), kendisinin onların (sahabenin) en efdali ve iyisi olduğunu biliyordu. Ama mü'min her zaman nefsini kırar,kendini küçük görür. Cenâb-ı Hak, biri şart cümlesinden, biri de ceza (cevab) cümlesinden olmak üzere, yalvarışı iyice ifade etsin diye, "Rabbim" kelimesini iki kere zikretmiştir.

HakTeâlâ'nın "Gerçekten, Biz, onlara va'dettiğimizi sana göstermeye de elbette kadiriz" ifadesi ile ilgili, iki görüş var:

a) Onlar, azab tehdidini kabul etmiyor ve bundan ötürü gülüşüyorlardı. İşte bunun üzerine onlara, "Allah va'dettiği (!) azabı yerine getirmeye kadirdir." denilmiştir. Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayatından sonraya bırakılmış, dünyevî bir azab olması da muhtemeldir. İşte bundan ötürü bazıları bunun, bâğiler (âsîler) hakkında olduğunu söylerlerken, bazıları da bunun, Hz. Peygamber (s.a.s) vefat ettikten sonra mü'minlerin kendileriyle savaştığı kâfirler hakkında olduğunu söylemişlerdir.

b) Bununla, âhiret azabı kastedilmiştir. 119[119]

Kötülüğe İyilikle Karşılık

Hak Teâlâ'nın, "Sen kötülüğü en güzelle defet. Biz onların neler vasfetmekte olduklarını çok iyi bileniz" ifâdesi ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâfirlere karşı nasıl muamele edeceği öğretilmiştir. Böylece ona, onların yalanlamalarına, çeşitli ezâ ve cefalarına katlanması ve bütün bunları, selam vermek, delilleri en güzel bir biçimde beyân etmek gibi, güzel söz ve davranışlarla karşılaması emrolunmuştur.

Cenâb-ı Hak ona, o kâfirlerin halini, kendisinden daha iyi bildiğini, buna rağmen onlardan

---

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/454-455

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/455-456

nimetlerini kesmemesi gibi, onun da aynı şekilde, aynı yolda davranması gerektiğini beyân etmiştir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Hak Teâlâ'nın bu şekilde buyurması, "Kötülüğü iyilikle (savuştur)" denilmesinde daha belîğ (edebi)dir. Çünkü ayetteki ifadede, ism-i tafdil (en güzel ile, en iyi şekli ile kullanılmıştır. Buna göre mana, "Onların kötülüklerine aldırma ve o kötülüklere mümkün otan en ileri iyiliklerle karşılık ver. Hatta o yapılan kötülüklere aldırmamak, iyilikte mukabele etmek ve bu hususta son takati kullanmak, hep birlikte yapıldığında, o kötülüğü karşılama hususunda, kat kat iyilik olmuş olur." Bu ayetin, seyf (kılıç) ayeti ile'[120][120] mensûh olduğu ileri sürüldüğü gibi, muhkem (gayr-i mensûh) olduğu da söylenmiştir. Çünkü dini veya kişiliği (şahsiyeti) noksanlaştırmaya götürmedikçe, iyi geçinmek, yumuşak davranmak teşvik edilmiştir. [121][121]

Şeytan'a Karşı Sığınak

"Ve de ki: "Ya Rabbf, şeytanların dürtüştürmelerinden sana sığınırım. Ya Rabbî onların, yanımda bulunmalarından sana sığınırım." Nihayet onlardan her birine ölüm gelip çatınca diyeceklerdir ki: "Ya Rabbî, Sen beni geri gönder. Ta ki ben boşa geçirdiğim şey mukabilinde, iyi amelde bulunayım." Hayır, onun söylediği bu söz, boş laftan ibarettir. Önlerinde ise, diriltilip kaldırılacakları güne kadar bir engel vardır." (Mü'minûn, 97-100).

Bil ki Hak subhânehûve Teâlâ, peygamberini, "Sen, kötülüğü en güzelle defet" buyurarak eğitince, bunun peşinden, bunu yapmasını sağlayacak hususu zikretmiştir. Bu da, şu iki şeyden Allah'a sığınmaktır:

a) Şeytanların hemezâtından. Hemezât, "Hemze" kelimesinin çoğulu olup, bu, "Savuşturmak, defetmek, şiddetli hareket ettirmek" demektir. Bu tıpkı, "hezz" (sallamak) ve "ezz" (fıkır fıkır kaynamak) kelimeleri gibidir. Binicinin mahmuzu manasında; "mihmâzu'r-râiz" deyimi de bundandır. Şeytanın hemezâtt, vesvese verip tuzağa düşürmesidir.

Bu tuzak şeytan'dan Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında şu iki şekilde olabilir:

1) Vesvese vermek suretiyle.

2) Peygamberin düşmanlarını, ona eziyet etmeye teşvik suretiyle. Bu, mü'minler hakkında da böyledir. Çünkü şeytan mü'minleri de bu iki şekilde tuzağa düşürür. Allah'a yalvarıp yakaranın, kendisini şeytandan korumasını isteyenin, yaptığı ve yapmadığı şeyler hususunda uyanık olması ve bu düşünce içerisinde olması gerekir. Binâenaleyh Allah'a yalvarıp-yakarmanın bizzat kendisi, taatlara sımsıkı sarılmaya teşvik edici ve günahlardan alıkoyucu olmuş olur. Hasan el-Basrî şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), namaza başladıktan sonra, üç defa "Lâilâhe illallah", üç defa da "Allahu Ekber" der. Sonrada "Allah'ım, şeytanın hemezâtından, hemzinden, nefsinden ve nefhinden sana sığınırım'[122][122] derdi. Bunun üzerine "Ey, Allah'ın Resûlû, şeytanın hemzi ne demektir?" diye sorulduğunda, "Aâemoğiunu yakalayan müvte yani cinnet (Sar'a" buyurdu. "Onun nefsi ne?" denildiğinde "O, şiirdir" buyurdu. "Nefhi" ne? sorusunu da," O, kibirdir" cevabını vermiştir.

b) Ayetteki "Ya Rabbî, onların yanımda bulunma lanndan sana sığınırım " ifadesi ile anlatılan husus. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Hatırlayabil m es i tefekkür edebilmesi, yanılmasının az olması için, Kur'ân okurken, şeytanın kendi yanında bulunmasından sığınma.

2) Hayır, Hz. Peygamber (s.a.s), bizzat (her zaman) onların bulunmasından Allah'a sığınmıştır. Çünkü şeytanın bulunması, vesveseye sebebtir. Bu tıpkı, birkimsenin "senin düşmanlığından, hatta seninle yüz yüze gelmekten, seni görmekten Allah'a sığınırım" demesi gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisine uykusuzluktan şikayet eden birisine söyle dediği rivayet edilmiştir:

"Uyumak istediğinde "Gazabından, ikabından, kullarının şerrinden, şeytanların hemezatından ve benim yanımda bulunmalarından Allah'a ve O'nun tam kelimelerine sığınırım" de'."123[123]

---

[120][120] Seyf ayetinden maksat Tevbe 5 ayetidir (ç).

[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/456

[122][122] Timizi. Mevakit 66 (2/10); Ibn Mace. ikame, 2 (1/265-266).

Ölüm Esnasındaki Pişmanlık

Hak Teâlâ'nın "Nihayet onların her birine ölüm gelip çatınca" ifadesi ile ilgili bir kaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Keşşaf Sahibi şöyle der: "Bunun başındaki edatı, önceki filine taalluk eder. Buna göre bu: "Onlar, bu kötü vasfedişlerini, bu vakte kadar sürdürürler" demek olup, bu ikisinin arasına giren ifadeler ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara aldırmamasını ve şeytan'ın, kendisini sabırdan ve akıllı davranmadan kaydırmaması hususunda Allah'dan yardım dilemesini te'kidli olarak emreden, bir ara cümledir. Allah en iyi bilendir. 124[124]

İkinci Mesele

Alimler, "Nihayet onların her birine ölüm gelip çatıncaya kadar" ifadesinin kiminle ilgili olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, ekseri âlimler bunun kâfirlerle ilgili olduğu görüşündedirler. Dahhâk şöyle der: İbn Abbfts'ın yanında oturuyordum. O, "zekat vermeyen ve haccetmeyen kimse ölürken, tekrar dünyaya dönmeyi İster" deyince, birisi: "Dünyaya tekrar dönmeyi, ancak kâfirler ister" dedi. Bunun üzerine İbn Abbas (r.a.): "Sana bu hususta Kur'ân ayetini okuyayım" dedi ve, "Herhangi birinize ölüm gelip de, "Rabbim, beni yakın bir müddete kadar geciktirseydin de sadaka verip dursaydım, iyi adamlardan olsaydım " demesinden evvel, size rızık olarak verdiğimizden infâk edin"(Münaf’kûn, ıo) ayetini okudu.
Hz. Peygamber (s.a.s)'de şöyle buyurmuştur: 'İnsana ölüm gelip çattığında, hak ve vazifelerinden yapmadığı bütün herşey önünde toplanır. İşte o anda', "Ya Rabbf beni dünyaya geri döndür, ta ki boşa geçirdiğim şey mukabilinde iyi olan şeyler yapayım" der." Doğruya daha yakın olan, birinci manadır. Çünkü mü'min, cennetteki yerini gördüğünde, bundan daha çoğunu temenni etmez. Eğer böyle olmasaydı, onların sevabça en aşağıda olanları, başkalarının elde ettiği, makam ve mevkii elde edememelerinden ötürü, şüphesiz kederlenir, gamlanırıardı. İbn Abbas (r.a.)'ın delil olarak getirdiği ayet ise, mükafaat hâlini değil, dünya hayatının halini ifade eden bir ayettir. Binâenaleyh bu, bizim söylediğimiz manaya karşı bir delil olarak getirilemez.
Alimler, dünyaya yeniden döndürülme isteğinin (kâfirlerce) ne zaman olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ekseri âlimler, o kimsenin bunu, herşeyi görüp, müşahede ettiği zaman isteyeceği görüşündedirler. Çünkü kâfir bu noktada, ister istemez artık Allah'ı tanımış, kendisinin de âsî olduğunu bilmiştir. Yine o kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine istemesi halinde, mutlaka ondan menedileceğini bildirmiş olması sebebiyle, çirkin (kötü) olanı mecburen yapmayacaktır. Durumu böyle olan kimse ise, işte bu mecbûrilik sebebiyle, kötülüklerden menedilmiş gibi olur. Dolayısıyla, yeniden dünyaya dönmek ister ve, "Rabbim beni geri gönder, tâ ki ben, boşa geçirdiğim şey mukabilinde, iyi amelde bulunayım" der. Bazı âlimler de, "Hayır, o bunu, âhirette cehennemi gördüğünde söyler" demişlerdir. Belki de bu görüşü ileri sürenler, Allah'ın, kitabında, ahiretle cehennemliklerin, dünyaya geri dönme talebinde bulunacaklarını haber vermesinden ötürü, bu ayetin zahiri manasını terketmişlerdir. Fakat bu, o kâfirlerin Ölüm anında, herşeyi görüp anlamalarından ötürü, böyle bir geri dönme isteğinde bulunmalarına mani değildir. Allah Teâlâ, "Onlardan herbirine ölüm gelip çattığında, diyeceklerdir ki: Ya Rabbî beni geri gönder" buyurmuş ve onların bu sözlerini, ölümün gelip

---

[123] 123[123] Tirmizi. Da'avat. 94 (5/541).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/457-458
[124] 124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/458

çatması zamanına bağlamıştır ki bu, mu'ayene (herşeyi görüp anlama) ânıdır. Dolayısıyla ayetin zahirî manasını terketmeye sebeb yoktur. 125[125]

Mûfred Muhatap Hakkında Cemi

Alimler, ayetteki, "Beni geri gönderiniz" diye kime denildiği hususunda ihtilâf etmişler, bazıları bunların, canları alan meiekter olduğunu, bu meleklerin bir gurup olduğunu bundan dolayı da cemi (çoğul) sigası ile ifade edildiğini söylerlerken, diğer bazıları da şöyle demişlerdir. Bazıları da, "Bununla Allah Teâlâ kastedilmiştir. Çünkü ayetteki, 'Rabbim" ifadesi, "Ya Rabbi" makamındadır. Bu ifade, (fiil) ta'zim (saygı) için cemi olarak getirilmiştir. Nitekim büyük olan da.ta'zimi ifade eden (büyüklüğü gösteren) lafızlarla hitab edip, mesela, "Biz yaptık, biz ettik" der. Şair de, "Eğer, istersem, kadınları sizden (yani "Sen'den") başkalarına yasaklarım"demiştir. Birinci görüşte olanlar, ayetteki "Rab" kelimelerini "Rabbe yemin otsun ki" manasına almışlardır. Buna göre sanki kâfir, herşeyi görüp müşahede ettiğinde, "Rabbimin hakkı için beni geri gönder" demiştir. İşte bu noktada şöyle birkaç soru sorulabilir: 126[126]

Bazı Sorular

Birinci Soru: O kâfirler, artık o anda ister istemez kesin olarak, dini ve bu dine göre geri dönüş olmayacağını anladıkları halde, daha nasıl geri döndürülmeyi taleb etmişlerdir?
Cevab: Bu, hernekadar böyle ise de, onların bu şekilde istekte bulunmaları imkansız değildir. Çünkü bu tür isteklerle meded umma, sonuçsuz kalacağı bilinse bile yerinde ve makul şeylerdendir. Fakat o kimsenin geriye dönüşü istemesinin, temenni (olmayanı isteme) yoluyla yapılmış olmasında bir imkansızlık yok.
İkinci Soru: Ayetteki "Ta ki, olur ki iyi amelde bulunurum" ifadesi, ne manayadır? Bu şekilde, şüpheli bir ifadeyle geri dönme isteğinde bulunulabilir mi?
Cevab: Buradaki (olur ki, belki) edatı ile, şek manası kastedilmemiştir. Çünkü o kimse, bu esnada, Allah'ın ona istediğini vermesi halinde, taata azmini göstermede alabildiğine gayret sarfetmektedir. Bu kelimeyle şek değil aksine, kendi kusurunu bilip, onun kötü neticesini anlayan için, bir darb-ı mesel ifade etmektedir. Buna göre sanki kâfir şöyle demektedir: "Bana, onları telâfi etme imkanınt verirseniz, belki de telâfi edeceğim." Böylece bu kelimeyi, geçen kusurlarını telâfi edeceğine tam azimli olduğu bir durumda kullanmıştır. Şu da olabilir; Bu, geleceğe âit bir iş olduğu için, onlar da bu işin nasıl seyredeceğini bilemediklerinden, yakînî ve kesin bir ifadeyi değil de, ümid ve zan ifâde eden kelimeler kullanmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Eğer onlar, (dünyaya) geri döndürüteelerdi, mutlaka nehyolundukları şeyleri yine aynen yaparlardı" (En'am, 2e) buyurmuştur.
Üçüncü Soru: Ayetteki, "Boşa geçirdiğim, terkettiğim" ifadesiyle ne kastedilmiştir?
Cevab: Bazıları, bununla, "Döndüğünde, Allah'ın hakkı olan (zekat v.s. gibi) şeyleri, yerine getirebilmek için, "geride bıraktığım mallar" manasını vermişlerdir. Ayetteki "terketme"den akla gelen, ölünce bıraktığı tarike (miras) tır. Diğer bazı âlimler de, aksine bununla, "Ben, yapamadığım şeyler hususunda, bu sefer iyi ve güzel Olan şeyleri yapayım" manası kastedilmiştir. Bu manaya, hem bedenî, hem malî, hem de hukukî mükellefiyetler girer. Bu görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü onlar, sanki hayattayken yapamadıkları, ifsâd ettikleri (bozdukları) şeyleri İslah etmek (düzeltmek), telafi etmek ve isyan ettikleri işler hususunda da itaatta bulunmak İçin, tekrar dönüş istemişlerdir.
Dördüncü Soru: Ayetteki (Hayır) lafzı ile ne kastedilmiştir? Cevab: Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu, istediklerini vermeme hususunda, adetâ onlara bir red cevabı gibidir. Bu tıpkı, olması uzak birşey isteyenlere, "Heyhat, neredeee!" denilmesi gibidir.

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/458-459
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/459-460

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Atsa (r.anha)'ya şöyle demiştir: "Mü'min âhirette melekleri gördüğü zaman, onlar ona, "Seni, dünya yurduna geri göndereceğiz (ister misin?)" derler. Mü'min, "Gamlar, kederler yurdu olan dünyaya öyle mi? Hayır, hayır asla (istemeyiz). Aksine Allah'a yönelip varmayı isteriz" cevabını verir. Kâfire de, "Seni dünyaya geri gönderelim mi?" denildiğinde, o, "Gönderin" der. Bunun üzerine ona, "Hangi şeyi yapmayı arzu ediyorsun (orada), mal biriktirmek mi, ağaç dikmek mi, bina yapmak mi; yoksa (kanallar açmak mı?)" denir. Oda, "Belki de yapamadığım şeyleri, (ibadetlerin), güzeliğini yapmak için" der. Bunun üzerine Cebbar Allah, "Hayır, olmaz" buyurur."

b) Bunun, onların böyle söyleceklerini haber vermek için söylenmiş birşey olması ve bu haberin gerçek olduğunu gösterme üslûbunda bir söz olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki: "Gerçekten böyle söyleyenler olacaktır" demektir. demektedir. Doğruya en yakın olan birinci görüştür.

Ayetteki "Onun söylediği bu söz, boş laftan ibarettir" ifadesi ile ilgili olarak şu izah yapılmıştır:

1) Pişmanlık o kâfiri iyice kuşattığı için, kendini böyle söylemekten alamamıştır.

2) "Bu sözü, o kendisi söylemiştir. Ama bu sözüne icabet edilemez ve sözüne değer verilmez."

Hak Teâlâ, "Önlerinde ise, diriltilip kaldırılacakları güne kadar bir engel vardır" buyurmuştur v "Berzah" engel-mânî demektir. Bu tıpkı, "O (iki deniz) arasında bir berzah var" (Rahman, 20) ayetindeki gibidir. Yani, "Onlar, yapamadıkları ibadetleri telâfi etmelerine manî olan, biraraya gelmelerini engelleyen öyle bir duruma düşmüşlerdir. Bu, onların ölümleridir." Yoksa bunun manası, "Onlar öldükten sonra dirilme gününde, geri döndürülecekler" şeklinde değildir. Bu öldükten sonra dirilme gününde, döndürülüp götürülüşün, ancak âhirete doğru olacağı bilindiği için, genel bir ümidsizliktir. 127[127]

Kıyametteki Müthiş Manzara

"Sûra üfürüldüğü zaman, artık aralarında o gün, soyları soplan olmadığı gibi, birbirini sorup soruşturmazlar da. Artık kimin tartıları ağır gelirse, onlar korktuklarından emin, umduklarına nail olanların tâ kendileridir. Kimin de tartıları hafif gelirse, onlar kendilerine j/azık edenlerdir. Bunlar, cehennemde ebedî kalacaklardır. Ateş yüzlerine vurup yakacak ve onlar orada dişleri sırıtıp kalacaklardır. Karşınızda ayetlerim okunup dururken, o ayetleri yalanlayan sizler değil miydiniz!?" (Mü'minûn, 101-105). 128[128]

Sûra Üflenmesi

Bil ki Hak Sübhânehû ve Teâlâ, "Önlerinde ise diriltilip kaldırılacakları güne kadar, bîr engel var" buyurunca, o diriliş gününün hallerinden bahsederek, "Sûra üfürüldüğü zaman" buyurmuştur. Bu hususta şu üç izah yapılmıştır:'

a) Sûr, üflendiğinde büyük bir ses çıkaran ve Allah'ın dünyanın harab olup, ölülerin yeniden dirilişi için alâmet (işaret) kıldığı bir âlettir. Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, , içine üflenen bvr boynuzdur" buyurduğu rivayet edilmiştir.

b) Bundan murat, suver yani bütün suret ve şekillerdir. Buna göre mana, "Bütün suret, şekil ve bedenlere, ruhlara üflendiği zaman" şeklinde otur. Bu, Hasan el-Basrî'nin görüşüdür. Binâenaleyh bu kelime vavın fethası ile veya kesresi ile okunur. Ebû Reztn'in: "Bu kıraatin; "sûr" kelimesini, "sûref'in çoğulu olarak tefsir edenler için, bir delildir" dediğini rivayet edilmiştir.

c) Sûra üfleme, kendisiyle Öldükten sonra dirilmenin ve hasrın kastedildiği, mecazî bir ifadedir. Birinci görüş, habere, (hadîse) daha uygundur. Bir de Hak Teâlâ'nın, "Sonra ona

---

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/460-461

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/462

tekrar üflenir" (zomer, 68) ayetinde, "sûr" ile, ruhların bedenlere (suretlere) üflenip, diriltilmesi manasının kastedilmediğine bir delil vardır. Çünkü ruhun üftenişi, bir kere olur,tekrar etmez. [129]

O Gün Baba Çocuğa Sahip Çıkmaz

Hak Teâlâ'nın "O gün soyları soplan olmadığı gibi, birbirini sorup soruşturmazlar da" ifadesine gelince, şu malumdur ki Allah
Subhânehû, onları yeniden dirilttiğinde, nesebleri bellidir. Çünkü dirilti(enlerde babalık ve çocukluk Özelliği vardır. Dolayısıyla gerçekte bu ifadeyle, onların arasında nesebin söz konusu olmayacağı manasının kastedilmesi mümkün değildir. Aksine bununla, nesebin hükmü (yani soy-soptan dolayı insanların birbirine yardımcı oluşu, koruyup kollaması) nefyed il mistir. Bu da, şu birkaç açıdan söz konusudur.
a) Bu sayede, insanlar arasında karşılıklı bir merhamet ve şefkatin oluşu, neseb gereğidir. Meselâ dünya da, "Allah aşkına, hısım-akraban, çoluk çocuğun başı için şöyle yap" denilmesi gibi. Böylece Allah Teâlâ, cehennemliklerden herbirinin, kendi canı derdine düşeceği ve bu halin, hısım-akrabaya bakmaya mâni olacağı için, nesebin orada söz konusu olmayacağını bildirmiştir. Dünyadaki durum da böyledir. Çünkü kişi, ne zaman büyük bir kedere düşerse, çocuğunu da, ana-babasını da unutur.
b) Neseb sebebiyle dünyada övünmenin bulunuşu ve bazılarının, diğer bazılarının nesebinin nasıl olduğunu sorması, neseb gereğidir. Fakat insanlar âhirette bu işlere zaman bulamazlar.
c) Bunun, çok şiddetli bir korkuyu anlatmak için istiare (mecaz) yoluyla kullanılmış olması da mümkündür. Buna göre bu, "Herkes kendi başının derdine düştüğü için, oğullarına kardeşlerine ve kendisini barındırmış olan soyuna sopuna bakamaz. Daha nasıl başka işlerle ilgilenebilsin?" demektir. İbn Mes'ûd (r.a) şöyle der: "Kıyamet günü köle ve cariyeler (erkek ve kadınlar), şâhidlerin huzurunda bekletilir. Bir münâdî şöyle çağırır: "Dikkât, şu falancadır. Binâenaleyh kimin onda hakkı varsa, gelsin hakkını alsın." Bu durumda kadın, kendisinin ya annesinde, ya kızkardeşinde, ya babasında, ya kardeşinde, yahut oğlunda veyahut da kocasında hakkı olduğu için sevinir. Çünkü "O 5ün soyları soplan olmadığı gibi, birbirini sorup soruşturmazlar da." Katâde'nin "Kıyamet günü insan, üzerinde hakkı bulunur endişesi ile, tanıdğı kimseleri görmekten daha kötü birşey yoktur" dediği ve sonra "O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından kaçar" (Abese, 34-73) ayetini okuduğu rivayet edilmiştir.
Şa'bî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Âişe (r.a), "Ya Resulellah, şimdi biz, kıyamet günü birbirimizi tanımayacak mıyız?" Çünkü ben Allah Teâlâ'nın, "O gün soyları soplan olmadığı gibi, birbirin sorup soruşturmazlar da" buyurduğunu görüyorum" deyince "Hz. Peygamber (s.a.s), yerde, her nefis (herşeyi) unutur: Her insana kitabı (amel defteri) verildiğinde, mizan başında ve cehennem köprüsü üzerinde" buyurmuştur. [130]

Bir Müşkilin İzahı

Bazı dinsizler, bu hususu tenkid ederek şöyle derler: "Ayetteki "O gön soylar. sopları yoktur" ifadesi ve "Hiçbir hısım, bir hısımını sormayacak" (Me&nç, 10) ayeti. "Birbirine yönelip, (hallerini) soruştururlar" (Tflr; 25) ayetiyle, "(Onlar) birbirini tanıyacaklardır"(Yûnus, 45) ayetine terstir." Buna birkaç yönden cevab verilir:
a) Kıyamet gününü süresi, (bizim yıllarımızla) ellibin yıldır. Bu süre içinde çeşitli zaman dilimleri ve haller vardır. Dolayısıyla onlar, o zaman ve hallerin bazısında birbirlerinin hallerini sorar, bazısında da korkunun şiddetinden ötürü şaşırıp kalırlar.
b) Sûra ilk üfürütdüğünde, başlarının derdine düştükleri için, birbirini soruşturmaya fırsat

---

[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/462
[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/463

bulamazlar. İkinci üflenişinde ise, birbirine yönelip, "Eyvah bize, uyuduğumuz yerden bizi kim kaldırdı? Bu, Rahmân'm va'dettiği şey. Resuller (meğer) doğru söylemiş" <Y*wn, 52) derler.
c) Bununla, "Onlar, neseb (akrabalık) hukukunu gözeterek, birbirini sormazlar" manası kastedilmiştir.
d) Bu, kâfirlerle ilgili bir ifâde olup, bu sorup soruşturmama da onların aşın korkuya düşmelerinden dolayı olur. Cenâb-ı Hakk'ın "Birbirine yönelip (hallerini) soruştururlar" (Tür, 25) ayeti ise, cennete girdiklerinde cennetliklerin hâlini anlatır.
Bil ki Subhânehû, sûra üfürüldükten sonra hesabın başlayacağını, sa'id ve şakilerin hallerinin ortaya konacağını beyan buyurmuştur.
Şu da söylenmiştir: Hak Teâlâ, âhirette, sadece tartıların (amellerin tartısının) ağırlığına ve hafifliğine bakılacağını bildirdiğine göre, bütün mükelleflerin ya kurtuluşa eren cennetliklerden, yahut da cehennemliklerden olması gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğu ile, "Mükellefler içerisinde, mükafaata veya cezaya müstehak olmayanlar, yahut da mükafaat ve cezası denk gelenler vardır" şeklindeki görüş yanlıştır. 131[131]

Sevapları Ağır Basanlar Kurtulacak

Daha sonra Allah Teâlâ sa'id (iyi mutlu) kimselerin hallerini "Artık kimin tarhları ağır gelirse, onlar korktuklarından emin, umduklarına nail olanların taa kendileridir" buyurarak anlatmıştır. Bu ifadede ki "mevâzin" (tartı, teraziler) ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır.
a) Bu, ilâhi adaletten bir kinayedir.
b) Bu tartılar güzel ameller demektir. Binâenaleyh kim, kıymetli ve güzel işler yapmışsa, kurtulmuş, felaha ermişlerdir. Kim de, Hak Teâlâ'nın, "O kâfirlerin amelleri dümdüz ve engin çöldeki bir serab gibidir ki susayan onun bir su olduğunu sanır. Nihayet o, buna ulaştığı zaman, onu gerçek bir şey olarak bulamaz" (Nûr, 39;
buyurarak anlattığı gibi, kıymetsiz şeyler yaparsa, o da cehennemde ebedî kalır. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bu kelime, "mevzun" (ölçülmüş, tartılmış) kelimesinin çoğulu olup, "tartılmış ameller" demektir. Bu da, Allah katında kıymeti bulunan sâlih amellerdir. Çünkü Hak Teâlâ, "O kâfirler için, kıyamet günü hiçbir ölçü tutmayacağız" yani amellerine bir kıymet vermeyeceğiz" (k«m, 105) buyurmuştur.
c) Mevâzîn, ibresi, iki kefesi bulunan ve güzel şekillere bürünmüş olarak iyiliklerin ve en çirkin şekle bürünmüş olan kötülüklerin ayrı ayrı tartıldığı bir terazidir. Binâenaleyh iyilikleri ağır gelenler cennete, kötülükleri (günahları) ağır gelenler ise cehenneme sevkedilirler. Bu konuda geniş izahımız Enbiya sûresinin tefsirinde geçmişti. 132[132]

Şakilerin Vasıflan

Cenâb-ı Hak, şakî (bedbaht-kötü) kimseleri ise, şu dört sıfatla tavsif etmiştir:
1) "Onlar kendilerine yazık edenlerdir" İbn Abbâs (r.a), "Cennette onlar İçin hazırlanmış yerler ve makamlar mü'minlerin eline geçtiği için, onlar kendilerini aldatmışlardır" derler, bunun manasının, "Azaba duçar oldukları için, onların kendilerinden istifâde etmeleri imkansız olmuştur" şeklinde olduğu da söylenmiştir.
2) "Bunlar, cehennemde ebedî kalıcıdırlar." Bu ifadenin, kâfirlerin cehennemde ebedî kalacaklarını, anlatışı açıktır. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ifade, ya, "Onlar kendilerine yazık edicilerdir" ifadesinden bedeldir (bu yazık edişi anlatmaktadır), yahut "Bunlar" kelimesinin ikinci haberidir, yahut da mahzûf bir "mübtedânın haberidir.
3) "Ateş (onların) yüzlerine vurup yakacak" İbn Abbas (r.a): "Cehennem ateşi onların yüzlerine vurur ve etlerini ve derilerini yer bitirir" demiştir. Zeccac şöyle der: "Lefh" (vurma) ile "Nem" aynı manayadır. Fakat "LeftTin tesiri daha çoktur.

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/464
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/464-465

4) "Onlar orada dişleri sırıtıp kalacaklardır" "Külûh", iki dudağın büzülüp çekilmesi ve dişlerden uzaklaşması demektir. Bu tıpkı senin, pişmiş kelle gördüğün hal gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Ateş onu kebab eder. Üst dudağı, başının ortasına kadar büzülüp çekilir. Alt dudağı da göbeğine kadar sarkar'133[133] rivayet edilmiştir. Bu ifâde, şeklinde de okunmuştur. 134[134]

Ayetlerden Ders Almayanların Sonu

Allah Teâlâ, onların başına gelecek azabı anlattıktan sonra, o esnade azarlamak ve susturmak için, "Karşınızda
ayetlerim okunup dururken, (bunca açık olan) o âyetleri yalanlayan sizler değil miydiniz?" yani şüphe yok ki böylece sizler, içine düştüğünüz o elim azabı haketmiş oldunuz" denileceğini haber vermiştir. Mu'tezlle: "Bu ayet, onların cehennem azabına, kötü fiilleri yüzünden düştüklerine delâlet eder. Binâenaleyh eğer kulların fiillerini Allah yaratmış olsaydı, böyle denilemezdi" demiştir. Buna şu şekilde cevab verilir: Hem taata, hem isyana kadir olan kimseden, eğer günahlar, herhangtbir müreccih (tercih ettirici sebeb) olmaksızın sudur etmişse, günahların ondan çıkışı ihtiyarî (isteğiyle) değil, tesadüfi olmuş olur. Binâenaleyh onlar sebebiyle ikâba müstahak olmaması gerekir. Yok eğer bir müreccihten ötürü meydana gelmişse, işte bu müreccih kulun fiilinden değildir. Aksi halde teselsül gerekir. Dolayısıyla bu durumda da, o kimseden taatlann meydana gelişi de, ihtiyarî değil mecburî olurdu. Böylece de, sevaba müstehak olmaması gerekirdi. 135[135]

Cehennemlikler ve Cennetlikler

"Dediler ki: "Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız bize galip geldi. Doğru yoldan sapanlar güruhu idik biz. Ey Rabbimiz, bizi buradan çıkar. Eğer (bir daha kötülüklere) dönersek artık zalimliğimizi biz de kabul ederiz." (Allah buyurdu ki: "Yıhlıp gidin içerisine. Bana konuşmayın. Çünkü kullarımdan bir zümre vardır ki onlar, "Ey Rabbimiz, imân ettik, artık bizi affet ve bize merhamet et. Sen merhamet edenlerin en hayırlısısm" derlerken, siz, onları eğlence edindiniz. Nihayet, bu beni hatırlamayı size unutturdu. Siz, onlara gülüyordunuz. Ben, sabretmelerine karşılık, bugün onları mükafaatlandtrdım. Şüphesiz onlar muradlanna erenlerin taa kendileridir" (Mü'mınûn, 106-111).
Bil ki Allah Teâlâ, "Karşımızda ayetlerim okunup dururken, o ayetleri yalanlayan sizler değil miydiniz?" buyurunca, kâfirler buna cevaben şu iki şeyi söylerler:
1) "Ey Rabbimiz, bedbahtlarımız bize gâlib geldi." Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 136[136]

Birinci Mesele

Bu ifade, "Ey Rabbimiz, bize alışkanlıklarımız gâlib geldi" demektir. Bu, birisi senden birseyi aldığında, söylediğin, sözünden alınmadır. Şekavet, kötü netice demektir. Bu kelime, şîn'ın fethası ve kesresi İle, "şakvetüna - şıkvetünâ ve şekâvetü'nâ - şıkâvetünâ" şekillerinde okunmuştur. Ebû Müslim şöyle der: "Şıkve kelimesi tıpkı ceryü (akış) masdanndan, «-Üı h'f (suyun akışı) denilmesi gibi, "şekâ" masdanndandır. Kendisiyle bir hey'et ve durum kastedildiği halde, bazan fiilinin lafzı kullanılır ve sen, (güzel bir oturuş), (biniş) ve (oturuş) dersin ki bu hey'et (şekil) manasını ifade eder. Yine sen "Falanca güzelce yaşadı ve güzelce öldü" dersin. Ki bu ifâde, durum ve şekli anlatır. Binâenaleyh buna göre, "şıkve"den murad,

---

133[133] Tirmizi , Cehennem, 5 (4/706).
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/465
135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/465-466
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/466

bedbahtlık (şekavet) halidir. 137[137]

İkinci Mesele

Cübbâî şöyle der: "Ayetten kastedilen mana şudur: "(Ey Rabbimiz), haram lezzetlerin peşine düşmemiz ve kötü
şeylere düşkünlüğümüz bizi bu şekâvete sevketmiştir." Binâenaleyh bunda, müsebbebin (neticenin) ismi sebebe verilmiştir. Dolayısıyla bu ifade, bu hususta kendileri için bir mazeret olmadığını bildikleri için, onlar tarafından ileri sürülen bir mazeret olmayıp, kötü işleri hususunda Cenâb-ı Hakk'ın aleyhlerine getirdiği delilleri bir itiraf,bir kabuldür."
Biz de deriz ki: Sen, ayetteki şekâveti, haram olan lezzetlerin peşine düşme manasına aldın. Halbuki onları arzu etme, ya o kâfirlerin ihtiyar ve iradeleriyle olmuştur, yahut böyle olmamıştır. Binâenaleyh eğer bu, onların istek ve iradeleriyle olmuşsa, bu irade ve ihtiyar muhdestir (yaratılmış, sonradan olmadır). Dolayısıyla, "Eğer bu irâde ve ihtiyar, herhangibir müessir olmadan meydana gelmiş ise, böyle bir durum, niçin bütün muhdesât (mahlûkât) hakkında caiz olmasın? Eğer bunların da böyle olduğunu (söylersen), bu durumda, bir yaratıcıyı isbat yolu kapanmış olur. Yok eğer bu irade ve ihtiyar, bir muhdise-mûcide (var ediciye) muhtaç ise, onun var edicisi, ya o kuldur, yahut Allah Teâlâdır.
Bunun muhdisinin o kul olması, şu sebeblerden ötürü batıldır (imkânsızdır):
a) Kutun kudreti, yapmaya da yapmamaya da uygundur. Dolayısıyla eğer, bu iradenin, kulun kudretinden sâdır olması, başka bir müreccihe varıp dayanıyorsa, bu husustaki problem geri döner ve teselsül gerekir. Yok eğer bir müreccihe dayanmıyorsa, bu durumda sen, mümkin bir işin, iki tarafından birisinin, herhangibir müreccih olmaksızın diğerine üstün gelebileceğini söylemiş olursun ki bu, bir yaratıcının varlığını isbat kapısını kapatır.
b) Kul, o fiillerin kemiyet ve keyfiyetini (ne kadar ve nasıl olduğunu) bilemez. Birşeyi bilemiyen ise, onun muhdisi olamaz. Aksi halde sağlam ve muhkem yapmanın, onu yapanın ilmine delil oluşu batıl olur.
c) Dünyada hiç kimse, cahilliği seçmeye razı olmaz. Aksine herkes ilim elde etmeye yönelir. Bu demektir ki kâfir de, ilim elde etmek ister. Dolayısıyla eğer fiilinin mucidi (var edicisi) kâfirin kendisi olsaydı, meydana getirmek istediğinin dışında birşeyin meydana gelmemesi gerekirdi, kâfir de, ilmi maksad edindiğine göre, cahilliği nasıl tahakkuk ediyor? Bu sebeble, dâî ve sârif'in (yapmaya ve yapmamaya götüren sebeblerin mucidinin Allah Teâlâ olduğu anlaşılır. Sonra o dâî eğer, hayra davet edip sevkediyorsa, bu saadet (mutluluk) olur; yok eğer şerre götürüyorsa. bu da şekavet (bedbahtlık, mutsuzluk) oiur.
2) Kâfirlerin "Doğrusu yoldan sapanlar güruhu idik biz" sözü... Onların, peygamberleri ve ayetleri yalanlamaya yönelmelerine bir sebeb gibi kabul ettikleri bu dalâlet,eğer o yalanlama işinin bizzat kendisi ise, birşeyin sebebi olarak, yine kendisi zikredilmiş olur. Bu bâtıl olduğuna göre, geriye ayette bahsedilen bu sapıklığını, onların fiillerinin sebebi olan, başka birşey olması kalır. O başka şey de, onları sapıklığa (dalâlete) götüren sebebin yaratılmasıdır.
O kâfirler, bu iki mazereti ileri sürdüklerinde, Allah Teâlâ onlara "Yıkılıp gidin (cehennemin) içerisine! Bana konuşmayın!" demiştir. Bu, "Allah Teâiâ ile münazara etmek caiz değildir. Hatta, "O yaptığından mes'ul değildir" şeklindeki görüşümüzün, açıkça ifâde edilmesi (net bir delili) dir. Kâdi şöyle der: "Ayetteki, "Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız bize gâlib geldi" ifadesinde, onların itiraflarından başka bir mazeretlerinin olmadığına bir delâlet vardır. Binâenaleyh eğer onların küfürleri, Allah Teâlâ'nın yaratması ve iradesiyle olmuş olsaydı ve onlar da bunun böyle olduğunu bilmiş olsalardı, bunu en iyi hatırlayacak olanlar onlar olurdu ve bu, mazeret olarak ileri sürülmeye en uygun şey olurdu. İşte bundan dolayı diyoruz ki: Onların ileri sürdükleri bu şeylerin, itiraftan başka birşey olmadığını ve onların özür beyân edememe ile yüz yüze kaldıklarını, bundan dolayı Allah Teâlâ'nın onlara, "Yıkılıp gidin (o cehennemin)

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/467

içerisine. Bana konuşmayın!" dediğini anlattık." 138[138]

Dünyaya Dönmek İstemeleri

Ayetteki "Ey Rabbimiz bizi buradan çıkar. Eğer (bir daha o kötülüklere) dönersek artık zalimliğimizi biz de kabul ederiz" ifadesi, "Bizi, bu yurddan dünya yurduna geri çıkar. Eğer biz o zaman yeniden kötü ameller yapmaya başlarsak işte o zaman zalimliğimizi biz de kabul ederiz" demektir.
İmdi, eğer, "Onlar, kendi cezalarının ebedî olduğunu bildikleri halde, nasıl böyle bir istekte bulunmuşlardır?" denilirse, biz deriz ki: Azabın şiddetinden ötürü, onların bunu unutup da, öyle bir geri döndürülme isteğinde bulunmuş olmaları mümkün olduğu gibi, bile bile, bir yardım ve ferahlama babından istemiş olmaları da mümkündür.
Hak Teâlâ'nın, emri, "Burada zelil olun ve bu azaba katlanın" demektir. Bu tıpkı, köpeğin menedildiğinde, boyun eğip, yatması gibidir. Nitekim Arapça'da "Köpeği kovdu, kendini alıkoydu, nefsini azarladı" denilir.
Hak Teâlâ'nın "Bana konuşmayın " ifadesi, bir nehiy (yasak) değildir. Çünkü âhirette bir mükellefiyet yoktur. Aksine bununla, "Azabın kaldırılması için, bana birşey söylemeyin. Çünkü o, ne kaldırılacak, ne de hafifletilecek" manası kastedilmiştir. Bunun, "onların söyledikleri son söz olduğu, artık bundan sonra cehennemin gazabtanışı, uğultusu ve köpeklerin havlamasına benzeyen seslerden başka ne bir ses, ne bir söz duyulmaz. Onlar artık ne anlar, ne anlatılırlar" manasında olduğu da söylenmiştir. 139[139]

Cehennemliklerin Diğer İstekleri

İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cehennemlikler, altı yerde duâ ve istekte bulunmuşlardır: Cehenneme girdiklerinde, bin sene, "Ey Rabbimiz, gördük işittik. Şimdi dünyaya bizi geri çevir" (S»cd«, 12) diye duâ edecekler, bunun üzerine, onlara, "Fakat Benden (sâdır olan) şu, "Cehennemi bütün cinlerden, insanlardan muhakkak dolduracağım"sözü (hükmü) hak olmuştur"(S«cde,i3) diye cevab verilir. Onlar da, ikinci bir bin sene, "Ey Rabbimiz, bizi iki (defa) öldürdün, iki (defa) da dirilttin"(Mo-mm, «j diye nida ederler. Bu sefer de onlara, "Bunun sebebi şudur: Bir olarak Allah'a duâ edildiği zaman, siz İnkâr ettiniz"(Mû'min, 12) diye cevab verilir. Bunun üzerine onlar, üçüncü bir bin yıl, "Ey Mâlik! Rabbin bizi öldürsün" (Zuhrut, 77) diye (Cehennemin muhafızı olan meleğe) nida ederler. Onlara, "Siz, behemahal azabta kalacaksınız" diye cevap verilir. Onlar, dördüncü bir bin yıi, "Ey Rabbimiz, bize yakm bir müddete kadar mühlet ver" {ibrahim, 44) diye duâ ederler. Onlara, "Halbuki daha evvel siz (dünyada), kendiniz için hiç zeval olmadığına yemin etmemiş miydiniz?"(te«wmr 44) diye cevab verilir. Onlar, beşinci bir bin yıl, "Ey Rabbimiz, bizi çıkar, (daha önce) yaptıklarımızdan bambaşka, sâlih amellerde bulunacağız" (Fatır, 37) diye dua ederler ve kendilerine, "Size (daha önce) aklını başına alacak olanın derlenip toplanmasına İmkan verecek kadar bir ömür vermedik mi?" (Fatır, 37) diye cevab verilir. Onlar, altınca bir bin yıl, "Rabbim, bizi dünyaya geri gönder" (Mo-minun, 9) diye duâ ederler. Bunun üzerine onlara, "Yıkılıp gidin (karşımdan). Bana konuşmayın, birşey söylemeyin!" denilir. 140[140]

Mü'minlerin Kâfirlerden Hakkı Çıkarılacak

Daha sonra Hak Teâlâ, pnlann bu feryad-ü figanlarının, korku ve dehşetlerinin, mü'minlerle ilgili birşeyden olduğunu beyân ederek "Çünkü kullarımdan bir zümre vardır ki onlar, "Ey

---

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/467-468
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/468-469
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/469

Rabbimiz, iman ettik. Bizi affet, bize merhamet eyle, Sen merhamet edenlerin en hayırhsısm" derlerken, siz onlan eğlence edindiniz" buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, onların azâb ediliş sebebi olan ve hayırlardan, güzel şeylerden uzaklaştırılmalarına sebeb olan şeylerden sadece birisini anlatmıştır. Bu da, onların mü'minlere yapmış oldukları muamelelerdir. Übeyy (r.a.), bunu «fr (çünkü) manasında fetha ile iîi şeklinde okumuştur. Nâfi, Medine kurrftsı ve Âtımdan rivayetle KÛfe kurrası, Kur'ân'ın her yerinde, sinin zammesiyle o kelimeyi suhriyyen şeklinde okurlarken, diğer kurra, hem bu ayette, hem de sâd süresinde sinin kesresiyle, sıhrtyyen şeklinde okumuşlar der. Halil ve Slbeveyh her iki kıraate göre de kelimenin, tıpkı , ve (yıldız) kelimeleri gibi, aynı manaya iki lehçe olduğunu söylerlerken; Kıssaî ve Ferrâ, kelimenin kesreli şeklinin, "sözlü alay" manasına; zammell şeklinin ise, "alayetmek" manasına olduğunu söylemişlerdir. MukAtil şöyle der: Ebu Cehil, Utbe veUbey b. Halef gibi, Kureyş'in ileri gelenleri, Hz. Peygamberin ashabıyla alay ediyor ve Bilal, Habbâb, Ammar, Suheyb (r.a) gibi fakir sahabîlerin üstüne gülüyorlardı. "Buna göre ayetin manası, "Sizler, O mü'minleri alay konusu edindiniz. Sizin, bu şekilde oluşları yüzünden onlarla meşgul olmanız, Beni unutmanıza sebeb oldu" şeklindedir. Bu mana, Hak Teâlâ'nın, "Siz onlara gülüyordunuz" ifâdesi ile de desteklenir. 141[141]

Müminlerin Mükâfatı

Daha sonra Cenâb-ı Ailah, onlarda bu kederi ve pişmanlığı gerektiren şeyin ne olduğunu, mü'minlere mükafaat olarak verdiklerini anlatarak, "Ben sabretmelerine karşılık bugün onları mükafaatlandtrdım. Şüphesiz onlar muradlanna erenlerin tââ kendileridir" buyurmak suretiyle beyân etmiştir. Hamza ve Klsâl, kelimesini, kesreyle okurlarken, diğerleri fethayla okumuşlardır. Bunu kesreyle okumak, bunun müste'nef bir cümle olmasından ötürüdür, yani, "Onlar hiç şüphesiz, sabırlarından ötürü umduklarına nail olup, en güzel mûkafaata erdiler" demektir. Bu kelimenin meftun okunması ise, "mükafaatlandırdım" fiilinin ikinci mef'ûlü olmasından ötürüdür. Bunun, mukadder bir harf-i çerden dolayı mansub olmuş olması da mümkündür. Buna göre takdirî mana, "Onlara hakettikleri mükafaatı tastamam verdim, çünkü onlar j#İ muradlanna erenlerin taâ kendileridir" şeklindedir. 142[142]

Varlık Gayesiz Değildir

"Buyurdu: "Yerde kaç yıl kaldınız", dediler ki: "Bir gün yahut, bir günün bir kısmı kaldık. Sayanlara sor şimdi." Buyurdu ki: "Az bir zaman kaldınız, eğer bilseydiniz." Sizi boş yere yarattığımız ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız? Gerçek Hükümdar olan Allah çok yücedir. O'ndan başka hiçbir tann yoktur, Arş-ı Kerimin Rabbidir" (Mû'minûn, 112-116).
Bil ki bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 143[143]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Kûfelilerin mushafında, bu ayetin başında (Dedi) lafzı vardır. Bu fiilin faili, ya Allah Teâlâdır, yahut da onlara bunu söylemesi ve sorması emredilen melektir. Mekke, Medine, Basra ve Şamlıların mushafında bu fiil, Deki: şeklindedir. Buna göre, fail, ya o melektir; yahut da cehennemliklerin liderlerinden biridir." 144[144]

Ahirette İnanmayanların Pişmanlığı

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/469-470
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/470
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/471
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/471

Bu sorudan maksad, onları susturmak ve azarlamaktır. Çünkü onlar, dünyada yaşarlarken, âhirette yaşama diye birşeyin olmayacağı inancında idiler. Yaşamanın sadece dünyada olacağı fikrinde idiler ve ölümden sonra yokluğun ebedî olduğunu, yeniden dirilme diye birşeyin olmayacağın sanıyorlardı. Dolayısıyla, cehennemde yerlerini alıp, kendilerinin, içinde ebedt kalacakları, cehennemin sonsuz olduğunu artık iyice anlayınca, daha Önce çok uzun ve sonsuz sandıkları o dünya hayatının, inkâr ettikleri bu âhiret hayatına nisbetle, çok önemsiz, adetâ hiç hükmünde olduğuna dikkat çekmek İçin, onlara "Yerde kaç yıl kaldınız?" diye sorulmuştur. İşte bu noktada onlar İçin, dünyada iken kesin olarak aksine inandıktan şeyden ötürü, bir pişmanlık başlar. Binâenaleyh bu sözden maksad, soru sormak olmayıp, aksine bahsettiğimiz bu husustur.

Eğer, "cehenneme girdikten sonra artık yalan söylemeleri mümkün olmadığı naJde, onların "Bir gün, yahut bir günün' bir kısmı (kadar) kaldık" diye cevap vermeleri nasıl doğru ve yerinde olur?" denilirse, Uz deriz ki: Belki de onlar, başlarına gelen bunca dehşetlen dolayı, ne kadar kaldıklarını unutmuşlardır. Çünkü onlar, bu unutuşlarını itiraf ederek, "Sayanlara sor" demişlerdir. Ibn Abbas (r.a.) "sûrun iki üfürülüşü arasında dücâr edildikleri azab onlara dünyada ne kadar yaşadıklarını unutturmuştur" demiştir. Onların, "Bir gün yahut bir günün bir kısmı (kadar) kaldık" sözleriyle, içine düştükleri cehenneme ve taddıkları bu elim azaba nisbetle, dünya hayatlarını çok az ve değersiz görmeleri manasının kastedilmiş olduğu da söylenmiştir. Allah en iyi bilendir. 145[145]

Üçüncü Mesele

Âlimler, bu sorunun hangi ikamet ile ilgili olduğu hususunda şu değişik görüşleri belirtmişler, bazıları, "Onların kalmaları, dünyada yaratılıp, yaşatİmalarıdır. Buna göre, ayet, "öğrensinler ve amel edebilsinler diye, onlara (dünyada) mühlet verildi, fırsat verildi" demektir. Onlar İse, Allah Teâlâ'nın dünyanın az bir meta, âhiretin ise esas yerleşilip kalınacak yurd olduğunu bildirmesinden dolayı, dünyadaki kalışlarının çok Önemsiz ve az olduğunu söyleyerek cevab vermişlerdir." Bu görüşü benimseyenler görüşlerine şu şekilde delil getirmişlerdir: "Çünkü onlar, dünya hayatı dışında hiçbir hayatın olmadığını iddia ediyorlardı. Allah Teâlâ onları, yeniden diriltip, cehennem azabına düçâr ettiğinde, onlar bunu (kendi kendilerini) azarlamak için sordular. Çünkü burası, tevbihe daha uygundur."

Diğer bazıları da, "Hayır, bununla, ölüm hâlinde (kabirde) kalış kastedilmiştir" demişler ve görüşlerine şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

1) Ayetteki "Yerde ifâdesi, bu kalışın, kabirde olmasını gerektirir. Diri olan kimseye söylenecek uygun İfade, değil (yer üzerinde) denilmesidir. Bu görüşte olanların bu delilleri, Hak Teâlâ'nın (Yerde fesat çıkarmayın) (A'rsi, 56) ayetinden dolayı, tutarsızdır.

2)Hak Teala'nın, "Kıyametin kopacağı gün günahkârlar, bir saattan fazla kalmadıklarına yemin ederler"(Rum,55) ayeti Cenâb-ı Hak bu ayetten sonra, onların bu hususta yalan söylediklerini beyan buyurmuş ve mü'minlerin onlara, "Andolsun ki Allah'ın kitabında (yazdığı) o tekrar diriliş gününe kadar kaldınız" (mim. 56) dediklerini haber vermiştir. 146[146]

Kabir Azabı Hakkında

Dördüncü Mesele

Kabir azabını kabul etmeyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayetteki, "Yerde kaç yıl kaldınız?"

ifadesi, hem onların dünyada (hayatta) iken kalışlarını, hem de yerin artında ö*ü olarak kalışlarını İçine alır. Binâenaleyh eğer onlar kabirde azaba dûçâr edilmiş olsalardı, yeryüzünde

---

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/471-472

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/472

kalış müddetinin çok uzun olduğunu bilirlerdi ve "Bir gün, yahut bir günün bir kısmı (kadar) kaldık" demezlerdi.

Buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

1) Cevabın mutlaka, soruya göre olması gerekir. Halbuki onlara, kendisinden sonra sadece âhiret hayatı bulunan ölümden sorulmuştur. Bu ise, ancak kabir azabından sonradır.

2) Onlara, birlikte yaşadıkları kalışın sorulmuş olması da muhtemeldir. Binâenaleyh buna, onların birbirlerinden önce Ölme meselesi girmez. Böylece de onların, bu cevabları kendilerince doğru olmuş olabilir.

Ayetteki "Sayanlara sor şimdi" ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Buradaki sayanlar ile, hafaza melekleri kastedilmiştir. Çünkü onların insanın amellerini ve yaşadıkları günleri sayıyor, yazıyor; ölüm vakitlerini, önce ölenlerin önceliklerini, sonra ölenlerin sonralıklannı tesbit ediyorlardı. İşte bu İkrime'nin bu ayetteki, "Sayanlara sor" ifadesini, "Hesab edenlere ser" diye tefsir edişinin sebebidir.

b) Bu, "Dünyanın günlerini ve anlarım sayan meleklere sor" demektir.

c) Mana, "Bunu, sayısını bilenlere sor. Çünkü biz, sayısını unuttuk" şeklindedir.

d) Bu İsim, şeddesiz olarak, "Haddi asanlara, yani zalimlere sor" seklinde de okunmuştur. "Onlara sor, çünkü onlar da bizim gibi derler" demektir.

e) Bu ifade, "Yaşlılara, eskilere, çok yaşamış olanlara sor. (Çünkü onlar bile, bunu bilemezler. Ya, diğerleri nasıl bilsin)" şeklindede okunmuştur.

Ayetteki "Az bir zaman kaldınız" ifadesi, "Onlar, "Biz dünyada pek az kaldık" manasında, "Bir gün yahut bir günün bir kısmı kaldık" deyince, sanki onlara "Doğru söylüyorsunuz. Orada az kaldınız. Fakat o az zaman da bitti" denilmek istenmiştir" manasınadır. Böylece, yukarıdaki sorunun maksadının, âhiret yanında dünya günlerinin pek azlığını anlatmak olduğu ortaya çıkar.

Hak Tealâ'nın "Eğer bilseydiniz" ifadesiyle, bu noktada, "Eğer öldükten sonra dirilmeyi ve haşri bilseydiniz, buna inansaydınız, bu dünya hayatı gerçekten azdı. Fakat âhireti inkâr edince, dünya hayatı pek uzun sandınız" demek istemiştir. 147[147]

Kâfirler Varlıklarının Gayesiz Olduğunu Sanırlar

Daha sonra Hak Teâlâ en büyük tevbihi (kınamayı) ihtiva eden sözün "Sizi ancak boş yere yarattığımızı mı ve gerçekten bize döndürüimeyeceğinizi mi sandınız" buyurarak getirmiştir. Bu ifadeyle ilgili şu iki mesele vardır: 148[148]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayette ki "Abes" kelimesi tıpkı, (oyun oynayanlar olarak. (Enbiya, ıs> ifadesi gibi, (Boş şeylerle uğraşanlar olarak) takdirinde bir haldir, yahut da, (Boş yere olsun diye yaratmadık) manasında mef'ûl bihdir." 149[149]

Hesap İçin Huzura Çıkma

Hak Teâlâ, kıyametin vasıflarını açıklayınca, bu husustaki sözünü, kıyametin varlığına delâlet eden şu delili getirerek bitirmiştir: Eğer kıyamet olmasaydı, itaat eden İsyan edenden; mü'min kâfirden; sıddîk zındıktan ayırdedtlmezdi, İşte o zaman bu alemi yaratmak abes olmuş olurdu. "Allah'a dönme" İle, "O'nun dışında hiçbir mâlik ve hakim bulunmayan yere dönmek, varmak" manası kastedilmiştir, bir mekândan, bir mekana dönmek kastedilmemiştir.

---

[147] 147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/472-473

[148] 148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/473

[149] 149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/474

Çünkü mekân, Allah hakkında düşünülemez. 150[150]

Gerçek Hükümdar Allahdır

Daha sonra Hak Teâlâ, "Gerçek Hükümdar olan Allah çok yücedir" ifadesiyle, kendisini abeslerden, boş şeyler yapmaktan münezzeh olduğunu bildirmiştir. "Melik", hakimiyeti ve kudreti zeval bulmayan, eşyaya mâlik olan hükümdardır" Hak ise, hakimiyet ve mülk kendisi için hak olandır. Çünkü herşey varlığını ondan alır ve yine her şey O'na boyun eğer. O, son bulmayan, mülkü sona ermeyen bir varlıktır. Yine Cenâb-ı Hak, Kendisi dışında hiçbir ilah bulunmadığını, kendisi dışında kalanların yok olacağını, yok olanların ilah olamayacağını beyan buyurmuştur. Yine O, Kendisinin Kerim Arş'ın Rabbi olduğunu beyân buyurmuştur. EM Müslim şöyle der: "Ayette geçen, Arş ile meleklerin tavaf ettikleri Arş da dahil olarak bütün semavat (gökler) kastedilmiştir. Bununla, Allah'ın muazzam hakimiyeti (mülk-i azîmi) de maksud olabilir. Ekseri âlimler ise, "bu Arş ile, gerçek manadaki Arş kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, onu "kerîm" diye tavsif etmiştir. Çünkü rahmet, hayır ve bereket oradan inmektedir. Bir de Arş, Ekremü'l-Ekremin olan Allah'a nisbetie böyle tavsif edilmiştir. Nitekim, içerisinde oturanlar kerim olduğu zaman bir ev İçin de, "Kerim Ev" denilir. Bu ifade tıpkı, (Burûç, ıs) Arş'ın MecTd (Yüce) sahibi" ifadesi gibi, "Arş'ın Kerim sahibi" şeklinde de okunmuştur. 151[151]

Şirkin Delili Yoktur

"Kim, Allah ile beraber diğer bir tanrıya, -bunun için hiçbir delili olmamasına rağmen- taparsa, onun hesabı ancak Rabbi nezdindedir. Gerçekten kâfirler korktuklarından emin, umduklarına nail olamıyacaklar. De ki: "Ya Rabbi, affet, merhamet eyle sen, merhamet edenlerin en hayırlısısın" (Mû'minûn. 117-118).
Bil ki Allah Teâlâ kendisinin, Melik, Hak, kendisinden başka hiç bir ilah bulunmayan yegâne ilah olduğunu beyân edince, bunun peşistra "Kim, Altah ile beraber diğer bir tanrı iddiasında bulunursa, kendilerinin buna delilleri bulunmadığı için, bâtıl bir şey iddia etmiş olur" ifadesini getirmiş ve bununla, hakkında delil bulunmayan hjçbirşeyin isbat edilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Bu da, tefekkürün doğru, taklidin ise yanlış olduğunu gösterir.
Hak Teâlâ sonra, bu iddia edenlerin cezasının büyük bir ikâb olduğunu, "Onun hesabı ancak Rabbi nezdindedir" buyurarak haber vermiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onun cezası, Allah'dan başka hiç kimsenin hesab edemeyeceği bir noktaya varmıştır" demektedir. Ayetteki *î' ifadesi, hemzenin fethası ile de okunmuştur ki, buna göre mana, "Onun hesabı,felah bulamaması, kurtuluşa erememesidir" şeklinde olur.
Cenâb-ı Hak bu sûreye "Müminler felah buldu" diye başlamış ve "Gerçekten, kâfirler felah bulamazlar" diye bitirmiştir. Bu başlangıç ile bu son arasındaki mesafe ne uzun bir mesafe!
Daha sonra Cenâb-ı Allah, peygamberine "Ya Rabbi, affet, merhamet eyle" demesini ve kendisini, "sen merhamet edenlerin en hayırlısısın" diyerek medh-ü sena etmesini emretmiştir ki Allah Teâlâ'nın erhamu'r-râhimîn (merhamet edenlerin merhametlisi) oluşunun manası daha önce geçmişti.
İmdi eğer, "Bu sonuç, kendinden önceki ifadelerle nasıl bir ilgi ve münasebet içindedir?" denirse, deriz ki: Çünkü Allah Teâlâ kâfirlerin durumlarının dünyada cehalet, âhirette de azab olduğunu beyan Duyurunca, kendtone yalvarıp yakanlmasını, mağfiret ve rahmetinin delillerine iltica edilmesin) emretmiştir. Çünkü, her türlü âfet ve belâlardan koruyan, O'nun mağfiret ve rahmetidir Şu rivayet edilmiştir: Mü'minûn sûresinin başı ve sonu, Arş'ın hazinelerindendir. Kim, onun ilk üç ayetiyle amel eder, son dört ayetinden va'z-u nasihat alırsa, şüphesiz o kimse necata ve felaha erer." Doğruyu en iyi bilen Allarıdır; dönüş ve varış O'nadır. Hamd, bir olan Allah'a, salât da, mahlûkatın en hayırlısı olan Efendimiz Hz.

---

[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/474
[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/474

Muhammed (s.a.s)'e, ehline, ashabına, zevcelerine ve ailesine olsun. [152][152]

---

[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/475-476

NUR SURESİ

Bu sûrenin bütünü Medeni 'dir 62 veya 64 ayettir.

"(Bu) indirdiğimiz ve (hükümlerini) farz kıldığımız bir sûredir.Onda, açık açık ayetler indirdik. İyice belleyip ibret alasınız diye" (Nur, 1).1[1]

Muhtemel İ'rablar

Kıraat imamlarının hepsi, "sûre" kelimesini ref ile okurlarken, Talha bin Musarnf, nasb ile okumuştur. Bunu ref ile okuyanların kıraatini izah için, ekseri âlimler söyle derler: "Nekirenin mübtedâ olması caiz değildir. Buna göre ifadenin takdiri, "Bu, İndirdiğimiz bir sûredir" şeklindedir. Yahut da biz deriz ki: fadesi, sıfat ve mevsuftan müteşekkil bir mübtedadır, haberi mahzuftur ve takdiri "Sana vahyettiklerimiz arasında indirdiğimiz şu sûre de bulunmaktadır" şeklindedir. Ahfeş ise: "Nekirenin mübtedâ olması yadırganacak bir şey değildir. Binâenaleyh buradaki "sure" kelimesi mübtedâ "Onu indirdik" ifadesi ise onun haberidir" demiştir.
Bu kelimeyi mansub okuyanlar, fiil manasından Ötürü mansub okumuşlardır. Buna göre ifade, ftjjl* iji^/sûreye tâbi olunuzYahut, "sûreyi okuyunuz" yahut da "Biz bir sûre indirdik" takdirindedir. .
"Sûre" nedir, "İnzal" (indirme) nedir?" meselelerinin izahı daha Önce geçmişti. 2[2]

İndirme ve Cihet

Eğer, "inzal" ancak yukarıdan aşağı doğru olur. Dolayısıyla bu, "Allah Teâlâ'nın bir tarafta olduğunu gösterir" denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç açıdan cevab verilir:
a) Cebrail (a.s), o sûreyi Levh-I Mahfuzdan ezberleyip alıyor, sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e indiriyordu. İşte bundan ötürü mecazen, "indirme" (inzal) kelimesi kullanılmıştır.
b) Allah Teâlâ, o sûreyi ümmü'l-kitab (kitablann anası, kaynağı olan Levh-i Mahfuz)dan, en yakın semâya (1. semaya) toptan indirmiş, sonra da onu, Cebrail
(a.s) vasıtası ile kısım kısım (parça parça) oradan indirmiştir.
c) Bu, "Biz onu peygambere verdik" manasındadır. Bu tıpkı, kölenin efendislyle konuşurken, "Efendime ihtiyacımı yükselttim, yani sundum" demesi gibidir. Aynen bunun gibi, efendiden köleye olan şeyler de, "inzal" (İndirme) ifadesiyle anlatılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, ''Güzel kelimeler ancak O'na yükselir. O (kelimeleri) de iyi ameller yükseltir1' (Fatır, 10) buyurmuştur. 3[3]

"Fard"ın Manası

Ayetteki "Onu farz kıldık" ifadesine gelince, meşhur olan bu fiilin seddesiz okunmasıdır. İbn Kesir ve Ebu Amr ise, bunu şeklinde şeddeli okumuşlardır. Şeddesiz okunuşa göre, farz, ölçüp biçmek, kesmek, takdir etmek manalarına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, 'Tarzettiğinizin, yani takdir ettiğiniz miktarın yarısı onlarındır" (Bakara, 237) ve "OKur'an'ı seninüzerine farz kılan, yani takdir eden (Allah)..." (Kasas, 85} buyurmuştur. Fakat sûrenin "farz edilmesi" mümkün değildir. Çünkü sûre varlık âlemine girmiştir. Var olanı, var iken yeniden var etmek imkansızdır. Dolayısıyla ayetteki bu ifadenin, "Biz, o sûrede beyân edilen (hükümleri) farz kıldık" manasında olması gerekir. Cenâb-ı Hak bu ifadeyi kullanmıştır, çünkü bu sûrede yer alan şeylerin çoğu hüküm ve hadd (ceza) babmdand\r. İşte bundan ölürü, "sûre"

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/479
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/479
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/480

kelimesinden sonra, "Onu farz kıldık" ifadesini getirmiştir.
Bu fiilin şeddeli okunuşuna gelince, şedde mübalağayı ve teksiri, yani çokluğu ve fazlalığı ifade eder. Mübalağaya gelince bu, sûrede elen alınanların bir takım haddler (cezalar) ve hükümler olması açısındandır. Binâenaleyh bütün bunların kabul edilebilmesi için, bunların farz olduğunu iyice ve kuvvetlice ifade etmek gerekir. Teksir (çok oluş) da şu iki sebebten ötürüdür:

a) Allah Tealâ bu sûrede, çeşitli hükümleri bildirmiştir.

b) Hak Teâlâ, bu hükümleri bütün mükelleflere, ömürlerinin sonuna kadar farz kılmıştır.

Hak Teâlâ'nın "Onda açık açık ayetler indirdik" ifadesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, sûrenin başında, çeşitli hüküm ve haddlerden, sonunda ise tevhid delillerinden bahsetmiştir. Dolayısıyla O'nun "Onu farz kıldık' ifadesi sûrenin başında bildirdiği o hükümlere; "Onda açık açık ayetler indirdik" ifadesi de, sûrenin sonunda beyân ettiği tevhid delillerine işarettir. Bu izahı ayetteki öjJS*Âî föti "İyice belleyip ibret alasınız diye.." cümlesi de destekler. Çünkü hükümler ve şer'i esaslar, henüz muhataplarca bilinmiyordu ki hatırlanması da söz konusu olsun. Fakat tevhidin delilleri, zahir oldukları için, sanki onlara malum gibi idi. İşte bundan Ötürü onlar, bu delilleri hatırlamak, bunlar üzerinde tefekkür edip ibret almakla emrolunmuşlardı.

b) Ebû Müslim şöyle der: "Buradaki "açık açık ayetler" ile, sûrede ele alınan haddlerin ve şer'i hükümlerin kastedilmiş olması mümkündür. Bu tıpkı, "Rabbim, bana bir ayet ver..." (Allah) dedi ki: "Senin ayetin, sapasağlam olduğun halde üç gece insanlarla konuşmamandır " (Meryem, 10) ayeti gibidir. Hz. Zekeriyyâ (a.s), böyle söyleyerek, Rabbisinden kendisine bir ameli farz kılmasını istemiştir.

c) Kadi şöyle der: "Bu sûre, bazı farzları kapsadığı gibi, Cenâb-ı Hakk'ın beyân edeceği, birçok başka konuyu da ihtiva etmiştir. Allah Teâiâ'mn bu konuları beyânı tafsilatlı olacağı için, ayetlerini "açık açık ayetler" diye tavsif etmiştir."

Hak Teâlâ'nın "İyice belleyip ibret alasınız diye..." ifadesindeki fiil, şeddeli ve şeddesiz zal ile okunmuştur. kelimesinin manasının izahı, Bakara sûresinde geçmişti. Kâdi şöyle der: "Bu kelime (için) manasınadır. Bu da, Hak Teâlâ'nın, herkesin tezekkür etmesini (iyice belleyip ibret almasını) istediğine delâlet eder."

Buna şöyle cevap verilir: "Eğer Allah Teâlâ herkesten böyle yapmasını istemiş olsaydı, o zaman onları günaha sevkedecek sebebleri kuvvetlendirmezdi. Bu kuvvet kazandırma olmamış olsaydı, o zaman bir işin, bir müreccih olmadan meydana gelmesi gerekirdi. Bu da caiz olsaydı, o zaman imkân ve hudûs delilleriyle, müreccihin varlığına istidlal etmek mümkün olmazdı. Dolayısıyla bir yaratıcının olmadığı neticesine varılırdı. Durum böyle olunca da (Umulur ki, belki) kelimesini, Bakara Sûresi'nde zikredilen manalara hamletmek gerekir. (Bakara, 21).4[4]

Zinakârlar Hakkındaki Hüküm

Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede pek çok hükümden bahsetmiştir: Birinci Hüküm şudur:
"Zina eden kadın ve zina eden erkeğe, bunlardan herbirine yüzer değnek vurun. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini onlara uygulamanıza merhametiniz mani olmasın. Mü'minlerinden bir zümre de bunların cezalandırılmasına şâhid olsun" (Nûr, 2).
Bil ki ayetteki ifadeleri Halil ve Sibeveyh'e göre "2âni ve zaniye (ile ilgili hüküm), Allah'ın size farz kıldığı şeylerdendir". Yani, "Onlara celde vurun" manasında olmak üzere, haberleri mahzûf mübtedadırlar. Ayetteki (değnek vurun) kelimesinin bunların haberi olması da mümkündür. Bu iki kelimenin başındaki elif-lâmlar, şart manasını taşıyan (kim) manasına oldukları için, haberlerinin başına fâ gelmiştir. Çünkü ifadenin takdiri "Hangi kadın ve erkek zina ederse, onlara değnek vurun" şeklindedir. Bu tıpkı senin, "Kim zina ederse, ona değnek

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/480-481

vurun" demen gibidir. Bu iki kelime, zahirde olan fiilin açıkladığı mukadder bir fiil ile (iştigâl ile), mansub olarak da okunmuşlardır. Yine yâ'sız olarak şeklinde de okumuştur.
Bil ki bu ayetle ilgili söz, şu iki çeşitte toplanır:
a) Şer'î hükümlerle alâkalı olanlar:
b) Akliyat (aklî delillerle) ilgili olanlar... Şimdi biz bu iki konuya, inşaallah, gücümüzün yettiğince eğilelim: 5[5]

Bu Hükmün Nakli Yönü

Birinci çeşit: Bu, şer'î hükümlerle ilgili olanlardır. Bil ki zina haramdır ve büyük günahlardandır. Buna şunlar delâlet eder:
1) Allah Teâlâ, "Onlar Allah'ın yanında başka bir tanrıya daha tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zina etmezler. Kim bunlardan (birini) yaparsa, cezaya çarpar" (Furkan, 68) ayetinde, zinayı, şirk ve cana kıyma ile birlikte zikretmiştir. Yine Hak Teâlâ, "Zinaya yaklaşma! Çünkü o bir hayasızlıktır, kötü bir yoldur" (Isra, 32) buyurmuştur.
2) Allah Teâlâ, iftira ve içki içme cezasının aksine, zinada tam yüz değnek vurulmasını farz kılmış, bu hususta recmi (taşlayarak öldürme) hükmünü getirmiş, mü'minleri bu hususta merhamet etmekten nehyetmiş, teşhir için, bir grubun uygulanan cezaya şâhid olmasını emretmiş ve o gurubun mu'minlerden olması gerektiğini bildirmiştir. Çünkü fasıklar kendi kavimlerinin salih kişilerinden daha fazla utanıp ders alırlar.
3) Huzeyfe (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. "Ey insanlar cemaati, zinadan sakmm. Çünkü onda, üçü dünya, üçü de âhiret ile ilgili altı özellik var. Dünya ile ilgili olanlar şunlardır: O, an-namasu, vakan yok eder, fakirlik getirir ve ömrü noksanlaştırır. Ahiretle ilgili olanlar ise, Allah 'm gazabı, kötü bir hesap ve cehennem azabıdır."
Abdullah (b. Mea'ud) (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey Allah'ın Resulü Allah katında hangi günah büyüktür?" Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "O seni yaratmış olduğu halde, O'na şirk koşman" cevabını verdi. Ben, "Sonra hangisi?" dediğimde o, "Seninle beraber (rızkını) yer korkusuyla, çocuğunu öldürmen" dedi. Ben, "Sonra hangisi?" dediğimde de, "Komşunun hanımıyla zina etmendir" buyurdu.6[6]Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu sözü tasdik için, "Onlar Allah'ın yanında başka bir tanrıya daha tapmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana, haksız yere kıymazlar, zina etmezler" (Furkan. 68) ayetini indirdi.
Bil ki tefsir etmekte olduğumuz ayette, şu hususları incelemek gerekir:
a) Zinanın mâhiyetini (ne demek olduğunu),
b) Zinanın hükümlerini,
c) Zinanın, o hükümleri gerektirmesi için, nazar-ı dikkate alınması gereken şartları,
d) Zinanın yapıldığının anlaşılabileceği yolları,
e) Ayetteki, "değnek vurun" emrinin muhataplarının kimler olduğu;
f) Zinada emredilen recm ve celde cezalarının nasıl uygulanacağı konuları... 7[7]

Zinanın Mahiyeti

Birinci konu: Bu, zinanın mahiyeti ile ilgilidir. Bazı âlimlerimiz, zinayı şeyle tarif etmişlerdir: "Zina, bir cinsel uzvu, tabiat itibarıyla arzu duyulan ve fakat kesinlikle haram olan bir ferce sokmak demektir." Bu konuyla ilgili birkaç mesele var: 8[8]

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/481-482
6[6] Buhari, Tevhid, 40; Müslim, İman. 141-142 (1/90-91).
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/482-483
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/483

Livata (eşcinsellik) Zina mıdır?

Âlimler, livataya (homoseksüelliğe) de "zina" denilip, demlemeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bazıları, "Evet" demişler ve buna, hem "nass"dan, hem "mana"dan (dilden) delil getirmişlerdir. Nassdan delil, Ebu Musa'l- Eş'ârî (r.aj'nin Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği şu hadistir: "Erkek, erkeğe geldiğinde (livata ettiklerinde) ikisi de zânidir."9[9]Bu görüşte olanların manadan delilleri İse şudur: Livâta, hem şekil, hem esas itibarıyla, tıpkı zina gibidir. Şeklen zina gibi oluşu şundan dolayıdır: Çünkü zina, bir cinsel uzvu tabiat itibarıyla arzu duyulan ve fakat kesinlikle haram olan bir ferce sokmaktır. Dübür de, bir "ferc"tir. Çünkü kadının önüne fere denilmesi, oradaki
boşluktan ötürüdür. Aynı boşluk (yarık-delik), dübürde de vardır. Bu konuda söylenecek en ileri şey şudur: Örfen livâtaya, zina denilmez. Fakat bu, dilin aslına, kelimenin kullanılışına zarar vermez. Mesela "tıp" dan bir ilim olduğu halde, "Bu tabib, fakat âlim değildir" denilmesi gibidir. Esas bakımından olan benzerliğe gelince, zina, sırf haram yolla, tab'an arzu duyulan bir yerde, şehveti teskin etmektir. Aynı durum, livatada da sözkonusudur. Çünkü o ön ve arka, arzu duyulan mahallerdir. Zira bu iki yer, şehvetle ilgili, sıcaklık, yumuşaklık ve giriş yeri darlığı gibi, Özellikler bakımından müşterektirler. İşte bundan ötürü, bazıları "İnsan tabiatı, bu iki mahalli farklı görmez. Haram ve helallik açısından, bunları birbirinden ayıran şeriattır" demişlerdir. Bunlar, livâtaya da "zina" isminin verilebileceğini söyleyenlerin delilleridir.
Ekseri âlimler ise, İivatanın (haram olmakla birlikte), "zina" ismine dâhil olmadığını söylemiş ve buna şu delilleri getirmişlerdir:
1) Yaygın örfe göre, birisine livata, diğerine zina denir. Aslolan, bu örfe riayet etmektir.
2) Bir kimse zina etmeyeceğine yemin etse, fakat livatada bulunsa, yeminini bozmuş olmaz.
3) Sahabe, İivatanın hükmü hususunda ihtilaf etmişlerdir. Halbuki onlar, dili (Arapça'yı) iyi biliyorlardı. Binâenaleyh eğer, livata'ya "zina" ismi veriliyor olsaydı, zinanın cezası hususunda, Kur'ân'daki ayet onları ihtilaftan ve bu konuda ictihâd etmekten alıkordu.
Birinci görüşte delil getirilen hadise gelince, oradaki zina, "günah'1 manasına hamledilmiştir. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kadın, kadına gelse (sevicilik etseler), ikisi de zâniyedir"10[10] ve "Eller zina eder, gözler zina ec/er"11[11]hadisleridir. Birinci görüşe sahip olanların yaptığı kıyas (mukayese), uzak bir izahtır. Çünkü ferce, her ne kadar boşluğundan ötürü "fere" adı verilmiş ise de, her boşluk (ve yarık) bulunan şeye "fere" denmez. Aksi halde, ağzın ve gözün de "fere" diye isimlendirilebilmesi gerekir. Hem sonra Araplar, yıldıza parladığı için "necm" demişler ama, her parlayan şeye "necm" dememişlerdir. Yine Araplar, ana karnındaki yavruya, saklı ve gizli olduğu için "cenîn" adını vermişlerdir, ama her saklı ve gözükmez şeye bu ismi vermemişlerdir. 12[12]

Eşcinselin Hükmü

Bil ki Şafii (r.h)'nin livata hakkında iki görüşü vardır:
1) Bunlardan doğrusu şudur: Livata yapana, zina cezası uygulanır. Binâenaleyh o kimse eğer evli ise, recmedilir, bekâr ise, yüz değnek vurulur ve bir yıllığına sürgün edilir.
2) Livata yapanlar, ister evli-ister bekar olsunlar, ikisi de Öldürülür. Çünkü İbn Abbas (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kimi, Lût (a.s)'un (kâfir) kavminin işi gibi iş yaparken bulursanız, faili de mefûlü de öldürünüz'.13[13]
Bu kişinin nasıl öldürüleceği hususunda şu şekiller ileri sürülmüştür:

9[9] Kenzü'l-Ummal, 5/13103
10[10] Buharı, Nikâh, Müaned, 2/326, 447.
11[11] Musned 2/343. 344.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/483-484
13[13] Tirmizi, HudÛd, 25 (4/58).

a) Onun boynu, tıpkı mürted gibi, koparılmaksızın kesilir.
b) Taşlanarak öldürülür, yani recmedilir. Bu, İmâm Malik, İmam Ahmed b. Hanbel ve İshâk (b. RAhû'ye)'nin görüşüdür.
c) Üzerine duvar yıkılarak öldürülür. Bu görüş Hz. Ebu Bekir (r.a)'dan gelmektedir.
d) Dağın tepesinden, uçurumdan aşağı atılarak öldürülür. Bu da Hz. Ali (r.a)'dan gelmektedir. Onlar, bu görüşleri, Hak Teâlâ'nın, Lût (a.s)'un kavmini bu şekillerde helak etmesinden ötürü söylemişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "(Şehirlerinin) üstünü altına getirdik. Üzerlerine de balçıkdan pişirilmiş bir taş (yağmuru) yağdırdık" (Hicr, 74) buyurmuştur. Ebu Hanife (r.h)'ye göre ise, livata yapana hadd vurulmaz, aksine ta'zir cezası verilir.

Livatada mefûl olana ise, eğer akıllı baliğ ve gönüllü olarak bu işi yapmışsa, failin öldürüleceğine hükmedersek, hadisten ötürü bu da aynen, failin öldürüldüğü gibi öldürülür. Yok eğer, "faile zina cezası gerekir" hükmünü verirsek, o zaman, ister evli-ister bekar olsun, mefûte yüz deynek vurulur ve bir yıl sürgün edilir. Mefûlün, evli bir kadın olması halinde recmedilerek öldürüleceği söylenmiştir. Ama bu hüküm yanlıştır. Çünkü o, arkasının kullanılmasına müsâde ettiği için, "muhsan" olmaz. Binâenaleyh ona, erkeğin mefûl olması halindeki gibi, zina cezası gerekmez.

Şâfli (r.h)'nin livata yapanlara hadd gerektiği hususundaki delilleri şunlardır:

1) Livata, ya mahiyet itibarıyla zinaya denktir, yahut da bu mahiyetin levazımı (ayrılmaz vasıfları, esasları) hususunda ona denktir. Durum böyle olunca, ona zina haddi gerekir. Bu mukaddimelerden (öncüllerden) birincinin izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s), "Erkek, erkeğe geldiğinde, ikisi de zânidir" buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifade, lûtilik yapanın da zâni olduğunu göstermektedir. Bir mahiyete, "mutabıkı" olarak delâlet eden lafız (kelime), o mahiyetin bütün levazımının husulüne de "iltizâm?" olarak delâlet eder. Mutabık? ve iltizamı delâletler, delâlet etme bakımından aynıdırlar. Dolayısıyla "zina" mahiyetinin mevcud olduğuna delâlet eden lafız, aynı zamanda onun bütün levazımının (ayrılmaz vasıflarının) bulunduğuna da delâlet eder. İşte bu noktada bakılır: Eğer zina ismi (mahiyeti), livatada da var ise, o da, "zina eden kadın ve zina eden erkeğe, bunlardan her birine yüzer değnek vurun" ayetinin hükmüne dâhil olmuş olur. Yok eğer livatada, zina mahiyeti tahakkuk etmemiş ise, o zaman zina mahiyetinin levazımının bulunmuş olması gerekir. Çünkü bir mahiyetin bulunduğunu gösteren kelimenin, o mahiyetin bütün levazımının da bulunduğunu gösterdiği sabittir. Mahiyet hakkında, bununla amel edilmemiştir. Binâenaleyh bunun, o mahiyetin bütün levazımına delâlet etme hususunda, amel edilen bir şey olarak kalmaya devam etmesi gerekir. Haddin vâcib oluşu, zinanın levazımından, (ayrılmaz vasıflarındandır), Binâenaleyh bu haddin, livata için de söz konusu olması gerekir. Bu konuda, en ileri söz şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, "Kadın, kadına gelse (sevicilik etseler), ikisi de zâniyedir" hadisinde, zina olarak bahsedilen durum için, bu hüküm uygulanmamıştır. Fakat burada, bu hükümle amel etmemek, erkek-erkeğe olan durumda da amel etmemeyi gerektirmez.

2) Lûtinin katli vacip olup onun recmedilerek öldürülmesi gerekir. Bu mukaddimelerden birincisinin delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kim, Lût'un (kâfir) kavminin işi gibi iş yaparsa, faili de mefûiü de öldürün" hadisidir. İkinci mukaddimenin delili ise şudur: Onu öldürmek farz olduğuna göre, zina işlemiş olması gerekir. Aksi halde onu öldürmek caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Bir müslümanın kanı, ancak şu üç sebebin birinden ötürü helâl olur (öldürülür)" buyurmuştur. Konumuz olan meselede, ne imandan sonra küfür (yani irtidâd), ne de haksız yere birisini öldürmüş olma yoktur. Dolayısıyla, bu hadisede, evlilikten sonra zina durumu olmamış olsaydı, Lûti'nin öldürüimemesi gerekirdi. Bu, evlilikten sonra yapılmış zina sayıldığına göre, bu hadisten ötürü recm gerekeceği sabit olur.

3) Biz, livatayı zinaya kıyas ediyoruz. Bu hususta, ikisinde de müşterek olan nokta ise şudur: Tab'ı bir lezzet duyulduğu için, insanı zinaya sevkeder. Zina ise, çirkin bir iştir. Dolayısıyla, yasaklanması uygundur. Zina haddi (cezası)da, zinadan alıkoymaya münasib bir cezadır. Zina ile livata arasında şu iki bakımdan fark vardır:

a) Zinada, insanı ona sevkeden pek çok sebeb vardır. Binâenaleyh bunun meydana gelmesi, daha fazla fesada sebebiyet verir. Bundan dolayt, zinadan caydırıcı şeylere daha fazla ihtiyaç vardır.

b) Zina, nesebin bozulmasına, belirsiz hale gelmesine sebeb olur. Bunlar şehveti kesilmemiş ihtiyar kadınlarla yapılan cinsi münasebette de bu iki hususun söz konusu olmadığı söylenerek cevab verilir.

Ebu Hanife (r.h) de, görüşüne şunları delil getirmiştir:

1) Lûtilik, daha önce de bahsedildiği gibi, "zina" değildir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Bir müslümanın kanı, ancak şu üç sebebin birinden ötürü helal olur" hadisinden ötürü, öldürüimemesi gerekir.

2) Lûtilik, ne şer'î bir engelleyici (caydırıcı) hükme ihtiyaç duyulma bakımından, ne de cinayet (suç) olarak zinaya denk değildir. Binâenaleyh cezası bakımından da ona denk olamaz. Şer'î bir engelleyiciye ihtiyaç duyulmama hususunda ikisi arasında bir eşitliğin bulunmayışının delili şudur: Livataya, faili arzu duysa bile, mefûlü, tab'an buna arzu duymaz. Fakat zina böyle değildir. Çünkü zinaya sevkeden sebebler, her iki tarafta da mevcuttur. Zina ve Uvâtanın, suç olarak birbirlerinin dengi olmayışlarına gelince, zinada nesebin kaybolması, belirsiz hale gelmesi söz konusudur. Livatada ise böyle birşey yoktur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Livatamn ceza bakımından, zinaya denk olmaması gerekir. Bir de delil, haddin, zararı olduğu için, yürürlüğe konulmasını nefyeder.[14][14] Fakat bu prensib ile zina konusunda amel edilmemiştir. Binâenaleyh bu prensibin livata konusuda, aslı üzere devam etmesi gerekir.

3) Zinanın cezası, sanki kadına verilmiş olan mehrin karşılığıdır. Binâenaleyh lûtilikte bir mehir olmadığına göre, hadd (cezası) da olmaz.

Ebu Hanife'nin birinci deliline şöyle cevap veririz: "Lûtilik, her ne kadar mahiyeti açısından zinaya denk olmasa da, hükümleri açısından denktir" ikinci delile şöyle cevab veririz: "Her ne kadar mefûl livataya arzu duymasa bile, bu failin aşırı istek ve arzusundan dolayı yapılır. Çünkü insan, yasaklanan şeylere meyyaldir. Üçüncü delile de şu şekilde cevap veririz: Bu ikisi arasında, mutlaka müşterek bir nokta vardır. Allah en iyi bilendir. [15][15]

Hayvanla Cinsi Münasebet

Ümmet-i Muhammed, hayvanlarla cinsi münasebette bulunmanın haram olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Böyle bir münasebette bulunanın cezası hususunda, İmam Şafii tarafından şu görüşler belirtilmiştir:

Bu kimseye, zina haddi (cezası) gerekir. Binâenaleyh evli ise, recmedilir; bekarsa, yüz sopa vurulup, bir yıl sürgüne gönderilir.

b) Evli de olsa, bekar da olsa, bu kişi öldürülür. Çünkü İbn Abbas (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. "Kim bir hayvanla cinsi münasebette bulunursa, onu öldürün, onunla birlikte o hayvanı da öldürün'[16][16] Bunun üzerine İbn Abbaa'a, "Ya o hayvanın suçu ne?" denildiğinde o, "Zannediyorum ki Hz. Peygamber (s.a.s) bunu sırf, maruz kıldığı o muamele sebebiyle etinin yenilmesini mekruh gördüğünden ötürü söylemiştir,,diye cevap verir.

c) Şafii'den nakledilen en doğru görüşe göre -ki aynı zamanda Ebu Hanlfe, Mâlik, Sevri ve Ahmet b. Hanbel (r.hm)'in de görüşüdür- o kimseye "ta'zîr" cezası gerekir. Çünkü şer'î cezalar, nefsin temayül edip, arzu ettiği (bazı) şeylerden onu caydırmak için meşru kılınmıştır. Bu fiil ise, nefsin (normalde) arzu duyamayacağı şeylerdendir.

Alimler, İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilen şu yukarıdaki hadisi, senedi zayıf olduğu için, zayıf kabul etmişlerdir. Böyle bir hadisin var olduğu farz edilse bile, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu rivayetle tezad teşkil eder: Hz. Peygamber {s.a.s), yemek maksadının dışında, hayvanları kesmekten (Öldürmekten) nehyetmiştir. 17[17]

---

[14][14] Öyle anlaşılıyor ki maksat şudur: Aslolan, zarar vermemektir. Fakat zina önemli bir suç olduğu için, zarar verene had bir caza olarak hükmedilmiştir (Ç.)

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/484-487

[16][16] Tirmizi Hudûd, 23 (4/57); Ebu Davud, Hudûd, 29 (4/159).

Tazir Gerektim Haller

Kadınları fuhuşta çalıştırarak haram kazanç elde etmenin, ölü kimse ile cinsi temasta bulunmanın ve el ile istimna yapmanın cezası sadece tazirdir. 18[18]

Zina Hakkında Hüküm

İkinci konu: Bu, zinanın hükümleri hakkındadır. Bil ki İslâm'ın ilk yıllarında zinanın cezası, evliler ve dullar için, müebbed hapis; bakire için ise söz ile eziyet vermekti. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı içinizden dört şâhid getirin. Eğer şehâdet ederlerse, onları ölüm alıp gotürünceye kadar, yahut Allah onlara bir yo!gösterinceye kadar, kendilerini evlerde alıkoyun, (hapsedin). Sizlerden fuhşu irtikâb edenlerin her ikisine de eziyet edin. Eğer tevbe eder ve hallerini düzeltirlerse, artık onlara (eziyetten) vazgeçin" buyurmuştur. Hak Teâlâ sonra bu hükmünü neshetti, (evliler ve) dullar için cezayı recm, bekarların zina cezasını da yüz değnek ve sürgün kılmıştır. Binâenaleyh şimdi bu iki meseleyi ele alalım: 19[19]

Haricilerin Recmi İnkâr Etmeleri

Hariciler recmi kabul etmezler ve bu hususta şu delilleri ileri sürerler:
a) Allah Teâlâ, "O (cariyeler) evlendikten sonra bir fuhuş irtikâb ettiler mi o vakit üzerlerine hür kadınlar
üzerine olan cezanın yansı (verilir)"(nim,25) buyurmuştur. Binâenaleyh eğer evlilere recm cezası gerekseydi, kölelerin recminin, bunun yarısı olması gerekirdi. Fakat recmin yarısı olmaz.
b) Hak Teâlâ Kur'ân'da küfür (inkâr), adam öldürme ve hırsızlık yapma gibi çeşitli günah ve isyanlardan bahsetmiş, fakat bunların hükümlerini, zinanınki kadar tafsilatlı bildirmemiştir. Baksana Cenâb-ı Hak, "Zinaya yaklaşmayın"buyurarak zinayı yasaklamış, sonra da bütün günahlarda olduğu gibi, peşisıra bunun cezasının cehennem olduğunu bildirmiş; üçüncü olarak sopalamaktan bahsetmiş; dördüncü olarak da bir grub mü'minin ceza verilirken orada hazır olmasını emretmiş; beşinci olarak "Allah'ın dini hususunda merhametiniz tutmasın" ifadesi ile de, o zâniye acımayı nehyetmiştir. Sonra altıncı olarak, müslüman bir kimseye zina iftirasında bulunana seksen değnek vurulmasını farz kılmış ve böyle bir cezayı, zinadan daha büyük oldukları halde, katillik ve kâfirlik iftirasında bulunanlar için vermemiştir. Yedinci olarak, "Onların şâhjdliklerini ebediyyen kabul etmeyiniz" (Nûr, 4) buyurmuş; sekizinci olarak da, kendi hanımına zina isnadında bulunan kimseler için mulâaneyi (lanetleşmeyi) gerektiren ve (yalancı olanın) Allah'ın gazabına müstehak olması gibi cezalardan bahsetmiş; dokuzuncu olarak zâniye bir kadını ancak zâni bir erkeğin veya bir müşriğin alabileceğini söylemiş; onuncu olarak da zinanın tesbiti için, dört şahit bulunması gerektiğini bildirmiştir. Binâenaleyh ister az ister çok olsun zinanın hükümleri hususunda böylesine detaya inildiğine göre, bunun hükümlerinin en ileri derecesi olan recmin ihmâl edilmesi, zikredilmemesi caiz olmaz. Eğer recm meşru kılınmış olsaydı, izi ve tesiri çok olur, herkesçe bilinirdi. Allah Teâlâ, Kur'ân'da bunu açıkça zikretmediğine göre, bu onun farz olmadığını gösterir.
c) Hak Teâlâ'nın "Zina eden kadın ve zina eden erkeğe, bunlardan herbirine yüzer değnek vurun" ayeti, bütün zina edenlere celde vurulmasının farz olduğunu gösterir. O zinâkârların bazısına, haber-i vahide dayanarak, recmin gerekli olduğunu söylemek ise, Kur'ân'ın bu

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/487
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/488
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/488

umûmi nassının (hükmünün), haber-i vâhid ile tahsisini (sınırlandırılmasını) gerektirir ki bu caiz değildir. Çünkü Kur'ân'ın metni kesindir, haber-i vahidin metni ise kesin değildir. Kesin olan ise, zannî olandan üstündür. 20[20]

Recmin Sübûtu

Müctehid imamların ekserisi, evli birisi zina ederse, recmolunacağı hususunda şu şekilde istidlal etmişlerdir: Herşeyden önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu recm cezasını uyguladığı tevatür ile sabittir. Ebu Bekr er-RAzi şöyle der: "Recm cezasının uygulandığını, Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Ali, Câbir b. Abdullah, Ebu Sa'ld el-Hudri, Ebu Hureyre, Büreyde-el Eslemî, Zeyd b. Hâlid ve diğer birçok sahabe rivayet etmiş, haber vermişlerdir. Bu râvilerin bazısı, Ma'iz'in recmedildiği hadisesini rivayet etmişler, bazıları da Zahmiyye ve Gamidiyye'nin recmedilme hadisesini nak-letmişlerdir. Hz. Ömer (r,a): "Eğer insanlar, "Ömer Allah'ın kitabına fazladan şeyler kattı" diyecek olmasalardı, bu recm hükmünü Kur'ân'ın içine yazar (yazdırır)dım" demiştir. 21[21]

Recmi İnkâr Edenlere Cevap

Haricîlerin görüşlerine şu şekilde cevap verebiliriz: "Onların, "Zinanın cezası sadece celde (yüz sopa)dır" şeklindeki görüşlerine karşı şöyle deriz: "Bu takdirde, yani evlilerin zinasının cezasının recm olduğu söylenecek olursa, Kur'ân-ı Kerim haber-i vâhidle tahsis edilmiş olur" şeklinde bir iddia ileri sürülüyorsa, biz deriz ki: Aksine Kur'ân'ın bu nassı, haber-i vâhidle değil, mütevatir hadisle tahsis edilmiştir. Çünkü biz, recm hükmünün tevatür yoluyla rivayet edildiğini beyan etmiştik. Hem sonra biz, Usûl-u Fıkıh'da, Kur'ân'ın haber-i vahid ile tahsisinin de caiz olduğunu anlattık.

Haricilerin ikinci delillerine karşı cevaben deriz ki: Maslahatların değişmesi sebebiyle, şer'î hükümlerin değişmesi uzak görülecek birşey değildir. Binâenaleyh belki de recmin farz olmasını gerektiren o maslahat, bu husustaki o ilk ayetlerin nüzulünden sonra ortaya çıkmıştır.

Üçüncü delillerine şu şekilde cevap veririz: Hz. Ali (r.a)'nin, zina cezası olarak celde ve recmi birlikte uyguladığı rivayet edilmiştir ki bu, İmam Ahmed, İshak ve Davud(u Zahlrt'nin) tercihi olan uygulamadır. Bunlar, bu iki cezanın birlikte uygulanması gerektiği hususunda şu delilleri ileri sürmüşlerdir.

1) Bu ayetin, umûmi (genel) oluşu celdenin, mütevâtir haber de recmin uygulanmasının farz olduğunu gösterir. Bu iki hüküm arasında bir tezad da yoktur. Dolayısıyla cemedilmeleri, (birlikte uygulanmaları) gerekir.

2) Hz. Peygambar(s.a.s), "Bekar, bekar ile zina ederse, bunların cezası yüz değnek ve bir yıl sürgündür. Evli evli ile (dul dul ile), bu işi yaptığında ise cezaları, yüz değnek ve taşla recmdir"22[22] buyurmuştur.

3) Ebu Bekr er-Râzı, Ahkamu'l-Kur'an'ın da, İbn Cüreyc'den, o da Ibn Zübeyr'den, İbn Ziibeyr de Câbir (r.a)'den şunu rivayet etmiştir: "Bir erkek bir kadınla zina etmişti. Hz. Peygamber (s.a.s) emir verdi ve onlara sopa vuruldu. Sonra, bu erkeğin evli olduğu haber verilince, Hz. Peygamber (s.a.s), bu sefer onun recmedilmesini emretti."

4) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Ali (r.a), Şerâha el-Hamedanİyye ye celde cezası uygulamış, sonra recmetmiş ve müteakiben: "Ona, Allah'ın kitabına göre sopa vurdum, Resûlullah'ın sünnetine göre de recmettim" demiştir.

Bil ki müçtehidlerin ekserisi, evli kimsenin recmedileceği, fakat sopa vurulmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Onların bu husustaki delilleri şunlardır:

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/488-489

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/489

22[22] Buhari. Vekale. 13; Müslim, Hudûd. 25.

1) Asîf (işçi) kıssası [23][23]. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "£y Üneys şu adamın karısının yanma git, eğer (zinasını) itiraf ederse, onu recme [24][24] buyurmuş ve celdeden bahsetmemiştir. Eğer recm İle birlikte celde de gerekseydi, Hz. Peygamber (s.a.s), mutlaka bundan da bahsederdi.
2) Ma'iz hadisesi, çeşitli şekillerde rivayet edilmiştir. Ama o rivayetlerin hiçbirinde, recm ile birlikte celdeden bahsedilmemiştir. Binâenaleyh eğer, recmin yamsıra celde (sopa) da gerekseydi, Hz. Peygamber (s.a.s) Mâ'iz'e önce celde vururdu. Eğer ona celde vurmuş olsaydı, recm olunuşu rivayet edildiği gibi, bu da rivayet olunurdu. Çünkü rivayet edilme bakımından, biri diğerinden daha evlâ değildir. Gamidtyye Kıssasında da durum böyledir. Çünkü o, zina ettiğini ikrar etmiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de, çocuğunu doğurduktan sonra onu recmettirmiştir. Eğer ona sopa (celde) cezası da uygulanmış olsaydı, bu da nakledilirdi.
3) Zühri'nin, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den, onun da İbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiğine göre, Hz. Ömer (r.a) şöyle demiştir: "Aradan uzun zaman geçer de, birisi kalkıp, "Biz Allah'ın kitabında recm hükmünü görmüyoruz" der ve böylece Allah'ın indirdiği bir farzı, insanlar terkederek sapıtır diye endişe ediyorum. Çünkü
biz, "Yaşlı (evli) bir erkek ve kadın zina ederlerse, onları kesinlikle recmedin " şeklinde (bir ayet) okuyorduk. Hz. Peygamber (s.a.s), recm cezasını uyguluyordu. Ondan sonra bizler de uyguladık." Hz. Ömer (r.a) böylece, Allah'ın recmi farz kıldığını haber vermiştir. Binâenaleyh eğer recm ile birlikte celde cezası da gerekseydi, o mutlaka bunu da zikrederdi.
Recmin yanısıra celdenin de uygulanacağını söyleyen kimselere şöyle cevap veririz: Onlar bu hususta ayete tutunmuşlardır. Halbuki ayet, muhsan (evli) olanlarla ilgilidir. Kur'ân'ın umûmi hükmünü, mütevâtir haberle tahsis etmek imkansız değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Evli evli ile (dul dul ile), bu işi yaptığında ise cezalan yüz değnek ve taşla recmdir" hadisine gelince, belki de bu, "Ya Üneys, şu kadına var, eğer zinasını itiraf ederse, onu recmet" hadisinden önce söylenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, zina eden bir kadına önce cetde vurup, sonra recmetmesi meselesine gelince, belki de Hz. Peygamber önce, evli olduğunu bilmediği için sopa vurdu. Sonra onun evli olduğunu öğrenince, onu recmetti. Bu, aynı zamanda Hz. Ali (r.a)'nin tatbikatıyla ilgili rivayete de bir cevaptır. Bütün bunlar cevap hususunda söylenebilecek şeylerdir. Allah en iyi bilendir. [25][25]

Bekâr Zaninin Cezası

Şafii (r.h), bekara uygulanacak zina cezasında, celde ve sürgünün birlikte olacağını söylerken; Ebu Hanife (r.h), bunun cezasının sadece celde olduğunu, sürgünün ise imâmın (devlet başkanının) re'yine bırakıldığını söylemiştir. İmâm Mâlik ise, zâni erkeğin hem sopalanıp, hem sürgün edileceğini, zâniye kadının ise sopalanacağını, ama sürgün edilmeyeceğini söylemiştir.
Şafiî (r.h)'nin delili, Ubâde (r.a)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği şu hadistir: "(Zinakârlar hakkındaki hükmü) benden alıp (öğrenin), benden alıp (öğrenin): Allah o (zina eden) kadınlar için işte bir yol gösterdi: Bekar, bekar ile zina ederse, bunların cezası yüz değnek ve bir yıl sürgündür. Evli evli ile (dul dul ile) bu işi yaptığında ise, cezalan yüz değnek ve taşla recmdir. [26][26]Buna, Ebu Hureyre (r.a) ile Zeyd b. Hâlld (r.a)'in rivayet ettikleri şu husus da delâlet etmektedir. Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve "Ya Resulullah, oğlum falanca adamın hakkına tecâvüz etti, hanımıyla zina etti. Buna karşılık, bir köle ve yüz koyunu (o adama) fidye olarak verdim. Daha sonra bilenler, oğlumun cezasının yüz değnek ve bir yıl sürgün, o kadının cezasının ise recm olduğunu söylediler. Aramızdaki hükmü ver" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s): "Canım elinde olan Zât'a yemin ederim ki, hiç şüphesiz aranızda Allah'm kitabıyla hükmedeceğim. O koyunlar ve köle sana geri verilecek. Oğlunun cezası yüz

---

[23][23] Bu kıssa, biraz sonra "ikinci mesele"de gelecektir (Ç),
[24][24] Müslim, Hudûd, 12 (3/1316).
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/489-491
[26][26] Müslim. Hudûd, 12 (3/1316).

sopa ve bt yıl sürgündür" buyurdu ve sonra Eşlem Kabilesi'nden birisine dönerek, "Ey Üneys, şu adamın karısının yanma git, eğer zinasını itiraf ederse, onu recmet"27[27] dedi. 28[28]

Hanefiyeye Göre Sürgün Cezası Yok

Ebu Hanife (r.h) ise, sürgünün olmayacağı hususunda şu izahları yapmıştır:
1) Sürgünü gerekli görmek, ayetin hükmünü nesh demek olur. Halbuki Kur'ân, haber-i vâhidle neshedilemez. Hanefîler bu neshi şu üç şekilde izah etmişlerdir:
a) Cenâb-ı Hak, celde (sopa)yı, zina hadisesine, fâ edâtıyla bağlamıştır. Fâ edatı ise, ceza (cevap) içindir. Fakat dil âlimleri şöyle derler: "Allah'dan başkasına yemin etmek, hem bir şart, hem bir ceza (cevap) söylemek demektir." Dil âlimleri, şartı, başına İn (eğer) kelimesinin dâhil olduğu şey; cezayı (cevabı) da, başına fâ harfi gelen şey olarak izah etmişlerdir. Ceza kendisiyle kifayetin (yeterliliğin) meydana geldiği şeye denilip, Arapların, "Biz ona yettik" manasında söyledikleri i şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)
"O sana yeter. Ama senden sonra hiç kimse için yeterli olmaz" buyurmuştur. "Su ve ot, deveye yetti" denilişi de bu köktendir. Kendisiyle birlikte başka bir ceza gerekli olmazsa, ancak o zaman "celde" ile yetinme meydana gelmiş olur. Binâenaleyh celdenin yanısıra başka bir cezayı gerekli görmek celdenin yeterli olmadığını kabul etmek olur.
b) Ayette bahsedilen sadece celde olduğuna göre, cezanın tamamı budur. Binâenaleyh eğer biz, celde ile birlikte sürgünün de olması gerektiğini söylersek, o zaman celde cezanın tamamı değil, bir kısmı olmuş olur ki, bu da celdenin cezanın tamamı oluşu hususunu nesh demek olur.
c) Celdenin, cezanın tamamı olması halinde, buna o zâninin şâhidliğini kabul etmeme de cezaya dahil olur. Binâenaleyh eğer celdeyi, cezanın bir ktsmı sayacak olsak, o zaman bu hüküm zail olmuş olur. Böylece de sürgünün gerekli görülmesinin, bu ayetin neshi demek olacağı sabit olur.
2) Ebu Bekr er-RâzI şöyle der: "Eğer celdenin yanısıra, sürgün de gerekseydi, bu ayeti okurken sahabenin, ayeti duydukları zaman, celdenin cezanın tamamı olduğunu sanmamaları için. Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları bundan haberdâr etmesi gerekirdi. Eğer böyle olmuş olsaydı, bu sürgün hükmü, tıpkı ayetin hükmünün herkesçe bilinmesi gibi bilinirdi. Sürgün ile ilgili rivayetler bu dereceye ulaşamayıp, aksine âhâd yollardan geldiğine göre, bunun söz konusu olmadığı anlaşılır.
3) Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cariyeler hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "(Bir câriye) zina ederse, ona celde vurun. Yine zina ederse, yine celde vurun. Yine zina ederse yine celde vurun. Sonra onu, bir yulara bile olsa satın gitsin. 29[29]
Bir başka rivayette ise "(Sahibi) ona haddi uygulasm. Bu ceza verişinden dolayı ayıplama olmaz"30[30] buyurulmustur. Bu hadislerle şu şekilde istidlal edilmektedir: Eğer sürgün de söz konusu olsaydı, o zaman Hz. Peygamber (s.a.s), sopanın yanında bunu da zikrederdi.
4) Câriye hakkında sürgün ya meşru kılınmıştır, ya kılınmamıştır. Bunun meşru kılınmış olması mümkün değildir. Çünkü bundan, kendisinden bir suç sâdır olmadığı halde efendisinin zarara uğraması söz konusu olur. Bu ise caiz değildir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s), "Sonraonu, bir yulara bile olsa satın gitsin" buyurmuştur. Eğer onun sürgünü gerekseydi, satılması mümkün olmazdı. Çünkü sürgün edildikten sonra, satın alana teslimi mümkün değil. Sürgünün câriye için meşru olmamış olması da mümkün değildir. Çünkü Hak Teâlâ, "Onlara, hür kadınlar üzerine olan cezanın yarısı verilir" (nim, 25) buyurmuştur.
5) Eğer sürgün sadece erkek hakkında meşru olmuş olsaydı, o zaman kadtn hakkında da ya

---

[27][27] Buhâri, Ahad. 1; Müslim, Hudûd, 25 (3/1325).
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/491
[29][29] Buhâri, Hudûd. 36: MOslIm, Hudûd, 30-32 (3/1328).
[30][30] Buhari, Itk 17.

meşru olurdu, ya olmazdı. İkinci ihtimal söz konusu olamaz. Çünkü suçtaki eşitlik, her ikisi hakında da vardır. Eğer kadın hakkında bu sürgün meşru olmuş olsaydı, o zaman bu iş ya sadece onun için uygulanırdı, ya da mahremi olan birisiyle birlikte uygulanması gerekirdi. Birincisi, hem naklî, hem aklî delilden ötürü caiz değildir. Nakli delil, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Bir kadının, yarımda mahremi olmaksızın yolculuk etmesi helâl değildir"31[31] hadis-i şerifidir.

Aklî delil ise şudur: Şehvet, kadınlarda daha çoktur. Dinî hüküm ve cezalarla caydırma, inanan ve samimi olan insanlar için geçerlidir. Çünkü kadınların genel olarak zina etmemeleri, başlarındaki muhafız erkeklerin varlığına ve yakınlarından utanmalarına bağlıdır. Sürgün etmekle ise kadın, yakınlarının ve koruyucularının elinden çıkmış olur. Böylece kendisini tanıyanlardan uzaklaştığı için hayası azalır ve zina kapısı açılır. Kadınlar genellikle fakirdirler. Yolculukta fakirlikleri ve ihtiyaçları daha fazla dur. Bütün bunların hepsi, fuhuş kapısının o kadına açılmasına sebeb teşkil etmiş otur.

"Biz o kadını ya kocasıyla, ya bir mahremiyle birlikte sürgüne göndeririz" demek de mümkün değildir. Çünkü suçsuzu cezalandırmak, "Hiç kimse, hiç kimsenin günah yükünü yüklenmez" (İsra, 15) ayetinden ötürü caiz değildir.

6) Hz. Ömer'in, Rabl'a b. Ümeyye h. Halefi içki içmesinden ötürü Hayber'e sürdüğü; Rabi'a'nın Bizans İmparatoru Hirakl'e kaçtığı, bunun üzerine Hz. Ömer (r.a)'in: "Bundan sonra artık hiç kimseyi sürgün etmeyeceğim" dediği rivayet edilmiştir. Hz. Ömer, bu ifadesinde zina (işleyeni) müstesna tutmamıştır. Hz. Ali (r.a)'nin de, bekarlar hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bunlar zina ettiklerinde, celdelenirler (sopalanırlar), ama sürgün edilmezler. Çünkü onları sürgün etmek, fitne sebeblerindendir."

İbn Ömer (r.a)'den de, kendisinin zinakâr bir cariyesinin olduğunu, bundan dolayı ona celde(sopa) vurduğu, ama onu sürgün etmediği rivayet edilmiştir. Binâenaleyh eğer sürgün etmek zina cezasında gerekli birşey olsaydı, bu husus büyük sahabilere saklı ve gizli kalmazdı.

7) Rivayet olunduğuna göre bir ihtiyar, bir cariyenin üzerinde, onun ayıp yerinde günaha girerken yakalandı. Bu adam Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirildi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Ona yüz sopa vurunuz" dedi. Bunun üzerine, "O buna dayanamaz" denildi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Üzerinde yüz salkım bulunan bir hurma salkımı (dalı) alın, ona onunla (bir kere) vurun ve bırakın gitsin"32[32] buyurdu. Eğer sürgün gerekli olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s) mutlaka onu sürgün ederdi. İmdi eğer, "O hareket edemeyen güçsüz bir kimse olduğu için, Hz.
Peygamber (s.a.s), onu sürgün etmemiştir" denilirse, biz deriz ki: "O zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onu üzerine bindirip sürgüne göndereceği bir hayvanı, Beytülmal'den kiralaması gerekirdi. Buna göre, "Belki de o kimse, o hayvana binmekten de âcizdi" denilirse biz deriz ki: "Zinaya gücü yeten, nasıl olur da, hayvana
binip üzerinde durmaya kadir olamaz."

8) Sürgün etmek, öldürmenin bir eşidir. Çünkü Hak Teâlâ, "Kendinizi öldürün, yahut yurtlarınızdan çıkın" diye yazsaydık" (Nisa, 66) buyurmuş ve böylece ikisini birbirine denk olarak zikretmiştir. Binâenaleyh bekar bir kimsenin, zina etmesi halinde, Allah Teâlâ onu öldürmeyi meşru kılmadığına göre, bunun dengi olan sürgünün de meşru kılınmamış olması gerekir.

Bunlardan birincisine şöyle cevap verilir: Allah'ın kelâmında, (ilgili ayette), cetdeyi emreden ifadenin başına (fâ) edatının getirilmesinden başka bir husus söz konusu değildir. "Başına bu edat gelen ifâde, (şartın) cezasıdır" şeklindeki söz, ne Allah'ın sözü, ne de Resûlullah'ın sözüdür. Aksine bu, bir kısım edebiyatçıların görüşüdür. Dolayısıyla bu, delil olmaz.

Onun İkinci olarak söylediği, "Eğer sürgün meşru olsaydı, celde zina cezasının bütünü olmazdı" şeklindeki görüşüne karşı deriz ki: "Sürgün işinin zail olduğu hususunda bir niza (münakaşa) yok. Çünkü hiçbir şeyin isbatı, var olan o şeyin yokluğunun zail olduğunu gerektirmekten daha az değildir. Fakat burada zail olan şer'i bir hüküm değil, aksine sırf berâ'at-i asliyyedir. Bu gibi zail oluşların, haber-i vâhid ile isbatı imkansız değildir. Biz, "zail olan, sırf asli yokluktur" dedik. Çünkü celde cezasının olduğunu söylemek, sürgün cezasının olduğunu söylemek ile, sürgünün yanısıra celdenin olduğunu söyleme arasında, müşterek bir mefhumdur. Her iki kısım arasında, müşterek miktar ise, iki kısımdan biri ile anlaşılamaz.

---

[31] [31] Müslim. Hacc, 413, 424 (2/975).

[32] [32] İbn Mace, Hudud, 18 (2/859)

O halde, celdenin olduğunu söylemede, kesinlikle, sürgünün ne gerekli olduğuna ne de gerekli olmadığına dâir bir işaret yoktur. Fakat sürgün etmeme, beraat-i asliyyeye nazaran aklen bilinmiştir. Dolayısıyla haber-i vahid gelip, sürgünün gerekli olduğuna delâlet edince, celdenin farziyetine delalet eden lafzın mana ve medlullerinden hiçbirini izale etmemiş, sadece beraat-i asliyyeyi izale etmiştir. "Fakat celdenin tek başına yeterli olması, onun yalnız başına zina cezasının tamamı olması ve insanın şahidliğinin kabul edilmemesinin buna dayanması gibi hususlar, bu cezaya ilavenin nefyine tâbidir. Binâenaleyh bu nefy işi, aklen malum olunca, bu husustaki haber-i vahidi kabul etmek de mümkündür. Bu tıpkı şuna benzer: Eğer farzlar, beş tane olsaydı, mükellefiyetten kurtulmak onları edaya dayanırdı. Şâhidliğin kabul edilmesi hususunda, başka bir şey ilave edilecek olsaydı, onun haber-i vahid ve kıyasla isbatının yanısıra, mükellefiyetten kurtulma ve şahidfiği kabul işi, o fazlalığı edaya varıp dayanırdı. İşte burada da böyledir. Ama, şayet Cenâb-ı Hak, "Celde, sopa, "hadd"İn tamamıdır" demiş olsaydı ve biz de, sadece bu "hadd"in, cezanın, şehadetin reddedilme sebebi olduğunu bilmiş olsaydık, işte bu noktada, ek, ilave bir cezanın bulunduğunu isbat hususunda, "haber-i vâhid" kabul edilmezdi. Çünkü, ilâve bir cezanın bulunmadığı, mütevatir şer'î bir delil ile sabit olmuştur.

İkincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Eğer onun ileri sürmüş olduğu şey, doğru olmuş olsaydı, o zaman ifadesi umumî oian ayeti tahsis eden herşeyin, meşhur olma açısından bu ayetin mertebesine çıkması gerekirdi. Halbuki böyle olmadığı malumdur.

Üçüncüsüne şöyle cevap verebiliriz: Hz. Peygamber'in, "Sonra, onu satınız" sözü, "takib" (hemen, derhal) manasını ifade etmez. Belki de o cariye, önce sürgün edilmiş, sürgün edildikten sonra da satılmıştır.

Dördüncüsüne şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, Tirmizî'nin, el-Câmi'inde rivayet ettiği şu hadise terstir: "Hz. Peygamber (s.a.s), sopaladı "celde" vurdu ve sürgün etti. Ebu Bekir de, sopa vurdu ve sürgün etti."

Besincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Kölenin sürgün edilmesi hususunda, Şafii (r.h)'nin iki görüşü bulunmaktadır:

a) Sürgün edilmez. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) "Sizden birisinin cariyesi zina ettiğinde, ona hadd uygulasm "[33][33] buyurmuş, fakat sürgün etmeyi emretmemiştir. Bir de, sürgün etmek, eziyyet vermek ve sıkıntı çektirmek içindir. Halbuki köle olan kimse için, sürgün etmede eziyyet bulunmaz. Çünkü o, (zaten) elden ele dolaşmakta, satılmaktadır. Bir başka husus da, kölenin sağladığı menfaatlerin efendisine ait olmasıdır. Binâenaleyh, kölenin sürgün edilmesinde, efendisine zarar verme söz konusudur.

b) Daha doğru olanı,bu görüşe göre sürgün edilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, " o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yansı verilir" (Nisa, 25) buyurmuştur. Her ne kadar efendisi zarar görse dahi, mürted olması sebebiyle kölenin öldürülmesi ve zina ve iftira sebebiyle sopalanması durumunda olduğu gibi, efendisinin göreceği zarar nazar-ı dikkate alınmaz. Binâenaleyh, o halde ne kadar süreyle sürgün edilir? İşte bu hususta iki görüş vardır:

1) Altı ay sürgün edilir. Çünkü, bu da bölünmeyi,yarılanmayı kabul eder. Nitekim, onun sopalanma cezası da, hürlerin cezasının yarısıdır.

2) Bir yıl süreyle sürgün edilir. Çünkü sürgün etmenin gayesi, onu huzursuz etmek ve korkutmak olup,bu da kişinin yaratılışıyla alâkalı olan bir husustur. Binâenaleyh, bu hususta tıpkı ilâ ve "ünne" (cinsi münasebetten acizliğin) müddeti gibi, hür ve köle, eşit olur.

Altıncısına şöyle cevap verilir: Kadın, yalnız başına sürgün edilemez, tam aksine mahremiyle birlikte sürgün edilir. Eğer mahremi, o kadınla birlikte çıkıp gitme fedakârlığını göstermezse, mahreminin ücreti Beytü'l-mâl'den ödenir. Yok, eğer onun bir mahremi yoksa, tıpkı kendileriyle birlikte hacca gidebildiği gibi, güvenilir kadınlarla birlikte sürgün edilir. Onun, "Sürgün etmek, o kadına zina kapısını açar" şeklindeki sözüne gelince, biz bunu kabul edemeyeceğimizi beyan ederiz. Çünkü zinanın ekserisi, ülfetle, ünsiyyetle ve kalbi bu işe yöneltmekle olur. Halbuki bu hallerin, bu şeylerin ekserisi ise, sürgün ile yok olur, atalete uğrar. Çünkü insan bu durumda, bir tedirginliğedir yorgunluğa ve bir bitkinliğe düşer. Binâenaleyh, böylece de, zina etmeğe zaman bulamaz.

---

[33][33] Kenzü'l-ummâl, 5/13114.

Yedincisine de şu şekilde cevap verilir: Hayvana binmekten (yolculuktan) aciz olan insanın, zinaya kadir olması niye uzak görülsün?

Sekizincisine de şu şekilde cevap verilir: Tazir kasdı ile sürgün mümkündür. Sizin (sekizinci) iddianız bu esasla nakzedilir. Allah en iyisini bilendir. 34[34]

Eliflamın Umum İfade Edip Etmemesi

İmamlar, Cenâb-ı Hakk'm, "Zina eden kadınla zina eden erkekten " ifadesinin, bütün zinakârlar hakkında, o hükmü ifade ettiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ne var ki onlar, bu delâletin keyfiyyeti hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere kimileri, "Zina eden erkek lafzı, umûm ifade eder" demişlerdir. Halbuki, tercihe sayan olan, umûm ifade etmediğidir. Bunun delilleri şunlardır:

a) Bir kimse veya "Elbiseyi giyindim, suyu içtim" dediğinde, onun bu sözü umûm ifade etmez.

b) Bu ifadeyi, kendisiyle çoğul kelimelerin tekit edildiği şey ile tekid etmek, caiz değildir. Binâenaleyh, "Adam, bana topluca geldi" denilemez.

c) Bu gibi kelimeler, çoğul olan sıfatlarla da sıfatlanamazlar. Binâenaleyh, "Bana, fakirler olan adam geldi" ve "Fazıl kimseler olan fakih konuştu" denilemez. Ama Arapların "İnsanlar beyazlar olan dirhemi, yani gümüşü ve, sarılar olan dinarı yani altını tükettiler" şeklindeki sözlerine gelince, hep böyle olmaması deliliyle, mecazdır. Yine, eğer "Sanlar olan dinar" ifadesi hakikat olsaydı, tıpkı "sanlar olan dinarlar" ifadesi hakikat olduğunda, "san dinarlar" İfadesi mecaz olacağı gibi, o zaman, "sarı dinar" ifadesinin de mecaz olması gerekir.

d) O zinâkâr erkek, bu zinakar erkeğin bir parçasıdır. Binaenaleyh, bu zinâkâr erkeğe sopayı gerekli kılmak, o zina eden erkeğe de sopayı gerekli kılmadır. Binâenaleyh, şayet o zina eden erkeğe sopayı gerekli kılmak, her zina eden erkeğe sopayı gerekli kılmak demek olsaydı, o zaman zina eden bu erkeğe sopayı gerekli kılmak zina eden her erkeğe sopayı gerekli kılmayı neticelendirirdi. Böyle olmadığına göre, onların söylemiş oldukları o şey batıl olmuş olur.

İmdi şayet, "Mutlak lafız, ancak "tayîn" lafzından âri olmak şartıyla umûm ifade eder. Yahut da, mutlak lafız, her ne kadar umumiliği iktiza etse bile, ancak ne var ki "tayin" lafzı, hususiliği gerektirir" denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Birincisi batıldır. Çünkü yokluğun, tesirde bir payı bulunmaz. İkincisi de, bir çelişkiyi gerektirir ki, bu da aslolanın zıddıdır.

e) "İnsan ancak gülen varlıktır" cümlesini ele alalım. Bu cümlede geçen İnsan sözünden "bütün insanlar" anlaşılsaydı, bu tıpkı "her insan gülen varlıktır" demek durumunda olurdu. Halbuki bu, mütenakız bir durumdur. Çünkü bu ifade, insan olmanın, her bir insana hasredil meşin i gerektirir. Hasnn manası ise, başkasında değil, sadece onda sabit olmasıdır. Binâenaleyh, bu ifade, herbir insan şahsının başka bir şey değil, sadece gülen olduğu neticesini verir. Karşı taraf buna şu iki şekilde delil getirmiştir:

a) Bu gibi ifadelerden, istisna yapılabilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Muhakkak insan kat'i bir ziyandadır. Ancak iman edenlerle güze! güzel amellerde bulunanlar böyle değil"(ast. 2-3) buyurmuştur. Halbuki istisna, yapılmaması halinde, sözün muhtevasına girecek şeyleri, o sözden çıkarmak için yapılır.

b) Eliflâm, tarif içindir. Halbuki bu tarif, mahiyetin tarifi için değildir. Çünkü, mahiyetin tarifi, zaten ismin kendisiyle tahakkuk etmiştir. Yine bu tarif, bizatihi bir şeyin tarifi için de değildir.

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/492-496

Çünkü, lafızda buna bir delâlet bulunmamaktadır. Yine bu tarif, hususilik derecelerinden herhangi birisi için de yapılmamıştır. Çünkü, bu derecelerin bir kısmı, diğer bir kısmından daha üstün değildir. Binâenaleyh bunu hepsinin tarifi manasına hamletmek gerekir.

Bunlardan birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: O istisna, mecazi bir istisnadır. Bunun delili ise, "Müminler hariç, insanı gördüm" denilmesinin -doğru olmadığıdır. İkincisine de şu şekilde cevap verilebilir: Senin bu sözün, eliflâmın, ' cemi sığalarına gelmesiyle bir müşkillik arzeder. Binâenaleyh, şayet onun burada tekid için gelmiş olduğunu söylersen, işte orada da böyledir.

Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi her ne kadar lafzı bakımından umûm ifade etmese bile, ancak ne var ki bu ifade, bu umumiliği karineler bakımından ifade etmiştir. Bu, şu iki sebeptendir:

a) Hükmün, müşterek bir vasfa dayanması, o vasfın, o hükmün illeti olduğunu gösterir. Hele hele vasıf, uygun bir vasıfsa. İşte, burada böyledir. Binâenaleyh bu, zinanın, o haddin farz olmasının illeti ve sebebi olduğuna delâlet eder. Bu sebeple de, "Her ne zaman zina hadisesi gerçekleşirse, illet malûlünden ayrılamayacağı gerekçesiyle, "celde"nin farziyyeti de tahakkuk eder" denilmesi gerekir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinden, ya bütün zina yapanlar, yahut da onların bir kısmı kastedilmiştir. Eğer ikincisi olursa, ayet mücmel olur. Ayetin mücmel oluşu ise, kendisiyle amel etme fırsatına mani olur. Ancak ne var ki, onunla amel etmek emredilmiştir. Vacibin (farzın), ancak kendisiyle tamamlandığı şey de, vacib (farz)dır. Binâenaleyh, kendisiyle amel edilebilmesi için, bu ifadeyi umumiliğe hamletmek gerekir. Allah en iyisini bilendir[35][35]

Recm Veya Celde Gereken Haller

Üçüncü konu: Zinanın bazan recmi, bazan da celdeyi gerektirmesi hususunda nazar-ı dikkate alınan şartlar hakkındadır. İmdi, biz deriz ki: Ulemâ, zinanın, bu iki hükmü (yani bazan recmi, bazan celdeyi) gerektirici olmasının, akıl ve buluğ şartına bağlı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh, çocuğa ve deliye, ne recm ne celde gerekmez. Halbuki bu iki şart, bu iki hükme has olmayıp, tam aksine bunlar, bütün şerl cezalarda nazarı dikkate alınmışlardır. Bunların recmi gerektirmesine gelince, aklın ve buluğa ermenin yanısıra, diğer şu şartların da mutlaka bulunması gerekir: [36][36]

Recm in Şartları

Birinci şart: Hürriyet... Alimler, kölenin kesinlikle recmedileceği hususunda icmâ etmişlerdir.

İkinci şart: Sahih, muteber bir nikâhla evlenmiş olma. Binaenaleyh, "ihsan" vasfı, mitk-i yeminle cinsi münasebette bulunmak, şüpheli bir vat'da, cinsi münasabette bulunmak fasit bir nikâhla tahakkuk etmez.

Üçüncü sıfat: Duhul (Halvet ve Zifaf). Bu vasfın mutlaka bulunması gerekir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Dul (evli) dul ile (münasebette bulunduklarında recmedilirler)" buyurmuştur. O kadın, ancak vat1 (münasebet) ile dul olur. Burada [37][37]

Birinci Mesele

(Sahih) bir nikâhla 'münasebette bulunmanın, buluğ, hürriyet ve akıl vasıflarına bağlanmış olması şartı var mıdır? Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, şart değildir. Hatta bir köle, bir cariye ile sahih bir nikahla münasebette bulunsa, yahut da o, deli veya küçükken münasebette bulunsa, sonra da buluğa erse (akıliansa), bundan sonra zina etse, bu kimseye recm gerekir. Çünkü bu, kendisiyle ilk koca için helalliğin meydana geldiği bir münasebettir. Binâenaleyh tıpkı bulûğa ermesi (akıllanması) halindeki münasebet gibi, bununla "muhsan" oluş vasfı meydana gelir. Bir de nikah akdi, bulûğa ermeden veya deli iken olabilir. Binâenaleyh, cinsi münasebette bulunma da böyledir.

---

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/496-498

[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/498

[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/498

b) Nassın zahiri olup en doğru olan, ve aynı zamanda Ebû Hanîfe'nin de benimsediği görüşe göre, (sahih) bir nikâhla münasebette bulunmanın, buluğ, hürriyet ve akıl vasıflarının tahakkukundan sonra olması şarttır. Çünkü Ebu Hanîfe, en mükemmel bir biçimde, yani sahih bir nikâhla münasebette bulunmayı şart koşunca, o bu münasebette bulunmanın kemâl halinde, (buluğa erdikten sonra ve delilik halinin dışında) olmasını da şart koşmuştur. 38[38]

İkinci Mesele

Kemâl vasfı, her iki taraf için mi nazar-ı dikkate alınan bir vasıftır, yoksa onlardan herbirinde, arkadaşının değil de sadece kendisinin kemâli mi nazar-ı dikkate alınır? Bu hususta da iki görüş bulunur:

a) Bu, her iki taraf için de nazar-ı dikkate alınan bir husustur. Öyle ki, bir çocuk, baliğ, hür ve âkile bir kadınla cinsi münasebette bulunsa, o çocuk o kadını muhsan, evli yapamaz. Bu, Ebu Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşüdür.

b) Her birinde, bizzat kendisinin kemali nazar-ı dikkate alınır. Bu, Ebu Yusuf (r.h)'un görüşüdür.

Birinci görüşün delili şudur: Bu, cinsi münasebette bulunan iki taraftan birisi için, "muhsan" olmayı ifade etmeyen bir münasebette bulunmadır. Binâenaleyh, tıpkı cariyenin vat' edilmesi gibi, diğerinde de "muhsan" olmayı ifade edmez.

İkinci görüşün delili ise şudur: Tarafların, nikâh yapılırken, muhsan sıfatı üzere bulunmaları şart değildir. Duhûl esnasında da bu şart değildir. 39[39]

Recm İçin İslam Şart Değil

Dördüncü şart: Müslüman olma, Şafii (r.h) ve Ebu Yusuf'a göre, zinanın recmi gerektirmesi hususunda şart değildir. Ebu Hanîfe (r.h) ise, bunun şart olduğunu söylemiştir.

Şafii'nin delilleri şunlardır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), "Onlar cizyeyi kabul ederlerse, onlara müslümanlann lehine olanların onların da lehine olduğunu; müslümanlann aleyhine olanlann onların da aleyhlerine olduğunu haber verin, söyleyin" 40[40]buyurmuştur. Zinaya yeltenmesi halinde, kişiye recmin vâcib olması, müslüman aleyhine olanlar cümlesindendir. Binâenaleyh, eşitliğin sağlanabilmesi için, zımminin de böyle olması gerekir.

b) Mâlikin NâfÎ'den, Nâfiin de İbn Ömer'den rivayet ettikleri şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s), zina eden bir yahudi erkekle, zina eden bir yahudi kadını recmetti. Binâenaleyh bu noktada, şu söylenebilir: Hz. Peygamber, bu hükmü, ya kendi şeriatına göre vermiştir, yahut da kendinden öncekilerin şeriatına göre vermiştir. Eğer birincisi olursa, bununla nasıl istidlal edileceği açıktır. İkincisi de böyledir. Çünkü o, O'nun için bir şeriat olmuş olur.

c) Kâfir kimsenin zina etmesi, müslüman kimsenin zina etmesi gibidir. Binâenaleyh kâfire müslümana ne gerekiyorsa, aynı ceza gerekir. Bu böyledir, çünkü zina haram ve çirkindir. Dolayısıyla insanları bundan menetmek (caydırıcı cezalar koymak) uygun olur. Recmi gerekli kılmak, zinadan caydırmaya elverişli bir cezadır. Geriye sadece küfür ve iman bakımından olan farklılık kalmaktadır. Küfür, her nekadar cinayetin (suçun) ağırlaştırılmasını gerektirmese de, onun hafifletilmesini de gerektirmez. 41[41]

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/499

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/499

40[40] Ebu Davud, Cihad, 90 (3/37) benzeri hadis.

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/499-500

Recm Müslümana Uygulanır

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delilleri ise şunlardır:
1) O, ayetteki "Zina eden kadınla, zina eden erkekden herbirine" ifadesinin, umûm oluşuna sarılmıştır. Bu ayet ile, müslüman hakkında amel etmek vâcibtir. Fakat zımmide bulunmayan bir manadan (sıfattan) ötürü, bununla onun hakkında amel etmek vâcib değildir. İkisi arasındaki farkın izaht şudur: Taşlarla recmetmekle zina edeni öldürmek, büyük bir cezadır. Dolayısıyla bu ceza, ancak büyük bir suça karşılık söz konusu olur. Suç ise, cani (suçu işleyen) hakkında, Hütrân-ı nimette bulunmasından dolayı aklen ve şer'an büyüktür. Aklen büyük oluşu şöyledir: Günah, bir küfran-ı nimet (nankörlük)tür. Nimetler daha çok ve daha büyük olduğu zaman, onlara karşı nankörlük de o derecede daha büyük ve daha çirkin olur. Şer'an büyük oluşu da şöyledir: Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'in hanımları hakkında, "Ey Peygamber zevceleri, içinizden kimi açık bir terbiyesizlik ederse onun azabı iki kat artırılır" (Ahz&b, 30) buyurmuştur. Binâenaleyh, Alfan Teâ/â'nın nimetleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımları hakkında daha çok tahakkuk ettiği için, onlar hakkındaki ilâhî azab tehdidi de daha çok olmuştur.
Yine Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında Cenâb-ı Hak, "Eğer sana sebat vermiş olmasaydık, sen onlara (belki) biraz meyledecektin. O takdirde ise biz, dirimin de katmerli, ölümün de katmerli (acısını) sana tamracaktık muhakkak" {lam, 74-76) buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s)'e verilen nübüvvet, en büyük bir nimet olduğu için, ondan sâdır olabilecek herhangi bir masiyet de o nisbette büyük olur. Allah Teâlâ'nın, evli müslümana olan nimeti, zımmiye olan nimetinden daha çoktur. Binâenaleyh müslümanın işleyeceği günah daha büyük demektir. Bu sebeble de onun cezasının daha şiddetli ve ağır olması gerekir.
2) Zımmi, "muhsan" oluştan sonra zina etmemiştir. Binâenaleyh, onun katledilmesi gerekmez. Bu iki cümleden birincisinin izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim, Allah'a bir göz açıp-kapama süresi kadar bile şirk koşarsa muhsan olmaz" 42[42]buyurmuştur. İkinci cümlenin, izahı şudur: Muhsan olmayan müslümanın katli vacib değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Müslüman bir kişinin kanı, ancak şu üç şeyden biri sebebiyle mubah olur't43[43] buyurmuştur. Müslümanın hali böyle olunca, zımminin de böyle olması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Onlar (zimmiler) cizye akdini (anlaşmasını) kabul ettikleri takdirde, müslümanlann lehine ve aleyhine olan şeylerin, onların da lehine ve aleyhine olduğunu onlara bildir"44[44]buyurmuştur.
3) Biz, kazf cezasında nazar-ı dikkata alınan "muhsan"lıkta, müslüman oluşun nazar-ı dikkate alındığında müttefikiz. Binâenaleyh recm cezasında nazar-ı dikkate alınan muhsanlık da böyledir. Bu ikisi arasındaki cihet-i câmı'a (müşterek nokta) ise, bahsettiğimiz "nimetin mükemmel ve büyük oluşu"dur.
Bunlardan birincisine şu şekilde cevap veririz: Bu ifadeden, evli müslümanlar tahsis edilmiştir. Evli zımmiler de böyledir. Bu görüşte olanların, mü'minler üzerindeki rnmetin fazla ve büyük olduğu şeklindeki görüşlerine karşı deriz ki: İslâm nimeti, kulun desbi ile elde edilmiştir. Binâenaleyh bu, ilave (fazladan) bir hizmet (ibadet) gibi olmuş olur. Hizmetin fazlalığı ise, mazeret sebebi olmasa bile hiç olmazsa, cezanın fazlalığına sebep sayılmamalıdır. İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Zımminin, müşrik olduğunu kabul etmiyoruz. Onun müşrik olduğunu kabul etsek bile, "ihsan" kelimesi ile bazan evlilik murad edilir. Çünkü Hak Teâlâ, "Muhsan olan kadınlara iftira edenler" (Nûr, 4) buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ'nın "O kadınlar (cariyeler) muhsan olurlarsa" (Nisa, 25) ayeti, "evlenirlerse" diye tefsir edilmiştir. Bunun böyle ofduğu sabit olunca, diyoruz ki: Evli zımmi de, bu tefsire göre muhsandır. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Muhsan olduktan sonra zina1' ifadesinden ötürü, bunun da

---

42[42] Darekutni, 3/147.
43[43] Buhâri, Diyât, 6.
44[44] Ebu Davud, Cihad, 90 (3/37) benzeri hadis.

recmedilmesi gerekir. Müslüman hakkındaki hüküm işte bu vasfa dayanmaktadır. Dolayısıyla bu, bu vasfın, recm hükmünün illeti olduğunu gösterir. Bu vasıf, zımmide de vardır. Dolayısıyla bunun onun hakkında da recm hükmünü gerektirici olması icâb der. Üçüncüsüne de şu şekilde cevap verilir: Kazf (iftira) cezası, iftira edilene bir iyilik olsun diye, bu arı (utancı) defetmek içindir. Kâfir ise, iyiliğe, ikrama ve şerefinin korunulmasına lâyık değildir. Buradaki durum ise böyle değildir. Allah en iyi bilendir.
Celde ile alakalı olanlara gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:45[45]

Celde ile İlgili Hükümler

Âlimler, kölenin recmedilemeyeceği ve celdelenemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Cariyelere, muhsan kadınlar İçin gerekli cezanın yarısının söz konusu olduğu ise Kur'ân'ın nassı ile sabittir. Binâenaleyh şüphesiz âlimler, zâniye cariyenin de, elli değnek ile cezalandırılacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Kölelere gelince, zahiriler dışındaki âlimlerin çoğu, zâni kölenin de elli sopayla cezalandırılacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü onlar şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ'nın "Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine" ayetinin umûmi oluşu, köle ve cariyeye de yüz değnek vurmayı gerektirir. Fakat nass, câriye hakkında, bu cezanın yarısının söz konusu olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh şimdi biz, köleyi cariyeye kıyaslayacak olursak, bu,kitabın umûmi ayetini kıyas ile tahsis etmek olur ki, caiz değildir.
Onlardan bazıları da şöyle demişlerdir: "Câriye evli iken zina ederse elli değnek, evli değilken zina ederse yüz değnek vurulur." Bunlar bu fikre, Hak Teâlâ'nın, "Her birine yüzer değnek vurun" ayetinin zahirinden hareketle varmışlar ve "Eğer o kadınlar (cariyeler) muhsan olurlarsa o vakit özerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yansı verilir" (Nisa, 25) ayetindeki "muhsan olurlarsa" ifadesinin, "evlenirlerse" manasına geldiğini söylemişlerdir. 46[46]

Zımmiye Celde Vurulur

Şafii ve Ebu Hanife (rıh), "zımmiye celde vurulur" derken, İmam Mâlik (r.h),"zımmiye celde cezası uygulanmaz" demiştir. Bizim delillerimiz şunlardır:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Zina eden kadınla, zina eden erkekten herbirine" ayetinin umûmi oluşu.
2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Sizden birinizin cariyesi zina ettiğinde, o ona celde vursun "47[47] hadisi şerifi. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Ellerinizin altında bulunan (kölelerinize) hadleri uygulayınrı48[48]buyurmuş, zımmi ve müslümanı birbirinden ayırdetmemistir.
3) Hz. Peygamber (s.a.s), zina eden bir yahûdi çiftini recmetmiştir. Binâenaleyh bu recm, eğer Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatından kaynaklanmış ise, ulaşmak istediğimiz netice hasıl olmuş demektir. Yok eğer yahûdi şeriatından kaynaklanmış ise, Hz. Peygamber (s.a.s) yaptığı için bu, artık onun şeriatından da olmuştur. Bu meselenin özü, kâfirlerin şer'î hükümlerin furûu ile muhatap okluklarına varıp dayanır. 49[49]

Zinanın Delilleri

Dördüncü bahis: Bu, kişiden zinanın sâdır o'duğuna delâlet eden şeyler hakkındadır. Bil ki zinanın sadır olduğu, şu üç şeyden biri ile bilinir:
a) İmâmın (yetkili .olanın) bunu bizzat görmesi ile.
b) Zina edenin itirafı ile.

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/500-502
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/502
47[47] Kenzü'l-Ummâl, 5/13114.
48[48] Ebu DAvud, 33 (4/160).
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/502

c) Şahidlerin, o kimse aleyhine şahidlik etmesiyle. 50[50]

Kâdinin Bilgisine Dayanması

Birincisine, yani imâmın bizzat onu görmesine gelince, âlim Munyl's-Sünne51[51]"Kitabu't-Tehzib"inde bu hususta şöyle der: "Kâdinin, kendi bilgisine dayanarak hüküm vermekten kaçınması gerektiğinde İhtilaf yoktur. Mesela, bir kimse, bir başkası üzerinde hakkı (alacağı) olduğunu iddia etse ve bu hususta bir delil getirse, kadı da, o kimsenin, alacaklı olduğu kimseyi ibra etmiş olduğunu, yani onda alacağı olmadığını söylediğini bilse; bu kimse, o kimsenin falanca vakit babasını Öldürdüğünü iddia etse, ama kâdi onun babasını, bu iddiadan sonra diri olarak görse; yahut bu kimse bir kadınla evlenmiş olduğunu iddia etse, ama kâdi adamın o kadını boşadığını duysa, kâdinin bu bilgileri ile, bu hususta şâhidler getirse bile, hüküm vermesi caiz olmaz. Kâdinin kendi bilgisiyle hükmetmesi caiz midir? Mesela, bir kimse birisinde bin lira alacağı olduğunu iddia etse ve kâdi de, onun ona borç verdiğini görmüş olsa; yahut aleyhine iddiada bulunulan kimsenin, bunu ikrar ettiğini duymuş olsa, bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür: 52[52]

Caizdir Diyenler

Birinci görüş: En doğru olan bu görüşe göre, Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Müzeni (r.h) şöyle demişlerdir: "Kâdinin (hâkimin), kendi bilgisine dayanarak hüküm vermesi caizdir. Çünkü kâdinin sözleri hakkında, zann-ı galib üzere olduğu halde, şahidlerin şâhidliği ile hükmetmesi caiz olduğuna göre, kesin bir bilgi üzere olduğu halde, gördüğü ve duyduğu ile hükmetmesi haydi haydi caizdir. Şafii (r.h) de, "Rl»âle"sinde şöyle demektedir: "Ben, iki şâhidden daha kuvvetli olan bilgimle; bir şâhid ve yeminden daha kuvvetli olan iki şâhid ile yahut da bir erkek iki kadın şâhid ile ve ceza vermekten ve yemini reddetmekten daha kuvvetli olan bir şâhid ve bir yemin ile hüküm veririm." 53[53]

Caiz Değil Diyenler

İkinci görüş: "Kâdi konu hakkındaki bildiği şeyle hükmedemez." Bu, İbn Ebl Leyla'nın görüşüdür. Çünkü bir töhmete kapı açmamak, kazada (hüküm vermede) şarttır. Töhmete kapı açmama ise, mâli cezalarda gerçekleşemez. Fakat ukûbatta, bakılır; eğer bu, kısas ve kazf (iftira) cezası gibi, kul haklarından ise, bu hususta mâli konulara dayandırılarak hâkim, kendi bildiğine göre hüküm verebilir mi? Eğer burada, "hüküm veremez" dersek, beri tarafta haydi haydi veremez. Aksi halde, bu hususta iki görüş vardır: Aradaki fark şudur: Allah'ın hukuku (hakları), müsamahaya (fazla derinlemesine incelememeye) bina edilmiştir. Her iki görüşe göre de, kâdinin (hâkimin),
idare ettiği belde ve idare ettiği zaman ile başkası arasında, ilim elde etmesi bakımından bir fark yoktur.
Ebû Hanîfe (r.h) ise şöyle der: "Eğer kâdi, ıdâre ettiği beldede ve idare ettiği zamanda, (o meselede) bir bilgi elde etmiş ise, bu bilgisine göre hüküm verebilir. Aksi halde veremez." Biz de diyoruz ki: "Bilgi, bu durumların farklı oluşu ile değişmez. Dolayısıyla durumların farklı oluşuna göre, hükmün değişmemesi gerekir." Allah en iyi bilendir. 54[54]

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/502-503

51[51] Muhyi's-Sünne lakabı 516/1122 yılında vefat eden el Beğavî'ye ait olup. Şafii fıkhına dair eserinin adı Tenzibu'l-Ahkam'ır (ç).

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/503

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/503

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/503-504

2. Delil: Kişinin İkrarı

İkinci yola, yani ikrara gelince, İmam Şafii (r.h): "Zinayı bir defa ikrar bile, haddi (cezayı) gerektirir" derken, Ebû Hanîîe (r.h): "Hayır, aksine dört defa, dört ayrı yerde ikrar gerekir" demiştir. Ahmet b. Hanbel ise: "Mutlaka dört kere ikrar gerekir. Ama bunların, dört ayrı mecliste (yerde) veya tek bir mecliste (yerde) yapılmasında bir fark yoktur" der.
Şafii'nin delili, şu iki şeydir:
a) 'Asif (işçi) hadisesi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Eğer itiraf ederse, onu recmet" buyurmuştur. Bu, tek bir itirafın bile, recm cezasının uygulanması için yeterli olduğunun delilidir.
b) Zina eden, bunu ikrar ettiğinde, ona cezası gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) >*ÜaJU jei\ "Zahire göre hükmet" buyurmuştur. Tek bir ikrar ise, zahiri ortaya kor. Hele hele, böyle konularda. Bu böyledir. Çünkü zinayı ikrar etmekten caydırıcı şeyler çok kuvvetlidir. Zira bu, o anda bir utanç, peşisıra da şiddetli bir ceza sebebidir. Yalan söylemekten caydırıcı unsurlar da mevcuttur. Dolayısıyla bü*un bu caydırıcı unsurlar birlikte bulunduğunda, itiraftan geri durmak kuvvet kazanır. Böylece o kimsenin böyle bir ikrara yönelmesinin, bu işin doğru olmasından ötürü olduğu sabit olur. Bu ortaya çıkınca da, hem hadisin hem ayetin muhtevasına girmiş olur. Yahut da biz bu hususu, kişinin adam öldürdüğünü veya mürted olduğunu ikrar etmesine kıyaslarız.
Ebu Hanife (r.h)'nin delilleri ise şunlardır:
1) Mâ'iz hadisesi. Ebû Hanffe, bunu şu birkaç açıdan delil getirmiştir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s), MA'Iz'den ilk (itirafında), onu duymamazlıktan gelmiştir. Eğer Mâ'Iz'e bundan dolayı had (ceza) gerekseydi, Hz. Peygamber (s.a.s) duymamazlıktan gelmezdi. Çünkü hüccet tamam olduktan sonra, Allah'ın hadlerini yerine getirmemek caiz olmaz.
b) Hz. Peygamber (s.a.s), "Sen, kendi aleyhine dört kez şehâdette bulundun" buyurmuştur. Eğer tek İtiraf, haddi gerektirmede dört itiraf gibi olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü lağu (boş ve lüzumsuz) olurdu.
c) Hz. Ebu Bekir es-Sıddik (r.a)'in, Mâ iz (r.a)'e, üç ikrarından (itirafından) sonra, "Eğer dördüncü kez itirafta bulunacak olursan, Resulüllah seni mutlaka recmettinr" dediği rivayet edilmiştir.
d) Büreyde et-Eslemi (r.a)'nin: "Biz Peygamber ashabı, "Eğer Mâ'iz dört defa itirafta bulunmasaydı, Hz. Peygamber (s.a.s) onu recmedmeyecekti" der dururduk" dediği rivayet edilmiştir.
2) Onlar, ikrarı şâhidliğe kıyas etmişlerdir. Binâenaleyh zinada, ancak dört şâhid gerekli olduğu gibi, itiraf (ikrar)da da, böyledir. Bu hususta cihet-i camia (müşterek nokta) ise, bu fuhşun haberini mümkün olduğu kadar gizlemeye gayret etmektir.
3) Zina, ancak dört şâhidle yahut da "lian"da olduğu gibi dört yeminle reddedilir. Binâenaleyh zinanın, dört itiraf neticesinde sabit olmuş olması gerekir. İşte bu özelliği ile zina, diğer haklardan ayrılır. Çünkü diğer haklar, tek bir yeminle reddedilebilir, dolayısıyla da bunlar tek bir ikrarla sabit olur.
Birinciye şöyle cevab verilir: Hadiste, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dört şehâdetle hükmettiği meselesi yer almaktadır. Bu ise, tek bir şâhidlikle hüküm vermeye ters düşmez.
İkinciye şöyle cevap verilir: Bu ikisi arasındaki fark şudur: Kendisine iftira edilmiş kimse, zina ettiğini bir kerectk bile kabullendi mi, iftira eden kimseden hadd-i kazf düşer. Eğer bu tek itirafla zina sabit olmamış olsaydı, iftira edenden ceza düşmezdi. Bu, tıpkı iki kişinin bir zina hadisesine şahit olmaları halinde, iki şahadetle zina isbat edilemeyeceği için, iftira eden kimseden haddin (iftira cezasının) sakıt olmaması gibidir. Allah en iyi bilendir. 55[55]

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/504-505

3. Yol: Şahidlik

Üçüncü yol, şahidlik yoludur. Alimler, zinanın isbatı hususunda mutlaka dört şahidin bulunmasının gerekli olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna, "Kadınlarınızdan fuhşu irtikâb edenlere karşı içinizden dört şahid getirin"(Nisa, 13) ayeti delâlet eder. Bu husustaki geniş izahımız, inşaallah, "Sonra da dört şahid
getiremezlerse" (Nur, 4) ayetinin tefsirinde gelecektir. 56[56]

"Değnekleyin!" Emrinin Muhatapları

Beşinci bahis: Bu ayetteki, "Deynek vurun" ifadesiyle, kimlere hitab edildiği hususundadır. Ümmet-i Muhammed, bu ayetle devlet başkanına (İmâm halifeye) hitab edildiği hususunda ittifak etmiştir. Sonra bu ayete dayanarak, alimler müslümanların bir halifesinin bulunmasının farz ve şart olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Hak Teâlâ, bu haddin (cezanın) yerine getirilmesini emretmiştir. Alimler de bunu, ancak halifenin yerine getirebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Mutlak vacibin, ancak kendisi ile tamamlandığı şey, eğer mükellefin kudreti dâhilinde ise, aynı şekilde vâcibtir. Dolayısıyla başlarına bir halife seçmek, müslümanlara vâcibtir. Bu delilin izahı, "Erkek hırsızın ve kadın hırsızın ellerini kesin" (m&hh>, 38) ayetinin
Burada geriye şu üç mesele kalıyor: 57[57]

Efendinin Keölesine Hadd Uygulması

Şafii (r.h): "Efendi kölelerine haddi (seri cezaları) uygulayabilir" demiştir ki bu, İbn Mes'ûd, İbn Ömer,
Fatıma ve Âişe (r.ahm)'nin görüşüdür. Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer (r.hm.)'e göre, kölenin efendisi bu yetkiye sahib değildir. İmam Mâlik ise şöyle demiştir: "Efendi, zina etme, içki içme ye iftira hadlerini ona uygulayabilir. Ama hırsızlıktan ötürü onun elini kesemez. Bunu ancak imam (devlet başkanı ve onun yetki verdiği birisi), kesebilir. Bu aynı zamanda Leysin görüşüdür.
Şâfli (r.h)'nin delilleri şunlardır:
1) Hz, Peygamber (s.a.s) "Ellerinizin, altındaki köle ve cariyelere hadleri uygulayın"58[58] buyurmuştur. Ebû Hu rey re (r.a)'den. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sizden birinin cariyesi zina ederse, o ona celde vursun "59[59](bir diğer rivayette) "ona hadd vursun'.'
Ebu Bekr er-Râzi (el-Cessâs) şöyle der: Bu hadislerde, (sizin söylediğiniz) bu hususa bir delil yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Sağ ellerinizin altında olan kimselere (köle ve cariyelerinize) hadleri uygulayın" hadisi, tıpkı: "Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer deynek vurun" ayeti gibidir. Halbuki bu ayetten maksadın ise, bu zina fiilinin, hadd (ceza) uygulanabilmesi için imama (halifeye) iletilmesinin gerekli olduğu, bunun muhatabının imamlar olduğu ve imamların, bu işi yapanlara cezayı uygulayabilmeleri için, diğer inşaların da bu gibi hadiseleri imamlara iletmekle mükellef oldukları malumdur. İşte Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu hadisi, aynı manaya gelir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Sizden birinin cariyesi zi'nâ ederse, o ona celde vursun" hadisi şerifine gelince, her celde bir "had" değildir. Çünkü bazan celde (sopa) "ta'zir" için de olabilir. Binâenaleyh "ta'zir"i uyguladığımızda, hadisin gereğini tastamam yerine getirmiş oluruz. *

---

[56][56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/505
[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/505
[58][58] Ebu Davud, Hudûd, 33 (4/160).
[59][59] Kenzü'l-Ummâl. 5/13114.

Buna şöyle cevap veririz: Cessâs'ın, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Hadleri uygulayın" ifadesi, haddin yerine getirilmesini emreden bir ifadedir. Dolayısıyla "Bu ifade, "Hâdisenin imama iletilmesi "manasınadır" şeklindeki görüşü, hadisin zahirini bırakmadır. Bu konuda, en son söz şudur: Ayetteki, "Değnek ı/urun"emrinde zahiri mana terkedilmiş (buna mecazi mana verilmiştir). Fakat ne var ki, ayette zahiri mana terkedildi diye, hadisin de zahiri manasının terkedilmesi gerekmez. Cessâs'ın: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Ona celde vursun" hadisi ile, "ta'zir" kastedilmiştir" şeklindeki görüşü de yanlıştır. Çünkü zinadan bahsedildikten sonra zikredilen celde ile, ancak zina haddi manası anlaşılır.

2) Sultan (imam-halife), köleye haddi uygulayabildiğine göre, kölenin efendisi bu işi haydi haydi yapabilir. Çünkü efendinin köle ile olan ilgi ve münasebeti, sultanın ilgi ve münasebetinden daha kuvvetlidir. Zira mülkiyyet, halifeye yapılan biat akdinden daha güçlüdür. Bir de, efendilerin köleler üzerindeki velayetleri (yetkileri), sultanın tebaasına olan velayetinin üstündedir. Öyle ki mesela bir cariyenin efendisi ve babası mevcud olsa, onu evlendirme velayeti (yetkisi), babasına değil efendisine aittir. Hem sonra baba da, nikah velayeti hususunda sultandan önce gelir. Dolayısıyla efendi, sultandan, birkaç derece daha ileridir. Bu sebeble efendi cezaları köleye uygulamaya daha ehildir. Bir başka husus da, bu makamda efendinin, imamın sahib olamayacağı tasarruflara (hak ve yetkilere) sahib oluşudur. Binâenaleyh efendinin, bu hususta daha evlâ olduğu sabit olur. 60[60]

Celde Uygulayabilir

3) Efendinin, köleye ta'zir cezasını vermeye yetkili olduğunda müttefikiz. Binâenaleyh "had" de böyledir. Çünkü her ne kadar bunlardan hadlerin miktarı şer'an belirlenmiş, ta'zirlerin miktarı belirlenmemiş ise de herbiri diğerinin eşidir. 61[61]

Efendi Uygulayamaz Diyenler

Ebu Bekir er-Râzi (el-Cessâs), EbÛ Hanlfe'nin mezhebine şu delileri getirmiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'tn, "Zina eden kadınla zina eden erkekten herbirine yüzer değnek vurun" ayetinin bütün insanlara değil de, sadece imamlar (devlet reisleri) için bir hitab olduğu hususunda şüphe yoktur. Dolayısıyla ayetin takdiri (mecazi) manası, "Ey imamlar (halifeler) ve kâdiler (hakimler), onlardan herbirine yüzer değnek vurun" şeklindedir. Cenâb-ı Hak bu ayette, kendilerine bu hadler uygulanacak olan hür ve köleleri ayırmamıştır. Binâenaleyh hürlere ve kölelere, cezayı uygulamada efendilerin değil de, sadece imamların yetkili olmuş olması gerekir.

2) Eğer efendinin kölesinin aleyhine, hırsızlık yaptı diye şâhidlik edenlerin şâhidliğini dinleyip, sonra onun elini kesme yetkisi olsaydı ve o şâhidter de sonra bu sahiciliklerinden vazgeçselerdi, o zaman şâhidlere "tazmîn" cezasını uygulama yetkisine de sahib olması gerekirdi. Çünkü şâhidlere, "tazmin" cezasını uygulamak, hakimin onların yaptığı şahadete göre verdiği hükümle alakalıdır. Çünkü eğer hâkim onların şahadetlerine göre hüküm vermemiş olsa, o zaman o şâhidler herhangi bir şeyi tazmin etmezlerdi. Bu durumda da, hâkim, kendi verdiği hükümden ötürü, o şâhidlere tazminin gerekli olduğuna hükmetmiş olurdu ki, bu batıldır. Çünkü hiç kimsenin kendisi için hükmetme yetkisi yoktur. Böylece efendinin, işte bu şekilde kölesinin aleyhine olan beyyineleri (şâhidlikleri) dinleme ve onun elini kesme yetkisi olmadığını anlamış oluyoruz.

3) Kölenin mâliki (efendisi), mülküne olan sevgisinden Ötürü, çoğu kez haddi tam manasıyla uygulayamaz. Böyle bir töhmet (ihtimal) söz konusu olunca, bu işin ona bırakılmaması gerekir. 62[62]

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/506-507

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/507

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/507

"Uygular" Diyenlerin Delilleri

Birincisine şöyle cevab verilir: Ayetteki "Değnek vurun " emri açıkça imamlara yapılmış bir hitab değildir. Fakat bu, dolaylı olarak onlara bir hitabtır. Çünkü imamdan başkasının bu işi üslenemeyeceği hususunda icmâ oluştuğu için, bu hitabı imamlara yönelik kabul ediyoruz. Burada imamın bunu üstlenemeyeceği hususunda bir icma ise oluşmamıştır. Çünkü esas münakaşa konusu budur.

İkincisine de şöyle cevab verilir: Muhyl's-sünne, "Tehzlb" adlı kitabında şöyle der: "Efendinin, hırsızlık veya yol kesicilik yaptığı için kölesinin elini kesme yetkisi var mıdır?" Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bunlardan en doğrusuna göre, böyle bir yetki söz konusudur. Çünkü Buveyti, bir rivayette, buna dâir açıklamada bulunmuş ve İbn Ömer (r.a)'in, zina yaptığı ve içki içtiği için kölesine celde vurduğu gibi, hırsızlık yapan bir kölesinin elini kestiğini rivayet etmiştir.

2) Hayır, el kesme cezasını uygulama imama aittir. Celde ise böyle değildir. Çünkü efendi, celde nevinden cezalarda yetkilidir: Mesela ta'zirde olduğu gibi. Ama o, kesme nevinden cezalarda yetkili değildir. Daha sonra o sözüne şöyle devam eder: Kölesine uyguladığı her türlü cezayı efendi, ancak kölesinin o suçu itiraf ettiği sabit olduğunda uygulayabilir. Binâenaleyh eğer kölenin işlediği bu suça dâir bir beyyine (delil) bulunursa, efendi bu husustaki şâhidlikleri dinleyebilir mi? İşte bu hususta da İki görüş vardır:

a) Dinler. Çünkü efendi, kölenin itiraf etmesi durumunda haddi uygulayabildiğine göre, tıpkı imâm gibi, beyyine (delil ve şâhidlik) ile de bu hakka sahibtir.

b) Hayır, dinleyemez. Aksine bu ancak hâkimlerin yetkisindedir.

Üçüncüsüne de "senin bu görüşün, ta'zir cezası ile tenakuz teşkil eder" diye cevab veririz. 63[63]

İmam Olmadığında Hadler

İmam olmadığı zaman, insanlardan hiçbirinin bu hadleri uygulama yetkisi yoktur. Aksine evlâ olan insanların, bu işi yerine getirecek sâlih bir kimse seçmeleridir. 64[64]

Harici (Asi) Hakimin Hadde Yetkisi

İdareye el koyan (mütegallib) bir harici (âsi) hadleri uygulayabilir mi? Bazıları, onun bu yetkisi olduğunu söylerken; bazıları: "Hayır, onun bu yetkisi yoktur. Çünkü, bizim velayetini, izâle etmemiz gerekmeyen bir kimse tarafından hadlerin yerine getirilmesi, bu işi sâlih bir kimseye bırakmamızdan daha uzak bir iştir" demiştir. 65[65]

Ce'denin Tatbiki

Altıncı bahis: Bu, hadlerin nasıl yerine getirileceği hususundadır. Celde cezasına gelince, bil ki avette sadece "celde" lafzı ver almaktadır Binâenaleyh hu ifade şiddetli, hafif, bütün uzuvlara veya bazı uzuvlara uygulanacak celde manasında, müşterek bir lafızdır. Dolayısıyla bu durumda ayette, bu kayıdlara (şekillere) dâir 1 bir ipucu yoktur. Aksine ayetin gereği, bu sorumluluktan sopayı vuranın nasıl kurtulacağı meselesidir. Çünkü bu kimse, emrolunduğu bir şeyi yerine getirmektedir. Dolayısıyla sorumluluktan kurtulması gerekir. Keşşaf Sahibi şöyle der: "Celde lafzında, acının ve sızının, etin içine işlememesi gerektiğine bir işaret vardır. Çünkü "celd", deriye vurmak demektir. Nitekim Arapça'da tıpkı hâ'nın fethası ile, "sırtına

---

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/508

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/508

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/508

vurdu" manasında demen gibi, "onun derisine yani karnına, başına vurdu" denilir. Fakat bu celdenin maksadının, menetmek (zinadan caydırmak) olduğunu bildiğimiz için ve caydırıcılığın da hafif sopa ile olmayacağını bildiğimiz için, âlimler bu celdenin nasıl olacağı hususunda, kıyas yoluyla hüküm belirtmişlerdir." Burada birkaç mesele vardır: 66[66]

Celde Cezasında Elbise Çıkarılmaz

Muhsan (evli) kişi, elbisesi çıkarılmadan celdelenir. Fakat bu celdenin, bundan doğacak acının, o insana ulaşması gerekir. Onun elbiselerinden fazla olanları ve kürkü çıkarılır. Rivayete göre"Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a)'a, bir adam had uygulanmak üzere getirildi. Adam, elbisesini (gömleğini) çıkarmaya koyuldu ve: "Bu günahkar bedenime, üzerinde gömlek bulunduğu halde vurulması doğru olmaz" dedi. Bunun üzerine Ebu Ubeyde: "Ona elbisesini çıkarmasını söylemeyin" dedi ve ona elbisesinin üzerinden celde vurdu." Kadına gelince, bu cezanın uygulanması için elbisesini çıkarmanın caiz olmadığında ihtilaf yoktur. Aksine açılmaması için, elbisesi iyice düğmelenir, bağlanır ve bu işi yine bir kadın yapar. 67[67]

İkinci Mesele

Bu kimse bağlanılmaz; aksine elleriyle korunabilmesi için, bağlanmadan bırakılır. Erkek ayakta iken, kadın ise oturur vaziyette olarak had uygulanır. Ebu Yusuf (r.h) şöyle der: İbn Ebİ Leyla, iftira eden kadına, kadın ayakta olduğu halde sopa vurdurdu da, Ebû Hanîfe, onun hata ettiğini söyledi." 68[68]

Celde Esnasında Vuruş Şekli

Ne yaralayacak kadar yeni, ne de acıtmayacak kadar eski olmavan, orta durumda bir kamçı ile bu ceza uygulanır. Yine ne şiddetli ne de zayıf olan, ikisi ortası bir vuruşla vurulur. Ebu Osman en-Nehdi şunu rivayet etmiştir: Hz. Ömer (r.a)'e, bir adam had vurulmak için getirildi. Sonra da şiddetli (kuvvetli ve sert) bir kamçı getirilince: "Bundan daha yumuşağını getirin" dedi. Bunun üzerine, ona daha yumuşak bir kamçı getirilince: "Hayır, bundan biraz sertini istiyorum" dedi. O zaman, ikisi arası orta sertlikte bir kamçı getirildi. O da buna razı oldu." 69[69]

Dördüncü Mesele

Kamçılar, (vuruşlar), uzuvlara dağıtılarak vurulur, aynı yere vurulmaz. Âlimler, bunu vuranın yüz, karın ve avret mahalli gibi, tehlikeli yerlere vurmaktan sakınması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Şafii (r.h)'ye göre, başa vurulabilir. Fakat Ebû Hanffe (r.h), başa vurulmaması gerektiğini söylemiştir ki bu, Hz. AH (r.a)'nin görüşüdür..
Şafii (r.h)'nin delili şudur: Hz. Ebu Bekir (r.a) "Ben, başlara da vururum. Çünkü şeytan oradadır" demiştir. Hz. Ömer (r.a)'in, ısrarla ve rahatsız edici bir şekilde "Zâriyaf'ın ne demek olduğunu soran Sabig b. Useylin başına (kamçıyla) vurduğu rivayet edilmiştir.
Ebu Hariffe (r.h)'nin delili ise şudur: Biz, yüze vurulamayacağı hususunda (sizinle) müttefikiz. Baş da böyledir. Bu ikisi arasında müşterek nokta ise, hem hüküm, hem de manadır. Hükme gelince, dövmenin tesirinden ötürü, başta meydana gelen, ayıp ve kusurlar, tıpkı yüzde meydana gelen kusurlar gibidir. Bunun delili şudur: Başta ve yüzde meydana getirilen, (kemiğin gözükeceği bir biçimde) derin yaralamalarla diğer yaralamaların hükmü aynıdır. Bu

---

[66] 66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/508-509
[67] 67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/509
[68] 68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/509
[69] 69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/509

ikisi, bedenin diğer yerlerindeki yaralamalardan farklıdırlar. Çünkü, başın ve yüzün dışındaki böylesine derin yaralamalarda, hakimin hükmü gerekir. Burada, başta ve yüzde meydana gelen yaraların cezası olan "Erş" (ceza) gerekmez. Binâenaleyh, başın ve yüzün, vurmaktan ve dövülmekten korunmaları gerektiği ve farz olduğu hususunda eşit olmaları gerekir. Manaya gelince, bu yüze vurmada gözlere karşı işlenen bir suç söz konusu olduğu için, yüze vurmaktan men edildiği içindir. Böyle bir hususiyet, başta da bulunur. Çünkü, başa vurmadan dolayı, gözler kararır. Ve, çoğu kez bu vurmadan dolayı, gözde su meydana gelir. Yine, bu vurmadan ötürü, aklın karışması da söz konusudur.

Şafii mezhebinin alimleri buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Yüz ile başa vurma arasında, fark bulunmaktadır. Çünkü, yüze vurulduğunda, alın kemiği ince olduğu için, çoğu kez kırılır. Ama, kafatası böyle değildir. Çünkü, son derece serttir. Bir de, göz, son derece şeffafdır. Binâenaleyh, göze vurmalar, körlük meydana getirir. Hem, yüze vurmak, burnu da kırar. Çünkü burun, ince kıkırdakdan meydana gelmiştir. Aynı zamanda, yüze vurmak dişleri de kırar; çünkü dişler şeffaf kemiksi maddeden yapılmıştır. Keza, yüze vurma halinde, beyine yakın olduğu için tehlikeli bölge olan yanaklara da değebilir. Binâenaleyh, bu vurmanın tesiri, hızlı bir biçimde beyin kütlesine intikal edeceği için, buralara vurmak da son derece tehlikelidir. Halbuki bütün bunlar, başa vurmada söz konusu değildir. 70[70]

Cezanın Günlere Dağıtılması Konusu

Şayet, hadd cezası için vurulan kamçılar, mesela hergün bir veya iki kamçı vurmak gibi, kendisiyle şerl cezanın tahakkuk etmeyeceği bir biçimde (günlere) dağıtılacak olsa, bunlar sayılmaz. Ama, hergün yirmi veya daha fazla vurulursa, o zaman hesap edilir, sayılır. Evlâ olan, bu cezanın, (günlere) dağıtılmamasıdır. 71[71]

Hamile Kadının Cezası

Hamile bir kadına bu tür şer'î bir ceza uygulamak gerektiğinde, o kadın çocuğunu doğurmadıkça, bu ceza
uygulanamaz. İmran İbn el-Husayn, şunu rivayet etmiştir: Cüheyne Kabilesinden bir kadın, hamile olduğu halde, zînâ suçundan dolayı Hz. Peygamber'e geldi ve: "Ey Allah'ın Nebisi! Şer'î cezayı hak ettim, onu bana uygula!" dedi. Bunun üzerine Allah'ın nebisi de, o kadının velisini çağırdı ve: "Ona güzel muamelede bulun, çocuğunu doğurduğunda, onu bana getir" dedi, velisi de böyle yaptı. Kadın gelince, Allah'ın nebisi, o kadına üzerindeki elbisesini bağlamasını, düğmelemesini emretti. Daha sonra, Hz. Peygamber kadın hakkındaki emrini verdi, kadın da böylece recmedildi. Sonra da, o kadının namazını kıldı. Çünkü bütün bunlardan maksat, (kişileri) telef etmek değil, eğitmek ve terbiye etmektir. 72[72]

Hastanın Durumu

Şayet, hasta bir kimseye şer'î ceza olarak, değnek vurmak gerekirse bakılır. Eğer onda, başağnsı, zayıflık ve doğurma gibi, gitmesi umut edilen bir hastalık varsa, bu iş o kimse iyileşinceye kadar ertelenir. Bu tıpkı, bir kimseye şayet kendisine bir şer'î ceza veya el kesme gibi hadd uygulanmışsa, bu şeyin tesiri geçinceye, iyileşinceye kadar, o kimseye başka bir şerf cezanın uygulanmaması gibidir. Yok, eğer o kimsede iyileşmez türden akciğer ve müzmin hastalıklar kabilinden bir hastalık bulunursa, bu ceza ertelenmez. Ona, kamçıyla da vurulmaz. Çünkü o, bunun (tesirinden) ölebilir. Halbuki maksat ve gaye onun ölümü değildir. Bu hususta ihtilaf yoktur: ister zina ettiği sırada sağlığı yerinde olup sonra hastalanmış olsun,

---

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/509-510
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/510
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/510-511

isterse hasta iken zina etmiş olsun. Tam aksine, üzerinde yüz salkım bulunan bir hurma salkımı (dalı)yla vurulur. Böylece bu vuruş yüz değneğin yerini tutmuş olur. Nitekim, Cenâb-ı Hak Hz. Eyyûb (a.s)'ın hadisesinde de, "Eline bir demet sap a! da onunla vur. Yemininde durmadık etme" (S*d, 44) buyurmuştur. Ebû Hanîfe (r.h)'ye göre ise bu kimseye o kamçıyla vurulur. Bizim, (Şafiilerin)delili, rivayet edilen şu husustur: "Yatalak bir adam, bir kadınla zina etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber emretti de, ashâb-ı kiram, yüz salkımı olan (bir dal) aldılar ve ona bununla tek bir kere vurdular." Bir de, namaz çeşitli durumlara göre, farklı farklı haller alınca, haddin de böyle durumlara girmesi haydi haydi mümkündür. 73[73]

Sekinci Mesele

Hadd cezası, havanın mutedil olduğu bir zamanda uygulanır. Binâenaleyh, eğer bu ceza, sıcağın veya soğuğun şiddetli olduğu bir zamanda uygulanmak istenirse, bakılır. Eğer bu hadd, recm ise, tıpkı hastalık esnasında uygulandığı gibi, bu zaman da uygulanır. Çünkü, bu haddin, cezanın maksadı, (zaten) onu öldürmektir. Bu recmin, o kimsenin ikrarı ile sabit olması halinde, havanın mutedil olması veya iyileşmesi ümit edilen hastalığın iyileşmesine kadar tehirediiebiteceği de ileri sürülmüştür. Çünkü o, recm uygulamasının herhangi bir noktasında, her an ikrarından vazgeçebilir. Halbuki bu durumda recm, onun bedeninde iz bırakmış ve sıcağın-soğuğun şiddeti ile hastalık da, onun helak edilmesine, bir tür yardımcı olmuşlardır. (Yani, bu unsurların recme karışmaması için ertelenebileceği söylenmiştir). Ama, recmin "beyyine" ile (şahitlerin şehâdetleri ile) sabit olması durumu böyle değildir. Çünkü bu ceza artık sakıt olmaz. Ama, uygulanacak ceza, "celde" (sopa) olursa, tıpkı hastalık halinde bu cezanın uygulanmaması gibi, iyice sıcak ve iyice soğuk zamanlarda da yerine getirilmesi caiz olmaz. Recme gelince, bu hususta birkaç mesele vardır: 74[74]

Recmde Devlet Temsilcisi

Şâftl ve Malik (r.h), imamın, kişilerin recmedilmes esnasında bulunup bulunmamasının caiz olduğunu.
şahitlerin de bulunmasının gerekli olmadığını söylerken Ebû Hanîfe (r.h) şöyle demiştir: "Eğer zina hadisesi
"beyyine" ile sabit olmuşsa, recmi uygulamaya ilk önce şahitlerin, sonra devlet başkanının (veya yetkilinin),sonra da diğer insanların başlaması gerekir. Eğer bu zina hadisesi kişinin kendi ikrarı ile sabit olmuşsa, recme önce devlet başkanı, daha sonra da diğer insanlar başlar." Şafii (r.h)'in delili Hz. Peygamber'in, Mâtz'le Gamkiyye'nin recmed il melerin i emredip, sonra da bizzat kendisinin onların recmedilişlerinde
bulunmayışıdır. 75[75]

Suçu itiraftan Rûcu Etme

Eğer zina hadisesi, kişinin ikrarı ile sabit olmuşsa, kişi de her ne zaman ikrarından vazgeçerse, haddin bir kısmı ister uygulansın isterse uygulanmasın, haddin uygulanması bırakılır. Bu,Ebû Hanîfe (r.h), Sevrî, Ahmed İbn Hanbel ve İsh&k'ın görüşüdür. Hasan el-Basri, İbn Ebi Leylâ ve Dflvud ise onun ikrarından rücuunun kabul edilemeyeceğini söylemişlerdir. İmam Malik'den ise, bu hususta iki rivayet gelmiştir.
Birinci görüşün delili şudur: Mâiz'e taşlar isabet ettiği zaman o kaçmıştı. Bunu (bilahare) öğrenen Hz. Peygamber (s.a.s) "onun yakasını bırakmalı değil miydiniz!" buyurdu. 76[76]

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/511
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/511
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/512
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/512

Recmin Uygulanması

Kadın için açılıp saçılmamasını temin gayesiyle göğüslerini aşan boyda bircukur kazılır ve böylece taşlanır. Ama erkek için böyle bir çukur kazılmaz. Çünkü Ebu Said el-Hudri şunu rivayet etmiştir: "Mfllz Hz. Peygamber'e geldi ve: "Ya Resulullah! Ben bir fahişeyle cinsi münasebette bulundum. Binâenaleyh bana, o cezayı uygula" dedi. Hz. Peygamber ise, birkaç kez onu geri çevirdi. Sonra da, kavmine sorunca onlar: "Biz bunda bir sakınca görmüyoruz" dediler. Bunun üzerine bize, onu recmetmemizi emretti. Derken, biz onu Garkad mıntıkasına götürdük. Ama, biz onu ne bağladık, ne de onun için bir çukur kazdık." RazI sözüne devamla şöyle der: "Biz onu, kemiklerle, özlü çamurlarla (keseklerle) ve çakıl taşlarıyla taşladık. Derken, o kaçtı, biz arkasından kovaladık. Harre (Medine yakınında bir bölge adı) denen mıntıkanın ortalarına geldi ve karşımıza dikildi. Böylece biz onu, yığılıp kalıncaya kadar, o Harre'nin büyük kaya parçalarıyla taşladık." Bundan istidlal edilecek husus ravinin: "Biz onu bağlamadık ve biz ona çukur kazmadık. O, kaçtı" şeklindeki sözleridir. Demek ki, o şayet bir çukurda olsaydı, o buna imkan bulamayacaktı. [77][77]

Cezadsn Sonra Namaz ve Defin

Kendisine ceza uygulanmasından dolayı ölen kimse yıkanır. Tekfin edilir, namazı kılınır ve müslümanlann kab- fistanlığına gömülür.
İşte, bu ayetle ilgili şer'î hükümlerin açıklanmasına dair söylemek istediğimiz şeylerin tamamı budur. [78][78]

Ceza Hakkında Akil Meseleler

Bu konudaki akli meselelere gelince: Bil ki, bazı kimseler şöyle demektedir: Bedenin, pekçok parçadan meydana geldiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh, ya bedenin herbir parçasında başlıbaşına bir hayat, bir ilim ve bir kudret bulunur, veyahut da bütün cüzlerinde tek hayat, tek ilim ve tek kudret bulunur. İkincisi, tek bir "araz"ın pekçok mahalde bulunmasının imkansız olması sebebiyle, imkansızdır. Binâenaleyh, haliyle, geriye birinci şık kalır. Durum böyle olunca da, bedenin herbir parçası, başlıbaşına canlı, alim ve kadir olmuş olur.
Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: Zina fiilini işleyen o adamın sırtı değil, avret mahallidir. Binâenaleyh, daha nasıl Hakim olan zatın sırtına vurmayı emretmesi güzel ve yerinde olabilir? Bir de, bazan insan zinaya yöneldiği sırada zayıf, cansız ve kansız olur; daha sonra, şişmanlar;ge!işir. Binâenaleyh, zina fiilinden uzak olduğu halde, bu sonradan meydana gelen kısımların incitilmesi nasıl caiz olabilir? Buna göre şayet birisi, "Bu, şu iki bakımdan reddedilmiştir:
1) Bedenin her bir parçası, başlı başına fail ve başlı başına hayy, diri değildir. Böyle olması imkânsızdır. Tam aksine, dirilik, ilim ve kudret tek bir cüzde bulunur, sonra da bu tek cüz, dirilik, alimlik ve kadirlik hükmünün (vasfının) parçaların tümüne geçmesini sağlamıştır. Böylece de, bedenin tümü, tek canlı, tek âlim ve tek kadir oluvermiştir. Böyle olması halinde, bu soru ortadan kalkar.
2) Şöyle denilebilir: "Fail, muharrik ve müdrik olan, cisim ve cismani olmayan bir şeydir ki bu, ancak bu bedeni idare eden şeydir. Böyle olması halinde de, bu soru ortadan kalkar" diyebilir. Böyle diyene şöyle cevap verilebilir:
Cevap: Birincisi tutarsızdır. Çünkü, ilim, tek bir cüz ile kaim olup, (onda bulunduğunda), bu durumda ya bedenin meydana geldiği parçaların tümü ile, tek bir âlimiyet (bilme hali bulunmuş olur ki, bu durumda da, tek bir sıfatın pekçok mahalde bulunması neticesi ortaya

---

[77][77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/512
[78][78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/513

çıkar ki, bu olamaz. Yahut da, her bir parçada başlıbaşına bir âlimiyet (bilme hali) bulunmuş olur ki, böylece de, zikredilen mahzur geri dönmüş olur.
İkincisi de son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü, o kötü işi yapan, bedenden fırlamış şu uzuv olduğuna göre, daha niçin ceza olarak bu bedene vurulmaktadır? diye sorulabilir. Bil ki, şerfhükümlerin gayesi, kişilerin menfaatlerine olan şeyleri görüp gözetmektir. Biz, serî cezaların bir caydırıcılık ifade ettiğini biliyoruz. O halde, maksat hasıl olmuş olur. Allah en iyisini bilendir. 79[79]

Şefkat Cezayı Engellemez

Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın dini hususunda, acıyacağınız tutmasın" ifadesine gelince, bu hususta iki mesele bulunur: 80[80]

Birinci Mesele

Re'fet, rikkat-i kalb ve merhamet demektir. Kırşat imamlarının hemen hepsi, hemzenin sükunu ile (Re'fetun) şeklinde okumuşlardır. Bu kelime, hemzenin fethası ile, iiij (reefetun) şeklinde okunduğu gibi, vezninde olmak üzere şeklinde de okunmuştur. 81[81]

İkinci Mesele

Bu ifadenin, "Haddi" atâlete uğratmak veya noksan yapmak suretiyle, sizi herhangi bir merhamet almasın"
şeklinde olması muhtemel olup, buna göre mana, "şefkat ve merhametinizden dolayı Allah'ın hadlerini atâlete uğratmayın ve onları yerine getirmeyi ihmal etmeyin" şeklinde olur. Bu mana ve görüş, Mücahidjkrime ve Said İbn Cübeyr'e ait olup, Ferrfl ve Zeccâc'ın da tercihleridir.
Bu ifadeden kastedilen mananın, "Celde'nin hafifletilmesi suretiyle, sizi herhangi bir merhamet ve şefkat tutmasın" şeklinde olması da muhtemel olup, bu da Said İbnu'l-Müseyyeb, Hasan el-Basri ve Katâde'nin görüşüdür. Bu ifade, her iki manaya da muhtemel bir ifade olup, birincisi daha uygundur. Çünkü ayette bahsi geçen şey, celde'nin bizzat kendisi olup, onun keyfiyetinden bahsedilmemiştir. Binâenaleyh, ceide'yle ilgili şeyin de onunla alakalı olması gerekir. Bu konuda örnek olarak, Hz. Peygamber (s.a.s) kâfidir. Çünkü "Şayet. "Muhammed'in kus Fatma da hırsızlık etmiş olsaydı, onun da elini keserdim"82[82] buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, "Allah'ın dini hususunda" ifadesiyle de, dinin herhangi bir şeyi yapmayı gerektirmesi halinde, kişinin kendi merhamet ve şefkatini, o şeyin aksi istikametinde kullanmasının doğru olmayacağına dikkat çekmiştir.
Ayetteki "Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız" ifadesi, Allah ve O'nun dini için kişileri coşturma (tehyîc) ve onların öfkelerini galayana getirme kabilinden bir ifadedir.
Cübbai, bu ayetin takdirî manasının, "Eğer müminseniz, hadleri yerine getirmekten geri durmayın" şeklinde olduğunu, bunun da, Mürcie'nin söylediğinin aksine, farzları yerine getirmekle meşgul olmanın, İmandan olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir.
Buna şöyle cevap verilir: Merhamet ve şefkat ancak, insan kendi tabiatı ile, evlâ olanın o cezaların yerine getirilmemesi olduğuna hükmetmesi halinde meydana gelir ki, bu durumda böyle bir kimse dini inkâr etmiş olur ve imandan çıkmış olur. Nitekim hadiste şöyle varid olmuştur: "Şer'î cezadan bir kamçı noksan yapan bir yönetici, bu işi yapan kişi huzura çıkarılır da ve ona, "bunu niçin yaptın?" denilir. O da bunun üzerine, "Senin kullarına olan merhametinden dolayrcevabım verir. Bunun üzerine ona, "Sen, onlara benden daha mı

---

[79] 79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/513

[80] 80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/514

[81] 81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/514

[82] 82[82] Buharl, Fezâilü'l-Ashab, 18, Müslim, Hudûd, 8-9 (3/1315).

merhametlisin?" denilir ve cehenneme atılması emredilir. Yine, şer'î cezada bir kamçı fazla vuran kimse de huzur-u ilahiye getirilir. Ve ona da, "Bunu niçin yaptın?" denilir. O da, "Sana isyandan vazgeçsinler diye" cevabını verince, Cenâb-ı Hak, "Sen bu hususta, benden daha mı adil ve hakimsin?" der, onun da cehenneme atılmasını emreder. 83[83]

Cezanın Aleniliği

Cenâb-ı Hakk'ın "Müminlerden bir zümre de, bunların azabına şahit olsun" emrine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır. 84[84]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Müminlerden bir zümre de, bunların azabına şahit olsun" sözü, zahirî vücub ifade eden biremirdir. Ancak ne var ki fukaha, şöyle demiştir: "Orada bir topluluğun bulunması, müstehab olup, bunun gayesi, kendisinde daha fazla caydırıcılık bulunduğu ve sopa vuran kimseden töhmeti de kaldırdığı için, haddin yerli yerince ifa edildiğini ilandır. Bu ayet-i kerimede geçen, "zümre,taife" ifadesiyle, şahitlerin kastedildiği de ileri sürülmüştür. Çünkü onların şehadetlerini sürdürdükleri anlaşılsın diye, onların orada bulunmaları gerekir. 85[85]

Taife Ne Demektir?

Alimler, "taife"nin en azı hususunda ihtilaf ederek, şu görüşleri belirtmişlerdir:
a) Bu, tek bir kimsedir. Bu görüş, Nehai ve Mücahid'e ait olup, bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer müminlerden iki zümre birbiriyle döğüşürlerse" {Hücum 9) ifadesiyle istidlal etmişlerdir.
b) "Taife"nin en azı, iki kişidir. Bu, İkrime ve Atâ'nın görüşüdür. Bunlarda, "O halde, kimi de din ve şeriat ilimlerini iyice öğrenmeleri ve kavmleri kendilerine geldikleri zaman onları Allah azabıyla korkutmaları için- (gitmeyip kalmalıdırlar)" Tevbe. 122) ayetiyle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Her üç, bir fırkadır, gruptur. Üçün dışında kalan ise, bir veya ikidir. İhtiyat, en fazlasını almayı gerektirir."
c) Taifenin en azı üçtür. Bu da Zühri ve Katâde'nin görüşü olup, bunlar da şöyle demişlerdir: "Taife, tıpkı bir şeyin etrafını kuşatan bir cemaat gibi, bir halka oluşturan gruptur. Bu halkanın meydana gelmesinden gerekli olan en az sayı ise, üçtür."
d) Taifenin en azı, zina şahidlerinin sayısı olan, dörttür. Bu da, İbn Ab bas ve Şafii (r.a)'nin görüşüdür.
e) Taifenin en azı ondur. Bu da, Hasan el-Basri'nin görüşüdür. Çünkü, mükemmel sayı ondur. 86[86]

Ceza Hk. Azab Lafzının Kullanılması

Bunun "azab" diye adlandırılması, bir ceza olduğunu ifade eder. Aynı sebebten dolayı (nekâlen) diye
adlandınldığı gibi, tekrar yapmaya mani olduğu için de, 'azab" diye isimlendirilmiş olabilir. Cenâb-ı Hak, "müminlerden" kelimesi ile de, şehadet eden o kimselerin işte bu vasıfta olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Çünkü onlar, böyle bir vasfı taşıyınca, onların orada bulunmalarının caydırıcılıktaki tesiri artar. Ve yine, onların görüp müşahede ettikleri haberlerin tesiri ve kıymeti büyür de, böylece kendisine sopa vurulan kimse, onların

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/514-515
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/515
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/515
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/515

bulunmaları sebebiyle, halinin iyice duyulacağından korkar. Böylece bu bulunma, daha başta bu işe teşebbüs etmeme halini temin eder. Allah en iyi bilendir. 87[87]

2. Hüküm: Zâni Zânlyeyi Nikâhlar

İkinci hüküm, Cenâb-ı Hakk'ın
"Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan kadından başkasını nikahlamaz. Zina eden kadını da zina eden veya müşrik olan bir erkekten başkası nikahlamaz. Bu (suretle evlenmek) mü'minler üzerine haram kılınmıştı" (Nur. 3). ayetinin ifade ettiği husustur.
nehiy sığasıyla, meczûrn olarak, (Lâ yenkih) şeklinde olarak, okunmuştur. Yine fiilide, hâ'nın fethasıyla, fa (harume) şeklinde okunmuştur. Sonra, bu ayetle ilgili birkaç soru vardın
Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'm, "Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan kadından başkasını nikahlamaz" ifadesinin zahiri, bir haberdir. (Bu cümle, bir haber cümlesidir). Ama durum, bu zahirî ifadenin ortaya koydığı gibi değildir. Çünkü biz, zina eden bir erkeğin bazan, namuslu, mümin kadınla evlendiğini; bazan da, zina eden bir kadını, namuslu ve mümin bir erkeğin nikahladığını görmekteyiz.
İkinci soru: Cenâb-ı Hak, "Bu (suretle evlenmek) müminler üzerine haram kılınmıştır" buyurmuştur. Halbuki, bu da böyle değildir. Çünkü, mümin bir kimsenin, zina etmiş olan bir kadınla evlenmesi helaldir.
Cevap: Bil ki, müfessirler işte bu iki sorudan dolayı şu izahları yapmışlardır.
1) İzahların en güzeli, KaffAl'ın yapmış olduğu şu izahtır: "Bu ifade, her ne kadar umûm bir ifade ise de, ancak ne var ki, bundan genellik, ekseriyet manası kastedilmiştir. Bu böyledir, zira işi gücü zina etmek ve fısk olan piş bir fâsık, sâlih kadınlarla evlenmeyi arzulamaz. O ancak, kendisi gibi olan pis bir fâsık veya müşrik kadınla evlenme arzusu duyar. İyi,$alih erkekler, pis fasık kadınlarla evlenme arzusu duymayıp, tam aksine onlardan iyice nefret ederler. Bunlarla evlenmeye, ancak kendileri gibi fasık ve müşrik erkekler arzu duyarlar. Binâenaleyh bu durum, genelde böyledir. Bu tıpkı, "Hayrı ve güzeli, ancak muttaki oian kimse işler, yapar. Bazan da, bazı hayrı ve güzeli, muttaki olmayan da yapar" denilmesi gibidir. İşte burada da böyledir.
Cenâb-ı Hakk'ın, Bu (suretle evlenmek) müminler üzerine haram kılınmıştır" (ifadesiyle ilgili soruya) gelince, buna da şu iki yönden cevap verebiliriz:
Birinci yön: Allah katında makbul mümin bir erkeğin, zina eden bir kadınla evlenmesi, kadına arzu duyması ve bu sebeple de, zinâkârlıkla adlandırılmış fasıklar arasına karışması, mümin kimseye haramdır. Çünkü, böyle bir evlilikte, fasıklara benzeme, töhmet mahallerinde durma ve bu hususta, kötü sözlere ve gıybetlere sebeb olma vardır. Kasten;bile bile, isyankâr olan kimselerle oturup kalkmadan dolayı, nice günahlar işlenilir. Ya, zâni kadınlar ve günahkar erkeklerle evlilik nasıl bir netice verir?
2) Arzu ve isteği, tamamiyle zâniye kadınlara yöneltmek, sâliha kadınlara arzu duymamak, mümin erkeklere haramdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin manası, "Zina eden erkek, sadece zina eden kadınlara arzu duyar" şeklindedir. Binâenaleyh, işte bu hasr müminlere haram kılınmıştır. Bu sebeple, bu hasr'ın haram kılınmasından, mümin erkeğin, zâniye kadınla evlenmesinin haram olduğu neticesi çıkmaz. Binâenaleyh, işte bu ayetin tefsirinde esas olan husus budur. 88[88]

Nüzul Sebebi

İkinci yön: Cenâb-ı Hakk'ın kelimelerinin başındaki eliflâm, her ne kadar zahiren umumîlik ifade etse bile, ancak ne var ki, burada bu husus, ayetin kendileri hakkında nazil olduğu kimselere tahsis edilmiştir. Nitekim, Mücahfd, Ata,İbn Ebi Rabah ve Katade şöyle demişlerdir:

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/516
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/516-517

"Muhacirler, Medine'ye geldi, içlerinde malları ve kabilesi, akrabası olmayan fakirler de bulunuyordu. Medinede de, kendilerini satan zinâkâr kadınlar vardı. O gün, bu tür kadınlar, Medinelilerin en varlıklılarıydı. Herbirinin kapısının üstünde, onların zinâkâr olduklarının anlaşılması için baytarların alametlerine benzer alametler bulunuyordu. Ve onların yanına, sadece zina eden erkeklerle müşrikler girip çıkardı. İşte bu sebeple onların bu kazançlarına, Medine'ye gelmiş olan o bir grup fakir müsiüman arzu duyarak, "Allah bizi onlardan müstağni kılacağı bir zamana kadar onlarla evlenelim" dediler, bunun üzerine de, Hz. Peygamberden izin talebinde bulundular. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Buna göre ayetin takdiri, "O zina eden erkekler, ancak o zina eden kadınları alırlar. Ve, o zina eden kadınları da, ancak zina eden o erkekler alırlar. Onları nikahlamak müminlere haram kılınmıştır" şeklinde olur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin zahiri, her ne kadar bir haber cümlesi ise de, ancak ne var ki bununla, "nehy" kastedilmiştir. Buna göre mana, "zina eden her erkeğin, ancak zina eden bir kadınla evlenmesi uygun düşer. Bu, müminlere haram kılınmıştır" şeklinde olur. İslâm'ın başlangıç yıllarındaki hüküm, işle böyleydi. Yapılan bu izaha göre de alimler, şu iki hususu ileri sürmüşlerdir:

Birinci husus: Bu hüküm, zina eden erkeğin ve kadının, namuslu kadın ve erkeklerle; namuslu erkek ve kadınların da, zina eden kadın ve erkeklerle evlenmelerinin haram kılındığı şu ana kadar devam etmektedir. Bunun Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. AH, fbn Mesûd ve Hz. Âişe'nin mezhebi ve görüşü olduğu ileri sürülmüştür. Sonra bunların arasında, bu işe yeni başlayanla, bunu sürdürenin aynı olduğunu ileri sürerek şöyle diyenler de vardır: "Bir mü'mine, zinâkâr bir kadınla evlenmek helâl olmadığı gibi, onun hanımının, nikahı altında iken zina etmesi halinde, bu evliliği sürdürmesi de helâl olmaz." Bazıları da bu iki şeyi birbirinden ayrı mütalaa ederler. Çünkü evliliğe mani olacak şeyler arasında, mesela ihramıı olmak, iddet bekliyor olmak gibi, nikahın devamına mâni olmayan şeyler de vardır.

İkinci husus: Bu hüküm mensuhtur. Alimler bunu neyin neshettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cübbaİ'nin bunu icmanın neshettiğini söylediği rivayet edilmiştir. Saİd b. Müseyyeb'den de bunun, "Sizin için helal olan kadınlardan nikahlayın" (Nisa, 3) ayeti ile, "içinizden bekarları evlendirin" (Nur, 32) ayetinin umûm oluşu ile neshed ildiğin i söylediği rivayet edilmiştir. Muhakkik âlimler ise, her iki görüşün de zayıf olduğunu belirtmişlerdir: Birincisine gelince, usûl-ü fıkıh'da icmânın ne kendisinin neshedileceği. ne de onunla başka birşeyin neshedileceği söylenmiştir. Hem sonra bir ihtilaftan sonra meydana gelen icmâ, hüccet olamaz. Bu meseledeki icmâdan önce de, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin muhalefetleri vardır. Binâenaleyh bu icmâ nasıl doğru olabilir. İkinci görüşe gelince, Hak Teâlâ'nın, "Sizin için helâl olan kadınlardan nikahlayın" emri, nâsih olamaz. Çünkü burada mutlaka, sebeb, neseb, yahut bu ikisi dışında, nikaha mâni herhangi bir şeyin bulunmaması şartı vardır. Birisi şöyle diyebilir: "Bu ayetin muhtevasına, bir kadını kardeşi veya kardeşinin oğlu ile evlendirme meselesi girmediği gibi, zâni bir kadını mü'min bir erkekle evlendirme meselesi de girmez."

Biz deriz ki: bir ayrılığı meydana getirme hususunda, zinanın, başka şeylerde bulunmayan tesirleri vardır. Baksana, birisi o kadına zina iftirasında bulunduğunda, bunun peşinden, bazı bakımlardan o kadını bir ayrılık izler. Halbuki böylesi şeyler, haddi gerektiren şeylerde gerekli değildir. Bir de zina, utanç sebebidir ve "firaş"a tesir eder. Binâenaleyh bu özellikleri ile diğer şeylerden farklıdır.

Böyle bir nesh bulunduğunu iddia edenler, şu şeküde istidlalde bulunuyorlar: İbn Abbas (r.a)'a, bir kadınla zina eden erkeğin, o kadınla evlenip evlenemeyeceği meselesi sorulmuş, İbn Abbas (r.a) da, evlenebileceğini söyleyerek, bu kimseyi bir ağacın meyvesini önce çalıp, sonra onun parasını verip satın alan kimseye benzetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu husus sorulduğunda O, "ilk durum zina, sonu ise nikâhtır. Haram ise, helâli haram kılmaz" buyurmuştur.

4) Ayetteki nikah sözü, "vat"' (cima) manasına alınır. Buna göre mana, "Zina eden erkek, zina ederken ancak, zâni veya müşrik bir kadınla zina etmiştir. Zina eden kadının durumu da böyledir. Bu ise mü'minlere haramdır. Yani zina mü'minlere haramdır" şeklindedir. Ebu

Müslim'in tev'vili de bu şekildedir. Zeccac der ki: "Bu te'vil, şu iki açıdan yanlıştır:
1) Allah'ın kitabında geçen bütün "nikah" lafızları evlenme manasınadır. Bu lafız kesinlikle "vat' " (cima) manasına alınmamıştır.
2) Bu mana, sözü faydalı (manalı) olmaktan çıkarır. Çünkü bu ifadeyle, "zina eden erkek, ancak zina eden bir kadınla cima eder" diyecek olursak, yine aynı problem söz konusu olur. Zira zina eden erkeğin, kendisiyle evlendiğinde iffetli ve namuslu kadın ile cima ettiğini bilmekteyiz. Yine bununla, "zina eden erkek, ancak onun o kadınla cimâsı bir zina olduğu zaman, zinâkar bir kadınla cima etmiş olur" diyecek olursak, bu manasız bir söz olmuş olur" demiştir. Burada söylenecek sözün sonu budur.
Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın "Zina eden erkek, zina eden kadından başkasını nikahlamaz" ayeti ile, "Zina eden kadını da, zina eden bir erkekten başkası nikahlamaz" ifadeleri arasında ne fark vardır?
Cevap: Birinci ifade, zina eden erkeğin sadece zinâkâr kadınlarla evlenme arzusu içinde olduğunu gösterir. Bu ifade, zina etmeyen bir erkeğin zinâkâr bir kadını nikahlama arzusu duymadığını ifade etmemektedir. Dolayısıyla şüphesiz bu husus, ikinci ifade ile belirtilmiştir.
Dördüncü soru: Önceki ayette, zina eden erkek zina eden kadından önce zikredilmiştir. Bu ayette ise aksi yapılmıştır, niçin?
Cevap: Önceki ayet, o zinâkâr kadının bu suçundan ötürü cezasını belirtmek için getirilmiştir. Kadın ise zinanın esas unsurudur. İkinci ayet ise, nikah konusuyla ilgili olarak getirilmiştir. Nikahda ise asıl olan erkektir. Çünkü bunu arzu eden ve isteyen erkektir. 89[89]

Zinâ İftirasının Cezası

"Namuslu ve hür kadınlara (zina) iftirası atan, sonra (buna) dört şahid getiremeyen kimselerden (herbirine) de seksen değnek vurun. Onların şâhidliklerini ebediyyen kabul etmeyin. Onlar fâşıkların tâa kendileridir. Ancak bundan sonra tevbe eden ve (hallerini) düzeltenler müstesna. Çünkü Allah gafur ve rahimdir" (Nûr, 4-5).
Bil ki ayetin zahiri evli ve namustu kadınlara atılan iftiranın konusunu belirtmemektedir. "Atma" ifadesinin zikredilmesi zinaya delâlet etmez. Çünkü, "iftira atan", bazan kadınlara, hırsızlık, içki içme ve küfür gibi şeyleri de isnad edip, iftira atabilir. Doğrusu, kesinliğe delâlet eden bir karinenin mutlaka bulunması gerekir. Alimlerimiz ise, bu ifadeden muradın, zina isnadında bulunma olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Ayet-i kerimede buna delâlet eden şu birkaç ifade (işaret) vardır:
1) "Zina" ifadesi daha önce geçmiştir.
2) Cenâb-ı Hak, muhsanat kelimesini zikretmiştir ki bu, "iffetli ve namuslu kadınlar" manasınadır. Binâenaleyh bu, "iftira atma" ile kastedilenin, bu namuslu kadınlara, iffetliliğin zıddı olan birşeyi iftira etme olduğuna delâlet eder.
3) Ayetteki, "Sonra (buna) dört şâhid getiremeyen" ifadesi ki bu, "O kadınlara isnâd edip, iftira attıkları hususun doğruluğuna dâir dört şahid (...)" demektir. Bu sayıdaki şahidin ancak zina konusunda şart olduğu ise bilinmektedir.
4) Zinadan başka herhangi bir şeyin iftira edilmesi sebebiyle vâcib olmadığı hususunda icmânın bulunması. Bundan ötürü ayetteki bu iftira atmadan muradın, zina isnâd ve iftirasında bulunmak olduğu anlaşılmıştır. Bunu anladığın vakit, bil ki, bu ayet üzerinde konuşmak, iftirada bulunmak, iftirada bulunan ve iftiraya uğrayan kimseler konularına bağlıdır. 90[90]

Kazf (İftira) İle İlgili Meseleler

Birinci konu, iftirada bulunmak hakkındadır. Bu konuda birkaç mesele vardır:

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/517-519
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/520

Kazf Lafızları

"Kazf"(iftira atma) lafızları, sarih, kinaye ve ta'riz olmak üzere üç kısımdırlar. Sarih (açık) olanı, iftira edenin, "Ey zâniye kadın!", "Ey kadın, zina ettin" yahut da'önün veya arkan zina etti" gibi bir ifade kullanmasıdır. Eğer o, "Bedenin zina etti" derse, bu hususta iki izah şekli vardır:

1) Bu, tıpkı "Elin zina etti" sözü gibi bir kinayedir. Zira zinanın hakikati, cinsiyet uzvu ile olmasıdır. Bedenin diğer yerleri ise, buna ancak bir araç ve vasıta olur.

2) En sahih olan görüşe göre, bu sarih bir ifadedir. Çünkü bu fiil ancak bütün bedenle olur. Cinsiyet uzvu ise, fiilin tahakkukunda bir alet ve vasıtadır.

Kinaye lafızlarına gelince, bu da iftira edenin, "Ey fâsık kadın, ey fâcir kadın, ey habis kadın, ey kendini kiraya veren kadın, ey haramzade kadın" veya "Benim karım, kendisine dokunan (uzanan) hiçbir eli geri çevirmez." Bu gibi ifadeler ancak, söyleyen kimsenin bununla zinayı kastetmesiyle, bir iftira olur: Aynı şekilde birisi bir Arab'a, "Ey Nabat'h" dese, bu ifadede, eğer bununla iftira etme manasını kastetmiş olursa bir İftira olur. O kişi bu ifadesiyle iftira ve isnadda bulunmayı murad etmiş ise bu, o arabın annesi için bir iftira olmuş olur. Aksi halde olmaz. Fakat kişi, "Ben, bu sözle, oturduğu yer ve konuştuğu yer itibarıyla Nabat'h olmasını kastettim" der ve bu söze muhatab olan arabın annesi ise, onun bu sözle iftirayı murad ettiğini iddia ederse, muteber olan söz, o kişinin yeminle söyleyeceği sözdür.

Bu konudaki ta'rizli ifadelere gelince, bunlar, bunları söyleyen iftirayı dileyerek söylemiş olsa bile, iftira sayılmaz. Bu, insanın şu sözü gibidir, "Ey helâl oğlu, helâl-zâde(!)", "Bana gelince, ben zina etmedim. Annem de zinâkar değildir." Bu, Şafii, Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf, Muhammed. Züfer, İbn Şübrüme, Sevrî ve Hasan b. Salih'in (Allah hepsine rahmet etsin) görüşüdür. İmam Malik (r.h) ise, "Böyle bir (ta'rizden) ötürü hadd gerekir" derken, Ahmed b. Hanbel ve ishflk: "bu hoşnudluk durumunda değil de, kızgınlık halinde söylenirse, bir iftiradır" demişlerdir. Bize göre, ise ta'riz yoluyla "kazf'te (iftira isnadında) bulunma, hem iftira olabilir, hem başka birşey olabilir. Binâenaleyh bu durumda haddin vâcib olmaması gerekir. Çünkü aslolan berâet-i zimmet (sucsuzluk)tur. Bir şüpheden ötürü, bu asıldan dönülemez. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur. "Hadleri, şüpheler ile kaldırınız 91[91] (yani şüpheli bir durum olursa hadleri uygulamayın). Bir de hadler, zararları nefyeden nassın hilafına olarak meşru kılınmıştır. Sarih bir ifadeyle meydana gelen eziyet, ta'riz yoluyla yapılan iftiradan dolayı meydana gelen eziyetten fazladır. Bu görüşe muhalif dan, EvzâTnin ZuhrTden, Zührf'nin Salimden, onun da İbn Ömer (r.a)'den rivayet ettiği şu haberle istidlal etmiştir: İbn Ömer (r.a), "(Babam) Ömer, ta'riz yoluyla yapılan iftiralarda da had uygulardı" demiştir. Yine rivayet edildiğine göre, iki adam Hz. Ömer (r.a)'in zamanında birbirlerine sövdüler. Birisi diğerine, "Vallahi ne ben zinâkarım, ne de anam" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), sahabeyle istişarede bulundu. Onlardan biri: "Bu adam, anasını ve babasını medhetmiştir" derken, diğerleri: "Muhakkak ki bu adamın ebeveyninin bunlardan başka iyi özelliklen de vardır. (Niçin sadece bunu söyledi)" dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer o adama seksen değnek vurdu. Buna şöyle cevap verilir: Hz. Ömer (r.a)'in, tariz yoluyla söylenilen ifadenin hükmü hususunda, sahabeyle istişarede bulunmasında, onların nezdinde bu konuda vakıf oldukları bir bilginin bulunmadığına ve bu konuda rey ve ictihadlarıyla görüş belirttiklerine bir delâlet vardır. 92[92]

İftiranın Teaddüdü

Bu, iftiranın birden fazla olması hakkındadır. Bil ki iftira eden, ya bir şahsa defalarca, yahut bütün bir cemaata

---

91[91] İbn Mice, Hudûd. 5 (2/850) Benzeri hadis.

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/521-522

iftirada bulunabilir. Birçok kereler bir şahsa iftira etmişse bakılır, eğer mesela "defalarca "Sen Amr ile zina ettin"
demek suretiyle tek bir zina fiilini murad etmiş ise, ona tek bir had gerekir. Yok eğer, birincisi için vurulan hadden sonra, bu sözü ikinci kez söylerse, ikincisinden ötürü ta'zir cezası uygulanır. Eğer "Zeyd'le zina ettin." "Amr'la zina ettin" demek suretiyle bir kadına birçok zina isnadında bulunursa, bakılır, had çoğalır mı, çoğalmaz mı? Bu konuda iki görüş vardır:

1) Lafza (söylenen söze) göre, had de çoğalır (katlanır). Bir de bu, kul hakkına girer. Binâenaleyh bunda, borçlarda olduğu gibi, bir tedahül (iç-içe girme, biri diğerinin yerini tutma) meydana gelmez.

2) En doğru olan görüşe göre ise, bu iftiraların cezası tedahül eder. Binâenaleyh hepsine karşılık tek bir haddin uygulanması gerekir. Çünkü her ikisi de, hakeden kimseye uygulanacak, aynı cinsten bir had cezasıdır. Binâenaleyh zina cezalarında olduğu gibi, iftira cezalarının da tedahül etmesi gerekir.

Eğer kişi, kendi hanımına birkaç defa zina isnadında bulunmuş ise en sahih görüşe göre burada, haddin katlanacağını söylesek de, söylemesek de, tek bir "li'an" yeterlidir. Fakat kişi, mevcud olmayan, orada bulunmayan birilerine iftira etmişse bakılır, eğer her bir kişiye, ayrı ayrı ifadelerle iftirada bulunmuşsa, her bir kişiden ötürü ayrı ayrı birer had uygulanması gerekir. Ebû Hanlfe (r.h)'ye göre ise, ona tek bir haddin uygulanması gerekir. Ebû Hanife (r.h)'nin görüşüne, Ebu Bekir er-Râci (el-Cessas), Kur'ân, Sünnet ve Kıyas'dan deliller getirmiştir: Kur'ân'dan delili, ayetteki "Namuslu ve hür kadınlara (zina) iftirası atan" ifadesidir. Bu, "iffetli kadınlara iftira atan herkese celde gerekir" demektir. Bu da, iffetli bir kadınlar grubuna iftira atan bir kişiye, seksen sopadan fazlasının vurulmamasını gerektirir. Binaenaleyh bir iffetli kadınlar topluluğuna iftirada bulunan bir kişiye, birden fazla cezanın (haddin) gerekti okluğunu söyleyen, ayete muhalefet etmiş olur. Bunun sünnetten delili, Ikrime'nin İbn Abbas (r.a)'dan rivayet etmiş olduğu şu haberdir: "Hilâl b. Ümeyye, Resûlullah (s.a.8)1 in yanında hanımının Şürayh b. Sthmi ile zina ettiği isnadında bulunur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Hayır, ya (buna) delil getirirsin, ya da sırtına had uygulanır"93[93]buyurur. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), Hilâle, hem karısına, hem de Şüreyh b. Sehmâ'ya iftirada bulunduğu halde, tek bir had cezası gerektiğini bildirmiştir. Tâ ki ti'an ayeti nazil oluncaya kadar. Li'an ayeti nazil olunca da, kişinin kendi hanımına yaptığı zina isnadında gerekli kılınan li'an, diğer kadınlara yapılan zina isnâd ve iftirasındaki hadd-i kazfin yerine geçmiştir. Bunun kıyasdan delili ise şudur: Haddi gerektiren diğer şeyler, o kişiden birçok kere sâdır olduğu zaman, ancak tek bir had gerekir. Bu tıpkı, birçok kere zina eden, içki içen ve hırsızlık yapan kimsenin durumu gibidir. Burada da durum aynıdır. Hepsinde müşterek özellik, zararın fazlalaşmasını önlemektir.

Bunlardan birincisine şöyle cevap veririz: Ayetteki kelimesi ile kelimesi cemi siğalardır. Cemi (çoğul) olana, çoğul ile mukabelede bulunulduğu zaman, tekile de tekil ile mukabelede bulunulur. O zaman mana,"iffetli bir kadına, iftira eden bir kişiye had vacibtir" şeklinde olur. Bu takdirde Şafii (r.h)'nin bu ayeti delil getiriş sebebi ortaya çıkar. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın, "Namuslu ve hür kadınlara (muhsanata) iftira atanlara, seksen değnek vurun"emr\, değnek vurmanın namuslu kadınlara iftira atmaya ve, bilhassa uygun olduğu zaman, bu hükmün o vasfa dayandığına delâlet eder. Çünkü bu bir illet ve sebebiyyeti hissettirmektedir. Binâenaleyh ayet-i kerime, bu vasfa sahib olması sebebiyle, bu isimlendirmeden ötürü, iffetli ve namuslu (muhsan) bir kadına iftira etmenin sopa cezasını gerektirdiğine delâlet etmektedir.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Birisi birisine iftira ettiği zaman, bu haddi gerektirir. İkinci kez iftira ettiğinde, bu ikinci iftiranın da haddi icâb ettirmesi gerekir. Sonra ikinci iftiranın neticesi olan cezanın, birinci iftiranın haddi olması caiz değildir. Çünkü bu birincisi, birinci iftiradan dolayı vâcib olmuştur. Zaten vâcib olanı, yeniden vâcib kılmak ise imkansızdır. Dolayısıyla ikinci iftiradan ötürü ikinci bir had gerekir. Bu konuda söylenebilecek en ileri söz, bu ifadenin

---

93[93] İbn MAce Talâk, 27 (1/668); Ebu Davud, Talak, 27 (27273).

zinanın cezalarına delâlet ettiğinin söylenmesi di r. Fakat biz, bu delil ile burada amel edilmeyeceğini söylüyoruz. Çünkü zinanın cezası, İftiranın cezasından daha serttir. İkisi arasındaki fark ortaya çıkınca, ikisini aynı kabul .etmek imkânsız olur.

(Cessâs'ın) sünnetten deliline gelince, bu hadiste buna bir delil yoktur. Çünkü o ikisine tek bir^lafızla iftira edilmiştir. Bu konudaki tafsilatlı açıklamamız, inşaallah gelecektir.

Onun kıyasdan delili de fâsiddir. Çünkü hadd-i kazf (iftira cezası), kul hakkıdır. Bunun delili, bu cezanın ancak, iftira edilen kimsenin isteği üzerine uygulanmasıdır. Kul haklarında ise, zina cezasının aksine, tedahül olmaz. Zina cezası ise, Allah hakkıdır. Bütün bunlar, bir kimse bir cemaata, (topluluğa), onlardan herbirine, aynı şekilde ayrı ayrı iftira attığında söz konusudur. Ama onların hepsine birden tek bir ifade ile iftira atıp, "Sizler zinâkarsınız" yahut "sizler zina ettiniz" derse, bu durumda iki görüş vardır: Bunların en doğrusu, İmam Şafii'nin mesheb-i cedidi (sonraki görüşü) olan şu görüştür: İftira edilen o kimselerden herbiri için, iftira edene ayrı ayrı birer ceza gerekir. Çünkü bu, kul haklarından olup, birbirine tedahül etmez (biri diğerlerinin yerini tutmaz.) Bir de o kimse, onlardan herbirine bu iftirasıyla ayrı bir sıkıntı ve eziyet vermiş, böylece de, onların hepsine ayrı ayrı iftira etmiş gibi olmuştur. İmam Şafii'nin kadim (eski-önceki) görüşüne göre ise, onların hepsinden ötürü kullanılan iftira lafzına nisbetle tek bir had cezası gerekir. Çünkü tek lafız kullanılmıştır. Bu görüşlerden birincisi daha doğrudur. Çünkü bu, ayetin mefhumuna daha uygundur. Buna göre bir adam birisine, "Ey iki zinâkânn oğlu" dese bu tek ifadeyle o kişinin hem anasına, hem babasına bir iftira olmuş olur. Bunu söyleyene de iki hadd uygulanması gerekir. 94[94]

Kazf İsnadını Mubah Kılan Haller

Bu, iftira ve isnadda bulunmayı mubah kılan haller hakkındadır. "Kazf", yasak (mahzur), mubah ve vâcib olmak üzere üç kısma ayrılır. Sözün özü şudur: Meydanda kocanın kabul etmek istemeyeceği bir çocuk yok ise, "kazf" vacib değildir. (Çocuk olsaydı, "kazf" de bulunmak vacib olacaktı). Mubah olur mu olmaz mı meselesine gelince, bakılır. Eğer koca, onu zina ederken bizzat gözleriyle görmüşse, ya da kadın, kendisi aleyhine zina yaptığını ikrar etmiş ve koca da, içinden onun doğru söylediğine kanaat getirmişse, yahut sözüne güvenilir birinden bunu duymuşsa. yahutta duymamış ama insanlar arasında falancanın falanca kadınla zina yaptığ haberi yaygınlaşmış ve koca da adamı kadının evinden çıkarken ya da, bir evde kadınla birlikte görmüşse, İthamın pekişmesi, sağlamlaşması için, onun "kazf" da bulunması mubah olur. Ve, "Bir adam "Ey Allah'ın Resulü, benim uzanan hiçbir eli geri çevirmeyen bir karım var!" deyince, Allah'ın Resulü, "Onu boşa!" buyurdu. Adam, "Onu seviyorum" deyince de, "öyleyse, nikahında tut" buyurdu" şeklinde rivayet edilen haberden dolayı, onu nikahında tutması ve fitneye hazır vaziyetini kontrol altında tutarak onun bu halini örtmesi caizdir.

Ama bunu sözüne güvenilmeyen birinden duymuşsa, ya da haber insanlar arasında yaygınlaşmış, fakat koca o adamı hanımıyla birlikte görmemişse, ya da aksi olmuşsa, onun "kazf"da bulunması helal olmaz. Çünkü bunu sözüne güvenilmeyen bir kimse söyler de, söz dağılır. Ya da adam o kadının evine, ya bir kimseden korktuğu için, veya hırsızlık için girmiş olabilir. Zina arzusuyla girmiş ama kadın bundan kaçınmış da olabilir. Cenâb-ı Hak, "O uydurma haberi getirenler, içinizden bir zümredir">or, n) buyurmuştur.

Ama ortada, adamın kabul etmek istemediği bir çocuk varsa, bakılır. Eğer koca, hanımıyla cinsi münasebette bulunmamış olması ya da bulunup da ancak doğumun cima zamanından itibaren attı aydan daha kısa veya dört seneden daha fazla zamanda olması sebebiyle çocuğun kendisinden olmadığından kesinkes emin ise, o zaman ona, "li'ân, yaparak çocuğu reddetmesi gerekir. Çünkü, nasıl kendi nesebinden olanı reddetmek haram ise, aynı şekilde başkasının nesebinden olanı da kendi nesebine katmak haram ve yasaktır. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir kadın eğer, onlardan olmayan birini (çocuğu) o

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/522-524

kavme idhâ} eder, girdirirse, hiçbir surette Allah'la münasebeti kalmamıştır; Allah da onu, cennetine sokmamıştır (sokmayacaktır) "95[95] onlardan olmayan çocuğu bir kavme idhal etmek onlar arasına sokmak kadına haram olunca, aynı şekilde erkeğe de böyle olur. Çocuğu, cima vaktinden itibaren, attı aydan daha fazla veya dört seneden daha az bir zaman zarfında doğurması sebebiyle, çocuğun ondan olması muhtemel ise, bakılır. Eğer kadın hayz hali ile temizlenmemişse (istibrâ) yahut temizlenmiş, ama istibra vaktinden itibaren altı aydan daha kısa bir zamanı içinde doğum yapmışsa, o zaman onu zina ile itham etse bile, kocanın "kazf" da bulunması ve çocuğu reddetmesi helâl olmaz. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur, "Herhangi bir adam, kendisine doğru bakıp dururken çocuğunu inkâr ederse, kıyamet gününde Allah ondan gizlenir ve onu, önceki ve sonraki ümmetlerin huzurunda utandırır"96[96]
Ama kadın hayız hali ile temizlenmiş, istibrâ vaktinden itibaren altı aydan daha fazla bir zaman sonra da doğum yapmışsa, onun "kazf"da bulunması ve çocuğu reddetmesi mubah olur. Evlâ dam, yapmamastdır. Çünkü kadın, hamile olduğu halde, hayız kanı görebilir.
Eğer hanımı, kendileri beyaz olduğu halde siyah olan bir çocuk doğurmak suretiyle, kendisine benzemeyen bir çocuk dünyaya getirmişse, bakılır. Koca, eğer hanımını zina ile itham etmemişse, çocuğunu reddetme hakkı yoktur. Çünkü Ebu Hureyr»j[r.a)şunu rivayet etmiştir: "Adamın biri Hz. Peygamberce "Hanımım siyah bir oğlan doğurdu" der. Hz. Peygamber "senin develerin var mı?" diye sorunca, "Evet" der. "Renkleri nasıl?" diye sorunca, "Kızıllar" diye cevap verir. Hz. Peygamber, "Onlar içinde hiç kül rengi olanlar var mı?" diye sorunca, "Evet" cevabını verir. Hz. Peygamber, "Bu nasıl olmuş?" deyince, adam "daman çekmiş" cevabını verince, Hz. Peygamber, "Muhtemelen bu da, bir damarına çekmiştir" buyurur.
Ama adam, kadını zina ile itham eder ya da, bir adamla zinada bulunmakla itham eder, kadın da, adama benzeyen bir çocuk doğurursa, çocuğu reddetmesinin mubah olup olmadığına dair iki izah bulunur:
a) Reddedemez. Çünkü damarı çeker.
b) Bu hakkı vardır. Çünkü itham, şüphe ile de kuvvetlenmiştir
İkinci Bahis: Bu, iftira atan hakkındadır. Burada birkaç mesele vardır: 97[97]

Zina isnad Edenin Hali

Çocuk veya deli, hanımına veya yabancı bir kadına iftira attığında, bu ikisine, ne o anda, ne de buluğa erdikten sonra hadd" uygulanmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Kalem yani sorumluluk, şu üç gruptan kaldırılmıştır"98[98] buyurmuştur. Ancak ne var ki, kendilerinin temyiz kabiliyeti varsa, terbiye için, tazir edilirler (başka bir cezaya da muhatab olurlar). Binâenaleyh çocuğa, bu tazir cezası uygulanmasa, derken çocuk da buluğa erse, Kaffal, tazir cezasının düşeceğini ifade eder. Çünkü bu tazir cezası, onu edebsizlikten men etmek içindi. Halbuki, bundan daha kuvvetli olan bir men edici meydana gelmiştir ki, bu da çocuğun buluğa ermesidir. 99[99]

İkinci Mesele

Dilsiz bir kimsenin, anlaşılan bir işareti ve okunabilen bir yazısı bulunur da, bir kimse de, bu işareti veya bu yazısıyla bir kimseye iftira ederse, dilsiz olan bu kimseye hadd-i kazf gerekir. Onu, işaret veya yazıyla "mülaane" (li'an)de de bulunulabilir. EbÛ Hanffe (r.h)'ye göreyse, dilsiz kimsenin iftirası ve "li'ân"t sahih değildir. Şafii (r.h)'nin görüşü ayetin zahirine daha yakındır. Çünkü, yazıyla veya işaretle iftirada bulunan kimse, "muhsan-evli, iffetli" bir kadına

---

95[95] Kenzü'l-UmmAİ, 5/13008.
96[96] Danmî, Nikâh, 42 (2/153).
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/524-525
98[98] Buharı, Hudûd, 22
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/526

iftira atmış ve onu, utanç içine sokmuştur. Binâenaleyh, bu kimsenin, ayet-i kerimenin zahirinin ifade ettiği hükmün muhtevasına girmesi gerekir. Zira biz (şâfiiler) bu kimsenin iftirasını ve li'ân'ını, diğer hükümlere kıyaslamaktayız. [100][100]

Üçüncü Mesele

Alimler kölenin bir hüre iftira atması meselesinde ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Şafii, Ebû Hanîfe, Malik, Ebu Yusuf, İmam-ı Muhammed, Züfer ve Osman "bu kimseye kırk sopa vurulur" hükmünü vermişlerdir. Sevri, Cafer İbn Muhammed'in babasından, Hz. Ali (r.a)'nin "iftira atan köleye, kırk sopa vurulur" dediğini; Abdullah İbn Ömer'in de, "Ben, Ebu Bekir, Ömer, Osman ve ondan sonra gelen halifelerin hepsini, iftira eden köleye kırk değnek vururken gördüm, onlara bu halde yetiştim" dediğini rivayet etmiştir. Evzai ise, böylesi bir köleye seksen değnek vurulacağını ifade etmiştir ki, bu da İbn-i Mesûd'dan rivayet edilmiştir. Ömer İbn Abdulazlz'in, yalan söyleyen köleye seksen değnek vurduğu rivayet edilmiştir.
Bu mesele, şu noktaya varıp dayanır: Bu ayet, seksen değnek vurulması hususunda, sarih bir ifadedir. Binâenaleyh, bu cezayı kim kırka indirgerse, onun bu hususta ki dayanağı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtikâb ettiler mi, o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yansı (verilir)" (Nisa, 25) ayetidir. Binâenaleyh bu ayet, zina eden cariyeye uygulanacak olan haddin, hür kimsenin cezasının yarısı olduğu hususunda açık bir nassdtr. Daha sonra, bu görüşte olanlar, kölenin cezasını, zina haddinin yarısı olması hususunda, cariyeye kıyasladılar. Bunun akabinden de, iftirada bulunan kölenin cezasını, onun hakkındaki zina cezasının yarısı olması meselesine kıyasladılar ki bu da, bu işin neticesinin, Kitab'ın umumi ifadesinin, böylesi bir kıyasla tahsis edilmesi meselesine varıp dayanır. [101][101]

Dördüncü Mesele

Âlimler, kâfir kimsenin de, Cenâb-ı Hakk'ın "Namuslu ve hür kadınlara iftira atan kimseler" <Nûr, 4) ayetinin
muhtevasına girdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bu vasıf kafiri de içine alır. Buna mani de yoktur. Binâenaleyh, yahudi olan kimse de, müslüman birisine iftirada bulunduğunda, seksen değnekle cezalandırılır. Allah en iyisini bilendir. [102][102]

İthama Maruz Kadın

Üçüncü bahis: Kendisine iftira atılan kimse, (muhsana) hakkındadır. Ebu Müslim şöyle der: "el-İhsan sözü, hem evli kimse, hem de evlenmemiş olsa bile, namuslu olan kimseler için kullanılır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Meryem hakkında "Namusunu koruyan o kadın, (Meryem)"(Enbiya.91) buyurmuştur. Bu kelime, avret mahallini, ferci korumak, men etmek ifadesinden alınmıştır. Binâenaleyh bir kadın evlendiğinde, ırzını ve namusunu, kocası hariç herkesten men eder, korur. Evlenmemiş kimseler ise bunu, (bila istisna) herkesten korur. Bu meseleye şu birkaç mesele daha dayanır: [103][103]

Birinci Mesele

Ayetin zahiri, ister müslüman ister kâfir, ister hür isterse köle olsun, bütün namuslu ve iffetli kadınları şümulüne alır. Ancak ne var ki, fukaha şöyle demişlerdir: "İhsan (muhsan) olmanın şartları beştir: İslâm, akıl, buluğa erme, hürriyet ve iffetli olmak. Biz, bu konuda müslüman olmanın gerekli olduğunu söyledik. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah'a şirk koşan kimse, "muhsan"değildir"104[104] buyurmuştur. Biz yine bu konuda, akıllı olmayı ve buluğa ermeyi nazar-ı dikkate aldık, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) buyurmuştur. Yine biz, bu konuda hürriyet vasfına itibar ettik, çünkü kölenin derecesi noksandır. Binâenaleyh köleye, zina ile ta'n edilmesi ağır gelmez. Biz bu konuda, o kimsenin zinadan korunmuş olmasını, namuslu olmasını da nazar-ı itibare aldık, çünkü bu ceza iftira eden kimseyi yalanlamak için konulmuş olan bir cezadır. Binâenaleyh, iftira edilen kimse zinâkâr olunca, ona iftirada bulunan bu kimse, bu iftira ve isnadında doğru olmuş olur. İftira edilen kimsenin, şüphe veyahut da fasit bir nikâhla vat' olunmuş, (üzerine duhûl vaki olmuş) bir kadın olması durumu da böyledir. Çünkü burada, helâl olma şüphesi bulunduğu gibi, zina şüphesi de bufunur. Binâenaleyh, iki şüpheden biri cinsî münasebette bulunan kimseden bu şüpheyi düşürdüğüne göre, diğeri de bu cezayı iftira eden kimseden de düşürür.

---

[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/526
[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/26-527
[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/527
[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/527

Ayrıca biz şöyle diyoruz: Kâfire, deliye, çocuğa, köleye veyahut da, bir kadına iftira atmış olan bir kimseye iftira eden kimseye hadd uygulanmaz. Tam aksine bu kimseye, sadece eziyyet olsun diye, tazir edilir. Öyle ki, bir kimse gençliğinin ta başında bir kere zina etse, sonra tevbekâr olsa, halini islâh etse, salâh içinde yaşlansa, bu kimseye iftira atan kimseye hadd uygulanmaz. Yine bir kâfirin veya bir kölenin zina edip de, sonradan da kâfir olan müslüman, köle de hür olsa, bu ikisi halterini de düzeltseler, sonra kalksa birisi bunlara iftirada bulunsa, durum yine aynı olup, bunlara iftira eden kimselere hadd cezası uygulanmaz. Ama, küçükken veya deli iken birisi zina etse, sonra da küçük buluğa erse, deli olan da iyileşse, sonra kalksa birisi böyle kimselere iftirada bulunsa, iftira eden kimseye had uygulanır. Çünkü çocuğun ve delinin fiili zina sayılmaz. Bir kimse, "muhsan" olan birisine iftirada bulunsa, iftira eden kimseye ceza uygulanmadan önce, kendisine iftira edilen bu kimse zina etse, kendisine iftira eden o kimseden "hadd" sakıt olur, düşer. Çünkü (şu anda) bu kimseden böyle bir zinanın sadır olması, Önceki hali hususunda bir şüphe doğurur. Zira Allah Teâlâ, kulunun itk irtikab ettiği suçta, hemencecik onun bu suçunu yüzüne vurmayan ifşa etmeyen Kerim bir zâttır. Binâenaleyh, onun bu halinin ortaya çıkmasıyla, o kimsenin daha önce de böylesi şeylerle haşır neşir olduğu anlaşılmış olur. Rivayet edildiğine göre birisi, Hz. Ömer zamanında zina eder ve, "Allah'a yemin ederim ki, bundan başka zina etmedim" der. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Yalan söyledin, çünkü Allah, kulunu ilk günahında rezil kepaze etmez" der. Müzeni ve Ebu Sevr ise, "Sonradan meydana gelen zina hadisesi, müfteriden, "hadd" cezasını düşürmez" demişlerdir. 105[105]

Erkeğe Zina İsnadı

Hasan el-Basrt, Cenâb-ı Hakk'ın. ifedesinin hem erkekleri hem de kadınları içine alan bir ifade olduğunu söylerken, diğer ulemâ bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Çünkü, "el-muhsanât" kelimesi cem-i müennestir. Binâenaleyh, erkekleri içine almaz. Tam aksine, bu konuda "muhsan" erkeklerle "muhsana" kadınlar arasında herhangi bir farkın bulunmadığına, icmâ delâlet eder. 106[106]

Üçüncü Mesele

"Muhsana" olmayan kadınlara iftira atmak, haddi değil, ta'zîr cezasını gerektirir. Ancak kendisine iftira atılan kimse, kendisine nisbet edilen fiille şöhret bulmuşsa, artık bu noktada ne hadd ne de ta'zîr söz konusudur. Cenâb-ı Hakk'ın ayetinin tefsiri hususundaki sözünün tamamı budur. 107[107]

104[104]Darekutni, 3/147.

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/527-528

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/528

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/528

Dört Şahitin Lüzumu

Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra dört şahit getiremeyen "ifadesine gelince bu hususta şu iki bahis söz konusudur:
Birinci bahis: Bil ki Allah Teâlâ iftira atan kimse hakkında, dört şahit getiremediğinde şu üç şeyle hükmetmiştir:
a) Seksen değnek vurulması.
b) Şahadetinin batıl olması, kabul edilmemesi.
c) Tevbe edinceye kadar, fasık hükmünü alması.
İtim adamları, kişinin zina ettiğine dair delil getiremediğinde, sırf iftira atmış olmasından dolayı bu kimseye "hadd"in vacib olduğuna İttifak etmelerine rağmen, bu hükümlerin nasıl sübut bulacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Binaenaleyh, bu cümleden olarak bazıları o kimseye hadd uygulanmadan önce onun şehâdetinin bâtıl olduğunu ve o kimsenin fasıklık damgasını yediğini söylemişlerdir ki, bu Şafiî ve Ley» Ibn Sa'd'in görüşüdür. Ebu Hantfe, irnamn Malik, Ebu Yusuf, İmam-ı Muhamımd ve Züfer ise, bu kimseye had uygulanmadığı sürece, onun şehâdetinin makbul olduğunu söylemişlerdir. Ebu Bekr er-Rtzi (el-Cesaas), "Bu onların, "Kendisine hadd uygulanmadığı müddetçe, o kimse fasıklık damgasını yememiştir. Çünkü o kimse fasıklık damgasını yemiş olsaydı, onun sehâdeti caiz olmazdı. Zira fasıklık damgası, bu damgayı yiyen kimsenin şehâdetini ibtal eder" şeklindeki sözlerinin gereğidir" demiştir.
Ebu Bekr er-Razi, Ebu Hanife'nin görüşünün doğruluğuna dair şu delilleri ileri sürmüştür:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra dört şahit getirmeyen kimselere de seksen değnek vurun" emrinin zahiri, haddin farz olmasının, hem iftira atma hem de bu hususta şahit getirmeme hususlarına bağlı olduğunu iktiza etmektedir. Binâenaleyh, biz hadd hükmünü, sadece iftira atmaya bağlayacak olursak, bu,bu cezanın, (bahsettiğimiz) bu iki şeye bağlı olmasını zedeler ki, bu da, ayetin hilafınadtr. Hem, celdenin farziyyeti, bu iki şeyin ikisine birden dayanmış olan bir hükümdür. Binâenaleyh, sırf o iki şeyden birisinin tahakkuk etmesiyle, haddin tahakkuk etmemesi gerekir. Bu tıpkı, bir kimsenin hanımına, "Eğer o eve girer ve falancayla konuşursan, sen boşsun" demesine benzer. Binâenaleyh, o kadın bu iki şeyden birisini yapıp diğerini yapmadığında, bu husustaki ceza (hüküm) tahakkuk etmez. İste burada da böyledir.
2) İftira atan kimseye, sırf iftirası sebebiyle yalancılık isnat edilemez. Durum böyle olunca, sırf iftirasından dolayı, şehâdetinin reddedil memesi gerekir. Bu iki cümlenin, birincisini şu üç yönden izah edebiliriz:
a) Onun sırf iftira etmiş olması, şayet kendisinin yalancı olmasını gerektirmiş olsaydı, artık onun bundan sonra o kimsenin zina ettiğine dair getirdiği beyyinenin, delilin de kabul edilmemesi gerekirdi. Çünkü, onun yalan söylediğine dair hüküm verilmiştir. Onun iftira etmiş olmasından dolayı yalan söylediğine dair verilen hüküm ise, o kimsenin iftira edilen kimsenin zina ettiğine dair doğru söylediğinin doğruluğuna şehâdet eden kimselerin de şahitliklerinin batıl olduğuna hükmetmektir. Ulemâ, bu kimsenin getireceği delilin kabul edileceği hususunda ittifak edince, sırf iftira etmiş olmasından dolayı o kimsenin yalan söylediğine dair hüküm verilemeyeceği sabit
b) Hanımına zina iftirasında bulunan bir kimsenin, sırf bu iftiradan dolayı, yalan söylediğine hükmedilemez. Aksi halde, bu kimse ile hanımı arasında "liân"laşmanın gerekli olduğuna hükmedilemezdi. O kimseye, kendisinin yalan söylediğine hükmedilmekle birlikte, hanımına attığı zina iftirası hususunda doğru söylediğine dair, Allah'a yemin etmekle emrolunup, Hz. Peygamber (s.a.s) de, karıkoca arasındaki "liân"laşmadan sonra s-jtf "Allah, sizi ikinizden birisinin yalana olduğunu biliyor. Binâenaleyh, sizden tevbe eden yok mu?"108[108] buyurunca, böylece Hz. Peygamber belirlemeksizin, onlardan birisinin yalancı olduğunu haber verip, iftira

---

108[108] Müslim, Liân, 6(2/1132).

edenin yalan söylediğine hükmetmemiştir Bu davranışta, sırf iftiranın, o kimsenin yalancı olmasını gerektirmediğine delil vardır.
c) Cenâb-ı Hak, "Buna karşı dört şahit getirmeli değil miydiler? Madem ki onlar şahitleri getiremediler, o halde onlar Allah indinde yalancıların ta kendileridir" (Nûr, 13) buyurmuş, sırf iftira etmiş olmalarından dolayı, onların yalan söylemiş olduklarına hükmetmemiştir. Binâenaleyh, bütün bu izahlarla iftira eden kimseye, sırf iftirası sebebiyle "yalan söyleme" hükmünün verilemeyeceği sabit olmuş olur. Durum böyle olunca da, sırf iftira atmış olmasından dolayı, bu kimsenin şehâdetinin batıl olmaması gerekir. Çünkü bu kimse yine âdil,yine güvenilirdir. Ondan sudur eden bu hal ise, bütün bu vasıflarına zıt değildir. Onun, adalet vasfı üzere kaldığı gerektiğine göre, şehâdetinin de kabul edilmiş olması, makbul olması gerekir.
3) Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Kendilerine kazf (iftira) cezası uygulanmış olanlar müstesna, müslümanlar birbirlerine karşı âdil şahidler (sayılırlar)"[109][109] Böylece Hz. Peygamber {s.a.s), kendisine bu ceza uygulanmadıkça, itham eden kimsenin adalet vasfının devam ettiğini haber vermiştir.
4) İkrime İbn Abbas (r.a)'dan, Hilâl b. Ümeyye kıssası hususunda şunu rivayet etmiştir: "Hilâl b. Ümeyye, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelip hanımına zina isnadında bulununca Hz. Peygamber (s.a.s) "Hilâle celde vurulur ve onun müslümanlar hakkındaki şâhidliği batıl olur (geçersizdir)"[110][110] buyurmuş ve böylece Hilâlin şehâdetinin bâtıl oluşunun, ona celde uygulanmasından dolayı olduğunu haber vermiştir ki bu da sadece iftiranın onun şahadetini geçersiz kılmayacağının delilidir.
5) Şâfli (r.h), kazf şâhidliğinde bulunan kimselerin ayrı ayrı gelmeleri halinde de, bu sahiciliklerinin kabut edileceğini iddia etmiştir. Binâenaleyh eğer sırf isnadda bulunmak, kişinin şehâdetini batıl kılmış olsaydı, artık daha sonra onunla birlikte üç kişi şahadet etse bile, bunun şahadetinin makbul olmaması gerekirdi. Çünkü bu kimse iftirası sebebiyle fâsık olmuş ve hakkında yalan söylediği hükmü verilmiş otur. Şâhidlerin ayrı ayrı gelmeleri durumunda, sahiciliklerinin kabul edilmesinde ise, sırf iftiradan ötürü, şâhidliklerinin bâtıl olmamasını gerektiren bir husus yatmaktadır.
Bu hususta İmâm-ı Şafii (r.h)'nin görüşünün izahı da şudur: Allah Teâlâ, dört şâhid getirmeme durumunda kazif işine, biribirlerine "vâv" (ve) harfi ile atfedilmiş, (ayetteki) üç hususu bağlamıştır. Vâv (ve) edatı ise, tertibi (sıra ile olma manasını) gerektirmez. Binâenaleyh o üç şeyin, biribirlerine dayanmamaları gerekir. Bu sebeble, onun sahidliğinin kabul edilmeyişinin, haddin (cezanın) uygulanmasına bağlanmaması gerekir. Had ister uygulansın ister uygulanmasın, o kimsenin sahidliğinin reddi gerekir. [111][111]

Zina Şahitliğinin Keyfiyeti

İkinci bahis: Bu, zinaya nasıl şahidlik yapılacağı hususundadır. Cenâb-ı Hak, "Kadınlarınızdan fuhşa irtikab edenlere karşı içinizden dört şahid getirin"(Nisa, 15) ve "Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra da dört şahid getiremeyen kimselere seksen değnek vurun"(Nur, 4) buyurmuştur. Sa'd b. Ubflde (r.a), "Ey Allah'ın Resulü, söyle bakayım, yani ben hanımımın yanında birisini yakalayacağım ve sonra dört şahid getirinceye kadar ona dokunmayacağım (öyle 'demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Evet" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: [112][112]

Birinci Mesele

---

[109][109] Keşfu'l-Hafâ. 2/209.
[110][110] Müsned, 1/238.
[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/528-531
[112][112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/531

Zinayı ikrar (itiraf) iki kişinin şahidliği ile sabit olur mu? Bu hususta iki görüş vardır:
a) Tıpkı zina fiili gibi, birisinin zina yaptığını ikrar etmesi de dört şahid ile sabit olur.
b) Bu, zina fiilinin aksine, iki şahidle de sabit olur. Çünkü fiile muttali olunmayabilir. Binâenaleyh bu hususta dört şahidin bulunması şart koşularak, ihtiyatlı olan yol tutulmuştur. Kişinin zinasını ikrarı ise, muttalî olunması zor olmayan bir iştir. 113[113]

İkinci Mesele

O şahidler zina işine şehâdet ettiklerinde, o kadınla zina eden kimsenin ve zina edilen kadının kim olduğunu açıkçabelirtmeleri gerekir. Çünkü bu şahidler bazan o kimseyi, kendisine ait cariyesi üzerinde görüp, o cariyenin o şahsa yabancı bir kadın olduğunu sanabilirler. Yine o şâhidlerin "Evet, biz onun zekerini bunun ferci içinde, tıpkı sürme çekilen milin sürmedanlık (sürme kabı) içinde oluşu gibi gördük" demeleri gerekir. Binâenaleyh eğer onlar, onun zina ettiğine mukayyed olmayan mutlak bir ifade ile, sadece "zina etti" diye şahidlik ederlerse, bu husus sabit olmuş olmaz. Çünkü onlar (insanlar) çoğu kez, kadınla erkeğin bacaklarının birbirine dolama (girme) halini, zina olarak kabul ederler. Birisinin birisine iftira edip de, "O zina etti" demesi ise, böyle değildir, bu durumda hadd-i kazf gerekir. Bu hususta, açıklamada bulunması istenmez.
Eğer bir kimse, kendisinin zina ettiğini itiraf ederse, bu hususta (nasıl zina ettiği hususunda) bir açıklamada bulunmasını istemek şart mıdır? İşte bu meselede şu
a) Evet, şahinlerden istendiği gibi, onun da açıklama yapması şarttır.
b) Iftirada olduğu gibi, açıklama istenmesi şart değildir. (Açıktama istenmeden cezası uygulanır.) 114[114]

Şahitlerin Toplu Halde Şahidliği

Şifti (r.h),şahidlerin, dağınık veya toptu hakte gelmelerindi bir fark bulunmadan! ileri «ürerken, onların ayrı ayrı gelip sahidHk etmeleri halinde, zina fi«n*n sabit (itballanmış) olamayacağını, bu ayrı ayrı gelen şahidlere MUra cezası genteMpini söylemiştir.
Şafil (r.h)'nin delilleri şunlardır:
1) Dört şahtd getirme iei ontarm, toplu veya dağınık halde gedmelerinde ve gettriimelerwde, miaterek (ortak) Miktardır. Sayesinde müşterekliğin olduğu şeve delaM edan latada im, sayesinde ayrılık bulunan şeye bir emare yoktur. Binaenaleyh onların dağınık, ayrı ayrı gelmelerine gelince, bu nassa göre yapılmış btr hareket olur. Dolayısıyla sorumluluktan kurtulunmuş olması gerekir.
2) Toplu ftaMe geldiklerinde şatactterin şanidhği ile sabit olan her hüküm, diğer hükümler gibi, ayrı ayn galip şahadet etmeleriyle de sabit olur. Hatta böyle gelmeleri daha evtadtf. Çünkü onlar, ayn ayn geldiklerinde, bu töhmetten ve biribirleriyle danışıklı olmalarından daha uzak olmuş olur. İşte bundan ötürü diyoruz ki: Hakim şahidterin şahidliğinoen şüpheye düştüğünde, eğer onların şehâdetlerind© gizli bir nokta varsa, ona muttali olabilmek için, onları birbirinden ayırarak, ifadesini alır.
3) Onların birlikte aynı anda gelip şahidlik yapmaları şart değildir. Aksine onlar, kadinin huzurunda toplandıklannda, peşpeşe şahidlikte bulunurlarsa, bu sahicilikleri kabul edilir. ŞaNdierin, kadi'nin kapısında toplanıp, sonra peş peşe içeri girip şahidlik yapmaları hali de böyledir.
Ebu Hanrfe (r.h)'nin delili ise, şu iki yöndendir:
1) Tek bir şahid sahidtik ettiğinde, bu hususta dört şahid getiremezse, o kimseye iftira etmiş olur. Bu sebebte de, "Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra (bu babda) dört şahid getiremeyen" ayetinden ötürü, bu şahide hadd-i kazf gerekir.

---

[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/531
[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/531-532

Bu konuda, en fazla söylenecek söz şudur: Onlar bu kazfî (iftirayı), "şahidlik" lafzı ite anlatmışlardır. Bu böyledir, çünkü bu başlıbaştna (tek başına), İftira cezasının düşmesi neticesine götürür. Çünkü iftira eden herkes şahidlik lafzını kullanmaktan aciz kalmaz. Böylece o da bunu, kendinden cezayı düşürmeye bir vesile yapmış olur ve onun iftira İle İlgili maksadı da tahakkuk etmiş olur.

2) Rivayet edilen şu husus da buna delildir: Muğire b. Şu'be'nin aleyhine, Hz. Ömer (r.a)'in huzurunda şu dört kişi zina şahidliği yapmışlardır: Ebu Belere, Nftft, Neti ve dördüncüleri Ztyad. Bu Ziyad: "Ben, yerleşmemiş olan, dimdik bir dübür (kıç) yükselen (hızlı) bir nefes attş-vertş ve o kadının ayaklarını, tıpkı bir eşeğin iki kulağı gibi Muğlre'nin omuzunda gördüm. Bundan ötesini bitmem" dedi. Böylece Hz. Ömer, o üçüne hadd-i kazf uyguladı ve onlarla birlikte buna başka şâhid olup olmadığını sormadı. Eğer Hz. Ömer (r.a), bundan sonra başka şahidler aramış olsaydı, o zaman beklerdi. Çünkü hadler (cezalar) beklenilen ve alabildiğine ihtiyatlı davranılan şeylerdendir.

Eğer zinaya dört şahtdden azı şahidtik etse, bu zina sabit (tsbatlanmış) olmaz. Fakat şahidlere hadd-i kazf gerekir mi? Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Gerekmez. Çünkü onlar sahidlik yapmak için gelmişlerdir. Bir de eğer biz bunlara had uygulayacak olsak, zina şahidliği kapısı kapanmış olur. Çünkü her Hr şahid, arkadaşının kendisine muvafakat etmeyebileceği ve böylece de kendisine had uygulanabileceği hususunda şüpheye düşer, emin olamaz.

2) Daha doğru otan görüşe göre, Ebu Hantfe (r.h) "Onlara hadd gerekir" demiştir. Bunun delili ise, "Üçüncü Meeele"de zikrettiğimiz o iki husustur. 115[115]

Yalancı Şahitlerin Durumu

Birisi birisine iftirada bulunsa ve dört fasık kimseyi de buna şahid getirse onlar da bunun zina ettiğine şehadette

bulunsalar, Ebu Hantfe (r.h) bu hususta, iftira eden kimseden haddin düşüp, sahtdtere had gerekmediğini söylerken, Şafii (r.h) iki görüşünün birinde, bunların hepsine had gerekeceğini söylemiştir. Ebu HenhVnin görüşünün izahı şudur: Hak Tealâ, "Namuslu ve hür (muhsan) kadınlara iftira atan, sonra (bu babda) dört şahid getiremeyen" buyurmuştur. Binâenaleyh böyle bir kimse de, dört şahid getirmiştir. Ama bu sebeble buna had gerekmez. Bir de fasık şahidflk edebilir. Dolayısıyla şahidlerin, Kadi'nm huzurunda bulunmaları ile, zina şahidliğinin şartlan tahakkuk etmiştir. Fakat onların şâhidlikleri, (fasıklık) töhmetinden ötürü kabul edilmemiştir. Dolayısıyla aleyhine sahidlik edilen kimseden haddin nefyeditmesi (kaldınlması) hususunda bu töhmete itibar ettiğimiz gibi, bu sahidlerden hadd-i kazfin nefyedilmesi hususunda da töhmetin nazar-ı dikkate alınması gerekir. Şafii (r.h)'nin görüşünün izahı ise şudur: Bu kimseler, sahidliğin kabul edilmesi hususunda nazar-ı dikkate altnan şartlara sahib değildirler. Dolayısıyla onlar "şahid" olamazlar. Geriye onlar "sırf iftiracılar" otarak kalakalmış olurlar. Ayetteki, "Sonra (bu babda) dört şahid getiremeyen" ifadesinin tefsiri hususunda sözümüzün sonu budur. 116[116]

Kazif Cezası .

Cenâb-t Hakk'ın "Onlardan her birine seksen değnek vurun emri ile ilgili birkaç mesele vardır: 117[117]

Kazif Cezası

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/532-533

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/533

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/533

"Değnek vurun" emrinin muhatabı zina ayetinde (Nûr, 2) de belirttiğimiz gibi, imam (devlet başkan (-halife) veya Şafii'ye göre, bu hususta yetkili olan kimse, yahut da bir imam (başkan) bulunmadığında, müslümanların tayin ettiği (seçtiği) sâlih bir kimsedir. 118[118]

Bu Cezadan Muaf Olanlar

Bu ayetin umûmi ifadesinde, şu gibi bazı durumlar tahsis edilmiş (ayetin hükmü dışında bırakılmıştır): a) Baba, çocuğuna veya kendisinin "nevâfil"inden (furûundan) birisine iftira ettiğinde, babaya çocuğunu veya böyle birisini öldürmesinden dolayı kısas gerekmediği gibi, (zina etti diye) evladına iftira eden babaya da had gerekmez.
b) Zina iftirasında bulunan kimse köle olduğunda, buna gerekli olan ceza kırk değnektir. Mükateb köle ile ümmü veled cariyenin durumu da böyledir. Çünkü yarısı hür, yarısı köle olanın cezası ise, kölenin cezasının aynısıdır.
c) İffetli ve namuslu bir câriye yahut da eskiden zina etmiş ama sonra tevbekâr olmuş bir kadın, dil açısından "muhsan" sayılırlar. Ama bununla birlikte, böylesi bir kadına iftira etmek de haddi gerektirmez. 119[119]

Üçüncü Mesele

Alimler şöyle söylemişlerdir: Hadler hususunda vurulabilecek en şiddetli vuruş, zina cezası vuruşu, sonra
içki cezası vuruşu, sonra da iftira cezası vuruşudur. Çünkü iftira edene verilen cezanın sebebi, sıdka da kizbe de (doğruya da, yalan olmaya da) muhtemel bir sebebtir. Fakat bu kimse, namusların korunması ve onlara saygısızlıkta bulunulması için cezalandırılmıştır. 120[120]

Dördüncü Mesele

İmam Malik ve Şafii iftira cezasının veraset yoluyla devam ettiği kanaatindedirler. Binâenaleyh kendisine iftira edilmiş kimse, had cezası tam uygulanmazdan ve iftira edeni affetmeden ölürse, mirasçıları, bu cezayı uygulatma hakkına sahihtirler. Onun iftirasının ta'zir cezasını gerektiren bir durum olması da aynıdır. Binâenaleyh bu ta'ziri uygulatma yetkisi de mirasçılara geçer. Tıpkı bunun gibi, kendisine iftira edilen kimsenin ölümünden sonra, iftira eden o ölene tekrar iftira etse, yine onun varisleri için, hadd talebinde bulunma hakkı doğar. Ebu Hanlfe (r.h)'ye göre ise, kazf cezasına vâris olunamaz ve bu iş, iftira edilenin ölümü ile sona erer. Şafii (r.h)'nin delili sudun Hadd-i kazif, kul hakkıdır. Çünkü iftira edilen kulun affı ile, bu ceza düşer. Yine bu ceza o kulun, istemesi durumunda uygulanır. Bu hususta, iftira eden iftira ettiğini inkar ettiğinde, aleyhine iftira edilen kimse yemin ederek (onun iftira ettiğini söyler). Bu, kul hakkı olduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kim geride bir hak bırakırsa, bu hak vârislerine aittir"121[121] hadis-i şerifinden ötürü, buna da vâris olunması gerekir.
Ebu Hanİfe (r.h)'nin delili ise şudur: Eğer buna miras olunabilseydi, o zaman bunda karının ve kocanın belli bir payı olur. Bir de bu, kendisinde mal ve güvencenin (vesikanın) mevcut olmadığı bir haktır. Binâenaleyh tıpkı bir vekâlet, bir sözleşmede olmadığı gibi, bunda da veraset söz konusu olmaz.
Ebu Hanlfe'nin birinci deliline şu şekilde cevap verebiliriz: Şafii mezhebine göre esahh (daha doğru) olan, o şeye tıpkı bir mal gibi bütün vârislerin mirasçı olmasıdır. Bunda ikinci vecih de şudur: Karı ile koca hariç, bütün vârisler bu hakka varis olurlar. Çünkü kanlık ve kocalık

---

[118] 118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/534
[119] 119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/534
[120] 120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/534
[121] 121[121] Müslim, Feraiz, 14, 17 (3/1237)

ölümle sona erer. Bir de haddin maksadı, soy-soptan (bütün sülaleden) bu utancı defetmektir. Bu ise karı-kocayı ilgilendirmez. [122][122]

Beşinci Mesele

Birisi orada bulunmayan birisine hâkimin huzurunda iftirada bulunsa, yahut da o adam orada değilken, kişi kendi hanımı için, o adamla zina ettiği iftirasında bulunsa, hakimin iftira edilene haber yollayıp, "Falanca sana zina iftira ve isnadında bulunuyor. Bundan ötürü senin, onun hakkında hadd-i kazif hakkın doğuyor" diye haber vermesi gerekir. Bu tıpkı, bir kimsenin bir başka kimsede, haberi olmayan bir malt bulunması halinde, hakimin bunu ona bildirmesi gerektiği gibidir. İşte bundan Ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s), Enis'i, "Falanca, oğluyla zina ettiğin iftira ve iddiasında bulunuyor" diye haber vermek için, bir kadına göndermiş, fakat onu o kimse o kadınla zina ithamından kurtulsun diye göndermemiştir.
Şafii (r.h) şöyle der: "Bir kimse birisine zina iftirasında bulunduğunda, imamın (halifenin ve onun yetki verdiği birisinin), adam gönderip ondan bunu sorma hakkı yoktur. Çünkü Allah Teâlâ, "Birbirinizin kusurunu araştırmayın" (Hucurât, 12) buyurmuştur. Şftfll. bu ifadesiyle iftira edenin belli olmaması durumunu kastetmiştir. Bu mesela bir kimsenin hakimin huzurunda, "İnsanlar, falancanın zina ettiğini söylüyorlar" demesi gibidir. Bu durumda hakim, iftira edilen kimseye adam gönderip bunu ondan sormaz. [123][123]

Kazifin Şahidliği Ebediyyen Kabul Edilmez

Hak Teâlâ'nın, "Onların sahiciliklerini ebediyyen kabul etmeyin" yasağına gelince, alimler bu hususla ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, sahabe ve tabiînin ekserisi, böyle bir kimsenin tevbe etmesi halinde, bundan sonraki şahidliğinin kabul edileceği kanaatindedirier.Şafii (r.h)'ın görüşü de böyledir. EbÛ Hanîfe, talebeleri, Sevri ve Hasan b. Salih (r.hm) ise, tevbe etse bile, iftira cezasına uğramış kimsenin şahidliğinin hiç bir zaman kabul edilmeyeceği görüşündedirler. Bu mesele, "Ancak bu (hareketten) sonra tevbe eden ve (hallerini) ıslah edenler müstesna"(Nûr, 5) ayetinin, kendinden önceki ayette bulunan hükümlerle mi, yoksa (4. ayetteki) son cümle ile mi alakalı olduğu meselesine dayanmaktadır. Binâenaleyh Ebû Hanfft (r.h)'ye göre, "Pek çok cümlenin peşinden gelen istisna, onlardan en sonuncusuyla alakalıdır." tmam-ı Şafii'ye göre ise, bu istisna, geçen o cümlelerin hepsiyle alakalıdır. Biz bu meseleyi Usûl-ü Fıkıh'da özetledik. Fakat burada, inş&allah, burayla ilgili olan miktarını belirteceğiz. [124][124]

Tövbekar Kazifin Şahitliği: Şafliyyenin Delilleri

Şâfit (r.h), bu kimsenin (tevbeden sonraki) şâhidliğinin kabul edileceğine dair şu delilleri getirmiştir:
1) Hz. Peygamber (s.a.s) "Günahtan tevbe eden,
hiç günahı yok gibidir"[125][125] buyurmuştur. Günahı olmayanın şahidliği kabul edilir. O halde, tevbekâr olanın şahidliğinin de kabul edilmesi gerekir.
2) Kâfir iftira atar, sonra da kâfirlikten (imana) dönerse, bunun şahidliği (artık), icma ile kabul edilir. Binâenaleyh iftirada bulunan bir müslüman yaptığı bu iftiradan tevbe ederse, şahidliğinin artık kabul edilmesi gerekir. Çünkü müslümanın yaptığı iftira, kâfirin iftirasından, durum bakımından, daha ehven (hafif)'tir. Buna göre, "Müslümanlar, kafirlerin (iftiralarından) üzüntü duymazlar. Çünkü onlar, zaten müslümanlara düşman olarak ve müslümanlar

---

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/534-535
[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/535
[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/535-536
[125][125] İbn Maca, Zühd, 30 (Z/1420).

hakkında batıl (asılsız) ta'nlarda bulunmakla meşhurdurlar. Binâenaleyh kâfirin iftirası sebebiyle, iftira edilene bir müslümanın iftirasından dolayı dokunacak, ayıp ve utanç kadar bir ayıp ve utanç dokunmaz.

Bu sebeble herhangi bir ar ve kusurun dokunmaması için müslüman iftira etmekten alabildiğine menedilmiştir. Bir de küfründen tevbe eden kimseye had gerekmez. Halbuki iftirasından ötürü tevbe edenden, bu hadd-i kazif düşmez." denilirse, biz deriz ki: İkisi arasında bu fark Hz. Peygamber (s.a.s)'in. "Onlara, müslümanlann lehine ve aleyhine olan şeylerin, onların da lehine ve aleyhine olduğunu (müslümanlar için hak ve vazife olan şeylerin, o nmmiler için de hak ve vazife olduğunu) haber ver"126[126] hadis-i şerifi ile ilga edilmiştir.

3) Biz, inkârdan, adam öldürmekten ve zinadan tevbe eden kimsenin şahidliğinin makbul olduğu hususunda müttefikiz. İftirasından dolayı tevbe eden de böyledir. Çünkü bu günah, zinadan daha büyük değildir.

4) Ebu Hanife (r.h) hadd, iftira edilenin hakkı olmakla birlikte, iftira eden kendisine had uygulanmadan Önce tevbe ederse, bu kimsenin şahidltğini kabul ediyor. Binâenaleyh had, tevbe ile kalkmıyor. Kendisine had uygulandıktan sonra, halini düzeltmiş ve kendisinden fasıklık ismi kalkmış olduğu halde, tevbe eden birisinin şahidliği haydi haydi kabul edilir.

5) Hak Teâlâ'nın, "Ancak bu hareketten sonra tevbe edenler müstesna" <Nûr,s) ifadesi, birkaç cümleden sonra zikredilmiş bir istisnadır. Binâenaleyh bunun, bütün o cümlelere ait bir istisna olması gerekir. Bunun delilleri şunlardır:

a) Biz, herhangi bir kimsenin, "Eğer Allah dilerse (inşaatları}, kölem hür, hanımım boş olsun" demesi halinde, bu "İnşaallarT'ın, her iki cümleyle de alakalı olduğu hususunda müttefikiz. Durum, konumuz olan bu ayetteki istisnada da aynıdır. Bu durumda eğer: "Bu ikisi arasındaki fark şudur: "İnşaallah" sözü, o hususta herhangi bir şey sabit olmasın diye, sözün hükmünü kaldırmak için kullanılır. İstisna harfi (edatı) ite zikredilen istisnanın ise, tek başına sözün hükmünü kaldırmak için gelmesi caiz değildir. Baksana, bir kimsenin, "inşaallah sen boşsun" demesi mümkündür, ve bundan ötürü herhangi bir şey yani boşanma meydana gelmez. Ama, "Sen bir talak kalmak üzere boşsun" demesi halinde ise, boşanma meydana gelmiş ve istisna da bâtıl olmuş otur. Çünkü istisna edatının, sözün hükmünü tamamen kaldırmak için kullanılması burada imkansızdır. Böylece, "İnşaallah" (Eğer Allah dilerse) ifadesinin, kendinden Önce geçen bütün cümlelerle alakalı olmasından, istisna edatt (illâ) ile yapılan müstesnanın da, kendinden önce geçenlerin tamamıyla alakalı olmasının doğru olması neticesinin çıkmadığı sabit olur" denilirse, biz deriz ki: Bu, cem (toplama) mahallinin gayrisinde olan bir farktır. Çünkü "inşaallah" ifadesinin, sözün hükmünü tamamen kaldırmak için kullanılması caizdir. Dolayısıyla şüphesiz bunun, önce geçen cümlelerin tamamıyla alakalı olması caiz olmuştur. Aksi halde bunun, sözün bir kısmının hükmünü kaldırmak için getirilmiş olması caiz olurdu. Bu sebeble, işte bu tarzda onun bütün cümlelerle alakalı olması gerekir. Öyle ki, bahsedilen cümlelerden herbirinden bir kısmının istisna edilmesini gerektirmiştir.

b) "Vâv" (ve) edatı, mutlak cem (toplamak, birlikte oluşu göstermek) içindir. Binâenaleyh ayetteki, "Seksen değnek vurun ve onlann şahidliğini ebedi kabul etmeyin ve onlar fâsıklann tâ kendileridir" her üç cümle de, birbirinden önceliği olmaksızın, sanki hep birlikte zikredilmiş gibidir. Binâenaleyh bu ifadeye istisna dahil olduğunda, bu istisnanın onlardan birine ait olması, diğerlerine ait olmasından daha evla değildir. Çünkü bu cümlelerden birinin, diğerinden, mana bakımından önceliği yoktur. Binâenaleyh bunun, bütün cümlelerle alakalı olması gerekir. Ebû Hanffe (r.h)'nin görüşünün aleyhine olmak üzere, bu ifadenin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, "Namaza kalktığınız zaman, yüzlerinizi yıkayın" (MMe, 6) ayetidir. Çünkü buradaki ı^LfrÛ ifadesindeki fâ-i takibiyye, yüzü yıkama ifadesine değil, aksine bundan sonra gelen atıf vavları, tertib (sıra) ifade etmedikleri için, bütün bu sonraki cümlelerin hepsine birden gelmiştir. Tefsir etmekte olduğumuz ayetteki, (illâ) istisna edatı da, geçenlerin sadece belli biriyle ilgili değildir. Çünkü vâv harfi, tertib İfade etmez. Binâenaleyh bu istisna onlann

---

126[126] Ebu Davud. Cihad, 90 (3/37) benzeri hadis.

hepsiyle alakalı gibidir. Buna göre şayet, "vâv" edatı, söylediğiniz gibi bazan mutlak cem (atıf) için, bazan da istinaf için olur. İsti'naf (başlangıç) için olması "Onlar fâsıklann tâ kendileridir" ifadesinde o*uşu gibidir. Çünkü vâv, nazmı tek cümle olan ve manası bir olan yerlerde, cem için olur. Böylece de onların tamamı, tıpkı abdest (Ma^e.e) ayetinde olduğu gibi birlikte zikredilmiş (tek bir şey) gibi olurlar. Çünkü abdest ayetinde zikredilenlerin hepsi tek bir bütündür. Cenâb-ı Hak sanki, "İşte sayılan bu uzuvlarınızı yıkayın" buyurmuştur. Çünkü bu sayılanların hepsini, "yıkayın" emri içine almıştır. Kazf (iftira) ayetine gelince, bunun başlangıcı emir, sonu ise haber cümlesidir. Binâenaleyh bütün bunların tek bir cümlede sıralanması caiz değildir. O halde bu (üçüncü) vâv, istinaf içindir. Bu sebeble de, istisna bu sonuncu cümleye aittir" denilirse, biz deriz ki: "Bizim bu üç cümlenin tamamını da şartın cezası (cevabı) saymamız niçin caiz olmasın? Buna göre sanki, "Kim muhsan olanlara iftira atarsa, ona sopa vurun, şahidliğini kabul etmeyin ve onun fasık olduğunu söyleyiniz, yani siz onlara sopa, şahidliği red ve fasık deme işlerinin hepsini yapınız. Fakat attıkları iftiradan tevbe edip, hallerini düzeltenler müstesna. Çünkü Allah bunları bağışlar. Böylece de onlar sopa vurulmamış, sahicilikleri reddedilmemiş ve fasık sayılmayan kimseler olurlar" denilmek istenmiştir.

c) Ayetteki, "Onlar fâsıkların tâ kendileridir" ifadesinin, "Onların şahidliklerini ebedi kabul etmeyin " ayetinin peşinden gelmiş olması, şahidliğin kabul edilmeyişinin sebebinin, o kimsenin fasık oluşu olduğuna delalet eder. Çünkü bir hükmün bir vasfa dayandırılması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu gösterir. Hele de o vasıf o hükme münasib ise. Binâenaleyh o kimsenin fasık oluşu da sahiciliğinin makbul olmamasına münasibtir. O kimsenin şehâdetinin kabul edilmeyişinin sebebi sadece onun fâsık olduğu sabit olup, bu istisna da o kimsenin fâstklığının (tevbe ettiğinde) zail olduğuna delâlet edince, bu illet ortadan kalkmış olur. Sebeb ortadan kalkınca da bu sebebe bağlı olan hükmün de kalkması gerekir.

d) Bu gibi istisnalar Kur'ân'da vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah ve Resulü ile harbedenierin cezası şudur. Ancak tevbe edenler müstesna" (mm*. 33-34) buyurmuştur. Bu istisnanın, ayetin başından itibaren sayılanların tamamı ile olduğunda ve bu tevbenin hepsi için söz konusu olduğunda şüphe yoktur. Hak Tealâ'nın, "Sarhoş iken namaza yaklaşmayın, eğer su bulumazsanız, teyemmüm edin" (Nisa. 43) ayetindeki durum da böyledir: Teyemmüm, kendisine abdest farz olan kimseler için meşru olduğu gibi, gusletmesi gerekenler içn de söz konusudur. Ebu Ubeyd bu izahı, Şafii'nin mezhebini isbat sadedinde yapmıştır. [127][127]

Hanefi İçtihadının Delilleri

Ebu Hanife'nin arkadaşları, bu ayetteki istisnanın, son cümleye ait olduğu hususunda şu delilleri getirmişlerdir:

1) Bir istisnadan yapılan istisna, son cümleye ait sayılır. Binâenaleyh bir birlik olsun diye, bu her yerde böyle olur.

2) Önceki cümlelerin umumi manada olmasını gerektiren şey mevcuttur. Buna muarız olan şey, yani istisna ise, kendisinin tek bir cümleye ait olmasının doğruluğu hususunda yeterlidir. Çünkü bu kadarcık şeyle istisna bir lağiv (boş, manasız şey) olmaktan çıkar. Binâenaleyh bu istisnanın sadece tek bir cümleyle alakalı olması gerekir.

3) Buradaki istisnanın kendinden önce geçen cümlelerin tamamıyla alakalı olsaydı, bu kimsenin tevbe etmesi halinde, ona celde vurulmaması gerekirdi ki bu icmâen bâtıldır. Dolayısıyla bu istisnanın son cümleye ait olması gerekirdi.

Bunlardan birincisine şöyle cevap verilir: Menfi (olumsuz) cümleden yapılan istisna olumlu, olumlu cümleden yapılan istisna ise olumsuzdur. Binâenaleyh istisnadan sonra gelen istisnanın, hem birinci istisnaya, hem de müstesnaya râci olması halinde, bu ikisinden birinden giden kadarı ile, diğerine eklenmiş ofur. Böylece de birinci istisnayla noksanlaşan, (ikincisi) ile eklenip, tamir edilmiş olur. Dolayısıyla da ikinci istisna faydasız olmuş olur. İşte bundan ötürü, "İstisnadan yapılan istisna son cümleye aittir" diyoruz. İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Atıf vâvının bir tertibi (sırayı) ifade etmediğini beyân etmiştik. Binâenaleyh cümlelerin bir kısmı mertebece diğerlerinden sonra sayılamaz. O halde istisnanın, bu cümlelerden bir kısmıyla alakalı olması, diğerleriyle alakalı olmasından evlâ değildir. Binâenaleyh bunun, hepsiyle alakalı olması gerekir. Üçüncü delile de şöyle cevap veririz: Bununla, bazısı hakkında amel etmek terkedilmiş, diğerleri hakkında amel etmek ise terkedilmemiştir.

---

[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/536-538

Ebu Hanlfe (r.h)'nin arkadaşları bu meselede şu hadisleri delil getirmişlerdir:

a) Hanımının, Şureyh b. Sehmâ ile zina ettiğini söyleyen Hilâl b. Ümeyye hadisesi hakkında İbn Abbas (r.a)'ın rivayet ettiği şu hadis: Hilâl bunu söyleyince Hz. Peygamber (s.a.s) "Hilâl'e celde vurulur ve onun müslümanlar hakkındaki şâhidliği bâtıl olur" 128[128] buyurdu. Böylece Resûlullah (s.a.s), onun şâhidliğinin kabulü için, tevbenin şart olduğunu söylemeksizin, ona celde vurulmasının, şehâtedini geçersiz kılacağını bildirmiştir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), "Kendilerine hadd-i kazî uygulanmış olanlar hariç, müslümanlar birbirleri hakkında âdil şahidler sayılırlar" 129[129] buyurmuş ve hadd-i kazf uygulananların tevbe etmesini şart koşmamıştır.

c) Amr b. Şuayb, babasından; babası da dedesinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "islam'da had uygulanmış kimselerin sehâdeti caiz değildir"130[130] dediğini rivayet etmiştir.

Şafii ise şöyle der: Bütün bunlar şunlarla çelişir:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) "(Bir şeyi) güneş gibi (apaçk-kesin olarak) bildiğinde, şahidlik et" buyurmuştur. Emir, vucûb (farziyyet) ifade eder. Binâenaleyh hadd cezası giymiş bir kimse, birşeyi bildiğinde, o hususta şahidük etmesi farzdır. Eğer onun şahidliği makbul olmamış olsaydı, bu ona farz olmazdı. Çünkü bu şahidlik, bu durumda yersiz ve boş olmuş olurdu.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) "Biz, zahire göre hükmederiz"131[131] buyurmuştur. Burada böyle bir zahir söz konusudur. Çünkü bu kimsenin dini, aklı ve tevbesi sebebiyle, yeniden kazandığı namusu, kendisinin (zahiren) sâdık olduğu zannını ifade eder.

3) Hz. Ömer (r.a)'den şu rivayet edilmiştir: O, Muğire b. Şu'be'nin aleyhine şahidlik eden Ebu Bekre, Nâfl ve Nefi'ye celde vurmuş ve sonra da: "Kim kendisini yalanlarsa, şahidfiğini kabul ederim, böyle yapmayanın şahidliğini kabul etmem" dedi. Bunun üzerine Nafl ve Nefl kendilerini yalanladılar (yalan söylediklerini itiraf ettiler) ve tevbe ettiler. Hz. Ömer de artık bunların (bundan sonraki) şahidliğini kabul etti. Fakat Ebu Bekre'nm-şahidliğini kabul etmedi. Hiçbir sahabi do bunu yadırgamamış, tenkid etmemiştir. İşte' bu meseledeki sözün tamamı budur.

Hak Teâlâ'nın, "Onlar fâsıklann tâ kendileridir" ifadesine gelince, bil ki bu ifade, şu iki manaya gelir:

1) Kazf (iftira atma), büyük günahlardandır. Çünkü fasık ismi ancak büyük günah işleyenler için kullanılır.

2) Fâsık, i kâbı hakedenlere verilen bir isimdir. Çünkü bu isim eğer kendi fiilinden müştak bir isim olmuş olsaydı, o zaman tevbe, tıpkı o kimsenin dövücülükle ve başka şeylere meyyal olmakla tavsif edilmesine mâni olmadığı gibi, Askın devamına da mâni olmazdı. 132[132]

İftiradan Tövbe

Hak Tealâ'nın "Tevbe edenler müstesna" ifadesine gelince, bil ki alimler iftira etmekten ötürü nasıl tevbekâr olunacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Şafii (r.h): "Bunun tevbesi, kişinin yalan söylediğini itiraf etmesidir" derken, Şafii'nin ashabı, bundan nasıl tevbe

---

128[128] Müsned, 1/238.

129[129] Keşfu'l-Hafa, 2/209.

130[130] İbn Mace. Ahkâm, 30 (2/792).

131[131] Keşfu’-Hafa, 1/92.

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/538-540

edileceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Onlardan el-lctahrf; "O, "Ben söylediğim o hususta yalancıyım. Bir daha aynı şeyi yapmayacağım" der" demiştir. Ebu İshvk ise: "O, "Ben yalan söyledim" diyemez. Çünkü o, bazan doğru söylemiştir. Dolayısıyla "Yalan söyledim" demesi de yalan olmuş olur. Yalan da bir günahtır. Günahı isteyen kimse ise bir başka günahtan tevbe etmiş olamaz. Aksine iftira eden kimse, "söylediğime pişman oldum. O sözümden dönüyorum. Artık bir daha aynısını yapmayacağım" der" demiştir.

Ayetteki,"ve hallerini ıslah ederler" ifadesi hakkında alimlerimiz söyle demişlerdir: "O kimsenin tevbe etmesinden sonra, sahidliğinin kabul edilebilmesi ve bu yetkisinin geri dönebilmesi için, iyi halinin üzerinden mutlaka bir zamanın geçmesi gerekir" demişler ve sonra da bu müddeti bir yıl olarak belirlemişlerdir. Böylece o kimsenin üzerinden, hallerin ve karakterlerin değiştiği dört mevsim geçmiş olur. Bu tıpkı innîn (cinsi kudreti olmayan) kimse için, boşanması için bir yıl zamanın geçmesinin belirlenmesi gibidir. Şeriat, zekât, cizye ve benzeri şeyler gibi, pek çok hükmü bir yılın geçmesine bağlamıştır.

Hak Teâlâ'nın "Çünkü Allah gafur ve rahimdir" ifadesi, "O, gafur ve rahim olduğu için, tevbeleri kabul eder" demektir. Bu, tevbelerin kabulünün akton Allah'a vâcib olmadığına delalet eder. Çünkü eğer tevbeleri kabul etmesi Allah Teâlâ'ya aklen vâcib olsaydı, o zaman tevbeleri kabul hususunda o, gafur ve rahim olmuş olmazdı. Zira tevbeleri kabul O'na şart ve vâcib olsaydı, o zaman Hak Teâlâ bu tevbeleri mecburen ve korkusundan ötürü kabul etmiş olurdu. Çünkü O bu durumda, eğer bunu kabul etmeyecek olursa, kendisinin sefih olduğunu ve ulûhiyyet vasfı dışında kalacağını bitmektedir. Ama tevbelerin kabulü aklen vâcib olmadığı hakle O, tevbeleri kabul edince, rahmeti ve ihsanı tahakkuk etmiş olur. Muvaffakiyet Allah'dandır. 133[133]

4. Hüküm: Liân

"Hanımlara zina tsnâd eden ve haklarında kendilerinden başka şahidieri de bulunmayan kimselere gelince, onlardan herbirinin yapacağı şâhidlik, kendisinin hakikaten sâdıklardan olduğunu Allah'a yemin ederek, dört defa yapacağı şahidlikür. Beşincide, eğer yalancüardansa, Allah'ın laneti muhakkak kendisinin üstüne (olsun diye dua etmesidir). O (kadının), o zevcinin, muhakkak yalancılardan olduğuna, Allah'a yemin ederek dört defa şâhidlik edip, beşincide de, eğer o (kocası) sadıklardan ise, Allah'ın gazabı kendisi üzerine olsun (diye beddua etmesi) o kadından bu azabı (cezayı) defeder. Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı; eğer gerçekten Allah tevbeleri kabul eden, yegane hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı (haliniz nice olurdu)?" (NÛr, ft-10).

Bil ki Hak Teâlâ kişinin ailesi dışındaki hanımlara yaptığı zina isnâd ve iftirasının hükmünden bahsettikten sonra, kendi hanımına zina isnadında bulunmasının hükmünü zikretmiştir. Hem sonra bu ayet şöyle bazı konuları ihtiva etmektedir. 134[134]

Nüzul Sebebi

Birinci Konu: Ayetin sebeb-i nüzulü hakkında alimler şunları nakletmişlerdir:

1) İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Hak Teâlâ'nın, "Namuslu ve hür kadınlara (zina) iftirası atanlar...."(Nûr, 4) ayeti nazil olunca, Âsim b. Adiyy el-Ensâri şöyle dedi: "Yani bizden biri, evine girse, bir adamı hanımının koynunda bulsa, eğer bu durumda o, buna şahid olabilecek dört kişi getirmeye kalksa, o zamana kadar o adam işini görüp gitmiş olur. Yok eğer onu o anda öldürse, onun katili sayılır. Yok eğer: "Ben falancayı, hanımımla beraber buldum" diyecek olsa, iftira cezasına çarptırılır. Yok eğer sesini çıkarmayacak olsa, öfkesini içinde tutmuş olacak. Allah'ım, bir çıkış kapısı aç." Asımın, Uveymir adında bir amcaoğlu ve Uveymir'in de Havle bintl Kays adında bir hanımı vardı. Derken Uveymir, Asıma gelip: "Yemin

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/540-541

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/541-542

olsun ki Şureyh b. Sehmâ'yı. hanımım Havle'nin üzerinde (koynunda) gördüm" dedi. Bunun üzerine Asım istircâ'da bulundu, yani üjirlj 4\ % **! fy "Biz, Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz" dedi ve sonra, Resulüllah (s.a.s)'a gelip "Ya Resulullah, ailem hususunda ne çabuk imtihan oldum!" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Ne demek istiyorsun?" dedi. Bunun üzerine Âsim: "Amcaoğlu Uveymir, Şureyh b. Sehmâ'yı hanımı Havle'nin üzerinde bulduğunu bana haber verdi" dedi. Uveymir, Havle ve Şureyh, bunların hepsi de Âsimin amca çocukları idiler. Bu sebeble, Hz. Peygamber (s.a.s) onların hepsini çağırttı ve Uveymlr'e dönerek: "Zevcen hakkında (yalan söylemekten), Allah'dan ittikâ et. O, senin amca kızındır. Ona iftira etme" dedi. Uveymir de: "Ya Resulullah, Allah'a yemin ederim ki, Şureyh'i hanımımın üzerinde gördüm. Dört aydan beri ona yaklaşmadım. O, benden başkasından hâmile kalmıştır" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) o zaman Havte'ye dönerek: "Allah'dan kork, sadece ne yaptığını söyle" dedi. Havle de: "Ey Allah'ın Resulü, Uveymir kıskanç bir adamdır. Şüreyh'in bana dikkatlice baktığını ve benimle konuştuğunu gördü. Kıskançlığı onu, böyle söylemeye şevketti" dedi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirdi. O zaman da Resulullah (s.a.s) emretti de, namaz ezanı okundu, ikindi namazını kıldırdı, sonra Uveymir'e dönüp: "Kalk ve "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, Havle kesinlikle zina etti ve ben (bu hususta) doğru söylüyorum" de" dedi. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) Uveymlr'e ikinci olarak: "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, ben Şureyh'i Havle'nin üzerinde gördüm ve ben hiç şüphesiz sâdıklardanım" de" buyurdu. Daha sonra üçüncü olarak da: "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, o benden başkasından hamile kalmıştır" de" buyurdu. Dördüncüsünde de: "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, o zina etmiştir. Çünkü ben ona dört aydan beri yaklaşmadım ve ben gerçekten doğru söyleyenlerdenim" de" buyurdu. Besincisinde de: "Eğerben (Uveymir) yalan söylüyorsam, Allah'ın laneti benim üzerime olsun "de" buyurdu. Daha sonra da Uveymlr'e "Otur" dedi. Havle'ye "kalk" dedi. Havle ayağa kalktıjki defa "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki ben zina etmedim. Kocam Uveymlr, yalancılardandır (yalan söylüyor)" dedi, ikinci olarak, "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, o benim üzerimde Şureyh'i görmedi, yalan söylüyor"; üçüncü olarak, "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, ben ondan hamileyim, o yalan söylüyor"; dördüncü olarak, "Allah'a yemin ile şehâdet ederim ki, o (kocam) beni bir zina yaparken görmedi, o yalan söylüyor"; beşinci olarak da: "Eğer Uveymir söylediklerinde doğru ise, Allah'ın gazabı benim üzerime olsun" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s), onları birbirinden ayırdı.

2) Kelbî'nin rivayetine göre İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Âsim, bir gün ailesine varıp gitti ve Şüreyh b. Sehmâ'yı hanımının koynunda buldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi." Hadisin bundan sonraki kısmı, geçen rivayette olduğu gibidir.

3) İkrime, İbn Abbas (r.a)'dan şunu rivayet etmiştir: "Namuslu ve hür kadınlara (zina) iftirası atan..."(Nûr, 4) ayeti inince, Ensâr'ın reisi (büyüğü) durumunda olan Sa'd b. Ubâde (r.a) şöyle dedi: "Eğer hanımımın koynunda birisini yakalasam, dört şahid getirmeye kalkıştığımda, o işini bitirip gitmiş olacak" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s), "Ey Ensar cemaati, reisinizin dediğini duymuyor musunuz?" deyince, onlar "Ya Resûlullah onu kınama. Çünkü o kıskanç bir adam" dediler. Sa'd b. Ubâde (r.a) de, "Ya Resulellah, Allah'a yemin ederim ki, bu ayetin Allah'dan geldiğini ve hak olduğunu biliyorum. Fakat buna şaştım." (Bunu anlamakta zorluk çektim)" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah kesinlikle böyle buyuruyor" dedi. Çok beklemeden, Sa'd'ın Hilâl b. Ümeyye adındaki amcaoğlu çıkageldi. Hilâl Allah'ın tövbelerini kabul ettiği o meşhur üç kişiden biri idi ve "Ya Resûlullah, hanımımın koynunda birisini yakaladım. Şu gözümle gördüm, şu kulağımla işittim" dedi. Resûlullah (s.a.s), onun getirdiği bu haberden hoşlanmadı. Hilâl de, "Allah'a yemin ederim ki, ey Allah'ın Resulü, yüzünden söylediğim şeyden hoşlanmadığını hissetmekteyim. Ama, Allah biliyor ki doğru söylüyorum ve sadece hakkı ifade ettim" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s), "Ya beyyine (şahid-delil getirirsin), yahut da (sana) had uygulanır" dedi. Ensar bir araya gelip, "Sa'd'ın söylediği başımıza geldi" dediler. Onlar böyle konuşurlarken, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy geldi. Ona vahiy geldiğinde, yüzünün rengi kaçar, bedenini bir kırmızılık sarardı. O'nun bu sıkıntısı geçince, "Ey Hilâl, müjdeler olsun, Allah senin için bir çıkış yeri nasib etti" dedi. Hilâl de: "Ben de, Allah'dan bunu umuyordum" dedi ve Hz. Peygamber (s.a.s) ensara bu ayetleri okuyup, "O kadını çağırın" dedi. Kadın çağırıldı. Gelince, Hilâlin yalan söylediğini iddia etti. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Allah ikinizden birisinin yalana olduğunu biliyor. Sizden, tevbe edecek birisi yok mu?" dedi ve karşılıklı olarak tanetleşmelerini (Li'an'ı) emretti. Bunun üzerine Hilâl, Allah adına yemin edip, şehâdet ederek, kendisinin sâdıklardan olduğunu söyledi. Beşinci seferinde, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Ey Hilâl, Allah'dan kork, çünkü dünya azabı (cezası) âhiret azabından daha kolaydır" dedi. Hilâl de, "Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Resulü bana celde vurmadığına göre, Allah bu kadından ötürü bana azab etmeyecektir" deyip, beşinci kez (malum şekilde) yeminle şehâdette bulundu. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) kadına dönerek, "Sen de bu şekilde yemin edip, şehâdette bulunabilir misin?" dedi. O da, dört defa, Hllftl'in yalan söylediğine dair yemin ile şehâdette bulundu. Beşincisine başlayınca Resûlûitah (s.a.s) ona, "Allah'dan kork, bu beşincisi, neticesi mutlaka gerçekleşecek olandır" dedi. Bunun üzerine kadın, bir müddet duraladı, suçunu itiraf edecek gibi oldu, sonra "Allah'a yemin ederim ki, kavmimi rezil kepaze etmeyeceğim" deyip, beşinci kez Hilâl eğer doğru söylüyorsa, Allah'ın gazabının kendisine olması için yemin edip, şehâdette bulundu. Bunun üzerine Resûlutlah (s.a.s), o ikisini birbirinden ayırdı. Sonra da, "Bekleyin. Eğer bu kadının doğuracağı çocuk orta, kırmızı-beyaza çalan san renkli ve ince bacaklı olursa, Hilâl'e aittir. Yok eğer o çocuğun bacakları kalın, esmer ve kıvırcık saçlı ve yassı burunlu olursa, bu da (kim yaptıysa) ona aittir" dedi. Kadın esmer, kalın bacaklı bir çocuk doğurdu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Eğer o yeminler olmasaydı, benim ile o kadının işi vardı"135[135] "(Ben, ona yapacağımı biliyordum" buyurmuştur. Ikrim "Andolsun ki o çocuğu daha sonra, babasının kim olduğu bilinmediği halde, bir şehrin valisi olarak gördüm" demiştir. 136[136]

Farklı Kıraatler

İkinci bahis: Bu, kıraatle ilgilidir: Ayetteki kelimesi, tâ ile, şeklinde okunmuştur. Çünkü "şühedâ" lafzı cemidir. Yahut da, şühedâ (şahidler), manası müennes olan "enfü»" (nefisler) takdirindedir. kelimesinin mansub oluşu ise, mef'ül-ü mutlak hükmünde olmasından ötürüdür. Bunun amili ise masdar olan, "sehâdet" kelimesidir. 'Şehâdet" kelimesi, haberi mahzuf bir mübteda olup, ifadenin takdiri "Onların birisinin dört kere şehâdet etmesi, vacibtir (farzdır)" şeklindedir. nin muhaffefi olarak kendisinden sonra gelen kelimenin ref'i ile şeklinde de okunmuştur. Yine bu masdar fiil olarak, şeklinde de okunmuştur. Ayrıca her iki yerdeki "hâmlse" kelimesi i-*ulı J^lij "Beşinci şâhidliğini yapar" takdirinde, mansub olarak da okunmuştur.
Üçüncü Bahis: Bu, bu konudaki hükümlerle ilgilidir. Bu konuyu, incelemek birtakım ana başlıklarla alakalıdır.
Birinci ana konu, "Li'ân'ı gerektiren şey hakkındadır. Bununla ilgili birkaç mesele var: 137[137]

Lanı Gerektiren Durum

Bil ki bir kimse, hanımına zina isnadında bulunduğunda, eğer o kadın muhsan (iffetli-namuslu) ise, o adama hadd vurulması gerekir. Yok eğer kadın muhsan değilse, kocaya ta'zir gerekir. Bu tıpkı yabancı bir kadına İftira atmada, gereken bu iki şeyin aynı olması gibidir. Fakat gerekli olan bu iki şey had veya ta'zir, bu iki durumdaki çıkış (kurtuluş) yolları bakımından farklıdırlar. Mesela yabancı kadına iftira edilmesi halinde, iftira edenden had cezası ancak, ya iftira edilen kimsenin ikrarı ile, ya da onun bu işi yaptığına dair bir beyyine (delil) ile düşer. Kişinin, kendi hanımına böyle bir suç isnadı halinde ise, had cezası hem bahsedilen bu iki şeyden biri (yani ikrar veya beyyine), yahut da li'ân ile düşer. Şeriat, li'ân'ı şu iki sebebden ötürü, yabancı kadınlara isnadda bulunmasında değil de, bu halde yani kendi hanımına zina isnadında bulunması halinde nazar-ı dikkate almıştır.

---

[135] 135[135] Kenzu'l-Ummâl, 15/40581; Ebû DAvud, Talâk. 27 (2/278).
[136] 136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/542-544
[137] 137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/544

1) Kişiye, yabancı kadınlara zina nisbet edilmesinde, bir sıkıntı ve ar söz konusu otmaz. Binâenaleyh evlâ olan, böyle birşeyi (şahidleri ve beyyinesi yoksa) gizli tutmaktır. Fakat birisi, onun kendi hammıyla zina ederse, o bundan hem alabildiğine ar duyar, hem de nesebi bozu İm uş-kar işmiş olur. Dolayısıyla kocanın buna sabretmesi mümkün değildir. Bunun bir beyyineye (dört şahide) dayandırılması da adeta imkansız gibidir. Binâenaleyh işte bundan ötürü şeriat, böyle durumlarda li'an'ı öngörmüştür.

2) Kişinin hammıyla olan halleri konusunda, genel olan durum gerçekten böyle bir işin olması müstesna, hanımına bir iftirada bulunmamasıdır. Binâenaleyh eğer bir kimse hanımına böyle bir isnadda bulunmuşsa, bu isnâd ve iftiranın kendisi, o kimsenin bu hususta (büyük ihtimalle) doğru olduğunun şahididir. Fakat böyle durumun şahidliği, tam ve mükemmel bir şahidlik değildir. Binâenaleyh bu şehâdeti destekleyecek olan yeminler de buna eklenir. Bu, tıpkı zayıf olduğu için kadının şahidliğinin sayısal olarak (bir erkeğe, iki kadın kabul edilmesiyle) artırılması ve tek bir şahidin pek çok fukaha'nın görüşüne göre, şehâdetinin yanısıra yemin etmek suretiyle kuvvetlendirilmesi hadisesi gibidir. 138[138]

Karsını İtham Edenin Hükmü

Ebûbekir er-RâzÎ şöyle der: "Kişinin yabancı kadınlara ve kendi hanımına attığı iftiranın cezası seksen değnektir. Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hilâl b. Ümeyye'ye hanımının Şüreyh b. Sehma ile zinada bulunduğu iddiasında bulunduğunda söylediği şu hadistir: "Bana senin lehinde şehâdet edecek dört şahid getir. Aksi halde, bunun cezası sırtına vurulacak bir haddir!139[139] Bu ifade ile, kişinin kendi hanımına attığı zina iftirasının cezasının da, tıpkı yabancı kadınlara attığı iftiranın cezası gibi olduğu sabit olur. Fakat bu ceza, kocalar hakkında li'an ile nesheditmiştir. Aynı hadis, "söyleyin bakalım, eğer bir adam, birisini hanımının koynunda yakalasa, ve bu durumda bunu etrafa söylese, sizler ona celde cezası uygularsınız, o adamı öldürse, sizler de onu (kısâsen) öldürürsünüz, sussa Öfkesi içinde kalacak" diyen birisi için de rivayet edilmiştir. İşte bu hadisler, hanımına iftira edenin cezasının seksen celde olduğuna, fakat Hak Teâlâ'nın bunu Iran ayetiyle neshettiğine delâlet etmektedir. 140[140]

Üçüncü Mesele

ŞâftÎ (r.h) şöyle der: Koca, hanımını itham ettiğinde farz olar şer'i ceza had (celde)dir Fakat bu celdeden, li'an ile koca kurtulur. Bu tıpkı yabancı bir kadına iftira eden için gerekli cezanın hadd-i kazif (seksen değnek)olup, onun bundan kurtuluşunun ancak, dört şahid sayesinde olması gibidir. Binâenaleyh eğer koca, böyle bir durumda li'ana (lanetleşmeye) yanaşmazsa, ona hadd-i kazif gerekir. Dolayısıyla koca li'ana yanaşır, fakat kadın bundan kaçınırsa, kadına da zina cezası olan (recm) gerekir.

Ebû Hanîfe (r.h) ise şöyle der: "Koca, "liân"a yanaşmadığında, H'an'a yanaşıncaya kadar hapsedilir. Kadın da böyledir, li'an'laşmaya yanaşmadığında buna yanaşıncaya kadar hapsedilir." 141[141]

Şafliyyenin Delilleri

Şafii'nin delilleri şunlardır:

1) Allah Teâlâ, sûrenin başında, "kendi hanımlarından başka namuslu ve hür kadınlarım

---

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/544-545

139[139] Buharî, ŞehAdât, 21.

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/545

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/546

itham edenler.." buyurmuş, bunun peşinden, "sonra dört şahit getiremeyen kimselere de seksen değnek vurun." ifadesine yer vermiş, daha sonra da, bu ifadeye kocalara ait hükümleri de atfederek, "Zevcelerine zina isnâd eden ve haklarında kendilerinden başka şahitleri de bulunmayan kimselere (gelince),." (Nûr.6) buyurmuştur. Binâenaleyh (hanımları olmayan) kadınlara iftira atmanın gereği, ya dört şahit getirmek veyahut da celde olduğuna göre, kişinin kendi hanımlarına ettiği isnadın gereği de, ya li'an'laşma veyahut da haddir...
2)Cenâb-ı Hak, "Okadının, ..dört (defa) şehâdetetmesi, .. ondan (okadından) bu azabı defeder" (nût. bj buyurmuştur. Bu ifadedeki azab kelimesinin başındaki elif-lâm, umumilik ifade etmez. Çünkü, o kadına her türlü azab gerekmemiştir. Binâenaleyh, bu ifadenin başındaki elif-lamı, daha önce bilinen malum olan bir manaya hamletmek gerekir. Daha önce bilinen mana da, "hadd"dir. Çünkü Allah bu sûrenin başında, "müminlerden bir zümre de bunlann azabına şahit o!sun" buyurmuştur. İşte bu ifadede geçen azab ite de bunu kastetmiştir. Ayetteki ifadesindeki el-azab kelimesiyle az önce yazdığımız ayette geçen "hadd" anlamına gelen azabın kastedildiği sabit olduğuna göre, o kadının H'an'a yanaşmadığı zaman hadd cezasına çarptırılacağı, li'an'laştığında ise, bu cezayı savuşturacağı sabit olmuş olur. Buna göre şayet, "el-azAb" sözünden hapsetmek kastedilmiştir" denilirse, biz deriz ki: Biz, buradaki elif-lamın, daha önce geçmiş olan belli bir manayı ifade ettiğini beyan etmiştik... Burada en yakın olarak bahsedilen şey ise, "hadd" anlamına gelen azâbdır. Hem, biz bunu "hadd" anlamına aldığımızda, ayet mücmel olmaz, ama hapsetmek manasına alırsak, ayet mücmel olur. Çünkü ayette hapsin miktarı belirtilmemiştir.
3) Şafii (r.h) şöyle der: Kadının hapsedilmesinin batıl olduğuna şu husus da delalet etmektedir: Bu durumda olan kadın, "Eğer erkek doğru söylüyorsa, bana hadd uygulayın; yok eğer yalancı ise, beni salıverin. Benim hapisle ne alâkam var! Çünkü, benim hapsedilmem, ne Allah'ın kitabında, ne Resulünün sünnetinde, ne icmâda, ne de kıyasta yer almaktadır..." diyebilir.
4) Koca, hanımına iftira ve suç isnadında bulunur, kendisinin şehâdetiyle de bundan bir çıkış yolu bulamazsa, Cenâb-ı Hakk'ın, "Namuslu ve hür kadınları itham eden sonra dört şahit getiremeyen kimselere de, seksen değnek vurun" Nur, 4) ayetinden ötürü, bu kimseye hadd gerekir. Koca hakkında bu sabit olunca, kadın hakkında da sabit olur. Çünkü, ikisi arasında bir farkın bulunduğunu söyleyen kimse yoktur.
5) Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, Havle'ye "Dikkat, recm sana Allah'ın gazab etmesinden daha hafiftir" şeklindeki sözüdür. Bu ifade bu konuda bir nasstır. 142[142]

Hanefiyyenin Delilleri

Ebû Hanffe (r.h)'nin delili ise şudur: "Kadına gelince, kadın li'an'a yanaşmamaktan başka bir şey yapmamıştır. Binâenaleyh, kadının li'an'a yanaşmaması, ne o kadının zina ettiğine dair bir beyyinedir ve ne de kadının bu zinayı ikrar etmesi manasına gelir... Binaenaleyh, Hz. Peygamber(s.a.s)'in "Kişinin kanı.... şuöçsebepten biri bulunmadıkça mubah olmaz" hadisinden ötürü, kadının recmedilmesinin caiz olmaması gerekir... Kadın, "muhsan" (hür ve evli) olduğu zaman recm gerekmediğine göre, "muhsan" olmadığında "celde" de gerekmez. Çünkü, bu ikisi arasında bir farkın bulunduğunu söyleyen kimse yoktur. Hem, "li'an"a yanaşmamak, ikrar etmeyi açıkça ifade etmez!.. Binâenaleyh, tıpkı hem zinaya hem de başka bir şeye ihtimali olan bir lafız ile zina sabit olmadığı gibi bununla da "hadd"in isbatı caiz olmaz." 143[143]

Dördüncü Mesele

Ekseri ulema, kişi, hanımına, "Ey zâniye, ey zinâkâr kadın!" dediğinde, iran'ın gerektiği

---

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/546-547
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/547

kanaatindedirler. İmam
Mâlik (r.h) ise, "Kişinin, hanımına "Seni zina ederken gördüm" demesi, yahut o kadının (kendisinden) hamile olduğunu ve o çocuğun kendi çocuğu olduğunu kabul etmemesi durumu hariç, li'an yapılmaz" demiştir. Cumhurun delili şudur: Cenâb-ı Hakk'ın İfadesi, her şeyi içine alan umûm bir ifadedir. Bir de, yabancı bir kadına iftira atma hususunda kullanılan o ifadeler arasında bir fark bulunmamaktadır. Binâenaleyh, kişinin kendi hanımını zina ile itham etmesi hususunda da, durum böyledir. 144[144]

LI'an'da Bulunanlar

ikinci anakonu, "li'an"da bulunanlardır... Şâfll (r.h) şöyle der: "Yemini (şehâdeti) sahih olanın, "li'an"ı da geçerli ve sahihtir. Binâenaleyh, li'an hadisesi, iki cariye iki zımmî ve iki "hadd" giymiş kimse arasında uygulanabileceği gibi, taraflardan birinin cariye, yahut da kocanın müslüman,kadının ise "zımmîye" olması durumunda da uygulanır...." Ebu Hanlfe (r.h) ise, şu iki yerde li'an cereyan etmez der:
a) Koca yabancı birisi olup, kan da, kendisine iftira edene hadd gerekmeyen
kimselerden olursa.....Bu, mesela, karının memlûke (cariye) veya "zımmîye" olması
gibidir...
b) Taraflardan birinin, iftiradan dolayı hadd giymiş olması., yahut köle, yahut da kâfir olması gibi, şehâdette bulunamayan kimselerden olması. Daha sonra Ebu Hanife, fasık ve kör kimsenin, şehâdet edemeyen kimselerden olmalarına rağmen, "li'an"larının sahih olacağını Öne sürmüştür.
Şafii (r.h)'nin görüşünün izahı şudur: pffrtjjî öy'j. ö*4*j ayetinin zahiri, her şeyi içine alır. Tahsis etmenin gereği yoktur. Kıyas da, şu iki bakımdan açıktır:
a) Li'anlaşmanm maksadı, kişinin kendisinden ân, utancı ve veled-i zina olan o çocuğu def etmek, uzaklaştırmaktır. Böyle bir def etme işine, kendisine hadd uygulanmayan kimse muhtaç olduğu gibi,kendisine hadd uygulanmış kimse de muhtaçtır...
b) Biz, şehâdet edemeyenlerden olmasalar bile, fâsık ve âmânın "li'an"tnın sahih olacağı hususunda ittifak etmişizdir. Binâenaleyh bu ikisinin dışında kalanlar hakkında da, hükmün böyle olması gerekir. Bu iki mesele arasındaki cihet-i camia, müşterek nokta ise, zina utancını def etmeye duyulan ihtiyaçtır.
Ebû Hande (r.h)'nin görüşünün izahının delili ise, hem "nass" hem de manadır. Nassa gelince, Abdullah İbn Amr İbn el-Âs'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediğini rivayet ettiği şu hadistir: "Kadınlardan şu dört kimsenin kendileriyle kocaları arasında Han cereyan etmez. Müslümanin nikahında bulunan yahudi kadın ile hristiyan kadtn, köle ile evlenmiş hür kadm ve hür erkekle evlenmiş cariye..."145[145]
Ebu Hanîfe'nın mana bakımından deliline gelince, biz derik ki (o şöyle demiştir): "Birinci duruma gelince, bu (Nûr.4) ayetinden dolayı, hem kişinin kendi hanımına, hem de yabancı bir kadına atmış olduğu iftiradan dolayı ona gerekli olan "hadd'dir. Ama, bu hadd işi daha sonra kocalar hakkında neshedilmiş ve bu haddin yerini "li'an" almıştır. Binâenaleyh, yabancı kadınlara iftira atılması halinde, kocaların "li'an"da bulunmaları, hadd cezasının yerine geçince, kendisine yabancı bir erkeğin iftira etmesi halinde, hadd gerekmeyen kimselere "li'an" da gerekmez...
İkinci duruma gelince, bunun izahı da şöyledir: Li'an, bir şehâdettir. Binâenaleyh, şehâdette bulunamayan kimselerin şehâdetlerinin doğru olmaması gerekir. Biz, şu iki sebepten dolayı, "li'an"ın bir şehâdet olduğunu söyledik:
1) Cenâb-ı Hak, "Haklarında, kendilerinden başka şahitleri de bulunmayan kimselere (gelince) onlardan ve birinin yapacağı şahitlik Allah'a yemin (ile) dört şahitliktir" (Nûr. t) buyurmuş, onların "li'an"larını bir "şehâdet" olarak adlandırmıştır. Nitekim, Cenâb-ı Hak "....

---

[144] [144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/547
[145] [145] İbn Mace, Talâk, 27 (1/670).

erkeklerinizden iki şahit tutunuz.."(Bakam, 282) ve ".. onlara karşı içinizden dört şahit getirin.." (Nisa, 15) buyurmuştur.
Hz. Peygamber (s.a.s), taraflara li'an yaptırırken, onlara şehâdet lafzını kullanarak li'an'laşmalarını emretmiş, sadece yemin lafzıyla yetinmemiştir U'an'ın bir şehâdet olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların şahidliklerini ebediyyen kabul etmeyin..."(Mr, a) ifadesinden dolayı, iftiradan ötürü hadd giymiş kimsenin şahadetinin kabul edilmemesi gerekir... İftiradan dolayı hadd giymiş kimse hakkında durumun böyle olduğu sabit olduğuna göre bu durum ya bunların şehâdet ehlinden olmadıklarına dair mevcut olan icmâ'dan, yahut da arada bir fark olduğunu söyleyenin bulunmamasından dolayı, köle ve kâfir hakkında da sabit olur.
Şafii (r.h) ise, şu şekilde cevap verir: Li'an, gerçekte bir şehâdet değil, tam aksine bir yemindir. Çünkü insanın kendisine şehâdet etmesi caiz değildir. Diğer bir husus da şudur: Şayet bu bir şehâdet olmuş olsaydı, o zaman kadının şehadetinin erkeğin şehadetinin yarısı addedildiği için, sekiz defa şehadette bulunması gerekirdi... Bir de, âmâ ve fasık kimselerin yeminleri sahihtir, ama şehadette bulunmaları caiz değildir.
İmdi eğer: "Fasık erkek ile fasık kadın bazan tevbe edebilirler..." denilirse, biz deriz ki: Köle de bazan azâd edilir ve böylece, şehâdeti caiz olur... Şafii (r.h) bu görüşünü şu şekilde kuvvetlendirir: "Köle, azad edildiğinde, o anda hemen şehâdeti kabul edilir. Fasık ise, tevbe ettiğinde, o anda hemen şehâdeti kabul edilmez." Daha sonra Şafii, Ebû Hanîfe (r.h)'ye karşı şu delili de ileri sürmüştür: Zımmîlerin, birbirleri hakkındaki şehâdetleri makbuldür. Binâenaleyh, erkekle "zimmiye" kadın arasındaki "li'an"ın da caiz olması gerekir. Bütün bunlar, Şafii (r.h)'nin sözleridir. O, bundan sonra şöyle der: Kendisine hadd uygulanan kimselere göre de, hadd'ler farklılık arzeder. Bunun manası şudur: Eğer koca, li'an'a yaklaşmazsa köleliğinden dolayı, hakkındaki iftira cezası ikiye bölünür; eğer koca li'an'da bufunur.kadın ise li'an'da bulunmazsa, o zaman o kadının cezası (hadd), "muhsan" oluşuna-olmayışına ve hür veya cariye oluşuna göre farklılık arzeder. 146[146]

Li'ana Bina Edilen Hükümler

Üçüncü anakonu, Li'an'a dayanan hükümler hakkındadır. Şafii (r.h) şöyle der: "Li'ân'a, şu beş hüküm taalluk etmektedir: a) Haddi savuşturmak... b) Çocuğun reddedilmesi... c) Karı-kocamn ayrılması... d) Karı-kocanın ebedi olarak birbirine haram olması... e) Kadına haddin vacib olması... Bütün bu hükümler, sırf erkeğin li'an'da bulunması ile tahakkuk eder, bu hususta kadının li'an'ına ve hakimin hükmüne ihtiyaç duyulmaz... Çünkü, hakimin buna hükmetmesi, karı-koca arasında bir ayrılığı meydana getirme değil, bu ayrılığı yürürlüğe koymak olur. Şimdi biz bu meseleler hakkında konuşalım. 147[147]

Karı Kocanın Ayrılması

Müçtehitler, li'an sebebiyle ayrılığın meydana gelip gelmeyeceği hususunda şu dört görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:
1) Osman el-Betti şöyle der: "Ben, kocanın hanımı ile li'an'da bulunmasının, kocanın hanımını boşamasını gerektiren herhangi bir şeyi gerektirdiğini göremiyorum."
2) Ebu Hanlfe, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, hâkim aralarını ayırmadığı müddetçe tarafların li'ân'ı bitirmeleri ile bir ayrılığın meydana gelmeyeceğini söylemişlerdir.
3) İmam Malik, el-Leys ve Züfer (r.h), taraflar li'anı bitirdiklerinde, hakim onları ayırmasa bile, karıkocanın birbirlerinden ayrılmış olduklarını söylemişlerdir.
4) Şafii (r.h) ise, şöyle der: "Koca, şehâdeti ve lânetlemeyi bitirdiğinde, karısından ayrılmış olur. Artık o kadın, ister li'an'da bulunsun ister bulunmasın, o kocaya kesin olarak helâl

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/547-549
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/549

olmaz... 148[148]

Osman el-Betti nin delilleri şunlardır:

1) Li'an, ayrılığı ne sarih ne de kinai olarak ifade etmez... Binâenaleyh tıpkı ayrılığı ihsas ettirmeyen diğer sözler gibi, ayrılığı ifade etmemesi gerekir... Çünkü genel olarak li'an'laşmada koca, sözünde sadık olur ki bu da, herhangi bir haramlığı gerektirmez... Baksana, şayet kadının aleyhine delil bulunsa, bu da yine bir haramlığı ifade etmez. Binâenaleyh, erkek yalancı olur, kadın ise doğru olursa, bunda da haramlığa delâlet eden herhangi bir şeyin bulunmadığı sabit olur.
2) Şayet taraflar, kendi aralarında li'an'laşırlarsa, bu li'an'laşmalan bir ayrılığı gerektirmediği gibi hâkimin huzurunda li'an'laşmalan da bir ayrılığı gerektirmez.
3) "Li'an" yabancı kadınlara atılan iftira hususunda, şahitlerin yerini tutar... Burada şahitlerin bulunmasında, sadece hadd düşürme durumu hariç, bir fayda bulunmadığı gibi, li'an'ın da haddi düşürmenin dışında herhangi bir tesiri yoktur...
4) Koca, hanımına attığı iftira hususunda kendisini yalanlayıp (yalan söylediğini itiraf edip), dolayısıyla kendisine hadd-ı kazf uygulandığında, bu durum bir ayrılığı gerektirmediği gibi, kocanın li'an'laşması da böyle olur. Çünkü li'an da, haddi def etme için yapılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, lanetleşen tarafları birbirinden ayırmasına gelince, bu, eI-Aclanl hadisesinde böyle olmuştur. Bu hadisede koca, hanımını li'an'dan sonra üç talâkla boşamıştı... İşte bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber (s.a.s) bunları birbirinden ayırmış idi.
Ebu Hanlfe'nin görüşüne,yani hakimin o ikisini ayırmasına gelince, burada şu iki şeyi mutlaka açıklamak gerekir:
a) Onları birbirinden, hakimin ayırması gerekir.... Bunun delili Sehl İbn Sa'd'ın, el-Aclanî hadisesinde rivayet ettiği şu husustur: Hakim aralarını ayırıncaya kadar, tanetleşmiş olan karı-kocanın üzerinden bir sene geçti... Bundan sonra onlar, asla bir araya gelemezler...
b) Ayrılık, ancak hakimin hükmü ile tahakkuk eder... Hanefîler bu görüşlerine şu delilleri getirmişlerdir:
1) Uveymir kıssasında rivayet edildiğine göre, taraflar lanetleşmeyi bitirince, Uveymlr, "Ey Allah'ın Resulü, onu nikahımda tutmuş olsam ona yalan isnat etmiş olurum... O, üç talakla boştur./' demiş, böylece de Uveymir onu (Havle'yi) Allah'ın Resulü, kendisine onu boşamasını emretmeden boşamıştır. Bu haberle birkaç yönden istidlal edilmiştir:
a) Şayet bu ayrılık, li'an'laşmadan dolayı olmuş olsaydı, o zaman Uveymir'in "Eğer onu tutmuş olsam ona yalan isnat etmiş olurum" şeklindeki sözü batıl olmuş olur. Çünkü onun (bu durumda) o hanımını nikâhında tutması, artık mümkün değildir.
b) Bu haberde rivayet olunan, o Uveymir'in, hanımını üç talakla boşaması Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, o talâkı geçerli kabul etmesidir. Talâkın geçerli kabul edilmesi, ancak sadece li'an sebebiyle ayrılığın tahakkuk etmemesi halinde mümkün olur.
c) Sehl İbn Sa'd'ın, bu haberde, "hakim aralarını ayırıncaya kadar, lanetleşmiş olan karı kocanın üzerinden bir sene geçti... Bundan sonra onlar, asla bir araya gelemezler.." şeklindeki sözüdür. Bu ayrılık şayet li'an sebebiyle olmuş olsaydı, artık hakimin, bundan sonra onları yeniden ayırması imkansız olurdu.
2) Ebû Bekr er-Razi şöyle der: "Şafii (r.h)'nin görüşü, ayetin hilafınadır. Çünkü, şayet kocanın li'an'laşması sebebiyle ayrılık meydana gelmiş olsaydı, yabancı olan o kadının li'an'laşmış olması gerekirdi ki, bu ayetin hilafınadır. Çünkü Altah Tefilâ, li'an'laşmayı, karı koca arasında vacib kılmıştır.
3) Li'an, hükmü ancak hakimin yanında sabit olan bir şehâdettir. Binâenaleyh, tıpkı şehâdet edilen şeyin ancak hakimin hükmüyle sabit olması gibi, ayrılığın da ancak hakimin hükmü ile tahakkuk etmesi gerekir.
4) Kadın li'an'a bizzat kendisi müstehak olmuştur. Bu, tıpkı iddia edilen şeye beyyine ile

---

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/550

müstehak olunmak gibidir. Binâenaleyh iddia eden kimsenin, iddia ettiği şeye müstehak olması, ancak hâkimin hükmüyle olunca, aynısı kadının bizzat müstehak olması hususunda da gerekir.

5) Li'an da haramlığı ihsas eden herhangi bir husus yoktur. Li'an'da genel durum, kadıntn zina etmiş olmasıdır. Binâenaleyh eğer kadının zina ettiğine delil bulunur yahut da kadın bunu bizzat ikrar ederse, işte bu durum haramlığı gerektirmez. Li'an da böyledir. Li'anda haramlığa dair bir delâlet bulunmayınca, bunun sebebiyle bir boşanmanın meydana gelmemiş olması gerekir. 8u sebeble de ya koca, yahut hâkim tarafından bu boşanmanın yapılması gerekir.

Mâlik ve Züfer'in görüşlerinin delilleri de şudur: Eğer taraflar, nikâhı (evliliği) sürdürmeye razı olmuş olsalar, taraflar bu hal üzere bırakılmaz, aksine birbirlerinden boşatılırlar. Böylece li'anın ayrılığı (boşanmayı) gerektirdiği sabit olmuş olur.

Şafii (r.h)'nin görüşünün ise şu iki delili vardır:

1) Cenâb-ı Hak, "Dört defa şehâdet etmesi.... ondan (o kadından) bu azabı defeder"(t*ûr, 6) buyurmuştur. Bu ifade, kadının ti'anının tesirinin sadece o azabı (zina cezasını) ondan savuşturma hususunda olduğuna, li'an sebebiyle meydana gelen her türlü hükmün sadece kocanın li'an'ından dolayı doğduğuna delâlet eder.

2) Doğacak çocuğun kabul edilmemesi hususunda, sadece kocanın li'anı yeterlidir. Binâenaleyh çocuğun kocaya nisbet edilmesi hususunda da, kadıntn sözüne değil, yine erkeğin sözüne itibar edilmesi gerekir. Baksana kadının li'anda bulunması halinde çocuk kocaya nisbet ediliyor. Halbuki o çocuğun o babaya nisbet edilmeyeceğini söylüyoruz. Böylece de bu hususta kadının nisbeti değil, kocanın kabul etmemesi nazar-ı dikkate alınmış olur. İşte bu sebeble koca kendisini yalanladığında çocuk kocaya verilir. Fakat li'anda ısrar ettiği sürece, çocuk ona nisbet edilmez. Çocuğun babaya nisbet edilmemesi hususunda, sırf babanın (kocanın) li'anının yeterli bir sebeb olduğu sabit olunca, karı ile koca arasında meydana gelecek ayrılığın (boşanmanın) sebebinin de sadece kocanın li'anı olması gerekir. Eğer böyle bir ayrılık söz konusu olmamış olsa, Hz. Peygamber (s.a.s)'in"Çocuk yatağa (yani hangi kocanın yatağında doğmuşsa ona) aittir"149[149]hadisinden ötürü, çocuk o babadan nefyedilemez. Binâenaleyh yatak (yani beraberlik) devam ettiği müddetçe doğacak çocuk babaya aittir. Bu sebeble sırf babanın li'anından ötürü doğacak çocuk ona nisbet edilmeyince, sırf li'anı sebebiyle yatağın (beraberliğin) zail olması gerekir.

Hanefîlerin delil getirdiği hadisler ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kan-koca arasında bir ayrılığın (otomatik bir boşanmanın) meydana geldiğini bildirip buna hükmetmesi kastedilmiştir ki bu, o ayrılığın meydana gelişinde li'andan başka bir şeyin tesir etmiş olmasına ters düşmez. Hanefîlerin yaptıkları kıyasların dayanağı, li'anın bir şehâdet oluşudur. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Aksine bu, daha önce de beyan ettiğimiz gibi; bir yemindir. Ebû Hanîfe'nin haramlığın meydana gelişinde hanın bir tesirinin olmadığını söylemesine karşılık deriz ki: Kocanın o doğacak çocuğun kendisinin olmadığına dair getirdiği beyyine geçerlidir. Çocuğun kabullenilmemesi ise, nikâhın helâl olmamasını gerektirir. Allah en iyi bilendir. 150[150]

Lı an Yapanların Tekrar Birleşmeleri

İmâm Mâlik, İmâm Şafii, İmâm Ebû Yusuf, Sevri, İshâk ve Hasan, lanetleşen kart ile kocanın, ömür boyu artık evlenemeyeceklerini söylemişlerdir. Bu aynı zamanda, Hz.
Ali, Hz. Ömer ve İbn Mes'ud (r.ahm)'un da görüşüdür. İmam Ebu Hanife ile İmam Muhammed ise, "Koca kendisinin yalan söylediğini itiraf edip, bundan ötürü ona hadd-i kazf uygulandığında, karısı ile arasında olan nikah akdinin haramlığı sona erer ve kadın, ona yeni bir nikahla helâl olur" demişlerdir.

Şafii (r.h)'nin delilleri şunlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), li'andan sonra, li'anda bulunan tarafa "Artık senin, o kadına

---

149[149] Buhari Buyu, 3: Müslim, Rıda 36 (2/1060).

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/550-552

gidecek (onunla evlenecek) bir yol ve hakkın yoktur" demiş, "Sen, yalan söylemiş olduğunu itiraf etmedikçe..." şartını koşmamıştır. Eğer kişinin yalan söylediğini itiraf etmesi, karısı ile nikahlanmasının haramlığını kaldıran birşey olsaydı, mutlaka Resûlullah (s.a.s), bu haramlığın bu şarta bağlı olarak kalkacağını bildirirdi. Bu, tıpkı üç talakla boşanan kimse hakkında Cenâb-ı Hakk'ın, "Yine erkek zevcesini (üçüncü defa) boşarsa ondan sonra kadın kendisinden başka bir eve nikahlanıp varmadıkça ona helâl olmaz"(Bakara, 230) ayetinde beyân edildiği gibidir.
2) Hz. Ali, Hz. Ömer ve İbn Mes'ud'un (r.ahm), "Lanetleşen karı ile koca, artık ömür boyu bir araya gelemezler" şeklinde rivayet edilen sözleri... Bu söz, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü olarak da rivayet edilmiştir.
3) Zühri'nin. el-'Aclâni kıssası hakkında, Sehl b. Sa'd'dan rivayet ettiği şu söz: "Taraflar li'anda bulundukları zaman, hakim araların) ayırıncaya, onları birbirinden boşatıncaya kadar, aradan bir yıl geçti, sonra da artık bir daha birbiriyle evlenemediler."
Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise, "Bu (sayılanların) dışındakiler size helâl kılındı" (nim. 24) ve "Kadınlardan helâl olanlan nikahlayın"(Nisa, 3) ayetleridir. 151[151]

Çocuğun Nesebi

Alimler, li'an sebebiyle, çocuğun artık babaya nisbet edilemeyeceği hususunda müttefiktirler. Şazz (istisna)
sayılacak şöyle bir görüş de rivayet edilmiştir: "O çocuk babaya aittir. Li'an sebebiyle onun nesebi, babadan nefyedHemez." Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Çocuk yatağa aittir" hadisini delil getirmişlerdir. Ama bu tutarsızdır. Çünkü li'an sebebiyle nesebin nefyedileceğini gösteren hadisler, sanki mütevatir gibidir. Dolayısıyla bu haber-i vanid. mütevâtir derecesine ulaşan bu hadislere karşı koyamaz. 152[152]

Li’an Lafızları Hakkında

Şafii: "Şayet taraflardan birisi, li'anla ilgili sözlerin bir kısmını söylese, bu kısımdan dolayı li'anla ilgili hükümler doğmaz" derken, Ebu Hanife (r.h), "li'anla ilgili ifadelerinin
çoğunun kullanılması, hâkim buna hükmettiğinde sanki hı'ıtün ifade kullanılmış gibi kabul edilir" demiştir. Zahiri durum, İmâmı ŞâfN'den taraftır. Çünkü zahiri durum, o kadının o şer'i cezayı (recmi) kendisinden, ancak Allah Teâlâ'nın söylenmesini bildirdiği şeylerin tamamını söylemesi ile savuşturabileceğine delâlet eder. Bunun aksini savunan, o görüşünü ancak bu ayetten başka bir delile dayanarak söylemiştir. 153[153]

Lİ'anın Cereyan Şekli

Dördüncü ana konu: Bu, li'anın nasıl yapılacağı hakkındadır. Ayet bunu açık ve net bir şekilde göstermektedir. Buna göre erkek, "o kadına isnâd ettiğim zina hususunda doğru söylediğime dâir, Allah'a yemin ile şehâdet ederim" demek suretiyle dört kere şehâdette bulunur, bunun peşisıra da, "Eğer yalancılardansam, Allah'ın laneti üzerime olsun" der. Şafii'ye göre, biraz önce saydığımız o beş hüküm, kocanın li'anına dayanır. Daha sonra kadın, zina cezası (olan recmi) kendisinden savuşturmak isterse, fi'anda bulunur. Kadının li'anına işte bu tek husus taalluk eder. Ayrıca bu konuda, birtakım hükümler vardır:
1) Alimler, li'anın da tıpkı bir şehâdet gibi olduğuna ve ancak hakimin huzurunda yapılacağı hususunda ittifak etmişlerdir.
2) Şâfü (r.h) şöyle der: Kadın otururken, erkek yemin ile şehâtette bulunmak için ayağa

---

[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/553
[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/553
[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/553-554

kalkar. Yine erkek otururken, kadın aynı şey için ayağa kalkar. İmam (Hakim), erkeğin beşinci olarak lanet etmesine, kadının da besinci şehâdetinde gazab-t ilahinin kendisi üzerine olmasını söylemesi noktasına geldiklerinde, bir şahsa elini onun ağzına koymasın) (yani onu durdurmasım-susturmasını) söyleyip şöyle demesini bildirir: "Eğer doğru söyletmiyorsan, Allah'ın lanetine uğramandan korkarım. (Dolayısıyla bunu iyi düşün, ondan sonra bu beşinci şehâdeti söyle)."

3) Mekke'de yapılacak li'anlar, Makam-ı İbrahim ile Rükün arasında yapılır. Medine'de yapılacak olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in minberinin yanında yapılır. Beyt-i Makdis'de yapılan ise, oranın Mescid'inde; diğer yerlerde yapılanlar ise, ulu ve şerefli yerlerde yapılır. Müşrikin li'anı da, diğer insanların li'anı gibidir. Zaman olarak da ii'an, cuma günü ikindiden sonra yapılır. İleri gelen zevattan asgari dört kişinin bu li'anda hazır bulunması şarttır. 154[154]

Diğer önemli Meseleler

Beşinci ana konu: Bu, diğer bazı önemli hususlar hakkındadır. Burada birkaç mesele vardır: 155[155]

Zinanın Küfür Olmadığı

Alimlerimiz, Haricîlerin "Zinada ve iftirada bulunmak küfürdür" şeklindeki görüşlerinin batıl olduğuna bu ayeti şu iki bakımdan delil getirmişlerdir:

1) İftirada bulunan eğer doğru söylüyorsa, o kadın zina etmiş demektir. Yok eğer yalancı ise, o erkek iftira ediyor demektir. Binâenaleyh Haricîlerin görüşlerine göre, bu ikisinden biri mutlaka kâfir olmuştur. Bu ise, bir irtidâddır. Bunun irtidâd olduğunun kabul edilmesi durumunda ise, hiç li'ana başvurmaksızın, bu kan-kocanın birbirinden otomatikman boşanmış olmaları gerekir. Yine bu boşanmanın, irtidaddan dolayı meydana gelmiş bir ayrılık olması gerekir. Böyle olması halinde ise, bu ikisi arasında artık bir varislik söz konusu olmaz.

2) Kocanın li'an'ından Ötürü, kadının kâfir olduğu sabit olsa, o zaman kadına gereken, celdelenmesi yahut recmedilmesi değil, (irtidaddan dolayı) öldürülmesidir. Çünkü mürtedin cezası, zina cezasından farklıdır. 156[156]

Zina Evliliği Sona Erdirmez

Ayet, "zinanın yapılmış olması,nikarn (evliliği) sona erdirir" diyenlerin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Çünkü erkek hanımına zina isnadında bulunduğunda, onun bu sözünün tıpkı o kadının süt kız kardeşi olduğunu, yahut kâfir olduğunu söyleyen kimsenin durumu gibi, o kocanın nikahının fâsid olduğunu söylemesi gibidir. Eğer böyle olmuş olsaydı, li'andan önce sırf iftira (zina isnadı) sebebiyle bu ayrılığın meydana gelmiş olması gerekirdi. Halbuki bunun yanlış olduğu icmâen sabittir. 157[157]

Li'an Yapanın Uhrevî Durumu

Mu'tezlle şöyle der: "Yalancı olması halinde iftira edenin, Allah'ın lanetine müstehak olduğuna, yahut fâsık olduğuna ayet delâlet etmektedir. Zina eden erkek ile kadının durumu da böyledir. Bunlar da Allah'ın gazab ve ikâbına müstehak- tırlar. Aksi halde tıpkı bir kimsenin Rabbisinden çocuklara ve delilere lanet etmesini
istemesinin ve O'na bu şekilde dua etmesinin caiz olmayışı gibi, bu iki li'ancımn kendilerine

---

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/554

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/554

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/554-555

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/555

laneti istemeleri doğru ve yerinde olmazdı. Bu istenebildiğine göre, karı ile kocadan birisi ikâba müstehak olmuştur. İkâb ise, tıpkı mükafaat gibi devamlı olur. Devamlı olan iki zıd şeyin aynı anda bulunması ise imkansızdır. O halde tarafların mükafaatları da boşa çıkmıştır. Dolayısıyla tevbe etmedikleri sürece bunlar cennete giremezler. Çünkü ümmet, cennete giren mükelleflerin, taatlarından Ötürü bu mükafaata erdikleri hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da, fâsıkların (günahkârların) cehennemde ebedi kalacaklarına delâlet eder."

Ehl-i Sünnet âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: Bu insanın, fışkı (günahı) sebebiyle gazaba uğramış olmasının, imanından ötürü kendisinden razı olunmuş olmasına ters düşeceğini kabul etmiyoruz. Hem sonra biz, bunu kabul etsek bile, cennete ancak mükafaatı haketmiş olanların girebilecekleri görüşünde değiliz. Sizin bu hususta ümmetin ittifak ettiği şeklindeki görüşünüz ise, yanlıştır. 158[158]

Dördüncü Mesele

Beşinci seferde, sadece kadının "Allah'ın gazabı tamime olsun" demesi, kadın için cezanın ağırlığını göstermek içindir. Çünkü kadın, çalım satması ve erkeği ümitlendirmesi sebebiyle zinada asıl unsurdur. İşte bundan ötürü celde ayetinde(Nur 2) önce kadın zikredilmiştir.

Bil ki Hak Teâlâ bahsettiğimiz şekilde muhsane (iffetli ve namuslu, evli ve hür) kadınların yabancı olanlara, yani kişinin nikahı altında olmayanlara ve kendi hanımlarına zina isnadında bulunmasının hükümlerini beyan edip, âdeta gözle görülecek kadar rahmet ve nimet Allah Teâlâ li'anı, erkeğin maksadına ermesi için ve kadının da kendisinden (recm) cezasını savuşturabilmesi için bir yol kılıp, aynı zamanda tevbe edip, hatalarından dönmelerine bir imkan verdiğinden dolayı, bunda da adeta gözle görülür bir biçimde ilâhi rahmet ve nimet bulunduğu için, bu hususu, "Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, ... (haliniz nice olurdu)?" buyurarak beyan etmiş ve beyan ettiği hükümlerde, beyan etmesinin, beyan etmediği hükümlerde de beyan etmemesinin büyük nimet olduğunu bildirmiş ve insanlara tevbe etme imkânı nasib etmiştir. Bu ifadede, mutlaka cevaplanması gereken bir hazif vardır. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın bunun cevabını hazfedip, açıkça belirtmemesi, bu işin künhüne vakıf olunamayacak derecede büyük bir şey olduğuna delâlet eder. Nice söylenmeyen şeyler vardır ki, söylenmesinden daha beliğ, daha manafı,daha tesirlidir. 159[159]

5. Hüküm; İfk

"O iftirayı çıkaranlar içinizden sayılı bir zümredir. Onu sizin için bir şerr saymayın. Aksine o, sizin için bir hayırdır. Onlardan herkese günahtan ne kazanıyorsa o vardır. Onlardan işin büyüğünü deruhte edene ise en büyük azab vardır" (Nûr, 11). 160[160]

Bu ayetle ngıiı oiarak, şu iki açıdan açıklama yapılır:
a) Tefsiri, b) Sebeb-i nüzulü...
Ayetin tefsirine gelince, bil ki, Allah Teâlâ burada şu üç husustan bahsetmiştir:
a) Hadiseyi nakletmiştir. Bu, "O iftirayı çıkaranlar içinizden sayılı bir zümredir" ayetiyle ifade edilen husustur. İfk, yalan ve isnaddan daha ileri olan şeydir. Bunun, "bühtan" manasında olduğu da söylenmiştir ki "Bühtan", farkına varmadan kişinin başına ansızın gelen bir şeydir. Bunun aslı, "çevirme" manasına olan "İfk" masdarıdır. Çünkü bu olması gerekenden başka şekle sokulmuş, tersyüz edilmiş bir sözdür. 161[161]

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/555
159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/555-556
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/556
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/556

Hz. Aişe'nin Nezaheti

Müslümanlar, bununla Hz. Âişe (r.anhâ) annemize atılan iftiranın kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Hak Teâlâ bu yalanı, "ifk" diye isimlendirmiştir. Çünkü Hz. Aişe'nin bilinen hali, şu sebeblerden ötürü bu ifk ile taban tabana zıddır:
1) Onun, masum (günahsız) olan Resûlullah (s.a.s)'ın hanımı olması herşeyden önce buna mânidir. Çünkü peygamberler, kâfirleri hakka davet etmek, küfürden dönmelerini istemek için gönderilmişlerdir. Binâenaleyh peygamberlerde, kâfirleri kendilerinden nefret ettirecek, soğutacak ve uzaklaştıracak bir hususun bulunmaması gerekir. İnsanın hanımının zinâkar olması ise, nefret ettirip, diğer insanları onlardan uzaklaştıran en büyük'şeylerdendir.
İmdi eğer denilirse ki: "Hz. Nûh ve Lût (a.s)'ın hanımları gibi, bir peygamber eşinin kâfir olması caiz oluyor da, fâcire olması nasıl caiz olmuyor? Hem sonra eğer bu caiz olmasaydı, Hz. Peygamber (s.a.s), bunun imkansız olduğunu herkesten önce bilirdi. Bunun böyle imkansız olduğunu biliyor olsaydı, o zaman canı sıkılmazdı ve Hz. Âlşe'ye hâdisenin nasıl olduğunu sormazdı?" denilirse, biz deriz ki: Bunlardan birinci hususa şöyle cevab verilir: Kâfir olma (insanları) nefret ettirip, uzaklaştıran şeylerden değildir. Fakat Pygamberin hanımının fâcire (zâniye) olması, insanları peygamberden nefret ettirip, soğutan şeylerdendir. İkinci hususa da şu şekilde cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s) bâtıl, boş ve asılsız olduğunu bildiği halde, kâfirlerin söylediği başka sözlerden ötürü de canı sıkılırdı. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Andolsun biliyoruz ki onların söyleyip durduklarından göğsün cidden daralıyor" (Hicr, 97) buyurmuştur. Binâenaleyh bu da bu türdendi.
2) Bu hâdiseden önce, Hz. Aişe'nin tavır ve hareketleri hususunda herkesçe bilinen hali, onun zina bir tarafa.zinânın başlangıçlarından (yani zinaya davet eden şeylerden) bile alabildiğine uzak oluşudur. Böyle olan bir kadına ise su-i zan değil, hüsn-ü zan duyulması gerekir.
3) İftira edenler, münafıklar ile arkadaşları idi. Halbuki iftira eden düşmanın sözünün saçma sapan bir şey olacağı da açıktır. Dolayısıyla işte bu tür delillerin toplamından bu hususta vahiy gelmese de Hz. Âişe (r. anhâ) hakkındaki bu iddianın fâsid,yanlış ve asılsın olduğu anlaşılır.
Ayette bahsedilen "usbe" kelimesinin on kişiden kırk kişiye kadar bir topluluğu ifade ettiği söylenmiştir. "İsâbe" de bu manadadır. Araplar, "Onlar toplandılar" manasında \yL»t^ti-\ derler. Bunlar, münafıkların reisi olan Abdullah b. Übeyy b. Selül ile Zeyd b. Rifâ'a, Hassan b. Sâbrt, M iştah b. Usâse, Hamne blnti Cahs ve bunlara destekçi olanlardı.
Ayetteki "içinizden" ifadesi."Hz. Âişe hadisesi hakkında yafan söyleyenler, ey mü'minler sizden bir cemaattir" demektir. Çünkü Abdullah b. Übeyy, zahiren mü'min olduğu kabul edilen kimselerdendir.
4) Hak Teâlâ iftira edilmiş kimseyle ve onunla ilgili olanların hafini, "Onu sizin için bir şen saymayın. Aksine o sizin için bir hayırdır" buyurarak anlatmıştır. Çünkü doğru olan, ayetin bu hitabı iftira edenlere değil, aksine iftira ettikleri ve eziyet verdikleri kimseleredir. Buna göre, şu iki sebebten ötürü bu müşkiHik arzeder:
a) İftira edilen ve onunla ilgil olanlardan, bundan önce bahsi geçmemiştir, b) İftira edilenler, Hz. Âise (r.anhâ) ile Safvan (ra)'dır.
Dolayısıyla "Onu sizin için bir şen saymayın" ifadesindeki cemi siğa, nasıl-bu iki kişiye (tesniyeye) hamledilebilir?" denilirse.birincisine şöyle cevap veririz: "Ayette bunlardan mlnkum (içinizden) kelimesiyle bahsolunmuştur." İkinci hususa da şöyle cevap veririz: Ayetin cemi ifadesiyle, ortaya atılan bu yalan ve iftiradan dolayı, iftira edilenlerin yanısıra. üzülen ve kederlenen herkes kastedilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bundan eziyet duyduğu malumdur. Yine Hz. Ebu Bekir (r.a) ile akrabalarının üzüldüğü de malumdur.
Eğer, "Bu iftira, dünyevi bir zarar olduğu halde, daha nasıl onlar için bir hayır sayılabilir?" denilirse biz deriz ki: Bunun sebeblen şunlardır:
a) Onlar, Allah'ın rızasını istedikleri için, bu üzüntü ve sıkıntıya sabretmişler, bu sayede mükafaat elde etmişlerdir. Bu zulme uğrayan mü'minlerin tutacakları yoldur.
b) Eğer onlar bu iftirayı açıkça yapmamış olsalardı, o zaman bu töhmet bazılarının kalbinde

bir soru işareti olarak kalırdı. Fakat açıkça söyledikleri için, zaman geçmesiyle onların yalanı ortaya çıkmıştır.

c) Bu, Hz. Âİşe (r.anhâ)'nin böylesi birşeyden beri olduğuna dair, ayrı ayrı on ayetin inmiş olması açısından, onların şeref ve faziletleri böylece ortaya konduğu için, onlara bir hayır olmuştur. Allah Teâlâ, o ayetlerle, iftira edenlerin yalancı olduklarına şehâdet etmiş, iftira etmiş olduklarını bildirmiş ve onlara lanet ile zemmin vacib olduğunu haber vermiştir ki bu da, iftira edilenler için alabildiğine bir şeref ve fazileti ifade eder.

d) Hz. Âişe (r.anhâ)'yi övmenin iman, kötülemenin ise küfür sayılacak bir hale getirilmesi. Çünkü Allah Teâlâ, bu hadisenin bir iftira olduğunu açıkça ifade edip, bunu İyice ortaya koyunca, artık bundan sonra bu hususta şüphe eden herkes, kesinkes kâfir olmuş olur ki bu, iftira edilen kişiler için yüce bir mevkidir.

Bazı kimseler ayet-i kerimedeki, "Onu, sizin için bir şen saymayın" cümlesinin, iftira edenlere bir hitab olduğunu ve Hak Teâlâ'nın bunu şu bakımlardan onlar için bir hayır saydığını söylemişlerdir:

1) Kur'ân'dan bu olayla ilgili olarak bu ayetler, onların bu işi sürdürmelerine mani olmuş, dolayısıyla onların bu iftiradan geri durmalarını sağlamıştır.

2) Bu tıpkı bir keffâret gibi bir peşin ceza olması bakımından onlar için bir hayır olmuştur.

3) Bu, bu ayetlerin inişinden ötürü bazılarının tevbe etmiş olmasından dolayı Mira edenler için bir hayır olmuştur.

Bil ki bu görüş zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ, muhatab zamiriyle (sizin içinizden) diyerek hitab etmiştir. İftira edenleri anlatırken ise, "Onlarda herkese, günahtan ne kazanıyorsa o var" buyurarak gâib zamiriyle (onlar) diye bahsetmiştir. Onların kazandıkları şeyin, bizzat kendisi ceza değildir. Dolayısıyla bununla kastedilen "onlar için, kazandıkları günahın cezası olarak, ahirette ikab, dünyada kınanma vardır" manasıdır. Bu "Günahın miktarı, tıpkı bu iftiraya dalma ve buna bulaşma nisbetindedir" demektir.

HakTeâlâ'nın "Onlardan, işin büyüğünü deruhte edene ise en büyük azab vardır" ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır: 162[162]

İftiranın Elebaşı

kelimesi, kâfin zammesiyte şeklinde de okunmuştur ki, bu da "günahın büyüğünü" demektir. 163[163]

Nüzul Sebebi

Dahhâk şöyle der: "Bu işte günahın büyüğünü üstlenen, Hastan ve Mıstah'dır. Cenâb-ı Hak, Hz. Alşe (r.anhâ)'nin
suçsuz olduğunu bildirince, Hz. Peygamber (s.a.s) bu ikisine ve bunların yanısıra Kureyş'ten bir kadın (olan Hamne blntl Cahş'a) iftira cezası uygulamıştır Rivayet olunduğuna göre, Hz. Alşe (r.anha) Hassan (r.a)'ı yadeder ve: "Onun cennete gideceğini umarım" derdi. Bunun üzerine kendisine: "O iftira günahının büyüğünü üstlenen o değil miydi?" dediğinde, Hz. Alsa (r.anhâ) "Hz. Peygamber (s.a.s)'i medheden şiirlerini duydukça, onun cennete gideceğini umuyorum" derdi. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Allah, Hassan) şiirlerinde Rûhu'l-Kudus (Cibril (a.s) ile destekler, yardımlardı'164[164] buyurmuştur. Bir başka rivayette de Hz. Peygamber {s.a.s) onun için "Kör olmadan daha şiddetli azab nedir? Belki de Allah Teâlâ onun gözlerini alarak, bu büyük azabı (cezayı) ona vermiştir" demiştir.

İfk hadisesinde günahın büyüğünü işlayen kimse ile ilgili rivayette doğruya en yakın olan,bu kimse ile Abdullah b. Übeyy b. Selûl'ün kastedilmiş olmasıdır. Çünkü bu Abdullah münafıktır.

---

[162] 162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/557-559

[163] 163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/559

[164] 164[164]Tirmizi, Edeb, 70 (5/138); Müsnvd, 6/72.

Her fırsatta Hz. Peygamber (s.a.s)'i yaralamak ve ona zarar vermek isterdi. Bu hadisede adı geçen diğerleri ise, bu İftirada onun yolundan gitmişlerdir. Onlar içinde, münafık olarak itham edilmeyenler de vardı. 165[165]

Elebaşının Sorumluluğu

Günahın büyüğünün ona nisbet edilişi, onun bu iftirayı ilk yapan olması sebebiyledir. Dolayısıyla hiç şüphesiz ondan sonra bu sözü söyleyen herkes için söz konusu günahın ve cezanın bir misli, o ilk söyleyen için vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim kötü bir çığır açar, adet icâd ederse hem bu vebali-günahı, hem de kıyamet gününe kadar bu yol üzere amel edenlerin vebali-günahı onun üzerine olur"166[166]buyurmuştur. Günahın büyüğünün o kimseye nisbet edilmesinin sebebi onun bu kötü sözü alabildiğine yayması arzusunun bulunuşu olduğu da söylenmiştir ki bu, Ebû Müslim'in görüşüdür. 167[167]

Katılanların Sorumluluğu

Cübbâi şöyle der: Hak Teâlâ, "Onlardan herkese, günahtan ne kazanıyorsa o vardır" yani "kazandığı günahın cezası var" buyurmuştur. Binâenaleyh eğer onlar, bu yüzden bir cezaya müstehak olmamış olsalardı Cenâb-ı Hakk'ın böyle söylemesi caiz olmazdı. Hak Teâlâ'nın bu şekilde beyan etmesinde onlardan tevbe etmeyenlerin, ahirette devamlı bir azaba duçar olacaklarına bir delalet vardır. Çünkü azaba müstehak olmanın yamsıra, mükafaata müstehak olunamaz. Buna şöyle cevab verilir: "Amellerin boşa gitmesi (habtı) meselesindeki görüşümüz ve sözümüz, defalarca geçti. Binâenaleyh burada bir daha tekrarın gereği yok. Allah en iyi bilendir. 168[168]

Nüzul Sebebi (Ifk Olayı)

Bu ayetin sebeb-i nüzulüne gelince: Zühri'nin, Sa'id b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Alkarna b. Ebi Vakkas, UbeyduMah b. Abdullah b, Ukbe b. Mes'ud'dan, bunların da Hz. Âişe'den rivayetlerine göre, o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) bir sefere çıkmak istediğinde hanımları arasında kura çekerdi. Kurada kimin adı çıkarsa, o sefere onu götürürdü. Benî Mustalik savaşından Önce çıktığı bir savaş için yine aramızda kura çekti. Bu sefer için benim adım çıktı. Böylece Resûlullah (s.a.'s) ile bu sefere ben gittim. Bu iş, hicâb (tesettür) ayeti indikten sonra olmuştu. Bunun için bir hevdece konuldum. Resûlullah bu savaştan dönüp Medine'ye yaklaştığında bir yere konakladı. Daha sonra da tekrar hareket edileceği nida ettirildi. Bu sırada kalkmış, yürüyüp ordugâhı (konak yerini) geçip, defi hacete gitmiştim. İhtiyacımı giderdikten sonra yerime dönerken, göğsümü yokladım ve baktım ki Zafâr boncuklarından olan gerdanlığım kopmuş. Bunun üzerine dönüp onu aramaya başladım. Onu aramam beni epey alıkoydu. Derken, benim hevdecimi taşıyan askerî takım gelip hevdecimi deveye yüklemişler ve hafif olduğum için beni o hevdeç içinde sanmışlar. Çünkü ben, henüz küçük yaşta bir kızdım. Bundan dolayı onlar benim o hevdec içinde olduğumu sanarak, devemi çekip gitmişler. Döndüğümde, orada hiç kimseyi bulamadım. Böylece oturdum ve umulur ki onlar beni aramak için geri dönerler diye beklemeye başladım. Derken uyuyakalmışım.

Safvan b. Mu'attal geriden gelir, insanların unutup arkada bıraktıkları eşyalarını araştırır, blrşey kalmış ise kaybolmasın diye onları alır, sonraki konak mahalline götürürdü. O, beni görünce tanıdı. 'Seni insanlardan geri bırakan ne?" deyince, ona hadiseyi anlattım. O da

---

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/559

166[166] Müslimm, İlim, 15 (4/2059); Tirmizi, İlim 15, (5/43).

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/559-560

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/560

bineğinden İndi ve ben ona bininceye kadar oradan çekildi. Sonra deveyi çekip, götürdü. Odan sonraki konaklama yerine indiğinde insanlar beni bulamayınca, çalkalanmışlar. İnsanlar bu halde İken, ben ulaştım. Meğer herkes beni konuşmuş, beni diline dolamış ve benim hakkımda bu iftiraya dalan dalmış!

Hz. Peygamber (s.a.s) (ve ordu) Medine'ye ulaştı. Derken bana bir ağrı arız oldu. Daha önce hastalandıklarımda, Hz. Peygamber (s.a.s)'den hep görmekte olduğum o lutufkâr davranışı göremedim. Çünkü o, yanıma geliyor ve sonra (yanımdakilere) "O nasıl?" diye (beni soruyordu). Bu beni şüphelendiriyordu ve ben hala başıma gelen, (hakkımda söylenenlerin) farkında değildim. Derken iyileşmeye başladım.

Bir gece Mıstah'ın annesiyle birlikte, bir hacetimiz için dışarı çıkmıştım. Sonra ben ve o, işimiz bitince odama (evime) doğru yöneldik. O sırada, Mıstah'ın annesi çarşafı içinde tökezledi ve "Kahrolsun Mıstah" dedi. Buna itiraz ettim ve: "Bedir'de bulunan bir zata beddua mı ediyorsun?" dedim. O da: "Haberin yok mu?" deyince, "Ne var?" dedim. O, "Senin hiçbir şeyden haberi olmayan suçsuz bir mü'min olduğuna şehâdet ederim" dedi ve sonra müfterilerin söyledikleri şeyleri bana haber verdi. Bunun üzerine hastalığım iyice arttı ve ağlayarak döndüm. Resûlullah (s.a.s) yanıma girip: "Naşı! o?" deyince, ben: "İzin ver, ana-babama gideyim" dedim. O bana müsaade etti. Ben de ebeveynimin evine gidip, anama "Anneciğim, halk ne söylüyor?" dedim, o, "Evladım kendini üzme, Allah'a yemin ederim ki, kendisini seven bir erkeğin yanında parlak (itibarlı ve güzel) bir kadın olacak ve onun ortakları (kumaları) bulunacak da, onlar bunun hakkında ileh-geri konuşmayacaklar, bu çok nâdirdir" dedi. Daha sonra: "Sen, şu ana kadar, hakkında söylenenleri bilmiyor musun?" dedi. Ben de, ağlamaya başladım. Bütün gece ağladım ve ağlayarak sabahladım. Yanıma babam geldiğinde ben hala ağlıyordum. Babam anneme "Onu ağlatan ne?" diye sordu. Annem, "Şu ana kadar onun hakkında söylenenleri bilmiyormuş" dedi. Bunun üzerine babam da ağlamaya başladı ve: "Sus, ağlama kızım" dedi.

Resûlullah (s.a.s) Hz. Ali ve Üsâme b. Zeyd'i çağırmış ve onlarla bu eşinden ayrılma hususunda istişare etmiş. Üsâme: "Ya Resûlullah o senin ailendir. Biz, onun hakkında ancak hayır biliriz" demiş. Hz. Ali ise: "Allah sana, sahayı daraltmam ıştır. Onun dışında da (evlenebileceğin) birçok kadın var. Eğer cariyene sorarsan, o sana doğruyu söyler" demiş. Resûlullah da, Berîre'yi çağırtıp benim durumumu sormuş. Berire de: "Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, ben onun şahsında, uykusu galip geldiğinden ötürü evinin hamurunu tavuklara yediren taze (yaşı küçük) saf, küçük bir kızcağız olmasından öte birşey görmedim" demiş. Hz. Peygamber (s.a.s) minberde hutbe okumak üzere ayağa kalkıp, Abdullah b. Übeyy'i kastederek: "Ey müslümanlar eziyeti aileme vanp dayanan bir adamdan hakkımı kim alır? Allah'a yemin ederim ki, bu hanımım hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum. Yemin olsun ki, onlar hakkında sadece hayır bildiğim bir adamın adim buna kattılar. Halbuki o, ailemin yanma benimle birlikte girerdi" buyurdu. Bunun üzerine Sa'd b. Mu'tt , ayağa kalktı ve: "Ey Allah'ın Resulü eğer o Evs kabilesinden (benim kabilemden)
nnHan atınm FA«r o. din kardeşlerimiz Hazreç'den ise, bize emredeceğini yaparız" dedi. Bunun üzerine Hazrec'in lideri Sa'd b. Ubâde ayağa kalktı. Bu, aslında iyi bir kimse olmasına rağmen, kabile taassubuna katıldı ve Sa'd İbn Muaz'a: "Yalan söylüyorsun, Allah'a yemin ederim ki, sen onu öldürsmezsin!" dedi. Bunun üzerine, Sa'd İbn Muaz'ın'amcasının oğlu olan Üseyd İbn Hudayr ayağa kalktı ve "Yalan söylüyorsun, Vallahi de öldürürüz, billahi de öldürürüz. Sen, münafıkları savunan, onlar namına savaşan bir münafıksın" dedi. Derken, Evs ve Hazrec kabileleri ayaklandı; nerdeyse birbirlerine gireceklerdi... Allah'ın Resulü, minberin üzerinde bulunuyordu... O, onları yatıştırmaya devam etti... Derken, sustular...

Ben, bu günümü de, gözyaşı akıtarak geçirdim... Anam babam ise, ağlayışımın, ciğerimi parçalayacağını sanıyorlardı. Bir gün annem babam yanımda bulunuyorlarken, ben de ağlamaya devam ederken, yanımıza Allah'ın Resulü girdi. Selâm verdi, sonra oturdu. O, benim yanında, hakkımda söylenen o şeyler söylendiğinden bu yana oturmamıştı. Yemin oisun ki O, Allah'ın hakkımda hiçbir vahiy indirmediği bir ayı, işte böyle geçirmişti. Sonra da: "İmdi, ey Âişe! Senin hakkında bana, şöyle şöyle haberler ulaştı. Şayet sen günahsız, suçsuz ve masum İsen, Allah Teâlâ seni aklayacak, suçsuzluğunu ortaya koyacaktır. Yok eğer, bir günah işledin ise, Allah'dan mağfiret dile ve ona tevbe et! Çünkü kul tevbe ettiğinde Allah da onun tevbesini kabul buyurur" dedi.

Hz. Peygamber (s.a.s) sözünü tamamlayınca, gözlerim yaşla dolup taştı. Derken, babama döndüm ve: "Allah'ın Resulüne benim yerime sen cevap ver!" dedim. O: "Allah'a yemin ederim ki, ne söyleyeceğimi bilemiyorum" dedi. Bunun üzerine ben de anneme döndüm ve: "Allah'ın Resulüne, benim yerime sen cevap ver!" dediğimde annem: "Allah'a yemin ederim ki, ben de ne söyleyeceğim bilemiyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine ben, taze bir kız olarak: "Kur'ân'dan çok şeyler okumadım. Allah'a yemin ederim ki ben, iyi biliyorum ki, sizler bu dedikoduyu duydunuz; bu sizin gönüllerinizde yer etti de, siz bunu tasdik ettiniz... Şimdi ben size "Bundan uzağım, masumum" diyecek olsam, beni tasdik etmeyeceksiniz. Ama, Allah benim masum olduğumu bilirken, ben size herhangi bir şeyi itiraf edecek olsam, beni tasdik edersiniz. Allah'a yemin ederim ki ben, siz ve kendim için ismini hatırlayamıyorum, ama Yusuf'un babası o salih kulun "Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin şu anlattıklarınıza karşı yardımına sığınılacak (olan) Allah'dır"(Yusuf, 18) demesinden başka bir misâl bulamıyorum..." dedim.

Sonra da döndüm ve yatağıma yattım. Allah'a and olsun ki ben, Allah Teâlâ'nın beni anlayacağını ve suçsuzluğumu-ortaya koyacağını bitiyordum. Ancak, Allah'a yemin olsun ki ben, hakkımda okunan ve tilâvet edilen bir vahiy indireceğini hiç sanmıyordum. Çünkü benim durumum bana göre. Allah Teâlâ'nın, hakkımda ayet indirecek kadar önemli bir hadise değildi. Ancak ne var ki ben, Resûlullah'ın rüyasında, sayesinde Allah'ın beni aklayacağı bir rüya görmesini umuyordum. Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Resulü oturduğu yerden kalkmamış, ehl-i beytinden hiç kimse de dışarı çıkmamıştı ki, Allah peygamberine vahyini inzal buyurdu.

Derken, onu kendisine vahiy geldiğinde onu yakalayan şey, hai yakalayıverdt. öyle ki vahyin ağırlığından dolayı kış günü bile olsa inci taneleri gibi şapır şapır terlerdi... Bunun üzerine bir elbiseye bürünüverdi. Ben de, başımın altına bir yastık koydum. Allah'a yemin ederim ki, temiz olduğumu bildiğim için, ne bu işe fazla önem verdim, ne de buna aldırdım... Ama Allah'a yemin ederim ki, anam babam ise, Allah'ın Resulünün sıkıntısının devam ettiği bu süre içinde, Allah'ın insanların (hakkımda) ileri sürüp söyledikleri şeyin hakikat olduğuna dair, (vahiy) inzal edeceğinden korktukları için, ikisinin de korkudan canlarının çıkacağını zannettim. Hz. Peygamberin bu sıkıntısı geçip, gülmeye başlayınca, O'nun söylediği ilk kelime: "Gözünaydm ey Âişe, bil ki Allah'a andolsun, Allah seni akladı!.." demesi oldu. Ben de: "Sana değil, senin arkadaşlarına değii de, ancak Allah'a hamdederim" dedim. Bunun üzerine annem: "Ona doğru kaik, yönel" dedi. Ben de: "Allah'a andolsun ki, ona doğru yönelmem... Berâetimi indiren Allah'dan başka hiç kimseyi de medh u sena etmem" diye cevap verdim.. İşte, bunun üzerine Allah: "O uydurma haberi getirenler içimizden (mahdud) bir zümredir (...)"{N<it, 11-21) ayetlerini indirdi.

Derken Ebu Bekir: "Allah'a yemin ederim ki, artık bundan sonra, Mıstah'a infakda bulunmayacağım" dedi. Çünkü Ebû Bekir, hem akrabası olduğundan, hem de fakir olmasından dolayı, Mıstah'a harcamada bulunuyordu. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ da: "Sizden fazilet ve servet sahibi olanlar, akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere vermelerinde kusur etmesin, affetsin, aldırış etmesin. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz..."(Nûr, 22) ayetini indirdi. Hz. Ebu Bekir de: "Evet, ne demek; elbette ben Allah'ın beni bağışlamasını can ü gönülden arzu ederim!" dedi ve Mıstah'a nafaka vermeye devam etti. Hz. Âişe şöyle demiştir: "Benim suçsuz olduğumu bildiren ayetler inince, Allah'ın Resulü minbere çıktı, olayı zikretti ve Kur'ân (ilgili ayeti) okudu. Bunu müteakip minberden inince de, Abdullah İbn Übeyy, İbn SelüTe, Mıstah'a, Hanne blntl Cahs'a ve Hassana hadd uyguladı." 169[169]

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/560-563

Mü'minlerin Adabı

Bil ki Allah Teâlâ, bu kıssadan ve İftira edilenlerle iftira edenlerden bahsedince bunun peşinden bu hadîse uygun düşen hareket tarzlarını, yasak ve cezalarını zikretmiştir ki, bunlar birkaç çeşittir: 170[170]

1) Birbirine Sahip Çıkma

Birinci çeşit: Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu işittiğiniz vakit erkek müzminlerle kadın müzminlerin kendi vicdanları (önünde) iyi bir zanda bulunup da, "Bu, apaçık bir iftiradır" demeleri (lâzım) değil miydi?" (Nûr, 12).
Ayetinin ifade ettiği husustur.
Bu, onların yapmaları gereken davranışlar cümlesinden birisidir. Ayetin başındaki burada anlamında olup kendisinden sonra bir fiil geldiğinde bu manada kullanılması çoktur. Bu mesela, "Bize yakm zamana kadar geciktirmeli değil miydin?"(Nisa, 77) ve 'iman edip de bu imanı kendisine fayda vermiş bir memleket bulunsaydı ya/" (Yum».) ayetlerinde olduğu gibi. Ama bunun peşinden isim geldiğinde, bu manaya gelmez. Bu da mesela Cenâb-ı Hakk'ın "Siz olmasaydınız muhakkak ki, biz müminler olmuştuk" derler' (Set», 31) ve "Va üzerinizde Allah'ın fazl u rahmeti olmasaydı" (Nûr, 10) ayetlerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh, ayetten kastedilen mana "tftira edenlerin sözlerini duyduklarında mü'minlere yakışan, onu yalanlamaları,hüsn-i zanda bulunmaları ve tertemiz olduğunu bildikleri kimse hakkında, hemen itham etmeye kapılmamalarıdır" şeklinde olur. Burada şu şekilde birkaç soru sorulabilir: 171[171]

Hitaptan Gıyaba Geçilme Sebebi

Birinci soru: Ayet-i kerimenin lafızları muhatap sîğasıyla şeklinde olmalı değil miydi? Binâenaleyh niçin, muhatap slğasından gaibe; zamirden de ism-i zahire geçilmiştir? Cevap: Kınama ve azarlamada iltifat üslubuyla, muhatap üzerinde daha etkili olsun diye böyle gelmiştir. Ayette "iman" vasimin açıkça belirtilmesinde de, bu konuda müşterek olmanın, müslümanlar hakkında sadece iyi şeylerin düşünülmesini gerektirdiğine bir delalet bulunmaktadır, Çünkü kişinin dini, günahın, masiyetin, zararın kaynağı olduğuna hükmeder; aklı ise, kişiyi bu zararlı şeylerden sakınmanın gerekli olduğu neticesine ulaştırır ki bu da o kimsenin günahlardan sakınması gerektiğine dair bir zannın bulunmasını iktiza eder. Binâenaleyh, böyte bir sakınmayı gerektiren mevcut olup, mukabilinde kuvvet itibariyle ona denk üstün bir sebep (râcih) bulunmayınca, hüsn-i zan vâcib, ta'nda bulunmak ise haram olur. 172[172]

En Füsihim'den Burada, Maksad

İkinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, V ifadesiyle ne murad edilmiştir?
Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) Bununla "onların birbirleri hakkında hayır zanda bulunmaları" kastedilmiştir ki, bunun bir benzeri de "(Kendi) kendinizi ayıplamayın" (Hucurât, n)"Birbirinizi öldürün" (Bakara, 54) "Evlere girdiğiniz zaman, birbirinize selâm veriniz" (Nûr. 61) ayetleri olup, bunun manası173[173]

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/563
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/563-564
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/564
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/564

EbÛ Eyyûb el-Ensari İle Hanımı

Rivayet olunduğuna göre Ebu Eyyûb el-Ensarî (r.a), hanımına: "Söyle bakalım, söylenenler hakkında ne dersin?" dedi. Bunun üzerine o: "Şayet sen, Safvan'ın yerinde olsaydın, Resulullah'ın haremine, hanımına kötüli1 a yapmayı aklından geçirir miydin?" deyince Ebu Eyyûb: "Hayır!" cevabını verdi. Yine: "Şayet ben, Âişe'nin yerinde olsaydım, hiç Allah'ın Resulüne hıyanet eder miydim? Halbuki Âişe, benden Satvân da senden daha üstündür" dedi. İbn Zeyd de: "Bu, müminler için bir itâb ve azarlamadır. Çünkü mümin, annesine zina isnad etmez, anne de oğlunu böyle bir şeye nisbet etmez. Çünkü Hz. Âtşe (r.anhâ) müminlerin anasıdır" dedi.

b) Cenâb-ı Hak mü'minleri, Hz. Âişe'nin başına gelen o şeyler hususunda tek bir can gibi kabul etmiştir. Binâenaleyh, müminlerden birinin başına bir kötülük geldiğinde, bu tıpkı sanki hepsinin başına gelmiş gibidir. Nitekim, Numan İbn Beşir'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Müslümanların, birbirleriyle ilgilenmeleri ve birbirlerine merhamet etmelerinin misâli, tıpkı bir bedenin hali gibidir. Çünkü, bedenin bir kısmî uykusuzluk ve ateş ile bir ağrı içine düştüğünde, bedenin tamamı da sızlar, ağnr"174[174]Ebû Bekir'den de, Hz. Peygamber'in Lau "Müminlerin birbirlerine karşı durumları, tıpkı birbirine kenetlenmiş binalar "175[175] buyurduğu rivayet edilmiştir. 176[176]

İftira Olduğunu Söylemek

Üçüncü soru: Ayette geçen "Bu apaçık bir iftiradır" ifadesi ne demektir? Bilmediğini duyan bir kimsenin bunu demesi helâl midir?

Cevap: Buna da iki yönden cevap verilir:

a) Onun da, böyle demesi gerekir, ancak ne var ki, o bunu,bu hususu bir emareye dayandırmaksızın ve işin gerçeğini bilmeksizin zina isnad edenin sözünü reddetmek için söyler.

b) Bu, Hz. Âlşe hakkında, yapılması vacib olandır. Çünkü Hz. Âlse'nin. nefret ettirici bütün şeylerden masum olan Peygamber'in hanımı olması, bunun bir yalan olması hususunda kesin bir delil gibidir. Ebû Bekr er-Razî (el-Cesste) şöyle der: "Bu zahirinden âdil olduğu zannedilen kimseler hakkında, gerekli olan tavrın, onun hakkında iyi zanda bulunulması olduğuna delâlet eder. Yine bu, müslümanlann akit ve tasarruflarının sahih ve caiz olmaya hamledilmesin) gerektirir. İşte bundan dolayı alimlerimiz, yabancı bir kadınla bulunup da evlendiklerini itiraf eden bir erkek hakkında, onların yalanlanmasının caiz olmayacağını, tam aksine, tasdik edilmeleri gerektiğini söylemişlerdir." İmam Mâlik ise, evlendiklerini isbat edemezlerse, bunlara haddin gerekeceğini iddia etmiştir.

Alimlerimiz (r.ah)'ın bir dirhem ve bir dinar, iki dirhem ve iki dinar mukabilinde satan kimse hakkında, "O bunları çaprazlama olarak değiştiriyordu. Çünkü biz, müminler hakkında hüsn-i zanda bulunmakla emrolunduk. Binâenaleyh, bu hadisenin, dinen caiz olabilecek bir duruma hamledilmesi gerekir ki, bu da her iki şey arasındaki çaprazlama değiş tokuş (satış)tır" demeleri de böyledir. Bir kimsenin üzerinde yüz dirhem değerinde gümüş bulunan süslü bir kılıcı, iki yüz dirhem mukabilinde satması halinde de durum aynıdır. Çünkü biz, yüz dirhemi, yüz dirheme mukabil, geriye kalan yüz dirhemi de kılıca bedel sayarız, addederiz. Bu da, EbÛ Hanffe (r.h)'nin, "Müslümanlar, kendilerinden bir şüphe gözükmediği müddetçe, âdildirler. Çünkü biz, hüsn-i zanla emrolunmuşuzdur" şeklindeki sözüne delâlet eder ki, bu da kişiden tavakkufu (beklemeyi) veya reddetmeyi gerektiren bir şüphe zuhur etmediği müddetçe, şehâdetinin kabul edilmesini gerektirir. Çünkü Cenâb-ı Hak "Zan, gerçek karşısında hiçbir şey

---

174[174] Buhari, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66 (4/1999).

175[175] Buhari, Salftt 86; Müslim, Birr 65 (4/1999).

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/565

ifade etmez" (Yunus. 36) buyurmuştur. [177][177]

İkinci Nevi Talep Dört Şahid

İkinci Çeşit, Cenâb-ı Hakk'ın
"Buna karşı dört şahit getirmeli değil miydiier? Madem ki onlar şahitleri getiremediler, o halde onlar Allah indinde yalancıların da kendileridir" (Nûr, 13).
ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da yasaklar nevinden olanıdır. Buna göre mana, "Onlar konuştukları o şeye dair, Âişe'ye attıkları o şeyi bizzat gördüklerine şehâdet edecek olan dört şahit getirmeli değil miydiler? ııMadem ki onlar şahitleri getiremediler" yani, söylediklerine dair bir delil ikame edemediklerine göre, "O halde onlar Allah indinde" yani O'nun hükmüne göre, "yalancıların ta kendileridir" demektir.
İmdi eğer: "Onlar böylesi şahitleri getirmediklerinde, onların yalancı oldukları düşünülebileceği gibi, doğru olabilecekleri de düşünülemez miydi? Öyleyse niçin, Cenâb-ı Hak onların, kesinlikle yalancı olduğuna hükmetmiştir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:
a) Bu ifadeyle, sadece Hz. Âişe'ye iftira edenler kastedilmiştir ki, bunlar Allah indinde yalancıdırlar.
b) Bununla, "Onlar Atlah katında, yalancılar hükmündedir... Çünkü, yalan söyleyenin yalandan men edilmesi gerekir. İftira eden de, o şahitleri getiremezse, onun da men edilmesi gerekir. Binâenaleyh, iftira edenin durumu, men edilme konusunda yalan söyleyenin durumu gibi olunca, hiç şüphesiz iftira eden kimseye de, mecazen yalancı denilmiştir" manası kastedilmiştir. [178][178]

Üçüncü Nevi Talep: Allah'ın Rahmeti

Üçüncü Çeşit: Cenâb-ı Hakk'ın,
"Eğer dünyada ve ahirette Allah'ın fazl u rahmeti üstünüzde olmasaydı içine daldığınız yaygaradan dolayı sizi herhalde büyük bir azâb çarpardı" (NÜr, 14).
ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da yasaklar koyan ayetlerdendir. Bu ayetin başındaki "bulunan başka bir şey sebebiyle herhangi bir şeyin bulunamayacağını ifade eden" dır. Arapça'da, harf-i ceriyle kullanıldıklarında, ve - fiilleri, "dalmak, bir şeye girmek" anlamlarına gelirler. Buna göre ayetin manası hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) "Şayet ben, dünyada, birisi de tevbe etmeye mühlet tanımak olan çeşitli nimetlerle size lütufta bulunmama; ahirette de, sizi afv ve mağfiret etmek suretiyle, size merhamet etmeme hükmetmemiş olsaydım, içine dalıp gömüldüğünüz bu "ifk" hadisesinden dolayı, sizin cezanızı bu dünyada hemencecik verirdim.." demektir.
b) "Şayet Allah'ın size olan lütfü ve merhameti olmasaydı, içine gömülüp daldığınız o şey hususunda hem dünya hem de ahirette size büyük bir azab isabet ederdi" demektir. Buna göre, ayette bir takdim ve tehir söz konusu olup, buradaki hitap iftira edenleredir. Bu, Mukatil'in görüşüdür. Ayette bahsedilen fadl ise Allah'ın azabını ertelemesine ve tevbe edenlerin tevbesini kabul etmesine dair olan hükmüdür. [179][179]

Dördüncü Nevi Durum: Asılsa Şeyi Geveleme

Dördüncü çeşit, Cenâb-ı Hakk'ın, "O zaman siz dillerinizle (birbirinize) yetiştiriyordunuz, (hakkında) hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla söylüyordunuz ve bunu koiay sanıyordunuz. Halbuki o, Allah indinde büyüktür" (Nûr, 15).

---

[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/565-566
[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/566-567
[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/567

ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da yasaklar koyan ayetlerdendir. Keşşaf Sahibi ayetin başındaki in edatının ya messe fiilinin, yahut da etadtüm fiilinin "mef'ûlü fîh'i" (zaman zarfı) olduğunu söylemiştir. Buna göre, ayetteki ifadesinin manası "onu birbirinizde ... aldığınız zaman" şeklinde olur. Nitekim Arapça'da, ve denilir ki, hepsinin manası, "o sözü aldı, telakki etti..." şeklindedir. Nitekim "Adam, Rabbinden kelimeler telâkki etti, aldı "(Bakara, 37) ayeti de böyledir. Bu fiit, aslı üzere iîlib* şeklinde okunduğu gibi, ze harfinin tâ'ya idğam edilmesiyle de, {"ittelakkavnehû") şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime (ele geçirdi) manasında olmak Özete kökünden, (onu elde ediyordunuz, onun peşine düşüyordunuz) şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime, "ıf'âT babından, "birbirlerine verip alma" anlamına gelen, (Tulkûnehû) şeklinde de okunmuştur. Aynı kelime, "yalan söylemek" anlamına gelen ve kökünden olmak üzere ("Telikûnehû") ve ("Telikûnehû") şekilnde de okunmuştur. Hz. Âişe'nin sözü olarak da şeklinde okunmuştur. Süfya'm şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Ben annemin,bu ifadeyi ("İz teskafünehu") "onu elde ediyor, yakalıyordunuz" şeklinde okuduğunu duydum. Annemin babası da Abdullah İbn Mes'Ûd'un kıraatiyle okurmuş.

Bil ki Atlah Teâlâ, bu kimseleri şu üç günahı irtikab etmekle tavsif etmiş ve o büyük azabın isabet etmesini, bunlara bağlamıştır:

1) "İfk"i dilden dile dolaştırmaları. Bu böyledir, çünkü birisi birisiyle karşılaştığında o ona, "Ne var ne yok?" diyor, o da ona, hemen ona "ifk" hadisesini anlatmaya başlıyordu. Derken bu hadise öylesine yayıldı ve duyuldu ki, bütün evler ve meclislere girdi, konuşuldu. Buna göre sanki onlar, bu hayasızlığı yayma hususunda gayret ve çaba sarfetmişlerdir ki, bu ise büyük günahlardandır.

2) Onlar, hakkında bilgileri bulunmayan şeyi konuşuyorlardı. Bu da, haber vermenin ancak bilgiyle olması gerektiğine delâlet eder. Binâenaleyh doğruluğu bilinmeyeni haber vermek, haram olma bakımından, haram olduğu bilinen şeyi haber verme gibidir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın "Senin için hakkında bir bilgi hasıl olmayan şeyin ardına düşme" {isa, 36) ayetidir.

Şayet, "söz ancak ağızla söylenebildiğine göre, Cenâb-ı Hakk'ın "ağızlarınızla" ifadesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki bu, şu demektir: "Bilinen bir şeyin ilmi kalbte olur, (önce kalbde hasıl olur) daha sonra lisan onu ifade eder. Bu "ifk" ise, ona dair kalbde herhangi bir bilgi oluşmaksızın ve bulunmaksızın, onların lisanında dönüp dolaşan bir söz oluvermiştir." Bu da Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "Ağızlarıyla kalblerinde olmayanı söylüyorlardı" (a. imran. i67) ayeti gibidir.

3) Onlar, bu büyük günahlardan bir günah olduğu halde, bunu küçük addediyorlardı. Bu şu üç şeye delâlet eder:

a) Bu, iftiranın büyük günahlardan olduğunu gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Halbuki o, Allah indinde büyüktür" buyurmuştur.

b) Cenâb-ı Hak, "bunu kolay (önemsiz) sanıyordunuz" ifadesiyle, masiyetin büyüklüğünün onu işleyenin zannına ve takdirine göre değişmeyeceğine, tam aksine çoğu kez bunun onun büyük olduğunu bilmemesi açısından, o günahın büyüklüğünü vurgulayacağına dikkat çekmiştir.

c) Her haram konusunda, mükellefe terettüp eden, onun büyük günahlardan olmadığına emin olamayacağı için, ona yönelmeyi ve onu işlemeyi büyük saymasıdır. İşte bundan dolayı, "İsrar edilirse küçük günah, küçük olmaz. İstiğfar edilirse, büyük günah da büyük kalmaz" denilmiştir. 180[180]

Beşinci Nevi Edeb: Tenzih

Beşinci çeşit, Cenâb-ı Hakk'ın,
"Onu duyduğumuz zaman, bunu söylememiz bize yakışmaz. Haşa, bu büyük bir iftiradır" dememiz (lazım) değil miydi?" (Nûr, 16).

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/568-569

ayetinin ifade ettiği husus olup, bu ayet, uygun davranış biçimlerini açıklayan ayetlerdendir. Yani, "Siz onu duyduğunuzda, "Bizim bunu konuşmamız ve (buna inanmamız) yakışık almaz" demeli değil miydiniz" demektir. Şu sebeplerden dolayı. onların bundan kaçınmaları gerekmiştir.

1) Onların bu fiili terketmeterini gerektiren şey, bulunmakta ve mevcut olup bu da, kişinin akit ve dinidir. Halbuki, buna karşı koyacak bir şey de mevcut değildir. Binâenaleyh onların o masiyeti terketmelerine dair zan ve kanaatlerinin onu yapmalarına dair zan ve kanaatlerinden daha kuvvetli olmalıdır... Bu sebeple, şayet o, o günahın sadır olduğunu haber vermişse, bu durumda "mercûh" (hafif olan) tarafı, "râcih" (ağır basan) tarafa tercih etmiş olur ki,bu caiz değildir.

2) Bu, peygambere eziyyet etme manasına gelir ki, bu lanete sebep olur. Çünkü "Cenâb-t Hak, "Allah'a ve Resulüne eziyyet edenler (yok mu?) Allah onlara hem
dünyada, hem de ahirette lanet etmiştir" (Ahzâb, sn buyurmuştur.

3) Bu, yöneldikleri bilinen bir sebep ve kendilerinden sadır olduğu bilinen bir suç olmaksızın, Hz. Âişe'ye, ana-babasına ve onların akrabâ-i taallukatına eziyyet vermektir ki, bu haramdır.

4) Bu gereksiz yere zarar vermeye yönelmektir. Halbuki akıl, bundan uzak kalmayı iktiza eder. Çünkü, iftira eden kimsenin doğru söylediği farzedilse bile, doğruluğuna mukabil mükafaat hak etmeyip, tam aksine hayasızlığı yaydığı için, o kimse ikâba müstehak olmuştur. Yalancı olması halinde ise, zaten o büyük bir cezaya müstehak olmuştur. Böylesi şey ise, aklın açıkça ve çok net bir biçimde, sakınılması gerektiğine dair hüküm verdiği şeylerdendir.

5) Bu zamanı faydasız şeylerle zayi etmek, geçirmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Kişinin lüzumsuz şeyleri terketmesi,
onun müslümanhğınm güzel!iğindendir"181[181] buyurmuştur

6) İnsanların güzel yönlerini ortaya koyup, çirkin taraflarını saklamak ve gizlemekte, Allah'ın ahlâkı ile ahlâkianmak yatar. Nitekim Hz. Peygamber "Allah'm ahlâkı ile ahlâklarım" buyurmuştur. Binâenaleyh, bütün izahlar aklı başında bir kimsenin bir iftirayı duyduğunda onu söylememesini ve bu iftirayı söyleyip yaymaktan doğacak olan günahlardan alabildiğince kaçınması gerektiğini ifade eder.

Buna göre şayet, "Daha nasıl tev lâ ile kültüm fiilinin arası, zarf ile ayrılabilmiştir?" denilirse, biz deriz ki,bunun faydası "Kişilere gerekli olanın, bu iftirayı duyar duymaz, onu konuşmaktan kaçınmak ve sakınmak olduğunu" ifade etmesidir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Haşa, bu büyük bir iftiradır" ayetine gelince, burada iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Burada kelimesinin zikredilmesi nasıl uygun olabilir?

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Bununla, o işin ne kadar büyük ve vahim olduğuna taaccüb etme manası kastedilmiştir. Bu kelime taaccüb manasında kullanılmıştır. Çünkü kişi ilginç şey gördüğünde onu yapandan dolayı Allah'ı teşbih eder (fe Subhânellah) der. Daha sonra bu kelimenin kullanılışı, çoğalmış, derken hakkında hayrete düşülen her şey hakkında istimal olunagelmiştir.

2) Maksad, Nebisinin eşinin zinâkâr olmasından Allah'ı tenzih etmektir.

3) "O, iftira eden gruba zulmetmeye razı olmaktan münezzehtir" demektir.

4) "O, bu zalim müfterilere azâb etmemekten münezzehtir" demektir.

İkinci soru: Cenâb-ı Mak onlar bunun yatan olduğunu kesinlikle bitmedikleri halde, onların, "bu büyük bir iftiradır!" demelerini onlara vacib kılmıştır.

Cevap: Buna iki şekilde cevap verilir:

a) Onlar, bunun bir iftira olduğunu bilebilirlerdi, çünkü Hz. Peygamber'in hanımının bir fâcire, (zâniye) olması caiz değildir.

b) Söyleyenler kalbleriyle bunun olduğunu zannetmediklerine kesinlikle hükmettiklerinde onların bu kesinliği ve katiyyeti haber vermeleri bir yalan olmuş olur. Bunun bir benzeri de

---

181[181] İbn Maca, Fiten, 12 (2/1316); Tirmizi, Zühd, 11 (4568).

"Allah şehâdet eder ki, münafıklar yalancıdırlar" (Münafîkun. 1) ayetidir. 182[182]

Altıncı Nevi Edeb: Bir Daha Dedikoduya Girmeme

Altıncı çeşit, Cenâb-ı Hakk'ın
"Eğer siz iman eden (kimse) lerseniz böyle bir şeye hayatta bulunduğunuz müddetçe bir daha dönmenizi Allah haram kılıyor. Ve size ayetlerini açık açık bildiriyor. Allah, hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir"
(Nûr, 17-18).
Ayetinin beyan ettiği husus olup, bu da yasaklar koyan ayetlerdendir. Buna göre mana, "Artık, aynı şeye ömür boyu düşmeyesiniz diye, sayesinde bu günahın büyüklüğünü ve bunda "haddin" dünyada cezanın ahirette de azabın olduğunu öğrendiğiniz işte bu öğütlerle Allah size nasihat eder" şeklinde olur. Onların, ebedilikleri ise, hayatta kaldıktan ve mükellef oldukları müddettir. Bu ifadenin muhtevasına, hem bu iftirayı atan, hem de duyup da bunu yadırgamayan kimseler dahil olur. Çünkü her ne kadar bunu ilk defa söyleyen daha büyük günaha müstehak olsa dahi, bu iki kimsenin durumu (dinen) caiz olmayan şeyi yapmış olmaları bakımından eşittir, müsavidir... Böylece Cenâb-ı Hak, onlara öğrettiği bu davranış şeklinden maksadının, onların kendilerinden öncekilerin düştüğü hataya düşmemelerini sağlamak olduğunu beyan etmiştir. Burada birkaç mesele vardır.183[183]

Birinci Mesele

Mu'tezile Cenâb-ı Hakk'ın "Siz iman eden (kimse) lerseniz" ifadesiyle, iftira etmemenin, imandan olduğuna; iftira fiiliyle birlikte de, kişide imanın kalmadığına istidlal etmiştir. Çünkü, şarta bağlı olan şey, şart bulunmadığı zaman bulunmaz!..
Cevap: Bu, Cenâb-ı HakR'ın "O uydurma haberi getirenler içinizden yani ey müminler sizden bir zümredir"{nû. i) İfadesiyle gelişir, Binâenaleyh bu ifade, kişinin iftira atmasının onu imandan çıkarmadığına delâlet eder. Binâenaleyh böyle bir çelişkinin bulunduğu sabit olunca, biz bu ayeti, vaz u nasihatla öğütlenmeye ve kötü şeylerden sakınmaya teşvik etme manasına alırız. 184[184]

İkinci Mesele

Mu'tezHe şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, her ne kadar içerinde itaat etmeyenler bulunsa dahi va'z u
nasihatte bulunduğu herkesten gelecekte böylesi bir şeyden uzak kalmalarını istediğine delâlet eder. İşte bu açıdan bu ayet, he ne kadar isyan etseler dahi, herkesten, kendisine itaat etmeyi istediğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin manası, "aynısına düşmeyesiniz diye" demektir. Bu ise, "irade"nin, istemenin delilidir.
Cevap: Bizim bu konudaki cevabımız, defalarca geçmişti. 185[185]

Üçüncü Mesele

Ayetteki "Bir daha dönmenizi Allah haram kılıyor, öğütlüyor" cümlesi sebebiyle Allah'ın "vAiz"diye adlandırılması caiz midir?
Cevap: Açık olan şey, Cenâb-ı Hak, tıpkı "Rahman, Kur'ân'ı öğretti"(Rahman, 1-2) ayetinden

---

[182] 182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 16/569-571
[183] 183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/5
[184] 184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/5
[185] 185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/5-6

dolayı, "muallim" diye adlandınlamayacağı gibi, "vaiz" diye de adlandırılamaz. 186[186]

"Ayât'ın Buradaki Anlamı

Cenâb-ı Hakk'ın "Ve ayetlerini açık açık bildiriyor. Allah, hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir" ayetine gelince, bu ifadede geçen ifadesiyle kişinin sayesinde kendisine sımsıkı sarılması gerekli olan şeyleri öğrenip bileceği şeyler (deliller) kastedilmiştir. 187[187]

Alîm ve Hakim İsimlerinin Gereği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisi alîm ve hakîm olduğu için, beyan etmesi gerekli olan şey ile, yire aynı sebepten dolayı itaat edilmesi vacib olan şeyleri tercih ettiğini açıWam\şA»T. Çünkü, böylesi alîm olmayan kimsenin teklifinin kabulü gerekmez. Zira bu kimse bazan, gereksiz şeyleri de emredebilir. Bir de mükellef (böylesi atfr* olmayan) kimseye itaat ettiği zaman, o, onun kendisine itaat ettiğini bilerez Ek. durumda da itaatin bir faydası kalmazdı. Ama, bir kimse âlîm olur da. Mat "hakîm-hikmetli ve hüküm sahibi" olmazsa, bu kimse de bazan, müke'telt olmayan şeyleri emredebilir. Binâenaleyh mükellef kendisine itaat ettiğinde o. baan itaat edeni cezalandırır, isyan edeni mükafaatlandırır. Bu durumda da faydası kalmaz. Ama o kimse, hem alîm hem de hakîm olursa, böyte atan t ancak uygun ve gerekli olanları emreder ve hak eden kimselerin etmez. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak burada özellikte zikretmiştir.
Burada şöyle birkaç soru sorulabilir;
1) "el-Hakîm" uygun olmayanı yapmayan demektir. O. çirton otann çirkinliğini kendisinin de çirkin olan şeyden beri ve uzak olduğunu bemesı hflfcıdu. böyle hakîm olur. Binâenaleyh bu demektir ki, el-Alîm vasfı et-Hatim vasfı içinde mündemiçdir. Bu seb3ple el-Hakîm vasfı zikredilince el-Alîm vasfına lüzum kalmaz. Bu Mu'*ezile'ye göredir. Ama, ehl-i sünnet ve'l-cemâat görüşüne göreyse, hikmet sadece ilimdir. Bu sebeple el-Alîm ve el-Hakîm vasfının birlikte zikredilmesi sırf bir tekrar olmuş ulur.
Cevap: Bu, tekîd manasına hamledilir.
2) Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, sırf Atîm ve Hakîm olmasından dolayı, O'nun açıklamalarının kabul edilmesinin gerekli olduğuna delâlet eder. Hakîm ise, çirkin iş yapmayan kimsedir. O halde bu demektir ki ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, çirkin şeylerin yaratıcısı olması halinde ise, Cenâb-t Hakk'ın va'd ve va'idine itimad edilemeyeceğine delâlet eder."
Cevab: Bize göre hakîm olan aynı zamanda alimdir. Her türlü malumatı bildiği için, O'nun sözüne itimâd etmek caizdir. Çünkü câhilin sözüne kesinlikle itimâd edilemez.
3) Mu'tezile şöyle der: "Hak Teâlâ'nın "Allah size ayetleri açık açık bildiriyor" ifadesindeki "size" (leküm) kelimesi, "sizden dolayı, sizin için" demektir. Bu da Allah Teâlâ'nın fiillerinin, birtakım sebeblere ve garazlara bağlı olduğunu gösterir. Bir de ayetteki Leküm kelimesini, zahiri manasına hamletmek caiz değildir. Çünkü buradaki maksad, onların bizzat kendileri değil, onların elde ettikleri faydalar, taatları ve imanlarıdır. Böylece bu Allah Teâlâ'nın, herkesin iman etmesini istediğine delâlet eder."
Cevab: Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle o, bir başkasının yapması halinde bir maksad gözetme diye nitelendirilecek muameleyi onlara yaptığını kastetmiştir. 188[188]

Yedinci Nevi durum: Çirkini Yaymamak

Yedinci çeşit: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği husustur: "Kötü sözlerin, iman edenlerin içinde yayılıp duyulmasını arzu edenler (yok mu?)... dünyada da, ahirette de onlar için pek acıklı bir azab vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz"

---

[186] 186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/6
[187] 187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/6
[188] 188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/6-7

(Nur, 16).
Bil ki Hak Subhânehû ve Teâlâ, iftira edenlere onlardan bunu duyup-dinleyeniere gerekli olan ceza ile, dinde kendisine tutunulması gereken adabı beyân edince, bu kötü sözün (itkin) yayılmasını arzu eden kimsenin, böylesi bir zem hususunda, tıpkı iftirada bulunan kimse ile onu duyup yadırgamayan kimsenin ortak ve müşterek olmaları gibi, müşterek olduğunu; bir de iftirada bulunan kimselere ortaya attıkları bu şeyden ötürü azabın (cezanın) gerekli olması gibi, fuhşun (kötü fiil ve sözün) mü'minler arasında yayılması arzusunu içlerinde saklayan kimselerin de ilahi azaba müstehak olacaklarını bildirmek için, "Kötü sözlerin, iman edenlerin içinde yayılıp duyulmasını arzu edenler (yok mu?)" buyurmuştur ki bu da tıpkı, kişinin uzuvtan ve sözleriyle müslümanlara zarar vermemesinin farz oluşu gibi, mü'minler hakkında kalbinin hiçbir kötülük düşünmemesinin vâcib olduğuna da delâlet eder. Burada, şu şekilde birkaç mesele vardır: 189[189]

Birinci Mesele

"İşâ'a" yayılmak manasınadır. Nitekim ortak mülklerde birkaç kişinin payı olup, bunlar belirlenmediği zaman, "Bu akarda şâ'î bir sehim vardır" denilir. Yine halka malolup, herkese ulaştığında söz, şâ'yi oldu" denilir. 190[190]

İkinci Mesele

Ayetteki, "...arzu edenler" ifadesinin zahiri manasının umûmi olduğunda ve bu sıfatı taşıyan herkesi içine aldığında şüphe yoktur. Yine bu ayetin, Hz. Âlşe (r.ah)'ye iftira etme hakkında nazil olduğunda da şüphe yoktur. Fakat nazar-ı dikkate almaca-husus, sebebin hususiliği değil, lafzın umumiliği olduğu için, bu ayeti, zahirine gtrç umumi manaya hamletmek gerekir. Hak Teala'nın, "îman edenlerin içinde..." ifaoes. de bu ayetin Hz. ÂÎşe'ye atılan iftirasına tahsis edilmesinin caiz olamayacağına dotto* eden şeylerdendir. Çünkü bu, çoğul bir ifadedir. Dolayısıyla eğer Cenâb-ı Hak bunuma sadece Hz. Âişe'yi kastetmiş olsaydt, böyle ifade edilmesi caiz olmazdı.
Bunu Hz. Âişe'ye atılan iftiraya tahsis edenlere gelince ki bu görüşte olanları" bazıları bunu bu fuhşun (kötü sözün) yayılmasına sa'yü gayret gösterdiği için Abdullah b, Übeyye hamletmişlerdir, bunlar şöyle demişlerdir: "Ayetin manas sözlerin, yani zinanın, imân edenlerin içinde yani Hz. Âişe ve Safvan hakkını duyulmasını arzu edenler, yani Abdullah b. Übeyy (yok mu?)..." demişlerdir. 191[191]

Üçüncü Mesele

Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu "Ben, cehennemlikler tarafından ses dopûacm şiddetli) bir vuruşla göğüslerine vuran, dövünen bir toplu müslümanlann saklı-giâi hallerini araştıran, gizli kusuik arasında, onlarda bulunmayan (asılsız) sözleri yayan edip, kaş-göz hareketleriyle istihza edenlerdir"
Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği de rivayet edilmiştir.
"Bir mü'min, bt mm'amm a^bn; gızier, açığa vurmazsa, Allah da kıyamet günü onun Iıummuı ^zfer (siler). Kim de bir müslümanla ahş-veriş yaparken, onun a/ış-verşttn caymasını hoş karşılar, buna razı olursa, Allah kıyamet günü onun kusurlarını bağşiar, siler. Allah kıyamet günü onun kusurunu örter.192[192] Yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Müslüman, elinden ve dilinden diğer müsÎümanlann kötülük görmediği kimsedir. Muhacir de, Allah'ın yasakladığı şeylerden

---

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/7-8
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/8
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/8
192[192] Müslim, Birr, 71 (4/2002); Ibn Mace, Ticâret, 26 (2/741).

hicret eden, onları yapmayan kimsedir"193[193]
Abdullah b. Ömer (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir."Cehennemden mmkiaşsp, cennete girmekten sevinç duyacak olan kimseye o, Allah'dan başka iah olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehâdet ederken ve kendisine verilmesini arzu ettiği şeylerin diğer insanlara da verilmesini arzu ederken ölümü ona gelsin'194[194]
Hz. Enes (r.a)'den de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kul, kendisi için arzu ettiği iyi ve güzel şeyleri din kardeşi için de arzulamadığı müddetçe (tam) imam etmiş olmaz"195[195] buyurduğu rivayet edilmiştir. 196[196]

Dünya Azabından Maksâd

Alimler, ayette bahsedilen dünya azabının ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler, bazıları bunun onlara uygulanan had cezası olduğunu söylerken, bazıları da bunun had cezast ile birlikte onlara Allah ve mü'minlerden gelen lanet ve düşmanlık olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s), Abdullah b. Übeyy b. Selül, Hassan ve Mıstah'a had cezası vurmuştur. Safvan, Hassan için pusuya yatıp, kılıcının tersiyle ona öyle bir vurdu ki, Hassan bu yüzden kör oldu. Hasan el-Basrî: "Bununla münafıklar kastedilmiştir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i üzmeyi istiyorlardı. Allah'ın Resulü'nün üzülmesini isteyen ise kâfirdir. Bunların dünyevi azablan ise çektikleri bu neticesiz zahmet ve mü'minlerle mücadele etmeleri için kendi taraftarlarına mal harcamalarıdır" demiştir.
Ebu Müslim de: "Bununla münafıklar kastedilmiştir. Çünkü bunu onlar arzuluyorlardı. Böylece Allah Teâiâ, onları dünyada iken Hz. Peygamber'in elinde gerçekleşecek cihadla ortaya çıkacak bir azabla tehdid etmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, "£y peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş, onlara karşı sert davran..." (Tahrtm, 9) buyurmuştur. Doğruya en yakın olan ise bu "azab" ile onların iftiraları sebebiyle hakettikleri ceza, yani hadd-i kazif lanet ve zem kastedilmiştir. Ayette bahsedilen ahiret azabına gelince, bunun hem kabir azabı, hem cehennem azabı olduğunda şüphe yoktur.
Hak Teâlâ'nın "Allah bilir, siz bilmezsiniz" beyanının burada getirilmesi, çok güzel ve yerindedir. Çünkü kalbteki sevgi ve arzular gizlidir, görünmez. Biz onları ancak, sahibinde gördüğümüz bir takım ipuçları ve emarelerle anlayabiliriz. Fakat Allah Teâlâ'ya hiçbirşey gizli değildir. Binâenaleyh bu, son derece caydırıcı ve tehdid edici bir ifadedir. Çünkü kalbinden o fuhşun (kötü fiillerin ve sözlerin) yayılmasını arzu eden kimse, bunu elinden geldiğince bu arzusunu belli etmemeye çalışsa bile, Allah Teâlâ'nın bundan haberdâr olduğunu bilir. Zira Allah Teâlâ'nın, onun gizlediği bu arzu ve isteğini bilmesi, tıpkı onun açıktan yapıp-söylediği şeyleri bilmesi gibidir. Allah ona ne kadar ceza verileceğini de bilir. 197[197]

Kalbin Ameli

Bu ayet, büyük bir günahı işlemeye azmetmenin bile, büyük günah olduğuna; keza fısk ve fucûru istemenin de bir fısk olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ bu tehdidini fuhşun (kötü fiil ve sözlerin) yayılmasını kalben istemeye bağlamıştır. 198[198]

Altıncı Mesele

193[193] Buhari, İmân, 4-6; MOaNm, İmân. 64, 73 (1/86).
194[194]Müslim, İmaret, 46 3/1472, (Benzeri bir hadis)
195[195] Buhari, İman, 7; Müslim, İman, 71-72 (1/67-68)
196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/8-9
197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/9-10
198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/10

Cübbâi şöyle der: "Bu ayet, attığı iftiradan ötürü tevbe edip, pişman olmayan herkesin, devamlı bir azaba müstehak olması bakımından, mükafaatının olamayacağına delâlet eder ki bu da, o kimsenin ikâbın zıddı olan mükafaatı haketmesine mânidir. İşte bu açıdan ayet, biz (Mu'tezile'nin), ilâhi va'idler hususundaki görüşümüzün doğruluğuna delâlet eder."
Bil ki Cübbâl'nin bu sözünün neticesi de, yine amellerin habtı (boşa gitmesi) meselesine varıp dayanır ki, bu hustaki açıklama ve cevablarımız daha önce geçti. 199[199]

Yedinci Mesele

Mu'tezile şöyle der: "Allah Teâlâ, fuhşun (kötü söz ve fiilin) yayılmasını için için arzu edenleri alabildiğine zemmetmiştir. Dolayısıyla eğer kulların fiillerini yaratan, Allah Teâlâ olmuş olsaydı, bu fuhşun yayılmasını arzu eden de O olmuş olurdu. Bu sebeble bunun yayılmasından ötürü zemmi hakedenin de o olması gerekirdi. Çünkü bu yayma işini yapan, (yaratan olması bakımından) başkası değil O'dur." Buna cevabımız da daha önce geçmişti. 200[200]

Sekizinci Mesele

Ebu Hanlfe (r.h) şöyle der: "Fısk ve fücurda bulunan konuşturulmaz, yaptığını anlatması istenmez. Çünkü onu konuşturmak, fuhşu yaymak demektir. Bu ise haramdır." 201[201]

Sekizinci Nevi: Allah'ın Lütfü

Sekizinci çeşit, Hak Teâlâ'nın şu ayetinde ifade ettiği husustur. Ya üzerinde, Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı... Ya gerçekten Allah r, ve rahim olmasaydı (haliniz nice olurdu)"
(Hür, 20).
Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu ifadenin cevabı mahzuftur. Cenab-ı Hak sanki, "Eğer böyle olmasaydı, h nurlunuz, yahut Allah size azab eder ve kökünüzü kazırdı. Fakat O ra'uf ve rahirr tfanek istemiştir. İbn Abbas (r.a), bu ayetin Hassan, Mistah ve Hamne'ye bir t aouğunu söylemiştir. Ayetin, hitabının bütün müminlere, genel olmasıda mümkündür.
2) Bunun cevabı, bundan sonra gelen ayetteki, "içinizden hiçbiriniz ebedim temize çıkmazdı" ifadesidir.
3) Bunun cevabı, "Hiç şüphesiz o zaman, fuhuş (kötü söz) yayılır ve z büyürdü" şeklindedir. Bu, Ebu Müslim'in görüşüdür. Doğruya en yakın olan, bı cmabtmn mahzûf olmasıdır. Çünkü Hak Teâlâ'nın daha sonraki, "Eğer üzerin AMah 'm fazl-u rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbiriniz ebediyyen temize çıkma Kr 2i) ayeti, sanki birincisinden yani bu ayetten ayrı gibidir. Dolayısıyla bunun, oe araya başka bir söz girmişse, birincisinin cevabı olması gerekmez. Buna ayetten kastedilen mana, "Eğer Cenâb-ı Hakk'ın, geriye bırakmak zaman tanır tstafi etmek imkanı verme gibi nimetleri olmasaydı, onlar helak olurlardı. Fakf e'fet ve merhametinden ötürü, insan kendi aleyhine suç işlese dahi, insan için uy olanını yapmayı geri bırakmaz" şeklindedir. 202[202]

Dokuzuncu Nevi Emir: Şeytana Uymayın

Dokuzuncu çeşit: Hak Teâlâ'nın şu ayetinde ifade ettiği husustur:
"Ey iman edenler, şeytanın adımları ardınca gitmeyin. Kim şeytanın adımlarına uyarsa

---

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/10
200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/10
201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/10
202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/10-11

şüphesiz ki o kötülüğü ve gayr-ı meşrûyu emreder. Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbiriniz, ebediyen temize çıkmazdı. Ancak Allah, dilediğini temize çıkarır. Allah semî ve alimdir"
(Nûr. 21).
"Hutuvât" kelimesi, fî'nin zammesi ve sükunu ile, "hutvât" ve "hutuvât" şeklinde okunur. Hutvât, "hatve" kelimesinin çoğulu olup, "Adam yürüdü, adım attı" ifadesindendir. Binâenaleyh bunun müfredini söylemek istediğinde, ilk harfi meftun olarak, "hatve" (adım); cemisini söylemek istediğinde, ya ilk harfi meftun olarak "hatavât", ya da ilk harfi mazmûm olarak, "hutuvât" dersin ki bununla hal, harekât ve gidişat kastedilmiştir. Buna göre mana, "Şeytanın izlerine tâbi olmayın, onun bastığı yerlere basmayın ve bu iftiraya, bunu dile dolamaya ve fuhşun (kötü söz ve fiillerin) mü'minler arasında yayılmasına önem verip, gayret etmek hususunda, onun peşinden gitmeyin" şeklindedir. Allah Teâlâ bunu her ne kadar mü'minlere tahsis etmiş ise de, bu bütün mükellefler için bir yasaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Kim şeytanın adımlarına uyarsa, şüphesiz ki o, kötülüğü ve gayr-ı meşrûyu emreder" buyurmuştur. Bütün mükelleflerin bundan menedildikleri ise malumdur. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususu mü'minlere tahsis ettiğini söyledik. Çünkü Allah Teâlâ, mü'minleri, eğer şeytana uyarlarsa, "Kim şeytanın adımlarına uyarsa", ifadesiyle tehdid etmiştir. Bu ifadenin zahiri ise, mü'minlerin şeytana tâbi olmayacaklarını göstermektedir. Eğer bununla kâfirler kastedilmiş olsaydı, o zaman şüphesiz onlar şeytana zaten uymuşlardı. Binâenaleyh Allah iftira eden o kimselere, gerekli tehdidi yapınca, durumları tıpkı onlarınki gibi olmasın diye ve günahtan alabildiğine kaçınsınlar için, özellikle mü'minleri zikrederek onları terbiye etmiştir.
Fahşâ ve fahişe aşırı çirkin ve kötü olan şey demektir. Münker ise, insan tabiatının hoşlanmadığı, nefret ettiği ve beğenmediği şeydir.
Hak Teâlâ'nın, "Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbiriniz, ebediyyen temize çıkmazdı" buyruğuna gelince, Ya'kub ve İbn Muhaysin, buradaki fiili, şedde ile, JTy- şeklinde okumuşlardır. Bil ki, "zeki" Allah'a itaat hususunda "rızâ" mertebesine ulaşmış kimsedir. Arapça'da £_jjJi ^"j (Ekin gelişti, olgunlaştı) denilmesi de bu manadadır. Binâenaleyh mü'min, dini hususlarda, Allah'ın rfcn olacağı "salah" noktasına vardığında 'zeki" adını alır. Zeki, ancak zeki olana denir. Bu tıpkı, hidayeti bırakan kimseye, mutlak olarak, "Allah ona hidayet etti" denilmeyip, "Allah ona hidayet etti, ama o hidayete ermedi" denilmesi gibidir.
Alimlerimiz, kulun fiillerinin yaratılması meselesinde, Hak Teâlâ'nın, "Ancak Allah dilediğini zeki kılar, tezkiye eder, temize çıkarır" ayetini delil getirerek şöyle demişlerdir: Tezkiye, tıpkı tesvid (kara kılmak) ve tahmir (kızartma) kelimeleri gibidir. Nasıl ki tesvid, karalığı meydana getirmek demek İse, tezkiye de zekayı yerinde notirmBktir.' Mu'tezile ise şöyle demiştir: "Burada şu iki te'vti yapılabilir:
1) Tezkiye Allah'ın lutûf fiillerini yapması manasına alınır.
2) Bu, kulun zeki olduğuna hükmetmektir. "Alimlerimiz, buna karşı "Bu iki izah sl ayetin zahirinin hilafınadır" demişlerdir.
Biz. Mu'tezile'nin bu iki görüşünün yanlış olduğuna aklî deliller de getirebiliriz: ftnncı görüşlerinin yanlış olduğuna şunlar delâlet eder:
1) Lutûf fiileri, bir dâ'i (sebeb) tercihinde bulunur mu, bir sebeb ister mi istemez mf> Eğer onu istemezse, onun bununla alakası olmaz, dolayısıyla lütuf olmaz. Eğer mane. tercih isterse, bu durumda mutlaka, tercih edenin, bir vucûb noktasına varıp
olması gerekir. Çünkü bu kadar bir tercihin bulunmasıyla o fiilin meydana ya imkansızdır, ya mümkindir, ya da vâcibtir. Eğer imkansız olursa, o tercih "flT' (sebeb) değil, "mâni" olur. Eğer olması ve olmaması eşit olursa, olmasının iarzedi I meşinden dolayı bir muhalin meydana gelmediği her mümkinin, bazan olduğu, olmadığı farzedilir. Olduğu vaktin, olmadığı vakitten ayrılması işi de, ya ine bir kaydın eklenmesine dayanır, ya da dayanmaz. Eğer dayanırsa, HBÜreccih", bu kayd ve şartın eklenmesinden sonra meydana gelen toplamın kendisi tanuş olur. Böylece de ilk önce bulunan şey, tek başına müreccih olmuş olmaz. Yok e$er buna dayanmazsa, o zaman o iki . akitten birisinin oluşa, meydana gelişe, tfğerinin de olmamaya

meydana gelmemeye tahsis edilmesi, müreccih bulunmadan, fnûmkinin tercihi olur ki bu imkansızdır. Fakat lutûf fiilinin, kendisinin müreccih ve mûcib olması halinde onun faili lütfedilen şeyin de faili olmuş olur. Binâenaleyh Döytece Cenâb-ı Mak, kulun fiilinin faili olmuş olur.
2) Allah Teâlâ "Ama Allah dilediğini tezkiye eder" buyurup tezkiyeyi, dilemesi şartına bağlamıştır. Halbuki lütuf fiili (sizce?) vâcibtir. Vacıb ise, dileme şartına bağlı o* m az.
3) Allah Teâlâ, tezkiye işini fazlı ve rahmeti şartına bağladı. Halbuki (sizce?) lütuf fiillerinin yaratılması vâcibtir. Binâenaleyh lütuf fiilleri, fazl-ı ilahi ve rahmet-i ilahiyye şartına bağlı olmaz."
Mu'tezile'nin ikinci izahlarına, yani "Allah Teâlâ bu ifade ile, "Allah o kulun zeki olduğuna hükmetmiştir" manası kastedilmiştir" şeklindeki izahlarına gelince, (size göre) bu da vâcibtir. Çünkü eğer Cenâb-ı Hak buna hükmetmiş olsaydı, bu bir yalan olurdu. Halbuki Allah'ın yalan söylemesi imkansızdır. Dolayısıyla bu, daha nasıl ilâhi irâde (dileme) şartına bağlanabilir. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın, "Ama Allah dilediğini tezkiye eder, temize çıkarır" ifadesinin, bu konuda yani kulların fiillerinin yaratılması meselesinde, bir nass olduğu sabit olur.
Ayetteki "Allah semî ve alimdir" cümlesi, "O, sizin bu iftiraya dair veya Âİse'nin berî (temiz) olduğuna dair bütün sözlerinizi duyar, fuhşun (kötü söz ve fiillerin) mü'minler arasında yayılmamasına veya yayılmasına dâir arzu ve isteklerinizi bilir. Durum böyle olunca, O'na İsyan etmekten kaçınmak gerekir" demektir. 203[203]

İmkân Sahiplerinin Infakı

"Sizden, fazilet ve servet sahibi olanlar, akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere vermede kusur etmesinler, affetsinler, aldırış etmesinler. Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz. Allah, gafur ve rahimdir"(Nur, 22). 204[204]

Nüzul Sebebi

Bil ki Allah Teâlâ daha önce de bahsettiğimiz gibi iftira edenleri, onların sözlerine itibar edenleri (geçen ayetlerle) terbiye ettiği gibi, artık Mistah'a (kızı Âişe'ye iftira ettiğinden dolayı), bir daha infak (yardım) etmeyeceğine yemin ettiğin için, Hz. Ebu Bekir (r.a)'i eğitip, terbiye etmiştir. Müfessirier şöyle demişlerdir: "Ayet, Hz. Ebu Bekir (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü o artık Mistah'a infâk etmeyeceğine yemin etmişti. Mistah ise, onun teyzesi oğlu olup, elinde yetişmiş bir yetimdi. Hz. Ebu Bekir, hem Mistah'a, hem de onun yakınlarına yardım ediyordu. İfk ile ilgili ayet inince, Hz. Ebu Bekir (r.a) onlara, "Kalkın, defolun. Artık ne siz bendensiniz, ne de ben sizdenim. Hiçbiriniz artık yanıma yaklaşmayın" dedi. Bunun üzerine Mistah: "Allah aşkına, İslâm aşkına... Akrabalık ve sıla-ı rahim hatırına bizi başkalarına muhtaç etme. İşin başında bizim bir günahımız yoktu" deyince, Hz. Ebu Bekir (r.a) ona: "Konuşmadıysan da, güldün" dedi. Mistah: "Bu, Hassan'ın sözüne şaşmamdan dolayı idi, yoksa bir gülme (sevinç) değildi" dedi ise de, Hz. Ebu Bekir (r.a) onun bu mazeretini kabul etmeyerek, "Haydi gidin, uzaklasın. Çünkü Allah Teâlâ sizin için bir mazeret bildirmedi ve bir çıkış kapısı göstermedi'1 dedi.
Bunun üzerine onlar, nereye gideceklerini, kime baş vuracaklarını bilemez bir şekilde çıktılar. Derken Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ebu Bekir (r.a)'e, Allah Teâlâ'nın onları kovmamasını emreden bir ayet indirdiğini haber vermek üzere, ona bir adam gönderdi. Hz. Ebu Bekir (r.a), haberi alır almaz, tekrir getirdi ve buna çok sevindi. Hz. Peygamber (s.a.s) ilgili ayeti, ona okudu. Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?'1 iyetine gelince, o: "Evet, Ya Rabbi beni affetmeni can-u gönülden arzu ederim" deyip, yaptıklarından vazgeçti. Evine gidince, Mistah ve yakınlarına haber salıp, onları kabul edeceğini bildirerek,

---

203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/11-14
204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/14

"Allah'ın indirdiği kj sasım gözüm üstüne... Size yaptığımı ve söylediğimi, Allah size gazab ettiğini nto ayette) bildirdiği için yapmıştım. Fakat Allah sizi affedince, size merhaba hoş bnz" diyorum dedi ve Mistah'a daha önce yaptığı yardımın iki mislini yapmaya Bu konuda bir kaç mesele vardır: 205[205]

Birinci Mesele

Âlimler, HakTeâlâ'nın "Kusur etmesin " ifadesiyle ilgili, şu iki izahı yapmışlardır:
a) Meşhur olan izaha göre, bu ifade "Bir kimsenin yemin etmesi manasına gelen sn olup, bu da masdarından, ifti'al vezni üzeredir. Buna göre ması, "yemin etmesin" şeklindedir. Ebu Müslim: "Bu, şu iki sebebten ötürü, Bu izaha göre ayetin zahiri, vermeye (infâka) yemin etmekten menetme geldiği halde, bu te'vili yapanlar, vermeyi terketmeye dâir yeminden Kastetmişlerdir. Bu te'vili yapan ise, olumsuzu, olumlunun yerine koymuş; ii emredilen gibi kılmıştır.
2) Arapça'da, yerinevezninin kullanılması nâdirdir ancak,yennde kullanılır. Burada Elye masdarından olan fiili, yerine danrfabılır Binâenaleyh yerine denilemez. Bu, tıpkı yerine
yerine de denilmemesi gibidir. Hem sonra nin aslı dir. Cezmden ötürü, yâ harfi düşmüştür. Çünkü bu nehy-i gâibtir. Bu, senin Falancadan nasihatimi esirgemedim" "İşimde gayretimi , kusur etmedim" şeklindeki sözündendir. Binâenaleyh ile nanaya olup, maksad, "Onlara iyilik etmede, kusur etmeyin" demektir. Çoğu vezni yerinde kullanılır. Nitekim sen kazandım(yaptım) ve (razı oldum) dersin. Doğru olan birincisi değil izahtır" demiştir, bu izahın Ebu Ubeyde tarafından yapıldığı da rivayet edilmiştir.
Zeccâc birinci hususa şu şekilde cevab verir: Yeminlerde çoğu kez hazif olmaz. Cenâb-ı Hak, "Allah'a olan yeminlerinizi iyilik etmenize engel kılmayın" 224) buyurmuştur, yani "iyilik etmemek için engel yapmayın" demektir. lan-ü'l-Kays da
"Bunun üzerine ben de, "Allah'a yemin ederim ki, senin uğruna (ey sevgili) başımı we bütün eklemlerimi dahi kesseler, ayrılmayacağım" dedim" yani "ayrılmam" demektir.
Ebu Müslim'in ikinci açıklamasına da şöyle cevab vermişlerdir: "Ebu Müslim'den önce yaşamış olan bütün mütessirler, bu ifadeyi "yemin etme" manasına almışlardır. Onların tek tek herbirinin görüşü Arapça'da bir hücettir. Ya hepsinin müttefik olduğu görüş ne olur... Hasan el-Basri'nin bu kelimeyi J.UŞ *i j şeklinde okuyuşu da bu görüşü destekler. 206[206]

FazI Sahibinden Maksat

Müfessirler, ayetteki "ulu'l-fazl" (fazilet sahibi) ifadesiyle Hz. Ebu Bekr'in kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, Hz. Ebu Bekir (r.a)'in, insanların en faziletlisi olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü bu ayette bahsedilen fazilet ya dünyevi ya dinidir. Dünyevi olamaz. Çünkü Allah Teâlâ bunu, onu medh sadedinde zikretmiştir. Allah Teâlâ'nın dünyevi şeylerden ötürü medh-ü sena etmesi caiz değildir. Bir de eğer bu dünyevi bir fazilet olsaydı, ayetteki "ve servet (sahibi)" ifadesi, lüzumsuz bir tekrar olmuş olurdu. Böylece bundan muradın, dini fazilet olduğu kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh eğer başka bir kimse, dini açıdan mertebe bakımından Hz. Ebu Bekir (r.a)'in dengi olmuş olsaydı o zaman Hz. Ebu Bekir "fazilet sahibi" olmuş olmazdı. Çünkü müsavi olan, fâzit (faztaUğt-üstün)üğü) olan olamaz. Binâenaleyh Hak Teâlâ, Hz. Ebu Bekir'e mutlak ofarafc bir fazilet (üstünlük) unvanı v&rip, bunu şu veya bu şahısta kayıtlamayınca Hz. Ebu Bekir'in, mahlûkatın en efdali olması gerekmışt/r. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mahlûkatın en efdali oluşu, bu genel hükmün dışındadır. Başkaları hakkında ise bu genel hüküm câridir. İmdi eğer, "Müfessirlerin, bu ayetin Hz. Ebu Bekr'e has olduğunda müttefik olduklarını kabul etmiyoruz?" denilirse, biz deriz ki: Tefsir ve hadis kitabiarmı okuyan herkes, bu ayetin Hz.

---

[205] 205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/14-15
[206] 206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/15-16

Ebu Bekir (r.a)'le ilgili oluşunun, tevatür derecesine ulaştığını görür. Dolayısıyla birisi bu tevatürü kabul etmeyecek olsa, hiçbir tevatürü kabul etmez. Hem sonra bu ayet, kastedilenin, insanların en efdati olduğuna delâlet etmektedir. Ümmet-i Muhammed ise bu ümmetin en efdalinin, Hz, Ebu Bekir veya Hz. AH olduğunda müttefiktirler. Öyleyse, bununla Hz. Ali (r.a)'nin kastedilmediğini isbât edersek, bununla Hz. Ebu Bekir (r.a)'in kastedildiği kendiliğinden ortaya çıkmış olur.

Şu iki sebebten ötürü bununla Hz. Ali'nin kastedilmediğini söylüyoruz:

1) Bu ayetin, hem öncesi hem sonrası Hz. Ebu Bekir (r.a)'in kızı Hz. ÂÎşe (r.ah) ile ilgilidir. Binâenaleyh arada, Hz. Ali'den bahsedilmesi, (üslub bakımından) uygun düşmez.

2) Mlah Teâlâ, buradaki kimseyi, "Servet sahibi" olarak nitelemiştir. Hz. Ali ise, henüz o zaman servet sahibi değMı. Böytece buuüarA muradın, kesinlikle Hz. Ebu Bekir olduğu sabit olur.

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, Hz. Ebu Bekr'in dini bakımdan çok yüce bir mertebe de-bulunduğuna delâlet eden, şu dikkate değer sıfatlarla nitelemiştir:

a) Hak Teâlâ ondan cemî stgasıyla bahsetmiştir. Bir kimseden cemî sıgasıyla oahsetme, o kişinin durum, mertebe ve şerefinin yüksek olduğuna delâlet eder. Bu mesele, "Muhakkak ki "zikri Biz. evet Biz indirdik" (Hicr, 9) ve "Muhakkak ki Biz sana, "kevserI verdik" {Kevset, i) ayetlerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh, şimdi sen Cenâb-ı Hakk'ın onca azametine rağmen, kendisinden çoğul sıgasıyla bahsettiği o kimsenin kıymetinin nasıl yüce ve üstün olacağına bir bak!...

b) Allah Teâlâ, Hz. Ebu Bekri, mutlak manada, bunun herhangi bir şahısla kayıtlamaksızm, "fazilet sahibi" diye tavsif etmiştir. "FazI" kelimesinin içinde, "ifdâl" yani lütfetme de vardır. Binâenaleyh bu ifade, Hz. Ebu Bekr (r.a)'nın, mutlak anlamda fâdtl olması gibi, mutlak anlamda lûtfa mazhar kılan olmasına da delâlet eder.

c) "İfdâl" üstün kılma, karşılık olmadan, olması gerekli olanı ifade eder. 3inâenaleyh, kendisini öldürmek isteyen kimseye bıçak bağışlayan kimse, "mufaddıl-lütîeden" diye tavsif edilmez. Çünkü bu kimse, uygun olmayan şeyi vermiştir. Ama bir kimse birisine, ister maddi isterse medih ya da övgü bakımından olsun, yararlanması için bir şey verirse, bu kimseyeıımüstefîz" yan' "lütfü ve ihsanı bol olan" denilir. İşte, Allah Teâlâ da, Hz. Ebu Bekir'i bu şekilde vasfederek, "Halbuki çok sakınan, malını - (Allah nezdinde sırf) temizlenmek için veren o ateşten uzaklaşdmlacaktır. Onun nezdinde bir kimsenin (Allah tarafından) mükafaat edilecek- hiçbir nimeti yokdur. O, (bunu) sırf o çok yüce Rabbinin rızasını aramak (için yapmıştır).." (Leyi, 17-20) buyurmuştur. Hz. Ali hakkında ise, "Biz, size ancak Allah rızası için, yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür istemeyiz. Çünkü biz Rabbimizden, o asık suratlı çetin günden korkarız" (insan, 9-10) buyurmuştur. O halde bu demektir ki Hz. Ali, ilahi cezadan korktuğu için vermiş, Ebu Bekir ise, sadece Rabbinin rızasını talep ettiği için vermiştir. Binâenaleyh, Hz. Ebu Bekir'in derecesi daha yüksektir. O halde, Hz. Ebu Bekir'in "ifdâl" yani lütfetmedeki derecesi daha mükemmel ve daha tam olmuş olur.

d) Cenâb-ı Hak, "Sizden, fazilet ve servet sahibi olanlar" buyurmuştur. Bu ifadede yer alan min kelimesi, "temyiz" ifade eder. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, Hz. Ebu Bekir'i fazilet sahibi olma vasfı ile diğer müminlerden temyiz edip ayırmıştır. Kendisiyle, aynlık ve mümtaz kılınmanın meydana geldiği vasfın ise, başkasında bulunması imkansızdır. Aksi halde bu vasıf onu, bizatihi ortaya koymuş olamaz. Binâenaleyh bu, bu sıfatın başkasında değil, sadece onda bulunduğuna delâlet eder...

e) Ayetteki fadl kelimesini Allah Teâlâ'nın, "ona itaat etmek" ve ona "hizmet etmek" manasına (se'a) kelimesini de müslümanlara iyilikte bulunmak, lütfetmek ve ihsanda bulunmak manasına hamletmek mümkündür. Bu manaya alınması halinde, Hz. Ebu Bekr, Allah'ın emrine tazim etmek ve Allah'ın yarattıklarına şefkat duyma, gibi iki vasfı da bir arada bulundurmuş olur ki, bu iki vasıf sıddıkler mertebesinin en yüksek derecesidir. Böyle olan herkesle ise, Allah beraberdir. Zira Allah, "Çünkü Allah, hiç şüphesiz müttakilerle,bir de daima iyilik edenlerin kendileriyle berabedir" (Nam, 128) buyurmuştur. İşte Ebu Bekr'in bu iki vasfı haiz olmasından dolayı ona Allah, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir" (Tevbe,40) ifadesiyle hitâb etmiştir.

f) İnsanlar, ancak çok cömert ve eliaçık olduğu zaman, "genişlik" vasfıyla nitelenirler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'de "insanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır" buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifade, Hz. Ebu Bekr'in bu açıdan da, insanların en hayırlısı olduğuna delâlet etmiştir. Hz. Ebu Bekr (r.a), her şey hususunda çok cömert ve eliaçıktı. Hz. Ebu Bekr müslüman olunca, o gün sabah erkenden, kendisi vasıtasıyla Müslüman olmalarını müteakip Osman İbn Artan. Talhâ, Zûbeyr. Sa'd İbn Ebî Vakkas ve Osman İbn Mazûn'u Hz. Peygamber'e getirmesi de, onun cömertliğindendir. Hz Ebu Bekr dünyevi hususunda cömertlikle muşhur olduğu gibi dini konuları öğrenme ve onlara irşad'da bulunma gibi her sahada da muşhurdur. Böylece onun "ehl-i sea" (genişlik ehli, cömert)dan olmakla vasfedilmesi onun için uygun ve yerinde olmuştur.

Hem, farzedelim ki insanlar, Hz. Ebu Bekr'in, Hz. Ali'den öncemi sonramı müslüman olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak ne var ki müslümanlar Hz. Ali müslüman olunca onun, insanları Hz. Muhamrned'in dinine davetle meşgul olmadığı, ama Hz. Ebu Bekr'in ise bu davetle meşgul olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh Hz. Ebu Bekr, Hz. Muhammed (s.a.s)'İn dinine davetle meşgul olan ilk insan olmuş olur. Dindeki derecelerin en yücesinin dine davet etme olduğu hususunda ise, şüphe bulunmamaktadır. İşte bu açıdan da, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebu Bekr'in, insanların en üstünü olması gerekir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s). "Kim güzel bir çığır açarsa, ona kendi mükafatı ile beraber, kıyamete kadar o işi yapanların mükafatlarının bir misli verilir" buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah'a davet eden herkesin mükafaatının bir mislinin de Ebu Bekr ;çın olması gerekir. Böylece bu da, işte bu açıdan Hz. Ebu Bekr'in üstünlüğüne delâlet eder.

g) Akrabanın zulmü, daha zordur. Nitekim şair.

"Kişiye akrabalarının zulmetmesi mühenned (keskin) kılıcın kesmesinden daha çok elem verici ve acı gelir" demiştir. Hem, insan başkasına iyilikte bulunup, o başkası da o kimseye kötülükle mukabele ettiğinde, bu kötülük o kimseye, yabancıdan gelen bir kötülükten daha ağır gelir. Bu her iki husus (iyilik yapılma ve akraba olma) da, Mıstah hakkında söz konusudur. Ama o, bir bakıyoruz ki. Hz. Ebu Bekr'e iste bu eziyyet vermelerin en büyüğü olan böyle bir eziyette bulunmuştur. O halde, bu zarar ve eziyyetin, H*. Ebu Bekr'in kalbine ne denli saplandığına bak. Sonra da dön, Ganab-ı Hak, Ebu Bekr'e Mıstah'dan lütfunu kesmemesini, onu sürdürmesini emredince, onun da hemen bu emri yerine getirmesine bir bak. İşte bu, en büyük dutlardandır. Bunun, kâfirlerle savaşmadan daha zor olduğunda şüphe yoktur. bu, nefisle yapılan bir cihattır. Beriki ise, kâfire karşı yapılan cihattır. Nefisle cihâd ise, daha zordur. İşte bundan dolayı Hz. peygamber (s.a.s)"Küçük cihattan büyük cihâda döndük"[207][207] buyurmuştur.

Allah Teâlâ, Hz. Ebu Bekr'e bunu emredince, onu, "fazilet ve servet sahibi" âatteteriyle vasfetti. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sen, onun kötülüğüne herhangi kr şeyle mukabelede bulunmayacak kadar üstün; ve sen, dünyaya «:ymet vermeme nbanyte de, gönül itibariyle çok çok zenginsin... Binâenaleyh, se-^in fazlına ve gönül ine, Mıstah'tan sadır olan o kötülük sebebiyle ona olan lütfuı un kısmen, senin ve gönül genişliğine yakışmaz" demek istemiştir. Bu tür hitabın, onun din undan son derece bir üstünlüğe ve dereceye varmış olduğuna delâlet edeceği jmdur.

i) Bu ifadelerin başındaki elif-lâmlar umûm ifadı ederler. O halde, ve kelimelerinin başındaki elif-lâmlar bütün fazi ve genişliğin Hz. Ebu Bekr için olduğuna dalalet ederler. Nitekim, derece bakımından bütün alimler gibi olduğuna, onun dışında kalanların ise bir yok mesabesinde olduğu manasında, "Falanca ya, âlim odur işte" denilir. Bu ise, büyük bir şeref ve büyük bir derecedir.

j) Cenâb-ı Hakk'ın "afvetsinler, aldırış etmesinler" ifadeleri hususunda şu izahlar yapılmıştır.

1) Affetmek takvanın emâresidir. Ençok affeden en fazla muttaki olandır. Böyle ?an ise, en üstün olanıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah katında en üstün olanınız, er. muttaki olanımzdır"

---

[207][207] Keşfu'l-Hafa, 1/424.

(Hucurât. 13) buyurmuştur.

2) Afv ve ittikâ, birbirinden ayrılmayan iki vasıftır. İşte bundan dolayı bu ikisi de, Hz. Ebu Bekr'de bir araya gelmişti. Onda ittikâ vasfının bulunmasının delili, Cenâb-ı Hakk'ın "Halbuki çok sakınan (etkâ) o ateşten uzaklaştırılacaktır" deyi 17) ayetidir. Onun affedici olduğunun delili ise, ayetteki "affetsinler, aldırış etmesinler" ifadesidir.

k) Cenâb-ı Hak (c.c), Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Onları affet ve ilişme" (Maide, '3ı buyurmuştur. Hz. Ebu Bekr hakkında ise, "affetsinler, aldırış etmesinler..." Duyurmuştur. Binâenaleyh, işte bu açıdan da bu ifade, Hz. Ebu Bekr'in bütün huylar -ususunda hatta affetmesi ve ilişmesi hususunda Hz. Peygamber yanında "ikinin • ncisi" olduğuna delâlet eder.

I) Cenâb-ı Hak, "Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?" buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak tazim ifade etsin diye, Ebu Bekr'e çoğul zamiriyle hitab etmiştir. Hem, Cenâb-ı Hak, kendisinin Ebu Bekr'i bağışlamasını, Ebu Bekr'in affedip vazgeçmesine bağlamıştır. Binâenaleyh, Hz. Ebu Bekr'den sudur edecek olan şart tahakkuk edince, cezâ'nın (meşrutun) da buna dayanması gerekir. Sonra Allah istikbal sığasıyle "...size mağfiret etmesini" buyurmuştur ki bu, herhangi bir şey ile kayıtlı değildir. Böylece bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, mutlak anlamda, Hz. Ebu Bekr'in geriye kalan ömrü içinde meydana gelecek günahlarını da bağışladığına delâlet eder. Böylece bu husus, İşte bu açıdan, Hz. Ebu Bekr'in, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygambere "Geçmiş ve gelecek olan günahlarını Allah'ın oağışiaması için f...J"(Ftm.a) sözü hususunda da, Hz. Peygamberin yanında, "ikinin ikincisi" olduğuna delâlet eder. Yine bu, aynı zamanda, Hz. Ebu Bekr (r.a)'ın halifeliğinin muteber oluşunun da delilidir. Çünkü onun halifeliği, şayet haksız olsaydı, mutlak olarak bağışlanmış olmazdı. Yine bu, Hz. Peygamber'in, Hz. Ebu Bekr'i, cennetle müjdelenmiş onkişi arasında saymış olduğu haberin doğruluğuna da delâlet eder.

m) Cenâb-ı Hak, "Allah'ın size mağfiret etmesini sevmez misiniz?" buyurunca, kendi kendisini, gafur ve rahîm olmakla nitelenmiştir. Gafur, "gufran" işini ileri derecede yapmayı ifade eder. Bu demektir ki Allah Teâlâ, Hz. Ebu Bekr'e tazim ifade eden cemî sığasıyla hitab ettiği için onu uiulamış, ona hakketiği saygınlığı vermiştir. Yine Cenâb-ı Hak, kendisini alabildiğince affedici olarak niteleyerek, kendi kendini ululamıştır. Ulu zât, önce kendisini ululayıp sonra da muhatabını ululaymca. işte bundan dolayı O'ndan sadır olan o tazım ve ululamanın mutlaka ve mutlaka son derece büyük olması gerekir. İşte bundan dolayı biz. Cenâb-t Han, "Muhakkak Biz sana, Kevseri verdik" {Kevser, i) buyurunca bu atıyyenm. büyük olması gerektiğini söyledik. O halde bu ayet Hz. Ebu Bekr. (r.a)'ın tşte bu mertebe ve makam hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın yanında "ikinin ikincisi" okluğuna delâlet eder.

n) Cenâb-ı Hak, medhetmek için Hz. Ebu Bekr "fazilet ve servet sahibi" diye vasfedince, onun günahtan beri olduğunun söylenilmesi gerekir. Çünkü, bu derecede medhedilen kimsenin cehennimtiklerden olması caiz değildir. Eğer asî olsaydı, o zaman cehennemliklerden olurdu. Çünkü Allah "Kim de Allah'a ve peygamberine isyan eder, sınırlarını çiğneyip geçerse, onu da, içinde ebedi kalıcı olmak üzere ateşe koyarız'7(Nisa, uj buyurmuştur. Hz. Ebu Bekr'in günahsız olduğu sabit olunca, bu ayetteki "Allah'ın size mağfiret etmesini..." ifadesiyle bir günahın bağışlanmış olmasının kastedilmesi caiz değildir. Çünkü, mevcut olmayan bir günahın bağışlanması mümkün değildir. Ayetin bu manaya hamledilmesinin mümkün olmadığı sabit olunca, ayeti başka bir manaya hamletmek gerekir. Allah daha iyi bilir ya, O sanki, "Allah'ın sizin o müfteri ve asikimselere tazimde bulunmanızdan dolayı size mağfiret etmesini sevmez misiniz?" demek istemiştir.

Binâenaleyh, ayetin neticesi şuraya varıp dayanır. Cenâb-ı Hak, "Ey Ebu Bekr, bu asileri sen kabul eder, onların yaptıklarını bağışlarsan, ben de onların yaptıklarını bağışlarım. Yok eğer, reddeder geri çevirirsen, ben de reddeder geri çeviririm" demek istemiştir. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hak Hz. Ebu Bekr'e bu dünyada şefaatte bulunma derecesini vermiştir. Bu ayet hakkında hatırımıza gelenlerin tamamı budur Allah en iyisini bilendir.

Buna göre şayet, "Bu ayet, bir başka açıdan da, Ebu Bekr'in faziletini zedeler, ^önkü, Allah Teâlâ Ebu Bekr'i yemin etmekten nehyetmiştir. Böylece bu, ondan böyle ar günahın sadır

olduğuna delâlet eder" denilirse, biz deriz ki:
Buna birkaç bakımdan cevap verilir:

1) (Birşeyden) nehyetmek, o şeyin tahakkuk ettiğini göstermez. Nitekim Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed'e "Kâfirlere ve münafıklara itaat etme"(Ahzâb, i) buyurmuştur. Halbuki bu ifade, Hz. Peygamberin onlara itaat ettiğine delâlet etmez. Gerçi açık tabeder bu yeminin Hz. Ebu Bekr'den sadır olduğuna delâlet eder. Ama ne var ki, hdyte olması halinde bile, ayet sizin görüşünüze delâlet etmez.

2) Farzedelim ki bu yemin, ondan sadır olmuş olsun. O halde daha niye siz, bu yenginin bir masiyet olduğunu söylüyorsunuz? Çünkü, lütufta bulunmaktan kaçınmak tzei ikle bunun, kendisine iyilik yapana kötü mukabelede bulunan veyahutta bunu, UKü ve haram fiillere vesile kılan kişiler hakkında güzel ve yerinde olur. "Şayet bu ;»r masiyet olmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın "fazilet ve servet sahibi olanlar (...) kusur ı " buyurarak bundan nehyetmesi, caiz olmazdı" da denilmez. Çünkü biz, bu nehyin, bir men ve haramlık ifade eden bir nehy olmadığını tam aksine bunun, •*& daha iyi olanın yapı I m amasından ötürü sadır olan bir nehy olduğunu söylüyoruz. Ekma göre Cenâb-ı Hak, Hz. Ebu Bekr'e sanki "senin fazlına ve geniş himmetine yakışan, yardımı kesmemendir" demek istemiştir. Böylece bu, haram olandan men «tmek olmayıp, daha iyisini yapmaya sevketmek olmuş olur. 208[208]

Buradaki “Akraba”dan Maksad

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın "akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere" ifadesiyle kastedilenin Mıstah olduğu hususunda ittifak etmişLrdir. Çünkü, Mıstah hem Hz. Ebu Bekr'in akrabası, hem fakir, hem de muhacirdi. Alimler, Mıstah'tan sudur eden günahın nevi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bu günahın fepkı Abdullah İbn Übeyy'in işlediği gibi, bir iftira olduğunu; Hz. Peygamber'in ona iadd cezası uyguladığını ve Mıstah m bu günahından tevbe ettiğini ileri sürerlerken fon Abbas (r.a), bu günahın Mıstah'ın söylenen şeyleri yadırgamayışı ve söylenenlere 'azı olduğunu ortaya koyusu olduğunu söylemiştir. Hangisi olursa olsun, bir günahur. 209[209]

Habt'ın Batıl Olması

Alimlerimiz, bu ayetle, Habtu'l-amâl- "amellerin boşa gitmesi" meselesinin batıl olduğuna istidlal ederek şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak, Mıstah'ı bu iftirada bulunmasından sonra bile, Allah yolunda hicret edenlerden olarak vasfetmiştir ki, bu birmedh ve övgü ifade eder. Binâenaleyh bu onun Allah yolunda muhacir olmanın sağladığı sevabın, iftiraya teşebbüs etmesiyle boşa gitmediğine delâlet eder. 210[210]

Mıstah'ın Derecesi

Ulema, Mıstah'ın Bedir savaşına katılanlardan olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de "Umulur ki Cenâb-i Hak Bedir ashabına bakmış ve "istediğiniziyapın, çünkü Ben sizi bağışladım"211[211] demiştir" dediği sahîh rivayetlerle sabittir. Binâenaleyh, o Bedir ahşabından olduğu halde, daha nasıl kendisinden büyük günah sadır olabilir? 212[212]

Ehl-i Bedir Günahsız mıdır?

208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/16-21

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/21

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/21

211[211] Kenzu'l-Ummal, 10/30194.

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/22

Cevap: Bundan muradın, "Siz istediğiniz gühanı işleyin.." şeklinde olması, Allah'ın isyanı emretmesi veya isyanı devam ettirmesi olamaz! Çünkü biz, teklifin onların üzerin de de devam ettiğini, zorunlu olarak bilmekteyiz. O halde biz bunu bu manaya alırsak, bu, onlardan sorumluluğun kalkmış olmasını gerektirir. Bir de, şayet bu böyle olsaydı, Mıstah'a, yaptığından dolayı ceza uygulanmaz ve teşhir edilmezdi. Binâenaleyh, bu hadisin şu iki şeyden birine hamledilmesi gerekir;

1) Allah Teâlâ, Bedir ehlinin ne yapacaklarını biliyordu. Yine onların, tevbeleri ve kendisine rücü edeceklerini bilmişti. İşte bundan dolayı, "İster az isterse çok olsun, dilediğiniz kafileyi yapın. Çünkü Ben, sizi bağışladım ve size cennette üstün mertebeler ve dereceler verdim" demiştir...

2) Bununla onların taatlarını tastamam yerine getirmiş oimeian da muhtemeldir. Buna göre CenfttH Hak sanki, "sizin tevbe ve Bana yönelmek üzere öleceğinizi bildiğim için, sizi bağışladım" demek istemiştir. Böylece de, onların o andaki durumlarını zikretmiş fakat akıbetlerini murad etmiştir. 213[213]

Müsamahanın Yeri

Kötülük yapan kimseyi affedip, onun bu durumuna aldırmamak, yerinde ve teşvik edilmiş olan bir husustur.

Çoğu kez de, bu vacib olur. Şayet bu hususa, bu ayetten başka delâlet edecek hiçbir delil bulunmasa dahi, bunun

delâleti yeterlidir, Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ı", size mağfiret etmesini sevmez misiniz?" ifadesine... Allah burada, mağfiretini, (Hz. Ebu Bekr'in) affına ve vazgeçmesine bağlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "ister yalan söylesin ister doğru, suçsuz olduğunu savunan kimsenin mazeretini kabul etmeyen kimse, kıyamet gününde Havz-ı Kevseri'ne gelemez"214[214] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.s.a)'in "Müslümanların huylarının en üstünü, affedici olmalarıdır" dediği rivayet olunmuştur.

Yine onun, "Kıyamet günü bir münadî şöyle seslenir: Dikkat, Ailah'dan alacağı olanlar kalksın..." Bunun üzerine ancak affedici olanlar

Kalkar…" 215[215] dediği, sonra da "K/m de affeder ve halini düzeltirse, onun mükafaatı AMah'adır"(Şuta, 40) ayetini okuduğu rivayet edilmiştir.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisini ziyaret etmeyeni ziyaret etmedikçe, kendisine mkneöenı affetmedikçe ve kendisini mahrum eden kimseye de vermedikçe faziletli 216[216] dediği rivayet edilmiştir. 217[217]

Hayra Mani Yemin Olmaz

Bu ayette, hayırdan kaçınmak için yemin etmenin caiz olmadığına dair bir delâlet bulunmaktadır. Bu ancak, sen yeminini hayırdan döndüren değil de, ona götüren bir sebep kıldığın zaman caiz olabilir. 218[218]

Sekizinci Mesele

Fukahamn ekserisinin görüşü şudur: "Bir kimse iyi bir şeye yemin eder, sonra da ona aykırı olan durumun daha hayırlı olduğunu anlarsa, bu kimsenin daha iyi ve daha güzel olanı

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/22

214[214] Kenzu'l-Ummal, 3/7032

215[215] Müsned, 3/438, 4/148.

216[216] Müslim, Eymân, 11 (3/1272).

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/22-23

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/23

yapması, sonra da yemininden dolayı keffârette bulunması uygun olur..." Bazıları da "Onun o hayırlı işi yapması, onun yemininin keffâretidir" hükmünü vermişlerdir, â- görüşte olanlar, ayet ve hadisle istişhâd etmişlerdir. Ayete gelince bu, Cenâb-ı -Hakk'ın, Hz. Ebu Bekr'e yeminini bozmasını emredip, ona herhangi bir keftâreti vâcib kılmayışıdır. Haberden delillerine gelince bu da Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği nvayet edilen şu hadistir: 'Kim bir şey üzerine yemin eder de, sonra başkasını ondan daha hayırlı görürse, -aha hayırlı olan o şeyi yapsın, işte bu, onun keffâretidir"'
Cymhurun görüşünün delilleri ise şunlardır:
1) Cenâb-ı Hakk'ın "Allah, sizi yeminierinizdeki lağvdan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden muaheze eder.., "(Maide, s» ve "İşte bu andettiğiniz vakit yeminlerinizin kaffâretidir" (Maide, 89) ifadeleridir. Bu son cümlenin başındaki işte bu" kelimesi hem hayırlı olan şey hususunda yeminini bozan, hem de onun dışındaki şey hususunda yeminini bozan kimse hakkında umumi bir ifadedir.
2) Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Eyyûb (a.s)'ın hanımını dövmek için yemin ettiğinde, bu hususta gönderdiği şu ayet, "Eline bir demet sap a! da, onunla vur. Yemininde durmaziık etme" {Saad. 44). Biz, yemini bozmanın, bozmamaktan daha hayırlı olduğunu anlamıştık. Halbuki Cenâb-ı Hak Hz. Eyyûb'a onun derecesine varmış olan vurmayı emretmiştir. Eğer bu hususta yemini bozmak onun keffâreti olmuş olsaydı, Hz. Eyyûb'a hanımını dövmesini emretmezdi. Tam aksine o keffâretsiz olarak yeminini bozmuş olurdu.
3) Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kim bir şeye yemin eder, sonra da onun dışmdakini daha hayırlı olarak görürse daha hayırlı olanını yapsın ve keffâretini versin..."219[219]şeklindeki hadisidir.
Önceki görüşün birinci maddesine şu şekilde cevap verebiliriz:
Allah Teâlâ, Hz. Ebu bekr hadisesinde keffâret işinden, ne menfî ne de müsbet olarak bahsetmemiştir. Çünkü bunun hükmü, diğer ayetlerde belirtilmiştir. Onların ikinci görüşlerine yani rivayet ettikleri hadisteki, "O, hayırlı olanını yapsın, işte bu onun keffâretidir" şeklindeki ifadeye de şu şekilde cevap veririz: Hadisin bu kısmının manası, "Bu, Kur'ân'da bahsedilen keffâret değil, günahın keffâretidir" şeklindedir. Çünkü, Hz. Ebu Bekr'de yeminleri bozmaktan nehyedilmişti. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak burada oda, yemitûm bozmasını ve tevbe etmesini emretmiş, bunun da, yemini sebebiyle işlemiş olduğu o günahı örttüğünü haber vermiştir. 220[220]

Hz. Aişe’nin Faziletleri

Kasım İbn Muhammed, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben, şu on hasletten dolayı, Peygamber'in diğer hanımlarından üstün kılındım: 1) Yız. Peygamfcöi toftkû olarak, sadece benimle evlendi. 2) Benim hem anam, hem de babam muhacirdir. 3) Hz. Cebrail, benim biçim ve suretimi, ipeğe bürünmüş olarak getirip (Hz. Peygamber'e gösterdi de) ona benimle evlenmesini emretti. 4) Ben Hz. Peygamber'le aynı kabtan yakınır, guslederdik. 5) Hz. Peygamber benimle beraber, aynı çarşafın, yorganın altında iken Cebrail ona vahiy getirirdi. 6-7) Hz. Peygamber benimle Şew&! ayında evlendi ve aynı ayda da benimle zifafa girdi. 8) Hz. Peygamber benim elimde ruhunu teslim etti. 9) Allah Teâlâ benim suçsuz olduğuma dair, ayet inzal buyurdu. 10) Ve Hz. Peygamber benim hâne ve odama defnolundu... Bütün bu hususta, hiç kimse bana müsavi olamaz.
Bazıları da şöyle demiştir: "Allah Teâlâ dört şeyi dört şeyle tezkiye etmiştir. Yusuf (a.s)'ı, şahidin ifadesiyle. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onun yakınlarından biride bu hususta şehâdet effi"(Yusuia6) buyurmuştur. Hz. Musa (a.s)'ı yahudilerin dedikodularından, elbisesini kaçıran taşia kurtarmıştır. Hz. Meryem'i, çocuğunu konuşturmak suretiyle... Hz. Âişe (r.ah)'yı da her zaman okunan mu'ciz kitabındaki bu ulu ayetlerle...
Rivayet olunduğuna göre Hz. Âişe1 nin vefatı yaklaşınca İbn Abbas, yanına girmek için

---

[219] 219[219] Müslim, Eymân, 11 (3/1272).
[220] 220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/23-24

müsade istemek üzere gelir. Bunun üzerine Hz. Âişe "Şimdi gelip beni övecek mi (istemem)" dedi. İbnu'z-Zübeyr bu hususu İbn Abbas'a haber verdi. İbn Abbas da, "O bana izin vermedikçe kat'iyyen ayrılmam!" dedi. Hz. Âişe ona müsade edince de, içeri girdi. Derken Hz. Âişe, "Cehennemden Allah'a sığınırım" deyince, İbn Abbas, "Ey müminlerin annesi. Cehennemden sana ne! Allah seni ondan korudu. Senin masumiyetini mescidlerde okunur halde indirdi. Ve senin beri ve temiz olduğunu bildirerek, "... Temiz kadınlar ise temiz erkeklere, temiz erkeklerde temiz kadın!ara'.'(Nüt.26) buyurmuştur. Sen, Hz. Peygamber (s.a.sj'e O'nun hanımlarının en sevgilisiydin. Hz. Peygamber (s.a.s) ise sadece tayyib olan kadınları severdi. Ve senin teyemmüm hükmünü indirerek, "Temiz bir toprağa teyemmüm ediniz" buyurdu."
Rivayet olunduğuna göre Hz. Âişe ile Hz. Zeyneb, karşılıklı olarak kendilerini etmeye başladılar. Hz. Zeyneb, "Ben, Rabbimin, Peygamber'in benimle -esme dair ayet indirdiği kimseyim" deyince, Hz. Âişe (r.a.h) da, "Ben de, m İbnu Muattal beni, binitine bindirdiği için (meydana geten şeylerden) tomin beni temizleyip akladığı kimseyim" dedi. Bunun üzerine Hz. Zeyneb Hz. ye "Ona binerken ne dedin" dediğinde, Hz. Âişe, "Allah bana kafidir, ne güzel söyledim" dedi. Bunun üzerine Hz. Zeyneb. "Mü'minlerin söylemesi gereken söyledin" dedi. 221[221]

Masum Kadınlara İftira

'Samuslu, günahtan habersiz mü'min kadınlara iftira atanlar, dünyada da ahirette de, lanetlendiler. Onlar için büyük de bir azâb var. O günde ki /Merinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayaklan onların neler yaptığına edecektir. O gün Allah onlara, hak olan cezalarını tastamam verecek. Şüphesiz onlar da, Allah'ın apaşikâr, hakkın tâ kendisi olduğunu bileceklerdir"
(Nûr, 23-25). 222[222]
Bu ifadelerle ilgili iki mesele vardır.

Birinci Mesele

Alimler Cenâb-ı Hakk'ın Namuslu, günahtan habersiz kadınlara iftira atanlar" ifadesiyle, bu sıfatları taşıyan
herkesin mi, yoksa hususi muayyen kimselerin mi kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Usulcüler şöyle demişlerdir: "Siğa, genel, amm" olduğundan bu sığayı zahiri anlamma almaya mâni yoktur. Bu sebeple bunu
şenel anlama hamletmek gerekir. O halde bu ifadenin içine, hem Hz. Âlşe'ye atılan,
hem de başkasına atılan iftiralar dahildir." Bazıları bu görüşü kabul etmeyerek şu izahları yapmışlardır:
1) Bu ayetle, Hz. Âişe'ye yapılan iftira kastedilmiştir. Çünkü Hz. Âişe (r.a.h) şöyle demiştir: "Ben habersizken, bana iftira edildi. O hadise bana, nice zaman sonra ulaştı. Bir gün, Hz. Peygamber (s.a.s) benim yanımdaydı. Tam o sırada, Cenâb-ı Hak O'na vahiyde bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber de "(Ey Âişe),gözünaydın olsun" dedi ve "Namuslu günahtan habersiz mümin kadınlara iftira atanlar..." ayetini okudu.
2) Bununla, Hz. Peygamber'in hanımlarının tamamı kastedilmiştir. Onların şereflerinden dolayı, böylesi bir tehdit, onlara iftira atanlara tahsis edilmiştir. Bu görüşte olanların delilleri de şunlardır:
a) Diğer kadınlara iftira atan kimselerin tevbeleri kabul edilir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu sûrenin başında "Namuslu ve hür kadınlara iftira atan, sonra dört şahit getirmeyen kimseler (...) Meğer ki bu (hareketten) sonra tevbe ve ıslâh etsinler" (Nur, 4-5) buyurmuştur. Bu ayette

---

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/24-25
222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/25

bahsedilen müfterilerin ise, tevbeleri kabul edilmez. Çünkü Cenâb-ı Hak, "dünyada da ahirette de, lanetlendiler" buyurmuş, bu hükümden bir istisna yapmamıştır. Hem bu, münafıkların vasfıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Hepsi de Allah'ın rahmetinden koğulmuş olarak..."(Ahz&b,eı> buyurmuştur.

b) Diğer kadınlara iftira atanlar küfre nisbet edilmezler. Halbuki, bu ayete göre buradaki müfteriler küfre nisbet edilmiştir. Çünkü Allah "O gündeki, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayaklan (...) şahitlik edecektir" buyurmuştur. Böyle olma ise, kâfirlerin ve münafıkların özelliğidir. Bu tıpkı "Ogün, Allah'ın düşmanları ateşe (doğru) toplanırlar..." (Fussiiet. ıui) ayetleri gibidir.

Cenâb-ı Hak, "Onlar için büyük de bir azab var" buyurmuştur. "Büyük azab" ise küfre karşı verilen azabtır. Böylece bu, bu iftirada bulunanın cezasının, küfrün cezası olduğuna delâlet eder. Halbuki diğer iffetli ve namuslu kadınlara iftirada bulunan kimsenin cezası ise, küfrün cezası olmaz.

d) İbn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "O, Arafa günü Basra'da imiş. Ve ona, Kur'ân'ın tefsirine dair sorular soruluyormuş. Derken, bu ayetin tefsiri sorulmuş. Bunun üzerine o, "Hz. Âişe'nin işine dalanlar hariç, kim bir günah işler de sonra da tevbekâr olursa, tevbesi makbul olur" demiş. Usuicûler, buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Bu ayette bahsedilen tehdidin, mutlaka ve mutlaka tevbe etmeme şartına bağlanmış olması gerekir. Çünkü günah, ister küfür isterse fısk olsun, buna dair tevbe vaki oldu mu, bağışlanır, affedilir. Binâenaleyh bu soru, zail olur.

Bazı kimseler de bu hususta şu görüşü ileri sürmüşlerdir. Bu ayet, Allah'ın Resulü ile onlar arasında bir ahdin, anlaşmanın bulunduğu bir sırada, Mekke müşrikleri hakkında nazil olmuştur. Binâenaleyh, bir kadın Medine'ye hicret etmek için evinden çıktığında, mekke müşrikleri ona iftirada bulunarak "O, fısk u fücura dalmak için çıktı" derlerdi. İşte bunun üzerine bu ayet, böyle diyenler hakkında nazil olmuştur. Doğru olan, birinci görüştür. [223][223]

İftiracıların Cezası

Allah Teâlâ, iffetli, günahtan habersiz mümin kadınlara iftira atanlar hakkında şu üç şeyi zikretmiştir:

1) Onların, dünya ve ahirette lanetlenmiş olmaları ki bu, çok şiddetli bir tehdittir. Cübbai şu şekilde istidlalde bulunmuştur "Bunun lanetle kayıtlanmış olması, bütün müfteriler hakkında, genel ve amm eten bir husustur. Binâenaleyh, kim dünyada melun olursa, ahitte de melundur. Agvtte melun olan ise, cennetliklerden olamaz." Cübbaînin bu sözü de, -tabtu'l-amel" meselesine dayanmaktadır ki, bu husustaki görüşümüz daha evvel geçmişti.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "O gündeki, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayaklan şahitlik edecektir" ayetinin beyan ettiği husustur. Bunun bir benzeri de "Derilerine (şöyle) dediler: "bizim aleyhimize neye şahitlik ettiniz?" (fussilet. 21)

Ödir. Biz ehl-i sünnete göre, bünye hayatın şartı değildir. Binâenaleyh, Allah k'nın tek bir adamda da, tam bir ilim^tam bir kudret ve bir kelâm yaratması caizdir., ieVtezile'ye göreyse, bu caiz değildir. Binâenaleyh, onlar ayetin tevili hususunda su iki açıklama da bulunmuşlardır.

a) Allah Teâlâ, bu uzuvlarda, bu konuşmayı yaratmıştır. Onlara göre bu konuşmayı yapan (mütekellim), sözün failidir. O halde bu şehâdet, aslında Allah'dandır. Fakat Alah Teâlâ bu konuşmayı, mecazi olarak uzuvlara nisbet etmiştir.

b) Hak Teâlâ bu uzuvları olduğunun aksine yaratır, insana karşı şehâdet etmeye mecbur eder ve onlar da insanın (sahiblerinin) yaptığı amelleri haber vermeye başlar. Kadi, şöyle der: "Bu izah, ayetin zahirine daha yakındır. Çünkü bu, o uzuvların eeftadette bulunacağını ifade eder."

c) Hak Teâlâ, "O gün Allah hak olan dinlerini tastamam verecek" buyurmuştur. Bu ifadeyle onların bizzat dinlerinin kastedilmediğinde şüphe yoktur. Çünkü onların enleri, amelleridir.

---

[223][223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/25-26

Aksine bununla, onların amellerinin cezası kastedilmiştir. "Din" kelimesi ceza (karşılık) manasına da kullanılmaktadır. Mesela Araplar'ın şu sözlerinde :-duğu gibi: "Nasıl cezalandırır (karşılık verir) isen, öyle cezalandırılır

karşılık bulursun)." "Din, hesab manasına geldiği de söylenmiştir. Mesela 'işte din-i kayyim, yani dosdoğru hesab budur" (Boyyine, 5) ayetinde olduğu gibi.

Ayetteki "hak" kelimesi ise, "Onlara tastamam uygulayacağımız o ceza, müstehak olunan hak edilen miktardır. Bu kadarı hakdır, bundan fazlası bâtıldır" demektir. "Hak" kelimesi, "Din" kelimesinin sıfatı olarak, nasb ile de okunmuştur. O zaman "din" kelimesinin manası, ceza olmuş olur. Bu kelime, "Allah" lafzının sıfatı olarak, merfu da okunur.

Hak Tealâ'nın "Şüphesiz onlar da Allah'ın apâşikâr, hakkın tâ kendisi olduğunu bileceklerdir" ifadesi hakkında bazı kimseler şöyle demişlerdir:

"Hak Teâlâ'ya, başkasına değil, sadece kendisine ibadet etmek hak (doğru) olduğu için, yahut da emrettiklerinde başkası değil ancak o, hak olduğu için, "hak" diye adlandırılmıştır. "Mübin" kelimesinin manası da, bu dediğimizi te'yid etmektedir. Çünkü hitab ettiklerinde isabet etmiş olan, sözü ile başkasını değil, ancak doğru olanı beyân etmiş olması bakımından mübinin (açıklayanın) tâ kendisidir. Bazıları da "Hak" kelimesinin, Allah'ın isimlerinden olup, "vav, mevcüd" manasında olduğunu bunun zıddının "yok" demek olan "bâtıl" kelimesi olduğunu, "mübirTin de "ortaya koyan" manasında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre ayetin manası, "O'nun kudreti ile mümkinatın (kainatın) varlığı ortaya çıkmıştır" şeklindedir. Dolayısıyla Cenâb-t Allah'ın "hak" oluşu, zâtı gereği mevcûd olması; "mübin" oluşu da, başkasına varlık ve hayat veren olması manasınadır. 224[224]

İyiler ve Kötüler

"Kötü kadınlar (ve kötü sözler) kötü erkeklere: kötü erkekler de, kötü kadınlara (ve kötü sözlere); iemiz kadınlar (ve temiz kelimeler) ise, temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlara (ve temiz kelimelere) yakışır. Bunlar, onların diyeceklerinden bendirler. Onlar için mağfiret ve şerefli bir rızık vardır"

(Nûr. 26).

Bil ki ayetteki "habisât" iftiracılar tarafından söylenen iftira sözlerini içine aldığı gibi, zemmetmek ve lanetlemek maksadıyla kullanılan sözleri de içine alır. Bundan murad, Allah tarafından olan bu "habisât" kelimesinin kendisi değil, manasıdır. Yine bu kelime, zina eden kadınlar manasına da gelmektedir. Bu ayette bütün bu izahlar ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla bu ifadeyi, ifk hadisesinde rol alan kimselerden olan iftira manasına alırsak, ayetin manası, "iftirada rol alanların pis sözleri, pis (kötü) erkeklere yakışır. Aksi de böyledir. İftirayı kabul etmeyenlerin temiz sözleri de, temiz erkeklere yakışır. Aksi de böyledir" şeklinde olur.

Yok eğer bu Kelimeyi, "zemmetmek ve lanetlemek için kullanılan söz" manasına alırsak, ayetin manası, "Zemm ve lanet, kötü erkekler için hazırlanmıştır. Onların kötü (pis) olanları da, zemm ve lanete maruz kalırlar" şeklinde olur.

Ayetteki "tayyibât" sözü de böyledir. Ayetteki "Bunlar" ifadesi ise, temiz erkeklere işaret olup, onların o kötü erkeklerin söyledikleri sözlerden beri olduklarını bildirmektedir. Eğer "habisât", "zina eden kadınlar" manasına alırsak, tıpkı "zâni ancak zâniye ile nikahlanır" (Nûr, 3) ayetinin manasında olarak, "Pis kadınlar, pis «kekler içindir. Aks1 ue ooyledir. Temiz kadınlar da, temiz erkekler içindir" manasında . Bu da, "O münafıklar tarafından ortaya atılan bu gibi iftiralar, tıpkı Hz. Peygamber ia,s)'e onun pâk-tertemiz zevceleri gibi, temiz kadınlara ve erkeklere değil de, ancak «öcü kadınlara ve kötü erkeklere yakışır, uyar" demektir.

İmdi eğer, "Yaptığınız bu izaha göre, iffetli ve namuslu bir erkeğin, zina eden o kadınla evlenememesi gerekir?" denirse, bunun cevabı Nûr, 3. ayetinin tefsirinde geçmişti.

Hak Teâlâ'nın cümlesi "O temiz kadın ve erkekler iftira •derilerin ileri sürdükleri söz ve iddialardan beridirler (uzaktırlar)" manasındadır. Ayetteki "habis" ve "tayyib"! sözle ilgili

---

224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/27-28

kötülük ve iyilik manasına alanlar ise, buna şu manayı vermişlerdir: "Temiz erkekler, pis erkeklerin söylemiş oldukları şeylerden beridirler." Binâenaleyh, buradaki "Bunlar" kelimesi, eğer bu manaya hamledilirse, çoğul olma bakımından, lafzı da manası gibi olur.

Fakat bunun iki kişi için, yani Hz. ÂÎşe (r.ah) ve Safvan (r.a) için kullanıldığını söylediğinde, buna şu iki bakımdan cevab verilir (itiraz edilir):

1) Bu iftira, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'i, hem Hz. Âişe (r.ah)'yi, hem de Safvan (r.a)'ı ilgilendirmektedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ bunların herbirinin, başlarına gelen o töhmetten berî ve temiz olduklarını bildirmiştir.

2) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün hanımları kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, onun bütün hanımlarının bu iftiradan berî olduklarını bildirmiştir. =akat tıpkı Hz.Âişe (r.ah)'ye yaptıkları gibi, onlara da hiç kimse zarar veremez. Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'i de işte bu beyanları ile bu gibi şeylerden tenzih etmiştir ki bu mana gayet açıktır. Buna göre Allah Teâlâ sanki, temiz kadınların ancak temiz erkekler için olduğunu Hz. Peygamber (s.a.s)'den dah^ temiz ve iyi kimsenin bulunmadığnı; dolayısıyla onun hanımlarının da ancak tertemiz kimseler olduğunu beyân buyurup, bunlar için bir mağfiretin, yani Atlah ve Resûlullah tarafından bir berâatin, ve ahirette bir şerefli rızkın olduğunu bildirmiştir.

Bunun, kesin bir haber olması da muhtemeldir. İşte bu sayede, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarının cennette onunla birlikte olacakları bilinir. Bu manada hadisler de gelmiştir. Bununla, büyük günahlardan kaçınma ve tevbekâr olma şartının kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Fakat önceki mana daha evlâdır. Çünkü ayeti o manaya hamletmek mümkün olmadığı zaman, ancak böyle bir şart ve kayda ihtiyaç duyarız. Ama ayeti o (kayıtsız ve şartsız) manaya hamletmek mümkün olduğu zaman, kayıt ve şart talebinde bulunmaya gerek yoktur. Bu da Hz. Âişe (r.ah)'nin, cemel hadisesi sebebiyle onun kâfir olduğunu söyleyen Râfizilerin görüşünün aksine, cennette olacağına delâlet eder. Çünkü Râfiziler, bu yüzden Kur'ân'ın nassını kabul etmemiş oluyorlar.

Eğer, "Bunların cennetliklerden olduğunu kesinkes söylemek, onları kötü ve yanlış şeyleri yapmaya bir teşvik olmaz mı?" denilirse, biz deriz ki: "Hz. Peygamber (s.a.s) birisine cennetliklerden olduğunu bildirmemiş midir. Fakat bu o kimseleri, kötülük yapmaya bir teşvik olmamıştır. Cennetle müjdelenen o on kişi (aşere-i mübeşşere) de böyledir. Burada da durum aynı. Allah en iyisini bilir. İfk hadisesi burada tamamlandı. [225][225]

6. Hüküm: İsti'zan

Altıncı Hüküm, İsti'zan (izin isteme) hakkındadır. Bu Hak Teâlâ'nin şu ayetinin ifade ettiği husustur:

"Ey imân edenler, kendi odalarınızdan başka odalara (evlere), sahibleriyle ünsiyet peydah etmeden (kendinizi tanıtmadan) ve selam vermeden girmeyin. Bu, sizin için daha hayırlıdır. Olur ki iyice düşünürsünüz. Eğerorada bir kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, "Geri dönün, gidin" denilirse, dönüp gidin. Bu, sizin için daha temizdir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir. Meskun olmayan ve içerisinde sizin bir metâ'ınız bulunan evlere girmenizde, size bir vebal yok. Açıktan yaptığınızı da, gizliden yaptığınızı da Allah bilir"
(Nûr, 27-29). [226][226]

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ iftira atma ve kazf ile ilgili hükümleri ve bunlarla ilgili diğer ahkâmı, bırakıp ilgili bir başka hususa dönmüştür. Çünkü iftiracılar, bühtanlarına ancak tesadüfen ortaya çıkan bir halvetten (yalnız kalıştan) ötürü imkan bulmuşlardır. Böylece bu, halvet sanki töhmet yolunu-! bizzat kendisi oluvermiştir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, kişinin bir başkasının evine ancak izin isteyip-selam vermesinden sonra gerektiğini bildirmiştir. Çünkü onun o eve bu şekilde girmemesinde bir töhmet ir. Bunda ise saklı ve gizli kalmayacak kadar bir zarar söz konusudur. İşte ötürü HakTeâlâ, "Ey iman edenler..."buyurmuştur. Bu ayetle ilgili şöyle soru sorulabilir: 227[227]

---

[225][225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/28-30

[226][226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/30

İsti'nas'ın Manası

BMncI soru: "İsti'nâs", karşılıklı oturup, kalkma ile eide edilen, ünsiyet, yakınlık, demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Söz dinlemek ve sohbet etmek için de girmeyin"(Ahzto, 53) buyurmuştur. Bu ise, ancak girip selam verdikten sonra Jeşir. Binâenaleyh evlâ olanın, selâmın "isti'nas"dan evvel olması idi. Ama niçin, bunun aksine olmuştur?"
Buna şu birkaç açıdan cevab veririz:
1)İbn Abbas ve Sa'Id b. Cübeyr'den şu rivayet edilmiştir: Ayeti (izin isteyinceye) kadar şeklindedir... Fakat bu ayeti yazan kâtibi, hatâen böyle yazmıştır." Nitekim Ubeyy b. Ka'b (r.a)'ın mushafında şeklindedir. Selâm vermeniz sizin için, câhiliyyenin selâmından öumûr"dan, yani evlere izin istemeden dalmanızdan daha hayırlıdır. "Dumûrr", olma manasına gelen "dimâr" masdanndan iştikak etmiştir. Buna göre sanki yapan kimse, işlediği o suçun büyüklüğünden ötürü helak olmuş gibidir. Nitekim nadis-i şerifte de, "Gözü, izin istemesinden önce içeri (izin istediği ev içine bak^n) helak olmuştur" diye buyurulmuştur.
Bil ki İbn Abbas a isnad edilen bu söz kabule şayan değildir. Çünkü bu, tevatüren nakledilen Kur'ân'a ta'netmeyi ve mutevâtir olmayan kıraatlerin ise doğru olmasını gerektirir. Bu iki kapıyı açmak ise Kur'ân'ın bütününe yönelik şüphe kapılarını apnaktır. Bu ise yanlıştır.
2) Hasan el-Basri'den şu rivayet edilmiştir: "Ayetin bu ifadesinde, mana •önünden bir takdim-te'hir söz konusu olup, manası "oradakilere selam vermedikçe, «e onlarla ünsiyet peydah etmedikçe..." şeklindedir. Bu böyledir. Çünkü selam, inayetten Öncedir. Abdullah b. Mes'ud (r.a)'de bu ayeti, sahiblerine selâm vermeden ve onlardan izin istemeden..." şeklinde okumuştur. da zayıftır. Çünkü, ayetin zahirinin hilafınadır.
3) Sözün, olduğu gibi alınması halinde, ayette bahsedilen "isti'nâs"ın manası hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, "sizler izin istemek suretiyle bir ünsiyet meydana getirmedikçe..." demektir. Çünkü onlar, izin isteyip, bir de selâm verdiler mi, oradakilerle bir yakınlık peydah olurlar. Fakat izinsiz olarak oraya dalarlarsa, oradakileri ürkütmüş olurlar ve onların zoruna gider.
b) "İsti'nâs" kelimesi, "isti'lâm" (durumu sorma) ve istikşaf (izahat isteme) manasına da tefsir edilmiştir. Çünkü bu, birisi birşeyi apaçık gördüğünde kullanılan. deyiminden "istif'al" vezninde bir kelimedir. Buna göre ayetin manası, "bilgi edinmeden ve içeri girmenizin istenip istenmediğini iyice anlamadan, açıklığa Etrafı kolla, yaklaş bakalım hiç kimseyi görecek misin?" "Etrafı yokladım, baktım, kimseyi göremedik" yani "Kendimi tanıttım ve bilgi edinmek istedim" şeklindeki sözleri de bu manadadır.
Eğer, "Bu kelime, ünsiyet manasına hamledildiğinde bile, önce selam olması gerekir. Çünkü rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) "Esselâmü Aleyküm, Gireyim mi?" (Girebilir miyim)?" diye izin istermiş" denilirse, biz deriz ki: İzin isteyen kimse çoğu kez, evde birisinin olup-olmadiğini bilemez. Dolayısıyla onun (önce) selâm vermesinin bir manası yok. Doğruya en yakın olan, onun isti'zanı (izin istemesiyle) önce, orada izin verecek birisinin ol up-ol madiğini öğrenmesi, kendisine müsâde edilip içeri girdiğinde ise, onlarla yüz yüze gelince, onlara selam vermesidir.
c) İsti'nâs kelimesinin, orada birisini olup olmadığını öğrenmek demek olan "ins" kelimesinden müştak olduğu da düşünülebilir. Bu işin, selamden önce olacağında şüphe

---

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/30-31

yoktur.

d) "İsti'nas"ın, selamdan sonra olacağını kabul etsek bile, bunların başındaki vâv, tertibi (sırayı) ifade etmez. Binâenaleyh bu kelimenin, lafız itibarıyla (ayette), selamdan önce zikredilmesi, yapılırken selamdan önce olmasını gerektirmez. [228][228]

İsti'zanın Önce Gelmesinin Hikmeti

İkinci soru: "İsti'zân"ın (izin istemenin) önce olmasının gerekliliğindeki hikmet nedir?

Cevab: Bu hikmet, HakTeâlâ'nın, "Meskun olmayan... evlere girmenizde size bir vebal yok" ifadesiyle dikkatimizi çektiği şeydir. Böylece Cenâb-ı Hak bu şartın dışındaki durumlarda, evlere girmemizi haram kılış sebebinin, o evlerin meskun oluşu olduğuna işaret etmiştir. Çünkü izinsiz olarak o eve aniden giren kimse, avret (görülmesi dinen caiz olmayan şeyler) gibi, bakılması helal olmayan, yahut da oradakilerin, başkaları tarafından vâkıf olmasını istemedikleri halleri aniden görmekten emin olamaz. Bu, nass ile dikkat çekilen sebebler bâbındandır. Bir de bu, başkasının mülkünde tasarruf etmektir. Binâenaleyh mutlaka sahibinin rızasıyla olması gerekir, aksi halde gasba benzer.

Üçüncü soru: İzin istemenin şekli nasıldır?

Cevab: Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'den iz'n istedi ve "Girebilir miyim?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Rav? adındaki bir kadına "Kalk git, şu adama (nasıl izin deneceğini) Öğret. Çünkü o, güzel izin istenemiyor. Ona deki: "Selâmün ASeyküm, Ckebilir miyim?" desin" dedi." O adam da bunu duyup, denildiği şekitde yaptı. Sondan sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Gir" dedi. O da içeri girdi ve Resûlullah |t«) dan bir kaç şey sordu. Resûlullah (a.s) da cevab verdi. Derken, "Senin bilmediğin v ilim var mı?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah hiç şüphesiz bana çok hayır (ilim) verdi. Sadece Allah'ın badiği ilimler vardır" dedi ve "O kıyametin ilmi şüphesiz Allah'ın nezdindedir..." L^ran. M) ayetini okudu. Câhiliyyede birisi başkasının evine girdiğinde, "Hayırlı sabahlar", "Hayırlı Akşamlar" derdi ve çoğukez ev sahibine hanımıyla birlikte •atağında rastlardı. Allah Teâlâ bu selamlamayı kaldırmadı, fakat daha güzelini ve if&ni öğretti. Mücâhid'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ayetteki "isti'nâs" ile, izin steyenin öksürme (gibi bir ses ve hareketle) geldiğini hissettirmesi kastedilmiştir" darken; ikrime bunun, teşbih, tekbir ve benzeri şeyler olduğunu söylemiştir.

Dördüncü soru: İzin istemenin sayısı ne kadardır?

Cevab: Ebu Hureyre (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber .s.a.s) "İzin isteme üç defa olur. Birincisinde, içeridekiler susmaya (sesi anlamaya) çalışırlar, ikincisinde, kendilerine (ve etrafa) çekidüzen verirler. Üçüncüsünde de, ya izin verirler, ya vermez/er"[229][229]buyurmuştur. Cündeb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûtullah (a.s)'ın "Sizden biri üç kere izin ister de, kendisine izin verilmezse, dönüp gitsin "dediğini duydum.[230][230] Ebu Sa'id el-Hudri'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ensara âit bir toplantı yerinde oturuyordum. Derken bir telaş ve korku içinde Ebu Musa geliverdi. Ona, "Seni korkutup, telaşlandıran ne?" dediğimizde o, "Ömer kendisine gelmemi emretmiş. Ben de gittim ve (kapısında) üç kez izin istedim. Ama bana girme izni verilmedi. Ben de döndüm. Ömer, "bana gelmeni engelleyen ne?" dedi. Ben de, "Geldim, üç defa, (Gireyim mi?) diye izin istedim, fakat bana izin verilmedi ("Gir denilmedi"). Hz. Peygamber (s.a.s) "Sizden biri üç kere izin ister de kendisine izin verilmezse, dönüp gitsin [231][231] buyurdu" dedim. Bunun üzerine o, Hz. Peygamber'in bunu söylediğine dâir ya delil (şâhid) getirirsin aksi halde seni cezalandırırım" dedi. Übeyy (r.a) da: "Senin yanında (şahid olarak) burada bulunanların en genci gelsin" dedi. Ebu Sa'ld kalktı ve (gidip) buna şehâdet etti.

Bazı rivayetlerde de, Hz. Ömer (r.a)'in, Ebu Musa el-Eş'âri (r.a)'ye şöyle dediği bildirilmiştir:

---

[228][228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/31-32

[229][229] Kenzü'l-Ummâl, 9/25203.

[230][230] Buhârl, istizan, 13.

[231][231] Buhari, İsti'zan, 13; Müslim, Adâb, 32-34 (3/1694).

"Ben seni itham etmiyorum. Fakat insanların Hz. Peygambere iftira etmelerinden (söylemediği şeyleri söyledi diye yalan hadis rivayet etmelerinden) endişe duydum." Katade'nin şöyle dediği rivayet edilmişti: "İzin isteme üç defadır:

a) İçeridekilere, geldiğini duyurma,

b) Onların hazırlanmaları,

c) İçeridekiler ister müsâde etsinler, ister müsâde etmesinler için...'1 Bil ki bu, güzel âdâbtandır. Çünkü birincisinde, bazı şeyler, içeride olanların bunu tam duymasına mani olabilir. İkincisinde de, çoğu kez içeride izin vermeye mani olacak, yahut mani olmayı gerektirecek birşey yahut da izin verip vermemeyi denkleyen birşey olabilir. Binâenaleyh o kimseye üçüncü izin isteyişinde de cevap verilmezse, bu izin vermeyiş ile, mevcud bir engelden ötürü kendisine izin verilmediğini anlar. Çoğukez de bu, onun kapıya yaklaşmasının mekruh oluşunu gerektirir. Bundan ötürü, geri dönüp gitmesi sünnettir. İşte bundan ötürü şöyle denilmiştir: "İsti'zânda izin istemede şu üç husus vâcibtir: Bunların hemen peş-peşe olmayıp, aksine herbiri arasında biraz vakit bulunması gerekir. Fakat hızlıca ve görültülüce ev sahibine seslenmek haramdır. Çünkü bu, bir sıkıntı ve ürküntü verir. Bu konuda, caydırıcı bir husus olarak, Es'adoğutlan hadisesi ile Hak Teâlâ'nın bu konuda indirdiği, "Hücrelerin ardından sana seslenenler (var ya), onların çoğunun akılları ermez" (Hucurat, 4) ayeti yeter. - Beştnci soru: İzin isteyen kimse, kapının karşısında ne şekilde durur?

Cevab: Rivayet olunduğuna göre, Ebu Sa'ld (r.a), yüzü kapıya dönük olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girme izni istedi de, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Yüzün kapıya dönük olduğu halde, izin isteme" dedi. Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) birisinin kapısına geldiğinde, yüzünü tam kapıya dönmez, kapıya sağ veya sol (yanını) dönüp, "Es-selâmü Aleyküm" derdi. Çünkü o zamanlar, evlerin kapısında sütreler (Örtüler) yoktu.

Altıncı soru: Ayetteki "hattâ" kelimesi, "gaye" (son noktayı, neticeyi) ifade eder. "Gaye" edatından sonra gelen hüküm, önce gelen hükümden başkadır. O halde ayetteki "Kendi odalarınızdan başka odalara (evlere) sahibleriyle alışkanlık peydah etmeden girmeyin" ifadesi, ev sahibi izin vermese bile, izin istemeden sonra, eve girebileceği manası gelir. O halde bu husustaki görüşünüz nedir?

Cevab: Buna birkaç yönden cevab verebiliriz:

a) Allah Teâlâ, izin istemeyi (isti'zan'ı) değil, isti'nası "gaye" kılmıştır. İsti'nas ise, izin istedikten sonra, izin verilince gerçekleşir.

b) İzin istemedeki hikmetin, insanın müsâdesi olmadan başkasının evine girmemesi, çünkü bunun o kişiyi üzecek bir şey olduğunu, üzmemenin de ancak izin tahakkuk ettikten sonra meydana geldiğini nastan anlayınca, o esnada izin istemenin peşisıra izin verme gelmez ise bunun yeterli olmaması gerektiğini anlıyoruz.

c) Hak Teâla, "Eğer orada bir kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin "(um, 28) buyurmuş ve izinsiz girmeden sakındırmıştır. Dolayısıyla bu, enin bu ayette bahsedilen girmenin mubah oluşuna bağlandığını gösterir.

Buna göre eğer, "Girmek için izin verilmesi gerektiği sabit olduğuna göre, başka «•y bunun yerini tutabilir mi?" denilirse, deriz ki:

Ebu Hureyre (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir âdâmın bir başka adama haber-elçi göndermesi, onun bir imi sayılır. Yine Ebu Hureyre (r.a)'dan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi rivayet etmiştir: "Sizden biri davet edilir ve çafrıian kimse de, kendisine gelen haberci ile gelirse, bu onur. için bir (girme) ma sayılır"[232][232] Bu hadis, şu iki hususa delâlet eder:

a) Ayetteki, "sahibleriyle alışkanlık peydan edinceye kadar (isti'nâs'a kadar)" flKtesinden izin kastedildiği halde, izin açıkça ifade edilmemiştir.

b) Birisini davet etmek, çağırmak; çağrılan, kendisini çağıran (adamla) birlikte geldiğinde, bu bir izindir ve yeniden izin istemeye muhtaç değildir, bazıları da şöyle oemisterdrr: "Örf, evlere girmenin mubah oluşu şeklinde câridir. Binâenaleyh insan, ztr istemeye mecbur değildir."

---

[232][232] Kenzü'l-Ummil, 9/25917

Yedinci soru: Müsâdesiz olarak başkasının evine bakan kimsenin hükmü nedir?
Cevab: ŞâfIl (r.h) "Onun gözü çıkarılsa, bundan dolayı ceza gerekmez" demiş . f Sehl b. Sa'd'den rivayet edilen şu hadisi delil getirmiştir: Birisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in odalarından birine baktı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in o anda elinde, başını taradığı bir demir tarak vardı. Hz. Peygamber (s.a.s) 'Bilseydim ki sen bana bakıyorsun,
Tjnunla gözünü çıkarırdım. Çünkü izin isteme, bakmadan önce gelir"233[233] buyurmuştur. Ebu Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kim birisinin evine, onların izni olmaksızın bakarsa ve onlar da bundan ötürü onun gözünü çıkanrlarsa, onun gözü heder olmuş olur (bundan dolayı ceza gerekmez)"234[234] Ebu Bekr er-Râzî (el-Cessâs) ise şöyle demiştir: "Bu rivayet, usûl kaidelerinin aksine varid olduğu için reddedilir (zayıf kabul edilir). Çünkü müsâdesi olmadan r>aşkasının evine bir kimse girerse, ev sahibi de onun gözünü çıkarırsa, ev sahibi onun gözünü tazmin eder (karşılığını öder) ve eğer bunu kasten yapmışsa kısas, yok -■atâen yapmışsa "erş" (para cezası, uzuv diyeti) gerekir. Eve giren kimsenin birşeyler göreceği ileri bir takım şeylere muttali olacağı malumdur. Binâenaleyh hadisin zahiri, jzerinde ittifak olunan şeye muhaliftir. O halde, hadis eğer sahih kabul edilirse, şu manaya gelir: "Kim birisinin evine muttali olur, onların haremlerine ve hanımlarına bakar, oradakiler tarafından buna mâni olunmak istendiği halde, o bundan vazgeçmez de, bu mâni olunma esnasında gözü çıkarılırsa, o göz "heder"dir. Fakat sadece bir bakış bulunur, ve bir engelleme, yasaklama bulunmaz da, birisi gelip onun gözünü çıkarırsa, bu kimse suç işlemiş olur ve buna işlediği suçun, "...cana can, göze göz..." yaralamalar birbirine kısastır..."(Mâide.45) ayetinin zahirinden ötürü, cezası gerekir.
Bil ki bu meselede, "göze göz" (Mâide, 45) ayetine tutunmak yanlıştır. Çünkü gözün bunu haketmemesi şartına bağlı olduğu hususunda ittifak etmişizdir. Çünkü göz^una müstehak olduğunda, kısas gerekmez. Binâenaleyh sen nasıl kalkıp da bir insanın evine (izinsiz) bakanın gözünün buna müstehak olmadığını söylersin. Bu, meselenin daha başıdır. Cessâs'ın, "Girse veya baksa, onun gözünün çıkarılması caiz değildir" şeklindeki sözüne karşı deriz ki: 8u iki şey arasındaki fark ortadadır. Çünkü birisi içeri girdiğinde, oradakiler onun yanlarına girdiğini farkedip, sakınarak, örtünürler. Fakat o (dışarıdan habersizce) baktığında, onlar bunu bilemezler. Dolayısıyla da o, muttali olunmaması gereken şeyleri görmüş olur. Bu sebeble şeriatça, bu mefsedet (zarar) kapısını kapamak için, şer'an burada alabildiğine caydırıcı hükümle/e yer verilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Netice olarak diyebiliriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisini, bu kadar ufacık bir sözle reddetmek caiz değildir.
Sekizinci soru: Siz, izin almanın mutlaka gerektiğini beyân ettiğinize göre, nasıl olursa olsun, bir izin yeterli midir, yoksa belli bir izin mi gerekir?
Cevab: Ayetin zahiri izin veren ister çocuk, ister kadın, ister köle, ister bir zimmi OİSlin, mutlak manada bir iznin bulunmasını gerektirir. Çünkü bu izinde, bu izni verenin sıfatı nazar-ı dikkate alınmaz. Hediye ve benzeri konularda, bu kimselerin haberlerinin (sahiciliklerinin) kabulü de böyledir.
Dokuzuncu soru: Kişinin, mahremlerine karşı izin istemesi de nazar-ı dikkate alınır mı?
Cevab: Evet, çünkü Ata b. Yesâr'dan şu rivayet edilmiştir: "Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu soruyu yöneltti ve "kız kardeşimin yanına (evineJ girmek için de izin isteyecek miyim?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) "Evet, onu çıplak olarak görmeyi ister misin?" dedi."235[235] Yine birisi, Huzeyfe (r.a)'den, "Kız kardeşimin yanına girerken de izin isteyecek miyim?" diye sorduğunda o, "Eğer böyle bir izin istemezsen, hoşuna gitmeyecek şeyler görebilirsin" dedi. Ata da, İbn Abbas'a, "Kız kardeşimin ve nafakaları (geçimleri) üzerimde olan kimselerin yanına girmek için, izin talebinde bulunacak mıyım?" diye sorduğunda o: "Evet, çünkü Allah teâlâ "Sizden olan çocuklar, bulûğ çağına ulaştığı zaman, kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi izin istesinier"(Nûr,59) buyurmuş ve ecnebi (yabancı) olan ile, mahremi (yabancı

233[233] Kenzü'l-Ummal, 9/25205.
234[234] Tirmizi, Isti'zan, 17(5/64).
235[235] Muvatta, Isti'zân, 1 (2/240).

olmayanı) birbirinden ayırmamıştır.

Bil ki mahremlerin yanına girmek için izin istememek caiz değilse de, onların saçlarına, göğüslerine, bacakların ve benzeri uzuvlarına bakmak caiz olduğu için, li değildir. Bu husustaki gerçek şudur: Başkasının yanına aniden girmekten îtmek, eğer o başkasının uzuvlarının açık bir şekilde görülmemesi için ise, buna taşlım hanımları ve cariyeleri hariç, herkes girer. Yok eğer, o yanına girilecek kimse, başkasının kendisine muttali olmasını istemediği bir işle meşgul olmasından ötürü se, bunun herkes hakkında genel olması gerekir, hatta onun müsâdesiz, olarak hanımı ve cariyesi yanına girmesi de caiz olmaz.

Onuncu soru: Yangın veya hırsızın saldırması, yahutta kötü bir şeyin zuhur etmesi r di şeyler bir kimsenin evinde aniden meydana gelse, yine izin talebinde bulunmak vacib midir?

Cevap: Bütün bunlar, delil ile istisna edilen hallerdir. İzin isteme hususundaki sözümüzün tamamı bundan ibarettir,

Selam meselesine gelince bu, müslümanların emrolunduğu sünnetlerinclendir. Selam verilenler için de, bir emniyet garantisi ve güvencedir. Bu cennetliklerin selamıdır; sevgi ve muhabbet celbeder, kin ve nefretleri de yok eder. Ebu Hureyre (r a)'dan Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah'u Teâlâ Hz. Adem'i yaratıp ona ruhunu üfleyince, o aksırdı. Bunun üzerine Hz. Adem "el-hamdü lillâh!" dedi ve böylece, Allah'ın müsadesiyle Allah'a hamdetmiş oldu. Bunu müteakip Rabbi ona, "Rabbin sana merhamet etsin! Ey Adem, şu oturan melekler topluluğuna git ve "es-Seiâmu aleyküm" de!" dedi. Hz. Adem de bunu yapınca, tekrar yeniden Rabbine döndü. 3unun üzerine Cenâb-ı Hak, 'İşte bu, hem senin hem de zürriyetinin selamıdır'236[236] dedi." Ali İbn Ebi Talib (r.a)'dan da: Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir "Müslümanm müslüman üzerindeki hakkı altıdır: karşılaştığında ona selâm verir, davet ettiğinde ona icabet eder, gaybi şeylere iman konusunda ona nasihat eder, aksırdığmda, "Yerhamuke'l-Iâh!" der, hastalandığında ziyaret eder ve öldüğünde cenazesinde bulunur'237[237] İbn Ömer'den de Allah'ın Resulünün şöyle dediği rivayet edilmiştir: de, Allah'ın Resulünün şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kininizin ve öfkenizin kalbinizden çıkması sizi sevindirecekse, aranızda selâmı yayın"238[238]

Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu sizin için daha hayırlıdır" ifadesine gelince, bunun manası açıktır. Çünkü bunun manası, "Sizin böyle yapmanız, başkasının yanına izinsiz olarak aniden girmenizden, sizin için daha hayırlı ve daha uygun olandır" şeklindedir. "Olur ki, iyice düşünürsünüz". Yani, "Bu terbiye metodunu tezekkür etmeniz ve ona sımsıkı sarılmanız için'., demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Eğer orada yanı evlerde bir kimse bulamazsanız... oraya girmeyin" buyurmuştur. Çünkü bu iki yerdeki illet aynı olup, bu da, orada başkasının görmesinin arzu edilmediği bazı hallerin bulunabilmesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer size, "Geri dönün, gidin" denilirse, dönüp gidin...1' buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü ev sahibi bir başkasının kendi evine girmesini hoş karşılamadığı gibi, kapısının önünde dikilip durmasını da hoş karşılamaz. Binâenaleyh, hiç şüphesiz ki (izin isteyen) kimseye uygun ve en temiz olan hareket biçimi, ürkütmeyi ve sıkıntı vermeyi sona erdirmek için, çekip gitmesidir.

Allah'u Teâlâ, kendisinde iskân edilen evlerin hükmünü zikredince, bundan sonra meskûn olmayan yurtların hükmünü zikrederek "Meskun olmayan ... evlere girmenizde, size bir vebal yok" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü girmeye mani olan şey, bu engeli ortadan kaldıracak olan içindir. Müfessirler Cenâb-ı' Hakk'ın ifadesiyle nerelerin kastedildiği hususunda ihtilaf ederek, şu görüşleri ifade etmişlerdir:

1) Muhammed Ibnu'l-Hanefiyye'ye göre, burası, hanlar, aşevleri ve alışveriş yapılan dükkanlardır. Ayetteki (Meta) ise, sıcaktan, soğuktan korunma, denk ve eşyayı korumak ve alışverişte bulunmak gibi menfaat ve faydalardır. Rivayet olunduğuna göre Hz. Ebu Bekr, "Ey Allah'ın Resulü, Allah sana izin istememiz hususunda bir ayet indirdi. Biz ise, ticaret

---

[236] [236] Tirmizl tefsiri, 96 (5/453).

[237] [237] Buhari. Cenâiz, 2; Mü »ti m. Selâm, 4-6 (4/1705).

[238] [238] Buhari. İmân, 20; Hunim, imân, 93 (1/74) (Benzeri hadis).

hususunda farkı farklıyız. Bu sebeple işte, şu şu hanlara varıp konaklıyoruz. Şimdi, izin olmadan biz oraya giremeyecek miyiz?" deyince, işte o zaman bu ayet nazil oldu.
2) Burası, içinde abdest bozulan harabelerdir. Ayetteki "meta" kelimesiyle ise, abdest bozma kastedilmiştir.
3) Buralar, çarşı pazarlarıdır.
4) Buralar, hamamlardır. Evlâ olanı ise, bunların hepsinin, bu ayetin muhtevasına girmesinin imkansız olmadığının söylenmesidir. Binâenaleyh, bu ayet, bütün bu manalara hamledilebilir. Bunun illeti ise, oraların bu şekilde olması halinde, örf açısından oralara girme izninin verilmiş olmasıdır. İşte biz de şimdi diyoruz ki, bu gibi yerler, meskûn olmayan bir biçimde bulunur, fakat gasbedilmiş olurlarsa, yine buralara girmek caiz değildir. Ancak, hanların genel durumundan anlaşılan, oraların kişilerin girmesi için yapılmış olduklarıdır.
Cenâb-ı Hakk'ın "Açıktan yaptığınızı da, gizliden yaptığımzıda Allah bilir" ifadesine gelince bu, harabelere ve boş evlere giren, şüphe ehlini tasdik içindir.
Yedinci hüküm, bakmasıyla ilgili hükümdür: Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmuştur: 'Mümin erkeklere söyle: "Gözlerini sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar. Bu kendileri için çok temizdir. Şüphesiz ki Allah, kullarının (ne) yapacaklarından hakkıyla haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini (haramdan) sakınsınlar. Irzlarını korusunlar. Zinetlerini, açmasınlar. Bunlardan görünen hsmı müstesna. Baş örtülerini, yakalarının üstünü (kapayacak surette) örsünler. Zinet (mahallerini) kendi kocalarından, yahut kendi babalarından, yahut kocalarının babalarından/yahut kendi oğullarından, yahut kocalarının oğullarından, yahut kendi erkek kardeşlerinden, yahut kendi erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kızkardeşlerinin oğullarından, yahut kendi taamlarından, yahut kendi ellerindeki memlÛklerden, yahut erkeklikden yana hüyacı olmayan (yani erkeklikten kesilmiş bulunan) hizmetçilerden, yahut henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklardan başkasına
göstermesinler. Gizleyecekleri zinetleri bilinsin diye, ayaklarını da vurmasınlar. Hepiniz Allah'a tevbe edin, ey müminler. Ta ki, korktuğunuzdan emin, umduğunuza nail olasınız"
(Nûr, 30-31).
Bil ki Allah'u Teâlâ, "Mümin erkeklere söyle" buyurmuş ve bu işi, müminlere etmiştir. Çünkü mümin olmayanların, gözlerini helâl olmayandan sakındırmaları ı da, helâl olmayandan korumaları gerekmez. Çünkü bu hükümler, İslâm'ın fürûu gibidirler. Mü'minler, bu hükümlerle doğrudan doğruya emrolunmuşlardır. Kâfirler ise daha önce, bu hükümlerin kendisine tâbi olduğu şey (iman) ile emrolunmuşlardır. Yapılmaması halinde bir cezaya müstehak olma hususunda, her ne kadar kâfirlerin durumu müminlerin durumu gibi olsa dahi, ancak ne var ki mümin, bu tâata, herhangi ibir mukaddime olmaksızın imkan bulur, kafir ise, buna ancak daha önce bulunması gereken bir şey (iman) ile imkan bulur ki, bu da kafirler için mükellefiyetin gerekliliğine mani teşkil etmez.
Bil ki, Cenâb-ı Hak, erkeklere gözlerini yummayı, ırzlarım korumayı emretmiş, kadınlara da, erkeklere emrettiği şeylerin aynısını emretmiş, kadınlarınkine hususi bir takım kimseler hariç, zinetlerini göstermemeleri hükmünü de ilave etmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Gözlerini sakınsınlar" ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır. 239[239]

Birinci Mesele

Ekseri ulemâ, bu ifadenin başındaki edatının, "tebîz" için olup, kastedilen manantn, kişinin gözünü, haram olan şeylere kapaması ve helâl ile yetinmesinin kastedildiği kanaatindedirler. Ahfeş ise, bu (min)'in zait olabileceğini söylemiştir ki, bunun bir benzeri de, "Sizin O'ndan başka ilahınız yoktur" (Hûd, k>) ve "Sizden, onu koruyacak hiç kimse de yoktur" (47) ayetleridir. Sibeveyh ise, bunu kabul etmemiştir. Buna göre şayet, "Bu edat niçin trzı korumayı ifade eden ifadeye rieğil de gözü kapamayı ifade eden cümleye gelmiştir?"

239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/32-40

denilirse, biz deriz ki: Bakma işinin çok geniş olduğuna delâlet etmek için... Baksana, kişiye mahrem olan, (dinen nikahı düşmeyen kimselerin saçlarına ve göğüslerine bakmasında bir sakınca yoktur. (Ümmü veled olmayan) cariyeler de böyledir. Ama, avret mahallinin durumuna gelince, bunun işi incedir. İstisnai durumlar hariç, bakmanın mubah oluşu ile, istisna durumlar hariç, cimâ'nın yasak oluşu bu hususta fark olarak sana yeter... Bazıları Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine, "bakışlarını "kıssınlar" manasını vermişlerdir. Binâenaleyh göz bakmadığı zaman o, o işten alıkonulmuş ve men edilmiş demektir. Bu manaya göre, bu ifadenin başındaki ne zaittir, ne de tebîz ifade eder. Tam aksine, bu edat, "gözü yummak" fiilinin sılasıdır... Nitekim Arapça'da, "Hakkını noksan ettiğinde", "Falancanın hakkını eksilttim" denilir. 240[240]

İkinci Mesele

Bil ki, avrat mahalleri dört çeşittir: Erkeğin erkeğe karşı avreti, kadının kadına karşı avreti, kadının erkeğe karşı avreti erkeğin kadına karşı avreti...

Erkeğin erkeğe karşı avretine gelince, bir erkeğin diğer bir erkeğin, avret mahalli hariç, bütün bedenine bakması caizdir. Erkeğin avret mahalli ise, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Göbekle diz kapaklarının bizzat kendileri avret değildir. Ebu Hanife (r.h)'ye göreyse, avrettir. İmâm Mâlike göreyse, uyluk, avret değildir. Bunun delili, Huzeyfe

ir.a)'dan rivayet edilen şu hadistir: Peygamber (s.a.s/ mescidde, uyluğu açık iken, Huzeyfe'ye rastladı da, bunun üzerine, "uyluğunu ört, çünkü o, avrettendir 241[241] buyurdu. Ve yine Hz. Peygamber, Hz. Ali (r.a)'a "Uyluğunu açma ve, ne ölünün ne de dirinin uyluğuna da bakma"242[242] demiştir. Binâenaleyh, eğer o kimsenin, mesela tüysüz ve parlak, çekici olması gibi bir sebepten dolayı, yüzüne veya bedenin diğer yerlerine banmasında bir şehvet veya bir fitne korkusu bulunuyorsa, ona bakmak helâl olmaz. Her biri, yatağın birer tarafında olsa bile, erkeğin erkekle (aynı) yatakta yatması caiz değildir Çünkü. EbuSaidel-Hudri, Hz. Peygamber(s.a.s)'in "Aynı yorgan aynı battaniye altında, ne erkek erkeğe, ne de kadın kadına yaklaşabilir... (Yani, yatamazlar)..."243[243] buyurduğunu rivayet etmiştir. Kucaklaşmak ve şefkatinden dolayı, çocuğu hariç, yüzü tipmek mekruhtur, ama musafaha ise müstehabtır, hoştur. Çünkü, Hz. Enes Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam, "Ey Allah'ın Resulü, koden birisi, kardeşi veya dostu ile karşılaştığında, ona tazimle eğilir mi?.." dediğinde, Hz. Peygamber, "Hayır" dedi. Peki o, onu kendine yapıştırıp öpebilir mi? deyince 3b. yine "Hayır" cevabını verdi. "Peki, onun elinden tutup onunla musafahada Duonabilir mi?" deyince de, "Evet" buyurdu.

Kadının kadına karşı avreti ise, tıpkı erkeğin erkeğe karşı olan avreti gibidir, ıaleyh, göbeği ile diz kapağı arası hariç, bir kadın diğer bir kadının bütün bir tine bakabilir. Ama, fitne endişesi güdülürse, caiz değildir. Kadının kadınla yatması da caiz değildir. Zimmi bir kadının müslüman bir kadının bedenine bakması midir? Bunun, tıpkı bir müslüman kadının diğer bir müslüman kadının, (istisna yerler hariç) bedenine' bakmasının caiz olması gibi, caiz olduğu ileri ıüşse de, din ayrılığı söz konusu olduğu için, doğru olan bakmasının caiz ıasıdır. Çünkü Allah'u Teâlâ, "yahut kendi kadınlarından..." buyurmuştur, ıi olan kadın ise, bizim kadınlarımızdan değildir.

Kadının erkeğe karşı avretine gelince, bu durumda bakılır, kadın ya yabancı veya îm (nikah düşmeyen) birisi ya da kendisinden yararlanılan cariyedir... Eğer, yabancı olursa bu durumda bu kadın ya hürdür, ya da cariyedir. Eğer hür olursa, cadının bedeninin tamamı avrettir. O erkeğin, bu kadının yüzü ve elleri hariç, ;\ bir yerine bakması caiz değildir. (Bu iki yerin müstesna tutulması da), kadının »içverişte yüzünü açma; bir şeyi alıp ya da vermek için de, elini çıkarma ihtiyacını »•eMtiğindendir. "el-keffu" sözüyle biz, elin bileklere kadar olan

---

240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/40

241[241] Tirmizl, Edeb, 40(5/110).

242[242] İbn Mftce, Cenâiz, 8 (1/469).

243[243] Müslim, Hayz, 74 (1/206); Tirmizi, Edeb, 36 (5/109).

kısmını, hem i#ni feejH de üstünü kastediyoruz. Elin üstünün, avret sayıldığı da ileri sürülmüştür.

Bil ki biz, o kadının bedeninden bakılması caiz olmayan yeri ile, el ve yüz gibi, i» ması caiz olan yerlerini zikrettik. Ama bu iki hükmün de istisnaları vardır.

Kadının, yüzüne ve etlerine bakmanın caiz olması sözüne gelince, bil ki bu da, üç kısma ayrılır:

a) Zira, bu bakmada ne herhangi bir maksat ve gaye vardır, ne de fitne.

b) Bu bakışta, bir maksat söz konusu olmadığı halde, fitne söz konusudur.

c) Bu bakışta, hem bir maksat bulunur, hem de fitne söz konusudur.

Birinci ktsma gelince, bil ki herhangi bir maksat olmaksızın yabancı bir kadının yüzüne bakmaya kastetmesi caiz değildir. Eğer onun gözü o kadına ansızın takılmışsa, bakmışsa Cenâb-ı Hakk'ın, "Mümin erkeklere söyle; "gözlerini sakınsınlar..." ifadesinden dolayı, gözünü yumar. Fitneye sebebiyyet vermeyecekse, tek bir defa bakmanın caiz olduğu ileri sürülmüştür ki, bu hüküm Ebu Hanife (r.h)'a aittir. Kişinin, Cenâb-ı Hakk'ın "Çünkü kulak, göz, kalb: Bunların her biri bundan mesuldür" (isrâ, 36) ayetinden dolayı, tekrar bakması caiz değildir. Bir de Peygamber (s.a.s) "Ey Ali, ardarda, peşpeşe bakma. Haydi diyelim, birincisi senin hakhn olsun, ama diğeri senin hakkın değildir"244[244] buyurmuştu. Cabir (r.a)'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ın Resulüne ansızın bakmanın hükmünü sordumda, bana gözümü çevirmemi, bakmamamı emretti. Bir de, genelde ilk bakıştan kurtulmak mümkün değildir; binâenaleyh ister kasten isterse kasıt olmaksızın bakılsın, bu bakış ahledilmiştir.

Kendisinde bir maksad bulunup bir fitnenin bulunmadığı ikinci kısma gelince, bu da şunlardır:

a) Bir kimse bir kadınla evlenmek istediğinde, yüzüne ve ellerine bakar. Ebu Hureyre (r.a) şunu rivayet etmiştir: Birisi, bir ensarlı kadınla evlenmek istedi de, Allah'ın Resulü ona, "Ona bak, çünkü ensarlilann güzlerinde bir kusur vardır" buyurdu. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Sizden birisi bir kadına evlenme teklifinde bulunmak istediğinde, ona sırf evlenmek niyetiyle bakarsa, ona bakmasında bir beis, sakınca yoktur"245[245] buyurmuştur. Muğire İbn Şu'be de şöyle demiştir: Bir kadına talip oldum, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ona baktın mı?" deyince, ben de "Hayır" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Bak, çünkü bu bakış aranızda (evlendikten sonra) katık olmaya lâyıktır. (Evlendiğinde, hanımın güzelini almışsan, yüzüne baktıkça doyarsın)"246[246] buyurdu. Bütün bunlar, kişinin maksadı, onunla evlenmek olduğu müddetçe, o kadının yüzüne ve ellerine şehvetle (istekli ve arzulu olarak) bakabileceğine delâlet ederiz. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bundan sonra kadınla,'! (alman) ve bunları herhangi zevcelerle değiştirmen, güzellikleri hoşuna gitse de, sana helâl olmaz" (Ahzât>, 52) ayeti de delâlet eder. Onun güze'liği ona ancak, onların yüıünü görürse, hayranlık verir...

b)Bir kimse, bir cariye satın alsa, o kimsenin o cariyenin avret olmayan kısımlarına takması caizdir.

c)Alışveriş yaparken, ihtiyaç anında, kim olduğunu ortaya koyabilmesi için, o taftnm yüzüne dikkatlice bakması caizdir.

d) Şehâdetini üstleneceği zaman, o kadına bakabilir. Ama onun yüzünden başka mrne de bakamaz. Çünkü şehâdet konusundaki bilgi, bu yolla elde edilir.

O kadına şehvetlice bakması demek olan üçüncü kısma gelince, bu yasaktır. Hz. F^gamber (s.a.s) çünkü Oüjî "Gözler de zina ederler"247[247]buyurmuştur. Cabir (r.a)'dan Hz. Peygamber (s.a.s)'e ansızın bakmanın hükmünü sordum da bana çevirmemi emretti, dediği rivayet edilmiştir. Tevrat'ta şöyle yazıldığı ileri ıüştür, (Harama) bakmak, kalbe şehvet tohumunu düşürür, çoğu şehvet ise, bir hüznü ve kederi doğurur...

Yabancı bir erkeğin, yabancı bir kadının bedenine bakmasının caiz olmaması -,5-suna gelince,

---

244[244] Tirmizi, Edeb, 28 (5/101).

245[245] Ebû Dâvûd, Nikâh, 18 (2/228).

246[246] İbn Mace, Nikah, 9(1/599) Tirmizi, Nikâh. 5 (3/397).

247[247] Müsned, 2/343-344.

ulemâ, bu husustan şu maddeleri istisna etmişlerdir.

1) Sünnetçinin tıpkı, sünnet ettiği kimsenin avret mahalline bakmasının caiz olması r D*, güvenilir bir doktorun da müdahelede bulunması için kadına bakması caizdir. Çjnkü bu nokta, zaruret noktasıdır...

2) Zina hususunda şehâdeti üstlenmek ilcin, zina eden tarafların avret mahallerine takmaya kastetmesi caizdir. Yine bu kimsenin, doğum şehâdeti ile emzirmeye dair şahadeti üstlenebilmesi için, kadının tercine ve memelerine bakması caizdir. Ebu Satd el-fstahvî ise şöyle demiştir: "Erkeğin, bu yerlere bu maksatlarla bakması caiz aeğildjr. Çünkü, bir kere zinanın saklı tutulması, ifşa edilmemesi teşvik edilmiştir. Doğum ve süt emzirme meselesinde ise, kadınların şehâdeti makbuldür. Binâenaleyh, şehâdette bulunmak için, erkeklerin bakmasına hacet yoktur..."

3) Şayet bir kadın, boğulmaya yanmaya maruz kalmışsa, onu ordan kurtarmak için, erkeğin onun bedenine bakması caizdir.

O yabancı kadının cariye olması halinde, bazıları onun avret mahallinin göbeği ve diz kapakları arası olduğunu söylerlerken diğer bazıları onun avret mahallinin sinden ve zanaatından dolayı ortaya çıkmayan kısımları olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, bundan o kadının başı, kolları (diz kapağına kadar olan) baldırları, göğsü, ooğaz... istisna tutulmuştur. Dolayısıyla bunlar, avret mahalli sayılmazlar. Onun sırtı ve karnı ve (dirsek omuz arasındaki) kısma gelince, buralar hakkında, yukarda bahsedilen İhtilâf söz konusudur. Binâenaleyh, ne o erkeğin o kadını; ne de o kadının o erkeği, ne kan almadan ne de sürme vb. şeyleri yapmaktan dolayı tutması caiz değildir. Çünkü, tutmak bakmadan daha kuvvetlidir. Bunun delili şudur: Tutmadan ve dokunmadan dolayı gelen meni, orucu bozduğu halde, bakmadan dolayı gelen meni orucu bozmaz. Ebu Hanife (r.h) ise şöyle demiştir: "Erkeğin cariyenin bakması helâl olan kısımlarına dokunması caizdir."

Bu kadın eğer, o erkeğin sülâle cihetinden süt emme cihetinden ya da evlenme cihetinden bir mahremi ise, o kadının o erkeğe karşı avret mahalli, tıpkı erkeğin avreti gibi, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Diğerleri ise, o kadının avret mahallinin, ancak iş esnasında, görülmeyecek kısımları olduğunu söylemişlerdir ki, bu da Ebu Hanife (r.h)'ın görüşüdür. Diğer tafsilata gelince, bu mufassal açıklama, bu ayetin tefsirinde gelecektir.

O kadının, tıpkı kişinin hanımı ve kendisinden istifâde etmesi helâl olan cariyesi gibi, "müstemte'a" (yani kendisinden yararlanılan kadın) olması haline gelince, o erkeğin bu kimselerin bedenin tamamına hatta avret mahalline bakması caizdir. Ancak ne var ki erkeğin, hem kadının avret mahalline, hem de kendisinin avret mahalline bakması mekruhtur. Çünkü bunun, körlüğe sebebiyet verdiği rivayet edilmiştir. Erkeğin, hanımının fercine bakmasının caiz olmadığı da söylenmiştir. Bu konuda bahsedilen cariyenin mücerret, vasıfsız köle veya "müdebber" veya "ümmü veled" veyahutta merhûne olması arasında bir fark bulunmamaktadır. Binâenaleyh, eğer bu cariye mecusî veya mürted, yahut putperest ya da müşterek, yahut evli veyahutta mûkâtebeli olursa, bu tıpkı yabancı kadının hükmünü alır. Amr İbn Şuayb'ın babasından, onun da dedesinden, dedesinin de Hz. Peygamber'den rivayetine göre, Hz, Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Sizden bitiniz, cariyesini kölesiyle veya işçisiyle evlendirdiğinde, artık onun daha göbeği ile diz kapağı arasındaki kısımlarına bakamaz..."

Erkeğin kadına karşı avret mahallerine gelince, burada düşünmek lazım. Eğer o erkek o kadın için bir yabancı ise, o erkeğin o kadına karşı avret mahalli, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Tıpkı, kadının erkeğe karşı avret mahallerinin neresi olduğu meselesi gibi, yüzü ve elleri hariç, erkeğin bütün bedenin avret mahalli olduğu da ileri sürülmüştür. Ama, birincisi daha doğrudur. Erkek için kadın, böyle değildir. Çünkü, erkek karşısında kadının bedeni avrettir. Bunun delili ise, kadının namazını, bedeni açık olarak kılmasının sahîh olmayışıdır. Ama erkeğin bedeni, böyle değildir. Fitne endişesi duyulduğunda, erkeğin kadının yüzüne kasten bakması ve bakışların, tekrarlaması caiz değildir. Çünkü Ümmü Seleme'den şu rivayet edilmiştir: "Hem Ümmü Seleme hem de Meymûne, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında oldukları bir sırada, İbn ümmi Mektûm çıka gelmiş ve derken, onların yanına girmiş... Bunun üzerine

Hz. Peygamber (s.a.s), "Hışt, siz ikiniz, ondan ötürü örtünün" buyurmuş. Bunun üzerine Ün.nü Seleme, "Ey Allah'ın Resulü, o bir amâ değil midir? Bizi görmüyor k?' der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "siz ikiniz kör müsünüz ki! Sizler onu görmüyormusunuz?.."248[248]buyurun.

Eğer bu erkek o kadının mahremi ise, bu erkeğin o kadına karşı avret mahalli, göbeği ile diz kapağı arasıdır. Yok eğer, bu erkek, o kadının kocası yahutta onunla cinsi münasebette bulunması helâl olan efendisi ise, o zaman o kadının, erkeğin bedeninin tamamına bakması caizdir. Ancak ne var ki, tıpkı erkeğin hanımı karşısındaki durumu gibi, onun avret mahalline (zekerine) bakması mekruhtur. Erkeğin, ıssız bir yarde çıplak olarak oturması caiz değildir. Onun, avret mahallini örtmesi gerekir. Çürttü rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber'e bu mesele sorulmuş, o da "Allah kendisinden utanılmaya daha müstehaktır."249[249]cevabını ermiştir. Yine rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) "Aman ha, çıplak durmaktan sakının, çzrJtü tuvalette bulunmanız ve kişinin hammıyla cinsi münasebette bulunması dorumu hariç, sizinle beraber, sizden hiç ayrılmayan kimseler (melekler, cinler...) vardır.250[250] buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir. 251[251]

Üçüncü Mesele

Şiblî'ye Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin ÜÇÜNCÜ MESELE tefsiri sorulmuş da, o da bunun üzerine "Baş gözlerini haramlardan; gönül gözlerini de Masivâllah (Allah'ın ^nda kalan her şey)den çevirmektir" cevabını vermiştir...

Hak Teâlâ'nın "İrzlarını korusunlar" ifadesi "helâl olmayan- korusunlar" manası kastedilmiştir. EbuVAliye'nin "Nûr sûresindekiler Kur'ân'da geçen bütün ve şeklindeki ifadeler"zinâdan korunsunlar" manasınadır. Ama Nûr sûresindekilerin t ise, "onlara yani avret mahallerine hiç kimse bakmasın" şeklindedir" demiştir. bu görüş zayıftır. Çünkü bu, delil olmaksızın ayeti tahsisdir. Zahirin gerektirdiği ise, o kimsenin zina dokunma ve bakma gibi Allah'ın haram kıldığı herşeyden sini muhafaza etmesidir. Bir de eğer bununla, sırf bakma yasağı kastedilmiş ae. dokunmak ve cinsi münasebette bulunmak, haydi haydi kastedilmiştir. Çünkü bu kişi, bakmadan daha ileridir. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, bakma hususunda -ass (ayet) indirmiş ise, bu hitabın içinde, cinsi münasebet ve dokunma yasağını gerektiren şey de vardır. Bu tıpkı "Ana-babana "öf bile deme... "(iBrâ. 23) ayetinin, bunun ilerisinde olan sövme ve dövme gibi şeylerin yasakltğını göstermesi gibidir.

Hak Teâlâ'nın "Bu kendileri için çok temizdir" ifadesi "Bu hususa, smstkı sarılıp riayet etmeleri, onlar için daha temiz, daha iffetli olandır. Çünkü bu kişilerin sayesinde tezkiye olundukları, medhû senaya müstehak oldukları şeylerdendir" demektir. Şöyle de denebilir: "Allah Teâlâ, işte bu sayede mü'minleri lezkiye etmek istediği için, bu hitabı sadece mü'minlere yöneltmiştir. O halde bu ttfiriere lâyık değildir.

Ayetteki "Mümin kadınlara da söyle, gözlerini (haramdan) sakınsınlar, ırzlarını korusunlar" ifadesi hakkındaki söz, daha önce geçtiği üzeredir. Buna göre eğer, "Gözleri yumma (sakınma), niçin ırzları korumadan önce zikredilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bakmak, zinanın habercisi, ve fısk-u fücurun öncüsüdür. Bu husustaki belvâ-i umûmi, daha fazladır. Dolayısıyla, neredeyse bundan korunulamaz.

Ayetteki "Zinetlerini açmasınlar, bunlardan görünen kısım müstesna..." ifadesine gelince, bu, genelde kadınlara ait hükümlerdendir. Biz, bunun genelde böyle olduğunu söyledik, zira kendisinde bir fitne bulunduğu için, erkeklerin de takı, elbise ve şâire gibi zinetlerini yabancı kadınlara göstermeleri haramdır. Burada bir kaç mesele vardır: 252[252]

248[248] Buhari, Gusul, 20; Tirmizî, Edeb, 22, 29 (5/102).

249[249] Tirmizî, Edeb, 29 (5/102).

250[250] Tirmizi, Edeb. 2 (5/112).

251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/40-45

252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/45-46

Birinci Mesele

Müfessirler ayetteki "zinetlerini" ifadesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bil ki "zinet" sözü, Allah'ın yarattığı güzel
şeyler manasına geldiği gibi, insanın elbise, takı ve şâire şeyler gibi, süslenip bezendiği şeyler manasına da gelir. Bazıları zinet sözünün, yaratılıştan olan güzelliklere kullanılmasını yadırgayarak, "Yaratılıştan (hılkî) olanlar için, neredeyse hiç, "Bu, onun zinnetidir" ifadesi kullanılmaz. Bu ancak, kadının, sürme, boya ve şâire gibi, sonradan yaptığı (süslere) denilir" demişlerdir.
Doğruya en yakın olan görüşün ise, hılkî (yaratılıştan) olanların da "zinet" sözüne dâhil olmalarıdır. Bunun böyle olduğuna şu iki husus da delâlet eder:
a) Pek çok kadın, hılkî (yaratıştan) olan vasıfları bakımından, zinet sayılan diğer şeylerden ayrılırlar. Binâenaleyh bu kelimeyi, "hılkî" olan güzellikler için de kullanırsak, umûmi olan bu kelimenin hakkını tastamam vermiş oluruz. Hılkî olanların dışındakilerin de bu ifadenin içine dâhil olmasına bir mâni yoktur.
b) Ayetteki, "Başörtülerini yakalarının üstüne örtsünler" ifadesi, "zinet" sözünün hem hılkî olanları, hem diğer süsleri (güzellikleri) içine aldığına delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, başörtüleri ile bu gibi yerlerini örtmelerini farz kılmak suretiyle, kadınların hilkaten güzel olan yerlerini göstermekten menetmiştir.
"Zinet" kelimesinin, hılkî olanlar dışındaki süs ve güzellikleri için kullanıldığını söyleyenler de, bunu şu üç manaya hasretmişlerdir:
1) Sürme ve kaşları boyama, yanaklara allık vurma, el ve ayakları kınalama gibi boyalardır.
2) Yüzük, bilezik, halhal, pazubend, gerdanlık, taç, kemer ve küpe gibi takılar.
3) Elbiseler... Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ey Âdem oğulları, her mescide gidişinizde zinetlerinizi alın (takının, giyin)" (A'raf. 31) buyurarak, bu "zinet" ile elbiseleri kastetmiştir. 253[253]

İkinci Mesele

Âlimler Hak Teâlâ'nın "Bunlardan görünen kısmı müstesna" ifadesi ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Ayette bahsedilen "zineti", yaratılıştan olan güzellik ve süs manasına alanlardan Kaffal şöyle der: "Ayetin manası, "insanın, t'-rürlükte olan adete göre, gösterebildikleri şeyler müstesna" şeklindedir ki bunlar da. kadınlarda el ve yüzler; erkeklerde de yüz, eller ve ayaklar gibi, bedenin uç -zuvlandır. Binâenaleyh insanlar, zarureten açılması gerekmeyen yerlerini örtmekle emrolunmuşlardır. Fakat insanlara, açık olması örfî (alışılmış) olan ve zarureten aç iması gereken yerler hususunda ruhsat verilmiştir. Çünkü İslâm şeriatı, haniftir, oiaydır ve müsamahakârdır. Yüzün ve ellerin açılması ve zaruret gibi olunca, alimler Ou iki yerin (kadın için) avret sayılmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat ayakların açık olması zarurî değildir. Binâenaleyh hiç şüphesiz alimler, ayakların "avret" olup olmaması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta iki izah vardır: Doğru olan, ayaklar : tıpkı ayakların üstü gibi avrettir. Kadının sesi hususunda da iki izah yapılmıştır: En doğru olanına göre, ses "avret" değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in tanımları, hadisleri erkeklere rivayet ediyorlardı.
Ayette bahsedilen "zinet" sözünü, hılkî (yaratıştan) olan güzellikler dışındaki süsler manasına alanlar da şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ zinetten bahsetmiştir. Çünkü o z netlerin, kadının üzerinde takılı olmadıkları sürece, onlara bakmanın helâl olduğu hususunda şüphe yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, o zinetlere bakmayı, onların kadının üzerinde olması şartına bağlı olarak haram kıldığına göre bu, kadınların uzuvlarına bakmanın haram oluşunu göstermede, te'kidli bir ifade olmuş olur. (Yani bu, o uzuvları bîr tarafa, onlarda takılı olan zinetlere bile bakmayın demektir.) Bu görüşe göre, kadının yüzündeki dövme, allık, bedenin diğer

---

253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/46

yerlerindeki boya ve yüzük ;ıbi zinetlere bakmak helâldir. Elbise de böyledir. Bunlara bakmanın caiz oluşunun sebebi, kadının onları örtmede zorluk çekmesidir. Çünkü kadın mutlaka elleriyle d nakım şeyleri alıp-verme durumundadır. Şâhidlik yapmak, davalaşmak ve evlilik gibi konularda da yüzünü açması gerekmektedir. 254[254]

Üçüncü Mesele

Âlimler, ayetteki "ZinetJerini açmasınlar. Bunlardan görünen kısmı müstesna..." ifadesinin, cariyelerle değil de sadece hür kadınlarla ilgili olduğunda ittifak etmişlerdir ki bu açıktır. Çünkü câriye, sanki bir maldır. Alınıp-satılması hususunda, tedbirli davranmak gerekir. Bu ise, ona iyice dikkatlice bakmakla olur. Ama hür kadınlar böyte değiller...

Hak Teâlâ'nın "Başörtüleriniyakaiannm üstüne örtsünler" fadesindeki, "humur" kelimesinin müfredi, "himâr" olup, "başörtüsü" demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Câhiliyye kadınları, başörtülerini, arkadan bağlarlardı. Yakaları (elbiselerinin açılan kısımları) önde idi. Bundan dolayı onların boğazları, gerdanları ve döşleri açık oluyordu. Böylece onlar, boyunlarını, boğazlarını buraları kuşatan saçları, kulak ve gerdandaki takılar gibi zinetlerini ve bunların takıldıkları yerleri örtsünler diye, başörtülerinin uçlarını yakaları üzerine salıvermekle em rol undular. Ayette "örtme" manasında "darb" (vurma) kelimesinin kullanılması, başörtüsünün uçlarını buralara salıverip buraları iyice örtme manası kastedilmesi içindir. Ayetteki bâ harf-i cerh, "ilsâk" içindir: Hz. Âişe (r.ah)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ensar kadınlarından daha hayırlı olanını görmedim. Bu ayet nazil olunca, tascv karvdl çac^atma koştu ve onu alıp, onunla tepeden tırnağa büründü ve sanki başlan üzerinde kargalar varmış gibi oluverdtler."255[255]Ayetteki "cuyüb" kelimesi, yâ harfinden ötürü, cimin kesresi ile de okunmuştur, "buyût" kelimesi de, bu şekilde okunmuştur.

Hak TeâÎâ'nın, "Zinetlerini göstermesinler ifadesine gelince, bil ki Hak Teâlâ, daha önce mutlak manadaki zinetten bahsedince, burada da, o kadınları yabancılara göstermekten nehyettiği gizli zinetlerden bahsetmiş ve bu gizli zinetlerin, bütün herkesten saklanılması gerektiğini beyan buyurmuştur. Sonra şu on iki kısım insanı, bundan müstesna tutmuştur:

1) O kadınların kocaları,

2) Babalan... Bu herne kadar gerek kadın gerek koca tarafından, babaların babaları ve dedeleri, annelerin babaları ve dedeleri gibi yukarı doğru bütün babaları da içine alır.

3) Kocalarının babaları...

4-5) Oğulları ve kocalarının oğulları... Buna, mesela oğulların oğulları, kızları oğulları gibi, kadın ve koca tarafından aşağı doğru olan bütün çocuklar ve torunlar dahildir.

6) İster baba bir, ister ana bir, ister ana-baba bir olsun, kadının kardeşleri...

7) Kardeşlerinin oğulları,

8) Kız kardeşlerinin oğulları... Bütün bunların hepsi, kadına mahremdir (onunla nikahlanamaz). Burada şöyle bir kaç soru var:

Birinci soru: Mü'mine iken insanın mahremi olan kadın hakkında erkeğe helâl olmayan şeyler cariye veya kâfire olduğunda, ona helâl olur mu?

Cevab: Kişi, mahremi olan bir kadına cariyesi olarak mâlik olduğunda, şehvet nazarıyla değil de, aksine bu husustaki insanlar arasındaki ihtilaftan ötürü, mülk olarak elde edilen o kadının üstünlük ve meziyetlerini anlamak için, onun karnına ve sırtına bakabilir.

İkinci soru: Amca ve dayının durumu nedir?

Cevab: Açık olan görüşe göre, bunların bakmalarının caiz oluşu hususunda, bunlar da diğer mahremler gibidir. Bu, Hasan el-Basri'nin görüşüdür. Hasan el-Basrt şöyle demiştir: "Çünkü ayette, "süt emme ile meydana gelen mahremlik zıkrediimemiştir. Halbuki bu da, tıpkı neseb bakımır.Jan olan mahremlik gibidir. Ahzâb sûresinde ise, Cenâb-ı Hak, "Onla, için ne babaları, ne oğullan ... hakkında bir veba! yoktur" [Ahzâb. 55) buyurmuş ve Nûr sûresinde

---

254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/47

255[255] Nihaye, 3/352

bahsedildikleri halde, burada kocalardan ve kocalarının oğullarından bahsetmemiştir. Çünkü bazan, hepsine dikkat çekmek için, bir topluluğun bir kısmı zikredilebilir. Şa'bi de şöyle der: "Allah Teâlâ, arcayı oğlu ile birlikte yine dayıyı da oğlu ile birlikte vasfetmemek, aynı katagoriye sokmamak için amca ile dayıyı burada zikretmemiştir. Bu, "Diğer akrabalar, mahremiyyet hususunda kadının babası ve oğlu gibidir. Fakat amca iledayı ve oğulları rcyie değil. (Çünkü amca ile dayı mahrem olduğu halde oğulları namahremdir). finAenaleyh kadını, dayı ve amca oğlunun babası gördüğünde çoğu kez, oğluna onu anlatabilir. Oğlu da o kadına mahrem değil. Dolayısıyla oğlu, o kadını görüp
antetmastyla onu tahayyül edebilir. Bu ise, kadınların tessettüre ne denlü önem «örmeleri gerektiğine delâlet eden beliğ ifadelerdendir.
Üçüncü soru: Ayette bahsedilenlerin, kadının zinetlerine Lokmalarının mubah ♦caiz) oluş sebebi nedir?
Cevab: Çünkü sayılan bu kimseler, o kadınlarla haşır-neşir, içli-dışlı olmak mecburiyetinde olanlardır. Bir de bunlar tarafından, bir fitne meydana gelmesi enderdir. Kişilerin karakterlerinde, yabancılarla oturup-kalkmadan ötürü memnun çımama duygusu vardır. Kadın da, yolculuklarında, inip binmelerinde mahremi olan erkeklerin yardımına ve beraberliğine muhtaçtırlar.
9) "Kendi kadınları" Bu ifade hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bununla, kadınların kendi dinlerinde olan diğer kadınlar kastedilmiştir. Bu, ekseri selef âlimlerinin görüşüdür. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Müslüman bir kadın, z Tim? kadınlar arasında soyunamaz. Kâfir bir kadına da, kendisinin cariyesi olması :^*umu hâriç, ancak yabancı erkeklerce görülebilecek yerlerini gösterebilir. Çünkü Hak Teâlâ, "...ellerindeki memlûkelerden (cariyelerden) başkasına gösteremez" Duyurmuştur. Hz. Ömer {r.a), Ebu Ubeyde (r.a)'ye. "Ehl-i kitabın kadınlarının, mü'min kadınların girdiği hamamlara girmelerini yasaklamasını" yazmıştır.
b) Bu ifade ile, bütün kadınlar kastedilmiştir. Bizim mezhebimiz de budur. Selefin görüşü ise, müstehab ve evlâ olana hamledilmiştir.
10) "Ellerindeki memlûkeler..." Bu ifadenin zahiri, köleyi ve cariyeyi içine alır. Âlimler, ihtilaf etmişler ve kimisi ayeti bu zahiri manasına alıp, "Bu kadınların, ancak mahremlerine gösterebilecekleri zinet yerlerini, kölelerine de gösterebileceklerini iddia etmişlerdir ki bu, Hz. Âİşe (r.ah) ile Ümmü seleme (r.ah)'den rivayet edilmiştir. Bu görüşte olanlar, hem bu ayetle istidlal etmişlerdir ki bunun nasıl olduğu açıktır, hem de Hz. Enes (r.a)'den rivayet edilen şu haberle istidlal etmişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Fatma (r.ah)'ya: "Ona hibe ettiği bir köleyi getirdi. O sırada, Hz. Fatma'nın .zerinde bir elbise vardı. O onunla başınt örtse, ayakları açık kalıyor; ayaklarını örtse naşı açık kalıyordu. Hz. Peygamber (s.a.s), onun halini görünce "Bunda, senin için bir beis yok. Çünkü o (yaşlı olduğu için sanki) baban gibidir ve kölendir" buyurdu.
Mücâhidin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mü'minlerin anneleri (Peygamber (s.a.s)'in hanımları), mükateb kölelerinde alacakları olduğu sürece, onların yanında örtünmezlerdi."256[256] Hz. Âişe (r.ah)'in, kölesi Zekvân'a, "Sen, beni kabre koyup, kabirden çıktığın an hürsün" dediği rivayet edilmiştir. Yine Hz. Âişe (r.ah)'nin, taranırken kölesinin kendisine baktığı (yanında olduğu) rivayet edilmiştir.
İbn Mes'ûd, Mücâhid, Hasan el-Basrî, İbn Sirîn ve Sa'id b. Müseyyeb (r.ahm) de, kölenin sahibesi otan kadının saçlarına bakamayacağını söylemişlerdir. Bu, aynı zamanda Ebu Hanlfe (r.a)'nin görüşüdür. Onlar bu hususta şöyle istidlalde bulunmuşlardır:
1) Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah'a ve ahiret gününe inanmış bir kadının, yanında mahremi olmaksızın, üç günlük bir yolculuğa çıkması helal değildir'" 257[257] buyurmuştur. Köle, kadının mahremi değildir. Binâenaleyh onunla yolculuk etmesi caiz değildir. Kölenin, o kadınla yolculuk etmesi caiz olmadığına göre, tıpkı yabancı hür bir erkek gibi, sahibesinin saçlarına da

---

256[256] Ebû Dftvûd, Libas, 32 (4/62).
257[257] Ebû Dâvûd, Talâk. 43 (2/290).

bakamaz.
2) O kadının köleyi mülk edinmesi, mülk edilmezden önce köleye haram olan şeyleri, helal kılmaz. Çünkü kadınların erkekleri mülk edinmesi, erkeklerin kadınları mülk edinmesi gibi değildir. Zira alimler, erkeğin cariyesinden istifade ettiği gibi, kadının da kölesinden istifade etmesinin mubah olmadığı hususunda ihtilaf etmemişlerdir.
3) Kölenin, her ne kadar sahibesiyle evlenmesi caiz değilse de, bu haramlık (caiz olmayış), tıpkı dört hanımı olan kimseye olduğu gibi, geçicidir. Binâenaleyh bu haramlık ebedi olmadığına göre, köle tıpkı diğer yabancı erkekler gibi olmuş olur. Bu sabit olunca da ayetteki, "Ellerindeki memlûkelerinden" İfadesi ile cariyelerin kastedilmiş olduğu ortaya çıkmış olur. Buna göre eğer, "cariyeler, ayatteki "yahut kendi kadınlarından" ifadesine dahildirler. Binâenaleyh bu şekilde tekrar zikredilmelerinin faydası nedir?" denilirse, deriz ki: Zahir olan odur ki hem "kendi kadınları" ifadesiyle, hem de "ellerindeki memlûkeler" ifadesi, ite hür ve câriye kadınlardan, o kadınlara arkadaş olanlar kastedilmiştir. Bunu şöyle izah edebiliriz: Hak Teâlâ önce, erkeklerin durumunu, "Zinetlerini kocalarından ... başkasına göstermesinler" buyurarak zikretmiştir. Birisi erkekler, ya kadının mahremi ya namahremi oldukları için bu hüküm onlara tahsis edilmiştir sanabilir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, daha sonra bu mübahlığın sırf hür kadınlara mahsus olduğu sanılmasın diye, "kadınları" ifadesine dâhil olduğu kabul edilen cariyelere, "ellerindeki memlûkeler" ifadesini atfetti. Çünkü ayetteki, "yahut kendi kadınları" ifadesinin zahiri, cariyeler manasına değil, hür kadınlar manasınadır. Bu tıpkı, "erkeklerinizden iki şâhid"(Bakara. 262) ifadesinin, erkeklerin bize nisbet edilmiş olmalarından ötürü, hür manasına olması gibidir. Binâenaleyh bu ayetteki, "kendi kadınları" ifadesi kadınları içine alır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunlar üzerine cariyeleri atfedip, tıpkı hür kadınlara mubah olan şeylerin mubah olduğunu bildirdi.
11) "Erkeklikden yana ihtiyacı olmayan hizmetçiler" Bu ifade ile ilgili birkaç vardır: 258[258]

Birinci Mesele

Bunların, yemeklerin artıklarını yemek için, insanların arkalarında dolaşan, kadınlara ihtiyacı (şehevi hissi) olmayan kimseler olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü bunlar, nedir bitmeyecek derecede ahmaktırlar. Yahut bunlar sâlih, ;aşlı kimselerdir. bunlar da, kadınlarla birlikte olduklarında gözlerini yumarlar. [adım edilmiş, kudreti kalmamış kimselerin ve benzerlerinin çımaya kudretleri olmasa bile bazan cima dışında kadından diğer bakımlardan faydalanma kudretleri vardır. Onların Jan diğer hususlarda faydalanabilir olmaları, ayetin bu ifadesi ile kendilerinin ıesine mânidir. Binâenaleyh ayet ile, ya şehvet yoksulluğundan, yahut kadın bilmeme sebebinden, yahut da fakirlik ve miskinlikten ötürü, cima dışında da ılardan istifade etme güç ve kudretleri bulunmayanların kastedilmiş olması dr. Alimler, işte bu üç değişik görüşü belirtmişler, kimileri, bunların fakirliğin kavurduğu muhtaçlar olduğunu söylerlerken; kimileri de bunların, ahmaklar, tartaklar ve çocuklar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları da, bunların ihtiyarlar ile şehvetsiz kimseler olduğunu söylemişlerdir. Bütün bunların ayetin muhtevasına olmaları imkansız değildir. HİşâM b. Urve, Zeyneb bintl Ümmi Seleme'den, »da annesinden şunu rivayet etmiştir: "Yanlarında (Heyt adında) bir muhannes •xnsa, kadınımsı erkek) varken, Hz. Pegamber {s.a.s) içeri girer. Tam o sıra da, -ühannes Ümmü Seleme'nin kardeşine eğilir ve "Ey Abdullah eğer Allah yarın ze Tâif'in kapılarını açarsa, sana Gaylân'ın kızlarını gösteririm. Çünkü onların göbekleri, dört ileri sekiz geri katlanmıştır (kat kattır)" der. Bunun üzerine Hz. Psygamber (s.a.s), "Bunu yanınıza sokmayın" buyurdu, bu demektir ki, Hz. Peygamber (s.a.s) onu, "erkeklikten yana ihtiyacı olmayan"lardan sandığı için, bunun Ittnımlarının yanına girmesine ses çıkarmamış, mubah kabul etmiştir. Binâenaleyh sunun, kadınların durumları ve özelliklerine muttali olduğunu anlayınca, erkeklikten tana birşeyleri olduğunun farkına varıp, onu evlere girmekten menetmiştir. Hadım canlar erkeklik uzvu dipten kesik olanlar hakkında ise şu üç görüş ileri sürülmüştür:

258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/47-51

a) Kadınların gizli zinetlerlni bunlardan saklamamaları mubahtır,
b) Haramdır,
c) Hadım olana göstermek haram, diğerine göstermek mubahtır. [259][259]

İkinci Mesele

"Irbe" kelimesi, "mişye" ve "cilse" kelimelerinin "meşy" (yürümek) ve "culûs" (oturma) masdarlarından oluşu gibi, "el-Erbü" masdarındandır. "Erb" ise, birşeye ihtiyaç hissetmek, düşkün olmak ve arzu duymak demektir. O halde "irbe" kadınlar ihtiyaç hisseden şehevi duygulan olan demektir. Bu kelime, "akıl" manasına da gelir. "Eryeb" kelimeside ihtiyaç manasınadır. [260][260]

Üçüncü Mesele

Bu ifadedeki "gayr" kelimesi iki şekilde okunmuştur; İbn Âmir, Âsım'ın râvisi Ebu Bekir ve Ebu Cafer, istisna veya hal olarak nasb ile okumuşlardır ki buna göre bu, "kadınlar âciz olarak, bulunan hizmetçiler demektir. İkinci kıraat ise, sıfat olarak bunun mecrûr okunuşudur.
12) "Yahut henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklar" Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [261][261]

Birinci Mesele

"Tıfl" kelimesi, müfreddir. Fakat cins isim olarak kullanıldığı için, burada cemîmanasındadır. Bununla cemî manasının murad edilmiş olduğunu, bu kelimeden sonra gelen ifadeler gösterir. Bunun bir benzeri de, "sonra sizi bir tıfl olarak çıkardık" (hacc, 5) ayetidir. [262][262]

İkinci Mesele

Bir şeye zuhur (muttali olma) iki şekilde olur:
a) Onu bilmek suretiyle... Mesela "Eğer onlar size zuhur ederse, yani sizden haberdar olurlarsa, sizi taşlayarak öldürürler" (Kohi. 20) ayetinde bu manadadır.
b) Gâlib olmak ve hükümrân olmak, "Onlar zahirin oldular, yani hükümran oldular" (San, u) ayetinde olduğu gibi... Birincisine göre mana, "Kadınların avret mahallerini tasavvur edemeyen ve küçük olduğu için bunun ne demek olduğunu bilemeyen çocuklar" şeklindedir. Bu İbn Kuteybe'nin görüşüdür. İkincisine göre ise "kadınlarla birleşme gücüne ve yaşına erişmemiş çocuklar" manasınadır. Bu, Ferrâ ve Zeccâc'ın görüşüdür. [263][263]

Üçüncü Mesele

Küçük olduğu için, kadınların avretine muttali olmayan çocuğa karşı kadınların da avreti, (şehevi bir duygusu)
yoktur. Eğer çocuk küçük yahut mürahik olmasına rağmen, bu tür şeyler dikkatini çekiyorsa, ona karşı kadının göbeği ile diz kapağı arasını örtmesi (ona göstermemesi) gerekir. Bu yerlerin dışında kalan yerlerin örtünmesi hususunda şu iki izah yapılmıştır: a) Bu gerekmez. Çünkü kalem (mesûliyyet) henüz bu çocuk için başlamamıştır, b) Bu, o tıpkı bir erkekmiş gibi, gerekir. Çünkü hem o böyle birşeyi arzuiayabilir, hem de kadın onu arzu edebilir. İşte

---

[259][259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/51
[260][260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/51-52
[261][261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/52
[262][262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/52
[263][263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/52

ayetteki, "henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklar" ifadesinin manası budur. İhtilam çağına gelinceye kadar olan bütün çocukları bu ifade içine alır. Şehveti olan ihtiyar, tıpkı bir genç kabul edilir. Şehveti olmayan ihtiyar için ise iki görüş belirtilmiştir:

a) Kadınların, gizli zinetlerini ve yerlerini ona karşı gizlememeleri mubahtır. Kadınların, ona karşı olan avretleri (gizlemeleri gereken yerler) ise, göbek-dizkapak arasıdır.

b) Görünen zinetleri hariç, kadının bütün bedeni o ihtiyara karşı da avrettir ımesi gereken yerlerdendir). Allah Teâlâ'nın bu ayette istisna tuttuğu kimseler, son bulmuştur.

Hasan el-Basrî şöyle der: "Bunlar, her ne kadar kadının gizli zinetlerini görebilme "da birlikte zikredilmiş iseler de, üç kısma ayrılırlar:

a) Bunların ilki, kocadır. Kocanın, diğerlerinde bulunmayan bir yakınlığı vardır. Dolayısıyla kadının herşeyi ona helâldir. İkinci derece yakın olanlar, oğul, baba, «ardeş. dede, kayınbaba ve diğer bütün mahremlerdir. Süt emmeden dolayı meydana frien mahremiyyet, tıpkı neseben olan mahremiyyet gibi olup, bu kimselerin de kadınların saçlarına, göğüslerine, diz kapaklarına kadar ayaklarına, dirseklerine kadar ellerine ve benzeri yerlerine bakmaları mubahtır. Üçüncü derecede yakın olanlar ise, iikten yana ihtiyacı olmayan hizmetçiler ve ihtiyarlardır. Kadının memlükesi de lir. Binâenaleyh genç bir kadının çarşafı (dış örtüsü) olmaksızın, kalın bir elbise kalın bir başörtüsü içinde, bu üçüncü kısmın yanında durmasında bir sakınca Bunların, o kadınların saçlarını ve cildlerini görmeleri helâl değildir. Yine de ı, hepsinin yanında tesettürlü olması en efdal olanıdır. Genç bir kızın, başörtülü . bile, yabancı erkeklerin önünde dikilip durması helâl değildir. İşte bu üç derece ılığın izahı budur.

Ayetteki "Gizledikleri linetleri bilinsin diye apaklarını da vurmasınlar" ifadesi hakkında, İbn Abbas (r.a) ve Katâde şöyle der: Kadınlar, insanların yanından geçerken, halhallarının sesini duysunlar diye ayaklarını hızlı hızlı vurarak yürürlerdi. Kadınlara düşkünlüğü ile meşhur ve bu özelliği gâlib erkeklerin, halhâlların sesini duymaları halinde, o kadınlara bakmaları ve seyretmeleri için, bunun ilave bir sebeb olacağı malumdur. İşte bundan ötürü, Hak Tealâ, "zinetleri bilinsin diye" demek suretiyle bunun sebebini bildirmiş, yasağa sebeb olan şeyin, o kadınların takı ve şâire gibi zinetlerinin bilinmesi olduğuna dikkat çekmiştir. Ayette birkaç incelik vardır:

Birinci İncelik: Cenâb-ı Hak, zinetin bulunduğunu gösteren sese kulak vermekten nefyettiğine göre, bu zineti açıkça göstermekten men'e haydi haydi delâlet eder.

İkinci incelik: Kadın, yabancılara sesini duyuracağı için, yüksek sesle konuşmaktan da nehyedilmiştir. Çünkü onun sesi, halhalinin sesinden daha galiptir sana çok fitne uyandırır. İşte bundan ötürü alimler, kadınların ezanını mekruh kabul genişlerdir. Çünkü ezanın yüksek sesle okunması gerekir. Kadının ise, sesini yükseltmesi nehyedilmiştir.

Üçüncü incelik: Ayet, fitneye sebeb olacaksa, kadının yüzüne şehvet (ve arzu) e bakmanın yasak olduğuna delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın "Hepiniz Allah'a tevbe edin, ey mü'minler. Tâ ki felah bulasınız" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 264[264]

Birinci Mesele

Tevbenin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Zayıf olan kulun, çalışip-çabalasa, kendisine hâkim olmak istese bile Allah'ın mükellef tuttuğu her şeye

harfiyyen uyması adeta imkansızdır. Mutlaka onun bir kusuru olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak bütün mü'mtnlere tevbe ve istiğfarı emretmiş, tevbe ve istiğfar ederlerse, kurtuluşun söz konusu olabileceğini bildirmiştir.

b) İbn Abbas (r.a) bu ayete şu manayı vermiştir: "Câhiliyye döneminde yapmış olduğunuz şeylerden tevbe edin. Belki o zaman dünya ve ahirette sa'id bahtiyar olursunuz." Buna göre eğer, "Kişi müslüman olduğu zaman, zâten sahih bir tevbe yapmış olur. Müslüman olma ise, daha önce yapılmış olan şeyleri siler ve onlarla ilgili mes'uliyeti kaldırır. Binâenaleyh ayrıca bu tevbe etmenin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Günah işleyen, sonra da tevbe eden kimsenin, o günahı her hatırlayışında, yine tevbe istiğfar etmesi gerekir. Çünkü kişi, Rabbisinin huzuruna varıncaya, ölünceye kadar, bu pişmanlığını sürdürmeli." 265[265]

---

[264][264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/52-53

İkinci Mesele

Nida, hâ'nın zammesiyle şeklinde de okunmuştur. Bunun izahı şöyledir: Elifden önce bulunduğu için bu "hâ" meftun idi. Ama ictima-i sakineynden ötürü elif düşünce, hareke bakımından makabline tâbi oldu. Allah en iyi bilendir. 266[266]

Üçüncü Mesele

Ayetteki edatının izahı Bakara Süresi (21. ayette) geçmiştir. Allah en iyi bilendir.
Sekizinci Hüküm, nikâhla alakalıdır. Bu, şu ayettedir:
"içinizden bekarları ve kölelerinizden, cariyelerinizden sâlih olanları ... evlendirin. Eğer onlar fakirler iseler, Allah onları, fazlından zengin yapar. Allah vâsî ve alimdir"
(Nur, 32).
Bil ki Allah Teâlâ, daha önce gözleri kapamayı, ırzları-namusları korumayı emredince, bundan sonra emrettiği o şeylerin, helâl olmayan durumlarla ilgili olduğunu beyan etmiş ve bunun peşinden de, helal yolu açıklayarak, "İçinizden bekârları evlendirin" buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır: 267[267]

Birinci Mesele

Keşşaf Sahibi: "Eyâmâve "yetâma" kelimelerinin asılları, "eyâyimu" ve "yetâyimu"dur. Değişerek bu hale
gelmişlerdir" der. Nadr b. Şumeyl de, "Arapça da "eyyim", hem yanında dişisi olmayan erkek; hem de yanında erkeği olmayan (dul) kadın manasına gelir" demiştir. Bu aynı zamanda, Dahhâk'ın rivayetine göre İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür. Nitekim sen "Eyâmânızt (dullarınızı) birbiriyle evlendirin" dersin. Şâir de şöyle demiştir:
kadın), eğer evlenirsen ben de evlenirim. Eğer sen evlenmeksizin bekler ve bende sizden daha genç olursam, o zaman ben de evlenmeden beklerim"268[268]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Bekarları evlendirin" ifadesi bir emirdir. Emrin zahiri ise, defalarca beyan ettiğimiz
üzere, vücûb ifade eder. Binâenaleyh bu, velînin, velayeti attinda bulunanları evlendirmesinin vacib olduğuna delâlet eder. Bunun böyle olduğu sabit olunca, velî olmadan evlenmenin caiz olmaması gerekir. Bu hüküm, ya bunu velîye vacib kılan herkesin, velîninin velayeti altında bulunan kimsenin kendi kendine evlenmesinin sahih olmayacağına hükmetmesinden dolayıdır; yahut velînin gözetimi altında bulunan o kimsenin, böyle bir iş yapması halinde, velînin bu vücûbu yerine getirme imkanını bulamayacağı, bunun ise caiz olmayacağından dolayıdır, yahut da du ayetin şu hadisle mutabık olması sebebiyledir. Hz. Peygamber (s.a.s) "Size, dindarlığını ve ahlâkını beğendiğiniz birisi geldiğinde, onu evlendiriniz; eğer bunu

---

265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/54
266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/54
267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/54
268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/55

yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat meydana gelir"269[269]buyurmuştur.

Ebu Bekr er-Razİ (el-Cessâs) şöyle der: "Bu ayet, her ne kadar zahiri itibariyle vücub ifade ediyorsa da, ancak ne var ki selef, bununla vücubun kastedilmediği hususunda ittifak etmiştir. Bunun böyle olduğunun delilleri şunlardır:

1) Şayet bu, vacib olmuş olsaydı, âmmenin kendisine duyduğu ihtiyaçtan dolayı bu işi hem Peygamber'in hem selefin böyle yaptığına dair varid olan haber ve nakil, herkesçe bilinir ve meşhur olurdu. Binâenaleyh biz, hem Hz. Peygamber'in asrında hem de ondan sonra gelen asırlarda insanların içinde, bekâr olan erkek ve kadınların bulunduğunu bilmekteyiz. Onlar da, bu evlendirmeme işini yadırgamadıklarına göre, ayetle vücub manasanının murad edilmediği sabit olmuş olur.

2) Biz, dul kocasızların, evlenmek istemediklerinde, velîsinin, onları buna icbar etme hakkı olmadığı hususunda, ittifak etmişizdir.

3) Bütün ulema, efendinin, köle ve cariyesini evlenmeye icbar edemeyeceği hususunda ittifak etmiştir. Halbuki, köle ve cariyeyi ifade eden kelimeler de, ayetteki lafzına atfedil mistir... Böylece bu evlendirmenin bütün hepsi hakkında vacib olmayıp, tam aksine mendûb olduğuna delâlet eder.

4) kelimesinin içinde, hem kadın hem erkek mezkûrdur. Bu da, erkekler hakkında, başkaları değil de, velîlerden evlendirmeleri istenen erkeklerdir; kadınlar için de böyledir... Cevap: Sizin bu ileri sürdüğünüz şeylerin tamamı, ayete sonradan giren tahsislerdir; 'âmm olan bir ifade ise, tahsisten sonra, hüccet olmaya devam eder. Binâenaleyh, bekâr bir kadının velîsinden kendisini evlendirmesini istemiş olduğu durumlarda, bu ayetin hüccet olarak kalması vacib olur. İşte bu durumda da söz, intizamlı ve derki toplu olmuş olur. 270[270]

Üçüncü Mesele

Şafii (r.h) şöyle der: "Ayet, rızası olmadan bekâr bir kızı evlendirmenin caiz olmasını gerektirir. Çünkü ayet ve hadis velîye o kızı evlendirmeyi emretmeye delâlet etmektedir. Velînin, büyük dul bir kadını rızası olmadan evlendirmeyeceğine dair bir delil bulunmasaydı, ayetin umûm olmasından dolayı, rızası olmadan da onu evlendirmesi caiz olurdu."

Ebû Bekr er-Razi el-Cessâs şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, daha evvelce de beyan ettiğimiz gibi, ifadesi erkeklere değil de, sadece kadınlara tahsis edilmiş değildir. Binâenaleyh erkekler için alındığında, velîlerin onları ancak kendi izinleri ile evlendirebileceklerinin düşünülmesine rağmen bu kelime hem erkekleri hem de kadınları içine alan bir ifade olunca, bu mananın kadınlar hakkında da düşünülmesi gerekir. {Yani kızların da izinleri alınarak evlendirilmesi gerekir}. Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s), bekâr kızlardan da müsade alınmasını "Bekâr olan kıza, kendisi hakkında danışılır, onun izni ise sükûtudur 271[271]ifadesiyle emretmiştir ki her ne kadar haber cümlesi şeklinde olsa bile, bu da bir emirdir. Binâenaleyh, müsadesi olmadan o kızı evlendirmenin de caiz olmayacağı sabit olmuş olur.

Cevap: Birincisine gelince bu, nassı tahsis etmek demek olup, tahsis 'âmm olan nassın hüccet olmasını zedelemez. Aradaki fark şudur: Bekâr erkekler kendi işlerini üstlenebilirler. Binâenaleyh velînin, bu kimselerin işlerini üstlenmesi gerekmez. Ama kadın böyle değildir, çünkü kadının evlendirme hususunda kendi işlerini düzene koyacak bir kimseye duyduğu ihtiyaç ortadadır. Bir de yW kelimesi, her ne kadar erkekleri ve kadınları içine alıyor ise de, mutlak kullanıldığında, sadece kadınlun içine alır. Erkekleri ise, kayıtlanması halinde ancak içine alır. İkincisine gelince, ayetin haber-i vâhidle tahsis edilip edilemeyeceği ise, meşhur ve yaygın bir husustur. 272[272]

---

[269] İbn Mâca, Nikâh, 46 (1/633).

[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/55-56

[271] Ebû DavÛd. Nikâh, 24 (2/231).

[272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/56

Dördüncü Mesele

Ebu Hanife (r.h) amca ve dayının küçük kızı evlendirmeyi üstlenebileceklerini söylemiştir ki, bu konuda ayetle yapılan istidlalin izahı daha önce geçmiştir. 273[273]

Beşinci Mesele

Şafti (r.h) şöyle der: "Evlenme hususunda insanlar ikiye ayrılırlar: Bunlardan bir kısmının nefsi, evlenmeye arzu duyar, meyleder. Binâenaleyh bu kimsenin, ister ibadete isterse böyle olmayan birisi olsun, evliliğe imkan bulduğu zaman, evlenmesi ıap olur. Ve, evlenmesi farz olmaz. Yok eğer, evlenme imkanı bulamazsa, ıı kırmaya çalışır. Çünkü Abdullah İbn Mesûd (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle ıı rivayet etmiştir: "Ey gençler, sizden mihir vermeye yâcu yetenler, evlensin. Zira evlilik, gözü haramdan daha çok korur ve ırzı da fazla muhafaza eder. Buna gücü yetmeyen ise. oruç tutsun; çünkü oruç. korur. .."274[274]Ama, nefsi evliliğe fazla arzu duymayanlara gelince eğer bu yaşlılık hastalık yahutta acizlik gibi bir sebepten dolayı ise, o kimsenin evlenmesi mekruh olur. Çünkü bu kimse, hakkını bihakkın yerine getiremeyeceği bir şeyi istenmiştir. Nafakaya kadir olamadığında da durum aynıdır. Yok eğer bu kimsede Döye bir acziyyet söz konusu değil ve evliliğin hakkını da bihakkın yerine ftörebilecekse, onun evlenmesi mekruh olmaz. Ancak ne var ki, daha efdal olanı, kendisini tamamıyla ibâdete vermesidir. Ebu Hanife (r.h) ise, evlenmenin, kişinin «adisini ibadete vermesinden daha efdal olduğunu söylemiştir. Şafii (r.h)'ın delilleri «onlardır:

1) Cenâb-ı Hak ". ..bir efendi, nefsine hakim ve salihlerden bir peygamber..." yakman,39) buyurmuş, Yahya (a.s).nefsine hakim olmakla methetmiştir. "Hasûr" ise, muktedir olduğu halde, kadınlarla cinsi münasebette bulunmayan kimse demektir. Sjnun böyle bir işi yapmaktan aciz olduğu için kadınlara yaklaşmayan kimse olduğu söylenemez. Çünkü insanı, kusur olacak şeylerle methetmek caiz değildir, uygun değildir. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Yahya'yı methettiği sabit olduğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy... "(Enam,90) ifadesinden dolayı, bizim için de meşru olması gerekir. Bu ayetteki "el-hudâ" kelimesini itikadî konulara hamletmek caiz değildir. Çünkü bu hususta taklit, caiz değildir. Binâenaleyh bunu, serî hükümler manasına almak gerekir.

2)Hz. Peygamber (s.a.s) -Dosdoğru olunuz... (ibadetlerinizi) sayıp dökemiyeceksiniz... Ama iyice bilin ki amellerinizin en üstünü namazdır"275[275]buyurmuştur. İmâm-ı Şafii bu konuda yine Hz. Peygamberin "Ümmetimin amellerinin en üstünü, Hur'ân okumaktır"276[276] hadisine tutunmuştur.

3) Evlenmek, mubahtır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Allah katında, mubahların en sevimlisi, evlenmektir"277[277] buyurmuştur. Bu ifadedeki, "en sevimli...." manası, onun en sevimli olması ile mubah olması arasında bir çelişki meydana gelmesin diye, dünyevi hususta en faydalı olan manasına hamledilir. Mubah ise, mükafaat ve ceza bakımından, iki tarafı da müsavi olandır. Mendûb ise, varlığı yokluğuna baskın çıkandır. Binâenaleyh, ibadet daha efdal olmuş olur.

4) Evlenmek, ibadet değildir. Çünkü kâfir de, bunu yapmaktadır. Halbuki, kafirin ibadeti sahih değildir. Binâenaleyh, ibadetin evlenmeden daha üstün olması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak "Ben cinleri ve insanları ancak, bana ibadet etsinler diye yarattım"(Zariy&t. 56) buyurmuştur. Halbuki, esas ve asıl olanla meşgul olmak, daha evladır.

5) Allah'u teâlâ, odalık edinme ile evlenmeyi eşit tutmuştur. İbadete nisbetle odalık edinme,

---

273[273] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/57

274[274] Buhari, Savm, 10; Müslim, 1-3 (2/1018).

275[275] IbnMace, 4(1/101).

276[276] Kenzu'l-Ummâl 1/2263, 2357.

277[277] Buhâri, Umre, 8; Müslim Hacc, 127 (2/877).

aşağı derecededir. Aşağı derecede eşit olana eşit olan da, aşağıdadır. O halde nikâh da, ibadetten düşüktür. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şayet adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz, o zaman bir (tane alın), yahut malik olduğunuz cariye, (odahklarınız)la iktifa edin"(Hısi.3) ifadesinden dolayı, cariye ile hür kadınla evlenmenin eşit olduğunu söyledik. Cenâb-t Hak bu ayetinde "yahut" edatını kullanmıştır, edatı ise, iki şey arasındaki muhayyerliği ifade eder. İki şey arasındaki muhayyerlik ise, eşitlik emâresidir. Bu, mesela doktorun hastasına, "ister nâr ye, ister elma" demesi gibidir. Bu ikisi arasında bir denkliğin bulunduğu sabit olunca, odalık edinmek, daha aşağı olmuş olur. Aşağı olanı eşit olan şeyde, aşağı ve düşüktür. Binâenaleyh, evlenmenin de, (ibadete nisbetle) daha aşağı olması gerekir.
6) Nafile ibadetler, zordur. Binâenaleyh bunlar, daha çok mükafaatlı olurlar. Nafilenin daha zor olduğunu şu şekilde arkalayabiliriz: Yaratılışlar, evlenmeye daha fazla meyyaldir. Şayet, şeriatın teşvik etmesi olmasaydı, hiç kimse nafile (fazladan ofan) şeylere arzu duymazdı. Nafilelerin daha çetin ve zor oldukları sabit olunca, bunların Hz. Peygamber'in "İbâdetlerin en üstünü, en meşakkatli olanıdır" hadisi ile, Hz. Âişe için söylediği "Mükafaatın, yorgunluğun nisbetindedir" hadisinden dolayı daha fazla mükafaatlı olması gerekir
7) Nâfite ibadetler, evlilikten daha zor ve meşakkatli olduğu halde, şayet evlenmek Tfiükafaat itibariyle, nafilelere denk olsaydı, nafileler meşru olamazlardı. Çünkü, maksadı elde etmeye götüren iki yol bulunup, ona ulaştırma hususunda her ikisi de müsavi olup, ama bunlardan birisi çetin ve zor, diğeri de kolay olursa, kolay yoldan ekle etmesi mümkün iken, aklı başında bir kimse, bu maksadını zor olan yolla elde etmeyi uygun görmez... Nafileler meşru olunca, biz onların daha üstün olduğunu anlıyoruz.
8) Şayet, evlenmek nafile ibadetlerden daha üstün olsaydı, evliliğe kıyasla, ekip biçmeyle meşgul olmak, nafile ibâdetlerden daha evlâ olurdu. Bu ikisi arasındaki müşterek notka ise, bunlardan her birisinin, bu alemin bekasına sebep olması ve, nizamını temin etmesidir.
9) Biz, farz ibadetlerin farz olan nikahtan önce geldiği hususunda ittifak etmişizdir. Binâenaleyh, sebeb ve illet birliğinden dolayı, ibadetlerin mendûbunun da, nikahın Tiendûb olanından önce gelmesi gerekir.
10) Nikâh, dünyaya sevkeden, maddi lezzetlerin elde edilmesi hususunda bir uğraşıdır. Nafile ibadet ise, maddi ilgi ve münasebetleri sona erdirip, Allah'a yönelmektir. O halde, o nerde beriki nerde!.. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s) "Dünyanızdan bana şu üç şey sevdirilmiştir: Güzel koku, kadın; ama gözümün nuru ve aydınlığı ise, namazdadır "278[278]buyurmuş, namazı, evlenmeye üstün tutmuştur.
Ebu Hanife (r.h)'ın delilleri ise şunlardır: 1) Evlenmek, nefsi zinadan korumayı kapsamaktadır. Binâenaleyh bu yönüyle bu, nefisten zararı def etmek için olmuş olur. Nafile ise, menfaat elde etmek demektir. Halbuki, zararı def etmek, menfaat temin etmekten evlâdır, önce gelir. 2) Evlilik, adaleti kapsar. Halbuki adalet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Bir saat adaletli olmak, altmış yıl (nafüe) ibadetten daha hayırlıdır'279[279] hadisinden dolayı, ibâdetten daha efdaldir. 3) Hz. Peygamberin "Kim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir"280[280]hadisinden dolayı, evlenmek sünnet-i müekkededir. Hz. Peygamber (s.a.s) yapılan ibadetlerin en hayırlısı olduğu halde, (nafile) namaz hakkında da "(Nafile namazı), isteyen çok yapsın; dileyen de azaltsın" buyurmuştur. Binâenaleyh, evlenmenin efdal olması gerekir. 281[281]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hakk'ı,n, "bekârları... evlendirin..." ifadesi, zahirine göre her ne kadar, bütün bekarları içine alıyor ise de, ancak ne var ki ulemâ, bu hususta mutlaka buluunması gereken şartların olduğu hususunda İttifak etmişlerdir ki, bunun izahı, "Size. bunun dışındakiler helâl

---

[278] [278] Müsned, 3/126; Nesai, Aşretün-Nisâ, 1 (7/61).

[279] [279] Keşfu'l-Hafâ, 2/58.

[280] [280] Buhari, Nikâh, 1.

[281] [281] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/57-59

kılındı"(Nisa. 24) ayetinin tefsirinde geçmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın p&* "içinizden" ifadesine gelince, pekçok müfessir bu kelimeyi hürler kölelerden ayrılsın diye, "hürler" anlamına almışlardır. Bazı kimseler de bununla, bu emrin kendisine yöneltildiği kimsenin velayeti altında bulunan çocuklarının veya yakınlarının kastedildiğini söylemişlerdir. Bazıları da buradaki, nisbetin (sizden, ifadesinin) hür ve müslüman olmayı ifade ettiğini söylemişlerdir.
Cenâb-ı Hakk'ın 'Kölelerinizden, cariyelerinizden salih olanları" ifadesine gelince, bu ifadeyle birkaç ilgili mesele vardır. [282][282]

Birinci Mesele

Bu ifadenin zahiri, aynı zamanda salih olmaları halinde bu iki grubu evlendirmeyi, efendilerine emretmeyi ve vücubiyyet açısından, bunu emretme ile bekarları evlendirmeyi emretmek arasında bir farkın bulunmadığını, efendilere emirdir... Ancak ne var ki ulemâ, bu emrin, bir mubah veya bir teşvik olduğunu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun vacib olmasına gelince, hayır! Ulemâ, bununla (köleleri evlendirme ile) bekârları evlendirmeyi, şu şekilde birbirinden ayırmışlardır: Köleyi evlendirmede, onun geçimini üstlenme ve onun yapacağı hizmetleri atâlete uğratma bulunur. Bu ise, kölenin sahibine vacib değildir. Cariyeyi evlendirmede de mihir alma ve nafakasından kurtulma söz konusudur ki bu da, onların sahiplerine farz değildir. [283][283]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı özellikle salihlerden bahsetmiştir:
a) Böylece o efendinin, bunların dinlerini koruması ve iyi hallerini muhafaza etmesi için.
b) Kölelerin salihleri, efendilerinin kendilerine tirtir titrediği ve sevgi bakımından, kendi çocuklarının yerine koyduğu kimselerdir. Binâenaleyh onlar, kendilerine tavsiye edilebilen, ihtimam gösterilebilen ve vasiyyeti kabul edebilen kimseler olmuş olurlar. Ama, fesatçı olanlarına gelince, bunların durumları mevlâlarının nezdinde, tam tersinedir.
c) Ayette geçen, "salih olanlar" ifadesinden maksat, nikâh işine uygun olmak ve bunun gereğini yerine getirebilmekdir. Öyle ki köle, cariye için gerekli olanları; cariye de, kocası için gerekli olanları yerine getirebilmelidir,
d) Bununla, mesela evlenecek cariyenin küçük olmaması suretiyle, bizzat nikahtaki uygunluk kastedilmiştir. Küçük olursa evliliğe ihtiyaç duymaz. [284][284]

Üçüncü Mesele

Ayetin zahiri, kölenin kendi kendine evlilik yapamayacağına delâlet eder. Ve yine, efendinin kölesini evlendirmesinin caiz olduğunu gösterir. Ancak efendisi kölesine evlenme emrettiğinde kölenin kendi kendini evlendirmeyi üstlenmesinin caiz olması delil At sabittir. Böylece kölenin efendisinin izniyle kendi kendini evlendirmeyi üstlenmesi, bu işi bizzat efendisinin üstlenmesi gibi olmuş olur. Cariyelere gelince, efendisinin, entarin evlendirilmesini üzerine almış olduğu hususunda şüphe yoktur. Bu hükmün Hyte olduğu, özellikle, "Velî olmadan nikâh caiz olmaz" diyenlere göredir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer onlar fakirler iseler, Allah ^ar: fazlından zengin yapar" ifadesine gelince, bu hususta iki mesele vardır. [285][285]

---

[282][282] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/59-60
[283][283] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/60
[284][284] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/60
[285][285] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/60-61

Birinci Mesele

En doğru olan görüşe göre bu, Allah Teâlâ tarafından, evlenecek kimseyi mutlaka zengin kılacağına dair bir vaad değildir. Tam aksine mana, "Size talip olan kimselerin veyahut da kendisiyle evlenmek istediğiniz kimselerin fakirliğine bakmayınız. Çünkü, Alah'ın lütfü ve kereminde, onları zengin kılacak şeyler bulunur. Mâl haindir, uçup dendir. Fakirlikte evlenilecek kimseye râbet etmeye mâni olacak herhangi bir husus yoktur" sekinde olur ki bu doğru bir manadır. Yoksa burada, kendisiyle zengin kılma vaadinin kastedil-«fiği bir ifade yoktur, ki, bundan dolayı da "huif'un (sözden caymama) vaki olması caiz olsun. Sahabenin ileri gelenlerinden, onların bunu bir vaad zannettiklerine delâlet eden şeyler rivayet edilmiştir. Mesela Hz. Ebu Bekr'in: "Allah'ın size emrettiği nikah hususunda O'na taat edin ki, size olan zenginlik vaadini yerine getirsin" dediği rivayet edilmiştir. Yine, Hz. Ömer ve İbn Abbas'ın da aynı şeyi söylediği rivayet edilmiştir. Mesela Ibn Abbas: Rızkınızı evlenmek suretiyle talep ediniz" demiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'e htiyaç içinde bulunduğunu şikayet etmiş de, bunun üzerine Hz. Peygamber de, "Sana, mihir (yani evlenmek) gerekir" buyurmuştur. Talha İbn Mutarrıf da şöyle demiştir: "Evleniniz, çünkü bu hem sizin rızkınızın genişlemesine hem de nuyunuzun güzelleşmesine vesile olur; hem de kişiliğinizi arttırır." Buna göre şayet,
"Biz, zengin olup da evlenip böylece de fakir düşen kimseleri görürüz" denilirse biz deriz ki: Buna birkaç yönden cevap verilebilir:
1) Bu vaad, meşiet-i ilahiyyeye bağlıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer fakirlikten korkarsamz, Allah dilerse sizi yakında kendi fazlından zenginleştirir" (Tövbe, 28) buyurmuştur. Mutlak olan, mukayyede hamledilir.
2) Lafız her ne kadar umumî ve genel ise de, ancak ne var ki bu, ayette sayılan şahısların bir kısmı hakkında hususidir. O halde bu, bir şeye malik olan hür bekâr erkekler hakkında olup, onlar malik oldukları şey ile idare etip müstağni davranabilirler.
3) Ayetin bu ifadesiyle iffet ve namus zenginliği kastedilmiştir. Böylece kadının "bıdY'na (yani cinsiyet uzvuna) malik olmak suretiyle tahakkuk eden zenginlik ve bu sayede de zinaya düşmemek kastedilmiş olur. 286[286]

Köleler Mülkiyet Edinebilir mi?

Bazı kimseler, köle ve cariyenin mülkünün olacağı hususunda bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir:
"Çünkü bu ifade, kendinden önce gelenlerin tamamıyla ilgili olan bir ifâdedir. Böylece bu ayet, kölenin bazan fakir bazan da zengin olabileceğini ifade etmiş olur. Binâenaleyh eğer bu, bir mülkün olduğuna delâlet ediyorsa, köle ile cariyenin de mülk sahibi olabilecekleri sabit olmuş olur." Ama müfessirler bunu özellikle hür erkekler manasına yorumlamışlardır. Böylece onlara göre bu sanki, (hür erkek bekârlar) lafzına racidir. Ama, ayetin bu ifadesini namus ve iffet zenginliği manasına tefsir ettiğimizde, artık bununla mülk
edinebilme hususunda istidlalde bulunulamaz.
"Allah vâsi ve alhndir" cümlesine gelince, bu "Başkası değil, ancak Allah Tealâ lütfetme kudretinin sona ermeyeceği bir noktada ve mertebededir. Çünkü, o nihayetsiz şeylere (makdûrat) kadirdir. Bununla beraber o, lütuf ve rızk hususunda kullarına uygun olan miktarları da bihakkın bilir" manasındadır. 287[287]

Evlenmeyen iffetli Dursun

"Nikaha (güç) bulamayanlar, Allah kendilerini fazl(u keremiinden zengin kılmcaya kadar,

---

286[286] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/61
287[287] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/62

iffetlerini korusun..."
(NÛr, 33).
Bil ki, Allah (c.c), hürlerin ve cariyelerin evlendirilmelerinden bahsedince, bundan aciz olanların durumlarını da beyan ederek "iffetlerini korusun" buyurmuştur. Yani, "Alabildiğine iffetli olsun, buna gayret etsin..." demek olup, sanki böylece "musta'fif" kendisinin iffetli olmasını isteyen ve kendisini buna sevkeden olmuş olur.
Cenâb-ı Hakk'ın "nikaha (güç) bulamayanlar" buyruğuna gelince bu, "nikâha imkan bulamayanlar" anlamındadır. Nitekim Arapça'da, bir kimse bir şeyi elde edemeyip ona imkan bulamadığında "O kişi o şeyi bir türlü elde edemiyor" denilir.
Nitekim Cenâb-ı Hak "Fakat kim (bunu) bulamazsa iki ay oruç tutsun"(MüanöfHe, 4} buyurmuştur. İcmâ ile bu ifadeden evliliğe imkân bulamayan kimseler kastedilmiştir. Nitekim içinizden birisi için, her ıe kadar su mevcut olsa bile, onu satın alamadığı zaman "o, suyu bulamıyor" denilir. Ayetteki nikâh sözüyle, sayesinde evliliğin yapılabileceği, "mal, mülk"ün kastedilmiş olması mümkündür. Böylece Cenâb-ı Hak buna imkan bulamayanların, iffeti talep edip gerektiğini ve, Allah'ın lûtf-u keremiyle kendisine imkân vereceği bir zamanı i, daha sonra arzu duyduğu nikâha ulaşması gerektiğini beyan buyurmuştur.
Eğer "Milk-i yemin (cariye), bizzat nikâhın yerini tutmaz mı?" denilirse, biz deriz Ancak ne var ki, mehir ve nafakayı bulamayan kimse, cariye alacak parayı haydi haydi bulamaz. Allah en iyisini bilendir. 288[288]

9. Hüküm: Mükâtebe Akdi

Dokuzuncu hüküm, kitabet (yazışma) hakkındadır:
'Ellerinizin malik olduğu (köle ve cariyelerden) mükâtebe isteyenleri eğeronlarda bir hayır görürseniz onlarla yazışın (mükâtebe akdi yapın); onlaraAllah'ın size verdiği maldan verin...."
(NÛr. 33).
Bil.ki Allah Teâlâ, sahiplerini, köle olmalarına rağmen, köle ve cariyelerden salih tanlarını evlendirmeye teşvik edince, hür olmaları ve aynen hürler gibi tasarruf emmeleri için yazışmak (mükâtebe akdi) istediklerinde, köle ve cariyelerin pterini, onlarla yazılı akit yapmaya teşvik ederek - .mükâtebe .<enleri..." buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır. 289[289]

Birinci Mesele

Ayetteki cümlesi ya mübtedâ olarak (mahallen) merfûdur, yahut da ifadesinin tefsir ettiği mukadder bir fiil ile mahallen mensubtur. Bu tıpkı senin "Zeyd döv onu!" demen gibidir. fiilinin başına fâ harfi ifadesi şart ını ihtiva ettiği İçin gelmiştir. 290[290]

Kitab Kelimesinin Manası

ve lafızları, tıpkı ve (azarlamak) kelimeleri gibidir. kelimesinin, neden müştak olduğu hususunda, şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu kelimenin asıl manası "eklemek, biraraya getirmek" demek olan kelimesindendir. (bölük, alay) kelimesi de bunun gibidir. "Mükâteb
köle"ye bu adın verilmesi taksitlerini birbirine ekleyip, malını da efendisinin malına etmesinden dolayıdır.
b) Bu lafzın, yazmak masdarından alınmış olması da muhtemel olup, bunun manası ya, "Sen (bana verecek olduğun) malı, bana tastamam ödediğinde, seni azâd edeceğimi, senden ötürü kendi üzerime yazdım (yani bunu üstlendim)" şeklinde, yahut "Senin bunu bana tastamam

---

288[288] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/62-63
289[289] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/63
290[290] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/63

ödemeni, senin aleyhine benim de lehime olarak yazdım", veyahut da "Sana o malı tastamam ödemeyi, kendime de seni azâd etmeyi içeren bir senet yazdım..." şeklinde olur. Bütün bu izahları, el-Ezherî yapmıştır.

c) Üzerinde akd vaki olan malın sonradan Ödenilmesinden dolayı, bu akid bu şekilde adlandırılmıştır. Çünkü, bu yazışma yapıldığında, bu yazışmanın kölenin elinde bulunan mal üzerine bina edilmesi caiz değildir. Çünkü, böylesi durumda kölenin elindeki bu mal, efendisinin elinin ondan kesilmediği sıradaki kölenin kazandığı, aslında da efendisinin olan bir maldır. İşte bu manadan dolayı, bu akdin, o anda vufcû bulması caiz değildir. Ancak ne var ki bu, o köle, efendisinin eli kendisinden kesildiği bir devrede, kazanmaya vs. şeylere imkan bulabilmesi için gereği sonradan ifâ edilecek olan bir akittir. Üzerinde sonradan ödenecek bir hak bulunan kimseden ötürü bir yazışmanın yapılması da, şeriatın âdâbındandır. İşte bu manadan dolayı, Kendisinde mündemiç olan erteleme manası sebebiyle bu akde, "el-Kitfib" adı verilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da "Her zamanın yazılmış hükmü vardır" (Ra-d, 38) buyurmuştur. 291[291]

Mükâtebe Tutanağı

Muhyi's-Sünne şöyle der: "Yazışmanın şekli şöyle olur: Efendi, kölesine, "seninle şu kadar mal karşılığında
yazışma yapıyorum" der, kölenin iki veya daha fazla taksitle ödeyeceği miktarı belirler. Taksit miktarlarını ve her taksitte ödeyeceğini beyân eder. Sonra da ya, "Sen bana malı ödediğinde hürsün" der, yahut da buna kalbiyle niyyet eder; köle de, "bunu kabul ettirn292[292]der.Tutulan bu zabıt hakkında birkaç bahis vardır: 293[293]

Fıkhî Görüşler

Birinci bahis: Şafii (r.h) şöyle der: "Eğer efendi "Sen bunu ödediğinde hürsün" demez, ya da kalbiyle buna niyet etmezse, köle azâd olmaz." Ebu Hanîle, İmam-ı Mâlik, Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve İmâm Züfer (r.h) "Buna gerek yoktur" demişlerdir. Ebu Hanîfe'nin delili şudur: Cenâb-ı Hakk'ın '?*]!?& emri böylesi bir şarttan uzak ve hâli bir ifadedir. Binâenaleyh kitabetin bu şart bulunmadan da sahih olması gerekir. Kitabet sahih olunca da, malı ödediğinde o kölenin, icmâ'ya göre, azâd edilmiş olması gerekir. Şafii'nin delili ise şudur: Kitabet sırf bir bedel akdi değildir. Çünkü kölenin elinde bulunan her şey, efendisinin mülküdür, insanın, mülkünü yine kendi mülkü mukabilinde satması mümkün değildir. Tam aksine o, "Seni azâd etme hususunda seninle bir yazışma yaptım" der. Bu sebeple mutlaka onun sözünde ya "azâd etmek" lafzı bulunacak^, ya da buna niyet edecektir.

İkinci bahis: Şafii'ye göre, o anda yapılan kitabet caiz değildir. Ebu Hanîfeye caizdir. Şafii (r.h)'nin görüşünün izahı şudur: Kölenin o anda ödeyebileceği inin bulunduğu düşünülemez. Köle, o anda bir akid yaptığında, o anda o mal, ; nden istenebilir. Binâenaleyh köle o malı o anda ödeyemeyince de, akdin tahakkuk etmemiş olur. Bu tıpkı orada bulunmayan bir şey hakkında, "selem" un doğru olmaması gibidir. Ama, zor durumda olan bir kimseyle yapılan selem caizdir. Çünkü akid zamanında o kimsenin (gelecekte elde edeceğinden dolayı), >n mal sahibi olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla da, onu ödeme hususunda bir ît tahakkuk etmemiş olur.

Ebu Hanîfe'nin görüşünün izahı da şöyledir: Cenâb-ı Hakk'ın emri hem o anda, hem de gelecekteki bir yazışmayı içine alan mutlak L'r ifadedir. Bir de, «taoetten dolayı elde edilecek olan mal, kişinin azâd olmasının bedeli olunca, bu ftpta satılan eşyanın bedeli gibi olmuş olur. Böylece de, hem peşin hem de veresiye caizdir. Hem ulemâ, o anda ödenecek olan bir mala

---

291[291] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/63-64

292[292] ei-Beğavî olabilir (ç.).

293[293] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/64

bağlanan azâd etmenin olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh, yazışmanın da bunun gibi î gerekir. Çünkü bu, her iki durumda da azâd etmenin bir bedelidir. Ancak ne iu, bunlardan birinde azâd etme, malı ödeme şartına bağlanmış, diğerinde ise peşinen alınmıştır. Binâenaleyh, bu ikisinin hükmünün de farklı olmaması gerekir.
Üçüncü bahis: Şafii (r.h): "İki taksitten daha az olan miktar üzerinden yazışma japmak caiz değildir" der. Bu, Hz. Ali, Hz. Osman ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. fBvayet olunduğuna göre Hz. Osman kölesine kızmış ve, "işini zorlaştıracağım ve üi taksit üzerinden seninle yazışma yapacağım! (Gör bakalım)" der. Binâenaleyh, gayet bundan daha azı üzerinden yazışma yapılması caiz olsaydı, Hz. Osman kölesiyle daha azı üzerinden yazışma yapardı. Çünkü bundan ötürü meydana gelecek sıkışma, daha şiddetlidir. Biz, bu akdin bir merhamet ve şefkat akdi olmasındaniyi, taksidi şart koştuk. Merhametin şartlarından birisi de, ödemesi kolay olsun diye taksit yapmaktır. Ebu Hanîfe (r.h) de söyle der: Bir taksit üzerinden de yazışma caizdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, emrinin zahirinde böyle bir kayıt yoktur. 294[294]

Dördüncü Mesele

İster köle olsun, isterse cariye olsun, kişinin eli altında bulunan kimselerle böyle bir akit yapması caizdir. Şafii (r.h)'ye göre, kişinin âkil baliğ olması şartı vardır. Binâenaleyh, çocuk veya deli olursa, kitabet akdi sahih değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, rr.ukâtebe isteyenler" buyurmuştur. Çocuğun veya delinin ise, böyle bir talepte
bulunması düşünülemez. Ebu Hanîfe (r.h)'ye göre, çocuğun akit yapması caizdir. Çocuğun yaptığı bu akdi, reisi, babası kabul eder. 295[295]

Beşinci Mesele

Efendinin, mutlaka mükellef olması şartı vardır. Binâenaleyh eğer çocuk, veya deli yahut bunaklığından ötürü ticaretten menedilmiş olursa, alış-verişinin sahih oimayışı gibi kitabet akdi yapması da sahih olmaz. Bir de Hak Teâlâ'nın, "onlarla . ızışm" buyruğu bir hitabtır. Binâenaleyh akılsızları içine almaz. Ebu Hanîfe (r.h)'ye göre irr nocuğun velîsinin müsadesiyle böyle bir yazışma yapması sahihdir. 296[296]

Mûkâtebe Emrinden Maksad

Âlimler, Hak Teâlâ'nın, "onlarla yazışın" ifadesinin farziyyeti mi, müstehaplığı mı gösterdiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kimisi, bunun vücûb (farziyyet) ifade ettiğini, dolayısıyla kişinin kölesinin kıymeti veya kıymetinden fazlası mukabilinde böyle bir yazışma istediğinde, efendisi de bunda bir hayır olduğunu sezdiğinde, kölesiyle bu yazışmada (anlaşmada) bulunmasının farz olduğunu, fakat paranın miktarının, kölenin kıymetinden az olduğu takdirde, efendinin kölesiyle böyle bir yazışmada bulunmasının farz olmadığını söylemişlerdir. Bu, Amr b. Dinar ve Atâ'nın görüşüdür. Bu görüşü, Davud b. Ali ve Muhammed b. Cerir et-Taberî de benimseyip, buna hadis ve ayetten delil getirmişlerdir. Bunların ayetten delilleri, bu ayetteki "Onlarla yazışın " ifadesinin zahiridir. Çünkü bu bir emirdir ve vücûb (farziyyet) ifade eder.
Bunun böyle olduğuna, ayetin sebeb-i nüzulü de delâlet eder: Çünkü bu ayet, Huveytib b. Abdu'i-Uzza'nın Sabih adındaki kölesi hakkında nazil olmuştur. Zira o, efendisiyle böyle bir yazışmada (mükâtebede) bulunmak İstemiş, ama efendisi buna yanaşmamıştı. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. O da, kölesiyte yüz dinar üzerinden yazışma (mûkâtebe) yaptı ve bunun yirmi dinarını köleye bağışlamıştı.
Bu görüşte olanların hadisten delilleri ise şu rivayettir: Hz. Ömer (r.a), Enes (r.a)'e, Ebu

---

294[294] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/64-65
295[295] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/65
296[296] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/65

Muhammed b. Sîrin ile mûkâtebe yapmasını emretmiş, ama Enes (r.a) kabul etmemişti. Bunun üzerine kamçısını kaldırıp ona vurarak, "Eğer onlarda bir hayır bilirseniz, onlarla yazışın" ayetini okudu. Enes (r.a) de, onunla mükâtebede bulunacağına yemin etti. Eğer böyle yazışma farz olmasaydı, Hz. Ömer (r.a)'in Enes (r.a)'e kamcısıyla vurması bir zulüm olurdu. Hz. Ömer (r.a)'in bu hareketini hiçbir sahabi yadırgamamıştır. Binâenaleyh bu bir icmâ yerine geçmiş olur.

Fakihlerin ekserisi ise bunun müstehabhk ifade eden bir emir olduğunu söylemişlerdir. Bu, İbn Abbas (r.a), Hasan el-Basrî ve Şa'bi'nin sözlerinden açıkça anlaşılan görüştür. İmam Malik, Ebu Hanlfe, İmâm-ı ŞâflÎ ve Sevrî de bu görüşü benimseyerek bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Hiçbir müslümanm malı, onun gönül rızası olmaksızın helal olmaz" 297[297] hadis-i şerifini delil getirmişler ve yazışma talebinde bulunan ile keffaret sebebiyle köle azad etme ihtiyacında olan birine satılmasını isteyen arasında bir farkın olmadığını söylemişlerdir. Bu isteği yerine getirmek vacib (farz) olmadığına göre, kitabet (yazışma) da böyledir. İşte bedel yoluyla yapılan bütün anlaşmaların durumu budur.

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci soru: Kişinin, malını yine kendi malt mukabilinde satması nasıl doğru olabilir?

Cevap: Şeriat, bunu hüküm olarak getirince bunun caiz olması gerekir. Bu tıpkı, efendinin, kölesinin azâd edilmesini ya kölenin kendisinin kazanıp ödeyeceği bir paraya, yahut efendinin kölesinin nâmına ödeyeceği bir paraya bağlamasının, kölenin szâd edilmesine sebeb oluşu gibidir. 298[298]

Mükatebeden Doğan Faydalar

İkinci soru: Köle, bu kitabet akdi sayesinde böyle bir yazışma olmasaydı sahip *e mâlik olamayacağı şeylere malik olabilir mi?

Cevap: Biz: "Evet, çünkü, eğer böyle bir yazışma yapmadan ona efendisi zekat «erecek olsa, kölenin o zekatı alması helâl olmaz. Fakat mükâteb olunca, zekat alması teial olur ve bu malı eğer, kitabetine karşılık (yani kendinin ücreti olmak üzere) efendisine verirse, ister yazıştığı o miktarı ödemek suretiyle azâd olsun, ister bunu ödemekten âciz kalıp, tekrar (normal) köleliğe dönsün, efendisine helal oiur. Hem sonra kitabetten köleyi kazanç için çalışıp gayret etmeye sevketmesinden dolayı, hflto istifade eder. Çünkü eğer böyle bir yazışma olmasaydı, köle bunu yapmayacaktı. 5u kölenin efendisi de, bu sayede ilahi mükâfaata müstehak olduğu için, kârlı çıkmış' aur. Çünkü eğer o köleyi satmış olsa, bundan kazanacağı ilahi bir mükafaat yoktur. Ama köleyle yazışma (mükâtebe) yaptığında, bunda onun için bir mükafaat vardır. Hem sonra, efendi, kölesi üzerinde velayet hakkı olduğu için de, bu sayede istifâde etmiş olur. Çünkü eğer, bundan önce bir başkasını azâd etse, azâd ettiği kölede artık efendinin velayet hakkı söz konusu değildir. Fakat o kitabet yaparak kölesini azâd ettiğinde, (kitabet neticesine kadar), köle üzerinde velayet hakkı devam eder. Binâenaleyh işte bu faydalardan ötürü, şeriat kitabetin caiz olduğu hükmünü getirmiştir. 299[299]

"Hayr"ın Bu Ayetteki Manası

Hak Teâlâ'nın "Eğer onlarda bir hayır bilirseniz" ifadesine gelince, alimler buradaki "hayır" ile ilgili şu izahları yapmışlardır:

1) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) "Eğer onların bir sanat (para kazanma kabiliyeti) olduğunu bilirseniz
onları insanlar üzerinde bir yük olarak bırakmayın" buyurmuştur.

2) Atâ burada ki "hayr"ın "mal" manasına geldiğini söyleyip, "Eğer geride hayır, yani mal bırakana" ölüm gelip çattığında vasiyet etmeniz (etmesi) size farz kılındı" Bakara, ıao) ayetini okumuş ve "Bu mâna bana İbn Abbas (r.a)'dan geldi" demiştir.

---

[297] [297] Kenzü'l-Ummâl. 1/397; Keşful-Hafft, 2/370.

[298] [298] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/66-67

[299] [299] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/67

3) İbn Strin buna "namaz kılma" manasını verirken; Nehaî "onda bir vefa ve Dir doğruluk görürseniz" demiş, Hasan el-Basrt de, "Dinî yönden bir salah" manasını vermiştir.

4) Şafii (r.h) ayetteki bu "hayr" ile, "kölenin emanet ehli, güvenilir, caltşıp-kazanma kabiliyet ve gücü olması" manasının kastedildiğini söyleyerek şöyle der: "Çünkü kitabetin maksadı, asgarî bu iki hususiyetle gerçekleşir. Zira o kölenin mal kazanabilecek güçte olması ve kazandığı malı ile taksitlerine verip, zayi etmeyecek derecede emin olması gerekir. Bu iki şartın her ikisi veya en azından biri bulunmadığı zaman, o köleyle yazışma yapmak caiz olmaz.

Bu görüşlerden doğruya en yaktn olan, ayetteki "hayr"ın, şu iki sebebten ötürü "mal" manasına hamledilemeyeceğidir:

a) İnsanlar, "Falanca'da hayır var" dediklerinde, bununla o kimsenin dinî yönden salih oluşunu kastettikleri anlaşılır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak ayetteki bu tabir ile eğer "mal" manasını kastetmiş olsaydı, bu İladenin yerine "eğer onlar için hayır (mal) olduğunu bilirseniz" derdi. Çünkü Arapça'da, "Falancanın malı var" denilir, ama bu manada JU *J denilmez.

b) Kölenin matı yoktur. Aksine mal (onun malı da) efendinindir. Binâenaleyh ayetin bu ifadesinin, kölenin yazışması ile ilgili hususa hamledilmesi gerekir ki, bu da, İmam Şafii'nin bahsettiği gibi, o kölenin çahşıp-kazanabilme imkanı ile kazandığını muhafaza edip, yerli-yerince kullanılacağı hususunda güvenilir olmasıdır. Çünkü bunlar, onun yazışmasının gereği olan şeylerdir. Bu ifadeye, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "hayır" kelimesini tefsir edişi de girmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) de "hayr"ı, "kesb" (kazanabilme) manasıyla tefsir etmiştir ki bu da, İmâm Şafii'nin yaptığı izaha dâhildir. 300[300]

Mükâtebe Maddi Destek

Hak Teâlâ "Onlara, Allah 'm size verdiği maldan verin " ifadesiyle ilgili iki mesele vardır: 301[301]

Birinci Mesele

Âlimler, "verin" emrinin muhataplarının kimler olduğu hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

a) Bununla, efendiler (köle sahipleri) kastedilmiştir. Bunlar, ya yaptıkları yazışma miktarının bir kısmını bağışlar, indirim yaparlar; yahut da köleden aldıklarının bir kısmını, köleye iade ederler. Bu görüşte olanlar, bağışlanacak veya geri iade edilecek miktarın ne kadar olacağı hususunda ihtilaf etmişler, kimisi "Efendi, bu hususta muhayyerdir. Sayesinde hiç kimseye muhtaç olunmayacak miktarı, köleye bağışlaması gerekir. Bu ise, yazışmada belirtilen miktarın çokluğuna veya azlığına göre değişir" derken; kimisi de: "Efendinin o yazılan miktarın dörtte birini indirmesi bağışlaması gerekir" diyerek şöyle demişlerdir: "Atâ b. es-Saib, Ebu Abdurrahman'ın kötesiyie yazışma (mükâtebe) yaptığını, kölesinden yazışmadaki miktarın dörtte birini almadığını ve Hz. Ali: "Bize böyle yapmamızı emir ve tavsiye eder ve "Bu, Allah'ın "onlara, Allah'ın size verdiği maldan verin" buyruğudur derdi" demiştir. Eğer efendi böyle yapmazsa, yedide birini bağışlamalıdır. Çünkü Ibn Ömer (r.a)'den kölesiyie, 35000 dinar üzerinden mükâtebe yapıp, bunun beş binini bağışladığı rivayet edilmiştir. Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Ömer (r.a) kölesiyle •azışmada bulunmuş; kölesi taksidini getirince, o ona, "Bunu götür ve bununla mûkâtebe miktarını ödeme (kazanma) hususunda destek sağla" demiştir. Bunun üzerine köle, "Keşke bunu en son takside bıraksan" deyince, Hz. Ömer, "Ben bunu göremeden (Ölmekten) korkuyorum" demiş ve bu ayeti okumuştur. İbn Ömer de, bu işi

---

300[300] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/67-68

301[301] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/68

kölenin ödemeden âciz kalacağı endişesi ile son taksidine bırakıyordu.

b) Ayetteki bu ifade ile, "Cenâb-ı Hakk'ın, zekat ayetinde "ve köleler /çin"(Enw,eo) fadesiyle belirlediği o zekat payını onlara verin" manası kastedilmiştir. Mananın böyle olması halinde, ayetteki hitab, kölelerin efendilerine değildir. Bu Hasan el-Basri ve İbrahim en-Nehâl'nin görüşü olup, Atâ'nın İbn Abbas (r.a)'dan yaptığı bir rivayettir. Bunlar, efendinin bizzat kendisinin yazışmada bulunduğu mükâteb kölesine, zekat vermesinin caiz olmayacağında müttefiktirler.

c) Bu, Allah tarafından, hem efendiler hem de diğer insanlara ellerinden geldiğince, mükateb köleye, yaptığı bu yazışma hususunda yardım etmeleri için bir emirdir. Bu Kelbl, İkrime iki Mukâtil (mukâtiller), ve Nehâî'nin görüşüdür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de mükâteb bir köleye kölelikten kurtulması için yardım ederse, Allah onu (Kıyamet günü) Arş'ının gölgesinde gölgelendirir" buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre, birisi Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Beni cennete sokacak birşey öğret" dedi.Hz. Peygamber (s.a.s) de "Eğer kısa konuşursam, meselenin ehemmiyetini göstermiş olurum: Bir cân azâd et, bir köleyi kölelikten kurtar"302[302] buyurmuştur. Bunun üzerine o adam, "ikisi de aynı şey değil mi?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) "Hayır, nesemeyi (cam) azâd, senin onu tek basma azâd etmendir, fekk-i rakabe ise, ona bu husustaki parayı temin etmede yardım etmendir"303[303] buyurmuştur. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Bunu şu hususlar da destekler:

a) Bu, o kimseye Allah'ın malından vermesini emirdir. Allah'a böyle bir şeyin nisbet edilmesi ise, onun sadaka olması ve Allah'a takarrüb (yaklaşırıa-ibadet) için sarfedilen bir mal olmasından dolayıdır.

b) Ayetteki bu ifade maliki için mülkiyetinin sahih olduğu Ve bir kısmını da sadaka vermesi emredilen maldır. Kitabet malı ise, sahih bir borç değildir. Çünkü bu kölenin borcudur. Efendinin ise köle üzerinde borcu olamaz.

c) Allah'ın verdiği şey, o kimsenin elinde bulunan ve üzerinde tasarruf ettiği şeydir. Binâenaleyh yazışma aktinin peşinden düşülen şeye gelince, o kimsenin onun üzerinde malik olması söz konusu değildir. Binâenaleyh bu mal, "Allah'ın ona verdiği mal" olarak nitelenemez.

Eğer denirse ki: "Burada, bu te'vilin (tefsirin) doğruluğuna zarar verecek şu iki nokta vardır:

1) Eğer zengin olursa, efendinin sadaka (zekat) malından alınması nasıl helâl olur.

2) Hak Teâlâ'nın "Onlara verin " emri, "onlarla yazışın" emri üzerine atfedilmiştir. Binâenaleyh her iki hitapda (emirde) de muhatabın aynı olması gerekir. Bu te'vile göre ise, birinci ayette muhatap olanlar efendiler, ikinci hitabın muhatapları ise, diğer müslümanlardır?" denilirse biz deriz ki: Birincisine şöyle cevap verilir: O sadaka (zekat), efendi için helaldir. Bu sadaka (zekat), kölenin bütün taksidlerini karşılaması ve köle, kalan kısmı ödemekten âciz kalsa bile, efendinin köleden aldığı (ve aslen zekat olan) o mal ona helaldir. Çünkü efendi bunu sadaka (zekat) olarak değil, mükatebe akdi sebebiyle almıştır. Bu tıpkı bir kimsenin zekat malını satın alması, yahut da ona o kimseden vâris olması gibidir. Bunun böyle olduğuna Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Berîre hadisinde söylediği "Bu, onun için birsaddaka, bizim için bir hediyedir'304[304] sözü de delalet eder.

İkinci hususun cevabı şöyledir: Hitap bazan bir topluma olup, sonra da aynı lafızla-bir başkasına yapılan hitap öncekine atfedilebilir. Mesela şu ayette böyledir: Cenâb-ı Hak, "Kadınları boyadığınız zaman"- buyurup, önce kocalara hitab etmiş, sonra da "Onları zorlamayın" buyurup kadının velilerine hitap etmiştir (Bakara, 232). Yine Cenâb-ı Allah, "Onlar onların söylediklerinden uzaktırlar (bendirler)" (Nûr, 26) buyurmuştur. Bu sözü söyleyenler ise, berî değillerdir. İşte bu ayette de aynı bu şekildedir. Onâb-ı Hak köle sahiplerine "onlarla yazışın" diye hitapetmiş, diğer insanlara da, "onlara verin" buyurmuştur. Yahut da Cenâb-ı Hak bu ikinci hitab ile hem efendilere hem diğer insanlara hitab

---

302[302] Müsned. 3/467.

303[303] Müsned, 6/384.

304[304] Buhari, Nikâh, 18; Müslim, Itk, 10 (2/1143).

etmiştir. 305[305]

Köleye Mali Desteğin Hükmü

Şafii (r.h) şöyle der: "Efendinin, mükâteb kölesine "Allah'ın malından" vermesi vâcibtir. Bu da, ya kitabet akdinde öngörülen malın bir kısmını bağışlamak, yahut da kölenin ödediği paranın bir kısmını ona iade etmek suretiyle olur" demiştir. İmam Malik, Ebu Hanîfe ve talebeleri ise, bunun vâcib değil, mendub olduğunu söylemişlerdir:

Şafii (r.h)'nin delili şudur: Ayetteki "Onlara, Allah'ın size verdiği maldan verin" ifadesi bir emirdir. Emir ise vücûb ifade eder. İmâm-ı Şâfil'y© "Hak Teâiâ'nın, "onlarla yazışın " ve "onlara verin" ifadeleri, aynı şekil ve tarz üzere gelmiş iki emirdir. O halde sen nasıl birincisinden mendubluk, ikincisinden vücüb (farziyet) manası alıyorsun? Bir de, "onlara verin" ifadesi sadece efendilere değil, onlarla birlikte bütün müslümanlara yapılmış bir hitaptır?" denilebilir.

Ebu Hanîfe (r.h)'nin delili ise, hem sünnet, hem de kıyastır. Sünnetten uelili şudur: Amr b. Şu'ayib babasından, babasının da dedesinden rivayetine göre Hz.

Peygamber (s.a.s) "Yüz ukkiye üzerinden mükâtebe anlaşması yapmış herhangi bir köle, sadece on ûkiyyeyi

ödeyemese, yine köledir"306[306] buyurmuştur. Binâenaleyh eğer indirimde bulunma ve parayı bağışlama efendiye farz olsaydı, bu kadar miktar (kendiliğinden) sakıt

Urve'den Hz. Alşe (r. anha)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bana Berîre gelip: Ey Âişe, bir yılda bir okka (ûkiyye) olmak üzere, sahibim ile dokuz ûkiyye üzerinden ûkâtebe yaptım. Bana yardım et. Bundan hiçbir şey ödeyemedim" dedi. Bunun «Brine ben de, "Sahibine git, eğer onlara onun tamamını verip, velayetinin bana geçmesini isterlerse, bunu vereyim" dedim. Onlar bunu kabul etmediler. Ben bunu -rz. Peygamber (s.a.s)'e anlattım. O da, "Bu seni böyle yapmaktan alıkoymasın. Ottu satin al ve azâd et. Çünkü velayet azâd edenindir"307[307] dedi. Bu hadisteki fcftâl noktası, Berfre'nin mükâtebe miktarından hiçbir şey ödeyemeyişi, Hz. Âişe'nin a» onun namına mükâtebenin bütün miktarını ödemek isteyişi, bunu Resûlullah va.s)'a anlatışı, Resûlullah (s.a.s)'ın da bunu yadırgamayışı ve "Berlre, kitabet üzerinde belirlenen miktarın bir kısmının bağışlanmasına müstehaktır" demeyişidir. t, bizim görüşümüz sabit olur."

Ebu Hanîfenin kıyasdan delili de şu iki açıdandır:

1) Eğer bu verme, vâcib olsaydı, bunun vücûbiyyeti (farziyyeti) anlaşma ile ilgili olurdu. Böylece de akid (mükâtebe), hem o parayı vermeyi, hem de düşürmeyi

gerektiren bir özellikte olmuş olurdu. Düşürme İle vermeyi farz kılma birbirinin zıddı dduğu için İmkansızdır.

2) Eğer mükâtebe miktarından biraz indirme, bağışlama efendiye vâcib (farz) «haydi, efendinin köleden bunu indirmesine gerek olmadan o miktar kendiliğinden dftyordi. Bu tıpkı birisinin, bir başkasında alacağı olsa, sonra da o başkasınn Dincisinde aynı miktarda bir alacağı tahakkuk etse, bu alacaklar birbirinin karşılığı olur. Bu durumda da, verilecek miktar ya belli olurdu, ya meçhul olurdu. Belli olursa,

(mesela) o kitabet ikibin (dirhem) mukabilinde olurdu. Binâenaleyh o kimse üçbin Madiğinde, azâd olurdu. Kitabet miktarı ise dört bindir. Bu ise bâtıldır. Çünkü o Ötenin, bu paranın tamamını ödemesi şart koşulmuştur. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s) "Mükâteb üzerinde bir dirhem (ödenecek miktar) kaba, yine köledir'308[308]buyurmuştur. Eğer bu meçhul olursa, kitabet de meçhul o*muş olur. Çünkü indirimden sonra geriye ne kaldığı bilinmemektedir. Böylece bu kitabet, tıpkı kölesiyle belirsiz bir miktar hâriç, bin dirhem üzerinden yazışma

---

305[305] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/68-70

306[306] Tirmizi, Buyu, 35(3/561); EbÛ Dâvûd, Itk, 1 (4/21).

307[307] Müslim, ttk, 5 (2/1141); Buhari, SalAt, 70.

308[308] TÎirmizi, Buyu, 35 (3/561); EbÛ Dâvûd. Itk, 1 (4/21).

yapan omse gibi olmuş olur ki, bu caiz değildir. Allah en iyi bilendir. [309][309]

10. Hüküm: Fuhşa Zorlama Yasağı

Onuncu Hüküm: Bu, zinaya zorlama hakkındadır. Bu, şu ayettedir:
"Dünya hayatının geçici metâmı kazanacaksınız diye cariyelerinizi hem de kendileri iffetli olmak isterlerken fuhşa zorlamayın. Kim onları mecbur ederse, şüphesiz ki Allah onlara kendilerinin icbar edilmelerinden sonra gafur ve rahimdir"
(Nûr, 33).
Bil ki Allah Teâlâ, köle ve cariyeleri evlendirme ve onlarla mükâtebe yapma lüzumunu beyân ettikten sonra, bunun peşinden cariyelerin fuhşa zorlanmasını yasaklayan hükmü getirmiştir. Burada birkaç mesele vardır: [310][310]

Nüzül Sebebi

Alimler, ayetin sebeb-i nüzulü hususunda değişik rivayetler zikretmişlerdir:
1) Münafık Abdullah b. Übeyy'in, Mu'aze, Müseyke, Ümeyme, Amre, Ervâ ve Kuteyle adlarında altı cariyesi vardı. Bunları, zina etmeye mecbur ediyordu ve bunlara vergi koyuyor (belli bir miktar para getirmelerini istiyordu). Derken bunlardan ikisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e başvurup, şikayette bulundular. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.
2) Abdullah b. Übeyy birisini esir aldı. O esir Abdullah'ın cariyesinden kâm almak istedi. Bu câriye müslümandı. Bundan dolayı bu işten uzak durdu. Abdullah b. Übeyy ise cariyenin o esirden hamile kalmasını, böylece de çocuğunun fidyesini alabilmek için, cariyeyi buna zoladı. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.
3) Ebu Salih, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Abdullah b. Übeyy, yanında Mu'aze adında çok güzel bir câriye olarak Resûlullah (s.a.s)'a gelip: "Ey Allah'ın Resulü bu falancanın yetimlerindendir. Biz buna zina ederek, ailesini geçindirmesini emredemez miyiz?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) "Hayır" cevabını verdi. Abdullah b. Übeyy sorusunda ısrar edince de bu ayet nazil oldu.
Bir de, Cabir b. Abdullah (r.a): "Birisinin cariyesi gelip, "Efendim beni zina etmeye zorluyor" dedi de, bu ayet bundan dolayı nazil oldu" demiştir. [311][311]

Geçerli Olan ikrah

İkrah (zorlama) ancak, kendisi sebebiyle kişinin telefi (ölümü) söz konusu olan bir korku (tehlike) bulunduğu
zaman söz konusu olur. Fakat az bir korku ile, o kadın zorlanmış olmaz. Binâenaleyh zinaya zorlanma hali, tıpkı kelime-i küfre (inkârı ifade eden bir şeyi söylemeye) zorlama gibidir. Nass (ayet), her ne kadar cariyelerle ilgiliise de, hürlerin durumu da aynıdır. [312][312]

Üçüncü Mesele

Araplar köleye "fetâ", cariyeye ise, "fetâte" derler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Oradan geçip gidince, fetâsma dedi ki'-. {Kehf, 62); "Fetasmdan kâm almak istedi". (Yusuf, 30) ve "mü'mine feteyâtınızdan sahip oldukiarnız'.(Nisa, 25) buyurmuştur. Bir hadisde de "Sizden birisi (köle ve cariyesi için), fetam, fetatım (yiğidim, veya hanım kızım) desin, abdim-emetim demesin" diye varid olmuştur. 313[313]

---

[309][309] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/70-71
[310][310] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/72
[311][311] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/72
[312][312] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/72-73

Dördüncü Mesele

"Biga", zina demektir. Nitekim "zina etti, ediyor. O zâniyedir" denilir.'314[314]

Şart Kaydı Hakkında

Bizim dediğimiz şudur: İn (eğer) edatıyla bir şarta bağlanan o şart bulunmadığı zaman söz konusu olmaz. Bunun delili, bütün dilcilerin in edatının şart için olduğu, şartın ise şart bulunmadığı zaman hükmü olmayan şey olduğunda ittifak etmiş bulunmalarıdır. Bu iki mukaddimenin toplamı, in edatıyla bir şarta bağlanan şeyin, o şart bulunmadığı zaman, bulunmayacağı neticesine götürür. Bu görüşe muhalif olanlar da, yine bu ayetle istidlal ederek şöyle der: Hak Teâlâ zinaya zorlamayı yasaklama işini, İn edatıyla, "o cariyelerin iffetli olmayı istemeleri" şartına bağlamıştır. Binâenaleyh eğer durum, sizin ileri sürdüğünüz gibi olsaydt, cariyelerin iffetli olmayı istememeleri halinde, zinaya zorlamanın yasak olmaması gerekirdi. Halbuki bu doğru değildir. Çünkü onlar namuslu kalmayı ister istesinler, ister istemesinler, onları zinaya zorlamanın yasak oluşu hükmü mevcuttur."

Buna şöyle cevap verilir: Ayetin zahirinin, cariyelerce zinadan uzak durma isteği olmadığı zaman, onların zinaya zorlanabileceği manasını iktizâ ettiğinde, münakaşa yoktur. Fakat haddizatında imkansız olduğu için bu fasittir. Çünkü cariye iffetli olma isteği bulunmadığı zaman, zinayı kerih (nahoş) görmez. Zinayı kerih gördüğünde de, onu zinaya zorlamak imkansız olur. Binâenaleyh bu haddizatında imkansız olduğu için İmkansızdır.

Bazı kimseler bu hususta şu cevabı da ileri sürmüşlerdir: Bu konuda genel durum şudur: İkrah, ancak iffetli kalma arzusu bulunduğunda sözkonusudur. Genel duruma göre gelen hükmün, mefhum-u hitabı yoktur. Bu mesela, hull'un (kadının para karşılığı kocasına boşanmayı teklif etmesinin) geçimsiz hali dışında da mümkün olması gibidir. Fakat genel olarak hull geçimsizlik halinde meydana gelir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın hükümlerini hakkıyla yerine getirmekten korkarsanız, (kadının serbest boşanması için kocasına) fidye vermesinde, ikisine de vbal yoktur" (Bakara, 229» ifadesinin mefhum-u hitabı yoktur. Hak Teâlâ'nın, "Yeryüzünde sefere çıktığınızda eğer kâfirlerin size fenalık yapacağından endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda üzerinize bir veba! yoktur" (Nisa. 101) ayeti de bu kabildendir: Bu kısaltma işi sadece korku haline has değildir. Fakat Cenâb-ı Mak bu hükmünü genel duruma göre ifade etmiştir. Tefsir ettiğimiz ayette de böyledir.

Bu hususta üçüncü bir cevap da şudur: "Eğer kendileri de iffetli olmak isterlerse" ifadesi "iffetli olmak istedikleri zaman" manasındadır. Çünkü ayetin nüzulüne vesile teşkil eden hâdise anlattığımız gibi, bu şekilde olmuştur. Zira Abdullah b. Übeyy'in cariyesi müstüman olmuştu. Dolayısıyla namuslu-iffetli kalmak için zinadan kaçınmıştı. Abdullah, onu buna zorladığı için, ayet tam bu hadiseye uygun olarak inmiştir. Bunun bir benzeri de, "Eğer onun hakkında bir şüphede iseniz" (Bakara, 23) ayetinin, "Onun hakkında bir şüphede olduğunuz zaman.'.! takdirinde olmasıdır. 315[315]

Altıncı Mesele

Allah Teâlâ o cariyeleri zinaya zorlamayı yasaklayınca ve bu ifadede de sahiplerinin cariyeleri evliliğe zorlama
haklarına bir delâlet (işaret) bulununca, cariyenin, kendisini evlendiren efendisine karşı gelme hakkı olmayıp, aksine efendisi cariyeyi buna mecbur edebileceği anlaşılır. Bu "hitab delili"nin

---

[313][313] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/73
[314][314] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/73
[315][315] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/73-74

gösterdiği bir delildir.
Hak Teâlâ'mn "Dünya hayatının geçici metâmı, yani cariyelerin bu yolla elde edecekleri kazançlannı ve döllerini kazanacaksınız diye cariyelerinizi-hem de onlar iffetli olmak isterlerse-fuhşa mecbur etmeyin, zorlamayın. Kim onları zorlarsa, şüphesiz ki Allah onlara, kendilerinin buna zorlanmalarından sonra gafur ve rahimdir" ifadesinde, Allah Teâlâ'mn zorlayan erkek veya zorlanan kadını bağışlayacağı manası yoktur. İşte bundan ötürü alimler şu iki izahı yapmışlardır:
1) Ayetin takdiri, "Hiç şüphesiz Allah o kadınlara gafur ve rahimdir" şeklindedir. Çünkü ikrah (zorlama), günahı ve cezayı kaldırmıştır. Fakat zorlayanın, yaptığı işte bir mazereti yoktur.
2) İfadenin takdiri, "Allah tevbede bulunması şartı ile mükrih (zorlayan) için de gafur ve rahimdir" şeklindedir. Bu görüş zayıftır. Çünkü birinci tefsire göre ayette bu takdir yapma ihtiyacı yoktur. İkinci tefsire göre ise, "tevbede bulunması şartı ile" gibi bir takdir yapma ihtiyacı vardır.
'Celalim hakkı için biz, ayât-t mübeyyinâtı ve sizden önce gelip geçmiş olanların birtakım mesellerini müttakiler için bir öğüt olarak size indirdik"
(NÛr, 34).
Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede bu hükümleri belirtince, Kur'ân-ı Kerim'i şu üç vasıfla vMemiştir:
1) "Celalim hakkı için, biz ayât-ı mübeyyinâh yani tafsilatlı ayetleri size indirdik" iadesinin anlattığı husus. Ibn Âmir, Hamza, KİsaÎ ve Âsim'in ravisi Hafs: "insanlara açmayan" manasında olmak üzere, yânın kesresi İle bu kelimeyi, "mübeyyinât" şakinde okumuşlardır. Bu tıpkı "(O Kur'ân'ı) apaçık Arapça bir
(indirmiştir Cebrail'i)"(Suare, ıss) ayeti gibidir. Yahut bu kelimenin, "açık oldu" ıdaki tebeyyen fiilinden "apaçık" manasınadır. Şu darb-ı meselde de kelime -nanadadır: "Sabah, gözü olan için tebeyyün etmiştir."
2) "Sizden önce gelip geçmiş olanlardan birtakım meseller" ayetinin ifade ettiği
Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:
a) Allah Teâlâ bu ayetteki "mesel" kelimesiyle, Tevrat ve İncil'de bahsedilen çaçaların yerine getirilişini kastetmiştir. Binâenaleyh Kur'ân'da da aynı hükümleri indirmiştir. Bu, Dahhak'in görüşüdür.
b) Bu kelimenin manası, "Peygamberleri yalanlama hususunda onların halinin halinize benzer olduğunu gösteren şeyi indirdik", yani "Allah'a karşı isyan »ri için, onların başına indirdiğimiz cezaları size beyan ettik. Böylece masiyet isyanda onlara ortak (benzer) olmanız halinde, ilâhi cezaya müstehak olma ndan onlar gibi olacağınızı bilmeniz için, bunu size bir mesel (misal-benzetme) cv şeklindedir. Bu da Mukâtil'in görüşüdür.
3) "Müttakiler için bir mev'iza" ifadesinin anlattığı husus. Bununla onun günah temekten sakındırma ve ona karşı bir va'id (tehdid) oluşu kastedilmiştir. Kur'ân'ın narfces için bir mev'iza (öğüt) olduğunda bir şüphe yoktur. Fakat, "müttakiler için bir hidayet” (Bakara. 2) ayetinin tefsirinde bahsettiğimiz sebebten ötürü, Cenâb-ı Hak Dunun özellikle müttakiler için olduğunu söylemiştir. İşte bütün bu hükümler hususundaki sözümüzün sonu budur. 316[316]

İlahiyat ile İlgili Konular

Bil ki Allah Teâlâ burada iki mesel zikretmiştir. Bunlardan birisi, imanın delillerinin son derece açık olduğunu açıklama hususundadır. İkincisi de, kâfirlerin dinlerinin alabildiğine karanlık ve kapalı olduğunu gösterme hususundadır.
Birinci mesel, şu ayette ifade edilendir:
"Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun meseli (durumu) sanki içinde bir çerâğ bulunan bir hücre gibidir. O çerağ bir sırça içindedir. O sırça da, sanki bir inci (gibi parıldayan) bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbeti olmayan mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden tutuşturulup yakılır. Onun yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse ışık verir. (Bu

---

316[316] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/74

ışık da), nur üstüne nurdur (panl-panldır). Allah, dilediğini nuruna kavuşturur. Allah insanlar için meseller irâd eder. Allah her şeyi hakkıyla bilendir1:
(Nûr, 35).
Bil ki, bu ayetle ilgili sözümüz, birkaç bölüme ayrılmıştır. 317[317]

Allah'ın Nûr İsmi

Birinci bölüm: Allah'a "nûr" adının verilmesi hakkındadır.
Bil ki "nûr" lafzı Arapça'da, güneşten aydan ve ateşten fışkınp çıkan şeyin, yere, duvar vs. şeylere düşmesi keyfiyyetini ifade etmek için kullanılan bir lafızdır. Bu keyfiyyetin, şu sebeplerden dolayı ilâh olması imkansızdır.
1) Bu keyfiyyet, eğer cisim ise» cismin hadis olduğuna delâlet eden delil, bu keyfiyyetin de hadis olduğuna delâlet eder. Yok eğer, araz, yani vasıf ise her ne zaman cismin hadis olduğu sabit olursa, o cisimle kaim olan bütün arazların da hadis olması gerekir. Ancak ne var ki, bu mukaddime de, Allah Teâlâ'nın hulul etmesinin imkansız olduğuna dair delillerin getirilmesinden sonra ancak sabit olur.
2) Biz ister "nûr" cisimdir veyahut da "O cisimde bir hâldir" diyelim. Bu demektir ki, nûr bölünmektedir. Çünkü nûr eğer cisimse onun bölünmüş olduğunda şüphe yoktur. Yok eğer cisimde bir hâl ise bölünen şeyde bir hal, vasıf olan da bölünür. Her iki duruma nöre bu demektir ki, nûr parçalanabiliyor. Her parçalanabilen (bütün) de kendisinin meydana gelmesi hususunda, parçalarının bulunmasına muhtaçtır. Onun parçalarından her hiri kendisinden başkadır. Muhtaç olan her şey, meydana gelmesi hususunda başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise, zâtı gereği "mümkin"dir, başkası sebebiyle meydana gelmiştir. O halde bu demektir ki nûr, muhdestir. Binâenaleyh, ilâh olamaz.
3) Gözle görülen bu nûr şayet Allah olmuş olsaydı, Allah'ın zeval bulması imkansız olduğu için, bu nurun da zeval bulmaması gerekir.
4) Bu görülen nûr, güneşin ve yıldızların doğmasıyla meydana gelir. Halbuki bu, Allah hakkında imkansızdır.
5) Bu nurlar şayet ezelî olmuş olsalardı, o takdirde ya hareketli olurlardı veya hareketsiz. Onların hareketli olmaları caiz değildir. Çünkü hareketin manası, bir < yerden bir yere intikâl etmek demektir. O halde bu demektir ki, hareket bir ilk mekânda bulunuyordu. Ezelîlik ise, başkasının kendisinden önce bulunmasına manidir. O halde, ezelî hareket imkansızdır. Nurların hareketsiz olması da imkansızdır. Çünkü hareketsizliğin ezelî olması halinde, onun zeval bulması da imkansız olur. Ancak ne var ki, hareketsizliğin sona ermesi caizdir. Çünkü biz bu nurların bir yerden bir yere intikâl ettiklerini görmekteyiz. Böylece bu durum, bu nurların hadis olduğuna delâlet eder.
6) Nûr, ya cisim olur veyahut da o cisimle kâim olan bir hal, bir durum olur. Birincisi imkansızdır, çünkü biz o cismi, onun aydınlatıcı olmasına bakmaksızın bir cisim olarak düşünmekteyiz. Bir de, cisim bazan daha evvel karanlık olduğu halde, aydınlanır. Binâenaleyh ikinci durum, (yani cisimde bulunan bir hâl olması) sabit olmuş olur. Ancak ne var ki cisimle kaim olan o keyfiyyet de cisme muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise ilah olamaz. Bu delillerin tamamı sayesinde Allah Teâlâ'nın en büyük nûr olduğuna inanan Maniheistlerin görüşleri iptal edilmiş olur. 318[318]

Allah Maddi Nûr Değildir

Kurân'ın doğruluğunu kabul eden Mücessime'ye gelince, onların görüşlerinin yanlışlığına da şu iki şekilde delil getirilebilir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın "Hiçbir şey onun gibisi değildir" (şu™, n) ayetinin ifade ettiği *usus..

317[317] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/75-76
318[318] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/76-77

Binâenaleyh, Allah şayet nûr olsaydı, bu ifade yanlış olurdu. Çünkü nurların tamamı da birbirine benzemektedir.

2) Bu ayetteki "O'nun nurunun meseli" ifadesi, Allah'ın zâtının bu nurun kendisi ^nadığı, tam aksine nurun O'na nisbet edildiği hususunda son derece açıktır. Cenâb-ı hakk'ın "Allah dilediğini nuruna kavuşturur" ifadesi de böyledir. Buna göre şayet 'Allah, göklerin ve yerin nurudur" ifadesinin zahiri, O'nun bir nûr olduğunu, "O'nun nurunun meseli"- ifadesi de, O'nun haddizatında bir nûr olmadığını iktizâ eder. Halbuki bu iki ifade arasında bir çelişki bulunur" denilirse, biz deriz ki: Bu ayetin adesinin bir benzeri senin (önce) "Zeyd, serapa cömertlik ve keremdir" deyip, daha sonra da "O, keremi ve cömertliği ile, insanlığı fakirlikten cjrtanr" demen gibidir. Böyle olması halinde bir tenakuz söz konusu olmaz.

Üçüncü olarak da "Allah, karanlıkları ve nuru var etti" (En'am, 1) ayetidir. Bu nûr denen şeyin, Allah Teâlâ tarafından yaratılmış olduğu hususunda çok açık ve kesin bir ifadedir. Böylece, Allah'ın bir nûr olması imkansızdır. Bu sebeple, bu hususta mutlaka bir te'vil yapmanın zorunluluğu sabit olur. Ulemâ bu konuda şu izahları yapmıştır:

1) Nûr, bir şeyin görünmesinin ortaya çıkmasının sebebidir. Hidâyet ise, bu anlamdaki bu nura ortak olunca, hidâyete de nûr denilmesi doğru olur. Bu tıpkı "Allah iman edenlerin dostudur, onlan karanlıklardan nura çıkarır" (Bakar. 257), "Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona bir nûr verdiğimiz kimse" (Enam, 122) ve "Fakat biz ona bir nûr yaptık. Bununla kullarımızdan kimi dilersek, ona hidayet ederiz" (Şura, 52) ayetlerindeki mana gibidir. O haide ifadesi, "Allah gökler ve yerlerin nurunun sahibidir" takdirindedir. "Nûr" ise hidayet anlamındadır. Hidâyet ise, ancak göktekiler için bulunur. O halde netice olarak diyebiliriz ki, bundan kastedilen anlam, "Allah gökteki ve yerdekileri hidâyete ulaştırandır" şeklinde olur. Bu, Ibn Abbas ve ekseri ulemânın (r.a) görüşüdür.

2) Bununla, "Allah, gökleri ve yeri üstün bir hikmet ve aydın bir hüccet ile idare edendir" manası kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, tıpkı alim bir liderin, '"O, şehrin nurudur" şeklinde vasfedilmesi gibi, kendisini bu şekilde nitelemiştir. Çünkü o, onları çok mükemmel bir biçimde tedbir edip yönetince, böylece o onlar için, tıpkı sayesinde çeşitli yollara girilebilen bir nûr gibi olmuş olur. Nitekim Cerlr, ^ulafj dJfcj]y U cJ' j "Sen bizim için bir nûr, bereketli bir yağmur ve bir korumasın^, demiştir. Bu el-Esamm ve Zeccâc'ın tercihidir.

3) Bununla, "Allah, gökleri ve yeri en güzel bir tertip ile düzenleyen ve tanzim edendir" manası kastedilmiştir. Çünkü "nûr" sözü bazan düzeni, nizâmı ifade eder. Nitekim Arapça'da "Ben bu işin bir düzeni olduğunu sanmıyorum" anlamında denilir.

4) Bunun manası, "Allah göklerin ve yerin aydınlatıcısıdır" şeklindedir. Mananın böyle olduğunu kabul edenler, bu hususta şu üç izahı yapmışlardır.

a) "O, gökleri melekleriyle; yerleri de peygamberleriyle aydınlatandır."

b) "Allah, gökleri ve yeri, güneşi, ayı ve yıldızları ile aydınlatandır."

c) "Allah, semâyı, güneş, ay ve yıldızlarla, yeri de, peygamberle ve ulemâ ile süsleyip tezyin edendir." Bu şık, Übeyy Ibn Ka'b, Hasan el-Basrî ve Ebu'l-Âliye'den rivayet edilmiştir. Ama, doğruya en yakın olanı birinci şıktır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetin sonundaki "Allah, dilediğini nuruna kavuşturur" ifadesi mevzubahs olan nûr ile O'nun (mahlûkatını) ilim ve amele sevketmesinin, hidâyet etmesinin kastedildiğine delâlet eder. 319[319]

Gazzali'nin İzahının Tartışılması

Bil ki merhum Gazali bu ayetin tefsiri hususunda "Mlşkfltu'l-Envâr" adında bir kitap yazmış ve Allah'ın gerçek nûr olduğunu, hatta bundan da öte, nurun sadece o olduğunu iddia etmiştir. Ben şimdi, onun söylediği şeyleri, onun görüşünü kuvvetlendirecek pekçok ilâve ile birlikte nakledeceğim sonra da hep birlikte, bu sözün doğru ve yanlış taraflarına insaflıca bakacağız. Gazali şöyle demiştir: "Nûr ismi, güneşten, aydan ve ateşten fışkırıp da, katı maddelerin dış yüzeylerine yansıyan keyfiyyetin adıdır. İşte bu sebeple, "Yer aydınlandı", "Güneşin ışığı

319[319] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/77-78

elbiseye, kandilin ştğı da duvara vurdu, yansıdı" denilir. Bu keyfiyyetin bir üstünlük taşıdığı malumdur. Çünkü, görülebilen şeyler ancak bu sayede görülebilir, ortaya çıkarlar. Sonra bu görülebilen şeylerin algılanmasının, onların aydınlatılmış olmasına bağlı olması gibi, bunların, gören bir gözün bulunmasına bağlı oldukları da aynı şekilde malûmdur. Çünkü, görülebilen şeyler görülür hale geldikten sonra, körler için yine de görülür hale gelmezler. Binâenaleyh ortaya çıkıp görülmek için temel bir esas olması hususunda gören rûh, (yani göz, canlı) görünen aydınlığa eşit olmuş olur. Diğer taraftan bu gören rûh, müdrikedir, yani algılama (idrâk) işi onunla olmaktadır. Ama ortaya çıkan hariçteki nura gelince bu ne bizzat kendisi algılayandır, ne de kendisiyle algılama meydana gelir, tam aksine, o olduğunda algılama işi meydana gelir. Binâenaleyh ortaya koyma işini kendisiyle görülen nûrdansa gören nûr ile vasfetmek daha uygun ve doğru olur. İşte bundan dolayı şüphesiz ki ulemâ, gören gözün nuruna nûr adını vererek, "Yarasanın gözünün nuru zayıftır"; görmesi zayıf olan kimse hakkında da "Onun gözünün nuru zayıftır" ve, âmâ kimse hakkında da "O gözünün nurunu kaybetmiştir" şeklinde ifadeler kullanmışlardır.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: İnsanın hem gözü, hem de basireti vardır. O halde göz (basar) ışıkları, renkleri algılayan zahirî göz, baş gözüdür. Basiret ise, aklî bir kuvvettir, bir melekedir. Bu iki idraktan her biri, idrâk editen nesnenin ortaya çıkmasını gerektirir. O halde, bu iki idraktan her biri, bir nurdur. Ancak ne var ki ulemâ, gözün nuru için akıl nurunda bulunmayan birtakım kusurlar zikretmişlerdir ki, bunların hiçbiri akıl nurunda mevcut değildir. 320[320]

Maddi Nûr ile Akıl Nurunun Farkı

Gazali (r.h) bunlardan yedi tanesini zikretmiştir. Biz ise bunları yirmiye çıkaracağız.

1) Gören kuvvetin, bizzat ne kendisi, ne algılaması ve ne de organı, idrâk olunup anlaşılamaz. Bu kuvvetin bizzat kendisinin ve algılamasının idrâk edilemeyişine gelince, gerek gören kuvvet, gerekse gören kuvvetin algılanması, bu baş gözü ile görülen şeylerden değildir. Onun organına gelince, bu gözdür. Göz ile gören kuvveti, gözün kendisi idrâk edemez. Kuvve-i âkile, yani basirete gelince, bunun hem bizzat kendisi, hem algılaması hem de algılamadaki vasıtası -ki bu kalb ve beyindir-, algılanır. Böylece akıl nurunun, göz nurundan daha mükemmel olduğu sabit olmuş olur.

2) Göz kuvveti, külliyyâtı idrak edemez, kuvve-i akile ise, külliyâtı idrâk eder. Külliyyâtı idrâk eden ise, -ki bu da kalbtir- cüz'iyyâtı idrâk edebilenden daha üstündür. Göz kuvvetinin külliyyâtı idrak edememesi meselesine gelince, bu şundan dolayıdır:

Göz kuvveti şayet, varlık aleminde bulunan her şeyi idrâk edebilmiş olsaydı bile, o her şeyi idrâk etmiş sayılmaz. Çünkü her şey, geçmişte, şu anda ve gelecekte varlık alemine girmesi mümkün olan her şeydir. Ama kuvve-i âkile ise (işte bu anlamdaki) külliyyâtı, idrâk eder. Çünkü biz, insanların insan olma vasfında müşterek olduklarını, fakat kendilerine has özellikleriyle birbirlerinden ayrılıp seçildiklerini görmekteyiz. Sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey ise, sayesinde farklılığın, başkalığın meydana geldiği şeyden başkadır. Çünkü insan olma, sırf insan olmak bakımından (kendilerine has sıfatlarıyla ayrılan) şahıslardan başkadır. Bu demektir ki, biz şu anda külli bir mahiyet düşünmekteyiz.

Külliyyâtı idrâk etmenin daha üstün olduğu meselesine gelince, bu böyledir. Zira külliyyâtın idrâkinin değişmesi imkansızdır. Halbuki cüz'iyyâtın idrâkinin değişmesi ise kaçınılmazdır. Bir de, külliyyâtı idrâk muhtevasına giren cüz'iyyâtı idrâki de ihtiva eder. Çünkü, mahiyet için var olan şey, o mahiyetin bütün fertleri için de vardır, ama aksi böyle değildir. Binâenaleyh aklî idrâkin daha kıymetli olduğu sabit olmuş olur.

3) Maddî idrâk (gözün algılaması) kesin netice vermez. Halbuki, aklî idrâk ise, netice verir. Binâenaleyh aklî idrâkin daha kıymetli olması gerekir. Maddi idrâkin netice vermemesine gelince, bir şeyi (maddi olarak) hisseden kimsenin bu hissedişi, o adamın başka bir şeyi

---

320[320] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/78-79

hissetmesine sebep olamaz. Tam aksine, bu kimse bu yeni şey için tekrar hissetme yetisini kullanırsa, ancak o zaman bu yeni şeyi hissetmiş olur. Ancak ne var ki bu, o ilk hissedişin neticesi olmaz. Ama aklî idrâke gelince, bu netice verir. Çünkü biz birtakım şeyler düşünüp, bu düşündüklerimizi de aklımıza yüklediğimizde, aklımızın yapacağı bu terkipler sayesinde, başka ilimleri elde etmeye ulaşırız. Mevcut olan her şeyi düşünme de böyledir. Çünkü, bu sayede diğer sonsuz şeyle düşünmek mümkündür. Böylece aklî idrâkin daha kıymetli olduğu sabit olmuş olur.

4) Maddi idrâk, pekçok şeyi ihata edemez. Aklî idrâk ise pekçok şeyi idrâk edebilir. Binâenaleyh aklî idrâkin daha üstün olması gerekir. Maddi idrâkin (gözün) o pekçok şeyi ihata edememesine gelince, bu böyledir. Zira göz peşpeşe pekçok renkleri, gördüğünde, onları birbirinden ayırdetmekten aciz kalır ve böylece de bunu sanki o renklerin karışımından meydana gelmiş tek bir renk olarak algılar. Kulak da böyledir, o pekçok kelimeyi ardarda duyduğunda, onları birbirine karıştırır ve onları birbirinden seçemez. Ama aklî idrâk ise pekçok şeyi ihata eder. Çünkü pekçok ilmi elde eden herkes, yeni bilgileri daha kolay elde eder. Aksi de böyledir. Binâenaleyh bu durum aklî idrâkin daha kıymetli olduğuna hükmetmemizi gerektirir.

5) Maddi kuvvet, (gözün görme kuvveti), kuvvetli olan maddi şeyleri algıladığında, zayıflarını idrâk edemez. Çünkü şiddetli bir ses duyan kimsenin, o esnada, zayıf sesi duyması mümkün değildir. Aklî kuvveti (kalbi görmd kuweti)ni ise, bir düşünce başka bir şeyi düşünmeden alıkoyamaz.

6) Maddi kuvvet, kırk yaşından sonra nefsin bedeni istila etmesini mûcib olan arterin çoğalması esnasında zayıflar. Halbuki aklî melekeler ve kuvveler ise kırkından sonra, yani bedenin harabiyetine müncer olan fikir döneminde güç-kuvvet kazanır. Böylece bu, akli kuvvetin, bu gibi vasıtalardan müstağni olduğuna; maddi kuvvetin , bu aletlere muhtaç olduğuna delâlet eder.

7) Görme kuvveti, görülebilen şeyleri, ne çok yakından ne de çok uzaktan görüp idrâk edemez. Aklî kuvvetin durumu ise, yakınlığa ve uzaklığa göre değişmez. Çünkü bu kuvvet, aynı anda hem Arşın üzerine çıkar, hem de yerin dibine inebilir. Bundan da öte, yakınlıktan, uzaklıktan ve cihetten münezzeh olan Allah'ın zât ve sıfatlarını ırak eder. Binâenaleyh, aklî kuvvet daha kıymetli olmuş olur.

8) Maddî kuvvet, eşyanın sadece dışını idrâk eder. Binâenaleyh, bu kuvvet mesela insanı idrâk ettiğinde o, gerçekte insanı idrâk edememiştir. Çünkü bu kuvve sadece insanın maddesinin dış yüzeyi ile, dış yüzey vasıtasıyla kaim olan rengi idrâk etmiştir. Halbuki insanın, sadece dış yüzey ve renkten ibaret olmadığı, ittifakla sabittir. O halde su demektir ki, maddî görme kuvveti içe nüfuz etmekten acizdir. Aklî kuvvete gelince, eşyanın zahiri ve batını ona göre müsavidir. Çünkü bu kuvvet eşyanın içini de dışını da idrâk eder; eşyanın bütününe nüfuz edebildiği gibi, parçalarına da nüfuz eder. Binâenaleyh akli kuvvet eşyanın içine ve dışına nisbetle bir nûr olmuş olur. Ama maddî görme kuvveti, eşyanın zahirine nisbetle bir nurdur, ama batınına nisbetle bir zulmettir.

Binâenaleyh, aklî kuvvet maddi görme kuvvetinden daha kıymetli olmuş olur.

9) Aklî kuvvetin idrâk edip algıladığı şey, Allah Teâlâ ve O'nun bütün fiilleridir. Maddî kuvvetin algıladığı şey ise, renkler ve şekillerdir. Binâenaleyh aklî kuvvetin kıymetinin, maddi kuvvetin kıymetine nisbeti, tıpkı Allah'ın zâtının kıymetinin, renkler ve şekillerin kıymetine nisbeti gibidir.

10) Aklî kuvvet, mevcudat ve ma'dûmatın tezahür alanı olan bütün mevcudat, ma'dûmat ve mahiyetleri algılayıp idrâk eder. İşte bundan dolayı, aklî kuvvetin verdiği ilk hüküm, "Varlık ve yokluk ne aynı anda biraradâ bulunabilir ne de aynı anda ortadan kalkabilir" şeklindedir. Bu kuvvetin böyle bir hüküm vermesi ise, varlık ve yokluk mefhûmlarının hiç şüphesiz ki daha önce geçmiş olması şartına bağlıdır. Buna göre bu kuvvet sanki, bu iki tasavvur sebebiyle, bazı bakımlardan bütün her şeyi kuşatmış gibidir. Ama, maddî kuvvet ise, sadece ışıkları ve renkleri idrâk edebilir ki bu iki şey, maddeye ait olan vasıfların en değersizlerindendir. Maddenin bizzat kendisi de, ruhanî cevherlerden düşüktür. Binâenaleyh, maddi kuvvetin sahası, mevcudatın en değersiz alanıdır. Ama, aklî kuvvetin sahası ise, mevcudat ve ma'dûmatın tamamıdır. Binâenaleyh, aklî kuvvet daha kıymetli olmuş olur.

11) Aklî kuvvet çoğu bire indirgemeye, biri de çoğaltmaya kadirdir. Ama, maddi kuvvet buna muktedir değildir. Aklî kuvvetin, çoğu bire indirgeyebilme meselesine gelince, bu böyledir, çünkü bu kuvvet, "cins"i "fasl"a ekler. Böylece de bu İkisinden tek bir nev'î tabiat meydana gelir. Bu kuvvetin, biri çoğaltabilmesine gelince, mesela bu kuvvet, tek bir mahiyet olan insanı ele altr ve onu kendisinden ayrılmayan ve ayrılan mefhûm ve vasıflara böler. Daha sonra mahiyetin mukavvimatını cinse ve cinsin cinsine, fasla ve faslın faslına, faslın cinsine ve cinsin faslına, derken cinslerden ve fasıllardan sayılmayan diğer mukavvim cüzlere ayırır. Daha sonra, bu "mürekkeb"lerden gerçek "basif'lere varıncaya kadar, bu kısımların herbirini bölmeye devam eder. Sonra o aklî kuvvet, insanın ayrılmaz vasıfları hususunda bu vasıfların müfred veya mürekkeb ya pekçok vasıta veya bir vasıta ya da vasıtasız olarak lazım ve gerekli olduklarım nazar-ı dikkate alır. O halde bu demektir ki akli kuvvet sanki de mahiyetlerin bütün derinliklerine nüfuz etmiş, onları birbirlerine karıp katmış, herbirihin parçasını diğerinden ayırdetmiş ve herbirini uygun olduğu yere koyu- vermiştir. Ama, maddi kuvvete gelince, mahiyetlerin hallerine muttali olamaz, tam aksine tek bir şey görür, ama onun da ne ve nasıl olduğunu bileme2. Böylece, akli kuvvetin daha kıymetli olduğu ortaya çıkmış olur.

12) Aklî kuvvet, sonsuz şeyler idrâk edebilir. Halbuki maddi kuvvet, buna muktedir değildir. Birincisini birkaç yönden izah edebiliriz.

a) Aklî kuvvetin mevcut bilgilerle meçhul olan şeylerin bilgisini elde etmesi mümkündür. Sonra bu aklî kuvvet elde ettiği bu neticeleri nihayeti olmayan başka neticelere mukaddime yapabilir. Maddî kuvvetin ise, bole bir şey elde etmeye muktedir olamayacağını sen daha önce öğrenmiştin.

b) Aklî kuvvet nihayeti olmayan sayıların mertebelerini düşünebilir, buna muktedirdir.

c) Aklî kuvvet bizzat kendisini, kendisinin taakkul edip düşündüğünü, buna benzer sonsuz sayıdaki şeyleri düşünebilir.

d) Sonsuz sayıda nisbetler ve izafetler bulunur ki, bunlar maddi olmayıp akıl yoluyla ulaşılabilen şeylerdir. Böylece akledici kuvvetin daha şerefli olduğu ortaya çıkmış olur.

13) İnsan, akledici kuvveti ile, hakikatleri idrâk etmede Allah'a, maddi kuvveti ile de behâime, hayvanlara benzer. Bu nisbet itibare alınmalıdır. O halde, aklî kuvvet daha şereflidir.

14) Akli kuvvet, kendi akli idrâki hususunda akledilen şeyin hariç, dış alemde bulunması şartından müstağnidir, ama maddi kuvvete gelince, o kendi maddi algılamasında algılanan şeyin dış alemde bulunmasına gerek duyar. İhtiyaç duymayan ise duyandan daha üstündür.

15) Hariçte bulunan şeyler zâtları gereği mümkin şeylerdir, bundan Ötürü bir faile ihtiyaç duyarlar. Failin ise, çok sağlam ve muhkem bir biçimde icad edip yaratması, ancak daha önce ilmin bulunmasından sonradır. O halde, bu şeylerin dış alemde bulunmaları aklî bir idrâke tâbidir, bağlıdır. Onları algılamaya gelince, şüphesiz ki bu da onların dış âlemde bulunmasına tâbidir. O halde, algılayan maddi kuvvet, aklî kuvvete tabi olur.

16) Aklî kuvvet, akletme işinde vasıtalara ihtiyaç duymaz. Bunun delili ise şudur: tavan ti beş duyu organı âtıl, bozuk hâle gelse, o yine de birin ikinin yansı olduğunu, m/m şeye müsavi olanların kendi (aralarında da) müsavi olduğunu düşünebilir. Maddi tfgaama kuvvetine gelince o pekçok vasıtaya muhtaçtır. Muhtaç olmayansa, olandan :_-_ -stündür.

17) Gözle görme ancak cihetlerde bulunabilen şeyler için söz konusu olabilir. %nca o her cihette de etkin olamaz. Oaha doğrusu ancak ya karşısında olanı, ya da karşısında bulunan hükmünde olanı idrâk edebilir "Karşısında bulunan hükmünde oiam" ifademizle şu dört şeyden korumuş olduk:

a) Araz. Çünkü o, karşıda (mukabil) olan değildir, zira mekanda bulu ımaz. Ama kendisi "mukabil" olan cisimle kaim olduğu için "mukabil" hükmünoedir.

b) Aynada yüzün görülmesi. Çünkü ışık, gözden aynaya doğru çıkar. Sonra aynadan da yüze vurur, böylece de yüz görülür hale gelir. İşte o bu bakımdan, andisinin mukabili gibidir.

c) İki aynadan birini önüne diğerini arkasına koyduğunda, insanın arkasını 0ûnnesi.

d) Işığın rutubetlerde, (suda) kırılması sebebiyle, "mukabele" edilemeyen şeylerin aöoilmesi. Nitekim bu (el-Menazır) bilim dalına dair eserlerde[321][321] açıklanmıştır. Aklî wete gelince, onun cihetlere ihtiyacı yoktur. Çünkü o, ciheti düşünür; cihetse, bir e#wtte değildir. Bundan ötürü, bu şeyin ya bir cihette bulunduğunu ya da sunmadığını düşünür. Bu iki ihtimalden birisinin olabileceğini düşünmek ise, ancak som, "O bir cihette değildir" şeklindeki sözümüzün manasını düşündükten sonra doğru olur.

18) Maddi görme kuvveti, önüne bir mania çıktığında göremez. Aklî kuvvet ise arta bir engel tanımaz. Binâenaleyh daha kıymetli olmuş olur.

19) Aklî kuvvet tıpkı bir emîr, komutan gibidir, maddî kuvvet ise hizmetçi durumundadır. Komutan ise, hizmetçiden daha kıymetlidir. Emretmek ile hizmet senek arasındaki farkın izahı ise, son derece açıktır.

Maddî görme kuvveti, ekseriya yazılır. Çünkü o bazan, hareket edeni hareketsiz, hareketsiz olanı da hareketli olarak algılar. Bu tıpkı, geminin içinde oturan adam jbidir. Çünkü bu kimse hareket halinde olan gemiyi bazan hareketsiz, hareketsiz :an sahili de hareketli olarak algılar. Eğer akıl olmasaydı, görmenin hatası, aoğrusundan ayırdedilemezdi. Akıl hakim, his ise mahkûmdur.

Böylece anlattıklarımızla, akli idrâkin maddi görme idrakinden daha üstün olmuş olduğu sabit olmuş olur. Bu iki idrâkten her biri, nurun hususiyetlerinin en kıymetlisi olan zuhur etmeyi gerektirir. Binâenaleyh, aklî idrâk, nûr olmaya maddî idrakten daha uygundur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki, bu akli nurlar, iki kısımdır.

a) Durumlar normal olduğunda, meydana gelmesi vâcib olan, ki bunlar, fıtrî düşüncelerdir.

b) Kesbî olanlar, ki bu da nazarî düşüncelerdir. Fıtrî olanlara gelince bu insan cevherinin ayrılmaz bir vasfı değildir. Çünkü insan çocukken, kesinlikle alim değildi. Binâenaleyh bu demektir ki bu fıtrî nurlar yok iken meydana gelmişlerdir. Bu itibarla, bunların mutlaka bir sebebi olması gerekir. Nazarî olanlara gelince, insan fıtratına, çoğunlukla bir meylin ve sapmanın arız olduğu malumdur. Durum böyle olunca da mutlaka bir rehberin ve yol göstericinin bulunması gerekir. Halbuki Allah'ın kelâmının ve peygamberlerin irşadının üstünde bir mürşid yoktur. Böylece aklın gözünde Kur'ân ayetlerinin yeri, tıpkı maddî görme kuvvetine nisbetle güneşin nuru gibidir. Çünkü, gözün görmesi, ancak, bu nurla tamamlanır. Binâenaleyh, güneşin nuruna nûr denilmesi gibi Kur'ân'ın nuruna nûr denilmesi daha uygundur. O halde bu demektir ki, Kur'ân'ın nuru, güneşin nuruna, aklın nuru da gözün nuruna benzer, İşte bu izahla, Cenâb-ı Hakk'ın "O halde Allah'a, Resulüne ve indirdiğimiz nura iman edin" (Teğabun. 8)ve "Muhakkak ki size, Rabbinizden bir burhan gelmiştir. Biz size, apaçık bir nûr indirdik" ayetlerinin manası ortaya çıkar. Resulün beyanının, güneşin nurundan daha kuvvetli olduğu sabit olunca, nûranilik hususunda kudsiyyetin bizzat kendisinin güneşten daha büyük olması gerekir. Maddeler aleminde, güneşin başkalarına nûr saçtığı, bu nuru başkasından almadığı gibi bizzat peygamberin kendisi de diğer beşeri nefislere aklî nurlar saçar, fakat bu aklî nurları hiçbir beşerden almaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ve orada bir lamba, aydınlatan bir ay var etti" (Furkân,6i) buyurarak, güneşi lamba ve kandil olmakla nitelemiş, Hz. Peygamberi de aydınlatan bir ay diye vasfetmiştir. Bunu iyice kavradığında, şimdi biz diyoruz ki, peygamberlerin ruhlarında meydana gelen nurların, meleklerin ruhlarında bulunan nurlardan alındığı aklî ve naklî delillerle sabittir. Nitekim Cenâb-ı Hak "O kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona vahy ile melekleri indirir"'(Nahi,2); "Onu, Ruhu'I-Emin kalbine indirdi" (Şuara, 193-194), "De ki: "onu rabbinden hak olarak, Ruhu'l-kuds indirdi" (Nam, 102) ve "O ancak, vahyolunan bir vahiydir. Onu, kuvvetleri şiddetli olan öğretti" (Necm. 4-5) buyurmuştur. Vahiy ise ancak, melekler vasıtasıyla olur. Binâenaleyh biz, peygamberlerin ruhlarını, aydınlatma bakımından güneşten daha büyük kabul edince, peygamberlerin akıllarının nurlarının adeta kaynaklan olan meleklerin ruhlarının, mutlaka ve mutlaka peygamberlerin ruhlarının nurlarından daha büyük olması gerekir. Çünkü sebebin mutlaka, müsebbepten daha güçlü olması gerekir. Sonra biz yine diyoruz ki: Semavi ruhların farklı farklı oldukları, bir kısmının başkasından nûr alan, bir kısmının, da veren oldukları hem aklî hem de naklî delillerle sabittir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Cebrail (a.s)'i anlatırken, "Orada kendisine itaat olunandır, bir emîndir"(Tekv\r.2-\) buyurmuştur. Binâenaleyh Cebrail, meleklerin itaat ettiği birisi olunca, itaat edenlerin mutlaka onun emri altında olmaları gerekir. Nitekim Cenâb-ı Allah "Bizden istisnasız her birimiz için birermakam vardır" (Saffat, 164) ustur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, bahsettiğimiz sebebten ötürü, olmaya, nuru veren, alandan daha uygundur. Ruhlar alemindeki nurların arecesinin şöyle bir misali vardır: Güneşin ışığı aya ulaşıp, sonra bir evin penceresinden içeri aksedip, duvarda asılı bir aynaya düşüp, o aynadan başka bir auvarda asılı olan diğer bir aynaya yansıyıp, oradan da yerdeki su dolu bir tasa «ansıdığında, buradan da evin tavanına yansır. Binâenaleyh burada en büyük nûr, nûrtann (ışıkların) kaynağı durumunda olan güneşin nurudur. İkincisi ayda olan, üçüncüsü ilk aynaya vuran, dördüncüsü, ikinci aynaya vuran, beşincisi suya vuran; artıcısı da tavana vurandır. İlk kaynağa en yakın olan, ondan uzak olandan daha kuvvetlidir.

---

[321][321] Menazır, fizik biliminin bir bölümü olup ışıktan ve ışığın yansımalarından bahseder (ç.).

Semavî nurlar, işte böylece derecelenince, aydınlatma bakımından, veren nûr alan nurdan daha kuvvetli olur. Sonra bu nurlar en büyük nura ulaşıncaya kadar darace derece yükselir. Allah katında makam ve mevki itibarıyla en büyük ruh "Rûh •e melekler saf saf durdukları gün * (Net». 38) ayetiyle kastedilendir. Sonra biz diyoruz _ Maddi ruhların, eğer süfli (yeryüzüne ait) olurlarsa, ışık veren cisimlerin nurları zz eğer ulvi olurlarsa, tıpkı güneş ay ve yıldızların nurları gibi olduklarında şüphe •ortjr. Yine aynı şekilde aklî nurlar da süfli iseler, tıpkı Peygamber ve velilere aitsüflî (yeryüzü) ruhları gibi; ulvî iseler, meleklere ait olan ulvî ruhlar gibidirler. 5Ctün bunların hepsi de, zatları gereği "mümkin" varlıklardır. Zatları gereği "mümkin" nar varlıklar ise, zatları gereği yokluğa, başkasından ötürü de var olmaya ^fcjstehaktırlar. Yokluk, var olan o zulmet (karanhk)tır. Varlık ise, nurdur. O halde Alah'ın dışında kalan herşey, zatları gereği karanlıktırlar ve ancak Allah'ın -u^andırmasıyla aydınlanan varlıklardır. Bu süflî ruhların var olduktan sonraki bütün aigtieri de Allah'ın varlığından ötürü mevcuttur. O halde bu demektir ki: O süflî ruhları, friduk karanlıkları içinde iken, varetmek suretiyle ortaya çıkaran ve cehalet zulmetleri ç*ıde iken, bilgi nurlarını üzerlerine sağanak yağmurları halinde döken zat, Hak MH'dır. Binâenaleyh herşey ancak O'nun ortaya çıkarmasıyla, ortaya çıkmıştır, sû'un özelliği, ortaya çıkma, tecelli etme ve inkişaf bulmayı sağlamaktır. İşte bu Mada mutlak nurun, Allah Subhanehû ve Teâlâ olduğu, başkalarına "nur" denişinin se mecaz olduğu ortaya çıkar. Çünkü Allah'ın dışında kalan herşey, bizzat o olması barıyla, sırf zulmet (karanlıktır. Çünkü o olması bakımından sırf bir yokluktur. Hatta sundan da öteye, biz o nurlara nûr olmaları açısından baktığımızda bile, birer zulmet «juklarını görürüz. Çünkü bunlar, nûr olmaları itibarıyla "mümkin" varlıklardır. jmkin varlıklar ise, mümkin olmaları bakımından "ma'dûm" (yok) sayılırlar. Ma'dum yok olan) ise, karanlıktır. Binâenaleyh nura, nûr olması bakımından bakıldığında bile, a bir zulmettir. Fakat bu nurlara, Hak Teâlâ'nın onlara varlık nurunu sağanak jajmurlan halinde dökmüş olması bakımından bakıldığında, nûr oldukları görülür, aytece nûr olanın gerçekte sadece Hak Teâlâ olduğu, O'nun dışında kalanların ise nj- ^madiği, bunlara ancak mecazi olarak nûr denildiği sabit olmuştur.

Daha sonra Gazali (r.h) şu iki sorudan bahseder:

Birinci soru: "Hak Teâlâ bu ayette nuru niçin göklerin ve yerin nuru olarak tavsif etmiştir?" deyip buna şu şekilde cevap vermiştir: "Sen, göklerin ve yerin, aklî ve maddî nurlarla dopdolu olduğunu biliyorsun. Maddî nurlar, göklerde müşahede edilen yıldızlar, güneş ve ay ışığı gibi şeyler ile, yerde maddelerin yüzeylerine vurup bu sayede çeşitli renklerin ortaya çıkmasını sağlayan ışıklardır. Eğer böyle olmasaydı renkler ortaya çıkamaz, dahası varlık gösteremezlerdi. Aklî nurlara gelince, ulvî (yüce) âlem bunlarla dopdoludur. Bunlar, meleklerin cevherleridir. Süfli alem de yine akli nurlarla dopdoludur ki bunlar, bitkilerdeki, hayvanlardaki ve insanlardaki kuvvetlerdir. Tıpkı melekiyyetin nuru ile ulvî âlemin nizamı ortaya çıktığı gibi, süflî (yeryüzünde) olan insanın nuru ile de, süflî alemin nizamı ortaya çıkar. İşte Hak Teâlâ'nın "(Allah) onları elbette yeryüzünde halife kılacak" {Nûr, 55) ve "Sîzi, yeryüzünde halifeler kıldı" (Nemi. 62) ayetleri ile kastedilen budur. Bunun böyle olduğunu anladığında, alemin zahiri ve basan (göze hitab eden) nurlar ve akli-bâtınî nurlar ile dopdolu olduğunu anlarsın. Bunun peşisıra da süflî nurların bazısının, tıpkı kandilden akseden nur gibi, diğer bazılarından çıktığını anlarsın. Çünkü buradaki kandil nübüvvet nurudur. Daha sonra kutsî nübüvvet nurlarının da tıpkı kandilin nurdan iktibası gibi ulvî ruhlardan alındığını ve ulvî nurların bir kısmının bir kısmından olduğunu, aralarında makam itibarıyla dereceler bulunduğunu, bütün bunların hepsinin de nurların nurunu ve ilk kaynağa varıp dayandığını, bunun ise ortağı olmayan bir Allah olduğunu anlarsın. Binâenaleyh bütün hepsi O'nun nurudur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Allah göklerin ve yerin nurudur" buyurmuştur.

İkinci soru: Allah, "nûr" olunca, O'nun "nur" olduğunu isbat için akli delile niçin ihtiyaç duyulmuştur?

Üstad Gazali buna da şöyle diyerek cevap verir: Allah Teâlâ'nın göklerin ve yerin nuru olmasının manası, göze hitab eden zahirî nurlara nisbetle malumdur. Binâenaleyh sen, güpegündüz, baharın yeşilliğini müşahede ettiğinde, renkleri görmekte olduğundan şüphe etmezsin. Hatta çoğu kez sırf renkleri gördüğünü sanırsın. Çünkü sen, yeşillikten başka bir şey görmediğini söylersin. Fakat güneş battığında güneşin o varlıklar üzerine düştüğü zamanki renkler ile, düşmediği zamanki durum arasındaki farkı açıkça anlarsın ve böylece nurun (ışığın), o renklerle birlikte anlaşılan başka birşey olduğunu farkedersin. Fakat o onunla alabildiğine birleştiği için, ayrıca idrak edilmemiş ve alabildiğine ortada olduğu için de (adeta) gizlenmiştir. Çünkü bazan, çok ortada olmak gizlilik (görülememe-farkedilememe) sebebidir. Bunu iyice kavradığında bil ki her şey göz için, görünen bu maddî nûr sayesinde ortaya çıkıp görülebildiği için, batınî göz (basiret) için de her şey Allah ile ortaya çıkar. Çünkü O'nun nuru herşey ile birliktedir ve ondan ayrılmaz. Fakta burada ikisi arasında birtakım farklar söz konusudur. Mesela zahiri nurun, güneşin batması, yahut araya bir engelin girmesi ile kaybolacağı bilinir. İşte bu durumda da nurun renkten başka bir şey olduğu ortaya çıkar. İlahi nûr ile ise herşey ortaya çıkar ve bu nurun kaybolması, yimesi tasavvur edilemez. Hatta değişmesi bile imkansızdır, hep eşya ile birlikte kalır. Böylece ikisi arasındaki fark hususundaki istidlal son bulur. Eğer ilahi nurun taybolabtleceği düşünülseydi, o zaman gökler ve yerler temelinden sarsılır ve bu id nûr arasındaki fark hususunda zarurî bir bilgi anlaşılırdı. Fakat bütün herşey kendilerini yaratanın varlığına aynı şekilde şehâdet etmeye devam edip, eşyanın bazısının değil, hepsinin O'nu teşbih ettiği ve bu işi, zaman zaman değil, her zaman yaptığı anlaşıldığında aradaki fark kaybolur ve yol iyice kapalı hale gelir. Çünkü zahirî yol, eşyayı zıdlan ile tanımaktır. Zıddı olmayan ve bütün halteri birbirine benzediği için hiçbir değişikliğe uğramayan varlığın ise, kapalı (meçhul) kalması ve onun bu kapalılığının ise alabildiğine açık ve seçik olmasından ötürü olduğu akıldan uzak değildir. Alabildiğine aşikâr olduğu için, bütün mahlûkattan saklı kalan, nurunun aydınlığı sebebiyle onlardan gizli kalan o yüce zatı, noksan sıfatlardan takdis, tenzih ederiz.

Bil ki Üstad Gazali'den aktardığımız bu izahlar son derece güzel. Fakat iyice reetenirse, bunların neticesi de Cenâb-ı Hakk'ın "Nûr" olmasının manasının, O'nün âlemin ve idrak eden kuvvetlerin yaratıcısı olması hususuna raci olmasına dayanır ki bu da bizim "Allah'ın göklerin ve yerin nuru olması, "O göklerin ve yerin "Hidayetcisidir" manasınadır" şeklindeki, sözümüzle aynı manayadır. Binâenaleyh Gazali'nin söylediği ile müfessirlerden naklettiğimiz sözler arasında mana bakımından bir fark yoktur. Allah en iyi bilendir. 322[322]

Yetmiş Nûr Perdesi

İkinci fasıl: Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın "Allah'ın nurdan ve zulmetten yetmiş perdesi .ardır. Eğer Allah onları açacak olsa, zâtının kutsiyyeti, gözünün yetiştiği herşey) yakardı"323[323] hadisinin tefsiri hakkındadır. Bazı rivayetlerde bu perdelerin sayısının yediyüz, bazılarında ise

---

322[322] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/79-87

323[323] Müslim, İman, 293 (1/162); Ibn Mâce, Mukaddime, 13 (1/70-71) (Benzer hadis).

yetmişbin olduğu söylenmiştir. Her halükârda diyorum ki: Hak Teâlâ'nın zatının yine zatına tecelli ettiği sabit olunca, bu perde işi şüphesiz perdelenilenlere nisbetledir. Perdelenilenlerin de mutlaka ya nurdan ve zulmetten meydana gelmiş perde ile, yahut sadece nurdan yahut sadece zulmetten meydana gelmiş bir perdeyle perdelenilmiş olmaları gerekir.

Birinci kısım: Sırf zulmet ile perdelenilenler bedeni şeylerle meşgul olma hususunda zihinleri, fikirleri ve gönülleri bu maddi şeylerle vâcibu'l-vücûd'un varlığına stidlâl edilebilir mi, edilemez mi meselesine dönüp bakmayacak olan kimselerdir. Çünkü sen anladın ki, Allah'dan başka her şey, kendi zatında karanlıktır. O'nun aydınlanması ancak, Hazret-i Allah'dan alacağı nurla olur. Binâenaleyh Allah adına olmaksızın, maddî şeylerle meşgul olup, bu meşguliyyeti de nûr tarafına dönmesine mani olan herkesin perdesi sırf zulmet perdesi olmuş olur. Bedenî ilgi ve alâkalarla yapılan her türlü meşguliyet sınırsız ve sonsuz olduğuna göre, zulmâni perdelerin çeşitleri de sınırsız ve sonsuzdur.

İkinci kısım: Nûr ve zulmet karışımı perdelerle perdelenilenlerdir. Bil ki maddî şeylere bakan kimse onların ya bir müessirden müstağni olduklarına inanır, yahut bir müessire muhtaç olduklarına inanır. Eğer bunların bir müessirden müstağni olduklarına inanırsa, işte bu nurdan ve zulmetten meydana gelmiş bir perde olur. Bunun nurdan oluşu, o kimsenin bu varlıkların başkasına muhtaç olmamaları hususunu tasavvur edebilmesinden ötürüdür, çünkü müstağni olmak, Allah'ın celal sıfatlarındandır. O halde bu, nûr tarafıdır. Bunun zulmet oluşu ise, o kimsenin bu müstağnî oluş vasfının, o maddelere uygun olmamasına rağmen, onlarda bulunduğuna inanmasıdır ki, bu bir zulmettir. Böylece bu düşüncenin nûr ve zulmet karışımı bir perde olduğu sabit olmuş olur. Bu kısmın da çeşitleri çoktur. Çünkü kimileri, mümkin varlığın bir müessirden müstağnî olduğuna inanmıştır, kimileri ise mümkin varlığın müstağni olmadığını, fakat onlarda müessir olanın ya onların karakterleri, ya hareketleri, ya biraraya gelişleri, ya da ayrılışları olduğunu, yahut da bunların, feleklerin hareketlerine veya onları hareket ettiren birşeye nisbet edildiğini söylemiştir. Bütün bunlar bu kısımdandır.

Üçüncü kısım: Sırf nûranî perdelerle perdelenenlerdir. Bil ki Hak Teâlâ'yı tanımanın yolu, ancak bu selbî ve izafî sıfatlar vasıtasıyladır. Bu sıfatların ve mertebelerinin ise, sınırı yoktur. Binâenaleyh kul, hep bunlarda terakki eder (ilerler) ve derken bir dereceye ulaşıp, orada kalıverirse, onun o dereceyi müşahedede boğulup kalması, onun için daha üst dereceye yükselme hususunda bir perde oluşturur. Bu derecelerin sınırı, sonu olmadığına göre, kul devamlı hareket halinde ve bir makamdan diğer bir makama geçiş içinde olur. Cenâb-ı Hakk'ın hususi (özel) hakikati ise, herkese kapalıdır. Perdelerin derecelerinin nasıl olduğuna işaret ettik. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kesin sayı belirlemeksizin, yaklaşık olarak yetmişbin tane olduğunu söylediğini gördün. Binâenaleyh bunların gerçekten sınırı, ucu-bucağı yoktur. 324[324]

Nur Benzetmesi Hakkında

Üçüncü fasıl: Bu ayetteki temsil (teşbih)in nasıl olduğu hakkındadır: Bil ki bir benzetmede mutlaka bir müşebbeh (benzetilen) ve bir müşebbehün bih (kendisine teşbih edilen, benzetilen) bulunur. Bil ki alimler burada benzetilen şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:

1) Ekseri kelamcılara göre ki bunu kâdî de desteklemiştir. Bundan murat ayit-ı beyyinât" (apaçık ayetler) (nûf.m) demek olan hidayettir. Buna göre mana, 'Allah'ın hidayeti, açıklık ve parlaklıkta zirveye ulaşmış ve bu hususta tıpkı, içinde ışıl ışıl bir lamba bulunan bir oyuk (yuva) gibidir. O lambada da son derece saf zeytin yağı ile tutuşan bir kandil (fitil) vardır" şeklindedir.

İmdı eğer "Güneşin ışığının bundan kat kat fazla olduğunu bildiğimiz halde, Cenab-ı Hak, nurunu (hidayetini) niçin buna değif ona benzetti?" denilir ise, biz deriz Hak Teâlâ, zulmetin ortasında parlayan o mükemmel ışığı anlatmak istemiştir. İsanların vehim ve hayallerine galib olan, tıpkı zulmetler gibi olan şüphelerdir. Allah'ın hidayeti, bu şüpheler arasında, tıpkı

324[324] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/87-88

zulmetler arasında parıldayan o mütemmel ışık gibidir. Bu mana ve maksad ise, güneşin ışığında bulunmaz. Çünkü gineşn ışığı ortaya çıktığında, âlem ışıkla dopdolu olur. Battığında da âlem sırf
Battığında da karanlıklar içinde kalır. Binâenaleyh ayetteki teşbih daha uygun ve daha münasiptir. [325][325]

Teşbihi Kuvvetlendiren Unsurlar

A) Bil ki Allah'ın bu benzetmede nazar-ı dikkate aldığı şeylerin hepsi de tşığın mükemmeliğini sağlayan şeylerdendir:
1) Misbâh (lamba) Çünkü lamba bir oyukta (yuvada) olmadığı zaman, ışıkları :a£.nr. Ama bir kovuğa koyulduğunda, ışınlan toplanmış olur ve böylece de daha %zta aydınlatır. Bunu gözler önüne serecek misal şudur: Lamba küçük bir odada otiugu zaman verdiği ışık (aydınlatışı), büyük bir odada olduğu zamankinden daha
2) Lamba, saf bir camın içinde olduğu zaman, camdaki saflık ve şeffatlıktan ötürü, «icarı camın bir tarafından öbür tarafına yansır. Bu sebeple de ışık artar. Bunun 3s açık misali şudur: Güneş ışınları saf bir cam üzerine vurduğunda, görünen ışınlar «t kal artar. Öyle ki, camın tam karşısında olan şeylere bile o ışıklar varır. Binâenaleyh bu ışınların her biri, camın, her bir tarafından diğer tarafına yansıdığında, ışıklar ve artar, mümkün olan yere varır.
3)Lambanın ışığı, içindeki yakıta göre değişir. Yakıtı saf ve duru olduğundaki 4Wmu, bulanık ve karışık olduğundaki durumundan farklı olur. Yakıt olarak kullanılan japar içerisinde, saflık bakımından hiçbiri zeytin yağı gibi değildir. Binâenaleyh çoğu mz bu yağ bütün zerrelerine dağılmış beyazlık ve şeffaflığın yamsıra, saflık ve incelik bakımından su gibidir.
4) Bu zeytin yağı da ağacına göre değişir. Eğer ağaç ne sadece şarkî, ne sadece î, yani her halükarda devamlı surette güneş alabilen bir ağaç ise, onun zeytinleri o derecede olgun olur. Böylece de ondan elde edilen yağ daha saf, daha katıksız Çünkü çok güneş alması, böyle olmasını sağlamıştır. Binâenaleyh bu dört ısiyet biraraya gelip, birbirine destek olduklarında, bu ışık son derece ileri ve olur. Dolayısıyla da bu, Allah'ın hidayetini teşbihe en uygundur. [326][326]

Nurdan Maksad Kur'ân'dır

B) Ayetteki, "nûr" ile, Kur'ân-ı Kerim kastedilmiştir. Bunun bu manada oluşunun Sefili, "Şüphesiz size, AHah'dan bir nur, apaçık bir kitap geldi"(Maide, 15)ayetidir. S _ görüş, Hasan el-Basrî, Süfyan b. Uyeyne ve Zeyd b. Eslem'indir. [327][327]

Nurdan Maksad Hz. Peygamberdir

C) Bu "nûr" ile, Hz. Peygamber (s.a.s) kastedilmiştir. Çünkü o, mürşiddir, yol gösterendir, ışık tutandır. Bir de Hak Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'i anlatırken "Sırâc-ı münjr (aydınlatan lamba)" (Ahzab, 46) buyurmuştur. Bu görüş de Atâ'nındır. Bu iki görüş, birincisinde vardır. Çünkü kitap indirmek, peygamber göndermek de, Allah'ın hidayet çeşitleri zincirindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak semavî kitaptan anlatırken, "İşte biz, sana da böylece emrimizden bir tüh vahyettik. Halbuki sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin" (Şûra. 52) buyurmuştur. Peygamberleri anlatırken de, "(Biz), peygamberleri (rahmet) müjdecileri ve azab habercileri olarak (gönderdik). Ta ki peygamberlerden sonra insanların, Allah 'a karşı, bir bahaneleri olmasın " (Nisa, ıss) buyurmuştur. [328][328]

---

[325][325] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/88-89
[326][326] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/89
[327][327] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/89
[328][328] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/90

Nurdan Maksad Mü'min Kalblerdeki İmandır

D) Bununla, mü'minlerin kalbindeki marifetullah ve şer'i bilgiler kastedilmiştir. Bunun böyle oluşunun delili, Allah Teâlâ'nın imanı "nûr", küfrü de zulmet diye isimlendirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Öyle ya, Allah'ın göğsünde, müs-lümanhk için inşirah verdiği bir kimse ki o Rabbinden bir nûr üzeredir... (Zümor, 22) ve "İnsanları zulmetten nura çıkarasm diye" (ibrahim, i) buyurmuştur. Bunun neticesi de, ayetteki hidayet manasına olan nurun ihtida (hidayete erme) manasına hamledilmesidir. Bu manaya göre, tefsir ettiğimiz ayetteki teşbihin maksadı şudur: Mü'minin imanı, şüphelerden ve saptıran zulmetlerden uzak ve ben olma hususunda bahsedilen lambanın ışığı derecesine varmıştır. Bu da Übeyy b. Ka'b ile İbn Abbas (r.ahm)'ın görüşüdür. Übeyy bu ayete, "mü'minin nurunun misali manasını verir ve bu şekilde okurmuş. Onun bunu "O na inananın nurunun meseli (misali)'.'..şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. İbn Abbas (r.a) da bu ayete, "Allah'ın mü'minin kalbindeki nurunun misali!,' manasını vermiştir.

E) Üstad Gazali (r.h) şöyle demiştir: "Biz, kuvve-i müdrikenin birtakım nurlar olduğunu ve insandaki kuvve-i müdrikenin, şu beş derecesi bulunduğunu beyan etmiştik: ,

1) Kuvve-i hissiyye. Bu beş duyu organının hissettiği şeyleri alan kuvvettir. Bu sanki hayvanı ruhların temeli ve ilkidir. Çünkü canlı, bu sayede canlı olur ve bu, süt emen çocukta bile vardır.

2) Kuvve-i hayaliyyevBu hislerin algıladığı şeyleri itinâ ite karşılayan ve onları, ihtiyaç hissedildiğinde, kendisinden üst durumda olan aklî kuvvete arzetmek için tutan kuvvettir.

3) Küllî hakikatleri idrâk eden, aklî kuvvet.

4) Fikir (tefekkür) kuvveti. Bu da aklî bilgileri alıp, onları birbirleriyle kıyas ve te'lif eden, bu te'lif (sentez) neticesinde de daha önce bilinmeyen şeyleri, bilinir (İlim) haline getiren kuvvettir.

5) Peygamberlere ve bazı velilere mahsus, kudsî kuvvet ki, bu kuvve ile, gayb ve melekût aleminin sırları bilinir. Cenâb-t Hak bu hususa, "İşte biz, sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik. Halbuki sen daha önce kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu sayesinde, dilediğimiz kullarımızı hidayete erdirdiğimiz bir nur kıldık" (Sû™. 52) ayetiyle işaret etmiştir.

Bu kuvvetleri anladığında, bilesin ki bunların hepsi birer nurdur. Çünkü bunlar sayesinde çeşitli varlıklar bilinir. Yine bilesin ki, işte bu beş derece kuvvetin, ayette bahsedilen o beş hususa teşbih edilmiş olması da mümkündür. O beş şey, mişkat ;lamba kovuğu), zücâce (lamba şişesi), misbah (lamba) şecere (zeytin ağacı) ve zeytin yağı., Hissî ruhun (kuvvetin) özelliklerine baktığında, onun nurunun mesela gözler, kulaklar ve burun delikleri gibi birçok deliklerden dışarı çıktığını görürsün. Bunun maddeler alemindeki en uygun misali (benzeri), mişkât (lamba kovuğu)dur.

İkincisi yani hayal kuvveti için de, şu üç özelliği görmekteyiz:

1) Bu, katı ve süflî alem tîynet in dendir. Çünkü hayal edilen şeyin, bir miktarı, bir şekli ve bir yeri vardır. Maddî şeylerin, mücerred (soyut), kullî şeyleri (genellemeler!) düşünen, sırf aklî nurlardan mahrum oluşları, ayrılmaz vasıflarıdır.

2) Bu kesîf hayal, saflaşıp inceldiğinde ve güzelleştiğinde aklî manalara birtakım kalıplar teşkil eder, aklın nurlarını yüklenir ve onun nurlarına engel teşkil etmez. İşte bundan ötürü rüya tabircisi hayali suretlerden hareketle aklî manalara istidlal eder. Bu tıpkı güneşin melîke o hükümdara; ayın vezire; insanların ağızlarını mühürleyen kimsenin ise, müezzin olup sabahtan önce ezan okumasına yorulması gibidir.

3) İşin başlangıcında hayale, sayesinde aklî bilgiler kavransın ve anarşiye düşülmesin diye gerçekten ihtiyaç vardır. Aklî bilgileri celbeden hayalin misali ne kadar güzeldir. Sen, maddeler içerisinde sayılan bu üç vasıf hususunda, hayale cam •aaar benzeyen bir şey bulamazsın. Çünkü cam, aslında kesif (katı) bir maddedir. Fakat saf ve şeffaftır. Böylece kandilin nuruna engel olmayan bir hale gelir, hatta o nuru olduğu gibi aksettirir. Ayrıca da o nuru (ışığı) esen rüzgarlar sebebiyle sönmekten korur. Üçüncüsü yani aklî kuvvet, külli mahiyetleri (genel kaideleri) ve ilahî bilgileri idrâk etme kuvvetidir. Bunun sence lambaya benzetilmesinin kapalı bir yönü yok. Peygamberlerin aydınlatıcı bir lamba oluşlarını açıkladığımız için, bunun ne demek olduğunu anlamış vaziyettesin. Dördüncüsünün yani fikrî kuvvetin özelliği de bir mahiyeti ele alır, sonra onu iki kısma ayırır (analiz eder). Bu iki kısma ayırışı, mesela bizim: "Varlık, ya vacibu'l-vücûd ya mümkinü'l vücûddur" şeklindeki sözümüzde olduğu gibidir. Sonra da her bir kısmı yeniden ikiye ayırır ve bu işi aklî taksimata göre, şubeler (kısımlar) iyice çoğalıncaya kadar yapar. Sonra da birtakım neticelere varır. İşte bunlar, o aklî taksimatın meyvesit'ir.

Daha sonra döner ve bu meyveleri, (kıyasla) benzeri şeylerin tohumları kılar. Böylece bu iş, kişiyi sonsuz meyvelere ulaştırır. Bunun bu âlemdeki en uygun misali, ağaçtır. Ağacın meyveleri, bilgilerin nurlarının ve bitkilerinin artması için bir madde olunca, bunun ayva veya elma ağacına değil de özellikle zeytin ağacına benzetilmesi daha uygun olur. Çünkü zeytin ağacının özü, lambaların yakıtı olan zeytinyağıdır. Bu yağın, diğer yağlar arasında mümtaz bir yeri vardır. Çünkü bunun hem aydınlatması daha fazladır, hem dumanı (isi) daha azdır. Sütü bol ve doğurgan olan hayvanlar ile, meyvesi çok olan ağaca, "mübarek" denir. Binâenaleyh bu hususta sınırsız olan şey, "mübarek" diye nitelenmeye daha layıktır. Maddî ilgi ve bağlardan uzak, sırf aklî olan fikirlerin kısımlarının da, "şarkî ve garbî olmayan" (yani ne sırf şarktan güneş alan, ne sırf garbtan güneş alan olmayan) diye tavsif edilmeye daha uygundur.

Beşinci yani kutsi-nebevî kuvvet son derece kıymetli ve saftır. Çünkü fikri (tefekkürî) kuvvet, hem bir talime ve tenbihe ihtiyaç duyan fikrî kuvvet ve ihtiyaç duymayan fikrî kuvvet diye ikiye ayrılır. Teselsülü sona erdirmek için böyle bir kısmın, yani nebevî kuvvet kısmının mutlaka olması gerekir. Bu kısmın mükemmelliğinin, arılığının, duruluğunun ve alabildiğine istidâdlt oluşunun, "Onu ateş tutuşturmasa bile, neredeyse o yağ yine de ışık verir" diye anlatılması, son derece uygundur. Binâenaleyh bu teşbin de bu kısım için uygundur. Bu nurlar, derece bakımından, birbirleri üzerinde olunca, birincisi yani kuvve-i hissiyye, hayal kuvvetinin, hayal kuvveti de akıl kuvvetinin bir öncüsü gibi olmuştur. Dolayısıyla ayetteki "mişkât" (lamba kovuğu) kelimesinin, misbah (lamba)nın bir zarfı gibi olan zücâcenin (lamba şişesinin) bir zarfı gibi (yani iç içe olmaları) en uygundur. 329[329]

Nur ayetini İbn-İ Sina'nın İzahı

F) Ebu Ali İbn Sîna şöyle demiştir: Bu beş misal, insan ruhunun algılamalarının derecelerini göstermektedir." Bu cümleden olarak İbn Sina şöyle der: "İnsan ruhunun, külli bilgileri ve soyut (mücerred) idrâkleri kabul ettiğinde şüphe yoktur. Hem sonra bu, işin başında bütün bu bilgilerden uzaktır. İşte bu noktada o akl-ı heyula adını alır ki, ayette "mişkât" ile du ifade edilmiştir. İkinci derecede de, insan ruhunda kendilerini sentez etmek suretiyle nazarî ilimler elde etmeye ulaşılabilen bedihî ilimler meydana gelir. Ya bu intikal yolları zayıftır ki bu, "ağaç" ile ifade edilmiştir, ya da daha kuvvetlidir, bu da "zeytin yağı" ile ifade edilmiştir, ya da gerçekten çok kuvvetlidir, bu da, "bir inci gibi parıldayan yıldız misali zücâce (lamba şişesi)" dir. Yahut da, kuvvetin zirvesine ulaşmıştır ki, bu da peygamberlere mahsus olan kutsî ruh olup, ayette "ateş ona dokunmasa bile, neredeyse o yine de ışık saçar" diye ifade edilmiştir. Üçüncü derecede insan ruhu zarûri-fıtri ilimlerden, nazarî ilimler elde eder. Fakat bu nazarî ilimler bil-fiil mevcut değildir. O rûh, istediği zaman bunları ortaya çıkarmaya, hazır etmeye kadirdir. Bu da, "bil-fiil (akıl)" adını alır. Ayette bunu karşılayan "mi^ah" (lamba)dır. Dördüncü derecede, bu zarurî ve nazari bilgiler bilfiil mevcuttur ve bunun sahibi, ona adeta bakıyor gibidir ki, bu da "akl-ı r.ıüstefâri" adını alır. İşte bu "nurun alâ nûr" {nûr üzerine nûr)dur. Çünkü meleke bir nurdur, onun üzerine gelen de diğer bir nurdur" İbn Sina daha sonra şunu iddia etmiştir: "Beşeri ruhlarda bulunan ilimler, "faal akıl" adını alan ruhi bir cevherden meydana gelir. Bu da ay küresinin altında bulunanı yani nârı (ateşi) idare eder. 330[330]

---

[329][329] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/90-92

Sûfîlerln NÛr Ayetini İzahı

G) Sofilerin görüşüne göre, Hak Teâlâ kişinin göğsünü mişkâta (İamba kovuğuna) kalbini "zücâceye (cama), marifetini de misbaha (lambaya) teşbih etmiştir. Bu lamba mübarek bir ağaçtan yanmaktadır ki, bu da meleklerin ilhamlarıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "O kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona vahy ile melekleri indirir" (Nam, 2) ve "Onu Rûhu'l-Emtn, senin kalbine indirdi" fiuar&, 193-194) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, faydalarının çokluğundan dolayı, melekleri mübarek ağaca benzetmiş, onları ruhanî oldukları için, "ne şarkîdir, ne de garbidir" diye nitelemiş ve İlimlerinin çok olması ve Allah'ın melekûtunun sırrına alabildiğince muttali olmalarından dolayı da, "Onun yağı, kendisine bir ateş dokunmasa da hemen ışık verir" şeklinde vasfetmiştir. Bu zaha göre, müşebbeh müşebbehun bihden (kendisine benzetilenden) başkadır.
H) Mukâtil şöyle der: "Ayetteki ifadesinin manası, "Hz. Muhammed'tn kalbindeki iman nurunun misali, içinde lamba bulunan bir oyuk gibidir" şeklinde olur. O halde bu demektir ki, ayetteki "Mişkât" sözü, (Hz. Peygamberin babası) Abdullah'ın sulbünü zücâce lafzı; Hz. Muhammed (s.a.s)'in bedenini; misbah lafzı da ya Hz. Muhammed'in kalbindeki imanı, yahut da (kalbindeki) nübüvveti temsil eder."
I) Bazıları da, mişkât Hz. İbrahim'i, zücâce, Hz. İsmail'i, misbah Hz. Muhammed'in bedenini, şecere de onun nübüvvet ve risaletini temsil eder demişlerdir.
I) Ayetteki tabiri mü'minlerie ilgili bir ifadedir. Bu, Ubeyy Ibn Ka'b'ın izahı olup, o bu ifadeyi "Müminin nurunun misali'.', şeklinde okurdu. Bu aynı zamanda Said İbn Cübeyr ve Dahhak'ın da görüşüdür. Bil ki tercihe şayan olan birinci görüştür. Çünkü Allah Teâlâ, bu ayetten "önce" "Andolsun ki biz, açık açık bildiren ayetlerJndirdik" (Nûr. 34) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın »jy Jü ifadesiyle "O'nun hidayetinin ve beyanının misali',', manası kastedildiği zaman, kendinden önceki ayete mutabık olmuş olur. Bir de biz cümlesini "O, göklerde ve yerdekileri hidayete erdirendir" şeklinde tefsir etmiştik. Binâenaleyh biz ifadesini, "O'nun hidâyetinin misali'.! şeklinde tefsir edersek, mâkabliyle mutabık olmuş olur. 331[331]

Ayetle İlgili Diğer Konular

Dördüncü fasıl, ayetle alâkalı diğer konular hakkındadır. Burada birkaç mesele vardır;. 332[332]

Mişkât

"Mişkât" duvardaki pencere değil, oyuktur. Bu, meşhur olan görüştür. Alimler, bu hususta diğer bazı izahlar da yapmışlardır:
a) İbn Abbas ve Ebu Musa el-Eş'art: "Mişkât" içme fitil giren ve lambanın ortasında bulunan şeydir" demişlerdir ki, bu aynı zamanda Mücahid ve Kurazî'nin de görüşüdür.
b) Zeccac şöyle der: "Bu duvarda kendisine fitilin konulduğu camdan kandilin kamışıdır."
c) Dahhâk: "Bu kendisine lambanın asılmış olduğu halkadır" demiştir. Ama en doğrusu birincisidir. 333[333]

İkinci Mesele

Alimler, Mlşkflt'ın, Habeşce'de oyuk anlamına geldiğini iddia etmişlerdir. Zeccac ise bu

---

330[330] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/92
331[331] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/93
332[332] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/93
333[333] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/93-94

kelimenin Arapça olduğunu, bunun bir benzerinin de "ince, küçük" anlamına gelen siC-JÎ (el-miskfttu) kelimesidir, demiştir. 334[334]

Üçüncü Mesele

Bazı kimseler de bu ayette, "kalb" sanatı bulunduğunu, ifadenin takdirinin "O'nun nurunun misali oyuktaki lamba gibidir" şeklinde olduğunu, zira müsebehun bih'in nurun kaynağı ve menbaı olan şey olduğunu, bunun ise "mlşkât" (oyuk) değil, "misbâh" (lamba) olduğunu söylemişlerdir. 335[335]

Misbah

"Mtsbâh" sirâc-kandil demek olup, bu kelime aslında ışık saçan şey anlamına gelmektedir. Sabaha bu adın verilmesi de bu manadan dolayıdır. 336[336]

Zücâce ve Dûrri Kelimeleri

"ZücAce" kelimesi, zâ harfinin hem dammesi hem fethası, hem de kesresiyle okunmuştur. Durriyyun (&*) kelimesi de dâl harfinin, hem dammesi hem kesresi, hem defethasıyla okunmuştur. Oammeli okunuşu da şu üç şekilde otur:
a) Dâim dammesi, râ ve ya harfinin şeddesi ve hemzesiz olarak (Durriyyun) şeklinde okunmuştur ki, maruf olan kıraat de budur. Suna göre bu ifadenin manası, "saf, an, duru ve parladığı için inci gibidir" şeklindedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de "Sizler, yüksek makam sahiplerini tıpkı semânın ufkunda parıl parıl parlayan yıldızlar gibi görürsünüz"337[337] buyurmuştur.
b) Yine bu şekilde okunur, ancak med ve hemzeyle. Bu da Hamza ile Ebu Bekr'in rivayetine göre Asım'ın kıraatidir. Bazı dil alimleri, bunun bir kıraat hatası olduğu kanaatine varmışlardır. Sibeveyh: "Bu lehçelerin en zayıfı olup, ışıldamak ve parıldamak manalarından alınmıştır. Yoksa "inci gibi, inciye mensup" manasında değildir. Ebu AH "Bu kıraatin izahı şudur: Bu kelime " etmek, savuşturmak" anlamına gelen (ed-dlr'u) masdarından (FuTt.n) vezninde bir kelime olup, sıfattır. Bu sıfat olarak tıpkı isim olan (kasık) kelimesi gibidir.
c) Dalın dammesi ile, medsiz ve hemzesiz olarak, şeddesiz râ ve yâ harfiyle,(Duriyun) şeklinde.
Kesreli okunuşunda da şu iki izah söz konusudur:
a) Dalın kesresi, râmn şeddesi, med ve hemze ile (Dirriun) şeklinde. Bu Ebu Amr ve KİsaTnin okuyuşudur. Ferrâ da yine bu kelimenin def etmek anlamına ;eten ed-dir'u masdarından, tıpkı sikkîr (çok sarhoş) ve J^-iJ' (alabildiğine Ms*. günahkâr) fıssîk kelimeleri gibi, (Fı'îlun) veznindedir. Buna göre mana "Onun ışığı birbirini savuşturur, def eder" şeklinde olur.
b) Dâim kesresi, râ'nın şeddesi ile hemzesiz ve medsiz olarak (Dirriyun) teklinde. Bu ise, İbn Halit ve Nâfi'in ravisi Utbe İbn Hammad'ın kıraatidir.
Meftuh okunması halinde de şu dört şekil söz konusudur:
a) A'meş, bunu dalın fethası, râ'nın şeddesi, med ve hemze (Derrâ'un) şeklinde okumuştur.
b) Hasan el-Basrî, Mücahld ve Katade dâim fethası râ'nın şeddesi, medsiz ve hamzesiz olarak (Derreyun) şeklinde okumuşlardır.
c) Asım, dalın fethası, şeddesiz râ ile, med ve yâ bulunmaksızın, hemze ile Bere'un) şeklinde okumuştur.
d) Yine aynı şekilde okunmuştur. Ancak ne var ki, burada hemzenin yerini şeddesiz yâ

---

[334] [334] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/94
[335] [335] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/94
[336] [336] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/94
[337] [337] Buhari Bed'u'l-halk. 8: Mûslim, Cennet, 14-16 (4/2179) (Benzeri hadis).

almıştır. (Dereyun). Ayetteki lafzına gelince bu hususta maruf osn kıraat, tefe'ale (Jmî) vezninde olmak şartıyla kâf şeddelenerek ardarda dört ile okunmasıdır. (Tevakkade). Hasan el-Basrt, Mücahit1 ve Katâde de î.-iı şekilde okumuşlar ama dalı dammelemişlerdir. (Tevakkadu) Keşşaf sahibi oe, pu kelimenin yânın, vâvın, kafin fethası ve yine kafin şeddesi ve dal harfinin de refi ie (Yevakkadu) şeklinde okunduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "İki zaid harf «an yana geldiği için, tâ hazfedilmiştir." Bu, garib bir izahtır. Sald İbn Cübeyr'in se. bu kelimeyi damme olan yâ, sakin vâv, şeddesiz olarak fethalı kaf ve dalın refi ile (yûkadu) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.
Yin Nâfl ve Hafs'ın bu şekilde okudukları, ancak ne var ki, ya harfinin yerini tâ'nın aldığı rivayet olunmuştur. Yine Asım'ın bu kelimeyi dammeli ya, fethalı vâv, şeddeli . fethalı kaf ile (yuvakkadu) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Ebu Amr'ın :a bu şekilde okuduğu, ancak ne var ki onun bu kelimenin başına tâ getirerek okuduğu rivayet edilmiştir (Tuvakkedu). Talha'nın da dammeli tâ, sakin vav, şeddesiz ve kesreli kaf ile (Tûkıdu) şeklinde okuduğu rivayet olunmuştur. 338[338]

Altıncı Mesele

Cenâb-t Hak "O sırça (kandil) de sanki birinci (gibi parıldayan) bir yıldızdır" buyurmuştur. Yani, "büyüktür, aydınlatandır" demektir. Çünkü ifadesi, "yıldızların büyükleri"ni ifade eder. Alimler, bununla büyüklükte ilk sıraları alan Zühre, Müşteri ve sabit yıldızlar gibi, aydınlatıcı ışık saçıcı yıldızlardan birisinin kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. 339[339]

Şeceret-in Mübareke-tin

Cenâb-ı Hak, "mübarek bir ağaçtan" buyurmuştur. Yani, "Mübarek ağacın yağından, yani bereketi ve faydası çok olan bir ağaçtan demektir. Bunun tufandan sonra i!k biten ağaç olduğu da ileri sürülmüştür ki, yetmiş peygamber burayı bereketlendirmiştir. (Orada zuhur etmiştir). Hz. İbrahim de onlardandır. Bununla Şam'ın zeytinlerinin de kastedildiği ileri sürülmüştür. Çünkü, Şam da mübarek bir beldedir. İşte bundan dolayı
Allah Teâlâ bu ağacı mübarek bir ağaç kılmıştır. 340[340]

Ne Şarkî Ne Garbî Olmayan

Alimler bu ağacın, ne şarkîdir ne de garbî" şeklinde vasfedilmesinin ne manaya geldiği hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır.
a) Hasan el-Basri şöyle der: "Bu, cennetteki zeytin ağacıdır. Çünkü bu, dünya ağaçlarından olmuş olsaydı ya şarkî ya da garbî olurdu." Bu izah zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ, benzetmeyi insanların görüp müşahede ettiği şeylerle yapar. Halbuki insanlar, cennetin ağaçlarını (henüz) görüp müşahede etmemişlerdir.
b) "Bununla Şam'daki zeytin ağaçları kastedilmiştir. Çünkü Şam, dünyanın ortasındadır. Dolayısıyla onun ağaçlan da doğulu veya batılı diye vasfedilemez. Bu da tutarsızdır. Çünkü yeryüzü küre şeklindedir" diyenler, "doğu" ve "batı" isimlerini muayyen iki noktaya vermezler, tam aksine her beldenin başlı başına doğusu ve batısı olduğunu söylerler. Bir de bu teşbih, zeytinyağını tanıyan için getirilmiş olan bir teşbihtir. Zeytinyağı ise, diğer yerlerde bulunduğu gibi, Şam'da da bulunabilir.
c) Bu, kendisini diğer ağaçların kuşatıp sardığı bir ağaçtır. Binâenaleyh, ona ne doğudan ne de batıdan güneş isabet etmez. Bazıları da "Bu, yapraklarıyla iyice kuşatılmış olan bir ağaçtır. Binâenaleyh, güneş ister doğuda olsun ister batıda, ona isabet etmez." Ağaçlar içinde zeytin

---

338[338] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/94-95
339[339] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/96
340[340] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/96

ve nar ağacı gibi, dalları baştan sona kadar yaprakla donatılan başka bir ağaç yoktur" demişlerdir. Bu da tutarsızdır. Çünkü, ayetin maksadı, o yağın saf ve net oluşunu ifade «tmektir. Bu ise, zeytinin en mükemmel biçimde olgunlaşmasıyla elde edilir. Br da, örfe göre, ona güneşin vurmaması ile değil, tam aksine güne tesiriyle elde edilir.

d) İbn Abbas şöyle der: "Bununla, dağların tepesinde yahut da geniş bir sahrada bulunan ağaçlar kastedilmiştir. Böylece güneş, hem doğarken hem de batarken bu ağaçlara vurur." Bu, İbn Abbas, Said İbn Cübeyr ve Katâde'nin görüşü olup, Ferrâ ve Zeccflc'ın da tercihleridir. Ferrâ ve Zeccâc bu ifadenin manasının "ne yalnız doğuda, ne de yalnız batıda, tam aksine bu hem doğuda hem de batıdadır" şeklinde olduğunu ve bunun tıpkı, birisinin sık sık hem sefere çıkması, hem de mukim olması halinde, "Falanca ne misafirdir, ne de mukîm" denilmesi gibi olduğunu söylemişlerdir ki, tercih edilen görüş de budur. Çünkü o ağaç her ne zaman böyle olursa, onun , ağı son derece saf ve berrak olur, işte ancak bu durumda teşbihin maksadı da mükemmel olur.

e) "Mlskât" Hz. Muhammed'in göğsü, "zücace" kalbi, "Mlsbâh" onun Kalbindeki dini, "mübarek bir ağaçtan tutuşturulan'.' ifadesi de, "Atanız ibrahim'in dinine tâbi olunuz", (Hacc. 78) ayetinde emrettiği husustur. O halde bu demektir ki, ayette bahsedilen ağaç ile, Hz. İbrahim kastedilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'i vasfederek, "ne şarkîdir ne de garbî" buyurmuştur. Yani, "O , yahudi ve hristiyanlar gibi doğu ve batı tarafına doğru namaz kılmamış, tam aksine ka'be'ye doğru namaz kılmıştır. 341[341]

Dokuzuncu Mesele

Allah Teâlâ, o ağacın yağını da, "kendisine bir ateş dokunmasa da hemen ışık vermekle" vasfetmiştir. Çünkü
zeytinyağı, katıksız, saf, arı, duru olup ona uzaktan bakıldığında onun sanki şuaları (ışınları) varmış gibi gözükür. Binâenaleyh, ona bir Oe ateş dokunduğunda o, ışık üstüne ışık olur. Tıpkı bunun gibi, müminin kalbi de kendisine ilim gelmeden önce neredeyse kendisinde mevcut olan hidayetle amel eder. Ama, ona ilim geldiğinde nûr üstüne nûrlanır, hidayet üstüne hidayet elde eder. Yahya İbn Sellâm "Mü'minin kalbi kendisine açıklama gelmeden de, bu işe yatkın olduğu için hakkı tanır" demiştir ki, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in j*p' t-'ji 'jff 4jjı jyı jui *»U "Mü'minin ferasetinden sakınınız, çünkü o Allah'ın nuruyla bakar, görür" ifadesiyle kastedilendir.

Ka'bu'l-Ahbâr da ayetteki, "zeytinyağı" ile Hz. Muhammed (s.a.s)'ın nurunun kastedildiğini, buna göre mananın nerdeyse onun nuru, o konuşmadan Önce bile, insanlara açıklamada bulunur" şeklinde olduğunu söylerken, Dahhâk, "Hz. Muhammed (s.a.s) vahiy gelmeden de neredeyse hikmetli konuşurdu" demiştir. Abdullah İbn Revana da:

"Şayet onda, beyan edip açıklayan ayetler olmasaydı bile, onun taşıdığı bedahet ve sadakat, sana (verilmesi gereken) haberi verirdi" demiştir. 342[342]

Onuncu Mesele

Cenâb-ı Hak "Nûr üstüne nurdur" buyurmuştur. Bununla o nurların ard arda gelip biraraya toplanmaları Kastedilmiştir. Nitekim Übeyy İbn Ka'b: "Mümin şu dört hasletle başbaşadır: Kendisine verildiğinde şükreder, belâya duçar kılındığında sabreder, söylediğinde doğru söyler, hükmettiğinde de adil olur. O halde bu demektir ki, diğer insanlar arasında, bu mümin kimse, ölüler arasında yürüyen bir canlı gibidir. O, şu beş nûr hâlesi içinde gidip gelir, dolaşır. Konuşması nurdur, işi nurdur, girmesi nurdur, çıkması nurdur, Kıyamette de varışı nuradır" demiştir. Rabî, "Ebu'l-Aliye'ye burada giriş ve çıkışın manasını sordum da, o da, onun gizli ve

---

341[341] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/96-97

342[342] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/97

açıktan yaptığı şeylerdir" cevabını verdi" demiştir. [343]

Onbirinci Mesele

Cübbaî şöyle der: "Bu ayet, her cahil olanın kendiliğinden cahil olduğuna delâlet eder. Aksi halde deliller apaçıktır. Şayet o delillere bakıp incelemiş olsalardı, anlarlardı." Bizim alimlerimiz de şöyle demişlerdir: "Bu ayet, bizim mezhebimiz lehinde olan açık bir ifadedir. Çünkü Cenâb-ı Mak bu delillerin kendisine hiçbir ilavenin yapılamayacağı bir derecede açık ve seçik olduklarını beyan ettikten sonra "Allah kimi dilerse onu nuruna kavuşturur" buyurmuştur. Yani, "Bu delillerin apaçık oluşu, Allah imânı halketmedikce yeterli değildir ve fayda vermez" demektir. Cenâb-ı Allah'ın "Allah... kavuşturur"buyruğundan muradın, delilleri ve beyyineleri açıklamak olması mümkün değildir. Çünkü eğer biz "nûr" kelimesini delillerin açıklanması manasına hamletmiş olsaydık hüda kelimesini de, bu aynı manaya hamletmek caiz olmazdı. Aksi halde söz bir mâna ifâde etmekten çıkardı. O halde geriye ancak hüda lafzını burada ilmi yaratma manasına hamletmek kalmıştır.
Ebu Müslim İbn Bekr buna iki şekilde cevap vermiştir:
a) Cenâb-ı Hakk'ın "Allah kimi dilerse onu nuruna kavuşturur" ifâdesi, adeta delâlete düşen kimsede bulunan "hizlân" (yardımsız bırakılma)nın zıddı gibi olan hidâyetin artması manasına ham (edilmiştir.
b) Cenâb-ı Allah dilediği kimseleri, "cennetin yolu" demek olan nuruna hidâyet eder. Ebu Müslim bu ayeti "nurları önlerinden ve sağlarından koşar bir halde görürsün. "Bugün sizin müjdeniz.-altlanndan ırmaklar akan cennetlerdir"(Hadid, 12) ayetine benzetmiştir. Kâdl Abdu'l-Cebbâr, Ebu Müslim'in verdiği bu iki cevabı da yetersiz görerek şöyle demiştir: "Birincisine gelince önceki ifâde indirilen ayetleri zikretmekle ilgilidir. Binâenaleyh biz bunu hidâyet anlamına hamlettiğimizde hepsi bunun içine girer. Ama ziyade, artma anlamına aidığımızdaysa bazısı buna dahil olur. Bu ayet, "cennetin yolu" anlamına hamledildiğinde mâna ciheti hariç, lafzı cihetinden hiç bir kimse buna dâhil olmaz." Kadi Abdu'l-Cebbar bu iki cevabı yetersiz gördüğü için şunu söylemiştir: "Evlâ olanı Allah Teâlâ bununla şunları değil de bunları hidâyete erdirmiştir. Bunlarda kendilerine sorumluluğun ulaştığı kimselerdir" denilmesidir.
Bil ki Kâdl'nin bu cevabı ilk iki cevaptan daha tutarsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "Allah kimi dilerse onu nuruna kavuşturur" beyânından, apaçıklıklarına rağmen bu delillerin yetmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu ise, çoğu delilleri içine almaz. O halde, Mu'tezile'nin ileri sürdüğü görüş düşer. [344]

Onikinci Mesele

Cenâb-ı Hak p- "Allah, insanlar için meseller irâd eder" buyurmuştur. Bu ifadeden murat, "mükellef olan insanlar için'.', manasıdır. Bunlar da Hz. Peygamber ile Onun kendilerine peygamber olarak gönderildiği kimselerdir. Çünkü Cenâb-ı Allah bunu büyük bir nimet sadedinde zikretmiştir. Mutezile bu ifadeyle istidlalde bulunarak şöyle demiştir: "Bu, şayet onlar bundan istifade edebilirse, büyük bir nimet olur. Binâenaleyh her şeyi Allah yaratmış olursa, on'ar bundan istifade edemezler." Bunun cevabı daha önce geçmişti.
Daha sonra Allah Teâlâ kendisinin, "her şeyi hakkıyla bilen" olduğunu söylemiştir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın verdiği meseller hususunda tefekkür etmeyen, ibret almayan ve O'nun delillerine nazar edip de böylece o delillerin şüphelerden ne kadar uzak ve ne kadar açık olduklarını anlamayan kimseler için bir tehdit gibidir. [345]

---

[343] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/98
[344] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/98-99
[345] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/99

Hak Rızasına Tahsis Edilen Evler

"(O kandil) o evlerde, (yakılır ki), Allah onların yüce tanınmasına ve içlerinde admm anılmasına izin vermiştir. Onlar buralarda sabah akşam O'nu teşbih ederler. (Öyle) adamlar (vardır kî), onları ne bir ticaret ne bir alışveriş, Allah'ı anmaktan namazı dosdoğru kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymaz. Onlar, kaîblerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar. Çünkü Allah, kendilerini isledikleri amellerin en güzeliyle mükafaatlandıracak, onlara fazlu kereminden dahasını da verecektir. Allah kimi dilerse, onu hesapsız biçimde nzıklandırır."
(NÛr, 36-38).
Bil ki bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır. 346[346]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "(O kandil) o evlerde, (yakılır ki)F.Allah izin vermiştir" ifâdesi, burada hazfedilmiş bir ifâdenin bulunmasını gerektirir. Âlimler bu hususta şu îzahları yapmıştır.
a) İfadenin takdiri, "Allah'ın nuru isminin anılmasına izin verdiği evlerdeki bir oyuk içinde bulunan, bir kandil bir lamba gibidir" şeklindedir. Bu muhakkik ulemânın ekserisinin tercihidir. Ebu Müslim Ibn Bahr el-İsfehânî, buna iki şekilde itiraz etmiştir:
1) Ayette, "misbâh" kelimesinin zikredilmesinin maksadı, bir teşbihte bulunmaktır. Halbuki lambanın, Allah'ın izin verdiği evlerde olması bu gayeye fazla bir şey katmaz. Çünkü lambanın evlerde olması onun ışığını ve aydınlığını arttırmaz.
2) Bahsi geçenlerde, bu meselin tek şey olmasını gerektiren sebepler bulunmaktadır. Bunlar mesela, "mtşkât", "fihâ misbâh", "fi zücâcetin" ve "keennehâ kevkebun duvriyyun" ifâdeleridir. Halbuki büyüt lafzı çoğuldur. Böyle bir birlik ve aynılık ise, her evde tahakkuk edemez.
Ebu Müslim'in birinci görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: "Berrak bir camın içine konulmuş olan lamba, mescidlerde bulunursa, daha büyük ve daha muhteşem olur. Böylece de daha aydınlatıcı olmuş olur. Binâenaleyh bu şekilde teşbihte bulunmak daha tam ve daha mükemmel olur. İkincisine de şu şekilde cevap veririz: Teşbihin maksadı, bu vasfı taşıyan her şey olduğuna göre, bunun muhtevasına zeytinyağı ile yanan ve saf bir camın içinde bulunan bir oyuğa konulmuş olan her lamba dahil olur. Binâenaleyh bunun faydası da şu olur: Bu lambanın tşığı Allah'a ibadet etmeye hissedildiği an, bu evlerde geceleyin ortaya çıkar, görünür. Bu tıpkı şuna benzer. Bir kimse, "Bana hizmet etmeye en uygun olanı, ilme başvuran, yeterli, kanaatkar ve evinden aynlmayan bir kimsedir" demiş olsa, o her ne kadar bu kelimeyi tekil olarak söylemiş ise de, bununla nev'i kastetmiştir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette zikrettiği tekil ifadelerle nev'i kastedilmiştir.
b) Kelamın takdiri, "Allah'ın içinde anılmasına izin verdiği evlerde bulunan mübarek bir ağaçtan tutuşan'.', şeklindedir.
c) Ebu Müslim'e göre bu, Cenâb-ı Hakk'ın "sizden evvel gelip geçmiş olanlardan misâl". (Nûr, 3*) ifadesiyle alâkalıdır. Buna göre, kelamın takdiri, "Sizden önce Allah'ın içinde (zikrinin) yüceltil meşine izin verdiği evlerde gelip geçmiş olanlardan misfiC seklinde olur ki, "gelip geçmiş olanlar" ifadesiyle peygamberler ve mü'minler, "evler" ifadesiyle de mescidler ve câmîier Kasieailmış olur. Allah Peygamberlerin haberlerini nakletmiş, onların meKamanndan ve yerlerinden bahsetmiş ve o yerleri, "Hani onlar duvardan mescide tırmanmışlardı" (sut, 21) ve "Zekeriyya ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek buldu"(A.lmran,37) ifadeleriyle de, "mihrâb" diye adlandırmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki "Andolsun ki biz, (din hükümlerini) açık açık bildiren ayetler indirdik" (NUr,34)ve Sizden önceki peygamberler ve müminlerin kıssalarını da, Allah'ın içinde zikrinin yüceltilmesine izin verdiği evlerde indirdik..." demek istemiştir.

346[346] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/99-100

d) Cübbaî'ye göre bu ifâde kendinden öncekilerle alakalı bir ifâde olmayıp takdiri "içinde, Allah'ın zikrinin yüceltilmesine izin verdiği evlerde namaz kılın'.! şeklindedir.

e) Ferrâ ve Zeccac'a göre ayette bir hazif bulunmamaktadır. Tam aksine bir takdim, tehir söz konusudur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah'ın içinde zikrinin yüceltilmesine izin verdiği evlerde, sıfatları şöyle şöyle olan adamlar, Allah'u teşbih eder" demek istemiştir.

Kadi, Ebu Müslim İbn Bahr'ın görüşüne şu iki bakımdan itiraz etmiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın , (Nür. 34) ifadesiyle peygamberleri yalanlayanlar kastedilmiştir. Çünkü bu ifade, dünya arzusundan dolayı, cariyelerini zinaya zorlayan kimselerle ilgilidir. Binâenaleyh, bunun böylesi evler olarak vasfedilmesi uygun olmaz. Çünkü bu evler, Allah'ın kendi isminin zikredilmesine izin verdiği evlerdir.

2) Bu ayet, araya giren ayetiyle önceki ayetten ayırılmıştır. Cübbâf'nin görüşüne gelince bu hususta da şöyle denilmiştir: "Takdire başvurmak ancak zaruret esnasında söz konusudur. Binâenaleyh Ferrâ ve Zeccâcın yaptıkları tefsir ve te'vile göre, böyle bir takdire ihtiyaç kalmamaktadır. Bu sebeple, takdire başvurmak caiz değildir. Buna göre şayet "Zeccâc'm görüşüne göre de şöyle bir müşkil ortaya çıkmıştır: Zira onun görüşüne göre ayet "Allah'ın içinde kendisinin teşbih edilmesine izin verdiği evlerde..." şeklinde olur ki buradaki "o evlerde" sözü manasız bir tekrar olmuş olur. Binâenaleyh daha siz böyle bir fazlalığı (tekrarı) üstlenmenin, o noksanlığı üstlenmeden (yani ayette hazif vardır demekten) daha evlâ olduğunu niye söylediniz?" denilirse, biz deriz ki: Tekid için yapılan ziyadeler pekçoktur. Binâenaleyh, ötekine değil de buna başvurmak daha evlâdır.347[347]

İkinci Mesele

Müfessirlerin ekserisi, ayetteki kelimesiyle "mescidler"in kastedildiği kanaatindedirier. İkrlme'den de bu ifâdenin bütün evler anlamına geldiği rivayet edilmiştir, ama birincisi şu iki sebepten dolayı daha evlâdır.

1) Bütün evlerin, Allah'ın içinde zikrinin yükseltilmesine izin vermiş olmakla vasfedilmasi mümkün değildir.

2) Allah Teâlâ o evleri içinde zikredilmek, tesbihatta bulunulmak ve namaz kılınmakla vasfetmistir ki, bu özellik sadece mescidlere uygun düşer. Bununla mescidler kastedilmiş diyenlerin, bu hususta iki görüşü vardır:

a) Bununla şu dört mescid kastedilmiştir: Hz. İbrahim ile İsmail (a.s)'In yapmış oldukları Ka'bs, Davûd ve Süleyman (a.s)'ın yapmış oldukları Beyt-i Makdis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu Medine mescidi ile yine Hz. Peygamber'in yapmış olduğu ve temeli takvaya dayanan Küba mescididir. Hasan el-Basrî'nin bunun içinde onbin kandilin bulunduğu Beyt-i Makdis olduğu rivayet edilmiştir.

b) Bununla bütün mescidler kastedilmiştir. Bu iki görüşten birincisi zayıftır, zira bu delil bulunmaksızın tahsis cihetine gitmektir. Binâenaleyh evlâ olanı lafzı bütün mescidler anlamına hamletmektir. İbn Ab bas (r.a) şöyle demiştir: "Mescidler, Allah'ın yerdeki evleri olup, tıpkı yıldızların yerdeki kimseleri aydınlatması gibi, bunlar da göktekiteri aydınlatır." 348[348]

den Maksad

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesiyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler ve şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1) Bundan maksat, onlann yapılmalarıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "ki onu (Allah) bina etmiştir. Onun
boyunu o yükseltti. Derken ona bir nizam verdi"(Hanat. 27-28) £43' "Hani İbrahim, Beyt'in (Kabe'nin) temellerini yükseltiyordu" (Bakara, 127) buyurmuştur. İbn Abbas (r.a)'ın da

---

347[347] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/100-101

348[348] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/101-102

"Bunlar, Allah'ın yapılmasını emrettiği mescidlerdir" dediği rivayet edilmiştir.
2) Zeccâc bunun manasının "Tazim olunmasını ve pisliklerden boş sözlerden uzak tutulmasını emrettiği" şeklinde olduğunu söylemiştir.
3) Bununla bu iki şıkkın tamamı kastedilmiştir. İkinci görüş, daha evlâdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin zahiri onlann yücettilmelerinden önce bu evlerin, sadece ve yalnız salt evler olduğu derken Allah'ın yüceltil meleri ne izin verdiğini ifade eder. 349[349]

Dördüncü Mesele

Âlimler Hak Teâlâ'nın "İçlerinde admm zikredilmesine ifadesi ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir:
a) Bu her türlü zikri içine alan genel bir ifadedir.
b) İbn Abbas (r.a) göre, bununla orada, Allah'ın kitabının okunması kastedilmiştir.
c) Bu, "Orada, uygun olmayan şeylerin konuşulması yasaktır" demektir. Birinci görüş, zikir lafzının umumi oluşundan ötürü, daha evlâdır. 350[350]

Beşinci Mesele

İbn Amir ve Asım'ın râvisi Ebu Bekr bâ harfinin fethası ile fiili, şeklinde okurlarken, diğerleri bâ'nın kesresi ile şeklinde okumuşlardır. Binâenaleyh birinci görüşe göre, söz (cümle) şu üç zarfının, yani ve zarflarının sonuna kadar sürmektedir. Zeccâc, şöyle demiştir: "Rical" kelimesi merfûdur. Çünkü Cenâb-ı Hak, 'Orada, O'nun için teşbihte bulunun" buyurunca, sanki: "Kim tesbihte bulunur?" denilmiş de, buna cevaben, "O rical (adamlar) teşbihte bulunur" denilmiştir.. 351[351]

Tesbih"den Maksad

Âlimler, ayette bahsedilen teşbih ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Ekserisi bunu, bizzat "namaz" mânasına almışlardır. Bu mânaya alanlar da, değişik görüş belirtmişler; kimileri bunu, beş vakit namaz Anasına alırken; kimileri de sabah ve ikindi namazları mânasına alarak, "çünkü flaoe bu iki vakit namaz farz kılındı, daha sonra buplara (diğerleri) ilâve edildi" Kimileri de bunu, zâtı ve fiilleri hususunda Allah'a uygun olmayan , O'nu tenzih etmek demek olan teşbih manasında olarak, görüşlerine delil «tarak şunu söylemişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, namazı ve zekâtı, "Allah'ı anmaktan •namazı dosdoğru kılmaktan ve zekâtı vermekten" buyurarak, bu zikre (anmaya) atfetmiştir. Bu izah daha tercihe şayandır. 352[352]

Gudüvv ve Asal

"Asal", "usûl" kelimesinin cemisidir ve bu da, yatsı demek olan "asîl" kelimesinin çoğuludur. "Gudüvv" kelimesi müfred olarak getirilmiştir. Çünkü bu, aslında cemî yapılanamayan bir masdardır. "Asîl" kelimesi ise, ism-i cemîdir. Keşşaf Sahibi şöyle r 'Ayetteki "sabahları" manasınadır. "Asal", "îsâl" şeklinde de okunmuştur ı bu, "akşama girerken, akşam üstü" demektir. Nitekim tıpkı yatsıya girdi manasındaki, ve öğleye girdi manasındaki kelimeleri gibi, "akşama " manasında da denilir. İbn Abbas (r.h) "kuşluk vakti namazı, Allah'ın ında vardır" der ve bu ayeti okurdu. Ebu Hu rey re (r.a) da, "Hz. Peygamber 'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Mescidi, diğer yerlere tercih ederek, sabah akşam camilere koşan herbir

---

349[349] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/102
350[350] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/102
351[351] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/102-103
352[352] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/103

insan için, Allah katında, onun için hazırlanmış Misafirler vardır'353[353] Seni b. Sa'd'in merfu olarak rivayet ettiği hadiste de, "Kim hayn ödetmek veya öğrenmek maksadıyla sabah akşam camilere gidip gelirse, bu tıpkı, Allah yolunda"354[354] cihad edip, ganimet elde eden kimse gibi olur" diye duyurulmuştur. 355[355]

Ticâretin Oyalanmamasının Mânası

Âlimler, ayetteki, "Ticaretin onları alıkoymaz" ifâdesine değişik manalar vermişler: Bazıları, "Allah bunların kesinlikle ticaretinin olmadığını beyan etmektedir" derken, diğer bazıları, "Aksine Allah onların ticaret tapmakta olduklarını ve bunun yanısıra, yapmış oldukları bu ticaretlerin, onları Allah'ı ziKirden (anmaktan-hatıhamaktan) alıkoymadıklarını beyan buyurmuştur" demiştir.
Bu ikincisi, ekseri âlimlerin görüşüdür. Hasan el-Basrî şöyle der: "Allah'a yemin ederim ki, onlar ticâret yapıyor olmalarına rağmen, Allah'ın farzları geldiğinde, hiçbirşey onları bu farzları edadan alıkoyamazdı. Onlar hemen namazlarını kılarlar, zekâtlarını verirler." Salimin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir pazar esnafına bakıldığında, (namaz) esnasında alış-verişlerini hemen bırakıp, namaza koştukları görülürdü. İşte bunlar, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın "Ticaret onları alıkoymaz" buyurduğu kimselerdir." İbn Mes'ud (r.a)'dan da, aynı rivayet nakledilmiştir. Bil ki bu görüş birincisinden daha evlâdır. "Falan kimseyi ticareti, şöyle şöyle yapmaktan alıkoymuyor" demek için, mutlaka o kimsenin tacir olması gerekir. Gerçi birinci ihtimal de variddir ve bu konuda sualler sorulabilir: 356[356]

Bey'in Ayrıca Zikredilmesinin İzahı

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, "Ticaret onları alıkoymaz" buyurunca, bunun içine alış-veriş zaten girmektedir. Binâenaleyh daha niçin, bundan sonra, "ne bir alış-veriş" denilmiştir?
Cevap: Buna birkaç şekilde cevap verebiliriz:
a) "Ticaret", içinde çeşitli alış-verişleri bulunduran, bir "cins"dir. Fakat Hak Teâlâ, alıkoyma özelliği daha fazla olduğu için, bundan sonra özellikle "bey1 ", yani "satma"dan bahsetmiştir. Çünkü satmadaki kazanç, neticelenmiş yakînî (kesin) bir husustur. Alıs-verişte bulunan kazanç ise, hem geleceğe ma'tuftur, hem de şüphelidir.
b) "Bey' " (satma), eşyanın (malın) nakit (para) ile değiştirilmesi demektir. Şirâ (satınalma) ise bunun aksidir. Binâenaleyh nakit elde etmeye duyulan arzu, aksini yapmaktan daha çoktur.
c) Ferrâ şöyle der: "Ticaret, dışından mal getirip satanlar hakkında kullanılır. Bey' ise "elinin altında olanı satma" manasınadır.
İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, niçin özellikle erkeklerden bahsetmiştir? Cevap: Çünkü kadınlar, ticaret ehli ve cemaat ehli değildirler. 357[357]

Zikrullah'dan Maksat

Âlimler, ayetteki "Allah'ın zikri" ile neyin kastedildiği hususunda değişik izahlar yapmışlardır: Bazıları, "Bununla Allah'a barnd-ü sena ve duâ kastedilmiştir" derken; bazıları da bununla, "Beş vakit namaz kastedilmiştir" demişlerdir. Buna göre, "öyleyse ayetteki "namazı dosdoğru kılma" ile ne kastedilmiştir? denilirse, deriz ki: Buna karşı şu iki cevap verilmiştir:
a) İbn Abbas (r.a), "Bununla, namazların, vakitlerinde (geciktirilmeden) kıî.nması

353[353] Buhâri, Ezan, 37, (Benzeri hadis).
354[354] Muvatta, Sefer, 53.
355[355] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/103
356[356] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/103-104
357[357] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/104

kastedilmiştir" der.
b) Bu ifâdenin, "Allah'ın zikri" ifadesinin bir tefsiriyyesi (açıklaması) olması da mümkündür. Buna göre, bu "onlar, Allah'ı hem namazdan önce, hem namazda zikrederler" demektir. 358[358]

Kelimesinin İzahı

Bakara Sûresi'nin tefsirinin başlarında (Bakara, 3) ayetini İzah ederken, bunun, "namazı şartlarına
uygun olarak, hakkıyla kılmak" demek olduğunu aûyiemiştik. ifadesindeki, "ikâmef'in, tâ'sının hazfinin izahı da şöyledir: Zeccâc şöyle der: "Arapça'da, denilir. 8u masdarın aslı, dir. vâv, elife çevrilmiş, böylece iki sakin elif bir araya gelmiş ve ictima-i sakineynden iki harekesizin biraraya gelmesinden) ötürü, eliflerden birisi hazfedilmiş, kelime olmuştur. Hazfedilen elife bir işaret olsun diye, kelimenin sonuna tâ getirilmiş olmuştur." Zeccâc bunun böyle olduğunda, nahivcilerin icmâsı bulunduğunu söylemiştir. 359[359]

Salat'dan Burada Maksat

Âlimler, ayetteki "namaz" ile, hangi namazın kastedildiği hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir:
Bazıları bunun, farz namazlar olduğunu ileri sürerlerken, bazıları "kuşluk namazı" ile ilgili olarak İbn Abbas'dan --Eklettiğimiz gibi, buna farzlarla birlikte nafileleri de dâhil saymışlardır. Fakat birinci, ooğruya daha yakındır. Çünkü bu, namaz kelimesinin mahfe (elif-lam' !ı) oluşuna daha jygundur (ve ondan ilk nazarda anlaşılan budur). Buradaki "zekât" ile de, farz zekât «âstedilmiştir. Çünkü şeriatta farz olan zekât, bu isimle isimlendirilmiş, böyle maruf olmuştur. İbn Abbas (r.a) ise, bu "zekât" ile, Allah'a yapılan itaat ve İhlasın Kastedildiğini, "O, ehline namazı ve zekâtı emrederdi" (Meryem. 55), "O, sizden rûçbirini tezkiye olmadı" {Nur, 21) ve "O, onları temizler, onları tezkiye eder" -»t», 103) ayetlerinde de, kelimenin bu mânalara geldiğini söylemiştir. Bu da, biraz ince bahsedilen sebepten ötürü zayıftır. Bir de Allah Teâlâ, zekât işini, "verme" fiiliyle zikretmiştir. Bu ise, ancak mal haklarından verilen şeye hamledilebilir. 360[360]

Kalblerin ve Gözlerin Dönmesi

Hakk Teâlâ, bu kişilerin, Allah'ı zikretmek ve O'na taatta bulunmak suretiyle kulluk etmelerine rağmen, içlerinde bir korku ve endişenin bulunduğunu beyan ederek "Onlar kalplerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar" buyurmuştur. Bu korku, Allah'a hakkıyla ibâdet edemediklerini bitmelerinden kaynaklanmaktadır. Âlimler, kalplerin ve gözlerin tekallübünün (dönmesinin) ne demek olduğu hususunda da şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:
1) Kalpler, korku ve dehşetten ötürü çarpar; gözler belerip kalır. Çünkü Hakk Teâlâ, "O zaman gözler yılmış, yürekler gırtlaklara varıp dayanmış". (Ahzap, 10) buyurmuştur.
2) Onların durumları değişir ve böylece kalpleri, anlamaz bir halde% anlar hale; gözleri görmez halden, görür hale gelirler. Dolayısıyla onlar, şüpheden zanna, zandan yakîne, yakînden de, muayene ve müşahedeye (bizzat görmeye) geçmişlerdir. Çünkü Hakk Teâlâ, "Onlar için Allah'tan, hiç beklemedikleri nice şeyler, zuhur edip gelecek"çzûnm, 47) ve "Andolsun ki sen (dünyada) bu hususta bir gaflette idin. işte senden perdeni kaldırıp açtık". (Kat, 22) buyurmuştur.
3) Kalpler, o gün soyluluğu umduğu ve helak olmaktan çekindiği için çevrilir, gözler de, emrolundukları tarafa dönerler. Yahut kitaplarının verildiği tarafa, yani sağdan mı, soldan mı,

---

[358] 358[358] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/104
[359] 359[359] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/105
[360] 360[360] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/105

ne taraftan veriliyorsa o yana döner. Mu'tezile bu açıklamayı beğenmeyerek şöyle demiştir: "Mükâfat ehlinin o gün, kesinlikle korkusu olmaz. Cehennemliklere gelince, onlar da zaten aff beklememektedirler." Biz, bu görüşün yanlışlığını daha önce defalarla izah ettik.

4) Kalpler, yerlerinden oynar ve boğazlara dayanır; gözler de masmavi kesilir. Nitekim Dahhâk şöyle der: "Kâfirleri, gözleri keskin olarak hasredilirler, sonra gözleri kayar, derken kör olurlar. Kalpleri de korkudan, bir çıkış yolu bulamaz ve ancak gelip boğaza dayanır. Nitekim Allah Teâlâ, "O zaman yürekleri gamla dolu olarak, gırtlaklarının yanındadır" (MO'min, ıe) buyurmuştur.

5) Cübbftî şöyle der: Kalplerin ve gözlerin dönmesinden murad, başlarına gelen azap sebebiyle, şekillerinin değişmesidir. Binâenaleyh onlar kâh ateşte pişen bir şeyin şeklini, kâh yanan bir şey şeklini alırlar. Bununla, onların, cehennemin koru haline dönüşmüş olmaları manası da kastedilmiş olabilir. Bu da, "Biz onların gönüllerini ve gözlerini çevirmiş, kendilerini azgınlıkları içinde serseri ve şaşırmış olarak terketmiş bulunuyoruz" (En'am, no) ayetinde ifade edilen manadır. 361[361]

Mûkâfaat Alanlar

Cenâb-ı Hak, "Çünkü Allah kendilerini, işledikleri amellerin en güzeliyle mükâfaatlandıracak" buyurmuştur. Yani, bu, "yani onlar bu ibadetleri, Allah kendilerini mükâfaattandırsın ve yaptıkları şeylerin en güzeline göre mükâfaatlandırsın diye yapmışlardır" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Ayetteki "amellerin en güzeli" ile, bütün hasenat, yani farz ve nafile ibâdet ve taatlar kastedilmiştir. Mukâtil şöyle der: "Cenâb-ı Hak, ayetteki "ahsen" (en güzel) tabirini, onları kötü amellerine göre cezalandırmayıp, o kötü amellerini bağışlayacağına dikkat çekmek için zikretmiştir."

2) Hak Teâlâ, onların en güzel amellerini, bire ondan, bire yediyüze kadar bir karşılıkla mükâfaatlandırır.

3) Kâdî şöyle der: "Bundan murat, onların taatlarının, isyanlarına (günahlarına) bir keffâret olmasıdır. Allah onları, en güzel amellerine göre mükâfaatlandırmıştır." Bu görüş, Kâdî'nin amellerin boşa gitmesi ve tartılması konusundaki mezhebine (inancına) göre doğrudur.

Cenâb-ı Hak, "(Allah) odlara, fazl-u kereminden, dahasmı da verecektir" buyurmuştur, ^u, "Allah Teİlâ, onları amellerinin en güzeline göre mükâfaatlandıracak, hakettiklerini vermekle kalmayacak, aksine diğer ayetlerde de bahsettiği gibi, mükâffatlarını bir fazl-i ilâhî olarak kat kât katlayarak verecektir" demektir.

İmdi, eğer: "Bu, taatlann, mükâfaata müstehak olmada bir tesiri olduğuna delâlet r. Çünkü Cenâb-ı Hakk, ayatte karşılık olarak verdiğini ayrı, fark verdiğini ayrı tir. Siz (ehl-i sünnet) ise böyle söylemiyorsunuz. Çünkü size göre kul, :en bîrşey hakeden (alacaklı olan) durumunda değildir" denilirse, biz deriz Biz de, kulun bu mükâfaatı hakettiğini kabul ediyoruz. Fakat kul bunu, Allah bunu :. adettiği için hakeder diyoruz. Binâenaleyh işte bu kadarcığı, hakedilendir, fazlası fazM ilâhîdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah kimi dilerse, hesapsız biçimde rmklandınr" buyurarak, kudretinin ve cömertliğinin mükemmel |una, meşîetinin (irâdesinin) herşeye nüfuz ettiğine ve ihsanın bol olduğuna çekmiştir. Buna göre Hak Teâlâ, onları taatları hususunda, ciddî ve gayretli niteleyip, bunun yanısıra son derece korku ve endişe içinde olduklarını ;e, Kendisinin onlara, taatlarına karşı büyük mükâfaatlar vereceğini, korkuları itğı sınırsız fazl-u lütfunu ihsan edeceğini belirtmiştir. 362[362]

İnkâr Karanlıkları

361[361] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/105-106

362[362] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/106-107

"O kâfirlerin amelleri, dümdüz ve engin göllerdeki bir serâb gibidir. Susayan, rr j/ı bir su olduğunu sanır. Nihayet o buna vardığı zaman, onu birşey olarak bulamamıştır. Kendi (ameli) yanında, sadece Allah'ı bulur. O da, onun hesabını tastamam verir. Allah hesabı çok süratli görendir. Yahut (kâfirlerin ameli) alabildiğine derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. Onu bir dalga kaplayıp bürümekte, bunun üstüne bir dalga, onun üstünde de bir bulut... hülâsa bir biri üstüne, kat kat karanlıklar. O, elini çıkarıp (baksa), neredeyse onu bile göremez. Allah kime nûr vermemiş ise, onun için bir nûr (ışık) yoktur"(Nur, 39-40). 363[363]

Önceki Kısımla Münâsebet

Bil ki, Allah Teâlâ, mü'minin hâlini beyan edip, onun dünyada, bir nûr içinde olduğunu, bu sebeple de iyi amele sarıldığını açıklayıp, âhirette ise, onun, kalıcı bir nîmet ve büyük bir mükâfaat elde edeceğini dile getirince, bunun peşinden, kâfirin, âhirette hayal kırıklığının en şiddetlisi, dünyada da karanlık çeşitlerinin en büyüğü içinde olacağını açıklamış ve horbtri için de birer misâl zikretmiştir. Kâfirin, âhiretteki hüsran ve hayal kırıklığına^ delâlet eden meseleye gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Okâfirlerin amelleri, dümdüz ve engin göllerdeki bir serâb gibidir" ayetidir. Ezherf şöyle demiştir: "Serâb, kaba kuşluk zamanında çöllerde göze görünen, su olmadığı halde akan suya benzeyen şeydir. Ona uzaktan bakan kimse, onun akmakta olan bir su olduğunu zanneder. Nitekim Arapça'da, "suyun akmasını ifade için: denilir.
Keza "serap" için kullanılan (el-âlu) kelimesine gelince, bu, günün hemen başında göze görünen ve bakan küçüğün-büyük olarak gördüğü şeydir." HalîTın ifâdesinin zahiri ise, el-âlu ile serabın, aynı olduğunu ifâde eder. (el-kı'atu) kelimesine gelince, Ferrâ şöyle demiştir: "Bu kelime, tıpkı jlr (komşu) kelimesinin çoğulunun (komşular) şeklinde olması gibi, kelimesinin çoğuludur. "el-kâ'u" kelimesi ise, düz ve geniş toprak parçasına denilir" Keşşaf Sahibi ise şöyle demiştir: kelimesi, esasen anlamındadır (müfret mânadadır). Zeccâc şöyle der: kelimesinin hemzesi, bazen tahfif ile (şeklinde) okunur. Çok şiddetli biçimde susamış olan kimseye bu ad verilir. 364[364]

Tesbihteki Mükemmellik

Kâfirle bu kimse arasındaki v»ch-i sebebe gelince: Eğer kâfirin yaptığı şey hayır fiillerinden ise, her ne kadar kendisi bundan dolayı bir mükâfaat elde edeceğini zannetse de, o bundan ötürü herhangi bir mükâfaata müstehak olamaz. Yaptığı eğer, şer fiillerden ise, herne kadar o, bundan mükâfaat elde edeceğini ümit etse de, aksine bundan dolayı ikâba ve cezaya müstehak olur. Allah katında kendisi için bir mükâfaat olduğuna inanıp, kıyametin meydanlarına uğradığında mükâfaat değil de, şiddetli ye büyük bir ikab ite karşılaşarak, pişmanlığı şiddetlenip gam ve kederi de en son noktaya ulaşınca, işte o, o zaman nasıl olacak) İşte onun bu hali, suya çok ihtiyacı olan, serabı görünce de, gönlü ona tutulan ve bu sayede kurtulacağını ümid ederek, arzusu kuvvetlenen, o susamış kimsenin haline benzer. O kimse, su sandığı serabın yanına gelince, umduğundan ümidini keser, bu da ona çok ağır getir." Bu temsil, son derece güzeldir. Mücâhid de şöyle der "Serâb, kâfirin ameli ve işidir. Onun seraba gelmesi ise ölerek dünyayı terketmesidir." 365[365]

"Serâb'a Varlık İzafesi

İmdi eğer, ayetteki "buna vardığında" ifâdesi, serabın bir "şey" olduğuna delâlet eder. "Onu bir şey olarak bulamamıştır" ifadesi ise, buna aykırı ve çelişiktir" denilirse, buna üç bakımdan

---

363[363] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/107
364[364] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/108
365[365] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/108

cevap verilir:
a) Bundan kastedilen, "onu, faydalı bir şey olarak bulamamıştır" anlamıdır. Mtokim Arapça'da, her ne kadar çaba ve gayret sarfetmişse de, "Falanca kimse ıçt>ir şey yapmadı" denilir.
b) Bunun anlamı, "o, buna, yani serabın bulunduğu yere geldiğinde, onu birşey Dtarak bulamadı" şeklindedir. Böylece Cenâb-ı Hakk, "yer, bulunduğu mahal" «ftdesini zikretmemiş, serab kelimesiyle yetinmiştir.
c) Burada bir kinaye söz konusudur. Çünkü serâb uzaktan, yoğunluğu sebebiyle, ftpfcı bir bulut ve toz kütlesi gibi görülür. Kendisine yaklaşıldığında ise, incelir, dağılır ı« hava hatine dönüşür.
Cenâb-ı Hakk'ın, "kendi ameli yanında sadece Allah'ı bulur. O da, onun hesabını tastamam verir" ifâdesine gelince, bu, "o amelinin yanında, kâfirin kendisiyle uyarılıp tehdit edildiği Allah'ın ikâbını ve azabını buldu. O zaman, ondaki, büyük bir fayda beklentisi ve zannı, büyük bir zarar ve sıkıntıya Merayacağı katiyyetine dönüştü" veya, "o, amelinin yanında, Allah'ın zebanilerini Duur. Onlar da onu yakalar ve onunla birlikte cehenneme yönelirler. Derken ona feaynar su ve irin içirirler" demektir. Bu kimseler, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın,"Yorucu işler yapandır" (Gaş\ye, 3), "kendileri muhakkak iyi yapıyorlar sanırlar" (Kehf. i04) ve "Biz, onlar herhangi bîr amel yaptılarsa, (hepsinin) önüne geçip darmadağın ettik"(Furkan, 23) üuyu/duğu kimselerdir. Bunun, Utbe ibn Rebîa ibn Ümeyye hakkında nazil olduğu ytonmiştir. O, kendisini ibâdete vermiş, yünden elbiseler giymiş ve câhiliyye , gerçek dini aramıştır. İslâm'da ise, küfre sapmıştır.
Cenâb-ı Hakk'ın "Allah, hesabı çok süratli görendir" buyuruğuna frfhce, bu böyledir. Çünkü Allah (c.c), bütün malûmatı bilir. Bunun için de, hesaba çakmek ona zor gelmez. Bazı kelamcılar şöyle demişlerdir: "Bunun mânası şudur: 3-- kimseyi hesaba çekmek, bizim gibi, başkasını hesaba çekmekten onu a «oyamaz. Müşebbihe'nin dediği gibi, Allah, bir âlet ile konuşuyor olsaydı, o zaman bu caiz ve doğru olmazdı."
İkinci mesele gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yahut Ikâfirlerin ameli) alabildiğine derin bir denizdeki karanlıklar gibidir" ayetidir. Saradaki jt "yahut" kelimesi hakkında, birkaç izah şekli bulunur:
a) Bil ki Allah Teâlâ, kâfirin amelinin, iyi ise seraba benzediğini; kötü ise, zulümât karanlıklar gibi olduğunu beyan etmiştir.
b) Sözün takdirî anlamı şöyledir: "Onların amelleri, ya göllerdeki bir serâb gibidir, ki bu, ahirette olacaktır; yahutta, denizdeki karanlıklar gibidir. Kİ bu da, dünyadadır."
c) İlk ayet, onların işlerinin zikredilmesi, onların bunlardan hiçbir şey elde edemeyecekleri hakkında; ikinci ifâdede, onların inanç ve akideleri hakkındadır. Zira onların inançları, karanlıklara benzemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Allah mü'minleri, karanlıklardan, yani küfürden çıkarıp, nura sokar" (Bakara. 257). 366[366]

Küfrün Karanlıkları

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah kime nur vermemişse, artık onun için bir ışık yoktur" ifâdesi de buna delâlet eder. tabirine gelince bu, "içine düşen şeyin hemen dibi boyladığı, son derece derin ve büyük bir kütleye sahip su parçası, okyanus" anlamındadır. (Lucciyyun) kelimesinin iki okunuşu vardır. Lâm'ın kesresiyle, "Licciyyun" şeklinde; dammesiyle de, "Licciyyun" şeklinde. Bu meselenin anlatılmasına gelince: Çok dolu olan denizin dibi, suyunun derinliği ve doluluğundan dolayı, son derece karanlık olur. Onun üzerindeki dalgalar ardarda geldiğindeyse, karanlık iyice şiddetlenir. Bu dalgaların üzerinde bir de bulut bulunursa, o zaman karanlık son haddine ulaşır. Böyle bir denizin dibinde bulunan bir kimse ise, karanlığın şiddetinin nihaî noktasındadır. El hakkında câri olan âdet, onun görülebilen ilk şey, görülemeyecek olan en son şey olduğu şeklinde olunca, Cenâb-ı Hakk, "neredeyse, o elini

---

366[366] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/108-110

bile göremez" buyurmuş, böylece Allah Teâlâ, bu karanlık ve zulmetin, son haddine ulaşmış olduğunu beyân etmiş, sonra da, inancı itibariyle kâfiri buna benzetmiştir. Kâfir, Cenâb-ı Hakk'ın, "nur üstüne nurdur" (Nur, 35) ve "nurları önlerinde ve sağlarında koşacak"'Tannm,8) âyetinde zikredilen mü'minin durumunun zıddı bir haldedir.
Bundan ötürü Ubeyy ibn Ka'b "Kâfir, beş zulüm içinde gidip gelecektir: Sözü, ameli, girişi ve çıkışı, en nihayet cehenneme varışı" demiştir.
BuradaKi teşbihin îzahı hususunda başka açıklamalar da vardır:
1) Allah Teâlâ üç çeşit karanlık zikretmiştir: Denizin karanlığı, dalgaların karanlığı ve bulutun karanlığı. Kâfir de aynen böyledir. Onun da üç zulûmatı bulunur: İtikad karanlığı, söz karanlığı ve amel karanlığı. Bu, Hasan el-Basrf'den rivayet edilmiştir.
2) Onların, kalbi, gözü ve kulağı bu üç zulmete teşbih edilmiştir. Bu, İbn Abbas'tan
rivayet edilmiştir.
3) Kâfir bilmez, bilmediğini de bilmez. Bununla beraber, bildiğini zanneder. Bu
üç mertebe, işte bu karanlıklara teşbih edilir.
4) Bu karanlıklar üstüstedir. Küfründe ısrarından dolayı, kâfirin üzerinde de, sapıklıklar üstüste binmiş, teraküm etmiştir. Öyle ki, en açık deliller onun yanında zikroiunsa bile bunları anlamaz.
5) Bunlar, karanlık göğüs içindeki karanlık kalptir.
Cenâb-ı Hakk'ın, 'hülâsa birbiri üstüne, kat kat karanlıklar" iadesine gelince, Ibn Kesir'den, onun bunun, 'den bedel olmak üzere ve şeklinde okunduğu; yine onun bunu, izafette. Ve (Rahmet bulutu, azab bulutu denildiği gibi, "karanlıklar bulutu" şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Diğer kıraat imamlarının kıraati ise, ikisi de, ref ve tenvin ile olmak üzere, şeklindedir. Buna göre söz de bitmekte, ite yeni bir cümle başlamaktadır. Bu, "yukarda edilenler, üstüste binmiş karanlıklardır" demektir. 367[367]

Kade Fiili Hakkında

Ayetteki, J "neredeyse onu bile göremez" ifadesiyle iki görüş var:
1) itf fiilinin olumsuzu olumlu; olumluyu olumsuz mânâ ifâde eder. Binâenaleyh, "az kaldı yapmayacaklardı" (Bakara, 71) ifâdesinin lafzı olumsuz, takat manası ise olumludur. Çünkü onlar bunu yapmışlardır. Yine Hz. Peygamber o.a.s)'in, "Fakirlik neredeyse küfür olacaktı"368[368] hadîsinin lafzı olumlu olduğu halde, mânâsı olumsuzdur. Çünkü fakir, kâfir değildir. Burada böyledir; buradaki ifadesinin mânâsı, "o onu gördü" şeklindedir.
2) "mukârebet - yaklaşma, olayazma" İfade eder. Buna göre bu ifâdenin anlamı, "vuku, bulması yaklaşmadı" şeklindedir. Malumdur ki, vukuu yaklaşmamış «lan şey, vuku da bulmamıştır. Tercih edilen görüş budur; birinci îzah ise, iki bakımdan zayıftır:
a) Böylesi karanlıklardan daha az karanlıkta bile bir şey görülmez. Nerde kaldı, bu «Karanlıklarda görülsün!
b) Bu temsilden amaç, kâfirlerin ne kadar çok câhil olduklarını ortaya koymaktır. Bu da ancak, bu karanlıklar sebebiyle görmenin kesin olarak bulunmamasıyla •eydana gelir. Ayet-i Kerime'deki "Allah kime rjr vermemiş onun için bir nur (ışık) yoktur" cümlesine gelince, âlimlerimiz şöyle demiştir: "Allah, mü'minin hidâyetini son derece aşikâr ve açık olmakla vasfedince, bunun peşinden, "Allah kimi dilerse, onu nuruna kavuşturur" (Nur, 35) beyanını gtfirmiştir. Bunun gayesi, sadece delillerin son derece açık olmasının îmâna jrtmediğint; ama, yolun karanlık olmasının da ondan alıkoyamayacağını; aksine her sevin Allah'ın yaratmasına, hidâyetine ve meydana getirmesine bağlı olduğunu insana bildirmektir."
Kadî şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi ile, "Allah her kime bu dünyada lütufları ile bir nûr vermemişse" ifadesiyle de, "cennetin yolunu bulamaz, şaşırır" manası kastolunmustur, ifâdesinden muradın, "Her kime âhirette muhtemel bir kurtuluş ve mükâfaata nail oluş nasip

---

367[367] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/110-111
368[368] Camiu'sSağır, 2/89.

etmezsek" şeklinde olması muhtemeldir, ifâdesinin ise, "buna bir ilâve ve takrir için gelmiş olması malûmdur. 369[369]

Kuşların Toplumu ve İbadetleri

"Görmedin mi, göklerde ve yerdekiler havada saflar halinde uçan kuşlar, hakikatte hep Allah'ı teşbih ediyorlar. Her biri duasını da teşbihini de, muhakkak bilmiştir. Allah, onlar ne yaparlarsa hakkıyla bilendir. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dönüş ancak Allah'adır." (Nur. 41-42).

Bil ki, Allah Teâlâ mü'minlerin kalplerinin nurlarını ve kâfirlerin kalplerinin karanlıklarını niteleyip tavsif edince, bunun peşinden de tevhidin delillerini getirmiştir. 370[370]

Hayvanların Teşbihi

Birinci çeşit: Allah Teâlâ'nın bu ayette zikrettiği husus den muradın, "bilmedin mi?" manası olduğunda şüphe yoktur. Çünkü teşbih, hem gözle görmeyi hem de kalp ile bilmeyi içine alır. Bu sözün zahiri, her ne kadar soru İse de, bununla bir takrir (izah ve beyan) kastedilmiştir. Böylece Allah Teâlâ, göktekilerin ve yerdekilerin teşbih etmek suretiyle, kendisini ululamak gerektiğine dikkat çekmiştir.

Bil ki ayetteki teşbih ile, ya bütün bu varlıkların, Hak Teâlâ'nın noksanlardan münezzeh olduğuna ve celâl sıfatlarına sahip olduğuna delil oluşu, yahut onların bizzat dilleriyle konuşup teşbih ettikleri, yahut da bazıları hakkında tenzih, bazıları hakkında da lisânen konuşma manası kastedilmiştir. Birinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü İkincinin olması imkânsızdır. Çünkü yeryüzünde mükellef olmayan, bu şekilde tesbihâtta bulunmayanlar bulunduğu gibi, kâfirler gibi, mükellef olduğu halde, böyle teşbih etmeyenler de vardır.

Üçüncü görüş hakkında da şöyl- inilebilir: "Göktekiler, yani melekler dilleriyle teşbihte bulunurlar. Yerdekilerin ise, bir kısmı dilleriyle tesbihâtta bulunurlar, bir kısmı da "delalet yoluyla" tesbihatta bulunurlar. Ayetteki teşbihi bu üçüncü manaya -amletmek ise, tek bir lafzın aynı anda, hem hakiki, hem mecazi manalarda kuşanılmasını gerektirir ki bu caiz değildir. Binâenaleyh geriye, sadece birinci kısım çalmaktadır. Çünkü bütün bu varlıklar, cisimlerinin ve sıfatlarının Allah'ın münezzeh cduğuna, kudretine, ulûhiyyetine, (birliğine) ve adaletine delalet etmesi bakımından -üşterektirler. Binâenaleyh onların bu durumu mecazen tenzih (teşbih) diye aclandırılmıştır. İmdi eğer, "Bu manadaki teşbih, bütün mahtukat için söz konusudur. Binâenaleyh burada bunun, sadece akıllı varlıkların teşbihi olduğunu söylemenin •NKmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Hak Teâlâ'nın varlığına, akılların varlığı daha çok delâlet eder. Zira bunların yaratılışlarındaki enteresanlıklar ve akıl almaz şeyler daha çoktur. Bu enteresan şeyler, onların akıllarının olması, konuşabil meleri ve anlayabilmeleridir."

Hak Teâlâ'nın "Havada saflar halinde uçan kuşlar" ifadesi hususunda birisi, "Bu ifadenin, kendinden öncekiyle münasebetinin izahı nedir?" 2 yebilir. Buna şöyle cevap verilir: Hak Teâtâ göktekilerin ve yerdekilerin tesbihde solunduğunu bildirince, gök ile yer arasında bulunan, havada yer alanlardan, yani «uslardan, yani onların da tesbihatta bulunduğundan bahsetmiştir. Bu böyledir. Çünkü sanatlarını açıp kapayarak sayesinde hava boşluğunda durabilme kuvvetini, o ağır -tle (bünye) sahibi kuşlara vermek, herşeyi yöneten Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın cudretine delâlet eden en büyük delillerdendir. Böylece Cenâb-ı Hak, onların uçuşunu tendisi için bir tesbihatta bulunma kabul etmiştir ki, bu da, biraz önce bahsettiğimiz gibi, ayetteki "tesbih"den muradın, lisânen teşbih etme değil, bütün bu hallerin, Allah'ın münezzehliğine delâlet edişleri olduğunu tekid eder.

Hak Teâlâ'nın, "Her biri duasını da, teşbihini de, muhakkak bilmiştir" ayeti hususunda şu üç izah yapılmıştır:

369[369] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/111-112

370[370] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/112

a) Bu, "Allah bütün bunların salât ve teşbihini bilir (duyar)" demektir. Bunun, du manada olduğuna, "Allah ne yaparlarsa hakkıyla bilendir" ifadesi de delalet eder. Bu, ekseri kelamcıların görüşüdür.
b) Bu kelimelerin sonundaki zamir, "küllü" (her biri) lafzına râcidir. Buna göre mana, "onlardan herbiri, kendilerine farz (gerekli) olan salât ve teşbih) bilirler" şeklindedir.
c) Bu zamirler, "Allah" lafzına racîdir, yani, "Teşbih eden ve salât eden (namaz kılan) her kimse, Allah'ın kendisini mükellef tuttuğu saiâtı ve teşbihi bilir" demektir. Bu son iki manaya göre, ifadesi, müste'nef bir cümle olmuş olur. Ebu Sâbit'ten şu rivayet edilmiştir: "Muhammed b. Cafer el-Bakır (r.a)'ın yanında oturuyordum. O bana, "Güneş doğarken ve batarken, şu serçelerin ne dediklerini biliyor musun?" dedi. Ben de, "Hayır" dedim. O, "Bunlar, Rablerini teşbih ve takdis ediyor ve o günkü rızıklarını istiyorlar" dedi." Kelamcılar bu açıklamayı tuhaf görerek şöyle demişlerdir: "Eğer kuşlar Allah'ı tanımış olsalardı, onlar da tıpkı bizim konuşma ve işaretlerimizi anlayan akıllılar gibi olurlardı. Fakat hiç de böyle değiller. Çünkü kuşların bütün bu işleri bilmeyen bir çocuktan bile daha noksan olduklarını zarurî (kesin) olarak bilmekteyiz. Binâenaleyh bu hususiyetin kuşlarda, haydi haydi bulunmaması gerekir. Kuşların Allah'ı bilmedikleri sabit olunca, onların bizzat Allah'ı teşbih etmeleri imkânsız olur. Böylece, daha evvel de izahı geçtiği gibi, kuşların ancak lisan-ı halleriyle Allah'ı teşbih ettikleri sabit olmuş olur. 371[371]

Hayvanlardaki Özel Kabiliyetler

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Biz, Allah Teâlâ'nın, kuşlara ve diğer haşerâta, akıllıların ekserisinin yapamayacağı fevkalâde kabiliyetler ilham etmiş olduğunu, verdiğini görmekteyiz. Durum böyle olunca, onlara, kendisini tanımalarını, Kendisine dua ve tesbihatta bulunmalarını ilham etmiş olması niçin mümkün olmasın? Hak Teâlâ'nın, kuşlara ve haşerâta fevkalâde kabiliyetler ilham ettiğini şöyle izah ederiz:
1) Allah Teâlâ'nın, onlara avlarını ele geçirme hususunda verdiği kabiliyetler.. Meselâ örümceğin, sineği avlama hususundaki, o ince hilesini bir düşün. Nitekim şöyle denilir: Ayı, öküzün geçeceği yerde sırt üstü yatar. Öküz onu boynuzlamak istediğinde de, elleriyle boynuzlarından yapışır ve onu yere yıkıncaya, öldürünceye kadar ısırmaya başlar. Yine ayının taş atabildiği, sopa alıp insanlara vurabildiği, öldüğünü sâftdığı insanı bıraktığı, zaman zaman onu koklayıp, nefes alıp almadığını kontrol ettiği, kolay bir sıçrayışla ağaca çıktığı, bir eline ceviz koyup öbür eliyle vurarak kırdığı, sonra üfleyerek kabuklarını savurtup, içini yediği anlatılmıştır. Yine farenin, hırsızlığı hususunda enteresan şeyler anlatılmıştır.
2) Arının ve üstlendiği reislik (beylik, başkanlık) durumunun ve en üstün mühendislerin bile yapamadıkları şekilde, altıgen evler (Petek) yapışı..-
3) Turna kuşunun, kendisine en uygun havayı bulabilmek için, dünyanın bir ucundan, bir ucuna uçmasuYine denildiğine göre, her bir atın, karşılaştığı her atın sesini unutmayıp, tanıması da, bunların Özelliğindendir. Yine köpeklerin, birbiri tarafından tanınan şekilde havladıkları rivayet edilmiştir. Pars, su içtiğinde yahut "hânikü'l-fehd" adlı bitkinin suyunu içtiğinde, insanların süpürüntü ve çöplerini yed\§\ rivayet edilmiştir. Timsah\ar\r\ da, saksağan kuşu gibi kuşları beklemek için ağızlarını açtıkları ve o kuşların, timsahın diş aralarını temizlediği, o kuşların başında, dikenimsi şeylerin bulunduğu, timsah onu yutmaya yeltendiğinde, bu dikenimsi şeyin ona bu imkânı vermediği ve kuşun böylece, kolaylıkla (tehlikesizce) gittiği söylenmektedir. Yine kablumbağanın, yılanı yedikten sonra, dağda biten kekik otundan yediği ve böylece onun tesirinden kurtulduğu rivayet edilmiştir. Av işleriyle uğraşan güvenilir bir zat, toy kuşunun, beyaz benekli bir yılanla (engerekle) döğüştüğünü; kuş onun karşısında yenilince de, onu bırakıp, bir baklayı yemeye başladığını; sonra yine yılanla döğüşmeye döndüğünü ve bunu bu şekilde sürdürdüğünü seyrettiğini anlatmıştır. Bu adam, derin bir gölgeliğin içinde oturuyor ve bu av işleriyle uğraşıyordu. O kuşun yediği bakla

---

371[371] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/112-114

da, onun oturduğu, pusu kurduğu yere yakındı. Toy kuşu yılanla yine uğraşmaya başlayınca, adam baklayı kökünden koparıp saklamış. Kuş, baklanın bulunduğu yere gelip, onu bulamayınca, onun ötiunduğu yerin etrafında durmadan döne döne ölmüş. O adam da, kuşun baklayı yanek suretiyle, yılanın sokmalarına karşı kendisini tedavi ettiğini anlamış. Bu bakla, çû* baklası (veya maydanoz)'dur.

Gelincik (hayvanı), yılanla mücadele ederken, sedef bitkisini yiyerek, hayatını tfrdürür (korur). Çünkü zehirli sürüngenler, bu bitkinin kokusundan çok rahatsız nurlar. Yine köpeklerin karınları kurtlandığında, buğday başağını yedikleri; leyleklerin ae. biribirlerini yaralamaları halinde, bu yaralarını, dağda biten kekik otuyla tedavi itleri rivayet edilmiştir.

4) Kirpi, rüzgar esmeden önce, kuzey ve güneyi tesbit eder, böylece de yuvasının, grisini (rüzgara göre) değiştirir. İstanbul'da, fırtınaları önceden haber verme suretiyle ve insanların da onun bu uyarısından istifade etmeleri suretiyle, mal-servet sahibi •ton birisi varmış. Bunun sebebi (biliş sebebi), evinde bu işi yapan (yuvasının girişini -İzgara göre değiştiren) bir kirpinin bulunuşuydu. İşte o adam, onun bu hareketlerinden çıkararak bunları bitebiliyordu. Kırlangıç da, çamurdan yuva yapıp, ağaç oyma hususunda gerçekten bir ustadır. Eğer çamura ihtiyacı olursa, toprağı riafcr ve sonra kanatlarında taşıyabileceği kadar bir çamur yapabilmek için, o çamuru çorakta yuvarlar. Yavru yaptığında, yavrularının bakımını titizlikle yapar, onların pMOerini gagasıyla alıp, yuvadan atar. Sonra da onlara bu pisliklerini, yuvanın bir tarafına yapmalarını Öğretir. Avcı, kekliğin yavrularının olduğu tarafa yaklaştığında, teklik ona gözükür, peşine düşüp, yavrularının bulunduğu taraftan uzaklaşması için, ona yaklaşır ve neredeyse yakalanacakmış gibi his verir.

Ağaçkakan, yeryüzüne nadiren konar. Genellikle ağaç üzerinde, içinde (ağaç) nurdu olduğunu bildiği yeri gagalar durur. Yine kuğular, uçarken gökte çok yükselirler. Eğer bir bulut, yahut sis onların birbirlerini görememelerine sebep olursa, o zaman, sanatlarından, birbirlerini duyup takip edebilecekleri bir ses çıkarırlar. Bir dağ başında uyuduklarında, başkanları hariç, hepsi başlarını kanatları altına sokarlar. Başkanları ise, başı açıkta uyur. Böylece bir bekçi sesi (en hafif bir ses) duysa, hemen uyanır.

Karıncanın, son derece düzgün bir çizgi üzerinde, birbirlerini kontrol ederek, yuvalarına gidişteki durumları da enteresandır. Bil ki, bu konudaki detay, "Taba'i j I-Hayavan" (Hayvanların Tabiatları) adlı eserde anlatılmıştır. Bunları sayıp dökmemizdeki maksad, en akıllı insanların bile bu türlü şeyleri yapmaktan aciz olduklarını göstermektir. Binâenaleyh bütün bunlar söz konusu olunca, her nekadar hayvanlar, insanların bildiği bazı şeyleri bilmeseler bile, "Allah tarafından, Allah'ı tanımaları ve O'nu medh-ü sena etmeleri, onlara ilham edilmiştir" denilmesi niçin caiz olmasın? "Allah Celle Celâlühû, i'tizal (Mutezile) terazisiyle tartmaktan münezzehtir" diyen Şihabuddin es-Sem'anî ne de güzel söylemiş!

HakTeâlâ'nın "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ında: Dörtüş ancak Allah 'adır" ifadesi, son derece veciz, kısa ve özlü olmasına rağmen, mebde ve me'âd (dünya ve ahiret) ilminin tamamına delalet eder. Çünkü ilk ifade, herşeyin O'ndan olduğuna dikkat çekmektedir. Zira Onun dışında katan herşey mümkin ve muhdes varlıktır. Mümkin ve muhdes varlıklar ise, ancak vâcibü'l-vücud olan, kadîm bir varlığa varıp dayandığında, var olabilirler. Binâenaleyh "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır" ifadesine, bütün kütleler, her türlü sıfatlar, kulların fiilleri, sözleri ve düşünceleri girer.

Ayetteki, "Dönüş ancak Allah'adır" ifadesi ise, tamamen me'ad (ahiret) bilgisinden ibarettir ve "Herkes, mutlaka Hak Teâlâ'nın huzuruna varacaktır" demektir. Bunun bir başka izahı da şudur: Varlık en kıymetliden başlayıp, derece derece kıymeti düşerek en düşüğüne varıp dayanır. En düşüğünden de derece derece en kıymetlisine yükselir. Binâenaleyh bunlar cisimdir. Daha sonra bitki, hayvan, insan ve melek diye nitelenir. Sonra da, vacibü'l-vücud olan bir varlığa varıp dayanır, yani O'na muhtaçtırlar. Binâenaleyh birincisi, ayetteki "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır" ifadesi ile, ikincisi "Dönüş ancak Allah'adır" ifadesi ile anlatılmıştır. [372][372]

---

[372][372] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/114-116

Yağmurun Oluşması

"Görmedin mi ki, Allah bulutları sürüyor, sonra aralarında) bir imtizaç meydana getiriyor ve sonra onu bir yığın haline koyuyor. İşte görüyorsun ki yağmur, bunların arasından çıkıyor. İçinde dolu bulunan gökten bazı dağlar indiriyor da, bununla dilediğine musibet veriyor, dilediğinden de bunu bertaraf ediyor. Onun (şimşeğin) parıltısı neredeyse gözleri kapıp kamaştırır. Allah, gece ile gündüzü evirip çeviriyor. Bunlarda, gözleri olanlar için elbette birer ibret vardır" {Nur, 43-44).
Bil ki bu anlatılanlar, İkinci çeşit delildir. Bu hususta, iki mesele var: 373[373]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "görmedin mi?" ifadesinin manası, "akıl gözüyle görmedin mi?" demek olup, bundan maksat dikkat çekmektir. "İzcâ'un- îlrU" ise, azar azar sürmek demektir. ise, azar azar sürdüğü sermayeye isim olarak verilen ifadesi de, bu köktendir. Develeri yavaş yavaş sürme anlamına gelen "İzcâu's-seyr" ifadesinin anlamı sa. onlara acımak, böylece de onların yavaş yavaş yürümelerine müsaade etmek demektir Daha sonra Cenâb-ı Hak, "sonra aralarında bir imtizaç meydana getiriyor buyurmuştur. Ferrâ şöyle der:" kelimesi, ancak iki veya daha fazla isme muzâf Dtarak kullanılır. Ayetteki sehaben "bulut" kelimesi, lafız bakımından müfret, manası rakımından çoğul olduğu için, Cenâb-ı Hak, beynehu şeklinde ifade buyurmuştur. Bu kelimenin tekili ise, lafzıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, fü bulutları peyda edendir" {Ha1 ö, 12) buyurmuştur. "Telîf" "bir şeyi bir şeye «atmak" demektir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, bölük bölük bulutu biraraya getirir, oöylece onları tek bulut haline getirir, sonra da onları üstüste istifler" şeklindedir.' ekma senin birtakım şeyleri üstüste koyman ve böylece onu, yığın haline gettrmendir. Ibn Abbas'a göre vedk kelimesi, yağmur; Mücâhide göre damla; Ebu Müslim el-İsfehânî'ye göreyse, su demektir. kelimesi "onun çatlaklarından {tetiklerinden" demek olup tıpkı, cibal kelimesinin kelimesinin çoğulu olması gibi, bu da kelimesinin çoğuludur. Bu kelime "min halelin?" şeklinde okunmuştur. 374[374]

İkinci Mesele

Bil ki, ayet-i kerimedeki Cenâb-t Hakk'ın, "bulutlan sürüyor" cümlesinin manasının, "Allah Teâlâ onu, azar azar meydana getirir" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, "Onu, bir defada değil de, diğer maddelerden değiştirerek meydana getirir" manasında olması da muhtemeldir. Birinci izaha göre, bizzat bulutun kendisi sonradan meydana gelmiş olur da, sonra Cenâb-ı Hak onun parçalarını meydana getirir. İkinci izaha göre ise, sayesinde o maddelerin bulut haline geldiği o sıfatların, Allah tarafından yaratılmış olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, "sonra aralarında, bir imtizaç meydana getirir" ifadesinde, o bulutların daha önce, parça parça bulunduklarına bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü "te'lîf" ancak mevcut olan iki şey arasında söz konusu olabilir. Daha sonra Cenâb-ı Hak onu, "rükâm" haline getirmiştir ki, bu da onları üstüste koymak, yığmak, istiflemek demektir. Böyle olması kaçınılmazdır, çünkü bulut, ancak bu nitelikte olduğu zaman çok su ihtiva edip taşır. Bütün bunlar ise, Allah Teâlâ'nın yarattığı ilginç şeylerdendir, O'nun mülkünün ve gücünün, kuvvetinin delillerindendir.
Tabiatçılar şöyle demektedirler: "Bulut, yağmur, kar, dolu, çiğ ve kırağı, çevrede buharın yoğun hale gelmesinden; bazan da, havanın yoğunlaşmasından meydana gelir. Birincisi şöyle otur: Yükselen buhar, şayet az olur; havada da, o buharı çözebilecek hararet bulunursa, bu durumda o buhar çözülür ve hava haline gelir. Ama buhar kesîf olur, havada da o buharı

373[373] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/116-117
374[374] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/117

çözecek hararet bulunmazsa, bu durumda sen bak! O yükselen buharlar ya soğuk bir hava tabakasına kadar çıkmışlardır, ya da çıkmamtş, ulaşmamışlardır. Çıktıklarını kabul edelim; bu durumda oradaki soğuk ya kuvvetli olur, ya da olmaz. Eğer oradaki soğukluk kuvvetli olmazsa, mevcut soğukluk ile o buharlar yağmurlaşır, bir araya gelir ve damla damla yağar. Binâenaleyh, biraraya gelen buharlar, bulutu; damlayan şeyler de yağmuru oluşturur. "Deyme" (yani, şimşek ve gök gürültüsü olmaksızın, en az bir gün veya bir gece, en fazla da yirmidört saat yağan yağmur) ile vâbil (şiddetli yağmur), bu gibi bulutlardan meydana gelir. Eğer soğukluk çok kuvvetli olursa, bu soğukluk, o buharın parçalarına, ya o buhar bir araya gelmezden, böylece de büyük taneler haline dönüşmezden önce ulaşır, veyahut da bu hali aldıktan sonra ona ulaşır. Eğer birinci tarzda olursa, kar, ikinci tarzda olursa, dolu yağar. Ama, bu buharlar, o soğuk tabakaya ulaşmazsa, bu durumda sen baki Buharlar ya çoktur, ya azdır. Eğer çok ise, bu durumda yağmur yağdıran bir bulut oluşur veya oluşmaz. Birincisinin sebepleri şunlardır;

1) Rüzgarın esmesinin, o buharların yükselmesine mani olması.

2) Rüzgarın önünde dağların bulunması sebebiyle, rüzgarların o buharları bir araya toplanmaya zorlaması.

3) Orada, birbirine karşı esen ve birbirine çarpan rüzgarların bulunması. Böylece de bu durumun, buharların yükselmesine mani olması.

4) Öndeki parçalara, ağırlığından ve yavaş hareket etmesinden dolayı bir duraklamanın arız olması, sonra da, diğer çok kuvvetli parçaların bu cüzlerle birleşerek bir araya gelmesi.

5) Yere yakın olan havanın alabildiğine soğuk olması. Biz bazen, buharın, dağların tamamiyle tepesine yükselemediğini, onun sanki çukur bir araziye düşmüş ve oraya konulmuş gibi olduğunu müşahede ederiz. Ona bakan kimse, o bulutun üzerindeymiş gibi olur. Binâenaleyh, bulutun altındakilere yağmur yağarken, onun üstünde olanlara da güneş vurur. Yükseklikleri az olan bu buharlar son derece az ve şeffaf olduklarında, kendilerine gecenin soğuğu vurduğunda, onları yoğunlaştınr ve onları hissedilen bir su haline dönüştürür; böylece de onlar, nesne olabilecek bir şey üzerinde bir araya toplandıklarında hissedilebilecek bir biçimde iniverirler. Eğer bu durumda, bu buharlar, indikleri o nesne üzerinde donmazlarsa, çiğ; donarlarsa, kırağı halini alırlar. Kırağının çiğe nisbeti, tıpkı karın yağmura nisbeti gibidir. Havanın toplanmasından dolayı bulutun oluşmasına gelince, bu, havanın soğuması ve bir art/a gelmesi esnasında olur ki, bu durumda da, yukarda bahsedilen durumlar meydana gelir."

Tabiatçıların bu izahlarına şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, maddelerin rruhdes olduğunu demlendirip ve bu sayede de Cenâb-ı Hakk'ın, maddeleri yoktan var edebilen hür ve irade sahibi bir kadir olduğu neticesine ulaştığımızda, Allah Teâlâ'nın, sizin bahsettiğiniz şekilde değil de, o bulutların cüz'lerini bir defada yaratması ihtimali olduğu için, sizin ileri sürdüğünüz şeye kesin olarak hükmetmemiz mkânsızlaşır. Hem farzedelim ki, durum sizin bahsettiğiniz gibi olsun. Ancak ne var U, maddeler, yapılan açısından bilittıfak mümkin varlıklardır. Binâenaleyh, onların -nutlaka bir müessirinin olması gerekir. Hem sonra, maddeler birbirine benzerler. 3inâenaleyh, onlardan herbirine, yükselmek - inmek, latîf olmak - kesif olmak ve soğuk olmak - sıcak olmak gibi belli bazı sıfatları tahsis eden bir Muhassis'in (tahsis edenin) mutlaka bulunması gerekir. Binâenaleyh, o tabiatların yaratıcısı Allah Teâlâ olup, o arakterler de bu gibi sıfatlarda müessir olup, sebebi yaratan da müsebbebin yaratıcısı olunca, bulutları yavaş yavaş süren zât, Allah Teâlâ olmuş olur. Çünkü o buharları, yerin içlerinden (yeryüzünden) hava boşluğuna haraket ettiren, o nitelikleri yaratan Allah Teâlâ'dır. Sonra o buharlar peşpeşe yükselip birbirleriyle birleştiklerinde işte onları istif edip biraraya getiren, yine Cenâb-ı Hak olmuş olur. Böylece bütün takdirlere ve ihtimallere göre, bütün bu şeylerle Cenâb-ı Hakk'ın hikmet ve kudretine dair yapılacak olan istidlalin çok açık ve net olduğu sabit olmuş oiur. 375[375]

375[375] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/117-119

Gökteki Dolu

Cenâb-ı Hakk'ın "içinde dolu bulunan, gökten bazı dağlar indiriyor" ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 376[376]

Birinci Mesele

Bu ayetle ilgili olarak şu iki görüş bulunmaktadır:
1) "Semâ'da, Allah Teâlâ'nın doludan yarattığı dağlar bulunur. Sonra da o dağlardan, dilediği miktarı indirir" demektir. Müfessirlerin ekserisi, bu görüştedir. Mücâhid ve Kelbİ, "semâda, dolu dağları bulunur.',' demişlerdir.
2) Buradaki "semâ" insanların üstlerinde bulunan bulut anlamındadır. Ona, yüksekliğinden dolayı bu ad verilmiştir. Allah Teâlâ, "dolu semâsı" denilen o buluttan yağmuru yağdırır. Cenâb-ı Hak, ayetteki mln clbfllin sözüyle büyük, kocaman bulutları kastetmiştir. Çünkü o bulutlar büyük oldukları zaman, adeta dağlara benzerler. Nitekim Arapça'da, "Falanca, dağ gibi mallara sahiptir" denilir, Bulutun bu şekilde vasfedilmesi mecazîdir. Alimler, ayetteki bered kelimesinin, Allah'ın bulutta meydana getirdiği donmuş su olduğu; Cenâb-ı Hakk'ın daha sonra onu yere indirdiği (yağdırdığı) kanaatindedirler.
Bazıları da şöyle demişdir: Allah, o bulutu doludan yarattığı için, ona dağ adını vermiştir. Çünkü taşlaşmış her kocaman cisim, dağlardan addedilir. "Sizi ve evvelki ümmetleri yaratandan korkun" (Şuara, t84) ayeti de böyledir. Yine, "Falanca, bu hal üzere yaratılmıştır" denilmesi de böyledir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Birinci görüş daha uygundur, çünkü "semâ", bu belli cismin adıdır. Binâenaleyh onu, iştikak yoluyla buluta ad olarak vermek mecazdır. Cenâb-ı Allah'ın suyu bulutta yaratıp, sonra da onu dolu olarak yağdırması doğru ve sahih olabileceği gibi, semâ'da, doludan meydana gelmiş dağın bulunması da mümkündür. Binâenaleyh, her iki durumun da, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti dahilinde olması mümkün olunca, ayetin zahirini terketmenin manası yoktur. 377[377]

İkinci Mesele

Ebu AH el-Farisî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın,ifadesindeki birinci min, ibtidâ-i gaye içindir. Çünkü, inmenin başlangıcı semâdır. İkinci min teb'îziyyedir; çünkü Allah Teâlâ'nın indirdiği o şey; semâdaki dağın bir kısmıdır. Üçüncü min beyâniyyedir. Çünkü o dağın cinsi, "dolu"dur, (o dolu dağıdır). "İnzal" kelimesinin mef'ûlü ise, mahzûftur. Buna göre ifadenin takdiri, şeklindedir. Ancak ne var ki, kendisine delâlet olduğu için, bu hazf edilmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Bununla dilediğine musibet veriyor, dilediğinden de bunu bertaraf ediyor" ifadesine gelince, bu ifadenin doluya raci olduğu açıktır. Dolunun, üzerine düşmüş olduğu bitki ve canlılara zarar verdiği malûmdur. Böylece Cenâb-\ Hak, o doluyu, maslahatına uygun biçimde dilediği kimselere isabet ettirdiğini, bazılarına ise isabet ettirmediğini beyân suretiyle, dilediği kimselerden uzaklaştırır" şeklindedir. Bazı kimseler de, ayetteki "dolu"yıı. taş anlamına hamletmişler ve onun inişini, "kökünü kazıma azabı" yerine geçen bir azâb kabul etmişlerdir ki, bu izah tuhaf bir izahtır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun (şimşeğin) parıltısı neredeyse gözleri çalıp kamaştım" ayetine geçince, bu ifade idğâmlı olarak "Yekâssenâ berkıhî..." şeklinde okunmuştur. Yine, berka kelimesinin çoğulu olarak, şeklinde de okunmuştur. Berka ise, çakan şimşeğin muayyen bir kısmıdır. Yine, "ltbâ'"dan dolayı, (burukıhî) şeklinde okunmuştur. Bu tıpkı, lafzı gibi, siğasının çoğulunda, iiotfi denilmesi gibidir. Yine, med ile, şeklinde de okunmuştur. Bunun medsiz olanı, ışık anlamına; medli olanı ise, yükselme ve İrtifa anlamına gelir. Bu, senin, yükselen bir

---

376[376] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/119
377[377] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/119-120

şey hakkında (seniyyun) demen gibidir. ifadesindeki bâ harf-i cerri, zâiddir. Bu tıpkı, "Ellerinizle, kendinizi tehlikeye atmayın" (Bakara, 195) ayetindeki bfl'nın zait olması gibidir. Bu görüş, Ebu Ca'fer el-Medenî'nindir. 378[378]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun (şimşeğin) parıltısı neredeyse gözleri salıp kamaştırır" ifadesiyle şu şekilde istidlal
edilmiştir: Vasfı böyle olan şimşeğin, mutlaka katıksız büyük bir ateş olması gerekir. Ateş ise, suyun ve dolunun zıddıdır. Binâenaleyh, doludan o ateşin zuhur etmesi, zıddın zıddan zuhur etmesini gerektirir ki, bu da ancak fcâdfr ve hakîm olan zâtın kudretiyle mümkün olabilir. 379[379]

Dördüncü Mesele

Nahivciler,"Sen, "Zeyd'i evine götürdüm" dediğinde, senin o Zeyd'le beraber onun evinegidip gitmediğin hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bunu kabul etmeyenler, işte bu ayetle istidlal etmişlerdir. "Allah, gece ile gündüzü evirip çeviriyor" ayetine gelince, sununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
a) Gece ve gündüzün birbirlerini takip etmesi ve birinin gitmesinden sonra diğerinin gelmesi demektir. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "o, gece ile gündüzü birbiri ardınca getirendir" (Furkan, 62) ayeti gibidir.
b) Onlardan birinin diğerine girmesi ve onun zamanından alması (uzamast)'dır.
c) Soğukluk, sıcaklık vb. şeyler hususundaki durumlarının değişmesi. Bu gibi yerlerde, Cenâb-ı Hakk'ın bu manaların tümünü murad etmiş olması da imkânsız değildir. Çünkü, bu gibi şeyler, hem nimet olmaya hem de ibret almaya daha uygun layıktır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Bunlarda, gözlen olanlar için elbette ibret vardır" ifadesine gelince bu, "Bahsi geçen şeylerde, basiretine (kalp gözüne) müracaat eden kimseler için deliller vardır" demektir. İşte bu açıdan, kişiye • acip olanın, bu tür şeyler hakkında tefekkür ve tedebbür etmesidir. Yine bu ayet, aklidin yanlış olduğuna da delâlet eder. 380[380]

Hayvanlar Âleminden İbretler

"Allah her hayvanı sudan yarattı, tşte bunlardan kimi karın üsti'ıde yürüyor, kimi iki ayağı üstünde yürüyor, kimi de dört (ayağı) üstünde yürüyor, Allah ne dilerse yaratır. Çünkü Allah her şeye hakkıyla kadirdir. Andolsun ki biz açık açık ayetler indirdik. Allah, kimi dilerse onu doğru yola iletir.
(Nur, 45-46).
Bil ki, bu, Allah'ın vahdaniyyetine delâlet eden üçüncü çeşit delildir. 8u böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu hususta ilk önce, semânın ve arzın halleriyle; ikinci olarak ulvî eser ve neticelerle istidlal edince, üçüncü olarak da, canlıların halleriyle istidlal etmiştir. Bil ki, bu ayetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:
Birinci Soru: "Canlıların pekçoğu sudan yaratılmadıkları halde, meselâ melekler sayı bakımından canlıların en kalabalığı da oldukları halde, -ki bunlar, nurdan yaratılmışlardır; cinler ise, ateşten- Hz. Adem, "Onu topraktan yarattı" (am imrân, 59) ayetinin de gösterdiği gibi topraktan; Hz. İsa (la, "Biz ona ruhumuzdan üfledik" (Tahrim. 12) ayetinden dolayı, rûh'dan yaratılmış oldukları halde, daha niçin Cenâb-ı Hak, "Allah her hayvanı sudan yarattı" buyurmuştur? Ayrıca biz, pekçok canlının, nutfe olmaksızın doğduklarını görmekteyiz."

378[378] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/120
379[379] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/120-121
380[380] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/121

Cevap: Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Kaffâl'ın ileri sürdüğü bu en güzel görüşe göre, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi - fiilinin sılası değil, ifadesinin sılasıdır. Buna göre mana, "sudan meydana gelen her canlı, Allah'ın yarattığıdır" şeklinde olur.

b) Bütün canlıların temeli, rivayet edilen şu husustan dolayı, sudur: Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey, bir cevherdir. Böylece ona, heybet gözüyle nazar etti de, o cevher suya dönüştü. Sonra da Cenâb-ı Hak o sudan, ateşi, havayı ve nuru yarattı. Binâenaleyh bu ayetin maksadı, hilkatin aslını beyân etmek olup, hilkatin ilk aslı da su olunca, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, suyu zikretmiştir.

c) Ayetteki dâbbe kelimesiyle, yeryüzünde debelenen ve meskenleri burası olan canlılar kastedilmiştir. Binâenaleyh, melekler ve cinler, bu İfâdenin dışında kalır. Bu canlıların büyük bir kısmı, ya nutfeden meydana gelmelerinden, yahut da sadece suda yaşamalarından dolayı sudan halkedilmiş olunca, genel, tamamı yerine geçirilerek, pek yerinde olarak ayette "her hayvanı" ifadesi kullanılmıştır. 381[381]

(Mâ-in) Diye Nekire Gelmesinin İzahı

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, niçin bu ayette kelimesinin nekire; "her dişi şeyi de sudan yarattık"(EnWyâ,30) ayetinde ise, marife getirmiştir?

Cevap: Cenâb-ı Hak bu ayette,bu kelimeyi nekire, belirsiz olarak getirmiştir; çünkü mana, "Allah Teâlâ, her canlıyı, o canlıya mahsus bir tür sudan var etmiştir" şeklindedir. Enbiyâ 30 ayetinde de marife olarak getirmiştir; çünkü burada maksat, onların işte *ıu cins sudan yaratılmış olduklarını beyan etmektir. Söz konusu olan bu ayette, Enbiyâ 30 ayetinde zikredilen o cinsin, pekçok nevilere ayrıldığının beyanı bulunmaktadır.

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın , ifadesindeki zamir, zevl'l-ukûl (akıllı varlıklar) için olan zamirdir. Men lafzı da böyledir. O halde, daha niçin, bu iki ifadeyi akıllı olmayanlar için de kullanmıştır?

Cevâp: Allah Teâlâ, akıllı olmayanları, akıllı olanlarla birlikte zikretmiştir ki, akıllı olanlar, melekler, insanlar ve cinlerdir. Binâenaleyh, akıllı olanlara layık olan lafız, _-ûma teşmil edilmiştir (tağlîb). Çünkü, kıymetliyi asıl, kıymetsizi ise tâbi kılmak, Asîni yapmadan daha evlâdır. Nitekim Arapça'da, hem adam hem de deve için, "Bu gelenler kim?" ifadesi kullanılmaktadır. 382[382]

Sürünme Hakkında "Yürüme" Tabiri

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin, karnı üzerine sürünme işini de yürümek diye adandırmıştır? Bu sorunun doğruluğunu, şu da ortaya kor: Çocuk bazan, Sürünüyor" diye nitelenir; ama, her ne kadar yılanın süründüğü gibi sürünse bile, -üyor" denilmez.

Cevap: Bu, bu teşbih ve üslûbunda böyle söylenmiştir. Nitekim Araplar, devam «ip giden bir iş hakkında, "iş yürüyor, yolunda" derler. Yine, "Falancanın işi yürümüyor" denilir. Yahut da, bu sürünenin, yürüyenlerle bir benzerliği olmasından dolayı, böyle söylenmiştir.

Beşinci Soru: Bu ayetteki taksimat niçin tam yapılmamıştır? Çünkü biz, meselâ önimcek, akrep, kelebek gibi hayvanların dörtten daha fazla ayak üzerinde örüdüklerini görmekteyiz. Hatta, kendisine Arapça'da, "Dehhâlu'l-üzüni" adı verilen canlının, kırkdört ayak üzere yürüdüğünü görmekteyiz.

Cevap: Sizin bahsettiğiniz bu kısımlar, nadirattır. Binâenaleyh, yok Tükmündedirler. Bir de felsefeciler, pekçok ayağı bulunan canlının, yürüdüğü zaman, raşka tarafa değil de dört tarafına dayanırsa, o zaman onun dört ayak üzerine yürümüş olduğunun kabul edilebileceğini söylemektedirler. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah ne dilerse yaratır" ifadesi, diğer kısımlara

---

381[381] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/121-122

382[382] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/122-123

zımmen dikkat çekmiştir. 383[383]

Canlıların Ayetteki Sıralanmasının Hikmeti

Altıncı Soru: Niçin bu üç cins, bu şekilde sıralanmıştır?
Cevâp: En ilginç olanı başa alınmıştır ki, bu da, ayak vs. gibi yürüme uzvu olmaksızın yürüyen canlıdır. Sonra iki ayağı üzerine yürüyen, daha sonra da dört ayağı üzerine yürüyen yer almıştır.
Bil ki ayet-i kerimedeki "Allah ne dilerse yaratır" ifadesi, canlıların, yürüme keyfiyyeti bakımından farklı oldukları gibi, başka bakımlardan da farklı olduklarına dikkat çekmektedir. Biz burada, yapılan taksimatların bazısını ele alalım:
Birinci Taksim: Canlılar bazan, bazı uzuvlarda müştereklik, bazılarında ise farklılık arzederler. Bunu insan ve atın eti, sinirleri ve kem.kleri c '-naşı bakımından müşterek olmalarıyla açıklarız. Farklılığa gelince, bu farklılık, ya uzvun bizzat kendisinde veya sıfatında olur.
Uzvun bizzat kendisinde o\mast da şu iki şekrtde o\ur.
1) O uzvun, her ne kadar cüzleri diğerinde mevcut olsa da, bizzat kendisinin diğerinde olmaması. Bu meselâ, at ve insan gibi. Çünkü, atın kuyruğu vardır, insanın ise kuyruğu yoktur. Ancak ne var ki, kuyruğun meydana geldiği cüzler kemik, sinir, et, deri ve kıldır. Ki, bütün bunların hepsi insanda da vardır.
2) Bu uzvun, ne bizzat kendisinin ne de cüzlerinin beriki canlıda olmaması. Meselâ kaplumbağanın, kendisini kuşatan bir kabuğu vardır ama insanın böyle bir şeyi yoktur. Yine balığın pulları, kirpinin de dikenleri vardır ki, bunlardan hiçbiri insanda bulunmamaktadır.
Farklılığın, uzvun sıfatında olmasına gelince, bu, ya kemmiyyet ya keyfiyyet, ya durum, ya fiil veyahut da infial, tepki bakımından olur.
Kemmiyyet bakımından olanına gelince, bu, ya miktarla alâkalı olur. Meselâ, baykuşun gözü büyük, kartalın gözü ise küçüktür. Yahut sayı bakımındandır. Bu meselâ, bazı örümceklerin ayak sayılarının altı, bazılarınınkinin sekiz veya on olması gibidir.
Keyfiyyet bakımından olanına gelince, bu meselâ, canlıların renk, şekil, katılık ve yumuşaklık bakımından farklı farklı olmalarıdır.
Durum bakımından farklılığa gelince, bu da meselâ, filin memelerinin göğsüne yakın bir yerde olması, atınkininse, göbeğine yakın, arka ayakları arasında bulunması gibidir.
Fiil bakımından farklılığa gelince, bu meselâ, duyma organı olmasının yanısıra, filin kulaklarının kendini savunmaya elverişli olmasıdır. Halbuki insandaki kulak böyle değildir. Ve yine, başka canlının değil de, sadece filin burnunun tutma (kavrama) aleti olması böyledir.
İnfial bakımından farklılığa gelince, bu meselâ, yarasanın gözünün ışıktan alabildiğine etkilenip, kırlangıcın gözünün ise, böyle olmaması gibidir.
İkinci Taksim: Canlılar, asıl meskeni su olması manasında, ya maî (suda yasayan) yahut ardf (karada yaşayan), yahut da önce maî sonra da ardl olurlar. 384[384]

Suda Yaşayan Canlılar

Maî olan canlılara gelince, onların durumları, şu bakımlardan değişir:
1) Bu canlın it ya mekânı, gıdası ve solunumu mâî olur. Havadan nefes alma yerine o, suda solunumda bulunur ki, o, suyu önce içine çeker, sonra da onu geri verir. O sudan ayrıldımı yaşayanaz. Bütün balıklar böyledir. Yahut, anan makim (maî olur, ama o, havadan solunumu sağlar. Bu da, meselâ su kaplumbağaları gibidir. Yahut da onun mekânı ve gıdası su olur, ancak ne var ki, ne havadan teneffüs eder, ne de içine su alıp verir. Bu da meselâ, çeşitli midyelerin durumu gibidir. Onlar, ne havaya çıkarlar, ne de içlerine su alırlar.
2) Suda yaşayan canlıların bir kısmının barınağı, akan tatlı su nehirleri; meselâ bağalar gibi.

383[383] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/123
384[384] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/123-124

Bazılarınınki, geniş ve kamışlı derelerdir. Bazılarınınki ise, deniz ttyudur.
3) Bu canlıların bir kısmı, derin denizlerde; bir kısmı kıyılarda, bir kısmı su dibinde, (nur içinde, bir kısmı da kaya diplerinde yaşar.
4) Suda yaşayan canlıların bir kısmı, dalarken başına dayanır; bir kısmı, balıklar meselâ, yüzerken kanatlarına dayanır; bir kısmı, meselâ kurbağa gibi, yüzerken ayaklarına dayanır; bir kısmı, meselâ yengeç gibi, suyun dibinde yürür; bir kısmı da, eelâ kanadı olmayan balıklar ve kurtlar gibi, sürünür. 385[385]

Karada Yaşayan Canlılar

Karada yaşayan hayvanlara gelince, bunların hallerinin değişmesi de şu iki yönden olur:
a) Bunların bir kısmı, meselâ ağız ve geniz gibi tek bir yerden solurken, bir kısmı Su şekilde solumayıp tam aksine, bal arısı ve eşek arısı gibi, diğer gözeneklerden solur.
b) Karada yaşayan hayvanların bir kısmının belli bir barınağı vardır. Bir kısmının barınağı ise, tesadüfidir. Ancak ne var ki, doğurur ve yavrusunu eğitmek için de, orada bir süre kalır. Kendilerinin belli bir barınağı olanlara gelince, bunların bir kısmının öannağı bir yarıktır, bir kısmının barınağı bir çukurdur, bir kısmının barınağı küçük tepeciklerdir, bir kısmının barınağı ise arazidir.
c) Karada yaşayan canlılardan kanadı olan her kuşa gelince, o iki ayağı ile yürür. Büyük kara kırlangıcı ile yarasa gibi yürüme zorluğu çekenler, bu sınıftandır. Kanadı seri ya da zar olanlara gelince, bu hayvanların bazan ayakları olmaz. Bu da tıpkı, ; - çeşit uçan Habeş yılanı gibidir.
d) Kuşlar da farklı farklıdır. Bunlardan bir kısmı, meselâ turna gibi, beraber yaşamayı severken, bir kısmı da, tıpkı kartal gibi tek başına yaşamayı tercih eder. Ve yine, bütün bu kuşların, avlanabilmeleri ve bu hususta rekabet edebilmeleri için çeşitli yöntemlere muhtaç olduklarından, yiyecekleri hususunda çekişebilecekleri uzuvlara sahip olmaları gibi... Yine bunların bir kısmı, bağırtlak kuşu gibi, çift olarak yaşar ve hep beraber olurlar. Bazıları da, bazen bir araya gelir, bazen de tek yaşarlar. Tek yaşayan canlılar da bazen şehirde, bazan çölde, bazan da bağlık bahçelik yerde olurlar. Bu canlılar arasında İnsanın, yalnız başına yaşaması mümkün değildir. Çünkü, onun hayat ve geçim yolları, bir ortak yaşamayı gerektirir. Balansı, karınca ve bazı kuğular, bu hususta insanlarla müştereklik arzederler. Ancak ne var ki, balansı ve turna, tek bir reise itaat ederken, karıncanın içtimaî hayatı vardır, ama lideri yoktur.
e) Kuşların bir kısmı et yer, bir kısmı tane toplar, bir kısmı da ot yer. Meselâ balansı gibi, bazı canlıların belli bir yiyeceği vardır, çünkü onun yiyeceği çiçektir. Örümceğin gıdası ise, sinektir. Bazıları ise aynı şeyleri yerler. 386[386]

Kâh Suda Kâh Karada Yaşayanlar

Üçüncü kısma, yani bazan suda, bazan da karada yaşayanlara gelince, bu hususta, "bu, denizde bulunan ve orada yaşayan bir canlıdır. Ama, daha sonra o, karaya çıkar ve orada kalır" denilir. 387[387]

Ehlileştirilme Bakımından Hayvanlar

Üçüncü Taksim: Canlıların bir kısmı meselâ insanlar gibi, tabiatı itibarıyla ehlidir. Bir kısmı ise, kedi ve at gibi, doğumları (doğdukları yer) sebebiyle evcildirler. Bir kısmı da, meselâ pars gibi, zorla ehlileştirilir. Bir kısmı ise, kaplan gibi, hiçbir zaman ehlileştirilemez. Zorla

---

385[385] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/124-125
386[386] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/125
387[387] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/126

ehüleştirilenlerin bir kısmının ehlileşmesi çabuk ve kalıcı olur, fil gibi; bir kısmının ehlileşmesi çok uzun zaman alır, arslan gibi. Aşağı yukarı her sınıfın evcilleri (ehlileri) olduğu gibi, vahşileri de vardır. Hatta insanlar da böyledir. 388[388]

Ses Çıkarma Bakımından Hayvanlar

Dördüncü Taksim: Canlıların bir kısmı, ses çıkarır, bir kısmı ise ses çıkarmaz. Ses çıkarıp bağıranlar, insan hâriç, cima etme arzuları ve cima şehveti galeyana geldiğinde alabildiğine bağırırlar. Horoz gibi, bazı canlılar da her zaman cima arzusu duyarlar. Hayvanlardan bir kısmı iffetli olup, şehvet dönemleri mahduttur. 389[389]

Karakter Yönünden Tasnifler

Beşinci Taksim: Bu, ahlâk - huy itibariyledir. Sığır gibi bazı hayvanlar, karakter itibariyle uysal ve öfkesi azdır.
Kara domuzu gibi, bazıları da alabildiğine câhil ve öfkelidir. Deve gibi bazıları, zekî ve hilekârdır. Yılan gibi, bazılarının hareketi adîdir ve kindardır. Arslan gibi, bazıları da çevik, kuvvetli, aynı zamanda gururlu ve kendini beğenmiştir. Yine hayvanlardan, kurt gibi, kindar ve vahşî olanlar vardır. Tilki gibi bir kısmının hareketleri adîdir, hilekâr ve sahtekârdırlar. Köpek gibi bir kısmı da alabildiğine öfkeli, akılsız ama aynı zamanda söz dinleyen ve sâdıktır. Bir kısmı da, alabildiğine zekî ve uysaldır, fil ve maymun gibi. Tavus kuşu gibi, bir kısmı da, hasedci, kendini beğenen ve böbürlenendir. Bir ktsmı da, deve ve eşek gibi, hiç unutmazlar. 390[390]

Üremeleri Yönünden Tasnif Edilmeleri

Altıncı Taksim: Canlıların bir kısmının üremesi dişilerinin, yine bir canlt doğurmasıyla; bir kısmının üremesi, arı ve Örümcek gibi, dişilerinin bir kurtçuk doğurmasıyla olur. Bu kurtçukların uzuvları daha sonra tekâmül eder. Bir kısmının üremesi de, dişilerinin yumurtlamasıyla olur.
Bil ki akıllılar canlıların en küçüğünün hallerini bile tastamam kuşatmaktan, idrâk etmekten âcizdir. Bunlar ile bir yaratıcının varlığına istidlal etmek ise, çok net ve açıktır. Çünkü eğer bütün bunlar, dört ana maddenin (anâsır-ı e'baa'nın) biraraya gelmesiyle olmuş olsaydı, bunlar âlemdeki maddele-o, aynı oranda etki ederler. Binâenaleyh bu canlılardan her birine birtakım uzuvlar, güçler, kuvvetler, kabiliyetler, belli beden büyüklükleri, ömürler ve huylar vermenin, mutlaka kâhir ve hakîm bir idarecinin idare ve tedbiriyle (düzenlemesiyle) olmuş olması gerekir. Hak Teâlâ, inkarcıların söyledikleri sözlerden münezzehtir. Burada sözlerin en güzeli, Cenâb-ı Makk'ın, MM) ne dilerse yaratır. Çünkü Allah her şeye hakkıyla kadirdir" ifadesidir. Zira herşeye kadir olan ve herşeyi bilen odur. Binâenaleyh O, bütün canlıların hallerine Milidir. Hangi akıl bütün bunlara vakıf olabilir, hangi zihin bunların sırlarının nesine ulaşabilir? Aksine, dilediğini yaratan O'dur ve O'na manî olup, "Bunu acanazsın" diyecek hiç bir güç yoktur. 391[391]

Gönderilen Açık Deliller

Itt Teâlâ'nın, "Andolsun ki biz, açık açık ayetler indirdik" buyruğuna gelince, evlâ olan, buradaki "açık ayetleri" her türlü deliller ve ibret verici v*er manasına almaktır. Kur'ân-ı

388[388] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/126
389[389] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/126
390[390] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/126
391[391] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/126-127

Kerim, adetâ bütün herşeyi ihtiva ettiği için, adaki ayetlerle, Kur'ân'ın kastedilmiş olması doğru olur.
Ayetteki "Allah kimi dilerse, onu doğru yola cümlesi ile, (ehi-i sünnet) âlimlerimizin, yaptıkları istidlaller daha önce geçmişti. buna şöyle cevap vermiştir: "Ayetten kastedilen mana, "Allah, ancak dMefiyet çağına ulaştırdıklarına hidayet eder. Yahut da bununla, "Allah, kendisine tat edip, sevaba müstehak olanları cennetine hidayet eder, iletir" manası kastedilmiştir." Kadî'nin, bunun benzeri ayetlerde de aynı izahları yaptığı malumdur. ne bizim bu cevaba karşı verdiğimiz cevaplar, bu ayetin benzeri ayetlerde geçmiştir. Allah en iyi bilendir. 392[392]

Münafıkların Çarpıcı Özellikleri

"(Münafıklar), "Allah'a da, peygamber'e de inandık, itaat ettik" derler. Ama sonra bunun arkasından, içlerinden bir zümre yüz çevirirler. Bunlar mü'min değiller. Onlar, aralarında hükmetmesi için, Allah Rasûlüne davet edildikleri vakit, içlerinden bir fırka hemen yüz çevirip dönerler. Eğer kendilerine bir hak doğarsa, itaat ile, koşa koşa ona gelirler. Kalplerinde bir maraz mı var bunların, yoksa şüphe mi ettiler, yahut Allah'ın ve Rasûlünün, kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır asıl zâlimler (haksızlar) kendileridir." (Nur, 47-50).
Bil ki Allah Teâlâ, birliğine dâir delillerini getirince, bunun peşinden, dilleriyle (zahiren) dîni tasdik etmiş, inanmış görünüp, kalpleriyle inanmamış kimseleri zemmeden (yeren) ifâdesini getirmiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele var: 393[393]

Nüzul Sebebi

Mukâtil şöyle der: "Bu ayet, münafık Bişr hakkında nazil olmuştur. O, bir arazi yüzünden bir yahûdî ile münakaşa etmişti. Yahûdî onu, aralarında hüküm vermesi, için, "Rasulütlah'a gidelim" diye çekiyordu. O münafık ise, yahûdîyi (yine yahûdî olan) Ka'b b. el-Eşref'e götürmeye çalışıyor ve, "Hz. Muhammed bize zulmeder, haksızlık yapar" diyordu." Bunların bahsi Nisa Sûresi'nde geçmişti (ayet 65).
Dahhâk ise şöyle demiştir: "Bu ayet, Muğîre b. Vâil hakkında nazil olmuştu: Muğîre ile Hz. Ali arasında ortak bir arazi vardı. Derken bunu bölüştüler. Hz. Ali'ye, suyun çok zor çıkabileceği yer düştü. Muğîre, Hz. Ali'ye: "Arazini bana sat" dedi. Hz. Ali de onu ona sattı ve el sıkışıp, satışı tamamladılar. Muğfre'ye, "suyun çıkmayacağı çorak bir yer aldın" denilince, o, Hz. Ali'ye: "Arazini geri al. Çünkü onu, beğenmem şartıyla satın almıştım. Fakat onu beğenmedim, çünkü oraya su çıkmıyor" dedi. Hz. Ali (r.a) da: "Hayır. Sen onu satın aldın, beğendin ve el sıkışıp, bu işi bitirdin. Hem sonra oranın durumunu da biliyordun. Binâenaleyh onu geri almıyorum" dedi ve onu, mahkemeleşmek için, Rasûlüllah'a gitmeye davet etti. Bunun üzerine Muğîre: "Muhammed mi, ben ona gelmem ve onun hükmüne baş vurmam. Çünkü o bana karşı kızgındır ve bana haksızlık etmesinden korkarım" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet iniverdi." Hasan el-Basrî de bu ayetin, küfrünü içinde saklayıp, zahiren mü'min görünen bütün münafıklar hakkında nazil olduğunu söyler. 394[394]

îman Sırf Sözle Olmaz

Hak Teâlâ'nın, "(Münafıklar) Allah'a da, peygambere de inandık, itaat ettik" derler. Ama sonra bunun arkasından, içlerinden bir zümre yüz çevirirler. Bunlar mü'min de0er" İfâdesi, imânın, sırf söz (dil ile) olmayacağına delâlet eder. Çünkü eğer böyle olsaydı, Cenâb-ı Hakk, onların hepsinin mü'min olmadıklarını söylemezdi. Çünkü onlar, zahiren frtn olan şoyi yapmışlardı.

392[392] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/127
393[393] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/127-128
394[394] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/128

Eğer, "Allah Teâlâ, onların hepsinin, "îman ettik" dediklerini nakletmiş, sonra çtarinden bir gurubun îmandan yüz çevirdiklerini nakletmiştir. Binâenaleyh Allah daha , yüz çevirenler sadece bir kısmı olmalarına rağmen, hepsi hakkında "Bunlar
'min değillerdir" ifadesini kullanmıştır?" denilirse, biz deriz ki: "Ayetteki, "Bunlar mü'min değillerdir*' hükmü, birinci cümleyle değil, onlardan yüz çeviren zümreyle. Hem sonra, bu, birinci cümleyle ilgili olsa da, doğru olur. Buna göre, "Ama sonra bunun arkasından, içlerinden bir zümre yüz çevirirler" ifadesi, "Bu gurup, onlardan geri kalanlara baş vurur ve böylece onların bir kısmı, bir kısmına, ortaya «oydukları şeylerden rücû ettiklerini açıklarlar" manasına gelmiş olur. 395[395]

Sadece Menfaatlerini Kollamaları

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Resûlullah'a çağırıldıklarında, içlerinden bir kısmının yüz çevirdiklerini beyan buyurmuştur ki bu, Sesûlüllah'ın (vereceği) hükme razı olmama demektir. Hakk Teâlâ, "Eğer hak kendileri lehinde ise, itaat ile, koşa koşa ona gelirler" ifadesi ile, onların, ancak hakkın başkasına âit olduğunu bildiklerinde veya şüphe ettiklerinde yüz çevirdiklerine; ama kendilerine bir hak doğduğunu bildiklerinde yüz çevirmeyi bırakıp, o hükme koşuşup, ondan razı olduklarına dikkat çekmiştir. Bu -'âdede, onların hak değil, aksine dünyevî menfaat peşinde olduklarına bir delil vardır bu da bir münafıklıktır.
Hak Teâlâ'nın, "Kalplerinde bir marazı mı var bunların, yoksa şüphe mi ettiler. Yahut Allah'ın ve Resulünün kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar" ifadesiyle ilgili şöyle bir kaç soru vardır: 396[396]

Allah Teâlâ'nın Soru İfâdesi Kullanmasının İzahı

Birinci Soru: (f') (yoksa) lafzı, istifham (soru) içindir. Halbuki Allah'ın, birşeyi (öğrenmek için) sorması caiz değildir?
Cevap: Hernekadar bu lafız istifham için ise de, haber verme mânâsındadır. Meselâ Cerîrin şu şiirinde olduğu gibi,
"Bineklere binenlerin en hayırlısı siz değil misiniz?397[397]
İkinci Soru: Onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerine zulmedeceğinden endişelenmiş olsalardı, dinde şüphe etmiş olurlardı. Şüphe etmeleri de, kalplerinde hastalık olduğunu gösterir. Binâenaleyh hepsi aynı kapıya çıkar, öyleyse Cenâb-ı Hak niçin, bunlan ayrı ayrı saymıştır?
Cevap: Ayetteki, "Kalplerinde bir maraz mı var bunlann?" ifâdesi, nifaka işarettir, "Yoksa şüphe mi ettiler?" ifâdesi, bu şek ve şüphenin onların kalbinde karar kıldıktan sonra meydana geldiğine işarettir, "Yahut Allah'ın ve Resulünün kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar?" ifâdesi ise, onların dünyayı sevme hususunda, dünya için dinlerini terkedebilecekleri bir raddeye vardıklarına bir işarettir.
Üçüncü Soru: Farzedelim ki, bu üçü de birbirinden başkadır. Fakat bunlar, birbirinden ayrılmayan şeylerdir. Öyleyse niçin bunların arasına "yahut" lafzı getirilmiştir?
Cevap: Doğruya en yakın olan şudur: "Allah Teâlâ, onları bu üç vasıftan her birinden ötürü zemmetmiştir. O halde, onların kalplerinde maraz (hastalık) demek olan nifak vardır, yine kalplerinde şek ve şüphe vardır. Ayrıca onlar, Allah Resulünün haksızlık edebileceğini düşünüyorlardı ki, bu üç şeyin her biri, başlıbaşına küfür ve nifaktır.
Allah Teâlâ daha sonra, "Hayır, asıl zâlimler (haksızlar) kendileridir" buyurarak, onların üzerinde oldukları hâlin, sürdürdükleri şeyin bâtıl (yanlış) olduğunu beyân etmiştir. Çünkü "zulüm", her türlü mâsiyeti (günahı) İçine alır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hiç şüphesiz şirk, en

---

[395][395] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/128-129
[396][396] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/129
[397][397] Bu: "Siz en hayırlı insanlarsınız" demektir. Gerçek anlamda soru olsaydı, onlar kotülenmiş olurlardı (ç.).

büyük zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur. Çünkü insan, ya kendi kendine, yahut başkasına zulmeder. Şöyle de denebilir. "Allah Teâlâ, bu sayılan kısımlarda, onların kendilerine zulmedilmesinden, haksızlık yapılmasından endişelendiklerini zikredince, bu endişenin yersiz olduğunu, "Hayır, asıl zâlimler kendileridir" buyurarak belitmiştir. Bu, "Onlar, Hz. Peygamber (a.s)'in emin (güvenilir) olduğunu, haksızlık yapmayacağını çok iyi bildikleri için, O'nun haksızlık yapacağından korkmazlar. Aksine kendilerinde hakkı bulunan kimseye zulmetmeyi ve onun hakkı inkâr etmeyi istedikleri için, kendileri zâlimdirler. Bu ise onların, Resûlüllah'ın meclisinde (mahkemesinde) elde edemeyecekleri birşeydir. Bundan ötürü onun mahkemesine başvurmayı istemezler. 398[398]

Hz. Peygamberin Hükmü Karşısında Mü'minler ve Münafıklar

"Aralarında hükmetmek üzere, Resûlüllah'a davet olundukları vakit, irin söyleyeceği söz ancak, "Dinledik, itaat ettik" demeleridir, tşte asıl erenler bunlardır. Kim, Allah'a ve Resulüne itaat ederse, Allah'tan torkarsa, O'ndan ittikâ ederse, kurtuluşu bulanlar işte bunların tââ kendileridir. (Münafıklar), eğer kendilerine emredersen, behemehal (savaşa) .-ocaklarına, olanca güçleriyle yemin ederler. De ki: "yemin etmeyin, icetınız veçhile, bu bir itaattir. Şüphesiz ki Allah, yaptığınız şeylerden haberdardır. De ki: Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Eğer yüz çevirip dönerseniz, O'nun uhdesinedüşen, ancak ona yükletilmiş mükellefiyet)tir, sizin uhdenize düşen de, size yükletilmiş olandır. Eğer saat ederseniz, hidâyete erersiniz. Peygamber'e düşen, apaçık tebliğden başkası değildir"(Nur, 51-54).
Bi1 ki Allah Teâlâ, münafıkların iddialarını ve fiillerini anlatınca, peşisıra, onların gereken şeyleri ve girmesi gereken yolu açıklayarak, "Mü'minîerin :eği söz ancak (şudur)" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 399[399]

Birinci Mesele

Hasan el-Basrî "kavi" kelimesini ref ile şeklinde okumuştur, ama bunun mansûb okunması daha kuvvetlidir. Çünkü iki isimden, isim olmaya en uygunu, daha fazla olanıdır, ifadesinin ise mârife oluşu daha da kuvvetlidir. Çünkü bunun olması mümkün değildir. Fakat kelimesi böyle değildir. 400[400]

İkinci Mesele

Ayetteki ifadesi, "Mü'minlerin, Allah'ın kitabının ve Resûlüllah'ın hükümlerine çağrıldıklarında,"Dinledik, itaat ettik (başüstüne)" demeleri gerekir ve bunun onlar için bir yol olması gerekir. Binâenaleyh onların, bu hükümlere başvurup, boyun eğmeleri dinleme ve itaattir" demektir. Buna göre ayetteki "dinledik" kelimesi, "müslümanların, "semiallahu İlmen hamiden" ifâdesini Allah, kendisine hamdedeni duyar, yani onu kabul eder ve ona icabet eder" manasında te'vil etmelerinde olduğu gibi, "icabet ettik, kabul ettik" demektir.
Daha sonra Allah Teâlâ, "Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse" hoşuna gitse de, gitmese de İtaat ederse, geçmişte kendisinden sâdır olan günâhlardan ötürü, "Allah'tan korkarsa" ve bundan sonraki ömründe de "Allah'dan ittikâ eder", bunlardan sakınırsa, "kurtuluşu bulanlar, bunların tâ kendileridir" buyurmuştur. Bu ayet, çok veciz, kısa olmasına rağmen, mü'minlerin yapması gereken herşeyi içine alan bir ifâdedir. 401[401]

398[398] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/129-130
399[399] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/131
400[400] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/131
401[401] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/132

Münafıkların Yeminlerinin Değersizliği

Hak Teâlâ'nın "(Münafıklar) eğer kendilerine emredersen, behemehal (savaşa) çıkacaklarına, olanca güçleriyle yemin ederler" İfadesi hakkında Mukâtil, "Bunun manası, "Kim Allah adına yemin ederse, olanca gücüyle yemin etmiş olur" şeklindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, münafıkların, Resûlüllah'ın hükmünü hoş görmediklerini beyân edince, münafıklar şöyle demişlerdir: "Vallahi eğer bize memleketimizi, çoluk çocuğumuzu bırakıp çıkmamızı (hicreti) emretsen, hemen bunu yaparız, eğer cihâda çıkmamızı emredersen, cihâda çıkarız" demişlerdir. Daha sonra Allah Teâlâ peygamberine "De ki: Yemin etmeyin" buyurarak, onları böylesi yeminden vazgeçirmesini, bunu onlara yasaklamasını emretmiştir. Binâenaleyh eğer onların yeminleri, dürüst olsaydı, bunu yasaklamak caiz olmazdı. Çünkü iyiliği yapacağına yemin edenin, bundan alıkonmaması gerekir. Bu sabit olunca, onların yeminlerinin, nifaklarından ötürü olup, içlerinin dışlarına uymadığı anlaşılmış olur. Dolayısıyla kim hakkı yerine getirmeye değil de, zulme niyetlenirse, bunun için yaptığı yemini, sadece kabih (çirkin) bir iş
olur" demiştir.

Ayetteki, "ma'rûf bir itaat (size gerekir" İfâdesi, ya takdiri, "sizden istenen, yalan yere yemin etmek değil, ma'rûf bir taattır" şeklinde olan, bir mahzûf mübtedâ'ntn haberidir, yahut da bu mübtedâdır, haberi mahzûftur ve takdiri, "maruf bir taat, yalan yere yemin etmenizden daha uygundur" şeklindedir. Bu ifâdenin, "yemin etmeyi bırakın, bununla kendinizi aldatmayın. Size gerekli olan (düşen), mâruf bir şekilde itaat etmenizdir. Binâenaleyh bunu yapın" manasında olduğu da söylenmiştir. el-Yezîdî bunu, "Allah'a itaat edilmesi gerektiği gibi itaat edin", manasında olmak üzere, nasb ile şeklinde okumuştur.

"Allah, görendir; sizin saklı-gizli işlerinizden hiçbiri O'na srt değildir. O, hiç şüphesiz, sizi rezil-kepâze eder, nifakınıza göre cezalandırır"

HakkTeâlâ'nın, Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin. Eğer yine yüz çevirip dönerseniz, n uhdesine düşen, ancak ona yükletilmiş olan (mükellefiyettir, sizin uhdenize er. de, size yükletilmiş olandır" ifâdesine gelince, bil ki Allah Teâlâ, "iltifat" sanatı ı, sözü gâib sîğasından, muhâtab sığasına çevirmiştir ki bu, onların susturma ında daha edebî bir ifâdedir. "eğer Allah'a ve Resulüne itaatten »niz, bilin ki, Resulüme düşen, yüklendiği risâleti tebliğdir, size düşen ise Eğer O'na itaat ederseniz, hakkı (doğruyu) yapmış olursunuz. Eğer isyan ederseniz, bilin ki O'nun görevi, açık açık tebliğ etmektir" demektir. Ayetteki "Belâğ", manasınadır, "mübîn" de, açık olan ve ihtiyaç hissettiğiniz şeyleri açıklayan tir. Nâfi'in, hâ'nın fethasıyla bunu hamele şeklinde okuduğu da rivayet ir ki bunun manası, "O kimseye yüklediği şeyin, yani günahların vebali vardır" lir. 402[402]

Mü'minlere Dünyevi Hakimiyet Vâdl

'Allah, îman edip sâlih amelde bulunanlarınıza yemin ile va'detti ki, onlardan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin) yerine geçirip, hâkim kıldı İse, onları da, yeryüzünde muhakkak müşriklerin yerine getirip hükümran edecek. Onlara, kendileri için beğendiği din-i İslâm'ı, mutlaka payidar kılacak, onların korkularını giderdikten sonra, hallerini tam bir eminliğe çevirecektir. Tâ ki onlar bu emniyet içinde, Bana ibâdet etsinler, hiçbirşeyi Bana ortak tutmasınlar. Kim bundan sonra nankörlük ederse, onlar fâsıklann tââ kendileridir" (Nur, 55).

Bil ki bu ayetin takdîrî mânâsı şudur: "Ey Allah'ın Resulü, tebliğde bulun. Ey mü'minler siz de O'na itaat edin. Çünkü Allah Teâlâ, sizden îman edip, sâlih amelde bulunanlara, yani bu ikisini birlikte yapanlara, onları yeryüzünde halife (hâkim) kılacağını, Dâvûd (a.s.). Süleyman (a.s) ve benzerlerinin zamanında, yeryüzüne onları, kendilerinden önceki (kâfir milletlere) halef yaptığı gibi, siz mü'minleri de, yeryüzünün halifeleri, hâkimleri ve hükümranları kılacağını,

---

402[402] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/132-133

dininizi hakkıyla yaşama imkânı vereceğini va'detmektedir." Allah Teâlâ'nın buna imkân vermesi, "mü'minleri yardımıyla destekleyerek üstün kılması; düşmanlarına karşı ilahî yardım ile mü'minleri desteklemek, böylece mü'minlerinde düşmanlarını kılıçtan geçirip, şerlerinden emin olmaları suretiyle, düşmanlarından korkularını, emniyet hâline çevirmesi" demektir. Böylece o mü'minler, Hakk Teâlâ'ya emniyet içinde ibâdet ederler, O'na hiçbirşeyi ortak koşmazlar ve herhangibir şeyden ötürü endişeye düşmezler. Binâenaleyh bu va'd-i ilâhiden sonra inkâr edip, dinden dönen/er, fasıklann tâ kendileridir." 403[403]

Ayetten Çıkan Hükümler

Bil ki bu ayet, pek çok itikadî ve dinî meselelerin izahını ihtiva etmektedir. Biz, bunların esas olanlarına işaret edelim: 404[404]

Allah'ın Kelam Sıfatı

HakTeâlâ'nın, "Allah, imân edip, sâiih amelde bulunanlarınıza yemin ile va'detti ki" ifadesi, O'nun mütekellim (konuşan) olduğuna delâlet eder. Çünkü va'd, bir çeşit konuşmadır, "çeşit" diye isimlendirilebilen "cins" diye de nitelenebilir. Bir de Allah Teâlâ, Kendisine itaat olunan bir Hükümdardır. İtaat olunan melikin, mutlak dostlarına va'dde, düşmanlarına va'idde bulunması gerekir. Böylece, Allah Teâlâ'nın "mütekellim" (kelam sıatı sahibi) olduğu sabit olur. 405[405]

Allah'ın İstikbali Bilmesi

Ayet, Hişam b. Hakemin görüşünün aksine, Hak Teâlâ'nın, daha varlıklar meydana gelmezden önce, onların ne ve nasıl olduğunu bildiğine delâlet eder. Hişam b. Hakem ise, Allah Teâlâ'nın, eşya meydana gelmezden önce, onları bilmediğini söylemektedir. Ayet ile bu hususta şu şekilde istidlal edilmiştir: "Hak Teâlâ, gelecekte olacak şeyleri, tafsilatlı olarak haber vermiş ve o şeyler de bu habere uygun olarak tahakkuk etmiştir. Bu gibi haberler ise, ancak ilim (onları önceden bilme) sayesinde doğru olabilir. 406[406]

Allah'ın Hayat Sıfatı

Ayet, Allah Teâlâ'nın "hay" (canlı) ve bütün mümkinâta kadir olduğuna delâlet eder. Zira O, "Onlardan evvel
gelenleri, nasıl (kâfirlerin) yerine getirip hâkim kıldı ise, onları da, yeryüzünde muhakkak müşriklerin yerine
geçirip hükümrân edecek. Onları, kendileri için beğendiği din-i İslâm'ı, mutlaka payidar kılacak, onların korkularını giderdikten sonra, hallerini tam bir Eminliğe çevirecektir" buyurmuştur ve va'dettiği gibi de yapmıştır. Binâenaleyh bu şeylerin meydana getirilmesi, ancak herşeye kadir olan için söz konusudur. 407[407]

Allah'ın Hak Mabûd Olduğu

Ayet, ancak Hak Sübhânehû Teâlâ'nın ibâdete müstehak olduğuna deiâlet eder. Çünkü O, Bana ibadet etsinler diye,.." buyurmuştur. Mu'tezile ise, "ayet, Allah Teâlâ'nın fiillerinin, bir maksada, bir gayeye bağlt olduğunu gösterir. Çünkü mânâ, "Bana ibâdet etsinler diye" şeklindedir" demiş ve şöyle devam etmiştir: "Ayet, Hakk Teâlâ'nın, herkesin ibâdet etmesini istediğini göstermektedir. Çünkü herhangi bir maksaddan Ötürü bir iş yapan, mutlaka o maksadın gerçekleşmesini murad ediyor demektir." 408[408]

---

[403] 403[403] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/133-134
[404] 404[404] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/134
[405] 405[405] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/134
[406] 406[406] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/134
[407] 407[407] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/134

Allah'ın Şerikten Münezzehiyeti

Ayet, Hakk Teâlâ'nın, ortaktan münezzeh olduğuna delâlet eder. Çünkü O, "Hiçbir şeyi Bana ortak tutmasınlar'
demektedir. Bu, ikinci bir ilahın olmadığına ve ister yıldıza tapanların dediği gibi bir yıldız olsun, ister putperestlerin aediği gibi bir put olsun, Allah'tan başka hiçbirşeye ibâdetin caiz olmadığına delâlet eder. 409[409]

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Nöbûvvetinin Doğruluğu

Ayet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamberliğinin doğru olduğuna delâlet eder. Çünkü O, "Onlardan evvel
gelenleri, nasıl (kâfirlerin) yerine getirip hâkim kıldı ise, onları da, yeryüzünde muhakkak müşriklerin yerine geçirip hükümran edecek" ifâdesi ile gaibten haber vermiştir. Haber verilen şey de, aynen haber verildiği gibi tahakkuk etmiştir. Bu gibi haberler, bir mucizedir. Mucize ise, (söyleyenin) doğruluğuna delildir. O halde bu,
Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna delâlet eder. 410[410]

Amel İmândan Ayrıdır

Ayet, amel-i Salih'in, imânın dışında kaldığına, imandan ayrı bir rükün olduğuna delâlet eder. Mu'tezile ise, bunu kabul etmez. Amel-i sâlih, İmândan ayrı birşeydir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, bu ayette sâlih ameli imâna atfetmiştir. Atfedilen ise, kendisine atfedilenden başkadır. 411[411]

Sekizinci Mesele

Ayet, dört halifenin halifeliğine de delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındakilerden. liman edip salih amelde bulunanlara bir vaadde bulunmuştur. Bu da, onlardan öncekileri halife kıldığı gibi, onları da yeryüzünün halifesi kılması, onlara, beğenilen bir din için fırsat vermesi ve onların korkulannı emniyete çevirmesidir. Bu va'd ile kastedilenlerin, Hz. Peygamber (a.s)'den sonra, bunlar olduğu malumdur. Çünkü başkasının halife olması, ancak Peygamber'den sonra olur. Hz. Peygamber (a.s)'den sonra başka bir peygamber olmayacağı ise malumdur. Çünkü O peygamberlerin sonuncusu (hâtemü'l-enbiyâ)'dır. O halde, bu halife kılma ile kastedilen, halifelik meselesidir. Hz. Peygamber (a.s)'den sonra bu şekilde bir halifeliğin ise, H2:. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında olduğu malumdur. Çünkü büyük fetihler bunlar zamanında olmuştur ve her türlü şeye imkân bulma, din ve emniyetin iyice yerleşmesi bunlar zamanında olmuştur. Hz. AH (r.a) zamanında bunların hiçbiri gerçekleşmemiştir. Çünkü o, kendisine karşı çıkan ehl-i kıble (çeşitli mezheplerdeki müslümanlar) ile savaşmakla meşgul olmak zorunda kaldığı için, kâfirlerle cihâd etmeye zaman bulamamıştır. Binâenaleyh ayetin, bu sayılanların halifeliğinin doğru ve yerinde oluşuna delâlet ettiği, işte bu yönüyle sabit olmuştur. Buna göre eğer, "Ayetin zahirî manası alınmamıştır. Çünkü ayetin zahiri, imân edip sâlih amelde bulunanlar için, halifeliğin söz konusu olmasını gerektirir. Halbuki durum, hiç de böyle değildir.

---

[408] 408[408] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/135
[409] 409[409] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/135
[410] 410[410] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/135
[411] 411[411] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/135

Bunu bir tarafa bırakalım, ama ayetteki "onları da halife kılacaktır" ifadesiyle kastedilen mânânın, "Allah Teâlâ onları yeryüzünde yerleştirecek ve onlara tasarruf imkânı verecek" şeklinde olması niçin caiz olmasın? Yoksa bundan murad, Allah'ın onları bizzat halife kılması değildir. Mânânın böyle olduğuna, ayetteki "onludan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin) yerine halife kıldı (yerlerine yerleştirip, hâkim kıldı) ise" ifâdesi de delâlet etmektedir. Halbuki onlardan evvelkilerin halife oluşları, imâm (devlet başkanı) olma şeklinde olmamıştır. Binâenaleyh durumun bunlar hakkında da aynı olması gerekir. Bunu da bir tarafa bırakalım. Ne var ki burada, bunu, Allah'ın Resulüne halife olma manasına hamletmenin caiz olmayacağına delâlet eden bir husus var: Çünkü sizin mezhebinize (görüşünüze) göre, Hz. Peygamber (a.s), hiç kimseyi halife olarak bırakmamıştır. Hem sonra Hz. Ali (r.a)'den de, "sizi tıpkı Allah'ın Resulünün bıraktığı gibi (yerime halife tayin etmeden) bırakacağım" dediği rivayet edilmiştir. Bunu da bir kenara bırakalım. Fakat ayet ile, Hz. Ali'nin kastedilmiş olması niçin caiz olmasın. Çünkü tek bir kişi, "ta'zim" (büyüklüğünü göstermek) için, cemî sîğasıyla ifâde edilebilir. Meselâ "O (Kur'ân'ı), Kadr Gecesi'nde Biz indirdik" (Kadr, 1) ayetinde böyledir. Hem sonra Cenab-ı Hak, Hz. Ali (r.a) hakkında, "Namazını dosdoğru kılanlar, zekâtlarını verenler ve rükû edenler"{Mâide, 55) buyurarak, cemî sığası kullanmıştır.

Bunu da bir tarafa bırakalım. Fakat bu ayet ile, oniki imâmın kastedildiğini iddia ediyoruz?" denilirse, bunlardan birincisine şu şekilde cevap veririz: Ayetteki (sizden) ifâdesindeki min, ba'ziyyet (kısmflik) manasınadır. O halde bu, bu hitâb ile onlardan bazısının kastedildiğine delâlet eder. İkincisine de şöyle cevap veririz: Bahsettiğiniz manadaki halifelik, bütün insanlar için söz konusudur. Ayette müjde sadedinde zikredilen halifeliğin ise, mutlaka bundan başka olması gerekir.

Hakk Teâlâ'nın, "Onlardan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin) yerine halife kıldı ise," ifâdesine gelince, onlardan önce olanların bazıları, bazan peygamberlik, azan imamet (devlet başkanı olma) sebebiyle, halife olmuşlardır. O halde, her iki şekilde de "halifelik" söz konusudur.

Üçüncüsüne de şu şekilde cevap veririz: Bizim mezhebimiz (ehl-i sünnete) göre, her ne kadar Hz. Peygamber (a.s) açıkça belirtmek suretiyle kimseyi halife bırakmamış ise de halifenin vasıflarını zikretmek ve (bu vasıfta olanları) seçmeyi emretmek aüvte adetâ halife bırakmıştır. Binâenaleyh, hem Hak Teâlâ'nın, hem de Hz. <çamber (a.s)'in, bu dört zâtı, yeryüzünün halifesi kılmış olmaları imkânsız değildir, espriden ve manadan ötürü, âlimler Hz. Ebu Bekir (r.a) hakkında, "Ey Allah'ın \ün Halifesi" ifadesini kullanmışlardır. Binâenaleyh "Hz. Peygamber (a.s) bırakmamıştır" denildiğinde, O'nun halifeyi bizzat belirlemediği manası ilir. "Hz. Peygamber (a.s) halife bırakmıştır" denildiğinde ise, O'nun, halifenin mı belirleyip, ümmetten o vasıfta olanları seçmeyi istediği manası kastedilir.

Dördüncüsüne de şu şekilde cevap veririz: Cemî lafzını müfred manaya almak cazdır. Mecaz ise, asıl olanın aksine birşeydir.

Beşincisine de şöyle cevap veririz: Bu, şu iki sebepten ötürü bâtıldır:

a) Ayetteki minkum (sizden) ifadesi, bu hitabın, mevcut olanlara bir hitap olduğuna
eder. Oniki imam ise, orada yoktular.

b) Allah Teâlâ onlara dünyada iktadar, güç ve kuvvet va'detmiştir. Halbuki bunlar, anar için, yani oniki imam için söz konusu değildir. Böylece, bu anlattıklarımızla dört Mfenin, halifeliklerinin sıhhati sabit olmuş olur ve Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifeliğini tenkid eden Râfizîler ile, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifeliğini
eden Haricîlerin görüşleri bâtıl olmuş olur. Şimdi ayetin tefsirine dönelim:

Ayetteki, "Onlan da halife kılacak" ifadesi hususunda birisi, "Bu tefedeki lam ve nûn-u te'kîd'den anlaşılan kasem nerede?" diyebilir. Deriz ki: "Bu mahzûftur. Kelamın takdiri ya, "Allah, onları mutlaka kılacağını onlara va'detmiştir" şeklindedir, yahut da Allah'ın o halifeliği gerçekleştirme hususundaki o va'di, kasem gibi kabul edilmiştir. Böylece de bu, sanki «asem varmış gibi ifade edilmiştir. Cenâb-ı Hakk, sanki, "Celâlim hakkı için onları aJıfe kılacağım" demek istemiştir."

Hakk Teâlâ'nın "Onlardan evvel gelenleri nasıl (kâfirlerin yerine) halife kıldı ise" ifadesi,

"Harun'u, Yûşâ'yı, Davud'u ve Süleyman'ı nasıl halife kıldıysa" demektir. Buna göre ayetin manası, "Allah tıpkı onlardan önce aşamış bu peygamberleri halife kıldığı gibi, onları da halife kıllar" şeklindedir. Bu fi, tâ'nın zammesi ve lâm'ın kesresi ile (halife kılındıkları gibi) şeklinde de okunmuştur.
Ayetteki "Onlara, kendileri için beğendiği din-i siâm'ı, mutlaka payidar kılacak" ifadesi, "Allah onlar için, seçip jeğen 'iği dini onlar çin sabit (devamlı) kılacaktır. O din de İslâm'dır" demektir. İbn Kesir, Âsim ve Ya'kûb rfâl" babından olarak, şeklinde okurlarken, diğerleri tef'îl babında, şeddeli olarak, şeklinde okumuşlardır ki, bu ikisinin farkını (Nisa, 56) ayetinin tefsirinde söylemiştik.
Hakk Teâlâ'nın "Bana ibadet ederler, hiçbirşeyi Bana ortak tutmazlar" ifâdesinde, Allah'ın yukarıda bahsettiği o kimselerin, Allah'a ibâdeti bırakıp, şirke dönmeyeceklerine bir delâlet vardır. Zeccâc, bu ifâdenin, "Allah, sizden, imân edip sâlih amel işleyenlere, ibâdet etmeleri ve Allah'a ihlaslı olmaları halinde, şöyle şöyle yapacağını va'detmiştir" manasında olmak üzere, "hal" mevkiinde olabileceği gibi, onları medih (övme) sadedinde gelmiş, bir müste'nef cümle de olabileceğini söylemiştir.
Hakk Teâlâ "Kim bundan sonra nankörlük ederse, yani bu nimetlerin hakkını yapmazsa, on!ar fâsıkların tâa kendileridir, yani âsîdirler" buyurmuştur. 412[412]

Allah'a İtaat Yolu

"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve ö peygambere itaat edin. Umulur ki rahmet olunursunuz. Sakın, o kâfirlerin yeryüzünde (Bizi) âciz bırakabileceklerini sanma. Onların varacakları yer cehennemdir. Şüphesiz o (yer), ne kötü bir vanş yeridir?
(Nur, 56-57).
Namazı dosdoğru kılmanın, zekâtı vermenin, J«J (umulur ki) kelimesinin ve rahmetin ne demek oldukları, defalarca geçti. Hak Teâlâ'nın 'jjiT j*İi *J^ft ayetinin manası ise, "Ey Muhammed, kâfirlerin beni aşıp, elimden kurtulacaklarını ve onları yakalayamayacağımı sanma" şeklindedir. Bu fiil yâ ile j£^İ şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre şu manalar söz konusudur:
a) Ayetteki "mu'clzlne fl'l-ardı" ifadesi, bu fiilin iki mef'ulü sayılırsa mana, "kâfirler, hiçbir kimsenin Allah'ı yeryüzünde âciz bırakacağını sanmacm, böylece de aynı şeyi yapmaya yeltenmesinler" şeklinde olur.
b) Bu fiilin altında, "Resul" (Peygamber) kelimesine râcî bir fail zamiri var. Bu mercî, "Resule itaat edin" ifadesinde geçmişti. Buna göre mana, "O (Muhammed), kâfirlerin, Beni âciz bırakabileceklerini sanmasın" şeklinde olur.
c) Bunun aslı, "Kâfirler, onların Beni âciz bırakabile-oMerini sanmasınlar" şeklindedir. Daha sonra, buradaki birinci mef'ûl olan "nüm" fanları") zamiri hazfedilmiştir.
Hakk Teâlâ'nın "Onların varacaktan yer cehennemdir. Şüphesiz o (yer), ne kötü bir varış yeridir!" ifâdesine gelince, Keşşaf sahibi şöyle ö*r. "Ayetin nazmı, bunun, "sanma" İfâdesi ile alakalı olması ihtimalini vvrmemektedir. Çünkü oradaki cümle menfî, bu ise müsbettir. O halde bu, vâv ile, Mcdiri, "Kâfirlerin yeryüzünde beni aciz bırakabileceklerini sanma. Aksine onlar, ezilip «ahredilmişlerdir ve onların varacakları yer cehennemdir" şeklinde olan, mahzûf bir iye ma'tûftur. 413[413]

İstizan

"Ey iman edenler, ellerinizin altında olan (köle ve cariyeler) ile, sizden olup da henüz bulûğ çağına girmemiş olanlar şu üç vakitte: cabah namazından önce, öğle sıcağında elbisenizi çıkaracağınız zaman ve yatsı namazından sonra sizden izin isteyerek (yanınıza girsinler). Bu

---

412[412] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/135-138
413[413] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/138-139

üç vakit sizin için avret (halvet) vaktidir. Bunlardan sonra ise, biribirinizi dolaşmanızda, ne sizin üzerinize, ne onların üzerine bir vebal yoktur. Allah, ayetleri size böylece açıklar. Allah hakkıyla bilendir, hakimdir. Sizin bulûğa eren çocuklannız kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi, izin istesinler. Allah, ayetlerini size böylece beyân eder. Allah herşeyi hakkıyla bilendir ve hakimdir. Kadınlardan, hayızdan-nifastan kesilmiş, artık nikâha ümidleri kalmamış olan ihtiyarlar, gizli zinetlerini erkeklere göstermemeleri şartıyla, üst elbiselerini bırakmalarında, onlar için bir günah yoktur. Ama bundan da sakınıp örtünmeleri, kendileri için daha hayırlıdır. Allah hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir" (Nur, 56-60). 414[414]

Erkeklere Ait Hükmün Kadınları da Kapsaması

Bil ki ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Kâdf şöyle der: "Hak Teâlâ'nın "Ey iman edenler, ellerinizin altında olan köle ve cariyeler)*.sizden izin isteyerek (yanınıza girsinler)" ifâdesinin zâhirindeki "sizden" her nekadar erkekler kastediliyor görünüyor ise de, bununla hem erkekler, hem kadınlar kastedilmiştir. Çünkü erkekler, dişilere "tağfîb" edilir, yani onlar zikredilmek suretiyle, öbürleri de kastedilir. Binâenaleyh, ayrıca zikredilmediklerine göre, hepsi de ayetteki "siz" ifâdesine dâhildirler. Bunun böyle olduğunu, ayetteki, "ellerinizin altında olanlar" ifâdesi gösterir. Çünkü bu tâbir, hem kadın, hem de erkekler hakkında kullanılır."
Bana göre evlâ olan ise, bu hükmün kadınlar hakkında, "kıyas-ı celî" ile sabit olmasıdır. Çünkü avretlerine (mahrem hallerini) koruyup göstermeme hususunda kadınlar erkeklerden önce gelir. Binâenaleyh bu hüküm, erkekler hakkında sabit olduğuna göre, kadınlar hakkında haydi haydi sabit olur. Bu tıpkı bizim ana babayı dövmenin haramlığını, "onlara öf bile demenin haram oluşuna" uyguladığımız bir kıyas-ı celî ile anlamamız gibidir. 415[415]

İzin İsteyecek Köleler

Ayetteki, "ellerinizin altında olanlar" ifadesinin zahirine, hem bulûğ çağına ulaşanlar, hem de küçükler dahildir. Ibn Abbas (r.a)'dan nakledildiğine göre bu ifade ile kastedilenler, küçüklerdir. Bu görüşü benimseyenler bu hususta şöyle istidlal etmişlerdir: Büyük köleler, kendilerine sahip olan (sahibelerinin) ancak, hür kimselerin bakmalarının caiz olduğu yerlerine bakabilirler. Meselâ İbnu'l-Müseyyeb, "Cenâb-ı Hakk'ın, "ellerinizin altında olanlar" ifadesini yanlış anlamayın. Çünkü, kadının kölesinin, c kadının küpesine, saçlarına veya herhangi bir güzelliğine bakması uygun deği'dir" demiştir. Diğerleri ise "tam aksine, buluğa ermiş köleler, ker ülerinin sahibi olan o kadının saçlar na ve benzer yerlerine bakabilirler" demişlerdir. Ayetin zahiri, daha önce Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minler cemaatine, "ey imân edenler, kendi odalarınızdan başka odalara girmeyiniz" (Nur. 27) İfadesiyle yasaklamış olduğu şeyi. Mü'minlerin köleleriyle hür çocuklarına mubah kılmış olduğuna delâlet eder. Çünkü Alan onlara, bu ayette bahsedilen üç vaktin dışında, girme işini mubah kılmış ve bunlardan sonra ise, biribirinizi dolaşmanızda, ne sizin üzerinize, ne onların üzerine far veba! yoktur" beyanı ile, hem hür olan kimselerin buluğa ermemiş çocuklarıyla f-nkte, hem de kölelerin müsaade almadan birbirlerine gidip gelmelerine müsaade etmiştir. Yani, "ayette belirlenen bu üç vaktin dışında, birbirinizi dolaşabilirsiniz" demektir. Cenâb-ı Hakk, bu manayı, buluğa ermiş kimselere, daha önce izin isteme hususunda buluğa ermiş kimselere gerekli kılmış olduğu şeyleri gerekli kılmak ve onları, "ey imân edenler, kendi odalarınızdan başka odalara, sahipleriyle alışkanlık peyda etmeden ve selâm da vermeden girmeyin"{Nur,27)

414[414] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/139-140

415[415] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/140

ifâdesinin muhtevasına gi-en kimselere bakmak suretiyle tekid etmiştir. 416[416]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "sağ ellerinizin malik olduğu (köle ve cariyeler) sizden izin isteyerek (yanınıza girsinler)" ifadesiyle, buluğa ermiş köle ve cariyeler kastedilirse, bunun, onlar için gerçekte imkânsızdeğildir. Bununla buluğa ermemiş kimseler kastedilirse, ayetin ifadesinin böylesi köle ve cariyelere bir emir olması caiz olmaz. Tam aksine bunun, tıpkı çocuklarımızın, namazın ne demek olduğunu anlayabildikleri sırada, onları bununla mükellef tutma manasında değil de, onlara namaz kılmalarını emretmemiz gibi, kölelere de bunu emretmemizi ve buna sevketmemizi bize emreden bir emir olması gerekir. Ancak ne var ki bu, hem bizim için hem de buluğa erdikten sonra köleler için, bir fayda mülahazasıyla üzerimize düşen bir mükellefiyettir. Ayetteki emrin her ne kadar zahiren kölelere yönelik bir emir olsa bile, ancak ne var ki gerçekte onların efendilerine yöneltilmiş bir emir olması da uzak değildir. Bu senin tıpkı bir kimseye, "Ailen ve çocuğun senden korksun!" demen gibidir. Binâenaleyh, emrin zahiri, senin ehline ve çocuklarına yöneliktir, ama gerçekte bu emir, sana, sayesinde senden korkacakları bir şeyi yapmanı emirdir.. 417[417]

Hz. Ömer’le İlgili Nüzul Sebebi

Ibn Abbas (r.a), şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Ensar'dan (Medineli) bir çocuğu, Hz. Ömer'i çağırması için ona gönderir. Çocuk gider ve Hz. Ömer'i evinde uyur vaziyette bulur. Kapıyı döver ve selâm verir. Fakat Hz. Ömer uyanmaz. Geriye döner, tekrar kapıyı döver, arkasında durur, hareket ettirir, ama Ömer yine uyanmaz. Bunun üzerine o çocuk "Allah'ım, onu benim için uyandır!" der; kapıyı tekrar döver ve "Ya Ömer" diye seslenir. Bunun üzerine Hz. Ömer uyanır ve oturur. Derken o hizmetçi çocuk içeri girer, tam o sırada, Hz. Ömer'in 'bir yeri açılmıştır ve Ömer, çocuğun, onun bu yerini gördüğünü zanneder. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Allah'ın, oğullarınızı kadınlarınızı, hizmetçilerinizi, şu şu saatlerde izinsiz olarak yanınıza girmekten nehyetmesini ne kadar da arzu ederdim!" dedi, sonra da o çocukla beraber Hz. Peygamber'in yanına gitti. Derken, "Ey imân edenler, ellerinizin alhnda olan (köle ve cariyeler) izin isteyerek (yanınıza girsinler)" ayetinin, Hz. Peygamber'e nazil olduğunu görür. Bunun üzerine Allah'a hamdedince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu ne demek ey Ömer?" der. O da, uşağın yaptıklarını O'na haber verir, Hz. Peygamber (s.a.s) de uşağın bu hareketinden şaşırır, onun İsmini öğrenir ve onu medhederek, "Allah akıllı, hayalı, namuslu ve iffetli, kendisini haramdan koruyan kimseleri sever. Buna karşılık da, edebsiz, cüretkâr ve ısrarlı isteyenlere de buğzeder" der. Bu demektir ki bu ayet, Hz. Ömer sebebiyle nazil olmuş olan ayetlerden birisidir. 418[418]

Diğer Nüzul Sebebi

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu ayet, Esma Bintl Ebî Mürsed hakkında nazil olmuştur. Çünkü o: "Biz, erkeklerin, kadınların yanına girip çıkıyoruz. Belki de onlar, o sırada, aynı yorgan çarşaf altında bulunuyorlar!" demiştir. Şu da rivayet edilmiştir: "Esma Binti Ebî Mürsed'in yanına, girmesini istemediği bir sırada, yaşlı bir çocuk girer. Bunun üzerine Esma da, Hz. Peygamber'e gelir ve "Bizim hizmetçilerimiz kölelerimiz hoşlanmadığımız bir sırada yanımıza girip çıkıyorlar", der. İşte bunun üzerine de bu ayet-i kerime nazil olur. 419[419]

416[416] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/140-141
417[417] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/141
418[418] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/141-142
419[419] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/142

Bu Emrin Kadınları da Kapsaması

İbn Ömer ve Mücâhid şöyle der: Ayetteki , "sizden izin istesinler" emri ite dişiler değil, erkekler kastedilmiştir. Çünkü, . ifadesi, dişiler değil, erkekler hakkında kullanılan bir ifâdedir.
İbn Abbas (r.a)'dan, bunun hem erkek, hem de kadınlar hakkında olup, gerek gece, gerek gündüzleyin onların izin isteyerek girmeleri gerektiği görüşü rivayet edilmiştir. Doğru olanı, bu hükmün kadınlar için de geçerli ve vacip olduğudur. Çünkü insan, erkeklerin, kendi hallerine muttali olmasını istemediği gibi, kadınların da kendi hallerine muttali olmalarını istemez. Ancak ne var ki bu hüküm, kadınlar hakkında, daha önce de bahsettiğimiz gibi, bu ayetin zahiri ile değil, kıyas ile sabittir. 420[420]

Emrin Vücub ifâde Etmesi

Altıncı Mesele

Bazı alimler, ayetteki emrini, mendûb ve mustehap oluşa hamlederken, bazıları bunu vücuba hamletmişlerdir ki, evlâ olan da budur. Çünkü, emrin zahirinin vücûb ifâde ettiği sabittir. 421[421]

Küçüklerin Durumu

Cenâb-ı Hakk'ın"sizden olup da henüz buluğ çağına girmemiş olanlar.',', ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

İbn Ömer, lâm'ın sükûrn-yla hulme şeklinde okumuştur. 422[422]

İhtilam Yaşı

Fukaha, "ihtilam" olmanın, buluğa ermek olduğu hususunda" ittifak etmişlerdir, ama onbeş yaşına basıp da
ihtilam olmayanlar hakkında ise ihtilaf etmişlerdir. Ebu Hanlfe (r.h), "erkek çocuk, onsekize basıp onu tamamlamadığı, kız çocuk da, onyedi yaşına gelmediği müddetçe baliğ olmaz" ser Şaffî, Ebu Yusuf ve Imam-ı Muhammed (r.h), kız ve erkeğin, onbeş yaşına girmeleri gerektiğini söylemişlerdir.
Ebu Bekir el-Razî (el-Cessâs) söyle der: Cenâb-ı Hakk'ın, "sizden olup da henüz girmemiş olanlar..." ifâdesi, ihtilam olmadığı zaman, buluğa erme çağını onbeş yas kabul edenlerin görüşlerinin bâtıl olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı tftilâm olmadıkça, bu yaşa ulaşanlarla ulaşmayanlar arasında ayırım Maaştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, pekçok yolla, kimse hakkında r ımes'uliyet) kaldırılmıştır: Uyanmadıkça, uyuyandan; kendine gelmediği deliden; ihtilam olmadığı müddetçe çocuktan..."423[423]hadisi rivayet edilmiş Peygamber burada, onbeş yaşına basanla basmayanı birbirinden ayırmamıştır.
İmdi, şayet, "Bu söz, bu müddetin, onsekiz yıl olmasını da ibtal eder" denilirse, buna şu şekilde cevap verir: "Biz, buluğa ermedeki adetin, onbeş yıl tabunu bilmekteyiz. Binâenaleyh,

---

420[420] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/142
421[421] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/142
422[422] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/142
423[423] Buhari, Hudûd, 22: İbn ftMcr Talâk, 15 (1/656).

örflere ve adetlere bina edilen, dayandırılan pmnn hepsinde, ilâve veya noksanlık mümkündür. Çünkü biz, oniki yaşında bile ..;.= erenlerin olduğunu görmekteyiz. Biz, mutâd olana ilavede bulunmanın r-iKÛn olduğu gibi ondan bir miktar eksiltmenin de mümkün olduğunu beyan w$Sk. Binâenaleyh, Ebu Hanlfe (r.h), mutâd (normal) olana ilavede bulunmayı, an noksanlaştırma gibi telakki etmiştir ki, bu da üç yıldır. (15 + 3 =18). Ebu (r.h)'den, erkek çocuk hakkında bu yaşın, ondokuz yaş olduğu da bahsedilmiştir ki bu, o çocuğun, onsekiz yaşını bitirip ondokuzuna girmesi ktenındadır."

Şafiî (r.h)'ın delili şudur: Rivayet olunduğuna göre Uhud Muharebesinde fbn ondört yaşında iken Hz. Peygamber'e arzolundu. Ama, O buna müsaade di. Ama, Hendek Savaşında ise, onbeş yaşında iken, yine Hz. Peygamber'e flfitterildi de, o buna müsaade etti.

Ebu Bekr er-Razf bu delile de itiraz ederek şöyle der: "Bu hadis, "muzdarib" ar hadistir. Çünkü Uhud Harbi, hicretin üçüncü yılında, Hendek Harbi ise beşinci Mnda olmuştu. O halde, bu iki savaş arasında geçen süre daha nasıl bir yıl olabilir?" m bununla birlikte, savaşa katılma hususundaki izin ve müsaadenin, buluğa erme ve alakası yoktur. Çünkü bazan, zayıf ve güçsüz olduğu için, buluğa ermiş kimsenin aşa katılmasına izin verilmez. Bazan da, kuvvetli ve silahı taşıyabileceği için, savaşa katılması için, buluğa ermemiş olan kimseye izin verilir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ondan, ihtilam olup olmadığını, bu yaşa girip girmediğini sormadığına delâlet eder. 424[424]

Buluğ Alameti Olarak Tüy Bitmesi

İkinci Bahis: Alimler, çocuğun tüyünün bitmesinin buluğ sayılıp sayılmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ebu Hanlfe ve arkadaşları bunu buluğ saymazlarken, Şafiî (r.h), bunu buluğ saymıştır. Ebu Bekr er-Razî el-Cessas (r.h) şöyle der: Cenâb-ı Hakk'ın, "sizden olup da, henüz buluğ çağma girmemiş olanlar" ifâdesinin zamiri, tıpkı, onbeş yaşın buluğ çağı sayılmasını nefyettiği gibi, ihtilam olmadığı müddetçe, tüyün bitmesinin de, buluğ çağı sayılmasın) nefyeder. Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, "ihtilam olmadıkça, çocuktan kalem (mes'uliyet) kaldırılmıştır" ifadesi de, böyledir.

Şafiî (r.h)'ın delili ise şudur: Atıyye el-Kurazî şunu rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Kurayza kabilesinden, tüyü bitmiş kimselerin öldürülmesini; bitmemiş oğlanların ise, afvedilmesini emretmiştir." O, sözüne devamla şöyle der: "Bu sebeple Sahabe-i Kiram, benim (yüzüme) baktılar; benimse o sırada tüyüm bitmemişti. İşte bundan dolayı beni öldürmediler."

Ebu Bekr er-Razî (el-Cessas), "şu sebeplerden dolayı, bu hadis ve benzerleriyle, ahkâm sabit olmaz:

a) Atiyye, sadece bu haberle ilişen meçhul bir şahıstır, özellikle de, onun bu haberi, hem bu ayete, hem de, ihtilam olmadan buluğun olmayacağını bildiren habere ters iken.

b) Bu hadisin lafızları farklı farklıdır. Çünkü bazısında Hz. Peygamber'in, sakalı bitip de traş olabilen çocukları öldürmeyi emrettiği hususu zikredillyorken, bazısında da, daha henüz tüyleri bitmiş olanları Öldürmeyi emrettiği hususu bulunmaktadır. Bu halin meydana gelebilmesi için, o kimsenin buluğa ermiş olması ve saçını sakalını traş edenlerin ise, ancak delikanlı olacakları malumdur. Binâenaleyh, "tüyün bitmesi ve traş olma" halleri, bahsettiğimiz o miktardan, yani onsekiz ya da daha ileri bir yasa girmekten kinayedir.

c) Tüyün bitmesi, bedenin kuvvetli olduğunu gösterir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber, o kimsenin öldürülmesini, buluğa erdiği için değil, güçlü kuvvetli olduğu için emretmiştir" demiştir.

Şafiî (r.h) şöyle der: "Bütün bu ihtimaller, rivayet olunan şu hususla reddedilmiştir: Osman Ibn Affân (r.a)'a bir çocuğun durumu sorulmuş, o da, "onun sakallan çıkmış mı?" demiştir. Ki bu, ölçü olarak bu hususun, sahabe arasında, adeta üzerinde ittifak edilmiş bir şey gibi

---

424[424] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/143-144

olduğuna delâlet eder. 425[425]

Buluğ Alâmeti olarak Boy

Üçüncü Bahis: Seleften bazı kimseler, selefin, çocuğun buluğa erip ermediğini wstx\ etmek için, o çocuğun boyunun beş karışa ulaşmasına itibar ettiklerini rivayet ••Mistir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Ali (r.a), "Çocuk beş karış boya ulaştığında, ana had uygulanır; o hem kısas talep eder, hem de ona kısas uygulanır" demiştir, bn SMn de, Enes'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Ebu Bekir'e, hırsızlık yapmış ctfan bir çocuk getirilir, o da emir verir, çocuğun boyu karışlanır. Derken, boyu, beş «arıştan parmak ucu kadar (2 cm. kadar) eksik gelir. Bunun üzerine o, onu serbest arakır." Ferezdak da, aşağıdaki beytinde bu yolu benimsemiştir:
"O. elleri ile izannı (kuşağını, pantahnunu) tik kez bağlamaya başlamasından beri, boyu uzayıp da beş karışa ulaşmasından beri",..
Fukahânın ekserisi ise, bu görüşü benimsememiş ve şöyle demiştir: İnsan bazan, suluğa ermez, ama beş karıştan daha uzun olur. Bazan da, buluğa erdiği halde, beş karıştan kısa olur. Binâenaleyh bu, nazar-ı itibâre alınamaz. 426[426]

Buluğ Öncesi Terbiye

Ebu Bekr er-Razî şöyle demiştir: "Bu ayet-i kerime, ihtilâm olmadığı halde, aklen gelişmiş olan bir kimsenin, emirleri yapmakla emrolunup, kusur ve kabahatleri işlemekten de nehyolunacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ onlara, sayılan bu vakitlerde zın istemelerini emretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Onlara, yedi yaşma geldiklerinde namazı emredin; on 'yaşma geldiklerinde de namazı (terketmelerinden ötürü) cfövün"427[427]
Duyurmuştur. İbn Ömer'den ise "Biz, küçük çocuğa, sağını solundan ayırt etmeye raşladığı zaman namazı öğretiyoruz" dediği nakledilmiştir. Zeynel Abidînin ise, çocuklara, öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı cem ederek kılmalarını emrettiği, bunun üzerine kendisine, "çocuklar namazı, vaktinin dışında kılıyorlar!?" denildiğinde de, onun, "Bu, onların birbirlerini namazdan alıkoymalarından daha hayırlıdır" şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir. İbn Mes'ud (r.a)'dan ise şu nakledilmiştir: "Çocuk on yaşına ulaştığı zaman, onun hasenatı yazılır, ihtilâm oluncaya kadar kötülükleri yazılmaz."
Ebu Bekr er-Razî sözüne devamla şöyle demiştir: "Bunlar çocuğa, onu öğretmek, alışkanlık halına getirmesini sağlamak ve iyice alışmasını temin etmek için emredilir, ki böylece çocuk buluğa erdikten sonra, onlar buna daha kolay gelir ve onlardan kaçmaz. Bunun gibi çocuk, haram içki içmekten ve domuz etinden uzak tutulur, diğer yasaklardan da nehyolunur. Çünkü çocuk, şayet küçüklüğünde bunlardan men edilmemiş olsaydı, büyüdükten sonra bunlardan kaçınması son derece zor olurdu.
Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ey iman edenler, hem kendinizi hem de ailenizi ateşten koruyun"(TBhnm. e) buyurmuştur. Ayet, "Onları terbiye edip, bilgilendiriniz" şeklinde yorumlanmıştır. 428[428]

Dördüncü Mesele

Ahfeş şöyle demiştir: pâü kelimesi şu şekilde kullanılır: Lâm'ın fethasıyla (adam ihtilam oldu); lâm'ın dammesiyle (yahlumu) (hulumen) ve yine şeklinde kullanılır.
Cenâb-ı Hakk'ın "...şu üç vakitte; sabah namazından önce, öğle sıcağında elbisenizi

---

[425] 425[425] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/144
[426] 426[426] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/145
[427] 427[427] Tirmizi, Salat, 299 (2/259), Dirimi, Salât, 141 (1/333).
[428] 428[428] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/145-146

çıkaracağınız zaman ve yatsı namazından sonra.. Bu üç vakit sizin için avret (halvet) vaktidir." beyanına gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 429[429]

Mahrem Olan Üç Vakit

ifadesi, "üç vakitte" anlamındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu kelimeyi, üç vakitte tefsir etmiştir. Bu ifadenin, vakitler anlamında olduğu da söylenmiştir, çünkü Allah Teâlâ, bu vakitlerden bir vakitte bir defa izin istemeyi murad etmiştir, çünkü onların, bu vakitlerden her bir vakitte bir defa izin istemeleri kâfi ve yeterlidir. Daha sonra da, bu vakitleri tefsir ederek şöyle buyurmuştur: Sabah namazından önce, öğlenin sıcağında sırttan elbiseler çıkarılacağı zaman ve yatsı namazından sonra. Yani bu demektir ki, insan genellikle bu üç vakitte elbiselerini çıkarır ve bir tarafı açık olabilir. 430[430]

İkinci Mesele

tabirine gelince, Kûfeli'lerbu ifadeyi o ifadesinden bedel olmak üzere nasb ile şeklinde okumuşlardır. "Buna göre Cenâb-ı Hak sanki demek istemiştir. Binâenaleyh, muzâf hazfedilince, muzâfun ileyh durumunda olan kelime muzâf in i'râbını almıştır. Diğer kıraat imamları ise şeklinde okunmuşlardır ki bu takdirindedir. Bu kelime, mahzuf mübtedanın haberi olduğu için, merfû kılınmıştır. Kaffâl şöyle der: "Buna göre mana sanki, "üç açılma" şeklinde olup, bununla da, "üç açılma zamanı" kastedilmiştir. 431[431]

Avret Kelimesi

(avret) kelimesi, ara, aralık, bozukluk, gedik anlamına gelir. Nitekim "Binici eğrildi"; "mekan eğrildi" ifadeleri de, bu anlamdadır. Gözü boz'jk ve şaşı olana da, denilir. Cenâb-ı Hak, bu vakitlerden herbirin "avret" diye isimlendirmiştir, çünkü, bu vakitlerde İnsanın hafızası ve örtünmesi zayıflar, bozulur. 432[432]

O Vakitlerin Özelliği

Bu ayet-İ kerime, vâcib olanın, mümkün olduğunda hükümlerde illetleri nazar-ı itibara almak olduğuna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, şu iki bakımdan bu üç vakitteki illetlere dikkat çekmiştir:
a) "Bu üç vakit sizin için avret (halvet) vaktidir" ifadesiyle.
b) Bunun ancak, bu üç vakitte açılma illetinden dolayı, bu vakitlerde, açılmadan •nn olunamayacağını, diğer vakitlerin ise böyle olmadığını belirtmek suretiyle, bu jç vakit ile bunun dışındaki vakitler arasında bir fark bulunduğuna dikkat çekmek «retiyle... 433[433]

Bu Hûkmûn Mensuh Olup Olmadığı

Bazı kimseler, "Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, sahipleriyle alışkanlık peyda etmeden ve selam da vermeden girmeyin" (Nur, 27} ayeti, bu izin İstemenin, her durumda vacip olduğuna delâlet eder. Bu hüküm, bu vaktin dışındaki haller hakkında, bu ayetle neshol un muştur" derken, bazıları da şöyle aeoıiştir: "Birinci ayet ile, mükellef olan kimse kastedilmiştir; çünkü o, iman edenlere r-r Hitaptır. Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette zikrettiği istizâm

---

429[429] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/146
430[430] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/146
431[431] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/146
432[432] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/146
433[433] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/147

ise, henüz mükellef olmayan «.nse hakkındadır. Binâenaleyh, onun, bazı hallerde ancak izin ile, bazı hallerde ise zînsiz olarak girebileceği söylenmiştir. Dolayısıyla bunu neshe hamletmenin gereği «oktur. Çünkü, ikinci ayet, birinci ayetin muhatap olduğu kimseleri kesinlikle muhatap rtmaz.

Buna göre eğer,"sağ ellerinizin malik olduğu (köle ve cariyeler) ile", ifadesinin kapsamına buluğa ermiş olanların da girdiği kabul edilirse, o zaman nesh gerekir" denilirse, biz deriz ki: "Bu da gerekmez, çünkü "Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere izin almadıkça girmeyin" ifadesine, bu zafetten dolayı, bu evlere ancak, onlara sahip olanlar girebilirler. Bu doğru olunca, bu ifadenin kapsamına köle ve cariyeler girmez. Dolayısıyla, bu görüşe göre de nesh gerekmez. Ama ifade, küçük kölelere hamledilirse, o zaman bu husustaki söz ise daha açıktır." 434[434]

Altıncı Mesele

Ebu Hanîfe (r.h) şöyle demiştir: "Alimlerden hiç kimse, izin alma emrinin mensûh olduğunu söylememiştir." Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'ın kitabındaki üç ayeti, insanlar terkettiler. Ben, hiç kimsenin, onlarla amel ettiğini görmüyorum." Atâ sözüne devamla, "Ben, o üç ayetin ikisi hatırımda, birisini ise unuttum" dedi ve bu ayetle, "Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık"-(Hucurat, 13) ayetini okudu. Saİd ibn Cübeyr, üçüncü ayetin, "Miras taksim olunurken akrabalar hazır bulunursa" (Nisa, 8) ayeti olduğunu söylemiştir.

Cenâb-t Hakk'ın "Bunlardan sonra ise, biribirinizi dolaşmanızda, ne sizin üzerinize, ne onlann üzerine bir vebal yoktur" ayetiyle alakalı birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: Bu Ayetin, her halükârda mübahlığı gerektirdiğini söylüyor musunuz?

Cevap: Biz, bunun, bilhassa küçük çocuklar hakkında olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh onların bu üç vaktin dışında, hizmet etmek için girmeleri mubahtır. Bizim için de onlara bu imkânı vermemiz ve aynı şekilde onların yanına girebilmemiz mubahtır. 435[435]

Hizmetçilerin Yanında Avret Açılabilir mi?

İkinci Soru: Bu, onların yanında, avret mahallerinin açılmasının mübahlığını gerektirir mi?

Cevap: Hayır Allah Teâlâ bunu ancak, genellikle bu üç vaktin dışında avret mahallinin açılmaması cihetiyle mubah kılmıştır. Binâenaleyh, eğer kadın, hizmetçilerinin yanına gireceğini bildiği halde açılırsa, bu ona haramdır. Eğer hizmetçi mükellefiyet çağına ulaşmışsa, orada avret mahallinin açılmış olabileceğini sandığında, onun da oraya girmesi haramdır.

Eğer, "Bazı kimseler, buluğ çağına ermiş kölelerin, sahipleri olan hanımlarının saçlarına bakmalarının caiz olduğunu söylemiyorlar mı?" denilirse, biz deriz ki: Bunu caiz gören, malik olmaktan dolayı, saçı, "avret" saymamıştır. Nitekim saç, mahremlikten dolayı da, "avret" olmaktan çıkmıştır. Çünkü "avret", birkaç kısma ayrılır. Bazısı, her durumda "avret" sayılır; bazısının, duruma göre hali değişir. Binâenaleyh, yabancı bir erkek için "avret" sayıldığı halde, yukarda geçtiği gibi, onun dışındakilere "avret" sayılmaz.

Üçüncü Soru: Siz bu mübahlığın, başkalarına değil de, sadece hizmetçilere has olduğunu mu söylüyorsunuz?

Cevap: Evet. Cenâb-ı Hakk'ın "Bunlardan sonra ise, ne sizin özerinize, ne onların özerine bir veba! yoktur" beyanında, bu hükmün, daha önce bahsi geçtiği gibi, buluğa ermiş olanlara değil de, küçüklere tahsis edildiği hususunda bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak daha sonra bu hususu açıkça bildirerek, "Sizden olan çocuklar buluğ çağtna ulaştığı zaman kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi, izin istesinler" (Nur, 59) buyurmuştur ki bu, "Kim

---

434[434] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/147

435[435] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/147-148

buluğa yeni ererse, bunun da, izin istemenin farz olması hususunda daha önce buluğa ermiş olan kimseler mesabesinde olması gerekir" demektir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi", ifadesinin dile getirdiği manadır.

Birisi "küçükken hizmet eden kimsenin buluğa ermesi halinde, izin istememesi, caizdir" şeklinde bir kanaat beyân edebilir. İşte Cenâb-ı Hak, bu kimsenin durumunu, hizmet etmeyen ve mülk de olmayan kimsenin durumundan ayırmış ve "Buluğa eren kimselerin izin istemeden evlere girmeleri yasak olduğu gibi, her ne kadar daha önce hizmetçi veya köle olsalar bile, buluğa ermeleri halinde onların durumu da aynıdır, (yani izinsiz içeri giremezler)" diyerek beyân etmiştir. 436[436]

İzin İsteme Emri Akrabalara da Şamil midir?

Dördüncü Soru: İzin isteme emri, sadece kölelere ve buluğa ermiş kimselere —ı mahsustur, yoksa "zevî'l-erham-akrabalar"ın hepsini de içine alır mı? Yine, jrtnncı bir kimse, akrabası olan bir kimsenin kölesi olması halinde bunun izin istemesi 3e gerekir mi?

Cevap: Birinci duruma gelince, "evet" diyoruz. Bunun delili ya, Cenâb-ı Hakk'ın, ^yiman edenler, kendi odalarınızdan başka odalara, sahipleriyle alışkanlık peyda 0meden..girmeyin'\uw.27) aeyetinin umumî bir ifade olmasıdır, yahut da bunun, köle Oton kimseye kıyaslanmasıyladır. O halde, buluğa ermemiş olan kimseler, haydi haydi Söyle olur. İkinci duruma gelince, biraz önce yazdığımız ayetin umum ifade n— esinden dolayı, izin istemesi gerekir.

Birinci Soru: Ayet-i kerimedeki, ifadesinin terkibteki yeri nedir?

Cevap: ifadesini biçiminde merfu okursan, o zaman bu ifade de, mahallen merfû olarak ifâdesinin sıfatı olarak... Buna göre -ana "Bu vakitler, izin isteme mecburiyeti olan üç "avret - açılma" vaktidir. Ama, ifadesini mansub okursan, bu ifadenin i'rabta mahalli olmaz -e bu ifade, özellikle o hallerde izin isteme emrini pekiştiren bir ifade olmuş olur.

Altıncı Soru: Ayet-i kerimedeki tabiri ne demektir?

Cevap: Ferrâ ve Zeccâc şöyle demişlerdir: Bu, müste'nef bir cümledir. Bu, senin tpkı, "Onlar ancak sizin hizmetçileriniz ve sağınızda solunuzda dolaşanlarınızda" demen gibidir. "Tavvâf" girip çıkmayı, dönüp dolaşmayı ;okca yapan kimseler olup, bunun asıl manası, "tavaf etmek" anlamına dayanır. Buna göre mana, "Birbirinizi izinsiz olarak dolaşırsanız" şeklinde olur.

Yedinci Soru: Ayetteki förn kelimesi, hangi sebepten dolayı, merfu okunmuştur?

Cevap: "Bazınız bazınızı dolaşır" anlamında olmak üzere, bu ifade mübtedâ, ifadesi ise onun haberidir. (dönen dolaşan) kelimesinin hazfedilmesi ise. ayetteki ifadesi ona delâlet ettiği içindir.

Ayet-i kerimedeki "Kadmlardan-nifastan kesilmiş, artık nikaha ümitleri kalmamış olan ihtiyarlar^ ifadesine gelince, bununla gili birkaç mesele vardır: 437[437]

Kavâid Denilen Kadınlar

Ibn Sikkît şöyle der: "Bir kadın hayızdan kesildiği zaman, denilir ki, bunun çoğulu, 'dır. Ama sen bu
ifadeyle, o kadının oturduğunu kastediyorsan, dersin." Müfessirler söyle demişlerdir: yaşlılığından dolayı hayızdan ve çocuktan kesilen, kocaya da arzu duymayan kadınlar demektir. Evlâ olan, onların hayızdan kesilmiş olmalarına itibar etmemektir, çünkü kadın hayızdan kesilmiş olabilir, ama kocaya arzu duymayı sürdürür. O halde, bununla, onların, kocaya arzu duymamaları kastedilmiştir. Bu ise ancak, o kadınların, erkeklerin kendilerine arzu duymayacakları bir yaşa varmaları ile olur. 438[438]

436[436] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/148

437[437] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/149

438[438] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/149-150

İkinci Mesele

Ayette kadınlar hakkındaki ifadesi, (Bakara, 237) ifadesi gibidir. 439[439]

Siyab Burada "Dış Elbise" Demektir

Avret tamamen açılacağı için, Cenâb-ı Hakk'ın kadınların, elbiselerini tamamen çıkarmalarına müsaade etmediği
hususunda şüphe yoktur. İşte bundan ötürü müfessirler, bu ayetteki elbise ile, "çarşafın, hırkanın ve başörtüsünün üstündeki örtünün kastedildiğini söylemişlerdir. İbn Abbas (r.a)'ın bu ayeti, "Cilbâblarını, (çarşaf ve mantolarını) çıkarmalarında!.', şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Süddî de, hocalarından, onların bu ayeti, "başlarındaki örtüleri çıkarmalarında'.'.- şeklinde okuduklarını rivayet etmiştir. Bazıları bunu "elbiselerinden (bazılarını)" şeklinde okumuşlardır. Cenâb-t Hak, bu hükmü, bu kadınlara tahsis etmiştir. Çünkü bu kadınlar hakkında, böylesi bir töhmet (tehlike) söz konusu değildir. Onlar bu yaşa gelmişler ve dolayısıyla eğer zanlarına, bunun aksi galib gelirse, yine bu durumda, onların da başörtülerini çıkarmaları helal olmaz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "ama bundan da sakınıp (İffetli davranmaları) kendileri için daha hayırlıdır" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bunun, onları böylesi bir zandan daha fazle uzak tutacağı için, daha hayırlı olacağını söylemiştir. O halde, böyle bir zan olması halinde, tıpkı genç kadınlara gerektiği gibi, bu yaşlı kadınların da (üst) elbiselerini çıkarmamaları gerekir. 440[440]

Dördüncü Mesele

"Teberrüc", saklı ve gizli tutulup, gösterilmemesi gerekli olan şeyi ortaya koymaya çalışmaktır. Bu, Arapların,
"üzerinde örtüsü bulunmayan apaçık bir gemi" manasında söyledikleri, "sefînetün barlcün" deyimlerinden alınmadır. Teberrüc, beyazı siyahı ile tastamam kuşatılmış, iyice görünen iri göz demektir. Ancak ne var ki bu ifade, kadının zinetlerini ve güzel yerlerini ortaya koymak suretiyle erkeklere görünmesi manasında kullanılır olmuştur. 441[441]

Akraba Evlerinde Yemek

Amaâya bir günah yok, topala bir günah yok, hastaya bir günah yok. Size de. gerek evlerinizden, gerek babalarınızın evlerinden, gerek annelerinizin eserinden, gerek erkek kardeşlerinizin evlerinden, gerek kız kardeşlerinizin evlerinden, gerek amcalarınızın evlerinden, gerek halalarınızın evlerinden, gerek dayılarınızın evlerinden, gerek teyzelerinizin evlerinden, gerek anahtarlarına sahip olduğunuz evlerden, yahut da yakın arkadaşlarınızın evlerinden yemenizde bir günah yoktur. Hep bir arada toplu yemenizde de, dağınık ayrı ayrı yemenizde de bir günah yok. Fakat evlere girdiğiniz zaman, Allah tarafından güzel bir bereket ve selam dileyerek, kendinize (birbirinize) selam verin, işte Allah, ayetleri, anlayasmız diye, böylece beyan eder"
(Nur, 61). 442[442]

439[439] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/150
440[440] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/150
441[441] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/150
442[442] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/151

Sakatların Muafiyeti

Alimler, körden, topaldan ve hastadan günahın kaldırılmasının ne demek olduğu hususunda değişik görüşler belirtmişlerdir: İbn Zeyd, "Bununla, "onların cihâda gitmemesinde bir günah yoktur" manası kastedilr" derken; Hasan el-Basrf: "Bu ayet, İbn Ümmİ Mektûm (r.a) hakkında nazil «nustur. Allah, o kör olduğu için ondan cihâd farzını kaldırmıştır" demiştir. Bu ikinci görüş zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ, buna 'Ve size de yemenizde" ifadesini tffederek, bununla, Allah Teâlâ'nın, onlardan bu husustaki hareci (vebal ve günahı) Mdrdığına dikkat çekmiştir. Ekseri âlimler ise bununla şu mananın kastedildiğini «öyiemişlerdir: Birtakım kimseler, hem bu üç kısım kişiyle, hem bu evlerde yiyip içmeyi yasak sanıyorlardı. Allah Teâlâ işte bu sebeple, bunun yasak olmadığını beyan edip, o şüpheyi giderdi.
Alimler, onların, hangi sebepten ötürü böyle bir yasağın var olduğunu sandıklarında da ihtilaf etmişlerdir: Kör, topal ve hasta hakkında, bu hususta şu izahları yapmışlardır:
a) Onar kör olanlarla birlikte yemek yemiyorlardı. Çünkü o, yemeğin güzelini görüp alamıyordu. Topal ile de, o oturamadığı için, bir de başkaları iki lokma yerken, o ancak bir lokma yiyebildiği için, birlikte yemek istemiyorlardı. Hasta da böyledir. Çünkü o da, sağlam insan gibi yiyemez. Ferrâ, "mananın böyle olması halinde, bu kelimelerin başındaki harf-i cerri (hakkında) manasına gelip, "sizin bunlar ile yeyip içmenizde, bir vebal yoktur" demektir" der.
b) Körler, topallar ve hastalar, sağlam kişilerle yeyip içmeyi terketmişlerdir. Körler, "Biz, hiçbirşey göremiyoruz. Bu sebeple de çoğu kez, yiyeceklerin iyisini alıp, kötüsünü başkalarına bırakıyoruz" derken; topal ve hasta olanlar da, "Biz, hastaya ânz olan bazı hallerden ötürü, yiyecekleri, sağlıklı kişilerin yiyeceklerini bozmaktan (onları tiksindirmekten) korkuyoruz" diyorlardı. Bu sağlıklı olanların, onlarla yemek yemeyi hoş karşılamamaları ve hastaların da çoğu kez hırsları, onları başkalarının lokmalarına bakmaya ve takip etmeye sevketmesi sebebiyle idi. Bu ise, başkasının hoş karşılamayacağı hususlardandır. İşte bütün bu sebeplerden ötürü bunlar, sağlam Kimselerle yeyip içmekten kaçınıyorlardı. Bu düşünceler İki taraflı olarak söz konusu olduğu için, Allan Teâlâ, bu hususta onlar için mutlak (genel) bir ifade kullandı.
c) Zührî, Sa'îd b. Müseyyebin ve Ubeydullah b. Abdullah'ın bu ayet hakkında şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Müslümanlar savaşa çıktıklarında, sakatlarını ve kötürümlerini götürmüyor ve onlara evlerinin anahtarlarını teslim ederek, "Size, evimizden yemenize müsaade ediyoruz" diyorlardı. Ama onlar bunu günah kabul ederek, "Onlar yok iken, evlerine giremiyoruz" diyorlardı. İşte onlar için bir ruhsat olmak üzere bu ayet indi." Bu, Hz. Aişe (r.anhâ)'nin görüşüdür. Buna göre ayetin manası, "Allah, savaşa çekip gittiklerinde, evlerinin anahtarlarını verdikleri kimselerin, onların evlerinden yeyip-içme hususunda, kötürüm ve sakatlar için bir vebal olmadığını bildirdi" şeklindedir.
d) İbn Abbas ve Mukâtil b. Havyandan, bu ayetin Haris b. Amr hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir: Çünkü Haris, savaşmak için Hz. Peygamber (s.a.s)'ie çıkmış ve Malik b. Zeyd'i ailesine bakması için bırakmıştı. Dönünce de, onu darlık bitkinlik içinde buldu ve ona halini sordu. O, "Senin iznin olmadan, evinden yemeyi vebâlli bir şey olarak gördüm" dedi.
Diğer sağlıklı insanlar hakkında ise, bu ayetle ilgili şu iki izah yapılmıştır:
a) Mü'minler, zayıf, hasta ve düşkünleri, hanımlarının, çocuklarının, yakınlarının ve dostlarının evine götürüyor ve onlara oralardan yedirip içiliyorlardı. Hak Teâlâ'nın, 'Ey İman edenler, birbirinizin mallarını, ticaret (yani satın almanız) müstesna, haram hria yemeyin" (Nisa, 29} ayeti nazil olunca, insanlar birbirlerinin yemeğinden r-ez oldu. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.
b) Katâde şöyle der: "Ensar çekingen idi. Bu sebeple, ihtiyaçları olmadığı zaman, n yeyip içmezlerdi." Süddt bu hususta şöyle der: "Bunlardan biri babasının, nin veya kızkardeşinin evine gitse ve evin hanımı ona bir ikramda bulunsa, sahibi (efendisi) yok diye, onu kabul

etmede bir vebal görürlerdi. İşte, Allah Teâlâ -uhsatı indirdi." 443[443]

İkinci Mesele

Zeccâc: "Arapça'da, "harec" "darlık" demek olup, dinî manası "günarT'tır" demiştir. 444[444]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ, insanlara bu gibi yerlerden yemeyi mubah kılmıştır. Ayetin zahiri bu evlerden yeyip içmenin, evşahibinin müsaadesine bağlı olmadığına delalet lir, ama alimler bu hususta değişik görüşler belirtmişlerdir: Katâde'nin, "Bu olmakla birlikte, güzel bir şey (davranış) değildir" dediği rivayet edilmiştir, rin çoğu bu görüşü kabul etmemiş ve şu değişik izahları yapmışlardır:
a) Bu, İslâm'ın ilk yıllarında böyle idi, ama daha sonra Hz. Peygamber "Müslüman kişinin malı başkasına, ancak onun gönül rızası ile (vermesi şartıyla) helal olur"445[445] hadis-i şerifi İineshedilmiştir. Hak Teâlâ'nın, "Peygamberin evlerine, yemeğe davet olmaksızın av vaktini gözetmeksizin, girmeyin" (Ahzftb, 53) ayeti de bunun mensûh olduğuna trtatet eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in eşlerinden, babaları, kardeşleri ve kız «arteşleri bulunanlar vardı. O halde bu nehiy, girme ve yeme hususunda izin almaksızın, evlere girmeyi de içine almaktadır. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, buna fu sebepten ötürü izin vermiştir: Çünkü müslümanlar, sayılan bu akrabalarını, arterinde bulunsalar da, bulunmasalar da, evlerinden yemekten menedemiyorlardı. Dolayısıyla bu hususta ruhsat verilmiş olabilir" denilirse, biz deriz ki: "Eğer durum Döyle olmuş olsaydı, Özellikle bunların sayılmasının bir manası olmazdı. Çünkü bu hususta, başkalarının durumu da onlannkiyle aynıdır."
b) Ebu Müslim el-lsfehânî şöyle der: "Ayette bahsedilen akrabaların, mü'min maları hali kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ daha önce mü'minleri, "Allah'a ve âhfret gününe imân eden hiçbir kavmin, Allah'a ve Resulüne muhalefet eden kimselerle., dost olduklarını göremezsin" (Mücâdele. 22) ayetiyle, onlarla içli-dışlı olmaktan nehyetmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, orada yasakladığını, burada (Nur Sûresi'nde) mubah kılmıştır. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak bu surede, evde
bulunanlara selam vermeyi emrederek, "Sahipleriyle alışkanlık peydah etmeden ve selam vermeden, evlerine girmeyin" (Nur, 27) buyurmuştur. Halbuki bu ayette bahsedilen akrabaların evleri için bunu emretmeyip, aksine, onların kendi kendilerine selam vermelerini emretmiştir. Velhâsıl bu ayetin anlatmak istediği, genel manada bir mübahlığ) ifade etmektir, yoksa her zaman ve zeminde değil.
c) "Cenâb-ı Allah, bu kimselerin âdetinin, evlerine gelenlerin, yemeklerinden yemesinden hoşlanmak olduğunu bildiği için ve de bu hususta bir izin gibi olduğundan dolayı, özellikle bunları saymıştır" denilebilir. Çünkü böylesi bir âdet, çoğunlukla onlarda vardır. İşte bundan ötürü, ayette sayılanlara, arkadaşları da ilave etmiştir. Biz, bu mübahlığın, kendisinde bir memnunluğun bulunmasından ötürü, bu gibi kimseler için olduğunu bildiğimize göre ayetin mensûh olduğunu söylemeye gerek yok. 446[446]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ ayette, onbir evden bahsetmiştir: Birincisi: "Size de evlerinizden yemenizde bir günah yoktur" ayetiyle anlatılandır. Burada şöyle bir soru sorulabilir: "İnsanın, kendi evinde yemek yemesinin mubah olduğunu söylemeye ne gerek var?"

443[443] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/151-153
444[444] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/153
445[445] Keşfu'l-Hafa, 2/370.
446[446] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/153-154

Cevap: Bununla, "zevcelerinizin ve ailelerinizin evinde yemenizde bir beis yoktur" manası kastedilmiştir. Kadının evi, tıpkı kocanın evi gibi sayıldığından dolayı, bu ev kocaya nisbet edilmiştir." Bu, Ferrâ nın görüşüdür. İbn Kuteybe ise şöyle der: Cenâb-ı Hak bununla, insanların, kendi çocuklarının evinde yemelerini kastetmiştir. Buna göre ayette, çocukların evleri, babalarının evleri olarak ifade edilmiştir. Çünkü çocuk babanın ürünüdür. Çocuğun malı da, babasının malı sayılır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Kişinin yediği en helal (güze!) şey, kendi kazancından yediğidir. Çocuğu da, onun kazanandandır"447[447] buyurmuştur. Bunun böyle olduğunun delili şudur: "Hak Teâlâ, akrabaları tek tek saymış, ama çocukları (burada) saymamış. Çünkü bu müsaadenin sebebi, akrabalık olduğu için, kişiye en yakın olan, haydi haydi bu ruhsata sahip sayılır.

İkincisi, babaların evleri; üçüncüsü, annelerin evleri; dördüncüsü, erkek kardeşlerin evleri; beşincisi, kız kardeşlerin evleri; altıncısı, amcaların evleri; yedincisi, halaların evleri; sekizincisi, dayıların evleri; dokuzuncusu, teyzelerin evleri; onuncusu da, "anahtarlarına sahip olduğunuz" evlerdir. Buradaki anahtarlar fmefâtlh) kelimesi, "miftah" (anahtar) seklinde de okunmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) İbn Abbas (r.a), "Kişinin arazisi ve sürüsü üzerindeki vekili ve kahyasının, o arazinin meyvelerinden yemesinde, sürünün sütünden içmesinde bir jakınca yoktur" demiştir. "Anahtarlara sahip olmak" demek, bir yerin anahtarının kişinin emânetinde ve elinde olması demektir.

2) Dahhfik şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk, savaşa katılanlar yerine bekçilik ve k yapan yatatak hastaları murad etmektedir."

3) Bundan kastedilen, "kölelerin evlerindir. Çünkü kölenin malı efendisine aittir.

el-Fadl şöyle demiştir kelimesinin tekili, mim'in fethasıyla kelimesinin çoğulu ise, mim'in kesresiyle (miftah)'dir. Onuncusu, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetinin ifade ettiğidir ki, bunun manası, tfajdaşiarının evlerinden" demektir. kelimesi, hem tekil hem de çoğuldur. (hafit) (karışım) (katin) hizmeçiler, bağlılar ve ileri gelen par kelimeleri de bunun gibidir. Hasan el-Basrî'den rivayet edildiğine göre, (bir m evine girer. Bir de ne görsün bir grup arkadaşı, içinde hurma tatlısı ve leziz acafcter bulunan sepetleri divanın altından çıkarmışlar. Kapanmışlar üzerine aav. Bunun üzerine Hasan el-Basrî'nin, yüzündeki çizgiler sevinçten ışıldar ve tor Ve, sahabenin önde gelenlerini kastederek, "işte biz de onları böyle fcafcftük" der.

İbn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Dost ve arkadaş, ana-babadan daha k önde gelir. Çünkü cehennemdekiler yardım istediklerinde, babalarından ve lamdan değil de, aksine dostlarından yardım istediler de, "artık bizim için, ne baap. ne de candan bir dost yok!" (Şuara, 100-101) dediler. Anlatıldığına göre, Rebî r -^aysem'in, bir din kardeşi, o yokken, Rebî'nin evine varır, cariyesine güler yüz mmr. cariyesi de ona yiyecek ikram eder. Rebî döndüğünde cariye bunu ona haber verir bu duruma çok sevindiğinden cariyesine, "Eğer doğru söylüyorsan, hürsün?" 448[448]

Akrabadan Çalana Had Uygulanmaz

Ebu Hanife (r.h) bu ayetle, kendisine haram olan bir akrabasının evinden bir şey çalan kimsenin elinin, Cenâb-ı Hakk onlara bu ayetle onların evlerinden yemelerini mubah kılıp izinlefTolmaksızın o evlere girme izni vermiş olduğun-bundan dolayı da, onların malının "muhrez mal" olmayacağından dolayı geçeğine istidlalde bulunmuştur. Buna göre eğer, "Arkadaşının malından zaman da kesilmemesi gerekir" denilirse, biz deriz ki: Arkadaşının malını isteyen kimse, onun dostu olamaz.

Cenâb-ı Hakk'ın "Hep bir arada toplu yemenizde de, dağınık ayrı yemenizde de bir günah yok" ayetine gelince, îirierin ekserisi bu hususta şunu söylemişlerdir: "Bu ayet-i kerime, Kinâne'nin oymağı olan Leys ibn Amr Oğulları hakkında nazil olmuştur. Çünkü onların

---

447[447] Buhari, Buyu, 15; MÜsned. 2/334.

448[448] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/154-155

aaamları, tek başına yemek yemiyor ve bekliyordu. Şayet, kendisiyle birlikte yemek birisini bulamazsa, hiçbir şey yemiyordu. Hatta bazen yanında, s_ğım zamanı deve bulunuyor, fakat kendisiyle birlikte içecek bir kimseyi bulmadıkça, onun m içmiyordu. İşte böylece Cenâb-ı Hakk şunu bildirdi ki, bir kimse tek başına yediği zaman ona günah yoktur." Bu, İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür.

İkrime ve Ebu Salih (r.h) ise şunu söylemişlerdir: Ensârdan birinin yanına bir misafir geldi mi, o ev sahibi, ancak, misafiriyle birlikte yemek yiyordu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk, onlara, nasıl isterlerse, ister topluca isterse dağınık olarak yemek yiyebilme müsaadesi vermiştir."

Kelbî de şunu demiştir: "Onlar, yemek yeme için bir araya geldiklerinde, tek başına yemesi için, amâ olan kimseye yemek ayırıyorlardı. Bunun gibi, yatalak ve hasta olanlar için de.. Böylece Cenâb-ı Hakk onlara, bunun vâcib ve zorunlu olmadığını beyan etmiştir."

Diğerleri de şöyle demiştir: Onlar, toplu yenilmesi halinde nefret ettirici ya da sıkıntı verici bir şey meydana getir korkusuyla, tek başlarına yemek yiyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bunun zorunlu olmadığını açıklamıştır. Ayetteki kelimesi hal olduğu için mansubtur.kelimesi, kelimesinin kelimesinin çoğuludur. kelimesi ise, kelimesinin tesniyesidir. Bunu, el-Mufaddal söylemiştir. Şett kelimesinin, ayrılmak, darmadağınık olmak anlamında bir masdar olduğu, daha sonra sıfat anlamına kullanılıp çoğul yapıldığı da ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın "Fakat evlere girdiğiniz zaman, kendinize selam verin" buyruğuna gelince bu, Allah Teâlâ'nın, bütün müslümanları, tıpkı ,"kendinizi öldürmeyiniz" (ma, 29) ayetinde de olduğu, tekbir can gibi kabul etmesi anlamındadır. Nitekim İbn Abbas: "Eğer orada kimse yoksa, kişi kendi kendine", "Rabbimiz tarafından olan selâm, bize olsun" camiye girdiğinde de, J"Rabbimiz tarafından olan selam, hem Resulünün, hem de bizim üzerimize olsun" demiştir. Katâde şöyle demiştir: Bize, o selâmı meleklerin aldığı anlatılmıştır. Kaffal de şöyle der: "Eğer evde zımmî bulunuyorsa, o kimse, "Selam, hidayete tabi olana olsun'.' desin.. Ayetteki, kelimesi, mef'ülü mutlak olarak mansubtur. Buna göre, Cenâb-ı Hakk sanki, "Allah'ın size emrettiği selâmdan bir selâm olmak üzere selam verin" demek istemiştir. İbn Abbas (r.a) da: "Kim dese, bunun anlamı "Allah'ın ismi, sizin üzerinize olsun" demiş olur" demiştir.

Ayetteki kelimesinin izahı hakkında Dahhâk: "Buradaki "berekef'in manası, kat kat bereket vermek demektir" der. Zeccâc da şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk, kendisinde bulunan ecir ve mükâfaattan dolayı, selamın mübarek olduğunu; kişi, bu hususta Allah'a itaat ettiğinde, hayrını çoğaltacağını ve mükâfaatını bol vereceğini bildirmiştir."

Cenâb-ı Hakk ,buyurmuştur. Yaui, "Allah ayetleri, yani yasalarını, nlayasınız, yani Allah'ın emir ve yasaklarını fehmedip kavrayasınız diye, böylece beyan eder." Humeyd, Enes'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'ın Resulüne, on yıl hizmet ettim. Ama o bana, yaptığım herhangi birşey hakkında, "niçin böyle yaptın?"; yapmadığım bir şey hususunda da, "niçin şöyle japmadtn?" dememiştir. Allah'ın Resûlü'nün eline su döktüğüm ve başucunda 3LTduğum bir sırada başını bana doğru kaldırdı ve "sana, istifade edeceğin üç haslet Çeteyim mi?" deyince, ben, "Anam babam sana feda olsun, ey Allah'ın Resulü, •vet öğret!" dedim. Bunun üzerine O, "Ümmetimden kime rastlar ve ona selâm nrirsen, bil ki bu durum senin ömrünü uzatır. Bireve girer ve oradakilere selam •«rrsen, senin evinin hayır ve bereketi çoğalır. Kuşluk namazını da kıl; çünkü o, •vvabinin (Allah'a çokça tevbe edenlerin) namazıdır" buyurdu." 449[449]

Resûlüllah'a Bağlılık

'Mü'm'mİer ancak, Allah'a ve Resulüne imân edenler ve onun maiyetinde, toplayıcı bir iş üzerinde bulundukları zaman, ondan izin almadıkça ayrılmayanlardır. Doğrusu; Sen'den izin isteyenler (yok mu), işte Allah'a ve

Resulüne imân edenler onlardır. O halde betzı işleri için Sen'den izin istedikleri zaman, Sen de

---

449[449] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/155-157

onlardan dilediğine, izin ver ve kendileri için Allah'tan mağfiret iste. Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. Peygamberi, kendi aranızda birbirinizi çağırdığınız gibi çağırmayınız. İçinizden diğerini siper ederek sıvışıp gidenleri, muhakkak ki Allah biliyor. Artık O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler kendilerini bir fitnenin çarpmasından yahut onlara pek acıklı bir azabın gelip çatmasından çekinsinler. Gözünüzü açınşüphesiz göklerde ve yerlerde ne varsa Allah'ındır. O, üzerindebulunduğunuz durumu ve kendilerine döndürülüp götürülecekleri günü muhakkak ki biliyor. Onlara neler yaptıklarını haber verecektir. Allah her şeyi hakkıyla bilendi
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 450[450]

Emr-i Cami Ne Demektir?

şeklinde de okunmuştur. Âlimler bunun ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:
a) Emr-i cami, üzerinde toplanmayı gerektiren şey, demektir. Binâenaleyh "emr"in, "toplayıcılık"la vasfedilmesi, mecazidir. Bu, meselâ, düşmanla savaşma yahut mühim bir iş hususunda meşverette bulunmak veyahutta, zararı ve faydası herkesi ilgilendiren şey, demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Onun maiyetinde toplayıcı bir iş üzerinde bulundukları zaman", ifâdesinde, bu işin, bu hususta tecrübelerinden yararlanması için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mutlaka tecrübe ve fikir sahibi kimselerle müşaverede bulunmasını gerektiren çok önemli bir iş olduğuna dâir bir işaret bulunmaktadır. Binâenaleyh, böylesi bir durumda onlardan birisinin çekip gitmesi, Hz. Peygamber'in kalbine zor ve ağır gelen şeylerdendir.
b) Oahhâk'tan, bu ifadeyle cumalar, bayramlar ve kendisinde hutbe irad edilen herşeyin kastedildiği rivayet edilmiştir.
c) Mücâhide göre bu ifadeyle, harb, vs. önemli işler kastedilmiştir. 451[451]

Nüzul Sebebi

Âlimler, bu ayetin sebebi nüzulü hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kelbî şöyle demektedir: Hz. Peygamber (s.a.s),hutbelerinde münafıklara değiniyor ve onları ayıplıyordu. Bunun üzerine münafıklar sağlarına sollarına bakıyor; onları hiç kimse görmediği zaman, namaz kılmadan çekip gidiyorlardı. Eğer onları müslümanlardan birisi görürse, orada durur ve korktuğu için de, namazı kılardı. Derken, bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu. Bu ayet nazil olduktan sonra, mü'minler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den izin almadıkça, ihtiyaçlarını görmek için gidemez oldular. Münafıklar ise, izinsiz olarak artık çıkabiliyorlardı. 452[452]

Üçüncü Mesele

Cübbâî şöyle der: "Bu, o mü'minlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den izin istemelerinin, imânlarından olduğuna delâlet eder. Eğer böyle olmasaydı ve onlar da izin istemeselerdi, o zaman onların imânlarının kâmil olması caiz olurdu. Ki, bu da, Allah'ın her farzının yerine getirilmesinin ve haramlarından kaçınmanın, imândan olduğuna delâlet eder." Buna şu şekilde cevap veririz: "Bu, innema kelimesinin, hasr ifade etmesine binaen böyledir. Bir de münafıklar izin istemeyi, o işi hafife aldıklarından dolayı terketmişlerdi. Bunun ise küfür olduğunda bir münakaşa yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Mü'minler ancak, Allah'a ve Resulüne imân edenler ve O'nun maiyyetinde, toplayıcı bir iş üzerinde bulundukları zaman, ondan izin almadıkça, ayrılmayanlardır. Doğrusu, Sen'den izin isteyenler (yok mu), işte Allah'a ve Resulüne imân edenler onlardır. O halde bazı işleri için Sen 'den izin istedikleri tnan, Sen de onlardan dilediğine izin ver ve kendileri için Allah'dan mağfiret m. Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir" ifâdesine gelince, bununla birkaç mesele vardır: 453[453]

---

[450] 450[450] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/157
[451] 451[451] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/158
[452] 452[452] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/158

Meşru İzin Talebi

ifadesi, "Edebe riâyet edip sana saygı göstermek için, senden izin isteyenler (yok mu), onlar Allah'a ve Resulüne imân edenlerdir. Yani, "İmânlarının gereği ve muktezâsında amel eden kimselerdir" demektir. Oatıhâk ve Mu katil şöyle demişlerdir: "Bununla, Ömer İbnü'l-Hattâb kastedilmiştir. Bu böyledir, zira Hz. Ömer, Tebük Savaşı'nda ailesine dönmek için izin istemiş, rz Peygamber de ona müsaade edip, münafıklara işittirmeyi kastederek, "Git, vah "a yemin ederim ki sen münafık değilsin" demiştir. Münafıklar bu sözü duyunca, Huhammed'e de ne oluyor? Ashabı kendisinden izin istediğinde onlara müsaade yor, ama biz izin ve müsaade istediğimizde, bize izin vermiyor. Allah'a yemin ederiz s. biz onun adil olduğunu sanmıyoruz" demişlerdir. 454[454]

Hz. Ömer'e İzin Verilmesi

İbn Abbas (r.a) da şöyle demiştir: "Hz. Ömer, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, umre lOpmak için müsaade istedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber ona müsaade ederek, Ebfl Hafs, salih dualarından bizleri de unutma" buyurdu.

Cenâb-ı Hakk'ın, "kendileri için Allah'tan mağfiret iste" emri ile «çili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Evlâ olanın, Hz. Peygamber için izin verse dahi, onların izin istememesi :»<juğuna dikkat çekmek için, "kendileri için Allah'tan mağfiret iste" buyuruJmuştur, ^ünkü, istiğfar, bir günahın sudur ettiğine delâlet eder ve bu ifade, genelde, bazı
.nsatlar hakkında kullanılır.

b) Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e, ashabın, izin isteme konusunda, Allah'ın adabına sımsıkı sarılmalarına mukabil, onlar için mağfiret talebinde bulunmasını emretmiş olması da muhtemeldir. 455[455]

İkinci Mesele

Katâde şöyle demiştir; Bu ayet, "Niçin onlara izin verdin?" rrevbe. ayetini neshetmiştir." 456[456]

Şûra ve İçtihad

Ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, o konuda reyiyle içtihâd etsin diye, bazı dinî meseleleri Hz. Peygamber (s.a.s)'e havale ettiğine delâlet eder.

Cenâb-ı Hakk'ın "Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırdığınız gibi çağırmayınız" yasağına gelince, bununla ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

a) Müberred ve Kâffâl'ın tercihine göre ayetin anlamı şöyledir: "Onun, size olan emrini ve çağrısını, birbirinize olan emir ve çağrınız gibi kabul etmeyin. Çünkü, O'nun emrinden uzaklaşıp giden/ez, çekinsin/er"ayeti de

b) "O'nu, birbirinizi çağırdığınız gibi, "Ey Muhammed" diye çağırmayın. O'nu, ancak, "Ey Allah'ın Resulü, ey Allah'ın Nebisi diyerek çağırın." Bu görüş, SaM İbn Cübeyr'e aittir.

c) "O'nu çağırırken, yüksek sesle çağırmayın" demek crtup, bu aynı Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın peygamberi yanında seslerini yavaşlatanlar". (Hucutaı, 3) ayetinden kastedilendir. Bu görüş

---

[453] 453[453] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/158-159

[454] 454[454] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/159

[455] 455[455] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/159

[456] 456[456] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/159

de İbn Abbas'a aittir.
d) "O'nu kızdırdığınızda, O'nun, size beddua etmesinden sakınınız. Çünkü, O'nun duasına İcabet edilir ve başkasınınkine benzemez" demektir. Birinci açıklama, ayetin nazmına daha uygundur. 457[457]

Sıvışıp Kaçanlar

Cenâ-ı Hakk'ın, "İçinizden, diğerini siper ederek sıvışıp gidenleri, muhakkak ki Allah biliyor" ifadesine gelince bu, "Allah, azar azar sıvışıp gidenleri biliyor" demektir fiilinin bir benzeri de ve "azar sıvışıp gidenleri biliyor" demektir. fiilinin bir benzeri de, ve "azar azar çıktı" "azar azar girdi" fiilleridir. Ayetteki kelimesi, SijSi anlamında olup, bu kelimede, "Bu, onun arkasına gizlendi, o da, şunun arkasına", anlamına gelir. Buna göre ayet, "Allah, o topluluktan gizlice ve birbirinin arkasına gizlenerek çekip gidenleri bilir" demektir, bi jl kelimesi terkibte hal olup anlamındadır.
Mânânın şöyle olduğu da ileri sürülmüştür: Bazıları, izin talebinde bulunan ve kendisine izin verilen kimsenin arkasına gizlenerek, kendisine izin verilmediği halde, kendisine izin verilen bir kimseyle beraber çıkıp gidiyordu. (İşte Allah bunları bilir!) Bu kelime, lâm'ın fethasıyla levâzen " şeklinde de okunmuştur. Âlimler bu hususta ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:
a) Mukâtll şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cuma günleri okuduğu hutbesi, münafıklara ağır geliyordu. BÖyleco de onlar, O'nun ashabının arkasına gizlenerek, izin almaksızın çekip gidiyorlardı.
b) Mücahld, "onlar, savaşta, saftan çıkıp, sıvışarak gidiyorlardı" derken,
c) İbn Kuteybe, "Bu hendeğin eşilmesi sırasında olmuştur" demiştir.
d) "Onlar, Allah'ın Resulünden, kitabından v* O'nun hatırlatmasından sıvışıp kaçıyorlardı" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah uliyor" ifadesi ise, cezalandırma hususunda bir tehdit ifade eder.
Cenâb-ı Hakk'ın "O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler. çekinsinler" buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 458[458]

Birinci Mesele

Ahfeş ifadesindeki ân harf-i cerrinin zaid olduğunu, mânânın ise, "O'nun emrine muhalefetedenlersakınsın" şeklinde olduğunu söylerken, başkaları bu ifadenin manasının, "O'nun emrinden yüz çeviren ve sünnetinden meyleden" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh bu demektir ki, bu ifadenin başına j* harf-i seni, ayette geçen fiilinin manasına gelmesinden dolayı gelmiştir. 459[459]

İkinci Mesele

Daha önce, hem peygamberden, hem de Allah'tan bahsedilmiştir. Ancak ne var ki burada kastedilen, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. O halde, ifadesindeki zamirinin, Hz. Peygamber'e râci olması gerekir. Ebu Bekr er-Razi (Cessâs) da şöyle demiştir: "Daha açık ve uygun olan;, bu zamirin Allah'a râci olmasıdır. Çünkü, zamir, Allah lafzının hemen peşinden gelmiştir. Zamirlerin râci olmasındaki hüküm ise, onların, önce geçene değil, kendilerine en yakın olan şeye râci kılınmasıdır. 460[460]

457[457] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/159-160
458[458] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/160-161
459[459] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/161
460[460] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/161

Üçüncü Mesele

Ayet, emrin zahirinin vücub ifade ettiğini göstermektedir.Bu husustaki istidlalimiz, şöyle dememizdir: Emrolunanı yapmayan, o emre muhalefet etmiştir. Emre muhalefet eden ise, ilâhi cezaya müstehak olmuştur. O halde bu demektir ki, emredileni yerine getirmeyen, ilâhi cezaya müstehaktır. "Vücûb"un manası ise, işte budur. Biz, emredileni yapmayan, o emre muhalefet etmiştir" dedik, zira, emre muvafakat etmek, (ona uygun olarak hareket etmek), onun gereğini yerine getirmek demektir. Muhalefet ise, muvafakat etmenin zıddıdır. O halde, emre muhalefet etmek, onun Tiuktezasını ihlâl edip yerine getirmeme demektir. Böylece emredileni yerine girmeyenin, "muhalif" olduğu, (o emre muhalefet ettiği) sabit olmuş olur. Bu., Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık O'nun emrinden uzaklaşıp gidenler kendilerini bir fitnenin çarpmasından çekinsinler1' ayetinden ötürü, emre muhalefet edenin, ilâhi cezaya -ustehak olduğunu söyledik. O halde, bu emre muhalefet eden kimse, ilâhi cezadan sakınmakla emrolunmuştur. İlahi cezadan sakınma emri ise, ilâhi cezanın inmesini gerektiren şeyin bulunmasından sonra olur. Böylece, Allah ve Resûlullah'ın emrine muhalefet edenin hakkında ilâhi cezanın inmesini gerektiren bir şeyin bulunduğu sabit olmuş olur.
Buna göre şayet "Biz, emredileni yerine getirmeyenin emre muhalefet ettiğini <abul etmiyoruz. Muarızımızın, "Emre muvafakat etmek, emrin muktezasını yerine getirmek demektir. Muhalefet etmek ise, emrin muktezasını inlal etmek demektir" şeklindeki sözüne gelince, biz diyoruz ki, emre muvafakat etmenin, onun gereğini yerine getirmek demek olduğunu kabul etmiyoruz. O halde, bunun delili nedir? Sonra Diz, emre muvafakat etmeyi, şu iki şekilde açıklıyoruz:
a) Emre muvafakat etmek, emrin gereğini, o emrin gerektirdiği biçimde yerine getirmek demektir. Binâenaleyh emir, o işin mendub olarak yapılmasını gerektiriyor ve sen de onu, adeta bir farz gibi yaparsan, bu da emre muhalefet olmuş olur.
b) Emre muvafakat etmek, o emrin bir gerçek ve kabul edilmesi gerekli bir şey olduğunu itiraf etmek demektir. Emre muhalefet etmek ise, onun bir hak, bir gerçek kabul edilmesi gerekli bir şey olduğunu kabul etmemek demektir. Biz, senin zikrettiğin şeyin, emre muhalefet etmenin, onun gereğini yerine getirmemek demek olduğuna delalet ettiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki bu, şu diğer açıklamalarla çelişki teşkil eder: "Emredileni terketmek şayet emre muhalefet etmek olsaydı, o zaman mendub olanı yapmamak da, hiç şüphesiz, Allah'ın emrine muhalefet etmek olurdu. Halbuki bu, batıldır. Eğer batıl olmasaydı, o zaman, mendubu terkeden kimse, ikinci mukaddimede beyan ettiğimiz üzere, ilahi cezaya müstehak olmuş olurdu. Biz, emredileni yerine getirmeyenin, emre muhalefet ettiğini kabul etsek bile, daha ne hakla sen, Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık onun emrinden uzaklaşıp gidenler..çekinsinler" ifadesine dayanarak, emre muhalefet edenin ilahi cezaya müstehak olacağını söyledin?" denilirse, biz deriz ki: "Biz, bu ayetin, emre muhalefet edene, sakınmanın errtrolunduğuna delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Tam aksine, bu, (doğrudan doğruya) emre muhalefet etmekten sakınmayı emre delâlet eder, Binâenaleyh, mana, niçin böyle olmasın? Biz bunu kabul etsek bile, ancak ne var ki ayet, emre muhalefet edenin sakınması gerektiğine delalet etmektedir. O halde daha sen niçin, "Emre muhalefet edenin sakınması gerekmez" dedin? Buna göre şayet sen, ifadesinin başındaki lafzı, "zaid'dir" dersen, biz deriz ki: Kelâmda, Özellikle ilahi kelâmda aslolan, ziyadenin olmamasıdır. Biz, ayetin, Allah'ın emrine muhalefet edenin, ilahî azabtan sakınmakla emrolunduğuna delâlet ettiğini kabul edelim.. Ancak ne var ki, sen daha niçin, "Bu kimsenin, ilahî azabtan sakınması farzdır" dedin? Bu konuda en son söylenebilecek şey şudur: Bu hususta bir emir gelmiştir. Ancak ne var ki, sen niye, emrin vücub ifade ettiğini söylüyorsun? İşte, meselenin başı da budur. Buna göre şayet sen, "Parzedelim ki, bu emir, sakınmanın farz olduğuna delalet etmesin. Ancak ne var ki bu, her halükârda sakınmanın güzel olduğuna delalet ediyor. Sakınmanın güzel olduğu ise, ilahi azabın inmesini gerektiren şeyin bulunmasından sonra ancak, mümkün olur" dersen, biz deriz ki: Biz, sakınmanın güzel oluşunun, ilahi azabın inmesini gerektiren şeyin bulunmasına

bağlandığını kabul etmiyoruz. Tam aksine sakınma, ilahi azabın inmesinin muhtemel olduğu bir sırada güzel olur. işte bundan dolayı ihtiyat güzel kabuf edilmiştir. Bize göre burada, sadece böyle bir ihtimal bulunmaktadır. Çünkü bu mesele kesin değil, ihtimale dayanan bir meseledir. Biz, ayetin, ilahi cezanın inmesini gerektiren şeyin varlığına delalet ettiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki bu, her emirde böyle olmayıp, tam aksine tek bir emirde böyledir Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, tek bir emri ifade eder. Bize göre, tek bir emir vücub ifade eder. O halde sen daha niye, her emir böyledir, diyorsun? Biz, her emrin de böyle olduğunu kabul edelim. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesindeki zamir, hem Allah'a, hem de Allah'ın Resulüne raci olabilir. Ayet ise, emrin bu ikisinden birisi hakkında vacib olduğuna delalet eder. O hatde sen daha bunun diğeri hakkında da böyle olduğunu söyledin?" denilirse;

Cevap: Onun, "Siz niçin, "emre muvafakat etmek, onun gereğini yerine getirmektir" dediniz" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunun delili şudur: Köle, katisinin emrine imtisal edip uyduğunda, "Bu köle efendisinin emrine uymuştur. emrine göre hareket etmiştir" denilmesi güzel olur. Binâenaleyh, şayet onun imtisal etmemiş olsaydı, o zaman da, "Kölesi efendisinin emrine muvafakat . tam aksine muhalefet etmiştir" denilirdi. Bu şekilde bir kullanılışın makbul dil alimleri tarafından zorunlu olarak bilindiği malumdur. Binâenaleyh, "emre
ı «csafakat etme"nin, onun gereğini yerine getirmek demek olduğu sabit olmuş olur.

Muarızımızın, "emre muvafakat etmek, emrin gerektirdiği şeyi, emrin gerektirdiği [«oda yerine getirmektir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Siz, emre muvafakat "enin, ancak emrin gereğini yerine getirmekle olduğunu kabul edince, şimdi biz ar« hiç şüphesiz, emrin muktezâsının "fiil" (iş) olduğunu söyleyebiliyoruz. Çünkü, «9nm, "yap" şeklindeki sözü, o işin yapılması gerektiğini gösterir. Fiil bulunmadığı uman, emrin gereği bulunmamış olur. Bu sebeple, böylece de emre muvafakat 3lı Hnmamış olur ve neticedede(muvafakat değil),muhalefet tahakkuk etmiş olur. , muvafakat ile muhalefet arasında, bir üçüncü şık bulunmaz. Muarızımızın, "muvafakat, kişinin, o emrin hak ve kabul edilmesi gerekli bir şey ocuğuna inanması demektir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki bu, emre vafakat olmayıp, tam aksine o emrin hak olduğuna delalet eden delile muvafakat jş olur. Çünkü bir şeye muvafakat, o şeyin gereğini ifade edip ortaya konulmasını naza eden şeyi yapmaktan ibarettir. Binâenaleyh bu, o şeyin hak olduğuna delalet ic nce, o şeyin hak olduğunu itiraf etmek, o delilin muktezâsının ortaya konulmasını gerektirir. Emir, o fiilin varlık alemine sokulmasını, yapılmasını gerektirince, emre -jvafakat etmek, varlık alemine girmeyi anlatan şeyden, durumdan ibaret olmuş njr. O şeyin varlık alemine sokulması da, onun varlık alemine girdiğinin anlatılmasını gerektirir. Binâenaleyh, emre muvafakat etmek, emrin muktezast olan işi yapmak demektir.

Muarızımızın, "Eğer bu böyle olsaydı, o zaman mendubu terkeden de, emre
jhalefet etmiş olur ve böylece de ilahi cezaya müstehak olması gerekirdi!' şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Böyle bir itzâm (muhatabı susturmak), ancak, mendubun emredilmiş bir şey olması halinde doğru olur. Halbuki bu, imkânsızdır.

Muarızımızın, "Cenâb-ı Hakk'ın, "çekinsinler" ifadesinin emre muhalefet edene, sakınmayı emreden bir ifade değil, muhalefet etmekten sakınmayı emreden bir ifade : ti ası niçin caiz olmasın?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Eğer durum böyle olsaydı, o zaman ayetin takdirî manası, "sr.ışıp gidenler, O'nun emrine muhalefet etmekten sakınsınlar" şeklinde olurdu. Bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, açıkta kalmış olurdu. Çünkü, "çekinmek" fiili, iki mef'ul alan bir fiil değildir.

Muarızımızın, "Ayetteki harf-i cerri zâid değildir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bu husustaki alimlerin ihtilafını, birinci meselede ele almıştık.

Onun, "Daha ne hakla 'siz, Cenâb-ı Hakk'ın, "çekinsinler" ifadesinin, İlahî cezadan sakınmanın vacib olduğuna delâlet ettiğini söylüyorsunuz?" şeklindeki sözüne gelince, deriz ki, biz, sakınmanın vücubiyyetini iddia etmiyoruz. Ancak ne var ki, bu en azından sakınmanın caiz olduğuna delalet eder. Bu da, ilahî cezanın meydana gelmesini gerektiren şeyin mevcut olması şartına bağlıdır.

Onun, "siz niçin, "ayetin, emre muhalefet eden herkesin, ilâhî cezaya müstehak olduğuna delalet ettiğini söylediniz?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Allah Teâlâ, ilâhî cezanın inmesini, muhalefet etmeye bağlamıştır. Binâenaleyh onun, ona bağlanmış olması gerekir. Bu sebeple de, illetin umumi olmasından dolayı, hükmün de umumi olması gerekir.
Muarızımızın, "Farzedelim ki, Allah'ın veya Resûlütlah'tn emri vücub ifade etsin.. O halde, siz daha ne hakla, diğerinin emrinin de böyle olduğunu söylüyorsunuz?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Hiç kimse, bu ikisi arasında bir fark bulunduğunu söylememektedir. Allah en iyisini bilendir. 461[461]

Dördüncü Mesele

Bazı alimler derler ki: "Emr" lafzı, sözlü emir ile, şân, durum, yol manasını ifade eden "emr" arasında müşterek
bir ifadedir. Nitekim "Falancanın işi, emri doğrudur" denilir. Bunun böyle olduğu sabit olunca da, Cenâb-ı Hakk'm, ijA j* ifadesi, Hz. Peygamber'in sözünü, fiilini ve gidişatını içine alır. Ki bu da, Hz. Peygamber {s.a.s)'in yapmış olduğu her şeyin, bize farz olmasını gerektirir." Bu açıklama, ifadesindeki zamirin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e raci olmasına dayanır. Ama bu zamirin, Allah'a raci olması halinde bu açıklama tamamiyle geçersiz kalır ki, biz bunun İzahının tamamını, Usûl-i Fıkıh'ta zikretmiştik. Allah en İyisini bilendir. 462[462]

Fitne'nin Buradaki Manası

Cenâb-ı Hakk'ın "kendilerini bir fitnenin çarpmasından yahut onlara acı veren bir azabın gelip çatmasından" ifadesine gelince, bununla, "Emre muhalefet etmek, işte bu iki şeyden birisini gerektirir:: manası kastedilmiş olup, ayetteki "fitnetun" kelimesiyle dünyevi azab; "azabun elîm" ifadesiyle de, uhrevî azab kastedilmiştir. Allah, emre muhalefet eden kimsenin halini, bu iki durum arasında döndürüp durmuştur. Çünkü muhalefet eden kimse, bazan dünyevi bir cezaya maruz kalmadan ölür gider, bazan da, bu ceza, ona bu dünyada arız olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onun durumunu "terdîd - (ya o, ya da bu) ifade eden jî İle bildirmiştir. Hasan el-Basrî, "Fitne, onların nifaklarının ortaya çıkmasıdır" derken, İbn Abbas (r.a), "Fitne öldürülmeleridir" demiştir. Bunun, "zelzele ve çeşitli korkunç şeyle anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Cafer İbn Muhammed'in bu kelimeye "Allah onlara zalim bir hükümdar musallat eder" manasını verdiği de rivayet edilmiştir.
Cenâb-ı Hakk'tn "Gölünüzü açın, şüphesiz göklerde ve yerlerde ne varsa Allah'ındır" buyruğuna gelince, bu, adeta Cenâb-ı -akk'ın, yer ile göklere, bu ikisi arasında bulunanlara gücünün yettiğine ve mükellefe yapmış okluğu şeyler hususunda ya mükâfaat veya ceza verebildiğine, mükellefin, gizli ya 3a açıktan yaptığı bütün şeyleri biliğine delâlet eder gibidir ki, bütürvbunlar da, kişileri, emrine muhalefet etmekten caydırır, alıkor.
Ayetteki "O, üzerinde bulunduğunuz durumu biliyor" oeyanına gelince, bu ifadenin başına Aî (kad) edatı, Cenâb-ı Hakk'tn, onların .zerinde bulundukları dinî konulardaki muhalefetleri ve nifakların bildiğini, te'kid etmek için gelmiştir. Onun bunu bildiğini tekid etmesinin neticesi ise, tehdidin te'kid edilmesine varıp dayanır. Bu böyledir, çünkü edatı, muzari fiilin başına geldiği zaman (çoğu kez) anlamına gelir. Böylece de & edatı, çokluk manasını ifade etmede, ya uymuştur. Bu tıpkı şairin,
'Eğer o, avlusu boş (ve virane olarak) akşamlamışsa da, ancak ne var ki, onu ,o avlusunu), ard arda gelen heyetler çok şenlendirmişlerdir" ifadesinde de böyledir.
Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesindeki, hitab ve gaib şualarının, iltifat yoluyla, münafıklar için kullanılmış olması muhtemel olduğu gibi, ayetteki, ifadesinin umumi, ifadesinin ise münafıklara yönelik bir ifade olması da muhtemeldir. "Allah'a rücu etmenin, O'nun

---

461[461] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/161-164
462[462] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/164

hükmünden başka bir hükmün" bulunmadığı bir yere, makama dönmek anlamına geldiği defalarca geçmiştir. Binâenaleyh, bunu tekrar etmenin gereği yoktur. Allah en iyi bilendir.

Allah, Efendimiz ümmî Peygamber Hz. Muhammed (s.a.s) ile, O'nun âl ve ashabına selât ve selâm etsin. 463[463]

463[463] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/164-165

FURKÂN SÛRESİ

Bu sûre, yetmiş yedi ayet olup Mekkîdir.

Furkân'ı, alemlere bir nezir olsun diye, kulu (Muhammed'e) indiren (Allah) ne yücedir ki, göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir. O, hiçbir evlât edinmemiştir. O'nun, mülkünde bir ortağı da yoktur. O, herşeyi yaratıp ona bir nizâm vermiş ve onun mukadderatım takdir etmiştir"
(FurkAn, 1-2).
Bil ki Hak Teâlâ bu sûrede, tevhidden, nübüvvetten ve Kıyametin halterinden : = işetmiş, daha sonra da bu sûreyi, yakînen inanan ihlaslı kullarının vasıflarını delirterek bitirmiştir. Bir yaratıcının ve O'nun celal sıfatlarının ispat edilmesinin, herşeyden önce belirtilmesi gerektiği için, Allah Teâlâ sûreye bu hususla başlayarak "Furkân'ı, kulu (Muhammed'e) indiren (Allah) ne yücedir!" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:1[1]

Tebâreke Kelimesinin İzahı

Zeccac şöyle der: "Tebâreke kelimesi, "bereket" masdarından olup, "tefâül" vezninde bir fiildir." Bereket, hayrın bol ve fazla olması demektir. Burada şu iki mânâ düşünülebilir:
a) Bu, "O'nun hayrı çoğaldı ve arttı" demektir ve "Eğer Allah'ın nimetlerini (tek :ek) saymaya kaîkışsamz, sayamazsınız" (satw, 18) ayetiyle kastedilen manadır.
b) Bu, "Allah, zâtı, sıfatları ve fiilleri hususunda, herşeyden münezzeh ve müstağni oldu" demek olup, "O'nun benzeri yoktur" (Şûra, n) ayetiyle kastedilen manadır.
Bunun, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı hususunda herşeyden müstağni ve münezzeh olması manası oluşuna gelince, mananın "varlığının vâcib ve kadîm olması sebebiyle, yok olmaktan ve değişikliğe uğramaktan uzaktır, yücedir, münezzehtir ve beridir" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi; "Tekliği ve birliği sebebiyle, mümkin (mahlûk) varlıklardan herhangi birisine benzemekten uzaktır, yücedir, münezzehtir ve bendir" şeklinde de olabilir.
Hak Teâlâ'nın, sıfatları hususunda herşeyden münezzeh oluşuna gelince, bunun manasının, "O'nun ilmi, zaruri veya kesbîveya tasavvur?, yahut da tasdikî olmaktan münezzehtir" şeklinde olması muhtemeldir. Cenâb-ı Hakk'ın, kudreti hususunda herşeyden münezzeh olmasına gelince, Bu, "O, maddeye, zamana, bir modele ve bir maksad ve gayeye ve bir bağışa muhtaç olmaktan münezzehtir" demektir. Cenâb-ı Allah'ın, fiilleri hususunda herşeyden münezzeh olması hususunda bu varlığın, bekanın, varlığın salahının (elverişli tarzda olmasının) ancak kendisi tarafından olması demektir.
Diğer bazıları şöyle demişlerdir: "Tebâreke"nin asıl manası, bekaya ve devamlılığa delâlet edip, devenin veya kuşun su üzerine çöküp yumulması manasına gelen burûku'l-ba'îr ve burûku't-tayr deyimlerinden alınmıştır. Çukura da İçinde su biriktiği için, birke denilir. Buna göre "tebâreke", 'Allah Teâlâ, zâtı hususunda ezelî ve ebedî olarak bakidir, değişmesi imkansızdır. Yine sıfatları hususunda da bakidir ve bunların değişmesi de imkansızdır" manasına gelir. Hak Teâlâ her türlü menfaat ve maslahatların yegâne yaratıcısı ve sürdürücüsü olduğuna göre, O'nun "Tebâreke ve teâlâ" "O, yüce ve münezzehdir" diye tavsif edilmesi gerekir. 2[2]

Ellezî Kelimesinin Manası

Dilciler şöyle demişlerdir: "Elleri" kelimesi birşeyi bilinen bir şey üe tarif etmek gerektiğinde, o bilinen hususa İşaret etmek için kullanılmak üzere icâd edilmiştir. İşte buna göre şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: "Kendilerine hitab indirenin, Hak Teâlâ olduğunu edilen bu

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/169
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/169-170

kimseler, Furkanı indirenin, Hak Teâlâ olduğunu bilmiyorlardı Öyle ise burada, kelimesinin kullanılması nasıl güzel ve yerinde olabilir?" Buna şöyle cevab verilir: Kur'ân'ın, bir mucize olduğunu ortaya koyan deliller bulunduğu için, bu deliller muvacehesinde Kur'ân'ın Allah katından olduğu ortaya çıkar ve anlaşılır. Binâenaleyh, delilin çok kuvvetli, açık seçik olmasından ötürü, Cenâb-ı Hak bunu sanki biliniyormuş gibi kabul etmiştir. 3[3]

Furkan'ın Manası

Bu ayette geçen, "Furkân" ile, Kur'ân'ın kastedildiğinde şüphe yoktur. Kur'ân'a bu adın verilmesi, ya Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı gerek Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği konusunda gerek helâl ile haram konusunda hak ile batılı birbirinden ayıran bir kitap kılması bakımındandır. Yahut da parça parça indirilmiş olması bakımındandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "insanlara dura dura (ağır ağır), dâne dâne) okuyasın diye, o Kur'ân'ı (ayet ayet) ayırıp (parça parça indirdik}"(isra. 106)
buyurmuştur. Bu ikinci izah, doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ayette Furkân'ı tenzil ile (parça parça indirdi" buyurmuştur, fiili, parça sarça indirmeye ise, toptan indirmeye delâlet eder. İşte bu incelikten ötürü Cenâb-ı Hak Âl-i İmran sûresinde, "(Allah) o kitab-ı Kur'ân'ı sana hak ile tenzil etti, Tevrat m incili de inzal etti' (aı-i imrfuı, 3) buyurmuştur.
Bil ki Hak Teâlâ ayette herşeyden Önce "Tebâreke" buyurunca ve bunun manası da. "hayır ve bereketi çok oldu" şeklinde olup, bunun peşinden de Kur'ân'dan bahsedince, bu Kur'ân'ın her türlü hayrın kaynağı ve bereketlerin en kapsamlısı olduğuna delâlet eder. Fakat Kur'ân ilimlerin, bilgilerin ve hükümlerin kaynağıdır. O halde, bu da ilmin hayır ve bereket yönünden yaratılmışların en kıymetlisi ve en istünü olduğuna delâlet eder. 4[4]

Dördüncü Mesele

Bu ayette geçen "abd" (kul) kelimesi ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedildiği hususunda hiç bir ihtilaf yoktur.
İbnu'z-Zubeyr'in (r.a) bu kelimeyi (kullarına) şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Buna göre bu kullar ile, "Resûlullah ve ümmeti" kastedilmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak "Size bir kitabı indirdik"(Enbiya, 10) ve "Allah'a ve bize indirilene iman ettik" deyin" (Bakara, 136) buyurmuştur. 5[5]

Nezîr Vasfı

Cenâb-ı Hak , "Alemlere bir nezir olsun diye" buyurmuştur. Bu, "Bu kul alemlere bir nezir olsun diye" demektir. (olsun) fiilinde müstetir "hüve (o)" zamirini, Furkân'a râci kılıp tıpkı, "Hiç şüphesiz bu Kur'ân hidayet eder" (İsra 9) ayetinde, hidayetin Kur'ân'a nisbet edilmesi gibi, buradaki "nezir" (uyarıcı) olma vasfını Kur'ân'a nisbet edenlere gelince, bu görüş cidden uzaktır. Çünkü "münzir" ve "nezir" faile ait sıfatlardan olup, uyarma, ikaz etme, korkutma manasını 'ade ederler. Binâenaleyh bununla Kur'ân'ın tavsif edilmesi, mecazidir. Halbuki sözü, mümkün olduğu zaman, hakiki manasına hamletmek gerekli olan birşeydir. 6[6]

Âlemin

Daha sonra alimler şöyle demişlerdir: Bu ayet şu hükümlere delâlet eder:
1) "Alem", Allah'ın dışında kalan herşey manasına gelip, cin, melek ve insanlar gibi bütün

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/170
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/170-171
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/171
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/171

mükellefleri içine alır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in, meleklere gönderilmiş bir peygamber olmadığı hususunda hepimiz müttefikiz. Dolayısıyla, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün cin ve insanlara gönderilmiş bir peygamber olması gerekir. Böylece bu, "Hz. Muhammed, herkese değil, sadece insanlığın bir kısmına gönderilmiş bir peygamberdir" diyenlerin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir.

2) "Alemin" sözü, bütün mahlûkatı içine alır. Binâenaleyh bu ayet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Kıyamete kadar gelip geçecek olan bütün mahlûkatın peygamberi olduğunu gösterir. Bu sebeple de Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün nebi ve resullerin sonuncusu olması gerekir.

3) Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün herkesin iman etmesini, itaatta bulunmasını istediğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.'a.s)'i, herkes için bir nezir (ikazcı) olsun diye, herkes için bir peygamber olarak göndermiş ve herkesin (hasen) güzel şeylerle meşgul olup, kabih (çirkin) şeylerden yüz çevirmesini istemiştir." (Ehli sünnet) alimlerimiz, Mu'tezile'ye. Hak Teâiâ'nın, "Andolsun ki biz cin ve insandan birçoğunu cehennem için yarattı/c." (A'«ı, ire) ayetiyle cevap vermişlerdir.

4) Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Ayetteki "Tebâreke" lafzı, hayrın ve bereketin çokluğuna delâlet ettiği gibi, mutlaka bunun peşinden zikredilen şeyin de çok hayır ve menfaatlerin sebebi olması gerekir. Halbuki inzâr (korkutma, ikaz etme), gam, keder ve korku sebebidir. Öyle ise, Tebâreke'nin peşinden niçin buna yer verilmiştir?"

Cevap: Buradaki inzâr, tıpkı babanın çocuğunu terbiyesi mesabesindedir. Çünkü baba, her ne zaman çocuğunu terbiyeye İtinâ gösterirse, bu ileride o çocuğun büyük faydalar sağlamasına sebep olacağı için, çocuğa bu şekilde yapılmış olan iyilik de, o derece çok olmuş olur. İşte burada da böyledir: Her nezaman inzâr çok olursa, insanların Allah'a yönelmesi de o nisbette çok olur. Binâenaleyh böylece uhrevî mutluluk daha tam ve daha mükemmel olmuş ofur. Bu, dünyevî birtakım menfaatlere iltifat edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisini "peA çok hayırları veren" diye tavsif edince, burada sadece dini menfaatlerden bahsetmiş ve hiçbir dünyevî menfaatten bahsetmemiştir. 7[7]

Allah'ın Dört Vasfı

Cenâb-ı Allah.zâtını şu dört çeşit kibriya (büyüklük) sıfatı ile tavsif etmiştir:

1) "Göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir" ifadesi. Bu cümie, Allah Teâlâ'nın varlığına dikkat çeker gibidir. Zira Allah'ın varlığını isbat etmenin tek yolu,O'nun fiillerini incelemektir. Bu işler, elbette yapan faile ihtiyaç olduğunu gösterirler. Binâenaleyh varlık sıfatının, diğer sıfatlardan önce zikredilmesi zorunlu bir şey gibidir. Ayetteki, "Göklerde ve yerde olan herşey Allah'a aittir" (Aı-ı imren. 109) cümlesi mahlûkatın, meydana geliş zamanlan ve mahiyetleri ile varlıklarında devam etme müddetleri açısından, O'na muhtaç olduklarına ve mahlûkat üzerinde istediği gibi tasarruf edenin de sadece Hak Teâlâ olduğuna işarettir.

2) "O hiçbir evlât edinmemiştir" ifadesi.,,Cenâb-ı Hak, bununla ebediyyen ma'bûd olanın kendisi olduğunu; başkasının ma'bûd olamayacağını ve hâkimiyetini O'ndan devralamayacağını beyân buyurmuştur. Binâenaleyh Allah'ın bu vasfı, hem "Tebâreke" hem de, "Göklerin ve yerin mülkiyeti Ona aittir" ifadelerini adeta te'kid etmektedir. Bu sanki, hristiyanlara bir reddiye gibidir.

3) "O'nun, mülkünde bir ortağt da yoktur" cümlesi. Bununla Hanlıkta tek ve yegane olanın o olduğu manası kastedilmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyyetteki tekliğini anladığı an, her şeyden ve herşeye karşı korku vs ümidi sona ermiş, kalbi sırf Allah'ın rahmet ve ihsanı ile meşgul olarak kalıvermiş olur. Bu ifadede de, senevilere (mecûsîlere), yıldıza tapanlara ve putlara tapanlara ûir redd vardır.

4) "O, herşeyi yaratıp ona bir nizam vermiş ve onun mukadderatını takdir etmiştir" cümlesi. Bu ifadeyle ilgili söyle birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Ayetteki, "herşeyi yarattı" cümlesinde de, Allah Teâlâ'nın kulların *H ve işlerinin

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/171-172

yaratıcısı olduğuna da bir delâlet var mıdır?

Cevap: Evet, şu iki bakımdan buna bir delâlet var:

a) Ayette, "herşeyi yarattı" ifadesi, bütün her şeyi içine alır. Binâenaleyh bu, kulların fiillerini de içine alır.

b) Cenâb-ı Hak, ortağı olmadığını bildirdikten sonra, bu ifadeye yer vermiştir. Buna göre bu, "Allah Teâlâ, ortaklan olmadığını bildirince, birisi sanki "İste burada Allah'ın ortaklarının olmadığını kabul ettiklerini söyleyen bir topluluk var. Fakat bunlar kendi fiillerini kendilerinin yarattıklarını söylüyorlar" demiş de, buna karşı Cenâb-ı Hak onların bu görüşlerini red hususunda bir dayanak olsun diye, bu ifadeyi zikretmiştir.

Kâdî şöyle der: "Bu ayet, şu sebeplerden ötürü, kulların fiillerini de Allah'ın yaratmış olduğuna delâlet etmez:

1) Cenâb-ı Hak "Hani. Benim iznimle (ey Isa), çamurdan bir kuş halketmiştin " Mflide^o) ayetinde, kulun "halik" (yaratıcı) olduğunu açıkça ifade etmiştir. Yine O, "Hâliklerin (yaratıcıların) en güzeli olan Allah, ne yücedir!" (Mû'minûn, 14) buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Allah, bununla kendisini medh-ü sena etmiştir. Binâenaleyh bu ifadesiyle, bozuk ve yanlış (işleri) yaratmayı kastetmiş olması caiz değildir.

3) Hak Teâlâ zatını, nizâm veren, takdir eden (ölçüp-biçen) olmasıyla kendisini medh-ü sena etmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk bununla ancak güzel ve hikmetli olan şeyleri kastetmiştir. Eğer ayetin zahiri sizin ileri sürdüğünüz manaya delalet ediyor ise, yaptığımız bu izahlardan dolayı, ayetin (zahirî manasına ham I edilmeyip) mutlaka te'vil edilmesi gerektiği sabit olur. Kaldı ki ayetin o manaya kesinlikle bir delâleti de yoktur. Çünkü "halk" takdir etmek, ölçüp-biçmek, yerli yerinde yapmak demektir. Binâenaleyh bu ifade, kendisinde ölçülü-nizamlı oluşun apaçık görülebildiği şeyleri içine alır. Böyle olma da, vasıflarda değil, ancak maddelerde ortaya çıkar.

Kâdî'nin görüşlerine şöyle cevap verilir: Onun, "Halikların en güzeli olan Allah, ne yücedir!" {m'mmdn, u) ve "Çamurdan bir kuş halketmiştin " (Mâide, no) ayetlerini buna delil getirmesi, "Allah her şeyin yaratıcısıdır" (Ra% 16) ve "Allah'dan başka yaratıcı (hâlık) var mı?"(f&ttv, 3) ayetleriyle çelişir. Onun, "Cenâb-ı Hakk'ın bozuk ve yanlış işleri yarattığını söyleyerek övünmesi caiz değildir" görüşüne karşı deriz ki: "Allah Teâlâ'mn, kudretleri mukayese etme ve yoktan var etme ile var olanı yoketmenin sadece kendisine ait olması bakımından böyle kendisini medh-ü sena etmiş olması niçin caiz olmasın."

Kâdî'nin, "Yaratma, ancak maddelerle ilgilidir" şeklindeki görüşüne de şu şekilde cevap veririz: "Eğer böyle olsaydı, ayetteki, "O, herşeyiyarattı" ifadesi yanlış olurdu. Çünkü bu ifade, her ne kadar aklen ona izafe edilmesi doğru olmasa bile, yaratmanın, bütün herşeye nisbet edilmesini gerektirir."

İkinci soru: "Halk" kelimesinde, takdir etme manası yatmaktadır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Allah) herşeyi yaratıp, onu takdir etti" ayetinin manası, "Herşeyi takdir edip, onu takdir etti" şeklinde olur.

Cevap: Bunun manası, "Allah herşeyi, eşitleme, takdir etme ve müsavi kılma hususlarının gözetildiği bir yaratmayla yaratmış ve onu, ona uygun bir şekilde takdir edip, varetmiştir" şeklindedir. Bunun misali şudur: Allah insanı, İşte şu gördüğün mütenasib şekilde yaratmış ve onu hem dinî, hem dünyevî konularda mükellef tutulmaya ve bu mes'ûliyete bağt^faydalara ehîl olarak yaratmıştır. Her canlı ve cansızı da, aynı şekilde hikmet ve tedbir (düzen) üzere takdir edilmiş, dengeli bir yaratılış üzere var etmiş ve herbirini, takdir ettiğine uygun olarak, ondan ayrı düşünülemeyeceği bir biçimde, bir iş ve maslahat için takdir etmiştir.

Üçüncü soru: Ayetteki "Onun mukadderatını takdir etti" cümlesinde, siz (ehl-i sünnetin) görüşüne bir delâlet var mıdır?

Cevap: Evet... Bu, şu birkaç yöndendir:

a) İnsanlar hakkında kullanıldığında takdir, "zannetmek", "inceden inceye hesaplamak" manasına gelir. Fakat bu, Allah Teâlâ hakkında "sözkonusu şeyi bilmesi ve haber vermesi" manasınadır. Bunun böyle olduğu, Mu'tezile ile ittifak ettiğimiz bir şeydir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, falanca şeyin olmayacağını bilseydi, ama o şey buna rağmen olsaydı, o zaman Cenâb-ı

Hakk'ın ilminin, cehalete; doğru haberinin de, yatana dönüşmesi gerekirdi. Halbuki bu imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır. O halde, o şeyin olması, meydana gelmesi imkansızdır. İmkansız olan şeyin olması istenemez, irade edilemez. Binâenaleyh o şey, irade edilmemiş, ama emredilmiştir. Böylece, "emretme" ile "irade etme"nin, birbirinin mütelâzimi (gerektireni) olmadıkları anlaşılır. Bu sebeple de "Saîd (cennettik) olanın, ta anasının karnında iken saîd olduğu, şaki (bedbaht) olanın da, yine tâa anasının karnında iken şakî olduğu ortaya çıkmış olur.
:oz furkân sûresi 25/3
b) Kudret ve tam sebep bulunduğu zaman, eğer fiilin meydana gelmesi vâcib #»sin) olsaydı, kulun ftili, Allah'ın fiilini gerektirirdi. Bu durumda ise, Mu'tezlle'nin görüşü bâtıl olurdu. Yok eğer bunlar, fiilin mutlaka meydana gelmesini gerektirmiyorsa, o zaman bak (düşün), eğer o fiilin, bir müreccihe ihtiyacı yok denirse, a- "mümkin" varlık müreccih bulunmadan meydana gelebilir demektir. Bunun böyle :>«c leceğini söylemek ise, bir yaratıcının olması gerektiği kapısını kapar. Eğer fiil ar müreccihten müstağni oimaz ise, o zaman söz, yine müreccih meselesine döner w ancak, bir vâcibu'f-vücûd'un olması gerektiğine varıp dayandığında sona erer.
c) Eğer kulun fiili, kendi kudretiyle meydana gelmiş olsaydı, o zaman ancak, kulun «anasını ve varetmeyi istediği şeyler meydana gelirdi. Fakat insan, her zaman ilmi
» gerçeği elde etmek ister. Halbuki insanın elde ettiği (neredeyse) hep cehalet ve •î-'işlıktır. Binâenaleyh eğer iş, kulun kudreti dâhilinde olsaydı, bu böyle olmazdı. 3wna göre eğer, "Bu kul cehaleti gerektiren bir şüpheye inandığı için (onu doğru sandığı için) böyle olmuştur" denilirse, biz deriz ki: Eğer kul o şüpheye başka bir seneden dolayı inanmışsa, bu durumda teselsül gerekir. Teselsül ise, imkansızdır. S-âenaleyh bu şüphenin bir ilk cehalete (bilgisizliğe) dayanması gerekir. Bu cehalet ae. insanın kalbinde daha önce olan bir cehalet sebepiyle meydana gelmiş değildir. fesine insan o cehaleti bir gerektiren olmaksızın doğrudan varetmiş demek olur. 5u ise imkansızdır. Çünkü insan, hiçbir zaman kendisinin câhil olduğuna razı olmaz 1* câhil olmak için gayret sarfetmez. Aksine ilim için gayret sarfeder. Bu sebeble de, ancak kulun niyetlenip istediği şeyin meydana gelmesi gerekir. Bu böyle olmadığına (hep kulun istediği olmadığına) göre, herşeyin geçerli bir takdir ve nüfuzlu bir kader ile olduğunu anlıyoruz. İşte, "O herşeyi yaratıp, onun mukadderatını takdir etmiştir" ayetiyle kastedilen budur. 8[8]

Putların Acizliği

"O'ndan başka hiçbirşey yaratamayan, zaten kendileri de yaratılmış olan birtakım tanrılar edindiler. Onlar, kendileri için ne bir zarar, ne bir fayda vermeye kadir değillerdir. Öldürmeye, diriltmeye, ölenleri yeniden diriltip (kabirden) çıkarmaya ise hiç güçleri yetmez" (Furkân, 3).
Bil ki Allah Teâlâ, kendisini celâl, izzet ve yücelik sıfatlarıyla tavsif edince, bunun peşisıra putperestlerin inançlarının zayıflığını gösteren ve şu bakımlardan taptıkları fjeyterin noksan olduğunu ortaya koyan ifadeleri getirmiştir:
1) O putlar, eşyanın yaratıcısı değillerdir. Halbuki ilahın, yaratmaya ve yoktan varetmeye kadir olması gerekir.
2) Zaten putların kendileri mahluktur, yaratılmıştır. Mahlûk olan ise, muhtaç demektir. Halbuki ilâhın, hiç birşeye muhtaç olmaması gerekir.
3) Putlar kendilerine bite fayda ve zarar veremezler. Böyle olan, başkasına daha nasıl faydalı olabilir? Öyle ise, böyle olana ibadet (kulluk) etmenin manası yoktur.
4) Putlar, öldürmeye, hayat vermeye ve öldükten sonra diriltmeye kadir değillerdir, yani onlar teklif zamanında (bu dünyada) diriltmeye ve öldürmeye kadir olmadıkları gibi, mücâzât zamanında (Kıyamette) yeniden diriltmeye de kadir değillerdir. Böyle olana nasıl "ilah" denilebilir ve asıl yapılması gereken, bu nimetleri verene ibadet etmek olduğu halde, nasıl bu

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/172-175

putlara ibadet etmek güzel ve yerinde olabilir? Bu ayetle ilgili birkaç soru sorulabilir: 9[9]

Ayetle İlgili Bazı Sorular

Birinci soru: Ayetteki, "O'ndan başka birtakım tanrılar edindiler" cümlesi sadece putperestlere mi mahsustur, yoksa buna hristiyanlar, yıldızlara ve meleklere tapanlar da girer mi?
Cevap: Kâdi şöyle der: "Buna, hristiyanların girmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü onlar-, Allah'ın dışında, birçok ilahlar edinmemişlerdir. Binâenaleyh doğruya en yakın olan, bununla putperestlerin kastedilmiş olmasıdır. Bu ayetin içine, meleklere tapanlar girebilirler. Çünkü bunların da ma'budlan çoktur."
Birisi söyle diyebilir: Ayetteki, "edindiler" ifadesi cemi (çoğul)dur; "tanrılar" ifadesi de çoğuldur. Çoğul bir lafız, çoğul bir lafza mukabil konunca, her iki çoğulun ferdleri, biribirlerinin mukabili sayılır. Binâenaleyh hristiyanların ma'bûdunun tek olması, onların bu ifadenin kapsamına girmelerine mâni değildir.
İkinci soru: (Ehl-i sünnet) alimlerimizden bazıları, "Ayetteki, "O'ndan başka hiçbir şey yaratamayan, zaten kendileri yaratılmış olan, birtakım tanniar edindiler" ifadesini, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ kâfirleri, hiçbirşey yaratamayan şeylere tapmaları açısından tenkid etmiştir ki, bu, ancak yaratabilenin ibadet edilmeye müstehak olduğuna delalet eder. Binâenaleyh eğer kul yaratıcı olsaydı, onun da ilah ve ma'bûd olabilmesi gerekirdi."
Ka'bî buna şu şekilde cevap vermiştir. "Biz (Mu'tezlle), halik (yaratıcı) ismjpi ancak, Allah için kullanırız." Alimlerimiz ise, şöyle demişlerdir: "Halk (yaratma) lafzında, bir müdâhelede bulunmadan, yerinden kıpırdamadan, planlamadan ve bundan ötürü bir yorgunluğa düşmeden varetme manası vardır. Böyle bir yaratma ise ancak Allah'a mahsustur."
Hem sonra, Allah Teâlâ putları anlatırken, "Onların, yürüyebilecekleri ayaklan »ar m/?"(A'raf, 195) buyurmuştur. Şimdi sorarım: Bu ayet, ayağı bulunan herkesin nra'bûd olabileceğini gösterir mi?" Eğer (Mu'tezile) buna, "hayır" diye cevap verirse. Sizin söylediğiniz şey de aynen bunun gibidir." Cenâb-ı Hak, "Yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın şâm ne yücedir" buyurmuştur" denilir. Bütün bunlar Ka'bİ'nin sözleridir. Onun, "Hâlık (yaratıcı) ismi, kullar için kullanılmaz" şeklindeki sözüne karşı deriz «. "Aksine bu gerekir. Çünkü Arapça'da "halk" takdir etmek demektir. Takdir etmek se, zannetmek ve inceden inceye ölçüp-biçmek demektir. Binâenaleyh "halk" sminin, kul hakkında hakikat, Allah hakkında mecaz olmasr gerekir. Öyle ise, siz daha •»asıl, "halk" lafzının kut için kullanılamayacağını söylüyorsunuz?"
"Onların, sayesinde yürüyebilecekleri ayaklan var mı?" (A'raf. 195) ayetine gelince, bu ayette onlar âciz oldukları için tenkid edilmişlerdir. Binâenaleyh bazı bakımlardan acizliği otan hiçbir varlığa ibadet doğru olmaz. Kâ'bî'nin ayetini delil getirişine gelince, bu husustaki söz daha önce geçmişti.
Bil ki alimlerimizin bu ayetle istidlalleri yerinde ve güçlü bir istidlal değildir. Çünkü öu kusurun, şu iki şeyin toplamından olması muhtemeldir:
1) Onlar, yaratıcı değillerdir.
2) Onlar mahlukturlar. Binâenaleyh kul, halik sayılsa bile, yine de mahluktur. 3mâenaleyh kulun ilah ve ma'bûd olamaması gerekir.
Üçüncü soru: Ayet, öldükten sonra dirilmeye delâlet eder mi?
Cevap: Evet, çünkü Hak Teâlâ, "nuşûr"dan bahsetmiştir. Bu, "ma'bûd olanın, laat edenleri mükâfaattandırıp, isyan edenleri cezalandırabilmesi gerekir. Böyle : -nayan, ilah olamaz" takdirindedir. 10[10]

Resûlullah'ın Karsısında Şaşkın Kâfirler

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/175-176
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/176-177

"O kâfirler "Bu, onun uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Bu hususta, bir zümre de ona yardım etmiştir" dediler ve böylece, hiç şüphesiz bir haksız söz ve yalan söylediler. Dediler ki: "Bu ayetler onun başkasına yazdırıp, kendisine sabah-akşam okunmakta olan, evvelki kavimlerin masallarıdır." Onlara de ki: "Onu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi. Şüphesiz ki O, gafur ve rahîm 'dir." Dediler ki: "Bu, nasıl peygamber, yemek yiyor, çarşılarda yürüyor! Ona bir melek indirilip, beraberinde bir inzarcı bulunmalı değil miydi? Yahut ona (gökten) bir hazine atılmalı, yahut onun yiyebileceği bir bahçesi bulunmalı değil miydi?" Yine o zalimler "Siz (mü'minîer), büyülenmiş birisinden başkasına tâbi olmuyorsunuz" dediler. Bak ki senin için ne misaller getirerek sapıttılar. Artık onJar, hiçbir yo) bulamazlar"
(Furlcân, 4-9).
Bil ki Allah Teâlâ önce tevhidden, ikinci olarak da putperestleri redden bahsedip, üçüncü olarak bu ayette nübüvvet meselesine değinmiş ve o kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr husussundaki şu şüphelerini nakletmiştir: 11[11]

Birinci İtirazları

Birinci şüphe: Bu, onların "Bu, onun uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Bu hususta, bir zümre de ona yardım etmiştir" şeklindeki sözleridir. Bunun bir benzeri de, "Onu, bir insan eğitip öğretti"
(Nahl, 103) ayetidir. Bil ki bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisinin,
Ku-'ân'ı uydurduğu ve yalan söylediği manası Kastedilmiş olabileceği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân'ı uydurup, yalan yere Allah'a nisbet ettiği manası da «astedilmiş olabilir. Sonra burada iki konu vardır: 12[12]

İftira Kelimesi

Birinci konu: Ebû Müslim: "iftira" kelimesi fiilinin, iftial vezninde masdarıdır. Nitekim bazanderinin ölçülüp-biçilmesinde denilir. Binâenaleyh Dczukluğun sona ermesini bildirmek için (ıslah ettim. ıslah oldu; yumuşattım ve yumuşadı) denilir. Yine Arapça'da bir kişiye, onda DUunmayan kötü vasıfları ona isnad ederek sövüp sayan hakkında da denilir. 13[13]

Yardımcı Dedikleri Kimseler

İkinci konu: Kelbî ve Mukâtll şöyle derler: "Bu ayet, Nadr b. el-Hâris hakkında nazil olmuştur. O halde bu demektir ki, "Bu hususta, bir zümre de ona yardım etmiştir" diyen de odur. O "zümre" sözüyle, Huveytib b. Abdu'l-uzza'nın kölesi Addâs'ı, Amir b. el-Hadremi'nin kölesi Yesâr'ı ve Âmirin kölesi Cebr'i kastetmiştir. 5j üçü, ehl-i kitaptan idiler, Tevrat'ı okur ve ondan bazı kıssalar anlatırlardı. Onlar ^üslüman olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan, bunları öğrendi. İşte bundan ötürü Nadr bu sözü söyledi. Bil ki Allah Teâlâ onların bu şüphesine, "Böylece hiç şüphesiz bir haksız söz ve yalan söylediler'.' diyerek cevap vermiştir. 3u ifade ile ilgili birkaç konu vardır: 14[14]

Kur'ân'ın İ'cazı

Birinci konu: Ayetin bu kadarcık ifadesi, bahsedilen şüpheye cevap olarak kâfidir. Çünkü her aklı başında insan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o kâfirlere karşı Kur'ân ile -eydan okuduğunu, o kâfirlerin alabildiğine fasih (edib) kimseler olduklarını ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in işini iptal etmek için onların var güçlerini ortaya koyduklarını, hatta bu hırslarının, onları Hz. Muhammed (s.a.s)'i bu ayette bahsedilen şey ile nitelemeye kadar vardırdığını bilmektedir. Binâenaleyh eğer onlar, Hz. Muhammed ıs.a.s)'e teklif ettiği gibi (Kur'ân'tn benzerini getirebilselerdi), mutlaka bunu yaparlardı ve bu iş onların maksadlarım elde etmeleri hususunda bu ve benzeri ayetlerde ileri sürdükleri şeylerden daha uygundu. Binâenaleyh eğer Hz. Muhammed (s.a.s) bu hususta başkasından yardım görmüş olsaydı, o kâfirlerin de o başkasından yardım almaları mümkündü. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) Arapça'yı bilmede ve -aşkasından istifade hususunda onlarla aynı şartlara sahibti. Durum böyle olduğu halde, kâfirler bunu yapamadıklarına, Kur'ân'ın benzerini getiremediklerine göre, Kur'ân'ın fesahatta zirvede, i'cazda da en ileride olduğu anlaşılır. Bu deliller, Kur'ân'da defalarca geçip, bu sorunun (iddianın) yersiz olduğu böylece ortaya çıkınca, artık bu açık-seçik delillerden sonra, yine bu soruyu tekrarlamanın, ancak cehalet ve inat bataklığında oyalanıp durmadan ve boğulup kalmadan ileri geldiği ortaya çıkmıs olur. İpte bütün bunlardan ötürü, Cenâb-ı Hak bu şüpheye cevap olarak, "Hiç şüphesiz bir haksız söz ve yalan söylediler" demekfie yetinmiştir.

---

[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/178
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/178-179
[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/179
[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/179

İkinci konu: KÎsâî şöyle der: Ayetteki bu İfade, "Onlar, zufüm yaptı, yalan söylediler" demektir ve tıpkı ndolsun ki siz pek çirkin bir şey getirdiniz yani söylediniz" (Meryem, 89) ayeti gibidir. Dolayısıyla bu ifadeler bu (getirme) fiilinin mef ölüdürler. Zeccâc da, bu ifadelerin harf-i cerrin hazfi ile mansub olduklarını söyler. Ona göre kelamın takdiri şeklindedir.

Üçüncü konu: Allah Teâlâ onların bu söztenni, zulüm ve zûr (yalan) olarak nitelemiştir. Onların bu sözlerinin bir zulüm oluşu, böylesi çirkin bir fiili, bundan tamamen bir kişiye nisbet etmelerinden ötürüdür. Binâenaleyh onlar bu işi, mahallinin (sahibinin) dışında kullanmışlardır ki böyle bir şeyi esas yerinin dışına koymak zulümdür. Bunun bir zûr (yalan) oluşu ise, o kâfirlerin bu hususta yalan söylemiş olmalarından ötürüdür. Ebu Müslim: "Bu zulüm onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlayıp, dediklerini kabul etmemeleridir; bu yatan ise, onların O'nun hakkında yalan söyleyip, iftirada bulunmalarıdır" demiştir.

İkinci şüphe: Dikte ettirme "(Bu ayetler), onun başkasına yazdırıp, kendisine sabah-akşam okunmakta olan, evvelki kavimlerin masallarıdır" demeleridir. Bununla ilgili birkaç konu var.

Birinci konu: "Esatir", Rüstem ve İsfendiyar hikâyeleri gibi, geçmiş insanların uydurup söyledikleri masallar olup, ya "estâr"ın çoğuludur, yahut da, tıpkı "Ahâdis"in, "uhdûse" (uydurma şey) kelimesinin çoğulu oluşu gibi, bu da "ustûre'nin çoğuludur. lafzı, "Hz. Muhammed, bu esatiri, ehl-i kitabdan yani Addâs, Yesâr ve Cebr'den yazdırmıştır" demektir. O halde bu fiil, burada tıpkı (kan alınmesını istedi) ve (Damardan kan aldırdı) fiilleri gibi "Kendisi için yazılmasını istedi" demektir. ifadesi, "Bunlar ona okunur" demek olup, "O, ümmi olduğu için, bunlar onun için başkaları tarafından yazıldı, yani ezberlemesi için yazılan şeyden ona telkin edildi, okundu" manasınadır. Çünkü ezberleyecek kimseye telkin etmenin şekli tıpkı kâtibe dikte ettirmenin (söyleyip yazdırmanın) şekli gibidir. 15[15]

Bükre ve Esil Tabirleri

Ayetteki "Sabah-akşam" ifadesi hakkında Dahhâk şöyle der: "Bu, "sabahleyin kendisine verilen-anlatılan şeyi, o size akşam okuyor-söylüyor. Akşam venlen-anlatılanı da sabah okuyor" demektir.

İkinci konu: Hasan el-Basri, "Bu ayetler kendisine sabah akşam okunmaktadır" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin bu sözleine karşı cevab olarak zikrettiği bir sözdür. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Bu ayetler O*na zaman zaman vahiy ile yazdırılan verilen ayetlerdir. O halde daha nasıl, bunun evvelkilerden kalma efsaneler olduğunu sölüyorsunuz" demiştir. Müfessirlerin ekserisi iss, bunun o müşriklerin sözleri »sinden olduğu hususunda ve onların 'bununla, bahsedilen o ehl-i kitabın, "•akşam bu masalları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/179-180

anlattıkları manasını ettiklerinde ittifak etmişlerdir. Şu sebeblerden ötürü, bunun doğruya daha yakın şüphe yoktur:
1) Bu sözün, daha önceki sözlerte son derece ifgisi bulunmaktadır. Buna göre o kâfirler, "Muhammed evvelkilerin efsânelerinin yazılmasını istedi ve o ar O'na, sabah-akşam verildi, okundu ve anlatıldı" demişlerdir.
2) Bu, onların "Bu hususta bir zümre de O'na yardım etmiştir" sözleri ile ttikleri şeydir.
3) Allah Teâlâ, bundan sonra onların bu sözlerine, "Onı'ara de ki: "O'nu, göklerde yerdeki sim bilen indirdi"buyurarak cevab vermiştir. Keşşaf sahibi şöyle der:
el-Basrl'nin bu görüşü, istifham-ı inkârî için olan hemzenin, meftun kılınması. doğru olur ve "evvelin" de vakfetmesi gerekir.
Allah onların bu şüphelerine "Onlara de ki: "Onu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen indirdi. Şüphesiz ki O, gafur m rahimdir" buyurarak cevab vermiştir. Bununla ilgili birkaç bahis vardır. 16[16]

Kur'ân Herşeyi Bilenin Sözüdür

Birinci bahis: Bu bahis, ayetteki bu ifâdenin kâfirlerin o şüphesine nasıl bir cevab olduğunun izahı hakkındadır. Bunu biraz önce de izah etmiştik: Zira Hz. Peygamber) onlara Kur'ân'ın bir benzerini getirmelerini isteyerek meydan okumuştur. Onlar bunu yapamamışlardır. Binâenaleyh eğer, Hz. Peygamber I s.a.s) başkasından Je edip, destek görerek bu Kur'an'ı meydana getirmiş ofsaydı, onlar da o olarından istifâde ederek, Kur'ân gibi bir eser getirebilirlerdi. Bunu japamadıklarına göre, Kur'ân'ın bir vahy-i ilahi olduğu sabit olur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Onlara de ki: "O'nu, göklerde ve yerdeki sim bilen indirdi" r-.urmuştur. Bu böyledir. Çünkü Kur'ân'ın lafızlarını bu şekilde bir araya getirenin şu sebeblerden ötürü, mutlaka herşeyi açığı-gizliyi-sırrı bilen birisi olması gerekir:
1) Kur'ân'ın sahib olduğu fesahat, ancak herşeyi bilen birisi tarafından şe'çekleştirilebilir.
2) Kur'ân, gayba ait haberleri ihtiva etmektedir. Bu da ancak herşeyi bilenden kaynaklanır.
3) Kur'ân, noksanlıktan ve kusurdan beridir. Böyle olma da, ancak herşeyi öienden kaynaklanabilir. Nitekim Cenâb-t Hakk, "Eğer o, Allah'ın katından : masaydı onlar O'nda birçok ihtilaflar (tezadlar) bulurlardı'",n*a,sz\ buyurmuştur.
4) Kur'ân'ın,bütün âlemin maslahat ve faydasını kulların nizamını sağlayacak -.kümler ihtiva etmektedir. Bu ise, ancak herşeyi bilen tarafından yapılabilir.
5) Kur'ân çeşitli ilimleri ihtiva etmektedir. 8u ise, ancak o her şeyi bilen tarafından olursa mümkün olur. Kur'ân işte bu bakımlardan kendisinin herşeyi bilen bir Zât'ın sözü olduğuna delâlet edince, o kâfirlerin bu şüphelerine cevab olarak "Onlara de ki: "O'nu, göklerde ve yerdeki sırrı bilen İndirdi" ifadesiyle yetinmiştir. 17[17]

Sır Kelimesinin İzahı

İkinci bahis: Âlimler, "sır" ile ne kastedildiği hususunda değişik izahlar yapmışlar, bazıları: "Bunun manası, "göklerde ve yerde olan, her sırrı gizliyi bilen ancak böyle bir kitabı indirebilir" şeklindedir" derken; Ebu Müslim, bunun manasının "O'nu sırları bilen indirmiştir. Binâenaleyh birisi bu hususta yalan söylecek olsa, mutlaka O ondan intikam alırdı. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "Eğer (peygamber), bazı sözleri kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette O'nu kıskıvrak yakalardık" (Hakka, 44-45) buyurmuştur" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bazıları da mananın şöyle olduğunu söylemiştir: "Allah, göklerde ve yerde saklı olan her sırrı bilir. Sizin, Hz. Muhammed'in söylediği şeylerin kesin bir hakikat olduğunu bile bile, O'nun aleyhinde gizli gizli kurduğunuz tuzaklar da, Hz. Muhammed'in işinin aslı ve sizin itham ettiğiniz şeylerden beri oluşu da, Allah'ın bildiği bu sırlar cümlesindendir. O, sizi ve o peygamberi, hakkınızda

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/180-181
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/181-182

bildiğine göre, cezalandıracak veya mükafaatlandıracaktır. [18][18]

Gafur ve Rahîm İsimlerinin Buradaki Anlamı

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hakk şu iki sebebten ötürü, bu ayette kendisinin gafur ve rahim oftfuğunu sdyfernıştfr
a) Ebu Müslim şöyle der: "Bunun manası, "O, Kur'ân'ı ancak inzar (ikaz, korkutma) için indirmiştir. Binâenaleyh O'nun gafur ve rahim olması, cezaları hemen peşin vermemesi gerekir."
b) Bu, o kâfirlerin kurdukları bu tuzaklar yüzünden, başlarına ilâhi azabın yağmur gibi yağmasını hakettiklerini, fakat Cenâb-ı Hakk'ın gafur ve rahîm olduğu için bunu şimdilik göndermeyip, onlara fırsat tanıdığına bir dikkat çekmedir. [19][19]

Üçüncü Şüphe: Peygamberin Beşer Oluşu

Onların bu şüpheleri son derece, zayıf ve tutarsızdır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s) için şu beş vasıfı sayıp, bunların O'nun peygamber olmasına mani olduğunu sanmışlardır:
a) "Bu, nasıl peygamber, yemek yiyor"
b) "çarşılarda yürüyor" şeklindeki sözleri, yani "O, bu özelliklere sahib olduğuna göre, bizden üstünlüğü nerede. O da bütün bu hususlarda bizim gibi" demektir.
c) "Ona bir melek indirilip, böylece beraberinde, O'nu tasdik eden, O'na bu hususta şehâdet eden ve O'na muhalefet edenlere karşı gelen, bir inzarcı bulunmalı değil miydi" ifadesi.
d) "Yahut O'na (gökten) bir hazine atılmalı, yani O'na gökten bir hazine gönderilip, O da onu harcayıp böylece geçimini temin için çarşı-pazar dolaşmaya -ıuhtaç olmamalı değil miydi?" ifadesi,
e) "Yahut onun yiyebileceği bir bahçesi bulunmalı değil miydi?" ifadesi. Hamza ve kisâi buradaki (yiyebileceği) fiilini, (bizim yiyeceğimiz) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları yâ ile okumuşlardır. Buna göre mana, "Eğer O'nun hazinesi yoksa, hiç olmazsa bir tüccar olmalı ve güzel bir bağı-bostanı bulunmalı seğil miydi" şeklindedir.
f) "Siz (mü'minler), büyülenmiş birisinden başkasına tabi olmuyorsunuz" şeklindeki sözleri. Bu söz İsrâ sûresinin sonlarında da geçmişti. [20][20]

Şüpheye Karşı Cevap

Allah Teâlâ, onların bu üçüncü şüphelerine de şu bakımlardan cevab vermiştir:
1) "Bak ki Senin için ne..sal1er getirerek sapıttılar. Artık onlar, hiçbir yol bulamazlar" buyurarak. Bu ifadeyle *gili birkaç bahis var:
Birinci bahis: Bu, onların bu şüphelerine nasıl cevab olabilir. Bu hususun izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, başkalarmdan ayrıldığı şey, mucize olan o Kur'ân'dır. O kâfirlerin, ileri sürdüklerinin hiçbiri, Kur'ân'ın mucizeliğine zarar verecek şeyler değildir. Binâenaleyh onlardan hiçbiri, O'nun peygamberliğini zedelemez. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Kâfirlerin saptıkları ve senin peygamberliğini zedelemek istedikleri için hiçbir faydası ve manası olmayan böylesi misaller ve boş iddialarla nasıl oyalandıklarına bak. Onlar, bu hususta asla bir yara açamazlar. Çünkü bu konudaki tenkidler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in iddia ettiği mucizeyi zedeleyebilecek şeylerle olur; bu tür sözlerle olmaz" demek istemiştir.
Burada yapılabilecek bir diğer izah da şudur: "Onlar sapıtınca, artık hakkı kabule güçleri kalmamıştır." Bu izah, biz ehl-i sünnetin inancına göre doğrudur ve bunun akıl ile izahı açıktır. Zira, insan ya hakka ve batıla, kendisini sevkedecek sebebler açısından, eşit durumdadır.

---

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/182
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/182
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/182-183

Yahut da onu, bunlardan birisine götüren sebeb, diğerine götüren sebebten daha kuvvetlidir. Bak eğer birinci ihtimal söz konusu ise, eşitlik hâli bir tarafı tercihe imkan vermediği için, fiilin (yani ikisinden herbirinin) olması imkansızdır. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, taraflardan birinin ağır bastığı bu durumda, diğer tarafın olması imkansızdır. Binâenaleyh insanın kalbinde, delâlet (sapıklık) tarafının ağır basması halinde, hakkı kabul etmesi imkansız olur. İmkansız olan şeye ise güç yetirilemez. Böylece, onların sapmaları halinde artık hakkı kabul edemeyecekleri sabit olmuş olur. 21[21]

Cehennemi Gören Münkirler

"(Allah'ın şanı) ne yücedir ki O, dilerse sana bunlardan daha hayırlı olmak üzere altından ırmaklar akıp duran cennetler verir, senin için saraylar yapar. Onlar, bilakis o saati de yalanladırlar. Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki, o kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman onlar' bunun bu müthiş gazaptan masını ve uğultusunu duyacaklardır. Elleri boyunlarına bağlı olarak, onun en dar yerine atıldıklar} vakit orada (yetiş ey) helak! (diye) bağırırlar, (onlara denilirki), bu gün tek bir helak çağırmayın, birçok helak çağırın"
(Fuffcân, 10-14).
Bil ki bu, o (üçüncü) şüphenin ikinci cevabıdır. O halde, Cenâb-t Hakk'ın, "(Allah'ın şanı)' ne yücedir ki, o dilerse sana bunlardan daha hayırltsmı..verir" buyruğunun manası, "onların hazine ve bahçeîer-bağlar gibi, dünya nimetlerine dair sayıp döktükleri o şeyler, Allah'tandır" demektir. Allah bu ayette geçen "hayr" kelimesini "altından ırmaklar akıp duran cennetler verir, senin için saraylar yapar" ifadesiyle tefsir etmiştir. Cenâb-ı Hakk bu ifadesiyle O peygamber'e o kâfirlerin ileri sürmüş oldukları şeylerin tamamını vermeye kadir olduğuna ancak ne var ki, ya kulun faydası için, ya da kendi meşietine uygun olarak kullarını idare ettiğine, yaptığı işler hakkında hiç kimsenin itiraz hakkı bulunmadığına bbylşce öe, kimilerine ilim ve irfan kapılarını açıp dünya kapılarını tıkadığına, bir başkası hakkında ise bunun aksini yaptığına, bütün bunların ise kendisinin istediğini yapan bir varlık olduğu için olduğuna dikkat çekmiştir. 22[22]

Ayetle İlgili Bazı Meseleler

Burada birkaç mesele vardır.

Birinci Mesele

İbn Abbas ifadesinin manasının, "Onların Sen'i bağ bahçe sahibi olmamakla kınamalarından.daha hayırlı olmak üzere... Çünkü onlar Sen'i, tek bir bağ bahçe sahibi olmamakla ayıplamıştır. Oysa ki Cenâb-ı Hakk Sana pek çok bağ bahçe ermeye kadirdir" şeklinde olduğunu söylemiştir. İbn Abbas, ikrime'den gelen bir ayete göre de bu ifadeye, "Bu, çarşı-pazar dolaşmandan ve geçimini bu yolla temin etmenden daha hayırlı olmak üzere'-' manasını vermiştir. 23[23]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın iû ö[ifâdesinin manası (hâşa) "Allah bu hususta mütereddittir" manasında değil, "O, buna
kadirdir" anlamındadır. Çünkü Allah hakkında şek -ınülemez. Bazıları da bu ifâdenin başındaki

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/183
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/184
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/184-185

edatının, 'o1 manasına oatıiğini ve ifadenin takdiri manasının, "Biz, ahirette Sen'in için pekçok bağ bahçeler odık ve pekçok saraylar yaptık" şeklinde olduğunu, bu ifadenin başına edatının ise, kullarının bu şeylerin ancak ilâhî rahmet ile elde edileceğine bunların aahi meşiete bağlı olduğuna ve ne dünyada, ne de ahirette hiçkimsenin Allah'da «acağı olmadığına dikkat çekmek için dahil olduğunu" söylemişlerdir. 24[24]

Üçüncü Mesele

Ayetteki kelimesinin manası, "köşkler topluluğu" anlamında olup, saray ve kasr, yüksek mesken anlamına*
getir. Binâenaleyh her cennetin bir kasrı olması muhtemeldir. Böylece o kasr, bir mesken ve gezinti yeri olmuş olur. Yine bu ifadeyle, afitfclerin belli bir yerde, cennetlerin belli bir yerde bulunmasının kastedil m es i de mümkündür. Mücâhid bu ifadeye "Eğer Allah dilerse, Sana ahirette cennetler, foyada da köşkler verir'.', şeklinde mana vermiştir. 25[25]

Dördüncü Mesele

kelimesinde farklı kıraatler vardır. Bu cümleden olarak İbn Kesir, İbn Amir ve Asım, lam harfini merfû olarak
yec'alu diğerleri meczum olarak yec'al şeklinde .muşlardır. Binâenaleyh, meczum okuyanlara göre mana, "Allah dilerse, Sana cennetler ve köşkler verir,tahsis eder" şeklinde olur. Merfû okuyanlara göre bu ifade, : İTiie-i istinâfiyye olup mana, "Allah Sana saraylar ve köşkler verecektir" şeklinde olur. Bu, Zeccâc'ın görüşüdür. Vahidi ise şöyle der: "Bu iki kıraata göre, mana oaKimından fark bulunmaktadır. Binâenaleyh, meczum okuyanlara göre mana, "Eğer -.ia^ dilerse, Sana dünyada köşkler verir" şeklinde olup, kelimesi üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz. Bu ifadeyi merfû okuyanlara göreyse kelimesi özerinde vakıf yapmak yerindedir. Daha sonraki ifade "müste'nef" bir söz kabul edilerek, "Allah ahirette Sana köşkler verecektir" biçiminde olur. Ubeyy İbn Ka'b •e İbn Mesudun mushaflarında burada şeklinde bir oare vardır. 26[26]

Resulullah'ın Zühdü

Beşinci Mesele

Tavus, Ibn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber ile Cebrail otururlarken Cebrail (a.s) "Bu, gökten inen ve Sen'i ziyaret etmek için izin talebinde bulunan bir melektir" dedi. Çok geçmeden o melek geldi ve Allah'ın Resûlü'ne selam vererek, "Allah'u Teâlâ seni, Sen'den önce hiç kimseye vermediği, Sen'den sonra da hiç kimseye vermeyeceği şeylerin anahtarlarını Sana vermek ve Sana verdiği şeylerden dolayı da, daha sonra Sana vereceği şeylerden noksanlaştırmamak hususunda seni muhayyer bıraktı" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayır, onların hepsini bana ahirette verir (versin, bunu isterim)" buyurdu da, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın ayeti nazil oldu. Ibn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir:
"Cebrail bana, Mekke vadisi dolusu altını sundu da ben, "Hayır, bir öğün tok, üç öğünse aç kalmayı (isterim!) Çünkü bu, benim Rabbimi daha çok hatırlamamı ve O'ndan daha çok talepte bulunmamı sağlar" dedim"27[27] Safvan İbn Süleym'in Abdu'l-Vehhâb'tan rivayetine

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/185
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/185
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/185
27[27] Tirmizi, Zühd, 35 (4/575); Müsned, 5/254. (Benzeri hadis).

göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur. "Bir gün tok olurum, üç gün aç. Böylece de, tok olduğumda Sana hamdederim, aç olduğumda da Sana yalvarıp yakarırım'[28][28] Yine, Dahhâk'ın rivayetine göre müşrikler, Allah'ın Resûlü'nün yoksulluk ve çaresizlikle ayıpladıklarında, bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) mahzunlaşmış, bunun üzerine O'nu takviye ve teselli etmek üzere, Cebrail (a.s) gelerek Allah Sana selâm yolladı ve "Biz Sen'den evvel hiçbir peygamber gönderemedik (ki), muhakkak onlar da yemek yerlerdi Furkân. 20) buyurdu" dedi.

Yine Dahhak, sözüne devamla şöyle der: "Bir gün Cebrail (a.s) ile Hz. Peygamber (s.a.s) karşılıklı konuşurlarken, semânın kapılarından birisi açılıverdi ki, bu kapı, daha önce hiç açılmamıştı. Derken, Hz. Cebrail (a.s), "Ey Muhammed, müjde bu bir hoşnutluk ve razı olmadır. Cennetin bekçisi Sana, Rabb' inden hoşnutluğu (rıdâ) getirdi ve Sana selâm yollayarak şöyle dedi: Rabbin seni Hükümdar nebi olma ile kul nebî olma arasında muhayyer bıraktı" dedi. Onun elinde de, nurdan parlayan bir çanta bulunuyordu. "İşte bu dünya hazinelerinin anahtarlarıdır. Cenâb-ı Hakk ahirette Sen'in için hazırladığı şeylerden, bir sineğin kanadı kadar bile eksiltmeksizin bunları al..." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), sanki irtişare ediyormuşcasına Cebrail'e baktı, Cebrail de eliyle tevazu da bulunmasını işaret etti. Derken Hz. Peygamber
(s.a.s) de, "Hayır, kul ve nebi olmayı tercih ederim" dedi. Ravi rivayetine devamla söyte der: "Artık Hz. Peygamber (s.a.s) bundan 'sonra' ahirete irtihal edinceye kadar hükümdarların yaptığı gibi) yaslanarak yemek yemedi. [29][29]

Kıyameti Yalanlayanların Cezası

Cenâb-ı Hakk'm "Onlar, bilakis o saaü de yalanladılar. Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki" buyruğuna gelince, bu yine onların (o üçüncü) şüphelerine verilen üçüncü bir cevaptır. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki şöyle demek istemiştir: "Onların tutundukları o şey, haddi zatında ilme dayanan bir şüphe değildir. Tam aksine onları, Sen'i yalanlamaya sevkeden şey, ona hazırlanmayı ağır ve külfetli gördükleri için kıyameti yalanlamalarıdır."

Mananın şöyle olması da muhtemeldir: "Onlar, kıyameti yalanlamaktadırlar. 3 nâenaleyh bu demektir ki onlar artık, ne bir mükafaat ne de bir ceza reklememektedirler. Bu sebeple de düşünüp tefekkür etme külfetine katlanamam aktadırlar. İşte bundan dolayıdır ki, onlar kendilerine getirilen o delillerden asia yararlanamazlar."

Daha sonra Cenâb-t Hakk buyurmuştur. Bu ifadeyle igili birkaç mesele vardır: [30][30]

Birinci Mesele

Ebu Müslim şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin manası, "Biz o cehennemi hazır hâle getirip onlar için
hazırladık" demek olup, ayetteki ifadesiyle de, cayır cayır yanan, tutuşan ateş kastedilmiştir. Hasan el-Basri'den bunun, cehennemin (Simlerinden birisi olduğu da nakl edilmiştir. [31][31]

Cehennem Şimdi Mevcut mu?

İkinci Mesele

Ehl-i'sünnet âlimlerimiz "müttakiler için hazırlanmıştır" (Aiı-imrân, 133) ifadesiyle cennetin bu

---

[28][28] Tirmizi, Zühd, 35 (4/575); Müsned, 5/254 (Benzeri hadis).

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/186-187

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/187

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/187

ayetteki "Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki'.', ifadesiyle de ceza yurdu olan o cehennemin (şu anda) yaratılmış olduğuna istidlal etmişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın U-L=pî ifâdesi, geçmişte yapılmış olan bir işi bildiren bir İfâdedir. Binâenaleyh bu ayet, cehennemin yaratılmış ve hâlen mevcut olduğuna delâlet eder." Cübbâî ise şöyle der: "Bu ayetin manasının, "ateşi, cehennemi dünyada hazırladık, onunla kafir ve fasık kimselere, kabirlerinde azab edeceğiz" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, ayetteki "ateş" ifadesiyle, ahiret ateşinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Böyle olması durumunda, Uiâpî ifâdesi "O cehennemi onlar için hazırlayacağız" anlamında olur ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın "Cennetlikler ateş ehline (...) diye seslendi"(A'rai,44) ayetindeki ifâdesi gibidir."
Bil ki Cübbâf'nin verdiği bu mana, son derece düşüktür. Çünkü ayetteki sözüyle, ya dünya ateşi, yahutta ahiret ateşi kastedilmiştir. Eğer birincisi olursa, bu durumda sen bak... Bununla ya, Cenâb-ı Hakk'ın o kafir ve fasıklara dünyada, dünya ateşiyle azab edeceği, yahutta ahirette, dünya ateşiyle onlara azab edeceği kastedilmiş olur. Birincisi batıldır, çünkü Allah Teâtâ dünyada kafirlere dünya ateşiyle azab etmemiştir. İkincisi de batıldır, çünkü ümmetten hiçbir kimse, Allah'ın kafirlere ahirette dünya ateşiyle azab edeceğini söylememiştir. Binâenaleyh böylece, bu ifâdeyle ahiret ateşinin kastedildiği ve o cehennemin, şu anda hazır vaziyyette olduğu sabit olmuş olur. Ayeti, "Allah o cehennemi hazırlayacaktır" anlamına hamletmek, delilsiz olarak, ayetin zahirini terktir. Hasan el-Basri'nin, "Sair, cehennemin isimlerinden bir isimdir" demesine görede Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, o saati yalanlayanlara öyle çılgın bir ateş hazırladık ki'.', ifâdesi, O'nun, cehennemi yarattığı, hazır vaziyyette tuttuğu hususunda sarih bir isimdir. 32[32]

Üçüncü Mesele

Âlimlerimiz, bu ayetle said olan kimsenin ta anasının karnında iken said olduğuna istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah'ın, kendileri için saîr'i hazırladığı ve haber verdiği, haklarında böyle hükmettiği o kimseler, mükafaat ehli olan müminler olacak olsalar, o zaman Allah'ın, kendileri hakkında cehennemliklerden olduklarına dair vermiş olduğu o hükmü, yalana, ve bu husustaki ilmi de cehalete dönüşmüş olurdu. Halbuki bu dönüşme, imkansızdır. İmkansıza götüren de imkansızdır. O halde, o kimselerin mükafaat ehli müminler haline gelmeleri muhaldir. Böylece de saîd'in şakiye, şakînin de, saîde dönüşmesinin imkânsız olduğu sabit olmuş olur. 33[33]

Cehennemin Özellikleri

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, o cehennemi birkaç sıfatla tavsif etmiştir.
1) Cenâb-ı Hakk'ın "o kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman onlar bunun pu müthiş gazaplanmasını ve uğultusunu duyacaklardır" ayetinin ifâde ettiği husustur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 34[34]

Birinci Mesele

kelimesi müzekker bir kelime olduğu halde burada ' kelimelerinde müennes itibar edilmiştir. Müennes sayılması, semri müennes olan yerine kullanılması itibariyledir. 35[35]

Allah Nizamım Değiştirebilir

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/187-188
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/188
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/188
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/188

Ehl-i sünnet âlimlerinin itikadına göre, hayatiyetin bulunması için, bünye şart değildir. Binâenaleyh ateş,
durumunu muhafaza ettiği halde, Cenâb-ı Hakk'ın onda hayatı aklı ve konuşmayı yaratması mümkündür. Halbuki Mu'tezile'ye göre bu mümkün değildir. Mu'tezile'nin bu konudaki delilleri sadece bunun adetlere aykırı bir şey olduğunu söylemeteriâr. Eğer bu doğru olsaydı, o zaman peygamber hakkındaki harikulade şeylerin yalanlan I aması gerekirdi. Binâenaleyh, :x Mu'tezile'nin görüşleri hep çelişkilerle doludur. Aksine, harikulade şeyleri kabul «tmemek, ancak felsefecilerin anlayış ve prensiplerine uygun düşer. İşte bundan dolayı bizim ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimlerimiz, "Allah'ın, cehennemin vasfı Udunda buyurduğu "o kendilerini uzak bir yerden gördüğü zaman, onlar bunun bu müthiş gazaplanmasını ve uğultusunu duyacaklardır" ifadesini, zahiri manasına göre almak gerekir. Zira, cehennemin canlı gören ve kâfirlere öfkelenen bir hâle oeimesinde, bir imkansızlık bulunmamaktadır" demişlerdir.

Mu'tezile'ye gelince onlar, bu ayeti tevil etme ihtiyacını duyarak bu hususta şu lan yapmışlardır:

1) Şunu demişlerdir: "Ayetteki j$j ifadesinin anlamı, "Cehennem onlara göründü" şeklinde olup, bu ifade de, Arabların "onların evleri birini görmekte, birbirine bakmaktadır" deyimlerinden alınmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur. "Mü 'min ile kâfirin birbirine bakışmaz"36[36] buyurmuştur, yani mü'minin kâfir ve müşrikten uzak durması vâcib olduğu için, karşı karşıya gelmezler. Arapça'da â^felii J*i jjâ Falancanın evleri, mütenazırdır" yani, "karşıkarşıya bulunurlar" denilir.

2) "Ateş, yanmasının ve fokur fokur kaynamasının şiddetinden dolayı (adeta) kâfirleri görür, onları ister ve onlara öfkelenir hâle gelmiştir."

3) Cübbal şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk burada, "cehennem ateşi"ni zikretmiş, ama bununla cehennemliklere azab etmekle görevlendirilmiş olan cehennem tekçilerini murad etmiştir. Zira görme işi ateşten değil, ancak o bekçilerden sadır olabilir. Bu (Yusuf. 82) ayetindeki duruma benzer "Köye sor" "Köyün ahalisine sor" manasına gelir. 37[37]

Öfkenin Sesi Duyulur mu?

Bir kimse, "Tegayyuz, şiddetti bir şekilde öfkelenmekten ibarettir. Bu ise, duyulmaz... O halde daha nasıl Cenâb-ı Hakk, "Onlar bunun bu müthiş gazaplanmasmı ve uğultusunu duyacaklardır" buyurmuştur" derse, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Tegayyuz (şiddetli öfkelenme), her ne kadar duyulmazsa da, ancak ne var ki, ona delâlet eden ses, vb. şeyler duyulabilir. Bu bir kimsenin tıpkı öfkeye delâlet eden halleri gördüğünde, "Emirin gazap ve öfkesini, falancanın üzerinde gördüm" demesi gibidir. Muhabbet ve sevgi hakkında da aynı şey söylenir; işte burada da böyledir. O halde mana "Onlar öfkelenmiş ve gazaplanmış kimsenin sesine benzeyen bir ses duydular" şeklinde olur. Bu, Zeccâc'ın görüşüdür.

2) Mana, "O cehennemin Öfkelendiğini anladılar, onun uğultusunu duydular" şeklinde olup bu, Kutrub'un görüşüdür. Bu, şairin tıpkı la sözü gibidir. Sizde "Kuşanma" tabiri kılıca mahsus olduğu halde bu beyitte kılıçla beraber mızrak içinde kullanılmıştır. Amma asıl gaye yine kılıç için kıllanılmasıdır.

3) Bu ifadeden murad, cehennem bekçilerinin öfkelenmesidir. 38[38]

Dördüncü Mesele

Ubeyd İbn Umeyr şöyle demiştir: "Cehennemin öyle bir narası vardır ki, istisnasız bütün herkesin bedenini sarsacaktır. Hatta İbrahim (a.s) bile dizleri üste çökecek ve "Nefsi, nefsi" diyecektir." 39[39]

---

[36][36] Nesâî, 27 (8/36); Ebu DAvûd, Cihâd, 103 (3/45) (Benzeri hadis).

[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/188-189

[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/189-190

Cehennem Ateşinin İkinci Özelliği

Ateşin ikinci sıfatı Cenâb-ı Hakk'ın, "Elleri boyunlarına bağlı olarak, onun en dar yerine atıldıkları vakit, orada (yetiş ey) helak! (diye) bağırırlar" ayetinin ifade ettiği husustur.
Bil ki Cenâb-ı Hakk, kâfirler cehennemin uzağında iken, onların durumunu vasfedince, daha sonra da onlar cehenneme atıldığı zamanki durumlarını tavsif etmiştir. Sığınma şekillerinin en makbulü ne ise, cehennem azabından onunla Allah'a sığınırız. Bu ayet hakkında birkaç mesele vardır. 40[40]

Cehennemin Dayyik Olması

kelimesi hakkında biri şeddeli değeri de şeddesiz olmak üzere iki kıraat bulunmaktadır. Şeddesiz olanı, İbn Kesifin kıraatidir. 41[41]

İkinci Mesele

kelimesinin tefsiri hususunda pekçok şey nakledilmistir. Mesela Katâde şöyle demiştir: Abdullah İbn
Ömer'in bize anlattığına göre o şöyle demiştir: "Dibine geçirilen demirin mızrağa olmayıp da darlaşması gibi, şüphesiz cehennemde kâfire daralır, onu sıkıştırır" Hz. Peygamber (s.a.s)'e bundan sorulunca o şöyle buyurur "Canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, o kâfirler tıpkı kazığın duvara zorla çakılması gibi, istemedikleri halde itile kakıla cehenneme sokulacaklar" KelW de "Cehennemi en alt tabakasında bulunanları ateşin alevi yükseltir; yukarda bulunanları da, yeni girenler bastırır, böylece onlar, o dar kapılarda sıkışıp kalırlar" demektedir.
Keşşaf sahibi ise şöyle demiştir: "Nasıl genişlikte bir rahatlık varsa, darlıkta da sıkıntı ve huzursuzluk vardır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk cenneti vasfederken, onun genişliği gökler ve yerler kadardır demiştir." Nitekim hadislerde de varıd olduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her ü'nunın, nitelikleri şöyle şöyle olan köşkleri ve bahçeleri (cennet) vardır"42[42]Mıakkak ki Allah'u Teâlâ, şiddetli azaba bir de sıkışmayı ve darlığı eklemek suretiyle, senennemlikler için çok çeşitli belaları bir araya toplamıştır. 43[43]

Üçüncü Mesele

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin tefsiri hakkında şunları söylemişlerdir: "Cehennemlikler, içinde bulundukları şiddetli azab ve o şiddetli darlıkla birlikte, bir eften boyunlarına bağlanmış oldukları halde zincirlere vurulurlar." Yine, her kâfirin tart şeytanıyla birlikte zincire vurulmuş olduğu, ayaklarında ise kağışlar ve bukağılar Munduğu da söylenmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk bu son derece şiddetli ikâb ceza çeşidiyle yüzyüze geldikleri zaman cehennemliklerin, "Yetiş ey yokluk, ey helâk!" diye nida ettiklerini nakleder. (Subûr) kelimesi, helak ve yok olmak camına gelir. Onların çağırması ise, "Nerdesin ey helak, yetiş!" yani "Ey helak ve yok olma, yetiş! İşte senin zamanın ve vaktin" demeleridir.
Enes'in merfû olarak rivayet ettiğine göre, ateşten elbise giyecek olan ilk kişi ttstir. O elbiseyi iki yanma sarar da, onu sürükler. Arkasında da zürriyeti olduğu Mde, "Ey helak ve yokluk,

---

[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/190
[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/190
[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/190
[42] Buhârî, Rıkâk. 51; Müsned, 3/210, 215.
[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/190-191

nerdesin yetiş!" der. Zürriyeti de, "Ey yokluk, nerdesin? ebş" diye çağırır. Derken, ateşe varırlar.
Ayetteki "Bu gün tek bir helak çağırmayın" ifadesine yet nce, "Onlara şöyle denilir" takdirindedir. Her ne kadar burada bir söyleme söz konusu değilse de, onlar kendilerine böyle denilmeyi çoktan hak etmişlerdir. ifadesinin anlamı, "Sizler Öyle bir hâle düştünüz ki, bundan dolayı Dr kere helak olmayacaksınız. Sizin helakiniz, pekçok kere helak olmaktır" şeklindedir. Bu da ya, azabın çok çeşitli olup, herbir türününde şiddet ve aeyanılmazlığından dolayı bir helakinin olmasından dolayıdır, veya onların deriteri eşten her kızardığı zaman, başka derilerle değiştirilmesi sebebiyledir, veyahut bu azrtın, sürekli ve karışıklıktan uzak olup, sonu olmayan herbir zamanda da bir helak «e yokluğunun bulunmasındandır veyahutta şundan dolayıdır: Çoğukez onlar, "İterdesin ey helak, yetiş" demelerinden dolayı, bir tür hafiflik ve rahatlama 3u abilecekler. Zira, kendisine işkence edilen kimse bağırıp ağladığı zaman, bundan 30>ayı bir tür rahatlama hisseder. İşte bunun üzerine onlar bundan men olunacaklar v kendilerine, hüzün ve kederlerinin artması içirt, helak oluşlarının her gün artacağı Ktr verilecektir. Bundan, Allah'a sığınırız! Kelbi de "Bu ifade, Ebu Cehil ile, bu şüpheler izhar eden kafirler hakkındadır" demiştir. 44[44]

Müttakilerin Cenneti

"De ki: Bu mu iyi, yoksa müttakilere vaad olunan ebedilik cenneti mi? Ki bu, onlar için bir mükafaat, bir vanş yeridir. Orada ne dilerlerse, kendileri de ebedi olarak, onlanndır. Bu, Rabbinin üzerinde istenen bir vaaddir"
(FurKân, 15-16).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 45[45]

İsm-i Tafdilin Özel Kullanılışı

Bil ki Allah Teâlâ kıyamet saatini yalanlayanlara hazırlanmış olan ikabın durumunu anlatınca, bunun peşinden onların pişmanlık ve nedametlerini daha arttıracak olan ifadeyi getirmiş ve Resûlü'ne "De ki: Bu azap mı iyi, yoksa ebedilik cenneti mi?" buyurmuştur. Yani, "bu mu hayırlı, yoksa tasdik edip tatta bulunarak bu ebedilik cennetini arayıp bulmaları mı?" İmdi eğer, "nasıl olur da azab mı daha iyi, yoksa ebedilik cenneti mi?" denilebilir? Akıllı bir kimsenin, "Şeker mi yoksa sabır mı, hangisi daha tatlı?" demesi caiz otur mu?" denilirse biz deriz ki: Korkutmak sadedinde söylenirse, bu uygun ve yerindedir. Nitekim, efendisi köleye bir mal verse, o da inâd edip bunu almaya yanaşmayarak büyüklense. Bunun üzerine efendisi onu, şiddetli bir biçimde dövse, o zaman onu kınamak ve azarlamak için şöyle der: "Söyle bakalım, bu mu daha güzelmiş, yoksa o mu?" 46[46]

İkinci Mesele

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, "Müttakilere va'dolunan" ifadesiyle, "mükafaat vermenin Allah'a vâcib olmadığı hususunda, istidlal etmişlerdir. Çünkü bir kimse, "Hükümdar, falancaya şunları vermeyi va'detti" dese, bu ifade hükümdarın bir lütuf ve ikramda bulunacağı (et-tafdîl) anlamına hamledilir. Ama, bu verme onun üzerine vâcib olsaydı, o zaman, "O ona şunu va'detti" denilmezdi. Mu'tezile'ye gelince, onlar da bu ifade ile, kendi görüşleri hususunda istidlalde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ bunu takva sıfatıyla muttasıf olanlara va'detmiştir. Hükmün vasfa terettüp ettirilmesi ise, o vasfın hükmün illeti olduğunu ihsas ettirmektedir. İşte bunun gibi bu da, bu vaadin ancak, takva sıfatına bağlı olarak meydana

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/191
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/192
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/192

geldiğine delâlet eder. Lütufta bulunma ise, müttakilere mahsus kılınmamıştır. Öyleyse, kendilerine mahsus kılınan bu mükafaat vacip olur. 47[47]

Cennetin Ebedi Sıfatıyla Tekidi

Ebû Müslim şöyle demiştir: "Ebedilik cenneti, nimetleri sona ermeyen cennettir, huld ile hulûd kelimeleri aynı
p anlamdadır, tıpkı sükr ve şükür gibi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur. "Biz sizden, ne bir karşılık ne de bir
Mjekkür bekliyoruz" pehr, 9) Buna göre, "Cennet, mükafaat yurdunun adıdır. Bu carmet, ebedi kılınmıştır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın daha, "ebedilik cenneti" ^.vurmasında ne fayda vardır?" denilirse, biz deriz ki: İzafet bazan temyiz için olur, kazan da kemâl sıfatını beyan etmek için. Nitekim, "Allah Hâlık'tır, Bâri'dir" denilir. Biradaki de bu kabildendir. 48[48]

Kulun Mükafaat Hakkı Var mı?

Cenâb-ı Hakk'ın "Ki bu, onlar için bir mükafaat, bir .arş yeridir" ifadesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır. 49[49]

Birinci Mesele

Mu'tezlle bu ayet ile, kulun mükafaat hak ettiğine şu iki şekilde istidlalde bulunmuştur:
1) "el-cezâ" kelimesi, ancak "hak eden" kimseyi içine alır. ı a dse, katıksız lütufta bulunmadır. Bu ise, bir "ceza-mükafaat" olarak isimlendi-•imez.
2) Şayet, "karşılık, mükafaaf'dan murad edilen, sırf va'dden dolayı kulların yönele-:*• eri şey olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın Üj* kelimesiyle >jc*m ifadesi arasında >' fark olması, o zaman da bu faydasız bir tekrar olmuş olurdu. Sünni alimlerimiz ir.h) buna şöyle cevap vermişlerdir: Bunun bir karşılık (ceza) olduğu hususunda bir rtilaf yoktur. İhtilaf ancak, onun va'd ile mi yoksa hak etme ile gerçekleşmiş olan m- karşılık olduğu husundadır. Ayette ise, bunlardan hangisinin murad edildiğine ceiâlet eden bir şey yoktur. 50[50]

Büyük Günahın Tevbesiz Affı

Mu'tezile bu ayet-i kerimenin iki yönden Allah'ın büyük günah sahibini affetmeyeceğine delâlet ettiğini söylemiştir:
1) Büyük günah sahibi, ikaba müstehak olur. O halde onun, mükafaata müstehak olmaması vacib olur. Çünkü mükafat sevab), zarar şaibesinden uzak olan sürekli bir faydadır. İkâb da, fayda şaibesinden jzak olan sürekli bir zarardır. İkisini uzlaştırmak ise, imkansızdır. Varlığı imkansız an şeyi hak etmek de imkansız olur. O halde her ne zaman, ikâbın hak edildiği stıhkak) sabit olursa, ödülü hak edebilmenin ortadan kalkması da vacib olur. O halde Biz diyoruz ki: Eğer Allah büyük günah sahibini affetseydi, bu durumda ya onu cehennemden çıkarır, ama cennetine sokmazdı ki, ittifakla bu olamaz. Çünkü alimler, Kıyamet günü mükelleflerin ya cennetliklerden ya cehennemliklerden olacakları hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ, "Bir kısmı cennette, bir kısmı ise cehennemdedir" ($ûra, 7) buyurmuştur.
Yahut da, onu cehennemden çıkarır ve cennete sokar. Bu da olamaz. Çünkü cennet, Hak Teâlâ'nın, "Su, onlar için bir mükafaat bir varış yeridir" ifadesinden dolayı, ancak müttakiterin

---

[47] 47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/192
[48] 48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/193
[49] 49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/193
[50] 50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/193

hakkıdır. Binâenaleyh cennet, onlar için hazırlanmış ve onlara tahsis edilmiştir. Yine Cenâb-ı Hakk, cennetin mü'min ve muttakilerin amellerine bir karşılık olduğu için cennetin onlara ait olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh, cennetler onların hakkıdır. Birisinin hakkını başkasına vermek ise, caiz değildir. Bu üç ihtimal imkânsız olunca, onlar için ilahî affın olamayacağı sabit olmuş olur."

Âlimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Niçin şöyle demek mümkün olmasın ki: "Müttakiler, affa mazhar olanları, Allah'ın cennete koymasına razı olurlar. Böyle olması halinde affedilenlerin, cennete girmesi imkansız değildir."

2) Mu'tezile şöyle der: "Büyük günah sahibinin, "mü'min" diye adlandırılıp adlandınlamayacağı hususunda ihtilaf etsek bile, şeri'at ıstılahında muttaki, inkârdan ve büyük günahtan kaçınan kimseye denir. Biz, büyük günah sahibinin, "muttaki"' diye adlandırılanı ayacağı hususunda da ittifak ettik. Hem sonra Cenâb-ı Hakk, cenneti anlatırken, cennetin müttakiler için bir mükafaat ve varış yeri olduğunu söylemiştir. Bu hasr (sadece onlar için) manasını ifade eder. Buna göre ayetin manası, "O cennetler, başkalarının değil, ancak muttakilerin varacağı yerdir" şeklinde olur. Durum böyle olunca oraya, büyük günah sahiplerinin girmemesi gerekir."

Biz (ehl-j sünnet) deriz ki: Bu konuda söylenebilecek nihâî söz şudur: Bu umûmî ifade ilahî vaîd (azap) hakkında açık bir ifadedir. Binâenaleyh bu umûmî manayı, vaad (cennet) ayetleri ile tahsis eder (sınırlarız). 51[51]

Uhrevî İşlerin Mazî Sgası İle Anlatımı

Birisi şöyle diyebilir: "Cennet, müttakiler için bir mükafat ve varış yeridir. Fakat o, mükafaat olduktan ve varıldıktan sonra böyle olmuş olur. Öyte ise Cenâb-ı Hakk niçin, mazi sîgası ile "olmuştur" buyurmaktadır?" Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Allah'ın vaadi, gerçekte sanki olmuş-bitmiş gibi kesindir.

b) Bu hüküm, Cenâb-ı Hakk bunları yaratmazdan çok uzun zaman önce Levh-i Mahfuz'da böyle yazılmıştır.

Hak Teâlâ'nın "Orada, ne dilerlerse, kendileri de ebedi olarak, onlarındır" hükmü tıpkı "Sizin için orada, nefislerinizin arzu ettiği şeyler var" (Zuhruf, 71) ayeti gibidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 52[52]

Baba Cehennemdeki Çocuğunun Kurtulmasını İsterse

Birisi şöyle diyebilir: "Düşük derecede olanlar, yüksek derecede olanları görüp müşahede ettiğinde, mutlaka o
dereceleri arzu edecek, isteyeceklerdir. Onlar Rablerinden bunu istediklerinde, eğer Allah onlara bunu verecek olsa, eksik ile kâmil arasında bir fark kalmayacak. Yok eğer görmeyecek olsa, bu da Hak Teâlâ'nın, "Orada, ne dilerlerse (...) onlarındır" beyanını zedeleyecektir. Hem sonra, bir babanın, çocuğu en aşağı cehennemde ve en şiddetli azab içinde oiurken, baba çocuğunu bu azabtan kurtarma arzusu taşıdığında, mutlaka Rabbisinden, çocuğunu oradan kurtarmasını isteyecektir. Eğer Alan bunu yaparsa, o zaman kâfirin azabının ebedî oluşu hususu zedelenecektir. Yok eğer yapmazsa, bu da "Orada ne dilerlerse (...) onlarındır" ve "Sizin için orada, -efislerinizin arzu ettiği şeyler var" (Zuhruf, 71) ayetlerini zedeler."

Buna şu şekilde cevap veririz: Allah Teâlâ bu düşünceyi cennetliklerin «aiblerinden siler. Hatta onlardan her biri, içinde bulunduğu cennet lezzetlerinden ötürü, başkasının haline dönüp bakmaya zaman bile bulamayacaktır. 53[53]

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/193-194

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/194

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/194-195

Fani Hayatın Tatminsizliği

Cennet nimetlerinin şartı devamlı olmasıdır. Çünkü eğer sonlu olsaydı, bir çeşit kederle (son bulacak korkusuyla) içice olurdu. İşte bundan ötürü Mütenebbî "Bana göre kederlerin en şiddetlisi, sahibinin sona ereceğini kesin olarak bildiği sevinçtedir" demiştir. Cenâb-ı Hakk, bundan ötürü cennet nimetinin ebedî olduğunu Dtldirerek, "Orada ne dilerlerse, kendileri de ebedî olarak onlarındır" buyurmuştur. 54[54]

Üçüncü Mesele

Ayetteki bu ifade, bütün istek ve gayelerin, ancak cennette gerçekleşeceğine, başka yerlerde ise, bunun
gerçekleşemeyeceğine, aksine dünyevî rahatlıkların ve zevklerin mutlaka birtakım üzüntü, keder, yara ve berelerle içice olduğuna sanki dikkat çekmektedir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim, yaratılmamış bir şeyi İsterse, onun peşine düşerse, boş yere kendini yormuş olur ve onu yiyemez" buyurdu. "O nedir, ya Resulellah" denince, "Bir günlük sevinç"55[55] buyurdu.
Hak Teâlâ'nın "Bu, Rabbin üzerinde istenen bir vaaddir" fadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:
Birinci sual: kelimesi, vucûb (gereklilik) ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)"Kim bir şey nezreder ve onu belirlerse ona belirlediğini tastamam yerine getirmek vâcibtir"56[56]buyurmuştur. O halde, ayetteki bu ifade bu işin Hak Teâlâ'ya vâcib olduğunu gösterir. Vâcib ise, yapılmaması halinde, yapmayanın zemme müstehak olduğu şeydir. Yahut da vâcib yokluğu imkansız olan şeydir. Dolayısıyla eğer ayetteki vaciblik, birinci manaya göre ele alınırsa, onu yapmama imkansızdır. Çünkü onu yerine getirmeme, zemme müstehak olmayı gerektirip, Allah Teâlâ'nın da zemme müstehak olması imkansız olup, imkansızı gerektiren de imkansız olunca, onu yapmaması imkansız olmuş olur. Muhale (imkansıza) ise, Allah'ın kudreti taalluk etmez. Buna göre bu, "Allah onu yapmamaya kadir değil" manasına gelir. Bu sebeple de Allah o işi yapmaya mecbur edilmiş demek olur. Yok eğer ayetteki vâciblik ikinci manada, yani "olmaması imkansız olan şey" manasına alınacak olursa, o zaman mecbur oluş ile ilgili söz, yine kaçınılmaz olur. Böylece de Allah aksine kadir olmamış olur.
İmdi eğer: "Bu, vaad hükmüne göre böyledir" denilecek olursa, deriz ki: Eğer Cenâb-ı Hakk bunu yapmayacak, bu vaadi yerine getirmeyecek olsa, doğru haberi yalana, ilmi cehalete dönüşmüş olurdu. Bu ise imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır. O halde, Allah'ın bu vaadi (cenneti) terketmesi muhaldir. Öyle ise, Cenâb-ı Hakk bunu yapmaya mecburdur. Yapmaya mecbur olan ise, kadir diye tavsif edilemez. O zaman da övgüye müstehak olamaz. İşte bu sorunun tamamı budur."
Buna şöyle cevap verilir: "Bir şeyi yapmak, onu yapmayı haber vermeden ve bilmeden önce gelir. Binâenaleyh o fiil, mecburen yapılan bir şey olmamış olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk, kadirdir ve medh-ü senaya müstahaktır." 57[57]

İkinci Mesele

"Vaad" kelimesi, cennetin, kulların haketmelerine göre değil de, Allah'ın bunu onlara vaadi olmasından dolayı elde edileceğine delâlet eder. Bunun izahı daha Önce geçmişti. 58[58]

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/195
55[55] Demek, hiç üzüntüsü olmayan bir tek gün bile yoktur (ç.).
56[56] Darekutni, 4/159 (Benzeri hadis).
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/195-196
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/196

Vâ'den Mes'ûla Ne Demektir?

Alimler, ayetteki "mes'ûlen" (istenmiş) kelimesi hakkında şu İzahları yapmışlardır:
a) Mükellefler, Cenâb-ı Hakk'tan "Rabbimiz, peygamberinin (dili ile) bize vaadettiğini ver'\k-\ Imran, ıw) diyerek bunu isterler.
b) Mükellefler bunu, lisan-ı halleriyle isterler. Çünkü onlar, Allah'a taat hususunda çok şiddetli bir meşakkat sırtlanmış oldukları için, bu sanki Cenâb-ı Hakk'tan isteme gibi olmuş Olur. Mütenebb! şöyle der: "Benim (sana) ihtiyacım var, senin de (bunu anlayacak) akim var. O'nun yanında susuşum, konuşmak ve hitab etmek gibidir."
c) Melekler, Allah Teâlâ'dan bu vaadi, "Ey Rabbimiz, onları Adn cennetlerine sok" (Mü'min, s) diyerek isterler.
d) "Vâ'den mes'ûlen", gerekli (vâcib) olan bir vaad" demektir. Nitekim Arapça'da, "Sana vacib (kesin) olarak, bin lira vermeyi vaadediycrum, sen istemesen de" denilir. "Bu izahı, Ferrâ yapmıştır. Diğer izahlar, buna nazaran daha doğrudur. Çünkü onlar kelimenin hakiki manasına daha yakındır, Ferra'nın söylediği ise mecazidir.
e) O vaad, Mu'teziteye göre, hakedildiği için, eh!-i sünnete göre de vaadedildiği ı. bir hak, bir vâcib olduğu için, onun hakkı istenilmektir. 59[59]

Ahirette Rüsvay Eden Sorgu

"(Rabbinin) onları da Allah'dan gayrı taptıklarını da, mahşerde bir araya toplayıp, "Siz mi şu kullarımı saptırdınız, yoksa kendileri mi yolu kaybettiler?" diyeceği gün, onlar şöyle derler: "Seni tenzih ederiz. Senden başka velîler edinmemiz bize yakışmaz." Fakat onların ve atalarının, (müddetlerini) sen zattın da, nihayet onlar zikri unutup, helake mahkum bir kavim oldular, işte yaptıklannız sizi, söylediğiniz şeyler hakkında kesin olarak yalanlamışlardır. O halde ne (azabınızı) döndürmeye, ne de herhangi bir yardıma muktedir zacaksnız. Sizden kim zulmederse, ona büyük bir azab taddınnz. Senden gönderdiğimiz her bir peygamber de yemek yer, çarşılarda yürürdü. Stzin bazınızı bazınıza bir fitne yaptık ki sabredercek misiniz diye. Rabbin herşeyi hakkıyla görendir'.' (Furkân, 17-20).
Bil ki HakTeâlâ'nın, "toplayacağı.gün". ifadesi, "Allah'dan başka birtakım tanrılar edindiler" (Furkân, 3) ifadesiyle ilgilidir. Burada birkaç mesele vardır: 60[60]

Birinci Mesele

Ayetteki bu fiil hem nûn ile, hem ya ile toplayacağı gün) ve (toplayacağımız gün) şeklinde okunmuştur. Yine bu fiil, şın'ın kesresi ile şeklinde de okunmuştur. 61[61]

Tanrılaştırılan Varlıklar Hakkında

Ayetteki "taptıkları" ifadesinin zahirinden, tapılanların, putlar; "Siz mi şu kullarımı saptırdınız?" diyeceği gün " ifadesinin zahirinden de, melekler, Hz. Isa ve bu ikisi dışında kalanlar gibi, (onların taptıkları) canlı varlıklar kastedilmiştir. Çünkü idlâl (saptırma) ve hidayetin, ancak böyle canlı olanlardan sâdır olması mümkündür. İşte bundan ötürü alimler değişik izahlar yapmışlar ve bazıları bu son ifadeyi de (cansız) putlar manasına almışlardır.
Eğer onlara, "Putlar cansızdır. Öyle ise Cenâb-ı Hakk nasıl onlara hitab etmiş ve onlar nasıl cevap verebilmişlerdir?" denilirse, buna karşı şu iki izahı yaparlar:
1) Allah Teâlâ, onlara hayat vermiş ve böylece onlara konuşmuş, onlar da cevap

---

[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/196-197
[60] 60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/197
[61] 61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/197

verebilmişlerdir.

2) Bu bizzat dil ile konuşma olmayıp, lisân-ı hâl ile olan bir konuşmadır. Bu tıpkı bazı kimselerin, cansız varlıkların tesbihatta bulunmaları, (ahirette) el ve ayakların konuşması konularında yaptıkları izah gibidir. Yine bu, "Yere "Nehirlerini kim kazdı, ağaçlarını kim dikti?" diye sor. Eğer sana açık ve net olarak cevap veremese de, hâli ile cevap verecektir" denilmesi gibidir.

Ekseri alimler ise, ayetteki bu ikinci ifade ile melekler, Hz. İsa (a.s) ve Hz. Üzeyir (a.s)fin kastedildiğini söyleyerek, şöyle demişlerdir: Bu görüş, "Hatırla o günü ki (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere: "Bunlar mı size tapıyorlardı?" diyecek" (Sebe, 40) ayetiyle de desteklenir. Bu görüşte olanlara, mâ lafzı, akıl sahipleri için kullanılmaz, (halbuki ayette bu lafız kullanılmaktadır)" denildiğinde, buna şu iki şekilde cevap verirler:

a) MA lafzının sadece akilli olmayanlar için kullanıldığın) kabul etmiyoruz. Bunun delili de (genellikle akıl sahipleri için kullanılan) men (kim) edatının da zaman zaman akılsızlar (cansızlar) hakkında kullanılabilmesidir.

b) Bununla sıfat (ism-i mef'ûl) manası kastedilmiş ve ifadesi ile "ma'bûdları" denilmek istenmiştir, Hak Teâlâ "sema'ya ve onu bina edene yemin olsun ki" (Şems, 5) ve "Siz, benim ibadet ettiğime de, ibadet etmezsiniz" (Kâtiron, 3) ayetlerindeki da, ancak bu iki izaha göre doğru ve yerinde olur. Aksi takdirde nasıl olur? Binâenaleyh bu soru düşer. 62[62]

Sapma Hakkında Mu'tezile'nin İddiası

Velhasıl Allah Teâlâ kendilerine tapılanları mahşerde toplar ve sonra onlara, "Siz mi bu kullarımı hakdan, hak yoldan saptırdınız, yoksa onlar kendileri mi saptılar" der. Mu'tezile şöyle der: "Bu ayette "Gerçekte kulları saptıran Allah'tır" diyenlerin görüşünü kıran ve reddeden açık bir dalâlet vardır. Çünkü eğer durum onların dediği gibi olsaydı, bu sorunun doğru cevabı şöyle demeleri olurdu: "Ey Rabbimiz, burada bu iki ihtimalin dışında ve gerçek olan üçüncü bir ihtimal daha -ardır ki bu da onları senin idlâl etmiş olmandır." Onlar bunu söyleyemeyip, kulların sapmalarını yine kulların kendilerine bağlayacaklarına göre, Allah Teâlâ'nın hiçbir kulunu saptırmadığını anlamış oluruz.

İmdi eğer, "Kendilerine tapılanların, böyle üçüncü bir ihtimale işaret etmediklerini «bul etmiyoruz. Aksine onlar buna da işaret etmişlerdir. Çünkü onlar, "Fakat onların ve atalannm (müddetlerini) sen uzattın da nihayet onlar zikri unuttular" demişlerdir. Bu ise, kâfirlerin sapmalarının, Allah Teâlâ'nın bu işinden dolayı olduğu hususunda açık bir ifadedir. Allah Teâlâ'nın onların müddetlerini uzatması da, Allah Teâlâ'nın artarı ve atalarını dünya nimetlerinden alabildiğine yararlandırma fırsatı vermesidir" denilirse biz (Mu'tezile) deriz ki: Eğer durum böyle olsaydı, o zaman bu görüşte atanların, Cenâb-ı Hakk'ın o tapılanlar karşısında yenik ve hüccetle susturulmuş duuma düşmüş olduğunu söylemeleri gerekirdi. Halbuki ayetten maksadın bu ^nadığı malumdur. Aksine maksad o kâfirlerin yenik duruma düşürülecekleri delille susturulup yüzlerinin kapkara kesileceğidir. Mu'tezlle'nin ayetle ilgili bütün izahları Dundan ibarettir.

(Ehl-i sünnet) alimlerimiz buna şöyle cevap vermişlerdir: Kulun, delâlete dair kudreti, eğer hidayete ermesine elverişli değilse, bu saptırma (dalâlet) işi, Allah'dandır. vck eğer elverişli ise, o zaman o kudretin, saptırmaya (idlâle-dalâlete) kaynak oluşu, ıcayete kaynak oluşuna üstün gelmesi, ancak Allah tarafından olan bir müreccih (tesir) ile olur. Bu durumda da soru (problem), aynen geri döner. Ayetin zahiri «u'tezile'nin lehine gibi görünüyor ise de, ehl-i sünnetin görüşüne uygun olan diğer turçok) ayetin zahiri ile reddolunur. 63[63]

---

[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/198

[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/198-199

Dördüncü Mesele

Ayetin zahiri her ne kadar bunun Allah'ın emri ile melekler tarafından olması muhtemel olsa da suâlin Allah tarafından olduğuna delâlet eder. Bu durumda ayetle alâkalı birkaç soru yöneltilebilir. 64[64]

Burada Zamirle Te'kid

Birinci soru: (onlar) denilmesinin yararı nedir? te denilmesi gerekmez miydi?
Cevap: Bu soru fiil ve onun varlığı hakkında değildir; çünkü fiil bulunmamış olsaydı, zaten böyle bir itab ve azarlama söz konusu olmazdı. Bu soru ancak, bu $in failine dair olup, bundan dolayı da onun mutlaka zikredilmesi ve bundan suâl edildiğinin bilinmesi için, fiilin başına istifham harfinin gelmesi gerekmiştir.
İkinci soru: Allah Teâlâ ezelde kendisi hakkında soru sorulanın durumunu bildiği 'aide, yine bu soruyu sormanın faydası nedir?
Cevap: Bu, müşrikleri azarlamak amacıyu gelmiş olan bir sorudur. Nitekim Cenâb-ı Hakk Hz. Isa (a.s)'a da "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara Allah'dan başka beni ve annemi iki tann edininiz diyen sen misin?" (MaMe, ne) demiştir. Bu bir de şundandır: Kendisine tapınılan bu putlar kendilerini aklayıp bu sapıklığı müşriklere havale edince, putların müşriklerden teberrî edip uzaklaşması, onlarda daha fazla pişmanlık ve nedametin meydana gelmesine sebep olmuştur.
Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk, "yoksa kendileri mi yolu saptılar?" buyurmuştur. Kıyasa göreyse bu fiil "Yoldan saptı" şeklinde kullanılır?
Cevap: Aslolan budur; ancak ne var ki, insan ihmalkârlık ve ihtiyatsızlıkta çok aşın giderse, "Yolu şaşırdı, yolu saptı" denilir. 65[65]

Sübhaneke Lafzının İzahı

Ayetteki ifadesine gelince, bil ki burada Cenâb-ı Hakk onların cevabını nakletmiştir. kelimesi hakkında birkaç izah şekli bulunmaktadır:
1) Bu, onlar tarafından bir teaccûbün ifadesidir; şüphesiz ki onlar, kendilerine söylenilen şeye şaşırmışlardır; zira kendileri, masum olan melekler ve nebilerdir. Binâenaleyh, İblis ve taraftarlarına mahsus olan saptırma işine, onlardan daha uzak olan kimse olamaz.
2) Onlar, kendilerinin Allah'ı teşbih, takdis ve O'na iman ettiklerini, bundan dolayı kendilerinin Allah'ın kullarını daha niçin ve nasıl saptıracaklarını ifade etmek için bunu söylemişlerdir.
3) Bu ifadeyle, Allah'ı, ister put, ister peygamber, isterse melek olsun, bütün ortaklardan (endâd) tenzih etmeyi amaçlamışlardır.
4) Onlar Allah Teâlâ'yı. sorduğu bu soruyla bilmediği bir şeyi öğrenmek istediği zannından, ya da günahsız olan birine eziyyet vermeyi dilemiş olmaktan tenzih edip, aksine O'nun bu sorusunun, kâfirleri kınayıp azarlamak için olduğunu ifade etmek istemişlerdir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Senden başka velîler edinmemiz bize yakışmaz" ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır: 66[66]

Kıraat Farkları

Birinci soru: Bilinen kıraat nunun fethası, hâ'nın da kesresiyle (en nettehize) şeklindedir. Ebu Cafer ve İnb Amir'den ise, meçhul sığasıyla, nûn'un ötresi, hâ'nın da fethasıyla olmak üzere

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/199
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/199-200
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/200

(en n&teheze) şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. Zeccac ise: "Nûn'un dammesiyle (en nütteh ize) şeklinde okuyan hata etmiştir. Çünkü mln harf-i cerri bu gibi yerlerde ancak birinci mef'ûl oldukları zaman isimlerin başına gelir, hal ifade eden mef'ûlün başına gelmez. Mesela sen diyebilirsin ama diyemezsin" demiştir. Keşşâf sahibi ise şunu söylemiştir: fiili hem bir mef'ûl alır; mesela senin "Bir dost edindi" demen böyledir, hem de iki mef'ûl. Mesela senin falancayı dost edindi" demen de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, ibrahim'i dost edindi"(Nisa, 125) buyurmuştur. Birinci kıraat, fiilin tek mef'ûle aaddi etmesi şeklindeki kulanıştandır ki, bu da ifadesidir. İfadede aslolan ise iti denilmesidir. Ancak ne var ki olumsuzluk manasını tekid edip pakiştiren mln harf-i cerri mef'ûlün başına ziyade kılınmıştır. İkinci kıraate göre ise m, iki mef'ûle teaddi etmektedir. Birinci mef'ûl, fiilinin nâib-i faili olan zamiri, ikincisi ise, teb'îz, kısmiyyet ifade eden min harf-i cerrinin başına gelmiş olduğu lafzıdır. Buna göre mana, "Bize bazımızı dostlar edinmemiz" şeklinde kelimesinin nekire gelmesi, bunların muayyen ve belli dostlar olmaları saomındandır ki, bunlar da cinler ve putlardır.67[67]

İkinci Mesele

Bu ayetin tefsiri hususunda âlimler, birkaç izah şekli zikretmişlerdir:
1) En sahih ve en kuvvetli görüş olan bir görüşe göre mana, şekilde olur: "Biz senden başkasını dostlar edinmeyi bizzat kendimize ştıramazken, bundan sonra daha nasıl, bizden başkalarını buna çağırabiliriz.
2) Bu ifâdenin anlamı şudur: "Kâfirlerin onları dost edinmeleri gibi, onların da türleri dost edinmesi hususunda bizlerin, şeytanlara benzemesi asla düşünülemez m bu yakışık almaz." Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Şeytanların dostlarıyla yani kâfirlerle savaşın" (Nisa. 76) ve, "inkâr edenlere gelince, onların dostları da Tağuttur" , 257) buyurmuştur. Bu görüş, Ebu Müslim'den nakledilmiştir.
3) Bunun anlamı, "Senin rızan olmaksızın, bizlerin dost edinmesi asla yakışmaz" »•dindedir. Yani "Biz, senin buna razı olmayacağını bildiğimiz için, bunu yapmadık" demektir. Netice olarak "Senin rızan olmaksızın" ifadesindeki muzaf kelimesi hazfolunmuş, muzâfun ileyh olan £ zamiri onun yerine geçmiştir
4) Melekler şöyle demiştir: "Onlar, ey Rabbimiz Sen'in kullarındır. Kullannınsa, >r kulun başka bir kulu kendisi için bir ilâh edinmesi bir yana, Sen'in iznin olmaksızın -erhangi bir dost ya da habib edinmeleri bile yakışık olmaz, uygun düşmez."
5) Ebu Ca'fer'in kıraatine göre, müşkilâd zail olmaktadır. Buna göre eğer, "Bu «*aat caiz değildir, çünkü başkalarının onları dost edinmesinde onların herhangi bir zah\\ bulunmamaktadır" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadeden murad, "Muhakkak ki Ife buna uygun değiliz. O halde daha nasıl, bizim kendimizin mabûd olduğumuzu odia etmemiz mümkün ol ur "şeklindedir. 68[68]

Allah İçin Sevgi ve Nefret

Âyet-i kerime, dostluk ve düşmanlığın ancak Allah'ın izni ile caiz olduğuna; bundan ötürü nefsin arzusuna ve mizacın niteliğine dayanan her dostluğun da şeriatın hilâfına olduğuna delâlet eder.
Cenâb-ı Hakk'ın "Fakat onların ve atalarının (müddetlerini) sen uzattın da, nihayet onlar zikri unutup, helake mahkûmbir kavim oldular" ayetine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır. 69[69]

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/200-201
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/201
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/202

Birinci Mesele

Ayetin manası şudur: "Ey ilâhımız, sen onlara ve atalarına olan nimetini çoğalttıkça çoğalttın. Bu ise, yüz çevirmeyi ve nankörlüğü değil de, şükretmeye ve imâna sebeb olmalıydı." Bundan maksat ise, o kâfirlerin kendiliklerinden sapıp, şürekânın saptırmasıyla sapmadıklarını beyan etmektir. Çünkü onların bu apaçık inatları olmasaydı bunca açık delile rağmen, Allah Teâlâ'ya itaatta yüz çevirmek mümkün olmazdı. Diğer âlimler ise, şunu söylemişlerdir: Bu söz, Hz. Musa'nın, "Zaten o da senin imtihanından başka (birşey) değildi"(A'ra.t. 155) ifadesinde açıkça dile getirdiği hususa bir ima ve işaret gibidir. Bu böyledir, çünkü cevap veren şöyle demiştir: "Yâ Rabbi dünyaya dâir bütün isteklerini ona veren sensin! O da böylece, şehvetler denizin de boğuldu. Onun şehvetler denizine dalması ise onu senin taatine yönelip, sana hizmetle meşguliyetten alıkoydu. Bu ancak ve ancak senin bir imtihanın ve smamandır." 70[70]

Zikr

"ez-ZIkr" Allah'ı anmak, O'na, Kur'ân'a ve Allah'ın yasalarına imân etmektir. Yahut içinde onlar için dünya ve ahirete dâir güzel öğütler bulunan şeylerdir. 71[71]

Bûr Kelimesi

Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Arapça'da (helak olmuş adam), (helak olmuş iki adam) denilir. Kelimenin, müennes kelimeler hakkındaki kuflanılışı da böyledir. "Helak olmuş kişi" anlamındadır. Bazan da, ve helak olmuş adam) (helak olmuş topluluk) denilir. Bu tıpkı, (yıkılmış) (yıkılmışlar) kelimeleri gibidir. Bevâr kelimesi ise, "helak olmak" anlamındadır."
Ehl-i sünnet âlimlerimiz bu ayet ile kaza ve kader meselesinde istidlalde bulunmuşlardır. Çünkü, hiç şüphe yok ki bu ifadeden murat, "onlar, Allah Teâlâ'nın, ahirette kendileri için azab ve helak ile hükmettiği kimselerden oldular" manasıdır. Allah Teâlâ'nın hakkında ahiret azabıyla hükmedip, bunu ondan bildiği ve durumunu Levh-i mahfuz'a kaydederek melekleri de hâline muttali kılmış olduğu kimse, şayet imân edecek olsaydı, o zaman doğru haber yalana; ilim, cehalete; Levh-i Mahfuz da tesbit edilmiş olan yazma işi bir yanlışa, meleklerin inancı da cehalete dönüşmüş olurdu. Bütün bunlar ise imkansızdır, imkansızı gerektiren şeyde imkansızdır. Binâenaleyh, hakkında böyle hükmedilen kimseden imânın sâdır olması da imkansızdır. Böylece bu da, saîd (cennetlik) olanın, şakî (cehennemlik) haline, şakî olanın da saîd haline dönüşemeyeceğine delâlet etmiş olur.
Bir başka izah şekli de şudur: Onlar Allah Teâlâ'nın o (kâfirler)e, sapıtma sebebi dan şeyleri verdiğini söylemişlerdir ki, bunlar da dünyada her istediklerini onlara «•rip, onların nefislerinin de böylece bu şeylerde boğulmasıdır. Ayet-i kerime böylece, 3u sebebin onların helakine sebebiyet veren bir dereceye ulaşmış olduğuna delâlet «mis olur. Çünkü, sebebin hemen peşinden helakin zikredilmiş olması, bir helak ipnin ancak bu sebepten dolayı meydana geldiğine delâlet eder. Böylece sözün abcesi şuraya varır: "Allah Teâlâ kâfire, kendisi sebebiyle küfrü terketmesinin -OTikün olmayacağı bir biçimde davranmıştır." Böylece, saîd (mü'min) olanın şakî «afir) haline, şakinin de saîd haline dönüşemeyeceği ortaya çıkmış olur. 72[72]

Şeriklerin Müşrikleri Reddi

Cenâb-ı Hakk'ın"İşte tapdıklannız sizi, söyledikleriniz şeyier hakkında kesin olarak

---

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/202
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/202
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/202-203

yalanlamışlardır!,' buyruğuna gelince, bilesin ki, yâ ve tâ ile olmak üzere yekûlüne ve tekûlüne şeklinde okunmuştur. Tâ i» dan kıraate göre, mana şu şekilde otur: "Muhakkak ki onlar, sizin kendilerinin tth olduğunu söylemeniz hususunda sizi yalanlamışlardır. Yani, "Onlar ilâhlardır" süzünüz konusunda sizi tekzib ettiler" demektir. Yâ ile olan kıraate göre ise, mana donlar sizi, "Rabbimiz seni tenzih ederiz" sözümüzden ötürü, bu vesileyle jatenladılar" şeklinde olur ki, "kalem ile kalem vesilesiyle yardım" deyimine benzer.
Ayetteki "O halde ne (azabınızı) döndürmeye, ne de herhangi bir yardıma muktedir olacaksınız" cümlesine gelince, bil ki bu fiil; hem jtie hem de tâ ile okunmuştur. Tâ ile okunması halinde mana, "Ey kâfirler, sizler azabı kendinizden men etmeye kadir olamayacaksınız" şeklinde olur. Buradaki sarfen kelimesinin "tevbe" anlamına geldiği söylendiği gibi, yine bunun "yol, çâre arar" anlamına gelen kelimesinden olmak üzere,"çare, tedbir, yol"anlamına geldiği de söylenmiştir. Ya da mana, "Sizin putlarınız ve ilahlarınız sizden azabı savuşturmaya ve sizin için çâreler bulmaya kadir olamaz, olamayacak" seklindedir. 73[73]

Zâlimler Cezalarını Tadar

Cenâb-ı Hakk'ın "Sizden kim zulmederse, ona büyük bâr azab taddmnz" ifadesine gelince, bu hususta iki mesele bulunmaktadır. 74[74]

Birinci Mesele

Bu ifade, yâ ile üöiı şeklinde de okunmuştur ki, buradaki fail zamiri ya Allah'û Teâlâ'ya racidir, ya da zulme... 75[75]

Kebair İşleyenlerin Azabı

Mu'tezile, büyük günah işleyenlerin mutlaka azâb göreceklerine dair, bu ayete (de) tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Şart sadedinde gelirse, men edatının umûm ifâde ettiği malûmdur. "Muhakkakki şirk büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) ayetinden dolayı kafirin zalim olduğu, "Kim tevbe etmezse, işte o kimseler zâlimlerin ta kendileridir" (Hucurdt, 11) ayetinden do/ayı da, fâstktn zâlim olduğu sabit olmuştur. Buna göre, bu âyetle de, fâsıkın afvolunmayıp aksine kesin olarak azaba duçar olacağı sabit olmuştur." 76[76]

Genellik İfade Eden Lafızlar

Buna şöyle cevap verilir: "Biz, şart sadedinde geldiği zaman men edatının umûm ifâde ettiğini kabul etmiyoruz. Bu hususta bizim görüşümüz, usûlü'l-fıkha dair (eserimizde) geçmişti. Bunun umûm ifâde ettiğini kabul etsek bile, bu kati olarak mıdır, yoksa zahiren midir? Katî olarak umûm ifâde ettiğini iddia etmekte doğru değildir; çünkü meşhur örfte bazan umum ifâde eden sigaların kullanıldığım ve fakat astında umumun kasdedilmeyip ekseriyetin veya muayyen kimselerin murad edildiğini görmekteyiz. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın "Şu muhakkak ki, inzâretmesen de... inanmazlar" (Bakara, e) ayetidir. Halbuki küfredenlerden birçoğu imân etmiştir. O halde bu ancak şu şekilde savunulabilir: ifâdesi, her ne kadar umûm ifâde etsede, ancak ne var ki, bundan murad edilen, ya çoğunluktur, ya da muayyen kimselerdir. Her iki durumda da umûm ifâde eden lafızların, ekseriyyeti ifâde için kullanılmış olduğu hususunun açık ve zahir bir örf olduğu sübût bulmuş olur.
Durum böyle olunca, bu slğalann umûma delâlet edişleri, kati olmayıp zahiridir Fakat bu,

---

[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/203
[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/203
[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/203
[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/203-204

afvın caiz olmasını nefyetmez. Haydi diyelim ki delâleti katî olsun. Fakat biz "Sizden kim zulmederse (...) " ifâdesinin bu zulmü izâle edecek bir şeyin bulunmamasıyla mukayyet ve meşrut olduğu hususunda, ittifak etmiştik. Bu durumda diyoruz ki: Bu kimse, müslümandtr. Fakat sen niçin, zulmü izâle edecek şeyin bulunmadığını söyledin? Çünkü bize göre avf, onu izâle edecek şeylerden birisidir. Bu af ise, üç şeyin birisidir. Ve meselenin de başlangıcıdır. Bunun, onun dediği şeye delâletini kabul etsek bile, bu, mesela "Hakikaten imân edip de, salih amellerde bulunanlara konak yeri olarak Firdevs cennetleri var "<Ktw, ıo7> ayeti gibi va'd ayetleriyie çelişki teşkil eder.
İmdi eğer, va'id (tehdid) ifâde eden ayetler öncelikle nazar-ı itibara alınır. Çünkü hırsızlık edenin eli, herkese ibret olsun diye kesilir. İlâhi cezayı haketmemiş bir kimsenin elini, ibret otsun diye kesmek ise, caiz değildir. Binâenaleyh onun ilahi cezaya müstehak olduğu sabit olunca, -hakettiği iki cezayı birleştirmenin imkansız olduğunu da beyan ettiğimizden ötürü-hakettiği mükafaatların boşa gitmiş olduğu sabit olmuş olur" denilirse deriz ki: "Hırsızın elinin sırf başkasına ibret olsun diye kesildiğini kabul etmiyoruz. Baksan? hırsızın tevbe etmesi halinde de eli, bu maksadla değil ama bir mihnet (sıkıntı) olsur. diye kesilir. Bunu bir tarafa bıraksak bile Cenâb-ı Hakk'ın "sizden kim zulmederse" ifâdesi belli bir kavme hitabtır. O halde Allah'ın bunları affetmeyeceğini farzetsek bile, Cenâb-ı Hakk'ın başkalarını da affetmeyeceğini nasıl söylersin. 77[77]

Resullerin Ortak Vasfı

Hakk Teâlâ'nın "Sen 'den evvel gönderdiğimiz her bir peygamber de, yemek yer çarşılarda yürürdü " •âdesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 78[78]

Birinci Mesele

Bu, müşriklerin "Bu nasıl peygamber, yemek yiyor, çarşı-pazar geziyor" (Furtan, 7) şeklindeki sözlerine bir
cevabtır. Allah Teâlâ bunun bütün peygamberlerde otan sCnnetullahı olduğunu,dolayısıyla bunu tenkide mahal olmadığını beyan buyurmuştur. 79[79]

İkinci Mesele

Aslında burada elifin fethası ile denilmeliydi. Çünkü sözün ortasında gelmiştir. Bunun meksur okunması ancak ibtidâ (başta bulunma) halinde söz konusudur. İste randan dolayı âlimler şu izahları yapmışlardır:
a) Zeccac: 'dan sonra gelen cümle, mahzûf bir mevsûfun sıfatıdır ve takdiri. Biz, Sen'den önceki peygamberlerden gönderdiğimiz herbiri de, mutlaka yediler, çtiler, gezdiler" şeklindedir. Buna göre, (peygamberlerden) ifadesinde, mahzûf mevsûfa bir delâlet bulunduğu için, bu hazfedil m iştir. Bunun bir benzeri "Biz (meleklerden) herbirinin belli bir makamı vardır" t. 164) ayetidir. Bunun takdiri de, şeklindedir" demiştir.
b) Ferrâ şöyle der: "Bu ayette "peygamberlerden" ifadesi bulunmasından ötürü, ayrıca zikredilmesine gerek görülmeyen bir ismin "sıla"sıdır. Buna göre takdiri şeklindedir. Bu tıpkı{safttt. 164) ayetinin ... akdirinde olması gibidir. Hakk Teâlâ'nın "Herbiriniz mutlaka oraya uğrayacaksınız" (Meryem, 71) ayetinin, "oraya uğrayacak olan - jtlaka uğrayacak" takdirinde olması gibidir. Binâenaleyh Zeccâc m görüşüne göre Tiahzuf olan mevsuftur, Ferrâ'nınkine göre ise mevsûldür. Halbuki Basralılara göre, nevsûlü hazfedip, sılayı bırakmak caiz değildir.

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/204
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/205
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/205

c) İbnü'l-Enbârl şöyle der: maddesi, istisna edatından sonra başında bir . âv takdir edilerek, şeklinde meksûr kılınır.
d) Bazıları da ayetin takdirinin "Ancak şöyle denilmiştir" şeklinde olduğunu söylemiştir. 80[80]

Üçüncü Mesele

Buradaki fiil, meçhul olarak (yürütülürler), yani "ihtiyaçları, yahut insanlar onları yürütür, yürümeye mecbur eder" şeklinde de okunmuştur. Eğer birinci kıraat mütevatir z masaydı, böyle okunması daha uygun sayılabilirdi. 81[81]

İnsanlar Birbiriyle İmtihan Edilirler

Hakk Teâlâ'nın "Sizin bazınızı bazınıza bir fitne yaptık" ifadesiyle ilgili birkaç mesele var: 82[82]

Birinci Mesele

Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu ifade, müşriklerin ileri gelenleri ite fakir sahabe hakkındadır. Buna göre soylu birisi, daha düşük derecede birisinin kendinden önce müslüman olduğunu görünce, o müslüman olduğu için, müslümanlığa tenezzül etmiyor, kendisi gibi asil (zengin) olmayan kişinin, bu hususta kendisini geçmiş olmaması ve daha üstün olmaması için, inkârını sürdürüyordu. Bunun delifi, Hakk Teâlâ'nın"£^er o (imân) hayır olsaydı, onlar bizi bu hususta geçemezlerdi" (Ahkât, n) ayetidir. Bu, Kelbİ, Ferrâ ve Zeccâcın görüşüdür.
b) Ayet, bütün insanlar hakkında genel bir ifadedir. Ebu'd Derdâ Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir, "Veyl (o cehennem vadisi), cahillerin yüzünden (onlara öğretmedikleri için) âlimlere, tebâsmdan ötürü hükümdarlara; hükümdarlardan ötürü, tebâsına; köleden ötürü efendiye; güçsüzden ötürü güçsüze ve güçlüden ötürü güçsüze olacaktır. Çünkü onlar birbirleri için bir fitne (İmtihan vesilesidir)83[83]dedi ve bu ayeti okudu.
c) Bu, sıkıntıda olanlar ile refahta olanlar hakkındadır. Çünkü sıkıntıda olan şöyle der (düşünür): Ben yaratılış, huy, aktl, itim, nzık ve ecef hususunda niçin refahta o/an gibi kılınmadım? Bu , İbn Abbas ve Hasan el-Basrf nin görüşüdür.
d) Bu, insan olma ve insanlık özellikleri hususunda, kendileriyle aynı olmasına rağmen, bu peygamberliğin Hz. Muhammed (s.a.s)'e verilmesi hususunda o müşriklere karşı bir delil getirmedir. Buna göre Cenâb-(Hakk peygamberleri, gönderildikleri kavimler ve onların eziyetleri ile, ibtila (imtihan) etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Sizden önce kitap verilmiş olanlardan ve müşriklerden birçok eziyetler duyacaksınız"\au imran, ı«) buyurmuştur. Peygamber gönderilen kavimlerde, hasedleri daha evvel reis-başkan sözü dinlenir, hizmet edilir iken, hizmet etmek ve malını-mülkünü (bu uğurda) harcamakla mükellef tutulmaları sebebiyle, peygamber gelmesinden rahatsız olur, eziyet duyar. En uygun olan, ayeti bütün bu manalara hep birlikte hamletmektir. Çünkü hepsinin müşterek bir noktası vardır. 84[84]

İkinci Mesele

Alimlerimiz: "Bu ayet, kaza ve kadere delildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "Sizin bazınızı bazınıza bir fitne yaptık" buyurmuştur" derfer. Cübbâî ise, ayetteki "ca'l" fiilinin, arif etmek, bildirmek" manasına geldiğini söyleyerek şöyle der: "Arapça'da hırsızlık apan kimse için, "Falanca kendisini hırsız kılacak, yani hırsız olarak tanıtacak bir rsızlık yaptı" denilir. Cübbârnin bu te'vili tutarsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "ca'l" m, "bir işin o şekilde olduğunu bildirme" manasında değil, onu "fitne" diye tavsif manasında kullanmıştır. Akıl bile, burada kastedilenin, Cübbâînin söylediğinden birşey olduğuna delâlet eder. Çünkü sebebin faili, müsebbebin (neticenin) de jir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın, "safra" ve "hararet" mizacında yaratıp, I landisinde öfkeyi yerleştirdiği ve öfkelendiren şeye muttali olabilecek idrâki verdiği İ asana bak. Bu toplamı (yani bunların toplamı olan insanı) yaratan, şüphesiz, ondaki i Afcenin de yaratıcısıdır. Hased ve benzeri huyların durumu da böyledir. İşte tam bu I aafctada, onlan birbirine "fitne" kılanın da Hakk Teâlâ olduğu anlaşılır. Biz, CübbaTnin :©cığı gibi, buradaki "caT'in, hüküm vermek, (bildirmek) manasına olduğunu kabul «sek bile, "kılınan" şey eğer değişirse onun değişmesi Cenâb-ı Hakk'ın doğru I tûkmünün yalan çıkmasını gerektirir. Bu ise imkansızdır. Binâenaleyh bu "ca'l" f.iima' 'nın ve kılınanın değişmesi de imkansızdır. İşte bu durumda, kaza ve kaderin ocuğunu söylemek gerekir. 85[85]

---

[80] 80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/205
[81] 81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/205
[82] 82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/206
[83] 83[83] Câmiu's-Sağîr, 2/197.
[84] 84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/206

Bu Ayetin Makabli İle İlgisi

Bu, ayetin kendinden Öncekiler ile ilgisini izah hususundadır. Çünkü o müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i,
yemek yediği, çarşı-pazar gezdiği ve fakir olduğu için tenkid edince, onların bu sözleri sanki hurafe gibi olmuş olur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğine delil bulununca, bu gibi sözlerin, jn nübüvvetini zedeleme hususunda bir tesiri olmaz. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s as) müşriklerden, sövüp-saym al arından, abuk-sabuk sözler söylemelerinden ve aoğru cevabı anlamaya yanaşmamalarından ötürü rahatsız olmuştur. İşte bu sebeple de Resulünü, bütün bu eziyetlere sabra davet etmiş ve halkın bir kısmının bir kısmı in fitne yaptığını beyan etmiştir.
Allah Teâlâ'nın "Sabredecek misiniz. Rabb'm herşeyi 'akkıyla görendir" ayetiyle ilgili birkaç mesele vardır: 86[86]

Birinci Mesele

Mu'tezile şöyle der: "Eğer Hakk Teâlâ'nın, "Sizin bazınızı bazınıza fitne yaptık" ifadesi ile, bunun böyle olduğunu haber vermesi manası kastedilmiş olsaydı, bunun peşisıra, 'Sabredecek misiniz" ifadesini getirmezdi. Çünkü âciz olana emretmek caiz değildir." 87[87]

İkinci Mesele

Bu ifadenin manası, sizler Allah'ın sabredenlere vaadettiklerini bilip dururken, belâlara sabretmez misiniz?
Senin Rabbin basîrdir, yani sabredeni de, sabretmeyeni de görür, bilir ve herbirine, hakettiği mükâfaat ve cezaya göre karşılık verir" şeklindedir. 88[88]

Üçüncü Mesele

"Sabredecek misiniz?" bir soru olup, bununla takrir (sabredin) manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bunun
"fitne" lafzından sonra zikri, tıpkı "Hanginiz en güzel şekilde amel edeceksiniz diye, sizi

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/207
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/207
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/207
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/207

imtihan etmek için"{mü\k 2) ayetindeki "ibtila" (imtihan) kelimesinden sonra lafzı gibidir. 89[89]

Ahirette İnkarcıların Durumu

"Bize kavuşmayı ümit etmeyenler dediler ki: "Bizim üzerimize melekler indirilmeli değil miydi? Yahut Rabbimizi görmeli değil miydik? Andolsun ki onlar içlerinde kibir ve azamet saklamışlar ve büyük bir azgınlıkla haddi aşmışlardır. Melekleri görecekleri gün, "Evet o gün günahkârlara, hiçbir sevinç haberi yoktur. Size (müjde) yasak edilmiştir, yasak!" diyeceklerdir. Biz onların yaptıkları amellerin önüne geçtik ve bun/an saçılmış (boşa gitmiş) zerreler yaptık. O gün cennet yaranının duracakları yer, çok hayırlı dinlenecekleri yer çok güzeldir'.' (Furfcân, 21-24).
Bil ki "Bize kavuşmayı ümid etmeyenler dediler ki", ayeti Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmeyenlerin dördüncü şüpheleri olup, bunun neticesi, "Attan, Hz. Muhammed (s.a.s)'m iddiasında haklı ve doğru olduğuna şehâdet etsinler diye niçin melekler indirmeli, yahut Allah'ın onu bize peygamber olarak haber vermek üzere Rabbimizi görmeli değil miydik?" şeklinde bir manadır. Bu şüphenin izahı şöyledir: Bir şeyi elde etmek isteyen kimsenin, onu elde etmek için, birisi ona kesinkes götüren, diğeri götürüp götürmeyeceği şüpheli olan iki yolu bulunursa, hakîm (hikmetli) kimseye yakışan, maksadına ulaşması için en kuvvetli ve en güzel yolu seçmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, Resûlullah'ın paygamberliğinin doğruluğuna şahidler olarak melekler indirmesinin maksada daha çabuk ulaştıracağında şüphe yoktur. Binaenaleyh eğer Cenâb-ı Hakk Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdik ettirmeyi istemiş olsaydı, şüphesiz bunu yapardı. Allah Teâlâ bunu yapmadığına göre, onun Hz. Peygamberi (açıkça) doğrulamayı irade etmemiş olduğunu anlıyoruz. İşte bu şüphenin tocesi budur. Sonra bu ayette İlgili birkaç mesele var: 90[90]

Birinci Mesele

Ferrâ "Bize kavuşmayı ümit etmeyenler" ifadesinin "Onlar, bize kavuşmaktan korkmazlar" manasında
olduğunu, ayetteki "recâ" (ümld)in, "korku" yerine anılmasının, bir inkâr manası taşıdığında, Tihâme lehçesi üzeredir. Hakk Teâlâ'nın (Nûh, 13) ayetinin "Allah'ın azametinden korkmazlar" demek olduğunu söyler. Kâdî ise şöyle der: Böyle bir izah manasızdır. Çünkü bir sözü, hakiki -anaya hamletmek mümkün iken mecazi manaya hamletmek caiz değildir. Putperestlerin durumunun ahireti inkâr etmeleri yüzünden ilâhî cezadan endişelenmedikleri gibi, bizimle karşılaşmayı ve yapılan taatlara karşı, cennet ve diğer -ı jkâfaat vaadlerimizi ummayacakları malumdur. Bunu ummayanların, ilahi cezadan endişelenmeyecekleri de malumdur. Demek ki o korku, bu recâya (ummaya) tabidir. 91[91]

Mücessimeye ve Mu'tezite'ye Reddiye

Mücessime Cenâb-ı Hakk'ın "Bize kavuşmayı" ifadesine tutunarak, Allah'ın bir cisim olduğunu ileri sürmüşler ve şöyle demişlerdir: "Lika, varmak, ulaşmak demektir.
Nitekim "Ona ulaştı, onunla bitişti, kenetleşti" manasında denilir. Cenâb-ı Hak da "su (ezelde) takdir edilmiş bir emr üzerinde birleşiverdi"{Kamm, i2) buyurmuştur. O halde, bu ayet Cenâb-ı Hakk'ın cisim olduğuna oelâlet eder." Mücessimenin bu görüşüne şu iki yolla cevap verilmiştir: Birinci yol, biz ehl-i sünnet alimlerinin bazılarının yoludur ki, onlar şöyle demişlerdir: Buradaki likâ"dan maksat görmektir. Çünkü gören kimse, görmesi vesilesiyle, görülen şeyin "akikatına ulaşır. Binâenaleyh, bu demektir ki "Lİkâ" görme çeşitlerinden birinin

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/208
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/208-209
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/209

adıdır. Diğer çeşidi ise, bitişmek, kenetlenmek ve dokunmadır. Binâenaleyh bu ayet tşte bu açıdan Cenâb-ı Hakk'ın görülebileceğine delâlet eder. İkinci yol, Mu'tezile'nin yoludur. Nitekim Kâdî şöyle demiştir: "Ayetteki kelimesini gözün görmesi anlamına alma, Arapça'yı bilmemek sayılır. Nitekim duada "Allah seni hayırla karşılaşın" denilir. Ve yine bazan bir kimse, daha sonra onu ister görsün ister görmesin, "Emîrle karşılaşmadım der. Yine âmâ olan kimse hakkında, emîr kendisine müsaade edip engel çıkarmadığında "Emîrle karşılaştı" denilir. Yine birisi karanlık bir gecede onu görmediği halde birisiyle karşılaştığında îlüj "onunla karşılaşır" denilir. O halde bu demektir ki, buradaki "HkA"dan maksad, "o öyle bir gündür ki hiçbir kimse kimseye hiçbir şeyle fâide vermeye muktedir olamayacaktır. O gün emîr (yalnız) Allah'ındır" (inmât.M) buyurulan günde, başkasının hükmüne değil, O'nun hükmüne varmak ve yönelmek demektir, yoksa gözün görmesi anlamında değildir."
Bil ki bu söz tutarsızdır. Çünkü biz, "Hkâ"yı gözün görmesi anlamına almıyoruz. Tam aksine biz bu kelimeyi gözün görmesiyle bir şeye bitişip onunla kenetleşme manası arasında müşterek olan bir mana ile yorumluyoruz. Bu da, o şeye kavuşmaktır. Biz, gören kimsenin görmesi vesilesiyle görülen şeye ulaşacağını beyan etmiştik. O halde, pekçok mana arasında müşterek olan bir manayı ifade etmek için vaz olunmuş olan bir laftz, o manalardan herbiri için kullanılabilir. O halde kişinin "Allah seni hayırla karşılasın" âmânın "emirle karşılaştım", gören kimsenin "onu gördüm" anlamında '*& ve gören kimsenin "Ona ulaşamadım" anlamında, şeklindeki sözleri doğru ve yerindedir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın "Bize kavuşmayı ümit etmeyenler" ifadesi, onları zemmetmek sadedinde gelmiştir. Binâenaleyh bu kavuşmayı ummanın mevcut olması gerekir. "Llkâ"nın ifade ettiği şey, mekân bakımından ulaşma ile görmenin sağladığı ulaşma arasında müşterektir. Birincisi, imkansızdır, o halde ikincisi ister istemez taayyün edip ortaya çıkar. Kâdî'nin, "Ayetteki lika, onun hükmüne başvurmak manasındadır" şeklindeki sözü, bu lafzı, delil olmaksızın zahirî manasından uzaklaştırmaktır. Binâenaleyh ayetin, görmenin sıhhatine, hatta vücûbuna, hatta ve hatta bunu inkâr etmenin kâfirlerin dininden olduğuna delâlet ettiği sabit olmuştur. [92][92]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin manası, "indirilmeli değil miydi?" şeklindedir. Kelbî ve Mukâtil, "Bu ayet, nübüvveti ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden, Ebû Cehil, Velid İbn Muğîre ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur" demişlerdir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Andolsun ki, onlar içlerinde kibir ve azamet saklamışlar ve büyük bir azgınlıkla haddi aşmışlardır" ifadesine gelince, bii ki bu kâfirlerin o dördüncü şüphelerine cevaptır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [93][93]

Keyfe Göre Mucize Verilmemesinin Hikmetleri

Bu mesele bu ifadenin o şüpheye nasıl bir cevap teşkil ettiğinin izahı hakkındadır. Bu İzah, şu birkaç yönden yapılabilir:
a) Kur'ân'tn mucize olduğu aşikâr o/unca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti de sabid olmuş, kesinleşmiş olur. Artık bundan sonra bu gibi mucize talebinde bulunmak, böyle bir isteK ileri sürmek, sırf bir büyüklenme ve işi yokuşa sürmedir.
b) Melekler inmiş olsaydı, bu da o mucizeler cümlesinden olurdu. Ve, bu iş meleklerin inişine tahsis edildiği için Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna yine de delâlet etmezdi. Tam aksine, onun mucize oluşunun umûmi olmasından ve böylece de o mucizeyi kabul etmek berikini reddetmek, birbirine müsavi olan iki şeyden birini herhangi bir üstünlük ve tercih sebebi bulunmaksızın, diğerine tercih etmek olur ki, bu da yine sırf büyüklenme ve işi yokuşa

---

[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/209-210
[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/210

sürmedir.

c) O müşriklerin Rablerini görmeleri, Rablerinden Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğru olup olmadığını sormaları ve Cenâb-t Hakk'ın da, "Evet, o benim Resulümdür, o benim peygamberimdir" demesi durumunda bile bu, Hz. Muhammed'in elinde zuhur eden o mucizeyi tasdike herhangi bir katkıda bulunmaz. Zira biz açıkladık ki mucize, sözle tasdik etme yerine geçer. Zira peygamber nübüvvetini iddia ettiğinde, onun: "Ya Rabbi eğer ben bu sözümde doğru isem, şu öiüyü dirilt" demesi üzerine, normalde böyle bir şey imkansız olduğu halde, Allah'ın onu diriltmesi ile, doğrudan doğruya "Doğru söyledin, ey Resulüm!" demesi arasında fark yoktur. Sözlü tasdik ile, mucize ile meydana gelen tasdik, iddia edilenin ooğrulanması hususunda eşit olunca, bunlardan ille de birisini istemek sırf oüyüklenme ve işi yokuşa sürme olur.

d) Biz, ya Mutezilenin ileri sürdüğü gibi Cenâb-ı Hakk'ın fiillerini maslahatlara göre yaptığını kabul edecek veyahut da ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebinin ileri sürdüğü gibi, Allah Teâlâ'nın fiillerini kendi meşîetine göre yaptığını söyleyeceğiz. Binâenaleyh, eğer birincisi olursa o müşriklerin belli bir mucizeyi istemeleri caiz olmaz. Çünkü bazan o mucizeyi izhar etmek ancak Allah Teâlâ'nın bilebileceği bir kötülüğe yol açabilir. Binâenaleyh, ille de muayyen bir mucizeyi istemek bir küstahlık ve haddini bilmeme olur. Zira o herhangi bir şeyin faydalı olduğunu zannetti diye onun kesinkes *aydali olduğuna hükmetmiş olmaktadır. Halbuki kim bunu söylerse o kimse Kendisinin bütün şeyleri bildiğine inanmış olur ki, bu da büyük bir tekebbür ve büyüklenmedir. Eğer ikincisi olursa ki bu ehl-i sünnet ve'l-cemaat alimlerinin görüşleridir. Kulun, Rabbinden bu manada bir talepte bulunma hakkı yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak dilediğini yapandır. O halde, O'ndan böylesi bir talepte bulunmak bir Kibiri ve kulluk sınırını aşıp, münakaşa ve karşı koyma durumuna geçmektir.

e) Peygamberler göndermenin maksadı, halka ihsan ve lütufta bulunmaktır. O nalde, en büyük hükümdar kendisine acıdığı için aciz kimselerden birisine iyilikte bulunup, bu aciz kimse de, Cenâb-ı Hak ile cedelleşmeye ve karşı koymaya oaşlayarak, "Ben şunu değil, aksine şunu isterim" derse, o zaman kendini bilmeyip haddini aştığı için, "bu fakir kendi kendine büyüklendi ve azarak haddini aştı" denilmesi yerinde olur.

f) Kastedilen mananın şöyle olması da mümkündür: Allah Teâlâ, "Şayet onların bu talebi sırf büyüklenmeleri ve azgınlaşarak haddi aşmış olmalarından öne sürdüklerini bilseydim onların bu isteklerini yerine getirirdim. Ancak ne var ki, ben biliyorum ki onlar bunu sırf işi yokuşa sürmek ve sarpa sardırmak için yapmışlardır. Binâenaleyh şayet onlartn bu isteklerini yerine getirmiş olsaydım, onlar bundan kesinlikle istifade edemezlerdi. İşte bu sebeple şüphesiz onların bu isteğini yerine getirmedim" demiştir. Bu izah, lafızdan anlaşılmaktadır.

g) Belki de onlar, ehl-i kitaptan Allah Teâlâ'nın, dünyada görülemeyeceğini ve dünyada avama melek indirmeyeceğini duymuşlardı, bunu biliyorlardı. Ama onlar, iman etmelerini sırf işi sarpa sardırmak yahut da istihza etmek için buna bağlamışlardır. 94[94]

Rûyet Hakkında Mu'tezite'ye Reddiye

Mu'tezile şöyle der:"Ayet, Allah Teâlâ'nın görülemeyeceğine delâlet etmektedir. Çünkü o, görülebilseydi, böyle bir talepte bulunmak, haddi aşma ve büyüklenme olarak nitelenmezdi. Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun ki onlar, içlerinde kibir ve azamet saklamışlar ve büyük bir azgınlıkla haddi aşmışlardır' şeklindeki İfadesi, ancak onların görmeyi istemelerinden dolayı söylenmiş bir ifadedir. Öyle ki, onlar şayet sadece meleklerin inmesini istemekle yetinmiş olsalardı, onlara bu şekilde hitab edilmezdi. Bunun delili şudur: Allah Teâlâ diğer bir ayetinde, kendisinin görülmesi meselesini müstakilleri ele almış, bu ayette de bu işin çok büyük bir şey olduğunu belirtmiştir. Bu da, "Ey Musa, biz Allah 7 apaşikâr görünceye kadar, sana kaüyyen iman etmeyiz" (Bakara, 56) ayetidir. Cenâb-ı Hak, bîr başka ayetinde de meleklerin inişinden bahsetmiş, fakat burada bu işin çok büyük bir şey olduğunu belirtmemiştir. Bu da o

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/210-211

müşriklerin "Bize melekler indirilmeli ve biz melekleri görmeli değil miydik?" şeklinde sözleridir. Böylece, işte bu yaptığfmız izahla bu ayetteki büyüklenme ve küstahlaşarak haddi aşma gibi ifadelerin yer almasının, sırf Cenâb-ı Hakk'tn görülmesini talep etmekten dolayı olduğu sabit olmuş olur."
Bil ki bu hususla ilgili sözümüz Bakara Sûresi'nin tefsirinde geçmişti. Biz burada sadece şunu beyan etmek istiyoruz: Cenâb-ı Hakk'ın "Bize kavuşmayı ümid etmeyenler!.', ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın görülebileceğine delâlet eder. Ama bu ayette yer alan, "büyüklenme, küstahlaşarak haddi aşma'.: gibi ifadelerin Allah'ın görülmesinin imkansız olduğuna delâlet etmiş olması mümkün değildir. Çünkü imkansız bir şeyi isteyen kimse hakkında "O, haddi aştı ve büyüktendi" denilmez. Baksana İsrailoğulları, "Ya Musa, onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap!" (A'rât, 13e) dediklerinde, onlar hakkında bu imkansız işi talep etmiş olmalarından dolayı "büyüklendiler, küstahlaşarak haddi aştılar" ifadeleri kulanılmamış, tam aksine "muhakkak ki sizler cahil bir toplumsunuz" denilmiştir. Aksine haddi aşma ve büyüklenme vb. ifadeler ancak, insan ya kendisine yakışmayan şeyi kendisinden üstün olandan istediğinde veyahut da o istediği şey kendisine uygun olur ama o da onu işi sadece yokuşa sürdürmek maksadıyla talep ederse, kullanılır. Netice olarak diyebiliriz ki biz, rü'yetullah ister imkansız, isterse mümkün olsun, büyüklenme ve haddi aşma kelimelerinin hakikati hususunda pekçok izahlar yapmıştık. Hz. Musa'nın Cenâb-ı Hakk'tan onu görmek istediğinde, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'yı bu şekilde tavsif etmemiş olduğu da buna bir delildir. Çünkü Hz. Musa (a.s) O'nu görmeyi arzuladığı için, böyle bir talepte bulunmuştur. Halbuki bu müşrikler, bu görme işini bir deneme ve işi yokuşa sürme amacıyla istemişlerdir. Bu sebeple de pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak onları bu şekilde nitelemiştir. Binâenaleyh Mu'tezile'nin ileri sürdükleri iddianın yanlışlığı sabit olmuş olur. 95[95]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak "içlerinde" buyurmuştur. Çünkü onlar, büyüklenmeyi kalblerinde saklayıp, buna bu şekilde
inanmışlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak "göğüslerinde, hiç şüphe yok ki, asla yetişemeyecekleri bir büyüklükten başka birşey yoktur" buyurmuştur.
Ayetteki "Onlar zulümde haddi aştılar" demektir. Nitekim Arapça'da "Falanca haddi aştı" denilmektedir. Allah bu haddi aşmayı, "büyük olmakla" vasfetmekle, bunun çok büyük bir günah olduğunu bildirmiştir. Buna göre mana, "onlar bu denli büyük sözü söylemeye ancak kendilerinin büyüklerime ve azgınlıkta had noktaya varmış olmalarından dolayı cesaret edebilmişlerdir" şeklinde olur.
Cenab-ı Hakk'ın "Melekleri görecekleri gün, "Evet o gün günahkârlara hiçbir sevinç haberi yoktur. Size (müjde) yasak edilmiştir, yasak!" diyeceklerdir" ifadesine gelince, bu o müşriklerin, "Bize melek indirilmeli değil miydi?" şeklindeki sözlerine bir cevaptır. Böylece Allah Teâlâ onların istedikleri o şeyin tahakkuk edeceğini, ancak ne var ki ondan ötürü, hoşlarına gitmeyen şeylerle yüzyüze geleceklerini beyan buyurmuştur. Burada birkaç mesele bulunur: 96[96]

Birinci Mesele

Alimler bu ifadenin başındaki kelimesinin mansub olması hususunda şu iki izahı yapmışlardır:
1) Bu kelimeyi nasbeden âmil tfp* H ifadesinin delalet ettiği şey olup, ifadenin takdiri "Melekleri görecekleri günde, müjde talep ederler" şeklinde olmuş olur. Buna göre ayetteki kelimesi bir tekrar ifade etmiş olur.

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/212
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/212-213

2) İfadenin takdiri "Onların melekleri göreceği günü hatırla, an' şeklindedir. [97][97]

İkinci Mesele

Alimler, bu günün hangi gün olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Ibn Abbas "Cenâb-ı Hak bununla ölüm zamanını kastediyor" derken, diğerleri Kıyamet gününü kastettiğini söylemişlerdir. [98][98]

Ödül Bekleyen Kâfirlerin Hüsranları

Kâfirlere, "müjde yok!" denilmiştir. Çünkü kâfir, her ne kadar sapık ve saptıran olsa bile, ancak ne var ki o, kendisinin hidayete ermiş bir muhtedi olduğuna inanır. Böylece de işte bu hususta büyük bir mükâfaat beklemektedir. Bir de onlar çoğu kez, kendisinden fayda umdukları şeyi yapmışlardır. Zutme uğrayan kimseye yardım etmek, fakire iyilik etmek ve sıla-i rahimde bulunmak vb. Ancak ne var ki kâfirler, bu gibi güzel şeyleri küfürleri sebebiyle iptal etmişlerdir. Böylece Cenab-ı Hak onların ta işin başında sonsuz bir ümitsizliğe ve hüsrana delâlet edecek bir söze muhatap olacaklarını beyan buyurmuştur ki, bu da son derece elem verici bir şey olup, Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar için, Allah'tan hiç de ummadıkları şeyler zuhura gelmiştir" (Zümer, 47) ifadesinden kastedilen husustur.[99][99]

Dördüncü Mesele

Normal olarak, "onlar melekleri gördükleri günde, kendilerine "müjde" yoktur" denilmesi gerekirdi. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, "mücrimler için müjde yoktur" buyurmuştur ki, işte bu sebeple bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, zamir yerine getirilmiş bir zamir isimdir.
b) Bu genel bir ifadedir. Binâenaleyh mücrimler tabiri genel olması sebebiyle burada söz konusu kimseleri de içine alır.
Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, fasık kimselerin ilahî azaba dûçâr olacaklarına ve affedilmeyeceklerine katî olarak delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "mücrimlere hiçbir sevinç haberi yoktur" ifadesi, nefyin peşinden gelmiş olan nekire bir kelimedir. Binâenaleyh bu ifade, bütün zamanlardaki bütün müjde çeşitlerini içine alır. Bunun delili şudur: Bu hükmü yalanlamak isteyen kimse, "Hayır, onun için falan vakitte müjde vardır" der. Bu hükmü yalanlamak için müjdenin herhangi bir vakitte olabileceği sabit olunca, biz Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin, bütün vakitlerde bütün müjde çeşitlerinin nefyedilmesini gerektirdiğini anlamış oluyoruz. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu olumsuzluğu, "yasak edilmiştir, yasak" ifadesiyle de te'kid etmiştir. Çünkü Allah'ın affetmesi, en büyük müjdedir. Cehenneme girdikten sonra oradan kurtulmak en büyük müjdedir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaatte bulunması en büyük müjdedir. Binâenaleyh böylesi bir müjdenin hiçbir mücrim için sabit olmaması gerekir."
Bizim, ayetlerin umûm ifade eden sığalarına tutunmaya ve bunları delil getirmeye dair açıklamamız defalarca geçmiştir. Müfessirler, bu ayette geçen "mücrimler" ifadesiyle kâfirlerin kastedildiğini, bunun delilinin ise, Cenâb-i Hakk'ın, "Kim Allah'a ortak koşarsa, Allah ona cennetini haram kılar" (Makie, 72) ifadesinin olduğunu söylemişlerdir. [100][100]

---

[97][97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/213
[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/213
[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/213
[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/213-214

"Hicran" Deyiminin İzahı

Ayetteki ifadelerinin tefsin hakkındadır. Slbeveyh, çekimi olmayan ifadelerinde ve ifadelerinde olduğu gibi fiilleri açıktan getirilemeyen fiiller ile mansûb olan masdarlar konusunda şunu söylemiştir: "Bunlar, Arapların bir düşmanla karşılaştıklarında veya başlarına bir belâ ya da bir musibet galdiğinde, istiâze (Allah'a sığınma makamında) yerinde kullanmış oldukları birtakım kelimelerdir. Nitekim bir kimse diğer bir kimseye, "Falanca şöyle şöyle yapıyor" der, kendisine bu söz söylenilen kimse de "Allah'a sığınırım ne diyorsun?" der. Bu deyim birisi birisini bir şeyden men ettiğinde kullanılan "onu men etti" ifadesinden alınmıştır. Çünkü, Allah'a sığınan (istiâze) kimse, Allah'tan kötü şeyleri engellemesini ve o kötü şeyin kendisini bulmamasını ister. Buna göre mana, "Allah'tan bunu engellemesini ve buna mani olmasını isterim" şeklinde olur. İmdi şayet, "Bu ifadenin bu tür masdarlarından olduğu sabit olduğuna göre, daha bunun yeniden ifadesiyle te'kid edilmesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu sıfat kelimesinin manasını tekid etmek için gelmiştir. Bu Arapların demesi gibidir. kelimesi hor ve hakirlik anlamına gelir. 101[101]

Altıncı Mesele

Alimler, bu sözü söyleyenlerin kimler olduğu hususunda ihtilaf ederek, şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:
Birinci görüş: Bunlar, kâfirlerdir. Bu böyledir, çünkü bu ftürier, meleklerin inmesini talep ve arzu ediyorlardı. Daha sonra bu kâfirler o etekleri ötürken ve Kıyamet gününde gördüklerinde onlarla gözgöze gelmekten taslanmamışlar ve onlardan korkmuşlardır. Çünkü o kâfirler meleklerden hep kavlanmadıkları şeyleri görüp, bunlarla karşılaşmaktadırlar. İşte bu sebeple kâfirler 2 melekleri gördüklerinde, kendi düşmanlarıyla karşılaştıklarında ya da bir belâ, -jsibet geldiğinde söyledikleri bu sözü söylemişlerdir.
İkinci görüş: Bunu söyleyen melekler olup, bunun manası "Size, ilahi mağfiret, cennet ve müjde haram kılındı haram!" demek olup, yani "Allah bunu size haram Udi, haram!" demektir. Bu görüşte olanlar kendi aralarında ihtilaf ederek, bunlardan mazıları şöyle demişlerdir:
1) Kâfirler, kabirlerinden çıktıklarında onların muhafızı olan bekçi melekler onlara "haramdır haram!" derler.
2) Kelbî söyle der: "Bunlar cennetin kapılarında bulunan melekler olup, mü'minleri cennetle müjdelerken, müşriklere de "Burası size yasaktır yasak!" derler.
3) Atiyye'de şöyle demiştir: "Kıyamet gününde, melekler mü'minlert sevinçli haberlerle karışlarlar. İşte tam o sırada kâfirler bunu görünce, meleklere, "Bize de sevinçli haberler verin" derler. Bunun üzerine de melekler, "Size yasaktır yasak" derler.
Üçüncü görüş: Bu Kaffâl ve Vahidî'nin görüşü olup, aynı zamanda Hasan el-Basrl'den gelen bir rivayettir. Buna göre kâfirler, Kıyamet günü kendilerini korkutan o şeyi görüp müşahede ettiklerinde, bundan sığınırlar da "sığınırız sığınır" derler. Bunun üzerine de melekler, "Bu gün şerrinden korunulamaz" derler. 102[102]

Mücessimeye Reddiye

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince, Mücesslme işte bu ifadeyle Allah'ın cisim olduğuna dair İstidlalde bulunarak, "Çünkü gelme işi, ancak cisimler hakkında söz konusu otur" demişlerdir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: "Gelme işinin Allah hakkında imkansız olduğuna dair delil bulunmaktadır. Çünkü gelme işi, hareket ifade eder. Hareketle nitelenen ise, muhdes varlık

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/214
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/215

olur. İşte bundan doiayı Hz. İbrahim (a.s) yıldızların kayıp gitmesi (ufûl) ile, onların sonradan yaratılmış olduklarına istidlal etmiştir. Allah Teâlâ'nın da muhdes olmadığı sabittir. Binâenaleyh ayetin bu ifadesini tevil etmek gerekir. Bu tevili şu birkaç bakımdan yapabiliriz:

1) Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin manası, "Biz onların amellerine yöneldik" şeklindedir. Çünkü bir şeye yönelen, ona kastediyor, varıyor demektir. Kendisine yönelinen şeyde müessir olan ise kasd'dır. O halde bu demektir ki, mecaz üslubuyla müsebbeb zikredilmiş, sebep murad edilmiştir.

2) Bununla meleklerin, ahirette hesap mahalline gelmeleri kastedilmiştir. Melekler Cenâb-ı Hakk'ın emriyle buraya gelmiş olunca, Cenâb-ı Hakk'ın mecazî olarak Uioîj "Biz geldik" demesi caizdir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "Nihayet onlar
bizi gazaplandırmca kendilerinden intikam aldık" (Zuhruf, 55) ifadesidir.

3) Krallar bir memlekete girdiklerinde, orayı ifsat ederler. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk onlann amellerini yok edip, tamamıyla boşa çıkarınca, işte bu durum meliklerin ayak bastığı yerlere benzemiş olur. Bu sebeple de Cenâb-ı Hakk buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk bu buyruğu ile onların iyilik diye inandıkları ve kendilerini, Allah'a yaklaştıracağını sandıkları amellerini kasdetmiş olup, buna göre mana, "Yaptıkları hangi amel olursa olsun" şeklinde olur. 103[103]

"Hebaen Mensur" Deyimi

Cenâb-ı Hakk'ın "bunları saçılmış (boşa gitmiş) zerreler yaptık" ifadesine gelince, bu, "Biz onları geçersiz kıldık ve onları adeta avuca alınması mümkün olmayan toz zerrecikleri gibi faydalanılması mümkün olmayan bir biçime soktuk" demek olup, bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın "dümdüz ve engin göllerdeki bt serap gibidir"{Hut, 39); "fırtınalı bir günde rüzgarın şiddetle savurduğu bir kül" (İbrahim, 18) ve "yenilmiş ekin gibi" (rı, 5) ifadeleridir. Ebû Ubeyde ve Zeccâc şöyle demektedirler: (Hebâen) tıpkı pencereden güneş ışınlarıyla beraber içeri düşen toz zerrecikleri gibi olan şeydir." Mukâtll ise bunun, hayvanların tırnaklarından uçuşan toz zerecikleri olduğunu söylemiştir.

Ayetteki "O gün cennet yaranının duracakları yer çok hayırlı, dinlenecekleri yer çok güzeldir" ifadesine gelince, bil ki Cenâb-ı Hakk kâfirlerin halinin perişan olduğunu, onların tamamen iflas ettiklerini ve alabildiğine bir pişmanlık içine düştüklerini beyan edince, hazzın ve zevkin, Allah'a îaatte duyulan hazla ve manevi zevkler olduğuna dikkat çekmek için, cennetlikleri de tavsif etmeye başlamıştır. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir: 104[104]

İsm-i Tafdilin Buradaki Manası

Birinci soru: Ateşte hayır olmadığı halde ve bal hakkında, "Bu sirkeden daha tatlıdır" den ilemeyeceği ne göre, cennetlikler daha nasıl, "Kalacakla/ı yer bakımından, cehennemliklerden daha hayırlıdır" denilebilmiştir?

Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı daha önce geçmiş olan "Bu mu daha hayırlıdır, yoksa ebedîlik cenneti mi?" (Furtan, 15) ayeti hakkında yapılmış olan izah gibidir.

2) Cenâb-ı Hakk bu ifade İle, onların hayrın ve iyiliğin zirvesinde olduklarını kastetmiştir Yoksa cehenneme nisbeten daha iyi bir yerde olduklarını kasdetmiş değildir. Bu tıpkı şairin şu sözü gibidir:

"Semâyı yükselten o zât, bizim için sütunları son derece kıymetli ve uzun olan iht ev yapmıştır."

3) Bu iki makam arasında söz konusu olan üstünlük meselesi, yer İle ilgili bir -eseledir. Yer ise, yer olması açısından, kendisinde bizatihi bir şer, bir kötülük bulunmaz.

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/215-216

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/216

4) Bu üstünlük, öyle farzedilmesi durumuna göredir. Yani, "onlar için burada karar kılacakları hayırlı bir yer (şayet olmuş olsaydı) bile, cennetliklerin karar kılacağı yer, cehennemliklerinkinden daha hayırlı olurdu" demektir. 105[105]

Cennette Mesken İle Dinlenme Yeri

İkinci soru: Ayet, o cennetliklerin kalacakları yerin, istirahat mahallerinden başka okluğuna delâlet etmektedir. O halde, bu nasıl olur?
Buna şu birkaç yönden cevap verebiliriz.
1) "el-Müstekarru" kelimesi, karar kılınacak yer anlamındadır. Makfl ise, kaylûle zamanı anlamına gelecektir. Binâenaleyh bu, onların mekânlarının en güzel bir yer, zamanlarının da en güzel bir zaman olduğuna işarettir.
2) Evet, cennetliklerin oturdukları yer, kaylûle (öğle uykusu) yaptıkları yerden :aşkadır. Çünkü onlar, Firdevs cennetinde kaylûle yaparlar, daha sonra da yine, «aldıkları mahalle gelirler.
3) Hesap bittikten ve cennetlikler cennete girdikten sonra, o vakit işte kaylûle zamanıdır. Nitekim fbn MesÛd: "Cennetlikler cennette, cehennemlikler de cehennemde kaylûle yapmadıkça, Kıyamet gününün ogündüzü yan olmaz1' demiştir, ve yine Ibn Mesûd bu ifadeyi, "sonra onların kaylûle zamanları muhakkak cehennemdedir" şeklinde okumuştur. Said İbn Cübeyr de şöyle demiştir: "Allah Teâlâ hüküm verme işine, hesaba çekmeye başladığında, insanlar arasında kuşluk namazı ile gündüzün yansına kadar olan zaman arası olan bir müddet içinde hükmünü bitirir. Bunun akabinde, cennetlikler cennette, cehennemlikler de cehennemde kaylûle yaparlar." Mukfttll ise, "Cennetliklerin hesabı hafif tutulur. Öyle ki bu iş, dünya günlerinden bir günün yarısı kadar olan bir zaman içinde olup bitiverir. Sonra da onlar aynı gün, cennette kaylûle yaparlar" demiştir. 106[106]

Cennette Uyku Var mı?

Üçüncü soru: Size göre, ahirette cennetlikler uyumayacaklar, cehennemlikler hissettikleri bir azab içinde; cennetlikler de, hissedip nimetler içinde sürekli kalacaklarına göre, daha nasıt cennet ve cehennemde kaylûle yapılabilir?
Buna şu şekilde cevap verilebilir: Cenâb-ı Hakk "Orada, sabah akşam rızıklan da (ayaklarına gelecektir)"(Meryem, 62) buyurmuştur. Halbuki cennette, akşam sabah diye bir şey yoktur. Zira Allah Teâlâ, "orada ne bir güneş ne de bir zemheri görmeyecekler" (Dehr, 13) buyurmuştur. Bir de, ahirette güneş denilen bir şey olmayacağına göre, orada ne "gündüzün yansı" ne de "kaylûle zamanı" diye bir şey düşünülemez. Aksine, bunlarla kastedilen, tıpkı kaylûle yerinin yerlerin en güzeli olması gibi, bu yerin de yerlerin en güzeli ve en hoşunun olduğudur. Allah en iyisini bilendir. 107[107]

Kıyamet Günündeki Haşyet ve Nedamet

"O gün, semâ bulutlar (çıkıp) parçalanacak, melekler (ellerinde amel defterleri bulunduğu halde hesap için) indirilecek, indirilecek... O gün, gerçek hâkimiyet Rahman'a aittir. Kâfirler için ise, o pek yaman bir gün olmuştur. O gün, her zâlim nedametle iki elini ısırıp, "Ne olurdu ben, o peygamberin beraberinde (Allah'a) bir yol ediniverseydim" diyecektir. Ne yazık banal Keşke, falancayı dost edinmeseydim? Andolsun ki beni zikirden o bana geldikten sonra, o saptırdı. Şeytan insanı yapayalnız ve yardımsız bırakandır" (Furkân, 25-29).
Bil ki bu ifade yine o müşriklerin, meleklerin indirilmesi hususunda Öne sürdükleri talebe

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/216-217
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/217
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/217-218

mebnidir. Böylece Cenâb-ı Hakk bunun kendisi için birtakım sıfatlar bulunan o günde tahakkuk edeceğini beyan buyurmuştur. 108[108]

Kıyametteki Bazı Durumlar

Birinci sıfat: O gün, semâ bulutları ile param parça olacaktır. Bu İfadeyle ilgili birkaç mesele vardır. 109[109]

Göğün Parçalanması

Cenâb-ı Hakk'ın "Gök yarılıp parçalandığında" {hmar, 1) ifadesi o göğün parçalanacağına; O'nun, "Onlar ille Allah'ın buluttan gölgeler içinde meleklerle birlikte kendilerine gelivermesini mi bekliyorlar?" (Bakara, 210) ifadesi de, o göğün bulutlu olacağına delâlet etmektedir. O halde bu demektir ki, söz konusu olanifadesi, biraz önce zikrettiğimiz bu iki ayetin manasını da tapsamaktadır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "Gök açılıp, böylece kapı kapı olduğunda" (Nebe, 19) ifadesiyle, yine onun "artık o, o gün zaafa düşmüştür" a. 16) ayetidir. 110[110]

İkinci Mesele

Ebu Amr ve Küfeliler, hem burada, hem de Kâf sûresinde, şeddesiz şin ile Jüî şeklinde okurlarken diğer kıraat imamları şeddeli şın ile şeklinde okumuşlardır. Ebû Ubeyde şöyle der: "Benim tercihim, bunun tıpkı de olduğu gibi, şeddesiz onlanıdır" şeddeli okuyanlara göre kelimenin aslı, dür. 111[111]

Üçüncü Mesele

Ferrâ şöyle der: "Ayetteki kelimesi (bulutlardan) demektir. Çünkü gök bulutlar ile değil, bulutlardan paramparça olur. Kâdi: "Cenâb-ı Hakk'ın göğü, 3 bulutlara istinad ettirmek suretiyle parçalanacak bir şekilde yaratması imkansız değildir. Bu tıpkı, "Gök, onunla parçalanmıştır" (Mazzemmii, 18) ayeti gibidir" demiştir. 112[112]

Meleklerin İnmesi

Bu parçalanmanın mutlaka, meleklerin inişiyle ilgili olması gerekir. İşte bundan ötürü denilmiştir ki: "Bir peygamber gönderildiği zaman melekfer, göğün kendisiyle kenetlenmiş olduğu belli bir yere inerlerdi. Sonra o gün, gök parçalanıp, açılırdı. Açılınca da, melekler ile yer arasında bir perde olmaktan çıkardı ve böylece melekler yere inebilirlerdi." 113[113]

Beşinci Mesele

Ayetteki "Melekler indirilecek" ifadesi, genel bir ifade olup, bütün melekleri içine alır. Bir de gök, meleklerin karargahıdır. Binâenaleyh gök parçalanınca, onların yere inmeleri gerekir. Mukfltil şöyle der: "En yakın semâ (gök) parçalanır ve oradaki melekler iner. Bunlar, dünyada yaşayanlardan daha çoktur. Böylece yedi gök birer birer parçalanır, derken Kerîbiyyûn

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/218
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/218
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/219
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/219
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/219
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/219

melekleri ve Arş'ı taşıyan meleklerde inerler. Sonra da Rab Teâlâ iner." Dahhak'ın rivayetine göre, İbn Abbas (r a) şöyle demiştir: "Her gök birer birer parçalanır ve herbirinde olan melekler yere iner. Böylece de âlemi kuşatır ve âlemin etrafında yedi saf oluştururlar."
Bil ki Rab Teâlâ'nın kendisinin inmesi, kesinlikle asılsız bir meseledir. Çünkü inmek, hareket etmek demektir. Hareket etmekle tavsif edilen ise muhdes (sonradan yaratılmadır. İlah ise muhdes olamaz. Meleklerin, yeryüzüne inmesi meselesine gelince, burada şöyle bir soru sorulabilir: "Yeryüzünün, en yakın semâya kıyasla tıpkı çöle atılmış bir halka (yüzük) gibi olduğu sabittir. Ya bu dünya Kürsi ve Arş ile kıyaslanırsa iş nasıl olur. Binâenaleyh bütün buralardaki melekler, yeryüzüne nasıl sığabilir. Belki de Allah Teâlâ, yerin enini boyunu artırır ve onu, bütün bunları içine alabilecek kadar büyütür.
Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Melekler, gökteki bir bulut üzerinde olurlar. Allah Teâlâ o bulutu, maşherdekilerin üzerine getirir ve o, o gün meleklerin karargâhı olur." Hasan el-Basri de "O bulut, gök ile yer arasında bir perde oluşturur. Melekler insanların amellerini yazmak için oraya çıkar. Hesablaşma ise, yeryüzünde olur. 114[114]

Altıncı Mesele

"Meleklerin inmesi"nin manası açıktır. Bu ifadenin sonundaki "tenzil" mef'ûl-ü mutlaktır, te'kid için gelmiştir ve meleklerin orada koşuşturduklarının delilidir. 115[115]

Yedinci Mesele

kelimesindeki elif'-lam (harf-i ta'rif) umûm için değildir. O halde bu, "ahd" (belli bir bulutu göstermek)
içindir. Bununla HakkTeâlâ'nın "Onlar, Allah'ın o buluttan gölgeler içinde, meleklerle, kendilerine gelivermesini mi bekliyorlar" (Bakara, 2io) ayetindeki "bulut" kastedilmiştir. 116[116]

Sekizinci Mesele

Bu ifade (melekleri indiririz) (indirilir) (indirilir) ve (indiririz) şekillerinde okunmuştur ki bu son okuyuş, "Jj£" kıraatindeki fâül-fiil olan nûnun hazfına göredir ve Mekkelilerin kıraatidir.
O günün İkinci sıfatı: Bu "O gün gerçek hâkimiyet Rahman'mdir" ifadesidir. ZeccAc, "Buradaki "hak" kelimesi "mülk"ün sıfatıdır ve takdiri, "el-mülkü'l-Hakkı" şeklindedir. "Hak" kelimesinin, bu şekilde bir kıraat olmasa bile, başında mukadder bir (kastediyorum, demek istiyorum) fiili ile mansub okunması da caizdir. "Hâkimiyetin gerçek (hak) olarak nitelenmesi ise, sona ermemesi ve değişmemesi manasınadır" demiştir. Buna göre eğer, "Böylesi mülk, zaten ancak Allah için söz konusudur. Binâenaleyh ayette "o gün gerçek hâkimiyet O'nundur" denilmesinin manası nedir?" denirse, biz deriz ki: O gün, ne şeklen, ne de gerçek manada, Allah Teâlâ dışında mâlik yoktur. Diğer günlerin aksine, artık o gün, bütün hükümdarlar O'na boyun eğer, bütün yüzler O'na döner ve bütün zorbalar, O'nun önünde zilletini kabul eder.
Bil ki bu ayet, Mu'tezile'nin, "Allah'ın, itaat edenlere mükafaat ve karşılık vermesi O'na vâcibtir" şeklindeki görüşlerinin yanlışlığına delâlet eder. Çünkü eğer, mükafaat vermesi Allah'a vâcib olsaydı, vermemesi halinde kınanmaya müstehak olurdu. Böylece de, o böyle yapamamazlık edemezdi. Dolayısıyla da mutlak manada hükümdar olamazdı. Hem sonra, "O gün hak olan mülk Rahman'ındır" ayeti, o gün başkasına ait bir hâkimiyetin bulunmayacağını göstermektedir. Mu'tezile'nin görüşüne göre ise, ayetin manası yerini bulmaz. Çünkü başkasında alacağı bulunan ; alacağının gerçek malikidir. Bu duruma göre, Hakk Teâlâ, kul tarafından hakedilen şeyin maliki değil demektir. Bir de, Hakk Teâlâ, birisinden alacaklı

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/219-220
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/220
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/220

durumda ocuğunda, onu bağışlaması-silmesi mümkündür. Başkası ise, birisinde alacağı olduğunda, ondan vazgeçmeyebilir. O halde, buradaki kutluk daha mükemmeldir. Bir de ömrü boyunca Allah'ı inkâr edip, ömrünün sonunda kısa bir zaman Allah'ı tanıyıp, O'na inanıp, ölen kimseye Hakk Teâlâ milyon sene çeşitli sevablar verse ae, sonra bir an için ona vermemeyi kastetse, o zaman (sefih) beyinsiz olur. İşte ou da, kulluğun ve zilletin doruk noktasıdır. Hâli böyle olan kimse hakkında, artık nasıl olur da "o gün gerçek hâkimiyet Rahman'mdir" denilmesi uygun düşer? Hem, her zaman birseyi yapan herkes, eğer o şeyi yapmayacak olsa, bu kınamayı gerektirir. O kimse, vermesi ile mükemmelliği, vermemesi ile de noksanlığı kazanmış olur. binâenaleyh böylece de O, melik değil, üzerinde herkesin alacağt bulunan bir fakir ofmuş olur. Dolayısıyla da "O gün hak olan mülk Rahman'mdır" ayetinin, Mu'tezile'nin prensiplerini reddettiği sabit olur.

Üçüncü sıfat: Bu "Kâfirler için ise o pek yaman bir gündür" ayetidir. Bunun manası açıktır. Çünkü Allah Teâlâ bütün halleri bilen ve dilediği herşeye kadir olandır. Diğer varlıklar ise, acizlik yuları ve kahır gemi ile gemlenmiştir. Binâenaleyh o gün, kâfirler için çok zor bir gün olacaktır.

Dördüncü sıfat: Bu "O gün her zâlim nedametle İki elini " ayetinin ifade ettiği husustur. Bununla ilgili birkaç mesele var: 117[117]

Birinci Mesele

"ez-Zâlim" kelimesinin başındaki elif-lâm ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, istiğrak ifade eder, bütün zâlimleri içine alır.

b) Ahd ifade eder, belli bir zâlimi gösterir. Bunun "ahd" ifade ettiğini söyleyenler de iki değişik görüş belirtmişlerdir:

1) Ibn Abbas (r.a), "Bununla, Ukbe b. Eb! Mu'ayt b. Ümeyye b. Abdişems kastedilmiştir. Çünkü o, biryerden geldiğinde Mekke'I ilerden komşularını davet edeceği bir ziyafet verirdi. Hz. Peygamber (s.a.s) iie pek sık otururdu. Peygamber (s.a.sj'in sözleri, onun hoşuna giderdi. Derken yine böyle bir gün; bir ziyafet hazırladı. Hz. Peygamber (s.a.s)'i de davet etti. Hz. Peygamber (s.a.s) "Sen kelime-i şahadet getirip (müslüman olmadıkça) yemeğini yemem" dedi. O da, kelime-i şahadet getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onun ziyafetine katıldı. Bu iş, Ümeyye b. Halefin kulağına gitti. O, "Sapıttın ey Ukbe" dedi. Çünkü Ümeyye, Ukbe'nin samimi arkadaşı idi. Ukbe "Ben bunu, o benim yemeğimi yesin diye söyledim" deyince, Ümeyye b. Halef, "Hayır olmaz. Gidip onun yüzüne tükürmedikce ve boynuna basmadıkça senden razı olmayacağım" dedi. Ukbe de bunu yaptı. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Seninle Mekke oışında karşılaşırsam, kılıcımla başına ineceğim" dedi. Bunun üzerine "O gün, o zâlim nedametle iki elini ısırır" ayeti indi. Yani Ukbe, "Keşke ben, Ümeyye'yi dost edinmeseydim. Vallahi o beni zikirden, yani Kur'ân'dan, ve Hz. Muhammed (s.a.s) sayesinde bana gelen imândan uzaklaştırdı" diye, pişmanlığını gösterecek. Derken Bedir günü Ukbe esir edildi ve Ölüme mahkum habsedildi ve öldürüldü. O gün Ukbe ile Nadr b. HArls'in dışında hiçbir esir öldürülmemişti.

2) Râfızîler "bu zâlim, ismi açıkça verilmiş olan biri idi. Fakat müslümanlar onun ismini değiştirdiler, sakladılar ve onun isminin yerine, ayete (falanca) diye yazdılar" diye iddia eder Resûlullah'ın iki faziletli sahabisinin adını verirler.

Bil ki, lafzı umûmi manası üzerine bırakıp olduğu gibi anlamak, lafzın kendisinden ötürü değildir. Çünkü biz, usûl-ü fıkıh'da, "Elif-lam müfred ismin başına geldiğinde, umumilik ifade etmez, aksine bu kelime umumiliği, "Bir hükmün bir vasfa dayandırılması, o vasfın o hükmün illeti olduğunu ihsas ettirdiği içindir" kaidesinden ötürü kazanmıştır" diye beyan ettik. Binâenaleyh bu, o zâlimin ellerini pişmanlıkla ısırmasında müessir olanın, kendisinin zalimliği olduğunu gösterir. Bu durumda da, illet umûmi olduğu için, ifade ettiği hüküm de umûmi olmuş olur. Bu görüş, meseleyi tek bir şahsa tahsis etmekten daha evlâdır. Çünkü bizim

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/220-221

bahsettiğimiz husus, bunun umûmi olmasını gerektirir. Bu ayetin, hususi bir hadise hakkında inmesi, kendisinden umumiliğin kastedil meşine, hem bu belli şahsın, hem onun dışında kalanların, bu umûmi hüküm (ifade) içine girmelerine ters değildir. Bir de ayetin maksadı, herkesi zulümden alıkoymaktır. Bu ise ancak, ayetin umûmi manada olmasıyla sağlanır. Râfızilerin görüşü ise ancak Kur'an'a ta'netmek ve onun değiştirip- tahrif edildiğini iddia etmek manasına gelir. Bunu söylemenin ise küfür olduğunda şüphe yoktur. 118[118]

İkinci Mesele

Mu'tezile "O gün her zâlim nedametle iki elini ısmr" ayetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "zâlim sözü, kâfiri ve fasığı da içine alır. Binâenaleyh bu Allah Teâlâ'nın büyük günah sahiblerini affetmeyeceğine delâlet eder." Bu husustaki görüş ve cevabımız daha önce geçmişti. 119[119]

Üçüncü Mesele

Hakk Teâlâ, "O gün her zâlim nedametle iki elini ısırır" buyurmuştur. Dahhâk "O zâlim iki elini, dirseklerine kadar yer ve sonra elleri yeniden bitiyor (tekrar meydana geliyordu). Bu iş, sürüp gidiyordu (gidecek)" derken, muhakkik âlimler, "Bu ifade, o kimsenin alabildiğine pişmanlık duyduğunu, üzülüp kederlendiğini mecazen ifade etmektedir. Nitekim Arapça'da bu manada, "parmak uçlarını ısırıyor, ellerini yiyor" denilir" demişlerdir. 120[120]

Dördüncü Mesele

Ayetteki "zâlim" ile belli tek bir şahıs kastedilmeyip, bütün zâlimleri ifade ettiğini beyan ettiğimiz gibi, yine "falanca" ifadesi ile de belli bir şahıs kastedilmeyip, aksine Allah'a isyan edilecek konularda, kendisine baş eğilen, itaat edilen, sözü dinlenen herkes kastedilmiştir. Kaffâl, bu hususta: "Kâfir, Rabbinin aleyhine (şeytana) yardımcıdır" r»fc*. 55) ve "Kâfir o gün, "Keşke toprak olsaydım " diyecek"'(Net», 40) ayetlerini delil getirerek, bu ayetierdeki "kâfir" ile kâfirler cemaatinin kastedildiğini söylemiştir. 121[121]

Beşinci Mesele

Yâ ile şeklinde okunmuştur. Asıl olan şekilde budur. Çünkü insan diye, pişmanlık nidasında bulunur. Bu, "o kimsenin helaki" manasına gelir. Nitekim insan, kendi âkıne ölümüne sanki "Gel ey helak, tam senin zamanın" der. Bu "yâ" tıpkı, sahâra", "uzara" kelimelerinde olduğu gibi, elife kalbolunmuştur. 122[122]

Altıncı Mesele

Hakk Teâlâ'nın, "zikir'den" ifadesi, Allah'ı zikirden, yahut Kur'ân'dan ve Resûlullah'ın va'z-u nasihatından" demektir. Bununla o kimsenin kelime-i şahedeti söyleyip İslâm'a girişi 3e kastedilmiş olabilir. Ayetteki "şeytan" da, o zâiimin dostu olan (Ümeyye'ye) bir işarettir. O ona, tıpkı şeytanın birisini saptırıp, sonra yapayalnız bırakması ve ona faydalı olmaması gibi, kendisini saptırdığı için "şeytan" diye isimlendirilmiştir. Yahut a bununla Allah Teâlâ "İblis"i kastedmiştir. Çünkü onu o saptırana dost olmaya, Resûlullah'a muhalefet etmeye sevkeden, sonra da onu yapayalnız bırakan İblis'in kendisidir.

---

[118] 118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/221-222

[119] 119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/222

[120] 120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/222

[121] 121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/222-223

[122] 122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/223

Yahut da Cenâb-ı Hakk bu kelimeyle, bütün şeytanları cinlerden ve insanlardan şeytanlaşan herkesi kastetmiştir. Ayetteki "şeytan" cümlesinin o zâlimin sözünün nakledildiği yani ona ait ifadeye dahil olması muhtemel olduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği bir söz olması da muhtemeldir. 123[123]

Kur'an'ı Garip Bırakanlar

"Peygamber dedi ki: "Ya Rabbi, kavmim gerçekten şu Kur'ân'ı terkedilmiş (birşey) edindiler." Biz, her peygambere günahkârlardan böyle düşmanlar kıldık. Hidâyet verici ve yardımcı olarak Rabbin yeter"

(Furfcftn.

Bil ki kâfirler çokça yersiz itirazlarda bulunup, işi yokuşa sürünce, Hz. Peygamber {s.a.s)'in gönlü daraldı ve onları Allah'a şikayet ederek "Ya Rabbi, kavmim gerçekten şu Kur'ân'ı terkedilmiş (birşey) edindiler" dedi. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 124[124]

Bu Sözûn Ahirette Söyleneceği

Müfessirlerin çoğu, bunun Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat söylediği bir söz olduğu kanaatindadırlar. Ebu Müslim ise, "Hayır, bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in ahirette böyle söyleyeceği manası kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Her ümmete bir şahid getirdiğimizde ve seni de bunlara şâhid kıldığımızda (halleri) nice olacak?" (Nisa. 4i) ayetinde anlatılan husus gibidir" demiştir.

Birinci görüş daha uygundur, çünkü ayetin lafzına (zahirine) daha uygundur. Birde Hakk Teâlâ'nın, bundan sonraki "Biz, her peygambere günahkârlardan böyle düşmanlar kıldık" ifadesi, Hz, Peygamber (s.a.s) için bir tesellidir. Bu ise, ancak o sözün dünyada iken ondan sâdır olması haline uygun düşer. 125[125]

Mehcur Kelimesi

Âlimler, "mehcûr" kelimesinin iştikakı hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Bu kelime, "hicran" masdarındandır ve "onlar ona iman etmediler, onu kabul etmediler ve o Kur'an'ı dinlemekten hicret ettiler, yüz çevirdiler" demektir.

b) Bu fülindendir ve takdiri seklindedir. Yani "hakkında atılıp-tutulan, ileri-geri konuşulan" demektir. Bu mahzuftur. Bunu "Siz, müstekbirler olarak, geceleyin bu hususta hezeyanlarda bulunuyorsunuz" {Müminun. e?) ayeti de destekler. Sonra Kur'ân hakkındaki "hecr"leri, yani atıp-tutmaları, onları "Bu sihirdir, şiirdir, yalandan, saçma-sapan şeylerdir" demeleridir.

Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s) ona şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kur'ân öğrenir ve kendisine ilgi duymaksızın ve içindekileri tefekkür etmeksizin onu bir mushaf olarak başucuna asarsa, kıyamet günü o Kur'ân onun yakasına yapışır ve "Ey âlemlerin Rabbi, bu kulun beni mehcûr (terkedilmiş-unutulmuş bir şey) kıldı. Benimle onun arasında (bugün) hükmü sen ver" der."

Daha sonra Allah Teâlâ, Resulünü teselli edip, ona güç-kuwet vererek, "Böylece biz, her peygambere günahkârlardan düşmanlar kıldık" buyurmuş ve bununla peygamberin diğer peygamberlerden alabileceği ibretler bulunduğunu, dolayısıyla, tıpkı onlar gibi, kavminden gördüğü eziyetlere karşı sabretmesi gerektiğini beyan buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/223

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/223

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/224

mesele var: [126]

Birinci Mesele

Ehl-i sünnet alimlerimiz bu ayetle, hayrın da, şerrin de yaratıcısının Allah Teâlâ olduğuna dair istidlal edip şöyle
demişlerdir: "Çünkü Hakk Teâlâ'nın bu beyanı bu düşmanlığın, Allah'ın yaratmasıyla olduğuna delâlet eder. Bu düşmanlığın bir küfür olduğunda ise şüphe yoktur."
Cübbâî db şöyle der: "Buradaki ca'l (kılma) ile açıklama bildirme manası Kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ onların düşman olduklarını beyan edince, "Onları düşman kıldık" denilmesi caiz olur. Nitekim bir adam, falancanın hırsız olduğunu açıklayınca, "O onu hırsız kıldı, hırsız yaptı" denilir. Yine hâkim için, "O, falancayı İdil kıldı, falancayı fâsık kıldı ve tenkid etti" denilir.
Ka'bf de, "Allah Teâlâ peygamberlere, kâfirlere düşman olmalarını emrettiği ve kafirlere düşmanlık da, kâfirlerin peygamberlere düşmanlığını gerektirdiği için, "Biz, her peygambere, günahkârlardan böyle düşmanlar kıldık" denilmesi caiz ve doğru : ti ustur. Çünkü bu düşmanlığa sebep olacak şeyi ona yaptıran ve onu buna davet eden, Allah Subhanehû ve Teâlâ'nın kendisidir" demiştir.
Ebu Müslim de: "Ayette bahsedilen düşmanlığın, yakınların değil, uzakların düşmanlığı olması muhtemeldir. Çünkü yardım, yakınlık ve desteği ifade ettiği gibi, düşmanlık da uzaklığı ifade eder. Çünkü Allah Teâlâ, mü'minler ile kâfirlerin : -birinden uzak olduğunu bildirmiştir" demiştir.
Cübbâî'nin görüşüne şöyle cevap veririz: "Açıklamaya kesinlikle "ca'l" (kılma) aenmez. Çünkü bir yaratıcının varlığını ve kadim olduğunu, bir başkasına açıklayan «mse için, "o, onu yarıtıcı ve kadim kıldı" denemez. İkinci görüşüne de şu şekilde cevap veririz: Allah Teâlâ'nın emrettiği şeyin, onların kalblerinde düşmanlığın meydana gelmesinde bir tesiri var mıdır, yok mudur? Eğer var ise, mesele yok. Çünkü onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'e düşman oluşları küfürdür. Binâenaleyh Allah, Resulüne o düşmanlığa sebep olacak birşeyi emrettiğinde, küfre düşmeye sebeb olan birşeyi emretmiş olur. Yok eğer bunun bir tesiri yok ise, o bundan tamamen uzak olmuş olur. Dolayısıyla bunun ona isnâd edilmesi imkansız olur. Bu aynı zama'nda Ebû Müslim'in görüşüne de bir cevaptır. [127]

Peygambere Beddua Yaraşır mı?

Birisi söyle diyebilir: "Hz. Muhammed (s.a.s)'in, "Ya Rabbi, kavmim gerçekten şu Kur'ân'ı terkedilmiş (birşey) edindiler" ifadesi mana bakımından tıpkı Hz. Nuh (a.s)'un, "Rabbim, kavmimi gece gündüz (dine) davet ettim. Ama benim bu davetim, ancak onların nefretini artırd;"(Nuh,s*) şeklindeki sözü gibidir. Binâenaleyh Nuh (a.s)'ın bu sözünden maksadı, kavminin başına ilâhî azabın inmesi olduğuna göre, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözünde de böyledir. Öyle ise Hakk Teâlâ'nın, "Seni ancak alemlere rahmet olmak üzere gönderdik" (Enbtya. 107) ayetinde, kendisini "Rahmet" (sebebi) olarak tavsif ettiği bir peygambere, böyle beddua etmesi nasıl uygun düşer?"
Buna şöyle cevap verilebilir: Nuh (a.s) bunu söylemiş ve arkasından onlara açıkça beddua etmiştir. Fakat Hz. Muhammed (s.a.s) bu sözü söylemiş, ama peşisıra onlara beddua etmeyip beklemiştir. Binâenaleyh Hakk Teâlâ, "Böylece biz, her peygambere günahkârlardan düşmanlar kıldık" buyurunca bu, sanki Hz. Muhammed (s.a.s)'e bütün olup bitenler hususunda sabredip, onlara beddua etmemeyi emir gibidir. Böylece de bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur. [128]

---

[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/224
[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/224-225
[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/225

Üçüncü Mesele

Ayetteki "kıldık" kelimesi ta'zim (Allah'ın yüceliğini gösteren) ifade eden bir üsluptur. Büyük olan, kendisinden ta'zim sadedinde bahsedip, bahşişte bulunacağını bildirir ise, mutlaka o bahşişin büyük olması gerekir. Mesela, "Celalim hakkı için biz sana Seb'u'l-Mesâniyi verdik" (Hicr. 87) ve, "Sana kevseri verdik" {Kevser, 1) ayetlerinde olduğu gibi. O halde bu bahşiş ve atıyyenin, hem dini, hem dünyevî zararların kaynağı bir düşmanlık olması, bu üslûba nasıl uygun düşer?
Cevap: Düşmanlığı yaratmak, (karşı tarafın) meşakkatin artmasına sebep teşkil eder. Zahmetin fazlalığı ise daha fazla mükâfaata vesile olur. Allah en iyi bilendir. 129[129]

Dördüncü Mesele

Bu düşmanın tek veya daha fazla olması mümkündür. Bu tıpkı, "Onlar, benim için bir düşmandır" (şunn. 77) ayetinde olduğu gibidir. Tefsirde Resûlullah (s.a.s)'ın (baş) düşmanı olarak da, Ebû Cehil gösterilmiştir.
Ayetteki "Hidayet verici ve yardımcı olarak Rabbin yeter" cümlesine gelince, Zeccâc, "Buradaki bâ harf-i cerri zâiddir. Yani, takdirindedir. "Hadi" ve "naşir" kelimeleri de, hâl olarak mansubturlar, yani 'O, dinî ve dünyevî menfaatlere hidayet eder, sevkeder ve düşmanlarınıza karşı size yardım eder" demektir. Bunun bir benzeri de, "Ey peygamber, sana Allah ve tâbi olan mü'minler yeter" {Enfai. 64) ayetidir" demiştir. 130[130]

Kur'an'ın Parça Parça Indirilişinin Hikmeti

"O kâfirler "Ona Kur'ân bir defada toptan indirilmeli değil miydi" dediler. (Ama) biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık, onu ayet ayet indirdik. Onlar sana her bir misal getirdiklerinde, biz de sana hakkı ve tefsirin en güzelini getiririz. O, yüzleri üstü cehenneme sürülüp (orada) toplanacaklar yok mu, onların yeri çok kötü, yolu çok sapıktır"
(Furkan. 32-34).
Bil ki bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'ın peygamberliğini inkâr edenlerin beşinci şüpheleridir. Bir de Mekkeliler: "Sen, Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu iddia ediyorsun. Tevrat'ın Hz. Musa'ya, İncilin Hz. İsa'ya ve Zebur'un da Hz. Davud'a toptan indirilmesi gibi, Kur'ân'ı bize toptan getirmeli değil miydin?" demişlerdi. Ibn Cüreyc, Kur'ân'ın ilk nazil olan ayeti ile, son nazil olan ayeti arasındaki sûrenin yirmiki veya yirmiüç sene olduğunu söylemiştir.
Hak Teâlâ onların bu şüphelerine "Biz onu senin kalbine yerleştirmek için böyle yaptık" diyerek cevap vermiştir. Bu cevabı şu şekillerde izah »deriz:
1) Hz. Peygamber (s.a.s) okuma-yazma bilmiyordu. Binâenaleyh eğer Kur'ân ona btr defada indirilmiş olsaydı, o onu zaptedemez (aklında tutamaz), belki de yanılırdı, "evrat, toptan indirilmiştir. Çünkü o, Hz. Musa (a.s)'ın okuyabileceği bir biçimde :levhalara) yazılmış olarak gelmişti.
2) Yanında kitap bulunan, çoğu kez kitapta yazılı olana güvendiği için, onu ezberlemek istemez. İşte bu sebeple Allah Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e kitabı, Kur'ân'ı bir defada değil, onu daha iyi ezberleyebilsin ve yanılmaktan, az okumaktan uzak olsun diye parça parça indirdi.
3) Allah Teâlâ, eğer Kur'ân'ı tek bir defada indirmiş olsaydı, onun bütün hükümleri, -sanlara toptan inmiş olurdu ve bu, insanlara çok ağır getirdi. Ama Cenâb-ı Hak onu parça parça muayyen zamanlarda İndirince, dinin emir ve yasakları da azar azar nmiş olur. Onları yerine

---

[129] [129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/226
[130] [130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/226

getirmek de o nisbette (daha) kolay olur.

4) Hz. Peygamber (s.a.s) Cebrail (a.s)'i zaman zaman gördüğünde, kalbi onu görmesinden dolayı güc-kuvvet kazanıyordu. Böylece de, üstlendiği (peygamberlik) vazifesini yerine getirme ve ondan dolayı gelen ezâ-cefalara sabretme, kavminin eziyyetine tahammül gösterip cihad etme hususunda kendisini daha güçlü hissediyordu.

5) Parça parça inmesine rağmen Kur'ân'ın mucize oluş şartı tamamlanınca, onun mucize olduğu sabit olmuş olur. Çünkü bu, insanların gücü dahilinde olsaydı, onların Kur'ân'ın bir mislini (benzerini) böyle parça parça meydana getirmeleri gerekirdi.

6) Kur'ân onların sorularına, isteklerine cevap vermek için ve başlarına gelen hâdiselere göre iniyordu. Böylece de onlar daha fazla basiret sahibi oluyorlardı. Çünkü bu sebeple, Kur'ân'ın fesahatine, gaybtan haber verme işi de ekleniyordu.

7) Kur'ân, parça parça ve aralıklarla inince, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, tâa işin başında meydan okudu ve sanki Kur'ân'ın her bir parçası ile onlara meydan okumuş oldu. Binâenaleyh onlar Kur'ân'ın parçalarının benzerini yapamadıklarına göre, bütününün benzerini hiç yapamazlar. İşte bu yolla, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönlünde, müşriklerin artık hiç bir zaman Kur'ân'ın benzerini yapamayacakları hususu iyice yer etmiş oldu.

8) Allah ile peygamberleri arasında, elçilik (habercilik) görevini üstlenmek ve ilâhî kelâmı (mesajı) insanlara ulaştırmak büyük bir makamdır. Binâenaleyh şöyle denilebilir: "Allah Teâlâ eğer Kur'ân'ı Hz. Muhammed (s.a.s)'e tek bir defada İndirmiş olsaydı, Cebrail (a.s) işte böylesi bir makamı (bu vahyi defalarca taşıma şerefini) elde edemezdi. Ama Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı parça parça, belli zamanlarda indirince, bu büyük şeref Cebrail (a.s)'de sürüp gitti. İşte bundan Ötürü Hak Teâlâ, Kur'ân'ı parça parça, belirli aralıklarla indirdi.

Ayetteki kelimesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, müşriklerin sözünün devamıdır, yani "Böyle tek bir defada, Tevrat ve İncil gibi:: demektir. Buna göre, ayette bir takdir yapmaya ihtiyaç kalmaz. Bu da, "Biz onu, senin kalbine iyice yerleştirmek için parça parça indirdik" şeklinde yapılacak bir takdirdir.

b) Bu, Allah Teâlâ'nın onlara cevap olarak söylediği sözüne dahildir ve manası, "Böylece o Kur'ân'ı parça parça indirdik" şeklindedir. Buna göre eğer, "Bu kelimesindeki daha önce geçen bir şeye işaret bulunmasını gerektirir. Daha önce geçen şey ise, toptan indirme meselesidir. Öyle ise bu nasıl, "Biz onu böylece parça parça indirdik" şeklinde tefsir edilebilir?" denilirse, deriz ki: O müşriklerin,

"Muhammed'e bu Kur'ân tek bir defada indirilmeli değil miydi?" şeklindeki iddiaları, mana olarak, "Bu niçin parça parça indirildi" demektir. Binâenaleyh bu "mezkûr" kelime bu manaya işarettir. 131[131]

Tertil

Ayetteki "Onu ayet ayet indirdik" ifadesine gelince, sözdeki "tertil", sözün kelimelerinin birbiri ardınca, tek tek, yavaş yavaş söylenmesi demektir. Dişlerin "tertil"i ise, dişlerin seyrek bir şekilde düzene konulmuş, dizilmiş olması demektir. Nitekim Arapça'da "güzel dizilmiş dişler" manasında denilir ki bu, muhkem, kuvvetli, sımsıkı olmanın zıddıdır.

Allah Teâlâ, müşriklerin görüşlerinin bozukluğunu çok net bir cevabla ortaya koyunca, yani "Daha önceki şüpheleri cinsinden, her şüphe ortaya atışlarında, Biz, sana müşriklerin görüşlerini berhava edecek hakkı getiririz" buyurmuştur. Bu tıpkı, "Aksine biz hakkı batılın üzerine atarız. Böylece hak o bâtılı paramparça eder. Bir de bakarsın ki bâtıl yok o/mu$"(Enbiya, 18) ayeti gibidir ve "en güzel tefsir" olarak getirdiği o şeyin, açık ve açıklayıcı olma hususunda, kendisinde bulunan üstün meziyetten ötürü olduğunu beyan buyurmuştur. "Tefsir" sözün delâlet ettiği, anlatmak istediği şeyi açıklamak olduğuna göre, bu ayette kendi manası yerinde kullanılmıştır. İşte bu sebeble Araplar, tıpkı, "Bunun manası şöyle şöyledir"

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/226-228

denildiği gibi, "Bunun tefsiri şöyle şöyledir" de derler. [132][132]

Haşirde Kâfirlerin Durumu

Hak Teâlâ'nın "O, yüzleri üstü cehenneme sürülüp (orada) toplanacaklar y k mu" ifadesi ile ilgili birkaç mesefe vardır: [133][133]

Birinci Mesele

Ebu Hureyre (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: 'insanlar, üç gurub olarak haşrolunacaklardır. Bir gurub hayvanlar üzerinde, bir gurub ayaklan üzere 'dimdik), bir gurub da yüzleri üzere (sürünerek)" Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Onlan ayakları üzere yürüten, yüzleri üstü yürütmeye (süründürmeye) de kadirdir"[134][134] buyurduğu rivayet edilmiştir. [135][135]

İkinci Mesele

Doğruya en yakın olan, her ayetin ifade ettiği hususun her ne kadar diğer cehennemler de onlarla birlikte cehennemlikler girseler bile, bu soruları sırf işi sarpa sardırmak ve yokuşa sürmek için soranların sıfatı olmasıdır. [136][136]

Üçüncü Mesele

Bazı alimler bunu, onların âhirette tepetaklak yani yüzleri aşağı, ayakları yukarı doğru çevrilmiş olarak yürüyecekleri manasına tefsir etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu da rivayet edilmiştir. Diğer bazıları ise, bununla kastedilenin, onların öldükten sonra d iri İtilecekleri ve yüzleri üstü sürünerek gidecekleri manası olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den böyle olacağı da rivayet edilmiştir. En doğru olanı da budur.
Sûfîler ise şöyle demişlerdir: "Kalbleri, Allah'dan başka şeylere bağlananlar, öldüklerinde işte bu hal üzere kalırlar. Cenâb-ı Hakk, onların bu halini "Onlar, yüzleri üstü cehenneme sürülüp (orada) toplanacaklar" diye anlatmıştır."
Daha sonra Allah Teâlâ, bunların makam-mevki bakımından, cennetliklerden daha kötü durumda olduklarını, yol ve gidişatı bakımından çok sapık olduklarını beyân buyurmuştur. Ayetin bu ifadesinin gayesi, onları bu gidişatlarından caydırmaktır. Bu ayet hakkında sorulabilecek soru, "Cennet ashabı o gün, duracakları yer bakımından daha hayırlıdırlar" (Fut*An, 24) ayeti hakkında sorulan soru gibi olup, cevabı orada geçmişti.
Bil ki Allah Teâlâ tevhid, şerikleri red, nübüvveti isbat, inkarcıların peygambertikle ilgili şüphelerine cevap ve Kıyametin halleri gibi bazı hususlarda konuştuktan sonra, bilinen metod üzere kıssalar zikretmeye başlamıştır: [137][137]

1- Hz. Musa (a.s)'nın Kıssası

"Andolsun ki biz, Musa'ya o kitabı verdik. Biraderi Harun'u da onun yanma vezir yaptık ve "Ayetlerimizi yalan sayan o kavme gidin!" dedik. Neticede onları tam bir helak ile imha ettik" (Furkân, 35-36).

---

[132][132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/228
[133][133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/228
[134][134] Müslim, Münafikun, 54 (4/2161).
[135][135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/229
[136][136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/229
[137][137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/229

Bil ki Cenâb-ı Hakk, "Biz her peygambere günahkârlardan böyle^düşman peyda ettik" (Furkân, 31) buyurunca, bunun peşinden bir grup peygamberlerden bahsetmiş ve onlara, ümmetlerinden tekzib eden (yalanlayanların) başına gelecek şeyleri bildirmek üzere: "Andolsun ki biz, Musa'ya o kitabı verdik..." buyurmuştur. Bu, "Ey Muhammed, sen peygamber olarak gönderilip, kavmince tekzib edilen ilk kimse değilsin. Biz Musa'ya da ayetlerimizi vermiştik, ama kavmince kabul görmedi, reddolundu. Musa'ya Tevrat'ı vermekle kalmadık, onu kardeşi Harun ile tavkiye ettik. Ama buna rağmen, yine reddolundu" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 138[138]

Vezir'in Manası

Hz. Harun (a.s)'un vezir olması, onun nübüvvet {peygamberlikle, Hz. Musa (a.s)'ın ortağı olmasına mani değildir. Binâenaleyh bu ayetteki ifadesinin, sadece Hz. Musa (a. s)'ya bir hitab olduğunu söyleyenlerin, bu görüşlerinin tutar tarafı yoktur. Aksine bu tıpkı "Firavun'a gidin, çünkü o azdı(Taha, 43) ayeti gibidir.

Şayet, "Hz. Harun (a.s)'un vezir olması, onun Hz. Musa (a.s)'ya peygamberlik Hususunda ortak olmasına ters gibidir. Hatta bundan öte, "Eğer o ona peygamberlikte ortak olursa, onun veziri olmaktan çıkar" denilmesi gerekir?" denilirse biz deriz ki: Bu iki vasıf arasında bir zıdlık yoktur. Çünkü Hz. Harun (a.s)'un, peygamberlik meselesinde, Hz. Musa'ya ortak olması ve onun veziri, yardımcısı olması imkansız değildir. 139[139]

İkinci Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: "Arapça'da "vezir", kendisine başvurulan ve fikrinden istifade edilen kimse demektir. O
halde "vezir", sayesinde (yanlışlıklardan), korunulan" demektir. Hak Teâlâ'nın "Hayır, hiçbir sığmak yok" (Kıyamet) ifadesi de bu manada olup, "Sığınılacak, iltica edilecek, başvurulacak yer yok" demektir. Kâtfl şöyle der: "İşte bundan ötürü Cenab-ı Hakk "Onun veziri vardır" ve "O vezirdir" diye nitelenemez. Çünkü bu manada, O'nunla müşavere etmek ve O'ndan görüş almak yine O'nun başkasıyla müşavere etmesi söz konusu değildir." 140[140]

Üçüncü Mesele

Ayetteki kelimesi, "Onları tamamen helak ettik" manasınadır. Buna göre eğer, "Bunun başındaki fâ, fâ-i ta'kibiyyedir, Halbuki onların helak işi, Hz. Musa ile Hz. Harun'un o kavme gidişlerinin hemen peşinden olmayıp, uzun bir zaman sonra olmuştur?" denilirse, biz deriz ki: "Buradaki ta'kibiyye (hemen peşisıraolma), helakin meydana gelmesi açısından değil, helake hükmedilmesi bakımındandır." Allah Teâlâ'nın bu kıssayı özet halinde sunmak istediği ve bundan dolayı da, kıssanın sadece başı ile sonunu zikretmiş olduğu, çünkü kıssanın uzun uzadıya anlatılmasının maksadının, peygamber göndermek suretiyle, onları delillerle susturmak, onlann da aeygamberleri yalanlamak suretiyle helaki haketmeleri olduğu da söylenmiştir. 141[141]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk, "Ayetlerimizi yalan sayan o kavme gidin" buyurmuştur. Şimdi biz, burada bahsedilen "ayetleri yalan sayma" meselesini, Allah'ın ayetlerini (Tevratt) yalanlama

---

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/229-230
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/230
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/230
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/230-231

manasına alırsak, bir problem yok. Fakat bunu "peygamberlik ayetlerini, yani mucizeleri" yalanlama manasına alırsak, bu ifadede kullanılan "yalanladılar" ini, mazi olmasına rağmen, muzâri olarak yani "yalanlayacak olanlar" manasına[142][142]

2- Hz. Nûh (a.s)'un Kıssası

"Biz, Nûh kavmini de, Peygamberleri tekzib ettikleri vakit boğduk ve kendilerini insanlara bir ibret yaptık. Zalimler için acı veren bir azab hazırladık" (Furkftn, 37).
Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, "Onlar, peygamberleri tekzib ettiler" buyurmuştur. Bu ya onların bütün peygamberleri inkar eden Brahmanlardan olmalarından dolayıdır, .anut da bir tek peygamberi yalanlamanın, bütün peygamberleri yalanlamak demek imasından ötürüdür. Çünkü peygamberlerden bir tanesini bile tekzib etmek, ancak -ucizeyi kabul etmemekle mümkündür. Mucizeyi kabul etmemek ona inanmamak se, bütün peygamberleri yalanlamayı gerektirir. Yahut da bu "peygamberler" cerimesi ile, tek olmakla beraber Hz. Nûh (a.s) kastedilmiştir. Bu tıpkı Falanca atlara biniyor" denilmesi gibidir.
Hak Teâlâ'nın "Onlan boğduk" ifadesine gelince, keibî şöyle der: "Allah Teâlâ, kırk gün üzerlerine yağmur yağdırdı ve yarden sular çıkardı. Böylece bütün yüzü bir deniz oldu."
HakTeâlâ'nın "(ibret) yaptık" ifadesi, "Onlann boğuluşunu, yahut onlann «ssasını bir ayet, ibret alınacak birşey kıldık" demektir. "Zalimler için acı veren bir azab hazırladık" ifadesi de, "Peygamberleri yalanlama hususunda, o kavmin yoluna giren herkes için elem verici bir azab hazırladık" demektir. Bu "Zalimler" ile, Nûh (a.s)'ın kavminin murad edilmiş olması da muhtemeldir. [143][143]

3- Âd Semûd ve Ashabu'r-ress'in Kıssası

"Âd'ı da, Semöd'u da Ress Ashabını da ve bunlar arasında (geçen) birçok nesilleri de (helak ettik). Biz, herbirine misaller irâd ettik ve hepsini tamamen helak ettik"
(Furkfin, 38-38).
Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var: [144][144]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki "Ad" kelimesi ya bir önceki ayetteki "onları ibret yaptık" ifadesindeki "onlar" (hüm) zamirine, yahut da, "zalimler" ifadesine atıftır. Çünkü bunun manası, "Biz zalimlere acıklı bir azab hazırladık, va'Tdde bulunduk" şeklindedir. [145][145]

İkinci Mesele

"Semûd", "kabile" manası kastedilerek gayr-ı munsanf olarak şeklinde de okunmuştur. Ama munsanf olması halinde, bu ya (müzekker bir kelime olan) hay (küçük kabile) manasına olmasından, yahut da bu kavmin en büyük babalarının adı olmasından ötürüdür. [146][146]

Ashabur-Ress

Ebu Ubeyde: "Ress" içi duvarla örülmemiş kuyu manasınadır" derken, Ebû Müslim, şöyle demiştir: "O beldede, "Ress" denilen bir yer vardı. Bundan dolayı o vadinin bu kimselerin yurdu olması mümkündür. "Araplara göre "Ress" gömmek demektir. Buna hafr (kazmak, eşmek) de denir. Nitekim ölü için bir çukur kazılıp gömüldüğünde, c4üi jj denilir. Tefsirde ise, bu bir kuyunun adıdır. Bu her ne İse, şurası muhakkak ki Cenâb-ı Hakk, ashab-ı Ress'i helak ettiğini haber vermiştir, vesselam. 147[147]

---

[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/231
[143][143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/231-232
[144][144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/232
[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/232
[146][146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/232

Dördüncü Mesele

Müfessirler, "Ashab-ur-Ress"in kimler olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır;
1) Bunlar, çok malları ve sürüleri olan putperest bir kavim idi. Allah Teâlâ, onlara Hz. Şuayb (a.s)'ı peygamber olarak gönderdi ve o, onları imana davet etti. Ama onlar azgınlıklarını artırdılar, ona hep eziyet ettiler. Bir gün : Kuyularının etrafında iken, Cenâb-ı Hakk onları ve evlerini yere batırdı.
2) Ress, "FelcÜ'I-Yemâme" denen yerdeki bir kent adıdır. Onlar, peygamberlerini öldürdükleri için helak edildiler. Bunlar, Semûd kavminin orada çatanlarından idiler.
3) Bunlar, Hanzele b. Safvan gibi bir peygamberin ashabından idiler. Bunlara ır«a kuşu musallat olmuştu. Bu anka, kuşların en büyüğüdür. Boynu uzun olduğu &r ona bu ad verilmiştir. Bu kuş onların "Feth" adındaki dağlarında yaşıyordu. *«-anmak istediğinde, gökten aniden inip, çocuklarını kapıp götürüyor, yiyordu. Dertten Hanzele o kuşa beddua etti ve kuşa yıldırım isabet etti. Sonra kavmi
i öldürdüler. Bunun üzerine onlar helak edildiler.
4) Bunlar, ashab-ı uhdûd (kuyular ashabıdırlar. Çünkü "ress", kuyu demektir.
5) Ress, "Antakya"dır. Çünkü Antakyalılar orada, Hablbu'n-Neccâr'ı ıüşlerdi. Onların, Hablb'i yalanlayıp, bir kuyuya gömüp öldürdükleri rivayet tir.
6) Hz. Ali (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bunlar, "Senevber" ağacına bir topluluktu. Onlar, peygamberlerini toprağa gömdükleri için, Ashab-ı Ress almışlardır."
7) Ashab-ı Ress, doğudan gelen Ress adındaki bir nehrin kenarında şehirleri
bir kavim idi. Allah Teâlâ onlara, Ya'kub (a.s)'un oğullarından Yahûda'nın an gelen bir peygamber gönderdi. Fakat onlar onu yalanladılar. Derken o içerisinde bir müddet kaldı. Sonunda onları Allah'a şikayet etti (onlara beddua
Bunun üzerine onlar, bir kuyu kazıp onu içine hapsettiler ve: "İlahımızın bizden otacağtm umarız" dediler. Gün boyu, hapsettikleri peygamberin iniltisini ardı. O peygamber şöyle diyordu: "Allah'ım, ey efendim, yerimin darlığını, n şiddetini, kalbimin zayıflığını, çaremin azlığını görüyorsun. Binâenaleyh bir an önce al" diyordu, ölene kadar böyte dedi. Sonra Allah Tealâ, alabildiğine u bir rüzgâr gönderdi. Onların yaşadıkları o arazi, tutuşmuş bir çakmak taşı yandı. Cenâb-ı Hakk, üzerlerine de zifiri bir bulut kapattı. Böylece onların bedenleri kalayın ateşte erimesi gibi, eridi.
8) İbn Ceıir, Hz. Peygamber (s.a.s)'den şunu rivayet etmiştir. "Allah Tealâ bir ahalisine, bir peygamber gönderdi, ama siyah bir köle hariç, o belde halkından
ona iman etmedi.. Daha sonra onlar o peygambere saldırdılar ve onun İçin tor kuyu kazarak, onu oraya attılar, kuyunun Üzerine de büyük bir kaya parçası «petblar.. Bu köle, oduncuydu. Derken o peygamber için yiyeceMçecek şeyler satın '. o kaya parçasını kaldırıyor, o yiyecekleri ona uzatıveriyordu. Bu iş, böyte sürüp Derken, bir gün o köle yine, odunları keserek demetler haline getirdikten sonra
onu tam sırtına alacağı bir sırada canı uyumak istedi. Bunun üzerine yan üstü yattı. Allah da onu böylece yedi sene uyuttu... Sonra uyandı, gerinerek, diğer yanı üzere döndü ve yedi yıl daha uyudu... Sonra uyandı ve odun yükünü sırtlandı. O, gündüzün bir saati süresince uyuduğunu sanmıştı. Derken o beldeye geldi, odununu sattı, yiyecek ve içecek satın aldı, o kuyunun başına gitti, ama hiç kimseyi bulamadı. Çünkü o peygamberin kavmi, onu kuyudan çıkarmış, ona iman etmiş ve onu tasdik etmişlerdi. O peygamber de onlara o siyah köleyi

---

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/232

sorup duruyordu. Onlar da: "Onun ne olduğunu bilemiyoruz" diyorlardı. Derken Allah hem o peygamberin hem de o kölenin canını aldı. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "O siyah köle cennete girenlerin ilkidir" buyurmuştur.
Bil ki esas görüş, Ebu Müslim'in ileri sürdüğü görüştür. Çünkü bu rivayetlerden hiçbiri Kur'ân ayetleriyle bilinen ve isnadı kuvvetli olan haberlerle desteklenen bir rivayet değildir. Onlar hangi durumda olurlarsa olsunlar, şurası bir gerçek ki Allah Teâlâ, oniarın küfürleri sebebiyle helak olduklarını haber vermiştir. 148[148]

Kam

en-Nehâî: "Kam kelimesi, kırk yıldır" derken, Hz. Ali (r.a) bunun yetmiş yıllık süre olduğunu söylemiştir. Bunun, yüzyirmi yıllık sûre olduğu da ileri sürülmüştür. 149[149]

Altıncı Mesele

"bunlar arasında..." ifadesine gelince, takdirindedir. Nitekim, farklı farklı şeyleri zikreden kimse, onlara £U> "bu" ifadesiyle işaret eder; yine pek çok sayıyı hesaplayan kimse daha sonra "işte, bu hesaplananlar, bu sayılanlar" anlamında dir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Biz, herbirine misaller irad ettik..." ifadesine gelince, bu, "biz onlara açıklamada bulunduk ve ara yerdeki bütün mazeretleri kaldırdık. Buna rağmen onlar, yalanlamaya devam edince, onları tamamen helak ettik..." demektir. Yine bu ifade "Ey Muhammed tıpkı senin kavminin ileri sürdüğü gibi, peygamberlerini yalanlama hususunda onların da Heri sürdükleri o şüphelerine cevap verdik. Ama, bu fayda vermeyince de, onları tamamen helak ettik" şeklinde de olabilir. Böylece Cenâb-ı Hakk, bununla hem dünyada hem de ahirette o toplumların başlarına gelenlerin, peygamberlerini yalanlamayı sürdürmeleri halinde, onlann da başına gelmesin diye, Hz. Muhammed'in ümmetini bundan sakındırmıştır. 150[150]

Yedinci Mesele

Bu ayetteki birinci ifadesinin delâlet ettiği şeyle yan uyardık" veya "sakındırdık" ifadeleriyle; ikinci ^T ifadesi de, ifadesiyle mansubtur. Çünkü bu fiil, onu nasbetmeye müsaittir (mef'ûl zamiri almamıştır). 151[151]

Sekizinci Mesele

Tetbîr) kelimesi, kırıp dökmek, unufak etmek anlamındadır. Altının, gümüşün ve camın kırıkları anlamına gelen J3I(et-tİbru) kelimesi de bu köktendir. 152[152]

4- Lût (a.s) Kıssası

Dördüncü kıssa, Lût (a.s)'ın kıssasıdır.
"Andolsun ki onlar, belâ yağmuruna tutulan o beldeye uğramışlardır. Onu da görmüyorlar mıydı? Hayır, onlar dirilmeyi ummazlar" (Furkân, 40).
Bil ki Allah Teâlâ, ayette geçen karye sözüyle Lût (a.s)'ın kavminin memleketlerinden olan Sedom'u kastetmiştir. Bu memleketlerin sayısı ise beştir. Allah onların dördünü, içindekilerle

---

[148] 148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/232-234
[149] 149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/234
[150] 150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/234
[151] 151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/234
[152] 152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/235

beraber helak etti, geriye ise sadece birisi kaldı. ifadesi "taş" anlamındadır. (Yani, onlara taş yağdırdı). Yani "Kureyş, Şam'a ticaret yaparken, gökten yağan taşlarla helak olmuş olan o yerlere, defalarca uğradılar. "Onu da görmüyorlar mıydı?" Yani, "onlar, bu uğramaları esnasında, Allah'ın azabanın ve ibret verici cezalarının neticelerine bakmadılar mı? 153[153]

Reca'nın Buradaki Manası

"Hayır, onlar dirilmeye inanmayan, bunu ummayan kâfir bir topluluk oldular" demektir. Alimler bu ayette geçen (kelimesinin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Bu, Kâdî'nin görüşü olup, en kuvvetli olanıdır. Bu görüşe göre bu kelime, hakiki anlamda "ummak" manasına hamledilmiştir. Zira kısan, ahiret mük - ıtını umduğu için, tekliflerin yorgunluklarına, tefekkür ve istidlalde bulunmanın meşakkatlerine katlanır. Binâenaleyh, ahirete inanmazsa, o ahiretln herhangi bir mükafaatını ummaz, böylece de o mükellefiyetlerin zorluklarına ve şıklılarına katlanamaz.
2) Bunun anlamı, "onlar, dirilmeyi beklemezler' şeklindedir. Böylece "reci" maddesi, "bekleme" anlamında kullanılmıştır. Çünkü böyle bir neticeyi ancak İman eden kimse bekler.
3) Bu, Tlhâme lehçesine göre, "korkmazlar, endişelenmezler" anlamındadır. Bu görüş zayıftır. Kuvvetli ve doğru olan ise, birinci açıklamadır. 154[154]

Müşriklerin Resûlullah'la Alay Etmeleri

"Seni gördükleri vakit, "Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?" (derler), seni bir eğlenceden başka bir şey edinmezler. (Şöyle derler): "Muhakkak ki, eğer üzerlerine sebat göstermeseydik bizi az kaldı
tanrılarımızdan saptıracaktı o." Onlar azabı görecekleri vakit kim yolca daha sapıktır yakında bilecekler. Gördün mü o hevâ (ve hevesijni Tanrı edinen kimseyi? Şimdi onun üzerine sen mi bekçi olacaksın? Yoksa oniar.n çoğunu hakikaten dinlerler, yahut akıllarını kullanırlar mı zannedersin?.. Onlar, başka değil, dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hatta onlar, yolca daha sapıktır» (FurkAn, 41-44).
Bil ki Allah Teâlâ, müşriklerin, Hz. Muhammed'in nübüvvetini alabildiğine inkâr ettiklerini ve bu hususta çok çeşitli şüpheler ileri sürdüklerini beyan buyurunca, bundan sonra onların, o peygamberi gördüklerinde, onu hafife alıp eğlence konusu edindiklerini, ona iman etmemekle kalmayıp, tam aksine imansızlıklarına onunla alay edip ona hakaret etmeyi de eklediklerini, birbirlerine de, "Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?" dediklerini beyan buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 155[155]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ayetlerde geçen birinci edatı, olumsuzluk ifade eder. İkinci ise 'den Hafifletilen 'dir.kelimesinin başındaki lam da nin başındaki 'in ne sartıyye ne de olumsuzluk için olmadığını, bunun 'den hafifletilmiş olduğunu gösteren lamdır. 156[156]

İkinci Mesele

Ayetin başındaki Iza edatının cevabı, mukadder olan kavi (söylemek) maddesidir. Yani, "istihza ederek seni
gördükleri zaman, "Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği" derler" demektir. Cenâb-ı

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/235
154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/235-236
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/236
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/236

Hakk'ın ifadesi ise İza edatıyla onun sevabı arasına girmiş olan bir itiraziyye cümlesidir. [157][157]

Üçüncü Mesele

tabiri "Onlar, onunla alay ettiler" manasında olup, buda"onlav onu«ğtervca konusu UndUer"; yahut, "onunla eğlendiler" demektir. [158][158]

Dördüncü Mesele

Bil ki Allah Teâlâ o müşriklerin, o peygamberi her gördüklerinde şu iki tür elediklerini haber vermiştir:
Bunlardan birincisi, onların o peygamberle alay etmeleridir.
Osnâb-ı Hakk onlann alaylannı, "Bu mu, Allah 'm peygamber olarak gönderdiği?" Mesiyle anlatmıştır. Halbuki buysa, büyük bir cehalettir. Çünkü istihza, ya Hz. " r. gamber (s.a.s)'in şekli ve şemailinden dolayı olacaktır, ya da onun vasıf ve Ularından, hallerinden dolayı olacaktır. Birincisi olamaz, çünkü Hz. Peygamber s a s), o alay edenlerden, hem suret hem de yaratılış bakımından daha güzeldi. Sonun böyle olmadığı takdir edilse bile, ancak ne var ki Hz. Peygamber (s.a.s) «tordan, şekil itibariyle farklı olduğunu ic" ila etmemiş, * n aksine, hüccet ile iddiada Munmuştur. İkincisi de olamaz, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan, farklı oluşunu, onların elinde değil kendi elinde zuhur eden mucizeler ile onların kendisinin Mccet ve delillerini zedelemeye muktedir olamamaları bakımından iddia etmiştir. Binâenaleyh, bu demektir ki, gerçekte alay edilecek bir kimse veya bu peygamber oeğil, aksine kendileridir. Sonra onlar, utanmazlıklarından dolayı, bu hükmü ters çevirip, Hz. Peygamber (s.a.s)'le alay etmişlerdir. Bu da, bâtıldan yana olan kimse çn daima ve her zaman var olan şeyin, onun alçaklığı ve utanmazlığı olduğunu jSsterir.
İkincisi ise, onlann Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında, "Muhakkak ki eğer özerlerine sebat göstermeseydik bizi az kaldı tanrılarımızdan uzaklaştıracaklardı" rezeleridir. Bu da şunları iiade eder:
1) Onlar, buna "uzaklaştırmak" adını vermiştir. Bu da, onların kendi putlarına atabildiğine saygı duyduklarına ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları o ilahlarından alıkoymasını büyük bir kabahat olarak gördüklerine delâlet eder ki, bu da onların, yegâne hakkın kendi inandıktan bu şey olduğuna inandıklarına delâlet eder. İşte bu rakımdan bu husus "Ancak, delilleri bilen kimse küfre nisbet edilir" diyen ehl-i "îaarifin görüşünü iptal eder. Çünkü bu müşrikler Hz. Peygamberi cahillikle İtham etmişlerdir. Allah Teâlâ da onları, iste bu yüzden küfre ve sapıklığa nisbet etmiştir. Onların, "eğer üzerlerine sebat göstermeseydik" şeklindeki sözleri de, işte buna delâlet etmektedir.
2) Onların bu sözleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları, putları tapmaktan alıkoyma, vazgeçirme hususunda ne denli çalıştıklarına delâlet eder. Çünkü eğer böyle olmasaydı onlar, "Muhakkak ki eğer üzerlerine sebat göstermeseydik bizi az kaldı tannlaramızdan uzaklaştıracaktı" demezlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, bu şekilde davranmıştır; zira o, tâ işin başından iyice deliller getirmiş, onların şüphelerini cevaplamış ve onların yaptıkları her türlü beyinsizlik ve edebsizliğe katlanmıştır.
3) Bu, o müşriklerin asla ve asla Hz. Peygamber (s.a.s)'in delillerine karşı koyamayacaklarını itiraf ettiklerine delâlet eder. Zira onrara atafttav, â/rfMtofcbfr İnkâr ve taklid ile karşı koymaya çalışmışlardı. Çünkü onların, "Muhakkak ki, eğer üzerlerine sebat göstermeseydik (...)" şeklindeki sözleri, bu işi kayıtsız şartsa inkâr ettiklerine ve taklitle hareket ettiklerine bir işarettir. Eğer onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in delillerine karşı bir itirazda bulunmuş olduklarını zikretselerdi, o zaman bunun zikredilmesi, cahillerin âdeti ve Örfü olan "ısrar" ile, "kayıtsız şartsız inkâr etme"nin zikredilmesinden daha evlâ olurdu ki, bu da, o müşriklerin, Hz.

---

[157][157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/237
[158][158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/237

Muhammed'in hüccetleri altında ezilip gittiklerine ve ellerinde sadece, yüzsüzlülkeri ve utanmazlıkları bulunduğuna delâlet eder.

4) Bu ayet, o müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'in hüccetlerinin aşikârlığı karşısında, delirmiş, cin çarpmış kimselere döndüklerine delâlet eder. Çünkü onlar, ilk önce Hz. Peygamber (s.a.s)'le alay etmişler, daha sonra da onu "Eğer ona, kayıtsız şartsız inkâr etmek ve bu hususta sadece inkârda bulunmakla mukabelede bulunmasaydık, o az kalsın bizi ilâhlarımızdan saptıracaktı..." diye nitelemişlerdir. İşte bu son sözleri, o topluluğun Hz. Peygamber (s.a.s)'in delillerinin kuvvetli, aklının da mükemmel olduğunu kabul ettiklerine delâlet eder. Onunla alay edip eğlenmeleri ise, ancak câhil ve aciz kimselerin yapacağı bir şeydir. Binâenaleyh, o müşrikler, o iki sözü birlikte söyleyince, bu onların Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti hususunda adeta şaşkın kimseler gibi olduklarına delâlet eder. Çünkü onlar, utanmazlıkları sebebiyle bazan onunla alay ediyorlar, bazan da onu ancak mükemmel bir âlime uygun düşen niteliklerle vasfediyorlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların bu sözlerini nakledince, onların bu husustaki yöntemlerinin şu üç bakımdan yanlış olduğunu bildirmiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar azabı görecekleri vakit, kim yolca daha sapıkta, yakında bilecekler" İfadesi. Çünkü onlar, "bizi az kaldı saptracaktı" sözlerinde, Peygamberi saptırmakla niteleyince, Cenâb-ı Hak kendisinden kaçınılamayacak olan azabı müşahede ettiklerinde, işlerinde kimin sapık kimin saptırıcı olacağının ayan beyan ortaya çıkacağını beyan etmiştir ki, bu, onların kasıtlı olarak görmezlikten gelmeleri ve de istidlal ve tefekkürden yüz çevirmeleri sebebiyle onlara tevcih edilmiş şiddetli bir tehdit ve uyarıdır. 159[159]

Havasını Tanrılaştıran Kimse

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "Gördün mü o hevâ (ve hevesini) tann edinen kimseyi? Şimdi onun üzerine sen mi bekçi olacaksın?" ifadesi... Bunun manası şudur: Allah artarın cehalete dalmış olmalarının ve delillerden yüz çevirmelerinin bu derece yoğun v« şiddetli olmasının, onları taklidin istila etmesi ve muhakkak ki o kimselerin, hevâ «• heveslerini tanrılar edinmiş olması sebebiyle olduğunu, bu nedenle de nevalarının «ndilerini davet ettiği her şeye delil onları bundan men etsin ya da etmesin, hemen «M uyduklarını beyan etmiştir. Sonra, burada birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis:ifadesi, hem bildirmek (ilâm) hem de soru için uygun olan ar ffadedir. Burada ise, niteliği ve vasfı böyle böyle olan bir kimsenin cehaletine karşı duyulan şaşkınlığı dile getirmek (teaccüb) için gelmiştir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin anlamı, "Hevâsının arzuladığını İlahı edindi" ya da, "kendisini çok sevdiği bir ilah tanrı edindi" şeklindedir. Buradaki ifadenin maklûb (ters çevrilmiş) olup, mananın şeklinde olduğu oa söylenmiştir ki, bu zayıftır. Çünkü ifadesi bir hasr belirtir. Yani, Kendisi için, hevâ ve hevesinden başka bir ilâh edinmedi" demektir. Bu mana ise, -aaenin ters çevrilmesi halinde elde edilmemektedir. İbn Ab bas, "Hevâ, kendisine adeta) tapınılan bir ilahtır' Jerken, Said İbn Cübeyr de, "Müşriklerden birisi puta •acıyor, ondan daha güzelini gördüğünde ise, elindekini atarak ötekini ilah ediniyor, txj sefer ona tapmaya başlıyordu" demiştir.

Üçüncü bahis: Ayet-i kerimedeki cümlesinin anlamı, "Şimdi onun üzerine, onu nevasından men edecek bekçi ve gözetleyici sen mi olacaksın?" şeklindedir. Yani "Sen böyle görevi olan birisi değilsin" demektir.

Dördüncü bahis: Bu ayetin bir benzeri de, "Onların üzerine musallat değilsin" c*şiy«, 22), "Onların üstünde bir zorba değilsin sen" (Kaf, «) ve "Dinde zorlama . oktur" (Beka, 256) ayetleridir. Kelbî, kıtal ayetinin bunu neshettiğini söylemiştir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa onların çoğunu hakikaten dinlerler,yahut akıllarını kullanırlar mı zannedersin?" ifadesidir. Buradaki fî em edatı, "munkatia" olan i 'dir. Manası ise, "Daha

---

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/237-238

doğrusu sen mi zannedersin?" şeklindedir. Sunun J< anlamına geldiğine, bu kınamanın, geçmiş olandan daha şiddetli olduğu, bundan ötürü de, öncekinden iğrab yaparak buna geçildiği de delâlet etmektedir." Buradaki kınanmaları ise, onların kulak ve akıllarının bulunmadığı biçimindedir; çünkü onlar, çok inatçı olduklarından, söze kulak vermiyorlardı. Dinlediklerindeyse, onu düşünmüyorlardı. Böylece de, onların sanki ne kulakları vardı, ne de akılları. İşte o zaman da Allah onları, sözden yararlanmadıkları, onu tefekkür ve düşünmeye yönelmedikleri, sırf halihazırdaki maddi lezzetlere yönelip manevi olan ebedi saadetleri arzulayıp elde etmekten uzaklaştıkları için, dör. ayaklı hayvanlara benzetmiştir. İşte burada da birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Cenâtn Hakk niçin "onların çoğunu" buyurdu da, böylece bu konuda tamamı hakkında değil, çoğu hakkında hükmetti?

Cevap: Çünkü onların içinde Allah'ı bilen ve hakkı akledip düşünen kimseler bulunuyordu. Ancak ne var ki bu kimseler, cehaletten dolayı değil de, makam ve riyaset sevgisinden dolayı İslâm'a girmemişti. 160[160]

Kâfirlerin Hayvanlarla Mukayese Edilmesi

İkinci soru: Onlar niçin, dört ayaklı hayvanlardan daha sapık olmakla nitelenmişlerdir?

Cevap: Bu, birkaç bakımdandır:

1) Hayvanlar, sahibine kendisine yem verene, onu bakıp gözetene itaat eder, kendisine iyi davrananı kötü davranandan aytrteder, kendisine faydalı olanı arar, zarar verenden kaçar. Bunlar ise, Rablerine itaat etmezler, O'nun kendilerine olan ihsanı ile, kendilerinin düşmanı olan şeytanın kötülüğünü birbirinden ayırdetmezler, faydaların en büyüğü olan sevabı talep etmezler, zararların en büyüğü olan ikâbtan da kaçınmazlar.

2) Hayvanların kalbleri, İlimden hal? olduğu gibi, aynı zamanda kişinin bir şeye gerçeğin hilafına olarak samimi bir biçimde itikad edip inanması demek olan cehaletten de halt ve uzaktır. Bunlara gelince, onların kalbleri ilimden hatî ve uzak olduğu gibi, aynı zamanda cehaletle muttasıftır. Zira onlar bilmezler, bilmediklerini de bilmezler. Aksine, hâlâ bildikleri hususunda ısrar ederler.

3) Hayvanlarda ilmin olmayışı kimseye zarar vermez. Müşriklerin cehaletine gelince, bu büyük bir zarar kaynağıdır. Çünkü onlar, insanları Allah'ın yolundan saptırıyorlar, Allah'ın yolunu eğri göstermek istiyorlar.

4) Hayvanlar bir şey bilmezler; bu (sebeple de) onu talep etmekten âcizdirler. Bu cahillere gelince, onlar bunu aramaktan âciz değillerdir. Âciz olduğu için yüce mertebeleri talep etmekten mahrum olan kimse elde etmeye muktedir olduğu halde, kötü seçiminden dolayı onları terkeden kimse gibi zemmedilmez, kınanmaz.

5) Hayvanlar, ilimsizliklerinden dolayı ikaba müstahak olmazlar. Bunlara gelince, bundan dolayı, cezaların en büyüğüne müstehak olurlar.

6) Bazı alimlerin anlayışına göre, hayvanlar da Allah'ı teşbih ederler. Nitekim Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: "Hiçbir şey yoktur ki hamd ile onu teşbih etmesin" (lira, 44>; "Bilmez misin ki göklerde olanlar O'na secde eder" (Hece, 18) ve "Saflar halindeki kuşlar... muhakkak her biri, kendi duasını ve teşbihi öğrenmiştir" (Nûr,4i). Durum böyle olunca, kâfirlerin dalâletleri, bu hayvanlannkinden daha şiddetli ve daha büyük olmuş olur.

Üçüncü soru: Allah Teâlâ onlardan, işitmeyi ve akletmeyi nefyedince, o halde a nasıl onları, dinden yüzçevirmekle kınamış; daha nasıl onlara peygamber ıtştır? Çünkü akıl, mükellef tutulmanın şartlarındandır.

Cevap: Bundan maksad "onlar akledemiyorlar" manası olmayıp, aksine bundan vad, "Onlar bu akıldan yararlanamıyorlar" şeklindedir. Bu, bir kimsenin, bir şeyi «tamayan bir başkasına, "Sen ancak kör ve sağırsın" demesine benzer. 161[161]

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/239-240

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/240-241

Gölge, Uyku, Yağmur Nimetleri

"Rabbine bir bakmadın mı? Gölgeyi nasıl uzatmıştır O? Eğer dileseydi, onu elbet sakin de kılardı. Sonra biz güneşi ona bir delil yapmışızdır. Sonra onu azar azar alıp kendimize çektik. O, geceyi sizin için bir libas, uykuyu bir dinlenme, gündüzü de yeni bir hayat (faaliyeti) yapandır. O rahmetinin önünde rüzgârları bir müjde olarak gönderendir. Biz, gökten tertemiz su indirdik. Onunla, ölü bir toprağa can verelim, yarattığımız hayvanları ve birçok insanları onunla sulayahm diye" (Furkfin, 45-49).
Bilesin ki Allah Teâlâ yaratıcının delillerinden yüz çeviren kimselerin cehaletini ve bu konudaki yollarının yanlışlığını beyân edince, bundan sonra da O'nun varlığına aelâlet eden delil çeşitlerini zikretmiştir. 162[162]

Gölgenin Delâleti

Birinci çeşit delil: Artması, eksilmesi ve bir halden başka bir hale geçmesi hususunda gölgenin durumuyla istidlalde bulunmak... Burada birkaç mesele vardır: 163[163]

Tabirinin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi hakkında iki izah şekli bulunur:
1) Bu, gözün görmesi anlamındadır.
2) Bu, kalbin görmesi, yani ilim anlamındadır. Biz bu ifadeyi gözün görmesi anlamına alırsak, her ne kadar onun lafzını, Arapların kullandığı anlama almak daha fasih ise de, o zaman mana, "Gölgeye bakmadın mı? Rabbin onu nasıl uzattı?" şeklinde olur. Kelimeyi ilim anlamına alırsak -ki bu Zeccâc'ın tercihidir- o zaman da mana, "Bilmedin mi" şeklinde olur. Bu daha evlâdır. Çünkü biz gölgeyi gözle görülen şeylerden addedersek, o zaman, Allah Teâlâ'nın kudretinin onu uzatmadaki tesiri ittifakla görülmez. Her değişen şeyin mümkin (caiz) olduğu, her mümkin varlığın ise, bir müessiri (var edeni) bulunduğu malum olduğu için, bu kelimeyi, işte bu bakımdan kalbin görmesi (i/im) anlamına hamletmek daha evladır. 164[164]

İkinci Mesele

Lafzın zahirine göre bu hitap her ne kadar Hz. Peygamber (s.a.sj'e müteveccih ise de, hitap mana bakımından umumidir. Zira ayetin gayesi, Allah'ın gölge vasıtasıyla olan nimetlerini beyan etmektir. Bütün mükellefler ise, bu nimetlere dikkatlerini yöneltip, onlarla Yaratıcı'nın varlığına istidlalde bulunmalarının gerekliliği hususunda müşterektirler, aralarında bir fark yoktur. 165[165]

Gölge Hakkında

Alimler, bu ayetin tefsiri hususunda çok şey söylemişlerdir. Söylenenler şu iki maddede özetlenebilir:
1) Gölge katıksız ışık ile katıksız karanlık arasında, orta bir haldir. Fecrin zuhurundan güneşin doğmasına kadarki zamanda olur. Evlerin içinde ve duvarlarla örülü avlularda meydana gelen haller de böyledir. Bu durum en hoş bir durumdur; çünkü insan tabiatı katıksız karanlıktan hoşlanmaz, ondan nefret eder. Katıksız ışığa gelince, bu güneşten çıkıp gelen bir niteliktir. O

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/241
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/241
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/241
165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/242

da, yoğunluğundan dolayı gözü kamaştırır. Güçlü bir buharlaşma (terleme)ye sebebiyet verir. Bu sebeple de sıkıntı ve eziyet vericidir. O hafde, en hoş hal, gölgedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak cenneti onunla nitelemiş ve "yayılmış gölgeler" diye tavsif etmiştir, sabit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk, gölgenin büyük nimetlerden ve muazzam menfaatlerden olduğunu açıklamıştır. Sonra bir de, gölgeli zamanda renkli şeye bakan kimse, sanki cisimden ve renkten başka bir şey göremez. Diyoruz ki, gölge, üçüncü bir şey değildir. O ancak, güneş doğup da ışığı cisim üzerine vurduğunda, o gölge zail olduğu zaman anlaşılır ve bilinir.
Binâenaleyh eğer güneş olmasaydı ve onun ışıkları maddeler üzerine düşmeseydi, gölgenin bir varlığı ve mahiyeti olduğu bilinemeyecekti. Çünkü eşya (varlıklar) ancak kendi zıtlarıyla bilinirler. Eğer güneş olmasaydı, gölge bilinemeyecekti. Karanlık olmasaydı, ışık bilinmezdi. Buna göre sanki Cenâb-ı Hakk, güneşi yeryüzü üzerine doğdurup da, gölge zail olduğu zaman, işte o vakit akıllar, gölgenin, cisim ve renk üzerine ilâve bir keyfiyet olduğunu anlamış olur. İşte bundan dolayı Allah: "Sonra güneşi ona bir deli) yaptık" buyurmuştur. "Yanı, "Biz gölgeyi, Önce içinöe bulunan faydalar ve lezzetlerle yarattık. Sonra biz akılları, güneşi doğdurmak suretiyle, onun varlığının bilgisine ulaştırdık. Böylece de güneş o nimetin varlığına bir delil ve bir işaret olmuş oldu. Daha sonra da o gölgeyi biz, çektik. Yani, o gölgeyi birden bire aeğii, yavaş yavaş aldık" demektir. Çünkü, her ne zaman güneşin yükselmesi artarsa z-l nisbette), batı tarafından gölgenin noksanlaşması da o nisbetle artar. Mekana âl hareketler, aynı anda meydana geldikleri gibi, o gölgelenme işinin ortadan kalkışı :-£ bir anda değil, yavaş yavaş olur. Bir de gölgenin çekilmesi eğer birdenbire olsaydı, nsanların maslahatlarına uygun olmazdı. Fakat gölgeyi yavaş yavaş çekmek, âlemde çeşitli menfaatlerini sağlar. O halde ayetteki "kabz" ile kastedilen, yok etme, izale etme, giderme manasıdır. İşte bu, iki tevilden biridir.
2) Hak Teâlâ, yeri, göğü, yıldızlan, güneşi, ayı yaratınca yeryüzü gölgeli oldu. Sonra Hak Teâlâ, güneşi o gölgeye delil (sebep) yaptı. Bu böyledir. Çünkü gölgeler, ıştğın hareketine göre yer değiştirir. Zira bu ikisi birbirini takib eden, birbirine (adeta) delil olan, birbirinden ayrılmayan, aralarında bir üçüncüsü olmayan iki şeydirler. Dolayısıyla birinin artışı oranında diğeri noksanlaşır, yol gösterilen kimse, yol gösteren oelilin (kılavuzun) işaretine göre yolunu bulup, ona göre hareket ettiği gibi, gölgeler de adeta ışıklar için birer yol gösterici ve onların takipçileridirler. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hakk güneşi gölgelere bir delil kılmıştır.
Hak Teâlâ'nın "Sonra onu azar azar alıp kendimize çektik" adesi ile kastedilen, ya o gölgeleri yavaş yavaş çekilerek sıfır noktasına ulaştırmaktır Ki, bu durumda gölgelerin giderilmesi, "çekilmesi" diye ifade edilmiş olur, yahut da gölgelerin azar azar çekilmelerinden kastedilen, Kıyamet koptuğu zaman bütün gölgelerin izale edilmesidir ki, bu da, gölgeleri sağlayan sebeplerin, yani gölgeler bırakan kütlelerin ortadan kaldırılmasıyla olur. Bu ayetteki "yeslren" (azar azar) kelimesi "Bu haşr (toplama) bize az gelir, kolaydır" (Kâf, 44) ayetindeki gibidir. İşte ikinci te'vilin özeti budur. 166[166]

Dördüncü Mesele

Bu ayetle, ihsan sahibi, lütufkâr bir yaratıcının varlığına şu şekilde istidlal edilmiştir: Gölgelerin varlığı, hem hayvanlara hem insanlara faydalı bir iştir. Fakat katıksız bir ışık veya katıksız bir karanlık, canlılar için faydalı değildir. O halde gölgelerin varlığı ya zorunlu (vacib) şeylerdendir, ya olabilecek (mümkin) şeylerdendir. Birinci ihtimal söz konusu olamaz. Aksi halde, gölgeler hiç değişmez, hep aynı kalırdı. Çünkü zorunlu (vâcib) olan şey, değişikliğe uğramaz, öyle ise bu gölgelerin varlığının, mümkinattan olması gerekir. Dolayısıyla onu, yok iken var eden ve var ettikten sonra yokeden, mutlaka kadir, herşeyi idare eden, lütufkâr ve bunu hayvanlar ile insanlara faydalı olabilecek oranda yaratmış olan bir yaratıcının bulunması gerekir. Bu yaratıcı da, ancak ulvî (gök) kütlelerini hareket ettirmeye, felekî (semavi) maddeleri idare etmeye ve onları en güzel ve mükemmel bir şekilde sıraya ve nizama

---

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/242-243

koymaya kadir olandır. Böyle olan ise ancak Hak SubhanehÛ ve Teâlâ'dır. 167[167]

Gölge Nimet Sayılır mı?

İmdi eğer, "Gölge, ışık verme özelliğinden olan şeyin ışık vermemesi manasına gelir. Öyle ise nasıl olur da, aslında yok demek olan birşey İle Allah'ın varlığına istidlal edilebilir ve nasıl olur da bu, nimetlerden sayılabilir?1' denilirse deriz ki: '"Gölge, sırf yokluk değildir. Aksine o, ışığın gölge ile karışımı bir şeydir. O halde gerçekte gölge de ikinci bir ışık demek olup, bu var olan bir şeydir. Bu işin ortaya konulması ve açıklanması konusunda, çok ince meseleler vardır. Bunlar hakkında akliyyat ile ilgili (felsefi) kitablarımıza baş vurulsun. 168[168]

Gecenin Elbise Kılınması

İkinci çeşit delil: "O, geceyi sizin için bir libas, uykuyu bir dinlenme, gündüzü de yeni bir hayât (faaliyeti) yapandır" ayetinin ifade ettiği husustur. Bil ki Hak Teâlâ, herşeyi örtüp bürüdüğü için geceyi bedeni sarıp kapatan elbiseye benzetmiş ve onda bizim için birçok faydalar bulunduğuna da, "uykuyu bir dinlenme (yaptık)" ifadesiyle dikkat çekmiştir. 169[169]

Uykunun Subât Olması

"Şubat", "rahat" demektir. Allah Teâlâ, rahatlık, dinlenme sebebi olduğu için uykuyu, "rahatlık" diye ifade etmiştir. Ebu Müslim şöyle der: "Subât, rahatlık demektir, örfe göre (daha önce) hep cumartesi istirahat edildiği için, cumartesiye "sebt" günü denmesi de bu yüzdendir. Yine hasta kimse için, hastalığın yorgunluğunu atıp rahata kavuştuğunda, "mesbût" denilir. Keşşaf sahibi ise şöyle demiştir: "Subât, ölüm demektir. Hayatı sona erdiği için, ölene "mesbût" denilir. Bu tıpkı, "O (Allah), ger t (uyuduğunuzda) sizi öldürendir" (En'âm, eo) ayetinde ifade edildiği gibidir. "Subat" kelimesinin, "ölüm" manasına alınmasının "rahatlık" manasına alınması tuan daha evlâ olduğunu söyledik. Çünkü "Subâf'ın karşılığında zikredilen "nuşûr" (yeni bir hayat) kelimesi, onun "rahatlık" manasına alınmasına mânidir.
Ebu Müslim de şöyle der: "Bu "nuşûr" intişâr (yayılma, dağılma) ve hareket etme manasınadır. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, insanın uykusunu ölüm diye nitelendirmesi gibidir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "Allah (ölenin) ölümü zamanında ölmeyenin de uykusunda ruhunu alır" <zümer, 42) buyurarak, uykudan uyanma ile ölümden uyanmayı (dirilmeyi) aynı şekilde "nuşûr" olarak adlandırmıştır.8u ayet, yaratıcının kudretine delâlet etmesinin yanısıra, O'nun mahlûkatına nimetler verdiğine de delâlet etmektedir. Çünkü gecenin örtmesi ile örtünmede (görünmemede) İnsanlar için nice dinî ve dünyevî faydalar vardır. Uyku ve uyanmayı Cenâb-ı Hakk, ölüm ve hayata benzetmiştir. Lokman (a.s)'ın oğluna, "Uyuyup uyandığın gibi, ölüp yeniden dirileceksin" dediği rivayet edilmiştir. 170[170]

Kelimesindeki Kıraatler

Üçüncü çeşit delil: Bu "O, rahmetinin önünden, rüzgârları bir müjde olarak gönderendir" ayetinin ifade ettiği husus olup, bu ifadenin tefsiri, A'raf, 57. ayette geçmişti. Bu hususta birkaç mesele var: 171[171]

---

[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/243
[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/243-244
[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/244
[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/244
[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/244

Birinci Mesele

"Riyâh", "rîh" şeklinde de okunmuştur. Zeccâc şöyle der: ("Büşrâ"nın bir diğer okunuş şekli olan) "nüşren" kelimesinde şu beş değişik okunuş (kıraat) vardır: Nûn'un fethası ile neşren, nûnun zammesiyle nüşren, nûnun ve şîn'ın zammesiyle nüsüren, münennes olmak üzere, nûn yerine bâ İle ve elif-i maksure İle ^pî ; tenvin ile oüşran." Ebû Müslim şöyle der: "Bunu "büşran" şeklinde okuyanlar, "beşir" (müjdeci) kelimesinin çoğulu olarak böyle okumuşlardır. Bunun bir benzeri de, "Allah'ın rüzgârları mübeşşirât (müjdeciler) olarak göndermesi de ayetlerindendt" «um, 46) ayetidir. Bunun nûn ile (neşren) okunuşu ise, tıpkı \jii £*'jAÛlj "Bulutlan yaydıkça yayanlara yemin olsun k/"(Mürseiat, 3) ayetinde olduğu gibidir. Bu yayanlar, rüzgârlardır. Ayetteki "rahmet", yağmur ve su manasınadır. 172[172]

Sema Kelimesi

Ayetteki "Biz gökten tertemiz su indirdik" ifadesi, Allah Teâlâ'nın yağmuru, buluttan değil gökten indirdiğini ifade etmektedir. Öyle ise, buluta "gök" (sema) diyenlerin görüşü zayıftır. Çünkü bu kelimenin iştikakından (kök manasından) Ötürü böyledir. Fakat dilin aslına göre, "semâ" şu malum gökyüzüne ve dünyanın adeta tavam gibi olan şeye verilen addır. Binâenaleyh kelimeyi bu manasından alıp, başka manada kullanmak, zahiri manasını terk etmek demektir. 173[173]

Tahûr Kelimesi

Alimler "tahur"un manası hususunda ihtilaf etmişler ve çoğu bunun, tıpkı "fatûr"un, iftar edilecek şey, "sahûr"un
da sahur yapılacak (sahurda yenecek) şey manasına gelişi gibi, kendisi ile taharet yapılacak (temizlenilecek) şey manasına geldiğini söylemişlerdir. Keşşaf sahibi bunu kabul etmeyerek şöyle der: "Fa'ûl vezni bir şeyde etkili (fail) olma manasına gelmez. Tahûr, Arapça'da şu iki şekilde kullanılır:
a) Sıfat olarak.
b) İsim olarak. Sıfat olarak kullanılması, tıpkı "tâhir su" yerine, "tahûr su" demen gibidir, İfjim olarak kullanılışı ise, tıpkı "abdest suyu" manasında "vedû", yakıt manasın a "vekûd" demen gibi, "Kendisi ile temizlenilecek şey" manasında "tahûr" demendir. Birinci görüşte olanların delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Eğer on sene de su bulamasa, toprak müslüman için tabirdir"174[174] buyurmuştur. Eğer "tahûr", tâhir (temiz) manasına olsaydı, o zaman bu hadis, "Toprak müslüman için temizdir" şeklinde olurdu ve tam bir mana ifade etmiş olmazdı. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şu hadisi de böyledir. "Sizden birisinin kabı, eğer ona köpek batar (ondan yalarsa) onun temizlenmesi, onun yedi defa yıkamasıdır"175[175] Binâenaleyh eğer "tahûr", tâhir manasına olsaydı, o zaman bu hadis, "Sizden birinin kabının temiz oluşu" manasında olurdu ve bu muntazam bir söz olmazdı. Hem sonra Cenâb-ı Hak, "(Allah) kendisiyle sizi temizlemek için gökten yağmur indirir" (EnM. 11) buyurmuş ve sudan maksadın, temizlemek olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla suyun "tahûr" olması ile, "kendisi ile temizlenilen şey" manasının kastedilmiş olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ bunu, bir nimet sadedinde zikretmiştir. Binâenaleyh bunu en mükemmel manasına hamletmek gerekir. Temizleyici olmanın ise, temiz olmadan daha ileri ve mükemmel olduğunda şüphe

---

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/245
173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/245
174[174] Tirmizi, Taharet, 92 (1/212); Müsned, 1/158.
175[175] Buhari, Vudu, 33; Müslim, Taharet, 91 (1/234).

yoktur. [176][176]

Dördüncü Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, suyun şu iki faydasını zikretmiştir:
a) Bitkilerle ilgili olanı..
b) Canlılarla ilgili olanı. Bitkilerle ilgili faydası, "Onunla ölü bir toprağa can verelim diye' cümlesi ile anlatılmıştır. Bu ifadeyle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:
Birinci soru: Cenâb-ı Hak niçin demiş de, dememiştir?
Cevab: Çünkü "belde" Hak Teâlâ'nın "O (bulutu) ölü bir beldeye şevkettik" (A-raf, 57) ayetindeki (müzekker) "beled" takdirindedir.
İkinci soru: Beldenin (toprağın) ölmesi ve can bulmasıyla ne kastedilmektedir?
Cevap: İnsanlar, ma'mur olmayan yerlere, "ölü araziler" (mevât), toprağın mamur olmasını sağlayan sulama işine de "onu diriltme" (ihya) adını vermişlerdir. [177][177]

Tabiî Sebeplerin Zati Tesirleri Yoktur

Üçüncü soru: Tabiatcılar ile Mu'tezile'den Kelbî "Yer, su ve güneşin tabiatından olarak bitkiler meydana gelmiştir" demişler ve bu hususta Hak Teâlâ'nın, "onunla ölü bir toprağa can verelim diye" ifadesine tutunarak, "Buradaki "Onunla" ifadesindeki bâ harf-i cerri, suyun bunda tesirli olduğunu göstermektedir" iddiasında bulunmuşlardır.
Cevap: Her ne kadar ayetin zahiri bu manaya delâlet ediyorsa da, kelamcılar, tabiatın (karakterin) bozulabileceğine delil bulunduğu için, bu ayetin zahirî manasını bırakıp, buna mecazî mana vermişlerdir.
Suyun canlılarla ilgili faydası da "Yarattığımız hayvanları ve birçok insanları onunla sulayahm diye" cümlesiyle anlatılmıştır ve bununla ilgili olarak şu sorular sorulabilir: [178][178]

Canlıların Suya ihtiyaçları

Birinci soru: Niçin burada sadece, insan ve hayvanlar zikredilmiş; hepsi de bundan İstifade etmesine rağmen, kuşlar ve vahşi hayvanlar niçin zikredilmemiştir?
Cevap: Kuşların ve vahşi hayvanların suya olan ihtiyaçları, o kadar fazla değildir. Çünkü onlar su içme ihtiyacını pek az hissederler. En'am (evcil hayvanlar) ise böyle oeÇildir. Çünkü bunlar, insanların kazancı (malı) olan hayvanlardır ve insanların birçok genel menfaatleri de bunlara dayalıdır. Dolayısıyla, sanki bu hayvanlarını sulayacak, su vermek suretiyle in'amda bulunmak, bizzat insanlara su verip in'am etmek gibi olmuştur.
İkinci soru: Ayetteki "en'am" ve "ünâs" kelimelerini nekire getirip, onlan "çok" dîye tavsif etmenin hikmeti nedir?
Cevap: Bu, "İnsanların birçoğu, vadi ve nehir kıyılarında, suların fayda sağladığı -yılara yakın şehirde yerleşmişlerdir. Binâenaleyh bu insanlar yağmur sayesinde sulanmaya fazla muhtaç değillerdir, onlardan pek çoğu İse çöllerde, ve vahalarda yerleşmişlerdir. Binâenaleyh onlar, içecek suyu, ancak yağan yağmurdan elde edebilmektedirler. İşte Hak Teâlâ'nın, "Onunla ölü bir toprağa can verelim diye" cümlesi ile kastedilen budur. Allah Teâlâ bununla, suyun kolayca elde edildiği yerlerden uzak olan kimselerin bazı beldelerini kastetmiştir. Ayetteki "çok" kelimesinin (sulayalım) kelimesiyle ilgili olması da muhtemeldir. Çünkü canlılar suya zaman zaman ihtiyaç hissederler. Bitkiler ise böyle değildir. Onlara belli bir miktar su yeter. Hatta o yeterli sudan fazlasını almaları, onlara zarar verir. Canlılar ise, yaşadıkları müddetçe

---

[176][176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/245-246
[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/246
[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/246

zaman zaman suya ihtiyaç hissederler. 179[179]

Canlıların Burada Sıralanmasının İzahı

Üçüncü soru: Hak Teâlâ, ayette yerin diriltilmesini ve en'am'ın (hayvanların) sulanmasını, niçin insanların sulanmasından Önce zikretmiştir?
Cevap: Çünkü insanların hayatı, topraklarının ve hayvanlarının hayatına bağlıdır. Binâenaleyh insanların hayat ve geçim sebebi olan bu şeyler işte bundan ötürü, kendilerinin sulanmalarından önce zikredilmiştir. Çünkü onlar, arazilerini ve hayvanlarını sulamaya muvaffak olunca, kendilerini sulamaya da muvaffak olmuş olurlar. Bir de Hak Teâlâ'nın, "Andoîsun bunu, onlann arasında tasrif etttfe" (Furkân.so) ayetinin manası, yağmurun her sene bir başka tarafa tasrif edilmesi, gönderilmesi demektir. Bu böyle olduğuna göre, o sudan hepsi değil, hersene pekçok İnsan o yağmurdan istifade eder. 180[180]

Enasi Kelimesi

Dördüncü soru: "enasî" nasıl bir kelimedir?
Cevap: Ferrâ ve Zeccâc: "İnsi ve ünfts (insan ve insanlar) kelimeleri, tıpkı "Kürsf ve kerâsl" kelimeleri gibi (biri müfred, biri cemidir). Cenâb-ı Hakk, "Keslrsn" (çok) buyurdu, ama "kestrine" (çokları) demedi, (böylece cemi olan ünasl kelimesinin sıfatını müfret getirmiş oldu). Çünkü fa'il vezni bazan müfret olarak getirildiği halde, kendisiyle cemi manası kastedilir. Bu tıpkı (Furkân, 28) ve (Nisa, es) ayetlerinde olduğu gibidir181[181].

Suyun Fıkıh Yönünden Hükmü

Bit ki fakihler, suların hükmünü, Hak Teâlâ'nın "Biz, gökten tertemiz (tahûr) su indirdik" ayetinden çıkarmışlardır. Şimdi o meselelerin ana noktasına işaret ediyor ve diyoruz ki: Burada şu iki husus var:
a) Su, temizleyicidir.
b) Sudan başka diğer şeyler temizleyici midir, değil midir?
Birinci husus: Diyoruz ki su, ya değişmez (bozulmaz), ya değişir (bozulur).
Değişmemiş (bozulmamış) olan birinci kısmın kendisi temizdir ve başkasını temizleyicidir. Ancak ma-yı müsta'mel (abdest ve gusulde kullanılmış olan su) bu hükümden istisna edilmiştir. İmam-ı Şâfi'ye göre bu su temizdir, fakat temizleyici değildir. İmam Mâlik ve İmam-ı Sevri: "Bununla abdest almak caizdir" derken, Ebû Yusuf'un rivayetine göre, İmam Ebû Hanffe bu suyun pis olduğunu söylemiştir. Burada birkaç mesele var: 182[182]

Kullanılmış Su Temizleyici Değildir

Bu mesele, kullanılmış suyun, temizleyici olmadığının beyanı hakkındadır. Bizim delilimiz, Hz. Peygamber
(s.a.s)'in "Sizden hiç kimse cünüp iken, durgun sularda gusletmesin"183[183]
şeklindeki hadisidir. Binâenaleyh, şayet su eskiden olduğu gibi hem temiz hem de temizleyici olma vasfını devam ettirseydi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nehyetmesinin bir anlamı olmazdı. Bizim, kıyas açısından delilimiz ise şudur: Sahâbe-i kiram, yolculukları esnasında abdest alıyor, ilerde bu sulara ihtiyaçları olduğunu bile bile,

---

[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/246-247
[180][180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/247
[181][181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/247-248
[182][182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/248
[183][183] Müslim, Taharet, 97 (1/236).

kullandıkları sulan bir kapta biriktirmiyorlardı. Eğer bu su, temizleyici bir su olmuş olsaydı, onlar o suyu ihtiyaç duyacakları bir gün ve zaman içn, mutlaka yanlarında götürürlerdi.İmam Malik, bu hususta hem ayet hem hadis, hem de kıyasla istidlal etmiştir. Ayetten istidlali şu iki şekilde olmuştur:

1) Cenâb-ı Hakk, "Biz gökten tertemiz su indirdik" buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hakk, "O size gökten, kendisiyle sizi temizlemek için su indirir" (Entaı, 11) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayetler, suyun temizleyici vasfının bulunduğuna delâlet etmektedir. Var olduğu sabit olan şeylerde temel düstur ise, onun aynı hal üzere devam ettiğidir. Binâenaleyh, su, "mâ-i müsta'mel" (kullanıldıktan) olduktan sonra da, bu vasfının devam ettiğine hükmetmek gerekir. Hem, Cenâb-ı Hakk'ın "temiz" adesi o suyla defalarca temizlenmenin caiz olmasını gerektirir.

2) Allah Teâlâ ijLilî "yıkayınız" (Makie, e) emriyle yıkamayı mutlak anlamda kastetmiştir. Binâenaleyh mai (sıvı) olan her şeyi kullanmak bir gusüldür, yıkanmadır. Çünkü yıkama ve yıkanma suyu uzuvlar üzerinde kaydırmaktır. Nitekim şair Göz yaşlan sürmesini yıkadığında bile, güzel olan ey kadın, ey sevgili" demiştir. Binâenaleyh kim, mâ-yi müsta'mel (kullanılmış su) ile guslederse, gusletmiş sayılır. Bunun ona, yeterli olması gerekir. Çünkü o böylece emrolunduğu şeyi yerine getirmiştir. Binâenaleyh, sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir. 184[184]

Guslün Keyfiyeti

İmam Malik'in sünnetten deliline gelince, Hz. Peygamber'den yaptığı rivayet edilen şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s) abdest aidi ve elinde kalan suyla da başına mesnetti." Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in abdest aklığı suyu, sakalının ıslaklığından alarak, onunla başını meshettiği rivayet edilmiştir. İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in şöyle de yaptığı rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber s.a.s) gusletti, bedeninde suyun isabet etmemiş olduğu kuru bir yer gördü de, bunun özerine, üzerinde yaşlık bulunan ıslak saçlarını tuttu, daha sonra da elini o kuru yerin üzerinde gezdirdi.

İmam Malik'in kıyastan delili ise şudur: Bu su, temiz bir bedenle karşı karşıya gelmiş, üzerinden akmış temiz bir sudur. Böylece de bu su bu yönüyle tıpkı, bir taşın veya bir demirin üzerinden akan bir suya benzemiş olur. Dördüncü defa kullanılan, serinlemek ve temizlenmek için kullanılan su da böyledir. Bir de suyun, kişinin yüzünün en üst tarafına konulup, bu suyla o yerin yıkanma farziyyeti sakıt olup, daha sonra da bu suyun bizzat kendisinin yüzün geriye kalan kısmına inip akması halinde -bu suyun üst tarafında mâ-yi müsta'mel vasfını almış olmasına rağmen- o yerin yıkanmasının farziyyetinin giderilmesine kâfi geldiğinde ihtilaf yoktur. 185[185]

Suyu Necis Kılan Durumlar

Mâ-yi müsta'melin temiz olmasının delili, Cenâb-ı Hakk'ın "Bizgökten tertemiz su indirdik" ayetidir. Bunun sünnetten delili, Hz. Peygamberin, sakalının yaşlığından aJarak onunla başını meshetmesi ve "Su, temizleyici olarak yaratılmıştır. Tadı veya rengi, yahut da kokusu değişmediği
sürece, onu hiçbir şey necis hale getiremez"186[186] buyurmasıdır. Şâflî şöyle der: Hz. Peygamber (s.a.s) abdest almıştır. O abdest suyundan düşenler, onun elbisesine mutlaka değmiştir. Ama, onun bundan dolayı ne elbisesini değiştirdiği, ne de mâ-yi müsta'melin yıkadığı yeri yıkamamıştır. Müslümanlardan hiç kimsenin de böyle yaptığı rivayet edilmemiştir. Böylece, onların bu mâ-yi müsta'melin necis, pis olmadığı hususunda ittifak etmiş oldukları

184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/248-249

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/249

186[186] İbn Mace Taharet, 76 (1/174).

sabittir. Bir de bu su temiz bir bedenle karşı karşıya gelmiş, onun üzerinden akmış bir sudur. Böylece bu yönüyle de bu su tıpkı bir taş üzerinden akmış olan suya benzemiş olur. 187[187]

Üçüncü Mesele

Bu su, ya abdest uzuvlarını yıkadığı için, yahut da elbise yıkadığı için müsta'mel olmuş, bu vasfı almıştır. Bunun
abdest uzuvlarının yıkanmasından ötürü müsta'mel (kullanılmış) olmasına gelince, bu da ya farz ve ibadet sayılan bir şeyden dolayı müsta'mel olmuştur, yahut farz olan fakat ibadet sayılmayan bir şeyden ötürü müsta'mel olmuştur, yahut da ibadet olup da farz olmayan bir şeydan dolayı müsta'mel olmuştur, veyahutta ne farz ne de ibadet olan şeyden dolayı müsta'mel olmuştur.
Birinci kısma, yani farz ve ibadet olan şeyden dolayı müsta'mel olmasına gelince, bu, Şâfiîlerin ittifakıyla, temizleyici vasfını haiz değildir (Yani temizdir, fakat temizleyici değildir).
İkinci kısma gelince, bu da, müslüman bir kocanın nikahı altındaki zımmî kadının kullandığı sudur. Yani, kocasının kendisiyle cima edebilmesi için, o kadının hayızından temizlenmesi için kullandığı sudur.
Üçüncü kısma gelince, bu da İkinci, üçüncü defa kullanılan su ile, abdesti yenilemek için kullanılan su ve sünnet olan gusüllerde kullanılan sudur. Şâfiîlerin, bu iki kısım su hakkında, iki çeşit izahı bulunmaktadır.
Dördüncü kısma gelince, bu dördüncü defa kullanılan su İle, serinlemek ve temizlenmek için kullanılan su olup, bu bütün Şâfiîlerin ittifakıyla mâ-yi müsta'mel olmayıp, hem temiz hem de temizleyicidir.
Elbiselerin yıkanması için kullanılan suya gelince, bu kimse, şayet necis (pis) bir elbiseyi yıkamış ve o elbise de tek bir yıkama ile temiz olmuş ise, onu üç defa yıkaması müstehap olur. Binâenaleyh bu duruma göre, ikinci ve üçüncü kerelerde o elbiseden çıkan su, sahih görüşe göre, temizleyicidir.
Değişen ikinci kısım suya gelince, biz deriz ki: Su, değiştiği zaman, ya kendiliğinden yahut da başkası sebebiyle değişmiş olur. Birinci kısma gelince, bu mesela, bir suyun bir yerde uzun müddet kalması sebebiyle değişmesi gibi, bununla abdest almak caizdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Kudâe kuyusundan abdest alm\ştw. Otvvicv su^u ise, adeta sanki uzun müddet orada kına bitkisi kalmış çibi bir renk almıştı. Başkası sebebiyle değişene gelince, bu başkası ya o suya bitişiktir veya ondan ayrıdır. O suya bitişik olmayana gelince, bu tıpkı suyun hemen yakınına bir iaşenin atılması, konulması ve düşmesi, böylece de o suyun o leş sebebiyle kokuşmuş hale gelmesidir. Bu su da temizleyicidir. 188[188]

Suyun Vasfının Değişmesi

Ama kendisine bitişen bir şey sebebiyle suyun değişmesine gelince, bu bitişen şey ya temiz olur, veya necis, pis olur. Birinci kısma gelince, o temiz olduğu sırada ona ya bir şey karışır veya karışmaz. Eğer ona bir şey kanşmamışsa bu tıpkı o suya »-ağın, kokunun, ağaç dalının, anberin katı kâfurun düşmesi sebebiyle bozulmuş bir su gibidir ki, bu da tıpkı suyun yakınında bir leşin bulunması halindeki gibi temizdir. &r de temizlik, Cenâb-ı Hakk'ın "Biz gökten tertemiz su indirdik" buyruğu ile sabittir. Sabit olan şeyde aslolan şey ise, onun devam ettiğidir. Kendisine karışan bir şey sebebiyle değişen suya gelince, bu karışan şeyden o suyu korumak ya mümkün olmaz veya mümkün olur. Mümkün olmama haline gelince bu, mesela toprak siyah Kokmuş çamurun içine düşen yapraklar ve kendisinde oluşan yosunlar sebebiyle değişmiştir ki, bu da temizdir. Çünkü bunun temiz oluşu, ayetle sabittir. Ve, bundan sakınmak da adeta imkansızdır. Binâenaleyh bu zorluk, Cenâb-ı Hakk'ın, "Size din hususunda hiçbir

---

187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/249-250
188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/250

zorluk yaratmamıştır" (Hac, n) ayetinden dolayı, kaldırılmıştır. Yine suyun, akarken kiremit, kireç, sürme taşı yatağına uğrayıp, yahut da bu şeylerden o suya herhangi bir şeyin düşmesi yahut bu suyun o şeylerin bizzat yatağından çıkması da böyledir. Suyun dışardan gelen şeylerin karışmasından dolayı bozulması haline gelince, bu durumda bakılır: Eğer su, mesela kendisine zaferân düşüp de böylece de biraz sararması yahut un karışıp da, böylece de biraz beyazlaşması suretiyle, onu su olma özelliğinden çıkaramayacak derecede değişirse, ŞâfiT mezhebinin sahih görüşüne göre, bununla abdest almak caizdir. Çünkü bu karışan şeyler o sudan su ismini silememiştir (ona yine su denmektedir). Ama bu değişme çok fazla olur, böylece de o suya mesela çorba gibi yeni bir isim verilirse, bununla nifakla abdest almak caiz değildir. Yok bu su yeni bir isim almazsa, Şafii'ye göre onunla abdest almak caiz olmadığı halde, Ebû Hanlfe'ye göre onunla abdest almak caizdir.

Şafiî'nin delilleri şunlardır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s) abdest aldı, daha sonra da "Cenâb-ı Hakk'm namazı kabul etmesi için şart koştuğu abdest sadece böylece alman abdesttir"189[189] buyurdu. Binâenaleyh bu abdest eğer vasfı değişmiş bir suyla olmuşsa, onun ancak bununla caiz olması gerekir. Halbuki durumun böyle olmadığı ittifakla sabittir. Böylece, bunun vasfı değişmemiş bir su ile alınmış bir abdest olduğu sabit olmuş olur ki, elde edilmek istenen netice de budur.

2) Gül suyu suya karışsa, sonra da insan bu suyla abdest alsa. Bu durumda abdest uzuvlarının bazısının su İle değil de o gül suyuyla yıkanmış olması muhtemeldir. Durum böyle olunca da, abdestin bulunduğu hususunda bir şüphe meydana gelmiş olur. Böylece de abdestsizliğin bulunduğu kesinkes ortaya çıkmış olur. Şüphe ise, kesin olana karşı duramaz. Binâenaleyh o insanın abdestsiz olması gerekir. Ama bu suyun, eserinin ortaya çıkamayacağı bir derecede az olması, durumu bunun aksinedir. Çünkü o, bu durumda adeta yok gibidir. Onun eseri ortaya çıkınca, biz onun varlığını anlamış oluyoruz. Böylece de biraz önce bahsettiğimiz durum ortaya çıkmış olur.

3) Abdest, manası anlaşılamayan bir kutluk (ibadet) biçimidir. Çünkü bir kimse, gülsuyu ile abdest alması halinde, abdesti sahih olmuyor, ama kokuşmuş, durgun bir su ile abdest alması halinde abdesti sahih oluyor. Manası anlaşılmayan yerlerde, mevrid-i nass ile yetinmek gerekir, kıyas yapılmaz.

EbÛ Hanîfe'nin delilleri de şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz gökten tertemiz su indirdik" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ayet, suyun temizleyici olduğuna delâlet etmektedir. Mevcut, var olan şeylerde aslolan ise, o şeyin devam etmesidir. Binâenaleyh, karışım sebebiyle suyun vasfının değişmesine rağmen, bu Özelliğinin devam etmesi gerekir.

2) Cenâb-ı Hakk abdest uzuvlarını sıralarken onlar hakkında "... yıkayınız" (Maide. 6) buyurmuştur. 8u emir mutlak bir yıkamayı emreden bir ifadedir. Bunu yapan kimse de emri yerine getirmiş olur. Bu sebeple de sorumluluktan kurtulmuş olması gerekir. Biz bunun ne demek olduğunu biraz önce izah ettik.

3) Cenâb-ı Hakk'ın "Su bulamazsanız teyemmüm ediniz" (Maide, 6) ayetidir. Cenâb-ı Hakk teyemmümün caiz olmasını su bulamama şartına bağlamıştır. Vasfı değişen bu suyu elde eden kimse ise, suyu bulmuş, onu elde etmiş demektir. Çünkü sıfatının değişmiş olmasına rağmen, değişen bu su yine sudur. Mevsûf sıfat bulunduğu sürece mevcuttur. Binâenaleyh o kimsenin (böylesi bir su varken), teyemmüm etmesinin caiz olmaması gerekir.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in denizler hakkında "O suyu temiz ve temizleyici olandır" buyurmuş olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ifadesinin zahiri, her ne kadar ona başka şeyler karışsa bile, onunla temizlenmenin caiz olmasını iktiza eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) bu ifadeyi mutlak olarak zikretmiştir.

5) Hz. Peygamber (s.a.s) kedinin ve hayızlı kimsenin artığı ile -o suya onların tükrüklerinden bir miktar bulaşmış olmasına rağmen- abdest almayı mubah kılmıştır.

6) Kendisine çamurların ve sahradaki kuru ot ve bitkilerin karışmasıyla renginin değişmesine,

---

189[189] Feyzu'l-Kadîr, 6/429.

işte bundan dolayı da renginin bazan siyaha bazan kırmızı ve sarıya dönüşmüş bir şekilde görünmesine rağmen, bataklık ye sel sularıyla abdest alınabileceğinde ihtilaf yoktur. Binâenaleyh işte bu husus, karışan şeyin o suya galib gelip ondan "su" adını kaldırmadığı müddetçe, suya karışan bütün şeyler hakkında temel bir düstur olur. 190[190]

Suya Necaset Karışması

İkinci kısım: Suya karışan necis bir şey olursa, bu durumda bazı kimseler ister az ister çok olsun, o necaset sebebiyle su değişmediği müddetçe o suyun necis olmayacağını iddia etmişlerdir ki, bu Hasan el-Basrt, en-Nevevi, İmam Malik ve Oavud (ez-Zahirl)'nin görüşü olup Gazali de İhya'sında bu görüşe meyletmiştir.
EbÛ Bekr er-Razi el-Cessas ise şöyle der: "Bizim alimlerimizin bu husustaki görüşü şudur: Biz o suda, necasetten bir parçanın bulunduğunu kesinlikle bilir, yahut 3a bunun böyle olduğuna zann-ı galibimizle hükmedersek, o suyu kullanmak caiz olmaz. İşte bu noktada, deniz, kuyu, göl, durgun ve akıcı sular değişmez. Çünkü deniz suyuna necaset düşmesi halinde, necasetin düştüğü o suyu kullanmak caiz değildir. Akıcı su da böyledir. Alimlerimizin, bir tarafı kımıldatıldığında diğer tarafı Kımıldamayan büyük göl için verdikleri hükme gelince, bu, o iki taraftan birine düşen -ecasetin diğer tarafa da ulaştığı hususunda bir zann-ı gâlib ile söylenmiş bir söz olup, bu "Kendisine necaset düşen suyun bir kısmını kullanmak caizdir, bir kısmını İse kullanmak caiz değildir" şeklinde bir söz değildir." Bütün bu sözlerin tamamı Ebû Bekr er-Razî el-Cessâs'mdır.
Ben derim ki: Bazı kimseler, suyun az olması ile çok olmasını birbirinden ayırmışlardır. Meselâ Abdullah Ibn Ömer'den, "suyun kırk "külle" olması halinde, onu hiçbir şeyin pis edemeyeceği" rivayet edilirken, Ibn Abbas (r.a)'dan, "Havuzun, kırk garb (öküz gönünden yapılmış büyük su kabı) olması durumu müstesna, o suda cünup kimse yıkanamaz (yıkanırsa o suyu pis etmiş olur) dediği rivayet edilmiştir ki, bu aynı zamanda Muhammed Ibn Ka'b el-Kuvazî'nin de görüşüdür. Mesrûk ve Ibn Şîrîn "Su çok olması halinde, hiçbir şey onu pisleyemez" derlerken, Said İbn Cübeyr: "Mikdannın üç külle olması halinde durgun suyu, hiçbir şey necis hale getiremez" demiştir. İmam Şafiî de Hecr kütlelerine göre iki külle olması halinde, tadı, kokusu veya rengi değişmediği sürece, hiçbir şey onu pis edemez. Eğer o su verilen bu miktardan daha az olursa, necasetin kendisinde zuhur etmesinden dolayı necis olur" demiştir.
Bil ki İmam Mâlikin görüşünü destekleme hususunda şunlara tutunmak mümkündür:
1)Cenâb-ı Hakk, "Bizgökten tertemiz bir su indirdik" buyurmuştur. Kendisinde necaset zuhur ettiği için, rengi veya tadı veya kokusu değişen sular hakkında, ayetin bu hükmüyle amel edilmemiştir. Binâenaleyh, ayetin bunun dışında kalanlar hususunda aslı üzere kalması gerekir.
2) Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah, suyu temizleyici olarak yaratmıştır. Tadı veya yengi veya kokusu değişmediği müddetçe onu hiçbir şey pis edemez" buyurmuştur. 3 nâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'İn bu sözü, işte bu konuda bir nasstır.
3) Cenâb-ı Hakk, "yüzlerinizi (...) yıkayınız" buyurmuştur. Bu suyla abdest alan, yüzünü yıkamış olur. Böylece de emrolunduğu şeyi yerine getirmiş olur ve bu sayede de sorumluluktan kurtulmuş olur.
4) Karışan iki şeyden herbiri, diğerine baskın çıkması halinde, kendisine baskın çıkılanın, baskın çıkanın niteliğini alması, bunların kaçınılmaz bir durumudur. Binaenaleyh bir damla sirkenin, büyük bir suya düşmesi halinde, onun sirkelik vasfı yok olur ve o da su sıfatıyla muttasıf olur. Onlardan birinin diğerine galip gelmesi hususu İse, ancak duyu organlarının zann-ı galibe göre yapmış olduğu değerlendirme ve hissedilen, görülen neticeler ve alâmetler ile bilinir ki, bu hissolunan neticeler de suyun tadı, veya rengi veyahut da kokusudur. Binâenaleyh bu demektir ki her ne zaman o suda necasetin tadı veya rengi yahut kokusu görünürse, necaset suya baskın çıkmış ve su o necasetin içinde erimiş olur. İşte bu sebeple

---

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/251-252

de hiç şüphesiz ki o suya necaset hükmü galip gelmiş olur. Ama o suda bunlara dair herhangi birşey zuhur etmezse, galip gelen su olmuş olur ve necaset de o suyun içinde erimiş kaybolmuş, yok olmuş olur ki, bu durumda da taharet hükmü galip gelir ve temizliğine hükmolunur.

5) Hz. Ömer (r.a)'den rivayet edilen şu husustur: O, hristiyanların testisinden Hristiyanların kap-kacaklannın necis olduğu ilme yakın bir zan ile malûm olduğu halde, abdest almıştır. Bu da Hz. Ömer (r.a)'ın (bu hususta) sadece suyun değişmemesi prensibine dayandığına delâlet eder.

6) Suyun muayyen bir miktarı gözönünde bulundurularak değerlendirilmesi -ki bu miktar Şafiî'ye göre iki kulla mikdarı, EbÛ Hanîfe'ye göre ise eni ve boyu on zira olan havuz gibi su birikintisidir- geçerli olsaydı, bu temizliğin en muteber olduğu mekân, Mekke ve Medine olurdu. Zira oralarda gerek akar su>gerek durgun su olarak su çok değildir. Ta Hz. Peygamber (s.a.s)'jn asnnın başından, sahabe asrının sonuna kadar, onların suları belli bir miktar ile takdir etme işine giriştikleri nakledilmemiştir. Yine onların suların necasetten nasıl korunulacağını sordukları da nakledilmemiştir. Onların su kaplarını necasetten sakınamayan çocuklarla cariyeler taşımaktaydı.

7) Hz. Peygamber (s.a.s)'in (su içmesi için) kabı, kediye eğmesi ve Sahâbe-i Kirâm'ın kediyi onlar onun fare yediğini görmelerine rağmen, kap-kacaklarından su içmekten men etmemeleridir. Çünkü, onların beldelerinde kedilerin içinden su içecekleri havuzlan ya da içine inip de su içecekleri bir kuyu yoktu.

8) Şâflî, necasetlerin yıkandığı kirti suların vasıfları değişmediği müddetçe temiz olduğunu, değiştiğindeyse pis olduğunu açıkça ifade etmiştir. Binâenayeh, o suyun üzerinden akması suretiyle o necasetle karşı karşıya gelmesi ile necasetlerin o suya gelmesi arasında ne fark vardır? Ve, akma kuvveti karışmaya mani olamadığı halde, akma kuvveti necaseti def eder" diyen kimsenin sözünün ne anlamı vardır?

9) Onlar, akan az suyun etrafında abdestlerini bozuyorlar (ve sudan temizleniyorlardı). Şafiî'nin mezhebinin akan bir suya o su az miktarda dahi olsa drar damlası düştüğünde, suyun vasfı değişmediği müddetçe onunla abdest almanın Mb olacağı şeklinde olduğunda ihtilaf yoktur. Binâenaleyh akan su ile duran su arasında ne fark vardır? Keşke bilseydim: Suyun vasfının değişmemesi kıstasına mı, yoksa akması sebebiyle suyun akış kuvveti kıstasına mı havale etmek daha isabetlidir?

10) Bir damla idrar, iki "kulle"ye düşse, sonra da bu kulleler birbirinden ayrılsalar. Binâenaleyh bu demektir ki, bunlardan alınan her testi su, Şafiî'nin görüşüne göre temizdir. Halbuki su az olduğu için idrarın onun her tarafına yayıldığı malumdur. Binâenaleyh bu az şeyin, bu kadarcık bir şeye doğrudan doğruya düşmesi ile başkasının o suya bitişmesi ile, böylece suyun onunla temasa geçmesi arasında ne *ark vardır?

11) Hamamlarda ta öteden beri, elleri isli paslı, kirli olan kimseler abdest almaktadırlar. Bunlar ellerini ve kaplarını, oraya hem temiz hem de kirli ellerin girdiğini bile bile havuzdaki o az suya sokuyorlardı. Eğer bu suyun miktarının iki kütle ile takdir edilmesi muteber olsaydı, bu iş, meşhur olur ve tevatür derecesine varırdı. Çünkü ekserî kimselerin kendisine iyici ihtiyaç duyduğu bu gibi şeylerin naklinin tevatür derecesine ulaşması gerekir. Böyle olmadığına göre biz bu miktarın muteber olmadığını anlamış bulunuyoruz. [191][191]

Temizlik Konusunda Kulleteyn Meselesi

12) Biz, suyun necis hale dönüşmesine hükmetsek bile büyük vadiler ve büyük göllerin suyu gibi, son derece çok olan suların da necis hale geleceğine hükmetmemiz mümkün olmaz. Çünkü bu icmâen bâtıldır. O halde bu demektir ki, bu suyun miktarını belli bir miktar ile tayin etmek gerekir. Biz, ulemânın, bu hususta farklı farklı takdirler yaptıklarını nakletmiştik. Bunların hiçbiri diğerlerinden daha isabetli değildir, yani hepsi geçerlik bakımından aynı durumdadır. Bu sebeple bu demektir ki, nakledilen bu şeyler arasında bir çelişki vardır ve bunların birbirlerini götürmeleri gerekir. Ebû Hanîfe'nin bu suyun miktarının, on zira en-on zira da boy olarak takdir etmesinin mücerret bir

---

[191][191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/253-255

dava olduğu malumdur. Şafiî'nin Hz. Peygamber (s.a.s)'in 'Suyun miktarı iki "kütleye" ulaştığında, pislik taşımaz"192[192] şeklindeki hadisine binâen, bu suyun miktarını iki külle olarak takdir etmesi de zayıftır. Çünkü Şflflî, bu haberi rivayet ederken, "bana bir adam haber verdi" demiştir. Böylece ravi "meçhul", hadis de "mürsel" olmuş olur. Halbuki mürsel hadis, Şafiî'ye göre delil değildir. Hem muhaddislerden pekçoğu bunun Ibn Ömer'e varan mevkuf bir haber olduğunu iddia etmişlerdir. Biz, rivayetin doğruluğunu kabul etsek bile bu meçhulü yine bir meçhule sevketmek demektir. Çünkü "külte" sözü, malum değildir. Bu "küçük küp'e, çömleğe de büyük testiye de, el ile taşınabilen her kaba da uygun düşebilen bir kelimedir. Yine bu kelime, insanın başı, dağın tepesi anlamlarına da gelir. Biz, kültenin malum bir şey olduğunu kabul etsek bile, hadisin metninde bir ıdtırab vardır. Çünkü bu hadis, "Şu iki kulleye", "bir kulleye", "kırk kulleye" iki veya üç kulleye" ve "iki küçük küpe vardığında" vb. şeklinde rivayet edilmektedir.

Biz, metnin sahih olduğunu kabul etsek bile, ancak ne var ki bu, zahiri terkedilen bir hadistir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "O pislik taşımaz" sözünü, zahirî manasında almak imkânsızdır. Çünkü pislik suya düştüğünde, su onu taşır. Biz bu sözün zahirî manaya alınabileceğini kabul etsek bile, ne var ki pislik, şer'î pislik, hakiki pislik olmak üzere ikiye ayrılır. İsim lügavî müsemmâ mana ile şer'î mana arasında dönüp dolaştığında, onu lügavî müsemmasına (manasına) hamletmek daha evlâ olur. Çünkü bu isim, lügavî manasında hakiki, şer'î manasında ise mecazî mana ifade eder. Bu, müşterekliği ve dönüp dolaşmayı bertaraf etmek için yapılır. Durum böyle olunca, bu kelimeyi lügavî manasına hamletmek gerekir. Bunun lügavî manası ise tabiat itibariyle "kazûratten olan pislik" şeklindedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Arapların pis kabul ettiği her şey haramdır" buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi diyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s)*in "o pislik taşımaz" şeklindeki sözünün anlamı, "O su, tabiat itibariyle pis olmaz" şeklinde olur. Biz de bunun bu anlamda olduğunu söylüyoruz. Ancak ne var ki daha sen ne hakla, "Bu şerân pis olmaz" dedin? Biz bu hadiste geçen kelimesiyle şer'î necasetin kastedildiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü:, "onu taşımakta zortuk çeker, za'afa uğrar" demektir. "Taşımakta za'afa düşer" ifadesinin anlamı ise ondan etkilenmesi demektir. Böylece bu, o suyun temiz olarak devam ettiğinin değil de pis hale dönüştüğünün bir delili olmuş olur.

Şöyle de denilemez: "Bu sorulara şu şekilde cevap verilebilir: Şafii, her ne kadar bazı yerlerde, ravinin adını anmamış ise de, ancak ne var ki Şafiî bu raviyi bazı yerlerde zikretmiştir. Böylece bu hadis, mürsel olmaktan çıkar. Bir de diğer muhaddisier, bu ravinin ismini belirlemişlerdir.

"Bu İbn Ömer'e dayanan mevkuf bir hadistir" şeklindeki sözünüze gelince, biz deriz ki: Biz bunu kabul etmiyoruz: Çünkü Yahya İbn Main, "Bu ceyyidu'Msnat (isnadı güzel ve muteber) bir hadistir" demiş, bunun üzerine kendisine, "İbn Uleyye, bu hadisi İbn Ömer'e vakfetmiş, (yani bunun İbn Ömer'den gelen mevkuf bir hadis olduğunu söylemiştir" denildiğinde o, "Eğer İbn Uleyye bu hadisin mevkuf olduğunu söylemişse, Hammftd İbn Seleme de, bunun merfû bir hadis olduğunu söylemiştir" diye cevap vermiştir. Senin "Kullenin miktarı belli değildir" şeklindeki sözüne karşı da biz deriz ki biz bunu kabul etmiyoruz.

Çünkü İbn Cüreyc, "Hecr kabilesinin kütlesi" demiştir. Daha sonra da İbn Cüreyc, sözüne devamla şöyle demiştir. "Ben, Hecr kültesini gördüm. O külle ya İd kırbayı ya da iki küsur kırbayı içine alır."

Senin "Hadisin metninde karışıklık vardır" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz İd: Biz bunu da kabul etmiyoruz, çünkü hem biz hem de sen, diğer miktarların muteber olmadığı hususunda muvafıkız. Binâenaleyh, geriye muteber olarak bizim bahsettiğimiz şey kaldı.

Senin, "Bu hadisin zahiri, terkedilmiştir" şeklindeki sözüne gelince, biz-deriz ki:

192[192] Tirmizi, Taharet, 50 (1/97).

Siz bunu şer'î anlamındaki pislik anlamına aldığımızda, bu mahzur ortadan kalkar.
Bu daha uygundur, çünkü şeriatın sözünü, şer'? anlama hamletmek, onu aklî anlama hamletmekten daha evlâdır. Hele de özellikle, onu, aklî anlama hamletmede bir ta'tîl (muattal bırakmak) söz konusu ise... Senin, "Bununla, "O, bunu taşımaktan zorlanmış, zaafa düşmüştür (yani, o bundan etkilenmiştir)" manası kastedilmiştir" sözüne gelince, biz deriz ki: "Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Su, iki külle olduğunda pis olmaz" dediği sahih olarak varid olmuştur. Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s.) iki kulle'yi bu hükmün şartı kabul etmiştir. Şarta bağlı olan şey ise şart bulunmadığında, bulunmaz. Bu hükmün kültenin miktarı hususunda diğer rivayetlerin zikretmiş olduğu miktarlara bağlanması durumunda ise, burada geçen 'iki külle" sözünün manası kalmaz... Çünkü biz diyoruz ki, bu haberin doğruluğunun Kabul edilmesi halinde bu haberin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz gökten tertemiz su indirdik" ayetinin "Fakat (Allah) sizi temizlemek murad ediyor" ve "(...) yüzünüzü yıkaym"{M*ide, 6) ayetleri ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "su temiz olarak yaratıldı. Onu hiçbirşey pis edemez" şeklindeki hadis-i şerifinin umûmî manalarını tahsis etmeyi gerektirdiğinde şüphe yoktur. Bu tahsis edenin ise, mutlaka ve mutlaka her türlü ihtimalden ve şüpheden uzak olması lazım. "Hecr" kabilesinin "Kulle'Meri meçhuldür. İbn Cüreyc'in, "Külle, iki veya iki küsur kırba suyu alır" şeklindeki sözü de hüccet değildir. Çünkü "gulle"nin ne kadar olduğu tam bilinmediği gibi, kırbanın da ne kadar olduğu tam bilinmemektedir. Çünkü kırba bazan büyük, bazan küçük olur. Bu husustaki rivayetlerde farklı farklıdır: Bazan, "Su iki kırba miktarına ulaştığında", bazan "Su, kırk külle olduğunda.'-, bazan da, "Su, iki testi olduğunda", diye rivayet edilmiştir. Binâenaleyh bu rivayetler birbiriyle çeliştiğinde, bu gibi haberlerle kitabın ve hertürlü ihtimalden uzak, açık sünnetin umûmî manalarını tahsis etmek caiz olmaz. İmam Mâlik'in görüşünü destekleme hususunda söyleyeceklerimiz bundan ibarettir. 193[193]

Necaset Düşen Suyun Necis Olduğu

İçine necaset düşmüş olan suyun "necis" (pis) olacağını söyleyenler de şu şekillerde delil getirmişlerdir:
1) Cenâb-ı Hakk, "onlara, habis şeyleri haram kılan (A'rtf. 157) buyurmuştur. Halbuki necis şeyler de habâisdendir. Yine Cenâb-ı Hakk, "(Allah) size meyteyi, leşi ve kanı haram kıldı" (Bakara, 173) ve içki hakkında: "O, şeytanın işlerinden bir pisliktir. Binâenaleyh ondan kaçınmız"(Mai<i6.90) buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s.) iki kabre rastlamış ve şöyle buyurmuştur: "Şu iki kabirdeki insanlar, azab olunmaktadır. Fakak onlar büyük bir günahtan ötürü azab olunmamaktadırlar: Onlardan birisi istibrâ yapmazdı, diğeri ise söz götürüp getirirdi. 194[194] O halde Cenâb-ı Hakk, bütün bu şeyleri mutlak manada haram kılmış, bunların yalnız başına olmaları ile suya karışık olarak bulunmaları halini birbirinden ayırdetmemlştir. Binâenaleyh içinde çok cüz'i bir necaset bulunan her birşeyi kullanmanın haram olması gerekir.
Bu konuda söylenebilecek son söz şudur: Suyun temizleyici olduğuna delâlet eden deliller, onunla temizlenmenin caiz olacağını gerektirmektedirler. Fakat bu deliller, bununla temizlenmenin mubah olduğunu gösteren delillerdir. Bizim bahsettiğimiz deliller ise, bu işi yasaklayan delillerdir. Mubah kılan deliller ile, yasak olduğunu gösteren deliller birarada bulunduğunda, yasaklayan deliller üstün gelir ve tercih edilirler. Baksana iki adam arasında ortak olan cariyede, eğer onlardan birinin yüz, diğerinin tek hissesi bulunsa, bu cariyede de yasaklayan taraf, mubah kılan taraftan daha üstün olur ve ortaklardan hiçbirinin o cariyeye cinsi temasta bulunması caiz olmaz. İşte burada da böyledir.
2) Hz. Peygamber (s.a.s) ''Hiçbiriniz, durgun (akmaz) bir suya bevledip, sonra da aynı suda cünüplükten Ötürü yıkanmasın"195[195] buyurmuş ve sözü o suyun az veya çok olması arasında

---

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/255-257
194[194]Buhâri Vuzû, 55; Müslim, Taharet, 111 (1/240).
195[195] Buhari, Vuzû, 68; Müslim, Taharet, 94 (1/235).

bir fark gözetmeksizin, mutlak manada kullanmıştır.

3) Yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Sizden biriniz uykusundan uyandığında, elini kaplara sokmazdan önce, üç defa yıkasın. Çünkü insan uykuda elinin nerede gecelediğini bilemez"[196][196]buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s) kişinin ihtiyaten, elinin necaset yerlerine dokunmuş olma ihtimalinden ötürü, elini yıkamasını emretmiştir. Halbuki bu gibi ellerin, suya sokulduğunda, o suyun özelliklerini değiştirmeyeceği malumdur. Eğer bu el, o suyu bozmamış olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanın ihtiyaten elini yıkamasını emretmesinin bir manası olmazdı.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Su iki külte miktarına ulaştığında pislik taşımaz (tutmaz)" hadis-i şerifi, mefhum-u muhalifi ile (dolaylı olarak), "Su iki külle miktarına ulaşmadığında pislik taşır" manasına delâlet eder.

İmam Malik, bu görüşlerden birincisine şöyle cevap verir: Pis suyu kullanmanın haram olduğunda münakaşa yok. Fakat sıvı şeylerden olan, az bir pislik suya karıştığında, o su içinde, onun ne rengi ne tadı ne de kokusu belli olmaz. O halde siz nasıl, "o necaset onun içinde devam ediyor" diyorsunuz? "O necaset, özelliğini kaybetti" denilmesi niçin caiz olmasın? Bunu biraz önce izah etmiştik. Hz. Peygamber (s.a.s)"in, "Hiçbiriniz, durgun bir suya bevletmesin (akıtmasın)" hadisine gelince, siz niçin bu yasağın, sadece ileri sürdüğünüz husustan dolayı olduğunu söylüyorsunuz. Belki de bu yasak, genellikle insanların o sudan içmeleri ihtimalinden ötürüdür. Böyle bir su ise, insan tabiatının nefret edip, içmek istemeyeceği bir sudur. Konumuz ise, insan tabiatının hoşlanmadığı şeyler değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Sizden biriniz uykusundan uyandığında elini üç defa yıkasın" hadisine gelince, ounun müstehaplık ifade eden bir emir olduğunda müttefikiz. Öyle ise, müstehab olan şey, nasıl farziyet ifade eder? Hem sonra bu emrin farziyeti gösterdiğini kabul etsek bile, "Bu farziyetin, ancak sizin ileri sürdüğünüz hususla İlgili olduğunu" nasıl söylersiniz? Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Su iki külle miktarına ulaştığında" hadisi üe ilgili sözümüz ise, daha önce geçmişti. İleri sürdüğümüz bütün bu şeyleri bir an için bir tarafa bırakalım. Sizin yaptığınız da "mefhum"a tutunmaktır. Bizim bahsettiğimiz nasslar ise "mantûk"tur. Mantûk, mefhumdan üstündür, ona tercih edilir. Allah en iyi bilendir. [197][197]

Su Dışında Temizleyici

İkinci husus: Sudan başka diğer şeyler temizleyici midir, değil midir konusudur. 6u cümleden olarak, Esamm ve Evzaî: "Her türlü sıvılarla abdest almak caizdir" derlerken, Ebu Hanife: "Hurma şırası ile yolculukta abdest alınabilir" demiştir. Yine İmâm Ebu Hanife: "Aynı necisleri (bizzat pislik olan şeyleri) giderebilecek olan her türlü sıvı ile gidermek caizdir" demiştir. İmam Şafiî (r.a)'a göre ise, temizleme işi mutlak manada suya aittir. Bunun abdestsiziik hususundaki delili, "Eğer su bulamaz iseniz, teyemmüm edin "(Nisa. 43) ayetidir. Cenâb-ı Hakk bu ayette, teyemmümü, su bulunmaması şartına bağlı olarak farz kılmıştır. Binâenaleyh eğer sirke veya hurma sırasıyla abdest almak caiz olsaydı, su bulunmadığı zaman teyemmüm vacib olmazdı. Pisliklerin giderilmesi (temizlenmesi) meselesinde, eğer sirke pisliği temizleyebilse di. tahûr birşey olurdu. Çünkü tahûr, temizleyici demektir. Eğer sirke tahûr olsaydı, bununla abdest alınmasının da caiz olması gerekirdi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah Teâlâ, tahûru (abdest suyunu) abdest mahallerine ulaştırmadığınız sürece, namazınızı kabul etmez" buyurmuştur. "Hatta" edatı, intiha-ı gaye (son noktayı-sımrı) göstermek için kutlanılır. Binâenaleyh namazın kabul olunmamasının sınırının, "tahûrun kullanılması" noktası olması gerekir. Kabul edilmeyişin sona ermesi ise, kabulün başlamasıyla olur. Binâenaleyh eğer sirke temizleyici olsaydı, onu kullanmakla, namazın kabul edilmesi gerekirdi. Böyle bir kabul bulunmadığına göre, pisliklerin temizlenmesinin, sadece su ile olacağını anlamaktayız. [198]

---

[196][196] Buhâri, Vuzû, 26; Müslim, Taharet, 37-88 (1/233).

[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/257-259

İnsanlardaki Nankörlük

"Celalim hakkı için bunu (insanların) ibret almaları için aralarında, çeşit çeşit suretlerde anlattık. Fakat insanların çoğu nankörlükten başka bir karşılık vermemekte diretirler. Eğer d il eşeydik, muhakkak ki her kasabaya, uyana birer peygamber gönderirdik. Binâenaleyh kâfirlere itaat etme ve bununla onlara karşı, büyük bir cihâd yap" (Furkân, 50-52).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var: [199]

Birinci Mesele

Bil ki alimler ayetteki, '"Celalim hakkı için bunu (...) çeşit çeşit suretlerde anlattık" ifadesindeki "bunu" zamirinin neye işaret olduğu hususunda şu üç değişik izahı yapmışlardır.
1) Ekseri alimlere göre, bu daha önce bahsedilen "yağmur"a râcidir. Bu görüşte olanların bazıları, "Ayetin manası "Biz o yağmur sulannı içmek, ziraatte kullanmak ve çeşitli geçimleri temin etmek için, nehirlere - çaylara akıttık" şeklindedir" derlerken, diğer bazılan da, bunun manasının "Hak Teâlâ, yağmuru şuraya değil de buraya, şu yılda değil de bu yılda yağdırır. İkinci sene de^bir Önceki senede meydana gelenin aksi meydana gelir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu cümleden olarak Ibn Abbas, "Hiçbir yıl, diğer bir yıldan daha fazla yağmurlu değildir. Fakat Cenâb-ı Hakk yağmuru, yeryüzünde çeşit çeşit dağıtır" der ve bu ayeti okurdu. İbn Mes'ûd (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle
dediğini rivayet etmiştir: "Hiç bir yıl diğer bir yıldan daha yağmurlu değildir. Fakat bir topluluk isyan eder, günahlara dalarsa, Allah bu yağmuru, başkalarına (başka) yerlere döndürür. Fakat bütün insanlar toptan asi olursa, Allah bu yağmuru çöllere (insanların yaşamadığı yerlere) çevirir.'[200]
2) Ebu Müslim'e göre bu zamir, bir önceki ayette bahsedilmiş olan, yağmur, rüzgar, bulut ve gölge gibi, tevhid delillerine râcidir.
3) Bu, "Biz bu sözü Kur'an'da, diğer semavî kitaplarda ve peygamberlere indirilen suhuflarda, insanlar arasında evirip-çevirdik, hepsine anlattık" demektir. Bu söz de tefekkür etsin ve sayesinde Yaratıcının varlığına istidlal etsinler diye, bulutların yaratılışından ve yağmurların yağdırılmasından bahsedilmesidir. Birinci görüş doğuya daha yakındır. Çünkü buna göre "bunu" zamirine merci gösterilen şey, zamire en
yakın olandır. [201]

İkinci Mesele

Cübbaî şöyle der: "Ayetteki "ibret almaları için" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, her insanın tefekkür edip, ibret almasını istediğini gösterir. Eğer Allah insanların kâfir olmasını ve haktan yüz çevirmelerini murad etmiş olsaydı, o zaman bu ifade, yerli yerinde olmamış olurdu. Bu ise "Allah kâfirin küfrünü irade etmiştir" diyenlerin görüşünü iptal eder." Cübbflî sözüne şöyle devam eder. "Hak Teâlâ'nın, "Fakat insanların çoğu, nankörlükten başka bir karşılık vermemekte diretirler" ifadesi bu insanların bu tefekkür ve ibret alma gücüne sahip olduklarına delâlet eder. Çünkü eğer onlar buna •câdir olmamış olsalardı. "Bu hususta ayak direttiler" denilmesi caiz olmazdı. Bu tıpkı, «ötürüm birisi hakkında "O, koşmamakta diretti" demlememesi gibidir."
Ka'bî de şöyle der: "Hak Teâlâ'nın "Celalim hakkı için bunu (insanların) ibret almaları için

---

[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/259
[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/260
[200] Es-Sünenü'l-Kübra, Beyhaki, 3/363
[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/260-261

aralarında, çeşit çeşit suretlerde anlattık" ifadesi Kur'ân'a (inanmanın) kâfirler üzerinde bir vebal (vazife) olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı indirmek suretiyle, kâfirlerin iman etmelerini istemediğini iddia edenler aleyhine bir delildir. Çünkü ayetteki, "ibret almaları için" ifadesi, bütün insanları içine alan bir ifadedir. O'nun, "Fakat insanların çoğu direttiler" ifadesi de, bu çoğunluğun, o genel ifadeye dahil olmalarını gerektirmektedir. Çünkü "Biz o Kur'ân'ı iman etsinler diye, sadece Kureyş'e indirdik, fakat Temîm kabilesinin çoğu, nankörlükten başka bir karşılık vermemekte diretti" denilemez. Bil ki bu husustaki söz ve cevabımız defalarca geçti. 202[202]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "Fakat insanların çoğu, nankörlükten başka bir karşılık vermemekte diretirler" ifadesi ile, "Onlar Cenâb-ı Hakk'ın bu nimetleri üzerinde tefekkür etmedikleri, bunlarla, yaratıcının varlığına, kudretine, ihsanına istidlalde bulunmadıkları ve nankörlük ettikleri o nimetleri bile bile inkara kalkıştılar" manası kastedilmiştir. Ayetteki küfura" kelimesi ile, "küfür" (inkar) manası kastedildiği de söylenmiştir. Zira onlarınbu küfürleri, "Falanca yıldızın batması, falanca yıldızın doğması sayesinde yağmurumuz yağar" demelerinden ötürüdür. Çünkü nimetin, nimet verenden kaynaklandığını inkâr edip, böyle nimetleri yıldızlara ve feleklere mâl eden herkes kâfir olur. Bil ki gerçek şudur: Kim, bu şeyleri gerektirme ve yaratma hususunda, felekleri ve yıldızlan başlıbaşına sebep ve müessir sayarsa, onun kâfir olacağında şüphe yoktur. Fakat, "Hak Teâlâ, felekleri ve yıldızları böylesi hadiselerin meydana gelmesini gerektirecek özellik ve sıfatta yaratmıştır" diyen kimselerin hataları, belki de küfür derecesine varmaz. 203[203]

Dördüncü Mesele

Âlimler şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın bildiğinin aksi şeylerin de Allah'ın kudreti dahilinde olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü ayetteki lev "eğer" edatı, Hak Teâlâ'nın her beldeye bir nezir (uyarıcı peygamber) göndermeyi murad etmediğine delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, bunu dilemediğini, ama buna kadir olduğunu haber vermiştir. Böylece bu ifade, Allah Teâlâ'nın bildiğinin aksi şeylerin de, Allah'ın kudreti dahilinde olduğuna delâlet eder."

Hak Teâlâ'nın "Eğer dikseydik, muhakkak ki her kasabaya uyana birer peygamber gönderirdik" ifadesine gelince, en kuvvetli görüşe göre, şu sebeplerden ötürü, bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in büyüklüğünün gösterilmesi kastedilmiştir:

1) Altah Teâlâ sanki, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şunu beyan etmek istemiştir: "Her beldeye bir peygamber göndermeye kadirim. Fakat peygamberlik vazifesini sadece sana veriyor ve seni herkese üstün kılıyorum." İşte bundan ötürü bunun peşisıra, "Binâenaleyh kâfirlere itaat"yani "Onlara muvafakat etme, uyma" buyurmuştur.

2) Bununla, "Eğer isteseydik, senden bütün aleme gönderilen bir peygamber olma yükünü hafifletir ve her beldeye ayrı bir peygamber gönderirdik. Fakat bu işi (ve şerefi) sadece sana verdik, seni yücelttik ve seni diğer peygamberlerden üstün kıldık. Binâenaleyh bu yüceltmemize sen de dinî konularda taviz vermemek suretiyle karşılık ver" manası kastedilmiştir.

3) Bu ayet, ilahî lütfün ilahi şiddet ile karışık (yanyana) olduğunu göstermektedir. Çünkü bu Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s) gibi her belde ve şehre bir nezir (uyarıcı) gönderebileceğine delâlet etmektedir. Yine bu ayet Cenâb-ı Hakk'ın katında Hz. Muhammed (s.a.s)'e mutlaka ihtiyaç olmadığına delâlet etmektedir. Ayetteki "eğer" ifadesi Hak Teâlâ'nın bunu yapmayacağına delalet eder. Binâenaleyh birinci manaya nazarla bir terbiye, ikincisine

---

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/261
203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/261

nazarla bir yüceltme söz konusudur.
Ayetteki "Binâenaleyh kâfirlere itaat etme" ifadesi ile, Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberini, kâfirlere itaatten nehyettiği manası kastedilmiştir. Bu ayet, birşeyden nehyetmenin, nehyedilen kimsenin, o şeyi yapmakta olduğu manasına gelmez. 204[204]

Cihad'ın Manası

Cenâb-ı Hakk'ın "Bununla onlara karşı büyük bir cihâd yap" ifadesine gelince, bazıları şöyle demişlerdir: "Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in, vazifesini ifâ ve dua hususunda, alabildiğine cehd ve gayret sarfetmesi manası kastedilmiştir" derken, bazıları da, "Bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in cihâd etmesi, savaşması kastedilmiştir" demişlerdir. Diğer bazıları da, "Bu iki mana da kastedilmiştir" demişlerdir. Doğruya en yakın olan birinci manadır. Çünkü bu sûre Mekkîdir. Cthad emri ise, hicretten epey sonra gelmiştir. Cenâb-ı Hak, "büyük bir öhad yap" buyurmuştur. Çünkü Allah'ın her beldeye bir nezir (peygamber) göndermesi halinde, bunların herbirinin kendi beldesindekileıie uğraşması, cihâd etmesi gerekirdi. Bütün bu cihadlar Hz. Peygamber (s.a.sj'in uhdesinde toplanmıştır. Dolayısıyla onun cihadı büyük olacaktır. Bu sebeple de ona, "Bütün beldelere birden nezir olman sebebi ile, onlarla her türlü cihadı kendinde toplayan büyük bir cihadla dhad et" denilmiştir. 205[205]

Suları Birbirine Karışmayan İki Deniz

"O, iki denizi (birbirine) salıp katandır. Şu, tatlı ve susuzluğu gidericidir, bu ise tuzlu ve acıdır. (Allah) aralarında bir perde, karışmaya bir engel koymuştur" (Furicân, 53).
Bil ki bu, tevhidin dördüncü çeşid delilidir. Ayetteki ifadesi "O iki oenizi, Allah salıverdi, kendi haline bıraktı" demektir. Arapça'da hayvanları otlamak üzere salıverdiğinde dersin. "Merec"in asıl manası salıvermek, birbirine (tatmaktır. Hak Teâlâ'nın, "Onlar bir emr-i meric (yani birbirine girmiş, karışmış bir hal) içindedirler" (ku, s) ifadesi de bu manadadır. Cenâb-ı Hak, bu iki büyük ve geniş suya "Bahr" adını vermiştir. İbn Ab bas (r.a) "Bu "Tıpkı atların otlağa salıverilmeleri gibi, Allah o iki denizi mecralarına (yataklarına) salıverdi ve onlar, birbirine kavuştular" demektir" demiştir.
Cenâb-ı Hakk "Şu, tatlı ve susuzluğu gidericidir" buyurmuştur. Buradaki "furât" ile, o suyun sanki tadın kendisi olacak kadar, alabildiğine tatlı olduğu anlatılmak istenmiştir. "ÜcAc" ise, bunun tam tersidir. Ama buna rağmen, Hak Teâlâ kudreti ile bu ikisini birbirine karışmaktan alıkoymuştur ve bu ikisi arasında karışmalarına engel bir perde bulundurmasının, kudretinden olduğunu bildirmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir: 206[206]

Tabirinin İzahı

Birinci soru: ifadesi ne demektir? Cevap: Bu, Allah'a sığınanın söylediği bir sözdür. Bu ifadeyi daha önce tefsir etmiştik. Burada bu ifade mecazî olarak kullanılmıştır. Buna göre o iki denizden her biri, diğerinden Allah'a sığınarak ona "hlcren mahcura" demiştir. Bu tıpkı, "O iki (deniz) arasında birbirlerine kavuşmalanna mâni bir perde vardır" (Rahman, 20) ayetinde ifade edildiği gibidir, yani "Biri diğerine karışmak suretiyle, onlardan hiçbiri, diğerinin sınırına (sahasına) tecavüz etmez" demektir. Binâenaleyh bu ayette, bu iki deniz arasında haddi aşmanın olmadığını bildirmek, tıpkı onların bundan Allah'a sığınması gibidir. Tefsir ettiğimiz ayette de, Cenâb-ı Hakk, onlardan herbirinin diğerine tecavüz edebilecek şekilde olduğunu bildirmiştir. Bundan ötürü bu iki deniz, o tecâvüzden (Allah'a) sığınmıştır. Bu ifade, en güzel istiarelerdendir.

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/261-262
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/262-263
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/263

İkinci soru: Denizin tatlı olanı yoktur. Öyle ise Cenâb-ı Hakk burada niçin tatlı denizden bahsetmiştir? Bu soruya karşı "Bu söz şu iki bakımdan kabul edilmez:
a) Bununla Nil ve Ceyhun gibi, âdeta birer deniz olan büyük nehirler kastedilmiştir.
b) Belki de Cenâb-ı Hakk denizde, iki tarafından birisi tatlı, diğeri tuzlu bir yer yaratmıştır" da diyemezsin. Eğer böyle dersen biz de deriz ki: "Bunlardan birincisi tutarsızdır. Çünkü bu büyük nehirlerde (ayette bahsedildiği gibi, tatlı suyun yanısıra) tuzlu su yoktur. Denizde de tatlı su yoktur. O halde, burada şaşılacak bir şey yok. İkinci husus da zayıftır. Çünkü böyle delil getirilen bir yerin, mutlaka ve mutlaka malum ve meşhur olması gerekir. Sırf bir ihtimal ile istidlal etmek güzel olmaz. Çünkü biz diyoruz ki: Ayetteki tatlı deniz ile bu büyük nehirler, tuzlu deniz ile de (bunların aktığı) büyük denizler kastedilmiştir. İşte Cenâb-ı Hakk, bu ikisinin suyunun arasında bir berzah (perde) yaratmıştır, yani araya bir kara parçası sokmuştur. Bununla tevhide nasıl delil getirileceği açıktır. Çünkü tatlılık ve tuzluluk eğer toprağın veya suyun kendinden kaynaklanan bir özellik olsaydı (bütün toprak ve suların) aynı bir Özellikte olması gerekirdi. Böyle olmadığına göre, her maddeye ayrı bir sıfat ve özellik veren bir kadir ve hakimin mutlaka bulunması gerekir. 207[207]

Bir Damla Sudan Yaratılan İnsan

"O, sudan bir beşer yaratıp onu soy-sop yapandır. Rabbin, (herşeye) kadirdir'.' (Furkân, 54).
Bil ki bu tevhidin Beşinci çeşit delilidir. Bu hususta şu iki bahis vardır:
Birinci bahis: Âlimler ayette bahsedilen bu "su" hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:
1) Bu kendisinden, bütün canlıların asıllarının yaratıldığı "su"dur. Cenâb-ı Hakk bunu "Allah her canlıyı sudan yarattı" (Nûr. 45) buyurarak beyan etmiştir.
2) Bununla, nutfe (meni) kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, "(insan), fışkıran bir sudan yaratılmıştır" (Tank, 8) ve "değersiz bir sudan yaratılmıştır" (Momu. 20) buyurmuştur.
İkinci Bahis: Bu, "Allah Teâlâ, insanı "soy" (nesep) ve "sop" (akraba) diye iki asma ayırmıştır: Bir kısmı, kendilerine nesep yoluyla nisbet edilen ve "Falan oğlu faJan", "Falan kızı falan" denilen kimseler; diğer kısmı ise evlenen kadınlar vasıtasıyla meydana gelen hısımlar şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, "(Allah) o sudan (meniden) erkek-dişi iki sınıf çıkarmıştır" (Kıyan», 39) ayeti de bunun gibidir. "Rabbin, tek bir meniden (tohumdan), erkek ve dişi olmak üzere iki çeşit insan yarattığına göre, herşeye kadirdir." 208[208]

Şaşkın Kâfiri Hakka Davet

"(Kâfirler), Allah'tan başka kendilerine ne fayda, ne zarar veremeyecek olan şeylere taparlar. Kâfir, Rabbinİn aleyhine (şeytana) destektir. Biz seni bir müjdeci ve bir uyarıcı olmaktan başka bir sıfatla göndermedik. De ki: "Buna karşı, sizden hiçbir ücret istemiyorum. Ancak Rabbine doğru bir yol tutmayı dileyen adamlar istiyorum. Ölmez olan o hayy (Allah'a) tevekkül et, O'na hamd ile teşbihte bulun. O'nun kullarının günahlarından haberdâr olması yeter"(Furitân, 55-58).
Bil ki Allah Teâlâ, tevhidinin (bir olduğunun) delillerini genişçe izah edince, sözü müşriklerin putlara tapmadaki felsefelerini tenkide getirmiştir. Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var: 209[209]

Bu Ayetin Ebu Cehil Hakkında Oluşu

Ayette geçen "kâfir" ile, Ebû Cehll'in kastedildiği, çünkü ayetin onun hakkında nazil olduğu ileri sürülmüş ise de, evlâ olan, bu ayeti umûmi manada bütün kâfirlere hamletmektir. Çünkü sebeb-i nüzulün husûsi olması, (ayetin) lafzının umûmi oluşunu zedelemez. Bir de ayeti

---

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/263-264
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/264-265
209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/265

umumi manasına hamletmek, ayetteki "(Kâfirler) Allah'tan başka kendilerine ne fayda, ne zarar veremeyecek olan şeylere taparlar" ifadesinin zahirî manasına daha uygundur. [210][210]

Zahir Kelimesinin İzahı

Âlimler ayetteki "zahiren" kelimesinin manası hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) "zahir" tıpkı "avln"in, mu'âvin (yardımcı) manasına gelmesi gibi, müzahir (sırt veren, destek olan) manasınadır. Fa'il vezninin, mufâil (ism-i fail) manasına gelmesi garip birşey değildir. Binâenaleyh bunun manası, "Kâfir, Rabbine karşı, düşmanlık hususunda şeytana destek olur" şeklindedir.
İmdi, "Kâfirin Rabbine karşı şeytana destek olması nasıl olur?" denilir ise, deriz ki: Hak Teâlâ, "Rabbinin aleyhine" diye kendini zikretmiş ama, bununla "Resûlullah'a karşı" manasını kastetmiştir. Bu tıpkı, "Allah'a eziyet eden o kimseler" (Ahzab, 57) ifadesinde olduğu gibidir.
2) Bununla, cemaat (taraftar) kastedilmiştir. Bu da tıpkı, "melekler, artık bundan sonra onun (o peygamberin) zahirî (cemaatidir)"(Tahrim,4) ayetinde olduğu gibidir. Bu kelime aynen, sadîk (arkadaş) ve halft (es-dost-arkadaş) kelimeleri gibidir. Bu tefsire göre, ayetteki "kâfir" ile kâfir cinsi ve onların ilahî nuru söndürme hususunda, biribiherine verdikleri destekleri kastedilmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "O kâfirlerin kardeşleri, azgınlıkta onları desteklerler ve bu hususta hiç kusur etmezler" (A'rat. 202) buyurmuştur.
3) Ebû Müslim el-İsfehânî şöyle der: "Zahir, Arapların birisi diğerinin ihtiyacını kulak ardı edip, arkasına attığında kullandıkları, "Falan, ihtiyacımı, kulak ardı etti" demeleri gibidir. Bu, Hak Teâlâ'nın "Onu, arkanıza atılmış değersiz birşey kabul ettiniz" (HOd. 92} ayetinde olduğu gibidir. Yine birseyi hafife alan ve önemsemeyen kimse hakkında, "O, şeyi, zahrı gerisine attı (kulak ardı etti)" denilir. Arapça kaidelerine göre, bu kelimenin "mazhûr" (yani hafife alınmış, arkaya atılmış) şeklinde olması gerekirdi. Fakat "mazhûr" manasında, "zâhîr" denilmiştir ki bu, "Kafirin küfrü Allah'a vız gelir. Allah Teâlâ onun küfrünü önemsemez" demektir.
Ayetteki "Biz seni, bir müjdeci ve bir uyarıcı olmaktan başka bir sıfatla göndermedik" ifadesi, daha önce geçen ifadelerle ilgilidir ve "Kâfirler, Allah'a ve Resûlullah'a karşı destek aramaktadırlar. Allah Teâlâ ise, Resulünü onlara faydalı olmak üzere göndermiştir. Çünkü o, peygamberini onları taatlanndan ötürü müjdelemek, masiyetlerinden ötürü inzar etmek ve böylece de mükâfaatı haketmeleri, ilahî cezadan sakınmaları için göndermiştir. Binâenaleyh bütün gayretini, dinî ve dünyevî işleri düzene koymak için bütün gayretini sarfeden ve bunu yaparken de onlardan buna karşılık asla ücret istemeyen bir zata eziyet etmek hususunda alabildiğine gayret gösteren kimsenin cahilliğinden daha büyük cahillik yoktur" demektir. [211][211]

Resulün Hasbiliği

Hak Teâlâ'nın "ancak (...) dileyen adamlar (müstesna)" ifadesi nakkında, âlimler birbirine yakın şu izahları yapmışlardır:
1) O peygamber, görevini ifâ ederken ve davetini yaparken, onlardan ücret istemez. Fakat cihad ve benzeri şeylerde harcamada bulunmak suretiyle Allah'a .aklaşmak ve böylece Rablerinin rahmetine, mükâfaatına kavuşmaya bir yol bulmak isteyen adamlar müstesna...
2) Kâdî şöyle der: "Bu "ben buna karşılık, kendim için bir ücret istemem. Sizden, Rabbinize bir yol bulmak için, kendinize bir ecir elde etmeyi İstemenizi isterim" demektir.
3) Keşşaf sahibi şöyle der: "Hak Teâlâ'nın bu ifadesi "ancak dileyenlerin yapması nüstesna" manasınadır. Bunun ücretten istisna edilmesinin bir benzeri, mal elde etme hususunda senin için gayret gösteren ve sana çok şefkatli olan kimsenin şu sözüdür: "Senden, malını koruman ve onu kaybetmemenden başka bu sa'y-u gayretime karşılık bir şey istemiyorum." O

---

[210][210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/265
[211][211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/266

kimsenin, kendi İçin kendi malını koruması, -t ecir (karşılık) olmadığı halde, bunun şekli sanki mükâfaata (ecre) benzediği İçin, -jkâfaat olarak isimlendirilmiştir. Böylece bu, şu iki faydayı (manayı) İfade eder:

a) mükâfaat arzuladığı hususunda muhatabın şüphesini tamamen silmek. Buna göre o sanki sana şöyle demektedir: "Eğer malını muhafaza etmen sence bir -ükâfaat ise bilesin ki işte ben de senin için bu mükâfaahistiyorum."

b) Zirveye varmış bir şefkati ortaya koymak. Çünkü buna göre mana, "malını Tiuhafaza etmen, bana vereceğin büyük bir mükâfaat sayılır" şeklindedir. Bu adamların Allah'a "doğru bir yol tutmayı dilemeleri"nin manası ise, onlann O'na aklaşmaları ve iman ile, taat ile Allah katında bir yakınlık elde etmeyi istemeleridir." Bununla onların Allah yolunda, tasadduk ve infakta bulunmak suretiyle, Allah'a yaklaşmak istemeleri manasının kastedildiği de söylenmiştir. 212[212]

Ebedi Allah'a Dayanmak

Cenâb-ı Hakk'ın "ölmez olan o hayy (Allah'a) tevekkül et" ifadesi, "Allah kâfirlerin, Hz. Muhammed (s. a.s)'e eziyet etme hususunda birbirlerine destek sağladıklarını beyan edip, Hz. Muhammed (s.a.s)'e onlara yaptığı tebliğe ve davete karşılık onlardan kesinlikle bir ücret istememesini emredince, ona bütün zararları defedip, her türlü menfaati elde etmek için, Allah'a güvenip dayanmasını emretti" demektir. Cenâb-ı Hakk, "Ölmez olan o hayy'a (diriye)" demiştir, çünkü ölen canlıya tevekkül eden kimse, tevekkül ettiği kimse ölünce zarar etmiş olur. Hak Teâlâ ise, ölmez bir diridir. Binâenaleyh O'na güvenip dayanan Kesinlikle kaybetmez.

Allah Teâlâ'nın "O'na hamd ile teşbihte bulun" emrine gelince, bazıları bu teşbihi bizzat söz ile yapılan teşbihe, bazıları namaza, bazıları da tevhid ve adi vasıflarında Allah'ı, O'na yakışmayan şeylerden tenzih etme manasına hamletmişlerdir ki, bunların ne demek olduğu açıktır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah "O'nun, kullarının günahlarından haberdâr olması yeter" buyurmuştur. ^ mübalağa manası için kullanılan bir lafızdır. Nitekim "sana yeter!" manasında "Güzellik olarak ilim yeter" ve"mal olarak da edeb yeter" denilir. Buna göre ayet, "Allah senin yanında olduğu müddetçe, başkasına muhtaç olmazsın. Çünkü o, onların bütün hal ve hareketlerini hakkıyla bilendir, haberdârdır ve yaptıklarının karşılığını vermeye kadirdir" manasına getir ve son derece ileri bir tehdid ifade eder. Cenâb-ı Hakk sanki bununla, "Eğer Allah'ın emrine muhalefete yellenirseniz, hakettiğiniz cezayı almanız için, O'nun ilmi size yeter" demek istemiştir. 213[213]

Kâinatın Altı Günde Yaratılması

"O, gökleri ve yeri ve aralarında olan şeyleri altı günde yaratan, sonra Arş'a "istiva" edendir, Rahmanadır. Bunu, haberdâr olana sor! Onlar: "Rahman'a secde edin'* denildiği zaman, "Rahman da ne imiş? Senin bize emrettiğin için mi secde edeceğiz?" dediler. Böylece bu secde emri onların nefretlerini artırdı" (Furkân, 59-60).

Bil ki Allah Teâlâ, Resulüne kendisine tevekkül etmesini emredince, kendini şu sıfatlarla nitelemiştir:

1) Ölmez olan bir hayy (diri). Bu, "Ölmez olan o hayy (Allah'a) tevekkül et" ayetinin İfade ettiği sıfattır.

2) Bütün herşeyi bilen. Bu da "O'nun kullarının günahlanndan haberdâr olması yeter" ayetiyle ifade edilen husustur.

3) Her mümkinâta kadir. Bu da, "O, gökleri ve yeri yaratandır" ayetinin ifade ettiği husustur.

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/267

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/267-268

O halde, Hak Teâlâ'nın, tıyaratan" ifadesi, "ölmez olan o diriye tevekkül et" fadesiyle ilgilidir. Çünkü göklerin, yerin ve ikisi arasında olanların yaratanı Hak Teâlâ olunca, O'nun her türlü menfaate kadir, her türlü zararı defe gücü yeten ve bütün nimetler kendisi tarafından verilen zât olduğu anlaşılır. Dolayısıyla da tevekkül sadece O'na yapılır. Ayetle İlgili, şöyle birkaç soru sorulabilir: 214[214]

Bazı Sualler

1- Güneş ve Dünya Yaratılmadan, Gün Olur mu?

Birinci soru: Gün (gece ve gündüz), güneşin gökteki hareketinden ibarettir. Gökler yaratılmazdan önce "gün" diye birşey yoktu. Öyle ise Cenâb-ı Hakk, gökleri, yeri ve arasındakiler! "altı günde" yarattığını nasıl söyleyebilir?
Cevap: Bu, "miktarı bu kadar olan bir zaman zarfında" demektir. "Betti bir miktara göre belirlenen, artmayı, eksilmeyi ve parçalanmayı kabul eden şey sırf yokluk olamaz. Aksine mutlaka onun mevcut olması gerekir. Böylece de onun varlığından, âlem meydana gelmezden Önce bir müddetin var olması gerekir. Bu da, zamanın kadîm olmasını gerektirir" diye bir iddiada da bulunulamaz. Çünkü biz diyoruz ki: 3öyle olması, bizzat zamanın kendisiyle çelişir. Zira on güne muhtemel olduğu düşünülen bir zaman dilimi, beş güne; beş güne muhtemel olduğu düşünülen bir müddet de on güne muhtemel olmaz. Dolayısıyla, bundan bir müddet için başka bir müddetin düşünülmesi gerekir. Bu böyle olamayacağına göre, sizin ileri sürdüğünüz şey de olamaz. İşte bundan ötürü diyoruz ki: Belki de Cenâb-ı Hakk, önce zamanı yaratmış, sonra da yeri ve göğü, o zaman içerisinde, altı günlük bir müddette yaratmıştır.
Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk, yer ile göğü âhiret günleri rtibarıyla altı günde yaratmıştır. Ahiretin her bir günü, bin (dünya) yılıdır." Bu görüş, uzak bir ihtimaldir. Çünkü tarifin (anlatımın), mutlaka bilinmeyen birşey ile değil, bilinen birşey ile yapılması gerekir. 215[215]

2- Bu Müddetin Hikmeti "Teabbüd"dür

İkinci soru: Cenâb-ı Hakk, bu yaratmayı ve yoktan varetmeyi, niçin bir miktar zaman içinde yapmıştır?
Cevap: Biz ehl-i sünnetin görüşüne göre, böyle bir miktar ile takdir etme hususunda, Allah'ın meşîet ve kudreti yeter sebeptir. Mu'tezHe ise söyle der: "Hayır, mutlaka bu hususta hikmetli bir sebebin bulunması gerekir. O da, âlemin bu kadar bir süre içinde yaratıldığının belirtilmesinin mükellefler için daha uygun olmasıdır." Mu'tezile'nin bu görüşü şu iki sebepten ötürü haktan uzaktır:
a) Böyle bir hikmetin bulunması, ya zâtı gereği vâcibtir. (mutlaka bulunması gereken birşeydir), veya caizdir. Eğer vâcib olursa, bunun değişmemesi gerekir. O zaman da bu hikmet herzaman mevcuttur demektir. Binâenaleyh bunun, belli bir zamanda olduğunun söylenmesi mümkün olamaz. Eğer caiz olursa, o hikmetin o zamanda var olması, bir muhassise (tahsis eden) muhtaç olur ki bu durumda teselsül gerekir.
b) Bunların herbiri arasındaki farkı, mükellefin zihni ve aklı idrâk edemez. Bu sebeple, böyle bir farklılığın varlığı, açıkça hissedilmeyince, bu maslahatın varlığını nasıl zedeler?
Bil ki, ister bizim ister Mu'tezile nin görüşüne göre olsun, mükellefe yakışan şey, bu gibi sorular ile uğraşmamasıdır. Çünkü bu konular, sahili bulunmayan bir okyanustur. Mesela, cehennem ile görevli meleklerin sayısının ondokuz, Arş'ı taşıyan meleklerin sekiz, yılın aylarının oniki, göklerin ve yerin yedi kat olarak belirlenmiş olmaları işte bu konulardandır.

---

[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/268-269
[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/269

Yine beş vakit namazın rekatlarının, zekattaki nisab miktarlarının, serî ceza ve keffâret miktarlarının o belli sayılarla belirlenmiş olması da böyledir. Binâenaleyh din-iman, Allah Teâlâ'nın buyurduğu herşeyin hak olduğunu kabul etmektir. Bu gibi şeyleri araştırmak, insan için gerekli değildir Nitekim Cenâb-ı Hakk bu hususta açık olarak, "Biz o cehennemin bekçiliğine meleklerden başkasını memur etmedik. Onların sayılarım da küfredenler için, ancak bir fitne (imtihan) yaptık ki, böylece ehl-i kitap sağlam bilgi edinsin ve iman edenlerin de imanları artsın. Velhasıl hem ehl-i kitap, hem mü'minler (bu hususta) şüpheye düşmesinler. Kalbinde (nifak) hastalığı bulunanlar ve kâfirler ise, "Allah, bu sayı ile misâl olarak neyi murad etmiş?" desinler. İşte Allah kimi dilerse böylece şaşırtır'" (M0ddweir, 31) buyurmuş, hemen peşisıra da, "Rabbinin ordularını, kendinden başkası bilmez" demiştir.
"Cenâb-ı Hakk bir anda yaratmaya kadirken, yeri göğü niçin böyle bir anda yaratmamıştır?" sorusuna verilecek cevap da işte budur. Sa'id b. Cübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah yeri, göğü ve arasındakiler! bir anda yaratmaya kadir olduğu halde, insanlara şefkati ve teenniyi öğretmek için, altı günde yaratmıştır." Bunların yaratılışının cum'a günü tamamlandığı, bundan ötürü Cenâb-ı Hakk'ın o günü müslûmanlara (haftalık) bayram yaptığı da ileri sürülmüştür. 216[216]

3- Arşa İstiva Ne Demektir?

Üçüncü soru: Ayetteki, "Sonra Arş'a istiva etti" ifadesi ne demektir? Bu istivayı, hükümrân olma, kadir ofma manasına hamletmek caiz değildir. Çünkü Allah'ın, hükümran olma ve kadir olma gibi sıfatları ezelîdir. Binâenaleyh bunun başına, "sonra" edatı dahil olamaz.
Cevab: "İstikrar buldu, karar kıldı" ifadesi, Allah için kullanılamaz. Çünkü bu iş, hudûs (sonradan olmanın) delili olan bir değişikliği, terkibi ve bölünmeyi ifade eder. Bütün bunlar ise Allah hakkında imkânsızdır. Aksine bununla kastedilen mana, "Sonra da hükümran olarak Arş'ı yarattı ve onu yüceltti" şeklinde olup, tıpkı "Sizden mücâhid olanları bilelim diye, sizleri imtihan edeceğiz" (Muhammed. 31) ayetinde ifade edilen husus gibidir. Çünkü bu da, "biz onların mücâhid olduğunu önceden bildiğimiz halde onlar cihâd edinceye kadar, sizleri imtihan edeceğiz" demektir. 217[217]

Arş Gökten Sonra mı Yaratıldı?

Buna göre eğer, "Sizin bu izahınıza göre, Arş'ın göklerden sonra yaratılmış olması gerekir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "Arş'ı su üzerinde idi mevcûd idi)" (Hûd. 7) buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Ayetteki "sonra" edatı, Arş'ın yaratılmasının sonralığına değil, Arş'ın gökler üzerine kaldırılmasının sonra olduğuna delâlet eder. 218[218]

4- Bir İ'rab Meselesi

Dördüncü soru: Ayetteki ifadesinin iğrabı nasıldır? Cevab: Ayetteki (yaratan) ifadesi mübteda, "Rahman" kelimesi de onun haberidir. Yahut o ifade, "el-Hayy" kelimesinin sıfatı, "Rahman" da mahzuf bir mübtedanın haberidir. İşte bundan ötürü Zeccac ve başkaları vakfın, "Arş" kelimesi üzerinde yapılabileceğini ve sonra söze "er-Rahman ile başlanabileceğini, buna göre mananın (takdirinin): "O, secde ve ta'zimin ancak kendisine yapılacak olan Rahman'dır" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ayetteki "RahmarT'ın mübtedâ; "Bunu -.aberdâr olana sor" cümlesinin ise bunun haberi olması da mümkündür. 219[219]

216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/269-270
217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/270-271
218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/271
219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/271

5- "Habîr Olana Sor" Ne Demek?

Beşinci soru: Ayetteki ' "Bunu haberdâr olana sor" ifadesi ne demektir?
Cevap: Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
a) Kelbî, "Bu, "Onu bilene sor" demektir" der. Buna göre "bunu" zamiri daha evvel bahsedilen, göklerin yerin yaratılışı ile Arş'ın istivası konularına râcidir ve bâ harf-i cerrinin müteallakı da, "habîr" kelimesidir. "Habir" (bilen) ise, Allah celle celâluhûdur. Çünkü göklerin ve yerin nasıl yaratıldığına aklî delil yoktur. Binâenaleyh bunların nasıl yaratıldığını ancak Allah bilir. Ibn Abbas (r.a)'ın "Bu hablr, Cebrail (a.s)'dir. Fasılaları, yani ayet başlarından sonlarını gözetme ve ayetlerin hüsn-ü nazmından (tertibinden) ötürü, "MM" zamiri "habîr"den önce zikredilmiştir" dediği de rivayet edilmiştir.
b) Zeccâc "Bihî" lafzı "anhu" "ondan" manasına olup, "Ondan, habîr olana sor" demek olduğunu söylemiştir ki bu aynı zamanda Ahfeş'in görüşüdür. Bunun bir benzeri de "O olacak azabdan, bir soran sordu"(MaMc. 1) ayetidir. Atkame b. Abede şöyle demiştir:
"Eğer bana kadınlardan sorarsanız, bilin ki ben, kadınların dertlerini iyi bilen bir doktorum."
c) İbn Cerîr, "bihî"deki harf-i cerrin zâid olup, "Ona o habîr (bilen) olduğu halde sor öjr* *J—h manasında olduğunu ve "habtr"in "hal" olarak mansub olduğunu söylemiştir.
d) "Blhl" ifadesi tıpkı Nisa. i) ayetinde olduğu gibi yemin yerine geçen bir edattır. (Yani "Ona yemin olsun ki" manasındadır.) 220[220]

Rahman'a Secdeden Kaçınmaları

Cenâb-ı Allah'ın, "Onlara, "Rahman'a secde edin" denildiği zaman, "Rahman da ne imiş?" dediler" İfadesi işte böyle söyleyen bir topluluğu haber veren bir ifadedir. Binâenaleyh muhtemelen onlar, Allah'ı bilmiyorlardı veya muhtemelen onlar onu biliyorlardı ama, bile bile inkâr ettiler. 221[221]

Rahman İsmini Bilmedikleri İddiası

Veya muhtemelen onlar, Allah'ı bilip inansalar bile, Rahman isminin Allah'ın isimlerinden olduğunu bilmiyorlardı. Müfessirierin çoğu bu son görüşü benimseyerek şöyle demişlerdir: "Rahman, Allah'ın, önceki semavi kitaplarda da yer alan bir ismidir. Fakat Araplar bunu bilmiyorlardı." Mukfltll ise, "Ebû Cehil Muhammed'in söylediği bu şeyler şiirdir" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Şiir bundan farklıdır. Hayır bu Rahmân'm kelâmıdır" dedi. EbÛ Cehil de, "Aferin, bak helel Hayatım hakkı için, bu sana bunları öğreten Yemâme'deki Rahman (adındaki o adamın) sözleridir" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, "Rahman, göklerin ilahı olan ve kendisinden bana vahiy gelen o yüce zattır" dedi. Ebû Cehil de: "Ey Gâlib kabilesi! Allah'ın bir olduğunu iddia eden ve sonra da "Bana Allah ve Rahman öğretiyor" diyen Muhammed'den benim hakkımı kim alır? Sizler, Allah ile Rahmân'm iki ayrı ilah olduğunu bilmiyor musunuz?" dedi, sonra sözüne devamla şunu ilave etti: "Sizin Rabbiniz bütün herşeyi yaratandır. Rahman ise (Yemâme'deki) Müseyleme'dir" demiştir. 222[222]

Rahman Kelimesini Biliyorlardı

Kftdî şöyle der. "Doğruya en yakın olan, bu ayetle onların "Rahman" ismini değil, Allah'ı inkâr ettiklerinin kastedilmiş olmasıdır. Çünkü "Rahman" Arapça bir kelimedir ve onlar bunun, "alabildiğine in'âm ve lütufta bulunan" demek olduğunu biliyorlardı. Şimdi biz bunu onlann

---

[220][220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/271-272
[221][221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/272
[222][222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/272

Allah'ı inkâr ettikleri manasına alırsak, "Rahman da ne imiş?" şeklindeki sözleri, bunun manasını Öğrenmek için sorulmuş bir soru olur ki, bu tıpkı, Flravun'un "Âlemlerin Rabbi de ne imiş?" (şu'ara, 23) şeklindeki sözü gibidir. Yok eğer biz onların Allah'ı kabul ettiklerini, ama "Rahman" ismi ile muttasıf olduğunu bilmediklerini söylersek, "Rahman da ne imiş?" sözleri Rahman kelimesi ile ilgili

Ayetteki "Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?" ifadesi, Sen "Sana hayrı emrediyorum" dediğin için, yahut da "sen bize emrettiğin için, secde etmemizi emrettiğin o zâta secde eder miyiz?" demektir. Bu ifade yâ ile UjJl* şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana "onlar birbirlerine, "Muhammed'in bize emrettiği için" yahut, "Rahman adını almış olan, ama bizim ne olduğunu bilmediğimiz < msenin bize emrettiği için mi secde edeceğiz?" demek istiyorlardı.

Bu emirden beklenen, onları işe ve onu kabul etmeye sevkedici olması iken, onun 2u emri onların nefretini arttırmıştır. Dahhak şöyle der: Bu ayet nazil olunca, Allah'ın --sûlü, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Osman İbn Maz'ûn ve Amr ton Anbese secdeye kapandılar. Müşrikler onları bu halde görünce alay ederek, -lescidin bir kenarına çekildiler ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın "Böylece bu mcde emri, onların nefretlerini artırdı" ifadesiyle kastedilen budur. Yani, "Onların secdeleri, onların nefretlerini arttırdı" demektir. 223[223]

Gökyüzü Düşünmeye Davet Eder

"Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir kandil ve nurlu bir ay yerleştiren Allah'ın şanı ne yücedir! O, iyice düşünüp ibret almak arzusunda bulunan ya da şükretmeyi isteyen kimseler için, geceyle gündüzü birbiri ardınca getirendir"(Furkân, 61-62). 224[224]

Burç Kelimesi

Bil ki, Allah Teâlâ kâfirlerin, secde etmekten alabildiğine nefret ettiklerini anlatınca, tefekkür etmeleri halinde, Rahman'a ibadet etmenin ve secdenin vacib olduğunu anlayacakları şeyi de zikrederek "Gökte burçlar yaratan (...) Allah'ın şanı ne yücedir!" buyurmuştur "tebftreke"nin ne demek olduğu, daha önce geçmişti. £jji kelimesine gelince bu, gezegenlerin conaklama yerleri olup, bu malûm olan şeydir. Bunlara, "yüksek, yüce köşkler" anlamına gelen, "burçlar" denilmiştir; çünkü bunlar adeta o yıldızlar için, kendilerinde sükûnete erdikleri bir konaklama yerleri gibidir. Bu kelime, zuhur etme, görünme anlamından dolayı, "teberrucun" (görünme, ortaya çıkma) kelimesinden İştikak etmiştir. Bu hususta İbn Abbas'dan gelen diğer bir görüş de, "Burûç, burçlar, büyük yıldızlardır" şeklinde olup, Cenâb-ı Hakk'ın "Onda yani burçlarda kıldı, meydana getirdi" ifadesinden dolayı, birinci açıklama doğruya daha yakındır.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın ifadesindeki zamir, burçlara değil de semaya niçin raci olmasın?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü "burûc" kelimesi, zamire daha yakındır. Binâenaleyh zamirin, "burûc" kelimesine raci olması daha evlâdır.

Ayette geçen (sirâc) kelimesiyle de güneş kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak "Güneşi de sirâc, lamba (Nûm6) buyurmuştur. Bu ifade şeklinde de okunmuştur ki bu, o semâda bulunan güneş ve büyük yıldızlar demektir. Hasan el-Basri ve el-A'meş şeklinde okumuşlardır ki bu (Aylı, ayışığı ile dolu) kelimesinin çoğuludur. Buna göre sanki "Aydınlatıcı ve ay ışığı ile dopdolu kıldı" denilmiştir. Çünkü geceler, aydan dolayı, ayışığı İle dopdolu olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu ışığı, geceye nisbet etmiştir. Ayetteki kelimesinin tıpkı ve kelimesi gibi) (Kumrun) anlamında olması da uzak değildir. 225[225]

---

[223] 223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/272-273

[224] 224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/273

[225] 225[225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/273-274

Gece İle Gündüzün Halef Olmaları

Ayetteki iil* kelimesine gelince, bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır.
Birinci açıklama: Bu, iki şeyden birisinin diğerinin arkasına geçmesi ve onun ardından gelmesi anlamındadır. Nitekim Arapça'da bir kimse birisinin abdest bozacağı yere varıncaya kadar karışıp, ihtilaf çıkardığında denilir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak, ayla güneşi "hılfet" sahibi olarak yarattı. Yani, "Birbirlerini takipçi kıldı." Yahln"Bu onu, o da bunu İzler, takip eder" demektir.
İbn Abbas (r.a) da şu manayı vermiştir: "Cenâb-ı Hak bu ikisinden herbirini, kendisinde amel etmeye ihtiyaç duyulan şeyler konusunda, diğerine halef kıldı. Binâenaleyh, kim geceyle gündüzden birinde, bir işini tamamlayamazsa, onu diğerinde tamamlar." Enes İbn Malik de şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), bir gün geceleyin Kur'ân okuyamayan Hz. Ömer'e, "Ey Hattab oğlu, andolsun ki, Allah senin hakkında bir ayet indirdi" dedi ve, bu ayeti okuyarak "Geceleyin kaçırdığın nafile ibadetleri gündüzünde, gündüzün kagrdığın yapamadığın şeyleri de gecende ifa et" buyurdu.
İkinci açıklama: Bu MÜcahİd, Katflde KisaTnin görüşü olup, bunlar şöyle demişlerdir: "Arapça'da, ihtilaf eden iki şeye OUb* ui (Humâ hilfanl) denilir. Binâenaleyh ayetteki kelimesi "Muhtelif, farklı" anlamındadır. Yani, "Bu beyazdır, diğeri de siyah, bu uzun diğeri kısa" demektir. Ama, birinci görüş doğruya daha yakındır.
Ayetteki "iyice, düşünüp ibret almak" kelimesini bütün kıraat imamları
bu şekilde okurken, Hamza şeddesiz olarak en-yezkure okumuştur. Bu kelimeyi Ubey İbn Ka'btn da şeklinde okunduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "Bakıp tefekkür eden kimselerin onların farklı farklı oluşları hususunda tefekkür etmeleri, böylece de, onların bir halden başka bir hale geçişleri hususunda, mutlaka onları £)u hale sokan ve değiştiren bir yüce zâtın bulunduğunu anlamaları için" şeklinde dur. Bu kelime, daha önce bahsedilen nimetlerin tamamıyla ilgilidir. Cenâb-ı Hakk Rahman da neymiş? diyen o kimseler, şayet bu nimetler hususunda tefekkür ve tezekkür etselerdi, böylece bu sayede onlar, Allah'ın kudretinin ne denli büyük :-cuğuna istidlal etmiş olurlar ve gecedeki sükûnet ve dinlenme, istirahat, gündüzdeki := şma ve dönüp dolaşma gibi nimetlere şükredenler şükretmiş olurdu" diye açıklamada bulunmuştur. Bu tıpkı, "Onun rahmetinden ki O, sizin faydanıza olarak içinde sükun ve istirahat etmeniz için geceyi ve fazl-u kereminden aramanız için gündüzü yaratmıştır" {Kas**, 73» ayetinde olduğu gibidir. Yahut da bunun manası, o *isi, "Tefekkür ve tezekkür edip şükredenler için iki vakit, iki zaman olsun diye" seklinde olup, buna göre "Kim, o İkisinden birisinde yapamazsa, ibadetten alıkonu-ursa, onu diğerinde yapar, yapsın" demektir, kelimesi imin masdarıdır. 226[226]

Rahman'ın Has Kullarının Vasıflan

"Rahman'm has kulları ki onlar, yeryüzünde vakar ve tevâzû ile yürürler. Kendilerine beyinsizler laf attığı zaman, "selâmetle!" derler. Onlar ki gecelerini Hableri için secde ederek ve kıyamda durarak geçirirler. Onlar ki, "Ya Rabbi, derler bizden cehennem azabını sav. Gerçekten, onun azabı daimî bir helaktir. Hakikaten orası ne kötü bir karargâh ve ikametgâhtır." Onlar ki, harcadıkları vakit, ne israf ederler, ne de sıkılık yaparlar. İkisi arasında, ortalama hareket ederler'.' (Furkân, 6M7).
Bil kî Cenâb-ı Hakk'tn ifadesi, haberi bu sûrenin sonlarında olan bir müptedâdır. Buna göre sanki, "sıfatları ve nitelikleri böyle olan Rahman'ın kulları yok mu, işte onlar, cennet odalarıyla m ükâfaatland ir ılırlar" denilmek istenmiştir. Bu ifadenin müptedâ, haberinin olması da mümkündür.
Bil ki Cenâb-ı Hakk, "kulluk" ismini kullukla meşgul olanlara tahsis etmiştir. Böylece bu iş, işte

---

226[226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/274-275

bu sıfatın, mahlûkattaki sıfatların en değerlisi olduğuna delâlet etmiştir. Bu kelime şeklinde de okunmuştur.
Bil ki, Cenab-ı Hak bu kulları şu dokuz çeşit. Sıfatla tavsif etmiştir. 227[227]

1. Sıfat: Tevazu

Birinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "ki onlar, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, onların gündüzleyin olan gidişatlarını nitelemedir. Bu kelime şeklinde de okunmuştur ki, bu ya hâldir, ya da w-û» anlamında yürümenin sıfatıdır; yahut da"vakur bir yürüyüşle" anlamındadır. Ancak ne var ki, masdann sıfat yerinde kullanılması mübalağa ifade eder. jy> yumuşaklık, mülayemet ve şefkat demektir, "Sevdiğini ölçülü sev, ileri gitme" hadisindeki keiime de bu köktendir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in i) yi) "Müminler vakurdurlar, şefkatlidirler, yumuşacıktırlar" sözü de bu anlamdadır. Bu, "onların yürümeleri, hal ve hareketleri (bile), bir yumuşaklık, bir vakar, bir ağırbaşlılık bir tevazu içindedir. Şımararak haddi aşarak, ayaklarını (gururla) yere vurmazlar. Kibirlenerek, böbürlene-böbürlene yürümezler. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Yeryüzünde şımarak yürüme"(lokman, t8) buyurmuştur. Zeyd Ibn Eslem'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: kelimesinin tefsirini araştırdım ama bulamadım. Derken, bir gün rüyamda gördüm. Bana, "Bunlar yeryüzünde fesâc istemeyen kimselerdir" denildi. Ibn Zeyd'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bunlar kibirlenmeyen zorbalık taslamayan ve yeryüzünde büyüklenmek istemeyen kimselerdir." 228[228]

2. Sıfat: Cahilleri Muhatap Almazlar

İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Kendilerine beyinsizler laf attığı zaman, "selâm" derler" ayetinin ifade ettiği husus olup, bunun anlamı, "Biz de uyup sizin gibi cahillik yapmayız. Sizinle bizim aramızda iyi ya da kötü bir şe> yoktur" demek olup, bu "Sizin yaptığınıza karşılık size selam verip, size bulaşmayız" anlamındadır. Böylece burada kelimesi (selam etmek kelimesinin yerine getirilmiştir.
Diğer taraftan, onların maksatlarının, selâmet ve sükûneti temin etmek olması da muhtemeldir. Yine bununla, sakınsınlar ve kaçınsınlar diye, onların gidişatlarının kötü olduğuna dikkat çekmenin de kastedilmesi muhtemel olduğu gibi, bu mü'minlerin maksatlarının onlara aynıyla muamelede bulunmaktan kaçınmaları olması da muhtemeldir. Yine bununla, onların cahilliklerine mukabil sabır göstermenin kastedilmiş olması da muhtemeldir. el-Esamm şöyle der: "Bu ayetteki, "selâm" ta'zim ve saygı selamı değil, vedalaşma selamıdır. Bu tıpkı Hz. İbrahim (a.s)'in, babasına "Sana selam olsun, uğurlar olsun" (Meryem, 47) ifadesi gibidir. Kelbf ve Ebu'l-Âliye bu ayeti, Kıtal (cihad) ayetinin neshettiğini söylemişlerdir ki, bunu söylemeye gerek yoktur. Çünkü, beyinsizlerin yaptıklarına göz yummak ve onlara ayniyle mukabelede bulunmamak hem aklen hem de dinen güzeldir, hem ırz ve namusun selametinin hem de takvanın sebebidir. 229[229]

3. Sıfat: Geceyi İbadetle İhya

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar ki, gecelerini Rabieri için secde ederek ve kıyamda durarak..." ayetinin ifade ettiği husustur. Bil ki Cenâb-ı Hakk, onların gündüz ki gidişatlarından şu iki bakımdan bahsetmiştir:
a) Eziyyet etmemek. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "yeryüzünde vakar ve tevazuyla yürürler" ayetinden kastedilen husustur.

227[227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/275-276
228[228] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/276
229[229] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/276-277

b) Sıkıntılara katlanmak. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın "Kendilerine beyinsizler laflar attığı zaman, "selametle!" derler" ayetinden anlaşılandır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hakk, o mü'minlerin, insanlara karşı gündüzdeki gidişatlarını açıklayınca, bu ayetlerde de işte onların Haliklarına hizmette meşgul olduklarında, geceki gidişatlarını beyan buyurmuştur ki, bu tıpkı, "Yanları yataklardan uzaklaşır" (Secde, ıe> ayeti gibidir.
Ayrıca Zeccâc şöyle demiştir: "Geceye yetişen herkese, uyumasa dahi (geceledi) denilir. Bu tıpkı (Falanca, canı sıkkın olarak geceledi) geceyi canı sıkkın olarak geçirdi gibidir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi ileonların gecelerinde namaz kıldıkları kastedilmiştir. Öte yandan alimler kendi aralarında ihtilaf ederek, bazıları şöyle demişlerdir: "Kim bir namazda, Kur'ân'dan az bite olsa bir şey okursa, o kimse secde etmiş ve kıyama durmuş olarak gecelemiş olur." Bunun akşam namazından sonra kılınan iki rekât ve yatsıdan sonra kılman dört rekât namazla gerçekleştiği de söylenmiştir. Ama evlâ olanı, bununla onların gecelerinin tamamını veya ekserisini ihya etmiş olmakla vasfedilmiş olmalarıdır. Nitekim Arapça'da utâ k£-jj USU Jİâj' üSü "Falanca, gündüz sâim (oruçlu) gecede kaim (ibadet halindejdir" denilir. Hasan el-Basri de şöyle der: "Onlar, Allah rızası için ayakları üstünde (ayakta) gecelerler. Rablerinden korktukları için gözyaşları yanaklarından akarak, yüzlerini Allah rızası için yere vururlar. 230[230]

4. Sıfat: Cehnneme Girmekten Korkmaları

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar ki, "Ya Rabbi derler bizden cehennem azabını sav. Gerçekten, onun azabı daimî bir helaktir" ayetinin ifade ettiğidir. Ibn Abbas (r.a) "Onlar, secdelerinde ve kıyamlarında, işte bu sözü söylerler" derken, Hasan el-Basri de, "Cehennem azabından tir tir titredikleri için onlar, gündüzün huşu içindedirler, gece de yorgun argındırlar" demiştir. Ayetteki kelimesine gelince, bu, "helak, hüsran, peşi bırakmayan ve yapışan" anlamındadır. Peşi bırakılmayıp ısrarla takip edildiği için borçluya da ğarîm denilmesi bundandır. Yine Arapça'da kafasını kadınlara takan, gönlünü onlara kaptıran kimse için "Falanca, kafasını kadınlara takmıştır, kadınlara çok düşkündür" denilir.
Nafi İbnu'-Ezrak, İbn Abbas'a kelimesini sorduğunda, o "Bu can yakan, sızlatan anlamındadır" demiştir. Muhammed İbn Ka'b'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cenâb-ı Hak kâfirlerden, onlara verdiği nimetlerin parasını istedi de, onlar onu O'na ödeyemeyince de, onları borçlu tutarak cehenneme soktu."
Bil ki Allah Teâlâ, bu mü'minleri gecelerini secde ve kıyam ile ihya etmekle nitelemiş, daha sonra da bunun peşinden onların bu çabalarına rağmen alabildiğine haşyet içinde bulunduklarını ve ilahî azabın kendilerinden uzaklaştırılması hususunda Allah'a yalvardı ki arı m bildirerek, onların yaptıkları bu duayı zikretmştir ki, bu da. tıpkı "Rablerinin huzuruna döneceklerinden yürekleri korkarak vergilerini verenler" (Mü'minun. 60) ayeti gibidir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Hakikaten orası ne kötü bir karargâh ve ikametgâhtır" buyruğuna gelince, bu cümledeki kelimesi, tıpkı gibi olup, bu fiilin hakkında kelimesinin açıkladığı mübhem bir zamir bulunup, "mahsûsun bizzemm ise mahzuftur. Buna göre mana "Orası, karargâh ve kalınacak yer olma bakımından ne kötüdür!" şeklinde olup, kelimesi ya haldir ya temyizdir.
Buna göre eğer, "Ayet-i kerime şu iki sebepten dolayı, onların, Allah Teâlâ'dan cehennem azabını kendilerinden uzaklaştırmasını istemiştir:
1) Çünkü onun azabı helaktir.
2) Orası, çok kötü bir karargâh ve ikametgâhtır. O halde, bu iki sebep arasında ne gibi bir fark vardır? Yine karargâh (müstekarr) ile ikametgâh (mukâm) arasında ne gibi bir fark bulunur?" denilirse, deriz ki: Kelâmcılar, kâfirin cezasının, fayda şaibesinden tamamiyle uzak ve devamlı bir zarar olması gerektiğini söylemişlerdir.cümlesi onun fayda şaibelerinden uzak katıksız bir azâb olduğuna; ifadesi de, o azabın devamlı olduğuna işaret etmektedir. Bu ikisi arasında bir farkın bulunduğunda ise şöphe yoktur. Müstekarr ile mukâm kelimeleri

---

230[230] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/277

arasındaki farka gelince, müstekarr'ın iman ehli olan günahkârlar için olması muhtemeldir. Çünkü onlar, ateşte (geçici bir süre için) karar kılacaklar, ama orada (ebedî) mukîm olmayacaklar. "Mukftm" kelimesinin ifade ettiği "ikamef'e gelince, bu da kâfirler içindir. Şunu bil ki, Cenâb-ı Hakk'ınifadesinin, Allah'ın kendi sözü olması muhtemel olduğu gibi, bunun o kâfirlerin sözlerinin nakli ve hikâyesi olması da mümkündür. 231[231]

5. Sıfat: Harcamada İtidal

Beşinci sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar ki, harcadıkları vakit ne israf ederler, ne de cimrilik yaparlar, ikisi arasında ortalama hareket ederler" ayetinin ifade ettiği husustur, kelimesi tâ'nın «esresi ve dammesiyleve yâ'nın dammesi kâfin sükunu ve tâ'nın kesresiyle ve yâ'nın dammesi, kâfin fethası, tâ'nın da kesresi ve şedde ile şekillerinde okunmuştur ki, bunların hepsi de değişik kullanışlardır. Katr, ıktftr ve taktîr kelimeleri, israfın zıddı olup, kısmak ve daraltmak anlamına gelir. İsraf ise, -arcamada haddi, ölçüyü (aşmaktır. 232[232]

İsraf ile Cimrilik Arasında

Müfessirler israf ve kısma hususunda birkaç izah şekli zikretmişlerdir:
1) En kuvvetli oian bu görüşe göre, Allah Teâlâ onlart aşırılık ite eksiltme arasında »ulunan itidallikle nitelemiş, peygamberine de aynısını emretmiştir. "Elini boynuna -ağlayarak asma. Onu büsbütün de açıp saçma"(I*râ, 29)
Vüheyb İbnıTI-Verd'den naklolunduğuna göre o, bir alime şunu sormuştur: Kendisinde israf bulunmayan ev, bina nedir?" sorusuna "Seni, güneşten koruyan ve yağmurdan muhafaza eden!"; Kendinde israf olmayan yiyecek nedir?" sorusuna Açlığı gideren"; Kendisinde israf olmayan elbise nedir?" sorusuna da "Avret mahallerini, (bedenini) örten ve seni soğuktan koruyan" diye cevap vermiştir.
Yine rivayet olunduğuna göre, adamın birisi sade bir sofra hazırlayıp Hz. Peygamber (s.a.s); davet edince, o, da yanındakilere "icabet bir vazifedir" icabet ediniz" buyurdu. Sonra adam ikinci kez hazırlar ve yine haber yollar, Hz. Peygamber, "Münasiptir, dileyen icabet etsin, dileyense otursun (kendi bilir)"der. Sonra adam jçüncü kez yapıp, yine haber yollayınca, "6u riyadır, bunda hayır yoktur" der.
2) Bu, İbn Abbas, Mücahid, Katâde ve Dahhfik'ın görüşü olup, buna göre israf, Allah'a isyanın söz konusu olduğu hususlarda harcamada bulunmaktır. Kısmak ise, Allah'ın hakkını men etmektir. Mücahid şöyle demiştir: "Şayet bir adam, Ebû Kubeys Dağı kadar altını Allah yolunda harcasa, bu israf olmaz. Ama, Allah'a isyan hususunda bir ölçek (sâ1) harcasa, bu israf olur." Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: "Bunun anlamı, onlar, Allah'a isyan olacak hususlarda harcamazlar, gerekli yerlerden de asmazlar" şeklindedir. Kısma işi, bazan Allah'ın hakkı olan şeylerden geri durmak şeklinde olur ki, bu, kısmanın en kötü olanıdır. Bazan da, vacib olmayan ama mendûb olan şeylerden geri durmak biçiminde. Bu, meselâ zengin bir kimsenin, kendi akrabaları olan fakirleri zenginliğine yaklaştırmaması gibidir.
3) İsraftan murad, helâl olsa bile dünyada nimetlenme ve ona dalma hususunda ~ıaddi aşmadır. Bu, muhakkak ki mekruhtur, zira kendi beğenme ve kibre sebebiyet verir. İktâr ise, kısmaktır. Buna göre, insanı ibadetten alıkoyacak derecede tok olduğu halde kişinin yemek yemesi israftır. İhtiyaç miktarı yerse, işte bu da kısmadır. İşte bu vasıf, Hz. Peygamberin ashabının niteliğidir. Onlar, nimetlenmek ve lezzet almak için yemiyorlardı, güzelleşmek ve süslenmek için giyinmiyorlardı. Ama onlar, açlıklarını giderecek ve Rablerine olan ibadetlerini yapmalarına medar olacak kadar yiyorlar; avret mahallerini örtecek ve onları, sıcaktan soğuktan koruyacak şeyleri giyiyorlardı. Burada iki mesele vardır. 233[233]

---

[231] [231] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/277-278
[232] [232] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/279
[233] [233] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/279-280

Kavâm Kelimesi,

Ayetteki kavâm kelimesi hakkında Sa'leb şunu demiştir: "Bu kelime kafin fethasıyla adalet ve doğruluk üzere olma; kesre ile kıvam şeklinde okunduğunduysa bir şeyin, sayesinde ayakta durabildiği şeydir." Keşşaf sahibi de şöyle demiştir: "Kavâm kelimesi, iki tarafında dosdoğru ve itidal üzere bulunmasından dolayı, iki şey arasında
bulunan denge ve ahenk anlamına gelir. 'İstikâmet" kökünden gelen kavâm kelimesinin bir benzeri de İstiva kökünden gelen ve eşit, müsavi anlamına gelen seva'u kelimesidir. Bu kelime kesre ile kıvam şeklinde de okunmuştur ki, anlamı bir şeyin kendisiyle ayakta durduğu şeydir, kıvamdır. Arapça'da denilir ki, buradaki "kıvam" kelimesinin anlamı, "ihtiyaçların tamı tamına karşılanarak, kendisiyle ayakta durduğu, karşılandığı şey"dir. 234[234]

İkinci Mesele

Buradaki mensûb iki kelimenin, yani ifadelerinin aynı anda iki haber olması caiz olduğu gibi, kelimesinin "zarf-ı lağv"; ifadesinin de "zarf-ı müstekar" olması, yine zarfın haber, kelimesinin de tekid edici hal ifadesi olması mümkündür. Ferrâ şöyle demiştir: "Eğer dilersen ifadesini nin ismi tutabilirsin. Nitekim sen dersin. Bununla da "Bundan daha azı da yeterli ve kâfidir" anlamını kastedersin. Buna göre ifadesinin anlamı, "Bunun, harcamanın ortası daha adildir" şeklindedir." Bu açıklama zayıftır. Çünkü kavâm kelimesi vasat (orta, orta halli) anlamına gelir ki, bu durumda kelâmın takdiri "Orta hallisi, ortadır" şeklinde olur ki bu bir hatadır. 235[235]

6. Sıfat: Kati, Zina Gibi Günahları İşlemezler

Altıncı sıfat, Cenâb-ı Makk'ın şu ayetleridir:
"Onlar ki Allah'ın yanında başka bir tanrıya daha tapmazlar. Allah'ın haram ddığı cana haksız yere kıymazlar, zina etmezler. Kim bunları yaparsa, cezaya çarpar. Kıyamet günü de azabı katmerleşir ve o azabın içinde, hor ve hakir olarak ebedi bırakılır. Tevbe ve iman edip de iyi amelde bulunan kimseler müstesna. İşte Allah, bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok affeden ve çok merhamet edendir. Kim tevbe eder ve güzel amel işlerse, muhakkak ki o, tevbesi makbul ve rızasına nail olmuş olarak Allah'a döner." (Furkfin, 68-71).
Bil ki, Allah Teâlâ, Rahmân'ın kullarının sıfatlarından olmak üzere, onların şirkten, adam öldürmeden ve zinadan kaçınmayı zikredince, bunun peşinden bu işleri yapanın cezasının ne olacağını belirtmiş, sonra da tevbe eden kimseyi bunlardan istisna etmiştir. Burada birkaç sual bulunmaktadır: 236[236]

Kavramların Sıralanması Hakkında

Birinci soru: Allah Teâlâ bu sıfatı zikretmeden önce, Rahmân'ın kullarını, hafif ve yakışık almayan işlerden tenzih etmişti. Bundan sonra daha nasıl, onları şirk, kati ve zina gibi büyük günahlardan tezkiye etmesi uygun düşer? Tertib, şayet bunun aksine olsaydı, daha uygun olma2 mıydı?
Cevap: daha önce geçmiş olan sıfatlarla muttasıf olan bir kimse bazan dini sakımdan şirke tutunabilir. Diri diri toprağa gömülen kız çocuğunu öldürmeye yönelebilir ve zina edebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk kişinin sadece bu niteliklerle, Rahmân'ın kulu olamayacağını, bu nedenle bunlara böylesi büyük günahlardan uzak durması hasletinin de bitişmesi gerektiğini beyan etmiştir.

234[234] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/280
235[235] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/280
236[236] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/281

Hasan el-Basri ise buna değişik bir açıdan cevap vermiş ve şöyle demiştir. Bundan amaç, müslümanların yaşantısıyla kâfirlerin yaşantısı arasındaki farka dikkat çekmektir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk sanki şöyle demiştir: "Rahmân'ın kulları şu kimselerdir ki: Onlar, Allah'la beraber başka bir tanrıya tapmazlar. Oysa sizler ey müşrikler, tapıyosunuz. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar. Oysa siz, ey müşrikler diri diri toprağa gömdüğünüz kız çocuklarınızı öldürüyorsunuz. Zina etmezler, oysa siz ey müşrikler, zina ediyorsunuz." 237[237]

Cana Kıymazlar

İkinci soru: "Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar" ifadesinin anlamı nedir? Katledilmesi helâl olanın, öldürülmesi haram kılınmış nefs, can kapsamına girmediği malumdur. O halde bu istisna, daha nasıl uygun olabilir?
Cevap: Öldürmenin haramlığını gerektiren hüküm, ebedî olarak kaimdir ve yürürlüktedir. Öldürmenin cevazı ise, arızî olarak sübut bulmuştur. Buna göre "Allah haram kıldı" ifadesi, haramlığı gerektiren hükme; "geçerli bir hak olan bir sebepten dolayı olursa müstesna" ifadesi de, arızî olan sebebe bir işaret olmuş olur. 238[238]

Kısası Gerektiren Hal

Üçüncü soru: Hangi sebepten dolayı, kati helâl olabilir?
Cevap: İrtidâd, evlendikten sonra zine sebebiyle, hadiste de varid olduğu gibi, kısas yoluyla öldürmek suretiyle... Adam öldürmenin savaştan dolayı ve bir de aleyhinde delil sayılabileceği mülahazasıylada kısas gerekeceği söylenmiştir. Eğer delil bulunmazsa, durumun kendisine şehâdet etmesiyle öldürülür. 239[239]

İrtidat Meselesi

Dördüncü soru: Bazı alimler ifadesini, irtidâd, dinden dönme ile açıklamışlardır. Bu doğru mudur?
Cevap: Kati kelimesi umûmi bir ifade olup, hepsini içine alır. İbn Mesûd'dan şu rivayet edilmiştir: "Dedim ki, "Ey Allah'ın Resulü, hangi günah daha büyüktür?" "Seni yarattığı halde, Allah'a eş koşman!" buyurdular. "Daha sonra?" deyince, "Seninle yemek yer de, (nzkm daralır) korkusuyla çocuğunu öldürmen" buyurdular Ben, "Ya Resûlullah daha sonra" deyince de "Komşunun karısıyla zina etmendir!" buyurdular. Bunun üzerine Allah da onu tasdik eden bu ayetleri inzal buyurdu.
Beşinci soru: kelimesinin anlamı nedir? Buna birkaç bakımdan cevap verilir:
1) Bu, günahın cezasıdır. Kelime (vebal, günah, manevi ağırlık) ve (ceza, ikâb) veznindedir.
2) Ebû Müslim'in görüşü olup, buradaki esflm kelimesi İsm $\) anlamındadır, tası de aynı anlamda olup, günah manasına gelir. Burada bununla kastedilen ise, günahların karşılığı ve cezasıdır. Böylece bir şeyin ismi, onun karşılığı olarak O anılmış demektir.
3) Hasan el-Basri "asam kelimesi, cehennemin isimlerinden bir isimdir" derken, Mucahld, bunun cehennemde bir vadi olduğunu söylemişti». Abdullah Ibn Mesûd
«Metli anlamında olmak üzere, fö şeklinde okumuştur. Çok şiddetli ve fırtınalı ar gün hakkında da 'a denilir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Kıyamet günü de azabı katmerleşir ve o azabın içinde, hor ve hakir olarak ebedi bırakılır" ayetine gelince, onunla ilgili birkaç mesele vardır: 240[240]

237[237] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/281-282
238[238] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/282
239[239] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/282
240[240] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/282-283

Kelimesi Hakkında

kelimesi kelimesinden bedeldir. Çünkü, bu ikisi aynı anlamdadır. Bu kelime şeklinde okunduğu gibi, nün ve "azâb"kelimesinin nasbi ile u&ai şeklinde se okunmuştur. Yine bu kelime ya müste'nef bir cümle ya da hal cümlesi olarak ref şeklinde de okunmuştur. Jüüw kelimesi de böyledir. Bu kelime mechûl if'âl ve te'fîl babından şeklinde de okunmuştur. Yine bu kelime, rfattan dolayı Al~ (sen ebedi kalırsın) şeklinde de okunmuştur. 241[241]

Kafirler Fûrû-u Şeraiti Haiz Olup Zekât Verebilirler mi?

Azabın kat kat kılınmasının sebebi şudur: Müşrik, şirkinin yanısıra başka günahlar da işleyince, hem şirkinden hem de diğer günahlardan dolayı azâb görür. Böylece de kendisinden dolayı azâb görülen şeylerin, sayısı artıp katlandığı için, onun cezası da kat kat artmış olur ki, işte ayetin bu ifadesi, kâfirlerin de dini fürûundan sorumlu olduklarına delâlet eder. 242[242]

Üçüncü Mesele

Kâdî şöyle der: "Allah Teâlâ bu kat kat olma ve artma işinin devamlı olmadaki durumlarının, değişmeden aynen aslında olduğu gibi devam edeceğini beyan buyurmuştur. O halde, ayet-i kerimedeki ifadesinin anlamı, o kimse bu kat kat azâb içinde devamlı «cicidir" demek olur. Sonra bu kat kat verme işi, günahlara karşılık olan bir cezadan Dolayı meydana geldiği için, bu isyanların cezasının kâfir hakkında ebedi olması gerekir. Durum böyle olunca da bunun mü'minler hakkında da aynı olması gerekir. Çünkü ister başkasıyla birlikte yapılsın, isterse yalnız başına yapılsın, bunun durumu -akedilen şey hususunda değişmez."
Buna şöyle cevab verilir: "şirkin, başka günahlarla birlikte işlendiğinde, bunun : -Kinliğin artmasında bir tesiri niçin olmasın? Baksana herne kadar birlikte yapıldığında kabih (çirkin) olan iki şeyden biri tek başına aslında güzel olabilir. Yine bazan ikişeyi birlikte yapmak daha çirkin (kötü) olduğu halde, onlardan herbiri tek tek sadece biraz kötü olabilir. İşte burada da böyledir. 243[243]

Dördüncü Mesele

Ayetteki "O azabın içinde, hor ve hakir olarak ebedi bırakılır" ifadesi, tıpkı mükafaatın, ta'zim (saygı ile) içice olan saf menfaat olması gibi, ikâbın da zelil kılma, hor ve hakir kılma ile içice olan, katıksız bir zarar olduğua bir işarettir. 244[244]

Tevbenin Makbuliyeti

Hak Teâlâ'nın "Tevbe ve iman edip de iyi amelde bulunan kimseler müstesna" ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele var: 245[245]

Birinci Mesele

Ayet, tevbenin makbul olduğuna delâlet eder. Buna delâlet eden "istisna" değildir. Çünkü

241[241] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/283
242[242] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/283
243[243] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/283-284
244[244] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/284
245[245] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/284

Cenâb-ı Hak, o kimsenin azabının kat kat olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh bu istisnanın yerinde olabilmesi için, tevbe edenin azabının katkat olması gerekir. O halde ayette buna delâlet eden, "işte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir" cümlesidir. 246[246]

Katilin Tevbesi

Ibn Abbas (r.a)'ın "Katilin tevbesi makbul değildir" demiş ve bu ayetin, "Kim bir mü'mini kasten öldürürse"(Nisa. 93) ayeti ile mensûh olduğunu iddia etmiştir. Sahabe, "yumuşaklıktan fazla geçmeden daha sert hüküm indi" demişlerdir. Dahhak ve Mukatll'in aradaki müddetin, sekiz yıl olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir. Bu husustaki izahımız, Nisa sûresinde geçmişti. 247[247]

Üçüncü Mesele

Eğer "amel-i sâlih" içine tevbe ve iman da girer. Öyle ise "amel-salih"den önce bu ikisinin zikredilmesi, gereksiz
birşey olmaz mı?" denilirse, biz deriz ki: "Cenâb-ı Hak, iman ve tevbeyi, çok önemli ve şerefli oldukları için, ayrıca zikretmiştir. Bunlarla birlikte mutlaka diğer sâlih ameller de gerekli olduğu için, bu ikisinin peşinden "amel-i salih"i de zikretmiştir. 248[248]

Günahların Yerine Sevap Yazılması

Âlimler, ayetteki "İşte Allah bunlann kötülüklerini iyiliklere çevirir" cümlesi ile ne kastedildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:
1) Ibn Abbas, Hasan el-Basrl, MÜcfthid ve Katade'ye göre bu çevirme işi, dünyada iken olur: Allah Teâlâ o kimselerin müşrik iken yaptıklar: kötü amelleri, müslüman olarak güzel ameller işleme haline çevirir. Binâenaleyh Allah, onların şirkini imana, mü'min Öldürüşlerini müşrik öldürmelerine, zinalarını da iffete ve namusa çevirmiştir. Böylece Hak Teâlâ sanki onlara onları bu salih amellere muvaffak kıldığını ve onların bu sayede o mükafaatları hakettiklerini müjdelemiştir.
2) Zeccâc şöyle der: "Günahın (seyyienin) kendisi, haseneye (iyilik haline)
dönüşmez. Fakat bu husustaki te'vilimiz şöyle olur: Onların yaptıkları seyyieler, •evbeleri sayesinde silinir ve tevbe ettikleri için onlara hasene (sevap) yazılır. Allah Kâfirin iyi amelini boşa çıkarır ve onun yerin günah yazar."
3) Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bu ayete göre, kulun günahlannı sı-er ve onlaın yerine hasene (sevap) yazar." 8u, Sa'ld b. el-Müseyyeb ile Mekhûlün görüşüdür. Bunlar Ebu Hureyre (r.a)'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den naklettiği şu -adisi delil getirmişlerdir:"Hiç şüphesiz bazıları dünyada çokça günah işlemiş z.mayı temenni edeceklerdir." "Ey Allah'ın Resulü bunlar da kim?" denilince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Onlar, Allah'ın seyyiâtını hasenata çevirdiği kimselerdir"249[249] buyurmuştur. Bu izaha göre, bu çevirme işi âhirette olacak demektir.
4) Katla I ve Kâdî şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, cezayı ve ikabı, mükafaat çevirir. Binâenaleyh Allah Teâlâ ayette, seyyie ve haseneyi zikretmiş, ama bunlarla bunların •=-siliğini kastetmiştir. Bu kelimeler böyle karşılık (ceza) manasına hamledilince, çevirme" işinin Allah'a isnadı, mecazi değil hakiki olur. Çünkü mükafaatlandımna iadece, Allah tarafından olur. 250[250]

246[246] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/284
247[247] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/284
248[248] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/284
249[249] Kenzu'l-Ummal, 4/10227.
250[250] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/284-285

Tevbenin Tekrarının Hikmeti

Hak Teâlâ'nın "Kim tevbe eder, güzel amelde bulunursa, muhakkak o tevbesi makbul ve rızasına nail olmuş olarak Allah'a zöner" ifadesi ile ilgili şu iki soru sorulabilir:
Birinci soru: Ayetteki bu tekrarın faydası (hikmeti) nedir? Cevap: Buna şu iki şekilde cevap verilir:
1) Bu bir tekrar sayılmaz. Çünkü birincisi, o günahlar hakkında olunca, Cenâb-ı Hakk, tevbenin geçerli olması hususunda, bütün günahların onlar gibi olduğunu da sununla beyan etmiştir.
2) Birinci tevbe, kişinin şirk ve günahlardan dönmesi, onları bırakması -tasmadır; ikincisi ise, insanın mükafaat ve sevap için, Allah'a dönmesi -anasınadır. Bu da tıpkı, "Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüşün de sadece Onadır" (Ra'd, 30) ayeti gibidir.
İkinci soru: Tevbe zaten sadece Allah'a yapılır. Öyle ise, ayette "O... Allah'a tevbe «der, döner" denilmesinin hikmeti nedir?
Cevap: Buna da birkaç yönden cevap verilebilir:
1) Daha Önce de bahsettiğimiz gibi, birinci tevbe günahlardan dönme manasına, bu ikincisi ise Allah'ın hükmüne ve mökafaatına dönme demektir.
2) Bu, "Kim Allah'a tevbe eder (dönerse), hiç şüphesiz Allah katında makbul olan, günahlarını silen ve büyük mükafaat kazandıran bir tevbe yapmış olur" demektir.
3) Ayetteki bu ifade geçmiş ile ilgilidir. Çünkü HakTeâlâ şöyle demek istemiştir: "Kim bu tevbeyi geçmişte ıhlaslı bir şekilde yaparsa, Allah ona gelecekte tevbe etmeye muvaffak kılacağını vaadetmektedir." Bu, en büyük bir müjdedir. 251[251]

7- Batıl Şeyle İlgilenmezler

Yedinci sıfat: Bu, şu ayette bahsedilen sıfattır: "Onlar, yalan şâhidlik etmezler, boş ve kötü söze rastladıkları vakit, şerefli olarak geçip giderler" (Furtan, 72).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 252[252]

ZÛr Kelimesinin İzahı

Ayette bahsedilen "zûr" ile, yalancı şâhidlik manası kastedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Onlar, yalan yere şâhidlik etmezler" şeklindedir. Binâenaleyh bu ifadeden muzâf hazfedilmiş, muzâfun ileyh onun yerine getirilmiştir (takdiri jjjji «l£i şeklindedir). Yine bununla, yalan konuşulan yerlerde durmama manası da kastedilmiş olabilir. O zaman bu ayet tıpkt, "Onlar bir başka söze dalmcaya kadar, onlardan yüz çevir"(Enam, ee) ayeti gibidir. Yine bununla, uygun olmayan şeylerin geçtiği hiçbir yerde bulunmama manası da kastedilmiş olabilir. Böylece bunun içine, müşriklerin bayramları ile fasık-fâcirlerin toplantıları da girer. Çünkü şer ehline karışıp, onların işlerine müşahede eden, onların toplantı yerlerinde bulunan, bütün bu günahlarda onlara ortak olmuş olur. Çünkü orada bulunma ve seyretme o işe razı olmanın delilidir. Hatta bu, o işlerin yapılmasına ve gelişmesine bir sebeptir. Çünkü onları o işi yapmaya sevkeden şey, seyredenlerin onu hayranlıkla seyredip, arzu ile bakmasıdır. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bununla Allah'a ve Resûlullah'a iftira edilen, onlar hakkında atılıp-tutulan.yalan-yanlış konuşulan meclislerde bulunmama kastedilmiştir." Muhammed b. Haneflyye ise "Zûr, şarkı-türkü söylemektir" demiştir. Bil ki bütün bu izahlar, ayetin muhtevasına dâhildir. Fakat "zûr" kelimesinin, "yalan" manasına kullanılması daha yaygındır. 253[253]

251[251] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/285-286
252[252] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/286
253[253] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/286

Lağv

En doğru görüşe göre, "lağv", boş ve faydasız şeylerden sayılıp, terkedilmesi gereken her şeydir. Bazı alimler bunu, "Allah'a taat olmayan her şey" diye tefsir etmişlerdir. Bu zayıftır. Çünkü taat olmayıp mubah olan işler, lağv sayılmaz. Binâenaleyh ayetteki bu ifadenin manası, "Onlar lagve, yani ehl-i lağve (lağv e meşgul olanlara) rastladıkları zaman" şeklindedir. 254[254]

Üçüncü Mesele

Ayetteki ifadesinin, "Onlar, lağv hali gibi şeylerden ötürü, kendilerine ikram edici olarak geçip giderler"
manasında olduğu, onların kendilerine ikramının da "Bu d. şeylerden uzak durmak, hoşlanmamak, böyle şeylere destekçi ve alkışçı olmamak suretiyle olduğu söylenmiştir. Bunun içine, şirk, Kur'ân hakkında ileri geri konuşma, peygambere atıp tutma ve dine-diyânete uygun olmayan şeylere dalma girer. Bu Mmenin aslı, sütü sağılırken iyilik olsun diye, kendini koyuveren deve için kullanılan rtakatün kerimetün" ifadesinden alınmıştır. Buna göre sanki o deve, sütü çok bol : -z jğu için, kendisinden sağılana hiç aldırmıyormuş gibi bir hal almış olur. İşte bundan ötürü, başkalarının hatalarına hiç aldırmama manasında, teşbihen kullanılmıştır. vtekim el-Ley s şöyle der: "Arapça'da, birisi kendisine isnâd edilen ayıplardan uzak , kendini bunu söyleyenlerden kerîm (şerefli) kabul ettiğinde, denilir." Bu ayetin bir benzeri de, "Bunlar, yaramaz lakırdı işittikleri zaman, ondan yüz çevirdiler ve, "Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Size selâm fokun). Biz câhillere uymayız" dediler" (Kasas, 55) ayetidir. Hasan el-Basri'nin, 3 Jnahlar, onların akıllarını çelmez, iştahlarını çekmez" dediği rivayet edilmiştir. Yine bunun, "Onlar, kâfirlerin sövüp saymalarını ve eziyetlerini gördükçe aldırmazlar" manasında veya "Onlar, cinsî münasebetten açıkça değil, imâ ile bahsederler"
manasında olduğu da söylenmiştir. 255[255]

8- Ayetlere Karşı Saygı

Sekizinci sıfat: Bu, şu ayeiin ifade ettiği husustur.
"Onlar, kendilerine Rablerinin ayetleri okunduğu zaman, bunlara karşı kör ve sağır düşmezler"
(Furtan, 73).
Su ayet hakkında Keşşaf sahibi şöyle der: "Fiilin başındaki"düşme" olmadığını değil, aksine olduğunu göstermiş; ama kör ve sağır olma işinin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Nitekim Arapça'da uLi fy ^MW "Zeyd bana selam vererek gelmedi" denilir ki bu da, aslında Zeyd'in gelmediğini değil, selam vermediğini ifade eder. Buna göre ayetin manası, "Onlar, kendilerine ayetler okunduğunda, onları dinlemek için aşırı arzu göstererek onlara üşüşür ve onlarda bahsedilen şeylere yönelirler" şeklindedir ki onlar, ayetlere böyle üşüşmelerinde dikkatlice dinleyen ve ezberleyen bir kulak ile dinlerler ve işi hakkıyla takibeden bir gözle izlerler. Yoksa bunlar münafıklar gibi, ayetler kendilerine okunduğunda, aslında onları anlamadıkları ve onda olanı görmedikleri için sanki sağır ve dilsizler gibi oldukları halde, kendilerini ayetlere üşüşüyormuş, ayetlere yöneliyormuş, bunları dinlemek için aşırı arzularından dolayı, ayetleri okuyana koşuşuyorlarmış gibi gördüğün kimseler değillerdir. 256[256]

254[254] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/287
255[255] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/287
256[256] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/287-288

9. Salih Es ve Evlad İsterler

Dokuzuncu sıfat: Bu, şu ayette bahsedilen sıfattır. "Onlar şöyle diyenlerdir "Ey Rabbimiz, bize zevcelerimizden ve nesillerimizden, göz aydınlığı olacaklar ihsan et. Bizi müttakilere imam kıl" {Furkan, 7«).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var: 257[257]

Birinci Mesele

Nftfl, Ibn Kesir, İbn Âmir ve Âsimin ravisl Hafs: "zürrfyet" kelimesini cemî elifi ile "zürriyyâtina" şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, bu elif olmaksızın müfred okumuşlardır. Çünkü bu kelime, hem müfred, hem cemi olabilir. 258[258]

İkinci Mesele

Bununla, onların mal ve güzellik gibi, dünyevî şeylerde değil de, dinî bakımdan göz aydınlığı olacak nesiller istediklerinde şüphe yoktur. Alimler bu hususta şu iki izahı yapmışlardır:
1) Onlar, dünyevi hususlarda kendilerine yardımcı olacak eşler ve zürriyetler istemişlerdir. Böylece Allah'a taata sarılma hususunda, o eşlerinin ve çocuklarının da kendileriyle birlikte olmalarını arzu etmişler ve evlâd-ü iyallerinin cennette,
kendileriyle birlikte bulunma arzuları güç kazanmıştır. Çünkü onların, bu arzu sayesinde, dünyada sevinçleri tamamlanır, ahirette ise mükafaat elde ettikleri zaman, çok sevinirler.
2) Onlar, sevinçlerinin tam olması için, Allah Teâlâ'dan, cennette eşlerini ve çocuklarını kendilerine katmasını istemişlerdir. 259[259]

Üçüncü Mesele

Buna göre eğer, daki min harfi cerri ne çeşittir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun min-i beyâniyye olması
muhtemeldir. Binâenaleyh sanki, "Bize, göz aydınlığı acak kimseler ihsan et" denilmiş ve sonra göz aydınlığının kimlerden olacağı eşlerimizden" ifadesi ile beyân edilmiştir. Bu, Arapların "Sen aralansın manasında demeleri gibidir. Bu "min"in, "kendileri sayesinde çözlerimizin aydın olacağı taat ve salâh gibi şeyleri, o eşlerimiz ve çocuklarımız tarafından bize bağışla" manasında olmak üzere, min-i ibtidâiyye olması da muhtemeldir. 260[260]

Kurretu'l-'ayn Tabiri

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk niçin diyerek bu ifadeyi nekre getirmiş ve bir azlık anlamını ifade etmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Nekre kılmasına gelince, bu, kelimesini nekre kılmak içindir. Çünkü muzafı nekire yapmanın yolu, muzâfun ileyhi nekire kılmaktan geçer. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Bize, onlardan zevceler ve zü niyetleri m izden) dolayı, sürür ve mutluluk ver" demek istemiştir. Ayette değil de denilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk bununla müttakilerin gözlerini •astetmiştir ki, müttakilerin gözleri başkalarının gözlerine oranla azdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Şükreden kulların ne de azdır" (*», 13) buyurmuştur. 261[261]

257[257] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/288
258[258] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/288
259[259] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/288-289
260[260] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/289
261[261] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/289

Dördüncü Mesele

Zeccâc şöyle der: "Arapça'da, "Allah gönlüne göre versin" anlamında denilir. Mufaddıl ise, "Göz aydınlığı"nm ne demek olduğu hususunda, şu üç izah yapılmıştır" demiştir:

a) O gözlerin akan yaşlarının serinliğidir ki, bu sevinçle gülme esnasında olur. Hüzünden dolayı akan göz yaşı ise, sıcak ve hararetli olur.

b) Bu, gözlerin uyumasıdır. Zira gözler uyuduğunda, hüzün ve acılar gider.

c) Bu, Allah'ın rızasına nail olmadır. 262[262]

Müttakilere Önderlik İsteme

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesine gelince, doğruya en yakın olanı şudur: "Onlar Allah Teâlâ'dan, kendilerini kendilerine işaret edilip uyulacakları bir taat mertebesine ulaştırmasını istemişlerdir." Bazı alimler de, "Ayet-i kerime de; din hususundaki riyaset ve önderliğin talep edilip arzulan masın in vacib olduğuna dair delil vardır" demişlerdir. İbrahim (a.s) de, "Sonrakiler içinde benim için lisân-ı sıdk ver" (Şuâra, «) buyurmuştur. Bu ayet-i kerimenin, cennetle müjdelenen on kişi hakkında nazil olduğu söylenmiştir.
263[263]

Altıncı Mesele

Ehl-i sünnet alimlerimiz bu ayetle, kulun fiilinin Allah tarafından yaratıldığına istidlalde bulunmuşlar ve şöyle
demişlerdir: "Dindeki önderlik ancak ilim ve amel ile olur. Bu da, ilim ve amelin ancak Allah Teâlâ'nın kılması ve yaratmasıyla olacağına delâlet eder." Kftdf ise, "Buradaki talep ve istekten maksat, çoğaldıklarında onların bu vazifelere seçilecekleri ve böylece de imamlar olacakları lütuflardir" demiştir ki, buna şöyle cevap qprtfc. Bu lütuflar, şüphesiz ki zaten yapılmışlardır, binâenaleyh onları yeniden talet mek abes olur. 264[264]

Yedinci Mesele

Ferrâ şöyle demiştir: "Ayet-i kerimede tekil olarak (bir imam) buyrulmuş, buyurulmamıştır. Nitekim tesniye içinde, alemlerin Rabbi olan (Allah'ın) peygamberiyiz"(Şuâra, ıe) buyurulmustur. Burada anlamın, "Sizi bir çocuk olarak çıkarır" (Hacc. 5) ayet-i kerimesinde de olduğu gibi, "Bizden herbirini bir imam kıl" şeklinde olması caizdir. Ahfeş ise şöyle demiştir: "İmâm kelimesi çoğul olup, bunun tekili, tıpkı (oruç tutanlar) kelimesinin müfredinin (oruç tutan) olması gibi, fi kelimesidir." Kaffal ise, "Bana göre, "imâm" kelimesi isim muamelesi gördüğünde tekil getirilir.Buna göre sanki, "Bizleri, müttakiler için bir hüccet yap" denilmiştir. el-Beyyfne (delil, burhan) kelimesi de bunun bir benzeridir. Arapça'da mesela "Şunlar falancanın delilidir" denilir.
Bil ki, Cenâb-ı Hakk muhlis ve muttaki kimselerin sıfatlarını sayıp dökünce, bundan sonra da, onlara olan ihsanının çeşitlerini beyan etmiştir ki, bunlar da, iki şeyden meydana gelen bir gruptur: Faydalar ve tazım, saygı. Faydalara gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetidir: 265[265]

Gurfe Mükâfaatı

"işte onlardır ki, zorluklara katlanıp dayanmaları sebebiyle, gurfe ile mükafaatlandırılacaklar."

262[262] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/289

263[263] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/289

264[264] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/290

265[265] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/290

(FurtcAn, 75).

Bu ifadeden murad şudur: "Bu kimseler gurfelerle (cennet odalarıyla) mükafaatlandırılacaklardır." Bunun delili ise "Onlar, odalar içinde emindirler" ayetidir. Cenâb-ı Hakk, "Onların odaları vardır; odalar üstünde odalar" (Züır»r, 20) buyurmuştur. Gurfe kelimesi Arapça'da "yüksek olan" anlamına gelir. Buna göre, her yüksek bina, bir "gurfe"dir. Bundan burada maksat ise, yüksek derecelerdir. Müfessirler ise, "gurfe"nin cennetin ismi olduğunu söylemişlerdir. Buna göre anlam, "onlar cennetle mükafaatlandırılacak-lardır. Bu çok sayıda cennet bahçeleridir" şeklinde ofur. Bazı alimler ise bu ifadeyi Bunlar, "gurfe" içinde mükâfaatlandırılırlar" şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın zorluklara katlanıp dayanma sebebiyle" ifadesine gelince, burada iki bahis vardır: 266[266]

Kul Ameliyle Cennete Girer mi?

Birinci bahis: Ayet-i kerimeyle, cennetin kullarca hak edildiği görüşünü savunan kimse istidlalde bulunmuş ve şöyle demiştir: ifadesindeki bâ harf-i cerri, buna delâlet eder. Eğer bu vaadden dolayı olsaydı, bu doğru olmazdı.

İkinci bahis: Burada sabr zikredildi de, neye karşı sabredildiği zikredilmedi. Bu her nev'i içine alsın diyedir. Öyleyse onların marifetullah hususundaki tefekkür ve istidlal meşakkatlerine, taatları işleme, şehevî şeyleri terketme meşakkatlerine, müşriklerin ezalarına katlanma meşakkatlerine; cihâd, yoksulluk ve nefsi eğitme meşakkatlerine katlanmaları ve sabretmeleri de, bu ifadenin kapsamına girer. Buradaki sabrın, özellikle fakirliğe karşı olduğunu söyleyen kimsenin görüşü, pek uygun düşmez. Çünkü bu nitelikler zenginlikle birlikte tahakkuk edince, fakirlikle birlikte tahakkuk ettiğinde de nasıl cennete müstehak olacaksa, zengin olan ve bu sıfatlarla muttasıf olan kimse cennete müstehak olur.

İkincisine, yani tazime gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın "Orada sağlık temennileri, ve selâm ile karşılanacaklardır" (FurKan, 75) ifadesidir. Bu ifade tıpkı "onlara, bir güzellik ve bir sevinç vermiştir" (İnsan. 11) ayetinde olduğu gibi, yulakkavne şeklinde okunduğu gibi, "cezaya çarpar" (Furkan. 6e) ayetindeki şekliyle, yefkavne şeklinde de okunmuştur. "Tahlyye" Allah'ın uzun ömür vermesi için dua etmek, "selâm" ise, esenlik ve salim olması için dua etmektir. Buna göre, "tahlyye" "cennet nimetlerinin bakî olması, hiç kesilmemesi" anlamına geliyorken, "selâm" kelimesi ise, bu nimetin zarar şaibelerinden uzak olması anlamını ifade eder. Sonra, bu tahlyye ve selâmın, Cenâb-ı Hakk'ın "Rahim olan Rab'den gelen bir söz olmak üzere, selâm" (Yasin, 58) ayetinden dolayı, Allah'dan olması da mümkün olduğu gibi, "Her kapıdan melekler, "Size selâm olsun" diye onların yanma girer" (R«d, 23) ayetinden dolayı meleklerden olması mümkündür. Onların "birbirlerini selâmlamış olmaları da muhtemeldir. 267[267]

Dua İbadetin Esasıdır

"Orada ebedî kalıcıdırlar onlar. O, ne güzel bir karargâhtır, (ne güzel) bir ikâmetgâhtır. De ki: "Dua ve ilticanız olmasaydı, Rabbim size değer verir miydi?" Şimdi, siz yalanladınız. O halde, (size artık), yakın bir azâb kaçınılmaz oluyor" (Furkân, 76-77).

Cenâb-ı Hakk'ın, "Orada ebedi kalıcıdırlar onlar. O, ne güzel bir karargâhtır, (ne güzel) bir ikâmetgâhtır" ifadesine gelince, bundan murad şudur: Allah onlara önce faydalar, sonra da tazim vaadedince, daha sonra bu iki şeyin vasfının da sürekli olduğunu beyan etmiştir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın I^* #4^ "Orada ebedi kalıcıdırlar ifadesinden murad edilendir. Bu iki şeyin diğer bir vasfının da, katıksızlık ve saflık olduğunu beyan etmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın "O, ne güzel bir karargâhtır, (ne güzel) bir ikametgâhtır" ifadesinden murad edilendir. Bu,

---

266[266] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/290-291

267[267] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/291

"Hakikat o, ne kötü bir karargâh ve ikametgâhtır" (Furkan, 66) ifadesine mukabil olarak gelmiştir. Yani, "Öteki ne kadar kötü iken, bu ne kadar güzeldir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: "Dua ve ilticanız olmasaydı, Rabbim size değer verir miydi? Şimdi, muhakkak surette yalanladınız. O halde (sîze artık), yakın bir azab kaçınılmaz oluyor" buyruğuna gelince, bil ki: Allah müttakilerin sıfatlarını açıklayıp, onların mükafaatının durumunu beyan edince, Resulüne, "Dua ve ilticanız olmasaydı, Rabbim size değer verir miydi?" demesini emretmiştir. Bu ifadeyle de, kendi yüce zatının, kulların ibadetinden müstağni olduğunu, onları ancak kendi taatlarından faydalanmaları için mükellef tuttuğunu anlatmıştır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 268[268]

Tabiri

Halil şöyle demiştir: deyimi, "Ben onu ne yapayım?" anlamındadır. Bunu söyleyen kimse bu ifadeyle sanki onu değersiz görmekte ve küçümsemektedir." Ebû Ubeyde ise şunu demiştir: " demek, "Onun varlığı ile yokluğu benim nazarımda müsavidir" demektir. Zeccâc da "Bunun anlamı, "sizin, Rabbiniz katında zerre ağırlığınca değeriniz yoktur" demektir" demiştir. Çünkü Arapça'da, ağırlık anlamına gelir. Ebû Amr İbnu'l-Alâ da: "Bunun anlamı, "Rabbiniz size aldırış etmez" şeklindedir" demiştir. 269[269]

İkinci Mesele

Buradaki ü hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, istifham manası kapsamaktadır. Nasb mahallinde olup, masdar mâ'sıdır. Buna göre sanki Duanız olmasaydı, Rabbiniz size hangi değeri verirdi ki?" denilmek istenmiştir,

b) Bu mâ'nın olumsuzluk mâ'sı olması. 270[270]

Üçüncü Mesele

"Dua ve ilticanız olmasaydı" İfadesi hakkında alimler iki izah şekli zikretmişlerdir:

a) Bunun manası, "Allah'ın sizi, dine ve tâate çağırması olmasaydı, Rabbiniz katında ne değeriniz olurdu ki?" şeklindedir. Buna göre "dua" kelimesi, mef'ûlüne muzaf olmuş olan bir masdardır.

b) Buradaki "dua" kelimesi, failine muzaf olmuştur. Bu durumda da alimler birkaç zah şekli zikretmişlerdir:

1) demek, "eğer sizin imanlarınız olmasaydı" demektir.

2) Bu, "Eğer sizin ibadetleriniz olmasaydı" demektir.

3) "Sıkıntılar gelince, O'na yakarmanız olmasaydı" demektir ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, "O gemiye bindiklerinde Allah'a dua ettiler" (Ankebut. 65) ayeti gibidir.

4) den maksat, "Yani sizin onun ihsanına mukabil şükrünüz olmasaydı" nnanasıdır. Bu tıpkı, "Eğer şükrederseniz, Allah size niye azab etsin"(ua, 147) ayeti gibidir.

5) Bu, "Sizleri ben ancak, Ben'den isteyesiniz, ben de vereyim, bağışlanmanızı talep edesiniz, ben de affedeyim diye yarattım ve ihtiyacınızın giderilmesini üzerime aldım" anlamındadır. 271[271]

İnkârın Cezası

Ayetteki "Şimdi, muhakkak surette yalanladınız" cümlesine gelince, bunun anlamı şudur: "Ben

---

268[268] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/291
269[269] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/291
270[270] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/292
271[271] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/295

size, ben kullarıma ancak ibadetlerinden dolayı değer veririm" şeklindeki hükmümü bildirince, sizler bu hükmümü yalanlamak suretiyle muhalefet ettiniz. Bundan dolayı yalanlamanızın peşinden size bir azab gelecektir ki, bu ahiret azabıdır." Bunun bir benzeri de hükümdarın kendisine karşı gelene "Benim âdetim şudur: Bana itaat edene lütfederim. Sen ise bana asi oldun. Binâenaleyh bana isyanından dolayı, başına neler getireceğimi göreceksin" demesidir.

Eğer, "Bu hitab kime yöneliktir?" denilirse, deriz ki: Mutlak anlamda bütün insanlara, onların içinde, âbidler vardır, yalanlayanlar vardır, isyankâr olanlar vardır.

Böylece onlara kendilerinde olan yalanlama ve ibadet sıfatlarıyla hitap olunmuştur. Bu ifade, "Muhakkak ki kâfirler yalanladılar da, böylece azâb, onlar için kaçınılmaz olacaktır" şeklinde de okunmuştur. Yine kelimesi, fetha ile lezâmen şeklinde okunmuştur ki, "lazım olmak" "kaçınılmaz olmak" anlamındadır. Tıpkı sebat ve sübût kelimeleri gibidir. En güzel izah ise şudur: "Onun vaadolunan şeylerden olduğu bilindikten sonra, ibhâm için ve bir de vasfedilemeyecek denli çok olan şeyleri kapsamına alsın diyenin ismi zikredilmez." Bu azabın ahirette olduğu söylenildiği gibi, bunun Bedr günü olduğu da söylenmiştir. Bu, Mücahİd (r.h)'in görüşüdür. Allah en iyisini bilir. [272][272]

---

[272][272] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/293-294

ŞUARÂ SÛRESİ

Bu sûre, şu dört ayet hariç mekkldir.
Bu dört ayet ise Medenidir.
Bunlar (224-227) ayetleridir.
Sûre 226 veya 227 ayettir.

Tebliğ Şevki

"Tâ sîn mîm. Bunlar o mübîn kitabın ayetleridir. Onlar mü'min olmayacaklar diye, neredeyse kendine kıyacaksın. Eğer dilersek, biz onların tepesine gökten bir tek ayet indiririz ve boyunları ona hemen eğilir"
(Şuara, 1-4).
"Tâ", ariflerin kalbinin "tarb"ına (coşkusuna); sin, aşıkların sürûruna; mim dendlerin münacaatına bir işarettir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:1[1]

Birinci Mesele

Katâde, izafetle ayeti, şeklinde okumuştur. Ayrıca ayet şeklinde de okunmuştur. 2[2]

İkinci Mesele

"...a kadar kesmek" demektir. Bu da omurga iliğine kadar varan bir kesmedir. Buradaki işfâk (şefkat-acıma) ifade eder. 3[3]

Üçüncü Mesele

ifadesi "Bu sûrenin ayetleri, mübin (açıklayıcı) kitabın ayetleridir" manasında olup, bunun geniş izaht, Bakara 2. ayetin tefsirinde geçmişti. 4[4]

Kur'ân'ın Kâfirler İçin Mübin Olması

Bu ayetteki "Kitap" ile Kur'ân'ın kastedildiğinde şüphe yoktur. "Mübîn" (açıklayıcı) olan da, gerçekte konuşabilen bir varlığın sıfatı olsa bile*, kendisine bakılıp-okunduğunda, bazı şeylerin açıklığa kavuşmuş olması bakımından, bazan bir söz (veya yazı) için de bu sıfat kullanılabilir.
Eğer "Onlar kâfir olduklarına göre nasıl olur da Kur'ân'ın ayetleri, onlar için onlara gereken şeyleri beyân edici (açıklayıcı) olabilir? Halbuki bu Kur'ân ile ancak hükümler beyan edilir" denilirse biz deriz ki: O kâfirlerin, bir benzerini getirememeleri açısından, Kur'ân'ın lâfızları ile, kulların bir benzerini yapamayacağı şeylerden istidlal etmeleri gibi, onlardan başka bir fâil-i muhtarın bulunduğuna istidlal etmeleri de mümkündür. İşte Kur'ân bu bakımdan tevhidin, i'câz bakımından da nübüvvetin delilidir. Artık bundan sonra Kur'ân ile kendisinin Allah katından olmuş olduğu anlaşılır. Bu da ondaki bütün hükümlerin delili, hücceti olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca da, bütün usûl (tevhid) ve fürû (ahkâm) hakkında Kur'ân ayetlerinin yeterli olduğu sabit olur.
Allah Teâlâ, bütün bu şeyleri açıklayanın kendisi olduğunu beyan buyurunca, her nekadar bu kitap mübîn (açıklayıcı) olma hususunda zirveye ulaşmış ise de, daha evvel Allah'ın hükmü

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/297
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/297
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/297
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/297

(kaderi), aksi şekilde, yani onların kâfir kalmaları seklinde geçtiği için, Kur'ân'ın onları imana sokucu olamayacağına dikkat çekmek için "Onlar mü'min olmayacaklar diye, neredeyse kendine kıyacaksın. Binâenaleyh bu hususta, fazla üzülüp esef etme. Çünkü eğer çok ileri gider, fazla üzülürsen, kendini öldüren, canına kıyan kimse gibi olursun ve böyle yapmakla da birşey elde edemezsin " buyurdu ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i sabra davet edip, kalbini takviye etti. Açıklama ve izah özelliği çok ileri seviyede bir kitabın bulunmasına rağmen, onların bundan istifâde edemeyeceklerini beyan ettiği gibi, bu husustaki keder ve üzüntüsünün de hiçbir fayda vermeyeceğini Hz. Peygamber'e bildirdi. Daha sonra da indiği takdirde kendisine boyun eğip, kabul etmek mecburiyetinde kalacakları bir ayet indirebileceğini, (fakat bunu yapmayacağını) beyan etmiştir.
Eğer (İtaat ediciler olarak) kelimesi nasıl onların boyunlarına nisbet edilmiştir" denilirse biz deriz ki: Bunun takdiri, "Ona boyun eğdiler" şeklinde olup, "a'nâk" (boyunlar) kelimesi, "boyun eğme" işinin mahallini göstermek için getirilmiş ve böylece aslı üzere bırakılmıştır. "Boyunlar" ancak akıllı varlıklara nisbet edilecek "huzû" (itaat etme) sıfatı ile tavsif edilince de, tıpkı "(O yıldızlan) bana secde ediyor gördüm" (Yusuf, 4) ayetinde olduğu gibi, cemi müzekker olarak "hâdı'îne" şeklinde getirilmiştir. Bu ifade ile kâfirlerin liderlerinin ve ileri gelenlerinin kastedildiği; tıpkı, "Onlar başlardır, göğüslerdir" denildiği gibi, ileri gelenlerin, "boyunlara" teşbih edildiği de ileri sürülmüştür. Yine bununla, insan topluluklarının kastedildiği, Arapça'da "bir grup insan" manasına denildiği de söylenmiştir. 5[5]

Dördüncü Mesele

Bu ayetin bir benzeri de Kehf süresindeki (Fatır, 8) ayetidir. 6[6]

İman için Tefekkür

'Kendilerine o Rahmân'dan yeni bir öğüt geldiğinde, mutlaka bundan yüz çeviridirler onlar. Şimdi tekzib ettiler. (Fakat) istihza edegeldikleri haberler yakında onlara gelecektir. Yeryüzüne bir bakmadılar mı ki, biz orada her güzel eşten nice nebatlar bitirdik. Şüphesiz ki bunlarda elbet birer ders vardır. Fakat) onların çoğu iman edici değildirler. Şüphesiz ki senin rabbin elbette azız ve rahîmdir" (Şuarâ, 5-9).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 7[7]

Birinci Mesele

"Kendilerine o Rahmân'dan yeni bir öğüt geldiğinde mutlaka bundan yüzçeviricidirler onlar" ayeti, "Eğer dilersek biz onlann tepesine gökten bir ayet indiririz" ayetinin tamamlayıcısıdır. Böylece Hak Teâlâ, onları zorla mü'min etmeye kadir olduğu halde, zaman zaman onlara bir zikir (öğüt) olan Kur'ân'ı getirmesi ve onlara, • ûzçevirme, yalanlama ve istihza etmede hep aynı noktada durmalarına rağmen "Kur'ân'ı onlara tekrar tekrar (ayet ayet) indirmesinin, onlara rahmetinden dolayı :-duğuna dikkat çekmiştir. Sonra bu ifade, bir tehdid ve caydırma özelliği taşır. Çünkü "san küfrünü sürdürdüğü zaman, ona ancak böylesi tehditler fayda verir. İşte bundan y.Jrü Hak Teâlâ, "Şimdi tekzib ettiler" yani, "Onlar Allah'ın ayetlerini alabildiğine addettiler. Ama, "İstihza edegeldikleri haberler yakında onlara gelecektir" buyurmuştur. Bu haberlerin gelmesi de, ya dünyada başlarına azab inmesi, yahut : azabı tam müşahede etmeleri esnasında olur, yahut da ahirette olur. Binâenaleyh du ifade tıpkı, "Onun haberini (gerçek olduğunu) bir müddet sonra öğreneceksiniz" su. 88) ayeti gibidir. Kötülük eden

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/297-298
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/299
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/299

kimselere bir tehdid olmak üzere, "Artık sen gününü görürsün" demek adettir. 8[8]

Kerîm Ne Demektir?

Allah Teâlâ sonra Kur'ân'ı zaman zaman indirmesine rağmen, zaman zaman deliller de ortaya koyduğunu beyan ederek, "Yeryüzüne bir bakmadılar mı ki biz orada her güzel eşten nice nebatlar bitirdik" buyurmuştur. "Zevç" çeşit, sınıf demektir. "Kerîm" de, kendi türünde ve konusunda beğenilen ve öğülen herşey için kutlanılır. Nitekim güzelliği ve yakışıklığı açısından beğenilen yüze "vech-i kerim" ve faydaları ve ihtiva ettiği manalar açısından beğenilen kitaba da, "KItab-ı Kerim" denilir. "Nebat-ı Kerim" ise, kendisinde bulunan faydalardan ötürü beğenilen bitki demektir.
Ayette, "zevc"in (eş)in "kerîm" diye nitelenmesinin şu iki manası vardır:
a) Bitkiler, faydalı ve zararlı olmak üzere ikiye ayrılırlar. Buna göre Hak Teâlâ, yeryüzündeki çeşitti faydalı bitkilerin çokluğundan bahsetmiş, zararlı olanları ise bahse konu etmemiştir.
b) Bu ifade, faydalı ve zararlı bütün bitkileri içine alır. Cenâb-ı Hakk, her iki çeşit bitkiyi de, "kerîm" olarak nitelemiş, her ne kadar insanlar hepsini bilemese de, bitirdiği her bitkide bir hikmet ve fayda bulunduğuna dikkat çekmiştir.
Hak Teâlâ'nın "Şüphesiz ki bunlarda elbet birer ders vardır. (Fakat) onların çoğu iman edici değillerdir" ifadesi de tıpkı, "Bu Kur'ân muttakiler için bir hidayettir" (Bakara. 2) ayeti gibidir. Buna göre mana, "Bütün bunlarda düşünüp taşınan kimseler için bir delil vardır. Ama onların çoğu yine de iman etmezler, yani bütün bunlara rağmen, onların ekserisi küfrünü sürdürür" şeklindedir.
Ayetteki "Şüphesiz ki senin Rabbin aziz ve rahimdir" ifadesine gelince, Cenâb-ı Hakk burada azîz oluşunu rahim oluşundan önce zikretmiştir. Çünkü eğer bunu önce zikretmemiş olsaydı, çoğu kez, "Allah, onlara azâb etmekten âciz olduğu için rahmet etmiştir" denilebilirdi. Böyle bir vehmi silmek için, "galib, üstün, kahir" demek olan izzetinden bahsetmiş ve bu İzzetine rağmen kullarına rahmetli olduğunu bildirmiştir. Çünkü rahmet, ne kadar tam ve mükemmel bir kudret sahibinden kaynaklanırsa, konum bakımından o nisbette değerli olur. O halde Cenâb-ı Hakk'ın bundan muradı şudur: Onlar kâfir oldukları ve ben de onların cezalarını hemen verecek kudrette olduğum halde, daha önce zikredildiği gibi, her kerîm bitkiyi yaratıp insanların herbirine sıhhat, akıl ve hidayet kabiliyeti vermem açısından onlara hep merhamet ettim. 9[9]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ kâfirleri önce yüz çevirme, ikinci olarak tekzib (yalanlama) ile, üçüncü olarak da, istihza etme ile
nitelemiştir ki, bunlar, şakâvette yol alanların mertebeleridir. Çünkü böylesi kimseler önce yüz çevirir, sonra açıkça tekzibe başlar, üçüncü olarak da onunla istihza edecek dereceye varır. 10[10]

Üçüncü Mesele

Eğer, "Cenâb-ı Hakk, niçin "kem" (nice-kaç) ve "küll" (her-büîün) kelimelerini birlikte zikretmiş ve niçin sadece dememiştir?" dersen, derim ki, Ayetteki "kült" kelimesi, bütün bitki çeşitlerini etraflıca içine aldığına delâlet eder, "kem" (kaç) lafzı ise, bu kuşatanların son derece çok olduğuna delâlet eder. İşte Cenâb-ı Hakk'ın bu iki kelimeyi birlikte kullanmasının

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/299
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/300
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/300

hikmeti budur. O bunları kudretinin mükemmelliğini göstermek için peş peşe kullanmıştır.
İmdi eğer: "Cenâb-ı Hakk, çeşitli çiftlerden, cinslerden bahsedip, bunlara çokluk ve herşeyi İçine almayı ifade eden kelimelerle işaret edip, bitkilerin sayısı da ancak gaybı bilen tarafından bilinebilecek kadar çok olduğuna göre, niçin "Bunda bir ayet var" demiştir? Halbuki, "bunda pek çok ayetler vardır" demeli değil miydi?" denilirse, ben derim ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) ZAlİke (bu) ifadesi ile "bitirdik" ifadesinin masdarı olan, "bitirme" işine işaret edilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk, "Bunda, yani bu bitirme işinde, ne enteresan bir ayet (ders, nişane) var" demektedir.
b) Bu ifade ile, "Bu eşlerin ve cinslerin herbirinde bir ayet vardır" manası Kastedilmiştir.11[11]

Halku'l-Kur'ân İddiasına Red

Mu'tezile, Kur'ân'ın mahlûk (yaratılmış) olduğuna, ayetteki "muhdes bir zikir" (yeni bir öğüt) ifadesini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Zikir, "Bu, mübarek bir zikirdir" (Enbiya, 50) ayetinden Ötürü, Kur'ân'dır. Cenâb-ı Hakk bu ayetinde de bu zikrin muhdes (yeni-sonradan) olduğundan bahsetmiştir, öyle ise, iki ayetin toplamından Kur'ân'ın "muhdes" olduğu neticesi çıkar. Bu istidlal, "Allah, en güzel sözü kitab olarak indirdi" (Zümer, 23) ayeti ve "Artık bundan sonra o kâfirler, hangi hadîse (söze) inanacaklar?" [A'rii, 185) ayetleriyle de yapılabilir. 3unun muhdes olduğu sabit olunca, bu demektir ki, onun bir yaratıcısı var. Böylece de hiç şüphesiz ki o, mahluk olmuş olur."
Cevap: Bütün bunlar, bu lafızlarla ilgili izahlardır. Biz de, bu lafızların muhdes olduğunu kabul ediyoruz. Biz, bu harflerin ötesinde başka bir şeyin kadîm olduğunu iddia ediyoruz ki, işte ayette buna delâlet bulunmamaktadır. 12[12]

Hz. Musa (a.s)'ın Risaleti

"Hani Rabbin Musa'ya, "O zalimler güruhuna Firavun'un kavmine git. Hâlâ sakınmayacaklar mı onlar?" diye nida etmişti" (Şuarâ, 10-11). 13[13]

Ona Yapılan Nidanın Mahiyeti

Ehl-i sünnet, Hz. Musa (a.s)'ın, Allah'dan duyduğu o nidanın ne olduğu hususunda, -O'nun, kadîm kelâmı mı, bir çeşit ses mi olduğu hususunda- ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Ebu'l-Hasan el-Eşarî şöyle der: "Duyulan şey, O'nun kadîm olan kelamıdır. Delil, Cenâb-ı Hakk'ın zâtının malûm ve müretteb olduğuna delâlet ettiği halde, nasıl ki zâtı diğer eşyaya benzemiyor, aynen bunun gibi, onun kelâmı da duyulduğu halde, ses ve harflere benzemekten münezzehtir." Ebû Mansûr el-Maturîdî ise şöyle demiştir: "Hz. Musa (a.s)'ın duyduğu o şey, harfler ve sesler cinsinden bir nidadır. Çünkü delil, bizim cevheri ve arazı gördüğümüze delâlet edip, görülebilmesi için de, cevher ile araz arasında mutlaka müşterek bir sebebin bulunması gerekip, bu müşterek illet de, onların mevcudiyeti olunca, biz her mevcudun görülebileceğine hükmettik. Cisim ile ses arasında mutlaka ortak bir noktanın bulunduğuna hükmedil inceye kadar, bize göre bizim sesleri ve maddeyi görmemiz sübut bulmaz. Binâenaleyh bundan her mevcudun duyulabilmesi neticesi çıkmaz. Böylece aradaki fark ortaya çıkmış olur."
Mu'tezile'ye gelince, onlar bu duyulan şeyin, sadece harfler ve sesler olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu noktada onlar şöyle demektedirler: "Bu nida Hz. Musa (a.s)'nın bu kelamın Allah tarafından geldiğini bileceği bir tarzda tahakkuk etmiştir. Böylece bu, sayesinde

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/301
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/301
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/301-302

Allah'ın kendisine hitab ettiği bilinen bir mucize olmuş olur. Bu sayededir ki Hz. Musa (a.s) herhangi bir vasıtaya muhtaç olmamıştır. İşte o vakit Hz. Musa (a.s)'nın FİravunʼaʼO zalimler güruhuna, Firavun'un kavmine git" risaletini taşıması yetmiştir, çünkü bi'setin başlangıcında, Hz. Musa (a.s)'a tevhide çağırmayı emretmek, hükümleri ise daha sonra emretmek gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa (a.s)'a bu şekilde emretmesi ise ancak Hz. Musa (a.s)'ın istendiğinde kendisi elinden mucizelerin zuhur edeceğini bildiği zaman zuhur eder.

Cenâb-ı Hakk'ın "O zalimler güruhuna git" buyruğuna gelince bu, Allah'ın onları zalimlikle tescil etmesi demektir. Onlar bu ismi almaya şu iki sebepten dolayı yani kâfir olmaları ve kendi nefislerine zulmetleri sebebiyle İsrâiloğullarına zulmetmeleri açısından müstehak olmuşlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, "firavnun kavmine" ifadesi o'nun ifadesine bir atf-ı beyan olarak atfedil m iştir. Buna göre sanki, "zalim kavimler" ifadesiyle "firavnun kavmi" ifadesi, aynı manaya delâlet eden iki lafız gibi olmuş olurlar.

Ayetteki "Hâlâ sakınmayacaklar mı onlar?" cümlesine gelince, bu ifade "Hâlâ benden sakınmayacaklar mı onlar?" şeklinde olmak üzere nûnun kesresiyle yettekûnî şeklinde de okunmuştur. Böylece nûn, iki nûnun bir araya gelmesinden dolayı; yâ da kesre ile yetinilerek hazfedil mistir. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesi müste'nef bir kelâm olup, bunun peşinden Hz. Musa (a.s)'ı zulüm ve taşkınlıktaki halleri ile kendi akıbetlerine dair duydukları güven ve korkusuzluktan dolayı teaccüb ve hayrete davet etmek için, onları uyarmak ve zulümlerini tescil etmek amacıyla Musa'yı onlara gönderdiğini bildiren ifadeyi getirmiştir.

Bu kelimenin, zalimin kelimesinin zımnındaki hüm zamirinden hal olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "onlar Allah'tan ve O'nun ikâbından korkmayarak zulmediyorlar" şeklinde olur. Bu manaya göre, istifhâm-ı inkâr? için olan bu hemze, hâl cümlesinin başına getirilmiş olur.

Bir üçüncü izah da, bunun manasının, "Dikkat, ey insanlar, benden korkun!" şeklinde olmasıdır ki, buna göre bu ifade tıpkı, "Allah'a secde etmesinler diye (...)"(U9m\,25) ayetinde olduğu gibidir. Bu ifadeyi, muhatab sığasıyta şeklinde okuyanlara gelince bu onlara dönmek, onları yadırgayarak, yüzleri onlara çevirmek ve onlara gazab etmek üslubu gözetilerek böyle okunmuştur. Bu tıpkı, bir suç işleyen ve kendisi de orada bulunan kimseden şikayetçi olan kimsenin hiddetle yüzünü ona çevirmesi gibidir. Bu kimse şikayet etmeye koyulup da öfkesi şiddetlendiğinde, arkadaşından ilgisini keserek, suçluya yönelir, onu azarlar ve ondan dolayı onu kınar. Ve ona, "Allah'tan korkmaz mısın? İnsanlardan utanmaz mısın?" demeye başlar.

İmdi, şayet "Hitap Hz, Musa (a.s)'a olup, kendisine yönelinenter de, orada bulunmayan kimseler olduğu halde münâcaat (Allah'la konuşma) esnasındaki bu iltifatın fayda ve hikmeti nedir?" denilirse, ben derim ki: Bunu, kendilerine gönderilen o peygamberle konuşma esnasında yapmak, bunu onların huzurunda yapmak ve bunu, bizzat onların kulaklarına atmak demektir. Çünkü, on tara tebliğde bulunan odur, onlara yasak koyan da. Bunda Hz. Musa (a.s)'a bir lütuf ve takvasını arttırmaya bir teşvik vardır. Kâfirler hakkında nazil olmuş nice ayet vardır ki, onları tefekkür etme ve onlardan dersler çıkarma bakımından, mü'minlerin o ayetlerden olan nasipleri daha da fazladır. 14[14]

Musa (a.s)'ın Geri Durması

"O dedi ki: "Ya Rabbi, doğrusu onların beni yalanlayacaklarından korkarım. Benim de göğsüm daralır, dilim açılmaz. Onun için Harun'a gönder. Hem onların, benim aleyhimde bir suç (davaları) da var. Bundan dolayı beni öldürmelerinden korkarım" (Şuarâ, 12-14).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 15[15]

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/302-303

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/303-304

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a Firavunun kavmine gitmesini emredince, Hz. Musa (a.s), beraberinde Harun (a.s)'ı da onlara göndermesini istemiş, daha sonra da kendisini böyle bir talebe sevkeden sebepleri zikretmiştir ki, bunun neticesi şudur: Şayet Harun (a.s) olmasaydı, Hz. Musa (a.s)'ın peygamber olarak gönderilmesinden elde edilmesi istenen fayda, elde edilemezdi. Bu, şu iki sebepten dolayı böyledir:
a) Firavun genel olarak Hz. Musa (a.s)'ı yalanlar. Kişinin yalanlanması ise, kalbinin sıkışmasına sebeptir. Kalbin daralması da diVınde lutuMuk tataan Wrt\setartn konuşurken zorluk çekmelerine sebep olur. Çünkü kalb daraldığında rûh ve vücuttaki tabii ısı, kalbin içinde tutulur, sıkışıp kalır. Ruh ile hararet-i garîziyye kalbin içinde sıkışıp kalıp, kalbin dışı rûh ile hararet-i garîzeden halî olunca, lisandaki tutukluk artar. O halde bu demektir ki, yalanlanmaktan dolayı eziyyet duymak, kalbin sıkışmasına; kalbin sıkışması da dilin tutulmasına sebeptir. İşte bundan dolayı, Hz. Musa (a.s) ise önce yalanlanma korkusuyla, ikinci olarak kalbin daralmasıyla,üçüncü olarak da lisanın tutukluk yapmasıyla başlamıştır. "Harun (a.s)'a gelince der Hz. Musa (a.s), o benden daha fasihtir. Onda, saydığım şu şeyler yoktur. Binaenaleyh onu göndermen daha'uygun olur."
b) Onların bana karşı bir suç davası vardır. Binaenaleyh, onların hemen beni öldürmeye koşacaklarından korkarım. Eğer beni Öldürürlerse, peygamber olarak gönderilme gayesi gerçekleşmez. Ama Harun (a.s) böyle değildir, binâenaleyh bi'setin gayesi de ancak böylece tahakkuk etmiş olur." 16[16]

İkinci Mesele

Bu ifadeler, ref şeklinde de okunmuşlardır. Çünkü bunlar 'nin haberi üzerine üzerine) matufturlar. Bu iki fiil, 'in başına geldikleri ifadeye atfedildikleri için de nasb İle de okunmuşlardır. Bu ikinci okuyuşa göre mana "Ben, onların beni yalanlamalarından, böylece de göğsümün daralmasından ve dilimin tutukluk yapmasından endişeleniyorum" şeklinde olur. Bu iki okuyuş arasındaki fark şudur: Merfû okuyuş, Hz. Harun (a.s)'ın gönderilmesini isteme hususunda, üç ayrı sebebi ifade eder. Nasb ile okuyuş ise tek bir sebebi ifade eder ki, bu da bu üç şeyden "korkma"dır.
İmdi, eğer "Korku, olması beklenen bir kötülükten dolayı meydana gsten bir keder ve üzüntüdür. Halbuki dilin tutukluğu daha önce de mevcuttur. Binâenaleyh korku daha bununla nasıl alâkalı olabilir?" dersen ben derim ki: Biz ileride olacak yalanlamanın, kalbin sıkışmasına, kalbin darlığının da, lisanın iyice tutukluk yapmasına sebebiyet vereceğini beyan etmiştik. Binâenaleyh tutuklukta meydana gelen artma, o anda mevcut değildi, tam aksine, bu ilerde olması beklenen bir şeydi. Binâenaleyh korkunun, olması muhtemel olan bu tutukluğun artmasına bağlanması caiz ve uygundur. 17[17]

Harun (a.s)'ı Teklif Etmesi

Ayetteki "Onun için Harun'a gönder" cümlesine gelince, bu ifadenin zahirinde, Hz. Harun (a.s)'a kimin gönderileceği bulunmamaktadır. Haberin birinde şu varid olmuştur: "Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ı Harun (a.s)'a göndermiştir." Süddî şöyle der: "Musa (a.s) ailesiyle Mısır'a gitti. Derken, Musa (a.s) kendisini tanımayan Harun (a.s)'la karşılaştı. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), "Ben Musa" dedi ve böylece de tanıştılar. Ona, risalet görevini ifa için, kendisiyle birlikte Firavunun yanına gitmesini emretti. Anneleri korktuğu için, korkarak arkalarından bağırdı. Ama onlar bunu dinlemeyerek, doğrudan Firavuna gittiler. Bundan muradın, Cenâb-ı

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/304
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/304-305

Hakk'ın Harun (a.s)'a Cebrail (a.s)'ı göndermiş olması da muhtemeldir. Çünkü Allah'ın peygamberlerine gönderdiği elçisi, Cebrail (a.s)'dır. Bu iş Cebrail (a.s)'a verilmiş olunca, malûm olduğundan dolayı, bu ifadede anlatılmamıştır. Hem ayetin zahirinde onun hangi şey için gönderildiği de yer almamıştır: Ancak ne var ki, sözün fehvası, sözden anlaşılan, Hz. Musa (a.s)'ın Hz. Harun (a.s)'ı yapmayı istediği şeyler hususunda kendisine yardımcı olması için talep ettiğini gösterir. Nitekim, Arapça'da birisi, senin yerine davrandığında, "Falancaya adam sal" denilir. Yani "o konuda sana yardımcı olması için..." demektir. Ayetin zahirinde Hz. Musa (a.s)'ın, Hz. Harun (a.s)'ın kendisiyle birlikte nebî olmasını İstediği hususu yer almamaktadır. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz alemlerin Rabbinin gönderdiği peygamberiz deyin"{Şuan, 16) şeklindeki ifadesi buna delâlet etmektedir.

Ayet-i kerimedeki "Hem onların, benim aleyhimde bir suç 'davaları) da var" cümlesine gelince, Hz. Musa (a.s) bu ifadedeki "suç", sözüyle kendisinin o Kıptîyi öldürmesini kastetmiştir ki, Allah Teâlâ bu hadiseyi Kasas Sûresi'nde açıklamıştır.

Bil ki, Hz. Musa (a.s)'ın Hz. Harun (a.s)'ın kendisine katılmasını istemesi hususunda kendisinin Firavuna gitmekten afvedilmesini istediğini gösteren herhangi bir şey yoktur. Tam aksine, onun bu isteğinin gayesi, bu gitmenin maksada ulaşma bakımından en kuvvetli bir biçimde olmasını istemektir. Alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demişlerdir: Hz. Harun (a.s), her ne kadar nebî idiyse de ancak ne var ki o, kendisinin risaleti ifa edinceye kadar kalacağını bilemiyordu. Çünkü o, bununla ancak peygamberlik görevini yapmada Hz. Musa a.s)'a yardımcı olmakla emrolunmuştu. Bu, Bağdatlılardan Ka'bt ve diğerlerinin görüşüdür. Çünkü Bağdatlılar, Allah'ın kutuna şartlı teklifte bulunabileceğini tecviz etmektedirler. Ekseri ulemânın benimsediği görüş ise, bunun caiz olamayacağıdır. Çünkü Allah Teala bir şeyi emrettiğinde, emrolunanın onu yapabileceğini, onu hangi vakitlerde yapabileceğini de bilir. Binâenaleyh o, onun onu yapamayacağını bilirse, o zaman ona onu emretmez. Bu doğru olduğuna göre, peygamberler hakkında doğruya en yakın olanı, onların Allah'ın kendilerine risâlet görevini yüklediğinde onu yerine getirebileceklerini ve bu risâlet görevi yerine getirilinceye değin de yaşayabileceklerini bilmeleridir. Bu gibi hususlar her ne kadar başkaları hakkında bir teşvik olsa bile peygamberler hakkında bir teşvik olmaz. 18[18]

Üçüncü Mesele

Bir kimse şöyle diyebilir: "Hz. Musa (a.s)'ın, "Hem onların, benim aleyhimde bir suç (davaları) da var" şeklindeki sözü, o günahın ondan sudur ettiğine delâlet eder mi?"

Cevap: Hayır. Bununla "onların iddialarına göre, onların benim aleyhimde bir suç (davaları) vardır" manası kastedilmiştir. 19[19]

Musa ve Harun (a.s)'ın Firavuna Gönderilmeleri

"Allah, "Hayır dedi, ikiniz de ayetlerimizle gidin. Şüphesiz ki biz sizinle beraberiz, işitidyiz. Haydi Firavun'a gidin de, "Biz, Israiloğullarını beraberimizde yollayasm diye, alemlerin Rabbinin gönderdiği gerçek peygamberiz" deyin" (Şuarâ, 15-17).

Bil ki Hz. Musa (a.s) şu iki şeyi istemiştir:

a) Kendisinden onların serlerini def etmesini.

b) Hz. Harun (a.s)'ı da kendisiyle birlikte göndermesini... Cenâb-ı Hakk, onun bu iki isteğinden birincisine VS" "Hayır" ifadesiyle cevap vermiştir ki, bunun anlamı, "Ey Musa düşündüğün şeyden vazgeç" şeklindedir. İkincisine de "İkiniz de gidin" emriyle cevap vermiştir ki, bu, "sen ve istediğin Harun, birlikte çekip gidin" demektir. Buna göre, eğer "bu ifade, ne üzerine atfedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "bu, "hayır" kelimesinin ifade ettiği fiile atıftır. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Ey Musa düşündüğünden vazgeç ve Harun'la birlikte

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/305-306

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/306

git" demek istemiştir. 20[20]

Allah'ın Beraberliğinin Manası

Ayetteki "Şüphesiz ki biz, sizinle beraberiz, işiticiyiz" ifadesi, mecazî bir ifade olup, Allah Teâlâ bununla şu manayı kastetmiştir: "Ben sizin ve düşmanlarınız için, size düşmanınız aleyhine yardım ederim. Sizin aranızda geçen şeyleri hazırlar, düşmanınıza karşı size yardım eder, sizi galip getirir ve düşmanınızın size karşı olan şevket ve saltanatını kırarım." Biz burada "işitme" işini mecaz kabul ettik. Çünkü "istimâ", kulak verme ve dinleme demektir. Bu ise Allah Teâlâ için söz konusu değildir. 21[21]

Resul Kelimesinin Müfred Olmasının İzahı

Ayetteki "Biz, âlemlerin Rabbinin gönderdiği peygamberiz" ifadesi ile ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: "Biz, Rabbinin iki peygamberiyiz" Tahâ, 47) ayetinde olduğu gibi, burada da, "resul" kelimesi tesniye olarak getirilmeli değil miydi?" Buna şu birkaç şekilde cevap verebiliriz:
a) Resul o mâhiyetin bir mi, daha çok mu olduğunu beyân etmeksizin bir mâhiyete verilen isimdir. Elif-lâm, istiğrak değil, vahdet (tek oluş) ifade eder. Bunun delili senin iltf£aJi j* öCSf\ "İnsan, gülendir" deyip, "Her insan, gülendir" dememen gibidir. Yine "Şu insan, gülendir" de denilemez. "Resul" lafzının, sadece bir mahiyet ifade ettiği, mahiyetin de bire ikiye hamledilebildiği sabit olunca, ayetteki "Biz, alemlerin Rabbinin Resulüyüz" ifadesinin doğruluğu sabit olmuş olur.
b) Resul kelimesi bazan, "risâlet" manasına da gelir. Nitekim şâir:
iri
"Andolsun ki jurnalcılar, yanlarında söylediğim sim yalanladılar. Ben onlara bir risâlet (bir haber) de göndermedim" demiştir. Buna göre ayetin manası, "Biz, alemlerin Rabbinden gelen bir risâlet (elçilik) sahibi kimseleriz" şeklinde olur.
c) Onlar aynı şeriatı getirdikleri ve kardeş olarak beraber oldukları için, her ikisi sanki bir peygamber gibi kabul edilmişlerdir.
d) Bundan "Bizim her birimiz bir resuldür" manası kastedilmiştir.
e) Bazıları bunun şu manaya olduğunu söylemişlerdir: "Özellikle Hz. Musa (a.s) peygamber olduğu için, burada tesniye değil, müfred ifade kullanmıştır. Bunun başındaki "biz" de, tıpkı azamet ifade eden, "Hiç şüphesiz o Kur'ân'ı biz indirdik" (r. i) ayetindeki "Biz" gibidir. Bu görüş zayıftır.
Ayetteki "Israiloğullannı beraberimizde yollayasm diye" cümlesindeki "İrsal" (yollama) ile, salıverme, bırakma, boşaltma manaları kastedilmiş olup, tıpkı "Şahini sal" demen gibidir. Hz. Musa (a.s) bu ifadesi ile, "İsrâiloğullarını artık bırak, bizimle gelsinler" manasını kastetmiştir. 22[22]

Firavun'un Musa (a.s)'ya Serzenişi

"(Firavun) dedi ki: "Biz seni yeni doğmuş bir çocukken içimizde büyütmedik mi? Sen ömründen bir hayli seneler bizim aramızda katmadın mı? O yaptığı fiili de sen yapmıştın. Sen nankörlerdensin!' (Şuarâ, 16-19).
Bil ki, bu sözde şöyle bir hazif vardır: "Onlar Firavuna geldiler ve Allah'ın emrettiği şeyi söylediler. İşte o zaman Firavun bu sözü söyledi." Rivayet olunduğuna göre, ikisi Firavunun kapısına gitmişler, fakat bir sene geçtiği halde onun huzuruna alınmamışlar. Ta ki kapıcı,

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/306
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/307
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/307-308

"burada kendisinin, âlemlerin Rabbinin elçisi olduğunu söyleyen birisi var" deyinceye kadar. Kapıcı böyle deyince, "içeri bırak bakalım. Belki biraz eğleniriz" demiş. Hz. Musa (a.s) ile Harun, Firavuna söylemekle görevli oldukları şeyi yerine getirdiler. Tam o sırada Firavun, Musa (a.s)'ı tanıdı ve peşinden önce ona yaptığı iyilikleri sayıp döktü, sonra onun kendisine yaptığı kötülükleri sıraladı. Firavun'un ona yaptığı iyilikler, "Biz seni yeni doğmuş bir çocukken içimizde büyütmedik mi? ifadesi ile anlatılmıştır. "Velîd", doğması yaklaşmış çocuk demektir. Ebû Amr, mimin sükûnu ile şeklinde okumuştur. Ayetteki "slnîn" kelimesinin tefsirine gelince, Hz. Musa (a.s)'ın Firavun hanedanının yanında otuz yıl kaldığı ileri sürüldüğü gibi, Kıptiyi tokatlayıp öldürdüğünde on iki yaşında bir çocuk olduğu, bu hadiseden sonra kaçıp gittiği de söylenmiştir. Bu hususta en doğrusunu bilen Allah Teâlâ'dır. Şa'bî'nin, fâ'nın kesresiyle, "fl'leteke" şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki bu, (masdar binâ-ı nev'i) olup, Hz. Musa (a.s)'ın kıptiyi öldürmesi manasını ifade eder. Çünkü o, kıptîyi tokatla öldürmüştür ve bir çeşit (nev) öldürmedir. Fakat bu kelimenin "fa'lete" şeklinde okunması, Hz. Musa (a.s)'ın onu "tek" bir tokatla öldürmesinden ötürüdür. (Bunun masdar binâ-ı mevre olmasından ötürüdür.) Firavun Hz. Musa (a.s)'a yaptığı iyilikleri, onu terbiye ettiğini, yetiştirip büyüttüğünü söyleyerek ifade etmiş ve onu, fırıncısını öldürdüğü için kınayarak bunun büyük bir suç olduğunu, "O yaptığın fiilide sen yapmıştın (yapacağını yaptın gittin)" diyerek ifade etmiştir.

Ayetteki, "Sen nankörlerdensin" ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunun hal cümlesi olması mümkündür, yani, "Sen böyle yapmakla bir nankör olarak onu öldürdün" demektir.

b) Bu, "Sen, işte o sırada onları kâfir kabul edenlerdendin" demek olup, Firavun, Hz. Musa (a.s)'a iftira etmiş veya onun işinin ne olduğunu anlayamamıştır. Çünkü Hz. Musa (a.s) onlara, nezîh bir şekilde muamele ediyordu. Zira küfür peygamberlikten önce de caiz değildir.

c) Bu, "Sen nankörlüğü adet haline getirmiş kimselerdendin. Bu halde olanın, veli nimeti olan belli kimseleri öldürmesi de şaşılacak birşey değil" demektir.

d) Bu, "Sen Firavunu ve onun Hanlığını inkâr edenlerdendin" veya "Firavunun dinine göre kâfir olan kimselerdendin" demektir. Çünkü onların da taptıkları ilahları vardı. Onların ilahları (putları) olduğuna, "Seni ve ilahlarım terkediyor (o Musa)" (Araf. 127} ayeti de delâlet eder. [23][23]

Hz. Musa'nın Kıptiyi Kasıtsız Olarak Öldürmesi

"(Musa) Dedi ki: "Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım. Sizden korkunca da, hemen kaçtım. Nitekim Rabbim bana bir hüküm verdi ve beni peygamberlerden yaptı. Benim başıma kaktığın o nimet, îsrâiloğullannı kendine kul-köle edinmenden dolayı olmuştu" (Şuarâ, 20-22).

Bil ki Firavun terbiyeden ve o öldürme hadisesinden bahsedip, kendisinin Hz. Musa (a.s)'ı sarayında yetiştirmesi malum ve açık bir iş olunca, gayet tabii olarak Hz. Musa (a.s) bunu yadırgamamış ve buna karşı cevap vermemiştir. Çünkü oaşkasına peygamber olarak gönderilen bir kimsenin elinde mucizeler ve deliller bulunduğunda, peygamber gönderilen insanların ona in'am edip etmemesi, iyi zavranıp davranmaması halinde, peygamberin durumunun değişmeyeceği akıllarda • 5' etmiştir. Böylece Firavunun Hz. Musa (a.s)'a sölediği sözler asla tesir etmemiştir. Bu gibi sözlere iltifat etmemek evlâdır. Fakat öldürme işine ise, en beliğ bir şekilde »vap vermiş ve şöyle demiştir: "Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım" 3undan murad, "Bu işinin ölümlü neticeleneceğini bilemeyenlerden olma"d»r. Çünkü Hz. Musa (a.s) terbiye etmek için o adama tokat atmıştır. Bu gibi, şeyler neticesi : jme varsa bile, güzel kabul edilen işlerdendir. Böylece Hz. Musa (a.s), Firavun a : - işi sorumlu tutulması veya nankörlerden (kâfirlerden) sayılması caiz olamayacak : r şekilde yapmış olduöunu beyân etmiştir.

Ayetteki "Sizden korkunca da hemen sizden kaçtım" ifadesi, "Ben, bu işi, öldürücü olduğunu bilmeden yaptım ve bu benden kasıtsız olarak sâdır olan bir hâdisedir. Binâenaleyh firarıma sebep olacak korkuyu haketmemiştim. Ama sizin, "Şehrin önde gelenleri seni öldürmek için toplandılar, hakkında konuşuyorlar" {Hassas^) şeklindeki haberinizi duyduğumda sizden kaçtım" demektir.

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/308-309

Böylece Hz. Musa {a.s) bununla, Firavunun bu öldürme hadisesiyle ilgili olarak kendisine bir iyiliği olmadığını, aksine kaçışına sebebiyet verecek biçimde, korkuttuğu için, hatta kötülük yapmış olduğunun söylenebileceğini bildirmiştir. Daha sonra da, bu kaçışının peşisıra Allah'ın verdiği nimetleri beyân ederek adeta şöyle demiştir: "Siz kötülük ettiniz, ama Allah bana "hükm" vererek ve beni peygamber kılarak iyilikte bulundu." Alimler, ayette bahsedilen "hükmün" ne olduğu hususunda, değişik görüşler belirtmişlerdir: Doğruya en yakın olan, bunun peygamberlikten başka birşey olmasıdır. Çünkü ma'tuf, ma'tufun aleyhden başkadır. Peygamberlik ayetteki, "Beni peygamberlerden yaptı" ifadesinden anlaşılmaktadır. O halde ayetteki "hükm" ile ilim ve anlayış kastedilmiştir ki, bunun içine akıl ve görüş ile tevhid demek olan dinin esasını bilme işi de girer. Bu izah doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa (a.s)'ı peygamber olarak göndermesi, ancak aklının, görüş kuvvetinin ve tevhid bilgisinin mükemmel oluşu ile caizdir.

Ayetteki "Rabbim bana bir hüküm verdi" ifadesi bu hükmün, Allah Teâlâ'nın yarattığı birşey olduğunu sarîh (açık) olarak göstermektedir. Mu'tezile ise, "Bununla ilahi lütuflar kastedilmiştir" demektedir ki bu görüş gerçekten tutarsızdır. Çünkü İlahi tütuflar, herkes için eksiksiz ve kusursuz olarak yapılagelmektedir. Binâenaleyh bunun sadece Hz. Musa (a.s)'da olduğunu söylemenin bir manası olamaz. 24[24]

Firavun'un Nimet Dediği Şey Hikmet İdi

Ayetteki "Benim basma kaktığın o nimet, Israiloğullanm kendine kul köle edinmenden dolayı olmuştur" ifadesi, Flravun'un, "Biz seni büyütmedik mi?" şeklindeki sözünün cevabıdır. Arapça'da birisi birisini kul-köie edindiğinde, denilir. Buna göre eğer, "Bu iki ifade arasında hiçbir münasebet görünmediği halde, bu onun nasıl cevabı olabilir?" denilirse biz deriz: Bunlar arasındaki münasebeti şu şekillerde izah ederiz:

a) Hz. Musa (a.s), Flravun'un elin ve terbiyesine düşmüştür. Bunun sebebi Flravun'un İsrailoğullarını köle edinmeyi ve onların erkek çocuklarını kesmeye niyetlenmiş olması idi. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s) sanki Firavuna "Eğer bize ve milletimize karşı uyguladığın o zulmü yapmamış olsaydın, senin barındırmana ihtiyacım olmazdı" demek istemiştir.

b) Bu, daha sonra yapılan iyilik, milletimize yapılan o büyük zulme karşılık olmuştur. Bunlar bir birini karşılayınca, hiç yokmuş gibi olurlar.

c) Hasan el-Basri şöyle demiştir: Bu "Sen, onları köle edindin, mallarını aldın ve bana o mallardan harcadın. Dolayısıyla beni besleyip büyütmenden dolayı üzerimde bir nimetin yok" demektir.

d) Bu, "Benim terbiye işimi üstlenenleri sen köle edinmiştin. Binâenaleyh aslında bizzat senin bende bir nimetin yok. Çünkü bu terbiye işi, annem ve kavmimden olan bazı kimselerce yapılmıştır. Senin düşündüğün, aslında sadece beni öldürmekti. Bu ise bir nimet değil" demektir.

e) Bu, "Sen, İsrailoğullarının kölelerin olduklarını iddia ettin. Efendi ise kölelerini yedirip, içirdiği ve ihtiyaçlarını karşıladığı için, bunu onların başına kakamaz" demektir. 25[25]

Kafir'in Yaptığı İhsan Hakkında

Bil ki bu ayette kâfirin küfrünün, kendisine iyilikte bulunduğu kimselerdeki nimetini ve lütfunu boşa çıkarmayacağına bir delâlet vardır. Çünkü Hz. Musa (a.s) biraz önce de açıkladığımız gibi, bu hususu başka yönlerden izah etmiş cevablamıştır. Alimler bu hususta ihtilaf etmişler

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/309-310

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/310-311

ve bazıları, "Nimet veren (iyilik yapan), kâfir olursa, insanlara yaptığı iyiliklerden ötürü şükre (teşekküre ve övgüye) müstehâk olmaz, aksine küfrü sebebi ile hor ve hakir kılınmayı hakeder. Binâenaleyh eğer o kimse, iyilikleri sebebiyle ancak ta'zim ile yapılabilen şükre müstehâk olsaydı, bu durumda o kimsenin aynı anda hem hor ve hakir kılınmaya, hem de saygı duyulmaya müstehâk olması gerekirdi. Böyle iki zıd şeye aynı anda müstehâk olmak ise imkansızdır" derken diğerleri "Küfr (inkâr) sebebiyle, şükür (teşekkür) bâtıl olmaz. Küfr ile bâtıl olan şey ancak kişinin alacağı mükafaat ile, iman etmesi halinde hakedecek olduğu övgüdür" demişlerdir. Ayet bu İkinci görüşe delâlet etmektedir. 26[26]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Zamir, ifadelerinde "sen" şeklinde tekil getirildiği halde, "sizden kaçtım, sizden korktum" ifadelerinde cemi getirilmiştir. Çünkü korku ve firar, sadece Flravun'dan dolayı değil, aynı zamanda Hz. Musa (a.s)'ı öldürme işini konuşan adamlarından dolayı olmuştur. Bunun delili: "Şehrin önde gelenleri, seni öldürmek için toplandılar hakkında konuşuyorlar" (Kasas, 20) ayetidir. Başa kakma işi ise sadece Flravun'dan olmuştur. Yine köle edinme işi de ondan kaynaklanmıştır. Buna göre eğer, "Ayetteki tllke "o" kelimesi neye işarettir. Ve ifadesinin iğrabtaki yeri nedir?" denilirse ben derim ki, tllke (o) kelimesi, ne olduğu bilinmeyen ve pek iyi olmayan birşeye işaret olup, onun ne olduğunu ayetteki, "kul-köle edinmen" ifadesi tefsir etmektedir. Çünkü bu ifade, "atf-ı beyan"dır. Bunun bir benzeri de, ayetidir. Buna göre mana, "Senin İsrailoğullarını kul-köle edinmen, işte başıma kaktığın nimettir" şeklindedir. Zeccâc şöyle der: Burada başında en edatı bulunan cümlenin, (mef'ûl-ü leh olarak) mahallen mansub olması da mümkündür. Buna göre mana, "Sen, İsrailoğullarını kul köle edindiğin için, bu benim başıma kaktığın bir nimet olmuştur.
Eğer sen böyle yapmasaydın, ailem bana yeter, beni terbiye ederdi" şeklinde olur. 27[27]

Musa (a.s)'ın Firavun'a Tebliği

"Firavun dedi ki: "Alemlerin rabbi (dediğin) nedir?" (Musa) da dedi ki: "Göklerin yerin ve bu ikisi arasında bulunan şeylerin. Rabbidir. Eğer hakikati yakînen bilmeye ehil kimselerdenseniz." Firavun etrafında bulunan kimselere dedi ki: "Ne dediğini işitiyor musunuz?" (Musa sözüne devamla), "O, sizin de, evvelki atalarınızın da Rabbidir" dedi. (Firavun), "Her halde size gönderilen (bu) peygamberiniz, şüphe yok ki deli" dedi. (Musa) dedi ki: "O, doğu ile batının ve ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir. Eğer aklınızı kullanırsanız." (Firavun) da dedi ki: "Andölsun, eğer benden başka bir tanrı edinirsen seni muhakkak ve muhakkak zindana girenlerden ederim" (Musa) dedi ki: "Sana apaçık birşey getirdiysem de mi?" (Firavun) da dedi ki: "Doğru söyleyenlerdensen haydi getir onu" (Şuarâ, 23-31). 28[28]

Firavun'un Rab Teâlâ Hakkında Sorması

Bil ki Firavun Hz. Musa (a.s)'ya, "Alemlerin Rabbi (dediğin) nedir?" sorusunu, Hz. Musa (a.s) kendisini alemlerin Rabbine itaata davet ettiğinde sormuştur. Bunun böyle olduğunu, "Haydi Firavun'a gidin ve "Alemlerin Rabbinin gönderdiği iki peygamberiz" deyin"[Suma. ıej ayeti göstermektedir. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s) ve Harun (a.s), Firavun'un yanına gittiklerinde böyle söylemişler ve bunun üzerine Firavun, "A/emlerin Rabbi (dediğin) nedir?" demişi». Bu tfacle ile ttgltt şu iki bahis vardır:
Birinci bahis: Firavun'un Allah'ı bildiği ve tanımakta olduğu söylenebilir. Fakat hükümdarlık ve

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/311
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/311-312
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/312

riyaseti istediği için, bilmez gibi böyle sormuştur. Allah Teâlâ, Kur'ân'da onun Allah'ın varlığını bildiğini gösteren şu ayeti zikretmiştir: "(Musa),
'Andolsun, bunları birer ibret olmak üzere, göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini bilmişsindir. Ben de Firavun, seni herhalde helak edilmiş sanıyorum" dedi" (isra, 102). Binâenaleyh buradaki (bilmişsindir) ateşindeki te fethalı okunduğunda, Firavun'un bunları bildiği manası kastedilmiş. Bu da, onun Allah'ı tanıdığına delâlet eder. Fakat o kendisinin ilah olduğunu ccia ederek, kavmini sömürmüştür. Diğer bir kıraate göre ise, bu te Ötüre ile sunmuştur. Buna göre de bu bilme işinin Hz. Musa (a.s) ile alâkalı olduğu manasına gelir. Ama eğer Firavun akıllı değil deli idiyse, Allah'ın kendisine peygamber göndermesi caiz olmazdı. Yok eğer akıllı idiyse, ister istemez kendisinin daha önce mevcut, canlı ve akıllı olmadığını, bu şekle sonradan geldiğini bilmesi gerekirdi. Yine reyle sonradan olan herşeyin mutlaka bir müessiri (bir yaratıcısı) olduğunu da kesin aarak bilmesi gerekirdi. Binâenaleyh bu iki şeyi bilmesinin neticesi olarak, vücudunun torkibi (var edilmesi), hayatı, aklı hususunda varedici bir müessire muhtaç olduğunu gösteren bir üçüncü ilim meydana gelirdi. Firavun'un, tabiata olduğu da söylenebilir. "aoiatçılara göre, felekler zatları gereği vardırlar (vâcibu'l-vucûddurlar), zâtları gereği -a-eket etmektedirler ve bu hareketleri, bu alemde birtakım hâdiselerin meydana gelmesine sebebtir. Yahut şöyle de denebilir: Firavun, hür ve irade sahibi bir failin, ar yaratıcının bulunduğuna değil, mûcib bir illete (otomatik bir sebebin varlığına) inanan felsefecilerdendir. İsrailoğuHarını sömürdüğü, onların yetkilerini ellerinden alıp, --arlarından tutup onları güttüğü için, kendisinin memleketindeki insanların ilahı jğuna inanmıştır. Yahut da şöyle denebilir: Firavun, ilahın zâtının belli bir insanın ai bina girebileceğine inanan "hulûliyye" (incarnation) görüşünde idi ki, bunlar «nrtnın zatının muayyen bir insanın bedeninde zuhur ettiğine inanırlar. Onlara göre ar insanın ruhu bedenine göre ne durumda ise tanrı da hulul ettiği bedene göre aynı burumdadır. İşte sebeblerden ötürü de kendisini "İlah" diye adlandırmıştır.

İkinci bahis: Firavun, Hz. Musa (a.s)'a, "Âlemlerin Rabbi (dediğin) nedir?" aemiştir. Bil ki birşeyi nedir?" ifadesiyle sormak, o şeyin hakikatini ve mahiyetini arf etmeyi istemektir. Birşeyin hakikatini tarif etmek ve açıklamak ise, ya o hakikatin nzzat kendisi ile, yahut onun parçalarından birşey ile; yahut o hakikatin dışında arşeyle, hem onun harici ve dahili şeylerinden müteşekkil bir şeyle yapılır. O şeyin, fcîkatını bizzat kendisiyle tarif etmek imkansızdır. Çünkü tarif eden tarif olunandan 4nce bilinir. Binâenaleyh eğer birşey, yine kendisiyle tarif edilmiş olsaydı, onun daha trce malum olması gerekirdi. Bu ise imkansızdır. O şey; kendisine (zatına) dahil olan f^rterte tarif etmek de vâcibul-vücûd olan zat hakkında imkansızdır. Çünkü kendisine MMİ olan şeylerle onu tarif etmek, tarif olunanın "mürekkeb" bir varlık olması halinde T-ûmkündür. Vâcibu'l-vucûd olanın ise, "mürekkeb" olması imkansızdır. Çünkü her mj'ekkeb, kendisini meydana getiren parçaların herbirine muhtaçtır Mürekkebin ftar bir parçası ise, mürekkebden başkadır, yani onun kendisi değildir. O halde, -jrekkeb" bir başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan da, zatı gereği '-Omkin" varlıktır, öyle ise her mürekkeb, "mümkin" varlıktır. Binâenaleyh -.-ekkeb olması imkansız olan, "mümkin" olamaz. O halde vâcibu'l-vucûd olan -..'ekkeb olmaz. Mürrekkeb olmayınca da "Kendisini meydana getiren parçalarla tarif etme" işi onun hakkında mümkin olamaz. Bu iki kısım bâtıl olunca, vâcibu'l-vücûd olanın, hakikat ve mahiyetinin, ancak onun levazımı ve eserleriyle tarif edilebileceği sabit olmuş olur.

Sonra bu levazım (ayrılmaz vasıflar), bazan gizli, bazan açık ve net olur. Mahiyeti gizli olan levazımı (sıfatları) ile tarif etmek caiz ve doğru değildir. Aksine onu, açık net ve anlaşılır levazımı ile tarif etmek gerekir. Vâcibu'l-vücûd olan zâtın en açık eserleri ise, bu maddi alemdeki şeylerdir. Bunlar da gökler, yerler ve bu İkisi arasında yer alan şeylerdir. Binâenaleyh FIravun'un bu sorusunun cevabının ancak Musa (a.s)'nın dediği şu şey olduğu anlaşılır: "O, göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabbidir" Hz. Musa (a.s)'ın, "Eğer hakikati bilmeye ehil kimselerdenseniz" sözü, "Eğer bu maddi alemin, vâcibu'l-vücûd bir mevcuda dayandığına inanıyorsanız, bilin ki onu ancak şu söylediğim şeylerle tarif edip, anlatmak mümkin olur. Çünkü bu alemin, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd bir varlığa varıp dayandığını kabul ettiğinizde, zâtı gereği vâcib olanın mutlak cevher (mürekkeb olmayan tek bir şey) olduğu sabit olur. Mutlak cevherin ise, ancak eserleriyle tarif edilebileceği sabittir. Binâenaleyh o eserlerin, mutlaka ve mutlaka onun en açık eserleri olması gerekir. Bunlar ise, gökler, yerler ve bu ikisi arasında bulunan şeylerdir. Dolayısıyla eğer buna kesinkes inanmış iseniz, bundan başka bir cevabın olamayacağını da kesinkes kabul etmeniz gerekir" manasınadır.

Hz. Musa (a.s) bu gerçek cevabı söyleyince, "Firavun etrafında bulunan kimselere dedi ki: "işitiyor musunuz?" Firavun bunu Hz. Musa (a.s)'ın cevabına şaştığı için söylemiştir. Bu, "Ben ondan, alemlerin Rabbinin, hakikat ve mahiyetinin ne olduğunu soruyorum, o ise bana fâiliyyet ve müessiriyet (yani onun fiilleri ve eserleri) ile cevap veriyor" demektir. Bu problemin aslı şöyledir: Mahiyeti, ayrılmaz vasıfları ve tesirleri (levazımı) ile tarif etmek, o mahiyetin bizzat kendisini tam anlamayı sağlamaz. Bu böyledir. Çünkü birşey hakkında, "O, kendisinde mutlaka falanca özellik bulunandır" dediğimizde, bu sözümüz, ya sırf o falanca özellik, onun ayrılmaz vasfı olduğu için bilinmiş olur, yahut da bu ayrılmaz özellik, ona tahsis edildiği için, o bununla bilinmiş olur. Birinci ihtimal imkansızdır. Çünkü onun için falanca özelliğin ayrılmaz bir vasıf olduğunu söylersek, o ayrılmaz vasfı, kâşif (onu gösteren ve anlatan şey) kabul etmiş oluruz. Gösterilen şey, bu kadar bir şey olmuş olsaydı, o zaman o şey yine kendisi ile tanınmış olurdu ki, böyle olması imkansızdır. İkinci ihtimal de imkansızdır. Çünkü onun kendisine falanca şeyin (vasfın) gerekli olduğunu bilmek, o mâhiyetin tam özelliğini bilmek demek değildir. Çünkü farklı mahiyetlerin aynı olan sıfatlarda (levazımda) müşterek (benzer) olmaları aklen imkansız değildir. Binâenaleyh bir şeyi, haricî sıfatlarıyla tarif etmenin o şeyin hakikatim tam olarak ortaya koyamayacağı sabit olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın göklerin yerin ve bu ikisi arasındaki herşeyin Rabbi olması, bu açıdan, Firavun'un "Alemlerin rabbi (dediğin) nedir?" şeklindeki sorusunun tam cevabı olamaz.

İşte bu sebeple, Hz. Musa (a.s) bundan sonra "O, sizin de evvelki atalarınızın da Rabbidir" diye cevap vermiş ve sanki Allah'ı göklerin ve yerin yaratıcısı olması ile tarif etmeyi bırakmış ve "O"nun hem bizim hem de atalarımızın yaratıcısı olması mümkündür. Fakat insanın kendisi babası ve dedelerinin, zatları gereği (kendiliğinden) var olduklarına inanması imkansızdır. Çünkü görünür âlem, insanın kendisinin ve atalarının, yok iken var olduklarına ve varken yok olduklarına delâlet etmektedir. Bu durumda olan varlıkların ise, zatı gereği var olmuş olmaları imkansızdır. Zâatı gereği var olmayanın ise, bir fail (yaratıcı) ve müessir bulunmaksızın var olmuş olması imkansızdır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ı işte bu eseri İle tarif etmek ve tanıtmak daha açık ve nettir. Bundan dolayı Hz. Musa (a.s) birinci tarif ve tanıtımından sonra Cenâb-ı Hakk'ı bu ikinci ifadeyle tanıtmıştır. Bundan ötürü de Firavun "Herhalde size gönderilen bu peygamberiniz şüphe yok ki deli"

demiştir. Ayette mâ edatı kullanılarak sorulan soru ile, o şeyin mahiyetini ve hakikatini öğrenmek kastedilir. "O şeyi haricî eserleriyle tarif etmek, onun hakikatini kesinlikle anlatmış olmaz. Binâenaleyh peygamberliğini iddia eden bu kişi sorulara tam cevap vermek şöyle dursun, soruyu anlayamayan bir delidir" demektir.

Hz. Musa (a.s) bunun üzerine "O, doğu île batının ve ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir, eğer aklınızı kullanıyorsanız" diyerek ikinci tarifinden, daha açık bir diğer üçüncü yola başvurmuştur. Bu böyledir, çünkü Hz. Musa (a.s), "doğu" sözü ile, güneşin doğup gündüz oluşunu, "batı" sözü e de, güneşin batıp gündüzün sona ermesini hatırlatmıştır. Şaşırtıcı şekilde hep devam eden bu nizam ve idarenin, ancak bir müdebbirin yönetmesi ile böyle olabileceği hususu açıktır. Bu Hz. İbrahim (a.s)'ın Nemrud'a karşı delil getirmede uyguladığı metodun aynısıdır. Çünkü o da işe önce diriltme ve öldürme hususlarıyla başlamıştır. Bu Hz. Musa (a.s)'ın buradaki, "O, sizin de evvelki atalarınızın da Rabbidir" ifadesiyle anlattığı husustur. Nemrud, Hz. İbrahim (a.s)'a, "Ben de diriltir ve öldürürüm" diye karşılık verince, Hz. İbrahim (a.s), "Allah, güneşi doğudan doğdurur. Haydi sen de onu batıdan doğdur" (Bakara, 256) demiş, bunun üzerine o kâfir apışıp kalmış ve cevap verememiştir. Hz. Musa (a.s)'da burada aynı hususu, "O, doğu ile batının Rabbidir" diyerek

belirtmiştir.
Hz. Musa (a.s), "Eğer aklınızı kullanıyorsanız", ifadesi ile sanki şöyle demek istemiştir: "Eğer gerçekten akıllı isen, sorunun cevabının ancak söylediğim şekilde olabileceğini anlarsın. Çünkü benden o şeyin hakikat ve mahiyetini bizzat kendisi ile tarif etmemi istiyorsun. Halbuki birşeyin kendisini, yine kendisi veya parçalarıyla tarif etmenin mümkün olmadığı sabittir. Binâenaleyh geriye, onun hakikatini eserleri ile tarif etmem kalır. Ben de onun hakikat ve mahiyetini eserleri ve levazımı (ayrılmaz sıfatları) ile tarif ettim. Binâenaleyh aklı olan herkesin bu sorunun, verdiğim cevaptan başka cevabı olmayacağını anlayacağı sabit olur. 29[29]

Allah Teâlâ'nın Zatını Anlamak İmkansızdır

Bil ki, En'am SÛresi'nde Hak Teâlâ'nın, "O kullan üzerinde kahirdir"(En'am, 61) ayetinin tefsirinde şu açıklamayı yapmıştık: Cenâb-ı Hakk'ın hakikatim bizzat kendisi olarak anlamak, insanın kudreti dahilinde değildir. Durum böyle olunca, Hz. Musa (a.s}'m, sayesinde o hakikatin bizzat kendisinin bilinebileceği bir tarif yapması imkansızdır. Fakat, o mahiyet ve hakikatin bizzat kendisini bilememek, peygamberlik işinin doğruluğuna zarar vermez. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s)'ın sözünün neticesi şudur: "Alemlerin Rabbinin peygamberi olduğunu iddia etmenin doğru oluşu, alemin bir Rabbinin ve ilahının bulunduğunu isbata dayanır. Yoksa bu iş, o Rabbin hususiyetini ve kendi mahiyetini bilmeye dayanmaz. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s), peygamber olduğunu iddia edişinin doğruluğu hususunda, ancak buna yetecek kadarını isbat edecek deliller getirmiş, Firavun ise ondan, o mahiyetin bizzat kendisini
ortaya koyup anlatmasını istemiştir. Musa (a.s) da bu soru ve isteğin, peygamberliği isbat hususunda, olumlu veya olumsuz bir alâkası bulunmadığını bildiği için, Flravun'un Cenâb-ı Hakk'ın mahiyetini soran sorusuna doğrudan doğruya cevap vermemiştir. İşte bu konudaki sözümüzün tamamı budur. Allah en iyi bilendir.
Hz. Musa (a.s) sözünün sonunda, "Eğer aklınızı kullanıyorsanız'-'- diyerek, üslûbunu sertleştirince, Firavun da "Andolsun, eğer benden başka bir tanrı edinirsen, seni muhakkak ve muhakkak zindana girenlerden ederim" demiştir. Çünkü, artık delil getirmekten aciz kalınca, işi tehdide dökmüştür.
İşte bu esnada Musa (a.s) onun kalbini kendine bağlamak ve böylece tehdidinden vazgeçmesi için, kısa bir ifade ile "Sana apaçık birşey geürdiysem de mi?" yani "Allah'ın varlığına delâlet edecek ve benim O'nun peygamberi olduğumu gösterecek daha açık bir şey getirsem de beni yine de hapis mi ettireceksin?" demiştir. Firavun bunun üzerine, "Doğru söyleyenlerdensen haydi getir onu" demiştir. 30[30]

Ayetten Çıkan Tali Hükümler

Bu ayetten çıkan talî birtakım hükümler var:

Allah Cisim Değildir

Birinci hüküm: Ayet, Allah Teâlâ'mn cisim olmadığına delâlet eder. Çünkü eğer Allah Teâlâ cisim olsaydı ve bir şekli, kalıbı bulunsaydı, Hz. Musa (a.s)'ın cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın hakikatini gösterecek şekilde olmalıydı ve Hz. Musa (a.s), vermesi gereken bu cevabı vermediği için, Firavun'un Hz. Musa (a.s) hakkındaki sözü yerinde olmuş olurdu. 31[31]

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/312-315
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/315-316
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/316

Saçma Söz Kaale Alınmaz

İkinci hüküm: Başkasını Allah'a davet edene yakışan ve gereken, karşısındakinin akılsız ve yersiz sözlerine karşılık vermemesidir. Nitekim Musa (a.s) da, Firavun, "Sen delisin" dediğinde bile, delilleri sıralamaya devam etmiştir. Yine kendisi, hapisle tehdid edince de böyle yapmıştır.

Üçüncü hüküm: Kendisine soru sorulanın, işi daha iyi izah etmek için getirdiği delil, hususunda bir misalden başka bir misale (örneğe-delile) geçmesi caizdir? Bu, o kimsenin cevap vermekten aciz kalıp zorlandığına delâlet etmez.

Dördüncü hüküm: Eğer "Hz. Musa (a.s) sözünü bir önceki sözüyle alâkası olmayan birşeyi söyleyerek nasıl kesmiştir. Bu söz de onun, "Sana apaçık birşey getirdiysem de mi" demesidir. Halbuki mucizenin Allah'a delâleti daha önce zikredilen delillerin delâletinden farklıdır?" denilirse, biz deriz ki: Aksine bu Hz. Musa a.s)'ın mesela asasının yılana dönüşmesi gibi, Allah'a, birliğine ve kendisinin peygamberlik iddiasında doğruluğuna delâlet edecek bir mucizeyi ortaya koymayı stediğini gösterir. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s)'ın son sözü, öncekilerden daha kuvvetli re daha kapsamlıdır.

Beşinci hüküm: Eğer, "Zamirin mercii (işaret ettiği şey) cemi olduğu halde niçin Durada: "Göklerin, yerin ve bu ikisi arasında olan şeylerin Rabbidir" buyurarak, tesniyeye delâlet eden bir zamir kullanılmıştır?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: 3jnunla, bu "iki cihet" arasında olanlar kastedilmiştir." Eğer, "göklerin, yerin ve r j ikisi arasmdakilerin " ifadesi bütün mahlûkatı içine almaktadır. Öyle ise Hz. Musa a.s)'ın artık bundan sonra kendilerinden atalarından, doğudan ve batıdan Dansetmesinin manası nedir?" denilirse, şöyle cevap verilir: "Hz. Musa (a.s)'ın ilk önce umûm (genel) ifade kullanıp, sonra bu umûmi ifadeleri kendilerini ve atalarını Deyân ile tahsis etmesi şundan ötürüdür: İnsana en yakın olan şey, kendisi, «endisinden olan çocukları ve doğumundan ölümüne kadar geçirdiği devreleri ile raileridir. Daha sonra bu umûmi ifadeye dahil olan, doğu ile batıyı Özellikte zikretmiştir. Çünkü güneşin bu ufuktan birinden doğması ve senenin bütün mevsimlerinde, düzenli yr şekilde batması apaçık delillerdendir.

Altıncı hüküm: Eğer "Firavun niçin daha veciz bir ifade ile "Seni hapsedeceğim" dememiş de "Seni zindana girenlerden ederim" demiştir?" denilirse, deriz ki: Çünkü eğer o sadece "seni hapsedeceğim" demiş olsaydı, bu, sadece onun zindana ereceğini ifade eder, başkalarının da gireceğini bildirmezdi.

Ayetteki "Seni mubakak ve muhakkak zindana girenlerden ederim" İfadesi, "Seni hapishanem deki hallerini bildiğin o kimselerden birisi kılarım" aemektir. Flravun'un âdeti, hapsetmek İstediğini yakaladığında yalnız başına - çbirşeyi göremeyeceği ve duyamayacağı derin bir kuyuya atmaktı ki, bu öldürmeden daha ağır idi.

Yedinci hüküm: "Getirdiysem de mi?" ifadesindeki vâv, başına .stifham hemzesi gelmiş olan vâv-ı haliye olup, "Sana mucize getirmem halinde de ni bana bunu yapacaksın" manasındadır. 32[32]

Asanın Yılana Dönüşmesi

"Bunun üzerine o asasını yere attı. Bir de ne görsünler, o apaçık bir ejderha (olmuş). Elini de (cebinden) çıkardı. Bir de gördüler ki bu, bakanlar için bembeyaz bir eldir. Firavun, etrafındaki ileri gelen adamlarına, "Şüphe yok ki bu çok mahir bir büyücüdür. Sizi büyüsü ile yurdunuzdan çıkarmak İstiyor. Şimdi buna ne buyurursunuz?" dedi. Onlar da, "Onu ve kardeşini oyaia ve bütün şehirlere toplayıcılar yolla da, mahir her büyücüyü sana getirsinler" dediler". (Şuwa, 32-37). 33[33]

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/316-317

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/318

Birinci Mesele

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var: A'meş, "sehhâr"ı, "sâhir" şeklinde okumuştur. 34[34]

İkinci Mesele

Bil ki Hz. Musa (a.s)'ın, "Sana apaçık birşey getirirsem de mi?" sözü, Allah Teâiâ'nın, asasını yere atmazdan önce ona bu âsânın bir ejderha olacağını bildirdiğine delâlet eder. Eğer böyle olmasaydı, Hz. Musa (a.s) bunu söyleyemezdi. Binâenaleyh o asasını atınca, Allah Teâiâ'nın ona vaadettiğj gerçekleşti ve o "âsâ apaçık bir ejderha" oluverdi. Bu ifadenin anlatmak istediği şudur: "Bakıp seyredenlere o âsâ hareketleri ve diğer alametleri ile tam bir ejderha şeklinde göründü." Rivayet olunduğuna göre âsâ bir ejderhaya dönüşünce, bir mil kadar göğe yükseldi ve sonra Firavun'a doğru süzülüp indi, "Ey Musa bana istediğini emret" demeye başladı. Firavun da, "Ey Musa, seni peygamber olarak gönderen zât aşkına, onu tutmanı istiyorum" dedi. Hz. Muta (a.s), onu tutunca tekrar bir âsâ halini aldı. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hakk burada, "Sü'ban-ı mübîn" (apaçık bir ejderha) buyurmuş, bir başka ayette, "koşan bir yılan" (hayye) (tim, 20); bir diğer ayette ise, "sanki o bir cânn (hareketli yılanjdır" (Kasaa, 31) buyurmuştur. Halbuki "can" küçük oluşa, "su'bân" ise büyük oluşa delâlet eden bir ifadedir" denilirse, şöyle cevap verilir: Hayye bütün yılan cinsini içine alan bir isimdir. Bu isim, o yılan büyük olduğu için "Su'ban" diye ifade edilmiş, hafif ve süratli bir yılan olduğu için de, "cânn" diye İfade edilmiştir. Binâenaleyh her iki ifade de doğrudur. Bunun şeytana benzetilerek, "can" ismini almış olması da nuhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "O cânnı (iblisi) de, daha önce zehirli ateşten yarattık" onu. 27) buyurmuştur. Bu âsâdan olan yılanın önce, "c&n" gibi küçük olduğu, sonra büyüyerek ejderha haline gelmiş olması da muhtemeldir.
Sonra Musa (a.s) bu mucizeyi ortaya koyunca, Firavun ona, "Dahası da var mı?" oedi. Hz. Musa {a.s): "Evet" deyip, önce elini normal haliyle gösterdi, sonra onu cebine (koynuna) sokup tekrar çıkardı. Bir de ne görsünler, o el kendisinde hiçbir eke olmaksızın, inci gibi bembeyaz ve tıpkı güneş gibi ışıklar saçan ve o vadiyi aydınlatan bir şey... İşte tam bu sırada Firavun bu delili örtbas etmek isteyerek buna arşı şu üç (şüpheyi) ortaya atmıştır:
1) "Şüphe yok ki bu, çok iyi bilen bir sihirbazdır" şeklindeki sözü... Böyle söylemiştir, çünkü o devir, sihirbazların yaygın olduğu bir zamandı ve insanların çoğu, r-r sihirbazın sihri ile böylesi işleri yapabileceği inancında idiler. İşte bundan dolayı Firavun, kavmi tarafından bu sözün kabul edileceğini ummuştur.
2) "Sizi büyüsü ile yurdunuzdan çıkarmayı istiyor" şeklindeki sözü... Firavunun du sözü de, Hz. Musa (a.s)'ın dediklerini kabul etmemeleri için, kavminin ondan nefret etmelerini gaye edinen bir ifadedir. Buna göre mana, "O, aranıza atacağı fitnelerle, ;: yerinizden ve yurdunuzdan etmek ve sizi parçalamak istiyor" şeklindedir. İnsanın -a:anmı terketmesinin en zor şeylerden olduğu malumdur. İşte bundan dolayı Rravun, kavmini, böyle söyleyerek Hz. Musa'dan nefret ettirmek istemiştir ki, bu satıh savunan kimsenin, haktan nefret ettirme hususunda, başvuracağı son çaredir.
3) "Şimdi buna ne buyurur (ne tavsiye edersiniz?)'1 şeklindesi sözü. Bu, "Bu - jsustaki görüşünüz nedir ve ne yapmamı istiyorsunuz?" demektir. Firavun bu
resiyle, kendisinin onların görüşünü kabul edip, onun gereğini yapacağını anlatmak stemiştir. Bu gibi sözler, kalbleh kendisine çeker ve muhalefetten alıkor. Flravun'un Dirtün bu sözlerini duyduklarında, onlar tek bir çarede ittifak etmişlerdir: Bu da, "Onu ve kardeşini oyala" şeklindeki sözleridir. Bu hemze ile ve şeddesiz aarak şekillerinde okunmuştur. Her iki şekilde, kullanılan şekillerdir. Arapça'da, birisini oyaladığında ve dersin ki, bu, "Onu geri bıraktım, :. aıadım" demektir. Flravun'un adamlarının bundan muradları. "Musa'yı sihirbazlar loplanıncaya

---

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/318

kadar oyala" manasıdır. Bu kelimenin, "Onu hapset" manasında olduğu da söylenmiştir. Bu da muhtemel bir manadır. Çünkü birisini, ihtiyacı olan şeyden alıkoyup oyaladığında, sanki "hapsetmiş" otursun.
Rivayet olunduğuna göre Firavun bunu yapmayacak olsa bile Hz. Musa (a.s)'ı jürmek istemiştir. Fakat ileri gelenler ona, "Yapma, çünkü eğer onu öldürürsen, nsanlara bu işinin doğruluğu hususunda bir şüphe vermiş olursun. Fakat, kıskıvrak yakalayıp, köşeye sıkıştırmaları ve böylece, sana karşı hiçbir delili kalmaması için, sihirbazların toplanmasına kadar ona mühlet ver" dediler ve sonra sihirbazları alıp getirecek, toplayıcı adamlar göndermesini tavsiye ettiler. Onlar böyle yapmakla, eğer sihirbazlar çok olursa, Hz. Musa'a galip geleceklerini ve gerçek halini su yüzüne çıkaracaklarını sanmışlardır. Yine onlar, Firavun'un, "Şüphe yok ki bu çok mahir bir büyücüdür" sözüne, "Çok mahir her büyücüyü sana getirsinler" diyerek karşılık vererek onun endişesini yatıştırmak ve sıkıntılarını hafifletmek için, daha kapsamlı ve daha mübalağalı bir ifade kullanmışlardır. Keşşaf sahibi şöyle der: "Eğer, "Ayetteki kelimesinin âmili nedir?" dersen ben derim ki: Bu, iki yönden mansubtur: hem lafzen, hem mahallen. Lafzan mansub oluşunun âmili, zarflar için takdir edilen şeydir. Mahallen mansub olmasındaki âmil ise, "hal" oluşudur. 35[35]

Sihirbazların Meydana Çıkışı

"Bu suretle belli bir günün belli bir vaktinde bütün sihirbazlar bir araya getirildi ve insanlara, "Haydi siz de gelip toplanıyor musunuz?" denildi. "Umarız ki eğer onlar galip gelirlerse, o sihirbazlara uyarız" dediler. Sihirbazlar gelince, Firavun'a: "Eğer üstün gelirsek, bizim için mükafaat var mı?" dediler. Firavun, "Evet, hem de o zaman siz, hiç şüphesiz benim en yakınlarımdan olacaksınız" (Şuan, 3&42). /
Burada iki mesele vardır: 36[36]

Sihirbazlarla Karşılaşma Günü

Ayette geçen, "malûm gün" ifadesiyle, "zînet günü"; "mîkat" sözüyle de, kuşluk vakti kastedilmiştir. Çünkü bu,
Hz. Musa (a.s)'ın, "(Musa) da, "Sizinle karşılaşma zamanımız, dedi zinetgünü ve insanların toplanacağı kuşluk vaktidir dedi" şeklindeki ifadesinde, onlar için tayin ettiği zinet günüdür. Mîkat ise, ister zamana isterse mekâna ait olsun, tayin edilen zaman ve tayin edilen yer demektir. "İhrama girilecek yerler" ifadesi de bu anlamdadır. 37[37]

İkinci Mesele

Bil ki, Firavun kavminin ileri gelenleri, halkın huzurunda Hz. Musa (a.s)'ın da iddiasının yanlışlığının ortaya çıkması için, Firavun'a Hz. Musa (a,s)'a dokunmamasını ve bu arada da sihirbazları toplamasını tavsiye edince, Firavun onların söylediklerine razı oldu ve görüp müşahede ettiği şeyleri göremez oldu. Çünkü bir şeyi sevmek, kişiyi sağır eder. Derken, sihirbazlar bir araya geldiler, sonra da Firavun, bu çekişmenin büyük bir hak kitlesinin gözü Önünde cereyan edebilmesi için, kutlayageldikleri bir bayram gününde gerçekleşmesini istedi. Hz. Musa (a.s) da, kendi hüccetinin, delilinin büyük bir hak kitlesi önünde onlara galip gelmesi için, bunu arzuluyordu. Ve bu aynı zamanda Hz. Musa (a.s)'ın nübüvvetinin ortaya çıkması için de Allah'ın bir lütfü idi.
Ayetteki 'insanlara, "Haydi siz de gelip toplanıyormusunuz... ifadesine gelince bu, "Onlar, her İki taraftan sudur edecek olan şeyi görüp müşahede etmeleri için toplanmaya teşvik

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/318-320
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/320
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/320

olundular" anlamındadır.

Ayetteki "Umarız ki, o sihirbazlara uyarız" ifadesine gelince, bu, "Biz, üstünlüğün sihirbazlar lehine tahakkuk etmesini ümit ederiz; böylece de, (e$er galip gelirlerse), onlara tabi oluruz" demektir. Sihirbazlar gelince de, işe bir karşılık talebinde bulunmakla başladılar ki, bu karşılık da ya mal idi, ya da makam . Firavun da onlara bunu verdi. Vereceği bu karşılığı "Evet, hem de o zaman siz, hiç şüphesiz benim en yakınlarımdan olacaksınız" ifadesiyle vurguladı. Çünkü o sihirbazların isteyecekleri en son şey, firavun bağışta bulunması ve onların makamlarını yükseltmesi idi. Böylece de Firavun, bu iki taleplerini de içinden gelerek verdi. 38[38]

Asanın Büyücülerin Oyununu Bozması

"Musa onlara, "Ne atacaksanız, evvela siz atm" dedi. Onlar da, ipleri ve sopalarını atıp, "Firavun'un izzetinin hakkı için mutlaka biz galip geleceğiz" dediler. Bunun üzerine Musa da asasını bırakıverdi. Bir de ne görsünler: O, büyücülerin uydurup ortaya attıklarını yutuyor! Büyücüler derhal secdeye kapandılar. "Alemlerin rabbine, Musa ile Harun'un rabbine iman ettik" dediler" (43-48).

Bil ki, onlar bir araya gelince, işe ya onlar ya da Musa (a.s) başlayacaklardı. Ama onlar, Hz. Musa (a.s)'a karşı tevazu gösterip onu kendilerine takdim ederek, "Ey Musa, ya sen at, yahut önce atan kişiler biz olalım" (Tâhâ, 65) dediler. Onlar Hz. Musa'a tevazu gösterince, Hz. Musa (a.s) da onlara tevazu gösterip, onları kendine takdim ederek. "Ne atacaksınız, evvela siz atın" dedi. Buna göre şayet, "Bu bir sihir; göz boyama ve bir küfür olduğu halde, böylesi bir emir vermek de caiz olmadığı halde, Hz. Musa (a.s) daha nasıl, sihirbazlara iplerini ve sopalarını atmalarını emretmiştir" denilirse, buna şöyle cevap verebiliriz: Bunun bir emir olmadığında şüphe yoktur. Çünkü Hz. Musa (a.s)'ın onlardan isteği, onların kendisine iman etmeleri ve bir münakaşa ve tartışma olabilecek bir şeye teşebbüs etmemeleri idi. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ayetin bu ifadesini tevil etmek gerekir.

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu emir, bir şarta bağlıydı. Buna göre kelamın takdiri, "Eğer haklı ve hak üzere iseniz, atacağınız şeyi atınız" şeklinde olur ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer doğru iseniz, onunkiler gibi olan bir sûre getiriniz" (Bakara. 23) ayeti gibi olmuş olur.

b) Şüpheyi gidermek için, görünen yol ve çare bu olunca böyle bir emir vermek caiz olur.

c) Bu, aslında bir emir değil, tam asine bir tehdittir. Yani, "Eğer siz bunu yaparsanız, biz yaptığınız o şeyi iptal edecek olan şeyi getiririz" demektir. Bu tıpkı bir kimsenin "Şayet bana ok atarsan, ben de yapacağımı yaparım" deyip, sonra da karşı taraf ona okunu yönelttiğinde, onun ona "erkeksen at" demesi gibi olur ki, aslında bu bir emir değil, bir tehdit olmuş olur.

d) Biraz önce bahsettiğimiz husustur. Sihirbazlar, Hz. Musa (a.s)'a tevazu gösterip, onu kendilerine takdim edince, Hz. Musa (a.s) da bu tevazu onların hakkı kabul etmelerine sebep olur ümidiyle, onları kendisine takdim etmiştir. Yemin olsun işte bu tevazünün bereketi sebebiyle böyle bir netice elde edilmiştir ki bu, müslümana bütün işleri konusunda yakışanın tevazu göstermek olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü Hz. Musa (a.s) gibi bir zât, o sihirbazlara karşı tevazu ile davranmayı elden bırakmadığına göre, bizden herhangi birinin böyle yapması daha daha uygun olur. 39[39]

Büyücülerin Malzemeleri

Cenâb-ı Hakk'ın"Onlar da ipleri ve sopalarını atıp",ifadesine gelince, İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlar, civaya batırılmış urganlar ile, içi cıvayla doldurulmuş değneklerini atıp, bunlar da (güneşten dolayı) kızınca hareketleri hızlandı ve dört bir yandan harekete geçmiş olan yılanlar haline dönüştüler. Hz. Musa (a.s) bundan dolayı korkup heyecana

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/320-321

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/321-322

kapılınca, kendisine "sağ elindekini at" denildi de,o da bunun üzerine elindeki asasını fırlattı. Bir de ne görsünler, "o apaçık bir ejderhadır" (A'm, 107). Ejderha daha sonra ağzını açarak, ontarın attıkları d urganları ve sopaların hepsini yuttu ve hepsini yedi. Derken Hz. Musa (a.s) onu ?• ne aldı,bir de ne görsünler o eskiden olduğu gibi bir değnek. Büyücüler bunu görünce, Firavuna "Biz, sihir hususunda insanlarla yarışırdık, ama yendiğimizde 3e yenildiğimizde de, iplerimiz ve urganlarımız kalırdı, yok olmazdı. Ancak ne var haktır" dediler, bunun üzerine de secdeye kapanarak, alemlerin Rabbine iman ettiler, onu tasdik ettiler.
Bil ki, rivayet edilen haberlerde, bu konuda pekcok şey bulunmaktadır. Kimileri, r- iplerin ve değneklerin sayılarını alabildiğine abartırken, kimileri de bu konuda orta yol tutturmuştur. Ama bunların sayılarının ne kadar olduğunu en iyi bilen Allah'dır. * jr'ân'ın gösterip delâlet ettiği şey ise bunların çok olduğudur. Çünkü onlar muhtelif : delerden toplanıp bir araya getirilmişlerdir. Bir de iş, önem açısından, Firavun r onun kavmi nazarında öyle bir dereceye ulaşmıştı ki onun toplaması mümkün an sihirbazları toplamayıp bunu küçümsemesi düşünülemezdi.
Ayetteki "Firavun'un izzetimin hakkı için mutlaka biz zalip geleceğiz" ifadesine gelince, bu "Onlar kendilerinin mutlaka galip geleceklerine sair kesinlik ifade edebilecek her şeyi ortaya koymuşlardır" demektir. Ama her şey : "aya çıkınca bütün bu olanlar Hz. Musa (a.s) tarafını daha çok destekledi. 40[40]

Âsâ Yılanları Yuttu

Cenâb-ı Hakk'ın "Bunun üzerine Musa da asasını bırakıverdi. Bir de ne görsünler: O, büyücülerin uydurup ortaya ataklarını yutuyor" ifadesine gelince, buradaki ifadesiyle "sihir ve -eleriyle" heyet-i asliyesinden ve gerçek yönünden çevirdikleri böylece de, o .-şanlarının ve değneklerinin koşan ve hızlıca hareket eden yılanlar oldukları süsünü .-erdikleri herşey" kastedilmiştir. Bu şeylere "ifk" adının verilmesi onların uydurdukları şeyin ne kadar uydurma bir şey olduğunu ifade etmek içindir. 41[41]

Büyücüler Secdeye Kapandılar

Ayetteki cümlesi "Onlar, secde ederek yere kapandılar" öemektir. Çünkü onlar, sihir ilminin zirvesine çıkmış kimselerdi. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, sihrin en son varacağı noktayı da, çok iyi biliyorlardı. İşte onları bu hadiseyi görerek, bu işin, sihrin en son varacağı naktayı aştığını müşahede edince, bunun »r sihir olmadığını anladılar. Bu iş, onlartn sihir ilminde ileri bir derecede bulunmaları sayesinde tahakkuk etmiştir. Onlar işte bu esnada, sanki tutulup bu şekilde yere riatılmışcasına secde etmekten kendilerini anlamadılar.
İmdi eğer: "Şayet fiilinin faili açıkça getirilecek olsaydı, bu fail kim olurdu?" yenilirse buna şöyle cevap verilir: Bu fail Allah Teâlâ'dır. Çünkü onların kalblerinde, -er türlü karşı koymaktan uzak, olarak onları buna yönelten sebepleri yaratan O'dur. Ancak ne var ki evlâ olanı fiili, "yere kapandı ve düştü" anlamlarına geldiğ için, bizim buna bir fail takdir ve tayin etmememizdir.
Ayetteki "Musa ile Harun 'un Rabbine" ifadesi, daha önce geçen ifadesinin bir atf-ı beyânıdır. Çünkü Firavun, rablık iddiasında bulunuyordu. Böylece o sihirbazlar, Firavunu rab olmaktan uzaklaştırmak istediler. Bu makamda, "Muta (a.s)'ın ve Harun (a.s)'ın Rabbi" denilmesinin anlamı, O'nun, Musa (a.s) ve Harun (a.s)'ın kendisine davet ettikleri zât olmasından dolayıdır. 42[42]

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/322-323
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/323
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/323-324

Firavun'un İtham ve Tehdit Etmesi

"Firavun dedi ki: "Ben size izin vermeden siz ona iman ettiniz ha! Gerçekten, size büyüyü öğreten büyüğünüzmüş o! O halde yakında bileceksiniz. Muhakkak ki sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, sizin topunuzu derhal çarmıha gerdireceğim." Onlar, "Önemi yok. Biz şüphesiz ki, Rabbimize döndürüleceğiz. Biz, iman edenlerin ilki olduğumuz için, Rabbimizin bizim günahlarımızı bağışlayacağını umarız" dediler'l. (Suarâ, 49-51). 43[43]

Firavun'un Telaşlanması

Bil ki, o sihirbazların hepsi de iman edince, Firavun, insanların, "Bu sihirbazlar, bu kadar çok olmalarına ve birbirlerine yardım edip desteklemelerine rağmen, onlar ancak, Hz. Musa (a.s)'in işinin doğruluğunu anladıkları için iman ettiler" demelerinden ve böylece de sihirbazların girdiği yola girmeleri hususunda emin olamadı da durumu orada bulunanlara tersyüz etmeye çalıştı ve aşağıdaki bakımlardan orada bulunanları, Hz. Musa (a.s)'dan alabildiğine nefret ettirmeya çalıştı.
1) Flravun'un "Ben size izin vermeden siz ona iman ettiniz ha)" şeklindeki sözünün ifade ettiği husustur. Firavun bu sözüyle şu zanm ıdırmak istermiştir: "Sizin, (ey sihirbazlar), Musa'ya iman etmeye koşuşmanız aczin ona meyyal olduğunuzu gösterir. Bu da, halka bir itham ve töhmet kapısı açar." 3nâenaleyh Firavun, bu sözüyle o büyücülerin belki de sihirdeki hile ve tuzakları --susunda gevşeklik gösterip ellerinden geleni yapmadıkları zannını uyandırmak «tem iştir.
2) Onun "Gerçekten size büyüyü öğreten büyüğü-mizmüş o!" şeklindeki sözünün ifade ettiği husustur. Bu Flravun'un biraz önceki sözünde rumuzla anlatmak istediği şeyin açıkça ifade edilmesidir ki, onun bu sözünden maksadı, şöyle demek istemesidir: "Onlar bunu, Hz. Musa (a.s) ile kendileri arasında bir antlaşmadan dolayı yaptılar. Ve, Musa'nın nübüvvet meselesi zuhur etsin tfye de yapmaları gereken sihirde tembellik ve acizlik gösterip, yapılması gerekeni •asmadılar. Aksi halde, bunlar da Musa (a.s)'ın yaptığının aynısını yapabilecek güçteydiler." İste bu da Flravun'un sözünü kabul edenler için, Hz. Musa (a.s)'dan uzaklaşmayı gerektiren kuvvetli bir şüphedir.
3) Bu onun, "O halele yakında bileceksiniz" şeklindeki sözünün -ade ettiği husus olup, buda mutlak anlamda bir tehdit ve yıldırıcı bir vaid, okutmadır.
4) Bu "Muhakkak ki sizin ellerinim ve ı. akJannm çaprazlama kestireceğim, sizin topunuzu derhal çarmıha gerdkeceğim" seklinde ifade ettiği bir husus olup, bu da mufassal olarak yapılmış olan bir tehdittir. E ve ayağın çaprazlama kesilmesi ise, sağ elin ve sol ayağın kesilmesi demek olup, salbetmek" (çarmıha germek) ise malumdur. Bir kimseyi helak etmek İçin, bundan saha kuvvetli bir imha biçimi yoktur. Ayette FİravunʼUn bunu uygulayıp jygulamadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. 44[44]

Büyücülerin Firavun'a Cevabı

Daha sonra sihirbazlar, Flravun'un bu tehditlerine şu iki şekilde cevap «ermişlerdir:
1) Onların, "önemi yok. Biz şüphesiz ki, Rabbimize döndürüleceğiz" şeklindeki sözlerinin ifade ettiği husustur. kelimeleri aynı anlama gelip, onların bu sözden maksatları, "Şayet böyle bir şey olursa bize : var vermez" demek değildir. Onlar inandıkları ahiret yurdunda nail olacakları ecrin yanında bu zararın Önemsiz kaldığını kasdetmişlerdir. 45[45]

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/324
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/324-325
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/325

Büyücülerin Muhabbet Makamına Çıkmaları

Bil ki onların, "Biz şüphesiz ki, Rabbimize döndürüleceğiz" şeklindeki sözlerinde şöyle bir nükte de yatmaktadır: Onlar, Allah'ı sevme makamına erişmişlerdir. Çünkü onlar, O'nun huzuruna ulaşmanın dışında, herhangi bir şey istememişlerdir. Ve yine nlar, mükâfaat ümidi ve ceza korkusu sebebiyle de iman etmemişlerdir. Onların maksatları ancak sırf Allah rızasına ulaşmak ve onu elde etmek ve marifetullahın nurlarında boğulup kaybolmaktır ki, işte bu sıddîkların derecelerinin en üstünüdür
2) Bu da onların "Biz Rabbimizin bizim günahlarımızı bağışlayacağını umarız" şeklindeki sözlerinin ifade ettiği husus olup, buradaki "Bizim günahlarımız" sözüyle kendilerinden vaki olmuş olan küfür, sihir vb. şeylere işaret etmişlerdir. Burada geçen, "umma, ümit etme" lafzının Hz. İbrahim (a.s)'in, "Ceza gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur" (Şuara,82) sözünde de olduğu gibi, "yakîn, kesinlik" anlamını ifade etmesi muhtemel olduğu gibi, zan anlamını ifade etmesi de muhtemeldir. Çünkü kişi, daha sonra ne
olacağını kesin olarak bilemez.
Ayetteki "iman edenlerin ilki olduğumuz için" ifadesi ile ya "burada bulunan cemaatten" yahut "sadece sihirbazlardan" yahut, "Firavun'un etrafındakilerden", yahut da "kendi zamanımızdakilerden", "iman edenlerin ilki olduğumuz için" anlamı kastedilmiştir. Yine bu İfadenin başındaki edat kesre ile £f û* şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre bu edat, kendisine güvenin cesur kimsenin kullanmış olduğu şart edatı olmuş olur. Bunun bir benzeri de bir kimsenin, ücretini geciktiren kimseye, "Eğer ben sana çalıştıysam, benim hakkımı ver" demesidir. 46[46]

Hz. Musa (a.s) ve Ümmetinin Mısır'dan Çıkışı

"Musa'ya: "Kullarımı gece yola çıkar. Çünkü takip edileceksiniz" diye vahyetük. Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi. Şüphesiz ki bunlar,azar azar birer cemaattir. (Böyle iken), onlar mutlaka bizim canımızı sıkarlar. Biz se, elbette uyanık ve tedbirli bir cemaatiz." Bu suretle onian, bağ bahçelerinden, akarsulanndan, hazinelerden ve şerefli makamlardan çıkardık. şte (çıkarışımız) böyle oldu. Ve onlara, israiloğullarını mirasçı kıldık. Derken, (Firavuncular) güneşdoğarken onların arkalarına düştüler. Vaktaki artık, Ski
ordu birbirini görmüştü, Musa'nın ashabı dedi ki: "Muhakkak ki yakalandık,
yetiştiler bize). (Musa), "Hayır dedi, şüphesiz ki Rabbim, benimle beraberdir. O beni, kurtuluş yoluna iletecektir"
(Şuarâ, 52-62).
Ayetteki "esri" emri "hemze-i kat" ile bu şekilde okunduğu gibi, vasi hemzesi ile "vesri" şeklinde de okunmuştur. O İsrailoğullannın görüp müşahede ettikleri mucizelerle Musa'nın nübüvvetinin hakolduğu) ortaya çıkınca, Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'a İsrailoğullarını çıkarıp götürmesini emretti. Çünkü Allah Teâlâ ilm-i ilahisinde Musa hakkındaki ilahi tedbiri, onun ırmağa bırakılıp o kavmin elinden kurtarılacağını, ve onların ülkelerine ve mallarına Musa (a.s)'ı varis kılacağını kaydetmişti. Çünkü bu görünen üstünlük devam ettiği müddetçe, Hz. Musa (a.s) Firavun tarafından İsrailoğullannın başına gelebilecek olan kökünü kazıma, onları yok etme azâb ve işkencesinden emin olamazdı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'a İsrailoğullarını geceleyin alıp götürmesini emretti ki, bunlar, iman eden kimseler olup, Hz. Musa (a.s)'ın kavminden idiler. Ayetin bu ifadesinde, şöyle bir hazfın bulunduğunda şüphe yoktur: Hz. Musa (a.s) kavmini, Allah'ın emrettiği biçimde, gece yola çıkardı. Daha sonra Hz. Musa (a.s)'ın kavmi, Flrevun'un kavmine "Bizim bu gece bayramımız var" dediler ve sonra da, Flravun'un kavminden, takılarını ve giysilerini ödünç aldılar. Daha sonra da, aldıkları bu eşya ile birlikte geceleyin kızıldeniz etrafına doğru gittiler. Firavun bunu duyunca, şehirlere

---

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/325-326

de tellallar çıkardı, ordu toplattı.
Sonra da Firavun, Hz. Musa (a.s)'ın kavmini şu iki kötü vasıfla niteleyerek, hem kendi hem de ashabını takviye etti. Ve kendi kavmini de Övmeye başladı.
Hz. Musa (a.s)'ın vasfettiği o birinci kötü vasıf, Ffravun'un "Şüphesiz ki bunlar, azar azar birer cemaattir" şeklindeki sözüdür. "şirzime" az olan grup, topluluk anlamına gelir. Arabların çürümüş ve paramparça oımuş eiDise için Oy sevbun şerâzimu" deyimleri de bu manadadır. Firavun Hz. Musa (a.s)'ın kavmini azlığa delâlet eden (şirzime) adı ile yad etmiş, sonra da onları ayrıca vasfederek, az olduklarını vurgulamıştır. Sonra da bu azlığı, bir de çoğul yaparak onlardan her bir grubun pekaz olduğunu belirtmek istemiştir. Yaptığı bu cemîlendirmede de azlığı ifade eden, "cem-i müzekker salim" kalıbını tercih etmiştir. Ayetteki azlık ile sayıca azlık değil de, zelil olmanın kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre mana, "onlar az oldukları için, onlara aldırış edilmez ve onların üstün gelmeleri de söz konusu olmaz" demek olur. 47[47]

İsralloğullannın Mikdarı

Daha sonra müfessirler, ayette bahsedilen o az cemaatin sayılarının ne kadar olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Ibn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Onlar, savaşabilen altıyüzbin kişi idiler; içlerinde, yirmi yaştan aşağı gençler bulunmadığı gibi, geri hizmetlerde istihdam edilegelenler hariç, altmıştan yaşlı kimse de bulunmuyordu. Firavn İsrailoğullarmı kendi askerine nisbetle az görmüştür. Bu (WJJ>) vasfı, bazan kendisinden daha çoğa nisbetle, çok kimseler anlamında kullanılır." Firavunun erkek bir dor ata binmiş olarak yola çıktığı, ordusunun içinde de, onun atının renginde atlara binmiş olan üçyüzbin süvari olduğu rivayet edilmiştir. 48[48]

Beni İsrail'İn Flravun'u Kızdırma Sebebi

Firavunun, Hz. Musa (a.s)'ın kavmini nitelediği ikinci sıfat ise, ü^kitfJ ü ^IJ "(Böyle iken), onlar mutlaka bizim canımızı sıkarlar" ayetinin ifade ettiği husustur. Yani, "Onlar, bizi kızdıran, kalblerimize darlık veren işler yapıyorlar" demektir. Alimler bu fiillerin neler olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:
1) Daha önce de belirttiğimiz gibi, takı ve giysiler meselesi.
2) Jsrailoğullarının, Firavun köleliğinden kurtuluşları ve hürriyetlerine kavuşmaları.
3) İsrailoğullarının Firavunun kavmine din hususunda muhalefet etmeleri ve onlara başkaldırmaları.
4) İsrailoğullarının Firavun'u ilah edinmemeleri. 49[49]

Farklı Kıraatlere Göre Manalar

Firavunun, kendi kavmini nitelemesine gelince, bu onun "Biz ise, elbette uyanık ve tedbirli bir cemaatiz" şeklindeki sözüdür. Bu hususta şu üç kıraat söz konusudur. "hazlrûn'1 "hâzirûn" ve dal ile "hâdlrûn"
Bil ki sıfat (dârib) ve (madrûb) gibi, ısm-ı fail,ya da ism-i mefûl olduğu halde, bir fiili tavsif etmek için gelirse, "hudûs" (sonradan meydana gelme, zaman zaman meydana gelme) ifade eder. Ama böyle olmaz da, sıfat-ı müşebbehe olursa, "sübût" (devamlılık ve süreklilik) ifade eder. Binâenaleyh bu kelimenin "hazlrûn" şeklinde okunuşu "Biz, adeti sakınmak ve temkinli hareket etmek olan bir topluluğuz" manasına gelir. "hazlrûn" şeklinde okunuşu ise "Biz, şu zamanımız hariç, sakınmayı alışkanlık haline getirmemiş olan bir topluluğuz. (Bunu ancak

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/326-327
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/328
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/328

şimdi aklettik) manasına gelir. Bu kelimeyi dâl ile "hâdlrûn" şeklinde okuma ise sakınma ve tedbiri tamamen nefyetme manasına gelir. Çünkü "nâdir" kelimesi ise paçaları sıvayan, işe her zaman hazır olan kimse anlamına gelir. Buna göre Firavun ya, "Biz, güçlü kuvvetli bir topluluğuz" anlamını kastetmiştir, yahut da, "Biz, pür silah hazır kimseleriz" manasını kastetmiştir. Firavunun bu mazeretlerden maksadı, o şehirlerdeki kimselerin, Hz. Musa (a.s)'nın kavminden ayı sukût-ı hayâle uğradığını veya ondan korktuğunu sanmamalarını sağlamaktır. 50[50]

Mısır'dan Çıkış

Cenâb-ı Hakk'ın"Bu suretle onlan çıkardık" ifadesine gelince, bu "Biz, anların kalblerinde yurtlarından çıkmalarını temin edecek sebepleri yarattık. Böylece oe bu duygular çıkma işinin gerçekleşmesine sebep oldu" demektir. Binâenaleyh re bu çıkarma işi, işte bu açıdan Allah'a nisbet edilmiştir.
Ayetteki "bağ-bahçelerden, akarsulardan, hazinelerden" -sdesi hakkında Mücahld şöyle der: "Cenâb-ı Hakk onların mallarına mülklerine künûz" adını vermiştir. Çünkü onlar, Allah'a taat olabilecek hususlarda, bunlardan ıçbir infakta bulunmamışlardı. Allah ayetteki "şerefli makam" ile de güzel evleri noş meclisleri kastetmiştir. Buna göre ayetin manası, "oraları İsrailoğuHarına teslim «emek için biz onları, içinde su kaynakları, altın ve gümüş hazineleri bulunan bağ çariçelerinden ve alabildiğine yararlandıkları o yerlerden çıkardık" şeklindedir. 51[51]

Kezalik Kelimesinin İzahı

Ayetteki kelimesinin terkibdeki yeri, şu üç şekilde olabilir:
a) "Biz onları, bahsettiğimiz çıkarışla çıkardık" manasında olmak üzere nasb.
b) Ayetteki ifadesinin sıfatı olarak cerr. Buna göre mana, "Onlar çm olan o makam gibi, kerim bir makamdan..." şeklinde olur.
c) "Durum işte böyledir" anlamında olmak üzere, mahzûf bir mübtedâmn haberi tarak, ref...
Cenâb-ı Hakk'ın "Derken (Firav uncular), onların arkalarına düştüler" "adesine gelince, bu, "onlar onlara yetiştiler" anlamındadır. Ayetin bu ifadesi, Arapların güneş doğduğunda, deyiminden olmak üzere "güneşin doğuşu tıne girdiklerinde onlara yetiştiler" anlamında olmak üzere, 'e'ttebeûhun müşerrikîne" şeklinde de okunmuştur. 52[52]

İki Topluluğun Karşılaşması

Cenâb-ı Hakk'ın "Vaktaki, iki topluluk birbirlerini gördüğünde Musa'nın ashabı "muhakkak ki yakalandık, yetiştiler bize)" demişlerdir. Yine onlar, "Biz dediler, sen bize gelmezden evvelde, ie geldiğinden sonra da işkenceye duçar edildik"(Kn, i»). Yani onlar "Sen bize gelmezden önce çoluk çocuğumuzu kesiyorlardı, geldikten sonra da,şu anda bize •«(iştiler ve böylece bizi öldürecekler" demişlerdir. Ayetin bu ifadesi olsaJ* cı*ij? UÜ Felemmâ terset'tl-ftetanı" şeklinde de okunmuştur. Yine, ifadesi de, "birbirine karışıp yok oldu" anlamında olmak üzere anlamından alınarak dâim şeddesi ve râ'nın kesresi ile öjf^Üî "Le müdderikûne" şeklinde de okunmuştur Cenâb-ı Hakk'ın "Hayır, onların ahiret hakkındaki bilgileri peşpeşe birbirine eklenmiştir" {Nemi, 66) ayetindeki kelime de bu köktendir. Hasan el-Basri ise, bu ifadeye, "onlar ahiref bilgisinden mahrum otduiar. Bu bıYgıni'n carı M oldular" manasını vermiştir. Buna göre tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin manası, "Biz, bizden hiç kimse kalmayacak biçimde, onların ellerinde yok olup gitme hususunda birbirinizi izliyoruz" şeklinde olur. İşte

---

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/328-329
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/329
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/329

tam o bu esnada Hz. Musa (a.s) onlara S*i" "kella", "hayır" demiştir ki bu, onları içine düştükleri o zandan men etmek içindir. 53[53]

Hz. Musa (a.s)'ın Onları Cesaretlendirmesi

Daha sonra da, Hz. Musa (a.s) şu iki şey ile onların gönüllerini takviye edip yatıştırmıştır:
a) "Şüphesiz ki Rabbim, benimle beraberdir" sözüyle... Bu, ilahî yardımın ve onun tekeffül edilmiş olmasının bir delilidir.
b) Onun"O beni, kurtuluş yoluna iletecektir" şeklindeki sözüdür. el-Hûda kurtuluş ve necat yolu demektir. Cenâb-ı Hakk Hz. Musa (a.s)'a kurtuluş yolunu gösterip düşmanlarını helak edeceğini bildirince, böylece, ilahi yardım hususunda zirveye ulaşmış demektir. 54[54]

Denizin Yarılması

"Bunun üzerine Musa'ya, "Âsâ'nı, denize vur" diye vahyettik. (Vurunca) derhal (deniz) yarıldı. Her parçası, kocaman dağ gibi oldu. Ötekileri de buraya yaklaştırdık. Musa ile, yanında bulunan kimseleri toptan kurtardık. Sonra öbürlerini boğduk. Bunda, elbette bir İbret vardı. Ama onların çoğu iman etmemişlerdi. Şu muhakkak ki senin Rabbin elbette O, mutlak galiptir ve çok merhametlidir'-' (Şuarâ. 63-68).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ın, "Şüphesiz ki Rabbim, benimle beraberdir. O beni, kurtuluş yoluna iletecektir"(Şuara, 62) şeklindeki sözünü nakledince, bundan sonra, işte bu dini ve dünyevi nimetleri içine alan böyle bir tedbirle onu nasıl kurtuluş yoluna sevkedip kurtardığını düşmanlarını da yok ettiğini beyan etmek üzere "Bunun üzerine Musa'ya, "Âsânı denize vur" diye vahyettik. (Vurunca) derhal, (deniz) yarıldı"buyurmuştur. Bu ifadeyle, "oda vurdu, böylece de deniz yarıldı" manasının kastedildiğinde şüphe yoktur. Çünkü bu, neredeyse, sözden anlaşılan ve bilinen bir husustur. Zira, vurma işi olmadan denizin ayrılması caiz değildir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, ona vurmayı emretmiştir. Çünkü bu fiilin zikredilmesi, adeta oyalanma ve boşa vakit geçirme sayılır. Bir de Cenâb-ı Hak bunu âsâ sebebiyle meydana gelen mucizelerinden kılmıştır. Bir başka husus da şudur: Denizin o âsâ sebebiyle yarılması Hz. Musa (a.s) için büyük bir nimet olmuştur. Ve İsrailoğullarının, bu işin Hz. Musa (a.s)'ın Allah nezdindeki mertebesinden dolayı meydana geldiğini bilmeleri manasını daha fazla kuvvetlendirmiş olur. 55[55]

Geçmede Tereddütleri

Alimler, ayetteki "deniz" hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ibn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Musa (a.s), İsrailoğullarıyla birlikte o denize varıp dayanınca, onlara o denize girmelerini emretti, ama Yuşâ İbn NÛn hariç, hepsi bundan kaçındılar. Yuşâ Ibn Nûn atını mahmuzladı, denize girdi, öteye geçti, sonra da onlara dönüp baktı. Bir de ne görsün, denize girme hususunda hala diretiyorlar! Bunun üzerine Musa (a.s), denize, "benim için ayni, bölün"deyince, deniz, "bununla-emrolunmadım; üzerimden asiler geçemezler" dedi: Musa (a.s), "Ya Rabbi, deniz de aynima hususunda diretiyor" deyince, Hz. Musa (a.s)'a "Ona âsânla vur" denildi, o da ona âsâsıyla vurunca deniz yarıldı ve herbir parçası adeta büyük bir dağ kütlesi halini aldı. Ve o denizden her bir kabileye ait oniki yol oluştu. Bunun üzerine her Kabile, "Arkadaşlarınız öldürüldü" demeye başlayıncada Hz. Musa (a.s) Rabbine dua etti. Böylece Cenâb-ı Hak büyük dağ kütlelerini, tabakalar halinde olan manzaralar haline getirdi. Bu şekilde de onlar birbirlerinin kuru bir yer üzerinde yürüdüklerini gördüler." Atâ İbn es-Saibin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cebrail a.s), İsrai(oğullarıyla Firavun hanedanının

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/329-330
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/330
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/330-331

arasında bulunuyordu. Ve, fsrailoğullarına "Geridekiler öndekilere yetişsin çabuk olun" diyor, Kıptîlere de dönerek, "yavaş olunuz, geridekiler size yetişsin" diyordu. Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Musa (a.s) da tam o esnada "Ey her şeyden önce var olan, ey her şeyi var eden, ey herşeyden sonra var olmaya devam eden (yetiş)" diyordu. 56[56]

Mucizenin Çeşitli Yönleri

Cenâb-ı Hakk'ın "Her parçası, kocaman dağ gibi oldu" ifadesine gelince, (el-fırku) kelimesi, "denizden bölünen parça" anlamındadır. Bu ifade, (kullu tilkin) şeklinde de okunmuştur ki, mana aynıdır. SjkJÎ (et-tavdu) "yüksek dağ" anlamında olup, "göğe doğru yükselen" demektir. Denizin bu hali alması şu birkaç açıdan mucizedir:
1) O suyun bölünüp ayrılması bir mucizedir.
2) O suyun, denizin her bir tarafının üstünde bir araya gelip, böylece de adeta bir dağ oluvermesi de bir mucizedir. Çünkü bu bölünme sebebiyle yerinden oynatılan o suyu, Cenâb-ı Hakk'ın yayıp dağıtması, böylece de hiç olmamış gibi olması da mümkündür. Binâenaleyh o su iki tarafta birikip (bir kütle oluşturunca), bu mucizeyi te'kid etmiş oldu.
3) Haber de "Allah Teâlâ Firavuna ve kavmine, onları şaşırtan rüzgar ve karanlık göndermiştir. Böylece de, İsrailoğullarının denizi geçmesi tamamlanıncaya kadar, onlar yerlerinde çakılıp kalmışlardır" şeklinde anlatılan bu husus, eğer gerçek ve doğruysa, bu da bir üçüncü mucizedir.
4) Allah Teâla'nın, sudan meydana gelen o duvarlarda, onların birbirlerini görebilecekleri mazgal delikleri yaratması da dördüncü bir mucizedir.
5) Allah Teâla'nın, o yolları Firavun'un yanındakilerin ona yaklaşıncaya ve Hz. Musa (a.s)'ın kavminin kurtuluşu gibi, kendilerinin de kurtulacaklarını umacakları bir zamana kadar aynı hal üzere tutması da bir beşinci mucizedir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Ötekileri de buraya yaklaştırdık..." ifadesine gelince, bu ifadeyle alakalı olarak şu iki bahis bulunmaktadır:
Birinci bahis: Ibn Abbas, İbn Cüreyc, Katâde ve Süddî, LâÎji; kelimesine "denizin, diğerlerine açıldığı, yarıklığı o yere, Firavun'un kavmini yaklaştırdım" manasını vermişlerdir. Sonra bu hususta şu üç izah yapılmıştır:
1) "Biz Firavun'un kavmini, Kıptîleri, İsrai loğu Harına yaklaştırdık."
2) "Biz o Kıptîleri birbirlerine yaklaştırdık ve onlardan hiç kimse kurtulamayacak derecede bir araya sıkıştırdı."
3) "Biz onları denize sürdük..." Bazı alimler de, ayetin bu ifadesine, "Hz. Musa (a.s)'ın peşine düştüklerinde, dünyada iken onların üzerinde dikilip duran bir bulutla gölgelememiz ve böylece de şaşırmış vaziyette kalmaları suretiyle, Biz, Firavun ve kavmini hapsettik" manasını vermişlerdir. Ayetin bu ifadesi, onların ayaklarını kaydırdık" anlamında olmak üzere, kâf ile lîityj "ve ezlaknâ" şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "biz onların izzet ve şereflerini giderdik, götürdük" şeklinde olur. Allah Teâla'nın onların denizdeki yollarını İsrailoğulları için kupkuru yapmış olduğu o yolların aksine olan bir hal üzere yapması ve böylece de, (bir kıraate göre) onların ayaklarını kaydırması da muhtemeldir.
İkinci bahis: Cenâb-ı Hak bu yakınlaştırma işini, onların Hz. Musa (a.s)'ı araştırmak için birleşmiş olmaları bir küfür olmasına rağmen, kendisine nisbet etmiştir. Cübbaî bu hususa şu iki bakımdan cevap verir.
1) Firavunun kavmi, İsrailoğullannın peşine düşmüştü. İsrailoğulları ise bu işi, Allah'ın emriyle yapmıştı. Binâenaleyh, İsrai loğu Harının yola çıkışları, Allah'ın tedbiriyle olup, Firavunun kavmi de onların peşine düşünce, Cenâb-ı Hak bu işi, mecazi olarak kendisine nisbet etmiştir. Bu tıpkı, içimizden birinin kölesini araştırırken yorgun argın düşüp bu iş ondan dolayı yapıldığı için, "Kölem beni yorgun argın düşürdü" demesine benzer.
2) Bu ifadenin manasının "O vakitte onlar ecellerine yaklaştıkları için, biz onları ölümlerine

---

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/331

yaklaştırdık" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Nitekim şair,
"Geçen her gün ve geride kalan her gecede, şüphesiz nefisler kendi ecellerine yaklaşırlar" demiştir.
Ka'bî de buna şu iki açıdan cevap vermiştir:
a) Allah Teâlâ o Kıptîleri cezalandırmada acele etmeyip o denizi onlar için kupkuru hale getirince ve onlarda geçmeye heveslenince böyle bir nisbet caiz olmuştur. Bu tıpkı arkadaşının çiğ hareketlerini ve cahilce davranışlarını görmezden gelip, hareketleri karşısında sabır gösteren bir kimsenin durumuna benzer. Ama o, yanlış hareketini sürdürüp, berikide ona onun bu hareketlerine mani olmaya kadir olduğunu göstermek istediğinde, ona şöyle der: "Senin bu hareketlerine göz yumdum, sabrımdan dolayı, bunlara mani olmadım." O bu sözüyle, onun yaptığı şeyi irade ettiğini kastetmemiştir.
b) Ayetin manasının, "Onları, tam o esnada boğmak ve Musa ve kavmine ulaşmamalarını sağlamak için bir araya getirdi, topladı" şeklinde olması da muhtemeldir. Bunlardan birincisine şu şekilde cevap verilir: İsrailoğullannın yaptığı o iş, Firavun kavminin kendilerini takip etmelerinde ya bir tesir icra etmiştir, ya da etmemiştir. Eğer birincisi olursa, maksat hasıl olmuş demektir. Çünkü Allah Teâlâ'nın fiilinin bu yaklaştırmayı gerektiren o sebebin meydana gelmesinde bir tesiri vardır. Yok eğer, bunda asla bir tesiri bulunmuyorsa arada bir ilgi ve münasebet yok demektir. Binâenaleyh böyle bir nisbetin güzel olmaması gerekir.
Bizden birisinin kölesini arama hususunda yorgun düşmesi meselesine gelince, o kölenin fiili bu yorgunluğun meydana gelmesinde adeta bir müessir gibi olduğu için, efendisinin, "Beni bu köle yorgun ve bitkin bıraktı, yordu" demesi caizdir. Çünkü köle her ne zaman bu fiili yaparsa onun yaptığı bu fiilin, efendisi tarafından bilineceği açıktır. Dolayısıyla her ne zaman efendisi, kölesinin o fiilini bilirse, efendisinin o fiili bilmesi kendisini böyle bir yorgunluğa sevkeder ve bu hususta müessir olur. İşte bu sebeple de böyle bir nisbet, doğru olur.
Özet olarak diyebiliz ki, biz ehl-i sünnete göre bir işe kadir olan kimsenin o işi, ancak kendisinde meydana gelen bir sebep, "dâî" İle yapması mümkündür. Binâenaleyh işte bu daî, o kadir kimsenin, o fiilden müessir olur bir duruma gelmesinde müessir ve etkili olmuştur. Böylece de, hiç şüphesiz ki böyle bir nisbet pek yerinde olmuştur.
İkincisine de -ki bu, onları boğmak için bir araya toplamıştır. Allah Teâlâ onları bir araya getirmemiş,57[57] tam aksine onların kendileri bir araya gelmişler, sonra da bu ölüm işi tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh böyle bir yaklaştırma işinin Cenâb-ı Hakk'a nisbeti nasıl caiz olabilir- şeklindeki görüşüne de şu şekilde cevap veririz: Biz ehl-i sünnete göre bu caizdir. Çünkü, bu yaklaştırma işini sağlayan o sebebi, daî'yi onların gönüllerinde yaratan Allah'tır.
Kâ'bî'nin "Allah Teâlâ'nm onlara karşı göstermiş olduğu hilim ve sabrı onları buna sevketmiştir" şeklindeki görüşüne de şöyle cevap verebiliriz: Bu sabrın, onların gönüllerinde böyle bir duygunun peyda olmasında etkisi var mıdır, yok mudur? Bu sorumuzun devamının izahı, biraz önce geçtiği gibidir.
Dördüncüye verilecek cevap da ikinciye verilen cevabın aynısıdır. Allah en iyi bilendir. 58[58]

Mü'minlerin Kurtulup Ötekilerin Boğulması

Cenâb-ı Hakk'ın "Musa ile yanında bulunan kimseleri toptan kurtardık, sonra öbürlerini boğduk" ayetine gelince, bu, "Allah Teâlâ o denizi, Hz. Musa ve kavmi hakkında onlar oradan çıkıncaya kadar kupkuru yaptı. Firavun ve kavmini ise orada boğdu. Çünkü Firavun ve kavminini denize girmeleri tamamlanınca su onların üzerine kapandı, böylece de onlar o suda boğulup gittiler" demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Bunda elbette bir ibret vardı" ifadesine gelince, bu "Denizde meydana gelen bu hadise, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine delâlet eden en büyük delillerden olmak üzere insanı şaşırtan bir ayettir. Çünkü, bunun gerek dinî gerekse dünyevî hususlarda bir maslahat, Hz.

57[57] Manada bir tuhafılık var, fakat metin bu şekildedir (ç.).
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/331-334

Musa (a.s) için de bir mucize olması bakımından onun doğruluğuna delâlet eden bir delil o denizi geçenler için ömür boyu nazar-ı dikkate alınacak bir hadise olması bakımından, hiçbir beşer bunu yapmaya ve bunun hikmetini anlamaya kadir olamaz. Böylece bu Allah'ın ve Resulünün emrine muhalefet etmeye yeltenenler için bir sakındırma ve Hz. Muhammed (s.a.s) için ibret alınacak bir hadise olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak hemen bu ifadenin peşinden, "Ama onların çoğu iman etmemişlerdi" buyurmuştur. Bu cümlede Hz. Muhammed (s.a.s) tesellî bulunmaktadır. Çünkü, Hz. Muhammed (s.a.s) elinde zuhur eden mucizelere rağmen, kavminin yalanlamasından aotayı kederleniyordu. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle Hz. Muhammed (s.a.s)'in Hz. Musa (a.s) ve diğer peygamberlerde, kendisi için alabileceği Örnekler Duiunduğuna dikkatini çekmiştir. Çünkü Hz. Musa (a.s)'ın elinde zuhur eden, akıllara c j'gunluk verici bunca büyük mucizeler, kavminin denizde vs. yerlerde müşahede ettikleri onca şeylere rağmen, o kavminin ekserisinin onu inkâr edip yalanlamalarına --ani olamamıştır. Binâenaleyh, "Ey Muhammed sen de kavminin ekserisinin'seni .anlamalarına şaşma, onların ezlyyetlerine katlan. Belki de onlar, ıslâh olacaklardır. Senin bu sabrın, onlara getireceğim delilleri tehid eder" demiştir.
Ayetteki i- "Şu muhakkak ki senin Rabbin, elbette O, mutiak galiptir ve çok merhametlidir" cümlesinin önceki ifadelerle münasebeti şudur; O topluluk bu çok net mucizeleri görüp müşahede etmelerine rağmen, yine de kâfir muşlardır. Allah Teâlâ ise, onları helak etmeye kadir ve azîz, galip bir zâttı. Ama suna rağmen, o onları helak etmemiş, tam aksine onlara çeşitli rahmetlerini yağdırmıştır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın böyle olması, O'nun rahmetinin - jkemmel lütuf ve ihsanının, çok geniş olduğuna delâlet etmektedir. 59[59]

İbrahim (a.s)'ın Kıssası

İkinci kıssa, Hz. İbrahim (a.s)'ın kıssasıdır. "Onlara, İbrahim'e ait dosdoğru haberleri de oku. Hani o, babasına ve
kavmine, "Siz neye tapıyorsunuz?" demişti. Dediler ki: "Putlara tapıyoruz" Onun için bütün gün onlara hizmet etmekte sabit ve devamlıyız." İbrahim: Siz çağırdığınızda onlar sizi duyuyorlar mı? Yahut, (taparsanız) size bir fayda veya (tapmazsanız) size bir zarar verebiliyorlar mı?" dedi. Dediler ki: "Hayır, biz babalarımızı böyle bulduk. Onlar da böyle yapıyorlardı." ibrahim, "şimdi gördünüz mü, gerek sizin, gerek daha önceki atalarınızın neye tapmakta olduğunuzu" dedi. işte onlar benim, muhakkak ki düşmanlarımızdır. Fakat âlemlerin Rabbi böyle değil" (Şuarfi, 69-77). 60[60]

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin başında kavminin kâfir olması sebebiyle Hz. Muhammed (s.a.s)'in alabildiğine üzüldüğünü zikretmiş, daha sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'in böylesi sıkıntıların, Hz. Musa (a.s) için de söz konusu olduğunu anlayabilmesi için, Hz. Musa (a.s)'ın kıssasından yine bu sebeple Hz. İbrahim (a.s)'ın üzüntüsünün de kendisinin üzüntüsünden daha şiddetli olduğunu anlayabilmesi için, bunun peşinden Hz. İbrahim (a.s)'ın kıssasını getirmiştir. Çünkü onları hakka davet etmek ve dikkatlerini çekmek durumu hariç, kendilerini düştükleri o halden kurtaramadığı halde, Hz. İbrahim (a.s)'ın babasını ve kavmini cehennemde görmesi İbrahim (a.s) için en üyük bir sıkıntıdır. İşte bu sebeple o onlara, "neye tapıyorsunuz?" demiştir.
Hz. İbrahim (a.s) onların putperest olduklarını biliyordu. Fakat bu soruyu onlara taptıktan şeylerin ibadete müstehak olmadıklarını göstermek için sormuştur. Bu tıpkı senin, ticâret metâ'ının köleler olduğunu bildiğin bir köle tacirine "malın ne?" deyip, sonra da "Köle mal değil cemal (güzelliktir" demen gibidir. Onlar Hz. İbrahim (a.s)'a "Putlara tapıyoruz. Onun için

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/334-335
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/335

bütün gün onlara hizmet etmekte sabit ve devamlıyız" diye cevab vermişlerdir. "Ukûf" birşeye devam etmek, onu sürdürmek demektir. Onlar gece değil de, bütün gündüz o putlara taptıkları için demişlerdir. 61[61]

İbrahim (a.s)'m Kavmini Sorgulaması

Bil ki onlar "sadece putlara tapıyoruz" deseler bu yeterli bir cevap olurdu. Ama onlar, cevabı uzatmak için, buna "Onun için, bütün gün onlara hizmet etmekte sabit ve devamlıyız" ifadesini ilave etmişler. Onlar bunu, putlara tapmaktan ötürü duydukları sevinç ve iftiharı ortaya koymak için ilave etmişlerdir. İşte bundan ötürü Hz. İbrahim (a.s) onların inanç ve yollarının bozuk olduğuna dikkat çekmek için, "Siz çağırdığınızda onlar sizi duyuyorlar mı? yahut size (taparsanız) bir fayda, (tapmazsanız) bir zarar verebiliyorlar mı?" demiştir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki ifadesinde, takdiri "onlar sizin duanızı ve çağrınızı duyuyorlar mı?" şeklinde olan mahzûf bir muzafın olması gerekir." Katade ise, "onlar size sizin çağrınızın (duanızın) cevabını duyurabiliyorlar mı?" manasında bunu, 'şeklinde okumuştur. Onlar bunu yapabiliyorlar mı?" Hz. İbrahim (a.s)'in ileri sürdüğü bu delilin geniş izahı şudur: Başkasına tapanın genel hali çağrısını duyduğunda maksadını anlasın diye istediği bir hususta taptığına başvurması ve o taptığının da, bol bol fayda sağlamak yahut zararını defetme şeklinde onun duasına karşılık vermesidir. Binâenaleyh Hz. İbrahim (a.s) onlara şöyle demek istemiştir: "Sizin taptığınız o şeyler, dualarınızı dahi duymuyorlar ki maksadınızı, isteğinizi anlasınlar. Faraza bunu anlasalar bile bol bol fayda sağlamaları veya zararları engellemeleri mümkün değildir. O halde bu vasıf ve durumdaki şeylere daha nasıl tapıyorsunuz?"
işte bu kesin delil karşısında babası ve kavmi bu delili'savuşturacak birşey tutamadılar da şöyle demek mecburiyetinde kaldılar: "Biz sabalarımızı böyle bulduk. Onlar da böyle yapıyorlardı" İşte bu, taklidin, batıl, zelillere sarılmanın ise vacib (gerekli) olduğuna delâlet eden en güçlü delillerdendir. Çünkü işi tersinden alsak ve taklidi övüp delile sarılmayı yersek, bu hareketimiz, Cenâb-ı Hakk'ın yerdiği o kâfirlerin yolunu övmek, övdüğü Hz. İbrahim (a.s) yolunu da zemmetmek olur. Hz. İbrahim (a.s) de onlara Şimdi gördünüz mü, gerek sizin, gerek daha önceki atalarınızın neye tapmakta olduğunuzu" diye cevap verdi. O, bu ifadesi ite bâtılın yeni veya eski, onu yapanların az veya çok olması ile değişmeyeceğini anlatmak istemiştir. 62[62]

Putları Düşman İlan Etmesi

Ayetteki "İşte onlar benim, muhakkak ki düşmanlanmdır. Fakat âlemlerin Rabbi böyle değil" ifadesiyle ilgili birkaç soru var:
Birinci soru: Put, cansız bir varlık olduğu halde, nasıl düşman sayılabilir? Buna arkaç yönden cevab verilebilir:
1) Cenâb-ı Hak, Meryem sûresinde putları tavsif ederken, "Hayır öyle değil, o aptıklan şeyler), onların tapmalarını inkâr edecekler ve onların aleyhine düşman
bacaklar" (Meryem. 82) buyurmuştur. Müfessirler bunun tefsiri hususunda şu izahı asmışlardır: "Allah Teâlâ, onların taptığı putlara can verecek ve o putlar, kendilerine tapanları azarlayıp, bu işte kendilerinin bir suçu olmadığını söyleyeceklerdir." Bu izaha göre o putlar, kendilerine tapanlara ahirette düşman olacaklardır. İşte bu manadan ötürü Hz. İbrahim (a.s), putların düşmanı olduğunu söylemiştir.
2) Kâfirler onlara tapıp, onları ulu bilip fayda sağlama-zarar defetme hususunda onlardan birşeyler umdukları için, putları, kâfirlerin inancına göre, akıllı ve canlı imiş gibi kabul edilmişlerdir. Hem sonra onlar, insanın saadetten (uhrevî mutluluktan) uzak uiıp, şekâvete düşmesine sebep olmuşlardır. Bundan dolayı canlı mesabesinde ubul edilip, menfaatleri

---

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/336
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/336-337

defeden ve zararları celbeden bir duruma konuldukları için düşman kabul edilmişlerdir. İşte bu sebepten Ötürü, pek yerinde olarak Hz. İbrahim a s) onlar için "düşman" kelimesini kullanmıştır.

3) Hz. İbrahim (a.s)'in, "tşte onlar benim, muhakkak ki düşmanlanmdır" ifadesi «s, onlara tapanların düşmanlığı kastedilmiştir. Binâenaleyh bu izaha göre, cümlenin ıtkiki mana ifade etmesi için. Hz. İbrahim niçin, "Putlara tapanlar düşmanlanmdır" dememiştir?" denilirse, buna şöyEe cevap veririz: "Çünkü bahsi geçen şey, tapanlar ğit, onların taptıkları şeylerdir."

İkinci soru: Hz. İbrahim (a.s) niçin "işte onlar benim muhakkak ki düşmanlanmdır" demiş de, "Sizin düşmanlarınızda" dememiştir?

Buna şu şekilde cevap veririz: Hz. İbrahim (a.s) "Ben, bu işim hususunda düşündüm ve o putlara ibâdet etmemin, düşmanıma ibâdet etme olduğunu gördüğüm için onlara ibâdet etmekten kaçındım" manasında olmak üzere, meseleyi kendisi açısından değerlendirmiş ve onlara bunun kendine yapmış olduğu bir nasihat olduğunu göstermiştir. Binâenaleyh onlar bunu iyice düşündüklerinde, "İbrahim bize, ancak kendine yaptığı nasihatin aynısını nasihat ediyor" diyecekler, böylece bu, onların o nasihati daha kolay kabul etmelerini sağlayacaktır.

Üçüncü soru: Hz. İbrahim (a.s) niçin bunu şeklinde söylememiştir.

Cevap: "Adüvv" (Düşman) ve "sıddfk" kelimeleri hem müfred, hem cemî manasında kullanılırlar. Nitekim şâir

"Onlar bana karşı murûet sahibi, mert kimselerdir. Onlar dost oldukları halde, onları düşman olarak gördüm "demiştir. Hak Teâlâ'nın, "Onlar sizin düşmanmızdır" (Kem, 60) ayeti de bu manada olup, bu husustaki izahımız, (Şuara 16) ayetinin tefsirinde geçti.

Dördüncü soru: Ayetin bu ifadesindeki istisnanın çeşidi nedir?

Cevap: Bu, istisna-ı munkati'dır. Buna göre, Hz. İbrahim (a.s) sanki, "Lakin Rabbu'l-alemin müstesna" demiştir. 63[63]

Mabud Olmak Halıkın Hakkıdır

"(O Rab), beni yaratan ve bana hidâyet edendir. Bana yediren ve bana içiren O'dur. Hastalandığımda bana şifa veren de O'dur. Beni öldürecek, sonra bent diriltecek olan da O'dur. Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur", (Şuara. 7&-S2).

Bil ki Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in Rabbu'l alemîn'i bundan müstesna tuttuğunu nakledince, onun Rab Teâlâ'nın hangi sebeplerden Ötürü ibadete müstehak Dlduğunu belirttiğini de nakletmiş ve onun kendisinden ne istediğini zikretmiştir. 64[64]

O'nun Başlıca Nimetleri İnsanî Ruhu ve Bedeni

Hz. İbrahim (a.s)'in Cenâb-ı Hakk'ı tavsif ettiği hususlar şunlardır:

Birincisi: "O Rab, beni yaratan ve bana hidâyet edendir" cümlesidir. Bil ki Allah Teâlâ, "O, yaratan ve düzenine koyandır. Takdir eden, yol gösterendir"{&, 2-3) ifâdesi ile, kendisini yine bu iki hususla mehd-ü sena etmiştir. 3il ki istifade edebilecek herkes için, bütün menfaatler işte Allah'ın bu iki sıfatıyla ekte edilir. Mesela insanı ele alalım, insanın mahlûk (yaratılmış) olduğunu söylüyoruz. Bazıları insanın, madde ve mahlûk âleminden olduğunu söylerken, bazıları da, onun emir ve ruhâniyet aleminden olduğunu söylemişlerdir. Mahlûkat aleminden olan insan medeninin terkibi, "emir" aleminden olan kalbi verme işinden öncedir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, "O halde, Ben onun yaratılışını bitirdiğim, ona ruhumdan elediğim zaman siz derhal onun için secdeye kapanın" (Htar, 29) buyurarak ifâde etmiştir. Binâenaleyh bu tesviye (yaratılışı bitirme) işi, katılan maddelerin dengesine e karıştırılan şeylerin birbirleriyle terkibine, ruh üfleme işi de, emir aleminden olan nurâni rabbani latife"ye bir işarettir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki Biz insanı çamurdan bir hülâsadan yarattık"

---

[63] 63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/337-338

[64] 64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/338-339

(Mü'minun, 12) buyurmuştur. Maddelerin değişme Tiertebelerini tamamlayınca da "Bilahere onu başka bir yaratılışla İnşâ ettik" v: minun, 14) buyurmuştur ki bu da melekler aleminden olan o ruha işarettir. Hidâyetin, o ruhtan meydana geldiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh işte bu ayetlerle, yaratma sinin hidâyet işinden önce olduğu ortaya çıkmış olur.

Bu meseleyi, işin hakikatini tahkik etme itibariyle ele alacak olursak söyle izah edebiliriz: İnsanın bedeni; babanın menisinin nutfesinin (spermasının) ananın hayız «anıyla (yumurtasıyla) birleşmesinden meydana gelir. Meni ile kan, enâsır-ı erbaa'nın dört ana elementin) terkibinden ve birbirlerine tesirinden meydana gelen gıdalardan ^uşur. Binâenaleyh meni o hayız kanıyla karışınca bu karışımdaki sıcaklık ve soğukluk, nemlilik ve kuruluk, karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeye ve herbirindeki Kuvvetler, diğerinin keyfiyetinin suretlerini yıkmaya devam ederler. İşte bu esnada, yani karşılıklı olarak birbirlerine etkileri esnasında, soğuğa kıyasla sıcak olmak; sıcak : ana kıyasla soğuk olmak isteyen, orta bir durum meydana gelir. Nemlilik ve kuruluk arasındaki durum da aynıdır. Böylece bu terkibi idare eden, bir takım kuvvetleri kabul etme istidadı meydana gelir. Bu kuvvetlerin bir kısmı nebati (bitkisel) kuvvetlerdir. bunlar, gıdaları çeken, sonra onları bir müddet tutan, sonra ufalayıp hazmeden, daha sonra eziyet verici fazlalarını atan, sonra kendisinden ayrılıp gidenlerin (eskiyenlerin) yerine, o parçalan yerleştiren, daha sonra da uzuvların cevherine (özüne) uzunluk m genişlik kazandıran bir takım nebati kuvvetlerdir.

Daha sonra bu maddelerden, aynen yukarıdaki gibi meydana gelen, bir takım fazlalıklar oluşur. Bu kuvvetlerin bir kısmı, beş duyu hayal, (muhayyile) ezberleme ve hatırlama gibi, idrâk edici canlı kuvvetlerdir. Bir kısmı da ya şehvet ve gazab gibi, ftmir (emredici-zorlayıcı) yahut da kaslarda bulunan kuvvetler gibi memur olan, fail kuvvetlerdir. Bir kısmı da, insani kuvvetlerdir ki bunlar da, ya müdrik kuvvetler, ya çalışan kuvvetlerdir. Müdrik kuvvetler, ruhani maddi ulvi ve süfli eşyanın hakikatlerini idrâk etmeye yarayan kuvvetlerdir. Sonra sen bu maddi alemin mürekkeb ve cevher maddelerinden herbirini incelediğinde, ona uygun, halini mükemmelleştirecek bazı şeyler görebildiğin gibi, ona uymayan ve halini bozan bir takım şeyler de bulursun. Yine onlarda uygun olanı çeken (isteyen), uygun olmayanı iten (uzaklaştıran) bazı kuvvetlerin olduğunu da görürsün. Binâenaleyh işte bu şeylerin hepsinde, hallerinin düzgün olmasının, ancak bir yaratma ve bir hidâyet (doğru yolu gösterip, iletme) ile tamamlandığı ortaya çıkmış olur. Yaratma, o şeyi yok iken var etme ile olur. Hidâyet ise, faydalı olanları çekip, zararlı olanları iten o küvetlerle sağlanır.

^Şöylece Hz. İbrahim (a.s)'in, 'YO Rab), beni yaratan ve bana hidâyet edendir" şeklırfttoki sözünün, hem dini, hem dünyevi bütün menfaatları içine alan, çok kapsamlı bir ifâde olduğu anlaşılır. Sonra burada söyle bir incelik söz konusudur: Hz. İbrahim (a.s), msfî lafzı ile (yarattı) demiş, sonra munzârî lafzı ile "Bana hidâyet djer' demiştir. Bunun sebebi şudur: insanın ve eşyanın zâtı, dünyada yenıiennpz, aksine malum olan bir zamana (ecele) kadar kalır. Cenâb-ı Hakk'ın hidâyet ise, ister dünyevi menfaatler hususunda olsun, meselâ insanın duyularının faydalı şeyleri, zararlı şeylerden ayırması şeklinde olur, ister dini menfaatler hususunda olsun, mesela insanın aklının hakkı bâtıldan, hayrı serden ayırması şeklinc-e olur, bu her an ve her zaman tekrar eder. Binâenaleyh bu ifâde ile, Hz. İbrahim (a.s) sayesinde, yaratılışının tam olduğu diğer şeyleri, geçmişte tek bir defada yaratanın ve onu her an ve her zamanda çeşitli hidâyetleri ile, hem dini hem dünyevi menfaatlere sevkedenin Hak Subhanehû ve Teâlâ olduğunu beyan buyurmuştur. 65[65]

Doyurması, Gıdadan Yararlandırması

İkincisi "Bana yediren ve bana içiren O'dur" ifadesidir. Bu ifâdeye, rızık menfaatlarıyla ilgili olan herşey girer. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, insan İçin yiyecekler yaratmış ve ona onlardan yararlanma gücü vermiştir. Binâenaleyh şehvet (arzu), kuvvet ve ayırdetme (temyiz) gibi insanda yiyecekleri yiyip, onlardan yararlanmasını sağlayacak özellikler

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/339-340

bulunmasaydı, bu tam bir nimet olmazdı, bir işe yaramazdı. Hz. İbrahim (a.s) dolayısıyla burada yedirme ve içirmeden bahsederek, o iki şeyin dışında kalan diğer şeylere dikkat çekmiştir. 66[66]

Şifa Vermesi

Üçüncüsü: "Hastalandığımda bana şifa veren de O'dur" ifadesidir. Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Hz. İbrahim (a.s) niçin, "O beni havalandırandır" dememiş de, "Hastalandığımda" demiştir. Buna şöyle birkaç sakilde cevap verebiliriz:

1) Hastalıkların çoğu sebebi, insanın yemesi, içmesi ve benzeri şeylerde aşırı gitmesidir. Bundan Ötürü feylesoflar, eğer ölenlerin çoğuna "ölümünüze ne sebeb :.du?" diye sorulacak olsa, buna "çok yemekten ötürü, vücûdun ağırlaşması" diye cevap verirlerdi" demişlerdir.

2) Hastalık kansan maddelerin (vücudu meydana getiren elementlerin) bir kısmının : r kısmına hâkim olmasıyla meydana gelir. Bu hâkim olma, üstün gelme ise, aralarındaki nefret (uyumsuzluk) tan meydana gelir. Sıhhat ise, ahlat (vücudu meydana getiren) maddelerin olduğu gibi kalıp, aralarındaki dengeyi sürdürmeleri ile olur. Onların bu dengeyi sürdürmeleri de, onları biraraya gelmeye zorlayan kahir (ezici) sebeb sayesinde olur. Ahlatın sıhhate dönüşmesi tabiatları itibarıyla ayrılmaya ve çekişmeye meyyal oldukları halde, onları biraraya gelmeye ve dengede bulunmaya zorlayan ezici (kahir) bir sebebten dolayı olur. İşte bundan ötürü, Hz. İbrahim (a.s) şifa, verme işini Hak Teâlâ'ya izafe edip hastalığı ona nisbet etmemiştir.

3) Şifâ (sıhhat) arzu edilen, istenen birşey olup, asıl nimetlerdendir. Hastalık ise arzu edilmeyen bir şey olup, nimet değildir. Hz. İbrahim (a.s)'in maksadı ise, Allah'ın nimetlerini saymaktır. Hastalık nimetlerden olmadığı için Hz. İbrahim (a.s) burada bunu Cenâb-ı Hakk'a nisbet etmemiştir. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın canlıları öldürdüğünü söyleyerek bu izahı çürütmeye kalkarsan, buna da şöyle cevab veririz: Ölüm aslında zarar değildir. Çünkü ölümün zarar olması, onu hissetme şartına bağlıdır. Halbuki ölüm hadisesi meydana geldiğinde, artık ölen bunu hissetmez. Zarar ise, Ölümün öncülerindendir ki, bu da zaten hastalığın kendisidir. Hem sonra sen insanın ruhu ilim ve güzel ahlak sayesinde kemale erdiğinde, bu bedenlerde kalmasının zararın Kendisi olduğunu, bu bedenlerden ayrılıp, gitmesinin (kurtulmasının) ise hastalık değil, saadetin kendisi olduğunu bilirsin. 67[67]

Öldürüp Dirilten O'dur

Dördüncüsü: "Beni öldürecek, sonra beni diriltecek olan da O'dur" ifadesidir. Buradaki "Öldürme" ile, Cenâb-ı Hakk'ın insanı dünyada öldürmesi ve onu dünyevî âfet ve cezalardan kurtarması, "diriltme" ile de ona ahirette) mükâfaat vermesi kastedilmiştir. 68[68]

Affeden O'dur

Beşincisi: "Din gününde hatalarımı bağışlayacağım umduğumda O'dur" ifadesidir. Bu da her insanın ilâh? azabdan kurtulma ve ilâhî mükâfaat elde etme arzusuna bir işarettir.

Bil ki Hz. İbrahim (a.s) bu cümlelerde yaratılışın başlangıcından ahiretteki ebedi hayatın sonuna kadar olan, bütün ilâh? nimetleri ifâde etmiştir. Sonra burada söe birkaç soru sorulabilir: 69[69]

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/340
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/340-341
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/341
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/341

Mağfiret Ümidi

Birinci soru: "Tama" kelimesi "ummak" manasına olduğu hâlde Hz. İbrahim niçin bu kelimeyi kullanmış da kesin olarak ifâde etmemiştir?
Cevap: Bu söz ancak biz ehl-i sünnetin inancına göre doğru bir sözdür. Çünkü biz, "Allah'a hiçbir kimse hakkında, hiçbirşey vacib, gerekti değildir. O'ndan gelen herşey güzeldir ve hiçkimse, Allah'ın yaptıkları hususunda O'na itiraz edemez" demekte ve böyle inanmaktayız.
Cübbâî buna şu iki şekilde itiraz etmiştir.
1) İbrahim (a.s), "Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur" ifâdesi ile kendinin bağışlanmasını değil, diğer mü'minlerin bağışlanmasını kastetmiştir. Çünkü umanlar ve bu hususta kesin olmayanlar onlardır.
2) Bu ifâde ile, "kesin inanma-güvenme" manası kastedilmiştir. Bu görüş, Hasan el-Basri'den rivayet edilmiştir."
Keşşaf Sahibi de (bize) söyle cevab vermiştir: "Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, ümmetine nasıl dua edileceğini öğretmek için bu şekilde getirmiştir." Bil ki bu karşı izahlar tutarsızdır: Birincisine gelince, Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim (a.s)'in önce kendisine medh-ü senada bulunduğunu, ikinci olarak da dua ettiğini anlatmıştır. Medhin başından, duanın sonuna kadar olan kısım Hz. İbrahim (a.s)'in sözleridir. Binâenaleyh bunlardan sadece, "Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur" ifâdesini başkalarına ait saymak bu sözlerin tertibini bozar. İkincisine yani bu "umma" ile "kesin inanma, güvenme" manası kastedilmiş olduğunun söylenmesine gelince, bu dilin mantığına aykırıdır. Üçüncüsüne yani bu sözden maksadın, ümmete nasıl dua edeceğini öğretme oluşu şeklindeki izah da yanlıştır. Çünkü bunun neticesi de, Hz. İbrahim (a.s)'in ümmete öğretme maksadıyla, kendi kendine yalan söylemiş olması neticesine varır ki bu kesinlikle olamaz. 70[70]

Hz. İbrahim'in İsmet Sıfatı

İkinci soru: Hz. İbrahim (a.s) peygamberler hatalardan münezzeh oldukları halde niçin kendisine hata nisbet etmiştir?
Buna şu üç şekilde cevap verilir:
1) Bu, Hz. İbrahim (a.s)'in, "Belki bu (kırma) işini, o büyükleri (büyük put) yapmıştır"(Enbiya,&), "Ben hastayım"(Saffat.89) ve hanımı Sâre hakkında, "O, benim kızkardeşimdir" şeklinde söylediği sözlerine hamledil m iştir ki, bu da tutarsızdır. Çünkü peygambere yalan söyleme işini isnâd etmek caiz değildir.
2) "O, bunu tevâzundan ve nefsini küçük gördüğü için söylemiştir." Bu izah da zayıftır. Çünkü eğer o, bu tevâzuunda sâdık ise, aynı şekilde problem yine ortaya çıkar. Yok eğer yalancı ise, bu durumda da, bu cevabın neticesi, onu günahtan tenzih edelim derken, ona günah nisbet etmeye dayanır.
3) En doğru cevaba göre, bunun evlâ olanı terketme manasına hamledilmesidir. Evla (en uygun) olanı terketme, bazan "hatâ" diye ifâde edilebilir. Çünkü bir mücevheri bulunan ve onu bir milyona satabilecekken, bir dinara satan kimse hakkında, "hata etmiştir" denilebilir. Peygamberler İçin evla olanı terketme ise caizdir. 71[71]

Mağfiretin Ahirete Bırakılması

Üçüncü soru: Hataların dünyada iken bağışlanması da mümkün olduğu halde, Hz. İbrahim (a.s) hatalarının niçin din gününde bağışlanmasını istemiştir?
Cevap: Çünkü bağışlanmanın esas neticesi ve eseri din gününde görülecektir. Bu, dünyada

---

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/342
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/342-343

kapalıdır, bilinmez. [72]

Hz. İbrahim'in Şahsını Zikretmesinin Hikmeti

Dördüncü soru: Bu ifâdede "(Benim için)" ifâdesinin getirilmesinin faydası nedir?
Buna şu birkaç şekilde cevap veririz:
a) Baba, çocuğunu; efendi kölesini ve koca da karısını affettiğinde, bu genelde mükafaat elde etmek, cezalandırılmaktan sakınmak, yahut iyi bir isimle anılmayı istemek, yahut da hem cinsine karşı duyduğu şefkatten meydana gelen acıyı dindirmek için olur. Durum böyle olunca da, bu affın gayesi bağışlananı gözetmekten ziyâde insanın, ya uygun olanı elde etme veya uygun olmayanı savuşturması şeklinde, kendini gözetmesi olmuş olur. Ama Hak Teâlâ, zâtı gereği kâmildir, eksiksizdir. Binâenaleyh O'nun için, olmayan bir takım şeylerin sonradan meydana gelmesi, yahut bir noksanlığı olup da, bunun O'ndan gitmesi imkansızdır. Durum böyle olunca, O'nun affı, ancak affedileni gözetmeden ötürü olmuş olur. O halde Hz. İbrahim (a.s)'in, bu ifâdesi, "O Rab, beni bağışladığında, bu bağışlayışı ve affı, asla kendisine yönelik bir faydadan ötürü değil, benden ötürü ve benim için olan bir zattır" demektir.
b) Hz. İbrahim (a.s) sanki şöyle demek istemiştir: "Sen beni, benim hatırım için yaratmadın. Çünkü beni yaratırken, ben yoktum. Binâenaleyh ondan önce mevcûd olmadığıma göre, benim sayemde birşey elde etmek mümkün değildi. Fakat Sen, yine de beni yarattın. Eğer beni affedersen, bu af benim için olmuş olur. Binâenaleyh beni, yaratmana muhtaçken önce beni yarattığına göre, affedilip bağışlanmaya en fazla muhtaç olduğum bir durumda beni bağışlayıp affetmen haydi haydi umulur" demektir.
c) Hz. İbrahim (a.s), mârifetullah denizine alabildiğine dalmış olduğu için, vasıtalara-sebeplere iltifat etmekten, o nisbette nefret etmiş, kaçınmıştır. İşte bundan ötürü, Cebrail (a.s) ona (ateşe atılırken), "ihtiyacın var mı?" diye sorduğunda, o "Sana ise hayır", cevabını vermiştir. İşte burada da, "Din gününde hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur" demiştir ki bu, "sırf Sana kulluğum ve sadece Sana muhtaç oluşumdan dolayı, hatalarımı bir şefaatçinin aracılığı ile değil, kendin bağışla" demektir. [73]

Hz. İbrahim (a.s)'in Duasının Devamı

"Rabbim bana hüküm ihsan et ve beni sâlihlere kat. (Benden) sonrakiler içinde, benim için bir "lisan-ı sıdk" ver. Beni, natm cennetinin varislerinden kıl. Baba mı da bağışla. Çünkü o dalâlete düşenlerdendir, insanların kabirden kaldırıldıktan gün, beni rezil rüsvay etme. O günde ki ne mal fayda eder, ne de evlat, ancak Allah'a selim bir kalble gelmesi fayda eder" (Şuara, 83-89). [74]

Duadan Önce Hamd-ü Sena

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in kendisini övdüğünü zikredince, kendisine duâ ve niyazda bulunduğu haber verilmiştir. Bu, duadan önce hamd-ü sena yapılmasının önemini göstermektedir. Bu husustaki sözün Özü şudur: İnsanların ruhları, melekler cinsindendir. Binâenaleyh marifetullah, muhabbetullah ve ruhani aleme gitmeyle meşgul oluşlar ne kadar fazla olursa, onların melekler haline gelmeleri o nisbette tam ve mükemmel olur. Böylece de bu alemin madde ve eşyası üzerinde alabildiğine tasarruf güç ve kuvveti kazanırlar. Onların dünya aleminin lezzetleriyle meşgul olmaları ve bu maddî âlemin karanlıklarına gömülüp gitmeleri ne kadar fazla olursa, behimi (hayvan) kılığına girmeleri de o nisbette kuvvetli olur. Binâenaleyh o ruhlar, böylece alabildiğine aciz, güçsüz ve maddi alem üzerinde son derece

---

[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/343
[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/343-344
[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/344

tesirsiz olurlar. Dolayısıyla duâ ile meşgul olmak isteyenin, önce Allah'ı medh-ü sena etmesi (Övmesi) ve O'nun azamet ve kibriyasını hatırlaması gerekir. Çünkü böyle yapmakla, marifetullah ve muhabbetullah'a dalmış olur ve meleklerin derecesine yükselmeye yaklaşmış olur. İşte bu sayede, o ruhlar için ilâhî ve semavî kuvvetler hâsıl olur ve bu iş, insanın yapacağı duâ ile elde etmek istediği şeyin olmasına bir başlangıç teşkil eder.Iştcrtnı duanın mahiyetini anlatmaktadır. Böylece, duadan önce, Cenâb-ı Hakk'ı medh-ü sena etmenin gevekli olduğu ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah Teâlâ'dan naklettiği "Beni zikri, benden birşey istemesine engel olan kimseye isteyenlere verdiğinin daha iyisini veririm"75[75] hadis-i kutsîsinin gerçek manası anlaşılır.
İmdi eğer birisi, "Hele de ondan, "O'nun benim durumumu bitmesi benim O'ndan istememe ihtiyaç bırakmaz" dediği rivayet edilmiş iken, Hz. İbrahim (a.s), niçin sadece Cenâb-ı Hakk'ı Medh-ü sena ile yetinmemiştir" derse, şöyle cevab verilir: Hz. İbrahim (a.s) bunu insanları hakka davet ederken söylemiştir. Baksana O, "işte onları (putlar) muhakkak ki benim düşmanlarımdır" <şuara. 77) demiş ve sonra Cenâb-ı Hakk'ı medh-ü sena etmiş, daha sonra duâ ve niyazda bulunmuştur. Çünkü kanun koyucunun (şâri'in) mutlaka Öncelikle şeriatı öğretmesi gerekir. Ama Hz. İbrahim (a.s) yalnız olup, maksadı şeriatı öğretmek olmadığında, "O'nun benim durumumu bilmesi benim O'ndan istememe ihtiyaç bırakmaz" sözü ile yetinebilir. 76[76]

İbrahim (a.s)'in Dilekleri

İkinci bahis: Hz. İbrahim (a.s)'in duasında istediği şeylerle ilgilidir. Bunlar birtakım isteklerdir:

1- Hüküm İhsanı

Birinci İstek, "Rabbim bana hüküm ihsan et ve beni salihlere kat" ifadesidir. Andolsun ki Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in bu duasına icabet etmiştir. Çünkü onun hakkında, "Hiç şüphesiz ki o (ibrahim) Âhirette de salihierdendir" (Bakara, 130) buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak, şu hususlar vardır:77[77]

Hükm'den Maksad

1) Ayetteki "hükm"ü, "peygamberlik" diye tefsir etmek caiz değildir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s)'de bu duadan Önce de bu vasıf vardı. Binâenaleyh o, bununla nübüvveti istemiş olsa, bu nübüvvet (peygamberlik) ya önceki (mevcud) nübüvvetinin aynısı olacak, yahut gaynsı olacak. Aynısı olması imkansızdır, çünkü tahsil-l hasıl (zaten olanı var etmek) imkansızdır. İkinci ihtimalde imkansızdır. Çünkü aynı şahsın, iki kere oeygamber olması imkansızdır. Aksine ayetteki "hükÜnV'den maksad nazarî kuvvetin (tefekkür gücünün) mükemmel olmasıdır. Bu mükemmellik de hakkı idrâk etmekle olur. 78[78]

İdeal Faziletin İzahı

Hz. İbrahim'in, "Beni salihlere kat" ifadesiyle kastedilen ise, ameli kudretin mükemmel olmasıdır. Bu ise, hayrı yapmakla olur. Çünkü insanın mükemmel olman, zatı gereği hakkı, kendisiyle amel etmek için de hayrı tanımadır. Hz. ibrettim (a.s), "Rabbim bana hüküm ihsan et" ifadesini, "ve beni salihhre kat" sözünden önce söylemiştir. Çünkü, nazari kuvvet, hem kıymet hem de zâtı İtibariyle amelî kuvvetten önce gelir. Bir de Hz. İbrahim (a.s)'in hayrı

75[75] Tirmizi, SevAbu'l-Kur'ân.-ÎS (5/184).
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/344-345
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/345
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/345

bilmese bile, Hakk'ı bilip tanıması mümkündür. Bunun aksi ise, imkân dahilinde değildir. Bir de ilim, rükün, amel ise bedenin vasfıdır. Ruh bedenden daha kıymetli olunca, ilimde amelden daha üstün olmuş olur. Biz, "hükmü" eşyayı tanıma diye tefsir ettik. Zira insan, eşyanın hakikatini ancak zihninde mahiyetlerin şekillerini hazır hale getirip, canlandırıp sonra da onların bir kısmını bir kısmına olumlu veya olumsuz olarak nisbet ettiğinde bilebilir. Ki işte hüküm denilen şey bu nisbet işidir. Daha sonra bu zihnî nisbet vakıaya, görünür alemdekine uyarsa bu zihnî nisbetin değişmesi imkansız olur, böylece de sapasağlam, çok muhkem olmuş olur. İşte bu gibi algılama ve idrakler, hikmet ve hüküm adım alırlar. Bu da Hz. Peygamber (s.a.s)'in "(Ey Rabbimiz) eşyanın mahiyetini bize olduğu gibi göster" hadisinden kastedilen husustur. "SalârTa gelince bu akfî kuvvetin ifrat ve tefrit rezaletlerinin arasında orta bir yerde bulunmaktır. Bu böyledir, zira iki taraftan birinde ifrata düşmek, diğerinde tefrit demektir, aksi de böyledir. O halde "salâh" ancak itidal ve denge ile sağlanır. Hakiki itidal, bölünmeyi kesinlikle kabul etmeyen bir bütün olup, bu alemdeki beşeri fikirler de, bu gibi şeyleri algılamaktan aciz olunca beşer, haliyle az veya çok bu noktadan hep sapagelmiştir. Ancak ne var ki, mukarreblerin bu noktadan sapmaları, hissedilmeyecek derecede azdır. Halbuki, âsîlerin bu noktadan sapması ise, cidden son derece fazladır. İşte yaptığımız bu açıklamadan, "Ebrârın, iyilerin hasenatı, mukarrebînin seyyieleri, hatalarıdır" şeklinde söylenen sözün gerçek ve hakikati ortaya çıkmıştır, ve yine Hz. İbrahim (a.s) "ve beni salihlere kat" deme ihtiyacını duymuştur. 79[79]

Marifetullah Hakkında

2) Ayette geçen (hüküm) ifadesiyle ilmin kastedildiği sabit olunca, Hz. İbrahim (a.s)'in, Allah'dan kendisini ve sıfatlarını tanıma ilmini istediği sabit olmuş olur ki, bu da kulun kalbindeki mârifetullâhın ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğine delâlet eder. Hz. İbrahim'in, "ve beni salihlere kat" sözü, kulun salih olmasının ancak Allah'ın yaratmasıyla olacağına delâlet eder. Ayetin bu ifadelerini, "lütuf fiilleri" anlamına almak, gerçekten uzak olan birşeydir. Çünkü, muarızımıza göre, kudreti dahilinde olan bütün lütuf fiillerini, Allah zaten yapmaktadır. Binâenaleyh şayet biz Hz. İbrahim'in buradaki duasını lütuf fiilleri anlamına alırsak, bu "hasıl-ı tahsil" talep etmek olur ki, bu yanlış bir şeydir.
3) Hz. İbrahim'in duasında talep edilen hüküm onun ya Allah'ı, ya da başkasını bilip, tanımak istemesidir. İkincisi bâtıldır, çünkü insanın bir şeyi bilip tanımaya hazır bir durumda iken, başka bir şeyi bilip tanımaya hazır hale geçmesi mümkün değildir. Binâenaleyh şayet bu dua ile talep edilen şey, Allah'dan başkasını bilip tanıma arzusu olsaydı, Allah'tan başkasını bilip tanıma da Allah'ı bilip tanımaya, O'nun bilgisinde boğulmaya mani olunca, bu talep onun Allah'ın ilmine dalıp batmasına mani olacak bir şeyi istemek olur ki, bu caiz değildir. Çünkü, mârifetullâha dalıp batmanın üstünde, başka bir mükemmelik olamaz. O halde bu dua ile istenen şey, Allah'ı bilip tanıma olmuş olur. Sonra bu ilim ya imanın sıhhati şart olan Allah'ı bilip tanıma olur, ya da başkası. Birincisi olamaz, çünkü bu bütün mü'minler için bulunması gereken bir şey olduğuna göre, Hz. İbrahim de nasıl bulunmaz. Bu, Hz. İbrahim'de de mevcut olduğuna göre, onun bu ilmi elde etmeyi talep etmesi imkansız olur. O halde, bu dua ile istenen şeyin mârifetullâh hususunda, O'nun varlığını, bir mekânda olmadığını, bir yere hulul etmediğini ve O'nun alîm, kadir ve hayy bir zât olduğunu bilme derecesinden çok çok ilerde olan bir derece olduğu sabit olmuş olur. Bu ise ancak celâl sıfatlarına, yahut zâtının hakikatine vakıf olmak veyahutta mârifetullâh nurunun, o kimsenin kalbinde zuhur etmesidir. Ayrıca burada sözlerin ifade edemeyeceği, hayâllerin beyan edemeyeceği bir takım haller söz konusudur. O hallere ulaşmak steyen, eseri dinleyenlerden değil, bizzat kaynağa ulaşanlardan olsun. 80[80]

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/345-346
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/346-347

2- İyi Bir Nam

İkinci istek: Hz. İbrahim "(Benden) sonrakiler içinde, benim için bir "lisân-i sıdk" ver" şeklindeki sözünün ifade ettiği husustur. Bununla ilgili şu üç yorum yapılmıştır:
Birinci yorum: Hz. İbrahim (a,s), işe, insan için hem dünyada hem de ahirette yararlı olan zatî mükemmelliği istemekle başlamıştır ki, bu ilim demek olan "hükm"ü istemesidir. Bundan sonra, dünyevi mükemmellikleri, bunun akabinde de uhrevî mükemmellikleri talep etmiştir. Dünyevi mü kem melikleri ne gelince, bunların bir kısmı içsel, bir kısmı ise dışa aittir. Dahilî (içsel) olanlar, kişinin hem zahirî, hem de bâtınî yaratılışıdır. Zahirî yaratılış, alabildiğine maddi, bâtınî yaratılış da alabildiğine ruhanîdir. Binâenaleyh bu demektir ki Hz. İbrahim maddi olan hâli yani zahirî yaratılışı bırakmış ruhani, manevi yani bâtınî yaratılışı istemiştir ki, bu Hz. İbrahim'in "ve beni salihlere kat" sözünden kastedilen husustur. Hârici olanlar ise mal ve makamdır. Mal, alabildiğine maddidir, makam ise alabildiğine manevidir. Binâenaleyh bu demektir ki Hz. İbrahim mal demek olan maddi hususu bırakmış, makam ve ebediyyen kalıcı olan zikr-i tahûli, güzel yâdı iyi bir nâmı istemek olan, manevi tarafı talep etmiştir ki bu da, Hz. İbrahim'in, "(Benden) sonrakiler içinde, benim için bir "lisân-ı sıdk" ver" sözünden kastedilen husustur. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz ki Allah, Hz. İbrahim (a.s)'e, "Sonra gelenler arasında ona (iyi bir nam) bıraktık" •Sarat, ıo8) ifadesiyle, bunu vermiştir.
İmdi şayet, "Hz. İbrahim (a.s)'in övülmeyi istemesinin maksadı nedir?" denilirse, buna şu iki açıdan cevap veribiliriz:
a) Bu, hikmet lisanıyla şudur: Biz, beşeri ruhların bir nebze müessir olduğunu, ancak ne var ki bunların bir kısmının zayıf olduklarını, böylece de müessir olamadıklarını ama bu ruhlardan bir grup bir araya gelince, bunların toplamının çoğu Kez, herbirinin teker teker yapamadıkları şeylere muktedir olduklarını beyân etmiştik. Böyte bir hususiyet, maddeten müessir olan şeylerde de müşahede edilmektedir. Bunun böyle olduğu sabft olunca şimdi biz diyoruz ki: Tek bir insan, büyük bir cemaatın kendisini övüp tazim ettiği bir makamda bulunursa, onlar bir araya geldiğinde, çoğu kez onların himmetlerinin buna yönelmesi, o kimsenin mükemmelliğinin iyice artmasına sebep olur.
b) Bunun kemâl lisanına göre izahı da şudur: Kendinde bulunan faziletler sebebiyle, insanlar arasında makbul bir kimsenin bu övülmesi ve şöhreti bakşalarım da bu tür faziletleri kazanıp elde etmeye sevkeder.
İkinci yorum: Hz. İbrahim (as) Rabbinden, kendi zürriyetmden olmak üzere ahir zamanda, Allah'a davet edecek olan birini yaratmasını talep etmiştir ki, işte bu Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. O halde Hz. İbrahim (a.s)'in, "(Benden) sonrakiler içinde benim için bir "Hsân-ı sıdk" ver" ifadesiyle kastedilen, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderitmesidir. 81[81]

Hz. İbrahim'in Semavî Dinlerdeki Makamı

Üçüncü yorum: Bazı kimseler de, "Bununla, yeryüzündeki (semavi) din mensuplarının, Hz. İbrahim (a.s)'i sevme hususunda birleşmeleri kastedilmiştir" demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, ona bunu vermiştir, zira sen bütün (semavi) din mensuplarının Hz. İbrahim (a.s)'i dost edindiklerini görmektesin. Bazıları bu izahı, "kâfirin medhine itibar edilmez" diyerek tenkit etmişlerdir. Ama buna da şu şekilde cevap verilebilir: Bundan maksat kâfirin kâfir olduğu için medhetmesi değil, tam aksine Hz. ibrahim (a.s)'in her insanın medhettiği ve kalblerin kendisini sevdiği bir kimse olduğudur. 82[82]

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/347-348
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/348

3. Cennete Varis Olmak

Üçüncü İstek: Hz. İbrahim (a.s)'in "Beni, na'tm cennetinin varislerinden kıl" şeklindeki sözüyle ifade edilen istektir. Bil ki Hz. İbrahim (a.s), dünyevi mutlulukları isteyince, bundan sonra ahiret mutluluğunu da istemiştir ki, bu da "naîm cennetl"dir. Hz. İbrahim (a.s) naîm cennetini, varis olunacak şeye benzetmiştir; zira miras dünyada elde edilen bir nasiptir. Dolayısıyla, ahiret ganimetini de, dünya ganimetine benzetmiştir. 83[83]

4- Babasının Affedilmesi

Dördüncü İstek: Hz. İbrahim (a.s)'in "Babamı da bağışla. Çünkü o, delalete düşenlerdendir" şeklindeki sözünün ifade ettiği husustur. Bil ki Hz. İbrahim (a.s) kendisi için dünyevî ve uhrevî mutlulukları istemeyi bitirince, bunu kendisiyle alabildiğince alakası bulunan birisi için de istemiştir ki bu da babasıdır. İşte bundan dolayı Hz. İbrahim (a.s), "Babamı da bağışla" demiştir. 84[84]

Af Dilemesinin İzahı

Hz. İbrahim (a.s)'in bu sözüyle ilgili olarak da şu üç izah yapılabilir:
a) Mağfiret müslüman olma şartına bağlıdır. Neticeyi (meşrûdu) istemek şartı istemeyi de beraberinde getirir. O halde, Hz. İbrahim (a.s)'in, "Babamı da bağışla" şeklindeki sözünün neticesi, onun babasının müslüman olması için dua etmiş olduğuna dayanır.
b) Hz. İbrahim (a.s)'in babası ona, müslüman olacağını va'detmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "ibrahim'in babasına olan istiğfarı, ancak ona ettiği bir va'dden dolayı idi"(rtvbo, n4) buyurmuştur. İşte Hz. İbrahim (a.s) de babasına bu şarta bağlı olarak dua etmiştir. Kâfire bu şarta bağlı olarak duâ etmek, imkansız değildir. Ama, "Onun, .Allah'ın bir düşmanı olduğu kendisincede besbelli olunca, o, ondan uzaklaştı" TntM, im) Bu izah tutarsızdır, çünkü bu şartla kâfire duâ etmek caizdir. Binâenaleyh şayet Hz. İbrahim (a.s)'in babasına duâ etmesi bu şarta bağlı olmuş olsaydı, Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim (a.s)'i bundan menetmezdi.
c) Hz. İbrahim (a.s)'in babası oğluna kendisinin içten Hz. İbrahim (a.s)'in dininde zahiren ise, takiyye ve endişeden dolayı Nemrud'un dininde olduğunu söylemiştir. Hz. İbrahim (a.s) de babasına durumun böyle olduğuna inandığı için duâ etmiştir. Ama Hz. İbrahim (a.s) tarafından, durumun tersine olduğu anlaşılınca, ondan uzaklaşmıştır. İşte bundan dolayı da duasında, "Çünkü o dalâlete düşenlerdendir" demiştir. Binâenaleyh, Hz. İbrahim (a.s) babasının o anda dalâlette olmadığına nanmamış olsaydı, bunu söylemezdi. 85[85]

5-Mahşerde Rüsvay Olmamak

Beşinci İstek: Hz. Ibralim (a.s), "İnsanların kabirden kaldırıldıkları gün, beni rüsvay etme" şeklindeki sözünün ifade ettiği husustur. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Buradaki ihzâ masdarı, ya aşağılık ve bayağılık demek olan hfcy sökündendir, yahut da utanmak demek olan hazâye kökünden. Burada şöyle birkaç bahis bulunmaktadır.
Birinci bahis: Hz. ibrahim (a.s)'in, "Beni rüsvay etme" şeklindeki sözü, onun "Ceza gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur" (Şuam, 82) şeklindeki sözünde de beyan ettiğimiz gibi, Allah'a hiçbir şeyin zorunlu ve vacib olmadığına delâlet eder.
İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: "Hz. İbrahim (a.s) Önce, "Beni, natm cennetinin varislerinden kıl" deyip, cennet de, her ne zaman mevcut olduğunda, rezil rüsvay olma

---

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/348
[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/348
[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/349

bulunmayacağına göre daha nasıl bundan sonra, "beni rezil rüsvay etme" demiştir. Bir de Cenâb-ı Hak, "Bu gün, gerçekten rüsvayhk, zillet ve azab kâfirlerin üstünedir" {Nam. 27) buyurmuştur. Binâenaleyh rezil rüsvaylık sadece kâfirlerin bir mssesi olduğuna göre, masum bir peygamber, bundan daha nasıl korkup endişe edebilir?" Cevap: Ebrârın hasenatının, mukarrabinin seyyiâtı olması gibi, aynı şekilde ebrârın dereceleri de, mukarrabinin derekeleri mesabesindedir. Herkesin hor ve hakirliği kendi derecesine göredir.
Üçüncü bahis: Keşşaf sahibi şöyle der: kelimesindeki vav zamirinin mercii, ya malum oldukları için "kullar"dır, yahut da "sapıtanlar"dır. 86[86]

Kalb-i Selîm Sahipleri

Hz. İbrahim (a.S)'in "Allah'a selim bir kalble gelenler müstesna" şeklindeki sözüne gelince, bil ki Allah Teâlâ ona bu vasfı ve niteliği vermiştir. Çünkü Cenâb-t Hak, "Şüphesiz, İbrahim de onun fırkasmdandı. Çünkü o, Rabbine tertemiz bir kalb ile gelmiştir" (Saftın, 83-84) buyurmuştur.
Sonra buradaki istisna hakkında da şu izahlar yapılmıştır:
a) Sana "Zeyd'in malı ve oğulları var mıdır?" denildiğinde sen, "onun malının ve çocuklarının bulunmadığını ama bunun yerine selim bir kalbinin bulunduğunu kastederek, "Onun malı ve oğulları kalbinin selîm oluşudur'* dersin. İşte ayette de böyledir.
b) Biz, bu sözü manaya hamleder, ayette bahsedilen mal ve oğulları ifadesini zengin olma anlamına altnz. Buna göre sanki, "O günde ancak, Allah'a selîm bir kalb ile gelenin zenginliğinden başka hiçbir zenginlik fayda vermez" denilmiştir. Çünkü kişinin dini konusundaki zenginliği, dünyası hususundaki zenginliğinin malı ve çocukları ile olması gibi, kalbinin selîm oluşu iledir.
c) Biz, ayetteki men edatını yenfau fiilinin, mefûlü yaparız. Buna göre mana, "Mal ve evlât ancak malının yanı sıra kalbi de selîm olan kimseye fayda verir. Çünkü o, malını Allah'a taat yolunda infâk etmiştir. Oğullarını dine irşâd ettiği için, evlatlarıyla birlikte kalbi de selîm olan kimseye fayda vermiştir" şeklinde olur ki, bu izaha göre, yine ayetin manası, "Bunlar ancak, Allah'a mal ve oğullar imtihanından selîm ve kurtulmuş olan bir kalb ite gelene fayda verir" şeklinde olur.
Ayetteki "selîm" ile ilgili şu üç izah yapılmıştır:
1) En doğru izaha göre, bununla kalbin cehaletten ve kötü huylardan uzak (selim) oluşu kastedilmiştir. Bu böyledir. Çünkü bedenin sıhhat ve selâmet), uygun olan mizaç, terkib ve birleşmeden ibaret olunca, onun hastalığı da bu üç şeyin birisinin bozulması demektir. Aynen bunun gibi, kalbin sıhhat ve selâmeti de, uygun olan şeylerin mevcud olması demektir ki, bu uygun şeylerde ilim ve güzel huydur. Kalbin hastalanması ise, bu iki şeyden birisinin bulunmaması demektir. O halde Hz. İbrahim (a.s)'in "Allah'a kalb-i selîm ile gelenler müstesna"- ifadesi, "O kalbin, bozuk inançlardan, dünyevî şehvet ve lezzetlere meyletmekten uzak ve beri olması" demektir.
imdi eğer, "bu ayetin zahiri, kalb-i selîm sahibi kimsenin, kurtuluşa ermesi gerektiğine, bu hususta dilin ve elin salim olmasına ihtiyaç kalmadığına delâlet eder" denilirse, buna şu şekilde cevab verilebilir: İnsana esas tesir eden kalbidir. Dili ve jzuvları ise, kalbine tabidir. Binâenaleyh kişinin kalbi selîm (iyi) olursa, bunlar da selîm olurlar. Eğer kişinin eli ve dili selîm değilse, bundan kalbinin de selîm olmadığı anlaşılır.
2) Selîm, Allah korkusundan ötürü insanları tenkid edendir.
3) Selîm, selâmete eren, İslam olan, müsâlemet eden (sulh seven) ve teslimiyet :rsteren demektir. Allah en iyi bilendir. 87[87]

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/349-350
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/350-351

Ahiretteki Durum

Cennet müttakilere yaklaştırılmıştır (O gün). Cehennem de azgınlara açılıp gösterilmiştir ve onlara, "Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? Size yardım eziyorlar mı, yahut kendilerine yardımları dokunuyor mu?" denilmiştir. Artık onlar da, o azgınlar da Iblis'in orduları da toptan, yüz üstü o (cehennem) ferisine atılmışlardır. Orada biribirleriyle çekişerek şöyle dediler: '"Allah'a yemin olsun ki, gerçekten biz apaçık bir sapıklık içinde idik. Çünkü sizi alemlerin Rabbi ile bir seviyede tutuyorduk. Bizi o mücrimlerden başkası saptırmadı. Artık bizim için ne şefaatçiler, ne de candan bir dost yok. Keşke Atom için bir geri dönüş olsaydı da, biz de mü'minlerden olsaydık" Şüphesiz ki bunda mutlak bir ibret vardır. Fakat onların çoğu iman edici değillerdir. Senin Rabbin muhakkak ki, azizdir rahîmdir" (Şu ara. 90-104).
Bil ki Hz. İbrahim (a.s) o âhiret gününü anlatmak için, şu üç şeyi zikretmiştir:
a) "Cennet, müttaktiere yaklaştirdmtştır (Ogün). " Cehennem de azgınlara açılıp gösterilmiştir" ifadesi. Bu, "Cennet, bazan Sa'id (mutlu) kimselerin durdukları yere yaklaşır. Onlar oraya bakarlar ve oraya götürülüp toplanacakları için sevinirler. Cehennem de şaki (bedbaht) kimselere, gösterilir. Onlar da neticede oraya Orülecskleri için üzülürler. Cenâb-ı Hak, cennetlikleri anlatırken, "Cennet, uzak olmaksızın müttakilere yaklaştırılır" (Kf.3i) ve cehennemlikleri anlatırken de, "On/ar onu yakın görünce, kâfirlerin yüzleri kötü bir hale getirilir" (Mülk, 27) buyurmuştur. Allah Teâlâ bunu, mü'minier için peşin bir sevinç, kâfirler için büyük bir gam olsun dfye böyle yapmıştır. 88[88]

Kubkibü Kelimesinin Manası

b) "Onlara, "Allah'ı bırakıp da taptklarınız nerede? Size yardım ediyorlar mı, yahut kendilerine yardımları dokunuyor mu?" denilmiştir. Artık onlar da, azgmlar da, İblisin orduları da toptan, yüz üstü o (cehennem) içerisine atılmışlardır" ifadesi. Bu "Nerede ilahlarınız? Onlar size, yardım etmek suretiyle faydalı olamayacaklar mı? Yahut intikamlarını alarak, kendi kendilerine de fayda veremeyecekler mi?" demektir. Çünkü hem o putperestler, hem de putlar, cehennemin yakıtıdırlar. Bu da, Hz. İbrahim (a.s)'in, "(Onlar) toptan yüzüstü o (cehennem) içerisine atılmışlardır" ifadesinden anlaşılmaktadır, yani "o putlara ve onlara tapanlara cehennem gösterilecek" demektir.kelimesi tekrar tekrar yüz üstü atılmayı, yuvarlanmayı ifade eder. Lafızdaki (hece) tekrarı manadaki tekrara bir delil kılınmıştır. Buna göre sanki, "Cehennemlikler, oraya atıldıklarında, cehennemin dibine ulaşıncaya kadar, bir yumak gibi yuvarlana yuvarlana giderler." İblisin orduları "ifadesi de, iblise tâbi olan âsi insan ve cinler demektir. 89[89]

Müşriklerle Putların Yüzieştirllmesi

c) "Orada biriblrleriyle çekişerek şöyle dediler: Allah a yemin olsun ki gerçekten biz apaçık bir sapıklık içinde idik. Çünkü sizi, alemlerin Rabbi ile bir seviyede tutuyorduk" ifadesi. Bil ki bu ifadenin zahirine göre, tapanlar tapılanlara düşman-hasım olmuş ve onlarla bu şekilde hitab edip çekişmişlerdir. Binâenaleyh putların durumu şu iki şekilden biri üzre olacak:
a) Ya Allah Teâlâ âhirette putları cehennemliklerin azab olunduğu (bunun için yakılan) cansızlar olarak yaratır. Böyle olması halinde, onlara hitabetmek doğru olmaz. Bu durumda putperestlerin, "Çünkü sizi, alemlerin Rabbi ile bir seviyede tutuyorduk" şeklindeki sözlerini, putlara bir hitab olarak almamak gerekir.
b) Yahut da, Allah Teâlâ'nın o putlara, cehennemde hayat vereceği söylenebilir. Fakat bu da mümkün değildir. Çünkü onların, başkalarının kendilerine tapmasında bir kusurları yok.

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/351-352
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/352

Binâenaleyh doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: "Onlar bu sûzü, putların şekillerini, kendilerini gördükleri zaman, ya büyük hatalarını itiraf arzında, yahut da hitab olsun diye değil, pişmanlıklarını göstermek için, bu şekilde söylemişlerdir. Bunun gerçekte bir hitab olduğu neticesine bizi götüren şey ise, onların 'Sizi, o mücrimlerden başkası saptırmadı" şeklindeki sözleridir. Onlar, bu sözle, «endilerini putlara tapmaya sevkeden, cinleri ve insanları kastetmişlerdir. Bu da tıpkı onların, "Ey Rabbimiz biz, liderlerimize ve büyüklerimize uyduk. Onlar da bizi .oldan saptırdılar" (Ahzab, e?) şeklindeki sözleri gibidir. 90[90]

"Şefaatçi ve Dost'tan Maksad

Onların, "Artık bizim için ne şefaatçiler, yani mü'minler için gördüğümüz gibi, eleklerden ve peygamberlerden şefaatçilerimiz, "ne de candan bir dost", yani mü'minler için gördüğümüz gibi dostlar yok." Çünkü Âhirette birbirine dostluk gösterecek olan, sadece mü'minlerdir. Ehli cehennem arasında ise, karşılıklı bir rüşmanlık ve kin olacaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Müttakiler müstesna, bugün •ostlar birbirinin düşmanıdır" (Zuhmf, 67) buyurmuştur.

Yahut bu ifâdelerin manası, "Bizim, dünyada iken kendilerini şefaatçi ve dost sandığımız kimselerden, burada ne bir şefaatçi, ne candan bir dost var" şeklindedir. ÇttnkÜ ehl-i cehennem putlarının Allah yanında kendileri için şefaatçi olacağına -anıyorlardı. Yine onların, insan şeytanlarından dostları vardı.

Yahut onlar, bir tehlikeye düştüklerinde, dostlarının ve şefaatçilerinin kendilerine 'ayda veremediklerini ve hiçbir zararı gideremediklerini anladılar ve "ne şefaatçiler,candan bir dost yok!" şeklindeki sözleriyle, onlar için bunların bir faydası :'madığını anlatmak istemişlerdir. Çünkü faydalı olmayan, yok hükmündedir. Hamîm" ihtimam kökünden olup, "ihtimam demektir. İhtimam "Onun igitendiren şeyin, seni de ilgilendirmesi" demektir. Yahut bu, özel hâlis-muhlis dost Demek olan hâmme) kelimesinden müştaktır. Örfte şefaatçiler çok, dostlar ae pek az olduğu için, bu kâfirler sözlerinde şefaatçileri çoğul, dostu tekil olarak getirmişlerdir. Çünkü bir zalimin, baskısı ile imtihan olunan kimse, bazan kendisine şefaatçi olsunlar ve acısınlar diye, beldesinden büyük bir kalabalığı ayağa kaldırabilir. Vzuna uygun dost demek olan "sadîk" ise, "kartal yumurtasından" daha kıymetli vs nadirdir. Bunların, "sadîk" (dost) kelimesi ile, bir gurubu kastetmiş olmaları da mümkündür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların, "Keşke bizim için bir geri dönüş olsaydı da siz de mü'minlerden olsaydık" dediklerini ve dünyaya tekrar dönmeyi temenni ettiklerini nakletmiştir. Bu gibi yerlerde lev (eğer) kelimesi, temenni manasını ifâde ed«r. Buna göre sanki, Keşke bize bir dönüş daha olsaydı" denilmek «•nmiştir. Bu böyledir, çünkü lev ile leyte arasında, mana bakımından bir ilgi vardır. Buradaki lev kelimesinin asıl manasında alınıp, cevabının mahzuf olduğunun aöytonmesi de mümkündür. Buna göre cevab, "Eğer dönüş olsaydı, şöyle şöyle yapardık" şeklindedir.

Cübbâî şöyle demiştir: "Onların, "mü'minlerden olsaydık" şeklindeki sözleri, iman ettiklerini gösteren bir cümfe değil, böyle bir azim taşıdıklarını gösteren bir cümledir. Çünkü eğer bu, onların iman ettiklerini haber veren bir cümle olsaydı, bunun doğru olması gerekirdi. Çünkü âhirettekilerden yalan sâdır olmaz. Halbuki Allah Teâlâ, "Eğer onlar geri (dünyaya) gönderilselerdi, yine o nehyolunduklan şeye dönerlerdi" (En'am, 28) buyurmuştur. Cübbâînin bu görüşünün yanlış olduğunun izahı, En'am sûresinin tefsirinde geçmişti.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, istidlal etmek isteyenler, Hz. İbrahim (a.s) hadisesinde bir ayet (ibret) bulunduğunu beyan buyurmuş bunun akabinden de, "(Fakat) onların çoğu iman edici değillerdir" buyurmuştur. Çoğu müfessirler, bu ifâdeyi Hz. İbrahim (a.s)'in kavmi üe ilgili kabul etmişlerdir.

Sonra Allah Teâlâ, bütün bu delillere rağmen, Hz. İbrahim (a.s)'in kavminin çoğunun ona iman etmediklerini beyan buyurmuştur ki, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in kavminin kendisini yalanlamalarından dolayı duyduğu üzüntü için bir teselli olur.

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/352-353

Hak Teâlâ'nın "Senin Rabbin muhakkak ki azizdir, rahimdir" ifadesi, "O, hemen intikam almaya kadirdir. Fakat iman etsinler diye, onlara zaman tanıyarak rahmetini göstermektedir" demektir. [91][91]

3- Hz. Nûh (a.s) Kıssası

"Nûh kavmi gönderilen (peygamberleri) yalanladı. Hani kardeşleri Nûh onlara demişti ki: "îttikâ etmez misiniz? Şüphesiz ben, size gönderilmiş emin bir peygamberim. Artık Allah'tan ittikâ edin ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim, âlemlerin Rabbinden başkasına âit değildir. O halde Allah'dan korkun ve bana itaat edin." Dediler ki: "Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken biz sana iman eder miyiz?" (Nûh), "benim, onların neler yapmakta oldukları hususunda bilgim yok" dedi. "Onların hesabı, Rabbimden başkasına aid değildir, eğer ince düşünürseniz ve ben o mü'minleri (sizin hatırınız için) kovacak da değilim. "Ben apaçık bir uyarıcıdan başka birşey değilim." Dediler ki: "Ey Nûh, sen vaz geçmezsen, muhakkak ki taşlananlardan olacaksın." (Nûh) dedi ki: "Rabbim, kavmim beni yalanladı. Binâenaleyh benimle onlann arasındaki hükmü sen ver, beni ve beraberimdeki mü'minleri kurtar." Bunun üzerine Biz de, onu ve beraberinde olanları, o dolu geminin içinde kurtardık. Sonra arkalarından, arta kalanları boğduk. Şüphe yok ki, bunda elbette bir ayet var. (Fakat) onların çoğu imanetmezler. Şüphesiz ki senin Rabbin, azız ve rahimdir" (Şuara. 105-122).
Bil ki, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e kavminden gördüğü şeyler karşısında onu teselli etmek için, Hz. Musa (a.s) ile Hz. İbrahim (a.s)'in kıssalarını anlatınca, ona yine Nûh (a.s)'un kıssasını da anlatmıştır ki, onun kıssası diğerlerininkinden daha mühümdir. Çünkü o, dokuzyüzelli sene, kavmini hakka davet
e:miş, bununla beraber kavmi yine de onu yalanlamıştır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak "Nüh kavmi (...) yalanladı" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, {müennes olarak) buyurmuştur, çünkü kavm kelimesi münnesi olup, onun ism-i tasgîri kuveymetu kavimcik" şeklinde gelir. [92][92]

NÛh hk. Mürselîn Denilmesi

Cenâb-ı Hak onlardan, şu iki sebepten dolayı peygamberleri yalanladıklarını nakletmiştir:
1) Onlar her ne kadar Nûh (a.s)'u yalan lam ıslarsa da, fakat ne var ki, onların Nûh (a.s)'u yalanlamaları manen başkalarını da yalanlamayı kapsamaktadır. Zira, peygamberlerin bilgi elde etmelerinin yolu farklı farklı değildir, değişmez. İşte mana oakımmdan Cenâb-ı Hak onların, peygamberlerin (tamamını) yalanladıklarını nakletmiştir.
2) Nûh (a.s)'un kavmi, ya zındıklardan ya da Brahmanlardan oldukları için Allah'ın
rüm peygamberlerini yalanlamışlardır.
Cenâb-ı Hakk'ın "kardeşleri" ifadesine gelince, çünkü NÛh (a.s) onlardan birisiydi. Nitekim Araplar da, "Ey onlardan olan birisi" manasını kastederek, (Ey, Temimoğullarının kardeşi) derlerdi.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Nûh (a.s)'un. önce onları korkuttuğunu, sonra da kendisini vasfettiğini nakleder. Korkutmasına gelince, bu, onun "ittika etmez misiniz?" ifadesidir.
Bil ki, topluluk o dinleri taklit yoluyla benimsemiştir. Mukallit korkutulduğunda korkar, kalbinde korku bulunmadığı sürece de, istidlalle meşgul olmaz. İşte bu sebepten dolayıdır ki Nûh (a.s) "îttikâ etmez misiniz?" ifadesini, bütün sözlerinin başına getirmiştir.
Kendisini vasfetmesine gelince, bu da şu iki şeyledir:
1) Onun, "Şüphesiz ben, size gönderilmiş emîn bir peygamberim" cümlesidir. Bu böyledir, zira o onlar arasında tıpkı H2. Muhammed (s.a.s)'in Kureyşliler arasında emîn olarak tanınması gibi, emânet ve doğrulukta şöhret bulmuştu. Buna göre sanki, "Ben daha önce

---

[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/353-354
[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/354-355

emîn ve doğru sözlü idim. O halde beni bugün nasıl İtham ediyorsunuz?" demiştir.

2) Onun, "Ben bana karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum" ifadesidir. Yani, o insanları, (paraya) tamah ettiğinden dolayı davet etmektedir zannına düşülmesin diye, "şu anda ifa etmekte olduğum nübüvvet ve risalet görevine mukabil hiçbir ücret istemiyorum" demektir. Buna göre eğer, ittika etme emri niçin tekrarlanmıştır?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Nûh (a.s) birinci ifadede, "Ben Allah'ın Resulü olduğum halde, bana muhalefet etmekten kaçınmaz, ittika etmez misiniz?" manasını murtJ etmişken, ikincide ise, "Ben, sizden hiçbir ücret de almazken siz bana muhalefet etmekten ittika etmez misiniz?" manasını kastetmiştir. Binâenaleyh, bunlar mana cihetinden birbirinden farklı olup, bunda bir tekrar bulunmamaktadır. Mesela bazan bir kimse, başkasına, (çocuğuna) "Küçük iken seni bakıp büyüttüğüm halde, bana asi olmak konusunda Allah'tan ittika etmez misin? Büyüdüğünde de seni okuttuğum halde bana karşı gelme hususunda Allah'tan korkmaz mısın?" der. Nûh (a.s) Allah'tan ittikâyı, kendisine itaat emrinden önce getirmiştir, çünkü Allah'tan ittika etmek, ona itaat etmenin de bir illeti ve sebebidir. O da işte illeti ma'lûl'den (neticeden) önce zikretmiştir. 93[93]

Sade İnsanlarla Beraberlikten Kaçınma

NÛh (a.s) onlara bunu söyleyince, onlar da ona "Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken, biz sana iman eder miyiz?" diyerek cevap vermişlerdir.

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: (şahid) ve (eşhadun-şahitler) kelimelerinde olduğu gibi ya (tabiim) kelimesinin çoğulu olmak üzere, ya da jSai (batalun-kahraman) ve (kahramanlar) kelimelerinde olduğu gibi y (tebe'un) kelimesinin çoğulu olmak üzere "Etbâ'uke" şeklinde de okunmuştur. Buradaki vâv harfi hâl için gelmiş olup, onun hakkı kendisinden sonra gelen ifadesinin başında bir edatıntn takdir edilmesidir, kelimesi burada vâv nûn ile (cem-İ müzekker salim) çoğul yapılmışken, "onlar en aşağı tabakalanmızdandırlar" (Hûd, 27) ayetinde cem-i teksir üzere, çoğul yapılmıştı. "Rezalet" ise değersizlik, aşağılık anlamındadır. Onlar onları sırf nesep cihetinden düşük ve dünyadan payları da az olduğu için bayağı kimseler olarak nitelemişlerdir. Yine (Nuh (a.s)'a tabi olanların) mesela terzilik ve hacamat (kan alma) gibi, (o zamanlar aşağı görülen) aşağı dereceden meslek erbabı oldukları da söylenmiştir.

Bil ki bu delil (şüphe) son derece yanlıştır. Çünkü Nûh (a.s) insanların tamamına peygamber olarak gönderilmiştir. Binâenaleyh, bu konudaki durum fakirlik veya zenginlik sebebiyle, ya da geçim vasıtasının şerefli olması ya da olmamasıyla değişmez. Nûh (a.s) da onlara, şu gerçek cevapla mukabele etmiştir: ''Benim, onların neler yapmakta oldukları hususunda bilgim yok." Bu söz onlann Nûh (a.s)'a tabi olanları, buna rağmen bilerek ve istidlalde bulunarak değil de, hevâ ve arzularına uyarak iman etmeye nisbet etmiş olduklarına delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak bunu onlardan, ''Basit ve zahiri bir görüşle (uyan) en aşağı tabakalarımızdan?(Hûû.27) ayetinde de nakletmiştir. Daha sonra "Onlann hesabı, Rabbimden başkasına ait değildir" demiştir. Bunun "onların durumu hakkında biz ancak, gizli olana değil de, zahire itibar ederiz" manasında olması muhtemeldir. Nûh (a.s), "Onların hesabı, Rabbimden başkasına ait değildir"deyip
onlar da bunu tasdik etmeyince o bunun peşinden "eğer ince düşünürseniz..." ifadesini getirmiştir.

Daha sonra ise "ve ben, o mü'minleri (sizin hatırınız için) kovacak da değilim" demiştir. Bu ifade sanki, o münkirlerin, Nûh (a.s)'dan, kendisine ittibâ edebilmeleri ya da buna daha yakın olabilmeleri için, o mü'minleri yanından uzaklaştırmasını istemiş olduklarına bir delâlet gibidir. Böylece Nûh (a.s) kendisini onları tard etmekten alıkoyanın, onların kendisine iman etmiş olmaları olduğunu beyan etmiş, sonra da, yüklenmiş olduğu risalet göreviyle amaçlanan gayenin buna mani olduğunu açıklayarak "Ben apaçık bir uyarıcıdan başka bir şey değilim..."

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/355-356

demiştir. Bundan murat şudur: "Ben, beni yalanlayanı ve nübüvvetimi kabul etmeyeni korkutuyorum. Binâenaleyh kim kabul ederse, o (bana) yakındır; kim de reddederse, o da uzaktır." Nûh (a.s) onlara olan cevabını tamamlayınca, onlar ise, ancak tehdit ve korkutma ile mukabelede bulunmuşlar ve "Ey Nûh sen vazgeçmezsen, muhakkak ki taşlananlardan olacaksın..." demişlerdir. Bunun anlamı şudur: "Onlar, Nûh (a.s)'ı, taşlayarak öldürmekle korkutmuşlardır." Bunun üzerine Nûh (a.s) da, onların felaha ulaşamayacaklarına dair bir ümitsizlik ve ye's hasıl olmuş, bunun üzerine de Nûh (a.s) "Rabbim, kavmim beni yalanladı. Artık benimle onların arasındaki hükmü sen ver" demiştir. Bundan gaye, onların yalanladığını Allah Teâlâ'ya bildirmek değildir, çünkü O Âlimu'l-gayb ve şehâdet olan, Allah'ın en iyi bilen olduğunu bilmektedir. Fakat o bununla, "Bana eziyet ettiklerinde, Allah'ım ben onlara bedduada bulunmuyorum... Ben ancak ve ancak Senin ve Senin dinin için sana yakarıyorum... Onlar, vahyin ve risaletin hususunda beni yalanladıkları için benimle onların arasındaki hükmü Sen ver Allah'ım..." manasım murad etmiştir. FJtâhat kelimesi, "hükmetmek" anlamına gelir. "el-Fettâh" ise, hükmeden, hakim anlamındadır, zira hakim zor ve muğlak meseleleri çözümler. Buradaki hükümden maksat ise, onların üzerine bir ceza indirmektir. Zira o, hemen peşinden "Beni kurtar" demiştir. Şayet bu hükümden maksat, ceza indirmek olmasaydı, bundan sonra "kurtarmak" ifadesinin zikredilmesinin hiçbir anlamı olmazdı. Onun kıssası hakkındaki açıklamalar, daha önce geniş bir biçimde A'râf ve Hûd sûrelerinde geçmişti.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bunun üzerine Biz de, onu ve beraberinde olanları o dolu geminin içinde kurtardık" buyurmuştur.

Keşşaf sahibi şöyle der: kelimesi gemi anlamında olup, çoğulu da (el-fülük)dür, Nitekim Allah "Gemilerin orada (sulan) yararak gittiklerini görüyorsun" (Nahi, 14) buyurmuştur. Buna göre kelimenin müfredi (kufi) vezninde, çoğulu da (usud) vezninde olmak üzere İAli (fuluk)dür. Meskûn dolu anlamına gelir. Denildiğine göre Nûh (a.s) gemiyi atlar ve adamlarla iyice doldurdu. Binâenaleyh bu Nûh (a.s)'la birlikte kurtulanların bir çokluk olduğuna geminin onlarla ve onların yanında bulunanlarla dolduğuna delâlet eder. Böylece Cenâtb-ı Hak, onları kurtardıktan sonra, diğerlerini boğduğunu, onları boğmasının mü'minieri kurtarmasından sonra olduğunu beyan etmiştir. 94[94]

4. Hz. Hûd (a.s)'un Kıssası

“Âd (kavmi) de, gönderilen (peygamberleri) yalanladı. Hani kardeşleri Hûd zılara demişti ki: "îttikâ etmez misiniz? Şüphesiz ki ben size gönderilmiş emin bir peygamberim. Artık AÜah'dan korkun ve bana itaat edin. Sizden buna tarşı hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak Rabbül-alemin'e aittir. Siz, her yüksek yerde bir alâmet bina edip eğlenir misiniz? Ebedî yaşayacağınızı umarak, yer altında su mahzenleri edinir misiniz? Tutup yakaladığınız vakit, zorbalar gibi yakalar mısınız? Artık Allah'dan korkun ve bana itaat edin. Size bilip durduğunuz imkânlar (nimetler) veren, size davarlar, oğullar, bağlar, ırmaklar ihsan eden (Allah'dan) korkun. Ben, gerçekten üstünüze büyük bir günün azabının (gelmesinden) korkuyorum." Dediler ki: "Va'z etsen de, va'z edicilerden olmasan da bize göre birdir. Bu, evvelkilerin'âdetinden başka (birşey) değildir. Biz azaba uğratılacaklardan da değiliz." Böylece onu yalanladılar, biz de kendilerini helak ettik. Şüphesiz bunda, bir ibret vardır elbet. (Fakat) onların çoğu iman ediciler değildir. Gerçekten senin Rabbin, azîz ve rahîmdir'.' (Şuara, 123-140).

Bil ki, bu hadisenin ve Nûh (a.s)'un kıssasının başlangıçları aynıdır. Binâenaleyh, »eniden tefsir etmenin faydası yoktur. İmdi Allah Teâlâ, Hûd (a.s)'ın kavmine söylediği şeylerin şu üç şey olduğunu belirtmiştir: 95[95]

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/356-358

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/359

Bu Kavme Mahsus Hitaplar

1) Onun, "Siz, her yüksek yerde bir alamet bina edip, eğlenir misiniz?" ayetinin ifade ettiği husustur. Ayetteki kelimesi, râ'nın fethasıyla (Rey) şeklinde de okunmuştur ki, yüksek yer, tepe demektir Arapların, "yüksekliği ne kadardır" anlamındaki "Arazinin yüksekliği rakımı ne kadardır" sözleri de bu manadadır. 96[96]

Ayet Kelimesinin Burada Manası

Ayette geçen sözüde, "alamet" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) İbn Abbas şöyle demiştir: "Onlar, her yüksek yere, Hûd (a.s)'a gidenlerle eğlenmek için ona giden yollar üzerinde köşkler yapmışlardır."
b) Onlar, övünmek için, bu sayede zenginlikleri anlaşılsın diye yüksek yerlere binalar yapmışlardı. Böylece onlar, bundan nehyolundular ve onlar abesle meşgul olmakla vasfolundular.
c) Onlar, yolculukları esnasında yıldızlar yardımıyla yol bulan kimselerdi. Ama, buna rağmen onlar, yolları üzerine yol alameti olsun diye yüksek yüksek köşkler yapmışlardı. Oysa yıldızlar sayesinde bunlara ihtiyaçları olmadığı için onların bu hareketi abes addedilmiştir.
d) Onlar, her yüksek yere de güvercin burçları yapmışlardır. 97[97]

Mesâni

2) Onun "Ebedi yaşayacağını umarak, yer altında su mahzenleri edinir misiniz?" sözüdür. Ayetteki "el-mesânî" su kanalları, su mahzenleri demektir. Bu kelimenin kuvvetli köşkler ve kaleler anlamına geldiği de söylenmiştir. yâni, "Çünkü sizler, dünyada ebedi kalmayı umuyordunuz" demektir. Yahut da bu ifadenin anlamı, "sizin durumunuz tıpkı ebedi yaşayacağına inanan kimsenin durumu gibidir" şeklindedir. Ubeyy İbn Ka'b'ın mushafında da "Sanki ebedi kalacakm ıssın iz gibi" şeklinde yazılmıştır. Tâ'nın dammesi ile, şeddeli ve şeddesiz olarak şeklinde de okunmuştur. Bil ki ayette bahsedilenlerden birincisi, ya israfa, yahutta böbürlenmeye götürdüğü için, kınanmıştır. İkincisi de, tül-i emele ve dünyanın, ebedi karargâh değil de uğrak yeri olduğundan habersiz olmaya delâlet ettiği için kınanmıştır.
3) Onun "Tutup yakaladığınız vakit, zorbalar gibi yakaİar mısınız?" ifadesinin anlattığı husustur. Cenâb-ı Hak onların, bu israf ve dünya hayatına karşı hırslarının yanısıra, başkalarına karşı davranışlarının da, zorbaların muamelesi gibi olduğunu beyan etmiştir. Biz, bu vasfın herne kadar Allah hakkında bir övgü ifade etse bile, kullar hakkında kötü bir vasıf olduğunu defalarca izah etmiştik. Buna göre, sanki hak etme yoluyla değil de, istila yoluyla başkasına hucûm edenin, onu tutması, "zorbaların yakalanması" olarak tavsif edilmiştir. Hz. Hûd'un söylediği bu üç cümlenin neticesi şudur: Yüksek yüksek binalar yapmak, yüceliği sevmeye, yer altında su mahzenleri edinmek, ebediliği sevmeye, zorba olma ise, ululukta ve büyüklükte tek olmayı arzu etmeye delâlet eder. Bunların sonucu da, onların yüceliği sevdiklerine yüceliğin devamını istediklerine ve yücelikte yalnız olmayı arzu ettiklerine varıp dayanır. Bütün bunlar ise, ulûhiyyete ait sıfatlar olup, kul için tahakkuku imkansızdır. Böylece bu dünya sevgisine batıp gittikleri, kulluk sınırlarını aştıkları ve rubûbiyyet iddiasında toplandıkları için, dünya sevgisinin onlara hükümran olduğuna delâlet eder ki, bu da her hatanın başının her küfür ve günahın sebebinin, dünya sevgisi olduğuna dikkat çeker.
HÛd (a.s) bu üç şeyden sonra onları ahirete daha fazla teşvik etmek ve dünya sevgisinden, israftan, ihtirastan ve zorbalıktan caydırmak için "Artık AHah'dan korkun ve bana itaat edin" demiştir. Hz. Hûd (a.s) tju öğütüne bunu destekleyecek şu hususu ilave etmiştir: Bu da,

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/360
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/360

Allah'ın onlara olan nimetlerine Önce kısaca, sonra tafsilatlı olarak dikkat çekmedir. Böylece onları, kendilerine bunlann, unutturan, o gaflet uykusundan uyandırmak istemiştir. Çünkü o önce, "Size, bilip durduğunuz imkanlar (nimetler) veren eden..." demiş, sonra bunu açarak, "Size davarlar, oğullar, bağlar, ırmaklar ihsan eden (AHah'dan) korkun. Ben gerçekten üstünüze büyük bir günün azabının (gelmesinden) korkuyorum" demiştir. Böylece Hz. Hûd (a.s), bu çağrısında va'z-u nasihat, teşvik, ikaz ve açıklama bakımından, zirveye varmıştır. Fakat gel gör ki onların cevabı "Va'z etsen de, va'z edicilerden olmasan da bize göre birdir" demek olmuştur. Onlar böylece, Hûd (a.s)'un bu sözlerine aldırış etmediklerini ve söylediği şeyleri hafife aldıklarını ifade etmişlerdir.
Eğer, "Onlar, "Va'z etsen de, va'z etmesen de..." demiş olsalardı, mana aynı olduğu halde, söz daha kısa olmuş olurdu1' denilirse, şöyle cevab verilir: "Mana aynı olmazdı, çünkü onlar böyle söylemekle "Bize va'z etsen de, vaz işini yapanlardan olmasan da bizim için değişmez" demek istemişlerdir. Bu onların Hz. Hûd (a.s)'un va'zlarına hiç değer vermediklerini ifade eder. Ama diğer şekil, bunu ifade etmez. Alimler, onların Hz. Hûd (a.s)'un sözlerine aldırmadıkları manasını, "Bu, evvelkilerin adetinden başka bir şey değildir" şeklindeki sözlerinden çıkarmışlardır. Binâenaleyh kim, buradaki "hulk" kelimesi "halk" şeklinde okursa, mana "Senin bize getirdiğin, evvelkilerin uydurmaları ve efsaneleridir" şeklinde olur. Nitekim bu kâfirler peygamberlerin söyledikleri hakkında, "esâtiru'l-evvelin" (geçmiş milletlerin efsane ve masalları) demişlerdir. Yahut bu okuyuşa göre ifadenin manası, "Biz, ancak geçmiş ümmetlerin yaratılış gibi yaratıldık. Binâenaleyh onlar gibi yaşar, onlar gibi ölür gideriz. Öldükten sonra dirilme ve hesap da neymiş?" şeklindedir. Bu kelimeyi iki ötüre veya tek ötüre ite, "hulk" ve "huluk" seklinde okursa, ifadenin manası, "üzerinde olduğumuz din evvelki (atalarımızın) adeti, huyu ve yoludur. Çünkü onlar da böyle yaşamışlardır. Biz onlara uymaktayız" şeklinde, yahut "şu anda inandığımız hayat ve ölüm, eskiden beri insanların sürdüre geldikleri bir inançtır" şeklinde, yahut da, "senin getirdiğin bu şeyler, evvelkilerin adetidir. Çünkü onlar da böyle yaldızlı, süslü şeyler söylüyor ve uyduruyorlardı" şeklinde olur. Daha sonra bu kâfirler, "Biz azaba uğratılacaklardan değiliz" diyorlardı ve bu sözleriyle, öldükten sonra diriliş inkâr hususunda görüşlerini te'kid ettiklerini ortaya koyuyorlardı. İşte bundan ötürü Allah Teâlâ, onları helak edeceğini beyan buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın onları nasıl imha edeceği, başka surelerde anlatılmıştır. Allah en iyi bilendir. [98][98]

5- Sâllh (a.s)'in Kıssası

"Semûd da peygamberleri tekzib etmişti. O zaman hani kardeşleri Sâüh onlara şöyle demişti: "İttikâ etmez misiniz? Şüphesiz ben, size gönderilmiş emîn bir peygamberim. Artık Allah'dan korkun ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim, Rabbü-I âleminden başkasına âid değildir. Siz burada, emîn emîn bırakılacak mısınız? BaÖİann. pınarların içinde ekinlerin ve tomurcukları nazik, yumuşak hurma ağaçlarının içinde. Dağlardan şımarık şımank, evler yontuyorsunuz. Artık Allah'dan korkun ve bana itaat edin, müfritlerin emrine boyun eğmeyin ki, onlar yeryüzünde fesat yapar, ıslah etmez kimselerdir." Onlar dediler ki: "Sen, ancak büyülenmişlerdensin. Sen, bizim gibi bir beşerden başkası değilsin. mnla beraber eğer, sadıklardan isen, haydi bir ayet (mucize) getir." (Salih) dedi ki: 'İşte bu dişi deve... Su içme hakkı (bir gün) onundur, belli bir günün içme hakkı da sizin. Ona bir kötülükle ilişmeyin. Sonra sizi büyük bir
günün azabı yakalar." Derken onu kestiler. Fakat pişman oldular, çünkü kendilerini o azab yakalayıverdi. Şüphesiz bunda elbette bir ayet var. Böyle iken onların çoğu imân ediciler değildir. Hakikat senin Rabbin, azizdir rahimdir" (Şuara, 141-159).
Bil ki Salih (a.s) kavmine şunları söylemişti:
1) "Siz burada emîn emin bırakılacak mısınız?" ifadesi... Bu, "sizler, bu ınizde-yurdunuzda güven içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz? Siz bunu ve

---

[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/360-362

yurdunun olmadığını mı sanıyorsunuz?" demektir. Bu ifade, "Bu yerde, bulunduğunuz bu nimetler üzere bırakılacağınızı mı sandınız" demektir. Sonra (a.s) bunu "Bağların, pınarların içinde..." diyerek tefsir etmiştir. Bu da, birşeyi mücmel (özet) zikredip, sonra tafsil etme (detaylıca anlatma) kabilindendir.

Eğer, "Niçin, "cennât" (bağlar-bahçeler) ifadesinden sonra, Cenâb-ı Hakk ayrıca ıa ağaçları" ifadesini getirmiştir. Halbuki, "bağlar-bahçeler" ifadesinde zâten var?" denilirse, buna şu iki açıdan cevab veririz:

a) Hurma ağaçları ifadesi, diğer ağaçlarda mevcut olduğu halde, hurmaların daha in olduğuna dikkat çekmek için ayrıca zikredilmiştir.

b) Ayetteki "bağlar-bahçeler) sözü ile, hurmalıklardan başka bahçeler «.astedilmiştir. Çünkü "cennât" lafzı, başka ağaçlan da ifade etmektedir. Daha sonra

-ıahl" (hurma ağaçları-hurmalıklar) ifadesi o ifadeye atfedilmiştir. tıpkı kılıcın ı, demir kısmı gibi, hurma ağacından tomurcuk olarak çıkan ortasından hurma Marnının çıkıp geliştiği şeye denir. (hedîm) ise, hoş ve güzel olan semektir. Bu Araplar'ın"Hoş ve güzel kemer" tabirlerinden alınmadır. Bu, -.'. kelimenin yumuşak, olgun ve yetişmiş manasına geldiği de ileri sürülmüştür. Buna jcre Cenâb-ı Hakk ayette, "meyveleri olgunlaşmış hurma ağaçlan" demek istemiştir.

2) "Dağlardan şımarık şımarık, evler yontuyorsunuz" ifadesi. Hasan el-Basrl xnu hâ'nın fethasıyla (sizin için yontuluyor) şeklinde okumuştur. Yine madaki kelime şeklinde de okunmuştur. Fârih ve ferâhet, neşeli, şımarık olan, -«seli olma manasınadır. "Fârihîn" kelimesi, dağı yontup ev yapanların "hal"i olur. 99[99]

Hud ve Salih Kavimlerinin Özellikleri

Bil ki bütün bu ayetlerin zahiri, Hûd (a.s)'un kavmine psikolojik lezzetlerin hâkim auğunu gösterir. Bunlar da; hükümran olma, ebedî kalma ve yücelikte tek olma ve zorbalık gibi lezzetlerdir. Sflllh (a.s)'in kavmine hâkim olan durum ise: yeme içme ve sağlam-güzel evler peşinde koşma gibi maddî lezzetlerdir.

3) "Müsriflerin emrine boyun eğmeyin" ifadesi. Bu, dünyada yettiği kadarı ile yetinmenin gerekli olduğuna; dünyayı istemek ve dünyanın lezzetleri ile arzularından istifade etmede ileri gitmenin doğru olmadığına bir işarettir.

İmdi eğer: "Onun ayrıca, "Onlar yeryüzünde fesat yapar, ıslah etmez kimselerdir" demesinin hikmeti nedir?" denilirse, söyte cevap veririz: "Bunun hikmeti, onların bu fesatlarının bazı müfsitlerin fesatlarının yanısıra, salahlarının da bulunması gibi olmayıp, içinde hiç salah olmayan bir fesat olduğunu anlatmaktır.

Salih (a.s)'in kavmi de ona şu iki hususu söyleyerek karşılık vermişlerdir:

Birincisi, "Sen, ancak büyülenmişlerdensin" sözleridir. Bu hususta şu izahlar yapılır:

a) Musahhar, insanın aklını başından alacak şekilde, büyülenmiş kimse demektir.

b) Musahhar, "Sahr" (mide) sahibi demektir. Her yiyen canlı da "musahhar" d ir. Sahr. karnın üstüne denir. Ferra ise, içi boş olan kamı bulunan her şeye "musahhar' denilir demiştir. O kâfirler bu sözleriyle, "Sen de yiyip içiyorsun, sen de bir insansın" demek istemişlerdir.

c) el-Müerric'den, "musahhar" kelimesinin Büceyle Lügatinde, "mahlûk, yaratılmış" anlamına geldiği rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onların "Sen bizim gibi bir beşerden başkası değilsin. Bununla beraber eğer sadıklardan isen, haydi bir ayet (mucize) getir" şeklindeki sözleridir. Bu ifade iki manaya muhtemeldir:

a) Bu, "sen de bizim gibi bir beşersin. Binâenaleyh daha nasıl bir peygamber olabilirsin?" manasındadır. Bu ifadeleri, tıpkı nebiler hakkında söylemiş oldukları, "Eğer onlar doğru ve sadık olsalardı, o zaman melekler cinsinden olurlardı" şeklindeki sözleri menzilesinde, onlar kabilinden bir sözdür.

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/362-363

b) Bununla kastedilenin "Muhakkak ki sen bizim gibi bir beşersin. Binâenaleyh bize nübüvvetini delil ile isbat etmen gerekir" şeklinde olmasıdır. Bunun üzerine Salih (a.s) "İşte bu dişi deve. Su içme hakkı (birgün) onundur..."dedi. Buradaki şirb kelimesi damme ile şürb şeklinde de okunmuştur.
Rivayet olunduğuna göre onlar şöyle derler: "Bu kayanın içinden çıkacak ve hemencecik bir yavru doğuracak olan on aylık gebe bir deve istiyoruz." Bunun üzerine Salih (a.s) oturarak düşünmeye başlar. Cebrail (a.s) ona, "iki rekat namaz kıl ve Rabbinden dişi deveyi iste" der. O da bunu yapar ve dişi deve çıkarak, onlann önüne çöker. Bir de kendisi gibi büyük olan bir yavrusu otur. Sâllh (a.s) onlara şu iki tavsiyede bulunur:
1) Onun, "Su içme hakkı (bir gün) onundur, belli bir günün içme hakkı da sizin" şeklindeki sözünün ifade ettiği husus. Katâde şöyle demiştir: "Devenin su içme günü çalince o onların suyunun tamamını içerdi. Onların içmesi ise, devenin içmediği pûndeydi."
2) Onun, "Ona bir kötülükle ilişmeyin" şeklindeki sözünün İfade ettiği husus. Yani, (vurarak, ya da keserek vb." 'Sonra sizi büyük bir günün azabı yakalar..." Günün büyük olması, azabın o günde -eydana gelmesinden dolayıdır. Günün büyük olarak nitelenmesi, azabın büyük narak nitelenmesinden daha beliğdir. Çünkü zaman azâb sebebiyle büyük ve dehşetli unca, onun büyüktük ve dehşet bakımından etkisi daha şiddetli olur. Daha sonra *.lah onların o deveyi kestiklerini nakletmiştir. Rivayet olunduğuna göre bir kimse onu dar bir yere sıkıştırır, sonra ona ok atarak onu devirir. Sonra ise, Kudar onu roğazlar... Buna göre eğer, "Onlar buna pişman oldukları halde, daha niçin onları azâb yakalamıştır?" denilirse, buna iki şekilde cevap verilir:
1) Onların nedameti, tevbe edenlerin nedameti gibi olmadı. Başlarına hemen zr ecek olan azâbtan korkan kimselerin nedamet ve pişmanlığı gibi oldu.
2) Nedametleri her ne kadar tevbe edenlerin nedameti gibi olmuşsa da ancak e var ki, tevbe edilmesi gereken zamanda olmamış, aksine azabın müşahede edildiği sırada olmuştu. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kötülükleri yapıp yapıp da, onlardan -.erhangi birine ta ölüm gelince, "Ben işte şimdi tevbe ettim" diyenlerin tevbesi değil... (kabul olunmaz)"<Nisa, 18) buyurmuştur. el-Azâb kelimesindeki lâm o büyük günün azabına İşaret etmektedir (ahd içindir). [100][100]

6- LÛt (a.s)'un Kıssası

"Lût (kavmi de) peygamberleri tekzib etti. Hani kardeşleri Lût onlara, (Allah'dan) korkmaz mısınız demişti. Şüphesiz ben size (gönderilmiş) emîn bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfaatım, Âlemlerin Rabbinden başkasına ait değildir. Siz, Rabbinizin sizin için yarattığı zevcelerinizi bırakıp da insanların içinden erkeklere mi gidiyorsunuz? Hayır, siz, haddi aşan bir kavimsiniz." Dediler: "Ey Lût, sen (bu davadan) vazgeçmezsen, andolsun, mutlaka çıkarılanlardan olacaksın." Lût, "Ben sizin bu yaptığınıza elbette buğz edenlerdenim. Ya Rabbi beni ve ehlimi onların yapageldiklerinden kurtar" dedi. Bunun üzerine biz onu ve ehlini tamamiyle kurtardık. Geri kalanların içinde yalnız bir kocakarı vardı. Sonra geridekileri helak ettik. Üstlerine öyle bir yağmur yağdırdık ki! (Bak), inzâr edilenlerin yağmuru ne kötüdür! Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır, ama onların çoğu iman edici değildir. Rabbin mutlak galiptir, çok merhametlidir O" (Şuara, 160-175).
Cenâb-ı Hakk'ın "Siz insanların içinden erkeklere mi gidiyorsunuz?" ifadesine gelince, bunun gelene ait olması muhtemeldir. Yani, "Sizler, insanlar içinde bu sıfata mahsus oldunuz" demektir. Bu sıfatsa, "erkeklere gelmektir" Bunun gelinen şeye ait olması da muhtemeldir. Yani, "Sizler, insanlar içinde erkekleri seçtiniz, kadınları değil" demektir
Cenâb-ı Hakk'ın ı"zevcelerinizi" ifadesine gelince, buradaki mln harf-i ceninin yaratılanı beyan etmek üzere gelmiş olan beyâniyye olması muhtemel olduğu gibi, teb'îz için olması da mümkündür. "Yaratılan şey ile, kadınların (yaklaşılması) mubah olan uzvu murad edilir. Buna

---

[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/363-365

göre sanki onlar bunun aynısını kendi kadınlarıyla da yapıyorlardı. (el-fidî) kelimesi, zulümde çok ileri giden ve haddi aşan anlamındadır. Bu ifadenin anlamı ise. "Onca büvüklüöüne rartman siz, bu günahı irtikab mı ediyorsunuz?" şeklindedir, "Doğrusu siz,
bütün günahlarda haddi aşan bir toplumsunuz, işte bu yaptığınız da bu günahlar cümlesindendir." Yahutta, "Doğrusu siz, böylesi bir hayasızlığı irtikâb ettiğiniz için, haddi aşmakla vasfedilmeyi hak etmiş bir topluluksunuz" demektir. Buna karşılık onlar ona, "Ey Lût, sen (bu davadan) vazgeçmezsen, andoisun, mutlaka çıkarılanlardan olacaksın" dediler. Yani, "ülkemizden çıkardığımız kimseler cümlesinden olacaksın" demektir. Muhtemelen onlar, çıkardıkları kimseyi, en kötü hal üzere sürüp çıkarıyorlardı. Bunun üzerine Lût (a.s) onlara "Ben sizin yaptığınıza buğzedenlerdenim" diye. cevap verdi. (el-kıla) kelimesi, şiddetli buğz anlamına gelir. Buradaki buğz sanki gönüle ve ciğerlere tesir etmiş olan bir buğzdur. Onun ifadesi "Ben sizin yaptığınıza bir buğzedenim" sözünden daha befîğ ve etkilidir. Nitekim "Falanca kişi alimler zümresindendir" sözü, "Falanca kişi, alimdir" sözünden daha belîğdir. Bunun manasının, "size buğzda en ileride bulunan Kimselerdenim" şeklinde olması da muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Biz onu ve ehlini tamamıyla kurtardık" Duyurmuştur. Bundan murad, "Biz onu ve ehlini onların işlerinin ukubet ve cezasından Kurtardık" anlamıdır."Azapta kalanların içinde yalnız bir kocakarı vardı."

Eğer ifadesinde kadına ait bir sıfat bulunmaktadır. Buna göre sanki denilmiştir. Oysa ki onları kurtardığı zaman azapta kalma o kadının sıfatı değildi" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "Bunun manası, azapta kalması takdir edilmiş bir kocakarı" şeklindedir. Bu kadının köyden çıkanlarla birlikte üzerlerine yağan taş yağmuru yüzünden helak olduğu söylenilmiştir.

Kfldî Abdu'l-Cebbar "Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz, Rabbinizin sizin için yarattığı zevcelerinizi bırakıp da insanların içinden erkeklere mi gidiyorsunuz?" ayetinin Tefsirinde şöyle demiştir: "Bu ayette, cebrin batıl olduğuna dair birkaç delil Dulunmaktadır:

a) Terketmemeye kudret olmadıkça, "terkediyorsunuz" denilmez. Bunun gibi siye "Sürmeyi ve sıkmayı niçin terkediyorsun?" denildiği halde, "Göğe yükselmeyi -için terkediyorsun?" denilemez.

b) Cenâb-ı Hakk , buyurmuştur. Şayet fiilin yaratılması Allah'a ait olsaydı, o zaman "onlar için yaratılan şey, onlar hakkında yaratıp vacib (zorunlu) kıldığı şey olurdu, yoksa terkedip yapmadıkları şey değil.

c) Cenab-ı Hakk'ın "Siz haddi aşan bir kavimsiniz" ifadesi. Eğer, yapageldikleri şeyi onlarda Allah yaratmış olsaydı, daha nasıl onlara haddi aşmış oldukları söylenebilir? O siyah olan bir kimseye "Sen rengin konusunda haddi aştın" denilebilir mi?"

Biz de diyoruz ki: Bu açıklamaların neticesi şuna varıp dayanır: "Şayet kul, fiillerinin bizzat mucidi olmasaydı, ona ne medh ve zem, ne emir ne de nehy tereccuh etmez, yönelmezdi. Bu anlamda bu ayetin Musa, İbrahim, Nûh (a.s) kıssaianyla diğer kıssalarda gelmiş olan emir nehiy ve medh zemlerden daha fazla bir hususiyeti bulunmaktadır. O halde, bu açıklamalar diğer kıssalara değil de niçin sadece bu kıssaya tahsis edil? Bu izahların batıl olduğu kesinleşince geriye bu meşhur izah şekli kalmaktadır ki, biz de buna şu iki meşhur cevapla cevap veriyoruz:

a) Allah Teâlâ bu şeylerin meydana geleceğini bilince, bunların olmaması imkansızdır. Çünkü bunların olmaması, ilmin cehalete dönüşmesini gerektirir ki, bu imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır. Onun meydana gelmemesi imkansız otunca, onu terketmeyi emretmek de muhal olan bir şeyi emretmek gibi olur.

b) Kadfr, iki zıdda kadir olduğunda, herhangi bir müreccih olmaksızın, kudret yetirilen İki şeyden (makdûreyn) birinin diğerine ağır basması imkansız olur. Bu müreccih de "dâî" veya "irade"dir. Bu müreccih muhdes olup ona müessir (olan) bir güç vardır. Eğer bu müessir kul ise o zaman teselsül gerekir ki, bu imkansızdır, eğer Allah Teâlâ ise işte bu da senin iddiana göre cebirdir. Bu iki kati ve kesin delille onun söylediklerinin sakıt ve geçersiz olduğu kesin olarak anlaşılmıştır. Allah en iyisini bilendir. 101[101]

7- Şuayb (a.s)'ın Kıssası

"Eyke ashabı da peygamberleri yalanlamıştı. O zamanda ki Şuayb onlara, "(Alfah'tan) korkmaz mısınız" demişti. Şüphesiz ben size (gönderilmiş) emîn bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben buna karşı sîzden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfaatım âlemlerin Rabbinden başkasına ait değil. Ölçeği tam Ölçün. Eksiltenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkından bir şeyi kısmayın. Yeryüzünde fesatçılar olara bozgunluk etmeyin. Sizi ve evvelki ümmetleri yaratandan korkun." Dediler ki: "Sen ancak büyülenmişlerdensin. Sen bizim gibi bir beşerden başkası değişin. Biz senin muhakkak yalancılardan olduğunu zannediyoruz. Eğer sadıklardan isen, gökten üstümüze bir parça düşür." (Şuayb) dedi: "Ne yapıyorsanız, Rabbim daha iyi bilendir" Hülasa: Onu yalanladılar da, kendilerini o gölge gününün azabı yakalayıverdi. Gerçekten bu, müthiş bir günün azabı idi. Elbette bunda alınacak bir ibret vardır. (Fakat) onların çoğu iman edici değildir. Senin Rabbin mutlak galiptir, çok merhametlidir O" (Şuarft, 176-191).
"Eyke" kelimesi, hemze ile ve hemzenin tahfifi ile ve izafetten ötürü mecrûr olarak şeklinde okunmuştur. Esas olan kıraat de budur. Bunu nasb ile okuyup, "Eyke'nin, "leyle" vezninde olarak meşhur bir beldenin ismi olduğunu iddia edenleri, bu yanılgıya sevkeden şey, mushafın hattı (yazı şekli)dir. Çünkü bu kelime hem bu sûrede hem de Sâd sûresinde etifsiz olarak Kur'ân'ın diğer yerlerinde ise, aslı üzere (yani başında elifle diye yazılmıştır. Halbuki kıssa aynıdır, yani aynı yerden bahsedilmektedir. Eyke, marife olmayan bîr isimdir. Rivayet olunduğuna göre, Ashab-ı Eyke sık ağaçlı bir korulukta yaşayanlar demektir. Bunlar, "muhl" nebatının taşıdığı ağaçlardır.
Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, önceki kıssalarda olduğu gibi, "kardeşleri Şuayıb" demeli değil miydi?" denilirse, buna "Şuayb (a.s), Ashab-ı Eyke'den değildi" diye cevap verilir. Hadis-i şerifte, "Medyenlilerin kardeşi şuayıb, hem medyenlilere hem de Ashab-ı Eyke'ye peygamber olarak gönderilmiştir" diye vârid olmuştur. 102[102]

Şuayb (a.s)'ın Kavminden İstedikleri

Sonra Şuayb (a.s) onlara şunları emretmiştir:
1) "ölçeği tam ölçün. Eksilticilerden olmayın" ifadesi. Bu böyledir. Çünkü keyl (ölçme),
1) Tam ölçme,
2) Noksan ölçme ve,
3) Fazla ölçme diye üçe ayrılır. Böylece, Cenâb-ı Hak, "tam ölçmek" demek olan vacibi, ifadesiyle emretmiş; noksan ölçmek demek olan haramdan da, "Muhsırinden (eksilticilerden} olmayın" ifadesiyle nehyetmiş, ama fazla ölçmeden bahsetmemiştir. Çünkü insan fazla fazla Ölçerek verirse iyilik etmiş olur, fazla ölçmeyip tam ölçerse, o zaman da günaha girmiş olmaz.
Şuayıb (a.s) tam ölçmeyi emredince, bunun nasıl olacağını beyan ederek, "Doğru terazi ile tartın" demiştir. Kıstas (terazi) kelimesi, kâfin zammesiyle "kustâs" şeklinde okunmuştur.
2) "İnsanların hakkından hiçbir şeyi kısmayın " ifadesi. Arapça'da "Onun hakkını eksik verdi" manasında denilir. Bu herhangi bir şahıs için sabit olup çiğnenmesi caiz olmayan her hak ve malikinden gasbediimesi caiz olmayan ve onun izni olmadıkça meşru hiçbir tasarrufta bulunulmayan,her bir mülk hakkında kullanılan genel bir lafızdır.
3) "Yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunculuk etmeyin" ifadesi. Arapça'da "Yeryüzünde fesad çıkardı, fesadıdır" denilir. Bu da, mesela yol kesmek baskın yapmak ve ekinleri çiğnemek-yoketmek suretiyle olur. Onlar, her türlü fesadı yapmalarının yanısıra bunları da yapıyorlardı.

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/366-368
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/369-370

4) "Sizi ve evvelki ümmetleri yaratandan korkun" emri. Buradaki "cibille" kelimesi "übülle" vezninde, "cübülle" şeklinde de okunmuştur ve "hilkâ" vezninde, "cible" şeklinde okunmuştur. Hepsi de aynı manaya olup "hilkat*' sahibi (yaratılmış olan) demektir. Bununla kastedilen eğer o onları yaratmamış olsaydı, hiçbir zaman varlık alemine çıkamayanlardan olacak bu insanları ve bunlardan öncekileri yaratmak suretiyle onlara lutfedenin Cenâb-ı Hak olduğunu anlatmaktır. Binâenaleyh o kavmin buna verebileceği cevap onu yanı Şuayb'i terketmelerinin kendileri için daha uygun bir davranış olduğunu söylemek olmuştur. Bu da şu iki yöndendir. Birincisi, onların "Sen ancak fazla büyülenmişlerdensin ve sen bizim gibi bir beşerden başkası değilsin" şeklindeki sözleridir.

İmdi eğer, "Burada ifadenin başına vâv (ve) edatı getirmek, Semûd kıssasında ise getirmemekle mana farklı olur mu?" denilirse, buna şöyle cevab verebiliriz: "Eğer Dunun başına vav getirildiğinde de o kâfirlerce peygamberliğe mâni iki ayrı mana kastedilmiş olur. Bu iki durum da sihir ile onun bir insan oluşudur. Fakat buraya "ve" getirilmezse onlar tek bir mani kastetmiş olurlar ki bu da büyülenmişlerden oluşudur. Daha sonra da Hz. Şuayb (a.s)'in kendileri gibi bir insan olduğunu söylemiş olurlar.

İkincisi, "Biz senin, muhakkak yalancılardan olduğunu zannediyoruz*' şeklindeki sözleridir. Bunun manası açıktır.

Sonra Şuayb (a.s) onları, yalanlamalarına devam etmeleri halinde ilahi azabla tehdid etmiştir. Ama onlar, bunun üzerine "Gökten üstümüze bir parça düşür" demişlerdir. Ayetteki "Klsefen" kelimesi sin'in sükûnu ile, "kisfen" şeklinde de okunmuştur. Her iki şekil de "kiste" (parça) kelimesinin cemisidir. Ayetteki gök (semâ) İle bulut veya gölge kastedilmiştir. Onlar bunun olmayacağını düşünerek, böyle bir istekte bulunmuşlardır. Böylece bu işin olmayarak Hz. Şuayb (a.s)'ın yalancı olduğunun ortaya çıkacağını sanmışlardır. İşte bu noktada Şuayb (a.s), "Ne yapıyorsanız, Rabbim daha iyi bilicidir" demiş, onlara beddua etmeyip, bu hususta işi, Cenâb-ı Allah'a havale etmiştir. Ama onlar bu tekziblerini sürdürünce, Allah onlar üzerine ayetteki semâ (gök) ile bulutu kastetmişlerse, istemiş oldukları o "gölgeli gün" azabını vermiştir. Yok eğer onunla, "gölge"yi kastetmişlerse, isteklerini kabul etmemiştir.

Rivayet olunduğuna göre, Cenâb-ı Hak onlara yedi gün hep rüzgâr estirdi ve onlara kum, toz-toprak musallat etti ve nefeslerini ne bir gölgenir^ne bir suyun fayda veremeyeceği şekilde tuttu (kesti). Böylece onlar çöle çıkmaya mecbur oldular. Allah onları, serinliğini ve tatlı rüzgârını hissettikleri bir bulutla gölgeledi. Hepsi o bulutun altına toplandılar. Bulut onlara öyle bir ateş yağdırdı ki, yanıp gittiler. Rivayet olunduğuna göre, Şuayb (a.s), Ashab-ı Medyen ve Ashab-ı Eyke denen iki ümmete oeygamber olarak gönderilmiştir. Bunlardan Medyenliler Cebrail (a.s)'in bir nârasıyla, Eykelller de "O gölgeli-bulutlu günün azabıyla" helak oldular. Hz. Muhammed (s.a.s)'i, duyduğu o şiddetli üzüntüye karşı teselli etmek için Cenâb-t Hakk'ın bu surede zikrettiği yedi kıssayla ilgili izahımız burada sona erdi. Geriye şu iki soru kaldı[103][103]

Azap Küfür Sebebiyle Olmayıp, Tabii Sebeplerle Olamaz mı?

Birinci soru: Âd, Semûd, Lût kavmi diğer kavimlerin başına gelen azablann, onların inkârları ve inatları sebebiyle değil, aksine müneccimlerin (ehl-i nücûm'un) ittifak ettiği üzere, yıldızlar arası alakalar ve yakınlaşmalar sebebiyle olduğunun söylenmesi niçin caiz olmasın?

Böyle bir ihtimal mevcut olunca, bu kıssalardan ibret almak söz konusu olamaz. Çünkü ibret almak, ancak bu azablann gelişinin, o kâfirlerin küfür ve inadları sebebiyle geldiğini bilmemiz halinde söz konusu olur. [104][104]

---

[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/370-371

[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/372

Bela Ceza Değil, İmtihan İçin Olamaz mı?

İkinci soru: Allah Teâlâ, "Sizden cihad edenleri ve sabredenleri bilelim diye, mutlaka sizi imtihan edeceğiz" (Muhammed, 31) ayetinde buyurduğu gibi, mükellefleri denemek ve imtihan etmek için bu azabı indirmiştir. Hem sonra Allah mü'min kullarını da pek çok yerde büyük belalarla imtihan etmiştir. Durum böyle olunca da onlara belanın inmesi, onların ehl-i bâtıl olduklarına delalet etmez.

Cevap: Allah Teâlâ, bu kıssalar Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli etmek ve onun kalbinden hüznü silmek için indirmiştir. Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onlara bu azabları indirenin kendisi olduğunu ve inkârlarının bir cezası olmak üzere bunu indirdiğini haber verince, Hz. Peygamber (s.a.s) durumun böyle olduğunu anlamış ve böylece de bu onun için bir teselli, bir ferahlık olmuştur. Bazı kimseler İlmu'l-Ahkam'ı105[105] tenkid (inkâr) için şu şekilde istidlal etmişlerdir: Bu eşyada müessir olan, ya yıldızlar, ya burçlar, veyahut da yıldızların belli burçlarda bulunmasıdır. Birincisi bâtıldır, aksi halde yıldızların bulunduğu her yerde böylesi neticeler meydana gelmesi gerekirdi. İkincisi de bâtıldır, aksi halde burçlar devam ettiği müddetçe, eserin de devam etmesi gerekirdi. Üçüncüsü de bâtıldır, çünkü onların görüşüne göre felek, mürekkeb değil, basittir. Böylece bütün burçların karakteri, mahiyetlerinin tamamı bakımından diğer burçların karakterine eşit olurda, böylece o yıldızın durumu kendi burcunda olduğu halde diğer bir burçta olması halindeki durumu gibi olur. Bu sebeple de o yıldız devam ettiği müddetçe, bu neticenin eserin de devam etmesi gerekir. Karşı taraf şöyle diyebilir: "O belli muayyen yıldızdan o eserin zuhur etmesinin o yıldızın başka bir yıldızın hizasında olmasına bağlı olduğu niçin söylenemesin? Binâenaleyh bu karşısında hizasında olma işi olmadığında tesir etme şartı da bulunmamış olur, böylece de o etki meydana gelmemiş olur."

Yine onlar şöyle de diyebilirler: "Bu delâlet, yıldızların zâtları ve karakterleri gereği müessir olmadıklarını gösterir. Ancak ne var ki, bu o yıldızların üzerinde bulundukları adete göre müessir olmadıklarını göstermez. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak yıldızların birbirlerine bitişmesi, yaklaşması ve dönüşlerinin peşinden hususi birtakım tesirlerin meydana gelmesine dair ilahi yasasını icra ettiğinde, bu tesirlerin meydana gelmesinden "Allah Teâlâ onları kâfirleri alıkoymak, men etmek için yaratmıştır" denilmesi gerekmez. Tam aksine Cenâb-ı Hak onları, o adetleri tekrar etmek için yaratmıştır. Allah en iyi bilendir. 106[106]

Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'in Durumunu Bildirmesi

"O, muhakkak ve muhakkak Alemlerin Rabbinin indirmesidir. O'nu, Rûhu'I-emin, inzar edicilerden olasın diye, senin kalbine manası açık Arapça bir dil ile indirmiştir. Şüphe yok ki O, daha evvelkilerin kitablannda da
vardır" (Şuarâ, 192-196).

Bil ki, Allah Teâlâ önceki peygamberlere (a.s) dair olan kıssaları bitirince, bunun şeşinden Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delalet edecek şeyi getirmiştir. Bu delâlet etme şu iki bakımdandır:

1) O'nun "O, muhakkak ve muhakkak Alemlerin Rabbi'nin indirmesidir..." şeklindeki ayetinin ifade ettiği husustur. Zira Kur'ân-ı Kerim fesahati bakımından bir mucizedir. Böylece o âlemlerin Rabbi'nden olmuş olur.

2) Yahut, Hz. Muhammed (s.a.s) herhangi bir öğrenimde bulunmaksızın, geçmiş toplumların

---

105[105] Feleklerin konumundan ve yıldızların birbirlerinin karşısında yer almasından, birbirlerine yaklaşmasından ve şekillerinin üçgen, altıgen, kare, vs. oluşlarından; kâinat aleminde meydana gelen hadiselerle semâ boşluğunda, madenlerde, bitkilerde ve canlılarda meydana gelen bozukluklara dair istidlalde bulunmaktır. Keşfu'z-Zunûn, 1/22.

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/372-373

kıssalarını haber vermiştir. Binâenaleyh bu, ancak Allah'tan alınan vahy •te gerçekleşebilir. Cenâb-ı Hakk'ın bunların hemen peşinden, "Şüphe yok ki o, daha evvelkilerin kitablannda da vardır..." şeklinde, buyurmuş olduğu ifade bu ikinci ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s) herhangi bir öğrenim ve hazırlanmada bulunmadan (bu surede bahsedilen) bu yedi kıssayı, evvelkilerin kitablannda bildirilen duruma aynen uygun olarak107[107] zikredip anlatınca, bu Kur'ân'ın Allah katından olduğuna delâlet etmiştir ki, İşte bu ayetin maksadı da budur. 108[108]

Cebrail (a.s)'in Vasfı

Cenâb-ı Hakk'ın "O, muhakkak ve muhakkak âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir..." ifadesindeki tenzîl kelimesi ile ism-i mefûl manası kastedilmiştir. Sonra bu ifade Kur'ân-ı Kerim hakkında getirilmiş bir ifade ve bu kıssaların da vasıtasız olarak Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirdiği şeyler olması mümkündür. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hakk, "Onu Rûhu'I-emîn... indirmiştir" buyurmuştur. Bu ifadedeki bâ harf-i cerri, ister nezele, isterse nezelie şeklinde okunmuş olsun, her iki okuyuşa göre de fiili müteaddi yapmak içindir. O haldeifadesinin anlamı, "Allah ruhu O, Kur'ân-ı Sen'in kalbine indirici kıldı" yani, "Ruh Sana o Kur'ân'ı anlattı ve O'nu senin kalbine unutulmayacak bir biçimde tesbit edip yazdı" demek olur ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Sana okutacağız da sen unutmayacaksın"(A'ia, 6) ayeti gibi olmuş olur. Ayetteki "Emîn rûh" ifadesiyle, Cebrail (a.s) kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk, Cebrail'i ruhtan yaratılmış olması bakımından "rûh" diye adlandırmıştır. Ona bu âdın verilmesinin O'nun tıpkı kendisiyle hayatın mevcut olduğu bir rûh gibi dini konularda insanların kurtarıcısı olduğu için verilmiş olduğu ileri sürüldüğü gibi, O'nun insanların beden ve ruhtan meydana gelmeleri gibi değil de, sadece rûh oluşundan dolayı bu adı aldığı da ileri sürülmüştür. O'nun, "Emîn" diye adlandırılması da peygamberlere ve başkalarına götüreceği şeyler hususunda, kendisine güvenildiği içindir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Sen'in kalbine" ifadesine gelince, bu hususta şu iki görüş bulunmaktadır.

1) Cenâb-ı Hakk her ne kadar Cebrail (a.s)'i Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirmiş ise de, indirilen o şeyin peygamber tarafından, hıfzedilmiş olduğunu ve O'nun kalbinde, değişmeyecek ve değiştirilemeyecek biçimde yer ettiğini tekid etmek için, ".. .kalbine..." demiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu, maksadının da bu olduğunu beyan ettiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sudur edecek olan inzâr ile de tekid etmiştir. İşte bundan ötürü, "İnzâr edicilerden olasın diye..." buyurmuştur. 109[109]

Asıl Muhatap Kalbdir

2) Gerçek manada muhatab, kalbtir. Çünkü kalb, temyiz ve sınama merkezidir. Diğer uzuvlar ise onun emrine verilmiştir. Bunun delili, Kur'ân, hadis ve akıldır. 110[110]

Buna Dâir Ayetler

Kur'an'dan delile gelince, bunlar pekçok ayet olup, bunlardan birisi mesela Cenâb-ı Hakk'ın

---

107[107]Ad ve Semûd kavimleri ile ilgili Hz. Hûd (a.s) ve Hz. Salih (a.s) kıssaları Tevrat ve İndilerde geçmez. Hz. Nûh, Hz. Ibrahtm ve Hz. Musa (a.s) kıssaları ise (mevcut Tevrat'ta) bulunmakla birlikte bazı hususlarda farklılıklar vardır (Bunlar için bkz: M. Bucaille, Kur'an ve Bilim, Tre. Suat Yıldırım, izmir, 1981. s. 311 vd.)- Z'1"8- Kur'ftn-ı kerim bir (tasdik edici) ise, dtğertaraftan. Mühey-min, yani kontrofcüdür. Onun için bazı hususlarda bu farklılıklar bulunur. Müfessirierimiz bu noktayı burada gözden kaçırmış görünüyor (ç.).

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/373-374

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/374

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/374

Bakara sûresinde ki, "Çünkü O'nu, Sen'in kalbine indiren O'dur..." (Cebrail'dk)"(Bakma,97) ayeti ile yine buradaki, "O'nu: Rûhu'I-emîn Sen'in kalbine indirmiştir" ayeti ve "Şüphesiz ki bunda aklı olan kimseler için elbette bir öğüt vardır" (Kaf, 37) ayetidir.
İkincisi: Allah Teâlâ, cezayt hak etmenin, ancak kalbin işine bağlı olduğunu bildirerek, "Allah sizi yeminierinizdeki "lağv" den dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden sorumlu tutar..." (Bakara, 225) "Onların ne etleri, ne kanlan hiçbir zaman Allah'a erişmez. Fakat sizden O'na (sadece) takva ulaşır"(Hac, 37) Takva ise kalbte bulunur, çünkü Allah Teâlâ, "Onlar Allah'ın takva için kalblerini imtihan ettiği kimselerdir" (Hucurat, 3) buyurmuştur ve, "Göğüslerde ne varsa onlardan derlenip toparlandığı zaman"(Adiyat, 10) buyurmuştur.
Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, cehennemliklerin söylediğini naklettiği, "Eğer biz dinler, yahut aklımızı kullanır olsaydık, şu çılgın cehennem ehli için de bulunmazdık" (uüik. 10) ayetidir. Akhn, kalbte olduğu, duymanın ile oraya havale edildiği malûmdur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Çünkü kulak, göz, kaİb... Bunların herbiri bundan mesuldür" srâ. 36) buyurmuştur. Kulak ve gözden ancak onların kalbe ulaştıracağı şeylerden istifade edileceği malumdur. Binâenaleyh kaluk ile gözü sorumlu tutma, hakikatte kalbi sorumlu tutma olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah gözlerin hâin bakışını, göğüslerin gizleyeceği herşeyi bilir" (Mû'min. 19) buyurmuştur. Gözler ise, ancak baktığı zaman kalblerin sakladığı şeyi gizli tutarlar.
Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın "O sizi yaratan, size kulak, gözler ve gönüller verendir" (Mûfc. 23) ayetidir. Cenâb-ı Hak delilin ilzam ediciliğini bu üç şeye tahsis etmiş ve bu üç şeyin kendisine dua etmesi gerektiğini tedai etmiştir. Biz, kulak ve gözlerin o husustaki kalbin karar verebilmesi için, ancak kalbe ulaştırdığı şeyler hususunda takat ve mecallerinin bulunduğunu söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki, size bile vermediğimiz imkanlardan, biz onlara (nice) kudret vermiştik. Onlara kulaklar, gözler, gönüllerde vermiştik. Fakat ne kulakları, ne gözleri, ne gönülleri onlara hiçbir şeyle fayda vermedi"(Ahkâf, 26) buyurmuş ve bu üçünü, onları sükut etmeye mecbur kıldığı hüccetinin tamamlayıcısı kılmıştır. Ki bundan maksat kendisine, kulak ve gözlerin ulaştırdığı şeyde hükmedenin kalb olmasıdır.
Beşincisi: Cenâb-ı Hak "Allah onların kalblerine kulaklarına ve gözlerine mühür basmıştır"(Bakara, 7) buyurmuş, ilâhî azabı bu üç şeye gerekli kılmıştır. Ve yine Cenâb-ı Hak, "Onların kalbleri vardır, bunlarla idrâk etmezler, gözleri vardır, bunlarla görmezler, kulakları vardır, bunlarla işitmezler... "(Araf, 179) buyurmuştur. Bu ayetin <onumuza delil olan yönü şudur: Allah Teâlâ bu ayette, onlardan bütünüyle ilmi nefyetmeyi dilemiştir. Binâenaleyh şayet, ilim kalbte sabit olduğu gibi, kalbten başka Dir yerde de sabit olmuş olsaydı, ilâhî maksat tam yerini bulmuş olmazdı. Bu sebeple, bu ayetler ve benzerleri hepsi de ilzâm-ı hüccet (delil getirip susturma) ile maksûd olanın kalb olduğunu ifade etmektedirler. Biz daha önce kalb ile birlikte zikredilen kulak ve gözün zikredilişlerinin sebebinin görünenlerin ve duyulanların şekillerinin yerine getirilmesi hususunda kalbin iki organı olduğunu beyan etmiştik. [111][111]

Buna Dair Hadisler

Hadisten delile gelince, Numan İbn Beşir'in rivayet ettiği şu hadistir. O şöyle demiştir: Ben Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini duydum: "Dikkat, insanın bedeninde, iyi olduğunda bedenin tamamının da iyi olduğu, bozuk olduğunda da bedenin tamamının bozulduğu bir et parçası vardır ki, işte bu insanın kalbidir. '[112][112]

Buna Dâir Aklî Deliller

---

[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/374-375
[112][112] Buhâri, İman, 39; Müslim, Müsâkat, 107 (3/1220).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/375-376

Akli delillere gelince bunlar şunlardır:
1) Kalb durduğunda, şayet diğer uzuvlar kesilecek olsa, bu kesilmenin farkına varılmaz. Ama kalb, çalışmaya başladığında, o uzuvların başına gelen bütün afetleri hisseder ve duyar. Binâenaleyh işte bu hadise, diğer uzuvların kalbe tabi olduğunu göstermektedir. Kalb, sevindiğinde veya üzüldüğünde diğer uzuvların durumunun değişmesi de bundan dolayıdır. İnsandaki diğer sıfatlar hususundaki hüküm de böyledir.
2) Kalb diğer uzuvlardan meydana gelecek olan, fiillere sevkeden iştiyak ve arzunun kaynağıdır. Bu iştiyaklar diğer fiillerin başlangıcı ve bunların kaynağı da kalb olunca, mutlak manada âmir olan da kalb olmuş olur.
3) Aklın merkezi kaynağı da kalbdir. Durum böyle olunca mutlak manada âmir olan da yine kalb olmuş olur. Bu üçüncü maddenin birinci mukaddimesine gelince, bu hususta münakaşa edilmiştir. Çünkü önceki alimlerden bir grup aklın kaynağının beyin olduğu, fikrine kail olmuşlardır. Bizim görüşümüzün delilleri ise şunlardır:
a) Cenâb-ı Hak, "Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, bu sebeple düşünecek kaiblere sahip olsunlar..." (Hac, 46) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, "onlann kalbleri vardır, bunlarla idrak etmezler" (Araf, 179) ve "Şüphesiz ki bunda kalbi yani aklı olan... kimseler için elbette bir öğüt vardır"(Kat, 37) buyurmuş, bu ayette aklın kaynağı ve merkezi olduğu için, akla kalb adını vermiştir.
b) Allah Teâlâ ilmin zıdlarını da kalbe nisbet etmiştir. Çünkü o, "kalblerinde bir hastalık vardır" (Bakara. 10) ve "Allah kalblerine mühür bastı" (Bakara, 7) buyurmuştur. Müşrikler de, ".. .kalblerimizperdelidir... "(Nisa, 155) demiş, Cenâb-ı Hak da, "Hayır, Allah onların kalbleri üzerine küfürleri yüzünden mühür basmıştr..." (Nisa, 155) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, "Münafıklar kalblerinde olanı kendilerine açıkça haber verecek, bir sûrenin tepelerine indirilmesinden daima endişe ederler" (Tevbe, 64), "Ağızlarıyla kalblerinde olmayanı söylüyorlardı..." (A. İmran, 167), "Hayır bilakis, onlann kazanmakta oldukları kalblerini yenmiştir" çram.u), "Kur'ân'ı İyiden iyiye anlamazlar mı? Daha doğrusu onların kalbleri üzerinde kilitler vardır" (Muhamm«ı. 24) ve "Fakat hakikat şudur ki, (maddi) gözler kör olmaz, fakat sinelerin içindeki kalbler kör olur"(Hac 46) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu ayetler bilmemenin ve gafletin yerinin kalb olduğunu göstermektedirler. Bu sebeple, aklın ve anlayışın yerinin de kalb olması gerekir.
c) Biz, kendi kendimizi denediğimizde de ilimlerimizin kalb cihetinde olduğunu hissederiz. İşte bundan dolayıdır ki, bizden birisi iyice düşünüp çokça tefekkür ettiğinde, kalbinin sıkıştığını dadandığını ve hatta bundan dolayı elem duyduğunu hisseder. Bütün bunlar aklın merkezinin kalb olduğunu gösterir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, mükellef olanın da kalb olması gerekir. Çünkü teklif akıl ve anlama şartına bağlıdır.
d) Kalb, meydana gelme bakımından uzuvların ilki, Ölüm bakımından da en sonuncusudur. Bunun böyle olduğu anatomi ilmi ile sabittir. Bir de kalb, bedenin ortası sayılan göğüs içinde bulunmaktadır. Hizmetçilerine muhtaç olan krallar, etbâı kendisini her taraftan sarsın, kuşatsın ve böylece de bütün kötülüklerden uzak olsun diye, idare ettikleri ülkenin orta kısımlarında yer alırlar. 113[113]

Aklın Beyinde Olduğunu Söyleyenler

Aklın beyinde olduğunu söyleyenlerde, şu şekilde istidlal etmişlerdir:
1) Algılamanın, idrak etmenin aletleri olan duyu organları kalbe değil, beyne açılırlar.
2) İhtiyarî ve iradî hareketlerimizde vasıta durumunda olan sinirlerimiz, kalbe değil beyne açılırlar.
3) Beyne bir musibet geldiğinde akıl zedelenir.
4) Örfümüzde, bir kimsenin akıl noksanlığı ile tavsif edilmesi halinde herkes, o Kimse hakkında "Hafif beyinli, hafif kafalı..." der.

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/376-377

5) Akıl en kıymetti şeydir. Binâenaleyh onun bulunduğu yerin de en kıymetli yer olması gerekir. Yüksekte olan kıymetli olan demektir. Yüksekte olan ise kalb değil şeyindir. Öyleyse aklın yerinin beyin olması gerekir. 114[114]

Mezkûr Görüşün Tenkidi

Bunlardan birincisine şöyle cevap verilir: Duyu organlarının (algıladıkları) şeylerin neticesini, beyne ulaştırdıkları, daha sonra da beynin, o neticeleri kalbe aştırdığı niye söylenemesm? Böyle olması halinde bu demektir ki, beyin kalbin en yakın aleti, duyu organları ise, uzak olan aletleridir. O halde, bu demektir ki, duyu : -ganlan beyne beyin de akla hizmet etmektedir. Bunun gerçekliğini biz kendimizden ola çıkarak da anlayabilirz. Çünkü biz, falanca işin yapılması, falancanın da yapılmaması gerektiğini düşündüğümüzde, işte bu düşünme esnasında uzuvlarımız - arekete geçer. Biz bu düşüncelerin beyin tarafından değil, kalb tarafından olduğunu hissederiz.
İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Bu eserin neticenin kalbten beyne iletilmiş olması, daha sonra da beynin kendisinden çıkan sinirler vasıtasıyla o uzuvları harekete geçirmiş olması, uzak bir ihtimal değildir.
Üçüncüsüne de şöyle cevap verebiliriz: Kalbin tesirinin diğer uzuvlara ulaşması için, beynin sağlam olmasının şart koşulması da uzak bir ihtimal değildir.
Dördüncüsüne de şu şekilde cevap verebiliriz: Böyle bir örf, kalbin mizacının, özelliğinin, beynin burûdetinden (serinliğinden) istifade etmesiyle mutedil hale geldiği, için olmuştur. Binâenaleyh beyne onu mutedil olmaktan çıkarcak bir musibet geldiğinde, kalb de mutedil ve denge halinde olmaktan çıkar. Bu, ya beynin hararetinin olması gerekli olan miktardan fazla olması veya noksan olmasıyla olur. İşte bu durumda akıl zedelenir ve bozulur.
Beşincisine de şöyle cevap verilir: Eğer onların dedikleri doğru olsaydı, o zaman aklın yerinin kafatası olması gerekirdi. Bu yanlış olduğuna göre, onların görüşlerinin yanlışlığı da sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir.
Not: Bil ki, bizim kalbe mahsus olduğunu söylediğimiz bu keyfiyetler, bazan insanın sinesine (sadr), bazan da gönlüne (füad) nisbet edilmiştir. Bunların kişinin göğsüne nisbet edilmesine gelince, mesela Cenâb-ı Hak, "Göğüslerde ne varsa onlar da derlenip toparlandığında..."(Adiyât, ıo>, "(Allah bunu) göğüslerinizin içindekini yoklamak, ...için (yaptı). Allah göğüslerde olanı hakkıyla bilendir"(A. imr&n, 154) ve "De ki: Göğüslerimizin içinde olanı gizlesenizde, onu açıklasanız da Allah bilir onu..."(aıimrfln,29) buyurmuştur. Gönüle (fuad) gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz onlann gönüllerini ve gözlerini (ters) çevirmiş ... bulunuyoruz..." (En'âm, no) ayetinde ifade edilen husustur. Bazı kimseler, "kalb" ile "fuad"ın birbirinden ayrı şeyler olduğunu ileri sürerek "kalb" kendisini kuşatan et, ve yağ değil de, "fuad"ın %*}J>\ İM ortasında yer alan siyah noktacıktır. "Fuad" ise, onu çevreleyen et, yağ ve bu noktanın tamamıdır." derlerken, bazı kimseler de "kalb" ile "fuad"ın eşanlamlı iki lafız olduğunu söylemişlerdir. Her nasıl olursa olsun, bilinmesi gerekli olan bir husus vardır ki o da, "kalb" ve "fuad" adını alan uzuvda, gerçek manada aklın ve irade gücünün merkezi olan bir yerin bulunduğu ve diğer uzuvlar kalbin emrinde çalıştığı gibi, bu organın kütlesinin büyük kısmının da o yerin emrinde bulunduğudur. Çünkü kendisine nisbet edilen manalarda bir artış olmaksızın, bazan o uzvun parçaları çoğalır, -ki bu parçalar ile, aklı, sevinci ve kederi kastediyorum- bazan da bunlardan bir noksanlaşma olmaksızın, eksilir... Böylece de "kalb" ismi gerçekte bu manaların kendisine girdiği, o parçaların adı olur; fuad adı da, bu uzuvların toplamının tamamı olur. İşte bu konudaki sözümüz bundan ibarettir. Doğruya ileten ise Allah'dır.
Cenâb-ı Hakk'ın "înzar edicilerden olasın diye" ifadesine gelince, "inzâr"ın içine ilim ve amel namına ne varsa her şeye davet etme ile, her türlü çirkinden men etme dahildir. Çünkü bu iki

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/377

hususun tamamında ilâhî azabtan korkma[115]

Kur'ân'ın Arap Lisanı ile Olması

Cenâb-ı Hakk'ın "manası açık, Arapça bir dil ile..." ifadesine gelince, bunun başındaki bâ harf-i cerri, ya kendinden önce geçmiş olan ifadesine taalluk eder. Buna göre mana "Sen manası açık, Arapça bir dil ile uyaranlardan olasın diye..." şeklinde olur. Ki bunlar, Hûd Salih, Şuayb, İsmail ve Muhammed (a.s)'ler olmak üzere beş kişidirler. Yahut da ... ifadesine mütealliktir. Buna göre mana, "Onunla uyarasın diye Allah o Kur'ân'ı manası açık Arapça bir dil ile indirdi" şeklinde olur. Çünkü Cenâb-ı Hak o Kur'ân'ı şayet Arapça olmayan bir dille : a'cemi) indirmiş olsaydı o zaman o müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Anlamadığımız şeyi de ne yapacak mışız?" derlerdi ve böylece de onunla inzârda bulunmak imkansız hale gelirdi. Bu izahta, "O Kur'ân'ı Sen'in ve kavminin lisanı olan Arapça ile indirmek, O'nu Sen'in kalbine indirmek demektir. Çünkü o Kur'ân'ı, hem Sen hem de kavmin anlamaktadır. Binâenaleyh, şayet Arapça olmasaydı, o zaman O Sen'in kalbine değil Sen'in kulağına inmiş olurdu... Çünkü Sen (bu durumda) manasını anlayamadığın bir takım harflerin seslerini duymuş olurdun" manası yatmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphe yok ki o daha evvelkilerin ütablannda da vardır" ifadesine gelince, buradaki hû zamirinin, özellikle, (bu sûrede oahsedilen) haberlere ve kıssalara raci olması muhtemel olduğu gibi, bununla Kur'ân'ın sıfatının, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatının veyahutta bütün inzar ve uyarma şekillerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü bütün bu şeylerin hepsi de, (bu zamire merci teşkil edecek bir biçimde), daha Önce geçmişti... [116]

Benî İsrail Alimleri ve Kur'an

"Israibğulian bilginlerinin bunu bilmesi de onlar için bir alâmet değil miydi? Biz O'nu Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik de, onlara karşı bunu okusaydı yine buna iman edici kimseler değillerdi onlar. Biz (kütü) o günahkârların kalbine öyle bir sokduk ki, o pek çetin azabı görecekleri (ana) kadar onlar bu (Kur'ân'a) inanmazlar. İşte bu (azab) onlara kendileri de farkında olmayarak ansızın gelecektir..." (ŞuarS. 197-202).

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın "Israiloğullan bilginlerinin bunu bilmesi..." ifadesiyle, Hz. Muhammed (s.a s)'rn nübüvvetine ve O'nun bu hususta doğru sözlü olduğuna dair ikinci bir delilin getirilmesi kastedilmiştir. Ki bunun izahı şöyle yapılabilir: İsrailoğullanndan bir grup alim müslüman oldular ve kendisinde Hz. Peygamber (s.a.s)'in sıfat ve vasıflarının geçtiği Tevrat'ta ve İncil'de bazı yerlerin bulunduğunu açıkça ifade ettiler. Kureyş müşrikleri, (zaman zaman) yahudüere başvuruyor ve bu haberleri onlardan öğreniyorlardı. İşte bu durum, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bir nebî oluşunun açık bir delilidir. Zira ilâhî kitapların, Hz. Muhammed (s.a.s)'in vasfı ve niteliği hususunda, birbirine mutabık olmaları Hz. Muhammed (s.a.s)'in nebi olduğuna kesinlikle delâlet etmektedir.

Bil ki, bu ifadede geçen sjı kelimesi mansûb olarak haberi, ifadesi de ismi olarak kelimesi müzekker olmak üzere bu şekilde okunmuştur. Burada geçen "ayet" sözünün isim; ifadesinin de haber kabul edilerek, fiil müennes olarak j& (tekun) şeklinde de okunmuştur. Bu ikinci okuyuş birinci okuyuş gibi değildir. Çünkü burada, bu okuyuşa göre, nekire olan kelime isim, marife olan ise, haber olarak vaki olmuştur... Fiilin "avet" kelimesinin haber olarak mansûb okunması halinde de, müennes gelmesi caizdir. Bu tıpkı (Enpam, 23) ayeti gibidir. [117]

---

[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/377-378

[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/379

[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/379-380

Arap Olmayan Birine Kitap Gelseydi

Cenâb-ı Hakk'ın "Biz O'nun, Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik de..." ifadesine gelince, bil ki Allah Teâlâ yukarda bahsedilen o iki delil ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini ve lehçesinin doğruluğunu beyan edince, bundan sonra da o kafirlere aklî ve naklî delillerin fayda vermeyeceğini beyan buyurarak, "Biz O*nu, Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik de..." buyurmuştur. Yani, "Biz bu Kur'ân'ı, apaçık Arapça bir dil ile, Arabolan bir adama İndirdik. Onlar O'nu dinlediler, onlar O'nu anladılar, onlar O'nu fasih olduğunu bilediler ve misli olan bir ifade ile karşı konulamayan bir kelam olduğunu iyice kavradılar..." demektir. Cenâb-ı Hakk buna, eski semavi kitabların da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğuna dair müjdesini eklemiş, "Ama buna rağmen onlar yine Kur'an'a iman etmemişp'nu inkâr etmişler; O'nu bazan şiir, bazan da sihir olarak adlandırmışlardır. Binâenaleh şayet biz O Kur'ân'ı Arapça bilmeyen kimselere de indirmiş olsaydık, onlar da yine onu inkâr eder ve inkârlarına, hileli yollarla mazeretler bulmaya çalışırlardı..." demek istemiştir. 118[118]

Kalblerde Küfrün Yerleşmesi

Daha sonra da "Biz (küfrü) o günahkarların kalbine öyle bir sokduk ki..." buyurmuştur ki bu, "böylesi bir sokuşla, o Kur'an'ı mücrimlerin kalbine sokduk... O'nu onların kalblerine işte böylece yerleştirdik ve böylece karar kıldırdık... Onlara her ne yapılırsa yapılsın onların üzerlerinde yürüyüp gittikleri inkâr ve sapıklıklarını değiştirmeleri mümkün değildir..." demektir. Bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli eden ayetler zincirindendir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) onların küfürde İsrar ettiklerini anlayıp ve ezeli hükmün bu şekilde cereyan ettiğini bilince, onların iman edeceklerini ümit etmez. Nitekim darb-ı meselde, "ümitsizlik, iki rahatlıktan birisidir" denilmiştir. 119[119]

Dödüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Biz (küfrü) o günahkârların kalbine Öyle bir sokduk ki..." ifadesi her şeyin Allah'ın kaza ve
yaratmasıyla olduğuna delâlet eder. Keşşaf sahibi şöyle der: "Allah, bu âyetle, bu yalanlama onların kalblerinde öylesine yer alıp kökleşti ki adeta yaratılmış bir şey gibi oluverdi..." manasını kastetmiştir." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk bunlarda, ya yalanlamayı doğruluğa, tercih etmeyi gerektiren bir şey yapmıştır, yahutta onlar da böyle bir şey yapmamıştır. Eğer birincisi olursa; biz, En'am Sûresi'nde tercihin vücub, noktasına varıp dayanmadığı sürece tahakkuk etmeyeceğine işaret etmiştik ki, bu durumda maksat hasıl olmuş olur. Yok, eğer bunlarda, tercihi gerektirecek olan herhangi birşeyi asla yapmamışsa, o zaman da Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz (küfrü) o günahkârların kalbine öyle bir sokduk ki..." demesi imkansız olur. Bu tıpkı, kuşun uçmasının onların küfürleriyle uzaktan ve yakından alakalı olmadığı zaman bu küfürlerinin o kuşun uçmasına isnad edilmesinin imkânsız oluşu gibidir.120[120]

Beşinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Şayet sen, "Cenâb-ı Hakk'ın "Biz (küfrü) o günahkârların kalbine öyle bir sokduk ki..."

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/380

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/380-381

120[120] Manaya nüfuz etmek hayli zor ise de başka türlü tercümeye ibare müsait değil (ç.). Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/381 ifadesine göre O'nun "bu (Kurana) inanmazlar" ifadesinin konumu nedir..." dersen, ben derim ki: Bunun konumu onu izah eden ve açfklayan bir konumdur. Çünkü bu ifade onu beyan etmek ve onların kalblerindeki inkarı tekit etmek için getirilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadeyi "Onlar, Allah'ın vadettiği azabı bizzat gözleriyle görünceye kadar o Kur'ân'ı yalanlamayı sürdürürler..." şeklindeki manayı anlatıp ortaya koyan şeyin peşinden getirmiştir.

"Bize bir mühlet verilir mi?.." diyeceklerdir. Onlar, hâlâ azabımızı çabuklaştırmak mı istiyorlar? Şimdi sen bana haber ver: Biz onları senelerce yaşatıp faydalandırsak da, sonra kendilerine tehdid olunageldikleri çatıverse, o yaşayıp faydalandıkları (yıllar) kendilerini kurtarabilir mi? Biz hiçbir memleketi ona öğüt vermek üzere inzâr ediciler göndermedikçe, helak etmedik... Biz zulmedenler değiliz" (Şuarâ, 203-209).

Bil ki Allah Teâlâ, onların, o elîm azabı görünceye kadar, iman etmeyeceklerini ve onlara o azabın ansızın geleceğini beyan edince, bunun peşinden işte bu esnada onlardan bir tehassür ve nedanet şeklinde sudur edecek olan ifadeyi getirmiş ve kurtulmanın imkansız olması halinde, kişinin yardım istemesi gibi "Bize bir mühlet verilir mi?.." diyeceklerini belirtmiştir. Çünkü onlar, ahirette, sığınılacak bir yerin bulunmadığını biliyorlar; ancak ne var ki onlar, bu sözü rahatlamak için söylemişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar hâlâ, azabımızı çabuklaştırmak mı istiyorlar?.." ifadesine gelince bu, ilâhî izaba gelirken, onların durumunun, iki hareket tarzının farklı olduğunu anlayıp, böylece de ibret almaları için, kendisinden "mühlet" istemeleri olması gerekirken, onların dünyada iken o azabı hemencecik istemiş olmaları olduğunu beyan buyurmuş; sonra da yalanlarcasına ilahi azabın hemencecik gelmesini istemenin onlardan, dünyada faydalansınlar diye sadır olduğunu, ancak ne var ki bunun bir cehalet olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir. Çünkü dünya nimetlerinden yararlanma süresi, azdır ve sonludur. Bundan sonra (ahirette) meydana gelecek azabın müddeti ise, sonsuzdur. Sonlu ve kısa Ömürlü olan lezzetleri sonsuz elem ve acılara tercih etmek ise aklen caiz (doğru) değildir. Meymun b. Mihran'dan tavaf yaparken Hasan el-Basrî'ye rastladığı ve ona "bana va'z-u nasihat et" dediği, Hasan el-Basrî'nin ise sadece bu ayeti okuduğu; bunun üzerine Meymun un, "yemin olsun ki hakkıyla va'zettin" dediği rivayet edilmiştir. Ayetteki fiil, şeddesiz olarak şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak kendilerine hüccetler ve deliller getiren inzarcı bir peygamber bulunmadan, hiçbir beldeyi helak etmediğini beyan etmiştir.

Ayetteki (zikrâ) ifadesi hakkında Keşşaf sahibi, "bu kelime, "tezkireten" (bir va'z-u nasihat) manasında olmak üzere mansubtur. Bu, ya ve jfi (inzar etti hatırlattı) fiillerinin manaca birbirlerine yakın olmalarından ötürüdür ki buna göre sanki denilmek istenmiştir, ya "munzirûne" deki zamirden haldir, ki buna göre, "onlar onları, hatırlatıcılar olarak inzâr ederler" demek olur, yahut "onlar vaz'u nasihat ve hatırlatma ile onları inzar ederler" manasında olmak üzere mef'ûl-ü leh'dir, veyahutta bu ifade, "bu bir hatırlatmadır" manasında oimak üzere, mahzuf mübtedanın haberi olarak merfudur veya cümle-i i'tiradiyyedir, yahut "onlar, hatırlatıcı olan inzarcılardır" manasında olmak üzere, "münzirune"nin sıfatıdır. Peygamberler hatırlatma va'zu nasihat işine çok önem verip, bunun üstünde durdukları için, sanki bizzat "zikra" (hatırlatma) nın kendisi kabul edilmişlerdir." Bir başka izah da şöyledir: Zikra kelimesi, mef'ul-ü leh olarak fiili ile alâkalı olmasıdır. Buna göre mana, biz onları helak etmemiz, başkaları için bir zikra (hatırlatma) olsun ve böylece de onlar gibi isyan etmesinler diye, zalim kavmin beldelerini, ancak kendilerine inzarcılar göndermek suretiyle onlara delillerimizi anlatıp onları susturduktan sonra, helak ettik" şeklindedir. "Biz zulmedenler olmadık" ki, zalim olmayan bir avmi helak edelim. İşte kendisine dayanılacak olan izah budur. Buna göre eğer sen, edatından sonra, (hicf, ayetinde vâv getirildiği halde, bu ayette niçin getirilmemiştir" dersen, ben derim ki: "Aslolan, vâvın jetirilmemesidir. Çünkü bu cümle, "karye"nin sıfatıdır. Ama vâv getirilmişse, bu da = ;atı mevsufa iyice bağlamak içindir. 121[121]

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/31-383

Şeytan Vahye Kaynak Olamaz

"Onu, şeytanlar indirmedi. Bu, onlara hem yakışmaz hem onlar buna (esasen) güç de yetiremezier. Şüphe yok ki onlar, meleklerin sözünü d:n!emekten kesinlikle uzaklaştırılmışlardır. Sakın, Allah ile beraber diğer bir tanrı daha çağırma. Sonra azablandmlmışlardan olursun" (Şuarfi, 210-213).
Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân'ı, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiş olması kakımından, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna delil getirip, bu da Kur'ân'daki sonsuz fesahattan ve Hz. Muhammet (s.a.s)'in hiç öğrenimde bulunmadan ve başkalarından istifade etmeden, Kur'ân-ı Kerim'den, geçmiş milletlerin kıssaları --susunda, diğer semavi kitaplardakine tam tamına uygun olarak haber vermesi sa/esinde anlaşılıp, kâfirler de: "Niçin bu, kâhinlere inen ve gelen diğer şeyler gibi : - ve şeytanların likası {haber verip getirmesi) ile olmasın deyince Allah Teâlâ işte "a şöyle cevap vermiştir: "Bu iş, şeytanlar için kolay yapılacak birşey değildir, pünfcü onlar, atılan ateşlerle ve semavî fişeklerle kovalanmışlar ve gök ehli meleklerin E-zzierini dinlemekten uzaklaştırılmışlardır.
Birisi şöyle diyebilir: Şeytanların bu işten, yani meleklerin sözünü dinlemekten alıkonulduklarını bilmek, ancak sâdık peygamberin haber vermesiyle bilinebilecek bir husustur. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s)'in, iddiasında doğru olduğunu, Kur'ân'ın fesahati ve gaybtan haber verişiyle isbat edip, Kur'ân'ın fesahatinin ve gaybtan haber verişinin bir mucize oluşunu isbat etmek ise, ancak şeytanların bu işten menoiundukları sabit olduğu zaman mümkün olunca, devr-i fasit (mantıkta, neticenin, mukaddimelerden biri olarak kullanılması) gerekir. Bu ise, bâtıldır." Buna şu şekilde cevap verilir: "Şeytanların bu işten alıkonulduklarını bilmenin, ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in haber vermesi ile olacağını kabul etmiyoruz. Çünkü biz, sâdık (doğru) olanın sânına verilen değerin, düşmanın sânına verilen değerden daha fazla olduğunu zarurî olarak biliyoruz. Yine, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, şeytanlara lanet ettiğini, insanlara, onlara lanet etmelerini emrettiğini de kesin olarak bilmekteyiz. Binâenaleyh eğer, böylesi gaybî bilgiler, eğer şeytanların haber vermesi, ilkâ etmesi sayesinde olsaydı, kâfirler böyle bir bilgiyi haydi haydi elde ederlerdi. Bu sebeple de, kâfirlerin böylesi şeylere, öncelikle kadir olmaları gerekirdi. Binâenaleyh durum böyle olmadığına göre, şeytanların bu işten engellendiklerini ve gaybı bilmekten uzak olduklarını bilmekteyiz.
Cenâb-ı Hak bu cevabı verdikten sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben "sakın, Allah ile beraber diğer bir tann daha çağırma" buyurmuştur, Aslında bu hitab, başkaları nadir. Çünkü hikmet sahibi olan zat, başkasına te'kidli bir şekilde hitab etmek istediğinde, bu hitabia maksad esasen hitab edilenin tabileri ise de, zahiren bu hitab, idareci durumunda olanlara yöneltilir. Bir de Cenâb-ı Hak peşisıra, buna uygun olan hususları bildirmek için, bu ifadeyi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben getirmiştir. [122][122]

Aşireti Uyarma Emri

"Sen, önce en yakın akrabalarım inzar et. Mü'minlerden sana tabî olanlara, kanat ger. Eğer sana isyan ederlerse de ki: "Ben, gerçekten sizin yaptıklarınızdan berîyim. Sen, o mutlak gâhb, o çok merhametli Allah'a güvenip dayan. O, kıyam ettiğin vakit seni ve secde edenler arasında dolaşmanı görür. Çünkü hakkıyla işiten, hakkıyla bilen O'dur" (Şuana. 214-220).
Bil ki Allah Teâlâ, önce Hz. Peygamber (s.a.s)'i alabildiğine teselli edip, ikinci olarak O'nun peygamberliğine dair hüccetler getirip, üçüncü olarak da inkarcıların sorularını ve şüphelerini zikredip, gerekli cevaplarını verince, bundan sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'e, tebliğ ve peygamberliği ilgilendiren şeyleri emretmişte. Bunlar, şu üç şeydir:
1) "Sen, önce en yakın akrabalarını inzâr et" emrinin anlattığı husustur. Allah Teâlâ, işe önce

---

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/383-384

Hz. Peygamber'den başlayıp, onu, Kendisinin yanısıra bir başka tanrıya ibadet etmesi halinde tehdit etmiş ve sonra O'na, kendisine derece derece yakın olanları bu işe (dine) davet etmesini emretmiştir. Bu böyledir, çünkü insan işi önce kendisi sıkı tutar, sonra akrabalarını yakınlık derecelerine göre bu işe davet ederse, hiç kimsenin bu hususta bir tenkidi olamaz, söylediği söz son derece faydalı, hükümleri alabildiğine geçerli ve tesirli olur.

Rivayet olunduğuna göre, bu ayet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) Safa Tepesi'ne çıkmış ve oradan kendisine derece derece yakın akrabalarına seslenerek, "Ey Abdulmuttaliboğullan, Ey Haşimoğullan, Ey Abdimenâfoğulları, Ey Muhammed'in halası Safiyye, ben, sizin için, Allah'dan gelecek hiçbir şeye mâni olamam. Fakat benden, istediğiniz kadar mal isteyiniz" demiştir."

Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Abdulmuttalib oğullarını toplamıştı. Onlar o gün kırk kişi idiler ve her birinin bir koyunu ve bir çanak sütü vardı. O adamlardan her biri, koyunu ve çanaktakini yiyip içiyorlardı. Onlar, bunları yiyip bitirince Hz. Peygamber (s.a.s) söze başlayıp, "Ey Abdulmuttalib oğulları, şu dağtn arka eteğinde düşman süvarisi var" desem, bana inanır mısınız?" dedi. Onlar, "evet" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "o halde, sizi şiddetli bir azab gelmezden önce uyaran, ikâz eden bir peygamberim" dedi.

2) Bu, "Kanat ger" emrinin anlattığı husustur. Bil ki kuş, konmak için aşağıya doğru süzülmek istediğinde, kanatlarını büker ve yumar. Fakat uçmak istediğinde, kanatlannı açar ve çırpar. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kuşun iniş esnasında kanatlarını kapamasını, tevazu ve yumuşaklıktan bir teşbih, bir darb-ı mesel kılmıştır.

Eğer, peygambere uyanlar, mü'minler olduğu halde aksi de yine böyle iken, daha niçin Cenâb-ı Hak, "mü'minlerden sana tabî olanlara... "demiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz: "Biz, Peygamber'e uyanların sadece mü'minler olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü akrabalarından da pek çoğu, peygambere din için değil, akrabalık ve neseb sebebiyle uyuyorlardı.

Ayetteki, "Eğer sana isyan ederlerse de ki: "Ben, gerçekten sizin yaptıklarınızdan berîyim" ifadesinin manası açıktır. Cübbflî şöyle der: "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların günahlarında, beri olduğuna delâlet eder. Bu aynı zamanda, Allah Teâlâ'nın da, Peygamberi gibi, onların amellerinden ben olmasını gerektirir. Aksi halde peygamber, Allah'a ters düşmüş olur. Bu tıpkı, Peygamberin, Allah'ın gazabına uğramış kimselerden razı olması halinde, bu duruma düşmesine benzer. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onların amellerinden bert olunca, o amelleri yapan (yaratan) ve irade eden daha nasıl Allah olabilir?" Buna şu şekilde cevap veririz: "Allah'ın, onların günahlarından berî oluşu, onları emretmeyip, aksine nehyetmesi manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, o masiyetleri irade etmemiş olması meselesini ise kabul etmiyoruz. Bunun delili şudur: "Allah Teâlâ, onlardan bu masiyetlerin sâdır olacağını biliyordu. Allah Teâlâ'nın, olacağını bildiği şey ise mutlaka öyle olur. Aksi halde, Allah'ın ilmi, cehalete dönüşmüş olur ki bu imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de imkânsızdır. Olması muhakkak olan şeyin, olmaması murad edilmez. Binâenaleyh biz (ehl-i sünnetin) dediği şey sabit olur.

3) Bu "Güvenip, dayan"emrinin anlattığı husustur. Tevekkül, kişinin işini, o işi yapabilecek ve kendisine fayda ve zarar verebilecek kimseye bırakması demektir.

Ayetteki, ifadesi, "izzeti, kudreti ile düşmanlarını ezecek, rahmeti ile, onlara karşı sana yardım edecek Zât'a güven" demektir. [123][123]

Tekallüb'ün Tefsirleri

Cenâb-ı Hak daha sonra, rahim olduğunu bildirmesinin peşinden, bu rahmetin sebebi gibi olan hususu belirtmiştir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kıyam edişi (gece kalkıp namaz kılışı) ve secde edenler arasında dolaşmasıdır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır: [124][124]

---

[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/384-386

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/386

Teheccüd Namazı Kılanlar

a) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gecenin bir yarısında teheccüd namazı için kalkıp, çalışıp çabalayan, din için uğraşan mü'minlerin hallerine muttali olmak için, araştırmak üzere, onlar arasında (evleri arasında) dolaşması kastedilmiştir. Nitekim rivayet olunduğuna göre, gece namazının farziyeti neshedilince, sahabe-i kiram'ın taatlere karşı çok sevgisinden ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s), onların ne yaptıklarını görebilmek için, O gece ashabın evleri arasında dolaştı ve o evleri, onlardan duyduğu zikrullah seslerinden ötürü, "arı kovanı" gibi buldu. Ayetteki "secde edenler" ifadesi ile namaz kılanlar kastedilmiştir. 125[125]

Cemaat Halinde Namaz

b) Bunun manası şöyledir: "Allah seni, insanlarla birlikte cemaat halinde namaz kılmaya kalktığında görür." Hz. Peygamber (s.a.s)'in secde edenler arasında dolaşması da, onların imamı olduğu için, kıyamı, rükû'u, secdesi ve oturuşu ile, onlar üzerindeki tasarrufu manasınadır. 126[126]

Müslümanlar

c) Bu, "sen, dini işleri yerine getirme ve bu hususta yetme hususunda, ne zaman kalkar ve secde edenlerle dönüp dolaşır, çabalarsan, bu halin Allah'a gizli değildir" demektir. 127[127]

Namazda Hz. Peygamber (s.a.s)'in Arkayı Görmesi

d) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, arkasında namaz kılanlara gözünün takılması kastedilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Rükunuzu ve secdeniz tam yapın. Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz sizi, arkamda iken de görürüm'128[128] buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Çünkü hakkıyla işiten, hakkıyla bilen O'dur" buyurmuştur. Bu, "O, senin söylediklerini hakkıyla duyan, niyet edip yaptıklarını hakkıyla bilendir" demek olup, Cenâb-ı Hakk'ın semî olmasını, duymak suretiyle bildiği şeylerden başka birşey olduğuna delâlet eder. Aksi halde, "alîm" lafzı, zaten bu manayı ifade etmektedir. Bil ki, iüâî ifadesi, nükallibüke şeklinde de okunmuştur. 129[129]

Hz. Peygamber (s.a.s)'In Ecdadının Mü'min Oldukları

Bil ki râfizîler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dedelerinin mü'min oldukları görüşündedirler. Onlar bu hususta hem bu ayete, hem bir hadise tutunmuşlardır. Bu ayet hakkında, şunu demişlerdir: "Ayetteki, "secde edenler arasında dolaşmanı görür" ifadesi, sizin ileri sürdüğünüz manalara gelebileceği gibi, bizim dediğimiz şekilde, bununla, "Allah, O'nun ruhunu bir secde edenden, diğer bir secde edene taşımış, dolaştırmıştır" manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bütün bu manalar muhtemel olunca, bunlar arasında bir tezâd ve bir üstünlük bulunmaması gerekteği için, ayeti bu manalardan hepsine de hamletmek gerekir."

Bu râfizîlerin hadisten delilleri ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Ben, hep temiz erkeklerin sulbünden, temiz kadınların rahimlerine aktarılıp durdum" şeklindeki sözüdür. Halbuki kâfir

---

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/386

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/37

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/387

128[128] Buhâri, Salât, 40; Müslim, Salât, 110 (1/519).

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/387

olan her insan, "Müşrikler ancak pisliktirler" frtvt», 28) ayetinden ötürü, pistir. Râfizîler sözlerine şöyle devam ederler: "Bu inancımızın yanlışlığına, "Hani ibrahim babası Âzer'e, "putları ilah mı ediniyorsun?" demişti" (En-âm. 74} ayetini delil getirirseniz, biz deriz ki: Buna şu şekilde cevap verilir: "Baba kelimesi bazan "amca" için de kullanılır. Yine Hz. Yakûb'un oğullan, Yakûb (a.s)'a "Senin ilâhına, babalann-dedelerin İbrahim, İsmail ve Ishak'ın ilahına ibadet ederiz" (Bakara, 133) diyerek, İsmail (a.s), amcası olmasına rağmen, "baba"sı olarak saymışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, amcası Abbasi kastederek, "Babamı bana getirin"130[130] demiştir. Yine putları ilah edinen bu kimsenin, Hz. İbrahim'in annesinin babası olması da muhtemeldir. Çünkü Arapça'da buna da baba denir. Zira Cenâb-ı Hak, "Onun zürriyetindendir, Dâvud, Süleyman ...ve tsâ" (En-Am. 84) buyurarak, Hz. İbrahim (a.s), ana tarafından onun dedesi olmasına rağmen, İsa (a.s)'yı İbrahim (a.s)'in zürriyetinden saymıştır.
Bil ki biz (ehl-i sünnet) bu hususta, Hak Teâlâ'nın, "Babası, Âzer'e..." ayetine tutunmaktayız. Râfizîlerin söyledikleri ise, lafzı, zahirî manasından çıkarıp, mecazî mana vermektir. Onların, "Secde edenler arasında dolaşmanı" ayeti hakkında söyledikleri, "Bunu bütün manalara hamletmek gerekir" şeklindeki görüşleri mümkün değildir. Çünkü bir kaç manaya gelebilen bir lafzı, aynı anda bütün manalarına birden hamletmenin caiz olmadığını beyân etmiştik. Râfizîlerin hadisden delillerine gelince, bu haber-i vâhid olup, Kur'ân'a muâraza edemez. 131[131]

Şeytanın Kâhinler ve Yalancılarla Münasebeti

"Şeytanların kimlerin üzerine indiğini size bildireyim mi? Onlar, her günahkâr yalancının tepesine inerler. Onlar, onlara duyduklarını anlatırlar ve onlann çoğu yalancıdırlar'.' (Şuara, 221-223).
Bil ki Allah Teâlâ, onların önceden ileri sürdükleri şüpheyi tekrar edip, buna şu iki şekilde cevap vermişdir:
1) "Onlar, her günahkâr yalancının tepesine inerler" diye... Bu, daha Önce de anlattığımız şu hususun aynısıdır: Kâfirler, şeytana itaata davet ederler, Muhammed (s.a.s) ise, şeytana, lanete ve ondan uzaklaşmaya davet eder.
2) "Onlar, şeytanlara kulak verirler ve onların çoğu yalancıdırlar" diye... Bununla, "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in durumunu, kâhinlerin durumuna kıyas ediyorlardı. İşte bundan ötürü onlara sanki şöyle denilmektedir: "Eğer bu durum, sizin söyledğiniz gibi olsaydı -ki, kâhinlerin genel halleri, yalancı oluşlarıdır-Peygamberin durumunun da böyle olması gerekirdi. Peygamber (s.a.s)'in, gayba ait haberlerinde doğruluğundan başka birşey ortaya çıkmadığına göre, O'nun durumunun kâhinlerinkine benzemediğini ve onlartn durumunun aksine olduğunu anlamış bulunmaktayız" manası kastedilmiştir.
Müfessirler bu ayet hakkında şu izahları yapmışlardır:
a) Burada bahsedilenler şeytanlardır. Rivayet olunduğuna göre şeytanlar, (göklerde) taşlanarak melekleri dinlemekten menolunamazdan önce, mele-i a'la'daki konuşmalara kulak verip dinliyor ve oradakilerin haberdâr oldukları gayblar hakkında, o meleklerin konuşmalarından bazılarını duyuyor, kapıyor, sonra da bunu kendi dostlarına ulaştırıyorlardı. Dostlarına ulaştırdıkları şeylerin çoğunda yalan söylüyorlardı. Çünkü o şeytanlar, duymadıkları şeyleri de, duyduklarına katıp tostlarına söylüyorlardı.
b) Onlar, meleklerden duyduklarını aynen dostlarına ulaştırıyorlardı.
c) "Effâk", (yalancılar), duyduklarını şeytanlara söylüyor, şeytanlar da kendi duyduklarını onlara haber veriyorlardı.
d) Effak", (yalancı kâhinler), şeytanlardan duyduklarını, insanlara söylüyorlardı. Halbuki o kâhinlerin çoğu yalancıdır, şeytanların kendilerine söylemedikleri şeyleri de, şeytanlar söyledi diye iftira edip, söylüyorlardı.

---

[130][130] Kenzu'l-Ummâl, 10/30195.
[131][131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/387-388

İmdi, eğer, "Ayetteki kelimesinin i'rabtaki yeri nedir?" dersen, derim ki: Bunun, hâl olmak üzere, mahallen mansub olması ve "duyduklarını söyleyerek inerler" manasında olması mümkün olduğu gibi, "effâk"in sıfatı olarak, mahallen mecrûr olması da mümkündür. Çünkü ifadesi de cemi manasındadır. Bunun müste'nef r r cümle olarak irabdan mahalli olmayan bir kelime olması da muhtemeldir. Bunun, uste'nef bir kelime olması da muhtemeldir. Buna göre sanki birisi, "O şeytanlar, palancılara niçin geliyorlarmış?" demiş de, cevaben, "şöyle şöyte yapmak için" denilmiştir.
Eğer, "Cenâb-ı Hak, onların herbirinin yalancı olduklarını bildirdikten sonra, daha niçin, "Onların çoğu yalancıdır" buyurmuştur" denilirse, ben derim ki: "Eflâk, hep yalan söyleyen manasında değil, çoğu zaman yalan söyleyen demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onların cinlerden-şeytanlardan naklettikleri şeyler hususunda, söyledikler sözlerinin bazısının doğru olduğunu, ama çoğunun bir iftira olduğunu bildirmiştir. 132[132]

Sapıkların Uyduğu Şâirler

"Şairlere gelince, onlara da sapıklar uyar. Onların her sahaya daldıklarını ve gerçekten hep yapmayacakları şeyleri söylediklerini görmüyor musun? Fakat bunlardan, ancak imân edip sâlih amelde bulunanlar, Allah'ı çok zikredenler ve zulme uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar böyle değildir. O zulmedenler yakında hangi inkalab (değişim) ile sarsılacaklarını görecekler." (Şuarâ, 224-227).
Bil ki kâfirler, "Şeytanların, kehâneti kâhinlere; şiiri de şairlere ilham edip, vermeleri gibi; Kur'ân'ı da Hz. Muhammed (s.a.s)'e getirdiğini söylemek niçin mümkün olmasın?" deyip, Cenâb-ı Mak da, Hz. Muhammed (s.a.s) le kâhinler arasındaki farkı ortaya koyunca, bu ayetlerde de, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, şairler arasındaki farkı gösteren şeyleri bildirmiştir. Bu fark da, şairlere, genelde azıp-sapanlann tâbi olmuş olmalarıdır. Cenâb-ı Hak daha sonra bu azıp-sapmayı, şu iki hususla izah etmiştir:
1) "Onlar, her sahaya dalarlar" diye... Bununla, onları takibettikleri çeşitli yollar kastedilmiştir. Bu tıpkı senin, "Ben bir vadide, sen bir vadide..." demen gibidir. Çünkü o şâirler, bazen bir şeyi zemmettikten sonra medhedebilirler veya aksini yapabilirler. Yine onlar, birşeyi küçümseyip değersiz olduğunu söyledikten sonra, aynı şeyi yüceltip saygı da duyabiliyorlar veya aksini yapabiliyorlar. Bu ise, onları şiirleri ile, hak ve doğruluğu elde etme peşinde olmadıklarını gösterir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumu ise, bunun tam aksinedir. Çünkü işin başından sonuna kadar, hep aynı çizgide, yani Allah'a çağırma, âhirete teşvik etme ve dünyaya yönelmemeye davet etme çizgisinde devam etmiştir. 133[133]

Yapmadıklarını Söyleyen Şairler

2) Onlar, hep, yapmayacakları şeyleri söylüyorlar" diye... Bu da, dalâlet işaretlerindendir. Çünkü onlar, bazan cömertliğe teşvik ediyor, bazan cömertlikten yüz çevirtiyor; bazan cimriliğe teşvik ediyor, bazan ise, ondan nefret ettiriyor; bazan insanları, atalarından çıkmış ufacık bir kusur ile tenkid ediyor, ama kendileri daha büyüğünü yapıyorlar. Bu da onların, azıp-sapmalarına delâlet eder. Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelince, O, işe önce kendisinden başlamıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, "Sakın Allah ile beraber diğer bir tanrı daha çağırma. (Sonra) azablandınlanlardan olursun" (Şuara, 213) demiştir. Daha sonra da oymak oymak akrabalarına dini tebliğ etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak O'na, "Sen (önce) aşiretini uyar" (Şuara, 214) diye emretmiştir ki bütün bunlar, o şairlerin yollarına benzemez. Bu anlattıklarımız ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumunun, o şâirlerinkine benzemediği ortaya çıkar. 134[134]

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/388-390
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/390
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/391

Makbul Şairler

Cenâb-ı Hak daha sonra, işte Hz. Peygamber ile şâirler arasındaki farkı anlatmak için, şâirlerin bu kötü özelliklerini sayınca, şu dört vasfı taşıyan şâirleri, bunlardan istisna etmiştir:
1) "İman, bu "iman edenler müstesna" cümlesi ile anlatılmıştır.
2) Amel-i sâlih. Bu da ayette "sâlih amelde bulunanlar" cümlesi ile anlatılmıştır.
3) Bunların şiirlerinin, tevhid, nübüvvet ve insanları hakka davet hususlarında olması... Bu da, "Allah'ı çok zikrederler" cümlesi ile anlatılmıştır.
4) Kendilerini hicvedenlere karşılık vermeleri durumu dışında, hiç kimseyi hicvetmemeleri... Bu da, "zulme uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar böyle değildt" cümlesi ile anlatılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah, çirkin sözün alenen söylenmesini sevmez, zulme uğrayanlardan olursa bu müstesna". (Nisa, ı«) buyurmuştur. Hem sonra bu hususta şart olan, tecavüzü haddi aşmayı bırakmaktır. Çünkü Cenâb-ı Allah, "Kim size karşı haddi aşarsa, siz de tıpkı onların haddi aşmaları kadar ona karşı koyun (haddi aşın)"(Bakan, 194) buyurmuştur. Ayetteki, bu istisna ile, Abdullah b. Ravaha, Hassan b. Sâblt, Ka'b b. Malik, Ka'b b. Züheyr gibi şairlerin kastedildiği ileri sürülmüştür. Çünkü bunlar şiirleriyle Kureyş kâfirlerini hicvediyorlardı. Ka'b b. Mâlik (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (a.s) bana, "Kureyş'i hicvedin. Canım, elinde olan Allah'a yemin ederim ki, sizin onlara bu hicviniz, ok yağdırmadan daha çetindir." Yine, Hz. Peygamber (a.s), Hassan b. Sâblt (r.a)'e hep, "Söyle, Ruhu'l-Kudüs de seninledir" derdi. 135[135]

Zalimleri Bekleyen Sarsıntı

Ayetteki, zulmedenler, yakında hangi inkilab (değişim) ile sarsılacaklarını görecekler" cümlesine gelince, Allah en iyisini bilir ya, bana göre bu şu manayadır: "Allah Teâlâ bu sûrede, Hz. Peygamber (a.s)'in kalbinden kederini silecek aklî delilleri, geçmiş peygamberlerin (a.s) kıssalarını, peygamberliğinin hüccetlerini, müşriklerin O'onunlaOnu.bazan kâhin, bazan şâir diye adlandırmalarından tutarsızlıklarını, önce Hz. Peygamber (a.s) ile kâhinler arasında, sonra yine O'nunla şâirler arasındaki farkı zikrederek anlatmış ve sûreyi işte böyle büyük bir tehdidle sona erdirmiştir. Bu, "Kendilerine zulmedip, ayetlerimizi düşünmeyen, delillerimiz hakkında kafa yormayan bu kimseler, yakında hangi inkılâb ile sarsılacaklarını görüp anlayacaklar" demektir. Alimlerin çoğu, "Bu ifadeyle, Cenâb-ı Hakk o şâirlerde bulunduğunu söylediği yollardan, insanları menetmeyi kastetmiştir" demişlerdir. Ama birinci izah, sûrenin başından-sonuna kadarki nazmına daha uygundur. Allah en iyi bilendir.
Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a aittir. Salat, efendimiz ümmî peygamber Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ailesine, ashabına, mü'minlerin anneleri olan peygamber zevcelerine ve kıyamete kadar, bunlara güzellikle uyan mü'minlere olsun. (Âmin) 136[136]

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/391
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/392

NEML SÛRESİ

Bu sûre, doksanüç veya doksandört veya doksanbeş ayet olup, Mekkîdir.

'Tâ, Sîn. Bunlar, Kur'ân'ın ve Kitab-ı Mübiriin ayetleridir, mü'minler için bir hidayet ve bir müjdedir ki o mü'minler, namazlarını dosdoğru kılarlar, zekâtlarını verirler ve onlar âhirete kesin olarak inanırlar" (Neml, 1-3).1[1]

Kur'ân'ın Başlıca Vasıfları

Bil ki ayetteki tflke (onlar) kelimesi, bu sûrenin ayetlerine işarettir. "Kitab-ı Mübin" ile ise, levh-i mahfuz kastedilmiştir. Kitabın mübin (açık ve açıklayıcı) oluşu, onda, olacak herşeyin yazılı olması demektir. Binâenaleyh oraya bakan, onu okuyan melekler, olacak şeyleri açıklamaktadırlar. "Kitab-ı Mübin" ifadesi, nekire ile bir mübhemlik (belirsizlik) meydana gelsin ve böylece de onun çok büyük ve önemli birşey olduğu anlaşılsın diye, nekire olarak getirilmiştir. Bu tıpkı, ilf "Melîk-i muktedir" (kudretli bir melik) (Kamer. 55) ayetindeki nekirelik gibidir. İbn Ebl Able, bunun takdirinde, hazfedilen muzafın yerini tutmak üzere
ref ile Kitab-ı Mübîn şeklinde okumuştur. Eğer, "Bu ayetle, Hak Teâlâ'nın, "Elif, Lâm, Râ. Bunlar o kitabın ve Kur'ân-ı Mübin'in ayetleridir" (Hicr. ıj ayeti arasında ne fark vardır?" dersen, derim ki: Bir fark yok. Çünkü atıf vâv'ı ("ve" edatı) tertibi gerektirmez."
Ayetteki, "Mü'minler İçin bir hidayet ve bir müjde" ifadesi, ya nasb, ya ref mahallindedir. Mansub oluşu, "hal" kabul edilmesine göredir ve bu takdirde, (bir hidayet edici ve müjdeleyici olarak) manasıdır. Bu "hal"in âmili ise, ili; kelimesindeki "işaret etme" manasınadır. Bunun mahallen merfû sayılması ise şu üç sebebten ötürüdür:
a) Mahzûf bir nüve mübtedasının haberi olarak,
b) Ayetteki, "ayat" lafzından bedel olarak,
c) İkinci haber olarak... yani, "onun ayetleri kitabın ayetleri halinde de bir de hidayet ve müjde kaynağı olarak araya getiritmiştir" demektir. 2[2]

Rehberliğin Müminlere Hasredilmesi

Âlimler, bu hidayetin sadece mü'minlere has olarak zikredilmesinin sebebi hususunda şu iki değişik izahı yapmışlardır:
a) Bununla, o Kur ân'm, sadece mü'minierin cennete gideceğini söylemesi ve onlara bu müjdeyi vermesi kastedilmiştir. Bu tıpkı, "işte Allah'a imân edip, O'na sarılanlar yok mu, Allah onlan, Kendinden olan bir rahmetin ve lütfün içine sokacak ve onları, Kendisine 0den bir yola hidayet edecektir" (Nisa, 175) ayetinde ifade edildiği gibidir. İşte bundan ötürü, bu hidayet mü'minlere has kılınmıştır.
b) Ayetteki' 'hidayet'' ile, delil olma (rehberlik) kastedilmiştir. Bu görüşte olanlav, bunun mü'minlere has oluşu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Allah bunu mü'minlere has kılmıştır. Çünkü Allah, bu hidayetin yanısıra müjdeden bahsetmiştir. Müjde ise ancak mü'minler için söz konusudur.
2) Hidayetin o mü'minlere has olarak zikredilmesinin sebebi, onların o hidayete sımsıkı sarılmış olmalarından ötürüdür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, özellikle mü'minleri zikretti. Bu tıpkı, "Sen ancak ondan korkan kimseyi inzâr edicisin" (N&ziat, 45) ayetinde olduğu gibidir.
3) Bu ayetlerin, mü'minler için bir hidayet olması, o mü'minierin hidayetini artırması demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah, hidayete ermiş olanlann hidayetini artırır" {M«y«m, 76) buyurmuştur.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/395
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/395-396

Ayetteki, "Namazlarını dosdoğru kılarlar" cümlesine gelince, doğruya en yakın olan, bu namaz ile beş vakit namazın kastedilmiş olmasıdır. Çünkü "salat" (namaz) kelimesinin başındaki elif-lam bunu gerektirmektedir. Namazın ikâmesi ise, onun şartlarına göre yapılmasıdır. Bu ayetteki "zekât" ile ilgili söz de aynıdır. Çünkü bu zekât ile de farz zekât kastedilmiştir. Zekâtın ikâmesi ise, onun yerli yerince verilmesidir. 3[3]

Ayetteki Nükteler

Ayetteki, "Onlar âhirete kesin İnananların tâ kendileridir" cümlesi ile ilgili şöyle bir soru vardır: Namazlarını dosdoğru kılıp, zekâtlarını hakkıyla edâ eden mü'minierin, hiç şüphe yok ki mutlaka âhirete de kesinkes inanmış olmaları gerekir. Öyle ise, bu ifâdenin ayrıca zikredilmesinin hikmeti nedir? Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:
1) Bu da, mevsûlün sılası cümlesindendir. Buna göre, şu iki izah yapılabilir:
a) İnsanın kemâli, zatı gereği hakkı; kendisiyle amel etmek için hayrı-iyiyi bilip tanımasındadır. Hakkı tanımanın kısımları ise, pek çoktur. Fakat sayesinde kurtuluş yolunun elde edileceği şey, mebde' (yaratılış-başlangıç) ile me'âd'ın (âhiretin-sonun) bilinip tanınmasıdır. Kendisi ile amel edilen hayrın da kısımları pek çok olup, en kıymetlileri şu iki şeydir. Nefis ile (beden) ile yapılan taat-ibadet; mal ile yapılan taat. O halde ayetteki, "mü'minler için" ifadesi, mebde' bilgisine; "namazlarını dosdoğru kılarlar, zekâtlarını verirler" ifâdesi, bedenen ve malen yapılan ibadetlere ve "Onlar, âhirete kesin inananların tâ kendileridir" ifadesi de, âhiret bilgisine bir işarettir. O halde bu demektir ki Cenâb-ı Hak, mebde'in bilinmesini ilk uç, me'âdın bilinmesini son uç, bedenî ve malî ibadetleri de bu ikisinin arası kabul etmiştir.
b) Namazlarını dosdoğru kılıp, zekâtlarını veren mü'minlerin bir kısmı, hasrın ve neşrin (kıyametin) olacağına kesinkes inanırken, bir kısmının bu hususta şüphesi vardır. Fakat bu kısım, taatlan ihtiyaten yapıyor ve söyle diyor: "Eğer bu hususta, hakka (doğruya) isabet etmiş isem, mutluluğu elde etmiş olurum. Yok hata etmiş isem, sadece bu kısa ömürdeki az bir takım iyi ve güzel şeyleri kaçırmış olurum." Binâenaleyh kim namazını-zekâtını bu ikinci tarzda ifâ ederse, gerçekte Kur'ân ile hidayete ermiş olmaz. Fakat kim de âhirete kesinkes inanarak bu işleri yaparsa, Kur'ân ile hidayete ermiş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda bu ifadeye yer vermiştir.
2) Ayetteki bu ifade, cümle-i i'tirâziyyedir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: İman edip, namazlarını dosdoğru kılmak ve zekâtlarını hakkıyla vermek suretiyle sâlih amellerde bulunanlar var ya, işte bunlar, âhirete kesinkes inanmış kimselerdir. Doğruya en yakın izah işte bu ikinci izahtır. Bunun, doğruya en yakın oluşunun delili ise, bu cümlenin bir isim cümlesi olup, mübtedâ olan hum (onlar) zamirinin tekrar edilmesidir. Böylece ayetin manası, "Âhirete hakkıyla ancak, imân ile amel-i sâlihi bir arada yapanlar inanırlar" şeklinde olur. Çünkü neticenin ne olacağı hususunda endişe duymaları, bunları, dinî ibadetlerin zorluklarını sırtlanmaya sevketm iştir. 4[4]

Âhirete İnanmayanların Şaşkınlığı

"Biz, âhirete inanmayanların amellerini, kendileri için süslü göstermişizdir de, şaşmp kalmışlardır. Onlar, kötü azab kendilerine ait olanlardır. Onlar, ahrette de en çok hüsrana uğrayanların tâ kendileridir'.' (Nemi, 4-5}.
Bil ki Allah Teâlâ, mü'minler için söz konusu müjdeyi beyân edince, bunun peşinden kâfirler için olacak, kötü (şiddetli) azabtan bahsederek, "Biz, âhirete inanmayanların amellerini, kendileri için süslü göstermişizdir..." buyurmuştur. Âlimler, Cenâb-t Hakk, "Şeytan, onlara, amellerini süslü göstermiştir" (Ank«wt, 38) ayetinde, bu "tezyîn" (süstü gösterme) işini

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/396
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/396-397

şeytana nisbet ettiği halde, bu ayette bu İşi Kendisine isnâd etmiş olması konusunda değişik izahlar yapmışlardır: 5[5]

Dal ve İlim Meselesi

Bizim (ehl-i sünnet) âlimleri, ayeti, zahirî manasına göre ele almışlardır. Çünkü insan birşeyi ancak o şeyi yapmaya sevkeden bir sebeb bulunduğu zaman yapar. Bu sebeb (dâî) ise, o işi yapmanın bazı menfaatları sağlayacağı hususunda bir bilginin, inancın veya zannın bulunmasıdır. Bu "dâî"nin (insanın kalbindeki bu duygunun), şu iki sebepten ötürü, mutlaka Allah'dan olmuş olması gerekir:
a) Eğer bu, kul tarafından olmuş olsaydı, kul bunun için, başka bir dâî'ye muhtaç olurdu. Bu şekilde de bir teselsül gerekirdi. Halbuki teselsül imkânsızdır.
b) İlim, ya zarurî, ya kesbî olur. Eğer zarurî olursa, mutlaka bu hususta "tasawur"un bulunması gerekir. "TasawurMun ise, kesbî olması imkânsızdır. Çünkü kazanılan o şeyin, eğer bunu kazanan farkında ise, bu, onun için tasavvur edilmiş derrtektir. Halbuki hasıl-ı tahsîl muhaldir. Yok eğer kul bunun farkında değilse, ondan habersiz demektir. O şeyden habersiz olan kimsenin ise, onu istemesi, onun peşine düşmesi İmkânsızdır.
İmdi eğer sen, "Bu husus, bir yönden farkedilir, bir yönden edilmez" dersen, ben derim ki: "Farkedüen, farkedilmeyenden başkadır. Böylece bu iki kısımdan herbiri için biraz önce yapılan taksim yeniden geriye dönmüş olur. Tasavvurun kesbî olmadığı kesin olarak sabit olup, "tasdik"in bulunmasında, iki tasavvurdan herbirinin bulunmasının yeterli olması demek olan, zarurî bir ilim de bulununca, tasavvur kesbî olmamış olur ve bu kesbî olmayan tasavvur, "tasdîk"i gerektirir. O halde bu demektir ki, her nerede, her ne zaman tasavvurât bulunursa, hiç şüphesiz "tasdik" de bulunur, her nerede - her ne zaman o bulunmazsa, tasdik de bulunmaz. Binâenaleyh bu bedîhî (zaruri) tasdîkâtın bulunması kesbî değildir. Sonra bedîhî tasdîkât, nazarî tasdîkâtı gerektirir ise, o nazari tasdîkât da kesbî olmaz. Çünkü zaruri olanın, lâzım-t gayr-ı mufankı olan vasfı da zarurîdir. Yok eğer onları gerektirmiyorsa, nazarî ilimler diye farzettiğimiz o şeyler de böyle olmazlar, tam aksine taklidi bir takım inançlar olurlar. Çünkü mukallidin inancı, onu yapmayı gerektiren herhangi birşey olmaksızın, doğrudan doğruya iyiniyetle yaptığı bir inançtır. Böylece bu izah ile, bütün ilimlerin zarurî olduğu sabit olur.
Yine fiillerin başlangıcının da bir takım ilimler olduğu anlaşılır. O halde kulların fiillerinin tamamı zarurîdir. Binâenaleyh bu demektir ki, insan aslında mecbur olduğu halde muhtar (irade sahibi) görünmektedir. Böylece, her iş yapanın, o işini ona güzel gösterenin Allah Teâlâ olduğu sabit olmuş olur. Binâenaleyh ayetteki "tezyin" (süslü gösterme) ile, Cenâb-ı Hakk'ın o insanın kalbinde, yapacağı o işte, bir takım lezzet ve menfaatlerin olacağı bilgisini yaratması kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk insanın kalbinde, zararlı ve kötü şeylerin bilgisini yaratmaz. Binâenaleyh bu aklî ve kesin deliller ile, bu ayeti zahirî manasına almanın gerekliliği sabit olmuş olur. 6[6]

Mu'tezile'nin Yorumunun Reddi

Mu'tezile ise bu ayetin te'vili hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Bu, "Biz, onlara dinî şeyleri ve kendisine sımsıkı sarılmaları gereken şeyleri beyân ettik. Onun güzelliğini ve onlar için ondaki mükâfaatı açıklamak suretiyle de onu süsledik" demektir. Çünkü Allah'ın bir ameli süslemesi, o ameli güzel, gerekli ve iyi neticeli olarak tavsif etmesidir ki bu, "Allah size imanı sevdirdi ve onu kalblerinizde süsledi" (Hucur*. 7) ayetiyle kastedilen manadır. Ayetin sonundaki, "şaşırıp kalmışlardır" ifadesi de buna delâlet eder. Çünkü bu, "Onlar ise, Bizim onlara süslediğimiz amellerden dönmüş ve yüz çevirmişlerdir"

---

[5] 5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/397-398
[6] 6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/398-399

demektir.
2) Allah Teâlâ onları, uzun Ömür ve bol rızıkla faydalandırınca, o kâfirler, Allah'ın bu lütuf ve in'amlarını şehevî arzulara tabî olmaya ve kendileri için gerekli mükellefiyetlerden uzaklaşmaya bir sebep kılmışlardır. İşte bundan dolayı, sanki Cenâb-ı Hak, onların amellerini süslemiş gibi olur. Bu manaya da, meleklerin, "Fakat onları ve atalarım alabildiğine faydalandırdın da, nihayet zikri (dersi) unuttular ve helake mahkûm bir kavm oldular" (Furkân, ıs) şeklindeki sözleri işaret etmektedir.
3) Cenâb-ı Hakk'ın şeytana zaman tanıması ve onu salıvermesi, böylece de şeytanın, insanlara kötü fiillerini güzel göstermesi, bu "tezyin" (süslü gösterme) işinde açıkça görülen bir ilgidir. İşte bundan ötürü bu tezyin işini Cenâb-ı Hak, Kendisine izafe etmiştir.
Mu'tezile'nin bu görüşlerinden birincisine şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki, "amellerini" sözü, Allah'ın, yapılan amel ister iyi İster çirkin olsun, insanlara o amelleri güzel gösterenin Cenâb-ı Hak olduğunu ifade eden, umûmî bir lafızdır. Bu manadaki "tezyîrTin ne demek olduğunu biraz Önce açıkladık. İkinci İzaha da şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak, onları uzun ömür ve bol rızıkla faydalandırınca, bu işlerin, günahın işlenmesini, işlenmemesine tercihte bir tesiri var mıdır, yok mudur? Eğer var ise, tercihin bulunduğu her yerde mutlaka o işin gereklilik (zarûrîlik) derecesine varıp dayanacağını söylemiştik. Bu durumda, bizim dediğimiz ortaya çıkar. Yok eğer bunda onların bir tesiri yoksa, bunlar, onların amellerine nisbetle, tıpkı bir kapı gıcırtısı ve karga sesi gibi olur ki bu da, onların fililerinin, o nimetlere dayandırılmasına manîdir. Bu, aynı zamanda Mu'tezile'nin üçüncü izahlanna da bir cevaptır. Allah en iyi bilendir.
Ayetteki, "Onlar, şaşıp kalmışlardır" ifadesine gelince, " 'ameh". şaşıp kalmak, hayret etmek, tereddüt) etmek" demektir, tıpkı yolunu şaşıranın durumu gibi.
Hak Teâla'ntn "Onlar, kötü azab kendilerine ait olanlardır..." cümlesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu o kâfirlerin Bedir günü kılıçtan geçirilmeleri ve esir edilmeleridir:
b) Bununla, ister dünyada, ister âhirette olsun, mutlak manada ilahî azab kastedilmiştir. "Kötü" kelimesi ile de, o azabın şiddetli ve büyüklüğü kastedilmiştir.
Ayetteki, "Onlar, en çok hüsrana uğrayanların tâ kendileridir" cümlesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Kişinin, dünyada, sıhhat ve selâmetini soyup atması ve âhirette yine kendisini büyük bir azaba teslim etmesinden daha büyük bir azab yoktur.
b) Bu, "Onlar itaat etmiş olmaları halinde cennette elde edebilecekleri o makamları, itaat etmemek suretiyle; elden kaçırmış olmak suretiyle zarar etmişlerdir. Çünkü her mükellefin, cennette itaat etmesi halinde kendisine verilmek üzere hazırlanmış bir yeri vardır. Fakat isyan edince, bunu başkasına vermiş gibi olur, o makamı elde edemeyecek büyük zarara girmiş olur. 7[7]

Kuran Vahyi İle Nebatatın Mukayesesi

"Şüphesiz ki bu (Kur'ân) sana, herşeyi hakkıyla bilen, hakîm ve alîm Allah tarafından veriliyor. Hani Musa ailesine, "Ben bir ateş gördüm. Size ondan ya bir haber getireyim, yahut size ondan bir kor getireyim de ısmasmız" demiştir. Oraya gittiği zaman, ona şöyle nida olundu: "Ateşte bulunana da, çevresinde olanlara da muhakkak bereket verildi. Alemlerin Rabbi olan Allah münezzehtir. Ey Musa, hakikat şudur ki mutlak gâlib olan, Aziz ve Hakîm Allah benim" (Nemi, 6-9).

Ayetteki ifadesi, "O Kur'ân sana, öyle alîm bir zattan, öyle hakîm bir zattan verilmiştir ki..." demektir. Alim ve Hakîm'ın nekire getirilmesinin hikmeti bu (te'kiddir). Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra zikredeceği kıssalar için bir mukaddime (giriş)dir. lafzı ise mukadder bir

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/399-400

fiili ile mansubtur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki bundan sonra şöyle demektedir: "O'nun hikmetinin ve ilminin neticesi olan, Musa'nın kıssasını da al." Bu lafzın, "alim" kelimesinin mef'ulü olarak mansub olması da mümkündür. İmdi, eğer, "Hikmet, ya ilmin bizzat kendisidir; yahut ilim, hikmetin içinde birşeydir. Öyle ise niçin, hikmetle birlikte ilim de zikredilmiştir? Cevap: Hikmet, sadece amelî şeyleri bilmekle; ilim ise bundan daha kapsamlıdır. Çünkü ilim bazen amelî, bazanda nazarî olur. Nazarî ilimler ise, amelî ilimlerden daha kıymetlidir. Böylece Cenâb-ı Hak, amelî ilimleri kapsayan hikmeti ele almış, bunun peşinden de, kendisinin alîm olduğunu zikretmiştir ki, alîm, ilimde had noktaya varan demektir. Bunun kemâli ise şu üç cihetle elde edilir:

a) Tek olması.

b) Bütün malumatı içine alması.

c) Hertürlü değişiklikten korunmuş olmasıdır. Bu üç mükemmeliyet hali ise, ancak Cenâb-ı Hakk'ın ilminde mevcuttur.

Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede pekcok çeşit kıssadan bahsetmiştir:8[8]

1. Kıssa: Hz. Musa Kıssasının Ezberlenmesi

Birinci kıssa, Hz. Musa (a.s)'nın kıssasıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Hani Musa, ailesine ... demiştir" ifadesine gelince bu, Hz. Musa'nın yolunda, hanımı Hz. Şuayb'ın kızından başka bir kimse bulunmadığını gösterir. Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'nın hanımını, onun, "ehli" olarak vasfetmiş ve bunun peşinden de ümküsü "kalınız" (Kasas.29) buyurarak, fiili çoğul getirmiştir.

Ayetteki, "Ben bir ateş gördüm..." cümlesine gelince, bu şu anlamdadır: "Onlar geceleyin yürüyorlardı. Derken, yolu şaşırdılar. Vakit de soğuk bir vakit idi. Bu gibi hallerde nefis, yol konusundaki şaşkınlığı gidermek ve ısınmak için ateşten istifâde etmek ümidiyle, ta uzaklarda bir ateş görme arzusunu duyar.. İşte bundan ötürü Hz. Musa, hanımına, bir müjde vererek, "Ben bir ateş gördüm..." demiştir. Alimler, bu ifadenin ne manaya geldiği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, flnestü fiilinin "gördüm" anlamına geldiğini söylerken, diğer bazılan da, o, "tesadüf ettim, buldum da, ona ünsiyyet keşfettim" manasına geldiğini söylemişlerse de, birincisi doğruya daha yakındır. Çünkü Araplar, ifadeleri arasında bir fark görmezler.

Cenâb-ı Hakk'ın, "size ondan ya bir haber getireyim..." ifadesine gelince, "haber", kendisiyle yol hakkında bilgi verilen şeydir. Çünkü Hz. Musa, yolunu şaşırmıştı. Sonra bu ifade de, şöyle bir hazf söz konusudur: "O, ateşi görünce, ona doğru yönelerek, "size ondan ya bir haber getireyim..." dedi. Yani, "kendisiyle, yolun bilinebileceği bir haber..." demektir.

Onun "yahut size, ondan bir kor getireyim" cüm\es\ne gelince, (şlhab), alev, meşale; (kabes) de, ele alınmış kor, ateş demektir. Cenâb-ı Hak, alevi kora, ateşe nisbet etmiştir;9[9] çünkü "şihâb" kor ele alındığı zaman ele alınmış olur, ele alınmadığı zaman da ele alınmamış olur. Bu ifadeyi tenvinle şeklinde okuyanlar ise, kelimesini ya bedel tutmuş; yahut da, kendisinde bulunan, "ele alma, tutma" anlamından ötürü, sıfat addetmiştir. Sonra burada, şu şekilde birkaç soru sorulabilir: 10[10]

Bazı Sorular ve Cevapları

Birinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "size ordan ya bir haber getireyim..."(Nemi, 7) ifadesiyle, "olur ki ondan size bir haber ... getiririm..." ifadeleri, adeta birbirleriyle tenakuz halindedirler. Çünkü bunlardan birisinde ümit etme manası var (Kuas, 26), diğerinde ise, kesinlik ve katiyyet anlamı...

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/400-401

9[9] Razı burada Kıraatine göre bu açıklamada bulunmuştur.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/401-402

Biz diyoruz ki, bunun cevabı şöyledir: Bir şeyi uman, bekleyen kimse bazan, o umduğunu elde edememe ihtimalini de düşünerek, o husustaki beklenti ve ümidi kuvvetli olduğu için, "şunu yapacağım ve şöyle olacak" der.

İkinci Soru: Bu ifadenin başına niçin, "gelecek" manasını bildiren sîn gelmiştir?

Cevap: Bu, Hz. Musa tarafından, ailesine, geç de olsa, yahut mesafe uzak dahi olsa, onu getireceği hususunda verilmiş olan bir va'ddir.

Üçüncü Soru: Hz. Musa, bu iki cümlenin arasına, ev "veya" edatını sokmuştur? Her ikisine de, aynı anda ihtiyacı olduğu için, bunları birlikte anmalı, zikretmeli değil miydi?

Cevap: Hz. Musa Allah'ın sünnetine güvenerek, ümidini, ikisini birden elde edemezse bile, onlardan birini elde edeceğine, yani, ya yolu bulacağına, ya da ateşi elde edeceğine bağlamıştır. Çünkü Allah, kulu üzerinde, iki mahrumiyeti birden bulundurmaz.

Ayetteki, cümlesine gelince bu, "ısınmanız için" demektir. Ki bu da, onların, ısınmaya olan ihtiyaçlarını gösterir. Bu durumda bu işin, ancak soğuk bir vakitte meydana geldiği anlaşılır. 11[11]

Ağaçlardaki İlâhî Zuhur

Cenâb-ı Hakk'ın..Şöyle nida olundu: "Ateşte bulunana da, çevresinde olanlara da muhakkak bereket verildi" ifadesine gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu cümlenin başındaki en, tefsir için getirilen en-İ müfessire'dir. Çünkü nida fiilinde kale (dedi) anlamı vardır. Buna göre mana, "O Musa'ya bereket erildi" denildi.." şeklinde olur.

İkinci Bahis: Alimler "ateşte olan..." tabirinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) kelimesi, "Bereketli oldu, arttı..." anlamındadır, nar kelimesi de, nûr" (şık, ziya) anlamındadır. Buna göre mana, "Nurda olanlar mübarek oldu..." şeklinde olur. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'dır. tabiri ile de, melekler kastedilmiştir. Biz bu rivayetin her ne kadar uydurulmuş ve mevzu olduğunu kesinkes eliyorsak da, bu, İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edilmiştir.

2) ifadesiyle, "Allah'ın nuru" ifadesiyle de, "melekler" kastedilmiştir. Bu da, Katâde ve Zeccâc'dan rivayet edilmiştir:

3) Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, mübarek bir yerdeki o ağaçtan duyduğu bir sözle dâ etmiştir. O halde bu demektir ki, sözün mahalli o ağaçtır; ama, Hz. Musa'ya conuşan ise, bu konuşmayı o ağaçta yaratmak suretiyle kendisi olmuştur, ama ağaç mamıştır. Sonra o ağaç, içindedir. Onun etrafındakiler ise, meleklerdir. İşte bundan :: ayı, Cenâb-ı Hak, "Ateşte bulunan da, çevresinde olanlar da mübarek kılındı" Duyurmuştur. Bu, CübbaTnin görüşüdür.

4) Ateşte olan, Hz. Musa'dır. Çünkü, ateşe yakın olan odur. Ateşin etrafında olanlar ise meleklerdir. Bu, doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü bir şeye yakın can hakkında, "o, o şeyin içindedir" ifadesi kullanılabilir.

5) Keşşaf sahibine göre, ifâdesinin anlamı "ateşin yerinde olan ıse ve onun çevresindekiler kutlu kılındı" demektir. Burası da ateşin hasıl olduğu yerdir, yani Cenâb-ı Hakk'ın, "bir yerdeki vadinin sağ kıyısın d'an... "(Kasa», 30) ayetinde ele alınan kutlu bölgedir. Bunun böyle :iduğuna, Übeyy İbn Ka'b'ın bu kelimeyi "o yer ile, onun etrafındakiler mübarek oldu" şeklindeki kıraati delâlet etmektedir. Yine Ubeyy'in şeklinde okuduğu da rivayet olunmuştur. 12[12]

O Mekânın Kutlu Olmasının Sebebi

Üçüncü Bahis: O mıntıkanın, ateştekilerin ve onun etrafındakilerin mübarek nma sebebi, bu

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/402

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/403

büyük hadisenin orada vaki olmasıdır. Ki, bu büyük iş de, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa ile konuşması, onu peygamber kılması ve onun elinden mucizeler izhâr etmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Şam topraklarını, "Onu da, Lût'u da, içinde âlemler için bereketler verdiğimiz arza (ulaştırıp) kurtardık" (Enbiyâ, 7i) ayetinde de belirttiği gibi, bereketli kılmış, mübarek yapmıştır. O toprakların böyle olması da gerekir; çünkü o topraklar peygamberler otağı, vahyin indiği mekân olup onların, ölülerini de, dirilerini de içinde bulunduran yerdir. 13[13]

Teşbihin Buradaki Anlamı

Dördüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, bu sözü, Hz. Musa'nın münacâatının bir mukaddimesi yapmıştır. O halde ayet-i kerimedeki, "Ateşte bulunan da, çevresinde olanlar da mübarek kılındı.." cümlesi, bunun, bütün Şam topraklarında, kendisinden bereket fışkıran büyük bir iş olarak kabul olunduğuna delâlet eder.

Ayetteki, "Alemlerin Rabbi olan Allah münezzehtir" cümlesinin şu iki faydası vardır: a) Cenâb-t Hak, bunun, Hz. Musa'nın peygamberliğinin doğruluğu hususunda bir mukaddime olması için, Kendisini, gerek zâtı, gerekse hikmeti hususunda O'na yakışmayan şeylerden tenzih etmiştir, b) Bunun, kâinatta meydana gelen büyük olayların ve hadiselerin, Cenâb-ı Hak tarafından meydana getirildiğine dikkat çekmek için, bunu dileyenin ve onu yapanın, Alemlerin Rabbi olduğunu ilân etmek için gelmiş olmasıdır. 14[14]

Ateşten Gelen Nidanın Manası

Cenâb-ı Hakk'ın... "hakikat şudur ki, mutlak galib olan, Aziz ve Hakîm olan Allah Benim..." ifadesine gelince, Keşşaf sahibi şöyle der: "Innshû kelimesindeki zamirin, şân zamiri; cümlesinin mübtedâ haber; ifadesinin de, o haberin sıfatı olması muhtemel olduğu gibi, bu zamirin, kendinden öncekilerin delâlet ettiği şeye raci bir zamir olması da mümkündür. Yani, "Sana konuşan,

Benim..." demek olur, Bu durumda, Allah lafzı, ene'nin beyâniyyesi, ifadeleri de, tayin için getirilmiş iki sıfat olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa'nın elinden izhâr etmek istediği mucizeleri ortaya koyması için, bir mukaddimedir. Allah Teâlâ bu beyanı ile şunu demek istemiştir: "Meselâ o değneğin bir yılana dönüşmesi gibi, vehim ve anlayışlardan uzak olan şeylere muktedir olan ve yaptığını ince hikmet ve tedbir ile yapan Benim Ben!." 15[15]

Nidanın Hak Olmasının Ölçüsü

İmdi eğer, "Bu nidanın Allah'dan başkasından olması da mümkündür. O halde, Hz. Musa, bunun Allah'dan olduğunu nasıl biiebilmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verilir: Ehl-i sünnetin bu hususta, iki izah şekli vardır:

a) Hz. Musa, harflere ve seslere benzemekten münezzeh olan bir kelâm duymuş ve bunun, Allah'ın sıfatı olduğunu, bedîhî ve zarurî olarak bilip anlamıştır.

b) Mâverâünnehir imamlarının görüşüdür. Buna göre, Hz. Musa(a.s) o sesi o ağaçtan duymuştur. Bu noktada biz şöyle diyoruz: Hz. Musa, bunun Allah'dan olduğunu, şu sebeplerden dolayı anlamıştır:

1) "O nida, o ateş veya o ağaçta meydana gelince, Hz. Musa, bunun Allah tarafından olduğunu anlamıştır. Çünkü, içimizden hiçkimse, böyle bir şeye kadir olamaz." Bu izah tutarsızdır; çünkü, "Ateşe ve o ağaca şeytan girdi; sonra da nida etti" denilmesi muhtemeldir.

2) "O nidanın bizzat kendisinin büyüklük ve azametle, ancak bir mucize olabilecek bir

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/403-404

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/404

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/404

dereceye ulaşmış olması da mümkündür." Bu izah da tutarsızdır, çünkü biz, meleklerin ve şeytanların, (ses bakımından) ne derece kuvvetli olduklarını bilemiyoruz. Binâenaleyh, bunlardan, her frekans ve yükseklikte sesin sadır olması mümkündür.

3) Bu konuşmaya, ilahi bir konuşma olduğunu gösteren bir mucize de eklenmiştir. Bu cümleden olarak, o ateşin yeşil bir ağaçta yanmasına rağmen, o ağacın kendisi yanmamıştır. Bu işte, adetâ bir mucize gibi olmuştur. En doğru olan da budur. Allah en iyisini bilendir. 16[16]

Musa (a.s)'ın Teskin Edilmesi

"Ve asanı bırak". (Musa asasını bırakıp da) onu çevik bir yılan gibi hareket eder görünce, arkasını dönüp kaçtı ve geri dönmedi. "Ey Musa, korkma. Çünkü Ben (varım). Benim yanımda peygamberler korkmaz. Zulmeden kimseler müstesna. Fakat zulmeden kimse işlediği kötülükten sonra iyi iş yapar, halini düzeltirse şüphesiz ki Ben, hakkıyla bağışlayıcı, çok merhamet ediciyim. Elini koynuna sok da, Firavn'a ve kavmine (göstereceğin) dokuz mucize içinde o, kusursuz, bembeyaz (parlak) olarak çıkıversin. Şüphesiz ki onlar, fâsıklar topluluğudur". Vakta ki ayetlerimiz böyle apaçık olarak onlara geldi. "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler. Vicdanları da bunlara tam bir kanaat hasıl ettiği halde, zulüm ve kibr ile yine bunları inkâr ettiler. Fesat çıkaranların
akıbeti bak nice oldu..." (Nemi, 10-14).

Bil ki, bu ayetlerde yeralan hususların pekçoğunun İzahı geçmişti. Biz burada, hassaten buraya mahsus olan (tekrarlanmamış olan) hususları zikredeceğiz.

Cenâb-ı Hakk'ın, 'Ve asanı bırak" ifadesinin neye atfedildiği sorulmuştur.

Cevap: Bu, djjî (Nemi, 8) lafzına atfedilmiştir. Çünkü kelamın takdiri, şeklindedir. Ki, her ikisi de, &y ifadesinin tefsiridir.

Ayetteki, "çevik biryılangibi..."cümlesinegelince, cânkelimesi, küçük yılan anlamına gelir. Onu bu adla isimlendirmişlerdir, çünkü o, insanlara gözükmez. Hasan el-Basrî bu kelimeyi, iki sakin harfin bir arada bulunmasından kaçınarak, (şâbetun - genç kız) ve (dâbetun - debelenen, kımıldayan canlı) diyen kimsenin okuyuşu üzere (cânun) şeklinde okumuştur.

"ve geri dönmedi" cümlesine gelince, bunun anlamı, "rücû etmedi, arkasına dönmedi" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, savaşçı hakkında, kaçıştan sonra tekrar geri dönüp saldırıya geçtiğinde " 'Akkâbe'l-Mukâtilu" denilir. O ancak, bunun, kendisi hakkında murad edilen bir şey olduğunu zannettiği için korkmuştur. Ayetteki "Korkma, çünkü Benim ... yanımda peygamberler korkmaz.." hitabı da buna delâlet eder. Bazıları da şöyle demiştir: "Bundan murad şudur: "Biz peygamberlere bir mucize izhar etmeyi emrettiğimiz zaman, onların bunu izhar hususunda korkmamaları gerekir..." Aksi halde, peygamberler, muhakkak ki bazan korkarlar.

Cenâb-ı Hakk'ın "zulmeden kimseler müstesna" ifadesine gelince, bunun manası şudur: "Lakin, zulmedenler hariç..." Buradaki zulüm, evlâyı terketmek ya da küçük günahlar kabilinden, nebilerden sadır olan şeylere hamledilmektedir. Bununla kastolunanın, Musa (a.s) da bulunan şeye ima olması da muhtemeldir ki, bu, son derece hoş olan tavizlerdendir.

Hasan el-Basrî (r.a) şöyle demiştir: "Allah'a andolsun ki Musa (a.s) kıbtîyi öldürmekle zulmetmiş olan, sonra da halini değiştiren kimselerden idi. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbim, ben nefsime zulmettim. Beni bağışla!.." dedi. Bunun üzerine Al/ah da bağışladı.."(Kaaaa, 16) ayeti, Hz. Musa'ya delâlet eder. Bu ifade, tenbîh harfiyle, (elâ men zaleme) şeklinde de okunmuştur.

Cenab-ı Hakk'ın, "Sonra bir kötülüğün ardından onu bir iyiliğe çevirse.." ayetine gelince, bundan murad, "tevbe güzelliğin ve günahın kötülüğü"dür. Ebû Bekr'ın Asım'dan olan rivayetine göre o, l&£ (Has«n«n) şeklinde okumuştur. 17[17]

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/404-405

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/405-407

Ona Verilen Dokuz Mucize

Cenâb-ı Hakk'ın, "(göstereceğin) dokuz mucize içinde.." ifadesine gelince bu müstesna bir ifadedir. Buradaki fî harf-i cerri, mahzuf olan bir kelama mütealliktir. Buna göre mana, "Dokuz mucize içinde (ile) Firavuna git" şeklinde olur. Bir kimse şöyle diyebilir: "Mucizeler onbir taneydi. Bunlardan ikisi yed-i beyzâ ile asa mucizeleridir. Dokuzu ise şunlar: Denizin yarılması, tufan, çekirge, bit, kurbağa, kan, sitme kör edilmeleri, badiyelerinde kuraktık tarlalarında da eksilme...
Ayet-i Kerime'deki "Vaktaki ayetlerimiz böyle apaçık olarak onlara geldi.." cümlesine gelince, burda, "görme" (Ibsâr) ise, ayetlere nisbet edilmiştir; hakikatte ise, bu ayetleri düşünene aittir. Bu da, onların iyice bakmaları ve onun hakkında tefekkür etmeleri sebebiyledir. Yahutta bu ayetler, son derece aşikâr olmalarından dolayı görür ve doğruya ulaşır gibi addedilmişlerdir. Ali İbn Hüseyin ve Katâde bu kelimeyi, tıpkı (mecbene) ve (mebhale) kelimelerinde olduğu gibi, şeklinde okumuşlardır. Yani, kendisinde görme ve ibret almanın çok olduğu mahal ve mekân. [18][18]

Muarızların İçlerinden İnanmaları

Cenâb-ı Hakk'ın "Vicdanları da buna tam bir kanaat hasıl ettiği halde..." ifadesine gelince, buradaki vâv, hâl vâv'ıdır. Kendisinden sonra da, bir kelime bulunur. Burada muzman (vicdanlar) kelimesini zikretmenin faydası ise şudur: "Onlar bu ayetleri dilleriyle inkâr edip yalanlamışlar, ama kalblerinde ve vicdanlarında ise, bunun gerçek ve hak olduğuna kanaat getirmişlerdir." (isteykane) fiili, (eykane) ifadesinden daha beliğdir.
"zulüm ve kibir ile.." ifadesine gelince, bu, "Bu ayet ve mucizlerin apaçık olup Allah katından olduğuna kanaat getirdikten sonra, onu apaçık bir sihir olarak isimlendirmek suretiyle büyüklenen kimsenin zulmünden daha çirkin hangi zulüm vardır?.." anlamındadır.kelimesi, büyüklenerek, Hz. Musa'nın getirdiği şeye imandan yüz çevirmektir. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "Kibirlerine yediremediler... Onlar mütekebbir ve müstebid adamlardı..." (MO'mmım, 46) ayetinde olduğu gibidir. Bu kelime tıpkı, kelimesinde olduğu gibi, damme ve kesre ile ve şeklinde de okunmuştur. [19][19]

2. Kıssa: Davud (a.s)

"Biz Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, "Bizi mü'min kullarının bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun" dediler. Süleyman Davud'a mirasçı oldu. Dedi ki: "Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi. Bize her şeyden verildi. Şüphesiz ki bu, apaçık bir üstünlüğün ta kendisidir." Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan, kuşlardan orduları toplandı. İşte bütün bunlar, zapt ve idare ediliyorlardı. Hatta karınca vadisine geldikleri zaman (dişi) bir karınca dedi ki: "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin. Sakın Süleyman ve ordusu, bilmeyerek, sizi kırmasın! (Süleyman) onun bu sözünden gülercesine tebessüm etti de: "Ya Rabb, dedi, bana ve ana babama lütfettiğin nimetine şükretmemi ve Senin razı olacağın iyi (işler) yapmamı bana ilham et. Rahmetinle beni de salih kullarının arasına sok" (Nemi, 15-19).
Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince bundan murad, "ilimden bir bÖlüm"dür. Yahut da, "yüce ve aziz bir ilim." Buna göre eğer, "Burda vâv değil de fâ olmalı değil miydi? Senin tıpkı "ona verdim, o da teşekkür etti" demen gibi olmalı değil miydi?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Dil ile şükretmenin hali ancak, ondan önce bir kalb, amelî bulunduğu zaman güzel olur. Bu kalb ameli de, taatları yapmaya, günahı ise terketmeye azmetmedir. Bundan önce, taatlarla meşgul olmak olan, uzuvların amelinin de bulunması gerekir. İşte, dil ile şükürden önce

---

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/407
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/407

mutlaka bu ikisinin bulunması gerekince, şüphesiz ki O'nun şöyle demiş gibi olması gerekir: "Biz ona ilim verdik. O da, bununla, hem kalben, hem de bedenen amel etti. Lisanıyla da, "Bana şunu şunu veren Allah'a hamdolsun" diyerek bunu yaptı..." 20[20]

İlmin Önemi

Onun, "Biz mü'min kullarının bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun.."ifadesine gelince, burada birkaç bahis vardır:
1) Kendilerinden üstün kılınan, çokluk, kendilerine ilim verilmeyenler, yahut da Kendilerine onların ilmi gibi bir ilim verilmeyenlerdir. Onlar bu konuda pekçoklarına üstün kılındıkları gibi, pekçokları da kendilerine üstün kılınmıştır.
2) Ayet-i kerimede, ilmin ve mertebenin yüceliğine bir delil vardır. Çünkü Süleyman ile Davud (a.s)'a, başkalarına verilmemiş olan bir mülk verilmiş, ama onların mülke olan şükürleri, ilme olan şükürleri gibi olmamıştır.
3) Onlar kendilerini, herkese üstün tutmamışlardır. Bu da, tevazünün güzelliğine zelâlet eder.
4) İfâdenin zahiri, bu faziletin ancak o ilim olmasını gerektirir. Sonra, Allah ve Onun sıfatlarını bilmenin, diğer ilimlerden daha şerefli olmasını iktiza eder. Binâenaleyh, bu şükür ancak, bu ilimden ötürüdür. Sonra bu ilim, bütün mü'minier : n mevcuttur. Dolayısıyla, bunun, onların diğer mü'minlere üstün tutulmalarının sebebi olması imkânsız olur. O halde bu fazilet ve üstünlük, Allah ve onun sıfatlarına dair ilim hususunda, kulun, bunların içine dalmış olmasıdır. Öyle ki artık, kulun kalbine hiçbir şüphe gelmez, kalbi hiçbir an ve zaman Allah'tan gafil olmaz... 21[21]

Süleyman (a.s)'ın Davud (a.s)'a Varisliği

Cenâb-ı Hakk'ın, "Süleyman Davud'a mirasçı oldu.." badesine gelince alimler, bu konuda ihtilâf ettiler. Hasan el-Basrî, meselâ şöyle remiştir: "Bu, mal hususundadır. Çünkü nübüvvet ilah? ve doğrudan Allah'dan olan Mr bağış olup, ona miras olunmaz." Bir başkası, "Hayır, bu nübüvvettir" derken, diğer bazıları da, "Hayır, bu saltanat ve yönetimdir" demişlerdir. Eğer Hasan el-Basrî . ıce teemmül etseydi, oğul kendisine varis olduğunda, malın da Allah'tan olan bir atiyye olduğunu anlardı. İşte bundan dolayıdır ki, çocuk mü'min olduğu zaman varis olur; kâfir ya da (murisin) katili olduğu zaman varis olamaz! Fakat Allah Teâlâ, veraset sebebini, bazı şartlarla, ölüye varis olana tahsis etmiştir. Ama nübüvvet böyle değildir, çünkü ölüm, çocuğun nebî olması için bir sebep olamaz. İşte bundan dolayı bunlar, birbirinden ayrılırlar. Ancak bu, babasının ölümünde nübüvvet ile görevlendirildiği çin, nübüvvete varis olmakla nitelenmesine mani değildir. Nitekim oğul da, babasının ölümünde onu elde ettiği için mala varis olur. Söylediğimizi açıklayan şeylerden birisi de şudur: Allah Teâlâ şayet tafsilatlı olarak açıklasaydı da, "Süleyman Davud'a, onun maiına varis oldu" deseydi, o zaman, "Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi" ayetinin hiçbir anlamı olmazdı. Ama biz, "Süleyman onun, nübüvvet ve mülk hakimiyet) makamına varis oldu" dersek, bu o zaman güzel olur. Çünkü mülke varis olmak, bütün bunları içine alır; mala varis olmak ise, nübüvveti içine almaz. Onun, "Şüphesiz ki bu, apaçık bir üstünlüğün ta kendisidir.." ifadesine gelince, bu da ancak, kâmil olsun yada olmasın herkese nasîb olan mal değil de, zikrettiğimiz şeye, nübüvvet makamına yakışan bir şeydir. Allah Teâlâ'nın bundan sonra zikretmiş olduğu, Süleyman (a.s)'ın orduları ifadesi ise, ancak zikrettiğimiz hususa uygun düşer. Yaptığımız bu açıklama ile, Hz. Süleyman (a.s)'ın sadece mala varis olduğunu iddia eden kimsenin görüşü batıl olmuş olur. Ama, "Süleyman, hem mala hem de mülke (hakimiyete) varis oldu.." denilirse bu, bizim yaptığımız açıklamalarla ibtal edilmez. Aksine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Biz, peygamberler

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/408
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/409

topluluğu, varis olunmayız"[22] ifadesinin zahiriyle geçersiz olur. [23]

Kuş Dilini Bilme Nimeti

Onun, "ey insanlar" ifadesine gelince, bundan maksat Allah'ın nimetini izhar etmek, onu yüksek sesle dile getirmek ve insanları, kuşların dilini bilme olan mucizeyi zikretmek suretiyle, tasdik ve imana davet etmektir. Keşşaf Sahibi şöyle demiştir: "Mantık, konuşmak, bir mana ifade etsin ya da etmesin, tek tek kelimeleri ya da cümleleri söylemek, sesle ifade etmektir. Ya'kûb, kitabına, Islahu'l Mantık başlığını koymuştur. Halbuki o, o kitabında sadece, müfret kelimeleri düzeltmiştir. Araplar şöyle derler: "Güvercin nutketti, seslendi." Süleyman (a.s)'ın kuşların diline dair öğrendiği şey ise, kuşların maksad ve gayelerinden bazısını bazısından ayırıp seçmesi, farketmesidir.

Ayetteki, "Bize herşeyden verildi" ifadesi ile Süleyman (a.s)'a verilen şeylerin çok olduğu anlatılmak istenmiştir. Çünkü "herşey" ile, herşeyin çoğu, çok olma bakımından müşterektirler. İşte böyle bir istiarenin (mecazın) yapılabilmesine sebep, bu müşterekliktir. Bundan dolayı ayetteki "küllü" (herşey) kelimesi, "çok şey" manasında kullanılmıştır. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "O (Belkıs'e) herşey verildi" (Nemi, 23) ayetidir. [24]

Nebilerden Tevazu Dersi

Ayetteki, "Şüphesiz ki bu apaçık bir üstünlüğün tâ kendisidir" ifadesi, "Bizi, mü'min kullarından bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun" ifadesinin bir izahıdır ki bundan rnurad, Allah'a şükür ve hamd etmektir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s), "Ben, Âdemoğullannm efendisiyim, ama (bunda) öğünülecek birşey yok" buyurmuştur. Buna göre eğer, ulular kullandığı üslûbtan olduğu halde, Hz. Süleyman nasıl, "Bize öğretildi, Bize verildi" diyebilmiştir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Hz. Süleyman (a.s), bu Biz ifadesiyle, kendisi ile babası Dâvud (a.s)'u kastetmiştir.

2) Bu fiillerdeki nûn harfine, "nûnu'l-vâhidi'l-mutâ' " (itaat olunan ferdi ifade eden nün) denilir. Çünkü Süleyman (a.s), itaat olunan bir padişahtı. Birçok maslahat (sebep), padişahı yüce olarak zikretmeyi gerektirir. Binâenaleyh böyle bir saygı vâcib olmuş olur. [25]

Hz. Süleyman'ın Ordusu

Cenâb-ı Hakk'ın "Süleyman'ın cinlerden, insanlardan, kuşlardan orduları toplandı" ifadesindeki, "haşr", çeşitli yerlerden bir araya gelip toplanmak ve toplamak demektir. Buna göre bu, "Allah Teâlâ bütün bu çeşit varlıkları, onun ordusu kıldı" demektir. Bu ise, ancak Hz. Süleyman'ın kendi gayesi ve muradında tasarruf sahibi olmasıyla mümkün olur. Bu tasarruf da ancak, mevcûd olduğu zaman mükellefiyetin söz konusu olduğu "akıl" bulunduğu zaman olur. Yahut da Hz. Süleyman, mükellif çağına yaklaşmış bir mürahık iken olmuştur. İşte bundan ötürü, "Allah Teâlâ. Hz. Süleyman (a.s) zamanında, kuşları, akıllı varlıklar Kılmıştır. Hernekadar Cenâb-ı Hak, ihtiyaç duydukları incelikleri kuşlara ilham etmiş veya arı gibi hayvanlara kullara menfaatli olma özelliklerini vermiş ise de, zamanımızdaki kuşlar böyle akıllı değildir" diyoruz.

Hak Teâlâ'nın, "İşte bütün bunlar zabt ve idare ediliyorlardı" ifadesi, "hepsi zabtu rabt altında tutuluyorlardı" demektir. Bu, ayette bahsedilen her gurubta bir zabtu rabt altına alan ve idare ettiği, tasarrufta bulunduğu, adına hareket ettiği kimseler üzerinde o kimsenin, bir hükümranlığı ve yetkisi bulunduğunda olur. Binâenaleyh ayetin zahiri, işin bu kadarını anlatmaktadır. Hadiste, "Onlar, Hz. Süleyman'ın ordusu ile birlikte yaptığı hareket, bir nizam ve tertib dahilinde olsun diye, ileri gidenlere mâni oluyorlardı" şeklindeki haber ise, İmkânsız değildir. 26[26]

---

[22] Buhâri, Humus, 1; Müslim, Cihfld, 52-56 (3/1379).

[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/409-410

[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/410

[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/410-411

Karınca Vadisi

Hak Teâlâ'nın "Nihayet karınca vadisine geldikleri zaman.." ifadesine gelince, bu yerin, Şam'da karıncası çok bir vadi olduğu söylenmiştir. Eğer buradaki fiilin niçin alâ harf-i cerri ile müteaddî olduğu sorulursa, şu iki şekilde cevap verilir:
a) Onların gelişleri, vadinin üst tarafından olmuştur. Bundan dolayı bu fiil, isti'la (üstten oluşu) ifade eden bu edat ile kullanılmıştır.
b) Bununla, vadinin geçilip, sonuna ulaşıldığı manası kastedilmiştir. Bu, birisi birşeyin sonuna ulaştığında Arapların kullandığı deyimindendir. Buna göre Hz. Süleyman (a.s)'ın ordusu, vadinin bitiminde konaklamayı murad etmişlerdir. "Nemi" (karınca) kelimesi, mim'in ve nûn'un zammesi ile, nümûl şeklinde okunduğu gibi, racûl vezni üzere nemül şeklinde de okunmuştur. Nemi şekli ise, bunların tahfif ile okunan şeklidir. 27[27]

Karıncanın Konuşması

Ayetteki, ifadesi, "Bir karınca dedi ki" demektir ki karıncanın konuşması akıldan uzak görülecek birşey değildir. Çünkü Allah Teâlâ, karıncada hem aklı, hem konuşma kabiliyetini yaratmaya kadirdir. Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, birgün Kûfe'ye gelmiş ve etrafına insanlar toplanmış. Bunun üzerine o, "İstediğinizi sorun" demiş. Ebu Hanife (r.h) de, o zaman henüz bir delikanlı olarak, onların arasında imiş ve "Süleyman (a.s)'ın karıncasının, erkek mi dişi mi olduğunu sorun" demiş. İnsanlar, Katâde'ye bunu sorunca, o cevap verememiş. Ebu Hanffe (r.h), o karıncanın dişi olduğunu söylemiş. Ebu Hanlfe'ye "Nereden biliyorsun?" denildiğinde, "Allah'ın kitabından... Çünkü Allah, kitabı Kur'ân'da demiştir. Eğer o karınca erkek olsaydı, derdi" cevabını verimiştir. Bu böyledir. Çünkü "nemle" kelimesi, müzekker ve müennesi aynı olma bakımından, "hamâme" (güvercin), "şât" (koyun) kelimeleri gibidir. Binâenaleyh bunlardan dişisi erkeğinden verilen sıfat İle (erkek güvercin) ve diyerek veya gibi zamirler kullanılarak ayırdedilirler.
Ayetteki, "Yuvalarınıza girin" ifadesine gelince, bil ki, karınca akıllı bir varlık olunca, şüphe yok ki, onlara, akıllı varlıklara hitap edildiği gibi hitap ederek, (cemi müzekker salim siğası kullanmıştır.) Bundan Ötürü, böyle söylemiştir. Eğer, "Ayetteki, "Sizi kırmasın" ifadesinin iğrabtaki yeri nedir?" dersen, ben derim ki: Bunun, emrin cevabı olması muhtemel oiduğu gibi, emirden bedel bir nehiy olması da mümkündür. Buna göre mana, "Yerinizde durmayın, yoksa onlar sizi yol üzerinde ezer, kırıp geçerler. Sizi, burada görmeyeyim" şeklinde olur.
Bu ayetle, şu hususlara dikkat çekilmiştir:
a) Yolda yürüyenin (yerdekilere) dikkat etmesi gerekmeyip, yol üzerindekilerin sakınması gerekmektedir.
b) Karınca, peygamberin masum (günahsız) olduğunu ve ondan ancak hatâen canlıları öldürme İşinin sâdır olacağını bildiği için, "bilmeyerek sizi kırmasınlar" demiştir ki bu, peygamberlerin masum olduklarına kesin inanmak gerektiğine önemli dikkat çekmedir.
c) Bir kitabta şunu gördüm: O karınca başkalarına, içeri girmelerini şundan ötürü emretmiştir. Çünkü o, idare ettiği karınca topluluğunun, Hz. Süleyman (a.s)'ı, bu saltanat ve celâlet içinde görmeleri halinde, nankörlüğe düşebilecekleri endişesini duymuştur. İşte onun, "Süleyman sizi ... kırmasın" ifadesi ile kastettiği budur. Böylece o, karıncalar bu nimet ve saltanatı görüp, bir nankörlüğe düşmesinler diye, onlara yuvalarına girmelerini emretmiştir ki bu, bir, kendini dünyaya kaptırmış kimselerle oturup kalkmanın mahzurlu olduğuna dikkat

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/411
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/411

çekmedir.

d) Ve şeddesiz nün ile şeklinde kıraatler de var. Yine aslı olmak üzere bu fiil, tî'nın fethası veya kesresiyte seklinde de okunmuştur. 28[28]

Süleyman (a.s)'ın Gülümsemesi

Ayetteki, "(Süleyman) onun bu sözüne gülercesine tebessüm etti", "tebessüm sınırını gülmeye vardırdı", "gülmeye başlayarak tebessüm etti" demektir. Hz. Süleyman (a.s) şu iki sebepten ötürü gülmüştür:

a) O karıncanın sözünün, kendisinin ve ordusunun merhametine, hallerinin şöhretine ve ordusunun takva konusundaki şöhretine delâlet edişinden hoşlandığı için. Karıncanın buna delâlet eden sözü, "bilmeyerek" şeklindeki sözüdür.

b) Allah Teâlâ'nın, karıncanın sözünü duyma ve onu anlama gibi bir nimeti kendisine verip, başka kimseye vermemiş olmasından ötürü duyduğu sevinçten.

Ayetteki, "Rabbim bana ... ihsan et" ifadesi hakkında Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bunun asıl manası, "Bendeki nimetlerinin şükrünü hakkıyla yapmamı bana nasib et ve ömür boyu sana şükredebilmem için, o nimetlerin benden gitmesine manî olma kudreti ver" demektir." Bu ayet biz (ehl-i sünnetin) görüşüne delâlet eder. Çünkü Mu'tezile ye göre, yapılması mümkün olan herşey lütuf fiillerindendir. Binâenaleyh bütün bunlar olup bitmiştir. Halbuki hasıl-ı tahsil (olmuş şeylerin olmasını istemek) abestir.

Ayetteki, "ve ana babama'1 ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Süleyman'ın ebeveynine verdiği nimetleri, aynen Süleyman'a verilmiş nimet gibi saydığına delâlet eder. "Senin razı olacağın iyi işler yapmamı (bana ilham et)" ifadesi ise, gerek şükür, gerekse amel-i salih hususunda, Allah'dan yardım istemektir.

Daha sonra o, "Rahmetinle beni de sâlih kulların araşma sok" demiştir. O, dünyada iken, iyi şeyleri yapma hususunda Allah'ın yardımını taleb edince, âhirette kendisini sâiih kullardan kılmasını da istemiştir. Onun, "rahmetinle" ifadesi, cennete girmenin, kul tarafından hakedilmesiyle değil de, ilahî lütuf ve rahmet sayesinde olduğuna delâlet eder.

Bil ki Hz. Süleyman (a.s) önce âhiret mükâfaatını sağlama vesilesi olacak şeyi istemiş, sonra âhiret mükâfaatını istemiştir. Ahiret mükâfaatına vesile olacak şey, şu iki husustur: a) önceki nimetlere şükür, b) hizmetlerle (ibadetlerle) meşgul olma... Önceki nimetlere şükür hususunu, "Ya Rabbi, bana ... lütfettiğin nimetine şükretmemi ilham et (nasib et)" İfadesi anlatmaktadır. İnsanın, ana-babasına ve atalarına verilen nimetlerin, oğlun kıymetli bir babaya nisbet edilmesinin, Allah tarafından o oğula verilmiş bir nimet olacağı için, bizzat kendisine verilmiş gibi olduğundan dolayı, "ve ana babama ... verdiğin nimetleri" ifadesi ile, Hz. Süleyman, Allah'ın, baba ve atasına verdiği nimetlere de şükretmiştir. Hz. Süleyman'ın diğer ibadetleri yapması ise, "Senin razı olacağın iyi işler yapmamı..." şeklindeki sözü etmektedir. Hz. Süleyman'ın, Allah'dan âhiret mükâfaatı isteyişini de, "Rahmetinle beni de sâlih kulların arasına sok" ifadesi anlatmaktadır. Buna göre eğer, "Peygamberlerin, dereceleri, velilerin ve sâlih kulların derecelerinden daha büyük olduğu halde, Allah'dan, kendilerini sâlih kullarından kılmasını istemelerinin sebebi nedir? Çünkü meselâ Yusuf (a.s), "Beni müsîüman olarak öldür ve beni sâlih kullarına kat"(Vusut, 101) diye dua ederken, Hz. Süleyman (a.s) da, "Rahmetinle beni de sâlih kulların arasına sok" diye dua etmiştir" denilirse, şöyle cevap verilir: Kâmil-tam salih, Allah'a hiç isyan etmeyen ve hiçbir günaha yeltenmeyendir ki bu, çok yüce bir derecedir. Allah en iyi bilendir. 29[29]

Süleyman (a.s)'tn Kuşları Teftişi

"(Süleyman) kuşları teftiş edip dedi ki: Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa gelmeyenlerden

---

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/412

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/413-414

mi oldu? Onu mutlaka çetin bir cezaya uğratacağım, yahut onu mutlaka kestireceğim. Yahut bana, açık bir burhan (mazeret) getirir." Derken o geldi ve "Ben, senin bilmediğin bir şeyi Öğrendim. Sebe'den sana çok doğru bir haber getirdim. Hakikaten orada bir kadını, onlara hükümdarlık eder buldum. Ona herşey verilmiştir. Onun bir de büyük bir tahtı var. Hem onun, hem kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde etu'klerini gördüm.
Şeytan, onlara, işlerini süslemiş ve yoldan çıkarmış. Dolayısıyla onlar hidayete eremiyorlar" dedi" (Nemi, 20-24). 30[30]

Hüdhüd'ü Sorması

Bil ki Süleyman (a.s), kuşları teftiş edince Hüdhüd'ü hususi bir işi için aradığı zannını uyandırmaktadır. Alimler, Hz. Süleyman'ın Hüdhüd'ü neden araştırdığı hususunda şu değişik izahları yapmışlardır: 1) Vehb b. Münebblh'e göre, Hüdhüd nöbetini ihlâl ettiği için, Süleyman (a.s) onu araştırmıştır. 2) Süleyman (a.s) onu, su ölçekleri ve bulma aletleri onda olduğu için, aramıştır. Çünkü Hüdhüd, yakında olan su ile, uzakta olanı bitebiliyordu. Süleyman (a.s) buna ihtiyaç duyduğundan dolayı, onu sordu ve araştırdı. 3) Hüdhüd, güneşe karşı, Süleyman (a.s)'a gölge yapardı. Ortalıktan kaybolunca, Süleyman (a.s) onu araştırdı.
Ayetteki, "Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa gelmeyenlerden mi oldu" dedi" ifadesindeki, edatı, em-i münkatıadır. Hz. Süleyman (a.s), Hüdhüd'ün yerine baktı, fakat onu göremedi. Bunun üzerine, o, orada olduğu halde, görünmesine mâni olan birşeyden ötürü, yoksa başka bir sebepten ötürü mü onu göremiyorum" manasında, "Bana ne oluyorda onu göremiyorum" demiş. Sonra onun orada olmadığını anlayınca, bu sözden vazgeçmiş ve "Yoksa gelmeyenlerden mi?" demiştir. Böylece sanki, anladığı şeyin, doğru olup
atmadığını sormuştur. Bunun bir benzeri de, Arapların, "Bu (sürü) Seve sürüsü, yok koyun sürüsü" şeklindeki sözleridir. 31[31]

Hüdhüd İçin Düşündüğü Ceza

Ayetteki, "Onu mutlaka çetin bir azaba uğratacağım, yahut onu mutlaka kestireceğim. Yahut bana açık bir burhan (mazeret) getirir" ifadesine gelince, Hz. Süleyman'ın böyle bir sözü, ya ancak mükellef kimseler, yahut da temyiz
mükellefiyet) çağına yaklaşmış ve terbiye edilmeye elverişli kimseler hakkında söylemesi mümkündür. Alimler, onun, "onu mutlaka çetin bir azaba uğratacağım" ^adesindeki azab hakkında, şu değişik görüşleri belirtmişlerdir: Meselâ İbn Abbas
r.a), Hz. Süleyman'ın, onun kanatlarını yolup, güneşe atacağını söylerken; onun, zifte batırılıp, güneşe atılacağı da söylenmiştir. Yine bununla, onun, karıncaların içine atılıp, onlar tarafından yeneceği ile tehdid edilmiş olduğu söylendiği gibi, "kafesine kapatılarak" cezalandırılacağı da ileri sürülmüştür. Yine onunla arkadaş olanların arasının ayrılması ve o Hüdhüd'ün, hoşlanmadığı kimselerle arkadaşlığa mecbur edileceği de söylenmiştir. Çünkü bazı kimseler, "en kötü ve dar hapishane, kişinin »yaşlanmadıkları ile beraber olmasıdır" demişlerdir. Yine bu cezanın, Hüdhüd'ün emsallerine hizmet mecburiyetinde bırakılacağı şeklinde olacağı da söylenmiştir.
Ayetteki, ifadesi, kâfin fethası ve zammesiyle okunmuştur. ifadesi se, (çok geçmeden, en yakın zamanda) manasınadır. Cenâb-ı Hakk'ın bu oekleyişi "kısa" olarak nitelemesi, Hüdhüd'ün Hz. Süleyman (a.s)'dan korktuğu için, hızlıca geldiğini göstermesinden dolayı ve o kuşun, Hz. Süleyman (a.s)'ın emrine nasıl âmâde olduğunu bildirmek içindir. 32[32]

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/414
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/414-415
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/415

Hüdhüd'ün Getirdiği Haber

Onun "Ben senin bilmediğin bir şeyi öğrendim" ifadesine gelince bunda, Hz. Süleyman'ın, Allah Teâlâ'nın en aşağı derecedeki varlıkları arasında, onun bilmediğini bilen kimselerin bulunduğu hususunda bir tenbih ve uyarı bulunmaktadır. Binâenaleyh bu, ücbü (kendini beğenmeyi) terketme hususunda, ince Dir uyan olmuş olur. Bir şeyi ilimce kuşatmak, onun bütün yönlerden bilinmesidir. 33[33]

Sebe

Onun, "Sebe'den sana çok doğru bir haber getirdim" sözüne gelince bil ki, (Sebe1) kelimesi hem munsarif olarak hem de gayr-i munsarif olarak okunmuştur. Kelime, bâ'nın sükûnuyla da şeklinde de rivayet olunmuştur. Bir rivayette ise İbn Kesir'den, elifle okunuş rivayet edilmiştir: (min seba). Bu onların tıpkı (Onlar, Sebfl'nın huzuruna gittiler) ifadeleri gibidir.
Bu, Sebe İbn Yeşcub İbn Ya'rub İbn Kahtân'dır. Bunu kabilenin adı addeden kimse kelimeyi munsarif okumaz... Bunun mahallenin ya da büyük babanın adı olduğunu söyleyense, munsarif okur. Daha sonra ise, Me'reb kenti, Sebe' diye isimlendirilmiş olup, onunla Sana arasında üç günlük bir mesafe bulunmaktadır. en-Nebe'u kelimesi ise, mühim haber anlamına gelir. Buradaki ifadesi, sözün lafızla alakalı güzelliklerinden olup, güzelliğinin alâmeti de, mânanın doğruluğudur. Andolsun ki burada, mananın doğruluğuna ilave olarak gelmiş, böylece de hem lafız hem de mana cihetinden güzel olmuştur. Bir baksana; eğer yerine. kelimesi konulmuş olsaydı, mana yine sahîh ve doğru olurdu. Ama (nebe'un) kelimesi, kendisinde durumun tasvirine daha uygun olan bir fazlalık ve tekîd bulunduğu için, daha uygun ve evlâdır... 34[34]

Sebe'yi Yöneten Kıraliçe

Onun, "Hakikaten orada, birkadmı onlara hükümdarlık eder buldum..." ifadesine gelince, buradaki kadından murad, Belkis Blnti Şurahtl'dir. Onun babası, Yemen topraklarının hükümdarı olup, o ve kavmi, güneşe tapan Meclislerdendi. ifadesindeki zamir, Sebe' (kavmine) racidir. Eğer bununla kavm murad edilmişse, durum gayet açıktır; ama bununla kent kast edilmişse, o zaman mana, "Ora halkına hükümdarlık eden" şeklinde olur.
Onun, "Ona herşey verilmiştir" ifadesine gelince, burada şöyle bir soru bulunmaktadır: Süleyman (a.s), "Bize herşeyden verildi" (Nemi, ıs) demişken, Hüdhüd daha nasıl, "Ona herşey verilmiştir" demiştir? Sanki böylece Hüdhüd, her ikisini bir tutmuştur. Cevap: Süleyman (a.s)'ın söylediği şey, ona verilmiş olan nübüvvet ve hikmete racidir. Sonra da, mülk ve dünya sebeplerine... Hüdhüd' ün (Belkîs hakkında) söylediği ise, ancak dünyayla alakalı meselelerle ilgilidir. 35[35]

Belkîs'in Tahtı

Onun,"Onun bir de büyük bir tahtı var" cümlesine gelince, burada da bir soru bulunmaktadır: Hüdhüd, Süleyman (a.s)'ın mülkünü görmüş olduğu halde, nasıl olur da Belkîs'ın tahtının çok büyük olduğunu söyleyebilmiştir? Ve yine nasıl olur da, büyüklükle niteleme hususunda, Belkîs'ın tahtını Allah'ın Arşına müsavî tutar?..
Birinciye Cevap: Süleyman (a.s)'ın durumuna nisbetle Belkîs'ın durumunu aşağı görüp de, kendisine nisbetle tahtını büyük görmüş olması caiz olabilir. Yine, onca büyüklüğüne ve

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/415
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/416
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/416

azametine rağmen, Süleyman (a.s)'ın böyle bir şeyinin olmaması -nümkündür. Nitekim, kimi emirlerin (prensinin), hükümdarda benzeri bulunmayan şeylere sahip olduğuna tesadüf olunmaktadır.
İkinciye de şöyle cevap verilir: Onun tahtını büyüklükle nitelemek, bunu, onun sülalesinden gelen hükümdarların tahtlarına nisbetle yüceltmek ve büyük görmektir... Allah'ın Arşını büyüklükle nitelemek ise, onu, Allah'ın yaratmış olduğu göklere ve arza nisbetle tazîm etmek ve ululamaktır... Bil ki burada iki bahis vardır. 36[36]

Bazı Şüphelere Cevaplar

Birinci Bahis: Mülhidler bu kıssayı birkaç bakımdan ta'n etmiştir:
1) Bu kıssa, karınca ve Hüdhüd'ün, ancak akıllı varlıklardan sadır olacak olan bir sözü söylemiş olduklarını ifade eder. Bu ise, safsataya götürür... Eğer biz bunu tecviz edersek, şu zamanımızda müşahede ettiğimiz karıncaların, Öklîd'den daha iyi geometri, Sîbeveyh'den daha iyi nahiv bildikleri konusunda emin olamayız... (8u mümkündür). Bit ve beyaz karınca hakkında da böyle söylenebilir... Binâenaleyh, onların içinde peygamberler, mükellefiyetler ve mucizeler bulunabilir. Bilinen birşeydir ki, bunların olabileceğini söyleyen kimse, deliliğe daha yakındır.
2) Süleyman (a.s) Şam diyarında olduğu halde, Hüdhüd nasıl olurda, Şam'dan Yemen'e kadar olan mesafeyi bu kadarcık kısa zamanda uçar, sonra da tekrar geri döner?
3) Bütün insanların ve cinlerin Süleyman (a.s)'a boyun eğmiş olduğunu; rivayete göre, Belkîs'ın sancağı altında, oniki bin meliklik (birlik), bunların herbirinin sancağı altında da yüzbin kişi bulunduğu halde, Süleyman (a.s) bütün dünyanın meliki ve kralı iken, yine rivayete göre, Süleyman (a.s) ile Belkîs'm ülkesi arasında, Hüdhüd'ün uçuşuyla ancak üçgünlük bir mesafe bulunuyorken, daha nasıl olur da, Süleyman (a.s) böylesine azametli bir kraliçenin hükümranlığından haberdar olamazdı?
4) Hüdhüd, marifetullah, O'na secde edilmesinin farziyyetini, onların güneşe tapmalarını inkâr edip de, bunu şeytana ve onun süslemesine nisbet etmeyi nereden ve nasıl öğrenmiştir?
Birinciye Cevap: Böyle bir ihtimal aklen mümkündür; ancak bu, icmâ ile reddolunur. Diğerinede şöyle cevap verilir: Alemin, kadir ve irâde sahibi bir Yaratıcı'ya. muhtaç olduğuna iman etmek, böylesi şüpheleri yok eder.
İkinci Bahis: Mu'tezile, "Güneşe secde ettiklerini ... Şeytan onlara, işlerini süslemiş ve yoldan çıkarmış" ifadesinin, kulun fiilinin kendisi cihetinden olduğuna delâlet ettiğini; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, bu fiili, önce kullara nisbet ettikten sonra şeytana izafe ettiğini; bunu zem makamından getirip, onların hidâyete ermediğini oeyan ettiğini söylemişlerdir.
Buna birkaç bakımdan cevâp verilir: 1) Hüdhüd'ün bu sözü hüccet olmaz. 2) Bu ifadenin zahiri terkolunur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "O yolun doğrusunu göstermek Allah'a aittir" (Nahi. 9) buyurmuştur. Onlara göre şeytan, kâfiri, doğru yoldan men etmemiştir. Eğer kâfir, men edilmiş ve alıkonulmuş olsaydı, teklifin ondan düşmesi gerekirdi. Binâenaleyh burada ancak, medh ve zemmi feshetmek (ayırmak) işine tutunmaya kalır. (Yani, o zemmolunduğuna göre, fiilinin failidir ve sorumludur)...
Bu konudaki cevap ise, daha önce defalarca geçmiş olup, bunu tekrarlamanın hiçbir faydası yoktur. Allah en iyisini bilendir. 37[37]

Süleyman (a.s) ile Hüdhüd'ün Muhaveresi

"... göklerdeki ve yerdeki her gizliyi çıkaran, gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilen Allah'a secde etmesinler diye... Allah O'dur ki, o büyük arşın sahibi olan kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. (Süleyman), "Sakalım doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mı oldun?"

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/416-417
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/417-418

dedi. Şu mektubumu götür, onu kendilerine bırak. Sonra onlardan biraz gen" çekil de bak neye dönecekler" (Nemi, 25-28).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 38[38]

Birinci Mesele

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinde birkaç kıraat vardır:
1) Kelimeyi tenbîh edatı olmak üzere, şeddesiz olarak (elâ) şeklinde okuyan kimsenin kıraati. Şu kıraate göre yâ harfi, nida harfi olur. Münada ise mahzûftur. (Yani, Dikkat, ey falancalar, secde ediniz...) Bu, aşağıdaki beytinde münâdâyı hazfeden şairin hazfetmesine benzer:
2) şeklinde okumak. Bu kıraatle, "ve şeytan, secde etmemeleri için onları yoldan alıkoydu, saptırdı" manası murad edilir. Böylece edatı ile birlikte harf-i cer olan lam düşmüştür. Buradaki (lâ)'nın, zâid olması da mümkündür. Buna göre mana, "Onlar, secde etme hidâyetine varamadılar... ulaşamadılar..." şeklinde olur.
3) Bu, Abdullah tbn Mes'ûd ile A'meş'in harfi (Mushaflannda bulunan şekil) olup, buna göre *tf kelimesindeki hemze hâ'ya çevrilir ve (hellâ) şeklinde okunur. Abdullah Ibn Mes'ûd'un, muhatap siğasıyla, "secde etsenize, secde etmiyor musunuz?" anlamında olmak üzere şeklinde okuduğu da rivayet edilir.
4) Übeyy İbn Ka'b'ın kıraati olup o, şeklindedir. 39[39]

İkinci Mesele

Muhakkik ulemâ şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin, emir manasında olması gerekir. Çünkü eğer,
secdeden men etme anlamında olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine secde edilmeyi vâcib kılan şeyle -ki bu, O'nun, gizliyi çıkarmaya kadir olup, sırları bilmesidir- vasfedilmesinin bir manası olmazdı." 40[40]

Üçüncü Mesele

Ayet-i kerime, Allah Teâlâ'nın kudret ve ilimle vasfedilmiş olduğuna delâlet eder. Kudrete gelince, bu, "Göklerdeki ve yerdeki her gizliyi çıkaran" ifadesidir. Gizli olan şey, masdar ile isimlendirilmiştir. Bu, bütün rızık ve mal çeşitlerini ve onların, yağmur ile semâdan; nebat ile de yerden çıkarılmasını içine alır. İlim ile vasf edilmesine gelince, bu da, "gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilen" ifadesidir. 41[41]

Güneşe Tapanlara Red

Bil ki bu ifadeden maksat, güneşe tapanlara reddiyedir. Bunun delâleti şu şekilde iade edilebilir: İlâhın, gizliyi çıkarmaya muktedir ve gizli olan şeyleri bilmesi âlim olması gerekir. Güneş ise böyle değildir. Binâenaleyh o, bir ilâh olamaz. O, ilâh olmayınca da, ona secde etmek caiz olmaz. Allah Teâlâ'ya gelince, O'nun, zikredildiği üzere, kadir ve âlim olması vacibtir. Allah, zâtı gereği vâcib olunca, O'nun kadir oluşu ve âlim oluşu, kimilerini dışta bırakacak biçimde, bazı makdurâta ve bazı malûmata tahsis olunmaz, onlarla sınırlanmaz. Güneşe gelince, o böyle değildir. Çünkü o, sonlu bir cisimdir. Zâtında sonlu olan her şey ise, sıfatlarında da sonludur. Durum böyle olunca, onun, gizliyi çıkarmaya muktedir ve gizli olan şeyleri bilen olduğu bilinemez... Onun halinden bu anlaşılamayınca da, onun halinden,

---

[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/418
[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/418-419
[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/419
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/419

faydalar temin edip zararları gidermeye kadir olduğu da anlaşılamaz... Böylece bu ifadenin nihai delâleti, Hz. İbrahim'in, "işitmeyen, görmeyen, sana hiçbir faydası dokunmayan şeylere niye tapıyorsun?" (M#rywn, 42) ayetinde zikretmiş olduğu şeye raci olur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "göklerde ve yerdeki her gizliyi çıkaran..." buyuruğunda başka bir izah şekli daha vardır. Bu da şudur: Bu, Hz. İbrahim'in, "Rabbim, dirilten ve Öldürendir" (Bakara, 268), "Allah güneşi doğudan getirir, o halde sen onu batıdan getir (bakalım!)"(Batcara,258) ifadelerinde kendisiyle istidlalde bulunduğu hakikate bir işarettir. Bu böyledir, çünkü, Allah Teâlâ güneşi, o batıds battıktan sonra, doğudan getirendir. Bu, göklerdeki gizliyi açığa çıkarmaktır. İbrahim (a.s)'ın, "Ben ufûl edip batanları sevmem..."(Erram.76» ve "Allah güneşi doğudan getirir, o halde sen onu batıdan getir (bakalım!)"(Bakara,258) sözleriyle, Hz. Musa'nın, "Doğunun da batının da Rabbi" (şuara, 28) sözlerinden kastedilendir. Bunların neticesi şunu vurgulamaktadır. Güneşin batması ve doğması, onların, kahir bir müdebbirin yönetimi altında olduğuna delâlet ederler. O halde, onları hükmü altında tutup onlar da tasarrufta bulunana ibâdet etmek daha makûl ve evlâdır. Yerdeki gizli olanın çıkarılmasına gelince, bu da, nutfenin "sulb" ve "terâib"ten çıkarılmasını, bunlardan ceninin oluşturulmasını içine alır.
İmdi, eğer, "İbrahim ile Musa (a.s), enfüsî delilleri afakî delillerden önce zikretmişlerdir. İbrahim (a.s), "Rabbim dirilten ve öldürendir" demiş, ondan sonra, "Allah güneşi doğudan getirir, o halde sen onu batıdan getir (bakalım!)" demiştir. Musa (a.s) ise, "Hem sizin hem de daha önceki atalarınızın Rabbi" (şuan, 26) demiş, bundan sonra da, "Doğunun da batının da Rabbi" (Şuara, 2aj demiştir. "O halde durum burada niye tersine olmuş da, göklerin gizlisini çıkarmak yerlerin gizlisini çıkarmaktan önce zikredilmiştir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: ibrahim (a.s) ve Musa (a.s), insanın ilah olduğunu iddia edenlerle münazara etmişlerdi. Bu nedenle, hiç şüphesiz işe, insanın ilah olamayacağını isbatla başlamışlar ve daha sonra göklerin, ulûhiyyetini ibtâle geçmişler. Ayetteki, "Hem onun, hem kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm" ifadesinden anlaşıldığı üzere, buradaki münazara, güneşin ilah olduğunu iddia edenlerle yapılmıştır. İşte bu sebeple işe, önce göklerle ilgili olanlardan başlanmış, sonra yeryüzünde olanlara geçilmiştir.
Hak Teâlâ'nın "Allah O'dur ki, o büyük Arş'ın sahibi olan kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur" ifadesine gelince, bu, "Allah, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin bir müdebbire muhtaç olduklarını beyan edince, bundan sonra, cisimlerin en büyüğü ve kıymetlisinin de yaratılmış ve terbiye edilmiş olduğunu zikretmiştir. Bu ise, Hak Teâlâ'nın kudret ve rubûbiyyet hususunda, dahası olmayan bir dereceye varıp dayandığına delâlet eder" demektir. Allah en iyi bilendir. 42[42]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, div-i den, ifadesine kadar (ayet 22-23) kısmın, Hüdhüd kuşunun sözleri cümlesinden olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun Cenâb-ı Allah'ın kelâmının devamı olduğu da söylenmiştir. 43[43]

Tilavet Secdesi Gerektirmesi

Doğru görüşe göre, her iki kıraate göre de, secde-i tilavet vâcibtir. Bu, Şafiî ve Ebu Hanife (r.h)'nin görüşüdür.
Bunlar, Kur'an'daki secde ayetlerinin on dört olduğu ve bunun da onlardan biri olduğunda ittifak etmişlerdir. Bir de, secde ayetlerinde, ya secde emredilmiştir, ya secde eden

---

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/419-420
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/420

medhedilmiştir, yahut da secde etmekten kaçınan zemmedilmiştir. Bu iki kıraatten birisine göre, ayette secde emredilmekte, diğerine göre de, secdeye yanaşmayan kınanmaktadır. Böylece Zeccâc'ın, ayetin şeddesiz okunması halinde secdenin vâcib olacağı şaklindeki görüşün, iltifat edilmez bir görüş olduğu anlaşılır. 44[44]

Altıncı Mesele

Ayette vakıf yapan, bu iki kıraatin arasını ayırabilir mi? Cevap: Evet. Vakıf yapan kimse, ayeti şeddesiz okuduğunda, ifadesi üzerinde vakıf yapar. Sonra da okumaya diye başiar. Bu kimse isterse üzerinde vakıf yapar, sonra da diye yeniden başlar. Fakat şeddeli okursa, ancak üzerinde vakıf yapar.
Ayetteki, "Bakalım" ifadesi, "düşünme" manasında olan "nazar"dandır. Bu ifade ile, "Doğru mu yoksa yalan mt söyledin?" manası kastedilmiştir. Fakat, "yoksa yalancılardan mı oldun?" ifadesi daha beliğdir. Çünkü kişi yalan söylemekle meşhur olunca, verdiği haberlerde de yalanla itham olunur ve kendisine güvenilmez.
Hz. Süleyman "Onu kendilerine bırak" diyerek, zamiri cemi getirmiştir. Çünkü Hüdhüd, "Hem onun, hem kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm " deyince, Süleyman (a.s) da, "o mektubu onlara, yani dinleri böyle olanlara bırak" demiştir.
Hz. Süleyman (a.sj'ın), "Sonra onlardan biraz geri çekil" yani, "Onlardan, ne diyeceklerini duyabileceğin ve neye döneceklerini, neye başvuracaklarını görebileceğin ve onların seni göremeyecekleri, yakın bir kenara çekil" dedi. Bu ifade tıpkı, "Onlar sözü birbirine evirip-çevirirler (danışırlar)"(Sebe,3i) ayetinde olduğu gibidir. Hüdhüd'ün, Belkıs'ın odasına, mazgal deliğinden girdiği ve mektubu onun yanına attığı ve sonra pencerede saklanıp neticeyi gözlediği ileri sürülmüştür. 45[45]

Belkıs'a Gönderilen Mektup

"(Belkıs) Dedi ki: "Ey seçkin topluluk, gerçekten bana çok şerefli bir mektup bırakıldı. Hiç şüphesiz o, Süleyman'dandır ve şüphesiz Bismillahirrahmanirrahîm diye başlamaktadır, "Bana karşı baş kaldırmayın, müslümanlar olarak bana gelin" diye (yazmaktadır)." O, "Ey seçkin topluluk, bana bu işim hakkında bir görüş belirtin. Siz, huzurumda bulunmadıkça, hiçbir işte kâfî (bir hüküm) vermem" dedi. Onlar da dediler ki: "Biz, güç, kuvvet sahibi, savaşçı bir milletiz. Emir sana âit, ne emredeceğini düşün" (Nemi, 29-33).
Bil ki ayetteki, "(Belkıs) dedi ki: "Ey seçkin topluluk, gerçekten bana çok şerefli bir mektup bırakıldı" ifadesi, "Ona bu mektubu Hüdhüd attı. O da (adamlarına) böyle dedi" demektir. Binâenaleyh bu hususlar, takdiren vardır. Rivayet olunduğuna göre, o melike, uyurken kapılarını kitler ve anahtarları başucuna kordu. Derken Hüdhüd mazgal deliğinden (penceresinden) girip, Hz. Süleyman (a.s)'ın mektubunu sırtüstü uyumakta olan melikenin göğsüne bıraktı. Hüdhüd'ün Belkıs'ı gagaladığı ve onun da çığlık atarak uyandığı da rivayet edilmiştir.
Ayetteki, "kitab-t kerim'e şu üç mana verilmiştir:
1) Bu, muhtevası güzel olan bir mektubtur.
2) Belkıs bu mektubu, kerim (kıymetli) olarak nitelemiştir. Çünkü bu, kerim bir hükümdardan gelmektedir.
3) Mektub mühürlü idi. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) "Mektubun şerefi, mührüdür"46[46] buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, yabancılara mektub yazarken, "Onlar, ancak mühürlü mektubları kabul ederler" denilince, kendisi de bir mühür edinmişti. 47[47]

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/420-421
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/421
46[46] Deylemî, 3/297.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/421-422

Mektubun Bazı Özellikleri

Ayetteki "Hiç şüphesiz o Süleyman'dandır ve Bismillahirrahmanirrahîm diye başlamaktadır" ifadesi ile ilgili bir kaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Bu, müstenef bir cümle olup, Belkıs'e bırakılan mektubu anlatmaktadır. Buna göre sanki o kadın, "Bana, çok kıymetli bir mektub bırakıldı" deyince, ona, "o mektub kimden geliyor ve içinde ne var?" denilince o da, "Süleyman'dan geliyor ve şöyle yazıyor" demiştir. Abdullah b. Mes'üd (r.a), bunu üzerine atfen şeklinde okumuştur. Her iki 0» de, fetha ile iŞi şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, "kitab" kelimesinden bedeldir. Buna göre sanki, takdirindedir.
b) Bu, "Belkıs, bunun Süleyman'dan olduğunu anlatmak istemektedir, bir de bu besmele iledir" takdirindedir. Sanki Belki», o mektubun kıymetli olduğunu,
Süleyman'dan oluşuna ve besmele iİ9 başlayışına bağlamıştır. Übeyy (r.a), en-i müfessire olarak okumuştur. Buradaki, daki "en" edatı da, böyle en-i müfessiredir. ise, "Diğer krallar gibi, sen de kibirlenme" demektir. Ifon Abbas da, kelimeyi, bu "haddi aşmak" manasına olan, "guluw"den olarak, şeklinde okumuştur.
İkinci Bahis: Hz. Süleyman (a.s) mektubunda niçin, Allah'ın adından önce kendi ismini zikretmiştir? Cevap: Hâşâ o bunu yapmaz. Aksine o, mektuba besmeleyle başlamıştır. Fakat Belkıs, önce kitabın kimden olduğunu, sonra içinde ne olduğunu anlatmıştır. Cenâb-ı Hak da bunu aynı şekilde anlatmıştır. O halde, buradaki bu önce zikrediş, hikâye edişdedir.
Üçüncü Bahis: Peygamberler sözü uzatmazlar, aksine sadece maksatlarını söylemekle yetinirler. Bu mektub da, maksadı tam olarak ifade etmektedir. Bu böyledir, zira, insanlardan istenen, ya ilimdir, ya ameldir. İlim, amelden öncedir. O halde onun, "Bismillah..." ifadesi, münezzeh olan bir yaratıcının varlığını ifade etmektedir. Yine bu ifade o yaratıcının, âlim, kadir, hayy (diri), hür ve irade sahibi, hakîm ve rahîm olduğunu da ifade etmektedir.
Ayetteki "Bana karşı baş kaldırmayın" ifadesi, nefse, heva-ü hevese itaatten ve kibirden bir nehiydir. "Müslümanlar olarak bana gelin" ifadesindeki "müslümanlar" ile, ya inkiyâd eden, boyun eğenler manası, ya "iman edenler" manası kastedilmiştir. Böylece bu mektubun, son derece kısa olmasına rağmen, hem dinî, hem dünyevî konularda anlatılması gereken herşeyi ihtiva etmiş olduğu sabit olur.
İmdi eğer, "Kendisinin gerçek bir peygamber olduğuna bir delil getirmeden, Hz. Süleyman (a.s)'ın, isyandan nehyedip, kendisine boyun eğilmesini emretmesi, "taklid" ile yetinilmesi gerektiğine delâlet eder?" denilirse, şöyle cevap verilir: Burada bir taklidin bulunmasından Allah'a sığınırım. Bu böyledir, zira Süleyman (a.s)'ın Belkıs'e gönderdiği elçi, Hüdhüd idi. Hüdhüd'ün böyle elçi olarak gönderilmesi ise bir mucizedir. Mucize ise, bir yaratıcının varlığına, sıfatlarına ve peygamberlik iddiasında bulunanın doğruluğuna delalet eder. Binaenaleyh Hüdhüd'ün bu elçiliği, tevhide ve nübüvvete tastamam delalet edince, Süleyman (a.s) mektubunda ayrıca bir delil zikretmem iştir. 48[48]

Belkıs'ın Şûra'ya Danışması

Ayetteki, "Ey seçkin topluluk, bana bu işim hakkında bir (fetva) görüş belirtin" ifadesinde geçen, "fetva", yaşta genç demek olan "tetâ" kelimesinden alınıp mecazen kullanılan ve "yeni bir hadise hakkında belirtilen bir görüş" demek olan bir kelimedir, yani, "Bana, şu yeni ortaya çıkan problem hakkında bir görüş belirtin" demektir. Ben, size başvurmak ve görüşlerinizi öğrenmek istemek suretiyle, gönüllerinizi hoşnud etmek istedim. Henüz kesin karar vermiş değilim, yani, İşi, ancak sizin huzurunuzda kesin karara bağlayacağım" demektir.
Ayetteki "Onlar da dediler ki: "Biz, güç, kuvvet sahibi, savaşçı bir milletiz" ifadesindeki "ülû kuvve" ifadesi fle, bedenlerinin, alet edevatlarının, silahlarının kuvveti, "ülû be'sin şedidin"

---

[48] 48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/422-423

ifadesi ile, savaştaki yiğitlikleri ve sebatları kastedilmiştir. Bu cevabın ortaya koymak istediği şudur: Bu adamlar, şu iki hususu belirtmek istemişlerdir:
a) "Eğer sen, ey Belkıs. bizden savaşmamızı, vatanımızı müdafaa etmemizi istiyorsan, bizi arzu ettiğin şekilde bulursun" hususunu ortaya koymak için, zatî ve arızî (bedenî ve teknik) güçlerini göstermek.
b) Onların, "Emir sana âit, ne emredeceğini düşün" şeklindeki sözlerinde de, melikenin barış istemesi halinde, yine ona itaat edecekleri hususunu bildirme vardır. Bundan daha güzel bir cevap vermek mümkün değildir. 49[49]

Belkıs'ın Süleyman (a.s)'ı Sınaması

"O dedi ki: Şüphesiz ki hükümdarlar, bir memlekete girdikleri zaman, orasını perişan ederler; halkından şerefli olanları hor ve hakir kılarlar. Bunlar dü, böyle yapacaklar. Ben onlara bir hediye göndereyim de, elçiler ne (cevap) ile dönecekler bakayım. Bunun üzerine o heyet Süleyman'a geldi. (Süleyman da) dedi ki: "Siz bana mal ile yardım mı edeceksiniz, işte Allah'ın bana verdiği nimetler. Onlar, size verdiğinden daha hayırlıdır. Doğrusu siz hediyenizle böbürlenirsiniz. Dön onlara. Andolsun ki karşı duramayacakları ordularla onlara gelir ve onları hor ve hakîr olarak oradan çıkarırım',' (Nemi, 34-37).
Bil ki Belkıs, hadiseyi, kavminin ileri gelenlerine arzedip onlarda diyeceklerini deyince, o zaman kendi fikrini açıkladı. Bu fikir de şudur: "Hükümdarlar bir memlekete zorla girdiklerinde, orayı bozup yıkarlar, yani harap ederler, oranın azîz olanlarını zelîl hale getirirler." Böylece Belkıs onlara, harbin neticesinin ne olacağını anlatmış
oldu.
Ayetteki "Bunlar da böyle yapacaklar" ifadesine gelince, alimler bu ifadenin, Belkıs'in sözü cümlesinden mi, yoksa Allah'ın sözü cümlesinden mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir ki bu, Belkıs'ı tasvib etmek gibidir. Doğruya en yakın olanı, bunun, Belkıs'in sözü cümlesinden ve onun bunu, meliklerin durumu hakkında söylediği şeyleri fekîd için getirmiş olmasıdır. 50[50]

Ona Hediye Göndermesi

Ayetteki "hediyye"nin ne demek olduğu hususunda, alimler çok söz söylemişlerdir. Ancak ne var ki, Kur'ân'da, bunun vasfına dair bir şey zikredilmem iştir.
Belkıs'in "elçiler ne (cevap) ile dönecekler bakayım" ifadesine gelince bu ifadede, Belkıs'in Hz. Süleyman'ın o hediyyeyi kabul edeceğinden emin olmadığına, bunu reddedebileceğine ve bununla Hz. Süleyman'ın maksadının ne olduğunu anlamak istediğine bir delâlet bulunmaktadır.
O hediyyeler Hz. Süleyman'a ulaşınca, Hz. Süleyman şu iki şeyden bahsetmiştir:
1)Onun, "Siz bana mal ile yardım mı edeceksiniz?" demesi... Böylece, Hz. Süleyman bu sözüyle, o mallara değer vermediğini beyan etmiştir. Onun, "Doğrusu siz, hediyenizle böbürlenirsiniz" cümlesine gelince, bu hususta da şu üç izah yapılabilir:
a) Hediyye, tıpkı "atiyye"nin, verilen şeye ad olması gibi, hediyye edilen şeyin adıdır. Binâenaleyh bu kelime, hem, hediyye edilen, şeye, hem de kendisine hediyye edilen kimseye nisbet edilir. Buradaki nisbet ise, kendisine hediye edilenedir. Buna göre mana, "AJlah bana, en yüce mutluluk olan dini vermiştir. Ve bana, dünyada üzerine hiçbir şeyin ilave edilemeyeceği şeyleri vermiştir. O halde, benim gibilerin gönlü, bu gibi hediyyelerle nasıl gelinebilir? Hayır, tam aksine, sizler size hediyye edilen şeylerle sevinip böbürlenirsiniz. Ne var ki benim durumum sizinkine benzemez" demektir.
b) Bunun manası şudur: "Sizler, bu gibi şeyleri hediyye etmeye muktedir olmanız açısından sunduğunuz bu hediyyelerle sevinir böbürlenirsiniz."

---

[49] 49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/423-424
[50] 50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/424-425

c) Hz. Süleyman sanki şöyle demek istemiştir: "Hayır, hayır, tam aksine size yaraşan hediyyenizi geri almanız ve onunla sevinmenizdir."

2) Onun, "Dön onlara" şeklindeki sözü... Bu sözün, o elçiye bir hitab olduğu İleri sürüldüğü gibi, başka bir mektubu götürmesi için, Hüdhüd'e yazılmış dit hitab olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Karşı duramayacakları" ifadesine gelince bu, SİlfcS

takat edilemez" demektir. Esasen kıbel, mukavemette bulunmak, mukabelede bulunmak demektir. Yani, "onlar ona mukabele edemezler" demektir. İbn Mes'ûd bu ifadeyi, "onlar onlara mukavemet edemez" şeklinde okumuştur Ayetteki zamiri Sebe' kelimesine racidir. Söz konusu olan zül ise, onlardı bulunan izzet ve melikliğin onlardan gitmesidir. Ayette bahsedilen, "hakîr olmak' ise, onların esarete düşmeleri ve köle edinilmeleri; böylece de, daha önceleri kra iken, onların tebaa haline dönüştürülmesiyle yetinmemektir. 51[51]

Süleyman (a.s)'ın Belkıs'ın Tahtını Getirtmesi

"(Süleyman) dedi: "Ey seçkin topluluk, onun tahtını, kendilerinin bana müslüman olarak gelmelerinden önce, hanginiz bana getirir?" Cinlerden bir İfrît, "Sen, makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Ben bu hususta,

mutlaka güvenilecek bir kuvvete mâlikim" dedi. Nezdinde kitaptan bir ilim olan, "Ben, sen gözünü yumup açmcaya kadar onu sana getiririm" dedi. Vakta ki onu yanında durur bir halde gördü. "Bu, Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan etmek

içindir. Kim şükrederse, bu onun faydasınadır, kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Rabbim, tamamen müstağnidir, hakkıyla kerem sahibidir" (Nemi, 36-40). 52[52]

Tahtı Getirtme Sebebi

Bil ki ayet-i kerimedeki "(Süleyman) dedi: "Ey seçkin topluluk, onun tahtını, hanginiz bana getirir?" ifadesinde, hem Belkıs'ın, Süleyman'a katılmaya azmettiğine, hem de o taht meselesinin meşhur bir mesele olduğuna, böylece de Hz. Süleyman'ın, Belkıs gelmeden önce, o tahtın kendi yanında olmasını istediğine dair bir delâlet bulunmaktadır. Alimler, Hz. Süleyman'ın o tahtı getirip,orada hazır bulundurmasındaki maksadının ne olduğu hususunda ihtilaf ederek, şu açıklamaları yapmışlardır:

1) Bundan maksat, bunun, Belkıs için, Allah'ın kudretine, Hz. Süleyman'ın peygamberliğine dair bir delil olması ve böylece Belkıs'ın, bu delili daha önce geçmiş' olan diğer delillere eklemesidir.

2) Hz. Süleyman, o tahtı getirtmeyi, böylece şeklini ve şemailini değiştirmeyi, daha sonra da Belkıs'ın onu tanıyıp tanıyamayacağını anlamak için, o tahtı ona sunmasıdır. Ki, bunun gayesi de, Selkıs'ın aklını ve zekâsını ölçmektir. Cenâb-ı Hakk'ın "Onun tahtını bilinmez hale getirin. Bakalım (tanımaya) muvaffak olacak mı, yoksa başaramayanlardan mı olacak?" (Nemi. 41) ifadesi de, bu görüşe delâlet eder gibidir.

3) Katâde şöyle der: "Hz. Süleyman, Bel kıs müslüman olduğunda, onun malını almasının helâl olmayacağını bildiği için, o müslüman olmadan önce, onun tahtını almak istemiştir."

4) "Arş", bir memleketin kudretini simgeleyen bir şeydir, tahttır. Böylece Hz. Süleyman, Belkıs kendisine gelmeden önce, onun mülkünün miktarını, (ne derece zengin olduğunu) bilmek istemiştir. 53[53]

İfrit'in Teklifi

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/425-426

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/426

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/426-427

Ayetteki, "Cinlerden bir ifrit dedi..." ifadesine gelince, insan hakkında kullanıldığı zaman, "İfrit" akranlarını ezip geçen, onları zefil kılan kötü adam demektir. Şeytanlar için kullanıldığında ise, âsî ve habîs anlamına gelir.

Ayetteki, "Sen makamından kalkmadan..." ifadesi, "sen meclisinden kalkmadan" demektir. Bu işin, bir zamana ve bir müddete bağlanabilmesi için, bu hususta mutlaka malûm olan bir örfün bulunması gerekir. İşte bu sebeple, bu cümleden olarak bununla, insanlar arasında hükmetme meclisi (zamanı) kastedilmiştir, denildiği gibi; bununla, kendisinde insanlara bir hutbenin, hitabenin îrad edileceği bir vaktin kastedildiği de ileri sürülmüştür. Yine bu müddetin, gündüzün yarısına (öğleye) kadar olan bir müddet olduğu da ileri sürülmüştür.

Ayetteki lafzına gelince bu, "Onu taşıyabilirim, hiçbir şeyi kırmadan, dökmeden, olduğu gibi getirebilirim" anlamındadır. 54[54]

İlim Ehli Vezirinin Teklifi

Ayetteki "Nezdinde kitaptan bir ilim olan... "tabirine gelince, bu hususta şöyle iki bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Alimler bu ifade, bahsi gecen şahsın kimlerden olduğu hususunda şu iki şekilde ihtilaf etmişlerdir:

a) Bunun meleklerden olduğu ileri sürüldüğü gibi,

b) Bunun insanlardan olduğu da ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, birinci görüşte olanlar da, kendi aralarında ihtilaf ederek,

1) Bu Cebrail (a.s)'dir,

2) Allah Teâlâ'nın Hz. Süleyman'ı desteklediği bir melektir. 55[55]

İtim Ehli Kim İdi?

İkinci görüşü benimseyenler de kendi aralarında inkişaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) İbn Mes'ûd'a göre bu, Hızır (a.s)'dır.

2) İbn Abbas'ın en meşhur görüşüne göre bu, Hz. Süleyman'ın veziri Asaf İbn Berhiyâ'dır ki bu, Allah'ın ısm-i azamı'nı bilen sıddîk bir kuldu. O bununla dua ettiğinde, duası kabul olunurdu.

3) Katâde'ye göre bu, ism-i azamı bilen bir insandı.

4) İbn Zeyd'e göre bu, o denizdeki bir adada yaşayan salih bir kimseydi. O gün, Hz. Süleyman (a.s)'a bakmak için çıkmıştı.

5) Doğrusu bu, Süleyman (a.s)'ın bizzat kendisidir. Hitap olunan şahıs ise Hz. Süleyman (a.s)'ın kendisiyle konuştuğu ifrittir. Hz. Süleyman (a.s), bir mucize ortaya koymak ve böylece de, herşeyden önce onlara meydan okumak istemiştir. Daha sonra da İfrît'e, İfrît için mümkün olmayan bir sürat içinde, o tahtı kendisinin getireceğini açıklamıştır. 56[56]

Katından Bir İlim Bulunanın Süleyman (a.s) Olduğu Hakkında

Bu görüş şu görüşlerden dolayı doğruya daha yakındır.

a)lafzı, Arapça'da, bir şahıs belli bir hâdise ile tarif edilmeye çabalandığında, o muayyen şahsa işaret etmek için vazolunmuş bir lafızdır. "Katnda kitaptan bir ilim" bulunmakla meşhur olan o şahıs ise, Süleyman (a.s)'dır. Binâenaleyh, bunun Hz. Süleyman'a verilmesi gerekir. Bu konuda söylenebilecek son söz şudur: Diyelim ki, Asâf da böyledir. Ancak ne var ki, biz diyoruz ki: Hz. Süleyman, kitabı ondan daha iyi bilir, çünkü Hz. Süleyman peygamberdir.

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/427

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/427

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/428

Binâenaleyh bu lafzı, Süleyman (a.s)'a'hamletmek daha uygundur.
b) O tahtı, çok kısa bir zaman dilimi içinde getirip mevcut hale getirmek, yüksek bir payedir. Binâenaleyh, şayet bu derece, Hz. Süleyman'da değil de Asalda tahakkuk edecek olsaydı, bu, Asâf in Hz. Süleyman'dan üstün kılınmış olmasını gerektirirdi ki, bu caiz olamaz.
c) Hz. Süleyman (a.s), şayet bu hususta, Asâf'a muhtaç olmuş olsaydı, bu, Hz. Süleyman'ın durumunun, halk nazarında daha aşağıda olmasını gerektirirdi.
d) Hz. Süleyman (a.s) "Bu Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan etmek içindir" demiştir ki, bu ifadenin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın bu mucizeyi, Hz. Süleyman'ın duası vesilesiyle izhar etmiş olmasını gerektirir.
İkinci Bahis: Alimler bu ayette geçen "kitap" lafzıyla neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bununla, Levh-i Mahfuz; "katında ondan bir ilim bulunan kimse" tabiriyle de Cebrail (a.s)'in kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, bununla, Hz. Süleyman'ın kitabı veya peygamberlerden birinin kitabının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Bunun, bir medh ifadesi olduğu ve bu vasfın, o tahtın taşınmasında bir tesirinin bulunduğu, işte bundan dolayı da onların, "Bu, mevcut olduğunda, en kısa zamanda Allah tarafından icabetin meydana geldiği ism-i azamdır" dedikleri, genel olarak malumdur.
Ayette yer alan "Ben, gözün sana dönmeden evvel onu sana getiririm" ifadesine gelince, bununla ilgili şöyle iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Her iki yerde geçen ifadesinin, fiil veya ism-i fail olması mümkündür.
İkinci Bahis: Alimler, "gözün sana dönmeden evvel..." ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu iki açıklamayı yapmışlardır:
1) Bununla, bu işin son derece kısa zamanda meydana geleceği kastedilmiştir. Bu, tıpkı senin arkadaşına, "Ben bunu bir anda, hemen yaparım!" demen gibidir. Bu, Mücâhidin görüşüdür.
2) Bizim, bu ifadeyi, zahirine göre ele almamızdır. Tarf bakarken, gözkapaklarım hareket ettirmek demektir. Binâenaleyh, sen, göz kapaklarını açtığında, gözün ışığının, görülen nesneye doğru uzadığı sanılır. Yumduğunda ise, o nurun, tekrar yeniden göze geri döndüğü sanılır ki, işte ayetteki, "gözün dönmesinden kastedilen de budur.
Burada şöyle bir soru sorulabilir: Aradaki mesafe böylesine uzak iken, o tahtın bu kadarcık bir zaman içinde taşınması nasıl mümkün olabilir? Bu taşınmaz işi, ya, o tahtın sıçrayarak buraya konduğunu veyahut da aynı cismin, aynı anda iki yerde bulunduğunu söylemeyi gerektirir.
Cevap: Mühendisler, şöyle demişlerdir: Güneş küresi, yer küresinden yüzaltmış dört kez daha büyüktür. Buna rağmen güneşin doğma zamanı, çok kısa sürer: Binâenaleyh biz, güneş yuvarlağının doğuş zamanını, Şam ile Yemen arasındaki zamana taksim ettiğimizde, o lemha (o kısacık an), uzamış olur. Binâenaleyh, böylesine hızlı bir hareketin varlığı aklen sabit olup, Cenâb-ı Hakk'ın da bütün mümkinâta kadir olduğu sabit olunca, bu soru ortadan kalkar. 57[57]

Şükür, Şükredene Fayda Verir

Sonra, Hz. Süleyman (a.s), "Vakta ki onu yanında durur bir halde gördü, "Bu, Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan etmek içindir" demiştir. "Ibtilâ-imtihan etme"nin ne demek olduğu, defalarca anlatıldı. Hz. Süleyman, şükrün faydasının, Allah'a değil, şükredene yönelik olduğunu beyan etmiştir. Bunun, şükredene yönelik olmasına gelince, bunun sebepleri şunlardır:
1) Şükrünü gerektiren hususun, böylece hakkını yerine getirmiş, mes'uliyetten kurtulmuş olur.
2) O, bununla, Allah'ın daha fazla vermesini talep etmiş olur. Nitekim Cenab-ı Hak, "Eğer şükrederseniz, elbette size olan nimetimi artırırım" (İbrahim, 7) buyurmuştur.
3) Şükr ile meşgul olan, maddî lezzetlerle meşgul olmuş demektir. Bu ikisi arasındaki fark, şeref bakımından, in'am edenle o nimet arasındaki fark gibidir. Daha sonra, "Kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Rabbim, tamamen müstağnidir, hakkıyla kerem sahibidir"

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/428-429

demiştir. Bu, "Allah, o kimsenin şükründen müstağnidir, onun nankörlüğü O'na zarar vermez; O, kulunun şükretmekten yüz çevirmesi sebebiyle, o nimetlerini o kimseden kesmeyecek derecede kerîm olandır" manasındadır. 58[58]

Süleyman (a.s)'ın Belkıs'ı Sınaması

"(Süleyman) dedi ki: "Onun tahtını tanınmaz şekle getirin. Bakalım, tanıyabilecek mi, yoksa tanımaya muvaffak olamayanlardan mı olacak? Artık, o kadın gelince, ona şöyle denildi: "Senin tahtın böyle miydi?" Kadın, "Sanki bu odur, dedi; ondan evvel de bize ilim verilmişti ve biz, müslüman olmuştuk." (Hayır), onun, Allah'tan başka olarak tapmakta devam ettiği şey, kendisinin müslüman olmasına mani olmuştu. Hakikatte o, kâfirler topluluğun dandı” (Naml, 41-43). 59[59]

Tahtın Görünüşünü Değiştirmesi

Bil ki, Hz. Süleyman'ın, ifadesinin anlamı, "o tahtı, tıpkı bir kimsenin. insanlar tarafından tanınmamak için kıyafet değiştirmesi gibi, şeklini değiştiriniz, tanınmaz hale getiriniz" şeklindedir. Bu böyledir, zira o taht, aynen olduğu gibi bırakılmış olsaydı, şüphesiz ki Belkıs onu tanırdı. Ve onun onu tanıması çok akıllı olduğuna delalet ederdi. Ama taht değiştirildiğinde, onun onu tanıması veya o hususta duraklaması ise, aklının fazlalığına delalet eder. İleri sürülen şu şeyin doğru olması da imkansız değildir: Rivayet edildiğine göre Süleyman (a.s)'a, hasetlerinden, o onunla evlenmesin ve o kadın onun yanında makam-mevki sahibi olmasın diye, onun aklının noksan olduğu söylenmiştir. Bunun üzerine de Süleyman (a.s), onun aklını sınamak istemiştir.

Ayetteki "bakalım..." ifadesine gelince, bu ifade, emrin cevabı olarak meczûm; mûste'nef bir cümle olarak merfû okunmuştur.

Alimler, ayetteki ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu iki açıklamayı yapmışlardır:

a) Daha evvel de söylediğimiz gibi, o, onun kendi tahtı olduğunu tanıyacak mı?

b) O bu sayede, bununla, Hz. Süleyman (a.s)'ın nübüvvetini anlayacak mı, anlamayacak mı? İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "yoksa tanımaya muvaffak olamayacaklardan mı olacak?" buyurmuştur. Bu, bir zem ve kınama gibi olup, ancak, delâlet yoluyla buraya uygun düşer. Buna göre Süleyman (a.s) sanki, onun, bu tahtı bulup o tahtın uzak bir yerden oraya getirilmiş olması açısından, bu sayede kendi nübüvvetini tanımasını arzulamıştır. Çünkü bu, hem Allah'ın kudretine, hem de Hz. Süleyman (a.s)'ın doğruluğuna delalet eder. Ve yine Hz. Süleyman (a.s), kendisine has bu maksatlardan dolayı, yine bununla, aklının üstünlüğünü bilmek istemiştir. İşte bundan dolayı ona bu şekilde sormuştur. 60[60]

Onun İsabetli Cevabı

Ayetteki "Senin tahtın böyle miydi?" ifadesine gelince; bil ki, üSs»,ifadesi, harf-i tenbîh, teşbih kâfi ve işaret ismi gibi üç kelimeden meydana gelmiştir. Hz. Süleyman (a.s) "senin tahtın bu mu?" dememiş, ancak ne var ki, ona bir ipucu vermemek için, "senin tahtın da böyle miydi?" demiştir. Bunun üzerine o kadın da, "Bu, o", veya, "bu, o değildir" demeyip, "sanki bu, odur" demiştir ki, bu da, onun aklının mükemmel oluşunun neticesidir. Çünkü o, durulması, itinâ edilmesi, teennî ile hareket edilmesi gereken) yerde, cevrîlik yapmamış, teenni
e hareket etmiştir.

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/429-430

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/430

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/430-431

Onun, "Daha evvel verilmişti..." ifadesine gelince, bununla ilgili şu iki şey sorulabilir:
a) Bu, kimin sözüdür?
b) Bu, hangi cümleye atfedil mistir? Bunun iki cevabı vardır:
a) Bu, Süleyman (a.s) ve kavminin sözüdür. Çünkü, Belkîs'e tahtı sorulduğunda, o da, bu soruya "sanki bu, odur" diye cevap verince, görünen odur ki, Süleyman (a.s) ile kavmi, "cevabında isabetli, akıllı ve zekî bir kadın; İslâm'la müşerref oldu" demişler, sonra da bu sözlerine, "ondan bize ilim verildi" şeklindeki sözlerini atfetmişlerdir. Buna göre onlar sanki, "Biz, o kadın bilmezden önce, Cenâb-ı Hakk'ı ve O'nun kudretini biliyoruz" demek istemişlerdir, onların bundan maksatları, İslâm'a ilk girme şerefini kendilerine nasîb ettiği için, Allah'a şükretmektir.
b) Bu, Belkîs'ın, "Sanki bu, odur" şeklindeki sözüyle alâkalı olarak, yine onun sözüdür. Buna göre, mana, "Bize, bu mucizeden ya da bu hallerden önce, Allah'ı ve Süleyman (a.s)'ın nübüvvetini tanıma bilgisi verildi" şeklinde olur. Daha sonra, ayetteki "(hayır), onun, AHah'dan başka olarak taptığı şeyler "şeklindeki ifadeler ise, Cenâb-ı Hakk'ın sözleri cümlesinden olmuş olur. 61[61]

Belkıs'in Şirki

Ayetteki, "Onun, Allah'tan başka olarak tapmakta devam ettiği şey, kendisinin müslüman olmasına mani olmuştu" ifadesine pelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
1) Bununla, "o kadının, Allah'tan başkasına ibadet etmesi, kendisinin iman etmesine mani olmuştur" manası kastedilmiştir.
2) Harf-i cerr'in hazfedildiği ve fiilin T'sali (fiilin doğrudan doğruya müteallakıyla birleştirilmesi) düşünülerek, o kadını, Allah veya Süleyman (a.s), ibadet ettiği şeylerden menetti" manasının murad edilmesi (demektir)..ifadesindeki kelimesi, yâ, fiilinin failinden bedel olmak üzere, veyahut da manasında olduğu düşünülerek, fetha ile (ennehâ) şeklinde de okunmuştur.
Mu'tezile, bu ayetle istidlalde bulunarak şöyle der: "Şayet, o kadında o küfrü yaratan Allah Teâlâ olmuş olsaydı, onun imana girmesine mani olan, "ne onun önceki küfrü, ne de o kadının kâfirler topluluğundan olması" olmazdı. Tam aksine, onun imana girmesini engelleyen şey, Allah Teâlâ'nın o kadında, o küfrü yeniden yaratmış olması olur.
Cevap: Bu, ikinci te'vile göre ele alınırsa, bu istidlalin sakıt olduğunda şüphe yoktur. Ama, birinci te'vile göre, bizim buna vereceğimiz cevap şudur: O kadının kâfirler zümresinden olması, onun küfrünü gerektirecek "daF'nin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu durumda da, ayetin zahiri, biz ehl-i sünnetin görüşüne muvafık olarak kalmış olur. Allah en iyi bilendir. 62[62]

Belkîs'ın Saraya Girişi

"Ona denildi ki: "Saraya gir." Kadın onu görünce {sarayın girişini) derin su sandı, baldırlarını açarak sıvadı. (Süleyman), "o, sırçadan mamul, düzeltilmiş ve (şeffaf) bir sahadır" dedi. (Kadın), "Ya Rabbi, muhakkak ki ben, kendime yazık etmişim. Süleyman'ın maiyyetinde alemlerin Rabbi olan Allah'a teslim, (müslüman) oldum" dedi'.' (Nemi, 44).
Bil ki Allah Teâlâ, daha önceki delillerin tümüne rağmen o kadının küfründe devam ettiğini nakledince, Hz. Süleyman (a.s)'ın, o kadının müslüman olmasına sebep olan şeyi izhar ettiğini zikretmiştir ki, bu da, Hz. Süleyman (a.s)'ın. "saraya gir" şeklindeki sözüdür. Sarh kelimesi, tıpkı, "Ey Hâmân, benim için yüksek bir kule yap"(Mü-mm, 36) ifadesinde olduğu gibi, "köşk, yüksek saray" demektir. "Evin eyvanı" manasına geldiği de söylenir. İbn Kesir bu kelimeyi şeklinde okumuştur ki, bunu şu şekilde izah edebiliriz: Bu kelimenin (sü'ûk) şeklinde cemisi

---

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/431-432
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/432

dilde mevcut olduğundan müfredi de onun yerinde mütalaa edilmiştir.
Mümerred kelimesi, "pürüzsüz, dümdüz" anlamındadır. Rivayet olunduğuna göre Süleyman (a.s), Belkıs gelmeden emreder, böylece, Süleyman (a.s) için, Belkıs'ın yolu üzerine, şeffaflık bakımından tıpkı su gibi olan bembeyaz bir köşk yapılır. Sonra da, o köşkün altına su salınır ve o suya balıklar vb. şeyler bırakılır. Hz. Süleyman (a.s)'ın tahtt da, o köşkün baş köşesine konulur. Böylece Hz. Süleyman (a.s), etrafında insanlar, cinler ve kuşlar dolanır bir durumda o tahta oturur. O bunu, o kadına, şanının ne kadar büyük olduğunu ve nübüvvetinin gerçek olduğunu bildirmek için yaptı. 63[63]

Cinlerin Belkıs'i Kötü Tanıtmaları

İddia olunduğuna göre cinler, Hz. Süleyman (a.s)'ın Belkıs'la evlenmesini istememişler. Bunun üzerine de, cinler, Hz. Süleyman (a.s)'a Sebe' Kabilesi nin sırlarını iletmişlerdir. Çünkü Belkıs, cin taifesine mensup bir kız idi. Denildiğine göre, cinler, Hz. Süleyman (a.s)'ın Belkıs'tan bir çocuk sahibi olmasından, böylece de o çocukta cin ve insan zekâsının bir araya gelmesi sebebiyle kendilerinin Süleyman (a.s)'ın idaresinden daha sıkı bir idareye çatmalarından endişe ettiler. "Belkıs'ın aklında bir noksanlığı var", "onun bacakları kıllı olup, ayakları da tıpkı eşek ayağı gibidir..." şeklinde sözler yaydılar. İşte bu sebepten dolayı, Hz. Süleyman (a.s), o tahtın şeklini ve şemalini değiştirmek suretiyle onun aklını sınadı. O köşkü de, bacaklarının durumunu öğrenmek için yaptırmıştır. Saf camın durumunun, tıpkı bir su gibi olduğu malumdur. Binâenaleyh Belkıs bunu görünce, onu, durgun bir su sandı da, ona girmek için baldırlarını açtı. Bir de ne görsünler; o, baldır ve ayak cihetinden insanların en güzeli! Bu, Hz. Süleyman'ın o kadınla evlendiğini söyleyenlere göre yapılan bir tuzaktır.
Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Hz. Süleyman (a.s)'ın o köşkü yaptırmaktan maksadı, o toplantının muhteşem ve muazzam olmasını sağlamak içindir. Baldırların açılıp sıvanması ise, (onun su sanılmasından dolayı), ister istemez meydana gelmiştir. Ama kendisine, oranın camdan yapılmış dümdüz bir saha olduğu hatırlatılınca bacaklarını kapamış, bundan dolayı hayranlık duymuş ve bununla, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine, Süleyman (a.s)'ın da peygamberliğine istidlalde bulunarak, "Ya Rabbi, ben kendime, daha önceki küfre devam etmek suretiyle yazık etmişim" demiş, peşinden de, "Ben, Süleyman (a.s)'m maiyyetiyle birlikte, âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum" ifadesini eklemiştir. Yine şu da ileri sürülmüştür: O kadın, Hz. Süleyman (a.s)'ın kendisini suda boğacağını sanmış, böylece bir şeyin olmadığını görünce de, "Süleyman (a.s) hakkında sû-i zan'da bulunduğu için, kendime yazık etmişim" demiştir. 64[64]

Süleyman (a.s)'ın Belkıs'la Evlenmesi Hakkında

Alimler, Hz. Süleyman (a.s)'ın, o kadınla evlenip evlenmediği, o kadınla bu halde mi evlendiği, yahut da, bacaklarını sıvazlamasından önce mi evlendiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ulemanın açıklamalarından anlaşılan, onun o kadınla evlenmiş olduğudur. Halbuki, bunun bilgisi ne Kur'ân'da yer alır, ne de sahih bir hadiste... Ibn Abbas (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, Belkts müslüman olunca, Hz. Süleyman (a.s) ona, "Kavminden, seni evlendirebileceğim birisini seç" dedi. Bunun üzerine kadın, "Böylesi bir saltanatı olan benim gibi bir kadınla, (alelade) adamlar evlenmez" dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman (a.s), "Nikâh İslâm'dandır" deyince de kadın, "Eğer durum böyleyse, beni, Hemdan hükümdarı Tübba ile evlendir" dedi. Bunun üzerine de Hz. Süleyman onu, onunla evlendirdi. Sonra da onları Yemen'e gönderdi ve o kadın, kraliçeliğini devam ettirdi. Allah en iyi bilendir. 65[65]

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/432-433
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/433-434
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/434

3. Salih (a.s)'ın Kıssası

"Celalim hakkı için Biz, Semûd'a da, "Allah'a ibadet edin" diye, kardeşleri Salih'i gönderdik. Bir de ne görsün, onlar, biribirleriyle çekişen iki grup..., Salih dedi ki: "Ey kavmim, niçin iyiden evvel çarçabuk kötüyü istiyorsunuz? Allah'dan mağfiret edilmenizi istemeli değil misiniz? (Böyle yaparsanız),
mağfiret edilmeniz umulur." Onlar da dediler ki: "Sen ve beraberinde bulunanlar sebebiyle uğursuzluğa uğradık." (Salih) dedi ki: "Sizin amel ve hareketleriniz Allah yanında (yazılı)dır. Belki siz, imtihana çekilmekte olan bir kavimsiniz." O şehirde dokuz grup vardı ki, bunlar, yeryüzünde fesat ^karıyorlar, iyiliğe hiç yanaşmıyorlardı. (Biribirine) Allah adına yemin ederek dediler ki: "Ona ve ehline mutlaka bir gece baskın yapalım. Sonra da fisine, "Andolsun biz onun ailesinin helakinde bulunmadık. Şüphesiz ki biz dbette sadıklarız" diyelim. Onlar böyle bir tuzak kurdular. Biz de, kendilerinin berleri olmadan, onların planlarını alt-üst ediverdik. işte bak, o tuzaklarının akıbeti nice oldu! Çünkü biz onları da, kavmlerini de toptan helak ettik." İşte zulmetmeleri yüzünden çökmüş, ıpıssız kalmış evleri. Şüphe yok ki bilecek kimseler için bunda bir ayet vardır. İman edip, ittikâ edenleri ise, biz kurtardık" (Ntmf, 45-53).
Nûn'u bâ'nın zammesine tabî kılarak, şeklinde de kıraat vardır. 66[66]

İki Gruptan Maksat

Ayetteki, "Bir de ne görsün, onlar iki grup..." ifadesiyle ilgili şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bununla, mü'min grup - kâfir grub manası kastedilmiştir.
b) Bununla, onlardan hiç kimse iman etmezden önce, Salih (a.s)'in kavmi kastedilmiştir.
Ayetteki, "Birbirleriyle çekişen"ifadesi, "iman edenler, Hz.Sallh (a.s)'in getirdiği delilleri inceleyip doğruluğunu anladıkları için iman etmişlerdir. Durum böyle olunca da, bunların mutlaka o delilleri kabul etmeyenlerin hasmı olmaları gerekir. Bu hasımlaşma ve çekişme, din konusunda olunca, bu, dinî konularda mücadele etmenin, tartışıp, onları iyice incelemenin hak olduğuna delalet eder. Yine bu ifadede, taklidin geçersizliğine de işaret vardır. 67[67]

İyi Yerine Kötüyü İsteme

Ayetteki, "Ey kavmim, niçin iyiden evvel çarçabuk kötüyü istiyorsunuz?" ifadesi ile ilgili şu iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Haseneden (iyiden) evvel, çarçabuk kötülüğün istenmesi hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Hz. Salih (a.s)'in, kendisini yalanlayanlara getirdiği deliller fayda vermeyince, o onları ilahî azabla tehdit etmiş; bunun üzerine onlar, "Eğer sadıklardan isen (doğru söylüyorsan), haydi o azabı getir" (Ankebut,») demişlerdir. Onlar bu sözü, onunla alay etmek için söylemişlerdir. İşte bu sırada o, "Niçin iyiden evvel, çarçabuk kötüyü istiyorsunuz?" demiştir. Bu, "Allah size, rahmetine ulaşma ve mükâfaatını elde etme fırsatı vermiştir. Binâenaleyh daha niçin bunu bırakıp, O'nun azabının hemen gelmesini istiyorsunuz" demektir.
2) Onlar cahil oldukları için, "Salih'in bizi tehdid edip durduğu o ilahi ceza eğer, iddia ettiği gibi gelecek olursa o esnada bir araya gelir ve Allah'dan mağfiret isteriz. Bu durumda da Allah tövbelerimizi kabul eder ve o azabı bizden uzaklaştırır" diyorlardı. Salih (a.s) bu sebeple, onların inançlarına göre hitap edip, "Keşke o azap gelip çatmazdan önce Allah'dan mağfiret isteseniz. Çünkü hayrı hemen istemek, şerri hemen istemekten daha evladır" demiştir. 68[68]

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/435-436
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/436
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/436

İyi İle Kötünün Manası

İkinci Bahis: Ayetteki "seyyie" (kötü) İle, ilahî ceza, "hasene" (iyi) ifadesi ile de ilahî mükâfaat kastedilmiştir. İlahî azabın, "kötü" diye adlandırılması mecazdır. Bu mecazın sebebi, ya ikâb-ı ilâhînin, kötülüğün ayrılmaz vasfı oluşundandır, yahut da bu ilahî ceza, kötü olma bakımından kötüye benzetilmiş olmasındandır. Rahmetin ve mükâfaatın iyi (hasene) diye nitelenmesinin, bazı alimler "hakikat" olduğunu sövlemis. bazıları da bunun mecazî olduğunu söylemişlerdir. Birincisi doğruya daha yakındır. Sonra Salih (a.s) bu gerçek sözü ifade edince, onlar buna, yine bozuk bir ifade ile, "Sen ve beraberinde bulunanlar sebebiyle uğursuzluğa uğradık. Çünkü başımıza gelen bu darlık ve kıtlık, senin ve adamlarının uğursuzluğu yüzündendir" demişlerdir. 69[69]

Tatayyur (Uğursuzluk)

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Onlardan birisi, yolculuğa çıkmak istediğinde, bir kuşa rastlayınca onun peşinden giderdi. Eğer o kuş, solundan sağına doğru uçarsa, bunu uğur sayar; şayet, sağından soluna doğru uçarsa, uğursuzluk kabul ederdi. Binâenaleyh onlar iyiyi-kötüyü, hayrı-şerri kuşların uçuş ve hareketlerine nisbet edince, "tayr" (kuş) kökü, mecazî olarak hayır ve şer için kullanılmaya başlamıştır. Halbuki bu, Allah'ın takdiri ve taksimi ile olur." İşte Salih (a.s) de, "Sizin kuşunuz (yani amel ve hareketleriniz) Allah yanında (yazılıdır.)" Yani "size gelen hayır ve serleriniz, Allah'dan olup, bu da O'nun kaza ve kaderi iledir. O, isterse size rızık verir, isterse sizi mahrum eder" demiştir. Bunun manasının, "sizin uğursuzluğunuzun karşılığı olan ilahî ceza Allah katındandır" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Doğruya en yakın olan, birinci manadır. Çünkü o kavim, o anda meydana gelen bu işe işaret etmişlerdir. Bunun cevabının da, başka konuda değil, bu konuda olması gerekir.

Hz. Salih (a.s) daha sonra, bunun onların cahilliklerinden kaynaklanan bir cevap olduğunu, "Belki siz imtihana çekilmekte olan bir kavimsiniz" ifadesi ile açıklamıştır. Binâenaleyh onları o sözü söylemeye sevkedenin, başkaları olması muhtemel olduğu gibi, şeytanın, vesvesesiyle onları bu fitneye düşürmüş olması da muhtemeldir. 70[70]

Şehirdeki Dokuz Çete

Cenâb-ı Hak "O şehirde dokuz çete vardı ki, bunlar yeryüzünde fesat çıkarıyorlardı..." buyurmuştur. Doğruya en yakın olan bu ifade ile, dokuz grubun kastedilmiş olmasıdır. Çünkü "raht" kelimesinin zahiriyle tek kişi değil, bir cemaat kastedilir. Bunların, dokuz kabile olması muhtemel olduğu gibi, sebebin farklı olmasından değil de, sıfatlarının ve hallerinin farklılığından ötürü, onların bu belli sayıda olmuş olmaları da muhtemeldir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların yeryüzünde fesat çıkarıp, iyiliğe hiç yanaşmadıklarını, fesatlarına iyilik namına hiçbirseyi karıştırmadıklarını anlatmıştır. Çünkü O, "Bunlar, yeryüzünde fesat çıkarıyorlar, iyiliğe hiç yanaşmıyorlardı..." buyurmuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ, onların Hz. Salih (a.s)'in işine dair kafalarında kurdukları şeyin de, bu fesatları cinsinden olduğunu beyan buyurmuştur.

Ayetteki, "(Birbirlerine) Allah adına yemin ederek..." ifadesindeki fiilin, emir veya başında mahzuf bir JLı edatı ite, hal yerine vaki olmuş bir haber cümlesi olması da muhtemeldir. Yani, "onlar, yemin ederek böyle söylediler" demektir.

"Beyat" geceleyin düşmanı izlemek ve baskın yapmak demektir.

Ayetteki, "Sonra da velisine, "Andoisun bizonun ailesinin helakinde bulunmadık" diyelim" ifadesi, "Eğer onun kavmi, akrabaları bizi itham ederlerse, onlara, "orada değildik" diye yemin ederiz" demektir. Ayetteki, mehlike fiilinden olmak üzere, mîm'in ve lâm'ın fethasıyla mehlek; ve lâm'ın kesresiyle mehllk şeklinde okunduğu gibi, den olmak üzere, mîm'in zammesiyle mühlek şeklinde de okunmuştur. Bu kelimenin, masdar-ı mîm'i, ism-i zaman ve ism-i mekân olması da muhtemeldir. 71[71]

---

[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/436-437

[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/437

Hilelerine İlâhî Ceza

Daha sonra Hak Teâlâ, "Onlar böyle tuzak kurdular. Biz de kendilerinin haberleri olmadan onlara tuzak kurduk..." buyurmuştur. Alimler Allah'ın mekri (tuzağı) hususunda şu değişik izahları yapmışlardır

1) Allah'ın mekri, onları farkına varmadıkları bir anda helak etmesidir. Allah'ın mekri, mecazî olarak, insanların mekrine benzetilmiştir. Rivayet olunduğuna göre, Salih (a.s)'İn, o kayanın içinde namaz kılabileceği bir kovuk vardı. O kâfirler, "Salih (a.s), bizden üç güne kadar kurtulacağını iddia etmektedir. Gelin biz, ondan ve ehlinden (ailesinden - adamlarından) üç gün gelmezden önce kurtulalım" demişler, o kaya kovuğuna gitmişler ve "o buraya namaz (ibadet) için geldiğinde onu öldürür, daha sonra gider ehlini öldürürüz" demişler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bir kaya göndermiş ve o kaya onlar kovukta iken, kovuğun ağzını tamamen kapamış. Böylece onlar yok olup gitmişler. Geri kalanları da (Cebrail (a.s)'İn o narası ile yok olup gitmişlerdir.

2) Onlar, geceleyin kılıçlarını sıyırarak, Hz. Salih (a.s)'in bulunduğu yere gelmişler. Allah Teâlâ da Hz. Salih (a.s)'in evi dolusu melek göndermiş ve melekler onların kafalarını taşlarla yarmışlar. Onlar taşlan görüyorlarmış, ama atanları göremiyorlarmış.

3) Allah Teâlâ, Salih (a.s)'e, onların kurdukları bu tuzağı haber vermiş, Salih (a.s) de, böylece onlardan kurtulmuş. İşte Allah'ın onlara karşı tuzağı, bu haber verişidir.

Ayetteki, "Onları helak ettik" ifadesi, bir müste'nef cümledir. Bunun başındaki edatını meftun okuyanlar, bunu, ya Önce gecen "akıbef'öen bedel yaparak mahallen merfu kabul etmişlerdir, yahut takdiri, "Onların helakleri budur" şeklinde olan, mahzûf bir mübtedanın haberidir. Yahut da bu ifade, .. .\£% manasında ımef'ûl-ü leh) olarak, yahut da Jif nin haberi olarak mahallen mansubtur. Bu ikincisine göre mana, "Onların tuzaklarının neticesi, kendileri için bir helak oldu" seklinde olur.

Ayetteki hâviyeten kelimesi, üzerinde, tükenin delalet ettiği şeyin amil olduğu bir "hal"dir. Isa b. Ömer, bunu, mahzûf bir mübtedanın haberi olmak üzere, ref ile havlyetun şeklinde okumuştur. Allah en iyi bilendir. 72[72]

Hz. Lût (a.s)'un Kıssası

"Lût'a da (peygamberlik) vermiştik. O zaman kavmine şöyle demişti: "Siz, gözünüz göre göre hâlâ o kötülüğü yapacak mısınız? Gerçekten kadınları bırakıp da, şehvetle erkeklere mi yanaşacaksınız? Hayır, hayır, siz beyinsizlikte devam eden bir kavimsiniz." Buna karşı kavminin cevabı ancak,

"Lût hanedanını memleketinizden çıkarın, çünkü onlar (bize uymayıp) temizlik gayretinde olan insanlardır" demek oldu. Bunun üzerine biz de, hem onu, hem geri kalanlardan olmasını takdir ettiğimiz karısı dışındaki bütün ailesini kurtardık. Onların üstüne öyle bir yağmur yağdırdık ki... Ne kötü İdi, inzar edilenlerin o yağmuru" (Nemi, 54-58). 73[73]

4. Hz. Lût (a.s.)'un Kıssası

Kessâf sahibi şöyle der: "Bu ayetin başındaki "Lût" kelimesi, ya mukadder bir "hatırla" fiili ile, yahut (Nemi, 45) ayetinin delalet ettiği mahzûf bir erselnâ fiili ile (mef'ul olarak) mansubtur. Bundan sonraki İz edatı, birinci ihtimale göre bedel, ikinciye göre zarftır.

---

[71] 71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/437-438

[72] 72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/438-439

[73] 73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/439

Ayetteki, "O kötülüğü yapacak mısınız?" ifadesi, her nekadar başında istifham (soru) edatı varsa da, bu işin nahoş olduğunu gösteren bir tarzdadır. Çünkü bu gibi üslûb ile, azarlamak ve tenkid etmek, genelde daha beliğ ve daha etkilidir.

Ayetteki, "gözünüz göre göre" ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, bu işi önemsemeyerek, bu işin yapılmasından kendilerini tenzih etmiyor ve saklama gereği duymuyorlardı ki, işte bu, bu fiilin çirkinliğinin sebeplerinden birisidir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu kötülüğünü anlatmak için onlara bunun ne kadar fena birşey olduğunu gösteren bir ifade kullanmıştır.

2) Buradaki görme ile, kalbin görmesi ve düşünmesi kastedilmiştir, yani, "Sizler bunun, daha önce hiç kimsenin yapmadığı bir kötülük olduğunu ve Allah Teâlâ'nın erkeği erkek için yaratmamış olduğunu biliyorsunuz. O halde, yaptığınız bu çirkin iş, Allah'ın yaratış hikmetlerine ters bir davranıştır" demektir.

3) Bu, "Sizler, sizden önceki âsilerin - günahkârların başlarına gelenleri ve hallerini görüp biliyorsunuz" demektir. Buna göre eğer sen "Bu ifadeden sonra, "Siz beyinsizlikte devam eden bir kavimsiniz" ifadesi bulunduğu halde, ayetteki "göre göre" ifadesini, "bile bile" manasına alıyorsun. Çünkü onlar aynı anda hem bilenler, hem beyinsizler olamazlar" dersen, ben derim ki: "Cenâb-ı Hak bu ifadesi ile, "Sizler, onun'bir fuhuş (kötülük) olduğunu bile bile, bir kötülük olduğunu bilmeyenler gibi davranıyorsunuz" manasını, yahut, "sizler bu işin neticesini bilmiyorsunuz" manasını kastetmiştir. Yahut Cenâb-ı Hak, ayetteki cehalet ile, beyinsizliği ve onların sürdürmekte oldukları o cinayeti kastetmiştir. Daha sonra onların cehaletlerini, o söze uygun olmayan bir şekilde cevap verdiklerini göstermek suretiyle ortaya koyarak şöyle demiştir: "Buna karşı kavminin cevabı ancak, "Lût hanedanını memleketinizden çıkarın. Çünkü onlar temizlik gayretinde olan insanlardır" demek oldu." Böylece onlar, onların çıkartılma sebebini, bu kötü fiilden uzak ve temiz kalmak isteyişleri olarak göstermişlerdir. Halbuki bu, onları ödüllendirme ve hürmet etme sebebi sayılmalıydı. Fakat müfessirler, onların bu sözü, istihza için söylediklerini ileri sürmüşlerdir. (Yani temizlik taslayan, "sözüm ona temiz" kimseler olduklarını söylemişlerdir.) Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Lût (a.s)'u ve o hanımı dışındaki bütün ailesini kurtardığını, diğerlerini ise helak ettiğini bildirmiştir. Bütün bu hususlar, daha Önce genişçe ele alınmıştı. Allah en iyi bilendir. Bu sûredeki kıssalar burada sona erdi. Alfah'u a'lem. 74[74]

Cenâb-ı Hakkın Hz. Muhammet (s.a.s)'e Hitabı

"De ki: "Hamdolsun Allah'a, selam olsun O'nun seçtiği kullarına. Allah m; hayırlı, yoksa onların Allah'a ortak koştukları şeyler mi?" (O şeyler mi), yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten sizin için su indiren mi? Biz o su ile, sizin bir ağacını bile bitiremeyeceğiniz nice güzel bahçelerin bitkilerini bitiririz. Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? Hayır, onlar sapıklıkta devam eden bir güruhtur" (Nemi, 59-60). 75[75]

Selam O Peygamberlere

Hak Teâlâ'nın, "De ki "Hamdolsun Allah'a, selâm olsun onun seçtiği kullarına. Alîah mı hayırlı, yoksa onların Allah'a ortak koştukları şeyler mi?" buyruğu ile ilgili ;.j iki izah yapılır:

1) Bu, sürede geçen önceki kıssalarla alâkalı olup, "Peygamberlerini yalanlayan I kavimleri helak ettiği için, Allah'a hamdolsun ve kendilerini peygamber olarak göndermek ve helakten kurtarmak suretiyle seçtiği o kullarına sefam olsun" -anasındadır,

2) Bu, yeni bir cümle ve yeni bir konudur. Çünkü Allah Teâlâ, peygamberlerin erinden

---

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/439-440

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/441

bahsedip, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumu da, o azab hususunda, ;eçmiş peygamberlere benzer olmayınca, yani kökü kazıma azabı onun ümmetinden «aldırılmış olduğu için, O'na, bu nimeti kendisine veren Rabbine şükretmesini ve peygamberlik görevindeki zorluk ve sıkıntılara göğüs gerip sabreden o peygamberlere se<am etmesini emretmiştir. 76[76]

Şerikler Lehine Hiçbir Sebep Yoktur

Ayetteki, "Allah mı hayırlı, yoksa onlann Allah'a ortak koştukları şeyler mi?" -adesi, müşrikleri susturmak, susmaya mecbur bırakmak ve üzerinde oldukları hali küçümseyip, onunla alay etmektir. Çünkü onlar putlara ibadeti, Allah'a ibadete tercih etmişlerdir. Halbuki bir kimse, bir şeyi bir şeye, ancak onda daha fazla hayır ve fayda olursa tercih eder. İşte bu sebeple, onların sapıklıkta ve cehalette zirvede olduklarına dikkat çekmek için böyle denmiştir. fiili, yâ veya tâ ile olmak üzere iki şekilde okunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu ayeti okuduğunda, "Hayır, hayır, Allah daha hayırlıdır, daha bakîdir, daha yüce ve daha kerimdir" dediği rivayet edilmiştir.

Sonra bil ki Hak Teâlâ, bunun peşisıra sözünü bir fasıl halinde getirmiştir.

Birinci Fasıl; Bu, putperestlere red hususundadır. Bu faslın merkezi, Hak Teâlâ'nın nimetlerin asıllarını ve fer'lerini yaratıcı olmasının İzahıdır. Dolayısıyla, hiçbir faydası bulunmayan şeylere ibadet etmek daha nasıl güzel olur? Hak Teâlâ bu noktada şu hususları zikretmiştir:

Birinci husus, göklerle ilgilidir. Bu, "(O şeyler mi), yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten sizin için su indiren mi? Biz, o su ile, sizin bir ağacını bile bitiremeyeceğiniz nice güze! bahçelerin bitkilerini bitiririz. Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? Hayır, onlar sapıklıkta devam eden bir güruhtur..." ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 77[77]

Bel Edatı Hakkında

Keşşaf sahibi şöyle der: "Buradaki em edatı ile ve deki arasındaki fark şudur: Birincisi, em-i muttasıladır.

Çünkü manası, "Bu ikisinden hangisi daha hayırlı" şeklindedir. Berikiler ise, em-i munkatıadır ve bel (daha doğrusu, hayır; aksine) manasınadır."

Hadfka, etrafı duvarlar ve engellerle çevrili bağ-bahçe demektir ve kuşatmak manasına gelen "ihdâk" masdarındandır. Ayette £m kelimesi kullanılmıştır, çünkü bu "güzel olan bahçeler" demektir. Nitekim Arapça'da "Kadınlar gitti" denilir (fiil müfred müennes olarak getirilebilir). Bahçe, güzel ve hoş demektir. Çünkü o bahçelere bakanın içi açılır, ferahlar, ondan hoşlanır. "Allah ile beraber bir tanrı öyle mi?" ifadesi, "Allah'dan başkası ona yakın görülür ve ortak koşulur öyle mi?" demektir. Bu, şeklinde de okunmuştur ve "sizler, demek Allah'dan başkasına ibadet ediyor ve O'na onları ortak koşuyorsunuz öyle mi?" manasına gelir. 78[78]

Gökleri Yaratan Allah'tır

Allah Teâlâ, gökleri ve yeri, ancak kendisinin yarattığını, gökleri yağmur için, yeri de bitki için bir mahal kıldığını beyan etmiş, en büyük nimetlerinden olan güzel bahçelerden bahsetmiş ve o güzel bahçelerde bitki bitirmeye Kendisinden başka hiç kimsenin kadir olamayacağına dikkat çekmiştir. Çünkü eğer bizden biri buna kadir olsaydı, ağaç dikmeye ve onun meyvesini beklemeye ihtiyaç duymazdı. Bu nimetleri veren sadece Allah Teâlâ olduğuna göre, ibadetin de sadece O'na yapılması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hayır, onlar sapıklıkta devam eden bir güruhturlar" buyurmuştur. Alimler bunun manası hakkında değişik görüşler belirtmişlerdir: "Bu, "Onlar, apaçık olan bu

---

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/441

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/441-442

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/442

haktan sapıyorlar" manasındadır" denildiği gibi, "Onlar başka varlıkları, Allah'a denk tutuyorlar" manası da verilmiştir. Bunun benzeri bir ayet En'flm Sûresi'nin başında geçmişti. 79[79]

İltifat Sanatındaki İncelik

"Ayetteki, 'Biz ... bitkilerini bitiririz" ifadesindeki "iltifaTın (gaibten, böyle mütekellim sîgasına geçişin) hikmeti nedir?" denilirse, buna şöyle cevap verebiliriz. İnsanın, göklerin ve yerin yaratıcısının, gökten yağmur indirenin ancak Allah Teâlâ olduğunda şüphesi yoktur. Fakat insanın kalbine, zaman zaman, o ağacı bitirip yerleştirenin kendisi olduğu şüphesi arız olur. Çünkü o şöyle düşünür: "Sıcak yere tohumu atan benim. Onu sulayan benim. Onun güneş almasına gayret eden benim. Sebebi yapan, müsebbebin (neticenin) de faili sayılır. O halde, o ağacı bitiren benim." Binâenaleyh işte böyle bir şüphe ihtimali söz konusu olunca, Cenâb-ı Hak bu ihtimali ortadan kaldırmak için, gaib sîgasından mütekellim (konuşan) sîgası olan, "Biz .... bitirdik" sîgasına geçmiş ve "Siz onun bir ağacını bile bitiremezsiniz" buyurmuştur. Çünkü insan, bazan tohum atar, suyunu verir, bu hususta her türlü sıkıntı ve meşakkate katlanır, güneş almasını sağlar, ama yine de istediği gibi bir mahsul elde edemez. İstediği gibi olanlarda ise, o şeyin sebebini, yapısını, ölçüsünü ve nastl olduğunu anlayamaz. Öyle ise, o insan nasıl bu işin gerçek faili olabilir? İşte bu İncelikten Ötürü, buradaki "iltifat" pek yerinde ve güzel olmuştur. 80[80]

Yeryüzüne Hayat Veren Allah'tır

"(O şeyler mi), yoksa yeryüzünü bir karargâh yapan, aralardan ırmaklar akıtan, onun için sabit dağlar kuran, iki denizin arasına bir perde koyan mı (daha hayırlı)? Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? Hayır, hayır, onların çoğu
bilmiyorlar'! (Nemi, 61).
İkinci husus, yeryüzü ile ilgili olandır ve bu ayetle anlatılmıştır.
Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ifadeler, bundan önceki "yaratan mı?" ifadesinden bedeldir. Buna göre, bu ayetin durumu da, önceki ayetin durumu gibidir." 81[81]

Arzın Dört Faydası

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette yeryüzünün şu dört faydasını saymıştır:

Karargâh Olması

Birinci Fayda, onun bir karargâh oluşudur. Bunun böyle oluşunun pek çok sebepleri vardır:
a) Allah Teâlâ, yeryüzünü oval yaratmış ve üzerinde rahat durulabilsin, karar kılınabilsin diye, onu düzenlemiştir.
b) Allah Teâlâ, yeri ne fazla sert, ne fazla yumuşak yaratmamış, orta bir halde yaratmıştır. Böylece yeryüzü, üzerinde oturan kimsenin rahatsız olacağı bir taş gibi sert değildir. Yine yer, içine batılıp gidilen bir su ve balçık gibi yumuşak değildir
c) Allah Teâlâ yeri, ışığın aksetmesine kabil olması için kesîf ve tozlu yaratmıştır. Eğer yeryüzü saydam olsaydı, ışıklar onda durmaz, o zaman da hiçbir canlının yaşamayacağı bir soğuklukta olurdu.
d) Allah Teâlâ güneşin dönme eksenini eğik yaratmıştır.82[82] Böyle olmasaydı mevsimlerdeki

---

[79] [79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/442-443
[80] [80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/443
[81] [81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/443-444
[82] [82] Şimdiki bilgilere göre, mevsimlerin meydana gelmesi, dünyanın dönme ekseninin 23° 45'

farklılıklar meydana gelmezdi. Mevsimlerden hâsıl olan faydalar da elde edilemezdi.
e) Hak Teâlâ, yeryüzünü durgun (hareketsiz) yaratmıştır. Eğer o hareketli olsaydı, ya bir doğru istikametinde hareket edecekti, yahut bir daire üzerinde hareket edecekti.83[83] Her iki takdire göre de, yeryüzünde iskân ile elde edilen faydalar elde edilemezdi.
f) Allah Teâlâ yeryüzünü, ölülerin de dirilerin de yer aldığı bir mekan kılmıştır. Çünkü her çirkin şey onun üzerine atılır ve her güzel şey ondan çıkar. 84[84]

Orada Irmaklar Akıtılması

İkinci Fayda, Allah'ın o yeryüzünün aralarında ırmaklar akıtmış olmasıdır. Bil ki yeryüzünden şu dört çeşit su çıkmaktadır:
a) Akan gözelerin suyu... Bu, kendisi fazla, fışkırma gücü ileri, yer altı buharlarından kaynaklanan, yeri bu kuvvetiyle delip çıkan ve sonra devamlı olarak akan sulardır.
b) Durgun gözelerin suları... Bunlar da, kuvveti, ancak yeryüzüne çıkacak kadar olan, fakat kuvveti ve kendisi, peşpeşe gelecek derecede olmayan buharlardan olan sulardır.
c) Nehir ve kanalların suları... Bunlar da, yeryüzünü delecek güçte olmayan buharlardan elde edilen sulardır. Bunların üzerinden, o toprak kazılıp kaldırıldığında, o buharlar çıkacak bir delik bulurlar ve az bir güç ile yeryüzüne çıkıp akmaya başlarlar.
d) Kuyuların suları... Bunlar da, kanal ve nehir suları gibi, yerden kaynayan sulardır. Fakat bunların, bir yere doğru akma imkanı yoktur. Kanal ve nehir sularının, kuyu sularına nisbeti, akan göze sularının, duran göze sularına nisbeti gibidir. Binâenaleyh, yeryüzünün bu sertliğinin olmaması halinde, o buharların yerin altında bir araya gelemeyecekleri anlaşılır. Çünkü eğer o buharlar yerin altında bir araya gelmeselerdi, yerin üstündeki bu gözeler meydana gelemezlerdi. 85[85]

Arzda Dağların Yaratılması

Üçüncü Fayda, Allah'ın o yeryüzünde revasf yani kazık gibi çakılmış dağlar yerleştirmesidir. Bu cümleden olarak diyoruz ki: Gözelerin, su birikintilerinin ve madenlerin çoğu, ya dağlarda, ya dağlara yakın yerlerde bulunur. Gözelerin dağlarda meydana gelmiş olması şöyle olur: Yer yumuşak ve nemsiz olsaydı oradan buharlar emilip zayi olur ve zikre değer bir su birikmezdi. Demek ki bu buharlar ancak, sert toprak altında toplanabilir. Dağlar ise, yerin en sert yerleridir. Dolayısıyla bu buharları tutmaya, toplamaya ve böylece de gözelerin esasını oluşturabilecek şeylerin biraraya gelmesine elverişli yerler olurlar. Dağ su deposuna benzer. Dağın huknası buharla doludur ki, adeta damıtma işlemi için hazırlanmış imbiğe benzer. Buharın az bir kısmının bile dağılıp kaçmasına imkan vermez. Dağın alt kısmı ise damıtma kazanır durumunda olup kanallardan gelen su orada toplanır. İşte bundan Ötürü, gözelerin çoğu dağlardan, pek azı da sahralardan fışkırır. Bu az kısmın o sahralardan fışkırması da yine, oraların sert olmasına bağlıdır. 86[86]

Dağda Su Olmasının Sebebi

---

derece eğik olması ile ilgilidir. RazI'nin dönemindeki ilmî seviye, arzın kürelfğini bilmekle beraber onu sabit bilip güneşin döndüğünü kabul ediyordu (ç.).

[83][83] Müfessiherimizin muhakeme tarzı da bir bakıma haklı olmakla beraber, Allah Teâlâ'nın, yüce kudreti İle, normal trlr uçaktan çok daha'hızta dönen dünya, hiç hareket etmiyormuşçasına istikrarlı bir yerleşme yeri (karargâh) kılınmış ve müfeskirlerimizin karargâh kavramından düşündüğü faydalara yine hasıl olmuştur(ç).

[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/444-445

[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/445

[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/445

Bulutların çoğunun dağlarda oluşmasının şu üç sebebi vardır:
1) Dağlarda bulunan çiğ taneleri kadar, başka yumuşak arazilerde çiğ tanesi bulunmaması...
2) Dağların, yüksek olmaları sebebiyle, daha serin olmaları... Böylece, dağların üzerindeki çiğler ve karlar kadar, başka yerde çiğ ve kar kalmaz.
3) Yükselen buharların dağlarda hapsedilmiş, tutulmuş olup, ayrılıp çözülmelerine imkan verilmemiş olması... Bunun böyle olduğu sabit olunca, dağlarda bulutların çok oluşunun sebebi de ortaya çıkmış olur. Çünkü onları meydana getiren madde, dağların içinde ve dışında daha çoktur, yine buharı tutma özelliği daha fazladır ve buharın çözülüp gitmesine sebep olan sıcaklık da dağlarda daha azdır. İşte bundan Ötürü, bulutlar dağlarda daha fazla oluşur. Buharlara muhtaç olan madenlerin arz ile olan münasebeti ise daha fazladır ve kanal açma işinin tamamlanması için yeryüzünde daha fazla kalma durumundadırlar. Bu hususta ise, dağlar kadar müsait ortam olamaz. 87[87]

İki Deniz Arasına Engel Konulması

Dördüncü Fayda: Allah'ın iki deniz arasına bir perde koymasıdır... Bundan murad, tatlı suyun karışmalar ile bozulmamasıdır, bir de aradaki perdeden istifade edilmesidir. Bir de mü'minin kalbinde iman ve hikmet denizi ile, tuğyan ve şehvet denizi vardır. Cenâb-ı Hak, yardımı ile bu ikisinden biri diğeri ile karışıp bozulmasın diye, aralarına bir engel koymuştur. Bazı feylesoflar, Hak Teâlâ'nın, "O, iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. (Böyle iken) aralarında yekdiğerine tecavüz etmeye mâni bir perde vardır" (Rahman, 19-20) hususunda, "tecavüz olmadığı zaman o ikisinden inci ve mercan çıkar" demişlerdir. Kalbte de aynı şekilde, İki tarafın birbirine tecavüzü ve karışması olmadığı zaman, şükür sayesinde din ve iman çıkar. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak niçin denizi tuzlu yaratmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Eğer deniz tuzlu olmasaydı, suyunun tadı, rengi ve kokusu bozulur, böylece de o bozukluk yeryüzüne yayılır ve umumi bir veba hastalığı meydana gelirdi.
Bil ki denizin yeryüzünün belli yerine yerleştirilmesi, değişmesi mümkün olmayan birşey değildir. Gerçek olan şudur ki, deniz bir asırdan, diğer bir asra nakledilen tarihlere sığmaz, uzun bir müddet içinde yer değiştirir. Çünkü denizler genelde nehirlerden, nehirler de genelde gözelerden beslenir. Gökyüzünün suları ise, belli mevsimlerde oluşurlar. Sonra ne gözelerin, ne gök sularının aynı mıntıkada, hallerinin devamlı birbirine benzemesi gerekmez. Çünkü gözelerin çoğu, batıp kaybolur. Yine çoğu kez, gök, sulannı indirmez. Binâenaleyh mutlaka bu durumda vadilerin ve nehirlerin suyu çekilir ve kurur. Böylece de denizlerdeki suların azalması-çekilmesi meydana gelir. Yeryüzünün bir başka tarafında gözeler meydana geldiğinde, orada nehirler de meydana gelir. Bundan sonra da o tarafta denizler meydana gelir.
Daha sonra Mak Teâlâ, kendisinde bu gibi yüce faydalar bulunan yeryüzünü yaratanın ancak kendisi olduğunu beyan edince, ulûhiyyetin de kendisine has kabul edilmesi gerekir. Cenâb-ı Hak, "Hayır, hayır, onların çoğu bilmiyorlar" ifadesiyle de, onların böylesi bir düşünceden yoksun oldukları için, cehaletlerinin büyük olduğuna dikkat çekmiştir. 88[88]

Mahlûkların Allah'a İhtiyaçları

Üçüncü Husus, mahlûkâtın, Hak Teâlâ'ya muhtaç oluşları ile ilgilidir ve bu ayetle elde edilmiştir.
"Yoksa bunalmışa kendisine dua ettiği zaman icabet eden, fenalığı gideren, sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? Allah ile beraber bir tanrı (ediniyorsunuz) Öyle mi? Siz ne kıt düşünüyorsunuz?" (Nemi, 62).
Bil ki Cenâb-ı Hak, bu ayette şu iki şeye dikkat çekmiştir:

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/446
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/446-447

a) "Yoksa muzdar kalmışa, kendisine dua ettiği zaman icabet eden .... mi?" ayetinin ifade ettiği husus... Keşşaf sahibi şöyle der: "Zaruret, insanı sığınmaya götüren, mecbur bırakan hal demektir. "Iztırftr" da, "zaruret" kökünün "İftial" vezni ^ere olan şeklidir. Arapça'da, "Onu, ona mecbur kıldı" denilir. Bu : âb'ın, ismi faili ve ism-i mef'ûlü aynı şekilde "muztar" olarak gelir. Bil ki "muztar", Dir hastalığın veya fakirliğin veya zamanın belâlarından herhangi birinin, Allah'a -alvarıp yakarmaya mecbur bıraktığı kimsedir." Süddî'nin buna, "gücü kuvveti Dimayan, çaresiz" manası verdiği rivayet edilmiştir. Yine bu kelimenin, "mağfiret eden, günah işleyip istiğfar eden kimse" manasına olduğu da söylenmiştir. 89[89]

Kabul Edilmeyen Dua Olur mu?

imdi, eğer, "Cenâb-ı Hak, bu beyanı ile, "muztar"ı genel olarak zikretmiş ve : -iarın dualarına icabet ettiğini bildirmiştir. Halbuki nice dua eden çaresiz kimseler vardır ki, dualarına icabet olunmamıştır?" denilirse, buna şu şeklide cevap verilebilir: Başında elif-lâm bulunan müfred kelimelerin, umûmî mana ifade etmediklerini; bunların sadece o "mahiyet"! ifade ettiklerini, usûl-ü fıkıhta beyan etmiştik. Mahiyet için söz konusu olan hükmün doğruluğu hususunda, bu hükmün, o mahiyetin fertlerinden birinde bulunması yeterli olur. Hem sonra, Allah Teâlâ onun duasını kabul edeceğini söylemiş, ama hemen kabu) edeceğini söylememiştir. Duanın ve kabulünün şartları ile ilgili bütün izahlarımız, (Mü'min, eo) ayetinin tefsirinde yapılmıştır.
Hak Teâlâ'nın "Fenalığı giderir" ifadesi, duanın nasıl kabul edildiğinin izahı gibidir. Çünkü acze düşürülemeyen, kadir ve karşı durulamayan, kahhâr Allah'dan başka hiç kimse, insanın başına gelen fakirliği zenginliğe, hastalığı sıhhate. darlığı genişliğe döndürmeye gücü yetmez.
b) "Sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı?" ayetinin ifade ettiği husus... Bununla, "Onların, o yerde yerleşmeyi ve tasarrufta bulunmayı, nesil be nesil, birbirlerinden devralmaları" manası kastedilmiştir. Hak Teâlâ, ayetteki "halifeler" sözü ile, mülkiyeti ve hükümranlığı kasdetmiştir. Son fiil, ya ile ve ta ile, idğamlı olarak, yezzekkerûn ve tezzekkerûn şekillerinde de okunmuştur. Bunun başındaki (^) edatı, zaide olup, mana, "Onlar çok az düşünüyorlar" şeklindedir. Ama aslında kastedilen, onların hiç düşünmedikleridir. Çünkü "azlık", bazan "yokluk" manasında kullanılır. 90[90]

Mahlukların İhtiyaçları

"Yahut o kara ve denizlerin karanlıkları içinde, size yolunuzu bulduran, rahmetinin önüsıra rüzgârları müjdeci gönderen mi? Allah ile beraber bir tar.r öyle mi? Allah onların ortak koştukları şeylerden çok yüce, çok münezzehtir'.
(Nemi, 63).
Dördüncü Husus, mahlûkatın belli vakitlerdeki belli ihtiyaçları ile ilgilidir ve : ayet ile ifade edilmiştir.
Bil ki Allah Teâlâ bu ayette de şu iki şeye dikkat çekmiştir:
a) "Size yolunuzu bulduran mı?" ayetinin ifade ettiği husus... Bu, "O, siz karau ve denizde yolculuk ederken, gece, karanlığını üzerinize döktüğünde, size, gökte« yıldızları ve yerdeki çeşitli alâmetleri ile yolunuzu buldurandır" demektir.
b) "Rahmetinin önüsıra rüzgârları müjdeci gönderen mi?" ayetinin ifade ettiği husus... Çünkü, rüzgârları harekete geçirerek, bulutları önce yayıp, sonra onları dilediği yere götüren Hak Teâlâ'dır. Eğer, "Biz rüzgârları harekete geçirenin Hak Teâlâ olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü felsefeciler şöyle demektedirler: "Rüzgârlar, dumanlardan (buharlardan) oluşur. Dumanların hepsi ateş ile yanan şeylerden yükselen siyah madde değildir. Aksine ister ateşin sıcaklığından, ister güneşin sıcaklığı sebebi ile olsun, sıcaklığın artması ile yükselen yeryüzü maddelerinin hepsi dumandır. Rüzgârların dumanlardan doğuşları da, birisi çok, diğeri az

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/447
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/447-448

olmak üzere ikiye ayrılır. Çok olanlarına gelince, şöyledir: Çok miktarda duman yukarı doğru yükselip, soğuk bir tabakaya ulaştığında ve dumanların sıcaklığı, o soğuk hava tabakasının soğukluğu ile ya kırılır (azalır), ya kırılmaz. Eğer kırılırsa, şüphesiz o zaman ağırlaşır, aşağı doğru iner ve onun inişinden hava dalgaları meydana gelir. Bundan da rüzgârlar meydana gelir. Yok eğer o dumanların sıcaklığı, o hava tabakasının soğukluğu ile kırılmaz ise, mutlaka o dumanlar, feleğin hareketi ile hareketlenen ateş küresine ulaşıncaya kadar yükselmeye devam ederler. Buraya ulaşınca da, o ateşin hareketi sebebi ile artık yükselme imkânı bulamazlar ve geri dönüp rüzgârları oluştururlar. Şu da iddia edilemez: Eğer o dumanların geriye dönüşleri, üstteki havanın hareketi sebebiyle olmuş olsaydı, o zaman dumanların hareketleri aşağı doğru değil, aksine yukarıdaki havanın hareket yönüne doğru olurdu. Çünkü biz diyoruz ki: Bunun şu iki şekilde izahı vardır:

1) Çoğu kez o dumanların yükselmesine onlara katılan şeylerin hepsi, karşı çıkan hareketin yönünün aksi yönünde hareketi gerektirir. Bu tıpkı, hareket eden bir cisme isabet eden ve onu bazan, eğer o karşı çıkan engel, hareket edeni kendisine doğru gelmekten çevirmeye kadir olduğu gibi, kendisinin hareketi yönüne çevirmeye de kadir olursa, o oku bazan kendi yönüne doğru, bazan da, o karşıt kuvvet onu engellemeye kadir, ama geri çevirmeye kadir olmadığı zaman, o cihetin aksi yöne dönen bir ok gibi olur.

2) Çoğu kez, alttan yükselen dumanların bir kısmı, üstten aşağı doğru inen dumanlara mâni olur. İşte bu sebepten ötürü de, diğer taraflara doğru hareket eder" denilirse, bil ki müslümanların burada yapacakları şu iki iş vardır:

a) Bu gerekçenin yanlışlığına delil getirmek... Bunu şu iki şekilde yapabiliriz:

1) Yeryüzündeki dumanların parçaları, sıvılara ait buharların parçalarından daha ağırdır. Hem sonra bu buharlar soğuduklarında "hatt-ı müstakim"i takib ederek (düz olarak) yağmur şeklinde inerler. O halde duman, soğuduğunda, niçin düz olarak inmez de, sağa sola gider?

2) O parçaların aşağı doğru hareketleri tabiîdir. Sağa sola doğru hareketleri ise, arızîdir. Tabii olan, arızî olandan daha kuvvetlidir. Kuvvetli olmasa bile, en azından eşittir. Sonra o rüzgâr sağa sola hareket ettiğinde, çoğu kez ağaçları kökünden söker, duvarları yıkar, hatta tepeleri bile götürür. O halde, dumanlara ait o parçalar, kendilerine ait tabii hareketlerini, yani aşağı doğru hareketlerini yaptıkları zaman, tavanları delip-yıkıp inmeleri gerekir. Fakat biz, pek çok toz toprağın havadan inip, damlara dolduğunu görürüz ama, bunun bacaları yıkması şöyle dursun, indiğini bile hissedemeyiz. Böylece felsefecilerin ileri sürdükleri şeylerin yanlışlığı anlaşılır.

b) Farzedelim ki durum onların söyledikleri gibidir. Fakat gerek etkili olan sebepleri ve gerek (onların etkilerine maruz kalan) alıcı durumundaki sebepleri yaratan Allah Teâlâ'dır. Çünkü eğer o buharların ve dumanların yükselmesinde tesirli olan güneş ve hava tabakaları olmasaydı, bu işler olamazdı. Halbuki bilindiği üzere, bir kimse birtakım sebeplen yaratır, o sebepleri de akla hayale sığmayan enteresan menfaatler ve üstün hikmetler sağlarsa, o kimse, o faydalı şeyleri de yapmış sayılır. Binâenaleyh bütün durumlarda bu gibi hadiselerin, ihtiyaçlar zincirini sona erdirmek için, zatı gereği var olan hâkim bir müdebbirin varlığına mutlaka şehadet ettiğini kabul etmek gerekir. [91][91]

Haşr

Beşinci Husus, haşr ve haşr (diriliş) ile ilgili olup, bu ayetle ifade edilmiştir. "Yahut ilk yaratan, sonra onu iade edecek olan ve sizi gök ile yerden rızıklandıran mı? Allah ile beraber bir tanrı öyle mi? De ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz delilinizi getiriniz" (Nemi, 64).

Bil ki Allah Teâlâ, dünya nimetlerini sayınca, "Yahut ilk yaratan, sonra onu iade edecek (yeniden yaratacak) olan mı (daha hayırlı)" buyurarak, âhiret nimetlerinden bahsetmiştir. Çünkü mükâfaat ile elde edilecek âhiret nimetleri, ancak ilk yaratmadan ve mükellef çağına getirdikten sonra, yeniden yaratma ile tamamlanır. O halde, Hak Teâlâ'nın bu sözü, bütün bu nimetleri ifade etmektedir. Bu nimetlerin ancak rızıklarla tamamlanacağı malumdur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Sizi gök ile yerden kim nzıklandtnyor?" buyurmuş ve sonra onların hareket tarzlanndaki tersliğe dikkat çekerek, "Allah ile beraber (başka) bir tanrı öyle mi?" demiştir. Sonra, "De ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz, delilinizi getiriniz" hitabı ile, onların buna hiçbir delilleri bulunmadığını ve onların bâtılı böyle delilsiz olarak savunduklarını beyan buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın bu hitabı, iddia edilen şey hakkında mutlaka bir delil bulunması gerektiğine ve taklidin yanlışlığına delalet eder.

---

[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/448-450

İmdi şayet, "onlar, öldükten sonra dirilmeyi kabul etmedikleri halde, kendilerine daha nastl, "Yahut ilk yaratan, sonra onu iade edecek olan mı?" denilmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Onlar, yaratılışın başlangıcını kabui etmektedirler. İbtidâ ise, "iâde"ye, çok kuvvetli bir biçimde delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu söz, böylesine kuvvetli bir delil olunca, onlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edince, adeta mazeretsiz kalıvermişlerdir. Allah'ın kudretinin mükemmelliğine delâlet eden deliller burada sona ermektedir. 92[92]

Gayb İlmi Allah'ındır

"De ki: "Göklerde ve yerde, gaybı AHah'dan başka kimse bilmez. Onlar da, ne zaman diriltileceklerini bilmezler. Hayır, onların ahiret hakkındaki bilgileri ard arda gelip bitişmiştir. Hayır, onlar bundan şekk içindedirler. Hayır, onlar bundan kördürler" (Nemi. 65-66).

Bil ki Allah Teâlâ, bu kudretin kendisine mahsus olduğunu beyan edince, gaybın bilgisinin de kendisine mahsus olduğunu beyan buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, İbâdete müstehak olanın da kendisi olduğu sabit olmuş olur. Çünkü ilah, mükâfaatı hak eden kimseleri, cezayı hak eden kimselere karıştırmadan, mükâfaatlandıran zâttır. 93[93]

Buradaki İstisnanın İzahı

Eğer; "istisna, yapılmaması halinde, müstesna minh'in muhtevasına girmesi gerekenlerin hariçte tutulması için yapılır. Burada bu ayet, Allah (c.c.)'ın, gökler ve . erdekilerden istisna edildiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh, Allah'ın, göklerde ve yerdekilerden olması gerekir ki, bu da, Allah Teâlâ'nın bir mekânda olmasını iktizâ eder" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz: Bu ayetin zahiri terkolunmuştur. Çünkü, Allah Teâlâ'nın bir mekânda olduğunu söyleyenler, O'nun göklerin üstünde olduğunu adia etmişler; O'nun bir mekânda olmadığını söyleyenler ise, O'nu bütün mekânlardan tenzih etmişlerdir. Böylece Allah'ın göklerde ve yerde olmadığı icmâ ile sabit olmuş olur. Bu sebeple bu ayetin te'vil edilmesi gerekir. Bu cümleden olarak biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, göklerde ve yerde olanlardandır. Nitekim kelâmcılar şöyle demektedirler: "Allah her yerdedir" sözü, "O'nun ilmi her yerdedir" manasına gelir.

"Allah Teâlâ'nın göklerde ve yerde olması mecaz, o göklerde ve yerde bulunanların orada bulunmaları ise hakikattir. Halbuki, bir kimsenin aynı ibare ile hem hakiki hem de mecazi manayı murad etmesi caiz değildir" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, göklerde ve yerde olanların orada olmaları, zatları mekânlarda bulunduğu halde, orada bulunmaları hakikat olduğu gibi, mecaz da olur ki, mecazî oluşu da, onların o yerleri bilmeleri demektir. Binâenaleyh biz, Cenâb-ı Hakk'ın, göklerde ve yerde olmayışını mecazî manaya, -ki bu O'nun oralarda ilmi ile bulunmasıdır-hamlettiğimizde, hem Allah Teâlâ, hem de kulları bu ifadenin kapsamına girmiş olur. Böylece de istisnanın yapılması yerinde olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın "onlar da bilmezler..." ifadesine gelince, bu, gökteki ve yerdekilerin sıfatı olup, onların gaybı bilmediklerini anlatır. Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmenin ne zaman olduğunu "ne zaman diriltileceklerini..." ifadesiyle, gaybları bilinemezler içinde zikretmiştir. O

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/450-451

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/451

halde bu ifadenin başındaki eyyflne kelimesi meta anlamında olup, bu kelime, kelimelerinden meydana gelmiştir. Vakit anlamındadır. Hemzenin kesresiyle, (iyyâne) şeklinde de okunmuştur.
Ayetteki "Hayır, onların ahiret hakkındaki bilgileri ard arda gelip bitişmiştir" ifadesine gelince, bil ki, Keşşaf sahibinin bu husustaki sözü şu üç bahse dayanmaktadır: 94[94]

Ayetteki Oniki Kıraat

Birinci Bahis: Bu ayette, oniki türlü kıraat vechi bulunmaktadır: iki hemze ile hemze arasında; elif ile fethası, dâl'ın şeddesi ile: ki bunun aslı, istifham üslûbu üzere tek hemze ile ve
İkinci Bahis:'nin aslı, 'dir. Bu demektir ki tâ, dâl'a idğam edilmiştir, babındandır.
Üçüncü Bahis:ifadesinin manası, "Zirveye vardı ve mükemmel oldu" şeklindedir. Yine, îîjiî 'nin manası, "peşipeşine geldi ve sağlamlaştı" demektir. Sonra burada şu izahlar yapılabilir:
1) "Kıyametin seksiz şüphesiz olacağına dair ilimlerinin sağlamlaşmasının ve mükemmelleşmesinin sebepleri, onlar için bulunmaktadır. Onlar, o sebepleri tanıma imkânını bulmuşlardır. Ama onlar, yine de şüphe içinde olup cahildirler." Ki bu son mana, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hayır onlar bundan şekk içindedirler. Hayır, onlar bundan kördürler" ayetinin beyan ettiği husustur. Cenâb-ı Hak bu beyanı ile, göklerde ve yerde bulunan müşrikleri kasdetmiştir. Çünkü o göktekiler de yerdekilerin cisminden olduğu için, yerdekilerin fiilleri tümüne birden nisbet edilmiştir. Bu tıpkı, o işi onlardan bir grup yaptığı halde, "Falancaoğullan şöyle yaptılar" denilmesi gibidir.
İmdi şayet, "Ayet, gaybı bilmenin sadece Allah'a mahsus olduğunu, kulların ise, buna dair hiçbir şey bilemediklerini, onların öldükten sonra dirilmelerinin ve ayağa kaldırılmalarının zamanının da, gaybler cümlesinden olduğunu, fakat o insanların bunun farkında olmadıklarını bildirmek için getirilmiştir. Binâenaleyh, bilme sebep ve vasıtalarının sağlamlığına ve onların bunu bilebilme İmkânına sahip olmalarına rağmen, müşrikleri öldükten sonra dirilmeyi inkârla vasfetmek, bu manaya daha nasıl uygun düşer?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak, sanki, "Varlığına apaçık delillerin delâlet ettiği ahiretin varlığı hususunda şüphe ederlerken, daha nasıl gaybı bilecekler? Binâenaleyh, bu kadar apaçık şeylerden habersiz olan kimse, daha nasıl, herşeyden daha kapalı ve daha gizli olan gaybı bilebilecektir?" demek istemiştir.
2) Onların bu konudaki ilimlerini, "sağlamlık"la nitelemek, onlarla alay etmek içindir. Bu tıpkı senin, en cahil insana, alay etmek için, "ne acaip alimsin?" demen gibidir. Bu, onların, kendisine ileten yol apaçık olan bir şeyin varlığı hususunda şüphe etmelerinden dolayıdır.
3) "sona erdi, son buldu" demektir. Bu senin,"Meyve olgunlaştı, sona erdi" sözünden türetilmiştir. Çünkü, meyvenin bu noktaya varmasıyla, yok olması da başlamış olur.
Hasan el Basrî, bu ifadeye "Onların ilimleri izmihlale uğradı ve ard arda yok olup gitti" anlamını vermiştir ki, bu ifade, "ard arda yok olup gittiler" anlamına gelen, (Tedâreke benû fülânin) ifadesinden alınmıştır.
İstifham hemzesiyle, şeklinde okuyanların kıraatinin izahına gelince, bu, onların ilimlerinin olgunlaşmasını inkâr etme tarzında olan bir okuyuştur, şeklinde okuyanların kıraati de böyledir. Çünkü bu ifadelerin başındaki ve istifham hemzesi anlamında olan fî 'dır.
şeklinde okuyanlara gelince, böyle okuyan kimse, Cenâb-ı Hakk'ın "bilmezler" ifadesinden sonra 'yi getirince, o zaman bunun manası, evet, bunun farkına varırlar" demek otup, sonra da bu farkına varma işini, bu bilginin olmadığını ifade eden bir istihza tarzında, "Onların ahiret hususundaki ilimleri olgunlaşıp kemâle ermiştir, (Öyle mi?)" diyerek açıklamıştır. Buna göre, bu şekilde okuyan sanki onların ahiretin ne zaman olacağına dair bilgi ve bilinçleri; onların o ahireti bilmeyişleridir. Böylece bu söz, daha beliğ bir biçimde bilmeyi nefyetmiş olur.
Bu kelimeyi, istifham şeklinde şeklinde okuyanlara göre mana, "Evet ya, onlar ne zaman diriltileceklerini bilirler" şeklinde olup, sonra o, bu istifhamla, onların ahireti bilmediklerini

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/451-452

kastetmiş olur. O, onların ahireti bilmediklerini belirttiğinde ve /ine o, onların, ahiretin varlığına dair bilgilerinin mevcut olmadığını söylediğinde, onlarda ahiretin ne zaman olacağına dair bilgi de meydana gelmemiş olur. Eğer sen, Bu ayetteki üç "idrâb"ın, (yani "öyle değil böyle" demenin) manası nedir?" dersen î>en derim ki, bu onların, bu konudaki derecelerini ve mertebelerini beyandır. Çünkü Cenâb-ı Hak onları ilk Önce, öldükten sonra dirilmenin vaktini bilmemekle vasfetmiş, daha sonra. Kıyametin olacağını da bilmediklerini belirtmiş, bunun peşinden onların şekk ve şüpheleri için de şuursuzca hareket ettiklerini bildirmiş, daha sonra da en kötü vasıfla nitelemiştir ki, bu da onların kör olduklarını belirtmesidir. Burada şöyle bir nükte de bulunmaktadır: Allah Teâlâ, ahireti, onların körlüklerinin başlangıcı kabul etmiştir. İşte bundan dolayı kelimesini an ile değil de, ibtidâ ifade eden mln İle müteaddî kılmıştır. Onların ahireti ve cezayı inkâr etmeleri, onları adeta hayvanlar haline getiren şeydir. 95[95]

Ahireti İnkâr Karşısında Allah'ın Hilmi

"Küfredenler dediler ki: "Biz ve atalarımız toprak haline geldikten sonra mı, hakikaten biz mi kabtlerimizden çıkarılacağız? Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapıldı. Bu, evvelkilerin düzme yalanlarından başka birşey değildir." De ki: "Yerde gezin, dolaşın da, mücrimlerin sonu nice olmuştur, görün." Sen onlara karşı tasalanma. Kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı da darlıkta olma. Onlar, "Bu vaad ne zamandır? Doğru sözlü kimseler iseniz, (söyleyiniz?)" derler. De ki: Çabuk gelmesini istemekte olduğunuz o azabın bir kısmı, ensenize binmek üzeredir." Şüphesiz ki senin Rabbin insanlara karşı fazla kerem sahibidir. Ama onların çoğu şükretmezler. Senin Rabbin, onların sinelerinin saklamakta olduğunu da, açıklayageldiklerini de muhakkak biliyor. Yerde ve gökte hiçbir gâib müstesna olmamak üzere, hepsi apaçık bir kitaptadır" (Nemi, 67-75). 96[96]

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki, Allah Teâlâ, yaratılışın durumundan bahsedince, bundan sonra da, meâdin durumundan bahsetmiştir. Zira mead hususundaki şüpeler, Allah'ın kudretinin veya ilminin mükemmel oluşu hususundaki şüpheden kaynaklanmaktadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün mümkinâta kadir ve her türlü malûmatı bilen bir zât olduğu sabit olunca, O'nun, mükelleflerden herbirinin bedeninin cüzlerini, diğerinin bedeninin cüzlerinden ayırabileceği kesinleşmiş olur. Yine, O'nun, yeniden bir araya getirip, getireceği o şeylere hayat vermeye muktedir olduğu kesinlik kazanmış olur. Bunun mümkün olduğu sabit olunca, haşr ile ilgili sözün doğruluğu da sabit olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu iki temel kaideyi bu ayetten önceki yerlerde beyân buyurunca, pek yerinde olarak bu ayet-i kerimede bu hususu tekrarlamamış, sadece, onların, toztoprak olduktan sonra yeniden canlı hale getirileceklerine dair hayrete düştüklerini ve bunu, şu iki yönden tenkit ettiklerini nakletmiştir;

1) Onların, "Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapıldı..." şeklindeki sözlerinin ifade ettiği husustur. Yani, "Bu, bize denildiği gibi bizden öncekilere de söylenen bir sözdür. Ama, bunun herhangi bir neticesi ortaya çıkmamıştır. O halde bu, evvelkilerin düzme yalanlarındandır" demektir. Onlar, bu sözleriyle bunun aslı esası olmayan haberlerden olduğunu kastetmişlerdir.

Eğer, "Burada, "Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımda da yapılmıştır" buyurulmuşken, başka bir ayette de, denilmiştir. (Yani mananın aslı aynı kalmakla beraber hazâ işaret zamirinin yeri değiştirilmiştir. Aralarındaki fark nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bir ifadeyi başa almak, onun esas maksat olduğunu, ve sözün de sırf bunun için söylendiğini gösterir.

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/452-454

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/454

Sonra, Cenâb-ı Hak, bu iki asla delâlet eden delilleri beyan edince, bu iki aslı iyice anlayıp ihata eden kimsenin haşir ve neşrin doğruluğunu bilip anlayacağı açık ve aşikâr bir hal olduğundan, böylece onların bunlardan yüz çevirdiği ve onları iyice düşünmediği sabit olmuş otur. Bu yüz çevirmenin sebebi ise, dünya sevgisi, riyaset, mevki-makam tutkusu ve de başkasına itaat etmemedir. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, dünyanın fani ve geçici olduğunu önemle belirtmiş ve "De ki: "Yerde gezin, dolaşın da, mücrimlerin sonu nice olmuştur, görün" buyurmuştur. Burada iki soru bulunmaktadır: 97[97]

Bazı Sorular:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin,buyurmamış da, tâ buyurmuştur?
Cevap: Çünkü kelimesinin müennesliği hakîki değildir. Bir de, mana, fÂ tâ J£ "Onların işlerinin sonu nice oldu" şeklindedir. 98[98]

Kâfir Yerine Mücrim Denilmesinin İzahı

İkinci Soru: Cenâb-t Hak niçin, "Kâfirlerin sonu nice olmuştur?" buyurmadı? Cevap: Bu ifadenin amacı, bütün mücrimlerin kork utul maşıdır. 99[99]

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Teselli Edilmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, peygamberine, bu kâfirlerden karşılaştığı kötülüklere direnip dayanmasını emretmek üzere şöyle buyurmuştur: "Onlara karşı fenalarıma. Kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı da darlıkta olma..." Böylece Cenâb-ı Hak bu cümlede, onların inkârları sebebiyle Hz. Peygamber'in üzülmemesini ve onlardan gelecek şeylerden korkmamasını aynı anda zikretmiştir. Bu da adeta, onlara karşı kendisine yardım edeceğini tekeffül etme gibi olmuştur. cümlesindeki dayk, "kalb sıkışıklığı ve darlığı" manasına gelir. Arapça'da, "o şey daraldı, sıkıştı"(Daykan - dfkan) denilir. Dayk kelimesi, dayyık kelimesinin şeddesiz okunuşudur. Burada, "Onların hile ve tuzaklarından ötürü, dar ve sıkıcı bir iş içinde olma" manasının kastedilmiş olması da mümkündür.
İkinci İzah şekli ise şöyledir: Kâfirler, "Bu vaad ne zamandır?" demişlerdir. Onların "Doğru sözlü kimseler iseniz" şeklindeki ifadeleri, onların önceki sözü alay etme üslubuyla zikrettiklerine delâlet eder. Cenâb-ı Hak da buna, "Çabuk gelmesini istemekte olduğunuz o azabın bir kısmı, ensenize binmek üzeredir" diyerek cevap vermiştir. Bu, Bedr gününün azabıdır. Tıpkı, "Kendinizi tehlikeye atmayın" (Batan, 195) ayetindeki bâ harf-i-cerri gibi, buradaki lekümde bulunan lâm, te'kîd etmek için ziyade kılınmıştır. Yahut da lâm ile teaddî eden bir fiil manası içerdiği için, bu lâm gelmiştir. Meselâ, "Size uydu ve size bitişti, yetişti" anlamına gelen "Denâ leküm ve ezlfe leküm" tabirleri gibi. A'rec ise bu kelimeyi, vezninde olmak üzere redefe şeklinde okumuştur ki, bunlar iki ayrı kullanıştırlar, ama kesreti olarak redife daha fasihtir. Burada iki bahis bulunur: 100[100]

Allah Hakkında Asâ (Ola Kİ) Tabirinin İzahı

Birinci Bahis: Muhakkak ki, "ola ki" ve "belki" İfadeleri, hükümdarların vaad ve vaîdlerinde, o şeyin kesin olarak doğruluğuna delâlet ederler. Onlar bu ifadeleri kullanmakla, kendi saygınlık ve vakarlarını göstermek ve düşmanlarının, ellerinden kaçamayacaklarına emin oldukları için, intikam almak için acele etmeyeceklerini anlatmak isterler. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın vaadi ve vaîdi de bu ifadelerin üslûbuna göre cereyan etmektedir. 101[101]

---

[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/455
[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/455
[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/456
[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/456

Allah'ı Görmekten Mahrumluk Ateşten Beterdir

İkinci Bahis: Aklî deliller ile sabit olmuştur ki, ru'yetullahtan mahrum bırakılma azabı, ateş azabından daha şiddetlidir. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak, "Hayır!
Şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden kesin olarak mahrumdurlar. Sonra onlar nuhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir" (Motaffirtn, ıs-ıe) Duyurmuş, böylece mahrumiyeti, cehennem ateşinden Önce zikretmiştir. Sonra onlar, şu anda da mahrum bırakılmışlardır. Böylece azabın sebebi, eksiksiz meydana gelmiştir. Ancak şu var ki, dünya ve lezzetleriyle meşgul olmak, bu acı ve elemi :-/maya mâni gibidirler. Tıpkı, kendisine ateş dokunmuş olan uyuşuk bir uzvun - ssetmeyişj gibi. Zira, elem ve acının sebebi şu anda mevcuttur, ancak ne var ki, rr engel bulunduğundan, bu elem ve acı hissedilmemektedir. Ama engel ortadan •aikınca, belâ ve mihnet büyüyecektir. İşte burada da böyledir. Beden ortadan alkınca, mahrumiyetin acı ve azabı büyük olacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın adesi buna göre, "Bunu iktizâ eden ve buna müessir olan şeyler mevcut. Onun 'amamı da ölümden sonra vuku bulacaktır" demek istemektedir. 102[102]

Hemen Cezalandırmamanın İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hemencecik azablandırmamasının sebebini açıklamış ve şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki senin Rabbin insanlara arşi fazl-u kerem sahibidir..." Fadl kelimesi, lütuf ve ihsanda bulunma anlamına gelir. İfadenin manası, "Muhakkak ki o onlara, akibetini geciktirmek suretiyle lütuf ikramda bulunandır. Ama onların ekserisi bu nimeti anlamaz ve onun şükrünü eca etmez" şeklindedir. Bu ayet, "Allah'ın kâfirlere karşı bir nimeti bulunmamaktadır" yen kimsenin görüşünü iptal eder. 103[103]

Gizli Olanın Aşikârdan Önce Zikredilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların kalblerinde bulunan şeylere muttali olduğunu ederek "Senin Rabbin, onların sinelerinin ifrf" olduğunu da, açıklayageldiklerini de muhakkak biliyor" buyurmuştur. mca. akfî bir bahis bulunmaktadır ki, o da şudur: Cenâb-ı Hak, sinelerin sakladığı z imesini, açıklayageldikleri şeyleri bilmesinden Önce zikretmiştir. Bunun ş-jdur: Sinelerin gizlediği şeyler, istekler ve temayüllerdir. Bunlar ise, açığa «can şeylerin (arka plandaki) sebepleridir. Berikiler ise, uzuvların amal ve İtendir. "İlleti bilmek, bu illete bağlı olanı bilmenin de illetidir." İşte, buradaki sebebi budur. Bu kelime tekunnu şeklinde de okunmuştur. Arapça'da, aedim ve örttüm" anlamında, "Kenentü'ş-seye veekn«ntuhû" buna göre bu ifade, "Allah Teâlâ, onların Allah'ın resulüne düşmanlık yapmak ar kurmak kabilinden gizlediklerini de, açığa vurduklarını da biliri" anlamına
Cenab-ı Hakk'ın "hiçbir gâib müstesna olmamak üzere..." ifadesine sahibi şöyle demiştir: "Gâib olan ve gizil kalan şey, ve olarak isimlendirilir. Buradaki tâ'lar ise, bu kelimelerin sıfat olmayıp, ucanm ifade etmek için gelmiş olup, akibet, afiyet, natf'ha (sürülmüş (kesilmiş hayvan) ve remiyye (oklanmış, taşlanmış) kelimelerindeki
tâ'lar gibidir. Bunların iki sıfat olup, lâ'ların ise, mübalağa için getirilmiş olması caizdir. Bu tıpkı Arapların, "Kötü olanı çokça anlatmasında! dolayı, yazıklar olsun şaire!" ifadesindeki "rivayet" kelimesinin tâ'sının mübala$ ifade etmesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Son derece giz ve saklı bile olsa, hiçbir şey yoktur ki, Allah onu bilip, ilmiyle ihata etmiş ve mahfû olan, apaçık olan, kendisine bakan melekler için aşikâr ve zahir olan Levh-i Mahfuz'

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/456
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/456-457
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/457

kaydetmiş olmasın." 104[104]

Kuran Rahmeti

"Şüphesiz ki bu Kur'ân, Israîloğullanna, hakkında kendilerinin ihtilaf edegeldikleri şeylerin pekçoğunu açıklar. Hakikaten o, mutlak bir hidâyettir, mü'minler için de bir rahmet... Muhakkak ki senin Rabbin onların arasındaki hükmünü yerine getirecek. O, mutlak galiptir, hakkıyla bilendir. O halde sen, Allah'a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık bir hak üzerindesin. Zira, şüphesiz ki sen ölülere duyuramazsm. Arkalarını dönmüş kaçarlarken sağırlara da sesini işittiremezsin. Ve sen o körleri sapıklıklarından ayınp hidâyet veremezsin. Sen ayetlerimize iman edecek kimselerden başkasına (söz) dinletemezsin. İşte müslüman olanlar onlardır," (Nemi, 76-81). 105[105]

Kur'an'ın Mucizliğine Dair

Bil ki Cenâb-ı Hak, mebde’ ve meâdı isbat etmeye dair sözünü tamamlayınca bunun peşinden nübüvvetle ilgili açıklamaya geçmiştir. Hz. Peygamberin nübüvvetin isbat hususunda en büyük dayanak Kur'ân olunca, pek yerinde olarak, önce Kur'ân'ir birkaç bakımdan mucize olduğunu beyan etmiştir:

1) Kur'ân'da zikredilen kıssalar, Hz. Peygamber'in bir ümmî olduğu, hiçbir âlimle bir araya gelmemiş olduğu, asla ilim ve öğrenmeyle meşgul olmadığı bilindiği halde Tevrat ve İncil'de bulunanlara uygundur. Öyleyse Kur'ân ancak, Allah tarafından gönderilmiş demektir. Alimler, onların ihtilaf ettikleri şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler, bu cümleden olmak üzere bazıları, "Allah bununla, hakkında ihtilaf edip ayrıldıkları hususları kastetmiştir" derken, diğer bazıları da, "Allah bununla, bazılarının yaptığı tahrifi kastetmiştir" demiştir. Diğer bazıları da şöyle demiştir: "Hayır, bununla, peygamberlerin haberlerini murat etmiştir." Doğruya yakın olanı, birincisidir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakikaten o, mutlak bir hidayettir, mü'minler için de bir rahmet..." ifadesi... Çünkü, bazı kimseler şöyle demiştir: "Biz Kur'an'ı iyice düşündüğümüzde, onda tevhide, haşre, nübüvvete, Allah'ın sıfatlarının açıklanmasıyla O'nun celâl ve azametinin vasfına dair öyle aklî deliller buluruz ki, bunu başka hiçbir kitapta bulamayız. Yine onda, akla mutabık ye ona uygun yasalar bulur, onun, hertürüü tenakuz ve tutarsızlıktan uzak olduğunu görürüz. İşte böylece o, bu cihetlerden bir rahmet ve hidayettir. Yine biz, beşerî hiçbir kuvvetin, böylesi bir kitap te'lif etmeye güç yetiremediğini görürüz. Böylece de biz, onun ancak Allah katından olduğunu iyice anlamış oluruz. İşte Kur'ân, bu cihetten bir mucize olmuş olur.

3) Kur'ân fesahat bakımından, insanların kendisine muarazada bulunamayacakları bir dereceye ulaşmış olduğu için, mü'minler için bir rahmet ve hidayettir. Bu ise, bir mucizedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, Kur'ân 'in, Hz. Peygamberin nübüvvetinin doğruluğuna delâlet etmek üzere bir mucize olduğunu beyan edince, bundan sonra şu iki hususu
zikretmiştir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki senin Rabbin onların aralarındaki hükmünü yerine getirecek. O mutlak galiptir, hakkıyla bilendir" ifadesi... Bundan murad şudur: "Kur'ân-ı Kerim her ne kadar, isrâiloğullan'na, ihtilaf ettikleri çoğu şeyi anlatıyor ise de, ancak ne var ki sen, onlara uyma, onların kaydı altına girme. Çünkü Rabbin, onlar arasında hükmedecek olandır. Yani, "isabet edenle etmeyen arasında..." Bu ifade, kâfirler için bir men ifadesidir. Bundan ötürü buyurulm ustur. Yani, "karşı konulamayan gâlib ve azîz; hükmettiğini bihakkın bilen, alîm ve ancak, Hak olan."

İmdi, eğer "Kaza ve hüküm, aynı manadadırlar. O halde, "hükmünü yerine getirir" ifadesi,

---

[104] 104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/457-458

[105] 105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/458

"kazasıyla hükmeder, hükmüyle hükmeder" demek gibi olur" denilirse, buna şöyle cevap verilir: ifadesinin anlamı, "Kendisiyle hükmettiği şey ile" demektir ki, bu O'nun adaletidir. Zira Allah ancak adaletle hükmeder. Yahut da O, bununla "hikmetler" anlamını murat etmiştir ki, bunu "hikmet" kelimesinin çoğulu olarak "bi hikemihî" şeklinde okuyan kimsenin kıraati delâlet eder.

b) Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e, risalenin hücceti zuhur ettikten sonra, Allah'a tevekkül etmesini, Allah'ın düşmanlarına iltifat etmemesini, peygamberlik görevlerini ifa ederken sağlam bir kalble başlamasını emretmiş ve ona, "Allah'a güvenip dayan” buyurmuştur. Sonra bunu da iki sebebe bağlamıştır:

1) Onun, "Çünkü sen apaçık bir hak üzerindesin" cümlesi... Bunda, haktan yana olanın, Allah'ın yardımına layık olduğuna, onun asla yardımsız kalmayacağını beyan ve izahta bulunmaktadır.

2) Onun, "Zira, şüphesiz ki sen, ölülere duyuramazsm" ifadesi... Bunun, tevekkülün sebep ve gerekçesi kılınmış olması güzeldir. Çünkü insan, bir kimseden bir şeyler almayı umduğu sürece, o, kalbinde ona karşı muhalefet etme gücü bulamaz. Ondan olan beklenti ve ümidini kestiğinde ise, kalbinde ona muhalefet hususunda güç ve kuvvet bulur. O halde Cenâb-t Hak, onlann ölüler sağır ve körler gibi olduklarını, böylece de onlann anlamayan, duymayan, hakkı görmeyen kimseler olduğunu beyan etmek suretiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onlar hakkında beklentisini kesmek istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dini olduğu gibi ortaya koymasına dair, kalbini kuvvetlendiren sebep de işte budur.

Eğer: "Ayetteki "arkalarını dönmüş kaçarlarken..." cümlesinin manası nedir?" denilirse buna şöyle cevap verilir: Bu, sağırların durumunu tekiddir. Çünkü sağırlar, haktan sırt çevirmek suretiyle, ona ileten vesilelerden uzaklaşınca, onun sesini idrak etmekten de o nisbette uzak olurlar.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen ayetlerimize iman edecek kimselerden başkasına (söz) dinletemezsin" buyruğuna gelince bu, "Senin, ancak Allah'ın, ayetlerine iman edeceklerini, O'nu tasdik edeceklerini bildiği kimselere işittirebilmen mümkündür ki, bunlar, müslümanlardırlar; yani ihlâslı ve samimi mü'minlerdir" demektir. Ki bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara, 112) beyanı kabilinden olup, "O kimse dirisini, ölüsünü, zâtını Allah'a teslim etti, yani O'na has kıldı, özge kıldı" demektir. 106[106]

Kıyamet Alâmeti

"ilahî hüküm haklarında vâkî olduğu zaman, yerden bunlar için bir dâbbe çıkarırız ki, bu, onlara insanların ayetlerimize yaktnen inanmadıklarını söylerler. O gün her ümmetin ayetlerimizi yalan sayanlarından bir cemaatı toplayacağız. Artık onlar tevkif olunacaklar. Nihayet (hesap yerine) geldikleri zaman, (Allah) buyuracak ki: "Siz benim ayetlerimi, onları hiçbir bilgi ile kavramadığınız halde, yalanladınız ha! (Ayetlerimi okumadıysanız) ne yapmış sayılırsınız ki?" Zulüm etmeleri sebebiyle üzerlerine o hüküm vâki olmuştur. Artık onlar söz de söyleyemeyecekler. İçinde sükûn bulmaları için geceyi, aydınlıkla gözlerini açmaları için gündüzü yarattığımızı görmediler mi? Bunda, iman edecek kimseler için elbette kat'î ibretler vardır" (Nemi, 82-86).

Bil ki Allah Teâlâ, kesin delillerle kudret ve ilminin kemâlini anlatmış, sonra bunlara haşrin (dirilişin) mümkün olduğu meselesini dayandırmış, sonra Kur'ân'ın mucize oluşundaki yönü ortaya koymuş, sonra buna dayalı olarak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini anlatmış, sonra bu ayetlerde de, Kıyametin kopuşunun mukaddimelerinden (alâmetlerinden) bahsetmiştir. Cenâb-ı Hak bu konudaki sözü, peygamberlik müessesesini ispattan sonraya bırakmıştır. Çünkü bu şeyler ancak, sâdık bir peygamberin sözü ile bilinebilir. Bu, son derece güzel bir sıralamadır. 107[107]

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/458-460

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/460-461

Dâbbetu'l-Arz

Bil ki Allah Teâlâ, bazan Kıyametin kopmasına alâmet olan şeyleri, bazan da Kıyamet koptuğunda meydana gelecek işleri zikretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, Kıyamet alâmetlerinden olarak önce, "dâbbetü'l-arz"dan bahsetmiştir. İnsanlar bu hususta birkaç açıdan izah yapmışlardır:

1) Bunun cisminin miktarı (büyüklüğü) hususunda... Bir hadis-i şerifte, onun yetmiş zira uzunluğunda olduğu ifade edilmiştir. Yine onun başının bulutlara değdiği de rivayet edilmiştir. Ebu Hureyre (r.a)'den, onun iki boynuzu arasındaki mesafenin, bir süvarinin bir fersahta (konakta) alabileceği kadar olduğu rivayet edilmiştir.

2) Bunun, yaratılışı (şekli şemaili) hususunda... Onun dört ayağı, yumuşak tüyleri, kanatları olduğu rivayet edilmiştir. İbn Cüreyc onu şöyle anlatmıştır: "Başı, öküz başı; gözü, domuz gözü; kulağı, fil kulağı; boynuzu, deve boynuzu; göğsü, aslan göğsü; rengi, kaplan rengi; böğrü, sığır böğrü; kuyruğu, koç kuyruğu; ayakları da deve ayağı gibidir."

3) Bunun, nasıl çıkacağı hususunda... Hz. Ali (r.a)'den, onun üç günde çıkıp büyüyeceği, insanların ona bakıp seyredeceği ve sadece üçte birinin (yer üstüne) rivayet edilirken, Hasan el-Sa»rî, onun çtkıştmn üç günden sonra acağı rivayeti gelmiştir. nun, çıkacağı yer hususunda... Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onun nereden sorulduğunda Hz. Peygamber (s.a.s) onun, Allah katında en kıymetli olan yerden, yani Mescld-i Haram'dan çıkacağını söylemiştir. Yine bunun Safa tepesinden çıkıp, insanlara Arapça konuşacağı da ileri sürülmüştür.

5) Bunun kaç defa çıkacağı hususunda... Rivayet olunduğuna göre, bu şey, üç kez çıkacaktır. Önce, Yemen-i Aksa'dan (Yemen'in en uzak cihetinden) çıkacak ve gizlenecek, kaybolacak. Sonra, bâdiyeden (çölden) çıkacak, sonra kaybolup, uzun müddet görünmeyecek. Ahali, Allah katında en kıymetli ve büyüğü olan Mescid-i Haramda iken, onları onun mescidin sağından, Mahzûmoğulları evlerinin hizasından, "Rükn" arasından çıkıp, insanları korkutacak. O zaman bazı insanlar korkup kaçacak, bir kısmı orada kalacak.

Bil ki Allah kitabı Kur'ân'da, bu anlatılanlardan hiçbirine açık bir delâlet yoktur. Eğer bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'den sahih bir hadis var ise kabul edilir, aksi halde bunlara iltifat edilmez.

Ayetteki ifadesi ile, mutlaka ilgili bir söz (bir hüküm) kastedilmiştir. Bu da, o kâfirlerin tehdid edilmekte oldukları Kıyametin kopuşudur. Kıyametin vâkî oluşundan maksad, gerçekleşmesidir. Bundan da murad, Kıyametin yaklaşması ve alâmetlerinin ortaya çıkmasıdır.

Ayetteki "dâbbetü'l-arz"ın manasını biraz önce anladın.

Hak Teâlâ'nın "Onlara söyler..." ifadesi, "yaralamak" manasına gelen "kelm" masdarından olarak, tekllmuhum (onları yaralar) şeklinde de okunmuştur. Rivayet olunduğuna göre, bu hayvan, Safâ'dan çıkacak ve kendinde Hz. Musa (a.s)'mn âsâsı ile, Süleyman (a.s)'ın mührü bulunacak. Mü'minlerin iki kaşı arasına, Hz. Musa (a.s)'nın âsâsıyla vurup, beyaz bir çizik atmış olacak. Bu çizik, mü'minlerin yüzünün her tarafına yayılıp, bütün yüzü ak olacak. Kâfirin de burnuna yine bununla vurup, bir çizik atacak. O çizik, kâfirin bütün yüzüne bir siyahlık olarak yayılacak.

Bil ki bu ifadenin, "teksir" (çok çok yapma) vezninde olmak üzere, aynı kökten şeklinde olması da mümkündür. Nitekim Arapça'da, "çok çok yaralıyor" manasında, denilir. Übeyy (r.a), bunu '^j (onlara haber veriyor) şeklinde okurken, Abdullah b. Mes'ûd (r.a) bâ ile şeklinde okumuştur. Bunun, meksûre "Inne" ile okunması, ya o hayvanın sözünü, yahut da Allah'ın sözünü nakletmek içindir. Böylece Cenâb-ı Hak, o hayvanın işte bunu söylemek için çıktığını açıklamıştır.

İmdi eğer: "Bu ifade, o hayvanın sözünü nakletme manasında ise, Cenâb-ı Hak nasıl, "ayetlerimize" demiştir?" denilirse, buna şöyle cevap veririz: "O hayvanın sözü, Allah'ın sözünün naklinden ibarettir. Yahut buradaki, "ayetlerimiz..." ifadesi, "Rabbimizin ayetleri" manasındadır. Yahut da ayetlerin aslında Allah'a mahsus olduğu bilindiği için, Allah'ın ayetleri o hayvana nisbet edilerek ifade edilmiştir. Nitekim meselâ hükümdarın has adamları, atlar ve belde krala ait olduğu halde, "Bizim atlarımız ve beldemiz" derler. Kim buradaki elif-nûn maddesini, fetha ile okursa, bunu, harf-i cerr'in hazfinden dolayı yani, takdirinde olarak böyle okumuş olur.

Hak Teâlâ'ntn, "Ogün her ümmetin ayetlerimizi yalan sayanlarından bir cemaat Toplayacağız..." beyanına gelince, bil ki bütün bu ayetin anlattıkları, Kıyametin kopmasından sonra olacak şeylerdir. O halde, bu ayette yer alan iki min edatı arasındaki fark, birincisinin "teb'iziyye", ikincisinin beyaniyye olmasıdır. Bu ikincisi tıpkı, (putlardan) ifadesindeki mln gibidir.

Hak Teâlâ'nın "Onlar tevkif olunacaklardır..." ifadesi, "onların Ikleri, sonlarını beklemeleri için durdurulacak, böylece bir araya toplanacak ve hep birlikte cehenneme, tepetakla atılacaklardır" demektir. Bu, onların çokluğundan ve kapladıkları alanın çok geniş oluşundan ötürüdür. Bu tıpkı, Süleyman (a.s)'ın ordusunun benzeri şekilde nitelendirilişi gibidir.

Ayetteki, "Nihayet (hesap yerine) geldikleri zaman (Allah) buyuracak ki: "Siz, benim ayetlerimi yalanladınız ha!" ifadesi ile, her nekadar bazılarının dediği gibi, o peygamberlerin mucizeleri kastedilmiş olabilir ise de, bu "âyet" ifadesi ile, bütün ayetler ve mucizeler kastedilmiş de olabilir. Dolayısıyla bu ifadeye, Allah'ın bütün ayetlerini, veya onlardan en ufak bir şeyi inkâr eden diğer kâfirler de girer.

Hak Teâlâ'nın, "Onları hiçbir bilgi ile kavramadığınız halde..." ifadesinin başındaki "vâv" "hâliyye"dir. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "Siz, ayetlerimi hiç düşünmeden ve aslına götürecek bir tefekkürde bulunmadan, peşinen inkâr ettiniz" demektedir.

Ayetteki o ısrarla yaptığınız...?" ifadesinden murad, 'Siz bu mühim işle meşgul olmadığınıza göre, daha ne yapacaksınız?" manası olup, Allah âdeta, "Bunun dışında her iş, sanki hiç yok gibidir" demek istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o vaadedilen azabın, Allah'ın ayetlerini yalanlamaları sebebiyle onları çepeçevre sardığını ve konuşup mazeret ortaya koyamaz hale getirdiğini anlatmak üzere: "Zulmetmeleri sebebiyle, üzerlerine o söz vâkîolmuştur" Duyurmuştur ki, bu da, Hak Teâlâ'nın, "Bu, onların konuşamayacakları bir gündür" vcırssiât, as) ayeti gibidir. 108[108]

Gece ve Gündüzdeki Nimet

Daha sonra Allah Teâlâ, onları Kıyametin halleriyle korkutunca, imana sevketmede ve küfürden sakındırmada etkili olsun diye, tevhide, haşre ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delil olacak bir cümle getirerek, "içinde sükûn Tulmaian için geceyi, aydınlıkla gözlerini açmaları için gündüzü yarattığımızı görmediler mi?" buyurmuştur. Bunun tevhide delâleti şu şekildedir: Aklen nurun zulmete, zulmetin nura çevrilişi, ancak yüce, kahir bir kudretle olabileceği açıkça : inebileceği bir husustur. Bu ifadenin haşre delaletinin izahı da şöyledir: Allah 'eâlâ'nın, anlatıldığı şekilde, nuru zulmete, zulmeti nura çevirmeye kadir olduğu anlaşılınca, bazan hayatı ölüme, bazan da ölümü hayata çevirmeye de kadir ?iduğunun kalplerde anlaşılmasına mâni ne olabilir?

Bunun nübüvvete delâletinin izahı da şöyle yapılabilir: Allah Teâlâ, mükelleflerin faydasına olsun diye, gece ile gündüzü ard arda getirir, kısaltır, uzatır. Peygamberlerin mahlûkata gönderilmesinde de yine büyük faydalar vardır. O halde, onların bu faydalarından dolayı, insanlara gönderilmiş olmasına ne mâni var? Böylece bu tek ifadenin, kâfirlerin küfürlerinin ve ilahî azabı hakedişlerinin kaynağı olan, bu üç temelin doğruluğuna delil olmada, yeterliliği anlaşılır. 109[109]

İki Soruya Cevap

Bu ayetle ilgili şöyle iki soru sorulabilir:

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/461-463

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/463-464

Birinci Soru: Görme işinin, insanlara âit olduğu halde, "gündüz"e nisbet edilmesinin sebebi nedir?
Cevap: Bu vasfın, görmenin gündüz mükemmel ve tam oluşuna dikkat çekmek içindir.
İkinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, "Sükûn bulmaları için geceyi..." demiş de, aynı şekilde onda görebilsinler diye gündüzü" dememiştir?
Cevap: Çünkü gecede sükûnet, ondan beklenen asıl maksaddır. Ama gündüz görme işi ise, asıl maksat olmayıp, dinî ve dünyevî birtakım menfaatleri elde etmeye sebeptir.
Hak Teâlâ'nın, "Bunda, iman edecek kimseler için elbette kati ibretler vardır" ifadesine gelince, her ne kadar bu ayetler herkes için bir delil ve ibret ise de, sadece mü'minler bunları kabul ettiği, -daha önce de belirtildiği gibi-, sadece onlar bundan istifaâe ettiği için, Cenâb-ı Allah sadece "iman edecek kimseler için…" buyurmuştur. 110[110]

Kıyamet

"SÛr'a öfürüleceği gün, Allah'ın diledikleri müstesna, artk göklerde kim var, yerde kim varsa dehşetle korkmuştur. Herbiri hor ve hakfr O'na gelmiştir'.' (Nemi, 87). 111[111]

Sûr Hakkında

Bil ki bu, Kıyametin kopuşunun ikinci alâmetidir. "Sûr'a üfürüleceğigün..." ifadesi ile ilgili, birkaç izah var:
1) Sûr, boynuza benzeyen bir şeydir. İsrafil (a.s), Allah'ın ismi ile ona üfleyecek, onu çalacaktır. İnsanlar tabiatlarının-güçlerinin tahammül edemeyeceği bir şekilde olan bu sesi duydukları zaman, derhal dehşete kapılıp, düşüp ölecekler. Bu ayet aynen, "O boru ü/ürü/ünce..."(Müddess.r, aj ayeti gibidir. Bu izah, ekserî alimlerin görüşüdür.
2) Bunun, ölülerin çağrılmasını anlatan bir temsil olması da caizdir. Çünkü onların kabirlerinden çıkışı, ttpkı borazanın sesini duyan askerlerin karargâhtan çıkıp toplanışı gibidir
3) Sûr "suret" kelimesinin çoğuludur. SÛr'a üfleme, suretlere (bedenlere) rûh üflenmesi tarzında düşünülmüştür. İfadenin zahiri buna delâlet ettiği için, birincisi doğruya daha yakın olup, buna mani herhangi bir şey de yoktur. 112[112]

Herkesin Dehşete Kapılması

Ayetteki, göklerde kim var, yerde kim varsa dehşetle korkmuştur" cümlesine gelince, bil ki, Cenâb-ı Hak buyurdu da buyurmadı; bu, dehşetli korkunun vaki olduğunu ve kesinleştiğini; mutlaka meydana geleceğini bildirmek içindir. Zira mazi fiil, işin meydana geldiğine ve kati olarak tahakkuk ettiğine delâlet eder. Burada kastolunan ise, onların, sûra ilk üfürülme sırasındaki dehşetli korkularıdır.
O'nun "Allah'ın diledikleri müstesna..." ifadesine gelince, bundan murad, Allah Teâlâ'nın, kalbini sağlamlaştırmış olduğu meleklerdir. Alimler bunların, Cebrail, Mikâil, İsrafil ve ölüm meleği (Azrail) olduğunu söylemişlerdir. Şehitler olduğu da söylenmiştir. Dahhâk'tan, huriler, cehennem bekçileri ve Arş'ı taşıyan melekler olduğu rivayet edilmiştir. CAblr'den de, Mum (a.s)'nın da bunlardan olduğu, zira onun daha önce bir kere yere yıkıldığı nakledilmiştir. Bunun bir benzeri de, "Sûr'a üfürülmüş de, artık Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüştür" (zomer, se) ayetidir. Bu konuda kesin bir haber olmayıp, kitap, mücmel olarak birkısım kimselerin müstesna tutulduğuna delâlet etmektedir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Herbiri hor ve hakfr O'na gelmişti" ifadesine gelince, buradaki kelimesi (O'na geldiler) ve iui (O'nageldi) şeklinde;kelimesi de (Denirine) şeklinde okunmuştur. Fiilin

---

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/464
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/464
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/464-465

çoğul sîğasıyla okunması, mâna cihetinden; müfred okunması ise lâfız cihetindendır. Dahir ve dehir kelimesi, zelil ve hor anlamına gelirler. Buradaki gelmenin manası ise, onların sûr'a ikinci üfürülüşten sonra durak yerine gelip hazır olmalarıdır. Bundan, onların Allah'a dönmeleri ve O'na boyun eğmelerinin kastedilmiş olması da caizdir. 113[113]

Dağların Hareketi

"Sen dağlan görür, onları yerinde durur sanırsın. Halbuki onlar, bulut gibi geçer gider. Bu, herşeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, ne yaparsanız hakkıyla haberdârdır" (Nemi. 86).

Bil ki bu, Kıyametin kopmasının üçüncü delilidir. Bu da, dağların yürütülmesidir. İnsanların, dağların hareketsiz sanmalarının sebebine gelince, çünkü büyük cisimler aynı yönde ve aynı keyfiyyette hızlıca hareket ettiritseler, bunlara bakan kimse, onları duruyor zanneder. Halbuki ontar süratle yola devam etmektedirler.

"Bu Allah'ın sanatıdır" cümlesindeki kelimesi, (Nisa, 123 ve (Bakara, 138) kelimeleri gibi, te'kid eden mandarlardandır. Ancak ne var ki, bu kelimenin te'kid ettiği şey mahzuf olup, bu da ifadesini nasbeden kelimedir. Buna göre mana şöyle olur: "Allah, kendisinden başka hiç kimsenin güç yetiremeyeceği o şeyleri daha Önce zikredince, bu sanatının da, sapasağlam, hikmet ve doğruluk üzere yapmış olduğu o şeyler cümlesinden olduğunu beyan buyurmuştur. Kâdî Abdu1 Cebbar, "Bunda, kabîh (çirkin) olan fiillerin Allah'tan olmadığına dair bir delalet bulunmaktadır. Aksi halde, bunları da sapasağlamtıkla (itkân) vasfetmiş olması gerekirdi. Fakat icmâ buna manidir..." demiştir ki, buna şöyle cevap verilir: İtkân (muhkem yapma) ancak, mürekkeb şeylerde olur. Binâenaleyh, arazların bununla vasfedilmesi imkânsızdır. Allah en iyisini bilir. 114[114]

İşlerin Karşılığı

"Kim iyi (bir haslet) I e gelirse, ona bundan daha iyi bir ödül vardır. Onlar o gün, korkudan emniyet içindedirler. Kim de fena bir amelle gelirse, yüzleri ateşe sürtülür. Ya siz yaptıklarınızın başkasıyla mı mukabele edileceksiniz?" (Nemi. 8&-90).

Bil ki Allah Teâlâ. Kıyametlerin alametlerinden bahsedince, sonrada, Kıyametin kopması sırasında, mükelleflerin hallerini açıklamıştır. Buna göre, mükellef ya itaatkâr olur, ya da asî. İtaatkâr olana gelince, o iyilikle gelendir. Onun iki durumu söz konusudur:

1) Ona, getirdiğinden daha hayırlısı vardır ki, bu da sevap ve mükâfaatıtır. 115[115]

Maddî Zevk Taattan İyi Olabilir mi?

Buna göre şayet, "Kulun getirdiği iyiliğe, Allah Teâlâ'yı bilme, taatlarda ihlâs sahibi olma dahildir. Sevap, yani mükâfaat ise. ancak yeme ve içmedir. O halde daha nasıl (cennette) yeme ve içmenin, Allah'ı bilip tanımadan daha hayırlı olduğu söylenebilir?" denilirse, buna biraç bakımdan cevap verilir:

a) Dünyada meydana gelen nazarî bilginin sevabı, ahirette meydana gelecek olan, zorunlu marifet, Allah'ı bilmek ve Allah Teâlâ'nın vech-i kerîmine bakmanın verdiği haz ve lezzettir. Deliller de, mutlulukların en üstünün bu olduğuna delâlet etmektedirler. Şayet ayet bu manaya hamleditmezse, yeme ve içmenin, Marifetullah'dan daha hayırlı olması gerekir, ki bu, bâtıldır.

b) Mükâfaat, sevap, kendisinin devamlı; amelin de sonlu olması sebebiyle, amel ve işten daha hayırdır. Çünkü amel, kulun fiilidir; sevap ise, Allah Teâlâ'nın fiili.

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/465

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/466

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/466-467

c) Minha'daki zamir cennete ait düşünülebilir. Buna göre ifadesinin anlamı, "ona, o cihetten, yani cennet cihetinden gelen, hâsıl olan bir hayır vardır..." şeklinde olur. [116][116]

Günahkâr Mü'minin Cezası

Bir İkinci soruya gelince, bu da şudur: "el-Hasenetü" kelimesi, mahfe olan tekil bir kelimedir. Bunun, umûm ifâde etmeyip, aksine, sadece tek şeyin meydana geldiğini ifade edebildiği daha önce sabit olmuştu. Hal böyle olunca, biz bunu, durum bakımından en mükemmel ve en yüce haseneye hamledelim ki, bu da, imandır. Bundan dolayıdır ki İbn Abbas, "Kelime-i şehâdet, tekil olarak hasenenin ifade ettiği anlamlardandır" demiştir. Bu ise, iman ehlinin cezalandırılmayacağını kesin olarak söylemeyi gerektirir." Buna da şöyle cevap verilir: Buradaki "hayır", o mü'minin cezasının, ebedi ve muhalled olmamasıdır.
2) İtaatkâr kulun ikinci durumu ise, onların, hertürlü dehşet ve korkudan emin olmalarıdır. Yoksa durum, bazılarının, "Kıyametin dehşeti, mü'min-kâfir herkese şamildir" şeklinde değildir. İmdi eğer, "Allah Teâlâ, daha önce, "artık göklerde kim var, yerde kim varsa, dehşetle korkmuştur..."(N«ni,87j buyurmuştur. O halde daha nasıl, burada, korku nefyedilebilir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Duyulan İlk dehşet ve korku, vaki olan şiddet ve korku hissolunduğunda hickimsenin hali olmayacağı bir korkudur. Denildiği gibi, muhsin olan kimse, bu zararın kendisine ulaşmasından güvenlik içinde ise de, bu hal, şiddetli bir korku ve dehşetle aniden yakalayıverir; her ne kadar vakit izzet ve ikram vakti ise de, kişi çok korkmuş bir sîne ve titreyen bir kalb ile huzura girer. İkinci korkuya gelince, bu cezalandırılma korkusudur. Kıyametin dehşetlerinin müşahede edildiği sırada kişiye arız olan korku ve ürperişten hiçkimse kurtulamaz. Buna delâlet eden haberler bulunmaktadır. Buna göre, öylesine şiddetli ve yoğun bir korku söz konusudur ki, bunu nitelemek mümkün değildir. Bu, cehennem korkusudur, "emlne-emin oldu" kelimesi, hem harf-i cer'le, hem de harf-i cer'siz teadclî eder. "Onlar artık, Allah'ın İhmalinden mi emin oldular?Fakat... Allah'ın ihmalinden emin olamaz" (A'raf, 99) ayeti, harf-i cer'siz teâddi ettiğine bir örnektir. Bu, mutî kulların halini beyandır. [117][117]

Seyyie: Burada Şirk

Asilerin hâline gelince, bu da "Kim de fena (bir amelle) gelirse..." ayetinin ifade ettiği husustur. Buradaki es-seyyle kelimesinin şirk anlamına geldiği söylenmiştir. "Yüzleri ateşte sürtülür..". Bil ki, bütünden, yüz, kafa ve boyun ile bahsedilmiştir. Buna göre sanki, "ateşte sürtülürler... (Bütün uzuvları)" denilmiştir. Bu Cenâb-i Hakk'ın "Yüzleri koyun (cehennemin) içine atılmışlardır" (Şuârâ, 94) ayeti gibidir. Onların ateşe, yere kapaklanmış biçimde, yüz üstü yere atılacaklarını bildirmek için, burada, "yüz" ifadesinin zikredilmiş olması da caizdir.
Onun, "Ya siz, yaptıklarınızdan başkasıyla mı mukabele edileceksiniz?" ifadesine gelince, burada, iltifat sanatının ve maddesinin takdiriyle de yüzüstü, ateşe atılmaları sırasında olan söylenenin nakledilmesinin söz konusu olması caizdir. [118][118]

Kur'ân'ı Bilmenin Önemi

"Bana ancak, hu beldenin Rabbine -ki O, burayı hürmetli kılmıştır- ibâdet etme emri verildi. Her şey O'nundur. Ayrıca bana müslümanlardan olma ve Kur'ân okuma emri de verildi. Kim doğru yolu bulursa, o, kendi faydasına
bulmuş olur. Kim de saparsa de ki: "Ben sadece, fena hareketlerin korkunç akıbetini haber verenlerdenim." Ve "Allah'a hamdolsun" de. O, size ayetlerini gösterecek de, siz de bunları

---

[116][116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/467
[117][117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/467-468
[118][118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/468

tanımayacaksınız. Rabbin ne yapacağınızdan gafil değildir" (N«ml, 91-93).
Bil ki Allah Teâlâ, mebde' ve meâdı, Kıyametin alâmetlerini, Kıyamet halkının sevap ve ikâb hususundaki hallerini açıklayınca, -ki bu, dinî asıllarını beyan etmekle alâkalı şeylerin en önemlileridir-sözünü, bu hoş hatimeyle bitirerek buyurdu ki: "De ki, ey Muhammed, "bana bazı şeyler emredildi."

1) "Ben, İbadeti sadece tahsis etmek, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamakla emrolundum." Allah Teâlâ tevhidin delillerini önce zikredince, böylece, Hz. Muhammed (s.a.s)'e sanki, o müşriklere, "Size zikrettiğim bu şekiller, şayet sizin için tevhîdi ifade etmeye yetmiyorsa, şüphesiz benim için tevhîdi ifade etmektedir. Siz bu daveti ister kabul edin, ister yüz çevirin, ben bu inanç üzere sebat edeceğim, onda şüpheye düşmeyeceğim..." demesini emretmiştir.

Sonra o, Cenâb-ı Hakk'ı iki vasıfla nitelemiştir:

a) O, bu beldenin Rabbidir. Bu belde, Mekke'dir. O, diğer beldeleri değil de, kendi ismini (Rab adını) bu şehre nisbet ederek, sadece Mekke'yi zikretmiştir. Çünkü Mekkp, onun nezdinde beldelerin en sevgilisi ve en kıymetlisidir. Böylece ona, bu beldenin, nebisinin vatanı, vahyinin de indiği yer olduğuna delâlet edecek bir biçimde, tazim üslubuyla işarette bulunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın "Ki O, bunu hürmetli kılmıştır" ifadesine gelince, bu ifade şeklinde de okunmuştur. Allah bu beldeyi, şu sebeplerden dolayı hürmetli olmakla vasfetmiştir:

1) Cenâb-ı Hak, orada, hacc yapan kimselere bazı şeyleri haram ve hürmetli kılmıştır.

2) Oraya sığınan kimse, emindir, güven içinde olur.

3)Oraya ancak zalim olan saygısızlık eder. Ağacı koparılmaz; avı avlanmaz, ovalanmaz... Bu böyle zikredilmiştir, çünkü Araplar, Mekke'nin saygın bir yer : :uğunu kabul etmekte ve bu üstünlüğün, putlardan değil, aksine Allah'tan kaynaklandığını bilmekteydiler. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "Sen ve sizler, bu "netleri tekeffül edip verenin Allah Teâlâ olduğunu bildiğine ve bildiğinize göre, oadeti sırf Allah'a has kılmanız gerekmiştir.

b) O, Cenâb-ı Hakk'ı "Herşey O'nundur" ifadesiyle vasfetmiştir. Ki bu, bu sûrede tevhîd konusunda ele alınmış olan, önceki delillere bir işaret olup, bu da, Allah'ın, bütün nimetlerin yaratıcısı olduğudur. Böylece Allah, yukarda mufassal olarak verdiği şeyleri, burada icmâien zikretmiştir. Bu tıpkı, bir kralı, kuvvetle nitelemek isteyen ve ondan sonra da, ayrıntılı biçimde onun niteliklerinden bahsederek, en sonunda da, "Bütün dünya onun, herkes de ona itaat içindedir" demesi gibidir.

2- Ona, müslümanlardan olmasını emretmiştir.

3) Ona, onlara Kur'ân okuması emredilmiştir. Andolsun ki, Hz. Peygamber (s.a.s), bütün bunları, en mükemmel biçimde yerine getirmiştir. Binâenaleyh, "Kim, daha önce geçen bu üç meselede, yani tevhid, haşr ve nübüvvet meselesinde hakkı kabul eder, doğru yolu bulursa, o yolu, kendi faydasına bulmuş olur. Yani, onun ihtida etmesinin faydası, kendisine yöneliktir. Kim de saparsa, bana bir günah yok. Çünkü ben, ancak uyarıcı olan bir peygamberim.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sûreyi, son derece güzel bir hatime ile bitirmiştir ki, bu da onun, "Bana verdiği ilmi, hikmet ve nübüvvet nimetlerine mukabil, yahut da, beni risâlet görevini yerine getirmeye ve inzâra muvaffak kılmasına mukabil, Allah'a hamdolsun" demesidir. "O size, kesin ayetlerini gösterecek, siz de onu anlayacaksınız, ama ne yar ki, bu anlayışınız imanınızın size fayda vermeyeceği bir zamanda olacak. "Rabbin ne yapacağınızdan gafil değildir". Çünkü amel eden kimseleri ödüllendirmek Allah'a aittir. Allah en iyisini bilendir.

Allah'a hamd-ü senalar; ümmî Resulüne, âline ve ashabına, mü'minlerin anneleri olan ezvâc-i tahiresine, Kıyamete kadar güzellikle onlara tâbi olanlara salâtü selâmlar olsun ki, bu sûrenin tefsiri tamamlanmıştır. [119][119]

---

[119][119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/468-470

(52.) ayetinden (55.) ayetine kadar olan kısım hariç, bütün sûre Mekkî'dir. Sadece (85.) ayetinin Medeni olduğu da söylenmiştir. Sûre, 87 veya 88 ayettir.

Musa (a.s.) Misyonu

Ta, Stn, Mîm. Bunlar, apaçık bildiren kitabın ayetleridir. Musa İle Firavun haberinden bir kısmını, iman edecek bir zümre için, hak olarak sana okuyacağız. Hakikat, Firavun yeryüzünde büyüklük taslamaya kalktı, ora ahalisini fırkalar haline getirdi. Onlardan bir zümreyi zaafa uğratıyor, bunların oğullarını boğazlıyor, kızlarını diri bırakıyordu. Çünkü o fesatçılardandı. Biz ise diliyoruz ki o yerde zaafa uğratılanlara lütfedelim. Onları önderler îpalım. Onları, vârislerden kılalım. Onlara orada kudret verelim. Firavun'a, H&mân'a ve bunların ordularına da gocunmakta oldukları şeyi gösterelim" {Kasas, 1-6).
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'tn ifadesi, diğer sûrenin başındaki, hurûf-ı mükattaalar gibi olup, bu husustaki sözümüz daha önce geçmiştir. Bu ayetteki tllke ism-i İşareti, chj sûrenin ayetlerine işarettir. Buradaki "kitabb-ı mübin" sözüyle, ya Levh-i Mahfuz, yahut da Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e İndireceğini kastettiği kitap kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu sûrenin ayetlerinin, o kitabın ayetleri olduğunu beyan etmiş oldu. Allah, bu kitabı, ya kendisinde helâl-haram beyan edildiği için; ya, fesahatiyle onun, kulların kelâmı değil, Allah'ın kelâmı olduğu; yahut Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğu; yahut evvelkilerin ve sonrakilerin haberleri, veyahut da sapıkların şüphelerinden nasıl kurtulunacağı beyan edildiği için "mübîn" diye vasfetmiştir.1[1]

Tabirinin İzahı

lsi "Sana okuyacağız..." ayetine gelince, bu, "Cebrail (a.s)'in lisanıyla okuyoruz..." demektir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s) kendisine gelen vahiyleri ezberleyinceye kadar, Cebrail (a.s) ona okuyordu. Cenâb-ı Hakk'ın
"Musa ile Firavun haberinden bir kısmım ... hak olarak..." "... okuyacağız" fiilinin mef'ulü olup, "Biz, sana, o ikisinin, yani Musa (a.s) ile Firavunun haberlerini hak (gerçeğe uygun) olarak okuyacağız" demektir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Yağı bitiriyor... "(Mo-minûn, 20) ayeti gibi olup, orada olduğu gibi,burada da bft harf-i cerri aslî unsur olmayıp tezyîn için kullanılmıştır.
Ayet-i kerimedeki "iman edecek bir zümre için.' ifadesiyle ilgili
olarak şu iki açıklama yapılmıştır:
1) Allah Teâlâ bu tabirle iman etmeyenleri de kastetmiştir. Ancak ne var ki, kabul edip yararlananlar iman edenler olduğu için,hassaten mü'minlerden bahsetmiştir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Müttakiler için bir hidâyet rehberi"pakın. ifadesi gibidir. 2[2]

Firavun'un Azması

2) Şu mâna da muhtemeldir: Allah Teâlâ, Kur'ân'ı okumadaki salâhın, onların iman etmeleri olduğunu biliyordu. Böylece O'nun, o salâhı iman etmeyenler İçin dilemiş olması da, (teb1) kabilinden olur, yani bunun peşinden gelen talî bir şey olur. 3[3]

Firavun'un Zulmü

Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakikat, Firavun o yerde büyüklük taslamaya kalktı..." ifadesine gelince, bu

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/473-474
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/474
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/474

ayetteki Firavun kelimesi, fa'nın dammesi ile Firavun ve Furavn şeklinde okunmuştur, ama kesreti (Firavun) okunması daha yerinde olup, bu tıpkı el-Kustâs ve el-Kıstâs kelimeleri gibidir. "At kelimesi, "tekebbür etti, zorba oldu, büyüklük tasladı ve azdı" anlamlarına gelip, bununla, o kralın kuvvet ve kudreti kastedilmiştir. "Yerde büyüklük taslamak" ise, "idare ettiği beldede böyle oldu, dünyanın her tarafında değil..." demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu saltanatın bir yönünü, "ora ahalîsini fırkalar haline getirdi..." beyanı ile açıkladı. Bu ya, " Firavun, idare ettiği memleketlerin halkını, istediği şeyde, kendisine yardım eden ve itaatta bulunan; içlerinden hiçbirisinin kendisine muhalefet edemeyeceği gruplar haline getirdi" demektir, yahut, "Kendisine hizmet hususunda, onları birbirleriyle yardımlaşır hale getirdi"; yahut da, "Onları, kendisine hizmet hususunda, daha fazla itaatkâr olsunlar diye, aralarında düşmanlığı kışkırttığı değişik değişik sınıflara, gruplara böldü" demektir. Veyahut da, bununla kastedilen, Cenab-ı Hakk'ın "Onlardan bir zümreyi zaafa uğratıyor, yani kendisine hizmet ettiriyor, bunîann oğullarım boğazlıyor, kızlarını diri bırakıyordu..." buyruğu ile tefsir ettiği şeydir ki, işte ayetteki kelimesiyle kastedilen de budur. Onlardan zaafa uğratılan o zümre, İsrailoğullarıdır. 4[4]

Rüyanın Muteberlik Derecesi

Onların oğullarının kesilme sebebi hususunda da, şu izahlar yapılmıştır:
1) Bir kâhin, Firavuna, "tsrailoğulları arasında, falanca gecede doğacak bir çocuk sebebiyle, senin mülkün ve devletin yok olup gidecektir" demiş, o belirtilen gecede de oniki erkek çocuk doğmuş, Firavun ise onları öldürtmüştür. Müfessirlerin ekserisine göre, bu işkence, İsrailoğullan arasında uzun seneler devam etmiştir. Vehb şöyle demektedir: "Kıptîler, Hz. Musa (a.s)'yı bulabilmek için, İsrailoğullarından doksanbin kişiyi öldürdü." İşte bundan dolayı bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Bu, - âdisede, Flravun'un ahmak olduğuna bir delil yatmaktadır. Çünkü, kâhin eğer doğru söylüyorsa, yapılacak olan öldürmeler, olacak olan şeyin önüne geçemeyecek. Eğer yalan söylüyorsa, bu öldürmenin ne manası kalır? Bu soru, ilm-i nücûmdan elde edilen, "İlmü'l-ahkâm"ın geçersizliği hususunda da bazen ileri sürülür. Bunun bir benzeri de, teklifin olmadığını söyleyenlerin şu şekildeki sözleridir: "Eğer, meselâ Zeyd; Allah'ın ilmine ve kazasına göre "saîd" kullardan ise, onun itaatta bulunmasına perek yok. Yok eğer, "şakî" (bedbaht) kimselerden ise, onun taatte bulunmasının faydası yoktur. Hem bu soru, şayet doğru olsaydı, o zaman rüya tabîri (yorum) ilmi ve faydaları geçersiz olurdu. Bir de, müneccimlerin cevabı şöyledir: "Yıldızlar, Sürülmemesi halinde, şöyle söyle olacak bir çocuğun doğumuna işaret etmiştir". 3öyte olması halinde, onu öldürmeye çaba sarfetmek, boş şeyle iştigal olmaz."
Bil ki bu son izah tutarsızdır; çünkü böylesi bir haberin o kâhine isnat edilmesi, 2 kâhinin, gayb'dan tafsilatlı bir biçimde haber verdiğini kabullenme olur. Binâenaleyh, şayet biz bunun olabileceğini söylesek, gaybdan haber verme işinin, peygamberlerin doğruluğuna delâlet etmeleri bâtıl olmuş olur ki, bu müslümanların icmâı ile bâtıl ve geçersiz bir husustur.
2) Süddî'ye göre Firavun, rüyasında, Beyt-i Makdis yönünden, bir ateşin geldiğini; Mısır diyarını da içine aldığını, derken İsrailoğullannı değil de, Kıptileri yakıp kül ettiğini jörmüş... Böylece de, rüyasını tabircilere sormuş, onlar da, İsrailoğullannın geldiği deden ve onlann içinden, Mısır'ın helakine sebep olacak olan bir adamın açacağını söylemişler... Bunun üzerine de, Firavun, İsrailoğullannın erkeklerinin îndürülmesini emretmiştir.
3) Hz. Musa (a.s)'dan önce gelen peygamberler, H*. Musa (a.s)'nın peygamber olacağı müjdesini vermişler. Firavun da bunu duymuş. İşte bundan dolayı Firavun, İsrailoğullarmın erkek çocuklarını kati ettirmiştir. Bu izah, kabule daha uygundur.
Keşşaf sahibi şöyle der: ifadesi, ya ifadesindeki zamirden haldir, ya kelimesinin sıfatıdır, veyahut da müste'nef bir kelâmdır. kelimesi de, kelimesinden bedeldir. 5[5]

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/474-475
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/475-476

Firavun'un İfsadı

Ayet-i kerimedeki "Çünkü o fesatçılardandı" cümlesi, bu öldürme işinin sadece bir fesat olup; Allah'ın kazasını defetme hususunda bir tesirinin bulunmadığını gösterir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz ise diliyoruz ki.." ifadesi, O'nun 'Takat, Firavun yeryüzünde büyüklük taslamaya kalktı..." ifadesine atfedilmiş bir cümledir. Çünkü bu da, Hz. Musa (a.s) ile FIravun'un o önemli haberlerini tefsir etme ve anlatma hususunda, o ayetin bir benzeridir. Ancak ne var ki, mırfdu lafzı, muzari olması itibarı ile her ne kadar, gelecek İfade ediyorsa da, bununla mazinin hikayesi kastedilmiştir. Bunun, J*V.j kelimesinden hâl olması da mümkündür. Buna göre mana, "Biz, onlara lütfetmeyi dilediğimiz halde, Firavun onları istihdam etmek ve zaafa uğratmak istemiştir" şeklinde olur.
İmdi eğer, "Allah'ın onlara lütfetmeyi irade etmesiyle, FIravun'un onları köle olarak kullanması hâdisesi, nasıl bir arada düşünülebilir? Çünkü Altah bir şeyi irade ettiğinde, o hemen oluverir ve onun olması, başka bir vakte kalmaz..." denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, onların FIravun'un elinden kuiulmalarıyla ilgili lütfunun meydana gelme zamanı yakın olduğu için, bu lütfün meydana gelişini dilemek, sanki, onların zaafa uğratılmak istenilmesine mukarin (bitişik) kılınmıştır (İkisinin zamanı aynı kabul edilmiştir). 6[6]

İmam'ın Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onları önderler yapalım..." beyanına gelince, bu, "Onları, gerek dinî, gerekse dünyevî hususlarda (kendi zamanlarının) Öncüleri kıldık" demektir. Mücahid bu ifadeye, "onları, hayra çağıranlar yaptık..." manasını verirken, Katflde, "onları idareciler kıldık" manasını vermiştir ki, bu ikinci manaya göre bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve sizi, krallar yaptık..." ifadesi gibi olmuş olur.
Cenâb-ı Hakk'ın "Onları, varisler kılalım..." ifadesine gelince. bu, "FIravun'un idaresine, yerine, sahip olduğu şeylere varisler kılalım..." demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Onlara orada kudret verelim..." buyruğuna gelince, bil ki: Arapça'da, birisi birisine, üzerinde oturacağı, ayak basacağı bir yer hazırlayıp onu oraya yerleştirdiğinde, denilir. Bunun bir benzeri de, ü J>Jî tabiridir. Onlara o yerde -ki bu, Mısır ve Şam beldeleridir, imkân ve kudret vermesi anlamı, onların emirlerini geçerli ve nüfuzlu kılmak, el ve ayaklarını çözüp hürriyete kavuşturmaktır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Firavun'a, Hâmân'a ve bunların ordularına da, gocunmakta oldukları şeyi gösterelim..." beyanına gelince, bu cümlenin başındaki kelimesi yuriye şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "Bunlara, İsraitoğullan arasında doğacak olan o çocuk vasıtasıyla mülklerinin ellerinden çıkmasına ve yok olup gitmesine dair o şeyi göstermek için..." şeklinde otur. 7[7]

Musa (a.s)'yı Irmakta Bulup Almaları

"Musa'nın anasına, "Onu emzir, onun hakkında endişe edersen, kendisini denize bırak, korkma, kederlenme. Çünkü biz onu yine sana geri döndüreceğiz. Hem onu peygamberlerden biri yapacağız" diye vahyetük. Firavun'un ailesi de akıbette kendilerine düşman ve başlarına dert olsun diye onu bulup aldı. Doğrusu Firavun da, Hâmân da, bunların orduları da suçlulardı. Firavun'un karısı dedi ki: "Benim için de, senin için de bir göz
aydınlığı... Onu öldürmeyin. Olur ki bize faydası dokunur, yahut onu bir evlat ediniriz." Halbuki onlar (işin) farkında değillerdi'.' (Kasas. 7-9). 8[8]

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/476
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/476-477
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/477

Musa (a.s)'nın Annesine Vahyedilmesi

Bil ki Allah Teâlâ, "Biz ise diliyoruz ki, o yerde zaafa uğratılanlara lütfedelim " Duyurunca bu konudaki nimetlerin ilkinî "Musa'nın anasına ... vahyettik" rfadesiyle zikretmiştir ki, burada bahsedilen, "vahy" ile ilgili açıklamayı biz, Tâhâ Suresi'ndeki, "Andolsun ki biz sana diğer bir zamanda, anana vahyolunacak şeyi iham ettiğimiz vakit de lütfetmiştik..." p-âha, 37-38) ayetlerinin tefsirinde yapmıştık.

Cenâb-ı Hakk'ın "onu emzir" ifadesi, Hz. Musa (a.s)'nın annesinin, Hz. Musa (a.s)'yı emzirdiğine delâlet eder gibidir. Fakat, Kur'an'ın metninde, emzirmenin sının, kesin bir şekilde yer almamaktadır. "Komşularının, onun farkına varmalarından, ağlarlarken onun sesini duymalarından endişelendiğinde ise, onu denize bırak..." Ibn Cüreyrc şöyle der: "Denize atma işi, doğumundan dört ay sonra olmuştur. Çünkü Hz. Musa (a.s) ağlayınca denize atılmıştır. Buradaki ysmm kelimesiyle Nil kastedilmektedir."

Cenâb-ı Hak, "korkma, kederlenme" buyurmuştur. el-Havfu, ilerde meydana gelmesi beklenilen nahoş bir şeyden dolayı meydana gelen keder. hüzün ise, geçmişte meydana gelmiş olan nahoş bir şeyden dolayı insanı saran bir kederdir. Buna göre sanki, "Onun helak olacağından korkma; senden ayrıldığı için de mahzun olma. Çünkü biz onu emzirenlerden olasın diye, biz yine sana göndereceğiz ve onu, Mısırlı ve Şamlılara gönderilmiş olan bir peygamber yapacağız..." Onun, denize (Nil'e) atılma hadisesi, Tâhâ Sûresi'nde geçmişti. 9[9]

Hz. Musa (a.s)'ın Doğumu

İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Hz. Musa (a.s)'nın annesinin doğumu yaklaşınca, Firavun'un hamile kadınları kontrol ile görevlendirdiği ebelerden bir ebe de, Musa (a.s)'nın annesi için görevlendirilmişti. Hz. Musa (a.s)'nın annesi, doğum sancılarının başladığını hissedince, o ebeye haber saldı ve ona, "Başıma gelecek şeyler geldi. Senin beni sevmen, işte bu gün fayda verecek..." dedi, bunun üzerine ebe oturdu. Musa (a.s) dünyaya gelince, o kadın bir de ne görsün! Musa (a.s)'nm iki gözü arasında bir nur. İşte bunun üzerine, kadının bütün mafsalları titremeye başladı ve Hz. Musa (a.s)'nın sevgisi kalbine girdi... Bunun üzerine ebe, "Ey kadın, aslında ben sana çocuğunu öldürmek için geldim. Ancak ne var ki, senin şu oğluna karşı, içimde alabildiğine bir sevgi duydum... Haydi artık oğlunu muhafaza et. Çünkü onu, düşmanlarımız görebilir..." dedi. Ebe, Hz. Musa (a.s)'nın annesinin yanından ayrılınca, onu, casuslar gördü. Derken, Hz. Musa (a.s)'nın annesinin yanına girmek için, o kapının yanına geldiler. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s)'nın kız kardeşi. "Anneciğim, bekçiler..." diye bağırdı. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s)'nm annesi, onu bir beze sararak, kızgın tandıra attı. O sırada, aklı başından gitmiş ve ne yapacağım akledememişti.

Derken, bekçiler içeri girerler; birde ne görsünler, kızgın bir tandır! Musa (a.s)'nın annesinin ise, rengi değişmemiş ve kendisinde süt meydana gelmemiş olarak gördüler. Bunun üzerine, "Ebe, yanına niye geldi?" deyince, Musa (a.s)'nın annesi, "O, benim dostumdur; ziyaret için gelmişti..." cevabını verdi. Bunun üzerine onlar, onun yanından çıkınca, aklı başına geldi ve Musa (a.s)'nm kız kardeşine, "Çocuk nerede?" dedi. O da "bilmiyorum" cevabını verdi. Tam o sırada, tandırda bir ağlama sesi duydu. Hemen o tarafa doğru koştu. Bir de ne görsün; Allah o ateşi, Hz. Musa (a.s) için bir serinlik ve esenlik kılmış! Hemen çocuğunu aldı ve bağrına bastı... Daha sonra, Hz. Musa (a.s)'nın annesi, Firavunun, doğan erkek çocukların peşine düşme hususundaki ciddiyetini görünce, oğlundan endişe duymaya başladı.

Derken, Allah Teâlâ, onun kalbine, bir sandık yaptırıp,sonra da o sandığı NH'e bırakması düşüncesini ilham etti... Bunun üzerine, "Mısırlı bir marangozun yanına gitti. Derken, ondan bir sandık satın aldı. Bunun üzerine marangoz ona, "Bunu ne yapacaksın?" deyince de, kadın, "Bir oğlum var, Firavunun tuzağından endişeleniyorum... Onu bu sandıkta saklayacağım..."

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/477-478

dedi. Annesi, bu haberin yayılacağını düşünemedi. Hz. Musa (a.s)'nın annesi, marangozun yanından ayrılır ayrılmaz, marangoz, bu haberi cellatlara bildirmek için oradan hemen ayrıldı. Onların yanına gelince, Allah, marangozun dilini konuşmaz hale getirdi ve o, eliyle işaret etmeye başladı... Derken, bunun üzerine onlar onu tartakladılar, dövüp kovdular. Marangoz çalışma yerine dönünce, Allah, konuşma yeteneğini kendisine yeniden verdi. Bunun üzerine o, bu hadiseyi onlara haber vermek için yine oraya gitti; onlar da onu, yine dövüp tartakladılar. Yine yerine dönünce, Allah konuşma yeteneğini ona yeniden verdi. Bunun üzerine o, bu hâdiseyi bildirmek için yeniden oraya gitti. Onlar onu, aynı şekilde dövdüler ve tartakladılar. Bu sefer, Allah Teâlâ onun gözünü ve konuşma yeteneğini alıverdi. Böylece o, Allah Teâlâ'ya, ona, gözünü ve dilini iade etmesi halinde, onlara bu haberi iletmek üzere gitmeyeceğine dair yalvarmaya başladı. Cenâb-ı Hak da onun, bu niyazında samimi olduğunu görünce ona görme ve konuşma yeteneğini yeniden verdi... Derken, Hz. Musa (a.s)'nın annesi gelip, onu o sandığa koyarak NH'e attı...

Firavunun bir kızı vardı. Ondan başka da çocuğu yoktu. O çocuğun, günlük olarak, babasına arzettiği üç derdi vardı. Şöyle ki: O kızda, ileri derecede bir alaca hastalığı vardı. Firavun da, bu hastalık hususunda, o günün tabib ve sihirbazlarıyla fikir alışverişinde bulunuyordu. Bunun üzerine onlar, "Ey hükümdar! Bu kız, bu hastalıktan ancak deniz tarafından insana benzer bir şeyin bulunması; onun tükrüğünden alınarak, bu alacalı yerlere sürülmesi ile kurtulacak. Bu iş de, falanca ayda, falanca günde, güneş doğarken gerçekleşecek. O gün olunca, Firavun, Nil'in kenarındaki meclis binasına geldi. Beraberinde, Asiye Blntl Müzahlm de bulunuyordu. Derken, Firavun'un kızı, cariyeleri arasında çıkageldi ve nehrin kenarına oturdu. Tam o sırada Nll, dalgalarının çarptığı bir sandığı getirdi ve o sandık bir ağaç dalına takıldı. Bunun üzerine Firavun, "onu bana getirin bakalım" dedi. Herbir taraftan, kayıklara binerek onu almaya yöneldiler ve onu getirip Firavunun önüne koydular... Sandığın kapısını açmaya çabaladılar, ama bir türlü açamadılar. Kırmak istediler, ama kıramadılar. Derken, Asiye sandığa baktı ve sandığın ortasında, ondan başka kimsenin göremeyeceği bir nur gördü. Bu sefer Asiye işe müdahale etti... Ve sandığı açtı. Bir de ne görsün, o beşikte küçük bir çocuk! Gözleri arasında da bir nur...

Böylece Allah, o çocuğun sevgisini, oradakilerin kalbine atıverdi... Firavunun kızı hemen onun tükrüğünden almaya yöneldi ve aldı, alacalı yerlerine sürdü ve hemen iyileşti. Derken o çocuğu bağrına bastı... Bunun üzerine, Firavun kavminin azgınları, "Biz, bunun, kendisinden sakındığımız; senden korkulduğu için de denize atıldığını zannettiğiniz o şey olduğunu sanıyoruz..." dediler. Bunun üzerine Firavun, onu öldürmeye niyetlendi, ama Firavunun karısı, "onu bana bağışla" dedi ve onu alarak evlat edindi; bunun üzerine de Firavun onu öldürmekten vazgeçti. 10[10]

'deki Lam'm Nev'i

Cenâb-ı Hakk'ın Bunun üzerine Firavun'un adamları onu yetik olarak aldılar" ifadesine gelince, (iltikâtun) kelimesi, bir şeyin peşine düşmeksizin bulunması, tesadüfen bulunması demektir. Bu ifadedeki J' (Alu) kelimesiyle de Firavun'un cariyeleri kastedilmiştir Ayetteki kelimesiyle de, Firavun'un cariyeleri kastedilmiştir. Ayetteki, "İleride kendilerine düşman ve başlarına dert olsun diye..." ifadesine gelince, meşhur olanı, bu lam ile, âkibet ve netice manası kastedilmiş olmasıdır. Bu görüşte olanlar, sözlerine devamla şöyle derler: "Aksi halde, ayetlerdeki, "Benim için de, senin için de birgöz aydınlığı..."ifadesiyle, "Sana karşı kendimden bir sevgi bırakmıştım..." ifadesi çelişir. Bu lâm'ın bir benzeri de, Cendb-ı Hakk'ın Andolsun ki cehennem için yaratmışızdır" (, 179) ifadesiyle, şairin, "Ölmek için, doğurunuz; yıkılmaz için yapınız" şeklindeki ifadesidir.

Bil ki, bu husustaki gerçek izah, Keşşaf sahibinin yaptığı şu izahtır: "Buradaki lâm, mecazî anlamda olmak üzere, lâm-ı ta'lîl'dir. Bu böyledir, zira o şeyin maksat ve gayesi, o şeyin

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/478-480

neticesinin ona varıp dayanmasıdır. Böylece Araplar bu lâm'ı, teş bîh üslubuyla, o şeyin ilerde varıp dayanacağı o şey, o netice anlamında kullanmışlardır. Bu tıpkı, arslan kelimesinin, cesur bir kimseye; ahmak kelimesinin de eşeğe verilmesi gibidir." Hamza ve KÎsât, hâ'nın dammesi ve zâ'ntn sükûnuyla, hüznen şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ise, her ikisinin de fothasıvla hazenen şeklinde okumuşlardır ki, bu İki okuyuş da, tıpkı su km ve ««kam (hastalık) kelimeleri gibi iki kullanıştır. [11][11]

Kelimesinin Manası

Ayetteki, "Çünkü Firavun da, Hâmân da, bunların orduları da suçlu idiler..." ifadesine gelince bununla ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:
a) Hasan el-Baarî şöyle der: "Buradaki sözü, (Hatte-hata, günah, suç) manasında olmayıp, tam aksine mana, "Onlar, onların mülkünü giderecek olanın o olduğunun farkında değillerdir..." şeklindedir. Müfessirierin ekserisine göre bunun anlamı, "Onlar, üzerinde bulundukları küfür ve zulümleri konusunda, suçlu İdiler. Derken, Allah Teâlâ, onları kendi düşmanlarını ve kendilerinin helakine sebep olacak olan kimseyi, kendi ellerinde büyütmek suretiyle, cezalandırdı..." şeklindedir. Bu ifade, benzeri olarak, "doğruyu yanlışa kattılar" anlamında, "Hâtîne" şeklinde de okunmuştur. Allah Teâlâ, hem kendisi hem de Firavun için göz aydınlığı olsun diye, Firavun'un hanımı Aslye'nin onu bulduğunu beyân etmiştir.
İbn İshflk ise şöyle der: "Allah Teâfa Hz. Musa (a.s)'nın sevgisini; Firavunun hanımının kalbine attı. Çünkü, Hz. Musa (a.s)'mn yüzünde, gören herkesin sevebileceği bir tatlılık vardı. Bir de, Firavun'un hanımı o sandığı açarken, o nuru görmüştü. Ayrıca, Firavun'un hanımı, o sandığı açarken, Hz. Musa (a.s)'yı parmağını emerken bulmuştu. Bir başka husus da, Firavun'un kızının, Hz. Musa (a.s)'mn tükrüğünü, alacalı yerlerine sürdüğünde iyileşmiş olmasıdır. Firavun'un hanımının çocuğu olmadığı için, onu sevmiş olduğu da söylenmiştir..."
İbn Abbas şöyle der: "Firavun'un hanımı, "Benim için dedenin için de bir göz aydınlığı..." deyince Firavun, "Bu, senin için böyle; bana gelince, benim buna ihtiyacım yok" dedi. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Kendisine yemin olunan Allah'a yemin ederim ki, şayet Firavun da, hanımı gibi, onun kendisi için bir göz aydınlığı olacağını ifade etseydi (Allah) hanımını hidayete erdirdiği gibi onu da hidayete erdirirdi..."
Keşşaf sahibi şöyle der: ifadesi, mahzûf bir mübtedânın haberi olup, bunun mübtedâ olması; "onu öldürmeyin..." ifadesinin de haber olması kuvvetli bir tahlil değildir. Şayet mansûb kılınacak olsa, daha kuvvetli olur. İbn Mes'ûd'un kıraati, bunun haber oluşunun delilidir. Çünkü o, "i şeklinde okumuştur.
Bunun mübtedâ olması da, ifadesinin başa alınmasından dolayıdır. Daha sonra Firavunun hanımına,"Olur ki bize faydası dokunur, böylece de, onun vesilesiyle bir hayır bulmuş olur. Yahut onu evlat ediniriz. Çünkü o, evlat edinilebilir" demiştir.
Hak Teâlâ'nın "Halbuki onlar İşin farkında değillerdi" ifadesine gelince, müfessirlerin ekserisi, bunun, yeni başlayan bir cümle ofiju$u kanaatindedirler ve "onlar, kendi helaklerinin, Hz. Musa (a.s) sebebiyle ve onun elinde olacağının farkında değillerdir" demektir. Bu, Mücahid, Katâde, Dahhâk ve Mukatil'in görüşüdür. İbn Abbas, "Cenâb-ı Hak bu cümle ile, onların, Hz. Musa (a.s)'nın işinin nereye varacağının şuurunda olmadıklarını kastetmiştir" demektedir. Diğer alimler ise, bunun, o kadının sözünün devamı olan bir cümle olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, "İsrâiloğuiları ve Mısır halkı, bizim onu bulacağımızın farkında değillerdi" şeklinde olur. Bu, Kelbî'nin görüşüdür. [12][12]

Evlâdından Ayrı Kalan Anne

"Musa'nın annesi, yüreği (evladından başka bir şeyden) bomboş olarak, sabahladı. Eğer

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/480
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/480-481

(Allah'ın vaadine) inananlardan olması için, kalbini pekiştirmeseydik, az kalsın onu açığa vuracaktı. Musa'nın ktekardeşine dedi
ki "Onun izini takibet." O da, berikiler farkına varmaksızın, onu uzaktan gözetledi" (Kasas, 10-11), 13[13]

"Kalbin Boş" Olması Deyimi

Alimler, ayetteki, ifadesi hakkında şu izahları yapmışlardır:
1) Hasan el-Basrî buna, "Hz. Musa (a.s)'yı düşünme dışında her türlü düşünceden uzak ve boş" manasını verirken;
2) Ebu Müslim, "Kalbin fariğ (boş) olması, korku ve heyecanla dolu olup (başka şeye yer olmaması)" demektir. Bu tıpkı,"Kalblerinin içi ise bomboş..." (İbrahim, 43) ayeti gibidir" elemiştir.
3) Keşşaf sahibi de buna, "Akıldan boş" manası vermiştir. Buna göre mana, "Musa (a.s)'nın annesi, Hz. Musa (a.s)'nm, Firavunun eline düştüğünü duyunca, aşırı sabırsızlık ve korkudan ötürü aklı uçtu" şeklinde olur.
4) Hasan el-Basrî ve Muhammed b. İshak, bu tabire, "Onun kalbi, kendisine, "Kendisini denize bırak, korkma, kederlenme. Çünkü biz onu yine sana geri döndüreceğiz" (Kasas, i) şeklinde vahyimizi unutmuş olduğu halde..." manasını vermiştir.
Derken, Hz. Musa (a.s)'nın annesine şeytan gelerek ona, "Sen, Flravun'un, çocuğunu öldürüp, böylece de bir ücret almaktan hoşlanmadın ama, kendin onu yok etmiş oldun" dedi. Hz. Musa (a.s)'nın annesine, çocuğunun Flravun'un eline düştüğü haberi gelince, bu büyük musibet ona, Allah'ın kendine verdiği o sözü unutturdu.
5) Ebu Ubeyde şöyle der: "Onun kalbi, hüzünden boş ve uzak olarak sabahladı. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa (a.s)'nın faydasına olan şeyleri garanti ettiğine güvendiği için, onun öldürülemeyeceğini biliyordu."
İbn Kutebye de şöyle der: "Bu, şaşılacak şeydir. Allah Teâlâ, "Kalbini pekiştirmeseydik" demiş olduğu halde, onun kalbi nasıl hüzünden boş olabilir. Rabt (pekiştirme) ancak hüzünlü ve sabırsız kalbe yapılır." Buna şöyle cevap verilebilir: Hz. Musa (a.s)'nın annesi, Allah'ın vaadine alabildiğine güvendiği için onun ismini açıklamaktan korkmamış ve Hz. Musa (a.s)'nın annesi, onun ismini açıklasa bile, Allah'ın vaadinden ötürü, salim kalacağına, kötülüklerden uzak olacağına kesin olarak inanmıştı. Fakat Musa (a.s)'nın kimliğini açıklamasının zahiren zarara sebebiyet vereceği için, Allah onun kalbine bir kuvvet ve sabır verdi.
Ayetteki ifadesi, "Eğer biz onun kalbini vahyile pekiştirip, teskîn edip, böylece de o kendisini bu konuda emin hissedip, kalbinden o hüzün ve keder gitmemiş olsaydı, neredeyse onun kimliğini açığa vuracaktı" manasına gelebilir. Bu izaha göre, "onun kalbi, Hz. Musa (a.s) için üzülmekten kesinlikle uzak oldu" şeklinde te'vil edilebilir.
Burada bir üçüncü izah olarak da şu yapılabilir: Hz. Musa (a.s)'nın annesi, Firavun'un hanımının, Hz. Musa (a.s)'ya şefkat duyup evlat edindiğini duymuştu..
Eğer biz, o mel'un Firavun'un hanımının Hz. Musa (a.s)'yı evlat edinmesi ve ona şefkatli davranmasına değil, Allah'ın vaadine güvenenlerden olsun diye, onun kalbindeki aşırı sevinç ve memnuniyeti yatıştırmamış olsaydık, duyduğu o şeyin sevincinden ötürü kendisine hakim olamayarak, onun kendi çocuğu olduğunu açıklayabilirdi."
Ayetteki fâriğa kelimesi, "boş ve uzak" manasında olarak, flrğft şeklinde de okunmuştur. Bu, Arapların "Kabın ve avlunun boş olmasından Allah'a sığınırım" şeklindeki sözlerinde olduğu gibidir. Yine Araplar, "Aralarındaki kan davası boştur" manasında, yani "Aralarında akan kanlar boşa akmıştır" derler. Buna göre ayet, "Onun kalbi, kalbe gelen şeylerin şiddetinden ötürü, bozuldu, heder oldu" demektir. 14[14]

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/482
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/482-483

Neredeyse Açıklayacaktı

Ayetteki, ifadesine gelince, bil ki ayetteki "fariğ" kelimesini, kalbin kederden ve üzüntüden boş manasına tefsir edenlere göre, bu ifadenin ne manaya geleceğini biraz önce zikrettik. Fakat bu kelimeyi, kalbi korkunun sarması manasına tefsir edenlere göre ise, bu ifade hakkında şu izahlar yapılmıştır: İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Hz. Musa (a.s)'nın annesi neredeyse, "Sizin bulduğunuz o çocuk benim oğlumdur" diye haber verecekti." İkrime'nin rivayetine göre yine İbn Abbas buna, "O, bu sebeple uğradığı vecdin (kendinden geçmenin) şiddetinden ötürü, NH'in dalgalarının Hz. Musa (a.s)'yı kaldırıp indirdiğini gördüğünde, neredeyse "vah evladım!" diyecekti" manasını vermiştir. Kelbî şöyle der: "Hz. Musa (a.s)'nın annesi bunu, insanların "Musa, Firavun'un oğludur" dediklerini duydukça yapacaktı." Süddî buna, "Firavun'un, Hz. Musa (a.s)'yı Nll'den alınca, neredeyse Hz. Musa (a.s)'nın annesi, "o benim oğlum" diyecekti. Fakat Allah böyle söylemekten onu korudu" manası vermiştir.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Kalbini, pekiştirmeseydik" buyurmuştur. Rabt koparılmış, çözülmüş birşeyin oradan ayrılmaması için, bağlanması, çivilenmesi demektir. "İnananlardan olması için" ifadesi, "Allah'ın vaadine güvenen, tasdik edenlerden olması için" demek olup, bu vaad, Hak Teâlâ'nın, "Biz onu yine sana geri döndüreceğiz" şeklindeki sözüdür.
Ayetteki "O (Musa'nın) kızkardeşine dedi ki: "Onun izini takib et" ifadesi, "Onun peşinden izle, nereye takılıp kalacağına ve o (sandığın) kimin eline geçeceğine bak" demektir. Bu, Musa (a.s)'nın ana-baba bir kızkardeşi olup, adı Meryem'di. "O, (Musa'nın içinde bulunduğu) sandığı gözetledi." İbn Abbas, bu kelimenin, (onu gördü) manasında olduğunu söylerken, Müberred, veaynı manayadır" demiştir. ifadesi, "uzaktan" demek olup, şeklinde de okunmuştur. Her ikisi aynı manaya olup, "O, uzaktan, farkettirmeden gözetledi ve izledi" demektir. "OFiravun'un adamları ise, o kızın durumunun ve maksadının farkında değillerdi" manasınadır. 15[15]

Annesine Kavuşması

"Biz daha evvel ona, süt anaların (sütünü emmeyi) haram etmiştik. Bunun üzerine, (kızkardeşi) onlara, "sizin için onun bakımını üstlenecek ve bunun için hayn isteyen kimseler olacak bir aileye sizi götüreyim mi?" dedi. İşte böylece onu annesine geri döndürdük. Tâ ki gözü aydın olsun, endişelenmesin ve Allah'ın vaadinin şüphesiz bir hak olduğunu bilsin diye. Fakat onların çoğu bunu bilmezler',' (Kasat, 12-13).
Bil ki Hak Teâlâ'nın, "Biz daha evvel ona, süt anaları haram etmiştik" ifadesi, o süt anaların bundan önce de haram kılınmış olduğu manasına gelir. Hz. Musa (a.s)'ya haram kılma, onun ayırdetme çağında olmaması sebebiyle mükelleftik ve nehiy suretinde olamayacağına göre, mutlaka başkasına ait bir fiil ile olması gerekir. Bu şeyin şöyle birşey olması muhtemeldir: Meselâ Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın süte ihtiyacı olmasına rağmen, Musa (a.s)'da diğer kadınların sütünden hoşlanmama oraktehni yaratmıştır. İşte bundan ötürü o, anasından başkasını emmemiştir. Yahut AJah, o kadınların sütünde, Hz. Musa (a.s)'nın tabiatının hoşlanmayacağı birşey yaratmıştır. Yahut Hz. Musa (a.s)'nın annesinin sütüne fevkalâde bir lezzet vermiştir. Hz. Musa (a.s) ona alıştığı için, artık başka kadınların sütünden hoşlanmamıştı. Dshhak'dan, Hz. Musa (a.s)'nın annesinin onu üç ay emzirdiği, böylece de onun, annesinin kokusunu tanıdığı rivayet edilmiştir. "Merâdî", kelimesinin çoğulu olup, bu, "emziren kadın" demektir. Yahut bu kelime, kelimesinin çoğulu olup. "süt emme yeri" (yani meme) yahut masdar-mimi, yani süt emme manasınadır. ifadesi, "onu annesine geri döndürmezden, kızkardeşi gelmezden ve bizim ıjküm ve kazamıza göre, doğum meydana gelmezden önce..." demektir.
İşte tam o sırada, Hz. Musa (a.s)'mn kızkardeşi . "Onu emzirmesi ve faydasına olan şeyleri

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/483-484

üstüne alacak, onun iyiliğini isteyecek, onu terbiye etmek, büyütmek ve yemesi hususunda faydalı şeyleri ondan esirgemeyecek, onun hakkında size hıyanet etmeyecek bir ev ahalisine sizi götüreyim mi?" demiştir. "Nasihat", işi, fesat şaibesinden kurtarmak demektir.

Süddî şöyle der: Hz. Musa (a.s)'nın kız kardeşi "Onlar onun için nasihat edicidirler" deyince, bunun zahiri, bahsedilen o ev halkının onu tanıdığına delâlet eder. İşte bu sebeple, Firavun'un veziri Hâmân, Hz. Musa (a.s)'nın kız kardeşine, "Bu çocuğu tanıdın. Öyle ise ailesini bize göster" deyince, o, "Ben onu Tanımıyorum. Fakat onların, kralın kalbindeki sıkıntı son bulsun diye kral hakkında nayırhah olduklarını kastediyorum" demiştir. Bu konuda rivayet edilenlerin tamamı, 3u sevginin sadece, Firavun'un karısı Aslye'ye has olduğunu söyleyenlerin görüşüne değil de, Firavun'un da Aslye'nin yanında, Musa (a.s)'yı alabildiğine sevdiğine delalet eter.

Daha sonra Cenâb-ı Hak yani, "Biz onu annesine, işte böyle bir lütfumuzla, gözü aydın olsun, mahzun obnasın ve Allah'ın onu kendisine döndüreceği vaadiyle ilgili şeylerdeki bu vaadinin hak bir vaad olduğunu bilsin diye geri döndürdük, getirdik" buyurmuştur. Andolsun ıo annesi de bunu biliyordu. Fakat haber, hiçbir zaman görme gibi değildir. Dolayısıyla, Hz. Musa (a.s)'mn annesi, vaadedilen şeyin bizzat gerçekleşmesi ile, onu bizzat görmekle, kalbi sükûnete ermiştir.

Ayetteki, "Fakat onların çoğu bunu bilmezler" ifadesi ile olarak şu dört İzah yapılmıştır:

1) "Fakat insanların çoğu bu vaadi ve bundan sonra olacakları, Allah'ın ayetlerine takmaktan, onlar üzerinde düşünmekten yüz çevirdikleri için bilmezler."

2) Dahhflk ve Mukfttll, "Mısırlılar, Allah'ın, onu annesine geri vereceği - .susundaki ilâh? vaadini bilemezler" demişlerdir.

3) Bu, Hz. Musa (a.s)'nın annesinin, Musa (a.s)'nın haberini duyup, sabırsızlanıp, kalbinin bomboş, daha birşey düşünemez hale geldiği, o ileri durumuna bir ta'riz (işaret) gibidir.

4) Bunun manası, "Biz, Allah'ın vaadinin hak olduğunu bilesin diye onu sana geri döndürdük. Bu geri döndürmenin asıl gayesi, dinî olan o gayedir. Fakat insanların çoğu, asıl maksadın bu olduğunu, bunun dışındaki hüznün gitmesi gibi şeylerin buna bağlı ikinci derecede şeyler olduğunu bilemezler" şeklinde olabilir. Dan hâk şöyle der: "Hz. Musa (a.s), annesinin memesini kabul edince, Hamftn, "Sen şüphe yok ki, onun annesisin" dedi. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s)'nın annesi "hayır" deyince, Hâmân, "Öyle ise niçin kadınlar arasından sadece senin memeni tuttu?" dedi. Hz. Musa (a.s)'nın annesi de, "Ey kral, ben kokusu güzet, sütü tatlı bir kadınım. Benim kokumu alan her çocuk mememi tutar" dedi. Oradakiler, "Doğru söylüyorsun" dediler ve Flravun'un ailesinden herkes ona hediyeler verdiler, altın ve mücevheratlar bağışladılar." 16[16]

Gençliğe Ermesi

"Musa gençliğine erip geliştiği zaman, biz ona hikmet ve ilim verdik, iyi hareket edenleri biz böyle mükâfaatlandmnz. (Musa), ahâlisinin gaflet üzere bulunduğu bir zamanda şehre girdi. (Orada) birbiriyle kavga etmekte olan ikiadam gördü. Birisi kendi taraftarlarından, öbürü de düşmanlanndandı. Derken taraftarlarından olan adam, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Musa onu bir yumruk vurup öldürdü. (Musa): "Bu, şeytanın işlerindendir, o, gerçekten şaşırtıcı, apaçık bir düşmandır. Ya Rabbi, ben (böyle yapmakla) cidden kendime zulmettim. Bana mağfiret et" dedi. Allah da ona mağfiret etti. Çünkü O, gafur ve rahimdir, "Rabbim bana in'âm ettiğin şeylerden ötürü (bana olan ihsanın hakkı için) artık suçlulara asla destek olmayacağım" dedi" (Kasas, 14-17). 17[17]

Bedeni Gelişme Merhaleleri

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/484-486

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/486-487

Bil ki ayetteki, ifadesi ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Her iki ifade de aynı manaya olup, kuvvetin kemale ermesi, karakter ve sutyenin dengeye ulaşması demektir.
b) En doğru otan görüşe göre bu ikisi, birbirinden farklı manadadırlar. Bu görüşü savunanlar, şu değişik izahları yapmışlardır:
1) En doğrusuna göre, bedenî ve cismanî kuvvetlerin kemale ermesi; "istiva", ia akfî kuvvetin mükemmelleşmesi demektir.
2) kuvvetin tamamlanması; istiva ise, bünyenin ve hilkatin tamamlanmasıdır.
3) buluğ çağı demektir. İstiva da, hilkatin tamamlanmasıdır.
4) İbn Abbas, "Esüdd, onsekiz-otuz yaş arasında olmadır. Otuzdan kırka kadar uen çağda insanlar, ne artarlar, ne eksilirler. Kırktan itibaren ise noksanlaşma başlar"
tfvntştir. İbn Abbas'ın söylediği doğrudur. Çünkü insan, ömrünün başında büyüme «e gelişme çağındadır. Sonra bu iş, bir müddet duraklar. Sonra da gerileme başlar. Büyüme yaşının sonu yirmidir. Yirmiden otuza kadar çağda, gelişme gerçekten az m* Ama kuvvet alabildiğine gelişir. Otuzdan kırka kadar artık bu iş duraklar, ne arar, ne eksilir. Kırktan altmışa kadar, çok belirsiz ve yavaş bir eksilme ve gerileme tavlar. Altmıştan ömrün sonuna kadar ise, belirgin bir gerileme başlar. Rivayet sunduğuna göre, peygamberler kırk yaşlarının başında peygamber olarak giderilmişlerdir. Bunun hikmeti açıktır. Çünkü insanın kırk yaşına kadar şehevî ve ptzabı kuvvetleri gelişir ve tamamlanır, duyuları kemale erer. Böylece insan bu etlere iyice çekilmiş olur. Fakat kırka dayandığında, bundan sonra bedenî İsmetler noksan taşmaya, aklî kuvvet artmaya başlar. İşte bu noktada insan en emmel ve olgun haline gelir. İşte bu incelikten ötürü Allah Teâfâ vahy için bu seçmiştir. 18[18]

İkinci Mesele

Alimler, kelimesinin müfredi hakkında ihtilaf etmişlerdir: Ferrâ, "Bunun müfredinin kıyasa göre, İi
şeklinde olması gerekir ama, bunun müfredi hiç duyulma derken, Ebu'l-Heysem, "Nasıl, fö kelimesinin müfredi, "ni'met" şeklinde w aynı şekilde kelimesinin müfredi de, "şiddef'tir. Şiddet de, kuvvet w celâdet demektir" demiştir. 19[19]

Hükm ve İlm'in İzahı

Ayetteki, "Biz ona hikmet ve ilim verdik" ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah verilmiştir:
1) Bu, nübüvvet ve nübüvvetle ilgili bilgiler, huylar demektir. Buna göre, ayette nübüvvetin, Hz. Musa (a.s)'nın o Kıptîyi (Mısırlıyı) öldürmezden önce mi sonra mı olduğuna bir delil yoktur. Çünkü i*xiJ< j^ij "ve şehre girdi" ifadesindeki vâv (ve) edatı, tertip (sıra) ifade etmez.
2) Bu, "Biz ona hikmet ve ilmi verdik" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Evlerinizde Allah'ın ayet ve hikmetlerinden okunanları hatırlayın" (Ahzâb. 34) buyurmuştur.
Bu görüş şu sebeplerden ötürü daha uygundur:
a) Nübüvvet, insanlara verilecek derecelerin en üstünüdür. Binâenaleyh nübüvvetten önce, hem ilim bakımından, hem de büyüklerin ve hükemânın yolu olan sîret (gidişat) bakımından mükemmel bir halin bulunması gerekir.
b) Ayetteki, "iyi hareket edenleri biz böyle mükâfaatlandırırız" ifadesi, Hak Teâlâ'nın Hz. Musa (a.s)'nın muhsin (iyi) oluşuna bir mükâfaat olsun diye, ona bu hikmet ve ilmi vermiş olduğuna delalet eder. Halbuki nübüvvet, bir işin mükafaat olarak verilmez.
c) Eğer ayetteki hüküm ve ilim ile nübüvvet kastedilmiş olsaydı, o zaman "Muhsinleri biz böyle mükâfaatlandırırız" ifadesinden ötürü, İyilikte bulunan (muhsin olan) herkes için

---

[18] 18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/487
[19] 19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/487

nübüvvetin olması gerekirdi. Çünkü ayetteki bu ifade, daha önce geçen hikmet ve İlim verilişi İle ilgilidir. 20[20]

Kıptî'nin ölümüyle İlgili Bazı Meseleler

Hak Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ya o Kıptîyi öldürmezden önce, in'amda bulunduğunu bildirmiştir. Bu hususta birkaç mesele var: 21[21]

Birinci Mesele

Alimler, ayette bahsedilen o şehrin neresi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Alimlerin çoğu bunun, Firavunun yaşadığı şehir olduğu kanaatindedirler. Bu da '* iki fersah uzaklıkta bir yerleşim yeridir. Dahhâk, bu şehrin "Ayn-i Şems" unu söyler. 22[22]

Gaflet Esnasında Şehre Girişi

Alimler, ayetteki "Ahalisinin gaflet üzere bulunduğu bir zamanda..." ifadesinin manası hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:
Birinci Görüş: "Hz. Musa (a.s), gençliğine erip olgunluk çağına eriştiğinde, Allah ona, hem kendi dini, hem atalarının dini ile ilgili bilgileri ve hikmeti verince, Hz. Musa (a.s), Firavunun ve kavminin bâtıl üzere olduklarını anladı, hakkı söylemeye başladı ve onların dinlerini tenkit etti. Bu öylesine yaygınlaştı ki iş, Firavun ve adamlarının, Hz. Musa (a.s)'yı tehdit etmeleri ve böylece onun onlardan çekinmesi noktasına varıp dayandı. Hz. Musa (a.s)'nın, İsrailoğullarından, kendine tâbi olan ve sözünü dinleyen taraftarları vardı. Bundan dolayı Hz. Musa (a.s), Firavunun şehrine korkarak gireceği bir hale geldi. İşte bu şekilde o şehre bir gün, insanların gaflette (uykuda) olduğu bir zamanda girdi." Bu görüşte olanların çoğu, Hz. Musa (a.s)'nın o şehre, ahalinin kaylûle (öğle) uykusuna yattıkları bir zamanda girdiği görüşündedirler. İbn Abbas - a)'dan ayetteki bu ifade ile, akşam ile yatsı arasının kastedildiği rivayeti gelmiştir. Fakat önceki izah daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ bu "gaflet"), o şehrin ahalisine nisbet etmiştir. Binâenaleyh kişi, korktuğu için, görünmeden bir yere girecek olursa, : j durumda gaflet (farkında olmayış) işi, oranın ahalisine nisbet edilmez.
İkinci Görüş: Süddt söyle der: "Musa (a.s) büyüdüğünde, Firavunun bineklerine
biner ve onun elbiselerini giyerdi. Bundan dolayı da, "Firavunun oğlu" diye çağrılırdı. Bir gün "Flravun'unki gibi bir bineğe bindi ve halkın kaylûle (Öğle) uykusuna yatmış oklukları bir yere rastladı. Ortalık ıssız iken, gündüzün tam ortasında o yere girdi. şte ayetteki ifade ile bu kastedilmiştir." .
Üçüncü Görüş: İbn Zeyd şöyle der: "Ayetteki bu ifade ile, "o saatte bir gafletin bulunduğu" mânâsı kastedilmemiş, aksine oranın halkınca, Hz. Musa (a.s)'dan ve o nübüvvet işinden habersiz oluşları kastedilmiştir. Çünkü Musa (a.s), küçükken, Firavunun başına sopayla vurmuş ve sakalını yolmuştu. Bunun üzerine Firavun onu : sürmek istemiş, ama sonra bir ateş koru getirilip Musa (a.s)'nın eline verildiğinde, d onu avuçlayıp, ağzına atmış. İşte dilindeki tutukluk bunun eseri olarak kalmış. Bunun üzerine Firavun, "Onu öldürmeyeceğim. Ama onu bu şehirden çıkarın" demiş. Böylece Hz. Musa oradan çıkarılmış ve büyüyüp olgunlaşıncaya kadar, bir daha o şehre girmemiş. Oradakiler de, Hz. Musa (a.s)'yı anmaz olmuşlar ve onu tamamen unutmuşlardı. İşte ayetteki "gaflet" ile kastedilen budur."
Bu rivayetlerin birini diğerine tercih etmenin imkânı yoktur. Çünkü Kur'ftn'da Dunlardan birine delalet edecek birşey yer almamıştır. 23[23]

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/488
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/488
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/488
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/488-489

Dövüşen İki Şahıs

Ayetteki "(Orada) birbiriyle kavga etmekte olan iki adam gördü. Şu kendi taraftarlarından, bu da düşmanlanndandı..." buyurulmuştur. Zeccâc şöyle der: "Cenâb-ı Hak, hikaye yoluyla ve her ikisi de gaib sığası ile "Biri, öbürü" Duyurmuştur. Buna göre, Hz. Musa (a.s) orada dövüşen iki adama rastladı. Birisi
anlara baktığında (zahiren), "şu birisi, onun taraftarlarından, beriki de onun düşmanlarından" derdi" demektir. Alimler bu hususta değişik İzahlar yapmışlardır: Mukâtil şöyle demiştir: "Dövüşen o iki adam da kâfirdi. Fakat biri İsrailoğullanndan, : .Seri Kıptîlerdendi." Mukâtil buna şöyle delil getirmiştir: "Çünkü Hz. Musa (a.s) ona
ertesi gün, "sen gerçekten besbelli bir azgınsın" (Kasas, 18) demiştir. Meşhur olan görüşe göre ise, Hz. Musa (a.s)'nm taraftarlarından olan adam müslümandı. Çünkü birisine hem din, hem mezheb (gidişat) bakımından ters düşen kimse hakkında "Bu falancanın şî'asmdandır (taraftarlarındandir)" denilemez. İsrailoğullarından olana musallat olan o Kıptî'nin, Firavun'un ocakçısı olduğu, onu mutfağına odun taşımak için görevlendirdiği rivayet edildiği gibi, dövüşenlerden Hz. Musa (a.s)'nın taraftarı olanın Sfimlrl, diğerinin ise Firavun'un ocakçısı olduğu da rivayet edilmiştir. Doğrusunu Allah bilir. 24[24]

Musa (a.s)'nın Kıptî'yi Öldürmesi

Ayetteki "Derken taraftarlarından olan adam, düşmanına karşı ondan yardım istedi'-' ifadesi, "o, ondan, kendini bu düşmandan kurtarmasını ve ona karşı kendine yardım etmesini istedi." Bunun üzerine "Musa onu bir vuruşta öldürdü" demektir. "Vekz", parmak uçları ile itmektir. Bu itmenin bütün avuçla olduğu da söylenmiştir. İbn Mes'ud bunu şeklinde okumuştur. Bazıları "vekz"in, önden, döşten itmek, "lekz"in de sırttan itmek olduğunu söylemişlerdir. Musa (a.s) güçlü-kuvvetli idi. Bazı müfessirler Hz. Musa (a.s)'nın onu, asası ile ittiğini söylemişlerdir. Fakat Mufaddal, bunun yanlış olduğunu, çünkü Arapça'da "Onu âsâ ile "vekz" etti" şeklinde bir kullanış bulunmadığını söyler. yani Hz. Musa (a.s) böylece o adamı öldürdü. 25[25]

Katlı ve ismet-i Enbiya

Peygamberlerin ismeti olduğuna itiraz edenler, bu ayeti delil getirerek şu izahları yapmışlardır:
1) O Kıptînin, bu ölümü haketmiş olduğu veya etmemiş olduğu söylenebilir. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise,
Hz. Musa (a.s) daha niçin, "Burada, "Bu, şeytanın işlerindendir" ve "Ya Rabbi, ben cidden kendime zulmettim. Bana mağfiret et" demiş, yine bir başka surede, "Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım" (Şuara. 20) demiştir. Eğer ikinci ihtimal, yani Kıptî'nin ölümü haketmemiş olması ihtimali söz konusu ise, Hz. Musa (a.s)'nın onu öldürmesi bir günah olur.
2) Ayetteki "öbürü de düşmanlanndandı..." ifadesi, onun "harbî" bir kâfir olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh onun kanı mubahtır. Hz. Musa (a.s), onun ölümünden ötürü mağfiret olunmasını istemiştir. Halbuki mubah bir işi yapmadan ötürü, bağışlanmayı istemek caiz değildir. Çünkü bu o mubahın haram olduğu zannını uyandırır.
3) Ayetteki "vekz" ile, açıkça ve kasten öldürme manası kastedilmemiştir. Binâenaleyh bu Öldürme işi, hataen olmuştur. O halde daha niçin o, mağfiret olunmasını istemiştir.
Birincisine şöyle cevap veririz: "Öldürülen şahıs kâfir idi. Bundan ötürü de kanı mubah idi" denilmesi niçin caiz olmasın?

---

[24] [24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/489-490
[25] [25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/490

Hasmın, Hz. Musa (a.s)'nın, "Bu şeytanın işlerindendir" deyişini delil getirmesine karşı şu izahlar yapılabilir:

a) Belki de Allah Teâlâ, her nekadar o kâfirin öldürülmesini mubah kılmış ise de, "Evlâ olan onların öldürülmelerinin bir başka zamana ertelenmesidir" demiştir. Binâenaleyh Hz. Musa (a.s), o adamı öldürünce, mubah ve mendub olan bir hususu (evlayı) terketmiş oldu. Dolayısıyla Hz. Musa (a.s)'nın, "Bu şeytanın işlerindendir" sözü, "Benim mendubu yapmamam, şeytanın işlerindendir" manasındadır.

b) Hz. Musa (a.s)'nın, "Bu" kelimesi, kendi yaptığı işe değil, öldürülenin işine işarettir. O halde, bu ifade, "O maktulün yaptığı iş, şeytana işlerindendir" manasında olur. Bununla, o kimsenin, Allah'ın emrine muhalefet etmesinden dolayı, ölüme müstehak olduğunu anlatma kastedilmiştir.

c) Yine ayetteki hazâ ile, öldürülenin kendisine işaret edilmiştir ve "Bu şeytanın ordusundan ve hizbindendir" demektir Nitekim "şeytanın adamları" manasında,
'falanca şeytanın işlerindendir" denilir.

Hasmın, "Hz. Musa(a.s)'nın, "Rabbim, ben cidden kendime zulmettim. Bana mağfiret et" şeklindeki sözünü kendilerine delil olarak ileri sürmelerine gelince, bu, Hz. Musa (a.s)'nın, tıpkı Hz. Adem (a.s)'in metodunu kullanarak söylediği gibidir. Çünkü o da, "Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik" (Arafat, 23) demişti ki bununla şu iki husustan biri kastedilmiştir. Bu, her nekadar ortada bir günah yoksa da, ya Allah'a yalvarıp yakarma ve görevlerini hakkıyla yerine getirmemeyi itiraf etmek için söylenmiş bir cümledir, yahut da mendûbu (evlâ) olanı yapmamak suretiyle, insanın kendini mükafaattan mahrum kılmış olması açısından söylenmiş bîr cümledir. Hz. Musa' (a.s)'nın "Bana mağfiret et" deyişi de, "Bu mendubu yapmadığım için beni bağışla" demektir.

Bu hususta şöyle bir diğer izah da yapılabilir: "Bu mel'ûnu öldürdüğüm için, ya Rabbi kendime zulmetmiş oldum. Çünkü Firavun bunu benim yaptığımı anlarsa, ona karşılık beni öldürür. Binâenaleyh, "Bana mağfiret et" yani, "bunu gizle ve bunun haberinin Firavuna ulaşmasına fırsat verme". Bunun üzerine Ü j& yani, Allah bu haberi Firavuna ulaşmaktan alıkoydu, Musa (a.s) ile arasında sır olarak bıraktı." Böyle bir te'vilin yapılabileceğine, bunun peşinden, Hz. Musa (a.s)'nın "Rabbim, bana ın'am ettiğin şeylerden ötürü ettiğin ihsan hakkı için, artık suçlulara asla destek olmayacağım" demiş olması da delâlet eder. Binâenaleyh burada mü'min olan tarafa yardım etmek, eğer bu mastyetin sebebi olsaydı, Hz. Musa (a.s), böyle demezdi.

Hasmın, Hz. Musa (a.s)'nın, "Ben bunu o vakit bilmezlerden olarak yaptım" Suara, 20) sözünü delil getirişine gelince, Hz. Musa, "Ben, bu işte hatalı oldum, sapıttım" dememiştir. Fakat Firavun, onun Öldürdüğü sırada kâfir olduğunu iddia edince, Hz. Musa (a.s) kâfir olduğu iddiasını reddetmiş ve fakat "dftll" yani, ne yapması ve nasıl tedbir alması gerektiğini henüz o zaman bilmeyen bir şaşkın olduğunu itiraf etmiştir.

Hasmın, "Eğer o harbî bir kâfir idiyse, Hz. Musa (a.s) niçin onu öldürmesinden Ötürü bağışlanmasını istedi?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Kâfirin kanının akıtılmasının mubah olması, şeriatlara göre değişen bir durumdur. Belki de onları öldürmek o zaman haramdı. Yahut mubah idiyse de, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, evlâ olan onu yal anmamaktı düşmedir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunu kabul etmiyoruz. Belki o adam zayıf, Hz. Musa (a.s) ise güçlü-kuvvetlt biri idi. Onu parmak uçlarıyla yitince, kesin olarak öldürmüş oldu.

Sonra biz bunu kabul etsek bile, Musa (a.s)'nın, o yahudiyi o kıptînin elinden bu, terki evlâ olan, parmak uçlarıyla itmeksizin (yumruk vurmaksızın) da kurtarabileceğini söyleyebiliriz. İşte bundan ötürü mağfiret edilmesini istemiştir.

Şunu da belirtelim ki: Biz bu ayetin, Hz. Musa (a.s)'dan bir günahın sâdır olduğuna delâlet ettiğini kabul etsek bile, Hz. Musa (a.s)'nın o vakit peygamber olduğuna dair kesin bir delilin bulunmadığını beyan etmiştik. Binâenaleyh bu iş, Hz. Muta (a.s)'dan, peygamber olmazdan önce sadır olmuş bir hadisedir ki bunda zaten münakaşa yoktur. 26[26]

Halk-ı Ef'al Meselesi

Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, günahları Allah'ın yarattığını söyleyen kimsenin görüşünün yanlışlığına delalet eder. Çünkü Hz. Musa (a.s), "Bu, şeytanın işlerindendir" demiş ve bu işi, şeytana nisbet etmiştir. Binâenaleyh bu masiyet, eğer Allah'ın yaratmasıyla olmuş olsaydı, şeytandan değil, Allah'dan olmuş olurdu. Bu tıpkı, Hz. Yusuf (a.s)'un, "Benimle kardeşlerimin arasını şeytan bozduktan sonra" (Yusut. ıoo), Hz. Musa (a.s)'nın yol arkadaşı, Hızır (a.s)'ın, "onu bana ancak şeytan unutturdu"(Kem, 63) ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Şeytan, ebeveyninizi cennetten çıkardığı gibi, sizi de fitneye düşürmesin "(Arafat, 27) sözleri gibidir. 27[27]

Bâtıla Yardımın Hükmü

Ayetteki, "Ya Rabbi bana in'am ettiğin şeylerden ötürü (bana olan ihsanın hakkı için), artık suçlulara asla destek olmayacağım" ifadesi ile ilgili bir kaç izah var:
1) Bu ayetin zahiri Hz. Musa (a.s)'nın, "sen bana böylesi bir in'amda ve lütufta bulununca, ben nasıl herhangibir suçluya destekçi cAab'ıYınftm. Aksine ben mü'mm\ desteklerim" demiş olduğuna delalet eder. Bu da, Hz. Musa (a.s)'nın, kıptîye karşı, israilliye yaptığı yardımın, günah değil taat olduğuna delalet eder. Çünkü eğer bu bir günah olsaydı, o zaman Hz. Musa (a.s)'nın, "Sen bana o günahtan Ötürü tevbemi kabul ederek in'am edince, ben o günaha devam ettim" demesi gerekirdi.
2) Kaffal şöyle der: Hz. Musa (a.s), sanki Allah'ın kendisine lütfettiği şeylere, yemin ederek, hiçbir suçluya destekçi olmayacağını bildirmiştir, "in'am ettiğin şeylere yemin olsun ki" ifadesinin başındaki "bâ", kasem (yemin) içindir.
3) Klsâl ve Ferrâ, "Bu, bir haber cümlesi olup, dua manasınadır. Buna göre, Hz. Muta (a.s) sanki, "Ya Rabbi beni, isyankârlara destekçi kılma" demek istemiştir. Ferrâ bunu zaten Abdullah b. Mes'ûd (r.a) şeklinde okuduğunu söyler. Bil ki bu ayette, zâlimlere ve fasıklara destekçi olmanın caiz olmadığına bir delalet vardır. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Hz. Musa (a.s) istisna yaparak (inşaallah diyerek) "Eğer Allah dilerse, mücrimlere destek olmayacağım" dememiştir. İşte bundan dolayı, ertesi gün buna mübtelâ olmuştur." İbn Abbas in bu görüşü zayıftır. Çünkü Hz. Musa (a.s), ikinci gün o adama destekçi olmayı bırakmıştır. O düşman Hz. Musa (a.s)'dan korktuğu için, "Bu yerde ille yaman bir zorba olmak istiyorsun sen" (Kasas. 19) demiştir. Yoksa Hz. Musa (a.s), birşey yapmış değildir. 28[28]

Şehirden Çıkması

"Hülasa, şehirde korkarak, etrafı kollayarak sabahladı. Bir de ne görsün! Dün kendisinden imdad isteyen adam kendisine sesleniyor. Musa ona dedi ki: "Sen gerçekten besbelli bir azgınsın!" Derken (Musa), ikisinin de düşmanı olan o adamı yakalamak isteyince, o dedi ki: "Musa, dün bir cana kıydığın gibi, şimdi beni de mi öldürmek istiyorsun? Arabuluculardan olmayı arzu etmiyorsun da, bu yerde illâ yaman bir zorba olmak istiyorsun sen." Şehrin öte başından koşarak bir adam geldi ve dedi ki: "Musa, şehrin yetkilileri seni öldürmek için, aralarında müzakere ediyorlar. Hemen çık (git). Şüphesiz ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim. Bunun üzerine Musa, korkarak ve etrafı gözleyerek oradan çıktı ve "Ya Rabbi, beni o zalimler güruhundan kurtar" dedi'.' (Ksaa, 16-21). 29[29]

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/490-492
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/492
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/492-493
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/493

Soydaşının Hz. Musa (a.s)'yı Tekrar Yardıma Çağırması

Bil ki o adamın, Hz. Musa (a.s)'nın itmesinden ötürü ölmesinden sonra, Hz. Musa (a.s) ertesi gün o adamı öldürenin kendisi olduğunun anlaşılacağı ve böylece de peşine düşüleceğinden endişe ederek sabahladı. Kimselere gözükmeden dışarı çıkınca, bir de ne görsün! Dün kendisinden yardım ve imdat isteyen o İsrailli yine seslenerek, kendisinden yardım istiyor. İşte o zaman Hz. Musa (a.s) ona, "Sen gerçekten besbelli bir azgınsın" dedi.
Dilciler şöyle derler, "gavîy" kelimesi, "müTH" (azdıran) manasında "fa'fl" vezni üzere bir kelime olabilir. Buna göre mana, "Sen benim kavmimi iğvâ eden, azdıransın. Çünkü dün senin yüzünden o belaya düştüm" şeklinde olur. "Gaviy" kelimesinin "gfivî" (azgın) manasında olması da mümkündür. Peygamberlerin masum olduklarını kabul etmeyenler bununla istidlalde bulunarak şöyle demişlerdir: "Hz. Musa (a.s)'nın, kendisinden yardım isteyenler ve taraftarlarından olan birisine, "Sen gerçekten besbelli bir azgınsın" demesi nasıl caiz olur?" Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:
1) Hz. Musa (a.s)'nın kavmi, kaba, sert sinirli kimselerdi. Baksana, onca mucizeyi görmelerine rağmen, yine de "Onların ilahları olduğu gibi, bizim için de ilahlar (putlar) yap" (Arat, 13e) demişlerdi. O halde, Hz. Musa (a.s), bu sözüyle bunu kasdetm iştir.
2) Hz. Musa (a.s) onu böyle gaviyy (azgın) diye nitelemiştir. Çünkü kendisinden, karşı tarafın zarar vermek istediği şeylerden kurtarması imkansız olacak bir şekilde çokça düşmanlık sâdır olan kimsenin yolu, rüşd yolunun aksi olur.
Alimler, ayetteki, "O dedi ki: "Musa, dün bir cana kıydığın gibi, şimdi beni de mi öldürmek istiyorsun?'* ifadesinin, o İsraillinin mi, yoksa o Kıptî'nin mi sözü olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bazıları şöyle demişlerdir: "Hz. Musa (a.s) o İsrailliye "azgın" deyip, İsrailli de onu öfkeli görünce, Hz. Musa (a.s) onu yakalamak istediğinde, İsrailli onun kendisini öldüreceğini sanmış ve bu sözü söylemiştir." Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Çünkü dün o adamı öldürdüğünü ondan başkası bilmiyordu. Böylece bu, o katlin zuhuruna ve adamın korkusunun artmasına bir sebep teşkil etmiştir." Diğer alimler ise, "AksmBbu, KtptVnin sözüdür. Çünkü bu hadiseyi Kıptî, o İsrailliden öğrenmişti" demişlerdir. Doğru izah da budur. Çünkü Allah Teâlâ, "Derken Musa, ikisinin de düşmanı olan o adamı yakalamak isteyince, o dedi ki: "Musa..." buyurmuştur. Binâenaleyh bu söz, başkasına değil, o adama aittir. O halde, ayetteki, "Bu yerde illa yaman bir zorba olmak istiyorsun sen" ifadesi, ancak o kâfir tarafından söylenmeye uygundur.
Bil ki "cebbar", çeşitli zulüm ve katillikler yapmak isteyen, işlerin neticesine bakmayan ve kendisine yapılanı en güzel bir şekilde karşılamayan kimse demektir. Bunun, hiç kimseye boyun eğmeyen, kibirli kimse manasına olduğu da söylenmiştir. Bu hadise meydana gelince, o şehirde yayıldı, Firavuna kadar ulaştı ve böylece de Kiptiler, Hz. Musa (a.s)'yı öldürmeyi kafalarına koydular. 30[30]

Meçhul Bir Mü'min

Ayetteki, "Şehrin öte başından koşarak bir adam geldi...ifadesine gelince, Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki (koşarak) fiil cümlesinin, "racül" kelimesinin sıfatı olarak, mahallen merfû; veya o kelimeden "hal" olarak mahallen mansub olması mümkündür. Çünkü bu kelime (hal olmasına göre), ayetteki ile tahassüs kesbetmiş (hususîlik, biraz belirlilik kazanmış) bir nekiredir. Ayetteki "l'timâr", "karşılıklı meşverette bulunmak, görüşme yapmak" demektir. Arapça'da, taraflar birbirlerine birşeyler emir ve tavsiye edip veya bir şeye dikkat çektiği için, "o iki adam istişare ediyorlar" denilir. Buna göre mana, "senin hakkında onlar görüşme yapıyorlar" şeklindedir. Müfessirlerin çoğu, ayette bahsedilen bu adamın Firavun hanedanından iman etmiş bir kimse olduğu Kanaatindedirler. İşte onun bu şefkatinden ötürü,

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/494

Hz. Musa (a.s)'yt ö toplumun kendisini öldürmek İçin ve kendisi hakkında görüştüklerini haber vermek, Hz. Musa (a.s)'yı ikaz etmek için, koşup ona geldi.
Ayetteki, "Bunun üzerine Musa, korkarak ve etrafı gözleyerek oradan çıktı" ifadesi, "Firavun hanedanına karşı, canından korkarak, arkasına düşen ve kendisini yakalamaya gelmiş birisinin olup-olmadığını gözetleyerek çıktı" demektir. Daha sonra, Hz. Musa (a.s), Allah'dan başka sığınılacak birisinin olmadığını bildiği için, Allah'a iltica edip, "Ya Rabbi, beni o zalimler güruhundan kurtar" dedi. Bu, Hz. Musa (a.s)'nın, o Kıptî'yi öldürmesinin bir günah olmadığına delalet eder. Aksi halde, kendisi onlara zulmeden olmuş olurdu ve onlar ise, Hz. Musa a.s)'yı kısasen öldürmek için, peşine düşüp aradıkları için zalim olmuş olmazlardı. 31[31]

Medyen'e Gitmesi

"(Musa) Medyen tarafına yönelince dedi ki: "Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir. ".Medyen suyuna varınca, su başında bir yığın insan buldu, (hayvanlarını) suJuyorlardı. Onların gerisinde ve aşağısında da, (sürülerini)
bekleten iki kadın gördü. Dedi ki: "Bu haliniz ne?" Dediler ki: "Çobanlar hayvanlarını sulayıp dönmedikçe, biz sulayamayız. Babamız da yaşlanmış bir ihtiyardır. Bunun üzerine Musa da, onların (hayvanlarını) suladı. Sonra gölgeye dönüp, dedi ki: "Rabbim, gerçekten ben bana indireceğin bir hayra muhtacım" derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi ve "Babam, sürümüzü sulamanın ücretini ödemek için seni çağırıyor" dedi. Bunun üzerine Musa ona gitti ve ona kıssasını anlattı. O, "Korkma, o zalimler güruhundan kurtuldun" dedi. O iki kadından biri, "Babacığım, onu ücretle çoban tut. Çünkü ücretle tuttuklarının en hayırlısı şüphesiz, kuvvetli ve emfn olandır" dedi. O (zat) dedi ki: "Ben, İki kızımdan birini, bana sekiz yıl işçilik yapmak şartıyla, sana nikahîamayı arzu ediyorum. Eğer hizmetini on yıla tamamlarsan, o da senin kereminden olur. (Bununla beraber), sana zorluk çıkarmayı da arzu etmem. Inşaallah beni salihlerden bulursun." (Musa) dedi ki: "O, seninle benim aramdadır. Bu iki müddetten hangisini yerine getirirsem, demek ki bana karşı bir husumet yok. Allah, dediğimize vekildir" (Kasas, 22-28).
Bil ki, alimler, ayetteki "(Musa) Medyen tarafına yönelince" ifadesinin izahı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "Musa, yola çıktı, ama Medyen'i keşfetmedi. Ne var ki, kendisini Allah'a teslim etti ve bu hususta hiçbir bilgisi olmadan yürümeye başladı. Bu sebeple de Allah Teâlâ onu, Medyen'e ulaştırdı" demişlerdir ki, bu, İbn Abbasm görüşüdür. Diğer bazı alimler ise şöyle demişlerdir: "Hz. Musa (a.s), bu yolculuğa çıkınca Medyen'i kafasına koydu. Çünkü onun gönlünden Medyenlilerle kendisi arasında bir akrabalık bulunduğu düşüncesi geçmekteydi. Çünkü onlar da, Medyen İbn İbrahim (a.s)'ın torunlarındandı. Medyen İbn İbrahim (a.s) de İsrailoğullanndandı. Ne var ki, Hz. Musa (a.s)'nın o yol hakkında herhangi bir bilgisi yoktu. Bu sebeple, Allah'ın lütfuna sarılmıştı. Bazı kimseler de, "Tam aksine, Hz. Musa (a.s)'ya Cebrail (a.s) geldi ve ona o yolu öğretti" demişlerdir.
İbn Cerlr, Süddî'den şunu nakletmiştir: "Musa (a.s) yürümeye başlayınca, kendisine at üzerinde bir melek geldi. Derken, sevincinden dolayı, Hz. Musa (a.s) onun önünde eğildi. Bunun üzerine melek, "Böyle yapma. Peşimden gel" dedi. O da, Medyen'e giden yolda ona uydu."
Hz. Musa (a.s)'nın yolculuğa çıkarken kafasına Medyen'i koymadığını söyleyenler, şu iki şekilde istidlal etmişlerdir:
1) Ayette, "(Musa) Medyen tarafına yönelince..." buyurulmuştur. Binâenaleyh, Hz. Musa (a.s) şayet, Medyen'e gitmeye niyetlenmiş olsaydı, o zaman ayette, "Medyen'e yönelince..." Duyurulurdu. Ayette böyle buyurulmayıp, "Medyen tarafına yönelince..." denilince, biz, Hz. Musa (a.s)'run, o tarafın nereye çıktığını bilmeden, sadece o cihete doğru yönelmiş olduğunu anlamış bulunuyoruz.

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/495

2) Ayetteki, "Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir" İfadesidir. Çünkü bu, Dilenden değil, şüphe edenden sudur edecek olan bir sözdür. Doğruya en yakın olanı se, Hz. Musa (a.s)'nın Medyen'e gitmeye kastettiğini, ama yolu bilmediğini
söylemektir. Daha sonra Hz. Musa (a.s), o yolun nasıl olduğunu rastladığı kimselere sormuştur. Çünkü, Hz. Musa (a.s)'nın aklından ve zekâsından beklenen şey, onun eyle yapmasıdır. Daha sonra İbn İshflk şunu ilave eder: "O, Mısır'dan Medyen'e, yryeceksiz ve desteksiz olarak çıkmıştır. İki şehir arasında da, sekiz günlük bir mesafe bulunuyordu. Hz. Musa (a.s), bu yolculuğu esnasında ağaç yaprakları yemiştir."
Hz. Musa (a.s)'nın "Umarım. Rabbim beni doğru yola iletir..." ifadesine gelince, bu, dedesi İbrahim (a.s)'in, "Ben, dedi, doğrusu Rabbime gidiciyim. O, bana yol gösterir"(Sam. 99) şeklindeki sözünün bir benzeridir. Zaten, Musa (a.s), getirdiği istidlallerde, verdiği cevaplarda, yalvarıp yakarmalarında, genel olarak Hz. İbrahim (a.s)'in zikrettiği şeyleri zikreder. Zaten, selefi SAlih (a.s) için, gerçek manada halef olmak da bunu gerektirir. Allah'ın salât ve selâmı onlara, bütün tayyib ve müttakîlere olsun. 32[32]

Medyen Kuyusunda

Ayetteki, "Medyen suyuna varınca..."cümlesinde geçen su, hayvanların sulandığı bir su olup, rivayete göre burası bir kuyuydu. Hz. Musa (a.s)'nın oraya "vürûdu" ise, oraya gelip ulaşması demektir. ifadesi, "onun üzerinde, yani kenarında, sulanan yerde bir topluluk, yani çeşitli İnsanlardan çok sayıda bir cemaat gördü. Onların bulunduğu yerden daha aşağı bir yerde de sürülerini beklerken iki kadın gördü" demektir. Zevd <f}JJ*) , karşı koymak, itmek, engellemek demektir. Buna göre, oiij-iî kelimesinin anlamı, "sürülerini engelleyen, onları tutan, hapseden iki kadın" demektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Onlar, koyunlarını engelliyorlardı. Alimler bu engellemenin nedeni hususunda da ihtilaf ederek, şu izahları yapmışlardır:
a) Zeccâc söyle der: "Çünkü, o suyun kenarında, o ikisinden daha kuvvetli ve güçlü olan kimseler bulunuyordu. Dolayısıyla onlar koyunlarını sulama imkânı bulamıyorlardı."
b) Onlar, suyun kenarındaki sıkışıklıktan hoşlanmıyorlardı.
c) Koyunlarının, o suyun kenarındakilerin koyunlarına karışmasını istemiyorlardı.
d) Erkeklere karışmamak için.
2) Onlar, kendilerini görmek için bakan kimselerin bakışlarını, yüzlerinden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.
3) İnsanları, koyunlarından uzak tutmaya çalışıyorlardı.
4) Ferrâ şöyle der: "Onlar, o koyunları dağılmaktan ve sürülüp gitmekten alıkoymaya çalışıyorlardı."
Ayetteki, "Bu haliniz ne?" ifadesine gelince bu, "Neyiniz var?" demek olup, masdar, ism-i mef'ûl anlamında olarak demek olup, "sizin bu alıkoymadan maksat ve gayeniz nedir?" demektir. Buna göre bu demektir ki, tıpkı senin, sözündeki, "meş'ün" manasının (şe'n) diye adlandırılması gibi, "mahtûb" da hatb diye adlandırılmıştır. 33[33]

Yaşlı Babanın İki Kızı

Ayetteki, "Dediler /fi: "Çoban/ar hayvanlarım sulayıp dönmedikçe, biz sulayamayız. Babamız da çok yaşlı bir İhtiyardır" ifadesine gelince bu, şu sebeplerden dolayı, o iki kadının, sulamadan aciz olduklarını göstermektedir:
1) Sulama işini, adeten erkekler yapar. Kadınlar ise bunu yapamazlar.
2) Onlardan beklenen, daha sonra sulamak üzere hayvanlarını engellemeleridir.
3) Onların, "Çobanlar hayvanlarını sulayıp dönmedikçe..." şeklindeki

---

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/496-498
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/498

sözlerinden anlaşılan...

4) Onların, o topluluktan artan suyu beklemeleri.

5) Onların, "Babamız da çok yaşlı bir ihtiyardır..." şeklindeki sözleri. Bunun bu manaya delalet şekli şöyledir: Şayet onların babaları güçlü kuvvetli olsaydı, orada bulunurdu. Orada bulunsaydı, o zaman, sulama işi geriye kalmazdı. İşte o zaman da, çobanlar kendi hayvanlarını sulamadan önce onlara sıra gelirdi. O vakit ise, babalarına, mûtad olan vakitten önce dönerlerdi. Ebu Amr, Ibn Amir ve Asım, yâ'nın fethası, dal'ın da hemzesi ile(yasdure) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, yâ'nın dammesi, dal'ın kesresi ile, (yusdıre) şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraate göre mana, "Onlar o sudan ve o sulama işinden dönmedikçe" şeklinde otur ki, (sadere) (gefmek)'nin zıddtdır (gitti, suya vardı) İkinci oraate göre mana, "o topluluk hayvanlarını döndürmedikçe" şeklinde olur.

Ayetteki, "Bunun üzerine Musa da, (onların) hayvanlarını suladı" -adesine gelince, bu, "işte, o ikisinden dolayı, onların koyunlarını suladı" demektir. Bu sulama işinin nasıl olduğu hususunda da, şu görüşler ileri sürülmüştür:

1) Musa (a.s), oradakilerden müsaade etmelerini istedi de, onlar da bunun üzerine -nüsaade ettiler.

2) Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: "Hz. Musa (a.s), üzerinde, ancak on kişinin, :•' rivayete göre kırk kişinin, bir rivayete göre de yüz kişinin itebileceği bir kaya parçası : jlunan kuyuya yöneldi, onu tek başına oradan itti ve o kuyudan su çekti."

3) Hz. Mum (a.s) oradikeleri sıkıştırınca, onlar o taşı o kuyunun ağzına koymaya yöneldiler. İşte, bunun üzerine Hz. Musa (a.s) o taşı oradan itti ve kadınların «oyunlarını suladı. Bunun izahı Kur'an'da yer almamıştır. Bunlardan hangisinin doğru xjuğunu en iyi bilen, Allah'tır. Ancak ne var ki o kadın, Hz. Musa (a.s)'yı kuvvetli atmakla nitelemiştir. Böylece bu niteleme, o kadının, Hz. Musa (a.s)'ntn kuvvetinin fazla olduğunu gösteren bir şeyin ondan sâdır olduğunu görüp müşahede ettiğine tfsftalet eder.

Cenâb-ı Hak, "Sonra gölgeye dönüp..." buyurmuştur. Bunda, Hz. Musa (a.s)'mn, o kadınların sürülerini, güneşte ve sıcak bir havada sutamış olduğuna ve Hz. Musa (a.s)'nın kuvvetinin mükemmelliğine bir delalet vardır. KelbT şöyle der: "Musa (a.s), o suyun kenarında bulunanların yanına geldi ve onlardan bir kova su istedi. Bunun üzerine onlar ona, "Eğer istersen, o kovayı kuyudan getir ve o ikisinin koyunlarını sula" deyince, Hz. Musa (a.s) da, "tamam" dedi. Daha önce, kuyudan çıkarabilmek için, kovanın başına kırk kişi toplanıyor ve onu ancak çıkarabiliyorlardı. Derken, Musa (a.s), yalnız başına olduğu halde o kovadan tuttu, su doldurdu ve (onu çıkararak) havuza döktü. Bereketlenmesi için de, dua etti. Daha sonra da, o iki kadının koyunlarını o havuza yaklaştırdı; böylece de o hayvanlar, kanıncaya kadar su içtiler. Sonra da, onları, koyunlarıyla beraber salıverdi." 34[34]

Kızların Babası Kim?

imdi eğer, "Allah'ın Peygamberi olan Şuayb (a.s)'ın, o iki kızının o sürüyü sulamalarına gönlü nasıl razı olmuştur ve nasıl olup da bunu uygun bulmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Kur'ân'da, onların babalarının Şuayb (a.s) olduğuna dair bir delâlet bulunmamaktadır. Alimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak İbn Abbas fr.a) şöyle der: "Onların babaları, Hz. Şuayb (a.s)'ın kardeşinin oğlu Bîrûn'dur. Şuayb (a.s), kör olduktan sonra ölmüştür." Bu, Ebu Ubeyd'in tercihidir. Hasan el-Basrî de şöyle der: "Bu, o dini Şuayb (a.s)'dan öğrenmiş olan mü'min bir kimseydi."

Şunu da belirteyim ki, biz, bu mü'min adamın Şuayb (a.s) oluğunu kabul etsek bile, kızların hayvanları sulamasında bir fesat söz konusu değildir. Çünkü din, buna karşı değildir. Ama, bu konuda, insanların kişilikleri farklı farklıdır. Çöldeki kimselerin halleri, yerleşik hayat sürenlerinkinden farklıdır. Özellikle, o durum zaruret durumu olursa. 35[35]

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/499-500

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/500

Hz. Musa (a.s)'mn İsteği

Ayetteki, "Ya Rabbi, gerçekten ben, bana indireceğin hayra muhtacım" ifadesine gelince bu, "Ben, bana indirdiğin az veya çok, arık ya da besili, vereceğin her şeye muhtacım" demektir. "Fakîr" kelimesi, (istedi) ve (talep etti) manalarını kapsadığı için, lâm harf-i cerriyle mûteaddi kılınmıştır.
Bil ki, bu söz bir ihtiyaç haline delalet eder, ama bu ihtiyaç, yiyecek de olabilir, başka şey de olabilir. Ancak ne var ki, müfessirler bunu yiyeceğe hamletmiş, yiyecek anlamına almışlardır. İbn Abbas, "Hz. Musa (a.s), bu sözüyle yiyeceği bir şeyi, taamı kastetmiştir" derken, Dahhftk, "o, yer baklası hariç, yedi gün hiçbir şey tadmadan bekledi" der. Rivayet olunduğuna göre Hz. Mum (a.s), bu sözü söylerken, bunu o iki kadına işittirmek için, yüksek sesle istedi. Buna göre şayet, "Hz. Musa (a.s)'da. o büyük kovayı taşıyabilecek kuvvet mevcutken, onun o yüce himmetine böyie bir taam ve yiyecek talebinde bulunması nasıl yakışır? Hem, Hz. Peygambef (s.a.s) "Zengine ve güçlü kuvvetli kimseye tasaddukta bulunmak helal olmaz" buyurmamış mıdır?" denilirse, biz deriz ki: "Hz. Musa (a.s)'nın, bunu o iki kadına duyurmak ve yiyecek istemesi için sesini yükseltmiş olması, Hz. Musa (a.s)'ya kesin olarak yakışmaz. Binâenaleyh, bu rivayet kabul edilemez. Ancak ne var ki, belki de, Hz. Musa bunu, içinden, Rabbine karşı söylemiştir."
Bu ayet hakkında söyle bir izah da yapılabilir: Hz. Musa, "Ya Rabbi, senin bana, din hayırlarına dair verdiğin şeyler sebebiyle ben, dünya konusunda fakir düştüm" demek istemiştir. Çünkü Hz. Musa (a.s), Firavun'un yanındayken, bolluk ve servet içinde bulunuyordu. Hz. Musa (a.s) bu sözü, işte bu tebdile (din ile dünyasının yer değiştirmesine) razı olduğu, buna sevindiği ve buna şükrettiği için söylemiştir. İste bu açıklama, bu tevil, Hz. Musa (a.s)'nın haline daha uygundur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi..." ifadesine gelince buradaki (istihyâ1 un) masdarı, terkip bakımından hal, ism-i fail anlamındadır. Yani, "utanarak, havf ederek" demektir. Ömer İbnl'l-Hattab, "O kadın, gömleğinin kolunu yüzüne tutarak, onunla örtünerek gelmişti..." demiştir. Bu ifadeye "Erkeklere dönmeden, uzaktan uzağa yürüyerek..." anlamı da verilmiştir. Abdülaziz İbn Ebî Hazım, bu ifadeye, "Hz. Musa (a.s)'ya saygı duyarak..." manasını vermiştir. Kıraat alimlerinden kimileri, ayetteki bu kelimeyi ifadesi üzerinde vakfederek, daha sonra da, okumaya başlayarak, der.36[36]

Kızların Babasının Onu Daveti

Ayetteki, "Babam, seni çağırıyor..." cümlesine gelince, bu, "o, utanarak geldi ve böyle dedi..." demektir. Çünkü, cömert kimse, bir başkasını ziyarete davet edince, utanır özellikle kadınlar. Bu ifadede, Şuayb (a.s)'ın, o iki kızın dışında, başka bir yardımcısının bulunmadığına dair bir delalet vardır. Rivayet olunduğuna göre, o iki kadın oradakilerden önce babalarının yanına varınca, Şuayb (a.s) onlara, "Ne çabuk bitirdiniz?!" deyince, onlar, "Biz, bize acıyan, edebli, irfanlı, salih bir adama rastladık da, o bizim koyunlarımız! suladı" dediler. Bunun üzerine Hz. Şuayb (a.s), onlardan birisine "Git ve ona, bana gelmesini söyle" dedi. Ayette bahsedilen o ihtiyarın, Şuayb (a.s) mı yoksa başkası mı olduğu hususundaki farklı görüşler daha önce geçmişti. Ekseri ulemâ, onun Şuayb (a.s) olduğu kanaatindedirler. Muhammed İbn Ishâk, o iki kız hakkında, "Onların büyüğünün adı, SafÛra, küçüğünün adı da, Llyâ'dır" derken, başkaları, Safran, Safirân olduğunu söylemiştir. Dahhak da, büyüğünün adının SAfûrâ olduğunu söylemiştir. Hz. Musa (a.s)'ya gelen ise, ekserî ulemânın görüşüne göre, büyük kızdır. Kelbî, Hz. Musa (a.s)'yı çağırmaya gelenin küçüğü olduğunu söyler. Ama Kur'ân'da, bu tür tafsilattan herhangi birine dair herhangi bir delâlet yoktur. 37[37]

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/501
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/500-501

Kadınla Babasına Gitmeleri

Ayetteki 'Ve, "Babam, sürümüzü sulamanın ücretini ödemek için seni çağırıyor" dedi" ifadesine gelince,bunda bazı müşkil meseleler vardır:

1) Hz. Musa (a.s)'nın, bir kadının sözüne göre davranması ve o kadın yabancı olduğu halde onunla yürümesi nasıl uygun olmuştur? Zira bu, büyük bir töhmete sebep olabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Töhmetgetirecek mahallerden, işlerden kaçının" buyurmuştur.

2) O, o iki kadının koyunlarını Allah'a yaklaşmak amacıyla sulamıştı. O halde onun, buna mukabil bir ücret alması nasıl uygun düşebilir? Çünkü bu, ne mürüvvete, ne de dine uygun düşer.

3) Hz. Musa (a.s), hem kızların hem de babalarının yoksulluğunu ve acziyyetlerini anlamıştı. O ise, azıcık bir çabayla, pekçok şeyler elde edebilecek derecede, son derece güçlü ve kuvvetliydi. O halde böyle olan bir kimsenin, bu kadarcık bir sulamaya mukabil, yaşlı bir adamdan ve fakir bir kadından ücret talep etmesi nasıl uygun düşebilir?

4) Bir peygamber olan Şuayb (a.s)'in, kendi genç kızını, o adamın namuslu mu yoksa fasık birisi mi olduğunu henüz öğrenmeden genç olan birisinin yanına yollaması nasıl uygun düşebilir?

Birinciye cevap: Biz şöyle deriz: İster hür, ister köle, ister kadın, isterse erkek olsun, birisinin sözüne göre bizim davranmış olduğumuz gibi, bir kadının sözüne göre davranmak, haberde variddir. Burada o kadın, ancak babasından haber getirmiştir. Kadınla birlikte yürümeye gelince, ihtiyatlı ve takva içinde olduğu sürece bunda herhangi bir sakınca yoktur.

İkinciye cevap: Her ne kadar kadın böyle demişse de, belki de Hz. Musa (a.s), onlara, ücret talep etmek için gitmemiş, aksine o yaşlı ve muhterem kimseyi görmenin bereketi ümidiyle gitmiştir Rivayet olunduğuna göre, kadın, "ücretini ödemek için" deyince, Hz. Musa (a.s) bundan hoşlanmıyor. Ona yiyecek sunulduğunda, yemekten kaçınıyor ve, "Biz, öyle bir evin halkıyız ki, dinimizi dünyamıza değişmeyiz; yapılan iyiliğe mukabil, bir ücret almayız..." diyor. Bunun üzerine Şuayb (a.s), "Bu, bize gelen herkese gösterdiğimiz âdet ve örfümüzdür" diyor. Aynı şekilde şöyle de demişlerdir: Açlığın, artık tahammül edemeyeceği bir dereceye vardığı; çaresiz kaldığı için de bunu kabul etmiş olduğu., herhalde yadırganmaz. Bu aynı zamanda üçüncünün de cevabıdır. Zira, zaruretler, mahzurlu ve memnu şeyleri mubah kılarlar.

Dördüncüye cevap: Muhtemeldir ki Hz. Musa (a.s), vahiy vasıtasıyla, o kadının temiz ve pak olduğunu öğrenmişti. Bundan dolayı da. onun namuskârlığma güveniyordu. 38[38]

Ücret İstemeyişi

Ayetteki "Bunun üzerine Hz. Musa ona gitti" cümlesi hakkında, Ömer İbni'l-Hattab (r.a) şöyle demiştir: " Hz. Musa (a.s) yürümek üzere ayağa kalkar. önünde de kız bulunmaktadır. Derken rüzgâr eser, kızın kimi yerlerini açar. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s) ona, "Ben, İbrahim (a.s) soyundanım. Binâenaleyh, sen benim arkama geç ki, rüzgâr elbiselerini kaldırmasın. Ben de böyle, benim için helal olmayan şeyi görmeyeyim" der. Şuayb (a.s)'in yanına girdiğindeyse, bir de ne görsün, yemek hazırlanmış. Şuayb (a.s) ona hemen, "Buyur ey delikanlı" deyince, Hz. Musa (a.s), "Allah'a sığınırım" der. Şuayb (a.s) "Niye ki?" diye sorduğunda Hz. Musa (a.s), "Çünkü biz, öyle bir ev halkındanız ki yer dolusu attın mukabilinde bile olsa, dinimizi satmayız" cevabını verir. Bunun üzerine Şuayb, "Fakat benim ve atalarımın örfü, misafiri yedirip içirmektir" deyince de, Hz. Musa (a.s) sofraya oturur ve yer. Şüphesiz ki o, başlangıçta, bunun yaptığı işe mukabil bir ücret olacağı endişesiyle yemekten kaçınmıştı.

Hızır'la birlikte bulunduğunda, ona, "Dileseydin elbette buna karşı bir ücret alırdın" (Kew, m derken, bunu istemezlik yapmamıştı. Fark şudur: Yapılan sadaka (kabilinden ise) mukabil bir

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/502

ücret almak caiz olmaz; ama, doğrudan doğruya ücretli çalışmaya gelince, mekruh değildir. 'Ve ona kıssasını anlattı..." cümlesinde kasas kelimesi, tıpkı 'alet kelimesi gibi bir masdardtr. Anlatılan şeye, kasas denilmiştir.

Dahhak şöyle demiştir: "Musa (a.s), Şuayb (a.s)'ın yanına girdiğinde Şuayb (a.s) ona, "Ey Allah'ın kulu, kimsin sen?" diye sorar. O, "Ben, Musa İbn Imrân İbn Yeskur İbn ttahls İbn Lâvî İbn Ya'kûb'um" der ve doğduğundan itibaren başından geçen her şeyi, ebeleri, kendisini emzirenleri, denize atılmalarını, Kıptî'yi öldürmesini, onların onu öldürmek istemelerini... anlatır. Bunun üzerine Şuayb (a.s) "Korkma, o zalimler güruhundan kurtuldun" der. Yani, "onların, bizim topraklarımızda sözü geçmez. Biz onların toprakları üzerinde değiliz..." demektir. Ayette, onun bunu, vahiyle mi yoksa durum öyle gerektirdiği için mi söylediğine dair bir delalet bulunmamaktadır.

Eğer, "Müfessirler şöyle demişlerdir: "Firavun, Musa (a.s)'nın arkasına düştüğünde, bir milyon altıyüz bin kişiyle birlikte yola çıkmıştı." O halde, durumu böyle olan bir kralın toprakları içinde, kendi yönetim merkezinden sekiz günlük ıtesafede böyle bir köyün bulunması nasıl makul olabilir?" denilirse, biz deriz ki: 8u, ender rastlanacak bir şey ise de, imkânsız değildir.

Ayet-1 keremideki "O iki adından biri, "Babacığım, onu ücretle çoban tut. Çünkü ücretle tuttuklannm en hayırlısı şüphesiz, kuvvetli ve emin olandır..." ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır: 39[39]

Birinci Mesele

Kadın, onun hayvanları nasıl suladığını gördüğü için, onu kuvvetti olmakla nitelemiştir. Yine, anlattığımız üzere, onlar sürülerini alıkoyarken Hz. Musa (a.s), onların hayvanlarını sularken ve de kadının önünde babasına gelirken bakışlarını indirdiği, ona bakmamış olduğu için de, onu güvenilir olmakla nitelemiştir. 40[40]

İkinci Mesele

Aksi daha uygun olduğu halde ifadesi, 'nin ismi, İfadesi de haberi kılınmıştır. Çünkü, takdirin sebebi, o şeye daha çok ilgi ve alaka gösterilmesidir. 41[41]

Üçüncü Mesele

Kendilerine, anlayış ve zekâ bitişmediği sürece, güçlü olmak ve emniyyet telkin etmek, maksadı elde etmek için
yeterli değildirler. O halde o, zekâ ve anlayış işini niye ihmal etmiştir? Bunun, emniyyet telkin etme, emânet ehli olmanın kapsamına girdiğinin söylenilmesi mümkündür.

Abdullah İbn Mes'ûd'dan şu rivayet edilmiştir: "İnsanların en zekileri, şu üç kişidir: Şuayb (a.s)'in kızı, Hz. Yusuf (a.s)'un hapishanedeki arkadaşı ve Hz. Ömer (r.a)'i tasdik ve tezkiye eden Hz. Ebu Bekir (r.a)." 42[42]

Kızlardan Biri ile Evlenme Teklifi

Ayetteki "O (zât) dedi ki: "Ben, iki kızımdan birini ... sana nikâhlamayı arzu ediyorum..." ifadesine gelince, hiç şüphesiz ki, lafız her ne kadar bir belirsizlik (terdîd) ifade ediyorsa da, fakat o, evlendirme hususunda, (hangisiyle olduğu hususunda) muayyen birisini gösterir. Akdin, iki süreden en azına göre vaki olduğunda şüphe yoktur. Daha fazla süre çalışmak ise,

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/503
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/504
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/504
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/504

bir teberru gibidir. Fukahâ bununla bazan, çalışmanın da mehir sayılma yönünden mal gibi olduğuna, ücrete ve ücrete bağlanana ziyadede bulunmanın caiz olduğuna dair istidlalde bulunmuşlardır. Fakat bu, bizden önceki ümmetlerin şeriatı olup, bizi bağlamaz. Bu ifade aynı zamanda, o şeriatta, veliye bir menfaatin şart koşulmasının caiz olduğuna; yine o şeriatta, kadının hak etmiş olduğu bir bedel olmaksızın kadının nikah (anmasının caiz olduğuna; aynı şekilde, akdin gerektirmediği şartların, nikah akdini bozmadığına delalet etmektedir.
Daha sonra, o, "bana sekiz yıl işçilik yapman şartıyla,. demiştir. Bu ifade, sen, başkasına ücretli olarak çalıştığında söylediğin, (ecertuhû) ifadesinden alınmıştır. Bu durumda "sekiz yıl" ifadesi, onun zarfı olur. Yahut da bu, "ona şöyle şöyle karşılık verdim" anlamına gelen ifadesinden alınmıştır. Nitekim "Allah mükâfaatmı versin ve size merhamet etsin" temennisi de bunun gibidir. O zaman, "sekiz yd" ifadesi, mef'ÛI-Ü blh olur. Manası ise,"sekiz yıl çobanlık yapmak" şeklinde olur.
Daha sonra o, "Sana zorluk çıkarmayı da istemem" der. Bu hususta iki izah şekli vardır:
1) Bunun manası, "süreyi on yıla tamamlamayı mecbur tutmak suretiyle, sana zorluk çektirmeyi de istemem" şeklindedir. Buna göre eğer, "Arapların ifadesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun manası şudur: "Durum sana ağır geldiğinde, o zaman sanki, iki şeyi düşünmen suretiyle, o sana ağır ve meşakkatli gelmiştir. Bu yüzden, bazan, "Buna gücüm yeter" dersin, bazan da, "Buna gücüm yetmez" dersin."
2) Bunun manası şudur: "Çobanlık konusunda sana sıkıntı vermek istemiyorum. Bu konuda sana kolaylık gösteriyor, imkânın ölçüsünde çalışman konusunda müsamaha ediyorum. Çobanlık konusunda, büyük bir dikkat ve titizlikle seni sorumlu tutmuyorum..." İşte, peygamberler, burada da görüldüğü gibi, insanlarla olan muamelelerinde en kolayı seçerler. Nitekim hadiste şöyle buyuruImuştur: "Hz. Peygamber (s.a.s) benim ortağım idi. En hayırlı bir ortaktı; ne mudara yapar, ne tartışmada ileri giderdi, ne de nizalaştrdı...". 43[43]

Akdin Yapılması

Daha sonra o "inşaattan beni salihlerden bulursun..." der. Burada da iki izah şekli vardır:
1) O burada, "salâh" ifadesiyle, güzet muameleyi ve yumuşak huyluluğu kasdetmektödir.
2) O, "salâh" ifadesiyle, umûmî manayı kastetmektedir ki, güzel muameleler de buna dahildir, "fnsaallah" demiştir, ki bu, O'nun tevfik ve yardımına güvenip dayanmak içindir. Buna göre eğer, "Böyle bir şartla akid nasıl tamam olur? Çünkü sen, "Allah dilerse karım boştur" dersen, o boş olmaz" denilirse, biz deriz ki: Bu, şeriatlara göre değişen bir husustur:
Onun, "O, seninle benim aramda..." ifadesine gelince, bil ki, zillke mübtedâdır. ifadesi ise, onun haberidir. Bu, Hz. Şuayb (a.s) ile . apmış olduğu anlaşmaya bir işarettir. O bununla "Bu söylediğin ve, benimle üzerinde anlaşma yaptığın şey, ikimiz arasında geçerli olup, hiçbirimiz ondan çıkmayacağız. Se ben, bana koştuğun şartlardan çıkacağım, ne de sen, kendine karşı bana taahhüt ettiğin şartlardan..." manasını kasdetmiştir.
Daha sonra o "Bu iki müddetten hangisini yerine geörirsem (...)" buyurmuştur. Yani, "en uzunu on yıl, en kısası da sekiz olan iki sûreden hangisini yerine getirirsem" demektir. Si yani, "ziyâdeyi istemede bana karşı husumet edilmez..." demektir. O bununla muhayyerliği belirtmek istemiştir. Şunu demek ister: Dilerse o, dilerse bu. Süreyi artırma işi, hiç kimse tarafından ona :•' zorlama olmaksızın, onun görüşüne ve kanaatine bırakılmıştır.
Daha sonra o, "Allah, dediğimize vekildir" demiştir. el-Vekîl, işin, kendisine havale edildiği kimsedir. el-Vekfl, şahit manasında kullanıldığı için, alA harf-i cerriyte müteaddî olmuştur. 44[44]

Hz. Musa'ya Risalet Verilmesi

---

[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/504-505
[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/505-506

"Artık Musa, müddetini tamamlayında, ailesiyle yola çıktı. Tur yanında, bir ateş farketti. Ailesine dedi ki: "(Siz burada) bekleyin; çünkü ben, bir ateş gördüm; olur ki, oradan size bir haber, yahut ısınmanız için bir ateş parçası
getiririm. Derken oraya gelince, mübarek bir yerdeki vadinin sağ kıyısından, ağaçtan; "Ya Musa, alemlerin Rabbi olan Allah benim ben! Asanı bırak..." diye nida olundu. (Musa), asasını, bir yılan gibi deprenir görünce, arkasını dönüp uzaklaştı, geri dönmedi. "Ya Musa, beri gel, korkma; çünkü sen emniyyette olanlardansın. Elini yakanın içine sok. Af etsiz bembeyaz olarak çıkacaktır o. Korkudan ellerini kendine kavuştur. İşte bu ikisi, Firavun'a ve cemaatine Rabbinden iki burhandır. Çünkü onlar fâsıkîar güruhudur" (Kasu, 29-32).
Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "Musa, o iki kızın küçüğü ile evlendi ve o iki vakitten uzun olanını yerine getirdi" dediği rivayet olunmuştur. Mücâhld, "Hz. Musa (a.s) bu süreyi on sene olarak tamamladı ve bundan sonra Şuayb (a.s)'in yanında bir on sene daha kaldı" demiştir. Ayetteki "Artık Musa müddetini tamamlayınca, ailesiyle yola çıktı. Tür yanında bir ateş farketti..." ifadesi, bu hissetme işinin, bu iki işten sonra olduğuna delalet eder. Fakat bunun, iki işin sadece birisinden sonra yani o müddetin tamamlanmasından sonra meydana geldiğine delalet etmez. Böylece Kâdi'nin, "Bu, Hz. Musa (a.s)'nın, o müddetten fazla kalmadığına delalet eder" şeklindeki sözü bâtıl olmuş olur.
Ayetteki, "Ailesiyle yola çıktı..." ifadesinde, Hz. Musa (a.s)'nın sadece hanımıyla yola çıktığına dair bir delalet yoktur. Çünkü ayette daha sonra gelen, 'bekleyin" ifadesinde, bunların iki kişiden fazla bir cemaat olduklarına bir işaret vardır. 45[45]

Ateşi Farketmesi

Ayetteki, "Bir ateş farkettim" ifadesinin izahı, Tâhâ ve Nemi sûrelerinde geçti.
Ayetteki "Olur ki oradan size bir naber yahut, ısınmanız için bir ateş parçası getiririm" ifadesiyle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki üç şekilde, yani "cezve", cüzve" ve "clzve" şekillerinde kullanılır ve bu şekillerde de okunmuş olup, bu, ster ucunda ateş olsun, ister olmasın, kalın sopa demektir." Zeccac ise, "cezve"nin, uru ağaçtan koparılmış kalın bir parça olduğunu söyler.
İkinci Bahis: Tahâ sûresinde, Hz. Musa (a.s)'nın yolculuk ettiği bu gecede, çölde a*abildiğine zifiri bir karanlık olduğunu, şiddetli bir rüzgârın estiğini, hayvanlarının eğildiğini, yolu kaybettiklerini, bir yağmura tutulduklarını, böylece de çok jşüdüklerini, işte tam o sırada uzakta bir ateş gördüklerini, Hz. Musa (a.s)'nın, «endilerine yol gösterecek birisini bulmak üzere o ateşe doğru gittiğini anlatmıştık « bu, ayette "Oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir ateş parçası (yanan 3ir odun) getireyim" ifadesi ile anlatılan husustur. Ayetin, "Olur ki oradan size bir zaber getiririm" kısmında, Hz. Musa (a.s)'mn yolu kaybettiğine; "Isınmanız için bir reş parçası getireyim" kısmında da üşüdüklerine bir delalet vardır. 46[46]

Ağaç İçinden Nida

Ayetteki, "Derken oraya gelince, mübarek bir yerdeki vadinin sağ kıyısından, iğaçtan, "Ya Musa, alemlerin Rabbi olan Allah benim ben" diye nida olundu" sadesine gelince, bil ki, şâtı'u'-vadl, "vadi tarafından" demektir. Çünkü o nida, vadi vatından, ağaç tarafından, Musa (a.s)'nın sağ yanından gelmişti. Ayetteki, "ağaçtan" fadesi, "vadinin kıyısından" ifadesinden bir "bedel-i istimal"dir. Çünkü : ağaç, vadinin o kenarında idi. Bu tıpkı, (Zuhmf. 33 ıvetindeki bedel gibidir. Cenâb-ı Hak, bu ayette, o bölgeyi "mübarek" diye nitelemiştir. Çünkü Hz. Musa (a.s)'nın peygamberliğinin başlangıcı ve Allah'ın ona konuşması, orada olmuştur. Bu ayetle

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/506-507
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/507

ilgili birkaç mesele var: 47[47]

Kelamullah'ın Mahiyeti Hakkında

Mu'tezile, "Allah herhangi bir cisimde yarattığı kelamla konuşur" şeklindeki görüşlerine, ayetteki, "ağaçtan' ifadesini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu, Hz. Mum (a.s)'nın o sesi, o ağaçtan duyduğu ve bu şekilde nida
edenin Allah Teâlâ olduğu hususunda açık bir ifadedir. Allah Teâlâ ise, bir cisim içinde olmaktan münezzehtir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın, kelamını bir maddede yaratmak suretiyle konuştuğu sabit olur."
Cenâb-ı Hakk'ın kelamının kadîm (ezeli) olduğunu savunan (ehl-i sünnet) şöyle derler: Bu meselede bizim şu iki görüşümüz var:
1) Ebu Mansur el-Maturidi ve Mavera ün nehir alimlerinin görüşüne göre, Cenâb-Hakk'ın zâtı ile kâim (birlikte) olan kadîm kelâmı duyulmaz. Duyulan şey ancak sesler ve harflerdir. İşte o ağaçta yaratılan ve duyulan budur. Böyle olması halinde. Mu'tezlle'nin görüşü sakıt olur, düşer.
2) Ebu'l-Hasan el Es'ârî'nin görüşüne göre, harf ve ses olmayan Allah kelâmının, tıpkı cisim (madde) ve araz (sıfat) olmayan zât-ı ilâhinin görünmesinin mümkün oluşu gibi, duyulması mümkündür. Bu görüşe göre, Hz. Musa (a.s)'nın o harfleri ve seslen ağaçtan duyması ve kadîm kelâmı (sözü) de, ağaçtan değil, Allah'tan dinlemiş olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bu iki şey arasında bir uyuşmazlık söz konusu değildir
Ehl-i sünnet, görüşüne şöyte delil getirmiştir: "Ayetteki, "Alemlerin Rabbi olan Allah benim ben!" sözünün çıktığı ve duyulduğu yer, eğer o ağacın kendisi olmuş olsaydı, o zaman o ağaç, "Allah benim" demiş olurdu." Mu'tezile buna şöyle cevap verir: "Bu, o sözü söyleyenin, sözün faili (sahibi) değil de, sözün mahalli (söylendiği yer) olması halinde söz konusu olur ki, esas meselemiz de budur.." Ehl-i sünnet buna şu şekilde cevap verir: "Zehirli bir but, "Benden yeme, çünkü ben zehirliyim" dediğinde, bu sözün faili Allah olur. Çünkü eğer bunu söyleyen but, bizzat bu sözün sahibi olsaydı, o zaman Allah'ın, "Benden yeme, çünkü ben zehirliyim" demiş olması gerekirdi ki, bu olamaz. Binâenaleyh eğer konuşan, sözün yeri olmuş olsaydı, o zaman o ağacın, "Ben Allah'ım" demiş olması gerekirdi ki, bütün bunlar olamaz. 48[48]

İkinci Mesele

Şöyle de denebilir: "Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'de, duyduğu o sözün, Allah'ın sözü olduğuna dair kesin bir bilgi
yaratmıştır." Mu'tezile buna da itiraz ederek şöyle der. "Çünkü eğer, Hz. Musa (a.s), o sözün, Allah'ın sözü olduğunu kesin olarak bilmiş olsaydı, o zaman Allah'ın varlığını da kesin (bedihî) olarak bilmiş olması gerekirdi. Çünkü sıfatın (arazın) zarurî olarak bilinmesi ve bu sıfatın zatının (cevherinin) İse istidlali olarak bilinmesi imkansızdır. Binâenaleyh eğer, Hz. Muta (a.s), Cenâbn Allah"ı zarurî (bedihî) olarak bilmiş olsaydı, mükellefiyet ortadan kalkardı." Şöyle de denebilir
"Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s) ya harf ve ses olmayan o kelâmını duyurunca, Hz. Musa (a.s) böyle bir sözün, mahlûkâtın sözlerinden olamayacağını anlamıştır." Şu da ileri sürülebilir: "Bu sözün o ağaçtan çıkması, böyle bir sözün ancak Allah'dan olacağı bilinmesi yönünden, tıpkı çakıl taşlarından tesbîhatın çıkışı gibidir."
Şu da söylenebilir: "Hz. Musa (a.s)'nın yaş bir ağaçta ateşi görmesi mucize olunca, Hz. Musa (a.s), ateşle, yaş ve yeşil bir ağacı bir arada tutmaya kadir olanın ancak Allah Teâlâ olduğunu anlamış oldu." Şu rivayetin doğru olması da muhtemeldir: İblis, Hz. Musa (a.s)'ya, "Onun

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/507-508
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/508

Allah'ın nidası olduğunu nasıl anladın?" dediğinde, Hz. Musa (a.s) "Çünkü ben onu, bütün cüzlerimle, her tarafımla duydum" demiştir. Binâenaleyh o, bu duyma işinin bütün bedeninden olduğunu hissedince, bunun Allah'dan başka hiç kimsenin kadir olamayacağı şeylerden olduğunu anladı." Bu ancak, biz ehl-i sünnete göre doğru olabilir. Bize göre hayatın bulunması için, bünye şart değildir. 49[49]

Sûrelerdeki Farklı Anlatımlar

Cenâb-ı Hak, Nemi Sûresi'nde, "Kendisine şöyle nida olundu: "Ateşte bulunana da, çevresinde olan kimselere
de muhakkak bereket verildi"(Nwni, 8) buyurulmuş; burada "Alemlerin Rabbi olan Allah benim bert!" diye nida
olundu" buyurulmuş; Tahâ Sûresi'nde ise, "Ben senin Rabbinim" diye nida olundu" ıTâhft, 12) buyurulmuştur. Bu üçü arasında bir tezat yoktur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, bütün bunları zikretmiş, ama her sûrede bunlardan birini nakletmiştir. 50[50]

Dördüncü Mesele

Hasan el-Basri "Musa (a.s)'ya konuşma nidası değil, vahiy nidası yapıldı. Bunun delili ise, "Vahyolunana kulak ver" (Tihiı, 13) ayetidir" demiştir. Ekser? âlimler ise, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa (a.s)'ya vahyen değil, vasıtasız olarak konuştuğu kanaatindedirler. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, "Allah, Musa'ya konuştu" (Nisa. 164) ayeti ve benzeri ayetlerdir. Hasan el-Basrî'nin delil getirişi zayıftır. Çünkü, "Vahyedilene kulak ver"rrâht, 13) sözü ona, vahiy ile olmamıştır. Çünkü eğer bu da vahiy ile olmuş olsaydı, o zaman işin sonu, mükellefin duyduğu ve vahiy olmayan bir söze dayanmalıdır. Aksi halde teselsül gerekir. Aksine "Vahyedilene kulak ver" ifadesi ite kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa (a.s)'ya, artık bundan sonra kendisine vahiy yoluyla gelen emirler hususunda titiz olması manasıdır.
Ayetteki "Asanı bırak" diye nida olundu. Şimdi (Musa), âsâyı bir yılan gibi deprenir görünce, arkasını dönüp uzaklaştı, geri dönmedi. "Ya Musa beri gel, korkma. Çünkü sen emniyette olanlardansın..." ifadesinin tefsiri daha önce geçmişti. Ayetteki, "yılan gibi" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın o âsâyı yılana benzettiğini açıkça göstermektedir. Allah, âsânın bizzat yılan olduğunu söylememiştir. Binâenaleyh bu ifade, o âsânın ejderha (yılan) olmasına ters düşmez. Aksine Cenâb-ı Hak, o âsâyı, miktar bakımından değil de, hareket etme ve deprenme bakımından yılana benzetmiştir.
Hz. Musa (a.s)'nın niçin korktuğunu daha önce açıklamıştık. Ayetteki, ÇJ*. jjj ifadesi, "geri dönmedi" demektir. Nitekim, savaşan birisi, kaçtıktan sonra geriye döndüğünde Arapçada JîüuJi ÇM denilir. Vehb şöyle demiştir: "O âsâ, ağaç ve kaya nâmına orada ne varsa hepsini yutmuştur. Hatta Musa (a.s), onun dişlerinin gıcırtısını ve kayaların onun karnında çıkardığı sesleri duymuştur. İşte o zaman dönüp kaçmıştır. 51[51]

Âsâ Hakkında

Alimler, bunun hangi âsâ olduğu hususunda şu değişik görüşleri belirtmişlerdir
1) Hz. Şuayb (a.s)'in yanında, geçmiş peygamberlerin asaları vardı. Bir gece Musa (a.s)'ya şöyle dedi: "Bu eve girdiğinde, o asalardan birini al"dedi. Hz. Musa (a.s) da, Hz. Adem (a.s) ile birlikte cennetten inen âsâyı aldı. Peygamberler, o âsâya Şuayb (a.s)'a gelinceye kadar hep vâris olmuşlardır. Hz. Şuayb (a.s) ona, "Bana aldığın âsâyı göster" dedi ve âmâ olduğu için, o âsâyı eliyle yokladı ve onu vermemek istedi. Bunun üzerine, "Başkasını al" dedi. Hz.

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/508-509
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/509
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/509-510

Musa (a.s) yedi defa (rastgele) bir âsâ seçmek istedi, yedisinde de bu âsâ eline geldi. Böylece Şuayb (a.s), Hz. Musa (a.s)'nın o âsâ ile epey işi olduğunu anladı.

Yine rivayet olunduğuna göre, Şuayb (a.s), kızına, Hz. Musa (a.s) için evden bir âsâ getirmesini istedi. O da o eve girip, bu âsâyı alıp babasına verdi. Şuayb (a.s) onu görünce, kızına "Başkasını getir" dedi. Kızı onu yere attı, başkasını alıp götürmek istedi. Fakat eline yine o âsâ geldi. İhtiyar Şuayb (a.s) bunu görünce önce razı oldu, sonra pişman oldu ve Hz. Musa (a.s)'yı aramaya başladı. Hz. Musa (a.s)'ya rastlayınca "o âsâyı geri ver" dedi. Hz. Musa (a.s), "o, benim âsâmdır" deyip, ona vermemek istedi. Derken münakaşa ettiler. Sonra da ilk rastlayacakları adamı bu hususta aralarında hakem kılmak üzere anlaştılar. Derken, yürüyerek (İnsan şeklinde) bir melek geldi ve aralarında şöyle hükmetti: "O âsâyı yere bırakın. Bundan sonra onu kim kaldırabilirse, o onundur." Bunun üzerine Hz. Şuayb (a.s) onu kaldırmak istedi, ama gücü yetmedi. Musa (a.s) ise, onu kolaylıkla kaldırdı. İhtiyar Şuayb (a.s) böylece onu ona verdi ve Hz. Musa {a.s) ona on yıl çobanlık etti.

2) Ibn Salih, Ibn Abbas (r.a)'dan şunu rivayet etmiştir: "Şuayb (a.s)'in kardeşinin oğlu Bîrûn'un evinde, sadece Btrûn ile, Bfrûn'un Hz. Musa (a.s)'yla evlendirdiği o kızından başka hiç kimsenin giremediği bir oda vardı. Çünkü o kızı, orayı temizliyor ve süpürüyordu. O odada onüç tane âsâ vardı. Bîrûn'un da onbir erkek çocuğu vardı. Onlardan olgunluk çağına gelenlere, o odaya girip, asalardan bir tane almalarını emrederdi. Bir gün Hz. Musa (a.s), geceleyin Bîrûn'un evine geldi. Fakat evde kimseyi bulamadı ve koyunları gütmek için bir âsâya ihtiyaç duydu. Böylece o odaya girip, asalardan birini alıp çıkardı. Hanımı bunu görünce, babasına gidip, durumu haber verdi. Bfrûn buna sevindi ve kızına, "senin kocan peygamberdir ve onun bu âsâ ile yapacağı pek çok işler vardır" dedi.

3) Bazı rivayetlerde şu yer almıştır: Hz. Musa (a.s), Şuayb (a.s)'la o anlaşmayı yapıp, ertesi sabah olup, Musa (a.s) koyunları gütmeye gitmek isteyince, Şuayb (a.s) ona, "o koyunları, bu âsâ ile sür, götür, yol ayrımına geldiğinde, her ne kadar sağ daha otlak ise de, sen sola sap. Çünkü sağ tarafta büyük bir ejderha var. O yılanın sana ve koyunlara zarar vermesinden korkarım" dedi. Hz. Musa (a.s) da koyunları alıp gitti. Yol ayrımına gelince koyunlar sağa gitmek istediler. Hz. Musa {a.s), onları sola çevirmek için çok çaba sarfetti ama başaramadı. Mecburen onların peşinden gitti ve bir de ne görsün, alabildiğine geniş bir otlak... Derken uyudu. Koyunlar otluyortardı. İşte o sırada o yılan çıkageldi. Musa (a.s)'nın âsâsı hareketlenip dikildi ve o yılanla, öldürünceye kadar mücadele etti. Öldürünce, kana bulanmış olarak Hz. Musa (a.s)'nın yanına döndü. Musa (a.s) uyanınca, asasının kana belenmiş ve yılanın Ölmüş olduğunu gördü. Allah Teâla'nın o asada bir mucizesinin olduğunu ve bir kudretin bulunduğunu anladı. Şuayb (a.s)'ın yanına döndü; o, kör idi. Koyunlara dokunduğunda, bir de ne görsün; onlar, öncekinden daha güzel ve besili... Bunun üzerine, Hz. Musa (a.s)'ya, bunun sebebini sordu, Hz. Musa (a.s) da ona hadiseyi anlattı; o da buna sevindi ve hem Hz. Musa (a.s)'nın hem de o asanın, kadr ü kıymeti olduğunu anladı. Sürüsünü güzelce güttüğü için, ikram olsun ve de kızı için de bir destek olsun diye, Hz. Musa (a.s)'yı mükafaatlandırmak isteyince şöyle dedi:

'Koyunlarımın bu sene doğuracağı, dişi olsun erkek olsun, siyah beyaz, alacalı bütün kısımları sana hediye ettim. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Musa (a.s)'ya, "ÂsânÎa, kendisiyle koyunları suladığın suya var!" diye variyetti. O da bunu yaptı, sonra da koyunlarını o sudan suladt. O koyunlardan hiçbiri müstesna olmamak Üzere de, herbiri, erkekli dişili olmak üzere siyah-beyaz alacalı yavru doğurdu. Böylece Hz. Şuayb (a.s), bunun Allah Teâla'nın Hz. Musa (a.s)'ya ve esine gönderdiği bir rızık olduğunu anladı ve ona vermiş olduğu sözü de eksiksiz yerine getirdi.

4) Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu âsâ, Adem (a.s)'nın âsâsıdır. Cebrail (a.s), o Öldükten sonra bu asayı almıştı. Ta ki, Hz. Musa (a.s), geceleyin onunla karşılaşıncaya kadar..."

5) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Bu, rastgele karşısına çıkan bir ağacın gövdesinden alıp yaptığı bir âsâ idi. Yani onu, ağacın enli kısmından almıştı. Bir şeyi seçerek almayıp, rastgele aldığında, Arapça'da, İ'terada) denilir. Kelbî'den de şu rivayet edilmiştir: "Kendisinden Musa (a.s)'ya nida edilen ağaç, Avsec ağacıdır. Âsâsı da ondandı." Bu izahlardan kimini diğerlerine tercih etmemize imkân verecek bir şey yoktur; çünkü Kur'ân-ı Kerim'de, buna delâlet eden bir şey bulunmamaktadır. Haberlerse birbiriyle çelişmektedir. Allah, bunu daha ryi bilir. 52[52]

Yed-i Beyza

Cenâb-ı Hakk'ın "Elini yakanın içine sok. Afetsiz bembeyaz olarak çıkacaktır..." ifadesine gelince, bil ki Allah bunu, üç ibareyle zikretmiştir:
a) Buradaki ifade.
b) Tâhâ süresindeki, (Tahâ, 22) "S/r ete elini koynuna sok da, o ayıpsız ve bembeyaz bir halde çıkıversin..." ifadesi.
c) Nemi süresindeki "Elini koynuna sok da..." (Nemi, 12) ifadesi. Garıbu'l-Kur'ân adlı eserinde, el-Azizî, 'nin anlamı, "e//n; koynuna sok, girdir" şeklindedir" demiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince, bu konuda en güzel sözü söyleyen. Keşşaf sahibi olup, o söyle demiştir: "Bunun iki anlamı vardır:
a) Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s) için, âsâyı yılan haline çevirince, Hz. Musa (a.s) dehşete kapıldı ve tedirgin oldu, korktu. Bir şeyden korkan kimsenin yaptığı gibi, eliyle ondan korunmaya, sakınmaya çalıştı. Bunun üzerine ona, "Elinle ondan korunmada, düşmanlarına karşı senin için bir zillet ve nakîsa bulunmaktadır. Onu attığında o nasıl yılan haline geliveriyorsa, aynı şekilde, elinle sakınacağın yerde onu koltuğunun altına sok. Sonra da, şu iki şeyin meydana gelmesi için, onu bembeyaz çıkarıver. Bu iki şey de, sana karşı bir nakîsa olan şeyden sakınma ve bir başka mucize izhâr etme... Buradaki cenah kelimesinden maksat, eldir. Çünkü İnsanın iki eli, kuşun iki kanadı mesabesindedir. Kişi, sağ elini sol koynuna soktuğunda, kanadını kendine yapıştırmış olur.
b) "Kanadın kendine çekilmesi "yle, kuşun davranışından istiare yapılarak, Asanın yılana çevrilmesi sırasında titreyip korkmasın diye, Hz. Musa (a.s)'nın serinkanlı olması, kendine hakim olması ve metin, cesur davranmasıdır. Çünkü kuş korktuğunda, iki kanadını yayar ve onları salıverir. Aksi halde İse, kanatları gövdeye yapışık ve kendine doğru çekilmiş olur. ifadesinin anlamı ise, "korkudan ötürü" şeklindedir. Yani, "yılanı görmen esnasında sana bir korku isabet ederse, ellerini kendine topla" demektir. ifadesi, iki tefsirden herbirine göre, aynı anlamdadır. Fakat lafızlar farklıdır. İki yerdeki maksatlar farktı olduğu için, aynı mana tekrarlanmıştır. Şöyle ki: İki yerden birindeki gaye, ellerin bembeyaz çıkmasıdır. İkinci yerden gaye ise, korkuyu gizlemek ve örtmektir. 53[53]

Farklı Anlatımlar

Eğer, "el" anlamına gelen el-cenAh (kanat), bir yerde toplanmış, çekilmiş (madmûm) olarak nitelendiği halde, diğer yerde, "kendisine toplanmış, kendisine çekilmiş" (madmûun ileyh) olarak nitelenmiştir. Bunlar (Tâhâ, 22) ifadesidir. O halde bunların arası nasıl ulaştırılabilir?" denilirse, biz deriz ki: "Toplanmış cenârTtan maksat, sağ eldir; kendisine doğru toplanılan, çekilen -madmûun ileyh- "cenah" ise, sol eldir. Sağ ve sol ellerden herbiri, bir kanattır..." İşte bütün bu açıklamalar, Keşşaf sahibinin sözü olup, bunlar son derece güzeldir.
Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince bu, hem şeddeli, hem de şeddesiz olarak okunmuştur. Şeddesiz olarak okunması halinde bu, ü kelimesinin tesniyesidir. Şeddeli (Fezânnlke) okunması halinde ise, 'nin tesniyesidir. 'nin anlamı, "Onun peygamberliğinin doğruluğu ve kendisine davet ettiği tevhîd akidesinin gerçekliği hususunda, apaçık iki hüccettirler" biçimindedir. İfadenin zamiri, Allah Teâlâ'nın bunu ona, nezdinde izhâr edeceği mucizelerin ne olduğunu bilebilmesi için, Firavunla karşılaşmasından önce emretmiş olmasını gerektirir. Çünkü Allah Teâlâ bundan sonra, Hz. Musa (a.s)'nın "Rabbim, ben, onlardan olan bir cana

---

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/510-511
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/511-512

kıydım; bu sebeple beni öldürmelerinden korkuyorum" (Kasas. 33) dediğini nakletmiştir. Kâdî şöyle demiştir: "Durum böyle olursa, iki mucizenin de zuhur etmesi durumunda, gerek ehlinden olsun gerekse başkasından, burada, Hz. Musa (a.s)'nın kendilerini risâletine davet etmiş olduğu kimselerin bulunması gerekir. Çünkü mucizeler peygamberler elinde ancak, resul olarak gönderilmeleri anında zuhur eder; önce değil. Onlar ancak kendileriyle, başkaları risâlete istidlal etsinler diye zuhur ederler..." Bu, zayıftır; çünkü mucizeler izhar etmenin mutlaka bir hikmeti vardır. Başkasının, kendisiyle, iddia olunanın gerektiğine istidlal etmesinden daha büyük bir hikmet ise yoktur. Burada bir hikmetin bulunmayışına gelince, bunu kabul etmiyorum. Çünkü, muhtemeldir ki, burada da, dundan başka pekçok hikmet ve gayeler bulunur. Hele hele bu ayetler, burada Hz. Hum (a.s)'yla birlikte başka bir kimsenin bulunmamış olduğu hususunda tam mutabık İken... 54[54]

Onun Harun (a.s)'ı da Yardımcı İstemesi

"Dedi ki: "Ya Rabbî, bem onlardan bir cana kıydım. Onun için beni katledeceklerinden korkarım. Kardeşim Harun, o, lisan bakımından benden daha fasihtir. Onu da benimle beraber yardımcı olarak gönder ki, beni tasdik
etsin. Çünkü ben, beni yalanlayacaklarından endişe ediyorum." Allah, "Seni kardeşinle kuvvetiendteceğiz ve size öyle bir satvet vereceğiz ki, onlar size erişemeyecekler. Gidin ayetlerimizle. Siz de size tâbi olanlar da, galipsiniz" buyurdu. Musa, onlara apaçık ayetlerimizi getirince dediler ki: "Bu, uydurulmuş bir büyüden başka bir şey değildir. Biz evvelki atalarımızdan bunu işitmedik." Musa dedi ki: "Benim Rabbim, katından kimin hidayet getirdiğini, yurdun (güzel) akıbetinin kimin olacağını daha iyi bilendir. Hakikat şudur ki, zalimler asla felah bulmazlar" (Kant, 3&37).
Bil ki Allah Teâlâ, "iş 6u iki (mucize), Firavun a ve cemaatine, Rabbinden iki hüsrandır"(Kaaas, 32) deyince, bu ifade, Muaa (a.s)'nın, bu iki delil İle Firavun ve onun kavmine gitmesini tazammun etmiştir. Hz. Muaa (a.s) da o zaman Allah'tan, kalbini kuvvetlendirip korkusunu giderecek olan şeyi talep etmiş ve "Ya Rabbî, ben onlardan bir cana kıydım. Onun için beni katledeceklerinden korkarım. Kardeşim Harun, o, lisan bakımından benden daha fasihtir..." demiştir. Zira, onun lisanında bir tutukluk bulunmuyordu; bu, ya doğuştan idi, ya da, Firavunun sakalını yolduğunda, ağzına ateş parçası
konulduğu için...
Onun, "Onu benimle beraber yardıma olarak gönder ki, beni tasdik etsin" ifadesine gelince, burada birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Rld'u kelimesi, kendisinden yardım talep edilen şeyin adı olup, fl'I veznindedir, ama ism-i mefûl anlamındadır. Tıpkı kelimesinin ısınma vasıtası otan şeyin, ateşin adı olması gibi. Nitekim Arapça'da, devrilmesin diye, duvarı tahta vs. şeylerle desteklediğinde denilir.
İkinci Bahis: Nâti, hemzesiz olarak diğerleri ise, hemzeli olarak şeklinde okumuşlardır. Asım ve Hamza, kâfin dammesiyie, şeklinde okumuşlardır. Ebu Amr ve diğer kıraat alimlerinin, kâfin cezmiyle yusaddıknî şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki, bu Ebu Amr'dan meşhurdur. Merfû okuyana göre mana, "Beni destekleyen bir yardımcı..." şeklinde; cezm ile okuyana göre de, şartın cezası olmak üzere, "Eğer onu gönderirsen, o beni destekler" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de "Bana tarafından -bir velî-oğul, ihsan et. Ki bana da mirasçı olsun..." (Meryem, m> ayetidir. Buradaki ^J kelimesi, hem cezm, hem de ref ile okunur. Süddî ise bazı hocalarından "Beni tasdik etmesi için bir yardımcı..." şeklinde bir okuyuş nakletmiştir.
Üçüncü Bahis: Cumhur, tasdikin, Harun (a.s)'a ait olduğu görüşünü benimserken, Mukâtll, bunun "Firavunun tasdik etmesi için" anlamında olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, "Kardeşimi benimle gönder de, hüccet ve delilimi beyan etme hususunda beni desteklesin, iki delilin bir araya gelmesiyle de, ola ki, maksat olan Flrsvun'un tasdiki tahakkuk eder" şeklinde olur.

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/512-513

Dördüncü Bahis: Harun (a.s)'un tasdikinden maksat, Hz. Musa (a.s)'ya, "Doğru söyledin", yahut insanlara, "Musa (a.s) doğru söyledi" demesi değildir. Aksine bundan maksat, fasîh lisanıyla delillerin yönlerini açıklaması, şüphelere cevap vermesi ve onun namına kâfirlerle mücadele etmesidir. İşte, anlamlı tasdik de budur. Hz. Musa (a.s)'rtın, "Kardeşim Harun, o, lisan bakımından benden daha fasihtir" ifadesine bakmaz mısın? Fesahatin anlamı ise ancak, sadece "doğru söyledin" sözünde değil de, daha önce zikrettiğimiz biçimde ortaya çıkar.

Beşinci Bahis: Cübbaî şöyle demiştir: "Musa (a.s), Harun (a.s)'un nebîlik için uygun olup olmadığını bilmediği halde, Allah Teâlâ'dan, onu da Allah'ın emriyle görevlendirilmesini istemiştir. O, cevap verileceğinden emin olmadığı ya da hikmet olmayan bir şeyi istemiş değildir. Yine muhtemeldir ki, o, bunu mutlak olarak değil de, dua eden kimsenin duasından söylediği üzem, "Eğer hikmet bunu iktizâ ediyorsa, uygunsa..." anlamında olmak üzere, mukayyet olarak istemiştir. 55[55]

İki Kişi Olmanın Faydası

Altıncı Bahis: Süddî şöyle demiştir: "İki peygamber ve iki ayet, tek peygamber ve tek ayetten daha kuvvetlidir." Kadî şöyle der: "Onun dediği, Örf ve âdet bakımından daha kuvvetlidir. Delâlet bakımındansa, iki mucizeyle bir mucize arasında ve bir peygamberle iki peygamber arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü, kendilerine peygamber gönderilenler bunlardan hangisine bakarsa, hakikati anlar, herhangi birine bakmazsa, durum birdir. Bu, iki mucizedeki delâlet yolu, bir ve aynı olduğu zaman böyledir. Eğer bu iki peygamberin gösterdikleri mucizeler farklı olur ve onlardan birinde, diğerinde bulunması mümkün olmayan, şüpheyi izate özelliği bulunursa, o zaman bu ikisinin mucizelerinin farklı olması imkânsız değildir. Bu durumda da. Süddî'nin dediği gibi, bu iki peygamberin mucizelerinin toplamı, birininkinden daha kuvvetli olmuş olur. Fakat böyle bir şeyin, Hz. Musa (a.s) ve Hz. Harun (a.s) haklarında söz konusu olması düşünülemez. Çünkü onların mucizeleri, ayrı değil, aynı idi.

Ayetteki, "seni kardeşinle kuvvetlendireceğiz" İfadesine gelince, bil ki "adud", elin kuvvetli ve kâim olması, "adud"un "şeddi" ise, elin kuvvetli olması ile elin kuvvet kazanması demektir. Nitekim, hayır dua etmek için, "Allah pazunu kuvvetlendirsin" denilir. Beddua olarak ise, "Allah pazunu kırsın" denilir. O halde ayetteki bu ifade, "seni, kardeşinle kuvvetlendireceğiz" demektir. Bu kuvvetlendirme ya pazu kuvvetli olursa kuvvetli olduğu içindir. Böylece beden de elin kuvvetli olması ile, işlevi görmeye kuvvet bulur. Yahut da adam, elin pazu ile kuvvet bulması sebebiyle kuvvet bulma bakımından, pazunun kuvvetine benzetilmiş. Böylece, Hz. Musa (a.s), kuvvetli bir pazu ile kuvvetlendirilmiş bir ele benzetilmiştir. 56[56]

Onlar Üzerindeki İlâhî Himaye

Ayetteki, "Size öyle bir satvet vereceğim ki onlar size erişemeyecekler..." ifadesinden murad, Allah Teâlâ'nın Hz. Mum (a.s)'y korktuğundan emin kılmaktır. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ, o satvetin (sultanın) ayetlerle olacağını bildirmiştir. Öyle ise, o kâfirler, o ikisine ayetler yüzünden ulaşamazlar? Firavun, bunlar zahirî (açık) ayetler olmasına rağmen, (inanan) sihirbazları asmaya yeltenmemiş midir?" denilirse, biz deriz ki: O asâ yılana dönüşmesi demek olan o ayet bir mucize olduğu gibi, aynı zamanda, FiravunV zararının Hz. Musa (a.s) ile Hz. Harun (a.s)'a ulaşmasına mani oluyordu. Çünkü onlar Hz. Musa (a.s)'nın asasını attığında büyük bir yılana dönüştüğünü ve üzerlerine salıvermek istediğinde, bu yılanın kendilerini yok edeceğini bildikleri için, onların bL bilgileri, Hz. Musa (a.s) ile Hz. Harun (a.s)'a hücumdan alıkoymuştur. Dolayısıyla bu asâ, öldürme ve benzeri şekillerde onların, Hz. Musa (a.s) ve Hz. Harun (a.s)'a zarar vermelerine mani olmuş olur ve hem bir ayet hem bir mucize olmuş olur. Böylece de her iki durumu birlikte bulunduran bir özelliğe sahip olur. Firavunun, sihirbazları

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/514-515

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/516

asması konusunda alimlerin ihtilafı vardır: Bazı alimler, "Onlar, sihirbazları asamadılar. Çünkü Kur'ân'da buna delalet eden birşey yoktur" demişlerdir. Bunun böyle olduğunu kabul etsek bile, Hak Teâlâ, "Onlar size erişemeyeceklerdir" buyurmuştur. Binâenaleyh açık olan husus, onların Hz. Musa (a.s) ve Hz. Hanın (a.s)'a zarar veremeyecekleridir. Bu ikisinin dışında kalanlara zarar vermeleri ise, ayetin bu ifadesini zedelemez.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Siz de, size tabî olanlar da galipsiniz" buyurmuştur. Ayetteki bu galibiyet ile, ya o andaki, hüccet ve delillerle galib olma kastedilmiştir, yahut başka bir zamandaki, devlet ve memleket için galip geliş manası kastedilmiştir. Birincisi, ayetin lafzına daha yakındır.

Ayetin, "Musa onlara apaçık ayetlerimizi getirince" ifadesine gelince, Tahâ sûresinde, cemîolan "ayetler" tesniye (iki tane) olan, "asa" ve "el" hakkında niçin kullandığını izah etmiştik. 57[57]

Büyü İddiaları

Ayetteki "Dediler ki: "Bu uydurulmuş bir sihirden başka birşey değildir" ifadesine gelince, alimler, "müfterfl" hususunda ihtilaf etmişler, bazıları, "Bununla, "O bir sihirdir. Onu yapan bunun aksini iddia ederse, o zaman bu uydurulmuş, iftira edilmiş bir büyü olmuş olur" derlerken; Cübbâî şöyle demiştir: "Bununla, bu işin Allah'a ait olduğu, O'nun tarafından olduğu manası kastedilmiştir. Buna göre sanki onlar, "Bu, işte bu açıdan yalandır" demişler ve sonra sözlerine, câhil olduklarını gösteren, "Biz evvelki atalarımızdan bunu işitmedik" sözünü ilave etmişlerdir. Bu, "Atalarımız bize, kendi içlerinde böyle birşey yapıldığını r& olduğunu söylemediler" demektir. Bu kâfirlerin, ya bu şeyleri atalarından duymuş : dukları halde yalan söylüyorlar, yahut da korkunçluğu ve dehşeti açısından bu •adarını duymadıklarını söylemek istemişlerdir, veyahut da kâfirler, Hz. Musa (a.s)'nın ortaya çıkacağını, getireceği o şeyleri haber vermemiş, gizlemişlerdir.

Bil ki böyle bir şüphe söz konusu olmaz. Çünkü bunun neticesi taklide varıp dayanır. Bir de evvelkilerin durumu mutlaka şu iki şekilde idi: Ya onlara böyle bir :eiil getirilmemiştir; bu durumda aradaki fark açıktır. Yahut da, onlara böyle deliller getirilmiştir, ama onlar bunu kabul etmemişlerdir. Bu durumda da, onların cehalet •e hatalarını hüccet kılmak doğru değildir. İşte Hz. Musa (a.s), bu noktada onların .--ad ettiklerini bilerek, "Rabbim, katından kimin bidayeti getirdiğini, yurdun (güzel akıbetin) kimin olacağım en iyi bilendir" demiştir. Çünkü bir kimse hüccet getirir ve hasmından hüccetine bir karşılık görmez, ama onun, yine de inadlaşttğım hissederse, " Rabbim, bizden hüccet ve hidayetin kimin tarafında olduğunu ve kimin bâtıl üzere olduğunu en iyi bilendir" demesi yerinde olur. Hz. Musa (a.s) bu sözüne, tehdidini ve va'îdini ekleyerek, "...Yurdun (güzel akıbetin) kimin olacağını en iyi bilendir" demiştir, yani, Hakka tutunmasına karşılık mükâfaatın kime, yine cezanın kime olacağını en iyi o bilir" demektir. "Akıbetü'd-dâr" güzel netice demektir. Bunun delili, "işte bunlar âkıbetü'd-dâr, yani Adn cennetleri kendilerinin olacak kimselerdir"(Ba'ö,22-23) ve "Akıbetü'd-dâr'm kimlere olacağını kâfirler öğrenecekler' (Rad, 42) ayetleridir. Dâr-ı dünya (dünya yurdu), bunun akıbeti ve neticesinden murad, kulun Allah'ın rahmet ve rızası ile canını vermesi, ölürken onu meleklerin müjde ile karşılamalarıdır. Buna göre eğer, "Güzel veya kötü neticeden herbirinin de, "âkıbetü'd-dâr" (dünya yurdunun neticesi) olarak adlandırılması mümkündür. Çünkü dünyanın neticesi, bazıları için bir hayır, bazıları için bir şer olur. O haide, daha nasıl, dünya hayatının şerli sonucuna değil de, hayırlı sonucuna bu isim verilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Çünkü Allah Teâlâ, bu dünyayı, ahirete bir geçiş köprüsü olarak koymuş ve kullarına, hayırlı neticelere ve güzel sonuca ulaşabilmeleri için, sadece hayırlı şeyleri yapmalarını emretmiştir. Dolayısıyla kim dünyada, Allah'ın, dünyayı yaratması hikmetinin aksine hareket ederse, işi tersyüz etmiş olur. O halde, dünyanın asıl neticesi, hayırlı neticedir. Kötü neticeye gelince, aslında buna itibar edilmemekte, değer verilmemektedir. Çünkü bu, tacirlerin tahrifleri, işi saptırmalarryla meydana gelen bir neticedir. Daha sonra Hz. Musa (a.s) bu sözünü, "Zalimler asla felah bulmazlar" diyerek te'kid etmiştir. Bu, "Onlar, kurtuluşu, necatı ve faydalı şeyler elde edemezler, aksine bunların zıddını elde ederler" demek olup, bu da, onları, inadlarından alabildiğine caydıracak bir ifadedir. 58[58]

---

[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/516-517

Firavun'un Mucizeye Tepkisi

"Firavun dedi ki: "Ey müstaşarlanm, sizin benden başka bir tanrınızı bilmiyorum. Ey Hâmân, haydi benim için, çamurun üzerinde ateş yak da Bana büyük bir kule yap. Belki tırmanır da Musa'nın tanrısına çıkarım! Mamafih, onu kesin yalancılardan sanıyorum," Kendisi de, askerleri de yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve bize döndürülmeyeceklerini sandılar. Bunun üzerine, hem onu, hem askerlerini yakalayıverdik ve denize attık. Bak zâlimlerin akıbeti nice oldu! Biz onları, ateşe davet eden öncüler yaptık. Kıyamet gününde ise, asla yardım olunmayacaklardır. Bununla beraber, dünyada onların arkalarına lanet taktık. Hele Kıyamet günü onlar, çok menfur adamlardır! Andolsun ki Musa'ya, evvelki nesilleri helak ettikten sonra, insan için basiretler, hidayet ve rahmet olmak üzere o kitabı verdik. Umulur ki, onlar nasihat kabul ederler diye..." (Kasas, 38-43). 59[59]

Basite İcraya Çalışması

Bil ki Firavunun âdeti, Hz. Musa (a.s)'nın delillerinin galip geldiği her seferde, 3 delilleri savuşturmak için, kavminin cahil, tecrübesiz toylarına, yutturabileceği bir şüpheyi ortaya atmaktır. Burada da Firavun şu iki şüpheyi akıllara sokmuştur:
Birinci Şüphe: "Sizin için benden başka tanrınızı bilmiyorum..." şeklindeki sözüdür. Bu söz, gerçekte şu iki hususu ihtiva etmektedir:
a) Kendisinin dışında hiçbir İlah kabul etmemek...
b) Sadece kendisinin ilah olduğunu söylemek... Birincisi hususunda Firavun, "Delili olmayan şeyin isbatı mümkün değildir" prensibine dayanmıştır. Bu hususta delilin olmayışı şöyledir: Bu yıldızlar ve felekler, bu yeryüzü âleminin hallerinin değişmesinde yeter sebeptirler. Binâenaleyh bunların dışında bir yaratıcıyı kabul etmeye gerek yoktur. "Delili olmayanın isbatı mümkün değildir" sözünün manası açıktır.
Bil ki birinci mukaddime yalandır. Çünkü bir yaratıcının varlığına delil bulunmadığını kabul etmiyoruz. Çünkü, meleklerin "hadis" (mahlûk) olduklarını deliller ile bildiğimize göre, madde olan feleklerin ve yıldızların hadis olduklarını da anlıyoruz. Zarurî ve bedîhî olarak, muhdes varlığın, mutlaka bir muhdisi olması gerektiğini de bilmekteyiz. Böylece âlemin bir yaratıcısı olduğunu delil ile bilmiş oluruz. Şaşarım şuna ki, bir kısım kimseler, pek çok şeyi inkâr için, "Bunun delili yok, binâenaleyh yok olduğunu söylemek gerekir" şeklindeki sözlerine dayanarak, "Biz bunun delili olmadığını söyledik, çünkü araştırdık-soruşturduk, ölçtük-biçtik ve delili olmadığını gördük" derler. Bunların sözlerinin neticesi, iyice düşünülürse, "Delili bilinmeyen şeyin, yok olması gerekir" prensiblerine dayanır. Firavun ise, işi hemen kesip atmamış, "Bunun delili yoktur. Dolayısıyla bunu isbat etmek mümkün değildir. Bundan dolayı onu, iddiasında yalancı sanıyorum" demiştir. O halde o, bunca cehaletine rağmen, yukandaki delil getirmeye uğraşanlardan daha iyi ve insaflı sayılır. 60[60]

Tanrılık İddiasında Flravun'un Maksadı

b) Bu, Flravun'un kendisinin ilah olduğunu söylemesidir, Bu hususa gelince, bil ki, bununla kastedilen, Firavun, kendisinin göklerin, yerin, denizlerin, dağların ve insanların zatlarını ve

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/517-518
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/519
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/519-520

sıfatlarını yarattığını iddia etmemiştir. Çünkü bunun imkansız olduğunu bilmek için pek zeki olmaya gerek yok. Dolayısıyla bu hususta şüphe etmek, aklının noksanlığına delil olur. İlah ise, ibadet edilendir. O halde Firavun, bir yaratıcının olmadığını ileri sürerek, insanların mükellefiyetlerinin, sadece meliklerine itaat etmeleri ve onun emirlerini dinlemeleri olduğunu söylüyor. İşte Flravun'un ulûhiyyet iddiası ile kastedilen, çoğu kimsenin sandığı gibi, onun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu iddia etmesi değil, mâbûd olduğunu iddia edişidir. Biz, özellikle, Tâhâ sûresinde, "Siz ikinizin Rabbi kim, Ey Musa?" (TâM, 49) ayetinin tefsirinde, Flravun'un Allah'ı bildiğini ve bu sözü, kavminin cahil ve ahmaklarına yutturmak için söylediğini anlatmıştık. 61[61]

Rab Hakkındaki Zannı

İkinci Şüphe "Ey Hâmân, haydi benim için çamurun üzerinde ateş yak da, bana büyük bir kule yap. Belki tırmanır da Musa'nın tannsma çıkarım! Mamafih onu kesin yalancılardan sanıyorum..." şeklindeki sözüdür. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Müşebbfhe Allah'ın gökte olduğu inançları hususunda bu ayete •utunarak şöyle demişlerdir: "Hz. Musa (a.s), Firavunu buna inanmaya davet etmemiş olsaydı, Firavun bu sözü söylemezdi."

Buna şu şeklide cevap verilir: Hz. Musa (a.s) "Göklerin ve yerin Rabbi" ifadesiyle, Firavun 'a : e il getirmek istemiş. Fakat bunun için, "O, yerde değil gökte olandır" dememiştir. Böylece Firavun, Hz. Musa (a.s)'nın, ilâhının gökte olduğunu söylediğini sanmıştır. Bu da, Flravun'un kötü niyetinden, pisliğinden, tuzağından ve dehasındandır.

İkinci Bahis: Alimler, Firavunun, bu kuleyi yaptırıp yaptırmadığı hususunda ihtilaf etmiştir. Bu cümleden olarak bazıları, onun bunu yaptırdığını ileri sürerek söyle Demişlerdir: "Firavun o kulenin yapılmasını emredince Hâmân, işçileri toplar. Derken, • ardımcılar ve işçiler hariç, edibin tane usta toplandı. Kiremitlerin pişirilmesini, kireç -aşlarının yakılmasını, tahtaların yontulmasını, çivilerin çakılmasını emretti. Derken I binayı, hiçbir kimsenin binasının ulaşamayacağı bir derecede, oldukça sağlam «aptılar. Derken Allah Teâlâ, güneş batarken, Cebrail (a.s)'i gönderdi. Cebrail (a.s) ona kanadıyla vurdu, bunun üzerine onu, üç parçaya ayırdı. Bir parçası Firavunun ordusu üzerine düştü, böylece bir milyon adam öldürdü.. Bir parçası, o denize düştü, :• r parçası da batı tarafına düştü. Onun ustalarının, yapımcılarının hepsini imha etti."

Bu kıssa hakkında şu da rivayet edilmiştir: Firavun o kulenin tepesine çıktı. Semaya doğru bir ok attı. Allah onu fitneye düşürmek istemişti. Derken o ok kana : - anmış olarak döndü. Bunun üzerine Firavun, "Musa (a.s)'nın ilahını Öldürdüm!" Dedi. Bu sözü söyledikten sonra, Allah Teâlâ, o kuleyi yıkması için Cebrail (a.s)'i pönderdi.

Bazıları da, Firavun'un o kuleyi yaptırmadığını ileri sürerek şöyle demişlerdir: z." yüksek dağın tepesinde bulunan bir kimsenin gökyüzünü yeryüzünde iken jü gibi göreceğini bilmelerine rağmen, onlardan aklı başında olan kimselerin, uenin yüksekçe yapılmasıyla gökyüzüne yaklaşabileceklerini sanmaları uzak bir Bunun böyle olduğundan şüphe eden, akıl sınırları dışına çıkmış olur. yeryuzüne atılan ok ve onun, kana bulaşmış olarak geriye dönmesi hususundaki diz os böyledir. Çünkü, akit başında olan herkes, o okun gökyüzüne ulaşamayacağını • su hususta çaba gösteren herkesin, ancak deli olabileceğini bilir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'da naklettiği bu kıssayı, yanlış olduğu aklın bedâhetiyle bilinebilen bir manaya hazfetmek, akla ve dine uygun düşmez. Binâenaleyh bu, Kur'an-ı tenkid etmeyi içten içe arzu eden herkes için kapı açmak olur.

Bu sebeple doğruya en yakın olanı, şöyle denilmesidir: "O, böyle bir şey yapmayı düşündü ama yapmadı." Veyahut da, bu ifadenin, Firavun'un, "Sizin benden başka bir tanrınızı bilmiyorum" şeklindeki sözünün bir devamı olmasıdır. Yani, "bir yaratıcının varlığını delil ile ispat etmeye imkan yoktur. Çünkü, yıldızların hareketten, bu âlemlerin değişmesi hususunda yeter sebeptir. O yaratıcıyı histerimizle de isbat etmenin imkanı yoktur. Çünkü, O'nu hissetmek, ancak göklere yükselmekten sonra mümkün olur. Bu ise, yapılmasına imkân bulunmayan şeylerdendir" demektir. İşte bu noktada Hâmân'a, "Haydi benim için, çamurun üzerinde ateş yak da bana büyük bir kule yap" dedi. O, bu sözü alay olsun diye söyledi. Yani, "saydığım bu şeylerin toplamıyla da, o yaratıcının varlığına dair bir delilin olmadığı tesbit edilmiş oldu" demektir. Daha sonra bu delillerin neticesini de buna bağlayarak, "Mamafih, onu kesin yalancılardan sanıyorum" demiştir. Bu açıklama, bunun dışında kalan açıklamalardan daha evlâ ve uygundur. 62[62]

---

[61] 61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/520

Hâmân'a İnşaat Emri Vermesi

Üçüncü Bahis: Firavun, "EyHâmân, haydi benim için, çamurun üzerinde ateş yak" demiş, "Benim için tuğlalar ve kiremitler pişir ve onları hazırla, edin..." dememiştir. Çünkü, Hâmân, o tuğla işini yapanların ilkidir. Binâenaleyh, bu demektir ki, o bu sanatı biliyor. Bir de bu şekilde ifade kullanmak, Kur'ân'ın fesahatine daha uygun ve zorba kimselerin sözlerine daha da çok benzer. Veziri olduğu halde Hâmân'a, çamur üzerine ateş yakmasını emretmiş ve ona sözün ortasında "ey" edâtıyla nida etmiştir ki, bu, o Firavun'un büyüklük ve zorbalık tasladığının bir delilidir. 63[63]

Ittıla Kelimesinin Manası

(Ayetteki, ifadesine gelince) tulü1 ve Ittıla' kelimeleri, yükselmek anlamına gelir. Nitekim aynı manada "Tala'a'l-cebele ve ttala'a" "Dağa yükseldi, tırmandı" denilir.
Ayetteki, "Kendisi de, askerleri de yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar" cümlesine gelince, bil ki, "hak ile büyüklenmek, ancak Allah'a mahsustur. Binâenaleyh, gerçekte büyüklük, tekebbür, yani şan hususunda büyüklüğün zirvesinde olmak, ancak Allah'a aittir. Nitekim bir hadisti kudsîde, Hz. Peygamber (s.a.s) Cenâb-ı Allah'dan şöyle nakletmiştir: "Kibriya cübbem azamet elbisemdir. Binâenaleyh, onlardan birinde, her kim bana ortak olmaya kalkışırsa, onu cehenneme atarım."64[64] Binâenaleyh, O'nun dışında kalan, büyüklük taslayan herkesin, bu büyüklük taslaması haksız olacaktır. 65[65]

İkinci Mesele

Cübbâİ şöyle der: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın Firavuna hakimiyet vermediğine delalet eder. Aksi halde bu, haklı
bir hakimiyet olurdu. Her istilâcının durumu da böyledir. Nitekim istilâ ettiklerinde, Emevîlerin melikleri de mülklerinin Allah Teâlâ tarafından olduğunu iddia etmişlerdi. Çünkü Allah Teâlâ, Allah'ın hükmünü gasbeden, herkes hakkında, onun bunu, haksız yere aldığını beyan buyurmuştur." Bil ki bu izah, zayıftır. Çünkü, o mülkün ona ulaşması, ya kendisindendir, ya Allah'tandır, yahut da ne ondan ne de Allah'tandır. Binâenaleyh, eğer o ondan ise, daha niçin, o mülke ondan başkası da kadir olamasın? Nice aciz kimseler vardır ki, bir işi idare eden pekçok kimseden, daha kuvvetli ve daha akıllıdır. Yok eğer, bu, Allah'tan ise, zaten maksat elde edilmiş olur. Yok eğer, diğer insanlardan ise, daha niçin, insanların temayülleri, (onları yönelten saikler, faktörler) falancayı destekleyip, falanı desteklememe şeklinde bir araya gelmiştir? Bil ki bu izah, hiçbir akıllının şüpheye düşmeyeceği derecede çok net bir İzahtır.
Ayetteki, "ve bize döndürülmeyeceklerini sandılar" ifadesine gelince, bu ifade, onların Allah'ı tanıdıklarına, ne var ki, Öldükten sonra dirilmeyi kabul etmediklerine, bu yüzden de diretip

---

[62] 62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/521-522
[63] 63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/522
[64] 64[64] Müsned, 2/414,442,376; Ibn M«c«, zühd 16 (2/1397)
[65] 65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/522

isyan ettiklerine delâlet eder.
Ayetteki, "Bunun üzerine, hem onu, hem askerleriniyakalayıverdik ve denize attık..." ifadesine gelince, bu, O'nun şanının büyüklüğüne ve hükümranlığının azametine delalet eden susturucu sözler cümlesindendir. Cenâb-ı Hak onları, -her ne kadar, büyük kalabalık ve son derece fazla iseler de-, hakir kılmak ve onların sayılarını ve hazırlıklarını hafife almak için, bir şahsın, bir hamlede eline alıp da denize fırlattığı çakıl taşlarına benzetmiştir. Cenâtb-ı Hakk'ın, "Orada sabit ve yüce (dağlar) vücuda getirmedik mi?" (MürMi*t,27); "Yerler, dağlar yerlerinden kaldırılıp da yekdiğerine bir çarpışla hepsi toz haline geldiği (zaman)" (Hakka, 14) ve "Allah'ın kadrini, layık olduğu tarzda bilemediler. Halbuki, Kıyamet günü bütün yeryüzü (ancak) O'nun kabzasindadır. Gökler de O'nun elinde dürülmüşlerdir"(Zümer.e?) ayetleri de bunun gibidir. Allah'ın bütün bunlardan maksadı, kendisine güç yetirilen herşeyin, ne kadar büyük olsalar dahi, kendi kudretine nisbetle Önemsiz ve hakîr olduğunu anlatmaktır. 66[66]

Cehennem Öncüleri

Ayetteki, "Biz onları, ateşe davet eden öncüler yaphk..." ifadesine gelince, ehl-i sünnet âlimleri, Allah Teâlâ'nın, hayrın ve şerrin yaratıcısı olduğu hususunda, bu ayete de tutunmuştur. CübbâÎ ise şöyle der: ifadesiyle, "Biz, onların halinin bu olduğunu belirttik ve onları bu şekilde adlandırdık..." manası kastedilmiştir."
"Onlar, o çok esirgeyici Allah'ın bizzat kulları olan melekleri de dişi saydılar..." (Zuhrui, 19) ayeti de bu anlamdadır. Dilciler de, Arapça'daki ve (Fessakahû-behhalehû) ifadelerinin manasının, "o onu fâsık addetti; cimri olarak niteledi..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Yoksa, Allah onları imanlı olarak yarattı anlamında değildir. Çünkü Allah onları yaratırken, onlar "çocuk" idiler. Ka'bî de şöyle der: "Cenâb-ı Hak, onları, yaptıkları o şeylerle başbaşa bırakıp, cezalarını peşin olarak vermediği ve onlar kâfir oldukları halde, onları zorla bu işten alıkoymadığı için, "biz onları öncüler yaptık..." buyurmuştur. Bu tıpkı, ayet nazil olduğu zaman küfürlerini artırdıkları için, Cenâb-ı Hakk'ın, 'Takat (o sureler)... küfürlerine küfür katıp arttırdı... "(Tevtbe,) ayeti gibidir. Bunun bir benzeri de şudur: Bir kimse, vermesi mümkün iken veren kimseye ağır gelen bir şeyi ister, o da cimrilik eder vermezse, isteyen kimseye, "onu cimrileştirdin" anlamında denir."
Ebu Müslim ise şöyle der: "Bu ayetteki, "imamlar" kelimesinin anlamı, öne geçenler, liderler demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onların azabını peşinen verince, onlar, kendilerinden sonra gelen kâfirler için öncü ve lider olmuş olurlar.
Bil ki bu husustaki sözümüz, Cenâb-ı Hakk'ın, Meryem süresindeki, "Bizkâfirlerin başına, kendilerini alabildiğince tehyic eden şeytanlar gönderdik..." {Mwpm, 83) ayetinin tefsirinde geçmişti. Onların, ateşe davet etmelerinin anlamı, o ateşi gerektiren küfür ve günahlara davet etmeleridir. Çünkü hiç kimse, kesinlikle ateşe çağırmaz. Allah Teâlâ onları, bu konuda öncüler olarak nitelemiştir; çünkü onlar, bu konuda zirveye ulaşmışlardır. Böyle olan herkes, bu konuda kendisine uyulan bir lider olmaya namzettir. Sonra Allah Teâlâ, o azabın, onların başına, kurtuluşları mümkün olmayan bir tarzda ineceğini beyan etmiştir ki, bu da,"Kıyamet gününde ise, asla yardım olunmayacaklardır" ayetinin ifade ettiği husustur. Yahut da bunun anlamı, "Dünyada iken cennete çağıran öncülerin Kıyamet gününde yardıma mazhar olmalarının aksine, onlara yardım olunmaz..." demektir.
Cenâb-ı Hak, "Bununla beraber, dünyada onların arkalarına lanet taktık" buyurmuştur. Bu, "Allah'ın ve meleklerinin laneti onların üzerinedir" demektir. Cenâb-ı Hak, bu dünyada mü'minlere, onlara lanette bulunmayı emretmiş ve onların Kıyamet gününde de, makbuhînden, yani ilah? rahmetten uzaklaştırılmış ve lanetlenmiş kimselerden olduklarını beyan buyurmuştur. "Kubh", uzaklaştırmak demektir. Nitekim Leys şöyle der: "Arapça'da," Allah onu her türlü hayırdan uzaklaştırdı" anlamında, "Kabahahu'llâhu" denilir." Ibn Abbas (r.a)

---

[66] 66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/523

da, tabirine "yüzleri kara olmak, gözleri de gömgök olmak suretiyle uğursuzluğa duçar kılınmışlardandır..." manasını vermiştir. Netice olarak diyebiliriz ki, birinci görüşte olanlar, "kubh "u, manevî bakımdan kubh'a, yani kovma, İlahî rahmetten uzaklaştırma manasına alırlarken, diğerleri bunu, şeklen ve sûreten çirkinlik manasına hamletmişlerdir. Bu hususta şu da ileri sürülmüştür: Allah Teâlâ, onların şekillerini çirkinleştirdiği gibi, amellerini de çirkinleştirmeyi, böylece onlarda bu İki kepazeliği birleştirmiştir. 67[67]

Tevrat Basiret Kaynağı İdi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisine sımsıkı sarılmak gereken şeyin, Hat. Musa (a.s)'nın getirdiŞi şeyolduğunu beyan buyurarak, "Andolsun ki Musa'ya, evvelki nesilleri helak ettikten sonra, insanlar için basiretler, hidayet ve rahmet olmak üzere, o kitabı verdik..." buyurmuştur. el-Kitâb", Tevrat'tır. Allah Teâlâ onu, sayesinde, dinî konularda hakikatleri görecek olmaları açısından, "insanlar için basiret olmakla; kendisiyle istidlal olunduğu ve ona tutunanın, elde etmek istediği o mükâfaatı elde etmesi itibariyle "hidâyet" ve, kendisine kulluk eden kimselere karşı ilahî bir nimet olduğu için de, "rahmet" olarak vasfetmtştir. Ebu Said el-Hudrt, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ, maymunlara çevirdiği o belde halkı hariç, Tevrat'ı indirdiğinden beri, hiçbir nesli gökten ve yerden gelen bir azâb ile helak etmemiştir...68[68]
Ayetteki, "Umulur ki onlar,nasihat kabul ederler, diye" cümlesine gelince, bu, "düşünmeleri için, tefekkür etsinler diye..." demektir. Kâdî şöyle der: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, her mükelleften bu mükellef onu ister tercih etsin isterse etmesin, tezekkürde bulunmasını istediğine delalet eder. Bu ifadede, "Cenâb-ı Hak, tezekkürü, ancak tezekkürde bulunanlardan ister; tezekkür etmeyenlere gelince, bunun onlardan sudûrunu kerîh görür" diyen Cebrlyye'nin görüşünün iptal edilmesi bulunmaktadır. Halbuki, Kur'ân'ın nassı bu görüşü reddetmektedir." Biz diyoruz ki: Siz, Allah Teâlâ'nın, "Andolsun ki, cehennem için yarattık..." (A'raf, 179) ifadesini, netice manasına hamletmemiş miydiniz? Binâenaleyh, bu ifadenin burada da netice manasına hamledilmesi niçin caiz olmasın? Çünkü herkes için böyle bir tezekkür tahakkuk edecektir ki, bu da ahirette olacaktır. 69[69]

Kesin Bilgi Vahye Dayanır

"Musa'ya, o emri vahyettiğimiz vakit, sen batı tarafında değildin. Görenlerden de değildin. Fakat biz, (Musa'dan sonra) daha birçok nesiller yarattık da, uzun bir ömür sürdüler. Sen Medyen ahalisi içinde ikâmet edip, edici olup da ayetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş de değilsin. Fakat rasul gönderip bu haberleri vahyeden biziz. (Musa'ya) nida ettiğimiz vakit de, sen, Tûr'un yanında değildin. Fakat sen, Rabbinden bir rahmet olarak gönderildin. Ta ki senden evvel, kendilerini uyaran (bir peygamber) gelmemiş olan bir kavmi sen inzâr edesin... Olur ki onlar, iyice düşünüp nasihatim kabul ederler. Kendi elleriyle öne sürdükleri şeyler yüzünden, Kıyamet günü başlarına azap geldiğinde "Ey Rabbimiz, keşke bize bir peygamber gönderseydin de, biz de ayetlerine uysaydık, mü'minlerden olsaydık" diyecek olmasalardı... (seni göndermezdik)" (KaMs. 44-47). 70[70]

Mevsûfun Sıfatına İzafeti

Bil ki, bu ayetle ilgili birkaç soru vardır:
Birinci Soru: Ayetteki ca'nib mevsûf, el-Garbî kelimesi ise sıfattır. O halde daha nasıl mevsûf,

---

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/523-524
68[68] Kenzul-Ummal, 2/3020
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/525
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/526

sıfatına muzâf kılınmıştır?

Cevap: Bu, nahivciler arasında ihtilaflı bir meseledir. Basralılara göre mevsûfun sıfatına izafeti, ancak biraz sonra bahsettiğimiz husus? şartlar muvacehesinde caiz olur. KÛfelilere göreyse bu, kayıtsız şartsız caizdir. Basralıların delili şöyledir: Mevsûfun, sıfatına izafeti, bir şeyin, kendi kendisine izafetini gerektirir ki, bu doğru
değildir. Binâenaleyh, bu da caiz değildir. Bu iki şeyin birbirleri arasındaki bu İlgi ve münasebeti şu şekilde izah edebiliriz: Sen meselâ, "Bana zarff Zeyd geldi" dediğinde, zarif lafzı, kendi zâtında muayyen, fakat, kendisi için akıllılığın meydana geldiği o lafza nisbetle ise, meçhul (bilinmeyen) bir şeye delâlet eder. Binâenaleyh sen, Zeyd'i açıkça söylediğinde, biz, kendisi için akıllılığın tahakkuk ettiği o kimsenin Zeyd olduğunu anlamış oluruz. Bu sabit olduğuna göre, şimdi sen kalkar da, Zeyd'i ez-Zarff kelimesine muzaf kılarsan, Zeyd'i yine Zeyd'e muzaf kılmış olursun. Halbuki, bir şeyin, yine kendisine izafet edilmesi caiz değildir. Binâenaleyh, mevsufun sıfatına izafe edilmesinin de caiz olmaması gerekir. Ancak ne var ki, bu kelimenin aksi pekcok lafız kullanılagelmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın bu ayeti (Kasa*, 44) İle Beyyine. 5) (Hakka. 51) ayetleridir. Yine, denilmektedir. Binâenaleyh, Basralılar, bunların tevillerinin şöyle olduğunu ileri sürmektedirler: Daha sonra da sözlerine devamla şöyle derler: Bu gibi yerlerde muzâfun ileyh durumunda olan kelime, sıfat değil, mevsûftur. Ancak ne var ki, mevsuf hazfedilmiş, sıfatsa onun yerine kâim olmuştur. Binâenaleyh, burada bakılır; eğer bu sıfat, o mevsûf için belirlenmiş ve tayin edilmiş gibiyse, böyle bir izafet caiz olur; aksi halde, makbul olmaz. Baksana, sen, "Yanımda yeni para vardır" manasında, diyemezsin; ama, "fakih bir adama rastladım" anlamında diyebilirsin. Çünkü fakihin, ancak bir insan olduğu malumdur. Ama ceyyid-yeni, taze olan, dirhem de olur, başka şeyler de olur. Bu böyle olunca, o zaman şeklinde kullanılması caiz olur. Çünkü, kendisine "Cflnlb" kelimesinin muzaf kılındığı el-Garbî kelimesiyle nitelenen o şey ancak ya bir mekân ya da mekâna benzeyen bir şey olur. Binâenaleyh, hiç şüphesiz böyle bir izafet makbul olmuş olur. Diğerleri hakkındaki söz de aynıdır. Allah en iyi bilendir.

İkinci Soru: Ayetteki "Musa'ya o emri vahyettiğimiz vakit..." cümlesi ne demektir?

Cevap: Batı tarafı demek, Batı kıyısına düşen yer demektir ki, bu da Musa (a.s)'nın mîkatımn tahakkuk ettiği ve Allah'ın, levhalara emirler yazdığı Tûr dağındaki o yer demektir. Musa (a.s) için hükmedilmiş olan emir ise, ona vahyedilen o emirler mecmuu vahiy demektir. .. "sen değildin... "ifadesiyle de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitap edilmiştir. Buna göre mana, "sen bizim Musa (a.s)'ya vahyettiğimiz o mekânda değildin ve sen, o vahye veya ona vahyedilen şeye şahit olanlardan da değildin..." şeklindedir. Bu böyledir, zira, şahidin mutlaka hazır olması gerekir. Bu şe şahit olanlar ise, Hz. Musa (a.s)'nın o mîkat için seçip tercih ettiği nakiblerdir, temsilcilerdir.

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, "Sen batı tarafında değildin..." deyince, Hz. Muhammed (s.a.s)'in orada bulunmadığı anlaşılmış olur. Çünkü şahidin, mutlaka bulunması gerekir. Binâenaleyh, daha yeniden ikinci kez, "Görenlerden de değildin" denilmesinin hikmeti nedir?

Ctvap: İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bu ifadenin takdiri şöyledir: "Sen orada bulunmadın. Şayet orada bulunmuş olsaydın da, o hâdiseleri müşahede edemezdin. Çünkü orada, müşahede etmeden ve görmeden de bulunmak mümkündür."

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat biz, (Musa'dan sonra) daha birçok nesiller yarattık..." buyruğu, bir önceki ifadeyle nasıl alâkalıdır ve hangi yönden, birinci cümleden istidrâk yapılmıştır?"

Cevap: Ayetin manası şöyledir: "Ancak ne var ki, biz, Musa (a.s)'nın devresinden senin dönemine kadar olan zaman arasında, pekook nesiller yarattık. Derken, onların ömürleri uzadı. Ve bu iş, senin içinde bulunduğun nesle, zamana kadar devam edegeldi. Gitgide bütün ilimler inkıraza uğradı. Binâenaleyh, seni onlara, peygamber olarak göndermek gerekti. Böylece de biz, seni peygamber olarak gönderdik ve sana, o peygamberlerin ve Musa (a.s)'nın hallerini bildirdik, haberlerini anlattık..." Netice olarak diyebiliriz ki: Cenâb-ı Hak sanki, "Sen, Musa (a.s)'ya ve onun başına gelenlere şahit olmadın. Ancak ne var ki, bütün bunları, sana biz vahyettik" demek istemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, fetret-i vahyi (vahyin kesintiye uğrama süresini) uzatmak demek olan o vahyin geliş sebebini zikretmiş, bununla neticeye işaret etmiştir. Binâenaleyh bu istidrâk, bundan sonra gelen iki istidrâke benzemektedir. Bil ki bu, o mucizeye dikkat çekmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Senin, bütün bunları orada bulunmadan, onları müşahede etmeden ve onlardan bunu Öğrenmeden haber vermende, senin peygamber olduğuna apaçık bir delalet bulunmaktadır" demek istemiştir ki, bu aynen, "Bize o Rabbinden bir mucize getirmeli değil miydi?"(Tim. 133) ayeti gibidir. 71[71]

Medyen Hakkında Bilginin Kaynağı

cümlesinin anlamı, "Sen orada mukîm değildin..."demektir."Ayetlerimizi onlardan okuyorsun..." ifadesine gelince, bu
hususta da şu iki izah yapılmıştır:
a) Mukatil şöyle der: "Sen, Medyen halkının içinde bulunmadın ki, Mekkelilere onların haberlerini okuyuveresin... "Bizseni, Mekkelilere peygamber olarak gönderdik ve bu haberleri sana, biz indirdik (vahyettik). Eğer böyle olmasaydı, sen bu haberleri bilmezdin."
b) Dahhak ise şöyle der: "Ey Muhammed (s.a.s), sen, Medyen halkına, o kitabı okumak için gönderilmiş bir peygamber değilsin. Böyle yapan, başkasıdır. Ancak biz, her zaman bir peygamber gönderilen olduk. Ve derken, Medyen halkına Şuayb'ı, seni de peygamberlerin sonuncusu olasın diye, Araplara gönderdik. 72[72]

"Sen Dağın Yanında DeğildirTin Manası

Ayetteki, "Nida ettiğimiz vakit de, sen, Tûr'un yanında değildin..." ifadesine gelince, Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, Hz. Musa (a.s)'ya o münacaat gecesindeki nidasıyla, onunla konuşmasını kastetmiştir. "Fakat sen, Rabbinden bir rahmet olarak gönderildin..." Yani "Biz, sana Rabbinden bir rahmet olarak (bunları) öğrettik..." demektir. İsa İbn Ömer, ref ile (rahmetim) şeklinde okumuştur ki, bu takdirindedir. 73[73]

Nidanın Bu Ümmete Yapıldığı

Müfessirler, ayetteki ifadesiyle ilgili olarak, şu diğer açıklamaları da yapmışlardır:
1)il yani, "Biz, Musa (a.s)'ya, "Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır.... Onlar selâmete erenlerin ta kendileridir" (A'rat, 156-157) dedik" demektir.
2) İbn Abbas şöyle der: "Bunun manası şudur: "Biz, senin ümmetine, atalarının sulbünde iken, "Ey ümmet-i Muhammed, siz bana duâ etmeden önce duanızı kabul ettim. Benden istemeden önce size verdim. Ve benden, bağışlanmanızı istemeden önce sizi bağışladım" diye nida etmiştik..." O, sözüne devamla şöyle der: "Allah bunu, Hz. Musa, Rabbiyle mîkat için yetmiş kişiyi seçerken söylemiştir..."
3) Vehb İbn Münebbih şöyle der: "Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ya, ümmet-i Muhammed'in faziletlerinden bahsedince, Hz. Musa (a.s), "Ya Rabbi, onları bana göster" dedi. Cenâb-ı Hak da, "sen onların zamanına ulaşamayacaksın. Ama, istersen, ben onların seslerini, sana duyurabilirim" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Musa, "Evet, ya Rabbi" deyince Allah (c.c), "Ey ümmet-i Muhammed" diye seslendi. Bunun üzerine onlar da, Cenâb-ı Hakk'a, atalarının sulbünde iken cevap verdiler de, Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, onların seslerini işittirdi, sonra da, İbn Abbas'ın zikrettiği gibi, "Siz bana dua etmeden önce sizin dualarınızı kabul ettim..." buyurdu.
Sehl İbn Sa'd, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Musa'ya o emri vahyettiğimiz

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/526-528
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/528
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/529

vakit, (habibim), sen batı tarafında değildin" ifadesi hususunda şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Teâlâ, mahlûkatı yaratmadan ikibin yıl önce, bir kitap, bir hüküm yazdı, o sonra da onu, Arşın üzerine koydu ve "Ey ümmet-i Muhammed, benim rahmetim gazabımı geçmiştir. Siz benden istemeden önce, ben size veririm; siz benden bağışlanmanızı istemeden önce ben sizi bağışlarım. Sizden kim, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed (s.a.s)'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna şehâdet ederek benim huzuruma gelirse, onu cennetime sokarım" diye nida etti.

Ayetteki "Ta ki senden evvel, kendilerini uyaran (bir peygamber) gelmemiş olan bir kavmi sen inkâr edersin" İfadesine gelince el-lnzâr, yazılan günahlara karşı, ilahî ceza ile korkutmak demektir.

Bil ki, Allah Teâlâ, Musa (a.s)'nın kıssasını anlatınca, H. Muhammed (s.a.s), "Batı tarafında değildin. Medyen halkı içinde ikamet etmedin ve Tûr tarafında da değildin" buyurmuş, bu üç ifadenin üçünü de zikretmiştir. Çünkü bu üç durum, Musa (a.s) için tahakkuk eden büyük hadiselerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Musa'ya o emri vahyetüğimiz vakit..." ifadesiyle, Tevrat'ın indirilmesi kastedilmiştir. Tevrat'in inmesi sayesinde de, Hz. Musa (a.s)'nın tebliğ ettiği din kemâle ermiş, şeriatı yerleşmiştir. Ayetteki, "Sen ikâmet edici değildin" ifadesi ile de, bu işin başlangıcı kastedilmiş olup, buna göre, kastedilen mana, "Biz o Musa (a.s)'ya, o işin ortasında nida ettik" şeklinde olup, bu nida edilen orta iş te, münacâtın yapıldığı gecedir. 74[74]

Araplara Önce Peygamber Geldi mi?

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu işler olurken orada bulunmadığını, beyan buyurunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderdiğini ve ona, alemlere rahmet olsun diye, bu durumları öğrettiğini bildirmiş, daha sonra da bu rahmeti "Ta ki senden evvel, kendilerine inzâr edici (bir peygamber) gelmemiş olan bir kavmi sen inzâr edesin" ifadesiyle açıklamıştır. Alimler bunun ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "Allah onlara, onlardan bir peygamber göndermemişti..." manasını verirken, bazdan da, "Peygamberlerin delilleri onlar için de geçerliydi. Ancak ne var ki, Allah Teâlâ o delilleri onlara bulup gösterecek olan kimseyi göndermemişti" demişlerdir. Diğer bazıları da şöyle der: "Mükellefiyetler hususunda, oraya bir fetretin girmiş olması, böylece Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'i, o mükellefiyetleri anlatmak ve o fetreti sona erdirmek için peygamber olarak göndermiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince, Keşşaf sahibi şöyle der: Birinci SjÎ (Leylâ), "imtinâiyye" olup, bunun cevabı mahzûftur. İkincisi ise, teşvik içindir. ifadesindeki fa. atf içindir. ifadesinde, 'nın cevabı yatmaktadır. Çünkü bu ifade, bir şeyi emretmenin o işi yapmaya sevkedici olması bakımından, emir hükmündedir. "Sevkeden ve "teşvik eden" ise, aynı vadiden, aynı manadandır. Binâenaleyh, buna göre mana, "Şayet onlar, daha önce işlerinin, oldukları şirk ve günahları sebebiyle (ktyamet günü) olunduklarında, bu şekilde, aleyhimize hüccet getirecek, "keşke bize de bir peygamber gönderseydin" demeyecek olsalardı, biz onlara peygamber göndermezdik" şeklinde olur. Yani, "Biz, o Resulü, işte böyle bir mazereti sona erdirmek için gönderdik" demek olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ta ki peygamberlerden sonra İnsanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın"(Nisa, ıes), "Ta ki, "Bize ne bir rahmet müjdeci, ne de bir azab habercisi gelmedi" demenize (meydan Wmasın..J"(Maw«.i8>ve "Ey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de şu zillete ve rüsvayhğa uğramamızdan evvel ayetlerine tabi olsaydık ya!" (Tah*. ı«) ayetleri,gibidir.

Bil ki, Allah Teâlâ, "Onlar, böyle bir mazeret beyan etmeyecek olsalardı, biz peygamber gönderecek değildik" dememiş, tam aksine "şayet onlara bir musibet gelmemiş ve böylece de bu mazereti öne sürmemiş olmasalardı, biz peygamber gönderecek değildik..." buyurmuştur. Allah, şu nükteden dolayı böyle ifade etmiştir: "Onlar şayet, dinlerinin bâtıl olduklarını

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/529-530

bildikleri halde, meselâ, bir ceza görmemiş olsalardı, böyle diyecek değillerdi. Tam aksine onlar bu sözü, başlarına o ilah? ceza geldiği için söylemişlerdir. Böylece bu, onların bu mazereti, küfürlerine dair bir pişmanlık duyduklarından dolayı getirmediklerine, tam aksine, onların bunu, o ilahî cezaya takat getiremedikleri için söylediklerine delalet eder ki, bunda da, onların küfürlerinin iyice yerleşmiş olduğuna ve o küfrün onların içinde kök salıp yerleştiğine bir dikkat çekme bulunmakta olup, bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Geri gönderilseler büe, yine vazgeçirilmek istendikleri şeylere döneceklerdir..."(Enam,28) ayeti gibidir. Bu ayette ilgili birkaç mesele vardır: 75[75]

Birinci Mesele

Cübbâi, lütuf fiillerinin vacib oluşuna dair bu ayetle istidlal ederek şöyle der. "Şayet bu, vâcib olmasaydı, o zaman onların "Bize bir peygamber gönderseydin de, ayetlerine tâbi olsaydık..."(Taht, 134) deme hakları olmazdı.
Zira inanmalarına kesin olarak vesile olacak şeyin kendilerine gönderilmemesi de lütfün vücubuna muhalif olanlara göre- caizdir. Yaratılmasında fayda olma mümkin de mutlaka yaratılır. 76[76]

İkinci Mesele

Ka'bî bu ayetle, Allah Teâlâ'nın» kullarının mazeretlerini kabul edeceğine istidlal etmiş ve şöyle demiştir: "Durum, ehl-i sünnetin söylediği gibi, Allah'ın hüccetleri kabul etmeyeceği şeklinde değildir. Bununla, Hakk Teâlâ'nın "O (Aliah) yaptığından sorumlu tutulmaz" (Enbiya, 23) ayetinden kastedilenin ehl-i sünnetin zannettiği mana olmadığı ortaya çıkar. Allah'ın kullarının mazeret ve hüccetlerini kabul edeceği sabit olunca,kulun flitini Allah'ın yaratmamış olması gerekir. Aksi halde kâfir, Allah'a karşı en büyük hüccete sahip olurdu." 77[77]

Kadi’nin Bazı iddialarına Cevap

Kâdî şöyle der: "Ayetin bu ifadesinde, şu yönlerden Cebriye'nin görüşünün batıl olduğuna delil vardır:
1) Onlara kalsa, insanların hakka tabi olmaları ve imanları, Allah'ın bu imanı onların kalblerinde yaratmasına bağlıdır, ister resul gönderilsin, ister gönderilmesin (halbuki ayet resul göndermenin önemini bildirmektedir).
2) İster peygamber gönderilsin, ister gönderilmesin, Allah insanlarda, buna dair bir kudret yarattığında, bu işlerin meydana gelmesi gerekir.
3) Onlara ister peygamber gönderilsin, ister gönderilmesin, Allah bu işin olmasını istediğinde, bu işin olması gerekir. O halde, Cebrfyye'nin (ehl-i sünnetin) "Bu, "eğer ontann fiillerinin, Allah'ın mahlûku olduğunu kabul etme halindedir" şeklindeki sözlerinin ne manası vardır?
Kâdî 'ye şöyle denebilir: "Farzet ki sen yaratma ve irade meselesinde, (ehl-i sünnete) karşı çıkıyorsun. Fakat, "ilim" meselesinde, onlarla aynı görüştesin. Dolayısıyla Allah o insanlardan inkarın sâdır olacağını bildiği zaman, bunun meydana gelmesi gerekir mi gerekmez mi? Eğer gerekmezse, o zaman, Allah'ın o inkarın, meydana geleceğini bilmesine rağmen, meydana gelmemesi mümkün olmuş olur. Halbuki bunun mümkün olduğunu söylemek, iki zıt şeyi aynı anda kabul etmek demektir. Eğer o inkarın meydana gelmesi gerekirse, o zaman bizim aleyhimize delil getirdiğin şey, senin aleyhine de delil olur.
Bil ki Kâdî'nin sözü her nekadar güzel ve kuvvetli ise de, bu kendisinden kurtuluş olmayan

---

[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/530-531
[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/531
[77][77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/531

tenakuz ihtiva ediyorsa, akıllı olan bir kişi, nasıl olur da ona itimat edebilir? 78[78]

İlahî Vahyin Birliği

"(Fakat) şimdi onlara tarafımızdan o hak gelince, "Musa'ya verilenler gibi, ona da verilmeli değil miydi?*' derler. Onlar, daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi? "iki sihir birbirine destek oldu" dediler. Keza, "Doğrusu biz hepsini inkâr edicileriz" dediler. De ki: "Eğer sâdık kimseler iseniz, Allah tarafından bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin de, ben ona uyayım" Sana yine icabet etmek istemezlerse, bil ki onlar sırf heva-ü heveslerinin arkasında gitmektedirler. Halbuki Allah'tan bir delil olmaksızın, kendi hevâsma uyandan daha sapık kim olabilir? Şüphe yok ki Allah zâlimler duyurduk. Bundan evvel kendilerine kitap verdiğimiz kimseler buna inanmışlardır Onlara (Kur'ân) okunduğu zaman, "Buna inandık, şüphesiz ki bu Rabbimİzden gelen bir haktır. Gerçekten biz, bundan evvel de İslâm'ı kabul etmiş kimselerdik" derler. İşte bunlara, sabır ve sebat etmelerinden ötürü iki kat mükâfaat verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle defederler. Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden infâk ederler. Bunlar boş söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirdiler ve "Bizim amellerimiz bize, sizin amellerini size aittir. Size selam (olsun). Biz câhillere bulaşmaya tenezzül etmeyiz" derler"(Kasas, 46-55).
Bil ki Allah Teâlâ, onların, korktukları zaman, "Hey Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillete ve rüsvaylığa uğramamızdan evvel ayetlerine tabî olsaydık ya"(ru\&, 134) dediklerini nakledince, Mekkelilere peygamber gönderdiğinde oe Mekkelilerin, "Musa'ya verilen (mucizeler) gibi, ona da verilmeli değil miydi?" dediklerini beyan etmiştir. Binâenaleyh bu kâfirler, peygamber gönderi I mezden önce : r şüpheye, gönderildikten sonra da başka bir şüpheye tutunmaktalar. Böylece haktan sapma ve inadlaşma dışında herhangi bir maksatlarının olmadığı ortaya çıkmış oluyor.79[79]

Vahy, Farklı Tarzlarda Gelir

Ayetteki, "Onlara tarafımızdan hak gelince..." ifadesi, "Onlara, diğer mucizelerin yanı sıra, mucize olan bir kitapla tasdik edilmiş o peygamber geldiğinde bu peygambere "toptan indirilen kitap, âsânın yılana, elin bembeyaz hale dönüşmesi, denizin yarılması, bulutun onları gölgelemesi, taşın yarılıp su fışkırması, kudret helvası •e bıldırcın etinin indirilmesi, Allah'ın Musa (a.s) ile konuşması, levhalarda emirler yazılması ve diğer mucize ve ayetler gibi, Musa (a.s)'ya verilen şeylerin aynısı verilmeli değil miydi?" derler, işi sarpa sardırmak ve yokuşa sürmek için bazı isteklerde olunurlar. Bu tıpkı onların, "Ona bir hazine indirilmeli değil miydi, yahut kendisiyle r riikte bir melek gelmeli değil miydi" gibi sözler söylemeleri" gibidir.
Bil ki onların istedikleri şeylerin meydana gelmesi gerekli değildir. Çünkü :eygamberlerin mucizelerinin aynı olması ve onlara indirilen kitapların benzer şekilde gelmesi gerekmez. Çünkü kulların menfaati Tevrat'ın toptan indirilmesinde, Kur'ân'ır ise parça parça indirilmesindedir. 80[80]

Yahudilerin Vaktiyle Hz. Musa (a.s)'yı İnkârları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerine "Onlar daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?" diyerek karşılık verilmiştir Alimler "inkâr etmediler mi?" ifadesindeki "onlar" zamirinin kime râcî olduğu hususunda j.u değişik izahları yapmışlardır:
1) Yahudiler, Kıireyş'e, Hz. Muhammed (s.a.s)'den, Hz. Musa (a.s)'ya verilen mucizelerin aynısın^etirmesini istemelerini söylediler. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak "Onlar, daha evvel

---

[78] 78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/531-532
[79] 79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/532-533
[80] 80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/533-534

Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?" buyurdu. Bu, "Ey, o apaçık net mucizelere rağmen, Hz. Musa (a.s)'nın karşısına böyle bir istekle çıkan yahudiler, sizler de onu inkâr etmemiş miydiniz?" demektir.
2) Bu talepte bulunanlar, "Mekke kâfirleridir. Hz. Musa (s.a.s)'yı inkâr edenler de, onun zamanında olan kimselerdir. Fakat Allah Teâlâ onları, aynı kabul etmiştir Çünkü bunların hepsi de, küfürde ve işi sarpa sarmada aynıdırlar.
3) Kelbî şöyle der: Mekke müşrikleri, Medine yahudilerine, Hz. Muhammed (a.s)'in durumunu sorup araştırmak için bir heyet gönderdiler. Bunun üzerine onlar. "Biz Muhammed (s.a.s)'i, aynen Tevrat'ta bahsedilen sıfat ve Özellikleri ile bulmaktayız" dediler. Heyet, Mekke müşriklerine dönüp, yahudilerin söylediklerin haber verince, Mekke müşrikleri, "Muhammed (s.a.s), nasıt bir sihirbaz ise, o (Musa (a.s) da) bir sihirbazdı" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onlar, daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler mi?" buyurmuştur."
4) Hasan el-Basrî şöyle der: "Arapların, tâ Hz. Musa (a.s) zamanında soyla-vardı. Buna göre ayetin manası, "Bu Mekke müşriklerinin ataları da, Musa (a.s) ve Hanın (a.s) haklarında, "Onlar iki sihirbaz" diyerek kâfir olmamışlar mıydı?" şeklinde olur/'
5) Katftde şöyle der: "Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki o yahudiler, daha Önce Hz. Musa (a.s) 'ya verilmiş olan, Hz. İsa (a.s) ve Hz. Muhammed (s.a.s) ile ilgili müjdeleri inkâr edip, "onlar iki sihirbazdır" dememişler miydi?"
6) Bence en açık görüşe göre, Kureyş ve Mekke kâfirleri bütün peygamberler inkâr ediyorlardı. Sonra buna rağmen, Hz. Muhammed (s.a.sj'den, Hz. Musa (a.s)'nr mucizeleri gibi mucizeler getirmesini isteyince, Allah Teâlâ, "Onlar daha önce sırf Musa (a.s)'ya verilenleri inkârla kalmayıp, bütün peygamberlere verilenleri inkar etmemişler miydi?" demiştir. Böylece biz, onların bu İstekteki maksatlarının, işi yokuşa sürmek olduğunu anlamış oluyoruz. 81[81]

"İki Sihir Birleşti" İddiaları

Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların Hz. Musa (a.s)'ya verilenleri nasıl inkâr rini şu iki şekilde anlatmıştır:
a) Onlar, "Bunlar birbirini destekleyen iki sihirbazdı" demişlerdir. İbn Kesir, Ebu Aar. Medine kurrâsı, bunu elif ile "sahlrânl" şeklinde okurlarken; Kûfeliler, elifsiz Arak "sihrânı" (iki sihir) şeklinde okumuşlardır. Alimler, bu iki sihrin (sihirbazın) demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır: Bununla, birbirlerine destek :ı*r. Hz. Harun (a.s) ve Hz. Musa (a.s) kastedilmiştir, ijiüâi kelimesi, karışılıklı jardımlaşma, destek olma manasına olup, bu kelime idğâm ile şeklinde;
Sahlrani" ifadesi de, "sihirli-büyülü" manasında olarak, "sihrâni" şeklinde de 3« jnmuştur. Onlar, Hz. Musa (a.s) ve Hz. Harun (a.s)'u alabildiğine sihirbaz olarak aMemek için, onları "bizzat sihir" olarak ifade etmişlerdir. Pek çok müfessir ise attranl (iki sihir) şeklinde okunması halinde, bu kelime ile, Kur'ân ile Tevrat'ın «astedildiğini söylemişlerdir.
Ebu Ubeyde, elifli olan kıraati tercih etmiş ve "Çünkü insanların ve fiillerinin taatirine destek olması, kitapların birbirine destek olmasından daha uygundur" deniştir. Buna şöyle cevap verebiliriz: "Daha evvel de beyan ettiğimiz gibi, "sihrâni" İadesini o iki adam (Musa (a.s) ile Harun (a.s)) manasına almak mümkündür, âuıunla, iki kitabın kastedilmiş olduğu farzedilse bile, bu iki kitaptan herbiri diğerini »cviye ettiği için, mecazî olarak, "O ikisi birbirine destek oldular" denilmesi akıldan *zak birşey değildir. Bu tıpkı senin, "Haberler birbirlerini destekliyor" demene benzer. Bo izah, ancak biz ayetteki, "Onlar daha evvel Musa'ya verileni inkâr etmediler -.?" ifadesini, ya Mekke kâfirleri manasına, yahut da Hz. Musa (a.s) zamanındaki Kafirleri manasına aldığımızda geçerli olur. Ayetin siyakına uygun düşenin de bu olduğunda şüphe yoktur.
b) "Onlar, "Doğrusu biz hepsini inkâr ediyoruz" dediler." Bu, "Muhammed i a,s)'e, Musa (a.s)'ya ve diğer peygamberlere indirilenleri inkâr ediyoruz" demektir. sözün, yahudilere değil

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/534

de, ancak müşriklere uygun düşeceği malum olup, bu, O müşrikler, Hz. Musa (a.s)'nın onca mucizesine rağmen, onu yalanladıklarına göre, -er nekadar hüccetleri açık olsa bile, aynı inkârı Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapmalarına "ne manîdir?'demektir.

Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerini cevaplayınca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Doğruluğuna delil olacak şeyi getirerek De ki: "Eğer sadık kimseler iseniz, Allah tarafından bu ikisinden daha doğru bir -.tap getirin de, ben ona uyayım..." buyurmuştur. Bu, onların, onun aynısını getirmekten aciz olduklarına dikkat çekmedir. Zeccâc şöyle der: "Şartın cevabı olarak, ü^i (Ben ona uyayım) İfadesi, meczûm okunmuştur. Bunu merfû okuyan, ifadenin takdirini şeklinde yapmış olur."

Cenâb-ı Allah sonra, "Sana yine icabet etmek istemezlerse..." buyurmuştur. İbn Abbas, "Allah Teâlâ, bununla, "Eğer onlar, senin getirdiğin hüccetleri tasdik etmezlerse..." manasını kastetmiştir" derken, Mukâtil, "Eğer onların, bu ikisinden daha doğru bir kitap getirmeleri mümkün değilse..." manasını vermiştir ki bu mana, ayete daha uygundur. Buna göre, "icabet (kabul), bu duanın (isteğin) yapılmış olmasını gerektirir. Burada duâ nerede?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir kitap getirin" ifadesi bir emirdir. Emir ise, o işi yapmaya bir davet (bir istek)tir. 82[82]

Hevalarına Uyuyorlar

Cenâb-ı Allah sonra "Bil ki onlar sırf, hevâ-ü heveslerinin arkasında gitmektedirler" buyurmuştur. Bu, "Onlar, artık susmak mecburiyetinde bırakıldılar. Artık geriye sadece nevalarının peşinden gitme kalmıştır" demektir.

Allah Teâlâ sonra, onların bu yollarının, "Halbuki Allah'tan dosdoğru bir delil olmaksızın, kendi nevasına uyandan daha sapık kimdir?" buyurarak bozuk olduğunu beyan etmiştir. Bu, taklidin yanlışlığına dair delillerin en büyüklerindendir ve mutlaka istidlal ve delil getirmenin gerekli olduğunu gösteren bir ifadedir. "Şüphe yok ki Allah zâlimler güruhunu muvaffak etmez." Bu ifade, "Hiç şüphe yok ki şirk, büyük bir zulümdür"(Lokman, 13) ayetinden ötürü, bütün kâfirleri içine alır. Ehl-i sünnet âlimlerimiz bu ayeti, Allah'ın hidayetinin mü'minlere has olduğuna delil getirmişlerdir. Mu'tezile şöyle demiştir: Lütuf fiillerinin bir kısmının mutlak olarak verilmesi güzeldir. Bir kısmının ise, ancak lütfedilecek şahsın imanından sonra yapılması güzel olur. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın "Allah, hidayeti kabul edenlerin hidayetini artırmıştır"(Muhammed,inayetidir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, "Şüphe yok ki Allah zâlimler güruhunu muvaffak etmez" buyruğu, bu ikinci hususla ilgilidir. Bunu birincisine hamletmek caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ önceki ayette, peygamber göndermemenin onlar için oir mazeret sayılacağını beyan ettiğine göre, onları hidayete erdirmemesi, onlar için haydi haydi bir mazeret olur."

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini, ayetin bu ifadesiyle beyan edince, "Andolsun ki biz onlar için sözü birbiri ardınca indirip duyurduk" buyurmuştur. Sözün "tavsîTi, peşpeşe getirilmesidir. Bu,"Onları peşpeşe getirdi" ifadesindendir. Bu peşpeşe getirmeden, "Biz Kur'ân'ı, daha fazla va'z-u nasihat olsun ve hatırlatmaya vesile olsun diye, parça parça, peşpeşe indirdik" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü böylece insanlar, her gün başka bir hikmete muttali oluyor, yeni bir fayda öğreniyorlardı. Böylece de, hatırlamaya, va'z-u nasihat almaya o nisbette yakın bulunuyorlardı. Mânânın böyle olması halinde bu, onların, "Hz. Musa (a.s)'ya kitabın toptan verilmiş olması gibi, Muhammed (s.a.s)'e de kitabı toptan verilmeli değil miydi?" şeklindeki sözlerine bir cevap olmuş olur. Bununla, "Biz, va'z-u nasihat alma, böylece de küfürden iyice vazgeçmeleri için, peygamberlerin haberlerini ve peygamberleri inkâr eden kâfirlerin nasıl helak olduklarına dair kıssaları peşpeşe getirdik" manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yine mananın, "va'z-u nasihat almaları için, Kur'ân'ın mucize olduğuna dair delilleri tekrar tekrar ortaya koyduk" şeklinde olması da muhtemeldir. 83[83]

---

[82] [82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/535-536

Ehl-i Kitabın İnanma Borcu

Cenâb-ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine dair delilleri getirince, bu hususu "Bundan evvel, yani Kur'ân gelmezden önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, buna inanmış, yani Muhammed (s.a.s)'i kabul etmişlerdi." Binâenaleyh kitapları tanımayanların, haydi haydi teslim olması gerekir" diyerek te'kid etmiştir.

Alimler "kitap verdiğimiz kimseler" ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Katâde şöyle der: "Bu ayet, ehl-i kitaptan, hak şeriat üzere olan ve o şeriata tutunan, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilince, onu da tasdîk eden kimseler hakkında nazil olmuştur. Selman-ı Fârisi ile Abdullah b. Selâm (r, ahm) bunlardandır."

2) Mukâtil şöyle der: "Bu ayet, İncil'e inananlardan kırk kişi hakkında nazil olmuştur ki, bunlar, Cafer b. Ebi Talib (r.a) ite birlikte Habeşistan'dan gelen o geminin yolcularıdır."

3) Rifa'a b. Kurayza bunun, on kişi hakkında indiğini ve kendisinin onlardan biri olduğunu söylemiştir.

Fakat burada nazar-ı dikkate alınacak şeyin, sebeb-i nüzulün hususiliği değil, lafzın umumiliği olduğunu biliyorsun.Binaealeyh kendisinde ve hakkında bu özellik bulunan herkes, ayetin hükmüne dahildir.

Daha sonra Allah Teâlâ, bunların imanlarının çok güçlü olduğuna delalet edecek şayi naklederek, "Buna inandık. Şüphesiz ki bu Rabbimizden gelen bir haktır. Gerçekten biz, bundan evvel de İslâm'ı kabul etmiş kimselerdik" dediklerini Delmiştir. Ayetteki "Bu Rabbimizden gelen bir haktır" ifadesi, bir sebep manası Taşır, yani, "Bunun Allah katından bir hak olması, ona iman etmeyi gerektirir" ae-nektir. Ayetteki, "Biz, bundan evvel de İslâm'ı kabul etmiş kimselerdik" ifadesi o» onların, "Buna inandık" şeklindeki sözlerinin bir izahı gibidir. Çünkü bu imanın, samanının yakın veya uzak olması muhtemeldir. Bundan dolayı onlar, buna eskiden aari inandıklarını haber ve önişlerdir. Bu-onlann, Hz. Muhammed'in geleceğine dair --deyi önceki peygamberlerin kitaplarında^ a görmüş olmalarından ötürüdür. 84[84]

İki Kat Mükafat

Daha sonra Cenâb-ı Hak onları şu büyük övgüyle anarak, "işte bunlara, sebat etmekten ötürü iki kat mükâfaat verilecektir" buyurmuştur. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Onlara, bir, Hz. Muhammed peygamber olarak gönderilmezden önce onu bekleyip, ona iman ettikleri, bir de peygamber olarak gönderildiğinde ona iman ettikten için iki kat mükâfaat verilecektir. Bu, doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü Allah Teâlâ, onların, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderildikten sonra, onu tasdik edip, ona iman ettiklerini beyan buyurunca, onların, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce de iman etmekte olduklarını beyar buyurmuş, sonra da onların ücretlerinin iki kat olduğunu bildirince, ayetin bu manaya alınması gerekir.

2) Onlar, bir Hz. Muhammed (s.a.s)'den önce yaşamış olan peygamberlere imar ettikleri, bir de Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman ettikleri İçin, iki kat ücreti haketmişlerdir

3) Mukatll şöyle der: "Bunlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman edince, müşrikler onlara sövüp-saymışlar; ama onlar müşriklerin sözlerine aldırmamışlardır. Bundan dolayı, bir aldırmayışlarına, bir de iman edişlerine karşılık onlara iki ücret verilmiştir." Rivayet olunduğuna göre, onlar müslüman olunca, Ebu Cehil onlara lanet etmiş, ama onlar ona cevap vermemişlerdi. Süddî ise şöyle der: "Yahudiler, Abdullah b. Selam'ı ayıplayıp, ona sövüp

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/536-537

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/537

saydıkça, o, "Selam size" deyip geçmiştir." 85[85]

Kötülüğü İyilikle Uzaklaştırma

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Bunlar kötülüğü iyilikle defederler" buyurmuştur ki, bu, "Onlar, daha önce işlemiş oldukları günahları, taa: yaparak telafi ederler..." demektir. Bununla, "Onlar, kendilerine yapılan işkencelere affetmek ve aldırmamak suretiyle karşılık verirler" manasının kastedilmiş olmas muhtemel olduğu gibi, bu "hasene" (iyilik) lafzı ile, onları günahlardan kaçınmalar manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü günahtan kaçınmak da bir "hasene"dir. Yine bununla, yapılmaması halinde seyyie (kötülük) olan şeyler de bertaraf edilmiş olur. Bununla, tevbe etme, pişman olma ve tevbeyi sürdürmeni kastedilmiş olması da muhtemeldir. 86[86]

Rızık Haramdan da Olur

Daha sonra Cenâb-t Hak, "Kendilerini nzıklandırdığımız şeylerden infak ederler' buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, onları önce iman ile, "Bunlar kötülüğü iyilikle defederler" ifadesiyle bedenî; "Rızıklandırdığımız şeylerden infak ederler" ifadesiyle mâfî İbadetlere sahip kimseler olarak medh-ü sena etmiştir. Kâdt şöyle der: "Bu medh haramın rızık olmayacağına delalet eder." Kadî'ye şöyle cevap veririz: Bu ifadedeki (...den), ba'ziyyet (kısmiyyet) ifade eden bir kelimedir. Dolayısıyla bu, onların rızıklandınıldıkları şeylerden bir kısmını infâk etmek suretiyle bu medhe müstehak olduklarına delalet eder. Bu durumda, Kâdî'nin yapmış olduğu istidlal düşer.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunların taat ve güzel işlerle nasıl meşgul olduklarını anlattıktan sonra, cahillerden nasıl yüzçevirdiklerini de anlatarak, "Bunlar, boş söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler" buyurmuştur. "Lağv", aldırılmaması ve terkedilmesi gerekli olan, abes vesaire şeylerdir ki, onlar, böyle şeyleri duyuyor, ama buna girmiyor, aksine güzel bir şekilde, aldırmaksızın çekip gidiyorlardı. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, onların, "Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Size selam (olsun)" dediklerini bildirmiştir. Bu ifade hakkında Hasan el-Basrf'nin şu sözü ne güzel: "Selam, mü'minler arasında bir selamlaşma, kâfirlere (câhillere) karşı ise, bir kurtulma için kullanılır. Bunun bir benzeri de "Rahman'm kullan, yeryüzünde vakarla yürürler, cahiller onlara hitap ettiklerinde de "selam" derler" (Furkan, 63) ayetidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hususu, onlardan naklettiği, "Biz cahilleri aramayız" ifadesiyle te'kid etmiştir. Bu ifade ile, "Biz bâtıla, bâtılla karşılık vermeyiz" manası kastedilmiştir. Bazı kimseler, ayetteki bu ifadenin, "kıtal" (savaş) emriyle neshedildiğini ileri sürmüşlerdir, ama bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü savaşmak vâcib ise de, sefihliği bırakmak da mendubtur. 87[87]

Hidayet Allah'tandır

"Sen, sevdiğini hidayete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğine hidayet eder ve O, hidayete erecekleri daha iyi bilendir. Dediler ki: "Eğer biz, seninle birlikte hidayete uyarsak, derhal yerimizden yurdumuzdan olur, bir çırpıda imha ediliriz. Biz onları tarafımızdan bir nzık olarak herşeyin mahsullerinin gelip toplanacağı korkusuz bir haremde yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler" (Km», 56-57
Bil ki Hak TeâJâ'nın, uSen, sevdiğini hidayete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğine hidayet eder..." beyanı ile ilgili birkaç mesele vardır: 88[88]

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/538
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/538
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/538-539
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/539

Nüzul Sebebi

Bu ayetin zahirinde Ebu Talibin kâfir olduğuna bir delâlet yoktur. Zeccftc şöyle demektedir: "Müslümanlar, bu ayetin Ebu Talib hakkında nazil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü o ölürken, "Ey Abdimenafoğullart, Muhammed'e itaat edip, onu tasdik edin ki kurtulasınız, doğruya ermiş olasınız" demişti. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s), "Onlara iyiliği, kendileri için güzel olanı emrediyor, fakat aynı nasihati kendine yapmıyorsun" deyince, Ebu Talib, "Ey kardeşimin oğlu, ne istiyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s) "Senden tek kelime istiyorum. Zira dünyada son gününü yaşıyorsun. Senin "lâilâhe illallah" demeni istiyorum. (Eğer bunu dersen), Allah yanında senin için bu hususta şâhid olurum" dedi. Ebu Talib de, "Değerli yeğenim, senin sâdık olduğunu biliyorum. Fakat "ölürken kalbi yufkalaştı, ısrara dayanamayıp söyledi" denilmesinden hoşlanmam. Eğer benden sonra senin ve soyun hakkında, bir aşağılama, sövüp-sayma söz konusu olmasaydı, senin hayırhahlığına ve teessürüne bakarak, mutlaka bu sözü söyleyerek seni sevindirirdim. Fakat, büyüklerimiz Abdulmuttalib, Haşim ve Abdimenaf'ın dini üzere ölmek istiyorum" dedi." 89[89]

Hidayet Etmede Müşkil Durum

Hak Teâlâ bu ayette, "Sen, sevdiğini hidayete erdiremezsin" buyurmuş; bir başka ayetinde ise, "Şüphesiz sen, dosdoğru bir yola hidayet edersin" (şûra, 52) buyurmuştur. Bu iki ifade arasında bir tezat yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet ettiği, yapacağını söylediği "hidayet", davet ve açıklamadır; ona nisbet etmediği "hidayet ediş" ise, imana göğsü açma ve muvaffak i yy et verme manasındaki hidayettir. Zira bu imana muvaffakiyyet ve göğsü açma, kalbe verilen ve sayesinde kalbin hayat bulduğu bir nurdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimse..."{En-am, 122) buyurmuştur. 90[90]

Üçüncü Mesele

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, hidayet ve delalet konusunda bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayetteki, "Sen, sevdiğini hidayete erdiremezin. Fakat Allah dilediğins hidayet eder" ifadesi, her iki "hidayef'in de aynı manaya olmasını gerektirir. Çünkü "Sen hidayete erdiremezsin" ifadesindeki hidayet ile bir şey; "fakat Allah dilediğine hidayet eder" ifadesindeki hidayet ile başka birşey kastedilmiş olsaydı, o zaman ayetin nazmı bozulurdu. Hem sonra ayette gecen hidayet ile, ya delillerin açıklanması, ya cennete davet, veya cennetin yolunu tarif, yahut kalblerde mecburî (zarûrî-kesin) olarak marifetullahı yaratmak, veyahut da kalblerde, mecburî olmaksızın marifetullah kastedilmiştir. Bununla "delillerin beyan edilmesi" manasının kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bu manada herkese "hidayet" etmiştir. Binâenaleyh bu hidayet, Cenâb-ı Hakk'ın bütün insanlar için söz konusu olmadığını bildirdiği o hidayetten başkadır. "Cennete davet" manasındaki hidayet hakkındaki sözümüz de böyledir. "Cennetin yolunu tarif" manasındaki hidayet de bu ayetten kastedilmemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, bu hidayeti kendi meşîetine bağlamıştır. Cennetin yolunu tarif ise, Allah'ın meşîetine bağlanmamıştır. Çünkü cennetin yolunu tanıtma işi Allah'a vâcibtir. Vâcib olan ise, meşîete (iradeye) bağlanamaz.

On dinar borcu olan kimsenin, "İstersem bu on dinarı veririm" demesi doğru değildir. Zorlama, mecbur etme manasındaki hidayet de caiz değildir. Çünkü böyle bir şey, onlara göre, mükellefler hakkında, Allah'tan sadır olması doğru değildir. Doğru olmayanı (kabîhi) yapmak ise, ya cahilliği, ya o işe olan ihtiyacı gerektirir. Bu ikisi de Allah hakkında

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/540

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/540

imkansızdır. İmkansızı gerektiren de imkansızdır. Binâenaleyh bunun Allah'tan sâdır olması imkansızdır. İmkansızın, Allah'ın meşîetine bağlanması caiz değildir. Hidayetin manası hususunda saydığımız bu kısımlar bâtıl olunca, geriye ayetteki bu hidayet ile, "Allah, hidayeti ve marifetullahı kalbte yaratmak suretiyle, bu hidayeti bazı insanlara nasib eder, bazılarına ise vermez" manası kastedilmiştir. Çünkü Allah yaptığından mes'ul değildir. Ayetteki bu hidayeti bu manada aldığında, Kâdî'nin bu konuda ileri sürdüğü mazeretlerin tamamı düşer.

Ayetteki, "O, hidayete erecekleri daha iyi bilendir" cümlesi, Gaybı bilmek Allah'a mahsustur. Binâenaleyh O, bundan sonra hidayete erecekleri de, ermeyecekleri de bilir" demektir. 91[91]

Müşrik Arapların Tepkisinden Korku

Hak Teâlâ, onların şüphelerini zikredip, onlara çok net cevapler verip, bu konuda kendisinin hidayetinin olmadığı sürece, delillerin vazıh olmasının da yeterli olmayacağını beyan buyurunca, onların dünya halleriyle ilgili diğer bir şüphelerini nakletmiştir. Bu da onların, ^jî ^ uÜ»ı=İ ilü ^-^11 £^ Jl "Eğer biz, seninle birlikte hidayete uysak, derhal yerimizden olur, bir çırpıda imha ediliriz" şeklindeki sözleridir. Müberred şöyle der: "Hatf, hızlıca koparılmak, sökülmektir." Rivayet olunduğuna göre Haris b. Amir b. Nevfel b. Abdfmenaf, Resûlüllah (s.a.s)'a şöyle demişti: "Söylediğin şeyin doğru olduğunu kesinkes biliyoruz. Fakat bunu kabul etmemize mani olan, yerimizden yurdumuzdan koparılmamız, sürülüp çıkarılmamız korkusudur. Yani Araplar, bizimle savaşmak için toplanır ve bizi yerimizden yurdumuzdan sürüp çıkarırlar." Cenâb-ı Allah, bu şüpheye de birkaç yönden cevap vermiştir:

1) "Biz onları korkusuz bir haremde yerleştirmedik mi?" ladesi... Bu, "Size, içinde korku hissetmeyeceğiniz, endişeye kapılmayacağınız, bir yurt verdik" demektir. Bu, ya Arapların Harem-i Şerife saygı duyup, orada bulunanlara kesinlikle sataşmamalarından ötürüdür. Çünkü rivayet olunduğuna göre, cahil iye döneminde) Araplar, Harem'in dışında, çeşitli yağma ve baskın işlerini • aparlarken, Harem'in sakinlerine asla sataşmazlardı. Yahut da Hak Teâlâ'nın, "Kim oraya girerse, korkudan emin olur" {ma Imran, 97) beyanından ötürüdür.

2) "Herşeyin mahsullerinin gelip toplanacağı..." ifadesi... Allah feâlâ, bu diyarın, çeşitli afet, korku ve endişelerden uzak olduğunu beyan ettiği gibi, buradaki nimetlerin bol olacağından da bahsetmiştir. Çünkü ayetteki yücbâ "toplanır, gelir" manasına olup, bu, Arapların "suyu havuzda topladım" deyimlerinden alınmadır. Medine kurrâsı bunu tâ ile tücbâ; Kûfeliler ve Ebu Amr ise ya ile yücbâ şeklinde okumuşlardır. Çünkü "semerât" lafzının müennesliği, cemî oluşundan olup, hakiki müennes değildir. Binâenaleyh bunun fiilinin, lafzından ötürü müennes, manasından ötürü müzekker getirilmesi caizdir. Ayetteki, "herşey" ifadesi, "çoğu şeyler" manasına olup, "Ona herşey verildi" (Nemi. 23} ayetindeki gibidir. Velhasıl şunu diyebiliriz: Allah Teâlâ Harem-I Şerifi, her türlü kötülükten muhafaza edip, oradakileri emin kılıp, onlara, Allah'a ibadetten yüz çevirip, putlara ibadet ettikleri halde çokça rızık verdiğine göre, eğer onlar iman etmiş olsalardı, bu durum haydi haydi sürerdi.

Kâdî şöyle der: "Eğer Peygamber (s.a.s) onlara, "Sizin ileri sürdüğünüz, memleketinizden sökülüp atılma mazeretiniz gerçek olsa bile, bu husustaki deliliniz çok net ve açık olduğu için, ileri sürdüğünüz şey, iman etmeniz için yine de bir mazeret olmaz" demiş olsaydı, onlar kesilir kalırdı. Yahut peygamber onlara, "İman ederseniz, Kureyşlilerin sizi öldürmek ve benzeri şeylerle, sizi memleketinizden söküp çıkarmaları, sizin İçin bir şahadet gibi olur. Dolayısıyla bu da faydalıdır" demiş olsaydı, yine diyecek birşey bulamazlardı. Şayet Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, "Küfrünüze devam etmeniz halinde, kendisinden sakındırdığım o devamlı azabın yanında, memleketinizden sürülmenizin zararı bir hiç kalır" demiş olsaydı, yine apışıp kalırlardı. Fakat Hak Teâlâ, onların iman etmeleri halinde, o bölgenin adetinin böyle birşeyin cereyan etmemesi şeklinde olduğunu bilmiş olmaları açısından, memleketlerinden olma korkusunun mazeret olarak ileri sürmedeki yalanlarını ortaya koymak suretiyle, daha kuvvetli bir delil getirmiştir. Böyle birşeyin karşı tarafa açıklanmasının mümkün olması halinde, bu gibi

---

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/540-541

deliller, bahsettiğimiz önceki delillerden daha evla olur. işte bundan Ötürü Cenâb-ı Hak bu delili ileri sürmüştür. Ayet, sayesinde ehl-i bâtılın şüphelerini bertaraf etmeye imkan bulunan delillerin doğruluğuna delâlet etmektedir Burada geriye şu iki bahis kalmaktadır:

Birinci Bahis: Keşşaf sahibi, ayetteki "rızk" kelimesinin mansub oluşu hususunda şunları söylemiştir: "Eğer bu kelimeyi, mef'ûl-ü mutlak kabul edersen, mâkablindeki fiilin manasından ötürü böyle mansub olması caizdir.Çünkü "yücba" (toplanır) fiili ile, "yürzaku" (nzık olarak verilir)" fiilinin manası temelde aynıdır. Bu kelimenin mef'ûl-ü leh ("rızık için") manasında olması da caizdir. Eğer bu kelimeyi ism-i mef'ûl yani "merzûk" (rızık olarak verilen şey) manasına alırsan, sıfat ile tahsis edilen nekireden ötürü mansub kılınma gibi, "Semerât" kelimesi izafetle "tahassüs" kesbettiği için, "nzık" kelimesi "semerât'ın hâli olur.

İkinci Bahis: Alimlerimiz, "tarafımızdan bir rızık" ifadesini, kulun fiillerini Allah'ın yarattığı hususunda delil getirerek şöyle demişlerdir: "O rızıklar insanlara ulaşmıştır. Çünkü her yerden insanlar bu çeşitli rızıkları oradaki insanlara taşımışlardır. Binâenaleyh eğer kulun fiilini Allah yaratmamış olsaydı, bu şekilde "tarafımızdan" denilerek, bunun Allah'a izafe edilmesi doğru olmazdı.

İmdi eğer, "Bu şekilde bir nisbetin sebebi, Allah Teâiâ'nın bu duygu ve niyetleri, ' zıkları oraya götüreceklerin kalbine veren zat olmasıdır" denilirse, biz deriz ki: Bu duygu ve niyetler, her nekadar bir tercihi gerektirirse de, "Tercih tahakkuk ettiğinde vücûb (gereklilik) söz konusu olur. Bu durumda, bizim söylemek istediğimiz olur. Yok bu tahakkuk etmezse, nisbet etme işi, tamamen ortadan kalkar" diye defalarca açıklamıştık. Bil ki Allah Teâlâ, o rızıkların onlara ancak kendisi tarafından ulaştığını, bunun sebebinin ise şu olduğunu açıklamıştır: Onlar, her nezaman bunun böyle olduğunu bilirlerse, Allah'ın dışında hiç kimseden korkmaz ve Allah'dan başka hiç kimseden ummaz hale gelirler. Böylece de, onların nazarları, halktan kesilir, Halık'a yönelir. Bu da, imanın mükemmelliğinin, Allah'ın dışındaki herşeyden yüzçevirip, tamamen Allah'ın taatına yönelmeyi gerektirir. 92[92]

Zulmün Akıbeti

"Biz, (bol) geçimi ile halkı şımarmış nice memleketler imha ettik. İşte kendilerinden sonra ancak, pek az kimsenin konabileceği harap meskenleri... işte bütün bunlara biz vâris olduk. Senin Rabbin, memleketlerin ana merkezlerine, karşılarında ayetlerimizi okuyacak bir peygamber göndermedikçe o ülkeleri imha etmez ve biz, ahalisi zalimlerden ibaret olan memleketlerden başkasını helak edici de değiliz" (Kasas, 58-59).

Bil ki bu, o şüpheye ikinci cevaptır. Zira Allah Teâlâ, Mekkelilere has kılmış olduğu o nimeti hatırlatınca, bunun peşinden, dünya nimetlerine gömülmüş geçmiş ümmetlerin başına getirdiği şeylerden bahsetmiştir. İşte onlar peygamberlerini yalanlayınca, Allah, onlardan o nimetleri almıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, bu açıklamasının maksadı şudur: O kâfirler, "Biz, dünya nimetlerinin elimizden kaçmasından korktuğumuz için iman edemiyoruz" deyince, Allah Teâlâ onlara, o nimetleri elden kaçıracak olan şeyin, imana yönelmek değil, iman etmemekte ısrar olduğunu beyan etmiştir.

Keşşaf sahibi şöyle der: "Batar", zenginliğin verdiği şımarıklık ve kötülüktür Bu da, zengin olanın, Allah'ın hak ve hukukunu gözetmemesidir." Ayette-"ma'îşetehâ" kelimesi, ya tıpkı (A'raf, 155) ayetinde olduğu gibi harf-i cerrin hazfedilip, fiilin doğrudan doğruya ona birleştirilmesiyle, yahut da kendisine muzaaf mahzûf bir "zaman" kelimesinden ötürü mansubtur. Buna göre takdir "Geçim günlerinde şımaran..." şeklindedir. Yahut da, bu fiil "inkâr etti, nankör oldu" manasını taşıdığı için, kelime böyle mansub olmuştur.

Ayetteki, "İşte kendilerinden sonra ancak, pek az kimsenin konabileceği harab meskenleri.:." ifadesindeki istisna hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) İbn Abbas (r.a), "Bu, "Orada, bir günlüğüne, bir saatliğine misafir olan veya geçip giden

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/541-543

kimselerden başka hiç kimse durmaz" demektir."

2) Mana "Asi olmuş ve helak edilmiş bu insanların uğursuzluklarının izleri hâlâ o memleketlerde mevcuttur. Binâenaleyh onların soylarından, orada yerleşen herkes, pek azı müstesna, orada fazla durmaz. Çünkü, oranın ahâlisinin helakinden sonra oraya varis olanlar biziz" şeklinde olabilir. Oranın belli bir sahibi kalmayınca, "Burası Allah'ın varis olduğu yer" denilir. Çünkü mahlûkatı son bulduktan sonra, bakî kalacak olan sadece O'dur. 93[93]

İki Soruya Cevap: Mekke Müşrikleri Niçin İmha Edilmedi?

Daha sonra Hak Teâlâ, halkının şımarması yüzünden o memleketleri helak ettiğini belirtince, sanki birisi şu iki soruyu sormuştur:

1) Hz. Muhammed (s.â.s) gelmezden önce, onlar küfür ve inada gömülmüş olmalarına rağmen, Cenâb-ı Hak o kâfirleri niçin imha etmemiştir?

2) Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak geldikten sonra, kavminin mütemadiyen Allah'ı inkâr, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tekzîb etmelerine rağmen, niçin Hak Teâlâ onları helak etmemiştir?" İşte Cenâb-ı Hak, bunlardan birincisine, "Senin Rabbin, memleketlerin ana merkezlerine, karşılarında ayetlerimizi okuyacak bir peygamber göndermedikçe o memleketleri imha etmez" buyurarak cevap vermiştir.

Velhasıl Allah Teâlâ, önce peygamber göndermemenin o kavim için bir mazeret sayılabileceğini, binâenaleyh onları helak etmenin ancak peygamber gönderdikten sonra caiz olabileceğini beyan etmiştir. Müfessirler bu hususta şu açıklamayı yapmışlardır:

a) Bu ifade, "O beldenin iki ana merkezi ve bağlı şehirlerine, susturmak ve hertürtû mazeretlerini sona erdirmek için bir peygamber göndermedikçe.,." demektir.

b) Bu, "Senin Rabbin, ümmü'l-kurâ'ya (metropol, ana kente) yani Mekke'ye peygamber göndermedikçe, yeryüzündeki beldeleri imha etmez" demektir. Bu peygamber de, hâtemü'l-enbiya olan, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Ayetteki, "Karşılarında ayetlerimizi okuyacak..." ifadesi, ayetleri tebliğ eden ve gereğini yapan demektir.

Cenâb-ı Hak, ikinci soruya da, "Biz, ahâlisi zâlimlerden ibaret olan memleketlerden başkasını helak etmeyiz" buyurarak cevap vermiştir. "Zâlimler", "şirke düşerek kendilerine zulmedenler" manasınadır. Mekkeliler ise böyle değildi. Çünkü onların bir kısmı iman etmişti. Allah bir kısmının da ileride iman edeceklerini biliyordu. Bir kısmının ise, iman etmeyeceklerini, ama soylarından iman edecek kimselerin geleceğini biliyordu. 94[94]

Hayat Dünyadan İbaret Değil

"Size verilen herşey, dünya hayatının metaldir, onun süsüdür. Allah nezdinde olan şeyler ise, hem daha hayırlı, hem daha devamlıdır. Halâ akıllanmayacak mısınız? Şimdi kendisine güzel bir vaad ile söz verdiğimiz,

böylece de ona kavuşan kişi, dünya hayatının geçici zevki ile fâidelendirmediğimiz, sonra Kıyamet gününde huzurumuza getirilmişlerden olan kimse gibi midir?" (Kasas, 60-61).

Bil ki bu, o şüpheye verilen Üçüncü cevaptır. Çünkü onların şüphelerinin vardığı netice, "Biz, dini, dünyamızı elden kaçırmamak için terkettik" demelerine varıp dayanır. Böylece Cenâb-ı Hak, bunun büyük bir hata olduğunu; Allah'ın yanında olan şeyin ise, daha hayırlı ve daha devamlı olduğunu beyan buyurmuştur. Daha hayırlı olması şu iki şeyden dolayıdır:

a) Ahiretteki faydalar daha büyüktür.

b) Bu faydalar, her türlü şaibe ve kusurlardan arınmıştır. Dünya menfaatleri ise, zarar ve sıkıntılarla iciçedir; hatta, sıkıntı tarafı daha çoktur. Ahiretteki menfaatlerin bakî olmasına gelince, bu, o nimetlerin ardı arası kesilmeden devam etmesidir. Dünya menfaatleri ise, sonludur. Her ne zaman sonlu olan, sonsuz olanla mukayese edilirse, bir yok mesabesindedir.

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/543-544

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/544-545

Nasıl böyle olmasın ki? Cennettekilerin herbirinin nasibi, dünya menfaatlerinin bütününe kıyasla bir zerresinin okyanusla mukayese edilmesi gibidir. Bu açıklamamızdan, dünya menfaatlerinin,- ahiret nimetleriyle asla kıyas edilemiyecekleri ortaya çıkmış oldu. Binaenaleyh, dünya menfaatlerini ebedîleştirmek maksadıyla ahiret menfaatlerini terketmenin büyük bir cehalet olduğu ortaya çıkmış olur. Allah Teâlâ, buna dikkat edince, "Halâ akıllanmayacak mısınız?" buyurmuştur. Yani, "Dünya menfaatlerini ahiret menfaatlerine tercih etmeyen, sanki aklın ölçüleri dışına çıkmış olur" demektir. Şafiî (r.h) şöyle demiştir: "Bir kimse, malının üçte birinin, insanların en akıllısına verilmesini vasiyyet ederse, bu üçte bir, Allah'a tâatle meşgul olanlara verilir. Çünkü insanların en akıllısı, azı verip de çoğu alandır. Bunlarsa, ancak, Allah'a taatla meşgul olan kimselerdir." İmam-ı Şafiî sanki, bu hükmü, bu ayetten çıkarmış gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu tercihi, bir başka yönden de kuvvetlendirmiştir ki, o da şudur: Biz, Allah'ın nimetlerinin sona ereceğini, devamlı olan o azabın dünya nimetleriyle İçice olmadığını farzetsek bile, yine aklın sarîh beyanı, ahiret nimetlerinin dünya nimetlerine tercih edilmesi gerektiğini iktiza ederdi. Ya, o dünya nimetleriyle ahiret azabı birteşirse!... Binâenaleyh, hangi akıl, ahiret nimetlerinin dünya nimetlerinden üstün olduğundan şüpheye düşebilir?
İşte Cenâb-ı Hakk'ın "Şimdi kendisine güzel bir vaad ile söz verdiğimiz, böylece de ona kavuşan kişi..." ifadesiyle kastedilen de budur. Binâenaleyh bu kimse, Allah'ın kendisine, dünya metâından az bir şey verip, ahırette de, ilahî azaba duçar olanlar gibi olmuş olur. Bu ifadenin gayesi şudur: Onlar, "Dini, dünya için terkettik" deyince, Allah Teâlâ onlara şöyle demiş oldu: "Dünyanın peşinden ilahî cezanın zararı gelmemiş olsaydı bile, yine akıl, ahiret menfaatlerinin dünya menfaatlerine tercih edilmesini gerektirirdi. Nerde kaldı ki, bu dünyanın peşinden, devamlı olan bir azab gelecektir. Tercihi İtiraf etmede, daha etkili ve daha baliğ olsun diye, Cenâb-ı Hak bu cümleyi, soru cümlesi şeklinde îrâd etmiştir. Azaba duçar olan kimseler için lafzının tahsis edilmesi, Kur'ân'a ait bir örftür. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Hazır bulundurulanlardan olacaksın..." ($ıtı,57) ve "Onlar, behemehal ihzâren getirilecekler..."(SaHat, 158) buyurmuştur. Bu kelimenin lafzında da, bu manayı ihzar vardır. Çünkü, "ihzar", mükellefiyeti susturmayı ve boyun eğdirmeyi ihsas ettirmektedir. Bu ise, lezzet meclislerine değil, sıkıntı ve meşakkat meclislerine uygun düşer. 95[95]

Hesap Gününde Müşrikler

"O günde ki, (Allah), onlara nida edip, "Hani tanrılığını iddia edip durduğunuz ortaklarınız nerede?" diyecektir. (O gün), aleyhlerinde söz hak olanlar, şöyle derler: "Ey Rabbimiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir.
Kendimiz nasıl azmış isek, onları da öylece azdırdık. Biz onlardan beriyiz. Sana döndük. Zaten onlar bize tapmıyorlardı." (O gün onlara), "Çağırın ortaklarınızı" denilmiştir de, onlar da onları çağırmışlardır. Fakat bunlar onlara icabet etmemişlerdir ve (onların uğradıkları) azabı görmüşlerdir. Ne olurdu, hidayeti kabul etmiş olsalardı! Allah, o gün onlara nida edip, "Peygamberlere 'ne cevap verdiniz?" diyecektir. Artık o gün onlara karşı haberler kör olmuştur. Bu sebeple, birbirlerine bir şey soramazlar" (Kasa, 62-66).
Bil ki Cenâb-ı Hak bu ayetinde, Kıyamette kâfirlere şu üç şeyi soracağını beyan etmiştir:
1) Bu "O günde ki, (Allah), onlara nida edip, "Hani tanrılığını iddia edip durduğunuz ortaklarınız nerede?" ayetinin ifade ettiği husustur. Kâfirlerin Kıyamette, dünyada iken, yapageldlkleri o şeyin batıl olduğunu; tevhidin ve nübüvvetin doğruluğunu kesin olarak anlamış oldukları sabit olunca, Cenâb-ı Hak onlara, "Nerede taptıklarınız, Bana, ibâdette ortak koştuklarınız! Şefaat edeceklerini iddia ettikleriniz? Size yardım etmeleri ve sizi, başınıza gelen bu şeylerden kurtarmaları için, hani nerede onlar?" demiştir. 96[96]

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/545-546
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/547

Ne Demektir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, diyeceği o şeyi, yani azabın, sözün kendilerine hak olduğu kimseleri beyan etmiştir ki, ayette geçen kavi = söz'den maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kesinlikle, cehennemi cin ve ins ile dolduracağım"ıSecde, 13) hükmünün onlar hakkında gerçekleşmesidir. O halde, tabirinin anlamı, "o sözün gereği kendilerine hak ve vacib oldu..." demektir. Alimler, kendileri hakkında bu sözün vacib olduğu kimselerin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunların, dalalete davet eden o reisler olduğunu söylerken, bazıları, bunların şeytanlar olduğunu söylemişlerdir. 97[97]

Saptıranların İtirafı

Ayetteki, "Ey Rabbimiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir" cümlesindeki mübtedâ, onun sıfatı; mevsûfa raci olacak zamir ise, mahzûf olup; müteakiben gelen 'kelimesi, mübtedânın haberi; I£j& Uf ifadesindeki kâf da, mahzûf olan masdann sıfatı olup, kelamın takdiri, "Biz onla-azdırdık. Onlar da, bizim azdığımız gibi azdılar..." şeklindedir. Bu ifadeden kastedilen ise, "Bizim azgınlığımız, kendi irade ve ihtiyarımızla olduğu gibi, onların azıp sapmalar da, onların irade ve seçmeleriyle olmuştur..." demektir. Yani, "Bizim onları azdırıp saptırmamız, onları azıp sapmaya mecbur etmemiş, tam aksine onlar, o tür inanç ve amellere yönelme hususunda muhtar idiler..." demektir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, şeytanların söyleyeceklerini bildirdiği şu ayeti gibidir: "Şüphesiz Allah size sözür, doğrusunu söyledi. Ben de size vaad ettim amma, size yalana çıktım. Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin. Kendiniz kınayın..." {ibniûm, 22) ve, Cenâb-ı Hak İblise, "Benim kullarımın üzerinde senir. hiçbir etkin yoktur; azıp sapanlardan sana tâbi olanlar müstesna..." (Hicr. « demiştir. Binâenaleyh Cenab-t Hakk'ın "Sana tabi olanlar müstesna" beyanı, bu tâb olma işinin, şeytanın buna mecbur etmesi cihetinden değil de, kendileri cihetinden olduğuna delalet eder. 98[98]

Şeriklerin Uzaklaşmaları

Daha sonra, "Biz, onlardan, onların İnanç ve amellerinden berfyiz, sana döndük. Onlar bize tapmadılar; onlar ancak hevalanns taptılar" buyurmuştur. Hasılı kelâm, onlar, Kıyamette onlardan uzaklaşmışlardır Nitekim Cenâb-ı Hak, "O zaman arkalarından uyulup gidilenler kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşmıştır..."(Bakara. ıee) buyurmuştur. Hem, Cenâb-ı Hakk'ın. "Ortaklarım nerede?" ifadesiyle, o reislerin ve şeytanların kastedilmiş olması da imkânsız değildir. Çünkü onlar onlara itaat edince, onlar onları, taal hususunda, Allah'a şerik koşmuş gibi olurlar; binâenaleyh, ayetin lafzı bu manaya alınırsa, kendilerine tapılanların cevabı, "Ey Rabbimiz, onlar bize değil, tam aksine «endi fasit hevâ ve heveslerine taptılar..." demeleri olur.

2) Cenâb-ı Hakk'ın "Çağırın ortaklarınızı" denilmiştir de, onlar da onları çağırmışlardır. Fakat bunlar onlara icabet etmemişlerdir" ayetinin beyan ettiği husus. Doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: Bu, takrir, anlatma üslubu üzere söylenmiş bir ifadedir. Çünkü onlar, onları çağırmalarında bir fayda olmadığını biliyorlardı. Buna göre bu ayetten kastedilen -ana, "Onlar, şayet onları cağırsalardı bile, onlardan, yardım hususunda olumlu cevap sudur etmez ve azab kendileri hakkında sabit olur, değişmezdi..." şeklindedir. Sütün bunlar, azarlamak içindir. Bu ayetin ifadesinde, onları, ta dünyada iken bir caydırma ve men etme hususiyeti

---

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/547-548

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/548

bulunmaktadır. 99[99]

Keşke Bilselerdi

Ayetteki, "Ne olurdu hidayeti kabul etmiş olsalardı!" cümlesine zelince, pekçok müfessir, bu cümlenin başındaki lev'in cevabının mahzûf olduğunu ddia ederek, şu izahları yapmışlardır:
1) Dahhflk ve Mukfltil, "Hem tâbi olunanlar, hem de tâbi olanlar, o azabı görürler. Şayet onlar.dünyada iken hakikati bilmiş olsalardı, ahirette o azabı görmezlerdi" demişlerdir.
2) "Şayet onlar, dünyada iken, hidayete kavuşmuş olsalardı, bu azabın hak : duğunu bilirlerdi..."
3) "Onlar o azabı görünce, dünyada iken, hakka hakikate kavuşmuş olmayı arzularlar..."
4) "Şayet onlar, herhangi bir çâre elde edebilmiş olsalardı, onunla, bu azabı def ederlerdi..."
5) Azabı görmeleri, daha Önce hidayete ermiş olmalarının ne kadar gerekli ve faydalı bir iş olduğunu anlayacakları vakit gelmiştir. Bunun böyle olduğunu, "O pek çetin azabı görecekleri (ana) kadar onlar inanmazlar" (Şuara, 201) ayeti de te'kid eder. 100[100]

Hazf Bulunmadığını Düşünmek Evlâdır

Bana göre lev'in cevabı mahzuf değildir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz:
1) Allah Teâlâ onlara, "ortaklarınızı çağırınız" diye hitap ettiğinde, onların korkuları : zaman şiddetlendi ve onlar, başından vurulmuş şaşkına döndüler, herhangi bir şeyi göremez hale geldiler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onlar azabı gördüklerinde, şayet bir şey görmüş, ona kavuşmuş olsalardı. Ama onlar, o korkunun şiddetinden dolayı, hiçbir şeyi göremez hale geldikleri için, hiç "şüphesiz ki onlar, o azabı farkedememişlerdir" buyurmuştur.
2) Cenâb-ı Hak, o şurekâdan, yani o putların kendilerine seslenmesine cevap vermekten aciz olduklarını bildirince onlar hakkında, "azabı gördüklerinde hidayete ermiş olsalardı!" demiştir ki, bu, "Bu putlar, o azabı gördüklerinde, keşke, hidayete ermiş canlılardan olmuş olsalardı. Ancak ne var ki, o putlar, hiç de böyle değillerdir. Binâenaleyh, şüphesiz ki o azabı görememişlerdir" demektir.
Eğer ifadesinde vâv zamiri, ancak akıllı varlıklara uygun düşen bir zamirdir; öyleyse, bu zamirin o putlara raci olması nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, ifadesi gibidir. Bu ifadeler, o kavmin İnancına göre söylenmiş olan ifadelerdir. İşte burada da böyledir.
3) Buradaki görmek fiiliyle, kalbin fiili, yani anlama kastedilmiştir. Yani, "O kâfirler. şayet hakka ulaşmış olsalardı, bu azabın gerçek olduğunu, ta dünyada iken anlarlardı..." demektir.
Bana göre bu izahlar lev'in cevabının hazfedil meşine bina edilen izahlardan daha makuldür. Çünkü hazfi düşünmek, ayetin nazmını (düzenini) parçalamaya yol açmaktadır.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, ahirette, kâfirlere sorduğu üçüncü şey de Bu "Cenâb-ı Hak, o gün onlara nida edip. "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" diyecektir. Artık o gün onlara karşı haberler kör olmuştur" ayetinin ifade ettiği husustur. Yani, "O haberler onların hepsine, adeta kör olmuş gibi olur. Onlara ulaşmaz. Binâenaleyh onlar, "Bu nedenle, birbirlerine bir şey soramazlar."Yani, onlar birbirlerine, insanların müşkil meseleleri hususunda birbirlerine danışıp sormaları gibi, birşey soramazlar. Çünkü, onların hepsi de haberlerin kendilerine kapalı olması ve o haberlere cevap vermeme hususunda eş ve denktirler. Bu ifade fe umlyet şeklinde de okunmuştur. Peygamberler, o günün dehşetinden dolayı bu gibi sorulara cevap verme hususunda aciz kalıp, ne diyeceklerini şaşırarak, işi Allah'ın emrine havale ederlerse ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın "O gün de ki Allah bütün peygamberleri toplayıp da, "Size verilen o cevap nedir?' diyecek, onlarda, "Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gaybları hakkıyla bilen senst sen" diyecekler"immb, ıoq ifadesinden anlaşılan husustur. Artık sapıkların hallerinir ne

---

[99] 99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/548-549
[100] 100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/549

olacağını bir düşün! [101][101]

Kâdî'nin İtirazına Cevap

Kâdî şöyle der: "Bu ayet, Cebriyye'nın görüşünün bâtıl olduğuna delalet ede-Çünkü, kulların fiillerini şayet Allah yaratmış olsaydı ve o fiiller, Allah'ın kudret v« irâdesine göre meydana gelmiş olsalardı, o haberler onlara kör olmazdı ve onlar
Biz, senin bizde, onları yalanlamayı ve bunu gerektiren kudreti yaratmış olman sebebiyle o peygamberleri yalanladık..." derlerdi. Böylece de onların, Allah'a karşı aan delilleri çok net ve sarih olmuş olurdu. Daha önceki ifadeler hakkında da aynı söz geçerlidir. Çünkü şeytan, Allah'a, "Ben, senin bende azgınlığı yaratman suretiyle azdım ve azdırdım. Benim davet ettiğim kimseler de, bu davetimi, işte bundan dolayı <abul ettiler" dedi. Böylece de, bu husustaki onların delili, çok kuvvetli; gerekçeleri se apaçık olmuş olurdu."
Cevap: Kadî, medh ve zemme, sevap ve ikaba şamil hiç bir ayeti bırakmaksızın, onunla istidlalde bulunmayı tekrarlıyor. Onun bütün ayetlerdeki istidlalde bulunma şekli, nasıl böyle tek bir söz ise, aynı şekilde, bizim cevabımız da bir tek sözden ibarettir. Şöyle ki: "İman vaki olduğu halde, Allah'ın iman olmayacağına dair bilgisi, zâtları ve mahiyetleri gereği, birbirini nefyeden, iki zıddırlar. İmanın vaki olmayacağını bilmekle beraber, kişi, imânı varlık alemine sokmakla emrolunursa, o takdirde iki zıddı aynı anda yapmakla emrolunmuş olur."[102][102]
Kâdî'nınse bu açıklamasını teyid etmek İçin Kelâm ilmine dair kitaplarında, dayandığı şey şudur: "Bu mümkündür" diyenin sözü de yanlıştır, "mümkün değildir" diyenin süzü de." Doğrusu, vacib olan sükut etmedir. Şayet kâfir Rabbine karşı böyle bir sual irad etseydi, Rabbinin ona karşı sükûttan başka bir cevabı olmazdı. Böylece kâfirin bahanesi kuvvetli, özrü de meydanda olur. Böylece, problemin her iki taraf için de müşterek olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyisini bilendir. [103][103]

İrade Allah'ındır

"Ama tevbe ve iman edip de iyi amel işleyen kimseler, muradlanna erenlerden olacaklarım umabilir. Rabbin ne dilerse yaratır, ihtiyar eder. Onlar için ise, muhayyerlik yoktur. Allah münezzehtir. Eş tutmakta olduklarından
yücedir. Göğüsler neyi saklıyorsa, neleri de açıklıyorsa, Rabbin bilir. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. Önünde de sonunda da hamd O'nundur. Hüküm de O'nundur. Siz, ancak O'na döndürüleceksiniz" (Kasas. 67-70). [104][104]

Tevbe Kurtuluştur

Bil ki, Allah Teâlâ, azaba dûçâr olan kâfirlerin halleriyle onlara yöneltilen kınama ve azarları beyan edince, bunun peşinden, tevbeye teşvik edip küfürde direnmekten alıkoymak için, bu dünyada tevbe eden kimseyi anlatarak "Ama tevbe ve iman edip de iyi amel işleyen kimseler, muradlanna erenlerden olacaklarını umabilir" buyurmuştur. Buradaki asâ hakkında birkaç izah şekli vardır:
1) Bu ifade, kerîm kimselerden sâdır olduğunda "muhakkak" anlamını ifade eder, Allah ise, kerîm olanların en keremlisidir.
2) Bununla, tevbe edenin umut ve beklenti içinde olması murad edilmiştir. Buna göre sanki, "O, felaha ermeyi umsun!" denilmiştir.

---

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/549-550
[102][102] Başka bir deyişle: Allah bir kişinin iman etmeyeceğini biliyorsa, onun iman etmesi mümkün değildir.
[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/550-551
[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/551-552

3) Bunun, "Tevbe ve imana devam ettikleri takdirde, böyle olmaları umulur..." manasında olması. Çünkü, buna devam etmemeleri de muhtemeldir. Bil ki, müşrikler başka bir şüphe daha zikrederek, "Bu Kur'ân, iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil m/ycf/?"(Zuhrut,3i) derler. Bununla da, Velid İbnu'l-Muğîre'yî ya da Ebu Mesûd es-Sakâfî'yi murad ederler. İşte Allah Teâlâ onlara, j&h <İMjj j&%tj *£j U "Rabbin ne dilerse yaratır, ihtiyar eder" diyerek cevap vermiştir. Bu cümleden maksad şudur: "O, mutlak mâliktir. Fayda ve zarardan münezzehtir. Dilediği kimseyi dilediği şeye tahsis etmek, O'nun hakkıdır. O'na asla itiraz edilemez." Mu'tezile'nin anlayışına göre ise şöyle denilir: "O'nun mutlak hikmet sahibi olduğu kesin olunca, O'nun yaptığı her şeyin hikmet ve doğru olduğu, hiç kimsenin O'na itiraz edemeyeceği bilinir." 105[105]

Allah'a Karşı Kul İradesi Olmaz

Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar için ise, muhayyerlik yoktur" ifadesine gelince, (htyare) kelimesi "seçmek, ihtiyar etmek" kelimesinden gelen bir isim olup, masdar yerine geçmiştir. Bu kelime yine, ism-i mef'ûl (seçilmiş olan) anlamına da gelir. Meselâ, Arapça'da, "Muhammed (s.a.s), Allah'ın kullan içinde seçtiğidir (Hıyaratu'llâh)" denilir. Sen bunu iyice anlayınca deriz ki: Ayette iki izah şekli vardır:
1) En güzeli olan bu açıklamaya göre, vakfın tamamının üzerinde yapılması; .. da olumsuzluk için olması. Buna göre mana şöyle otur: "Rabbin ne dilerse yaratır, ihtiyar eder. Onlar için seçme yetkisi yoktur; çünkü onların, Allah'a karşı neyi yapacağı hususunda seçme hakları yoktur..."
2)'daki nın manasında olması... O zaman da vakıf, üzerinde olur; sonra da okuyan kimse "Muhayyer oldukları şeyi seçer, ihtiyar eder" diyerek, okumasına devam eder. Ebu'l-Kasım el-Ensarî der ki: "Bu, salâhı ve aslah olanı yapmanın Allah'a vacib olduğunu söyleyen Mu'tezile'nin tutunduğu bir delildir (fiili mâ'ya mutelailık yapması). İman etmeyeceğini bildiği bir kimseyi mükellef kılmada hangi salâh vardır ki? Belki de onu mükellef tutmasaydı, o, Allah'ın fadlından olan cenneti ve nimeti hak edecekti."
Eğer, "Allah onu mükellef tutunca, aslahı seçmek ve yapmak Allah'a vacib olmuştur; çünkü hak edilen şey lütuf olarak verilenden daha üstündür..." denilirse, biz deriz ki: Efdal olanın elde edilemeyeceği kesin olarak bilindiğinde, onu ebedî bir ikâba dûçâr kılmada, maslahata riayet bulunmaz. Sonra onların, "Hak edilen lutfedilenden daha hayırlıdır" sözleri de, bir cehalet eseridir. Çünkü bu farklılık ancak onun lutfedilmesinden kaçınan kimse için söz konusudur. Zatını ve vasıflarını ancak Allah'ın yaratması, lütfü ve keremi ile elde eden kimseye gelince, o, nimetlerin lutfedilmesinden nasıl kaçınabilir ki?,..
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah münezzehtir. Eş tutmakta olduklarından yücedir..." buyurmuştur. Bu ifadenin maksadı şudur. "Yaratma, seçme, azîz kılma^zelil kılma, Allah'a aittir. Hiç kimsenin bunda, ne bir ortaklığı, ne de münakaşa hakkı vardır." Cenâb-ı Hak, daha sonra bunu Allah'ın, göğüslerin, Allah'ın rasulüne karşı gizlemiş olduğu düşmanlıklar ile, onu ta'n ve tenkit etmek için açığa vurdukları düşmanlıkları; onların, "Peygamberlik" konusunda başkasını seçseydi ya!" şeklindeki sözlerini bildiğini beyan ederek kuvvetlendirmiştir.
Allah Teâlâ, onların içinde yüzdükleri kin, kıskançlık ve adiliği bildiğini beyan edince, bundan sonra "O öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur." buyurmuştur. Bunda, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün mümkinâta kadir, bütün malûmatı âlim, noksanlık ve kusurlardan münezzeh olduğuna, taatlarına mukabil muhsinleri mükâfaatlandtracağına; isyanlarından dolayı da asileri cezalandıracağına bir dikkat çekme vardır. Öte yandan bu ifade, günahkârlar için şiddetli bir men ve red, itaatkârlar için de, son derece müessir olan bir gönül tavsiyesi fade etmektedir.
Yine şu da muhtemeldir; Allah Teâlâ, "o gün onlara seslenir ve "nerede ortaklarım?" der" (Kasas, 62) ifadesinden başlayarak, müşriklerin yollarının bozukluğunu açıklayınca, bu

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/552

konudaki sözünü, tevhidi izhar edip, hamd ve senanın ancak O'na layık olduğunu açıklayarak bitirmiştir. [106][106]

Başta da Sonda da Hamd Ona'dır

Cenâb-ı Hakk'ın "Önünde de sonunda da hamd O'nundur" ifadesine gelince, bu, bizim görüşümüzü desteklemektedir. Çünkü, mükafaat vermek. Allah'a vacib değildir. Aksine Allah, onu bir lütuf ve ihsan olarak verir. Önünde de sonunda da hamd O'na aittir. Cennetliklerin "Bizden hüznü gideren Allah'a hamdolsun" (Fatır. 34); "Bize olan vaadini yerine getiren Allah'a hamd olsun" (Zümw, 74) ve "Dualarının sonu şudur: "Hamd, alemlerin Rabbine'dir" {Yunus, ıa| demeleri de bunu teyid eder. Mu'tezile 'ye gelince, onlara göre mükafaat, hak olunmuştur. Allah, bunu yapmasından dolayı, cennetliklerden hamd ve senaya müstehak olmaz. Cehennemliklere gelince, onlara in'âmda bulunmamıştır ki, onlardan yana hamde müstehak olsun.

Kâdî ise şöyle demiştir: "Dünyada onlara olan, imkân verme, müyesser kılma, lütuflarda bulunma ve diğer nimetler gibi şeyleri sebebiyle, cehennemliklerden de hamd ve şükrü hak etmiştir. Zira onların kötülükleri Allah'ın nimetlerine şükretme gereğini ortadan kaldırmaz. Bu açıklamada tereddüdüm var, tedkik etmek lazım. Zira ahîret ehli, Allah'ı tanımaya mecbur ve muzdardırlar. Onlar eğer, günahlardan yapılan tevbeyi kabul etmenin Allah'a vacib olduğunu, şükürle meşgul olmanın mükafaat vermeyi Allah'a vacib kıldığını kesin olarak bilince ve bunu yapmaya muktedir de olunca, keza bunun kendilerini azaptan kurtarıp cennete girdireceğini bilince, o şahısların bu tevbeye bırakacaklarına hiç ihtimal verir misin? Bu mümkün mü? Bilakis onlara gereken, tevbe etmek ve şükürle meşgul olmaktır. Bunu ne zaman yaparlarsa, o zaman ikab sona erer. [107][107]

Hüküm Allah'ındır

Ayetteki, "Hüküm de O'nundur'' cümlesine gelince, bu ya, "dünyada, ya da ahirette" demektir. Dünyada olmasına gelince, Allah'ın dışındakilerin hükmü ancak, O'nun hükmü sayesinde geçerli olabilir. Eğer Allah'ın hükmü olmasayc efendinin hükmü köleye, kocanın hükmü hanıma, babanın hükmü oğula; hükümdar ^ hükmü halka, Resulün hükmü de ümmete tesir etmezdi. İşte, hakiki hakim, Allah'd r Ahirette olmasına gelince, oradaki yegâna hakim'in o olduğunda şüphe yoktu-Çünkü, ahirette, kutlar arasında hükmetmeyi üstlenmiş olan O'dur. Mazlumları" zalimlerdeki haklarını da, alır.

"Siz, ancak O'na döndürüleceksiniz" hitabının manast şudur: "Onun hükmünün ve yargısının mahalline varacaksınız." İlâ kelimesi, bir uca varma manasını ifade eder ki, Allah mekândan ve cihetten münezzehtir. [108][108]

Gündüz, Gece Nimetleri

"De ki: Eğer Allah üzerinde geceyi ta Kıyamete kadar fasılasız devam ettirirse, Allah'dan başka size ışık getirecek tann kimdir? Bana haber verin? Halâ dinlemeyecek misiniz? De ki: "Eğer Allah üzerinizde gündüzü Kıyamet gününe dek mütemadiyen devam ettirirse, içinde dinleneceğiniz bir geceyi Allah'dan başka getirecek kimdir? bana haber verin? Halâ görmeyecek misiniz? O'nun rahmetindendir ki, O, sizin faydanız için, içinde sükun ve istirahat etmeniz için geceyi ve faz-lu kereminden aramanız için, gündüzü yaratmıştır. Ta ki şühedesiniz". (Kasas, 71-73).

Bil ki Allah Teâlâ, daha önce, "O öyle Allah 'dır ki, kendinden başka hiçbir tann yoktur, önünde de sonunda da hamd O'nundur. Hüküm de O'nundur. Siz, ancak O'na döndürüleceksiniz"^*****- to> ifadesiyle, hamde müstehak olduğunu genel olarak beyan edince, bunun peşinden de, kendilerinden dolayı hamdetmeniz vacib olduğu ve Allah'dan başka kimsenin kadir olamayacağı şeyleri tafsilattı olarak anlatmış ve Resulüne, uDe ki: "Eğer Allah üzerinizde geceyi de Kıyamete kadar fasılasız devam ettirirse, Allah'dan başka size ışık getirecek tanrı kimdir?" demiş; böylece Allah, gece ve gündüzün, zaman olarak birbirini takip eden iki nimet olmaları hususundaki cihete dikkat çekmiştir. Çünkü kişi dünyada bulunduğu ve mükellef olduğu sürece, ihtiyaç duyduğu şeyleri elde etmek için, yorgunlukla başbaşadır. Halbuki, gündüzün ışığı olmasaydı, o bunları elde edemezdi. İşte bundan dolayıdır ki, insanlar bir araya gelebilirler ve çeşitli alışveriş yapma imkânı hasıl olur. Gecedeki rahatlık ve sükun olmasaydı, bu işlerin tam bir şekilde yapılamayacağı malumdur. Binâenaleyh, durum böyle olunca, bu iki şeyin mutlaka olması gerekir. Cennette ise, yorgunluk-argınlık olmadığı için, insanların geceye ihtiyacı yoktur. İşte bundan dolayı, cennette, hem aydınlık hem de lezzet alma devam eder. Böylece Allah, buna kadir olanın sadece kendisi olduğunu beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu iki ayetten birisinin sonunda, "Halâ dinlemeyecek misiniz?" buyurmuş, diğerinin sonunda da, "Halâ görmeyecek misiniz?" buyurmuştur., Çünkü bunların maksadı, duydukları ve gördükleri şeylerden tefekkür ve tedebbür açısından istifade edilmesidir. Binâenaleyh onlar, bu istifâdeyi yapmayınca, duymayanlar ve görmeyenler olarak kabul edilmişlerdir. Kelbî, Hak Teâlâ'nm, "Hâlâ dinlemeyecek misiniz?" hitabının manasının, "Hâlâ bunları yapana itaat etmeyecek misiniz"; "Hâlâ görmeyecek misiniz?" hitabının manasının ise, "üzerinde olduğunuz hatanızı ve dalâletinizi görmeyecek misiniz?" demektir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Sermed" birbirine bitişik, devamlı olup, "Ard arda, peşpeşe" manasındaki "serd" kelimesindendir. Arapların haram aylar için, "üçü serd, yani ardarda, biri ferd, yani tek basınadır" şeklindeki sözleri de bu manadadır."

---

[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/552-554
[107][107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/554
[108][108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/554-555

Eğer, "Cenâb-ı Hak, "İçinde dinleneceğiniz bir geceyi..." demiş olduğu "gibi, "içinde tasarruf edebileceğiniz bir gündüzü" demeli değil miydi?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadede,"güneşin ışığı" demek olan "ziya" kelimesinin getirilmesi, kendisine taalluk eden menfaatlerin çokluğundan ötürüdür. Yoksa bu, sadece geçimle ilgili tasarruflar değildir. Karanlık (gece) ise, bu şekilde değildir.

Cenâb-ı Hak, "ziyâ"nın peşi sıra, "Halâ dinlemeyecek misiniz?" hitabını getirmiştir. Çünkü dinlemek ve duymak, o ziyanın (ışığın) faydalarını anlamak ve anlatmak için, gözün idrâk edemediği şeyleri idrâke vesiledir. Gecenin peşisıra da, "Halâ görmeyecek misiniz?" buyurulmuştur. Çünkü karanlığın faydalarından olarak gördüğün o sükûnet, rahatlık, rahmet ve benzeri şeyleri, senden başkası da görür. Hak Teâlâ, şu üç maksattan ötürü, gece ile gündüzü bir çift olarak yaratmıştır: Onlardan birinde yani gecede sükûnete ve rahata ermeniz; diğerinde, yani gündüzde Allah'ın fazlından elde etmeye uğraşmanız ve her iki faydaya karşı şükrünüzü yerine getirmeniz. Bil ki her nekadar gündüzün sükûnete ermek ve geceleyin çalışıp çabalayıp, Allah'ın fazlından elde etmek mümkün ise de, bu ikisinden herbirine en uygun olanı, Allah Teâlâ'nın zikretmiş olduğu şekildir. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, herbirine o belli Özelliği tahsis etmiştir. [109][109]

Müşriğin Hesap Günü Durumu

"Gün gelecek, Allah onlara nida edip: "Hani bâtıl zan ile iddia edip durduğunuz ortaklarım nerede?" diyecektir. (O gün) her ümmetten birer şâhid çekip çıkarmişızdır da, "Burhanınızı getirin" demişizdir. O vakit bilmişlerdir ki hak muhakkak Allah'ındır ve uydurageldikleri şeyler (yani putlar) da kendilerinden ayrılıp gaib olmuşlardır" (Kasas, 74-75).

Bil ki Allah Teâlâ, ilk önce müşriklerin yolunu tenkid edip, ikinci olarak tevhidden ve onun delillerinden bahsedince, yeniden müşriklerin metodlarını redde yönetip, onların âhiretteki durumlarını dile getirerek, "Gün gelecek... o gün, yani kıyamet günü Allah onlara nida edip,

---

[109][109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/555-556

"Hani batıl zan ile iddia edip durduğunuz ortaklarım nerede?" diyecektir" buyurmuştur. Bu, "sizi kurtarmaları için, daha önce, ilah olduklarını iddia ettikleriniz bugün nerede?" veya "Allah'dan başka ilah olmadığını bile bile, "O putlar bizi Allah'a yaklaştıracaktır" şeklindeki sözünüz nerede?" demektir. Onlara bu şekilde hitab edilmesi, onların gam ve pişmanlıklarını artırır.

Ayetteki, "O gün her ümmetten birer şâhid çekip çıkaracağız" ifadesi, "Onlara karşı şahidlik etmesi için, içlerinden birini çekip çıkarırız" demektir. Bazıları bu şahidlerin, peygamberler olduğunu; herbir peygamberin, peygamberi olduğu kavimlere Allah'ın delillerini ve ayetlerini tebliğ ettiklerine şahidlik edeceğine ve kusurun, kavimde olduğunun anlaşılması için, o delilleri izahta son noktaya kadar varmış olduklarını anlatacaklarını ve bunun o kavimlerin kederlerini artıracağını söylerlerken; diğer bazıları, "Hayır, bunlar her zaman insanlara şahidlik yapan kimselerdir" demişlerdir. "Bu sahicilere peygamberler de dâhildir" demişlerdir. Bu görüş doğruya daha yakındır. Çünkü Allah Teâlâ, o şahidi, o ümmetten çekip çıkaracağını bildirmek suretiyle olacak bu işin, her ümmet ve her cemaat için genel bir durum olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh bu ifadenin içine, peygamberin bulunmadığı haller de girer. Bu haller, "fetret" zamanları ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'den sonraki zamanlar da girer. Böylece bu şâhidler, hakkın Allah ve Peygamberi tarafından olduğunu bilirler ve iftira edip uydurdukları o şeyler, yani yalanları ve batılları, onlardan sıvışıp giden birşey gibi kaybolup gider. 110[110]

Azgın Zengin Modeli: Karun

"Karun, Musa'nın kavmindendi. Fakat onlara karşı o, serkeşlik etti. Halbuki biz ona öyle hazineler verdik ki, anahtarları bile güçlü-kuvvetli bir cemaate ağır geliyordu. O vakit kavmi ona şöyle demişti: "Şımarma, çünkü Allah şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiğinden harcayıp, âhiret yurdunu iste.

Dünyadan nasibini de unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsanda bulun. Yeryüzünde fesat arama. Çünkü Allah fesadcıian sevmez." Karun: "Bu bana ancak bende olan ilim sayesinde verildi" dedi. Kendisinden evvelki nesillerde, kuvvetçe ondan daha üstün, taraflarca daha kalabalık kimseleri Allah'ın imha etmiş olduğunu bilmiyor mu? Mücrimlerden günahları (artık) sorulmaz" (Kasas, 76-76).

Bil ki Kur'dn'ın açık ifadesi, Karun'un da Hz. Musa (a.s)'nm kavminden olduğunu göstermektedir. Yine bu ifadenin zahiri, onun, Hz. Musa (a.s)'ya başlangıçta iman etmiş kimselerden olduğunu gösterir. Bunun akrabalık manasında bir yakınlık olması da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Kelbî şöyle der: "Kânın, Hz. Musa (a.s)'nın amcası oğludur. Zira, onun künyesi, Karun b. Yasher b. Kahis b. LAvî'dir. Musa (a.s)'nın nesebi de, Musa b. İmran b. Kâhls b. Lâvî'dir." Muhammed b. Ishak ise şöyle der: Karun, Hz. Musa (a.s)'nın amcasıdır. Çünkü Hz. Musa (a.s)'nın nesebi, Musa b. İmran b. Yasher b. Kâhlstir Karun'un nesebi de, Karun b. Yasher b. Kâhls'dir. İbn Abbas'dan Karun'un Hz. Musa (a.s)'mn, haiaoğlu olduğu şeklinde rivayet de gelmiştir. Karun'a, yakışıklılığından ötürü "münevver" denediği de rivayet edilmiştir ki o, İsrailoğulları içinde Tevrat'ı en çok okuyanlardandı. Fakat tıpkı Sâmirî gibi münafık idi. 111[111]

Karun'un Azması

Ayetteki, "Fakat, onlara karşı serkeşlik etti" ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) O, malı ve zenginliği yüzünden azdı. Onun azması, fakirleri küçümsemesi, onların iman kardeşliği hakkını gözetmemesi ve malının çokluğundan ötürü onlara saygı duymamasıdır.

b) Bu "bağy" (serkeşlik), zulüm manasınadır. Rivayete göre, Firavun onu İsrailoğullarına

---

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/556-557

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/558

başkan yapmış, o da İsrailoğullarına zulmetmişti.

c) Kaffal: "Bu ifade, "O, onlara üstünlük tasladı ve onların emri altında olmalarını istedi" manasındadır" der.

d) Dahhâk da, "Bu ifade, "O, onlara isyan etti, onlara karşı büyüklük tasladı ve hiçbir hususta onlarla uyuşmadı" demektir" demiştir.

e) İbn Abbas, "O, zorba oldu, böbürlendi ve onlara gazab etti" der.

f) Şehr b. Harşeb, "Bu, "O, onlardan bir karış elbise giydi" manasınadır" der. Böyle uzun elbise giymek de, onun kibrini gösterir.

g) Kelbi. "Bu, "O, Harun'un dinî lider seçilmiş olmasını kıskandı" manasınadır" der. Rivayet olunduğuna göre, Musa (a.s) o denizi geçip, Allah Flravun'u o denizde ordusuyla birlikte boğunca, dinî liderliği Harun (a.s)'a verdi. Böylece Hz. Harun a.s)'da hem peyamberlik, hem dinî liderlik, hem kurban kesme ve kabul etme
vazifeleri toplanmış oldu. Hz. Musa (a.s)'da ise sadece "risalet" görevi kaldı. İşte oundan dolayı Karun buna dair bir kıskançlık hissetti ve "Ey Musa, risâlet sana, dinî liderlik ise Harun'a kaldı. Bana ise birşey yok. Ben buna tahammül edemem" dedi. Bunun üzerine Musa (a.s), "Allah'a yemin ederim ki Harun (a.s)'a bunu ben vermedim. Bunu ona Allah verdi" deyince, Karun, "Vallahi, sayesinde bunu Harun'a verenin Allah olduğunu anlayacağım bir delil ve mucize getirmedikçe, kesinlikle sana nanmam" dedi. Hz. Musa (a.s) da, tsrailoğullarının reislerine, asalarını getirmelerini emretti. Herbiri de asasını getirdi. Hz. Musa (a.s) onları, kendisine ait bir çadıra koydu. Sunu, Allah emrettiği için yapmıştı. Bunun sebebini onlara göstermesi için Allah'a dua etti. Onlar, asalarını bekleyerek gecelediler. Sabahleyin baktılar ki, Harun (a.s)'un asası, üzerinde yemyeşil yapraklar bulunan bir badem ağacından olarak, hareket rdiyor. Musa (a.s), "Ey Karun, Allah'ın Harun İçin yaptığını gördün mü?" deyince, o, "Vallahi bu, senin daha Önce yaptığın büyülerden daha şaşırtıcı değil" dedi ve oirçok insan da onunla birlikte çekip gitti. Böylece Harun (a.s), hem dinî liderlik, hem •turban, hem kabul işlerini üstlendi. İsrailoğullan kurbanlarını ona getiriyorlar, o da onları kesimhaneye koyuyor, gökten bir ateş inip onları yakıp bitiriyordu. (Böylece o kurbanlar kabul edilmiş oluyordu.) Karun, o çok malı ve İsrai loğ utlarından o çok araftarıyla çekip gitti. Artık Musa (a.s)'ya gelmez, onunla oturup kalkmaz oldu. Ebu Omâme el-RâhlIÎ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "O, Hz. Musa'nın ilahî kelamı dinlemek çın seçtiği yetmiş kişiden biri idi" dediğini rivayet etmiştir. 112[112]

Harun'un Serveti

Hak Teâlâ'nın "Halbuki biz ona şöyle hazineler verdik ki, anahtarları güçlü-kuvvetli bir cemaate ağır geliyordu' ifadesi ite ilgili olarak birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ka'bî "Sizler, Allah haramı vermez demiyor muydunuz? Öyle ise Allah daha nasıl, Karun'un malını, "Biz verdik" diyerek, kendisinin verdiğini ifade etmiştir?" der. Buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Karun'un malının haram olduğum gösteren birşey yok. Bunun, Karun'dan önceki kralların biriktirmiş (saklamış) olmaları Karun'un da bunları ele geçirmiş olması mümkündür. Bu ele geçiriş de ya mülk edinme yoluyla olmuştur, yahut da ona çeşitli yönlerden miras olarak kalmıştır. Daha sonra Karun, çeşitli ortaklıklar kurarak, malı böylesine artırmış olabilir. Bütün bunla ihtimal dahilindedir." 113[113]

Mefatîh

İkinci Bahis: "Mefâtîh", mîm'in kesresi ile "mlftarTın yani "anahtarın" cemi'd Bunun, "hazineler" manasına geldiği de söylenmiştir. Bunun müfredinin kıyasa uygu" şekli ise, mim'in fethası ile "meftah"tır. Arapça'da birşey birşeye ağır gelip, ont eğdirdiğinde, "Yük onun belini

---

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/559

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/560

eğdi" denilir. "Usbe" de, kalaba topluluk manasınadır. "İsâbe" de, aynı manayadır. On kişilik toplulupa "usbe" dem Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, Hz. Yusuf (a.s)'un kardeşlerinin, (Vusuf dediklerini nakledişidir. Onlar, on kişiydiler. Çünkü Yusuf (a.s) ve kardeşi onlarla birlikte değillerdi.

Lafızların manalarını anladığına göre, diyoruz ki burada şu iki görüş vardır:

a) "Mefâtîh" ile, kapıların kendileriyle açıldığı anahtarlar kastedilmiştir. E. görüşte olanlar, "Karun'un hazilenelerinin anahtarları, deve deriierındendi ve her anahtar da bir parmak kalınlığındaydı. Her hazinenin bir anahtarı vardı. Karun yolculuğa çıktığında, bu anahtarlarını altmış katıra yükler, (beraberinde götürürdü

Bazı kimseler bu görüşü şu iki açıdan tenkid etmişlerdir:

1) Tek bir adamın matı, bu kadar olamaz. Şayet biz, altın ve mücevher dolu t -ülke var saysak, o zaman ona, az sayıdaki anahtarlar yeter. Daha, bu anahtar çoğaltmaya ne gerek var?

2) "Künûz", yerde istiflenmiş olan mallara denilir. Binâenaleyh, oniar-anahtariarının olması caiz olmaz. Birinciye şöyle cevap verilir: Şayet mal, na- -cinsinden değil de, meta cinsinden olursa, onun çokluk itibariyle bu noktaya ulaşrr as caizdir. Yine, "Bu anahtarlar altmış yüke baliğ olmuştu" şeklindeki ifade, Kur'ân ;= zikredilmez, bu sebeple de bu rivayet kabul olunmaz. Kur'ân'ın açıklaması. :. anahtarların çok olduğu ve onlardan herbirinin bir başka şeye tahsis edilmekte olcL:. şeklindedir. O zaman da, çokluğu sebebiyle, onu muhafaza etmek ve bilmek, güçlü kuvvetli bir cemaate ağır gelir. Bu açıklamaya göre de, imkânsız görme, ortadan kalkar. İkinciye de şöyle cevap verilir: "Kenz" kelimesinin zahiri, her ne kadar o örten söyledikleri şey ise de, bazan, anahtar üstüne anahtarla kilitli yerlerde toplanmış mala da isim olur.

b) İbn Abbas ve Harun el-Basrî'nin tercihi olup, buna göre, "anahtarlar" ifadesi bizzat malın kendisi manasına alınır. Bu izah, daha açık, şüpheden de daha uzaktır. İbn Abbas şöyle demiştir: "Onun hazinelerini, güçlü kuvvetli kırk adam taşıyordu. Onun hazineleri dörtyüzbin (altın) olup, herbir adam onarbiner (altın)yükleniyordu."

c) Ebu Müslim'in tercihi olup, buna göre, "anahtarlar" ifadesinden murad, ilim ve ihatadır. Bu tıpkı"O'nun katındadır, gaybm anahtarları'(En'âm,59) ayeti gibidir. Buna göre ayetten kastolunan mana şu olur: "Biz ona öyle hazineler (künüz) verdik ki, onları muhafaza etmek ve onları beklemek, güçlü kuvvetli ve hem de bilgili bir topluluğa son derece ağır gelir." Yani, "Bu hazineler çok fazla ve muhtelif türde olduğu için, onu bekleyen ve gözetleyen kimseleri, onu bekleme hususunda çok yorar." 114[114]

Dünyalıkla Şımarmamalı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Karun'un kavmi içinde, ona pekçok şekilde vaz'ü nasihat eden bir kimseler bulunduğunu açıklamıştır:

1)Onun, "Şımarma; çünkü Allah şımaranlan sevmez" ifadesi. Bundan murad, şımarma ve dünyaya tutunmadan dolayı, kendisine, onu ahiretten kesin olarak gafil kılacak olan bir halin arız olmamasını (istemedir). Bazıları da şöyle demiştir: "Dünya ile ancak, ona razı olup da onda güven ve itminan bulan kimse şımarır. Ama, kendisinin pek yakında dünyadan ayrılacağını bilen kimse ise, onunla şımarmaz. Mütenebbî'nin söylediği şu söz ne güzeldir:

"Kederlerin en şiddetlisi, bana göre, az sonra değişip gideceğini, sahibinin kesin olarak bildiği bir sürür ve neşe içinde bulunmadır."

Bundan daha güzel ve veciz olanı ise, Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğudur: "Elinizden çıkana tasalanmayacaksınız, O'nun size verdiği ile sevinip şımarmayasmız diye" -adıd, 23). İbn Abbas şunu söylemiştir: "Onun bu şımarması şirk idi. Çünkü o, ondan ötürü, Allah'ın ikâbından çekinmiyordu."

2) Onun, "Allah'ın sana verdiğinden harcayıp, ahiret yurdunu iste" sözü ifadenin zahirine

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/560-561

göre o, ahireti kabul ediyordu. Maksat ise onun, -alı. kendisini cennete götürecek şeylere harcayıp, tevazu yoluna girmesidir.

3) Onun, "Dünyada nasibini de unutma" hitabı. Burada üç zah şekli bulunur:

a) Belki de, bütün himmet ve gayesini dünyayı elde etmeye sarfediyordu. Bundan ötürü de, onlardan istifade ve yararlanmaya zaman ayıramıyordu. İşte nasihat eden kişi de, onu bundan nehyetmişti.

b) Nasihat eden kimse ona, malını ahiret yurdu için sarfetmesini emredince, bu sözüyle de ona, dünya malından mubah yollarla yararlanmada bir zarar bulunmadığını açıklamıştır.

c) Bundan maksat, malı, Allah'a taat uğruna harcamadır. Çünkü kişinin dünyadan nasibi, yediği ve içtiği şeyler değil, budur... Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) söyle buyurmuştur: "Öyleyse herkes kendi nefsinden -yine kendisi için- bir şeyler ayırsın, dünyasından bir şeyler ayırıp ahireti için hazırlık yapsın, ihtiyarlık gelmeden önce gençliğinden bir şeyler ayırsın, ölüm gelmeden önce de hayatından bir şeyler ayırsın. Muhammed'in hayatı elinde olan zata yemin ederim ki, ölümden sonra artık malık (tövbe) imkânı olmadığı gibi, dünyadan sonra cennet ya da cehennem dışında bir diyar olmayacaktır."

4) Onun, "Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsanda bulun" ifadesi. O ona, mal ile ihsanda bulunmayı emredince, ona, mutlak anlamda ihsanda bulunmayı da emretmiştir. Buna, mal ve mevki ile yardımda bulunmak, güler yüzlü ve hüsnükabul sahibi olmak, sözü iyi olmak gibi şeyler dahildir. Bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun, eğer şükrederseniz size olan nimetimi artırırım" (İbrahim, t) ayetine dikkat çekmek üzere, "Allah sana ihsan ettiği gibi..." demiştir.

5) Onun, "Yeryüzünde fesat arama..." ifadesi. Bundan murad, onun işlemekte olduğu zulüm ve haksızlıklardır. 115[115]

Karun'un Gururu

Bunu söyleyenin, Hz. Musa (a.s) olduğu söylendiği gibi, bazıları da, kavminin iman edenleri olduğunu söylemişlerdir. Hangisi olursa olsun; doğrusu, bu öğütte öyle bir muhteva vardır ki, şayet kabul etseydi daha fazlasına hiç bir ihtiyaç kalmazdı. Ama Karun, kabul etmekten kaçındı, hatta buna mukabil, nimetin nankörlüğünü artırarak, "Bu bana ancak, bende olan ilim sayesinde verildi" dedi. Bu hususta birkaç izah şekli bulunur:

a) Katade, Mukatil ve Kelbl şöyle demiştir: "Karun, İsrailoğullarının, Tevrat'ı en iyi okuyanı idi. Bundan dolayı da, "Bu bana ancak, ilmimin üstünlüğünden ve bunu hak etmemden dolayı verildi" dedi.

b) Sald İbnü'l-Müseyyeb ve Dahhfik ise şöyle demişlerdir: "Musa (a.s)'ya semadan kimya ilmi indirilmişti. Bu ilmin üçte birini Karun, üçte birini Yûşa ve üçte birini de Kalib Öğrenmişti. Derken, Karun onları aldattı da, onların ilmini de kendi ilmine kattı. Artık, kurşunu alıyor gümüşe çeviriyor, bakın alıyor altına çeviriyordu."

c) O bununla, kazanç ve ticaret yollarına dair ilmini kastetmiştir.

d) Onun. ifadesinin "Allah bana bunu, beni ve benim halimi bildiği halde vermiştir. Eğer bu bir maslahat olmasaydı, bunu yapmazdı" manasında olması... Onun joip ifadesi, "Bana göre durum böyledir" anlamındadır. Nitekim fetva veren kimse de, "Görüşüm ve anlayışım budur" anlamında, "Bana göre durum böyledir" der.

Allah onun bu sözüne "Kendisinden evvelki nesillerde, kuvvetçe ondan daha üstün, taraftarca da daha kalabalık kimseleri Allah'ın helak etmiş olduğunu bilmiyor mu?" diyerek cevap vermiştir. Burada iki izah şekli bulunmaktadır:

1) Bunun, onun, Allah Teâlâ'nın kendisinden önceki nesiller içinde, kendisinden daha kuvvetli ve zengin kimseleri imha etmiş olduğunu bildiğini göstermesi caizdir. Çünkü o, bunu, Tevrat'ta okumuş, Musa (a.s) onu buna bildirmiş ve o da bunu, tarih belleyenlerden duymuştur. Buna göre, ona sanki şöyle denilmiştir: "O, üzerindeki ilimler cümlesi içinde, bunu öğrenmedi mi? (Yani, öğrendi). Öyleyse, malının ve kuvvetinin çokluğu ile gururlanmasa ya!"

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/561-562

2) Bu ifadenin, onun bunu bilebilmesini nefy için olması caizdir. Buna göre sanki, o, "Bu bana, bendeki ilimden ötürü verilmiştir" deyip de, ilmi ile kibirlenip onunla büyüklük taslayınca, ona, "Onun yanında, iddia ettiği ve kendisi sebebiyle şahsını her nimete müstehak addettiği o ilim gibisi var mı ki? O bu faydalı ilmi öğrenmedi; şayet öğrenseydi onunla kendisini, helak olanların akıbetinden korurdu" denilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince, bunun anlamı, ya, "kendisinden daha çok mal toplamış olan", ya da "sayı ve taraftarca daha kalabalık..." şeklindedir. Verilen cevabın neticesi şudur: "Onun, malıyla, kuvvetiyle ve taraftarlarıyla gururlanması, büyük bir hatadır. Çünkü, Allah onu imha etmek istediği zaman, ona ne bu fayda vermiştir, ne de kat kat arttırmak istediği malı..." 116[116]

Bir İşkalin Halil

Cenâb-ı Hakk'ın, "Mücrimlerden günahları (artık) sorulmaz" ifadesine gelince, bundan murad şudur: Allah günahkârları cezalandırdığında, O'nun, onlara günahlarının keyfiyyet ve kemmiyetinden sormaya htiyacı yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak, bütün malumatı bilir, bu sebeple de sormaya htiyacı yoktur. Buna göre eğer, "Bu ifadeyle, "Rabbine andolsun, muhakkak ki onların topuna birden soracağız" (Hict.bz) ayeti nasıl ulaştırılabilir?" denilirse, deriz Bu, daha önce de anlattığımız veçhile, iki (ayrı) vakte hamledilir:

Ebu Müslim ise, başka bir izah zikretmiş ve söyle demiştir: "Sorma, bazan -nuhasebe için olur, bazan da, takrir ve azarlamak için. Kimi kez de, tarziye alınmak için olur. Bu ayete en uygun şey ise, tarziye alınmak anlamında olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sonra o kâfirlere izin verilmeyecek, onlardan tarziye de talep edilmeyecektir" (tiaM, 84) ve "Bu (hepsinin) dillerinin tutulacağı bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler..." (Mürseiat, 35-36) buyurmuştur." 117[117]

Karun'un Feci Akıbeti

"(Derken bir gün) zineti içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler dediler ki: "Ne olurdu, Karun'a verilen gibi bizim de olsaydı. O, hakikaten büyük bir nasib sahibidir." Kendilerine ilim verilenler de şöyle dedi: "Yazıklar olsun size. Allah'ın sevabı, iman ve iyi amel eden kimseler için daha hayırlıdır. Buna da sabredenlerden başkası kavuşamaz." Nihayet biz onu da, sarayını da yere geçiriverdik. Artık Allah'a karşı kendisine yardım edecek hiçbir cemaatı da yoktu onun. Kendi kendisini müdafaa edebileceklerden de değildi" (Kasas, 79-81).

Onun, "Derken, zineti içinde kavminin karşısına çkb..." ifadesine gelince, bu, onun en gözde ve en güzel elbisesiyle kavminin karşısına çıktığına delalet eder. Kur'ân'da ancak bu kadarı zikredilir. Ancak insanlar, bu zinetin keyfiyyeti hususunda muhtelif şeyler zikretmişlerdir. Mu kati I şöyle demiştir: "Karun, üzerinde gümüş eğer bulunan beyaz bir katır üzerinde kavminin karşısına çıkmıştı. Beraberinde, atlar üzerinde, erguvanı renkli elbiseler giymiş olan dörtbin süvari bulunuyordu. Ayrıca yanında, beyaz katırlara binmiş olan, zinetlerle süslenmiş ve kırmızı elbiseler giymiş, ak tenli üçyüz cariye vardı." Bazıları da, "Doğrusu o, bu şekilde olan doksanbin kişi ortasında, kavminin karşısına çıktı" derken, diğer bazdan da "Hayır, üçyüz kişi ortasında..." demişlerdir. En uygun olanı ise, bu tür açıklamaları terketmektir. Çünkü bunlar birbirleriyle çelişmektedirler.

t Halk(bu ihtişamı görünce, içlerinden dünyaya rağbet edenler, "Ne olurdu, Karun'a verilen gibi bizimde olsaydı" dediler. Yani, "Bu şeylerden ve bu mallardan..." Bu arzuyu taşıyanların kâfirler olması muhtemel olduğu gibi, dünyayı seven müslumanlardan olması da muhtemeldir. Bilgin ve dindarlara gelince, onlar, bunu arzulayanlara şunu söylemişlerdir: "Yazıklar olsun size, Allah'ın sevabı, bu nimetlerden daha hayırlıdır. Zira sevab, zarar

---

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/562-563

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/563-564

şaibelerinden uzak olan büyük ve kesintisiz faydalardır. Bu fani dünya menfaatleri ise, bu üç vasfın aksine bir durumdadır..." Keşşaf sahibi şöyle demiştir: kelimesinin asıl anlamı, "helak olsun!" diye beddua etmektir. Daha sonra ise, men, reddetme ve hoşnut olunmayan şeyi terketmeye teşvik etmek anlamlarında kullanılmıştır."

Ayetteki, "Buna da, sabredenlerden başkası kavuşamaz" cümlesine gelince, müfessirler bunun manasının, "Ona muvaffak kılınmaz..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.'daki zamirin neye râci olduğu hususunda iki izah şekli bulunmaktadır:

a) Ayetin başındaki "îman ve iyi amel eden kimseler..." kısmının ifade ettiği şeye racidir. Yani, "Bu ameller, bu şeyler ancak sabredenlere verilir" demektir.

b) Zeccâc şöyle demiştir: "Bu kelime, yani, "Allah'ın sevabı daha hayırlıdır" kelimesi ancak, tâatleri edâ, haramlardan kaçınma; kendisine ayırıp verdiği her türlü hayır ve şer hususunda Allah'ın kaza ve kaderine rıza hususunda sabredenlere verilir!!.

Ayetteki "Nihayet biz onu da sarayını da, yere geçiriverdik" ifadesi ile ilgili iki vecih vardır:

1) Karun şımarıp, böbürlenip haddi aşınca, Allah Teâlâ, onu ve evini barkını, haddi aşmasının ve şımarıklığının bir cezası olarak yere batırdı. Bu ifadenin başındaki fâ, bu manaya delalet ettirmektedir. Çünkü o, sebebiyyet manasını ihsas ettirmektedir

2) Rivayet edildiğine göre Karun, Allah'ın Nebisi Hz. Musa (a.s)'ya eziyet eder, Hz. Musa (a.s) ise, aralarındaki akrabalıktan ötürü ona müdara ederdi. Derken zekatla ilgili ilahî emir geldi. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), Karun ile, her bin dinara karfilık bir dinar, her bin dirheme karşılık bir dirhem (zekat vermesi) üzere anlaştı. Karun bunun yekununu hesab edince, çok buldu. Dolayısıyla cimrileşti ve İsratloğullarım toplayarak, "Musa (a.s) mallarınızı almak istiyor" dedi. Onlar da: "Sen bizim efendimiz ve büyüğümüzsün, bize dilediğini emret (yapalım)" dediler. Karun, "Falanca günahkâr (zaniye) kadına rüşvet (para) verelim. Musa (a.s)'nın kendisiyle zina ettiğini söylesin. Böylece İsrailoğulları ondan vazgeçerler" dedi. Böylece o kadına altın bir tas dolusu altın verdiler.

Bir bayram günü, Hz. Musa (a.s) ayağa kalktı ve "Ey fsrailoğullan, kim hırstık ederse, onun elini keseriz. Kim, "muhsen" olmaksızın zina ederse, sopa vururuz, kim de muhsen (evli) olarak zina ederse onu recmederiz" dedi. Bunun üzerine Karun, "Sen de olsan bile mi?" deyince, Hz. Musa (a.s), "Ben bile olsam" dedi. Karun, "İsrailoğulları senin falanca kadınla günah işlediğini söylüyorlar" dedi ve o kadını huzura getirdi. Hz. Musa (a.s) o kadına, "Denizi yaran ve Tevrat'ı indiren zat-ı ilâhiyye adına doğruyu söylemesini istedi." Cenâb-ı Allah bunu sağladı (kadına doğruyu söyletti). Böylece kadın, "Onlar yalan söylüyorlar. Aksine Karun bana, benimle zina ettiğin iftirasında bulunayım diye para verdi" dedi. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s) ağlayarak secdeye kapandı ve "Ya Rabbi, eğer ben senin peygamberin isem, (onlara) benim için gazab et" dedi. Allah Teâlâ da, Hz. Musa (a.sj'ya, "Yere istediğin gibi emret. Çünkü o, istediğini yapacak" diye variyetti. Hz. Musa (a.s), "Ey IsraiIoğuHan, Allah beni Firavun'a peygamber oİarak gönderdiği gibi, Karun'a da peygamber oiarak gönderdi. Binâenaleyh kim onunla beraber olmak isterse, onun yanından sarayından ayrılmasın. Kim de benimle beraber olmak isterse, Karun'dan uzaklaşsm" dedi. İki kişi dışında bütün insanlar Karun'dan uzaklaştılar.

Sonra Hz. Musa (a.s) "Ey yer, onlan yakala" dedi. Bunun üzerine toprak onları diz kapaklarına kadar çekti. Sonra yine, "Onlan yakala!" deyince, yer onları bellerine kadar içine çekti. Üçüncü kere oları tut deyince, yer onları boyunlarına kadar içine çekti. Derken Karun ve arkadaşları, "Allah ve akrabalık aşkına" diyerek, Hz. Musa (a.s)'ya yalvardılar. Fakat Musa (a.s), son derece öfkeli olduğu için, bunlara iltifat etmedi ve yeryüzüne yine, "yakala" deyince toprak onları tamamen yutup, üzerlerini kapattı. Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ya, "Ey Musa seni böylesine kah yapan neydi? Onlar senden defalarca meded umdular, yardım istediler, ama sen onlara acımadın. Halbuki onlar bana, bir defa bile dua etse, meded umsalardı, izzetim hakkı için, beni, yakın ve dualarına icabet edici bulurlardı" buyurdu. Ertesi gün İsrailoğulları biribirlerine şunu fısıldamaya başladılar: "Musa (a.s), Karun'un hazineleri ve yurduna tek başına konmak için, Karun'a beddua etmiş, Allah'a yalvarmış. Böylece de Allah onu, yeri, yurdu ve mallarıyla yere batırmış." Karun hergün, yüz boy yere batmaya devam etmiş."

Kâdi şöyle der: O, yere batırılma azâbıyla helak olunca, onun yeryüzünün dışından, yedinci kat yere kadar inip-inmemesi farketmez. Çünkü bunun, zecirde (diğer insanlara ibret verip, onları caydırıcı olmasında) mübalağa üslubuyla böyle ifade edilmiş olması imkânsız değildir. Bunu rivayet edenlerin, "Allah Teâlâ, "Eğer o benden yardım isteseydi, ben ona yardım ederdim" şeklindeki sözlerine gelince, eğer bu söz doğru ise, ancak tevbe ile birlikte olan bir yardım çağrısına hamledilebilir. Fakat Allah Teâlâ, bu yere batırma hükmünü veren zat olduğu halde, Karun'un küfrünü sürdürmesiyle birlikte, Allah'ın böyle söylemiş olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz. Musa (a.s), bu bedduayı, ancak Allah'ın emriyle yapmıştır. Bu hikayeyi nakledenlerin, "Kânın, hergün yere batmaya devam etmektedir" şeklindeki iddiaları da akıldan uzak bir şeydir. Çünkü bu işin, mutlaka bir yerde noktalanması gerekir. "Her gün yüz boy yere batması" iddiası da böyledir. Bana göre bu gibi hikayelerin faydası azdır. Çünkü bunlar âhâd rivayetlerdendir. Dolayısıyla kesinlik ifade etmezler. Hem sonra bu mesele, amelî bir mesele değildir ki bu hususta zann-ı gâlib yeterli olsun. Sonra bu haberler, genelde birbiriyle çelişir-çatışırlar. Dolayısıyla evlâ olan, böylesi şeyleri alıp, kabul etmemek, Kur'ân'ın nassının delâlet ettiği kadarıyla yetinmek ve diğer tafsilatı, gaybı bilen Allah'a havale etmektir. Ayetteki, "Artık, Allah'a karşı kendisine yardım edecek hiç kimse yoktur" ifadesi, "Musa (a.s)'dan intikam alanlardan veya Allah'ın azabına karşı korunma gücüne sahip olanlardan değildi" demektir. Nitekim Arapça'da, birine destek verip de hasmına karşı onu güçlendirmeyi ifade için (falana yardım etti) (o da galip geldi) denilir. 118[118]

Kâfirler Felah Bulmazlar

"Dön onun mevkiini temenni edenler, sabahleyin şöyle diyorlardı: "Vay, demek ki Allah, kullarından kimi dilerse, onun rızkını genişletiyor, yahut daraltıyor. Allah bize İutİ'etmeseydi, bizi de muhakkak yerin dibine geçirirdi. Demek hakikat şudur ki, kâfirler felah bulmaz." İşte âhiret yurdu! Biz onu, yeryüzünde ne tegallüb ne fesad arzusuna düşmeyeceklere veririz. İyi akıbet müttakilerindir" (Kasas, 82-83).
Bil ki Karun'un varlığını görüp imrenen o kimseler, onun başına yere batırılma hadisesinin gelişini de görünce, bu onlar için, dünya sevgisinden ve Hz. Musa (a.s)'ya muhalefetten caydırıcı birşey; Allah'ın kaza ve kaderine, taksimatına (rızkına) razı olmaya, Allah'ın peygamberlerine iyice itaat etmeye sevkeden birşey olmuştur. 119[119]

"Vey Keenne" Tabiri

Ayetteki, 'Vay, demek ki..." deyimine gelince, bil ki vey, keenne den ayrı bir kelime olup, hatayı görmek ve pişmanlığı ifade için kullanılan bir kelimedir. Binâenaleyh onlar, "Ne olurdu, Karun'a verilen servet gibi, bizim de malımız olsaydı"(Kasas, 79) deyip, sonra onun yere batırıldığını görünce, hatalarını anlayıp önce "vay", dediler; sonra da "Demek ki Allah, kullarından kimi dilerse, ona ikram olsun diye değil, ilahî irade, meşfet ve hikmetine göre, onun rızkını genişletiyor, dilediğinin de, onu hor ve hakir kılmak İçin değil, aksine onu denemek, imtihan etmek için, hikmeti ve kazası gereği, rızkını dariaştırmıştır" dediler.
Sibeveyh şöyle der: "Halil'e, bunun nasıl bir kelime olduğunu sorunca, şu cevabı verdi: "Vey" 'den ayrı, müstakil bir kelimedir. Onlar hatalarını anladıklarında, önceki sözlerine pişman olarak "vey" (vay!, tüh!) dediler." Ferrâ da şu iki açıklamayı
yapmıştır:
1) "Veyleke" "Sana yazıklar olsun" demektir. Buna göre, lâm hazfedil m iştir. Çünkü bu kelime çok kullanıldığı için, lâm hazfedil m iştir ve meftun mukadder bir fiil ile mansub kılınmıştır. Buna göre sanki, "Yazıklar olsun sana. Bil ki Allah..." denilmek istenmiştir. Bu, aynı zamanda Kutru b' un Yunus'dan naklettiği bir görüştür.

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/564-567
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/567

2) "Vey"den ayrı bir kelime olup, "hayret" ifade eder. Nitekim ' birisi birisine, "Vay, (şaşılacak şey), önündekini görmüyor musun?" der. Buna göre Cenâb-ı Hak, "vey" (şaşılacak şey)" deyip, sonra yeni bir cümle ile, "Demek ki Allah..." buyurmuştur. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu kelimeyi, insanları hayrete davet için kullanmıştır. Vahidî şöyle der: "Bu, doğru bir izahtır. Fakat Araplar bu kelimeyi ayrı olarak yazmazlar. Eğer kelime, bu görüştokilerin söylediği gibi olsaydı, Araplar bunu ayrı olarak da yazar (kullanırlardı)." Birinci görüştekiler buna, "Mushaf'ın hattı diğer kelimelerin imlasına kıyas edilmez" diye- cevap verirler.
Daha sonra o İsrailoğuUarı, "Allah bize lutfetmeseydi, bizi de muhakkak batırırdı" demişlerdir ki bu da, bir önceki cümleyi te'kid eden bir ifadedir.
Ayetteki, "işte ahiret yurdu..." ifadesi, onun yüceliğini ve üstünlüğünü anlatmak için söylenmiştir, yani, "Bahsini duyduğun, sıfatları sana haber verilen şey işte odur" demektir. Bu vaad, sadece kibirlenmeyi ve fesadı bırakma şartına bağlanmamış, aynı zamanda onların bunu düşünmelerinin ve (kalblerinin ona meyletmesinin terki şartına bağlanmıştır. Nitekim Hz. AH (r.a) şöyle» demiştir: "Eğer bir kimseyi, nalininin (çarığının, ayakkabısının) kayışının, arkadaşı nın nalininin kayışından daha güzel oluşu, ucbe (kendini beğenmeye) sevkederse, o dsı bu ayetin muhtevasına dahildir." Keşşaf sahibi şöyle der: Hak Teâlâ'nın "Gerçekten Firavun o yerde tegallübe kalktı" (Kasas, 3) ayetinden ötürü, tagaliübü (büyüklük taslamayı) FIravun'a; "Yeryüzünde fesad arzusuna düşmeyecekler..." ifadesinden dolayı, "fesad"ı Karun'a verip, "Kim Firavun ve Karun gibi olmazsa, işte ahiret yurdu onundur" diyen ve fakat cennet için de takvayı şart koşan "İyi akıbet müttakilorindir" cümlesini düşünmeyen kimse, boşuna heveslenmektedir. Halbuki yapılması nnatlub olan Hz. AH (r.a)'nin yaptığı gibi, bu ayetten takva dersini almaktır. 120[120]

Vahiydeki Rahmet

"Kim iyi hal ile gelirse, onun için bundan daha hayırlısı vardır. Kim de kötü hal ile gelirse, o kötülükleri işleyenler, yapmış olduklarından başkasıyla cezalandırılmazlar. Herhalde o Kur'ân'ı sana farz kılan, seni dönülüp varılacak yere döndürecektir. De ki: "Hidayetle gelen kim, o apaçık bir sapıklık içinde olan kim, Rabbin çok iyi bilendir." Sen, kitabın sana vahyolunacağmı ummuyordun. Ancak bu, Rabbinden bir rahmettir. O halde kâfirlere arka çıkma sakın. Allah'ın ayetleri sana indirildikten sonra sakın, müşrikler seni onlardan saptırmasınlar. Sen, Allah'a davet et ve sakın müşriklerden olma. Allah ile birlikte bir başka tanrıya daha tapma. Ondan başka hiçbir tanrı yok. O'nun vechinden başka herşey helak olmuştur. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz" (Kasas, 84-88). 121[121]

İyiliğin Mükafaatı Kat Kat

Bil ki Cenâb-ı Hak, ahiret yurdunun, yeryüzünde tahakküm ve bozgunluk peşinde alanlar için değil, muttakiler için olduğunu beyan edince, bundan sonraki ayetlerde muttakilere olacak mükafaatları anlatarak, "Kim iyi hal ile gelirse, onun İçin bundan daha hayırlısı vardır" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
1) Mânâ, "Kim bir iyilik işlerse, o iyiliğinden ötürü onun için bir hayır doğar" şeklindedir.
2) Bu, "Onun için, yaptığı iyilikten daha üstünü meydana gelir" yani "Onlara mükafaatları fazlasıyla verilir" demektir. Bunun izahı, Nemi sûresinin sonlarında geçti.
Ayetteki, "Kim de kötü hal ile gelirse, o kötülükleri işleyenler, yapmış olduklarından başkasıyla cezalandırılmazlar" ifadesinin zahiri, onlara, müstahak ; duklarından daha fazlasının verilmeyeceğini anlatır. Bu, seyyieler hakkında sahih olunca, haseneler hakkında, ayetteki, "onun için ondan daha hayırlısı vardır' ifadesiyle kastedilenin, az önce de bahsettiğimiz gibi, fazla mükafaat vermek manas olduğu ortaya çıkar.

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/567-568
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/569

Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetin takdiri, "Kim bir kötülük yaparsa, onlar yaptıklarıyla mukabele görürler" şeklindedir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, "seyyie lafzını, bu ayette iki kez zikretmiştir. Çünkü, kötü amelin onlara tekrar tekrar isnâc edilmesinde, onların hallerini iyice kötülemek ve dinleyenlerin kalbinde, "seyyle"nir adı kötü bir şey olduğunu iyice vurgulamak vardır. Allah'ın "seyyie('ye karşı, ancaK misliyle; "hasene"ye de on katıyla mukabelede bulunması, O'nun büyük fazlındandır."

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, (Isrâ sûresinde) "Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz, kendinize kötülük etmiş olursunuz"(isra, ?) buyurarak, "ihsan"ı iki defa tekrarlamış: kötülük yapmayı da bir kere zikretmekle yetinmiştir. Bu ayette ise, "seyyie"yi iki defa zikretmiş, "hasene"yi bir defa zikretmekle yetinmiştir. Bunun sebebi ne olabilir?

Cevap: Çünkü burası, ahiret yurduna teşvik makamıdır. Binâenaleyh, günahlardan men etme hususunda, müessir ve belîğ ifade kullanmak, burada sor derece uygundur. Zira, günahlardan alabildiğine caydırmak, o nisbette, ahirete davet etmek demektir. Ama İsrâ süresindeki ayette ise, Cenâb-ı Hak, onların halterim açıklamıştır. Binâenaleyh, onların güzel yanlarım iyice anlatmak, oraya uygun düşer122[122]

Küfre Ebedî Cezanın İzahı

İkinci Soru: Küfür kelimesini telaffuz eden, o anda öldüğünde, ebedî ve devamlı bir şekilde azab göreceği halde, daha nasıl Cenâb-ı Hak, "Kötülük, seyyie, ancak misliyle mukabele görecektir" buyurmuştur?

Cevap: Çünkü o, devamlı yaşaması halinde, bunu söyleme azmi içinde olacağı için, ona, azmine ve niyyetine göre muamele edilmiştir,

Cübbaî, "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, suçsuz olarak, (kâfirlerin) çocuklarına da devamlı biçimde azab edeceğini caiz görenlerin bu görüşlerinin bâtıl olduğuna delalet eder" demiştir. Biz deriz ki: Allah böyle yapmaz, zaten ayette, buna delalet edecek herhangi bir şey de yoktur. 123[123]

Mekke'nin Fethinin Müjdelenmesİ

Cenâb-ı Hak (c.c), Resulü Muhammed (s.a.s)'e Kıyamet meselesini iyice açıklayınca, ona, kendisiyle alâkalı olan şeyi de beyan ederek, "Herhalde o Kur'ân'ı sana farz kılan, seni dönüîüp-vanlacak yere döndürecektir" buyurmuştur. Ebu AH şöyle der: "Bu ayetin manası, "Sana, o Kur'ân'ın hükümlerini, farzlarını farz kılan zât, ölümünden sonra da seni, "meâd"e döndürecektir" şeklindedir. "Meâd" lafzının belirsiz getirilmesi, onu (gönüllerde ve gözlerde) büyütmek içindir. Cenâb-ı Hak sanki, "Ne meâd ki, ne meâd!" demek istemiştir. Yani, "Senin dışındaki hiçbir beşer için, böyle bir meâd söz konusu değildir" demektir.

Meâd kelimesiyle, Mekke'nin kastedildiği de ileri sürülmüştür ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Mekke'ye döndürülmesinden kastedilen, Mekke'nin fethedilme günüdür. Bu kelimenin, bu manada olmak üzere, belirsiz getirilmesini de şu şekilde izah edebiliriz: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Mekke'ye hükümran olacağı, oradaki kâfirleri ezip geçeceği, İslâm'ın izzetini ortaya koyup kâfirler güruhunu zelil kılacağı için, o günde, Hz. Peygamber (s.a.s) için şanı çok büyük olan bir meâd (dönüş) vardır. Bu sûre, Mekkî'dir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, o Mekke'de eziyyet görüp ve Mekkeliler tarafından ezildiği bir sırada, onun oradan hicret etmesini emretmiş ve onu oraya, açıktan, hem de galip bir şekilde döndüreceğini vaadetmiştir.

Mukatil şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), mağaradan çıkıp peşine düşülme endişesinden dolayı, esas yolun dışında yürüyüp gidiyordu. Kendisini (bu ilahi vaad sayesinde) emniyyette

---

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/569-570

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/570

hissedince, tekrar anayola döndü ve Mekke ile Medine arasındaki Cuhfe'ye indi. Mekke'ye giden yolu tanıdı ve Mekke'ye arzu duydu. Kendisinin ve babasının doğduğu yerleri hatırladı. Bunun üzerine Cebrail (a.s) gelerek, "Sen, beldene ve doğum yerine arzu duyuyorsun, değil mi?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Evet" dedi. Bunun üzerine Cebrail (a.s), "Allah Teâlâ, "Her halde o Kur'ân'ı sana farz kılan, seni dönülüp-varılacak yere, döndürecektir" buyuruyor..." dedi. Yani, "Mekke'ye, hem de onlara galip olarak..."

Bu izah, doğruya daha yakındır, çünkü "meâd" sözünden anlaşılan, ilk önce onun orada bulunması, sonra oradan ayrılması, daha sona da yine oraya dönmesi anlamınadır. Böyle olmak ise, ancak Mekke'ye uygun düşer. Her ne kadar diğer izahlar da ihtimal dahilinde ise de, ancak ne var ki, doğruya en yakın olanı budur Muhakkik alimler, "Bu, onun nübüvvetine delalet eden şeylerden birisidir. Çünkü bu ifade, gaybdan haber vermiştir. Bu haber de, bildirdiği gibi tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh bu, bir mucize olur" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "De ki: "Hidayetle gelen kim, o apaçık bir sapıklık içinde olan kim, Rabbin çok iyi bilendir" buyurmuştur. Bu ifadenin, daha önceki kısımla münasebetini de şu şekilde izah edebiliriz: Allah Teâlâ Resulüne, onu "meâd"e döndürmeyi vaadedince, "Müşriklere şöyle de, dedi: "Kendisini meâd'de hak edeceği mükâfaatı ve Mekke'ye döndürülmekle elde edeceği şerefi kastederek, "Benim Rabbim, hidayeti getiren ile; onları ve meâd'lerinde hak edecekleri cezcyt kastederek, "apaçık bir sapıklık içinde olanı en iyi bilendir" buyurmaktadır. 124[124]

Vahiy Beklenmeden Gelmiştir

Daha sonra Cenâb-ı Hakk Resulüne "Sen, kitabın sana vahyolunacağmı ummuyordun. Ancak bu, Rabbinden bir rahmettir" buyurmuştur. Bu ifadede geçen illa kelimesiyle ilgili iki izah yapılmıştır:

a) Bu, istisna için olan "illâ"dır.

Öte yandan Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu, manaya hamledilmiş bir ifadedir. Buna göre sanki, "Bu kitap sana, Rabbinden bir rahmet olsun diye verildi" denilmek istenmiştir. Bunu zahirî manasına almak da mümkündür. Buna göre mana, "Sen, ancak Allah'ın, rahmetiyle sana merhamet etmesini ve bu şekilde sana in'âmda bulunmasını bekliyordun. Yani, sen ancak böylesi bir ümit içindeydin" şeklinde olur." *

b) Buradaki, istidrâk için olan "lâkin" anlamındadır. Yani, "Lâkin, Rabbinden bir rahmet olarak o kitap sana verildi" demek olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Nida ettiğimiz vakit de sen, o dağın yanında değildin. Fakat sen, Rabbinden, sana tahsis etmiş olduğu bir rahmet olarak (gönderildin)" (Kasas, 46) ayetidir. 125[125]

Resulün Mükellefiyeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e şunları teklif etmiştir:

Kâfirlere Taraf Olmama

1) Onu, kâfirlere destekçi olmamakla mükellef tutarak "O halde sakın kâfirlere arka çıkma" buyurmuştur. 126[126]

Müşriklere İltifat Etme

2) "Allah'ın ayetleri sana vahyedildikten sonra, sakın müşrikler seni onlardan saptırmasınlar"

---

[124] [124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/570-571

[125] [125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/572

[126] [126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/572

buyurmuştur.
Dahhâk şöyle der: "Bu, o müşrikler, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yolundan ve davasından men etmek için, atalarının dinine davet edip, mallarının bir bölümünü ona vermek istediklerinde nazil olmuştur ki, bu "Onlara iltifat etme, onların sözlerine meyletme; aksi halde onlar seni, Allah'ın ayetlerine ittibâ etmekten alıkorlar" demektir." 127[127]

Tebliğe Devam

"Sen, Allah'a davet et..." buyurmuştur. Yani "Rabbinin dinine" demek olup, Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle, kâfirleri ve müşrikleri, kendi dinine davet etme hususunda sıkı davranmasını kastetmiştir. İşte bundan dolayı da, "Ve sakın müşriklerden olma" buyurmuştur.
4) Cenâb-ı Hak, "Mah ile birlikte bir başka tanrıya daha tapma" buyurmuştur. Bu, her ne kadar, herkes için vacib ise de, ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, tazîm için, özellikle Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu şekilde hitap etmiştir. İmdi, eğer, "Peygamberin böyle bir şeyi yapmayacağı kesinlikle biliniyorken, "Bu yasaklamanın faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Belki de, zahiren hitab, Hz. Muhammed (s.a.s)'edir. Ancak ne var ki, bununla başkası kastedilmiştir. Mananın, "Allah'tan başkasına güvenme. İşlerin hususunda, O'ndan başkasını vekîl edinme. Çünkü Allah'tan başkasına güvenenin, sanki, tevhîd hususundaki yolu kemâle ermemiş demektir" şeklinde olması da mümkündür.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisinden başka ilahın olmadığını, yani fayda ve zarar verenin; (herşeyi) verenin ya da vermeyenin ancak kendisi olduğunu beyan buyurmuştur ki, bu tıpkı, "O, doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur" (Müzzemmiı, 9) ayeti gibidir. Binâenaleyh, O'ndan başkasının ilâh edinilmesi caiz olmaz. 128[128]

Allah'dan Başka Herşey Helaktedir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O'nun vechinden başka her şey helak olucudur" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 129[129]

Birinci Mesele

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, "Herşey helak olucudur" ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.
Bazı alimler, buradaki "helak" kelimesini, "yok olma" diye tefsir etmişlerdir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, kendisi dışında her şeyi yok eder" şeklinde olur. Bazı kimseler de bu ifadeyi, ya öldürmek; yahut, her ne kadar parçaları devam etse bile, cüzlere ayırmak suretiyle, o şeyi yararlanılabilir halden çıkarma manasıyla açıklamışlardır. Çünkü Arapça'da, "Elbise ve eşya, yok oldu, helak oldu" denilir. Onlar bununla, bu şeylerin cüzlerinin yok olmasını kastetmezler. Tam aksine, onun istifade edilir halden çıkışını kastederler. Bazıları da şöyle demişlerdir: Onun helak olması, o şeyin, zâtı gereği helak olmayı kabul etmesi demektir. Çünkü, O'nun dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkinu'l-vücud'dur. Mümkinu'l-vücua olan her şeyin ise yok olması kabildir. Binâenaleyh, bu demektir ki o helak olmayı kabul eder. İşte bu izaha göre, bu işe, "helak olmak" adı verilmiştir. 130[130]

Kelamcıların İstidlali

Bil ki kelamcılar, Allah'ın dışında kalan her şeyin, yok olmayı ve helaki kabul ettiğine dair

---

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/572
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/572-573
129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/573
130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/573

deliller getirmek istediklerinde şöyle demişlerdir: Âlemin muhdes olduğu sabittir. Muhdes olan her şeyin hakikati ise, yokluğu ve varlığı kabul eder. Böyle olan her şeyin, her zaman o hal üzerine kalması gerekir. Çünkü mümkin oluş, mahiyetin ayrılmaz vasıflarındandır. Mahiyetin ayrılmaz vasfı ise, kesinlikle o mahiyetten ayrılmaz. Ancak ne var ki biz, bu delili incelediğimizde, bu maksadı tastamam biçimde ortaya koymadığını görmekteyiz. Zira kelamcılar, maddelerin ve vasıfların, arazların hadis olduğuna dair delil getirmişlerdir. Binâenaleyh, şayet onlar, Allah'ın dışında kalanların bir mekân işgal ettiklerine, veyahut da, mekân işgal edenle kâim okluklarına dair delil getirebilselerdi, o zaman maksatları tamamlanmış olurdu. Ancak ne var ki karşı taraf, mekânda olmayan ve mekânda olanla kaim olmayan birtakım varlıklar ispat etmektedirler. Binâenaleyh, mekânda olanın ve mekânda bulunanla kâim olanın muhdes olduğunu beyan eden delil, bu üçüncü kısmın olmadığına dair delil bulunmadığı sürece, Allah'ın dışında kalan her şeyin hadis olduğunu ortaya koyamaz. Kelâmcıların, bu üçüncü kısmı nefyetme hususunda şu iki yolları bulunur:

1) Onların, "Delili bulunmayanın kabul edilmemesi, nefyedilmesi gerekir" şeklindeki sözleridir. Bu, kelâm kitaplarımızda, tutukluğunu beyan ettiğimiz zayıf bir yoldur.

2) Onların, "Şayet böyle bir varlık mevcut olsaydı, mekânın, zamanın ve mümkin oluşun nefyedilmesi hususlarında, Allah'a ortak bir varlık olmuş olurdu. Şayet böyle olsaydı, o zaman bu varlık, Allah'ın misli olmuş olurdu" şeklindeki sözleridir. Bu da tutarsızdır. Çünkü şöyle denilebilir: (Bu vasıftaki) bu iki varlık, her ne kadar bu olumsuz vasıflardan müşterek iseler de, ancak ne var ki, bu iki varlıktan herbiri, mahiyet ve hakikat açısından diğerinden ayrılır. Durum böyle olunca da, onların aklî delillerinin, Allah'ın zâtından başka her şeyin helak oluşunu eksiksiz biçimde isbât edemediği ortaya çıkmış olur. 131[131]

İki Vacibe Yer Yoktur

Bu konuda itimada şayan olan izah, bizim şöyle dememizdir: Alemin zâtı gereği, vâcibu'l-vücud olan bir yaratıcısının bulunduğu sabittir. Binâenaleyh, zâtı gereği vacib olan bir diğer varlığın bulunması imkânsız olur. Aksi halde bu iki varlık, vacib oluş hususunda müşterek olur; herbiri de diğerinden, kendi hususiyetiyle ayrılmış olur. Sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey ise, yine sayesinde farklılığın meydana geldiği şeyden farklıdır. Böylece bu demektir ki, bu iki varlıktan her biri, sayesinde müşterekliğin sağlandığı şey ile, sayesinde farklılığın meydana geldiği şeyden mürekkepdir, yani ondan meydana gelmişlerdir. Halbuki, her mürekkeb. kendisini meydana getiren cüzlerine muhtaç olan mümkin bir varlıktır. Sonra her iki cüz, eğer vacibü'l-vücud iseler, vücubda müşterek olurlar, başka bir şey nazar-ı dikkate alındığında da, birbirlerinden ayrılırlar. Binâenaleyh, bu durumda da, bu iki cüzden herbirinin de, terekküb etmiş olması gerekir. O zaman da teselsül gerekir. Halbuki teselsül, imkânsızdır. Yok eğer, bu iki cüzden ikisi de vacibu'l-vücud olmazlarsa, bu iki cüz'e muhtaç ve onlardan meydana gelmiş otan "mürekkeb", vacibü'l-vücud olmamaya daha uygundur. Böylece, vacibü'l-vücud'un tek bir tane olduğu; dışında kalan her şeyin ise, mümkinü'l-vücud varlık olduğu sabit olmuş olur. Halbuki, her mümkin için, bir müreccih gerekir. Onun o müreccihe muhtaç olması ise, ya yokluğu ya da varlığı halindedir. Eğer birincisi olursa, onun muhdes olduğu sabit olur. Eğer ikincisi olursa, var olanın, bir müessise muhtaç oluşu, ya meydana geliş sırasında, yahutda varlığını sürdürdüğü esnada olur. İkincisi batıldır, çünkü bu, varolmuş bir şeyin yeniden varedilmesini gerektirir ki, bu İmkânsızdır. Böylece, başkasına muhtaç oluşun, varoluş sırasında ortaya çıktığı sabit olmuş olur ve yine, Allah'ın dışında kalan herşeyin, ister mekânda yer tutsun, ister mekânda yer tutanla kaim olsun, isterse yer tutmasın, isterse yer tutanla kaim olmasın, muhdes olduğu sabit olmuş olur. Binâenaleyh, eğer bu delalet, Allah'ın sıfatlarıyla bir tenakuz teşkil edecek olursa, bil ki, burada çok güçlü bir fark bulunur. O'nun dışında kalan her şeyin hadis olduğu ve muhdes olan her şeyin de yok olmayı kabul edeceği sabit olunca, bu çok net aklî delil ile, yokluğu ve helaki kabul ediyor

---

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/573-574

manasında olmak üzere, Allah'ın zatının dışındaki her şeyin helak olacağı sabit olmuş olur. [132][132]

Her Şey Zaten Haliktır

Sonra, bu ayeti bu şekilde tefsir edenler, bunun evlâ olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: Çünkü, Cenâb-ı Hak, kendisi dışında kalan her şeyin, o esnada helak olacağına hükmetmiştir. Binâenaleyh, bizim yapmış olduğumuz açıklamaya göre her şey o esnada helak olmaktadır. Sizin yapmış olduğunuz açıklamaya göreyse, o esnada değil, ilerde helak olacaktır. Binâenaleyh, bizim görüşümüz daha evla olur. Hem, mümkin varlık, mümkin olarak var olduğunda, zatı gereği, ne yokluğa ne de varlığa müstehaktır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak için söz konusu olan, varlığa müstehak oluş ise, zatı gereği olan bir müstehak oluştur. Var oluş, (eşyaya ise) dıştan gelmektedir. O halde, onun varoluşu, kendisi için ödünç alınmış bir elbise gibidir. Çünkü eşya, böyle olması açısından, tıpkı, zengin bir adamdan ödünç elbise almış olan fakir bir kimse gibidir. Zira, fakir kimse, ödünç alman bu elbise sebebiyle, fakirlikten çıkmaz. Aynen bunun gibi, mümkin varlıklar da, bizzat kendileri olmaları açısından, varlıktan ârîdirler. Onların var olmaları, tıpkı ödünç alınarak elde edilen bir elbiseye benzer. Böylece eşya, eşya olması açısından, her zaman yok olmaya mahkûmdur. [133][133]

İleride Helak Olacaktır Anlayışı

Bunu, "ilerde yok olacaktır" manasına hamledenlere gelince onlar bu hususta şöyle diyerek istidlalde bulunmuşlardır:
Arapça'da "helâk"in iki manası vardır:
1) O şeyin, yararlanılabilir olmaktan çıkması.
2) Sona erip yok olması... Lafzı birinci manaya almak caiz değildir, çünkü, ssyanın, istifade edilir durumdan çıkması manasında helak olması, imkânsızdır. kû, eşyadan, cüzleri birbirinden ayrılsa bile, yararlanılması mümkündür. Çünkü, •de edilmek istenen menfaat, o eşyanın, kendisiyle kadîm bir yaratıcının varlığına sr.dlâl edilebilir halde olmasıdır. Böyle bir istifâde ise, o eşya ister dağınık, ister toplu ~a>de olsun; ister varlığını sürdürsün, isterse yok olsun, daima söz konusudur. Helak anayı bu manaya almak imkânsız olunca, onu yok olma, varlığının sona ermesi -anasına almak gerekir. Helaki, parçalanma ve dağılma manasına alanlar, buna s. şekilde cevap verirler: Eşyanın hetâk olması, onun, kendisinden dolayı taleb edilen ar menfaatten hâlî kalması demektir. Meselâ; insan öldüğünde, "helak oldu" denilir. Çünkü, ondan matlub olan özellik, onun hayatiyetidir ve aklıdır. Elbise paramparça olduğunda, "helak oldu" denilir. Çünkü elbiseden maksat, onun, giyilmeye elverişli olması demektir. Binâenaleyh, âlemin parçaları birbirinden ayrıldığında gökler, yıldızlar, dağlar ve denizler, kendisi sebebiyle, kendilerinden özel bir şekilde yararlanılan vasıflarından uzak olmuş olurlar. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, "helak olan" vasfının bunlar hakkında kullanılması doğru olmuş olur. [134][134]

Helak "Başkalaşım" Manasına

Bunlarla, bir yaratıcının varlığına istidlal edilebilmesine gelince, böyle bir menfaat, güneşe, güneş olduğu için; aya da, ay olduğu için tahsis edilmiş bir menfaat değildir. Binâenaleyh, bunların (bu şekilde) devam etmesinden onlara, helak olma vasfının verilmemesi neticesi çıkmaz. Bu görüşte olanlar, âlemin parçalarının devamına dair, Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün ki, yer başka bir yere; gökier de (başka göklere) tebdil olunacaktır" (ibrahim. 48) ayetiyle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Bu, eşyanın cüzlerinin devam edeceği hususunda açık bir ifadedir. Fakat ne var ki, o cüzler, başka bir şekle bürünecektir. Burada söylenilecek şey, bundan ibarettir. 135[135]

---

[132][132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/574-575
[133][133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/575
[134][134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/575-576

Allah Hakkında "Şey" Denebilir

Ehl-i tevhîd, bu ayetle, Allah Teâlâ'ya, "şey" denilebileceği hususunda istidlal ederek, şöyle demişlerdir: "Zira Allah Teâlâ (kendisini), ayetteki "Her şey" ifadesinden istisna etmiştir. İstisna, yapılmaması halinde, o şeyin muhtevasına girebileceklerin ve girmesi gerekli olanların, hüküm dışı bırakılması için yapılır. Binâenaleyh, Allah'ın da "şey" olması gerekir. Bunu, bizim, En'âm sûresinde zikrettiğimiz husus da tekîd etmektedir. Bu da, Cenâb-t Hakk'ın "De'ki: Şahit olmak bakımından hangi şey daha büyük?" De ki: Allah"(En'âm, 19) ifadesidir. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın şey olmadığına dair, O'nun "O'nun benzeri gibisi yoktur" (Şuta. n) ayetiyle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Bu ifadenin başındaki kâf, "misi"1 anlamındadır. Buna göre ayetin takdiri, "Hiçbir şey, O'nun mislinin misli değildir" şeklinde olur. Allah'ın mislinin misli ise, yine Allah'dır. Binâenaleyh, Allah'a şey denilmemesi, O'nun şey olmaması gerekir. Buna şu şekilde cevap verilir: Buradaki kâf, zaidedir. 136[136]

Allah Cisim Olmaktan Münezzehtir

Mücessime, Allah Teâlâ'nın cisim olduğu hususunda, bu ayetle şu şekilde istidlal etmiştir:
1) Bu ayet, Allah'ın yüzü bulunduğu hususunda, sarih bir ifadedir. Bu ise, Allah'ın cisim olmasını gerektirir.
2) Cenâb-ı Hak, "Siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz..." buyurmuştur mesafenin sonunu ifade eder. Mesafe ise, ancak maddeler hakkında düşünülebilir.
Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu söz şayet doğru olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, diğer bütün uzuvlarının kabul edilmemesi ve yüzünden başka hiçbir uzvunun bulunmaması gerekirdi. Râfizîler'den bazı Müşebblhe de bu iddiayı iltizâm etmiştir. Ki bu, İbn Sem'ân'ın bir iddiası olup, bunu, hiçbir akıllı söylemez.
Sonra bazı alimler, şöyle demişlerdir: "Ayetteki vech sözüyle, Cenâb-ı Hakk'ın varlığı ve hakikati kastedilmiştir. Nitekim Arapça'da, "Onun hakikati" manasında "Bu işin vechi, budur" denilir. Bazıları da, buradaki "vech" kelimesinin zaid olduğunu, mananın, "o hariç, her şey helak olucudur" şeklinde olduğunu; "O'na döndürüleceksiniz" ifadesinin manasının ise, "O'nun hüküm ve yargısının mahalline döndürüleceksiniz" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. 137[137]

Şimdi Cennet Mevcut mu?

Mutezile, cennet ve cehennemin mahlûk olmadıklarına bu ayetle istidlal ederek şöyle demiştir: "Çünkü bu ayet, her şeyin son bulacağını ifade etmektedir. Binâenaleyh, şayet cennet ve cehennem de mahlûk olmuş olsalardı, onlar da son bulurlardı. Halbuki bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın cenneti vasfederken, "Her zaman yemişini verir durur" (ibrahim, 25) ayetinde söylediği, bu ifadeyle çelişir.
Cevap: Sizin bu istidlaliniz, Cenâb-ı Hakk'ın, cenneti vasfederken buyurduğu, "Müttakiier için hazırlanmıştır" (aı-i imran, 133); cehennemi vasfederken de, "Yakıtı, insanlar ve taşlar olup, kâfirler için hazırlanmıştır"(Bakara, 24) ifadesiyle çelişir. Sonra, Cenâb-ı Hakk'ın, "Herşey helak olucudur" beyanı, ya, tıpkı "Ona her şeyden de verilmiştir" [Namı, 23) ayetinde olduğu gibi, ya genel manaya hamledilir; yahut "Her zaman yemişini verir durur" (ibrahim, 25) ayeti, "Cennet ile cehennemin yok olma zamanları, devam etme zamanlarına nisbetle az olunca, hiç

---

[135] 135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/576
[136] 136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/576
[137] 137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/576-577

şüphesiz devam lafzı kullanılmıştır" manasına hamledilir. 138[138]

Mâdûm, Şey Değildir

Cenâb-ı Hakk'ın, "Herşey helak olucudur" ifadesi, zâtın, bilfiil zât olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, o şeyin, helak olacağına hükmetmiştir. Böylece bu, o şeyin, şey olması bakımından helaki kabul ettiğine delâlet eder. Binâenaleyh, mâdûmun, şey olmaması gerekir. Allah, en iyisini bilendir. Hamd, alemlerin Rabbine mahsustur. 139[139]

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/577

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/577

ANKEBÛT SÛRESİ

Mekkîdir. Medenî olduğu da söylenmiştir. Yine, ilk on ayetin Mekke'de; geriye kalanların ise Medine'de nazil okluğu söylenmiştir. Yahut aksi de ileri sürülerek, ilk on ayetin Medine'de, geriye
kalanın ise Mekke'de nazil olduğu da belirtilmiştir. Yetmiş veya altmış dokuz ayettir.

İmanın Mükellefiyeti

"Elif-Lâm-Mîm. İnsanlar, inandık demeleriyle bırakılıvereceklerini, kendilerinin imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar?" (Ankebût, 1-2).
Bu ayetin tefsiri ve tefsir ilmini alâkadar eden şeyler hakkında birkaç mesele vardır: 1[1]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu sûrenin, başının, daha önceki kısımla münasebeti hakkında olup, bu hususta şu izahlar yapılmıştır: 1) Cenâb-ı Hak, bu sûreden önce, "Herhalde o Kur'an'ı sana farz kılan, seni dönülüp-vanlacak yere döndürecektir." (Kâi«,85) buyurup, bundan maksadın da, açıkça Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberini Mekke'ye, kâfirlere üstünlük sağlamış ve zafer elde etmiş olarak; cezalandırmak maksadıyla, Mekke'ye geri döndürmesi olup, bunda da, savaşın getirdiği sıkıntılara katlanma meselesi yatınca, bu iş, bazılarına zor geldi. İşte bunun üzerine de Allah Teâlâ, 'İnsanlar, inandık demeleriyle bırakılıp da, cihadla emrolunmayacaklarmı mı sandılar?" buyurmuştur.
2) Allah Teâlâ, önceki sûrenin sonlarında, "Rabbine davet et" buyurmuştu. O'na çağırma meselesinde de, süngüleşme, muharebe etme ve mukâtele işin içine girmektedir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabı, kâfirler sırf davet İle iman etmezlerse cihadla emrolunmuşlardı. Hal böyle olunca, bu iş, bazılarına zor geldi. İşte bunun üzerine Cenab-ı Hak, "İnsanlar, inandık demeleriyle burakıiivereceklerini mi sandılar?" buyurdu.
3) Allah Teâlâ, Önceki sûrenin sonunda, "Allah'ın zâtı hariç, her şey helak olucudur" buyurunca, bundan sonra haşrl inkâr edenlerin görüşünü ibtâl edecek hususa yer vererek, "Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz..."(Ka*aa,8B) buyurmuştur. Yani, "Hiçbir şey rücû olmaksızın helak olucu değildir. Tam aksine, her helak olanın, mutlaka Allah'a dönmesi söz konusudur" demektir. Bunun böyle olduğu ortaya çıkınca, bil ki, haşri inkâr edenler, "Mükellef tutmanın faydası yoktur. Çünkü teklifler o anda bir sıkıntı doğurur. Fakat bunların, ilerde bir faydası yoktur. Çünkü, helak olup son bulduktan sonra, rücû diye, Allah'a dönüş diye bir şey yoktur. Binâenaleyh bu demektir ki, mükellef tutulmada bir fayda yoktur. Bu sebeple, Allah Teâlâ, onların, kendisine döndürüleceklerini beyan buyurunca, bu işin, onların sandığı gibi olmadığını, tam aksine, şükredenleri mükâfaatlandırmak, nankörlük edenleri de cezalandırmak için mükellef tutmanın makul olduğunu beyan ederek, "İnsanlar, kendisi sebebiyle Rablerine döndürülecekleri amelleri olmaksızın, mükellef tutulmadan bırakılacaklarını mı sanıyorlar?" buyurmuştur.2[2]

Hurûf-u Mukattaanın Hikmeti

Bu, sûrenin hecâ harfleri ile başlamasının hikmeti hakkındadır. Biz sûrelerin bu harflerle başlaması hususunda önce genel bir açıklama yapıp şöyle diyoruz: Hakîm olan, gafletteki yahut kalbi birşeyle meşgul olan kimseye hitab ettiğinde, sayesinde muhatab kendisine dönsün ve bütün kalbiyle kendisine yönetsin diye, söyleyeceği esas sözden önce, başka birşey söyler ve sonra esas maksadına geçer. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/581
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/581-582

diyoruz ki: Esas söylenecek şeyden önce söylenen o söz, bazan manası anlaşılan bir söz olur: Mesela, birisinin, "Dinle", aklın bende olsun", "bana dikkat et" demesi gibi. Bazan da manası anlaşılan söz manasında olur. Mesela birisinin, "Ee Zeyd", "yâZeyd", "Dikkat ey Zeyd" demesi gibi... Bazan da bu, manasız bir ses olur. Mesela, birisinin arkasından dönmesi için çalınan ıslık gibi... Bazan da o ses, ağızdan çıkmayan bir ses olur. Mesela, duyanların dönüp bakması için, insanın ellerini birbirine vurması (çırpması) gibi... Sonra gaflet edilecek husus ne kadar tam ve söylenmesi gereken söz de ne kadar ehemmiyetli olursa, esas sözden Öyle söylenecek söz de o nisbetle çok olur.

İşte bundan ötürü, yakın kimseye "hemze" ile nida edilip, mesela "Ee Zeyd"; uzakta olana yâ ile nida edilip, "Ya Zeyd"; gafil (dalgın) kimsenin de önce dikkati çekilip, sonra nida edilerek, "Dikkat, ey Zeyd" denilir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi diyoruz ki: Hernekadar Hz. Peygamber (s.a.s), hep kalbi uyanık ise de, o da bir işin kendini meşgul edebileceği bir insandır. Binâenaleyh hakîm olanın, bir ikaz-uyarı niteliğindeki bir takım harfleri, esas maksadını söylemezden önce söylemesi güzel olur.

Ayrıca, o harfler, manası anlaşılmayacak biçimde oldukları zaman, uyarma-dikkat çekme işinde bu maksadı ifadede manalı olan harfleri getirmekten daha mükemmel olur. Çünkü harflerin önce telaffuz edilmesi, dinleyen kimseyi, o harflerden sonra gelecek sözü dinlemek gayesiyle, konuşana yöneltmek için olup, ilk söylenen söz düzgün ve manası anlaşılan bir söz olduğu zaman, dinleyen onu duyduğunda, maksadın hepsinin bundan ibaret olduğunu, artık başka bir sözün gelmeyeceğini zanneder ve o söze olan ilgisini sürdürmez. Fakat konuşandan, manası olmayan bir ses duyduğunda, o sese iltifat eder, duyduğu şeyin, esas söylenecek şey olmadığını kesin olarak düşündüğü için, ondan sonra başka birşey duymadıkça, dikkatini ondan kesmez. Binâenaleyh vaz' (konuş-icad ediliş) bakımından manası olmayan harflerin, esas söylenecek sözden önce getirilmesinin üstün bir hikmeti olduğu anlaşılır. 3[3]

Münferit Harflerle Başlayan Sûreler

İmdi, eğer birisi, "Bu harflerin sadece bazı sûrelerin başında olmasının hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki: İnsanın aklı, bütün tafsilatı bu ince şeylerin hakikatini idrak etmekten acizdir. Herşeyi bilen ise Allah'dır. Ancak biz yine de, Allah'ın muvaffak kıldığı ölçüde bu konuyu ele alıp şöyle diyoruz: Başında hecâ harfleri bulunan her sûrenin evvelinde, ya "kitab", ya "Tenzîl" veya "Kur'ân" lafzı getirilmiştir. Mesela ayetlerinden
olduğu gibi. Ancak, üç sûre yani, (Meryem, ı); (Ankebut, i) ve (Rum, i) sûreleri müstesna. Kendisinde Kur'ân, kitab veya Tenzil lafızlarının yer aldığı sûrelerin bu harflerle başlamasının hikmeti şudur: Kur'ân, büyüktür. O'nu inzal etmek (indirmek) ağır bir iştir. O'nun kitabeti (yazılması) da, zor bir yüktür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz biz sana ağır bir söz bırakacağız (vahyedeceğiz}" (MüzzammH, s) buyurmuştur. Başında "Kur'ân, Kitab ve Tenzil" sözünün geçtiği her sûrede, bunlardan Önce, muhatabı O'nu dinlemeye sevkedecek bir uyarıcı söz getirilmiştir."

Her sûre Kur'ân'dır. O'nu dinlemek ise, ister içinde "Kur'ân"ın ismi bizzat geçsin, ister geçmesin; Kur'ân'ı dinlemektir. Binâenaleyh (sizin bu izahınıza göre), her sûrenin başında böyle bir dikkat çekici lafzın olması gerekirdi. Ayrıca "tenzil", "kitab" gibi kelimelerin yer alıp da, başında böyle hecâ harfleri bulunmayan sûreler de vardır.

Meselâ (KMU); (Nur.l); (Furkan, 1); (Kadir, i) sûrelerinde olduğu gibi" denilmesin. Çünkü birinci hususaşöyle cevab veririz: Her sûrenin Kur'ân'dan olduğunda şüphe yoktur. Fakat içinde Kur'ân ve Kitab lafızları geçen o sûreler, Kur'ân'dan olmanın yanısıra, Kur'ân'ın bütününe dikkat çekmektedirler. Zira ayeti, Kur'ân'ın bir parçası olmasına rağmen, Kur'ân'ın bütününden bahsedilmektedir. Binâenaleyh bunun misal., tıpkı padişahtan adamlarına gelen ve içinde bir mesele yazılmış olan bir mektup gibidir. Yine bunun misali, padişahtan adamlarına gelen ve içinde, "Biz sana, emirlerimiz bulunan bir mektup yazıyoruz. Binâenaleyh ona uy" diye yazılan bir başka mektup gibidir. Bu sonraki mektubun ağırlığının, birincisinden daha çok voktur.

---

[3] 3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/582-583

İkinci hususa da şöyle cevap verebiliriz: "Elhamdülillah" ve "Tebâreke" gibi ifadeler, asıl maksadı teşkil eden bir takım tesbihattır. Kul, Rabbisini teşbihten gafil olamaz. Dolayısıyla burada bir uyarıcıya -dikkat çekiciye- ihtiyaç yoktur. Ama, emirlerin ve yasakların yer aldığı sûreler böyle değildir. Bu sûrelerde "kitab" kelimesinin zikredilmiş olması İse, tesbihatın yapıldığı zât'ın büyüklüğünü anlatmak içindir. ifadesine gelince, biz bunun, Kur'ân'ın indiril işinden bahseden bir sûre olduğunu daha önce beyan etmiştik. Bizim bahsettiğimiz sûrelerde ise, Kur'ân'ın bütününün bahsi esastır. Binâenaleyh Kur'ân'ın bütün olarak zikredildiği sûreler, aslında daha ağır ve büyüktürler . "Biz onu indirdik" <K«ir, 1) ifadesine gelince, biz diyoruz ki: Bu, kalbi başka bir işle meşgul bir kimseye hitaben değildir. Bunun delili, bu ifadede "hû" (onu) zamirinin yer almış olmasıdır. Bu zamir, ya daha önce bahsedilmiş bir şeye, yahut da çok bilinen bir şeye râcîdir. Binâenaleyh bu "hû" (onu), Hz. Peygamber (s.a.s)'e, malum olan bir şeyi ifâde etmektedir. Zaten Hz. Peygamber (s.a.s), dikkati çekilmesine gerek kalmayacak kadar, o şey için pür dikkattir.

Bil ki Kur'ân'da manası anlaşılmayan bu harflerin dışında başka lafızlarla da, dikkat çekilmiştir. "Yâ eyyühen'nas..." "Ey insanlar, Rabbinizden ittikâ ediniz. Çünkü kıyametin sarsıntısı büyük bir şeydir. "(Hacc. i); "Ey Peygamber, Allah'dan ittika e£..."(Ahzaö, i) ve "Ey Nebi, niçin Allah'ın sana helâl kıldığını, haram kıldm..." (Tahnm, i) ayetlerinde olduğu gibi... Çünkü bu ayetlerde bahsedilen hususlar, önemli ve büyük şeylerdir. Çünkü Allah'dan hakkıyla ittika etmek büyük birşeydir. Dolayısıyla, bunların önü sıra, uzakta bulunan habersiz kişileri uyarmak için, nida edatları getirilmiştir.

İçinde kitab ve Kur'ân lafızları yer almadığı halde, hecâ harfleriyle başlayan sûrelerin, bu şekilde başlaması ise, o sûrelerde yer alan konuların ve manaların ehemmiyetinden ötürüdür. Tefsir ettiğimiz bu sûrede ise, bütün mükellefiyetler zikredilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "insanlar, "inandık" demeleriyle, bırakıhvere-ceklerini, kendilerinin imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar?" yani "Onlar sırf bu söz ile bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Aksine onlar her türlü mükellefiyetle emrolunmuşlardır" buyurmuştur. Binâenaleyh, emir ve yasakları ihtiva eden, "Kur'ân"ın isminin zikredildiği o sûrelerdeki mana, bu sûrede de (zımmen) mevcuttur.

Eğer: Tevbe süresindeki şu ayet, bu sözün hem lafız, hem mana bakımından aynısıdır: "Allah sizden cihad edenleri bilmeden, (ortaya koymadan), bırakılıvereceğinizi mi zannettiniz?"(Tevt», ıe), "Ama bunun başında hecâ harfleri yer almamıştır?" denilirse deriz ki: "Bunun cevabı gayet açık olup şöyledir: Tefsir ettiğiniz ayet, sûrenin ilk cümlesidir. Bundan ötürü, istifham "hemze" olarak getirilmiştir. Tevbe süresindeki bu ayet ise, sözün ortasındadır. Bunun delili, istifhamın (fi) şeklinde getirilmiş olmasıdır. Dikkat çekme işi, sözün ortasında değil, başında otur. ayetiyle ilgili izah, inşaallah o sûrenin tefsirinde yapılacaktır. Bu harflerle ilgili sözümüz bundan ibarettir. 4[4]

Üçüncü Mesele

'in i'rabı hakkındaki açıklamamızın tamamı, bunun tefsirine dair nakledilen diğer İzahlarla birlikte, Bakara sûresinde geçmişti. Fakat burada, onlara ilaveten, bu harflerin i'rabtan mahalleri olmadıklarını, çünkü bunların uyarıcı sesler niteliğinde olduklarını beyan ediyoruz. 5[5]

Nüzul Sebebi

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/583-584

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/585

Ayetin sebebi nüzulü hakkında şunlar ileri sürülmüştür:
1) Ammâr b. Yftslr, Ayyaş b. Ebî Rebîa, el-Velid b. el-Velîd ve Seleme b. Hlşam hakkında nazil olmuştur.
Bunlar Mekke'de iken işkenceye maruz kalmışlardı.
2) Bu ayet, hicret ettiklerinde peşlerine kâfirlerin takıldığı, vuruşma neticesinde bir kısmının şehid düşüp, bir kısmının kurtulduğu Mekkell bazı müslüman gurublar hakkında nazil olmuştur.
3) Bedir günü öldürülen Muhca' b. Abdullah hakkında nazil olmuştur. 6[6]

Beşinci Mesele

Bu ayetteki ifadesinin tefsiri hususundadır. Bu, "Onlar, sırf "inandık" demekle yakalarının bırakılacağını mı sanıyorlar?" "Bedenî ve malî bir takım mükellefiyetlerle imtihan olunmadıkça..." demektir. Nahiv imamları (alimleri), ayetteki ifadesinin tahlilinde ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazı alimler, bunun takdirinin "demek ile" şeklinde olduğunu söylerlerken; bazıları da, "inandık diyerek..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu ifadenin zahirinin muktezası (manası), sanki onların "inandık" demekten yasaklanmalarıdır. Bu tıpkı birisinin, "sen Zeyd'i dövmekten alıkonulacağını mı sanıyorsun?" yani "Bunun sana yasaklanacağını mı sanıyorsun?" demesi gibidir. Zâhirindeki bu mana, doğruluktan uzak bir manadır. Çünkü Allah hiç kimseyi, "inandım" demekten menetmez. Fakat bu müfessirin maksadı, onların, imtihan edilmeden, sırf "inandık" sözleri ile yakalarının bırakılmayacağıdır. Binâenaleyh farzların gerekli kılınması ile, buradaki bütün şeylerden menedilmiş duruma girmişlerdir. 7[7]

Bazı Deruni Meseleler

Bu ayetteki manevî (deruni) bir takım incelikler hakkındadır. Bunlar şöyledir: İnsanlardan istenen en önemli şey, ibadettir. İbadetlerin en önemli gayesi ise, hadis-i şerifte de varid olduğu gibi, kişide "muhabbetullah"ın gerçekleşmesidir. Bir hadis-i kudsîde Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Kulum Bana ibadetleri ile yaklaşmaya devam eder, nihayet Ben onu severim... "8[8] O halde kalbi Allah sevgisi ile dolup taşan kimse, Allah katında en büyük dereceyi alır. Fakat kalbin tercümanı vardır. Bu da dildir. Dilin de tasdikcileri vardır. Bunlar da bedenin diğer uzuvlarıdır. Bu tasdikcilerin de, tezkirecileri vardır. Mesela insan diliyle, "inandım" dediğinde, bu kimse kalbinde Muhabbetullah'ın yerleştiğini iddia etmiş olur. Binâenaleyh bu kimsenin iddiasına şâhidler getirmesi gerekir. İman binasının üzerine oturacağı şeyleri yapmak için bütün uzuvlarını kutlandığında, iddiasına, tasdikci şâhidler tahakkuk etmiş olur. Bu kimse canını ve malını Allah yolunda harcayıp, amellerini Allah Teâlâ dışındaki herşeyi bir tarafa bırakarak tezkiye ettiğinde (temizlediğinde), iddiasında kendisini tasdik eden şâhidlerini de tezkiye etmiş olur. Böylece de ismi, "muhibbîn" (Allah'ı sevenler) defterine kaydedilir ve mukarrebler bölümüne girmiş olur. İşte buna, 'insanlar inandık demeleriyle bıkanhvereceklerini mi sandûır?" ifadesiyle işaret edilmiştir ki bu, "Onlar, davalarının, şâhidler olmaksızın ve şâhidlerinin tezkiye edicileri olmaksızın kabul edileceğini mi sanıyorlar! Hayır, aksine onların "muhibbîn"den olabilmeleri için, bunların bulunması gerekir" demektir.
İkinci İncelik: Kulun en aşağı derecesi, müslüman oluşudur. Çünkü müslüman oluşun hemen altında, küfür (inkâr) derekesi vardır. Binâenaleyh kulun elde ettiği ilk derece müslüman olmasıdır. Binâenaleyh kul böyle bir mertebeyi elde ettiğinde, ismi müslümanlar arasına yazılır, bölümü belirlenir. Fakat padişahlar nezdinde hizmet edenler pek çok kısımlara

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/585
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/585
8[8] Müsned, 6/256; Buhari Rikak, 36. Fakat hadiste Ibactot yerine, Mvifil (yani nafile ibadetle) lafzı vardır.

ayrılırlar: Kimileri, kendisine verilen görevi can-u gönülden içten gelerek yapar ve kendini işine verir. Dolayısıyla bu kimse, yaptığı o hizmetten alınıp, derece bakımından daha yüksek bir hizmete verilir. Kimileri de tembel olur, görevini aksatır. Dolayısıyla bu, o hizmetten alınıp, daha düşük bir hizmete verilir. Kimileri, hiç yeri değiştirilmeden, aynı işte bırakılır. Kimilerinin de ilgisi tamamen kesilir, defterlerden adı silinir. İşte Allah'ın kulları da böyledir: Müslüman bazan âbid olur, kendini tamamen ibadete verir, saadeti benimser. Böylece bu kimse, mü'minler derecesinden, daha üst derece olan, mûkınîn derecesine yükseltilir ki bu, mukarrebîn'in derecesidir. Kimilerinin de taatı az olur, nefsine düşkün olur, dolayısıyla bu kimse, mevcut derecesinden, daha aşağı bir dereceye yani asîler ve kalbi katılaşmış kimseler derecesine indirilir. Bu kimse, kusurları küçük görür, çokça günah işler, ibadetten nasibini almaktan mahrum olur. Kovulur ve "eh I-i inâd"a katılır. Kimileri de cennetin ilk derecesinde kalır. Bunlar da aptallardır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, işe cân-ı gönülden sarılan ve onu benimseyenleri müjdelemek için, "İnsanlar... btrakıhvereceklerini mi sandılar?" buyurmuştur. Yani, "Onlar, kendilerinin ilk makamda bırakılıvereceklerini mi sandılar. Hayır, hayır. Aksine onlar, derecelerin en üstüne çıkarılırlar". Nitekim Cenâb-ı Hak, "ilimden kendilerine dereceler verilmiş olanlar..." (Mücadele, i); "Allah, mücâhidleri, oturanlardan (geri duranlardan) bir derece üstün kılmıştır" {Nisa, 95) ve bunun zıddını tembeller için söyleyerek, "İnsanlar, "inandık" demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sanırlar?" buyurmuştur, yani, "tembel olan, "iman ettim" deyip, günah işlemek suretiyle, sözünün aksine yaptığında, öylece bırakılıp, kendisinden razı olunacağını mı sanır? Hayır, aksine, daha düşük bir makama, yani ya günahkârlar, ya kâfirler makamına indirilir. 9[9]

Öncekilerin İmtihanı

"Celalim hakkı için Biz onlardan evvelkileri de imtihan etmiştik. Allah elbette doğru olanları da, yalancıları da bilir..." (Ankebui, 3).
Cenâb-ı Hak, onları teselli edecek bir ifade kullanmak üzere, "Allah, sizden öncekilere de aynı şekilde davranmış ve "sırf "inandık" dedikleri için yakalarını bırakmayıp, onlara birtakım taatları farz ve gerekli kılmıştır" buyurmuştur. 10[10]

İmtihanla Bilme Konusu

Ayetteki, "Allah elbette doğru olanları bilir" ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
1) Mukâtil, "Bu, "Allah elbette gösterecektir" manasınadır" derken,
2) Bu, "Allah ortaya çıkaracak" ve "Allah, bunları birbirinden iyice ayırıp, seçecektir" manasınadır denilmiştir. Müfessirler, ayeti, ayetteki bu "bilme" İfadesini, zahirî manasına hamletmesin, Allah'ın ilminin teceddüdünü (yenilenmesini-değiş-mesini) gerektireceğini sanmışlardır. Çünkü Allah, imtihan etmeksizin, doğru söyleyeni ve yalan söyleyeni bilir. O hatde daha nasıl, "Allah bunu etmek suretiyle bilir" denebilir.
Ama biz, ayetin zahirî manasına alınabileceğini söylüyoruz. Zira Allah'ın İlmi, kendisinde olacak herşeyin, aynen olduğu gibi göründüğü bir sıfattır. Binâenaleyh Allah, mükellef tutup, denemeden önce de, mesela Zeyd'in itaat edeceğini, Amr'in ise syan edeceğini; mükellef tutunca da, Zeyd'in itaat edip, Amr'in isyan edeceğini; Zeyd ile Amr'in yaratılmalarından sonra, Zeyd'in itaat edip, Amr'in isyan edeceğini Dilir. O'nun ilmi hiçbir şekilde değişmez. Burada değişen, bilinen şeylerin durumudur.
En güzel temsili getirmek Allah'a mahsus olmakla birlikte, biz bunu maddî bir •nisal ile açıklamaya çalışalım: Cilalanmış, tertemiz bir ayna bir yere asılıp, bir yöne doğru çevrilsin ve hareketsiz bırakılsın. Sonra Önünden beyaz bir elbise ile Zeyd geçsin. Zeyd o aynada beyaz bir elbise içinde gözükecektir. Yine onun önünden, sarı bir elbise giyinmiş olarak Amr geçsin.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/585-586
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/587

Amr da aynada sarı elbiseli görülecektir. Şimdi kimin zihninde, "Demirden olan bu ayna değişmiştir?" yahut "o kimse, ayna döndürüldüğü için değişik göründü" gibi fikir belirebilir? Yahut kim o aynanın cilasında değişme olduğunu sanabilir? Yahut kimin hatırına, o aynanın yerinden oynadığı aûşüncesi gelebilir. Hiç kimse, bunlardan hiçbirini aklına getirmediği gibi, aksine Durada değişen şeylerin, harici (aynanın karşısındaki) şeyler olduğunu kesin olarak bilir. Binâenaleyh Allah'ın ilmini bu misal ile anlamaya çalış. Ama Allah'ın ilmi bundan daha yücedir. Çünkü bu aynanın değişmesi mümkündür. Fakat Allah'ın ilmi asla değişmez.

O halde Hak Teâlâ'nın ayetteki bu ifadesi, "Allah'ın, itaat edeceğini bildiği kimselerden itaat sâdır olur. Böylece de, bu ilim sayesinde onun itaatkâr olduğu anlaşılır" manasında olur; "Yalana olanları da bilir" ifadesi de, "Kim ben mü'minim der, ibadetler farz kılındığında doğruluğunu gösterirse, ondan bu zuhur eder, bu bilinir. Kim de "Ben mü'minim" der, ama münafık olursa, ondan da bu münafıklık zuhur eder, bu bilinir" manasında olur.

Ayetteki, "sadık (doğru) olanlar" kelimesinin fiil sıgasıyla, "yalancılar" kelimesinin de isim sigasıyla getirilmesinin lafızdaki ihtilafın fesahata delalet etmesinin yanı sıra şöyle bir faydası vardır: "İsm-i fail, pekçok yerde, ifade ettiği işin, failde mevcut olduğuna ve onda kök saldığına delalet ettiği halde, mazî fiil buna delalet etmez. Nitekim Arapça'da, "Falanca içki İçti". "Falanca içki içendir" ve "Falancanın emri geçerli oldu" ve "Falancanın emri geçerlidir" denilir. Fiil sigasında tekrar ve o işin kök saldığı manası anlaşılmadığı halde, ism-i failden bu anlaşılır. Bunun böyle olduğu sabit olunca diyoruz ki: Bu ayet indiğinde, mükellefiyetin başlangıcında İslâm'a hemen girecek olanlar ile, küfrünü sürdürüp gidecek olanlardan söz etmiştir. Böylece de mü'minler hakkında fiil sigasıyla, "yani onlardan doğruluk sâdır olan kimseler" buyurmuş, kâfirler hakkında da, devamı ve sürekliliği haber veren siga ile, "yalancılar" (KAzibln) demiştir. İşte bundan ötürü, "Doğruluklarının doğrulara (sadıklara) fayda verdiği o gün... "(Maide, 119) buyurarak, burada ism-i fail sigası getirilmiştir. Çünkü bahsedilen o günde sadakat, artık mü'minlerin kalbine kök satmıştır. O gün de âhiret günüdür. Fakat bu durum, İslâm'ın başlangıcında böyle değildir. [11][11]

Mücrimler Kaçamazlar

"Yoksa kötülükleri yapanlar Biz'den kaçıp kurtulacaklannı mı sandılar? Ne kötü düşünüyorlar. Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) o vakit mutlaka gelecektir. O, semt ve altmdir" (Ankftbût, 4-5).

Cenâb-ı Hak, "İnsanlar, bırakıhvereceklehni mi sandılar?" İfadesi ile, mükellef tutmanın hikmeti ve güzel olduğunu beyan edince; bir görev verdiği halde bunu yerine getirmeyen kimseye azab edeceğini, hemen o anda azab etmese bile, ileride azab edeceğini; ne o anda, ne ileride hiçbirşeyin Allah'ın elinden kurtulamayacağını beyan buyurmuştur. Bu, "mükellefiyetler, yol göstermelerden ibarettir. Bunların yapılmaması halinde karşılık yapılan tehdidlerin, bir teşvik ve terhîb (korkutma) olduğunu, Allah'ın azab etmeyeceğini, azab etmiş olsaydı, peşinen azab etmekten âciz olmadığını dolayısıyla, cezasını ertelemesi gerekmediğini" söyleyenlerin görüşünün yanlışlığına delildir. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, "Yoksa kötülükler yapanlar Biz'den kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?" yani, "İş, onların dediği gibi değil. Aksine Ben, va'd ve va'îd hükmüne göre, azab olunacaklara azab eder, ödüllendirileceklere de mükâfaat veririm. Çünkü Ben, va'dimden dönmem" buyurmuştur. Imhfll, (yani mühlet verme, cezayı geriye bırakma), ihmal demek değildir. Amellerin karşılığını hemen vermek, derhal vermemesi halinde bunu bir daha yerine getiremeyeceği endişesini taşıyanların işidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra "Ne kötü hükmediyorlar?" yani, "Onların, "insanlar Allah'ın emrine muhalefet edebilirler, ama bunun cezasını çekmezler" şeklindeki hüküm ve düşünceleri, çok kötü ve yanlış bir düşüncedir. Çünkü güzel hüküm, aklın ve şeriatın verdiği hükümdür. Akıl, Allah hakkında hükmedemez, karar veremez. Zira Allah istediğini yapar. Şeriatın hükmü de, bu iddiada olanların söylediklerinin aksinedir. O halde bunların hükümleri, vardıkları netice, son derece kötü, yanlış ve âdî bir hükümdür" buyurmuştur. 12[12]

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/587-588

Hesaba İnananların Hâli

Cenâb-ı Allah daha sonra "Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) o vakit mutlaka gelecektir. O, sem? ve alîm'dir" buyurmuştur.
Hak Teâlâ, "insanlar... sanıyorlar mı?" ifadesi ile, kulun dünyada başıboş bırakılmayacağını beyan edip, "Yoksa kötülükleri yapanlar, Biz'den kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?" ifadesiyle de, mükellefiyetlerini yerine getirmeyenlerin azab göreceklerini bildirince, ahirete inanıp, ahiret için hazırlık yapanların, bu hazırlıklarını zayi etmeyeceğini, onları umduklarına nail edeceğini beyan buyurmuştur. Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var: 13[13]

Birinci Mesele

Biz, pekçok yerde üç asıl inanç prensibini ifadeye çalıştık: Birincisi, Allah'ın varlığına ve birliğine imandır; sonuncusu âhiret gününe imandır; ortası da birinciden gönderilen ve sonuncuya ulaştıran peygamberdir. İlahiyat meselelerinde, bu üç şey, neredeyse birbirinden ayrılmazlar. O halde Hak Teâlâ'nın, "İnsanlar, "inandık" demekle... bırakıhvereceklerini mi sandılar?" ifadesi, birinci asla işarettir. Yani, "Onlar, ilk aslın (birinciye imanın) yeterli olduğunu mu sanıyorlar?" demektir. Hak Teâlâ'nın, "imtihana çekilmeyeceklerini mi sanıyorlar? Andolsun ki Biz onlardan evvelkileri de, kendilerine peygamberler gönderip, yollarını bildirmek suretiyle, imtihan ettik1' buyruğu ikinci asla, yani peygamberlik müessesesine işarettir. 'Yoksa kötülükleri yapanlar..." ve "Kim Allah'a kavuşmayı umarsa..." ifadesi ele üçüncü asla, yani "âhirete" bir işarettir. 14[14]

Likâ

Bazı müfessirler, Allah'a kavuşmanın "Allah'ı görme" manasına olduğunu söylemişlerdir. 8u görüş zayıftır.
Çünkü "lika" ve "mülakat" aynı manaya olup, Arapça'da "kavuşmak" manasınadır. Hatta iki cansız şey birbirlerin kavuşturulduklannda, yanyana getirildiklerinde, "Birbirlerine mülâki oldukları" söylenir. 15[15]

Reca

Bazı müfessirler, ayetteki "yercûne" (umarlar) kelimesinin, "Recâ ederler, korkarlar" manasında olduğunu söyleyerek, bunun "Kim Allah'a kavuşmaktan korkarsa..." manasına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüş tutarsızdır. Çünkü "recâ"nm meşhur manası, başka şeyi değil, hayrı ummaktır. Bir de "recâ"nın bu manaya geldiğinde ittifak etmişiz. Nitekim "Allah'ın fazlına recâ ederim (umarım)" denilir. Tabii ki bundan, "Allah'ın fazlından korkarım" manası anlaşılmaz. Kelime bu mana için kullanılınca, müşterekliği (çok anlamlılığı, bertaraf etmek için, başka manaya kullanılmaz. 16[16]

Ecelellah

Ayetteki "ecelellah" (Allah'ın eceli) ifadesi ile, (Allah'ın belirlediği) ölümün kastedilmiş olabileceği gibi, "haşr" ile meydana gelecek dirilişin kastedilmiş olması da mümkündür. Binâenaleyh eğer bu, "ölüm manasına alınırsa, ayet ölümden sonra da ruhların (canların) bakî kaldıklarını ifade eder. Nitekim hadislerde de bu şekilde vârid olmuştur. Çünkü birisi, "Kim hayrı umuyorsa, bilsin ki sultan gelecektir" dediğinde, bu sözden, o hayır ümidinin, padişahın gelişine kadar süreceği anlaşılır. Hatta padişah gelse ve hayır sonraya kalsa, o zaman bunu diyene, "Sen şöyle şöyle dememiş miydin! Sultan geldi, ama ortada hayır yok" denilebilir. Binâenaleyh ölürken "lika" (kavuşma) olmamış olsaydı, misalimizde olduğu gibi, ayetteki bu ifade yerinde olmuş olmazdı. Binâenaleyh bunun böyle olduğu anlaşıldığına göre, beka olmasaydı, "Ukâ" olmazdı. 17[17]

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/588-589
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/589
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/589-590
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/590
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/590

Beşinci Mesele

Ayetteki, "Kim Allah'a kavuşmayı umarsa" cümlesi şart; "Şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) o vakit mutlaka
gelecektir" cümlesi ise bunun cevabıdır. Şarta bağlı olan şey, o şart bulunmadığı zaman gerçekleşmez. Binâenaleyh Allah'a mûlakî olmayı (kavuşmayı) ummayanlar için, Allah'ın bu eceli gelmez. Fakat bu söz konusu olamaz. Binâenaleyh buna nasıl cevap verilir? Biz diyoruz ki: Buradaki "ecelin gelişi" ile kastedilen, itaat eden kimseye, ölümünden sonra, va'dedilen mükafaatın gelmesidir.
Yani "Kim, bu kavuşmayı umarsa, Allah'ın eceli geldiğinde, o kimsenin taatlanna karşı elde edeceği mükâfaat da beraberinde gelir. Bunu ummayana ise, Allah'ın ecelinin, mükâfaat görecek şekilde gelmeyeceğinde şüphe yoktur. 18[18]

in Hikmeti

Cenâb-ı Hak, bu ayetin sonuna, "aziz" ve "hakîm" gibi sıfatlarını değil de, "semi" (işitici) ve "alîm" sıfatlarını getirmiştir. Çünkü, "insanlar, "inandık" demekle bırakülvereceklerini mi sındılar?..." cümlesinde, "deme"
(söz); "imtihan edilmeksizin" ve "Allah... bilir" ve "Kötülük yapanlar... sandılar mı?" ifadelerinde ise "fiiller" geçmiştir. Sözün duyma (sem1) ile, bilineceğinde şüphe yoktur. Amellerden ise niyetler gibi göz ile idrak olunmayanlar olduğu gibi, idrak olunanlar da vardır. "İlim", her ikisini de kapsar. O halde Allah, onların dediklerini duyan, söylediğinde sâdık olanları, yalancı olanlardan bilip ayıran bir âlimdir. Sonra Allah amel edenleri bilen, ona göre mükâfaat ve ceza veren bir âlimdir.
Burada şöyle bir incelik vardır: Kulun, üç çeşid hasenatı vardır:
a) Kalbinin amelleri... Bu, kalbin tasdiki (imanı)dır ve görülüp duyulmaz, fakat bilinir.
b) Dilinin amelleri... Bu, sadece duyulur.
c) Uzuvlarının ve bedeninin amelleri. Bunlar da görülür. Binâenaleyh kul, bunları yaptığında, Allah onun duyulan amellerini, hiçbir kulağın duymadığı şeyleri; görülen amelleri için, hiçbir gözün görmediği ve kalbinin amelleri için de, hiç kimsenin akıl ve hayaline gelmeyen mükâfaatlar verir. Nitekim bu husus, cenneti anlatan haberde de belirtilmiştir. 19[19]

Allah Müstağnidir

"Kim cihâd ederse, ancak kendisi İçin cihad eder. Çünkü Allah, bütün alemlerden müstağnidir..." (AnkebÛt. 6).
Bil ki Allah Teâlâ, mükellef tutmanın güzel ve yerinde olduğunu, bundan ötürü savuşturulması mümkün olmayan va'd ve va'îdlerinin bulunduğunu, beyan, edince, mükelleften bunu

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/590
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/590-591
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/591

istemesinin kendisiyle ilgili bir faydası olmadığını, çünkü kendisinin halükârda, herşeyden müstağni olduğunu, kemâlinin, başkasına -başka şeylere bağlı olmadığını bildirmiştir. Bu gibi ifadeler, Kur'ân'da pek çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kim sâlih amel işlerse, kendisi için yapmış olur" (Casiye, 15) ve "Eğer iyilik (ibadet) ederseniz, kendiniz için iyilik etmiş olursunuz"(Isra, 7) buyurmuştur. Ayette ilgili birkaç mesele vardır: 20[20]

Amel-i Salih

Önceki ayet, bu ayetle birlikte, kulun amel-i salihi çokça ve sağlamca yapmasını gerektirir. Çünkü bir padişah için bir iş yapan ve o padişahın, yaptığı işi göreceğini ve bileceğini bilen insan, işini hem güzel, hem de sağlam
yapar. Kul, yaptığı işin faydasının kendisine ait olduğunu ve yaptığı işe göre takdir edileceğini bilirse, o işi çokça yapar. Binâenaleyh Allah Teâlâ, zâtının alabildiğine duyan ve bilen olduğunu belirtince, kul amelini hem sağlam yapar, hem de sırf O'nun için yapar. Cenâb-ı Hak, "Kulun çalışıp çabalaması kendisi içindir" dediği zaman, kul daha çok gayret eder. 21[21]

Amellerin Karşılığı

Birisi şöyle diyebilir: "Bu, karşılığın (mükâfaatın), yapılan işe göre olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâlâ, "Kim cihâd ederse (çahşıp-çabalarsa), ancak kendisi için savaşmış olur" buyurunca, bundan, çalışıp-çabalayan kimsenin, bu gayreti olmaması halinde kazanamayacağı şeyleri, çalışıp çabalaması ile, gayreti ile kazanacağı anlaşılır." Biz diyoruz ki: Bu böyledir. Fakat mükâfaat, hak etmeye göre değil, Allah'ın va'dinin hükmüne göredir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Allah Teâlâ, mükellefin, çalışıp çabalaması halinde ona mükâfaat vereceğini beyan edip, mükellef de kendine düşeni yaptığında, bu kendisi için faydalı bir çalışma olmuş olur. Bunun böyle olduğunda münakaşa yoktur. Münakaşa ancak, eğer Allah'ın bir va'di olmasaydı, kulunu, o işinden dolayı mükâfaatlandırmasının Allah'a vacib (gerekli) olup olmaması ve herkese ancak ameli karşılığında ihsan ve lütufta bulunmasının caiz olup olmaması konusundadır. İşte bu hususla ilgili ayette birşey yoktur. 22[22]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, innemâ lafzı hasr (sadece) manasınadır. Buna göre, kişinin çalışıp-çabalamasının sırf kendisi için olması, bundan başkasının istifade etmemesi gerekir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü çalışıp çabalayan kimse, çalıştığı şeyden istifade edebildiği gibi, faydalı olmayı istediği kimse de ondan fayda görür. Hatta baba ve oğul, çal ışı p-çabal amal arı ve gayretlerinin bereketinden, birbirlerinden istifade edebilirler. Şimdi biz diyoruz ki: Bu, yine aslında baba için bir faydadır. Çünkü çocuğunun istifadesi de, babasının istifadesi sayılır. Buradaki "hasr"ın manası, insanların çalışıp çalışmasından, Allah'ın hiçbir faydalanması olmaması manasındadır. Bunun böyle olduğuna, ayetteki "Allah, bütün âlemlerden müstağnidir" ifadesi delalet eder. Bu ifade ile İlgili birkaç mesele vardır: 23[23]

Aslahı Yapmak Meselesi

Bu ayet, daha faydalı olanı (aslanı) gözetmenin Allah'a vacib olmadığına delalet eder. Çünkü Allah en faydalı olandan da istifade etmez. Aksi halde, Cenâb-ı Hak, o fayda ile kemale ermiş olurdu. Halbuki o fayda, Allah'ın zâtının dışında, "âlemlerde ait bir şeydir. Bu durumda Cenâb-

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/591-592
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/592
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/592
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/592

ı Hak, kendisi dışındaki birşeyle kemâle ermiş olması gerekir ve o şeye muhtaç olmuş olur. Halbuki Allah, "âlemlerden" müstağnidir. Bir de, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri, herhangi bir sebebe bağlanamaz. 24[24]

İkinci Mesele

Bu ayet, Allah'ın bir mekânda olmadığına, özellikle Arş üzerinde bir mekan tutmadığına delalet eder. Çünkü Arşı da "âlemler"dendir. Allah ise, âlemlerden müstağnidir. Mekândan müstağni olanın bir mekana girmesi mümkün değildir. Çünkü bir mekana girene başlıbaşına, "Burada, orada..." diye işaret edilebilir. Kendisi için, "Burada" veya "Orada" denilebilenin, burada veya orada olmaması imkânsız olur. Aksi halde akıl bir mekânda olmayan cismin, idrâk edilebileceğini mümkün görür. Halbuki bu imkânsızdır. 25[25]

Üçüncü Mesele

Eğer birisi, "Cenâb-ı Hakk'ın kadir oluşu kudretle ve âlim oluşu ilimle değildir. Aksi halde O, kadir oluşu hususunda kudrete muhtaç olmuş olurdu. Kudret ise Allah'ın Kendisi dışında birşeydir. Kendisi dışında kalan herşey ise, "âlenV'dendir. Böylece Allah ona muhtaç olmuş olurdu. Halbuki Allah herşeyden müstağnidir?..." diyebilir. Biz deriz ki: Siz, O'nun kudretinin "âlenV'den olduğunu nasıl söyieyebiliyorsunuz? Çünkü âlem, sıfatları ile birlikte, Allah'ın dışında katan varlıklardır. Yani her mevcud, hayy, kadir, irade eden, âtim, semî, basîr ve mütekellim (konuşan) bir ilah mefhumunun dışındadır. O halde kudret, kadir mefhumundan, ilim de âlim mefhumundan hâriç değildir. 26[26]

Dördüncü Mesele

Bu ayette hem bir müjde, hem bir inzâr vardır. Ayette bir inzâr (korkutma-ikaz)ın bulunduğunu şu şekilde isbat
ederiz: Allah, âlemlerden müstağni olunca, bu demektir ki, eğer kullarını azab ile helak ederse, O'na herhangibir şey gerekmez. Çünkü O, Kendisi dışında kalan herşeyden müstağnidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın böyle oluşu büyük bir korkuyu gerektirir. Ayette bir müjdenin oluşunu da şöyle izah edebiliriz: Allah, herşeyden müstağni olunca, bu demektir ki, eğer O, herhangi bir kuluna bütün yarattıklarını verecek olsa, yine O'na birşey gerekmez. Çünkü O, herşeyden müstağnidir. Cenâb-ı Hakk'ın böyle oluşu da tam bir ümîdi gerektirir. 27[27]

İman ve Amel-i Salih'in Mükâfaatı

"îman eden ve salih ameller işleyenlerin kötülüklerini örteriz ve her halde, o işlemekte olduklarının daha güzeliyle onları mükâfaatlandınnz" (Ankebut, 7).
Cenâb-ı Hak, kısaca salih amel yapan kimsenin, bunları kendisi için yapmış olduğunu beyan edince, kısmî bir tafsilat ile de, sâtih amel yapmak suretiyle itaatta bulunanın mükâfaatının da, kişinin ameli olduğunu açıklamak üzere, böyle buyurdu. Ayetle ilgili bir kaç mesele vardır: 28[28]

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/592-593
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/593
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/593
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/593
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/593-594

Birinci Mesele

Ayet, amellerin imandan başka birşey olduğuna delalet eder. Çünkü atıf başkalığı gerektirir. 29[29]

İman-Amel Münasebeti

Ayet, amellerin imandan maksûd olan, gaye edinilen şeye dâhil olduğunu gösterir. Çünkü günahların bağışlanması ve amellerin en güzeli ile mükâfaatlandırılması işi, Sâlih amellerin işlenmesi şartına bağlanmıştır. Çünkü ameller, imanın meyvesidir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Bu, tıpkt meyve veren bir ağaca benzer. O ağacın damarlarının ve dallarının ağaçtan olduğunda şüphe yoktur. Fakat yerden çektiği su ve etrafını çevreleyen o toprak ağaca dahil değildir. Fakat meyvesi, ancak kendisine dahil olmayan bu su ve toprak sayesinde elde edilmiştir. İşte iman ile amel-i salih münasebeti de böyledir. Hem sonra o ağacın etrafını, işe yaramaz otlar, zararlı dikenler sararsa, meyve mutlaka az olur. Eğer bunlar büsbütün o ağaca hükümran olur, onu mağlub ederlerse, ağacın hiç meyvesi olmaz ve ağaç kurur. İşte günahlar da imana bu tesiri yapar. 30[30]

Hûsn ve Kubh

İman, tasdik (doğrulama, kabuf etme) demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sen bize iman edici değilsin"(Yu«uf, 17) yani "tasdik edici değilsin" buyurmuştur. Bu kelime şeriat ıstılahında, Allah'ın ve Rasûlüllah'ın buyurdukları şeylerin tamamını, tafsilatlı bir şekilde tasdik etmek, kabul etmektir, eğer tasdik eden kişi, bunun Allah'ın veya Rasûlüllah'ın sözü olduğunu ayrıntılı olarak biliyorsa... Allah'ın ve Rasûlüllah'ın söylediği şeylerin tamamını icmâlen tasdik etmektir, eğer bunları ayrıntılı olarak bilmiyorsa... Bize göre sâlih amel, Allah'ın emrettiği her bir şeydir. Binâenaleyh bu, Allah emrettiği için "sâlih" olmuştur. Eğer Cenâb-ı Hak, onu yasaklamış olsaydı, o zaman o fiil sâlih olamazdı. O halde "salah" ve "fesad". fiillerin ayrılmaz vasfı değildir. Mu'tezile ise, bunun aksini iddia ederek, salah ve fesadın, fiillerin ayrılmaz sıfatı olduğunu ve emirler ile yasakların, bundan ötürü yapıldığını söylemiştir. Mu'tezile'ye göre sıdk (doğruluk), aslında "sâlih", iyi bir şeydir. İşte bundan ötürü Allah, doğruluğu emretmiştir. Bize göre İse, salah ve fesad, hüsün ve kubüh (iyilik ve kötülük), emretmeye ve yasaklamaya dayanan mefhumlardır (yani Allah emrettiği için, emrettiği o şey güzel, Allah yasakladığı için, yasakladığı o şey kötüdür). Mu'tezile'ye göre ise, birşey aslında güzel veya çirkin olduğu için, Allah tarafından emredilmiş veya yasaklanmıştır. Bu mesele, akâid kitablarında enine boyuna ele alınmıştır. 31[31]

Dördüncü Mesele

Amel-i sâlih, bakîdir, kaybolmaz, yitmez. Çünkü "sftlih", fasidin zıddıdır. Fâsid ise, telef olan, yok olan demektir. Arapça'da, "Ekin yok olduğunda veya istifade edilme halinden çıktığında"denilir. Yine Arapça'da "O, henüz sâlihür, yani olduğu gibi devam etmektedir" denilir. Bunun böyle olduğu bilinince diyoruz ki: Amel-i sâlih, kendi kendine bakî kalamaz. Çünkü o bir arazdır, cevher değildir. O, âmili (yapanı) ile de kalamaz. Çünkü Cenâb-ı Hakk, onu yapanın (kulların) helak olacaklarını bildirmiştir ve "Allah'ın zâtı dışında herşey helak olacaktır"(k&mb, se) buyurmuştur. Binâenaleyh amel-i Salih'in bakî oluşunun, mutlaka bakî olan birseyden dolayı olması gerekir. Fakat bakî olan, sadece Allah'ın zâtıdır. Çünkü Cenâbn

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/594

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/594

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/594

Hak, "Allah'ın zâtı dışında herşey helak olacakhr" buyurmuştur. Binâenaleyh o amelin bakî kalabilmesi ve sâlih olabilmesi için, Allah rızası uğrunda yapılmış olması gerekir. Allah rızası için olmayan şeyin ise, ne kendisi, ne yapanı ve ne de uğruna yapıldığı şey ile bakî kalamaz, dolayısıyla da sâlih amet olamaz, O halde amel-i sâlih, mükellefin, sırf Allah rızası için yaptığı şeylerdir. 32[32]

Amelde Niyet

Bu, sâlih amellerde niyetin şart olmasını gerektirir. Niyet, o işi sırf Atlah için yapmaya kastetmek demektir. İmam Züfer dışındaki fukahaya göre, bunun içine oruç niyeti; Ebu Hanife dışındaki fukahaya göre, abdest niyeti de girer. 33[33]

Amellerin Tasnifi

Sâlih ameller "yükseltilir". Çünkü Cenâb-ı Hak, "Amel-i sâlihi (hoş kelimeler) yükseltir" (Fâtır, 10) buyurmuştur. Fakat amel-i sâlih, kelime-i tayyibe (kelime-I tevhid, yani iman) ile yükselir. Çünkü kelime-i tayyibe, kendi kendine yükselir. Zira Cenâb-ı Hak, "Kelime-i tayyibe, (hoş kelimeler) O'na (yani Allah'a) yükselir" (Fatır, 10) buyurmuştur. İşte amel-i sâlihi, tutup yükselten de budur. Binâenaleyh mü'min olmayanın ameli, kabul olunmaz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, imanı amelden önce zikretmiştir.

Burada şöyle bir incelik vardır: Mükelleflerin amelleri üç kısma ayrılır: Tefekkürü, inancı ve tasdiki demek olan, kalbinin amelleri; zikri ve şahadeti demek olan, dilinin amelleri; taatı ve ibadeti demek olan, uzuv ve bedenlerinin amelleri... Binâenaleyh bedenî ibadetler, kendi başlarına değil, ancak diğerleri sayesinde yükselebilirler. Doğru söz ise, ayette de beyan edildiği gibi, kendi kendine yükselebilir. Kalbin ameli demek olan tefekkür ise, ona İner. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Allah, en yakın semaya iner ve "Yok mu bir tevbe eden, tevbesini kabul edeyim" diye nida ecfer.34[34] "Tevbe eden", kalbi ile pişmanlık duyandır. Yine, Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah Azze ve Celle, buyuruyor ki: "Ben, kalbi kırık ve mahzun olanların yanındayım'35[35]yani "Kendi aczini ve Benim kudretimi, kendi önemsizliğini ve Benim azametimi düşünenlerin yanındayım" demiştir. Bu, aklen de böyledir. Çünkü kim, Allah'ın nimetleri hususunda tefekkür ederse, Allah'ı bulur ve O'nu zihninde tutar. Böylece anlaşılır ki, kalbin ameli için Allah iniyor. Dilin amelleri ise Allah'a gidiyor ve uzuvların amelleri Allah'a kavuşuyor. İşte bu, kalbin amelinin (tefekkürün) ne kadar faziletli birşey olduğuna dikkat çekmektedir. 36[36]

İman ve Cennet

Allah, kulunun amellerinden, iman ile amel-i salih çeşitlerini dile getirmiş ve Kendi fiillerinden olmak üzere, bu ikisinin mukabilinde şu iki şeyi, yani günahları örtmeyi (silmeyi) ve en güzel bir şekilde mükâfaatlandırmayı zikretmiştir. Çünkü O, "(Onların) kötülüklerini örteriz ve her halde, o işlemekte olduklarının daha güzeîiyle onlan mükâfaatlandırırız" buyurmuştur. Binâenaleyh, günahları örtmek, imanın mukabili; "daha güzeîiyle mükâfaatlandırma" da, amel-i salih mukabili zikredilmiştir. Bu ise şunları ortaya kor:

1) Mü'min ebediyyen cehennemde kalmaz. Çünkü onun imanı günahlarını örter. Dolayısıyla ilahî azabta ebedî kalmaz.

2) Burada bahsedilen "daha güzel mükâfaat", cennet dışında bir mükâfaattır Çünkü mü'min

---

[32] 32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/595

[33] 33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/595

[34] 34[34] Müslim, musâfirin,, 172 (1/523) Müsned, 2/433.

[35] 35[35] Keşfu'l-Hafa, 1/203

[36] 36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/595-596

cennete imanı sayesinde girecektir. Çünkü cennet onun kötülüklerini örter. Kötülükleri örtülmüş olan kimse ise cennete girer. O halde "en güzel (daha güzel) mükâfaat" cennetten başka birşey olup, bu da hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın aklına gelmeyen birşeydir. Bunun rü'yetullah (Allah'ı görme) olması, uzak bir ihtimal değildir.
3) İman, dünyada günahların çirkinliğini örter. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak da mü'minin kusurlarını âhirette Örter. Amel-i sâlih, dünyada sâlih kimsenin hâlini güzelleştirir. Dolayısıyla Allah o kimseyi âhirette en güzel mükâfaatla mükâfaatlandınr. Binâenaleyh imanı, günahlar ibtal edemez. Aksine günahlara galib gelen, onları örten ve işleyeni pişmanlığa sevkeden imandır. 37[37]

Mü'min ve Günah

Ayetteki, "Kötülüklerini örteriz" ifadesi, örtülebilmesi için, bir takım günahların bulunması gerekir; "iman eden ve sâlih ameller işleyenler" ifadesine göre ise, onlar için günah söz konusu değildir? Buna şu iki bakımdan cevap verilir:
1) Herkese bir takım şeyleri va'detmek, her bir kimseye, va'dedi tenlerden herbirinin va'dedilmiş olmasını gerektirmez. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Padişah, bir yerdekilere "Bana itaat ederseniz, babalarınıza (büyüklerinize) ikram eder, oğullarınıza saygı duyar, size in'am ve ihsanda bulunurum" dediğinde, bu, o hükümdarın, babası ölmüş kimsenin atalarına ikram etmesini veya çocuğu olmayan kimsenin oğullarına saygı duymasını gerektirmez. Tam aksine onun bu sözünden anlaşılan, onun, babası olanların babasına ikramda bulunacağı; oğlu olanların da oğullarına saygılı davranacağı anlaşılır. İşte, aynen bunun gibi, ayetin ifadesi de, "O, kötülüğü olanların kötülüklerini örter" şeklinde olur.
2) Her mükellefin, mutlaka bir hatası bulunur. Peygamberlerin dışında kalanların durumu açıktır. Peygamberlere gelince, onların, efdâl, evlâ olanı yapmamaları, başkalarının seyyieleri mesabesindedir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Hay Allah affedesice neden izin verdin onlara "(Tevt», 43) buyurmuştur. 38[38]

Daha Güzel Mûkâfaat

Cenâb-ı Hakk'ın, "...Daha güzeliyle onları mükâfaatlandınnz" ifadesi, şu iki manaya gelebilir:
a) "Biz onları, amellerinin en güzeline göre, mükâfaatlandınnz."
b) "Biz onları, amellerinden daha güzeliyle mükâfaatlandırırtz". Birinciye göre ayetin anlamı, "Biz onların amellerini, olabilecek en güzel şekilde değerlendirir ve y-a göre onlara mükâfaat veririz" şeklindedir. Yoksa, "onlardan en güzeli alınır, ona gfire mükâfaat verilir, gerisi (değerlendirmeye tâbi tutulmaz" şeklinde değildir, tercisine göreyse, bu ifadenin manası, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim iyi (hal) ile gelirse,için bundan daha hayırlısı vardır" (Kasas, 64) ve "Kim (Allah'a) bir iyilikle, gLzeüikle gelirse, işte ona bunun on katı..." (En'am, ıeo) ifadelerinin anlamına yakındır. 39[39]

Onuncu Mesele

Cenâb-ı Hak, azâb edeceğine kısaca işaret olsun diye, kötülük yapanların halini, "Yoksa kötülükler yapanlar
bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar?" (Ankebût, 4) ifadesiyle belirtmiş, iyilikte bulunanların durumunu, "Kim cihad ederse, ancak kendisi için cihad eder" (Ankebût, 6) ifadesiyle kısaca, rahmetinin gazabından daha tam ve mükemmel; lütfunun, adlinden daha

---

[37] [37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/596
[38] [38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/596-597
[39] [39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/597

kapsamlı olduğuna bir işaret otsun diye de, bu ayetle de, tafsilatlı biçimde anlatmıştır. [40][40]

Anne ve Babaya İyi Davranma

"Biz insana ana ve babasına güzellik (le davranmasını) tavsiye ettik. Eğer onlar, hakkında bilgin olmayan bir şeyi Bana ortak koşman için uğraşırlarsa kendilerine itaat etme. Dönüşünüz ancak banadır. Binâenaleyh, ne yapar idiyseniz, size Ben haber vereceğim..." (Ankebût, 8). [41][41]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu, bu ayetin, kendinden öncekilerle münasebetinin izahı hususundadır. Biz diyoruz ki: Allah Teâlâ. mükellef tutmasının güzelliğini, bilfiil mükellef tuttuğunu ve mükellefi taate teşvik etmek için de, tekliflerin usul ve fürûlarmı yerine getirenleri mükâfaatlandıracağını beyan edince, bu husustaki engeli zikretmiş ve
mükellefi, başkasına uyma yolunu tercih etmekten men ederek şöyle buyurmuştur: "rnsan, eğer mutlaka bir başkasına uyacaksa, ana-babasına uyması gerekir... Binâenaleyh, bununla beraber, şayet ana-babası ona, Allah'a asi olmayı, (bunu gerektiren şeyleri) emrederlerse, başkaları söyle dursun, bunlara dahi uyması caiz olmaz. Binâenaleyh, "Sizi, hiçbir şey, Allah'a itaattan alıkoymasın ve hiç kimse. Allah'a asi olmayı emreden kimseye tâbi olmasın" demektir. [42][42]

İkinci Mesele

Bu, kıraat hakkındadır. Ayet, şeklinde de okunmuştur. Ama, burada I£#- şeklinde okunmasının sebebi daha aşikârdır. kıraati ise, Cenâb-ı Hakk'ın (İsra. 23} ayetini nazar-ı itibara alır. Bu ifadeyi meşhur kıraate göre şu şekilde tefsir etmek mümkündür: "Allah Teâlâ, insana, ana-babasına karşı, gerek fiil, gerekse söz ile, en güzel bir teenni ile davranmasını emretmiştir." Mükemmellik ifade etsin diye de, bu kelime, nekre olarak husnen şeklinde getirilmiştir. Bu tıpkı, "Zeyd'in öyle bir malı var ki!.." denilmesi gibidir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Biz insana, ana ve babasına güzellikle (davranmasını) tavsiye ettik" ifadesinde, insanın, ana-babasına küfür noktasında ittibâ etmesinin caiz olmadığına delil vardır. Çünkü, ana-babaya iyilikte bulunmak. Allah emrettiği için vacib olmuştur. Binâenaleyh, bir kimse kalkar da, ana-babasının sözünden dolayı, Allah'a ibadeti bırakırsa, Allah'a itaati terketmış olur. Dolayısıyla da, Allah'ın o kimseye emredip tavsiye ettiği şeye inkiyâd etmemiş olur. Neticede de, ana-babasına ihsanda bulunmuş olmaz. O halde kulun, onlara iyilikte bulunmak maksadıyla, ana-babasının sözüne uyması, onlara iyilikte bulunmama neticesine götürür. Varlığı yokluğuna götüren şey ise, batıldır. O halde, ana-babasına (bu anlamda) ittibâ etmek batıldır. Ama kişi, şirkten kaçındığı sürece, tâat üzerinde bulunuyor demektir. Ana-babasına ihsanı da, taattandır. Dolayısıyla o, bunu yapmış demektir. Bu sebeple, şeklen, bu tür bir ihsanın yapılmaması onların şirk konusundak davetine uymaması hakikatte ise ihsanın yapılmasına götürür. [43][43]

Halık'ın Hakkı

Ana-babaya iyilikte bulunmak emredilmiştir. Çünkü, ana- baba, doğurma neticesinde, çocuğun vatlığının; alışılagelen terbiye sebebiyle de, bekâsının sebebidirler. O halde bu demektir ki, ana-baba, çocuk için, mecazî manada bir sebeptir. Halbuki Allah Teâlâ ise, çocuk için, onun dünyaya gelmesini irâde etmesi sebebiyle, varlığının; ebedî saadete ulaşması için de. Öldükten sonra diriltmek suretiyle, bekasının hakiki sebebidir. Binâenaleyh, kulun, Allah'a karşı olan halini güzelleştirmesi daha yerinde olur. 44[44]

---

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/597
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/597-598
[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/598
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/598

İlim Şirke Manîdir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer onlar, olmayan bir şeyi bana ortak koşman için uğraşırlarsa, kendilerine itaat etme" buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "hakkında bilgin olmayan şeyi" ifadesi, şu demektir: Taklîd, küfürde taklîd olması şöyle dursun, iman konusunda daha iyi bir şey değildir. Binâenaleyh, insan bu konuda, taklidden kaçınıp ilimden başkasına boyun eğmeyince, ana-babasına asla itaat edemez. Çünkü, onların sözlerinin doğruluğunu bilmek, meydana gelmesi imkânsız olan bir şeydir. Binâenaleyh insan, taklid yoluyla müşrik olamayacağına göre, ilim olduğu halde şirkin sudur etmesi imkânsız olur. O halde, o bilgili olan kimseden, asla şirk sadır olmaz. 45[45]

Dönüş Allah'adır

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Dönüşünüz ancak Bana'dır. Binâenaleyh, ne yapar idiyseniz, size Ben haber vereceğim" buyurmuştur. Bu, "Her ne kadar bu gün, babalarınızla, çoluk-çoc uğun uzla, akraba ve taraftarlarınızla oturup kalkıyor-içiçe yaşıyor iseniz de, akibetiniz ve varışınız Bana'dır Banal..." demektir. Halbuki, birisiyle beraber oturup-kalkan kimsenin, bu oturup-kalkmasının sona ereceğini, onun dışında kalan kimseyle bulunuşunun ise devamlı olup sona ermeyeceğini bilen kimsenin, bir başka zamanda terkedeceği kimseleri memnun etmek için, devamlı beraber olacağı kimseyi hoşnut etmeyi terketmeyeceğinde şüphe yoktur.
Cenâb-ı Hakk'ın "Size haber vereceğim" ifadesinde şöyle bir ayrılık vardır: Allah Teâllâ sanki şöyle demek ister: "Babalarınızı hazır, beni de sizden gâib, sizden uzak sanıp da, Ben'im gayb olmama ve sizin Bana muhalefetinizi (güya) bilmememe sığınarak, yanınızda bulunanlara itaat etmeyin, her dediklerini yapmayın! Çünkü Ben, daima sizinle beraberim. Sizin yaptıklarınızı bilirim, onları unutmam; onların hepsini de, teker teker haber vereceğim." 46[46]

Salihler Zümresi

"İman edip de güzel güzel amel işleyenler yok mu, biz onları muhakkak ki salihler (zümresine) sokacağız."
(Ankebût, 9).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 47[47]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, 'İman edip de güzel güzel amel işleyenler" ifadesini yeniden getirmesinin faydası ve hikmeti nedir?
Cevap: Biz diyoruz ki, Allah Teâlâ, "Allah, elbette sadık olanları da bilir, elbette yalancı olanları da bilir"(Ankebût, 3) ifadesiyle, birisi hidâyete ermiş, birisi de sapıtmış olan iki çeşit mükelleften bahsetmiş; sapıtanın halini, kısaca; hidayete ermiş olanın halini de, "İman eden ve salih ameller işyelenlerin kötülüklerini örteriz" (Ankebût, 7) ifadesiyle tafsilatlı olarak ele almıştır. Cenâb-ı Mak bunu bitirince, birisi hidâyete sevkeden, diğeri de saptıran olmak üzere,

---

[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/599
[45] 45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/599
[46] 46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/599
[47] 47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/599-600

diğer iki kısmı da ele almıştır. O halde bu demektir ki, "Biz insana, ana ve babasına güzellik (le davranmasını) tavsiye ettik"{Ankebût, s» ayeti, ana-baba vesilesiyle hidâyete ulaşılması; O'nun, "Eğer onlar, bana ortak koşman için uğraşırlarsa..."(Ankebût,sj ayeti ile de, ana-babanın saptırması kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Dönüşünüz ancak Bana'dır. Binâenaleyh, ne yapar idiyseniz, size Ben haber vereceğim" ifadesi, saptıran kimse için kısaca tehdit; O'nun, "îman edip de..."(Ankebût,9) ifadesi, hidayete sevkeden kimseler için, detaylı bir biçimde va'd ifâde eder. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, "iman edip de" ifadesini, bir keresinde, "hidayete eren" kimsenin durumunu; diğer keresinde de, "hidayete sevkeden" kimsenin durumunu beyan etmek için tekrarlamıştır. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın önce "Kötülükleri örteriz" (Ankebût, 7) demesi, ikinci olarak da, "Biz onları muhakkak ki salihler (zümresine) sokacağız" buyurması delâlet etmektedir. Salihler, hidayete sevkedenlerdir; çünkü bu, peygamberlerin mertebesidir. İşte bundan dolayıdır ki pekçok peygamber, "Beni, salihlere /raf" (Yusuf, 101) demiştir. 48[48]

Beka

Biz, salih amellerin bakî olduklarını ve o amelleri işleyen kimselerin de baki olduklarını zikretmiş, onların bekasının bizzat kendilerinden kaynaklan m ayıp, tam aksine bakî olan amelleri sayesinde olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh, bu demektir ki onların amelleri bakîdir; o amellerin kendisi için yapıldığı şey, yani Allah'ın zâtı da bakîdir. Bu demektir ki, o amelleri yapanlar da, amellerinin bekası sebebiyle bakîdirler. O halde bütün bunlar, dünyevî işlerin, aksinedir. Zira, dünyada, fiilin bekası, fail ile; ahirette ise, failin bekası fiil sebebiyledir. 49[49]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin manasının, "Biz onları salihlerin makamına" ya da, "salihlerin yurduna sokacağız" şeklinde olduğu iteri sürülmüştür ama, evlâ olan, ayette herhangi bir takdîr cihetine gidilmemesi, kelamın manasının, "O onları salihlerden kılar ve onları, onların zümresine katar" şeklinde olduğunun söylenmesidir. Bu tıpkı, "Fakîh, ulemaya dahildir" denilmesi gibidir. 50[50]

Dördüncü Mesele

Feylozofiar şöyle demiştir: Unsurlar âlemi, kevn (oluş), fesat ve kendisine fesadın arız olduğu alemdir. Çünkü su, su olmaktan çıkar, bozulur ve kendisinden hava oluşur... Gökler (ruhanî varlıklar) aleminde ise, bir oluşum ve bir bozulma söz konusu değildir. Tam aksine onlar, yoktan meydana gelmiş, ama yok olmazlar. Meselâ melek, toprağa dönüşmez. Ama insan, böyle değildir. Çünkü insan, ya toprağa ya da başka bir şeye dönüşür. Bu açıklamaya göre bu demektir ki, ulvî alem, (fesada uğramaz, yok olmaz), hep salihtir, yani hep bakîdir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz onları muhakkak ki salihlere sokacağız" ifadesi, onları, "Kendileri için fesad söz konusu olmayan ruhanî varlıklara katacağız" anlamındadır. 51[51]

İman ve Çile

İnsanlardan öylesi vardır ki, "Allah'a inandık" der de Allah uğrunda eziyete (duçar) olduğu zaman insanların fitnesini Allah'ın azabı imiş gibi tanır. Rabbinden bir nusret gelirse, onlar, "Biz de hakikaten sizinle beraberdik" diyecekler muhakkak. Allah, alemlerin sineleri içinde ne

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/600
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/600
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/600-601
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/601

var, çok iyi bilen değil midir? Allah iman edenleri de elbet bilir, münafıkları da elbette bilir..." (Ankebût, 10-11).
Biz deriz ki: Mükellefler üçe ayrılır:
a) Hüsn-i itikadıyla kendisini ortaya koyan mü'min.
b) Küfrü ve inadıyla, açıktan hareket eden kâfir.
c) Bu ikisi arasında dönüp dolaşan (münafık).
Çünkü o, lisanıyla, iman ettiğini açıklıyor, kalbinde ise küfür saklıyordun Allah 'eâiâ, "Allah iman edenleri de elbette bilir, münafıkları da elbette bitir" ifadesiyle, ik iki kısmı açıklayıp, "Yoksa kötülükler yapanlar..," (Ankebot, 4-9) ifadesiyle de o iki grubun durumunu ortaya koyunca, üçüncü kısmı da beyan etmek üzere: "İnsanlardan öylesi vardır ki: "Allah'a inandık" der" buyurmuştur. Bununla İlgili birkaç mesele vardır: 52[52]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, daha sonra buyurarak, fiilleri müfred getirdiği halde, burada "inandım" buyurmamış
"inandık" buyurmuştur. Çünkü münafık, kendisini mü'mine benzeterek, "Benim, imanım senin imanın gibidir" diyerek, "iman ettik" demiştir. Bu, kendi imanının, mü'minin imanı gibi olduğunu ihsas ettirerek, "Ben ve mü'min kimse, gerçekten iman ettik" demektir. Bu tıpkı şuna benzer: Aciz ve korkak bir kimse, kahraman savaşçılarla savaşmaya çıkıp da, onlar düşmanlarını hezimete uğrattığında, o korkak kimse de, "Savaşa çıktık, onlarla savaştık ve onları hezimete uğrattık!" der Onun sözünü duyan kimsenin, bu durumda, "Senin onlar arasında ne işin vardı ki. şimdi de kalkmış, "Biz savaşa çıktık ve onlarla savaştık" diyebiliyorsun!?" demesi doğru olur... Bu reddetme, o kimsenin sözünden, o korkağın çıkışının ve savaşmasının, onlarınki gibi olduğunun anlaşıldığına delalet etmektedir. Çünkü, çıkma ve savaşma konusundaki iddiasında onu yalanlamak doğru olmaz... "Ben ve kıral falancayla karşılaştık ve onu istikbâl ettik" diyen kimsenin sözü de, bunun gibi yadırganır. Çünkü bundan anlaşılan, eşitlik ve müsavat, kendini kıratla bir tutmadır. İşte münafıklar da, kendi imanlarının hak yolda olanların imanı gibi olduğunu göstermek istediklerinde, içlerinden birisi, "iman ettik" yani, "Ben ve hak üzerinde olan, iman ettik" diyordu. 53[53]

Zor Karşısında Münafık

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah uğrunda eziyyete (duçar) olduğu zaman..." ifadesine gelince, bu, "... Yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda işkenceye uğradılar" (An imran, 195) ayetinin ifade ettiği anlamdadır Ancak ne var ki Al'i İmran 195 ayetiyle murad edilen, kâfirlerin eziyyetlerine sabredenler olduğu halde, burada kastedilenler ise, buna sabredemeyenlerdir Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, orada, "Benim yolumda işkenceye uğradılar buyurmuşken, burada, "Allah uğrunda eziyete düçür olduğu zaman" "Allah yolunda..." buyurmamıştır. Buradaki nükte şudur: Allah, sabredip dayanan mü'minir ne kadar şerefli olduğunu; öte yandan da, inançsız münafığın ne kadar adî ve bayağ olduğunu beyan etmek istemiştir... Bunun için de, "Mü'mine, onu terketmesi için Allah yolu uğrunda işkence edildi de, buna rağmen o, onu terketmedi; inançsız münafığa da işkence edildi ve hemen o, kendisini kurtarmak için Allah'ı terketti' buyuruldu. Münafığın, kendisine yapılan eziyyet, ikrah derecesine varsada mü'minlerie bir olduğunu; kalbinin iman ile mutmain olup, Allah'ı terketmediğir göstermesi (böyle bir hava vermesi) de mümkündür; böyle bir durumda o, (aksine) bunu yapmamış, doğrusu, Allah'ı bütünüyle terketmiştir. Mü'mine ise eziyyet edilmiş ama o, Allah yolunu terketmemiştir. Bilakis, kelime-i şehadet'i söylemiş ve taat ve biadete sabretmiştir. 54[54]

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/601-602
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/602
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/602

Halktan Korkma, Haktan Korkma

Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsanların fitnesini Allah'ın azabı imiş gibi tanır" ifadesine gelince, Zemahşerî şöyle der; "Nasıl, Allah'ın azabı, küfürden döndürücü ise, bunun gibi bu da, insanların fitnesini, imandan döndüren bir sebep bilmiştir" anlamındadır." Bunun, "Onlar, tıpkı Allah'ın azabından korktukları gibi, insanların eziyyetinden korktular" manasında olduğu da söylenmiştir. Kısaca, bu ifadenin manası şudur: "İnsanların fitnesini onlar, zayıf ve sona erici olduğu halde, Allah'ın, son derece elim ve devamlı olan azabı gibi addettiler de, bundan dolayı, bu meselede tereddüde düşerek, "Eğer iman edersek, insanların eziyyetine duçar kalacağız; ama imanı terkedersek bu sefer de, Muhammed (s.a.s)'in bizi tehdit ettiği şeye maruz kalacağız" dediler. Böylece de, bu dünyada gelebilecek olan eziyyetten kurtulmayı tercih ettiler... Oysa ki tereddüt, eşitlik söz konusu olduğu zaman olur. Halbuki, bu nerede, o nerede?! İnsanların işkencesi, ne son derece şedid, ne de, nihayetsiz... Zira bu işkence, meselâ ateş ve başka şeylerle yapılan işkenceler gibi, çok şiddetli olursa, insan derhal ölür ve böylece de işkence devam etmez. Hapsetmek ya da gözetim altında tutmak gibi, uzun süreli olsa, o zaman da çok şiddetli olmuş olmaz. Allah'ın azabı ise, hem şiddetlidir hem de kesintisiz. Yine, insanların işkencesinin önüne geçilebilir, ama Allah'ın azabının önüne ise, hiç kimse geçemez. Bunun gibi, insanların işkencesine mukabil, mü'mine büyük bir sevab ve mükâfaat vardır. Allah'ın azabından sonra ise, çok elim ve acı bir azab vardır. Eğer meşakkatin peşinden büyük bir rahatlık geliyorsa, o hoştur ve bir azab sayılmaz. Bu tıpkı, bir urun kesilmesi ve onun, işkence sayılmaması gibidir. 55[55]

Musibete Sabır

Allah Teâlâ buyurmuş, buyurmam ıştır. Çünkü kulun fiili, Allah tarafından bir sınama ve imtihandır. Onun fitnesi, kimi insanları, ona eziyyet etsinler diye iman kelimesini izhar eden kimselere musallat etmesidir.
Böylece onun durumu, tıpkı mükellefiyet ve sorumlulukları, bir imtihan ve sınama vesilesi yapmış olan kimse gibi olmuş olur. Ve bu da, insanı sınamak ve imtihan etmek için zuhur eden musibetlere sabretmenin, ibadetlere sabretmek gibi olduğuna bir işarettir. 56[56]

İkrah Geçerli Değil mi?

Buna göre şayet bir kimse, "Bu durum, mü'minin, İkrah halinde kelime-i küfrü izhâr etmemesini iktizâ eder; çünkü, dünya azabından korunmak amacıyla, ikrahtan dolayı kelime-i küfrü izhar eden kimse, böylece, insanlann fitnesini Allah'ın azabı gibi kabul etmiş olur" demiş olsa, biz deriz ki: "Hayır, böyle değil. Çünkü, kalbi imanla dolu olduğu halde küfre zorlanan bir kimse, insanların fitnesini Allah'ın azabı gibi addetmiş değildir. Çünkü Allah'ın azabı, kendisi sebebiyle azab edilen şeyi, hem zahiren hem de batınen terketmeyi gerektirir. İnkara zorlanan bu mü'min ise, kendisinden dolayı işkenceye duçar olduğu şeyi sadece zahiren terketmesi sebebiyle insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi addetmem iştir. Bilakis, onun için dopdolu imandır. 57[57]

Zafer Esnasında Münafık

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Rabbinden bir nusret gelirse, onlar, "Biz de sizinle beraberdik" diyecekler muhakkak..." buyurmuştur. Bu şu demektir: Münafığın adeti şudur: Eğer o, üstünlük ve galibiyetin kâfirde olduğunu görürse, gizlediğini ortaya döküp, onlara bağlılığını ve tebaiyyetini izhar eder." Bu ifadeyle ilgili olarak, birkaç mesele halinde zikredeceğimiz bazı faydalar bulunmaktadır. 58[58]

---

[55] 55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/603
[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/603
[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/603

Allah ve Rabb Lafızları

Cenâb-ı Hak, "Rabbinden" buyurmuş, ama, daha Önce ifadelerinde lafzâ-i celâl geçtiği halde burada "Allah" demeyip "Rabb"inden" buyurmuştur. Çünkü Rab kelimesi, hususi delaleti, şefkat ve merhamet olan bir isimdir. Lafzâ-i Celâl'in delâleti ise, heybet ve azamettir. Nasr ve muzafferiyet söz konusu olduğunda, rahmet ve merhamete delâlet eden lafız; azâb söz konusu olduğunda ise, azamete delâlet eden lafız zikredilmiştir. 59[59]

Mü'miniere İlahî Yardım

Cenâb-ı Hak, niçin dememiş de, demiştir. O yardım şayet onlara gelmiş olsaydı, onlar "Biz de sizinle beraberdik" diyemezlerdi. Bu, onların, yardım geldiğinde, ister onlara isterse mü'miniere gelsin, "Biz sizinle beraberiz" demelerini gerektirir. Şimdi biz diyoruz ki bu söz, onların, o yardım geldiğinde, "Biz sizinle beraberdik" demiş olmalarını gerektirir. Fakat o yardım sadece mü'miniere gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Mü'miniere yardım, üzerimize bir hak (bir vazife) oldu"(Rum, at, buyurmuştur. Bir de kâfirin, müslümana galib gelmesi yardım değildir. Çünkü yardım, sonu selamet olan şeydir. Bunun delili şudur: İki ordudan birisi o anda yenilse, yenilen taraf, geri dönüp galipleri yense, "yardım etmiş" ifadesi, ancak en son neticeyi alan taraf için söylenir. Müslüman da böyledir. Hernekadar o anda hayal kırıklığına uğrasa bile, netice mûttakllerindir. O halde gerçekte yardım da onlar içindir. 60[60]

İşkence Karşısında

Ayetteki, kelimesi iki şekilde okunmuştur:
a) şeklinde, lâm'ın fethasıyla... Bu, yine ayetteki, kısmına hamledilerek meftuh okunur. Takdirindedir (İnandık der, fakat eziyete maruz kalınca, bu sözü terkeder. Zafer gelince ise: "Biz de sizinle beraberdik" der. olarak, (derler) şeklinde okunmuştur. Çünkü münafıklar bir gurubtu.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların böylece insanları şaşırtmayı, aldatmayı istediklerini, ama bunun onlar için iyi olmayacağını, çünkü böyle aldatmanın ancak, kişinin sözünün, kalbindekine uymadığı zaman söz konusu olduğunu, dinleyenin işi onun sözüne göre ele alacağını, kalbindeki niyetin ne olduğunu bilemeyeceğini ve bu sebeble de o işin, dinleyen açısından karışacağını, bir aldatmaca olacağını, Zât-ı ilahiyyesinin ise, sinelerde (katblerde) olan şeyleri hakkıyla bildiğini, zira insanın kalbindeki, o insandan daha iyi bildiğini ve bu işin Kendisi nazarında karışık olmadığını, aldatmaca olamayacağını beyan buyurmuştur. Bu, kalblerde olanın esasen nazar-ı itibara alındığına bir işarettir. Binâenaleyh iman etmiş görünüp, içinde küfrünü gizleyen münafık, kâfirdir; zahiren kâfirmiş gibi görünüp, imanını kalbinde saklamak mecburiyetinde bırakılan mü'min ise, gerçek mü'mindir. Çünkü Allah, bütün insanların kalblerinde olanı en iyi bilendir.
Allah Teâlâ, Kendisinin bütün âlemin kalbinde olanları en iyi şekilde bildiğini beyan buyurunca, mü'mini, imanını ortaya koymasa bile, münafığı, iman ettiğini ilan etse bile, bildiğini beyan buyurarak, "Allah iman edenleri de elbet bilir, münafıkları da elbet bilir" buyurmuştur. Bunun izahı daha önce geçti. Fakat burada şöyle bir husus vardır: "Allah Teâlâ orada, "Allah, sâdık olanları bilir" (Anksbût, 3) buyurmuş; burada ise, "Allah iman edenleri

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/604
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/604
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/604

bilir" buyurmuştur. Binâenaleyh diyoruz ki: Orada konu, mü'minler ve kâfirler olup, kâfirler "Allah birden çoktur" demek suretiyle sözünde yalancı; mü'minler de, "Allah birdir" demek suretiyle sözünde sâdık olup; orada ortaya koyduğunun aksini içinde saklayanlardan (münafıklardan) bahsedilmemiştir. Dolayısıyla orada, birisi sâdık, diğeri kâzib iki esas kısım söz konusu olmuştur. Bu ayette ise, münafık da sözünde (zahiren) sâdıktır. Çünkü o da "Allah bir" demektedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, münafık hakkında kalbinin durumunu nazar-ı dikkate alarak, "(Allah) münafıkları da elbet bilir" demiş; mü'minin, tasdikten ibaret olan kalbî durumunu da nazar-ı dikkate alarak, "Allah iman edenleri de elbet bilir" buyurmuştur. 61[61]

İnkâra Çağıranlar

"O kâfirler, iman edenlere dediler ki: "Bizim yolumuza uyun. Sizin günahlarınızı biz yüklenelim," Halbuki onlar bunlann günahlarından hiçbirşey yüklenecek değildirler. Şüphesiz ki onlar katiyyen yalancıdırlar" (AnkBbüt, 12)
Cenâb-ı Hak, o üç gurubu ve hallerini beyân edip, kâfirin "iman ettim" diyenleri, Inesiyle küfre davet ettiğinden bahsedip, ilâhî azabın o fitnenin üzerinde olduğunu Deyan buyurup, kâfir de inanan kimseye, "Hangi şeyden ötürü bu zillet ve işkenceye göğüs geriyorsun? Niçin, bize uymak suretiyle, bu zillet ve işkenceyi başından atmıyorsun?" deyince, mü'minin cevabı "Sizin yolunuz hatalı olduğu için, ona uyarsak Allah'ın azab etmesinden çekiniriz" şeklinde olunca, onlar, "Bunda ne hata var? Eğer bir hata varsa, hatası bize..." dediler. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var: 62[62]

Birinci Mesele

Ayetteki, "Yüklenelim" ifadesi, emir sigasıdır. Halbuki emredilen, emredenden başka olur. Dolayısıyla, bir şahsın hem emreden, hem emrolunan olmast nasıl düşünülebilir? Biz diyoruz ki: Bu, emir sigası olmasına rağmen, manaca şart ve ceza (cevab) durumunda olup, "Eğer bize uyarsanız, biz sizin hatalarınızı yükleniriz" takdirindedir. Kaşşaf sahibi şöyle der: Bu, iki işi, varlık âleminde birleştirmek isteyen kimsenin "Senden bağış, benden duâ" sözü gibidir. Binâenaleyh ayetteki "yüklenelim" ifadesi, "yüklenmesi bizden..." manasına oiup, gerçekten bir isteme ve kabul emri değildir. 63[63]

Günahın Havalesi

Cenâb-ı Hak "Halbuki onlar bunların günahlarından hiçbirşey yüklenecek değildirler" buyurmuştur. Bundan sonra ise, "Onlar kendi yüklerini de, o yükleri (veballeri) ile beraber daha nice yükler yüklenecekler" (Ankam, 13) buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak burada, yüklenme işini onlardan nefyetmiş, o ayetle (12. ayette) ise, yükleneceklerini bildirmiştir. Öyle ise bu ikisi nasıl bağdaştırabilir? Deriz ki: Bir kimsenin, "Falanca, falancadan dolayı yüklendi" şeklindeki sözü, ötekinin yükünün hafiflediğini ifade eder. Ama eğer onun yükü hafiflememiş ise, o ondan herhangi bir şey alıp yüklenmiş olmaz. İşte burada da böyledir. Onlar onların hatalarını yüklenmemişlerdir, yani onlardan hataları kaldırıp almamışlardır. Ama onları saptırmış olmaları sebebiyle, veballer yüklenmişler; berikiler de yine kendi sapmalarının veballerini yüklenmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) kötü bir çığır açarsa, bu kötülüğün vebali (günahı) ve onu (artık bundan sonra) yapacak olan herkesin günahı, o yapanın günahından bir şey eksiltilmeksizin, o ilk yapanın üzerinedir'64[64] buyurmuştur. 65[65]

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/604-605
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/605-606
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/606
64[64] Müslim, ilim, 15 (4/2059); Ibn Maca, mukaddime, 14 (1/74); Tirmizi, ilim, 1) (5/43)
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/606

Üçüncü Mesele

Ayetteki siga emirdir. Emirde İse, doğru olması veya yalan olması düşünülemez. O halde, "Onlar katiyyen
yalancıdırlar" ifadesi nasıl anlaşılır? Deriz ki: Bunun, şart ve ceza manasında bir emir olduğu daha Önce söylenmişti. Buna göre sanki onlar şöyle demişlerdir: "Eğer bize tabî olursanız, biz sizin hatalarınızı yükleniriz." Onlar işte bu hususta yalan söylemişlerdir. Çünkü onlar hiçbirşey yüklenmezler. [66][66]

Sebeb Olmaktan Doğan Mes'uliyet

"Onlar muhakkak ki kendi yüklerini de, o yükleriyle beraber daha nice yükleri de bizzat yüklenecekler ve uydurmakta oldukları şeylerden kıyamet günü muhakkak ki mes'ul olacaklardır" (Anketoût, 13).
Uydurdukları şeyin ne olduğu hususunda üç vecih vardır:
1) Onların, küfür sebebiyle günah yoktur biçimindeki düşüncelerinden «-aynaklanan, "Sizin günahlarınızı biz yüklenelim" (Ankebût, 12) şeklindeki sözleri. Kıyamet günündeyse karşılarına bunun aksi çıkar da, onlar bu uydurdukları şeyden sorgulanırlar.
2) Onların, ".. .Sizin günahlarınızı biz yüklenelim " sözü, haşrin olmadığı şeklindeki -ançlarından kaynaklanmaktaydı. Kıyamet günündeyse, karşılarına bunun aksi çıkar 3a, onlar sorguya çekilerek, "Siz, haşrin olmadığını iddia etmiş değil miydiniz? denilir.
3) Onlar, "Bizim yolumuza uyun, sizin günahlarınızı biz yüklenelim"'(Ankebût, 12) dediklerinde, onlara "Yüklenin onların günahlarım" denilir, ama onlar yüklenemezler, : jnun üzerine sorguya çekilerek onlara "Niçin uydurdunuz?" denilir. [67][67]

Nuh (a.s.)'ın Tebliği

"Celalim hakkı için Biz Nuh'u, kavmine gönderdik de, o aralarında, elli yıl eksik olmak üzere, bin sene kaldı. Nihayet onlar zulümde devam edip dururlarken, kendilerini tufan yakalayıvermişti" (Ankebût, 14).
Ayetin daha önceki kısımla münasebeti şudur: Allah Teâlâ teklifi beyan edip mükelleflerin kısımlarını zikredip, doğru sözlü mü'mine büyük bir mükâfaat va'dedip, «afir ve münafığı da elim bir azâbla tehdit edince ve yine, bu teklifin Hz. Peygamber (s.a.s), ashabına ve ümmetine has olmayıp, sadece onlara ağır ve meşakka olmadığını, bilakis "Andoisun, biz onlardan evvelkileri de imtihan etmişizc..-(Ankebût. 3) ayetinde de buyurulduğu gibi, ondan önceki ümmetlerin durumunun ca aynı şekilde olduğu daha önce zikredilince, burada da, mükellef kıldığı ümmetler cümlesinden bir topluluğu zikretmiştir ki, Nûh (a.s), İbrahim (a.s) ümmetleri bunlardan başka bazı ümmetler bunlardandır. İşte Cenâb-ı Hak bu muhtevadan "Oaralannda, elli yıl eksik olmak üzere, bin sene kaldı" buyurmuştu -' Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [68][68]

Tebliğ Müddeti

Nûh (a.s)'un, kalış süresinin zikredilmesinde ki fayda nedir Biz şöyle deriz: Kâfirlerin İslâm'a girmemesi ve küfürlerinde ısrar etmesi sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.s)'in günle sıkışıyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak O'na, "Muhakkak ki Nûh (a.s), yaklaşık olarak bin sene davet etti, buna rağmen kavminden ancak pe« az kimse iman etti. Ama o, sabretti ve daralmadı. Senin tebliğ ettiğin müddet daha az, ümmetinin sayısı ise çok olduğu için, senin sabretmen daha münasiptir" buyurc. Yine, kâfirler, azabın kendilerinden çok fazla tehir edilmesine aldanıyorlardı. "Ona rağmen, (Nûh (a.s)) kavmi kurtulamadı. Bu kadarcık gecikmeyle ise, (müşn* Kureyşlilerin) aldanmamaları gerekir. Çünkü, muhakkak ki azab, onların başına çökecektir (denilmek de istenmiş olabilir). 69[69]

---

[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/606
[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/607
[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/607-608

Denilmesînîn Hikmeti?

Alimlerden bazıları, sayıdaki istisnanın, geriye kalar söylemek olduğunu ifade etmişlerdir. Meselâ bir kimse
"Falancanın bende, üç hariç, on (dirhem, dinar) alacat vardır" dediğinde, o kimse sanki, "Onun bende ye: (dirhem, dinar) alacağı vardır" demiştir. İşte bu bilinince, Cenâb-ı Hakk'ın; "Elli y eksik olmak üzere, bin sene" ifadesi, "dokuzyüzelli sene" demiş gibi olur. O halde böyle demeyip de başka bir üsluba geçilmesinin faydası nedir? Deriz ki: Zemahçer bunda iki faydanın bulunduğunu söyler:
1) İstisna, katiyyete delâlet eder; bu sebeple, istisnanın terkedilmesi ise, bazar takrîbî bir mana düşündürebilir. Çünkü bir kimse, "Falanca yüz sene yaşaa dediğinde, onun, katı olarak değil de yaklaşık olarak yüz sene demiş olmas zannedilebilir. Ama o kimse, "bir ay hariç, bir sene hariç yüz sene" dese, o zama-bu zan izale olur ve bundan katiyyet anlaşılır.
2) Nûh (a.s)'ın kavmi içinde kafış müddetini zikretmek, onun ve çok sabrettiğin beyan etmek içindir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, tebliğ süresi daha az olduğu için, onun sabretmesi, evleviyetle gerekir. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak kendisi için vad' olunmuş müstakil bir isim bulunan adetler mertebesinin en üstüne* bulunan sayıyı zikretmiştir. Çünkü sayıların mertebesi, birlerden ona; onlardan yüze ve yüzlerden de bine doğrudur. Bundan sonra da, sayılan tekrarlamak suretiyle diğe-çokh^üar gelir. Meselâ, onbin, yüzbin, bin kere bin (milyon) denilir. 70[70]

İnsan Ömrünün Müddeti

Kimi tabibler, "İnsan ömrü yüzyirmi seneyi aşmaz" demişlerdir ki, ayet, onların görüşünün aksine delâlet eder. Akıl da, bu konuda ayete muvafıktır. Çünkü, insandaki o terkib üzere kalmak, zâtı gereği mümkündür; aksi halde, kalmazdı. Onda etkili olan tesirin devam etmesi de, aynı şekilde mümkündür. Zira, ondaki müessir eğer vâcibu't-vücud ise, devam edeceği aşikârdır; eğer başkast ise, onun da bir müessiri vardır. Bu da gide gide vâcibü'l-vücuda varır ki, o da derin ve kesintisizdir. Binâenaleyh onun tesirinin devamlı olması caizdir; o zaman beka da, zâtı gereği mümkündür. Eğer böyle olmazsa, bu bir ârız'dan dolayıdır. Ama arız, yokluğu mümkün olandır. Aksi halde, mani olan arızın varlığının vacib olması sebebiyle, bu mikdar süre kalamazdı. Böylece onların sözlerinin, hem akla hem de nakle aykırı olduğu ortaya çıkmış olur.
Daha sonra biz şöyle deriz: Onlarla bizim aramızda bir niza yoktur; çünkü onlar, tabiî olarak ömrün yüzyirmi seneyi aşmayacağını söylüyorlar. Biz de, bu ömrün tabiî olmadığını, aksine ilahî bir bağış olduğunu söylüyoruz. Tabiî ömre gelince, yüz ya da daha fazla sene bir yana, onun takdir edilenden bir an daha öte geçmesi (mümkün değildir), öteye devam edemez.
Cenab-ı Hakk'ın "Nihayet onlar zulümde devam edip dururlarken, kendilerini tufan yakalayıvermişti" buyruğuna gelince, burada bir latîfeye işaret vardır. Bu da şudur: Allah Teâlâ, sırf zulmün bulunması sebebiyle, azâb etmez. Aksi halde, zulmeden sonra da tevbe edene zulmetmesi gerekirdi. Zira, ondan zulüm sadır olmuştur. O ancak, zulmünde ısrar edene azâb eder. İşte O'nun, ifadesi, "Onlar zulümleri içinde iken, Allah onları helak etti.

---

[69] 69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/608
[70] 70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/608

Şayet onlar zulmü terketselerdi, Allah onları helak etmeyecekti" anlamındadır. [71][71]

Kurtuluş Gemisi

"Fakat biz onu da, gemidekileri de kurtardık ve bunu, alemlere bir İbret yaptık" (Ankeöût. 15).
kelimesindeki hâ zamirinin neye râci otduğu hususunda iki izah şekli bulunur:
1) Bu, ayette geçen sefine (gemi) kelimesine aittir. Bu durumda, onun bir "ayet ve ibret" olmasının birkaç izah şekli bulunur.
a) Gemi, suyun (tufanın) zuhurundan önce yapılmıştı. Şayet Allah Teâlâ'nın, NÛh (a.s)'a bildirmesi ve bunu ona haber vermesi olmasaydı, o gemiyle meşgul olamaz ve böylece de kurtuluş meydana gelmezdi.
b) Nûh (a.s)'a, beraberinde mü'minleride alması ve gıda miktarını yükletmesi emrolunmuştur. Kocaman denizin suyunun çekilmesini kimse bekleyemezdi. Fakat su, azığın bitmesinden önce çekildi. Şayet bu olmasaydı, kurtuluş vaki olmazdı ki bu, sadece gemi ile değil, Allah'ın lütfuyladır.
c) Allah Teâlâ gemiye esen rüzgarlardan ve öldürücü hayvanlardan kurtuluş ve esenlik takdir etmiştir. Bu olmasaydı, kurtuluş vaki olmazdı.
2) Bu zamir, "vâkıa"ya, ya da "necaf'a râcidir. Yani, "Biz bu vakıayı, ya da kurtuluşu âlemlere bir ibret yaptık" demektir. [72][72]

İbrahim (a.s)'ın Tebliği

"İbrahim'i de (hatırla). Hani O, kavmine demişti ki: "Allah'a ibadet edin, O'ndan çekinin. Bu, eğer bilirseniz, sizin için çok hayırlıdır..." (AnkebÛt, 16).
Allah Teâlâ Nûh (a.s)'un kıssasına işareti bitirince, bundan sonra İbrahim (a.sj'in kıssasını zikretmiştir. İbrahim kelimesi iki şekilde okunmuştur:
1) Nasb ile okumadır ki, meşhur olanı budur.
2)"Peygamberlerden birisi de ibrahim'dir" manasında olmak üzere merfu olarak okuma. Birincisine gelince, bunda iki izah şekli bulunur. Birincisine göre, bu kelime, zikredilmeyen bir fiil ile mansubtur. Bu, "İbrahim (a.s)'i de hatırla" anlamındadır. İkincisine göre ise, kelime, mezkûr bir fiile mahsustur ki, bu da (Ankebût. u) cümlesindeki fiildir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Andolsun biz, İbrahim (a.s)'i de gönderdik" buyurmuş olur. Buna göre ayette birkaç mesele vardır: [73][73]

Birinci Mesele

kısmı fiilinin zarfıdır. Yani, "O kavmine... dediği zaman, biz İbrahim (a.s)'i peygamber olarak göndermiştik" demektir. Fakat, "Kavmine, "Allah'a ibadet edin" ifadesi, bir davet ve çağrıdır. Peygamber olarak gönderme ise, davetten Önce olur. Buna göre, İbrahim, davetten önce gönderilmiş olduğu halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "O kavmine, "Allah'a ibadet edin, dediği zaman, Biz İbrahim (a.s)'i peygamber olarak gönderdik" sözü nasıl anlaşılır? Biz buna şu iki şekilde cevap veririz:
1) Peygamber gönderme, devam eden, uzayan bir durumdur. Onun, peygamber kılınmış olduğu halde kavmine, "Allah'a ibadet edin" şeklindeki sözü de bunun gibidir. Bu, bir kimsenin "Biz, evden çıktığında, emîr için saygı duruşunda bulunduk" demesi gibidir. Zira, durma işi, çıkmadan önce de olabilir. Ama, bu durma işi, çıkma zamanına kadar devam ettiği için, bunu söylemek geçerli olmuştur.

---

[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/609
[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/609-610
[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/610

2) İbrahim (a.s), sadece Allah'ın hidayete erdirmesiyle, müşriklerin sözünün yanlışlığını biliyor ve onları, henüz resul kılınmadan önce, doğruya (reşâd) davet ediyordu, işte o, İslâm'a davetle meşgul olunca, Allah onu peygamber kıldı.

Onun, "Allah'a ibadet edin, O'ndan çekinin" sözü, tevhide işarettir. Çünkü tevhid, tek bir ilahı kabul edip, dışındaki her şeyi reddetmektir. Buradaki, "Allah'a ibadet edin" emri isbâta; "O'ndan çekinin" emri de, Allah'tan başka her şeyin reddine bir işarettir. Zira, Hükümdara mütkünde, başkasını ortak tutan kimse, en büyük günahı işlemiş olur. "Allah'a ibadet edin" emrinin, vacibleri yapmaya; "O'ndan çekinin" emrinin de haramlardan kaçınmaya bir işaret olduğunun söylenmesi de mümkündür. Birinciye, Allah'ı itiraf ve ikrar, ikinciye, şirkten kaçınma da dahil olur.

Ayetteki, cümlesi: "Allah'a ibadet ve O'ndan ittikâ etmek daha hayırlıdır" demektir. Durum böyledir; çünkü, Allah'a ibadet etmeme, bir "tatîl"; O'ndan mikanın zıddı ise, şirk koşmadır. Her ikisi de, hem aklen hem de kıyas itibariyle serdir. Bunun aklen şer olması şöyle izah edilebilir: Mümkinin. teselsüle son vermek İçin, mümkin olmayan bir müessirinin bulunması gerekir. Bu da, vâcibü'l-vücud olan (Allah)'tır. O halde tatîl olamaz, çünkü bizim bir ilâhımız, (Allah) vardır. Şirkten sakınma meselesi de şöyle izah edilir: Vâcibü'l-vücud'a ortak koşulan, eğer vâcib değilse, daha nasıl şerîk olabilir? Eğer vâcib ise, o zaman iki vâcibü'l-vücûd'un bulunması gerekir. O zaman da onlar, vacib oluşta müşterek, uiûhiyyette ise ayrı olmuş olurlar. Müşterekliğin meydana geldiği şey ise, ayrılığın meydana geldiği şeyden başkadır. O takdirde de onlar hakkında terkîb gerekir. Binâenaleyh, iki mürekkeb (varlık) okluklarından, onlar, vâcib olamazlar. O zaman da, "tatîl" gerekir.

Kıyas itibariyle şer olmasına gelince, bu böyledir. Çünkü şeref, hükümdar ya da buna yakın bir payede olan kişiye aittir. İnsan ise ne göklerin, ne de yerlerin meliki, hakiki maliki olamaz. Onun olabileceği en üstün derece, Melik olan Allah'a yakın olmaktır; ama, kullukla olan bir yakınlıkla... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Secde et ve yaklaş..." juak. 19) buyurmuştur. Yine bir hadis-i kudside, Bana yaklaşan kullanm, kendilerine farz kıldığım şeyleri eda etmekle yaklaştıkları gibi hiçbirşeyle yaklaşamazlar"74[74]"Kulum, devamlı ibadetlerle yaklaşır' 75[75] buyurmuştur. "Muattıl" ise Melik olmadığı gibi, Melik'e yakın biri de değildir, zira Melik'e inanan biri değildir. Binâenaleyh onun için asla bir mertebe yoktur. Şirk koşmaya gelince, efendisinin bir eşi ve benzeri olmayan kimse, efendisi için âdî eşler olan kimseden daha yücedir. O halde "Benim Rabbim'in eşi benzeri yoktur" diyen kimse, "Benim efendim, yontulmuş, âciz bir puttur" diyenden daha üstündür. Böylece Allah'a ibadet etmenin ve O'ndan İttikantn hayırlı olduğu sabit olur. Allah ise siz insanlar için, eğer yukarda bahsettiğimiz delilleri ve değer ölçülerini anlarlar ise, daha hayırlıdır. 76[76]

Putlar Rızık Veremezler

"Siz ancak Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, yalan uydurup düzüyorsunuz. Oysa sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız, size hiçbir rızık vermeye muktedir olamazlar. O halde rızkı Allah katında arayın, O'na ibadet edin,
O'na şükredin. Siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz..." (Ankabût, 17).

Cenâb-ı Hak, putperestlerin yollarının yanlışlığını en beliğ bir biçimde (bu ayette) beyan etmiştir. Çünkü ma'buda, şu sebeplerden biri için ibadet edilir:

a) Zâtt gereği ibadete müstehaktır. Bu, ister onun açlığını gidersin, ister uykudan menetsin, efendisinin satın aldığı ve ona hizmet eden köle gibidir.

b) Yahut, o anda faydalı olduğu için..." Bu da, kendisine gelecek bir hayırdan, menfaattan ötürü başkasına hizmet eden kimse gibidir. Mesela ücretle çalıştırılan
kimseler gibi...

---

[74] [74] Müsned, 6/256

[75] [75] Müsned, 6/256

[76] [76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/610-612

c) Yahut da ileride faydalı olacağı için... Bu da mesela, gelecekte kendisinden bir iş beklenen ve başkasına hizmet eden kimse gibidir.

d) Veyahut da O'ndan korkulduğu içindir. İşte Hz. İbrahim fa.s), birer put olmaları ve hiçbirinin bir saygınlığı olmaması itibariyle, zatları gereği, ibadete müstahak olmadıklarına dikkat çekmek için, "Siz ancak Allah'ı bırakıp, birtakım putlara tapıyorsunuz" demiştir. Ayetteki "Oysa sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız, size hiç bir nzık vermeye muktedir olamazlar. O halde nzkı Allah katında arayın, O'na ibadet edin. O'na şükredin. Siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz" hitabı ise, o anda ve gelecekte bu putların bir menfaati olmayacağına işarettir. Bu böyledir. Zira menfaat ya varetmede, yahut varlığı sürdürmede olur. Fakat varetme hususunda putlardan hiçbir fayda sâdır olmaz. Çünkü zaten onları vareden, yapan siz insanlarsınız. Onları uydurup, yontup, yapıyorsunuz. Putların, var olanın varlığını sürdürmesinde de bir faydası yoktur. Çünkü bu rızıkla olur. Rızık ise onlardan sâdır olmaz.

Cenâb-ı Hak, daha sonra bütün bu şeylerin Kendisinden olduğunu bildirmek azere: "Rızkı Allah katında arayın" buyurmuştur. Bu ayetteki "Allah" lafzı, Kendisinin zâtı gereği ibadete müstehak olduğuna; "nzık" kelimesi de, hem dünyevî, hem uhrevî 'ayda ve menfaatların ancak Allah'tan olduğuna bir işarettir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 77[77]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, hitabında "rızk'ı nekire, hitabında ise marife olarak getirmiştir, bunun hikmeti nedir? Deriz ki: Zemahşerî şöyle der: 'Olumsuzluk sadedinde getirilen nekirenin manası, "O putların yanında kesinlikle hiç rızık yoktur"; Rızkın Allah katında olduğunu ifade için marife getirmenin manası se, "Her türlü rızık, O'nun katındadır. Öyleyse rızkı O'ndan isteyin" şeklindedir. 3urada bir diğer izah da şöyle yapılabilir: "Rızkın, Allah'tan olduğu, Allah'ın verdiği Dirşey olduğu. "Yeryüzündeki her canimin rızkı Allah'a aittir" (Hw, 6) ayeti ile : inmiştir. Putlardan rızık sâdır olduğu ise bilinmemektedir. İşte bu sebepten ötürü, bu bilinmediği için Cenâb-ı Hak, nekire (belirsiz) olarak, buyurmuş ve "va'dedilen rızkı isteyin" manasında da, "O rızkı Allah atında arayın" demiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, zatı gereği ibadete müstehak olduğu için, "O (Allah'a) :badet edin" mahlukatına nimetler verip, rızkı onlara ulaştırdığı için "O'na şükredin" Çünkü "O'na döndürüleceksiniz" yani, başvurulacak, müracaat edilecek, O olduğu çin, Kendisinden ancak hayır beklendiği için O'na ibadet edin" buyurmuştur. 78[78]

Peygamberin Görevi Tebliğdir

"Eğer siz yalanlarsanız, (bilin ki) sizden evvelki ümmetler de yalanladılar. Peygamberin vazifesi, apaçık bir tebliğden başkası değildir..." (Ankebut 18)

Cenâb-ı Hak, tevhidini anlattıktan sonra tehdidini getirerek, "Eğer siz, (peygamberi) yalanlarsanız.." buyurmuştur. Bu cümle ile kime hitab edildiği hususunda şu iki izah yapılmıştır: 79[79]

Muhatap İbrahim (a.s)'in Kavmi

a) Muhatablar, Hz. İbrahim (a.s)'in kavmidir. Ayet, İbrahim (a.s)'İn kavmini anlatarak sanki, "İbrahim (a.s)'in kavmine, "Eğer siz yalanlarsanız, (bilin ki) sizden evvelki ümmetler de (peygamberlerini) yalanladılar. Ben, bana düşen tebliğ görevini yerine getirdim. Zaten bir

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/612-613

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/613

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/613-614

peygamberin görevi de, tebliğ ve açıklamadır" dedi" demek istemiştir. 80[80]

Muhatap Muhammed (s.a.s)'İn Kavmi

b) Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmine bir hitabtır. Bunu şöyle izah ederiz: Nakil ve hikaye edişlerin ekserisi, bir takım maksadlardan ötürü olur. Fakat, hikaye güzel ve cazib olduğu için, bu maksadlar göz ardı edilir. İşte bundan Ötürü hikaye eden kimse çoğu kez, "Hangi sebebten dolayı bunu anlatıyorum, (biliyor musun?" der. Hz. Peygamber (s.a.s)'in maksadı da, o kâfirlerin tekzibten vazgeçip, azabtan korkarak vazgeçmeleri için, kavmine eski ümmetlerin hallerini anlatmaktır. Bu sebeble, Hz. Peygamber (s.a.s), kavmine önceki ümmetlerden bahsederken, "Ey kavmim eğer (beni) yalanlarsanız, bilin ki sizden Önceki kavimler de (peygamberlerini) yalanlayıp helak oldular. Binâenaleyh eğer siz de yalanlarsanız, başkalarının başına gelenin, sizin başınıza da gelmesinden korkarım" demiştir.
Birinci izaha göre, ayetle ilgili birkaç mesele var: 81[81]

Hz. İbrahim (a.s)'dan Önceki Ümmetler

Ayetteki, cümlesi "ümmetler"den bahsediyor, halbuki, İbrahim (a.s)'den önce, sadece Nûh (a.s)'un kavmi vardır ve tek bir ümmettir. Buna şu iki şekilde cevab verilebilir:
1) Nûh (a.s)'dan önceki kavimler, İdrls fa.s), Şît (a.s) ve Adem (a.s)'in kavimleridir.
2) Nûh (a.s) bin yıldan fazla yaşamıştır. Bu müddet zarfında asırlar ve nesiller tamamlanıp, yerine yeni nesiller gelmiştir. Ataları, babaları, oğullarına o peygambere uymaktan kaçınmalarını tavsiye etmişlerdir. Binâenaleyh Nûh (a.s)'un kavmi, bir çok ümmet sayılabilir. 82[82]

,

İkinci Mesele

Ayetteki, "belâğ" ve "mübîn" ne manayadır? Deriz ki Belâğ, meseleleri anlatmak; mübîn ise, o meselelere delille' getirerek açıklayan, demektir. 83[83]

Üçüncü Mesele

Ayet, açıklamaların, ihtiyaç duyulan vakitten sonraya bırakılmasının caiz olmayacağına delâlet eder. Çünkü bir
peygamber, bir hükmü tebliğ eder de, iyice açıklama yapmaz ise, belâğ-ı mübîn yapmamış olur. Dolayısıyla da görevini tam yerine getirmiş olmaz. 84[84]

Ölümden Sonra İhya

"Allah'ın yarahhşa nasıl başlayıp, (ölümden sonra) onu nasıl yeniden canlandırdığını görmediler mi? Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır..."(Ankebût, 19).
Cenâb-ı Hak, tevhid demek olan ilk aslı beyan edip, "Peygamberlerin görevi, apaçık tebliğden başkası değildir" ifadesi ile, peygamberlik demek olan ikinci asla işaret edince, "haşr" (diriliş) demek olan üçüncü aslı izaha başlamıştır. Bu üç aslın, ilahiyat konularında, birbirinden neredeyse hiç ayrılmadıklarını, Cenâb-ı Hakk'ın, bunlardan ikisini zikrettiği her yerde,

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/614
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/614
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/614
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/614
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/615

üçüncüsünü de zikrettiğini defalarca beyan ettik. Bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır. 85[85]

"Görme" Tabirinin Yeri

İnsan, yaratılışın başlangıcını ne zaman gördü ki, ona, "Görmediler mi?" denilebilsin? Buna karşı deriz ki: Bu
ifadeyle, tıpkı görme gibi, apaçık olan bir "bilme" manası kastedilmiştir. Çünkü insan, yaratılışın başlangıcının Allah'dan olduğunu bilir. Çünkü ilk yaratma, mahlûkâttan olamaz. Aksi halde o ilk yaratma, ilk yaratma olmaz. O halde ilk yaratış, Allah'dandır. Bu, eğer biz bununla, bizzat yaratmanın kastedildiğini söylersek böyledir. Yok eğer, bu "başlama" ile, Hz. Adem (a.s)'in ilk yaratılışının; "yeniden yapma" ile de onun ikinci kez yaratılışının kastedildiğini söylersek, şöyle deriz: Kendisini yaratanın, çocukları rahimlerde şekillendiren, onları, nutfe halinde, mükemmel bir insan haline getiren hâkimse kadir bir zâtın olduğu konusu, insan için kapalı değildir. Bu ilk yaratma işi, insanca malumdur ve açıktır. Dolayısıyla böyle bir bilgi manasında "görme" kelimesi kullanılabilir. "Görmediler mi?" ifadesi, buna göre, "Onlar, çok açık ve net bir biçimde, Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını, onları topraktan yarattığını, terkip ettiğini ve aynı şekilde (öldükten sonra da), onların parçalarını topraktan biraraya toplayıp, ruhunu ufleyeceğini bilmiyorlar mı? Daha doğrusu siz insanlar için bu, daha kolaydır. Çünkü, bir bütün teşkil etmek üzere bir takım taşlar yontup sonra bunları bir araya getiren bir usta, bir başka sefer onları dağıtırsa diyebilir ki86[86] "Bu sefer (ikinci seferde) onları (sıra ile) yanyana koymak, artık taşlar yontulmuş ve hazır olduğu için, bence daha kolaydır." Bir ayetin, diğerinin yanında olmasının uygun düşeceği malumdur. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu, Allah'a daha kolaydır" (Rum. 27) ayeti bu tarzda anlaşılmalıdır. Nitekim ayetteki, "Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır"cümlesinde buna işaret etmektedir. 87[87]

Yaratma İşi Görülebilir mi?

Cenâb-ı Hak, "Allah'ın yaratılışa nasıl başladığını görmediler mi?" buyurmuş ve görme işini, yaratmaya değil
keyfiyete "nasıl"lığa bağlamıştır. Çünkü "Onlar, Allah'ın yarattığını" veya "yaratmaya başladığını görmediler mi?" dememiştir. Keyfiyet ise, bilinen bir husus değildir? Buna cevaben eliyoruz; Ki; Bu kadar bir keyfiyet (yani bunun nasıl olduğu) malumdur. Çünkü Allah o insanı, hiç söz konusu değilken, adı-sanı yokken yaratmıştır. Yine onu nutfeden yaratmıştır. Nutfe de gıdadandır. Gıda da sudan ve topraktandır. (Yaratılışın başlangıç keyfiyeti ile ilgili) bu kadar şey, yeniden yaratmanın mümkün olacağını göstermeye kâfidir. Çünkü yeniden yaratılış da, aynen başlangıç gibidir. 88[88]

Zamir Yerinde İsim

Cenâb-ı Hak niçin, "Bu, Allah'a kolaydır" cümlesinde, niçin ismini açık olarak getirip, zamirle "Bu O'na kolaydır" demedi? Halbuki "Sonra O onu... yeniden yapıyor" ifadesinde zamirle ifade etmiştir? Buna cevaben deriz ki: Bu, bu işin Allah'a kolay olduğuna delil getirmenin yanısıra, "Allah" isminin açıkça zikredilmesiyte yapılan bir te'kiddir. Çünkü "Allah" isminin açıkça getirilmesi de, bu işin kolay olduğunu anlamayı gerektirir. Çünkü insan, Allah lafzını duyup, onun manasının, "Ey hiçbirşeyin âciz bırakamayacağı mükemmel bir kudretle kadir, her maddenin bütün zerrelerini kuşatan bir ilimle âlim, irâdesi geçerli, irâde ettiğini geriye

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/615

86[86]Matbu metinde, manayı karıştıran bir fark vardır Matbu cümte şöyledir yazmada şöyle: tercüme yazma nüshaya göre yapıldı (sûleymantye Damad ibrahim), No: 139. 2/299 b).

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/615-616

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/616

çevirecek hiçbir kudret bulunmayan zat" olduğunu anlarsa, yeniden yaratmanın mümkünlüğünü kesinkes anlar. 89[89]

Hilkatin Başlangıcına Bakini

"De ki: "Yer yüzünde gezip dolaşın da (Allah'ın) hilkate nasıl başladığını görün, Allah yeni bîr âhiret hayatını da tekrar yaratacaktır. Çünkü Allah her şeye kadirdir" (Ankabût, 20). 90[90]

İdrâk Farklılıkları

Önceki ayet, (kişide) mevcut fikrî zekâya işarettir. Ki bu, peşine düşülmeksizin var olan bir şeydir. İşte bundan dolayı Allah, yokluğu imkânsız görme anlamında, istifham üslubuyla, "görmediler mı?"(Ankebot, 19) buyurmuş; bu ayetle de, "Eğer sizin için böyle bir ilim mevcut değilse, tefekkür! bir ilimle bilebilmeniz için, yeryüzünün çeşitli mıntıkaları konusunda tefekkür edin" buyurmuştur. Bu böyledir, zira insanlar, idrâk konusunda farklı farklıdır. Kimileri, bir şeyi, herhangi bir öğretimde bulunulmadan ve kendisine aklî herhangi bir delil getirilmeden anlar; kimileri, ancak o şeyi ortaya koymakla anlar, kimileri de hiç anlamaz, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Eğer birinci sınıftan değilseniz, yaratmanın nasıl başladığını bile bilebilmeniz için yeryüzünde dolaşın, yani, yeryüzü hakkında fikrinizi harekete geçirin ve kendinizin dışında cereyan eden hadiseler hakkındaki zihninizi çalıştırın..." buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 91[91]

Nazar ve Rü'yet Farkı

Cenâb-ı Hak önceki ayetle, "rü'yet - görme" lafzını, bu ayette de, "nazar - bakma" lafzını getirmiştir. Bunun hikmeti nedir? Biz deriz ki: Daha önce de ortaya konulduğu gibi, fıtrî ilim, fikri, tefekkür? ifimden daha tam ve mükemmeldir. Çünkü, bakmak, görmeye götürür. Nitekim, Arapça'da "Baktım ve gördüm" denilir. Bir şeye götüren ise, o şeyin altındadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, 'birincisinde, "Sizin için görme tahakkuk etmediyse, o görmenin tahakkuk edebilmesi için, yeryüzüne bakınız..." buyurmuştur. 92[92]

Hads-Nazar - Tefekkür

Cenâb-ı Hak, bu ayeti emir sigasıyla getirmiş; birinci ayette de, istifham üslubunu kullanmıştır. Çünkü hadsî ilim (bedihî ilim) mevcutsa, bunu emretmek, hasıl-ı tahsil olur. Eğer mevcut değilse, bu ancak, araştırmakla elde edilir. Çünkü araştırmakla, var olan şey, fikrî hale dönüşmüş olur. Binâenaleyh bunu emretmek, "tekfîf-i mâlayutâk" olur. Fakat tefekkürî ilim ise, kişinin kudreti dahilindedir. O halde, bu emredilebilir. 93[93]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, yaratılışın nasıl başladığını bildirdiği ayetinde, lafzatullahı, açık olarak getirerek "Allah yaratma^ getirerek, nasıl başlıyor?" (Ankebut, 19> buyurmuş, 'Sonra onu geri çeviriyor"{Ankabût, 19) diyerek, yuîdu fiilinin tahtında, Allah'a râci olan huve zamirini getirmiştir. Halbuki bu ayette ise, Uj fiilinin tahtında zan r getirmiş, "iâde"yi ifade eden cümlede de, ism-i zahir getirerek buyurmuştur. Çünkü bir önceki ayette başlama işinin kendisine nisbet edilebileceği bir iş, Allah'tan önce zikredilmemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak önce, buyurmuş, daha sonra da buyurmuştur. Bu, tıpkı, birinin Zeyd Amr'a vurdu" deyip daha sonra da, "Bekr'e de vurdu" diyerek birincisi İle yetindiği için, ikinci de Zeyd adını zikretmeye ihtiyaç duymaması gibidir İkinci ayette ise, başlama işi, lafzatullah'a isnat edilerek zikredilmiş ve bununla yetinilmiş, ism-i zahir de getirilmemiştir. Bu da tıpkı bir kimsenin, "Zeyd'in nasıl çıktığını bilmiyor musun?" deyip, "Onun nasıl çıktığını benden dinle..." diyerek Zeyd adını, ikinci cümlede açıkça zikretmemesi gibidir. 94[94]

---

[89] 89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/616
[90] 90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/616-617
[91] 91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/617
[92] 92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/617
[93] 93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/617

İsim Cümlesindeki Hikmet

Cenâb-ı Hakk'ın, lafzatullahı, "inşâ" fiiliyye beraber demesi mümkün iken, böyle buyurmayıp diyerek, açık isim halinde getirmesi ise, üstün bir hikmetten dolayıdır ki, o da şudur: Yeniden yaratmanın mümkün olduğuna dair aklî deliller mevcut iken, o ismi duyan herkesin, onun müsemmasının kemâl sıfatlan ve celâl vasıflarıyla mevsuf olduğunu anladığında, iadenin mümkün olduğuna katî olarak hükmedeceği bir zahir isim getirmiştir. Böylece de, o isimden, Allah'ın kudretinin mükemmel, ilminin kapsamlı, iradesinin geçerli olduğu anlaşılsın, insanın zihninde kalıcı bir mefhum oluşsun diye de, zahir bir İsim olarak "Allah" demiştir. Ki böylece o kimse, yaratmaya "başlama"nın vukuunu ve iradenin mümkün olduğunu böylece kabul etmiş olur.
İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak niçin, senin biraz önce bahsettiğin hikmet ve faydadan dolayı dediği gibi "Sonra Allah iade eder" dememiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu şu iki sebepten dolayıdır:
1)ifadesi, lafzatullahın açık isim olarak getirilmiş olduğu ifâdesine yakın olduğu için, ifadesinde lafzatullah açıktan getirilmemiştir. Zira, aralarında sadece kelimesi bulunmaktadır. Ama burada ise de açık olarak getirilmediği için, ikinci ifade olan ifadesinde açık olarak ism-i zahir getirmiştir.
2) Burada, iadenin olabileceğine dair delil, tamdır. Çünkü deliller, "afakî ve enfüsî"liğe hasredilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gerek afakta, gerek kendi nefislerinde ayetlerimizi yakında onlara göstereceğiz" (Fussiiet. 53) buyurmuştur. Binâenaleyh, önceki ayette, insanın kendi nefsinden hareketle elde edeceği enfüsî delillere; ikinci ayette de, "Yeryüzünde gezip dolaşın..." ifadesiyle de, afâkdan elde edilen delillere işaret etmiştir. İşte bu iki şeyde, bu iki delil tam ve mükemmel olur. Dolayısıyla bu delili, lafzatullah ismini açıkça getirerek tekîd etmiştir. Ama, birinci delili ise, ikinci delille tekîd etmiştir. Dolayısıyla da, dememiştir. 95[95]

Mazî-Muzari Farkı

Cenâb-ı Hak önceki ayette, muzarî sigasıyla buyurmuş; bu ayette ise, mazî lafzıyla, demiş, dememiştir. Niçin? Biz deriz ki: Birinci delil, hadsî (bedihî) ilmi gerektiren enfüsîdelildir ki, bu her halükârda yaratmanın nasıl başladığını bilmeyi gerektirir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer siz, Allah'ın, her halde yaratmaya nasıl başlayacağını bilemiyorsanız, Allah'ın yaratmaya nasıl başlamış olduğunu bilip anlamanız için, yaratılmış şeylere bakınız. Bu kadar bir bakışla, yaratmaya naşı/ başlamışsa, yeniden yaratacağına dair netice ve matlûb elde edilir" demiştir. 96[96]

Hadsî İlim-Umumî him

Üslup Farklılığının Sebebi

Cenâb-ı Hak bu ayette, "Allah her şeye kadirdir" buyurduğu halde, önceki ayette "Bu, Allah'a

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/617-618
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/618
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/618-619

kolaydır" buyurmuştur. Bunun, şu şekilde iki hikmeti bulunur:
1) Birinci delil, enfüsî delildir. Bu, netice veren, her ne kadar, tam bir hadsî ilim ise de, ancak ne var ki bu enfüsî delile, afakî deliller de eklendiğinde, o zaman umumî bir ilim meydana gelir. Çünkü insan kendisini ncelediğinde, kendisinin, Allah'a olan ihtiyacını ve varlığının O'ndan olduğunu; afâka taktığında kendisi dışında kalanların da O'na muhtaç olduklarını ve varlıklarının, O'ndan olduğunu anlar. Böylece de, her şeyin Allah'dan olduğuna dair ilmi, kemale ermiş olur. İşte Cenâb-ı Hak, bu iki delilin zikredilmesi tamamlanınca, "Allah her şeye nâdirdir" buyurmuştur. Bir tek delil söz konusu olduğunda "Muhakkak ki bu, yani yeniden yaratması Allah'a kolaydır" (Ankebût, 19) buyurmuştur.
2) Biz, her ne kadar ikincisi daha genel ise de, birinci ilmin daha tam olduğunu Deyan etmiştik. Halbuki işin, yapıcısına kolay olması, o işin o yapan kimsenin kudreti sahilinde olmasından daha tam ve mükemmeldir. Bunun delili, bir kimsenin, yüz ölçek taşıyabilen kimse hakkında, "O ona kadirdir" deyip, "O ona kolaydır" dememesi gibidir. Ona, on ölçek taşıması sorulduğunda o, "Bu, ona kolaydır, basittir" der. Şimdi biz diyoruz ki: Allah Teâlâ şöyle demek istemiştir: "Eğer sizde, bu işlerin, Allah'a göre kolay olduğuna dair tam bir ilim meydana gelmemişse, bunların O'nun kudreti dahilinde olduğunu bilebilmeniz için, yeryüzünde gezin. Çünkü bu şeyin O'nun kudreti dahilinde olması bile, yeniden yaratmasının mümkün olduğuna dair yeterli bir delildir." 97[97]

Mutlak İrade Allah'ındır

"Kimi dilerse azablandınr. Kime dilerse merhamet eder. (Hepiniz) ancak O'na döndürüleceksiniz. Siz, ne yerde ne gökte, O'nu aciz bırakacak değilsiniz. Allah'dan başka sizin hiçbir velîniz ve yardımcınız da yoktur..." (Ankebût, 21-22).
Cenâb-ı Hak yeniden yaratmadan bahsedince, o yeniden yaratma neticesinde, (kıyamette) olabilecek şeylerden de bahsetmiştir ki, bu da, adaleti ve hikmeti gereği, yalanlayanlara azâb etmek; lütfü ve rahmeti gereği, hep Kendisine yönelen ve O'nu tanıyanları da, mükâfaatlandırmaktır, Ayette birkaç mesele vardır: 98[98]

Önce Azabın Bildirilmesi

Hz. Peygamber (s.a.s)'in naklettiği bir hadis-i kudsTde de "Rahmetim gazabımı geçmiştir" buyurduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti en önde olduğu halde, Allah Teâlâ azabını bu ayette, rahmetinden önce zikretmiştir... Biz deriz ki, bu şu sebepten dolayıdır:
Daha önce kâfirlerden bahsetmiştir. Dolayısıyla, azabın önce zikredilmesi, tehdit hükmüne göre, o azabı hakedenlerin önce zikredilmelerinden dolayıdır. Bunun peşinden de Cenâb-ı Hak, rahmetini getirmiştir. Bu tıpkı, birinci aslın, yani tevhidin ifade edilmesinden sonra, "Eğer yalanlarsanız, biliniz ki, sizden önce nice ümmetler tekzîb etmişlerdir ve bundan dolayı da, helak olmuşlardır" denilerek, tehdîdin getirilmesi gibi; en son aslın, yani haşrin isbâtından sonra da, önce azâb zikredilerek tehdit getirilmiş, o azâb yalnız başına zikredilmiş olmasın diye de, ona tâbi olarak, rahmetten bahsedilmiştir ki, bu da Allah'ın, "Benim rahmetim gazabımı geçmiştir" şeklindeki sözünü teyid eder. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, maksadın, sadece ilahî azabın zikredilmesi olduğu yerde bile, sadece azabı zikretmemiş, onun yanında rahmetini de zikretmiştir. 99[99]

Genel İfadenin Faydası

Bunun zikredilmesi, asîleri korkutmak, mü'minleri de ferahlandırmak olunca, Cenâb-ı Hak,

---

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/619
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/619-620
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/620

şayet, "...kâfire azâb
eder, mü'mine de merhamet eder..." demiş olsaydı, maksadı ortaya koymada daha müessir olurdu... Halbuki O'nun, (ayette), "Dilediğine azâb eder" şeklindeki sözü, kâfir için, caydırıcı olmaz. Çünkü kâfirin, "Belki de ben, Allah'ın, azâb etmeyi dilediği kimselerden olmayacağım" demesi mümkündür. Buna şöyle cevap verilir: Ayetin ifadesi, korkutma hususunda daha belîğ ve müessirdir. Çünkü Allah bununla, meşîetinin geçerli olduğunu tsbat etmiştir. Zira o, bir sahsa azâb etmek istediğinde, buna hiçkimse mani olamaz. Hem sonra, va'd ve vaîd hükmüne göre, O'nun, ehl-i küfre azâb etmeyi istediği, kullan tarafından bilinen bir husustur. Binâenaleyh, ayetteki bu ifadeden tam bir korku anlaşılmış olur.
Ama "Asîlere azâb eder" ifadesi böyle değildir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın meşîetinin mümkemmel olduğuna delâlet etmez. Zira bu ifade, "O, mü'mine azâb etmeyi de isterse, ona da azâb eder" şeklinde bir manayı ifade etmez. Bu manayı ifade etmeyince de, kâfir, "Bu misâlde O'nun muradı gerçekleşmediğine göre, bir başka misâlde gerçekleşmesi mümkündür" diyebilir. Bunu bir misalle açıklıyor ve şöyle diyoruz: "Hükümdar, beldesinde bulunan herkesi dövmeye kadirdir" denilip hükümdar da, "Bana muhalefet edeni döverim" dediğinde, hükümdara muhalefet edecek kimseler için tam bir korku meydana gelmiş olur. Ama "Hükümdar, kendisine muhalefet edenleri dövmeye kadirdir, itaat edenleri ise dövmez" denilip, hükümdar da, "Kim bana muhalefet ederse, onu döverim" dediğinde, muhalefet edenlerin kalbine, "O, itaatkâr oian falancayı dövemediğine göre, beni de dövemez. Çünkü ben de, o falanca gibiyim" şeklinde bir düşünce gelebilir. Ayrıca bu ifadedeki bir başka fayda da, korkunun da ümidin de genel olduğudur. Çünkü, Allah'ın azabından bütünüyle emin olmak, Allah'a karşı cüret etmeyi doğurur. Böylece bu da, itaatkâr olanın bile asî olması neticesine varır. 100[100]

Tekrarın Hikmeti

Meselenin izahı ve isbatı daha önce geçtiği halde, "(Hepiniz) ancak O'na döndürüleceksiniz" buyurmuştur. O halde, bunu niçin tekrarlamıştır? Biz deriz ki: Her ikisi de bazen peşin, hemen olduğu halde, Ailah, azâb edeceğinden ve rahmetinden bahsedince, "Eğer benim azabım sizin hakkmızoa gecikmişse, ondan kurtulacağınızı sanmayın. Çünkü sizin dönüşünüz, ancak O'nadr ve sizi heseba çekmek, O'na aittir. Mükâfaatınız ve ikâbtnız O'nun katında mahfuz ve mukayyettir" demiştir. İşte bundan dolayı da, Cenâb-ı Hak hemen bu ifadenin peşinden, "O'nu aciz bırakacak değilsiniz" buyurmuştur. Yanı. "Siz Allah'ın elinden kurtulamazsınız. Tam aksine, dönüşünüz O'nadır. O'ndan kurtulmak mümkün değildir" demektir. Bu ayetin tefsirinde şu incelikler bulunmaktadır:
1) Azâb edeni, azâb etmesinden aciz bırakmak, ya ondan kaçmak yahut ta karşısında durup, o azabı defetmek için, ona karşı mukavemet etmekle olur. İşte Alan, her İki ihtimali de zikrederek, "Siz, ne yerde ne gökte, O'nu aciz bırakacak değilsiniz" buyurmuştur. Yani, "kaçarak..." demektir. Yani, "Sizler, semâdaki en yüksek yere çıksanız, yahut suyun derinliklerine inseniz, Allah'ın kudretinin yakalamasından kurtulamazsınız. Binâenaleyh, o azab edeni, kaçmak suretiyle acze düşürme ihtimal asla yoktur" demektir.
Ona karşı koyup, mukavemet etmek de böyledir. Çünkü, O'nu acze düşürmek, ya çok kuvvetli şefaat edebilen; azab edenin kendisine muhalefet etmesi mümkün olmayan, böylece de azab edenin azab edemeyeceği, acze düşeceği bir kuvvete, bir dayanağa sırtını dayamakla olur; yahut da, ona karşı koyacak bir topluluk sayesinde o azâb edenden intikam almakla olur. Halbuki bu ikisi de imkânsızdır. Çünkü sizin, Allah'dan başka şefaat edecek bir dostunuz, O'nun azabını bertaraf edecek bir yardımcınız yoktur. Binâenaleyh, azab edeni, kaçmanız ya da ona karşı koymanız suretiyle, acze düşürmeniz mümkün değildir.
2) Cenâb-ı Hakk, buyurmuş, fiil sigasıyla olmak üzere, û^ acze düşüremeyeceksiniz" buyurmuştur. Çünkü, fiilin olumsuz gelmesi, o işin kesin olarak olamayacağına delalet etmez.

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/620-621

Çünkü, bir kimsenin "Falanca dikiş dikmiyor" şeklindeki sözü, "O terzi değildir" şeklindeki sözün delalet ettiği şeye delalet etmez.

3) Cenâb-ı Hak bu ayetinde, yeri, semadan; velî'yi de naşirden önce zikretmiştir. Çünkü, onların mümkün olabilecek kaçışları, yeryüzünde cereyan edecektir. Binâenaleyh, eğer onlardan bir kaçış sudur edecek olursa, bu, yeryüzünde olur. Sonra biz, onların bundan başka yapabilecekleri başka bir şey varsayacak olursak, bu da onların gökyüzüne tırmanmaları olabilir. Azabı defetmeye gelince, akıllı bir kimse için, bunu en güzel bir yolla defetmek mümkün olduğu zaman başkasına başvurmaz. Şefaat ise, en güzel bir yoldur. Bir de, şehadet âleminde herkes için padişahın huzurunda kendisi hakkında konuşan, ona şefaatçi olan birisi bulunur. Buna, aynı maksattan dolayı, o kimse için, herkes hükümdara karşı koyacak biçimde yardımcı olmaz. 101[101]

Münkir Rahmet Umamaz

"Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr ederek kâfir olanlar yok mu, işte benim rahmetimden ancak onlar ümitlerini kestiler. İşte, pek acıklı bir azab da onlarındır" (Ankebût. 23).

Cenâb-ı Hak iki temel esası, yani tevhidi ve öldükten sonra diriltmeyi beyan edip, aklî delille bunları izah ederek, Kendisine muhalefet edenleri ayrıntılı bir biçimde tehdit ederek, Kendisini inkâr edenlere bir işaret olmak üzere, buyurmuştur. Çünkü her şeyde, Allah'ın birliğine dair bir delil bulunur. Binâenaleyh, müşrik olan kimse, Allah'ın ayetlerini inkâr etmiş demektir. Haşr-i inkâr edenlere bir işaret olsun diye de, *|iij buyurmuştur. Çünkü, haşr'i inkâr eden, Allah'a kavuşmayı da inkâr etmiş olur.

Cenâb-ı Hak, "İşte benim rahmetimden ancak onlar ümitlerini kestiler" buyurmuştur. Bu, "Onlar müşrik olunca, kendilerini, rahmet konusunun dışında bırakmış olurlar. Çünkü kendisinin, ihtiyacını giderecek, sadece bir tek tarafı bulunan kimseye kolayca merhamet olunur. Ama yönelecek, sayısız cihetleri bulunan kimse, rahmete konu olmaz. İşte o müşrikler, kendileri İçin birtakım ilahlar edinince, muayyen bir tek cihete yönelerek ihtiyaçlarını gidermeyi kabul etmemiş, böylece de Allah'ın rahmetinden ümidini kesmiş olurlar. Onlar haşr'i inkâr edip, "Azâb yoktur" dediklerinde, müstehak oldukları cezayı haklarında gerçekleştirmek için, onlara "ta'zib"den bahsetmek pek yerinde olmuştur. Bu, tıpkı bir hükümdarın, "Bana karşı çıkanlara işkence edeceğim" deyip, bunu, hükümdardan uzak bir yerde bulunan birisi kabul etmeyerek, "O bana nasıl ulaşacak?" deyip de, böyle bir kimse yakalanarak hükümdarın huzuruna çıkarıldığında, hükümdarın ona işkence etmesi ve "Nasıl yapabildim mi, edemedim mi ki?!" demesi yerinde olur. Binâenaleyh, merhamet etmemenin, şirk koşmaya; etîm bir azabın da, haşr'i inkâr etmeye uygun düştüğü ortaya çıkmış olur. 102[102]

Bazı İncelikler

Sonra bu ayetle ilgili olarak nükteler bulunmaktadır:

Umûmî İfade

1) İfade, bütün insanları (yani kâfirleri) içine aldığını ifade etsin diye Cenâb-ı Hak, "Onlar ümitlerini kestiler" buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, aynı maksattan dolayı, "işte pek acıklı bir azab da onlarındır" buyurmuştur. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak, "Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden o kimseler yok mu, onlar benim rahmetimden ümit kestiler ve onlara elim bir azab vardır" demiş olsaydı, yukardaki anlam elde edilmiş olmazdı. Binâenaleyh, şayet

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/621-622

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/622-623

birisi, "Eğer Allah, ülfilke kelimesini bir kere getirmiş olsaydı, zikredilen maksadı ifade etmek için yeterli olurdu" derse, biz deriz ki: Hayır, zira Cenâb-t Hak, "Sana diyorum, işte onlar... ümit kestiler. Onlar için elîm bir azâb vardır..." demiş olsaydı, bir başkası, bu iki şeyin tamamının onlardan bir araya geldiğini; bu yekûnun, ancak onlarda bulunduğunu; ne var ki bu iki şeyden sadece birisinin başkalarında bulunabileceğini anlayabilirdi. O halde, Cenâb-ı Hak, "Sana diyorum, onlar ümit kestiler... Ve sana diyorum, onlar yok mu onlar işte onlar için elim bir azab vardır" buyurunca bu söz, bu iki şeyden herbirini sadece onlardan bulunduğunu ifade etmiş olur.

2) Cenâb-ı Hak, rahmetten bahsedince, onu kendisine nisbet ederek, "Benim rahmetimden..." demiş, azabtan bahsedince, onu kendisine nisbet etmemiştir. Bunun sebebi, rahmetinin azabını geçmiş olması ve bir de kullarına, rahmetinin onları kuşattığını ve o rahmetin Kendisinden ayrılmazlığını bildirmek içindir.

3) "Sana diyorum, onlar yok mu, onlar, işte onlar ümit kestiler" diyerek, ye'si, onlara nisbet etmiş, rahmetini onlara haram kılmıştır. Binâenaleyh, şayet onlar, ümit ederlerse, rahmetini de, onlara mübarek kılar. Şayet birisi, "Senin ye's ve azab demek olan iki şeyi, Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr etmek demek olan iki şeyle mukayese etmen, elim azabın, Allah'ı inkâr eden ve haşri itiraf eden kimseler için olmamasını; ye'sin de, haşri inkâr eden, Allah'ı tasdik eden kimseler için olmamasını gerektirir" derse, biz deriz ki: Ayetin manası şöyledir: Onlar, ümit kestiler. Ve onlar için, haşr'i inkâr etmeleri sebebiyle de, fazladan elîm bir azâb vardır. Haşri inkâr etmek sebebiyle azâb etmenin, haşri inkâr edenler için olacağında şüphe yoktur. Diğerine gelince, haşri inkâr eden bir kimse, Allah'ı tasdik etmiş olamaz. Çünkü Allah'a iman etmek, ancak O'nu, söylediği şeyler hususunda tasdik ettiği zaman doğru olur. Haşr de, Allah'ın söylediği şeyler cümlesindendir. 103[103]

Körükörüne Red

"Buna karşı kavminin cevabı: "Öldürün onu. Yahut, yakın onu" demelerinden başka bir şey olmadı. Allah da onu, ateşten kurtardı. Şüphe yok ki bunda, iman edecek zümreler için, mutlaka ibretler vardır" (Ankebût, 24).

Hz. İbrahim (a.s), o üç temel esası izah edip, bu konuda kesin deliller getirince, iş onlara kaldı. Ya cevap verecekler, yahutta cevap olabilecek şeyi yapacaklar. Ama onlar, "O'nu öldürün veya O'nu yakın" demekten başka bir şey yapmadılar. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 104[104]

Onların Cevabı

Cenâb-ı Hak, aslında bir cevap olmadığı halde, onların "öldürün onu" şeklindeki sözlerine, cevap adını vermiştir. Biz deriz ki, buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

1) Bu, onlardan, tıpkı, kendini beğenmiş bir kimsenin sözü gibi sadır olmuş bir sözdür. Nitekim hükümdar, karşı tarafın elçisine, kılıç bir cevap olmadığı halde, "size verilecek cevap, kılıçtır!" der ki, bu, "Ben ona, cevapla mukabele etmiyorum. Ben ona, kılıçla mukabele ediyorum" demektir. İşte bunlar da, "Onun delillerine cevap vermeyin; onu Öldürün veya onu yakın" demişlerdir.

2) Allah Teâlâ, onların sapıklıklarını beyan etmek istemiştir. Çünkü onlar, aslında bir cevap olmadığı halde, cevap sadedinde bunu söylemişlerdir. Böylece onların, bu konuda verebilecekleri bir cevapları olmadığı ortaya çıkmış olur. Çünkü, başkalarına cevap vermeyen ve susan kimsenin, susmasının, o işe iltifat etmemesinin bir emaresi olabileceğinden dolayı, onun cevap veremeyeceği bilinmiş olmaz. Ama, o, bozuk bir şekilde cevap verdiğinde, onun cevap vermeye yöneldiği, ama bunu beceremediği anlaşılmış olur. 105[105]

---

[103] 103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/623-624

[104] 104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/524

İkinci Mesele

"Onu öldürün, vurun onu" diyenler, Hz. İbrahim (a.s)'in kavmidir, "öldürün" emrini alanlar da, yine onlardır. Binâenaleyh, âmir durumunda olan, memur olanın ta kendisi, olmuş olur. Şimdi biz diyoruz ki: Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:

1) Bu, "Onlardan herbiri, kendisi dışında kalanlara, "Onu vurun" demişlerdir. O halde bu demektir ki bu emir, hem onların her birinden çıkmış; emrolunan da, herbir-erleri olmuştur. Bu demektir ki, hem âmir olma, hem memur olma, aynt şahısta birleşmemiştir. Zira her biri, kendisi dışında bir başkasına emretmiştir.

2) Bu cevap, onların liderlerinden sadır olmuştur. Binâenaleyh, bir beldenin ileri gelenleri bir sözü söylediğinde, "Belde halkı, şunda ittifak etmiştir" denilir, fakat kölelerin ve çapulcuların sözlerine iltifat edilmediği anlaşılmış olur. Binâenaleyh, ayette geçen, "kavminin cevabı" ifadesiyle, o kavmin ileri gelenlerinin, kendilerine uyan ve kendilerini destekleyen kimselere, "Onu öldürün" demeleri kastedilmiştir. Çünkü cevap verme işi, büyüklere, idarecilere; öldürme işi de, idare olunanlara aittir. 106[106]

Üçüncü Mesele

edatı, biri diğerinden ayrı olan iki şeyi ayırmak için zikredilir. Nitekim, veya tek" denilir. Ve yine, "Bu bir insan veya hayvandır" demektir. Ama, "Eğer insan değilse, bu demektir ki o, hayvandır" demektir. Ama, "Bu hayvandır veya insandır" dinelemez; çünkü bu sözden, bu sözü söyleyenin, "Bu hayvandır; yok eğer hayvan değilse insandır" demiş olduğu, anlaşılır ki, olamaz." Ancak ne var ki, (ayette geçen) yakma işi, ölümü de getirir. O hafde, "Onu öldürün. Veya yakın" sözü tıpkı birinin: "Hayvandır; veya insandır" şeklindeki sözü gibi olur. Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Ev edatının bahsedilenin aksine kullanılışı, daha yaygındır. Binâenaleyh, bu edat bel yerinde kullanılmış olur. Bu meselâ bir kimsenin, "Ona ben, bir dinar veya iki dinar verdim" demesi ile, dinar, hayır daha doğrusu iki dinar ver" demesi gibidir. Bu, tıpkı, "Gecenin birazından gayn (saatlerinde) kalk, (gecenin) yarısı mikdannca. Yahut ondan birazını eksilt. Yahut, üzerine artır" (Mazsmm. 2-4) ayetlerinde olduğu gibidir. İşte burada da, ifade, "Onu Öldürün veya, ölüme ilavede bulunun ve onu yakın" manasındadır.

b) Biz, sizin söylediğinizi ve durumun burada böyle olduğunu kabul ediyoruz... Çünkü, yakma işi, ölüme götüren ve ölümün kendisinden ayrılmadığı bir iştir. Zira, birisini ateşe atıp derisinin tamamını yakıncaya kadar orada bekleten ve onu oradan diri olarak çıkaran kimse hakkında, "Falanca, yandı, falanca onu yaktı ama ölmedi" denilebilir. İşte, burada da onlar, şöyle demek istemişlerdir: "Onu öldürün, yahut onu öldürmede acele etmeyin; ona ateşle azab edin. Eğer o sözünden vaz geçerse, bırakın gitsin. Yok eğer ısrar ederse, bırakın ateşe yaslansın."

Cenab-ı Hak daha sonra, "Allah da onu ateşten kurtardı..." buyurmuştur. Feylesoflar, Hz. İbrahim (a.s)'in o ateşten nasıl kurtulduğu hususunda ihtilâf ederek, kimileri, "o ateş serinleştirildi" demişlerdir ki, bu doğru olanı ve Cenâb-Hakk'ın, "Ey ateş ona bir serinlik ve selamet oy (Enbiyâ, 69) buyruğuna uygun olanı da budur. Kimileri, "İbrahim (a.s)'de, sayesinde ateşi serin hale getirecek bir keyfiyyet yaratıldı" derken, kimileri ise, "Hayır, İbrahim (a.s). olduğu üzere, ateş de olduğu üzere bırakıldı, fakat ateşin eziyyeti, İbrahim (a.s)'den men edildi" demişlerdir ki, bunların hepsi de mümkündür. Allah hepsine de kadirdir. 107[107]

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/624

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/625

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/625-626

Feylesoflara Red

Buna tabibler, bu yapılan izahların tamamını da inkâr ederek şöyle demişlerdir: "Ateşten hararetin giderilmesine gelince, ateşteki hararet, tıpkı dört sayısındaki çift oluşun ondan ayrılmayışı gibi, zatî bir şeydir. Sayesinde ateşin serinleştirildiği bir keyfiyyetin yaratılması meselesine gelince, insanın yapısının, karakterinin birisi tefrit birisi de ifrat olmak üzere iki nevi vardır. Binâenaleyh, şayet insan, bu iki nevin dışına çıkacak olsa, ya insan olarak kalmaz, veya yaşamaz. Meselâ mizaçtaki soğukluk, on derece olsa, insan olur. Ama bu derece onbire varsa, insan olmaz. Eğer soğukluk dereceleri, beş olursa, insan olarak kalır, ama dörde düştüğünde, insan olarak kalmaz. Ancak ne var ki, sayesinde ateşin serinlediği soğukluk, "semender" (semender, yani ateşi söndüren bir madde salgılayan bir hayvan) Karakteridir. Bu karaKter insanda bulunmuş olsaydı, ölürdü yahutta bu olurdu... Çünkü rûh (nefs), mizaca tâbidir.
Üçüncüsüne gelince, ateşte, ateş olduğu gibi kaldığı halde, kalmak ve kalmanın da yanma olmaksızın olabilmesi imkânsızdır... Şimdi biz diyoruz ki: Bu ayet, onların bu görünüşünü red etmektedir; akıl da, nakle uygundur. Birincisine gelince bu, şu iki sebepten dolayıdır:
1) Ateşteki hararet, çokluğu ve azlığı kabul eden bir keyfiyyettir. Çünkü, kömürdeki ateşe üflendiğinde, o ateş demiri eritecek dereceye çıkar. Ama üflenmezse, ateşin şiddeti artmaz. Ancak ne var ki, azlık, ateşteki hararetin bir kısmının yokluğu demektir. Binâenaleyh, bir kısım yok olabildiğine göre, ateşteki diğer kısmın da, insana eziyyet vermeyecek bir dereceye varıncaya kadar, yok olması da mümkündür. Halbuki, ey tabibler, sizin bahsettiğiniz çift oluş, böyle değildir. Çünkü bu, artmaz eksilmez.
2) Tıbbın esasları arasında yer aldığına göre, tıpkı suyun serinletici bir keyfiyyeti bulunduğu gibi, ateşin de hararetlendirin, sıcak bir keyfiyyeti vardır. Ancak biz, su, su olma vasfını taşıdığı halde, kendisinden burûdet vasfının zail olduğunu görmekteyiz. Tıpkı bunun gibi, ateşten de hararet zail olur, yakmayan bir nur olduğu halde, yine de ateş olarak kalır. İkincisine gelince, bu da mümkündür. Ve onların görüşleri şu iki açıdan kabut edilemez:
a) "Ruhun, mizaca tabi olduğuna" dair ileri sürdükleri temel prensibin kabul edilmemesidir. Tam aksine Allah Teâlâ, tıpkı cansızların mizacı gibi olan o mizaçta, insanın ruhunu yerleştirmeye kadirdir.
b) Sizin bu temel prensibinize göre de, bir İmkânsızlığın olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü, kendisinden bahsettiğimiz o keyliyyet, derinin dış yüzeyinde, tıpkı o deriye saçılmış parçalar gibidir. Dolayısıyla, o kalbe ve temel uzuvlara ulaşmaz. Görmez •rnsin ki insan, uzun zaman elinde buz tutup, sonra da bir ateş korunu eline aldığında :u ateş onun elini yakmada, elini cebinden çıkarıp, ateşi eline alan kimsenin elini akmadaki tesiri kadar tesirli oimaz. İşte bundan ötürü, onun eli, öbürününkinden :nce yanar. Binâenaleyh insan derisinin dış yüzünde bir müddet, ateşin yakma tesirine mâni bir keyfiyetin olabileceği düşünülebileceğine göre, yakmasın diye. bu eyfiyetin ânbeân, yenilenmesi de mümkündür.
c) Bu, sırf bir alışkanlığın olmamasını beyan etmeyi, uzak görmeden ibarettir. Biz :«. bunun alışılmış olmayan bir şey olduğu görüşündeyiz. Çünkü bu bir mucizedir. Mucizenin ise, alışılmışın dışında, harikulade olması gerekir. 108[108]

Alınacak Dersler

Daha sonra Hak Telâlâ, "şüphe yok ki bunda iman edecek zümreler için ibretler (ayetler) vardır..." buyurmuştur. "Hz. İbrahim'in o ateşten kurtulmasında ibret alınacak noktalar vardır" demek olup, bu ayetle ilgili bir «aç mesele vardır. 109[109]

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/626-627
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/627

Birinci Mesele

Cenâb-ı Allah, Hz. Nûh (a.s)'un ve gemisindekilerin kurtarılmaları hususunda, "Onu bir ayet kıldık... "(Ankebût, ıs), burada ise, cemî olarak "ayetler vardır" buyurmuştur. Çünkü gemi ile kurtarılma işi, akılların yadırgamayacağı bir şeydir. Dolayısıyla onda ayet (ibret ve mucize), Allah'ın, Hz. Nûh (a.s)'a tam zamanında o gemiyi yapmayı . ahyetmesindedir. Çünkü eğer böyle olmasaydı, Hz. Nûh (a.s) gaybı bilemediği için, gemi yapmazdı. Bir de, bu, Cenâb-ı Allah'ın o gemiyi, mesela çok şiddetli fırtınalar gibi, helak edici şeylerden koruması ile olmuştur. Fakat ateşten kurtarma işi, gerçekten enteresan ve hayrette bırakıcıdır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu --susta cemî sigasıyla "ayetler..." demiştir. 110[110]

Kıyamette Suya Kananlar

Cenâb-ı Hak, orada "alemler için bir ayet..."(Ankebût, 15) burada ise, "iman edecek kavimler için ayetler" buyurmuş ve ayetlerin mü'minlere has olduğunu beyan etmiştir.
Çünkü o gemi yıllarca kalmıştır. Böylece pek çok kimse ona uğramış ve onu görmüştü . Bu sebeble de herkesin o gemi hakkında bilgisi olmuştu. Ateşin serinletilmesine gelince, bu uzun süre devam etmişti. Dolayısıyla bu, Hz. İbrahim (a.sVden sonra gelenler için, ancak ona inanmak suretiyle bilinir, kabul edim. Burada şöyle bir incelik vardır: Alfah Teâla, Hz. İbrahim (a.S)'e, 0 afcÇİ, bizzat kendisi hidayete erip, soyumun hidayete ermiş olmasından ötürü serinletmiştir. Allah Teâlâ mü'minlere de kendileri için, Hz. İbrahim (a.s)'de güzel örnek1er
Bulunduğunu söylemiştir.Binaenaleyh bu temektir ki, mü'minler için, Allah'ın kıyamet günü onlara serinleteceği müjdesi verilmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "İşte bu serinletme işinde, inanan kimseler için ayetler vardır" demek istemiştir. 111[111]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, orada burada ise, buyurmuştur. Çünkü "sefine" (gemi)nin kendisi için bir mucize değildir. Çünkü eğer Cenâb-ı Allah o tufanı yaratmamış olsaydı, Hz. Nûh (a.s)'nun gemi yapma işi anlamsız olurdu. O halde, Allah Teâlâ "sefine"yi, meydana geldikten, yapıldıktan sonra bir ayet kılmıştır. Ama ateşin serin kılınması işi, meydana geldiğinde bizzat kendisi ayettir. Ayet olabilmesi için, tufanın yaratılması gibi, diğer bir şeye muhtaç değildir. 112[112]

Putlaştırmada Sevmenin Rolü

"De ki: Siz, dünya hayatında birbirinizle dost olduğunuz için, Allah'ı bırakıp ancak putlara tütündünüz. Fakat sonra, kıyamet gönü kiminiz kiminize küfür, kiminiz kiminize de lanet edecektir. Barınacağınız yer ise ateştir. Sizin hiçbir yardımcılarınız da yoktur" (Ankebûl. 25).
Hz. İbrahim (a.s) o ateşten çıkınca, kâfirleri kovmaya ve sürdürdükleri şeylerin yanlış olduğunu anlatmaya başladı ve "Ben size yolunuzun yanlış olduğunu anlattım. Ama siz buna karşı bir cevab vermediniz ve o yolunuzdan dönmediniz. Demek ki bu sırf bir taklid. Çünkü sizin biribirinize karşı bir sempatiniz var. Binâenaleyh hiç biriniz, o yol ve gidişatta arkadaşının kendisinden ayrı olmasını düşünemiyor. Yahut da, sizinle atalarınız arasında bir sevgi bağı var. Bundan dolayı onlara vâris olup, onların söz ve inançlarını aynen alıp, sapıklık ve cehaletlerine yapışıp kaldınız" dedi. O halde ayetteki, "Siz, dünya hayatnda birbirinizle dost olduğunuz için, Allah'ı bırakıp ancak putlara futundunuz" hitabı bir delil değildir.

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/627
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/627
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/628

Burada, ince bir husus olan, şöyle bir diğer izah daha var: Ayetin manası, putlarda pulara tapanlar arasında bir sevgi bağı olduğunu gösteriyor. O sevgi şudur: İnsan, hem cisim (beden), hem akıl sahibidir. Cismi için, cismanî bir takım lezzetler, aklı için de aklî bir takım lezzetler vardır. Kendisinde cismanî lezzetlerin ve meyillerin gâlıb olduğu kimse, aklî lezzetlere iltifat etmez. Aklî lezzetleri galib olan kimse de, cisnani lezzetlere iltifat etmez. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Deli, yeme, içme ve fcevletme gibi ihtiyaçlarını gidermek mecburiyetindedir. Halbuki o bu esnalarda. ileri gelen bir cemaat arasındadır. O, burada yeme, içme ve bevl etme vs. gibi maddî ihtiyaç ve lezzetlerini giderir, güzel gidişat, iyi huy ve güzel vasıf gibi akli lezzetlere hiç İltifat etmez. Akıllı insan ise, maddî acılara katlanır, aklî lezzetleri gerçekleştirmeye yönelir. Öyle ki defetme (dışarı atma) kuvveti, tutan kuvvetine üstün gelse de, kendisinden (istemeden) bir yellenme veya bir damla su (idrar) çıkacak olsa, utancından ve aklî eleminden, neredeyse ölür. Bunun böyle olduğu sabit olunca, onlar, akılları az, maddî lezzetler kendilerine galib gelmiş ve akılları, kendilerinin üstünde, altında, sağında, solunda, önünde, arkasında, olmayan, cisim olmayan, akla sığmayan bir mâbûdu düşünememişler, kendilerindeki galib isteğe uygun düşen, bir takım cevherlerle süslenmiş maddeleri görmüş ve onları sevmişlerdir. O halde bunların o putları edinmeleri, kendileri ile o putlar arasındaki bir sevgiden dolayı olmuştur. 113[113]

Kıyametteki İnkâr

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Fakat sonra kıyamet günü kiminiz kiminize inkâr eden" yani "Kalblerin körlüğü ortadan kalkıp, herşey, akıllı ve gafil kimseler tarafından, olduğu gibi görülüp, anlaşılınca, bazınız, bazınıza küfreder, dünyada iken sürdürdüğünün yanlışlığını anlar. Böylece ibadet edenler, "Bu benim ma'budum değildir" ibadet edilen de, "Bunlar, bana ibadet etmediler" der. Yine bazınız bazınıza lanet eder ve "Bu, şuna "Bu azaba sen beni düşürdün. Çünkü sen bana ibadet ettin"; beriki de ona, "Buna sen beni düşürdün. Çünkü sana ibadet etmemle beni saptırdın" der ve her biri böylece öbürüne lanet ederek, uzaklaşmayı ister, ama uzaklaşamazlar. Aksine onlar, nasıl bu dünya hayatında birlikte idiyseler, ateşte de beraber olurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Barınacağınız yer ise ateştir" buyurmuştur. 114[114]

Yardımcıların Olmayışı

Daha sonra Allah Teâlâ, "Sizin yardımcılarınız da yoktur" buyurmuştur. Bu, "Bu ateş, Allah'ın ibrahim (a.s)'i kendisinden kurtarıp, yardım ettiği o sizin ateşiniz gibi değil. Şimdi siz, yardımcınız olmadığı halde bu ateştesiniz" demektir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır. 115[115]

Cemin Hikmeti

Cenâb-ı Hak bundan önce müfred (tekil) siga ile, "Allah 'dan başka sizin bir veliniz ve bir yardımcınız yoktur" (Ankebût. 22) buyurmuş; burada ise, cemî sigası ile, "Sizin yardımcılarınız da yoktur" buyurmuştur. Bunun hikmeti şudur: Onlar, Hz. İbrahim (a.s)'i yakmak istediklerinde, "Onu yakın ve ilahlarınıza yardımda bulunun "(Enbiyâ, 68) ayetinde bahsolunduğu gibi, "Biz ilahlarımıza yardım ediyoruz" demişlerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Siz, onların yardımcıları olduğunuzu iddia ediyordunuz. Halbuki ne siz putperestlerin, ne de o putların yardımcıları yoktur" buyurmuştur. Ama o ayette, yardımcılardan bahsolunmamıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, yardımı, cins olarak tamamen nefyederek, "Hiçbir

---

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/628-629

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/629

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/629

yardımcı yoktur" buyurmuştur. [116]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ o ayette, "Sizin Allah'dan başka bir dostunuz ve bir yardımcınız yoktur" buyurmuş; burada ise, "dost"tan bahsetmemiştir. Buna göre diyoruz ki: Velî (dost)tan maksadın, "şefaatçi" olduğunu anlatmıştık. Buna göre o ayetin manası, "Size şefaa: edecek bir kimse ve sizi müdafaa edecek bir yardımcı yoktur" şeklindedir. Burada hitaba, putlar da girdiği için, yani "Sizin hepinizin yardımcısı yoktur" denilip, "Bir şefaatçiniz yoktur" denilmemiştir. Çünkü onlar, hepsi için bir şefaatçinin olacağım zaten söylüyorlardı, Zira, ilahlarının şefaatçi olacaklarını iddia ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak. onların "İşte bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizde" (Yunus, ıe. dediklerini bildirmiştir. Şefaatçi için, başka şefaatçi olmaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak. onlar bunu itiraf ettikleri için, artık bunun olmadığını söylemeye ihtiyaç kalmadığından onların hepsinin birden (topunun) şefaatçisi olmadığını burada belirtmemiştir.' Ama o ayette, hitab sadece tapanlaradır. Tapanlar ise, kendilerinin şefaatçilerinin olacağın iddia ediyorlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, onlar için bunun olmayacağını bildirmiştir[117]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, orada, "AHah'dan başka sizin için.." buyurup, bunu bir istisna sadedinde getirmiştir. Binâer-
aleyh bundan, onlar için bir yardımcı ve bir dost olduğa manası çıkar. Oda Allah Teâlâ'dır. Onlar için Allah dışında ne bir dost, ne bir yardıme yoktur manası anlaşılır. Bu ayette ise, istisna yapmaksızın, "Sizler için hiç yardımcılar yoktur" buyurmuştur.
Biz diyoruz ki: Bu, onların dünyadaki durumları açısından söylenmiş bir sözdür yani Allah dünyada onlara, "Allah'ı aciz bırakacağınızı sanmayın. Sizin için yardır edecek hiç kimse yoktur. Aksine, eğer tevbe ederseniz, size Allah yardım eder' demiştir. Bu, "Sizler tevbe etmek suretiyle O'nun yardımını istediğinizde, size yardıma hazırdır" demektir. Diğer ayet ise, kıyamet günündeki durumla ilgilidir. Nitekirr Cenâb-ı Hak, "Fakat sonra, kıyamet günü kiminiz, kiminize küfredecek... buyurmuştur. Burada yardımcı olmayışı umûmîdir. Çünkü artık bu günde tevbe, onla ister tevbe etsinler, ister etmesinler, kabul edilmez. Onlara o gün ne Allah yardırr eder, ne başkaları yardım edebilirler. Dolayısıyla onlar için, mutlak olarak hiçb yardımcı yoktur. [118]

Lut (a.s)'un Tasdiki

"Bunun üzerine kendisine Lût iman etti. (İbrahim) dedi ki: "Şüphesiz ben Rabbime hicret ediyorum. Şüphe yok ki O, aziz ve hakimdir." (AnkebÛt, 26).
Bu, "Lût (a.s), İbrahim (a.s)'in bu mucizesini görünce iman etti. İbrahim (a.s de, "Ben Rabbime, yani Rabbimin gitmemi emrettiği yere hicret edeceğim. Çünkü O, aziz ve hakimdir, yani, düşmanlarımın eziyetini benden, izzeti ile engelleyen bir aziz, bana ancak mükemmül hikmetine uygun şeyleri emreden bir hakîmdir" dedi" manasınadır. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [119]

---

[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/629
[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/629-630
[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/630
[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/630-631

Mucizeden Önceki İman

"Kendisine Lût iman etti" ifadesi, "Ondan bu kesin mucizeyi gördükten sonra, o ona imân etti" demektir Lût (a.s), derecesi ve mertebesi üstün bir zattı. Binâenaleyh onu bu mucizeyi görünceye kadar, o şekilde kalması, derecesini düşürecek şeylerdendir. Baksana Hz. Ebu Bekir (r.a), daha önce de kalbi nurlu olduğu için, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinini kabul edince, çakıl taşlarının konuşmasını duymadan, ayın yarılmasını görmeden, herşeyi kabul etmişti.

Diyoruz ki, Lût (a.s), İbrahim (a.s)'in mucizesini görünce, onun peygamber olduğuna inandı. Allah'ın birliğine ise, Hz. İbrahim (a.s)'in güzel sözlerini dinlediğinde iman etmişti. İşte buna Cenâb-ı Hak, "Lût (a.s) iman etti" diyerek değil, "Kendisine Lût (a.s) iman etti" diyerek işaret etmiştir. 120[120]

Önceki Kısımia Münasebet (Hicret)

Ayetteki, "Ben Rabbime hicret ediyorum" ifadesinin, önceki ifadelerle ilgisi nedir? Diyoruz ki; İbrahim (a.s», csâd hususunda elinden geleni yaptığı halde kavmi nida –ste ermeyince ve kavminin, en büyük bir mucizeyi çörauKien halde. İmân etmediklerini görünce, tamamen ys'se kapıldığı için, Meret etmesi vâcib olmuştur. Çünkü kavmini doğruya sevketmek istediği halde, o kavmi bundan istifâde etmeyince, hidayet eden kimsenin, kavmi içinde kalması bir mefsede (zarar» olur. Çünkü o, irşadını sürdürecek olsa, bile bile, istifade edilmeyecek bir şeyle meşgu. olmuş olur. Böylece de sanki bir taşa, "iman et" diyen gibi oln j? olur ki Devle yapmaK abestir. Yahut da sesini artık çıkarmayacaktır. Bu ise, razı olmanın işaretidir. O zaman da, "Artık o bizden, bizim hareketlerimize razı oidu" Denilecektir. Binâenaleyh onıar içinde daha durmak için bir sebeb kalmayınca, hicret etmek vâcib olmuştur. 121[121]

Hicretin Yeri

Hz. İbrahim (a.s), "Rabbime hicret edeceğim..." demi? bu ifade bir cıheti hatıra getirdiği halde, "Ben, Rabbim'ı
gitmemi emrettiği yere hicret ediciyim" dememiştir (niçin)

Cevap: Onun, "Rabbim'in emrettiği tarafa hicret edeceğim demesi, "Rabbim'e hicret edeceğim" demesi Kadar ihtasıı olmazdı. Çünkü hükümdardan, ordunun falanca yera gitmesi emn çıkıp, oraudan wrıa de ıçindeK bir maksaddan ötürü oraya gidecek olsa, bu da, hükümdarın âmrettıgı vere gitmiş olur, ama hükümdar için değil, kendi için gitmiş olur. İşte bundan ötürü. Hz. İbrahim (a.s), "Ben Rabbim'e hicret ediciyim"'yani "Hicret etmem emrolunan tarara yontup gitmem, oraya gitmeyi istememden ötürü değil, sırf Allah rızasından ötürüdür demiştir.122[122]

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/631
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/631
122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 17/631

Evlatlarının İmanı

"Biz ona, îshâk ile Ya'kûb'u ihsan ettik. Onun zürriyetinde Peygamberlik, nübüvvet ve sağduyu kıldık. Dünyada ona mükâfaatm verdik. Şüphesiz o, âhirette de sahihlerdendir."(Ankebût, 27).

Biz, Hak Teâlâ'nın, "Onların kötülüklerini mutlaka örteriz ve onları mükâfaat-landınnz" (Ankebût,7) ayetinin tefsirinde, Allah'ın rahmetinin tesirinin iki şeyde yani, kötü azabtan emin kılmada ve güzel mükâfaat vermede olduğunu, şirk koşmamış olduğu için Cenâb-ı Hakk'ın ona azab etmeyeceği; Allah'ın bir olduğuna inandığı için, Allah'ın ona mükâfaat vereceği va'dinl kesin olarak yerine getirmiş olması için, bunun âhirette mü'mine ulaşacağını anlatmıştık. Fakat bunun dünyada olması vâcib değildir. Çünkü dünyada iken kâfirler çoğu kez bolluk içerisinde, mü'minler ise günlük ihtiyaçlarını bile giderememekle, yannını düşünmektedir. Fakat ayette bahsedilen bu iki şey, dünyada iken de istenmektedir. Peşin azabın savuşturulma» hususunda,

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Ey Rabbimiz, bizi fakirliğin ve cehennemin azabından koru"[123][123] diye dua ettiği rivayet edilmiştir. Hadisteki "fakirlik azabı", dünyevî azabın defi ile alakalıdır. Dünya mükafaatı ise "Ey Rabbimiz bize dünyada hasene ver, âhirette de hasene ver" (Bakara. 201) ayetinde ifade edilmiştir.

Bu malum olduğuna göre diyoruz ki: Hz. İbrahim (a.s), önce Cenâb-ı Hakk'ın birliğini anlatınca, Allah ondan dünya azabını, yani o ateşin azabını defetti; O, bu işi, kavminin ısrarlı tekzibine ve ona işkence etmek suretiyle zarar vermesine rağmen, sürdürünce, Allah ona diğer mükafaatı, yani peşin-dtınyevî mükafaatı da vermiş ve bunu ona, "Biz ona, îshâk ile Ya'kûb'u ihsan ettik..." ayetiyle anlatıp saymıştır. Ayette şöyle bir incelik var Allah Tealâ, Hz: İbrahim (a.s)'in, dünyadaki bütün hallerini zıdlanyla değiştirmiştir: Kavmi ona ateşle işkence etmeyi İstediğinde, o tek başına idi. Ama Allah Teâlâ, onun yalnızlığını kesrete (çokluğa) dönüştürdü ve böylece dünyayı (sonra) onun zürriyetiyle doldurdu.

Hz. İbrahim (a.s)'in başlangıçta kavmi ve yakın akrabaları, hatta Azer, sapmış ve saptırmışlardı. Cenâb-ı Hak, onun akrabalarını hidayete eren ve hidayete sevkeden akrabalar haline getirdi. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlik ve kitab verdiği hürriyetidir. Hz. İbrahim (a.s)'in başlangıçta ne makamı ne malı vardı. Halbuki bu iki şey, dünyevî lezzetlerin tepe noktasını teşkil etmektedir. Allah ona dünyada İken

mal ve makam şeklinde ecir de verdi. Böylece malı öyle çoğaldı ki sürülerinin sayısını ancak Allah biliyordu. Denildiğine göre boyunlarında altın tasmalar bulunan on ikibin bekçi köpeği vardı. Makama ve şerefe gelince, kıyamete kadar, diğer peygamberlere getirilen salat-ü selâm İle birlikte ona da selât-û selam getirilir oldu. Böylece önemsenmeyen bir kişi iken, peygamberlerin şeyhi olmakla meşhur oldu. Nitekim kavminden birileri, "Adına ibrahim denen bir gençten bahsedildiğini duyduk." (Enbiy* eo) diyorlardı. Bu, ancak, insanlar arasında pek tanınmayan birisi hakkında söylenecek bir sözdür.[124][124]

İbrahim (a.s) Ahirette

Daha sonra Cenâtn Hak, "O, ahirette de sâlihierdendir" buyurmuştur Yani, günahlarını çoğaltması için kendisine dünyada iken iyiliklerinin sevabı (karşılığı) verilen, yahut istidrâç (derece derece daha çok azması) için kendisine mühlet verilenler için olduğu gibi, İbrahim (a.s)'e dünyada bu peşin bir mükafaat olarak verilmiş değildir. Onun ahlrette verilecek, yol gösterme ve peygamberliğinin mükâfaatı da vardır. Bu da onun, orada sâlihlerden olmasıdır. Çünkü kulun sfllih olması, elde edebileceği en yüksek derecedir. Zira "sâlih"İn, olduğu gibi kalan şey manasına geldiğini beyân etmiştik. Nitekim Arapça'da, "yemek henüz sâlih, yani, olduğu gibi, bozulmadan durmaktadır" denilir. Olduğu gibi kalan, bozulmayan ise bir azabta olmaz. Olamayacağı gibi, istediği her mükâfaatı da elde eder. Ayetle ilgili iki mesele vardır: 125[125]

---

[123][123] Nesai İstiaze 14-16 (8/261) (Benzer hadis)

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/5-6

Birinci Mesele

İsmail (a.s) de, onun sâlih oğullanndandır ve kurban olma konusunda, Allah'ın emrine boyun eğmiş ve hükmüne
teslim olmuştu. Öyleyse niçin bu ayette ondan bahsedilmemiştir? Buna cevaben denilir ki: O, bu ayetti "zürriyet" ifadesine dâhil olarak düşünülmüş ve ondan açıkça, ismen bahsolunmamıştır. Çünkü ayetin maksadı, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İbrahim (a.s)'e, çocuklar ve torunlar ihsan etmek suretiyle, lütfettiğini anlatmaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in çocuklarından birini, yani en büyüğünü ve torunlarından birini, yani en bariz olanını zikretmiştir. Nitekim birisi, "Hükümdarın hizmetinde, falanca padişahlar ve emirler var" der ve hepsini tek tek saymaz. Çünkü onlardan birini zikretmek, onun özelliğinden ötürü değil, cinsin beyânı içindir. Binâenaleyh eğer o ondan başkasını zikredecek olsa, o zaman bundan, hepsini tek tek sayacağı anlaşılırdı. Böylece de, sayılmayanların onun gibi (sayılan gibi) olmadığı zannedilirdi. 126[126]

Duasına İcabet

Allah Teala, Hz. İbrahim (a.s)'in zürriyetine, duasına bir icabet olarak, peygamberliği vermiştir. Babanın, çocukları arasında eşit davranması güzel birşeydir. Öyle ise niçin, Hz. İshak (a.s)'ın soyundan gelen peygamberler, Hz. İsmail (a.s)'In soyundan gelenlerden sayıca daha çoktur?
Cevap: Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'den kıyamete kadar, zamanı İkiye, insanları da iki ayrı topluma ayırmıştır. Zamanın birinci kısmında, Allah peygamberler göndermiştir. Onlarda pek çok faziletler vardı ve onlar biri biri peşine (peygamber olarak) gelmişlerdir. Hepsi de bir asır içinde gelmişlerdir ve hepsi de Hz. lahâk (a.s)'ın vârisleri (ve zürriyetidir)ler. Zamanın ikinci diliminde ise, Hz. İbrahim (a.s)'in diğer oğlu Hz. İsmail (a.s)'den kendisinde, onlarda bulunan bütün faziletleri ve özellikleri taşıyan tek bir peygamber çıkarmış ve O'nu bütün mahlükata peygamber olarak göndermiştir. Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir ve O'nu Allah, peygamberlerin sonuncusu kılmıştır. İnsanlar, dört bin seneden daha fazla bir zaman, Hz. lahak (a.s)'ın torunlarının dini üzere olmuşlardır. Binâenaleyh insanların, Hz. Ismtll (a.s)'İn zürriyetinin dini üzere de bu kadar bir süre kalmaları uzak bir ihtimal değildir. 127[127]

Lût (a.s)'un Tebliğ ve Tehdidi

"LÛt'u da hatırla. Hani o, kavmine şöyle demişti. "Siz sizden, evvel âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı bir hayasızlığı yapıyorsunuz. Siz, erkeklere gidecek, yolu kesecek, toplant yerinizde meşru olmayanı mutlaka yapacak mısınız?" Kavminin cevabı, "Eğer doğru söyleyenlerdensen, haydi Allah'ın azabını getir bize" demekten başka birşey olmadı. De ki: "Ya Rab, o fesadcüar güruhuna karşı bana yardım et..." (Ankebut, 28-30).

Lût (a.s) kelimesinin i'rabı ve tefsiri, "ibrahim'i de hatırla... "(Ankebut, 16) ayetindeki "İbrahim" kelimesinin i'rabı ve izahı gibidir. Bu ayetle İlgili birkaç mesele vardır: 128[128]

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/6
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/6
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/6-7
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/7

Farklı Anlatım

İbrahim (a.s) kavmine, "Allah'a ibadet edin" demişti. Bu ayette ise, Lût (a.s)'ın kavmine, "Bir hayasızlığı yapıyorsunuz..." dediğini bildirmiştir (niçin)?
Cevab: Allah, Hz. İbrahim (a.s)'den bahsederken, Hz. Lût (a.s)'dan da bahsedip, o da, Hz. İbrahim (a.s)'in zamanında yaşamış olduğu için, peygamberin mutlaka Hz. İbrahim (a.s) gibi söylemesi gerekmesine rağmen, Lût (a.s)'un kavmine tevhidi emrettiğinden bahsetmemiştir. Bu hususta diyoruz ki: Lût (a.s) ve diğer peygamberlerin kıssasını, Allah Teâlâ burada kısaca vermiş ve sadece Lût (a.s)'a has olan yönü zikretmekle yetinmiştir. Bu da, kavmini fuhuştan menedişidir. Hernekadar Lût (a.s), bir başka ayette, "Allah'a ibadet edin. Sizin, O'ndan başka hiç bir tannnız yoktur..." (Ai* es> dediğinden bahsedilmiş ise de, bu ayette, tevhidi emredicinden bahsedilmemiştir. Çünkü bu İşi, biraz Önce yaşamış olan Hz. İbrahim (a.s) yapmıştır. Binâenaleyh bu, adeta Hz. İbrahim (a.s)'e has bir iş olmuştur. Lût (a.S) da bunu ondan almıştır. Kavmini yaptıkları o kötü işten menedişi ise, Lût (a.s)'a has bir iş olmuştur. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) zamanında, böyle bir şey yoktu. Dolayısıyla onları bundan menetmesi gerekmermştrr. Binâenaleyh bu iki peygamberden her biri, kendisine tahsis edilen (has olan) ve öncelikle yapmış olduğu şey ile bahsolunmuştur. 129[129]

Neslin Devamı

Bu işe niçin, "fahişe" denilmiştir? Deriz ki; Fâhişe çirkinliği açık olan kötü iş demektir. Şehvet ve gazab da böyle çirkin sıfatlardır.. Eğer bir maslahat olmasaydı, Cenâb-ı Hak, buikisini insanda yaratmazdı. Binaenaleyh avret mahalli ile ilgili şehevî maslahat, insanı üretime geçirmekte (tenasül) İle, İnsan türünün devam etmesidir. Bu maslahat ise, ancak çocuğun doğması ve babasından sonra soyu sürdürmesidir. Çünkü eğer çocuk oısa ve çabasından önce ölse, o zaman ilk asrın sona ermesiyle, insan türü de sona ermiş olurdu. Fakat zina, şehvetin ifasıdır. Bu, insan türünün bekası neticesini sağlamaz. Çünkü, bekanın ancak varlık ile ve çocuğun, babasının ölümünden sonra devamı ile mümkün olduğunu beyan etmiştik. Ama zina, hernekadar çocuğun doğmasına sebeb olsa da, bekasına (hayatını sürdürmesine) sebeb değildir. Çünkü insanların menileri (ana rahminde) karıştığında, baba, gerçekten kendinden oian çocuğu bilemez. Böylece de terbiyesini, geçimini hakkıyla y&rine getirm»* ve pocuk zâyî olur, gider. Dolayısıyla da beka (soyun sürmesi) maslahatı meydana gelmez, öyleyse zina, kendisi için yaratıldığı masfahattan uzak, çirkin bir şehvettir. Binâenaleyh zina, hiçbir maslahata dayanmadığı için, çirkinliği ÇOK açık kötü bir İştir. Dolayısıyla o bir "fahişe" (çirkinliği açık olan her şey) dir. Zina, çocuğun varlığına sebeb olan, ama bekasını sağlayamayan bir "fahiş" İş olunca, çocuğun varlığına bile sebeb olamayan "livâta" (homoseksüellik) haydi haydi "fahişe" olur. 130[130]

Livatanın Cezası

Ayet, livata edene had uygulanacağının vâcib (farz) olduğuna delâlet eder. Çünkü livata, "fahişe" olma bakımından, zina ile müşterektir, aynıdır. Zira Cenâb-ı Hak zina hakkında da, "Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o bir fahişedir..."(i**,32) buyurmuştur. Bu ikisinin "fahişe" vasfında müşterek oluştan, menedilmelerinin uygun olduğunu gösterir. Binâenaleyh zina hususunda, menedici olarak konan ceza, livata hakkında da menedici olarak meşrudur. Bu, hernekadar bir kıyas ise de, bunun cihet-i camiası (ikisi arasındaki müşterek noktası) ayetten alınmıştır. Bir başka izah da şöyledir: Allah Teflâ, bu işi yapan Lût (a.s) kavminin cezasını "üzerlerine taş yağdırma" şeklinde takdir etmiştir. Çünkü onların üzerine dünyada taş yağdırmıştır. Binaenaleyh bu (homoseksüellik) işini yapanlara, peşin (dünyevî) olarak, taşlama suretiyle ceza vermek gerekir. Bu ceza da "recm"d\r. Hak Teâlâ'nın, "Sizden evvel hiç kimsenin yapmadığı..." ifadesi şu iki manaya gelir:

---

[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/7-8

[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/8

a) Onlardan önce hiç kimse bu çirkin işi yapmamıştı. Bu mana açıktır.

b) Onlardan önce, nadiren bazı kimseler bu İşi yapmış ise de, bu işte Lût (a.s)'un «avmi iteri gitmişlerdir. Bundan dolayı onlar, "Sizden evvel âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı (...)" demiştir. Bu tıpkı, "Falanca cimrilikte cimrileri ve alçaklıkta alçakları geçti" denilmesi gibidir.

Daha sonra o, bunu açıklamak için, "Siz erkeklere gidecek ve yolu kesecek misiniz?" demiştir. Bu, "Siz şehvetlerinizi, insan türünün bekası faydasını sağlayacak mutâd kadınlar yolunu bırakıp, erkeklerde tatmin ediyorsunuz. Böylece bunun, maslahatın (faydanın) bile çirkinliğini örtemeyeceği bir çirkinlik olduğu ortaya çıkıyor" demektir. Buna göre, bu ayet tıpkı, "Kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere mi geliyorsunuz?"(AVtt, si) yani, "Kadınlara şehvetle gelmek, maslahatın örttüğü bir çirkinliktir. Çünkü sizin ihtiyaçlarınızı giderme hakkınız var. Bunda bir çirkinlik yok. Ama bunu bırakıp, çirkin olmasına rağmen, şehvetle erkeklere geliyor (onlarla) münasebette bulunuyorsunuz" ayeti gibidir. 131[131]

Alenî Günah

Ayetteki, Toplantı yerinizde meşru olmayanı mutlaka yapacak mısınız?" İfadesi "Yaptığınızın çirkin oluşu yetmiyormuş gibi, bunu bir de açıktan yapma çirkinliğini işliyorsunuz" demektir.

Ayetteki, "Kavminin cevabı..." İfadesinin tefsiri, tıpkı Hz. İbrahim (a.s) kıssasmdaki (Ankebet. 24) ayetinin tefsiri gibidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 132[132]

Tebliğce Farklı Üslup

Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim {a.sj'in kavminin "Onu Öldürün veya yakın" dediğini, Lût (a.s)'un kavminin İse, "Allah'ın azabını getir bize" dediklerini, Hz. IbraMm (a.s), Lût (a.s), İbrahim (a.s)'in kavminden olduğu için, Lût (a.s)'dan daha büyük olduğu halde, onu tehdid etmediklerini nakJetmiştir (niçin)? Buna cevaben diyoruz ki: İbrahim (a.s), onların dinlerini tenkld ediyor ve İlahlarını, değerlerini düşürecek, noksanlıklarını ifade eden, duymazlar, görmezler, faydalı olmazlar gibi sıfatlarla tenkid ediyor, kınıyordu. Bir kimsenin dinini tenkid etmek İse, ona ağır gelir. Bundan dolayı onlar, Hz. İbrahim (a.s)'in cezasını ölüm veya yakma olarak takdir etmişlerdi. Hz. Lût (a.s) ise kavminin yaptığı o çirkin fiili yadırgıyor, onları haram işlemekle itham ediyordu. Kavmi de, "Bu dinle İlgili birşey değildir" diyorlardı. Dolayısıyla Lût (a.s)'un tenkidi kavmine, Hz. IbraMm (a.sj'in sözünün kavmine ağır gelişi gibi ağır gelmiyordu ve "Sen bunun haram olduğunu, Allah'ın bundan ötürü azab edeceğini söylüyorsun. Biz ise azab etmeyeceğin) söylüyoruz. Eğer bu hususta sadık ise, bize o azabı getir" demeye başladılar.

İmdi, eğer, "Allah Teâlâ, bir başka yerde, "(Buna karşı) kavminin cevabi, "Lût hanedanını memleketinizden çıkarın..."demelerinden başka (birşey) olmadı"(Nmi.56) buyurmuş; burada ise, "Kavminin cevabı "Allah'ın azabını getir bize" demelerinden başkası olmadı" (AnkeMt aoj buyurmuştur. Binâenaleyh bu iki ifadenin arası nasıl bulunur? Buna cevaben deriz ki: Lût (a.s) irşadına devam ediyor, onları yadırgadığını, bunun yasak olduğunu, ilahi azabın geleceğini tekrar tekrar söylüyordu. İste bundan dolayı onlar önce, "Allah'ın azabını getir bize" dediler. Daha sonra da, Hz. Lût (a.s)'dan bu sözler sık çıkıp, onun bunu söylemekten vazgeçmeyeceğini anlayınca, "Lût hanedanını memleketinizden çıkarın" dediler.

Daha sonra Hz. Lût (a.s), onlardan Ümidini kesince Allah'ın yardımını isteyerek onları Allah'ın sevmediği bir vasıfta yâdedip, "YÂ Rab, o fesadcılar güruhuna karşı bana nusret et" dedi. Çünkü Allah fesâdcıları sevmez. İste böylece Allah, bu yardımı verdi. Bil ki her peygamber,

---

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/8-9

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/9

ancak yokluklarının varlıklarından daha hayırlı olduğu zaman, kavminin helakini İstemiştir. Nitekim NÛh (a.s) da, "Çünkü eğer sen onlan bırakırsan, kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, Öz fâdrden başka da evlâd doğurmazlar (Nûh,27) yani, "Maslahat onlarda ya o an için söz konusudur, yahut da onlar sebebiyle gelecek olanlar için söz konusudur. Ama o an için onlarda artık bir maslahat yok. Çünkü onlar o anda sapıktırlar. Gelecekte de böyle olacaklar. Çünkü onlar küçük çocuklarına, peygamberlere uymamayı tavsiye etmektedirler" demiştir. Hz. Lut (a.s) da, kavminin o anda fesad (cinde olduklarım ve onlardan bu hal Özere kalmaları durumunda, Allah'a İbadet edecek sfllih bir çocuğun gelmeyeceği bir çirkin işle meşgul olduklarını görünce, maslahatın hem o an İçin, hem gelecek için söz konusu olmayacağını (anlamıştır). Bînâenateyh onların yok olmaları, varlıklarını sürdürmelerinden daha hayırlıdır. İşte bundan ötürü, onlar hakkında o ilahî azabı istemiştir. 133[133]

İbrahim (a.s)'e Gelen Elçiler

"Elçilerimiz İbrahim'e o müjdeyi getirince, dediler ki: "Biz bu memleketin ahâlisini imha edeceğiz. Çünkü oranın ahâlisi zilim oldular. (İbrahim) dedi ki: "Onlann içinde Lût da var." Dediler ki: "Biz orada kimin bulunduğunu çok iyi bileniz. Onu ve ehlini muhakkak kurtaracağız. Yalnız geride azabta kalacaklardan olan karısı müstesna..." (Ankebût, 31-32).
Lût (a.s), kavmine "Ya Rab... Bana nusret et" diye, duâ edince, Allah onun duasını kabul etti ve meleklerine, o kavmi imha etmelerini emredip, meleklerini hem müjdeleyici, hem inzârcı olarak onlara gönderdi. Böylece melekler İbrahim (a.s)'e gelip, onu güzel bir zürriyet ile müjdelediler ve "Biz bu memleketin ahâlisini helak edeceğiz" yani Sedum (Sodom)lulan" dediler. 8u ayetle ilgili şöyle iki İncelik var:
1) Allah Teâlâ melekleri müjdeleyici ve inzarcı olarak gönderdi. Fakat müjde Allah'ın rahmetinin, helak ile inzar etme ise, gazabının eseridir. Rahmeti ise, gazabını geçmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak ayette, müjdeyi inzârdan önce zikrederek, "Elçilerimiz ibrahim'e o müjdeyi getirince..." buyurmuş, sonra da, "Biz bu memleketin ahâlisini helak edeceğiz" demiştir.
2) Melekler müjdeden bahsederken, onu bir sebebe bağlamaksızın, "Biz, peygamber olduğun, veya mü'min veya âdil olduğun için seni müjdeliyoruz" dememişler. Ama helak etmekten bahsederken, bunu bir sebebe bağlayarak, "Çünkü onun ahâlisi zâlim oldular" demişlerdir. Çünkü lütuf sahibinin luifu bir karşılık ile olmaz. Adaletli olanın azabı ise, ancak bir suçtan dolayı olur. Bu ayet ile ilgili İki mesele var: 134[134]

Müjdenin Tehdidle İlgisi

Eğer birisi, "Bu müjdenin bu inzar ile ne alakası var?" derse, deriz ki: "Allah Teâlâ bir kavmi helak etmeyi irade
edip, o helakla da o beldede kul nâmına hiç kimse kalmayınca, Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'e sulbünden
olan oğullarının nesillerinin helakine üzülmesin diye, yeryüzünü sâlih kullarla dolduracağını, bu helakten önce müjdelemiştir. 135[135]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak NÛh (a.s)'un kavmi hakkında, "Tufan onları yakaladı" buyurmuştur. Sen de "Bu, onların, Allah onları yakalarken, zulüm üzere olduklarına bir işarettir" dedin. Halbuki Cenâb-ı Hak, o ayette, "Onlar zâlim kimseler iken, Allah onları yakaladı" dememiştir. Burada ise,

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/ 9-10
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/10-11
135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/11

"Onun ahâlisi zâlim oldular" demiş. Halbuki "Onlar zâlimdirler" dememiştir, (niçin)?
Cevab: Her iki yerde de, onların helak olmalarında ve zulümlerini sürdürmelerinde bir fark yoktur. Fakat orada haber veren Allah'dır ve "yakaladı" fiili mazidir. Onlar zâlim idiler. Bu sebeble Cenâb-ı Hak, onlar bu azaba düşerken, zâlim oldukları halde onları yakaladığını, bildirdi. Burada ise haber verme işi meleklerdendir ve gelecek sigasıytadır. Çünkü onlar, "imha edeceğiz" demişlerdir. O halde, melekler, Allah'dan olan bu imha emrinin güzelliğini ortaya koymak için, ihtiyaç duyulan ifadeyi kullanarak, "Biz onları imha edeceğiz. Çûnkû Allah bize emir verdi. Biz o emri aldığımızda, onlar zâlim idiler. O halde, Allah'ın bu emri herkes nezdinde güzel ve yerindedir. Biz ise, ihtiyaç duymadığımız şeyden bahsetmiyoruz. Çünkü meleğin izinsiz bir söz söylemesi, su-i edeb olur. Bu emrin güzel ve yerinde olduğunu ortaya koymak için, ihtiyaç duyduğumuz şu hususu açıklıyoruz. "Allah onlan imha etmemizi emrettiğinde onlar zalim İdiler. Fakat onların şu anda zalim olmaları veya böyle kalmaları meselesi, açıklamamıza ihtiyaç olmayan bir husustur" demek istemişlerdir. 136[136]

Lût (a.s) Lehinde Şefaat

Daha sonra İbrahim (a.s) onlann bu sözlerini duyunca, Lût (a.s)'un halini bildirmek için ve ona şefkatle titrediği için, "Onlann içinde Lût da var*' dedi. Yahut da melekler, "Biz onlan helak edeceğiz" dediklerinde, İbrahim (a.s) de, Allah Teftlâ'mn bir kavmi, içlerinde peygamberler bulunduğu halde imha etmeyeceğini bildiği için, bu işe taaccüb ederek, "Onlann içinde Lût (a.s) da var. Onlar bu şekilde nastl helak edilirler" dediğinde melekler: "Biz orada kimin bulunduğunu çok iyi bileniz". Yani, "Orada Lût (a.s)'un bulunduğunu biliyoruz. "Onu ve ehlini muhakkak kurtaracağız" geride kalanları ise imha edeceğiz" dediler. Burada şöyle bir incelik var: O gurub, yani Hz. İbrahim (a.s) ile melekler hayır ehli idiler. Herbiri diğerinin daha hayırlı olmasını isterdi. Meselâ Hz. İbrahim (a.s), meleklerin "Biz onları imha edeceğiz" sözünü duyunca, hem kendisini hem de kendisine meleklerin verdiği (şalin evlad) müjdesini unutup Lût (a.s)'u düşündüğünü ortaya koydu ve "Onlann içinde Lût da var" dedi. Melekler de, Hz. İbrahim (a.s)'in bu durumunu görünce, buna bir diğer hususu ilave ederek, "Sen sadece Lût (a.s)'dan bahsediyorsun. Halbuki biz, hem onu hem ehlini (ona tabî olanları) kurtaracağız" dediler. Sonra da ehlinden karısının müstesna olduğunu bildirerek, "Yalnız geride kalacaklardan, yani helak olacaklardan olan karısı müstesna" demişlerdir. 137[137]

Gâbir'in Manası

Gâbir (geride kalan) kelimesinin, "helak olan" manasına kullanılması hususunda şu iki İzah yapılmıştır:
1) Çünkü "gâbir", hem geçmiş, hem devam eden hakkında kullanılan "müşterek" bir lafızdır. Nitekim Arapça'da "geçen" manasında, "geçmiş zaman" denildiği gibi; "iş, geçmiştir ve devam etmektedir" denilir. Birinci izaha göre diyoruz ki: Zâlimlerden, meleklerin "Biz bu memleketin ahâlisini helak edeceğiz. Çünkü onun ahâlisi zâlim oldular" şeklindeki sözlerinde bahsolunmuştur. Lût (a.s)'un bahsi ise, İbrahim (a.s>'in hatırlatması ve meleklerin ona cevabı ile geçmiştir. İşte bu sebeble melekler, "O kadm gâbirinden, yani kurtaracağımız kimselerden değil, bahsi geçen kimselerdendir" demişlerdir. Yahut da diyoruz ki: Helak olan yok olur, geçip gider. Kurtulan ise, kalan demektir. Buna göre melekler, "O kadm gâbiıtndendir, yani hayatını devam ettireceklerden değil, geçip gidecek olanlardandır" demişlerdir. İkinci izaha göre ise diyoruz ki: Allah o kavmi imhaya hükmedince, helâktan kurtarılmaları emrolunanlar hariç, hepsi helâka dâhildirler. İşte bundan dolayı melekler, "Biz Lût (a.s)'u ve ailesini kurtaracağız- Ama hanımı, helak içinde kalanlardandır"

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/11-12

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/12

demişlerdir. 138[138]

Lût (a.s)'un Üzüntüsü

"Elçilerimiz Lût'a gelince, o bunlar sebebi ile tasalandı. Yine bunlar sebebiyle göğsü daraldı. (Onlar), "Korkma, tasalanma. Çünkü seni de, aileni de kurtaracağız. Yalnız geride kalacaklardan olan karın müstesna" dediler. Muhakkak bu memleket ahalisinin üstüne, yapmakta oldukları fâsıkltk yüzünden, gökten fecî bir azab indireceğiz. Andolsun aklını kullanacak bir topluluk İçin, biz orada apaçık bir ayet bıraktık" (Ankebût, 33-35).
O melekler sonra, Hz. İbrahim (a.s)'in yanından kalkıp, insan suretinde Lût (a.s)'a gittiler. Hz. Lût (a.s) onları insan sandı ve onlar hakkında, kavminden ötürü endişeye düştü. Çünkü onlar en güzel insanlar şeklindeydiler. O kavmin ise hali belliydi. Bundan ötürü Lût (a.s) endişeye düştü. Yani endişe ettiği şey başına gelmişti. 139[139]

“Dâke Bihim Zer’an” Tabiri

Onlar için nasıl bir tedbir alacağını bilememiş, âcizlenmiş, üzülmüş ve onlardan ötürü göğsü daralmıştı. Ayetteki Kolu daralmıştı) tabiri, onlar hakkında hiçbir tedbir alamamaktan kinayedir. Zemahşert söyle der: "Arapça'da i*Ji jw "Kolu uzun oldu" deyimi iş yapabilen kimse için, "Kolu kısaldı" ifadesi ise, bir şey yapmaktan aciz kalan kimseler için kullanılır. Zira kolu uzun olan, kolu kısa olanın ulaşamayacağı yerlere ulaşır." Bu deyimlerin kullanılışı, bunun yanısıra şöyle aklî bir izahın yapılabileceğini gösterin Korku ve endişe, ruhun toplanmasını, sıkılmasını doğurur. Buna, kalb de katılır. Böylece kalb de sıkılmış daralmış olur. İnsan için esas kabul edilen şey, onun kalbidir. O halde insanın canı sıkılmış, kalbi daralmıştır. Böyle olan kimsenin adeta kolu kısalmış, alanı daralmış, böylece de bir darlığa girmiştir. Binâenaleyh Arapça'da üzülen kimse için Uji Jt* "Kolu daraldı" denilir. Gazab ve ferahlık ise ruhun yayılıp genişlemesini, rahatlamasını sağlar. Böylece ruhun yani kalbin alanı genişler. Bu durumda da "Onun kolu açıldı, eli ayağı açıldı" denilir.
Sonra melekler, işin başında, Hz. Lût (a.s)'un korktuğunu, tedbir düşünememesi sebebiyle de, işin sonunda üzüldüğünü görünce, "Bizim İçin endişelenme ve işimiz hakkında düşünerek üzülme" dediler. Daha sonra korkusunu ve kederini giderecek şeyi zikrettiler. Çünkü bir kimsenin sırf, "korkma" şeklindeki sözü, karşısındakinin korkusunu gidermez. Bu sebeble melekler, gerçek durumlarını anlatarak, Lût (a.s) tarafından kendilerinin melek olduğu anlaşılsın, eli ayağı açılsın, rahatlasın, korkusu gitsin diye, "Biz seni ve ehlini kurtaracağız. Onlara ise azabı indireceğiz" dediler. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 140[140]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak daha önce, "Elçilerimiz İbrahim'e geldikleri zaman..." demiş. Burada ise, "Elçilerimiz Lût'a gelince..."buyurmuştur. Bunun hikmeti nedir? cevabına deriz ki: Bunun çok İleri bir hikmeti vardır ve o da şudur "Orada geliş vakti esnasında vâki olan, meleklerin "Biz onları imha edeceğiz" seklindeki sözleridir. Bu söz İse, onların gelmeleriyle alakalı değildir. Çünkü melekler, önce müjdelemişler; daha sonra biraz beklemişler, bunu müteakiben, "Biz bu memleketin ahalisini imha edeceğiz" demişlerdir. Bir de, teenni ile hareket etmek, geldikten sonra bir müddet bekleyip, daha sonra imha edeceğini bildirmek daha güzel bir davranış şeklidir. Çünkü, korkunç bir haberi vermek üzere gelen kimsenin, o haberi aniden bildirmesi, güzel olmaz. Burada meydana gelen ise, Lût (a.s)'un, onlara, yani meleklere karşı duyduğu endişedir. Mü'min kimsenin İse cinayetten uzak bir zararın geleceğini hissettiğinde

---

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/12-13
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/13
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/13-14

hiç gecikmeksizin, ondan dolayı Üzülmesi ve endişe duyması gerekir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre bu ayetteki, ifadesi "ittisali" ifade eder. Yani, "Lût (a.s), onlar gelir gelmez, hemen endişelendi" demektir. Şayet sen, "Senin yaptığın bu açıklama bu kıssanın hem Hüd süresindeki şekli, hem de Ankebût, 31. ayette en edatı olmaksızın gelmiş olması sebebiyle, yanlışlanır" desen, biz deriz ki: HÛd sûresinde, Hz. İbrahim (a.s)'in kıssası başka bir sığayla gelmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak orada (Hûd.69) buyurmuştur. Binâenaleyh, oradaki ifadesi, o meleklerin "Biz... gönderildik" sözlerini, gelme vaktinde olduğuna delâlet etmez. Halbuki, "Elçilerimiz Lût'a gelince, o tasalandı" ifadesi ise, Hz. Lût (a.s)'un, o meleklerin geldiği anda tasalandığını gösterir.
Bu bilindiğine göre, şimdi biz diyoruz ki: Orada, bizim zikrettiğimiz maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İbrahim (a.s)'in kıssasiyta alâkalı olarak buyurduğu, "Andolsun, elçilerimiz ibrahime mûjde ile gelip (Hud 69)ifadesiyle gerçekleşmiştir.Bu arada, bir takım sözler ve yemek hazırlama gibi şeyler araya girmiştir. Daha sonra o melekler, "Korkma, tasalanma, çünkü bizLÛt'un kavmine gönderildik" (Hud 70) demişlerdir ki, böylece zaten, inzâr, uyarma işi sonraya bırakılmıştır. Lût (a.s)'un kıssasında ise, "Elçilerimiz Lût'a gelince" ifadesiyle, hüzün ve kederlenmenin hemen olduğunun izahı yer almaktadır. Ama burada Cenâb-ı Hak, bahsettiğimiz açıklama ve hikmetten dolayı, İbrahim (a.s)'in kıssasını anlatırken en olmaksızın, buyurunca Lût (a.s)'un kıssasında en ile,demiştir. 141[141]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, burada, "Çünkü seni de, ehlini de kurtaracağız" buyurmuş, Hz. İbrahim (a.s)'in hakkında da, fiil sigasıyla, "Onu kurtardı" Ankebut 24) buyurmuştur. Bunun bir hikmeti var mıdır?
Cevap: Kur'ân'da her harf ve harekenin, mutlaka bir faydası ve hikmeti vardır. Ama, beşerî akıllar, o hikmetlerin bazısını idrak eder, ama çoğuna ulaşamaz. Çünkü, beşere pek az ilim verilmiştir. Bu, aciz ve zayıfın aklına gelen ise şudur: Burada, Hz. İbrahim (a.s) o meleklere, "Orada Lût (a.s) da vardır" deyince, onlar İbrahim a.s)'e, onu kurtaracaklarını va'detmişlerdir. Kerim bir kimsenin va'di ise, kesinlik rfade eder. Burada ise, onlar Lût (a.s)'a, böyle deyip bu söz de, va'din peşinden kinci sırada söylenmiş olunca melekler, "Biz seni kurtaracağız" yani, "Bunu biz • es nlikle yapacağız" demişlerdir ki, bu tıpkı, vukuu kesin olduğu için, Cenftfcn Makk'ın, "Sen meyyitsin, onlar da meyyittirler" (zümer 30) ayeti gibidir. 142[142]

Müjdeye Rağmen Korku

Meleklerin, "Korkma, tasalanma" demeleri ile "Seni... kurtaracağız" sözleri uygun düşmüyor. Çünkü Lût (a.s)'ın korkusu, kendinden dolayı değildi.
Cevap: Bu iki ifade arasında son derece güzel bir münasebet olup, o da şudur: Lût (a.s) meleklerden endişelenip onlar sebebiyle tasalanınca, melekler ona, "Bizim için tasalanma. Çünkü biz, meleğiz" demişler, daha sonra da yine, "Ey Lût (a.s), sen bizim için endişelendin, bizim için tasalandın. Senin korktuğun zamanki korkuna mukabil, biz senin korkunu giderecek, seni kurtaracağız. Senin hüznüne mukabil de, hüznünü giderecek ve seni, kavmin arasında üzüntülü bırakmayacağız" dediler, işte bundan dolayı da, "Seni de, aileni de kurtaracağız" dediler. 143[143]

Lût (a.s)'un Karısının Günahı?

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/14-15
142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/15
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/15

Lût kavmi, kendilerinden kaynaklanan o hayasızlık sebebiyle, azaba duçar edildiler. Halbuki, Lût (a.sj'un
hanımından bir hayasızlık sudur etmemişti. O halde daha nasıl onun karısı, kavmiyie birlikte helak olanlardan
olmuştur?
Cevap: Şerre delalet eden kimsenin, tıpkı, hayra delalet edenin hayrı yapan gibi addedilmesine benzer olarak, onu yapan gibi bir hissesi ve payı vardır. O kadın ise, Lût (a.s) kavmine, Lût (a.s)'un misafirleri olduğunu haber vermiş, buna delâlet etmiştir. Böylece de o hayasız adamlar, o misafirleri kafalarına koymuşlardır. İste o kadın bu yol göstericiliği yüzünden, onlardan biri gibi olmuştur. 144[144]

Başlarına İnen Feci Azap

Sonra onlar, Lût (a.s)'a, kendisini ve ailesini kurtaracaklarını müjdeledikten sonra, o beldenin halkına o azabı indireceklerinden bahsederek "Muhakkak bu memleket ahalisinin üstüne, gökten feci bir azâb indireceğiz" dediler. Alimler, bu azabın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun, gökten yağan taş olduğunu söylerlerken, bunun bir ateş ve bir yere batırma olduğu da ileri sürülmüştür. Bu azabın yere batırma şeklinde olması halinde, o azabın gökten of ması imkânsızdır. Bu ancak gökten, yere batırtma emrinin gelmesi veya gökte, buna dair hüküm verilmesi' seklinde otur. BU ki, meleklerin, Hz. Lût (a. s) ite olan konuşmaları, onların, Hz. İbrahim (a.s) ile olan konuşmaları tarzında cereyan etmiştir. Çünkü melekler, müjdeyi, inzâr'dan önce belirtmişlerdir; zira, önce, "Seni... kurtaracağız..." demişler, daha sonra da, "Muhakkak bu memleket ahalisinin üstüne indireceğiz" demişlerdir. Yine melekler, bu kurtarma işini, bir sebebe bağlayarak, "Sen, nebî veya abit olduğun için senf kurtaracağız" dememişler, ama, imha etme işini, o belde halkının, "yapmakta oldukları fasıklık"a bağlamışlardır. Ve yine melekler, tıpkı orada, "Çünkü onun ahalisi zalim oldular"(Ankebût, 31> dedikleri gibi, burada da, "...yüzünden" demişlerdir. 145[145]

O Beldenin Bakiyyesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Celalim hakkı için aklını kullanacak bir topluluk için, biz orada apaçık bir delil bıraktık..." buyurmuştur. Mlnhâ: "o beldeden" demektir. Çünkü, o belde, malûm bir beldedir. Orada, siyah bir sur vardır. Ve bu belde, Kudüs'le Kerk arasında bulunur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır. 146[146]

Nebilere Ait Mucize ve İbretler

Cenâb-ı Hak, Hz. Nûh (a.s) ve İbrahim (a.s) hakkında, ayetini, mucizesini, onları kurtarmak ile izhar etmiştir.
Çünkü O, "Biz onu da, gemi arkadaşlarım da selâmete erdirmiş ve bunu, alemlere bir İbret yapmışızdır" (Aı*»bût. 15) ve "Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphe yok ki bunda, iman edecek zümreler için her halde İbretler vardır" (Ankaun. 24) buyurmuştur. Buradaysa, helak etmeyi, bir ayet, bir İbret kılmıştır. Sen bu konuda bir şey söyleyebilir misin?
Cevap: Evet, İbrahim (a.s)'e gelince, o mucize onun kurtarılışı ile olmuştur. Çünkü, o vakitte, helak vaki olmamıştır. Nûh (a.s)'a gelince, bu da şöyle olmuştur: Yeryüzünün bütün dağlarının zirvesine ulaşan Tûfan'dan kurtarma İşi, ilahî ve hayranlık uyandıran bir şeydir. Ve sayesinde o kurtuluşun gerçekleştiği o gemi de, (yok olmaksızın) kalabilmiştir. Böylesine bir tufandan sonra, geriye kalanlar için, bir iz ve eserin kalmaması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hak,

---

[144] [144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/15
[145] [145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/16
[146] [146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/16

geriye kalan o gemiyi bir ayet ve nişane kılmıştır. Ama, burada, Lût (a.s)'un kurtarılışı, müşahede edilebilecek maddî bir şey İle olmamıştır. Onun kavminin helakinin eseri ise, o şehirde, gözle görülecek bir hakledir. Böylece Cenâb-ı Hak, burada, âyetin, geriye kalan o durum olduğunu belirtmiştir ki, burada geriye kalan, o belde; orada ise, o gemidir. Burada şöyle bir incelik de bulunur: Allah Teâlâ'nın kudretinin nişanesi, o kurtarma ve imha etmede mevcuttur. Böylece Cenâb-ı Hak, her konu için, bir ibret ve ayetten bahsetmiş; rahmetinin eseri olduğu için, kurtarma ile ilgili ayetleri başa almış; gazabının eseri olduğu için de, yok etme ayetlerini sona bırakmıştır. Çünkü, rahmeti gazabını geçmiştir. 147[147]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, gemiyle alakalı olarak, "Onu bir ayet kıldık" (Ankebût,15) buyurmuş, "bir beyyine kıldık" dememiş; burada ise, "apaçık bir ayet" buyurmuştur...
Cevap: Çünkü, gemiyle kurtarma işi, her akıllının anlayabileceği bir istir; ama oazan, bir cahilin kalbine de, "gemiyle kurtarma işi, zaten başka bir şeye muhtaç değidir" düşüncesi gelebilir. Buradaki "âyet" ise, yere batırmak, mamur bir beldenin acnı üstüne getirmek gibi olmuştur ki, bu, alışılmış bir şey değildir. Bu ancak, bunu, şuraya değil de buraya; şu zamana değil de bu zamana tahsis eden yüce bir kudretin iradesiyle olan bir şeydir. O halde bu, herhangi bir cahilin, "Bu, zaten böyle olması gereken bir şeydir" demesi mümkün olmayan bir beyyirtedir, açık delildir. Yukarıdaki cahile: "(Allah bildirmeseydLGemiye ihtiyaç duyulacağı nerden bilinecekti? Şayet o su, onların yiyecekleri bitinceye kadar devam etseydi, onlar nasıl kurtulacaklardı? Şayet Allah, gemidekifere, alabildiğine şiddetli bir kasırga musallat kılsaydı, onların halleri nice olurdu?" denilmezden önce o, "Gemiyle kurtulma işi olağan bir İştir. Bunun neresi mucize?" diyebilir. 148[148]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, yukarda, "alemler için" buyurmuş, burada ise, "aklını kullanacak bir topluluk İçin" buyurmuştur.
Cevap: Çünkü gemi, dünyanın her tarafında bulunabilir. Binâenaleyh, herkesin kafasında, sayesinde Hz. NÛh (a.s)'un halini hatırlayacaklar, Nûh (a.s)'un gemisinin modeli vardı. Onlar o gemiye bindiklerinde, kurtuluşu Allah'tan isterler. Hiçbir fert, sırf gemiye bel bağlamaz. Tam aksine, kurtuluşu istemek İçin, devamlı bir biçimde kalbi ürkek ve Allah'a tazarru içinde olur. Ama, Lût (a.s)'un Deidelerindeki helakin izleri, sadece oraya uğrayanın, oraya varanın ve onun, şuraya değil de buraya; şu zamanda değil de bu zamana tahsis edilmesi sebebiyle, hür ve irade sahibi Allah'tan olduğunu bilebilecek aktl sahiplerinin muttali olabilecekleri muayyen ve belli bir yerdedir. 149[149]

Şuayb (a.s)'ın Tebliği

"Medyen'e (de) kardeşleri Şuayb'ı gönderdik de, dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Ahiret gününe umut bağlayın. Yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunculuk yapmayın." Fakat onu yalanladılar. Derken, onlan, şiddetli bir sarsıntı yakalayıverdi de, yurtlarında, hepsi dizüstü çökekaldûar..." (Ankebût, 36-37).

Medyen

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/16-17

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/17

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/17

Cenâb-ı Hak, ibret alınması faydasına binâen, ikinci kıssayı da kısaca tamamlayınca, üçüncüsüne bağlayarak buyurmuştur. Möfessirler, Medyen'in ne oiduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunun, aslında bir şahıs adı olduğunu, çocukları bulunduğunu; kabile içinde, tıpkt TemTm, Kays, vb. isimleri gibi, meşhur olduğunu söylerlerken, bazıları da, "Bu, kavmi, kendisine nisbet edilen ve o kavim arasında şöhret bulmuş olan suyun adıdır" demişlerdir ki, birincisi daha doğru gibidir. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâiâ, o suyu, Medyen'e nisbet etmiş ve "Medyen suyuna geldiğinde"(Kasas, 23) buyurmuştur. Eğer Medyen, o suyun adı olmuş olsaydı, o zaman bu ayetteki izafet, doğru veya hakiki olmazdı. Halbuki, izafette aslolan, aralarında gerçek manada bir muğayeretin bulunmasıdır. 150[150]

Ehâhum (Kardeşleri) Tabiri?

Ayetteki (kardeşleri) ifadesine gelince, Şuayb (a.s)'ın, neseb cihetinden onlardan olduğu ileri sürülmüştür. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 151[151]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, Hz. Nûh hakkında, "Andolsun ki Nuh'u Biz, kavmine peygamber olarak gönderdik..." (Ankete, u)
buyurmuş, böylece önce NÛh (a.s)'u zikretmiş, daha sonra da kavmini, Nûh (a.s)'a râci olarak bir zamire muzâf kılarak kavmine tanıtmıştır. İbrahim (a.s) ve Lût (a.s) İle ilgili ifadeler de böyledir. Halbuki, Cenâb-ı Hak burada İse, önce kavimden bahsetmiş, daha sonra da "kardeşleri" diyerek Şuayb (a.s)'ı, onlara izafe etmiştir.
Cevap: Biz deriz ki, her yerde aslolan, önce kavmin bildirilfp, daha sonra da, onlara gönderilen o peygamberin zlkredilmesidir. Çünkü, peygamber gönderen, peygamberini, belli olmayanlara göndermez. Muhakkak ki burada, gönderilmiş bir peygamberin haber vermesine muhtaç olan bir topluluk ya da bir cemaat, mutlaka vardır. Böylece Cenâb-ı Hak onlara, seçtiği kimseyi peygamber olarak gönderir. Ne var ki, Nûh (a.s)'un, İbrahim (a.s)'in ve Lût (a.s)'un kavimlerini özel isimleri sayesinde tanınacakları, muayyen bir kisvesi yoktur. Bundan dolayı onlar, kendilerine gönderilen peygamberlerle maruf hale getirildiler de, "Lût (a.s)'un, Nûh (a.s)'un kavmi" denildi. Şuayb (a.s), Hûd (a.s) ve Salih (a.s)'in kavimlerine gelince onların, sayesinde, insanlar -■ezdinde meşhur oldukları bilinen sülale ve nesebleri var idi. İşte bu gibi yerlerde söz, astına göre söylenmiş olup, Cenâb-t Hak da, meselâ, "Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı..." <Ankebût, 36) ve "Ad'a da kardeşleri Hûd'u gönderdik" (A'rat, esj buyurmuştur. 152[152]

Kavm-i Lut ile Medyen'in Farkı?

Cenâb-ı Hak, Lût (a.s)'un kavmine, ibadet ve tevhidi emrettiğinden bahsetmemiş, fakat Şuayb (a.s)'ın bunu yaptığını İfade etmiştir. Niçin?
Cevap: Biz, Lût (a.s)'un bir kavmi olduğunu ve o
•tavminin, Hz. İbrahim (a.s)'in kavminden olup onun zamanında yaşadığım; İbrahim (a.s)'in, Lût (a.s)'tan önce o kavme ibadeti ve tevhidi emrettiğini, bu hususta, gayret sarfettiğini; öyleki, bu tevhidi emretme işinin, o zamandaki insanlar nezdinde sadece Hz. İbrahim (a.s)'e has bir iş haline geldiğini, işte bundan dolayı, Cenâb-i Hakk'ın, Lût (a.s)'un böyle yaptığından bahsetmediğini; her ne kadar, her peygamberin sözünün çoğu tevhid hususunda olacağı için Lût (a.s) da, kavmine tevhidi emretmiş se de, onun daha ziyade hayasızlık, fuhuş vs.

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/18
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/18
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/18-19

şeylerden men etme işiyle ilgilendiğini Deyan etmiştik. Şuayb (a.s)'a gelince o, o kavmin soyunun sona ermesinden sonra peygamber olmuştur. Binâenaleyh, Şuayb (a.s) da, Hz. İbrahim (a.s) gibi, tevhid hususunda bir başlangıç ve aslolmuştu. İşte İşe bununla başlayarak, "Allah'a ibadet edin" demiştir. 153[153]

Üçüncü Mesele

İman, ancak tevhid ile tam olur. İbadeti emretmek, onu ifade etmez... (ortaya koymaz). Çünkü, Allah'a ve başkasına ibadet eden kimse, (mü'min değil), müşriktir. O halde daha nasıl, Hz. Şuayb (a.s), "Allah'a ibadet edin" ifadesiyle yetinmiştir?
Cevap: Bu emir, tevhidi ifade eder. Bu böyledir, çünkü bir kimse, birisini, onda daha büyük olan ya da Zeyd'in efendisi olan Amr da orada olduğu halde Zeyd'e hizmet ederken gördüğünde, ona, "Amr'a hizmet eti" denildiğinde bundan, onun ona, hizmeti ona yöneltmeyi emrettiği anlaşılır. Aynı şekilde, bir kimsenin bir dinarı olsa, onu da Zeyd'e vermek istese. O kimseye, "Onu Amr'a veri" denildiğinde bundan, "Onu Zeyd'e verme!" manası anlaşılır. İşte biz diyoruz ki: Onlar, Allah o gayrın da maliki olduğu halde, Ailah'dan başkasına ibadetle meşgul idiler. Bunun üzerine de Şuayb (a.s) onlara, "Allah'a İbadet ediniz!" dedi. Onlar da bundan, O'ndan başkasına ibadet etmenin terkolunması gerektiğini anladılar. Ya da şöyle deriz: Her birinin birer nefsi, zâtı olup, o onu, Ailah'dan başkasına ibadete yöneltmek ister... Bunun üzerine de Şuayb (a.s) onlara, "Onu, uygun olan yerine koyunuz; bu da ancak, Allah'a ibadettir" der ki, bundan da, tevhîd anlaşılır.
Daha sonra, o "Ahiret gününü umunuz" demiştir. Zemahşert şöyle der: "Bunun manası şudur: Sizler, kendisiyle (güzel) akibeti umacağınız şeyi yapınız." Çünkü, bir kimse bazan bir başkasına şöyle der: "Akıllı ol." Bunun manası, "Akıllı olan bir kimsenin yaptığını yap" şeklinde olur." Cenâb-ı Hakk'ın, "Ahiret gününü umunuz" emri hakkında birkaç mesele vardır: 154[154]

Cennete Lûtufla Girilir

Bu, biz ehl-i sünnetin görüşünün doğruluğuna delâlet eder. Çünkü bize göre, bütün ömrü boyunca Allah'a ibâdet edeni Allah, kendisinden bir lütuf olmak üzere mûkafaatlandır. Bu ona vacib değildir. Çünkü, kula bazan öyle nimetler ulaşır ki, yapttğı (şükre) ne kadar ilavede bulunsa bile, onun şükrünü edâ etmiş olmaz. Bir kimse, kendisine verilmiş nimetlerden dolayı nimet verene teşekkür etse, o nimetleri İhsan edenin onu arttırması gerekmez. Ama eğer arttırırsa, bu, ondan ona karşı bir lütuf ve ihsan olur. O halde biz diyoruz ki: Onun, "Allah'a ibadet ediniz" demesinden sonra, "Ahiret gününü umunuz" demiş olması, vöcûba değil de, ihsan ve tefaddüle delâlet eder. Çünkü, lütuf ve ihsan eseri olan şey umulur, âdil olana vacib olan şey ise, katîdir, kesindir... 155[155]

Korku Yerinde Umma Kavramı

O, "Ahiret gününü umunuz" demiş de, bu gün, herkes nezdinde korkutucu olup, pekçok insan için, fısk ve fücuru, dünya muhabbeti sebebiyle umulup beklenilmediği; onu Allah'ın kullarının pekazı ümit ettiği halde, "O günden korkunuz" dememiştir. Niçin? Deriz ki: Allah isbât yoluyla tevhidi zikredip, "Allah'a ibadet ediniz..." deyip de, bunu nefy yoluyla söyleyerek, "Ondan başkasına tapmaymız" demeymcB, burada "ummak, ümit etmek" (recâ) tabirini kullanmıştır. Çünkü kulun Allah'a ibadetinden, her İki dünyada da hayır umulur.
Bir başka izah şekli de şudur: Allah Teâlâ İbrahim (a.s)'in kıssasında, onun, "Sizler, aranızdaki

---

[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/19
[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/19-20
[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/20

dünya hayatına dan muhabbetinizden dolayı puttan ilâh edindiniz. Ahİrete geiinceyse, onu inkâr ediyorsunuz" dediğini nakletmişti. Burada ise Şuayb (a.s), "Daha önce zikredilenler gibi olmayın. Onlar ahiret gününü ummamışlardı. Kendilerini tamamıyla dünya hayatına hasretmişlerdi. Siz, ahiret gününü umun ve
onun için çalışın" demiştir. Daha sonra da "Yeryüzünde^ fesatçılar olarak bozgunculuk yapmayın" demiştir. anlamında "Tam doğruldum" denildiği gibi, burada da, müfsldîn kelimesinin masdar manasında mansub olduğunun söylenmesi mümkündür. O zaman, hitabı, bir kimsenin "Otur oturduğun yere" sözü gibi olur. Çünkü, (kuûd kelimesinin oturmak anlamına gelmesi gibi), burada da, "asiye" ile " fiilleri aynı anlamdadır. O, emirleri ve nehiyleh, "Allah'a ibadet ediniz" emri ile "Bozgunculuk yapmayın" cümlesinde zikretmiştir. Sonraysa, o tebliğde bulunup açıklamalar yaptıktan sonra, kavmi onu yalanlamıştır ki, Allah bunu onlardan şu ifadeyle nakletmektedir: "Derken onlan şiddetli bir sarsıntı yakalayıverdi de, yurtlarında, hepsi dizüstü çökekaidüar". Bu ayette ilgili birkaç mesele vardır: 156[156]

Tekzib Tarzları

Şuayb (a.s)'dan nakledilen, emir ve nehiydir. Emir hakkında ise tasdik ve tekzîb geçerli olmaz. Meselâ bir kimse birisine, "Kalk" derse, ona, "Yatan söyledin" denilmez. O halde biz deriz ki: Şuayb (a.s), "Allah tektir; o halde O'na ibadet ediniz. Haşr ve ba's vardır, o halde onu umunuz... Fesat çıkarmak haram kılınmıştır, o halde ona yaklaşmayınız" diyordu. Bu, bu ifadelerde bir takım haber vermeler bulunmaktaydı ki, onlar Şuayb {a.s)\ onlara haber verdiği o şeyier Maununda yalanladılar. 157[157]

Farklı Anlatım Üslubu

Allah Teâlâ, burada A'raf sûresinde, (78.ayet) buyurduğu halde, Hûd sûresinde (Hud 67,94)"Zulmedenleri bir sayha yakalayıverdi" buyurmuştur.
Halbuki olay aynı olaydır. Niçin? Biz deriz ki: Aralarında w çelişki yoktur. Çünkü sayha, "recfe" (sarsıntı) nın bir sebebi olmuştur. Bu, yerlerin ■akıntısının sebebi olmuştur; çünkü, Cebrail (a.s)'in bir na'râ atıp, onun bu -a 'asından yerlerin sallandığı söylenmiştir; ya da bu, kalblerin yerinden oynamasının. >- sebebi olmuştur. Zira bundan dolayı, onların kalbi yerinden oynamıştır. Hadiseyi aababe nisbet etmek, sebebin sebebine (sayha, na'ra) nisbet etmeye aykırı değildir. Çünkü, "kana kana su içti de kuvvetlendi" denilmesi doğru olduğu gibi, aynı biçimde, "tu içti de kuvvetlendi" denilmesi de doğrudur. 158[158]

Üçüncü Mesele

,Cenâb-ı Hak, buyurduğunda "yurtlarında"(Hud 67,94) demiş, buyurduğunda da, tekil olarak "onlar yurdunda" (Ankebut, 37) Duyurmuştur. Niçin? Biz deriz ki: dar kelimesinden murad, çoğul olan diyar (beldeler, diyarlar) kelimesidir. Bir karışıklıktan emin olunduğu zaman, cemîye izafetin cemi | çoğul) bir lafızla olması caiz olduğu gibi, bu izafetin, tekil bir lafızla olması da caizdir. Burada lafız, şu nükteden dolayı, farklı olarak tekil gelmiştir. Sarsıntı, kendisi bizzat Korkunç olup, bu sebeple de başka bir korkutucu şeye ihtiyaç duyulmamıştır. Sayhaya gatrtce, o haddi zâtında korkunç değildir. Ama bu sayha, yeryüzünde sarsıntılar Toydana getirecek kadar büyük ve dehşetli olunca, Cenab-ı Hak, o sayhanın heybeti ve azameti bilinsin diye, çoğul olmak üzere diyar (Hûd, 67,94) kelimesini zikretmiştir. Zelzele anlamında recfe, herkes nezdinde büyük ve heybetli olup, onun azametini ortaya koyacak başka bir şeye ihtiyaç yoktur. Sayhanın daha umumî olduğu, çünkü onun yerler gibi göklere

---

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/20
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/21
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/21

de şamil olduğu, zelzelenin ise ancak yerde meydana geldiği, cmj sebeple de burada (hm. 67) dlyâr kelimesinin zikredildiği de söylenmiştir. Ancak ne var ki bu izah zayıftır, çünkü yurt ve yurtlar, dlzüstü çökülen yerlerdir, sayha ve sarsıntı, recfe yeri değildir... Binâenaleyh onlar ancak, kendi yurtlarında dlzüstü çökekalmışlardır... 159[159]

Diğer Kavimler

"Ad ile Semûd'u da... Bu, muhakkak ki sizin için, (şu an mevcut) evlerinden anlaşılmaktadır. Uyanık kimseler oldukları halde, şeytan onların amellerini süsleyip kendilerini yoldan saptırmıştır. Karun'u, Firavun'u, Hâmân'ı da... Musa, kendilerine apaçık deliller getirmişti de, onlar yeryüzünde büyüklük taramışlardı. Halbuki, (azabın) önüne geçebilecek de değillerdi..." (Ankebût, 38-39).

Ad ve Semûd

Cenâb-ı Hak buyurmuştur. Yani, "Ad'ı ve Semûd'u da imha ettik" demektir. Çünkü, "Derken onlan şiddetli bir sarsıntı yakalayıverdi..." ifadesi, helak etmeye delalet eder.
ifadesi ise, "Durum ve kendisinden İbret alacağınız şeyler, size, onların evlerinden anlaşılmaktadır... (Bu evler), bunu anlatır" manasındadır. Cenâb-ı Hak daha sonra, onların basından geçen şeylerin sebebini beyan ederek, "Şeytan onların amellerini süsleyip, kendilerini yoldan saptırmıştı" buyurmuştur. Burada "Onların ame/Zer/'nden maksad, onların Allah'tan başkasına ibadet etmeleridir.
"Yoldan saptırmıştı*' ifadesi ise, "Allah'a ibadetten saptırdı" anlamındadır.ifadesi ise, "Onlar, peygamberler sayesinde aydınlanmış, uyarılmış, uyanık kimseler idiler..." anlamındadır. Yani, "Onların bu konuda hiçbir mazereti yoktur. Çünkü peygamberler yolları açıklamışlardır." 160[160]

Firavun, Karun, Hamân

Daha sonraysa Cenâb-ı Hak, Ad ve Semûd'a atfen buyurmuştur ki bu, "Ve biz, Karun'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da imha ettik" anlamındadır.
Cenâb-ı Hak daha sonra Ad ve Semûd hakkında, "Onlar, peygamberler vesilesiyle uyarılmış kimselerdi" dediği gibi, bunlar hakkında da "Musa, kendilerine apaçık deliller getirmişti" buyurmuştur. Daha sonra, buyurmuştur. Yani, "Allah'a İbadet konusunda büyüklük tasladılar". "yeryüzünde" ifadesi ise onların ne kadar az akıllı olduğunu izah eden şeye bir işarettir.Çünkü, yeryüzünde bulunanlar, mükelleflerin en zayıflarıdırlar. Semâda alemde) bulunanlar ise, en büyükleri. Sonra, semâda bulunan (melek)lar, ı'a karşı büyüklenmeyip O'na ibadetten yüz çevirince, yeryüzünde bulunanlar dta nasıl, büyüklenip kibirlenirler? Cenâb-ı Hak daha sonra, Duyurmuştur. Yani, "Onlar Allah'ın elinden kurtulamazlar" demektir. Çünkü biz, Genâbn Hakk'ın, (Ankabût, 22) ayetinde, bu ifadeden maksadın, yeryüzünün bütün köşe-bucaklarının, Allah'ın kudret kabzasında olduğunu beyan «tjnefc olduğunu açıklamıştık... 161[161]

İnen Felâketler

"İşte biz, her birini günahı sebebiyle yakaladık, işte kiminin tepesine bir kasırga gönderdik, kimini korkunç bir sayha yakaladı, kimini yere batırdık, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyordu. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı." (Ankebût, 40).

---

[159] [159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/21

[160] [160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/22

[161] [161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/22-23

Azap Çeşitleri:

Allah, dört çeşit azâbtan bahsetti:
1) Kasırga ile azâb. Bunun, kızdırılmış taşlar olup, üzerine düştüğü herkesin tepesinden girip aşağıdan çıktığı da söylenmiştir. Ki burada, ateşle azaba işaret vardır.
2) Sayha ile azâb. Sayha, dalga halindeki havadır. Çünkü sesin sebebinin, -avanın dalgalanıp, kulağın içindeki perdeye ulaşarak, oraya çarpması, böylece de kilinin onu hissetmesi olduğu ileri sürülmüştür.
3) Yere batırma ile azâb. Bu da insanların toprakla boğulması demektir.
4) Boğma ile yapılan azâb. Ki bu da su ile olur. Böylece o azabın, "Anasın erbaa" ne vakî bulduğu ortaya çıkmış olur ki, insan da zaten bundan mürekkebtlr. İnsanın Kıvamı, bekası ve devamı da bununladır. Binâenaleyh bu demektir ki Cenâb-ı Hak, nsanı helak etmek İstediğinde, varlığının sebebi olan şeyi, yokluğunun; bekâsının sebebi olan şeyi de, son bulmasının sebebi kılmıştır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Allah onlara, imha etmekle zulmetmemiştir. Onlar, müşrik olmaları sebebiyle, kendi kendilerine zulmetmişlerdir" demektir. Burada, daha hoş olan bir izah da şudur: Allah Teâlâ onlara zulmetmemiştir, yani onları, olmaları gereken şeyin dışına koymamıştır. Çünkü, onların bulunmaları gereken yer, ikram edilme mevküdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Celalim hakkı için, Biz Ademoğullanna ikram ve izzette bulunduk" {\vi, 70) buyurmuştur. Ancak ne var ki, onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Çünkü onlar kendilerini, ancak kıymetlerine rağmen, âdi ve değersiz olan putlara ibadete âmâde kılmışlardır. 162[162]

Şirk ve örümcek Yuvası

"Allah'dan başka velîler edinenlerin misali, kendine bir yuva yapan bir örümcek misali gibidir" (Ankebût, 41).
Allah Teâlâ, müşrik olanların cezasını peşin vermek suretiyle imha ettiğini; yalanlayanlara da ahirette azâb edeceğini ve onlara, her İki dünyada, taptıkları o şeylerin fayda vermediğini ve tapanlardan, taptıkları o şeylere karşı yaptıkları o rükû ve sücudlarının hiçbir şeyi savuşturamadığını beyan edince, onun (Allah'dan başka şeyleri) mabûd edinmesini ne barındıran, ne de oturmaya elverişli olan örümceğin evine benzetmiştir. Bu ayette, birkaç mesele içinde ifade edebileceğimiz incelikler bulunur. 163[163]

Birinci Mesele

Diğer temsiller arasından bu temsilin seçilmesinin hikmeti nedir?
Cevap: Biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılır:
1) Evin, engel olan bir duvarı, gölgeleyen bir tavanı, kilitlenen bir kapısı, kendisinden faydalanılan bir takım şeylerinin olması gerekir. Hiç olmazsa, soğuğa mani olacak duvarları ile, sıcağa manî olacak ve gölgelik yapacak tavanı gibi iki şeyinin bulunması gerekir. Eğer bu iki şey de olmazsa, orası ev değil, bir çöl gibi olur. Fakat örümceğin evi ne örter, ne kapatır. İbadet edilecek varlığın da, yaratıcı, rızık verici, fayda verici ve zararı defedici olması gerekir. Eğer bunların hepsini kendisinde toplayamazsa, en azından zararı defeden ve faydalı olan bir varlık olması gerekir. Çünkü böyte olmayan varlık ile, yok olanın yokluğu eşittir. O halde, örümceğin o evi yapması ile, bir evde bulunması gereken şeylerden hiçbirşeyin meydana gelmemesi gibi kâfirin de putları dost ve tanrı edinmesinde, kendisi için bir dosttan beklenen üçbrşey meydana gelmez.
2) O evin derecelerinin en azı, gölgelik için olabilmesidir. Çünkü tastan yapılan w.

---

[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/23-24
[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/24

gölgelemeyi sağlar. Fırtına, sel, yangın, toprak kayması gibi zararları önler. Ağaçtan yapılan ev, gölgelenmeyi sağlar, sıcağa soğuğa manî otur; fakat kuvvetli rüzgara, sele ve yangına manî olamaz. Kıldan (keçeden) yapılan çadır ile bezden yap*an çadır, hernekadar birşeye manî olamasa da, gölgelenmeyi sağlar, güneşin «cağına mân? olur. Ama örümceğin evi, gölgeyi de sağlayamaz. Çünkü güneşin ışığı onun içine nüfuz eder. Tıpkı bunun gibi ibâdet edilen varlıkların en ilerisi, emri başkalarına nüfuz edendir. Eğer böyle olamazsa, bu demektir ki onun emri ancak
ine ibadet edene geçer. Eğer böyle de olamazsa, hiç olmazsa ibadet edenin ıin kendine geçmemesi gerekir. Fakat bu kâfirlerin mabudlan, kendi emirleri atandadırlar. Eğer ibadet edenler isterlerse onları yüceltir, ulularlar; isterlerse zelil kılarlar.
3) Bir evden beklenen en az şey, o evin, bir ikamet ve fayda yeri olmasa bile, ar ayrılık ve firak sebebi olmamasıdır. Fakat örümceğin yuvası, onun rahatsız •turnesinin sebebidir. Çünkü örümcek bir müddet bir köşede ikamet etse, hiçbir yere gantese ve oradan çıkmasa bile, kendisi için orada bir ev yaptığında, o evin sahibi evini örümceklerden temizlemek için, örümceğin kendisine bile zarar verecek sert feyterie onu siler. İbadet sebebiyle âbid olan kimsenin de mükâfaat elde etmesi gerekir. Eğer bunu elde edemezse, en azından bu yüzden azaba müstehak olmaması gerekir. Kâfir ise, putlara ibadeti sebebiyle ilâhî azaba müstehak olur. 164[164]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, onların, putları dost edinmelerini, örümceğin yuva yapmasına benzetmiş, fakat Örmesine benzetmemiştir. Bunun şu İki sebebi var:
1) Örümceğin evini örüşünün bir faydası vardır. Çünkü bu örüp-dokuma işi olmasaydı, hiçbirşey yakalayamazdı. Bu fayda da, daha büyük bir şeyden, elden çfcarmaksızın, bu ağı ile sinekleri avtamasıdır. O putlara ibadet edenlerin, put edinmeleri ise, dünya metâı olarak sinekten daha az bir fayda ifade etse bile, onlar buna karşılık daha büyük faydayı elden çıkarırlar. Bu da, daha hayırlı ve daha bakî olan âhiret hayatıdır. Öyle ise onların put edinmeleri, örümceğin dokuması gibi bile değildir
2) Örümceğin ağını (evini) dokuması bir fayda sağlar. Ama onun bu ağı bir ev edinmesi yanlıştır. Aynen bunun gibi, o kâfirler de eğer bu puttan, Allah'ın varlığı *e kemâl sıfatlan hususunda bir delil, ikram ve celal sıfatlan hususunda da bir burhan edinmiş olsalardı, bu hikmetli bir iş olurdu. Fakat onlar, tıpkı örümceğin ördüğü ağı ev edinmesi gibi, o putları dost edinmişlerdir. Her İki iş de yanlıştır. 165[165]

Üçüncü Mesele

Bu benzetme, işin başı için doğru olduğu gibi, sonu için de doğrudur. Çünkü rüzgar estiğinde, örümceğin evinin
adt-sanı kalmaz, aksine uçuşan toz zerrecikleri haline gelir. İşte kâfirlerin putları için yaptıkları ameller de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz onların yaptıkları her amelin önüne geçtik ve bunları saçılmış (hiçbir değeri olmayan) zerreler yaptık." (Furkan, 23) buyurmuştur. 166[166]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, şirk-i hâft'nin (riya gibi şeylerin) bâtıl olduğuna bir işaret olsun diye, "Aliah'dan başka velüer (dostlar) edinenler..." deyip, "Aliah'dan başka ilahlar edinenler..." dememiştir. Çünkü başkasına gösteriş olsun diye Allah'a ibadet eden, Aliah'dan başka bir dost edinmiş

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/24-25
165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/25
166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/25-26

olur. Bunun durumu da yine, ördüğü ağı ev edinen örümceğin durumu gibidir. 167[167]

En Çürük Ev

"Halbuki eğer bilmiş olsalardı, evlerin en çürüğü muhakkak örümcek yuvasıdır."(Ankebût. 41).
Bu ifade de, yukarıda anlattığımız şu hususa bir işarettir. Her evde, gölge v.s. temin etme gibi bir fayda vardır. Örümceğin evi ise, gölge sağlamaktan bile âcizdir. Çünkü en ufacık bir tesirle harab olur, silinir gider. İşte ah o kâfirler, kendilerinin amellerinin de böyle olduğunu bir bilebilselerdi. 168[168]

Putlar Birşey Değildir

"Allah, Kendinden başka taptıkları şeyi şüphesiz biliyor. O, azizdir, hakîmdir." (Ankebût, 42).
Zemahşerî şöyle der: "Bu da, yukarıdaki benzetmeyi te'kid eden bir ifadedir. Çünkü onlar, astında Aliah'dan başka hiçbirşeye tapmazlar, yani taptıkları şeyler, "şey" değildir. Allah ise azîz ve hakîmdir. Binâenaleyh akıllı olanın, kadir ve hâkim Allah'ı bırakıp da, aslında bir "şey" bile olmayan nesnelere İbadet etmesi nasıl uygun olur?" Bu, ayetteki mâ'nın nâfiye olması (olumsuzluk ifade etmesi) halinde anlaşılan manadır ve doğrudur. "Bilme" fiili, cümlenin cümle ile "ta'lîk vâkî" olmuştur. Bu bir kimsenin, "Ben, Allah'ın hak ve tek olduğunu biliyorum" demesi gibidir. Bu, du cümleyi biliyorum" demektir. Eğer ayetteki mâ'yı haberiyle (mevsûl) olarak o zaman mana, "Onların taptıkları her şeyi Allah bilir. Allah azîz ve hakimdir. yoketmeye ve tapanları öldürmeye kadirdir. Ama yok olma da, yaşama İs olsun diye O, onlara mühlet vermiş bir hakimdir" şeklinde olur. Bu durumda Hz. Muhammed (s.a.s)'e olmuş olur.
İmdi eğer birisi: "Bunun, önceki benzetme ile ne alakası var?" derse, biz deriz Hak, "Onların misâli (durumu), örümceğin durumu gibidir" buyurunca, "Ben, edindiğim bu putlara tapmıyorum. Çünkü onlar benim emrim akındadır. , amirleri altında olduğum, faydamın, zararımın, hayrımın, şerrimin, varlığımın, kendilerinden kaynaklandığı ve kendilerine secde ettiğim ve saygı duyduğum sakilleridir" demesi gerekir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, "Allah, Kendisi taptığınız şeylerin, tıpkı Örümceğin evi gibi olduğunu; çünkü yıldızların, ve Allah'ın dışındaki herşeyin ancak O'nun izniyle fayda veya zarar rini bilir. O halde, görünmeyenlere ibadetiniz, görünenlere ibadetiniz Hafcuki Allah'dan başka ma'bûd ve İlah yoktur. 169[169]

Misalleri Bilenler Anlar

işte bu misalleri Biz, insanlar için getiriyoruz. Bunları ancak âlimler anlar."
(Ankebût, 43).
Kafirler, "Göklerin ve yerin yaratıcısı, nasıl oluyor da, karasinek, sivrisinek ve gibi böcekleri mesel getiriyor" dediler. Onlara şöyle denilebilir: "Teşbihler, insanlar için yapılır. Eğer sizler hayvanlar gibi olsaydınız, içinde jnuz durumdan nefret etmenizi gerektiren anlayışlar o mesellerden gelirdi. Çünkü teşbihler, insanların kalbine, tıpkı deliller gibi tesir eder. Zira, Teâlâ hazretleri, o gıybet edene, "Sen, gıybet etmekle sanki ötü bir adamın yedin. Çünkü sen, o adamın bulunmadığı bir yerde, gıybetini yaptın. O, senin duyup anlayamadı ki cevap versin" demiştir. Bu, tıpkı ölünün etini yiyen «v ölünün durumdan habersiz olduğu, haberi olsa bile kendisine manî olamayacağı tir kimse gibidir. Gıybet eden kimsenin tabiatı ise ölü eti yemekten hiç BB| r-~rj: Tıpkı insan tabiatının bundan hoşlanmaytşı gibi. "Bak gıybet, ilahî

---

[167] 167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/26
[168] 168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/26
[169] 169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/26-27

azabı aavakanr. İkâba sebeb olur" dendiğinde, bundan da nefret eder.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bunları ancak âlimler anlar" "Bu mesellerin gerçeğini, hakikatin böyle olduğunu, Allah'ın dışında kalanların olup, ondan başkasına ibadetin yanlış olduğunu bilenler bilir" buyurmuştur. Burada şöyle hikmetli bir mana daha var. Doğuştan (fıtri) olan bir ilmi insan bilir. Ama fikrî olan, tefekküre dayanan ince ilmî (bilgileri) ise, ancak alim olan bilir. Zira insana, açık bir konu arzedildiğinde, idrâk edilecek şey açık, idrâk eden de akıllı olduğu için, o onu olduğu gibi doğru olarak anlar. O, bunun için, daha önce birtakım şeyleri bilmeye muhtaç değildir. Ama dakîk, tefekkürî ilim İse, kendinden önce birtakım bilgilerin olmasına ihtiyaç hissettirir. Binaenaleyh bunları anlamak için, kişinin alim olması gerekir. Hem sonra böyle bilgiler, bazan son derece dakîk olur ve kişi de onu anlayabilir. Ama kişinin, onu tamamen anlayabilmesi için âlim olması gerekir. Bunun böyle olduğu bilinince, ayetteki "Bunları ancak âlimler anlar" ifadesi, "Allah insanlara bir darb-ı mesel (teşbih) getirdi. O teşbihin hakikatim ve ifade etmek istediği herşeyi ancak âlim olanlar anlayabilir" demek olur. 170[170]

Hilkat Hikmetlerle Doludur

Sonra Allah Teâlâ, mahlûkatına imanı emredip, gerçeği aklî delillerle ortaya koyup, kâfirler de emrolundukları şeyleri yerine getirmeyip, Allah o zaman onlara, ibretli bir takım kıssalar getirip, onları küfürlerinden ötürü imha edeceğini bildirerek ikaz edip, onların tutundukları delillerin zayıflığını teşbihlerle ortaya koyup, onlar buna rağmen doğru yola girmeyince ve insanlar artık onların imana gelmelerinden ümid kesince, mü'minleri şu ifadesiyle teselli etmiştir.
"Allah gökleri ve yeri hak olarak yarattı. Şüphe yok ki bunda, iman edenler
için bir ayet var."(Ankebût, 44).
Bu, "Eğer onlar iman etmezlerse, onların küfürleri sizin dininizin doğruluğu hususunda bir şüphe doğurmasın ve onların sekleri, sizin yakîn inancınızdaki yakîn kuvvetine menfî tesirde bulunmasın. Çünkü Allah'ın gökleri ve yeri gerçek bir gaye ile yaratması, yeryüzünde Allah'a hiçbir kâfir iman etmese bile, mü'minler için açık bir beyan, net bir aklî delildir" manasına gelir. Ayette, ayetin tefsirinin daha iy) anlaşılacağı şöyle bir mesele var: Cenâb-ı Hak, yer ile göğün yaratılmasında, aslında her insan için bir ayet (delil) olmasına rağmen, bundaki ayetin (delil) oluşu niçin sadece mü'minlere ait olarak zikretmiştir. Nitekim, bunun her insan İçin ayet olacağını, "Onlara, "Göklerle, yeri kim yarattı" diye soracak olsan, "Allah" derler" (Lokman, 25) ve "Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde... akimi kullanan kimseler İçin nice ayetler vardır."(Bakam, ıw) buyurarak beyan etmiştir."
Buna şöyle cevap verilir: Göklerin ve yerin yaratılışı, her insan için bir ayettir, bunların hak ile yaratılışı (yani boş yere yaratılmamış olması) sadece mü'minler bir ayettir (delildir). Bunu aklî ve naklî yönden izah edebiliriz: Bunun naklen (finden) delili, Hak Teâlâ'nın "Biz o ikisini ancak hak ile yarattık. Ama onların çoğu bilmezler"(Duhan, 39) ayetidir. Allah Teâlâ bu beyanı ile, herkesin gökler ile yeri f »ı yarattığını bildiğini, "Onlara, "Göklerle yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, ~AMah" derler"{iMman, 25) buyurarak haber verdiği halde, insanların ekserisinin, bu yarablışın hak ile oluşunu bilmenin dışında olduklarım söylemiştir.
Bunun aklî delili de şudur: İnsan, göklerin ve yerin yaratılışına ilk bakıp •günüsünde, onların bir yaratıcısının olduğunu anlar ki o yaratıcı Atlah'dır. Daha ■n Cenâb-ı Allah'ın hidayet ettiği kimseler, bakışlarını sırf bunu söylemekle, bu «ton geri çekemezler ve aksine derler ki: "O, bunları çok sağlam ve muhkem jBprmş". İşte, ayetteki "hak ile" ifadesinin manası budur. Zira sağlam olmayan bozulur, yok olur. Bu kişi, Cenâb-ı Hakk'ın gökler ile yeri sapasağlam yaptığını «tod*ğında şöyle demeye başlar: "O, böyle yarattığına göre, tam bir kudrete

---

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/27-28

sahibtir; Mpasağlam yapabildiğine göre ilmi herşeyi kuşatan bir alimdir. Yerdeki ve göklerdeki «ortMann en küçük parçaları bile, O'nun ilminin dışında kalamaz. O, kâinatın ve ikatın bütün parçalarını toplayıp, bir araya getirdiği gibi, bunları (sonra) yeniden ip (diriltmekten) de âciz değildir. Kabirdekilerin yeniden diriltileceğim, peygamberler gönderileceğini ve Allah'ın bir olduğunu anlar. Zira eğer ilah, birden olsaydı, yer ile göğün düzeni bozulur ve yok olurdu. Halbuki onlar şu anda, ile mevcutturlar. Böylece bu kimse için Cenâb-ı Hakk'ın, herşeyi en güzel bir biçimde, yerli yerinde yarattığı hususunda bir inanç meydana gelmiş olur. 171[171]

Resulullah'ı Teselli

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minleri bir önceki ayette teselli edince, peygamberini d» şöyle tesilli buyurmuştur:
"Sana vahyedilen kitabı oku ve namazı dosdoğru kıl. Çünkü namaz edebsizlikten ve münker olandan alıkor. Şüphesiz Allah'ın zikri en büyüktür. Allah, yaptıklarınızı bilir." (Anktbût, 45).
Bu, "Eğer Sen onların inkârlarından ötürü üzülüyorsan, Sana vahyedilen kitabı oku ki Nuh, Lut ve diğer peygamberler, Senin bulunduğun yolda olduklarını onların risâletlerini tebliğ ettiklerini, delillerini ortaya koyduklarını, ama yine de kavimlerini sapıklıktan kurtaramadıklarını öğrensin" demektir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Oku" demiş de, "onlara oku" dememiştir. Çünkü tilavet (okuma) işi, burada sırf Hz. Muhammed (s.a.s)'in kalbinrteselli etmek için olmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele var: 172[172]

Kitabullah'ın Özellikleri

Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bir kitab bulunup, onu kimseye duyurmadan okumuş olsa, Peygamber'in bu kitabı okumasının kendisi için bir fayda ve manası olmaz. Buna cevaben deriz ki: Resul bir peygambere indirilmiş bir kitab böyle değildir. Çünkü peygamberlerle birlikte gönderilen kitablar iki çeşiddir. Birisi, birine bir selam-kelam bulunan bir çeşid kitab olup, onu bir defa okumakla kişinin maksadı hasıl olur Birisi de kindesine her zaman insanların ihtiyaç duyduğu küllî (genel) kanunların yer aldığı bir kitabtı. Bu da tıpkı bir padişahın, şu muhtevada, yazmış olduğu bir kitaba benzer: "Biz, sizden falanca bidati kaldırdık, size falanca sünnetleri (hareket tarzlarını) koyduk ve size bütün bunların yer aldığı bu kitabı (mektubu) gönderdik. Binâenaleyh bu, bir idareciden sonra diğerinin aynı minval üzere uygulayacağı bir kitab olsun." İşte böylesi bir kitab sadece bir defa okunmaz, bir kenara itilmez, aksine yüksek bir yere asılır, çoğu kez, bir nüshası levha üzerine yazılır, mihrabların üzerine asılır ve böylece hep göz Önünde bulundurulmuş olur. Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e gönderdiği kitab da böyledir. O, temel ve küllî bir kanundur. Kendisinde herkes için şifâ vardır. Dolayısıyla mütevâtir derecesine ulaşıncaya kadar defalarca okunması gerekir. Bu kitabı, nesiller birbirine aktarır; onu bir topluluk diğer bir topluluktan alır ve asırların geçmesine rağmen göğüslerde (hafıza ve ezberlerde) muhafaza edilir.
İkinci bir izah da şöyledir: Kitablar, üç kısma ayrılır: Ancak başkası için tekrar okunan kitab, kıssalar (hikayeler) gibi... Çünkü bir hikayeyi bir defa okuyan kimse, onu ikinci kez ancak başkası için okur. Sonra bunu başkası dinlediğinde, o da bunu, duymamış olan bir başkası için okur. Eğer o kimse bunu ona hep okuyacak olsa, dinleyen bundan bıkar... Birisi de, nahiv, fıkıh v.b. gibi, kişinin ancak kendisi için tekrar okuyacağı kitab... Birisi de, kişinin hem kendisi, hem başkası için defalarca okuyacağı kitab. Bu, güzel öğütleri ihtiva eden kitablar gibidir. Çünkü böyle kitablar, başkası için de tekrar tekrar okunur. Herne zaman insan bunu dinlerse, bundan lezzet alır, kalbi yumuşar ve kendini o öğütlere uygun hale getirir. Öğütler insanın içine tesir ederse, vesveseler gözyaşlarıyla birlikte dışarı çıkar. Bu kitabı kişi kendisi

---

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/28-29
172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/29-30

için de tekrar tekrar okur. Çünkü çoğu kez konuşan (okuyan) bir tek kelimeden bile alabildiğine tad alır. O, bu kelimeyi her tekrarlayanda, daha tatlı, daha tesirli ve daha neticeli olur. öyle ki, gözleri kör oluncaya kadar ağlasa bile, bu sözden dolayı, kalbi flkk&tfi geldiği için, gözlerinden kan gelinceye kadar ağlar. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, anlıyoruz ki Kur'ân bu üçüncü çeşit kitabiardandır. Kur'an'da kıssalar, fıkhî hükümler ve nahiv de vardır. Binâenaleyh Kur'ân'ın her zaman okunmasında fayda vardır. 173[173]

Tilavet ve Salat

Cenâb-ı Hak, özellikle kitabı okumayı ve namaz kılmayı niçin emretmiştir?
Cevap: Şu iki sebepten ötürü:
a) Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kalbini yatıştırmak ona, "Peygamber iki taraf arasında, Allah İle mahlûkat arasındaki yolda ir. Binâenaleyh Peygambere bir taraf inanmasa bile, diğer tarafla onun vardır. Baksana, bir peygamberin peygamberliği insanlarca kabul edilmediği o. kendisini gönderene yönelir. Binâenaleyh sen kitabını okuduğunda, eğer i kabullenmezlerse, özünü (kendini) Bana yönelt ve benim rızam için namaz kıl" demek istemiştir.
b) Kula has olan ibadetler, şu üç şeydir: Gerçek bir inanç, güzel zikir demek olan I becetler ve amel-i sâlih demek olan bedenî ibadetler. Fakat inanç tekrar etmez. tirşeye inananın, ona yeniden inanması mümkün değildir. Aksine o ilk imanı ı gibi sürer gider. Bu husus, Hz. Peygamber (s.a.s) için, beyan edilenden elde daha mükemmel olan "a'yân"dan (müşahededen) elde edilmiştir, jyh bunun tekrarı mümkün olmadığı için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu »mistir. Fakat zikrin tekrarı mümkündür. Bedenî ibadetler de böyledir. İşte dolayı Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu iki şeyi emrederek, "Kitabı \m ve namazı dosdoğru kıl" buyurmuştur. 174[174]

Namaz Münkerden Korur

Namaz, fuhuştan (edebsizlikten) ve münkerden (kötü şeylerden) nasıl alıkor?
Cevap: Bazı müfessirler, bu ayetteki "salât" (namaz) ile, Kur'ân'ın kastedildiğini; alıkoyucu olanın Kur'ân olduğunu, n kendisinde bu iki şeyden nehyeden hükümler bulunduğunu ileri sürmüşlerdir, bu uzak bir ihtimaldir. ÇÜnkü kendisinden önce, "Sana vahyedilen kitabî oku" bulunan bir yerde, "salât" sözü ile Kur'ân'ın kastedilmesi, anlaşılması uzak olan bir şeydir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, salât ile bizzat in kılınışını kasdetmiştir. Çünkü namaz da, insan namazın içinde olduğu ■Addetçe, bu iki şeyden vazgeçirir. Zira namaz kılan kimsenin bu iki şeyle meşgul, ar-ası mümkün değildir. Biz de bunun böyle olduğunu söylüyoruz. Ama kastedilen 3u değildir. Aksi halde bu, namaz için tam bir medhi ifade etmez. Zira mesela vaktinde vakti dışında uyunan uyku gibi, namaz dışında bazı şeyler de, çoğu kez böyle, kötülüklerden alıkoymuş olur. O halde diyoruz ki: Bununla, namazın mutlak fuhuştan ve münkerden alıkoyacağı manası kastedilmiştir. Bu izaha göre, müfessirler şöyle demişlerdir: Bununla kastedilen, huzur İle (Allah'ın huzurunda ınun şuurunda olarak) kılınan namazdır. İşte bu namaz, her zaman için bu iki şeyden alıkoyucudur. Hatta Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği nakledilmiştir"Namazı kendisini günahlardan lâkoymayan kimsenin, o namazı ile ancak gittikçe (Allah'dan) uzaklaşması artar"175[175]
(Sağır, 2/181)
Şimdi biz diyoruz ki: Şer'an, sahih olan namaz insanı, bu iki şeyden, mutlak olarak alıkor. Şer'an sahih olan namaz da, insanın Allah için kıldığı namazdır. Eğer mükellef riya için namaz kılmış olsa, namazı şer'an sahih olmaz, yeniden kılması gerekir. Bunun böyle olduğu açıktır.

---

[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/30
[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/31
[175] Camiu's Sağır, 2/181

Çünkü eğer insan, hem namaza, hem serinlemeye niyet ederek abdest alırsa, namazının sahih olmayacağı ileri sürülmüştür. Ya, namaz kılarken, hem Allah rızası, hem başkasına riya niyeti taşıyan kimsenin durumu nasıl olur? Bunun böyle olduğu sabit olunca, diyoruz ki: Namaz şu yönlerden, insanı fuhuş ve münkerden alıkor:

1) Bir kimse, şanı yüce, ihsanı bol bir padişaha hizmet etse ve onun, bu padişah yanında bir itibarı otsa, o padişahın, adamlarından birisini de, bir daha kabul edilmesi düşünülmeyecek bir tarzda kovduğunu görse, meydana gelmesi mümkün olmayacak bir tarzda bu hayır fırsatını kaçırdığını görüp müşahede etse, o şanlı padişah yanında böylesine itibâr etmiş bu kimsenin, örfen, bu padişahın hizmetini bırakıp, o kovulmuş kimseye itaata girmesi imkânsızdır. İşte kul da böyledir: Allah rızası için namaz kıldığında, Allah'ın kulu olur, bu kimse için, namazı kılan kimsenin makamı gerçekleşmiş olur ve bu makamda Rabbine münacaatta bulunur. Binâenaleyh bu kimsenin, Allah'a ibadeti bırakıp, kovulmuş o şeytanın itaatına girmesi imkânsızdır. Fakat fuhuş ve münker işleysn kimse, şeytana itaat etmektedir. O halde bu demektir ki namaz kişiyi fuhşiyyâttan ve münkerâttan alıkor.

2) İşi, çöplükler ve mezbelelikler ile uğraşmak olan kimsenin, temiz bir elbisesi olsa, bu elbesisini giydiğinde, o pisliklerle artık uğraşmaz, o pisliklere yaklaşmaz. Elbisesi daha kıymetli olduğunda ve onu giymiş olduğunda, bu kimse o nisbetle o pisliklerden kaçınır ve kaçınmasının-sakınmasının derecesi artar. Binâenaleyh böyle birisi altınla süslü ipek bir elbise giyse örfen (genel duruma göre), bu işlerle uğraşması imkânsızdır. İşte namaz kılan kimse de böyledir. Çünkü o namaz kıldığında takva elbisesini giymiştir. Zira o, Allah'ın huzurunda durmakta ve ttpkı heybetli bir hükümdarın gözü önünde huzurunda bulunan kimse gibi, sağ elini sol elinin üzerine koymuştur. Takva elbisesi, kalbe nisbetle, altınla yaldızlı ipek elbisenin bedene nisbetinden daha yüce, en hayırlı bir elbisedir. Artık böyle bir elbise giyinmiş kimsenin fuhuş ve mûnkerât pislikleri ile bilfiil uğraşması imkânsız olur. Hem sonra namaz, hergün devam etmektedir. Dolayısıyla bu, takva elbisesi ile giyinik olma durumu da devam etmektedir. Binâenaleyh bu kişinin, fuhuş ve münker pisliklerinden sakınması da devam etmektedir.

3) Nefsinin emin (âmiri-hâkimi) olan kimse, istediği yere oturur. Binâenaleyh bir padişahın hizmetine giren ve padişahın hususi bir makam-itibar verdiği kimse, böyle bir makam sahibi, ancak o makamda oturur. Bu kimse, ayakkabılık yanında (arkada) oturmak istese, kendine müsaade edilmez. İşte namaz kılan da böyledir. Kişi namaz kıldığında, Allah'a itaata girmiş olur ve artık nefsinin hükmü kalmaz. Bunun belli bir makamı, mertebesi vardır. O, artık ashab-ı yeminden olmuştur. Binâenaleyh bu kimse, oturması gereken yerin dışında, yani ashab-ı şimalin (uğursuzların) yerinde oturmak istediğinde, oraya bırakılmaz. Fakat fuhuş ve münker ile meşgul olanlar, ashab-ı şimaldirler. İşte bu izah, Allah'ın korumasına bir işarettir, yani kim namaz kılarsa, 3u izah, bu konudaki haberlere (hadislere) de uygundur. Buna göre, pazarcı, başkasından geçinen kimse gibi, padişahtan uzakta yaşayan bir kimse, hiç önemsemez. Helvacı ve tatlıcı dükkânlarından yer, her türlü insanla oturur Padişahın, askerlerinden, komutanlarından ve seyislerinden birisi gibi, krala az b* yakınlık peydan ettiğinde, bu kadar yakınlık da, o kimseyi, o eski hallerinden Fakat padişaha yakınlığı daha da artıp, makamı bir emir pozisyonuna şekilde yükselince, elde ettiği bu makam, o gibi yerlerde yiyip-içmekten, öylesi otu rup-kal km aktan alıkor. Namaz kılan kul da böyledir: Namaz kılıp secde Hak Teâlâ'nın "Secde et ve yakmlaş" (Aiak, 19) emrinden ötürü, bir tür e;oe etmiş olur. Bu kadar bir yakınlık, onu günahlardan ve yasaklardan aftfcoyduğuna göre, namazının ve secdelerinin tekrarı ile makam ve mertebesi öyle Mr ki, artık kendisinde, büyük günahlar şöyle dursun, küçük günahları yapmayı Mi kötü sayacak keramet (şeref) izlerini görür.

Bu ayetle ilgili olarak, naklin (ayet ve hadislerin) de desteklediği şöyle bir aklî Oh daha vardır: Allah Teâlâ'nın, "Namaz edebsizlikten ve münker olandan alıkor". fcdeMiden, namazın insanı "ta'tîTden (Allah'ı inkâr etmekten) ve şirkten alıkoymasıdır. Ta'tîl, Allah'ın varlığını kabul etmemek; şirk ise, Allah'ın yanısıra, başka Mriann varlığını da kabul etmektir. Binâenaleyh diyoruzki: Ta'tİl, kötü (fahiş) bir «■nçtır. Çünkü fahiş, çirkinliği besbelli olan bir kötülük demektir. Fakat, Allah'ın ıvtagt, güneşten daha açık ve bellidir. Çünkü herşeyde Allah'ın varlığına apaçık bir seM vardır. Zahir olanı inkâr etmek ise, inkârı açık ve belli olan bir şeydir. O halde, "tah yoktur" demek kabîh (çirkin yani fahiş bir iştir). Müşrik olmak ise, münker (hoş «taayan) bir iştir. Çünkü Allah Teâlâ, münker ismini, bir çocuğunun bulunması -C-nkün olan birisinin çocuğunu başkasına nisbet etme işine, "Onların anası, ancak anfar doğuranlardır. Şüphe yok ki (çocukları analarından başkasına nisbet edenler), fHân ve münker bir söz söylemiş oluyorlar" (Mûc&tte. 2) buyurmak suretiyle *-.4anmıştır. O halde, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" demek suretiyle, melekleri, aoğurmayan ve çocuğunun bulunması mümkün olmayan Zâta nisbet eden müşrikin afizû. nasıl "münker" olmaz? Binâenaleyh namaz, insanı böyle fahiş ve münker olan fecirden nehyeder, böyledir. Çünkü kul, namaza, "Allahu Ekber" sözü ile başlar. <- bu ifadesindeki, "Allah" sözü ile "ta'tili", "ekber" sözü ile de "şirki" bir tarafa akmş olur. Çünkü şerîk (ortak), ortaklığın söz konusu olduğu hususta, ortağından sana büyük olamaz. Binâenaleyh kişi namaza başlayıp "Bismillah" (Allah adı ile) dediğinde, yine "ta'tili", "er-Rahman er-Rahfm" dediğinde de "şirki" bir tarafa atmış otur. Çünkü rahman, rahmeti ile, mahlûkata varlık verendir. Rahîm ise, rahmeti ile, nzık vererek mahlûkata beka (hayatiyet) verendir. Dolayısıyla kul, "Elhamdülillah! Rabbl'l-Alemîn" (Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun) dediğinde, "Hamdolsun" ile, ta'til"in; "Alemlerin Rabbi" ile de "şirkin" aksini ifade etmiş olur. "h/yâke" sözünü öne alarak, "Ancak Sana ibadet eder, ancak Sen'den yardım isteriz" dediğinde, yine hem ta'tili, hem şirki bir tarafa atmış olur. Kul, "bizi o yola ilet" dediğinde, "ta'til"i bir tarafa atmış olur. Çünkü o yolu (İslâm yolunu) isteyenin bir maksadı var demektir. Muattılın (ateist olanın) ise, hiçbir maksadı yoktur.

"Müstakim" (doğru) ifadesi ile de, şirki bir tarafa atmış oiur. Çünkü müstakim (doğru) olan, en yakın olandır. Müşrik ise putlara tapar. Aklınca, alemlerin ilahı olarak şekil verdiği bir takım şeylere tapıyor ve onların, Allah katında kendilerine şefaatçi olacaklarını sanıyorlar. Ama Allah'a, arada bir vasıta olduğuna inanmaksızın ibadet etmek ise, en yakın, en kestirme, en doğru yoldur. Aynı izahı, namazın sonuna kadar sürdür. Çünkü kut, namazının sonunda da, "Eşhedü en lâ İlahe İllallah" Allah'dan başka ilah bulunmadığına şehâdet ediyorum" diyerek yine şirki ve ta'tili bir tarafa atıyor.

Burada şöyle bir incelik var: Namazın başında da, sonunda da "Allah" adı yer alır. Böylece namaz kılan kimse, kendisinin, namazın başından ve sonuna kadar, Allah ile olduğunu bilmektedir.

İmdi, eğer birisi, "Namazda geriye, kişinin "Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah" demesi ve peygambere getirdiği salât'ü selâmlar kalıyor" derse, biz deriz ki: Bunlar, namazın sonunda, namazın esasından hâriç, bir sebebten Ötürü yer almıştır. Çünkü namaz esasında, ancak Allah'ı zikirden ibarettir. Fakat namaz kılan, namazı ile Allah'a ulaşıp, Allah ile olunca, kalbine artık kendisinin bağımsız, tek başına, hiç kimseye ihtiyacı olmayan ve o peygamberden müstağni olduğu düşüncesi gelmemesi gerekir. Bu, tıpkı, hükümdarın katında bir yakınlık peydan eden ve böylece de gurura kapılıp, kapıcılara, teşrifatçılara iltifat etmeyen kimsenin durumuna benzer. İşte bu noktada, Cenâb-ı Allah kuluna, "Sen bu makama, Muhammed (s.a.s)'in hidayeti (kılavuzlaması) ile ulaştın. Dolayısıyla ondan müstağni olamazsın. O halde, Beni zikretmenin yanısarı, "Muhammed de Allah'ın peygamberidir" de. Hem sonra sen, bütün bunların, Muhammed (s.a.s)'in hidayet edişi bereketiyle (sayesinde) olduğunu anladığına göre, O'nun sana olan ihsanına da, O'na salat'O selâm getirerek karşılık ver. Mirâc'ından (namazından) dönüp, (din) kardeşlerine vardığında, onlara selâm ve onlara Benim selâmımı tebliğ et" der. Bu tıpkı yolcuların, takib ettikleri (uydukları) bir sıra gibidir.

Bil ki namazın hey'eti (şekli), heybeti bulunan bir şekildir. Çünkü onun evveli, tıpkı idare edilenlerin, idare eden hükümdar huzurunda duruşları gibi, Allah huzurunda bir duruştur. Sonra da, tıpkı hükümdar Önünde, hükümdarın oturtmak şerefiyle şereflendirdiği kimselerin, diz çöküp oturmaları gibi, huzur-u ilâhîde bir diz çöküştür. Çünkü kul, Allah'ın huzurunda durup, O'na medh-ü senalarda bulununca, Allah ona ikram etmiş, huzurunda oturmasına müsaade etmiş ve böylece o kimse diz çökmüş g\b\ o\ut. Bu etiz çöküşte de şöyle bir incelik vardır: Kim dünyada RabbisÎnin huzurunda böyle diz çökerse, ahirette diz çökmesi (yıkılıp kalması) söz konusu olmaz ve o kimse, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın, "Zalimleri ise orada diz üstü düşmüş bir halde bırakacağız" (Meryem, 72) buyurduğu kimselerden olmaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Şüpesiz Allah'ın zikri en büyüktür. Allah, yaptıklarınızı bilir." buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, kitabı okuma ve namazı kılma gtbi bu iki şeyden bahsedince, bu İşleri en büyük bir saygı ile yerine getirmeyi gerektiren hususu bahsederek, "Şüphesiz Allah'ın zikri en büyüktür..." yani, "Sizler, babalarınızı, atalarınızı ecdadınızı, (kahramanlarınızı), güzel şöhretleri anp zikredince, onları yâdetmiş ve ağızlarınızın-kalblerinizin dolusu ile zikretmiş Krtemış) olursunuz. Ama Allah'ın zikri (yâdı, adı), en büyüktür. Binâenaleyh bunun güzel ve en üstün bir saygı ile yapılması gerekir" demiştir. Namaz işte böyledir. Allah "Yaptıklarınızı bilir". Namaz, yaptıklarınızın en güzelidir. Binâenaleyh tazim tarzında olması gerekir.

Ayetteki, ifadesinde, kendisinden daha büyük olunanın zikre-tiş olması açısından şöyle ayrı bir incelik daha vardır: Cenâb-ı Hak, "Allah'ın falancanın zikrinden daha büyüktür" buyurmam ıştır. Çünkü "büyük"lük vasfı başkasına nisbet edilen şeyin, onunla bir nisbeti söz konusu olur. Zira, "Dağ, ■ i -_-. :an daha büyük" denilemez, ama "Bu dağ şu dağdan daha büyük" denilebilir. ■ytoce Cenâb-ı Hak, mensubu (kıyas edilecek varlığı) zikretmemiş ve sanki "Büyüklük, sadece Allah'ın zikrindedir, başkasında değil" demiştir. Bu tıpkı, «mazda, "Allahu Ekber" denilişi gibidir. Bu, "Allah'ın, başkası İçin söz konusu Onayan bir büyüklüğü var, büyüklük ancak O'na ait" demektir. [176][176]

Ehl-i Kitapla Münasebet

"İçlerinden zulmedenler müstesna olmak üzere, ehl-i kitab ile, en güzel elandan başka bir şekilde mücâdele etmeyin ve deyin ki: "Bize indirilene de, soe indirilene de İnandık. Bizim ilahımız da, sizin ilahınız da birdir. Biz, O'na teslim olanlarız, işte aynı şekilde sana da bu kitabı İndirdik. Onun için kendilerine kitab verdiklerimiz buna imân ediyorlar. Şunlardan da ona İmân edecek nice kimseler vardır. Bizim ayetlerimizi, ancak kâfirler bile bile inkâr eder."(AnkebÛt, 4*47).

Cenâb-ı Hak, müşrikleri irşadın yoluna ve irşaddan istifâde edeceklerin nasıl edeceklerini beyan edip, bundan kaçınanlardan ötürü, bir ümidsizlik meydana), (Peygamberine) ehl-i kitabı irşâd etmenin yolunu da beyân buyurarak, "Ehl-i kitab ile, en güzel olandan başka bir şekilde mücâdele etmeyin..." buyurdu. Bazı müfessirler, bundan muradın, "Zalim olanlar ve savaş açanlar müstesna, imân etmeseler bile, ehl-i kitab ile, kılıçta mücâdele etmeyin" manası olduğunu söylemişlerdir ki bu, "Onlar, küfürlerine ilâveten, zâlim olmadıkları müddetçe" demektir. Bu izahta, daha ince ve hoş şöyle bir mana daha vardır: Daha Önce de beyan ettiğimiz gibi, müşrik münker (kötü) olanı yapınca, ona lâyık olan onunla en sert bir biçimde mücâdele edip, gidişatını alabildiğine tenkid etmek ve ortaya koyduğu şüpheleri iyice zayıflatmaktır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, onlar hakkında, "(Onlar) sağırlar, dilsizler, körlerdir... "(Bakara, 18} ve "Onların, sayesinde görecekleri gözleri yoktur. Onların, sayesinde işitecekleri kulakları yoktur"{A'mf.179) vs. buyurmuştur. Ehl-i kitab ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini itiraf ve kabul dışında, birçok iyiliği yapmışlar, mesela, Allah'ın birliğini kabul etmişler, kitablar indirdiğine, peygamberler gönderdiğine ve haşre (kıyamete-dirilişe) imân etmişlerdir. Binâenaleyh onların bu iyiliklerine karşılık, onlarla önce, en güzel şekil ve usulde mücâdele olunur; Fikirleri hafife alınmaz, ataları sapık olarak nitelenmez. Ama müşrikler böyle değildir. Bu izaha göre, ayetteki, "Zulmedenler müstesna" ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s) için, bir başka güzel metodu açıklamaktadır ki o da şudur: Onlardan zâlim olanlar, yani Allah'ın, çocuğu olduğunu veya Allah'ın üç ilah'ın üçüncüsü olduğunu söylemek suretiyle, müşrik olanlar müstesna... Çünkü bunlar da münker (hoş olmayan) söz söyleme bakımından, o müşrikler gibidirler. Onlar zâlimlerdir. Zira şirk, en büyük zulümdür. O halde, bunlarla, sözlerini tenkid etmek, cahilliklerini ortaya koymak gibi, sert bir yolla mücâdele olunur. [177][177]

---

[176][176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/ 31-35

En Güzel Mücadele

Daha sonra Cenâb-ı Allah, o en güzel metodun ne olduğunu açıklayarak, onların güzelliklerini öne alarak "Deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilahımız da, sizin ilahınız da birdir. Biz O'na teslim olanlarız" buyurmuştur. Binâenaleyh bize, Allah'ın söylediğine uymak gerekir. Fakat O, "Benim peygamber olduğumu da sizin kitabınızda bildirmiştir. Öyleyse bu, zaten mevcud olan bir delil demektir." Cenâb-ı Hak bundan sonra kurallı olarak elde edilecek bir delilden bahsederek, "işte aynı şekilde sana da bu kitabı indirdik" yani "Senden öncekilere indirdiğimiz gibi, sana da indirdik" buyurmuştur ki bu bir kuraldır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Kendilerine kitap verdiklerimiz, hakkında nass bulunduğu için buna iman ediyorlar ve "Zaten onlardan böyle iman edenler de vardır" buyurmuştur. Müfessirler, bu imân edenlerin kimler olduğu hususunda değişik izahlar yapmışlardır: Bazıları, "Ayetteki "Kendilerine kitab verdiklerimiz" ile, Abdullah b. Selâm gibi, ehl-i kitabtan, peygamberimize iman edenler, "Bunlardan (şunlardan)..." ifadesi ile İse, mekkeülerden iman edenler, kastedilmiştir" derken; bazıları da, ayetteki "kitab verdiklerimiz" ifadesi ile, zaman bakımından, Hz. Muhammed (s.a.s)'den Önce yaşamış olan ehl-i kitab; "şunlardan" ifadesi ile de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ehli kitabın kastedildiğini söylemişlerdir ki bu ikinci görüş doğruya daha olandır. Çünkü ayetteki tHy> (buntar-şunlar) ifadesini, ehl-i kitab manasına daha evladır. Çünkü söz onlar hakkındadır. Burada müşriklerden mektedir. Zira bu söz, müşriklerden bahsedilmesinden ve küfürlerinde yüzünden, onlardan yüz çevrilmesinden bahsedilmesinden sonra getirilmiştir.

ı, hem akla, hem nakle, hem de emredilen en güzel mücadele biçimine M yakın ve uygun bir diğer izah da şudur: Ayetteki "Kitab verdiklerimiz..." ifadesi peygamberler kastedilmiştir. "Bunlardan" ifadesi ile de, "ehl-i kitabtan" manası tir. Bu izah, doğruya daha yakındır. Çünkü gerçekte kendilerine kitab ıiz kimseler, peygamberlerdir. Çünkü Allah kitabı, sadece peygamberlerine r. Zira O, "Bunlar, kendilerine kitab verdiklerimizde... "(En'am, 89), "Davud'a Zebur'u verdik" (Nisa. 163) ve "Bana (Allah) kitab verdi" (Meryem, 30) buyurmuştur, ayetteki, "kitab verdiklerimiz" ifadesini bu manaya alırsak, ayet tahsis (sınırlandırılmış) olmaz. Çünkü bütün peygamberler, diğer bütün •beriere inanmıştır. Fakat biz, önceki görüşte olanların söylediklerini kabul t. "kitab verdiklerimiz" ifadesiyle, Abdullah b. Selam ve onunla birlikte olan, bir iki kişi veya az sayıda kimse; "bunlardan" (şunlardan) ifadesi a» da. birinci İfadede bahsedilenlerin dışında bazı kimseler kastedilmiş olur. Fakat bu izahımıza göre ise, sözün çıkışı şöyle olur: Cenâb-ı Hak, o topluluğu iki kısma ir: Birisi, müşriklerdir. Allah Teâiâ önce bunlardan bahsetti ve bunlarla ilgili tamamladı. İkincisi ise ehl-i kitabtır. İşte Cenâb-ı Hak, bu ayetlerde şimdi bahsetmektedir. Şu an, onlardan bahsolunduğu andır. Dolayısıyla Cenâb-ı . "bunlardan" deyince, bu söz, Cenâb-ı Hakk'ın anlatmakta olduğu o ehli kitabla >ur. Fakat, "Onlar..." demiş olsaydı, bu, daha önce bahsi geçen, halleri konan, müşriklere işaret olurdu. Bu tefsire göre de, mücadele en güzel bir yapılır. Çünkü peygamberler ve imamlar hakkındaki ihtilaf ve inkâr, reislerin kratann fazileti hususundaki ihtilafa yaktn, benzer bir ihtilaftır. Binâenaleyh iki n grub, iki kralın veya reisin fazileti hususunda ihtilaf edip, bu ihtilafları bir btrleriyle neticesine götürünce, aralarını bulabilecek en kuvvetli söz, onlara "Bu iki birbirine uygun ve birbirine dostturlar. Dolayısıyla münakaşanızın manası yok" iidir. İşte burada da, Hz. Peygamber (s.a.s) "Biz, peygamberlere iman ettik. ar da bana iman ettiler. Binâenaleyh sizin, onlar hakkında taassub göstermenizin manası yok. Büyükleriniz ve âlimleriniz de bana iman etmiştir" demek istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onları, sürdürdükleri bu tavırdan vazgeçirmek İçin, ayetlerimizi, ancak kâfirler bile bile inkâr eder" yani, "Sizler, herşeye iman ama bu mesele (yani Hz.

---

[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/35-36

Muhammed (s.a.s)'e iman) hariç... Müşriklerden, birçok faziletçe temayüz ettiniz. Ama bunu inkâr ederek, onlara, katılmış :. Maksadınızı boşa çıkardınız. Çünkü bir ayeti bile inkâr eden, kâfir olur" buyumuştur. 178[178]

Resul Yazma Bilmezdi

"Sen bundan evvel ne bir kitap okumuş, ne de yazmıştın. Böyle olsaydı, bâtücılar şüpheienebihrlerdi. Hayır, O (Kur'ân), kendilerine ilim verilmiş insanların göğüslerinde bulunan, apaçık ayetlerdir. Bizim ayetlerimizi, ancak
zâlim olanlar bile bile inkâr eder."
(Ankebût, 46-49).
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sen bundan evvel ne bir kitab okumuş, ne de yazmıştın" buyurmuştur ki, bu, daha Önce gerçenlerden sonra, sırasına göre getirilmiş yeni bir mertebedir. Bu böyledir, zira mücadele eden, (yani cedelci), meselâ bir kimsenin, "Küçük kimsenin, (çocuğun) malından da zekât farzdır" demesi kabilinden, hakkında İhtilaf bulunan bir meseleyi ileri sürüp, kendisine, "Niçin?" denildiğinde de, onun, "Çünkü, onun malında nafakanın vacib olması gibi..." deyip, bu ikisi arasındaki cihet-i camiayı, müşterek noktayı zikretmemesi gibi... Binâenaleyh, şayet bu soruyu soran, sırf teşbihle yetinir ve cihet-i camiayı kendiliğinden anlarsa, tamamdır. Yok, eğer anlamaz veya sadece sırf teşbihle yetinmezse, o zaman karşı taraf cihet-İ camiayı, (müşterek noktayı) ortaya kor ve "Bu her ikisi de, ihtiyaçtan fazla olan bir maldır. Dolayısıyla, farzdır" der. İşte, burada da böyledir. Cenâb- Hak önce, "İşte sana kitab indirdik"(Antebot, 47) ifadesiyle teşbihte (kezallke) bulunmuş, daha sonra da, bu ikisi arasındaki müşterek noktayı getirmiş -ki, bu da, her ikisinin mucize oluşudur- ve şöyle demiştir: O kitabların indirilmiş olmaları, ancak mucize ile bilinmiştir. Bu Kur'ân'm yazmayan ve okumayan bir kimse tarafından ortaya konulması da, mucizenin ta kendisidir. Binâenaleyh, bu sebeple, Kur'ân'm da indirilmiş olduğu malumdur. O halde, Cenâb-t Hakk'ın, "Böyle olsaydı, bâtücılar şüphelenebilirlerdi" İfadesinde, söyle bir ince mana vardır: Bu peygamberin okuması ve yazması halinde de, bu, bu sözün (Kur'ân'ın) onun sözü olmasını gerektirmez. Çünkü, yeryüzünün bütün yazarları ve okuyucuları (kurrâ), bunu yapamazlar. Ancak, ne var ki, böyle olması halinde, batılcının şüphesinin bir bahanesi olabilir... Ama, yukardaki şekilde olması halinde, batılcının şüphesinin hiçbir bahanesi olamaz. Binâenaleyh, ayetin yukardaki ifadesi, batıtcının şüphesini daha fazla ibtat edicidir. Ayetin bu ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz şey hakkında bir şüphe içindeyseniz, onun gibi, yani Muhammed gibi, siz de tek bir sûre getirin"(Bakan.23) ve "Elif-Lâm-Mfm. Bu kitabta hiçbir şüphe yoktur" (Bakara. 1-2) ayetleri gibidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak " Hayır, o (Kur'ân), kendilerine ilim verilmiş insanların göğüslerinde bulunan, apaçık ayetlerdir" buyurmuştur ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine ilim verilmiş insanların göğüslerinde" ifadesinde, bunun, insanoğlunun uydurup ortaya koyacağı şeylerden olmayacağına bir işaret bulunmaktadır. Çünkü, zihninde, uydurularak sıraya konulmuş oir ifade bulunan kimse, "Bu, benim kalbimin ve zihnimin ürünüdür" der. Ama, o sözü başkasından alıp ezberlediğinde ise, o zaman o kimse, "O, benim kalbimde ve göğsümdedir" der. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "Kendilerine ilim verilmiş insanların göğüslerinde" buyurunca, bu, onlardan hiçkimsenin göğsünden sudur etmiş olan bir şey olmaz. Cahil bir kimseden böyle bir şeyin sudur etmesi imkânsızdır. Binâenaleyh, cahil için, göğüslerden zuhur eden bir şey söz konusu değildir. Ve onlar, bu ümmete göre müşrikler sınıfından addedilirler. Binâenaleyh, bu demektir ki Kur'ân'ın zuhuru, Allah katındandır. 179[179]

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/36-37

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/38-39

Şirk ve Zulüm

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bizim ayetlerimizi, ancak zalim olanlar bile bile inkâr eder" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada, "zalimler" Kelimesini, bundan Önceki yerde de, "kâfirin de zalim olmasına ve bu iki ifadenin arasında bir tersliğin bulunmamasına rağmen, "kâfirler" kelimesini kullanmıştır ki, bunda şöyle bir incelik bulunmaktadır: Onlara, mucize beyân edilmezden önce, "Sizin ey ehl-i kitab) müşriklere nazaran pek çok meziyetiniz vardır. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kabul etmemeniz ve böylece de kâfir olmanız suretiyle, o üstün taraflarınızı zayi etmeyiniz, boşa çıkarmayınız" denilmiştir. Dolayısıyla, burada kâfir sözünün kullanılması, onlar küfürden istinkâf ettikleri için, onları bu inkârdan men eden belfğ, müessir bir ifâde olmuş olur Ama, mucize beyan edildikten sonra, Cenâb-ı Hak onlara, yani ehl-i kitaba, "Eğer siz, bu mucizeyi inkâr ederseniz, o zaman sizin bütün peygamberlerin peygamberliklerini kabul etmemiş olmanız gerekir. Bu durumda da sizler, İşin başında, hükmen müşriklere; bu ümmete göre de, hakikaten müşriklere «atılmış olursunuz... Böylece de, zalim, yani müşrik olmuş olursunuz" demek -stemiştir ki, bu, tıpkı bizim, şirkin en büyük zulüm olduğunu açıklamamız gibidir. Binâenaleyh burada, "zalim" lafzının; orada da "kâfir" lafzının kullanılması daha olmuştur. 180[180]

Mucize Allah'ın Elindedir

"Ona Rabbinden (başkaca) ayetlerde indirilmeli değil miydi?" dediler. De ki O ayetler ancak Allah'ın nezdindedir. Ben sade, apaşikâr bir uyanayım"
(Ankebût, 50).
Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber namına getirmiş olduğu delili getirince, onların şüphelerini zikretmiştir ki, bu da, "makîsun aleyh" (kendisine kıyaslanan) ile "makîs" (kıyaslanan) arasındaki farkı belirtmek suretiyle olmuştur. Bunun üzerine o ehl-i kitab, "Ey Muhammed (s.a.s), Sen, Sana, tıpkı Musa (a.s) ve İsa (a.s)'ya indirildiği gibi, bir kitabın indirildiğini iddia ediyorsun. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Çünkü Musa (a.s)'ya. gayesinde, o kitabın Allah katından olduğunun bilinip anlaşıldığı dokuz mucize verilmişti. Halbuki onlardan hiçbiri Sana verilmemiştir" demişlerdir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, nebisini, bu şüpheye verilecek cevaplarla irşâd etti. Ki bunlardan birisi, O'nun, "O ayetler ancak Allah'ın nezdindedir" beyanıdır. Bunu şu şekilde açabiliriz: "Peygamberimiz risalet iddiasında bulunmuştur. Halbuki, bir mucizenin getirilmesi, risâletin şartından değildir. Çünkü bir peygamber, önce peygamber olarak gönderilir, böylece de Allah'a davet etmeye başlar. Sonra, eğer insanlar onun bu davetini kabul etmek hususunda duraklarlar veya ondan bir delil isterlerse, bu durumda Allah, eğer onlara acır, merhamet ederse, o kimsenin peygamber olduğunu beyan buyurur. Yok, eğer acımazsa, beyan etmez. Bu durumda da peygamber olan şahıs, "Ben şu anda bir peygamberim, ama mucize işine gelince, Allah isterse o mucizeyi getirir, istemezse indirmez" der. Bu böyledir, çünkü, Cenâb-ı Hak bir şeyi yarattığında, tıpkı insana nisbetle mekân ve yer gibi, mutlaka o şeyin ayrılmaz vasfı olan şeyi de var eder. Binâenaleyh Allah, insanı yarattığında mutlaka o insanın yaratıldığı yeri de yaratmıştır veya ikisini birden yaratmıştır. Ancak ne var ki, risâtet ve mucize böyle değildir. Binâenaleyh Allah, bir peygamber, bir elçi yaratıp, onu da peygamber kıldığında onun bir mucizenin olması ve bilinmesi, onun peygamberliğinin ayrılmaz vasfı değildir. İşte bundan dolayı, kendilerinin bir mucizesi olup olmadığı bilinmeden, Şİd (a.s), İdrls (a.s) ve Şuayb (a.s) gibi peygamberler bulunmuştur.
İmdi, eğer: "Onların peygamber olduğu biliniyordu" denilirse, biz deriz ki: Kimin peygamberliği, mucizesiz olarak sabit olmuşsa, bizim peygamberimiz de böyledir. Binâenaleyh, O'nun bu hususta herhangi bir mucizeye ihtiyacı yoktur. Çünkü O'nun

---

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/39

peygamberliği de, Hz. Musa (a.s) ve İsa (a.s)'nın beyanlarıyla bilinmiştir. Şu halde, o ehl-i kitabın, "niçin ona bir ayet indirilmedi?" şeklindeki sözlerinin batıl olduğu ortaya çıkmış olur. Bu böyledir, çünkü onlar, peygamberlikten önce bir mucizenin olmasını istemişlerdir. Halbuki, bir kimsenin peygamber olabilmesi için, bir mucize göstermesi şart değildir ki, böylece o mucize o kimsenin peygamberliğinden önce bulunmuş olsun. Onlar, şekli şöyle olan bir soru sorabilirler: "Ey peygamberlik iddiasında bulunan kimse, biz seni, ne tekzib ne de tasdik ediyoruz. Ancak ne var ki biz, Allah'ın bize, bizi yalancı peygamberi tasdik etmekten, gerçek peygamberi ise yalanlamaktan kurtaracak ve sayesinde, senin peygamber olduğunu anlayacağımız ve seni tasdik edeceğimiz bir mucizeyi ortaya koymasını istiyoruz." İşte bundan sonra, Allah'ın rahmeti gereği, bir mucize indirmesi uzak bir ihtimal değildir.

Bir diğeri ise, "Ben sâde, apaçık bir uyanayım" şeklindeki fcrtnndır Bunun manası şudur: "Mucize Allah kattndadır. İsterse onu indirir, isterse nefrrmez. Bunun benimle bir ilgisi yoktur. Ben ancak, bir uyarıcıyım ve Ben, Allah namına, herhangi bir şeye karar veremem." 181[181]

Mucize olarak Kur'an

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlann şüphelerinin yanlışlığını bir açıdan beyan edince, bir başka açıdan da beyan ederek, şöyle buyurmuştur: Farzet ki, bir peygamberin oeygamberliği hususunda bir mucizenin indirilmesi şart olsunl Ancak ne var ki, bu şart da tahakkuk etmiştir. Ki bu da, kitabın bizzat kendisindedir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak,

'Sana indirdiğimiz O kitâb -ki, devamlı olarak karşılarında okunup duruyor-ı kâfi gelmedi mi? Onda, iman edecek bir topluluk için, elbette bir ve bir öğüt vardır. De ki: Benimle sizin aranızda, Allah'ın, hakkıyla Ur olması yeter. Göklerde, yerde ne varsa, O bitir. Batûa iman ve Allah'ı fmkâr ile) kâfir olanlar (yok mu?), işte onlar, hüsrana uğrayanların ta kendileridir." (AnkebÛt, 51-62).

Cenâb-ı Hak, "Sana indirdiğimiz o kitab -ki, devamlı olarak karşılarında okunup - onlara kâfi gelmedi mi?" buyurmuştur. Yani, "Eğer bir mucizenin , peygamberlik için şart ise, bunun için tek bir mucizenin indirilmesi kâfidir. feı da indirilmiş olup, Kur'ân'ın bizzat kendisidir. Çünkü Kur'fln, açık ve devamlı bir mucizedir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Onlara kâfi gelmedi mi?" ifadesi, Kur'ân'ın, olan miktarında fevkinde olan bir mucize olduğunu ifade etmektedir. Zira bir . "Kötülük yapan için, ikram beklemesi şöyle dursun, kendisine dayak atılmaması yetmez mi?" dediğinde, O'nun bu sözü, dayak atmamanın onun için yeter de artar bir şey olduğunu ifade eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sana indirdiğimiz o kitab onlara kâfi gelmedi mi?" hitabı da, böyle bir ifadedir. Bu böyledir, zira Kur'ân-ı Kerim, şu sebeplerden dolayı, daha önce geçen, her mucizeden daha tam ve mükemmel bir mucizedir.

1) O mucizeler, tahakkuk etmiş, ama sürekli olmamıştır. Çünkü, Hz. Musa (a.s)'nın değneğinin bir ejderhaya dönüşmesinden ve Hz. İsa (a.s)'mn, Ölüteri diriltmesinden, bizim için geriye kalan bir şart yoktur. Binâenaleyh iman etmese bu tür şeylerin tahakkukunu yalanlasa, bu şeyleri o kimseye, İlahî kitab olmaksızın isbât etmek mümkün değildir. Ama Kur'ân'a gelince, bu sürekli bir mucizedir, bakîdir. Şayet O'nu, birisi inkâr edecek olsa, biz hemen O'na, "O'nun gibi bir ayet getir" deriz.

2) O değneğin bir ejderhaya dönüşmesi, bölgeseldir, bir mahalde tahakkuk etmiştir. Bu sebeple O'nu, orada bulunmayanlar görmemiştir. Kur'ân'a gelince, Doğu ve Batı'ya ulaşmış ve herkes, onu duymuştur. Burada şöyle bir incelik de vardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizeleri, mahallî değildir. Ayın yarılması hadisesi, bunlardan birisi olup, bütün yeryüzünü ilgilendiren bir hadisedir. Çünkü, ay tutulduğunda, bu tutulma işi genel olur. İşte, aynen bunun gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvveti de geneldir, bir bölgeye mahsus değildir. Zira, onun peygamber oluşundan (dünyaya gelişinde) bir tarafta Sava Gölü suyunu çekerken,

---

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/39-41

diğer tarafta Kisrâ'nın sarayları yıMmış, d\&eı yandan Rûm diyatmda da MtiaeAer yerte bir olmuştur. Bütün bunlar, O'nun peygamberliğinin umumî olduğunu anlatmak için olmuştur.
3) Bu şudur: Bu mucizenin dışında kalan mucizeler çeşitli ilâçlarla yapılmış olan bir sihirdir" diyebilir. Halbuki Kur'ân için böyle bir şey söylemesi mümkün değildir. 182[182]

Kur'ân'dakl Rahmet Vechi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunu, sayesinde gerçek peygamberi tanımaları içjn kullan hakkında rahmet olan bir mucize yaptığına dair bir işaret olsun diye "Onda elbette bir rahmet vardır" buyurmuştur. Bu böyledir, zira biz, gerçek peygamberin elinden bir mucizenin zuhur etmesinin, ilahî bir rahmet olduğunu ve onun, dilenirse ortaya konulmayacağını, böylece de insanların, doğru olan peygamberi yalanlama; yalancı peygamberleri ise tasdik etme gibi bir hata içinde bırakılacağını; çünkü, gerçek peygamberin yalancı peygamberden, mucizenin olmaması halinde ayırdedilemeyeceğini, ancak ne var ki Allah'ın istediğini yapacağım, dilediğini hükmedeceğini beyan etmiştik. Bu husus buna bir işaret olurken, Cenâb-ı Hakk'ın "bir öğüt" ifadesi de, bunun zaman devam ettiği sürece, herkesin, kendisinden Öğüt alacağı kalıcı bir mucize olduğuna bir işarettir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İman edecek bir topluluk için" buyurmuştur. Yani, "Bu rahmet mü'miniere tahsis edilmiştir. Çünkü mucize, kâfirlerin hertürlü mazeretlerini sona erdirmek ve inkârlarını sonuçsuz bırakmak için, onlara öfkelenerek olmuş olan bir hadisedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "De ki: Benimle sizin manada. Allah'ın, hakkıyla şahit olması yeter" buyurmuştur. Ki bu, "Hz. Mahammad (s.a.s)'in peygamber olduğu aşikâr olup, delilleri çok parlak olduğu halde, «M-î krtabın inatçıları onu tasdik etmeyince, tıpkı doğru söyleyen bir kimsenin yalanlayıp, bunun üzerine onun da, doğruluğu hususunda hertürlü delili getirerek, yvte de tasdik olunmayınca, bu kimsenin, "Ey inatçılar, Allah benim doğru sizin ise yaflanteytcı olduğunuzu bilyor. O, benimle sizin aranızda, dediklerim hususunda, MkÛm veren bir şahittir" demesi gibi demiştir ki, bütün bunlar, bir takrîr ve bir te'kîdi flade eden inzâr ve tehdittir. 183[183]

Allah'ın İlmi Her Şeyi Kuşatır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Kendisinin kâfi oluşunu, bütün herşeyi bilmesi ile açıklayarak "Göklerde, yerde ne varsa, o bilir" buyurmuştur. Ki burada şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ, Râ'd sûresinin sonunda, "O küfredenler şöyle der: "Sen gönderilmiş bir peygamber değilsin." Dedi ki: "Benimle aranızda şahit olarak Allah yeter ve nezdinde kitab ilmi bulunanlar da bunu {Râ'd, «j) buyurmuş, böylece burada ehl-i kitabın şehâdetini sona bırakmıştır.Halbuki, bu sûrede de, bu şehâdeti Öne almıştır. Çünkü, "Kendilerine kitab verdiklerimiz, buna iman ediyorlar. Şunlardan da, yani ehl-i kitabtan da ona iman edecek nice kimseler vardır" (Ankebût, 47) buyurmuştur. Niçin? Biz deriz ki: Râ'd suresinde, muhatap müşriklerdir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, müşrikler aleyhine, ileri dışındakilerin şehâdetiyle istidlalde bulunmuştur. Hem sonra Allah'ın şahadeti, onları susturma hususunda, Allah'ın dışındaki bir şehâdetinden daha kuvvetidir. Halbuki buradaki söz, ehl-i kitaba karşı söylenmiştir. Kişinin kendi aleyhine şahadeti ise, o şeyi kabullenmesidir ki, bu, ona göre onun nezdinde delillerin en kuvvetlisidir. Binâenaleyh, ehl-i kitab için, en lüzumlu olan şeyi basa almıştır. 184[184]

Allah'dan Başka Hersey Boş

---

[182] [182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/41-42
[183] [183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/42-43
[184] [184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/43

Daha sonra Cenâb-ı Hak, müşrikleri ve ehl-i kitabı irşâd etmedeki bu iki ayrı yolu :«s.an edince^ herikisini içine alacak genel bir beyan ve inzara başlayarak, "Batıla iman ve Allah'ı inkâr Üe kâfir olanlar (yok mu?) işte onlar hüsrana uğrayanların tâ kendileridir..." buyurmuştur. Bu, "Allah'ın dışındaki şeylere iman edenler" demektir. Çünkü, Allah'dan başkası bibidir. Zira O'ndan başka hersey, "O'nun vechi (zâtı) hariç, hersey helak olucudur" Kmm, 88) ayetinin de ifade ettiği gibi, yok olucudur. Yok olacak olan hersey de batıldır. O halde, yok olucu olan bâtıldır. Dolayısıyla Allah dışındaki hersey bâtıldır. Binâenaleyh Allah'ın dışında birşeye iman eden, bâtıla imân etmiş olur. Bu İfadeyle agffi birkaç mesele vardır: 185[185]

Birinci Mesele

Ayetteki, "İşte onlar, hüsrana uğrayanların tâ kendileridir" ifadesi, hasr manasını gerektirir, yani, "Kim bâtıla imân eder ve Allah'ı inkâj ederse, işte bu hüsrana uğramıştır. Şu halde bunlardan sadece birini yapantn hüsrana uğramaması gerekir?
Cevap: Biz diyoruz ki: Bunlardan birini yapanın, diğerini yapmamış olması imkânsızdır. Sadece Allah'dan başkasına iman etme kısmına gelince, böyle yapan, Allah'a şirk koşmuş, böylece de Allah'dan başka, Allah gibi, Allah'ı da başkası gibi kılmış olur. Fakat Allah'ın dışındaki herşey âcizdir, câhildir, mümkinü'l-vücûddur, dolayısıyla da bâtıldırlar. O halde böyle yapan, Allah'ı da böyle saymış olur. Böylece bu, Allah'ı inkâr olmuş olur. O'nu inkâr edip kâfir olana gelen kimse, "Bu âlemin mucîd (var edici) bir ilahı yoktur. Binâenaleyh âlem, kendi kendine varolmuştur" demiş olur. Böylece de, "Bu âlem vâcibü'l-vücûddur. Vâcibü'l-vücûd (varlığı zorunlu, yokluğu düşünülemez) oian ise, ilahtır" demiş olur ki, dolayısıyla "Allah'dan başkası ilahtır" demiş olur. Bu da, Allah'dan başkasını isbat ve tasdik olur. 186[186]

Te'kid Üslubu

Allah'dan başka şeye (İlah olarak) iman etmek, Allah'ı inkârdır. Dolayısıyla bâtılı tasdik eden (İlah olduğunu
söyleyen) herkes Allah'ı inkâr etmiş olur. Binâenaleyh bu atfın, bir kimsenin, "Kalk ve oturma. Bana yaklaş,
uzaklaşma" sözünde olduğu gibi, te'kid dışında bir fayda ve manası var mıdır?
Cevap: Evet. Bunda, bu te'kid dışında şöyle bir başka fayda daha vardır: Allah Teâlâ, ikinci ifadeyi birincinin çirkinliğini beyan etmek İçin getirmiştir. Bu tıpkı birisinin, bâtılı ileri sürmenin çirkinliğini ortaya koymak için,"Sen, hakkı bırakıp da bâtılı mı söylüyorsun?" demesi gibidir. 187[187]

Ehl-i Kitab Dahil mi?

Bu ifade, ehl-i kitabı da içine alır mı, yani onlar da batıla iman edip, Allah'ı inkâr edenlerden midirler? EhM Biz deriz ki: Evet. Çünkü onlara göre, bu peygamberin mucizesinin Allah katından olduğu kesin olarak bilinip, onlar bu hususta inâd edip, işi yokuşa sürerek, bite bile, "Bu, Allah'dan başkasının katındadır" deyince, bunlar, tıpkı taş atan birisini görüp, bu taşları atanın Zeyd olduğunu söyleyen kimse gibi olmuş olurlar. Bu durumda onlar o şahsın Zeyd olduğunu kesin bir ifade ile söylemişlerdir. Hatta öyle ki o şahsın kim olduğu sorulacak olsa ve "Bu adam kim?" denilecek olsa, "Zeyd" der. İşte tıpkı bunun gibi, onlarda bu mucizeyi ortaya koyanın Allah olduğunu kesin olarak bildikleri halde, "Bunu ortaya koyan Muhammed (s.a.s)'dir" dediklerinde, "Muhammed (s.a.s), Allah'dır" demiş olmaları gerekir ki işte bu bâttla

---

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/43
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/43-44
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/44

imandır. Onlar, bu mucizeyi ortaya koyanın belli bir zat yani (Allah) olduğuna kesin hükmetmelerine rağmen, "Bu mucizeyi ortaya koyan ilah değildir" dediklerinde, bu belli zâtın Allah olduğunu, fakat ilah olmadığını söylemiş olurlar ki bıı da Allah'ı bir inkârdır. Bu ayet, "Kulun fiilleri, Allah'ın yarattığı şeylerdir veya kulun kendisinin yarattığı şeylerdir" diyenler tarafından, aleyhimize delil olarak getirilemez. Çünkü bu da, tıpkı, mucizeler, Allah'ın fiili olduğu halde, ehl-i kitabın bunları başkasına nisbet etmeleri gibi, Allah'ın fiillerinin başkasına nisbet edilmesidir. Çünkü böyle diyen, fiilin kime âit olduğunu, kime nisbet edileceğini bilememiştir. Bu da tıpkı, atılan bir taş görüp, fakat atanı görmeyen, ama onu atanın Zeyd olduğunu sanan, böylece de, "Bu taşı atan ancak Zeyd'di" deyip, sonra atant görüp, Zeyd olmadığını anlayınca, artık kesin olarak, "Bu, Zeyd'dir" diyemez. Fakat atanı bizzat atanı, taş atışını görüp, bu taşı atanın Zeyd olduğunu söylediğinde, bu adamın Zeyd olduğunu söylediğin de, Bu adamın Zeyd olduğunu söyleceği kesindir. İşte ehl-kitabı n, o mucizeyi ortaya koyanın Allah olduğunu bildikleri halde, "Bu, Allah'dan değildir" dediklerinde, bu hususta muannid (inadtaşmış) olanları açısından fark ortaya çıkmış olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "tşte onlar hüsrana uğrayanların tâ kendileridir" Duyurmuştur. İşte hüsran çeşitlerinin en ilerisi de böyle olur. Çünkü sermayesini kaybeden ve bunun peşisıra istenen borçları olmayan kimsenin hali, sermayesini kaybettiği gibi, ayrıca birçok borçlan da bulunan kimsenin hâlinden daha kolaydır. BMenaleyh onlar da, Allah'dan başkasına ibadet edince, ömürlerini bu yolda harcamış ve karşılığında hicbirşey elde edememiş, ayrıca üzerlerinde, Ödemeyecekleri br zaman ve yerde, istenecek bir takım farzları yapmama borçları kalmıştır. 188[188]

Hemen Azap İstekleri

"Senden azabı çarçabuk isterler. Eğer belirlenmiş bir vakit olmasaydı o elbette onlara gelip çatmıştı. Muhakkak ki o, kendileri farkında olmayarak, onlara
ansızın gelecektir"
{Ankebût, 53).
Cenâb-ı Hak onları, önce hüsran ile uyardı. Bu da inzar çeşitlerinin en mükemmelidir. Çünkü hüsrana uğrayanın, bu zarar-ziyanı kadar fayda meydana gtfmez, aksi halde bu zarar, tam bu kadar değil, biraz aşağı olmuş otur. Meselâ birisi, bir dirhemi zâyî ettiğinde, bu bir dirhem karşılığında, yarım dirhemlik bir fayda meydana gelmesi uygun düşmez. Aksi halde bu zarar, bir dirhem değil, yarım dirhem 3muş olur. Binâenaleyh onlar da, ömür sermayeleri hususunda zarar ettiklerinde, onlann azabını hafifletecek kadar bile bir menfaat meydana gelmeyecektir. Aksi halde ömürden bu kadarına karşılık bir fayda elde edilmiş olur. Böylece bu hüsrana uğramış tamse için elim bir azab olur. Binâenaleyh ayetteki büyük bir te'kiddir. Dolayısıyla o kâfirler, böyle bir azabın söz konusu olmadığı hususundaki «asin kanaatlarını göstermek için, "Eğer bize gelecek bir azab varsa, haydi onu bize getir" demişlerdir. Cenâb-ı Allah daha, bu azabın onların İsteği üzerine gelmeyeceğini, onlann bunun gelmesi hususunda acele etmeleriyle, acele, vaktinden önce gelmeyeceğini, çünkü kendisinin bu azabı, bir hikmet ve rahmetten ötürü ertelediğini, Hakîm olduğu için hükmünün değişmeyecğini, Rahim okluğu için, Öfkelenmeyeceğini, onların kökünü, şimdi kazımayacağını bildirerek cevap vermiştir. Eğer hikmetinin gerektirdiği ve rahmetine uygun bu belirli erteleme olmasaydı, Allah için bir rahmet ve hikmetin söz konusu olmayacağını, böylece de öfkeleneceğini, değişebileceğini, onların azabın acele gelmesini isteyişlerinden müteessir olacağını, bu isteklerinden dolayı öfkelenip, bu azabı hemen verebileceğini, ama durumun böyle olmadığını, dolayısıyla onlara, istemelerine rağmen bu azabı getirmeyeceğini, bu azabtan Kendisine sığınsalar bile bu azabı onlardan defetmeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu tıpkı, "Onlar ne zaman o cehennemden, ızdırabmdan dolayı çıkmak isteseler, yine oraya döndürülürler" (Haca 22» ayetinde ifade

---

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/44-45

edildiği gibidir. 189[189]

Ansızın Gelen

Cenâb-ı Allah sonra "Muhakkak ki o, onlara ansızın gelecektir" buyurmuştur. Müfessirler bu ansızın gelecek şeyin ne olduğu hususunda şu değişik izahları yapmışlardır: Bazıları, "Onlara o azab ansızın gelir. Çünkü burada daha önce bahsedilmiş olan iki şeyden, buraya en yakını azabtır. Hem sonra onlar, azabın gelmesini istemişlerdi. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, "O, onlara ansızın gelecektir" buyurmuştur" derken; bazıları, "Onlara gelen şey eceldir. Çünkü ansızın gelen, eceldir. Fakat ecelden sonra gelen azab, artık ansızın değildir, zaten beklenmektedir" demişlerdir. Biz, azabın, veya ecelin ansızın gelmesinde şöyle bir hikmetin bulunduğunu daha önce de söylemiştik: Eğer azabın veya ecelin bize belli bir zamanı olmuş olsaydı, artık herkes, onun uzak oluşuna güvenir, vaktini bilir, böylece de ölmezden önce nasıl olsa tevbe ederim ümidi İle fasık ve fâcir (günahkâr) olurdu.
Hak Teâlâ'nın "Kendileri farkında olmayarak..." İfadesi, şu iki manaya gelebilir:
1) Bu, tıpkı birisinin, "Ben ona ansız, farkında olmadığı bir şekilde geldim" sözündeki, "farkında olmadığı bir şekil ve zamanda" ifadesinin, "ansızın" kelimesini te'kid edişi gibi ayetteki, "ansızın" kelimesini te'kid için gelmiştir.
2) Bu, müstakil bir mana ifade eden bir cümledir ve manası şöyledir: "O azab onlara ansızın gelir, onlar bu durumun hiç farkında olmazlar ve bu azabın kendilerine hiç gelmeyeceğini sanırlar." 190[190]

Muhakkak Azap

"Senden azabı çarçabuk istiyorlar. Halbuki hakikatte cehennem o kâfirleri
kuşatıp durmaktadır. O günde azab onları hem üstlerinden, hem ayakları
altından saracak. (Allah) diyecek ki: "işlemekte olduğunuzu tadın."
(Ankebût, 54-55).
Cenâb-ı Hak, bu ifadeyi, taaccüb etmeleri için kullanmıştır. Çünkü bir tokat, bir yumruk gibi az bir zarar bulunan bir azabla (cezayla) tehdid olunan bir kimse, kendinde buna tahammül edebilecek bir güç görür ise, "Allah aşkına, haydi bunu yap" der. Fakat suda boğulma veya yakılma ile tehdid olunan ve tehdid edenin sözünden caymayacak muktedir birisi olduğuna kesinkes inanan kimseye gelince, MgKmsenin aklına bu kimsenin, "Haydi bana, tehdid ettiğin o şeyi getir" diyebileceği geimez. İşte Cenâb-ı Hak burada, "Senden azabı çarçabuk istiyorlar.,." buyurmuştur. ttabuki cehennem ateşi ile olan azab onlan çepeçevre kuşatır. O halete Hak Teâlâ'nın ince, "çarçabuk istiyorlar..." demesi, o kâfirlerin böyle bir istekte bulunduklarını -aoer vermek; ikinci kez yine, "Senden azabı çarçabuk istiyorlar" buyurması ise, artardan taraf bir şaşkınlığı ifade eder.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, cehennemin onları nasıl kuşattığını, "O günde azab «■fan hem üstlerinden, hem ayaklan altından saracak" buyurarak beyan etmiştir. Sununla ilgili şöyle iki mesele vardır: 191[191]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, niçin, "sağ, sol, arka ve önlerinden" dememiş de, "üstlerinden ve altlarından" demiştir?
Cevap: Çünkü maksad, cehennem ateşinin, dünya
ateşinden ayrıldığı özelliği ortaya koymaktır. Çünkü dünya ateşi, dört taraftan kuşatır. Zira

---

[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/45-46
[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/46
[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/46-47

onun içine giren kimsenin, ateşin alevleri, arkasında, Önünde, sağında «• solunda olur. Fakat dünyada, genel olarak, üstünden ateş inmez, alt tarafından çfcmaz. Çünkü ayakların bastığı yerde, ateşin alevi kalmaz. Cehennem ateşi ise, üstten de iner, ayağın basması ile de sönmez. 192[192]

Ateşin Özelliği

Cenâb-ı Hak, bu ayette, "Ayaklarının altından" buyurduğu halde, aynı şekilde "başlarının üstünden" demiyerek,
sadece "üstlerinden" buyurmuştur. Çünkü taht (alt) kelimesini, muzafun ileyhli olarak zikretmiş, ama fevk (üst) kaimesini, böyle bir muzafun ileyh ile birlikte zikretmemiştir?
Cevap: Çünkü cehennem ateşinin inişi, ister tam tepeden otsun, ister yandan olsun, çok dikkate şayan şaşılacak birşeydir. Bundan Ötürü Cenâb-ı Hak, bu inişi, basa" has olarak zikretmemiştir. Ama ateşin ayağın bastığı yerde sönmeyip, devam etmesi ise, tek başına şaşırtıcı bir özelliktir. Çünkü, dünyada ayak tarafından bir alev otabtlir, yine bu da alt tarafadır. O halde Cenâb-ı Hak, üzerine basılması ile sönmediği için ayak altında yanan ateşi ve yine mutlak manada üstte olan enteresan ateşi zikretmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, "(Allah) diyecek ki: "İşlemekte olduğunuzu tadın." Duyurmuştur. Allah Teâlâ, onların bedenlerinin çekeceği azabı anlatınca, ruhlarının çekeceği azabı da beyan etmiştir ki bu da, Allah'ın onlara, azarlama ve rüsvay etme üslûbu ile, "Yapmış olduğunuz işlerin azabını tadın bakalım" demesidir. Bu, nüsebbebin (neticenin), sebeb yerine kullanılması üslûbu ite, mübalağa için, sanki yaptıkları şeyin kendisi imiş gibi zikretmiştir. Çünkü onların amelleri, Cenâb-ı Hakk'ın du ameli, onların azablarına sebeb kılmasından dolayı, bir sebeb olmuştur. Bu, Uanılış bakımından benzeri çok olan bir üslûptur. 193[193]

Hicrete Teşvik

"Ey iman eden kullarım, şüphesiz ki Benim arzım geniştir. O halde ancak
Bana ibadet edin"
(AnkebÛt. 56).
Bu ayetin daha önceki ayetlerle münasebetini şu şekilde izah edebiliriz: Allah Teâlâ hem müşriklerin, hem ehl-i kitabın halini ayrı ayrı ele alıp, sonra da inzâr hususunda bunları birleştirip, her ikisini de cehennemliklerden sayınca, inadlan arttı, fesadtan fazlalaştı ve mü'minlere eziyet etmede ileri gidip, onları ibadetten menettiler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, mü'minlere hitaben, "Ey iman eden kullarım, şüphesiz ki Benim arzım geniştir. O halde ancak Bana ibadet edin." demiştir. Bu, "Ey kullarım, eğer sizin, yeryüzünün bazı bölgelerinde ibadet etmeniz imkânsızlaşmış ise, oradan hicret edin. Ama Bana ibadeti kesinlikle bırakmayın" demektir. İşte bu ifade ile, dâru'l-harbte oturmanın haram, ordan çıkmanın farz olduğu anlaşılmıştır. Hatta, bir kimse oradan çıkmamak için, hanımının boş olması üzerine yemin etse bile, oradan hicret etmesi gerekir, böylece talak olacak olsa bile, orada durmaması gerekir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 194[194]

Kulluk Şerefi Mü'minlerindir

Hak Teâlâ, "Ey kullarım" ifadesi ile, kâfirler de bu ifadeye dahil olduğu halde, sadece mü'minlere hitab etmeyi murad etmiştir, niçin?
Cevap: Biz, kâfirlerin, bu ifadeye dâhil olmadıklarını söylüyoruz. Şu sebeplerden ötürü, onların bu ifadeye dahil olmadıklarını söylüyoruz:

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/47
193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/47
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/48

1) Hakkında Allah'ın "kulum" dediği kimseler üzerinde Şeytan'ın hükümranlığı (tesiri) söz konusu değildir. Bunun delili, "Kullarım özerinde senin için sulta (hükümranlık) yoktur" (Hicf, 42) ayetidir. Kâfir ise şeytanın sultası altındadır. Dolayısıyla kâfir, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey kullarım" ifadesine dahil değildir.

2) "Kullarım" diye yapılan hitab, mükelleflerin elde edeceği en şerefli bir makamdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Adem (a.s)'i yaratınca, onu üstün bir vasıf olan "hilafet" sıfatını verdi. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" (Bakara, ao) buyurmuştur. Halife, değerce insanların en büyüğü; güç bakımından da insanların en ilerisidir. İblis, bu isimden korkmamış ve çekinmemiş, aksine bu isim sebebiyle, Hz. Adem (a.s)'e saldırmış, ona düşman olmuş ve onu yenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şeytan o ikisinin (Adem ile Havva'nın) ayağını kaydırdı"iBekan, 36) buyurmuştur. Sonra, Hz. Adem (a.s)'in sâlih çocuklarından, Allah Teâlâ'nın "kullarım" dediği kimseler vardır ki şeytan onlardan geri durmuş, onların karşısında küçülmüş ve saklanmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kullarım üzerinde senin için sulta (hükümranlık) yoktur" (Hicr, 42) buyurmuştur. Zaten şeytan da, "Kulların müstesna... ben o insanların hepsini azdıracağım" (Sad, 82-83) demiştir. Böylece mükellefin, Allah'ın (gerçek) kulu olması halinde, derece bakımından yeryüzünün haSfe oluşu halinden daha üstün olduğu anlaşılır. Belki de Hz. Adem (a.s), hakkında, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz seni yeryüzünde bir halife yaptık" [$aa,2&) buyurduğu Dâvûd ıa~s) gibidir ki o, Adem (a.s) şeytanın elinden, ancak Allah Teâlâ'nın kendisine "kulum" deyip, o da Allah'a, "Ey Rabbimiz biz kendimize zulmettik" (A-nt, 23) diye nida ettiğinde ve Allah da onu bu nidası sebebiyle (peygamber olarak) seçtiğinde kurtulabilmiştir. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Kulumuz, o kuvvet sahibi Davud'u da hıhıfa"(Sad, 17] demesi gibidir.

Bu bilindiğine göre kâfir "halife" olmaya elverişli değildir. O halde daha nasıl c. hilâfetten daha büyük olan şeye yani "kulum" denilmeye layık olabilir. Şu halde Hak Teâlâ'nın "kullarım" ifadesine sadece mü'minler girer.

3) Bu hitab, mü'min için, kendi sa'yü gayreti ve Allah'ın muvaffak kılması sayesinde yapılmıştır. Çünkü Allah Teâlâ, "Bana duâ edin, ibâdet edin ki size icabet edeyim" {mü-mm, 60) buyurmuştur. O halde mü'min Rabbisine, "Ey Rabbimiz, bizi "Ka66inize iman edin diye" davet eden münâdiye kulak verdik ve böylece iman ettik" (aı-i imran, 193) diye dua eder. Allah da ona, "Ey kendi aleyhlerinde israf etmiş kutanmı, Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin"(Zümer,53) buyurarak icabet etmiştir, O halde, Allah ile kulu arasındaki ilgi, kulunun "Ya Rabbi..." demesi, Allah'ın da, "Ey kulum..." demesi ile ve kulunun duası ile pekişir. Fakat kâfir dua etmez, dolayısıyla da ona icabet olunmaz. Dolayısıyla ayetteki, "Ey kullarım" ifadesi ancak mü'minleri içine alır. 195[195]

İman Vasfını Tasrihin Sebebi

Ayetteki "Ey kullarım" ifadesi sadece mü'minleri içine aldığına göre, sıfat ancak mevsûfu temyiz etmek için
kullanılmasına rağmen, O'nun bu ifadeyi "iman eden" diye tavsif etmesinin faydası nedir? Nitekim, kâfirlerden ve cahillerden ayırmak için, "Ey mü'min olan mükellefler... Ey akıllı olan adamlar..." denilir, niçin?

Cevap: Biz diyoruz ki sıfat, sadece mevsufu ayırd etmek için, bazan da sırf onda c vasfın bulunduğunu göstermek için getirilir. Nitekim her peygamber ve her melek temiz olduğu ve ikram edilmiş olduğu halde, "ikram olunmuş peygamberler..."
tertemiz melekler..." denilmiştir. Bu ifadeler, bunlarda ikram edilme ve temiz olma = 'atının mevcud olduğunu göstermek için kullanılmıştır. Bu, bizim "Büyük Allah",
Uzun Zeyd" dememiz gib'd!:. Binâenaleyh buradaki "iman edenler" vasfı, sırf o kulların mü'min olduklarını ueyan etmek için getirilmiştir. 196[196]

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/48-49

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/49

Âbide İbâdet Emri

Onlar âbit oldukları halde, Cenâb-ı Hak onlara "Ey Kullarım" deyince, daha "Bana ibadet edin" diyerek tekrar ibadeti emretmesinin hikmeti nedir?
Cevap: Diyoruz ki bunun iki manası vardır:
a) Bu ibadet işinin sürdürülmesini istemektir. Buna göre ifade, "Ey daha önce bana ibadet eden Kimseler, gelecekte de, bundan sonra da Bana ibadet edin" demektir.
b) Bu, ibadette İhlası emretmektir ve "Ey Bana ibadet eden, İbadetini sırf benim için yap. Benden başkasına ibadet etme" demektir. 197[197]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "ancak Bana" ifadesindeki "fa" harfi, kendisinin bir şartın cevabı olduğuna delalet eder. Öyleyse o şart nedir?
Cevap: Ayetteki, "Benim arzım geniştir" İfadesi, Allah'a ibadet için bir mâniln olamayacağına bir işarettir. Sanki Allah Teâlâ böylece, "Bana ibadet etmeye bir mâni olmadığı zaman, Bana ibadet ediniz" demek istemiştir. Ayetteki "Bana ibâdet edin" ifadesinin başındaki fâ ise, muktezî(gerektireni), muktezâya (gereken)atfetmek için getirilmiştir. Bu tıpkı, "Bu âlimdir. Binâenaleyh ona ikram edin denilmesi gibidir. İşte burada da Cenâb-ı Hak kendisini, "Ancak Bana" ifadesi ile bildirip, Kendisi zâtı gereği ibadete müstehak olunca, "O halde bana ibadet edin" demiştir. 198[198]

İlahî Yardım Vadi

Allah Teâlâ'nın kulları aynı şeyi, "Ancak sana ibadet ederiz", bunun peşinden de, "Ancak senden yardım dileriz" (Fatiha) demişlerdir. Allah Teâlâ ise, kulunun "Ancak sana ibadet ederiz" seklindeki sözüne "Ancak Bana ibadet edin " diyerek muvafakat etmiş, ama kulunun "Ancak senden yardım dileriz" sözüne karşılık birşey zikretmemiştir, niçin?
Cevap: Aksine bu yardım konusu da, Hak Teâlâ'nın, "Ey kullarım..." ifadesinin zımmında vardır. Çünkü kullarım ifadesi ile zikredilenlere karşı, şeytanın tüm yolları kapalı ve tıkalı olunca, bu alabildiğine bir yardım olur. 199[199]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hak, yardımı önce zikretmiş; kul ise yardım isteme yi sona bırakmış niçin?
Cevap: Çünkü kulun yaptığı şeyler, bir gayeden ötürüdür. Bir maksaddan Ötürü yapılan her fiilin maksadı ise, idrak edilme bakımından fiilden öncedir. Zira oturma için bir ev yapanın aklına, önce oturmanın fayda ve gereği ile ilgili düşünceler gelir ve bunlar onu bu binayı yapmaya sevkeder. Fakat maksad, gerçekleşme açısından, ancak vasıta olan o fiilden sonra gelir. Binâenaleyh diyoruz ki: Kulun yardım istemesi, ibadet maksadından ötürüdür. Dolayısıyla yardım isteme işi, idrak bakımından ibadetten öncedir. Allah Teâlâ'nın fiilleri ise, böyle bir maksada mebnî değildir. Bu sebeble Cenâb-ı Hak, var oluştaki sırayı nazar-ı dikkate

---

[197][197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/49-50
[198][198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/50
[199][199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/50

almıştır. Çünkü yardım etmesi, kulun ibadetinden öncedir. 200[200]

Herkes Ölümü Tadacak

"Her can ölümü tadıcıdır. Sonra Bize döndürüleceksiniz"
(Ankebüt, 57).
Allah Teala mü'minlere, hizmet etmelerini emredince, onlara vatanlarını terketmek, kardeşlerinden çoluk-çocuklarından ayrılmak güç geldi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı anlara, uygun bulmadığınız, hoşlanmadığınız şeylerin hepsi her halükârda -a gelir. Çünkü her nefis ölümü tadıcıdır. Ölüm de, dostları birbirinden ayırır. te uygun ve evlâ olan, bu ayrılığın Allah için yapılmasıdır. Eğer böyle otursa, buna karşılık mükâfaat verir. Çünkü sizin dönüşünüz Allah'adır. Burada daha ak ve ince şöyle bir izah daha var: Allah Teâlâ şöyle demek istemiştir: Her bendinden başkasına bağlı olduğunda eninde sonunda ölecektir201[201] Sonra o :an) Allah'a döndürülür ve ölümsüzlesin Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar orada mleri dışında ölümü tadmazlar" puhan, 56) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu _ - :a. kim ölümü tadmamak istiyorsa, nefsi ile birlikte kalmasın. Çünkü nefsi tadtcıdır. Aksine kendinden başkasına bağlansın, kalsın. Bu başkası, eğer n dışında bir varlık olursa, o da ölümü tadıcıdır ve "Her can ölümü tadıcıdır" vechinden (zâtından) başka herşey helak olucudur" (Kasas eeı ayetleri), yok olmaya mahkûmdur. O halde, ancak, Allah'a bağlanmaktır ki ölümden Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bana bağlanın, nefsinize bağlanmayın. Çünkü o tadıcıdır" manasında olmak üzere, "Ancak Bana ibadet edin" buyurmuş, da, "Sonra Bize döndürüleceksiniz" yani, "Bana bağlandığınızda, artık gerçek bir ölüm değil Bana dönmedir" buyurmuştur. Bu tıpkı Allah 'nm, "Allah yolunda Öldürülenleri (gerçek) ölü sanmayın. Aksine onlar zrz- *h imrân, 189)ayeti ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Mü'minler ölmezler. Aksine bir yurddan, bir başka yurda geçerler" hadisinde ifade gibidir. Bu izaha göre de, ayetin daha Önceki ayetlerle münasebeti ortadadır. 202[202]

Mü'minlerin Mükâfaatı

"îman edip sâîih amellerde bulunanlar (var ya), Biz onları, kendileri içlerinde ebedî kalıcı olarak, altlarından nehirler akan, o cennetin yüksek mevkilerine yerleştireceğiz. Amel edenlerin mükâfaatı ne güzeldir."
(Ankebût, 58).
Cenâb-ı Hak, daha önce kâfirler için olan şeyi, "Cehennem o kâfirleri kuşatıcıdır" (Ankebût, m) diyerek beyan ettiği gibi, Kendisine döndükleri zaman mü'minler için olan mükâfaatı da açıklamıştır. Böylece kâfirler için cehennem ateşinin olmasına mukabil, mü'minler için de cennetlerin; kâfirlerin altında cehennemin olmasına mukabil, o cennetlerde altlarından nehirler akan köşklerin bulunduğunu ve kâfirlerin amellerinin karşılığını, "İşlemekte olduklarınızın (cezasını) tadın" diye beyan etmesine mukabil, "Amel edenlerin mükâfaatı ne güzeldir!" buyurarak mü'minlerin amellerinin karşılığını beyan etmiştir. Sonra bu iki ayet arasında, şu inceliklerin yer aldığı farklılıklar var:
Allah Teâlâ, kâfirlerin azabı hususunda, onların üzerinde azab yani ateş bulunduğunu belirtmiş; burada ise, mü'min üzerinde herhangi bir şeyin bulunduğundan bahsetmemiş, aksine izafetsiz (isim tamlaması olmaksızın), sadece üstte olanı zikretmiştir. Bunlar da, yüksek mevkiler ve köşklerdir. Bu böyledir, çünkü her iki ayette ele alınan maddî mükâfaat ve

---

200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/50

201[201] Matbu nüshada bu cümle şöyledir: mana müphem kalınca yazmalara başvurduk. Süleymaniye (Damad ibrahim, 139 nüshası mattnj gibi iken, Fatih, 308 nüshası az fakat Önemli bu farkla manayı tamamen değiştirmektedir, o fark f kelimesinin basındaki olumsuzluk ifadesi > kelimesinin bulunmayışıdır. Tercüme bu yazmaya yapılmıştır (Ç.)

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/51

cezadır. Fakat kâfir cehennemin en alt tabakasındadır. Böylece onun üstünde cehennemin diğer tabakaları bulunur. Mü'minler ise, "A'lâyı illiyyîn"dedirier. Binâenaleyh onların mertebelerinin yüceliğine, makamlarının yüksekliğine bir işaret olsun diye, mü'minlerin üzerinde olan birşey zikretmemiştir. Hak Teâlâ'nın "Onlar için üzerlerinde konaklar olan konaklar vardır" (Zümer, 20) ayeti, bu ayete ters düşmez. Çünkü konaklar birbiri üzerinedir, mü'minlerin üzerinde değildir. Cehennem tabakaları ise, birbiri üstünde ve dolayıst ile, bu tabakalar, alt tabakada olan kâfirlerin üzer indedirler.

b) Orada, kâfirlerin ayaklarının altında ateşin olduğundan bahsolunmuş, bu ayette ise mü'minlerin köşklerinin altında suların aktığından bahsolunmuştur. Zira ayakların tam hizasında ve ayaklara bitişik olmadığı müddetçe, mutlak olarak alta olduğunda ayaklara acı vermez. Fakat ateşin alevi altta bile olsa, ayak hizasından saptığında, yahut ayak hizasında olup, ayağa bitişik olmadığımda, aksine bir çukurda, çok altta bir yerde olduğunda da elem vermez. Suya gelince, hangi tarafta ve ne uzaklıkta olursa olsun, köşkün altında olduğunda, ondan zevk alınır. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, ateş hakkında, elem verecek şekilde olduğu için, "ayakları altında" ifadesini kullanmışhakkında da, herneşekilde olursa olsun zevk alınacağı için, "köşklerin demiştir.

c) Allah Teâlâ o ayette, o kâfirlerin kalblerine elem vermek için, emir sigası ile, " derken; burada, mü'minlerin kalblerlni ferahlandırmak için, emir sığasını an, "Amel edenlerin mükâfaatı ne güzeldir" demiştir. Çünkü emir sigası, bundan böyle, bütün ilginin koptuğuna delalet eder. Çünkü işçisine, "Al ücretini" kimsenin bu sözünden, artık onunla münasebetinin kesildiği manası anlaşılır. işçisine, "Benim yanımdaki ücretin tamdır" veya "Kazandığın ücretle aldığın ne güzeldir" dediğinde, bundan bu ücretin ancak kendisi tarafından verildiği anlaşılır. Cenâb-ı Hak da burada, "Ey işçiler, alın ücretlerinizi" dememiş; da, "Yaptıklarınızın cezasını tadın" demiştir.

İmdi eğer; "Cenâb-ı Hakk'ın, "tadın" emrinden, bir şeyin sona ereceği jına göre, bu demektir ki, kâfirlerin azabı da sona erecektir" denilirse, biz ki: Durum, hiç de böyle değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, "tadın" dediğinde bu, onlara amellerinin karşılığını verdiğine; Kendisiyle onlar arasındaki »tin sona erdiğine; ancak ne var ki bu şeyin onların üzerinde, artmaksızın imeksizin devam ettiğine delalet eder. Ama mü'mine gelince, Cenâb-ı Hak, bir şey verdiğinde o mü'mini, verdiği şeyle başbaşa bırakmaz, tam aksine, min için nimetlerini hergün artırır. Ki işte buna, Cenâb-ı Hak, "İyi iş, güzel amel ra daha güzel iyilik, bir de ziyade vardır" prum», 26) ifadesiyle işarette •ustur ki bu, "kâfirin başına gelen, artmaksızın devam eder. Mü'mine ulaşan ise, kesintisiz olarak artacaktır..." demektir. Ebedî kalma meselesine gelince, Canâb-ı Hak her ne kadar bu hususu kâfir hakkında zikretmemiş ise de, ancak ne ki bu, diğer naslarla bilinen bir husustur. [203][203]

Sabır ve Tevekkül

"Ki onlar sabretmişlerdir ve yalnız Rabierine güvenip dayanmaktadırlar"
(Ankebût, 59).

Cenâb-ı Hak bu ayette, sabır ve tevekkül gibi iki şeyden bahsetmiştir. Çünkü »man, geçmiş, hal ve istikbal olmak üzere, üçe ayrılır. Ancak ne var ki geçmişi telafi yeniden elde etmek, mümkün değildir ve kula, geçmişe ait bir şeyi emretmek söz konusu olamaz. Geriye, hal kalmıştır ki, buna uygun olansa sabırdır; bir de kalmıştır ki, buna uygun olan da tevekküldür. O halde bu demektir ki, kişi, •ndisine o anda İsabet eden eziyyetlere karşı sabreder, gelecekte muhtaç olacağı yytor hususunda ise, tevekkül eder.

Bil ki sabır ve tevekkül, ancak Allah'ı ve Allah'ın dışında kalanları bilmekle elde edilecek olan iki sıfattır. Binaenaleyh, kim Allah'ın dışında kalanları bilir ve tanırsa, onların, günün birinde yok olacağını da bilir... Dolayısıyla, ona karşı sabretmesi kolaylaşır. Çünkü, yok olan şeylere karşı sabretmek, kolaydır. Allah bildiğinde ise, O'nun, kendisine her türlü rızkı veren bir Bak?

---

[203][203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/52-53

olduğunu bilir ve anlar. Şayet herhangi bir şeyi elde edememişse, o kimse, Hayy olan bir Bakî'ye, Allah'a tevekkül eder. Demek ki bu arada, sabır ve tevekkülden bahsetmek, son derece yerinde olmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey kullarım..." (Antebût $6) ifadesi, Kendisine ibadet etmeye bir maniin bulunmadığını; bu hususta herhangi bir mıntıkada eziyyet gören kimsenin, buradan çıkmasının gerektiğini beyan etmek için getirilmiştir. O halde bu demektir ki insanlar, iki kısımdırlar: Hicret etmeye muktedir olan, Rabbine tevekkül eden, vatanlarını terkedip eş ve dostlarından ayrılanlar. Diğeri ise, sıkıntılara katlanan, ama bu arada, Allah'a ibadet etmeyi de sürdüren, fakat hicret etmekten aciz olanlar.... 204[204]

Rızık Allah'a Aittir

"Nice canlı mahlûk vardır ki rızkını kendisi taşımıyor. Onu da, sizi de Allah nzıklandmyor. O, hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir."
(Ankebut, 60).
Cenâb-ı Hak, sabredenlerden ve Rablerine tevekkül edenlerden bahsedince, kişinin tevekkül etmesine yardımcı olan hususa da yer vermiştir ki, bu da, yarını için hiçbirşey biriktirmeyen ve kendisine her gün rızkı bolca getirilen canlıların durumunun beyan edilmesidir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır. 205[205]

Birinci Mesele

Ayetteki keeyyin kelimesinin, sadece dört değişik kullanılışı vardır. Bunlar: keeyyin, kâinin, keyyln q vezninde) ve keyy (vezninde) telaffuzlarıdır. Bunlar içinde sadece keeyyin ilk İbn Keslr'e ait kâinin kıraatleri vardır. 206[206]

Keeyyin Kelimesi

kelimesi teşbîh kâhf ile, ve gibi kullanılan, (eyyun) kelimesinden meydana gelmiştir. Bu ikisi bir araya gelerek terkîb oluşturmuşlar ve mürekkeb halleri (kem-nice)... manasında kullanılmıştır. Bu kelime, mürekkeb olan ile olmayanın arasını belirlemek için, nûn ile yazılmıştır. Çünkü (keeyyin) kelimesi, mürekkeb olmaksızın kullanılır Bu tıpkı, bir kimsenin, "Öyle bir adam gördüm ki, bu öyle rastgele bir adam değildir" demesi gibidir. Bazan muzâfun ileyh hazfedilir de, denilir. {Yani, ijfe kelimesi olmaksızın...)
Bu durumda da kelimesi mürekkeb değildir; çünkü burada kelimesi mürekkeb olmuş olsaydı, tıpkı aradaki farkı belirtmek için, (Ma'dîkeribe) ile (Ba'lebekke) kelimesinin bitişik olarak ve İle arasını ayırmak için kelimesinin ha ile yazılması gibi, nün ile yazılması gerekirdi. 207[207]

Üçüncü Mesele

Kem (nice) manasında olan kelimesi mln ile çok ender kullanılır. Kem kelimesi de genellikle min'siz kullanılır.
Nitekim Arapça'da ve (Nice adam) denilir. Bu böyledir, zira biz, kem manasına olan keyyin kelimesi ile mürekkeb olmayan keeyyin kelimesi arasındaki farkı beyan etmiştik. Zira, kelimesi mürekkeb otmadığı zaman, kendisinden sonra mln'in getirilmesi caiz değildir. Zira, denilmez. Halbuki kem manasında olan ve terkib teşkil etmiş olan Jf 'de ise, nûn'un getirilmesi caizdir. Böylece, işte bu şekilde ikisi arasındaki fark belirtilmiş olur. 208[208]

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/53-54
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/54
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/54
207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/54-55
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/55

Rezzak Allandır

Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Bu ifadeye, zayıf olduğu için rızkını taşryamaz, manası verilmiştir. Yine, bunların, bit, pire, kurtçuk v.s. gibi hayvanlar olduğu da ileri sürülmüştür. Ayetteki bu ifadeye, rızkını toplayamaz, bihktiremez, -anası da verilmiştir. Cenâb-ı Hak, kıyas yoluyla "Onu da sizi de Ab/ı rızıklandınyor" buyurmuştur. Yani, "Onların rızkının da Allah'tan olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Aynen bunun gibi, sizi de Atlah rızıklandınyor. O halde siz de tavekkül ediniz" demektir.

İmdi, eğer biri çıkıp da dese ki: "Canlıları rızıklandıranın Allah olduğunu kim aöyteyebilir? Tam aksine, çöllerdeki bitkiler onların rızıklandırması için yeter sebeptir. Canlılar onlara doğru koşar da, böylece de onları otlar..." derse, biz deriz ki: Canlıları AJtah'ın rızıklan d irdiğinin delili, rızka, rızıklanana ve bu ikisinin toplamına nazarla üç yöndendir.

Rızka itibarla bunun deliline gelince, Allah Teâlâ şayet o bitkileri yaratmamış olsaydı, o zaman canlılar için bir rızık olmazdı. Rızıklanana nazarla bunun deliline grtnce, gıda alma işi, sırf o şeyleri yutmakla olmaz. Tam aksine, o yenilen şeylerin mutlaka, meselâ otun kemik, yağ ve et gibi şeylere dönüşebilmesi için, o canlının jzuvtarıyla mutlaka münasebet kurabilmesi gerekir. Bu ise, ancak Allah'ın hikmeti «e olan bir husustur. Çünkü Cenâb-ı Hak o canlıda cazibe, tutma, hazmetme ve atıcı, def edici, v.s. kuvvetleri yaratmıştır. Sırf Allah'ın kudreti ve iradesi dikkate alındığında Ne bu demektir ki onları rızıklandıran Allah'dır.

Her ikisine itibarla bunun deliline gelince, şunu deriz: Şayet Cenâb-ı Hak o canlıları, onun kokusunu tanlyabilmeleri için gıdaları olan o şeylere iletmemiş olsaydı, o canlı için bir gıdalanma söz konusu olamazdı. Baksana, hayvanlardan herhangi bir gıda çeşidini tanımayanlar vardır. Öyle ki, onun ağzına, tadını alması için o şey zorta konulur da, artık bundan sonra ancak onu yiyebilir. Çünkü, çoğu kez deve ne mayayı, ne de arpayı tanımaz. Ona iki veya üç defa bunlar yedirildiğinde o bunu tanır ve artık bundan sonra onu yemeğe başlar. 209[209]

Tevekkülde Hayvan ve İnsan

Buna göre şayet birisi, "İnsan, tevekkülü gerektiren şeyler hususunda nasıl hayvanlara kıyaslanabilir? Halbuki, hayvanın rızkına ilişilmez. O ondan bu gün bir şey yeyip, geriye birşey bıraktığında, ertesi gün, onu, kimsenin eli ona dokunmamış olduğu halde bulur. İnsan ise, bu gün o şeyi almazsa, ertesi gün ona bir şey kalmaz. Hem insanın ihtiyaçları pekçoktur; çünkü o, pekçok çeşit giyim eşyasına ve yiyecek türüne muhtaçtır. Hayvanlarsa böyle değildir. Yine, hayvanların yiyecekleri hazırlanmıştır. İnsanların yiyecekleri ise, ekip biçme, öğütüp ekmek yapma, v.b. birtakım sıkıntılara katlanmayı gerektirir. Binâenaleyh, şayet insan, o azığını, kendisine ihtiyaç duymadan önce bulundurmazsa, onu, kendisine ihtiyaç duyduğu zaman bulamaz. Şimdi biz, kişinin, günü gelmezden önce ihtiyaçlarını tedarik etmesinin, onun tevekkülüne zarar verdiğini söylemiyoruz. Tam aksine bazan, ekip biçip o kimse Allah'a tevekkül etmiş, namaz kılan ise, tevekkül etmemiş olabilir. Çünkü, ekip biçen kimse, Allah'a dayanır. Onun Allah hakkındaki inancı şöyledir: Eğer Allah isterse, ekip biçmeden de nzıklandırır. Eğer isterse, bu ekilen ve biçilen şeylerden de Nzıklandırmaz. Binâenaleyh o çalışır, ama kalbi hep Allah iledir. Ve bir kimse, gerçek anlamda tevekkül etmiştir. Ama, namaz kılan kimsenin kalbi ise, (bazan) Zeyd'in ve Amr'ın elinde olan şeylerledir. Bu durumda tevekkül etmemiştir.

Bu soruyu soranın, "insanın ihtiyaçları pekçoktur" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Onun kazanç yolları da pekçoktur. Çünkü o, meselâ terzi ve dokumacı gibi, eliyle; postacı v.s. gibi ayağıyla; bağbekçisi gibi, gözüyle; deve sürücüsü ve tellal gibi, lisanıyla; mühendis ve tacir gibi, anlayışıyla; doktor ve fakîh gibi, ilmiyle ve hamal ve nakliyatçılar gibi, bedeninin

---

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/55-56

kuvvetiyle... kazanç elde edebilir. Hayvanın ise böylesi kazanç yolları bulunmaz. Binâenaleyh, insanın yarın veya yarından sonra muhtaç olduğu o yufkayı, bu kadar kazanç yollan olduğu halde, Allah'ın rızık olarak ona nasib etmemesi uzak bir şeydir. O halde insanın, daha çok tevekkül etmesi gerekir... iken Allah Teâlâ, insanı, kendisine rızkının ve rızık sebeplerinin gelebileceği bir biçimde yaratmıştır. Çünkü Allah insanı, dünyayı mamur kılmaya kabiliyetli yapmıştır. Ve o dünyayı, istese de istemese de, o kimsenin mülkü olabilecek biçimde yaratmıştır. Öyle ki, enânun (davar, sığır ve devenin) yavruları, ağaçların meyveleri, sahibi bunları istemese dahi, onun müfküne girer. Bir nesil öldüğünde bu şeyler, diğerleri ister kabul etsinler, isterse etmesinler, zorla diğerlerine geçer. Halbuki, havyanın durumu hiç de böyle değildir. Çünkü, hayvana o rızkı gelmezse, gelmez. O halde, insanın, tevekkül etmesi, akla, hayvanın tevekkül etmesinden daha yatkın olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir" buyurmuştur. Yani, "Siz rızkınızı istediğinizde, O, bihakkın duyar; duyar da icabet eder; sustuğunuzda ise, bihakkın bilir, sizin ihtiyaçlarınız ve ihtiyaçlarınızın miktarı O'na gizli ve saklı değildir" demektir. 210[210]

Müşrik Yaratıcıyı İkrar Eder

Celalim hakkı için, "gökleri, o yeri kim yarattı? Güneşi, ayı kim mûsahhar kadı?" diye sorarsan, mutlaka, "Allah" derler. O halde daha nasıl çevrilip
döndürülüyorlar!"
(Ankebut, 61).
Diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, durumu, müşriklere hitaben, orada beyan edip, fakat anlar bundan faydalanmayarak ondan yüz çevirip, böylece bu orada mü'minlere de, "Ey iman eden kullarım" (Ankebut, 56) ifadesiyle, hitabta bulunup, onlarla alâkalı -Ok-mteri tamamlayınca, mü'minlerle birlikte işittirmek suretiyle müşrikler için bir sayılabilecek şeylere de yer vermiştir ki, bu son derece güzeldir. Çünkü, bir efendinin iki kölesi veya bir babanın iki çocuğu olur, bunlardan birisi akıllı, birisi de olursa, önce yaramaza nasihat etmeye başlar. Eğer o sözlerini dinlemezse, yüz çevirip, akıllıya dönerek, "Bu, hitap edilmeye değmez. O halde, sen dinle, kulak ver. Bu yaramaz gibi olma!" der. Böylece onun bu sözü, akıllı olan için fer nasihat, yaramaz olan için bir caydırıcılığı ihtiva eder. Çünkü onun, "Bu, hitab atianeye değmez" şeklindeki sözü, yaramazın gönlünde bir bozukluk meydana aaarir Daha sonra baba, uslu çocukla konuşurken, yaramazın duyacağı bir biçimde, Kendisine şaşılan bu kardeşin var ya; o, yaptığının kötülüğünü biliyor, yanlışı ahudan seçebiliyor, doğruluk ve felah yolunu biliyor, fakat hep bunlann aksini yapyor" dediğinde, onun bu sözü de o yaramazı kurtuluş yoluna sevkedici, yanlıştan Koyucu olur. İşte, aynen bunun gibi Allah, onlara şaşıran mü'mine "Şayet onlara, rî ve yeri kim yarattı?" diye sorsan onlar, "Hiç şüphesiz Allah der" derler, ama de iman etmezler" şeklinde hitap etmiştir.
Ayette, bir takım incelikler bulunmaktadır.
1) Allah, gökler ve yer için, yaratma fiilini; güneş ve ay için de mûsahhar kılma
Kullanmıştır .Zira, güneşin ve ayın, sadece yaratılmış olmaları hikmet sayılmaz. 5lt*ü güneş, şayet, hareket etmeyen bir biçimde bir yerde duracak bir vaziyette i = mış olsaydı, ne gece-gündüz, ne de yaz kış meydana gelirdi. Binâenaleyh, Maaat, onları hareket ettirmelerinde ve mûsahhar kılınmaJarındadır.
2) Bu incelik de, teshir lafzının kullanılmış olmasıdır. Zira hareket ettirme fiili, iadece harekete delâlet eder. Halbuki, sırf hareket yeterli değildir. Zira güneş, şayet Hto hareketimiz gibi hareket edecek olsaydı, yörüngesini binlerce yılda halsdemezdi. O halde, güneş İle ayın mûsahhar kılınmalarından hikmet, o ikisinin, Manın nefes alıp vereceği bir zamanın içinde binlerce kilometre yol almalarıdır. Sonra Senâb-ı Hak güneş ve ay için tek bir hareket yaratmamış, tam aksine pekçok hareket •ermiştir. Bunlardan biri, güneşin, her gün ve gecede bir defa doğudan batıya doğru hareketidir. Diğeri İse, batıdan doğuya doğru olan

---

[210] 210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/56

hareketidir. Bunun delili, ayın, batı tarafında güneşe belli bir uzaklıkta görünmesidir. Daha sonra da, ayın ortalarına doğru, güneşin karşısında görülebilmesi için, oradan doğru uzaklaşır. Bu durumda güneş, batı ufkunda; ay ise, doğu ufkundadır. Diğer bir hareket de, yüksektik hareketi ile aydaki hilalleşme ve bedir haline gelme hareketidir. Batıdan doğuya doğru hareket olmasaydı, mevsimler meydana gelemezdi.

Bil kî, gök bilimcileri, "Güneş, yörüngesine oturmuştur. Yörünge onun hareketini yaptırmaktadır" demişlerdir, ama zahirden yana olan müfessirter bunu kabul etmemişlerdir. Biz ise, astronomlar bunun tabiat gereği olduğunu söylemedikleri müddetçe, bunun uzak bir ihtimal olmadığını belirtmek isteriz. Çünkü Allah, fâit-i muhtardır; isterse, yörünge hareket etmeksizin, ay ile güneşi yörüngesinde hareket ettirir, isterse, ay ile güneş hareket etmedikleri halde, onları, yörüngelerini hareket ettirmek suretiyle hareket ettirir. Bu hususta, kesin ya da zahir (açık) bir nas yoktur. Biz bu konunun tamamını Cenâb-ı Hakk'ın, (Yasin, 40) ayetinin tefsirinde zikredeceğiz.

3) Allah, burada iki şeyden bahsetmiştir. Bunlardan birisi, göklerin ve yerin yaratılması, diğeri ise, güneşin ve ayın müsahhar kılınmasıdır. Çünkü, îcâd (yoktan var etme), bazan zât, bazan da sıfatlar için olur. O halde, "göklerin ve yerin yaratılması" ifadesi, zatların icadına; güneşin ve ayın müsahhar kılınması da, sıfatların icadına bir İşarettir ki, bu sıfatlar da, onların hareketleri vs.dir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, her iki taraftan ötürü iki misâl getirmiş gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Onlar buna inanmıyorlar; o halde daha nasıl, ululuğu malûm olanın, hizmet edilmesi gerektiği ortada iken, Allah'a ibadet etmekten yüz çeviriyorlar? Çünkü, gökleri ve yeri yaratanın ululuğu üstünde başka bir azamet; cansızların önemsizliği ve değersizliği üzerinde de başka bir önemsizlik düşünülemez. Zira, cansızlar, canlılardan; canlılar, insanlardan ve insanlar da gökferdekilerden daha aşağıdırlar. O halde daha nasıl onlar, varlıkların en büyüğüne ibadet etmeyi bırakıp da, varlıklarının en düşüğüne ibadet etmekle meşgul olurlar?" demektir. 211[211]

Rızkın Bolluğu ve Darlığı

"Allah, kullarından kimi dilerse onun rızkını yayar (genişletir). Onu kısar da. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir..." (Ankebut, 62).

Cenab-ı Hak, yaratma işini izah edince, rızıktan bahsetmiştir. Çünkü, mahlukatın kemali, onun beka ve hayatı iledir. İnsanın bekası da, rızkı iledir. Bu sebeple Cenab-ı Hak şöyle demek istemiştir: Mabud, ya ibadete müstehak olduğu için ibadet olunur; halbuki putlar böyle değildir. Allah ise, ibadete müstehaktır… Ya, şanı yüce olduğu için ibadet olunur. Gökleri yaratan Allah'ın şanı yüce, burhanı ve hücceti de aşikardır. Binaenaleyh ibadet, ancak O'na mahsustur. Ya da, ihsan ve lütfun sahibi ve velisi olduğu için ibadete mahsustur. Allah, mahlukata rızık verir. İyilikteki üstünlük, ihsan , fazl ve lutuf ancak O'na aittir. Binaenaleyh, işte bu açıdan da ibadet de O'na mahsustur. O halde, Cenab-ı Hakk'ın *"Kimi dilerse"* ifadesi, ihsanın mükemmelliğine bir işarettir. Bu böyledir, zira hükümdar malını infakla görevli olana, herhangi bir şahsa bir şey vermesini emredip, o da ona onu verdiğinde, alan kimse veren kimseye, fazla bir nimet borcu hissetmez. Çünkü alan kimse, "Bu, adamın kendi isteğiyle değil, ancak o hükümdarın emriyle olan bir şeydir" der. Ama o hükümdarın adına hareket eden o adam, kendisine o hükümdarın, "istersen, bu kişiye birşeyler ver, istemezsen verme" demek suretiyle, irade ve ihtiyar sahibi kılınmış olsaydı ve bu durumda da, o adama birşeyler vermiş olsaydı, o zaman alan kimsenin veren kimseye karşı az değil de pekçok minnet borcu olmuş olurdu. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak, sanki şöyle demek istemiştir: "Rızkınız, bendendir ve Benim meşietim iledir. O halde bu, tam ve eksiksiz bir şükrü gerektiren bir iyiliktir, ihsandır. "Onu kısar da" buyruğu, "isterse o rızkı, dilediği kimseler için daraltır, kısar" demektir.

211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/57-58

Daha sonra Cenab-ı Hak "Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir..." buyurmuştur ki, bu, "ihtiyaçların ve rızıkların miktarlarını bilendir" demektir. Bu ifadede, "bilme" maddesinin kullanılmasının, şöylece birkaç inceliği bulunur:

1) Tam bir meşiet sahibi olan rızıklandırıcı zat, Kulunu ihtiyaç içinde görüp de aç olduğunu bildiğinde, onun rızkını ertelemez. Rızkı veren, rızkı ise ancak meşietinin geçerliliğindeki yetersizliğinden dolayı erteler... Bu, mesela, henüz yemek pişmeden, yalnız kulun açlığını bilmeksizin, yedirmek içirmek isteyen bir hükümdarın durumu gibidir.

2) Allah ilim maddesini zikretmek suretiyle, uluhiyyet sıfatları olan sıfatları da zikretmiştir. Ki bu uluhiyyet sıfatlarını inkar eden, kafir olur. Bunlar, hayat, kudret, irade ve ilim sıfatları olmak üzere dörttür. Semi', basar ve Cenab-ı Hakkın zâtıyla kaim olan kelam sıfatına gelince, bunları inkar edenler kafir değil, biddat ehli sayılırlar. Cenâb-ı Hak bu beyanında, o dört sıfatı tastaman etmiştir. Çünkü O'nun *"Gökleri ve yeri yarattı."* (Ankebut, 29/31) buyruğu, kudretinin mükemmelliğine, "Kimi dilerse, onun rızkını yayar." buyruğu, meşiet ve iradesinin geçerliliğine ve "Şüphesiz ki Allah herşeyi hakkıyla bilendir" buyruğu da; ilminin şumulune bir işarettir. Kadir, irade sahibi ve alim bir varlık ise, ancak Hayy (ezeli-ebedi hayat sahibi) olarak düşünülebilir. 212[212]

Yağmur İndirip Yeşerten O'dur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah rızkım ... yayar, bolca verir" deyince, kulların bunu itiraf ettiklerini de belirterek,

"Onlara, "Gökten su indirip onunla yeri, ölümünün ardından, canlandıran kimdir?" diye sorarsan, "Elbette Allah" derler. De ki: "Hamd Allah'a mahsustur." Fakat onların çoğu aklını kullanmazlar"

(Ankebût, 63)

Yani, "Bu, rızkın sahibidir. Sebebi yaratan, müsebbebin, (neticenin) de yaratıcısıdır. O halde rızık, Allah'tandır" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "De ki: "Hamd Allah'a mahsustur" buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bu İfade, söz esnasında söylenen bir cümte-i itiraziyyedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah, onunla yeri, ölümünün ardından canlandırdı. Ama onların çoğu aktım kullanmazlar" demiş, işte bu sözün arasında da, nimeti hatırlatmak için, "Hamd Allah'a mahsustur" cümlesine yer vermiştir. Bu tıpkı bir kimsenin "Allah seni de ulaştırsın, seksene varmış kimsenin kulakları, bir tercümana ihtiyaç hissettirir..." demesi gibidir.

2) Bu ifadenin de, cümle-i itiraziyye değil, diğer ifadelerle birlikte zikredilmiş bir kelam olması. Yani çünkü onlar, bunun Allah'tan olduğunu biliyor, itiraf ediyor, ama bildikleriyle amel etmiyorlar. Sen ise, Ey Muhammed (s.a.s), biliyor ve bildiğinle amel ediyorsun. Seni tasdik edenler de böyledir O halde, "Allah'a hamdotsun" de. Halbuki onların ekserisi, bütün hamdin Allah'a ait olduğunu akledemezler, böylece de, Allah'tan olan o nimete mukabil, Allah'tan başkasına hamdederler" demektir.

3) Bununla şu kastedilmiştir: Onlar, bütün bunların, Allah'tan olduğunu söylüyor, ama bunun yanısıra da Allah'tan başkasının ulûhiyyetini iddia ediyorlar. Böylece onların sözlerinin çelişkisi ve tuttuktan yolun tutarsızlığı, ortaya çıkmış oluyor. O halde Sen, onların çelişkilerinin ortaya çıkmasından dolayı, "Hamd, Allah'a mahsustur" de. Çünkü onların ekserisi, bu çelişkiyi ya da bu çelişkinin yanlışlığını akledemezler. 213[213]

Halis Hayat Cennette

"Bu dünya hayatı bir eğlenceden, bir oyundan başka (şey) değildir. Âhfret yurdu (na gelince),

---

212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/58-59

213[213] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/60

şüphe yok ki o, hayatın ta kendisidir. (Bunu) bilmiş olsalardı!..." (Ankebût, 64).
Cenâb-ı Hak onların, Kendisinin yaratıcı ve Rezzâk olduğunu itiraf ettiklerini, fakat ibadet etmediklerini, ibâdeti, ancak dünya hayatının zinetinden dolayı terkettiklerini beyan buyurunca, onların kendisine yöneldikleri şeyin değersiz olup bir kıymet ifade etmediğini, beyan buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 214[214]

Lehv ve La'ıb Farkı

Bu iki şeyden birinin diğerine atfedilebilmesi için, "lehv" ile "la'ıb" arasındaki fark nedir?
Cevap: Biz deriz ki: Bu iki şey arasındaki fark, şu iki
yöndendir:
1) Farzedelim ki, her şey kişiyi meşgul eder. Mükellef, bir şeye yöneldiğinde, onun, o şeyin dışında kalanlardan yüzçevirmiş olması gerekir. Çünkü, bir işin diğer bir İşi yapmaktan kendisini alıkoymadığı zât, sadece Allah'dır. Binâenaleyh, geçici ve önemsiz bir lezzetten dolayı, batıla yönelen kimsenin, hakdan yüz çevirmiş olması gerekir. O halde bu demektir ki, batıla yönelmek, "la'ıb"; haktan yüz çevirme ise, ■ iehv"dir. O halde dünya bir oyundur. Yani, batıla yönelmedir; bir iehvdir, yani, hakdan yüz çevirmedir.
2) Bir şeyle meşgul olan, onunla meşgul olabilmesi için, hiç şüphesiz onu başkasına tercih eder. Bu tercih etme işi ya, o kimsenin, "Bunu öne alıyorum, diğerini ise daha sonra yapacağım" demek suretiyle takdîm (öne alma) şeklinde olur; yahutta tamamiyle o işe dalıp, başkasından da bütünüyle yüzçevirmekle olur. İşte bunlardan birincisi oyun; ikincisi ise İehvdir, eğlencedir, meşgaledir. Bunun delili şudur: örfte, satranç, güvercin uçurma, v.b. şeyler, eğlence aletleri olarak isimlendirilmezler. Halbuki ûd ve diğer yaylı sazlar ise, eğlence aletleri olarak isimlendirilirler. Çünkü bunlar, insanı, o anda kendilerinde hasıl olan lezzetten dolayı, başka şeylerden alıkor. O halde dünya, bazıları için meşgul olduğu ve, "Bu meşguliyetinin yanısıra, İbâdet ve ahiretiml© de meşgul oluyorum" dediği için, oyun; diğer bazıları için de, o İşe tamamiyle dalarak ahireti büsbütün unuttuğu için, bir lehvdir, eğlencedir. 215[215]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak En'âm sûresinde, (En'am.az), burada ise buyurmuştur. Niçin?
Cevap: Çünkü burada, daha Önce zikredilen dünya durumudur. Çünkü Cenâb-ı Hak, ifâdesinden önce), "Ölümünün ardından onunla yeri canlandırdı"(Ankebot,63) buyurmuştur. Halbuki En'âm'da, daha önce ele alınan, ahirettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onlar yüklerini arkalarına yüklenerek, demişler ki: "Orada yaptığımız taksirlerden dolayı eyvah bize! Dikkat edin, ne kötüdür o yüklenip taşıyacaktan şeyler!" (En'âm, si) buyurmuştur. O halde bu demektir ki bu vakitte (ahirette), dünya onlann hatırlarında değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, değil de, buyurmuştur. 216[216]

Sıralama Farkının İzahı

Cenâb-ı Hak orada, burada ise buyurmuştur. Niçin?
Cevap: Orada daha önce bahsedilen şey, ahiret hayatıyla
onların üzüntü ve nedametlerini ortaya koymuşlardır. O halde o vakitte kişinin dünya hayatına gömülmesi, uzak bir şeydir. Sadece dünya ile meşgûliyyet söz konusudur. Bu sebeple daha uzak olanı sonraya bırakmıştır. Ama burada ise, daha önce bahsedilen dünyadır. Meğer ki onu, gömülmekten engelleyen bir mani bulunsun. Bu durumda o, onunla,

---

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/61
215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/61
216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/61-62

gömülme olmaksızın meşgul olur. Meğer ki onu koruyan bir kuvvet olsun, bu durumda o, onunla hiç meşgul olmaz. Binâenaleyh burada gömülme, ademinden daha yakın bir durum olduğundan, "lehv" öne alınmıştır. 217[217]

Cennetin Farklı Vasıfları

Cenâb-ı Hak orada (En'âm, 32) buyurmuş, burada ise buyurmuştur. Niçin? Cevap: Oradaki durum, nedametin ortaya konulması
durumu olunca, mükellef, kuvvetli bir caydırıcıya muhtaç değildir. İşte bu sebeple, "Ahiret yurdu daha hayırlıdır"buyurmuştur. Halbuki buradaki durum, dünya ile meşgul olma durumu olunca, mükellef daha kuvvetli bir caydırmaya muhtaçtır. İşte bu sebeple de Cenâb-ı Hak, "Ahiret hayatının dışında, (hakiki manada) hiçbir hayat yoktur" buyurmuştur. Bu tıpkı bir insana, iki şey sunulup, böylece o, bunlardan birisi hakkında, "Bu, ondan daha iyidir" dediğinde, bu iş, sadece bir tercih olmuş olur. Ama o, "Bu, güzeldir, iyidir; beriki ise hiçbir şey değildir" dediğinde, bu, alabildiğince bir tercih olmuş olur. işte Cenâb-ı Hak, burada da, mükellef o dünyaya batıp gittiği için, daha müessir ve etkili bir ifade kullanmıştır... 218[218]

Dünya Kâfirin Cenneti

Cenâb-ı Hak, "Ahiret yurdu daha hayırlıdır" <En'am, 32) buyurmuştur. Burada İse, "Şüphe yok ki o hayatın tâ
kendisidir" buyurmuştur. Çünkü ahiret, sadece müttakiler için hayırlıdır. Ama kâfire gelince, dünya onun cennetidir. O hakle dünya kâfir için ahiretten daha hayırlıdır. Ama ahiretin, ebedî hayatın devam
ettiği bir yurt olmasına gelince, bu sadece belli bir gurup için değil, herkes için böyledir. 219[219]

Hayavan Kelimesi

Hayavan: Büyüme ve idrâk kabiliyeti olan varlığa denilirken nasıl olupda bu vasıf ahiret yurdu hakkında kullanılmıştır?
Cevap: "Hayavân" tıpkı, "hayat" gibi, "hayye" (canlı oldu) fiilinin masdarıdır. Fakat "hayavan" kelimesinde bulunan "hayat" kelimesinde tam olarak yoktur. Dâr-ı ahiret ile kastedilen de, ikinci r. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Nazar-ı dikkate alınması gerekli olan hayat, oionci hayattır" demek istemiştir. Yahut da diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "iyi amel re, daha iyisi ve fazlası var" (Yunus. 21) ayetinde de beyan ettiği gibi, ahiret, ve büyüyen yer olup, gerçek ve tam bir idrâkin meydana geldiği yer olunca, Cenâb-ı Hak, "O günde (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır" 9> buyurmuştur, bunun için, büyüyenler ve idrâk edenler hakkında kullanılan in" kelimesi kullanılmıştır. 220[220]

Yedinci Mesele

Allah Teâlâ, En'âm sûresinde, "Akletmez misiniz?" (Enam,32} buyurmuş, burada ise "Bilmiş olsalardı" buyurmuştur. Çünkü orada ibadet edilen şey ahiretin daha hayırlı ur ve bu açıktır ve sadece akla dayanan bir meseledir. Burada bildirilen ise, hayatından başka bir hayatın olmayışıdır. Bu ise, ancak faydalı ilimle ek bir inceliktir. 221[221]

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/62

218[218] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/62

219[219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/62

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/62-63

221[221] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/63

Gemi Batarken Allah'a Yönelirler

"Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na tahsis etmek suretiyle ve muhlisler olarak, Allah'a dua eder. Fakat Biz onları selametle karaya çıkarınca, hemen Allah'a şirk koşanlar olurlar." (Ankebut, 65).

Cenâb-ı Allah bu ayetle tevhidden alıkoyan şeyin dünya hayatı (dünya hayatına olduğuna işaret etmiştir. Bunu şöyle izah ederiz: Onlar, o esnada ümidlerfni tfbvyadan kesip, tevhide şâhid olan fıtratlarına dönmüşler, Allah'ı bir olarak tanımışlar m Haslı hale gelmişler. Fakat Cenâb-ı Hak, onları denizdeki tehlikelerden kurtarıp, hayatta bırakınca, onlar evvelki hallerine, dünya sevgisine dönmüşler ve ine devam etmişlerdir.

Ki kendilerine verdiğimize nankörlük etsinler ve zevk alsınlar diye. Fakat onlar yakında bileceklerdir..." (Ankebût, 66).

Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

1) Ayetin başındaki lâm JS" (için, diye) manasınadır, yani, "Onlar, şirk koşmaları, bu kurtarma nimetine nankörlük olsun diye, müşrik olmuşlar ve şirkleri sebebiyle! yine dünya nimetlerine dalmışlardır. Fakat onlar, yaptıklarının vebalini, emelleri tükenince anlayacaklar" demektir.

2) Ayetin başındaki lâm, emir lâm'ı da olabilir. Buna göre mana, "Onlar inkar etsinler" şeklindedir ve bu tehdiddir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Haydi dilediğinizi yapın" <Fuwim,40) ve "De ki; "Elinizden geleni yapın. Bende yapacağım. Sizler yaptığınız şeyin yanlışlığını ileride anlayacaksınız."(En'âm, 135) buyurmuştur. 222[222]

Mekke'deki Güvenlik

"Çevresindeki insanların zorla (yakalanıp) kapılmakta olmasına rağmen, (Mekke'yi) güvenlik diyarı yaptığımızı onlar görmediler mi? Hâlâ bâtıla inanıyorlar da, Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar"
(Ankebüt, 67).

Önceki Kısımla Münasebet

Bunun tefsiri (manası) açıktır. İnce ve kapalı olan, ayetin daha Önceki kısımla ilgilidir. Bu hususta diyoruz ki: Denizde olan insan, kendisini mümkün olan en ileri korkunun içinde hisseder. Evinde oturan kimse ise, mümkün olan en ileri bir emniyet içinde hisseder. Hele de bu ev, korunmuş (emin-emniyetli), bir beldede olursa. Cenab-ı Hak müşriklerin o şiddetli korku esnasındaki hallerinden bahsedip, müşrikler kendilerini o durumda, kendilerini ihlasla Allah'a yönelmiş bulunca, Hak Teâlâ onların en ileri bir emniyet hissi içinde bulundukları hallerinden de bahsetmiştir. Bu da onların, Mekke'de evlerinde oluştandır. Çünkü Mekke, onların şehirleri, diyarlarıdır ve oniar orada doğmuş, orada ikamet etmişlerdir ve orası, ayrıca Allah'ın garantisi altındadır. Çünkü oranın etrafında olan kabileler, orada oturanlarla savaşmaktan kaçınır. Orada olmak, kötülükleri ve belaları, insanların canlarından uzak tutar ve orada bulunmak insana yeter. Ayet, "Sizler, en korkulu halinizde Allah'a yalvarıp yakarıyorsunuz. Ama emniyet içinde bulununca, Allah'ı inkar ediyorsunuz. Bu bir çelişkidir. Çünkü sizin tehlike hissettiğiniz o vakitte ihlaslı olarak duâ ve niyazda bulunmanız, nimetlerin ancak Allah'dan olduğunu kesin olarak bilip anlamanızdan ötürüdür. Şu halde bu kurtuluşunuz da gerçekleşmiş büyük bir nimettir ve siz de nimetlerin, ancak Allah'tan olduğunu kabul etmiştiniz. O hakte daha nasıl, bu nimetlere nankörlük ediyor, (Allah'a fâk koşuyorsunuz). Halbuki korku esnasında kendilerinden bir emniyet ve koruma grtMyeceğini

---

222[222] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/63-64

kesin olarak anladığınız o putlara, emniyete erince daha nasıl imân ediyorsunuz? 223[223]

Allah adına Yalan Uyduranın Zulmü

*Allah adına yalan uyduran kişiden, yahut kendisine hak gelince, onu yalan saçandan daha zâlim kimdir? Kâfirlere cehennemde barınacak yer mi yok"
(Ankebût, 68).
Cenâb-ı Hak, bahsedildiği şekilde, çeşitli halleri beyan edip, Kendisine o ttttrterden kimse iman etmeyince, onların en zâlim kimseler olduklarını anlatmıştır. Çürtcü zulüm, daha evvel de izah edildiği üzere, bir şeyi olması gerekti olan yerin Apna koymaktır. Binâenaleyh bir kimse bir şeyi, konulması gereken yerden başka ar yere koyduğunda, zalim olmuş, haksızlık etmiş olur. Fakat o şeyi, olması mümkün dtaîvyan bir yere koyduğunda, daha zalim olmuş dur. Çünkü mümkün olanın yokluğu, «rotanın yokluğundan daha kuvvetlidir. Zira mümkün olmayan elde edilemez. Ekle îyen herşey de mümkün değildir. Allah'ın şerikinin (ortağının) bulunması da in değildir. Ama onlar O'na bir ortak koşmuşlardır. Bu ortak koşma işi eğer mülk ve saltanatında tek olan bir melik hakkında olmuş olsaydı, bu, o melik tarafında bir azabı (cezalandırmayı) gerektiren bir zulüm (suç) olmuş olurdu. Bir de bu % bir ortak ve benzeri imkânsız olan "zât" için yapılırsa, nasıl olur! Bir de yalan söyleme ihtimali olan bir sâdık zâtı, yalanlayan kimsenin durumu zulüm (haksızlık) r. Ya yalan söylemesi imkânsız olan bir sâdıkı, birisi kalkar da yalanlarsa, bunun nasıl olur! Binâenaleyh şirk koşmak suretiyle Allah'a karşı yalan söyleyenden, ımberini tasdik hususunda Allah'ı, Rabbinin peygamberliği hususunda peygamberi ve Allah'dan o peygambere indirilen kitabı tekzîb eden (yalan sayan)dan daha zâlim kimse olamaz. Şaşarım şu müşriklere: Çünkü onlar, yontulmuş kütük (ve taşlardan) elde edilenleri Hanlığa kabul ediyorlar da, risâlet görevi ile görevlendirilmiş şerefli bir insanı, peygamber olarak kabul etmiyorlar!
Bu ayet hakkında şöyle bir izah da yapılabilir: Allah Teâlâ bir olduğunu, risâleti «v haşri beyân edip, onu iyice izah edip, va'z-u nasihatta bulunup, gerekli «atandırmaları yapınca, peygamberine insanlara, "Allah'a karşı yalan düzen kişiden zaha zalim kimdir?..." yani, "Ben peygamberlik görevi İle görevlendirildim ve ben su görevlendirmenin Allah tarafından olduğunu, bu sözlerin Allah'ın kelâmı (mesajı) ocuğunu söylüyorum. Sizler İse benim yalan söylediğimi ileri sürdünüz. Bu şu İki -anaya gelir: ya, bu kitap, Allah'dan başkası katında olduğu halde, yalan söylüyor, :eygamber olduğunu uyduruyorum. Yahutta sizler, Allah'ın katından olduğu halde, bu hakkı yalan kabul ediyorsunuz. Fakat ben devamlı bir azabın olacağını söylüyor, bunu biliyorum. Dolayısıyla böyle bir iftiraya, düzmece yalana yeftenemem. Zira cehennem kâfirlerin yeridir. Yalancı peygamber de bir kâfirdir. Sizler ise beni yalanlıyorsunuz. Cehennem sizin yerinizdir. Çünkü cehennem kâfirlerin yurdudur" demesini emretmiştir. Ayet bu manaya göre tıpkı, "Biz veya siz, ya hidayet üzereyiz, ya sapıklık üzere" (Sebe, 24) ayeti gibidir. 224[224]

Cihad Edenler Hakka Erdirilir

"Bizim uğrumuzda mücâhede edenler (e gelince), Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz. Şüphesiz ki Allah muhsinlerle beraberdir."
(Ankebût, 69).
Allah Teâlâ, bütün bu izahları ve imâları tamamlayıp, kâfirler buna rağmen iman etmeyince, mü'minierin kalblerini, "Bizim uğrumuzda mücâhede edenlere gelince, Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz" buyurarak teselli etmiştir. Bu, "Kim, itaat ederek cihad ederse, Allah onu, cennete ulaştıracak yollara iletir" demektir.
Ayetteki, "Şüphesiz ki Allah muhsinlerle beraberdir" cümlesi "iyi amel edenlere (muhsinlere),

---

223[223] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/64-65
224[224] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/65-66

daha iyisi ve fazlası var" (Yunus, 21) ayetinde ifade edilen hususa işarettir. O halde bu ayetteki, "Bizonlara elbette yollarımızı gösteririz (onlara hidayet ederiz)" cümlesi, o ayetteki "daha iyi"ye, "Allah muhsinlerle beraberdir" cümlesi de, beraberliğe bir işarettir. İhsanda bulunanın (iyi amel edenin) elde edeceği yakınlık ve beraberlik ise, hasenatına ilave, "fazla"dan birşeydir. 225[225]

Işarî Mana

Şurada hükmî (dolaylı) bir izah da olup şöyledir: "Bizim uğrumuzda cihad edenler..." ifadesi, "delillerimize bakan, buna gayret sarfedenler" manasına; "Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz" cümlesi de, "Biz onlarda, Bizi tanıma bilgisini (marifetullahı) meydana getiririz ve bunu alabildiğine izahlarla açıklarız" manasına işarettir. 226[226]

Delilleri İnceleme

Şimdi diyoruz ki: Ehl-i sünnet kelamcılanmız şöyle demişlerdir: "Delillere bakma işi, istidlal yoluyla etde edilecek ilmin şartı gibidir. Allah Teâlâ, o delillere bakan kimsede, bu bakışının neticesin de bir ilim yaratır". Bu hususta mana bakımından felsefeciler de kefamcılara muvafakat ederek şöyle demişlerdir: Birşeye bakıp tefekkür etmek, insanın nefsini, akla gelebilecek şekilleri almaya hazır hale getirir. Nefis, buna - =zır olunca da, cismânî ve aklî şekilleri hîbe edenin (verenin) feyzinden, nefiste bir Cm meydana gelir". İşte buna göre ayetin tertibi son derece güzeldir. Çünkü Allah "eâlâ, delilleri zikredip, bu deliller, onlara ilim ve imanı anlatmayınca, Allah, "Onlar sakıp düşünmediler. Böylece de hakka-hakikate ulaşamadılar. Bu, ancak taassub ve inaddan korunan müttakiler için bir hidâyet yoludur. Dolayısıyla ancak onlar ttfckkür eder ve bu tefekkürleri onları hakka ve hakikate ulaştırır" demek istemiştir.
Ayetteki, "Allah muhsinlerle beraberdir" cümlesi, istidlale elde edilebilecek MgHerden daha üstün bir dereceye işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle aemek istemiştir: "Bazı kimseler Hak'dan uzaktırlar, bir türlü yaklaşamazlar. Bunlar, kâfirlerdir. Bazıları ise, "nazar" ve "suluk" İle yaklaşırlar. İşte bunların bu halleri, «endilerini Hakk'a götürür ve yaklaştırır. Bazılarının da Allah beraberlerinde olur, onlara yaklaşır. Onlar eşyayı O'ndan öğrenir, O'nu eşyadan öğrenmezler. Birşeyle beraber olan, onu daha nasıl arar." O halde ayetteki, "Daha zalim" cümlesi birincilerine; "Uğrumuzda cihâd edenler" cümlesi ikincilerine; "Allah muhsinlerle beraberdir" cümlesi de Üçüncülerine işarettir. Kitabının sırlarını en iyi bilen Allah'dır. Mamd o âlemlerin Rabbine mahsustur. Salat-u selam peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ailesine, ashabına ve bütün mü'minlere olsun.227[227]

---

[225][225] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/66
[226][226] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/66
[227][227] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/66-67

RUM SURESİ

Sûre, 17. ayeti müstesna, Mekki'dir.
Bu ayet ise Medeni'dir.
Sûrenin ayetten altmıştır.
Sûre, Inşikak Sûresi'nden sonra nazil olmuştur
.
"Elif. Lâm, Mim. Edna'l-arz'da yerde Rumlar mağlub oldu. Onlar, bu yenilmelerinden sonra, birkaç yıl içinde galib gelecekler." (Rum, 1-3)

Münasebet ve Nüzul

Bu sûrenin, kendinden önceki sûreyle ilgi ve münasebetinin izahı ile, sebeb-i jiü de ortaya çıkacaktır. Biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak bir önceki sûrede, "Ehl-i ile en güzel bir şekilde mücâdele edin" (Ank*>ot, 46) buyurup, müşriklerle »leyi de, "Onlar, sağır, dilsiz ve kördürler Artık onlar akledemezler" (Bak«rt, ayetinde de beyan ettiği gibi, onları akılsız kabul ederek sürdürüp, ehl-i kitab da, de, bizim de ilahımız tektir" (Ankebût, 46) ayetinde beyan edildiği gibi, İlah -unda Hz. Muhammed (s.a.s)'e muvafakat edip, söylediği pek çok şeyde onu edip, bundan da öteye, "Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler O'na inanırlar" t. 47) ayetinde de bildirildiği gibi, pekçoğu O'na iman edince, müşrikler ehl-i kızmışlar ve onlara başvurmayı bırakmışlardır. Halbuki müşrikler, pek çok la ehl-i kitaba danışıyorlardı. Farslı mecûsîlerle savaştıklarında talih ehl-i kitab ■•yhine dönünce, müşrikler buna sevindiler. İşte Allah Teâlâ, galibiyetin haklılığı ıediğini, aksine Allah'ın sevdikleri kimselerin mükâfaatını artırmak istediğinde onlara belâ verip, düşmanlarını onlara musallat kıldığını, bazan da ahlret günü frimezden önce, yine âhiret için, büyük azabı değilde, peşin dünya azabını onlar pn tercih edeceğini göstermek İçin işte bu ayetlerini indirdi.
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 1[1]

Huruf-u Mukattaa

Bu sûrenin hurûf-u mukattaa ile başlamasının hikmeti nedir?
Cevap: Daha önce, huruf-u hecft ile başlayan sûrelerin evvellerinde, bu sûre ile Ankebût sûresinde zikrettiğimiz o iki sûre hariç, -ki biz o iki sûre ile ilgili hikmeti orada anlatmıştık-, meselâ (Bakara, 1) (A'raf 1) (Secde,1) (Fussilet,1)gibi, ya kitab, ya tenzîre ya Kur'ân zikredilmiştir. Bu sûrelerde, hep mucize olan şeyler zikredilmiştir. Ankebût sûresinde de izah edildiği gibi, bu sûrelerin başlarına bu harfler getirilmiştir. Bu sûrenin başında da bir mucizeden bahsedilmektedir. Bu da, gaybtan (istikbalden) haber vermedir. Dolayısıyla dinleyen uyansın, onu bûtûn kalbiyle dinlemeye yönetsin, böylece de o mucize kendisine söylensin ve zihninde yer etsin diye, başına, manası bilinmeyen harfler getirilmiştir. 2[2]

Edna'l-arz

Allah Teâlâ, Arap toprakları manasında, "Arapların diyarına en yakın yerde" buyurmuştur. Çünkü "Arz" kelimesinin başındaki elif-lâm marifelik (belli bir yer manası) ifade eder. Araplarca belli ve malum olan yer ise, kendi toprakları ve yurtlarıdırcümlesinden sonra gelen cümlesi aynı şeyi ifade ettiği halde, ayrıca demenin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Bunun hikmeti, kudreti anlatmaktır Bunu şöyle izah edebiliriz: Bu iş, Allah'ın emriyle olan bir İştir. Çünkü gâlib geldikten sonra mağlub olanlar ancak güçsüzlerdir. Binâenaleyh eğer onların galibiyetleri, kendi saltanatlarından ötürü olmuş olsaydı, mağlubiyetlerinden önce gâlib

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/71
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/71-72

olmaları gerekirdi. Binâenaleyh onlar mağlub olduktan sonra gâlib geldiklerine göre bu, bu işin Allah'ın emriyle olduğuna delâlet eder. İşte bundan ötürü kendi güçsüzlükleri üzerinde tefekkür etsinler ve bu işin orduları sayesinde değil Allah'ın emriyle olduğunu hatırlasınlar diye, "bu yenilmelerinden sonra..." ifadesi zikredilmiştir.
Hak Teatâ'nın,"Arapların diyarına en yakın yerde" tabiri alabildiğine güçsüz olduklarına işaret etmek için getirilmiştir, yani, "Onların güçsüzlükleri, düşmanlarının Hicaz yoluna (topraklarına) kadar ulaşıp, onlar beldelerinde iken, onlara gelip kırıp geçirme noktasına varmıştır. Sonra galip geldiler, tft Medayin'e ulaştılar ve orada Rûmiyye (kalesini) kurdular, böylece bunca zaaftan sonra bu parlak zafere kavuşmalarının, sırf Allah'ın yardtmı ile olduğu ortaya çıktı3[3].

Kısmî Mübhemliğin Hikmeti

Cenâbn Hak, "birkaç yıl içinde" buyurmuştur. Bu bir kaç yılın, üç yıl ile on yıl arası bir müddet olduğu
ileri sürülmüştür. Mucizenin o vakti belirleme yönünde meydana gelmesi, daha tam oluşu ifade ettiği halde,
Cenâb-ı Hak, o vakti müphem bırakmış, net olarak belirtmemiştir, niçin?
Cevap: Bunun senesi, ayı, günü ve saat) bütün bunlar, Allah katında malumdu, bunları Peygamberine açıklamıştı. Fakat O'na, bunu diğer insanlara açıklaması hususunda müsâade etmedi. Çünkü kâfirler, inada idiler. Uzak beldelerde meydana gelen hadiselerin, İnkarı mümkün olmayacak bir biçimde meydana geldiği malumdur. Fakat bunun vakti hususunda ihtilaf edilmesi mümkündür. Inadcı ve cedetei kimsenin, sözünde bir tenakuz meydana gelmesi için, vuku bulmazdan Önce, hâdisenin vukuu konusunda boş söze dalması, ileri geri konuşması da mümkündür. Bu ayet nazil afcnca, Hz. Ebu Bekir, Rum'un gâlib geleceğini (kâfirlere) söylemiş, Ubeyy b. Halef «• diğer kâfirler de bunu yadırgamış, uzak bir ihtimal görmüşler. Hz. Ebu Bekir ile itfaya gidip, üç seneye kadar bu işin olması hâlinde, on deve üzerinde bahse totaşm uslardı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ebu Bekir'e £* i öçten ona kadar sayılan ifade eder. Dolayısıyla sen ona karşı, hem in sayısını, hem zamanın (yılların) sayısını artır" buyurdu. Böylece Hz. Ebu Bettir (r.a) ile, Ubeyy b. Halef develerin sayısını yüze, zamanı da yedi seneye çAardtlar ki bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Rumların gâlib olma vaktini bildiğini gösterir.
“Önünde de sonunda da emir Allah'ındır. O gün mü'minler sevinecekler.”
(Rum, 4).
Allah Teâlâ sonra, "Önünde de sonunda da emir Allah'ındır" buyurmuştur. Bu, GâJibiyyetten önce de sonra da veya bu müddetten önoe de sonra da, yani eğer Cenâb-ı Hak onların bu müddetten önce galip gelmelerini istemişse, galip gelirler; E$er Cenâb-ı Hak onların gâlib olmasını istemişse, onlar onlara bıd-ı sininden sonra gtfb gelirler" demektir. Bu müddetin, bu şekilde takdir edilişi, bir acziyetin ifadesi aeğıi, aksine bu geçerli ve tesirli bir ilaht İrâdenin mevcudiyetini gösterir.
Ayetteki, İfadeleri, izafetten kesildikleri için, zamme üzere mebnî « \ nmıslardır. Çünkü zamme dışındaki iki hareke yani fetha ve kesre, bu iki kelimeye dahil olan nasb ve cer hali ile karışır. Meselâ nasb, demen de; cer ise, demende olduğu gibidir. Dolayısıyla i'rab bakımından yani -nerfû olma bakımından, bu iki şeyin misli kendisine dâhil olmadıkları için, bu iki kelime zamme üzerine mebnî kılınmışlardır.
Cenâb-ı Hak "Ogün mü'minler sevinecekler"buyurmuştur. 3u ifadeye, "Tıpkı müşriklerin Farslılann Rum'a gâlib gelişine sevinmeleri gibi, -O'minler de Rum'un Fars'a gâlib gelmesiyle sevinmişlerdir" manası verilmiştir. Ama aoğrusu, mü'minler, kendileri, müşriklere gâlib geldikleri için sevinmişlerdir. Zira Rumların gâlib gelmeleri, müslumanların Bedir'de müşriklere gâlib geldiği güne -asHamiştir. Eğer ayetin muradı, bir önceki manadaki gibi olsaydı, bu

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/72

uygun düşmezdi. Çünkü henüz o günde, mü'minlere, Rumların gâlib geldiği, Farslılan kılıçtan geçirdiği - aDeri ulaşmamıştır. Dolayısıyla mü'minlerin bu husustaki sevinçleri o günden, daha sonra olmuştur. 4[4]

Allah Vaadinden Caymaz

"Allah'ın yardımıyla, kimi dilerse ona yardım eder. O, aziz ve rahimdir. Allah bunu kesin olarak vaadetti. Allah vaadinden caymaz. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler. Onlar bu dünya hayatından, bîr dış görünüşü bilirler.
Ahiretten ise onlar gafillerin tâ kendileridir." (Rum, 5-7).
Cenâb-ı Hak, ifadesinde, masdarı fiilden Önce zikretmiş, "Allah seni yardımıyla destekledi" (Entaı, 62) ayetinde ise, fiiti "ya/dım" masdarından önce getirmiştir. Çünkü bu ayette murad, yardımın ondan Allah'ın elinde olduğunu, o isterse yardım edeceğini, o istemezse yardım etmeyeceğini beyan etmektir, yoksa, yardımın bizzat kendisini, meydana geleceğini haber vermek değildir. Enfâl süresindeki ayetten murad ise, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan nimetini ortaya koymaktır. Çûnkû Allah O'na bilfiil yardım etmiştir. O halde orada maksad, bu "yardım" fiilinin bizzat kendisi ve tahakkukudur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak orada önce, fiili zikretmiş, sonra da bu fiilin kaynağının Kendi katında olduğunu beyan etmiştir. Burada maksad ise, bu kaynağın ancak Allah katında olduğunu, Allah isterse, bunu yapacağını beyân etmektir. Dolayısıyla burada masdarı fiilden önce zikretmiştir.
Hak Teâlâ daha sonra, "O, azîz ve rahtmdir" buyurup, bu iki ismini zikretmiştir. Çünkü eğer O, sevdiklerine yardım etmez, aksine onlara düşmanlarını musallat kılarsa, bu O'nun azîz oluşundan ve hicbirşeye muhtaç olmayışından ötürüdür. Yok eğer sevdiklerine yardım ederse, bu da O'nun ona rahmetinden ötürüdür. Yahut şöyle diyebiliriz: Allah'ın, sevdiği kimselere yardım etmesi azîz oluşundan, düşmandan müstağni oluşundan ve sevdiklerine rahmetinden dolayıdır. Eğer O, sevdiklerine yardım etmezse, bu da yine O'nun izzetinden, sevenlere ihtiyacı olmayışından ve rahmetinin, sevdiklerine âhlrette ulaşacağından ötürüdür.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, buyurmuştur. Bu, "Onlar gâlib geleceklerdir. Bunu Allah onlara va'detmiştir. Allah va'dinden dönmez. "Fakat İnsanların çoğu bilmezler" yani, O'nun va'dini ve va'dinden caymayacağını bilmezler" demektir.
Daha sonra Allah Teâlâ, "Onlar bu dünya hayatından, bir dış görünüşü bilirler"yani, "Onların ilimleri, dünyaya mahsustur. Hem sonra onlar dünyayı da olduğu gibi bilemezler. Çünkü onlar dünyanın ancak dış yüzünü, zahirini sinler. 8u zahir de, dünyanın lezzetleri ve eğlenceleridir. Ama dünyanın iç yüzünü >«r<ezler. Bunlar da dünyanın zararları ve yorgunluklarıdır. Yahut onlar dünyanın ffrûnen tarafını bilirler. Onun yok olacağını bilmezler." "Ahirette ise onlar gafillerin kendileridir" demektir. Yani "Onlar âhiretten habersizdirler. Ayetteki ikinci hüm gafletin bizzat kendilerinden kaynaklandığını ifade eder. Yoksa âhireti atacak şeyler vardır. Bu tıpkı birisinin birisine, "Benim işime aldırmadın, gaflet ■" dediğinde, o da, "Falanca beni meşgul etti" deyince, evvelki, "Seni o meşgul etmedi. Ama sen meşgul oldun" demesi gibidir. 5[5]

Hilkat Boşuna Değil

"Kendileri hakkında, iyiden iyiye düşünmediler mi? Allah gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri hak ile ve belli bir müddetin dolmasına sebeb olmaktan başka bir sebeble yaratmamıştır. Hakikaten insanlardan çoğu
Rablerine kavuşmayı cidden inkâr edicilerdir." (Rum, 8).
Cenâb-ı Hak, "Kendileri hakkında, iyiden iyiye düşünmediler mi?" buyurmuştur. ırden, "Fakat insanların ekserisi bilmezler" (Rum, 8) ayetinde bildirildiği üzere, ı'ın va'dini ve va'dinden

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/72-73
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/74-75

caymayacağını inkâr ettikleri için, Allah'ı inkâr; ve yine 'Âhiretten ise onlar, gafillerin tâ kendileridir" (Rum, 7) ayetinde bildirildiği Özere, inkâr sudur edince, Cenâb-ı Hak, onların bu gafletlerinin ve bilmeyişlerinin Kendi ile olduğunu beyan buyurmuştur. Aksi halde, hatırlama sebepleri mevcut olup, da onların bizzat kendi varlıklarıdır. Şayet onlar o varlıkları ve nefisleri üzerinde iyiye tefekkür edecek olsalardı, Allah'ın bildiğini anlar ve haşri tasdik ederlerdi. 6[6]

İnsan Kendi Bedenini Düşünsün

Allah'ın birliğini anlamaları hususuna gelince, Allah'ın onları en güzel biçimde f ıüniş olmasından dolayıdır. Biz onların yaratılışlarının güzelliğine dair, onların -^iyonda bir cüz'ünü ele alalım: Allah, insanda, diğer uzuvların güç ve kuvvet elde «dabilmeleri için gıdaları hazmeden bir mide yaratmıştır. O midenin birisi, yiyeceklerin yrrne$\, diğeri de çıkması için olan iki deliği vardır. O mideye yiyecekler girdiğinde, tfger delik kendisinden hiçbir zerrenin çıkmayacağı ve sızmayacağı bir biçimde «apanır. Ve o yiyecekleri, elverişli ve yarayışlı bir hale gelinceye kadar bir şey orada Mr. Daha sonra ise, o yiyecekler diğer delikten çıkıverir. Cenâb-ı Hak, midenin tıpkı kendisiyle o şeylerin süzülüp safiaşttğı süzgeç gibi, ince fakat sert damarlar ve delikler yaratmıştır. Böylece o süzgeçten, saf ve temiz olanları (kara) ciğere iner, tortusu da, çıkışa yönelik olan ve midenin altında yaratılmış olan bağırsaklara dökülür. Ciğere giden, mezkûr o damarlara İbranice'de, ei-Mâsârîkâ adı verilir. Ibranice, genelde, Arapça'nın bozulmuş bir şeklidir. Nitekim meselâ, Musa (a.s)'ya, Mîşâ; İlâh'a da îl denilir, vs. O halde masarîka'nın manası, ciğerin ihtiva edip, kendisini başka bir olgunluğa ulaştırdığı şeydir. Ki, bu mideden ciğere yönelen gıda ile birlikte, (o gıdanın) incelmesi ve adı geçen ince (kılcal) damarlara geçebilmesi için, fazladan bir sıvı da bulunur. Halbuki, ciğerin bu suya ihtiyacı yoktur. Böylece orada, bu su ayrılır; ciğer kabarcıkları tarafından böbreğe dökülür. Ki kendisiyle, böbreğin vs. şeylerin gıdalanması için, bu sıvıda hafifçe de bir kan vardır. Böylece süzülmüş olan saf kan ciğerden çıkar ve ana damarlara dökülür. Sonra bu ana damarlar kanallara, kanallar tali damarlara, taii damarlar da bir alt derecedeki damarlara, bunlar da kılcal damarlara ayrılır ve böylece, işte bu sayede o kan, bedenin tamamına dağılmış olur. İşte bu, insanın yaratılıştndaki tek bir hikmet olup, Allah'ın fâil-i muhtar, kadir, kâmil ve ilmi her şeyi kapsayan bir alim olduğunu bilme hususunda kâfidir. Böyle olan ise, tek olur. Aksi halde, ortağı, Kendisinin irâde ettiğinden başkasını irâde ettiğinde, aciz olur, irâdesini yürütemez.

İnsanın, haşr'e delâlet edişine gelince, bu şöyledir: İnsan, kendisi hakkında iyiden iyiye düşündüğünde, kendisindeki o kuvvetlerin yok olmaya yüz tuttuklarını, cüzlerinin de çözülmeye meylettiğini görür. O halde bu demektir ki, o insan için, ister istemez bir yokluk söz konusudur. Binâenaleyh, şayet o insan için bir başka hayat olmamış olsaydı, o zaman onun, yok olmak için bu şekilde (sapasağlam) yaratılmış olması, abes ve anlamsız olurdu. Cenâb-ı Hak da buna, "Ya sizi boş yere yarattığınım mı sandınız?" (m'm\r\üT\, us) ayetiyle işaret etmiştir ki, bu gayet açıktır. Çünkü, boş ve anlamsız yere bir şeyi yapan kimse, şayet onu muhkem ve sapasağlam yapmaya çalışırsa, buna gülünür. Ama o onu, beka için yaratıp, "tikâsız" (ahiret hayatı olmaksızın) da beka olmadığına göre, ahiret mutlaka var demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, enfusî delilden sonra afakî delili zikretmiş ve "Allah gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri hak ile ve belli bir müddetin dolmasına sebep olmaktan başka bir sebeple yaratmamıştır" buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, bu göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin yaratılışının, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine işaret içindir. Ki biz bunu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah gökleri ve yeri hak olarak yarattı. Şüphe yok ki bunda iman edenler İçin mutlak bir delâlet vardır" (Ankebût,44) ayetinin tefsirinde izah etmiştik.

Ama o izahı, burada da yapacağız. Zira yapılan tekrar, akıl sahipleri için bir takrir ve sağlamlaştırma ifade eder. Şimdi biz diyoruz ki, bu yaratma İşi gerçek bir gaye olduğuna

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/75

göre, onda bâtıllık (butlan) bulunmamaktadır. O halde bu demektir ki, yer ile gökte bir bozukluk yoktur. Çünkü fasit olan herşey, bâtıldır. Yer İle gökte veya bu yaratmada bozukluk olmadığına göre, yerde ve gökte, birden fazla İlâh yok demektir. Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın da, "Eğer her ikisinde (gökte ve yerde) Allah'dan başka tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti" (Enbiyâ, 22) buyurduğu gibi, orada bir fesad ve bozulma olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve belli bir müddetin dolmasına..." ifadesi de, onların kabul terlemedikleri başka aslı ve esası hatırlatır. 7[7]

Rabbe Kavuşmayı İnkâr Edenler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hakikaten insan-tardan çoğu Rabbine kavuşmayı cidden inkâr edicilerdir" buyurmuştur. Yani, "Onlar, bu hayattan sonra, mutlaka bir kavuşma (likâ)'nın veya mutluluk ya da bedbahtlık içinde sürüp gidecek bir bekanın olduğunu bilemezler" demektir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır. 8[8]

Üslup Değişikliği

Cenab-ı Hak burada, enfusî delilleri afakî delillerden; "Gerek afakta gerek kendi nefislerinde ayetlerimizi onlara
göstereceğiz" (Fuuiı*, 53) ayetinde de afakî delilleri önce getirmiştir. Çünkü, bir şey anlatmaya çalışan, bir şey ifade «■iğinde onu, tercih ettiği yeni bir tarz .üzere getirir. Binâenaleyh, şayet onu, dinleyen ve yararlanmaya çalışan dinleyici anlarsa, ne âlâ. Aksi halde onu bir Öncekinden daha açık bir şekilde ele alır ve üslûbunu, derece derece netleştirin.. İstifade etmek ■leyene gelince o da, ilk önce en açık olanı anlar, daha sonra, anlayamadığı o daha kapalı şeyi anlamaya doğru yönelir, ona terakkî eder, böylece de en son olarak zkredilen daha açığı anladıktan sonra onu, yani o kapalı olan manayı anlar. O halde :■_ demektir ki, ifade etmeye çalışan kimse tarafından en son olarak zikredilen şey, drteyici nezdinde, ilk önce anlaşılandır.
Bu iyice bilinince, biz şimdi diyoruz ki, buradaki fiil, dinleyenlere nisbet edilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Kendileri hakkında, iyiden iyiye düşünmediler mi?" buyurmuştur. Yani, "ilkin anlayıp da, bundan sonra, ikinci sırada anlayacakları şeye yönelmedikleri şeyler hususunda..." demektir. Ama, (Fumhm,53) ayetinde iş, duyurana, ■Mana nisbet edilmiştir. Böylece de o, ilk önce afakî delilleri zikretmiştir. Eğer onlar Dunu anlayamazlarsa, sıra enfusî delillere gelir. Çünkü insan, enfusî delillerden gaflet •demez. Bu sıra, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, ayakta iken, otururken, yanlan üstünde âten, Allah'ı hatırlayıp anarlar." Yani, onlar Allah'ı, diğer haller hususunda enfusî defterle bilirler. Ve afakî delillerle de, "Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler" w ImrAn, 191) ayetinde de gözetilimiştir. 9[9]

Hak İle Yaratma

".. .Hak ile yaratma" işinin, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine delâlet etmesinin yönü, açıktır. Ama bunun, haşr'e delâlet etmesi ciheti nasıl izah edilebilir?
Cevap: Gökleri harap etmesi tahakkuku, akıl ile bilinmez; tkâ ile ancak bunun mümkün olduğu bilinir. Ama bilfiil tahakkuk edeceği İse, ancak nakil ile bilinir. Çünkü Allah Teâiâ, cennet ve cehennemi yarattıktan sonra, ebedî tattığı gibi, sonradan var olan şeyleri de, ebedî kılmaya kadirdir. Halbuki yaratma 9i, yok olmanın mümkün olduğunun delilidir. Çünkü yaratılmış olan şeyin, kıdemi v^dîm, ezelî ve ebedî oluşu) vâcib değildir. Binâenaleyh bunun yokluğu söz konusu olabilir. O halde muhbir-i sadık (Allah Teâlâ ve Peygamber) bir şeyin

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/75-77
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/77
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/77

mümkün olduğunu haber vermişse, insana düşen, onu tasdik etmek ve boyun eğmektir. Bir de, âlemin yaratılması hak ile olunca, bu hayattan sonra, sona ermeyen diğer bir hayatın olmast gerekir. Çünkü bu hayat, Cenâb-ı Hakk'ın da, 'Bu dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir" (Ankebût, 64» ayetiyle beyan ettiği gibi, ancak bir oyun ve eğlencedir. Halbuki, göklerin ve yerin, bir oyun ve eğlence olsun diye yaratılması abes ve anlamsızdır. Abes ise, hak değildir! O halde, gökler ve yer hak ile yaratılmış olduğuna göre, bundan sonra mutlaka bir hayatın bulunması gerekir. 10[10]

Farklı Anlatım

Cenâb-ı Hak burada, "Hakikaten insanlardan çoğu..." buyurmuş, bundan önceki ayette de, "Fakat insanların ekserisi..."(Hum,e) buyurmuştur. Niçin?
Cevap: Çünkü bundan önce bu iki asla (Cenâb-ı Hakk'ın birliği ve haşr) dair bir delil zikredilmemiştir. Burada ise Cenâb-ı Hak, açık deliller ve göz alıcı burhanlar zikretmiştir. Delilden sonra olacak imanın, delilden önceki imandan daha kuvvetli olacağında şüphe yoktur. O halde, delillerden sonra, bu "ekseriyyef'ten bir topluluğun mutlaka iman etmesi gerekir. Binâenaleyh, o ekser (sayıca), artık o eskiden olduğu gibi kalmamıştır. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak, delil getirdikten sonra, "...çoğu..."; delilden önce ise, "...insanların ekserisi..." demiştir. Kendisinden gafil olmantn mümkün olmadığı delilden ve mümkün olsa dahi, gaflet etmenin vuku olmayacağı delilden sonra -ki bu gökler ve yerlerdir. Çünkü, insanın, üzerindeki semâdan ve altındaki yerden habersiz olması akıldan uzak bir şeydir-, kendisinden gafil olunabilecek şeyi zikretmiştir ki, bu da onlarla ilgili darb-ı mesellerin hal ve durumlarının nakledilmesidir. 11[11]

İbret İçin Seyahat

"Onlar yerde gezip de kendilerinden evvelkilerin akıbetinin nice olduğuna bakmadılar mı? Onlar, kuvvetçe kendilerinden daha şiddetli idiler. Toprağı, ak-üst etmişler, onu bunların imâr ettiklerinden daha çok İmâr etmişlerdir. Peygamberleri onlara da nice açık hüccetler getirmişlerdi. Demek, onlara Allah zulüm etmiyordu, fakat kendilerine bizzat kendileri zulmediyorlardı"
(Rum, 9).
Cenâfcn Hak, önceki iki delilde "görmediler mi?" tabirini kullanmış, ama "gezmediler mi?" dememiştir. Çünkü 'orada, kişinin bizzat kendisinin gezip dolaşmasına ihtiyaç yoktur. Burada ise, "yerde gezip... de bakmadılar mı?" buyurmuş, onları, emsallerinin halleriyle ve yaptıklarının vebdlleriyle alâkalı olarak zikretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunların helak olmaya daha çok müstehak okluklarını bildirmiştir. Zira, kendilerinden Önce yaşamış olan Ad ve Semûd kavimleri, bunlardan daha kuvvetli idiler ama kuvvetleri kendilerine fayda vermedi. Yine onlar, gerek mal gerekse ömür bakımından daha ileri idiler. Fakat, onların malları ve kaleleri, başlarına gelen o helake mâni olamadı.
Bit ki, insan şu üç şeye itimâd eder: Kendisindeki bedeni kuvvete ve destekçilerine. Zira bir şeye müdahale, bunlar sayesinde olur. Mâlî kuvvete. Zira bir şeye müdahale etmeye hazırlanmak bu sayede mümkün olur. Çözülme, gevşeme ve zayıflama esnasında, kendisine yaslanacağı, dayanacağı, arka kuvveti. Ki bunlar, kaleler ve sığınaklardır. İşte bu cümleden olarak Cenâb-ı Hak, "Onlar, beden bakımından sizlerden daha kuvvetli idiler. Mal bakımından daha ileriydiler. Çünkü onlar, yeryüzünü sürüp, ekip biçiyorlardı... -Bakara süresindeki, "Yeri süren bir sığır..." ifadesindeki bir (Ayet, 71) ve yine bu kökten dolayı, öküze sevr denilmiştir- Halbuki, sizler, çiftçilikle uğraşmıyorsunuz. Bu demektir ki, o halde onların mallan, (emvâl-i zahireleri) daha çoktu. Ve onların, mamur yerleri daha fazlaydı. Çünkü onların binaları yüksek

---

[10] 10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/77-78

[11] 11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/78

yüksek idi. Kaleleri ise, iyice sağlam idi. Halbuki Mekkelilerin mamur yerleri bile önemsizdi. Sonra onlara peygamberleri mucizeler getirmiş, emirler vermiş ve yasaklar koymuşlardı. Ama, kavimleri onları yalanlayınca da, helak olmuşlardı. O halde, (onlara nisbetle) sizin durumunuz nasıl olacaktır...?" demek istemiştir.
Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Allah onları mükellef tutmakla, onlara zulmetmemlştir. Çünkü teklif, kıymetli ve güzel birşey olup, onun için de ancak güzel ve şerefli bir mahal seçilir. Ancak ne var ki onlar, nefislerini adi şeylere yöneltip orada harcadıkları için, böylece kendilerine zulmetmişlerdir. Bu adi yerler de, putlara tapmak, İblise tabi olmaktır" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, mükellef tutmak suretiyle onları, yaratılışlarına uygun yere koymuştur. Ki bu da, onların kazanç sağlamaları demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak sanki, "Ben sizi, siz benden kazanasınız diye yarattım; yoksa, benim sizden kazanmam sözkonusu değil" buyurmuştur. İnsanın yaratılış gayesine uygun olarak konulması, zulüm değildir. Ama onlar, kendilerini hüsran ve ziyan mahallerine koymuşlardır. Halbuki bu onları sırf kazançlı olmak için, kâr elde etmek için yaratılmışlardı. O halde onlar, bu demektir ki, zalimdirler. Bizim bu sözümüz her ne kadar, dış görünüşüyle, Mu'tezlte'nin sözüne benziyor ise de, ancak iman, ehl-i sünnetin bunu nasıl söylediğini bilir. Kİ bu da şudur Bu koyma işi, Allah'ın meşîeti ve İradesiyledir. Ancak ne var ki bu, onların kendilerinden kaynaklanmış ve onlara nisbet edilmiştir. 12[12]

Kötülerin Cezası

"Sonra kötülük edenlerin akibeti en kötü ceza oldu. Çünkü onlar, Allah'ın ayetlerini yalanlamışlardı. Onları eğlenceye alıyorlardı."
(Rum, 10).
Bu, tıpkı, "İyi iş, güzel amel yapanlara daha güze! iyilik vardır" (Yunus. 16) ayeti gibidir. İfadesinin takdirinin, şeklinde olduğu ileri sürülmüştür. Yani, "İşte onların böyle bir netice elde etmeleri, yalanlamaları sebebiyledir" demektir. Bunun manasının, "kötülük eden ve yalanlayanlar..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre ayetteki kelimesi, kelimesinin bir tefsiri olmuş olur. Bu ayette şöyle birkaç incelik bulunmaktadır:
1) Cenâb-ı Hak, iyilikte bulunan ve iyi amel edenler hakkında, (Yum», 26) buyurmuş, kötülük edenler hakkında da, "Sonra kötülük edenlerin akibeti en kötü ceza oldu" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında cennetin onlar İçin ve dolaysız olarak olduğuna işaret için böyle buyurmuştur. Çünkü, el-hüsnâ, cennetin; es-sua da, cehennemin adıdır. Binâenaleyh, cennet mü'minler için olup, o doğrudan doğruya onlara verilince; ve orada, onlar için daima artan ve fazlalaşan bir şey, nimet bulununca, İşte bu da onlar içindir. Çünkü, mülkün aslı, onun meyvesini de gerektirir. O halde cennet, artan ve büyüyen bir şekilde yaratılmış olması itibariyle, iyi davrananlar İçindir. Ama kötülük edenlere gelince, es-süâ, yani cehennem, neticede onların varacakları yerdir.
2) Cenâb-ı Hak, muhsin kullar hakkında bir fazlalıktan (Yunus, 26) bahsetmiş, fakat kötülük yapanlar hakkında böyle bir şeyden bahsetmemiştir. Çünkü bir kötülüğün cezası, yine dengi olan bir kötülüktür.
3) Cenâb-ı Hak, iyilikte bulunan kimseler hakkında, "O doğru söylediği için, cennet onundur" dememiş ona kötülükte bulunanlar hakkında, "o yalanladığı için cehennem onundur" buyurmuştur. Çünkü iyilikte bulunanlara cennetin verilmesi bir lütuftur. Lütufta bulunanın lütfü herhangi bir sebebe bağlı olmazsa, daha tesirli olur. Ama, kötülükte bulunanların, bir ceza olarak cehenneme atılmaları, adaletin gereğidir. Adil kimse de, o kimseyi, bir sebebe mebnî olarak cezalandırmazsa, bu adalet olmaz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, onlara azab etmesinin sebebine de yer vermiştir ki, bu onların yalanlamalarını sürdürmeleridir. Ama, verdiği mükafaatın sebebini zikretmemiştir. 13[13]

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/78-79
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/80

İlk Yaratan Diriltir

"Allah tikin mahlûkunu yaratır. Sonra da onu yeniden iade eder. Nihayet hepiniz, ancak O'na döndürüleceksiniz. Kıyametin kopacağı gün günahkârlar, ümitlerini keserek, susacaklardır. Ortaklanndan da, kendilerine şefaatçiler
olmamıştır. Onlar ortaklannı da inkâr edeceklerdir."
(Rum, 11-13).
Cenâb-ı Hak, onların varacakları yerin cehennem olacağını belirtip ve bunda da, yeniden yaratacağına dair bir işaret bulununca^ bu hususu, delilsiz bir İddia olarak bırakmamış ve bunun akabinden, "Allah ilkin mahlûkunu yaratır"
buyurmuştur ki bu, "Kim kudret ve iradesiyle ilkin yaratırsa, yeniden yaratmaktan aciz olmaz. Ancak O'na döndürüleceksiniz" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Kendisine yapılacak o dönüşün ne zaman yapılacağını beyan buyurarak. Kıyametin kopacağı gün, günahkârlar, ümitlerini keserek, susacaklardır. Ortaklarından da, kendilerine şefaatçiler olmamıştır. Onlar ortaklannı da inkâr edeceklerdir" demiştir. Yani, "işte o günde onların iflâsları ortaya çıkar ve ümitsizlikleri tahakkuk eder" demektir. 14[14]

İblâs

"el-Iblâs" kelimesi, şaşkınlıkla içice olan bir ümit kesmedir. Yani, "Kıyamet <optuğu gün, günahkârlar için, iki rahatlığın biri olan ümitsizlik değil, şaşkınlıkla içice olan bir ümitsizlik tahakkuk eder" demektir. Bu böyledir, zira bir şeyi bekleyen ve uman kimsenin umması fiyaskoyla sona erince, bu durumda, sen bak. Eğer o arzu edilen şey zarurî olmayan birşey olursa, onu uman kimse, onu beklemeden ümidini Kestiği için rahatlar. Yok eğer bu, onsuz bekası mümkün olmayan zarurî bir şey ise, onun kalbî ve gönlü, bunu elde edemediğinden dolayı çatlar, iste bu tür ümitsizliğe ıblâs" denilir.
Şimdi biz, o mücrimin halini ve bu tür ümitsizliğini şöyle bir misâl ile açıklamaya çalışalım: Bu kimsenin hali, bir bahçe İçinde bulunup da etrafında oyun ve eğlence alanlarının yer aldığı ve yanında da, kendisiyle gururlanıp sevineceği şeyler bulunan oir bahçenin haline benzer. Derken tam o esnada, kendisine doğru bir haberci gelerek, hiç kimsenin reddedemeyeceği, geldiğinde tükrüğünü bile yutma fırsatı vermeyeceği ve kendisine herhangi bir kurtuluş imkânı bırakmayacağı bir düşmanın geleceğini haber verir. Bu durumda onun, bundan kurtulmanın yollarını araması gerekirken, tam o sırada ona bir çocuk, ya da bir deli, "Altında bulunduğun bu agactn :zetliği, altında bulunan kimselerin düşmanlarını def etmesidir" der. O cahil kimse de, o esnada elde ettiği lezzet ve hazları kamilen etde etme pahasına o ağaca güvenerek, o çocuğun sözünü kabut eder. Derken düşman kendisine gelir ve kendisini çepeçevre kuşatır. O düşmanın ona göstereceği o korkunç hallerin ilki ise, o ağacı kökünden söküp çıkarma olur. Böylece de o kimse, hayretler içinde, ümitsizlikler içinde ve herşeye muhtaç olarak kalakalır! Günahkârın dünyadaki durumu da işte böyledir. Çünkü o, nazlarını tamamen tatmine yönelmiştir. Doğru peygamber ona, Allah'ın kendisini cezalandıracağını ve ona, kendisini perişan edecek bir azabın geleceğini haber vermiştir. Ama bu arada, şeytan ve kötülükleri alabildiğine emreden nefs-i emmâre, "Putlar demek olan bu kötülükler ve odunlar, senden her tüiiü kötülüğü men ederler ve sen ölüp de hislerin dumura uğradığında sana şefaatçi olurlar" derler. O da böylece, içinde bulunduğu işle meşgul olur ve azgınlığına devam eder; derken kendisine yürekleri hoplatan o büyük şey, ölüm, kıyamet geliverir ve o kıyametin o kimseye gösterdiği ilk şey de, o putları cehenneme atışı olur. Artık o bu esnada, kurtuluş için hiçbir yol bulamaz bu esnada alabildiğine ümitsizliğe düşer, nerdeyse ümitsizliğin ta kendisi olur (et-İblis). Ki, işte bu hususa Cenâb-ı Hak, "ortaklarından da, kendilerine şefaatçiler olmamıştır. Onlar ortaklarını da inkâr edeceklerdir" ifadesiyle işaret etmiştir. Yani,

---

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/81

"onlar, o putları o gün redd edeceklerdir".[15][15]

İyinin Kötüden Ayrılması

"Kıyametin kopacağı gün, evet o gün, mü'minlerle kâfirler birbirinden ayrılır.Artık iman edip de sâlih ameller işleyenlere gelince, onlar bir bahçede süruriçinde olurlar. Ama inkâr edip, ayetlerimizi ve âhirete kavuşmasını yalan sayanlar ise, azabta kalmak üzere, huzura gelmişlerdir."
(Rum, 14-16).
Cenâb-ı Hak o günde olacak, diğer bir hususu daha beyan etmiştir. Bu da mü'minlerle kâfirlerin biribirinden ayrılmalarıdır. Nitekim, bir başka ayetinde, "Bugün ey mücrimler, ayrılın buyurmuştur. Binâenaleyh sanki bu durum, kâfirlerin artık iyice ümitsizliğe düşmelerini müteakip olmuştur. Buna göre kâfirler önce ümitsizliğe düşerler, daha sonra mü'minlerden ayrılırlar. Böylece mü'minler gurubu cennetlik, kâfirler gurubu da cehennemlik kılınırlar. Allah Teâlâ, buradaki "gün" w tekrar etmiştir. Çünkü kıyametin kopması korkunç bir durumdur. Dolayısıyla ■ı Hak, korkutmayı pekiştirmek için bunu tekrar etmiştir. Kıyametin taortcunçluğunu zihinlerde canlı tutmak için, hatibler de hitabelerde hep kıyamet gününden bahsederler.
Allah Teâlâ, bu ayrılışın nasıl olduğunu beyan ederek, "Artık iman edip de sâlih işleyenlere gelince, onlar bir bahçede sürür içinde olurlar." Yani, "Onlar te, her türlü sevinci yaşarlar. "Ama inkâr edip, ayetlerimizi ve âhiret ıasını yalan sayanlar ise, azabta kalmak üzere, hazır edilmişlerdir" yani, r, cehennemden sıvışamazlar. Cehennemin onlara karşı da bir gevşemesi " buyurmuştur. Nitekim bir başka ayette "Onlar, hemezaman ıztnrabtan dolayı fothennemden) çıkmak isteseler, yine içerisine iade edilirler" (Hacc, 22) ve "Bu azab onlardan hafifletilmez" (Zuhruf, 75) buyurulmuştur. [16][16]
Tefsir ettiğimiz bu ayetlerle ilgili, bir takım incelikleri ihtiva eden, bir kaç mesele

Bazı İncelikler

Cenâb-ı Hak konu aslında mücrimlerle ilgili olmasına rağmen, söze imân edenlerin hâlini anlatarak başlamıştır. Çünkü kâfirin mü'minin sevab elde ettiğini görerek, daha
fazla pişman olması için, kâfire azab verilmezden önce, mû Tinlere mükâfaatları verilir. Eğer önce kâfir cehenneme girdirilmiş olsaydı, wn bu azabta kendisi gibi olduğunu sanardı. İşte böylece Allah Teâlâ, kâfirin ılığını ve azabını artırmak için, işe önce mü'minlere mükâfaat vermeden başlamıştır. [17][17]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, mü'minlerin amet-i sâiihlerinden bahsetmiş, ama kâfirlerin kötü amellerini burada zikretmem iştir. Çünkü imanın yanısıra amel-i sâlih de, nazar-ı dikkate alınır. Sırf man. derecelerin yükselmesini değil, sadece kurtuluş sağlar, halbuki mü'min, o fttsek dereceye imanı ve ameli salih ile birlikte ulaşır. Kâfire gelince o, sırf küfrü Mbebiyle, cehennemin en alt tabakasındadır. Binâenaleyeh, şayet Cenâb-ı Hak, «afir olup da kötü amel yapanlar azabta hazır tutulacaklardır" demiş olsaydı, o zaman bu azâb, bu iki şeyin kendisinden sudur ettiği kimse için söz konusu olmuş dltoU Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, burada, "Kim İman ederse, kötü amel işlerse" tfyerek, bu iki kısım arasında üçüncü bir kısım zikretmemiştir" denilirse, biz deriz c du kimse, için Mu'tezlle'nin dediği manada olmamak.şartıyla, bu iki makam «asında üçüncü bir makam bulunur. Bu kimse, başlangıçta (kötü amelinden dolayı) azflbtn içindedir, ama devamlı azâb içinde tutulanlardan da değildir. Bu kimse de ahrette, bahçeler ve bağlar içindedir. Ancak ne var ki bu, tamamıyı© sevinci tatmış «.-ıselerden değildir. Bütün bunlar va'd hükmüne göredir. [18][18]

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/81-82
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/82-83
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/83

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, birinci ifadede, nekire olarak, "bir bahçe içinde" buyurmuş, ikinci ifadede ise, marife olarak buyurmuştur. Niçin?
Cevap: Bu, o bahçeyi nekre kılmak suretiyle ululamak ve gözde büyütmek içindir. Nitekim Arapça'da, "Falancanın öylesi bir malı ve makamı var ki!" denilir. (Buralarda tenvin, tazim ifade eder). [19][19]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, birinci ifadede, fiil sigasıyia yuhberun buyurmuş, ama muhberûn dememiştir... Diğer ifadede isim,
isim sigasıyta, buyurmuş, fiil sigasıyia dememiştir. Çünkü fiil sigası teceddüd ifade eder, ikisi ise buna delâlet etmez. O halde bu demektir ki, manası, "Onlara ânbeân, kendisiyle mesrur olacakları şeyler getir, yenilir. Ama kafirlere gelince, onlar o azaba girdiler mi, hep orada hazır tutulurlar" şeklindedir. [20][20]

İbadet Vakitleri

"Haydi, akşama girerken, sabaha ererken, Allah'ı tenzih ediniz. Göklerde ve yerde, hamd onundur. Gündüzün nihayetinde de. Öyle vaktine vardığınız zaman da, ölüden diriyi, diriden ölüyü o çıkarır. Arzı, ölümünün ardından, o canlandırıyor. İşte siz de, böylece çıkarılacaksınız."
(Rum, 17-19).
Cenâb-ı Hak başlangıçta, "Allah gökleri, yeri ve ikisi arasmdakileri ancak hak ile yaratmıştır" (Rum, a) ifadesiyle azametini beyan edip, sonuçta da, aynı şekilde azametini beyan etmiştir ki bu da, kıyamet gününün kopması, insanların iki guruba ayrılması, böylece bazısına, cennetlikler olarak hükmedilip, -ki onlar bunu hak ettiler, ben ne yapayım- bir kısmının da cehenneme gideceklerine dair hükmedildiği -ki onlar da bunu hak etmişlerdir, ben ne yapayım, benden değil!- zamandır. Cenâb-ı Hak böylece, kendisini her türlü kötülükten tenzîh edilmesini ve her halükârda kendisine hamdedümesi gerektiğini emrederek, "Haydi. Allah'ı tenzih ediniz..." buyurmuştur. Yani, "Allah'ı, alabildiğince tenzih ve teşbih ediniz.." demektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [21][21]

Tesbih Kelimesi

Bu mesele, hem "sübhanellâhi" ifadesinin hem lafzı, hem de manası ile ilgilidir. Lafzına gelince bu "teşbih etmek" anlamında olan masdarın ti'tö vezninde ki ismidir. Tesbîh etmek işi, Sübhân lafzıyla ifade edilmiş ve bu "sübhân" lafzı, tesbîh etmenin alemi kılınmıştır. Manasına gelince, bazı müfessirler, bu ifadeyle namazın kastedilmiş olduğu ve bunun, "Namaz kılınız" manasında olduğunu ileri «irerek, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetle beş vakit namaza işaret ettiğini söylemişlerdir. Bazrian da, Cenâb-ı Hakk'ın bununla, Kendisini tenzih etmeyi kastettiğini Eylemişlerdir ki, buna göre mana, "Onu noksan sıfatlardan tenzih edip, kemâl laflarıyla tavsif ediniz" şeklinde olur ki bu, en kuvvetli olan görüştür. Bu görüşü mek daha evlâdır. Çünkü bu mâna, birincisini de içine alır. Zira, emredilen ah, kalb ile yapılan tenzihi içine alır ki, bu, kesin inanç demektir. Kesin inancın sıra, lisan ile yapılan tenzihi de içine alır. Ki, bu da güzellikle anmaktır. Ve yine bunların yanısıra erkân ile yapılan herşeyi de içine alır ki, bu da amel-i salihtir. Ktsi, asıl; ikincisi, birincinin; üçüncüsü de ikincinin ürünüdür ve meyvesidir. Çünkü bir şeye inandığında, kalbindekini lisanına aksettirir. O, lisanıyla bunu linde, onun sözündeki doğruluğu, onun hal ve hareketlerinden anlaşılır. O lisan, kalbin tercümanı; uzuvların amelleri de lisanın delil ve burhanlarıdır. Ancak r ki namaz, erkânla yapılan zikri de kalbi ile yapılan kasd ve niyeti de kapsar, bu demektir ki namaz, gerçek manada bir tenzihtir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "Beni tenzih ediniz" dediğinde bu, tenzih çeşitlerinden bir çeşit olmuş olur. Mutlak manadaki emirler ise, herhangi bir nev'e tahsis edilemez. Binâenaleyh, bu , tenzih sayılabilecek her şeye hamletmek gerekir. O halde bu demektir ki bu , aynı zamanda, namazı da emreden bir ifade olmuş olur. Hem sonra bizim görüşümüz, daha önce geçenlerle de bir münasebet arzetmiş olur. Çünkü Cenâb-ı "iman edip de salih ameller işleyenlere gelince, onlar bir bahçede sürür içinde (Rum. ıs) buyurarak, en büyük makamın ve en bol ve tam mükâfaatın, iman salih amel işleyenler için olduğunu beyan edince, şöyle demek istemiştir. "Siz au makamın, iman edip salih amel işleyenlere ait olduğunu; imanın, kalb ile yapılan —lıı, lisân ile yapılan tevhîd; amel-i salihin de, uzuvlarla yapılan bir şey olduğunu; kMn bunların da birer tenzih ve birer hamd (tahmîd) olduğunu bildiğinize göre, «sübhanellah" "Allah'ı teşbih ediniz" yani, "Sizleri, o bahçelerdeki huzura fBttrecek ve havuzların kenarında oturtacak şeyi yapınız." 22[22]

---

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/83
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/83-84
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/84
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/84

Vakitlerin Hikmeti

Allah Teâlâ, "tesbîh etme" emrini bazı vakitlere tahsis etmiştir. Çünkü amellerin en üstünü en devamlı olanıdır. Fakat meleklerin en faziletlisi İse, devamlı olarak tesbihatta bulunanlardır. Nitekim Cenab-ı Hak, "Onlar gece gündüz m* vermeyerek tesbîh ed/yoWar"(Enbiya,20) buyurmuştur. İnsan, yaşadığı müddetçe, atfın vakitlerini tesbihatla geçiremez. Çünkü o aynı zamanda, yemeye, içmeye, yiyecek-içecek ve binecek şeyleri elde etmeye mecburdur. Dolayısıyla Allah Teâlâ, M, Allah'ı teşbih ettiği zaman sanki hiç ara vermemiş ve gevşeklik göstermemiş sayılacağı vakitlere işaret etmiştir. Bunlar, evvel, son ve ortadır, yani gündüzün gündüzün sonu ve gündüzün ortasıdır. Böylece de, gecenin evvelinde ve da teşbihi emretmiş. Fakat gecenin sonunda teşbihi emretmemiştir. Çünkü jecenin sonunda uyku hâli gâlibtir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, kullarına, uyuyarak •irahat etmeleri lutfunda bulunmuştur. Nitekim O, "Gece uyumanız O'nun ayetlerindendir" (Rum, 23) buyurmuştur. Binâenaleyh kut, gündüzün evvelinde iki teşbih (rek'at) namaz kıldığında, ki bu sadece iki rek'attir, iki saatini teşbihe vermiş gibi hesab edilir. Öyle vaktinde, dört rek'at namaz (farzı) kıldığında, bu dört saat olarak hesâb edilir. Böylece de toplamı altıya ulaşmış olur. O, gündüzün sonunda, yani ikindi vaktinde dört rek'at daha namaz kıldığında, bu da dört saat olarak hesablanır ve toplam, on saata ulaşmış olur. Akşam ve yatsı (farzlarını) da toplam yedi rek'at olarak kıldığında, bu kimse tam on yedi saatini teşbihe ayırmış gibi olur. Bir günden geriye yedi saat kalır. Bu da, gecenin yarısıyla, üçte ikisi arasında kalan zamandır. Çünkü gecenin son üçte ikisi sekiz saattir, yarısı ise altı saattir. İkisinin ortalaması ise yedidir. İşte insan bu kadar bir müddet uyku uyuyacak olsa, bu çok (yeterli) sayılır. Cenâb-ı Hak bu hususa, "Gecenin birazından gayrı (saatlerinde) kalk. Gecenin yarısı miktannca, yahut ondan birazını eksilt. Yahut o yarının üzerine (ilave edip, biraz) arftr" (Müzemmii. 2-4) ayetleriyle işaret etmiştir. Az bir miktarın o yarıya ilâvesi, bir saattir. Böylece bunlar, uykuya sarfedilmiş yedi saat olur. Uyuyan kimseden ise, (mes'ûliyet) kalemi kaldırılmıştır. Buna göre Allah Teâlâ şöyle demek istemiştir: "Kulum, mükellef olduğu tüm vakitleri, Bana teşbih için harcamıştır. Binâenaleyh ey melekler, o kullarım üzerinde, "hasr" (sadece) üslubuyla, "Biz seni hamdinle

---

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/84-85

teşbih ederiz ve seni takdis ederiz" (Bakara, 30) şeklindeki sözünüzle iddia ettiğiniz o üstünlüğünüz kalmamıştır. Aksine insanlar da sizin gibidirler. Öyle ise onların makamı da, sizinki gibi a'la-yı illiyyîn'dedir" demek istemiştir. 23[23]

Rek'atlardakl Hikmet

Bil ki namazın o vakitlere yerleştirilmiş olmasına rek'atlarımn sayısında, şekillerinin farklı oluşunda üstün hikmetler vardır.
Namazın rek'atlarımn bu sayılarda oluşunun hikmeti, daha evvel de geçtiği gibi bu, insanın onyedi saat uyanık olması ve ona onyedi rek'at namazın farz kılınmasıdır. Ebu Hanife'nin mezhebine göre, ki, o üç rek'at vitir namazının vacib olduğunu ve bunun takvaya daha uygun olduğunu söylemiştir. Biz deriz ki: Bu, insanın az uyuması gerektiği prensibinden hareketle ulaşılan birşeydir. Binâenaleyh kişi, gecenin ancak üçte birinde uyur. Bu da Hak Teâlâ'nın, "Şüphe yok ki Rabbin, senin, gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yansı, üçte biri kadar kıyamda durduğunu biliyor" (Müzzsmmii, 20) ayetinden alınmıştır. Bundan şu anlaşılır: Gecenin üçte ikisinde kıyamda olmak güzeldir ve te'kidli bir müstehabtır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bunun akabinde, "O, bunu sizin sayamayacağınızı (hesab edemeyeceğinizi) bildiği için, sizi bağışladı. Tevbenizi kabul etti" (Mûzzemmiı. 20) buyurmuş ve "tevbe" lafzını zikretmiştir. Eğer durum öyle olursa, o zaman insan, yirmi saat uyanık kalmış oiur ve yirmi rek'at namazla emredilmiş olur. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelince onun işi, kendisinin de, "Gözlerim uyur, ama kalbim uyumaz" buyurduğu gibi, hiç uyumamak olunca, onun için bütün gece, gündüz gibi kabul edilmiştir. Dolayısıyla ilaveten teheccüd ile de emrolunmuştur. Bu hususa Cenâb-ı Allah, "Gecenin bir kısmında O'na secde et. Gecenin uzun bir bölümünde de O'nu teşbih et" (İnsan, 26) buyurarak işaret etmiştir. Bu, "Gecenin tamamı senin için tesbihata ayrılmıştır" demektir. O halde, Hz. Peygamber (s.a.s), yirmi dört saatin hepsinde de tesbihatta bulunuyor demektir ve böylece de, bir göz kırpacak kadar zaman bile, teşbihte gevşeklik göstermeyenlerden, ara vermeyenlerden olmuş olur. 24[24]

Namaz Vakitlerinin Hikmeti

Namazın, bu belli vakitlerde oluşunun hikmeti de şudur: Biraz önce de geçtiği gibi, bunda, gündüzün başı, ortası ve sonu nazarı dikkate alınmış ve böylece de teşbih (namaz) gündüzün başında ve sonunda meşru kılınmış, geceleyin ise, gündüzün başının ve ortasının nazar-ı dikkate alınması gibi, başı ve ortası nazar-ı dikkate alınmıştır. Çünkü öğle vakti, gündüzün yarısında (ortasında), yatsı vakti ise, gecenin yarısında (ortasındadir). Zira biz, nazar-ı dikkate alınan (esas kabul edilen) gecenin, insanın uyanık olduğu miktar olduğunu açıklamıştık. Bu miktar ise (ortalama) beş saattir. Böylece yatsının vakti, bu miktarın ortasında olmuş olur ki, bu da gecenin üçte biridir. Ebu Hanlfe ise, vitir namazının vacib olduğunu kabul edince, ona göre uyku zamanı dört saat, gece uyanıklık zamanı ise sekiz saat olmuş olur. Son yatsının (vitrin) en son vakti ise, nazar-ı dikkate alınacak bu gecenin ortası olsun diye, dördüncü veya beşinci saattir. Bu da tıpkı, öğlenin gündüzün ortasında olması gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in gecenin gündüz gibi, uykusu da uyanıklık gibi olunca, o şöyle demiştir:
"Eğer ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim, onlara misvak kullanmalarını ve (tıpkı dört saat gündüzün yarısı olduğu gibi, gecenin yarısı da dört saat olsun diye) "yatsıyı da gecenin yansına bırakmalarını emrederdim".25[25]Bunun izahına gelince, bana görünen şudur: Gündüz, zaman olarak oniki saattir. Bu müddet içinde edâ edilen (farz) namazların toplamı ise on rek'attir. Böylece mükellefin üzerinde, gecenin başında edâ edeceği iki rek'at ile, tıpkı gündüzün evvelinin teşbih (namaz) ite başlaması gibi, gecenin başlangıcının da teşbih ile

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/85-86
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/86-87
[25][25] Buhari, mevakit, 25 savm, 27

olabilmesi İçin, gece namazlarından bir rek'at daha edâ emesi kalır. Gündüzün tesbihatından olarak başlangıcda edâ edilen iki rekat olunca, gecenin başlangıcında da, gece tesbihatından olarak bir rek'at edâ edilmiş olur. Çünkü gündüzün teşbihleri, gecenin teşbihlerinin katlanması gibi, uzundur (iki mislidir). Çünkü gündüz edâ edilenlerin toplamı on rek'at, gece edâ edilenler ise beş rek'attir. 26[26]

Sabah - Akşamın Fazileti

Bu, akşam ve sabah yapılan teşbih ve hamdlerin fazileti hakkındadır. Biz, bunların faziletini hem nakil hem akıl
yönünden izah edeceğiz: Nakle gelince, bana, muttaki, hafız, âlim, üstad Abdurrahman b. Abdlllah b. Ulvân,
Haleb'te Hz. Peygamber (s.a.s)'den senedle rivayet ederek, O'nun (a.s), bir sahâbisine şöyle dediğini bana haber verdi: "Uyku vaktinde bin hasene yapmaktan aciz mi kalıyorsun?" Bunun üzerine o sahâbî
durakladı. O zaman Hz. Peygamber (s.a.s), yüz kere "dersen, karşılık sana bin hasene yazılsın "27[27] buyurmuştur. Yine aynı zat'ın, Hz.
Peygamber (s.a.s)'den senedle rivayet ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kim her farz namazın peşisıra, on kere "sübhanellah", on kere de "Allahu ekber" derse, cennete girdirilir" dediğini naklettiğini duydum.
Bu hususun, aklen izahı ise şöyledir: Allah Teâlâ'mn, fiillerinden olmayan, ayrılmaz sıfatlan olduğu gibi, fiilinden olan sabit sıfatları da vardır: 28[28]

Allah'ın Kemal Sıfatları

Birincileri, kemai ve cemâl sıfatları olup, bunların aksi, noksanlıktır. Mükellef, Allah'ı, herşeyi bilen bir "Zat" olduğu için, hiçbirşeyin O'na saklı kalmayacağını anladığında, O'nu cehalet sıfatından tenzih edip, cehaletin zıddı olan vasıflarla tavsif etmiş ofur. Mükellef, O'nu, herşeye kadir olan bir kudret sahibi olduğu için, hiçbirşeyden âciz olmayan bir Zat olarak tanıdığında O'nu acizlik sıfatından tenzih etmiş olur. Mükellef O'nu, herşeyin irade edicisi olduğu için, O'nun mülkünde ancak dilediği şeylerin meydana gelebileceği bir Zat olarak tanıdığında, O'nu bu şekilde tavsif etmiş ve zıddı olan her türlü noksanlıktan tenzih etmiş olur. Mükellefe, ezelî ve ebedî olduğu için O'nun yok olmayacağı hakikati zahir olduğunda, mükellef yine O'nu tenzih etmiş olur. Mükellefçe, O'nun kadim olduğu bilindiği için, varlığından önce yokluğu bulunmayan bir Zat olduğu anlaşılınca, yine o O'nu tenzih etmiş olur. Vâcibü'i-vücûd olup, mekan ve yönlerden beri olduğu için, mükellefçe O'nun araz veya cisim veya mekanlı bir varlık olamayacağı anlaşılınca, mükellef yine O'nu tenzih etmiş olur. Fakat Allah Teâlâ'mn selbî ve izafî sıfatlarını, hiç kimse sayıp dökemez. Bir kimse bu işle uğraşsa, ömrü bu yolda bitse bile, o bunun künhünü idrak edemez, sonuna ulaşamaz. Binâenaleyh bir kimse, O'nun, her türlü noksanlıktan münezzeh olması konusunda, şuurlu olarak, Cenâb-ı Hakk'ı kalbinde hissederek, huzur-u kalb ite, "Sübhanellah (Allah münezzehtir)" dediğinde, işte bu kısa teşbihi yaptığında, bu, onun bu işi ayrıntılı bir tarzda yapmasının yerine geçer. Fakat bir kimse tek başına, Allah'ın münezzeh olduğu konuların her birinde tek tek böyle bir teşbihte bulunmak istese, ömürlerin yetmeyeceği bir işe yeltenmiş olacağında şüpie yoktur. Demek ki, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Bu kulum, ömrü boyunca, hayatta kaldtğı süre, Bana tesbihatta bulunmakla meşgul oldu. Ben, onu hertürlü günahtan temizlemek, ona keramet (şeref) elbiselerini giydirmek ve sonsuz olarak ikâmet edilecek yurtta misafir ederek karşılık vereceğim. Kulumun Beni gündüzün başında, sonunda ve ortasında tenzih etmesi gibi. Ben

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/87-

27[27] Müsned, 1/ 180, 185

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/87-88

de, ömrünün başında, yani dünyasında, ömrünün sonunda, yani âhiretinde ve ömrünün ortasında yani haşr zamanına kadar onu kuşatan kabir içinde iken, onu herşeyden temizler ve korurum ve Ben ona yeterim." 29[29]

Allah'ın Fiilleri

İkincilerine, yani Allah'ın fiil sıfatlarına gelince; insan, Allah'ın gökleri yaratmasına baktığında, göklerin bir nimet ve ikram olduğunu anlar ve "Elhamdülillah" der. Yine insan, güneşin battığını görünce, bunun da bir nimet ve ikram olduğunu anlar, "Elhamdülillah" der. Ay, yıldızlar, yeryüzü ve bitkilerin durumu da böyledir. Dolayısıyla kul bunları gördükçe, yine "Elhamdülillah" der. Fakat insan böyle ayrı ayrı herşeye bakıp böyle hamdedecek ofsa, ömrü buna yetmez. Ama Cenâb-ı Hakk'ın da, "Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayıp bitiremezsiniz"(Nahi, 18) buyurduğu gibi, sayısız bütün o nimetleri insan zihninde toptan düşünüp hepsine birden, "Elhamdülillah" oese, yapacağı böyle toptan bir hamd, onların hepsine mufassal olarak yapılacak hamdin yerine geçer, tşte bu noktada Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Kulum Ömrünü Bana hamdetmekle geçirdi. Ben, Bana şükredene fazlasını va'dettim. Dolayısıyla onun Bana teşbihine karşı, "hüsnâ" (en güzel mükâfaat olan cennet) vardır. Bana hamdine karşı da, bundan daha fazlası vardır."
Sonra insan, Allah'ın sıfatlarına daldığında, bazan aklı O'nu, nimetleri üzerinde düşündükten sonra, Zat'ı hususunda da düşünmeye çağırır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın hakikatine dâir, aklına gelen her hususta kula yakışan, "Allah aklıma gelen şekillerden ve hallerden, daha büyük ve daha yücedir" demesidir. Çünkü İdrâk edilenlerin ve idrak yönlerinin bir sının yoktur. Dolayısıyla bir kimse, ayrıntılı bir şekilde, "Alan şu şu yönlerden, benim idrak ettiğim, bütün bu şeylerden daha yücedir, daha Dûyûktür" deyip dursa, ömrü biter, fakat Allah'ı idrâk ettiğini sandığı şekil ve yönlerin «onu gelmez. Binâenaleyh bir kimse, içinden gelerek, "Allah aklımın kudreti ve idrâkimin takati ile tasavvur edebileceğim herşeyden daha büyüktür" dese, irfan deryasına dalmış olur. Bu hususa "Kişinin idrâki idrâk etmekten âciz olduğunu bilmesi «fraktir" sözüyle işaret edilmiştir. Binâenaleyh aklı başında bir kimsenin, "SübhaneUah, Elhamdülillah, Allahuekber" şeklindeki sözleri, işte bu manaları ifade •dar. Fakat bu sözün, nazar-ı dikkate alınarak (şuurla) söylenmesi şarttır. Bu da, onun cşırrin dilinin ucuyla söylediği değil de, kalbinin derinliklerinden kopup gelen bir söz olmasıdır. 30[30]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, İfadesi, ifadesine atıftır, yani, "Allah'ı akşam, sabah ve yatsıda teşbih ediniz" demektir.Göklerde ve yerde hamd O'nundur" rCnıesi, ma'tûf üe ma'tûfun ileyh arasındaki bir cümle-i i'tirâziyyedir. Burada şöyle incelik vardır: Allah Teâlâ kullarına, kendisini teşbih etmelerini emredince, sanki rina, yaptıkları tesbihatın Allah'a yönelik bir menfaatten ötürü değil, kendi Jerinden ötürü olduğunu, dolayısıyla tesbihatta bulunduklarında, Allah'a hamd ri gerektiğini beyan etmiştir ki bu, ttpkı "Müslüman olduklarını senin başına kakıyorlar. De ki: "Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın." Bilakis sizi imana muvaffak ettiği için Allah'a minnet eder"(Hucurât, 17) ayeti gibidir. 31[31]

Beşinci Mesele

Allah Teâlâ burada, akşamı sabahtan önce zikretmiş, "O'nu, sabah akşam teşbih edin" (Ahzto, 42) ayetinde ise, sonra zikretmiştir. Çünkü Allah Teâlâ bu surede, "Allah önce mahlukah yaratır. Sonra onu yeniden diriltir..."(Rum, 11) ifadesinden başlayıp, "Onlar azabta

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/88
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/88-89
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/89

ham tutulmuşlardır"(Rum, ıe) ifadesine kadar, haşirden ve ba's (diriliş) bahsetmiştir. Cenâb-ı Hak yine bu ayette ise, "tşte siz de böyle çıkarılacaksınız" . 19) buyurarak, haşri ve dirilişi sonraya bırakmıştır. "Akşamı" da sonra üretmiştir. Böylece âhireti hatırlasınlar diye, hasrı ve neşri sonra zikretmiştir. 32[32]

Altıncı Mesele

Ayetteki, ölüden diriyi, diriden öyülü çıkarma İşinin, kendinden önceki ifadelerle münasebeti şöyledir: Allan insanı, sabahleyin ölüme benzemekten, ki bu uyku halidir, varlığa yani uyanıklık haline benzeme haline çıkarmıştır. Akşam vaktinde de insanı, uyanıklık halinden, uyku haline çıkarır (geçirir). Müfessirler ayetteki, "Diriden ölüyü çıkarıyor" ifadesinin ne demek olduğunda ihtilaf etmişler ve ekserisi buna "Meselâ Allah, tavuğu, yumurtadan; yumurtayı, tavuktan; hayvanı (canlıyı) nutfeden; nutfeyi canlıdan çıkarır" manasını verirken, bazıları "Allah, mü'minden kâfir, kâfirden mü'min (evlad) çıkarır" manasını vermişlerdir. Bunun manasının, "Allah uyuyandan, uyanık; uyanıktan da uyuyan çıkarır" şeklinde olması da mümkündür. Bu, teşbih için böyle zikredilmiş olur, yani ölüyü diriltmek ve diriyi öldürmek, Allah'a göre, tıpkı uyuyanı uyandırmak ve uyanık olanı da uyutmak gibidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Arzı, ölümünün aramdan O canlandırıyor, işte siz de böylece çıkarılacaksınız" buyurmuştur ki bu ifadede şöyle ince bir mana vardır: İnsanın, ölümü ile, canlılığı sona erer. Fakat onun nefs-i natıkası (ruhu) ise, sona ermez, ondan ayrılır ve yaşamaya devam eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah yolunda öldürülenleri, ölüler sanmayın" (am imran, ıw) buyurmuştur. Canlılar ise, uyur, hareket eder ve duyarlıdırlar. Uyuyan hareket etmez ve idrâk edemez. Ölü toprakta da yine bir nema yoktur. Sonra uyuyan kimse, uyanmasıyla hareketlenir ve idrâk eder hate gelir. ÖÎü toprak ise, ölümünden sonra bitkileri sebebiyle büyümeye, kabarmaya başlar. Dolayısıyla sakin ve hareketsiz bu toprağı harekete geçirmek, kabartmaya başlamak nasıl Allah'a kolay ise, ölüyü diriltmek de O'na böylesine kolaydır. Cenâb-ı Allah işte bu hususa "İşte siz de böylece çıkarılacaksınız" buyurarak işaret etmiştir. 33[33]

Aslı Toprak Olan İnsan

"Sizi bir topraktan yaratmış olması da O'nun ayetlerindendir. Sonra siz, her tarafa yayılan bir beşer oldunuz"
(Rum, 20).
Allah Teâlâ, Kendisinin noksan şeylerden tenzih ve takdis edilmesini emredip, herşeyin yaratılmasından dolayı olan hamdın, Kendisine ait oluşundan bahsedip, "Haydi Allah'ı tenzih ediniz" emrinden başlayıp, "işte siz de böylece çıkarılacaksınız" ifadesine kadar olan ayetleriyle, öldürmeye ve diriltmeye Kendisinin kadir olduğunu beyan buyurunca, işte bu hususa dair, apaçık delilleri ve aşikâr mucizeleri zikretmiştir. İnsanı topraktan yaratması da bunlardandır. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: 34[34]

Toprakla Hayatın İlgisizliği

Canlı olmaktan derece bakımından en uzak olan şey topraktır. Çünkü toprak oluşumu bakımından, kuru ve soğuktur. Hayat ise, sıcaklık ve rutubet iledir. Yine toprak rengi bakımından bulanıktır. Ruh (can) ise, nurlu ve parlaktır. Toprak fiiii bakımından ağırdır. Hayat kendileri ile olan ruhlar ise hafiftir. Sükûnet (hareketsizlik) bakımından toprak, hareketten uzaktır, canlılar ise sağa sola; geriye, ileriye; yukarıya aşağıya hareket ederler. Velhasıl

---

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/89
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/89-90
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/90

toprak, diğer cisimlere nazaran, hayatı kabulden en uzak olan bir şeydir. Çünkü unsurlar (elementler), mürekkebâttan (birleşik varlıklardan) en uzak şeylerdir. Çünkü bir terkible meydana gelen şey, derece bakımından canlılara en yakın olandır. Unsurların (ansır-ı erbaa), canlı olmaya en uzağı topraktır. Çünkü suda saflık, rutubet ve hareket vardır. Bütün bunlar, ruhların karakterlerindendir. Ateş ise, hayatiyete en yakın olandır. Çünkü ateş, hararet-i gariza gibidir; olgunlaşır, biraraya gelir ve ayrılır. Mürekkeb varlıkların, birinci derecede bulunanları madenlerdir. Çünkü madenler, bir karışımdır. Madenlerin de birtakım dereceleri vardır ve en ileri derecede altın bulunur. Bu da, bitkilerin derecelerinin en yakınına yakındır. Bitkilerin en yakın derecede olanı ise, yerde biten ama, yerin üstüne çıkıp yükselmeyen bitkilerdir. Mürekkeblerin ikinci derecesi bitkilerdir. Bunların en ileri mertebede olanlar, yani büyüyebilen, tıpkı yumurtanın tavuktan, tavuğun. yumurtadan çıkması gibi, meyveleri ağaçtan alınabilen, taneli ağaçlar da, canlıların hayvanların en yakın mertebesine yakındır. Hayvanların en yakın mertebesi ise, akıcı kanları bulunmayan, bitkiler gibi açık ve belli bir menfaat sebebi olmayan haşerattır. Bundan sonra canlılar gelir. Bunların en üst mertebesi, insanın mertebesine yakın olanlardır. Çünkü en'âm (davar, sığır ve develer), özellikle bunlardan at, taşıyan, nakliye yapan, oraya buraya koşan insanlara benzer. Bundan sonra insanlar gelir. insanların en üst mertebesi ise, Allah'ı teşbih eden, O'na hamdeden melekler mertebesine yakındır. O halde hayata en uzak olan bir varlıktan hayat sahibi (canlı) varlığı yaratan Allah, elbette en yüksek mertebededir. O, acziyetten ve cehaletten münezzehtir. Hayatı lütfettiği için hamd O'na aittir. En kâmil kudret ve en nüfuzlu râde O'nundur. Binâenaleyh doğrudan yani ilk yaratmanın da sonradan yaratmanın da yani dirilişin de O'ndan sâdır olması (mümkündür).

Ayette şöyle iki incelik vardır:

1) Ayetteki (Bir de bakarsınız ki sizler...) edatı, mufâcee (ansızın oluş) ifade etmek içindir. Nitekim Arapça'da, "Çıktım. Bir de ne göreyim: Kapıda bir aslan var" denilir. Binâenaleyh bu kelime, Hak Teâlâ'nın insanı, bir "ol" emri ile topraktan yarattığına işarettir. Böylece insanın, önce maden, sonra bitki, sonra canlı (hayvan), daha sonra bir insan olmasına bir işaret vardır. Bu ise, şöyle bir hükmî meselenin olduğuna işarettir: Allah Teâlâ insanı önce hayvan olarak yaratıp, sonra insan haline getirdiğine değil de, doğrudan doğruya insan olarak yaratıp, canlı olan ve uyuyan gibi vasıflara sahip bir halde yaratıldığına dikkat çekmektedir. Binâenaleyh Allah Tetâ, türleri yaratmıştır ki ilk kastedilen budur. Daha sonra da o türler içerisinde, o ilk irade ile cinsleri yaratmıştır. Böylece en son mertebeyi, kendisinden en uzak olan şeyden olarak, yukarıda bahsettiğimiz mertebelerden, birinden diğerine geçirmeksizin, direkt en son olarak yaratmıştır.

2) Ayetteki "beşer" kelimesi, "idrâk edici kuwe"ye işarettir. Çünkü insan, hareketli olduğu için beşer olmamıştır. Çünkü diğer canlılar da böyle hareket etmektedir. Ayetteki, "Her tarafa yayılıyorsunuz" İşareti de, hareket kuvvetine işarettir. Bu iki kuvvetin de topraktan elde edilmiş olması, hayret uyandıran bir haldir. Meselâ idrâkin topraktan oluşunun hayreti mucib olması, toprağın kesîf ve cansız olmasından ötürüdür. Hareketin topraktan oluşunun enteresanlığına gelince, bu da toprağın ağır, hareketsiz ve sönük oluşundan ötürüdür. O halde ayetteki, "Her tarafa yayılan..." ifadesi, bu enteresanlığın, sadece insanın topraktan yaratılmasında değil, -insanın yaratıl ışındaki harika bir tarafa- hareketsiz topraktan, her tarafa yayılan (hareket) eden bu canlıların yaratılmasına raci olduğuna işarettir. 35[35]

Bu ayetle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:

Topraktan Yaratılmanın Manası

Allah Teâlâ, Hz. Adem (a.s)'i topraktan, bizi de Adem (a.s)'den yaratmıştır. Öyle ise niçin bu ayette, "Sizi bir topraktan yarattı" buyurmuştur? Buna şu iki şekilde cevap veririz:

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/90-92

a) Bundan murad, "sizin aslınızı (kökünüzü) topraktan yarattı" manasıdır.
b) Şöyle de denebilir: Her insan aslında topraktan yaratılmıştır. Hz. Adem (a.s)'in topraktan yaratılışı meselesi bellidir. Bize gelince, biz nutfeden (meniden); nutfeyi ise, bil-kuvve (dolayısıyla) uzuvların bir parçası demek olan uygun gıdalardan yaratmıştır. Gıda ise, ya hayvanların etlerinden, sütlerinden, yağlarından, yahut da bitkilerdendir. Hayvanların gıdası da bitkilerdir. Bitkiler de topraktandır. Çünkü tane (tohum), buğdaydan, çekirdek de meyvedendir. Çekirdek ancak toprak sayesinde ağaç olur ve bitkilerin gtda haline gelebilmesi çin, o ağaca sıvı olan bir takım cüzler katılır (verilir). 36[36]

Yaratılıştaki Farklı Maddeler

Allah Teâlâ, bir başka yerde, "Allah, sudan bir beşer yarattı" (Furtan, 34) ve "Değersiz bir sudan" (Mûrseiat, 20) buyurmuştur. Burada ise, "topraktan" demiştir. O halde
bu üç ifade nasıl bağdaştırabilir? Biz deriz ki: Bu husustaki birinci cevaba, "Aslınız olan babanız Adem (a.s)'i topraktan yarattı" şeklindeki cevaba göre, böyle bir soru söz konusu olmaz. Çünkü bundan Hz. Adem (a.s) kastedilmiştir. İkinci cevaba (manaya) göre ise şöyle denilir: Cenâb-ı Hak burada, insanın ilk aslından, orada ise ikinci aslından bahsetmiştir. Çünkü gıda olan o toprak, sıvı haline gelir ki bu menidir. Daha sonra da, Allah'ın o meniden yaratması ile, insan meydana gelir.
Yahut şöyle diyebiliriz: İnsanın belli iki aslf vardır Birisi su, diğeri topraktır. Çünkü toprak da ancak su sayesinde bitirir. O halde insanın temel gıdası demek olan bitkide, hem toprak hem su vardır. Binâenaleyh eğer toprak asıl olur, su da onun ufalanan bütün parçaları için düşünülürse, durum böyle olur. Yok eğer su asıl, toprak akıp giden bu rutubetin parçalarını tutan şey olarak kabul edilirse, yine durum aynı olur.
Eğer birisi, "Allah Teâlâ, herseyi bilir. O halde O, aslın bu ikisinden hangisi olduğunu da bilir. Bize göre bu iş, o da olabilir, bu da olabilir şeklindedir. Binâenaleyh eğer asıl toprak ise, Cenâb-ı Hak niçin, "Sudan" demiştir. Yok eğer asıl olan "su" ise, Cenâb-ı Hak niçin, "Sizi topraktan yarattı" demiştir. Yok eğer toprak da su da asıl ise, Allah Teâlâ niçin, "Sizi o iki şeyden yarattı" dememiştir? Biz deriz ki burada şöyle bir incelik var: Toprağın da, suyun da asıl olmaları, zatları gereği değildir. Aksine bu, Allah Teâlâ'hın kudreti yanında, ilk önce insanı yaratacağı şeyi yaratıp, sonra onu yokedip, sonra ondan toprak meydana getirip, sonra onu süzüp, ondan suyu meydana getirmesi mümkündür. Fakat hikmet-i ilahiyye, kâmilin noksan olana bir sebeb kılınmasını değil de, noksan olanın kâmile bir yol ve sebeb olmasını gerektirmiştir. Bundan dolayı da Hak Teâlâ önce toprağı ve suyu yaratmış ve bu ikisini, kendilerinden daha mükemmel, hatta her mahluktan daha mükemmel insanın aslı kılmıştır. Eğer toprak ise suyun asıl olmaları, kendilerinden kaynaklanan zatî bir husus olmaz, aksine bir yapanın-yaratanın, bazan toprağı, bazan da suyu asıl kılmasıyla olmuş olursa, bu işin O'nun irâde ve tercihiyle olduğu anlaşılır. Binâenaleyh o isterse bunu, isterse şunu, isterse her ikisini asıl kılabilir. 37[37]

İkinci Mesele

Filozoflar şöyle demişlerdir: "İnsan anasır-ı erbaadan, yani toprak, su, hava ve ateşten meydana gelmiştir. Ondaki toprak, sebatı için, su, bu sebatı sağlamak içindir. Çünkü toprak çabucak dağılır. Hava da başlıbaşına birşey olduğu için, tıpkı hava ile kâim olan, şişirilmiş bir tulum gibidir. Şayet o tulum şişmemiş olsaydı, onda bir istiklâliyyet ve ayakta durma söz konusu olmazdı. Ateş ise, bu şeyler arasındaki kaynaşmayı ve uyumu sağlar." Dolayısıyla bu ya doğrudur, ya değildir. Eğer doğru ise, Cenâb-ı Hak, daha nasıl, insanda mevcut olan dört asıldan, sadece ikisini nazar-ı dikkate almış, başka ayetlerde, "sizi havadan ve ateşten

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/92
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/92-93

yaratmıştır" dememiştir?
Cevap: Biz diyoruz ki onların bu görüşlerinin, şeriat açısından bir bozukluğu söz konusu değildir. Bizim onlarla münakaşamızın sebebi, bunun tabiat icabı olduğunu söylemeleridir. Fakat onlar, "Allah hikmeti gereği, insanı bu asıllardan yaratmıştır" deseler, onlarla münakaşa etmeyiz. Ayetlere gelince, diyoruz ki: Sizin ileri sürdüğünüz bu şey, ayetlere ters değildir: Çünkü sizin müstakil olarak kabul ettiğiniz hava ile ateş, kaynaştırma içindir. Binâenaleyh bunlar, suyun toprakla karışımından sonra söz konuşudurlar. Dolayısıyla var olan ilk asıl, ancak ilk ikisidir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, yaratılışta özellikle o ikisinden bahsetmiştir. Bir de genel olarak anasır-ı erbaadan görülebilenler de, toprak ile sudur. İşte bu ikisinin, insanda bulunduğu herkesçe bilinir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, görülen ve hissedilebilenleri zikretmiştir. 38[38]

Eşlerin Yaratılması

"Size nefislerimizden, kendilerine ısınmanız için, zevceler yaratmış olması, aranızda bir sevgi ve şefkat yapması da O'nun ayetlerindendir. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir topluluk için elbette ibretler vardır." (Rum. 21).
Cenâb-ı Hak, insanı yarattığını beyan edince, insanı yaratıp ve o insan da, senelerce uzun süre kalan varlıklardan olmayınca, onun türünü de, şahıslar ile sürdürdüğünü, onu birbirlerinden üreyecek şekilde var ettiğini; birisinin yokluğu, mamur olan şeyde onarılmaz bir gedik meydana getirmesin diye, baba öldüğünde, yerine oğlunun geçtiğini bildirmek suretiyle beyan etmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır. 39[39]

Birinci Mesele

Ayetteki ifadesi, kadınlarının yaratılışının, tıpkı diğer canlılar, bitkiler v.b. faydalı şeylerin yaratılması gibi aynı
amaçla olduğuna dair bir delil olup, bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Yerde bulunan şeylerin tamamını sizin için yarattı"(Bakara, 29) ifadesi gibidir. Bu ise, o kadınların ibadet ve mükellef tutulmak için yaratılmış olmamalarını gerektirir...
Cevap: kadınların yaratılması bize olan nimetler zincirindendir. Binâenaleyh bu, onların bizim için yaratılmış olmaları ve mükellef tutulmalarının, bizim mükellef tutulmamız tarzında olmadığını; bize olan nimeti tamamlamak için olduğunu belirtmek içindir. Bu, nakil, hüküm ve mana bakımından böyledir. Nakle gelince bu, bu ve diğerleridir. Hükme gelince söyledi r: Kadın, erkeğin mükellef tutulduğu gibi, pekçok şeyle mükellef tutulmamıştır. Manaya gelince, kadın, zayıf yaratılışhdır, naziktir, incedir. Bu yönüyle, çocuğa benzer. Çocuk ise, mükellef tutulmaz. Binâenaleyh, uygun olan, kadının, mükellefiyete ehil olmamasıdır. Fakat, onlar mükellef tutulmadıkları müddetçe, Allah'ın biz erkeklere olan nimeti tamamlanmış olmazdı. Zira azap müeyyidesi sayesinde kadın korkar, böylece kocasına itaat eder ve haramlardan sakınır. Aksi halde, fesâd zuhur ederdi. 40[40]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "nefislerinizden" buyurmuştur. Bazıları, bu ifadeyle, Hz. Havva'nın, Hz. Adem (a.s)'in
maddesinden yaratıldığının kastedildiğini ileri sürmüşlerse de, sahih olan, bu ifadeyle kastedilen mananın, "cinsinizden" şeklinde olduğudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki size, sizden (enfusikum) olan bir peygamber gelmiştir" (Tevbe 128) buyurmuştur. Mananın

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/93
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/93-94
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/94

böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine ısınmanız için" buyurmuş olması da delâlet etmektedir. Yani, "Farklı iki cins canlıdan biri diğerinde sükûnet bulmaz... Nefsi, onunla huzur bulmaz ve kalbi de ona meyletmez..." demektir. 41[41]

Ailedeki Sevgi ve Şefkat

Arapça'da, ifadesi, kalben sükûnet bulma; İfadesi de, maddi anlamda sükûn için kullanılır. Çünkü İnde kelimesi mekân zarfıdır. Mekân zarf lığı ise, maddeler için söz konusudur. İllâ ise, bir şeyin sonu, netice için kullanılır.
Bu ise, kalbe ait bir durumdur. 42[42]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "Aranızda bir sevgi ve şefkat yaratması da" buyurmuştur. Bu hususta, şu görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları, Cenâb-ı Hakk'ın "(Bu), kulu Zekeriyyâ'ya Rabbi'nin rahmetini amşıdır"(Meryem, g ifadesine tutunarak, "Cinsî münâsebette bulunmak suretiyle sevgiyi; çocuk vasıtasıyla da şefkati yaratmıştır" -nanasını verirken, bazıları, "Tarafların kendi ihtiyaç halleri muhabbet; eşinin Kendisine olan ihtiyaç hali ise rahmettir" demişlerdir. Çünkü insan meselâ, çocuğunu sever. Ama, düşmanını, alabildiğine açlık ve bir ızdırap içinde görürse, çocuğundan alır ve bununla, o kimsenin durumunu düzeltir. Bu, muhabbetten kaynaklanan bir şey olmayıp, tam aksine şefkat duygusundan dolayıdır. Şöyle de denebilir: Cenâb-ı Hak daha önce şu iki şeyden bahsetmiştir:
1) Eşin, kendi cinsinden olması...
2) Aynı cinsten olmanın verdiği netice ki, bu da, tarafların birbirlerinde sükûn bulmalarıdır. O halde cins birliği, sükûnu doğurur. Allah, bu noktada da şu iki şeyden bahsetmiştir: Sükûn, diğerine ulaşmayı sağlar. O halde bu demektir ki, meydana galen ilk şey, sevgidir. Daha sonraysa bu sevgi, insanı rahmet duygusuna ulaştırır. late bundan dolayı, kadın bazan, yaşlılığı veya hastalığı sebebiyle, şehvet mahalli olmaktan çıkar Ama, zevciyyet vazifesi bu şefkat sayesinde sürüp gider. Aksi de böyledir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphe yok ki, bunda" ifadesinde kastedilen *-*ananın, "Eşlerin yaratılmasında ayetler vardır..." şeklinde olması muhtemel olduğu gûi, "Onlar arasına sevgi yerleştirilmesinde ayetler bulunmaktadır" şeklinde olması da muhtemeldir. Birincisine gelince, bu hususta mutlaka düşünmek gerekir. Çünkü insanın, ana babadan yaratılması, düşünen bir kimse için, vetev ki çocuğun annesinin lamından çıkması hususunda olsun, kudretin mükemmelliğine, iradenin geçerliliğine «e ümin şümulüne bir delil bulunmaktadır. Çünkü, bundan daha aşağı bir hal, durum bie, şayet Allah'dan başkası tarafından olmuş olsaydı, hem annenin hem de çocuğun âtümüne yol açardı. Çünkü o çocuk, şayet Allah'ın yardımı olmaksızın, o daracık yerden çekilip çıkarılmak istense, elbette ölür.
İkincisine gelince, bu da böyledir. Çünkü insan, iki yakın arasında duyduğu amhamet ve şefkati, akrabalarda bulup hissedemez. Bu, sırf şehvetle olan bir şey değadır. Çünkü şehvet sona erer, ama acıma hissi devameder. O halde bu demektir ki, bu Mah'tandır. Şayet karıkoca arasında sadece şehvet ve onu ibtal eden ve çokça vuku bulan şazab duygusu bulunmuş olsaydı, -ki zaten şehvet bizatihi devam etmeyen bir şeydir- o zaran o ikisi arasında, her an bir talâk meydana gelirdi. O halde, insanın, sayesinde hareminin harîminden kötülükleri def ettiği o rahmet, Allah katındadır; bu ise, ancak tefekkürle bilinen bir husustur. 43[43]

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/94
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/94
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/95

Dillerin, Renklerin Farklılığı

"O gökleri, o yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin birbirine uymaması da onun ayetlerindendir. Bunlarda alimler için elbette ibretler vardır"
(Rum, 22).
Cenâb-ı Hak, enfüsî delilleri beyan edince, afakî delilleri peşinden getirmiştir ki, bunların en aşikâr olanı da, göklerin ve yerin yaratılmasıdır. Çünkü bazı kâfirler, mürekkeb varlıklardan olan beşer, v.s.'in yaratılması hususunda, bunun, "dört unsurdaki" keyfiyyetlerden; semâvatta olan hareketlerden ve onlardaki münasebet ve alâkalardan kaynaklandığını söylemektedirler. Binâenaleyh onlara, "Gök ve yerin yaratılışında, dört unsurun birbiriyle imtizacı ve yıldızların birbiriyle olan alâkasının bir etkisi yoktur" denildiğinde, o zaman onların mutlaka, bunun, Allah'ın iradesi ve kudretiyle meydana geldiğini söylemeleri gerekir.
Cenâb-ı Hak, enfüsî ve afakî delillere işaret edince, insanların sıfatlarından olan şeyi de, insanların renkleri arasındaki farklılığı zikretmek suretiyle dile getirmiştir. Çünkü onlardan hiçbiri, sayılarının çok, cemaatlerinin ve miktarlarının hacminin küçük olmasına rağmen, birbirlerine benzemezler. Ama, göklere gelince, büyük olmalarına ve sayılarının az olmasına rağmen şekilce birbirlerine benzerler. Lisanların farklı oluşuna gelince, meselâ Arab ırkına merısûb İki kimse, kardeştirler. Bunlar aynı lehçe ile konuştuklarında, biri diğerini tanır, öyle ki, bunların gözleri kapalı olsa ve birbirlerini görmeseler bile, yine herbiri, "Bu falancanın..., bu da diğer falancanın sesidir" der. Ki bunda, çok yüce bir hikmet bulunur. Çünkü, insan, düşman kendisine ulaşmazdan önce sakınabilmesi ve zaman geçirmeksizin dostuna yönelebilmesi İçin, hak sahibini, hak sahibi olmayandan, dostunu da düşmanından ayırdedip tanıyabilmesi için, şahıslan birbirinden tefrik etmek zorundadır. Bu bazan, göz ile olur. İşte böylece Allah, insanların şekillerini farklı farklı yaratmıştır. Bazan da kulak ile olur; dolayısıyla da Cenâb-ı Hak, insanların seslerini farklı farklı yaratmıştır. Tutma, koklama ve tadma ise, düşmanı ve dostu tanıma hususunda birşey ifade etmezler. Dolayısıyla, bunlarta bir temyiz ve ayırdetme söz konusu olamaz.
Bazı kimseler ise, ayetin bu ifadesiyle, Arapça, Farsça, Rumca v.b. dillerin farklılığının kastedildiğini söylemişlerse de, birincisi daha doğrudur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Alimler İçin ibretler" buyurmuştur. Göklerin yerin yaratılması, tabiatçıların ileri sürdüğü uzak ihtimallere muhtemel olmayıp, insanların renklerinin ve seslerinin farklı farklı oluşu da böyle olunca, bu husustaki bilginin umumî oluşundan dolayı "Alimler için ibretler..." buyurmuştur. 44[44]

Uyku da Bir Delildir

"Gece gündüz uyumanız ve O'nun lütfundan aramanız da yine O'nun ayetlerindendir. Şüphesiz ki bunda da, kulak verecek bir topluluk için, mutlak
ibretler vardır."
(Rum, 23).
Cenâb-ı Hak, kaçınılmaz olan .bazı arızî halleri zikredince, -ki bu, farklı farklı oluş naildir- bundan sonra, ayrılabilir olan arızî halleri zikretmiştir. Geceleyin uyumak ve nzık talep etmek için gündüzleyin hareket etmek, bunlar cümlesindendir. Cenâb-ı Hak, zorunlu hallerden iki şey, ayrılabilir hallerden de iki şey zikretmiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 45[45]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Gece gündüz uyumanız" kavli ile, "Geceleyin ve gündüzleyin uyuma, yani kaylûle

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/96
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/97

yapma" manasının kastedildiği söylenmiştir. Daha sonra C©nâb-ı Hak, (U*jî%\> buyurmuştur. Yani, "Her ikisinde... aramanız" demektir. Çünkü insan çoğu kez, geceleyin de kazanç elde eder. Bunun, "Geceleyin uyumanız ve gündüzleyin de nzık talep etmeniz" manasında olduğu, böylece Cenâb-ı Hakk'ın, 'adede bir leff-i neşri gayr-i müretteb yaptığı da söylenmiştir. (Yani, şeklindedir). Diğer ayetlerde buna delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın, "Gösterici gündüz ayetini getirdik. Ta ki, Rabbinizden bir lütf-u inayet arayasmız"{\v&. 12) ve "Geceyi bir örtü ve gündüzü bir geçim vasıtasî kıldık" (Nebe, 10-11) ayetleri bunlar cümlesindendir. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: "Uyumanız ve gece gündüz O'nun rızkından talep etmeniz, Allah'ın ayetlerindendir." Cenâb-ı Hak "talep etme" ifadesini sona bırakmış ve kulun rızkı kendi kazanç ve maharetinden bilmeyip, aksine her şeyi Allah'ın lütfundan bilmesi gerektiğine bir işaret olsun diye, onu lafız bakımından lütuf fiiline bitiştirmiştir. İşte bu sebepledir ki, pekçok yerde, talep etme işi, lütuf kelimesine bitişik gelmiştir. "Namaz sona erdiğinde, yeryüzünde dağıhn ve Allah'ın lütfundan talep ec//n"{Cuma, 10) ve "O'nun lütfundan aramanız ip/n"(Nahi. 14) ayetleri bunlar cümlesindendir. 46[46]

İkinci Mesele

Geceleyin uyuma, gündüzün rızık talep etmeden önce zikredilmiştir. Çünkü istirahat, bizatihi matlubdur; istek ise ancak bir ihtiyaçtan dolayı olur. Bu sebeple, o anda muhtaç olan ya da, neticeden endişe eden, kendini yorar.47[47]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "işiten bir topluluk için ayetler" buyurmuşken, daha önce ise, "İyice düşünen bir topluluk
için" ve "alimler için" buyurmuştur. Diyoruz ki, geceleyin uyuyup, (gündüzün) Allah'ın rızkından talep etme hususuna gelince, cahil ya da gafil kimse, bunların, canlılığın karakterinin bir iktizâsı olduğunu zanneder ve böylece de, hiç kimse, bunların Allah'ın nimetlerinden olduğunu anlayamaz. Bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak, "âlimler için ayetler, ibretler" buyurmam ıştır.
Bir de şu var: Lisanların ve renklerin farklı farklı olması demek olan ilk iki şey, kaçınılmaz şeylerdir. Uyku ve rızık talep etme ise, değişebilen şeylerden. Onların, bazı zamanlar zevale uğraması sebebiyle, bunlara bakış devamlı olmaz. Dillerin ve renklerin farklı farklı olması böyle değildir. Çünkü onlar, insan devam ettiği sürece, devam ederler. Bundan dolayı da Allah onları, umumî ayetler kılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, "iyi düşünen bir topluluk için" ifadesine gelince, bil ki, bazı şeyler tefekkür etmeden de anlaşılır. Bazılarında ise, sadece tefekkür yeterli olur. Bazıları ise tefekkürle elde edilmez, tam aksine o hususta bir bildiriciye ve ona irşâd edene ihtiyaç duyulur. Böylece o onu, o mürşidden duyduğu zaman anlar. Yine, insanların bir kısmı için de, onu anlama hususunda, geometrik bir takım şekiller gibi şekillere muhtaç olunur. Ancak ne var ki, hiç kimse eşlerin yaratılması meselesinin, fikri donuk ve zikri sönmüş kimseler hariç, tabiatı gereği olduğunu söyleyemez. Binâenaleyh, kişi düşündüğü zaman, eşlerin yaratılmış olmasının bir mucize olduğunu anlar. Ama insanların uyuması ve Allah'ın fazlından rızıklarını aramaları meselesine gelince, çoğunlukla, bu iki şeyin kulların fiillerinden olduğunu, tefekkür gerekmeksizin sadece bir yol göstericiye muhtaç olunduğunu anlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Dinleyen ve gönüllerini kendilerini irşad edenin sözüne verenler için" buyurmuştur. 48[48]

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/97
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/97
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/98

Şimşek ve Yağmur

"Yine O'nun ayetlerindendir ki, O sizi hem korkutmak, hem ümitlendirmek için şimşeği gösteriyor, yukardan bir su indiriyor da, onunla arza, ölümünden sonra can veriyor. Elbette, bunda da aklını kullanacak bir topluluk için ayetler vardır,"
(Rum, 24).
Cenâb-ı Hak, enfüsî delillerin ayrılmaz vasıflarıyla, bazan ayrılabilen vasıflarından bahsedince, afakî delillerin geçici (arızî) vasıflarından bahsetmek üzere, "O, sizi hem korkutmak, hem ümitlendirmek için şimşeği gösteriyor, yukardan bir su indiriyor..." buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 49[49]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, burada önce enfüsî delilleri zikredince, enfüsî delillere ait arızî vasıfları da başa almış; afakî delilleri de, "Gökleri ve yeri yaratması da, O'nun ayetlerindendir" ,Rum, 22) ifadesiyle sonraya bıraktığı gibi, afakî delillerin arızî vasıflarını da sonraya bırakmıştır. 50[50]

Değişen ve Değişmeyen Haller

Allah Teâlâ, enfüsî delillerin ayrılmaz vasıflarını, bazan ayrılabilen vasıflardan önce zikretmiştir. Çünkü O, ilk önce Değişen ve Değişmeyen Haller dillerin ve renklerin farklılığından bahsetmiş, daha sonra ise insanların uyumalarından ve O'nun fazlından rızıklarını aramalarından bahsetmiştir. Afakî deliller konusunda İse, ayrılabilen vasıflarını, ayrılmayan vasıflarından önce getirmiştir. Çünkü o, "O, sizi hem korkutmak, hem ümitlendirmek için şimşeği gösteriyor, yukardan bir su indiriyor..." buyurmuştur. Çünkü insanın durumu, değişkendir. Arızî haller ondan uzak değildir. Ayrılmaz vasıfları da, yakındır. Ama, göklerle yere gelince, bunların değişmeleri nadirdir. Bunlardaki arızî vasıflar ise, ayrılmaz (lazım) vasıflardan daha gariptir. Bu sebeple, daha fazla ve etkili bir mucize olduğu için, daha garip ve şaşırtıcı olanı, Allah, önce zikretmiştir.
Biz bunu biraz daha açıyor ve şöyle diyoruz: İnsanın hali, yaşlılığı, büyüklüğü, ve sıhhatli ya da hasta olması, v.b. şeylerle değişir. Onun, kendisiyle tanındığı, değişmez bir sesi vardır. Yine onu başkasından ayıran, değişmez bir rengi vardır. insan, halleri hususunda değiştiği halde, bunlar ise, (renk ve ses) değişmez, işte bu, hayranlfk veren bir mucizedir. Halbuki gök ile yer, sabit olup değişmezler. Sonra gök aynı olduğu halde, bazı hallerde, kendisinden iri taneli yağmurların yağdığı ve korkunç şimşeklerin çaktığı görülür ki, yer de böyledir. O halde bu, mahallin değişmesine rağmen, bir işi devam ettiren; mahallin değişmemesine rağmen, bir işi sona erdiren, hür ve irade sahibi, bir fâil-i muhtarın varlığına delalet eden bir mucizedir. 51[51]

Üçüncü Mesele

"Gök" lafzı, "yer" lafzından Önce getirildiği gibi; gökle ilgili olan şimşek ve yağmur da, yerle ilgili olan bitirme ve diriltme işinden önce zikredilmiştir. 52[52]

Dördüncü Mesele

Yağmurun yağdırılmasında, bitkilerin bitirilmesinde bazı faydalar bulunduğu gibi, şimşeğin ve

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/98-99
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/99
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/99
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/99

gök gürültüsünün
yağmurdan önce olmasında da, bir takım faydalar mülahaza edilebilir. Bu böyledir, zira şimşek çaktığında, örtülü bir yerde bulunmayanlar, ıslanmaktan korkarlar. Bunun için de hazırlık yaparlar. Sarnıcı olan ya da, suyla çalışan bir işi, yapısı (değirmen gibi) olanlar da, suya ihtiyaç duyarlar. Yine, sülanabilen bir ziraati bulunanlar da suya muhtaçtırlar. Bunun gibi, çöl Arabları, bir taraftan çakan şimşekleri görmemiş olsalardı, otlu ve sulu birtakım beldelerin olacağını ilemezlerdi. Bil ki şimşeğin çakmasının, faydaları, her ne kadar şehirlerde oturanlar için söz konusu olmasa bite, çölde yaşayan Arablar İçin apaçık bir fayda ifade eder. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, şimşeği, bir nimet ve bir mucize olarak gökten yağan yağmurdan önce zikretmiştir. 53[53]

Şimşeğin Oluşması Hakkında

Şimşeğin bir mucize olduğu açıktır. Çünkü bulutta, sadece su ve hava vardır. O buluttan, dağları yakabilecek biçimde ateş çıkması ise, son derece uzak bir ihtimaldir. Binâenaleyh, bunun mutlaka bir yaratıcısının olması gerekir ki, o da Allah'tır. Felsefeciler şöyle demişlerdir: Bulutta, hava ve suya nisbetle, hem kesafet hem de letafet bulunur. O halde bu demektir ki hava, buluttan daha latîf, su ise, daha yoğundur. Binâenaleyh, kuvvetli bir rüzgâr estiğinde, o bulutu zorla deler; böylece de gök gürültüsü meydana gelir ve bundan, tıpkı bir cismin bir cisme sert bir şekilde dokundurulmadı gibi, ateş çıkar. Ve bu tıpkı, taşın demire vurulmasından ötürü bir ateşin çıkmasına benzer.
İmdi şayet birisi, "Taş ve demir, katı iki maddedirler. Bulutla rüzgâr ise, rutubetli iki maddedir" diyecek olursa, felsefeciler, "Ancak ne var ki, insanın elinin hareketi zayıf, halbuki, rüzgârın hareketi ise, ağaçları kökünden sökebilecek kuvvettedir" derler. Biz de felsefecilere deriz ki: Şimşek ve gök gürültüsü, mutlaka sebeplerinin bulunması gereken, iki hadis (sonradan olan) şeylerdir. Her hadis şeyin, Allah'dan olduğu ise, aklî delillerle bilinmektedir. O halde bu demektir ki, bu iki şeyde, Allah'tandır. Hem, sonra biz diyoruz ki, farzedelim ki durum, sizin dediğiniz gibi olsun. Ama, bu kuvvetli rüzgârların esişi, mutlaka bir sebebi bulunması gereken ve Vâcibü'l-vücud bir varlıkta son bulan şaşırtıcı ve sonradan meydana gelen şeylerdendir. Binâenaleyh bu, nasıl farzederseniz ediniz, insan için, Allah'ın kudretine delâlet eden bir mucizedir. 54[54]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak burada, "Aklını Kullanacak bir topluluk için..." buyurmuştur. Çocuğun babadan meydana
gelişi, değişikliğin çok nadir olduğu hep aynen sürüp giden normal bir şey olunca, halkın zihnine, bu işin tabiatı icabı olduğu fikri arız olabilir. Çünkü, devamlı olan bu durum, değişik olana göre, tabiî sayılmaya daha müsaittir. Ancak ne var ki, şimşeğin çakması; yağmurun yağması, değişmeyen ve hep aynı kalan şey değildir. Çünkü bu iş bir mıntıkada meydana gelirken, başka mıntıkada olmaz; bir vakitte olurken, başka bir vakitte olmaz. Bazan kuvvetli, bazan da zayıf olur. Binâenaleyh bu, aklen, bir fail-i muhtarın varlığına daha fazla delâlet eder. Bu sebeple Cenâb-ı Hak bunun, tam düşünmeseler bile, aklı olan kimseler için bir ayet olduğunu beyan buyurmuştur. 55[55]

Gök ve Yerin Bekası

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/99-100
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/100
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/100

"Göğün ve yerin, O'nun emriyle durması da, yine O'nun ayetlerindendir. Sonra sizi bir tek da'vetiyle çağırdığı zaman, hemen yerden çıkacaksınız." (Rum, 25).

Cenâb-ı Hak, göğün ve yerin, arızî vasıflarından bazılarını zikredince, bunların ayrılmaz vasıflarından birisinden de bahsetmiştir ki, bu da onların durması ve kıyamıdır. Çünkü, meselâ yer, ağır olduğu için, insan onun öyle durmasından ve düşmemesinden dolayı şaşakalır. Semânın, yüksekte olup direksiz durmasından dolayı da şaşılır ki, işte bu vasıf her ikisinin de ayrılmaz vasfıdır. Çünkü yer, içinde bulunduğu yerin (yörüngenin) dışına çıkamaz. Gök de, içinde bulunduğu yerin dışına çıkamaz.56[56]

Arzın Hareketi

İmdi, eğer "Yer, tıpkı bir değirmen taşı gibi, olduğu yerde hareket eder" denilirse, biz deriz ki: Ancak ne var ki insanlar arzın bulunduğu yerden dışarı taşmayacak şekilde hareket ettiği hususunda ittifak etmişlerdir ki, bu açık bir mucizedir. Çünkü bu yer ile göğün içinde bulundukları mahalde olmaları ve bulundukları hallerini sürdürmeleri mümkün olan işler cümlesindendir. O halde bunların, bu mahallin dışında olmaları da mümkündür... Binâenaleyh, onların, o yerden dışarı çıkmaları mümkündür. O halde, o ikisi, oranın haricine çıkamayınca, bu, mümkün (caiz) olan bir şeyi, başkasına bir tercih olmuş olur ki, bu da ancak bir Fâil-i Muhtar sayesinde olabilir.

Felsefeciler şöyle demişlerdir: "Yerin, içinde bulunduğu o mekânda olması, kendisi için tabiî bir haldir. Çünkü arz, en ağır şeydir. Ağır olan bir merkezi; hafif olan ise, bir kuşatıcıyı ister. Göğün, olduğu mahalde olması, eğer bir mekânı gerektiriyorsa, bu onun zâtından dolayıdır. Binâenaleyh, gökle yerin, bulundukları mahalde bulunmaları, kendi tabiatları gereğidir." Biz diyoruz ki: Bir şeyin tabiat gereği olduğunu söylemenin, batıl olduğu, defalarca anlatıldı. Biz burada, şunu ilave etmek istiyoruz: Sizler bize, "İki benzerden biri için caiz olan şeyin, diğeri için de mümkün olacağı" hususunda muvafakat etmiştiniz. Ancak ne var ki, yörüngenin içi, iç kısmı tabiatı gereği dış kısmına muhalefet edemez. Binâenaleyh, onun iç kısmının, dış * smında bulunması mümkündür. Bu ise, o şeyin, yörüngesinden çıkması ve son bulmasıyla olur. O halde, bir şeyin yerinden ayrılması mümkün olan bir hadisedir. Özellikle bu iş, dünya seması için, daha fazla söz konusudur. Zira size göre de, dünya semasının yönleri sınırlıdır. Yerin de, tıpkı sizin gök hakkında söylediğiniz gibi, dairesel - areket etmesi mümkündür. O halde, yerin hareket etmemesi ve sükûnu, ancak hür ve irâde sahibi bir Fâil-i Muhtar sayesindedir. Ayet hakkında birkaç mesele vardır: 57[57]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, her konuya dair, iki şeyden bahsetmiştir.Enfüsî delillere dair olanına gelince bu, O'nun İ&İ jU

"Sizin için... yarattı..." şeklindeki beyanıdır. Cenâb-ı Hak bu Vıç» eş\wSn -yutijAmea»* 4nti& gaMraniiştiır. A&atf dalttlare dair ise, "Allah gökleri ve yeri yarattı" cümlesinde ele alınan, semâyı ve yeri zikretmiştir. İnsanın ayrılmaz vasıflarına dair de, onun lisanının ve renginin farklı farklı oluşunu; onun bazan ayrılabilen vasıflarına dair ise, uyumasını ve Allah'ın rızkını aramasını zikretmiştir. Afakî delillerin ayrılan vasıflarından olmak üzere, şimşeklerden ve yağmurlardan; ayrılmaz vasıflarından olmak üzere de, göklerin ve yerin durmasından bahsetmiştir. Çünkü bunlardan birisi, hakkı kabul ve ikrar etme hususunda kâfidir. İkincisi ise, hak ile karar bulmayı ifade eder. İşte, iki şahidin şehâdetinin muteber olacağı hükmü, buradan elde edilmiştir. Çünkü, onlardan birisinin sözü, zan ifade eder, diğerinin sözü ise, onu tekîd eder ve kuvvetlendirir. İşte bundan dolayı İbrahim (a.s), "Evet, ama bu, kalbimin

---

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/101

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/101

mutmain olması içindir"[Bakara 260) demiştir. 58[58]

İrâde ve Emir

Ayetteki bi emrihi kelimesinin anlamı, O'nun, (o yer ile göğe) "Durunuz; kaim olunuz... demesi ile..." manasındadır, Yahut, Cenâb-ı Hakk'ın, "o ikisinin kıyamını dilemesiyle" anlamındadır. Bu böyledir, zira Mutezileye göre emir, irâdeye muvafıktır. Bize göreyse, böyle değildir. Ancak ne var ki, aranızdaki münakaşa bir şeyin yaratılması için olan emir hususunda değil, mükellefiyet için olan emir konusundadır. Çünkü biz onlarla, "ol" olunuz; ey ateş, ol!..." gibi sözlerinin ilâhi irâdeye muvafık olduğu hususunda münakaşa etmiyoruz.59[59]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, burada, buyurmuş, bundan önceki ayette ise, buyurmuş, ama dememiştir. Her ne kadar bazı müfessirler bunun da, başında en bulunan bir fiil bulunabilmesi için, burada bir mukadder üi 'in bulunduğunu ve kelamın takdirinin, şeklinde olduğunu söylemişierse de... Bu böyledir, zira yer ile göğün kıyamı, değişmez bir şey olunca, fiil en edatı sayesinde, müstakbel bir zaman ifâde etmekten çıkarılmış ve masdar haline getirilmiştir. Çünkü, gelecek zaman manasındaki fiil, teceddüdü ifâde eder. Şimşek hâdisesi ise, zaman zaman meydana gelen işlerden olunca, bunu muzâri lafzıyla ifâde etmiş, bununla birlikte, masdar harflerinden herhangi birini zikretmemiştir. 60[60]

Buradaki 6 Delil

Cenâb-ı Hak, bu ayetlerinde altı delilden bahsetmiş, bunlardan dördünde, "Hiç şüphesiz bunda ayetler vardır"
ifadesini kullanmış; bu ifadeyi, ne birincide, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizi topraktan yaratmış olması da O'nun ayetlerindendir"(Rum, 20) ayetidir, ne de sonuncusunda, ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Göğünve yerin durması da, O'nun ayetlerindendir" (Rum, 25) ayetidir, zikretmemiştir. Birincisine gelince, Cenâb-ı Hak o birinci ayetten sonra, "Allah'ın, sizin için kendinizden zevceler yaratması da..." (Rum, 21) ayetini de, enfüsî delillerden olmak üzere getirmiştir. O halde Allah'ın, nefisleri ve eşleri yaratması, daha önce de beyan ettiğimiz üzere, aynı konuya dairdir. Ne var ki Cenâb-ı Hak, tekrar ile konuyu pekiştirmek için, her konuya dair iki husus zikretmiştir. Binâenaleyh, (ikincisinin sonunda), "Bunda,.. ayetler vardır..," deyince, bu, her ikisine de ait bir ifade oimuş olur. Ama, göklerin ve yerin kıyamı meselesine gelince, biz diyoruz ki: Göklerle ilgili ayetlerde, bunların, âlimler için ve apaçık olduğu içinde, aklı olan kimseler için birer ayet olduklarından bahsetmiştir. Binâenaleyh bu iş, ta işin başında açık ve net bir şey olunca, delilleri serdettikten sonra, işin sonunda, daha da açık olur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bu hususta birini diğerinden ayırdetmemis, İşin manasını ve özünü zikretmiştir ki, bu da O'nun, (öldükten sonra diriltmeye) kadir oluşudur. İşte bu cümleden olarak, "Sonra sizi bir tek da'vetiyle çağırdığı zaman, hemen yerden çıkacaksınız" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır : 61[61]

Birinci Mesele

Burada, sümme ile atıf yapmanın sebebi nedir ve bu neyle ilgilidir? Bu hususta diyoruz ki: Allah en iyisini bilir ya, bunun manası şudur: "Allah Teâlâ size, bu ayetler sayesinde,

---

[58] 58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/102
[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/102
[60] 60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/102
[61] 61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/102-103

kudretinin mükemmel olduğunu beyan edince, çürümüş kemiklere, Kabirlerden çıkın" deyip, onlar da diri olarak çıkınca, işte bu durumu size haber
vermek ve bildirmek istemiştir. 62[62]

İkinci Mesele

Bir kimsenin "Falanca falancayı dağdan çağırdı" şeklindeki sözünden, bu çağırma işinin dağdan olması muhtemeldir. Nitekim birisi, "Ey falanca rağa tırman" diyebilir. Bu durumda da bunu ifade için, onu dağdan çağırdı" denilebilir. Çağrılan kimsenin, dağda iken çağrılmış olması da muhtemeldir. Nitekim birisi, "Ey falanca dağdan in" diyebilir. Bunu ifade için de, i "Onu dağdan çağırdı" denilir. Bu çağrı işinin, çağıranın Allah Teâlâ : ti ası halinde, yeryüzünden olamayacağı, aklı olanlar için açık birşeydir. O halde, çağrılan kimse yerden çağrılmıştır. Buna göre mana, "Sizler yerdesiniz. Dolayısıyla O, sizi oradan (yukarı) çağırır. Böylece sizler çıkarılırsınız" şeklinde olur. 63[63]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın (hemen) ifâdesinin müfacee (ansızın) manasına olduğunu beyan etmiştik, yani, "Bu iş, bir "ol" emri ile, yapılır ve olur-biter" demektir. 64[64]

Dördüncü Mesele

Allah Telâlâ "Hemen yerden çıkacaksınız"; insanın ilk (hiç yoktan) yaratılışı hususunda ise, "Sonra siz (her tarafa) yaydır bir beşer oldunuz" (Rum, 20) buyurmuştur, niçin?
Cevap: Diyoruz ki: Orada, toprağın hayatiyeti kabul edebilmesi, Hz. Adem (a.s)'e ruhun üflenebilmesi ve bir beşer olabilmesi için, bir yaratmaya, ölçüp-biçmeye, bir zaman geçmesine ve tedriciliğe ihtiyaç vardır. Yeniden yaratmada ise, böyle bir tedriciliğe gerek yoktur. Aksine bunun için sadece bir nida ve çıkış vardır. Bu yüzden, burada sümme kullanılmamıştır. 65[65]

İlkin Yaratan Diriltir

"Göklerde ve yerde kim varsa, O'nundur. Hepsi de O'na boyun eğicidirler. O, mahiûkatı ilk önce yaratıp, sonra onları diriltecek olandır. Bu iş, O'na pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce mesel O'nundur. O, azîz ve hakimdir."
(Rum, 2627).
Cenâb-ı Allah, bu ayetleri zikredip, bunların manası da, diğer bir esas olan haşre kudreti ve ilk esas demek olan vahdaniyyeti ihtiva ettiği için, O, vahdaniyyetine, "Göklerde ve yerde kim varsa O'nundur" ile işaret etmiştir. Bu, "O'nun asla ortağı yoktur. ÇÛnkü göklerde ve yerde olan herşey ile göklerin ve yerin bizzat kendileri de O'nundur ve O'nun mülküdür. Binâenaleyh hepsi de O'na boyun eğmiş ve itaat etmiştir. Ortak ise, karşı kor, ortağına denk-eş olur. Şu halde, Cenâb-ı Hakk'ın kesinlikle şeriki (ortağı) yoktur.
Daha sonra Allah Teâlâ, diğer esası, yani haşri ifade ederek, "O, mahiûkatı ilk önce yaratıp, sonra onlan diriltecek olandır. Bu iş O'na pek kolaydır" yani, "sizin nazarınızda da, iade diriltme, ilk yaratıştan daha kolaydır" buyurmuştur. Çünkü birşeyi ilk defa yapan kimseye, bu şey güç gelir. Fakat bu işi tekrar yaptığında daha kolay gelir. Bu ifadenin, "pek kolay" değil de, "kolay" manasında olduğu da söylenmiştir. Bu tıpkı, "Allahu Ekber" deki "ekber" (en

---

[62] 62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/103
[63] 63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/103
[64] 64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/103
[65] 65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/103-104

büyük) kelimesinin kebir (büyük) manasına gelmesi gibidir. Bunun manasının, "iade (diriltme), ilk defa yaratmış olana, o ilk yaratmadan daha kolaydır" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Çünkü yaratılışın başlangıcında insan, bir "alaka" (rahme tutunmuş bir döl), sonra bir çiğnem et, sonra et, sonra kemik, sonra tam bir insan olur, daha sonra da hareketii-kuyvetli-gelişmeye müsait bir bebek olarak dışarı çıkar. Bütün bunlar O'na zor bir iştir. İadede (yeniden yaratmada) ise, insan, boyu boşu yerinde, tastamam bir insan olarak, "ol" emrine uyup, mezarından çıkar ki bu daha kolaydır."

Bunlardan birinci izah daha doğrudur. Binâenaleyh onu esas alarak diyoruz ki: Bunun böyle olması muhtemeldir. Çünkü başlangıçta, parçalar yaratılmış ve onlar terkib haline getirilmiştir. İadede ise, sadece terkîb söz konusudur. Tek bir işin, iki işten daha kolay olduğunda şüphe yoktur. Bundan, "Bundan başkasında O'nun için zorluk var" manası çıkmaz. Biz bunu izah etmek üzere deriz ki: Koiay olan, kendisinde failin yorulmadığı ve bıkmadığı iştir. Daha kolay olanda ise, fail haydi haydi yorulmaz. Binâenaleyh birisi, "Kuvvetli adam, bir arpayı, bir yerden bir yere taşımadan dolayı yorulmaz" dediğinde, işiten de bunu kabul etse, yine aynı adam, "Binâenaleyh o adam, bir hardal tanesini taşımaktan da yorulmaz." diyecek olsa, bu söz de hakiki -anada, aklî-ma'kul bir söz olur. 66[66]

En Yüce Mesel O'nun

Allah Teâlâ sonra, "Göklerde ve yerde en yüce mesel O'nundur. O, aziz ve hakimdir" buyurmuştur. Bizim, "Bu ş O'na daha kolaydır" şeklindeki sözümüzden şu iki mana anlaşılır:

1) Diğer işte yorgunluk vardır. Mesela, "Hafif olanı taşımak, ağır olanı taşımaktan daha kolaydır" denilmesi gibidir.

2) Daha evvel de bahsettiğimiz gibi, diğerinden bir yorulma söz konusu oimaksızın, "Bu, berikinden daha evlâdır" manası kastedilmiş olabilir. O halde, "En ,-Jce mesel O'nundur" ifadesi, bu işin ikinci manada ehven (daha kolay) oluşuna dt işarettir. Dolayısıyla bundan, birinci mana anlaşılamaz.

Burada, **Keşşaf** sahibinin zikrettiği şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, bir başka ayette "O, bana kolaydır" (Meryem, 9» buyurmuş; burada ise, (ism-i tafdil sığası ile) "Bu iş O'na ehven, yani daha kolaydır" buyurmuş, kelimesini orada ence, burada sonra getirmiştir. Çünkü Allah Teâlâ'nın orada kolay oluşundan bahsettiği şey, ihtiyar bir erkekten çocuk yaratma meselesidir. Bu ifade, "O iş, rokasına zor, sadece Bana kolay" demek olduğu için, buyurmuştur. Yani Benden başkasına değil, ancak Bana kolay" demektir. Burada ise daha kolay :-duğundan bahsettiği mesele, yeniden yapma meselesidir. Diriltme işi ise, onu ilk herkese daha kolaydır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak burada, hasr ifadesi olmaksızın "Bu iş O'na pek kolaydır" demiştir. O halde, orada harf-i cerrinin önce Ürilmiş olması, hasr ifade eder. Binâenaleyh ayetteki, "Göklerde ve yerde en yüce mesel O'nundur" ifadesinin, birinci izaha, yani "Bu, size göre, Bana kolaydır" seklindeki sözümüz itibariyle bir manası vardır, bahsettiğimiz,husus itibariyle de bir a^er manası vardır. Birinci izaha göre, Allah Teâlâ "En yüce mesel O'nundur" fcuyurup, bu mesel de yeryüzündeki insanlar için getirilmiş bir mesel olunca, "O'nun çan. insanların mesellerinden olmak üzere en büyük mesel vardır." manasına gelir, -sanlar" ifadesi, yeryüzündekileri içine alır. Yoksa bu, "Meleklerin mesellerinden n~ak üzere, en büyük mesel O'nundur" manasını ifade etmez. İşte bundan dolayı -ı Allah, "Göklerde ve yerde en yüce mesel O'nundur" yani "Bu, sizin için yapılmış bir meseldir. Gerek bu mesellerden ve gerekse gökyüzünde getirilen mesellerden en yücesi Allah'a aittir" buyurmuştur. İkinci izaha göre ise, bu, "O, fiilini ikame kadar sizin fiillerinize teşbih etmiş ve onlara göre misal vermiş ise de, O'nun nfenın hiçbir misli-benzeri yoktur. Çünkü en yüce mesel O'na aittir" demektir. Bu mana, İbn Abbas (r.a)'dan nakledilmiştir. Bunun manasının, "En yüce sıfat Z -undur" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu sıfat da, Kendisinden başka bir ilahın olmayısı özelliyidir.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/104-105

HakTeâlâ, azizdir ve hakimdir" buyurmuştur ki bu, "O'nun kudreti bütün mümkinâtı içine alabilecek derecede kâmil, ilmi, bütün mevcudatı kapsayacak biçimde şümullüdür. O halde O, heryerdeki hertürlü cüzleri bilir ve O, işte onları bir araya getirip, terkib etmeye kadirdir" demektir. 67[67]

Kölesini Ortak Yapan Çıkmaz

"O, size kendisinden bir misal getirdi: Size ihsan ettiğimiz mallarda, elinizin altındaki kölelerin size ortak olmasını, bu hususta onlarla denk olmayı ve onları, sizin emsaliniz herhangi bir (hür işadamı) gibi sayar mısınız. (Bunu istemezsiniz). İşte biz, ayetleri aklını kullanacak bir topluluk için böyle açıklarız." (Rum. 28).
Allah Teâlâ, iki delilden sonra, yeniden yaratmayı ve ona kadir oluşunu bir misal ile açıklayınca, bir delilden sonra, kendisinin birliğini de bir misal ile açıklamıştır. Bu misalin manası şudur: Bir kimsenin, kölesi, nasıl, malında, ona ortak yapılmadığı, efendilere verilen kredi ve itibar onlara verilmeyeceğine göre, Allah'ın kulları ve mahlukları nasıl Allah'ın ortağı olabilir ve nasıl onlar için, kendilerine tapılmayı gerektirecek, Allah'ın ululuğuna denk bir ululukları bulunabilir? Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 68[68]

Teşbihten Maksad : Tevhid

Benzetilen ile benzeyen arasında bir benzerliğin bulunması gerekir. Eğer bu ikisi arasında bir benzerlik değil de, bir zıtlık olursa, bu durum, (vaziyete göre) bazan o teşbihi te'kid eder, bazan zayıflatır. Buradaki benzerlik yönü
malumdur. Zıtlık da mevcud olup, bu da bu teşbihi kuvvetlendirmektedir. Bu, şöyle birkaç yönden izah edilebilir:
1) Allah Teâlâ, "kendinizden" buyurmuştur. Bu, "Allah siz, önemsiz, noksan ve aciz olmanıza rağmen kendinizden bir misal getirmiş ve ulu, mükemmel olmasına ve onca kudretine rağmen, Kendisini size kıyas etmiştir" demektir.
2) Allah Teâlâ, "Eliniz altındaki köleler..." buyurmuştur. Bu, "köleleriniz üzerinde, mülkiyetiniz vardır ve bu, arızî bir durumdur. Çünkü bu mülkiyet başkasına geçebilir veya son bulabilir. Bu mülkiyetin başkasına geçmesi, satış yoluyla olur. Son bulması ise, kölenin azâd edilmesi ile olur. Halbuki Allah'ın mülkü olanların, Allah'ın mülkiyetinin dışına çıkmaları kesinlikle mümkün değildir. Dolayısıyla her hususta sizin gibi olmalarına, hatta insan olma bakımından şu anda sizin gibi olmalarına, öldürmek ve kesmek suretiyle canlarında ve insanlıkları hususunda tasarruf etme, ibadetten ve def-i hacetten alıkoyma gibi, üzerlerinde haklarınız bulunmamasına rağmen, Köleleriniz bile sizin ortağınız olamayacağına göre, nasıl oluyor da, her yönden O'nun mülkü olan birtakım mahluklar Allah'ın ortağı sayılıyorlar" demektir.
3) Cenâb-ı Hak, "Size ihsan ettiğimiz mallarda..." buyurmuştur. Bu, "Sizin olan şeyler, aslında sizin olmayıp, Allah'ındır, Allah'dandır ve O'nun verdiği rızı ki ardandır. Allah'dan olan şey, gerçekte O'nundur. Dolayısıyla sadece ismen (zahiren), sizin Z' d jğu söylenen şeylerde, ortak kabul etmediğinize göre, nasıl oluyor da, gerçekte Atah'a ait olan şeylerde Allah'ın ortağı olabilir?" demektir.
4) Allah Teâlâ,"Bu hususta onlarla denk olmasını..." buyurmuştur, yani "Siz ve köleleriniz, malik olduğunuz herhangi birşeyde hiç denk olur mu? Hayır, oi-naz. Öyle ise, Allah'ın da, mâlik olduğu şeylerin hiçbirinde ortağı bulunmaz. Fakat - e-şey Allah'ındır. Sizin, ilah olduğunu iddia ettikleriniz ise, kesinlikle birşeye, hardal tanesi kadar en ufacık birşeye bile sahip değillerdir. Binâenaleyh onlar, ne ulu olduklarından ötürü, ne de size ulaştırmış oldukları bir menfaat bulunması ile, ibadete müstehak olamazlar" demektir.
Sizin, "Onlar, bize şefaat edecekler" demenize gelince, bu da söz konusu değildir. Çünkü size

---

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/105-106
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/106

göre de, hürlere duyulan saygı, kölelere duyulmaz. Gerçekte ve (insanlık) vasfında size denk olmalarına rağmen, kölelerin bile sizin nezdinizde w saygınlığı olmadığına göre, mâliki ile arasında, hiçbir surette eşitlik söz konusu o>mayan memlûklerin (sahib olunan şeylerin) durumu ya nasıl olur. İşte Cenâb-ı Hak 3tı hususa "Onları emsaliniz herhangi bir (hür iş adamı) gibi sayar mısınız?" buyurmuştur. 69[69]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, bununla başkasına ibadet etmenin hiç bir makul tarafı olmadığını beyan etmiştir. Çünkü başka hiçbir varlık Allah'a ortak olmaya elverişli olmadıklarına göre, imarın ne gerçek mülkleri (hakimiyetleri) ve ne de mülkleri (malları) vardır. Onların azametleri yoktur ki, onlara azametlerinden ötürü ibadet olunsun; mülkleri olmadığı çtn, kendilerinden menfaat de beklenemez. Dolayısı ile menfaat için de onlara apdmaz. Kuvvet ve kudretleri de yoktur. Çünkü onlar kendileri de kul-köledirler. Sahib jnmuş bir varlık olan köle ise, birşeye kadir olamaz. O halde, emsaliniz herhangi >nnden çekindiğiniz gibi, onlardan çekinmeyin, öyle ise nasıl oluyor da, birbirinizden çok, onlardan çekiniyor ve bu çekinme sebebiyle onlara ibadet ediyorsunuz?
Daha sonra Allah Teâlâ, "işte Biz, ayetleri aklını • Jianacak bir topluluk için böyle açıklarız" buyurmuştur. Bu, "Biz, ayetlerimizi, inanan akıllı kimseler için, deliller, kesin burhanlar, meseller ve ikna edici sözlerle açıklıyoruz, yani, bu iş bundan sonra ancak aklı olmayanlar için gizli kalır" demektir. 70[70]

Fıtrat Dini

"Hayır, o zulmedenler, bilgisizce hevâlanna uydular. Artık Allah'ın saptırdığı kimseyi kim doğru yola iletebilir? Onlar için, hiçbir yardımcı yoktur. O halde sen yüzünü bir muvahhid olarak, dine, Allah'ın insanları üzerine yarattığı fıtratına çevir. Allah'ın yaratışına bedel hiçbirşey yoktur. îşte dosdoğru ayakta duran din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."
(Rum, 29-30).
Yani kölenin efendiye ortak koşulması caiz değildir. Fakat müşrikler, bilgisizce, heva-ü heveslerine uyup, hiçbir delil olmadığı halde Allah'ın ortaklan bulunduğunu söylediler.
Cenâb-ı Allah daha sonra bu ortak koşma işinin, Kendi izin ve iradesi ile olduğunu "Artık Allah'ın saptrdığı kimseyi kim doğru yola iletebiik" diyerek beyan buyurmuştur, yani, "Bunlar Allah'ın saptırdığı kimselerdir. Dolayısıyla onların hidayetcisi yoktur. Bu sebeble onların sözlerinin seni üzmemesi gerekir." Burada şöyle bir incelik vardır. "Artık Allah'ın saptırdığı kimseyi kim hidayete erdirebilir?" ayeti, önceki açıklamayı kuvvetlendirmektedir. Zira Cenâb-ı Allah, Kendisinin hiçbir şeriki olmadığını bildirip, daha sonra da, "Hayır hayır... Müşrikler bilgisizce şirk koşuyorlar" deyince, buna karşı sanki "Onlara, kendi rızası hilafına tasarruf etme yetkisini sen verdin. Aziz ve efendi olan ise, kulunun-kölesinin, kendi rızasının aksine tasarrufta bulunamadığı kimsedir." denildi de, Cenâb-ı Allah, "Hiç şüphesiz, bunu o kendi başına yapmamıştır. Bu, Allah'ın izin ve iradesiyle olmuştur. Ama onların yardımcıları yoktur. Onlar Allah'ı bırakınca, Allah da onları bırakmıştır. Onların tutunup güvendikleri kimse, kendilerinden hiçbirşey defedemez. Dolayısıyla onların gerçek bir yardımcıları yoktur.
Daha sonra Allah Teâlâ "O halde sen yüzünü bir muvahhid olarak, dine, Allah 'm insanları üzerine yarattığı fıtratına çevir. Allah'ın yaratmasında değişiklik yoktur" buyurmuştur. Bu şu manayadır: İş ortaya çıkıp, vahdaniyyet zahir olup, müşrikler hidayeti bulamadığına göre, onlara iltifat etme. Kendini dine çevir."
Ayetteki, "O halde sen yüzünü bir muvahhid (hanîf) olarak, dine çevir" ifadesi, herşeyinle bütün varlığınla dine yönet" demektir. Burada Allah Teâlâ H*. Peygamber (s.a.s)'in kendisini,

---

[69] 69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/106-107
[70] 70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/107-108

"yüz" kelimesi ile ifade etmiştir. Bu tıpkı, "Herşey helak olucudur, ancak o (Allah'ın) yüzü müstesna,.."(Kasas. 88) ayetinde olduğu gibidir. Buradaki yüz, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ve sıfatları manasınadır. Ayetteki, "hanîf" kelimesi, "dinin dışında kalan herşeyden meyledici, yüz çevirici olarak" demektir, yani, "O dine yönel ve başka herşeyden dön" yani, "Kalbinde, kendine meyledeceğin başka hiçbirşey Kalmasın" demek olup, mana olarak "Müşriklerden olmayın" {Rum, 31) ifadesine yakındır.

Daha sonra Allah Teâlâ, "fıtratallah..." buyurmuştur. Bu, "Allah'ın tevhidine yapış." Çünkü Allah insanları, o tevhid (inancı) üzerine yaratmıştır. Zira O, onları Hz. Adem (a.s)'in sulbünden alıp, "Ben sizin Rabbiniz" değil miyim?" demiş; bunun İzerine onlar da "Elbette Rabbimizsin" demişlerdir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu hakkında şu izahlar yapılmıştır. Bazı müfessirler bunun, kavmi inanmamasından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Izüntüsünü yatıştırmak için gelen bir ifade olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Allah "eâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Bu kâfirler, şekavet için yaratılmışlardır. Şaki olarak yazılan, şakî olması takdir edilmiş olan, said olamaz."

Bunun manasının, şöyle olduğu da söylenmiştir: "Allah'ın bir oluşu, insanların kalbinde kök salmıştır. Bunda bir değişiklik söz konusu değildir. Hatta onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, "Allah" derler. Fakat bu fıtrî iman kâfi değildir."

Şöyle de denilebilir: "Allah, mahlûkatı Kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır. Öyle ise hepsi de O'nun kulu ve kölesidirier. "Allah'ın yaratmasında değişiklik yoktur" yani, onların kul olmaları, memlûkün (kölenin), bir insanın kulu olması gibi değildir. Çünkü bu mülk oluş, o insandan bir başkasına geçebilir veya bu köle azâd edilmek suretiyle onun mülkü olmaktan çıkabilir. Ama mahlûkatın, Cenâb-ı Hakk'a kul : ti aktan çıkmaları asla mümkün olmaz. Bu, "İbadet, mükemmelliği elde etmek için yapılır. Kul, ibadet ile kemale erdiğinde, artık üzerinde bir mükellefiyet kalmaz" : yenlerin görüşünün; müşriklerin, "Noksan varlık olan insan, Allah'a ibadet etmeye elverişli ve layık değildir. İnsan, ancak yıldızlara tapabilir. Ancak yıldızlar Allah'a doğrudan doğruya ibadet edebilir" şeklindeki görüşünün ve hhstiyanların, "Allah isa'ya hulul etmiş ve böylece Isâ,, iiah olmuştur" şeklindeki görüşlerinin yanlış ?tduğunu anlatmak içindir. İşte bu noktada Cenâb-ı Allah, "Allah'ın yaratmasında asla bir değişiklik yoktur. Aksine sayılan bütün bu şeyler, O'nun kuludur. Onların, : j sayılanların dışına çıkmaları mümkün değildir" demiştir.

Daha sonra Allah Teâlâ "Bu, kendisinde hiçbir eğrilik-büğrülük olmayan, dosdoğru bir dindir. Fakat insanların çoğu, bunun dosdoğru bir din olduğunu bilemezler" buyurmuştur. 71[71]

Dini Bozup Fırkalaşanlar

"Hepiniz O'na dönün, O'ndan korkun. Namazı dosdoğru kûm ve müşriklerden olmayın, ki onlar dinlerini darmadağınık etmişler ve fırka fırka olmuşlardır. Bunlardan her zümre, ellerinde olana sevinirler" (Rum, 31-32).

Cenâb-ı Hak, "bütün diğer dinlerden meyledici olarak" manasında "hanîfen" dedikten sonra "O'na yönelenler olarak..." buyurmuştur. uYüzünü . ..çevir" \tades\ndeto hftab, Hz. Peygamber (s.a.s)'edir, ama bununla bütün mü'minler kastedilmiştir. Allah Teâlâ, "O'ndan ittika edin, korkun" yani, "Bana yönelip dünyayı terkettiğinizde (önemsemediğinizde), kendinizi emniyette hissedip, Bana İbadeti hiç bırakmayın. Aksine Benden korkun. Bana ibadete devam edip, namazınızı dosdoğru kılın", yani "Sizin daha önce söylediğiniz gibi, kurbiyet (yakınlık) elde ettiğinizde bile, yine Allah'a ibadet etmeye devam ediniz" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Müşriklerden olmayın." buyurmuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu, "iman ettikten sonra, artık müşrik olmayınız ve böylece Allah'dan başkasını gaye edinmeyiniz" demektir. Burada şöyle bir izah yapılabilir: Cenâb-ı Hak, "münîbîn" kelimesi ile kulunu, açık şirkten çıkaran tevhide işaret etmiş; "Müşriklerden olmayın" tabiri ile de, kulunu şirk-i hafiden (gizli şirkten) çıkarmayı kastetmiştir, yani, "Amelinizde ancak Allah'ın

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/108-110

zatını (rızasını) hedefleyiniz ve onlarla ancak Allah'ın rızasını elde etmeye çalışınız. Çünkü dünya ve ahiret, Allah'ın rızası elde edildikten sonra, kendiliğinden elde edilir" demek istemiştir. İşte bundan ötürü O, "Onlar, dinlerini darmadağınık etmişler ve fırka fırka (siya an) olmuşlardır" buyurmuştur. Bu, "Onlar, İslâm'a gelip, tek bir hale gelmediler. Herbiri ayn ayrı yollar tutturdu" demektir. Şöyle de denilebilir: Onların bir kısmı Allah'a, dünyevî maksadlardan ötürü, bir kısmı, cennetten ötürü, bir kısmı da cehennemden kurtulma ümidinden ötürü ibadet ettiler. Herbiri de, tutturduğu yola sevinir ve o yolu beğenir. Ama esas ihlaslı olan, elindeki şeye, tutturduğu yola sevinmez. Onun sevinci, Atlah katında olma ile, O'nun huzuruna ulaşma iledir. Bu böyledir. Çünkü biz insanların elinde bulunan herşey, "Sizin yanınızda olanlar tükenir. Ama Allah'ın katında olanlar bakîdir..." (Nahi 96) ayetinde beyan edildiği gibi, tükenmeye mahkûmdur. O halde, sizin elinizde olanlarla ilgili ferahlayabileceğiniz bir gayeniz olamaz. Esas matlub, Allah katında olan şeydir ve ferahlık onunla elde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bilakis onlar, Rableri katında, diridirler. (Allah'ın) lütfundan kendilerine verdiği ile hepsi şâd olarak, nzıklanırlar. "(ati Imran, 189-170) buyurmuş ve onları, Rableri katında bulunan ve bitmeyen fazlından elde ettiği şeylerle şâd olan kimseler olarak anlatmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "De ki: "(Katınızda olanlarla değil), ancak Allah'ın fazlı ve rahmetiyle, işte yalnız bunlarla sevinsinler." (Yunus, 58) Duyurmuştur. Çünkü insanın elinde olanlar bitip tükenir. Bu işin dünyada böyle olduğu zahirdir. Ahirettekine gelince, kulun yeme-içme ile elde edeceği şeyler de son bulur. "akat Cenâb-ı Hak, o kimseye o şeyin aynısını, bitmek bilmeyen fazlından ötürü, sonsuza kadar yeniler. O halde bitmeyen, ancak O'nun fazlı ve lütfudur. 72[72]

Darda Kalan Rabbine Yönelir

'insanlara bir zarar dokundu mu, Rablerine, ihlaslı bir şekilde duâ ederler.
Ama sonra, (Allah), onlara tarafından bir rahmet tattırdığı zaman, bakarsınız
ki onlardan bir kısmı, Rablerine şirk koşup dururlar."
(Rum, 33).

Allah Teâlâ, tevhidi delillerle ve misallerle anlatınca, insanların, hernekadar şiddet ve zorluk zamanlarında inkâr etseler bile, meşhur ve yaygın bir hallerinin (şirk nallerinin) bulunduğunu ortaya koymuştur. Çünkü insanın herşeyden ümidi kesilince, Allah'a yönelir; kendisinin, bu mahlûkat gibi olmayan o şeye muhtaç olduğunu -sseder ve O'nun sayesinde kurtuluşa ermek ister.

Cenâb-ı Hak, "Ama sonra, (Allah) onlara tarafından bir rahmet tattırdığı zaman, bakarsınız ki onlardan bir kısmı, Rablerine şirk koşup dururlar" yani, "İnsanın içine d jştüğü sıkıntıda, kurtardığımızda, Rabbine şirk koşar ve "Falanca yıldızın, falanca «İdiz ile uyuşmasından (birleşmesinden) ve falanca put sayesinde kurtuldum" der. -ayır. Aksine onun, bu iş açık olduğu zaman, o falanca sebebiyle kurtulmuş olduğu -arıcına kapılmaması gerekir. Çünkü bu şirk-i hafî(gizli şirk)tir. Bunun örneği, denizde roğulmak üzere olan bir adama Cenâb-ı Hakk'ın rüzgarıyla ona bir kalas gönderip onunda buna tutunarak kurtulduğunda, "Bu kalas sayesinde kurtuldum" demesi; ■ =nut yırtıcı hayvanların saldırdığı bir adama, Cenâb-ı Hakk'ın yardım edecek bir adam gönderdiği zaman, "Beni o Zeyd kurtardı" demesi gibidir. Binaenaleyh eğer bu sözler, bunun böyle olduğuna dair kesin bir inançtan kaynaklanıyorsa, bu şirk-i hafi olur. Yok eğer, bu, "Allah beni Zeyd'in eliyle kurtardı" manasında ise, bu daha hafi (herkesçe sezilemeyen) bir şirk olur.73[73] Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır. 74[74]

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/110-111

73[73] Matbu nüshada böyteised*,mananın bize müphem geldiğini söylemek isteriz. Meseleyi yazma nüshalardan incelemek İstedik baktığımız İki nüshada da aynı olduğunu gördük (Süleymanlye Damad İbranln), 139; Fatih, 306).

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/111-112

Tatma Tabirindeki İncelik

Cenâb-ı Hakk'ın, "tattırdığında" ifadesinde bir incelik vardır; Çünkü tatma, az olan şeyler hakkında kullanılır.
Çünkü örfen, çok yiyen kimse, "tattım" demez. Bu kelime, olumsuzluk manasında, mesele, çokluğun haydi haydi olmadığını ifade için, azın da olmadığı manasında, "Ben falancanın evinde, hiçbir yemek tatmadım" şeklinde kullanılır. Bu rahmet, sona erici olup, o müşrikler için azab olduğundan ötürü ahirette de devam* edici olmadığı için, Cenâb-ı Hak, "Bir rahmet tattırdığı zaman..." ifadesini kullanmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah, cehennem azabı hakkında da, "Sakar (cehennem)'in dokunuşunu..." (Kamer, 48); "Yapmış ofduk/annin (veballerini) tadın" (Ankebut, 55) ve 'Tat. Çünkü sen, (güya) azîz ve kerîmsin!" [Duuan, 49) buyurmuştur. Çünkü Allah'ın diğer kullarına ulaşan rahmetine nisbetle, azabı son derece azdır. 75[75]

İkinci Mesele

Ayetteki mlnhu "o zarardan" demektir. Ayetin bu şekilde "tahsis" ifade etmesinde, biraz önce bahsettiğimiz mana (incelik) söz konusudur. Yani onlara verilen rahmet, mutlak manada olmayıp, sadece bu zararın defedil meşin den ötürü verilmiştir. Ama onlar geriye (ahirete) bırakılmış zarardan ötürü, bir rahmet tadamayacaklar. 76[76]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, burada, "Bakarsınızki onlardan bir kısım..." buyurmuş, Ankebût'ta ise, "Fakat onian selâmetle karaya çıkarınca hemen Allah'a eş katanlar da yine onlardır..." (Anket*». 65) buyurarak, "bir kısım" tabirine yer vermemiştir. Zira orada bahsedilen şey, belli bir zarar olup bu da, denizin dehşet uyandıran halidir. Mahlûkata nisbetle o zarardan kurtulanlar ise, gayet azdır. Kurtulduktan sonra, Allah'a şirk koşmayanlar, onlardan bir takım olup, sayıca da çok azdırlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, şirkten çıkıp ona bir daha düşmeyenler, sayıca az olduğu için, müşrikleri bir kısım olarak addetmemiştir. Ama burada ele alınan ise, mutlak anlamda bir zarardır. Dolayısıyla bu ifade, karanın, denizin, hastalıkların ve korkunç halterin zarar ve sıkıntılarını içine alır. Ayrı ayrı muhtelif zararlardan kurtulanlar ise, pekçoktur. Hatta, hemen hemen bütün insanlar, mutlaka herhangi bir zarara uğramış, neticede ise ondan kurtulmuşlardır. Bu muhtelif zararlardan kurtulduktan sonra, müşrik olarak kalmayanlar bir araya getirilecek olsa, bu büyük bir yekûn tutar ki, bunlar bütün müslümanlardır. Çünkü bunlar, zarardan kurtulmuşlar, müşrik olarak da kalmamışlardır. Müslümanlara gelince, onlar toptan, o denizin zararından kurtulamamışlardır. Binâenaleyh, mü'minlerden o zarardan kurtulanlar büyük bir yekûn olunca, Cenâb-ı Hak geriye kalanları bir grup addetmiştir. 77[77]

İnkârdaki Çıkmaz

"Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etmeleri için... Hele, .dalanmaya devam edin. Yakında bileceksiniz! Yoksa biz onlara, bir hüccet indirdik te, O'na eş tutmalannı bu mu söylüyor.?"
(Rum, 34-35).
Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etmeleri için. Hele, faydalanmaya devam edin. Yakında bileceksiniz..." buyruğunun tefsiri Anfcebût (Ayet, 66)'da geçti. Burada geriye, bu ayetteki "Hele, faydalanmaya devam etim " hitabının yer alıp,

---

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/112
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/112
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/112

Ankebût, 66. ayette ise, bu hitabın yer almayışının faydasını açridamak kalmıştır. Şimdi biz diyoruz ki, orada ele alınan tek bir çeşit zarar olunca, bu zarardan kurtulanlardan hiç kimsenin bulunmaması ve böylece de, tisine hitab edilmemiş olması mümkündür. Ama burada ele alınan, mutlak ıda bir zarar olup, mutlak manada bu zarardan kurtulanlardan herhangi bir de, herhangi bir yerde bulununca, orada bulunan kimseye, onlardan biri olarak edilmesi mümkündür. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Hele faydalanmaya devam edin." diye hitab etmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Yoksa biz onlara, bir hüccet indirdik te o O'na eş tutmalarım bunu söylüyor... ?" Duyurmuştur. Daha önce Cenâb-ı Hakk'ın, "Hayır, o zulmedenler... hevalanna -y-dular"{Rum, 29), yani, "Müşrikler, haklarında bilgileri olmadığı şeyi söylerler. Tam aksine onlar, onun aksinin doğru olduğunu bilirler. Çünkü onlar, zarar vaki olduğunda, yani Allah'a dönerler..." şeklinde bir ifadesi geçince, bu hususu, inkarî anlamda stifham ifadesiyle ortaya koymuştu. Yani, "Biz, onların söylediği şeyler hususunda dit hüccet indirmedik" demektir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 78[78]

Edatı Hakkında

İstifham için olan (em) edatı ancak, cümle arasında kullanılır. Nitekim onlardan birisi "Ey, Celâcil ile Nekâ (dağlan) arasındaki yumuşak kumların dişi ceylanı! Sen misin, yoksa Ümmü Salim (Sâlim'in annesi) mi?" demiştir. Binâenaleyh, ondan önce gelen istifham nedir?

Cevap: İfadenin takdiri şöyledir: Onların inadlarına dair hüccet ve deliller ortaya ^Ktnca, biz ne diyeceğiz? Onlar, İlimsiz olarak heva ve heveslerine mi uyuyorlar? Yoksa, onların, söylediklerine dair delilleri mi vardır? İkincisi değildir; o halde, ister «aamez birincisi olur.

Delilli Sözün Önemi

Cenâb-ı Hakk'ın.ayetteki, "O... söylüyor" ifadesi, olup, tıpkı, "Hiç şüphesiz onun kitabı bunu söyler..."

denilmesi gibidir. Burada şöyle bir incelik vardır: Delilsiz konuşan kimse, sanki hiç konuşmamış gibidir.

Çünkü söz, dinlenilen ve kabul edilen sözdür. Kabul edilmeyene gelince, bu sanki dinlenilmemiş gibidir. Böylece de o sözü söyleyen, onu adeta konuşmamış gibi olur. Hakkında delil bulunmayan şey ise, kabul edilemez. Binâenaleyh, delilsiz konuştuğu zaman, konuşan kimsenin konuşmadığı ileri sürülebileceğine göre, delilli konuştuğu zaman, onun konuştuğunun söylenmesi cari ve makul olur. Burda da, bu şekilde güzel olmuştur. 79[79]

Delilli Sözün Önemi

Cenab-ı Hakk'ın, ayetteki, "O…söylüyor" ifadesi, olup, tıpkı, "Hiç şüphesiz onun kitabı bunu söyler…" denilmesi gibidir. Burada şöyle bir incelik vardır: Delilsiz konuşan kimse, sanki hiç konuşmamış gibidir.Çünkü söz, dinlenilen ve kabul edilen sözdür.Kabul edilmeyene gelince, bu sanki dinlenilmemiş gibidir.Böylece de o sözü söyleyen, onu adeta konuşmamış gibi olur.Hakkında delil bulunmayan şey ise, kabul edilemez.Binaenaleyh, delilsiz konuştuğu zaman, konuşan kimsenin konuşmadığı ileri sürülebileceğine göre, delilli konuştuğu zaman, onun konuştuğunun söylenmesi cari ve makul olur.Burada da, bu şekilde güzel olmuştur. 80[80]

Şımarık Veya Ümitsiz İnsan

"Ne zaman, insanlara bir rahmet taddirdı isek, onunla şımarmışlardır. Kendi ellerinin öne sürdüğü günahlar yüzünden, onlara bir fenalık isabet edince de, hemen onlar ümitlerini

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/113

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/113

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/114

kesiverdiler."
(Rum. 36).
Cenâb-ı Hak, şirki aşikârdan müşriklerin durumunu beyân edince, bundan daha hafif olan müşriklerin durumunu da beyan etmiştir ki, bu da, Allah'a ibâdetleri, dünyasından dolayı olan kimselerdir. Çünkü Allah, ona lütfettiğinde, razı olur ve hoşnutluğunu ifade eder. Vermediğinde ise, Öfkelenir, ümitsizliğe düşer. Halbuki kutun, böyle olmaması gerekir. Tam aksine onun, sıkıntıda da bollukta da, Allah'a ibadet etmesi gerekir. Zira insanlardan, Cenâb-ı Hakk'ın da, "insanlara bir zarar isabet ettiğinde, Rablerine, O'na dönerek dua ederler..."(Rum, 33) buyurduğu gibi, başı dara girdiğinde Allah'a ibadet edenler olduğu gibi, yine Cenâb-ı Hakk'ın da: "Ne zaman, İnsanlara bir rahmet taddirdı isek, onunla şımarmışlardır" beyan buyurduğu gibi, O'na, kendisine nimet verdiği zaman ibâdet edenler vardır... Bunlardan birincisi, azâb korkusundan dolayı, zorla hizmet eden kimse gibi; ikincisi de, ücretin tahakkukunu gözeten, ücret karşılığı hizmet eden kimse gibidir ki, bu her iki grup da, maaşlarını -iş olsun olmasın alan- devamlı kadrodaki görevliler derecesinde olmazlar. Aynen bunun gibi, mezkûr iki kısım da "Rableri katında mükâfaatı olan" mü'minlerden olmazlar.
Burada şöyle bir mesele vardır: Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetteki "Onunla sevinirler..." ifdasi bu kimselerin himmetlerinin düşük, fikirlerinin kısır olduğuna bir işarettir. Çünkü bunların sevinçleri, o şeyin, Allah'tan olmasından dolayı değil, o şey sebebiyledir.
İmdi eğer birisi: "Rahmetten dolayı sevinmek, Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: Ancak Allah'ın fazlı ile, rahmetiyie, işte yalnız bunlarla sevinin" (Yunus. 58) ayetinde emredilmiş olan bir husustur. Halbuki Allah burada, rahmetten dolayı sevinmeyi kınamıştır. O halde, bu nasıl olur?" derse, buna şöyle cevap verilir: Biz deriz ki, orada Cenâb-ı Hak, onların rahmetin Allah'a nisbet edilmiş ve O'ndan gelmiş olmasından dolayı, o rahmetle sevinmeleri gerektiğini belirtmiştir. Burada ise onlar, rahmetin bizzat kendisiyle sevinmemişlerdir Öyle ki, meselâ o yağmur, Allah'dan başkası tarafından olmuş olsaydı, onlann bu sayede duyacakları sevinç, o yağmurun Allah'tan olması ile duyacakları sevince denk olurdu...
Bu tıpkı şuna benzer: Hükümdar, üst düzeydeki bir yetkilisine bir tepsi içinde bir pide ikram eder, yahut hizmetçisine, onun önüne bir tatlı koymasını emrederse, o görevli bundan dolayı sevinir. Hükümdar, hiç iltifat etmeksizin bir fakire de pide veya tatlı gönderse, o da sevinir. Fakat görevlinin sevinci, bunun hükümdar tarafından gönderilmesi, fakirin sevinci ise sırf pide ve tatlıya kavuşması sebebiyledir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kendi ellerinin
öne sürdüğü günahlar yüzünden, onlara bir fenalık isabet edince..." buyurmuş, ■ onu Kendisi lütfettiği için, nimetten bahsederken, nimetin sebebinden bahsetmemiş, ama azabtan bahsederken, onun sebebini de zikretmiştir. Çünkü birincisi, İhsanda artırmadır; ikincisi ise, adaleti gerçekleştirmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, i*jo&i "Hemen onlar ümitlerini kesiverdiler..." beyanındaki Iza mufâcee içindir. Yani, onlar buna, azıcık olsun, sabretmezler. Çünkü Allah, onların bu sıkıntısını giderecektir. Allah onları, işte bununla anar, zikreder. 81[81]

Rızık Allah'tandır

"Allah'ın, kimi dilerse, onun rızkını genişletmekte; kimi de dilerse, onunkini de daraltmakta olduğunu görmediler mi? Şüphe yok ki bunda, iman edecek bir topluluk için elbette ibretler vardır"
(Hum, 37).
Yani "Onlar, her şeyin Allah'dan olduğunu bitmediler mi?" demektir. İşi, inceden inceye düşünen kimsenin, nazar ve tefekkürünün, olan şeyler üzerinde değil de, onlan veren kimseye doğru yoğunlaşması gerekir. Onları veren kimse de, Allah Teâlâ'dır. Böylece o kimse de bir tavır değişikliği olmaz. O, daima huzurludur. Ancak ne var ki bu, mü'min, muvahhid ve muhakkik kimsenin derecesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak Şüphe yok ki bunda iman

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/114-115

edecek birbir kavim için elbette ibretler vardır" buyurmuştur. 82[82]

Allah İçin Harcama

"Haydi, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. Bu, Allah'ın cemalini dilemekte olanlar için, her şeyden hayırlıdır ve onlar, korktuklarından emin, umduklarına nail olanların da kendileridir."
(Rum, 38).
Bu ayetin daha öncekilerle münasebeti şöyledir: Allah Teâlâ, Kendisine yapılan ibadetin, "insanlara bir zarar isabet etti mi..."[Rum. 33) ifadesiyle, ne sıkıntı anına; ne de tıpkı sokaklarda ve hanlarda bir lokma ekmek peşinde dolaşan dilencilerin âdeti gibi ki, dünyalık bir şey elde etme peşinde koşup, yiyeceği bulup yalnız kalınca Allah'ı unuturlar- işte o dilencilerin durumuna hasredilmemesi gerektiğini de, "Ne zaman, insanlara bir rahmet taddırdı isek, onunla şımarmışlardır'\Hum, 36) ifadesiyle beyân edince, nzkın bol verilmesi ya da daraltılması, halinde de, Allah'ı tazim etmeye bir irşâd olsun diye, kişinin düşüncesinin hep yaratan ve rızık veren Allah üzerinde olması gerektiğini beyan buyurmuştur. İnsan, Allah'ın emirlerini tazim etmek ve mahlûkata şefkat duymak diye, iki kısma ayrılır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bundan sonra, "Haydi, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver..." buyurmuştur. Burada, şöyle bir izah daha vardır: Allah Teâlâ, rızkı yayan ve daraltanın kendisi olduğunu beyân edince, insanın, ihsan ve lütuflar hususunda, duraklamaması gerekir... Çünkü Allah, rızkı geniş verirse, bu rızık, kişinin harcamasıyla noksanlaşmaz. Ama Allah rızkı daraltırsa, bu rızık, infâk etmemekle de artmaz. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 83[83]

İnfaka Müstehak Olanlar

Cenâb-ı Hak, (zekâtın verilmesi gerekli olan kimseleri bildirdiği (Tevbe.eo) ayetinde, sekiz sınıftan bahsettiği halde, burada niçin, diğerini değil de, sadece üçünü zikretmiştir?
Cevap; Biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hak burada, ister zekât vermeyi gerektirecek derecede malı olsun isterse olmasın; zekât verilen mal üzerinde bir yıl geçsin ya da geçmesin, bu vasıflara haiz kimselerin, ihsanda bulunmaları gereken kimseleri beyan buyurmuştur. Çünkü buradaki maksat, genel bir şefkattir. Bu üç kimse de, imanda bulunanın fazla bir malı bulunmasa dahi, kendilerine ihsan elinin uzatılması gerekli olan kimselerdir. Ayetteki, "akraba" tabirine gelince, ihsanda bulunan kimse her ne kadar bir akar (ev vs) ya da üzerinden bir yıl geçmemiş malı bulunan kimse gibi, kendisine zekât farz olmayanlardan olsa dahi, ona infakta bulunması gerekir. Yoksul da böyledir. Çünkü, hiçbir şeyi olmayan kimse, ihtiyaç vartasına düştüğünde, şiddet ve yoksulluğun doruk noktasına ulaştığında, onun İhtiyacını giderebilecek güç ve kuvvet içinde bulunan kimselere, her ne kadar zekâtı verilecek mallan olmasa dahi, bu kimseye yardım ellerini uzatmaları gerekir. Yolda <almış kimsenin durumu da böyledir; bir başkasının yanında, onu kendisini emniyyette -: -ssedeceği bir yere ulaştıracak bir hayvan varsa, bu kimsenin üzerinde zekât vecibesi : masa dahi, bunu yapması, (yani bineği ile onu oraya götürmesi) gerekir. Fakir de, -niskin (yoksul) sözü içinde mütalâa edilir. Çünkü, herhangi bir şeyin bir yoksula verilmesini vasiyyet eden kimse, bunu fakire de verebilir. Diğer sınıflara baktığında, onlara mal vermemiş ancak, kendilerine zekât farz olan kimselere düştüğünü görürsün. Sen bunu, zekât toplayan memurdan, mükâtep kölede, müellefe-i kulûbda ve borçlu kimseler hususundada, böyle değerlendir.
Sonra bil ki, bu meseleyi, "Miskin, (yoksul) herhangi bir şeyi olandır" dediği için, Ebu Hanife (r.h)'nin mezhebine göre ele alıyor ve şöyle diyoruz: "Durum her ne kadar böyle ise de, ancak ne var ki, "miskîn" lafzının, herhangi bir şeyi olmayanlar hakkında oa kullanılmasının caiz olduğunda bir münakaşa yoktur. Binâenaleyh, buradaki kullanılış da bu anlamdadır. Bu

---

[82] [82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/115
[83] [83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/116

sebeple, bu ifadenin kapsamına fakir de haydi haydi girer.84[84]

İkinci Mesele

İntakta önceliğin kimlere verilmesi hakkında diyeceğiz ki: Akraba ister açlık ve sıkıntı çeksin, ister çekmesin onun ihtiyacını gidermek, sadece zekât vermekle ihtiyacını gidermek gereken kimselere göre daha önce gelir. Fakat yoksul olan da iyice muhtaç se. o zaman ona öncelik verilir. 85[85]

Zi'l-Kurba ve Miskin Tabirindeki İncelik

Cenâb-ı Hak, bütün yerlerde akrabaları bu şekilde, yani şeklinde zikretmiş, fakat miskini "zi'l-meskeneti-meskenet sahibi" şeklinde zikretmemiştir. Zira, akrabalık, teceddüt etmeyen, yenilenmeyen bir şeydir. O halde bu aemektir ki akrabalık, sabit olan, değişmeyen bir haldir, zû kelimesi de, ancak sabit alan ve devam eden şeyler hakkında kullanılır. Zira, kendisinden bir defa isabetli bir görüş isabet eden, yahut bir günlüğüne bir makam elde eden, yahutta herhangi bir zaman içinde •ndisinden bir lütuf zuhur eden kimseler için, "görüş sahibi, mekân sahibi, lütuf sahibi..." iri», iade kullanılmaz. Ama bu haller, o kimsede devam eder ve o kimsede sık sık görülürse, o kimse hakkında, "görüş sahibi, lütuf sahibi" ifadeleri kullanılabilir. İşte bu sebeple Cenab-i Hak, bu işin devam eden, çok yerleşik bir hak olduğuna işaret etmek için, -«evzûbahs ayetimizde tabirini kullanmıştır. Ama "meskenet" ise, arızî ar hal olup, devam etmeyen ve sona eren bir şeydir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "Yahut toprakda görünen bir yoksula"(Beled 16) buyurmuştur. , miskîn'in, "miskin" olduğu sürece, bu hali, yani toprakta görünme hali devam r. Yahutta durum, genelde böyledir. 86[86]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak önce, "Akrabaya hakkını ver" buyurmuş, daha sonra, yoksulu, yolda kalmışı buna atfetmiştir. Ama,
"akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa haklarını ver" dememiştir. Çünkü, ikinci ifade, bu sözün başının ortaklık ifade etmesinden dolayı getirilmiştir, evlâ olan ise, ortaklığın, bir söze göre gelmiş olmasıdır. Buna göre, Cenâb-ı
Hak sanki, "Akrabaya hakkını ver... "demiş, daha sonra da, ikinci dereceyi işgal etmek üzere, “Yoksul ve yolda kalmış" ifadesini getirmiştir. İşte bu sebepten dolayı, bir padişah, "Falancanın yolunu aç, girsin; falancanın da..." dediğinde, bu söz, tazim ifade etme hususunda, "Falanca ve falancanın yolunu aç, girsinler" şeklindeki sözünden üstündür. İşte bu hususa, Hz. Peygamber (s.a.s), birisi, "Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, hidayete ermiş olur; kim de o ikisine isyan ederse, azmış ve sapmış olur" deyip, (ikinci İfadesinde)
"Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse..." demediği için, cJ1 ?jîl1 ÇJ*>- ü-4 "Kavmin hatibi olan sen, ne kötü yaptın..." şeklindeki sözüyle işaret etmiştir. 87[87]

İsm-i Tafdîl Hakkında

Cenâb-ı Hak, "Bu..., herşeyden daha hayırlıdır" buyurmuştur. Bu ifadenin manasının, "Bu, başkasından
daha hayırlıdır" şeklinde olması mümkün olduğu gibi, başkasına kıyas edilmeden, "Bu, bizatihi daha hayırlıdır" manasının kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak, bir ayette,

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/116-117
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/117
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/117
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/117-118

'Ve hayır yapınız..."(Hac, 77), bir ifade de, "Öyleyse hayırlarda yarışınız..."<Maide, 48) buyurmuştur. İkinci mana, herhangi bir takdir yapmaya ihtiyaç bırakmadığı; bir de, daha çok mana ifade ettiği için, daha uygun ve daha evlâdır. Çünkü, başkasından kaynaklanan hayır, bazan, kendisine kıyaslandığı şeyin derecesi düşük olduğunda, derecesi düşük olur; nitekim, "sükût - susmak" yalan söylemekten daha hayırlıdır, denilir. Halbuki, bizatihi hayır ve güzel olan şer ise, güzeldir, faydalıdır ve yücelen, yükselen bir ameldir.

Niyetin Önemi

Cenâb-ı Hak, "Allah'ın cemâlini dilemekte olanlar için..." ifadesi, nazar-ı dikkate alınan şeyin, fiilin bizzat kendisi değil, ntyyet olduğuna işarettir. Çünkü, insanlara gösteriş olsun diye, bütün malını infak etmeye çalışan kimse, Allah rızası için bir parça ekmeği tasadduk eden kimsenin derecesini elde edemez. Hak Teâtâ'nın, "Allah'ın cemâlini dileyenler" ifadesi, "O'nun bağışlaması, başka bir şey için değil, sırf Allah rızası için..." demektir. Binâenaleyh, kim cenneti elde etmek için bağışta bulunur ve tasadduk ederse, o, tasadduku ile, Hakk'ın cemâlini kastetmemiş, tam aksine Allah'ın mahlûkunu, yani cenneti kastetmiştir. [88]

Altıncı Mesele

Cenab-ı Hak, "Allah'ın cemalini dilemekte olanlar için..."ifadesi, nazar-ı dikkate alınan şeyin, fiilin bizzat kendisi değil, niyet olduğuna işarettir.Çünkü, insanlara gösteriş olsun diye, bütün malını infak etmeye çalışan kimse, Allah rızası için bir parça ekmeği tasadduk eden kimsenin derecesini elde edemez.Hak Teala'nın, "Allah'ın cemalini dileyenler" ifadesi, "O'nun bağışlaması, başka bir şey için değil, sırf Allah rızası için..." demektir.Binaenaleyh, kim cenneti elde etmek için bağışta bulunur ve tasadduk ederse, o, tasadduku ile, Hakk'ın cemalini kastetmemiş, tam aksine Allah'ın mahlukunu, yani cenneti kastetmiştir. [89]

Yedinci Mesele

Cenâb-ı Hak, felaha ermenin ve felah bulmanın, "Mü'minler felah buldu..." {Mü'minun. i) ayetinde ifade edijen diğer şartlarda varken, daha nasıl olurda burada,"ve onlar, korktuklarından emin, umduklarına nail olanların ta kendi leridir..." buyurmuş olur?

Cevap: Biz diyoruz ki, orada (Mü'minun sûresi) bahsedilen her vasfı felah bulmayı ve felaha ermeyi ifade eder. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın oradaki, "Ki onlar zekât (vazife)lerini yapanlardır. Ki onlar, emânetlerine ve ahidlerine riayetkardırlar..." *> ifadeleri, "felah buldu..." gttî -İÎ ifadesine atıftır. Yani, "Bu da, beriki de, şu da, o da felah bulmuştur" demektir. "Tasadduk edip de namaz kılmayan kimse için kurtuluş tahakkuk etmez" de denilemez. Çünkü, biz deriz ki bu, bir kimsenin tıpkı, "Alim kimseye, (ilmine nazaran) ikram olunur, demesine benzer. Sonra bu kimse, bir caydırıcılık olmak üzere, zinadan dolayı had cezasına maruz kalsa, yaptığı hırsızlık sebebiyle eli kesilse, bir önceki sözü söyleyen kimse "O bunu, (bu ilmini) fısk ve fücur yapmak için elde etmiştir" demedikçe, yukardaki sözü, yani, "Alime, ilmine nazaran ikram olunur" İfadesi batıl olmaz. Meğer ki bir mahzuru irtikâba veya bir farzı terke mani olacak bir durum bulunsun. [90]

Sekizinci Mesele

Cenâb-ı Hak, niçin burada namaz vb. fiillerden bahsetmemiştir?

Cevap: Namaz, (bu ayetten) önce ele alınmıştır. Çünkü buradaki, "ver" sözüyle yapılan hitap,

---

[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/118

[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/118

[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/118-119

Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Diğerleri, (mü'minler) ise, ona tâbidr. Cenâb-ı Hak daha önce Hz. Peygamber (s.a.s)'e ise, "O halde sen yüzünü bir muvahhid olarak dine... çevir... Hepiniz O'na dönün, O'ndan korkun. Namazı dosdoğru kılın, müşriklerden olmayın" (Rum, »30> . buyurmuştur. 91[91]

Dokuzuncu Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve onlar, korktuklarından emin, umduklarına nail olanların ta kendileridir..." ifadesinden, "hasr" manası anlaşılmaktadır.. Halbuki, Allah Teâlâ, Bakara sûresinin başlarında, namazını dosdoğru kılanlara, zekâtını verenlere, Hz. Peygamber (s.a.s), ondan önce indirilenlere ve ahirete inananlara bir işaret olmak üzere, 'Ve onlar, korktuklarından emin, umduklarına nail olanların ta kendileridir" buyurmuştur. Binâenaleyh şayet, felah bulma işi, Bakara sûresinde ele alınanlara hasr edilmiş ise, burada bahsedilenler onların dışında kalanlardır. Daha nasıl, bunlar da felah elde eden kimseler olabilirler?
Cevap: Biz diyoruz ki, bununla onun farkı yoktur; bu odur, o da budur. Çünkü biz, biraz önce, Cenâb-ı Hakk'ın,"O halde sen yüzünü bir muvahhid olarak... dine çevir" beyanının, tefsirini yapmakta olduğumuz ayetle ilgili bir ifade olduğunu bildirmiştik. Binâenaleyh bir kimse namazını dosdoğru kılar, malını infâk eder ve bununla da Allah'ın rızasını gözetirse, bu kimsenin, namazını dosdoğru kılan, zekâtını veren ve ahireti ikrar etmiş olan bir mü'min olduğu sabit olur. Böylece de bu kimse, tıpkı Bakara sûresinin başlarında ele alınan kimseler gibi olmuş olur. 92[92]

Faiz Eksiltir, Zekât Artırır

"insanların mallarında artış olması için faiz (cinsin)den verdiğiniz şey, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise; sevâblannı kat kat artıranlar işte (bunu verenler) dir."
(Rum, 39).
Cenâb-t Hak bu ayeti, teşvik olsun diye zikretmiştir. Bu, "Sizden, kendisine arzu duyduğunuz iki şeye mukabil, bir şey istenip de, siz de onu verseniz, bu Allah katında artmaz. Halbuki, verdiğiniz zekâtlar ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, "Verdiğiniz sadakalar, Rahman olan Allah'ın eline ulaşır. Ve öylesine çoğalır ki, tıpkı dağ gibi olur" buyurduğu gibi, Allah katında çoğalır. Binâenaleyh, sizin zekâta yönelmenizin daha fazla olması gerekir" demektir. 93[93]

Kat Kat Mükâfaatın Manası

Cenâb-ı Hak "Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise; sevâblannı kat kat artıranlar işte (bunu verenlerdir..." buyurmuştur. Yani, "İşte bunlar, "Mükâfaatlarını kat kat arttırmış olanlardır" demektir. Bu tıpkı, zenginlik sahibi olan kimseye, "müşir" (zengin) denilmesi gibidir. Bunun en azı ise, o kimsenin verdiği şeyin her mislinin, miktarda değil de bir hasene ve iyilik olmak hususunda, on misli, on kat artmasıdır. Binâenaleyh bu ifadeden, "Kim bir ekmek tasadduk ederse, Allah ona on ekmek verir" manası anlaşılmaz. Tam aksine bunun manası, "Onun bir merhamet olsun diye, yapmış olduğu o fiilin mükâfaatını, Allah, bir lütuf olmak üzere, en aşağı on katına çıkarır" şeklindedir. O halde, tasadduk edilen tek bir ekmek mukabilinde, mesela ona cennette mükâfaat olmak üzere, içinde her şeyin bulunduğu bir köşk; Allah'ın fazlu ihsanına nazaran ise, onun benzeri olan on köşk vardır. Bunun şehadet alemindeki misali şudur: Büyük bir hükümdar, tebeasindan, kıymeti bir dirhem olan bir hediye kabul etse, bu durumda o hediye veren o tebaasına, verdiği hediyeye karşılık on dirhem verecek olsa, bu bir kerem ve lütuf olmaz. Tam aksine, o hükümdarın örfü, bu gibi şeylere mukabil, onun bin katı ile mukabelede bulunmak ise, bu raiyyesine onbin katı ile mukabelede bulunduğunda, işte o zaman ona mükâfaatını kat kat vermiş olur. 94[94]

---

[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/119
[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/119
[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/119-120

Geçek İlahın Vasıflan

"Allah, sizi yaratan, sonra rızkınızı veren, sonra sizi öldürecek, daha sonrada, sizi diriltecek olandır. Sizin ortaklarınız içinde, bunlardan herhangi bir şeyi yapacak kim? O, çok münezzehtir. Eş koşmakta olduklarından da yücedir."
(Rum, 40).
"Allah sizi yarattı", yani, "Sizi yoktan var etti, icad etti"; "Sonra sizinzıklandırdı", yani, "Hayatınızı ibkâ etti, sürdürmenizi sağladı" demektir. Çünkü sonradan var olanlar, yaratılmış şeylerdir, ama baki değillerdir. "Sonra sizi öldürecek, daha sonra da diriltecek olandır. Sizin ortaklarınız içinde bunlardan herhangi bir şeyi yapacak hm?..." Cenâb-ı Hak bu ayetinde, iki aslı, yani haşr ile tevhîdi birlikte zikretmiştir. Haşr'e gelince bunu, "Daha sonra da sizi diriltecek" ayetiyle ifade etmiştir. Haşr'in delili, O'nun, doğrudan doğruya yaratmaya kadir olmasıdır. Tevhid de, "Sizin ortaklarınız içinde, bunlardan herhangi bir şeyi yapacak kim?..." sözüyle ifade etmiştir. 95[95]

Teşbihin Manası

Daha sonra da, "O çok münezzehtir. Eş koşmakta olduklarından da yücedir" buyurmuştur. Ayetteki, iJbw ifadesi, "Onu teşbih edin; yani, O'nu tenzih edin; O'nu, ortakları olmakla tavsif etmeyin" ifadesi ise, Böyle yapmak O'nun hakkında caiz değildir" demektir. Zira, hakkında bazan caiz o4an bir şeyle vasıflanamayan kimse, "Onu teşbih ediniz; O'nu ortaklıkla tavsif etmeyiniz" deyip, dediğinde, sanki O, "Bu O'nun hakkında caiz değildir" demiş olur. 96[96]

Bozulan Dünya Dengesi

"İnsanların kendi ellerinin kazandığı şeyler yüzünden karada, denizde fesat zuhur etti ki; (Allah) yaptıklarının bir kısmını onlara taddirsm. Olur ki rücû ederler onlar."
(Rum, 41).
Bu ayetin daha öncekilerle münasebeti şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer gökte ve yerde, "Allah'dan başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti." {Enbiyâ, 22) buyurduğu gibi, şirk, fesadın sebebidir. Şirk, fesadın sebebi olunca, Allah onların, o şirki açıktan yapmalarını, bozukluğun zuhurunun sebebi göstermiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, onlar sözlerinin gerektirdiği şeyi, onların başına getirmiş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Onlar Rahman 'a bir evlâd nisbet ettiler diye, bu (sözden) dolayı, nerdeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecek "(Meryem. 90-91) buyurduğu gibi, gökler ile yer, fesada uğrardı. İşte bu hususa Cenâb-ı Hak "Yaptıklarının bir kısmını onlara taddırsm" ifadesiyle işaret etmek istemiştir. Alimler, ayetteki, "karada ve denizde" ifadesi hususunda, değişik görüşler beyan etmişlerdir. Bu cümleden olarak müfessirlerin bir kısmı, bununla, Tufan korkusunun kastedildiğini söylerlerken, bir kısmı da, "Bu, bir kısım arazinin, hiçbir şey bitirmemesi; deniz sularının acıması, acılaşması... demektir" demişlerdir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Ayetteki bahr (deniz) kelimesiyle, şehirler kastedilmiştir. Çünkü Arapların plânı su üzerine kurulu olduğu için, şehirlere, buhur adını verirler. Şöyle de denilebilir: Denizde fesadın zuhur etmesi, gözelerin suyunun azalması demektir. Çünkü gözeler de, denizlerden sayılır.

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/120
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/120-121
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/121

Bil ki yapılan her fesad, şirkten kaynaklanır. Şirk bazan sözde ve inançta (kalbte) değil, yapılan işte olur. Bu, fısk ve isyan adını alır. Çünkü masiyet, Allah için yapılmış bir fiil değil, aksine nefis için yapılmış bir fiildir. Binâenaleyh fasık, yaptığı fiili ile, Allah'a şirk koşmuş demektir. Bu konuda söylenebilecek olan söz son şudur: Fiil ile yapılan şirk, cehennemde ebedî kalmayı gerektirmez. Çünkü kişide asıl olan, kalbi ve lisanıdır. Binâenaleyh kişinin kalbinden ve dilinden, sadece tevhid sâdır olursa, bu iki şey sayesinde, onun bedenî şirkleri zail olur. Cenâb-ı Allah'ın, "(Allah) yaptıklarının bir kısmını tattırsın" ifadesinin, onların cezalarının ve iftiralarının gereğinin hepsini kapsamadığını belirtmiştik.
Allah Teâlâ, "Olur ki rucû ederler onlar" buyurmuştur. Bu, tıpkı Allah'ın, saptırdığı kimselerin rücû etmeyeceklerini bilmesine rağmen, onların dönmelerini bekleyen kimsenin hareketine benzer. Fakat insanlar, onlara böylesi bir cezanın verilmesi halinde, onlardan bir dönüşün olacağını sanırlar. Bu tıpkı, efendinin, kölesini herhangi bir kötü işten sözle vazgeçilmeyeceğini bilip, bunun üzerine bir kimsenin o efendiye, "Onu niçin sözle terbiye etmiyorsun, uyarmıyorsun?" deyip, buna karşılık efendinin de, "Fayda vermez" dediğinde, çoğu kez karşı tarafın kafasında, sözlü uyanmanın faydadan hâlî olmayacağı düşüncesi bulunur. Fakat (karşı tarafın sözü üzerine) efendi kölesini söz ile uyardığı halde, köle yine yaptığından vazgeçmeyince, karşı taraftaki, efendinin, "Ona söz fayda vermez" şeklindeki sözünün doğruluğunu anlar ve kalbi mutmain olur. 97[97]

İbret İçin Seyahat

"De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da, daha Önce geçenlerin akibeti nice oldu görün. Onların çoğu müşrik idiler."
(Rum, 42).
Allah Teâlâ, onların hallerini, sözlerinin yanlışlıkları sebebiyle, hollerinde ortaya çıkan fesad olarak açıklayınca, onlara, fiilleri tıpkı kendi fiilleri gibi olan benzeri Kimselerin helaklerini açıklayarak, "De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da, daha önce geçenlerin Nuh, Ad ve Semûd kavimlerinin akibeti nasıl oldu görün " buyurmuştur ki bu, tertib bakımından son derece güzeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, lütuf ve ihsanda bulunduğunda, "Allah sizi yaratan, sonra rızkınızı verendir" (Rum, 40) yani "Size .arlığınızı bahşeden ve sonra da hayatınızı sürdürmenizi sağlayandır" buyurmuş; iaddi aşmaları sebebiyle yardımını kestiği zaman da, "İnsanların kendi ellerinin kazandığı şeyler yüzünden karada, denizde fesat zuhur etti"(Rum. 41) yani "rızkınızı azalttı" buyurmuş; daha sonra da, "De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın..." yani, 'Allah, sizden Öncekileri yokettiği gibi, sizi de yokeder" buyurmuştur. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "O size varlığınızı ve bekanızı bahşetmiş ve yine varlığınızı ve bekanızı O alır" demiştir. Varlığın sürdürülmesinin alınışı, fesadtn yayılmasından ötürüdür. Varlığın alınması ise, yokedilme ile sağlanır. Allah Teâlâ, verirken "var ofma"yı, "bekâ"dan Önce zikretmiştir. Çünkü önce, varlık, sonra beka (varlığı sürdürme) gelir. Ama alırken, bekayı önce var olmayı sonra zikretmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Onların çoğu müşrik idiler" ifadesi, şu üç manaya gelebilir:
a) Genelde helak, aşikâr şirk sebebiyle olur. Fısk ve emre muhalefet etmeden dolayı, helak etme de daha az olarak vaki olur. Emre muhalefet etmeden ötürü helak, -esela yahudîlerden "ashab-ı sebf'e (cumartesi yasağına uymayan Eyle'tilere)
jygulanmıştır.
b) Her kâfir, müşrik olmasa bile helak olmuştur. Hatta onlardan muattıla (ate) olanlar da vardır. Fakat bunlar azınlıktadırlar. Kâfirlerin ekserisi müşriktirler.
c) Bu dünyevi azab geldiğinde, sadece müşrikler üzerine gelmez. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizden, sadece zâlimlere isabet etmeyecek olan fitneden korkun" (EnM, 25) buyurmuştur. Hatta bu, çocukları ve delileri de içine alır. Fakat azaba uğrayanların ekserisi,

---

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/121-122

müşriklerdir. [98]

Dine Yönelmek

"Allah'ı, reddine asla imkan olmayan (bütün insanların) bölük bölük ayrılacağı o gün gelmezden önce, yüzünü haydi o dosdoğru dine çevir. Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir. Kim de sâlih amelde bulunursa,
kendileri için hazırlık yapmış olurlar"
(Rum, 43-44).
Allah Teâlâ, kâfirleri, yaptıkları şeylerden nehyedince, mü'minlere yapmakta oldukları şeyi sürdürmelerini emretmiş, mü'minlerin mükellef oldukları şeyin üstünlüğünü anlamaları için Peygambere hitâb etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ peygamberlerin en şereflisine de, aynı şeyi böylece emretmiştir. Mükellefiyette, mü'minler de, peygamberlerin makamındadırlar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah, mü'min kullarına, peygamber kullarına neyi emrediyorsa, onu emreder"[99] buyurmuştur. Bunun ne demek olduğunu daha evvel anlatmıştık.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'dan reddine asla imkan olmayan o gün gelmezden önce" ifadesi, şu iki manaya gelebilir:
1) ifadesi, ifadesine bağlıdır, yani, "Allah'dan (...) gelmezden Önce" demektir.
2) Bu ifade, "reddine asla imkan olmayan" ifadesine bağlı olup, "Allah bunu asla geri çevirmez. Başkalarının ise zaten buna gücü yetmez. Binâenaleyh o gün mutlaka gelecektir" demektir.Yani, o gün insanlar parça parça olurlar, bölük bölük ayrılırlar.
Cenâb-ı Allah, bu bölünme işine Oj"Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir. Kim de sâlih amelde bulunursa, kendileri için hazırlık yapmış olurlar" buyurarak işaret etmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [100]

İnkârın Kısımları

Allah Teâlâ, "Kim inkâr ederse, İnkârı kendi aleyhinedir. Kim de sâlih amelde bulunursa..." buyurmuş ama, "Kim de iman ederse..." buyurmam ıştır. Çünkü iman, ancak amel-i sâlih ile kemale erer, tam ve mükemmel olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, mükellefi amel-i sâlihe teşvik etmek için, burada sadece amel-i sâlih'den bahsetmiştir. İnkâra gelince, onunla beraber yapılan, amelin (işin-ibadetin) kıymeti yoktur. Bunun bir diğer izahı da şöyle yapılabilir: Küfür ikiye ayrılır:
a) Fiil halinde olan küfür ki bu, Allah'a ortak koşmak ve bunu açıkça ifade eîmektir.
b) Terk halinde (yapmama manasında) olan küfür... Bu da, tefekkür etmeme ve iman etmemedir. Binâenaleyh akıl-bâllğ bir insan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şehrinde bulunur ve buna rağmen iman etmezse, bu kimse Allah'a şirk koştuğunu ister açıktan söylesin, ister söylemesin, kâfirdir. Fakat imanla birlikte mutlaka amel-i salih bulunur. Çünkü gerçek inanç kalbin ameli, "Allah'dan başka ilah yoktur" (Lfl İlahe İllallah) sözü de, dilin amelidir. O halde bu demektir ki, müminde her halükârda amet-i sâtih olarak birşeyler vardır. [101]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, zamiri müfred getirerek, "Kendi aleyhine" buyurmuş; "Kendileri için" ifadesinde ise, zamiri cemî
getirmiştir. Bu, rahmetinin gazabından daha genel olduğuna ve rahmetinin, o kimsenin kendisini ve çoluk-çocuğunu kapsadığına bir işarettir. Gazabına gelince, rahmeti onu geçmiş

---

[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/123
[99] Tirmizi, tefsiri Suretül-Bakara, (5/220)
[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/124
[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/124-125

olup, sadece kötülük yapanlara mahsustur. [102]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, 'İnkârı kendi aleyhinedir" demiş, ama herhangi bir açıklamada bulunmamış. Mü'minler için ise, onlara rahmetinin mükemmelliğini göstermek gayesi ile, (açıklama yaparak) "Kendileri için hazırlık yapmış olurlar" buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Allah, İyiliklerden bahsedince, orada bir müjdenin bulunduğunu anlatır. Ama başka şeylerden, sadece işaret ederek, kısaca temas eder, geçer. [103]

Mü'minlerln Mükâfaatı

"(Bunun hikmeti), iman edip, sâlih amellerde bulunanları, Allah'ın fazl-u ihsanından mükâfaaüandırmasıdır. Çünkü O, kâfirleri hiç sevmez"
(Rum, 45).
Allah Teâlâ, mü'minlerin hayır ve sâlih amel için hazırlık yapması konusunda daha fazla tafsilata yer vermiştir. Bu da, mü'mine mükâfaat olarak vereceği şeydir. Çünkü padişah büyük ve kerim (cömert) otup, herhangi bir kuluna (adamına), "Seni mükâfatlandıracağım" diye söz verdiğinde, ondan o kuluna, kulunun umduğundan daha büyük bir şey ulaşır. Cenâb-ı Hak işte bu hususu, 'iazl-u ihsanından" buyurarak te'kid etmiştir. Bu, "mükâfatlandıracak olan benim, öyle ise, bu mükflfaatın nasıl olacağını sen var düşün. Hem sonra Ben sana, adaletime göre karşılık vermiyorum. Aksine, fazlıma göre mükâfaat vereceğim" demek olup, bu durumda kulun beklentisi çok dah artar.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü O, kâfirleri hiç sevmez" buyurmuştur. Bu kısa ifade, hernekadar hakikati gören, anlayışlı olanlar için, adeta detaylı bir ifade ise de, Cenâb-ı Hak, o kâfirleri, tehdid etmiş ve daha önce de belirttiğimiz gibi bu tehdidini tafsilatlı olarak anlatmamıştır. Bu bir detay gibidir. Çünkü Allah'ın sevmemesi, azabın doruk noktası demektir. Bunu şuradan çıkarıyorum: Bir kimsenin sevdiği birisi olsa, sevene "O, sana şu kadar gümüş ve altın vereceğini va'dediyor" diye haber verildiği zamanki sevinci ile, sevgilisinin "Onu seviyorum" dediği haber verildiği zamanki sevinci bir değildir.
Burada şöyle bir incelik var: Allah, küfrü ve imanı, kuluna ntsbet ettiğinde, önce kâfirden bahsederek, "Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir" buyurmuş; ama mükâfaat verme işini kardeşine nisbet ettiğinde de, önce mü'minlerden bahsederek, "iman edip, sâlih amellerde bulunanları... mükâfaatlandırmakiçin..."buyurmuş ve sonra "Çünkü O kâfirleri hiç sevmez" ifadesine yer vermiştir. Çünkü, "Kim inkâr ederse" ifadesi gerçekte, bir tehdid ile kâfiri inkârından çevirmek ve o fiilinden alıkoymak içindir. "Kim de sâlih amelde bulunursa" ifadesi ise, mü'mini sâlih amele teşvik içindir. Binâenaleyh nehy, adetâ bir tehdid, teşvik de adetâ tahrir (iyice anlatma) içindir. Hakim ve Rahim olan nezdinde ise, tehdid teşvikden önce gelir. Fakat Cenâb-ı Hak mükâfaattan bahsederken, kerem ve rahmetini ortaya koymak için, işe ihsan ile başlar.
İmdi eğer birisi, "Bu sözün, bu ifade tarzının, Kur'ân'ın her yerinde aynı olması halinde doğru olur. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ, pek çok yerde mü'minin imantnı, kâfirin küfründen; azabı mükâfaattan önce zikretmiştir?" derse, biz deriz ki: "Eğer Allah Teâlâ bizi bunu açıklamaya muvaffak ederse, önce zikretmeyi gerektiren hususu şöyle beyan ederiz: Kur'ân'daki her kelime mutlaka bir manadan ötürü gelmiş ve orada kullanılmıştır. Yine Kur'ân'da bulunan her sıra, bir hikmetten ötürüdür. O tertibin aksine yer alan bir husus, Kur'ân'da vârid olanın derecesinde olamaz. Bunu, bu husustaki misallerden biri ile şöyle açıklayabiliriz: Allah Teâlâ, "O gün (mü'min kâfir) birbirinden ayrılırlar. Artık iman edip saîih amellerde bulunanlara (gelince), onlar bir bahçede mesrurdurlar"(Rum, 14-15) buyurmuş ve

---

[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/125
[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/125

mü'minin halini kâfirden önce zikretmiştir. Burada ise aynı manada olarak, "(Bütün insanların) bölük bölük ayrılacağı o gün" (Rum. 43> buyurarak kâfiri mü'minden önce zikretmiştir. Binâenaleyh diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, orada önce kâfiri zikretmiştir. Çünkü bundan önce "Kıyametin kopacağı gün günahkârlar, susup kalacaklardır" {Hum, 12) buyurmuş ve böylece kâfirden ve ümidsizliğinden bahsetmiş; daha sonra "Kıyametin kopacağı gün (mü'min kâfir) birbirinden ayrılırlar" buyurmuştur. Böylece mü'minin yalnız başına zikredilmesi, mutlaka o ayrılığın nasıllığını, hem kâfirler hakkındaki, "Susup kalacaklardır" ifadesi, hem de mü'minler hakkındaki "Onlar bir bahçede mesrurdurlar" ifadesi İle ortaya koymak içindir. Fakat Cenâb-ı Hak, iyice detaylı olsun diye, sonra yeniden mücrimlerden bahsederek, "Amma inkâr edip, ayetlerimizi ve âhiret kavuşmasını yalan sayanlar" (Rum, ıe) buyurmuştur. 104[104]

Müjdeleyicî Rüzgârlar

"(Allah'ın) rahmetinden size tattırması, emriyle gemilerin akıp gitmesi, fazlından nasib aramanız ve şükretmeniz için, rüzgârları müjdeciler olarak göndermesi de O (Allah'ın) ayetlerindendir."
(Rum, 46).
Cenâb-ı Hak, fesad ve helakin ortaya çıkışının şirk yüzünden olduğunu belirtince, salah ve iyiliğin ortaya çıkmasından bahsetmiş ve bunun sebebinin, "kerim kimse yaptığı ihsanının karşılığından bahsetmez. Ama bir zulüm olduğu düşünülmesin diye, verdiği ve yaptığı zararların sebeblerinden bahseder." diye defalarca anlattığımız gibi, amel-i sâlih olduğunu belirtmemiştir. İşte bu babda "Rüzgârları müjdeciler olarak göndermesi..." buyurmuştur. Bu müjde işinin, Cenâb-ı Hakk'ın bir başka ayette, "Rahmetinin önüsıra bir müjde olarak..." (Furkan, 48) diye beyan buyurduğu gibi, yağmur hususunda olduğu söylenmiştir. Bu müjdenin, o rüzgârların havayı ve durumları değiştirmesi manasında olması da mümkündür. Çünkü rüzgâr esmese, veba ve fesâd zuhur eder.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bahsettiğimiz manaya atıfta bulunarak, "Rahmetinden size tattırması için..." buyurmuştur. Bu, "Sizi, havayı değiştirmek ve insanları sıhhate kavuşturmak hususunda sizi müjdelemek ve yağmur sebebiyle size rahmetinden tattırmak için..." demektir. "Tattırma" ifadesinin, az olan şeyler hakkında kullanıldığını daha evvel söylemiştik. Binâenaleyh dünyanın işi ve menfaati aslında az, rahatı geçici ve yetersiz olduğu için, burada "tattırma" kullanılmıştır. Ahirette ise, Cenâb- Hak, onları bol bol rızıklandıracak ve onlara beka verecektir. 105[105]

Gemiler

Allah Teâlâ, "Emriyle gemilerin akıp gitmesi, fazlından nasib aramanız ve şükretmeniz için..." buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, hareket etme (gitme) işini gemiye nisbet edince, bunun peşisıra hemen "emriyle" ifadesini getirmiştir ki bu, "Hareket hernekadar gemiye ait imiş gibi görünüyorsa da, aslında bu Allah'ın emriyledir1 demektir. Yine aynı sebebten ötürü Cenâb-ı Hak, İşi kullara nisbet edip, "Nasib aramanız için" buyurunca, bunun peşinden, "fazlından" ifadesini getirmiştir. Yani hiçbirşeyin hiçbir surette bağımsızlığı söz konusu değildir, herşey Allah'a bağlıdır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 106[106]

Rüzgârların Faydalan

Bu, ayetin terkibi hakkındadır: Diyoruz ki: Rüzgârların esmesinde pek çok faydalar vardır: Havanın temizlenmesi, bulutların sürülüp götürülmesi ve gemilerin hareket etmesi

---

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/125-126
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/127
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/127-128

bunlardandır. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, rüzgârlar için, "müjdeciler" ifadesini kullanmıştır. Bu, "Onlar, havayı düzeltme hususunda müjdecidirler" demektir. Çünkü havanın düzelmesi ve temizlenmesi, rüzgârın esmesi ile olur. Yağmurlar, bundan sonra gelir. Gemilerin (yelkenlerin) hareketi ise, insanoğlunun gemi yapıp, onu denize indirmesi İle olan bîr tecrübesine bağlıdır. Allah'ın fazlından nasib aramak da, o gemiye binmek suretiyle olur. 107[107]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, "Karada ve denizde fesad belirdi" (Rum, 41) ayetinde, "Yaptıklarının bir kısmını o insanlara tattırsın diye..." buyurmuştur. Burada İse, "Rahmetinden size tattırması için..." buyurarak, bunun şerefini göstermek İçin, muhatab zamiriyle "size" demiştir. Hem sonra, Allah'ın rahmeti muhsinlere yakındır. Binâenaleyh ihsanda (iyilikte) bulunanlar Allah'a yakındırlar. Dolayısıyla onlara, muhatab zamiri ile hitab olunmuştur. Kötülük yapanlar ise uzaktırlar. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onlara hitab etmemiştir. Bir de Cenâb-ı Hak orada, "Yaptıklarının bir kısmını"; burada ise "rahmetinden" buyurarak, böylece o kâfirlerin başına geleni onlara nisbet etmiş, mü'minlere ulaşan şeyi ise, Kendi rahmetine nisbet etmiştir. Burada şu iki mana yatmaktadır:
a) Daha evvel de bahsettiğimiz gibi, Kerim zât, kendi ihsanı ve rahmeti için bir karşılıktan bahsetmez. Eğer bir karşılık varsa, o "Sen şöyle şöyle yaptığın için, verdim" demez, aksine "Bu, benden sanadır. Yaptığın iyiliğe gelince, onun mükâfaatı henüz katımdadır" der.
b) Kulun yaptığı şeyden ötürü, verilecek şeyler azdır. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, "Sizin fiillerinizden ötürü rüzgârları gönderdim" demiş olsaydı, bu, büyük bir müjde olmazdı. Fakat "rahmetimden" deyince, bu, alabildiğine bir müjde olur. Bir üçüncü husus da şudur. Eğer Csnâb-ı Allah, "Yapmış olduğunuz şeyler sebebiyle..." demiş olsaydı, bu, o kimselerin ahiret mükâfaatlarından bu kadar noksanlaştınlacağı manasına anlaşılabilirdi. Çünkü Allah Teâlâ, kâfirler hakkında, "Yaptığınız şeyler sebebiyle..." buyurunca, bu onlara âhirette verilecek cezanın, bu miktar noksanlaştıracağını ifade eder. 108[108]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak orada, "Olur ki rücû ederler (dönerler) onlar" (Rum, 41) buyurmuş. Burada ise "ve şükretmeniz için (umulur ki şükredersiniz)" buyurmuştur. Alimler bunu şöyle izah etmişlerdir: "Buradaki ifade, Allah'ın, mü'minleri şükre muvaffak kılmasının da, nimetlerinden olduğuna bir işaret içindir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, bu ifadeyi, bundan önce sayılan nimetlere atfetmiştir. 109[109]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, bu ayeti sonraya bırakmıştır. Çünkü bahsi DÖRDÜNCÜ MESELE geçen ayetler hakkında şöyle deriz: Hak Teâlâ, her konuya dâir iki ayet zikretmiş; inzâr ayetlerinden olarak da, "O, size şimşeği gösteriyor" (Rum, 24) ayetini getirmiştir. Genelde havada meydana gelen şeyler, ateş ve rüzgârdır. Dolayısıyla burada da, Hak Teâlâ, delillerini iyice ortaya koymak ve hatırlatmak için, rüzgârdan bahsetmiştir. Rüzgârda, yağmurdan başka faydalar olup, şimşekte de eğer neticesinde yağmur yoksa, bir fayda olmayacağı için, o ayette, "Hem korku, hem ümit (vermek) için..." yani "Bu şimşeğin neticesinde, yağmur ya olur, ya olmaz" buyurmuştur. Burada ise, "müjdeciler" .fadesini getirmiştir. Çünkü havayı normalleştirmek ve rüzgârla onu arıtmak, gerekli bir iştir. Dolayısıyla bu kesindir. 110[110]

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/128
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/128
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/128
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/128-129

Müzminlere İlahî Yardım

"Celâlim hakkı için, senden evvel, kendi kavimlerine nice peygamberler gönderdik ve onlar, onlara açık açık burhanlar getirdiler. Fakat Biz, o günah işleyenlerden intikam aldık. Mü'minlere yardım etmek de, üstümüzde bir
haktır"
(Rum, 47).
Cenâb-ı Hak, iki aslı, yani tevhidi ve haşri (dirilişi), çok net delillerle beyan edince, Dunların peşine üçüncü aslı, yani nübüvveti de zikrederek, "Celâlim hakkı için senden evvel, kendi kavimlerine nice peygamberler gönderdik"buyurmuştur ki bu, "Onları peygamber olarak göndermiş olmamız, senin de (Ey Muhammed) peygamber oluşunun delilidir. Çünkü onlar da aynen senin bu işini yapmışlardır ve onların elinde, senin elinde zuhur eden şeyler gibi işler zuhur etmiştir. Onları kim yalanlamışsa, helak olmuşlardır. Kim de onlara iman etmişse, ilahi yardım onlara nasib olmuştur" demektir.
Burada, ayetin daha önceki ayetlerle münasebeti hususunda şöyle bir diğer izah da yapılabilir: "Allah Teâlâ delillerini ayan beyan ortaya koyduğu halde, kâfirler bunlardan istifade etmeyince, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönlünü şöyle diyerek yatıştırmıştır: "Senden önceki peygamberlerin durumu da böyle idi. Onlar da mucizeler getirdiler. Senin kavminde olduğu gibi, onların kavimlerinde de kâfir ve Tiü'min olanlar vardı. Fakat Biz, kâfirlerden intikam aldık, mü'minlere yardım ettik."
Cenâb-ı Hakk'ın "Bir hak oldu" ifadesi hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) "İntikam aldık ve bu intikam hak oldu" buyurulmuş, daha sonra söze yeniden başlanarak, "Mü'minlere yardım etmek Bizim üstümüze buyurulmuştur. Buna göre bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e imân edenlere bir müjdedir, yani, "Ey mü'minler, size yardım etmek, bizim işimiz, bize âit" demektir.
2) Bu, eklindedir, yani, "Mü'minlere yardım etme işi, Bizim üzerimize hak (vazife) oldu" demektir. Birinci mananın bir inceliği, ikinci mananın ise, diğer bir İnceliği var. Birincisine göre olan incelik şudur: Allah Teâlâ, "İntikam aldık" buyurunca, bunun bir zulüm olmayıp, gerçek bir adalet olduğunu anlatmak istemiştir. Çünkü intikam ancak onların hayatta kalmalarının, günahı artırma ve fâcir-kâfir nesiller türetme vesilesi olması ve onların yok olmaları, pis varlıklarından daha hayırlı olmasından dolayı olur. İkinci manaya göre ise, bu ifade müjdeyi te'kiddir. Çünkü^alfi edatı, lüzum (vücub-gereklilik) manası ifade eder. Nitekim Arapça'da, Falanca üzerinde şu vardır" denildiğinde, bu, onun, ona gerekli-vazife olduğunu gösterir. Binâenaleyh, ifadesi, işte bu gereklilik manasını te'kid eder. Biz, yardımın, neticesi ağır ve fena olmayan, bir üstünlük olduğunu söylemiştik. Çünkü iki taraftan biri, Önce hezimete uğrar, ama sonra geriye dönüp gâlib gelirse, burada söz konusu olan ilahî yardım, ilk başta mağlub olmuşlar için olur. Hz. Musa (a.s) ve kavminin durumu da böyle idi. Onlar Firavunun karşısında başlangıçta hezimete uğrayıp, sonra Firavun ve ordusu (Kızıldeniz'de) boğulunca, Hz. Musa (a.s) ve kavminin hezimeti, yardıma dönüşmüş oldu. O halde, kâfir bazan müslümanı yenerse, bu onun için bir nusret-i ilâhiyye sayılmaz. Çünkü bunun neticesi yoktur. 111[111]

Bulut ve Yağmur

"Allah, bulutu kaldıran rüzgarı gönderendir. Böylece (Allah), bu (bulutu) gökte dilediği gibi serer. Onu parça parça da edebilir. Nihayet aralarından yağmurun çıkıp durmakta olduğunu görürsün. Artık (Allah) o yağmuru,
kullarından dilediğine nasib eder de onlar da hemen sevinirler. Halbuki onlar, bundan evvel, üzerlerine (Allah'ın yağmur indireceğinden) katiyyen ümitlerini kesmişlerdi. Şimdi, Allah'ın şu

---

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/129-130

rahmet eserlerine bak: Yeryüzünü, ölümünün ardından nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki, ölüleri diriltecek de O'dur, O herşeye
kadirdir"
(Rum, 48-50).
Allah Teâlâ, önceki tafsilatlı beyanında, rüzgârdan çıkartılan delilleri beyan edip, rüzgârın gönderilmesinde^ kudret ve hikmeti anlatmıştır. Bunda kudretin bulunuşu açıktır. Çünkü yağmur tarafından delinen, o latif hava (rüzgâr), ağaçları kökünden söküp çıkaracak bir hal alabilir. Bu, havanın kendisinden kaynaklanan birşey değildir. O halde bu, hür ve irade sahibi bir failin yapmasıyladır. Bundaki hikmete gelince, bu, bizzat rüzgârın esmesinde ve netice olarak buluttan sürüp götürmesinde yatmaktadır. Daha sonra Cenâb-f Allah, bulutların çeşitlerinden de bahsetmiştir: Yani peşpeşe-kesit olanlar bulunduğu gibi, parça parça olanlar da vardır. Yağmur buluttan çıkar. Havada suyun (yağmurun) bulunuşu, ilâhi kudretin en harikulade alâmetlerindendir. Otların bitmesi ve bu sayede memelerin süt dolup akıtması gibi, bunun neticeleri ise, alabildiğine bir hikmettir. Sonra bu, genel değildir. Aksine, şuna değil de, bu topluma nasib edilmiş olabilir. 8u da, bunda bir ilahi meşîetin bulunduğunun alâmetidir.
Allah Teâlâ "Halbuki onlar bundan evvel, kendilerine yağmur indirilmezden evvel..." buyurmuştur. Müfessirler, bunun tefsirinde değişik izahlar yapmışlar: Bazıları bunun tıpkı, 1^ ğ^V j&t j> "Ateşte, yani onda ebedî olarak... "(Haşr. ^7) ayetinde olduğu gibi, bir te'kid olduğunu söylerken, bazıları da, "indirmeden ve yağmurdan önce..." manasını vermişlerdir. Evla olan ise, "Onlara indirilmezden önce ve ondan yani rüzgârlardan önce..." manasının verilmesidir. Çünkü yağmurları gönderdikten sonra, bilen kimse, o rüzgârda yağmurun olup-olma-yacağını anlar. O halde, yağmurdan önce rüzgâr estiğinde, o bilen-erbabı olan, ümit-sizliğe düşmez. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Onlara indirilmezden önce..." buyurun-ca, hemen peşisıra, "Onlar ümitlerini kesmişlerdir" buyurmamıstır. Çünkü yağmur indirilmezden önce, bilen, bulutu ve rüzgârın esişini görünce ümitlenmiştir, yağmurun yağacağı hususunda zann-ı galibi vardır, işte bundan ötürü Cenâb-ı Hak,(Ondan Önce) yani, "O rüzgârların salıverilmesinden ve bulutların yayılmasından önce" buyurmuştur. 112[112]

İsm-i Fail ile Fiilin Farkı

Daha sonra Allah Teâlâ, bu ayrıntılı açıklamanın peşinden, * "Şimdi Allah'ın şu rahmet eserlerine bak: Yeryüzünü, ölümünün ardından nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki ölüleri diriltlcidir." buyurmuştur. O, delillerden bahsedince, hem lam-ı te'kid ile, hem de ism-i fail sigasıyla, "Şüphesiz O, ölüleri diriltlcidir" buyurmuştur. Çünkü insan, "Hükümdar, sana veriyor" dediğinde, bu sözü "O, sana vericidir" şeklindeki, ism-i fail ile söylenen sözünün İfade ettiği te'kidli manayı ifade etmez. Çünkü ikinci şekil, "vermeyi kendine şiar edinmiş bir kimse olarak O, sana verecektir" manasına gelirken, birinci şekil, "O, verme işini kendine sıfat edinecek" manasına gelir. Bu mesele, senin, "Sen, ölüsün" sözünün, "Sen, ölüyorsun" sözünden daha te'kidli oluşu ile de anlaşılır, "O, herşeye kadirdir" ifâdesi de, karşı tarafın itirafını (kabulünü) t'e'kid eden bir sözdür. 113[113]

Ölülere Duyuramazsın

"Biz, bir rüzgâr gönderir ve (o bitkileri) onlar sararmış görürlerse, ardından muhakkak nankörlük etmeye başlarlar. Bunun için sen, arkalarına dönüp giderken, o daveti (tebliği) ölülere duyuramaz, sağulara işittiremezsin. Sen, körleri de, sapıklıklarından ayınp, doğru yola iletemezsin. Sen, başkalarına değil, ancak âyetlerimize imân edip, müslüman olanlara, yalnız onlara dinletebilirsin"
{Rum. 51-53).

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/130-131
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/131-132

Genâb-ı Hak onların, hayrı beklerlerken, ümitsizliğe düştüklerini; hayır tahakkuk edince de, sevindiklerini beyan edince, onların bu hal üzere kalmadıklarını, tam aksine ekinlerine sarartıcı bir rüzgâr isabet ettiğinde nankörlük ettiklerini, böylece de, geleceğe değil de, o ana baktıktan için, eski hallerini sürdürmeyip hemen değiştiklerini beyan buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [114][114]

Rih ve Riyah

Cenâb-ı Hak, önceki ayette, göndermeyi bildirir bir üslubla, "Rüzgârlarıgönderir."buyurmuş, buradaise,
o üslûbun dışına çıkarak, "Biz, bir rüzgâr gönderirsek..."buyurmuştur! Çünkü, "riyâh" (rüzgârlar), O'nun rahmetinden olup, kesintisiz devam ederler. "Rîh" (rüzgâr) ise, O'nun azabındandtr. Halbuki Allah Teâlâ, kullarına son derece merhametlidir; bu sebeple, "rîh"i (her zaman) saiıvermeyip tutar. İşte bu sebeple hiç, faydalı rüzgârların, gece-gündüz çöllerde, sahralarda, ovalarda ve tepelerde estiğini; yakıp kavuran rüzgârın ise, ancak bazı zamanlar ve bazı yerlerde estiğini görmekteyiz. [115][115]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı, faydalı olanlarına "riyâh"; zararlı olanına ise, "rîh" adını vermiştir:
1) Faydalı olanların çeşitleri çok, kısımları fazladır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu kelimeyi çoğul sigasıyla getirmiştir. Çünkü, her gün ve her gece, faydalı rüzgârların pekçok esintileri eser, ama zararlı rüzgâr, bir yıl esmez. Tam aksine genelde zararlı rüzgâr, her zaman ve dâima esmez.
2) Faydalı olanlara, ancak riyâh denilir; zira, tek bir defa eser, ne havayı temizleyebilir, ne bulutları meydana getirebilir, ne de gemileri hareket ettirebilir. Ama zararlı olan rüzgâr ise, tek esişte bile, tıpkı kasıp kavuran rüzgâr gibir herşeyi yok eder.
3) Zararlı olan rüzgâr, ya keyfiyyeti ya kemmiyyeti açısından zararlı olur. Keyfiyyeti açısından olmasına gelince bu, ya o rüzgâr sıcak olduğundan veyahudda zehir keyfiyyetine büründüğünden dolayı olur. Bu ise, rüzgâra, onun esişi sebebiyle değil, ama, ya, kendisinden hiçbir faydası olmayan kuru otlann bulunduğu bir mıntıkada, yahutta son derece sıcak olan çukur bir vadide bulunan hareketsiz hava sebebiyle arız olur, yahutta o rüzgarın ilk oluştuğu anda böyle olması sebebiyle olur. Her ne olursa olsun, bu rüzgâr tek olur. Çünkü o durgun hava ısındığında, sonra da onun üzerine, onu aradan sürüp çıkaran ve harekete geçiren bir rüzgâr geldiğinde, bu rüzgâr etrafa, tıpkı bir sıcak ve hareketli hava akımı olarak eser. Daha sonra oradan çıkan şey, ne sıcak olur, ne de mütekeyyif (kasıp kavurucu) bir hal alır. Çünkü, kasıp kavurucu olmanın şartı, bir yerde uzun süre kalmadır. Baksana sen, parmağını ateşe soksan ve onu oradan hızlıca çtkartsan, hiç etkilenmez. Ama, demir bile uzun süre o ateşin içinde kalacak olsa erir. O durgun hava harekete geçip dağıldığında, o zaman ondan başka birşey bulunmaz. Bu şekilde meydana gelen (rüzgâr) ise, nâdirdir. Onun nâdir olduğu yer ise, tekdir. Kemmiyyet açısından zararlı olmasına gelince, rüzgârlar bir araya gelerek bir bütün oluşturduklarında, tıpkı bir koy, bir haliç gibi olurlar. Nitekim gözelerin bir araya geldiğinde, setlerin önüne geçemediği ve kayaların kendisini geri çeviremeyeceği büyük bir nehir haline gelir. Bu durumda o tek şeyin, pekçok şeyden meydana geldiğinde şüphe yoktur. İşte bundan dolayı Allah, zararlı rüzgâr hakkında "rîh" faydalı rüzgâr hakkında da "riyâh" buyurmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, peygamberimize çeşitli delilleri, çeşitli misalleri Öğretip; böylece peygamberi de birtakım va'd ve vaîdlerde bulunup, O'nun onlara çağrısı, ancak kendisinden

---

[114][114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/132
[115][115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/132

başkalarına; verdiği önemli haberler de, ancak onların küfür ve ısrarlarını artırınca, Cenâb-ı Hak, peygamberine "Bunun için sen, arkalarına dönüp giderken, o daveti (tebliği) ölülere duyuramaz, sağırlara işittiremezsin..." demiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 116[116]

Ayetteki Tertibin Güzelliği

Bu, mesele, ayetteki tertîb hakkındadır. Şimdi biz diyoruz ki: Ölen kimseyi irşâd etmek imkânsızdır.
İmkânsız olan şey ise, "olabilir" olandan çok çok uzaktır.Sonra sağırı irşâd etmek de zordur. Çünkü o, söylenilenleri duymaz. O anladığını, başka şeyle değil, ancak işaretle anlar. İşaretle anlatmak İse, zor bir şeydir. Hem sonra, âmâyı irşâd etmek de zordur. Çünkü sen ona, 'Yol, sağında" dediğinde o, sağına döner, ama o çizgiyi sürdüremez. Tam aksine, kısa zamanda ondan sapar. Sağın irşad etmek, en zor iştir. İşte bundan dolayı körle arkadaş olmak, beraberce yaşamak, hiçbir şey duymayan sağırla arkadaş olup birlikte bulunmaktan daha kolaydır. Çünkü en iyi anlatım, sözle olur. Çünkü, işaretle anlaşılmayan şeyler, sözle anlaşıldığı halde sözle anlaşılan herşey ise işaretle anlaşılmaz. Çünkü orada bulunmayan bir şeye, işarette bulunulamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak önce "ölülere işittiremezsin" buyurdu, daha sonra da, "sağıra da..." dedi ve sağırdan daha aşağı olan körü de hidayete erdiremezsin" diye ilave etti. 117[117]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, sağır hakkında imkânsız olduğunu daha fazla beyan etmek için, "Arkalarına dönüp giderken..."
buyurmuştur. Çünkü sağır, eğer anlarsa, işaretle anlar.Ama, arkasını çevirip, kendisine işaret edene bakmadığında, ne duyar, ne anlar! 118[118]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, sağır hakkındaki, "Sen, o daveti, (tebliği) sağırlara işittiremezsin..." demiş, fakat ölüler hakkında, davet
kelimesini zikretmemiştir. Çünkü sağır, bazan, meselâ çok kuvvetli olan, çok gürültülü gibi şeyler duyabilir. Ne var ki, davet edenin sesi, bu derece ve frekansa ulaşamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak (sanki), "Sen, davetçisin. İnsanları imâna zorlayan kimse değilsin. Dâvetci ise, davetini, sağır olanlara işittiremez" demek istenmiştir. 119[119]

Körlere Gösteremezsin

Cenâb-ı Hak, "Sen körlen de doğru yola iletemezsin" buyurmuştur. Yani, "Senin işin, körleri hidâyete erdirmek değildir" demek olup, bu tıpkı bir kimsenin, "Falanca şâir değildir, o ancak bir iki beyit nazmeder" demesi gibidir. Yani, "Onun esas işi, bu değildir" demektir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen... ölülereduyuramazsm"ifadesi, bu işin, ondan nefyedildiğine delâlet eder; O'nun, "Sen körleri de, doğru yola iletemezsin" sözü de, "Senin işin bu değil, Sen bunun için gönderilmedin" anlamındadır. 120[120]

---

[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/133
[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/133-134
[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/134
[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/134
[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/134

İmâna Niyet

Daha sonra Cenâb-ı Hak Sen, başkalarına değil, ancak ayetlerimize imân edip müslüman olanlara, yalnız onlara dinletebilirsin" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, ölüye ve sağıra işittirmenin olamayacağını ve mü'mine işittirmenin ise olabileceğini, ayetteriyle belirtince, mü'mininalabildiğine duyarlı ve hassas olması gerekmiştir ki, gerçekten de bu, böyledir. Çünkü mü'minin kalbine, burahan yağmurları yağar; böylece de onun kalbinde, gerçek inançlar filizlenir ve biter. Yine mü'min, öğüt verenin, tehdit ve uyarılarını dinler, yasaklara uyar, bundan dolayı ondan da güzel fiiller zuhur eder. Ayetin bu ifadesi, Mu'tezlle mezhebinin görüşünün aksini göstermektedir. Çünkü onlar, "Allah herkesin iman etmesini murad etmiştir. Ancak ne var ki bazıları, Allah'ın, bu muradına muhalif hareket etmişlerdir" derler. Ayetteki, "Sen başkalarına değil, ancak ayetlerimize iman edene... dinletebilirsin..." ifadesi, onun imân ettiğine ve böylece de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ona, yapılması gerekli olan şeyleri işittirip duyurduğuna bir delildir. O halde bu demektir ki onlar, müslümandırlar ve itaatkârdırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak onlardan naklen, "Dediler ki:
İşittik ve itaat ettik..."(Bakara,285) buyurmuştur. 121[121]

İnsanın Yaratılış Safhaları

"Allah, sizi bir za'ftan yaratan, sonra za'hn ardından kuvvet veren; sonra kuvvetin ardından da za'fa ve İhtiyarlığa getirendir. O, ne dilerse yaratır. O, hakkıyla bilendir, kemâliyle kadirdir" (Rum, 54).
Cenâb-ı Hak, afakî delillere dair geçmiş olan delilleri tekrar edip, -ki tekrarlanan z-u delil, "Allah, rüzgârları salıverendir. Ki böylece de rüzgârlar, bulutu sürüverir..." ^m, 48} ayetidir- rüzgârların hallerini başından sonuna kadar belirtince, enfüs? delillere dair bir delili de tekrar getirerek, ki bu da, insan oğlunun yaratılması ve çeşitli devrelerinden bahsedilmezdir- "Allah, sizi bir za'ftan yaratandır..." buyurmuştur. Yani, "Sizin kuruluşunuz zayıflık üzerinedir" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İnsan, aceleden yaratılmıştır" (Enbiya, 37] buyurmuştur. Buradaki mln, tıpkı bir kimsenin "Falanca falancayı, fakirliğinden ötürü allayıp süsledi, yani giydirip kuşattı" sözündeki mln gibidir. Yani, "Onu o fakirlik halinden kurtardı, zengin kıldı" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Sonra za'hn ardından kuvvet verdi..." buyurmuştur. O halde bu ikinci ifadedeki Da'f kelimesi, çocuğun, bir cenîn, yeni doğmuş bir çocuk ve sütten kesilmiş bebeklik haline bir işarettir ki, bütün bu haller, çocuğun zayıf ve âciz olduğu hallerdir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra za'hn ardından kuvvet verdi" ifadesi yine, çocuğun buluğ çağına ermesine, oradan geçişine, gençliğine ve olgunluğuna bir işarettir.
Cenâb-ı Hakk'ın
"Sonra kuvvetin ardından da za'fa ve ihtiyarlığa getirendir. O ne dilerse yaratır. O, hakkıyla bilendir, kemâliyle kadirdir" ayeti de, olgunluk yaşından sonra gelen geriye dönüş ve ihtiyarlama haline bir işarettir ki, ihtiyarlık zayıflığın ta kendisidir. Cenâb-ı Hak, "O ne dilerse yaratır" cümlesiyle, bütünü bu işlerin, tabiî, kendiliğinden değil, tam aksine Allah'ın meşîeti ile olduğunu beyan etmiştir. Nitekim Allah, afekî delillerde de, "Derken (Allah) bunu gökte nasıl dilerse Öylece serer..."(ftum,48) buyurmuştur.
Cenâb-ı Hak, "O, hakkıyla bilendir, kemaliyle kadirdir..." buyurmuştur. Burada, niçin, ilim, kudretten önce zikredilmiştir? Ve bundan önce de, (mahlukatın yaratılışıyla ilgili ayette), "O, yegane galib, yegane hüküm ve hikmet sa/î/bj'Jir"(Hum, 27) buyurmuştur?! 0 halde buradaki el-azîz vasfı kudretinin tamhğına; el-hakîm kelimesi de, ilminin tamlığana bir işarettir. O halde bu demektir ki, Allah orada (Rum, 27), kudretini ilminden önce; burada ise, ilmini, kudretinden önce zikretmiştir. Niçin?
Cevap: Biz diyoruz ki, yeniden diriltme işi orada, "Ona göre bu pek kolaydır. Göklerde ve

---

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/134-135

yerde en yüce sıfat O'nundur... "(Rum, 27) ifadesiyle anlatılmıştır. Çünkü "iade", "kün-ol" lafzıyla olur ve kendisine "ol" denilen şeyde, hemencecik oluverir. Binâenaleyh, buradaki (Rum, 27) ilahi kudret, son derece aşikârdır. Burada bahsedilen şey ise, yaratılışın başlangıcı olup, bu da bir takım devre ve hallerden İbarettir. Buradaki bütün hal ve durumların bilgisi ise, mevcuttur. Binâenaleyh burada da, "bilme" işi çok açık ve nettir. Hem, ayetteki, "O, hakkıyla bilendir, kemaliyle kadirdir" cümlesi, hem bir müjdelemeyi, hem de bir inzârı kapsamaktadır. Çünkü O, mahlukatın işlerini ve amellerini bilince, mahlukatın hallerini bilmiş olur. Onlar, hayır ve güzel amelde bulunurlarsa, onu da bilir. Kötü ve şer fiillerde bulunurlarsa, bunu da bilir. O, kadir olup, iyi ve güzel olarak yapılan şeyleri bildiğine göre, bunların mükâfaatınt da verir. Kötülüğün yapıldığını bildiğine göre de, bunun cezasını verir. Mahlukatın hallerini bilme işi, kudretle yapılan mükâfaat verme ve cezalandırma işinden önce olunca, ilim sözü önce zikredilmiştir. Ama ahirette ise, o halleri bilmek, ikâb ile anlaşılacaktır, fşte bu sebeple orada, "O, yegane galib, yegane hüküm ve hikmet sahibidir" (Rum, 27) buyurmuştur. Ki buna da, insanın yaratılması ile ilgili ifadelerin peşinden, "Suret yapanların en güzeli olan Allah'ın sânı ne yücedir!" (Müminun, 14) buyurmuştur. Şimdi biz diyoruz ki buradaki ah sen kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın ilmine bir işarettir. Çünkü, güzel yaratma işi, ancak ilimle olur. el-Hâlikîn işinden anlaşılan yaratma işi de, O'nun kudretine bir işarettir.

Cenâb-ı Hak, ilk yaratmadan bahsedip, ikinci kez yaratma da tıpkı ilk yaratma gibi olunca, işte bu hususu, o yeniden yaratmanın hallerini ve vakitlerini ele alarak belirtmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Kıyametin kopacağı gün, günahkârlar, bir saatten başka kalmadıklarına yemin ederler, işte onlar, (dünyada da haktan) böyle döndürülüyorlardı"

(Rum. 56).

Bu ifadenin, "Onlar, dünyada, bir saatin dışında kalmadılar"; "Kabirlerde... kalmadılar" ve "Onlar, dünyanın yok olduğu vakitten yeniden diriltilme vaktine kadar, bir saatten başka kalmadılar" anlamlarında olduğu ileri sürülmüştür, "işte böylece onlar, haktan, bâtıla; doğrudan da yalana döndürülüyorlardı" demektir. 122[122]

İlim ve İmân Ehil

"Kendilerine ilim ve imân verilenler, şöyle demişlerdir: Andolsun ki, Allah'ın kitabında, o tekrar diriliş gününe kadar kaldınız. İşte bu, ba's günüdür, fakat siz bilmiyorsunuz"

(Rum, 56).

Melekler ve diğerlerinden, "Kendilerine İlim ve iman verilenler, andolsun ki sizler, Allah'ın kitabında yani ilm-i ezelîsinde, ba's gününe kadar bekleyeceksiniz." demişlerdir. Biz bu iki cümledeki ince manayı şu şekilde beyan ederiz: Kendisine bir va'dde bulunulmuş kimseye, (o va'd edilen şeye kavuşması için) bir vakit tayin edildiğinde, o, o vadeyi çok uzun görür de, bundan dolayı onun çabuk geçmesini arzular. Ama kendisine bir tehdit ve vaîdde bulunulmuş kimse için de, yine bir zaman tayin edildiğinde, o bu zamanı kısa görür de, bunun hiç gelmemesini ister. Binâenaleyh günahkâr kimse hoşrolunduklarında, gideceği yerin cehennem olduğunu bildiği için, geçirdiği o müddeti az görür, haşrin geciktirilmesini ve kabirde kalmayı tercih eder. Mü'min kimse de, haşr olunduğunda, varacağı yerin cennet olduğunu anlar, böylece o da, bu müddeti çok uzun bulur ve bunun yeniden ertelenmesini istemez. Böylece bu iki grup bu şekilde ihtilaf edip farklı farklı düşünerekJBplardan birisi, "Beklediğimiz zaman azdır" der ki, işte bu hususa Cenâb-ı Hak, "Kıyametin kopacağı gün günahkârlar bir saatten başka kalmadıklarına yemin eder..." Rum, 55) ifadesiyle; diğer grup da, "Bizim bekleme müddetimiz çok uzun sürdü, daha uzatılmasın..." diyecektir ki, işte buna da, "Kendilerine ilim ve iman verilenler şöyle demişlerdt. Andolsun ki, Allah'ın kitabında, o tekrar diriliş gününe kadar kaldınız..." ifadesiyle işaret etmiştir. Yani, "Allah'ın kitabında, belirlenen bu zaman, ba's gününe kadardır. Biz de bu güne kadar sabrettik. "İşte bu, ba's günüdür, fakat siz bilmiyordunuz" demektir. Yani; "Sizin isteğiniz, zaman tehir etmektir. Çünkü sizler, ba's gününü tanımamış ve onu kabüllenmemiştiniz. Bu sebeple de varacağınız yer cehennem olduğu için, şimdi siz, erteleme talebinde bulunuyorsunuz" demektir. [123][123]

---

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/135-137

Özrün Kabul Edilmediği Gün

"Artık zulmedenlere, o gün mazeretleri fayda vermeyecek. Onlardan, (Allah'ın razı olacağı şeye" rücû etmeleri de istenmeyecektir" (Rum, 57).
Yani, "Onlardan, (el-l'tâb, vazgeçme) istenmeyecektir" demektir. İ'tâb, kınama ve azarın giderilmesi demektir. Yani, "suçlarını silecek olan tevbe, onlardan istenmeyecek; zira artık o tevbe onlardan kabul edilmeyecektir" demektir. [124][124]

Her Türlü Mesel

"Celâlim hakkı için, bu Kur'ân'da insanlar için, her çeşit misaller irad etmişizdir. Andolsun ki hatibim onlara, mutlaka bir ayet getirsen, inkâr eden o, kimseler mutlaka: "Siz, tezvircilerden başkası değilsiniz..." diyeceklerdir."
(Rum, 58).
Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâdeyi, mazeretlerin kabul edilmeyeceğine, gerekli miktarın çok çöle üstünde olan inzârın yapıldığına, peygamberde herhangi bir kusur bulunrriffığına bir işarettir. Binâenaleyh, onlar artık bundan sonra yeni bir şey isterlerse, bu irad olur. Kendisine tek bir delili yalanlamak, kabul etmemek basit ve kolay gelen kimseye, pekçok delili yalanlamak zor olmaz. Bundan da ötesi, istidlalde bulunan kimsenin, yeni, dosdoğru apaçık hiçbir şüpheye mahal vermeyecek bir delili zikrettikten sonra, başka bir delile geçmesi caiz değildir. Bu demektir ki, karşı taraf inatlaşmaya geçmiştir. Çünkü istidlalde bulunan kimse, ya karşı tarafın sorusunun kendi aleyhine olduğunu itiraf edecektir, yahutta etmeyecektir. Eğer itiraf ederse, bu onun için bir son olur ve bu İş, ya delilin kendisini ya da istidlalde bulunanı zedeler, yaralar. Bu da, ya delilin fasit olmasıyla, yahutta istidlalde bulunan kimsenin, delâletini ve istidlalin vechini ve yönünü bilmeyişiyle olur ki, bu iki şeyi bir âlimin kabullenmesi caiz olmazken, böyle bir şey, peygamberden nasıl sudur eder? Yok eğer kabul etmezse, istidlalde bulunanın, (Peygamberin) başka bir delile geçişi, karşı tarafın inatçı olmadığı zannını verir. Böylece de, karşı tarafın ikinci delil hususunda inada kalkışması daha fazla olur. Çünkü karşı taraf, "O, (istidlalde bulunan peygamber), başka bir delil getirme yoluna gittiğine göre, birinci husustaki inadı işe yaradı…”diyebilecektir.
İmdi şayet, "Peygamberler, pekçok çeşit deliller zikretmişlerdir" denilirse, biz deriz ki: Onlar, o delilleri peşpeşe sıralamış, ama daha sonra da ayrı ayrı izah emişlerdir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Bunun delili; pekçok bakımdandır. Birincisi şu, kincisi şu, üçüncüsü şu...ilh" demesi gibidir. Bu gibi şeylerde, kişiye düşen, inadçının radına aldırmamasıdır. Çünkü aldırış etmesi, onun inadının artmasına ve vaktini zayi etmesine sebeb olur. Bir de, istidlalde bulunan, va'dettiği delillerin tamamını getirme n<anını da bulamaz. Getiremeyince de, derecesi düşer, otoritesi sarsılır. O halde, bu demektir ki, her makamın kendine uygun bir sözü vardır. İşte bu hususa, "Onlara, ne zaman bir ayet getirsen, inkâr «den o kimseler mutlaka, "Siz, te'zvircilerden başkası değilsiniz" diyeceklerdir" İadesiyle işaret edilmiştir.ifadesinde, kitabın müfret getirilmesinde; ifadesinde de çoğul getirilişinde şöyle bir incelik bulunmaktadır: Cenâb-ı Hak sanki, "Ey habibim, Sen, bütün peygamberlerin getirdiği hertürlü mucizeyi ve getirilmesi mümkün olan şeyi getirsen, onlar yine de, "Ey risâlet iddiasında limanlar, sizin hepiniz yalancı ve müzevvirsiniz..." diyeceklerdir" demek istemiştir. [125][125]

---

[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/137
[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/138
[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/138-139

Bilmeyenlerin Kalbi Mühürlenir

İşte bilmezlerin kalplerine Allah böyle mühür basar, Sen (Habibim) şimdi sabret. Şüphe yok ki Allah'ın vaadi haktır, (buna) kat'î inan (İnanç) beslememekte olanlar (zinhar [sakın] seni (sabırsızlıkla hafifliğe götürmesin (ler).
(Rum, 59-60)
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "işte, bilmezlerin kahine Allah, böyle mühür basar" (Rum, 59) ifadesiyle, bütün bunların, Kendisinin dh arın kalplerini mühürlemesiyle olduğunu beyan buyurmuştur. Buna göre şayet, -tçbir şey bilmeyen kimseye, kalbinin mühürlendiğini haber vermenin ne faydası •ar?" denilirse, biz deriz ki, bu, "Şu anda hiçbir şey bilmeyen kimse, şayet s «memişse, bilsin ki bu, daha önce Allah'ın onun kalbini mühürlemesinden dolayıdır. 3aha sonra Cenâb-ı Hak, "Sen şimdi sabret. Şüphe yok ki AJa/ı'm va'di haktır"^Rum.eo), yani "Senin doğruğulun ortaya çıkacaktır" beyanı ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini takviye ve teselli etmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Kati iman beslememekte olanlar, sakm seni (sabırsızlıkla) hafifliğe götürmesinler" (Rum, eoj ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanları imana davet etmesinin gerekli ve şart olduğuna bir işarettir. Çünkü, eğer o susmuş olsaydı, o zaman kâfirler, "O, fikri tutarsız ve sebatı olmayan bir kimsedir" diyeceklerdi. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır, dönüş O'nadir, hamd alemlerin Rabbi olan Allah'a; selât-ü selam da, peygamberlerin seyyidine, âline, ashabına ve hepsine olsun. 126[126]

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/139-140

LOKMAN SURESİ

Medine'de inen, (Lokman, 27-28) ayetleriyle, (Lokman, 4) ayeti hariç, bu sûrenin tamamı Mekki'dir. Çünkü, namaz kılma ve zekât verme hükmü, Medine'de gelmiştir. Bu sûre, 33 veya 34 ayettir.

Kur'anın Vasıfları

"Elif - lâm - mtm. İşte bunlar, o hikmet dolu kitabın ayetleridir. Ki, (herbiri) muhsinier için, bir hidâyet ve bir rahmettir. Ki onlar, dosdoğru namazı kılanlar, zekâtı verenlerdir. Onlar, ahirete yakînen inananların da ta kendileridir. İşte onlar, Rabierinden bir hidayet üzerinedirler. Ve işte onlar, evet onlar, felaha erenlerdir"
(Lokman, 1-5).

Sûrelerdeki Tenasüb

Bu sûrenin başıyla, bir önceki sûrenin sonu arasındaki ilgi ve münasebet şudur: Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın bir mucize oluşuna işaret etmek için, "Andolsun ki, bu Kur'ân'da insanlar için, her çeşit misaller irâd etmişizdir..." (Rum, 58) buyurup, onların, ayetlerini inkâr ettiklerine de işaret etmek için, "Andolsun ki habibim onlara, her ne zaman bir ayet getirsen... "(Rum. ssj deyince, bu hususu, "Elif - lâm - mtm. işte bunlar, O hikmet dolu kitabın ayetleridir..." ifadesiyle beyan etmiştir, ama onlar yine, o ayetlere iman etmemişlerdir. Ki, bu hususa da Cenâb-ı Hak, biraz sonra gelecek olan, "Ona ayetlerimiz okunduğu zaman sanki bunları işitmemiş... gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir" (Lokman, n ifadesiyle işaret etmiştir. Ayetteki, (Hûdan) kelimesinin manası, "Bir beyân ve hak ile bâtılı ayırıcı olmak üzere" demektir. 1[1]

İsm-i İşaret Hakkında

Bu ayetlerin tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, (Bakara, 1-5) ayetlerinin tefsiri gibidir. Bakara'da, zallke (o) kelimesiyle hazâ (bu)
manasının kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, buradaki tilke kelimesiyle hâzlhî (bu) manasının kastedildiği ileri sürülmüştür. Şöyle de denilebilir: Biz burada, tilke, gaibe bir işaret olup, manası, "Kur'ân'ın ayetleri, hikmet dolu kitabın ayetleridir" şeklindedir" diyoruz. ifadesiyle birlikte nazil olan bu ayetler inerken, bütün ayetler henüz inmemişti. O halde bu demektir ki, tilke, Kur'ân'ın ihtiva ettiği ayetlerin tümüne birden işarettir. Yani, "Kur'ân'ın ayetleri, işte bunlar, "hikmet dolu kitabın ayetleridir" demektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 2[2]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, Bakara Sûresinde, "o kitab" demiş, fakat, orada, el-hakîm "hikmetle dolu" vasfına
yer vermemiştir. Burada ise, el-hakîm ifadesini de getirmiştir. Kitabın vasıflarının zikri artınca, Allah Teâlâ, onun nitelikleri hususundaki şeylerin zikrini de artırarak, bir hidayet ve rahmettir..." buyurmuştur. Cenâb-ı Hak orada, "Müttaküer için bir hidayet rehberi" (Bakara, 2) buyurmuştur. O halde bu demektir ki, oradaki hüda, buradaki el-kltâb mukabili; buradaki rahmeten de, yine buradaki hakîm kelimesinin mukabilidir. Kitâb'ın hakîm olarak vasfedilmesi, "hikmetli, hikmet dolu" anlamında olup, tıpkı (Kana, 7> kelimesinin Uig c*tt '£»* Jt

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/143
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/143-144

"Hoşnutluk ihtiva eden bir yaşantıda" anlamında olması gibidir. 3[3]

Muhsin ve Muttaki

Cenâb:ı Hak orada, (Müttaküer için), burada ise (Muhsinler için) buyurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, orada sadece Kur'ân'ın hidayet oluşundan bahsedip, başka bir özelliğinden bahsetmeyince, "Müttaküer için..." demiştir. Bu, "O Kur'ân'la şirkten, inaddan ve taassubtan ittlka edip (korunup), Kur'an'a, inada düşmeden bakıp düşünenler ancak hak ve hakikate ulaşır" demektir. Burada ise ayrıca Kur'ân'ın bir rahmet oluşundan bahsedince, "Muhsinler için..." demiştir. Bu, "Şirkten ve inaddan korunup, "ihsan (tevhid) kelimesini" getirenler için..." demektir. Binâenaleyh muhsin, imân eden; muttaki ise, küfrü bırakan manasınadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah ittikâ edenler ve muhsin olanlarla beraberdir" (Nahi, 138) buyurmuştur. İnkârdan korunmuş oldukları için, bunlar muttaki olmuşlar ve cenneti elde etmişlerdir. Kim de İmânın hakikatine ererse, muhsin olur ve cennetin yanısıra, fazlasını da elde eder. Çünkü Allah, "Muhsin olanlara, hüsnâ (en güzel şey olan cennet) ve fazlası vardır" (Yûnus. 26) buyurmuştur. Bir de Allah Teâlâ, Kur'ân'ın bir rahmet oluşundan bahsedince, "Muhsinleriçin..."demiştir. Çünkü Allah'ın rahmeti muhsinlere yakındır. 4[4]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ orada, "Gaybe iman eden ve namazı dosdoğru küanlar..." (Bakara. 3) buyurmuş, burada ise
"Dosdoğru namaz kılanlar..." demiş, imandan bahsetmemiştir. Çünkü müttakinin, küfrü bırakan kimse olduğunu, dolayısıyla bunun iman etmesi gerektiğini; münşinin ise, imanın hakkını yerine getiren kimse olduğunu, binâenaleyh kâfir olmaması gerektiğini beyan etmiştik. İttikâ, imana iltizamı (dolaylı) olarak delâlet ettiği için, iyice acıktığa kavuşsun diye, orada imanı açıkça zikretmiştir, İhsan ise imana sarih olarak delâlet ettiği için, artık burada imânı açıkça-ayrıca zikretmemiştir.
Hak Teâlâ "Ki onlar, dosdoğru namaz kılanlar ve mkât verenlerdir" buyurmuştur. Namazda ve dosdoğru kılınmasında, zekâtta ve jbbJht edasındaki mana ve hikmetleri defalarca anlattık ve Enfal Sûresi'nin tefsirinin Ja, namazın Efendiye (Rabbe) benzemeyi bırak manasına geldiğini, çünkü hem şeklen, hem hakiki manada bir kulluk olduğunu, Allah'a ibadet edilmesi olduğunu, Allah'ın ise bir başkasına ibadetinin düşünülemeyeceğini, kulun çok işte Efendisine (Rabbine) benzemeyi bırakması gerektiğini, dolayısıyla, otururken, onun oturmaması, efendisi yaslanırken, onun yaslanmasının almayacağını; zekâtın da. Efendiye benzemek manasına geldiğini, çünkü başkalarının ihtiyacını gidermek demek olduğunu, Rabbin de ihtiyaçları Jini, âlimin kölesinin, askerlerin giydiği elbiseyi giymemesi, askerlerin lin de, zâhid kimselerin elbiselerini giymemesi gibi, birçok işte ise efendisine >i gerektiğini ve bu iki şeyle kulluğun tam ve mükemmel olacağını anlatmıştık. 5[5]

Saptırmak İçin Lehviyat

Asanlardan, bilgisizce, Allah yolundan saptırmak ve o yolu bir eğlence edinmek için, boş lafa müşteri olan niceleri bulunur. İşte onlar için, rezil-rüsvay edici bir azab vardır" (Lokman, 6).
Allah Teâlâ, Kur'ân'ın pek çok hikmetli ayeti ihtiva eden hakîm bir kitab olduğunu edince, kâfirlerin işinin de, o Kur'ân'ı terketmek ve başka şeylerle meşgul otduğunu söylemiştir. Bu ayette, o kâfirlerin bu hareketlerinin çok kötü olduğunu bir kaç yönden beyân eden şu hususlar vardır:

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/144
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/144
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/144-145

1) Hikmeti bırakıp, başka bir sözle meşgul olmak çirkin bir iştir.
2)Bu boş laf, hiç faydası olmayan bir levhiyyat olunca, bu daha da çirkindir.
3)Bazen "lehv" ile, İbn Abbas'ın da, "Latifeleşin" dediği nakledildiği gibi, latife ı yapma manası kastedilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, Kalplerinizi zaman zaman (latifelerle) rahatlatın"6[6] buyurduğu nakledilmiştir.
Deylemî bu hadisi, Enes (r.a)'den merfû olarak nakletmiştir. Bunu, Müslim'de yer atan, "Ey Hanzala, zaman zaman..." hadisi de destekler. Halk bundan, boş olan şeyler hususunda, dinen caiz olanları yapma manasını anlar. Havas ise, "Bu, Hak tarafına bakmaya bir emirdir. Çünkü ferahlama başka işle değil, ancak Hakk'a bakmakla olur" demişlerdir. Binâenaleyh ayetteki, "Allah yolundan saptırmak için..." İfadesinden ötürü, onların maksad ve gayeleri sadece saptırmak olunca, bu fiilleri alabildiğine çirkin bir iş olmuş olur.
Cenâb-ı Allah daha sonra, o satınalma ile ilgili olarak, "Bilgisizce" yani O, bunu bilgisizce satın alır ve Allah'ın yolunu eğlence edinir. İşte bunlar İçin "Rezil-rüsvay edici bir azab vardır" buyurmuştur. Ayetteki "muhîn" {rezil-rüsvay edici) kelimesi, kendisinden devamlılığın anlaşıldığı bir manaya işarettir. Zira hükümdar, bir kölesine - adamına azab olunmasını emrettiğinde, ona azab edecek olan, eğer o kölenin-adamın tekrar kralın hizmetine döneceğini, kralın onu uzun süre hapiste bırakmayacağını anlarsa, ona yumuşak davranır, hafif olarak azabeder. Yok eğer onun, bir daha artık kralın hizmetine dönemeyeceğini, işinin bittiğini anlarsa, ona hiç ikramlı (yumuşak) davranmaz. O halde, Hak Teâlâ'nın "azabı muhîn" ifadesi, işte buna bir işaret olup, bununla mü'minin azabı İle kâfirin azabı arasındaki fark ortaya çıkar. Çünkü mü'minin azabı, onu (günah kirinden) temizlemek içindir. Binâenaleyh mü'minin azabı "muhîn" değildir. 7[7]

Ayetlere Lakaytlık

"Ona ayetlerimiz okunduğu zaman, sanki bunları işitmemiş ve sanki iki kulağında bir ağırlık (sağırlık) varmış gibi, büyüklük taslayarak, yüz çevirir işte onu, çok elem verici bir azabia müjdele"
(Lokman, 7).
Yani o kimse, hakikat kendisine bedava geldiği halde, tartar, bâtıl sözü parayla satın alır, hakikatten ise yüzçevirir. Bu hususu iyice düşündüğünde, bu müşterinin o boş sözü para verip almasının yanısıra, bir başka müşteri araması, kendisine hiç para vermediği bedava gelen şeyi, aramaytp hiçbir masrafta bulunmaması açısından, bu sözün ne güzel bir söz olduğunu anlarsın. Sonra esas olan, insanın bulduğu herşey ite hikmeti satın alması iken, onlar, hikmeti arama şöyle dursun, hikmet onlara bedava - zahmetsizce geldiğinde bile, onu dinlemezler. Sonra bu ayette, sıralanan başka hususlar da şunlardır:
1) Hikmetten yüz çevirme işi. Bu, çirkin bir iştir...
2) Büyüktük taslama (kibirlenme)... Zaloğlu Rüstem ile Behram'ın hikayelerini îierini) satın alıp, onlara İhtiyaç duyan kimse, hikmetten nasıl müstağni olur
hikmete karşı kibirlensin?... Bir kimse, "Ben de onun gibisini söylerim" ı, ancak o zaman bir söze karşı büyüklük taslayabilir. Binâenaleyh o asılsız hikayeler gibisini bile söylemeye güç yetiremeyen (dolayısıyla satın alıp okuyan) Allah katından gelen o üstün hikmete karşı nasıl büyüklük taslayabiliyor.
3) Ayetteki, "Sanki bunlan işitmemiş gibi,.." ifadesi.., O söze iltifat etmeyen kibirli t, kendisini başka işlerle meşgul sayarak, sanki kendini bunları duymamış gibi
4) Ayetteki, "Sanki iki kulağında bir ağırlık varmış gibi..." ifadesi... Bu, o kimsenin %'m ayetlerinden alabildiğine yüz çevirdiğini ifade eder.
Daha sonra Allah Teâlâ, "İşte onu, çok elem verici bir müjdele" buyurmuştur. Yani, "Onun için, hor kılıcı bir azab vardır. Binâenaleyh I üu azabla müjdele, tehdit et" demektir. Yahut

---

6[6] Metalibu'l-aliye, 3/137
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/145-146

bunun takdirinin, "Onların durumu olunca, onları elem verici bir azabla müjdele" şeklinde olduğu da söylenebilir. 8[8]

Mü'minler Cennette

İman edip, salih ameller işleyenler yok mu, naîm cennetleri, içinde ebedf oldukları halde onlarındır. Bu, Allah'ın gerçek va'didir. O, azîz ve hakîmdir"
(Lokman, 8-9).
Allah Teâlâ, kendisine ayetler okunduğunda yüz çeviren, onlara aldırmayanların i anlattıktan sonra, o ayetlere can-u gönülden yönetip kabul edenlerin hallerini etmiştir. Bunların Hak karşısında yüz çevirme ve kibirlenme gibi, çeşitli olduğu gibi, bu inananların da, kabul etme, yönelme ve o ayetlerle amel gbi, çeşitli dereceleri vardır. Çünkü bir şeyi dinleyip kabul eden, bazan onunla etmeye bilir. Dolayısıyla da bunun derece ve mertebesi, o şeyi dinleyip, boyun ve ona itaat eden, gereğini yapanın derecesi gibi olamaz. Hem sonra bunun için naim cennetleri vardır. İşte bundan Ötürü Cenâb-ı Hak, öbürleri için "azab-ı - olduğunu bildirmiştir. 9[9]

Üslup Fazlındaki Hikmet

Burada şöyle bazı incelikler vardır:
1) Rahmetin gazab-ı ilâhiden daha çok ve geniş olduğuna bir işaret olsun diye, Allah Teâlâ azabı müfret cenneti cemî olarak getirmiştir.
2) Rahim olan Allah'ın nimetlerini beyân ettiğine ve bunlarla sağlanacak rahatı tâ kalbe ulaştırmak için o nimeti tanıttığına, ama cezasını açıklamadığına, sadece ona bir dikkat çektiğine bir işaret olmak üzere, azabı nekire, cennetleri ise, eliMamlı kelimeye muzaf kılarak ma'rife olarak getirmiştir.
3) Allah Teâlâ sadece "azab" demiş, onların o azabta ebedî kalacaklarını açıkça ifade etmemiş, bu hususa "muhîrT kelimesi ile işaret etmiştir. Ama mükâfaatta ebedî kalışı, "içinde ebedî kalıcı oldukları halde..." buyurarak, açıkça ifade etmiştir.
4) Allah Teâlâ bu hususu, burada, "Bu, Allah 'm gerçek va'didir" ifadesiyle te'kid ederken, orada böyle bir te'kidde bulunmamıştır.
5) Cenâb-ı Hak, orada başkasına (peygamberine), "işte onu çok elem verici bir azabla müjdele..." buyururken, burada bizzat kendi adı ile, "Allah'ın gerçek va'didir" buyurup, "Ben sizi bununla müjdeliyorum" dememiştir. Çünkü müjde, olabilecek şeyin en ilerisi ile olur. Fakat cennet, Allah'dan bir müjde olmak üzere, sâlihler için olan mükâfaatların aşağısındadir. Sâlihlerin Hak Teâlâ'dan alacakları müjde, Allah'ın rahmeti ve rızası konusunda olur. Nitekim Hak Teâlâ, "Rableri onları, Kendinden olan bir rahmet, bir rıdvan (rıza) ve cennetlerle müjdeler. Onlar için o cennetlerde devamlı nimetler vardır" {Tevbe, 21) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayetteki "Kendisinden olan" ifadesi getirilmemiş olsaydı, bu büyük bir müjde olmazdı. Eğer "kendinden olan" ifadesi, cennetten daha düşük bir mükâfaatla birlikte zikredilmiş olsa bile, böyle nisbetsiz kullanılan,cennetten daha üstün olur. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, "Va'dolunmuş olduğunuz cennet ile sevinin"(Fu»ıtet,3o> ayetiyle, sırf cennet ile müjde verilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Oradaki müjde, sadece cennet hususunda değil, aynı zamanda hem cennet, hem bundan sonra gelen "Rahman'dan bir faz/- u kerem, bir ağırlama olmak Özere..." {Fu»iiet, 32) ifadesine kadar olan kısım ile yapılmıştır. "Nüzul" misafir etmek için yapılan hazırlığa denilir. Büyük ikram ise, ondan sonra gelir. "O, aziz ve hakimdir" yani, "O, kudreti tam ve mükemmel olandır. Dolayısıyla ayetlerinden yüz çevirenlere azab eder, ayetlerine yönelenlere de rnükâfaat verir. İlmi mükemmel olandır. Dolayısıyla fiilleri-işleri, yapılması gerektiği gibi yapar, öyle ise O, iman edene azabetmez,

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/146-147
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/147

inkâr edeni de mükâfaatlandırmaz." [10]

Gök ve Yerdeki Harikalar

"O, şu görüp durduğunuz gökleri direksiz yarattı. Yere, sizi sarsar diye, ağır baskılar koydu. Orada herbir canlıyı yaydı. Biz, gökten de su indirdik ve yerde her sınıftan güzel bitkiler bitirdik"
(Lokman. 10).
Allah Teâlâ, izzet ve hikmetini, "Gökleri direksiz yarattı" buyurarak anlatmıştır. Aimlerin, gökler hakkında değişik görüşleri var: Kimileri, bunların tıpkı dümdüz bir sattı olarak, döşendiğini söylemişlerdir. Ekseri müfessirlerin görüşü budur. Kimileri be, göklerin yuvarlak (kürevi) olduklarını söylemişlerdir. Mühendislerin hepsi bu görüştedirler. Gazalî (r.h) şöyle der: "Bu hususta, biz de onlarla aynı görüşteyiz. Çünkü onların bu hususta, hiss? (deneye ve gözleme dayanan) delilleri vardır. Hisse, Tuhalefet etmek ise caiz değildir. Eğer bu konuda, bir hadis olursa, biz onu, muhtemel olduğu bir manaya yorumlayabiliriz. Kaldı ki ne Kur'ân'da, ne hadiste buna açıkça delâlet eden birşey yoktur. Aksine Kur'ân'da onun kürevî olduğuna delâlet •den şeyler vardır. Çünkü Allah Teâlâ, "Herbiri bir yörüngede (felekte) yüzüyor" pMk, 40) buyurmuştur. Felek, kürevî olan bir şeyin adıdır. Astında gerekli olan, Gökler, ister kürevî olsun, ister dümdüz olsun, bunların otomatik olarak veya tabiat gereği varolmayıp, Allah'ın kudretiyle yaratılmış olmalarının söylenmesidir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre diyoruz ki: Gökler bir mekânda olup, bu mekân bir boşluktur. Boşluğun ise sınırı yoktur. O halde göklerin bu sınırsız boşluk içerisinde, mesela şurada değil de, burada yer alması, ancak hür ve irade sahibi bir kudret sayesinde olmuştur, İşte bu hususa, "direksiz" sözü ile işaret edilmiş olup, bu "Gök, «Bendini yerinden oynatacak birşey üzerinde değildir. O halde gök, ancak Allah'ın cudretiyle yerinden oynar" demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu, "Göklerden *acbirinin bir mekânı yoktur. Çünkü mekân, İçinde bulunan şeyin kendisine yaslandığı sey demektir. Eğer böyle olsaydı, gökler bir yerde karar kılmış olurdu. Boşluk ise, • r-aisi sebebiyle, içinde bulunan şeye işaret edilen ve hakkında "burada, orada, şurada" gibi ifadelerin kullanılabildiği şey demektir." Bu izaha göre, birinciler şöyle demişlerdir: "Dağın tepesinden düşen kimse, havada ve bir boşlukta olur. Ama o esnada bir mekânda değildir. O, bir boşluktadır. Çünkü onun hakkında da "burada, şurada" gibi ifadeler kullanılır. Bir mekânda değildir, çünkü o hicbirşeye «aşlanmamıştır. Binâenaleyh o, ancak yere düştüğünde, bir mekânda olmuş olur. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, gökler, kendisine yaslandıkları-dayandıkları bir *nekânda değillerdir. Bu sebeble de dayandıkları direkleri yoktur.
Ayetteki, **terevneha** hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Buradaki zamir, göklere râcîdir. Buna göre mana, "Kendisini" gördüğünüz o gökler bir direk üzerinde değildir. Sizler onları işte böylece direksiz olarak görmektesiniz" şeklindedir.
2) Bu zamir, "direk" kelimesine râcîdir. Buna göre mana, "Görülmeyen direkler olsa bile, sizin görebileceğiniz direkler olmaksızın..." şeklindedir. Binâenaleyh bütün dunlar Allah Teâlâ'nın kudret ve iradesiyledir. [11]

Dağlar, Canlılar

Daha sonra Hak Teâlâ, "Yere, sizi sarsar diye, ağır baskılar koydu. Oradaki herbir canlıyı yaydı" buyurmuştur. Bu, "sabit dağlar koydu (çaktı)" demektir. ifadesi, ya sarsması hoş olmayacağı İçin" veya (sarsmasın) diye..." takdirindedir. Bil ki yeryüzünün sâbit-hareketsiz oluşu, ağırlığı sayesindedir. Aksi halde, sular ve rüzgârlar İle, yerinden oynardı. Eğer Allah Teâlâ, yeryüzünü hep kum gibi yaratmış olsaydı, ziraata elverişli olmazdı. Nitekim kumlu olan arazilerin kumunun, bir yerden bir yere geçtiğini, yer değiştirdiğini görmekteyiz. 12[12]

---

[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/147148
[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/148-149

Yerin Hareketi?

Daha sonra Cenab-ı Hak "Orada herbir canhyı yaydı" buyurmuştur. Bu, "Yerin hareketsiz oluşunda, hayvanların hareket edebilmesi gibi bir maslahat vardır" demektir. Binâenaleyh bunun manası, "Biz yeri (toprağı) hareketsiz, hayvanları ise hareketti halde yarattık. Çünkü eğer yer hareketli olsaydı, yerin sadece bir kısmi bazı hayvanların yasamasına elverişli olsaydı, o zaman, her hangi bir yere bağlı olmadan yaşayan hayvanlar o yere düşer ve orada ölürlerdi. Fakat yer hareketsiz, hayvanlar hareketli olunca, o zaman hayvanlar kendilerine uygun yerlerde gezip dolaşıp, oralarda hayatlarını sürdürmüşlerdir.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Biz, gökten de su indirdik" buyurmuştur ki bu da, Allah'ın kullarına lütfettiği bir başka nimet olup, bütün bu nimetlerin tam ve mükemmel olsu, yerin hareketsiz olması sayesindedir. Çünkü atılan tohumlar, bitinceye-yetişinceye kadar bir yerde sebat etmezse, ziraat olmaz. Dolayısıyla eğer yeryüzünün parçalan, tıpkı kum gibi hareketli olsaydı, sebat olmazdı ve bitkiler yetişmezdi.
Gayb siğasından mütekellim sigastna geçmede hem bir fesahat, hem hikmet vardır. Bundaki fesahat, Arap edebiyatında "iltifat" konusunda ele alındığı gibi, dinleyen kimse, aynı metod ve tarzda uzunca bir söz dinleyip, sonra kendisine başka bir üslubla konuşulmaya başlandığında, bu onun hoşuna gider. Baksana sen, "Zeyd şöyle söyle... Halid şöyle söyle... Amir de şöyle söyle dedi" deyip, sonra da "Bekir de çok güzel konuştu" dediğinde. Bu ifadeler tekrar ettiği için, İnsana hoş gelir. Bundaki hikmet de şu iki açıdandır:
1) Yerin kütlesi ağırdır. Gök de bir mekânda değildir. Dolayısıyla bazı câhil kimseler, bu durumun tabiat gereği olduğunu sanabilir. Bazdan da yeryüzünün her tarafına hayvanların dağılmış olmasının, o canlıların irâdeleri sebebiyle olduğunu sanabilirler. Çünkü onların da iradeleri vardı:. Şimdi biz diyoruz ki: Bunların birincisinin tabiatın, ikincisinin ise hayvanların ihtiyarının neticesi olduğunu kabul edelim. Fakat hiç kimse, suyun üstteki havada mevcut oluşunun tabiî olduğunu söylemez. Çünkü suyun, tabiatı ve ihtivan neticesi üstümüzde-yukanda yer alamaz. Çünkü suyun ihtiyar (iradesi) yoktur. O halde bu, Allah Teâlâ'nın İradesiyle olmuştur. İşte bundan dolayı O, "Biz, gökten de su indirdik" buyurmuştur.
2) Suyun indirilmesi, heryerde çok görülen ve her zaman tekrarlanan açık bir nimettir. Bu sebeble Cenâb-ı Allah, Kendi nimetlerine şükretmesi ve böylece ona rahmetini artırması için, insanın dikkatini çekerek, bu işi açıktan Kendisine isnad etmiştir. 13[13]

Bitkilerdeki Çift Unsur

Allah Teâlâ, "Yerde her sınıftan güzel bitkiler bitirdik" yani "her cinsten bitkiler bitirdik" buyurmuştur. Senin açıp-genişleteceğin her cins, çifttir. Çünkü mesela bitki, ya ağaçtır, ya ağaçtan başkadır. Ağaç olan da, ya mevye verir, ya meyve vermez. Meyve veren de böylece iki kısma ayrılır. "Kerim" kelimesi, "keremli" demektir. Çünkü o bitkiler, hesabsız sınırsız olarak çokça verilir. Yahut
da bu kelime, kelimesinin "Buğzeden" manasına gelişi gibi, mükrim (ikram eden) manasınadır. 14[14]

Yaratma Allah'a Mahsus

"İşte bu, Allah'ın yaratmasıdır. O'ndan başkasının ne yarattığını haydi gösterin bana. Hayır, o zâlimler apaçık bir sapıklık içindedirler"

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/150
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/150-151
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/151

(Lokman, 11).
Bu, "Allah yaratandır. Başkası ise hâlık (yaratıcı) değildir, öyle ise sizler nasıl oluyor da, Hâlık'a ibadeti bırakıp, mahluka ibadet ediyorsunuz?" demektir. Hak Teâlâ daha sonra, "Hayır, o zâlimler "mübîfı" bir sapıklık içindedirler" buyurmuştur. Bu "mübîn" kelimesi, ya "açık-secik" manasınadır, yahut da "insan için bir sapıklık olduğu açıklanmış olan" manasınadır. Çünkü yolu bırakıp, yoldan sapmak bir sapıklıktır. Fakat yolun sağına veya soluna sapma, tam zıddı istikamete gitmek kadar dosdoğru yoklan uzaklaşma sayılmaz. Çünkü tam aksi istikamette gitmek, alabildiğine bir sapıklıktır. Halbuki insan için gaye, gidilecek hedef Allah Teâlâ'dır. Binâenaleyh kim O'na gitmek ister, ama dünya gibi başka şeylere bakıp durursa, bu kişi yolundan (hedefinden) sapmıştır. Ama kim de yönünü yöntemini Allah'a çevirirse, maksadına ulaşır. Fakat ancak bazı yorgunluklardan ve uzun bir yolculuktan sonra... Kim de O'nu arar ve O'nun dışında hiçbirşeye bakmazsa, bu kimse tıpkı dosdoğru bir yol üzerinde olan gibi olmuş olur. İşte bu, bir bıkkınlığa ve yorgunluğa düşmeden, kısa zamanda hedefine ulaşır. Ama hedefe sırtını çeviren kimse, yolculuğunu sürdürse bile, hiçbir zaman maksadına ulaşamaz. Buradaki "zâlimler" ile, ya ibâdetlerini esas mahallinin (sahibinin) başkasına yapan müşrikler, yahut da kendilerini, Allah'dan başkasına ibadet işine koyanlar kastedilmiştir. 15[15]

Lokman'ın Hikmeti

"Celalim hakkı için biz, Lokman'a, "Allah'a şükret" diye hikmet verdik. Kim şükrederse, ancak kendi faydası için şükreder. Kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Aİlah ganîdir, hamîddir" (Lokman, 12).
Allah Teâlâ, inadları yüzünden ve yaratmayanları herşeyi yaratana ortak koşmaları sebebiyle, "İşte bu, Allah'ın yaratmasıdır. O'ndan başkasının ne yarattığını haydi gösterin bana" (Lokman,11) ifadesi ile, bunların inançlarının bozuk olduğunu ve müşriklerin zâlim sapıklar olduklarını beyan edince, onların sapıklıklarının ve zulümlerinin, kendilerine peygamber gelmemiş bile olsa, Allah'ın hikmetinin gereği olduğuna delâlet eden hususu zikretmiştir. Bu, şöyle bir hususa işarettir: "Peygambere uymak, "taabbudTliği (kulluk teslimiyetini) ortaya koymak için, manası akledilemeyen şeyler hususunda bile gereklidir." Artık, peygamberliğe mahsus olmayıp, manası akıl ile anlaşılan ve Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından bildirilmiş olup hikmeti anlaşılan hususlarda nasıl olur da ona itaat edilmez?
İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Lokman (a.s)'ın kıssasını zikretmiş ve onun, peygamberinin getirdiği şeyleri hikmet sayesinde anladığını bildirmiştir. Binâenaleyh ayetteki, "Biz Lokmanda... hikmet verdik" ifadesi, amelin ilme uygunluğundan ibarettir. Binâenaleyh kendisine, amel-ilim uygunluğu nasib edilen kimseye, hikmet verilmiş demektir. Binâenaleyh o hikmeti, kendisine Allah'ın hikmetinin dahil olduğu konularda tarif etmek istersek, "Hikmet, amelin (işin-fiiltn), malum olana (yani Allah'ça bilinenlere) uygun olarak gerçekleşmesi, yapılmasıdır" deriz. Bu tarife, şu da delâlet etmektedir: Bir kimse birşeyi öğrenir, ama onun faydalı ve faydasız yönlerini bilmezse, bu kimseye hakîm denilmez. Bu kimse olsa olsa, şanslı olmuş olur. Baksana, bir kimse kendisini yüksek bir yerden atsa, bir yere düşüp batsa ve kendisine bir şey olmaksızın, karşısına orada bir hazine çıksa, her nekadar kendini aşağı atması neticesi bir menfaat, ölmesi gibi bir zarardan kurtuluş olmuş olsa bile, o bunu baştan hesab etmediği için, ona hakîm denilmez. Oraya kişinin kendisini atmasının ölümüne sebep olacağını bile bile oradan atlasa, böylece her tarafı kırılsa, o, bu hareketi neticesinde olacakları hesab etmiş olmasına rağmen, buna da hakîm denmez.
Bu söylediklerimize, Hak Teâlâ' nın "Allah'a şükret" diye" ifadesi de delalet eder. Çünkü bu gibi yerlerdeki Oİ edetı, en-i müfessire adını alır. Binâenaleyh bu, "Allah hikmet verme işini, bu ifade ile, yani "Allah'a şükret diye" ifade ile açıklamıştır ki, bu böyledir. Çünkü bu da, amel-ilim münasebeti ile ilgili olarak söylenen şeylerdendir. Zira insan, biri diğerinden daha

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/151

mühim olan iki bilir ve daha mühim ile meşgul olursa, yaptığı ilmine uygun olur ve "hikmet" otur. Ama daha mühim olanı ihmal ederse, bildiğinin aksine hareket etmiş ohr ve bu, kesinlikte hikmet sayılmaz. Allah'a şükretmek herşeyden mühimdir. O Mde hikmet, yapılması gerekli olan şeylerin, en önemlilerini yapmak demektir.
Daha sonra Hak Teâlâ, bu şükürden, sadece şükredenin faydası olacağını,"Kim şükrederse, ancak kendi faydası için şükreder" buyurarak; nankörlüğün de yine ancak nanköre (kâfire) zarar vereceğini, "Kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Allah ganîdir, hamîddir" buyurarak açıklamıştır. Bu, "Allah, hiçbir şükre muhtaç değildir ki, kâfirin küfrân-ı nimetinden (nankörlüğünden) ötürü zarara uğrasın. Çünkü O, insan kendisine «fikretse de, etmese de zatı gereği hamde layıktır" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç 1030le ve birkaç incelik var: 16[16]

Tekvinî ve Teklifi Emir

Allah Teâlâ, hikmet verme işini, şükretme emriyle tefsir etmiştir. Fakat kâfir ve câhil de şükürle emrolunmuş- lardır. Binâenaleyh onlara da hikmetin verilmiş olması gerekir?
Cevap: Allah Teâlâ'nın, "Allah'a şükret" diye" ifadesi, bir "tekvini emir" olup, Biz onu şükreden (erden kılmamız suretiyle, ona hikmet verdik" manasındadır. Kâfire atan "şükür" emri ise, "tekvinî" değil, "teklifi" bir emirdir. 17[17]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, şükür ile ilgili ifadede, muzarî sîgası ile şart edatı mazi ve muzariyi aynı manaya getirse bile, inkâr
(nankörlük) ile ilgili ifadede ise, mazi sîgasıyla duyurmuştur. Bu tıpkı, "Kim benim evime girdi veya kim benim evime girerse, hürdür" denilmesi gibidir.
Cevap: Burada, hem bir manaya işaret, hem bir hususa dikkat çekme olup, bu, şu şekildedir: Şükrün, nimetler hep tekrar edip durduğu için, her zaman tekrarlanması gerekir. Binâenaleyh şükredenin, şükrü tekrarlaması ve sürdürmesi gerekir. İnkârın ve nankörlüğün ise, sona erdirilmesi gerekir. Binâenaleyh kim inkâr ederse, bu inkârını hemen terketmesi gerekir. Bir de, şükredenin şükrü, hiçbir zaman tam ve mükemmel olamaz. Aksine her zaman, onun bu şükrü, şükredenin var olmasını istediği, ama bir türlü var edemediği (tam manasıyla gerçekleştiremediği) bir şeydir. Nitekim "Ey Rabbim, nimetlerine şükretmem için, bana güç ver" (Ahktf. ıs» buyurmuştur. Binâenaleyh Cenab-ı Hak, yapılacak hiçbir şükrün mükemmel manada olamayacağına dikkat çekmek için, şükre muzârî sîgasıyla işaret etmiştir. Ama inkâr nankörlük), tam olarak tahakkuk eder. Dolayısıyla bunu da mazî sîgasıyla beyan etmiştir. 18[18]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak burada, "Kim şükrederse, ancak kendi faydası için şükreder. Kim de nankörlük ederse, şüphe
yok ki Allah ganîdir..." buyurarak şükretme işini, küfrân-ı nimetten önce zikretmiştir. Rum sûresinde ise, "Kim küfrederse küfrü kendi aleyhinedir. Kim de iyi amelde bulunursa, kendileri için hazırlanmış olurlar"m™. 44) buyurmuştur. Niçin?
Cevap: Biz diyoruz ki orada, bu, Hak TeâEâ'mn, '"Allah'ın reddine asla imkân bulunmayan o günü gelmezden evvel ki, o gün (bütün insanlar) bölük bölük ayrılacaklardır, yüzünü haydi o dosdoğru dine çevir" (Rûm, 43) İfadesinden ötürü, terhîb (korkutma amacıyla) için ele alınmıştır. Burada ise, terğîb için zikredilmiştir. Çünkü babanın oğula yapmış olduğu va'z ve nasihat, bir lütuf ve vaad üslubuyla olur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim de iyi amelde bulunursa"

---

[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/152-153
[17] 17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/153
[18] 18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/153

(Rûm, 44) ifadesi, öncelikle, bizim bahsettiğimiz bu şeyi ortaya koymaktadır. Çünkü Rûm sûresinde ele alınanlar, reddi mümkün olmayan günden sonra oldukları için, o ameller yapılmış ve bitmiş demektir. İşte bu sebeple de Cenâb-ı Hak, mazî sîgasıyla orada, "Kim de iyi amelde bulundu ise" buyurmuştur. Burada ise, ele alınanlar, şimdi ele alındığı için, muzarî sigasıyla, "Kim şükrederse" Duyurulmuştur.

Cenâb-ı Hak, "Kim de nankörlük ederse, şüphe yok ki Allah ganîdir, hamîddir" buyurmuştur ki bu, "Allah, hamdedenlerin hamdinden müstağni, onların hamdi olmaksızın da, zâtı gereği mahmûd, hamde müstehaktır, Hamdeden kişi, Allah'a hamdetmesi sayesinde, ancak kendi mertebesini yüceltmiş olur" demektir. 19[19]

Şirk En Büyük Zulüm

"Hani Lokman, oğluna, öğüt verirken şöyle demişti: "Evladım, sakın Allah'a ortak koşma. Çünkü şirk, elbette büyük bir zulümdür"

(Lokman, 13).

Bu ifade, önceki ayetten anlaşılan manaya atfedilmiş olup, takdiri, "Biz, Lokman'a, kendisi için onu şükreder ve başkasına vaz û nasihat eder kıldığımızda hikmeti verdik..." şeklindedir. Bu böyledir, çünkü insanın mertebesinin Üstünlüğü, kendisi itibariyle kâmil ve başkasını da kemâle erdirici olması iledir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "şükret, diye" ifadesi, Lokman (a.s)'tn kendisinin kemâle erdiğine; O'nun "Hani Lokman oğluna öğüt verirken, şöyle demişti..." ifadesi de, başkasını kemâle erdirici olmasına bir işarettir.

Burada şöyle bir incelik vardır: Atlah Teâlâ, bu hadiseden, akrabası olanı da olmayanı da irşada çalışan Hz. Peygamber (s.a.s)'in üstünlüğü anlaşılsın diye Lokman (a.s)'dan bahsetmiş ve çocuğunu irşada çalıştığı için de, onun bu gayretini takdir etmiştir. Çünkü, kişinin kendi çocuğunu eğitip irşad etmesi, zaten alışılagelen bir şeydir. Ama, yabancılara talim edip öğretmek hususunda birtakım sıkıntılara katlanmak ise, böyle değildir.

Diğer taraftan, Lokman (a.s) vaazına, en mühim olanla başlamış -ki bu şirk koşmaktan men etmektir- ve "Çünkü şirk, elbette büyük bir zulümdür" buyurmuştur. Bunun bir zulüm olması hususuna gelince, çünkü bu, ya, "Celâlim hakkı için biz, Ademoğuüannı şerefli kıldık" (isra,7O) ifadesi ile ikram edilen o kıymetli nefsi, adî şeylere ibâdet etmeye hasrettiği veyahudda ibâdeti, olması gerekli olan yerin dışına koyarak, orada istimal ettiği yer de, Allah'ın rızasının ve yolunun dışındaki yerler ve hususlardır. Bu zulmün "büyük" olarak nitelenmesi ise, o kimsenin bu işi, uygun olmayan bir yere yöneltmesi olması ve; bu yerin de, o işin mahalli olmaması sebebiyledir. Bu böyledir, zira bir kimse, Zeyd'in malını alır da Amr'a verirse, Zeyd'in malını Amr'ın eline koyarak onun eline geçmesini sağladığı için, bu bir zulüm olur. Ancak ne var ki bu malın, Amr'ın mülkü olması veyahutta, daha önce olmuş olan bir alışverişten veya sonradan zuhur eden bir mülk edindirme ile Amr'ın mülkü haline gelmiş olabilir. Şirk koşmak ise, mabûdiyyeti, tapınılırlığı, Allah'ın dışındakilere verme ile olur. Halbuki, O'nun dışındakiler, hiçbir zaman mâbûd olamazlar. 20[20]

Ana-Baba Hukuku

"Biz insana, ana ve babasını tavsiye ettik. Onun anası, kendisini zaaf üstüne zaaf ile taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl sürmüştür. "Bana, ana-babana şükret. Dönüşün ancak banadır!" (dedik)"

(Lokman, 14).

Cenâb-ı Hak, insanı, başkasına ibadetten men edip; başkalarına hizmet de şekil bakımından ibadete yakın bir şey olunca, bunun imkânsız olmadığını; tam aksine, bazı yerlerde, meselâ ana-babaya hizmet etmek gibi - başkaları için de vâcib ve gerekti olduğunu beyân etmiş,

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/153-154

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/154-155

sonra da bunun sebebini açıklayarak, "Onun anası, kendisini taşımıştır" buyurmuştur. Yani, "Allah'ın kulu üzerinde doğrudan yaratmak suretiyle, var etme nimet); kuluna rızık vermek suretiyle de, onun hayatını sürdürmesini sağlama nimeti olarak" demektir. Allah lütfuyla, her ne kadar gerçek manada olmasa dahi, anneye de, şeklen buna benzeyen bir payeyi vermiştir. Çünkü, çocuğunu (karnında) taşıması sebebiyle, o çocuğun varlığını ortaya koymuş; emzirmesi sebebiyle de, onun bakımını ve bekâsını temin etmiştir. Böylece de, "Onun anası, kendisini taşımıştır". Yani, "O anne, Allah'ın kudreti sayesinde, o çocuğun varlığının sebebi; "sütten ayrılması da iki yıl sürmüştür", yani, "Yine o anne, ilahî kudret sayesinde, o çocuğun bekâsının sebebi haline gelivermiştir." Şekil itibariyle, varlık ve bekanın südûru o anneden olunca, Allah'a ibâdet gibi addedilen hizmet etmek de, ana-baba için gerekli olmuştur. Çünkü o anneye hizmet etmek, şeklen, Cenâb-ı Hakk'a ibâdet etmeye benzer.

İmdi, bir kimse, "Allah, insana ana-babasını tavsiye etmiş, fakat, bu tavsiyenin sebebini ise, anne için zikretmiştir" derse, buna şöyle cevap verilir: Burada, özellikle anne zikredilmiştir. Ama, annede olan şey, babada da vardır. Çünkü, baba da çocuğunu yıllarca sulbünde taşımış ve onu, kazancıyla büyütüp beslemiştir. O halde bu, daha beliğdir.

Cenâb-ı Hak, "Bana, ana-babana şükret..."diye"buyurmuştur. Cenâb-ı hak, kendi lütfü ile, kendisinden südur" eden şeyleri şeklen ana-baba için de kabul edince, -çünkü, çocuğun var olması, hakikatte Allah'dan ama şeklen, ana-babadandır- şükretmeyi de, kendisiyle onlar arasında taksim ederek, "Bana, ana-babana şükret" diye" buyurmuş, sonra da aradaki farkı belirterek,"Dönüşün ancak banadır" buyurmuş; ki bu, "Ana-babanın çocuğuna olan nimeti, dünyaya mahsustur. Benim nimetim ise, hem dünya, hem de ahirette söz konusudur. Çünkü dönüş ancak banad.;, bana" demektir. Yahut şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, insanoğluna, hem kendisine, hem de ana-babasına teşekkür etmeyi emredince "bana döndüğünüzde mükâfaatımz bana aittir" demiştir. 21[21]

Allah'a İsyanda Tutum

"Eğer onlar, sence ilimde (yeri) olmayan herhangi bir şeyi bana eş tutman üzerinde seni zoriarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla, dünyada iyi geçin. Bana dönenlerin yoluna uy. Nihayet dönüşünüz ancak banadır. (O vakit), ben de size, ne yapıyor idiyseniz, onu haber veririm"
(Lokman. 15).

Bu, "Kendisinde, Allah'a itaati terketme bulunmadığı sürece, ana-babanıza hizmet etmeniz vacibtir, onlara itaatta bulunmanız gereklidir. Ama, onların tavırları böyle bir neticeye götürüyorsa, onlara itaat etme!" demek olup, biz bu ayetin tefsirini Ankebût sûresinde yapmıştık (Anmbot, a). Cenâb-ı Hak burada, "Bana dönenlerin yoluna uy" buyurmuştur ki, bu, "Onlara, cisminle, bedeninle sahip çık. Çünkü onların hakkı, senin bedenin Üzerindedir. Fakat, aklınla da Peygamber (s.a.s)'in yoluna uy. Çünkü peygamber de, tıpkı babanın, senin bedenini eğitip büyütmesi gibi, senin aklını ve ruhunu eğitip büyütmektedir" demektir. 22[22]

Gerçek Gizlenmez

"Evladım, gerçek şu ki, (yaptığın iyilik ya da kötülük) bir hardal tanesi kadar da olsa, bir kaya içinde, ya göklerde yahut yerin içinde gizlenmiş de olsa, Allah onu ortaya çıkarır. Çünkü Allah, latiftir, hakkıyla haberdardır"
(Lokman, 16).

Bir Önceki ayette, "(O vakit), ben de size, ne yapıyor idiyseniz, onu haber veririm" (Lokman. tq buyurulunca, Lokman (a.s)'ın oğlunun hatırına, gizlide yapılan şeylerin saklı kalabileceği gibi bir düşünce geldiği için, Lokman (a.s), "Evlâdım (...)" demiştir. Yani, "O iyilik ve kötülük, küçüklük bakımından şayet bir hardal tanesi kadar da olsa, ve bu kadar küçük olmasına

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/155-156
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/156-157

rağmen, meselâ bir kaya parçası gibi, korunmuş bir mekanda olsa dahi, Allah'a yine saklı kalmaz" demek olup, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 23[23]

Birinci Mesele

Ayetteki ifadesinin fâ harfiyle getirilmesi, bir araya toplanmayı ifade etmek için olup, "o tane küçük olsa, ve
küçüklüğünün yanısıra, bir kaya parçast gibi korunmuş bir yerde saklanmış dahi olsa, o Allah'a yine de saklı kalmaz" demektir. Çünkü fâ, takîbiyye manasıyla, beraber oluş anlamını ifade eder. 24[24]

İkinci Mesele

Şayet, "o kaya parçası, mutlaka ya göklerde yahutda yerde bulunan şeyler cümlesindendir. O halde, (gökler ve yerin ifade edilmesinin yanısıra), "kaya..." ifâdesinin getirilmesinin hikmeti nedir? Bir de, bir kimse, "Bu, adamdır veya kadındır veyahutda Amr'ın oğludur" diyecek olsa, " Amr'ın oğlu" ifadesi, bu iki kısımdan birisine girdiği için, bu söz doğru olmaz. O halde bu ifade nasıl anlaşılacaktır?" derse, (ne diyeceğiz?)" denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç yönden cevap veririz:
1) Bazı müfessirierin ileri sürdüğü gibi, buradaki sahra (kaya) kelimesiyle, üzerinde, (dünyayı boynuzlarıyla taşıdığı söylenen) öküzün bulunduğu kaya kastedilmiş olup, bu kaya da ne yerdedir, ne de göktedir. (Onların dışında bir şeydir).
2) Zemahşerî nin ileri sürdüğü husus olup, buna göre bu ifadede, takdiri, "isterse bir kaya parçasında veya göklerde ve yerde olan başka bir yerde olsun..." şeklinde : an bir hazf bulunur.
3) Bizim şöyle dememizdir: Bu gibi taksimlerde daha hususî olanın Öne alınması, genel ve umumî olanın ise, sona bırakılması caizdir. Ama, umumî olanın öne alınıp hâs olanın sona bırakılması İse caiz değildir. Sorunun ikinci deliline gelince, şunu diyebiliriz: Sizlerin, "Bir kimsenin, "Bu Zeyd'in, veya başkasının veya Amr'ın evindedir" demesi halinden Amr'in evi de, "başkası" ifadesine dahil olduğu için, doğru olmayacağını beyan etmesi gibidir. Ama, birinci misalinize gelince, bir kimsenin, "Bu Zeyd'in, veya Amr'ın yahut da başkasının evindedir" şeklindeki sözü, doğrudur, sahihtir, çirkin de değildir. Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak, burada da hususî olanını önce zikretmiştir. Veyahut da şöyle diyebiliriz: Bir şeyin kapalı ve saklı olması, pekçok şekilde olabilir. Meselâ:
a) Son derece küçük olmasıyla...
b) Son derece uzak olması sebebiyle...
c) Karanlıkta olması...
d) Bir perde arkasında bulunması vs... Eğer bu saydığımız şeylerin hepsi meselâ büyük olması, yakın olması, ışıkta olması, perde arkasında olmaması gibi sebeplerle aynı anda yok olursa, örfe göre, o zaman saklılık olamaz. Binâenaleyh Allah, şu sayılan şartlar bulunmasa dahi, yine kendisinin görebileceğini, bilebileceğini bildirmek istemiştir. O halde, "Evlâdım, gerçekten şu iki (yaptığın iyilik ya da kötülük) bir hardal tanesi kadar olsa dahi" kısmı, o şeyin küçüklüğüne; "bir kaya içinde" kısmı, o şeyin bir perde arkasında oluşuna; "ya göklerde" kısmı, o şeyin uzaklığına, -çünkü gökler uzak olabilecek şeylerin en uzağıdır- ve, "yahut yerin içinde" kısmı, karanlıklara bir işarettir. Çünkü, yerin içi, mekânların en karanlık olanıdır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah onu ortaya çıkarır'1 ifadesi, bir kimsenin, "Onu Allah bilir" sözünden daha betîğ ve manidardır. Çünkü, bir şeyi görüp, o şeyi başkasına göstermeye kadir olamayan kimsenin durumu, ilim açısından, bir şeyi görüp onu başkasına da gösterenin durumundan daha aşağı mertebededir. O halde, cümlesi, “Allah onu, orada bulunanlara

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/157
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/157

gösterir, izhar eder, açıklar” cümlesi, "Allah, kudreti her şeye nüfuz edendir" ve kelimesi de, "Allah işlerin dış yüzlerini bildiği gibi iç yüzlerini de bilendir" anlamına gelir. 25[25]

Başlıca Farzlar

Evladım, namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çatış, başına gelen şeylere sabret. Çünkü bunlar, katf surette azmi gerektiren şeylerdendir" (Lokman, 17).
Lokman (a.s) oğlunu, şirkten men edip, Allah'ın ilmi ve kudreti ile onu sakındırıp, ını denk almasını isteyince, ona tevhîde dair, gerekli olan şeyleri emretmiştir bu da namazdır. Namaz, ihlâslı bir biçimde Allah rızası için yapılan bir ibadettir. tin bu ifadesiyle, diğer ümmetlerde de namazın mevcudiyeti, ne var ki, şeklinin ıı olduğu anlaşılmaktadır. 26[26]

Emr-I Ma'ruf'taki Bir İncelik

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış..." buyurmuştur ki bu, "Sen, Allah'a ibadet etmek suretiyle nefsin açısından kemale erdiğinde, başkalarını da kemale erdir... ÇÛnkü, peygamberlerin ve onların varisi olan ulemânın işi, kendilerinin kemâle ermesi ve başkalarını da kemale erdirmektir" demektir.
İmdi, eğer "Lokman (a.s), oğluna vasiyyet ederken, niçin "emr-i ma'rûf'u, "nehy-i münker"den önce zikretmiştir? Halbuki daha önce, nehy-i münker'i, emr-i ma'rûftan İnce zikretmişti, çünkü ilk önce, "Evlâdım, sakın, şirk koşma" (Lokman, 13) demiş, daha sonra da, "Evladım, namazı dosdoğru kıl" (Lokman, 17) demiştir" derse, biz deriz ki: Lokman (a.s), oğlunun, Allah'ın varlığına inandığını biliyordu; bu sebeple oğluna, iate bu manadaki ma'rufu emretmemiş, ama onu, işte bu manadaki marufa dayanan nûnker'den nehyetmiştir. Çünkü, Allah'a şirk koşan, itikâd açısından, Allah'ı büsbütün -eddetmeyip, (onunla beraber, başkasının da ulûhiyet vasfını taşıdığına inanır). Eğer o müşrike, bu hususu delille nefyetmesi gerekirse bu durumda, her ma'rufun mukabilinde, bir münker var demektir. Marifetullah konusunda maruf, O'nun varlığına -anmak; münker ise, O'nun varlığının yamsıra, ilah olarak, başkasının da bulunduğuna inanmaktır. İste bu sebeple Lokman (a.s), oğluna, Lokman 13 ayetinde onda böylesi bir itikâd bulunduğu için, bu manadaki ma'rufu emretmemiş, ama onu münkerden nehyetmiştir. Çünkü, tefsirde varid olduğuna göre, onun oğlu müşrik idi. O da bu sebeple, ona va'z u nasihatta bulundu, müslüman oluncaya kadar, ona olan nasihatini devam ettirdi. Ama burada ise, oğluna, mutlak anlamda bir emir verdi. Dolayısıyla bu manadaki emirlerde, ma'rufun zikri münkerden Önce gelir. 27[27]

Musibete Sabır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Başına gelen şeylere sabret" buyurmuştur. Yani, "Emr-i maruf ve nehy-i münker'de bulunanlar, eziyyete maruz bırakılırlar. Ama Allah, bu konuda ona sabretmesini emretmiştir.
"Bu, kesinkes hükmolunmuş farz olan işler cümlesindendir" demektir. Buradaki azm masdarı, ism-i mef'ûl anlamındadır. Nitekim sen, "Benim gündüzün yediğim, bir yufka ekmektir" dersin. Yani demektir. 28[28]

Allah Kibirliyi Sevmez

İnsanlardan yüzünü çevirme. Yeryüzünde şımarık yürüme. Zira Allah, her kibir taslayanı,

---

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/157-158
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/158-159
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/159
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/159

kendini beğenip övüneni sevmez" (Lokman, 10).

Lokman (a.s) oğluna, kendisinin kâmil olmasını, başkalarını da kemâle erdirmesini emredip, bu iki şeyden sonra, şu iki şeyden, yani;

a) Başkalarını kemale erdirmesi sebebiyle, o başkalarına karşı kibir taslayacağından,

b) Kendisinin kâmil olması sebebiyle de, için için böbürleneceğinden endişelenince, "Büyüklük taslayarak, "insanlardan yüzünü çevirme. Böbürlenerek de,yeryüzünde yürüme." Çünkü Allah, kibir taslayan kimseyi sevmez" demişti. Muhtfll, insanlara kendisinin büyük olduğunu göstermek isteyen kimse demektir ki, bu, tekebbür ve büyüklenmedir. Allah, fehûr'u, yani, kendi kendine büyüklenip gururlanan) da sevmez. Fehûr da, kendisinin büyüklüğüne inanan kimseye denir.

Bu ayette, şöyle bir incelik bulunur: Allah, kişinin kendisinin kemale ermesi hususunu, başkalarını kemale erdirmeden önce zikretmiştir. Çünkü önce, "namazı dosdoğru kıl" demiş, daha sonra da, "marufu emret" buyurmuştur. Halbuki nehy konusunda ise, başkalarını kemale erdirmeyi ifade eden şeyi, kişinin kendi kemalini sağlayacak şeyden önce zikretmiştir. Çünkü O, önce, "yüzünü çevirme" demiş, daha sonra, "Yeryüzünde şımarık yürüme*' buyurmuştur. Çünkü, müsbet, yani olumlu tarafta kemale ermemiş olan kimsenin, başkasını kemale erdirmesi mümkün değildir. İşte bu sebeple, kişinin kendi kemalini, başkalarını kemale erdirmesinden önce ele almıştır. Olumsuz tarafta ise, başkasına büyüklük taslayan, zaten böbürlenmiş olur. Çünkü bu kimse, başkasına karşı, kendisinin ondan herhangi bir yönden daha üstün ve büyük olduğuna inandığı zaman büyüklük taslar. Ama, kendi kendine büyüktenen ve gururlanan kimse ise, bazen büyüklük taslamaz ve kendisinin, insanlara alçak gönüllü davrandığını vehmedebilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, burada, ilk Önce, başkasına karşı kibirlenmeyi nehyetmiş, daha sonra da, kendi kendine böbürlenmeyi nehyetmistir. Çünkü O, (ilk önce) böbürlenmeyi nehyetmiş olsaydı, bundan, kibrin de nefyi gerekmiş olurdu, böylece de kibri yeniden nefyetmeye ihtiyaç duyulmazdı.

Bu hususu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: "İftar etme, yeme" şeklinde bir cümlenin kullanılması caiz değildir. Çünkü, iftar etmeyen, zaten yemez. Ama, "yeme, iftar etme" denilmesi caizdir; çünkü, yemeyen kimse, yemenin dışında kalan başka şeylerle de orucunu bozabilir." Birisi şöyle diyebilir: "Böyle bir söz, iyice tefsir edip açıklamak için söylenmiş olabilir. O, meselâ "iftar etme, yeme" seklindekini sözünü, "yemek suretiyle iftar etme" manasında söylemiş olabilir. Böylece bu İki cümle, iki ayrı nehiy değil, tek bir cümle olmuş olur. 29[29]

Yürüme ve Konuşma Âdabı

"Yeryüzünde mutedil ol. Sesini ayarla, seslerin en çirkini, gerçekten, eşeklerin anırışıdır" (Lokman, 19).

Cenab-ı Hak, "Yeryüzünde şımarık yürüme" buyurmuştur. Bunun olmayışı da sazan, onun zıddının tahakkuk etmesiyle olur. Ki bunun zıddı, kendisine taban tabana zıt olan şey demek olup, bu da, kendisinde acizlik ve zayıflık hisseden ve zühd olsun : ye adeta ölgün ölgün yürüyen kimsedir. Bu sebeple (birinci ifadeye karşılık), Yürüyüşünde mutedil ol" buyurmuştur. Yani, "iki aşın uç arasında, orta bir yerde ol, o şekilde hareket et" demektir. Bu ayette birkaç mesele vardır: 30[30]

Ses ve Yürüyüşün İlgisi

Sesi kısmayı emretmenin, mutedil şekilde yürümeyi emretme ile bir münasebeti var mıdır?

Cevap: Evet, biz bu ilgiyi ister bilelim, ister bilmeyelim, vardır! Çünkü, ilahi kelamda, sın inanamayacak, sayılamayacak ve hiçkimse tarafından da bilinemeyecek kadar sınırsız

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/160-161

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/161

manalar bulunur. Şu anda gönlüme doğan birkaç hususu, şu şekilde sıralayabiliriz:

1) İnsan, kıymetli bir varlık olunca, onun istek, gaye ve arzuları da kıymetli olur. Böylece de, bu arzu ve istekleri elde edememek, bir sıkıntı ve burukluk meydana getirir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, insanı, o gayelerini, yürümek suretiyle elde etmeye muktedir kılmıştır. Binâenaleyh, şayet maksadını elde edemezse, sözünü o matlûbuna ulaştırmaktan aciz olursa, o zaman ona seslenir. Bu durumda da, seslendiği o kimse, ya yerinde durur ya da yürüyerek ona doğru gelir. Birkısım hayvanlar, ses vasıtasıyla matlûblanna ulaşma hususunda, insanla müşterektirler. Nitekim koyun kuzusunu, meleyerek; inek, danasını; deve de yavrusunu böğürerek çağırırlar. Ancak ne var ki, bu ses, başkası için bir mana taşımaz. İnsan ise, varlıkları birbirinden ayırteder. Binâenaleyh, yürüme ve bağırma gibi hususlar, aynı maksada ulaştırıp, Lokman (a.s) da oğlunu bunlardan birisine irşad edince, diğerine de irşad etmiş olur.

2) İnsanın üç tavrı vardır:

a) Uzuvlarla amel, ki bu hususta, diğer canlılar da onunla müşterektirler. Çünkü amel, birtakım hareket ve sükûndan ibarettir, (diğer canlılarda da vardır bu).

b) Dil ile ifade etmek ki, bu hususta, başkaları ona müşterek olamazlar.

c) Kalbin taşıdığı niyyet ve azim ki, bunu da Allah'tan başkası bilemez. İşte, bu kalbtekine Cenâb-ı Hak, "Hakikat (yaptığın iyilik ya da kötülük) bir hardal tanesi kadar olsa dahi,.. "(Lokman, 16) ifadesiyle işaret etmiş olup, bu, "Kalbini ıslah et, çünkü Allah her şeyden haberdardır" demektir. Geriye, diğer iki husus kalmıştır ki, gerek fiil, gerekse sözler hususunda, normal ve orta olana bir işaret olmak üzere de "Yeryüzünde mutedil ol. Sesini alçak"(Lokman. 19) buyurmuştur.

3) Lokman (a.s), oğlunu, hem insanî vasıflar, hem derece bakımından kendisinden daha üstün olan meleklere mahsus varlıklar, hem de, derece bakımından kendisinden daha aşağı olan canlılara ait olan vasıflar hususunda doğru olana iletmeyi ve irşad etmeyi istemiştir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "İyiliği emret, kötülükten vazgeçir" (Lokman, 17) emri, insana mahsus olan güzel hareketlere bir işarettir. Çünkü melek, bir başka meleğe herhangi bir şeyi emredip, onu herhangi bir şeyden de nehyetmez. O'nun, kibirlenmeme ve böbürlen memeye bir işaret olan "insanlardan yüzünü çevirme. Yeryüzünde, şımarık yürüme"(Lokman, 18) şeklindeki ifadesi de, meleklerin sıfatları olan güzel hasletlere bir işarettir. Çünkü, büyüklenmeme ve böbürlenmeme, meleklerin vasfıdır. O'nun, "Yürüyüşünde mutedil ol Sesini ayarla" şeklindeki ifadesi de, diğer canlılara ait olan vasıflara bir işarettir. 31[31]

Anıran Eşeğe Özenme!

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Seslerin en çirkini, gerçekten eşeklerin anırışıdır" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 32[32]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, niçin sesi yükseltmemenin sebebinden bahsetmiş de, hızlı ve böbürlenerek yürümenin sebebinden bahsetmemiştir?

Cevap: Bizim daha önce de belirttiğimiz gibi, yürüme ve bağırma gibi, her iki şey de, insanı bir matluba ulaştırır. Eğer insan o matlubuna, yürümek suretiyle ulaşırsa, o zaman yapacağı şey budur. Aksi halde onu, sesiyle haberdar eder, onu durdurur. Şimdi biz diyoruz ki: Sesi yükseltmek dinleyene eziyyet verir. Kulağa hızlıca çarpar. Çoğu kez de, kulağın içinde bulunan perdeyi deler. Ama, hızlı ve sert yürüme ise, kimseye eziyyet vermez. Veya, eziyyet verse bile, o yolda bulunmayanlara eziyyet vermez. Halbuki ses, sağdaki soldaki herkese ulaşır. Bir de, yürüme, yürüme organına eziyyet verir. Ses ise, duyma organına eziyyet verir.

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/161-162

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/162

Duyma organı ise, kalbin kapısı üzerindedir. Çünkü söz, kulaktan kalbe geçer. Halbuki yürüme böyle değildir. Yine bizim görüşümüze göre, fiil ve sözlere, bir şeyle işaret edip seslenmeye gelince, sözün çirkini fiilin çirkininden daha çirkin; güzeli ise, güzelinden daha güzeldir. Çünkü dil, kalbin tercümanıdır. Deneyler de bunu doğrulamaktadır.33[33]

Niçin Eşek Anırması?

Testerenin dişlerini eğe ile eğelemek ve bakırı demirle kesmek daha fazla nefret ettirici bir ses çıkarırken, eşeğin
sesinin daha çirkin olduğu nasıl söylenebilir? Biz diyoruz ki, buna şu iki yönden cevap verilir: Bundan maksat, Hayvanların seslerinin en çirkini, eşeğin sesidir" manasınadır. Binâenaleyh, sizin isri sürdüğünüz şey, bir soru olamaz. Ve yine sizin bahsettiğiniz şey, genel anlamda bir maslahat ve bir düzenden dolayıdır. Dolayısıyla yadırganamaz. Ama, eşeğin sesi Döyle değildir. Bu söylediğimiz şey, aynı zamanda ikinci cevaptır da. 34[34]

Enker Lafzı

Ayetteki enker, ism-i tafdîl kalıbında olup, hangi manada kullanılmıştır? Biz deriz ki, muhtemeldir ki bu, "alabildiğine itaat etti" manasında olmak üzere, şeklindeki deyim kabilinden olması muhtemeldir. Çünkü, "ef'ale" kalıbı, şaz olanlar hariç, ne ism-i fâil, ne ism-i mef'ûl, ne de ayıp ve kusur ifade eden şeyler manasına kullanılır. Şaz olanlara misal, mesela Arapların, ism-i fail anlamında olmak üzere, Şundan daha itaatkâr"; ism-i mef'ûl manasında olmak üzere, "İki testisi olan (o kadından daha meşgul"; ayıp ve kusur ifade etme anlamında ise, "Falancadan daha ahmak" şeklindeki sözleridir. Buna göre kelimesi, "ef'ale" vezninde, ism-i mef'ûl anlamına gelen kelimesi gibidir. Bu durumda bu kelime, ism-i mef'ûl, yani munker; yadırganan, yadırganmış olan, anlamındadır. Yahut da biz deriz ki, bu kelime, yinebabından olmak üzere, "Bir şey yadırgandı, yadırganmış olan ve en çok yadırganan" tabirlerinden alınmıştır. Eğer bu kelime bu manada kullanılmışsa, bu ifadenin
şu şekilde bir ince tarafı var demektir: Her canlının sesinden, mesela deve vb. hayvanlar gibi, onun, ya yükün ağırlığından ya da yorgunluktan dolayı bağırdığı anlaşılır. Ama eşek, yükün altında ölüp gitse veya öldürülse, katiyyen ses çıkarmaz. Ama, hiç gerekli olmayan bir zamanda, bağırır ve anırır. İşte bu durumda
onun sesi yadırganır. Bunun tıpkı, (daha layık ve daha uygun) kelimesinin (layık, uygun) lafzından müştak olması gibi, yadırganan) lafzından olduğu da söylenebilir. 35[35]

Sayısız Nimetler

"Göklerde ve yerde olan her şeyi, Allah'ın size müsahhar kıldığını, açık ve gizli birçok nimetlerini, sizin üzerinizde bol bol tamamladığını görmediniz mi? İnsanlar içinde, hiçbir ilmi, hiçbir rehberi ve aydınlatıcı hiçbir kitabı yokken, hâlâ Allah hakkında mücadele eden kimseler vardır"
{Lokman, 20).
Cenâb-ı Hak, "Gökleri direksiz yarattı" {Lokman. ıo> ifadesiyle, kendi birliği hususunda istidlalde bulunup, Lokman (a.s)'ın kıssasıyla da, bunu bilmenin nübüvvete tahsis edilmediğini, tam aksine bunun, hikmete muvafık olduğunu; peygamberin getirdiği tevhid, namaz ve güzel huyların hepsinin de üstün bir hikmet olduğunu; eğer bu, sırf teabbüdîliği gerektiren bir husus ise, hikmete uygun olması şöyle dursun, kabul edilmesi gerektiğini beyân edince, nimetleriyle birliğine istidlalde bulunmuştur.

---

[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/162
[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/162-163
[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/163

Çünkü biz, hükümdarın, nimet vermese bile, büyüklüğünden ötürü ona hizmet edileceğini, saygı gösterileceğini defalarca anlatmıştık. Padişaha, nimet verdiği için de hizmet edilir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, gökleri direksiz yaratıp, yere birtakım ağırlıklar koymak suretiyle, ululuğunu ortaya koymuş olması sebebiyle ibadete müstehak olduğunu beyan edip, "Biz gökten de su indirdik" (Lokman. 10) ayetiyle de birkısım nimetlerinden bahsedince, bundan sonra genel olarak nimetlerini ele almış ve "Göklerde ve yerde olan herşeyi, Allah size musahhar kıldı" yani "GÖktekileri sizden ötürü emre âmâde kıldı. Çünkü güneş, ay ve yıldızlar, Allah'ın emrine musahhar olup, böyle oluşlarında kulları için pekçok faydalar vardır. Yine O, yerdekileri de, kullarından ötürü musahhar kılmıştır" buyurmuştur. 36[36]

Zahirî ve Bâtınî Nimetler

Cenâb-ı Hak, "Açık, yani uzuvlarının sapasağlam oluşu ve gizli, yani onlardaki kuvvet nimetlerini sizin üzerinize bol bol tamamladı" buyurmuştur. Buradaki zahirî nimete, uzuvlardaki sağlamlık manasını; bâtınî (gizli) nimete de, o uzuvlardaki kuvvet manasını verdim. Çünkü uzuvlar zahirdir, onlardaki kuvvetler ise gizlidir, gözükmez. Baksana, göz ve kulak zahiren bir yağ ve kıkırdaktan ibarettir. Dil ve burun, zahiren bir et ve kemiktir. Ama herbirinde, görme, duyma, tatma ve koklama gibi bâtınî (gizli) özellikler vardır. Diğer uzuvların her biri de böyledir. Bazan, kuvvet yok olur, sadece uzuv kalır. Yaptığımız bu tefsir, yapılmış olan diğer izahlardan daha güzeldir. Çünkü buna göre, ayette hem âfâkî, hem de enfüsî nimetler delil getirilmiş olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın "Göklerde ve yerde..." ifadesi, âfâkî nimetlere, "Açık ve gizli birçok nimetler..." ifadesi de, enfüsî nimetlere bir İşarettir. Bu iki ifade hakkında, tefsirlerde zikredilmiş pek çok görüşler vardır. Bizim söylediğimiz görüşün, nakle dayanan bir söz olması da muhtemeldir. Eğer bu manada nakle dayanan bir açıklama yoksa bile, söylediğimiz şey, en azından mümkün ve akla uygun birşeydir. 37[37]

Delilsiz İnkâr

Daha sonra Hak Teâlâ, "İnsanlar içinde, hiçbir ilmi, hiçbir rehberi ve aydınlatıcı bir kitabı yokken, hâlâ Allah hakkında mücâdele eden kimseler vardır" buyurmuştur. Bu, "Yaratması ve nimet verişi ile O'nun bir olduğu sabit olunca, bazı kimseler ilimsiz, rehbersiz ve kitabsızca Allah hakkında mücâdele edip, O'ndan başkasının ya ilah, ya nimet verici olduğunu söylemeye çalışırlar" demektir. Bunlar üç mertebedir, ilim, hidayet ve kitap. İlim, hidayetten; hidayet de kitaptan daha üstündür. Bunu şu şekilde izah ederiz:
İlme, bir hidayetcinin hidayeti olmaksızın, bilinen, açık-seçik hususlar da girmektedir. Hidayet" sözünün içinde de, kitapta yer alan, ilham ve vahye dayanan hususlar yer alır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Böyle mücâdele eden o kimse, ne açık bir Cm, ne bir hidayetci tarafından kendisine gelmiş bir hidayet, ne de bir kitap olmaksızın mücâdele ediyor" demek istemiştir. Bunlardan birincisi sanki, Allah katından kendilerine ilim verilenlere bir işarettir. Nitekim Cenâb-t Hak, "Allah sana bilmediğin şeyleri öğretir" (Nisa. u) buyurmuştur. İkincisi, bir vasıta (aracı) sayesinde dosdoğru yola hidayet edenin derecesine işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O'na kuvvetleri şiddetli olan (Cebrail) öğretti" (Necm, s) buyurmuştur. Üçüncüsü de bu iki şey sayesinde hidayete eren kimsenin mertebesine bir işarettir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Elif - Lâm - Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan bir kitaptır, möttakîler için hidayettir" (Bakara. 1-2) buyurmuştur. Cenâb-ı Allah, tefsir etmekte olduğumuz «ürede, "Muhsinler için bir hidayet ve rahmet" (Lokman, 3) buyurmuş; Secde Süresi'nde de, "Musa'ya kitabı verdik ve onu îsrâiloğullan için bir hidayet kıldık" s»cı». 23) buyurmuştur. O halde kitap, peygamberin kavmi için bir hidayettir. Deygamber ise, kavmini, ya vasıtasız olarak Ailah'dan aldığı emirlerle, yahut da Ruhu'l-Emîn (Cebrail) (a.s) vasıtasıyla aldığı şeylerle

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/163-164
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/164

hidayete erdirmeye çalışır. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, "İnsanlar içinde, ne kendisire mükaşefe yoluyla katımızdan verdiğimiz ilim, ne vahiy gönderdiğimiz kimsenin hidayeti, ne de bir vaz'u nasihat olarak kendisine okunan bir kitabı olmaksızın, cedelleşenler vardır" buyurmuştur. Burada şöyle bir incelik de söz konusudur: Allah Teâlâ, buradaki kitabı "münlr" aydınlatıcı) diye nitelemiştir. Çünkü onlar da bir kitaba dayanarak mücâdele ediyorlar •ma, o kitapları, Tevrat gibi, artık tahrif edildikten sonra muharref olmuşlardır. Binâenaleyh eğer, Allah Teâlâ burada sadece "bir kitap yokken..." buyurmuş olsaydı, t*ri kalkıp, "Oda kitapsız mücâdele etmiyor. Çünkü söylediğinin bir kısmı kitaplarında var. Mecûsî ve hristiyanlar bile, teslisi ve dualizmi, kitaplarına dayanarak söylüyorlar" diyebilirdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak burada, "Aydınlatıcı bir kitabı yokken" buyurmuştur. Çünkü o diğer kitaplar muzlim (karanlıktır. Binâenaleyh ayetteki bu üç mertebeli ifadede, birinci ve ikincide tahrif ve tebdil ihtimali olmadığı için, ilim ve bidayeti, munir ve hak gibi bir vasıfla nitelememiştir. 38[38]

Batıl Taklid

"Onlara: "Allah'ın indirdiğine tabî olun" denildiği zaman, "Hayır, biz atalarımızı ne üzerinde bulmuşsak, ona uyanz" dediler. Yâ, şeytan onlarıcehennem azabına çağırıyor idiyse (ne olacak)? Kim nefsini (kendini), tamamen Allah'a, muhsin olarak teslim ederse, hiç şüphesiz en sağlam kulpa yapışmış olur. Bütün işlerin sonu ancak Allah'a dayanır"
(Lokman, 21-22)
Allah Teâlâ, onların mücâdelelerinin ilimsizce olmasının yanısıra, son derece çirkin de olduğunu anlatmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onları Allah'ın kelâmına davet ettiği halde, onlar atalarının sözlerine takılıp kalıyorlar. Allah'ın kelâmı ile âlimlerin sözleri arasında bile, çok büyük mesafe ve uzaklık var iken, Allah'ın kelâmı ile câhillerin sözleri arasındaki mesafe ya nasıl olur, var düşün. Sonra burada ele alınan bir başka husus da o kâfirlerin, "Hayır, biz atalarımızı ne üzerinde bulmuşsak ona uyarız" yani, "Biz, Allah'dan inen sözü bırakır ve atalarımızın fiillerine (âdetlerine) uyarız" demiş olmalarıdır. Halbuki söz fiilden daha delâletlidir. Çünkü fiil, caiz de olabilir, haram da olabilir. Ama onlar bu fiillerin her türlüsünü rahatlıkla yaparlar. Bu fiilin, onların inançlarına göre vacib olması da mümkündür. Binâenaleyh eğer bir kimsenin, "yap" dediğini duysak ve yaptığı işin, sözünün aksine olduğunu görsek, o zaman gerekli olan, o kimsenin fiiline değil, sözüne itibar etmektir. Ya söz, Allahdan, fiil ise câhillerden olursa, durum nasıl olur?
Daha sonra Cenâb-ı Allah, inkârî manada (yani red için) taaccüb ifade eden bir soru üslubuyla "Ya, şeytan onları cehennem azabına çağırıyor idiyse (ne olacak)?" yani "Eğer şeytan onları azaba götürmeye, Allah'da mükâfaata götürmeye çalışıyorsa, onlar buna rağmen yine de şeytana tabî olurlar mı?" buyurmuştur. 39[39]

Kopmayan Kulp

Daha sonra Hak Teâlâ, "Kim, kendini, tamamen Allah'a, muhsin olarak teslim ederse, hiç şüphesiz en sağlam kulpa yapışmış olur. Bütün işlerin sonu ancak Allah'a dayanır" buyurmuştur. Cenâb-ı Allah, müşriklerin ve Allah hakkında bilgisizce cedelleşenlerin halini anlatınca, Allah'ın emrine teslim olan mü'minlerin durumunu da anlatmıştır. O haJde "Kim yüzünü (kendini), tamamen Allah'a teslim ederse..." ifadesi, o kimsenin imanına; "muhsin olarak" ifadesi de, o kimsenin amel-i salihine bir işaret olup, ayet aynen, Hak Teâlâ'nın, "Kim iman eder ve sâlih amel işlerse..." ikim, w) ayeti gibi olur.
Cenab-ı Hakk'ın, "hiç şüphesiz en sağlam kulpa yapışmış olur" rtaöesi, "Vfoç kopmayacak bir ipe sımsıkı tutunur ve o ip sayesinde, en yüce makamlara tırmanır" demektir. Bu ifadeyle ilgili

---

[38] [38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/164-165
[39] [39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/165-166

birkaç mesele var: 40[40]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak burada, "Kim yüzünü (kendini), tamamen Allah'a teslim ederse" Bakara Sûresi'nde ise, "Kim, yüzünü Allah için teslim ederse" (Baka 112) buyurup, harf-i cerrini, orada lâm harfi cerrini kullanmıştır. Zemahşerî şöyle der:ifadesi, "Kendini sırf Allah için kıldı. O'na adadı" demektir. Vech (yüz) ise, kendisi - zatı" manasınadır ifadesi ise, tıpkı bir kimsenin bir şeyi, bir başkasına teslim etmesi - vermesi gibi, "Nefsini (kendini), Allah'a teslim etti" manasınadır. Zemahşerî, başka birşey söylememiştir. Fakat buna şu da ilave edilerek, "Kendisini Allah'a adayan, derece bakımından, kendini Allah'a teslim edenden daha üstündür. Kendini Allah'a teslim edenden daha üstündür. Çünkü "ilâ11 harf-i cerri gaye, "lâm" harf-i cerh ise, temlik ve tahsîs (sahib kılma ve has kılma) manası ifade eder. Nitekim birisi, "Sana doğru yöneldim" manasında, diyebilir. Onun bu sözü kavuşmanın olmadığını gösterir. Çünkü birşeye yönelmek, ona ulaşmadan öncedir. Ama, "Kendimi sana verdim, adadım" ıfâdesindeki "sana sözü, has kıtası ifade eder, ama mesafeye ve ulaşmak için o mesafenin katedilmesine delalet eden gayeden haber vermez" denilebilir.
Bu iyice anlaşılınca diyoruz ki: Bakara Sûresinde, yahudî ve hristiyanlar, "Cennete ancak yahudî veya hristiyan olan girebilir"(Bakara,111) demişlerdir. Allah Teâlâ da. onlara reddiye olarak, "Bu onların boş kuruntuları ve ümidleridir. De ki: "Eğer doğru iseniz, delilinizi getirin" (Bakara, 111) buyurmuştur. Daha sonra da onların sözlerinin yanlışlığını, "Hayır, hayır. (Ancak) kim özünü (yiizünü-kendini), Aliah'a adarsa" (Bakan, 112) ifadesiyle beyan etmiştir ki bu, "Dünyada iken hem Allah'ı terkedeceksiniz, bâtıl arzularınızdan dolayı O'nun ayetlerini satacak (çiğneyeceksiniz), hem de cennete gireceksiniz, ama kendini tamamen Allah'a adamış kimseler ise, oraya giremeyecekler öyle mi? İşte bu bâtıl, asılsız bir sözdür. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ onlara karşı»"Hayır, hayır (ancak) kim özünü Allah'a adarsa ... ecir onadır"(bakan, 112» buyurmuştur. Bir sözü en elzem şekli ile nakzetmenin, daha evlâ olduğunda şüphe yoktur. Bundan sonra Allah Teâlâ, onlara karşı, işi gücü Allah olan hlaslı kimselerin durumundan bahsederek, "Sizler cennete gireceksiniz, bu ise giremeyecek öyle mi?" demek istemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak onların yalan söylediklerini bildirerek, "Hayır, hayır!" buyurmuş ve böyle kendini Allah'a adayanlar için, cennetin üstünde bir derece bulunduğunu, "Onun ecri, Rabbi katmdadır" ifadesi ile anlatmıştır. Bu da, Allah katında olma derecesidir. Fakat Cenâb-ı Hak burada, muhsin olana, sevabı ve yüksek derecelere ulaşmayı, vaadetmiştir. Dolayısıyla buna, ondan daha üstte olanlar haydi haydi dâhil olsun diye, daha düşüklere va'dde bulunmuş ve vaadini genelleştirmiştir ki bu açık olarak görülen bir inceliktir.
Daha sonra Hak Teâlâ, "Hiç şüphesiz en sağlam kulpa yapışmış olur" yani, "Kulpların en sağlamı, Allah tarafında olandır. Çünkü O'nun dışındaki herşey fânîdir. O ise sona ermeyen bir bakîdir" buyurmuştur. Daha sonra, "Bütün İslerin sonu, ancak Allah'a dayanır" buyurur. Bu, "O kimse böyle yaparsa, Allah'a ulaşmasını sağlayacak bir kulpa ve neticesi Allah'a ulaşan şeye sarılmış olur" demektir. Binâenaleyh o anda, neticesi Allah'a olan herşey meydana gelirse, neticesi de son derece güzel olmuş olur. Çünkü İşlerinin neticesinin birisine varıp dayanacağını bilen, ona varmazdan önce birtakım hediyeler gönderirse, bu takdimlerinin faydasını, onun yanına varınca görür. İşte buna, Hak Teâlâ, "Kendiniz için önceden ne hayır takdim ederseniz, onu Allah katında bulursunuz" (Bakara, 110) buyurmuştur. 41[41]

İnkarcılar Sebebiyle Üzülme

"Kim inkâr ederse, onun inkârı sana üzüntü vermesin. Onların dönüşü ancak bizedir. Biz de orüarın neler yaptıklarını haber vereceğiz. Şüphesiz Allah, gönüllerin sahip oldukları şeyleri

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/166
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/166-168

hakkıyla bilendir. Onları, (dünyada) biraz yararlandıracağız, (ama) sonra onları ağır bir azaba (katlanmaya) mecbur edeceğiz"
(Lokman, 23-24).
Altah Teâlâ, müslümanın halini anlatınca, kâfirin halini beyana geçerek, "Kim inkâr ederse, onun inkârı sana üzüntü vermesin" yani, "Bir kâfir inkâr ettiğinde üzülme. Çünkü tekzîb eden (yalanlayan-inkâr eden), kendi doğruluğunun ortaya çıkacağına ve üzülmeyeceğine kesin gözüyle bakmaktadır. Hatta, yalanlayan kimse, hidayette olanlardan olmadığında, muhatabını adamakıllı utandırmak İçin yalanına
üzülür. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Onun inkân sana üzüntü vermesin. (Çünkü) onların dönüşü ancak bizedir. Biz de onların neler yaptıklarım (onlara) haber vereceğiz. Böylece de onlar mahcub olacaklardır" buyurmuştur. "Şüphesiz Allah, gönüllerin sahip oldukları şeyleri hakkıyla bilendir," yani Allah'a onların gizli ve açıktan yaptıkları hiçbirşey gizli değildir. Allah onlara, göğüslerinde sakladıktan (niyet ve düşünceleri) de haber verecektir, yani, burada helak olunacak olan [42][42] o göğüslerin (kalblerin) sahipleridir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, bahsettiğimiz bu şeyleri, tafsilatlı olarak zikretmek üzere "Onları (dünyada) biraz yararlandıracağa" buyurmuştur. Bu, "Onlann bekâlan (hayatta kalış müddetleri) az bir zamandır" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sonra onlan mecbur edeceğiz" ifadesi ile, onlara tekzlb ve İnkârlarının vebalini (neticesini) anlatmıştır ki bu, "Onlara, en çetin azabı musallat ederiz. Böylece onlar, kendiliklerinden o çetin azaba girer ve ateşten tokmaklarla azab eden o zorlu ve çetin meleklerden kaçar, cehenneme girmeye mecbur olurlar" demektir. Burada, bir diğer ince izah da şöyledir: Onlar, peygamberlerini yalanlayıp, sonra da işin böyle olmadığı ortaya çıkınca, cehenneme girmenin ve peygamberler topluluğu ile Rablerinin huzurunda durmayı tercih edemeyişin pişmanlığı onları sarar. Bu da, Hak Teâlâ'nın, "Onların inkân seni üzmesin. Onların dönüşü ancak bizedir ve yaptıklarını onlara haber vereceğiz" (Lokman, 23) buyurmuştur. [43][43]

Yaratıcıyı İkrar

"Onlara gökleri ve yeri kimin yarattığını sorsan, muhakkak "Allah" derler. Sen de, "Elhamdülillah" de. Hayır, hayır onların çoğu bilmezler"
(Lokman, 25).
Bu ayet, daha önceki ayetle şu iki yönden alâkalıdır:
a) Allah Tealâ, varlığına ve birliğine, göklerin direksiz olarak yaratılışı ile ve ;zli-âşikâr nimetleri ile istidlalde bulununca, onların bunu kabul edip, inkâr edemediklerini, dolayısıyla bu durumun, her türlü hamdin Allah'a âit olması gerektiğini, çünkü göklerde ve yerde olan herşeyin, yaratıcılarına muhtaç olduğunu, bütün hamdin Allah için olmasının da, başkasına ibadet etmemeyi gerektirdiğini, fakat onların bunu düşünemediklerini beyân etmiştir.
b) Allah Teâlâ, "Onların inkârı seni üzmesin. Onların dönüşü ancak bizedir ve yaptıklarını onlara haber vereceğiz" yani "Onların yalanlamalarından ötürü üzülme, çünkü senin doğru, onların ise yalan oluşu, bize geldiklerinde, pek yakın bir zamanda ortaya çıkacaktır" ifadesi ile, peygamberin kalbini tesellî edince şöyle buyurmuştur:
Bu, işte o gün, hatta o Kıyamet gününden de önce ortaya çıkacaktır. Çünkü onlar, göklerin ve yerin yaratılışının Allah'dan olduğunu kabul etmektedirler. Bu ise tevhid davasında, seni doğrular, şirk konusunda da, onların (kendilerinin) yalancı olduklarını ortaya kor. Binâenaleyh senin doğruluğun, seni yalanlayanların ise yalanı ortaya çıkacağı için, "Elhamdülillah" de."
Cenâb-ı Hak, "Hayır, hayır onların çoğu bilmezler" buyurmuştur. Yani, seni tasdik etmeyi gerektirecek şeyi itiraf etmelerine rağmen, onların seni yalanlamaya mani olacak bilgileri yoktur. Bu manaya göre, "bilmezler" ifadesi, tamamen mef'ulsüz zikredilmiş olup, tıpkı

---

[42][42] Matbu nüshamızda bu kelime Fatih, 308 nüshasında Esad Ef. ise seklindedir. Hiç biri, bize tatmin edici bir mâna gelmedi (Ç.)
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/168-169

birisinin, verdiği şeyin ne olduğu hiç düşünülmeksizin, sadece hem verip hem vermediğini kastederek, "Falan kişi bazan verir, bazan vermez" demesi gibidir. İşte burada da, "bilmezler" ifadesi, sadece "Onların ilimleri yoktur" manasınadır. Birinci manaya göre, bu fiilin akılda niyet edilmiş olan malum bir mef'ûlü vardır. Bu mef'ul de onların, bütün hamdin Allah'a alt olduğu hususudur, yani bunu bilmeyişleridir. Ama ikinci mana daha beliğdir. Çünkü "Falancanın şu konuda ilmi yoktur" sözü, "Falancada ilim denecek birşey yoktur" sözünden daha aşağı ve daha zayıftır. Yine "Falanca Zeyd'e ne faydalı, ne zararlı olur" şeklindeki söz, "Falanca ne fayda ne de zarar verir" şeklindeki sözden daha aşağıdır, (yani ifade kuvveti yönünden tesiri daha azdır). 44[44]

Allah Müstağnidir

"Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'ındır. Şüphesiz O, Allah, ganîdir, hamîddir"
(Lokman, 26)
Allah Teâlâ, bu yaratmadan gereken şeyi de zikretmiştir. Bu da, göklerde ve yerde bulunan herşeyin O'na ait olmasıdır. Gerçek de ak/en ve şer'an böyledir. Aklen böyledir, çünkü mahlûk olan göklerde yer alanlar da mahluktur. Mahluk olanın, göklerin ve yerin yaratılışının kendisinden olana, nisbet edilmesi, O'na ait olduğunun söylenmesi de aklen lazım ve gereklidir. Çünkü bunlar mümkin varlıklardır. Mümkin varlıklar ise, ya ehl-i sünnetin dediği gibi, direkt (vasıtasız) olarak bir Vâcibü'l-Vücud sayesinde, yahut da başkalarının dediği gibi bir vasıta sebebiyle var olurlar. Her ne şekilde farzedilirse edilsin, netice itibariyle herşey Allah'tandır. Çünkü sebebin sebebi (esas) sebeptir. Durum şer'an da böyledir. Çünkü mülkiyeti kendisine ait olan bir yerden elde edilen (mahsul), o yerin sahibine aittir. İşte göklerde ve yerde bulunan herşey, ve onlardan elde edilen herşey göklerin ve yerin mâlikine aittir. Durum böyle olunca, hertürlü hamdin ancak Allah'a ait olacağı anlaşılır. 45[45]

Hamdin Manası

Hak Teâlâ'nın "Şüphesiz o Allah, ganîdir, hamîddir" ifadesi ile ilgili birkaç latîf mana vardır:
1) Herşey Allah'a aittir. O ise, hiçbir şeye muhtaç değildir ve herhangi birşeyden istifade etmez. Bunların yaratılışında, pek çok fayda vardır. Binâenaleyh bunları sizin için yaratmıştır. Çünkü O, ihtiyacı olmadığı için ganîdir (müstağnidir). Bunları vasıta ederek, ihtiyaçlarınızı giderdiği için de hamîddir, yani hamdolunması ve şükrolunması gerekendir.
2) Allah Teâlâ bütün hamdlerin, kendisine ait olduğuna dâir deliller zikrettikten ve ibadetin ancak kendisi için uygun düşeceğini belirttikten sonra, mükellefler, mü'min ve kâfir diye ikiye ayrılmıştır. Kâfir, Allah'a hamdetmez. Mü'min ise, O'na hamdederek, "O, hamdedenlerin hamdine ihtiyacı yoktur, müstağnidir" der. Böylece Allah Teâlâ'ya, kâfirin küfrü sebebiyle, herhangi bir noksanlık gelmez. Çünkü O, zaten mahmûddur, övgüye müstehaktır. İşte bu sayede, mü'minin İsabetli olduğu ve Allah'a -addedenlerin, bu hamdleri sayesinde kemale erdikleri ortaya çıkmış olur.
3) Gökler ve göktekiler, yer ve yerdekiler Allah'a ait ve Allah'ın mahlûkatı olduğuna göre, bunların hepsi de muhtaçtırlar. O halde, Allah'dan başka ganî (müstağni) yoktur. Mutlak ganî O'dur. Her muhtaç, ihtiyaçlarını giderecek birisine muhtaç olduğu için, namd etmesi gereken (hâmid) durumundadır. Binâenaleyh mutlak manada mahmûd olan, ancak mutlak manada müstağni olandır ve O, her halükârda mahmûddur. Bu zaha göre, ayetteki "hamîd" kelimesi, "mahmûd" (hamd olunan) manasınadır. AHah Teâlâ kendisi hakkında "hamîd" demiş ise, bunun manası,"kendisini bu şekilde tavsif eden" demek olup, "O, ya kendisini, yahut kullarını birtakım hamîd (Övgüye değer) vasıflarla nitelemiştir" demektir. Fakat kul için, "hâmid" sıfatı kullanıldığında, hem bu manaya, hem de "Allah'a ibadet eden ve şükreden" manasına

---

[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/169-170
[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/170

gelebilir. 46[46]

Allah'ın Kelimeleri Bitmez

"Eğer yeryüzündeki her bir ağaç kalem olsa, deniz de kendisine yedi deniz daha destek olmak üzere mürekkep olsa, yine Allah'ın kelimeleri tükenmez. Şüphesiz Allah azız ve hakîmdîr. Sizin yaratılmanız da tekrar diriltilmeniz de, ancak bir tek kişiyi yaratıp diriltmek gibidir. Şüphesiz, Allah semt ve basfrdir"
(Lokman, 27-28).
Allah Teâlâ, "Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'ındır" buyurup, göklerde olanlar göklere, yerde olanlar da yere has redildiği için, bu, O'nun mülkünün sonlu (sınırlı) olduğu vehmini verip, açık akıl da göklerin ve yerin sonlu olacağına hükmedince, kudretinde ve ilminde smırsız-sonsuz bedî hususların bulunduğunu beyân etmek üzere: "Eğer yeryüzündeki her bir ağaç kalem olsa...", denizler mürekkep olmak üzere bu kalemlerle, Allah'ın kelimeleri yazılacak olsaydı, yine de Allah'ın sanatının enteresanlıkları bitip-tükenmezdi" buyurmuştur. Bu izaha göre, ayetteki "Allah'ın kelimeleri", bedî şeyler manasına tefsir edilmiş olup, bunun izahı şöyledir: O enteresanlıklar, "Kün" (ol) lafzı ile sağlanmıştır. Bu ise bir kelimedir. Sebebin isminin müsebbebe (neticeye) verilmesi caizdir. Nitekim cesur birisi, karşısına çıkıp kendisine meydan okuyana, "Ben senin ölümünüm" der. Yine hasta birisine, ilaç hakkında, "Bu senin şifândır" gibi ifadeler kullanılır. Yaptığımız bu izahın doğruluğunun delili şudur: Allah Teâlâ, Hz. Isa (a.s)'ya da "Kelime" adını vermiştir. Çünkü babasız meydana geldiği için, o acîb ve harikulade bir iştir.
İmdi, eğer birisi: "Bu ayet yahudiler hakkında gelmiştir. Çünkü ontar "Allah, herşeyi Tevrat'ta zikretmiş ve söylemediği, bahsetmediği hiçbirşey bırakmamıştır" deyince, Allah Teâlâ "Tevrat'ta bulunanlar, Allah'ın bütün kelâmına nisbetle, denizden bir damla kadar bile değildir" buyurmuş ve bu ayeti indirmiştir. Yine bu ayetin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, "İlimden size ancak pek az birşey verilmiştir" (Isra, es); ve "Kendisine hikmet verilmiş olana, pek çok hayır verilmiş demektir" (Baka™, 269) buyuruyorsun"diyen birisi hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür. İşte bu ayet, bütün bunların, kullara nisbetle, bir hayr-ı kesîr (bol hayır), Allah'a ve O'nun ilmine nisbetle ise, pek az birşey olduğuna delâlet etmek üzere nazil olmuştur.
Yine bu ayetin, "Peygamberin getirdiği (söylediği) şeyler bitecek" dedikleri İçin, kâfirlere bir reddiye olmak üzere nazil olduğu ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in buna karşılık, "Bu, ilahî kelamdır, Ditmez" dediği de ileri sürülmüştür. Sebeb-i nüzul olarak ileri sürülen bu şeyler ise, yaptığınız tefsire terstir. Çünkü bütün bunlar, ayetteki, "kelimeler" lafzı ile, "söz" manasının kastedildiğine delâlet etmektedir?" derse, biz deriz ki: Bu hususta zikrettiğiniz bu farklı görüşler (rivayetler) de, bizim verdiğimiz mananın, muhtemel olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü "kelimeler" lafzı, farklı farklı olmalarına rağmen, bahsettiğiniz bu şeylere bir cevap olmaya elverişli olunca, bunun genel bir ifade olduğu anlaşılmış olur. Bizim söylediğimiz mana da buna ters düşmez. Çünkü "Allah'ın kelimeleri", hiçkimsenin benzerini getirmeye gücünün yetmediği bir mucizedir ve enteresan şeydir. Binâenaleyh biz, "Allah'ın bedî şeylerinin nihayeti yoktur" dediğimizde, buna O'nun kelâmı da girer. "Sen, kelâmı mahlûk kabul ediyorsun" da denilemez. Çünkü biz, mahlûk olanın, harf ve terkibten meydana gelenler olduğunu söylüyoruz ki, bu da enteresandır. Fakat "kelimeler" (kelâm), Allah'ın sıfatlarındandır. 47[47]

Ayetlerin Tertibi

Bit ki ayetler, her nekadar şj anda Kur'ân'da yazılı olduğu sıranın dışında bir sıra ile inmiş ise de (yani iniş sırasına göre, Kur'ân'a yazılmamış ise de), ayetlerin Kur'ân'da yazılış sıraları yine

---

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/170-171
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/171-172

Allah'ın emri İledir. Çünkü Kur'ân Peygamber (s.a.s)'in emriyle bu şekilde yazılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu emri de, Allah'dan aldığı emre (vahye) göredir. İşte bu, Kur'ân'da bulunan tertib hususunda kesin ve yakîn olan bir şeydir. 48[48]

Ayrıca (Bazı İncelikler)

Sonra bu ayette ilgili şöyle birkaç ince mana vardır:

1) Allah Teâlâ, "Eğer yeryüzündeki her bir ağaç kalemler olsa..." buyurmuş, ağacı müfret, kalemleri cemî getirmiş; "Eğer yeryüzündeki ağaçlar, kalemler olsaydı..." buyurmam ıştır. Yine çokluğa işaret olsun diye, "Eğer yeryüzündeki her bir ağaç, bir kalem olsaydı..." da dememiştir. Çünkü ayetteki ifade "ağaç sayısınca kalem olsaydı..." demektir.

2) Hak Teâlâ buyurmuş ve Bahr (deniz) Kelimesini, bütün cinsi içine alan (istiğrak ifade eden) ve böylece bütün denizlerin mürekkeb olması manasına gelecek olan lam-ı ta'rîf ile marife kılmış, daha sonra da mevcut olmayan (yedi kat) denize işaret olarak, "Kendisine yedi deniz daha destek olsa..." buyurmuştur ki, bu: "Eğer mevcut denizlere, yedi kat deniz katılsa, ilave edilseydi..." demektir. Ayetteki, "yedi" ifadesi, bu sayının yedi ile sınırlı olması manasına değildir. Bununla, velev ki bin deniz olsun, desteğin çok olmasına bir işarettir. 49[49]

Yedi Sayısı Çokluk Bildirir

Burada özellikle "yedi" rakamı kullanılmıştır. Çünkü bu rakam, örfen çokluk -anasına kullanılır. Bunun böyle olduğuna şunlar delalet eder:

a) Kendisine ihtiyaç duyulduğu için herkesçe malum olan şey, zaman ve mekân -efhumlarıdır. Çünkü mekânda maddeler, zamanda da fiiller bulunur. Fakat mekân yedi iklime (ana bölgeye), zaman da yedi güne bölünmüştür. Gezegenlerin sayısı oa yedidir. Müneccimler ise, o gezegenlere ve yıldızlara pek çok şeyi nisbet ederler. Binâenaleyh yedi sayısı, örfen çokça vâkî olan şeyleri sınırlayan bir sayıdır. Böylece çok olan herşey hakkında kullanılmıştır.

b) Tekil sayılar birden ona kadardır ki, bu ilk onluktur. Bundan sonrakiler ise yeniden birlerden başlar ve "ahad-a aşare" (onbir) "on iki..." denilir. Sonra yüzler onluklardan, binler de yüzlüklerden meydana gelir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, diyoruz ki: Sayılan pek çok sayının, meydana geldiği şeyin en azı üçtür. Çünkü bu, başlangıç ile sonuç ve orta gibi iki tarafa muhtaçtır. İşte bundan ötürü, "isim" ve "fiii"in kendisinden meydana geldiği şeyin en azı üç harftir. Binâenaleyh asıl sayı demek olan, onluktan meydana gelen ilk kısım üç olunca, yedi sayısı ilk çok olarak kalmıştır. Binâenaleyh, çokluğun beyan edilmesi murad edilince, ayette, (7- yedi) <elimesi zikredilmiştir. İşte bundan dolayı, ibadetlerde, namazdaki rükundan rükuna geçişlerde, tesbihatın sayısı üçtür. Yine ilk kısımla yetinerek, mükellefe kolaylık olsun diye, abdestteki tekrarlar da üçtür. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Mu'min, bir bağırsağına; kâfir ise yedi bağırsağına yer"50[50] şeklindeki sözü de, özellikle, "7- yedi" sayısı kastedilmeden, o yemenin azlığına ve çokluğuna bir işarettir. Yaptığımız bu tefsire göre, şöyle de denebilir: Cehennemin yedi kapısı vardır. Halbuki bizim, ziyâdeliğine bir işaret olsun diye, cennet hakkında, "Cennetin de sekiz kapısı vardır" şeklinde bir sözümüz vardır. Çünkü, cennette, hem en güzeli (et-hüsnâ) hem de ziyadesi olup, bunların pekçok kapıları ve başkasının çokluğuna mukabil de, fazlalıkları vardır. 51[51]

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/172

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/172-173

50[50] Buhari, etime, 12; Müslim, eşribe, 182(3/1631)

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/173

Vav-ı Semâniye

Bizim bu ayetteki, 7- yedi sayısıyla ilgili olarak bahsettiğimiz şeye, şu da delildir: Araplar, sekiz sayısını söylerlerken, bir vâv getirirler. Ferrâ, bu vâv'ın adının, "vâvu's-semâniye" (sekizin vâvı) olduğunu ve bunun ancak, isti'nâf, başlangıç İçin getirildiğini; çünkü sayının, örfte yedi İle tamam olduğunu; sekizincisi ile de, yeniden işe başlandığını belirtir.
3) Cenâb-ı Hak, "kalemler" ifadesiyle ilgili olarak, şu iki sebepten dolayı, yardım etme ifadesini zikretmem iştir:
a) Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer yeryüzündeki her bir ağaç, kalemler olsa..." ifadesiyle kastedilenin, "Mevcut her ağaç sayısınca kalemler olsaydı..." şeklinde bir mana olduğunu beyan etmiştik. Buna göre, kalemler de mevcut ağaçlardan daha çok olmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın, denizle alâkalı olarak, "deniz de kendisine yedi deniz daha destek olmak üzere..." ifadesi de, o denizin, mevcutlardan daha çok olması halinde, mana bakımından kalem ve denizin eşit ve denk olmaları haline bir işarettir.
b) Yazma sebebiyle noksanlık daha çok mürekkebe arız olur. Çünkü, biten mürekkeptir. Halbuki, tek bir kalemle, pekçok kitabın yazılması mümkündür. İşte bu sebeple, mürekkep olarak kabul edilen deniz hakkında, "yardım" ifadesi zikredilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah azîz ve hakimdir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, melekûtunun çok olduğundan bahsedince, bunu doğrulayan hususa da işaret buyurarak, kendisinin, "azîz ve hakim" olduğunu söylemiştir ki, bu, "O, kudreti, tam ve mükemmel olandır. Böylece de, O'nun, sonsuz sayıda makdûru, kudret yetirdiği şeyler vardır. Eğer böyle olmasaydı, O'nun kudreti îcâda elverişli bir noktaya, Kemâle erişemezdi" demektir. O, hakimdir, yani ilmi tamdır; O'nun ilminde sınırsız şeyler bulunur. Böylece, "Denizin mürekkep olması halinde, O'nun ilim ve kudretinde olan herşeyin bitmeyeceği tahakkuk etmiş olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sizin yaratılmanız da, tekrar diriMmeniz de, ancak bir tek kişi gibidir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, ilim ve kudretinin mükemmel oluşunu beyan edince, müşriklerin Öldükten sonra dirilmeyi uzak ihtimal görmelerini geçersiz kılan ifadeyi de getirmiş ve "Sizin yaratılmanız da, tekrar diriltümeniz de, ancak bir tek kişi gibidir" buyurmuştur. Çünkü, kelimeleri sona ermeyen zât, ölülere, "olunuz" der de, bunun üzerine ontar da oluverir, yani diriliverirler.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah semî ve basîrdir" buyurmuştur ki bu, "O, onların dediklerini bihakkın duyan; yaptıklarını bihakkın görendir. Binâenaleyh O, öldükten sonra diriltmeye kadir olup, onların söz ve fiillerini de çepeçevre kuşatıcı bir zât olunca, bu, (kötülüklerden) tam bir kaçtşı ve kâmil
anlamda sakınmayı gerektirir. 52[52]

Gök Cisimlerinin Hareketi

"Görmedin mi, Allah geceyi gündüzün İçine, gündüzü de gecenin içine sokuyor? Güneşi ve ayı, size müsahhar kılmıştır. Herbiri muayyen bir vakte kadar akıp gidecektir. Hakikaten Allah, ne yaparsan, hakkıyla haberdardır"
(Lokman, 29).

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin daha önceki ayetlerle münasebetinin şu şekilde olduğu söylenebilir: Allah Teâlâ genel anlamda, "Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini Allah'ın, sizin için müsahhar kıldığını görmediniz mi?" (Loknıan. 20) buyurunca, bunlardan, o yer ile gökte bulunanların bir kısmını hususî bir biçimde zikrederek, "geceyi gündüzün içine... sokuyor..." demiştir. O halde Cenâb-i Hakk'ın, "Güneşi ve ayı size müsahhar kılmıştır" sözü, göklerdekilere; bundan sonraki,

---

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/173174

"Allah'ın nimetiyle, denizde gemilerin akıp gitmekte olduğunu görmedin mi?" (Lokman, 3) sözü de, yerdekilere bir işarettir. Bu münasebetin şu şekilde olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmeden bahsedip birtakım kimseler de, "Bizi ancak "dehr" helak eder" (casiye 24) deyip, "dehr" de geceler ve gündüzlerden meydana gelince, Cenâb-ı Hak, “Ölümünüzü ve hayatınızı kendisine nisbet ettiğiniz bu geceler ve gündüzler, Allah'ın kudretiyle meydana gelmektedir" buyurmuştur. İşte bu sebeple de, "Görmedin mi, Allah geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokuyor" buyurmuştur.
İmdi biri çıkıp dese ki, "Bu, güneşin hareketinin farklılığı neticesinde olmaktadır. Çünkü bazan güneşin yerin üstünde çizdiği eğri (kavis) yerin altındakinden daha çok olur; böylece de, gece daha kısa, gündüz ise daha uzun olur. Bazan da, aksi olur. Bazan da eşit olur. Böylece de, gece ile gündüz eşit olmuş olurlar..." Cenâb-ı Hak bunu ifade etmek için, "Güneşi ve ayı size müsahhar kıldı" buyurmuştur. Yani, Sizler şayet bütün bu şeylerin, başlangıçları itibariyle Allah'tan olduklarını itiraf etmeseniz bile, bütün bunların, sonunda Allah'a ve O'na dönecek olduklarını itiraf etmeniz gerekir. Binâenaleyh, zamanlar, eğer birtakım destekler sayesinde; yardımlar da yıldızların hareketleri sebebiyle ise, bilesiniz ki yardımların hareketi ancak Allah ve O'nun kudreti sayesindedir" demektir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 53[53]

Gecenin Gündüze Katılması

"Gecenin gündüze sokulması" şu iki manaya gelebilir:
1) Bununla gecenin, gündüzün vaktine katılması kastedil miş olabilir. Yani, kendisinde gündüzün tahakkuk ettiği zaman parçası içinde, gece meydana gelir. Çünkü gece, meselâ oniki saat olup, daha sonra uzadığında, gece, kendisinde daha uzun gündüzün bulunduğu bir zaman içinde mevcut olmuş olur.
2) Bununla gecenin zamanının gündüze sokulmasının kastedildiğinin söylenmesidir ki, bu, "Gecenin zamanı, gündüzde kılındı" demektir. Çünkü gece, daha Önce de bahsettiğimiz gibi, oniki saat olup, daha sonra kısaldığında, gecenin zamanı gündüzde mevcut olmuş olur. Bundan başkası da mümkün değildir; çünkü geceyi gündüze sokmak, imkânsızdır. Yaptığımız bu takdire, her halükârda ihtiyaç vardır. Ancak ne var ki birinci izah daha evladır; çünkü, gece ve gündüz birtakım fiiller olup, fiiller ise, zaman içinde meydana gelir. Çünkü zaman, zarftır; o halde bizim, "Gündüzün zamanındaki gece" şeklindeki dememiz "gecenin zamanı gündüzdedir" dememizden daha münasiptir. Çünkü ikincisi zarfı mazruf haline getirir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, "Allah, geceyi, gündüzün bulunduğu bir zamanda var eder" anlamındadır. Allah Teâlâ, Kur'ân'da pekçok yerde, gecenin icadını, gündüzün icadından önce zikretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Geceyi ve gündüzü iki ayet kıldık" (Isrâ, iz); "Karanlıkları ve nuru yarattı" (En'tm, i) ve "Gece ile gündüzün birbirini izlemesi..." [k-\ Imrftn, 190} buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, "O, hanginiz daha güzel amel edecek diye imtihan etmek için, ölümü de hayatı da takdir eden, yaratandır" (Müik. 2) ayeti de, aynı anlamda bir ifade olup, bu şöyle hikmetli bir meseleye işarettir: Karanlığın bazan, ışığın olmayışı olduğu sanılır. Gecenin de, ışığın olmayışı; gündüzün bulunmayışı olduğu zannedilir. Yine hayatın da, ölümün olmayışı olduğu sanılır. Halbuki, durum hiç de böyle değildir. Çünkü ezelde, mümkin bir varlık için, ne gündüz, ne ışık, ne de hayat söz konusudur. Orada, ölüm veya karanlık veyahut da gecenin olduğu da söylenemez. Binâenaleyh, bütün bu işler, tıpkı, "kör ve sağır" lafızları gibidir. Binâenaleyh, körlük ve sağırlık, sırf görmeme ve duymama değildir. Çünkü, taşın da ağacın da gözü kulağı yoktur, ama bunlardan hiçbirisi için, "kör ve sağır" ifadeleri kullanılmaz. Bunun böyle olduğu iyice kavranınca, şimdi biz diyoruz ki, kendisinde körlük ve sağırlığın bulunduğu şeyde, mutlaka, onların aksini gerektirecek bir vasfın bulunması gerekir. Aksi halde o şey hakkında "kör veya sağır" ifadeleri kullanılmaz. Kendisinde herhangi bir şeyi iktizâ eden bir hususun bulunduğu ve bu şeyin muktezâsınm da tahakkuk ettiği şey için, insanın nefsi bir sebep aramaz. (Normal

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/175

hali öyle olan bir şey için sebep aranmaz.) Meselâ, çarşı ve pazardan geçimini temin eden birisini gören kimse, onun için, "Onun çarşıda pazarda ne işi var?" diyemez. Ama, muktezântn (olması gerekli olan şeylerin) aksine durumlarda ise, insanın nefsi, onun sebebini araştırmayı arzular. Bu da meselâ birisinin hükümdarı çarşıda görüp, "Bunun, çarşıda pazarda ne işi var?" demesi gibidir. İşte bu sebeple, her bir insan, körlüğün ve sağırlığın sebebini sorar soruşturur ve "Falanca niçin kör oldu?" der ama, "Niçin görüyor, kör değildir?" demez. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ, İnsanların, sebebini araştırdığı şeyi Önce getirmiştir ki, bu da, herkes sebebini araştırdığı için, körlük, karanlık ve ölüm kabilinden olan gecedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, diğer kısmı zikretmiştir. 54[54]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, muzari sîgasıyla, yûlicu buyurmuş, ama, güneş ve ay hakkında, mazî sîgasıyla sehhare lafzını
kullanmıştır. Çünkü, gecenin gündüze sokulması, her mevsim, hatta her gün yenilenen ve değişen bir husustur. Halbuki güneşin ve ayın müsahhar kılınması ise, devam edegelen bir iştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde de, "Nihayet o, eski hurma salkımının eğri çöpü gibi bir hale dönmüştür" (Yasin, 39) buyurmuştur. 55[55]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, güneşi, kendisinde ayın hükümranlığının bulunduğu geceyi, kendisinde güneşin hükümranlığının
bulunduğu gündüzden önce zikretmesine rağmen, burada, güneşi aydan önce zikretmiştir. Çünkü, gecenin takdim edilmesinin, insanların »rini, onun sebebini gündüzün sebebinden daha fazla sorup araştırmalarından olduğunu beyân etmiştik. Burada da böyledir. Çünkü güneş, daha büyük ve muazzam olunca, o zaman daha ilginç olmuş olur. Kişinin gönlü ise, enteresan bir şeyin sebebini, böyle olmayan şeyin sebebinden daha fazla merak eder, araştırır. 56[56]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakikaten Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" ifadesinin kendisinden öncekiyle münasebeti nedir?
Cevap: Gece ve gündüz, içinde fiillerin meydana geldiği bir mahal, zarf olunca, î- kendi tasarrufu ile olan bu iki zamanda meydana gelen şeyin, Kendisine gizli r saklı kalmadığını da beyan buyurmuştur. 57[57]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Görmedin mi?" ifadesi şu iki manaya muhtemeldir:
1) Bu hitap, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmış olabilir, ulemâ da bu kanaattedir. Böylece sanki, Cenâb-ı Hak başkasına hitab etmek ıştir. Çünkü, peygamberin dışında kalanlara, meselâ kâfirlere, küfürlerinde ettikleri için hitab etmenin bir faydası yoktur. Peygamberin dışındaki mü'minlere -bunlar zaten, Hz. Peygamber (s.a.s)'in emrini kabul edip, bakışları onun yüzüne olduğu için- hitâb etmemiştir.
2) Bununla, bir vaz'u nasihat kastedilmiştir. Vaz eden ise, hitab ederken, muayyen bir

---

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/175-176
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/176
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/176-177
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/177

kimsdeyi hedef almaz da, büyük bir topluluğa hitaben, "Ey zavallı insan, dönüşün adır. O halde, (orada) sana yardım edecek olan kimdir? Peki daha niçin, emirler ve yasaklar hususunda kusurlar işliyorsun?" der. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, işte bu kabil bir hitab olup, "Ey gafil, bu açık ve seçik görmez misin?" demektir. 58[58]

Hak Mâbud

Bu şundandır: Çünkü Allah, hakkın tâ kendisidir. O'ndan başka taptıkları ise, hiç şüphesiz bâtıldır. Allah, çok yücedir, çok büyüktür"
(Lokman. 30).
Cenab-ı Hak, "Şüphesiz Allah, aziz ve hakîmdir" (Lokman, 27) ve "Şüphesiz Allah ve basîtdir" (Lokman, 28) beyanlarıyla kendisinin kemâl sıfatlarından bahsedip, ı'n kelimeleri rüfce/imez" (Lokman, 27> ve "Geceyigündüzün içine sokar"(Lokman, 29) ifadeleriyle, kendisinin iradesine ve kemâline işaret edip, netice olarak Onun, "O, ganîdir"iKüurmn, 2e) şeklindeki ifadesi, selbT her bir vasfa işaret olup, -çünkü O, ganî olunca, varlığını devam ettirebilmesi için ne cevhere muhtaç olan bir araz, ne devamı İçin bir mekana muhtaç olan bir cisim, madde; ve ne de bir mucide muhtaç olan bir mümkin varlık olmaz-, bundan sonra da, sarîh ve zımnî olmak üzere, O'nun bütün sübûtî vasıflarından -zira hayat, ilmi ve kudretinin zımnındadır- bahsedince,"Bu şundandır: Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir" buyurmuştur. Yani, "Bu şekilde vasıflanmak, O'nun hak olması sebebiyledir" demektir. Hak olan ise, sabit ve var demektir. Var ve sabit olan da, Allah'dır. O halde Allah, zevali olmayan mutlak sabit demektir ki, işte sübut budur. Çünkü, en doğru görüş, O'nun varlığının, O'nun hakikatinden başka olduğudur. O halde O'nun dışında kalan her şey için, O'na nisbetle, bir zevAl söz konusudur. Atlah ise, kendisine nisbetle, sübutu ve varlığı olan zâttır. O halde O, hak; O'nun dışında kalanlar ise, bâtıldır. Çünkü bâtıl, zeval bulandır. Zira Arapça'da, yok olup gittiği zaman, "Gölgesi yok olup gitti" denilir. O'nun her yönden sübutu söz konusu olunca, kendisinde noksanlık bulunmayan tam bir varlık olmuş olur. 59[59]

Varlık Nevileri

Bit ki, hükemâ şöyle demiştir: Allah, tamdır ve tamamın üstündedir. Onlar eşyayı nakıs, yeterli, tam ve tamamın üstünde olmak üzere dörde ayırırlar. O halde nakıs, kendisi için olması gerekli şeyler, kendisinde bulunmayan şeydir. Meselâ, çocuk, hasta ve âmâ gibi... Yeterli olan, kendisine, her vakit ihtiyacını giderebileceği şeylerin verilmiş olduğu kimsedir. Meselâ, sayesinde ve vaktinde İhtiyaçlarını giderebilecek alet ve edevatları bulunan insan ve bazı hayvanlar gibi. Ancak ne var ki bu filet ve edevat, çözülmede o zevale doğru yol almaktadır. Tam, kendisine ihtiyaç duymasa dahi, kendisinde olabilecek şeylerin tamamı kendisinde bulunan şey demektir. Meselâ, kendileri için, artmayan ve Allah'ın, onlardan hiçbir şeyi eksik bırakmadığı birtakım dereceler bulunan mukarreb melekler bu kısımdandır. Nitekim Cebrail (a.s), "Bir parmak boğumu kadar daha yakJaşsaydım, yanardım" demiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Bizden kimse müstesna olmamak üzere, herbiriiçin malûm birer makam vardır" {Satut, ım> buyurmuştur. Tamâmın üstünde olan ise, kendisinde, hem kendisi için olan şeylerin, hem de kendisi dışında kalanlar için olan şeytorie, muhtaç oldukları şeylerin bulunduğu zattır. İşte Allah, kemâl ve celâl sıfatları gibi, kendisi için olabilecek herseyin bulunduğu bir zâttır. O halde O, tamdır. Kendisi dışında kalanlar için olabilecek ve muhtaç oldukları her şey, O'nda mevcuttur. O halde O, tamamın da fevkindedir.
(Bunun böyle olduğu sabit otduğunagöre, şimdi biz diyoruz ki, ayet-i kerimedeki ifadesi, Allah'ın oluşuna; "Hakikat Allah, o, çok
yücedir, çok büyüktür" cümlesi de, O'nun, tamamın fevkinde olduğuna işarettir. "O, çok

---

[58] 58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/177
[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/177-178

yücedir" yani, sıfatlan hususunda; "çok büyüktür" yani "zâtı hususunda Myâfctûr" demek olup, bu O'nun, bir mekânda bulunan bir cisim olmasına aykırıdır. Çünkü O, bu durumda, herhangi bir miktarla takdir edilmiş olan bir beden ve cisim olmuş olur ki, bu durumda, O'ndan daha büyüğünü düşünmek ve farzetmek de mümkün olabilir. Böylece de, o farzedtlene nisbetle O, küçük olmuş olur. Ancak ne var ki O, mutlak olarak büyüktür ve tasavvur olunan her şeyden de büyüktür. 60[60]

Denizdeki Nimet

"(Kudret) delillerinden birhsmım size göstermek için, Allah'ın nimeti İle, denizde gemilerin akıp 0tmekte olduğunu görmedin mi? Şüphe yok ki bunda, çok sabreden ve çok şükredenler için ibretler vardır"
(Lokman, 31).
Cenâb-ı Hak, "Görmedin mi, Allah geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine sokuyor. Güneşi ve ayı, size müsahhar kılmıştır" (lokman, &) âyetiyle göklerle i âkalı bir delil ve mucizeden bahsedip, böylece de hem sebebe hem demüseb-oebe işarette bulununca, yerle alâkalı ayetten bahsetmiş, böylece de hem sebebine hem de müsebbebine işaret etmiştir. O halde "denizde akıp gitmekte olan gemiler..." ifadesi, müsebbebe; "Allah'ın nimeti ile" ifadesi de sebebe, yani Allah'ın emriyle olan o rüzgarlara bir işarettir. yani, "o gemileri kendi nimetiyle ->areket ettirmek suretiyle size; yani, "ayetlerinin bir kısmını göstermek için..." demektir. 61[61]

Sabır ve Şükür

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki sabreden yani sıkıntı anında alabildiğine sabırlı, bollukta alabildiğine şükredenler için ibretler cardır" buyurmuştur. Bu böyledir, zira mü'min kimse, Allah'ı hem sıkıntı hem belâ, •tem nimet hem lütuf anında anar ve hatırlar. Böylece de, başına bir belâ geldiğinde sabreder; bir nimet geldiğinde ise, şükreder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), -Jkeltefiyetlerin birtakım fiil (yani emirleri yapmak) ve terklerden (yani, .açmamaktan) ibaret olduğuna işaret etmek için İman ikiye ayrılır; yarısı sabır, yansı da şükürdür"62[62]buyurmuştur. Terkler, alışılmış şeylere karşı sabırdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) Oruç, sabırdır; fiiller ise, (dinen) maruf olan şeylere karşı şükürdür" buyurmuştur. 63[63]

Tehlikede Dine Sarılanlar

"Onları, altında gölgeler yapan (dağlar) gibi dalga sardığı vakit, dini yalnız Allah'a tahsis etmek suretiyle, ihlâslı kimseler olarak Allah'a duâ ederler. Sonra Allah onları esenlikle karaya çıkardığı zaman, içlerinden birkısmı orta
yolu tutar. Ayetlerimizi gaddar ve nankör olanlardan başkası, bilerek İnkâr etmez"
(Lokman, 32).
Allah, bir önceki ayette, "Şüphe yok ki bunda, çok sabreden ve çok şükredenler için işaretler vardır" buyurunca, hepsinin bunu tasdik ettiğini; ne var ki, basiret sahibi kimselerin bunu hemen idrâk edip anladığını, ama görüşünde zayıflık bulunan kimsenin ise, bunu baştan anlamadığını; kendisini (böylesi) dalgalar sarıp bası dara girdiğinde, bütün her şeyin Allah'dan olduğunu itiraf ettiğini; ihlâslıca duâ ettiğini, yani, Allah'ın dışında kalan her şeyi bırakıp, O'nun dışında katan her şeyi unuttuğunu; ama O onu, o sıkıntıdan kurtardığında ise, bu halini devam ettirdiğini, -ki bu, Cenab-ı Hakk'ın, "içlerinden birkısmı orta yolu tutar" cümlesiyle

---

[60] 60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/178-179
[61] 61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/179
[62] 62[62] Kenzul-Ummâl. 1/61
[63] 63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/179

kastedilendir-, bazan da, yeniden şirke döndüğünü, -ki bu da, "Ayetlerimizi gaddar ve nankör olanlardan başkası, bilerek inkâr etmez" cümlesiyle kastedilendir- belirtmiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 64[64]

Mevc Niçin Tekil?

Ayet-i kerimede mevc kelimesi tekil, zulel ise çoğul getirilmiştir ifadesinin manasının, o dalganın büyüklüğüne bir işaret olsun diye, "dağlar... gibi"; "bulutlar... gibi" şeklinde olduğu da iteri sürülmüştür. Şöyle de denebilir:
Tek bir büyük dalgada, iniş ve çıkışlar görülür. Büyük bir nehrin akışına bile bir baktığında, bunun böyle olduğu ortaya çıkar. Böylece bu, adeta, birbirini izleyen ve birbirine yapışık (geçit vermeyen) dağlar gibi olur. 65[65]

Muktesid Kimdir?

Cenâb-ı Hak, Ankebût Sûresinde, "...gemiye bindikleri zaman... Allah'ı (gönülden) çağırırlar..." (Ankabût, es)
buyurmuş, daha sonra da, "Fakat onlan esenlikle karaya çtkannca, da hemen Allah'a eş katanlar onlardır" (Ankebut, 65) buyurmuştur. Burada ise, "Sonra Allah onları esenlikle karaya çıkardığı zaman,
içlerinden birkısmı ortayolu tutar" buyurmuştur. Niçin?
Cevap: Cenâb-ı Hak burada, büyük bir şeyden, yani dağlar gibi olan dalgadan bahsedince, bunun tesiri onların kalblerinde kalıvererek devam etmiş, böylece de onların içlerinden "rnuktesid", yani, ya küfürde orta yolu tutanlar çıkmıştır, -ki bunlar, nak az uzaklaşmış olan kimselerdir-, yahut da ihlâsta muktesid, yani orta yolu tutanlar çıkmıştır. Böylece de, o kimsede, ihlâstan bir şeyler kalmış; daha önce, üzerinde bulunduğu ihlâs halinin tamâmı kalmamıştır. AnkebÛt sûresinde ise Cenâb-ı Hak, onların denizde gemiye binmelerine rağmen, bu işi bizzat ayan beyân zikretmemiş, kendilerinde herhangi bir iz ve eser kalmadığı için, sadece müşrik oluşlarından bahsetmiştir. 66[66]

Üçüncü Mesele

O'nun "Şüphe yok ki bunda, ... ibretler vardır" (Lokman, 32) cümlesinin mukabili olup, "Bu ayetleri,
sabbar ve şekûr olanlar kabul eder; ama, çok gaddar ve nankör olanlar ise, bunları inkâr eder..." demektir. Sabbâr, hem lafız hem de mana bakımından, (hattar) kelimesinin; kefûr kelimesi ise, şekûr kelimesinin mukabilidir. Bunun lafzan böyle oluşu açıktır. Mana açısından böyle oluşuna gelince, hattar" ya, zulmü çok olan, yahut da zulmü şiddetli olan zalim kişi demektir. Zulüm ve gadr ise, ancak sabrın azlığından kaynaklanır. Çünkü, çokça sabreden kimse, herhangi bir kimse ite antlaşma yapmamış olsa da, ondan zararın sudur etmesi alışılmış bir şey değildir. Çünkü o, sabreder ve işini Allah'a bırakır. Ama, gaddara gelince, o antlaşma yapar, ama o antlaşmaya sabredemez, onu hemen bozar, "Kafûr"un mana bakımından, "şekûr"un mukabili olması hususu da açıktır. 67[67]

Kıyametin Dehşeti

"Ey insanlar, Rabbinizden çekinin. Ne babanın evlâdına; ne de, bizzat evlâdın babasına asla

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/180
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/180
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/180
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/180

fayda veremeyeceği günden sakının. Şüphe yok ki, Allah'ın vaadi haktır. O halde sakın, sizi dünya hayatı aldatmasın; o çok aldatıcı
(şeytan) da sizi, sakın Allah'ın (hilmine ve mühlet vermesine karşı) güvendirmesin"
(Lokman, 33).
Cenâb-ı Hak, bu surenin başından sonuna kadar muhtelif delillerden bahsedince, takvayı öğütlemiştir. Zira kendisi tek olunca, iyice sakınılmayı ve ittikâyı gerekli kılmıştır. Çünkü işin, iki kimsenin elinde olduğunu bilen kimse, bunlardan birinden, aynı işin yalnız bir kişinin elinde olması halinde duyup hissedeceği korku kadar korku hissetmez. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu korkuyu, kulları arasında hükmedeceği günü zikretmek suretiyle te'kid etmiştir. Bu böyledir, zira hükümdar tek olup, onun birşey bilmemesi ve kullarına kendisini izhar etmek istememesi alışılagelmiş ise, böyle bir hükümdardan duyacağı korku, kendisinin, tebaası önüne çıkıp herseyi ortaya koymak istediği bir günü olduğu bilinen kimseden duyacağı korku gibi olmaz. Daha sonra da Cenâb-ı Hak bu hususu, "Ne babanın evlâdına... fayda vermeyeceği" İfadesiyle tekid etmiştir. Bu böyledir, zira suçlu kimse, hükümdarın yanında, kendisini savunan ve aleyhine çıkabilecek şeyleri, kazandığı şeylerden bağışlar yapmak suretiyle karşılayan birisinin bulunduğunu bilen bir kimse, kendisi için böyle birinin olmadığını bildiği zamanki kadar korku duymaz. Cenâb-ı Hak, en aşağısı ile en üstününe istidlal edilsin diye, son derece şefkatli ve muhabbetli olan iki şahıstan bahsetmiştir ki, bu da baba ile evlâttır. Burada, evlâdın ve babanın bir arada zikredilmesinde şöyle bir incelik vardır: Babanın, mal verme ve elemlere katlanma gibi, çocuğu namına birtakım sıkıntılara hemencecik katlanacağı haller vardır. Halbuki çocuk ise, babası namına, babasının çocuğu için hemen katlandığı sıkıntılara hemen katlanamaz. Küçük düşmekten kurtarmak gibi, çocuğun da, babası namına hemencecik sıkıntılara katlanacağı, fakat babanın çocuğu namına hemencecik sıkıntılara kazanamayacağı durumlar vardır. Çünkü bir kimse, birisinin babasını, bir idarecinin veya bir hakimin huzuruna çıkarmak istese, bu durumda, babasının bundan dolayı hissedeceği aşağılanmayı giderip de, kendisinin onun yerini alması, çocuğa kolay ve basit gelir. Ama iş, elem verme noktasına varıp dayanınca, bu sefer de, çocuğunun duyacağı o elemi def edip savuşturması ve onu bizzat kendisinin üstlenmesi babaya kolay gelir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeleri, elemleri savuşturma hususunda, (o gün) baba evlâdına fayda veremez"; aşağılanmayı giderme hususunda da, "çocuk babasına hiçbir surette fayda veremez" manasındadır.
Yine bu İfadelerle ilgili başka bir incelik de şudur: Biz, bu işin, her ne kadar uygun olmayan ve o kimsenin işi olmayan birisinden sudur etse dahi, meydana gelebileceğini söylemiştik. Çünkü, hükümdar bir şey diktiğinde, "O dikiş dikiyor" denilir, fakat "o, terzidir" denilmez. Yine, bir şeyler dokuyan, ama esas sanatı bu olmayan kimse hakkında, "O, dokuyor" denilir, fakat, "O dokumacıdır" denilmez. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Oğulun işi, üzerinde bulunan haklarından dolayı, babasına fayda vermek olduğu halde; baba, kendisinde bulunan şefkatten dolayı oğluna faydalı olur, ama bu onun görevi değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, baba hakkında, “fayda veremez” fiilini, oğul hakkında da, ifadesini (yani ism-i faili) kullanmıştır.
Daha sonra Cenâb-t Hak, "Şüphe yok ki, Allah'ın vaadi haktır" buyurmuştur ki bu, şu iki manaya muhtemeldir:
a) Bu vaadin, o günü gerçekleştirmek için olup, "Durumu böyle olan bir günden korkunuz. Bu gün, Allah onu vaadettiği için olacaktır. Ve O'nun vadi ise, haktır" demektir.
b) Bu vaadin, cezanın olmayışını gerçekleştirmek için olmasıdır. Yani, "Ne baba evladına ... fayda verir" çünkü Allah, "Hakikaten hiçbir günahkâr diğerinin günah yükünü çekmez"(tfcm, 38) vaadinde bulunmuştur. Allah'ın vaadi ise haktır. O halde ne baba, evlâdına fayda verir, ne de evlad babasına" demektir. Birinci görüş daha güzel ve daha açıktır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O halde sakın, sizi dünya hmyao aldatmasın" buyurmuştur. Bu, "Durum böyle olunca, dünyaya aklanmayınız. ÇSnkü, bu hak vaadde bahsedilen gün gerçekleşeceği için, dünya yok olucudur"demektir.
Daha sonra Hak Teâlâ, "O çok aldatıcı da sizi sakın Va karşı aldatmasın"yani, "Dünyanın

bizzat kendisinin sizi aldatmaması ve her ir nefs-i emmâre veya şeytan gibi bir aldatıcı, sizi onu sevmeye sevketse bile, aldanmamanız gerekir" buyurmuştur. Böylece İnsanlar, âdeta şu kısımlara ayrılmış oluyorlar:

a) Kimini dünya kendisine çağırır, o da ona meyleder...

b) Kimine şeytan vesvese verip dünyayı gözünde süslü gösterir, onu umutlandtnp dünyayı kazanırsın, yahut dünyadan kâm alır sonra tevbe edersin, böylece hem ; hem âhireti elde edersin" dediği kısım... Cenâb-ı Allah bu iki kısımdan olmayı lamışttr. Ve fakat şu üçüncü kısımdan olmayı emretmiştir ki, o da:

c) Dünyaya yönelmedikleri gibi, dünyayı güzel gösterenlere de kulak asmayan lir. 68[68]

Beş Gayb

"O saatin (Kıyametin) bilgisi, şüphesiz ki Allah katımdadır. Yağmuru O indirir. Mahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yann ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse han0 yerde öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah herşeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır"
(Lokman, 34).
Bazı müfessirler, "Allah Teâiâ'nm beş hususun bilgisini başkalarından (diğer Mttn varlıklardan) alıp, (kendisine has kıldığını) söylemişlerdir ki, bu böyledir. Fakat su ayetin anlatmak istediği husus bu değildir. Çünkü Allah, mesela Nuh Tûflnı zamanında, bir kum yığıntısında bulunan ve rüzgârın defalarca doğudan batıya taşıdığı :■■• tek kum tanesini, onun nerede olduğunu bilebilir. Ama başkaları bunu da bilemez. Yne Allah bunca yıl sonra, hiç kimsenin ayak basmadığı bir çölde bulunan bir zerreyi bttr, ama başkalan bunu da bilemez. Binâenaleyh bu şeylerin ayette Özellikle ; «.'©dilmesinin bu bakımdan bir önemi yoktur. Bu hususta isabetli olan şöyle dememizdir: 69[69]

Öncesi İle Münasebet

Allah Teâlâ bir önceki ayetinde, "Ne babanın evlâdına, ne de bizzat evlâdın babasına asla fayda veremeyeceği günden sakının " buyurup, "Şüphe yok ki Allah 'm vaadi haktir" beyanı ile de o günün mutlaka tahakkuk edeceğinden bahsedince, sanki birisi, "O gün ne zaman tahakkuk edecek?" demiş de, ona "O gönün ne zaman olacağı hususundaki bilgi, Allah'dan başkası için bilinmesi mümkün olmayan şeylerdendir. Fakat o, mutlaka meydana gelecektir" diye cevap verilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilme hususunda, daha önce defalarca bahsettiğimiz iki delili zikretmiştir. Bunlardan biri, yeryüzünün (kışın) ölümünden sonra (baharda) yeniden diriltilmesidir. Nitekim Allah Teâlâ, "Halbuki onlar bundan evvel üzerlerine (Allah'ın) rahmet indireceğinden katiyyen ümitlerini kesmişlerdi. Şimdi bak Allah'ın rahmetinin (yağmurunun) eserlerine: Yeryüzünü ölümünün ardından nasıl diriltiyor? İşte ölüleri diriltecek de O'dur"(Rum, 49-50) ve "Yeryüzünü ölümünün ardından O canlandırıyor. İşte siz de böylece çıkarılacaksınız"(Rum, 19) buyurmuştur. Burada ise, "Ey bu soruyu soran kimse, Kıyametin vaktini sen bilemezsin. Fakat o mutlaka olacaktır. Allah, tıpkı yeryüzünü diriltmeye kadir olduğu gibi, buna da kadirdir. Çünkü yağmuru O indirir, yeri O diriltir" demek istemiştir.
İkinci delil ise, Allah Teâlâ'nın ilkin yaratmasıdır. Nitekim O, "O, İlkin mahlûku yaratıp, sonra onu yeniden diriltecek olandır" (Rum, 27) ve "De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da, (Allah 'm) yaratmaya nasıl başladığını görün. Allah yeni bir âhiret hayatını da tekrar yaratacaktır"(Ani»bût, 20) v.s. buyurmuştur. Binâenaleyh Allah Teâlâ burada, "Kıyametin ne zaman olacağını bilmesen de, o mutlaka olacaktır. Allah buna kadirdir. O, rahimlerinde (canlıları) yaratmaya kadir olduğu gibi, topraktan da yaratmaya kadirdir" manasına bir işaret olmak üzere, "Rahimlerde olanı O bilir" buyurmuş, daha sonra da, bunu bilmek isteyene, "Ey

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/181-183
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/183

soran kişi, sen Kıyametin ne zaman (dünya limanına) demir atacağını soruyorsun. Halbuki senin için bundan daha mühim olan, ama bilemediğin şeyler var. Çünkü sen, daha geçiminin ne olacağını ve istikbalini bilemiyorsun. Sen yine, kendi işin ve zamanın olmasına rağmen, yarın ne kazanacağını bilemiyorsun. Yine, kendi işin ve yerin olmasına rağmen, nerede öleceğini de bilemiyorsun. Öyle ise Kıyametin ne zaman kopacağını ya daha nasıl bileceksin? Allah sana, günlük işlerini üzerine kurduğun birtakım faydaların bulunmasına rağmen, yann ne kazanacağını bildirmemiş ve kendisinde, bilmen halinde birtakım işlerini ayarlayabileceğin, maksad ve gayelerinin bulunmasına rağmen, sana nerede Öleceğini bildirmemiştir. Bunu sana nzık sebebiyle, her zaman kendisine basvurasın ve tevekkül edesin diye bildirmemiştir. Sana, başka işte olduğun halde, ölümden hiç emin olmayasın, her zaman ölümü aklında tutasın diye, öleceğin yeri bildirmemiştir. O halde Allah, ihtiyacın olan bu şeyleri bile sana bildirmediğine göre, bilmeye ihtiyacın olmayan Kıyamet vaktini nasıl bildirir? Kıyamet hususundaki ihtiyaç, ancak onun mutlaka olacağını bilmedir. Allah da bu kadarını sana peygamberleri ile bildirmiştir" demek istemiştir.

Bundan sonra Cenâb-ı Allah, "Şüphesiz Allah, herşeyi bilen ve herşeyden haberdar olandır" buyurmuştur. CenafcH Hak, ilk önce ilmini, "O saatin (Kıyametin) bilgisi, şüphesiz ki Allah kahndadır..." cümlesiyle, bu ayette bahsedilen hususlara ait olarak zikredince, bunun akabinde ilminin sâdece bu hususlarda olmadığını, aksine kendisinin her halükârda, mutlaka herşeyi bilen bir zat olduğunu, ilminin sadece bu şeylerin zahiriyle ilgili bir şey de olmayıp, aksine herşeyin bâtınına, içyüzüne, künhüne ilmi ulaşan, herşeyin aslından haberli bir zat olduğunu bildirmiştir. Doğrusunu en iyi bilen O'dur. 70[70]

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/184-185

SECDE SURESİ

Bu sûreye Medci' Sûresi de denilmiştir. Ekseri âlimlere göre Mekkî olup, 29 veya 30 ayettir.

Vahyin Kaynağı

"Elif, Lâm, Mîm. Kendisinde hiçbir şüphe olmayan bu kitabın indirilmesi, Âlemlerin Rabbindendir. Yoksa onlar, "O, bunu kendiliğinden mi uydurdu?" diyorlar. Hayır, o, Rabbinden gelen bir haktır. Biz onu, senden evvel kendilerine hiçbir uyana gelmemiş olan bir topluluğa onları inzâr etmen için indirdik. Olur ki onlar hidayete ererler" (Secde, 1-3).

Allah Teâla Önceki sûrede bir oluşunun delillerinden bahsedip, diğer bir esas olan haşri (Kıyameti) ete alıp, o sûreyi bu iki esastan bahsederek bitirince, bu sûrede ve, risâlet (peygamberlik) esasını anlatarak başlamış ve, "Elif, Lâm, Mîm. Kendisinde hiçbir şüphe olmayan bu kitabın indirilmesi âlemlerin Rabbindendir" Duyurmuştur. Gerek "Elif, Lâm, Mîm.", gerekse, "Kendisinden hiçbir şüphe atmayan" ifadeleri ile ilgili tefsir ve incelikler, hem Bakara Sûresinde, hem de diğer bazı) sûrelerde anlatılmıştır. Fakat Allah Teâlâ burada, "âlemlerin Rabbinden" tabirini* bundan önceki sûrede, "Muhsinler için bir hidayet ve bir rahmet" tabirini, Sakara Sûresinde ise, "Müttakiler için bir hidayet" tavsifini kullanmıştır. Çünkü başkasının elinde bir kitap gören kimsenin kalbi, önce o kitabta ne olduğunu bilmek «tor ve bu sebeple de, "O kitap ne?" diye sorar. Mesela "Bu, bir fıkıh" veya "bir vfsir kitabı" dendiğinde, bunun peşine, o kitabın yazarını sorar. Fakat başlangıçta * olarak, "Bu kitabın müellifi kim?" demez. Daha sonra da, bu kitabın hangi konuda okluğunu sorar. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, Cenâb-ı Hak ilk Önce, 'Bu kitap, -jfdayet ve rahmettir" demiş. Daha sonra bu sûrede, bunun Allah'ın kitabı olduğunu soytemiş ve bu hususu, "âiemlerin Rabbinden" tabirini kullanarak beyan etmiştir. Çünkü âlemlerin Rabbinden olan kitapta, bütün alemlerle ilgili enteresan hususlar bulunur. Bundan dolayı nefsi, insanı o kitabı okumaya ve öğrenmeye davet eder. 1[1]

Vahyin Gayesi

Daha sonra Hak Teâlâ, "Yoksa onlar, "O, bunu kendiliğinden mi uydurdu?" diyorlar. Hayır, o, Rabbinden gelen bir haktır. Bizonu, senden evvel kendilerine hiçbir uyana gelmemiş olan bir topluluğa, onları inzar etmen için indirdik. Olur ki onlar hidayete ererler" buyurmuştur. Bu, "Siz bunun böyle olduğunu kabul ediyor musunuz, yoksa bunun uydurma birşey olduğunu mu iddia ediyorsunuz?" demektir. Cenâb-ı Hak bu soruyu cevaplandırıp, doğrusu bunun Rab Teâlâ tarafından gelmiş bir hak olduğunu beyan etmiş, sonra da bu indirmenin faydasını (hikmetini) bildirmiştir. Bu fayda da, uyarmadır. Bu ayetle ilgili birkaç mesete vardır: 2[2]

Daha Önceki Tebliğ

Allah Teâlâ, o kavimden önce, nice peygamberler geçmesine rağmen, niçin, "Kendilerine, uyarıcı hiçbir peygamber gelmemiş olan bir kavme, onlan inzar etmen için..." buyurmuştur?

Cevap: Buna, biri aklî, biri naklî olarak şu iki yönden cevap verilmiştir. Nakfî olan (yani rivayete) dayanan cevap şöyledir: Kureyşliler, Hz. Muhammed (s.a.s)'den Önce kendilerine hiçbir peygamber gelmemiş ümmî bir kavim kabul edilirler. Fakat bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü onlar, Hz. İbrahim (a.s)'in torunlarındandır. Yine İsrailoğ utların in peygamberlerinin tamamı da, onların amcaları Boyundandır. Hem sonra Cenâb-ı Hak, tâ Hz. Adem (a.s)'den, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanına kadar olan uzun bir süre içinde, bir toplumu dinsiz ve şeriatsiz bırakır mı? Eğer sen, "onlara yani o asra özel olarak bir peygamber gelmemiştir"

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/189

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/190

dersen, bu sözün sadece ne Araplara, ne ehl-i kitaba hastır. Ehl-i kitaba da o asırda peygamberler gelmemiştir. Onların atalarına peygamber gelmiştir. Arapların atalarına da peygamber gelmiştir. Ekseri âlimlerin üzerinde ittifak ettiği husus şudur: Hz. Muhammed (s.a.s)'in ataları kâfirdiler. O, onları ve onların atalarını azabla tehdit etmiştir. Cenâb-ı Hak da, "Biz, peygamber göndermedikçe azab ediciler değiliz" (İsra, 15) buyurmuştur.
Aklî delil de şöyledir: Allah Teâlâ, her asrın halkına, tamamen saptıklarında ve içlerinde onlan hidayete sevkedecek hiç kimse kalmadığında, kullarına bir lütuf olarak, hep bir peygamber göndermiştir. Sonra Altah Teâlâ, istediği zaman, kalblerinden küfrü ve şirki gidermek suretiyle onları temizler. İsterse, onları helak etmek suretiyle yeryüzünü temizler. Sonra o asrın halkı, peygamberlerinden sonra azarlar, derken yeryüzünde hidayetinden istifade edilecek, insanları hidayete sevkedecek bir âlim kalmaz ve o insanlar uzun yıllar bu şekilde devam ederler. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'den Önce onlara bir peygamber gelmez.Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Senden evvel kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir topluluğa..." buyurmuştur ki, bu, "Hidayetten sonra gelen o sapıktık devresini müteakip kendilerine hiçbir inzâr edici peygamber gelmemiş olan..." demektir. 3[3]

Risalenin Ehl-i Kitabı Kapsaması

Eğer birisi, "Birseyin Özellikle zikredilmesi o şeyin dışında kalanların hariç tutulduğuna delalet eder. O halde Hak Teâlâ'nın, "Senden evvel kendilerine hiçbir uyana gelmemiş olan bir topluluğa, onlan inzar etmen için..." ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in inzannın, kendilerine uyarıcı bir peygamber gelmemiş olan kimselere has olmasını gerektirir. Ehl-i kitaba ise peygamberler gelmiştir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), ehl-i kitabı inzâr etsin diye bu kitap ona indirilmiş otmaz. Dolayısıyla da o, onlara gönderilmiş bir peygamber olamaz" derse, biz deriz ki: "Bu görüş birkaç yönden yanlıştır:
1) Birşeyi zikretmek onun dışında kalanların, hariç tutulmasını gerektirmez.
2) Birinci şıktaki iddiayı benimseyen kimse bulunsa bile, o kimse şu hususta, muarızına uyar: Tahsisin, başkasını nefyden başka bir sebebi bulunduğu takdirde, başkasını nefyi gerektirmez. Nitekim burada bu durum mevcuttur. Çünkü o müşrikleri inzar, daha evlâdır. Baksana Hak Teâlâ, "Sen önce en yakın hısımlarım inzâr et" (Şuara, 214) buyurmuştur. Allah'ın bu emrinden Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlardan başkasını uyarmayacağı veya başkalarını inzarla emrolunmadığı manası çıkmaz. Müşrikleri inzarın önceliği vardır. Çünkü müşrikleri inzar, tevhid ve haşr ile olur. Ehl-i kitab ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkârları sebebiyle inzar olunurlar. İşte bu sebeple, ayette müşrikler öncelikle zikredilmişlerdir. İşte bundan ötürü, özellikle zikredilmişlerdir.
3) İleri sürdüğümüz hususun karşısında, o soruyu soranın sorusu söz konusu olamaz. Çünkü ehl-i kitap da sapılmıştı ve sapıklıklarını müteakip, kendilerine Hz. Peygamber (s.a.s)'den Önce hiçbir peygamber gelmemişti. Böylece de Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bunların hepsine, aynı derecede peygamber olarak gönderilmiş olması gerekir. Yaptığımız bu izahta, tercih ettiğimiz görüşün yerinde ve doğru otuşu ortaya çıkmaktadır.
Cenâb-ı Hak, "Olur ki onlar hidayete ererler" buyurmuştur. Yani "onların hidayete ereceklerini umarak, onları inzar et..." demektir. 4[4]

Altı Günde Yaratma

"Allah, gökleri ve yeri ve bunların arasında olan şeyleri altı gönde yaratan, sonra (hükmü) Arş'ı istilâ edendir. Sizin, O'ndan başka hiçbir dostunuz ve yardımcınız yoktur. Artık iyice düşünmez misiniz"?
(Secde, 4).

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/190
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/190-191

Allah Teâlâ, peygamberlikten bahsedince, peygamberin tevhide çağırma ve delil getirme hususunda, üzerine düşen görevleri de beyan etmek üzere, "Allah, gökleri ve yeri yaratandır" buyurmuştur. Buradaki "Allah" lafz-ı celâli mübtedadır. Haberi ise, ifadesi olup, "O, gökleri ve yeri yaratandır. Onları, tek bir zat yaratmıştır. O halde ilah tektir" demektir. Ayetteki, "alt günde" lafzının, düşünen kimselere göre, altı duruma işaret olduğunu, daha evvel (A'raf SÛresi'nde) söylemiştik. Bu böyledir. Çünkü "gökler", "yer" ve "bunların arasında" tabirleri üç ayrı şeydir. Bunların herbiri için zat ve sıfatlar söz konusudur. O halde Cenâb-ı Hakk'ın göklerin zatını (kendini) yaratması bir hal, onun sıfatlarını yaratması bir başka haldir. Yine yerin zatını yaratması bir hal; sıfatlarını yaratması bir başka haldir. Keza Hak Teâlâ'nın, bunların arasında bulunan şeylerin zatlarını yaratması bir hal, onların sıfatlarını yaratması bir başka haldir. Böylece bu üç şey, altı hal üzere olan, altı şey olmuş olur. Cenâb-ı Hak, burada "gün" tabirini kullanmıştır. Çünkü insan, Allah'ın yaratmasına bakıp, onu düşündüğünde, bunu bir fiil olarak görür. Fiilin zarfı ise zamandır. Günler de zamanların en meşhurudur. Eğer böyle kabul edilmezse (bu anlaşılmaz); çünkü gökler yaratılmamdan önce gece ve gündüz diye birşey yoktu. Bu tıpkı birisinin, bir başkasına, "Senin doğduğun gün, müberak bir gündü" demesine benzer. O kimsenin gece doğmuş olması da mümkündür. Onun gece doğmuş olması, bu sözle kastedilen mananın hâricinde değildir. Çünkü bu kimsenin kastettiği husus, o kimsenin doğumunu içine alan zaman dilimidir. 5[5]

Müteşabih Ayetler

Daha sonra Hak Teâlâ, "Sonra, O, Arş'a istiva etti" buyurmuştur. Bil ki, âlimler, bu ve benzeri ayetler hususunda şu iki yolu takib etmişlerdir:
1) Bu gibi ayetlerle neyin kastedildiğini izaha girişmeme yolu.
2) Bunları izah etmeye çalışma yolu.
Birinci yol, daha emin ve hikmete daha uygundur. Bunun daha emin oluşu şundan dolayıdır: Bir kimse, "Ben bunu izaha yanaşmam. Bundan neyin kastedildiğini bilmiyorum" derse, bu kimsenin durumu, ya konuşması gerekli olmadığı zaman konuşan kimsenin durumuna, yahut da bitmesi gerekmeyen şeyi bilmemesine benzer. Çünkü itikad esasları, tevhide haşr ve nübüvveti kabul etme üzere üçtür. Fakat biz, hasrı bilmenin, herkese vacib olup, tafsilatını, ne zaman olacağını bilmenin ise vacib olmadığı hususunda icma ettik, işte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, Önceki sûrenin sonunda, "Kıyametin ilmi Allah katındadır" (LokmaA. 34) buyurmuştur. Allah'ın zâtı konusu da böyledir. O'nun varlığını, birliğini ve icmâlen celâl ve kemâl sıfatlarıyla muttasıf olduğunu, mümkin varlıklara ait kusur ve noksanlıklardan münezzeh olduğunu bilmek vacibtir. Ama O'nun bütün sıfatlarını olduğu gibi bilmek vacib değildir. O'nun "istiva" sıfatı da kişinin, ne ve nasıl olduğunu bilmesi gerekil olmayan şeylerdendir. Dolayısıyla bir kimse, bunu izaha yanaşmazsa, bir vacibi terketmiş olmaz. Ama bunu izaha kalkışan, bu hususta hata edebilir ve böylece de, o konuda gerçeğe aykırı bir şeye inanmış olur. Birinci durumdaki insanın varacağı en son noktası "bilmiyor" olmasıdır. İkinci durumda ise, nerdeyse cehl-i rnurelçkebe varır. "Bilmemek" ise "cehl-i mürekkeb"e kıyasla, sükûtun yalana nisbeti gibidir. Susmanın, yalandan daha hayırlı olduğunda ise, hiç kimsenin şüphesi yoktur.
Bunun hikmete daha uygun oluşu ise şöyledir: Bir kişinin yazıp şerhettiği bir kitabı okuyan insan, şerheden yazandan daha aşağı olduğu halde, görür ki şerheden, «azarın değindiği konuların tamamına değinmez. İşte bu sebeple çoğu kez, insanın saha önce o kitabı kaleme alan yazara karşı, birtakım müşkiller ortaya atıp, sonra da kendi fikrini destekleyenlere yer verip, "musannif, burada şunu değil, bunu kastetmiştir" dediğini görmekteyiz. Noksan bir bilgi ile yazılan, mahluklara art ttapiarın durumu böyle olunca, kendisinde her türlü hikmetin yer aldığı aziz Kur'ân hakkındaki düşüncen ne olabilir? Allah, Allah! Bir âlim, "Ben, falan kitaptaki bütün rcelikleri anladım, bildim" dese, bu sözü bile hoş karşılanmaz. Ya, Allah'ın kitabında

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/191-192

«lan herşeyi bildiğini iddia eden kimsenin hali nasıl olmuş olur? Hem sonra birisi, Allah Teâlâ, indirdiği herşeyi beyan etmiş, açıklamıştır" diye iddiada da bulunamaz. Çünkü gerekli açıklamanın, ihtiyaç duyulacağı vakte bırakılması caizdir. Belki de <üf'ân'da Hz. Peygamber (s.a.s)'in dışında, hiç kimsenin ihtiyaç duymayacağı, böylece de sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e açıklanmış hususlar da olabilir.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Kur'ân'da bilinmeyen (manası tam amaşılmayan) şeylerin bulunabileceği anlaşılır. Bu durum, "müteşabihtiğin çok yoğun aması sebebiyle müteşabihin manasını bilemiyorum" diyen bir kimsenin haline daha yatandır. Fakat bu mezhebin bir şartı vardır ki, o da, kesin olarak bildiği bazı şeylerin (yani mahluklara ait sıfatların) murad olmadığını nefyetmesidir. Çünkü bir insan, "Bu Binini falanca kadının, "kar' " (hayız veya temizlik) günleridir" dediğinde, bundan - = <sadının falanca kadının Ölüm günü veya falancanın yolculuk günleri olmayıp, "ttKsadının sadece falancanın hayız veya temizlik dönemine münhasır olduğunu bilir, taie aynen bunun gibi, burada da Cenâb-ı Allah'ın zatında bir noksanlığa yolaçacak ar mananın kastedilmediği kesindir; çünkü bu imkânsızdır. Oturma, bir yere yerleşme, İH» bu kabil İmkânsız şeylerdendir. Binâenaleyh istiva ile bu gibi manaların cMtedilmiş olamayacağına hükmedip, Allah için caiz olan manalar hususunda da tovakkuf etmek (konuşmamak)tir.

ikinci yol, tehlikeli olan yoldur. Bu yolu şu iki grup benimsemiştir:

a) "Bununla, ayetin zahirî manası kastedilmiş olup, bu istiva, kıyam (dikilme) veya dt yerde karar kılma manasınadır" diyenler...

b) "Bununla, istilâ manası kastedilmiştir" diyenler... Birinci kısmın anlayışı sırf ar cehalettir. İkincilerinki de cehalet olabilir. Birincisi, bir cehalet olmanın yanısıra ar btd'attfr, hatta neredeyse bir küfürdür, ikincisi, cehalet olsa bile, bir bid'ati doğuran Dır cehalet değildir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Allah kâfirlere merhamet eder, onlardan ftiçbirine azab etmez" diye inandığında, bunun bir cehalet, bir bld'at ve bir inkâr »ması gibidir. Yine birisi, "Allah, durumu saklı (hali bizce meçhul) olan Zeyd'e attrhamet eder" diye inandığında, onun bu inancının bid'at olmayışı gibidir ki, bu ■tancın neticesi, bunun vakıaya mutabık olan veya olmayan bir inanç oluşudur.

Bu hususta şu da söylenmiştir: "Bununla, Allah Teâlâ'nın mülküne istiva ile •hükümranlığı" kastedilmiştir. Çünkü Arş (taht), hakimiyeti İfade eder. Nitekim, bir -«mlekete girmese bile, "padişah, falanca ülkenin saltanat tahtına oturdu" denilebilir.

Bu tıpkı, cimriliğe işaret olmak üzere, Hak Teâlâ'nın yahudilerin söylediğini haber verdiği, "Allah'ın eli bağlıdır" (Maide, 64) ifadesi gibidir. Oysa yahudiler, hakiki olarak, Allah'ın elinde bir bağın bulunduğu manasında bunu söylememişlerdir. Eğer kasıt bu olsaydı, o zaman bu bir yalan olurdu. Allah'ın kelamı İse, yalandan münezzehtir.

Hem burada şu iki izahı da yapabiliriz: Padişahlar derece derecedirler. Binâenaleyh küçük bir şehre veya beldeye sahip olan padişah için örf, onun hemen bir tahta oturması şeklinde olmaz. Fakat geniş ve büyük beldelere sahip olan ve emrinde çeşitli krallar bulunan bir hükümdarın ise, üzerine oturduğu bir tahtı, önünde de vezirinin oturduğu bir kürsüsü bulunur. O halde örfte, Arş ve kürsü ifadeleri, ancak saltanatın büyüklüğü durumunda sözkonusudur. Binâenaleyh gökler ve yerin mülkiyeti de son derece bir azamet ve ululuk arzedince, örfen büyüklük ifade eden şeylerle bu durum anlatılmıştır. Hak Teâlâ'nın, "biz yarattık, biz süsledik, Biz yakınız, biz indirdik" gibi ifadeleri de, işte bu hususa dikkatini çeken şeylerdendir. Şimdi hangi müslüman, bu çoğul ifadelerin zahirine bakarak, Allah'ın ortakları olduğu manasının kastedildiğini zanneder veya şüphe eder? Yahut bunu izahta, başka bir mana bulabilir mi? Fakat örfen büyük olan, tek başına olmaz; onunla birlikte başkaları da bulunur. Örfen büyük bir kral da, üzerine oturacağı bir tahtı olmaksızın düşünülemez. Binâenaleyh "Arş" ve istiva (taht) kelimeleri de, Cenâb-ı Hakk'ın azameti kastedilerek kullanılmıştır. Şu husus da bunu destekler: Hezimete uğramış mağlub bir kimse hakkında, "Yeryüzü ona dar geldi. Kaçacağı bir yer kalmadı" denilir. Şimdi bu sözü söyleyenlerin, onun hiç yeri olmadığı manasını kastederek bunu söyledikleri düşünülebilir mi? Çünkü madde (beden) mekansız düşünülemez. Özellikle "onun ilahı bir mekândadır" diyen kimse, insanın mekansız olduğunu nasıl söyleyebilir? Bu tıpkı, hezimete uğramış ve firar eden kimse için, onun her halükârda kapladığı (tuttuğu) bir mekânı olmasına rağmen, "Onun hiçbir yeri yok" denilmesi gibidir. Yine kadir ve kahir olan Allah hakkında, her nekadar mekândan münezzeh oluşu vacib olsa dahi, "O, karar kılmıştır. O'nun Arş'ı vardır" denilebilir. İşte yaptığımız bu izaha göre, ayette kullanılan, "siimme (sonra)" kelimesi, "Gökleri ve yeri yarattıktan sonra durum (hâdise) şöyle oldu: O mülküne istiva etti" manasındadır. Bu tıpkı bir kimsenin, "Falanca bana ikramda bulundu. Defalarca lütfetti" deyip, bu hususta birtakım şeyleri anlatıp, daha sonra da, "Halbuki o beni tanımazdı, ben de ona beni mükâfaatlandırmasına sebep olacak bir davranışta bulunmamıştım" demesi gibidir. Şimdi diyoruz ki: Buradaki sümme (sonra), hikaye edilen şey için değil, hikaye etmek için getirilmiştir.

Bir başka izahda şudur: Buradaki kelimesinin, "istilâ etti" manasına geldiği ileri sürülmüştür. kelimesi, hem naklen hem de kullanım açısından, "istiva" manasına gelmektedir. Naklen bu anlama gelmesi çokça olup, lügat kitaplarında zikredilmiştir ki, bu kitaplardan birisi de, "Dîvânu'l-Edeb"dir. Yine, bu kelime, kendilerinden nakilde bulunmanın muteber addedildiği kitaplarda da bu manada kullanılmıştır. Kullanım bakımından bu manaya gelmesine gelince, bu, meselâ bir kimsenin "Muhakkak ki Bişr, kılıç kullanmadan ve kan akıtmadan Irak'ı istilâ etti" şeklindeki sözüdür. Bu İzaha göre, ayetteki "sümme" kelimesinin anlamı, bizim biraz önce de bahsettiğimiz gibi olup, Cenâb-ı Hak sanki, "Gökleri ve yeri yarattı. Sonra burada, bundan daha büyük ı bir durum ki, o da O'nun Arşa istivâsıdır, istilasıdır" buyurmuştur. Çünkü arş, Kürsî'den daha büyüktür; Kürsî İse, gökleri ve yeri içine alacak biçimde büyüktür.

Bu husustaki bir **üçüncü** İzah da şudur: Bu tabirle "istikrar" manasının ileri sürüldüğü kastedilmiştir ki, bu söz açık olup, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekânda oluşunu tede etmez. Zira insan, "Falancanın görüşü, çıkma -zerinde karar kıldı" diyebilir. Şimdi hiç kimse, onun, "görüş"ün bir mekânda olunduğunu kastetmediğinde şüphe etmez ki "görüş" onun çıkmaya karar •ermesidir. Çünkü "görüş" hakkında, "o mekân tutmuştur" veya "O, mekânda 5w unanlar cinsindendir" denilmesi caiz olmaz. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, fVKf biz diyoruz ki, "istikrar" kelimesi kullanıldığında, "mekân işgal etme" manasının înıaşılması, o şeyin, mekân tutabilir cinsten olabilir şartına bağlıdır, öyle ki bir kimse, Zeyd, gemi üzerinde veya taht üzerinde karar kıldı" (istekarra) dediğinde, bu sizden, onun mekân işgal ettiği ve bir mekânda bulunduğu anlaşılabilir. Ama bir crtse, "Hükümdar, falanca üzerinde karar kıldı" dediğinde, bundan, o hükümdarın, sarıcanın içinde yer aldığı" manası anlaşılmaz.

Şu halde "Allah arş üzerine istikrar etti" sözünden, Allah'ın bir mekânda olduğu anlaşılmamalıdır. Meğer ki onun bu mekânda olup olmamasının cevazı bilinebilsin. Öyleyse bu lafızdan onun bir mekânda olduğunun anlaşılması, onun bir mekânda inin caiz olmasına bağlıdır. Onun bir mekânda olacağı ise şayet bu lafızdan çıkarılıyorsa, bir şeyin kendi kendisine tekaddüm etmesinin caizliğinin kabulünü gvaktirir, oysa bu imkânsızdır. 6[6]

Allah'ın Mekândan Münezzehlİği

Sonra, Arş'ın, O'nun mekân olması manasında, O'nun Arş üzerinde olmasının olmayacağına, Kur'ân'daki şu hususlar da delâlet etmektedir:

1)Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki Allah, ganî, (müstağni) olandır" (Hkc, 64) sidir. Bu, Allah'ın mutlak anlamda, "müstağni" olmasını gerektirir. Halbuki, bir mekânda olan herşey bekası ve hayatiyetini devam ettirme hususunda bir mekâna -muhtaçtır. Çünkü aklın bedaheti, mekân olmazsa, o mekânda yer alan şeyin bakî kalamayacağına hükmetmektedir: O halde bu demektir ki, bir mekânda yer işgal eden r, o mekân bulunmadığında bulunmaz. Başkası bulunmadığında bulunmayan her ise, devam etme hususunda o şeye muhtaç demektir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, kıldığını (istikrar) söylemek, devam etme hususunda, O'nun muhtaç olmasını Tir. Halbuki, Allah'ın her şeyden müstağnî oluşu, başka nasslarla beraber, az âneki nass ile de sabittir.

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/192-195

2) Cenâbn Hak, "O'nun zâtı hariç, her şey yok olucudur" (Kasas, 88) buyurmuştur. I ~âkJe, Arş da yok olacaktır. Her mekân da böyledir. Binâenaleyh, O bak? olduğu Mde, O'nun dışında hiçbir şey bakî değildir. Bu zamanda O, herhangi bir mekânda olmamış olur. Binâenaleyh O'nun, bir mekânda olmayışı, O'nun hakkında caiz olan bir husustur. O'nun hakkında caiz olan bu sıfat ise O'nun İçin vacib olabilir. Binâenaleyh O'nun, bir mekânda olmaması gerekir.

3) Cenâb-ı Hak, "O, sizinle beraberdir" (Hadid, 4) buyurmuştur. Bu ayetle şu şekilde istidlal edebiliriz: lafzı, mekân hakkında kullanıldığında, o şeyin, bizzat o mekânın üzerinde olduğu anlaşılır. Bu tıpkı, bizim meselâ, "Falanca, dam, satıh üzerindedir..." şeklindeki sözümüz gibidir. Ama, £• lafzı, iki mümkin varlık hakkında kullanıldığında, bundan, onlann bizzat birbirleriyle beraber oldukları anlaşılır. Bu da meselâ bizim, "Zeyd, Amr'la beraberdir" dememiz gibidir. Bu kelime kullanıldığında, eğer Allah'ın bir mekânda olduğu kabul edilecek olsa, biz de onunla beraber aynı mekânda olmuş oluruz. O halde, Allah Teâlâ'nın, "Muhakkak ki Allah, bizimle beraberdir" (Tevt*. 40) ve "O, sizinle beraberdir" <Hadw, 4) beyanlarının, bir birliktelik ve mukârenet anlamında olması gerekir. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Buna göre şayet, kelimesi, o O'na meylettiği için; Allah, ilmi ve yardımı ile, kuluyla birlikte olduğu için kullanılmıştır. Nitekim, "Falanca hükümdar falanca hükümdarla beraberdir" denilir. Yani, "Yardım ve desteği İle onun yanındadır" denilir..." denilirse biz deriz ki: Alâ edatı, onun hükmü başkası üzerinde olduğu için kullanılır. Nitekim bir kimse "Falanca falanca üzerinde, yani, falancanın hükmü falancanın üzerinde olmasaydı, o falanca, helake düşer de, helakle yüzyüze getirdi" der. Yine, bakmak ve gözetmek anlamında, "Falanca falancanın emlâk ve arazisi üzerinde olmasaydı, o araziden hiçbir şey elde edemez ve onun hasılatından, bir şey elde edemezdi" denilir. O halde niçin biz, tabiri hakkında, tıpkı, "O, ilmiyle bizimle beraberdir" dediğimiz gibi, "O, hükmüyle Arş'a istiva etti, onu istilâ etti" diyemeyelim?

4) Cenâb-ı Hak, "Gözler O'nu idrâk edemez, O ise, gözleri idrâk eder"(En'im, 103) buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah bir mekânda olmuş olsaydı, o zaman o mekân O'nu, muhakkak ki kuşatırdı. Bu durumda da O, ya görülürdü, ya da görülmezdi. İkincisi, ittifakla imkânsızdır. Çünkü, "O, mekândadır, ama görülmez" şeklindeki bir hüküm, ittifakla bâtıldır. Eğer görülürse, o zaman O, kendisini kuşatan o mekânda görülür ve gözler de O'nu idrak eder. Ama bir mekânda olmazsa, İster görülsün ister görülmesin, gözlerin O'nu idrak etmesi gerekmez. Görülmezse, bu durum açıktır. Ama görülürse, göz, O'nu kuşatamaz ve O'nu idrak edemez. Biz, "Göz O'nu kuşatamaz" dedik; çünkü, gözün kendisini kuşattığı her şeyin, içinde bulunduğu bir mekânı vardır. Halbuki biz, mekânın olmayışını varsayabiliyoruz. Binâenaleyh insan, Kur'ân'ı iyice düşündüğünde, onun, Allah'ın bir mekânda olmadığını belirten tabirlerle dolu olduğunu görür. Üstelik bu sözü söyleyenin kendisine tutunmuş olduğu delil de, Cenâb-ı Hakk'ın, bir mekânda olması anlamında, Arş üzerinde olmadığına delâlet etmektedir. Bu böyledir, zira sümme kelimesi, "terahî-sonrahk" ifade eder. Binâenaleyh, şayet o, mekânda olmak anlamında, Arş üzerinde olmuş olsaydı, "O zaman O onun üzerine, daha Önce onun üzerinde olmamışken istiva etmiş, bulunmuş olurdu. Binâenaleyh bu demektir ki, O, bundan önce, ya bir mekândaydı, ya da değildi. Eğer bir mekânda idiyse, o zaman şu iki imkânsız şey zuhur eder:

a) Mekânın ezelî olması... Ama bu sözü söyleyen, felsefecilere karşı olduğunu iddia ediyor, fakat göklerden bir semânın, (yani Arş'ın) kadîm olduğunu söyleyerek, böylece kendisi felsefeci oluyor...

b) Allah'ın hareket ve intikâl edebilmesi... Halbuki bu da ya Allah'ın hadis olması neticesine götürür, veyahut da, maddelerin hadis oluşuna dair delilleri İptal eder. Eğer, bir mekân olmaz ve O, bir mekânda bulunmazsa, o zaman akıl, O'nun mekansız varlığını muhal kabul eder. Şayet bu caiz olmuş olsaydı, o zaman, cismin ezelî olması halinde, o cismin ezelde ya sakin olduğu, veyahut da hareketli olduğu söylenemezdi. Çünkü, hareketsizlik ve hareket, bir mekânda bulunmanın fer'i, yani onlardan sonra gelen bir husustur. Böyle olunca da, ya Allah'ın hadis olduğunun söylenilmesi veya âlemin hadis olduğunun söylen ilmemesi gerekir. Çünkü bu kimse, O'nun, mekândan önce olmayacağını kabul ederse, o zaman onun, Allah'ın hadis olduğunu söylemesi gerekir. Yok, eğer kabul etmezse, o zaman ezelde cismin bir mekânda bulunmayıp, daha sonra bir mekânda var olması, bulunması söz konusu edilebilir ki, bu durumda onun, filemin hadis oluşu hususundaki delili tam olmaz, böylece de onun, âlemin hadis olduğunu söylememesi gerekir. Sonra bu kimse, "Sen, Allah'ı, yok olan bir şeye benzetiyorsun. Çünkü yok olan, bir mekânda değildir" diyor, halbuki, O'nu bir •nekâna muhtaç kıldığı için kendisinin O'nu madûm (yok olan) bir varlık haline getirdiğini bilmiyor. Çünkü, muhtaç olduğu şeyin bulunmamasına nazaran, her muhtaç da yoktur. Eğer biz bu konudaki şeylerin tamamını yazacak olsaydık, söz ryıce uzardı. 7[7]

Veliniz Allah'dır

Daha sonra Cenâbn Hak, "Sizin O'ndan başka hiçbir dostunuz ve yardımcınız yoktur. Arbk iyice düşünmez misiniz?" buyurmuştur. Allah, kendisinin göklerin ve yerin yaratıcısı olduğundan bahsedince, onlardan bazıları, "Biz de, göklerin ve yerin yaratıcısının tek olduğunu; bu tek olanın, göklerin ilâhı olduğunu; onların ise, yardım ve kuvvet, aldığımız yıldızların sembolleri olduğunu kabul ediyoruz" derken, diğer bazdan da, "Bu meleklerin sembolleri, Allah Kabnda bizim şefaatçilerimizdir" demişler, bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Allah'dan başka ilâhınız yok; Allah'tan başka yardımcınız yok; Allah'ın izni olmaksızın, şefaatçiniz yok. Onlardan ötürü bu putlara tapmanız bâtıldır, boşunadır, temelsizdir. Onlar, sizin ne yaratıcınız, ne yardımcınız ne de şefaatçinizdir" buyurmuştur. Allah Tealâ, sözüne devamla, "O'nun, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğuna ve böylesi putların, bu büyük kütleleri yaratmaya ve böylece de size yardımcı olmaya kadir olamadıklarına; ve bu gibi önemsiz şeylerin, muazzam bir hükümdarın katında, hiçbir saygınlık ve azametinin bulunmadığına, bunun için de, onların bir şefaatinin bulunmayacağına dair bildiğimiz şeyleri tezekkür etmez misiniz?" buyurmuştur. 8[8]

Bin Yıllık Gün

"Gökten yere kadar her şeyi O takdir edip yönetir. Sonra (o İş), sizin sayageldiğinizce bin sene miktarında olan (mesafeye), bir günde yine O'na yükselir"
(Secde, 5).
Cenâb-ı Hak, "halk" "yaratma"yı bildirince, "emr"i de beyân etmiştir. Nitekim O, "iyi bilin ki, emr de O'nundur, halk da O'nundur"(A'raf,54) buyurmuştur. Azamet de, bu ikisi sayesinde ortaya çıkar. Çünkü, muazzam ve pekçok tebaa ve kullara sahip olan kimse, tam bir azamet sahibidir. Sonra bu kimsenin "emri" de, sahip olduğu bu şeyler için müessir ve geçerli olursa, o, İnsanların nazarında çok büyük bir yer işgal eder. Yok eğer, onun emri nafiz ve müessir değilse, o zaman azameti noksanlaştr.
Cenâb-ı Hak, "Sonra, ...yine O'na yükselir" buyurmuştur ki, bu, -Allah daha iyisini bilir ya-, "Onun emri, kullarına gökten iner; bu emre uygun olarak kullarından sudur eden amelleri de O'na yükselir Çünkü amel emrin neticesidir" demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın buyruğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) "Emrin inişi", amelin çıkışı, sizin saydığınızca, "bin yıllık mesafe"de olur. Ki bu da, bir gün içinde olur. Zira, gökle yer arası, beşyüz yıllık bir mesafedir. O halde bu demektir ki, emir, beşyüz yıllık bir mesafede iner; amel de, beşyüz yıllık bir müddette çıkar. O halele bu ikisinin toplamı, bin senelik bir miktardır.
2) Bu, o emrin geçerliliğinin süresinin uzun olduğuna bir işarettir. Bu böyledir, zira, "emr"i bir veya iki günde mükemmel biçimde geçerli iken, bundan sonra, nihayete eren kimse, "emr"i uzun yıllar geçerli olan kimse gibi olamaz. O halde ayetteki, "Sizin sayageldiğinizce bin sene miktarında olan (mesafeye), bir günde.." İfadesi, "O, işleri, emri, bir günü bin yıl olan bir zaman içinde tedbir eder. O halde, ya ondan olan bir ay, bir yıl ve bir asır nasıl olur?"

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/195-197
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/197

manasındadır. Bu izaha göre, bu ifadeyle, bunun miktarının ellibin sene olması arasında bir fark yoktur. Çünkü bu, "emr"in geçerliliğinin devamına bir işaret olunca, bunun, bin ile, ellibin ile İfade edilmesi müsavidir, farketmez. Ancak ne var ki, "ellibin" ifadesindeki vurgu ve te'kîd, daha çoktur. Biz bunun inceliğini, inşaallah yerinde izah edeceğiz. 9[9]

Zaman Mekân İlişkisi

Burada şöyle bir incelik de bulunur: Allah Teâlâ bir önceki ayette, madde aleminden ve yaratmasından bahsetmiş, böylece de mülkünün azametine işaret etmiştir. Bu ayette ise, "Emri tedbir eder" demekle, ruhlar ve emir âleminden bahsetmiştir. RÛh da, "emr" alemindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sana ruhu soruyorlar. De ki "rûh, Rabbimin "emr"indendfr" (isra, 86) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, kasdı, bekanın devam ettirilmesi olduğu halde, o "emr"inin devam edişine, zamanı hatırlatan bir lafızla işaret etmiştir. Nitekim örfte, zaman uzamayıp; o zamanda vaki olan şeyler uzadığı halde, "Falancanın zamanı uzadı" denilir. Ki bundan, o işin, uzun bir zamanda meydana geldiği; bunun uzadığı, pekçok zamanı içine aldığı anlaşılmış olur. Böylece Cenâb-ı Hak orada, mekân sözüyle mülkünün azametine; burada da, zaman sözüyle, mülkünün devamına işaret etmiş olup, mekan O'nun yarattığı şey olup, mülkündendir; zaman ise, O'nun hükmü ve emri iledir.
Bil ki ayetteki, "Emri bir günde tedbir eder" cümlesi, O'nun "emr"inin bir günde olmasını gerektirir; günün ise, başlangıcı ve sonu vardır. O halde bu demektir ki O'nun emri, sonradan olan (hadis) bir zaman içinde olmuş, böylece de hadis olmuş olur. Allah'ın Arş'a istiva ettiğini söyleyenlerin bir kısmı, O'nun emrinin kadîm olduğunu, hatta harflerin ve "kün" (ol!) kelimesinin dahi kadîm olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Binâenaleyh nasıl olur da, kelimesinden O'nun bir mekânda olduğu anlaşılır da, kelimesinden, O'nun emrinin bir zamanda olduğu anlaşılmaz?"
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu emri geçerli ve müessir olan büyük hükümdarın gafil olmadığını beyan etmiştir. Çünkü hükümdar, emir ve yasaklar koyduğunda kendisine itaat edilir. Fakat gafil olması halinde mehabetti ve saygın olmaz; isterse bütün memleketinin ve orada yaşayan tebeasımn hallerine vakıf olsun. İşte gafil olmadığı gerçeğini bildirmek üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 10[10]

Gayb ve Şehadet

"İşte, görünmeyeni de görüneni de bilen, yegane galib ve çok merhametli olan O'dur" (sk*. q buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, daha önce, "gökleri yarattı" ifadesiyle, (gölgeler) maddeler aleminden; "Gökten yere kadar her şeyi O tedbir eder" beyanıyla da, ruhlar aleminden bahsedince, "görünmeyeni, görüneni de bilen", yani, "ruhlar aleminde olanı bilen" ve "maddeler i eminde olanı da bilen" buyurmuştur. Veyahut şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, henüz olmamış şeylere bir işaret olsun diye, "görünmeyeni de bilen"; olup bitmiş şeylere bir işaret olsun diye de, "görüneni de bilen" buyurmuştur. İlminin mükemmel olduğunu çok kuvvetli ve net biçimde haber verdiği için de, "görünmeyeni bilen" tabirini Önce zikretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "yegane galip ve çok merhametli oian O'dur" buyurmuştur. Alim olduğunu beyan edince, kâfirleri cezalandırmaya kadir otan bir aziz; itaatkâr kullarına da rahmeti bol olan bir rahîm olduğunu, böylece belirtmiştir. 11[11]

Yarattığını Güzel Yaratan

"Ki O, yarattığı herşeyi güzel yapan ve insani yaratmaya da çamurdan başlayandır"

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/198
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/199
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/199

(Secde. 6-7).
Cenâb-ı Hak, "Gökleri ve yeri ve bunların arasında olan şeyleri... yaratan" (Secde, 4) ifadesiyle birliğine delalet eden afakî (objektif) delilleri beyan edip, bu delilleri bütün unsurları ve tamamlayıcı cüzleriyle birlikte ele alınca, "Ki O, her şeyi güzel yapan..." ifadesiyle de, birliğine dair enfüsî (sübjektif) deliller zikretmiştir. Bu, "Zikrettiği şeylerden, herşeyi en güzel yapandır..." demektir. Cenâb-ı Hak yer ile gök arasında olan şeylerin de kendi yarattığı şeyler olduğunu belirtmiştir ki, böyledir. Çünkü sen, eşyaya baktığında onları olması gerektiği biçimde bulur, görürsün. Toprağın sertliği, bitkilerin tutunması içindir. Havanın akıcılığı, teneffüs edilmesi içindir. Yerin, kazılıp da yarılmayı kabul etmesi, kolayca yollar, kanallar ve arklar elde edilmesi içindir. Suyun akma özelliği, onu her türlü kaba koyabilmemiz içindir. Ateşin hareketi, hep yukarıya doğrudur. Çünkü ateş, tıpkı su gibi, sağa sola hareket etseydi, o zaman ortalık yanar kül olurdu. Böylece ateş, orada bulunan hiçbir şey yanmayı kabul etmeyeceği için, daima üst tarafı yukarıyı arzular biçimde yaratılmıştır.
Cenâb-ı Hak, "İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı" buyurmuştur. Buradaki "İnsan" sözü ile, Adem (a.s)'İn kastedildiği İleri sürülmüştür. Çünkü o, çamurdan yaratılmıştır. Şöyle de denebilir: Çamur, su ve topraktan mürekkeptir. İnsanoğlunun aslı da, menidir. Meninin aslı, gıdadır. Gıdalar da, ya hayvansal ya da bitkisel olur. Hayvansal gıdalar da, netice itibariyle, bitkisel gıdalara varıp dayanır. Bitkinin varlığı, çamur demek olan, su ve toprağa dayanır. 12[12]

İnsanın Yaratılış Safhaları

"Sonra O, onun zürriyetini, hakir bir sudan meydana gelen bir tohumdan yapmıştır. Sonra onu düzeltip tamamladı, içine ruhundan üfürdü. Sizin için kulaklar, gözler, günüller yarattı. Ne az şükredersiniz"
(Secde, 8-9).
Bu ifadenin tefsiri, biraz önce yaptığımız iki açıklamadan birincisine göre aşikârdır. Çünkü Adem (a.s), çamurdan; onun zürriyeti ise, "hakîr bir sudan meydana gelen tohumdandır" ki bu da, nutfedir. İkinci tefsire göre onun aslı, çamurdandır; sonra bu asıldan, bir tohum, bir sülâle meydana gelmiştir ki, bu da, hakîr bir sudandır. Buna göre şayet birisi, "İkinci izah doğru değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın "İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı" (Secde, 7) ve "Sonra O, onun zürriyetini..."
secde. 8) ifadeleri, bu zürriyetin, insanın yaratılmasından sonra çamurdan meydana getirildiğine dair bir delildir" derse, buna söyle cevap verilir: Hayır, ikinci tefsir, ayetin lafzının tertîbine daha yakındır. Çünkü Allah Teâlâ işe, insanın yaratılmasındaki şeyi zikrederek başlamış ve, "insanın yaratılma işine, çamurdan başladı. Sonra onu, bir tohum kıldı; sonra onu düzeltip tamamladı ve ona ruhundan üfledi..." buyurmuştur. Halbuki, sizin bahsettiğinize göre, "Sonra onu düzeltip tamamladı. İçine ruhundan jfledi"(Secde,9) ifadesinin de Adem (a.s)'e ait olduğunun söylenmesi uzak bir ihtimal haline gelir. Çünkü bu cümlenin başındaki sümme, terahî ifade eder. Böylece,
düzeltip tamamlama işi...", "zürriyeti bir tohumdan kılma, meydana getirme işinden sonra olmuş olur ki, bu, Hz. Adem (a.s)'in yaratılmasından sonradır.
Bil ki, afakî deliller, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine daha fazla delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Göklerin ve yerin yaratılışı, İnsanların yaratılışından elbet daha büyüktür" (Mü'min. 57) buyurmuştur. Enfüsî deliller de, iradesinin nüfuz ve müessiriyetine daha fazla delalet etmektedir. Çünkü, nefislerdeki değişiklikler pek çoktur, işte bu hususu Cenâb-ı Hak, 'Sonra O, onun zürriyetini (...) kıldı. Sonra, onu düzeltip tamamladı" ifadeleriyle işaret etmiştir ki, bu, "o, çamur idi. Derken O onu, menî haline getirdi. Daha sonra da, düzgün bir beşer haline getirdi" demektir.
Cenâb-ı Hak "Ona ruhundan üfledi" buyurmuştur. Buradaki
ruh" kelimesinin, Allah'ın zâtına nisbet edilmesi, tıpkı (beyt-ev) kelimesinin Allah'a

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/200

zâfe edilip de, "Beytullah - Allah'ın evi" denilmesi gibi, teşrif ve gaye vermek içindir.
Bil ki hristiyanlar, Allah'a yalan uydurarak, "İsâ, rûhullahdır; o halde O'nun oğludur" diyorlar; halbuki onlar, "ve insana ruhundan üfledi..." ifadesinden -areketle, her insanın Allah'ın ruhundan olduğunu anlayamıyorlar. Ayetin bu ifadesi, O'nun mülkü olan ruhundan" demek olup, tıpkı bir kimsenin, "Evim, kölem..." demesi gibidir. Cenâb-ı Hak, İnsana, cisminden verdiğini söylememiştir. Çünkü şeref, rûh ile _r. Böylece Cenâb-ı Hak, rûh üflemeden kaynaklanan işitme, görme ve bilme gibi şeyleri, :--sme değil de, ruha nisbet etmek üzere Sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yarattı. Ne az şükredersiniz!" (Secde, ej buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:13[13]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak hitab ederek, "sizin için ...yarattı" buyurmuştur. Halbuki, daha Önce muhatap yoktu. Çünkü, hitap canlılara olur. Binâenaleyh, "Ona ruhundan üfledi"buyurunca, insana bundan sonra hitap etmiş ve "sizin için ... yarattı" demiştir. Buna göre şayet, "Hitap, başından önce de vardır... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizi bir topraktan yaratmış olması, O'nun ayetlerindendir"(Rum, 20) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak orada, sıraya konulmuş birtakım şeylerden bahsetmemiş, sadece hilkatin ve yaratmanın tamamına bir işarette bulunmuştur. Halbuki burada, sıraya konulmuş birtakım şeylerden bahsetmiştir ki, bu da İnsanın, önce çamur, sonra hakir bir su, sonra da çeşitli kuvvetlerle donatılmış tastamam, kusursuz bir yaratık olmasıdır. Böylece Cenâb-ı Hak bu merhalelerin bazısı hakkında hitapta bulunmuştur. 14[14]

Kuvvelerin Gelişme Sırası

"Kulaklar, gözler ve gönüller" ifadelerindeki tertip, hikmete göredir. Zira insan, ilk önce, ana-babasından veya diğer insanlardan birtakım şeyler duyar, akabinde bunları anlar; sonra da onda, bu sayede bir görme (basiret) ve anlama kabiliyeti gelişir. Böylece de meseleleri görür de, onları icra eder. Daha sonra, bu sayede onda, tam bir anlayış ve mükemmel bir zihin gelişir. Böylece artık, olaylar onun tarafından çıkarılır, ortaya konulur. Bunun örneği, bir hocadan birtakım şeyler duyan; sonra da kendisinde, kitapları mütalâa etme ve onların manalarını anlama liyakati oluşan; daha sonra da onda, telif kabiliyeti meydana gelen ve böylece, ezberinden bir kitap yazabilen bir şahıstır. İşte aynen bunun gibi, insan da önce duyar,sonra kâinatın sayfalarını mütalâa eder, daha sonra da, gizli kalmış pekçok şeyi anlar, kavrar. 15[15]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, işitme konusunda masdarı "sem* (işitme); görme ve kalb hususunda da ismi zikretmiştir. İşte bundan dolayı da, ebsâr ve (gözler ve gönüller) kelimelerini çoğul getirmiş; sem' kelimesini ise çoğul apmamıştır. Çünkü masdar, çoğul yapılmaz. Bu şöyle bir hikmetten dolayıdır. İşitmek, tek bir kuvvettir ve onun, tek bir fiili vardır. Çünkü insan, aynı anda, iki sözü zaptedemez. Kulak, işitmenin mahalli olup, işitmede herhangi bir irade ve ihtiyar söz konusu değildir. Çünkü ses, hangi cihetten olursa olsun, hemen oraya ulaşır. Kulağın, kuvvetini, işitilen şeylerden bir kısmını değil de diğer kısmını anlamaya tahsis etme kudreti yoktur. Ama görmenin mahalli gözdür. Fakat, göz için, bir çeşit irade ve ihtiyar söz konusudur. Çünkü göz, başka tarafa değil de görülen şeyin tarafına hareket edebilir. Gönül de böyledir. Gönül idrakin mahalli olup, bunun da bir çeşit başkasına değil de, istediği tarafa

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/201
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/201-202
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/202

yönelebilme iradesi ve ihtiyarı vardır. Durum böyle olunca, işitmede, mahal olan kulağın bir tesiri yoktur. Burada kuvvet, tek başına hareket etmektedir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, kulak hususunda işitme kuvvetini zikretmiş; göz ve gönül hususunda ise, kuvvetlerin mahalline, bir çeşit irade ve ihtiyar nisbet etmiş, bu sebeple de mahalli zikretmiştir. Çünkü fiil, irade edene isnad olunur. Baksana sen, "Zeyd duydu, Amr gördü" dersin. Fakat istisnaî durumlar hariç, "Zeyd'in kulağı duydu, Amr'ın gözü gördü" demezsin. Çünkü biz, biraz Önce, irade eden failin asıl olduğunu; diğer şeylerin ise onun vasıtası olduğunu söylemiştik. O halde bu demektir ki, bir irade ve ihtiyarı olmadığı için, işitme mahalli olan kulak değil de, işitmek asıldır. Göz de, bir astl gibidir. Görme kuvveti ise, onun aleti durumundadır. Kalb de böyle olup, anlama kuvvesi de bunun aleti durumundadır. İşte böylece Cenâb-ı Hak, işitme hususunda, kuvvet demek olan masdarı zikretmiş; görme ve kalb hususunda da, kuvvetin mahalli olan isimleri zikretmiştir. Bir de işitmenin, tek bir kuvveti ve tek bir fiili vardır. İşte bundan dolayı insan, aynı anda, iki sözü zaptedecek bir tarzda duyamaz, ama aynı anda iki veya daha fazla şekilleri kavrayıp birbirinden ayırtedebilir. 16[16]

Sem'in Önce Gelmesi

Cenâb-ı Hak burada niçin duymayı, "Allah onların kalblerini ve işitmelerini mühürledi" (Bakara, 7) ayetinde de kalbi önce zikretmiştir?
Cevap: Biz diyoruz ki: Bu da, bizim biraz önce zikrettiğimiz şeyi doğrular. Çünkü Cenâb-ı Hak verirken, önce en düşüğünü ele almış, daha sonra da en yukardakine doğru çıkmış ve, "Ben size duymayı verdim" demiş; daha sonra da, ondan daha şerefli olanı verdiğini bildirmiştir ki, bu da kalbtir. Ama alırken, "Onların idrâk edecekleri kalbleri yoktur ve onların, -bundan daha aşağı olarak-hakikatleri anlayan ve o hakikatleri bulup ortaya koyan kalbleri bulunan kimselerden dinleyecek olan kulakları da yoktur" demiştir. Ki biz, Bakara'da, bizim burada zikrettiğimiz tertipte ortada bulunan görme işinin geriye bırakılışımn sebebini zikretmiştik. Bu sebep de şudur: Kalb ve duyma kuvvetlerinin alınması tabiî olup, böylece Cenâb-ı Hak ikisini bu noktada birleştirmiş ve görme kuvvetinin alınması da, onun üzerine perde çekme ile olduğu için, bunu sonra zikretmiştir. 17[17]

Dirilişten Şüphe

'Dediler ki, "Biz, yerde (çürüyüp) gaip olduğumuz vakit mi, biz mi yeniden yaratılacağız?" Hayır, onlar, Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerdir"
(Secde, 10).
Cenâb-ı Hak, "Ne az şükredersiniz!" buyurunca, onların şükretmeyişlerinin, onların, o şükrün zıddı olan küfrü işlemeleri ve Allah'ın, ölüleri diriltme hususundaki kudretini inkâr etmeleri sebebiyle olduğunu beyan etmiştir. Biz, Allah Teâlâ'nın, kelâm-ı kadîmi olan Kur'ân'ı Kerim'de, her ne zaman itikad esaslarından olan üç temel esastan ikisinden bahsederse, üçüncü esası da getirdiğini, ondan da bahsettiğini zikretmiştik. Burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, peygamberlikten, "Bu kitabın rtdiriîmesi... Senden evvel kendilerine hiçbir uyana (peygamber) gelmemiş olan bt topluluğa (secde,2-3) ifadesiyle bahsedip; "Allah, gökleri ve yeri yarattı (...) Sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yarattı" (Secde, 4-9) ifadeleriyle de, tevhîdden rsahsedince, "Biz, yerde (çürüyüp) gaip olduğumuz vakit mi" cümlesiyle de üçüncü asıldan, yani haşrden bahsetmiştir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 18[18]

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/202-203
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/203
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/203

Birinci Mesele

Bu ayetin başındaki vav, onlardan daha önce sâdır olan hususlara atıftır. Çünkü onlar, "Muhammed, Allah'ın peygamberi değildir. Allah bir değildir. Haşr (diriliş) de mümkün değildir" diyorlardı. 19[19]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, peygamberliği hususunda yalanladıklarını anlatmak için,
muzarî sigasıyla, yekûlûne (Sacde, 3); onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, haşr konusunda yalanlamalarını ifade için de, mazi sîgasıyla, kûlû buyurmuştur. Çünkü onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, peygamberliği hususunda yalanlayışları, daha önceden mevcut değildir. Bu, meydana geldiği anda olan bir durumdur. İşte bu sebeple, "diyorlar..." -yani "onlar bu hale düştüler" buyurmuş; onların hasrı inkâr etmeleri ise, hem onlardan hem daha önce atalarından sâdır olmuş bir hal olduğu için, "dediler..." ifadesini kullanmıştır. 20[20]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, onların, peygamberlik konusundaki sözlerini açıkça belirtmiştir. Çünkü O, "Yoksa diyorlar mı ki..."
buyurmuştur. Yine onların haşr konusundaki sözlerini de açıkça belirtmiş ve "Dediler ki: "Biz, yerde (çiirüyüp) gâib olduğunuz vakit mi..." buyurmuştur. Fakat onların vahdaniyyet ile ilgili sözlerini açıkça belirtmemiştir. Çünkü onlar, her halükârda, haşri ve peygamberliği inkâr hususunda ısrarlı idiler. Fakat vahdaniyyete gelince, bunu kısmen de olsa kabul ediyorlardı. Baksana Cenâb-ı Hak, "Onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, "Allah" derler" (Lokmtn, ») buyurmuştur. Dolayısıyla, Allah Teâlâ, her nekadar onlar zahiren bunu söylemiş olsalar bile, "Onlar, "Allah bir değildir" dediler" buyurmamıştır. 21[21]

Dördüncü Mesele

Eğer birisi, "Hak Teâlâ, peygamberlikten bahsedince, daha önce bunun delilinden de bahsetmiştir. Bu da, kendisinde şüphe bulunmayan o tenzîl (indirme) hususudur. Vahdaniyetinden bahsedince, bunun delilinden de bahsetmiştir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'm gökleri ve yeri yaratması ile, insanı çamurdan haiketme hususlarıdır. Fakat onların hasrı inkâr edişlerinden bahsedince, delilini zikretmemiştir (niçin)?" diyecek olursa, buna şöyle cevap veririz: Allah Teâlâ (aslında) onun delilinden de bahsetmiştir. Çünkü insanı doğrudan (direkt) yaratmış olması, onu yeniden yaratmaya kadir olduğuna bir delildir. İşte bundan ötürü, Allah Teâlâ, haşrin mümkün oluşuna ilk yaratmasından bahsederek delil getirmiştir. Çünkü O, "Sonra onu yeniden İade eder, (diriltir). Bu ise ona daha kolaydır" (Rum, zr\ ve "De ki: "Onu, ilk defa yaratan diriltir" (Yasin, 79) buyurmuştur. Göklerin yaratılışı da böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gökleri ve yeri yaratan onların benzerini yaratmaya kadir değil midir?" <Yâsin, 81) buyurmuştur.
Cenâb-ı Hak, "Dediler ki: "Biz mi yeniden yaratılacağız?" Hayır, onlar tiabierine kavuşmayı inkâr edenlerdir" buyurmuştur, Bu ifadedeki bel (hayır) kelimesi, birinci cümleden bir İdrab olup, "onlar sırf İkinci yaratılışı inkâr etmiyorlar. Hayır, aksine onlar âhiretin herşeylni inkâr ediyorlar. İkinci yaratılışı (dirilişi) kabul etmiş olsalardı bile, azabı ve mükâfaatı kabul

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/204
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/204
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/204

etmezlerdi" demektir. Yahut şöyle de diyebiliriz: "Bu, "Onlar ba'si (dirilişi) doğrudan doğruya inkâr etmediler. Aksine kâfir oldukları için, onu inkâr ettiler. Çünkü oniar, aslında azabı ve mükâfaatı inkâr ediyorlardı. Dolayısıyla o azab ve mükâfaata ulaştıracak atanı da inkâr ettiler" demektir." 22[22]

Ölüm Meleği

"De ki: "Size vazifeli olan ölüm meleği canmm alacak. Sonra da Rabbinize döndürüleceksiniz" (Secde, 11).
Bu, "mutlaka öleceksiniz ve sonra diriltileceksiniz" demektir. Cenâb-ı Hak, o yaniden diriltme işine, "sonra da Rabbinize döndürüleceksiniz" beyanıyla işaret «niştir. Ayetteki, "Size vazifeli olan" ifadesi, o meleğin, bu işten gafil olmayacağına, enleriniz geldiği zaman, yakanızı bırakmayacağına, çünkü bundan başka -meşguliyeti olmadığına, işi bu olduğuna bir işarettir.
Ayetteki, "ölüm meleği canınızı alacak" cümlesi, ruhların bakî olduklarını ifade . Çünkü "teveffâ" fiili, "tam olarak alma"; "kabz", "atmak" manasına olup, yok etme" ise, alma değildir.
Sonra temiz ve arınmış (zekî ve tahir) ruhlar, meleğin yanında, tıpkı bir şahsın ine uygun ailesi İçinde imiş gibi kalır. Pis ruhlar ise, o meleklerin yanında, dığı ve dillerini bilmediği bir topluluk içindeki bir esir gibi kalır. Birinciler büyür, , saflığı ve kuvveti artar; ikinciler ise, solar, zayıflar, şekaveti ve bulanıklığı artar. 23[23]

Feylesoflar ve Bas

Filozoflar "Temiz ruhlar, bedeninden daha hayırlı olan semavî bir cisme tutunur •* onun sayesinde kemale erer. Günahkâr ruhların ise, bu tutunmadan sonra, kemâle •meleri söz konusu değildir" derler. Onlar bununla eğer bizim yukarda bahsettiğimiz manayı kastediyorlarsa, bize uymuşlar ve muvafakat etmişler demektir. Aksi halde, a* husustaki görüşü kendi iradeleri doğrultusunda değiştirmiş olurlar ki, bu durumda as sözleri bazan gerçek olabileceği gibi, bazan doğru olmayabilir.
Eğer, "Onlar, dirilişi kabul etmezler. Allah Teâlâ ise Ölümden bahsetmektedir. Bu ikisi arasında da hayli fark vardır" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, yeniden diriltmenin bir delilidir ve onların bunu akıldan uzak gömelerini defetmek için söylenmiştir. Çünkü onlar, "Bir şey tamamen yok olmaz. Öyle ise, daha nasıl o, mevcut olanın bizzat kendisi olacaktır?" demektedirler. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "ölüm meleği ruhları (canları) alır. Bedenin parçaları ise dağılır. Parçaları toplama konusunun akıldan uzak görülecek bir tarafı olmadığı gibi, meleğe, aldığı şeyleri (ruhları) geri vermesin i emretmenin de çetin ve zor bir tarafı yoktur. O halde Hak Teâlâ'nın, beyanı, "Ruhlar, o melekçe malumdur. Dolayısıyla o melek, onlan bedenlerine yeniden verir" demektir. 24[24]

Mücrimlerin İtirafı

"Mücrimlerin, Rableri huzurunda, "Ya Rabbi, gördük, İşittik. Şimdi bizi dünyaya geri gönder de, güzel amel ve hareketlerde bulunalım. Çünkü artık biz, kat'î inananlarız" diye diye, başlarını eğdikleri zaman bir görsen..."
(Secde, 12).
Allah Teâlâ, onların Rablerine döneceklerini belirtince, bu beyanıyla da, dönüşte olacak şeyleri kısaca bildirmiştir. Bu, "Onların hallerini görüp, mahcübiyy etlerin i müşahede etmiş

---

[22] 22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/204-205

[23] 23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/205

[24] 24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/205-206

olsaydın... (çok hayreti mucip bir şey görmüş olurdun)" demektir.

Ayetteki teri (görsen) kelimesinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini yatıştırmak için, ona bir hitap olması mümkündür. Çünkü onlar, yalanlayarak ona eziyet vermişlerdi. Yine bunun herkes için genel bir hitap olması da muhtemel olup, tıpkı bir kimsenin, hususî oluşu kastetmeksizin, "Falanca cömert bir insandır. Ona bir an bile hizmet etsen, sana ömür boyu iyilikte bulunur" demesi gibidir. Ayetteki, "Rableri huzurunda" tabiri de, bu mahcûbiyyetin derecesini ve şiddetini anlatmak içindir. Çünkü kul, Rabbine karşı kötülükte bulunup, sonra onun huzuruna varıp durduğunda, son derece bir pişmanlığa düşmüş olur.

Ayetteki, "Rabbim, gördük, işittik" ifadesi, "Onlar, yâ Rabbi gördük ve işittik" diyordu" manasına olup, burada "diyerek" ifadesi, onların alabildiğine pişmanlığa düşmüş olduklarına bir işaret olmak üzere hazfedilmiştir.

Çünkü büyük mahcubiyet, sahibinin konuşmaya güç yetiremediği mahcubiyyettir. Bu, "Ya Rabbi, hasrı gördük, peygamberin sözlerini dinledik. Şimdi bizi, sâlih amelde bulunabilmemiz için, dünya yurduna geri gönder" demektir. Onlann, sözleri ise, "Şu anda artık kesin iman ettik. Fakat fayda verecek olan, iman ile birlikte amel-i in olmasıdır. Ancak amel-i salih, insan mükellef tutulduğu zaman yapılır. Mükellef :_*ulma da dünyada olur. Binâenaleyh amel-i salihte bulunabilmemiz için dünyaya jan gönder" demek olup, onların bâtıl (yanlış) sözlerindendir. Çünkü, amel-i salih iman da ahirette yapılırsa makbul olmaz. Şöyle de diyebiliriz: Bundan murad, şirki kabul etmeyişleridir. Çünkü onlar,"Biz, müşrikler değildik" (Enam, 23) ir. Bundan dolayı onlar, "Başımıza gelenler, amel-i salihi yapmamış olmamız r. İmana gelince, biz dünyada iken kesin inanmıştık. Biz, müşrik değildik" demişlerdir. 25[25]

Cehennemin Lüzumu

Eğer dileseydik, herkese elbette hidayetini verirdik. Fakat benden sâdır olan nennemi, bütün cinlerden ve insanlardan muhakkak dolduracağım" hükmü artık hak olmuştur"
(Secde, 13).

Allah Teâlâ, onların, "Ya Rabbi gördük, işittik. Şimdi bizi dünyaya geri gönder" ı, bu şekilde cevap vermiştir. Bunu şöyle izah ederiz. Allah Teâlâ sanki demek ki: "Eğer sizi imana döndürecek olsaydım, dünyada iken size hidayet ı. Sizi hidayete erdirmemiş olduğuma göre, imanınızı irâde edip dilemediğim çıkmaktadır. Dolayısıyla sizi dünyaya geri göndermem."

Ayetteki, "Eğer dileseydik, ... verirdik" ifadesi, biz ehl-i sünnetin in doğruluğu hususunda çok açık bir sözdür. Çünkü biz diyoruz ki: "Allah, iman etmesini irade etmemiş, onun kâfir olmasını dilemiştir."

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Fakat Benden sadır 'Cehenneme, bütün cinlerden ve insanlardan muhakkak dolduracağım" hükmü hak olmuştur" yani "Bu hüküm artık vâkî olmuş, Bizden çıkmıştır" buyurmuştur, im de, Hak Teâlâ'nın İblİs'e, "Cehennemi muhakkak seninle ve sana tabî dolduracağım" (Sad. as; şeklindeki sözüdür. Bu izah, nakil açısından yapılmıştır. 26[26]

Hikmetlerin Gözetilmesi

Bunun şu şekilde bir de aklî izahı vardır: Allah Teâlâ, hikmetsiz hiçbir iş yapmaz. . asrinde ittifak edilen bir husustur. İhtilaf noktası, Cenâb-ı Hakk'ın bir Mili, ondaki ötürü mü yaptığı, yoksa o fiili, hikmet kendisini onu yapmaya sevketmeksizin ve zorlamaksızın yapıp, daha sonra hikmet onun ayrılmaz vasfı mı oluyor konusundadır. O'nun fiillerinin hikmetsiz olmadığı bilindiğine göre, hükemâ şöyle demişlerdir: Onun fiillerinin hikmetleri tam ve ayrıntılı olarak anlaşılamaz. Ama bu husus icmalen ve toptan (genel olarak) anlaşılır. Çünkü alemdeki, hertürlü kötü işlerin hikmeti, şu aklî taksimden (sınıflamadan) çıkar: Fiil (iş), ya tamamen hayır, ya tamamen şer, yahut da şerle karışık hayır olur. Bu son kısım da üç çeşittir: Hayrı

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/206-207

gâlib olan, şerri gâlib olan, hayrı ve şerri denk olan. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, Allah, sırf hayrın bulunduğu bir âlem yaratmıştır. Bu, melekler âlemi olup, en yüce âlemdir. Yine Cenâb-ı Hak, kendisinde hayır ve serlerin yer aldığı bir âlem yaratmıştır. Bu da, bize insanların yer aldığı âlem olup, âlem-i süffâ (en aşağı alem) dir. Fakat sırf şerrin bulunduğu bir âlem yaratmamıştır. Bizim âlemimiz olan, âlem-i süflide, hayır ve şer bulunuyor ise de, bu hayır tarafının gâlib olduğu, birinci çeşittendir. Çünkü bu âlemdeki faydalı şeyleri zararlı (şerli) şeylerle, faydalı olanı da zararlı olanla mukayese ettiğinde, faydalı olanların daha çok olduğunu görürsün. Yine şerli olanları, hayırlı olanlarla mukayese ettiğinde, hayrın daha çok olduğunu görürsün. Nasıl böyle olmasın. Çünkü kâfir mü'minin karşıtıdır. Fakat mü'min bu âlemde bazan, peygamberler ve veliler gibi, ömrünün başından sonuna kadarki ömründe, şerrin hiç yer almadığı bir durumda bulunur. Kâfirin de, bu dünyada kendisinde hiç hayrın bulunmadığı, ondan hiç hayrın sâdır olmadığı biçimde bulunması mümkün değildir. Bu konuda söylenecek son söz, kâfirin küfrünün, hayırlarını yok edip, hayırlarının kendisine fayda vermeyeceğidir, örfe bakıldığında, susamış bir kimseye bir yudum su, acıkmış bir kimseye bir lokma ekmek vermeyen ve ömründe Rabbini hiç anmayan bir kâfirin bulunması imkânsızdır. Nasıl böyle olmasın ki. Çünkü o kâfir, çocukluk derecesinde, hayırları yapmaya sevkedecek bir fıtrat üzere yaratılmıştır. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, diyoruz ki: Onlar, "Eğer bu âlemde şer olmasaydı, Allah'ın yarattığı şeyler sırf hayırlı olurdu ve O, hayrın gâlib olduğu, şerrin az olduğu bir çeşid yaratmamış olurdu. Çünkü bu kısmı yaratmamak, eğer kendisinde bulunan serlerden ötürü olsa, az bir serden ötürü, çok hayrı terketmek hikmete uygun düşmezdi. Baksana bir tacirden bir dinar karşılığında, bir dirhem vermesi İstendiğinde, eğer o kabul etmese ve "Bunda şer (zarar) var. Bu zarar da, o dirhemin benden çıkmasıdır" dese, ona, "Ama buna karşılık, daha çok hayır (kâr) var. Bu da o bir dinarın senin kesene girmesidir" denilir. İnsan da böyledir. Eğer uzun süre bir rahatlık elde edeceğini bile bile, önemsiz ve basit bir işi, kendisinde meşakkat olduğu için yapmazsa, hikmete aykırı davrandığı söylenir. Binâenaleyh insan hikmeti dikkate aldığında, az bir şerre karşılık olan çok hayrın meydana gelmesinin bir lütuf olduğunu anlar. İşte bundan ötürü kendisinde, şer de bulunan bu âlem yaratılmıştır. Hak Teâlâ buna, "Hani Rabbin meleklere, "Ben şüphesiz yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlarda, "Orada, fesad çıkarıp, kan akıtacak kimseler mi yaratacaksın. Halbuki biz, seni hamdinle teşbih ediyor ve takdis ediyoruz" dediler" (B>iwt, ao> ayetiyle işaret etmiştir. Allah Teâlâ meleklerin bu sözüne, "Ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim" buyurmuştur. Bu, "Ben böyle bir şeyin hikmete uygun olduğunu biliyorum. Çünkü bundaki hayır, şerrinden çoktur" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Allah, meleklere, bu kısmın daha hayırlı oluşunun, ilim öğretme sayesinde olduğunu anlatmış ve "(Allah), Adem'e bütün isimleri öğretti"(Bakara, 31) yani "Ey melekler, sırf şerr veya şer tarafı fazla veya şerri ve hayrı denk olan şeylerin yaratılması hikmetime uygun düşmez. Fakat içinde az bir şer bulunan, ekserisi hayır olan şeylerin yaratılması İse uygundur" buyurmuştur. Binâenaleyh ayetteki, "Orada fesad çıkarıp, kan akıtacak" ifadesi, bu âlemde bulunan şerre işarettir. Cenâb-ı Hak, "(Allah) Adem'e bütün isimleri öğretti" ifadesi ile, bu âlemde hayrın da bulunduğunu bildirmiştir.

Eğer birisi, çıkıp da: "Allah Teâlâ bu kısmı, kendinden hiç şer olmayacak biçimde, şersiz yaratmaya kadirdi?" derse, ona tıpkı Allah'ın buyurduğu gibi, "Eğer dileseydik, herkese elbette hidayetini verirdik" beyanı ile cevap verilir. Yani "İsteseydik hayrı serden tamamen temizlerdik. Ama bu durumda, az şerre belenmiş hayr-ı kesiri yaratmamış olurdum. Halbuki böyle bir kısım aklîdir. Dolayısıyla azıcık serden ötürü terki caiz olmayan şey, hikmete uygun düşmez. Çünkü az serden ötürü, çok olan hayrı terketmek hikmete uygun değildir. Eğer bu şekilde olmasaydı, onun yaratılmasına bir engel bulunmazdı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu âlemi, kendisindeki hayrın daha çok olmasından ötürü yaratmıştır. Bu sözü, maslahatların gözetilmesi gerektiğini söyleyen (Mu'tezile), şu şekilde ifade etmektedirler: Hayır kazada, şer tse kaderdedir. Allah Teâlâ hayra hükmetmiştir, ama kaderdeki şer, O'nun çirkinlikten ve cehaletten münezzeh olan fiili ile meydana gelmiştir.

Allah Teâlâ "Bütün cinlerden ve insanlardan..." buyurmuştur. Çünkü Hak Teâlâ İblis'e,

"Cehennemi muhakkak seninle ve sana tabî olanlarla dolduracağım"(Sad.ssj demiştir. Bu, cehennemin süflî alemdekiler içi olduğuna bir işarettir. Ulvî alemdekiler ise, cehenneme girmekten münezzeh olup, bunlar meleklerdir. Allah Teâlâ'nın bu beyanı, İblisin meleklerden olmamasını gerektirir. Doğrusu da budur. Ayetteki "bütün" ifadesi,
a) Te'kid olabilir. Açık olan budur.
b) Hâl de olabilir, yani "toplanmış oldukları halde" manasınadır.
Allah Teâlâ niçin bütün insanları ve cinleri cehennemi dolduracaklarından saymıştır? Biz deriz ki: Buradaki min edatt, cinsin beyanı içindir, yani "Başkasından değil, cin ve insan cinsinden doldurulur o cehennem" demek olup, bu, meleklere güven vermek içindir. Ayetteki bu ifade, bütün insanların ve cinlerin, oraya girmesini gerektirmeyip, tıpkı bir kimsenin, "Kesemi dirhemlerden doldurdum" şeklindeki sözünden, kesenin dışında artık hiç dirhem kalmadığı manasının anlaşılmaması gibidir.
İmdi, eğer "Bu, cehennemin bazı yaratıklarla hemen dolacak kadar dar olduğunu gösterir" denilirse, biz deriz ki "Evet bu böyledir. Geniş olan, Allah'ın geniş rahmetinin »seri olan cennettir." Allah en iyisini bilendir. 27[27]

Allah'ı Unutmanın Cezası

Allah Teâlâ, "Eğer dileseydik, herkese hidayetini verirdik" buyurarak, onlar için bir dönüşün olmayacağını beyan edince, onlara, "Siz dünyaya tekrar dönüşünüzün olmadığım bildiğinize göre:
"O halde, şu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık, şimdi tadın azabı!Doğrusu ' Biz de sizi unuttuk. apmakta ısrar ettiğiniz (kötülükler) yüzünden, tadın o ardı arası kesilmeyen azabı!" (Secde, 14) demiştir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 28[28]

Birinci Mesele

Ayetteki, İlka(karışma) kelimesinin, "tadın" fiili ile mansub olması muhtemel olup, "Unutmanız sebebiyle, haydi tadın
bugünkü kavuşmayı" demektir. Buna göre unutulan şeyin,
ya, "Allah onlara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedi." Dediler ki, "Evet"(A'raf. 172} ayetinde anlatılan o misaktır, yahut da insanın fıtratında bulunan vahdaniyyet (tevhid inancı)dır. Fıtrattaki bu vahdaniyyetin unutulması da, dünyaya yönelmek ve dünya İle oyalanma sebebiyle olur. Ayetteki bu "lika" kelimesinin, "unutma" fiili ile mansub olması, da muhtemeldir. Buna göre mana, "Bu gündeki kavuşmayı unutmanız sebebiyle..." şeklinde olur. Bu manaya göre eğer birisi, "Unutma, daha önce bilinen şeyi. sonradan bilmeme şeklinde olur?" derse, biz deriz ki: Bu kavuşmanın burhanları, ortada açık olduğu için, sanki görünmüş ve insanlarca önceden öğrenilmiş olur. Binâenaleyh insanlar, bu kavuşmayı, delilleriyle ortaya çıktıktan sonra umursamayınca, tıpkı daha önce bildiği birşeyi inkâr eden kimse gibi, açık bir işi inkâr ettiklerine bir işaret olsun diye, bu hususta "unutma" kelimesi kullanılmıştır. 29[29]

İkinci Mesele

Ayetteki, hazâ kelimesi, şu üç şeye muhtemeldir:
1) Bu, ayette geçen "gün"e işarettir ve "şu günün kavuşmasını unutmanız sebebiyle tadınız azabı!" demektir.
2) Bu, o günün likasına (kavuşmasına) işaret olabilir ve "şu likayı unutmanız sebebiyle..."

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/207-209
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/210
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/210

demek olur.

3) Bu, azaba bir işaret olabilir ve mana, "Bu günün likasını unutmanız sebebiyle, şu azabı tadınız" şeklinde olur.

Daha sonra Allah Tealâ "Biz de sizi unuttuk?" buyurmuştur. Bu, "Tıpkı unutanın yaptığı gibi, ümitlerinizi tamamen kırmak için, sizi büsbütün terkettik. Artık size dönüp bakmayacağız" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, tıpkı unutanın terkedişi gibi, onları terketmeden ötürü gereken, bunun neticesi olan şayi de belirtmiştir. Bu da, ilahî azabta onların ebedî kalışlarıdır. Çünkü Allah'ın kurtarmadığı kimse için, artık kurtuluş söz konusu değildir. İste bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Yapmakta ısrar ettiğiniz (kötülükler) yüzünden tadın o ardı arası kesilmeyen azabı" buyurmuştur. 30[30]

Tevazünün Mükâfaatı

"Bizim ayetlerimize, ancak kendilerine onlarla öğüt verildikleri (hatırlatıldıkları) zaman, büyüklük taslamadan yüzüstü secdeye kapanan ve Rablerini hamdle teşbih edenler inanır"
(Secde, 15).

Hak Teâlâ'nın bu beyanı, ayetlere imanın âdeta olmuş bitmiş bir iş olup, bazı kimselerin onu unutmuş olduğuna bir işarettir. Fakat bu kimseler o imanı hatırladığında, Allah'a yüzüstü secdeye kapanırlar. Bu, "Onların bütün uzuvları, Allah'a boyun eğmiştir. Onlar, Allah'ı hamdile teşbih ederler. O'nu ortaktan tenzih ederek lisanlarını hareket ettirirler. Onlar büyüklük de taslamazlar. Onların kalbi, kibre düşmeyen bir huşu jçindedir. Kullarından büyüklük taslamayanlar ise, gerçek mü'minterdir" demektir. 31[31]

Gece Namazı

"Onlar, "Yanları yataklarından uzaklaşır, korku ve ümitle Rablerine dua ederler. Kendilerini nzıklandırdığımız şeylerden de hayra harcarlar"
(Secde, 16).

Yani bu kimseler gecelen az uyurlar. Ayetteki "duâ ederler" ifadesi, "namaz kılarlar" manasınadır. Çünkü dua ve salat (namaz) kelimeleri, aynı manayadırlar. Yahut da bu ifade, "Onlar Rablerinden talepte bulunurlar" manasınadır. Bu, birinci manaya ters düşmez. Çünkü talep (istek), bazan namaz kılmak suretiyle yapılır.

Dolayısıyla ayetin bu ifadesini birinci manaya hamletmek daha uygundur. Zira Allah Teâiâ bunun hemen peşinden, "Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden de hayra harcarlar" buyurmuştur. "(O muttakiler), namazlarını dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden infâk ederler" (Bakara, 3) ayetinde de olduğu gibi, Kur'ân'da zekâttan bahsolunan ayetlerin ekserisinde, zekâttan hemen önce namazdan bahsedilir.

Cenâb-ı Hak, "korku ve ümidle" buyurmuştur. Bu iki kelimenin, mef'ûl-ü leh (yani o korku ve ümidden dolayı manasına) olması muhtemel olduğu gibi, hal (yani korkarak ve umarak) manasına olmaları da muhtemeldir. 8u tıpkı, "ziyaret ediciler" manasında, "Bana ziyaretçiler geldi" demen gibidir. Önceki ayette, yüksek bir dereceye işaret vardır. Bu da o gece ibadetinin, korku ve ümit gibi şeylere kulak asmadan, sırf Allah rızası İçin olmasıdır. Bunun delili, "Kendilerine o ayetlerle öğüt verildikleri zaman, ...yüzüstü secdeye kapanırlar" (s«cds, 15) ifadesidir. Çünkü bu, sırf bir hatırlatma ile; korku ve ümit olmaksızın onlardan hemen secdenin sâdır olduğunu gösterir. İkinci ayette ise, daha sonra gelen iki dereceye bir işaret vardır. Bu da, o ibadetin, tıpkı zorba bir padişaha, saltanatının korkusu ile hizmet eden kimse gibi, korkudan Ötürü, yahut da cömert bir padişaha, ihsanını umarak, ümitten ötürü hizmet

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/210-211

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/211

eden kimse gibi, yapılmasına benzer. [32][32]

Rabbin Kuluna Muamelesi

"Artık onlar için, yapmakta olduklarına bir mükâfaat olarak, gözlerin aydın olacağı nimetlerden, neler gizlenmiş olduğunu kimse bilemez"
(Secde, 17).
Cenâb-ı Hak onların fiillerinin mükâfaatı olarak onlar için neler hazırlamış olduğunu bu ayetiyle beyan buyurmuştur. Bu, "sayesinde gözlerin aydın olduğu ve başka her şeyi unutturan mükâfaatlar var" demektir. Arapça'da, "Gözüme girmedi" denilir. Bu, "Benim gözüm başkasını aramaktadır" demektir. Gözün bakacağı, arayacağı başka birşey kalmayınca artık başkasına kayamaz. Böylece bu vaadin hükmüne göre, o göz mükâfaat bakımından aydın olur. Burada şöyle bir incelik yatmaktadır: Kuldan bir amel-i saiih sudur eder. Allah'dan ise, daha Önce olan yaratma, rızık verme gibi, birçok şeyler ile bunlara ilaveten mükâfaatlandırma ve ikram etme gibi ihsanlar sâdır olur. Cenâb-ı Hak şöyle diyebilir: "İyiliğin karşılığı iyiliktir. Ben ilk önce iyilikte bulundum, kulum da buna karşılık iyilikte (sâlih amelde) bulundu. Binâenaleyh vereceğim mükâfaat, karşılıksız bir lütuf ve bağıştır." Yahut şöyle diyebilir: "Önceki yaptıklarımı bir iyilik kabul ediyorum. Dolayısıyla birincileri lütuf sayıp, onlara bir karşılık istemiyorum. Kutum amel-i salih yaptığında, kut üzerinde bir borç kalmaz. Çünkü ben onu, ona verdiğim nimetlere karşılık vermekten muaf tuttum. O da, bu amel-i sâlihi, yeni başlayan bir iş olarak yapmıştır. İyiliğin karşılığı iyiliktir. Binâenaleyh bu (âhtret) mükâfaatını, onun bu iyiliğine bir karşılık sayıyorum." Her iki durum da mümkündür.
Fakat keremin doruk noktası, birincilerin hibe, ikincilerin bir karşılık kabui edilmesidir. Çünkü kul zayıftır, tahammülsüzdür. Eğer ona, "Senin bu fiilin, (Allah'ın verdiği hayatın ve nztklann) bir karşılığıdır. Binâenaleyh bu fiillerinden ötürü, ayrıca mükâfaatı haketmedin. Allah sana şu anda verdiğini ise, bir bağış ve lütuf olarak veriyor" denilecek olsa, buna sesini çıkarmasa da, kalben bundan mutmain olmaz. Ama ona, "Önce verilmiş olanlar, senin aleyhine, hesabına yazılmadı. Şu anda yaptığın (salih ameller), yeni bir şeydir (o geçmiş nimetlerin karşılığı değil). Dolayısıyla bundan ötürü mükafaatı hakettin" denilecek olsa, bunu kabul eder ve kalbi buna mutmaîn olur. Sonra o bunun Allah'ın fazlı olduğunu anladığında, yapması gereken şey, "Üzerimde Allah'ın geçmiş nimetlerinin borcu vardır. Bu yaptıklarımla, yeni (ayrıca) bir karşılık haketmedim" demesidir. Cenâb-ı Hak da, buna rağmen kulunu mükâfaatlandırdığında, kul, "Yaptığım ameller, Allah'ın bana verdiği (dünyevî) . nimetlerin bir karşılığı idi. Şu anda verdiği ise, Allah'ın karşılıksız verdiği bir lütuftur. Dolayısıyla O, hem hamde hem şükre müstahaktır" der ve amel-i sâlihe devam eder. Bunun üzerine Allah, "Kuluma, ilk yaptıklarının karşılığını verdim. Daha önce ona verdiklerime karşılık ondan bir karşılık istemiyorum" der ve onu üçüncü kez mükâfaatlandınr. Kut da üçüncü kez hamd ve şükreder. Cenâb-ı Hak, ona dördüncü kez mükâfaat verir. Bu iş böylece Rab Teâlâ ile kul arasında, kesilmeden sürüp gider.
Bunun görünür âlemden (dünyadan) misâli şudur: Birbirlerini seven iki kimseden Diri, diğerine bir hediye gönderir ve gönderdiği bu hediyeyi aklından siler, unutur. Hediye gönderilen ise, bunu hiç unutmaz ve bir karşılık olsun diye, ona bir hediye gönderir. Böylece ilk hediye gönderen, gönderdiğini unuttuğu (önemsemediği) için, bunu yeni - karşılıksız gönderilmiş bir hediye kabul eder ve bir hediye ite karşılık verir. Bunun üzerine, beriki dost, "Benim ona gönderdiğim, onun bana ilk gönderdiğinin Karşılığıdır. 8u ise, henüz karşılık vermediğim bir hediyedir" der ve buna bir karşılık verir. Diğer seven kimse de ona karşılık bir hediye gönderir. Böylece bu hediyeleşme işi, kesintisiz sürüp gider ve aralarındaki hediyeleşmelerle birlikte sevgileri de sürer gider. Ama birisine bir hediye gönderip, onu hiç unutmayan, kendisine hediye gönderilen karşılık verdiğinde, "Bu, zaten benim ona gönderdiğim hediyenin karşılığıdır" deyip, daha birşey göndermeyen, dolayısıyla da bu işi

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/211-212

bitiren kimsenin durumu böyle değildir.
Bil ki, Kıyamet gününde mükellefiyetler kalksa da yine de zikir, şükür ve ibadet kalkmaz. Tam aksine kul, Rabbine, cennette, dünyada iken O'na yaptığı ibadetten daha çok ibadet eder. Nasıl böyle olmasın ki, onun hali, Cenâb-ı Allah'ın, haklarında, "Onlar gece-gündüz ara vermeyerek teşbih ediyorlar" (Enbiya. 20) buyurduğu meleklerin hali gibi olmuştur. Bu konuda söylenebilecek nihaî söz şudur: İbadet onlara bir mükellefiyet değil, tam aksine bu, oradaki tabii durumun bir gereğidir. Cennet nimetlerinin devamını sağlayan sebeplerden birisi de budur. Nasıl böyle olmasın ki, kul her ne kadar yaklaşırsa yaklaşsın, hükümdarlara hizmet etmek, bir lezzet ve şereftir. Binâenaleyh, terkedilmez, tam aksine, lezzetinden dolayı bu hizmet arttırılır. 33[33]

Fâsıklann Hali

"öyle ya, mü'min olan kimse, imandan çıkmış kişi gibi midir? Onlar hiçbir zaman müsavi olamazlar. îman edip de salih amellerde bulunanlar için, yapmış oldukları amellere mukabil, konak olmak üzere, Me'va cennetleri
vardır. Fasık olanların barınacağı yer ise, ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isterlerse, oraya döndürülürler ve onlara, "Yalanlayageldiğiniz o ateşin azabını tadın" denilir"
(Secde, 1B-20).
Cenâb-ı Hak mücrim ve mü'minin halini beyan edince, aklı olana, "Bu ikisi eşit midir?" demiş, sonra da bunların eşit olmadıklarını beyan buyurmuş, akabinde de, bu eşit olmayış halini ayrıntılı biçimde ele alarak, buyurmuştur ki bu, az önce bahsettiğimiz şu hususa bir işarettir: Allah Teâlâ, herhangi bir karşılık beklemeksizin, doğrudan doğruya lütufta bulunmuştur. Binâenaleyh, kulu iman edip salih amelde bulununca, onun bu amelini kabul etmiş; bunu, kulundan doğrudan doğruya sudur etmiş gibi kabul etmiş, ona, o cennet) vermek suretiyle karşılık vermiş, daha sonra da, cennetin peşinden başka birtakım şeylerin verileceğini bir işaret olmak üzere, "konak, bir ikram ve ziyafet olmak üzere..." buyurmuştur. Çünkü, "nüzul, "hükümdarın, gelen misafire, kendine maaş bağlamadan veya istihkak belirlemeden, yapmış olduğu bir "mal hazin" ilk ikramdır. 'Yapmış oldukları amellere mukabil" cümlesi bizim bu bahsettiğimiz şeyi ortaya koymaktadır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Fâsıklann barınacağı yer ise, ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isterlerse..." ifadesi, kafirin durumuna bir işarettir. Biz, amel-i salihin, imanla beraber yapılması halinde netice vereceğini; küfrün olması durumunda, ameHere itibar edilmeyeceğini defalarca anlattık. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Fasık olup da kötü kötü ameller yapanlara gelince..." buyurmam ıştır. Çünkü, ayetteki, "Fasık olanlar..." tabirinden, "kâfir olanlar" manası kastedilmiştir. Şayet ilahî ceza, küfür ve amele mukabil kılınmış atsaydı, o zaman sırf küfre ceza verilmeyeceği zannedilebilirdi.
Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minler hakkında, temlik ifade eden lâm ile, "onlar için" Duyurması, alabildiğine bol ve geniş bir İkram ifade eder. Çünkü bir kimse, bir oaşkasına, "Bu evde otur" dese, onun bu sözü, o evde geçici olarak oturulacağına, tekrar çıkacağına hamledilebilir. Ama, "Bu ev, senindir..." dediğinde, onun bu sözü gereği onun bu sözü de, bu evin mülkiyetinin ona, muhataba ait olması ve geri almayacağı manasına gelir. Cenab-ı Hakk'ın, "Onlar için... Me'vâ cennetleri vardır" sözü de, işte böyledir. Baksana Allah Teâlâ, Adem'i cennette oturtup ve ilm-i ezelîsinde de, O'nun onu oradan çıkaracağı hususu bulununca, "Sen ve hanımın, cennette oturun..."(Bakara,35) buyurmuş, "Cennet sizindir..." dememiştir. Ahirette - j'minlerin cennetten çıkmaları söz konusu olmadığı için de, "Cennet sizindir, cennetler onlarındır..." gibi İfadeler kullanılmıştır.
Cenab-ı Hakk'ın, ' "Ne zaman oradan çıkmak isterlerse, oraya döndürülürler ve onlara, "...tadın" denilir" ifadesi, söyleşi bir hikmetli manaya şarettir Etem veren bir şey, (bir kişide) yerleşip bu acı uzun süre devam ettiğinde, onda artık, tam bir şuur kalmaz. İşte bundan

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/212-214

dolayı tabibler şöyle demişlerdir: Sıtma hummasının ateşi, şiddetli gribin (belğamiyye) ateşinin nisbeti, tıpkı ateşin hararetinin, sıcak suya nisbeti gibidir. Diğer taraftan, sıtma tutan kimse gribe yakalanan gibi ateş hissetmez. Zira onda sıtma hali bulunup, grip hummasının zuhuru yaklaşmış bulunmaktadır. İnsan, elini soğuk bir suyun içine soktuğunda, soğuktan dolayı eli acı duyar; ama o buna, uzun süre sabredince, eli donar ve elinin yapısı bozulduğu için, bu şiddetli acıyı artık duymaz. Bunun böyle olduğunu kavradığına göre, "Ne zaman oradan çıkmak isterlerse, oraya döndürülürler" cümlesi, bu elemin ve acının dinmeyeceğine; tam aksine, her durumda onlara yeni yeni elemler vereceğine bir işaret olup, "yalanlayageldiğiniz o ateşin azabını tadın" ifadesi de, bizim anlattığımız şeyi teyit etmektedir. Ki, bu da, "Onlar, dünyada iken, cehennemin ateşini yalanlıyorlardı. Binâenaleyh, onlar onu tadınca, bu onlara alabildiğine etem vermiş, zor gelmiştir. Çünkü insana, beklemediği bir şey çatınca, bu ona iyice ağır gelir" demektir. Sonra onlar, dünyada olduğu gibi ahirette de, azabın olmayacağına kesin gözüyle bakıyorlardı. Ne var ki bu azab onlara gelip çatıverdi. O zaman da, bu azabtan başka azab beklemiyorlardı. Derken onlara, birincisinden daha şiddetli bir azab geldi. Ve onlar, "İçinde bulunduğunuz azabın üstünde azab yoktur" şeklindeki sözleriyle bu azabı yalanlıyorlardı. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "yalanlayageldiğiniz ateşin azabını tadın" ifadesinin manası, onların dünyada olan yalanlamalarına hasredilmeyip, ne zaman oradan çıkmak isteyip onlar da oraya döndürüldüklerinde, aksine onlara, "Dünyada iken, "Ahirette azab yoktur" şeklindeki sözünüz sebebiyle; ahirette de, "içinde bulunduğumuz azabın üstünde azab yoktur" şeklindeki sözünüz sebebiyle, daha önce yalanlayageldiğiniz azabı tadın" denilmiştir. 34[34]

Azab Çeşitleri

Sonra Cenâb-ı Hak onları tehdit etmek üzere:
"Ahiret azabından önce, onlara dünya azabını taddmnız. Zira dünya azabı, ahiret azabına kıyas edilmez. Zira dünya azabı ne şiddetli, ne de uzundur. Çünkü dünyadaki şiddetli azab yok eder, böylece de azaba uğrayan kimse ölür, azabtan kurtulur; böylece de azab devam etmez. Eğer azab eden kimse, azab edilenin azabının uzamasını isterse, ona, çok şiddetli bir azabla azab etmez. Ama ahiret azabı ise, hem şiddetli hem de uzun sürelidir"
(Secde. 21).
Buyurmuştur, Ki, bu demektir. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır. 35[35]

Birinci Mesele

Azab-ı edni'nın mukabili, azab-ı aksi (en uzun azab); azab-ı ekber'in mukabili de, azab-ı asgar (en küçük azab)dır. O halde bu ayette, "ednft"nın mukabilinde "ekber"in getirilmesinin hikmeti nedir?
Cevap: Biz diyoruz ki dünya azabında şu iki Özellik vardır:
a) Yakın olması.
b) Az ve küçük oluşu.
Ahiret azabında ise, şu iki hususiyet vardır:
a) Uzun olması.
b) Büyük ve çok olması. Ancak ne var ki, dünya azabının yakın oluşu, korkutma gayesine daha çok hizmet eder. Çünkü, dünyevî azab, her ne kadar az ise de, bazı kimseler bu azabtan sonra gelecek olan şiddetli bir azabtan daha çok sakınırlar. Aynen bunun gibi, bazı kimseler, dünyevî mükâfaata arzu duyup, uhrevT büyük mükâfaatı ise önemsemezler, uzak görürler. Ahiret azabı hususunda kendisiyle korkutmaya elverişli olan ise, o azabın, daha önce de beyan ettiğimiz gibi uzun süreli oluşu değil, büyüklüğü ve yoğunluğudur, şiddetidir. İşte

---

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/214-216
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/216

bundan dolayı Allah, insanlar ondan sakınsınlar diye, dünya azabı hususunda, "en yakın" ifadesini kullanmıştır. Cenâb-ı Hak şayet, "Biz o.ılara en küçük azabtan taddıracağız" demiş olsaydı, insan, bu azabtan, hem küçüklüğünden, hem de hemencecik olacağını anlayamayacağı için, sakınmazdı. İşte aynı sebepten dolayı, ahiret azabı hususunda ise, "en büyük" ifadesini kullanmıştır. Şayet Cenâb-ı Hak, bu ayette, "en uzun azabtan önce" demiş olsaydı, o azabı büyüklükle vasfetmesinden hasıl olan korku kadar bir korkutma meydana gelmezdi. Netice olarak diyebiliriz ki, Allah Teâlâ, her iki azab hususunda da, üstün bir hikmetten dolayı, diğer iki vasıftan daha uygun ve korkutmaya daha elverişli olan vasıfları seçmiştir. 36[36]

Allah Hakkında Terecci

Cenâb-ı Hak, Ta ki, dönsünler" buyurmuştur. Lealle, "teraccî" ifade eder. Halbuki bu mana, Allah hakkında düşünülemez. Binâenaleyh, bunun hikmeti nedir? Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun manası, "Biz onlara, rücû ümit edenlerin tattırması gibi taddıracağız" demek olup, bu tıp ki Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz sizi unuttuk..."(Secde, u) demesi gibidir ki bu, "Biz sizi, kendisine asla dönülüp de bakılmayacak bir biçimde, tıpkı unutan kimsenin terkedişi gibi, terkedeceğiz" demektir. Aynen bunun gibi, burada, "Bunu bekleyenlere yapılan tedricîlik (derece derece taddırma) tarzında, onlara taddıracağız..." manası kastedilmiştir.

b) Bunun manası, "Biz onlara o azabı taddırdıkça taddıracağız. Böylece de, birisi, "işte umulur ki onlar, bu sebeple belki dönerler" der" şeklindedir. Biz burada şöyle oir izah da teklif edebiliriz: Bir işten matlub olan netice alındığında o işin sebebinin bu netice olduğu söylenebilir. Bu, meselâ bir kimsenin, "Falanca, kazanç elde etmek için ticaret yaptı" demesi gibidir. Sonra, her ne kadar hârici, kendisi dışındaki bir şeye binâen, onun olacağına dair bir kesinlik ve bir ilim bulunsa dahi, bu sebep, eğer fiilin bizzat kendisine nisbetle o işin o fiilden meydana gelmesi hususunda bir kesinlik olmayan bir yerde kullanılmışsa, bu durumda, "o, söyle şöyle ümitle, şunu yaptı" denilebilir. Ki bu meselâ, "kazanma ümidiyle ticaret yapıyor" denilmesi gibidir. Eğer ticaret yapan kimsede, kazanacağına dair bir kesin inanç varsa, ticarete nazaran kesinlik söz konusu olmasa dahi, bu durum, bizim, "ümit ediyor" şeklindeki sözümüzü zedelemez. Eğer bu kesinlik aksine de muhtemel ve fiile nazaran kesinlik söz konusu ise, o zaman, "ümit ediyor" ifadesinin kullanılması doğru olmaz. Bu da mesela bir kimsenin, her ne kadar Allah'ın kudretine nazaran Ölmemesi mümkün ise de, kesme fiiline nazaran, kesmenin akabinde ölümünün meydana geleceğine dair kesinlik bulunduğu için, "Falanca, ölmesi ümidiyle, düşmanının boynunu kopardı, kesti" demesinin doğru olmayacağı gibi. Cenâb-ı Hakk'ın, kendisini bağışlayacağını bile bile, Hz. İbrahim (a.s) hakkındaki, "Benim hatamı bağışlayacağını umduğumdur" (Suara, 82) ayeti de, bizim görüşümüzü doğrulamaktadır. Ancak ne var ki, fiilin bizzat kendisinden kaynaklanan bir kesinlik söz konusu olmayınca, bu bağışlamadan önce, "umma, Ömit etme" fiilini kullanmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ahiret gününü uman" .
t, 36) ifadesi de böyledir. Çünkü bu hususta, kesinlik söz konusudur.

Bizim bu anlattıklarımız iyice kavrandığına göre şimdi biz, şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hakk'ın ifadesini kullandığı her yerde, fiile baktığımızda, kesinlik gerekmediğini görürüz. Çünkü, azab etmekten dolayı, apaçık bir gereklilikle, rücû gerekmez. Bu durumda da, her ne kadar, Cenâb-ı Hakk'ın, olacak olan o şeye dair ilm-i hâsıl ve mevcut ise de, bizim, "O, umuyor ve bekliyor" şeklindeki sözümüz doğru olur.

Bu konuda söylenecek nihaî söz şudur: "Recâ" kelimesi genelde, o şeylerin bilinmediği durumlarda kullanılır. Böylece de bu kullanış, bu kelimenin Allah hakkında kullanılmasının caiz olmayacağı zannını uyandırmıştır ki, durum hiç*de böyle değildir. Tam aksine recâ kelimesi, Allah hakkında da kullanılır ve bundan, O'nun bunu bilmediği neticesi çıkmaz. Bundan

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/214-217

gereken şey, o fiile itibarla, kesinliğin bulunmayışıdır. Halbuki, Allah'ın ilmi, fiile dayanmaz. O halde bahsettiğimiz bu manadan dolayı "teraccî" kelimesinin Allah hakkında da, hakîkî manada kullanılması sahih olur. 37[37]

Musa (a.s)'nın Risaleti

"Kendisine Rabbinin ayetleriyle öğüt verilip de sonra onlardan yüz çeviren kimseden daha zalim kimdir? Hiç şüphesiz ki, biz, günahkârlardan intikam alanlarız. Celalim hakkı için, Biz, Musa'ya kitabı verdik. Şimdi sen ona
kavuşmaktan şüphede olma. Biz onu, Israiloğullarma hidayet rehberi yaptık. içlerinde de, sabrettikleri zaman, emrimizle doğru yola sevkedecek rehberler tayin etmiştik ve onlar ayetlerimizi çok iyi biliyorlardı"38[38]
(Secde. 22-24).

Hidayet Yönünden Gruplar

Yani, "Biz onlara, o azabı taddırırız, fakat onlar dönmezler, böylece de onlar, ilk önce Allah'ın, nimetlere dair olan ayetleri; ikinci olarak da, gazab ve intikam ifade eden ayetleriyle öğütlenmiş oldular, ama yine de iman etmediler. Binâenaleyh, onlardan daha zalim hiçkimse yoktur. Zira Allah'ı inkâr eden zalimdir. ÇOnkû Allah, basiret sahipleri için apaçıktır; içini aydınlatıp nurlandırmak isteyen kimse, Allah'ın varlığına dair bir şahide gerek duymaz. Tam aksine bütün her şeye şahid olan, O'dur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Senin Rabbinin her şeye şahid olduğu sana yetmez mi?" Fuat»*, 53) buyurmuştur ki, bu da, "Ey içini aydınlatmak isteyen kimse! Senin delilin Allah'tır. Dolayısıyla sen, Allah konusunda herhangi bir delile muhtaç değilsin" anlamına gelir..." demektir. İste bundan dolayı bazı arif kimseler derler ki "Ben Allah'ı her şeyden Önce tanıdım, kime ki Allah kifayet etmezse, -kendisinde ister fayda ister zarar bulunsun- diğer varlıklar, Allah'ı bilmesi hususunda kendisine kâfidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz onlara hem âfâkta (dış dünyada) hem de nefislerinde delillerimizi göstereceğiz" (Fusau*. s® buyurmuştur. Eğer bu da onlara yetmezse, Cenâb-ı Hakk'ın onlara, beka verdiği zahir ve bâtın nimetleri ile O'nu bilmeleri gerekir. İşte Allah'tan oaşkasına ihtiyaç hissetmeyen birinci kısım "adTdlr. İkincisi, bir delile muhtaç olandır U, bu da ortada olan (muktesid) kişidir. Kendisine âfâkî delillerin yetmediği üçüncü •sim "zâlim"dir; nimetlerin bile ikna etmediği dördüncü kısım ise, bu zalimden de daha zalim olanlar çıkar ki, bu azâb taddırılmış olmasına rağmen sapıklığından dinmeyen kimsedir. Çünkü insanların çoğunda bulunan vasıf, kendilerine herhangi bir zarar dokunduğunda, O'na dönerek, Rablerine duâ etmeleridir. Bu ise, azaba dûcâr olmuş, ama sapıklığından dönmemiştir. Binâenaleyh, bundan daha zalimi de asla bulunamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Kendisine Rabbinin ayeüyie öğüt verip de sonra onlardan yüz çeviren kimselerden daha zalim kimdir?" buyurmuştur.
Daha sonra Cenabâb-ı Hakk, buyurmuş ise, bu "Onlara o yakın azâb fayda vermeyince, biz onlardan, en büyük azab ile intikam alacağız..." demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Andolsun ki biz, Musa'ya kitabı verdik" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, daha önce de bahsettiğimiz, üç temel itikadı esası izah edince, yine, ilk önce izahına başladığı itikadı esasa dönmüştür ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Senden evvel kendilerine inzâr edici hiçbir (peygamber) gelmemiş olan bir kavme, korkunç'akıbetlerini haber vermen için... "(Secde,3) ayetinde ele alınmış oian/'RIsâlet" hususudur. Cenâb-ı Hak, "Ortaya çıkan ilk peygamber ben değilim" »-Kât, % tam aksine, "benden önce benim gibi gelip geçmiş nice peygamberler vardır" de" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak o peygamberler arasından, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakınlığı, hem de onun çevresinde Hz. Musa (a.s)'nın dinine tabi olanların bulunması ve onların ilzam ve ikna edilmelerinin gerekmesi sebebiyle, Hz. Musa (a.s)'yı seçip zikretmiş;

---

[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/217-218
[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/218

istidlal etmek için, Hz. Isa (a.s)'yı zikretmemiştir. Çünkü yahudiler, Hz. İsa (a.s)'nın nübüvvetini kabul etmiyorlardı. Oysa hristiyanlar, Kz. Musa (a.s)'nm nübüvvetini itiraf edip kabul ediyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak özerinde İttifak edilene yapışmış ve onu delil getirmiştir. 39[39]

Hz. Musa (a.s)'ya Kavuşma

"Hz. Musa ile karşılaşacağın hususunda, sakın bir şüphe içine düşme. Çünkü sen onu göreceksin ve ona kavuşacaksın..." manasına geldiği söylenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hz. Musa (a.s)'yı, Miraç gecesi gördüğü de ileri sürülmüştür. Yine bunun manasının "O kitapla karşılaşacağın konusunda şüpheye düşme.Çünkü senMusa (a.s)'ın o kitaba, yani Tevrat'a kavuştuğu gibi, ona sen de kavuşacaksın" şeklinde olduğu da belirtilmiştir. Ayetin takrir için olmayıp, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli etmek için gelmiş olması da muhtemeldir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), kavmine her türlü ayeti getirip, o ayetlerle kavmine öğüt verip, buna rağmen kavmi de o ayetlerden yüz çevirince, o kavmi namına üzüldü, işte bundan dolayı da ona, "Hz. Musa (a.s)'nın halini hatırla da, üzülme. Çünkü o da, senin karşılaştığın şeyle karşılaşmış ve sana eziyyet edildiği gibi, ona da eziyyet edilmişti" denilmiştir.
Buna göre, (peygamberler arasından) Hz. Musa (a.s)'nın seçilmesi şöyle bir hikmetten dolayı olmuş olabilir: "Hiçbir peygambere, iman etmeyenler hariç, kavmi eziyyet etmemiş, mü'minler ise muhalefet etmemiştir. Bunun istisnası Hz. Musa (a.s)'dır. Çünkü ona iman etmeyenlerde, Firavun ve başkaları gibi, eziyet etmişlerdir. İ srai loğu Harından iman edenler de, ona muhalefet etmek ve meselâ Allah'ı ayan beyan göstermesini istemek gibi, ondan birtakım taleplerde bulunarak ve "Sen ve Rabbin gidiniz, savaşınız..." imbiöb, 24) gibi, tuhaf isteklerde bulunmak suretiyle, ona eziyyet etmişlerdir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Hz. Musa (a.s)'nın hidayetinin faydadan hâlî olmaması gibi, kendisinin hidayetinin de faydadan hâfî ve uzak
olmayacağını beyan etmek üzere "Biz onu, îsraüoğullanna hidayet rehberi yaptık. İçlerinde de, ...doğru yola sevkedecek rehberler tayin etmiştik" buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hak, Musa (a.s)'nın kitabını, bir hidayet rehberi kılıp, onlardan, hidayete sevkeden imamlar halkettiği gibi, senin kitabını da bir hidayet rehberi kılar ve senin Ümmetinden de hidayete erdiren sahabiler halkeder" demektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Ashabım, adetâ yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız, hidâyete erersiniz 40[40] buyurmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun ancak sabırla elde edileceğini beyan etmek için buyurmuş, böylece "İşte aynen bunun gibi, siz de sabredin ve Allah'ın vaadinin hak olduğuna kesin olarak inanın" demek istemiştir. 41[41]

Maziden İbretler

"İhtilaf etmekte oldukları şeyler hakkında muhakkak ki Rabbin, evet O, Kıyamet günü onların aralarında hükmedecektir. Bizim onlardan evvel nice nesilleri imha ettiğimizi öğrenmediler mi? Yurtlarında kendileri de gezip duruyorlar. Bunlarda elbette ibretler vardır. Halâ dinlemeyecekler mi?"
(Secde, 25-26).
Cenâb-ı Hakk'ın, "İhtilaf etmekte oldukları şeyler hakkında muhakkak ki Rabbin, evet O, Kıyamet günü onların aralarında hükmedecektir" ifadesi, şöyle bir sorunun cevabı olabilir: Allah: "İçlerinde de, ... doğru yola sevkedecek rehberler tayin etmiştik" (Sscde, 24) buyurunca, birisi, "Onlar ihtilaf etmiş, paramparça olmuşlarken ve hak yol da tek iken, bu durumda daha nasıl doğru yola hidayet etmiş olabilirler?" diyebilir. İşte bunun üzerine Cenâb-

---

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/218-219
[40][40]Keşfu'l- Hafi, 1/132.
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/219-220

ı Hak, "Onların içinde, hidâyet rehberleri vardır. Allah, kıyamet günü, mü'mini kâfirden ayırdığı gibi, bid'atçiyi de, dine uyandan seçip ayırır" buyurmuştur. Bu hususta şöyle bir izah da yapılabilir: Allah Teâlâ, ihtilaf eden muhtelif ümmetler arasında hükmettiği gibi aynı ümmet içinde ihtilaf edenlerin aralarında da hükmettiğini beyan etmiştir. O halde, say'ü gayret göstermeyen mü'minin de, akıbetinden emin olmaması gerekir. Çünkü, bid'atci de, aynen kâfir gibi, azâb görecektir. Bu konuda söylenebilecek nihaî söz, kâfirin azabının, daha şiddetli, daha elim, daha uzun ve daha devamlı olacağıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz onlardan evvel nice nesiller helak ettik. Bu onlan hidayete sevketmedi mi?" buyurmuştur. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun biz, Musa'ya kitabı verdik" (Secde, 23) ifadesinin, aslında Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini takrîr ve daha önceki "Senden evvel kendilerine İnzâr edici hiçbir (peygamber) gelmemiş olan bir kavme, korkunç akıbetlerini haber vermek için..." (Secde, 3) ayetinde geçen şeyi, yani risâleti tekrar ete almak için olduğunu az önce belirtmiştik. Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in risâletinden yeniden bahsedince, tevhîdden de yeniden bahsetmiş ve "Bizim onlardan evvel nice nesilleri imha ettiğimizi Öğrenmediler mi?" buyurmuştur.

ifadesi, bu hususu iyice ortaya koyan bir ifade olup, "Helak olanların evleri- barkları, meskenleri, onların hallerini göstermektedir. Siz de, zaten oralarda gezip durumu görüyorsunuz..." demektir.

Cenâb-ı Hak, "Bunlarda elbette ibretler vardır. Halâ dinlemeyecekler mi?" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada, duymayı nazar-ı dikkate almıştır. Çünkü onların, kendi kendilerine anlama ve akıllarıyla istinbâtta bulunma güçleri yoktur. İşte bundan dolayı, "Halâ dinlemeyecekler mi?" buyurmuştur ki bu, "Onların, bir şeyi duyup onu anlama kabiliyetleri yoktur" demektir. 42[42]

Gıda Olarak Ekin

"Suyu, kupkuru ve çorak yere sevketüğimizi, onunla, gerek hayvanlarının gerek kendilerinin (kısmen) yiyegeldikleri ekini çıkarmakta olduğumuzu da görmediler mi? Halâ da görmeyecekler mi? Diyorlar ki: "Eğer doğru sözlü iseniz, o fetih ne zaman? Sen de de ki: "Fetih günü, o kâfirlere, imanları fayda vermeyecek; kendilerinin yüzlerine de bakılmayacak. Artık onlardan yüz çevir, (inecek azablarını) bekle. Çünkü onlar bekleyicidirler"
(Secde, 27-30).

Cenâb-ı Hak, zarar ve faydanın kendi elinde olduğuna bir işaret olsun diye, (bir önceki ayette) yok edişinden bahsedince, burada da dirilişinden bahsetmiştir. Cürüz, kendisinde hiç bitki bulunmayan kuru yer demektir. Yine cürüz "kesilmiş" anlamında olup, sanki o yerin suyu ve bitkisi kesilmiş, tükenmiş demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onunla, gerek hayvanlarının, gerekse kendilerinin (kısmen) yiyegeldikleri ekini çıkarmakta olduğumuz..." buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı, "hayvanlar") insanlardan önce zikretmiştir:

1) Ekin, biten şeyin ilki olup, (yeme hususunda), insanlar için değil, hayvanlar için elverişlidir.

2) Ekin, hayvanların temel gıdası olup, bunun mutlaka bulunması lâzım gelir. Ama, insanların gıdası, kimi kez de hayvanlardan elde edilir. Böylece sanki, hayvan ekini yemiş, daha sonra da insan o hayvanı yemiş olur.

3) Bu, yeme işinin, her canlının zâtından kaynaklandığına; insanın ise, ya canlı olması, yahut da, kendisindeki aklî kuvvet sebebiyle yeyip içtiğine bir işarettir. O halde insanın kemâli, ibadeti İledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Halâ da görmeyecekler mi?" buyurmuştur.

Çünkü bu iş, görülür bir şeydir. Ama, (bir önceki ayette) bahsedilen öncekilerin durumu ise, bu kabilden olmayıp, onlar duymaya dayalı olan şeylerdir.

Cenâb-ı Hak, risâlet ve tevhîd esaslarını beyan edince, "Diyorlar ki: "Eğer doğru sözlü iseniz,

---

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/220-221

o fetih ne zaman?" ifadesi ve sûrenin sonuna kadarki kısım ite de haşri beyan edip açıklamıştır. O halde bu sûrenin sonunun tertibi, tıpkı başının tertibi gibi olmuş olur. Zira, peygamberliği sûrenin başında, "bir kavmi uyarmak için "(s«cde, 3) ifadesiyle; sonunda da, "Celalim hakkı için Biz Musa'ya kitabı verdik" buyurarak anlatmıştır. Yine Cenâb-ı Hak, tevhidi, sûrenin baş kısmında, "Ki O, gökleri ve yeri yaratandır" (Sacde. 4) ve "Ki O, yarattığı her şeyi güzel yapan, insanı yaratmaya da çamurdan başlayandır" (Secde, 7) ayetleriyle; sûrenin sonunda da, "Onları öğrenmediler mi ki (...)" (Secde, 26) ve "Suyu, ... sevkettiğimizi... görmediler mi?" (Secde, 27) ayetleriyle anlatmıştır. Haşr'ı da, sûrenin başında, "Dediler ki: biz yerde (çürüyüp) gaib olduğumuz vakit, biz mi yeni bir yaratılışla dirileceğiz?" (Secde, 10) ayetiyle; sonunda da, "Diyorlar ki: "Eğer doğru sözlü iseniz, o fetih ne zaman?" (Secde, 28) ayetiyle anlatmıştır.

Cenâb-ı Hak "De ki: "Fetih günü, o kâfirlere imanları fayda vermeyecek, yani onların bu durumundaki imanları makbul olmaz. Çünkü makbul iman, dünyada iken yapılan imandır. Kendilerinin yüzlerine de bakılmayacak, yani iman etsinler ve yaptıkları iman makbul olsun diye, tekrar dünyaya gönderilmeleri için onlara mühlet de verilmeyecek" buyurmuştur.

Allah Teâlâ, bundan sonra, meseleleri beyan edip, delillerini sağlam bir şekilde getirdiği halde, bu onlara fayda vermeyince, "Artık onlardan yüz çevir, yani artık bundan sonra onlarla tartışma. Bundan sonra yol, savaştır" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın "Bekle, çünkü onlar da bekliyorlar" emri şu manalara gelebilir:

a) "Onların helakini bekle. Çünkü onlar da senin ölümünü bekliyorlar." Bu izaha göre, bu iki bekleyişin araları (manaca) birbirinden ayrı olmuş olur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in bekleyişi, hem Cenâb-ı Hakk'ın vaadinden sonra, hem de O'nun emliyledir. Onların bekleyişleri İse, bu işi nefislerinin kendilerine güzel göstermesi ve şeytana güvenmeleri iledir.

b) "Sen, yardımı Allah'tan bekle. Çünkü onlar da yardımı ilahlarından bekliyorlar." Bu manaya göre de, bu iki bekleyişin arası da ayırdedilmiştir.

c) "Sen onların azabını bekle, çünkü onlar da azabı istihza ederek, "Bizi tehdid edip durduğun o şeyi haydi getir?" (A'raf, 70) ve "Eğer doğru söylüyorsanız, o va td ne zaman?" etsin, 48> gibi sözleriyle beklemektedirler. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Dönüş ve varış O'nadır. Hamd, alemlerin Rabbi'ne, salat-ü selâm da peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ailesine, bütün ashabına ve mü'minlerin anneleri olan tertemiz hanımlarına olsun. 43[43]

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/222-223

AHZAB SURESİ

Bu, ittifakla Medeni bir sûre olup, yetmişüç ayettir.

Hz. Peygambere Hitap

"Ey Peygamber, Allah'tan ittikâ et. Kâfirlere ve münafıklara İtaat etme. Şüphesiz ki Allah alîm ve hakîmdir"
(AhzAb, 1).
Bu ayetin tefsiri ite ilgili birkaç mesele vardır. 1[1]

Hitap Üslûpları

Bu mesele, veya gibi ifadelerdeki nida ve münâdâ arasındaki fark hakkındadır. Bu hususta söylenenler söylenmiştir. Fakat biz diyoruz ki (Ey adam) şeklindeki söz, nidaya delâlet eder. (Ey o adam) şeklindeki söz de, nidaya delalet ettiği gibi, ya nida edilene hitabın önemli olduğunu, yahut nida edilenin işin farkında olmayışını ifade eder. İkinci husus, diğer yerlerde bahsolunmustur. Birincisine gelince, ^ k sözü, nida edileni, ilk önce malum olmayan biri kılmaktadır. Böylece her işiten kimse, nida edene yönetir. Binâenaleyh o, bunlardan birisini nidasına tahsis edince, bu hadisede, biraz Önce nidayı duyanların hepsi ona dönüp baktıkları için, herkesin o haberi duyma gayesi gözetilir. Fakat bunun yerine, doğrudan doğruya: "Ya Zeyd, Ya Recûl" demiş olsaydı, nida edene, sadece bunlar dönüp bakarlardı. Bunun böyle olduğu anlaşıldığına göre, ayetteki, ifadesinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir gaflet içinde oluşu manasına alınması caiz değildir. Çünkü ayetteki "nebî" sözü, gaflette olmaya ters düşer. Zira "nebî", haberdardır. Dolayısıyla gafil olamaz. Dolayısıyla buradaki nidanın, "hitabın önemli oluşu" manasına alınması gerekir. 2[2]

Bu Hitaptan Maksat

Birşeyi emretmek, ancak emredilen şahsın, o emredildiği şeyle meşgul olmaması durumunda söz konusudur. Çünkü zaten oturmakta olana, "otur", susmuş kimseye "sus" denilmesi uygun düşmez. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, zaten ittikâ etmektedir. Binâenaleyh ona, "Allah'dan ittikâ et" denilmesini nasıl izah ederiz?
Cevap: Bu hususta şu iki izah vardır:
Birincisi, nakle dayanmaktadır. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ittikâyı sürdürmesinin bir emir oluşudur. Çünkü mesela birisinin, oturmakta olan birisine, "Ben gelinceye kadar burada otur", yine susmakta olan birisine, "Doğru yapıyorsun. Sus, kurtulursun" demesi yerinde olup, "üzerinde olduğun bu hâli devam ettir" manasınadır.
İkincisi, aklî bir izah olup, çok hoştur. Buna göre, padişahtan korkan kullar, üç kısımdır: Bir kısmı, onun cezasından korkar. Bir kısmı, onun mükâfaatlarını kesmesinden korkar. Üçüncüler de, padişah ile aralarına bir engelin girip, (ondan uzakta kalma) endişesini duyarlar. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), ne birinci, ne de ikinci manada takvayla emrolunmuştur. Üçüncüsüne gelince, ihlaslı kimse, dünyada yaşadığı müddetçe, bu endişeden kendini emin hissedemez. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü dünyevî işler hep insanı meşgul eder. İnsan (kalbi), dünyada bazan Allah ile beraber olur. Bazan da, her nekadar Allah onunla beraber olsa da, insan mutlaka yapılması gereken şeylere yönelmiş olur. İşte bu hususu, Hz. peygamber "Ben ancak, kendisine vahyolunan bir beşerim"{Fussiietej yani, "Benim için, vahiy esnasında perde kaldırılır. Daha sonra sizin gibi olurum" diyerek işaret etmiştir. O halde, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e takvayı emredişi, Peygamber (s.a.s)'in ilâhî huzurda

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/227
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/227

bulunuşunu devam ettirmeyi istemesi manasınadır.
Bir diğer izah da şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in her an ve her lahzada, ilmi ve derecesi artmaktadır. Öyle ki onun geçmişteki hâli, o anda içinde bulunduğu hale nisbetle, daha iyi olanı (efdali) terk gibi olur. Böylece o her an yeni bir takva (ittikâ) içinde olmuş olur. Buna göre Allah Teâlâ'nın, "Allah'dan ittikâ et (kork)" omri, Peygamber (s.a.s)'e, içinde bulunmadığı bir hali emretmek otur ki, iste buna Hz. Peygamber (s.a.s), "Kimin iki günü birbirine denk olursa, o aldanmıştır (zarardadır)" hadisi ile işaret etmiştir.
Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s), Rabbinden, O'nun kendisine emriyle, ilmini artırmasını istemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "De ki: "Ey Rabbim, ilmimi artır"(ru*, m) diye emretmiştir. Yine bu hususa, Hz. Peygamber (s.a.s) "Hiç şüphesiz, (bazan) kalbim gölgelenir. Bundan dolayı her gün, Allah'a yetmiş kere istiğfar ederim"3[3] buyurarak işaret etmiştir. Bu, "Pegamber için, kendisinin, "yaptığım şükür ve ibadetler de hiçbirşey değilmiş" dediği bir makam, her an onun için meydana gelir" demektir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben ancak, kendisine vahyolunan bir beşerim" (Fusilet 6) sözü gereği, kâfir ve münafıkların dillerinden ve ellerinden kaynaklanan bir korkuya düştüğü anlaşılmaktadır ki, bunun delili, "İnsanlardan korkuyorsun. Halbuki Allah, kendisinden korkmaya daha layıktır" (Ahab, 37} ayetidir. Böylece Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, kendisine insanları unutturacak, sadece hakkı düşündürecek ve bu sayede de derecesinin artırılacağı bir biçimde, o anda üzerinde olduğu takvanın korkunun) üstünde bir başka takvayı emretmiştir.
Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) için, "Ey Peygamber" ifadesinde, bir müjde /atmaktadır, yani, "Senin, diğer fertlerden ve putlardan korkman, ittikâ etmen gibi : - takva mertebesinde kalmana Allah razı olmaz. Aksine O, seni sana unutturacak >r takvandan razı olur" demektir. Baksana insan, bir malının elden çıkması korkusunu duyup, o esnada kendisine, kendisini öldürmeye niyetli bir câhil hücum edecek olsa, -nalını mülkünü unutur, hepsini orada bırakıp kaçar. Hz. Peygamber {s.a.s) de böylesi >r takvayla emrolunmuştur. Bu takva ile, artık Hz. Peygamber (s.a.s.)'de, Allah'dan başka hiç kimseden korkma kalmamıştır. Bu söz tıpkı, Zeyd veya Amr'dan korkan ûrisine, "Amr'den kork. Çünkü, Amr seninle beraber olursa, Zeyd sana birşey yapamaz" denmesi gibidir. Bu, o kimseye Amr'dan korkmasını emretme manasına galmez. Çünkü o zaten ondan korkuyor. Aksine bu, Amr'dan alabildiğine korkmayı amrin zımnında, Zeyd'i ona unutturacak bir biçimde, Zeyd'den korkmaktan nehiy ^anasına gelir. Hak Teflla'ntn, "Kâfirlere ve münafıklara taat etme" hitabı, bizim İzahımızı desteklemektedir ve "Allah'dan, seni başkasına aaatten alıkoyacak bir biçimde ittikâ et, kork" demektir. 4[4]

İtaat Edilmeyecek Olanlar

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'dan başka hiç kimseye itaat etmemesi gerekirken, niçin bu ayette sadece kâfir ve münafıklara itaat etmemesi gerektiği belirtilmiştir? Cevap: Diyoruz ki: Bunun şu iki sebebi vardır:
1) Başkalarını belirtmeye gerek yok. Çünkü bu iki zümrenin dışında kalanlar, Hz. »aygamber (s.a.s)'in, kendilerine uymasını zaten istemiyorlar. Peygamberin,
İllerinin itaat eder hale gelmesini de beklememektedir. Aksine kendileri O'na olmayı isterler, onu muta (İtaat olunan merci) kabul ederler.
2) Hak Teâlâ, "Kâfirlere ve münafıklara itaat etme" Duyurunca, Hz. Peygamber)'i, herkese itaattan menetmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisine
aaatmı isteyen herkes, kâfir veya münafıktır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e, «pmaması halinde, kendisine haklı olarak azab edeceğine inanarak, birşeyi emreden ■* olmuş olur.
Daha sonra Hak Teâlâ, tıpkı kendisinde sadece kendisinden korkup celâdet hissedecek

---

3[3] Müslim. Zikir. 41. (4/2075).

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/228-229

şekilde, kendinde bir şecaat gören kimsenin yaptığı gibi, takvanın kalbin derinliklerinden gelmesi ve kişinin nefsinde Allah'dan başka hiçbir şeye karşı bir korkunun kalmaması şeklinde olması gerektiğine bir işaret olsun diye, "Şüphesiz ki Allah alîm ve hakSrndir" buyurmuştur. Çünkü Allah için olan takvayı, Allah hakkıyla bilir. Ayetteki "hakim" ifadesi, "Allah birşey söyleyip, peygamberin akrabaları olmalarına rağmen bütün o kâfir ve münafıklar da başka birşey söyleyip, bu söylediklerinde bir maslahatın bulunduğunu iddia edip, aklî bir izah yapsalar, o zaman onlara tabî olmak, bir maslahat olmuş olur" şeklindeki bir vehmi gidermeye bir işarettir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Allah hakimdir. Maslahat (ve hikmet) ise, ancak hakîm olanın sözündedir. Dolayısıyla Allah sana birşey emrettiğinde, bütün herkes seni ondan menetmeye çalışsalar bile, Allah'ın emrine uy" demek istemiştir. 5[5]

Zıharın İptali

"Sana Rabbinden ne vahyolunuyorsa ona uy. Muhakkak ki Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdârdır. Allah'a güvenip dayan. Vekil olarak Allah yeter. Allah hiç bir adamın içinde iki kalb yaratmadı. Kendilerinden zıhar
yaptığınız karılarınızı o (Allah), sizin analarınız saymadığı gibi, evlatlıklarınızı da oğullarınız gibi kabul etmez. Bu, sizin ağzınızdaki laftandır. Allah hakkı söyler ve O, doğru yola iletir"
(Afızab. 2-4).
Bu ifadeler de, biraz önce bahsettiğimiz gibi, Allah'ın hakîm olduğunu, O'na ittibâ etmenin şart ve vacib olduğunu göstermektedir. Cenâb-ı Hak daha sonra, "Muhakkak ki Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır"buyurmuştur. O, kendisinin, kullarının kalblerindekileri hakkıyla bildiğini söyleyince, sizin amellerinizden de bihakkın haberdar olduğunu beyan etmiştir. O halde kafblerinizi düzeltin, amellerinizi ıslâh edin.
Allah Teâlâ daha sonra, "Allah'a güvenip dayan. Vekil olarak Allah yeter" yani "Allah'dan kork. Eğer bir kimseden ötürü bir vehme, bir korkuya kapılırsan, Allah'a tevekkül et. Çünkü koruyucu ve müdafaa edici olarak O yeter. O, fayda verendir. O olunca, sana hiçbirşsy zarar vermez. Ama O zarar verirse, O'na karşı sana hiçbirşey fayda vermez" buyurmuştur. 6[6]

İki Kalb Olmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah hiçbir adamın içinde iki kalb yaratmadı" buyurmuştur. Bazı müfessirler. bu ayetin, "Benim iki kalbim vardır. Bunlardan sadece biriyle bile, Muhammed (s.a.s)'in anladıklarından daha çok anlar ve bilirim" diyen, Ebu Ma'mer hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ bu ifadesiyle, onun bu sözünü reddetmiştir. Zemahşerî "Allah Teâlâ "Kendilerine zıhar yaptığınız kanlarınızı, o (Allah), sizin analannız saymadığı gibi..." buyurmuştur ki bu, "O, bir adama iki ana, bir oğula iki baba kılmadığı gibi, bir adam (insan) için iki kalb de kıimamıştır" demektir" şeklinde bir izah yapmıştır. Bu izah zayıftır.
Doğrusu, şöyle demektir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ey Peygamber Allah'tan ittikâ et" ayetiyle, ittikâyı emredince, bu onun için, üzerinde dahası bulunmayan bir takvayı emir olur. Binâenaleyh kim böylesine ittikâ eder ve korkarsa, onun kalbine başka birşey giremez. Baksana, alabildiğine korkan kimse, o korku esnasında bütün işlerini unutur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, "Ey Peygamber, Allah'tan, korkulması gerektiği gibi kork" demiş olur. Bu şekilde korkmanın hakkı ise, kalbinde, Allah'tan başkasının korku ve endişesinin yer almamasıdır. Çünkü kişinin iki kalbi yoktur ki, bunlardan birisiyle Allah'tan, diğeriyle başkalarından korkabilsin. Eğer bir kimse Allah'tan başkasından korkuyorsa, bu iş ancak, o kimsenin kalbini, Allah'tan başka yöne çevirmesiyle olur ki bu da, Allah'tan gerçek manada korktuğunu iddia eden müttakînin haline uygun düşmez. 7[7]

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/229-230
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/230
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/230-231

Evlatlık Kurumunun İptali

Daha sonra Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, hiç kimseden korkmaması -çekinmemesi, Zeyd'in hanımı Zeyneb'in ktssasındaki duyduğu endişe gibi bir korkuya düşmemesi gerektiğini hatırlatmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "İnsanlardan korkuyorsun. Halbuki Allah kendisinden korkmana daha çok layıktır" (Ahzab. 37) yani "Böylesi bir korkunun senin kalbinde yer almaması gerekir" buyurmuştur. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu durumu hatırlatınca, ondan kötülükleri defedecek şeyi de zikredip, "Evlatlıklarınızı da oğullarınız gibi kabul etmedi" buyurmuştur. Yani, Allah kişinin evladlığını, öz oğlu saymamıştır.

Daha sonra O, bundan önce, bu çirkinliği defetme hususunda daha kuvvetli bir delil getirmişti. Bu da, "Kendilerine zıhar yaptığınız kanlarınızı, o (Allah) sizin analarınız saymadı" ifadesidir. Yani "Sizler, hanımlarınıza, "Sen bana anamın sırtı (zahrı) gibisin" demesi halinde, hanımı, herkesin ittifakıyla kendisinin annesi olmuş olmaz. İslâmiyet döneminde bunun böyle olmaması, bunun vat'ı (kişinin hanımıyla cinsî münasebetini) haram kılmayan bir "zıhar" oluşundan Ötürüdür. Câhiliyye döneminde ise, bu bir talâk kabul ediliyor ve kocası onunla yeniden nikahlanıyordu. Binâenaleyh bir kimsenin, kendi hanımına, "Sen benim anam gibisin, yahut anamın sırtı gibisin" demesi halinde, bu o hanımın anne olmaya dönüşmesini gerektirmediği gibi, yine bir kimsenin evlatlığına, "Sen benim oğlumsun" şeklindeki sözü de, onun Öz oğlu olmasını gerektirmez. Dolayısıyla da o evlatlığının hanımı, öz oğlunun zevcesi (gelini) haline dönüşmez ve bu sebeple de hiç kimsenin bu hususta hiçbirşey deme hakkı doğmaz. Binâenaleyh senin insanlardan çekinmene gerek yoktur. Nasıl otsun ki? Eğer bu korkulması gereken bir İş olmuş olsaydı, Allah'tan başkasından korkman caiz olmazdı. Yahut da senin iki kalbin yoktur. Kalbin, Allah ittikasıyla dopdolu ve O'nunla meşguldür. Dolayısıyla hiç bir kimseden korkman gerekmez. 8[8]

Söz Çeşitleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bu, sizin ağzmızdaki lafmızdır" buyurmuştur. Bunda şöyle bir incelik vardır: Nazar-ı dikkate alınan sözler ikiye ayrılır:

a) Olmuş bitmiş bir şey hakkındaki sözler. Bunlar olduğu gibi söylenir.

b) Söylenen bir söz olup, o sözün söylenildiği gibi olmasıdır. Birincisi, olanı söyleyen sâdıkların sözüdür. Diğeri ise, birşey söylediklerinde, Allah'ın o şeyi, onlann söylediği gibi kıldığı sıddîklerin sözüdür. Bu iki söz de kalbten çıkar. Sadece ağızdan söylenen sözler ise, tıpkı eşeğin anırması ve köpeğin havlaması gibidir. Çünkü muteber söz, kendisine güvenilen sözdür. Kalbten çıkmayan ve samimi olmayan sözlere güvenilmez. Allah Teâlâ, insanları kerîm kılıp, onu diğer canlılara üstün kıldığına göre, insanın diğer canlıların huylarını kapmaktan sakınması gerekir. Buna göre bir kimsenin, onun öz oğlu olmadığı halde, "Bu falancanın oğludur" şeklindeki sözü, gerçek bir söz olmaz. Çünkü gerçek söz, kalbten gelen ve kalpte olandır. Bu ise sadece ağızda olan ve ağızla söylenen bir sözdür. Böyle olmasındaki incelik de şudur: Allah Teâlâ burada, "Bu, sizin ağzmızdaki lafmızdir" buyurmuş, bir başka ayetinde ise, "Hristiyanlar, "Mesîh, Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarındaki sözleridir" rr«vbe,30) buyurmuştur. Yani bir şahsı, esas babasının dışında birisine nisbet edip, onun oğlu olduğunu söylemek, hakikati olmayan, kalbten çıkmamış olan ve kalbe girmeyen bir sözdür. O halde bu, tıpkı hayvanların sesleri gibi, sadece ağızla söylenmiş bir sözdür.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Allah hakkı söyler" buyurmuştur. Bu da şöyle ince bir manaya işarettir: İnsanın sözünün, ya akıldan veya şeriattan kaynaklanması gerekir. Binâenaleyh insan, "Falan oğlu filan..." dediği zaman, bunun gerçek olması gerekir. Yahut gerçek olduğunu bilmiyorsa, bunun şer'an onun oğlu sayılması suretiyle, şeriatten kaynaklanan bir söz olması gerekir. Meselâ bir kimse bir kadınla evlense, o kadın altı ayda çocuk doğursa ve

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/231-232

daha önce bir başka şahsın hanımı olmuş olsa, bu çocuğun o önceki kocadan olması muhtemeldir. Biz onu, "yatak" bulunduğu için, ikinci kocaya ait sayarız ve onun oğlu olduğunu söyleriz. Halbuki bu evlât oluşta, ne hakikat tahakkuk etmiştir, ne de şeriat bunu gerektirmiştir. Çünkü şeriat hakkı söyler. Bu ise, hakkın aksine bir durumdur. Çünkü onun gerçek babası ortadadır ve herkesçe bilinmektedir.

Bu hususta diğer bir izah da şöyledir: O müşrikler, "Bu (Zeyneb), onun oğlunun hanımıdır. Binâenaleyh onunla evlenmesi haramdır" demişlerdir. Allah Teâlâ ise, "Bu senin için helaldir" buyurmuştur. Müşriklerin sözü nazar-ı dikkate alınmaz. Çünkü bu onların ağızlarından çıkan bir söz olup, tıpkı hayvanların sesleri gibidir. Allah'ın sözü ise haktır. Binâenaleyh ona uyulması gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "O, doğru yola iletir" ifadesi, "Allah hakkı söyler" ifadesini te'kid etmekte olup, "Hak ve hâdî olduğu için O'na ittibâ etmek gerekir" demektir.

Allah Teâlâ, "Bu sizin ağzınızdaki lafzmızdır. Allah hakkı söyler" buyurmuştur. Bu ifadede şöyle bir incelik vardır: Sadece ağızla söylenen söz, kalbten kaynaklanmayan hayvan seslerine benzer. Kalbten söylenen söz de, bazan hak-doğru, bazan bâtıl olur. Çünkü birşeyi inanarak söyleyenin bu sözü, bazan gerçeğe uygun olur, böylece hak; bazan da uygun olmaz, böylece de bâtıl olur. O halde, sizin sözlerinizden nazar-ı dikkate alınabilecek, kalbten söylediğiniz sözler de, bazan hak, bazan bâtıl olur. Çünkü söylediğiniz söz, o şeyin var olup-olmamasına bağlıdır. Allah'ın sözü ise mutlak olarak haktır. Zira varlık o söze tâbidir. Çünkü Allah Teâlâ, ya olmuş-bitmiş birşeyden bahsetmektedir, yahut da bahsetmiştir ve bahsettiği şey o şekilde olmuştur. O halde Allah'ın sözü, sizin kalblerinizden kaynaklanan sözlerinizden daha hayırlıdır. Ya Allah'ın sözü, sizin ağızlarınızla söylediğiniz sözlere kıyaslanırsa, durum nice olur? Binâenaleyh sizin yalan ve boş sözlerinizi alıp, Allah'ın gerçek sözlerini bırakmak caiz değildir. Bu sebeple kim, "Peygamber (s.a.s)'in Zeyneb (r.anhâ) ile evlenmesi güzel olmadı" derse, Allah'ın gerçek sözünü bırakıp, sırf ağızdan çıkan sözlere tutunmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Allah'ın indirdiğine uymanın, başkasının sözüne itibar etmekten daha hayırlı olduğuna bir işaret olsun diye, "O, doğru yola iletir" buyurmuştur. 9[9]

Meşru ve Mâkul Durum

Daha sonra o hidayetinin ne olduğunu beyan ederek şöyle buyurmuştur: "Onları babalarına nisbetle çağırın. Bu, Allah indinde daha doğrudur. Eğer babalannm kim olduğunu bilmiyorsanız da onlar, esasen dinde kardeşleriniz
ve dostlannızdır. Hata ettiğinizde ise, size bir vebal yoktur. Fakat kalblerinizin kasten yaptığında vebal vardır. Allah gafur ve rahîmdir"10[10]
(Ahzab, 5).

İsm-İ Tafdîl

Hak Teâlâ'nın, "Onlan babalarına nisbetle çağırın" ifadesi, en doğru davranış, 'Bu Allah indinde daha doğrudur" ifadesi de, "Daha âdil ve uygun olan davranış" demektir. Çünkü bu birşeyi, yerli yerine koymak demektir. Bu ifade hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) Umûmî manaya gelsin diye, izafetin terkedilmiş olması olup, aslında ifadenin takdiri, "Bütün sözlerden daha doğru" şeklindedir ki, bu tıpkı bir kimsenin, "Allahu Ekber" (Allah mutlak surette büyüktür) demesi gibidir.

a) Daha önce söylenilen sözün, kafada niyetlenmiş olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu, sizin, "O falanın oğludur" şeklindeki sözünüzden daha doğrudur" demek istemiştir.

Cenâb-ı Hak, bu doğruya iletme işini tamamlamış ve "Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız da onlar, esasen dînde kardeşleriniz ve (köleleriniz), dostlannızdır' buyurmuştur.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/232-233

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/233

Bu, "Onlara, "kardeşlerimiz" yahut "Falancanın kardeşleri" deyiniz. Eğer onlar köle iseler, "Bu falancanın kölesidir" deyiniz" demektir.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Hata ettiklerinizde ise, size bfr vebal yoktur" buyurmuştur. Bu, "Bir kimsenin, bir başkasına şefkat üslubuyla, "Evladım!" veya saygı için, "Babacığım" demesi de hata gibidir. Baksana, yeminlerdeki "lağv" de, "bir hata ve sürc-ü lisan gibidir" demektir. Binâenaleyh bir kimsenin, "Oğlum" ifadesindeki sürç-ü lisanı ile, nesebi isbata niyetli olmaksızın, "oğlum" şeklindeki sözündeki hatası eşittir.

"Fakat kalblerinizin kasten yaptığında (vebal vardır)" cümlesi, daha önce geçen ifadelerin haberine delâlet ettiği için, haberi hazfedilmiş bir mübtedadır. Bu haber de, günah (bir vebal) yoktur ifadesidir. Bu, "Kalbinizin kasten yaptığı şey ise günahtır" demektir. 11[11]

Mağfiret ve Rahmet

Cenâb-ı Allah, "Allah gafur ve râhîmdir" yani, "Allah günahları bağışlar, günahkâra merhamet eder" buyurmuştur. Mağfiret ve rahmet hakkında, daha Önce birkaç yerde yeterli izah yapmıştık. Burada o izahlardan bir parçasını yeniden ele alıp şöyle diyoruz: Mağfiret, kadir bir zâtın, kudreti altındakilerden sâdır olan çirkin bir şeyi görmemezlikten gelmesidir. Meselâ köle, efendisinin cezasından korktuğu için, efendisinin kusurunu görmemezlikten geldiğinde, "O ona mağfiret etti" denilmez. Rahmet ise, kendisine merhamet edilenin âciz oluşundan Ötürü, bir karşılığı olmaksızın, rahmet edenin ona lütufla yönelmesi, muamele etmesi demektir. Çünkü meselâ, hükümdar gibi kudretli birisine, bir insan lütufla yönelse, ona bir iyilik yapsa, "O, o (hükümdara) rahmet etti" denilmez. Aynen bunun gibi, başkasının iyiliğini umarak, yahut da geçmişte ondan kaynaklanan bir iyiliğe karşılık vermek için iyilik yapan kimse için de, "O, ona rahmet etti" denilmez. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, eğer mağfiret, rahmetten önce zikredilrrse, onun manası "O onun ayıbını sakladı, sonra da onu âciz-müflis birisi olarak görüp, hem de merhamet edip, ona yetecek kadar şey verdi" şeklinde; ama mağfiret, rahmetten sonra zikredilirse -ki bu kullanılış çok azdır- o zaman bunun manası, "O, ona âciz olduğu için lütfetti, onu cezalandırmadı. Hatta dahasını yapıp, günahlarını bağışladı" şeklinde olur. 12[12]

Peygamber Canımızdan İleridir

"Peygamber, mü'minlere öz nefislerinden daha yakındır. Zevceleri ise (mü'minlerin) analarıdır. Akraba da, Allah'ın kitabında, birbirine diğer müzminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar. Fakat bu, dostlarınız için herhangi bir ihsanda bulunmanıza mani değildir. Bu, kitapta yazılıdır"

(Ahzâb, 6).

Bu ayet, Hz. Muhammed (s.a.s)'İn, Zeyneb'le evlenmesi hususunun doğruluğunu ifade eden bir açıklama olup, sanki, şöyle bir sorunun cevabıdır: Bu da birisinin 'Farzedelim ki, evlâtlık, senin de söylediğin gibi, öz oğullar gibi olmasın. Ne var ki bir kimse onu, kendi oğlu diye adlandırsa ve oğlu diye adlandırdığı evlatlığının da güzel bir şeyi olsa, onu oğlu diye adlandıran kimsenin kişilik ve mürüvvetine, o güzel şeyi ondan alması uygun düşmez ve bu hareket tarzı örfen tenkid edilir..." şeklinde sormasıdır. İşte Cenâb-ı Hak, bu sorunun cevabı olmak üzere, "Peygamber, mü'minlere öz nefislerinden daha yakındır" buyurmuştur ki bu, şöyle izah edilebilir: İhtiyaçları gidermek, derece derecedir. Meselâ yabancıların ihtiyacını gidermek; neseb cihetinden yakınların, akrabaların ihtiyacını gidermek; usûl ve fürûun ihtiyacını gidermek ve kişinin, kendi ihtiyacını gidermek. Birincisi örfen, ikincisinden aşağıdadır. Şer'an da böyledir. Çünkü "âkile-katilin diyetini veren yakınları ve akrabaları", birbirlerinden dolayı diyeti üstlenirler, fakat o diyeti, yabancı kimseler sebebiyle üstlenip

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/233-234

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/234

vermezler. İkincisi de üçüncüsünden aşağıdır ki, bu, nafaka vermeyi gerektiren delilden dolayı açık ve zahir olan bir şeydir. Üçüncüsü de dördüncüsünden sonra gelir. Çünkü kişinin nefsinin, başkasına karşı önceliği vardır ki, işte bu hususa da, Hz. Peygamber (s.a.s), "İşe, önce kendinden başla; sonra da bakımını üstlendiğin kimselerden"13[13] hadisiyle işaret etmiştir. Bunu iyice kavradığına göre, bir insanın yanında iki ayağından birisi, veyahut da, bedeninin iki kısmından birisini örtüp, böylece de ihtiyacını giderecek bir şey bulunması halinde o adam, bunların birinden o örtüyü alsa ve öbürünü örtse, bu durumda hiç kimse, "Ne kötü yaptın!" demesi şöyle dursun, ona, "Niçin böyle yaptın?" dahi diyemez. Meğer ki, meselâ insanın gözünü, eliyle koruması, duyu organlarının merkezi durumunda olan başından da soğuğu savuşturup, ayağını, böylece üşümeye maruz bırakması durumu gibi, -ki yapılması gerekti olan hareket tarzı da aklen budur- iki uzuvdan birisi diğerinden daha kıymetli olsun. Binâenaleyh, işte bu durumda kim bunun aksini yaparsa ona, "Niye böyle yaptın?" dinilir. Bunun böyle olduğu ortada olup, Hz. Peygamber (s.a.s) de, mü'min kimseye, onun kendi nefsinden daha kıymetli olunca, kalksa, o mü'min peygamberin ihtiyacını değil de kendisinin ihtiyacını giderse, bunun durumu tıpkı, saçlarını düzenlemek kastıyla, aşın bir soğukta saclarını yağlayan ve başını açan, fakat bu durumun, saçların kendisinde bittiği o başa eziyet ve zarar verdiğini bilmeyen kimsenin durumu gibidir. Kişinin, ibadetin nasıl yapılacağının ancak, Hz. Peygamber (s.a.s)'den öğrenileceğini bilmeden, kendisini bütünüyle ibadete vermek için nefsinin ihtiyacını gidermesi de buna benzer. Binâenaleyh, şayet insan, ihtiyacını, ibadet amacı olmaksızın giderse, bu, ihtiyacı giderme olmaz. Çünkü ihtiyacı gidermek, maslahatı elde etmenin üstünde olan bir şeydir. Bu ise, ihtiyacı olması şöyle dursun, kendisinde hiçbir maslahat bulunmayan bir şeydir. Binâenaleyh, bu ihtiyacı giderme işi, ibadet kasdıyla olduğu zaman, bu kimse, ibâdetin nasıl yapılacağı peygamberini bir ihtiyaç içinde bırakmış ve başının durumunu ihmal etmesine mukabil saçlarını düzeltme kabilinden, kendi nefsinin ihtiyacını gidermiş olur. Böylece, çok açık bir hikmetle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir şey istediğinde, ümmetinin o şeye ilişmesi ve sataşmasının ümmete haram olduğu, net bir biçimde ortaya çıkmış olur. 14[14]

Mü'minlerin Anneleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Zevceleri, (mü'minlerin) analarıdır" buyurmuştur ki, bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Zeyneb ile evlenişinin doğruluğunun, diğer bir biçimde ortaya konuluşudur. Çünkü Allah Teâlâ, peygamberin hanımlarını, ümmetinin bakışlarını peygamberin maksadının kendisine iliştiği şeylerden (hanımlardan) kesmek için, anne hükmünde kabul etmiştir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)1 in gönlü bir kadına iliştiğinde, o kadın bu ilgi hususunda, diğer hanımları gibi olur ve diğer hanımların bir başkasına haram olması gibi, o da başkasına haram olur.
İmdi eğer birisi, "Cenâb-ı Hak, daha önce çocuğu doğurandan başkasının, hiçbir surette anne olamayacağı hususuna bir işaret olsun diye "Kendilerinden "nhSr" yaptığınız kanlarınızı o, sizin analarınız (yerinde) tutmadı" (Ahzab, 4) buyurmuş ve işte bundan dolayı da, bir başka yerde, "Anaları kendilerini doğuranlardan başkası değildir" (Mücâdele, 2) buyurmuşken, daha nasıl, "Zevceleri, (mü'minlerin) analarıdır" buyurmuştur?" derse, biz deriz ki: Bunun cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın az önceki ayetindeki, "Allah hakkı söyler ve O, (doğru) yolu gösterir" <Ahzab, 4) beyanı olup, bu, "Şeriat, hakikat gibidir. İşte bundan dolayı, hakikati nazar-ı dikkate almak imkânsızlaştığında insan, o zaman şeriata başvurur. Bu meselâ, tek bir çocuğun kendilerine ait olduğunu iddia eden, fakat ikisinin de buna dair delili bulunmayan; ama ne var ki, çocuğun kendisine ait olduğuna dair birisi yemin eden iki kadının durumu gibidir ki, her ne kadar, yemin eden kadının bulûğ yaşından küçük olduğu veya bakire olduğu bir delil ile sabit otsa bile, şeriat bu çocuğu, daha Önce yemin etmeyene değil de, yemin

---

13[13] Müslim, zekat, 95-97 (2/717)
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/235-236

edene verir ve onun lehine hükmeder. Böylece, hakikate muttali olunamadığı durumlarda şeriata müracaat edileceği anlaşılmış olur. Bu bir yana, hatta, nadirattan dahi olsa, bazı durumlarda şeriat (bilinse dahi), hakikate gâlib gelir. Çünkü, (şeriat) zina eden kimseyi, o zinadan doğan çocuğun babası kabul etmez. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, bu demektir ki hüküm, kanun koyucuya aittir. O halde bir kimsenin, (annesi olmayan birisine), "Bu, annemdir" demesi, hakikatten kaynaklanmayan ve kendisine de hiçbir hakikatin dayanmadığı, manası anlaşılan bir sözdür. Şâri'in (kanun koyucunun) sözü ise, hak olan sözdür. Bu hususun şâriin, hakikatlerin onun gayesinde hakikat olabildiği ve o hakikatlerde, mutlak manada tasarruf sahibi olması da teyid eder. Baksana anne, ancak Cenâb-ı Hakk'ın o çocuğu onun rahminde yaratması sayesinde anne olabilmiştir. Binâenaleyh şayet o çocuğu, başkasının rahminde yaratmış olsaydı, o zaman anne, o başkası olmuş olurdu. Binâenaleyh, gerçek anneyi anne yapan Allah olunca, O'nun herhangi bir kadına anne deme ve ona, annelik hükmünü verme yetkisi vardır.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarının, annelerimiz olarak addedilmesi hususunun aklî izahı da şudur: Allah Teâlâ, babanın hanımını, oğuta haram kılmıştır. Çünkü hanım, kişinin kıskançlık göstereceği ve hakkında çekişmeye girişeceği bir mahaldir. Ziraoğulun, babasının nikâhı altında bulunan kadınlarla evlenmesi, sıla-i rahmi ve ana-babaya ait olan hakları keserek sona erdirme sonucuna götürür. Fakat şurası muhakkak ki, Hz. Peygamber (s.a.s), babadan daha kıymetli; derece itibariyle daha üstün ve razî ve memnun edilmeye daha layıktır. Çünkü baba, evladını sadece dünya hususunda eğitir. Hz. Peygamber (s.a.s) İse, hem dünya hem de ahiret hususlarında eğitir. Binâenaleyh O'nun hanımlarının, tıpkı babalarımızın hanımları gibi olmast gerekir.

Buna göre şayet Çirişi, "o halde Cenâb-ı Hak daha niçin, aynı manayı ifâde ettiği halde, "Nebî, babamzdır" veya, "Onun hanımları, babanızın hanımları (gibi)dir" dememiştir?" derse, biz deriz ki, bu sözleri bir hikmetten dolayıdır: Biz, biraz önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ümmetinden herhangi birisinin hanımıyla evlenmek istediğinde, Peygamber onunla evlensin diye, o kimsenin hanımım boşamasının vâcib olduğunu beyân ettik. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak, "Sen onların babasısın" demiş olsaydı, o zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, mü'minlehn hanımları ebediyyen haram olurdu. Bir de Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i mü'minlere, kendi nefislerinden daha üstün kılmıştır. Halbuki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "İşe, önce kendinden başla. Sonra da bakımını üstlendiğin kimselerden" ifadesinden dolayı, kişinin kendi nefsi, babadan önce gelir. İşte bundan dolayı, azığa muhtaç olan bir kimsenin, o azığı babasına vermesi vâcib olmadığı halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vermesi vâcibtir. Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımları için, bir kimsenin babasının hanımlarının hükmü söz konusudur. Ta ki onun evlatları, kızkardeşleri ve anneleri mü'minlere haram olmasın. Her ne kadar bunların hepsi, gerçek ya da süt anneler hakkında haram olsa dahi. 15[15]

Miras Yakınlığı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, miras hakkına işaret olsun diye, "Akrabalar, Allah'ın kitabında, birbirine diğer mü'minlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar. Fakat bu, dostlarınız için ihsanda bulunmanıza mani değildt. Bu, kitapta yazılıdır" buyurmuştur. Bu son cümle, vasiyyete bir işarettir. Yani, "vasiyyet ederseniz, varis olanların dışındakiler evlâdır. Eğer vasiyyet etmezseniz, sizin bıraktığınız şeylere, mirasınıza, varisler daha evlâ olur" demektir.

İmdi şayet, "Yaptığınız bu izaha binâen, miras ve vasiyyetin, sizin bu söylediğiniz şeyle ne ilgisi vardır?" denilirse, biz deriz ki, burada, ancak Allah'ın kendi nuruyla hidayet ettiği kimseler hariç, gözükmeyen, gizli ve çok kuvvetli olan bir münasebet vardır ki, bu da şudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'den başka hiçbir insana başkasının malını almak mubah olmaz; öldükten sonra da, bu kimsenin malı, sadece varislerine mubah olur. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s), hayatta iken, isterse, başkasının malı onun olur; Peygamberin kendi malt ise,

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/236-237

vefatından sonra varisleri için olmaz. Böylece Cenâb-ı Hak sanki Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendi kudretiyle onun mirasını varislere vermemesine mukabil, hayattayken başkasının malına onu mâlik kılmayı hükmetmiş; buna karşılık mü'minlere de, varislerinin, ölümünü müteakip onun malına müracaat etmeleri hükmünü ve karşılığını vermiştir. Böylece de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mü'minlerden herhangi birisinden birşey istediğinde, o şeyin, Peygamberin malı haline dönüşmesi; vefatından sonra da bütün mü'minlere miras olmak üzere, o şahıslara rücû etmemesini anlama hususunda bir ukde ve bir sıkıntı kalmamış olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Akrabada, birbirine daha yakındırlar" buyurmuştur ki, bu, "Sizin, kendi aranızda mirasçı olma hakkınız vardı. Böylece sizden birisinin malı, veraset yoluyla başkasına geçmiş olur. Hz. Peygamber (s.a.s) ile akrabaları arasında, bir veraset söz konusu değildir. Binâenaleyh, buna mukabil, onun, kendisi hayatta iken, sizin elinizde bulunan şeylere daha layık ve daha fazla hak sahibi olması gerekir" demektir.

Bu husustaki ikinci bir izah da şudur: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mü'minlere kendilerinden daha yakın olduğuna dair bir delil zikretmiştir ki, bu da, O'nun, "Akrabalar da, birbirine daha yakın ve evlâdır" şeklindeki ifadesidir. Daha sonra bir kimse, bir dostuna ihsanda bulunmak ister de, ona bir şey vasiyyet ederse, bu durumda da bu kimse, o kimsenin akrabasından daha evlâ olmuş olur. Böylece bu kimse, vasiyyetiyle veraset zincirini adeta kesmiş ve, "Bu, benim malımdır. Bu maJ benden ancak, benim istediğim kimselere geçebilir..." demiştir. İşte aynen bunun gibi Allah Teâlâ, dünyada, dostu Peygamber için, onun istediği her şeyi vermiş; daha sonra ondan (peygamberden) geri kalan şeyleri ise, başkaları için kılmıştır.

Cenâb-ı Hak, "Bu kitapta yazılıdır" buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Buradaki "kitap"tan maksat Kur'ân olup, yazılan bu şeyler, miras ve vasiyyet ayetidir...

b) Buradaki “kitap” sözüyle, Levh-i Mahfuz kastedilmiştir. 16[16]

Nebilerin Mîsakı

"Hani bir zaman, biz peygamberlerden misaklannı almıştık. Senden, Nuh'tan, ibrahim'den, Musa'dan ve Meryem'in oğlu isa'dan, evet biz onlardan, öyle sapasağlam bir misâk aldık" (Ahzâb, 7).

Bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti şöyledir: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ey Nebi, Allah'tan kork"(Ahzâb. 1) ifadesiyle ittikâyı emredip, txj hususu, o konuda O'ndan başka hiçkimseden çekinmemesi için, hakkında insanlardan endişelendiği o malum (Zeyneb binti Cahş) kıssa ile tekîd edip "Peygamber, mü'minlere öz nefislerinden daha yakındır" (Ahzâb, 6) ayetiyle, Peygamberinin korkuyu iktizâ ettiği bir şeyi irtikâp etmediğini beyan buyurunca, bu hususu başka bir izah ile tekid ederek "Hani bir zaman biz peygamberlerden mîsak almıştık" buyurmuştur. Buna göre O sanki, "Yalnız - ah'dan kork. Hiç kimseden çekinme ve benim risaletimi tebliğ edecekleri ve buna -içbir korku ile herhangi bir şey elde etme ümidinin mani olamayacağı hususunda benim, peygamberden almış olduğum mîsakı hatırla!" buyurmuş olup, bu hususta : 'Kaç mesele vardır: 17[17]

Misaktan Maksat

Peygamberlerden alınan "mîsak" ile, onların peygamber olarak gönderilmeleri ve onlara tebliğin emredilmiş olması kastedilmiştir. 18[18]

İkinci Mesele

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/238

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/239

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/239

Cenâb-ı Hak burada özellikle dört peygamberden bahsetmiştir ki, bunlar Nuh, İbrahim, Musa ve İsa
(a.s)'lardır. Zira Musa ve İsa (a.s)'ların, bizim peygamberine zamanında da yaşayan birtakım cemaat ve ümmetleri vardı. Böylece Cenâb-ı bu ikisini, kavimlerine karşı bir hüccet olsun diye zikretmiştir. İbrahim (a.s)'i Arapların, onun faziletini kabul etmeleri ve dinin korunmasını emrettiği bazı şeyler mda ona ittibâ etmelerinden dolayı zikretmiştir. Nuh (a.s)'a gelince bu da, ılığın ikinci aslı, yani atası olmasından dolayı zikredilmiştir. Çünkü, Tûfan'dan sonraki insanlar Nuh (a.s)'dan başlarlar.
Bu İzaha göre şayet birisi, "O halde, Nuh (a.s)'dan ziyade Adem (a.s)'in zikredilmesi daha uygun düşerdi" diyecek olursa, biz deriz ki: Hz. Adem (a.s)'in yaratılışı, (dünyayı) mamur edip şenlendirmek içindir. Peygamberliği ise, soyunu ve evlatlarını irşâd içindir. İşte bundan ötürü, onun zamanında, hiçbir kavim helak olmamış, hiçbir kavme de azab olunmamıştır. Nuh (a.s)'a gelince o, nübüvvet için yaratılmış, inzâr için, nebî olarak gönderilmiştir. İşte bundan dolayı da onun kavmi imha edilmiş ve sularda boğulmuştur. 19[19]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, babası olmadığına bir işaret olsun diye, pekçok yerde, "Meryem oğlu İsa; Meryem oğlu Mestti" tabirlerini kullanmıştı. Çünkü, şayet babası olmuş olsaydı, Hz. İsa (a.s) o zaman, babasına nisbetle tanıtılırdı.
Cenâb-ı Hak, "Biz onlardan öyle sapasağlam bir misâk aldık..." buyurmuştur. Misâkın, "böylesine sapasağlam" olması, onların, peygamberler olarak gönderilmeleri hususunda yaptıkları şeyler hususunda sorumlu tutulmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Elbette biz, peygamberlere soracağız"(Arat.6) buyurmuştur. Bu böyledir, zira hükümdar bir elçi gönderip, ona birşey emredip, bu elçi de bu emri kabul ettiğinde bu "mîsak" olur. Ama, hükümdar ona, yaptığı işler ve söylediği sözler hususundaki durumundan da kendisini sorgulayacağını bildirdiğinde, bu, bu misakın ona ağırlaştırılması olur. Böylece de elçi, elçilik hususunda, ne eksik ne fazla yapamaz. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize katılıp karıldınız. Onlar sizden kuvvetli teminat da aldılar" (Nisa, 2i) ayetinde kastedilenin, onların, yani kocaların bu mîsak ve teminattan mesul tutulacaklarını haber vermek olduğu söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Hepiniz çobansınız ve hepiniz sorumlusunuz" buyurmuştur. Allah Teâtâ erkekleri kadınlara "kavvâm-âmir ve hükümrân" kıldığı gibi, peygamberleri de ümmetlerinin işlerini deruhte eden ve onları doğru yola sevkeden kimseler olarak kabul etmiştir.
"Ta ki (Allah), o sadıklara, sadâkatlerini sorsun. O kâfirler için de (O), pek acıklı bir azâb hazırladı"
{Ahzâb, 8).
Yani, "Allah peygamberler gönderdi. Mükelleflerin akibeti de, ya güzellikle hesaba çekilmedir, ya da azâbtır. Çünkü "sâdık" olan kimse hesaba çekilirken, kâfir de azaba uğratılır, ki bu tıpkı, Hz. Ali (r.a)'nin "Dünyanın helâli hesap, haramı ise azâbtır" sözü gibidir. Bu ayet, herkesin korkmamasını gerektiren hususları kapsar ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey Nebi, Allah'tan kork" (Ahzto, t) şeklindeki ayeti de bunu te'kid eder. 20[20]

Müttefik Düşmanlar

Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki bunca nimetlerini hatırlayın. O zaman ki size, düşman orduları saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah, ne yaparsanız hepsini hakkıyla îdir. O vakit onlar, hem üstünüzden hem de altınızdan

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/239
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/240

size gelmişlerdi, zaman gözler yılmış, yürekler el-Haklara dayanmıştı ve siz, Allah hakkında türlü türlü zanlarda bulunuyordunuz"

(Ahzflb, 9-10).

Ayetin bu ifadesi, daha önce geçmiş olan takva emrinin, Allah'ın yanısıra, karşı kalmayacak bir biçimde olması gerektiğini ortaya koymak içindir, böyledir, zira o hiziplerin, grupların bir araya gelmeleri hâdisesinin altında, bu ashaba çok ağır gelmesi meselesi yatmaktadır. Çünkü, hem müşrikler hem de r, tamamiyle ve eksiksiz olarak bir araya gelmişler ve Medine'ye inmişlerdir. Peygamber (s.a.s) de, tedbir olarak hendekler kazdırdı. İş, şiddetin doruk fesma varmış, korku da zirveye çıkmıştı. İşte bu noktada Allah, o topluluğu btan, savaş yapılmaksızın savuşturmuş; ashabı böylece, korktuklarından emin pr. Binâenaleyh kulun, Rabbinden başka kimseden korkmaması gerekir. Zira ıı_r bütün işleri hususunda ona yeter ve hiçkimse O'nun mekrinden, cezasından ■ini emin hissedemez. Çünkü O, her türlü mümkinâta kadirdir. Binâenaleyh x. kâfirleri saltanat ve kuvvetlerine rağmen mü'minlerin kahredip ezdiği gibi, •Anlarına rağmen müslümanlan da kahretmeye kadirdir. 21[21]

Bozgunları

İfadesi, O'nun o kâfirlere, bir kış gecesinde, üzerine soğuk bir rüzgâr göndermesi, melekleri onlara salıvermesi, gecenin atların çıkardığı (seslerden) kaynaklanan korkudan dolayı birbirlerine bir hale gelmeleri... gibi onların kalblerine korku atması vb. şeylere bir '. Kaldı ki bu kıssa, meşhurdur.

Cenab-ı Hakk'ın, ifadesi de, Allah Teâlâ'nın, onların iltica edip sığındıklarına, lütfunu umduklarına, böylece de bir saldırı düşmanlarının aleyhine onlara yardım etmiş olduğuna bir işaret olup, bu 'dan korkmanın farz olup, Allah'dan başkasından ise korkmamanın gerekli ortaya koyan bir husustur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik" hitabı, "Allah, siz görmediğiniz halde, sizin ihtiyaçlarınızı karşılar. Eğer sizin için bir emniyet vesilesi zuhur etmezse, onun size zuhur etmemesine aldırmayınız. Çünkü sizler, herşeyi göremezsiniz. Öyleyse, Allah'dan başkasından korkmayın. Allah, ne yaparsanız, hepsini hakkıyla görendir. Sakın, "Biz bir şey yaparız, O onu nasıl görecek?" demeyiniz. Çünkü Allah, her şeyi hakkıyla görendir" manasındadır.

İfadesi, işin şiddetini ve korkunun doruk noktasını beyan etmektedir. Ayetteki, "üstünüzden" tabirinin "doğu tarafından"; "altınızdan" ifadesinin de, "batı tarafından" manalarına geldiği; bu gelenlerin ise Mekkeliler olduğu da ileri sürülmüştür. Ayetteki "gözler yılmış" tabiri de, "normal düzen ve ölçüsünden sapmış, böylece de çokluğundan dolayı düşmana dönüp bakamaz hale gelmişti" anlamındadır. ,

"Yürekler gırtlaklara dayanmıştır" ifadesi, O sıkıntının doruk noktasına çıkmış olmasından kinayedir. Bu böyledir, zira kalb öfke anında, kabarır; korku anında, büzülür ve böylece de boğazı tıkar. Bazan da nefes borusunu tıkayacak bir hal alır, böylece kişi hava teneffüs edemez de, o zaman korkudan ölür. O halde bu cümlenin anlamı, "Can boğaza geldiğinde" şeklinde olur.

"Ve siz, Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz" ifadesindeki elif-lâm, daha ileri bir mana ifade etsin diye, "istiğrak-şümûl" manasına olması mümkün olup, "Sizler, türlü türlü zanlara başvurdunuz" demektir. Çünkü, herkes, büyük bir musibet ve sıkıntı, büyük bir şey esnasında, hertürlü zanda bulunabilir. Ayetin bu ifadesiyle, onlardan malûm ve makûd olan zanlarının kastedilmiş olması da mümkündür. (Yani, elif-lâm "akd" ifade eder). Çünkü, mü'minden alışılagelen ve malum olan şey, Allah hakkında, hayır ve güzel zanda bulunmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah hakkında hüsnü zanda bulunun" buyurmuştur. Kâfirden beklenen ve vaki olan ise, onun kötü zanda bulunuşudur. Nitekim Cenâb-ı Hak "Bu, o küfredenlerin zannıdır"(Sad,27) ve "Onlar zandan başkasına tâbi

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/241

olmazlar" (Necm, 28) buyurmuştur. [22][22]

Masdarın Cem'i

Eğer birisi: "Masdar çoğul yapılmaz. O halde ayetin bu ifadesindeki kelimesinin çoğul olarak getirilmesinin hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki: Bu kelimenin, mef'ûlü mutlak olarak mansûb olduğunda şüphe yoktur. Ancak ne var ki isim de "Onu, kamçılarla dövdüm" ve "Onu, defalarca tedib ettim, düzelttim" denilmesi gibi, bazan masdar kabul edilebilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizler zan üstüne zanda bulundunuz" demiştir ki bu da, "Sizler, bir zanda da sebat etmediniz!" anlamına gelir. O halde, ayetin bu ifadesindeki incelik şudur: Şayet Allah Teâlâ, "Bir zanda bulunuyorsunuz" demiş olsaydı, o zaman onların, isabetli oldukları akla gelebilirdi, ama "zanlar" denilince o zaman onların içinde, yalan ve doğru olmayanların bulunduğu da anlaşılmış olur. Çünkü zanlann, aynı konuda olmaları halinde, bazan hepsi, bazan da bir kısmı yalan olabilir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Bir topluluk, uzakta bir karaltı, bir cisim görse, sonra da onlann bir kısmı, bunun Zeyd; diğer bir kısmt Amr, üçüncü bir kısmı da bunun Bekir olduğunu zannetseler, o görülen şeyin, meselâ ağaç veya taş olması gibi gerçeğin ne olduğu onlar tarafından anlaşılsa, o zaman hepsi de hata etmiş olurlar. Bazan onlann birisi isabet edeceği gibi, hepsinin isabet edememesi de mümkün ve muhtemeldir. O halde ayetteki tabirini, onların içlerinde, o zanlarında hata edenlerin bulunduğunu ifade eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak şayet, "Allah hakkında birzanda bulunuyordunuz" demiş olsaydı, bu, bir önceki anlamı ifade etmezdi. [23][23]

Müthiş İmtihan

"İşte orada mü'minler imtihana uğratılmıştı. Şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı"
(Ahzab, 11).
Bu, "İşte o zaman, Allah mü'minleri denedi. Böylece de, sâdık olanlar, münafık olanlardan seçilip ayrılmış oldu" demektir. Allah'ın imtihan etmesi, kendisinin o işin nasıl olduğunu anlaması ve ortaya çıkarması İçin olmayıp, tam aksine şöyle bir hikmetten dolayıdır: Allah Teâlâ, mahlûkatın hangi hal üzere olduğunu bilmektedir. Ancak ne var ki O, o işi, melekler ve peygamberler gibi, kendisi dışında kalanlara da göstermeyi irâde etmiştir. Bu tıpkı, efendisinin, kölesinin kendisine muhalefet ettiğini bilip, onun muhalefeti sebebiyle onu cezalandırmayı da aklına koyup, yanında diğer köleler ve başka kimseler bulunduğu zaman, muhalefet eden o köleye, muhalefet edeceğini bile bile bir şeyi emretmiş olması haline benzer. Böylece bu iş, oradakiler tarafından da görülür ve böylece de bu ceza, en güzel bir biçimde tahakkuk etmiş olur. Çünkü artık hiçkimse, bunun bir zulüm, yahut da efendisinin sabrının azlığından kaynaklandığı kanaatini taşımaz.
Ayetteki, "sarsıldılar, sıkıştırıldılar" demektir. Binâenaleyh, onlardan orada sebat eden kimseler, Allah anıldığında, kalbleri tir tir titreyen ve Allah'ın zikriyle, olbleri İtminan bulan kimselerden olmuş olurlar ki, işte pekçok mü'min bunlardır. [24][24]

Münafıkların Tutumu

"O vakit münafıklarla kalblerinde bir maraz bulunanlar, "Allah ve Rasulü, bize, bir aldanıştan başka bir şey vaadetmemiştir" diyorlardı. O zaman onlardan bir güruh, "Ey Yesrib ahalisi, sizin için burada durmak yok; hemen dönün!" demişlerdi. Onlardan birkısmı da, "Hakikaten, evlerimiz sahipsizdir" diyorlar ve (böylece) Peygamberden izin istiyorlardı. Halbuki onların evleri sahipsiz değildi. Onlar kaçmaktan başka bir şey arzu etmiyorlardı"

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/241-242
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/242-243
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/243

{Ahzab, 12-13).
Cenâb-ı Hak, bu ayetlerle biraz önce geçmiş olan ayetinde beyan buyurduğu onların o zanlarını, tefsir edip açıklamıştır. Böylece o münafıklar, Allah ve Resulünün söylediklerinin yalan; vaadlerinin de, bir aldatmaca olduğu zannına kapılmışlardı. Çünkü onlar, galibiyetin karşı tarafta, (kâfirler tarafında) olduğuna kesinkes inanıyorlardı. Ayetteki tabirinin anlamı, "Sizin, Muhammed'le, beraber kalmanızın sebebi ve manası yoktur" şeklinde olup, tıpkı "Bir manası ve bir sebebi yoktur" anlamında, "Zillette ve aşağılama içinde durup beklemenin bir manast yoktur" denilmesi gibidir. Ayetteki Yesrib Kelimesi bir bölgenin adıdır ki, bu da Medine'dir. Yine ayetteki, "hemen dönün" ifâdesinin manası, "Muhammed'den vazgeçip o gruplarla ittifak ediniz. Böylece de o hüzün ve kederlerden kurtulunuz" şeklindedir. Daha sonra bu sözü duyanlar ondan vazgeçmeyi kafalarına koydular, böylece de ondan izin talebinde bulundular ve "Evleriniz avrettir" yani, orada gedik ve yıkık vardır. Bu tür evleri olanlar, eşyalarından dolayı hırsızdan, meskene tecavüzden, çocuklarından ötürü, düşmandan emin olamaz, kendilerini güvencede hissedemezler bahanesini uydurdular. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, "Halbuki onîann evleri avret değildir" ifadesiyle onların yalanlarını ortaya koymuş, maksatlarının ve kalblerinin sakladığı şeyin ne olduğunu beyan etmiştir ki, bu da, bu korku sebebiyle, oradan kaçıp orada durmamaktır. 25[25]

İrtidad ve Panik

"Eğer (Medine'nin) etrafından, üzerlerine girilmiş olup, sonra kendilerinden fitne çıkarmaları istenseydi, muhakkak ki bunu hemen yaparlardı. Bunu yapmaktan ancak pek azı geri dururlardı"
(Ahzâb, 14).
Ayet, o firar ve dönüşün, evlerini korumak için olmadığına bir işarettir. Çünkü herhangi bir maksaddan ötürü bir iş yapan kimse, o maksadı elde edemeyip kaçırdığında, artık o işi yapmaz. Meselâ evi elinden alınmasın diye malını (parasını) veren, ama evi alındığında malını vermesine gerek kalmayan kimsenin durumu gibi... İşte bu sebeple Allah Teâlâ, "Onlar, "Bizim senden ayrılışımız evlerimizi korumak içindir" dediler. Eğer o gruplar, Medine'ye girse, Medine'yi onlardan alsalardı, onlar yine de oraya döneceklerdi. Onlann senden ayrüıp dönüşleri, kâfir olmaları ve fitneyi arzu etmeleri sebebiyledir" buyurmuştur.
Ayetteki, ifadesinin nâib-i faili "Medine" olabileceği gibi, "evleri" kelimesi de olabilir. Yine ayetteki, ifadesindeki "ha" (bunu) zamiri ile, fitnenin kastedilmiş olması muhtemeldir. Bu "O fitneyi yapma hususunda pek az beklerler (duraklarlar)" demektir. Çünkü fitne yok olacak, netice yine müttakilerin olacaktır. Bu zamir ile, Medine'nin veya onların evlerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Onlar Medine'de (veya evlerinde) pek az kalacaklar. Çünkü mü'minler onları oralardan sürüp çıkaracaktır" şeklinde olur. 26[26]

Firar Fayda Vermez

"Celalim hakkı için onlar, arkalanna dönmeyeceklerine dair daha evvel Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen sözü bozanlar, mesuldürler. De ki: "Eğer ölmekten, yahut öldürülmekten kaçmıyorsanız (bilin ki), firarınız size
asla fayda vermez. O takdirde bile, ancak, pek az bir zaman faydalanırsınız"
(Ahzâb, 15-16).
Bu ayetler, onların sevinçlerinin bozulacağını, Allah'a verdikleri sözü (ahdi) bozdukları için, gidişatlarının çirkinliğini ortaya koymaktadır. Çünkü onlar, bundan önce savaştan geri kalmış, bunun için bir özür ve pişmanlık ortaya koymuşlar, artık bundan sonra savaştan geri durmayacaklarını iteri sürmüşlerdi.

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/244
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/244-245

Allah Teâlâ daha sonra onları, "Allah'a verilen sözü bozanlar mesuldür" ifadesiyle tehdid etmiştir.

Hak Teâlâ'nın, 'Ve ki: "Eğer ölmekten yahut öldürülmekten kaçmıyorsanız, (bilin ki), firarınız size asla fayda vermez" buyruğu, işlerin mukadder olup, Allah'ın karar vermiş olduğu şeyden kaçmanın mümkün olmadığına, Allah'ın takdir ettiği şeylerin mutlaka olacağına, binâenaleyh kendisine emredilen şeye muhalefet eden kimsenin, âhirette azab içinde kalacağına, dünyada da, muhalefeti sebebiyle hiçbirşey elde edemeyeceğine bir işarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O takdirde bile, ancak pek az bir zaman faydalanırsınız" buyurmuştur. Allah Teâlâ bu ifade ile sanki, "Sürdürdüğünüz (bu halden) ötürü mümkün olmamasına rağmen, bugün bundan firar etseniz bile, ancak pek az faydanız olur. Öyleyse aklı olan, çok şeyi bırakıp aza talip olmaz. Dolayısıyla firar etmemeniz gerekir. Firar etseniz bile, bu firarınızdan sonra pek az faydalanacaksınız" demek istemiştir. [27][27]

İrade Allah'ındır

"De ki: "Size bir fenalık dilerse, Allah'dan sizi koruyacak; yahut size bir rahmet dilerse, buna mâni olabilecek kimdir? Onlar, kendileri için Allah'dan başka hiçbir yar ve hiçbir yardıma bulamazlar"

(Ahzâb. 17)

Bu ayet de, biraz önce geçen, "Firarınız size asla fayda vermeyecek" cümlesindeki hususu beyân etmektedir. Ayetteki, "Onlar, kendileri için Allah'dan başka hiçbir yar ve hiçbir yardımcı bulamazlar" cümlesi de, yine aynı ayetteki, "Allah'dan sizi koruyacak ... kimdir?" ifadesini tefsir etmektedir, yani, "Sizin, sizi sevdiği için size şefaat edecek bir dostunuz ve başınıza gelip çattığında kötülükleri defedip, size yardım edecek bir yardımcınız yoktur" demektir. [28][28]

Cihadı Engelleyenler

"Allah, sizden geri bırakanları ve kardeşlerine, "bize gelin" diyenleri şüphesiz bilir. Bunların ancak pek azı harbe gelirler. Sizlere karşı da pek cimridirler"

{Ahzâb, 18).

Bu, "Allah müslümanları alıkoyan ve "Bize gelin, bize katılın. Muhammed'in yanında, onun safında savaşmayın" diyenleri bilir" demektir. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Böyle diyenler, Ensâr'a "Savaşmayın, Muhammedi Kureyş'e teslim edin" diyen münafıklardır.

2) Bunlar, Medine'lilere, "Bize gelin, bize katılın" diyen yahudilerdir.

Ayetteki helümme, ya "gelin", ya "hazır olun (bulunun)" manalarına gelip, Micazlıların lehçesine göre, cemî olarak kullanılmaz, fakat başka lehçelerde cemî şeklinde de kullanılır. Mesela erkekler için, kadınlar için de şekli Kullanılır.

Ayetteki, "Bunların ancak pek azı harbe gelirler" cümlesi, Dtrinci izahı, yani böyle diyenlerin münafıklar olduğu şeklindeki izahı desteklemektedir. Bu da şu iki manaya gelebilir:

a) Bu, "Onlar sizden ayrılırlar, sizinle beraber savaşa çıkmazlar" manasınadır. Bu durumda ayetteki, ifadesi, "Onlar size karşı son derece cimridirler. Çünkü onlar Allah yolunda hiçbirşey infâk etmezler" demek olur.

b) Bu, "Onlar sizinle beraber savaşmazlar, sizinle birlikte bulunmaları gerektiği zaman da, savaşa katılmamak için olmadık bahaneler ileri sürerler" demektir. Buna göre, ifadesi, "Onlar, canlarını ve bedenlerini bu yola koymada cimridirler" demek olur. [29][29]

---

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/245-246

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/246

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/246-247

Münafık Korkaktır

"Hele kendilerine korku gelip çattı mı, onların, ölümden üstüne baygınlık çökmüş kimse gibi, gözleri dönmüş olarak sana baktıklarını görürsün. O korku gidince ise, hayra karşı cimri adamlar tavn ile, sizi keskin dilleriyle
incitirler. Onlar gerçekte iman etmemişlerdir. Bundan dolayı Allah onların amellerini hiçe İndirmiştir. Bu, Allah'a pek kolaydır"
(Ahzab, 19).
Bu ayet de, onların alabildiklerine Korktukları ve tir tir titrediklerini göstermektedir. Bil ki, cimrilikle korkaklık birbirinin kardeşidir. Binâenaleyh Allah Teâlâ cimrilikten bahsedince, bunun sebebi olan korkaklıktan da bahsetmiştir. Bunun delili şudur: Korkak, malı hususunda çok cimri davranıp, onu Allah yolunda infâk etmez. Çünkü bu, gâlibiyyete hiç ihtimal vermediği için, ganimeti ummazlar. Böylece de, "Bu, karşılığı alınmayacak bir harcamadır" diyerek, eli bir türlü İnfâka varmaz. Fakat cesur kimse, hem zaferin, hem zafer neticesinde ganimet elde etmenin kesin olduğuna inanır. Böylece de kat kat fazlasıyla alacağını umduğu için, cihâd uğrunda malını vermesi ona çok kolay gelir. Kişinin canı ve bedeni ile ilgili düşüncesi de böyledir. Korkak, eşinden, emsalinden, denginden de korkar. Hep ordularının bozulup dağılacağını düşünür. Böylece de korkuya kapılıp savaştan uzak durur. Ama cesur kimse, galip geleceğine ve ilahî yardımın (zaferin) kendisiyle beraber olduğuna inanır ve savaşa katılır. 30[30]

Ödül Sırasında Münafık .

Ayetteki, "O korku gidince ise sizi incitirler" ifadesi, "Korku zail olunca, size dilleriyle baskın çıkarlar, "Savaşanlar bizdik. Bizim sayemizde zafer elde ettiniz, düşmanı kırıp geçirdiniz" diyerek size eziyet ederler. Böylece de onlar sizden ganimetin büyük payını kendilerine vermenizi isterler. Halbuki daha önce onlar, ganimet elde etmemeyi göze alarak, dönüp kaçmaya razı idiler.
Buradaki, "Hayra karşı cimri" tabirindeki "hayır"ın mal manasına geldiği ileri sürülmüştür. Fakat bu ifadenin, "Onlar her İki halde de hayırları az, her iki vakitte de serleri çok olan kimselerdir. Hem birincisi, hem ikincisi hususunda cimri davranırlar" manasında olması da mümkündür. 31[31]

Amelleri Boşa Çıkanlar

Daha sonra Hak Teâlâ, "Onlar gerçekte iman etmemişlerdir. Bundan dolayı Allah onların amellerini hiçe indirmiştir. Bu, Allah'a pek kolaydır" yani, "Onlar her nekadar dilleriyle (zahiren) iman eniklerini söyleseler de, gerçekte iman etmemişlerdir. Binâenaleyh Allah, onların müslümanlarla birlikte yapmış oldukları amellerini de boşa çıkarır" buyurmuştur. Ayetteki, "Bu, o Allah'a pek kolaydır" ifadesi, (bunları) görüp anlayabilenlerin nazarındaki duruma bir işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, liBu, O (Allah'a) kolaydır" (Rum, 27) buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü "ihbât" (amelleri boşa çıkarma), yok etme, heder etme, boşa çıkarmadır. Maddeleri yok etme ise, bakıp düşünen düşündüğünde, "Maddenin yok edilmesi parçalarının darmadağınık edilmesiyle olur" der. Çünkü birisi birşeyi yaksa, o şeyden külü kalır. O külü rüzgâr dağıtıp götürse bile, yine onun orada zerreleri kalır. Bu, bazı insanların görüşüdür. Halbuki gerçek olan, Allah'ın cisimleri tamamen yok edip, onlardan istediğini yeniden yarattığını kabul etmektir. Amellere gelince, bunlar gözle görülen şeyler değildir. Eğer bunlardan birşey kalmışsa, onun hükmü ve eserleri itibarı ile kalmıştır. Binâenaleyh bunların bir faydası ve değeri olmadığına göre, bunlar hem gerçekte, hem hükmen yok demektir.

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/247-248
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/248

Amellere itibar edilmediğinde, cismin hilâfına, o gerçekte yok demektir. [32][32]

Savaştan Korkuları

"Bunlar, "(düşman) kıtaları (Mekke'den) gitmediler" sanıyorlardı. Eğer o kıt'alar bir daha gelirse, çöllerde bedeviler içinde bulunup, size âit haberleri sormayı temenni ederler. Eğer içinizde bulunurlarsa, çok değil, ancak pek az dövüşürler. Andolsun ki Resûlullah'da sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için, güzel bir örnek vardır"
(Ahzâb, 20-21).
Yani "Son derece korkak olduklarından, düşman kuvvetleri çekip gittiklerinde bile onların gittiğine inanmaz, korkuları devam eder; geldiklerinde ise bedeviler gibi çölde bulunup da savaşanlar arasında yer almamayı öyle temenni ederler ki... Aranızda bulunsalar, âdeta yok sayılırlar, zira savaşa girişmezler." manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak,."£ger içinizde bulunurlarsa, çok değil, ancak pek az dövüşürler" buyurmuştur. [33][33]

Mü'minlerin Güveni

"Mü'minler, (düşman) ordularım görünce, "İşte bu Allah'ın ve Resulünün vaadettiği şeydir. Allah ve Peygamberi doğru söylemiş" dediler. Bu, onların imanlarını ve teslimiyetlerini artırmaktan başka birşey yapmadı"
(Ahzab, 22).
Allah Teâlâ, münafıkların durumunu anlatınca, mü'minlerin haline de değinmiştir. Bu da onların, "İşte bu, Allah'ın bizi imtihan edeceği hususundaki bize olan vaadidir" demeleridir. Daha sonra onlar, o münafıkların, "Allah ve Resulü bize bir aldatıştan başka bir şey vaadetmemişür" (AhzAb, 12) şeklindeki sözlerine mukabil, "Allah ve Peygamberi doğru söylemiş" demişlerdir. Mü'minlerin bu sözleri, o anda meydana gelen hâdise (ve hâdiselere) bir işaret değildir. Çünkü onlar, o şeyler meydana gelmezden önce de Allah'ın doğru söylemiş olduğunu biliyor, buna inanıyorlardı. Binâenaleyh bu söz bir müjdeye işaret olup, bu da onların, "İşte bu Allah'ın ve Resulünün bize vaadettiği şeyler. Bu vaad aynen vuku buldu. Allah her vaadinde doğrudur. O halde, Mekke'nin, Rum'un (Anadolu'nun) ve Fars'ın (İran'ın) fethine dair bütün vaadler de tahakkuk edecektir" şeklindeki sözleridir. Bu, bu işin meydana geleceğine olan imanlarını artırdı, meydana gelince de teslimiyetlerini fazlalaştırdı. [34][34]

Düşmanların Bozgunu

"Mü'minler için, Allah'a verdikleri sözde sadakat gösteren nice adamlar var. İşte onlardan kimi, adadığını ödedi. Kimi de bunu bekliyor. Onlar hiçbir suretle, ahidlerini değiştirmediler. Çünkü Allah sâdık olanlan, sadâkatian
sebebiyle mükâfaatiandıracak, münafıkları da dilerse azablandıracak, yahut onlara tevbe nasib edecektir. Şüphe yok ki Allah gafur ve rahîmdir. Allah okâfirleri hiç bir hayra erememiş vaziyette, öfkeleriyle geri çevirdi. Allah
mü'minlerin savaşmalarına ihtiyaç bırakmadı. Allah kavîdir, azizdir"[35][35]
(AhzAb, 23-25).

Biatin Hakkını Veren Erler

Bu ayetler, onların Allah'a, ölmeleri durumu müstesna, peygamberini terketmeyecekleri hususunda verdikleri sözlerini bihakkın yerine getireceklerine bir işarettir. cümlesi, "Onlardan birkısmı savaştı ve şehid edildi. Böylece de adağınt yerine getirdi" demektir. Çünkü "nahb", adak manasınadır. Onlardan birkısmı da hâlâ savaşta, ahidlerini yerine getirmek için, şahadet şerbetini meyi gözetiyorlar. Onlar da ahidlerini bozmadılar. Münafıklar ise böyle değildir. Çünkü münafıklar da, "Biz sırtımızı dönüp, savaştan kaçmayacağız" diye söz /ermişlerdi. Ama sözlerini değiştirip, gerisin geri döndüler.

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/248-249
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/249
[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/249-250
[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/250

Cenâb-ı Hak, "Çünkü Allah sâdık olanları, sadâkatleri sebebiyle mükâfaatlandıracaktir" buyurmuştur. Bu, "Onlar vaadlerinde sâdık oklukları gibi, Allah onları, onlara dünya ve ahiret hususunda vaadettiği şeyleri birer birer gerçekleştirmek suretiyle mükâfaatlandırmıştır" demektir, ifadesi, Yalan söyleyen ve vaadlerinde durmayan münafıkları Allah azablandırır" demektir. "Eğer dilerse", yani "azabetmeyi dilerse, onların imân etmelerine Tânî olur""Yahut onlara tevbe nasib eder", yani "İsterse de böyle yapar." Cenâb-ı Hak bunu bu şekilde beyan etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber s.a.spn henüz onların iman edeceklerine olan ümidi devam ediyordu. Bundan sonra solardan birtakım kimseler iman etmiştir.

Allah Teâlâ, "Allah, onların günahlarını örtüp bağışladığı jpn gafur, onlara merhamet edip, iman nasib ettiği için de rahîmdır" buyurmuştur. Binâenaleyh ayetteki bu ifade, daha sonra iman eden kimseler hakkında olmuş olur. Yahut şöyle de denebilir: Allah Teâlâ, gafur ve rahim olmasına rağmen, günahları ;ok, suçları büyük olduğu için münafıklara azabetmiştir. Eğer suçlan daha az olsaydı, şüphesiz onları da bağışlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minlerin sadâkatlanna karşılık, onlara mükâfaat Diarak vereceği şeylerin birkısmını açıklayarak, Allah o kafirleri öfkeleriyle geri çevirdi" buyurmuştur. Bu, "Onların Öfkeleri teskin olmadan ve hiçbir muradlarına nail olamamış vaziyette, Allah onları geri çevirdi" demektir. "Allah mü'minlerin savaşmasına ihtiyaç bırakmadı" manasınadır "Allah kavidir", yani mü'minlerin savaşmasına muhtaç değildir; "azizdir", yani kâfirlerin kökünü kazımaya ve onları zelil etmeye kadirdir. 36[36]

Hain Kurayza'nın Sonu

"Allah Ehİ-i Kitap olup o (münafıklara) destek olanları da, yüreklerine korku düşürerek, kalelerinden indirdi. Siz onların birkısmmı öldürüyordunuz, bir kısmmı da esir ediyordunuz" (Ahzâb, 26).

Ayetteki, "Ehl-i Kitap'tan onlara yardım edenler" demek olup, bunlar yahudî Kureyza kabllesidlr. Allah onları "sayâsîlerinden" yani kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı. Böylece de onlar, kendileri öldürülmeye, çoluk-çocukları da esir edilmeye mahkûm oldular. Siz (hani) onlardan birkısmmı, yani erkeklerini öldürüyor, birkısmını da, yani çocuklarını ve kadınlarını esir alıyordunuz.

Eğer, "Cenâb-ı Hak, dediği için, mef'ûlü önce almasında, dediği için de mef'ûlü sonraya bırakmasında bir hikmet var mıdır?" denilirse, derim ki: Daha önce de izah ettiğimiz gibi, Kur'ân'da olan herşeyin, her özelliğin mutlaka bir fayda ve hikmeti vardır. Bunlardan bir kısmı açıktır, biz onları görebiliriz. Bir kısmı ise açık değildir. Allah Teâlâ en iyisini bilir ya, şu anda içime doğan şudur: Konuşan kişi, önce en mühim şeyi söyler, sonra daha az mühim olanı söyler. Yine konuşan, işe en tanınmışı zikrederek başlar, sonra derece derece daha az tanınan ve bilineni zikreder. Yine konuşan, Önce en yakın olandan başlar ve sonra derece derece uzakta olanlara doğru giderek, onları zikreder. Ayette bahsedilen bu kimseler meşhur idiler. Dolayısıyla meydanda, herkesin bildiği kimselerdiler. Böylece öldürme işi bunların başına geldi. Esir olanlar ise, bunların kadınları ve çocukları olup, pek meşhur değildiler. Halbuki esir alınma, öldürülmeden daha açık bir iştir. Çünkü esir alınan, hayatta kalır. Böylece de herkesçe, onun esir olduğu görülür, bilinir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, ayetteki iki yerden meşhur olanını kendisiyle kâim olan fiile; iki fiilden meşhur olanını da daha kapalı olana takdim etmiştir.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/251

İstersek, bu meseleyi nahiv kaidelerine uygun bir ifade ile şöyle de açıklayabiliriz: Ayetteki, ifadesi, fiil ve mefûlden ibarettir. Fiil cümlesinde asıl olan ise, fiilin mef'Ûl ve failinden önce getirilmesidir. Bu ifadenin bir fiil cümlesi olması hususunu şöyle ispat ederiz: Eğer bu bir isim cümlesi olsaydı, baştaki "Ferik" kelimesinin merfû olması ve denilmesi gerekirdi. Bu kelime mansub olduğuna göre, bu mansub oluş, takdirinde, zahirdeki fiilin tefsir ettiği mukadder bir fiilden ötürüdür. Sözün bu şekilde söylenmesine sevkeden sebeb ise, mef'ûlün beyân edilmesine aşırı itinâ gösterilmesidir. İşte ayetteki durum da budur. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlara yardım edenlerin durumundan bahsedip, onların kalelerine korku saldığını bildirirken, eğer Cenâb-ı Hak demiş olsaydı, bunu duyan kimse, bunun mef'ûlünü duyuncaya kadar, ya aradan zaman geçerdi, yahut da onu söylemeye bir manî çtkar, böylece o da onu söyleyemezdi, böylece de onların öldürülmüş oldukları bilinemezdi. Fakat daha önce onların kalblerine korkunun salındığını da duydukları için, Allah, söze "ferîkan" diye başlayınca, bunlar sözün tamamını duymak için kulak kesileceklerdir. Eğer birincisi fiil ve mef'ûl olursa, mef'ûl astında olduğu gibi, ikinci cümlenin o cümleye atfedilmesi faydasından ötürü, öne alınır. Binâenaleyh fiilin öne alınmayışı, onu öne almayı gerektiren bir hususun olmayışından ötürüdür. Onların hali bilindiğinde, ondan sonra gelen şeyler de, onlara havale edilmiş olur.Dolayısıyla eğer Cenab-ı Hak, bundan sonra da, aynı şekilde demiş olsaydı, bu "ferikan"ı duynlar, ya çoğu kez onların içinde salıverilenler olduğunu, yahut da onların yakalanamadıklarını sanırlardı.Binaenaleyh bu ikinci ifadede, fiilin önce zikredilmesi evla olmuştur.Durum hem hem de cümleleri için aynıdır.Çünkü korkunun kalblere salınması, kalelerden indirmeden öncedir.Çünkü korku, o indirmenin (inişin) sebebidir.Fakat onların kalelerinen indirilmelerinden duyulucak sevinç daha çok olduğu için, Hak Teala bu işi, onların kalblerine korku salmadan önce zikretmiştir.Allah en iyi bilendir. 37[37]

Mülklerine Siz Varis Oldunuz

"(Allah) onların yerlerine, yurtlarına, mallanna ve henüz ayak basmamış olduğunuz diğer arazilere sizi mirasçı yaptı, Allah herşeye hakkıyla kadirdir"
(Ahzab, 27).

Burada olan hâdiseye göre bir sıra takibedilmiştir. Çünkü mü'minler onların topraklarından (kalelerinden) indirilmeleri ve kendilerinin oralara hakim olmaları sebebiyle, önce onların arazilerine, sonra onlar içinde iken oralara girmeleri ve valelerini almaları sebebiyle yurtlarına, daha sonra da evlerindeki mallarına sahip olmuşlardır.

Ayetteki, "Henüz ayak basmamış olduğunuz diğer araziler" ifadesi ile, kalelerin kastedildiği söylendiği gibi, Rumların ve Farsların arazilerinin kastedilmiş olduğu da söylenmiştir. Yine bunun, mü'minlerce Kıyamete kadar alınacak toprakların tamamı "anasına geldiği de söylenmiştir.

"Allah herşeye hakkıyla kadirdir" ifadesi de, "Henüz ayak basmamış olduğunuz ciğer araziler" ifadesinden kastedilen şeyin, Kurayza kabilesinin arazilerinden sonra fethedilecek yerlerin olduğunu söyleyenlerin görüşünü destekler. Bunun izahı »öyledir: Allah Teâlâ onları bu beldelere sahip kılıp, onlara daha nice beldeler «aadedince, Allah'a güvenleri güçlü olmayanların bunu akıldan uzak görmeleri zannını oefetmek için, "Sizi buralara mâlik kılan Allah değil midir? O halde Allah, bunun damdaki yerlere de malik kılabilecek ve herşeye kadir olan bir zattır" demiştir. 38[38]

Ezvâc-ı Tâhirâtın Muhayyerliği

"Ey peygamber, hanımlarına de ki: "Eğer dünya hayatını ve onun zinetini, İhtişamını arzu ediyorsanız, gelin size boşama bedellerini verip, hepinizi güzellikle salayım. Yok eğer Allah'ı,

---

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/251-253
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/253

peygamberini ve âhiret yurdunu diliyorsanız, şüphe yok ki Allah, sizden iyi hareket eden kadınlar için büyük bir mükâfaat hazırlamıştır"
(Ahzâb, 28-29).
Bu ayetin, daha öncekilerle münasebeti şöyledir: Güzel ahlâk, iki şeye, yani Allah'ın emirlerine saygı duymaya ve Allah'ın yarattıklarına şefkatli olmaya hasredilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) buna, "Namaza (devam) ve elinizin altında olanlara (yani kölelere şefkat)..." hadisiyle işaret etmiştir.
Allah Teâlâ, peygamberini, daha önce, "Ey Peygamber Allah'dan ittikâ et" (Ahzâb, i) emriyle, Allah'a saygı tarafıyla ilgili olan kısma sevkedince, şefkat tarafıyla ilgili olan şeylerden de bahsedip, buna önce hanımlarından başlamıştır. Çünkü onlar, insanların şefkat edilmeye en layık ve muhtaç olanlarıdır. İşte bundan Ötürü Cenâb-ı Hak, nafaka konusunda da hanımları önce zikretmiştir. Bu ayette birtakım fıkhi meseleler var: 39[39]

Ayetten Çıkan Fıkhî Meseleler

1) Muhayyer (bu iki şeyden birini seçmede serbest) bırakma işi, peygambere vâcib midir, değil midir? Diyoruz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlara sözlü olarak muhayyer olduklarını söylemesi, şüphesiz vâcib (farz)dır. Çünkü bu, risâleti (verilen ilahî emri) tebliğdir. Çünkü Allah Teâiâ Peygamber (s.a.s)'e, "Onlara ... de" diye emredince, bu artık peygamberliğin gereği olmuş oiur. Fakat mana (hüküm) olarak muhayyer bırakma işi, emrin vücûb ifade edip etmemesine bağlıdır. Zahir olan, emrin vücûb (farziyyet) ifade edişidir.
2) Onlardan birisi eğer, peygamberden boşanmayı tercih ederse, onun bu tercihi, dinen bir boşanma (ayrılık) sayılır mı? Zahir olan, bunun bir ayrılık sayılmamasıdır. O kadın, kendisini (boşanmasını) tercih etmesi ile, hemen bâin (boşanmış) olmaz. Ancak bu boşama işi, Peygamber (s.a.s) tarafından yapılırsa olur. Çünkü Allah Teâlâ, "Gelin size boşama bedellerinizi verip, hepinizi güzellikle salayım" buyurmuştur.
3) Onlardan birisi, eğer kendisini tercih etseydi, ki biz bunun ancak Peygamber i i s tarafından, bâin talakla boşanması hâlinde, bâin talakla boşanmış olacağını söylemiştik. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onun için talâk vermesi vâcib olur muydu? Sürünen odur ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in makamına nisbetle, bu vâcibtir. Çünkü paşgamberin vaadinden dönmesi caiz değildir. Fakat bizden birisi böyle değildir, böylesi durumda, dediğini tutmak, o kişiden şer'an matlup değildir.
4) Bâin talaktan sonra kendisini tercih etmiş peygamber hanımı, başkasına haram sur rnuydu, olmaz mıydı? Zahir olan, onun haram olmayacağıdır. Aksi halde, onun haneksin i (boşanmayı) tercih etmesi halinde, dünya zinetlerinden istifade etmesi mümkün olmazdı.
5) Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'ı ve Resûlullah'ı tercih eden kadınını boşaması naram o\ut muyüu, o\maz mvycltt Hı. Peygamber (s.a.syin makamı itibarıyla, zahir olan, haram olduğudur. Bu, "Hz. Peygamber bu işe teşebbüs edemezdi, etmesi nalinde Allah tarafından cezalandırılır veya itab edilirdi" manasına gelir. 40[40]

Ayetteki Lafzı İncelikler

Ayette birtakım lafzı incelikler vardır:
1) Dünyanın tercih edilmesinin öncelikle söylenmesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kadınlarına çok fazla düşkün olmadığına bir işarettir. Nasıl böyle olmasın ki? Çünkü o. Rabbine ibadette meşguldür.
2) Ayetteki, "Hepinizi güzellikle salayım" ifadesi de, biraz önce bahsettiğimiz nususa işarettir. Çünkü güzellikle salma işi, örfen çok fazla duyulacak bir acıyla birlikte olamaz. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s)'in güzel salıvermenin kendi tarafından olmasının delaletiyle, hanımlarının

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/254
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/254-255

ondan ayrılmayı tercih etmelerinden etkilenmeyeceği anlaşılır.
3) Ayetteki, "Yok eğer Allah) ... diliyorsanız" ifadesinde, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tercih etmelerinde, hem Allah'ı, hem Resulünü, hem de ahireti tercihin yattığını bildirme vardır. Zaten din de bu demektir.
Cenâb-ı Hak, "(Allah), sizden iyi hareket eden kadınlar için yani sizden sâlih amelde bulunanlar, büyük bir mükâfaat hazırlamıştır" buyurmuştur. "Yok eğer Allah'ı, peygamberi ve âhiret yurdunu diliyorsanız..," ifadesinde, iman manası; "Muhsinler (iyi hareket edenler) için" ifadesinde de, önceki ifâdenin o -nanada olabilmesi için, ihsan manası vardır. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeleri tıpkı, "Kim, muhsin olarak yüzünü (kendini) Allah'a teslim ederse..."(Lokman, 22); "Kim imân eder ve salih amel işlerse..." (Furkan, 70) ve "îman edip, salih ameller işleyenler..." (Asr, 3) ayetleri gibidir.
Ayetteki, "büyük mükâfaat", her zaman zâtı açısından büyük, sıfatları (özelikleri) bakımından güzel olan demektir. Çünkü maddeler hakkında kullanılan azim (büyük) kelimesi, ancak uzunluk, en ve derinlik bakımından büyük olan şeyler için kullanılır. Eğer birşeyin sadece uzunluğu fazla olsa, ona "uzun"; sadece eni fazla olsa ona "enli" kelimeleri kullanılır. Derinlik de böyledir. Binâenaleyh bir şeyde ancak her üç özellik birlikte bulunursa, ancak onun hakkında "azîm" kelimesi kullanılır. Meselâ yüksek ve her tarafa doğru uzanmış-yayılmış dağ için, "azîm bir dağ" ifadesi kullanılır. Ama her tarafa uzamamış (sıradağ olmayan), sadece sivri (yüksek) olursa, buna "yüksek dağ" denilir. Bunun böyle olduğunu anladığına göre, şimdi diyebiliriz ki: Aslında dünyanın ücreti zâtı itibarıyla az, özellikleri bakımından da birtakım çirkinlikler (zararlar) taşımaktadır. Zira onlardan yenilecek olanlarında, zarar ve ağırlık da vardır. İçilecek olanlar ve diğer lezzetleri de böyledir. Hem sonra bunlar sonludur. Ahiret mükâfaatlan ise hem çoktur, hem de çirkin (ve zararlı) olma Özelliklerinden uzaktır. Ayrıca süreklidir. O halde onlar azîmdir. 41[41]

Ezvâc-ı Tâhirâtın Mes'ûllyetlerl

"Ey peygamber hanımları "Sizden kim açık bir terbiyesizlik yaparsa, onun azabı iki kat artırılır. Bu, Allah'a pek kolaydır" {Ahzâb, 30).

Nimete Göre Külfet

Hz. Peygamber (s.a.s) hanımlarını bu hususta serbest bırakıp, onlar da Allah'ı ve Resûluilah'ı tercih edince, Cenâb-ı Hakk, hanımının yapabileceği en ağır şey olan zina olup Resûluilah'ı en çok üzen ve kendileri için en çirkin fiil olan bu günahtan kendilerini korumaları konusunda uyarıp, eğer böyle yaparlarsa, onlara iki misli azab verileceği ile kendilerini tehdit etti. Burada şöyle iki hikmet vardır:
1) Başkalarının hanımları, zinanın zarar ve kötülüğünden dolayı, zina ettikleri zaman cezalandırılırlar. Peygamber (s.a.s)'in hanımları, faraza böyle bir şey yaparlarsa, hem bundan dolayı, hem peygamberin kalbini kırmaları, hem de onun makamına önem vermemeleri sebebiyle cezalandırılırlar. Peygamberin kızları da böyledir. Bir de bir kadın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nikâhı altında olup, zina ederse, Peygamber (s.a.s)'den başkasını tercih etmiş olur ve o başkası, bu kadına göre, peygamberden daha iyi ve daha hayırlı olmluş olur. Halbuki peygamber ona göre, başkasından da evla olan kendi nefsinden bile ona daha yakındır. Böylece o kadın, peygamberin makamını iki kat aşağı indirmiş olur. Dolayısıyla da iki misli azabla cezalandırılır.
2) Bu, onların şerefli oluşlarına bir işarettir. Çünkü hür bir kadının cezası, şerefini göstermek İçin, cariyenin cezasının iki mislidir. Peygamber (s.a.s)'in, diğer mü'minlere şeref bakımından nisbeti de, efendinin Kölesine nisbeti gibidir. Çünkü Peygamber (s.a.s), mü'minlere kendilerinden daha kıymetli ve evlâdır. Mü'minlerin anneleri durumunda olan hanımları ve

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/255-256

akrabaları da böyledir. Bir şahsın annesi de, o şahsa hakim olan ve o şahsın itaat etmesi gereken bir kadındır. Hanımı ise, o şahsın hükmü ve emri altındadır ve o şahsa itaat etmek mecburiyetindedir. Böylece başkasının hanımları, Peygamber (s.a.s)'in hanımlarına nisbetle, cariyenin hür kadına n sbeti gibi olur.

Bil ki "Sizden kim bunu yaparsa ..." sözü, "Eğer şirk koşarsan, amellerin boşa ^der"(Zümer.65) ifadesi gibidir. Çünkü bu, ilk nazarda olması mümkün olan bir şeydir. -albuki mümkün olan iş, bazan kesinlikle meydana gelmez, bazan da kesin olarak -eydana gelir, "ölen kurtulur."42[42] Bazan ise, dinleyen, bu iki ifade hususunda tereddüt eder. Binâenaleyh ayetteki, "Sizden kim açık bir terbiyesizlik yaparsa.." ^adesi, bize göre, birinci kısma giren (yani kesinlikle meydana gelmeyecek olan • sma) girer. Çünkü Allah Teâlâ, peygamberinin hanımlarını böylesi şeylerden korumuştur.

Ayetteki, "Bu, Allah'a pek kolaydır" ifadesi, "Sizin peygamber hanımları olmanız ve kıymetli, soylu olmanız, ilâhî azabı sizden savuşturmaz. Allah'ın işi, insanların işi gibi değildir ki, dostlarının, yardımcılarının, şefaatçilerinin ve kardeşlerinin çokluğu ile, kuvvetli ve soylu olan kimseleri azablandıramasın" demektir. 43[43]

Mesuliyetin Mükâfaatı

"Sizden kim de Allah'a ve Resulüne itaat eder, sâlih amel işlerse, ona da mükâfaatını iki kere veririz. Hem de onun için, çok şerefli bir rızık hazırladık"
(Ahzâb. 31).

Bu ifade, onların cezalarının kat kat olması gibi, mükâfaatlarının da kat kat olacağını açıklamaktadır. O halde ayetteki, "Ona da mükâfaatım iki kere veririz" cümlesi, şöyle bir inceliğin yanısıra, "Onun azabı iki kat artırılır" cümlesinin mukabilidir: Allah Teâlâ, mükâfaat vermeden bahsederken, o ödülü verecek olanı da zikretmiştir ki o, kendisidir. Azabtan bahsederken ise, azab edecek olanı açıkça ifade etmemiş ve tıpkı, canlı bir cömert zatın, faydalı olduğu zaman, kendini ve işini açıkça ifade edip, zarar verdiğinde ise, kendisinden hiç bahsetmeyişi gibi, rahmet ve kereminin mükemmel oluşuna bir işaret olsun diye, "İki kat artırılır" buyurmuştur.

Allah Teâlâ, "Hem de onun için, çok şerefli bir nzık hazırladık" buyurarak, şöyle bir ince manaya işaret olsun diye, aslında "kerîm" (şerefli) ifadesi, ancak o rızkı verenin sıfatı olduğu halde, ahiret rızkını "kerim" (şerefli) diye vasfetmiştir: Dünyadaki rızıklar, insanların çalışıp çabalamalarına göre verilir. Mesela tacir, pazarlardan ve alış-veriş yapanlardan rızkını elde etmeye çalışır. İşçiler iş verenlerden, sanatkârlar sipariş edenlerden rızıklarını elde etmeye çalışırlar. Padişahlar idare ettiklerinden idare edilenler de onlardan birşeyler elde etmeye çalışırlar. Binâenaleyh dünyada nzık kendiliğinden gelmez. Bu, başkasının elindedir. İsterse o rızkı tutar, isterse salar. Ahirette ise, görünürde o rızkın ne bir tutanı, ne salanı olmayıp, kendiliğinden gelir. İşte bundan ötürü, dünyada ancak, gerçek rezzâk olan Allah Teâlâ, "kerim" diye nitelenmiştir. Ahirette ise, rızkın kendisi böyle nitelenmiştir.44[44]

Ezvâcı Tâhiratın Tutumları

"Ey peygamber kadınları, siz diğer kadınlardan biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'dan korkuyorsanız, size yabana (mahrem) erkeklere, yumuşak (cilveli) konuşmayın ki sonra kalbinde bîr maraz bulunanlar, bir arzuya düşerler. Sözü, maruf veçhile (ağırbaşlı) olarak söyleyin"
(Ahzâb, 32).

Allah Teâlâ, peygamber hanımlarının cezasının, başka mü'min hanımların cezasının iki katı, mükâfaatlarının da, diğer kadınların ücretlerinin iki katı olacağını beyan buyurunca, onlar tıpkı cariyeye nisbetle hür kadınlar gibi olmuş olurlar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Siz diğer kadınlardan biri gibi değilsiniz" buyurmuştur. Bu tıpkı birisinin, "Falanca, herhangi bir kimse gibi değildir" şeklindeki sözü manasında olup, "Onda sadece insan oluş özelliği yok. Ayrıca onda âlim, ilmiyle âmil, soylu ve şerefli olması gibi özel vasıflar vardır. Çünkü daha özel vasıf varken, o kişi daha genel ifadeyle tanıtılamaz. Çünkü birisini tanıyıp, onun insan oluşu dışında başka bir özelliğini bilmeyen kimse, "Ben bir adam gördüm" der. Eğer onu tanırsa, "Ben Zeyd'i", veya "Amr"ı gördüm" der. İşte Hak Teâlâ'nın, "Siz diğer kadınlardan biri gibi değilsiniz" ifadesi de aynen böyle olup, "Sizlerde, diğer kadınlarda bulunmayan özellikler var. Meselâ siz, bütün mü'minlerin annelerisiniz ve seyyam beri erin en hayırlısının hanımlarısınız" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Ben sizden biriniz gibi değilim" buyurarak ifade ettiği gibi, Hz. Peygamber sas)'in herhangi bir mü'min gibi olmayışı şeklinde, tıpkı onunla şeref bulan =- -abaları da, başkaları gibi değildir. 6u çiftler arasında, bir tür denklik (kefâet) söz «c-usudur.

---

[42] [42] Bu darb-ı mesel, yersiz görülse de metinde vardır. (Ç.)

[43] [43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/256-257

[44] [44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/257-258

Daha sonra Cenab-ı Hak "Eğer Allah'dan korkuyorsanız, me yabana erkeklere, yumuşak konuşmayın" buyurmuştur. Bu ifade şu iki manaya

a) Bu, kendinden öncekilerle ilgili bir ifade olup, "Eğer ittikâ ederseniz, sizler herhangi Kimse gibi olmazsınız. Çünkü Allah katında, en iyi ve en şerefti olan, en müttakî
sandır" demektir.

b) Bu ifade sonraki kısımla ilgili olup, "Eğer ittikâ ediyorsanız, siz yabancı îklere yumuşak konuşmayın. Çünkü Allah, çirkin bir iş olan zinadan menedince,
götüren öncü şeylerden de menetmektedir. Bu da, kadınların erkeklerle îması ve konuşma şeklinde fâsık erkeğe uymaktır" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Sonra kalbinde bir maraz, i fısk (namussuzluk, kötü niyet) bulunanlar, bir arzuya düşerler" sözü maruf şekilde söyleyin. Yani, "Allah'ı zikir veya lüzumu kadar konuşma kabilinden söz îyin" demektir.

Yüce Allah, "Yumuşak (işveli-cilveli) konuşmayın" buyurunca, bundan sonra, maruf veçhile söyleyin" buyurmuştur ki bu, bunun bir kısım eziyet ve münker olmayıp, makul söz söyleme emridir. Çünkü İhtiyaç halinde söylenmesi matlub da sadece budur. 45[45]

Vakarla Oturun, Dolaşmayın

Vakar ile evlerinizde oturun. Evvelki câhiliyyet yürüyüşü gibi yürümeyin. Samazı dosdoğru kılın. Zekâtı verin. Allah ve Resulüne itaat edin. Ey Ehi-i Beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler"
(Ahzâb, 33).

Ayetteki kelimesi, "karâr" masdarmdan olup, muzaaf harflerinden biri düşürülmüştür. Nitekim Cenâb-ı Hak (vakıa, 65) buyurmuştur. Bu kelimenin "vakar" masdarmdan olduğu da ileri sürülmüştür. (Buna göre şeklinde okunur.) Nitekim Arapça'da, denilir.

Allah Teâlâ "Evvelki câhiliyyet yürüyüşü gibi yürümeyin" buyurmuştur. Bunun, "Kınla döküle, kırıtarak yürümeyin" manasına olduğu söylenmiştir. Yine bundan muradın, "Süslerinizi ortaya koymayın, göstermeyin" manası olması da muhtemeldir. 46[46]

Cahiliyye Terimi

Ayetteki, "Evvelki câhiliyye"n\n manası hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, Nûh (a.s) zamanında olanlar, sonraki cahiliyye ile de, ondan sonrakiler kastedilmiştir.

b) Bu, bir diğerinin olmasını gerektiren bir "ewel"lik değildir. Aksine bunun manası tıpkı bir

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/258-259

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/259--260 kimsenin, "Nerede o ilk (evvelki) zorba kisrâlar?" demesi gibi, "Evvelki (eski) cahiliyye yürüyüşü gibi yürümeyin" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Namazı dosdoğru küm, zekâtı verin. Allah ve Resulüne itaat edin" yani "Mükellefiyet sadece nehiylerde değildir ki "Yumuşak konuşmayın", "Cahiliyye yürüyüşü gibi yürümeyin" ifadeleriyle elde edilmiş olsun. Tam aksine mükellefiyet hem nehiy, hem emirler hususundadır. O halde kendini büyük gören zorbalara benzememe demek olan namazınızı kılın, kerîm ve rahîm olana benzemek demek olan zekâtınızı verin ve Allah'a itaat edin" buyurmuştur. "Mükellefiyet sadece bu bahsedilenlere mahsus değildir. Binâenaleyh Allah'ın emrettiği herşeyi hakkıyla yerine getiriniz ve Allah'ın nehyettiği herşeyderv de son derece kaçınınız." 47[47]

Emirler Arındırmak İçindir

Daha sonra Allah Teâlâ "Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler" yani "Size verilen mükellefiyetlerden istifâde edecek olan Allah değildir. Allah yaptıklarınızdan faydalanmaz. Bunun faydası size aittir. Allah'ın bu şeyleri size emretmesi, sizin menfaatiniz içindir" buyurmuştur. Bu ifadede şöyle bir incelik vardır: Bazan kirin-pisliğin bizzat kendisi ortadan kalkar, giderilir, ama o yeri tam temizlenmiş olmaz. O halde "Allah sizden ancak kiri gidermek ... diler" ifadesi, "Günahlarınfzı silip, giderir" manasına; "Sizi tertemiz yapmak diler" ifadesi de, "Size keramet (şeref) elbiselerini giydirir" manasınadır. 48[48]

Ehl-i Beyt

Daha sonra Allah Teâlâ, bu ifadenin muhtevasına, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ailesinin (Ehl-i Beytinin) hem kadınları, hem de erkekleri girsin diye, kadınlara hitabı bırakıp, "Sizden (anküm) diyerek, erkeklere hitab etmiştir. Ehl-i Beyt'in kimler olduğu hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Evlâ olan, bunların, Hz. Peygamber (s.a.s)'in çocukları ile hanımları olduğunun söylenmesidir. Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Ali de onlardandır. Çünkü Hz. Alt, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kızı ile evliliği ve Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrılmayışı sebebi ile ehl-i beytten olmuştur. 49[49]

Hikmet: Sünnet

"Allah'ın evlerinizde okunup duran ayetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz ki Allah herşeyin içyüzünü bilendir ve herşeyden hakkıyla haberdardır"
(Ahzâb, 34).

Buradaki "Allah'ın ... ayetleri" ile Kur'ân, "hikmet" ile de, Hz. Peygamber ■s.a.s)'in sözleri (hadisleri) kastedilmiştir. Bu da, biraz Önce bahsettiğimiz gibi, mükellefiyetlerin sadece namaz ve zekata münhasır olmadığına bir işarettir. Allah Teâlâ, bu ayette de yine mükellefiyetlerden bahsederek, "Okunup duran ayetleri hatırlayın" buyurmuştur ki bu, "Bütün farzları ve vâcibleri öğrenip, hepsini hakkıyla yerine getirin; bütün haramları öğrenip, onlardan da sakının" demektir.

Allah Teâlâ'nın, "Şüphesiz ki Allah latiftir; habirdir" ifadesi de, Cenâb-ı Hakk'ın içleri (bâtınları) bilen bir habîr ve bir latîf olduğuna işarettir. Binâenaleyh O'nun ilmi herşeye ulaşır. Dar deliklerden giren ve tıkanmış yollardan çıkabilen manasına olan "latîf", bu manaya gelir. 50[50]

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/260

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/260

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/260-261

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/261

Erkek - Kadın Beraberliği

"Şüphesiz ki müslüman erkeklerle, müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle, mü'min kadınlar, İtaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, mütevazı erkeklerle mütevâzî olan kadınlar, sadaka veren erkeklerle, sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle, oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkeklerle kadınlar (yok mu), işte bunlar için Allah bir mağfiret ve büyük bir mükâfaat hazırlamıştır"
(Ahzab, 35).
Allah Teâlâ onlara emirler verip, yasaklar koyup, onlar için gerekli şeyleri beyan edince, o kadınlar için şu on mertebeyi zikretmiştir: Birincisi, müslüman olmak ve Allah'ın emrine boyun eğmek; İkincisi, sayesinde Allah'ın emirlerinin geldiği (öğrenildiği) şeye, yani Kur'ân'a imandır. Çünkü mükellef önce, "O'nun dediği herşeyi kabul ediyorum" der. İşte bu İslâm'dır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak birşey söyleyip, mükellef de onu kabul ettiğinde, Allah'ın o sözünü tasdik etmiş ve inancının doğruluğunu ortaya koymuştur. Bu da imandır. Sonra onun bu inancı, kendisini güzel işler yapmaya ve amel-i sâlihe sevkeder. Böylece de o itaatkar olur ve ibadet eder. İşte bu, Ayetteki "itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar" (kânitîn-kânitât) ifadesi ile belirtilen üçüncü mertebedir. Daha sonra mükellef iman edip, şalin amelde bulunduğu zaman kendisi kâmil (olgun) olmuş olur ve başkalarını kemâle erdirmeye çalışır, emri ma'rûfta bulunup, kardeşlerine nasihat eder. Böylece de nasihati hususunda tasdik edilmiş (doğrulanmış) olur ki ayetteki, "Doğru erkeklerle doğru kadınlar" (sâdıkîn-aâdikat) tabiriyle kastedilen budur. Daha sonra bu kimse, iyiliği emredip, kötülükten nehyederken karşısına birtakım sıkıntılar çıkar. O da buna sabreder. İşte Cenâb-ı Hak bunu da, "Sabreden erkeklerle sabreden kadınlar" tabiri ile belirtmiştir. Sonra bu mükellef kemâle erip, başkalarını kemâle erdirdiğinde, kendini beğenmeye ve yaptığı ibadetlerden dolayı "ucb"e başlar. Cenâb-ı Hak onu bu halinden, "Mütevâzî erkeklerle, mütevazı olan kadınlar" (Haşiîn-Hâşiât) ifadesiyle men etmiştir.
Yahut şöyle de diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, bu güzel ve iyi sıfatlardan bahsedince, bunlara manî hallere de işaret etmiştir. Bu da ya gözle görülecek şeylerden olan makam ve mal sevgisidir, yahut da gözle görülemeyen şeylerden olan şehvettir. Gazab da bu iki hususa dahildir. Çünkü gazab (öfke), ya makam noksanlığı, yahut bir mal elde edememe, yahut da arzu edilen birşeyden engellenme gibi sebeblerden dolayı ortaya çıkar. O halde ayetteki, "Hâşiîn ve Haşlat" ifadesi, "Makam ve mansıbların kendilerini ibadetten alıkoyamadığı mütevâzi kimseler" manasınadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sadaka veren erkeklerle, sadaka veren kadınlar" buyurmuştur. Bu da, "Çok sevdikleri için mal biriktirme özelliğinde olmayıp, mallarını infâk edenler" demektir. Allah Teâlâ daha sonra, bâtınî arzu ve isteklerin, kendilerini Allah'a ibadetten alıkoyamadığı kimselere işaret olarak da, "Oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar..." (Sâimîn-Sâlmât) buyurmuştur. Hak Teâlâ, "Namuslarını koruyan erkeklerle kadınlar..." buyurmuştur. Bu da, "Cinsî arzuların kendilerini Allah'a İbadetten alıkoyamadığı kimseler" demektir. Daha sonra Hak Teâlâ, "Allah'ı çok zikreden erkeklerle kadınlar" buyurmuştur. Yani, "Onlar bütün hallerinde, her halükârda, her zaman Allah'ı anarlar (hatırlarlar). Müslümanlıkları, imanları, taatları, sadâkatleri, sabırları, tevazûları, sadakaları ve oruçları, hâlis bir niyyetle, Allah için olur.
Bil ki Allah Teâlâ, bir çok ayette "zikir"den bahsettiği zaman, onunla birlikte "çok"luk vasfını da getirmiştir. Mesela daha sonra gelecek olan, "Ey iman edenler Allah'ı çokça zikredin"(Ahzto,«) ayetinde ve bundan önce geçmiş olan, "Allah'ı ve âhiret gününü umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için"{»0X0.2^ ayetinde böyledir. Çünkü bedenle yapılan fiilleri (amelleri) çok yapmak, ya mümkün değildir, ya zordur. Meselâ İnsan yerken, içerken ve yiyeceğini-içeceğini elde etmeye çalışırken, bütün bunlar onun devamlı namaz kılmasına manîdirler. Fakat insanın yerken, içerken, yürürken, alırken, satarken, Allah'ı zikretmesine bir mân? yoktur. İşte bu hususa Hak Teâlâ, "Ayakta iken, otururken ve yanlan üstü (yatarken) Allah'ı zikredenler.." (Aı-ı imran. 191) ifadesiyle işaret etmiştir. Bir de bütün amellerin sıhhati,

Allah'ı zikir (anma) İle olur. İşte bu da niyettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte bunlar için Allah (günahlarını silen) bir mağfiret ve büyük bir mükâfaat hazırlamıştır" buyurmuştur. Bu büyük mükâfaattan daha Önce bahsetmiştik. 51[51]

Resulün Hükmüne Teslimiyet

"Allah ve peygamberi bir işe hükmettiği zaman, gerek mü'min erkek, gerek mü'min bir kadın için, ona aykırı olacak işlerinde, onlar için muhayyerlik (seçme hakkı) yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse, muhakkak ki o apaçık bir sapıklıkla yolunu sapıtmıştır"
(Ahzâb, 36).

Bu ayetin, Hz. Zeyneb binti Cahş (r.anha) annemiz hakkında nazil olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onu, daha önce Hz. Zeyd b. Harise (r.a) ile evlendirmek istediğinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dışında, hem Hz. Zeyneb, hem de kardeşi buna karşı çıkmıştı. İşte bunun üzerine bu ayet nazil olunca, her ikisi de bu evliliğe razı olmuşlardı. Bunu şöyle izah ederiz: Allah Teâlâ, Peygamberine, hanımlarına kendisinden ayrılıp ayrılmama hususunda muhayyer olduklarını söylemesini emredince, bu emirden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başkalarına zarar vermeyi istemediği anlaşılmıştır. Binâenaleyh herhangi bir şeye meyli olana, Hz. Peygamber (s.a.s) bu imkânı vermiş, başkasının arzu ve isteklerinden ötürü, kendi nefsinin hakkından vazgeçmiştir.

Binâenaleyh bu ayette, kimsenin, âmirinin kendi nefsi olmayıp, iradenin kendi elinde olduğu zannına kapılmamasını söylemiştir. Nitekim zevceler hakkında durum böyledir. Hatta, Allah ve ResÛlullah'ın hükmü olan meselede, mü'min kadın ve erkeğin başka bir seçim hakkı olmadığını, uyulması gerekenin, Allah'ın emri, hak olanın Resulün bildirdiği olduğunu, onlara muhalefet edenin saptığını bildirmiştir. Zira maksat, Allah'dır. Resûlullah ise ona ulaştıran rehberdir. Maksadı terkeden, rehberi dinlemeyen, kesinlikle sapıktır. 52[52]

Hz. Zeyneb'le Nikâh

"(Habibim) hatırla o zamanı ki, Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de kendisine iütufta bulunduğun o kimseye, ''Eşini uhdende (nikahında) tut. Allah'dan kork" diyordun ve Allah'ın açığa çıkaracak olduğu şeyi içinde gizliyor, insanların (dedikodusundan) korkuyordun. Halbuki Allah kendisinden korkmana daha çok lâyıktır. Şimdi madem ki Zeyd o kadından ilişiğini kesti. Biz onu sana zevce yaptık. Tâ ki evlatlıklarının kendilerinden ilişiklerini kestikleri zevcelerini de almakta mü'minlere bir sıkıntı olmasın. Allah'ın emri yerine getirilir"
(Ahzab, 37).

Allah'ın kendisine İslâm nimetini verdiği ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, azâd ederek hürriyetine kavuşturmak suretiyle lütfettiği kimse, Hz. Zeyd (r.a)'dir. Zeyd (r.a), Zeyneb (r.anhâ)'i boşamak istedi. Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Onu nikahında tut, boşama, Allah'dan kork" dedi. "Allah'dan kork (ittikâ et)" ifadesinin ne hakkında ve niçin söylendiği noktasından şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, onu boşama hususundadır.

b) Bu, Zeyneb'ten şikayet etme hususundadır. Çünkü Zeyd (r.a), Zeyneb (r.anhâ) hakkında, "O, soylu oluşunu ve aramızda denklik bulunmayışını söyleyerek, bana karşı kibirleniyor" diye şikayetlenmişti. Ey Nebî sen ise, Allah'ın ileride, Zeyneb ile evlenmeyi istediğine dair açığa vuracağı niyetini içinde saklıyordun ve insanların, "Başkasının veya oğlunun hanımını aldı" demelerinden korkuyordun. Halbuki Allah, kendisinden korkulmaya daha lâyıktır." Cenâb-ı Hakk'ın bu son ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'İn insanlardan korkup, Allah'dan korkmadığına bir işaret değildir. Aksine mana, "Korkulmaya lâyık olan sadece Allah'dır. Binâenaleyh O'nun yanısıra hiç kimseden korkma. Sen ise hem O'ndan korkuyor, hem insanlardan çekiniyorsun.

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/261-263

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/263-264

Öyle ise korkuyu sırf Allah'a hasret" şeklinde otup, tıpkı, "O peygamberler, Allah'ın risâletlerini tebliğ edip, O'ndan korkan ve O Allah'dan başka hiçbir şeyden korkmayanlardır" (Ahz&b, 39) ayetinin anlattığı gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şimdi madem ki Zeyd o kadınla ilişiğini kesti, biz onu sana zevce yaptık" buyurmuştur. Bu, "Zeyd onu boşayıp, onun iddeti sona erdiğinde, onu sana zevce yaptık" demektir. Çünkü kadın, kocasının nikâhı altında olduğu sürece, kocasının ihtiyaçlarını giderir ve kocası ona muhtaçtır. Binâenaleyh kocası ondan ilişiğini tamamen kesmemiş ve ondan müstağni olmamıştır. Kadın, kocasının iddetinde olduğu zaman, rahminin meşgul olabileceği için (hâmile olma ihtimalinden dolayı), kocanın onunla ilgisi hâlâ devam etmekte sayılır. Dolayısıyla henüz o kadından ilişiğini kesmemiş sayılır. Ama kocası onu boşayıp, kadının iddeti bitince, artık kocası ondan tamamen ilişiği kesilmiş olur. Şeriata uygun olan da budur. Çünkü başkasının hanımı ile, yahut başkasının iddetini beklemekte olan kadınla evlenmek caiz değildir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Şimdi madem ki Zeyd o kadından ilişiğini kesti..." buyurmuştur. "Tâ ki evlatlıklarının, kendilerinden ilişiklerini kestikleri zevcelerini..." ayeti de böyledir, yani "boşayıp, iddetlerini tamamlamış olan zevcelerini..." demektir. Bunda Hz. Peygamber (s.a.s)'in evlenmesinin, şehevî duygularını tatmin için değil, aksine şeriatı bizzat tatbik ederek anlatmak için olduğuna bir işaret vardır. Çünkü şeriat peygamberin fiilleri ile anlaşılır.

Cenâb-ı Hak, "Allah'ın emri yerine getirilir" buyurmuştur. Bu, "Onun hükmü yerine getirilir, vuku bulur" demektir. 53[53]

Hz. Zeyneb'le Evlenmenin Nezaheti

Cenâb-ı Hak daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, fiillerinin birtakım fâideleri (hikmetleri) ihtiva eden şeriata mebnî olmasının yanısıra, Hz. Zeyneb'le evlenmesinin, her türlü mahzurdan uzak ve berî olduğunu beyân etmek üzere şöyle buyurdu:

"Peygambere, Allah'ın farz kıldığı herhangi bir şeyi (yapmada) hiçbir vebal olmaz. Daha evvel geçmiş olanlarda da Allah'ın âdeti budur. Allah'ın emri, takdir edilmiş bir kaderdir"
(Ahzâb. 36).

Daha önce geçenlerin şeriatı da böyle idi. Yani geçmiş peygamberler, pek çok bakire ile ve başkalarının boşandığı kadınlarla evlenmişlerdir. "Allah'ın emri, takdir edilmiş, bir kaderdir" yani, "herşey kaza ve kader iledir. Kader, takdir (ölçüp-biçme, hesaplama) demektir.

Geçen iki ayetin sonlarındaki, "mef'ûl" ve "mekdûr" kelimeleri arasında, tıpkı kaza ve kader arasında bulunduğu söylenmiş olan bir fark vardır. O halde kaza, asıl olarak kastedilen, kader ise, ona tabî olan (onun peşisıra gelen) şey demektir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Bir kimse bir şehre gitmeye niyetlense de, o şehre giden yolda bir han veya köyde konaklasa, bu köye gelip girmiş olsa bile bu durumda, "Bu köye niçin geldin?" diyene cevaben, örfen, "Ben buraya gelmedim. Esas gayem, falanca şehre gitmek. Fakat bu köy, yol üzerinde rastladı" demesi doğru olur. Bunu iyice anladığında, bil ki, ne kadar iyi ve güzel şeyler varsa, hepsi kaza; bütün zararlar da kader İledir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, mükellefi, aklı ve dini kendilerine hâkim kılma hususunda gayret göstermesine karşılık en güzel bir şekilde mükâfaatlandırılsın diye, bazı şeylere arzu duyan ve öfkelenen bir varlık olarak yaratmıştır. Binâenaleyh bu yaratılışı, bazan onu zinaya veya katilliğe sevkedebilir. Halbuki, ondaki bu iki özelliği, (şehvet ve öfkeyi), her nekadar Allah'ın kaderiyle olsa bile, ondan katillik ve zina meydana gelsin diye yaratmamıştır. Bunu da iyice kavradığına göre, Hak Teâlâ'nın, Önce "Allah'ın emrî yerine getirilir" buyurmasında, sonra da "Allah'ın emri takdir edilmiş bir kaderdir" buyurmasında şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ, "Biz onu sana zevce yaptık" buyurunca, bunun peşisıra, "Allah'ın emri, takdir edilmiş bir kaderdir" demiştir ki, bu "Zeyneb'i sana zevce yapmamız, hükmolunmuş, takdir edilmiş ve yapılması gözetilmiş olan bir kazadır" manasına gelir.

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/264-265

Allah Teâlâ, Üryanın hanımı ile imtihan edilmiş olan Hz. Dâvud (a.s)'un kıssasına işaret olarak, "Daha evvel geçmiş olanlarda da Allah'ın sünneti budur" buyurunca, burada da "Allah'ın emri takdir edilmiş bir kaderdir" buyurmuştur ki bu, "Bu, İkinci derece bir durumdur, hükümdür, yani kaderdir" demektir.

Eğer birisi, "Bu, ya Mu'tezlle'nin dediği gibi, sebepler zinciri, yahut da felsefecilerin, ateşin tabiî olarak yakma özelliğine sahip olduğunu söylemeleri gibi, eşyanın birtakım Özellikler üzere oluşunun neticesi olduğu manasına gelir. Çünkü felsefeciler şöyle derler: "Allah eşyayı pişi rece k-olgunlaştıracak birşey yaratmak istedi. Halbuki o, zaten yakıcı vasfına sahipti. Böylece istifade edilsin diye ateşi yarattı. Ama ateşin yaratılmasıyla Zeyd'in veya Amr'in (yani insanların) evinin yanmasına sebep olan, birtakım ârizî durumlar ortaya çıktı?" derse, şöyle cevap verilir: Biz, Allah'ın, fiilleri hususunda hür ve irâde sahibi olmadığını, yahut O'nun iradesi dışında birşeyin meydana gelebileceğini söylemekten Allah'a sığınırız. Fakat ehl-i sünnet: "Allah sünnetini (âdetini) bu şekilde yürütmektedir" demişlerdir. Bu, "O, eti pişirmeye ihtiyaç duyulduğu zaman ateşi, onu pişirecek bir biçimde; âciz bir kimsenin elbisesi üzerine düştüğünde ise onu yakmayacak bir biçimde yaratabilir. Baksana ateş, onca kuvvetine ve çokluğuna rağmen Hz. İbrahim (a.s)'i yakmamıştır. Fakat Cenâb-ı Hak, ya sırf iradesi, yahut da gizli bir hikmetinden ötürü ateşi, bu şekilde yaratmıştır. Çünkü O, yaptıklarından mes'ÛI değildir.

Allah'ın âdetinde, insan aklının idrâk edebileceği şekilde cereyan eden şeylerin kaza ile, kısa akılların "Niçin böyle oldu veya niçin şöyle olmadı?" diyebileceği şekilde meydana gelen şeylerin ise, kader ile olduğunu söyleriz. 54[54]

Önceki Nebilerin Tebliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o geçmiş ümmetlerin durumunu da şu beyanı ile açıklamıştır:

"O peygamberler, Allah'ın risâletlerini tebliğ eden, O'ndan korkan ve O Allah'dan başka hiç kimseden korkmayanlardır. Hesap görücü olarak Allah eter"

(Ahzâb, 39).

Bu, "Onlar da senin gibi peygamber idiler" demektir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onların Allah'a karşı korkularına başka korku katmadıklarını "Allah'dan başka hiç kimseden korkmayanlardır" ifadesiyle hatırlatmıştır. Bu tıpkı, "Onların hidayetlerine (yollarına) uy" (En'am, 90) ayeti gibi olur.

Ayetteki "hasîb" ya "hesap soran" manasındadır. Buna göre, "Sen, O'ndan başkasından korkma" demek olur. Yahut da, "hesap edilen" manasındadır. Bu durumda da, "O'ndan başkasını önemseme ve başkasını hesaba katma" demektir. 55[55]

Muhammed (s.a.s) Sizin Babanız Değil

"Muhammed, erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah herşeyi hakkıyla bilendir"

(Ahzâb, 40).

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Zeyneb ile evlenmesindeki hikmetleri beyan edince, bunun her türlü kötü durumdan uzak olduğunu da bildirmiştir. Çünkü bu hususta akla gelebilecek kötülük, Hz. Peygamber (s.a.s)'in oğulunun hanımıyla evlenmiş olması hususuyla ilgilidir. Halbuki oğlun hanımıyla evlenmek caiz değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Zeyd onun oğlu değildir. Hatta erkeklerinizden hiçbiri onun oğlu değildir" buyurdu. Eğer birisi, "Hz. Peygamber (s.a.s), aslında bir erkeğin babası idi. Çünkü racûl, insanların erkeğine verilen addır. Nitekim Cenâb-ı Hak* "Eğer onlar, erkek ve kadın (dişi) kardeşler olurlarsa..." (Nisa, 176) buyurmuştur, Erkek çocuk için de, "racûl" kelimesi kullanılabilir?" derse, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

---

[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/265-267

[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/267

a) Racûl kelimesi kullanıldığında, buna akıl baliğ olmuş erkekler girer. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ise, bu şekilde kendisine "racûl" denecek (kadar yaşamış) bir oğlu yoktu.

b) Allah Teâlâ, muhatab zamiri ile, "erkeklerinizden" buyurmuştur. Bu hitabın yapıldığı zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'in henüz erkek evlâdı yoktur

Cenâb-ı Allah, onun erkeklerin babası olmadığını bildirince, bunun peşinden, bazı bakımlardan hükmen baba sayılabileceği özelliklerin onda olduğunu gösteren ifadeyi getirerek, "Fakat Alîah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur" buyurmuştur. Çünkü Allah Resulü, ümmetine şefkatli olma ve ümmetinden saygı görme bakımından, tıpkı bir baba gibidir, hatta daha ileridir. Çünkü peygamber, mü'minlere canlarından ileridir. Halbuki baba böyle değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından daha fazla şefkati, ümmeti tarafından da daha fazla saygıyı gerektirecek hususu da, "Peygamberlerin sonuncusu" ifadesi ile ortaya koymuştur. Çünkü kendinden sonra bir nebi gelecek olan bir peygamber, eğer nasihat ve gerekli açıklama hususunda birşey bırakmtşsa, sonra gelecek olan nebi onu telâfi eder. Ama artık kendisinden sonra hiç başka peygamber gelmeyecek olan nebî ise, ümmeti üzerine daha fazla titrer, daha fazla hidayete erdirmeye uğraşır ve daha fazla faydalı olur. Çünkü bu peygamber, babasından başka kimsesi olmayan bir çocuğun babası gibidir.

Allah Teâlâ, "Allah herşeyi hakkıyla bilendir" O'nun herşeyi bilmesi hususuna, artık Hz. Muhammed (s.a.s)'den sonra hiçbir peygamberin gelmeyeceği hususu da girmektedir. Böylece O, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, evlatlığının boşanmış hanımıyla evlendirmek suretiyle, onun şeriatını tamamlayışının bir hikmet gereği olduğunu bildirmiştir. Bu böyledir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözü de şeriat ifade etmekle birlikte, o bu işten imtina edince, bazılarının akıllarında, o işe karşı bir nefret doğabilir. Baksana, Hz. Peygamber (s.a.s), kelerin helâl olduğunun anlaşıldığı bir söz söylemiş olmasına rağmen, kendisi ondan yemediği için, gönüllerde bu hususta bir uhde kalmıştır. Ama devenin etini yemiş olduğu için, bazı milletlerin yememesine rağmen, onu yemek güzel ve hoş görülmüştür. Tavşan da böyledir. 56[56]

Çok Zikredin

"Ey iman edenler, Allah'ı çok zikredin1'
(Ahzab, 41).

Bu ayetin daha öncekilerle münasebeti şu şekilde izah edilebilir. Bu sûrenin temeli, Hz. Peygamber (s.a.s)'i eğitme üzerine kurulmuştur. Daha önce Cenâb-ı Hakk'ın işe, peyamberinin nasıl kendisiyle beraber olması gerektiğini belirterek oaştadığını söylemiştik ki bu takvadır. Yine o, "Ey Peygamber, ... hanımlarına de..." emriyle, onun aile ve akrabalarına karşı davranışını da belirtmiştir. Allah Teâlâ, mü'min Kullarına da, nebî ve resullerine emrettiği şeyleri emretmiş, peygamberini eğittiği gibi, Dnları da irşâd etmiş ve işe yeniden mü'minleri ilgilendiren hususla başlamış, peygamberine, "£y peygamber, Allah'dan kork" dediği gibi, mü'minlere de, "Ey iman edenler, Allah'ı çok zikredin" demiştir.

Ayrıca burada şöyle bir incelik vardır: Mü'min bazan, Allah'ı zikretmeyi unutabilir. Dolayısıyla, zikrine devam etme emri verilmiştir. Peygambere gelince, o -nukarreblerden olduğu için, unutmaz. Ancak ne var ki, hükümdara yakın olan kimse oe ona yaklaştığı için bazan aldanır da, böylece korkusu azalır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Ey Nebi, Allah'dan ittikâ et" buyurmuştur. Çünkü ihlaslı kimse, büyük zır tehlike üzerinde bulunur. Zira, evliya için "hasene" sayılan, peygambere göre ‟ seyyie" olabilir.

Allah Teâlâ "Çok zikir.,." buyurmuştur. Biz daha önce, Cenâb-ı Hakk'tn şekçok yerde "zikr"den bahsettiğinde, onu çoklukla tavsif ettiğini açıklamıştık. Çünkü daha önce de izah ettiğimiz gibi, kişinin her zaman (isterse) zikirde bulunmasına mâni yoktur. 57[57]

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/267-268

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/268-269

Tesbih Edin

“Onu sabah akşam teşbih ve tenzih edin”
(Ahzâb. 42).
Yani, "O'nu zikrettiğinizde, sizin O'nu zikretmenizin bir ta'zîm ve onu noksanlardan tenzih etmek tarzında olması gerekir" demek olup, bu ayetteki "teşbih" kelimesiyle kastedilen de budur. Buradaki, "teşbih" sözüyle namazın kastedildiği de ileri sürülmüştür. Yine, "Namaz için, o kimsenin sabah akşam yapacağı teşbihi, bunu devamlı yapmasına bir işarettir" denilmiştir. Bu böyledir, zira sözün umumî .5 genel olmasını isteyen kimse, iki uçtan bahseder, bu iki uçtan o ikisinin ortası sa anlaşılmış olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "...Şayet sizin evveliniz ve sonunuz..." buyurmuş, "Sizin ortanız..." dememiştir. İşte böyle olan sözler, umumîliği •*■ neri bir tarzda ifade ederler. 58[58]

Müminlere Salât

"O, sizi, karanlıklardan ışığa çıkarmak için, üzerinize, melekleriyle beraber rahmetini gönderen ve dökendir. O, size karşı pek merhametlidir"
(Ahzâb. 43).
Yani, "O, siz O'nu zikretmeseniz dahi, O, size merhamet eder, acır" demektir. Böylece mü'minleri zikre ve teşbihe teşvik için kendisinin "salâf'ından, yar.i "rahmef'inden" bahsetmiştir.
"Sizi rahmetiyle hidayete erdirmesi için" demektir. Allah'dan olan "salât" rahmet, meleklerden olan ise, "istiğfar ve mağfiret talep etmek" anlamlarına gelir. İşte bu sebeple, "Müşterek bir lafzın, aynı anda iki manasında da kullanılabileceği ileri sürülmüştür" ki, bir lafızda hakikat ve mecazin birleştirilmesinin caiz olması da böyledir. Bu görüş, Şafiî (r.ah)'ye nisbet edilir W., akıldan uzak bir görüş değildir. Fakat herkesin anlayacağı tarzda akla yaklaştırıl ması İstenirse deriz ki: Rahmet ve istiğfar, o rahmet ve istiğfara konu olanların durumlarına ihtimam gösterilmesi hususunda müşterektirler. İşte murad olan da bu kadr-i müşterek (müşterek olan miktardır). Böylece buradaki delalet, delâlet-i tazammuniyye nev'inden olur. Zira o ihtimam, o rahmet ve istiğfardan bir cüzdür. Cenâb-ı Hakk'ın "O mü'minlere karşı pek merhametlidir" buyruğu, bütün mü'minler için bir beşaret ve yine bütün mü'minler için bir müjde, bir de O'nun, "Üzerinize ... rahmetini gönderendir" beyanının vahiy zamanında bu sözü dinleyenlere mahsus olmadığına bir işarettir.
"Kendisine kavuşacakları gün onlara yapacağı, iyi dilek selâmdır. (Allah) onlar için çok şerefli mükâfaat da hazırlamıştır"
(Ahzâb. 44).
Allah Teâlâ, mü'minlere dünya hususunda olan inayetini beyân edince, ahiret hususundaki itinâ ve önemini de beyan etmiş ve; selâmın dan bahsetmiştir. Çünkü bu selâm, bütün hayırların delil ve kılavuzudur. Zira, başkasıyla karşı karşıya gelip re ona selâm veren kimsenin hareketi, o ikisi arasında bulunan samimi bir dostluğa : e âlet eder. Eğer selâm vermezse, bu da, aralarındaki bir zıtlığa delâlet eder.
Kıyamet günüdür. Çünkü insan, dünyada iken Allah'a tamamiyle yönelemez. Nasıt böyle olmasın ki? İnsan, uyurken, Allah'dan gafildir. Vakitlerinin zoğunda da, rızkını elde etmekle meşguldür. Ahirette ise, kişiyi, Allah'ın zikrinden = soyacak hiçbir şey yoktur. O halde, hakiki anlamdaki kavuşma budur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah onlar için çok şerefli mükâfaat hazırlamıştır" buyurmuştur. 59[59]

"Hazırlama'nn Manası

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/269
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/270-271

İmdi eğer birisi, "Hazırlık yapmak, ancak o şeye ihtiyaç duyduğunda o anda onu «İde edemeyecek kimselerden sudur eder. Allah Teâlâ ise, O'nun ne herhangi birşeye rtıyacı vardır, ne de herhangi birşeyden acizdir. Çünkü kul O'nunla karşılaştığında Z ona, onu memnun edecek şeyi fazlasıyla verir. O halde, daha önceden hazırlamış :--ranın anlamı nedir?" derse, biz deriz ki: Hazırlamak, ihtiyaçtan kaynaklanan bir şey olmayıp, sırf ikram için olan bir şeydir. Bu tıpkı, bir hükümdara, "Falanca gelecek" aentlip, o da ona ikramda bulunmak istediğinde, ona bir ev ve çeşitli ikramlar ■az rlaytp, "O geldiğinde, hazinenin kapılarını açar ve ona, onu memnun edecek şevleri veririz" demesi gibidir. İşte Allah da, ikrâm-ı mükemmel olduğu için, kendisini rftrodıp ananlara, kerîm, şerefli bir mükâfaat hazırlar. "KerîrrTin, ne demek olduğnu, ~z<" kelimesinin bu sıfatla nitelendiği (Ahzâb, 3) ayette açıklamıştık. Ki, bu, "Allah ana. kişinin talebi ve çalışıp çabalaması olmaksızın, kendisine gelen bir mükâfaat hsartamıştrr" demektir. Dünya ise, böyle değildir; çünkü kişi dünyada, bin defa rızık -aeoinde bulunur da, o rızık ona yine de, belli miktar ile gelir.. Ölçülüdür.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendisine kavuşacakları gün onlara yapacağı, iyi dilek ■Hindir" ifadesi, onların hallerine uygundur. Çünkü onlar, dünyada iken, Allah'ı zuredip anınca, onlar için Allah hakkında bir marifet ve ilim tahakkuk eder. Onlar D "u teşbih ve takdiste bulununca da, onlar O'nu, celâl sıfatları ve kemâl vasıflarıyla muttasıf olarak lâyıkı veçhile tanıdıkları için, bu daha önce elde edilmiş olan -anfetullah kuvvetlenir ve pekişir. Allah Teâlâ da, onların dünyadaki bu hallerini bilir x -ahmeti ile, onlara lütufta bulunur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O... özerinize rahmetini ger.derendir" (Ahzto, 43) ve "O, mü'minlere karşı pek merhametlidir" (Ahzâb, 43) rv.unnuştur. Birbirini tanıyan iki kişi, birbiriyle karşılaşıp, bunlardan birisi diğerine alabildiğine müşfik, beriki de öbürüne son derece saygılı olursa, bu ikisi arasında, ve çeşitli ikramlar tahakkuk eder. 60[60]

Resûlüllah'ın Vasıfları

"Ey peygamber, biz seni, hakikaten bir şahit, bir müjdeci, bir uyarıcı ve Allah'a O'nun emri ile çağıran bir tebliğci ve nûr saçan bir kandil olarak gönderdik"
(Ahzâb, 45-46).
Biz, daha önce bu sûrede, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Rabbi tarafından eğitilmesinin konu edildiğini zikretmiştik. O hatde Cenâb-ı Hakk'ın, bu sûrenin başındaki, "Ey Nebî, Allah'tan ittikâ ^"(Ahzab, -i) emri, Peygamberinin, Rabbine karşı nasıl davranması gerektiğine; O'nun, "Ey Nebi, hanımlarına söyle" (Ahzâb. 28) emri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aile fertlerine karşı nasıl davranması gerektiğine ve Cenâb-ı Allah'ın, "Ey Peygamber, biz seni, ... gönderdik" beyanı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün mahlûkata karşı nasıl davranması gerektiğine bir işarettir. 61[61]

Şahid'in Manası

Bu ayetteki şâhld kelimesi şu anlamlara gelebilir:
a) O, Kıyamet gününde, bütün canlılar üzerinde bir şahiddir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Peygamber de bize şahid olsun" (Bakara, 143) buyurmuştur. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şâhid olarak yani, "Şahadet taşıyan olarak gönderilmiştir. Ahirette ise, insanlara şahîd, yani üstlendiği bu şehâdeti yerine getirici, edâ edici olur..." demektir.
b) "O, Allah'tan başka ilâh olmadığına şahittir" demektir. Bu manaya göre de, şöyle bir incelik söz konusudur: Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Kendisinin birliğine şâhid tutmuştur. Şâhid ise, "Müddeî-davacı" durumunda olamaz. Binâenaleyh Allah, vahdaniyeti hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, o birliği iddia eden, savunan bir kimse durumunda kalmamıştır.

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/271
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/272

Çünkü, iddiada bulunan kimse, zahirin hilâfına olan bir şey söylemektedir. Vahdaniyyet ise, güneşten daha açık ve parlaktır. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, nübüvvet iddiasında bulunmuş; Allah Teâlâ da, peygamberin kendisinin vahdaniyyetine şâhid, delil oluşunu mükâfaatlandırmak için, Peygamberin bu nübüvvet iddiasında kendisini bu hususa şâhid kılmış ve "Allah, şehâdet eder ki, sen, O'nun Resulüsün" (Munaiikûn, i) buyurmuştur.
c) "O dünyada cennet, cehennem, nizâm, sırat gibi, ahiretle İlgili hallerin; ahirette de, taât, masiyet, iyilik ve fesâd gibi, dünya ile ilgili hallerin şahididir.." demektir. 62[62]

Müjdeci ve Uyarıcı

Cenâb-ı Hak, müjdeci, bir korkutucu ve bir davetçi..." buvurmustur. Burada aüzel bir tertip vardır. Zira, Hz. peygamber (s.a.s), Allah'tan başka ilâh olmadığına bir şahid olmak için, Peygamber olarak gönderilmiştir. Dolayısıyla O, bu hususta müjdeleme arzusunu duymuştur. Eğer bu yetmezse, inzâr ite korkutma yolunu tutmuştur. Daha sonra o, mü'minlerin, "Allah'dan başka ilâh yoktur.." demeleriyle yetinmemiş, onları, Allah'ın yoluna da davet etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rabbimin yoluna davet et"(Nahi, 125) buyurmuştur.
Ayetteki, "Nûr saçan bir kandil..." tabirine gelince bu, "Dediğini, aklî delillerle isbât eden; onu, en açık delillerle inzâr eden" demektir ki bu da, Allah'ın Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et..." (Natıi, 125) emriyle kastedilendir. 63[63]

Bazı İncelikler

Bu hususta da şu incelikler bulunur:

[İzinli Davet]

1)Cenâb-ı Hak, "O'nun emri ile Allah'a çağıran birtebüğci" buyurmuş, "izniyle şâhid ve müjdeleyici" buyurmam ıştır. Halbuki, dine davet ederken, "O'nun emri ile, bir davetçi" buyurmuştur. Çünkü bir hükümdar hakkında, dünyanın yegâne ~ Jkümdarının o olduğunu söyleyen kimse, bu hususta ondan müsaade almaya ihtiyaç duymaz. Çünkü bu kimse o hükümdarı, onda bulunan şeylerle tavsif etmektedir. Yine Du kimse, "O'na itaat eden, mesut ve bahtiyar olur. İsyan eden de, şakî ve bedbaht aur" dediğinde, bu hususta da o hükümdardan izin almaya ihtiyaç duymadan, bir -ûjdeleyici ve bir nezîr, uyarıcı olur. Fakat bu kimse, "O'nun, çeşitli yemek ve .yeceklerle donatılmış sofrasına gelin, o sofrada hazır bulunun..." dediğinde, o hususta o padişahın iznine gerek duyar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "O'nun emri ie. Allah'a çağıran bir tebliğci" buyurmuştur.
Bu hususta yapılabilecek diğer bir izah da şudur: Hz. Peygamber (s.a.s),"Ben AMah'a davet ediyorum. Velî (dost) Allah'a davet eder" demektedir. Birincisinde, bu hususta herhangi bir izin almaya ihtiyaç yoktur. İkincisi ise, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından izinlidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, (birinci durum hakkında), "De ki; işte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a, bir basiret üzere davet ediyorum. Ben de, bana tâbi olanlar da (böyle yaparız)" ty »sut, 10e) buyurmuştur. İkincisi (hakkında da) Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah, benim sözümü dinleyip de, o sözümü dinlediği gibi yerine getiren kula merhamet etsin" Duyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'a, vasıtasız olarak davet etme ■ -»usunda, Allah tarafından izinlidir. 64[64]

Lamba (Kandil) Vasfı

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/272
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/272-273
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/273

2) Cenâb-ı Hak, şu faydalardan dolayı, kandilden daha nurlu olmasına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında, "o, bir kandildir" buyurmuş, fakat, "o, bir güneştir" buyurmamıştır. Çünkü, güneşin nurundan alınamaz. Kandilden ise, pekçok nurlar afcnp, (başkaları tutuşturulur). Binâenaleyh, birinci kandil söndüğünde, geriye ondan Muşturulanlar kalır. Kaybolduğunda da böyledir. Hz. Peygamber (s.a.s) de işte gibidir. Çünkü bir sahabî hidayet nurunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'den almıştır. 65[65]

Ashab: Hidayet Yıldızları

Nitekim Hz. Peygamber, "Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız, hidayete ermiş olursunuz" W66[66]buyurmuştur. Her ne kadar tefsirden sayılmasa bile, ancak ne var ki, söz sözü açar nev'inden olmak üzere, bu hadiste de şöyle bir incelik bulunur: Hz. Peygamber (s.a.s) de, ashabını kandil gibi addetmemiş, onları yıldızlar gibi kabul etmiştir. Çünkü, yıldızdan da nûr alınmaz. Tam aksine onun kendisinde bir nûr vardır. O nûr kaybolduğunda, o artık kendisinden istifâde edilen bir nûr olarak kalmaz. Sahabî de böyledir; Öldüğünde, tabiîn Hz. Peygamber (s.a.s)'in nuruyla nûrlanır. Sahabîden, ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözlerini ve fiillerini alır. Bütün müçtehidlerin nurları da, Hz. Peygamber (s.a.s)'dendtr. Binâenaleyh, şayet Hz. Peygamber (s.a.s), kendisinin kandil olmasının yanısıra, ashabı da kandil gibi kabul etmiş olsaydı, o zaman müçtehid olan kimsenin, bunlardan dilediğiyle aydınlanma ve tercih ettiği kimsenin nurundan alma hakkı doğardı. Halbuki durum böyle değildir, çünkü (aynı konuda) peygamberden gelen nass varken, şahabının sözüyle amel edilmez. Dolayısıyla nûr, sahabîden değil, peygamber'den alınır. 67[67]

Ümmetin İstinadgâhı

Bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s) sahabîyi bir kandil gibi addetmemiştir, ki bu da, "Ümmetin kandili..." şeklinde başlayan bu hadiste bir zayıflığı gerektirir ki, muhaddisler böyle söylemişlerdir.
Ayetteki sirâc kelimesinin tefsiri hususunda bir başka izah da şöyledir: Ayetin bu ifadesiyle, (Hz. Peygamber (s.a.s) değil), Kur'ân kastedilmiş olup, ayetin takdiri, kâfin mahalline atıf düşürülerek, "Biz peygamber olarak seni ve aydınlatıcı olarak da bir sirâç (yani Kur'ân) gönderdik..." şeklindedir. Yani, "Biz, ayrıca aydınlatıcı bir kandil, yani Kur'ân gönderdik" demektir. Bizim, yukarda yaptığımız izaha göre bu kelime, (kâfin mahalline değil), kelimesine atfedilmiş olup, manası, "Biz seni müjdeieyici, uyarıcı ve kandil sahibi olarak gönderdik" şeklinde olur. Zira, "hâl", ancak ya failin, ya da mef'ûlün vasfı olar. "Sirâcân" kelimesi ise, bir vasıf değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), hakiki anlamda kandil değildir veyahut da bu ifade tıpkı bir kimsenin, "Falancayı şecaatli gördüm" anlamında "Onu, bir aslan gördüm" demesi gibi olur. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetteki sirâcen kelimesi, tıpkı bir kandilin yolu göstermesi ve durumu ortaya koyması gibi, "Seni açıklayıcı bir hidâyete erdiren olarak gönderdik" anlamını ifade eder. 68[68]

Mü'minlere Lütuf

"Allah'tan kendilerine cidden büyük bir fazi ve kerem olduğunu mü'minlere müjdele"(Ahzâb, 47).
Bu ayet, önceki ayetlerden anlaşılan bir manaya atfedilmiş olup, takdiri, "Biz seni bir şâhid ve müjdeleyici olarak gönderdik. O halde, şâhid ol ve müjdele" şeklindedir. Cenâb-ı Hak lüzum

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/273
66[66] Keşfu’l-Hafa, (1/132)
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/274
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/274

kalmadığı için, "şahid ol.." kelimesini zikretmemiştir. Müjdeleme"ye, (müjdele demesine) gelince, bu müjde, kerem ve lütfü ortaya koymak için zikredilmiştir. Birde, bu emrin olmaması halinde, müjdelemenin vâcib olmadığı içindir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'dan kendilerine cidden büyük bir fazi u kerem olduğunu..." ifadesi, tıpkı, "(Allah) onlar için çok şerefli mükâfaat hazırlamıştır" (Ahzab, 44) ifadesi gibidir. O halde bu demektir ki, "azîm" ile "kebîr" ■ manaca) birbirine yakın iki kelimedir. Bunun Allah'tan oluşu, "kebîr"dir, büyüktür. Artık, bunun yanında, başka bir büyüklük de bulunursa kimbilir nasıl olur?! 69[69]

Allah'ın Vekil Olması

"Kâfirlere de, münafıklara da itaat etme. Onların ezalarına (şimdilik) aldırış etme. Allah'a güvenip dayan. Koruyucu olarak Allah yeter"
(Ahzâb, 48).
Cenâb-ı Hakk'ın bu emri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir inzârda bulunması gerektiğine bir işaret olup, "Onlara muhalefet et ve onları reddet.." demektir. Bu izaha göre, emri, "Onları, Allah'a bırak, çünkü o, onlara, sizin dteriniz ve ateş ile azâb edecektir" demek olup; O'nun, 'Allah'a güvenip dayan. Koruyucu olarak Allah yeter" emri de, bunun böyle olduğunu ortaya koyar. Yani, "Allah, kuluna yeter, kâfidir" demektir. Mu'tezile'den Dazdan, "Atiah'ı vekil ismiyle adlandırmak caiz değildir. Çünkü vekîl, müvekkil'den aaha aşağı mertebededir" demişlerdir. Halbuki Allah Teâlâ'nın "Koruyucu olarak ASah yeter" ifadesi böyle diyenlerin aleyhine bir delil olup, bunların ortaya artıkları şüpheleri de tutarsız ve zayıftır. Çünkü "vekîl" bazan, üstünlükten dolayı tutulur, nazan da acizlikten dolayı. Allah Teâlâ, kullarının, tasarruftan aciz olmaları sebebiyle, onların vekîlidir. "Koruyucu olarak Allah yeter" ifadesi, hakkında diyeceğiz ki: Bazı durumlar vardır ki, iyice düşünecek olursak, bir tek vekilin yetmeyeceğini anlarsın. Bunlardan birisi o kimsenin, meselâ, -meşguliyeti çok olan bir hükümdar gibi- bütün çterini yerine getirmekten aciz olması sebebiyle, vekillere muhtaç olması gibi, o işi •ek başına yapamamasıdır. İkincisi, o kimsenin, vekâlete konu olan hususu bilmemesidir. Bir diğeri de, bu kimsenin kendi kendine o işin üstesinden gelememesidir. Halbuki Allah Teâlâ, alîmdir, kadirdir ve muhtaç değildir. O halde vekîl olarak yeter, kâfidir. 70[70]

Zifaf Olmadan Boşanma

"Ey iman edenler, mü'min kadınları nikahlayıp da, sonra kendilerine dokunmadan onları boşadığınız zaman, sizin için, onlar hakkında sayacağınız bir iddet yoktur. O halde, onlan faydalandırıp kendilerini güzel bir şekilde, salıverin"
(Ahzâb, 49).
Bu ayetin daha öncekilerle münasebetinin izahı şu şekilde yapılabilir: Allah Teâlâ bu sûrede güzel ahlâktan bahsetmiş, daha evvel de söylediğimiz gibi, nebîsini eğitmiştir. Lakin Hak Teâlâ, mü'min kullarına da, resulüne emretmiş olduğu şeyleri emretmiştir. Binâenaleyh, her ne zaman nebîsine bir güzel ahlâktan, edebten bahsetmişse, mü'minlere de, o peygambere öğrettiği ve önerdiği şeylere uygun husustan öğretmiştir. Cenâb-ı Hak, Peygamber (s.a.s)'i terbiye etmek ve eğitmek hususunda, "Ey Nebî, Allah'tan kork!" ifadesi ile ise, ilk önce, Allah tarafını alâkadar eden şeyle başlayıp, daha sonra, "Ey Nebt, hanımlarına söyle... "(Ahzâb. 28) emri ile ikinci olarak eli altındaki hanımlarını alâkadar eden hususlar ile; ve "Ey Nebî, biz seni hakikaten bir şahid olarak gönderdik" (Ahzâb, 45) ifadesiyle de üçüncü olarak bütün toplumu alâkadar eden şeye başlamışsa, aynen bunun gibi, mü'minleri irşâd hususunda da işe yine, ilk önce Allah tarafını alakadar eden hususlarla başlamış ve, "Ey iman edenler, Allah'ı çok

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/274-275
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/275-276

zikredin" (Muit, 41) buyurmuştur. Daha sonra, ikinci sırada, "Ey iman edenler, mü'min kadınları nikahlayıp da (Ahzab, 49) ifadesiyle, mü'minlerin elleri altında bulunan zevcelerin durumunu alâkadar eden şeyle başlamış, daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.s)'i eğitme hususunda, üçüncü olarak ümmetini alâkadar eden hususları ele aldığı gibi mü'minler hakkında da, nebilerinin tarafını alâkadar eden hususu Üçüncü olarak ele almış ve biraz sonra da geleceği gibi, "Ey iman edenler, peygamberin evlerine ... girmeyin"(Ahzâb,53> ve, "Ey iman edenler, siz de ona salât edin, tam bir teslimiyetle de selâm verin" (Ahzâb, 56) buyurmuştur.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 71[71]

Birinci Mesele

Bu ayetteki durum, senin bahsettiğine göre, erkeklerle ilgili meselelere72[72] mahsus olunca burada, zifaftan Önce boşanan kadınlara niçin yer verilmiştir?
Cevap: Biz diyoruz ki bu, aşağı mertebede olanların anlaşılmasına vesile olsun diye güzel huyların en yükseğine bir irşâddır ki, bunu şu şekilde izah edebiliriz: Kadın kendisine dokunulmadan Önce boşandığında, o ikisi arasında, kuvvetli ve tam bir tanışıklık, birbirlerini tanıma meydana gelmez. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, karı-koca olmadan dolayı kendileriyle cinsî temasta bulunulmuş kadınlar hakkında, "Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız. Onlar sizden kuvvetli teminat da aldılar" (Nisa, 21) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, aralarında henüz bir sevgi ve muhabbetin oluşmadığı kimseye mut'â verme ve ihsanda bulunmayı emrettiğine göre, aralarında cinsî münasebette bulunmak sebebiyle, bir sevgi ve muhabbet meydana gelmiş olan kimse ite, bu muhabbet ve sevginin, kendilerinden dünyaya gelen bir çocuk sebebiyle pekiştiği kadın hakkında bu iyiliği ne derecede isteyeceğini var düşün! Kur'ân, hacimce küçüktür. Ancak ne var ki, sen onun manalarını bulup çıkarıp ortaya koyabilecek olsan bunları kalemler hakkıyla yerine getiremez, yapraklar da kifayet etmez. Bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, "Sakın onlara "üf'büe deme"[\att,23) ayetinde olduğu gibidir. Şayet Cenâb-ı Hak bu ifade yerine, "Onları dövme, onları sözle incitme" demiş olsaydı, kişi, bunun dövmeye veya sözle incitmeye mahsus bir manadan dolayı haram olduğu zannına kapılabilirdi. Ama Cenâb-ı Allah, "Onlara, üf bile deme" buyurunca bundan pekçok mana anlaşılmış olur. işte bu ayette de böyledir. Cenâb-ı Hak, kocaya, henüz bir sempati ve muhabbetin oluşmadığı kadına karşı ihsanda bulunmayı emredince, bundan, kendileriyle zifaf edilmiş, henüz boşanmamış ve çocuk doğurmuş olan kadınlara yapılacak ihsan ve lütufların miktarı daha iyi anlaşılmış olur.
cümlesinde özellikle, "mü'min kadınlar"a yer verilmesi, bir erkeğin, mü'mine bir kadınla evlenmesinin uygun olacağına bir irşâd bulunur. Çünkü böylesi kadın, o erkeğin dinini daha fazla muhafaza eder.
cümlesine gelince: Talâk'ın, nikâha ta'lîk edilmesinin doğru olmayacağı hususunda, bu ifadeye sarılmak mümkündür. Çünkü, bu durumda boşama işi, ancak nikâhtan sonra olmakta (görülmektedir). Zira Allah Teâlâ boşama ifadesinin başına p (sümme) kelimesini getirmiştir ki, bu kelime "terahî-sonralık" ifade eder.
Cenâb-ı Hak "Sizin onlar hakkında sayacağınız bir iddet yoktur" buyurmuş, kendisinde Hakkullah da bulunduğu ve yer aldığı için, her ne kadar kocanın düşürmesiyle düşmüyor ise de, kadının iddet beklemesinde kocanın hakkının baskın olduğuna işaret buyurmuştur. \&j&& "sayacağınız" yani, "sayısını tamamlayacağınız" demektir.73[73]

---

[71] 71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/276

[72] 72[72] Metindeki cümlesinde yerine Fatih /308 nüsha» vardır. Trc. buna göre yapıldı (Ç.).

[73] 73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/277

Mut'a

emri, mufavvada yani, mehri tayin edilmemiş olup da zifaftan önce boşanan kadına müt'a74[74] vermeyi farz kılan bir cümledir. Bu ifadenin genel olduğu da ileri sürülmüştür. Bu her iki izaha göre de bu demektir ki, buradaki emir, ya "vücub" veya "nedb" ifade etmektedir. Bu hususta ulemâ ihtilaf etmiştir. Bu sebeple kimileri, emrin vücûb ifade ettiğini; mihrin yarısı ile birlikte, müt'a'nın da verilmesinin vacib olduğunu söylerken, kimileri de buradaki emrin, "istihbâb" (nedb) ifade ettiğini, dolayısıyla, mihrin yarısıyla beraber o kadına herhangi bir şeyi mut'a olarak vermenin müstehap olduğunu söylemişlerdir.

Cenâb-ı Hak, "Kendilerini güzel bir şekilde salıverin" buyurmuştur ki, salıvermedeki "güzellik", erkeğin o kadına verdiği şeyleri (geri) istememesidir. 75[75]

Nebî (s.a.s)'nin Eşleri

"Ey peygamber, mehirlerini verdiğin zevceleri ve Allah'ın sana ganimet olaraknasib ettiklerinden elinin altındaki kadınları, seninle beraber hicret eden amcanın kızlarını, halanın kızlarını, dayının kızlarını, teyzenin kızlarını, bir de, eğer mümin bir kadın kendisini peygamber bağışlayıp da, eğer peygamberde nikâhla almak isterse, onu -diğer mü'minlere değil, yalnızca sana has olmak üzere- senin için helâl kıldık. Öbür müzminlerin zevceleri ve ellerinin altındaki cariyeleri hakkında uhdelerine neyi farz kılmış olduğumuzu bildirdik.Senin için hiçbir darlık olmaması içindir (bu). Allah gafurdur, rahimdir"
(Ahzâb. 50).

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s) için, en evlâ olanı zikretmiştir. Çünkü, mehri verilen kadın, kalben, verilmeyenden daha memnundur. Kişinin bizzat kendisinin esir aldığı cariyesi, satın aldığı cariyeden daha temizdir. Çünkü kişi, satın aldığı cariyenin durumunu bilmez. Peygamber (s.a.s)'in akrabalarından kendisiyle beraber hicret eden, etmeyenden daha kıymetlidir. Bazı kimseler, "Hz. Peygamber (s.a.s)'e mehir vermesi vacib midir, değil midir?" diye sormuşlardır. Zira kadının, mehrini alıncaya kadar karşı koyma, (kendisini teslim etmeme) hakkı vardır. Peygamber (s.a.s), henüz kendisine vâcib olmayan şeyi, tastamam vermemiştir. Halbuki, mehir verilmeden önce cinsî münasebette bulunma, hak edilmiş bir şey değildir. Eğer bu, bizim için helâl olursa, ya Hz. Peygamber (s.a.s) bir şey istediğinde, istenilen o şeyden imtina etmek haram olduğunda durum nasıl olur? Görünen odur ki, ilk defa talip olan, kadının hayasından dolayı, ancak erkektir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s), o kadından, ■nehirden önce kendisine, ona yaklaşma imkânı vermesini istediğinde, bunun ya vâcib olması ya da olmaması gerekirdi. Bu ise muhaldir. Bizden hiçkimse de böyle değildir. Bu görüşte olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir de eğer mümin bir kadın kendisini peygambere bağışlayıp da..." ifadesi de bunu tekîd eder. Yani, bu durumda o kadın için mehir denen bir şey kalmamış demektir. Böylece bu kadın, mehrini tastamam almış gibi olur" demişlerdir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer peygamber de nikâhla almak isterse..." kaydı, o kadının kendisini hibe etmesinin yanısıra, mutlaka bir kabulün olması gerektiğine bir işarettir.

"Diğer mü'minlere değil, yalnızca sana has olmak özere" cümlesini Şafiî (r.h), "Hibe ile vat'ın (cinsî münasebette bulunmanın mubah olması ve kadının bizzat sözlü ifadesi ile bir evliliğin meydana gelmesi, ancak sana mahsus olan hallerdendir" manasını verirken, Ebu Hantfe (r.h), "O kadın, sırf senin için zevce ve mü'minlerin de anne'erinden olmuştur. Dolayısıyla, senden başka artık hiçkimseye helâl olmaz" manasını vermiştir. Şöyle denilerek bir tercihte bulunmak mümkündür Buna göre, ayetin hükmünü kendisini bağışlayan kadına tahsis etmenin bir faydası yoktur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün hanımları ona mahsustur, ancak ona

---

74[74]Mut'a: Ortalaması başörtüsü entari ve üstlük olmak üzere üç giysi olup günün şartlarına göre ayarlanan bir haktır (Ç.).

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/278

hastır. Halbuki bizim (Şafiî (r.h)'nin) verdiği manaya göre, tahsisin bir faydası ortaya çıkmaktadır.
Ayetteki kısmı: "Bizim bu bahsettiğimiz şey, karıların hakkında sana farz kıldığımız ve sana ait olan hükümdür. Ama, senin ümmetinin hükmüne gelince, onun ilmi bizim katımızdadır ve onu onlara açıklayacağız" demektir. Cenâb-ı Hak, mü'minlerden hiçbiri, kendisini Hz. Peygamber (s.a.s)'e mahsus olan şeylere yakıştırmasın diye bunu bu şekilde zikretmiştir. Çünkü evlilik hususunda, başkası için caiz olmayan, ancak Peygambere mahsus olan haller vardır. Cariyeler hakkındaki hüküm de böyledir.
cümlesi: "Sen, iş hususunda genişliğe sahipsin. Böylece, kalbinde bir meşguliyet kalmaz ve bu sayede de, Rûhu'l-emîn, Cebrail, ilahî ayetleri senin boş olan o kalbine indirilecektir. Sen de böylece, Rabbinin mesajlannı ciddiyet ve tam bir gayret içinde tebliğ edersin" demektir.
ise: "Allah, bütün günahları bağışlar ve kuluna merhamet eder" demektir. 76[76]

Zevceleri Arasında Nebî

"Onlardan kimi dilersen, (sıralarından) geri bırakırsın. Kimi de dilersen, yanma alabilirsin. (Sırasından) geri bıraktıklarından kimi istersen, yanmaalmakta da sana güçlük yoktur. Gözleri aydın olup tasalanmamalarına ve
kendilerine verdiğinle, hepsinin hoşnut olmalarına en elverişli olan budur. Allah kalblerinizde olanı bilir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir ve cezada acele etmeyendir"
(Ahzâb, 51).
Cenâb-ı Hak, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, kendisine helâl olan eşleri beyan edince, Peygamberine, onlarla beraber olmanın ve beraber yaşamanın çeşitli yönlerini de helâl kıldığını; istediği zaman nebîsinin onlarla bir araya gelebileceğini; hanımlarının sıralarına riâyet etmesinin kendisine farz olmadığını beyan buyurmuştur. Bu böyledir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) ümmetine nisbetle, tıpkı, kendisine itaat edilen bir seyyid, önder gibidir. İnsan, peygamber olmasa dahi, onun hanımı, onun nikâhında ve nikâh da o kadının üzerinde otduğu sürece bir köle gibidir adetâ. O halde, ya peygamberin hanımları peygambere nisbetle nasıl olur, varın düşünün? Binâenaleyh, bu durumda peygamberin hanımları da, onun köleleri gibidirler. Halbuki, memlûkeler arasında taksimatta bulunmak, onları sıraya koymak farz değildir. "İscfl* ", geri bırakmak, tehir etmek; "îvâ' " ise yanına almak, bağrına basmak demektir. 77[77]

Nebînin Zevcelerine Sırayla Uğraması

ise; "Sen, bıraktıklarından kimi dilersen, sana bu hususta bir zorluk yoktur" demektir. Bu ayetin anlaşılan (mefhum) manaya nisbetie zayıf olmasına rağmen, Peygamberin hanımları arasında sırayı gözetmesinin farz olduğunu söyleyenler, ifadesinden kastedilen, "Sen, o kadınları istediğin zaman ertelersin; çünkü başlangıçta, onlan sıraya koyman vâcib değildi. Kocanın, onlardan herhangi birisi yanında yatma hakkı vardır. Bıraktıklarından kimi istersen, sana bir günah yoktur. O halde, dilediğinle işe başla ve devri tamamla, (sırayı gözet).." manasıdır" demişlerdir. Ama, birinci izah daha güçlü ve kuvvetlidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Gözleri aydın olup tasalanmamalarına ve kendilerine verdiğinle, hepsinin hoşnut olmalarına en elverişli olan budur" buyurmuştur ki, bu "Sana, sırayı gözetmen vacib olmaz ve sen de sırayı gözetirsen, onların arasını müsavi tuttuğun için, gözleri aydın ve mutlu olur, tasalanmazlar. Ama, şayet bu sırayı gözetme işi sana farz olmuş olsaydı da, sen de meselâ bir gece onlardan birisi yanında kalsaydın, yanında kaldığın o birisi, "Bu bana, kalbinden kaynaklanan bir sevgiden dolayı gelmedi. Bu ancak, Allah'ın emrinden ve Allah'ın bunu ona farz kılmasından dolayı geldi.." demesi durumu böyle değildir. "Kendilerine

---

[76] [76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/278-280
[77] [77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/280

verdiğinle, hepsinin hoşnut olmalarına.." demek, "Geri bırakman ve yanına alman hususunda yaptığın şeylerle... hoşnut olmalarına..." demektir. Çünkü, onların senin üzerinde herhangi bir hakları yoktur ki, razı olmasınlar..."
Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'Allah kalblerinizde olanı bilir. Allah herşeyi hakkıyla bilendir ve cezada acele etmeyendir" Duyurmuştur. Yani, "Eğer o kadınlar, ortaya attıkları şeyin aksini kalblerinde saklıyorlarsa, Allah kalblerin içindekileri bilir. Çünkü O, herşeyi hakkıyla bilendir. Binâenaleyh, şayet o, onları o anda kınamıyorsa, onlar buna aldanmasınlar; çünkü o, acele etmeyen halîm bir zâttır" demektir. 78[78]

Onları Taltif

"Bundan sonra kadınları (alman) ve bunları herhangi zevcelerle değiştirmen, güzellikleri hoşuna gitse de, sana helâl olmaz, elinin altındaki cariyeler müstesna. Allah herşeyi hakkıyla görüp gözetendir"
(Ahzâb. 52).
Allah Teâlâ, nebîsine, hanımk arasında sırayı gözetmesini farz kılmayıp, ona, Hanımlarını muhayyer bırakmasını emredip, oniar da böylece, Allah ve Resulünü tercih edince, O, onlar hakkında artık bir başka kadınla evlenmeyi peygambere haram tatmak ve "ve bunları herhangi zevcelerle değiştirmen.." ifadesiyle de nebîyi onları ooşamaktan men etme gibi, onları mükâfaatlandırdığı şeyi zikretmiştir. Bu ifadeyle igili birkaç mesele vardır: 79[79]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "Bundan sonra kadınları (alman)... sana helâl olmaz..." buyurmuştur. Müfessirler,
bu ayetteki, ba'dü kelimesine, "Bu zevcelerden sonra..." anlamını vermişlerdir. Ama, evlâ olanı şöyle denilmesiclir: "Onlar, Allah ve Resulünü tercih edip, Allah'ın kendilerine verdiği vuslat, ayrılık, noksan ve mahrum olma gibi şeylere razı olmalarından sonra, artık sana başka kadınlar helâl olmaz." 80[80]

Boşanmama Garantisi

Cenâb-ı Hakk'ın "Ve bunları herhangi zevcelerle değiştirmen.." ayeti, onları boşamanın haram oluşunu ifade eder. Çünkü şayet caiz olsaydı, o zaman hepsini boşaması da caiz olurdu. Bunlardan sonra da Peygamber, ya başkalarıyla evlenirdi veya evlenmezdi. Eğer evlenmezse, bekârlar sınıfına girmiş olur. Halbuki evlilik, peygamberin terkedemeyeceği bir fazilettir. Nasıl olmasın ki, "Evlenmek benim sünnetimdir..." buyurmuş olan da kendisidir. Yok eğer, başkalarıyla evlenirse, o zaman da onları başka kadınlarla değiştirmiş olurdu ki, Peygamber değiştirmekten men edilmiştir. 81[81]

Diğer İhtimal

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayette ne Peygamberin başkasıyla evlenmesinin haram olması, ne
de mevcut hanımlarını boşamaktan men edilmesi söz konusudur. Tam aksine mana, "Sana amcan, halan, dayın ve teyzen kızları gibi, hicret eden mü'min kadınlardan başka kadınlar helâl olmaz. Bunların dışında kalan kitabî olan (eht-i kitab) kadınlara gelince, senin bunlarla

---

[78] 78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/280-281
[79] 79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/281
[80] 80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/281-282
[81] 81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/282

evlenmen de helâl değildir. Ayetteki, "Ve bunları herhangi zevcelerle değiştirmen..." ifadesi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'i câhiliyye adetlerinden men etmek içindir. Çünkü cahiliyyedekiler, hanımlarını bir başka kadınla değiştiriyorlardı. Meselâ onlardan biri kendi hanımını terkediyor, dostunun hanımını alıyor; ona da kendi hanımını veriyordu..." şeklindedir. Her iki tefsire göre de, ihtilaf şu iki meselede bulunmaktadır:
a) Peygamberin, hanımlarını boşamasının haram oluşu.
b) Peygamberin, ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmesinin haram oluşu. Binâenaleyh, kim bu ayeti birincisine göre tefsir ederse, talâk, boşamak haram olmuş olur; bu ikincisine göre tefsir ederse, Peygamberin, ehl-i kitabın hammlarıyla evlenmesi haram olmuş olur. 82[82]

Dördüncü Mesele

cümlesi "O kadınların güzelliği senin hoşuna gitse dahi" demektir. Zemahşerî şöyle der: "Bu cümledeki ifâdesi, hâl manasındadır. Zîlhalin (hal sahibi olan kelimenin) ayetteki olması caiz değildir. Çünkü bu kelime, alabildiğine belirsizdir, bir de zîlhalin nekire olması uygun düşmez. O halde zîlhâl olan kelime, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Buna göre mana, "Sana, (diğer) kadınlar helâl olmaz. Ve sen, güzellikleri sebebiyle hoşuna gitseler dahi, bunları başka zevcelerle değiştirmen caiz değildir" şeklinde olur. 83[83]

Beşinci Mesele

Ulemâ, başka kadınların peygambere haram kılınmasının, nesh edilip edilmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, meselâ Şafiî (r.h), neshedildiğini söylemiştir. Halbuki, Hz. Aİşe (r.anha) ise, "Peygamber ölünceye kadar, diğer kadınlarla evlenmesi kendisine helâl idi.." buyurmuştur. Şimdi buna göre, bu hükmü nesheden, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey Peygamber, mehirlerini verdiğin zevceleri... helâl kıldık.." (Ahzâb, 50) ifadesidir. Bu, Kur'ân'ın haber-i vâhid ile neshedilmesinin caiz olmadığını söyleyenlere göredir. Çünkü nâsih, eğer haber-i vâhid ise, mütevâtir değildir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sağ elinin malik olduğu cariyeler müstesna..." buyurmuştur. Ki, "Peygambere, cariyeler haram kılınmamıştır. Çünkü, cariyeler sebebiyle bir eziyyet etme söz konusu olmaz. İşte bundan dolayı, bir kimsenin, aralarında eşitlik bulunduğu ve birbirlerine düşman olabilme söz konusu olduğu için, iki kumayı aynı odada bulundurması caiz değildir. Ama, aralarında eşitlik olmadığı için, kişinin, tek bir zevcesi ile, birden fazla cariyeyi bir arada bulundurması caizdir. İşte bundan dolayı cariyeler hususunda, hiç kimseye sıra gözetmesi farz değildir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah herşeyi hakkıyla görüp gözetendir.." buyurmuştur ki bu, "Allah, herşeyi bilen ve herşeye kadir olan bir nigehbandır. Çünkü, görüp gözetme işi, ancak bu ikisi sayesinde tahakkuk eder" demektir. 84[84]

Programlı Ziyaret

"Ey iman edenler, (bundan sonra) peygamberin evlerine, -yemeğe davet olunmaksızın, vaktini de gözetmeksizin- girmeyin"
(Ahzab, 53).
Cenâb-ı Hak, Peygamberin, genel olarak ümmetine karşı tutumunun ne olacağını beyân için, üçüncü hitâbta, "Ey Nebi, biz seni bir şâhid olarak gönderdik"(Ahzâb, 451 buyurunca, bu nidada da mü'minlere, onları hakka ulaştırmak ve onların, peygambere •çarşı olan durumlarını, takınacakları saygıyı beyan etmek için, "Peygamberin evlerine girmeyin"

---

[82] 82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/282
[83] 83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/282
[84] 84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/282-283

buyurmuştur.
Ümmetin, Peygamberine karşı tutum ve davranışı şu iki şekilde olur:
a) Kimsenin bulunmadığı bir mahalde. Burada o mü'mine düşen görev, Peygamberini rahatsız etmemesidir ki, bu hususu Cenâb-ı Hak, "Peygamberin evlerine izin verilmedikçe (...) girmeyin" ifadesiyle beyan etmiştir.
b) Toplum içinde. Burada da kişiye düşen, Peygamberine karşı duyduğu saygıyı ortaya koymaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ey iman edenler, siz de ona salât edin, tam bir teslimiyetle de selâm verin "(Ahzâb, 56) buyurmuştur.
kısmı: "Size müsaade edilme durumu müstesna, yemek yeme için peygamberin evlerine girmeyin.." demektir. 85[85]

Peygamber Hanesine Dair Tutum

"Fakat, davet olunduğunuz zaman girin. Yemeği yediğiniz zaman, dağılırı.Söz dinlemek veya sohbet etmek için de, izinsiz girmeyin. Çünkü bu, Peygambere eziyyet vermekte, o, sizden utanmaktadır. Allah ise, hakkı
açıklamaktan çekinmez. Bir de onun zevcelerinden lüzumlu birsey istediğiniz zaman, perde ardından isteyin. Bu, hem sizin kalbleriniz, hem onların kalbleri için daha nezîh bir davranış olur. Sizin, Allah'ın Peygamberine ezâ vermeniz doğru olmadığı gibi, kendinden sonra zevcelerini nikâhla almanız da, ebedî caiz değildir. Bu, Allah nezdinde çok büyük bir günahtır" (Ahzâb, 53).
Cenâb-ı Hak, "Ve Allah'a bir davetçi..."(«ızAb,«) ifadesiyle, Peygamberinin durumunu, Allah'a davet eden birisi olduğunu beyân edince, burada da, "çağırılmanız müstesna, Peygamberin evlerine girmeyin" buyurmuştur ki bu, "Siz, bu dine nasıl ki, onun çağrısı ile girdiniz; aynen bunun gibi, onun yanına da, ancak o çağırdıktan sonra giriniz" demektir.
Ayetteki, "Vaktini de gözetmeksizin..." ifadesi, hâl olarak, mansûbdur.
Bu hâlin âmili ise, Zemahserî'nin dediği gibi, ayetteki, "girmeyiniz" ifadesi olup, ayetin takdiri, "Peygamberin evlerine, ancak müsaade edilmiş olarak ve yemek vaktini de gözlemeyerek giriniz..." şeklindedir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 86[86]

Peygamber Evinde Davet

Cenâb-ı Hakk'ın, "Yemeğe davet olunmaksızın..." ifadesinde bir takdim ve bir tehir söz konusu olup, bunun takdiri, "Size izin verilmiş olması durumu müstesna, yemeğe girmeyiniz..." şeklinde olur ki böylece bu ifade, yemek vaktinin dışında, izinsiz olarak girmeyi men eden bir ifâde olmamış olur. Yahut da bu ifadede, herhangi bir takdim -tehir söz konusu değildir. Buna göre ifadenin manası, "Size, yemeğe müsaade edilme durumu müstesna, Peygamberin evlerine girmeyin" şeklinde olur ki, bu durumda da müsaade işi, bu müsaadenin yemek için olması şartına bağlanmış olur. Binâenaleyh, "Şayet size, yemeğe müsaade edilmezse, girmeniz caiz olmaz. Bu sebeple de şayet birine, "Yemek yemek için değil de, söz dinlemek için" müsaade edilecek olsa, bu yine caiz olmaz. Biz diyoruz ki: Bu girme yasağı, daha umumî ve kapsamlı olsun diye, bu ayetten kastedilen mana, ikinci manadır.
Bu manayı verenin, "Peygamberin evlerine ancak, yemek yemeğe verilen izin ile girilir..." şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Zemahşerî şöyle demektedir: "Buradaki hitap, Peygamberin evlerine yemek yenildiği zaman gelen ve izinsiz giren kimselerdir. Böylece bunlar yemek zamanı izinsiz içeri girmekten men edilmiş oldular." Evlâ olan, bu ayette bahsedilenin, ikinci mana oluşudur. Birinci manayı elde edebilmek için ayette yapılan takdim tehirler, aslolanın hilâfına ve aksine bir harekettir.
Ayetteki "ilâ tefimin" kelimesi, özellikle zikredilen ifadelerden olup, bu, kendisi dışında

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/283-284
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/284

kalanların nefyine, yokluğuna delâlet etmez. Özellikle, onun dışında kalanların da onun gibi olduğu bilindiğinde.. Çünkü yemeğe müsaade edildiği için, onun evine girmesi caiz olan kimsenin, yine onun müsaadesiyle, yemekten başka birşey için de girebilir. Zira, yemekten başka şeyin de, yemekle birlikte bulunması daima mümkündür. Çünkü, kişinin, yemeğe çağrıldığı zaman, (yemeğin dışında) onunla onuşması, o kimsenin onun ihtiyaçlarını karşılaması ve yedirmenin yanısıra, ona, ■ endisindeki ilimden birşeyler Öğretmesi mümkündür. Binâenaleyh o, bütün bunların tamamına razı olunca, bir kısmına razı olması tahakkuk etmeye daha uygun ve »akındır. Böylece de bu ifade, "Onlara üf bile deme"(isrâ, 23) kabilinden olmuş olur.
Ayetteki, kaydı, "Sizler, yemek vaktini gözetmeyiniz. Çünkü yemek, :-azan hazır olmayabilir" demektir. 87[87]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat, davet olunduğunuz zaman girin..." emrinde şöyle bir incelik vardır: Örfte, başkasının evine izinsiz girmeyi alışkanlık - sı ne getirmiş olan kimseye, "Sen oraya izinsiz girme!" denildiğinde, o gücenir ve Cm iş, o oraya çağrılsa bile, bundan sonra asla girmeme tavrı ile sonuçlanır. = -âenaleyh Cenâb-ı Hak, "Sizler, geri durup istinkâf eden kimselerin yaptığı gibi .apmayın. Tam aksine, itaatkâr ve sözü kabul edenler olunuz. Size, "girmeyiniz" sendiğinde, girmeyiniz; "giriniz" dendiğinde de giriniz" demek istemiştir. Ayetteki *? kelimesinin, "yemeğin vakti" anlamına geldiği ileri sürüldüğü gibi, "yemeğin tvn pişmesi" manasına geldiği de ileri sürülmüştür. Ayetteki "Yemeğe davet :.'-jnmaksızın" kaydı cevaz; "Fakat, davet olunduğunuz zaman, girin" emri de, vücûb ifade eder. O halde bu ikinci ifâde, bir te'kîd değil, tam aksine yeni bir mana İade eden bir cümledir. 88[88]

Üçüncü Mesele

İznin, açıkça söylenmesi şartı yoktur. Tam aksine, razı olunduğuna dâir bir bilgi tahakkuk ettiğinde, girmek caiz
olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, faili beyân etmeksizin, meçhul sigasıyla, "size müsaade edilmesi durumu müstesna.." buyurmuştur. Binâenaleyh, müsaade eden, şayet Allah veya Peygamber veyahut da delil ile desteklenmiş akıl olursa, (girmek) caiz olur. Nakil de buna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-J Hak, bahsettiğimiz sebepten dolayı, kelimeyi müfret getirerek, "sadîkikum" yahut da "sadık dostunuzun (evlerinde) yemenizde..." (Nûr.ei) buyurmuştur. Meselâ, Hz. Ebu Bekir (r.a) gelse, Peygamberin evlerinde Hz. Aİşe (r.anha)'nin evinde, o mahrem yerlerinin açık bulunması veya onun yanında mahrem olmayan birisinin bulunması gibi, herhangi bir engelin bulunmadığını anlasa, veyahut da o evde kimsenin bulunmadığını, yahut o evde çıkan bir yangının söndürülmesi gerektiğini ya da başka herhangi bir şeyi anlasa, bu durumda içeri girmesi caiz olur. 89[89]

Yeyince Ayrılın

Cenâb-ı Hak, "Yemeği yediğiniz zaman, DÖRDÜNCÜ MESELE dağihn" buyurmuştur. Sahabeden birisi, Hz. Zeyneb'in düğününde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in verdiği düğün
yemeğinde fazlaca kalmış, Hz. Peygamber (s.a.s) ise, ona birşey dememişti. İşte bu sebeple bu ayet, birtakım edeb ve düsturları ihtiva etmek üzere gelmiştir ki bunlardan birisi, başkasının evinde uzun süre kalmayı men etmektir. "£v" VeVımesmm manasvnûa, toşmvn, 'ya \bâöe\ eVmeV. \çm, yafo\ft öa hethangS bw işle meşgul olmak için seçtiği,

---

[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/284-285
[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/285
[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/285-286

"oturulmasında mahzur olmayan bir yer manası" bulunduğu halde, birisinin ona gelip, orada uzun süre kalma durumu olabilir.
ifadesî hakkında Zemahşerî, bu kelimenin, mecrûr olarak kelimesine atfedilmiş olduğunu söyler. Bu kelimenin, manaya atfedilen mansûb bir kelime olması da muhtemeldir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Peygamberin evlerine yemeğe davet olunmaksızın... girmeyin" buyruğunun anlamı, "O evlere hücum ederek girmeyiniz" şeklindedir. Böylece kelimesi, bir önceki ifadede zımnen bulunan hâclmîne sözüne atıftır. 90[90]

Nebînin Hayası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun bir edeb, peygamberin de sabırlı olduğunu, j "Çünkü bu, peygambere eziyyet vermekte; o, sizden utanmaktadır. Allah ise, hakkı açıklamaktan çekinmez" diyerek beyan buyurmuştur ki, bu, bunun hem bir hak, hem de bir edeb olduğuna işarettir. Ayetteki kâne lafzı, peygamberin buna katlandığına bir işarettir. 91[91]

Ezvâc-ı Tâhirâta Davranış

Daha sonra Cenâb-ı Hak, başka bir davranış kuralına yer vermiştir ki, bu da O'nun, "Bir de onun zevcelerinden lüzumlu bir şey istediğiniz zaman, perde arkasından isteyin onlardan..." ayetinin ifade ettiği husustur. Cenâb-ı Hak, insanları Hz. Peygamber (s.a.s)'in evlerine girmekten men edip, bunda da, insanların, Peygamberin evlerindeki kap -kaçak, âlet ve edevata..ulaşma imkansızlığı söz konusu olunca, Cenab-ı Hak bu şeylerin o kimseden men edilmediğini, perde arkasından istenip talep edilebileceğini beyan etmiştir. 92[92]

Göz - Kalb İlişkisi

Cenâb-ı Hak, "Bu, hem sizin kalbleriniz, hem de onların kalbîeri için daha temizdir" buyurmuştur. Yani göz, kalbin penceresidir. Binâenaleyh göz görmezse, kalb arzu duymaz. Ama göz görürse, kalb bazan arzu duyar, bazan duymaz. O halde kalb, göz görmediği zaman daha temizdir. Bu durumda herhangi bir fitnenin bulunmayışı, daha açık ve barizdir. 93[93]

Resulü Üzmemek

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minlere bu kuralları öğretince, bunları, o mü'minleri bunları muhafaza etmeye sevkedecek'şeylerle te'kîd ederek Sizin, Allah'ın Resulüne ezâ vermeniz doğru olmaz" buyurmuştur. "Size menedilen herşey Resûlullah'a eziyet verir, öyleyse siz de ondan kaçının" demektir. 94[94]

Ezvâc-ı Tâhirâta Evlenme Yasağı

Cenâb-ı Hak, "Kendinden sonra zevcelerini nikâhla almanız da, ebedîcaiz değildir"^ buyurmuştur. Bu ayetin sebeb-i nüzulünün, nsanlardan birisinin -ki bunun Talha İbn Ubeydillah olduğu ileri sürülmüştür-, "Şayet Muhammed'den geri kalırsam, mutlaka Ayşe ile evleneceğim" demesi olduğu ileri sürülmüştür. Halbuki, biz, genel bir ifâdenin manasını, sebeb-i nüzulün değiştiremeyeceğini söylemiştik. Çünkü kastedilen, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyyet vermenin haram oluşudur. Hz. Peygamber (s.a.s) hayatta iken, onun hanımlarına

---

[90] 90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/286
[91] 91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/286
[92] 92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/286
[93] 93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/287
[94] 94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/287

sataşmak da bir eziyyet vermedir. Binâenaleyh, caiz olmaz. Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'Hayır, bu mutlak manada caiz olmaz" buyurmuş, bunu da, Bu, Allah nezdinde çok büyük bir günahtır". Maksad, "Peygambere eziyyet .*rme" işidir" ayetiyle ifade etmiştir.
"Eğer birşeyi açıklar veya onu gizlerseniz, şüphe yok ki Allah, her şeyi hakkıyla bilicidir"
(Ahzâb. 54).
Yani, "Ona hayatta iken eziyyet etmez ve fakat, ona ileride eziyyet vermeyi *eyahut da ondan sonra hanımlarıyla evlenmeyi içinizden kurarsanız, bilin ki Allah, ji^Cıslerde olanı bihakkın bilendir" demektir. 95[95]

Örtünme

Cenâb-ı Hak, hicâb ayetini indirince, "Onlar için, ne babalan, ne oğulları, ne biraderleri, ne biraderlerinin oğullan, ne kızkardeşlerinin oğullan, ne kendi kadınları, ne de ellerinin altında olan (cariyeler) hakkında hiçbir vebal yoktur. Allah'tan korkun, çünkü Allah herşeyin üstünde hakiki bir şahittir"
(Ahzâb, 55)
buyurarak mahremleri istisna etmiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 96[96]

Birinci Mesele

Hicâb hususunda, erkeklere, perde arkasından istemelerini vâcib kılmıştır. Öyleyse niçin Cenâb-ı Hak, erkekleri
günahtan istisna edip de, "Onların babalarına günah yoktur!" dememiş "o kadınlara (...) günah yoktur" demiştir? Biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "onlardan perde arkasından isteyin"(Ahzâb,53) emri, onların örtünmelerini isteyen bir emirdir. Bu ise, ancak onların örtünmüş ve mesture olmalarıyla mümkündür. Böylece örtünmek, onlara vâcib olmuş olur. Daha sonra erkeklere de, onları bu şekilde bırakmalarını emretmiş, böylece erkekler o kadınların örtülerini açmaktan nehyedilmislerdir. Böylece o kadınların babaları ve oğullarının yanındaki durum, bu hükümden istisna edilmiştir. Burada şöyle bir İncelik vardır: örtünme esnasında, Allah, erkeğe perde arkasından istemesini ve sormasını istemiştir. Bundan, kadının, erkekten dolayı örtünmesi gerektiği evleviyetle anlaşılır. Cenâb-ı Hak, hükmü istisna ederken, "Onlar için örtülerini çıkarmada vebal yoktur" buyurmuştur. Şu halde, bu erkekler için (bakmada) vebal olmaması, haydi haydi geçerlidir. 97[97]

Yeğenler Hakkında

Cenâb-ı Hak bu ayette, önce babalardan başlamıştır. Çünkü babaların, kızlarını görmesi daha çoktur. Nasıl böyle
olmasın ki? Onlar, küçük iken, kızlarının bedeninin tamamını görmüşlerdir. Daha sonra, "oğullar ve kardeşler" buyurmuştur ki, bu açıktır. Sözümüz, erkek kardeşin oğulları hakkındadır. Zira Allah Teâlâ, erkek kardeşlerin oğullarını, kızkardeşin oğullarından önce zikretmiştir. Çünkü, kızkardeşin oğullarının babaları, mahrem değillerdir. Çünkü onlar, oğullarının teyzelerinin kocalarıdırlar. Erkek kardeşin oğullarının babaları da mahremdir. Binâenaleyh, kızkardeşlerin oğulları hakkında, bir çeşit mefsedet sözkonusudur. Bu fesat da, o oğlanın, çoğukez teyzesinden babasının yanında bahsetmesidir. Halbuki, babası mahrem olmayıp nâmahremdir. Oysa ki, erkek kardeşin oğulları böyle değildir. 98[98]

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/287288
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/288
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/288-289

Amcalar ve Dayılar

Allah Teâlâ, amcaları ve dayıları, mahremler zincirinde saymamış, böylece de şu iki sebepten dolayı, amcaları, dayıları dememiştir.
1) Bu hükmün, erkek kardeşlerin ve kızkardeşlerin
oğullarının hükmünden anlaşılmasıdır. Çünkü, kardeşin oğullarının, halalar için mahrem olduğunu bilen kimse, kardeşin kızlarının, amcalar için mahrem olduğunu bilmiş olur. Durum, dayı hususunda da aynıdır.
2) Amcalar, çoğu kez kendi oğullarının yanında, kardeşinin kızlarından bahsederler. Halbuki oğulları, mahrem değillerdir (nikâh düşer). Durum, dayı oğlu hakkında da aynıdır. 99[99]

Kâfir Kadın Nâmahremdir

Cenâb-ı Hak, mü'mine kadınlara râci olacak zamir ile, buyurmuştur ki, böylece de mü'mine bir kadının. kâfir bir kadının yanında açılıp saçılması kesinlikle caiz olmaz. 100[100]

Beşinci Mesele

En sonra 'Ve de ellerinin altındaki cariyeler", buyurulmuştur. Çünkü, onların açılıp saçılmalarından fesat aşikârdır. Bu tabir ile, buluğ yaşından aşağıda olanların kastedildiğini söyleyenler de vardır.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın "Memlûkeler hakkında Allah'dan korkun" emri, o kadınların, köleler yanında açılmalarının emniyet şartına ve bir sakıncanın olmadığını bilmeye bağlı olduğunun bir delilidir.
"Çünkü Allah, her şeyin üstünde hakiki bir şahittir" ifadesi, burada, son derece güzel ve yerindedir. Bu böyledir, zira önceki ifadeler, o kadınların, sayılan erkekler yanında açılmalarının ve onlarla yalnız kalmalarının cevazına bir işarettir. İşte bu sebeple O, "Allah, sizin birbirinizle başbaşa kalmanız durumuna şahittir. Bu sebeple Allah'ın şehâdeti açısından, sizin birbirinizle başbaşa kalmanız, tıpkı bir toplum halinde olmanız gibidir. Öyleyse, Allah'tan korkun" buyurmuştur. 101[101]

Nebî'ye Salât-u Selâm

"Şüphesiz ki Affah ve melekten, o peygambere çok saiât eder/er. Ey iman edenler, sız de ona salât edin, tam bir teslimiyetle de selâm verin"
(Ahzab, 56).
Cenâb-ı Hak, mü'minlere, izin istemelerini emredip, saygı göstermek maksadıyla, peygamberin hanımlarının yüzüne bakmamalarını da belirtince, bu saygının izahını tam yapmıştır. Zira, peygamberin durumu şu iki şeye münhasırdır:
a) Peygamberin yalnız olması hali. Ki Cenâb-ı Hak, bu durumda iken, ona duyulacak saygıyı, "Peygamberin evlerine girmeyin"'(Ahzab, 53) hitabtyla belirtmiştir.
b) Peygamberin bir toplum içinde olması durumu. Bu toplum, ya en üst düzeyde bir toplum olur, yahut da aşağı düzeyde bir toplum olur. Peygamber, Mele-i A'lâ'da muhteremdir, kendisine saygı duyulur. Çünkü Allah, "Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o peygambere çok salât ederler" buyurmuştur. Aşağı düzeydeki toplumda (Mele-i Ednâ'da) ona saygı duymak farzdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ey İman edenler, siz de ona saiât edin, tam bir teslimiyetle de selâm verin" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 102[102]

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/289
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/289
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/289
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/289-290

Salât

Salât, duâ etmek demektir. Arapça'da, "Ona duâ etti" manasında, deyimi kullanılır. Bu mana, Allah hakkında düşünülemez. Çünkü Allah ona, duâ etmez. Zira duâ, bir başkası için, bir üçüncüsünden bir fayda talep etmek demektir. İşte bu sebeple Şafiî (r.h), bu lafzın pekçok manaya kullanıldığını söylemiştir ki, bu husus, (Ahzab, 43) ayetinin tefsirinde geçmişti. Bizim burada ilâve edeceğimiz husus şudur: Allah Teâlâ orada, (Ahzâb,43) buyurmuş, böylece "salât" kendisine nisbet etmiş, "melekler" ifadesini de "Allah" lafzına atfetmiştir. Burada ise, kendisini ve meleklerini birlikte zikretmiş, "salât" kelimesini hem kendisine hem de meleklere isnâd ederek buyurmuştur. Bu ifadede, Peygamber (s.a.s)'e saygıda bulunma söz konusudur. Zira, birisini tek başına zikredip, başkasını ona atfetme işi, tek olarak zikredilenin, atfedilene üstün olmasını gerektirir. Bu tıpkı, bir hükümdarın, "Falanca girsin. Falanca da..." dediğinde, bundan şayet, "Falanca ve falanca girsinler.." demiş olsaydı, o zaman anlaşılmayacak olan bir takdîm ve öne geçirme anlaşılır. Bunu iyice kavradığına göre, O da Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında onların salât ettiğini beyan ettiğine göre, burada ResÛlullah hakkındaki salâtta bütünün asıl durumunda olduğu 103[103] anlaşılır. Halbuki, mü'minlere "salât" hususunda ise, (önce) Allah onlara merhamet ediyor, daha sonra melekler de (bu hususta) Allah'a uyuyorlar. O halde bu demektir ki melekler, Peygambere "salât" getirme hususunda, Allah Peygamber'e ister "salât" etsin isterse etmesin, kesintisiz olarak "salât" getirirler ki, bu onlara sanki ya vâcibtir ya da mendûb. Halbuki, mü'minler hakkında durum böyle değildir. 104[104]

Salatın Hükmü

Ayetin bu ifadesi, Şafiî'nin görüşüne bir delildir. Çünkü, emir vücûb ifade eder. O halde, salât-ü selâm getirmek vâcibtir demektir. Halbuki, teşekkürü dışından salât-ü selâm getirmek farz değildir. Binâenaleyh, bu teşehhüdde farz olur. 105[105]

Salatın Sigası

Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Ya Resûlallah, biz sana nasıl salât-ü selâm getireceğiz?" denildi de, o da bunun üzerine
"Allah'ım, ibrahim'e ve İbrahim'in âline salât, merhamet ettiğin gibi Muhammed'e ve Muhammed'in âline de merhamet, salât-ü selâm et ve İbrahim'e ve ibrahim'in âlini mübarek kıldığın gibi, Muhammed'i ve Muhammed'in âlini de mübarek kıl. Çünkü sen hamîdsin, yani her zaman hamde lâyıksın; mecîdsin, yani her zaman övgüye lâyıksın.." deyiniz!" 106[106]buyurdu. 107[107]

Salâtın Hikmeti

Allah ve melekleri, peygambere salât-ü selâm ettiğine göre, bizim salât-ü selâmımıza ne gerek var?
Cevap: Biz diyoruz ki, peygambere yapılan salât, peygamberin o salata olan ihtiyacından dolayı değildir. Aksi halde, peygambere Allah salât-ü selâm

---

[103] 103[103] Metindeki cümle şöyledirfakat yazmalara müracaat edince burada dan hemen önce son derece önemli olan kelimesinin unutulduğunu gördük (Esad Ef. 141 ve Fatih 308). Tercüme buna göredir (Ç).
[104] 104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/290
[105] 105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/291
[106] 106[106]Buhari, tefsir sûre 10, 33; Müslim, sal at, 65-69 (1/305).
[107] 107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/291

edince, meleklerin de salâtına hacet kalmazdı. Bu ancak, ona duyulan saygıyı izhâr etmek içindir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, hiç ihtiyacı olmadığı halde, bize, Kendisini zikretmemizi farz kılmıştır. Bu ancak, Cenâb-ı Hakk'ın bundan dolayı bize mükâfaat vermesi için ve de bize bir şefkat ve merhamet olsun diye, tarafımızdan peygambere duyulan saygıyı ortaya koymak içindir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim bana tek bir defa salât-u selâm getirirse, Allah Teâlâ da ona on defa salât (merhamet) eder" 108[108] buyurmuştur. 109[109]

Beşinci Mesele

Allah, Peygamber (s.a.s)'ini, ümmetinin kendisine getirmiş olduğu salât-ü selâmın minneti altında bırakmamıştır.
Çünkü buna bedel, peygamberin de ümmetine salâtta 'duada) bulunmasını emrederek, mukabelede bulunmasını sağlamıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onlara salât, duâ et. Çünkü senin salât'ın, duan onlar için sükûnettir" (Tevbe, 103) buyurmuştur. 110[110]

Selâm Emri

'Tam bir teslimiyetle de selâm verin" ifadesi bir emirdir. Binâenaleyh bu, vâcibtir. Halbuki bu, namazın dışında vâcib, yani farz değildir. O -a'de bu, namazda farzdır, ki bu da bizim teşehhüddeki, "es-selâmun aleyke eyyühennebiyyü - Selâm sana ey Peygamber..." şeklindeki sözümüzdür. Bu, selâmın vâcib olmadığını söyleyenlerin aleyhine bir delildir. Cenâb-ı Hak, Peygamber s.a.s)'e verilen selâmın, mükemmelliğini ifade etsin diye, te'kîd için de (ayrıca) masdan getirmiştir. Halbuki, "salât"ı bu şekilde te'kid etmemişti. Çünkü "saiât" da, Cenâb-t Hakk'ın, "Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o peygambere çok salât (ve tekrimde) bulunurlar" ifadesiyle te'kid olunmuştur. 111[111]

Nebi'ye Eziyetin Hükmü

"Gerçekten, Allah ve Resulüne ezâ edenler (yok mu?), Allah onları dünyada da ahirette de rahmetinden kovmuş, onlara horlayıcı bir azâb da hazırlamıştır" (Ahzftb, 57).

önceki Kısımla Münasebet

Cenâb-ı Hak, eşyayı bazı zttlarını açıklamak suretiyle birbirinden ayırdetmiştir. İşte böylece de, peygambere salât-ü selâm getirenin faziletini ortaya koymak için, peygambere eziyyet verenin halini beyan etmiştir. "Lanet", sakınılacak şeylerin en şiddetlisi ve önemltsidir. Çünkü, Allah'tan uzaklaşmakla beraber, artık bundan sonra hiçbir hayır umulamaz. Ama, ateş vb. şeylerle azâb etmek böyle değildir. Baksana hükümdar, tebaasına karşı değiştiğinde, eğer o tebaasından, herhangi birisinin kendisine yaptığı eziyyet çok değilse, o bunu sadece azarlar. Onu kovmaz. Şayet bir suçlu, son derece azametli ve kerem sahibi bir hükümdarın huzurunda, dövülmesi ile kovulması arasında muhayyer bırakılacak olsa, o dövülmeyi kovulmaya tercih eder. Hele de, dünyada kendi efendisinden başka bir hükümdar yoksa!
ifadesi, artık bir daha yakın olmanın umulamayacağı bir uzaklığa işarettir. Çünkü, dünyada iken Allah'tan uzaklaştırılan kimse, ahirette (belki) yaklaşmayı ümit eder. Binâenaleyh, ahirette de uzaklaştırılınca, muhakkak ki tamamiyle kaybetti ve hüsrana uğradı demektir. Çünkü Allah'ın uzaklaştırıp sürgün ettiği kimseyi, Kıyamet gününde O'na yaklaştıracak kimse yoktur.

---

[108] 108[108] Darimi, rikak, 58 (2/317)
[109] 109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/291
[110] 110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/291
[111] 111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/291-292

Hem sonra Cenâb-ı Hak, bu cezayı sadece uzaklaştırmaya hasretmemiş, tam aksine "Onlara höriayıcı bir azâb da hazırlamıştır" ifadesiyle, onu bir de azâb ile tehdit etmiştir. Burada birkaç mesele vardır: 112[112]

Birinci Mesele

Allah, hem kendisine hem de peygamberine yapılan eziyyetten bahsetmiş, bunun peşinden de lanet etme ve
azâblandırma gibi iki şeyi getirmiştir: O halde lanet, Allah'a karşı yapılan suçun cezasıdır. Çünkü, hükümdara eziyyet eden kimseyi, hükümdar, eğer ona azâb edilmesini emretmemişse, onu kapısından kovar. Azâb etme ise, Peygambere yapılan eziyyetin karşılığıdır. Çünkü hükümdar, güçlü bir kimse tebaasından birine eziyyet ettiğinde, onun hakkını o kimseden eksiksiz alır. Buna göre, "Allah'a eziyyet edip de peygamberine eziyyet etmeyen kimselere azâb edilmez..." denilemez. Çünkü biz, bu manada, Allah ile Resulünün birbirinden ayrı düşünülmesinin imkânsız olduğunu söylemekteyiz. Çünkü Allah'a eziyyet eden, peygamberine de eziyyet etmiş olur. Diğer manaya göre -ki bu, meselâ şirk koşmadan isyan eden veya irtidâd etmeden fısk u fücura dalmış olan kimseler gibi-, peygambere eziyyet edip de Allah'a eziyyet etmeme hususuna gelince, böyle bir kimse, bir defa peygambere eziyyet etmiştir. Ne var ki Allah, çok sabırlı, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir. Bu kimseye, azabı ile ceza verir, fakat onu kapısından kovmak suretiyle lanet etmez. 113[113]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, burada bahsedilen azabı, "korkunç" olmakla te'kîd etmiştir. Çünkü kölelerinden biri tarafından eziyet görüp de, onun hapsedilmesini ve dövülmesini emreden bir efendi düşünelim. Sen bak; eğer o onun ayrı bir yerde hapsedilmesini yahut da, yaşlı bir adama onu dövmesini emretmişse, bu, durumun kolay olduğunu gösterir. Yok eğer, onun, bir toplum huzurunda dövülmesini ve müfsidler arasına hapsedilmesini emretmişse, bu da işin çok çetin olduğunu anlatır. Binâenaleyh kim, Allah'a ve Resulüne eziyyette bulunursa, o, cehennemde uzun süre kalanlardan olur ve Allah, o kimseye, hor ve hakîr kılıcı bir azâbla azâb eder. ifadesi de te'kîd bildirir. Çünkü efendi, Öfkelendiği için, herhangi bir hazırlık yapmadan kölesine azâbetmek istediğinde bu, onun için ipler, bukağılar, kelepçeler hazırlandığında yapmış olduğu azâbtan daha hafif olur. Çünkü birincisi hakkında, "Bu, öfkesinin eseridir. Binâenaleyh, Öfkesi yatıştığında bu da sona erer" denilebilir. Halbuki İkincisi DÖyle değildir. 114[114]

Müminlere Eziyet

'Erkek mü'minlerle kadın mü'minlere, işlemedikleri (bir günah) yüzünden ezâ edenler de, muhakkak ki bir yalan ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir"
(Ahzâb, 58).
Cenâb-ı Hak, nebisine salâtta bulununca, kendisine yapılan eziyet, peygamberine .-aoılan eziyetten ayrılmamış ve ayrı düşünülmemiştir. Çünkü Allah'a eziyette bulunan, usûlüne eziyet etmiş olur. Böylece Cenâb-ı Hak, mü'minlere, "Sizler, size emrettiklerimi yerine getirir ve tıpkı benim yaptığım gibi, peygambere salâtta Duiunursanız, size yapılan eziyet, resulüne yapılan eziyetten ayrılmaz ve ayrı
>ması gibi, size eziyet etme de peygamber'e eziyet olduğu için, size eziyette bulunan günahkâr olur" şeklinde açıklamada bulunmuştur. Netice olarak diyebiliriz ki, "**salât**",

---

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/292
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/292-293
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/293

Allah'dan, meleklerden, resulden ve mü'minlerden sudur eden birşey olunca, tıpkı sadık dostların sadâkat hususundaki halleri gibi, nerdeyse onlardan birine yapılan eziyet, diğerine yapılandan ayrılmaz ve ayrı düşünülmez bir hal almıştır.

"işlemedikleri (bir günah) yüzünden" ifadesi, emr-i ma'ruf yaparken, şiddet ve aşırılık göstermeme gerektiğini ifade eder. Çünkü, içki içmesinden dolayı yüz değnek vuran veya tavla oynamasından dolayı kırk değnek had uygulayan kimse de, işlemediği bir suçtan dolayı, (o başkasına) eziyet etmiş olur. Halbuki, zinadan dolayı değnek vuran veya içki içmeden dolayı had tatbik eden kimse, işlenilmeyen bir suçtan dolayı eziyet etmemiştir. Şöyle de denilebilir. Bu kimse hiç eziyet etmemiştir, çünkü bu uygulama, dövülen kimsenin durumunu ıslâh etmedir.

Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki bir yalan ... yüklenmişlerdir" buyurmuştur. "Buhtân" iftira demektir. Bu ise, ancak sözle otur. Eziyet etmek ise, bazan sözün dışındaki başka bir şeyle de olur. Binâenaleyh bir mü'mine, dövmek veya malını almak suretiyle, eziyet eden kimse, bir bühtanda bulunmuş olmaz. Ne dersin?

Cevap: Bununla, mü'minlere, sözle eziyet edenler kastedilmiştir. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, mü'minlerin kıymetini izhâr etmek istemiştir. Binâenaleyh O, Allah ve Resulüne eziyet edenin lanetleneceğinden bahsedip, Allah'a eziyet etmek de, ya varlığının delilleri bilindikten sonra, varlığının inkâr edilmesi; yahut, görmeyen duymayan, yahut hiçbir şeye kadir olmayan ve bilmeyen, veyahut da varlığı hususunda bir yaratıcıya muhtaç olan varlıkların O'na ortak koşulması suretiyle olunca, ki bu, mü'minlere sözle eziyet etmek için söylenmiş bir sözdür, işte bundan dolayı daha umumî ve daha mükemmel olduğu için, Cenâb-ı Hak, özellikle Peygambere sözle yapılan eziyetten bahsetmiştir. Bu böyledir, zira insan, O'nu dövmek veyahut da kendisine ihtiyacı olduğu şeyi almak suretiyle Allah'a elem verecek şeylerle, Allah'a eziyette bulunamaz. O'na ancak sözle eziyet edebilir. Bir de, orada bulunmayan fakir kimseye, bilfiil eziyet etmek mümkün değildir. Ona, kendisine ulaştığında eziyet duyacağı şeyi, onun hakkında, onun bulunmadığı bir yerde söylemek suretiyle eziyet etmek mümkündür. Buna verilecek cevap hususundaki ikinci izah da şudur: Müteakiben gelen "ve apaçık bir günah...." kısmı, bir istidrâk ifadesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu eziyet eğer sözle yapılan bir eziyet ise, o kimse bir bühtanı ve eziyet nasıl olursa olsun, kişi de hangi durumda bulunursa bulunsun, apaçık bir günahı yüklenmiştir" demek istemiştir. Çünkü Allah, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, daha genel ve daha tam olduğu için, hususiyle sözlü eziyet etmeden bahsetmiştir. Çünkü söz, kişinin kalbine sirayet eder. Çünkü söz, kalbten çıkar; dil ise onun sözcüsüdür. Yi ne kalbe girer, kulak da onun yoludur. 115[115]

Kadınlara Örtü

"Ey Peygamber! hanımlarına, kılarına ve mü'minlerin kadınlarına, dış elbiselerini üstlerine giymelerini söyle. Bu, onların tanınıp, ezâ edilmemelerini daha fazla temin eder, Allah gafurdur, rahimdir"116[116]
(Ahzâb, 59).

Örtünün Hikmeti

Allah Teâlâ, mü'minlere eziyet eden kimsenin, bir bühtanı (iftirayı) üstlendiğini belirtip, bu ifadede, mükellefi mü'minlere eziyet etmekten men etme manası yatınca, eziyet sahibi olacak olan töhmet yerlerinden kaçınmasını mü'mine emretmiştir. Böylece, men edilen eziyet verme işinin ortaya çıkmasını önlemek istemiştir. Yine Cenâb-ı Hak, özellikle, sözlü eziyetlerden bahsedince, bilhassa sözlü eziyetin sebebi olan şeyden de bahsetmiştir. O da kadınlardır. Çünkü kadınları kötülükle yâd etmek, hem erkeklere, hem de kadınlara eziyet verir. Fakat

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/293-294

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/295

erkekler böyle değildir. Çünkü bir kadını bir kimse kötülükle yâd ettiğinde, o kadın bundan eziyet duyduğu gibi, akrabaları, o kadının duyduğundan daha fazla eziyet duyar. Fakat bir kimse bir erkeği Kötü olarak yâd etse, sadece o erkek eziyet hisseder, ama kadınları bundan eziyet Hissetmezler. Câhiliyyede hem hür kadınlar, hem de cariyeler, açık-saçık olarak dışarı çıkarlardı. Bundan dolayı zinaya düşkün kimseler onları takib ederler ve böylece de : ' töhmet doğardı. Bu sebepten dolayı Allah Teâlâ, hür kadınlara örtünmelerini emretmiştir.

Cenâb-ı Allah, "Bu, onların tanınıp, ezâ edilmemelerini daha fazla temin eder" buyurmuştur. Bu ayetin manasının, "Onlar hür olarak tanınırlar, böylece de peşlerine kimse takılmaz" şeklinde olduğu ileri sürülmüştür. Şöyle de denilebilir: "Böylece onların zinâkâr olmadıkları anlaşılır." Çünkü "avret" (kapatılması gereken yer) olmadığı halde yüzünü de kapatan kadının örtülmesi gereken yerlerini açabileceği düşünülemez. Böylece de bu kadınların, tandilerine zina teklifi imkânsız, birer mesture oldukları anlaşılır.

Cenâb-ı Hak, "Allah gafurdur, rahimdir" buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Allah sizin için, daha önce yapmış olduğunuz şeyleri bağışlar ve size, merhamet edici olarak, yaptığınız (iyiliklere) karşılık mükâfaat verir" demektir. 117[117]

Münafıklara Tehdit

"Eğer münafıklar ve kalblerinde bir hastalık bulunanlar ve şehirde fena haber
yayanlar, bu hallerinden vazgeçmezlerse, mutlaka ve mutlaka seni onlara musallat ederiz. Böylece sonra orada seninle ancak pek az komşu olabilirler"
(Ahzâb, 60).

Allah Teâlâ, Allah'a ve Resûlullah'a eziyet eden müşriklerin halinden ve mü'minlere eziyet eden, fışkını ortaya koymuş kimselerden bahsedince, hakkı ortaya koyup, kalbinde bâtılı saklayıp, gerçek durumunu göstermeyenlerden de bahsetmiştir. Bunlar, münafıklardır. Daha önce bahsedilenler üç şey bakımından üç kısım olunca, yani Allah'a, Resûlullah'a ve mü'minlere eziyet eden üç kısım olunca, Cenâb-t Hak, (bir başka) üç şey bakımından, gerçek durumunu göstermeyen üç grup insandan bahsetmiştir:

a) Allah'a gizlice eziyet eden münafık,

b) Mü'minlerin hanımlarının peşine takılmak suretiyle, mü'minlere eziyet veren, kalbi hasta kimse, ve:

c) Meselâ "Muhammed mağlub oldu. Medine'den sürülecek. O ve ashabı esir edildi" gibi, asılsız haberler ortaya atmak suretiyle, Peygamber (s.a.s)'e eziyet eden, yalancı haberciler. Bunlar aslında tek bir toplum iseler de, bunlar için, bu üç husus söz konusudur. Bu da, Hak Teâlâ'nın, "Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar" (Ahz&b, 35) ayeti gibidir. Çünkü Cenâb-ı Allah, o ayetinde, on çeşitten bahsetmiştir. Aslında bunların hepsi de tek bir kimsede bulunur. O halde bunlar, şahıs itibarıyla tek, fakat değerlendirme (sıfat) açısından çoktur.

Allah Teâlâ, "Mutlaka ve mutlaka seni onlara musallat ederiz" buyurmuştur. Bu, "Biz seni onlara musallat eder, senin elinle onları Medine'den çıkarırız. Böylece artık sana komşu olamazlar. Medine, ya ölümleri, ya oradan çıkarılmaları suretiyle onlardan kurtulur" demektir.

Bunun manasının, "Biz seni onlara musallat kılarız. Seni musallat kılınca da, artık sana komşu olamazlar, çekip giderler" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu açıklamalardan birincisi, tıpkı bir kimsenin iki hususa işaret olsun diye, "Falanca çıkar ve okur" demesi; ikincisi de, "Falanca çıkar ve çarşıya gider" demesi gibidir. O halde birincisinde, o kişi çıkmadan da okuyabilir. İkincisinde ise, o kimse evden çıkmadan, çarşıya gidemez. Buradaki istisnada şöyle bir incelik var: Bu da Allah Teâlâ'nın, peygamberine, onun şevketini ve kuvvetini ortaya koymak için, düşmanlarını Medine'den çıkarıp, onun eliyle onları oradan süreceği vaadinde bulunmuş olmasıdır. Binâenaleyh eğer, sürgün işi Peygamber (s.a.s) vasıta kılınmaksızın, direkt Allah'ın iradesiyle olsaydı, Hak Teâlâ Medine'yi onlardan, sırf "Ol" deyip, o işin hemen olması ile

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/295

anında temizlerdi. Fakat Cenâb-ı Hak, peygamberin eliyle olmasını isteyince, bu iş kısa da olsa bir zamana bağlı olarak meydana gelecektir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Allah, "Böylece, sonra orada seninle ancak pek az komşu olabilirler" buyurmuştur. Bu "az" zaman da, onların çıkmak için hazırlık yapmaları için tanınan müddettir.
"Hepsi de Allah'ın rahmetinden koğulmuş olarak (giderler). Nerede bulunurlarsa, yakalanır ve öldürülür de, öldürülürler"
(Ahzâb, 61).
Bu, "Onlar, hem senin, hem Allah'ın kapısından koğulmuş, mel'ûn kimseler olarak sana işte bu kadarcık bir müddet içerisinde komşu olurlar. Oradan çıktıkları zaman da, zilletten kurtulamazlar. Bir sığmak da bulamazlar. Aksine nerede olurlarsa peşlerine düşülür, yakalanır ve Öldürülürler" demektir. 118[118]

Allah'ın Değişmez Tutumu

"Daha evvel geçmiş ümmetler hakkında, Allah'ın sünneti budur. Allah'ın sünnetini değiştirmeye asla imkân bulamazsın"
(Ahzâb, 62).
"Bu, ilk defa size yapılan, size uygulanan bir durum değil. Aksine bu, Allah'ı i anlamış olan bütün geçmiş kavimlere yapılan, hâlen devam etmekte olan ve sürüp 5<ten ilahî bir tutumdur ve "Allah 'm sünnetini değiştirmeye asla imkân bulamazsın", •ani, bu sünnet (kânun, âdet, tutum) değiştirilen ve neshedilen hükümler gibi değildir, ü nesh hükümlerde olur. Fiillere ve haberlere gelince, bunlar neshedilmezler." 119[119]

Kıyametin Vakti Gaybtır

"İnsanlar sana, Kıyametin ne zaman kopacağını sorarlar. De ki: "Onun bilgisi, ancak Allah'ın elindedir." Ne biliyorsun, belki de o Kıyamet yakın bir
zamanda olacaktır"
(Ahzâb, 63).
Allah Teâlâ, onların dünyadaki durumlarının, lanetlenme, hor ve hakir kılınma ve öldürülme olduğunu beyân edince, âhiretteki durumlarını da ortaya koymak istemiş ve böylece de onlara Kıyameti ve Kıyamette başlarına gelecek şeyleri hatırlatarak, "İnsanlar, sana o Kıyametin ne zaman kopacağını sorarlar. De ki: "Onun bilgisi, ancak Allah'ın elindedir." Size açıklanmaz. Çünkü Allah onu, mükellefin suç işlemekten kaçınması ve Kıyametten her an korkması hikmetinden ötürü gizlemiştir.
Daha sonra Allah Teâlâ, insanları böylece korkutmak istediğine bir işaret olarak, "Ne biliyorsun, belki de o Kıyamet yakın bir zamanda olacaktır" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü bir kimsenin, "Allah falanca işin ne zaman olacağını bilir" seklindeki sözü, o şeyin sonraya bırakıldığını anlatır. Baksana, alacaklı olduğu birisinin peşinde gezen bir kimseden, borçlu olan taraf, alacaklıdan bir veya iki ay mühlet tanımasını istese, çoğu kez o buna sabredebilir. Ama borçlu, "Falanca yolculuğundan dönünceye kadar sabret" dese, alacaklı, "O falancanın ne zaman geleceğini Allah bilir. Belki de o, bu müddetten önce gelebilir" der. İşte bu ayette de Cenâb-ı Hak, "Ne biliyorsun, belki de o Kıyamet, yakın bir zamanda olacaktır" buyurmuştur ki bu, "Kıyametin ne zaman kopacağını Allah bilir. Onun geç olacağını sanmayın. Belki çok yakın bir zamanda da, o kopabilir" demektir. Ayetteki, "karîb", müzekker ve müennesi aynı olan, "fa*îl" vezninde bir kelimedir. Allah Teâlâ, "Allah'ın rahmeti müminlere yakındır" (A'râf, 56) buyurmuş (burada normalde beklenen şekilde, dememiştir). Aynen bunun gibi, bu ayette de, dememiştir. 120[120]

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/296-297
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/297
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/298

Çılgın Cehennem

"Şüphesiz ki Allah, kâfirleri rahmetinden uzaklaştırmış ve onlara çılgın bir ate§ hazırlamıştır. Onlar, ne bir dost, ne bir yardımcı bulamayacaklardır"
(Ahzâb, 64-65).
Yani onlar, sizin yanınızda, dünyada mel'un kabul edildikleri gibi, Allah katında da mel'undurlar. Allah onlara çılgın bir cehennem hazırlamıştır. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın, "Allah onlan dünyada da, âhirette de rahmetinden kovmuştur. Onlara rezil-rüsvay eden bir azab hazırlamıştır" (tozâb,s7) ayeti gibidir. "Onlar orada ebedî kalıcılar olarak", yani çok uzun süre kalıcılar ve çıkışları için bir son olmaksızın devamlı kalıcılar olarak, oraya girerler. Allah, "Onlar ne bir dost, ne bir yardımcı bulamayacaklardır" buyurmuştur. Allah onların orada ebedî kalacaklarından bahsedince, işin içyüzünü de beyan etmiştir. Çünkü azaba düçâr edilmiş olanı, bundan ancak kendisine şefaat edecek bir dost, yahut ondan o azabı savuşturacak bir yardımcı kurtarabilir. Onların ise ne böyle şefaat edecek dostları, ne de azabı defedecek bir yardımcıları vardır. 121[121]

Son Pişmanlık

"O gün yüzleri ateşe evrilip-çevrilirken, "Eyvah bize! Keşke Allah'a itaatetseydik, Peygambere itaat etseydik!" diyeceklerdir. (Onlara tâbi olanlar da) o gün, "Ey Rabbimiz, doğrusu biz başkanlarımıza ve büyüklerimize uyduk. Onlar da bizi yoldan saptırdılar" diyeceklerdir. (Yine) "Ey Rabbimiz, onlara azabı iki kat ver. Onları büyük bir lanetle rahmetinden kov" (diyecekler)"
(Ahzâb, 66-68).
Allah Teâlâ, onların kendilerinden o azabı savuşturacak hiçbir şefaatçileri olmadığını beyân edince, dünyadaki azabın aksine, birkısım uzuvlarının da diğer uzuvlarından o azabı def edemeyeceğini bildirmiştir. Çünkü insan dünyada İken, bendini korumak için eliyle yüzünü müdafaa eder. Zira başına ve yüzüne vurmaya caJışan kimse, karşısındakinin yüzüne değmesin diye, elini bir kalkan gibi kullandığını, • anut başını eğdiğini görür. Âhirette ise, "Onların yüzleri ateşte evrilip-çevrilir. O -aide, dünyada yüzü korumak İçin kalkan gibi kullanılan diğer uzuvların durumunun ne olacağını bir düşün! Onlar, "Eyvah bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, Peygambere itaat etseydik!" diyecekler. Ama azabtan ancak itaatkârların kurtulacaklarını bildikleri için, pişmanlığın, hayıflanmanın, yazıklanmanın, artık kendilerine fayda vermediği bir yerde pişmanlık duyarlar. Sonra bunlar, "Ey Rabbimiz, biz başkanlarımıza ve büyüklerimize uyduk" yani, "Allah'a itaat yerine başkanlarımıza, peygambere itaat yerine de büyüklerimize itaat ettik. Efendilerin efendisi, büyüklerin en büyüğü Allah'a itaati terkettik. Böylece de hayrı verip yerine şerri aldık. Şüphesiz bundan dolayı da, cennetlarin en hayırlısını kaçırdık ve bize ona karşılık, cehennemlerin en şerlisi verildi" derler.
Daha sonra onlar saptıranlara Allah'ın azabetmesi sayesinde öfkelerinden kurtulup, bir tür rahatlama istemişler ve "Ey Rabbimiz, onlara azabı iki kat ver" yani, "Sapmaları ve saptırmaları sebebiyle, onlara iki kat azab ver" demişlerdir. Ayetteki, "azabı iki kat ver" ve "Onları büyük bir lanetle rahmetinden kov" ifadesinde şöyle bir ince mana var: "Dua, ancak, istenilen şey ortada olmadığı zaman olur. Halbuki o anda hem azab, hem lanet onlar için mevcuttur. Binâenaleyh onlar, mevcut olmayan birşey istemişlerdir. Bu da, "iki kat" ifadesiyle azabın artırılması, "büyük bir lanetle" ifadesiyle de lanetin artırılmasıdır." 122[122]

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/298-299
122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/299-300

Musa (a.s)'nın Beraatı

"Ey iman edenler, siz de Musa'yı incitenler gibi olmayın. Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah indinde de yüzü olan (itibarlı) bir zattı"
(Ahzâb. 69).
Allah Teâlâ, Allah'a ve Resulüne eziyette bulunanların lanetleneceğini ve azab edileceğini beyân edip, bu da küfür olan bir eziyet edişe işaret olunca, Allah mü'minleri bundan daha hatif eziyetlerden de kaçınmaya sevketmiştir. Bu tür eziyetler küfrü doğurmaz. Meselâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in taksimatına ve fey'i (ganimeti) bazılarına vermeye hükmetmesi gibi şeylere razı olmayanların eziyeti gibi.. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ey iman edenler, siz de Musa'yı incitenler gibi olmayın" buyurmuştur. 123[123]

Yapılan İsnad

Bu ayette, Hz. Musa (a.s)'ya yapıldığı belirtilen eziyetin ne olduğu hususu ihtilaflıdır: Bazıları, "Bu, onların, ona bedeninde bir ayıp olduğu iftirasında bulunmaları sebebiyle yapmış oldukları eziyettir" derken, bazıları şöyle demişlerdir: "Kârûn, bir fahişe ile bir plan yaptı. Böylece kadın, İsrâiloğullarının yanında Hz. Musa (a.s)'nın kendisiyle zina ettiğini söyleyecekti. Karun, kavmini topladığında, Allah orada bulunan bu kadının kalbine doğru söyleme fikrini verdi ve böylece kadın, kendisine telkin edilmiş olan o şeyi söylemedi." Velhasıl Kur'ân'da bahsedilen "eziyet" İfadesi yeterlidir. Bu da, İsrâiloğullarımn Hz. Musa (a.s)'ya, "Sen ve Rabbin gidiniz ve savaşınız"(MM*. 24), "Biz, Allah'ı apaçık görmedikçe sana iman etmeyeceğiz"(Bakan, 55) ve "Biz, bir çeşit yemeğe sabredemeyiz" (Bakara, 61) şeklindeki sözleridir. 124[124]

Alınacak Ders

Böylece Cenâb-ı Hak mû'minlere, "Siz de onlar gibi olmayın. Peygamberiniz, sizden savaşa gitmenizi istediğinde, "Sen ve Rabbin gidin ve savaşın" demeyin. Müsâade edilmediğiniz şeyleri sorup istemeyin. Peygamber size birşey emrettiğinde, onu gücünüz yettiğince yapınız" demek istemiştir.
Ayetteki, "Allah, onu dedikleri şeyden temize çıkardı" cümlesinin manası, eziyetin ne olduğu konusunda söylenen ilk görüşe göre mâna açıktır: Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'nin bedenini kavmine açıkça gösterdi, böylece onlar inandıkları, düşündükleri şeyin yanlış olduğunu anladılar. O kadın da doğruyu söyledi. Cenâb-ı Hak meleklere emretti, böylece melekler, Harun'u onların yanına getirdiler. Onlar, onun yaralanmamış olduğunu gördüler. Böylece de, Hz. Musa (a.s)'nın Harun'u öldürdüğü şeklinde yapılmış olan iftiradan berî olduğu da anlaşıldı. Bizim yaptığımız toplayıcı izaha göre bu ayetin manası şudur: "Allah onu, kavminin istedikleri şeyin mesuliyetinden kurtardı." Bunu da, istediklerinin bazısını vermek, bazılarının ise verilmesinin mümkün ve caiz olmadığını izhar etmekle yaptı. Velhasıl Allah Teâlâ, onların bahanelerini ortadan kaldırdı. Sonra onlara zillet ve meskenet damgası vurup, onlara gazab etti.
cümlesi: "O, itibarlı ve tanınır bir zattı" demektir. "Vecih", kendisi için, hayırla tanınan bir vasfı bulunan kimse demektir. Her nekadar herkes Allah'ça bilinen ise de, itibarlı olmak için, sadece tanınma yetmez. Çünkü kendisine hizmet ettiği için, yahut yanında ücret karşılığı çalıştığı için, birisini tanıyan kimse için, "O, falancanın yanında vecîh (itibarlı)'dır" denilmez. Vecih, ancak tanınmak ve yadırganmamakla birlikte, kendisinde birtakım güzel hasletler de bulunan kimsedir. Hz. Musa (a.s) İşte böyle idi. 125[125]

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/300
124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/300
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/301

Kurtuluş Doğrulukta

"Ey iman edenler, Allah'tan korkun, sözü doğru söyleyin ki Allah işlerinizi iyiye götürsün ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, muhakkak ki o, en büyük kurtuluşla kurtulmuştur (Ahzfib, 70-71).

Allah onları kendilerinden sâdır olması uygun fiil ve sözlere teşvik ve irşâd etmektedir. Bu fiiller hayır, sözler ise haktır. Çünkü hayrı yapıp, şerri terkeden, Allah'tan korkmuştur. Doğruyu söyleyen de, doğru söylemiş olur.

Cenâb-ı Hak, daha sonra bu kimselere bu iki emrine karşılık şu iki vaadde bulunmuştur: Mü'minlerin hayır ve güzel olan işlerine karşılık, işlerinin iyiye götürülmesi... Çünkü kişi Allah'tan ittikâ ettiği için, amellerini düzeltir. Amel-i sâlih de göğe kaldırılır ve orada muhafaza edilir. Böylece de amel-i sâlih yapan, cennette ebedî bırakılır. Kişinin doğru söylemesine karşılık da günahlarının bağışlanması vaadedilmiştir.

Daha sonra Cenâb-t Allah, "Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, muhakkak ki o, en büyük kurtuluşla kurtulmuştur" buyurmuştur. O halde Allah'a itaat, peygambere itaat demektir. Fakat Cenâb-ı Hak, bu iki itaati, itaat edenin fiilinin çok kıymetli olduğunu göstermek için birlikte zikretmiştir. Çünkü bu kimse, bu tek hareketiyle, Allah katında bir ahd, Resul katında da bir "el" edinmiştir.

Allah Teâlâ, "Muhakkak ki o, en büyük kurtuluşla kurtulmuştur" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu kurtuluşu şu iki sebebten dolayı "büyük" olarak nitelemiştir:

a) Bu, büyük bir azabtan kurtuluştur. Azabtan kurtulma ise, azabın büyüklüğü nisbetinde büyük olur. Öyle ki bir kimse birisine bir kamçı vurmak istese ve o birisi bundan kurtulsa, bu hususta, "O, büyük bir kurtuluşa erdi" denilmez. Çünkü onun kurtulduğu bu azab, tahakkuk edecek olsaydı da, durum pek fazla farklı olmayacaktı.

b) Bu kimse büyük bir mükâfaata ulaşmıştır. Bu da, ebedî olan bir mükâfaattır. 126[126]

İnsandaki Emanet

"Biz, emaneti göklere, yere ve dağlara arz (ve teklif) ettik. Ama onlar bunu yüklenmekten çekindiler ve bundan endişeye düştüler, insana gelince, o bunu yüklendi. Gerçekten o, çok zulümkâr ve çok câhildir"

(Ahzftb, 72).

Allah Teâlâ mü'minleri güzel ahlâka teşvik edip, peygamberini de, en güzel edeblerle terbiye edince, Allah'ın insana yönelttiği mükellefiyetin çok büyük birşey olduğunu beyan ederek buyurarak emanet meselesine geçmiştir. Teklif, insana tabiatında olanın aksini emretmektir. Bil ki bu çeşit teklif (mükellefiyet), ne gökler, ne de yerler için sözkonusudur. Çünkü yerler, dağlar ve gökler, yaratıldıkları tabiat üzeredirler. Meselâ dağdan hareket etmesi, yerden yukarı çıkması, gökten de aşağı inmesi istenmemiştir. Bu tür bir mükellefiyet meleklerde de yoktur. Çünkü melekler, her nekadar bazı emir ve nehiylerin muhatabı iseler de, onlarda, meselâ biz insanlardaki gibi yeme-içme diye birşey yoktur. Melekler, tıpkı insanın, yaratılışına uygun birseyte meşgul olması gibi, gece ve gündüz, ara vermeden devamlı tesbihatta bulunurlar.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var: 127[127]

Emanetin Mahiyeti

Ayette geçen, "emanet'le ilgili pek çok görüşler var. Kimileri, "Bu, mükellefiyyettir. Buna, kendisinde kusur
eden kimsenin, tazminde (kusurunu telâfide) bulunması gerektiği ve hakkıyla yerine getirene

---

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/301-302

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/302-303

de ikramda bulunmak gerektiği için, "emânet" denilmiştir" derken, kimileri de, "emanet" kişinin "Lâ ilahe âllah" demesidir" demişlerdir. Bu ikincisi, akıldan uzak bir görüştür. Çünkü gökler, yerler ve dağlar, lisan-ı halleriyle zaten Allah'ın bir olduğunu, Allah'tan başka ilah olmadığını söylemektedirler. Yine kimileri, "Bu emanet ile, uzuvlar kastedilmiştir. Meselâ göz bir emânettir, muhafaza edilmesi gerekir. Kutak da, el de, ayak da, dil de, kişinin avret mahalli de böyledir" derken; kimileri de, "marifetullah (Allah'ı bilme) ile onun kapsamına giren herşeydir" demişlerdir. Allah en iyi bilendir. 128[128]

Arz Meselesi

Bu da, ayette geçen "arzetme" ile ilgilidir. Bu hususta da çeşitli izahlar yapılmıştır: Kimileri bununla, "Bizzat
"arzetme" manası kastedilmiştir"; kimileri, "Bununla, "haşr" kastedilmiştir"; kimileri de, "Bununla, karşısına
«oyma manası kastedilmiştir" demişlerdir. Bu sonuncusuna göre mana, "Biz, emaneti göklerin karşısına çıkardık. Derken emanet (gökiere) değil de, göklerle yerdekileri tercih etti" şeklinde olur. 129[129]

Gök ve Yer

Bu mesele de, ayetteki gökler ve yer hakkındadır. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu tabirlerle, bizzat kendileri kastedilmiştir.
b) Bunlarla, oradakiler kastedilmiştir. Bu ikinci manaya göre, "Biz emaneti, göklerde ve yerde bulunanlara arzettik" şeklinde bir takdir (mana) /ardır. 130[130]

İblis'in Diretmesinin Farkı

Cenâb-ı Hak, "Bunu yüklenmekten çekindiler" buyurmuştur. Göklerin ve yerin çekinmeleri, karşı koymaları şu iki bakımdan, Hak Teâlâ'nın "O (iblis), secde edenlerle birlikte secde etmekten imtina etti" (Hicr, at) ayetinde ransettiği İblisin diretişi gibi değildir:
1) Orada secde farzdı. Burada ise "emanet" arz ve teklif edilmiştir.
2) Oradaki diretiş kibirden kaynaklanmıştır, buradaki ise alçak gönüllülükten kaynaklanmıştır. Çünkü gökler ve yerler, kendilerini küçük görmüşlerdir. Bunun delili se. ayetteki, "Bundan endişeye düştüler" tabiridir. 131[131]

Endişenin Sebebi

Ayetteki bu "endişe" (ve korkunun) sebebi nedir?
Cevap: Deriz ki: "Emanet, şu sebeplerden ötürü kolay kolay kabul edilmez:
a) Onun, meselâ çok kıymetli ve hemen kırıtabilecek kıymetti taşlardan yapılmış kap-kacak gibi muhafazası zor olan, çok kıymetli birşey olması... İnsan, bunu kabule yanaşmaz. Eğer bu emanet, altın ve gümüşten yapılmış olsaydı, bunu kabul ederdi. O emanet, camdan yapılmış olsaydı, yine kabul ederdi. Çünkü o altın ve gümüşten yapılmış olan emanet hususunda, insan bunun kırılmayacağına güvenir. Camdan yapılanda ise, bunun her zaman bulunması mümkün olmasından ötürü, kolayca kabul eder, "teklif" de böyledir.
b) Emanetin vaktinin, kıtlık ve yağmaların olduğu bir zaman olması. Bu durumda da yine insan, bu vakitte de emanetleri kabul etmez. Ayetteki "emânef'in durumu da böyledir. Çünkü

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/303
129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/303
130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/303
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/303

şeytan ve ordusu, mükellefiyetlere kastetme içindedirler. Zira "arz" işi, Âdem (a.s)'in cennetten çıkarılmasından sonradır.
c) Emanetlere riayet etmek ve onları gerektiği gibi, yerine iade etmek. Meselâ, alafa, suya ve hayvanlara uygun husûsi yerlere muhtaç hayvanların emanet bırakılması gibi. Çünkü insan böylesi emaneti de kabul etmekten çekinir. Fakat bir sandığın içine konulabilecek, yahut evin tavanına asılıp muhafaza edilebilecek şeyler böyle değildir. İşte "teklif" de böyledir. Çünkü bu da eğitilmeye ve artırılmaya muhtaçtır. 132[132]

İnsanın Yüklenme Sebebi

Gökler ve yerler bu şeyleri yüklenmezken, insan niçin bunu üzerine almıştır? Bu hususta şu iki cevap verilebilir:
1) Emanet verilecek bu şeyin ne olduğunu gökler ve yer bilmiş, ama insan bitmemiştir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, insan hakkında, "Gerçekten o, çok zulümkâr ve çok câhildir" buyurmuştur.
2) Bunlar, kendilerine bakıp, zayıf ve âciz olduklarını gördüler, bu sebeple emaneti üstlenmekten kaçındılar. İnsan ise, (kendisini değil) teklifte bulunan, nazar-ı itibara alıp," Emanet bırakan, âlim ve kadir bir zattır. Emaneti ancak ehline verir. O, emanet bıraktığında, öylece bırakmaz. Aksine onu bizzat kendisi korur" diye düşündü ve emaneti kabul edip, "Ancak Sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz"
(Fatiha, 4) dedi. 133[133]

Zalûm ve Cehûl

Ayetteki, "Gerçekten o, çok zulümkâr ve çok câhildir" ifadesi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
1) Bununla, Hz. Âdem (a.s)'in emre muhalefet etmesi
suretiyle kendisine zulmetmesi ve cennetten çıkarılma gibi bir cezanın kendisine verilebileceğini kestirememesi kastedilmiştir.
2) İnsanın çeşitli günahlara dalarak, kendisine zulmetmesi ve yaptıklarından ötürü kendisine verilecek cezayı bilememesi kastedilmiştir.
3) Bu ifade, "İnsanın işi zulüm ve cehalettir" manasınadır. Nitekim aynı manada olmak üzere "direten at" "gemi azıya almış hayvan" ve "temiz mal" denilir. İnsan da böyledir. Çünkü onun da işi, zulüm ve cehalettir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak o emaneti tevdi edince, insanların birkısmı, olduğu gibi kaldı; birkısmı ise, zulmü terketti. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İman edip de imanlarına zulmü karıştırmamış olan" <En'am, 82) ve de, "Cehaleti terkedenler yok mu?" buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, Hz. Adem (a.s) nakkında, "Âdem'e, bütün isimleri öğretti" (Banara, w, bütün mü'minler hakkında da, 'İlimde rüsûh sahibi olanlar, "Ona iman ettik" derler"'<ah Imrân, 7) ve "Allah'tan, hakkıyla ancak âlim olanlar korkar" (Fâtır. 2e) buyurmuştur.
4) İnsan, meleklerin zannına göre, "çok zulümkâr ve çok câhil" idi. Çünkü onlar, "Orada bozgunculuk edecek... kimseyi mi yaratacaksın?" (Bakan, M) demişlerdi. Cenâb-ı Hak da, (Âdem (a.s)'in), ilminin ne olduğunu, o meleklerin bizzat yanında açıklamış ve ortaya koymuştu. Bu amaçla o, "... bunları adlarıyla bana haber verin.."
(Bakara, 31} buyurmuştur.
Kimileri de bu ayetin tefsiri hakkında şöyle demişlerdi: Mahlûkat, idrâk edebilen ve edemeyen diye ikiye ayrılır. İdrak edenler de, meselâ insanoğlu gibi, hem kültiyyâtı hem de cüz'iyyâtı idrâk eden ve hayvanlar gibi sadece cüziyyâtı idrâk edenler diye, ikiye ayrılır. Çünkü hayvan, yediği arpayı idrâk eder, fakat işlerin nereye varacağı hususunda tefekkür edemez ve

---

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/303-304
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/304

delliller'e ve burhanlara derinliğine bakamaz. Yine, melekler gibi, külliyyâtı idrâk edip de cüziyyâtı idrâk edemeyenler de vardır. Melek, külliyyâtı idrâk eder, meselâ cima ve yemek gibi şeylerin lezzetini idrâk edemez. Bu görüşte olanlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: İşte bu hususa Cenâb-ı Hak, "Sonra onlar, meleklere gösterip, "... bunları adlarıyla bana haber verin" dedi" (Bakara. 3i) ifadesiyle işaret etmiştir. Böylece melekler, o cüziyyâtı bilmediklerini itiraf etmişlerdir. Teklif, ancak her iki şeyi (cüziyyâtı ve külliyyâtı) idrâk edenlere yapılır. Çünkü, böylesi bir idrâk sahibinin cüz'î şeylerden duyduğu lezzetler bulunmaktadır. Böylece, böylesi bir idrâk sahibi, tıpkı meleklerin Allah'a ibadet edip de, O'nu ikrar etmeleri sayesinde duydukları lezzet gibi, hakiki lezzeti elde etsin diye, bu cüz'î lezzetten uzak tutulmak istenmiştir. Bu iki şeyi idrak edebilenden başkası, eğer mükellef tutulmuşsa, kendisinde birtakım külfet ve sıkıntıların bulunduğu bir şeyin kendilerine emredilmiş olduğu anlamında değil de, tam aksine bir hitaba mazhar kılınma manasında mükellef tutulmuştur. Çünkü muhataba da mükellef adı verilir. Zira mükellef kendisine hitab olunmuş kimse demektir. O halde, hitâb edilen kimseye mükellef denilebilir. 134[134]

Bazı İncelikler

Ayette söyleşi birkaç incelik sözkonusudur:
1) Emanet Âdem (a.s)'e arzolunmuş, o da onu kabul etmiştir. Böylece ön Âdem (a.s), o emanet hususunda emin, güvenilir birisi olmuştur. Söz (hüküm), emin olan kimsenin sözüdür. O halde bu demektir ki, Adem (a.s) kurtulmuştur. Geriye ise ondan meydana gelenler kalmıştır. Onun soyundan gelenler de, o emâneti ondan devralmışlardır. Fakat, emîn kimseden olan kimse, mü'temen (güvenilir) bir insan olmadı. İşte bundan dolayı, mudi, yani emanet bırakana vâris olanın, bu husustaki sözü geçerli değildir. Mutlaka onun, antlaşmayı ve güvenilirlik akdini yenilemesi gerekir. Binâenaleyh, mü'min, Allah katından bir ahd almış, söz vermiştir. Böylece de, Allah tarafından emîn, kendisine güvenilir kimse kılınmıştır. Bu sebeple, bu husustaki söz, onun sözü kabul edilmiştir. Dolayısıyla da, Âdem (a.s) için söz konusu olan kurtuluş, o mü'min için de sözkonusudur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Allah ... erkek mü'minierle kadm mü'minlerin de tevbelerini kabul edecektir"(Auzâb,73) buyurmuştur. Yani bu, tıpkı "O da tevbesini kabul etti" (Bakara, 37) ayetinde olduğu gibi, Âdem (a.s)'in tevbesini kabul etmesi gibidir. Kâfir de, emânet bırakan kimseden emaneti devralmıştır. Böylece de, o emanet onun damânında (uhdesinde) kalıvermiştir. Sonra mü'min kimsenin elindeki emanete, Allah'ın kaza ve kaderi ile birşey geldiğinde, bu, mü'minden kaynaklanan bir kusurdan dolayı olmuş olmaz. Emîn kimse ise, kendi kusuru olmaksızın, elinden kaçan şeyleri tazmin etmez. Kâfir kimsenin, elindeki emanete ise böyle birşey geldiğinde, her ne kadar bu Allah'ın kaza ve kaderi ile olsa dahi, o bunu tazmin eder. Çünkü kâfir, her ne kadar bu iş kendi kusuru ile olmasa dahi (emîn olmadığı için) elinden kaçan şeyleri tazmin eder.
2) Cenâb-ı Hak, varlıkların en muhkemi ve ağırlıkları taşımaya en elverişlileri oldukları için, ayette özellikle üç şeyden bahsetmiştir. Göklerin böyle olmasına gelince, bu, "Üstünüze sağlam yedi (gök) bina ettik" {Net», 12) ayetinden ötürüdür. Yerin, dağların muhkem ve sert olduğu da, kapalı bir şey değildir. Bunların böylesi bir vasfı haiz olmalarından dolayı, Allah, emaneti önce bunlara arzetti ve onların muhkem ve sağlam oluşlarıyla iktifa etti. Ama bunlar kaçındılar, imtina ettiler. Çünkü, bunlar her ne kadar güçlü ve kuvvetli idi iseler de, ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın emaneti bunların takatinin çok çok üstündeydi. Ama Cenâb-ı Hakk'ın, kendisi hakkında "insan zayıf yaratıldı"(ti\sa, 2a) buyurduğu varlık, zayıf olmasına rağmen, bu emaneti o yüklendi. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, o emaneti muhafaza etmesi hususunda, "Kim Allah'a güvenip dayanırsa O, kendisine kâfi gelir" (Ahzâb, 3) ifadesiyle, bu varlığa yardım edeceğini vaadetmiştir.
Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, kendisine yardım edeceği varlığa, nasıt azâb edebilir? O halde daha niçin, kâfire azâb edecektir?" denilirse, biz cevaben deriz ki: Cenâb-ı Hak, "Ben,

---

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/304-305

benden yardım isteyene ve bana tevekkül edene yardım edeceğim" buyurmuştur. Kâfir kimse ise, Allah'a müracaat etmemiştir. Böylece de, Cenâb-ı Hak o kâfiri kendi başına bırakmıştır. Derken kâfir, emanetin sorumluluğu altında kalakalmıştır.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, "Ama onlar bunu yüklenmekten çekindiler" ifadesiyle, "O bunu yüklendi" ifadesi bunda bir güçlüğün yattığına bir işarettir. Ama Cenâb-ı Hak şayet "Onlar onu kabul etmekten imtina ettiler; insan ise onu kabul etti" demiş olsaydı, böyle bir mana anlaşılmazdı. Çünkü bir kimse bir başkasına, "Şunu yap!" demiş olsa, eğer o işte, bir (ücrete değecek bir yorgunluk ve meşakkat sözkonusu değilse, kişi de onu yapmışsa, kişi bunu yapmaktan dolayı bir ücrete müstehak olmaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, insanın, emaneti sırf üstlenmesinden dolayı bir ücrete müstehak olacağına işaret olsun diye, "O ise bunu yüklendi" buyurmuştur. Ama, insanın o emanete gerektiği gibi riayet etmesi durumunda ise, daha fazla ücrete müstehak olur.

İmdi şayet, "Hepsi de emaneti yüklenmiştir; yani kâfir de emaneti yüklenmiş, ama bundan başka birşey yapmamıştır. Binâenaleyh, kâfirin de sırf üstlenmesinden dolayı rnükâfaata müstehak olması gerekir" denirse, biz deriz ki: Yapılan iş, âmir, mâlik tarafından verilen izne uygun olarak yapılmışsa, onu yapan kimse, o zaman mükâfaata müstahak otur. Baksana bir kimse, birisine şayet, "Bu malı, kuzey tarafındaki mallara doğru götür, onlara kat" dese, o da onu yüklenip, güneydeki mallara doğru götürse... o zaman o ücrete müstehak olmaz ve bu kimsenin, o malı, daha önceden bulunduğu yere geri götürmesi gerekir. Kâfir de böyledir, çünkü o, o emâneti müsaade edildiği tarzda üstlenmem iştir. Dolayısıyla, tazminde bulunur ve bu sebepten dolayı yapmış olduğu iyilikler boşa gider, yok olur. 135[135]

Nifak ve İmanın Sonu

"Bunun akıbeti şudur: Allah, erkek münafıklarla kadın münafıkları; erkek müşriklerle kadın müşrikleri azaba uğratacak, erkek mü'minlerle, kadın mü'minlerin de tevbelerini kabul edecektir, Allah, çok bağışlayıcı ve çok
merhamet edicidir"
(Ahzâb. 73).

Bu, "İnsan o emaneti, münafık ve müşriğin azabının tahakkuk etmesi için üstlenmiştir" demektir. Buna göre şayet birisi, "Cenâb-ı Hak, (bu ayetinde) azâb etme sini niçin tevbeleri kabulden önce zikretmiştir?" derse, biz deriz ki: Allah, mükellefiyete "emânet" adını verip, emânetin ayrılmaz vasfı ve hükmü de, "Hiyânet eden tazmin eder" şeklinde olup, onun ayrılmaz hükmü ve vasfı, "Bütün gayretini sarfeden emin kimse, ücret alır" şeklinde olmayınca, hıyanetten dolayı azâb etme şi bir zaruret olmuş, muhafazaya mukabil alınan karşılık ise, bir ihsan olmuştur. -albuki adalet, ihsandan önce gelir. Bu hususta iki mesele vardır: 136[136]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, niçin, "müşrikler" ifâdesini "münafıklar" ifadesine atfetmiş;"; Lafza-i Celâl'i tekrarlamamış ve şeklinde buyurmamıştır! Halbuki, ivvbeyie alâkalı ifadesinde ise, ismini tekrar ederek, buyurmuştur. Şayet o, "Mü'minlerin tevbesini kabul eder" demiş olsaydı, mana doğru olmuş olurdu. Niçin?

Cevap: Biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, mü'minin münafıktan üstün olduğunu göstermek istemiş ve böylece, ikinci ifadeyi, "müste'nef" (yeni) bir kelâm gibi addetmiştir, ki bu durumda, failin yeniden zikredilmesi gerekir. İşte bu sebeple buyurmuştur ki, yaptığımız bu izahı, şeklinde okuyan kimsenin taraati de te'kid eder. 137[137]

---

[135] [135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/305-307

[136] [136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/307

[137] [137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/307

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, insan hakkında, onun zâlim ve câhit olma gibi vasıflarından bahsetmiş, ‚kendi vasıflarından da iki vasıf zikrederek, "Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir" buyurmuştur ki bu, "O, çok zalim olanı çokça bağışlayan; câhil olana karşı da çok merhametli olandır" demektir. 8u böyledir, çünkü Allah, kullarına (tevt>e etmemesi halinde), en büyük zulüm olan şirk hariç, bütün günahlannı bağışlayacağı vaadinde bulunmuştur. Keza Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür"(Lokman. 13} buyurmuştur. Bütün günahtan bağışlayacağı vaadinin delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphesiz ki Allah, kendisine ortak tanınmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar" (Nisa, «) ifadesidir. Cenâb-ı Hakk'ın, cehalete karşı merhametli olmasına gelince, çünkü cehalet, merhametin beklendiği bir durumdur. İşte bundan dolayı, hata eden kimse, "Bitemedim..." diyerek mazeret beyan eder.

Burada da şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, kuluna, kendisinin gafur ve rahîm olduğunu bildirmiş ve kulun kendisini kendisine göstermiş, böylece kul da, kendisinin çok zalim ve çok cahil olduğunu görmüş. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kuluna emaneti teklif etmiş, kulu da, o emaneti, bu zulmü ve cehline rağmen Hak Teâlâ' n m, o emaneti gufran ve rahmet vasıflarıyla onaracağını bildiği için üstlenmiştir. Allah en iyi bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbine'dir. Salât-ü Selâm, ümmî Peygamber Hz. Muhammeö (s.a.s)'e ve âline olsun! [138][138]

---

[138][138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/308

SEBE SÛRESİ

Bu sûre, Mekki'dir. İçinde yer alan, 6 ayetin Medenî olduğu söylenmiş olup, 54 veya 55 ayettir.

Hamd Allah'adır

"Göklerde ne var, verde ne varsa, kendisinin olan Allah'a hamdolsun. Ahirette de hamd Onundur. O, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir. Her şeyden de, hakkıyla haberdardır"
(Sebe, 1).
"Hamd" ile başlayan sûreler beş tane olup, bunlardan ikisi, Kur'ân'ın ilk yarısında yer almıştır ki, bunlar En'âm ve Kehf sûreleridir. İki sûre de, Kur'ân'ın son yansında bulunmaktadır ki, bunlar da, bu sûre ile Fâtır (Melâike) süresidir. Beşincisi de, Fâtihatü'l-Kitâb olup, Fatiha Sûresi hem Kur'ân'ın ilk yarısıyla, hem de son yarısıyla Dirlikte okunur. Bundaki hikmet şudur: Allah'ın nimetleri, çok olmasına ve bizim, onları sayıp dökememememize rağmen, iki kısımda toplanmıştır ki, bunlar var etme nimeti ile, var edilen şeyi sürdürme, yaşatma nimeti... Çünkü Allah Teâlâ, bizi ilk önce rahmetiyle yaratmış ve bizim için, sayesinde hayıfımızı devam ettirebileceğimiz şeyleri halketmiştir ki, bu nimet, "iade" -yeniden yaratma- vasıtasıyla tekrar tahakkuk edecektir. Zira o, bizi yeniden yaratacak ve bizim için devamlı ve kesintisiz olan şeyi de yaratacaktır. O halde bu demektir, ki bizim birisi başlangıç diğeri de yeniden olmak üzere iki halimiz vardır. Bütün bu halterde, Allah'ın üzerimizde, birisi îcâd etme, diğeri de yaşatma nimeti olmak üzere iki nimeti vardır. Böylece Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın ilk yarısında var etme nimetine şükretmeye işaret etmek için, "Göklerde ne var, yerde ne varsa, kendisinin olan Allah'a hamdolsun"[Set», 1) buyurmuştur ki, bunun böyle olduğuna, "O, sizi çamurdan yaratandır" <Enpam. 2) ayeti de delâlet eder ki, Cenâb-ı Hakk'ın En'âm Sûresi'ndeki bu ifadesi, ilk yaratmaya bir işarettir. İkinci sûrede, yani Kehf de ise, nimetin devam ettirilmesine mukabil şükretmeye bir işaret olsun diye, "... kendisinde hiçbir eğrilik yapmadığı, o dosdoğru kitabı kulu üzerine indiren Allah'a hamdolsun" (Kohf, 1) buyurmuştur. Çünkü beka, yaşamak, ancak şer'î hükümlerle mümkündür. Şayet, insanların kendisine ister istemez uyacağı bir işaret olmasaydı, o zaman herbiri kendi arzusuna tâbi olur ve karışık şeylerde münakaşalar meydana gelirdi ki, bu da karşılıklı dövüşmeye ve birbirini yok etmeye götürürdü. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sûrede, ikinci olarak yaratma nimetine bir işaret olmak üzere, "el-hamdü lillâhi" buyurmuştur. Bunun bu manada olduğuna aynı ayetteki "Ahirette de, hamd O'nadır" cümlesi delâlet etmektedir.
Cenâb-ı Hak, Fâtır (Melâike) Sûresi'nde ise, yaşatma nimetine bir işaret olsun diye de, "el-hamdü lillâh" buyurmuştur. Bunun bu manaya geldiğine ise, aynı ayetin devamında, "Melekleri elçiler kılan..."(Fanr, 1) İfadesi delâlet etmektedir. Halbuki meleklerin tümü, ancak Kıyamet gününde elçi olurlar. Ki Allah onları, müslümanlara gönderir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ve onları melekler karşılar"<£nwya. 103) buyurmuştur. Ve yine O, meleklerin söylediğini haber verdiği ayetinde, "Selâm size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak özere girin buraya" (Zum*, 73) buyurmuştur. Fatiha Sûresi ise, Cenâb-ı Hakk'ın, dünyevî nimetlere bir işaret olsun diye buyurduğu, "Hamd âlemlerin Rabbinedir" cümlesi ve uhrevî nimetlere bir işaret olsun diye buyurduğu, "Din gününün mâliki..." (Fatiha, 3) ifadeleriyle bu her iki nimetin zikredilmesini kapsayınca, hem başlangıçta hem de bitimde okunmuştur. Ayrıca, bu ayette birkaç mesele vardır: 1[1]

Bazı Meseleler

1) Hamd ve Şükür

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/311-312

"Hamd" "şükür" demektir. Şükür ise, nimete muabil yapılır. Halbuki Allah Teâlâ, "Göklerde ve yerde olanlar O'nundur" beyanı ile, göklerde ve yerdekilerin kendisine
ait olduğunu bildirdi. O, bunların bize ait olduğunu söylemedi ki, böylece şükretmek vacib olsun! Biz buna cevaben şöyle deriz: "Hamd", mana bakımından "şükür"den ayrılır. Çünkü hamd, daha umumîdir. Böylece, hamdeden kişiye hiç nimet vermese dahi, kendisinde güzel sıfatların bulunduğu kimse övülür (memdûh) olur. Çünkü insanın, hiç beraber bulunmadığı bir âlim hakkında, "O, alimdir, âmildir; emsalini geçmiştir, kâmildir" şeklinde söylemesi yerinde olur. Bu durumda da bu kimse için, "O, falancayı övüyor, (ona hamdediyor)" denilir de, onun o kimsenin nimetlerini veya nimetlerinden dolayı o kimseyi yâd edip hatırlaması durumu müstesna, "O ona şükrediyor, teşekkür ediyor" denilmez. O halele bu demektir ki, Allah Teâlâ, kemâl ve cemâl sıfatlarıyla muttasıf olduğu için, ta ezelde mahmûd (hamdedilmiş, övülmüş ve meşkûrdur). O, kerem ve lütfunu hep izhar etmiş ve nimetlerini bahşedegelmiştir. Binâenaleyh, hamdetmek için, nimetini hatırlamak gerekmez. Tam aksine, O'nun azametini hatırlamak yeterli olur. O'nun, göklerdekilerin ve yerdekilerin mâliki olmasında tam bir azamet söz konusudur. O halde hamd, O'na mahsustur. Kaldı ki biz, avetteki, "Göklerde ve yerde olanlar O'nundur" cümlesinin, "Yerdekileri sizin için yaratandır" (Bakara, 29) ayetinin iktizâ ettiği şükürden daha tam ve daha mükemmel bir şükrü gerektirdiğini söylüyoruz. Zira, göktekiler ve yerdekiler Allah'ın olup, bunlardan yararlanan da o değil de biz olunca, bu, şükretmemizi gerektirir. Yoksa bunların bizim için olması, o şükrü gerektirmez. 2[2]

2) Ahirette Gök ve Yer

Siz, bu sûredeki "hamd"in, ahirette nimetlere bir işaret olduğunu söylediniz. O halde daha Cenâb-ı Hak niçin
"gökler ve yer" ifadelerini zikretmiştir? diye düşünülebilir.
Cevap: Biz diyoruz ki, ahiret nimetleri, (şimdilik) müşahede edilmemektedir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak görünen nimetlerden bahsetmiştir ki, bu da göklerde ve yerde olan şeylerdir. Daha sonra da, ahiret nimetleri dünya -metleriyle mukayese edilsin ve ahiret nimetlerinin devam etmesi, dünya nimetlerinin ae son bulması sebebiyle ahiret nimetlerinin üstünlüğü anlaşılsın diye, Ahirette de hamd O'nundur" buyurmuştur, işte bundan dolayı Cenâtn Hak, bu «Aktarın hikmetle ve hayırla içice yaratılmış olduğuna bir işaret olsun diye, O yegâne hüküm ve hikmet sahibidir. Her şeyden de hakkıyla haberdardır" auyurmuştur. "Hikmet" Cenâb-ı Hakk'ın ayrılmaz ve O'na mahsus olan bir sıfatıdır. 3<nâenaleyh O'nun, ahirette de bu gibi şeyleri yeniden yaratması mümkündür.
Hakim ve Habir
Hikmet, fiilin kendisine bitiştiği ilim demektir. Çünkü, bir işi bilip de bildiğine göre onu yapmayan kimse hakkında, "hakîm" ifadesi kullanılmaz. O halde, fiilini ilmine uygun olarak yapan kimse hakimdir. "Habîr", işlerin neticelerini ve içyüzlerini bilen zât demektir. O halde ayetteki "hakîm" kelimesinin manası, "Allah, başlangıçta olması gerektiği gibi yarattığı için, hakimdir" şeklinde; "habîr" flhflnün manası da, neticede, herbirinin akıbetinin ne olacağına değin, mahlûkattan neyin sudur edip etmeyeceğini bilen demektir. O halde Allah, başlangıçta hakîm, neticede de habîrdir. 3[3]

Allah'ın İlmi

Daha sonra Cenâb-ı Hakk,
"Vere ne giriyor, oradan ne çıkıyor; gökten ne iniyor, oraya ne yükselip çıkıyorsa O bilir. O, çok merhametli, çok affedicidir"
(Sete, 2).

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/312
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/313

ile de, haber verdiği o şeylerin haber verdiği gibi olduğunu beyan buyurmuştur. , "Yere giren, tane ve ölüleri; yerden çıkan, başaklar, canlılar; gökten inen T, melekler ve Kur'ân gibi çeşitli rahmetlerini, göğe çıkan güzel sözleri de bilir" demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "O'na yükseiir güzel söz..." <F«ır, 10) buyurmuştur, ve sâlih ameller de göğe yükselen şeyler cümlesindendir. Çünkü Allah, "Salih de onu yükseltir" (fim, 10) buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 4[4]

Birinci Mesele

Allah, yere girenleri, gökten inenlerden önce zikretmiş tir. Çünkü dane, tohum, önce yere düşer, daha sonra
sulanır. 5[5]

Farkı

Cenâb-ı Hak, salih amellerin kabul edildiğine ve temiz ruhların derecelerine bir işaret olsun diye, burada şeklinde bir ifâde kullanmamış,, bunun yerine ifadesini zikretmiştir. Çünkü harf-i cerri, mesafenin sonunu ifâde eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak şayet, tabirini kullanmış olsaydı, bundan, o yükselen şeylerin gökte kaldığı, beklediği manası anlaşılırdı. Halbuki Cenâb-ı Hak, o yükselen şeylerin gökleri delip onlardan daha üste çıktıkları anlaşılsın diye, ifadesini kullanmıştır. İşte bu manadan dolayı, güzel kelimelerle ilgili ifade "O'na yükselir güzel (Fatır 10) buyurmuştur. Çünkü en son, Allah'dır. O'na ulaşmanın ötesinde, artık başka bir derece yoktur. Ama "gök" ise, en yakın olandır. Onun üzerine, münteha (varılan son yer) vardır. 6[6]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk, "O, çok merhametli, çok affedici" buyurmuştur. Allah, indirmesi sebebiyle rahimdir.
Çünkü o, rızkı, gökten indirir. Ruhlar ve ameller kendisine yükseldiğinde de gafurdur. O halde Allah, ilk önce, nimetleri indirmesiyle "rahim"dir, ikinci olarak, amellerin ve ruhların yükselmesi esnasında "gafûr"dur. 7[7]

Kıyamet

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Kendisinin hamd'e müstehak olmasına vesile teşkil eden nimetlerin, ahiret nimetleri olduğunu beyân etmiş, fakat bir topluluk bunu inkâr edince, (bunu bildirmek üzere) şöyle buyurmuştur.
"İnkâr edenler, "O saat bize gelmeyecek" dediler. De ki: "Hayır, gaybı büen Rabbinin hakk, için o, size mutlaka gelecektir. Ne göklerde ne yerde bir zerre miktarı Ondan kaçamaz. Bundan daha küçük ve daha buyuk hiçbir şey müstesna olmamak üzere, hepsi muhakkak ki, apaçık bir kitaptadır (Bu), Allah'a iman edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanları mükâfaatlandırmak içindir. Bunlar yok mu, mağfiret de, şerefli rızık da onlarındır. 8[8]

Akâid Meselesinde Yemin

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/313
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/314
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/314
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/314
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/314

Cenâb-ı Hak, kıyameti getireceğini haber vermiş ve bu hususu, yemin ile de Değiştirmiştir. Zemahşerî (r.h), şöyle der: "Şayet birisi, onlar, "Allah yoktur" derken, cyametin varlığını yeminle pekiştirmek, nasıl doğru olur? Farzedelim ki onlar, Rabbin «artığını kabul etmişlerdir. Ancak ne var ki, itikadı meseleler yeminle isbât edilemezler DSfse, buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak, sadece yeminle yetinmemiş, tam aksine bunun delilini de pekiştirmiştir ki, bu da, O'nun, "(Bu), Allah'a iman edip de güzel zlzel amel ve hareketlerde bulunanları mükâfaatlandtrmak içindir" şeklindeki Deyanıdır. Bunun onun delili olduğunu da şu şekilde izah edebiliriz: Kötülük yapan, juıah işleyen, bazan dünyada, dünyevî lezzetler içinde uzun bir müddet kalır ve Du hal üzere ölür. İyilikte bulunan da bazan dünyada birtakım çetin sıkıntılar ve elemler c~de bir müddet yaşar, derken o da bu sıkıntılar içinde ölür gider. Binâenaleyh şayet, «arlılıkların verileceği bir yer olmasaydı, durum, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine mugayir oturdu."

Benim diyeceğim şudur: "Gaybı bilen ... bir zerre miktarı O'ndan kaçamaz" ifadesindeki delil daha açıktır. Bu böyledir, zira Allah Teftlâ her şeyi bilen bir zat olunca, canlıların cüzlerini de bilir ve onları bir araya Ülâıneye kadir olur. O halde kıyametin vukuu, mümkündür. Kaldı ki, muhbir-i sâdık, iMah Teâlâ ve Hz. Peygamber) bunun olacağını haber vermiştir. O halde kıyamet alacaktır.

Yaptığımız bu İzah açısından, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ne göklerde ne i/erde" feayanında şöyle bir malik vardır: İnsanın, hem cinsi, hem de ruhu vardır. Cisimlerin aarçaJarı yerde, ruhlar ise göktedirler. O halde, "Ne göklerde... bir zerre miktarı, O'ndan kaçamaz" ifadesi, O'nun ruhları bildiğine; "ne yerde" ifadesi de, O'nun maddeleri bildiğine bir işarettir. Binâenaleyh O, ruhları ve maddeleri bilip, onları >raraya getirmeye kadir olduğuna göre, artık Kıyametin varlığı akıldan uzak görülemez.

"Bundan daha küçük..." ifadesi, ayette, "bir zerre miktarı" ifadesine yer -«•"■ meşinin bir tahdit için olmadığına, tam aksine o zerreden daha küçüklerin bile Z -oan kaçamadığına bir işarettir. Yaptığımız bu izaha göre şayet birisi, "O halde, "daha büyüğün" ifade edilmesine ne gerek vardı? Çünkü, zerreden daha küçüğünü Man bir kimse, mutlaka ondan daha büyüğünü de bilir" derse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, bütün her şeyin Kitap'ta, Kur'ân'da tesbit edildiğini beyan etmeyi dileyince, şimdi an küçüğünü zikirle yetinmiş olsaydı, birisi şöyle bir zanna kapılabilirdi: "O, unutulması -Omkün olduğu için, küçük şeyleri tesbit edip yazıyor. Ama daha büyüklerine gelince, zu-iar zaten unutulmazlar, binâenaleyh, bunların tesbitine ihtiyaç yoktur." İşte Ganab-ı Mak bunun üzerine, "Kitaptaki tesbit işi, bu sanıldığı gibi değildir, en büyüğü de oraya yazılmıştır" demek istemiştir. 9[9]

İman Necat Sebebidir

Cenâb-ı Hak, küçük ve büyük ne varsa, hepsini bildiğini beyan edince, bunların ar araya getirilip tesbit edilmelerinin ceza (mukabele, karşılık) için olduğunu belirtmek üzere: “(Bu),Allah’a iman edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanları mükâfaatlandırmak içindir. Bunlar yok mu, mağfiret de şerefli nztk da onlarındır" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak iman edenler hakkında, "iman ve amet-i salih" gibi iki husustan bahsetmiş; onlar için ise, mağfiret ve rızk-ı kerîm gibi iki şeyi zikretmiştir. O halde bu demektir ki mağfiret, imanın karşılığıdır. Binâenaleyh, bu demektir ki, her mü'min bağışlanmış, affedilmiş demektir. Bunun böyle olduğuna "Şüphesiz ki Allah, kendisine ortak tanınmasını bağışlamaz. Ondan başkasını dileyeceği kimseler için, bağışlar" (nim, 48) ayeti ite, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi delâlet etmektedir: Bu, Tâceddtn Isa İbn Ahmed İbn el-Hakim el-Bendeht, bize bildirdi. Dedi ki: "Bana babam dedemden, o da Muhyî's-Sünne (Beğavî)'den; o da Abdulvahid el-Müleycî'den, onun Ahmed İbn Abdillfth en-Nuaymî'den, onun da Muhammed İbn Yusuf el-Ferebrî'den.onun da Muhammed İbn İsmail el-Buharî'den{bize kadar gelen) şu haberdir: "Kalbinde zerre miktarı bir iman olarak "Lâ ilahe illallah" diyen herkes cehennemden

---

[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/315

çıkacaktır[10][10]
Amel-i Salih'e mukabil, "rızk-ı kerim" zikredilmiştir ki, bu münasiptir. Çünkü, kim kerîm bir efendiye bir iş yaparsa, bu işi yapan kimse o işi bitirdiğinde, o efendi mutlaka ona lütufta bulunur ve onu yedirir içirir. Bu ayette de rızkın, "kerim" ile tavsif edilmesi, daha evvel de bahsettiğimiz gibi onun, ya keremli; yahut da, ikramda bulunan manasına gelmiş olmasındandır. Yahut da bunun dünya rızıklarının aksine, hiç peşine düşmeden taiep edilip elde edilmesinden dolayıdır. Çünkü dünya nzıkları, peşine düşülmeden elde edilemez. Bu ayetlerin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır: [11][11]

Bazı Belağat İncelikleri

Ayetteki, "Bunlar yok mu, mağfiret de, şerefli rızık da onlarındır" cümlesi şu iki manaya gelebilir:
a) Bu, o mü'minler için bir karşılıktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunu onlara ulaştıracaktır. Çünkü O, "(Bu), Allah'a iman edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanları mûkâfaatlandırmak içindir" buyurmuştur.
b) Bu, onların hakkıdır. Allah, onlara başka bir şeyle de karşılık verecektir. Çünkü ifadesi, tam bir isim cümlesidir. O'nun,. ifâdesi, müstakil ve tam olan bir fiij cümlesidir. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâdesi, müjde bakımından, bir kimsenin "İman edenleri nzıkla mükâfaatlandırmak için..." ifadesinden daha belîğdir. [12][12]

İkinci Mesele

kelimesindeki lâm, ta'lîl için olup, mânası "Ahiret, ceza içindir... Karşılık içindir" şeklindedir. Buna göre şayet
birisi, "Bu ilgiyi nasıl izah edebilirsiniz?" derse, biz deriz ki: Allah Teâlâ, mükâfaatının kesilmemesini dilemiştir. Böylece Allah, mükellef için, vereceği mükâfaat ona devamlı ve kesintisiz ulaşsın diye, devam eden ve bakî olan bir yurt (ahiret) vermiştir. Cenâb-ı Hak vereceği bu yurttan önce de, mükellefin, bu yurdu hem ondan öncekiyle mukayese ettiğinde, hem de, onu kendisi itibariyle ele aldığında, ahirette kendisine ait olan şeylerin kıymetini anlaması için, ona birtakım kederlerin, acıların, hastalıkların yer aldığı, üstelik de ölümün bulunduğu bir yurt (dünya) yaratmıştır. [13][13]

Rızkın Kısımları

Allah Teâlâ, rızkı, "kerim" diye tavsif ederek, diğerlerinden ayırmıştır, mağfireti ise tavsif etmemiştir.
Çünkü mağfiret tek olup, mü'minlere aittir. Rızık ise, zakkum ağacı ve kaynar su gibi birden fazladır, meyveler
ve temiz içecekler de nztktır. Dolayısıyla, işte rızkın böyle kısımları bulunduğu için, diğerlerinden ayrı olarak rızkı tavsif etmiş; mağfiretin kısımları olmadığı için, onu tavsif etmemiştir. [14][14]

Kur'aln'a Karşı Çıkılmaz

"Birbirleriyle yarış edercesine, ayetlerimize karşı koşuşturanlara gelince, onlar İçin de pek çetin ve kötü bir azab vardır" (Sebe, 5).

---

[10][10] Müsned, 3/12
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/315-316
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/316
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/316-317
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/317

Allah Teâlâ, mü'minlerin Kıyametteki hallerinden bahsedince, kâfirlerin halterinden de bahsetmiştir. Hak Teâlâ'nın, "Birbirleriyle yarış edercesine ayetlerimize karşı koşuşturanlar" ifadesi, "Ayetlerimizi yalanlayanlar" manasınadır ki, bu durumda bu ifade bir önceki ayetin mukabili olmuş olur. Çünkü önceki ayette yer alan, "iman edenler" ifadesi de, "ayetlerimizi tasdik edenler" manasına; bu ise, yalanlayanlar" manasınadır.

Eğer, "Ayette mutlak manada bir koşuşturmadan bahsedilmesine rağmen, sen onların ayetleri bâtıla çıkarma hususunda çaba sarfettiklerini nereden çıkardın?" oenitirse, biz deriz ki: Bu mana, aynı ayetteki "Birbirleriyle yarış edercesine" tabirinden anlaşılır. Çünkü bu kelime, ayette "hal" mahallinde olup, onlar, aciz Dtrakmayt ister bir halde, ayetlerimize karşı koymuş, çaba sarfetmişlerdir" rrıanasındadır. Zira ayetleri tebliğ ve anlatma hususunda gösterilen sa'y-u gayret sebebiyle, bunu yapan kimse, "mu'âciz" (acze düşürmeye çalışan) olmuş olmaz. Çünkü Kur'ân ve ayetler, aslında bir mucize (âciz bırakan şey) olup, bunların bu hususta hiç kimseye ihtiyacı yoktur. Yalanlayan kimse ise, apaçık ayetleri gizleme gayreti göstermektedir. Dolayısıyla o, bu hususta, belki de bu sayede ayetlere rjtunanları acze düşüreceğini umarak, yalanlarına revaç buldurmak için, büyük gayret göstermek ve ileri derecede çalışmak mecburiyetindedir. Bu kelimenin, "Kendilerinin, Atoh'ın elinden kurtulabileceklerini sanarak..." manasında olduğu da söylenmiştir. Bu manada, o gayreti gösterenin bâtıl için gayret göstermiş olduğu çok net bir şekilde onaya çıkar. Ayetteki, "Onlar için de pek çetin ve kötü azab vardır" ifadesi, bir önceki ayette geçen, "Onlar için nzk-ı kerim ... vardır" ifadesinin mukabilidir. 15[15]

Bazı Üslûp İncelikleri

Ayette şöyle birtakım incelikler var:

1) Cenâb-ı Hak burada, "Onlar için ... azab vardır" buyurmuş, ama "Allah onları cezalandıracaktır" dememiştir. Halbuki biz biraz önce, Hak Teâlâ'nın, 'iman edenleri ... mükâfaatlandırmak için..." ifadesinin, "Allah onları, başka bir şeyle de mükâfaatlandırır" manasına gelebileceğini, yine bir önceki ayetteki, "Mağfiret de, şerefli nzık da onlarındır" ifadesinin ise, bunun onların hakkı olduğunu gösteren bir ifade olduğunu söylemiştik. Netice olarak diyebiliriz ki: Bir önceki ayetteki, "Mükâfaatlandırmak için.." kelimesi nazar-ı dikkate alındığında, orada mü'minler için fazladan bir mükâfaat verilmesi ihtimali vardır. Aflah Teâlâ, bu ayette ise, "Onları cezalandırmak için..." tabirini kullanmamıştır. Binâenaleyh burada böyle fazladan bir ceza ihtimali yoktur.

2) Allah Teâlâ, o ayette, "Mağfiretde ... onlarındır" buyurmuş ve buna ilaveten şerefli bir rızkın olduğundan bahsetmiştir. Burada ise, sadece "Onlar için de pek çetin ve kötü bir azab vardır1' demiştir. Bunun niçin böyle söylendiğinin izahı, bir önceki maddede geçti.

3) Allah Teâlâ bir önceki ayette, "Mağfiret de şerefli nzık da onlarındır" buyurmuş ve "rızkı", ba'ziyyet (kısmîlik) ifade eden mln (harf-i cem) ile az olarak zikretmemiş, "onlar için nzıktan bir kısım ve kerim (şerefli) olan nzık cinsinden bir rızık vardır" dememiştir. Bu ayette ise, min-i teb'îziyye (ta'ziyyet ifade eden min) olabilecek olan bir şekilde, buyurmuştur ki, bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğine, rahmetine oranla gazabının azlığına bir işarettir. Ayetteki "rlcz" kelimesinin, "en kötü azab" manasına olduğu söylenmiştir. Buna göre buradaki "min", cinsin beyânı (azabın cinsini göstermek için olup, tıpkı, "Gümüş yüzük" ifadesi gibidir.

Ayetteki, "elim" (acıklı) kelimesi, mecrûr ve merfû (kesreli ve ötreli) olarak, İki şekilde okunmuştur. Merfû okunuşu, "azab"ın sıfatı sayılmasından dolayıdır. Buna göre sanki, "Onlar için, azabın en kötüsünden, elîm bir azab vardır" denilmek istenmiştir. Bu kelimenin mecrûr okunuşu ise, "rlcz" kelimesinin sıfatı sayılmasından ötürüdür. Binâenaleyh manaya göre merfu okunuş, lafza göre mecrûr okunuş daha uygundur. Eğer, "Hiç amel-i sâlihi olmayan bir

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/317

mü'minin ve inkârından başka günahı olmayan bir kâfirin bulunması mümkün olduğuna göre, ayetteki taksimat niçin, sâlih ameli bulunan mü'min ve "birbiriyle yarış edercesine ayetlerimizi yalanlayan (inkâr eden)" şeklinde yapılmıştır?" denilirse, şöyle cevap veririz: Ayette bahsedilen bu iki gurubun durumu bilindiğinde, mü'min kimsenin, derecesi daha önce bahsedilenlere yakın, kâfirin de, derecesi ayette bahsedilmiş olanlara yakın olduğu, mü'min için, ikram olunma hususunda, sâlih amel de işlemiş olanlara verilecek kadar olmasa bile, bir mağfiret ve rızk-ı kerimin olduğu; inadcı (düşman) olmayan kâfir İçin de, inadcı, yalancı, islâm düşmanı kâfirler için olan, o en kötü azab türünden olmasa bile, yine bir azabın olacağı anlaşılır. 16[16]

İlim Kur'ân'ı Destekler

"Kendilerine ilim verilenler ise, Rabbinden sana indirilenin hakkın tâ kendisi olduğunu ve onun her övgüye layık, mutlak gâlib (Allah)'m yoluna ilettiğini bilirler"
(Sebe, 6).
Allah Teâlâ âhireti inkâra ve yalanlamaya gayret edenlerin halini anlatınca, bu dünyadaki hallerini de anlatmıştır. Bu da, o kimselerin dünyadaki gayretlerinin de Dâtıl oluşudur. Çünkü ilim sahibi kimseler, onların yalanlarına ve aldatmacalarına aklanmazlar ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilen Kur'ân'ın, hak ve doğru olduğunu otlirler.
Ayetteki, j*J' j* "O, hakk'm kendisidir" cümlesi "hasr" (sadece) manasını ifade eder ve "Hak (gerçek) sadece budur. Yalancının sözü ise bâtıldır, asılsızdır" demektir. İki tarafın birbiriyle münakaşası bu manada değildir. Çünkü münakaşa lafzî olup, onlardan herbirinin sözü, bir mana ifade etmesi bakımından hak olur.
Ayetteki "Onun, her övgüye lâyık, mutlak gâlib (Allah)'ın yoluna ilettiğini bilirler" ifadesi, indirilen o şeyin hak oluşunu beyân eden oir ifade olabilir. Çünkü indirilen o şey, bu doğru yola hidayet eder. Yine bu ifâde, bir başka manayı açıklamak için de getirilmiş olabilir. O da şudur: İndirilen o şeyin, hak ve hidâyet eden bir şey olmasının yanında, artık hakkın kabul edilmesi gerekir. -ele de o hakta, istikbalde bir fayda, yani Allah'a kavuşma faydası söz konusu ise... 17[17]

Azîz-u Hamid

Cenâb-ı Hakk'ın ifadeleri, hem bir teşvik, hem bir tehdid ifade eder. Çünkü O, azîz olunca, ayetlerini ve kendisini yalanlamaya ve inkâra gayret ?6sterenlerden intikam alacak demektir. Hamîd olunca da, ayetlerini ve kendisini tasdik eden ve sâlih amel işleyenlere teşekkür eder, yani karşılığını verir.
Eğer, "Sen, daha önce hep Cenâb-ı Hakk'ın rahmet tarafının önce geldiğini savunuyordun. Cenâb-ı Hak öyle ise niçin heybet ifade eden sıfatını, rahmet için olan ■taundan Önce zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: O'nun heybeti tam, intikam alması çetin bir azîz oluşu, arzu, istek ve teşvik tarafını güçlendirir. Çünkü cebbar ve çetin Dmsini memnun etmek, Öyle olmayanı memnun etmekten daha şereli ve daha cymetlidir. Binâenaleyh "aziz" sıfatı, insanları korkuttuğu gibi, ümitvâr da eder. Yine bu vasıf, azîz olan o zata yaklaşmak için, kişiyi tekzibden uzaklaştırdığı gibi, tasdike teşvik eder. 18[18]

Haşri İnkâr

"O kâfirler dediler ki: "Size, didik didik parçalanıp dağıldığınız vakit, yeniden yaratılacağınızı kesin haber vermekte olan bir adam gösterelim mi?"

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/318
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/319
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/319

(Sebe, 7).
Bu ayetin, daha öncekilerle ilgi ve münasebeti şudur: Allah Teala, bunların Kıyameti inkâr ettiklerini belirtip, onların bu görüşlerini, "O, size mutlaka gelecektir" (set», 3) ayetiyle reddedip, bundan sonra da, mü'minin sâlih ameline karşılık vereceği mükâfaat, ayetlerini yalanlamaya gayret gösterenlerin işledikleri bu günahlara da azabla karşılık vereceğini beyan buyurunca, "O size mutlaka gelecektir" cümlesinden sonra, mü'minin ve kafirin durumunu beyân ederek, "Mü'min "sana indirilen haktır. O, hidayete iletir" diyen, kâfir ise bunun bâtıl olduğunu söyleyendir" demiştir. Onların, ayetleri bâtıla çıkarmak için gösterdikleri inâd ve gayretin ileri bir derecesi olarak da, hayret ifade eden bir üslûpla, "Size, didik didik parçalanıp dağıldığınız vakit, yeniden yaratılacağınızı kesin haber vermekte olan bir adam gösterelim mi?" dediklerini bildirmiştir. Bu tıpkı birisinin, çok uzak bir ihtimal olduğunu göstermek için, imkânsız işler hususunda, "Güneşin batıdan doğduğunu söyleyen bir adam geldi" şeklindeki sözü gibidir. 19[19]

Kâfirlerin Şaşkınlığı

"O, Allah'a karşı yalan yere iftira mı etti? Yoksa onda bir delilik mi var? Hayır, hayır. Ahirete inanmamakta olanlar orada azabta ve haktan uzak bir sapıklık içindedirler"
(Sebe, 8).
Cenâb-ı Hakk'ın bu ayeti, şu iki manaya muhtemeldir:
a) Bunun, bir önceki ayetteki "Gösterelim mi?" diyen kâfirlerin sözünün devamı olması...
b) Bunun, "Gösterelim mi?" diyenlere cevap veren dinleyicilerin sözü olması ihtimali... Bu ikincisine göre, dinleyen kimse sanki, onun "size ... göstereyim mi?" şeklindeki sözünü duyunca, ona, eğer aksine inanıyorsa, "Bu peygamber, Allah'a yalan yere iftira mı ediyor?" der. Eğer, onun gibi inanıyorsa, "Yoksa onda (peygamberde) bir delilik mi var?" der.
Bu ayette şöyle bir incelik var: Kâfir, yalanının ortaya çıkarılmasına razı olmaz. İşte bundan ötürü meseleyi iki ihtimale taksim etmiş "iftiracı" iddiasını kesin bir ifade ile belirtmemiş, "iftiracı" veya "deli" olabileceğini söylemiştir. Böylece, kendisine yöneltilebilecek şu itirazdan yakasını kurtarmak istemiştir: "Nasıl ona iftiracı dersin, halbuki o gerçek zannı ile böyle söylemiş olabilir. Bu zannı da onun, bazı durumlarda "itirafçı" veya "yalancı" diye nitelendirilmesine manidir. Baksana, birisi "Zeyd geldi" dese, ama Zeyd'in gelmemiş olduğu anlaşılsa ve ona, "Yalan söyledin" denilse, o, "Ben yalan söylemedim. Onun geldiğini falancadan duydum ve bunun doğru olduğunu sandım" der. Böylece de yalan söyleme işini, bu sanma (zann) ile bertaraf eder. Binâenaleyh o kâfirler de, (birgün) yalanlarının ortaya çıkmasını da nazar-ı dikkate alarak konuşmuşlardır. Dolayısıyla her aklı başında olan insanın, halkın huzurunda yalanının ortaya çıkmasından sakınması ve derece bakımından kâfirlerden daha aşağı düşmemesi gerekir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak onlara yeniden cevab vermiş, onların, "O, Allah'a karşı yalan yere iftira mı etti?" sözlerine karşılık, "Hayır, hayır. Âhirete inanmamakta olanlar, orada azattadırlar"; "Yoksa onda bir delilik mi var?" sözlerine karşılık da, "(Onlar) haktan uzak bir sapıklık içindedirler" buyurmuştur. Her ikisi de, uygun bir cevaptır. Buradaki azab, doğru söyleyen bir kimseye yalan isnad etmek çok fazla eziyet verdiği içindir. Çünkü bu, o kimsenin azaba müstehak olduğuna bir şehâdettir.İşte, onlar peygamberi yalancı saydıkları için, bu azap onlara verilmiştir. Deliliğe gelince, aklı başında olan birisine bunu isnad etmek, ona eziyet etme açısından, yalancı olduğunu söylemekten daha hafiftir. Çünkü bu takdirde o kimse, onun azablanacağına şehadet etmemiş, ancak onu doğruyu bulamamış olmakla itham etmiştir. Böylece de Cenâb-ı Hak, onların sapıkların tâ kendileri olduğunu beyan etmiş ve sonra onların sapıklıklarını "haktan uzak bir sapıklık" diye tavsif etmiştir. Çünkü ■ cayete ermiş birisine, sapmış (şaşmış) diyenin kendisi sapmıştır. Hidâyete erdirene sapmış" diyen

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/320

ise, daha sapık olur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), her hidayete erenin, rehberidir. 20[20]

Kâfirin Görmez Gözü

"Gökten ve yerden, önlerinde ne var, arkalarında ne var görmediler mi? Eğer Biz dilersek, onlan yere geçiririz, yahut gökten üstlerine parçalar düşürürüz. Şüphe yok ki bunda Rabbine dönen her kul için elbet bir ayet vardır"
(Sebe. 9).
Allah Teâlâ, kendisinin gaybı bilen, kötülüklere ve iyiliklere karşılık veren olduğunu söyleyince, burada yeni bir delilden bahsetmiş ve burada bir tehdidde bulunmuştur. Bu delil, "Gökten ve yerden..." ifadesinden çıkarılmıştır. Çünkü gök ve yer, daha evvelce defalarca anlattığımız gibi, Allah'ın birliğine delalet ederler Yine Cenflb-ı Hak, "Eğer, onlara "Gökleri ve yeri kim yarattı?" dîye soracak olsan, "Allah" derler." (Lokman. 25) buyurmuştur. O halde bu iki ifade haşre (ve dirilişe) delalet ederler. Çünkü bunlar, Allah'ın kudretinin mükemmel olduğunu gösterirler. Allah Teâlâ'ntn yeniden yaratması da kudretinin bir tezahürüdür. Biz bunu defalarca anlattık. Ayrıca Cenâb-ı Hak, "Gökleri ve yeri yaratan, onların bir benzerini yaratmaya kadir değil mi?" (Yasin, si) buyurmuştur. Buradaki tehdide gelince bu da, Hak Teâlâ'nın "Eğer Biz dilersek onlan yere geçiririz" ifadesinde anlatılmaktadır. Bu, "Biz yere batırmak ve üzerlerini örtmek suretiyle, onlara fayda veren şeyin yani toprağın kendini onlara zarar veren hale getiririz" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki bunda Rabbine dönen her kul için elbet bir ayet vardır" yani "Allah'a dönüp, taassubu terkeden herkes için bir ayet var" buyurmuştur. Allah Teâlâ kendine yönelenlerden bahsedince, onlardan yönelip de isabet edenlerden de bahsetmiştir. Hz. Dâvûd (a.s) işte bunlardandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rabbisine istiğfar etti, rükû ile yere kapanıp (Allah'a) yöneldi" <sad, 24) buyurmuştur. 21[21]

Dâvûd (a.s)'a Lütuflar

Cenâb-ı Hak, Dâvûd (a.s)'ın yönelişine karşılık ona ne verdiğini şöyle buyurarak ifade etmiştir: "Celâlim hakkı için biz Davud'a, bizden bir iazl verdik. "Ey dağlar onunla birlikte tesbîh edin" (dedik). Kuşlara da böyle (dedik). Onun için demiri de yumuşattık" (Sebe, 10)
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 22[22]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Bizden" ifadesi, Dâvûd (a.s)'m faziletini beyân etmeye bir işaret olup, izahı şöyledir: Ayetteki bu ifade, tek başına anlaşılan müstakil bir İfade olup, tıpkı birisinin, "Padiyah Zeyd'e bir elbise verdi" demesi gibidir. Binâenaleyh bir kimse "O ona kendinden bir elbise verdi" dediğinde, bu, o elbisenin Özel elbiselerden olduğunu gösterir. İşte aynen bunun gibi, Allah'ın fazlından vermesi geneldir. Ama katından verdiği nübüvvet ancak bazı insanlara hastır. Bu, yine Hak Teâlâ'nın, "Rableri onları, kendinden olan bir rahmet ve hoşnudluk ile müjdeler" (jwt», 21) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü Allah'ın rahmeti geniştir, dünyada herkes ulaşır. Ama O'nun âhirette mü'minlere olan rahmeti, has kulları İçin özel olarak verdiği, katından bir rahmettir. İşte bu sebeble, "Rableri onları, Kendinden olan bir rahmet ve hoşnudluk ile müjdeler" (Tevbe, 21) buyurmuştur. 23[23]

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/320-321
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/321-322
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/322
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/322-323

Dağlara Zikrettirmesi

Bu, Hak Teâlâ'nın, "Ey dağlar, onunla birlikte tesbiht edin " emri ile İlgilidir. Zemahşeri şöyle der:
"Buradaki, ifadesi, önce geçen, "fazTdan bedel olup, manası, "Biz Davud'a fazlı verdik, yani, "Ey
dağlar..." (dedik.)" şeklindedir. Yahut da Önce geçen âteynâ kelimesinden bedel olup, manası, "Davud'a Bizden bir fazi verdik ve "Ey dağlar (...)" dedik" şeklindedir." 24[24]

Üçüncü Mesele

Bu kelime, hem vâv'ın şeddesiyle tef'H babından olarak, evribî, hem de vâv'ın sükûnu, hemzenin zammesi ile,
"dönmek" manasına olan, "evb" masdanndan olmak üzere diye okunmuştur. Buna göre te'vîb, döndürmek manasına olur. Bunun manasının, "Onunla beraber siz de yürüyün ey dağlar" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Hak Teâlâ'nın, "Derken (Allah'ı) teşbih eder"(Enbiya, 79) ifadesindeki teşbihin, yüzmek manasına gelen "sibâhat" masdanndan olduğu söylenmiştir ki sibâhat, yüzme denilen birtakım muayyen hareketlerden ibarettir. 25[25]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, kelimesi, münâdântn mahalline hamlen mansub, lafzına hamlen de merfû okunmuştur. 26[26]

Kuşları Zikrettirmesi

"Te'vib" de (tesbihde) Dâvûd (a.s)'a uyma, sadece dağa ve kuşlara mahsus değildir. Fakat burada dağ cansızlarıtemsil etmektedir. Tayr (kuş) ise, uçup gitmeyi İfade eder. Bu iki cins varlığın, Hz. Dâvûd (a.s)'a uymaları akıldan uzak görülmez. Binâenaleyh bu varlıklar ona uyunca, bunların dışında kalanların haydi haydi muvafakat etmeleri gerekir. Ama buna rağmen bazı insanlar ona uymamışlardır ki bunlar, kafbleri taştan daha sert olan katı yürekli kimselerdir. 27[27]

Demiri İşlemesi

Ayetteki, "Onun için demiri de yumuşattık" ifadesi, atfedilmiş bir ifade olup, bunun atfedildiği şeyin,
daha önce gecen, "Ey dağlar ..." ifadesinin başına takdir ettiğimiz, kulna (dedik) kelimesi olması muhtemeldir. Buna göre ifadenin manası, "Biz, "Ey dağlar, onunla birlikte teşbih edin" dedik ve onun için demiri yumuşattık" şeklinde olur. Bu ifadenin, ayetin başındaki ateyna (verdik) fiiline atıf olması da muhtemeldir ve buna göre kelamın takdiri, "Davud'a bizden bir fazi verdik ve onun için demiri yumuşattık" şeklinde olur. 28[28]

Yedinci Mesele

Allah Teâlâ, Dâvûd (a.s) için demiri, elinde âdeta bir mum gibi oluncaya kadar yumuşattı. Bu,

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/323
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/323
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/323
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/323
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/323

Allah'ın kudreti açısından çok basit birşey. Çünkü demir, ateş sayesinde yumuşuyor ve âdeta yazı yazılan bir mürekkep gibi oluncaya kadar eriyebiliyor. Öyle ise, Allah'ın kudreti açısından bunu kim akıldan uzak görebilir? "Dâvûd (a.s)'un, Allah Teâlâ'dan, kendisini Beytü'l-Mâl'den yemekten müstağnîkılmasını istemişti. Böylece Allah Teâlâ ona, demiri yumuşatmış ve elbise (yani zırh) yapma sanatını öğretmişti" denilmiştir. Allah Teâlâ, bir sanat olarak Hz. Dâvûd için bunu seçmiştir. Çünkü bu, Allah'ın emir âleminden ruhu (canı) muhafaza ve kerim (şerefli) olarak yaratılmış insanı, öldürülmekten koruma çalışmasıdır. Binâenaleyh zırh yapmak, yay, kılıç v.s. şeyleri yapmaktan daha hayırlıdır. 29[29]

Dâvûd (a.s)'un Zırh Yapması

"Uzun zırhlar yap. Dokumada intizamı (ölçüyü) gözet" diye (buyurduk). Sâiih amellerde bulunun. Çünkü ben, yaptıklarınız} hakkıyla görenim" (Sebe, 11).
Ayetin başındaki, en lafzının, edat-ı tefsir olduğu ileri sürülmüştür. Binâenaleyh bu, ervi müfessire olup, "yani uzun zırhlar yap" dedik" manasınadır. O halde bu ifade, bir Önceki "Onun için demiri de yumuşattık" cümlesinin, tefsiridir. Aslında bu ifade, "Yapsın diye..." yani, "Biz demiri onun için, uzun zırhlar yapsın diye yumuşattık" takdirindedir. Ayetin takdirinin, "Ona "uzun zırhlar yap diye" ilham ettik" şeklinde olması da mümkündür. Buna göre, "en" İle kullanılan muzarî fiil, masdar-ı müevvele çıkıp, İfadenin takdiri, "Biz Dâvûd için demiri yumuşattık ve ona, uzun-geniş zırhlar yapmasını ilham ettik" şeklinde olur. Böylece ayette, sıfat zikredilip, onunla mevsuf anlatılmış olur.
Allah Teâiâ "Dokumada intizamı (ölçüyü) gözet" buyurmuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kalın çivi kullanma, yoksa zırhın delikleri (gözenekleri) büyük olur. Delikleri büyük tutarsan, kurşunlar ve oklar oradan içeri girer. Şöyle de denilebilir: "Serd", örmek-dokumak demektir, öyle ise ayetteki bu İfade, vâcibliği (farz oluşu) gösteren bir emir olmayıp, ancak kazanç temini için yapılmış bir emirdir. Kazanç ise, ihtiyaca göre yapılmalıdır. Gece ve gündüzden arta kalan zamanlar ise, ibadete harcanmalıdır. Buna göre mana, "Bu işi yaparken, zamanı ölçülü kullan, bütün vaktini kesb (kazanç) İçin harcama. Sadece geçimini temin edecek kadarını kazanca harca" şeklinde olup, aynı ayetteki, "Salih amellerde bulunun" ifadesi de buna delâlet etmektedir. Yani, "Siz aslında amel-i sâlih için yaratıldınız. Binâenaleyh esas olarak (çok olarak) bunu yapın. Zamanı kazanca sarfetmekte ölçülü davranın" demektir.
Cenâb-ı Allah daha sonra, "amel-i sâlih" emrini, "Çünkü ben, yaptıklarınızı hakkıyla görenim" buyurarak te'kid etmiştir. Padişah için birşey yapan ve kendisinin onun gözetiminde (gözü önünde) olduğunu bilen kimsenin, o işi güzel ve sağlam yapacağını, o hususta elinden gelen tüm gayretlerini şadedeceğini defalarca anlatmıştık. 30[30]

Süleyman (a.s)'ın İnkiyadı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisine yönelen birisinden, yani Dâvûd (a.s)'dan oahsedince, bir başka yönelenden daha bahsetmiştir. Bu da Hz. Süleyman (a.s)'dtr. Nrtekim Cenâb-ı Hak, Biz, onun tahh üzerine bircesed attık. Sonra o (bize) döndü" s*o. 34) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu dönen zâtın, bu dönüşü ile elde ettiği şeylerden bahsedip şöyle buyurmuştur:
"Süleyman'a da rüzgârı müsahhar kıldık. Onun sabahı bir aylık yol, akşamı bir aylık yoldu. Erimiş bakır madenini ona sel gibi akıttık. Önünde, Rabbisinin aniyle, iş gören bazı cinler de vardı. İçlerinden kim, bizim emrimizden ayrılıp saparsa ona çılgın azabtan taddınnz"
(Set», 12).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 31[31]

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/324
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/324-325
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/325

Birinci Mesele

"Rih" hem ref, hem de nasb ile okunmuştur. Ref'e göre takdir, ya "Rüzgâr Süleyman için musahhardır"
şeklindedir, yahut da, "Süleyman'a rüzgâr müsahhar «anındı" şeklindedir. Nasb'a göre ise, "Biz, rüzgârı Süleyman'a müsahhar kıldık" ftMrindedlr. Merfû (ötreli) okunuşun bir başka izahı da şöyle olabilir: Tıpkı, ‟Ev Zeyd'indir" denilmesi gibi, denilmiştir. Bu böyledir. Çünkü -İzgar, Hz. Süleyman (a.s) için, tıpkı istediği şeyi emrettiği hususî bir kölesi gibiydi. 32[32]

İkinci Mesele

Ayetin başındaki "vâv", atıf içindir. "Rih"in merfu okunuşuna göre, isim cümlesi, fiil cümlesine atfedilmiş
olur ki, bu caiz değildir veya güzel olmaz. Çünkü,"Ateh Teâlâ Dâvûd (a.s)'un durumunu anlatınca, sanki, "Bildiğimiz bu şeyler Davud'a ait idi. Süleyman'a ise rüzgârı müsahhar kıldık" demek istemiştir. Nasb ile okunuşa gelince, "Onun için de demiri yumuşattık" ifadesinde yaptığımız izaha göredir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Davud'a demiri yumuşattık. Süleyman'a da rüzgârı müsahhar kıldık" demek istemiştir. 33[33]

Üçüncü Mesele

Hz. Süleyman (a.s)'ın emrine verilen, malum rüzgârlar değil, hususî bir rüzgârdır. Çünkü bildiğimiz bu
rüzgarlar, ihtiyaç zamanlarında genel olarak herkese faydalı olur. Bunun böyle olduğunun delili, ayette, "rfh" (rüzgâr) kelimesinin müfred (tekil) olarak okunması ve hiç kimsenin bunu cemî olarak okumamasıdır. 34[34]

Dördüncü Mesele

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Dağların emre âmâde kılınması ve Dâvûd (a.s) ile birlikte tesbihatta
bulunması, "Dağlar da, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Hiç
şüphesiz herşey Allah'ı teşbih eder" (\sr&, 44) ayetindeki "herşey" gibi, tesbihatta bulunur ve Dâvûd (a.s) onların teşbih atlarını anlar, onların tesbihatına katılırdı" manasında; "rüzgârın musahhar kılınması" ise, Hz. Süleyman (a.s)'ın tıpkı rüzgâr gibi hızlı atlar yetiştirmesi" manasında; "o rüzgârın akşamının bir ay, sabahının bir ay" oluşu da, "otuz fersahlık yol (alışı)" manasınadır. Çünkü genel olarak, ferahlamak ve rahatlamak için, hava almaya çıkan kimsenin yürüyüşü (gezintisi), bir fersahtan fazla olmaz, dönüşü de böyledir. Hak Teâlâ'nın Dâvûd (a.s) hakkında, "Onun için demiri yumuşattık" ifadesi ile, Hz. Süleyman (a.s) hakkındaki, "Erimiş bakır madenini ona sel gibi akıttık" ifadesi, bu ikisinin, ateşle ve yaptıkları çeşitli aletleri kullanarak, demiri ve bakın ateşte eritmeleri kastedilmiştir. Cinler (şeytanlar) kelimesiyle de, güçlü insanlar kastedilmiştir."
Bütün bu görüşler yanlış ve asılsız şeyler olup, onları bu fikre sevkeden şey, inançlarının zayıflığı ve Allah'ın kudretine güvensizlikleridir. Çünkü Allah bütün mümkin şeylere kadirdir. Bu şeyler de, mümkinâttandır. 35[35]

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/325
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/325
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/326
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/326

Teşhirin Hikmeti

Allah Teâlâ "Davud'a, dağlan musahhar kıldık" (Enbiyâ, 79) ve "Süleyman'a da şiddetli esen rüzgârı (musahhar kıldık)" (Enbiya, eıj buyurmuştur. Eğer bir kimse kalkar da, "Allah Teâlâ'nın, Enbiyâ Sûresi'nde, "Dağlan Dâvûd'la birlikte (...) musahhar kıldık"buyurup, burada, "Ey dağlar, onunla birlikte teşbih edin" buyurmasının; orada ve burada, rüzgâr hakkında, "Süleyman (a.s) a rüzgârı (musahhar kıldık)" buyurmasının hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki: Dağlar, tesbihatta bulununca, Allah'ı zikrettikleri için kıymetlenmişlerdir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak dağları, mülkiyet ifade eden "lam" harf-i cerri ile, Hz. Dâvûd (a.s)'a nisbet etmeyip, aksine adeta onları Dâvûd (a.s) ile birlikte olan onun arkadaşları gibi zikretmiştir. Rüzgârlara gelince, Cenâb-ı Hak bu ayetlerde onların tesbihatta bulunduğundan bahsetmemiştir. Bundan dolayı onları, Hz. Süleyman (a.s)'ın kölesi gibi kabul etmiştir. Bu güzel bir izah. Fakat burada aklıma gelen bir diğer izah da şöyledir: "Ayetteki, "Onunla birlikte teşbih edin"emrinin, "Onunla birlikte yürüyün" manasında oluşunu kabul etmemize göre, dağ yürümede asıl (önder) değil, aksine, Hz. Dâvûd (a.s) ile birlikte, onun peşinden hareket eden birşeydir. Rüzgârlar ise, Süleyman (a.s) ile birlikte hareket etmeyip Hz. Süleyman (a.s.)'ın onlarla birlikte hareket etmesinden ötürü, "Hz. Süleyman {a.s) İle rüzgârı..." dememiş, aksine Hz. Süleyman (a.s)'ın rüzgar ile birlikte hareket ettiğini bildirmiştir. 36[36]

Cinlerin Teshiri

Cenâb-ı Hakk, "Erimiş bakır madenini onun için akıttık", yani. "cinlerden bazılarını da ona musahhar kıldık" buyurmuştur. Bu son ifade, cinlerin hepsinin Hz. Süleyman (a.s)'ın emri altında olmadıklarını göstermektedir ki, açık olan da budur.

Bil ki Allah Teâlâ, hem Dâvûd (a.s), hem de Süleyman (a.s) hakkında, üçer şeyden bahsetmiştir. Binâenaleyh Dâvûd (a.s)'a dağların musahhar kılınması, Süleyman (a.s)'a rüzgarın musahhar kılınması gibidir. Bu böyledir, çünkü ağır birşey kendisinden daha hafif olan şey (yani rüzgar) ile birlikte hareket ettiğinde, hafif olan ağın geçer, ağır ise olduğu yerde kalır. Fakat dağ, insandan, insan da rüzgardan daha ağırdır. Böylece Allah Teâlâ, (teşbih edin) lafzına, "yürüyün" manasını vermemiz taJinde, ağırın hafif olanla, yani dağın Dâvûd (a.s) ile hareket etmesini emretmiştir. Süleyman (a.s) ve ordusu da hem ağır, hem de hafif rüzgârla birlikte zikredilmiştir. Kuşlar da, cinlerin musahhar kılınması cinsindendir. Çünkü kuş, insandan kaçtığı için, insan da cinden kaçtığı için, bu ikisi insanla birlikte bulunmaz. Çünkü insan, cinlerin bulunduğu yerlerden korkar. Halbuki cinler, devamlı olarak insan avlama arzusundadırlar. İnsan da, kuşları avlama peşindedirler. Böylece Allah Teâlâ kuşu, Davûd (a.s)'dan kaçmayacak, tam aksine onunla ünsiyetleşecek ve onu arayacak Dtr hale; Süleyman (a.s)'ı da, cinlerden kaçmayacak ve tam aksine cinleri emrine almak ve kendisine hizmet edecek bir hale ve duruma sokmuştur. Her iki ayetteki bakır" ve "demir" ifadelerinin, birbirlerinin eşleri ve mukabilleri olduğu ise aşikârdır.

Burada şöyle bir incelik bulunmaktadır: İnsanoğlunun cinlerden korkması ve Kaçınması gerekir. Onun cinlerle birarada bulunması kötü neticeler doğurur. İşte Dundan dolayı Cenâb-ı Hak, (kullarına) "Rabbim, şeytanların dürtüştürmelerinden sana sığınırım. Rabbim, onların huzurumda bulunmalarından sana sığınırım..." Nû-minun. 97-98) demelerini emretmiştir. O halde daha nasıt Süleyman (a.s), onlarla birifcte olmayı arzulamıştır? Biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Önünde, Rabbinin imiyle iş gören bazı cinler de vardı" ifadesi, bu huzurda bulunmada, kötü netice meydana gelmediğine bir işaret vardır.

Buradaki bir başka incelik de şudur: Allah Teâlâ, (aynı ayet İçinde) ilk ifadede, 'Rabbinin izniyle.." diyerek Rab sözünü kullanmış; daha sonraki ifâdede ise, "İçlerinden kim bizim emrimizden ayrılıp saparsa.." buyurmuş, fakat, "Rabbin emrinden" buyurmamıştır. Zira "Rabb" sözü, rahmeti hatırlatan bir sözdür. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, Süleyman (a.s)'ın

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/326

korunmasına işaret edilirken, *îj ûil* liabbinizin izniyle" buyurmuş; insanların ve cinlerin azâb edilişlerine işaret ederken se. daha fazla korkmayı gerektiren bir tazim lafzıyla (nefs-i mütekellim maal gayr nâ zamiriyte, buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın "Ona çılgın azâbtan taddinrız" ifadesine griince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Onların üzerine melekler görevlendirilir. Meleklerin ellerinde de ateşten balyozlar vardır. O halde ayette buna işaret edilmek istenmiştir.

2) Sa'Ir ahirette olan şeydir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onları ahiretteki azâb ile tehdit etmiştir, demektir. 37[37]

Cinlerin Eserleri

"O kalelerden, heykellerden, büyük havuzlar gibi çanaklardan, sabit sabit kazanlardan ne dilerse, ona yaparlardı. Ey Dâvûd hanedanı, siz Allah'a şükretmek için çalışın. Kullarımdan hakkıyla şükreden azdır"

(Sebe. 13).

Ayetteki mehârîb sözü, yüksek binalara işarettir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Hani onlar duvardan mescide tırmanmışlardı" (S*d, 21) buyurmuştur. Temâsîl üstünde nakış ve süslemeler bulunan şeydir. Cenâb-ı Hak, onların meskenleri olan o binalardan bahsedince, o meskenlerde, yeme içme ile ilgili olan kap-kacaklardan da bahsederek, "büyük havuzlar gibi çanaklar..." buyurmuştur ki, ayetteki, cevâb, cabiye kelimesinin çoğulu olup, câblye de, suyu toplayan ve içinde su toplanan büyük havuz anlamına gelir. Tek bir çanağın etrafında yemek yeme için bin nefsin toplandığı da ileri sürülmüştür. Ayetteki "Sabit sabit kazanlar..." "büyük oldukları için taşınamayan ve o çanakların, içlerine kapatılarak yemeklerin alındığı kazanlar.." demektir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 38[38]

Kudûrin Ra'siyat

Mehârîb kelimesi, temasîl kelimesinden önce getirilmiştir. Çünkü, nakış ve tezyinatlar, binalarda bulunur. Kazanların pişirme aleti; çanakların, yeme aleti ve pişirme işi ise yemeden önce olmasına rağmen, çanaklar (cifân) kelimesi, "kazanlar" (kudûr) kelimesinden önce zikredilmiştir. Niçin?

Cevap: Cenâb-ı Hak, hükümdarlara ait o binalardan bahsedince, o evlerde uzanan sofraların büyüklüğünü de beyan etmeyi ve o çanakların büyüklüğüne işaret etmeyi murad etmiştir. Çünkü çanaklar da evlerin içinde bulunur. Ama kazanlara gelince, onlar oranın içinde değildir. Bu sebeple orada olmazlar. İşte bundan dolayı da, "taşınmazlar" anlamında, (ra'siyat) buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, o çanakların büyük olduğunu beyan edince, insanın aklına, içinde yemek pişirilen şeylerin acaba nasıl olduğu düşüncesi gelmiş, bunun üzerine o çanaklara uygun kazanların da bulunduğuna işaret etmiştir. 39[39]

Savaş ve Banş

Cenâb-ı Hak, Dâvûd (a.s) hakkında, onun harb aletleriyle meşgul olduğundan, Süleyman (a.s) hakkında da onun,
barış durumundan, yani yeme içme, evler vb. şeylerden bahsetmiştir. Çünkü Süleyman (a.s), Dâvûd (a.s)'un
çocuğudur. Dâvûd (a.s) ise, Calût u ve nice zorba kralları öldürmüştür. Bu demektir «.. Dâvûd (a.s) krallara ve meliklere hükümran olmuştur. Binâenaleyh, Hz. Süleyman a.s),

---

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/327-328

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/328

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/328

oğluna mülk bırakan, mal biriktiren bir meliğin oğlu gibi olmuş olur. O halde oğul da o malı, askerine dağıtabilir. Bir de Süleyman (a.s), kendisine hiç kimsenin
saş kaldıramayacağı, dolayısıyla kendisiyle savaşamayacakları; eğer faraza birisi onunla savaşırsa, rüzgâr onu o kimseye hemencecik yetiştireceği için, savaşın çok «sa süreceği kanaatini taşıyordu. Binâenaleyh Hz. Süleyman (a.s) zamanında büyüklük", yedirme ve in'âmda bulunma ile idi. 40[40]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "Uzun zırhlar yap.." (Set», n> ifâdesinin peşinden, "Salih amellerde bulunun" buyurunca, cinlerin
yaptığı işlerin peşinden de, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, 3u şeyler gelip geçicidir. Kişinin kendisini bu tür şeylere alabildiğine vermemesi gerekir. <ısiye düsen, kendisinde, Cenâb-ı Hakk'a bir teşekkür anlamı bulunan, çokça amel-i saihte bulunmaktır" şeklindeki izahımıza bir işaret olarak da, "Ey Dâvûd hanedanı, siz, Allah'a şükretmek için çalışın" buyurmuştur. Ki bunda da. bu tür şeylere iltifat etmemeye ve bunlarla çok az meşgul olmaya bir işaret vardır. Vtekim Cenâb-ı Hak, "Dokumada iltizamı (ölçüyü) gözet" {Sabe. n> Duyurmuştur. Yani, "Bunu da, ihtiyaç miktarı kadar yap" demektir. 41[41]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, kelimesinin mansûb olması şu üç sebep-
ten biriyledir:
a) Tıpkı, bir kimsenin, "ummak için geldim" "Mağfiretini umduğum için Allah'a ibadet ettim" şeklindeki sözerinde olduğu gibi, mef'ûl-i leh olması.
b) Bunun, tıpkı bir kimsenin, "Allah'a adamakıllı şükrettim" fedssinde olduğu gibi, mef'ûl-i mutlak olması. Çünkü masdar (mef'ûl-i mutlak), fiilinin ■Candan olmayabilir. Meselâ bir kimsenin, "Bir oturuşla oturdum" aarnesi gibi. Bu böyledir, zira bir şey yapmak, teşekkürdür. O halde ayetteki "şükredin" manasındadır.
c) Bunun, mef'ûl-i bih olması. Ki bu da bir kimsenin, "Zeyd'e vur" »nesi gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, bu anlamda, "Salih (amel) yapın" m. ıi) buyurmuştur. Çünkü şükür de bir amel-i salihtir. 42[42]

Tam Şükür İmkânsız

Kullarımdan hakkıyla şükreden azdır" ifadesi, Allah Teâlâ'nın şükür işini, kullarına karşı hafiflettiğine bir işarettir. Zira, "Ey Dâvûd hanedanı, siz, Allah'a şükretmek için çalışın" buyurunca, bundan, şükrün 4ab olduğu anlaşılmış oldu. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'tn nimetlerine gereği gibi şükretmek mümkün değildir. Çünkü, "şükr"ün bizzat kendisi de, Cenâb-ı Hakk'ın buna muvaffak kılmasına bağlıdır. Cenâb-ı Hakk'ın muvaffak kuması da, başka bir şükrü gerektiren bir nimettir ki, bu da başka bir muvaffak kılma ile alakalıdır. Ki bu da, başka bir muvaffak kılma ile elde edilir. O halde bu demektir ki, şükürden sonra Allah'ın nimetleri, yine şükürden hâlî kalmış, karşılıksız kalmış olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "Eğer tam şükredemiyorsanız, bunda, size bir zorluk yoktur. Çünkü kullarımdan şükredenter pek azdır" demek istemiştir. Bizim bu görüşümüzü, Allah Teâlâ'nın, herkesi, kendisine nisbet etmek suretiyle "Kullarım..." ifâdesinin içine sokmuş olması da destekler. Halbuki, mütekellim sfgasına muzâf kılınarak, "kullarım" denilmiş olması, Kur'ân-ı Kerim'de ancak, kurtuluşa erenler hakkında kullanılır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey kendilerinin aleyhinde haddi aşan

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/329
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/329
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/329

kuîİanm, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin"(zumer,53) ve "Benim kullarımın üzerinde senin hiçbir tahakkümün yoktur.." (Hicr 42) ayetlerinde böyledir.

İmdi şayet, "Sizin bu anlattığınıza göre, Allah'a, tam anlamıyla şükretmek mümkün değildir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, (bu ifadedeki) kam (az) sözü, kullan içinde, O'nun nimetlerine şükredenlerin bulunduğuna delâlet eder" denilirse, biz deriz ki: Bu, "Beşerin gücüne göre şükr yapılabilir. Takva budur. Ama, bunu yapan ise azdır" manasındadır. Ama, Allah'ın nimetlerinin tam mukabili olan şükre ise, hiç kimsenin gücü yetmez; Allah da, kişiye gücünün yettiği şeyleri teklif edip, onu onunla sorumlu tutar. Yahut da şöyle diyebiliriz: Tam şükür, ancak, Allah'ın kendisinden razı olduğu ve kendisine, "Ey kulum, yaptığın bu kadarcık şükrü kabul ettim, seni nimetlerimin tamamına şükredenlerden addettim. Benim bu kabulüm de, ayrıca büyük bir nimettir. Ama ben seni, buna da şükretmekle mükellef tutmuyorum" dediği kimsedir. 43[43]

Cinlerin Aczi

"Sonra biz ona, ölüm hükmünü infaz edince, (dayandığı) asasını yemekt olan ağaç kurdundan başka hiçbir şey bunun ölümünü onlara göstermedi. Bu suretle yere kapanıp yıkıldığı zaman besbelli oldu ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı, öyle horîayıcı bir azab içinde kalıp durmazlardı"44[44]
(Sebe, 14).

Ölüm Gerçeği

Allah Teâlâ Süleyman (a.s)'ın azametini ve rüzgârlar ile cinleri ona amade kılmış olduğunu; bundan sonra, onun da ölümden kurtulamadığını ve ona da ölüm hükmünün infaz edildiğini beyan etmiştir ki, bu, ölümün mutlaka vaki olacağına, şayet bundan kurtulan bir kul bulunacak olsaydı, bunun da Süleyman (a.s) olacağı muhakkaktı" diye açıklamıştır. Bununla ilgili bir mesele vardır: 45[45]

Süleyman (a.s)'m Vefatı

Süleyman (a.s), tam bir gün ve gece Allah'ın ibadetinde bulunuyor, bazı zamanlarda ise bunu aktırıyordu. Onun,
Rabbinin huzurunda iken üzerine yaslanacağı bir âsâsı bulunuyordu. Sonra, vaktin birinde, adeti üzere Rabbinin
badelinde bulunuyorken, oluverdi. (Cin) orduları sandı ki, o ibadettedir. Süleyman(a.s) bu hal üzere günlerce kaldı. Hatta aylar sürdü bu. Sonra Allah Teâlâ durumu onlara göstermeyi murad etti de, bir ağaç kurdunun onun asasını yemesini takdirDuyurdu. Böylece o (yere) düştü ve durumu da anlaşıldı.

Cinler, insanoğlunun bilmediği şeyleri biliyordu. Binâenaleyh o, bu üstünlüğün c gayb ilmi olduğunu sanmıştı. Oysa ki durum böyle değildi. Doğrusu insana pek sz ilim verilmişti. İnsan, görünen şeylerin pekçoğunu da bilmez. Cinler ise, insana ntsbetle her ne kadar gizli ise de, ancak aşikâr olan şeyleri bilebilir. Böylece onlara bu iş, kendilerinin gaybı bilmediklerini, şayet gaybı bilmiş olsalardı, Süleyman (a.s)'ın iri olduğunu zannederek o çileli ve zor işlerde kalmaya devam etmeyeceklerini anlatmış ve göstermiş oldu. Ayetteki, "Öyle horlayıa bir azâb içinde kalıp durmazlardı" ifadesi, mü'min olan cinlerin musahhar kılınmışlardan olmadığına delâlet eder. Çünkü mü'min, peygamberinin zamanında, horlayıcı bir azâb içinde olmaz. 46[46]

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/329-330
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/330
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/330-331
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/331

Sebe Diyarı

"Celalim hakkı için, Sebe (kavminin) sakin olduğu yerde, bir ibret vardı. Sağdan soldan iki(şer) bahçe.. (Onlara), "Rabbininn rızkından yeyin, O'na şükredin. Çok güzel bir belde ve Rabb, çok bağışlayıcı.."
(Sebe, 15).
Cenâb-ı Hak, Dâvûd ve Süleyman (a.s)'ı zikretmekle, kendi nimetlerine şûfcredenlerin halini beyan edince, Sebe halkının kıssasını anlatmak suretiyle de, -«netlerini inkâr edenlerin halini açıklamaktadır. Sebe kelimesinin iki kıraati vardır. Br yer adı olması itibariyle, (gayr-i munsarıf olarak) fetha ile İÇı (Sebe); bir obüe adt olmak üzere de, mecrûr tenvin ile Sebe-ln şeklinde... ki bu sonuncusu, arta kuvvetlidir. Çünkü Allah, ibreti Sebe'ye nisbet etmiştir. Anlayan ise, mekân amayıp, akıllı olandır. Bu sebeple de burada "el-ehlu-ehil, ahali" kelimesini takdir etmeye gerek yoktur. Buradaki kelimesine gelince, bu, "Rablerinin faz-lu keremine dair bir ayet, ibret" anlamındadır. Sonra Cenâb-ı Hak, "Sağdan soldan iki(şer) bahçe.." ifadesiyle, bedelini zikretmek suretiyle bu ayeti açıkladı. Zemahşerf şöyle demiştir: "Bazı Irak beldelerinde binlerce bahçe varken, iki bahçede ne ayet, ibret olabilir ki?" Buna o, "Bundan murad şudur: Onların herbirinin İki bahçesi vardır." Yahut da, "Beldelerinin sağında ve solunda, bahçelerden meydana gelmiş olan iki cemaat, yani mıntıka vardır. Bunlar birbirleriyle irtibatlı oldukları için de, Allah onu tek bir bahçe gibi kılmıştır.." diyerek cevap vermiştir. 47[47]

Güzel Belde

"Rabbinizin rızkından yiyin" emri ise, hiçbir korku ve hastalık, onların, o bahçelerin meyvelerinden yemelerine mani olmadığı için, Allah'ın onlara olan nimetlerini tamamlamış ve kemâle erdirmiş olduğuna bir işarettir, "O'na şükredin" emri de, o nimetin mükemmel olduğunu beyân eden bir ifadedir. Çünkü şükür, ancak muteber olan bir nimete mukabil istenir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Sebe kavmi İçin bir endişe olmadığını ve ilerde dünyada bir kovuşturmanın olmayacağını belirtmek suretiyle, onların meskenlerindeki ve bahçelerindeki hallerini ve yeyip içmelerini tam bir şekilde beyan edince, "Çok güzel bir belde..." buyurmuştur ki, bu "Eziyyet verenlerden arınmış, kendisinde yılan çıyan, akreb, veba ve insanı sıkacak bir ağırlık diye hiçbirşey bulunmamaktadır.." demektir. Keza Cenâb-ı Hakk "Ve Rabb, çok bağışlayıcıdır" buyurmuştur ki bu da, o kavim için ahirette bir ikâb ve bir azâb yoktur demektir. İşte bu noktada bu nimetler, o anda çok lezzetli oldukları ve ilerde de gelebilecek her türlü kötülüklerden hâfî ve uzak oldukları için, onların mükemmel oldukları manasına gelir. 48[48]

Sebelilerin Akıbeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendi tarafından olan şeyleri beyân edince, Sebe kavmi tarafından olanları da zikrederek şöyle buyurmuştur:
"Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de onlara, Arfm selini gönderdik. (O) ikişer cennetlerinin yerinde de ekşi yemişli, acı ılgınlı ve az bir şey de, Arabistan kirazından (olmak üzere, harap) ikişer bostan peyda ettik., işte biz onlan, böyle nankörlük ettikleri için cezalandırdık. Biz, nankör olanlardan başkasını cezalandırmayız"
(Saba, 16-17).
Böylece Cenâb-t Hak, ayetlerini ortaya koymasından sonra, onların bunlardan yüzçevirmeleri suretiyle, zulümlerinin doruk noktaya çıktığını beyan buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak,

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/331-332
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/332

"Kendisine Rabbinin ayetlerimle Öğüt verilip de sonra onlardan yüz çeviren kimseden daha zalim kimdir?" (Sscde, 22) buyurmuş, daha sonra da onlardan nasıl intikam alacağını belirtmiştir. Nitekim O, "Hiç şüphesiz ki biz, günahkârlardan intikam alıcılarız" [Sobe, 22) buyurmuştur. Ki, bu intikamın keyfiyeti se Cenâb-ı Hakk'ın, onların üzerine, mallarını boğan ve evlerini, eşyalarını harap eden bir sel göndermesidir. 49[49]

Arim

Ayette bahsedilen Arîm'in ne olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu, o şeddin harap olmasına sebep olan, köstebeklerdir. Çünkü Belkıs, aralarında yollar bulunan dağlara yöneldi. Böylece de, o yolların {çıkış noktalarına), geçitlerine setler yaptı. Derken, yağmur suları ve kaynak suları oralarda toplandı ve adetâ bir deniz haline geliverdi ve buralara, sırayla birbirinin üzerinde olmak üzere jç kapı, kapak yerleştirdi. Öyle ki kapılar, biri açıldıktan sonra ancak diğeri de açılıyordu. Derken köstebekler o şeddi beldiler. Böylece de o setler harab oldu ve biriken sular, onların aleyhine bir tehdit oluşturmaya başladı.
2) Artm, şeddin adıdır. Bu sed de, Arîm'in toplanması demektir. Arfm ise, taşların : - araya gelmesidir.
3) Arfm, kendisinden o suyun kaynaklanmış olduğu vadinin adıdır.
Cenab-ı Hakk, "(Ql ikişer cennetlerinin yerinde de ekşi yemişli, acı ılgınh ve az bir şey de, Arabistan kirazından oimak üzere, harap) İkişer bostan peyda etük" buyurmuş, böylece de, bu -tadeleriyle o harap olma halinin devam ettiğini beyan etmiştir. Çünkü, içinde insanların bulunduğu bağ bahçelerde, insanların emeği sayesinde güzel yemiş ve -eyveler olur. Ama o bahçeler, yıllarca bakımsız bırakıldığında, ağaçları birbirine pnmiş ve kendisinde yabancı otlar bitmiş olan sık ağaçlıklı bir koruluk halini alır. Böylece de, o bahçelerin meyveleri azalır, ağaçlar çoğalır. Hamt, ya dikenli olan her ağacın veya meyvesi acı olan her ağacın, yahut da meyvesi yenilmeyen bütün ağaçların adıdır. Esi ise, bir çeşit tarfa olup, üzerinde bazı zamanlar hariç, meyve atmayan şey demektir. Üzerinde gerek tad gerekse tabiat bakımından, tıpkı bir pelit a$acı meyvesi gibi veya ondan daha küçük olan şeyler bulunur. Sldr ise, binmektedir. Cenâb-ı Hak Arabistan kirazıyla alâkalı olarak "az..." vasfını atanmıştır. Çünkü bu, onların en güzel ağaçlarıydı. Böylece Allah, onun azlığını50[50]

Ceza ile Mücâzâtın Farkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun, onların nankörlüklerine mukabil bir ceza okluğunu beyan etmek üzere İşte biz onlan, böyle nankörlük ettikleri İçin cezalandırdık. Biz, nankör olanlardan ıskasını böyle cezalandırmayız" buyurmuştur. Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Mücâzât kelimesi, nıkmet hakkında, ceza sözü de nimetler hakkında kullanılır. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesi, "ceza" kelimesinin de cezalar hakkında, suçlar hakkında kullanıldığına delâlet etmektedir. Belki de bu fikri benimseyenler bunu, "mücâzât" kelimesinin "müfaale" babından gelişinden; bu babın da genel olarak, herbirinden diğeri hakkında bir cezanın, karşılığı alındığı iki kimse hakkında kullanılır olmasından bunu çıkarmışlardır. Halbuki nimetler hakkında bu masdar kullanılamaz; çünkü Allah, nimetleri doğrudan veren bir zâttır. 51[51]

Masal Olan Toplum

"Onların yurdu ile, feyz ve bereket verdiğimiz memleketler arasında sırt sırta nice kasabalar yapmıştık. Oralarda seyr ü sefer etmelerini takdir etmiş, kendilerine, "Geceler ve gündüzlerce,

---

[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/332-333
[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/333
[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/333-334

oralarda korkusuz gezin, dolaşın" demiştik. Onlar İse, buna karşı "Ey Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır" demişler, kendilerine yazık etmişlerdi. İşte biz de onları anlatılan masallar haline getirdik. Onlan darmadağınık ettik. Şüphesiz ki bunda çok sabır ve çok şükreden herkes için elbette ibretler vardır"
(Sebe. 18-19).
Yani, "Onlarla Şam arasında ..." demektir. Çünkü, mübarek bir belde olan yer, Şam'dır. Ayetteki, tabirinin anlamı ise, o beldelerin birbirlerince görülmesi demektir ki, bir beldenin karaltısı, diğerinden görülebiliyordu. Buna göre şayet birisi, "Bu, ilahî nimetlerden sayılan bir husustur. Halbuki, Allah Tealfl biraz önce, "(O) ikişer cennetlerinin yerinde de ... ikişer bostan peyda ettik" İfadesiyle, onların nimetlerini tebliğ edip değiştirdiğini beyâna başlamıştı. Binâenaleyh daha niçin, o cezayı belirttikten sonra yeniden nimetleri zikretmeye başlamıştır?" derse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak (biraz önce), bizzat onların kendi beldelerinin durumundan bahsetmiş ve bunu, hamt ve esi ile değiştirdiğini beyan etmiştir. Daha sonra da onların beldelerinin dışındaki durumları ele almış, o beldelerin çokluğu sebebiyle mamûr oluşlarından bahsetmiş, daha sonra bu durumu, "Ey Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır" ifadesiyle, işte çöllere, sahralara ve otsuz kıraç arazilere dönüştürdüğünü beyân etmiştir ki, bunun böyle olduğuna, bir mübtedâ ve haber olmak üzere, "Rabbimiz, iyice uzaklaştırdı..." şeklinde okuyan kimsenin kıraati de delâlet eder.
Ayetteki "Ora/arda seyr ü sefer etmelerini takdir etük" cümlesine gelince: Mamur beldelerin konumu, malûm ve plânlı programlı olup, öteye geçmez. Binâenaleyh, her beldenin, her köy ve kenti arasında, yarım günlük bir uzaklık bulunup, onlar da sabahleyin bir köye, akşamleyin de diğerine gittikleri için, örten bunu öte aşmak mümkün olamaz. O halde ayette bahsedilen takdirden murad, işte budur. Halbuki çöllerde, gitme ve hareket etme, muayyen bir miktarla sınırlanamaz. Tam aksine orada hareket eden kimse, orayı aşabilmesi için, kendi takatine göre orayı kat eder.
"Kendilerine, "Geceler ve gündüzlerce, oralarda korkusuz gezin .. dolaşın" demiştik" sözü: "Onların arasında, malûm olan geceler ve gündOzlerce mesafelik yol vardır" demektir, Bu cümledeki âminin kelimesi, o beldelerin, son derece mamur olduğuna bir işarettir. Zira, haydut korkusu ve arkadaştan geri kalma endişesi gibi şeyler, bu gibi yerlerde söz konusu değildir. kelimelerinin anlamının, "Bir korku ve endişe olmadığı için, sizler burada, bu beldelerde, isterseniz gece yürürsünüz, isterseniz gündüz yürürsünüz" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü, korku duyulan yerler böyle değildir. Böyle olan yerlerin bir kısmında, düşman, karşı tarafın hareket ettiğini, yolda olduğunu bilmesin diye gece gidilir, bir kısmında ise düşmanın saldırısı ve düşmanlığı alenî olmadığı zaman, kendilerine düşman saldırmasın diye, gündüzün hareket edilir, gidilir.
"Onlar ise buna karşı, "Ey Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır" demişler" cümlesi ile, onların böyle bir talepte bulundukları belirtilmiştir ki, bu, iki anlama gelebilir:
1) Tıpkı yahudilerin, soğan ve sarımsak talebinde bulunmaları gibi; onlar, şımardıkları için böyle bir istekte bulunmuşlardır.
2) İtfkâdlannın bozukluğu yüzünden Cenâb-ı Hakk'ın bunu yapamayacağını düşündükleri için böyle demişlerdir. Ki bu tıpkı bir kimsenin, bir başkasına, kendisini dövemeyeceğinl sandığına bir işaret olsun diye, "Haydi vursana!" demesi gibidir. Şöyle denilmesi de mümkündür: Onlar lisan-ı hâl ite, "Rabbimiz, uzaklaştır.." demişlerdir. Yani, onlar kâfir oldukları zaman, seferlerinin aralarını uzaklaştırmasını; mâmur olan evlerini, harab hale getirmesini istemişlerdir.
Ayetteki, "Kendilerine yazık etmişlerdi.." cümlesi ise, bunu beyân etmektedir.
Cenâb-ı Hakk, Merj "İşte biz de onları anlatılan masallar haline getirdik" buyurmuştur ki, bu, "Biz onların başına kendilerini dillerde dolaşan meseller haline getirecek olan şeyi getirdik" demektir. Nitekim, "Sebe kabilesinin kollan (boylan) her biri bir diyara dağıldı, şöyle şöyle oldu" diyen bu tarih anlatılır.
Onların birer masal haline geldiklerini beyan etmek için de, "Onlan darmadağınık ettik.." Duyurulmuştur.

Cenâb-ı Hakk, "Şüphesiz ki bunda, çok sabır ve çok şükreden herkes için elbette ibretier vardır" buyurmuştur. Yani, "Şükredenlerin durumlarına, kâfirlerin de günahlarına dair bahsettiğimiz bu şeylerde herkes için elbette ibretler vardır" demektir. 52[52]

İblise Uyanlar

"İblis onlar aleyhindeki zannmı gerçekleştirdi de, iman edenlerden İbaret zümre hariç olmak üzere, (tamamen) ona uydular"
(Sebe, 20).
Yani İblis, "Senin izzetine andederim ki ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım" [San. ez) dediği gibi, onları azdıracağına dair zannmı gerçekleştirdi. "(tamamen) ona uydular" ifadesi de bunun beyânıdır. Yani, "O, onları azdırdı da, mü'minlerden ibaret topluluk hariç, geri kalan hepsi ona uydular" demektir ki, Cenâb-ı Hak bu kimseler hakkında, "Benim kullarımın üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur" (Hicr, 42» buyurmuştur.
Şöyle denilmesi de mümkündür: İblis, "Ben ondan daha hayırlıyım" (km, 12) dediği gibi, kendisinin ondan daha hayırlı olduğuna dair zannmı gerçekleştirdi. Bu durum, O'nun, "ona uydular" cümlesinde gerçeklik kazanmıştır. Zira kendisine tabi olunan, olandan daha hayırlıdır; aksi halde, akıllı bir kimse ona uymazdı. Iblis'in kâfirden daha hayırlı olduğuna delâlet eden şey ise, İblisin Allah'tan başkasına ibadet etmekten kaçınmasıdır. Ama onun bu direnmesinde, inâd sebebiyle Allah'a İbadeti terk bulunduğundan böylece kâfir oldu. Halbuki müşrik ise, Allah'tan başkasına ibadet etmektedir. Şu halde İblisin inkârı, tehdide en yakın olan bir küfürdür. Onlar (müşrikler) ise Allah'a şerik koşma gibi bir durumla kâfir olmuşlardır. Seçtiğimiz bu görüşü istisna da teyit eder. Bunun izahı şöyledir: iblis, "Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların müstesna.." (hict. 4o> demesinin de delâlet ettiği gibi, kendisinin herkesi azdıracağını zannetmemiş idi, Mü'minleri azdıracağını zannetmemişti. Böylece o, zannettiğini de gerçekleştirdi, bu sebeple de burada istisnaya ihtiyaç olmadı. Fakat, "Ben ondan daha hayırlıyım"{hm, 12) derken, uBeni ateşten yarattın, onu İse topraktan yarattın" (A'ru, 12) ayetindeki İlletin (sebebin) delaletiyle, bütün insanlara nisbetle, kendisinin daha hayırlı olduğuna inanıyordu. Bu zannında, mü'minler hususunda yanılmış ve yalan söylemişti. Bu hususa, birinci vecih olarak şöyle cevap verilebilir: İblis her ne kadar herkesi iğvâ edeceğini zannetmiyor ve bazılarının bundan kurtulacağını biliyor idiyse de, fakat ne var ki o, durum ortaya çıkıncaya kadar, her bir kimsenin kurtulan o kimse olmayacağını sandı, böylece de, onu azdıracağını sandı. Dolayısıyla da bazı kimseler hakkında zannında yanıldı, bazı kimseler hakkında da zannını tahakkuk ettirdi. 53[53]

Şeytanın Nüfuzu Yok

"Halbuki onun bunlar üzerinde hiçbir nüfuzu yoktu. Sırf biz, ahlrete iman eden kimse üe, ondan şüphe eden kişiyi ayırdetmek için, (buna meydan verdik). Senin Rabbin, herşeyin özerinde gerçek bir koruyucudur"
(Sebe, 21)
Daha önce, "Allah, elbette sadık olanları da bilir, elbette yalancı olanları da yîir" (Antnbot, 3) ayetinin tefsirinde, Allah Teâlâ'nın ilminin ezelden ebediyete kadar her türlü malûmu kuşatmış olduğunu ve O'nun ilminin ve âlim oluşunun değişmeyeceğini, fakat ilminin taallukunun değişeceğini beyan etmiştik. Çünkü İlim, «eodisiyte herşeyin bizatihî hakikatinin ortaya çıktığı, ortaya koyucu ve keşfedici bir sıfattır. Binâenaleyh, Allah ezelde âlemin var olacağını bildi. Âlem var olduğu zaman, o âlemi, bu İlmiyle mevcut olarak bildi. Alem yok iken de, o bu ilimiyte onu, yok olarak Udi. Bunun bir örneği şudur: Cilalanmış olan ayna parlaktır. Dolayısıyla, eğer «rşısına geçerse, orada Zeyd'in şekli görülür. Sonra onun karşısına Amr

---

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/334-336
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/336-337

geçerse, 3u sefer de onun şekli görülür. Ayna, zâtında değişmemiş, sıfatlarında da bir değişiklik atmamıştır. Değişen ise ancak, onun dışındaki şeylerdir. Burada da böyledir. Buradaki, "Sırf ayırdetmek için" ifadesi, daha önce O'nun İlminde, Zeyd'in kâfir olacağı, Amr'ın da mü'min olacağı malûm iken, kâfirden küfrün, mü'minden imanın sâdır olacağı, ilmen vâki olsun ve meydana gelsin diye" anlamındadır.
Ayetteki, "Halbuki onun, bunlar üzerinde hiçbir nüfuzu yoktur" cümlesi Iblls'in zorlayıcı ve mecbur edici olamayacağına, ancak Allah'ın ilminde var olan şeyi (kaderi) ortaya çıkarmak için Allah'ın yarattığı bir emare ve alâmet olduğuna bir işarettir. 54[54]

Hafiz İsmi

Cenâb-ı Hakk'ın “Senin Rabbin herşeyin üstünde gerçek bir koruyucudur" İfadesi de, bunu ortaya koymaktadır ve "Allah, İblls'i onlardan men etmeye kadirdir ve olacak şeyleri bilendir" demektir. O halde buradaki "koruyuculuğun" anlamına, Allah'ın ilim ve kudreti de giriyor. Çünkü birşeyi bilmeyenin ve âciz olanın, onu koruması mümkün olmaz. 55[55]

Mahlukların Aczi

"De ki: "Allah'dan başka, (O'nun ortağı olduğunu) İddia ettiklerinize istediğiniz kadar yalvarın. Onlann ne göklerde, ne yerde, bir zerre miktarına bile güçleri yetmez. Onlann, buralarda hiçbir ortaklığı olmadığı gibi, O'nun dabunlardan bir yardımcısı yoktur. O'nun katında, kendisine izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez. Nihayet kalblerinden korku giderildiği zaman, "Rabbiniz ne buyurdu?" derler, "hakkı" cevabını verirler. O, çok yüce ve çok büyüktür"
(Sebe, 22-23).
Allah Teâlâ, şükrederlerin ve inkâr edip (nankörlük edenlerin) durumlarını açıklayıp, onlara geçmiş kavimlerin hallerinden bahsedince, tekrar onlara hitab ederek, Peygamberine, "müşriklere, bir "tehekküm (istihza) üslubuyla de ki: "Sizden zararları giderebilecek, Allah'ın dışında, ilah olduğunu iddia ettiğiniz kimseleri çağırınız" buyurmuştur. 56[56]

Şirk Saikleri

Daha sonra o taptıkları şeylerin, hiçbir şeye sahip ve kadir olmadıklarını "Onlar ne göklerde, ne yerde bir zerre miktarına bile güçleri yetmez" İfadesiyle bildirmiştir. Bil ki İnsanları şirke sevkeden yollar dörttür:
1) Şöyle diyenlerin ifade ettiği husus: "Allah gökleri ve göktekileri, yeri ve yerdekileri, kendi hükümleri içinde yaratmıştır. Biz de, yerdekiler stnıfındanız. O hakle, göklerde bulunan yıldızlara ve meleklere ibadet etmeliyiz. Çünkü onlar bizim; AUah'da onların ilahıdır." İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bunların görüşlerinin yanlışlığını göstermek için, "Onlar, sizin de itiraf ettiğiniz gibi, göklerde bir şeye malik değillerdir. Yerlerdeki durumları ise, sizin iddia eti inlzln aksinedir" demiştir.
2) Şöyle diyenlerin ifade ettiği husus: "Gökler Allah tarafından, müstakil (ayn) olarak yaratılmıştır. Yerdekiler de Allah'dandır, ama yıldızlar vasrtasıyiadHİar. Çünkü Allah Teâlâ, yerdeki unsurları (elementleri) ve terklbtori (bitoşfentori), (Gökteki)
yıldızların biraraya gelmeleri, hareketleri, doğup-batmaları sayesinde yaratmıştır. "Böylece bunlar, Allah'dan başkasını, yeryüzü Hanlığı hususunda Allah'a ortak koşmuşlar, birinciler ise, yeri başkasına, göğü Allah'a vermişlerdir. İşte bu sebeble Cenâtn Hak, bunların düşüncelerinin yanlışlığını göstermek için de, "Onlann buralarda hiçbir ortaklığı yoktur** yani,

---

[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/337
[55] 55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/337
[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/338

"Yer de, tıpkı gök gibi, başkasına değil, ancak Allah'a aittir ve yerde de başkalarının hissesi yoktur" buyurmuştur.

3) Şöyle diyenlerin İfade ettiği husus: "Kainattaki terkiblerin ve hadiselerin tamamı, Allah'dandır. Fakat Allah bu işleri, yıldızlara bırakmıştır. Kendisine müsaade edilenin işi, müsaade edene nisbet edilir ve esas yapana nisbet edilmez. Bunun örneği şudur: Bir padişah, idare ettiği kimselere (adamlarına), "Falancayı dövün" deyip, onlar onu sövdüklerinde, Örten, "Padişah, falancayı dövdü" denilir. Yine bir kimsenin örfe göre, "Falanca falancayı dövmedi. Padişah ona onu dövmesini emrettiği için, o onu dövdü" demesi doğru olur. Binâenaleyh bunlar da, göktekileri, Allah'ın yardımcıları

adamlanı-askerleri) kabul etmişlerdir. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, bunların da bu görüşlerinin yanlışlığını göstermek için, "Onun da bunlardan tir yardımcısı yoktur" buyurmuştur. Bu, "Allah, hiçbir kimseye hiçbir iş bırakmamış. Aksine herşeyin korucuyusu, gözeticisi ve yöneticisi O'dur" demektir.

4) Şöyle diyenlerin ifade ettiği husus: "Biz, bize şefaat etsinler diye, meleklerin şeklindeki putlara ibadet ediyoruz." Cenab-ı Hak, bunların görüşlerinin yanlışlığını da göstermek için, "O'nun katında, kendisine izin verdiği kimselerden başkasının şefaat fayda vermez'* buyurmuştur. Binâenaleyh Allah'dan başkasına kulluk etmenizde bir fayda yoktur. Çünkü Allah Tealâ, kendisinden başkasına ibadet edenler çin, şefaat edilmelerine müsaade etmez. O halde, sizin onlardan şefaat ummanız sebebiyle, (yapılabilecek) şefaati bile elden kaçırmış olursunuz.

Allah Tealâ, "Nihayet kalblerinden korku 0derüdiği zaman.."yani, "Onlardan korku giderildiğinde.." buyurmuştur. Arapça'da, devenin keneleri (kurfld'ı) temizlendiğinde, j-»?1 ij» denilir. Bu deyim, kenelerin çok İyi temizlendiğini anlatmak için kullanılır. 57[57]

Feza' (Korku)

Ayetteki, "Nihayet kalblerinden korku 0derildiği zaman, "Rabbiniz ne buyurdu?" derler, "hakkı..." cevabını verirler" ifadesiyle ilgili olarak, şu izahlar yıptfmıştır

1) Bu, vahiy esnasındaki korkudur. Çünkü Allah Teâlâ vahyederken, gökteki melekler korkarlar. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlardan bu korkuyu gidermiş ve onlar CebrftU (a.s)'e, "Bu nedir?" diye sorunca, O "Cebrail'in "O, haktır, yani vahiydir" cevabını verdiğini bildirmiştir.

2) Bu, Kıyamet hususunda duyulan korkudur. Zira Allah Teâlâ, Hz. Muhammed • a.s)'e vahyedince, goktekiier Kıyametin kopacağını sanarak korktular. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesi Kıyametin alametlerindendir. Doiayıeıyta korku onlardan zail olunca, bu melekler, "Allah ne buyurdu?" diye (a.s) de, "Hakkı, yani vahyi buyurdu" dedi.

3) Bu, Allah Teâlâ'nın ölüm esnasında Kalblerden sildiği korkudur. Böylece herkes. Allah'ın dediğinin hak (gerçek) olduğunu itiraf eöer, ama bu itiraf, bunu daha önce de itiraf etmiş olanlara fayda verir. Daha sonra melek veya Cenâb-ı Hak onun ruhunu, kendisiyle Allah arasında, üzerinde ittifak edilen iman ite alır. Yine bu itiraf, daha evvel kendisinden böyle bir itiraf sâdır olmayanlara zarar verir. Böylece de canı, Allah'a karşı takındığı tavır olan küfür üzere alınır.

Şimdi bunu iyice anladığına göre, ilk iki görüş açısından şöyle diyoruz: Ayetteki hattâ (nihayet) kelimesi, gaye (sonu gösteren şey) olup, ayetteki, kul (de ki) ifadesine bağlıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu durumu vahiyle açıklamıştır. Zira bir kimse, bir şahsı ikaz etmek gayesiyle: "Falana de ki (...)" der. Muhatap da onun söylediğini dinler. İşte bu sözden sonra söylenmesi icab eden şeyi söyler. Binâenaleyh Allah Teâlâ, "De ki" buyurunca, göktekiler korkuya kapıldı. Daha sonra onlardan bu korku giderildi.

Üçüncü görüşe göre ise, "hattâ", ayetteki kelimesine bağlıdır, yani "Küfrü, korkutmanın zirvesine çıkıncaya kadar iddia ettiniz. Sonra da iddia ettiğinizi bırakıp, "Hakkı söylüyor

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/338-339

dediniz" demektir. İlk iki görüşe göre, "Rabbimiz ne buyurdu?" diyenler, Cebrail (a.s)'den soran, melekler olmuş olur. Üçüncüsüne göre ise, meleklerden soran kâfirler olmuş olur. Ayetteki, "hakkı..." cevabını veren ilk iki görüşe göre, meleklerdir; üçüncü görüşe göre ise, müşriklerdir. 58[58]

Doğru ve Yalanın Mahiyeti

Bil ki "hak", var olan, gerçek olan demektir. Allah Teâlâ'nın varlığı, yokluğun hiç arız olamayacağı bir biçimde olduğu İçin, yokluk demek olan bâtıl ile ortadan kaldırılamayan mutlak hak olmuş olur. Doğru olan söze de "hak" denir. Çünkü sözün, zihindekilerle alâkalı olması vasıtasıyla, hariçte kileri e de alâkası vardır. Zihinde olanın, hâriçteki olanların da irtibatı vardır. Dolayısıyla bir kimse, "Zeyd geldi" dediğinde, bu sözün alâkalı olduğu durum, sözü söyleyenin zihninde olan şeydir. Bu sözü söyleyenin zihninin de, o hariçteki durumlarla alâkası vardır. Fakat doğrunun, hariçte kendisiyle alâkalı olduğu bir şey vardır. Böylece doğrunun devam eden bir varlığı söz konusu olmuş olur. Yalanın ise, hâriçte kendisiyle alâkalı olduğu birsey yoktur. Bu durumda da, ya onun zihninde de bir alâkası olmaz. O zaman, hiç yokmuş hükmündedir. Böyle olan şeyler, inadcı bir yalancıdan çıkan sözlerdir. Yahut da o yalanın, hariçte olanın aksine, zihinde alâkalı olduğu bir şey vardır. Bu durumda da o yalan, ister cehaletten ister zandan kaynaklanmış olsun, bâtıl bir inanç olmuş olur. Fakat yalanın tutunacağı (alâkalı olduğu) hicbirşey yoksa, yok ve bâtıl olur. Halbuki Allah'ın sözü için, inadcı yalancının sözü gibi, isin basında ve aslında, bir asılsızltği-bâtıllığı söz konusu olamaz ve Allah'ın kelâmına, tıpkı zannedenin sözündeki cînsden bâtıl da uğrayamaz.
"O, çok yüce ve çok büyüktür" ifadesine gelince, biz bunu, (h«cc.62) ayetinin tefsirinde, izah etmiş ve "Hakk'ın, kendisinde hiçbir noksanlık bulunmayan ve kendisine yok denilmesi mümkün olmayan bir kâmile, kâmiller üstü bir varlığa işaret olduğunu" söylemiştik. Çünkü her kâmilin üstünde, ondan daha kâmil biri vardır. O halde, ayetteki bu son ifade, zat ve sıfatları hususunda, Allah Teâlâ'nın, bütün kamillerden üstün olduğuna bir işarettir. Bu, Allah Teâlâ'nın, bir cisim olduğunu ve bir mekânı olduğunu söyleyenlerin görüşünün yanlışlığını gösterir. Çünkü akıl, bir mekân işgal eden varlığın, "Ona işaret edilebileceğine ve gösterilebileceğine" hükmeder ve orası, işaretin kesildiği, sona erdiği yerdir. Çünkü eğer işaret oraya yapılmasa, işaret edilen şey orası olmaz. Dolayısıyla işaret oraya yapıldığına göre, işaret orada son bulmuş demektir. Binâenaleyh aktın gücüne göre, işaretin kendisinde kesitdtği-sona erdiği her yerden, daha uzak bir yer farzedilebllir. Dolayısıyla insan şöyle diyebilir: "Eğer işaret eden ile işaret edilen arasında, mevcut uzaklıktan daha fazla uzaklık söz konusu ise, işaret edilen o şey daha yüce olurdu. Böylece de bu kimse, mutlak manada değil, izafî olarak üstün olmuş olurdu. Allah Teâlâ ise, mutlak manada yücedir. Binâenaleyh Allah bir cisim olsaydı, o zaman onun, bir miktarı- bir ölçüsü oturdu. Her miktarın daha büyüğü düşünülebilir. Düşünülebilen o şey de, mutlak manada değil, başkasına nisbetle büyük ofmuş olurdu. Allah ise, mutlak manada büyüktür. 59[59]

Rızıklandıran Allah'dır

"De ki: "Göklerden ve yerden sizi rızıklandıran kim? De ki: "Allah'dır. Herhalde ya biz, ya siz, mutlak bir hidayet üzerindeyiz, yahut apaçık bir dalâlette..."
(Sebe, 24).
Genelde insanların Allah'a, bir ilah olduğu için değil, O'ndan birşeyler istemek için ibadet ettiklerini defalarca anlattık. İstenen şeyler ise, ya zararları gidermek, yahut faydalar sağlamaktır. Böylece Cenâb-ı Hak, genel halkın dikkatini, "Allah'ın dışında (O'pun ortağı olduğunu) iddia ettiklerinize istediğiniz kadar yalvann..." (Set*, 22) buyruğu ile, zararları

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/339-340
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/340-341

Allah'dan başka kimsenin defedemeyeceği inancına çekmek istemiştir. Bu tıpkı, "Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur.." (Yunus, 107) ayetinde ifade edildiği gibidir. Allah Teâlâ işte bu açıklamayı bitirince, bir fayda elde etmenin, ancak Allah ile ve Allah'dan olduğuna işaret etmek için, "De ki, "Göklerden ve yerden sizi nzıklandıran kim?" buyurmuştur. O halde şimdi siz, eğer Cenâb-ı Hak yanında has kullardan iseniz, O sizden zararları defetse de defetmese de, size hayırları verse de vermese de, yüceliği ve büyüklüğünden ötürü, O'na ibadet edin. Yok eğer bu mertebede değilseniz, O'na, zararları defetmesi ve faydaları elde etmek için ibadet edin.
Sonra Allah Teâlâ, "De ki "Allah" buyurmuştur. Bu, "Eğer onlar böyle cevap vermezlerse, "Allah rızıkJandınr" diye sen cevap ver" demektir. Burada şöyle bir incelik var: "Allah Teâlâ, zarardan bahsederken, onların Allah'ı dillerine aldıklarını, hakkı itiraf ettiklerini, "hak" dediklerini; menfaatten bahsederken ise, bunu söylemediklerini belirtmiştir. Çünkü onların, bir sıkıntıya düştüklerinde, o sıkıntıyı giderecek olanın ancak Allah olduğunu itiraf eden bir yapılan vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman Rablerine yönelerek ihlasla duâ ederler" (Rum, 33) buyurmuştur. Ama rahatlık esnasında, bu onlann hiç aklına gelmez. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "De ki (yani hatırlat ki), "Allah nzıklandınr" buyurmuştur. Bu, "Onlar, rahatlık esnasında, Allah'dan gafildirler" demektir. 60[60]

İnsaf Üslûbu

Daha sonra, "Herhalde ya biz, ya siz mutlak bir hidayet üzerindeyiz, yahut apaçık bir dalâlette" buyurulmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var: 61[61]

Birinci Mesele

Bu, Allah'ın, peygamberini ilim ve benzeri şeylerde cereyan eden münazaralara, ilmî münakaşalara bir irşadıdır. Bu böyledir. Çünkü münakaşa eden iki kimseden biri diğerine, "Söylediğin bu söz yanlış, sen bunda hata ediyorsun" dediğinde, bu söz onu öfkelendirir. Kişi öfkelenince de, fikrî doğruluk diye bir şey kalmaz. Fikir ve düşünce bozulunca da, anlama ümidi kalmaz. Böylece de, elde edilmek istenen maksada ulaşılamaz. Ama o ona, "Bu hususta ikimizden birisinin hatalı olduğunda şüphe yok. Batıl (yanlış) içinde olmak, onun içinde kalmak çirkin; hakka, doğruya, hakikate dönmek ise en güzel bir şeydir. Öyle ise sakınsın diye, hangimizin hatalı olduğunu anlamaya çalışalım" dediğinde, bu söz muhatabı düşünmeye, o hususu gözden geçirmeye ve taassubu bırakmaya sevkeder. Bu, insanın makam ve rütbesinde bir noksanlığa da yol açmaz. Çünkü bu kimse böylece, kendi görüşünde de şüpheli olduğu zannını uyandırmıştır. Bu hususta, Allah'ın hidayete sevkeden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de hidayete eren, o kâfirlerin ise, saptırıcı ve sapmış olduklarında hiç şüphe olmadığı halde, Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberine, "Herhalde ya biz, ya siz, mutlak bir hidayet üzereyiz, yahut apaçık bir dalâlette" demesini emredişi delâlet etmektedir. 62[62]

Bazı İncelikler

Bu mesele, ayetteki ifadesiyle ilgilidir. Cenâb-ı Hak, burada hidayet kelimesini ala, dalâteti de fî edatt ile kullanmıştır. Çünkü hidayete eren kimse, âdeta yükselmiş, hakkı hakikati görmüş gibidir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunu, yükseklik ifade eden alfl edatıyla kullanmıştır. Sapıtan kimse ise, zulmete dalıp, orada boğulmuştur. Bundan dolayı da bunu, fi edatıyla getirmiştir. 63[63]

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/341-342
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/342
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/342
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/342

Üçüncü Mesele

Hakk Teâlâ, dalâleti (sapıklığı) "apaçık" (mübîn) sıfatı ile tavsîf etmiş, hidayeti ise vasıflamamıştır. Çünkü hidayet, hakka ulaştıran dosdoğru yolun tâ kendisidir. Dalâlet ise bunun aksidir. Fakat dosdoğru yol tektir. Onun dışındaki bütün yollar ise dalâlettir. Dalâlet yollarının bir kısmı bir kısmından farklıdır. İşte bundan dolayı Cenâbn Hak, onların bir kısmını vasıflarla ayırdetmiştir. 64[64]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ, bu ayette hidayeti dalâletten önce zikretmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bahsedilen mü'minleri "ya biz" ifadesi ile işaret etmiştir ve bu diğerinden Öncedir. 65[65]

Günahın Şahsîliği

"De ki: "Bizim işlediğimiz günahtan siz mes'ul olmazsınız. Sizin yapmakta olduklarınızdan da biz mes'ul olmayız"
(Sebe, 25).
Allah Teâlâ, "ecreme" (cürüm işledi) fiilini, nefse nisbet etmiş, onlar hakkında ise, buyurmuştur. Onların cürüm işlemelerini açıkça bildirmeyip "sizin yaptığınız iş" diyerek üstü kapalı ifade etmiş, böylece anlamalarına mani olabilecek bir kızgınlığa düşmelerini önlemiştir. Ayetteki, "mes'ul olmazsınız" ve "mes'ul olmayız" ifadeleri, kişiyi alabildiğine düşünmeye teşvik için kullanılmıştır. Çünkü herkes suçundan dolayı hesaba çekilip, insan suçtan kaçınıp, onu nazar-ı dikkate aldığında kurtulur. Ama suçtan uzak bir kimse, eğer bir suçtan dolayı hesaba çekilecek olsaydı, inceleme (nazar) kâfi sayılmazdı. 66[66]

Hüküm Günü

"De ki: "Rabbim'ız Kıyamet günü hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızda hak ile hükmedecektir. O, fettâh ve alfmdir"
(Sebe, 26).
Allah Teâlâ düşünmeye sevkedecek şeyleri, burada te'kid etmiştir. Çünkü sırf hata ve sapıklık olan şeyden kaçınmak insana farzdır. Ya bu iş, arz ve hesab, sevab ve azab gününde olursal Ayetteki yeftahu kelimesinin, "hükmeder" manasında olduğu söylenmiştir. Şöyle de denebilir: Bu fiil, mecazî manadadır. Çünkü kapalı bir kapı ve tıkanmış bir kanal için, hakiki manada, "O, onu fethetti (açtı)" İfadesi kullanılır. Sonra durumda-meselede bir kapalılık, ona ulaşmama, anlayamama gibi bir hal bulunup, birisi ona bunu anlattığında, o birisi meseleyi ona açmış, "fethetmiş" olur.
O halde ayetteki, "O, fettah ve alimdir" ifadesi, O'nun hükmünün, tesadüfi olarak, sırf hevâ-ü hevesten kaynaklanan şeylere dayanarak hükmeden kimsenin hükmü gibi değil, ilme dayanan bir hüküm olduğuna bir İşarettir. 67[67]

Şirke Yer Yok

"De ki: "O'na ibadette ortak koştuğunuz şeyleri bana gösterin. Hayır, hayır, böyle birşey yoktur. Bilakis O, azîz ve hakîm olan tek hak mâbuddur"

---

[64] 64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/342
[65] 65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/343
[66] 66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/343
[67] 67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/343-344

(Sebe, 27).
Daha evvel kimilerinin Allah'a, zararları defetmesi, kimilerinin de menfaatleri vermesi için İbadet ettiklerini, şerefli ve kıymetli kimselerden az bir kısım insanın da, O zâtı gereği ibadete müstehak olduğu için O'na ibadet ettiklerini söylemiştik. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kendisinden başka gerçek manada zarar defedecek varlık olmadığı için, zararları def gayesiyle başkasına ibadet edilemeyeceğini, "Allah1! bırakıp da, (O'n un ortağı olduklarını) iddia ettiklerinize (istediğiniz kadar) yalvann.." (Set», «e) buyruğu ile, yine menfaat elde etmek için, Allah'tan başkasına ibadet edilemeyeceğini de, "Göklerden ve yerden sizi nzıklandıran kim?" hitabfyta beyan edince, bu ayette de hiç kimsenin, ibadete müstehak olduğu iddiasıyla, Allah'ı bırakıp da başkasına ibadet edemeyeceğini bildirerek, "De ki: "O'na ibadette ortak koştuğunuz şeyleri bana gösterin. Hayır, hayır, böyle birşey yoktur. Bilâkis O, aziz ve hakîm olan tek hak mâbuddur" buyurmuştur ki bu, "Zâtından dolayı ve izzet sıfatına sahib olduğu için gerçek ma'bûd O'dur" demek olup, izzet, tam bir kudret manasınadır. "Hakîm" ise, işi, bilgisine uygun olan, tam ilim sahibi demektir. 68[68]

Ebedî Hisalet

"(Habibim) seni, bir müjdeci bir uyarıcı ve bütün İnsanların peygamberi olmaktan başka bir sıfatla göndermedik. Fakat İnsanların çoğu bunu bilmezler"
(Sebe, 28).
Cenâb-ı Hak, tevhid meselesini açıklayınca, risâlet meselesine başlayarak böyle buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) kelimesinin, cümle içindeki yeri,. takdirinde olup, "bütün insanlar için" demektir. "Böylece ey Peygamber sen, onları bu risâlete boyun eğmekten dışta kalmalarına manî olmaya çalışırsın" demektir.
b) Bu, takdirinde olup, "insanları küfürden menedecek olan birisi olarak seni gönderdik" manasındadır. Bu izaha göre, kelimenin sonundaki "W mübalağa ifade eder. "Beşîr", "yani vaadlerinle onları bu işe sevkeden"; "nezir", onları valdlerinde (tehdidlerinde, ikazlarında) onları aksinden men eden olarak" demektir. İnsanların çoğu bu durumu, aslında kapalı olduğu için değil, gafletlerinden ötürü bilemezler. 69[69]

Şaşmayan Takdir

"Onlar, "Eğer doğru söyleyenlerseniz, (söyleyin bakalım), bu vaad ne zaman?" derler. De ki: "Size va'doiunan öyle bir gündür ki, siz ondan ne bir saat geri bırakılırsınız, ne de onu geçebilirsiniz"
(Sebe, 29-30).
Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinden bahsedince, haşre de değinerek şöyle buyurmuştur. Biz, A'râf Sûresi'nde "Geri bırakılmazsınız" ifadesinin, inzâr (tehdid) manasına olduğunu, çünkü bunun, "mühlet vermemek" demek olduğunu söylemiştik. Diğer taraftan, istihdam, yani ileri geçmenin ne olduğunu da anlatmıştık. Burada ise şunu zikredeceğiz: Onlar, bu işin hemen olmasını isteyince, Altah Teâlâ, bu hususta bir mühlet tanımanın söz konusu olmadığı gibi, aceleye getirilmesinin, vaktinden önce meydana gelmesinin de söz konusu olmadığını belirtmiştir ki bu, işin büyük önemini gösterir. ÇünkÛ Önemsiz birşeyi birisi birisinden istediğinde, o bu işi ertelemez70[70] ve onu bir vakte

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/344
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/344-345
70[70]Matbu nüshada böyle, akat sibak ve siyak cümlesinin basında nefy edatı ** nın olmamasını flerektlrir. Oyteyse doğrusu: "bu isi erteler ve vaktini tam olarak belirlemez" olmalı (Ç.)

bağlamaz. Ama Önemli işler böyle değildir. [71]

Kıraat Farktan

Hak Teâlâ'nın "Vaadolunan öyle bir gündür ki..." ifadesinde değişik kıraatler vardır:
1) Her iki ismin de tenvirin merfû okunması... Buna göre "yevm", bedel olur.
2) Yine ikisi de tenvinle, "yevnT'in mansub, 14mt'ftd"ın merfu okunması. Zemahşerî bu okuyuşun sebebinin, "yevm"in, mahzûf bir fiile mansub oluşu olduğunu, sanki, denilmek istendiğini, bunun ise, o günün büyüklüğünü ve dehşetini ifade ettiğini söylemiştir. Şöyle de denilebilir: "Yevm" kelimesi zarf olarak mansubtur ve kelamın takdiri, şeklindedir ki bu tıpkı, "Sana bir gün geleceğim" denilmesi gibidir. Buna göre, "yevm" kelimesi/'mahzüf" bir ilim (bilme) fiili olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizin için, onu bir gün öğreneceğiniz, bir mi'âdınız (randevunuz) var" demektir. Başka ayetlerde geçen, "malûm gün" (vat»,») ifadesi de buna delalet eder. Bu, tıpkı birisinin, "O, falanca günde öldürüldü" demesi gibidir.
3) "Mî'âd"ın •'yevm"e muzâf olarak, şeklinde okunması.... Bu da tıpkı birisinin izâfet-i beyâniyye olarak, "eski elbise" demesi gibidir.
Ayetteki, "Sizden geri bırakılmaz" ifadesi yerine, "Siz geri bırakılmazsınız" denilerek, geri bırakılma işinin onlara isnad edilmesi, o günün mutlaka olacağını iyice anlatmak içindir. [72]

Kur'an'a İnanmayanlar

"O kâfirler, "Biz ne bu Kur'ân'a, ne de ondan öncekilere inanırız" dediler"
(Sebe, 31).
Allah Teâlâ, tevhid, risalet ve haşr gibi üç şeyden bahsedip, kâfirler de bunların hepsini inkâr edince, işte bu ayetiyte, onların genel inkârlarını beyan etmiştir. Bu böyledir, çünkü Kur'ân bütün bunları ihtiva etmektedir. Ayetteki, "ne de ondan öncekiler" ifadesiyle, meşhur görüşe göre, Tevrat ve İncil kastedilmiştir. Bu izaha göre, ayetin başında geçen "kâfirler" kelimesiyle, peygamberliği ve hasrı inkar eden müşrikler kastedilmiştir. Şöyle de denebilir: Ayetin manası, "Biz Kur'ân'ın Ailah'dan olduğuna ve O'ndan öncekilere inanmayız ve Kur'ân'daki haberlere, mesellere, ayetlere ve delillere iman etmiyoruz" şeklindedir. Bu izaha göre, ayetin başındaki "kâfirler" İle, genel bir mana kastedilmiş olur. Çünkü ehl-i kitap da, Kur'an'ın Ailah'dan olduğuna, onda anlatılan peygamberlik ile hasrın tafsilatına inanmamaktadır.
imdi eğer, "Ehl-i kitap, vahdaniyyete (Allah'ın birliğine) ve haşre (Kıyamete) inanmamışlar mıdır?" denilirse, biz deriz ki: Birisi, bu kitaba mahsus olan şeyleri tasdik etmezse, onun hakkında "O, bu kitaptan hiçbir şeyi tasdik etmiyor" denir. İsterse ondaki birkısım şeyleri tasdik etsin. Zira, bu son kısım, diğer kitaplarda da yer almaktadır. Binâenaleyh o kitaptakilere inanmadığı söylenebilir. Bunun misali şöyledir: Bir kimse birisini söylediği şeylerde yalanlasa, ama inanılmayan o şahıs, inanmayana, ateşin yakıcı olduğunu söylese, o onu bu hususta yalanlamaz. Ama bundan ötürü onun, onu tasdik ettiği de söylenemez. Çünkü o, bu hususta astında kendi kendini tasdik etmiştir. Çünkü kendisi bunu zaten biliyordu. Yaptığımız bu izaha göre ayetteki, "ondan Öncekiler" ifadesi, "Kur'ân'ın ihtiva ettiği şeylere" manasınadır. Çünkü Kur'ân, o konulan da içine alır. [73]

Dostun Suçlaması

"O zalimler, Rablerinin divanında dururlarken sözü (suçu) birbirine atıp çevirirlerken, içlerinden zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara: "Siz, olmasaydınız muhakkak ki biz mü'minlerden olacaktık" derlerken, sen onları bir görsen.." (Sebe, 31).

---

[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/345
[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/345-346
[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/346-347

Onların bu dünyada, "iman etmeyiz" sözü ile, iman etmelerinden ümit tamamen kesilince, çünkü bu söz, nefyi te'kid için olunca, Cenâb-ı Hak, peygamberine, tıpkı bir iş hususunda hata eden bir topluluğun, "Bunun sebebi sendin", bir diğerinin "hayır, bunun sebebi sendin" diye suçu birbirlerine atmaları gibi, hesap verirken suçu birbirlerine atarak, en rezil-rüsvay bir hale düştükleri halde onları göreceğini vaadetmiştir. Ayetteki lev (eğer) edatının cevabı mahzûf olup, takdiri, "Eğer o zâlimleri böyle görsen, çok enteresan birşey görmüş olurdun" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak daha sonra ise, tabî olanlar ile başlamıştır. Çünkü saptıranlar azarlanmaya daha müstehaktırtar. İşte bu sebeble Allah Teâlâ, onların küfürlerinin, bir gerekçe olmadığı için değil de, bir manîden dolayı olduğuna işaret için, "İçlerinden zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara, "Siz olmasaydınız, muhakkak ki biz mü'minlerden olacaktık" derler" buyurmuştur. Çünkü onların, "Bize hiçbir peygamber gelmedi" yahut "Peygamber kusurludur" demeleri mümkün değildir. Bu da, peygamberin üzerine düşeni hakkıyla yerine getirdiğine işarettir. Çünkü peygamber, eğer ihmalkâr davranmış olsaydı, onlar iman etmezlerdi. Yine büyüklük taslayan o liderleri olmasaydı, onlar iman ederlerdi. 74[74]

Önderlerin Cevabı

"Büyüklük taşlananlar, zayıf sayılanlara, "Size hidayet geldikten sonra, biz mi sizi ondan çevirdik? Hayır, siz kendiniz suçlu idiniz" derler"
(Sebe, 32).

Cenâb-ı Hak, onların, "Eğer biz inkâr etti isek, bu bir mânadan dolayı olmuştur" şeklindeki sözlerini reddetmek için, "Size hidayet geldikten sonra, biz mi sizi ondan çevirdik? Hayır, siz kendiniz suçlu idiniz" buyurmuştur. Maksad şudur: Bir kimsenin bir işi yapması için mâninin muktazîden (onu gerektiren sebepten) daha ağır basması gerekir. Peygamberin getirdiği şey, hidâyettir; müstekbirlerin yaptıkları İse, peygamberin getirdiğini kabul etmeyi engelleyen birşey değildir. Şu halde, sizin mani bahanesini ileri sürmeniz doğru değildir" demektir. Sonra, onların küfürlerinin cürüm olduğunu bildirdi. Zira bir kimsenin mazur sayılması için ya muktazînin bulunmaması veya maninin olması gereklidir, oysa burada bunlardan hiçbiri mevcut değildir. 75[75]

Tabilerin Cevabı

"Zayıflar da, o büyüklük taşlananlara, "Hayır derler, gece gündüz işiniz hilekârlıktır. Çünkü siz bize Allah'ı inkâr etmemizi, O'na ortaklar koşmamızı
emrediyordunuz"
(Sebe. 33).

Büyüklük taslayanlar, "Biz size mani olmadık. Bizden, mani olabilecek ve engelleyecek herhangi bir şey sudur etmedi" deyince, zayıflar şunu itiraf ederek, "Hayır, gece gündüz kurduğunuz tuzaklar bize mani oldu" demişlerdir. Daha sonra, zayıf görülenler büyüklük taslayanlara, "Sizler her ne kadar, kesin bir engel ve kuvvetli bir manide bulunmadıysanız da, ancak ne var ki, sizin bize küfrü emretmeniz, bunu telkinde bulunmanız uzun süre devam etmiştir. Bu sebeple biz de inkara saptık. Dolayısıyla sizin bu telkinleriniz, bu manî ve sebebin bir cüz'û ve unsuru oldu..." demişlerdir. Şöyle bir izah da yapılabilir: Ayetin bu ifadesinin takdiri, "Sizin, gece ve gündüz (kurduğunuz) tuzaklar" şeklinde olur. İfadenin böyle olması halinde,
muzâfın ileyh, hazfedilmiş olur.

"Çünkü siz bize, Allah'ı inkâr etmemizi, O'na ortaklar koşmamızı emrediyordunuz" ifadesi, Allah'a şirk koşan kimsenin, Allah'ın varlığını şeklen ispat edip kabullendiğini, ne var ki, bu

---

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/347

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/348

kimsenin gerçekte Allah'ın varlığını inkâr ettiğini ortaya koymaktadır. Çünkü yontulmuş mahlukların - endisine eşit ve denk olduğu zat, ilâh olamaz. Cenâb-ı Hakk'ın önceki ayetteki "Sözü (suçu) birbirine atıp çevirirlerken"(sebe,31) sözü hakkında, muzari sîgasıyla der. Son iki ayette ise, soru ve suçu karşılıklı olarak birbirine atma işi aynı olmakla oeraber, mazî sîgasıyla, kale (dedi) buyurması, bu işin mutlaka vakî olduğuna bir şaret değildir. Çünkü, vukuu kesin olan bir şey, vâki olmuş gibi ifade edilir. Baksana Cenab-ı Hak da, "Muhakkak ki sen ölüsün (öleceksin), onlar da ölüler (ölecekler)"(zümer , 30) buyurmuştur. 76[76]

İç Kemiren Pişmanlık

"Bunlar, azabı görünce, içten içe pişmanlık duyarlar. Biz de o küfredenlerin boyunlarına, (ateşten) bukağılar takarız. Yapmakta olduklarından başkasıylamı cezalandırılacaklardı ya!?"
(Sebe, 33).
Bu ayet, "Onlar, suçu ve kabahati daha önce birbirlerine atıyorlardı. Ama Kendilerine, onları başka herşeyden alıkoyan o azâb gelince, bu pişmanlığı ifâde eden atjşfnayı içlerine attılar" demektir. Buradaki fiilinin, "ortaya koymak" anlamına geldiği, ayetin manasının, "Onlar pişmanlıklarını ortaya koyup izhâr ettiler" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Şöyle de denebilir: Onlar, karşılıklı olarak birbirlerini suçlayınca, "Ey Rabbimiz, gördük, işittik. Şimdi bizi geri çevir de güzel amelde bulunalım" (Secde, 12) diyerek Allah'a döndüler. Daha sonra kendilerine cevap serilerek, artık onlar İçin geriye dönüşün mümkün olmadığı haber verildi de, işte bu ■cepte onlar, bu sözlerini (secde. 12) içlerinde sakladılar.
"Biz de o küfredenlerin boyunlarına, (ateşten) rJakanz" ifadesi, o azabın keyfiyetine, sırf görmenin kâfi gelmediğine, "tam ı. onlar o azabı görünce, onun içine düşeceklerine hükmettiklerine, böylece nedameti terkettiMerine ve o azaba düştüklerine; derken, boyunlarına ateşten bukağıların takıldığına “Yapmakla olduklarından mı cezalndırılacaklardı ya!?”ifadesi de, bunun, adalet gereği onların müstehakkı ve cezası olduğuna bir işarettir. 77[77]

Azgın Zenginler

"Biz, hiçbir memlekete, gelecek tehlikeleri haber verici bir peygamber göndermedik ki, oranın zenginleri, "Biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz" dememiş olsunlar. Bir de dediler ki: "Biz malca da, evlatça da
daha çoğuz. Biz, azaba uğrayacaklardan değiliz"
(Sebe, 34-35).
Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)' in kalbini yatıştırma ve kâfirlerin seçkin peygamberlere eziyyetinin, ilk defa olan bir şey olmadığını, tam aksine bunun, öteden beri devam edip gelen bir şey olduğunu beyan etmiştir. Cenâb-ı Hak bu sözü, başkalarının da, "Biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr edicileriz" demesine rağmen, zenginlere nisbet etmiştir. Çünkü, bu sözü söylemede, zenginler asıl ve temeldirler. Baksana Cenâb-ı Hak, zayıf düşenlerin, büyüklük taslayanlara, "Siz olmasaydınız, biz mü'min olmuştuk" (Sat», 31) dediklerini bildirmiştir.
Daha sonra da onlar, kendilerinin bu konuda isabet etmiş olduklarına, mallarının ve çocuklarının çokluğu ile istidlalde bulunarak, "Bizim dinimize sarılmamız sebebiyle, biz, malca da evlatça da daha çoğuz.." demişlerdir.
Ayetteki, "Biz, azaba uğrayacaklardan değiliz" ifadesine gelince, bu da, "Ahirette böyle olmayacağız" demektir. Buna göre sanki onlar, "Bizim bu dünyadaki durumumuz, sizinkinden daha iyidir. Ahirette de, azaba uğratılmayacağız" demişlerdir. Bu söz onlardan ya doğrudan, o azabı İnkar ettiklerinden ötürü; yahut da, dünyadaki güzel hallerine kıyasla, ahiretteki durumlarının da güzel olacağına inandıkları için sudur etmiştir. 78[78]

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/348-349
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/349-350
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/350

Rızık Allah'ın Elinde

Daha sonra Cenab-ı Hak, onların hatalarını şöylece beyan buyurmuştur:
"De ki: "Şüphesiz Rabbin, kimi dilerse, onun rızkını genişletir. Kimi de dilerse, onunkini daraltır. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler"
(Sebe. 36).
Yani, "Dünyadaki rızkın genişlemesi ve daralması, kişinin haktan yana veya bâtıldan yana olmasına delâlet etmez. Çünkü, nice bedbaht ve günahkâr kimse vardır ki alabildiğine zengindir ve yine nice müttakî dindar kimse vardır ki, alabildiğine sıkıntı içindedir. Ancak ne var ki, insanların pekçoğu rızkın azlığının, geçim darlığının; malın çokluğunun ve geçim bolluğunun, kişinin fâsık ya da sâlih olma durumuna has ▪alınmaksızın, meşîet-i ilâhiyyeye bağlı olduğunu bilmezler. [79][79]

Amel-i Salih'in Mükafaatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların istidlallerinin yanlışlığını, onlara yönelttiği şu hitapla bildirmiştir:
"Sizi, bizim huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınız, ne evlatlarınızda. Ancak iman edip de, iyi amellerde bulunanlar müstesna. Çünkü onlar, yaptıklarına mukabil, kat kat mükâfaat alacak olanlardır. Ve onlar, emin ve
mutmain olarak, en yüksek makamlardadırlar"
(Sebe, 37).
Yani, "Sizin, "Biz malca da, evlatça da daha çoğuz. O halde biz, durum itibariyle Allah katında en güzel olanlarız" şeklindeki sözünüz, sahih bir istidlal değildir. Çünkü mal, kişiyi Allah'a yaklaştırmaz. Ma) ile izzet sahibi olmaya da itibar olunmaz. Bir değer ifade eden şey ancak, imandan sonra yapacağınız, salih amelierinizdir. Bunun delili şudur: Mal ve çocuk, kişiyi Allah karşısında meşgul eder ve onu O'ndan uzaklaştırır. O halde kişi, daha nasıl Allah'a yaklaşabilecektir? Halbuki amel-i salih, Allah'a yöneltmektir. Ve Allah ile meşgul olmaktır. Kim Allah'a yönelirse, ulaşır. Kim Allah'dan bir şey isterse, bu isteği gerçekleşir" demektir.
Cenâb-ı Hak, "Çünkü onlar, yaptıklarına mukabil kat kat mükâfaat alacak olanlardır" buyurmuştur ki, bu, "hasenenin-iyiliğin mükâfaat!" demektir. Çünkü kat kat oluşu, ancak haseneler, iyilikler için söz konusudur. Seyyide kötülükte ise sadece onun misti bulunur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu nimetin devamlılığına ve ebedî kılındığına bir işaret olsun diye şunu ilave etmiştir:
"Ve onlar, emin ve mutmain olarak, en yüksek makamlardadırlar" buyurmuştur. Çünkü kendisine olan ikram ve nimetin kesildiği kimse, emin olamaz. [80][80]

Cehennemin Ebediliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kötülük yapan kimsenin durumunu şöylece açıklamıştır:
"'Birbirleriyle yarışırcasına, ayetlerimiz (aleyhinde) koşanlar (yok mu)? Onlar da azabın içerisine ihzâren getirilenlerdir"
(Sebe, 38).
Biz bunun tefsirini daha evvel yapmıştık. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar da, azabın içerisine ihzâren getirilenlerdir" ifadesi de, o azabın devamlı olacağına bir işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Ne zaman oradan çıkmak isterlerse, içerisine döndürülürler" . 20) ve "Ve onlar, bundan ayrılanlar da değildir" (İnfitâr. 16) buyurmuştur. [81][81]

---

[79][79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/350-351
[80][80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/351-352
[81][81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/352

Sadakanın Yeri Doldurulur

Daha sonra Cenâb-ı Hak yeniden,
"De ki: Hakikaten Rabbim, kullarından kimin nzkmı dilerse genişletir, kimininkini de dilerse, kısar. Ne harcarsanız, O, bunun ardından (daha iyisini) lütfeder. O, rızıklandıranlann en hayırhsıdır"
(Sebe, 39)
buyurmuştur ki, bu, ahiret nimetlerinin dünya nimetlerine aykırı olmadığına, tam aksine salih kimseler için de âhirette ilahî vaade binaen nimetlerin kesin olarak verilmesinin yanısıra bazan dünya nimetlerinin de hasıl olacağına bir işarettir. Bu şöyle diyen kimsenin sözünü de kesmek içindir: "Dünya bize, ahiret onlara olunca, peşin olan tercihe daha şayandır." Bu ayet onlara diyor ki; "Bu peşin nimet de size mahsus değil. Çünkü, nice günahkâr kimseler var ki, burunları sürtülmektedir. Nice takva sahibi kimseler de vardır ki, onlar, Dol nimetten istifade etmektedirler." Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 82[82]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, bu manadaki ayetleri iki defa zikretmiştir. Birinci kez, onlann mallarının ve çocuklarının çokluğunun, kendi hallerinin ve inançlarının güzelliğine delâlet etmediğini beyan etmek için. İkinci kez ise, bunun, onlara mahsus olmadığını beyan etmek için. Buna göre Cenab-ı Hak sanki söyle demek istemiştir: "Kişinin refah içinde elması, zengin olması, onun şerefti, kıymetli olduğunu göstermez. Hem sonra biz, bunun böyie olduğunu kabul etsek bile, ne var ki bu durum, mü'minler için de tahakkuk etmektedir. Çünkü Allah onları, mü'minleri, sizin (ey kâfirler) yurtlarınıza ve maftannıza malik kılmaktadır. Bunun delili şudur: Allah Teâla (aynı manada olan bu iki ayetten) birincisinde, "kuHanndan dilediği kimseler İçin" dememiş, tam aksine, "kimi dilerse"(sebe, 38) buyurmuştur. Halbuki, ikincisinde, "kullarından kimi dilerse" »s*», m) buyurmuştur. Allah'a nisbet edilerek getirilen, "kullar" ifadesiyle de, mû'mtnler kastedilir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minlere, kâfirler için olandan başkasını vaadetmiştir. Çünkü kâfirin ardı kesiktir. Malı son bulacaktır. Geleceği ise, korkunç bir akıbettir. Ama mü'mine getince, mü'minin infak edip harcadığı şeyi ise, Allah karşılayacaktır. Verdiği şey ise daha hayırlıdır. Çünkü, insanın elinde bulunan şeyter, dalma helak olma ve telef olma ile yüzyüzedir. Halbuki bu iki durum, Allah Katında mevcut olan ve mü'min kuluna vereceği o şeye arız olamazlar, yol bulamazlar. 83[83]

Rızık Verenlerin En Hayırlısı

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu hususu, "O, rızıklandıranlann en hayırlısıdır" ifadesiyle pekiştirmiştir. Rızık vermede hayırlı olmak ise, şu hususlarda olur:
a) Vereceği şeyi, ihtiyaç zamanından geri bırakmamak.
b) İhtiyaç miktarından az vermemek.
c) Vereceği şeyi, hesaba tabi tutarak azaltmamak.
d) Verdiği şeyi, karşılık istemek suretiyle bozup bulandırmamak. İşte Allah Teâiâ, böyle bir rızık verendir. Bunlardan birincisine gelince, Allah'ın alîm ve kadîr oluşundan; ikincisin* gelince, Allah'ın, ganî ve rızkı bol oluşundan; üçüncüsüne gelince, Allah'ın kerîm oluşumdandır ki, Cenâb-ı Hak bu hususu, "Dilediği kimseleri hesapsız olarak ruaklandmrstn" (Al-i imran, 27) ifadesiyle beyan etmiştir. Bu İfadeden kastedilen şey, bizim az önce söylediğimiz şey olup, "Allah onu, hesaba tâbi tutmadan, helâl rızıkla rızıktanduır, bol bot nzık verir" demektir. Dördüncüsüne gelince, bu da Allah'ın yüce, uiu olmasından dolayıdır. Çünkü

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/352
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/353

karşılığı, aşağıda olan, yukarda olandan talep eder. Baksana, en yüce olanın (Üstte olanın) en aşağıda olana karşı yaptığı hibe ve yardım, herhangi bir karşılık ve bedeli gerektirmez. 84[84]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ne harcarsanız, O, bunun ardından daha iyisini lütfeder" ifadesine gelince, Hz. Peygamber (s.a.sj'in şu hadisinin manasını tekîd eder: "Her sabah, mutlaka iki melek iner ve onlardan biri: "Allah'ım, infak edene, infak ettiğinin yerine daha hayırlısını ver"; diğeri ise, "Allah'ım, infâk etmeyenin de malına telef, kırım, helak ver" der. "85[85] Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, yüce bir melîktir. O halde bu demektir ki O, dopdolu, uçsuz bucaksız bir zengindir. Binâenaleyh o, "infâk et, bunun bedeli bana aittir" dediğinde, O'nun vaadinin gereği, bu iş O'nun üzerine hak olur. Bu, tıpkı bir kimsenin, "Eşyanı denize at, onun tazmini bana aittir" demesi gibidir. Binâenaleyh, infak eden kimse, bedelin tahakkuk etmesi şartını yerine getirmiş olur. O halde bu demektir ki, artık bedel ve karşılık tahakkuk edecektir, infak etmeyenin malı için zeval bulma ve helak, kaçınılmazdır. Bedeli, kendisi sebebiyle tahakkuk edeceği şeyi yerine getirmeyen kimse, (malını), yerine bir başkası verilmeksizin elden çıkarmış olur ki, bu da ziyan ve telef olmadır. Sonra, şaşılacak şeydir; tüccar, mallarından herhangi birisinin yok olmakla yüzyüze olduğunu anladığında, her ne kadar onun parasına muhtaç olanlardan olsa dahi, bu malı veresiye satar ve "Yaptığım bu iş, o malı yok olmakla yüzyüze getirmekten daha uygundur" der. Binâenaleyh, şimdi bak: Eğer bu kimse bu malını satmaz, o mal da böylece telef otursa, o tüccara hata ettiği söylenir. Eğer o mala, zengin bir kefil bulunur ve o da o malı üçüncü bir şahsa satmazsa, ona, aklının kıt olduğu söylenir. Yok eğer, o mal hususunda bir rehin (borç karşılığında bırakılan bir şey) bulunur ve bu hususta bir senet yapılır, buna rağmen o kimse helakle yüzyüze olan o malını satmazsa, kendisine deli olduğu söylenir. Ne var ki, herkes bunu yapıyor, fakat bunun, kendisini deliliğe yaklaştırdığını farkedemiyor. Çünkü bizim mallarımızın tamamı, gerçek bir helakle yüzyüzedir. Halbuki kişinin çoluk çocuğuna intakta bulunması, (Allah'a) bir borç vermedir. Üstelik burada, dopdolu bir tazminde bulunacak bir zengin zât da mevcuttur ki, bu da yüce olan Allah'dır. Çünkü Allah Teâlâ, "Ne harcarsanız, O, bunun ardından daha iyisini lütfeder" buyurmuş, sonra da, herkese ya bir araziyi, ya bir bağ-bahceyi, ya bir değirmeni, ya bir hamamı, veyahut da bir geçim kapısını rehin olarak vermiştir.- Çünkü insanın, mutlaka kendisinden bir mal elde edeceği bir sanatı ya da bir yolu yordamı vardır. Halbuki bütün bunlar, Allah'ın mülküdür ve insanın elinde bir emanettir. O halde bu demektir ki, bütün bunlar kişinin bu hususta tam bir güvencesi tahakkuk etsin diye, Allah'ın, onun rızkını tekeffül edeceğine, üstleneceğine dair rehin bırakılmış şeylerdir. Buna rağmen insan, malını infak etmiyor da, o malını karşılığında bir ücret ve bir teşekkür elde etmeksizin, telef olmayla yüzyüze getiriyor. 86[86]

Başka Razık Var Mı?

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "O, rmkîandıranlann hayırıısıdır" ifâdesi, rızık verenlerin çokluğunu anlatan bir ifâdedir. Halbuki Allah'dan başka rızık veren yoktur. Binâenaleyh bunun cevâbı nedir? Biz diyoruz ki: Buna şu iki cevapla mukabele edilir:

1) "Allah, sizin nzık verenler okluğunu sandığınız o rızık verenlerin en hayırlısıdır" denilmesîdir. Ki, bu mana "Yaratanların en güzeli olan Allah, ne yücedir" (Mü'minûn, uj ayeti için de söz konusudur. 87[87]

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/353

85[85]Buhari zekat, 27;Müslim, Zekat, 57 (2/700)

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/353-354

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/354-355

Allah'ın Vasıflarının Kul Hakkında Kullanılması

2) Sıfatların kimisi, hem Allah hem de kul için, hakiki manada kullanılır. Kimisi, Allah için hakiki, kul için mecazi manada kullanılır; kimiside Allah İçin hakiki manada kullanılır, fakat kul için, kulda ne hakiki ne de sekten bulunmadıktan için, ne hakiki ne de mecazi manada kullanılmazlar. Birincisinin misali, itim vasfıdır. Çünkü Allah, kendisinin bir olduğunu bilir, kul da O'nun bir olduğunu hakiki manada bilir. Ateşin yakıcı olduğunu bilme de böyledir. Bu maddede sözün özü, O'nun ilminin kadîm, bizim İlmimizin hadis oluşudur. İkincisinin misali, Rezzâk ve Hâlık vasıflarıdır. Çünkü kul, başkasına bir şey verdiğinde, gerçekte vermiş olan Allah'dır. Ancak ne var ki; burada veren şeklen kul olduğu için, o, "veren" adını almıştır. Ki bu tıpkı, duvara çizilmiş resimlere, meselâ at, insan denilmesi gibidir. Üçüncüsünün misali, "ezelî", "Allah" ve bu ikisinin dışında kalan şeylerdir. "İstiva, inme, beraber olma (maiyyet), Allah'ın eli, Allah'ın tarafı, (Cenbullah)" gibi ifâdeler ise, kul için hakiki, Allah için mecazî manada kullanılırlar.
"Gün gelecek, (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere:
"Bunlar mı, size tapıyorlardı" diyecek. (Melekler de), "Seni, şerikten tenzih deriz, bizim dostumuz onlar değil sensin. Daha doğrusu onlar cinlere tapıyorlardı. iman ediyorlardı" diyecekler"
(Sebe, 40-41).
Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in halinin, kendinden önce geçen peygamberin hali gibi; kavminin halinin de, önceki kâfirlerin hali gibi olduğunu ve o kâfirlerin mallarının ve çotukcocuklannın çok olması ile yaptıkları o istidlallerinin bâtıl okluğunu beyân edince, onların hallerinin neticesinin ne olacağını da beyan etmek üzere "Gün gelecek Allah onlann hepsini toplayacak" buyurmuştur. Yani, "Seni ve senden önce geçen peygamberleri yalanlayanları mahşerde toplayacağız. Sonra da, kendilerine taptıklarını iddia ettiklerine, ki onlar meleklerdir, şöyle diyeceğiz..." demektir. Çünkü o müşriklerin varabilecekleri en ileri nokta, onların, "Biz, meleklere ve yıldızlara tapıyoruz" demeleridir. İşte bu sebeple Allah, meleklere, "Onlar size mi tapıyorlardı?" diye soracaktır. Bu, o putperestleri hor ve hakir kılmak içindir. Bunun üzerine o meleklerden herbiri, "Subhânellâh! Senden başka bir şeyin mâbûd olmasından seni tenzih ederiz. Sen, hem bizim mabûdumuzsun, hem de bütün mahlûkatın" diyecektir.
Meleklerin, "Bizim dostumuz onlar değil, sensin" ifadesi, çok İnce bir manaya işarettir ki, bu da şudur: İnsanların tutum ve davranışları farklı farklıdır. Bir kısmı, çok kalabalık olan yerlerde oturmaz. Zira o, orada başkan olamaz, bundan ötürü kırsal kesimi, küçük yerleşim merkezlerini tercih eder. Bir kısmı ise, orada insanlarla birarada bulunamayacağı ve bilgili ve akıllı kimselere varıp ulaşabilmenin pek az mümkün olması sebebiyle, küçük beldeleri istemez. Sonra bu iki gruba da, sultana hizmet etme ile, kendilerine asla iltifat edilmeyen avam ve süfeha takımını istihdam etme teklif edilse, akıllı olan, sultana hizmet etmeyi, kendilerine hiç itibar edilmeyenleri istihdam etmeye tercih edecektir. (Meselâ), şayet bir adam bir dağa konaklasa ve önüne de, değersiz ve pis şeyleri koysa, onun başına da sinekler ve kurtlar üşüşse, o da halâ, "İşte bunlar benim etbaım ve taraftarlarım. O büyük sultanın hizmetine ve onun huzuruna gidip gelmeye muhtaç olurum korkusuyla da şehre girmemi" dese, bu kimsenin deli olduğu söylenecektir. İşte aynen bunun gibi, Allah'a hizmeti ve kulluğu terketmeye razı olup da Öte yandan behâimden (hayvanlardan) daha sapık ve vahşi hayvanlardan daha kıt akıllı olanlara râm olan kimse de delidir. İşte bu sebeple onlar, "Bizim dostumuz, onlar değil sensin" demişlerdir. Yani, "senin bizim dostumuz oluşun, kul olmaya daha çok yakışır ve onların bize ibâdet etmeleri sebebiyle onların bizim dostumuz olmasından da, bize daha sevgili ve hoştur" demektir. Onlar yine $*JI i)jX*i \y& Ji "Daha doğrusu onlar, cinlere tapıyorlardı" demişlerdir. Yani, "Onlar, cinlerin emrine itaat ediyorlardı. Gerçekte onlar cinlere ibâdet ediyorlardı. Biz ise, onların kıbleleri gibiydik" demektir. Çünkü ibadet, itaat demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "çoğu, onlara iman ediyorlardı" ifadesine
gelince, şayet bir kimse, "Onların hepsi şeytana tabi idiler. O halde "çoğu onlara iman ediyorlardı" cümlesinin manası nedir? Çünkü bu İfade, onların bir kısmının, onlara İman etmeyip itaat etmediğini haber vermektedir" dese, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Melekler, onların tamamını ihata etme iddiasında bulunmaktan kaçınmışlar, bu sebeple de, "çoğu..." demişlerdir. Çünkü, onların gördükleri ve hallerine muttali oldukları kimseler, cinlere ibâdet ediyorlar ve onlara iman ediyorlardı. Muhtemeldir ki o kâfirler içinde, Allah'ın, meleklerin halterine muttalî kılmadığı kimseler vardı!

2) İbadet, zahirî bir ameldir. İman ise batını bir amel. İşte onlar; onların amellerine muttali oldukları için, "Daha doğrusu onlar, cinlere tapıyorlardı" demişler; kaibin ameli söz konusu olduğunda da, kalbierinde bulunan şeye muttali olmuş olduklarını iddia etmemiş olmak için, "çoğu, onlara iman ediyorlardı" demişlerdi. Zira, kalbe ancak Allah muttali olabilir. Nitekim bu anlamda olmak üzere Cenâb-ı Hak, "O, kalblerde olanı hakkıyla bilir"(Al-i imran, 119, vd) buyurmuştur. 88[88]

Fayda Verilmeyecek Gün

Sonra Cenâb-ı Hak, taptıktan şeyin onlara fayda vermeyeceğini beyan etmek üzere:
"İşte bu gün birbirinize ne bir fayda, ne de bir zarar yapmaya gücünüz yetmez. O zalimlere biz, "Yalanlayageldiğiniz ateşin azabını tadın" diyeceğiz"
(Sebe, 42).
buyurmuştur.
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 89[89]

Birinci Mesele

"Birbirinize" ifadesiyle kime hitap edilmektedir? Diyebiliriz ki, daha Önce, "Bunlar mı size tapıyorlardı?" (Sebe, 40) ifadesi geçmiş olduğu İçin, bunun meleklere bir hitap olması muhtemeldir. Buna göre bu ifade, onların mabûdlannın, onlara ne fayda ne de zarar verebileceğini beyân etmek suretiyle, o kâfirleri bir tür cezalandırma ve azarlama olmuştur. Nitekim Cenâbn Hakk'ın, "Rahman katında bir ahit almış olanlardan başkası şefaat yetkisine malik olamayacaklardır"Meryem, 87) ve "Bunlar, O'nun masına ermiş olandan başka kimseye şefaat etmezler" (Enbiya, 28) ayeti de bunu doğrular. Bir de Cenâb-ı Hak bundan sonra, "O zalimlere biz, tadın (...)" buyurmuş, böylece onları müstakil olarak zikretmiştir. Muhataplar şayet kâfirler olmuş ofsaydı, o zaman Cenab-ı Hak, "Tadın öyleyse" buyururdu.
Buna göre, "birbirinize" ifadesinin manasının sahih olabilmesi için, kâfirler de -itaba dahildirler. Yani, "Melekler kâfirlere fayda sağlayamaz" demektir. Aynı işte ortak olan kimselerden, bir yerde bulunan vasıtasıyla, bulunmayana hitab edilmesi fttadr Bu tıpkı bir kimsenin, herhangi bir söz hususunda, kendisinin ortağı bulunan oradaki birisine, (diğeri orada olmadığı halde), "Sen dedin" anlamında, "Siz aAytediniz" demesi gibidir. Halbuki, orada bulunmayanlar söylemişti. Yine bu hitabın, «tein yanıstra, cinlere de olması muhtemeldir. Ki, "Ey melekler ve cinler, siz ortxrinize mâlik olamazsınız. Binâenaleyh siz, şefaat hususunda, kendinize hiçbir toydanız dokunmadığına göre, daha nasıl başkalarına şefaati tekeffül edebilirsiniz? Biradaki muhatabın, kâfirler olması da muhtemeldir. Çünkü "bu gün" kelimesinin ayette yer alması, onların orada bulunduklarına delâlet eder. Bu izaha göre Cenâb-ı H*. "O zalimlere biz, "... ateşin azabını tadın " diyeceğiz" ifadesini ancak, onların ariümdeki durumlarını ve günahtan ötürü hak ettikleri cezanın sebebini beyan, tekid için zikretmiştir. Binâenaleyh Cenftb-ı Hak şayet bunun yerine, "öyleyse, tadm azabım" demiş olsaydı, bu da yeterli olurdu, ancak ne var ki, bizim bahsettiğimiz mana ve fayda elde edilemezdi. Çünkü

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/355-356
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/357

kâfirler her ne zaman işledikleri zulmü, inadı, günahı ve fesadı, bizzat (bu isimlerle) duyup dinlediklerinde, o zaman âh-ü vâh ederler, nedamet duyarlar. 90[90]

Tabiri

Ayetteki, kelimesi, bir hayıflanmayı ifade etmektedir. Bu fayda verme olsaydı istifade ederlerdi. Peki dairen, yani zarar verme işine ne diyeceğiz, zarar vermeye güç yetirse-lerdi bile bundan sağlayacakları bir fayda olmazdı, öyleyse bunu zikretmenin hangi manası olabilir?
Cevap: İbadet, bazan mabudda düşünülen zarar verme işini savuşturmak için yapılır. Nitekim, zorba bir otoritenin şerrinden korkulduğu için ona hizmet edilip her isteği yerine getirilir. Bu durum vaki olduğundan, onlarda ibadet sebebi sayılabilecek bu özelliğin de bulunmadığı açıklanmıştır. 91[91]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ burada, "Yalanlayageldiğiniz ateşin azabını tadın" buyurmuş, Secde SÛresi'nde ise, "Kendisini
yalanladığınız azabı tadın" (Socöe,20) buyurmuş ve böylece orada, yalanlanan şeyin azab, burada ise, yalanlanan şeyin ateş olduğunu söylemiştir. Halbuki onlar, her ikisini de inkâr ediyorlardı (niçin)?
Cevap: Bunun hikmeti şudur: Orada, onların gördükleri şey ateş değil, aksine, onların orada içinde bulundukları zamandır. Bunun delili, "Oradan her çıkmayı isteyip, buna yeltendiklerinde, oraya geri dönderilirler ve onlara, "Yalanladığınız azabı tadın" denilir" (Sscct». 20) ayetidir. Bu, "Ateş bize ancak sayılı günlerce dokunur" (Bakara, bo) diyerek inkâr ettiğiniz, o ebedî azabı tadın" demektir. Bu da, "Siz, eğer azab gerçekleşecek olursa, uzun sürmez" diyordunuz. Haydi şimdi bu uzun ve ebedî azabı tadın" demektir. Buradaki ayette .ise, onların ilk gördükleri şey ateştir. Çünkü bu ifade, hasrı ve hesabı anlatan ayetin peşisıra gelmiştir. İşte bu sebeble onlara, "Yalanlayageldiğiniz ateşin azabını tadın" denilmiştir. 92[92]

Gerçekten Kaçanlar

"Onlara karşı açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: "Bu, atalarınızın tapmakta oldukları (putlardan) sizi, hep vazgeçirmek isteyen bir adamdan başka bîr şey değildir". Yine dediler ki: "Bu Kur'ân, düzülüp uydurulmuş birşeyden başka birşey değildir. Gerçeği inkâr eden, bu kimseler, hakikat kendilerine gelince de, "Bu, apaşikâr bir sihirden başka bir şey değildir" dediler"
(Sebe, 43).
Allah Teâtâ böylece onların itikadlarının bozuk, kendilerinin alabildiğine İnatçı okluklarını ortaya koymuştur. Çünkü onların taptıkları şeylerin en üstününün, yani -işleklerin bile, zatları gereği ibadete müstehak olmadıkları ortaya çıkmıştır. Zira melekler de, "Ey Rabbimiz, seni tenzih ederiz. Sen, bizim velimizsin" demişlerdir <d bu, "Onların bize ibadet etmeleri şöyle dursun, bizim bile sana ibadet etmekten saşka yapabileceğimiz birşey yok, yani, bizim onlara ma'bud olmaya, fayda ve zarar vermeye, hiçbir liyâkatimiz yoktur" demektir. Nitekim Allah Teâlâ da, "İşte bu gün birbirinize ne bir fayda, ne de bir zarar yapmaya gücünüz yoktur" (Sebe. 42) buyurmuştur. Sonra bütün bunların yanısıra, onlara Hz. Peygamber (s.a.s) tevhidle ilgili bir söz söyleyip, tevhide dair ayetleri okuduğunda -çünkü Allah'ın herseyde birliğine delâlet eden ayetler vardır- bunu inkâr ederek, "Bu, atalarınızın tapmakta oldukları (putlardan) sizi hep vazgeçirmek isteyen bir adamdan başka birşey değildt" dediler. Onlar

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/357-358
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/358
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/358

böylece, çok net delillere, taklidle karşılık vererek, "Bu, düzülüp uydurulmuş birşeyden başka birşey değildir" demişlerdir ki bu şu manaya gelir:
1) Bununla, Peygamberin Allah'ın birliğini söyleyişi kastedilmiştir. Bunun böyle olduğuna şu delâlet eder: Allah'ın birliğine İnanmış mü'min birisi, müşrik hakkında,
O, düzüyor, uyduruyor" der. Cenâb-ı Hak da müşrikler hakkında, "Allah'ı bırakıp, uydurma-düzme tanrılar mı diliyorsunuz?" (Sâffat, 86) buyurmuştur. Kâfirler de, Hz, Peygamber (s.a.s)'e "Bizi ilahlarımızdan çevirmek için mi geldin" (Ahkaf, 22) demişlerdir.
2) Bununla, Kur'ân kastedilmiş olup, "Bu Kur'ân, uydurulmuş birşeydir" demektir. Binâenaleyh birinci görüşe göre, ayetteki, "Gerçeği inkâr eden bu kimseler, hakikat Kendilerine gelince de, "Bu, apaşikâr bir sihirden başka birşey değil" dediler" ifadesi Kur'ân'a; ikincisine göre ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in getirdiği mucizelerin tamamına işaret olmuş olur. Her iki izaha göre de, Allah Teâlft'nın yerine buyurması, tevhidi inkârın müşriklere mahsuss olmasındandır. Fakat Kur'fln'ın ve mucizelerin inkâr edilmesi hususu, müşriklerle ehl-i kitab arasında, inkârında ittifak edilen bir meseledir. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, kâfirlerin hepsine şamil otsun diye "Gerçeği inkâr eden kimseler (..)" buyurmuştur. 93[93]

Tekzibin Sonu

"Halbuki biz onlara ders alacakları kitaplar vermediğimiz gibi, onlara, senden evvel, azâb ile korkutan bir peygamber de göndermedik. Bunlardan öncekiler de peygamberlerini tekzîb ettiler. Halbuki bunlar, öbürlerine verdiklerimizin onda birine ulaşamamışlardır. (Böyle iken, öbürleri) peygamberlerimizi yalanlamışlardı. (Bak) beni inkâr edenin akıbeti nice oldu"
(Sebe, 44-45).
Ayetteki, "Onlara, senden evvel azab ile korkutucu bir peygamber de göndermedik" ifadesi, onların taklidçilerine apaçık ayetler okunduğunda, bu yalancı bir adamdır" derler. Onların, "Bu, düzülüp uydurulmuş birşeyden başka birşey değildir" şeklindeki sözleri de, bu hususta bir burhan, kendilerine indirilmiş bir kitap ve kendilerine gönderilmiş bir peygamber olmaksızın ileri sürülmüş bir sözdür. O halde bu demektir ki, apaçık ayetlere ancak akü delillerle muaraza edilebilir. Onlar ise ne böyle akfî delilleri, ne de arzu ettikleri bir başka delil getirebilmişlerdir. Üstelik, yanlarında ne bir kitap, ne de bir peygamber var, sadece sen varsın. Halbuki nazar-ı dikkate alınabilecek nakit delil, ya Allah'ın kitabının ayetleridir, yahut Resûtüllah'm hadisleridir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, Ad ve Semud gibi, kendilerinden önce peygamberlerini yalanlayan kavimlere benzediklerini beyan ederek "Halbuki onlar, öbürlerine verdiklerimizin onda birine ulaşamamışlardır" buyurmuştur. Müfessirier bunun, "Bu müşrikler, onlardan öncekilere verdiğimiz kuvvetin, nimetin ve uzun ömrün onda birine bile yetişememişlerdlr. AMah o öncekileri, bunca güç ve kuvvetlerine rağmen onları yakalamış ve o güç, kuvvet ve ömürleri, kendilerine fayda sağlamamıştır. Artık bu zayıf kâfirlerin hali kimbllir nice otur?" manasına olduğunu söylemişlerdir.
Bana göre bu hususta, söyle bir izah daha yapılabilir: Ayetteki bu ifade, "Onlardan öncekiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmine verdiğimiz beyan ve burhantartn onda birine bile yetişemediler. Çünkü Hz. Muhmnmed (s.a.s)'in kitabı, diğerlerinden daha mükemmel ve daha açık; Hz. Muhammed (s.a.s), diğer peygamberlerden daha üstün ve daha tasta, üurtAru tam ttan, a<jıWamas» en îazîa sadra ştfa verendi* - O onceVütar, kendilerine gelen kitablan ve peygamberleri yalanlayınca, Cenâb-ı Hak onların Ne bu durumunu yadırgamıştır. Ya btmlannkini nasıl yadırgamasın? Çünkü bunlar, peygamberlerin en fasihini ve yolların en açığını yalanlamışlardır" demektir. Bu manayı, ayetteki, "Halbuki Biz, onlara ders alacakları kitablar da vermedik" ifadesi de desteklemektedir, Bu ifade, "Onlara Kur'ân'dan başka bir kitab vermedik ve onlara senden önce bir uyarıcı göndermedik" demektir. Binâenaleyh, ilk ayette verildiği söylenen şey bu Kur'an olunca, ikinci ayetteki, "verme"yi de yine "Kur'ân'ı

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/358-359

verme" manasına almak daha uygun olur. 94[94]

Peygamberi Tanıma Lüzumu

"De ki: "Ben size sırf Allah için, ikişer ikişer ve teker teker karşımda durmanız ve sonra, arkadaşınız (olan bende) hiçbir delilik olmadığım iyice düşünüp anlamanızı öğütlerim. O, çetin azabtan evvel, sizi ikiz eden, bir
peygamberden başka bir kimse değildir"
(Sebe, 46).
Allah Teâlâ daha önce delilleriyle izah ettikten sonra, yine bu ayette İnancın üç temelinden bahsetmiştir. Çünkü ayetteki, "Allah için ... durmanız" ifadesi, tevhide; "Arkadaşınızda hiçbir delilin yok... O, çetin azabtan evvel, sizi uyaran bt peygamber..." ifadesi, peygamberliğe ve "çetin azabtan evvel..." tabiri de Ahiret gününe işarettir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 95[95]

Hasrın İzahı

Ayetteki, cümlesi, bu vaz'u nasihatin tevhid hakkında olduğunu gösterir. İman İse, ancak peygamberliği ve haşri (ahireti) de kabullenmekle tam ve mükemmel olur. Öyle ise, ayetteki bu ifade ile anlatılan tıasr (ancak) manası nasıl yerinde olabilir?
Cevap: Diyoruz ki: Esâs olan, tevhiddir Dolayısıyla kim Allah'ı gerçek manada birlerse, Allah onun göğsünü genişletir ve ahirette kadr-u kıymetini yükseltir. O halde, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, ibadet kapılarını açacak ve mutluluk sebeplerini hazırlayacak olan esas şeyi emretmiştir.
Bu hususa verilecek diğer bir cevap da şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), böyle diyerek "Ben size bütün Ömrüm boyunca, tek bir şeyi emredecek değilim. Size ancak, öncelikle tevhidi öğütlerim ve size işin başında, bundan başkasını emretmem. Çünkü bu, herşeyden önce gelir" demek istemiştir. Bunun delili, aynı ayetteki, fisonra iyice düşünüp anlamanızı" ifadesidir. Çünkü düşünme de, böylece emredilmiş ve öğütlenmiştir. 96[96]

İkinci Mesele

Ayetteki vahide kelimesi hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: "Bunun müennes olarak getirilişi bir "haslet" manasına oluşundan ötürüdür. Yani "Size tek bir hasleti öğütiüyorum" demektir. Şöyle de denilebilir: "Bununla, "Size tek bir "hasene"yi öğütiüyorum" manası kastedilmiştir. Çünkü tevhid, hem bir hasene, hem bir ihsandır. Zira, "Allah adaleti ve ihsanı emreder" (Nahi,») ayetinin tefsirinde şöyle demiştik: "Adalet, Allah'tan başkasında ilahlık vasfının olmadığını söyleyip kabul etmek, ihsan ise ilahlığın ancak O'nda olduğunu kabul etmek demektir." Hak Teâlâ'nın, "İhsanın karşılığı, yine ihsandır" (Rahman, eo) ayetinin tefsirinde, bununla "imanın karşılığı ancak cennettir" manasının kastedildiği söylenmiştir. "Allah'a çağırandan daha güzel sözlü olan kimdir?" (Fussilet, 33) ayeti de buna delâlet eder. 97[97]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "İkişer ikişer ve teker teker" ifadesi, insanın bütün hallerine işarettir. Çünkü insan, ya başkasıyla beraber, yahut yalnız olur. Binâenaleyh başkasıyla birlikte bulunduğunda, ayetteki "ikişer", tek başına bulunduğunda ise, "teker" ifadesinin manasına dahil olur. Buna göre, Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: "İster toplu halde, İster tek başınıza olun, cemiyet (topluluk) sizi, Allah'ı zikirden (anmaktan) alıkoymasın. Yalnızlığınızda, Allah'ı zikretmek için, size yardım edecek bir yardımcıya ihtiyaç duymasın." 98[98]

---

[94] [94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/360-361
[95] [95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/361
[96] [96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/361
[97] [97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/361-362

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "Sonra iyice düşünüp anlamanızı.." ifadesi, "Asıl olan şeyi, yani tevhidi kabul ediniz. Çünkü bu husus, artık
iyice ortaya çıktıktan sonra, onun üzerinde tefekküre ihtiyaç kalmaz. Ama bundan sonra söyleyeceğim nübüvvet ve haşr konusunda tefekkür ediniz. Çünkü bu konular tefekküre ihtiyaç hissettirir" demektir. Buradaki "siimme" (sonra) edatı, işte bu hususu ifade etmektedir Çünkü Allah Teâlâ, "Allah için (...) durmanızı ve sonra tefekkür etmenizi.." buyurmuştur ki, bu "hakkında tefekkür edecekleri şeyi sonra beyan etmiştir. O da Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberlik işidir. İşte bu sebeple de, "Arkadaşınızda hiçbir delilik yok" buyurmuştur" demektir. 99[99]

Nübüvvetin İsbatı

"Arkadaşınızda hiçbir delilik yok" cümlesi, her ne kadar, kendiside delilik bulunmayan herkesin peygamber olması gerekmese bile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğunu ifade eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'den, insanların gücü dâhilinde olmayan işler sadır olmuştur. Kendisinden enteresan şeyler sâdır olan ve insan olmayan şey ise, ya cindir, ya melektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den sâdır olan işler, cin vasıtasıyla olmadığına göre, ya melek vasıtasıyla, ya da vasıtasız olarak Allah'ın kudretiyledir. Her iki takdire göre de, bu demektir ki o, Allah'ın resulüdür. Bu, en güzel bir isbat yoludur. Bu da, sıfatların en âdisinin olmadığını söylemek suretiyle, insanda bulunan sıfatların en kıymetlisini isbattır. Çünkü eğer Cenâb-ı Hak, önce "Bu, Allah'ın resulüdür" demiş olsaydı", onlar "Bu, su gütürür bir husustur" derlerdi. Ama Cenâb-ı Hak, "O deli değildir" deyince, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sânının yüceliğini, lisânının ve beyânının kuvvetindeki durumunu Diklikleri için, bunu inkâr edememişlerdir. Binâenaleyh onlar buna destek bulamayıp, aksini isbat edemediklerine göre, bunu olduğu gibi kabullenmeleri gerekir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ bunun peşisıra, "O, ...sizi ikâz eden bir peygamberden başka bir kimse değildir" buyurmuştur ki, bu "O, ya delidir, veya peygamberdir. Onun deli olmadığı ortadadır. O halde o, inzâr edici bir peygamberdir" demektir. 100[100]

Altıncı Mesele

Ayetteki, "Çetin azabtan evvel" tabiri, o azabın yakın olduğuna bir işarettir. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "O peygamber sizi, bu azabın önü sıra, yakında size dokunacak hazır bir azab hususunda inzâr ediyor" yani, "Bundan sonra gelecek azab hususunda..." buyurmuştur. 101[101]

Nübüvvetin İki Delili

"De ki: "Benim sizden istediğim bir ücret varsa, o sizin olsun. Benim mükâfaatımı verme, ancak Allah'a aittir. O, herşeye hakkıyla şâhiddir." De ki: "Benim Rabbim, şüphesiz hakkı

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/362
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/362
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/362-363
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/363

yerine kor. O, gayblan en iyi bilendir"
(Sebe. 47-48).
Allah Teâlâ, nübüvveti ispatlamak maksadıyla nebide delilik olmadığını bildirince, deli olmadığına göre, müteakiben onun peygamber olduğunu gösteren bir başka izah getirmiştir. Çünkü dünyevî bir maksad olmaksızın, büyük sıkıntıları üstlenen kimsenin bu işinde eğer, elde edeceği bir başka mükâfaat olmasaydı, bu kimse deli sayılırdı. O halde Hz. Muhammed (s.a.s), peygamberliğini iddia edince, kendisini dünyevi bir tehlike ile yüz yüze getirmiştir. Çünkü artık herkes ona kastetmekte ve düşman olmaktaydı. O, üstelik yaptıklarına karşılık dünyevî bir ücret de istememiştir. Binâenaleyh o bunu âhiret için yapıyordu. Yalan söyleyen, âhirette mükâfaat değil ceza görür. Dolayısıyla eğer Hz. Peygamber (s.a.s), yalan söylüyor olsaydı, deli olurdu. Ama o deli değildir, öyle ise yalancı da değildir. Şu halde o, sâdık bir peygamberdir. 102[102]

Nebiye Şehadet

"O herşeye hakkıyla şâhiddir" cümlesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, bir diğer yönden izahtır. Çünkü nübüvvet, ancak iddia ve beyyine (delil) ile sabit olur. Mesela bir kimse nebi olduğunu iddia eder, Allah Teâlâ da onun nübüvvetini gösteren bir mucize verir. İşte bu mucize, o peygamber için, şâhid olan bir beyyine (delil)'dir. İlim ifade etmesi bakımından, fiilî tasdik, sözlü tasdik yerini tutar. Bunun delili şudur: Bir kimse bir topluma, "size falanca padişah tarafından gönderilmiş bir resul (elçi)yim. O, size benim sözümü kabul etmenizi emrediyor" dese, o padişah da orada olsa ve bu kimse o padişaha, "Ey padişahım, eğer ben senin bunlara gönderdiğin elçin isem, onlara senin elçin olduğumu söyle" dese, o padişah da, onun onlara gönderdiği elçisi olduğunu söylese, onun elçi olduğunda bir şüphe kalmaz. Aynen bunun gibi, yine elçi olarak gönderilen şahıs, "Ey padişahım, ben, senin onlara gönderdiğin elçin isem, bana cübbeni giydir" dese, padişah da bu sözünün peşinden ona cübbesini giydirse, insanlar, o şahsın hükümdarın elçisi okluğunu kesin anlar, işte peygamberlerin durumu böyledir. Çünkü onlar kavimlerine, "Biz Allah'ın elçileriyiz" deyip, "Ey Rabbimiz, eğer biz senin elçilerin İsek şu taşı konuştur, şu ölüyü dirilt" deseler Allah da bunu yapsa, Allah Teâlâ'nın, o zatı peygamber olduğu iddiasında doğruladığı hususunda kesin kanaat meydana gelir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "De ki: "Benim Rabbim, şüphesiz hakkı yerine atar. O, gayblan en iyi bilendir" buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılır:
a) "O, hakkı, gerçeği savunanların kalbine atar, kor..." Bu manaya göre, ayetin daha önceki kısımla ilgisi olmuş olur. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, "O, çetin azabı size haber veren bir peygamberden başkası değildir" (sst». 46) ifadesiyle bildirip, onun inzâr edici olduğunu, "De ki: "Benim sizden istediğim bir ücret varsa, o sizin olsun" ifadesiyle te'kWedip, Cenâb-ı Hakk'ın, "Aramızda Kur'ân ona mı indirildi?"(sm, e) ayetinde olduğu gibi, müşriklerin adeti de, içlerinden, Kur'ân'ın o peygambere gönderilmiş olmasını uzak bir ihtimal sayma olunca, onlara cevap olabilecek bir cümle getirerek, "De ki: "Benim Rabbim, şüphesiz hakkı yerine (yani kalblere) kor" buyurmuştur. Bu, işin Allah'ın elinde olduğuna, istediğini yaptığına, dilediği kimselere dilediğini verdiğine bir işarettir. 103[103]

Allamü'l-Guyûb

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Peygamber (s.a.s) hakkında İleri sürülen şu fasid sorunun cevabına işaret olmak üzere, "O, gayblan en iyi bilendir" buyurmuştur: O da şudur: Herhangi bir işi, onu başkasından ayıran bir özellikten dolayı olmaksızın istediği gibi, rastgele yapan kimseye âlim (bilen) denilmez, o işi tesadüfen yapmış olur. Meselâ, atılan bîr okun diğer yerlerde aynı derecede hizasında olmasına rağmen, başka yere değil de, belli bir yere isabet etmesi gibidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Allah hakkı dilediği gibi kor. O ne yaptığını ve yaptığı şeylerin neticesini bilendir. Binâenaleyh O, neticesinden habersiz, acele hareket edenin yaptığı gibi değil, istediğini şekilde yapandır. Çünkü o, allamu'l-guyûbtur ".

---

[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/363
[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/363-364

b) Bundan murad, Enbiyâ Sûresi'nde de, "Aksine biz hakkı, bâtılın üzerine atarız. O da onun tepesine iner" (Enuya, ıe> buyurduğu gibi, hakkın batılın üzerine atılmasıdır. Yine bu izaha göre de, ayetin kendinden öncesi ile açık bir ilgi ve münasebeti vardır: Çünkü tevhidin delilleri açıkça ortaya çıkıp, onların şüphelerini iptal edtnce, Cenâb-ı Hak, "De ki: Benim Rabbim, hakkı sizin batılınız üzerine atar" buyurmuştur. Bu izaha göre, ayetteki "gayblan en iyi bilen" ifadesinin, şöyle ince bir manası olmuş olur: Apaçık-net aklî deliler, ancak tevhid ve risâlet konulannda ortaya konabilir. Ama hasrın olacağı konusunda, Allah'ın buna, hallerine ve dehşetlerine dair verdiği haberden başka bir delil yoktur. Dolayısıyla eğer Allah'ın sözlü açıklaması olmasaydı, hasrın (Kıyametin) olacağı hiç kimse tarafından anlaşılmazdı. Tevhid ve risalet (peygamberlik) konuları ise böyle değildir. Oolayısryla Cenâb-ı Hak, tevhid ve risalet hususundaki aklî delillerin, apaçık oluşuna işaret olarak, "O, hakkı bâtılın üzerine atar" deyince, bunun peşisıra, "O, gayblan en iyi bilendir" buyurmuştur. Bu, "o, gayba dâir haber verdiği şeyleri hakkıyla bilendir" demektir. Bu "gayb"larda, Kıyametin kopması ve halleridir. Dolayısıyla bunda cayma, değişme olmaz. Çünkü Allah, allâmu'l-guyûb'tur.

Ayetin, şöyle bir başka tefsiri daha yapılabilir: "De ki"Benim Rabbim hakkı yerine tar" cümlesi "O, hakkı, bâtıl ile değil, hak ile atar" demektir. İlk iki İzaha göre, daki bâ harf-i cem, mef'ûle mütealliktir, yani "Hak atılmıştır" demektir. Buna göre, bu "bâ", tıpkı (zümer, e») ve (sad 26>ayetlerindeki bâ gibidir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, peygamberlerinin kalbine, atacağı (vahyedeceği) şeyi attı (vahyetti). Çünkü O, allâmu'l-guyûb'tur. Hem onların, hem de sizin kalblerinizde olanı bilendir" şeklinde otur. 104[104]

Hak Geldi, Bâtıl Bitti

"De ki: "Hak geldi. Batıl kayboldu gitti ve geriye de dönemez" (Sebe, 49).

Allah Teâlâ, hakkı atanın (gönderenin) kendisi olduğunu söyleyip, burada kullanılan fiil de muzârî sığasında olunca, bu ayette de, hakkın bizzat gelmiş olduğunu bildirmiştir. Buradaki "hakk"ın ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Kur'ân'dır.

b) Tevhid'in ve hasrın beyânı konusunda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dilinde ifadesini bulan herşeydir.

c) Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden mucizelerdir.

"Hak geldi" ifadesinden, "hak ortaya çıktı" manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü gelen (vahyedilen) herşey, ortaya çıkmış olur. Bâtıl ise, hakkın zıddıdır. Biz "hakk"ın, var olan, mevcud olan şey demek olduğunu anlatmıştık. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, tevhid, risalet ve haşr gibi, getirdiği (bildirdiği) hakikatlerin yok olması mümkün olmayınca, bunlar hiç yok olmayacak bir hak olmuş olur. Kâfirlerin yaptıktan ve söyledikleri şirk koşmaların ve yalanların, tahakkuku mümkün olmayınca, bunlar isbât edilmeyen bâtıl şeyler olmuş olurlar. İşte bu mana, Hak Teâlâ'nın, ifadesinden anlaşılır. Bu, "Batıl, ne başlangıçta, ne sonuçta hicbirşey ifade etmez. Onun gerçekten var olmasına asla imkân yoktur. Ortaya konmuş olan hakkın ise, asla yokluğu söz konusu olamaz" demektir.

Ayetin bu ifadesinden, "Şeytan, ne başlangıçta yaratabilir, ne sonuçta yeniden diriltebilir" manasının kastedildiği de söylenmiştir ki, burada şöyle ince bir mana söz konusudur: Hak Teâlâ'nın, "De ki: "Rabbim, hakkı (yerine) atar" ifadesinde, "Aksine biz hakkı bâtılın üzerine atarız. O da onun tepesine iner"(EnWy«, ıs) ayetinin manası yatınca, birisinin aklına, "Bâtıl vardı da, hak onun üzerine inip, onun beynini dağıtıp onu yok etti" şeklinde bir fikir gelebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu ayette, bâtılın, ne başlangıçta ne sonuçta bir varlığının söz konusu olduğunu, "Onun tepesine iner" ifadesinden, onun bâtıl olduğunu ortaya koyduğunu, zaten bâtılın hep böyle esassız olduğunu bildirmiştir. İşte bu hususa Hak Teâlâ bir başka yerde, "Bâtıl zail oldu. Çünkü bâtıl, zail olucudur"(isra.ei) ifadesiyle işaret etmiştir. Yani, "bâtılın zail oluşu yeni bir durum değildir. Ayetteki cümlesi, "bâtıl, başlangıçta, hakkın aksine, hicbirşeyi ortaya koyamaz" manasına; cümlesi de "Sonra da, hakkın aksine, hicbirşeyi yeniden yapamaz" manasınadır. 105[105]

---

[104] [104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/364-365

Dalâlete Sebep: Nefis

"De ki: "Eğer ben, sapmış isem, bu sapmamın günahı nefsime aittir. Doğru yolu bulmuşsam, bu da Rabbimin bana vahyetmekte olduğu Kur'ân ve hikmet sayesindedir. Şüphesiz O, işitendir, yakındır"
(Sebe, 50).
Bu ifâdede de, yine peygamberliğin anlatımı vardır. Çünkü Allah Teâlâ genel bir ifadeyle, "Kim hidayete ererse, kendisi için hidayete ermiş, doğruyu bulmuş olur" (zomer.41) buyurmuş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in diliyle ise, "Doğru yolu bulmuşsam, bu da Rabbimin bana vahyetmekte olduğu Kur'ân ve hikmet sayesindedir" demiştir. "Eğer sapar, dalâlete düşersem, bu sizin düşmeniz gibi olur. Ama hidayete ermem, sizin hidayetiniz gibi, tefekkür ve istidlallerle değil, ancak apaçık vahiy sayesindedir" demektir. Ayetteki, "O, işitendir, yakındır" cümlesi, "Sen, Allah'a nida, niyaz ve duâ edip, yardımını istediğinde, O seni işitir. Çünkü O, size yakındır, gecikmeden size ulaşır. O, uzaktan duyan değildir ki, duâ edene icabet ödemesin" anlamındadır. 106[106]

Kâfirler Kaçamazlar

"Onlar, can-baş kaygısına düştükleri vakit bir görsen.. Artık (o zaman) kaçacak yerleri de yok. Yakın bir yerde yakalanmışlar.."
(Sebe, 51).
Allah Teâiâ bir önceki ayette, "işitendir, yakındır" buyurmuştur. Binâenaleyh eğer azabı-cezayı hemen vermez, haktan yana olanı o anda hemen desteklemezse, bilesiniz ki feza (o müthiş korku) günü, yardımı mutlaka gelecektir. O günün hemen gelmesini isteyenler, bunu elden kaçıracaklarından korkan kimselerdir.
Ayetteki, "birgörsen.," tabiri, cevabı mahzûf bir şart cümlesidir. Bu mahzûf cevap, "Enteresan birşey görmüş olurdun" şeklinde bir ifadedir. "Yakın bir yerde yakalanmışlardır" tabiri, "Onlar kaçamazlar. Çünkü kaçmalarına fırsat verilmeden, yakalanırlar" demektir. 107[107]

Tevbe Fırsatının Geçmesi

"Ona İman ettik" dediler. Fakat onlar için uzak bir yerden (tevbeye) el sunmak olamaz. Halbuki onlar daha önce bunu İnkâr etmişlerdi. Uzak bir yerden gayba atıp tutuyorlardı"
{Sebe, 52-53).
Bu, 'iş artık meydana çıkıp, sırtar çözüldükten sonra, imanın fayda vermeyeceği bir yer ve zamanda o kâfirler, "İman ettik" dediler, ama, "Onlar için uzak bir yerden (tevbeye) ei atmak olamaz" yani "Onlar artık matlubu elde edemezler. Bu matlub, yani iman, ancak dünyada iken elde edilip kabullenilmeliydi. Ama onlar şimdi âhiretteier Dünya ise, ahirete artık çok uzak" demektir.
imdi eğer: "Cenâb-ı Hak, pek çok yerde, ahiretin dünyaya yakın olduğunu bildirmiştir. Bundan ötürü de, Kıyameti "yakın" olarak niteleyip, "Belki de Kıyamet yakındır" (Ahztb, 63)

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/365-366
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/366
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/366-367

buyurmuştur, niçin? denilirse, biz deriz ki: Geçen şey, olup bittikten sonra, artık sona ermiş olan "dün" gibidir. Çünkü artık ona yeniden dönmek mümkün değildir. Gelecek İse, her nekadar gelecek ile hâl arasında yıllar olsa bile, o mutlaka gelecektir. Dolayısıyla dünya, Kıyamet günü, artık geçip gitmiş olduğu için uzaktır. Dünyada iken, Kıyamet günü ise, mutlaka geleceği için, yakındır.

"Tenâvüş", yakından, çabucak elde etmek" demektir. Bunun, uzaktan-geç olarak, uzan zamanda elde etme manasına geldiği de söylenmiştir. Allah Teâlâ burada, fiili tıpkı bir mal gibi, elde edilen birşey kabul edince, fiilin zarfını, yani zamanı, maddenin zarfı yani mekânı gibi saymış ve "Uzak bir yerden" buyurmuştur. Bununla, dünya hayatında geçip giden, olup-bitmiş şeyler kastedilmiştir.

Daha sonra Cenab-ı Hakk, daha önce inkar etmiş olduktan İçin onların simdi "ahirette iman etmelerinin faydası ol madiği m "beyan etmiştir.

Ayetteki, 'İman ettik" ve "Halbuki onlar daha önce bunu inkâr etmişlerdi" (S**. m) ifadeleri ile, aynı şeye işaret edilmiştir. O şey de, ya Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği, yahut Kur'an, yahut da Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği haktır. Bu üçüncüsü doğruya en yakın ve en uygun olanıdır.

"Gayba atıp tutuyorlardı" ifadesi, "gayba iman ediyorlar" (Bakara, 3) ifadesinin aksi olan bir ifadedir. Çünkü gayb, Allah'tan, peygamberin lisanına iniverir. Böylece Allah, gaybı kalblere atar. Derken mü'min, gaybı kabul eder, kâfir ise gaybı atar, yani, bilmediği şeyi söyler, demektir.

"Uzak bir yerden " İfadesiyle, su mana kastedilmiş olabilir: 0 müşriklerin çıkış noktaları uzaktır, çünkü onlar, Allah'ın şeriki olduğu fikrine kendilerinin, birçok şahıs olmaları hali müstesna, tek başlarına pekçok işleri yapamaytşlarından kail olmuşlar, "İşte pekçok mahiükatın yeniden yaratılması da böyledir" demişlerdir. Yeniden yaratmanın imkânsız oluşunu da, kendi durumlarından ve kendilerini diriltmekten aciz oluşlarından çıkarmışlardır. "Çünkü, hasta tedavi edilir, ama ölüne* ona ruhunu iade etmek mümkün değildir" demişlerdir. Halbuki Allah, (O'nun fuHerira), mahlûkata, yani onların fiillerine kıyaslamak, akıldan uzak bir çıkış noktasıdır. Şöyle de denebilir: Onlar, "Kıyamet koptuğunda, mükâfaatlar da/ıimetler de bizim içindir" diyorlardı ki, bu tıpkı onlardan birisinin, "Andolsun ki Rabbime döndürülsem bile hiç şüphesiz, O'nun nezdinde benim için daha güzeli vardır" (Fumum, w) demesi gibidir. Binâenaleyh, İşte onlar da bunu söylüyorlardı. Şimdi eğer onlar bunu, peygamberin sözünden hareketle söylüyorlarsa, onların yanında böyle bir söz bulunmuyordu ki, onlar bunu, duyma neticesinde söylemiş olsunlar. Çünkü aklen vflcib olmayan şeyler, ancak ya İhsas (duyu organlarıyla idrâk) veya sadık muhbirin (peygamberin) sözü ile bilinebilir. O halde bu demektir ki onlar, gayb hakkında uzak bir yerden konuşup söz ediyorlar.

İmdi, şayet, "Sen, ahlretin yakın olduğundan bahsettin. Daha nasıl Cenâb-i Hak, "Uzak bir yerden" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki, buna şu iki bakımdan cevap verilir:

1) Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman edip onu tasdik eden kimseye göre yakındir Şu halde, iman etmeyen kimsenin bunu tasdik etmesi mümkün değildir. Böylece bu, ona göre uzak bir şey olmuş otur.

2) Burada anlatılan, Kıyamet günüdür. Buna göre Cenab-ı Hak sanki, "Onlar, uzak bir yerden, yani dünyadan atıyorlar" demiştir. Bu hususta şöyle bir İzah da yapılabilir: Onlar ahirette, "Ey Rabbîmiz, gördük işittik, şimdi bizi (dünyaya) geri çevir de güzel amelde bulunalım" (8wda. 12) diyeceklerdir. O halde bu, uzak bir yerden, yani dünyadan gayb hakkında atıp tutmaktadır. 108[108]

Dünyaya Dönüş İmkânsız

"(Artık) kendileriyle, arzu edegeldikieri şeylerin araşma bir sed çekilmiştir. Bundan evvel

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/367-368

benzerlerine de yapıldığı gibi... Çünkü hepsi de, endişe veren bir şüphe içinde idiler" (Sebe, 54).

Bu ifade, "Onlarla, onların arzu ettikleri, ya dünyaya yahut da dünyâ lezzetlerine dönme arasına bir set çekildi" demektir. Buna göre şayet "Cenâb-ı Hak, "Bundan evvel benzerlerine de yapıldığı gibi... Çünkü hepsi de endişe veren bir şüphe içinde idiler" buyurduğu ve onlarla dönme arzulan arasına bir set çekilmediği halde, senin, ayetteki, ifadesindeki yi, "geri dönmeleri" manasına atman nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki: Siz niçin onların arasına set çekilmemiştir" dediniz? Halbuki, kendisine melek gelen her şahıs, tehir talebinde bulunmuş, ama bu kabul olunmamıştır. Onlar, "ye's ve ümitsizlik hali" zuhur ettiğinde iman etmek istemişlerdir, ama kabul edilmemiştir.

Ayetteki murlb kelimesinin iki takdiri olabilir:

a) "şüphe dolu..."

b) "Şüpheye düşüren..." Biz bunu, inşaallah başka bir yerde ele alacağız. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Hamd, âlemlerin Rabbine, salât-ü selâm da, mahlûkatının en hayırlısı olan Peygamber Muhammed (s.a.s)'e, âline, ashabına, ezvicma ve hepsine otsun... 109[109]

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/369

FATIR SURESİ

Ellidört ayet olup, Mekkidir.

Hamd Allah’a Mahsus

"Gökleri, yeri yaratan; melekleri İkişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdohun. O, yaratışta ne diterse, (onu) arttım. Şüphe yok ki Allah, her şeye hakkıyla kadirdir"
(Fatır, 1).
Biz daha önce de hamdın, genel anlamda nimetlere karşı yapıldığını söylemtstlk. Allah'ın nimetleri de, dünyevi ve uhrevî olmak üzere İki kısımdır. Dünyevî dan, nimeti meydana getirmek ve onu devam ettirmek (bekâ)'tir. Uhrevî olanlar da, yeniden yaratmak ve yeniden yaşatmaktır. O halde Cenâb-ı Hakk'in, "Hamdoisun, o gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a..." (En'im, 1) ayeti, yaratmak demek olan dünyevî nimete bir işarettir ki biz bunun delilinin, "O, sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını hükmü takdir edendir"(Enim. 2) ayeti olduğunu daha önce söylemiştik. Cenâb-ı Hakk'ın Kehf Sûresi'ndeki "Hamd, kuluna kitabı İndiren Allah'a mahsûstur" (k«m, i) ayeti de, yaşatmak ve devam ettirmek demek olan, dünyevî nimete bir İşarettir. Çünkü bek* ve salâh hali, şeriat ve kitabla sağlanır. Eğer bunlardan herbiri olmasaydı, o zaman insanlar arasında, çekişme, mücadele ve münakaşa meydana getirdi ve arsJannda da hüküm varHamaıdl. Bu da karşılıklı sürtüşmeye, dövüşmeye ve birbirini yok etme neticesin* götürürdü. O hakle, kttâb İndirme İşi, dünyadan yaşatmanın kandUne taalluk ettiği btr rtfmatHr. Cenab-ı Hakk'm Saba Sûreei'ndeki, "Göklerde ne var, yerde ne varsa kendisinin olan Allah'a hamdolsun. Ahirette de hamd O'nundur"(sebe. 1) ayeti de, haşr ile ikinci yaratma nimetine bir işarettir ki, biz bunun delilinin de, "(Allah) yere giren ve yerden çıkan cisimleri, gökten İnen ve göğe çıkan rûhlan bilir" (Sebe, 2) ayetiyle, kâfirlerin söylediğini belirttiği, "Küfredenler, "O saat bize gelmeyecek" dediler. Sen de ki: "Hayır, gaybı bilen Rabbim hakkı için o, size mutlaka gelecektt" <set», 3) ifadeleri olduğunu söylemiştik. 1[1]

Fatıru's-Semavati Ve'l-Ard

Buradaki hamd ifâdesi ise, ahiretteki beka nimetine bir işarettir. Bunun delili de bu ayetteki "Melekleri... elçiler yapar" ifadesidir. Kİ bu, "Allah o melekleri, Allah'ın kullarını karşılayan elçiler kılar" demektir. Nitekim Cenab-ı Hak, "Onları melekler karşılar" (Enbiya, ıoaj buyurmuştur. Buna göre Hakk'ın, İfâdesi, şu İki manaya gelebilir:
a) "Gökleri yoktan yaratan." Nitekim bu mana, km AbbM'dan nakledilmiştir.
b) "Ruhların gökten inmesi, yerden de maddelerin ve bedenlerin çıkması için, gökleri ve yeri yaran..." Bu İkincisine, Cenab-ı Hakk'ın, "Melekleri... elçiler yapan" ifâdesi delâlet etmektedir. Çünkü, o günde melekler elçi olacaklar. Buna göre, bu sûrenin başıyla bir Öncekinin sonu da birbiriyle alakalıdır. Çünkü "Bundan evvel benzerlerine de yapıldığı gibi" {$***. s*) ayeti, endişe veren bir şek içinde bulunanların ümitlerinin kalmadığına ve tövbelerinin kabul edilmeyeceğine ve "inandım" demesinin fayda vermeyeceğine kesin olarak inandıklarının bir beyanıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Ona iman ettik" dediler. Fakat onlar İçin, uzak bir yerden (tevbeye) el sunmak olamaz" (Set», 52) buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah, onların bu durumlarından bahsedince, kesinkes inanan kimsenin halini beyan etmiş, melekleri onlara möjdeleyici olarak göndermek suretiyle onları müjdelemiş ve onlar için rahmet kapılarının açıldığını beyân buyurmuştur. 2[2]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/373-374

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/374

Melaikenin Kanatlan

Cenâb-ı Hak, "İkişer, üçer, dörder kanatla..." buyurmuştur. Kanadı olan bir varlığın en az, iki kanadı olur. İkisinden sonrakiler ise, fazlalıktır. Bazıları bu ayetin tefsiri hususunda şöyle demişlerdir: Burada bahsedilen kanat, meleğin yönüne, yani yapacağı işe bir işaret olup, İzahı şöyledir Allah Teâlâ'nın üzerinde herhangi bir şey yoktur. Her şey, O'nun kudretinin ve nimetinin hükümranlığı ve şümulü altındadır. Meleklerin Allah ile sıkı münasebetleri vardır. Çünkü, Allah'ın nimetlerini O'ndan alır, kendileri dışında Allah'ın müsaadesini aldıkları kimselere, varlıklara verirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O'nu senin kalbine Rûhu'I-Emfn İndirdi" (şuart, 193-iM) ve "O'nu, kuvvetleri çetin olan Öğretti" (Ntom, s) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, melekler hakkında, "Bir de işleri yönetenlere yemin oisun" (nizm.5) buyurmuştur. O halde bunlar, iki kanattırlar. Onların içinde, hayn vasıtalı olarak yapanlar bulunduğu gibi, vasıta olmadan da yapanlar vardır. O halde vasıtalı yapanın, üç ciheti vardır. Bunlardan yine, dört ve daha fazla cihet ve yönleri bulunanlar vardır. Ayetten açıkça anlaşılan şey ise, bizim bahsettiğimiz şey olup, bu müfetsirierin üzerinde mutabakat sağladığı bir görüştür.
Cenâb-ı Hakk, "O, yaratışta ne di/erse, (onu/ arftinr" duyurmuştur. Müfessirlerden, ayetin bu ifadesini, hususîleştirerek, "Bununla, güzel yüz kastedilmiştir." "Bununla, güzel ses kastedilmiştir" diyenler olduğu gibi, kimileri d», "Bununla, her güzel vasıf ve nitelik kastedilmiştir" demişlerdir ki, evlâ olanı, cananın umumîleştirilmesidir. Nitekim, "Allah Teâlâ kadirdir, kâmildir, dilediğini yapar O halde dilediğini arttırır, dilediğini de eksiltir" denilir.
Ayetteki, "Şüphe yok ki Allah, her şeye hakkıyla kadirdir.." Btmluiii, Cenâb-ı Hakk'ın, "O, yaratışta ne dilerse, (onu) arttırır" ifâdesini takrir edip priöttirmektedir. 3[3]

Her Sey Allah'tan

"Allah'ın İnsanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutacak, (hapsedecek) hiçbir kuvvet yoktur. Tutacağı şeyi de, O'ndan sonra salıverecek yoktur. O, mutlak gâlib, hüküm ve hikmet sahibidir"
(Fatır, 2).
Cenâb-ı Hak, kudretinin mükemmel oluşunu beyan edince, meşîetinin ve emrinin geçerliliğini de beyan etmek üzere böyle buyurmuştur. Yani, "Eğer Allah merhamet ederse, buna karşı çıkacak hiçbir güç yoktur. Eğer merhamet etmezse, O'nu buna sevkedecek güç ve kuvvet de yoktur" demektir.
Ayette, Aitah'ın rahmetinin gazabını geçmiş olduğuna şu bakımlardan delil vardır:
1) Takdim cihetinden... "Çünkü Cenâb-ı Hak, rahmet kapılarının açıldığını, öncelikle belirtmiştir." Bu madde her ne kadar tutarsız ise de, ancak ne var ki bu da, tercih sebeplerinden olabilir.
2) Cenâb-ı Hak, ilkin zamiri müennes getirerek, buyurmuştur. Bunun, Arapça açısından, şeklinde getirilmesi ve yine 'ya.raci kılınması mümkün idi. Ancak ne var ki Allah Teâlâ açılan şeyin rahmet kapıları olduğu; rahmetini tutacak bir kuvvetin bulunmadığı anlaşılsın diye, lehâ buyurmuştur. O halde bu demektir ki, onun rahmeti merhamet ettiklerime ulaşacaktır. Ama, rahmetini tuttuğunu belirtirken İse, müzekker zamir ile buyurmuş, lehâ dememiş ve "rahmetini salıveren" demek suretiyle, bunu açıkça İfade etmemiş, tam aksine, onu, gönderilmeyen şeyin rahmetinden başka bir şey de olması muhtemel olan bir lafızla zikretmiştir. Çünkü, "Tutacağı şeyi de..." ifadesi, bir beyân ve
bir tahsis olmaksızın, genel bir ifâdedir. Halbuki O'nun, "Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti..." ifadesi ise,vnususî ve açık bir ifâdedir.
3) Ayetteki, "Allah'tan sonra" manasında olan, tabiridir. Cenftbn Hak, burada bir istisna yapmış ve "Allah'tan başka salıverecek yoktur" buyurmuştur. Böylece de, o rahmet o kimseye, salıverilerek inmiştir. Ama, rahmetini alıkoymasından bahsederken de, "Onu tutan

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/374-375

yoktur, engelleyen yoktur" demiş, "Allah'tan başka..." kaydını koymamıştır. Çünkü Allah'ın rahmeti geldiğinde, katkmaz. Zira Allah'ın, ahirette kendisine merhamet ettiği kimseye, o rahmetten sonra ne Allah ne de başkası azâb etmez. Ama Allah'ın azâb ettiği kimseye, meselâ iman ehlinin fâsık kimseleri gibi, o azâbtan sonra, yine Allah ona merhamet eder.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki Allah azfz, yani kudreti kâmil; hakfm, yani, ilmi kâmil olandır.." buyurmuştur. 4[4]

Rezzak O'dur

"Ey insanlar, Allah'ın, üzerinizdeki bunca nimetini (kalbinizle) hatniaytn, dilinizle anın.. Sizi, gökten ve yerden nzıkîandıracak Allah'tan başka bir yaratan var mı? O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O halde, nasû olup da tevhîdden küfre döndürülüyorsunuz?"
(Fatır, 3).
Cenâb-ı Hak, hamdın kendisine mahsus olduğunu ve hamdi gerektiren nimetlerin kimi sebeplerini ayrıntılı olarak beyan edince, nimetlerini kısaca ve icmâlen beyan ederek, "Allah'ın, üzerinizdeki bunca nimetini hatırlayınız.." buyurmuştur ki, bu nimetler de, onca çokluğuna rağmen nimeti yaratma ve onu sürdürme diye, iki koma ayrılmışadır, İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, nimetin, doğrudan yaratılışına bir işaret olmak üzere, "Allah'tan başka bir yaratan var mı?" buyurmuş; nzkı, yarattığı nimeti, sonuna kadar sürdürdüğüne bir işaret olmak üzere de, "Sizi, gökten ve yerden nzıkîandıracak.." buyurmuş, daha sonra azameti cihetiyle, kendisinden başka tanrı olmadığını beyan etmiştir. Çünkü O, azizdir (yegâne gâlibtlr), hakimdir, her şeye kadirdir, herşeydeki irâdesi geçerlidir. İşte bundan dolayı eşi ve benzeri yoktur; O'ndan başka, zâtı gereği ibadete müstahak hiçbir zât yoktur. Cenâb-ı Hak, nimeti cihetiyle de kendisinden başka ilah olmadığını açıklamıştır. Çünkü O'ndan başka yaratan yoktur ve rızık veren de sadece O'dur. Daha sonra o, "O halde, nasıl olup da, tevhidden küfre döndürülüyorsunuz?" buyurmuştur ki, bu, "Bu aşikâr ve apaçık olan haktan nasıl çevriliyor ve böylece de nasıl yapılıp yontulmuş olan varlıkları, bütün mvtokût ve mülk kendisine ait olan zâta ortak koşuyorsunuz?" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, ilk aslı, yani tevhidini beyan edince, ikinci aslı, yani risateti zikrederek,
"Eğer seni tekzib ediyorlarsa, senden önceki peygamberler de tekzib edilmişür"
(Ffltır, 4).
buyurmuştur.
Daha sonra da, yalanlayanın azâb içinde olduğunu, yalanlanana da mükâfaat verileceğini, "işler ancak Allah'a döndürülür" (Fâtır, 4) ifadesiyle kısaca beyân etmiştir. 5[5]

Şeytanın Tuzağı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, üçüncü aslı da, yani haşr'i de beyan etmek üzere:
"Ey insanlar, muhakkak ki Allah'ın vaadi bir gerçektir. O halde sakın sizi dünya hayatı aldatmasın. Çok aldatıcı (şeytan) da sakın sizi Allah'ın (Hilmi sebebiyle) aldatmasın"
(FUtr, 5).
buyurmuştur. Bu ayetin sonundaki el-garûr kelimesiyle şeytan kastedilmiştir ki, biz bu ifadedeki ince manayı, Lokman SÛresi'nin (Lokman, 33) tefsirinde anlatmıştık. Bu hususu burada da tekrarlıyor ve şöyle diyoruz: Mükellef bazan, zihni zayıf, aklı az, görüşü tutarsız olabilir. Böylece de en ufacık bir şeyle aldanabilir. Bazan da bu derecenin üstünde olur da, ufacık bir şeyle aldanmaz. Fakat kendisine bir aldatıcı gelip ona o şeyi hoş göstererek, o şeyin kötü yanlarını basitleştirip, ona ondaki (sözde) faydalan beyan ettiğinde, o şeydeki faydalar ve lezzetler, bu aldatıcı kimsenin çağrısı ile birleşince, işte bu kimse de aldanıverir. Bazan da

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/375-376
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/376

göğsü ve kalbi kuvvetli olur, ne aldanır, ne de aldatılır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, birinci kısma işaret olsun diye, "O halde sakın sizi dünya hayatı aldatmasın" buyurmuş, mükellefin üçüncü derecede, yani en üstün ve sağlam derecede olabilmesi, böylece de aidanmaması ve aldatılmaması için, ikinci dereceye bir işaret olsun diye, "Çok aldatıcı da sakın sizi Allah hakkında aldatmasın" buyurmuştur. 6[6]

Düşmana Düşmanlık

"Şeytan, sizin bir düşmanmızdır. Onun için siz de onu düşman edinin. O, (kendisine tabi olan) güruhunu ancak alevli cehennemin ashabından olmaya davet eder. O küfredenler (yok mu?), onlar için çetin bir azâb vardır, iman
edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanlara gelince, mağfiret ve büyük mükâfaat da bunlarındır"
(Fâtır. 6-7).
Cenâb-ı Hak, "Çok aldatıcı da sakın sizi Allah hakkında aldatmasın"(Fâtır, 5) buyurunca, insanın aldanmasına mani olacak şeyi zikrederek, "Şeytan, sizin bir düşmanmızdır. Onun için siz de onu düşman edinin. Ve onun sözünü dinlemeyin" buyurmuştur. Ayetteki, "Onu düşman edinin"cümlesi, "onu üzecek şeyleri yapın" demek olup, onu üzecek şey de amel-i salihtir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, söyle bir ince manaya işaret olmak üzere, "O, (kendisine tâbi olan) güruhunu, ancak alevli cehennemin ashabından olmaya davet eder" buyurmuştur. Düşmanı olan kimsenin, bu konuda yapacağı iki şey vardır:
a) Onun düşmanlığına karşılık olmak üzere, ona düşmanca davranmak.
b) Onu memnun etmek suretiyle, onun düşmanlığını bertaraf etmek. Cenâb-ı Hak, "Şeytan, sizin bir düşmanmızdır" buyurunca, mükelleflere, ona düşman olmayı emretmiş ve bu hususta takip edilecek yolun da bu olduğuna işaret buyurmuştur. Diğer yola, yani "Onu memnun etmek suretiyle düşmanlığını bertaraf etme" yoluna gelince, "Bunda bir fayda yoktur. Çünkü sizler, onu memnun edip ona uyduğunuzda, o sizi, ancak alevli ateşe götürür..." demek istemiştir.
Bil ki, kendisinden kurtuluşun olmadığı bir düşmanı olduğunu bilen bir kimse, onun karşısına dikilir, onunla savaşma konusunda direnir. Çünkü zafer, sabırla elde edilir. İşte şeytan da böyledir, çünkü insanın ondan kaçıp kurtulması mümkün değildir, çünkü şeytan onun hep yanındadır ve insanın onun karşısına dikilip onu hezimete uğratması durumu hariç, o insanın peşindedir. O halde bu demektir ki şeytanın hezimete uğraması, insanın azmi ve sabretmesiyledir. O halde, bu hususta tutulacak yol ve yöntem, bu yol üzerinde sebat el.nek Allah'a ibadete güvenip dayanmaktır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, şeytanın hizbtyle, kendi hizbinin (taraftarlarının) durumlarını beyan ederek, "O küfredenler (yok mu), onlar için çeu'n bir azab vardır" buyurmuştur. O halde şeytana düşman olan kimse, her ne kadar o anda, (dünyada) görünür bir azâb, yani sıkıntı içinde ise de, bu azâb şiddetli değildir. Çünkü insan, akıth olursa, ebedî ve şiddetli azabı savuşturmak için daha kolay ve sonlu olan azabı tercih eder. Baksana, insanın yolu üzerinde bir diken ve öir ateş bulunsa ve o kimsenin de mutlaka, bu ikisinden birisine ayağını basması gerekse, bu kimse ateşe değil dikene basmayı tercih eder. Dünyadaki ateş, ahiretteki ateşle mukayese edildiğinde, bu, dikenin dünyevî ateşle mukayese edilmesinden daha hafif olur.
Cenâb-ı Hak, "iman edip de güzel güzel amel ve hareketlerde bulunanlara gelince, mağfiret ve büyük mükâfaat da bunlarındır" buyurmuştur ki, bunun açıklaması defalarca geçmişti. Hak Teâlâ bu ayette, kişinin imanının karşılığında ilahi mağfirete nail olup azabta ebedî Kalmayacağını, amel-î salihin mukabilinde de, büyük bir mükâfaata naii olacağını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh kalbinde imant bulunan hiç kimse, ebedî olarak cehennemde kalmayacaktır. 7[7]

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/377
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/378-379

Ölmüş Yerin Dirilişi

"Ya kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu hoş gören adam hiç iyi kimse gibi olur mu? Şüphe yok ki Allah kimi dilerse şaşırtır, kimi de dilerse doğru yola sevkeder. O halde, nefsin onlara karşı hasretlerle (tükenip) gitmesin. Çünkü Allah, onların neler yapmakta olduklarını çok iyi bilendir. Rüzgârları salıverip de bulutu harekete geçirmekte olan Allah'tır. Derken biz onu ölü bir toprağa sürüp onunla yeri, ölümünün ardından canlandırmışadır. işte dirilme de böyledir"8[8] (Fatır, M).

Kötüden Hoşlanan

Yani, "kötü amelde bulunan kimse salih amel işleyen gibi değildir" demektir. ftMöm Cenâb-ı Hak, bundan sonra da, "Körle gören, karanlıkla nur, güneş ile sıcak ar olmaz.."dFthr, 12-21) buyurmuştur ki, bu ayetlerin, daha öncekilerle münasabeti «ardK. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, kötü amelde bulunan kâfirin hali ile, iyi amelde Munan mü'minin durumunu beyan edip, pek azı müstesna, hiçbir kimse de kötü ar iş yaptığını kabul etmeyince, o zaman kâfir söyle demeye başlamıştır: "Kendisi Mı şiddetli azâb olacak olan kimse şeytana tâbi olan kimsedir ki, bu da Muhammed (s.a.s) ile, cinlerin kendilerini tesiri altına aldığı, böylece cinlere tâbi olan kavmidir. Kendisi için büyük mükâfaat olan kimse de, atalarının izlediği yolu tutan bizleriz. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizler böyle değilsiniz, çünkü iyi amelde bulunan başka, kendisine kötü ameli hoş gösterip de, böylece de onu, başka bir şekilde değil, tam anlamıyla hoş bulan kimse başkadır! Bundan da öte, yaptığı kötü şeyler kendisini süsleyen kimse, kötü amelde bulunup da, kendisinin kötülük yaptığının farkında olandan daha aşağıdır. Çünkü, cehalet içinde bulunduğunu bilen cahil ile, kötü amelde bulunduğunu bilerek kötülük yapan kimse, rücû edebilir ve tevbe eder. Halbuki bilmeyen kimse ise, günahında ısrar eder. O işi bilerek kötülük yapan kimse, kötülük yaptığı için kınanır, ama onu bildiği için de medhedilir. Yaptığı kötülüğü iyi olarak gören ve böylece kötü amelde bulunan kimse için ise iki kötü sıfat bulunur Kötülükte bulunması, cahil olması...

Daha sonra Cenâb-ı Hak, berşeyin Allah'ın meşîeti ile olduğunu beyan etmek üzere: "Şüphe yok ki Allah, kimi dilerse şaşırtır, kimi de dilerse doğru yola sevkeder" buyurmuştur. Bu böyledir, zira insanların zâtları gerçekte eşittirler. Kötülük-iyilik, günah-sevâp.. bunlar, birbirinden ayrılırlar. Binâenaleyh insanların blrkısmı bunları bilip, diğerleri bu ayrımı yapmayınca, bu İşte onların müstakil olmadıkları, binâenaleyh mutlaka, Allah'ın irâdesine İstinat ettirilmesi gerektiği anlaşılır. 9[9]

Kendini Tüketme!

Daha sonra Cenâb-ı Hak, her türlü açık mucizeyi ve net delilleri getirmesine rağmen, kavminin küfürde ısrar etmesinden dolayı mahzun olan resulünü teseliî etmek üzere: "O halde nefsin onlara karşı hasretlerle (tükenip) gitmesin" buyurmuştur ki, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Demek, bu söze inanmazlarsa bir üzüntü duyarak arkalarından kendini adetâ tüketeceksin!" (kehf,6) buyurması gibidir.

Cenâb-ı Hak, peygamberin kederi eğer onlardaki sapıklıktan dolayı ise, kendisinin onları ve onların yaptıkları her şeyi bildiğini; onların iman ve ihsanda bulunmalarını istemesi halinde de, onları sapıklıklarından çevirebileceğini ve saptırmadan vazgeçirebileceğini; yok eğer, onlardan taraf kendisine isabet eden eziyyetlerden dolayı ise, kendisinin onların fiillerini, ne yaptıklarını bildiğini, onlara yaptıklarına göre mukabelede bulunacağını beyân etmiştir. 10[10]

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/379

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/379-380

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/380

Rüzgâr ve Bulut

Daha sonra Cenâb-ı Hak, yine beyan etmeye başlayarak, "Rüzgârları salıverip de bulutu harekete getirmekte olan Allah'tır. Derken biz onu, ölü bir toprağa sürüp onunla yeri, ölümünün ardından caniandırmışızdır. işte dirilme de böyledir" {Fatır, 9) buyurmuştur. Rüzgârların esişi, hür ve irade sahibi bir faile (bir yaratıcıya), açık bir delildir. Çünkü rüzgâr bazan diner, bazan eser. Estiğinde de bazan sağa, bazan sola hareket eder. Bu farklı hareketlerinde de, bazan bulutları oluşturur, bazan oluşturmaz. Dolayısıyla bütün bu farklı durumlar, bir musahhirin, bir müdebbirin (idare edenin) ve herşeyi ölçü dahilinde yapan bir müessirin varlığına delildir. Bu ayeti* ilgili birkaç mesele vardır: 11[11]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, mâzî sîgastyta, ersele (salıverdi), muzârî sîgası ile de tusîru (harekete sevkeden) buyurmuştur. Çünkü O, salıverme fiilini kendisine isnâd edip, kendisinin yaptığı işler de, sadece bir "Ol" (kün) emri ile oluverince, o fiil ne bir zaman, ne de bir zamanın bir cüz'ünde yoklukta kalamaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu sebeple o şeyin mutlaka var olacağından ve olmuş-bitmlş gibi hızlı oluşundan ötürü, muzârî sîgası ile "salıverir" dememiştir. Demek ki O, belli vakitlerde belli yerlere rüzgârı takdir etmiş ve bu iş olup bitmiştir. "Bulutları harekete sevketme" işini ise rüzgâra nisbet edip, bu sevk işi de bir zaman içinde olunca, muzârî sigasıyla tusîru, yani "o bulutlan muayyen şekillerde bir araya toplar" buyurmuştur. 12[12]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, fiili, gâib'e isnad ederek, ersele (salıverdi) buyurmuş; diğer fiili mütekellime nisbet ederek, "Biz onu
süreriz" buyurmuştur. Durum (canlandırırız) fiilinde de aynıdır. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, önce kendisini fiillerinden bir fiil ile yani salıverme fiiliyle tanıtmış, daha sonra da bu tanıtma işi yapılınca, "İşte tanıdığın benim ki, bulutları yürütüp, arzı dirilttim" demiştir. Dolayısıyla birincisinde ou, enteresan bir fiil ile tanıtma işi olmuş, ikincisinde ise, nimeti hatırlatma yapılmıştır. Çünkü rüzgâr ve bulut nimetinin kemâli (tam olması), bulutları sevketme ve toprağı canlandırma iledir. Hak Teâlâ'nın, mâzî sîgasıyla, ifadeleri (biraz önce) •rsele (salıverdi) ve tusîru (harekete şevketti) ifadeleri arasında olarak bahsettiğimiz ♦arkı te'yid eder. 13[13]

Teşbîh'in İzahı

Ayetteki, "İşte dirilme de böyledir" cümlesiyle ortaya konan teşbihin izahı nasıldır? Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Ölü toprak, kendisine uygun hayatı kabul ettiğine göre, canlının uzuvları da hayatı kabul eder.
b) Rüzgârın, bulut kütlelerini biraraya getirmesi gibi, Allah da, canlıların uzuvlarını, as/çalarını ve eşyanın parçalarını biraraya getirebilir.
c) Bu, "Rüzgârı ve bulutu, ölü bir toprağı sürüp götürdüğümüz gibi, ruhu ve hayatı za ölü bir bedene sevkederiz" demektir. 14[14]

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/380
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/381
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/381
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/381

Dördüncü Mesele

Herşeyde Allah'ın birliğine delâlet eden bir delil varken, Allah Teâlâ'nın o delillerden bu delilleri seçip zikredişinin hikmeti nedir?
Cevap: Biz diyoruz ki, Allah Teâlâ, gökleri ve yeri ilk yaratanın kendisi olduğundan ve göklerle ilgili işlerden olmak üzere, ruhlardan ve o ruhları salıvermesinden, 'Melekleri elçi kılan"(Fatır, 1) ifadesiyle bahsedince, yerle ilgili şeylerden olmak üzere de, rüzgârlardan ve onların salıverilmesinden de, "Allah, rüzgârları salıverip, bulutları -arekete getirmekte olandır" ifadesiyle bahsetmiştir. 15[15]

Gerçek Şeref

"Kim ululanmak hevesine düşerse, bilin ki bütün uhluk Allah'ındır. Güzel kelimeler O'na yükselir. O (güzel kelimeleri) de, salih amel yükseltir. Kötülükleri tuzak yapanlara gelince, onlar için çetin bir azab vardır. Onların
(tuzakların kendisi) mahvolur"
(Fâtır, 10).
Atlah Teâlâ, kâfirlere nasib etmediği şeye bir işaret olmak üzere, İmânın delilini beyan edip, bu da o kâfirlerin, "Eğer birisinin itaatında olmazsak ve bize yasaklar-emirier veren birisi bulunmazsa, izzeti (ululuğu) elde etmiş oluruz" şeklindeki düşüncesi olup, böylece putlar yontarak "İşte bunlar bizim ilahlanmızdır" deyip, sonra putlarını beraberlerinde taşıyıp, "Kişinin ma'bûdu İle birlikte olmasının üstünde hangi izzet vardır?" deyip, böylece izzet peşinde, yani peygambere boyun eğmeme ve ona tabî olmama peşinde olunca, Cenâb-ı Hak, "Eğer sizler, bu kâfirliğinizle gerçekten izzeti (yüceliği) elde etme peşinde iseniz, bilin ki izzetin hepsi Allah'ındır. Kim Allah'a tezellüi eder, boyun eğerse, gerçek aziz odur. Kim de Allah'a karşı izzet (yücelik) taslamaya kalkarsa, gerçek zelîl de odur" buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 16[16]

İzzet Allah'ındır

Allah Tealâ bu ayette, "Bütün ululuk Allah'ındır" buyurmuştur. Bir başka ayette de, "tzzet (ululuk), Allah'ın, Peygamberin ve müzminlerindir" (Münattkûn, a) buyurmuştur. O halde, bu ayetteki "bütün" ifadesi izzetin
Allah'dan başka hiç kimsede olmamasını gerektirir?
Cevap: Biz diyoruz ki: Allah'ın, ifadesi, "Gerçekte ve bizzat, izzet O'nundur" manasına; kelimesi, "Aziz olana yani Allah'a yakın olması vasatısayla izzet O'nundur" manasına; kelimesi "Allah ile izzet kazanan peygambere yakın oldukları için, izzet bunlar için de vardır" manasınadır. Çünkü mü'minlerin aziz oluşları, peygambere bağlanmaları sayesindedir. Baksana Cenâb-ı Hak "De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tabî olun ki, Allah da sizi sevsin ve sizi bağışlasın"(Al-i imran. 31) buyurmuştur. 17[17]

Güzel Sözlerin Yükselmesi

Ayetteki, cümlesi, daha önce bahsedilen izzetin ne demek olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kâfirler, "Ki, görmediğimize ve yanında bulunmadığımıza ibadet etmeyiz. Zira Melikten (ma'bûd'dan) uzak kalma zillettir" diyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Eğer Allah'a ulaşamıyorsanız, bilin ki O sizin sözlerinizi dinliyor ve güzel olanlarını kabul ediyor. Binâenaleyh O'nun, sözünü kabul ettiği ve sözünü kendisine ulaşan kimse azizdir. Kimin de

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/381
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/382
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/382

sözünü yüzüne çarpıp reddediyorsa, İşte o da zelildir. Ama bu putlara göre, zelil ile azizin farkı yoktur. Çünkü onların bilgileri yoktur. Herkes onları aldatabilir. Allah, sizin amellerinizi de görür-bilir. Binâenaleyh kim sâlih amelde bulunursa, Allah o sâlih ameli katına yükseltir. Kim de kötü İşlerde bulunursa, onu da sahibinin yüzüne çalar. O halde gerçek aziz, ameli Allah rızası için olan kimsedir. Asıl zelil de ameli yüzüne çalınan kimsedir. Ama bu putlar hiçbirşey bilmezler, dolayısıyla putların nezdinde ne yükselen bir aziz, ne düşen bir zelil söz konusudur. Putların kendisinde izzet değil, aksine zillet vardır. Çünkü efendinin zilleti, köle için de bir zillettir. Binâenaleyh taptığı şey, taş ve ağaç v.s. olan kimse için, böyle gerçek bir izzet nasıl söz konusu olabilir?" buyurmuştur. 18[18]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "Güzel kelimeler O'na yükselir" cümlesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu güzel kelimeler, "Lâilahe illallah" ifadesi olup, buna "kelime-i tayyibe" (güzel söz) denir.
2) Bu, "Sübhânellâhi ve't-hamdülillâhi ve lâ ilahe lllftllahu vallahu ekber" ifadesidir.
3) Bu, (bir önceki maddede) geçen dört kelime İle birlikte, beşinci bir ilave ile "tebârekâllahu" ifadesidir. Tercihe şayan olan, bunun Allah'ı zikir, yahut nasihat ve ilim gibi Allah için olan her kelime manasına olmasıdır. Böyle olan her söz, Allah'a yükselir. 19[19]

Zamirin Mercii

Ayetteki, Ifadesindeki "hû" (onu-ona) zamirinin, neyi ifade ettiği hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Bu, "kelime-i tayyibe" (güzel kelimelere) rftcî olup, manası, "Güzel kelimeleri, sâlih amel alıp yükseltir" şeklinde olur. Nitekim bir hadiste, "Allah, amelsiz (tatbik edilmeyen) sözü kabul etmez20[20] buyurmuştur.
b) Bu, "amel-i sâlih"e râcîdir. Buna göre "onu yükseltenin" ne olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) "Onu, yani salih ameli, kelime-i tayyibe yükseltir." Bu görüşü, Hak Teâlâ'nın, "Erkek veya kadın, kim Allah'a iman etmiş olarak sâlih amel işlerse (...)" (Nahi, 97) ayeti de destekler.
2) Sâlih ameli yükselten, Allah Teâlâ'dır. 21[21]

Beşinci Mesele

İkinci manaya göre, kelimelerin bizzat kendisi yükseliyor, amel-i sâlih ise başkasıyla yükseliyor olduğu halde, kelime-i tayyibenin amel-i sâlihten Önce zikredilmesinin sebebi nedir? Biz diyoruz ki: Söz daha kıymetlidir. Çünkü insanın diğer canlılardan farklı olan yönü, konuşmasıdır. Bundan ötürü, Allah Teâlâ, "Biz âdemoğlunu, (nefs-i natıkası ile, yani ona konuşma özelliği vererek) kerim (şerefli ve kıymetli) kıldık" (isra, 70) buyurmuştur. Amel ise, hem insanda, hem diğer canlılarda müşterek olarak bulunan hareketlerden ibarettir. Kıymetli kimse, padişahın kapısına vardığında geri çevrilmez, engellenilmez. Fakat böyle olmayan kimse, oraya gidecek yolu ancak birtakım taleblerle (isteklerle) elde eder. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Kâfir, şahadet kelimesini (tevhidi) içinden gelerek söylerse, dünya ve âhiret azabından kurtulur. Yok eğer zahiren, sırf diliyle söylerse, hem kendi canını, malını, kanını, çoluk-çocuğunu ve ailesini dünyada (müslümanlar karşısında) kurtarmış olur. Ama uzuvlarla yapılan ameller böyle değildir. Biz bunu, "îman edip salih ameller işleyen kimseler (...)" (Bakara, 82) ayetinin tefsirinde zikrettik.

---

[18] 18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/382-383
[19] 19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/383
[20] 20[20] Kenzu'l Ummal, 1/260 (Benzeri hadis)
[21] 21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/383

Bu hususta yapılabilecek bir başka izah da şöyledir: Kalb esastır. Bunun böyle olduğunun delilleri daha önce geçmiştir. Hz. Peygamber (s.a.ş) de"Dikkat edin, insanın bedeninde bir et parçası var. O iyi oldu mu bütün beden iyi olur. O bozuldu mu bütün beden bozulur. Dikkat edin, işte bu kalbdir"22[22] buyurmuştur. Kalbteki şey (niyet ve inanç) ise, ancak dil ile ortaya konur. Dilde olanın doğruluğu ise, kişinin fiili ile anlaşılır. O halde söz, fiilden ziyade kalbe yakındır. Baksana insan, konuştuğu herşeyi, kalbinden (aklından) konuşur. Ama fiillerini, meselâ sakallyla-bıyığıyla oynaması gibi bazan kalbinden kaynaklanmaksızın (bir tik olarak) yapar; Bir de uyuyan kimse, birtakım hareketler yapar ve genelde çok nâdir durumlar hâriç, uykusunda, bahsettiğimiz gibi sözün kalbe bağlı olması sebebiyle, konuşmaz. Ama hareketler böyle değildir. O halde söz fiilden kıymetlidir. 23[23]

Altıncı Mesele

Zemahşerî "Mekr (tuzak kurma)" masdarı, müteaddi değildir. O halde ayetteki "seyyiât", kelimesi (neyin mef'ûlü
olarak) mansubtur?" der ve bunun manasının, "Kötü hileleri tuzak olarak kuranlar" şeklinde olduğunu söyler. Buna göre, "seyyiât", mahzûf mefûl-ü mutlak olan (mekerât-hîleler) kelimesinin sıfatıdır. Şöyle de denebilir: Buradaki "mekr", tıpkı "amel" (yapma) masdarı manasında kullanılmış ve onun gibi müteaddî olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kötülükleri işleyenler (.. J"(Ankebut,4) buyurmuştur. Bu ifadede de, söylediğimiz gibi, "seyyiât" kelimesinin "el-amelfttı's-seyyiât" (kötü ameller) takdirinde olarak, mef'Û1-ü mutlakın sıfatı olması mümkündür. Buna göre bu ifade, amel-i sâlihin bekasına ve yükselişine bir işaret olmak üzere getirilen, "Onu amel-i sâlih yükseltir" ifadesinin, karşılığı (mukabili) olur. Ayetteki "Onların tuzaklarının, yani kötü amellerinin kendisi mahvolmuştur" ifadesi, o kötü amellerin, baki kalmayıp, kişiye fayda değil, aksine zarar verdiğine bir işarettir. 24[24]

İnsanın Yaratılış Safhaları

"Allah sizi bir topraktan, sonra bir meniden yarattı. Sonra da sizi çift çift yaptı. O'nun ilmi olmaksızın, hiçbir dişi gebe olamaz ve doğuramaz. Uzun ömürlü olana çok ömür verilmesi ile (kısa ömürlü olanın) ömrünün kısaltılması hâriç olmamak üzere, herşey bir kitapta yazılıdır. Şüphe yok ki bunlar Allah'a kolaydır"
(Fâtır, 11).
Biz, tevhidin delillerinin çokluğuna ve sayısızlığına rağmen, âfâkî ve enfüsî deliller olmak üzere bunların iki kısma hasredildiğini defalarca anlatmıştık. Nitekim Allah Teâlâ da bu hususta, "Onlara, âfâktaki (dış dünyadaki) ve enfüsteki (yani insanların kendilerinde ve iç dünyalarında) delillerimizi göstereceğiz" (Fu*siiet, 53) buyurmuştur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, göklerdeki âfâkî delillerde, gökten gönderdiği meleklerden ve yer ile, yerde salıverdiği rüzgârlardan bahsedince, "enfüsî" delilleri de getirmeye başlamıştır. Bunun izahını, daha önce defalarca yapmıştık. Bu ayetteki "topraktan" kelimesinin, Hz. Adem (a.s)'in yaratılışına, "Sonra bir meniden" kelimesinin de, âdemoğullarının yaratılışına bir işaret olduğunu belirtmiştik. Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesinin, harhangi bir te'vile (yoruma) muhtaç olmadığını, aksine "sizi (...) yarattı" ifadesinin, bütün insanlara bir hitab olduğunu, bütün insanların da Hz. Adem (a.s)'in çocukları olup, topraktan ve meniden yaratılmış olduklarını beyan etmiştik. Çünkü insanların hepsi meniden, meni gıdadan (yiyeceklerden), gıdalar da netice İtibarıyla toprak ve sudandır. O halde İnsan, topraktan meydana gelmiş olan menidendir.
Ayetteki, "Hiçbir dişi gebe olmaz ve doğurmaz" ifadesi, "Cenâb-ı Hakk'ın ilminin mükemmel oluşuna" bir işarettir. Çünkü yaratılmazdan önce rahimlerde olan ile, yaratılıp da anasının

---

22[22] Buhari, iman, 39; Müslim, musakat, 107/3/1220)
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/383-384
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/384

rahminde olduğu müddetçe, hiç kimse o rahimde olanın durumunu bilemez. Çünkü hâmile olan anne bile, ona dâir birşey
bilemez.

Allah Teâlâ, "Allah sizi topraktan yarattı" ifadesiyle, kudretinin mükemmel oluşunu bildirince, "Onun ilmi olmaksızın, hiçbir dişi, gebe olmaz ve doğurmaz" ifadesiyle de, ilminin mükemmelliğini anlatmıştır.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Uzun ömürlü olana çok ömür verilmesi ile (kısa ömürlü olanın) ömrünün kısaltılması hâriç olmamak üzere, herşey bir kitabta yazılıdır" ifadesiyle de, iradesinin geçerliliğini anlatmıştır. Böylece de Kendisinin kâdi, âlim, irâde sahibi bir zat olduğunu, putlarda ise, kudret, ilim ve irade sıfatlarının (özelliklerinin) bulunmadığını, dolayısıyla hiçbir ibadete müstehak olmadıklarını beyan buyurmuştur.

Allah Teâtâ, "Şüphe yok ki bu, yani topraktan yaratma işi, Allah'a kolaydır" buyurmuştur. Bununla, "Ömürleri uzatma ve kısaltma Allah'a kolaydır", "Dişinin gebe olduğu şeyi bilmek Allah'a kolaydır" ve "Bütün bunlar, Allah'a kolaydır" manaları kastedilmiş olabilir. Ama birincisi daha uygundur. Çünkü "kolay" ifadesinin, bir fiil ve iş hakkında kullanılması daha uygundur. 25[25]

Tatlı Ve Tuzlu Su

"İki denizin suyu bir olmaz. Şu çok tatildir, susuzluğu giderir, içimi boğazdan kolay geçer, öbürü ise çok tuzlu ve acıdır, boğazı yakar kavurur. Bununla beraber siz, herbirinden taptaze et yersiniz. (Onlardan), takınacağınız bir zinet çıkarırsınız. Allah'ın fazlından ve kereminden nasibinizi aramanız ve O'na şükretmeniz için, herbirinde gemilerin sulan yara yara gittiklerini görürsünüz"
(Fatır, 12).

Ekseri rnüfessirler bu ayetle, ya küfür ve iman, yahut da kâfir ve mü'min hakkında bir teşbihin (benzetmenin) kastedildiği görüşündedirler. Buna göre, tıpkı iki denizin, biri çok tatlı suyun çok acı (tuzlu) suya benzemeyip karışmaması gibi, iman da güzellik ve fayda açısından küfre karışmaz, ona benzemez. Bu izaha göre ayetteki, "Bununla beraber siz, herbirinden taptaze et yersiniz" ifadesi, kâfir ve mü'min, yahut da küfür ve imanın durumunun, iki denizin durumundan başka olduğunu anlatan bir ifadedir. Çünkü acı ve tuzlu olan su (deniz); tatlı sulu olan denizle, hayır ve fayda sağlama hususunda yine de bir müşterekliğe sahiptir. Çünkü taze et (yani balık) her ikisinde de bulunur. Yine zinet eşyası olarak (inci gibi) şeyler, her ikisinde de bulunur. Gemiler, her ikisinde de hareket eder. Ama küfürde ve kâfirde hiçbir fayda yoktur. Bu izaha göre, ayetin bu kısmı tıpkı, "Bunlar hayvan gibidir. Hatta daha sapıktır">'raf, 17e) ayeti İle "Kalbleriniz taş gibidir, hatta tastan daha katıdır. Halbuki nice taşlar (kayalar) vardır ki, ondan çaylar (dereler) fışkırır (kaynar)" (Bakan, 74) ayetinin manası gibidir.

Daha zahir odur ki, bu ayet ile, Allah'ın kudreti hususunda bir başka delil getirilmesi kastedilmiştir. Çünkü iki deniz, deniz olarak bir benzerlik arzettikleri halde, sulan itibarıyla farklı oluyor, birisi alabildiğine tatlı, diğeri ise alabildiğine tuzlu ve acı... Eğer bu iş, otomatik olarak meydana gelmiş olsaydı, eşit olan İki şey, böyle bir farklılık arzedemezdi. Hem sonra bu ikisi farklı olmalarına rağmen, kendilerinden birbirine benzer şeyler çıkartılıyor. Çünkü taze et her ikisinde de mevcut. Zinet eşyası olacak şeyler, her ikisinden de elde edilebiliyor. Binâenaleyh birbirine benzeyen iki şeyde, farklı yönler yaratma İle, farklı iki şeyden birbirine benzer şeyler yaratma işi, ancak kadir ve hür irade sahibi bir zâta mahsus olabilir. O halde ayetteki, "iki denizin suyu bir olmaz" cümlesi, onların, denk (benzer) olmayışlarının, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine ve iradesinin geçerliliğine bir işarettir.

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/385-386

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [26]

Birinci Mesele

Dilciler şöyle demişlerdir: "Arapça'da, denizin suyu hakkında, o tuzlu olunca, "mâlih" (tuzlu) ifadesi kullanılmayıp, "mllh" (tuz) kelimesi kullanılır." Fıkıh kitaplarının birinde, "ihtiva ettiği tuz sebebiyle, denizin suyu "malin" (tuzlu) olur" diye yazılmış. Böyle söyleyen, bu sözünden ötürü tenkid edilmiş. Halbuki bunun sözü, dilcilerin benimsediği görüşten daha doğrudur. Çünkü tatlı suya, iyice tuzlu oluncaya kadar tuz karıştırıldığında, ona, ancak "mâlih" denebilir. "Mâ-un mllh" (tuzlu su) ifadesi ise, esasında tuzlu olan su için kullanılır. Zira "mâlin", kendisinde tatma açısından, görünür-hissedifir tuz bulunan şeydir. "Ma-ûn mllh" ise ne tam sudur, ne de tam tuzdur. Tuzlu (mâlih) olan yiyecek-içecek, böyle değildir. O halde, içine tuz atılmış tatlı su, kendisinde, tatma açısından tuz hissedilen bir sudur. YaratıItştan-aslından tuzlu olan şey, bunun aksinedir. Binâenaleyh o fakîh, "mllh, sayesinde deniz suyunun tuzlu hale geldiği, çorak bir arazinin parçasıdır" dediğinde, bu hususta asla riayet etmiştir. Çünkü o onu, kendisinde, yaratılıştan tuzun bulunduğu bir su kabul etmiştir. Dilciler ise deniz hakkında, onun suyu için, "milh" ifadesini kullanırken, bunu yaratılış-asıl hali açısından kullanmışlardır.

"**Ücâc**", acı demektir. Cenâb-ı Hak, "Herbirinden taptaze et yersiniz" buyurmuştur. Bu, "Kuşlardan ve balıklardan olmak üzere, taze etler elde edersiniz" demektir. "Onlardan takınacağınız bir zinet çıkarırsınız" yani, "inciler-mercanlar çıkarırsınız." "Gemilerin suları yara yara gittiklerini görürsünüz..." anlamındadır.

Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın fazlından ve kereminden nasibinizi aramanız ve O'na şükretmeniz için" ifadesi, biraz önce söylediğimiz, bu ayetle bu iki deniz ve bu denizlerde bulunanlarla Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretinin mükemmelliğine istidlal kastedilmiş olduğu görüşümüze delâlet eder. [27]

Gece ve Gündüzün Sürati

"O, geceyi gündüzün içine sokar; gündüzü gecenin içine sokar, güneşi ve ayı da musahhar (emre âmâde) kılmıştır. Herbiri belli bir müddet için akıp gidiyorlar. İşte bunları yapan Allah'tır, sizin Rabbinizdir. Mülk O'nundur. O'nu bırakıp taptıklarınız ise, bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamazlar"
(Fatır, 13).

Allah Teâlâ'nın bu beyanı da, zamanın değişmesi ile, Allah'ın birliğine, varlığına ve kudretinin mükemmelliğine bir istidlaldir. Bu hususu defalarca anlattık. "Güneşi ve ayı musahhar kılmıştır" ifadesinin, müşriklerin ileri sürdükleri bir sorunun cevabı olduğunu anlatmıştık. Müşrikler şöyle demişlerdi:[28]"Yazın gece kısalır, kışın ise, onun aksine gündüz kısalır." İşte buna işaret etmek üzere Allah Teâlâ "Güneşi ve ayı buyruğu altında tutar" buyurmuştur ki bu, "Bu ihtilafın (uzayıp-kısalmanın) sebebi sizin bahsettiğiniz şey ise de, güneşin ve ayın hareketi, Allah'ın iradesi ve kudreti sayesindedir. O halde ihtilafı yapan da O'dur" manasına gelir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "İşte bunları yapan Allah'tır, sizin Rabbinizdir. Mülk O'nundur. O'nu bırakıp taptıklarınız ise, bir hurma çekirdeğinin zanna bile sahip olamazlar" buyurmuştur. Bu, şu manayadır: Mülk gökleri ve yeri yaran, ruhları ve rüzgârları salıveren, insanı topraktan yaratma ve diğer şeyler gibi hususları yapanındır. O halde, kamil zâtı gereği ve melîk olduğu için, O'ndan başka ma'bûd yoktur. Melik, mülkü oranında hizmete lâyık olur. Bütün mülk, O'nun olduğuna göre, ibadetin tamamı da O'na aittir.

---

[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/386-387

[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/387

[28] Yazın gece kısalır, kışın İse onun aksine gündüz kısalır. İşle buna isnat etmek üzere Allah-u Taata "Güneşi ve ayı buyruğu altında tutan" büyümüştür ki bu burada, mananın bize müphem geldiği şu pasajı atlayarak tercüme ettik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ulûhiyyet sıfatına ters düşen şeyi zikretmiş ve "O'nu bırakıp taptıklarınız İse, bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamazlar" buyurmuştur. Bunda şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ kendisinin sıfatlarından şu ikisini zikretmiştir:

a) Kudret ve iradesiyle yaratmasını...

b) Mülkünü...

Allah Teâlâ, bu iki sıfatıyla, kendisinin ibadete müstehak bir ilah olduğuna istidlal etmiştir. Bu tıpkı, "De ki: "insanların Rabbine, insanların meşkine, insanların ilahına sığınırım"(Nas 1-2) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hak burada, önce rab ve melik oluşundan bahsetmiş, ilah ve ma'bûd oluşunu bu iki vasfa bağlayarak (üçüncü olarak zikretmiştir). 29[29]

Şeriklerin Acizliği

Hak Teâtâ, kendisine ortak koşulanlar için, bir tek olumsuz sıfattan, "(Onlar) bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamazlar" diyerek bahsetmiştir. Bu da, onlar için bir "mülk"ün söz konusu olmamasıdır. Allah Teala, şu iki sebepten ötürü diğer bir olumsuz sıfattan bahsetmemiştir:

1) Onların hepsi de, kendilerinin Allah'dan başka yaratıcıları utmadığını kabul ediyorlardı. Ama şöyle diyorlardı: "Allah, yerin ve yerdekilerin işini, putlarımızın şekillerini almış olduğu yıldızlar ile, yıldızların doğup-batmalarına bırakmıştır." İşte oundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onların mülkleri yoktur. Allah onlara hiçbir mütk ve yetki vermemiştir. Ontar hiçbir şeye mâlik değillerdir" buyurmuştur.

2) Mülkün bulunmayışından, yaratamama neticesi çıkar. Çünkü eğer onlar birşey yaratmış olsalardı, onun sahip ve mâliki olurlardı. Bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahib olamadıklarına göre, az ve çok, hiçbirşey yaratamazlar. 30[30]

Putlar İcabet Edemezler

"Eğer onlara duâ ederseniz, duanızı işitmezler. İsitseler bile, size icabet edemezler. Kıyamet gününde de onlar, sizin (kendilerine) şirk koşmanızı tanımayacaklardır. Herşeyden hakkıyla haberdâr olan Allah gibi, (hakikati)
sana hiçbirşey haber veremez" (Fatır. 14).

Allah Teâlâ'nın bu ayeti de, müşriklerin şu sözlerini çürütmek içindir. "Putlara >badet etmede, onlara yaklaşma, onlara bakma ve ihtiyaçları onlara bildirme açısından, bir izzet (şeref) vardır. Ama hiç kimse ne Allah'ı görür, ne O'na ulaşabilir." İste bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Bunlar sizin dualarınızı duymazlar. Halbuki güzel Kelimeler, Allah'a yükselir. Böylece de Allah onları dinler ve kabul eder" demek istemiştir.

Daha sonra işi, biraz daha aşağı indirerek, "Farzedelim ki, iddia ettiğiniz gibi ontar sizi duyuyorlar. Çünkü sizler putların duyduklarını ve bildiklerini iddia ediyorsunuz. Ama, onların size icabet ettiklerini, cevap verdiklerini söylemeniz mümkün değil. Çünkü bu, bilinen-görünen bir hakikati inkâr olur. Onların duymayışı da aklî olanı inkâr olur. Aklî olan hususta münakaşa edilebilirse de duyularla görülüp algılanan şeylerde münakaşaya yer yoktur" demek istemiştir.

Daha sonra Cen4b-ı Allah, "Kıyamet gününde de onlar, sizin (kendilerine) şirk koşmanızı tanımayacaklar" buyurmuştur. Allah Teâlâ, o putlarda bu dünyada fayda bulunmadığını beyan edince, ahirette de bir faydaları olmayacağını, hatta bundan da öteye, orada onlardan zararın sâdır olacağına, "şirkinizi" yani "Allah'a ortak koşmanızı inkâr edeceklerdir" ifadesiyle işaret etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Şirk, büyük bir zulümdür" (Lokman, 13) buyurmuştur. Buradaki şirk, "şirk koşmanız" manasınadır.

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/387-388

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/388-389

Hak Teâlâ'nın "Herşeyden hakkıyla haberdâr olan Allah gibi, hakikati sana hiçbirşey haber veremez" ifadesi, şu iki manaya muhtemeldir:

a) Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitap olması... Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Allah Teâlâ, odunların, kütüklerin ve taşların, Kıyamet gününde konuşacağını ve kendilerine ibadet edenleri yalanlayacaklarını haber vermiştir. Cenâb-ı Hak, putların Kıyamet gününde onları yalanlayacaklarını haber vermemiş olsaydı, bu durum sadece akıl ile bilinemezdi. Haber verilen durum acayip bir şey de olsa, o, dediği gibidir; zira bunu bildiren, işin mahiyetini tam tamına bilen Allah Teâlâ'dır.

b) Bu sözün muayyen bir kimseye yöneltilen bir hitap olmamasıdır. Yani, "Bu bahsedilen şey, O'nun dediği gibidir" demektir. Buna göre, il£ Stj ifâdesinin anlamı, "Ey dinleyen, sen kim olursan ol, herşeyden hakkıyla haberdâr olan Allah gibi, hakikati sana hiçbir şey haber veremez" şeklinde olur. 31[31]

insan Rabbine Muhtaç

"Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız. Allah İse, herşeyden müstağni, ve her hamde lâyıktır" (Fatır, 15).

Peygamberden sudur eden davet ile, kâfirlerin de küfürde ısrarı çok olup, kâfirler, "Muhakkak Allah, belki de o, bizim ibadetlerimize muhtaç olduğu için, o ibadetleri bize alabildiğine emrediyor ve bizi o ibâdetleri terketmenize karşılık iyice tehdit ediyor" deyince, Cenâb-ı Hak, "Ey insanlar, siz Allah a muhtaçsınız. Allah ise, herşeyden müstağnidir" buyurmuştur. Binâenaleyh O, size ibadeti, size ihtiyacı olduğu için emretmemiştir. Bu emir, O'nun size olan çok şefkatinden dolayıdır. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 32[32]

Haberin Nekireliğinin Sebebi

(Nahiv)de, haberin marife getirilmesi çok nadirdir. Genel olarak haber nokire (belirsiz) mübtedâ ise marife olur ki, makûl olan da budur. Zira, haber veren kimse, genelde haber verilen kimsenin bilgi sahibi olmadığı bir hususu bildirir veyahut anlatan kimse muhatabın o konuda bilgi sahibi olmadığı zannı ile bildirir. Sonra bu şey dinleyen kimse tarafından bilinince, konuşan kimse ona, "Ey muhatap, senin de bildiğin o hususta, falanca mana vardır" der. Kİ bu tıpkı bir kimsenin, "Zeyd ayaktadır" demesi gibi olup, bununla "Senin tanıdığın Zeyd için, senin haberin olmayan, bir ayağa kalkma (kıyam) vaki olmuştur" anlamının kastedilmesidir, Binâenaleyh, dinleyen nezdince haber verilen şey malum olup, mübtedâ da malûm, haber de, bir anlatım değil de bir dikkat çekme olunca, bu durumda haberi mahfe getirmek son derece yerinde olur. Bu tıpkı bir kimsenin, Allah'ın Rab; Muhammed (s.a.s)'in de nebî olduğunu bildiği için, "Allah, Rabbimizdir; Muhammed de peygamberimizde" demesi gibidir. İşte burada da, insanların muhtaç oldukları herkes tarafından bilinen apaçık bir şey olunca, Cenâb-ı Hak, (haberi marife getirerek)"Siz... muhtaçlarsınız" buyurmuştur. 33[33]

İkinci Mesele

Ayetteki, kelimesi ihtiyaçların arzeditdiği ve güvenilecek olan tek varlığın kendisi, yani Allah Teâlâ olduğunu bildiren bir ifadedir ki bu, kulun O'na muhtaç olmasından dolayı, O'na ibâdet etmesini, O'ndan başkasına ihtiyacını arzedemeyeceği için de, başkasına da ibadet etmemesini iktizâ eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, ^ j* iüij

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/389-390

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/390

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/390-391

buyurmuştur ki bu, "O, her şeyden müstağnî olmasına rağmen, sizi bütün çağrı ve davetiyle kendisine davet eder. Halbuki sizler, ihtiyaç içinde olmanıza rağmen O'na icabet etmezsiniz. Siz O'na duâ etmediğiniz halde, O size ihtiyaç vaktinizde icabet eder" demektir. 34[34]

el-Hamîd'in Manası

Bu mesele ayetin sonundaki (el-hamtd) ismi şerîfiyle alâkalıdır. AİJah Teâlâ birinci habere, yani fr'jîfr fi
cümlesine, *W J1 kelimesini ilave etmiştir ki, bu ibadeti O'na hasretmenin farz olduğuna işarettir. Aynen bu ilave gibi, müteakiben de, gına ile muttasıf olmasına, hamîd olma vasfını ilave etmiştir ki, bu da insanların ihtiyacına mukabil onun gınasına işarettir. Keza O, şükredilmesi farz olan hamîd olduğundan, onun nimetlerine muhtaç olan sizlerin ona hamdetmeniz gerekir demektir. Yoksa "Siz muhtaçsınız, Allah da sizin gibi muhtaçtır" manasına gelmeyip: "Bilâkis o, ganiyy-i mutlaktır. Siz O'na muhtaçsınız diye, sizi ihtiyacı giderilmemiş durumda bırakmaz. Bilakis O, dünyada sizin ihtiyaçlarınızı karşılar. Eğer iman ederseniz, ahirette de ihtiyaçlarınızı karşılar. O halde O, hamîd'dir" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisinin zenginliğini beyan etmek için,
"Eğer dilerse sizi giderir, (yerinize) yepyeni bir halk getirir. Bu, Allah'a güç de değildir" buyurmuştur. Burada, tam bir belagat vardır ki izahı şöyledir: Allah Teâlâ, "Eğer dilerse, sizi giderir" buyurmuştur ki bu, "kendisine ihtiyaç duyulan şeyin aksine, sizi gidermek O'nun meşîetine bağlıdır" demektir. Çünkü, ihtiyaç duyulan şey hakkında bir kimse, "Eğer falanca dilerse, evini yıkar, akarını, mallarını yok eder" ifadesini kullanmaz. Bu kimse ancak, "Eğer, ikâmet etmek için bir eve ihtiyaç olmasaydı, onu satardım" der, veyahut da, "Eğer gelir getiren bir mala (akar) ihtiyaç olmasaydı, onu terkederdim" ifâdesini kullanır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yepyeni bir halk getirir" ifadesiyle, kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığını beyan buyurmuştur. Bu, şöyle zanneden bir kimsenin zannını çürütmek gayesine matuftur: "Bu mülk, ona bir kemal ve azamet vermektedir, eğer bu mülkü giderirse azameti de zedelenir." Bu demektir ki: "Allah sizden daha güzel, daha mükemmel, daha tam mahluklar yaratmaya kadirdir" buyurmuştur. 35[35]

Aziz Kelimesinin Manası

Daha sonra "Allah'a güç de değildir" buyurmuştur. Yani "Gidermek ve getirmek Allah'a zor değildir." demedir: Cenab-ı Hak aziz lafzını bazan, "kendi zatıyla kaîm olan" hakkında kullanmıştır. Çünkü O, kendisi hakkında "Allah, kuvvetli ve Azizdir" (Ahzab, 2S).
Yine bu sûrede de, "Allah azız, (yegâne galip) ve gafurdur" (Fât.r, 28) buyurmuştur. Allah Teâlâ bu vasfı, "başkasıyla kâim otan şeyler" hakkında da kullanmıştır. Nitekim O, "Bu, Allah'a azız (güç) değildir" ve "Sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır ve azSz (güç) gelir" <Tevbe 128) buyurmuştur. Binâenaleyh, ayrı ayrı iki yerde kullanılan bu kelime, aynı manaya mı gelir, yoksa iki farklı manaya mı? Biz diyoruz ki, Arapça'da aztz, galip ve üstün gelen demektir. Nitekim, "Galip gelen, soyar" denilir. O halde Allah, azizdir; yani, "yegâne galiptir*4 demektir. Herhangi bir şahıs, bir işe güç yetiremez, onun karşısında bir varlık gösteremezse, o işe nisbetle, "o mağlub olmuştur" denilir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın buradaki ifadesi, "Bu iş, Allah'ı, mağlub edemez. Tam aksine bu, Allah'a göre çok basittir" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, (Tevbe,i2B> ifadesi ise, "Sizin sıkıntıya uğramanız, insanı ezen ve mağlûp eden bir iş gibi, Hz. Peygamber'i üzer ve ona eziyyet verir" anlamındadır. 36[36]

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/391
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/391-392
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/392

Sorumluluk Şahsidir

"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Eğer yükü ağır bir kişi, diğer birini onu taşımaya çağırırsa, bu, akrabası da olsa, kendisine ondan hiçbir şey yükletilmez. Sen ancak, gaybde olan Rabbinden korkmakta olanları, namazı dosdoğru kılanları sakındıracaksın. Kim temizlenirse, sırf kendi faydasına temizlenmiş olur. Nihayet vanş, Allah'adır"37[37]
(Fâttr, 16).

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin, kendinden öncekilerle şöyle bir münasebeti vardır: Cenâb-ı Hak, doğruyu apaçık delillerle beyân edince, onları, bu hususta düşünmeye davet eden şeyi de zikrederek, "Hiç bir günahkâr başkasının günahını yüklenmez" buyurmuştur ki bu, "Günahkâr olan hiçbir nefis, günahkâr olan başka bir nefsin günahını yüklenmez" demektir. Binâenaleyh peygamber, şayet bu tebliğinde yalancı olmuş olsaydı, sizin, onun günahını yükienmiveceğinizi bile bile, günahkâr olmuş olurdu. Binâenaleyh o, böyle bir şeyden korunur ve ittikâ ede'f. Allah Teâlâ ise, sizin ibadetlerinize muhtaç değildir. O halde düşünün, ve sapmanız halinde hiç kimsenin sizin günahınızı yüklenmeyeceğini bilin. Bu, sizin önderlerinizin "Yolumuza uyunuz, biz sizin günahlarınızı taşırız" demeleri gibi değildir" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 38[38]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Günah işlemiş bir nefis" takdirindedir. Cenâb-ı Hak "Hiçbir nefis diğerinin günahını üstlenmez" dememiş ve yine, sıfat ile mevsûfu birlikte zikrederek, "Hiçbir günahkâr nefis, diğerinin günahını üstlenmez" dememiştir ki bunun anlamı şudur: Birincisine gelince, şayet Cenâb-ı Hak, "Hiçbir nefis, diğerinin günahını üstlenmez" demiş olsaydı, o zaman, günahkâr her nefsin, günahının onları üzdüğü ve onların, kendisi hakkında dehşete ve şaşkınlığa düşmüş olduğu anlaşılamazdı. Bunun diğer bir izahı da şöyle yapılabilir: Bir kimsenin, "Hiçbir nefis başkasının günahını yüklenmez" şeklindeki sözünden, onun asla hiç bir yük taşımadığı da anlaşılabilirdi. Nitekim masum (günahsız) kimse, başkasının yükünü taşımadığı gibi, esasen kendisine ait de taşıyacağı bir yük olmaz. Oysa cümlesi beyan eder ki' 'o kendi yükünü apr, fakat başkasının yükünü yüklenmez." (İkincisine), yani sıfatla mevsûfun birlikte 2*redilmesi meselesine gelince, sıfatın çok açık ve mevsûfundan ayrılmaz bir nitelik amasından dolayıdır bu..
Daha sonra Cenâb-ı Hak, hiçkimsenin bir başkasının yükünü, ne doğrudan, ne ot ör istek ve talepten sonra üstlenmeyeceğine bir işaret olmak üzere, yükü ağır bir kişi... çağırırsa" buyurmuştur. Çünkü, böyle bir şeye muhtaç kimse sabreder ve ihtiyacını, herhangi bir talepte bulunmaksızın karşılar. Ama doruk noktaya varırsa, bu onu, bir talepte bulunmaya mecbur eder. 39[39]

İkinci Mesele

Bu mesele muskale kelimesiyle alâkalı olup bu, önce geçenleri daha fazla beyân eden bir ifâdedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bundan önce, "Günah işleyen (hiçbir nefis) başkasının günahını çekmez" buyurmuştur. Sadece bu cümleyi işiten kimse zanneder ki, o şahıs götürebileceği miktar yükü olduğu İçin, başkası onun yükünü taşımaz. Nitekim güçlü kuvvetli bir adam eline bir nar veya ayva aldığında, kimse o yükünü taşımasına yardımcı olmaz. Ama yük ağır olunca taşıyanı bitkin düşürür ve etraftan ona yardım edilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, müskale

---

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/392-393
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/393
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/393

buyurmuştur ki bu, "Başkasının yükünü taşımama, o başkasının o yükün ağırlığından dolayı acınmaya mahal olmayışından dolayı değildir. Tam aksine o nefsin, çok ağır bir günah ve suçun altında bulunmasından ve ondan, o suça dair herhangi bir şeyin üstlenilemez olmasından dolayıdır" demektir. 40[40]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, bu hususta, "bu, akrabası da olsa" kaydına yer vermiştir ki bu, "O çağrılan şahıs,
akrabası dahi olsa onu yüklenmez" demektir. Bir önceki ifade hakkında "O, onun yükünü, ya meselâ, düşmanını ağır bir yükün altında gören bir hasım, veyahut da tasımlamayan bir yükün altında olan bir yabancı kimseyi gören başka bir yabancı gibi, kendisiyle ilgisi ve alâkası olmadığı için taşımamıştır" denebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "bu, akrabası da olsa" buyurmuştur ki bu, "Nefsin, o yükü taşıyabilecek güçlü ve günahkâr bir nefis olması; her ikisinin de ağır bir yük altında ezilmesi gibi, o yükü taşımaya yöneltecek bütün sebepler bulunsa bile..." demsktir. Yardımcı olacak nefsin güçlü ve yük taşıyabilir olması, berikinin de, yük altında ezilmesi ve yardım istemesi gibi... Çünkü, talepte bulunmak, acımayı celbeder. Şayet, kendisinden yardım talep edilen, edenin yakını olursa, bu durumda bunu karşılamamak, ancak bir engelden dolayı olur ki, bu da her nefsin ağır bir yük altında bulunmasıdır. 41[41]

Uyarmadan Fayda Görenler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sen ancak, gaybde olan Rabbinden korkmakta olanları, namazı dosdoğru kılanları sakındıracaksın" buyurmuştur ki, bu, "Senin getirdiğin şeyin üstünde başka bir irşâd yoktur. Halbuki bu, onlara bir fayda sağlamamıştır. Binâenaleyh sen ancak, kalbleri Allah'ı tazim hissi İle dolup taşan, dışları da ibâdetle süslenmiş olan kimselere fayda veren bir uyarıda bulunursun" manasına bir işaret olup, bu, tıpkı, "iman edenler" ifadesinin, kalbin ameline; "salih ameller işleyenler" (A»r, 3) ayetinin de uzuvların amellerine bir işaret sayılması gibidir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın "Gaybde olan Rabbinden korkmakta olanları ve namazı dosdoğru kılanları" ifadesi, işte bu anlamdadır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, hiçbir günahkâr nefsin, bir başkasının günahını yüklenemeyeceğini beyan edince, sevabın, bu sevabı işleyenlere fayda vereceğini beyan etmek üzere "Kim temizlenirse, sırf kendi faydasına temizlenmiş olur" buyurmuştur ki, bu, "Onun bu tezkiyesi, kendi lehinedir" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nihayet varış Allah'adır" buyurmuştur. Bu, "temizlenen kimsenin bu temizlenmesinin fayda ve neticesi, dünyada görülmese bile, herkesin varışı Allah'adır, lika (haşr) gününde, beka yurdunda, Allah'ın nezdinde ortaya çıkacaktır. Günahkâr kimsenin işlediği günahın cezası, dünyada ortaya çıkmasa bile, ahirette ortaya çıkacaktır. Çünkü nihaî varış, Allah'adır" demektir. 42[42]

Dalaletle Hidayetin Mukayesesi

Cenâb-ı Hak daha sonra:
"Körle gören, karanlıklarla nur, gölge ile sıcak bir olmaz. (Hülâsa) dirilerle ölüler bir olmaz" (Ffttır, 19-22).
buyurmuştur.
Cenâb-ı Hak hidayet ve dalâleti beyan edip, kâfir hidayete ulaşamadığı halde Allah mü'mini

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/393-394
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/394
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/394-395

hidayete iletince, onları gören ile köre benzetti... Buna göre mü'min, apaçık hak yolu gördüğü için görendir; kâfir ise kör.. Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır: 43[43]

Çok Misal Vermenin Manası

Kör ile gören, karanlakta nur, gölge ile sıcak ve ölüler ile diriler zikredilmek suretiyle, burada misalleri çoğalt- manın faydası ne olabilir? Deriz ki: Birincisi, mü'min ile kâfirin misâlidir. Buna göre mü'min görendir (basîr), kâfir ise, kör.. Sonra, gören kimsenin bakışları çok keskin olsa da, eğer ışık içinde değilse, hiçbir şeyi göremez. Böylece Allah Teâlâ, iman ve küfür için de birer misal zikretmiştir. Böylece, "İman nurdur, mü'min ise, (o nurda) gören. Görene (zaten) nûr gizli ve kapalı kalmaz. Küfür ise, zulmettir, karanlıktır. Kâfir de, kör.. Onun için ise, engelleyici üstüne engelleyici vardır" demek istemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, her ikisinin varacağı yer ve akıbetleri için bir misal zikretmiştir. Ki bu da, gölge ile sıcaktır. Binâenaleyh mü'min imanı sayesinde bir gölge ve rahatlık içindedir. Kâfir ise, küfrü sebebiyle, bir sıcaklık ve yorgunluk içindedir. Sonra da Cenâb-ı Hak, mü'min ve kâfir hakkında başka bir misâl zikrederek, "(Hülâsa) dirilerle Ölüler bir olmaz" buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "Mü'minin ve kâfirin durumu, kör ile görenin durumunun da üstündedir. Çünkü kör, bazı şeyleri algılama hususunda gören kimseye iştirak eder. Ama kâfir ise, faydalı olan hiçbir idrâke sahip değildir. Bu sebeple o, ölü gibidir" demek istemiştir. Bizim bu anlattığımıza, Cenâb-ı Hakk'ın ilk önce fiilî tekrar getirerek,
"Körle gören bir olmaz" buyurup, "karanlıklar"ı, "nûr"u, "gölge" ve sıcaklığı buna atfetmesi, sonra da yeniden fiili getirerek, "Dirilerle ölüler bir olmaz" (ve ma yestevl) buyurması da delâlet etmektedir. Cenâb-t Hak sanki bunu, ötekine bir mukabil ve karşılık yapmıştır. 44[44]

Üslûptaki İnceliğin İzahı

Allah Teâlâ "karanlıklar" ile "nûr", "gölge" ile "sıcak" ve "ölüler" ite "diriler" arasında olumsuzluk edatı olan lâ'yı tekrarlamış, ama "kör" ile "gören" kelimeleri arasında bunu zikretmemiş, tekrarlamamıştır. Niçin?
Bu böyledir, çünkü buradaki tekrar, te'kîd ve (kelimeler arasındaki) tezâd manadan dolayı.. Karanlıkla nur, gölge ile sıcak arasında bir zıddiyyet vardır. Karanlık aydınlığa aykırı olup onun zıddıdır, Körlük ve görme de böyle... Ama, kör ile görene gelince, böyle değildir. Aksine tek bir şahıs, bazan, önce görür de, sonra gözünden Ötürü kör olabilir. Binâenaleyh kör ile gören arasında ancak vasıf cihetinden bir aykırılık ve tezat bulunur. Gölge ile sıcağa gelince, bunlar arasındaki aykırılık zatîdir. Çünkü gölgeden murat, sıcaklık ve soğukluğun olmayışıdır. İşte, buradaki aykırılık mükemmel ve tam olunca, Cenâb-ı Hak onu, edatı tekrarlamak suretiyle te'kit etmiştir. Ölüler ile dirilere gelince, tek bir cismin hayat mahalli olan bir diri olup, daha sonra da, ölüme mahal olmuş olan bir meyyit, ölü haline gelmesi cihetiyle onlar her ne kadar kör ve gören gibi iseler de, ancak ne var ki, ölü ile diri arasındaki aykırılık kör İle gören arasındaki aykırılıktan daha kesin ve daha tamdır. Nitekim biz, kör ile görenin bazı şeyleri algılamada müştereklik arzettiklerini açıklamıştık... Diri ile Ölü ise böyle değildir. Nasıl olmasın ki, hikmet-i ilâhiyyede açıklanıp tekarrur etmiş olduğu üzere, ölü diriye, vasıf cihetinden değil de, hakikat cihetinden aykırı ve muhaliftir. 45[45]

Fasıla ve Seci

Allah iki misalde, daha kıymetli olan "gölge" İle "sıcağı" başa almışken, iki misalde de, kıymetli olan "görme" İle "nûr"u geri bırakmıştır. Niçin?

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/395
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/395-396
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/396

Bu hususta müfessirler bunun, ayetlerin sonlarındaki fasılayı gözetmek için olduğunu söylerler ki, bu zayıftır. Çünkü ayetlerin sonlarını gözetme, seci ile ilgili bir husustur. Kur'ân'ın mu'cize oluşu ise mana bakımından olup, (sadece) lafız cihetinden değildir. Binaenaleyh şair, sec'iden dolayı takdim ve tehirde bulunabilir. Böylece lafız onu, manayı değiştirmeye zorlar. Kur'ân'a gelince o, müessir ve belîğ bir hikmettir. Ondaki mana sahîh, lafzı ise, fasihtir. Bu sebeple anlamsız yere takdim ve tehirler yapılmaz.

İşte bundan dolayı diyoruz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'den önce kâfirler, sapıklık içinde idiler. Adeta körler gibiydiler. Yolları ise, karanlıktı. Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s) gelip, onlara yollarını açıklayınca ve onlardan birkısmı da hidayete erince, artık gören kimseler oldular. Yollan da, bir nûr gibi aydınlık... İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Bisetten önce küfür üzerinde bulunan ile, bundan sonra imana ulaşan kimse bir olmaz" buyurdu. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında küfür imandan, kâfir de mü'minden önce olunca, önce olan başta zikredilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bunların akibet ve varacakları yeri zikredince, "Rahmetim gazabımı geçmiştir" hadis-i kudsisinden dolayı, rahmete taalluk edeni gazabına taalluk edenden önce getirmiştir. Sonra, bisetten sonra halâ ısrar eden kâfir körden de kör olup, hakkı idrâk edememe hususunda bütün yönlerden ölülere benzeyince, Cenâb-ı Hak, "(Hülasa) dirilerle ölüler bir olmaz" buyurmuştur. Yani, "Allah'ın indirdiğine iman eden mü'minler ile, kendilerine apaçık ayetler okunduğu halde bunlardan yararlanmayan ölüler bir olmaz" demektir. İşte bu kimseler, iman eden kimselerin imanından sonradırlar. Cenâb-ı Hak, mü'minlerin hayatı, (iman sayesinde) hayat bulmaları, muânlt kâfirlerin ölümünden önce bulunduğu için, o kâfirleri mü'minlerden sona bırakmıştır. Bisetten önce sapıtmış olan kâfirler de, ondan sonra hidayete ulaşmış mü'minlerden önce bulunduğu için, Allah Teâlâ körü görene takdim etmiştir. 46[46]

Müfred ve Cemi Farkı

Eğer sen, "Allah Teâlâ, "kör"ün mukabilinde, müfred olarak "görerT'i; aynı şekilde "gölge" mukabilinde "sıcak"ı; "diriler" mukabilinde, çoğul olarak yine, "ölüler"i zikretmiş; ama'"karanlıklar" mukabilinde ise, "nûr"u getirmiştir. Oysa ki birisi çoğul, birisi ise tekildir. Sen bunun bir hikmeti olduğunu söyleyebilir misin? Derim ki, "Allah'ın lütfü ve hidayeti ile evet, bir hikmeti var. "Kör" ve "gören" ile "sıcak ve gölge" kelimelerine gelince, burada cinse cins ile mukabelede bulunulmuş, fertler zikredilmem iştir. Çünkü, körler ile gören kimseler içinde, meselâ herhangi bir yerde bulunan ve gören garip, yabancı bir kimse ile, o yerin tanıdığı ve bileni olan kör bir kimse gibi, iki cinsi her birinden, diğer cinsin ferdine müsavî ve denk olan bir kimse, fert bulunabilir. Bu sebeple kör olan kimse, maksadına ulaşabilirken, gözleri gören ise, (yabancılığından dolayı) buna ulaşamaz. Yahut da söyle olur: Âma olan bir kimse bazan onu, gören amâ aptal olan bîr kimseye denk kılacak bir zekâya sahip olabilir. Âma cinsleri İtibariyle aralarındaki farklılık ve derece, kesin ve katidir. Zira, "görerTlerin cinsi, "âmâ"ların cinsinden daha hayırlıdır. Ölüler ile dirilere gelince, bunlar arasındaki farklılık ise daha fazladır. Çünkü, idrâk hususunda herhangi bir diriye denk düşen hiçbir ölü yoktur. İşte bundan ötürü, ister cinsle mukabele edilsinler, isterse ferde fert ile, dirilerin ölülere müsavi olmayacağı söylenmiştir.

"Karanlık"lar ile "nûr" kelimesinin mukayesesine gelince hak tekdir. Ki bu da tevtiîddir. Bâtıl ise, çoktur; ki bu da, daha önce de beyan ettiğimiz gibi çeşitli şirk yollarıdır. Zira, müşriklerin birkısmı yıldızlara, birkısmı ateşe, birkısmı meleklerin biçiminde düşündükleri putlara, vs. şeylere tapmaktaydılar. Bu fertlerin herbirisi ile, bu bir tek "nûr" arasındaki farklılık aşikârdır. İşte bu sebeple, "Karanlıkların tamamını nazar-ı dikkate aldığında, onlara nûr'a eşit ve denk olan bir şey buyurmuştur" ki, biz nûr'un müfret, karanlıkların da çoğul getirilmesinin sebebini, "Ve, karanlıklar ile nuru yarattı.." (En'im, 1) ayetinin tefsirinde zikretmiştik. Nurun, ancak bir aydınlatıcının; nûrlanmayı kabullenebilecek bir mahallin bulunması ve nûr ile onu kabul eden

---

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/396-397

arasında bir engelin bulunmaması ile meydana gelmesi de, işte bu cümledendir.

Bunun misali şudur: Güneş doğup, orada da aydınlanmaya müsait, yani güneşin ışınlarını tutan bir şey bulunduğunda, -ki çünkü, kendisinde güneşin ışınlarının içinden girebileceği küçük bir pencere bulunan bir evde, o pencerenin tam karşısında güneşin bu ışınlarının çıkıp, bir başka eve girerek, o evin mekânına da güneşin ışınlarının yayılacağı bir aralık bulunduğunda, ikinci ev aydınlık, birinci ev aydınlık olarak görünür. Eğer orada, kendisinde, aralığın bulunmadığı bir ev gibi herhangi bir engel yok ise, o zaman o ev aydınlanmaz. İşte bu üç şey mevcut olduğunda o ev aydınlanır. Aksi halde, bu üç şeyden herhangi birisinin yokluğu sebebiyle karanlık olur. 47[47]

Her Kavme Resul

"Şüphesiz ki Allah, kimi dilerse ona duyurur. Sen, kabirlerde olanlara da işittirecek değilsin ya!.. Sen gelecek tehlikeleri haber verenden başka bir kimse değilsin. Şüphesiz ki biz seni, müjdeci ve uyarıcı olarak hidayetle
yolladık. Hiçbir ümmet müstesna olmamak üzere, mutlaka her ümmette bir uyarıcı, bir elçi bulunmuştur"
(Fatır. 23-24)

Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki Allah, kimi dilerse ona duyurur. Sen, kabirlerde olanlara da işittirecek değilsin ya!" ifadesine şu iki mana verilebilir:

1) Bundan maksat, peygamberin sözünü ve ona inen vahyi dinlememelerine nisbetle, kâfirlerin, ölülerin durumundan daha aşağıda olmalarını beyan etmedir. Çünkü Allah, Ölülere duyuruyor, dinletiyor, peygamber ise, ölmüş ve kabire girmiş kimselere duyuramıyor. O halde bu demektir ki ölüler, Allah'ı duyuyor ve O'nu dinliyorlar; kâfirler ise, tıpkı ölüler gibi, Peygamber (s.a.s)'i dinlemiyorlar.

2) Bundan maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli etmektir. Çünkü Cenâb-ı Hak peygamberine, onlara fayda veremeyeceğini ve onlara duyuramayacağını beyan edince, peygamberine, "Bunlara ancak Allah duyurur, dinletir. Çünkü O, sağır bir kaya parçası dahi olsa, dilediği kimselere ve istediği kimselere dinletir ve duyurur. Sen ise, kabirdekilere (yani onlar gibi olan kâfirlere) duyuramazsın. Binâenaleyh, onların hesabından hiçbir şey sana terettüp etmez" buyurmuştur.

Daha sonra Allah Teâlâ, yine peygamberini teselli etmek için, "Sen gelecek tehlikeleri haber verenden başka bir kimse değilsin" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, "Sen gelecek tehlikeleri haber verenden başka bir kimse değilsin " buyurunca, "Şüphesiz ki biz seni, müjdeci ve uyarıcı olarak hidayele yolladık" buyurarak, peygamberin kendi başına bir nezîr olmadığını, onun ancak Allah'ın müsaadesi ile bir uyarıcı olduğunu beyân buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, şu iki hususu anlatmak için, "Hiçbir ümmet müstesna olmamak üzere, mutlaka her ümmette bir uyarıcı, elçi bulunmuştur" buyurmuştur;

1) Peygamberin kalbini teselli etmek için... Çünkü böylece Cenâb-ı Hak, başkalarının da kendisi gibi, kavminin eziyyetlerine katlanmış olduğunu bildirmektedir.

2) Onu kabul etmesini, kavmine ilzam etmek... Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s), peygamberlerin ilki değildir. O ancak, diğerleri gibi o peygamberlerin iddia ettiği şeyleri iddia etmiş ve o şeyleri anlatmıştır. 48[48]

Önceki Ümmetlerin Tekzibi

"Eğer seni yalanlıyorlarsa, kendilerinden öncekiler de yalanlamışlardı. Halbuki, onların peygamberi kendilerine açık açık mucizeler, sahifeler ve nur saçan kitaplar da getirmişlerdi"

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/397-398

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/398-399

(Fatır, 25).
Yani, "Sen, onlara, beyyine, açık delil ve kitabı getirdin. Ama onlar seni yalanlayıp sana eziyyette bulundular. Senden başkaları da onlara aynısını getirmiş, onlar da onlara, bunların sana yaptığı şeyi yapmışlardır. Ama onlar, bu yalanlanmalarına sabredip direndiler. İşte böylece biz senin bu kavmini şu şekilde ilzam edebiliriz: Önceki peygamberlerin peygamber oldukları, ancak apaçık mucizelerle belli olmuştur ki, biz o mucizeleri ve sahifeleri, nur saçan kitabı, bunların hepsini Muhammed (s.a.s)'e de vermiştik. O halde o, diğer peygamberler gibi bir peygamberdir. Binaenaleyh (senin kavmine), tıpkı Musa (a.s) ile İm (a.s)'yı kabul etmeleri gerektiği gibi, Muhammed (s.a.s)'i de kabul etmeleri gerekir. Bu, ehl-i kitaba karşı yapılan bir izah şeklidir. 49[49]

Beyyinat ve Kitap

Bit ki Allah Teâlâ, şu üç şeyden bahsetmiştir: Birincisi "beyyinat"tır. Çünkü her peygamberin mutlaka bir mucizesi olur. Ki mucize, derecelerin en düşüğüdür. Daha sonra o peygambere, her nekadar içinde neshedici bir şeriat olmak üzere, nesh ve meşru kılınmış hükümler bulunmasa bile, birtakım mev'ızeler (va'z-u nasihatlar) ve tenbihler bulunan bir kitap iner. Böylesi bir kitap indirilen kimse, derece bakımından, böyle semavî bir kitap indirilmeyen peygamberden daha üstündür. Bazan da onun şeriatını, diğerine inen seri hükümler nesheder ve bu peygambere, ilahî hikmete uygun olarak, içinde bazı hükümler bulunan bir kitap iner. Böyle olan peygamber, "utfl'Man" peygamberlerdendir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, "Poygamberlerin nübüvvetleri, beyyineierle (mucizelerle) ortaya çıkar. Eğer onlar, daha üst derecede bir peygamber olurlarsa, "sahifeler" (zübür) ile; daha da üstün olurlarsa "nur saçan kitaplar" ile, peygamberlikleri ortaya çıkar. Muhammed (s.a.s)'e biz bunların tamamını verdik. Binâenaleyh O, kitabı daha tam ve bütün kitaplardan mükemmel olduğu için, bütün peygamberlerden daha kıymetli bir peygamberdir" demiştir.
"Sonra o İnkâr edenleri tutup yakaladım. (Bak ki) Benim inkârım nasıl imiş!"
(Fâtır, 26).
Bu, "Kim daha önce indirilmiş kitabı ve gönderilmiş peygamberi yalanlarsa, Allah onu hesaba çeker. Aynen bunun gibi, kim Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlarsa, onu da muaheze eder" demektir. Ayetteki, "Bak ki benim inkârım nasıl imiş!" ifadesi, daha Önce bilineni, iyice anlatmak için sorulmuş bir sorudur: Onlar Allah'ın, kendilerini alabildiğine inkâr ettiğini, yani yadırgadığını ve yadırganacak, hoşlanılmayacak bir işi, yani köklerini kazıyacak bir azabı başlarına getireceğini biliyorlardı. 50[50]

Bitkiler ve Dağlar

"Allah'ın gökten bir su indirdiğini ve işte onunla, çeşit çeşit meyvelerçıkardığımızı görmedin mi? Dağlardan da, beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgûnî siyah yollar (yaptık)"
{Fâtır, 27).
Bu da, Allah'ın birliği ve kudreti hususunda başka bir delil getirmedir. Bu ayetin tefsiri hususunda birkaç mesele vardır: 51[51]

Soru Üslûbu

Allah Teâlâ bu delili, haber sorma üslûbu ile zikrederek, "Görmedin mi?.." buyurmuş; önceki delili ise, haber verme üslûbu ile getirerek, Allah rüzgârları salıverendir"mır, 9)

---

[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/399
[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/399-400
[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/400

buyurmuştur, niçin? Bu hususta şu İki İzah yapılabilir:
a) Suyun (yağmurun) indirilmesi insanlann faydasına daha uygun ve kendisindeki fayda daha açıktır. Çünkü herkes yağmuru görür görmez, toprağın hayat buluşunun ondan olduğunu anlar. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, soru üslûbu kullanarak, bunun delil oluşunun büyüklüğünü göstermiştir. Çünkü "istifham-ı takrîrî", ancak çok açık ve net şeyler hakkında kullanılır. Zira ayı, belli belirsiz bir hilâl iken gören kimseye, başka biri, "Ay nerede?" diye sorsa, o da ona, "Falanca yerde" dese ve soran onu göremese, kendisine soru sorulan sorana, "Doğru, göremezsin. Çünkü o, belli belirsiz. Görmemekte haklısın" der. Fakat ay çok net bir şekilde görülürken o ona, "Ay, apaçık görünürken, sen onu göremedin mi?" der.
b) Allah Teâlâ bunu, bir başka delille ortaya koyduktan ve iddia edilen şey için, öncekiler ile çeşitli delillerle bir belirlilik ve adetâ görünürlük söz konusu olduktan sonra, bu kimseye, "Sen, bizim bahsettiğimiz şeyi gördün. Artık senin için bir mazeret katmadı. Bu ayetimizi görmüyor musun?" demiştir.52[52]

Muhatabın Kim Olduğu?

Bu ayetteki hitab kimedir? Bu hususta şu iki izah yapılır:
a) Hitab, Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Bunun Peygamber (s.a.s)'e hitab olmasında şöyle bir hikmet yatmaktadır: Allah Teâlâ delillerini getirip, bunlar muhataplara fayda vermeyince, sözü kesip, başkasına dönüp böyle demiştir. Mesela, bir efendinin bir kısım kölelerine nasihatta bulunup, onları kötülüklerden alıkoymak istediğinde, bu. nasihatları onlara fayda vermeyince, bir başkasına dönüp, "Dinle, sen de böyle olma" deyip, onlara söylediğini buna da söylemesi gibidir. Bunda şöyle bir vurgu vardır: "Öncekilerde bir noksanlık ve kusur var. Dolayısıyla hitaba ehil olamadılar. Aklını başına al da, sen de onlar gibi kusurlu olma."
b) Bu hitabın, önceki cümleden uzak ve ilgisiz olmayıp, aksine ona uygun olarak, birinci cümleyi dinleyen bir başka söze kulak vermesin ve kendisinde nasihat bulunan söz üzerinde tefekkürü terketmesin diye, birincisine yakın izahlar getirmek. 53[53]

Aynı Sudan Çeşitli Meyveler

Bu, tek bir sudan çeşitli meyveler çıkardığı için, Allah'ın kudretine ve hür irâde sahibi oluşuna getirilen bir başka delildir. Bu ifadede şöyle birkaç incelik vardır:
Birinci İncelik: Allah Teâlâ, önceenzele "indirdi", sonra "çıkardık" buyurmuştur. Bunun hikmetini daha önce anlatmıştık. Fakat aynısını burada da tekrar ediyor ve şöyle diyoruz: Allah Teâlâ, "Görmedin mi, Allah gökten bir su indirdi" buyurmuştur. Bunu duyan kimse eğer câhil birisiyse, "Yağmurun yağışı, ağır olduğu için tabiîdir" diyebilir. İşte ona, "Senin, bu su ile çeşitli meyveler çıkarmamız hakkında, "Bu da tabiidir" demen imkânsız. Binâenaleyh bu, Allah'ın irâdesiyledir" denilir. Bunun Allah'tan oluşu daha açık olunca, Cenâb-ı Hak bu işi, bizzat kendisine nisbet ederek anlatmıştır.
Bu hususta yapılabilecek diğer bir izah da şudur: Allah Teâlâ, "Allah ... indirdi" buyurunca, kendisini delil ile bildirip, bu hususta düşünülebilecek şahsı, kendisine yaklaştırmış oldu. Böylece de bu kimse, orada bulunanlardan olmuş oldu. Allah Teâlâ ona bu yakınlığından ötürü, "Biz ... çıkardık" diye konuşmaya başladı.
Bir üçüncü izah da şöyledir: Bir nimet olması açısından, tek sudan çeşit çeşit nimetler çıkarma, suyu (yağmuru) indirmeden daha ileri ve tam bir nimettir. Çünkü yağmuru indirme, meyveleri çıkarma faydasından ötürüdür. Böylece Allah Teâlâ, daha tam ve ileri olanı, mütekellim (konuşan) sîgasıyla kendisine nisbet etmiş, daha aşağı olanı ise, gâib sîgasıyla getirmiştir. 54[54]

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/400-401
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/401
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/401-402

Dağlar

İkinci İncelik: Cenâb-ı Hak, "Dağlardan da, beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgûnîsiyah yollar (yaptık)" buyurmuştur. Sanki birisi, "Meyvelerin farklı farklı oluşları, bölgelerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Baksana zağferan ve benzeri bazı bitkiler, her yerde yetişmezler" demiş de, bunun üzerine Conâb-ı Hak, "Bölgelerin, toprakların farklılığı da, ancak Allah'ın iradesiyledir. Aksi halde meselâ niçin bazı dağlarda kırmızı, beyaz yerler ve yollar olmuştur?" demiştir.
Ayetteki "cüded", "cüdde"nin çoğuludur. Cüdde ise, sahil (kıyı) veya yol demektir. Buna göre eğer, deki vâv, ne vâv'ıdır?" denilirse, biz deriz ki: Şu iki şey olabilir:
a) Vâv-ı isti'nafiyye olması.. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "Biz o su ile, renkleri farklı farklı meyveler bitirdik, kâinattaki her şeyde, meselâ dağlarda, kudretine delâlet eden ve meyvelerin farklı renklerindeki irâdesini inkâr edenlere bir reddiye olması... Buna göre takdir, "ve dağlardan da yollar ... yarattı" şeklinde olur. Zemahşen, buradaki "cüded'in, "zû cüded" (yollu) manasına olduğunu söylemiştir.
Üçüncü İncelik: Allah Teâlâ, burada dağlardan bahsedip, yeryüzünden bahsetmemiştir. Halbuki aynt sadedde bir delil olarak, bir başka yerde, "Arzda birbirine komşu kıt'alar var..."(Ra'd,4) buyurmuşlur. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu ayetin başında, "Onunla meyveler çıkardığımızı görmedin mi?" buyurunca, meyve çıkarma işinin bizzat kendisi, ilahî kudretin delili oldu. Daha sonra buna ilave bir açıklamada bulunarak, "çeşit çeşit..." dedi. Aynen bunun gibi, dağların bizzat kendileri de Allah'ın kudret ve iradesinin delilleridir. Çünkü dağların, yeryüzünün şurasında değil de burasında olması ve bir kısmının daha alçak, bir kısmının daha yüksek oluşu bakımından şekillerindeki farklılıklar, Allah'ın kudret ve iradesinin delilidir. Cenâb-ı Hak, buna da ilâve bir açıklamada bulunarak, "beyaz beyaz, kırmızı kırmızı... yollar" buyurmuştur ki bu, "Tıpkı meyvelerin bitirilmesi bir delil, renklerinin çeşitli olmasının bir başka delil oluşu gibi, dağların kendileri de, onlarda çeşit çeşit, renk renk yollar oluşu da ayrı birer delildir" demektir. 55[55]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "renkleri çeşitli" ifadesinden anlaşılan, bu çeşitliliğin her bir renkle ilgili olmasıdır, yani, "beyazın farklı tonlarından, kırmızının farklı tonlarından..." demektir. Çünkü beyaz, bazan kireç, bazan daha az beyaz olan toprak renginde olur. Kırmızı da böyledir. Binâenaleyh ayetten kastedilen çeşitler, sadece beyaz ve kırmızı olsaydı, bu ifade sırf te'kid olurdu. Binâenaleyh önceki mana daha evladır. Bu izaha göre diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, beyaz, kırmızı ve siyahtan sonra o yolların renklerinin çeşitli oluşundan bahsetmemiş, aksine beyaz ve kırmızıdan sonra "renklerin çeşitliliğinden bahsetmiş, kuzgûnî siyahı bundan sonra zikretmiştir. Çünkü siyah, kendini te'kid eden "garâbib (kuzgûnî)" kelimesiyle bitlikte zikredilince, bu simsiyah yollar manasına olur ve artık bu siyahın çeşitleri olmaz. 56[56]

Beşinci Mesele

"Garbîb" kelimesinin, "siyah"ı te'kid için kullanıldığı ve edenin, te'kid edilenden sonra getirilmesi gerektiği ileri
sürülerek, ayette niçin bunun aksi yapılarak, "garabîbl sûd" denildiği sorulmuştur?
Biz deriz ki: Zemahşerî şöyle der: "Garâbîb kelimesi, mukadder (görünmeyen mahzûf olan) "renkli bir şeyi" te'kid etmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "sevâdün garâbibu" (simsiyah, kuzgun! siyah) demiş, daha sonra yeniden "sûd" (siyah) kelimesini getirmiştir. Bunun

---

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/402
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/402

hikmeti, o siyahlığı iyice te'kid etmektir. Çünkü Allah Teâlâ, aynı şeyi hem mukadder olarak, hem açıktan getirerek zikretmiştir." Bazıları da, bu ifadede bir takdim-tehir (öne alma - sona bırakma) olduğunu söylemişlerdir. 57[57]

İnsanlar ve Diğer Mahlûklar

"İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan, yine böyle renkleri çeşit çeşit olanlar vardır. Allah'tan, ancak âlim kullan korkar. Şüphesiz Allah azfz ve gafurdur"
(Fâtır. 28).
Bu ayet, Allah Tealâ'nın kudret ve irâdesine getirilen bir başka delildir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, içinde bulunduğumuz bu alemdeki, yani terkibler (bileşikler) alemindeki mahlukâtta bulunan delilleri ikiye ayırmıştır: Canlılarda olan, cansızlarda olan... Cansızlar da, ya bitkiler, ya madenlerdir. Bitkiler, cansızların (hareketsizlerin) en kıymetlisi olup, Hak Teâlâ buna, "O (yağmurla) çeşit çeşit meyveler çıkardı" buyurarak işaret etmiştir. Daha sonra madenlerden de, "Dağlardan da..." ifadesiyle bahsetmiş, bunun peşisıra da canlılardan bahsederek, işe onların en şereflisi olan insanla başlayıp, "insanlardan..." demiş, sonra hayvanları zikretmiştir. Çünkü hayvanların insana faydası, bu hayvanların canlı olmaları haline Dağlıdır. Davarların faydası ise, onlardan yeme ile ilgilidir. Yahut söyle de diyebiliriz: "dâbbe" denilince Örfen at akla gelir. At ise, insanlardan sonra canlıların en Kıymetlisidir.
Ayetteki, "renkleri çeşit çeşit" ifadesiyle ilgili olarak şunu deriz: Bu varlıkların bizzat kendileri Allah'ın kudretine ve iradesine delil oldukları gibi, renklerinin farklı farklı oluşu da buna delildir. Ayetteki ifadesindeki zamirin müzekker getirilişi, sanın bunlar cümlesinden olarak zikredilmesinden ve zamiri müzekker getirmenin daha evla ve üstün oluşundan dolayıdır. 58[58]

İlmin Mertebesi

Cenâb-ı Hak sonra "Alta/ı'dan anca* âV/m kullan korkar. Şüphesiz Allah, aziz ve gafurdur" buyurmuştur.
Çekinme ve saygı, saygı duyulan varlığın tanınmasına - bilinmesine göredir. Âlim olan, Allah'ı bilir ve O'ndan hem korkar, hem de O'na ümid bağlar. Bu, âlimin derece bakımından, âbid'den daha üstün oluşunun delilidir. Çünkü Hak Teâlâ, "Sizin Allah katında en şerefliniz, en müttakîolanınız, (Allah'dan en çok korkanımzdır)"'(Hucurat, 13) buyurarak, şerefin ve kıymetin, takvaya göre; takvanın da İlme göre olacağını beyan etmiştir. O halde, Allah katında şeref ve kıymet, amele göre değil, ilme göredir, Evet, âlim, ameli bıraktığında (ilmiyle amel etmediğinde), bu onun ilmini zedeler. Çünkü onu gören kimse, "Eğer bilseydi, gereğini yapardı" der.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah azız ve gafurdur" buyurmuş, böylece korku ve ümidi gerektiren sıfatlarından bahsetmiştir. Çünkü Allah'ın intikam alan, cezalandıran bir aziz olması, tam bir korkuyu; şirkin dışındaki günahlar için bağışlayıcı (gafur) olması da, ileri derecede bir ümidi gerektirir. Buradaki "ulemâ" kelimesini mansub, "Allah" kelimesini merfû okuyanlara göre, ayetin manası, "Allah, âlim kullarını tebcîl eder ve yüceltir" şeklinde olur. 59[59]

Kitaba Uyanlar

"Gerçekten, Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar, kendilerini rmklandırdığımız şeylerden gizli ve aşikâr infâk edenler, kaüyyen kesâda uğramayacak bir ticaret umabilirler. Çünkü Allah onların mükâfaatını eksiksiz Öder. Onlara fazl-u kereminden fazlasını da verir.

---

[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/403
[58] 58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/403
[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/404

Şüphesiz O, gafur ve şekûrdur"
(Fatır, 29-30).
Cenâb-ı Hak, kendisini tanıyan âlimleri, onların duydukları saygıyı, bu saygıları sebebiyle elde ettikleri şereflerini beyan edince, Allah'ın kitabını tanıyıp, ondakilerle amel edenlerden bahsetmiştir. O halde ayetteki, "Allah'ın kitabım okuyanlar" sıfatı, Allah'ı zikre; "namazı dosdoğru kûanlar" sıfatı, bedenî ibadetlere; "kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden ... infak ederler.." sıfatı da, mal ile yapılan ibadetlere bir işarettir. Bu iki ayette üstün bir hikmet var. Çünkü Hak Teâlâ'nın "Allah'tan ancak âlim kulları korkar" ifadesi, kalbin ibadetlerine; "kitabı okuyanlar" ifadesi, dilin ibadetlerine; "namazı dosdoğru kılanlar, kendilerine rmklandırdığımu şeylerden ... infâk edenler" ifadesi de, uzuvların ibadetlerine bir işarettir. 60[60]

Şefkatin Kaynağı

Sonra bu üç şey, hem Allah'a ta'zim gösterme, hem de mahlûkatına şefkat soymayı alâkadar eder. Çünkü bir padişaha saygı gösterenin, onun kullarından adamlarından) birini bir ihtiyaç içinde gördüğünde, onun ihtiyacını gidermesi gerektiğini; eğer bu hususta aldırmazlık ederse, bunun o padişaha olan saygısını adeteyeceğini anlatmıştık. İşte buna Cenâb-ı Hak, şu hadis-i kudsîsi ile işaret etmiştir:
"O "Ey kulum, ben hastalandım da, beni ziyaret. Enedin" der. Kul, "Alemlerin Rabbi olduğun halde, nasıl hastalanırsın?" deyince, AMah, "Falanca kulum hastalandı da, onu ziyaret etmedin. Eğer onu ziyaret beydin, beni onun yanında bulurdun" buyurur'61[61] Demek ki Cenâb-ı Hakk'a İtan, O'nun mahlûkatına şefkat duyma ile ilgilidir. Allah'ın mahlûkatına şefkat amayan yerde, Allah'a ta'zim de yoktur. 62[62]

İbadet ve Gizlilik

Ayetteki, "Gizli ve aşikâr" ifadesi, her nasıl müsait olursa, infâk etmeye bir teşviktir. Binâenaleyh eğer müsaitse gizli yapılır ve bu daha güzeldir. Aksi "aide açıktan yapılır, insanın bunun bir riya olacağı zannı, onu böyle açıktan /ermekten men etmesin. Çünkü "riyakârlık yapıyor" denilmesi korkusuyla, hayrı yapmamak riyanın bizzat kendisidir. Ayetteki, "gizli" kelimesi ile sadaka, "aşikâr" kelimesiyle zekât kastedilmiş olabilir. Çünkü zekâtı âşikâr-açıktan vermek, bir farzı alenî yapmaktır ve bu müstehabtır.
Hak Teâlâ'nın, "Katiyyen kesada uğramayacak bir ticaret omarlar" ifadesi kişinin ihlasına işarettir.: Yani "Böyle yapanlar, "O cömert" denilmesi çin, yahut Allah'ın rızasını gözetmeden infakta bulunmazlar" demektir. Çünkü Allah'tan başkaları hep helak olacaklardır. Allah'ın dışındaki varlıkların rızası için yapılan ticaret de yok olacaktır.
Allah Teâlâ, "Çünkü Allah onların mükâfaatım eksiksiz öder" yani, "umduklan şeyi, bu şey çok büyük birşey olsa bile, tastamam öder"; "İazlasmı da verir" yani "Onlara, bu ibadetleri yaparken akıllarına gelmeyen, ummadıkları mükâfaatları da verir" buyurmuştur. Bunun, "Allah onlara, kendisini (cennette) seyretme mükâfaatım da verir" manasında olduğu da söylenmiştir. Nitekim buradaki "fazJa vermeyi" tefsir için, Allah Teâlâ, "Şüphesiz o, ücretleri verirken gafurdur ve fazlasını verirken de şekûrdur (teşekkür edendir)" buyurmuştur. 63[63]

Vahyin Devamlılığı

"Sana, kendisinden öncekileri doğrulayan bir kitap olarak vahyettiğimiz şey, hakkın tâ kendisidir. Şüphesiz Allah, kullarını hakkıyla bilir ve hakkıyla görür" (Fatır, 31).

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/404
61[61] Müslim, Birr, 43, (4/1990)
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/405
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/405

Allah Teâlâ, inancın birinci aslını, yani tevhidi, "Allah rüzgârları salıverendir", "Allah sizi yarattı" ve "Allah'ın yağmuru indirdiğini görmedin mi?" gibi ifadelerle ortaya koyunca, ikinci asıl olan, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinden bahsederek, "Sana, kendisinden öncekileri doğrulayan bir kitap olarak vahyettiğimiz şey" buyurmuştur. Bir de Allah Teâlâ, kitabını okuyanların ücretlerini tastamam vereceğini belirtince, Allah'ın kitabını okumada olduğunu bildirdiği ücret ve mükâfaatı iyice anlatmak için, böyle buyurmuştur. Çünkü bu kitap haktır ve doğrudur. Onu okuyan da hakkı bulmuş ve "hakkı ihkâk" etmiştir. Bu ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır: 64[64]

Birinci Mesele

Ayetteki ifadesinin mln harf-i cerrinin, "ibtidaiyye" olması muhtemel olup, tıpkı, "Bana padişahtan veya
validen bir mektup geldi" denilmesi gibidir. Buna göre, buradaki kitabtan maksadın, Levh-i Mahfuz olması mümkündür, yani, "Bizim Levh-i Mahfuz'dan sana vahyettiğimiz bu şey, haktır" demektir. Bu "kitab" ile, Kur'ân'ınkastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre mana, "sana vahyettiğimiz bu açıklama, Kur'ân'dandır" şeklinde olur. Buradaki j* edatının, "beyâniyye" için olması da muhtemeldir. Nitekim, "Falancaya bir top elbise ve kumaş gönderildi" denilir. 65[65]

Nahivde Haber

İkinci Mesele

Ayetteki, "O, haktır"'ifadesi, şu iki bakımdan, "Bizimsana vahyettiğimiz o şey haktır" ifadesinden daha te'kidlidir:
a) Haberin ma'rife olması, o işin son derece açık olduğuna delâlet eder. Çünkü genelde haberler nekire olurlar. Zira genelde haber verme işi, sayesinde dinleyenin kendisini tanıyacağı birşey bulunmadığından dinleyici tarafından bilinmeyen bir şeyin meydana geldiğini, o dinleyiciye bildirmek için olur. Mesela, "Zeyd ayaktadır"
dememiz gibi. Çünkü bu sözü dinleyenin, Zeyd'i tanıması, ama onun ayakta olduğunu o anda bilmemesi gerekir. Dolayısıyla bu sözü söyleyen, ona Zeyd'in ayakta olduğunu haber vermek istemiştir. Dolayısıyla eğer haber, dinleyen tarafından biliniyorsa, bu bilinen şeyi haber vermek, ona durumu bildirmek için değil, dikkat çekmek İçin olur. Bundan dolayı hem mübteda; hem haber marife olarak getirilir. Meselâ, âlimliği meşhur ve malum olduğu halde, Zeyd hakkındaki, "Zeyd bu beldenin âlimidir" sözümüz gibi... 66[66]

Üçüncü Mesele

Ayetteki "Kendisinden öncekileri doğrulayan" ifadesi, o kitabın hak olduğunu te'kid eden bir hal cümlesidir. Çünkü hak, kendisiyle Allah'ın kitapları arasında bir terslik olmadığı zaman, bâtıl olma ihtimalinden tamamen uzak olur. "Musaddıkan" ifadesi, o kitabın bir vahiy mahsulü olduğunu iyice anlatan bir ifadedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), okuma-yazma bilen birisi olmadığı halde, Allah'ın Kur'ân'dan önce göndermiş olduğu kitaplarda yer alan şeylerin izahını getirince, bu ancak Allah'tan olabilir. 67[67]

Semavî Kitaplarda Tahrif ve Tasdik

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/406
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/406
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/406-407
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/407

Bu ifade, aynt zamanda kâfirlerin bir sorusuna cevaptır. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Tevrat'ta şunlar var. İncirde de şunlar zikrediliyor" deyip, uydurdukları teslis" gibi şeylerin bu kitaplarda bulunduğunu söylüyorlardı. Bu sebeple de, "Kur'ân'da bunun aksi var, niçin?" diyorlardı. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Tevrat ve İncil'de yaptığınız tahrif ve değiştirmeler sebebiyle, onlara güven kalmamıştır. Kur'ân'a gelince, bunda yer alan şeyler, eğer Tevrat ve (İncil'de) de varsa, o kısımlar gerçektir ve indirildiği şekilde kalmıştır. Yok eğer onlarda yoksa, Kur'ân'da aksi varsa, o halde onlar gerçek Tevrat (ve İncil'den) değildir. Binâenaleyh Kur'ân Tevrat'ı da tasdik etmekte, doğrusunu ortaya koymaktadır."
Bu hususta bir diğer izah da şöyledir: "Bu vahiy, yani Kur'ân, öncekileri tasdik ediyor. Çünkü vahiy denen şey olmasaydı, Tevrat ve İncil'in indirilmiş olduğu iddiasında, Hz. Musa (a.s) ile Hz. İsa (a.s)'ın da yalanlanmaları gerekirdi. Şu halde vahiy denen şey mevcut olup, Hz. Muhammed (s.a.s)'e de indirilince, bunun mümkün olduğu, bu sayede eskilerin de tasdik edildiği anlaşılmış olur." Bu izaha göre burada söyle bir incelik var: Allah Teâlâ, önceki kitaplar da Kur'ân'ı tasdik etmesine rağmen, Kur'ân'ı "öncekileri tasdik edici" diye tavsif etmiştir. Çünkü vahiy, birisine indiğine göre başkasına da inebilir. O başkası da Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Hak Teâlâ önceki kitapların Kur'ân'ı tasdik edici olduklarını burada zikretmemiştir. Çünkü Kur'ân'ın bizzat kendisinin mucize oluşu, onun vahiy mahsulü olduğunu tasdik için yeterlidir. Fakat eski kitaplara gelince, mutlaka oların yanında, onların doğruluğunu gösteren bir mucizenin (yahut mucizelerin) bulunması gerekmiştir. 68[68]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "Şüphesiz Allah, kullarını hakkıyla bilir ve görür" ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
1) Bu, o kitabın hak (gerçek) olduğunu anlatan bir ifadedir.
Çünkü bu kitap, Allah'dan gelen bir vahiydir. Allah ise, içleri (sırları) bilen bir habîr, zahirleri (dışları) bilen bir basîrdir. Binâenaleyh O'nun vahyinin ne batınında, ne zahirinde bir bâtıl olamaz.
2) Bu, onların, "Bu kitap niye büyük (yani meşhur ve zengin) bir adama indirilmemiştir?" şeklindeki sözlerine bir cevaptır. Buna göre, "Allah, kullarının içlerini bilen bir habîr, dışlarını gören bir basîrdir. Dolayısıyla O, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, bu iş için seçmiş, başkasını seçmemiştir. Öyle ise, Hz. Muhammed (s.a.s) bu işe, herkesten uygundur" demektir. 69[69]

Vahye Varis Kılınanlar

"Hem sonra biz, o kitabı, kullarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık. Onlardan kimi, nefsine zulmedendir, kimi muktesid (ortadadır), kimi de, Allah'ın izniyle hayırlarda önde gidenlerdir, işte bu, büyük lütuftur"
(Fatır, 32).
Ekseri müfessirler, burada geçen "kitap" ile, Kur'ân'ın kastedildiğinde müttefiktirler. Binâenaleyh "Allah'ın seçtiği kimseler, kitabı alıp-kabul edenler, yani mü'minlerdendir. Öyle ise, nefsine zulmeden de, muktesid olan da, hayırlarda önde giden de, mü'minlerdir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, mü'minlerin cennete girişlerini haber veren, bundan sonraki, "Onlar Adn cennetlerine girerler">ânr, 33) ayetidir. Ayetin başındaki "Hem sonra biz (...) miras bıraktık" ifadesi de buna delâlet etmektedir. Çünkü miras bırakma işi, kitabın vahyedilmesinden sonra olup, Kur'ân'dan sonra semavî başka kitap olmayınca, miras olunan şey, Kur'ân-ı Kerim olmuş olur. Buradaki "miras olunma" ile kastedilen, miras olarak bırakılan şeyin, daha önce buna sahip olanın vefatından sonra bunun (vahyedilmesi değil), verilmesidir.

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/407
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/407-408

Bu ayetteki "kitap" ite, bütün semavî kitapların kastedilmiş olması da söz konusudur. Nitekim bu husus, "Onların peygamberleri, kendilerine açık açık mucizeler, sahifeler ve nur saçan kitaplar getirmişlerdi" (Fâtır, 25) ayetinde de böyledir. Buna göre mana, "Biz, kitabı seçtiğimiz kimselere verdik. Seçtiğimiz kimseler de peygamberlerdir" şeklinde olur. Bunun böyle oluşunun delili, "seçilmişler" ifadesinin, genelde peygamberler için kullanılıp, başkaları için kullanılmayışıdır.
Bir de ayetteki, "kullarımızdan" ifadesi, bu kulların büyük ve şerefli kimseler olduğuna; "Bizim kullarımız" şeklindeki izafetiyte de, ikram olunmuş kimseler olduklarına delâlet eder. Sonra bu kullardan seçilmiş olanlar, bunların en kıymetlileridir. Kur'ân'ın pek çok yerinde kâfir için kullanıldığı ve şirke, "zulüm" adı verildiği için, şereflilerin en şereflisi olanların "zâlim" diye tavsif edilmeleri uygun olmaz. Açık olan birinci izaha göre, bunun manası, "Kur'ân'ı Hz. Muhammed (s.a.s)'e man edenlere miras olarak verdik. Onlar da onu ondan aldılar. Fakat ayrılığa düştüler. Böylece kimileri zâlim, yani günahkâr; kimileri muktesid, yani hem sâlih amel işleyen, nem günah işleyenler; kimi de hayırlarda önde gidenler, yani yaptıkları şeyi sırf Allah - zası için yapıp, amellerini günanlardan tamamen tecrîd edenler olmuşlardır" şeklindedir. 70[70]

Zâlim Mü'mln Olur mu?

Buna göre eğer birisi, "Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın çok yerinde "zâlim" kelimesini nâfir için kullandığı halde, "kuüanmızdandır", "seçilmiştir" dediği kimseler hakkında daha nasıl "zâlim" demiştir?" derse, deriz ki: Mü'min günah işlerken, nefsini kendisini), olması gerekli olan yerin ve halin dıştna koymuştur. O halde bu kimse, günah işlerken, kendisine karşı zalimlik (haksızlık) yapmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) buna, "Zina eden kimse, zina ederken, mü'min olarak zina etmez"71[71] hadisiyle işaret etmiştir. Bu hususu, Hz. Ömer (r.a)'in, Hz. peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği, "Biz (mü'minierin) zâlimine mağfiret edilmiştir" ifadesi te'kid eder. Hz. Âdem (a.s) de, seçilmişlerden olmasına -ağmen, "Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik" (A'raf. 23) diye duâ etmiştir. Kâfire gelince, o, sayesinde bedeninin değerlendirildiği kalbini, konması gereken yerin dışına koymuştur. O halde, kâfir mutlak manada zâlimdir. Mü'minin kalbi ise, iman ile mutmaindir ve mü'min kalbini, Allah'ın nimetlerini tefekkür etmenin dışında kullanmaz ve kalbine, muhabbetullahdan başkasını sokmaz. 72[72]

Zalim, Muktesid, Sabık

Ayette bahsedilen bu üç mertebe hakkında şöyle çok izahlar yapılmıştır:
1) Zâlim, günahları ağır basan; muktesid, günahları ile sevapları denk olan; sabık (yarışçı, önde giden) ise, sevapları daha çok olan demektir.
2) "Zâlim", zahiri bâtınından daha hayırlı olan; "muktesid" içi ve dışı denk olan; "sabık", içi daha hayırlı olandır.
3) "Zâlim", uzuvlarının kendisine muhalefet ettiği, sadece lisanıyla muvahhid olan; "muktesid", uzuvlarını, mükellefiyetlere muhalefet etmekten men eden muvahhid; "sabık", tevhidin kendisini tevhîdden geri bıraktığı, (tevhide gark olmuş olan) kimse de muvahhid.
4) "Zâlim", büyük günahları olan; "muktesid", küçük günahları bulunan; "sabık", günahsız olan.
5) "Zâlim", Kur'ân'ı tanımaksızın ve gereğince amel etmeksizin, onu okuyan; "muktesid" Kur'ân'ı tanıyarak okuyan; "sabık" Kur'ân'ı hem tanıyarak okuyan, hem de ondaki hükümlerle amel eden kimsedir.
6) "Zâlim", câhil; "muktesid", öğrenme durumunda olan; "sâbtk", âlim olan kimsedir.

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/408-409
71[71] İbn Mace, fiten, 3 (2/299).
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/409

7) "Zâlim", "ashâb-ı meş'eme" (kitabı, solundan verilenler); "muktesid", ashâb-ı meymene (kitabı sağından verilenler); "sabık" Allah Teâlâ nezdinde en önde bulunan ve mukarreb olanlar.

8) "Zâlim", hesaba çekildikten sonra cehenneme sokulan; "muktesid", sîgaya çekildikten sonra, cennete sokulan, "sabık" herhangi bir hesaba çekilmeden cennete giren kimsedir.

9) "Zâlim", günahta ısrar eden; "muktesid", pişman olup tevbe eden; "sabık", tevbesi makbul olan.

10) "Zâlim", Kur'ân'a inandığı halde onunla amel etmeyen; "muktesid", aynı zamanda onunla amel eden; "sabık", Kur'ân'a inanıp onunla amel ederek, insanlara, ondan yaptığı şeyleri açıklayarak, kendisi sayesinde diğer insanların da amel ettiği kimsedir. Bu izaha göre sabık, hem kâmil, hem de kemâle erdiren; "muktesid", kâmil olan; "zâlim" ise, noksan ve eksiksiz olan demektir.

Bu hususta tercihe şayan olan görüş ise şudur: Zâlim, Allah'ın emirlerine muhalefet edip, O'nun emirlerini terkeden, yasakladıklarını da irtikâp eden kimsedir. Çünkü bu, bu şeyleri, olması gereken yerlerin dışında yapmış olması gerektiği gibi yapmamıştır. Muktesid, Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmeme hususunda sa'y ü gayret gösteren kimsedir. Eğer, o buna muvaffak olamamış, kendisinden, nâdir de olsa, bir günah sâdır olmuşsa, bu demektir ki bu kimse, ortayı bulmaya çalışmış, bu hususta sa'y ü gayret göstermeye çalışmış ve hakka yönelmiştir. Sabık ise, Allah'ın muvaffak kılması sayesinde, O'nun emir ve yasaklarına muhalefet etmeyen kimsedir. Bunun böyle olduğunun delili, ayetteki, "Allah'ın izniyle" ifadesidir. Yani, "gayret gösterdi ve bu kimseye, hakkında gayret gösterdiği şeyi elde etme muvaffakiyeti verildi" demektir. O halde bu kimse, hayırda öncüdür, bu iş onun kalbinde bu şekilde vaki olmuş, böylece de bu kimse bu hayra, nefsinin diğer şeyleri süslemesinden önce yönelmiş ve geçmiştir. Muktesidin de kalbine hayır düşüncesi düştü, ama nefsi onu tereddüde şevketti. Zalimi ise, nefsi aldattı. Bir başka ifadeyle şöyle diyebiliriz: Kendisine nefs-i emmâresi galip gelip, ona emirler verip, böylece de nefsine de boyun eğen kimse, zalim; nefsiyle cihâd edip, böylece bazan galip bazan da mağlup olan kimse muktesid; nefsini ezip geçen ise, sabıktır.

Ayetteki, "İşte bu, büyük lütuftur" cümlesi, şu manalara muhtemeldir:

1) Kendisine, "Allah'ın izniyle" ifadesiyle işaret buyurulan ilâhî muvaffakiyeti elde etme işi, "Büyük lütuf ve fazıdır."

2) Hayırlarda en önde gitmek, işte bu büyük bir lütuftur.

3) Bu hitaba varis olmak, büyük bir lütuftur. Bu mânâ, bu ayetle alâkalı olan ve meşhur olan açıklamaya göredir.73[73]

Diğer Bir İzah

Diğer bir tefsire göre, "Sonra biz, o kitabı miras bıraktık" ifadesinin manasının, "kitapları, kitap cinsini miras bıraktık" şeklinde olduğunun söylenilmesidir. (Daha evvel de) söylediğimiz gibi, bu husus, "Halbuki onların peygamberleri kendilerine açık açık mucizeler, sahifeler ve emir veren kitaplar da getirmişlerdi'7 (Fâtır, 25» ayetinde de böyledir. 74[74]

Bazı Sorular

İşte, mananın böyle olması halinde, bu açıklamaya karşılık şu sorular sorulabilir:

1) Ayetin başındaki sümme edatı, "terâhî" (sonralık) ifade eder. Halbuki, vaktiyle bulunulduktan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'e kitap verme söz konusu olamaz. O halde, buradaki bu sümme edatıyla ne murad edilmiştir? Biz deriz ki: Bu ifadenin manası, "Allah, onların haberlerini bilen, görendir. Ve onlara bunu göstermiş olarftır. Sonra da onlara kitabı

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/409-410

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/410-411

miras olarak verendir" şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Biz insanların bâtınlarını bildik; dışlarını gördük ve böylece akabinde de, birtakım kullarımızı seçtik, sonra da o kullara, miras olarak kitabı verdik" demek istemiştir. [75][75]

Zalim Peygamber Olur mu?

2) Peygamberlerden, nefsine zulmedenler nasıl olabilir?
Cevap: Biz deriz ki, ayetteki "onlardan " ifadesi, seçilmiş olan o peygamberlere râcî değildir. Tam aksine mana, "Sana vahyettiğimiz şey, haktır. Birtakım peygamberler seçip, onlara kitap verdiğimiz gibi, sen de seçilmişlerdensin. Onlardan, yani senin kavminden, seni ve sana indirileni inkâr eden zalimler; seni tasdik edip, ama emrettiğin şeylerin tamamını yerine getiremeyen muktesidler ve iman edip salih amellerde bulunan sabık kimseler vardır" şeklinde olur.
3) Cenâb-ı Hak, "Adn cennetleridir. Oraya girerler" (Fâtır, 33) buyurmuştur. Oraya girenler ise, burada bahsedilen kimselerdir. Halbuki, sizin ifade ettiğiniz bu manaya göre zâlim olanlar oraya giremez. Ne dersin? Biz diyoruz ki: Oraya girenler, "sâbikûn'dur. "Muktesid"e gelince, onun durumu, henüz belli değildir. Yahut da muktesid, önce cehenneme girer, daha sonra da cennete girer. Ayetin bu izahı, nihayette olacak şeyler için değil de, başlangıçta olacak şeyler içindir. Bunun böyle oluşunun delili, "Orada altm bileziklerden (nice zinetlerle) ve inci ile süslenirler.. Orada elbiseleri de ipektir... "Bizden tasayı gideren...",.." (F&\«,33.34) ayetleridir. [76][76]

Cennet Zînetleri

"(Mükâfaatlan da) Adn cennetleridir. Oraya girerler. Orada altın bileziklerden (nice zfnetlerle) ve inci ile süslenirler. Orada elbiseleri de ipektir"
(Fâtır, 33).
"Cennete girenlerim kimler olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Bir önceki ayette bahsedilen, üç sınıf insandır. Bu, bizim az önce de söylediğimiz gibi, zâlim, muktesid ve sabık olanların mü'minlerden olmalarına göredir.
2) Bunlar, Allah'ın kitabını okuyan kimselerdir. (Cenâb-ı Hakk'ın, Fâtır 29. ayette bahsettiği kimselerdir.)
3) Bunlar, "sabikûrT'dur. Bu son madde, en kuvvetli olan görüştür. Çünkü bunlar, bu ifâdeye, bahsi geçen kimselerden en yakın olanıdır. Bir de Cenâb-ı Hak, yuhallevne "süslenirler" kelimesiyle onlara yapmış olduğu ikramdan bahsetmiştir. İkram gören ise, sabikûn olanlardır. Bu son izaha göre, burada birkaç bahis bulunmaktadır...
1) Fâil'in fiilden önce getirilmesi, mef'ûl'ün de, fiilden sonraya bırakılması, mef'ûl; hakiki mana mef'ûl olduğu zaman, manânın tertibine uygundur. Bu, meselâ bizim, "Allah gökleri yarattı" ifadesiyle, birisinin, "Zeyd, duvarları yaptı" demesi gibidir. Çünkü Allah, her şeyden Önce mevcut idi. Derken, O'nun için, yaratma fiili söz konusu oldu. Daha sonra da bu fiil sayesinde, mef'ûl, yani gökler oluşuverdi, meydana geldi. Aynen bunun gibi, Zeyd de yapma işinden öncedir. Daha sonra duvarlar, onun yapması ile meydana gelmiştir. Ama, meselâ bizim, "Zeyd eve girdi"; "Zeyd, Amr'ı dövdü" gibi ifadelerimizde, "ev" kelimesi, gerçekte girenin bir işi ve mef'Ûlü olmayıp, bu ancak, "ev"e nisbetle, onun zuhur eden fiillerinden bir iş olması, Amr'ın da, onunla olan münasebeti neticesinde Zeyd'in fiillerinden bir fiil olması gibi, mef'ûl hakiki manada bir mef'ûl olmaması durumunda, bu sıra ve tertib tahakkuk etmeyebilir. Ancak ne var ki, aslolan, failin mef'ûlden önce getirilmesidir. İşte bundan dolayı, önce getirilen mef'ûle, ona râci olacak bir zamir getirerek, der ve o mef'ûlü, fiilden sonra, ona râci olacak bir zamirle yeniden söz konusu eder. Ama bu durumda söz uzamış olur. Dolayısıyla,

---

[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/411
[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/411

Hakîm olan Allah böyle bir ifâde tarzını, ancak bir faydadan dolayı seçer. O halde (ayette) cennât kelimesinin, girme fiilinden önce getirilip ifadesinde de, ona râci olacak bir zamirle yeniden bahis mevzuu edilmesinin faydası nedir? Ve, bu ifade ile "Adn cennetlerine girerler" ifadesi arasındaki fark nedir?
Cevap: Biz diyoruz ki: Muhatap, kendisinin girebileceği bir yeri bulunduğunu ve kendisinin de oraya gireceğini bilip de, gireceği yeri bizzat bilmese; şimdi bu durumda ona, "Sen, gireceksin" denilse, bu kimse, (meselâ) ev veya çarşı gibi ifadeleri duyuncaya kadar, onun kalbi bu girme işinin nerede vaki olacağı hususuna takılıp kalır. Ama ona, "Zeyd'in evine gireceksin" denildiğinde, "ev" kelimesinin zikredilmesiyle, o kimse, gireceği veri anlamış olur. Ama, kendisinde daha önce, eve gireceğine dair bir bilgi bulunması sebebiyle, gireceğini bilir; böylece de onda artık, bir beklenti olmaz. Özellikle girilecek bu yer, cennet ve cehennem olursa. Çünkü girilecek bu iki yer arasında, çok uzak bir mesafe vardır.
2) Ayetteki, "Orada... süslenirler" cümlesi cennete çok hızlı bir biçimde girileceğine bir işarettir. Çünkü, süslenme işi, şayet cennetin dışında bir yerde, tahakkuk edecek olsaydı, o zaman, işi dışarda yapmada, cennete girmeyi geciktirme olurdu. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Onlar oraya girerler ve onların süslenme işleri orada tahakkuk eder" buyurmuştur.
3) Ayette geçen, esavir "bilezikler" kelimesi, çoğulun çoğulu olan bir kelimedir. Çünkü bu, sıvarın çoğulu olan (esvire) kelimesinin çoğuludur. "Orada elbiseleri de ipektendir" ifadesi böyle getirilmemiştir. Çünkü, elbiseyi çok giymek, bir soğuğu ya da başka bir şeyi savuşturma ihtiyacına delâlet eder. Halbuki, zînetin çokluğu ise, ancak zenginliğe delâlet eder.
4) Kur'ân'ın pekçok yerinde, diğer takılar ve zînetler arasından, bilezikler zikredilmiştir. Nitekim "Gümüşten bileziklerle süslendiler" (Dehr, 21) ifadesinde de böyledir. Çünkü süslenme, şu İki maksatla olabilir:
a) Süslenen kimsenin, ağır işlerle uğraşan bir kimse olmadığını ortaya koymaktır. Çünkü süslenme hali, meselâ yemek pişirirken, yıkarken olmaz ve uygun değildir.
b) Eşyadan müstağni ve eşyaya kadir olduğunu ortaya koymaktır. Çünkü süslenme, ya incilerle, ya öteki mücevherlerle, ya altın, ya da gümüşle olur. Mücevherlerle ve incilerle süslenme, onun ihtiyaç anında daha büyük şeylere ulaşmaktan aciz olmayacağına delâlet eder. Zira, hiç ihtiyaç yok iken nadir bulunan şeyleri bile elde etmesi pek kolaydır. Halbuki altın ve gümüşle süslenmesi o kimsenin havâici asliyye denen şeylere muhtaç olmadığına delâlet eder. Yoksa o, altınını gümüşünü, İhtiyaçlarını gidermek için sarfederdi.
Bunu iyice kavradığında, biz diyoruz ki, bileziklerin takıldığı yer, kollardır. Genel olarak işler de, ellerle ve kollarla yapılır. Çünkü eller ve kollar, tutmak ve yakalamak içindir. Binâenaleyh, bu kimse bileziklerle süslendiğinde onun boş olduğu, işi olmadığı anlaşılır. Ayette geçen "altın ve inci" ifadeleri, kendilerinden takıların elde edildiği iki türe ve çeşide bir işarettir. 77[77]

Cennettekilerin Hamdi

"Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabbimiz, çok gafur ve rahîm'dir" dediler ki: "O, fazî-u inayetinden bizi, ebedî kalınacak bir yurda kondurdu. Burada bize hiçbir yorgunluk değmeyecek, burada bize, hiçbir usanç dokunmayacak"78[78]
(Fâtır, 34-35).

Hüzün Ne Demektir?

Ayette geçen "hüzrT'ün ne olduğu hususunda pekçok görüş vardır, ama evlâ olanı, "Burada kastedilenin, her hüznün giderileceği"nin söylenmesidir. Bu ifade el-hazen'in başındaki lâm. cins ve istiğrak (şümul) içindir. Hüznü giderme işi ise, olması gerekli olan şeylerin bulunması ve onların, devamlılığının sağlanması iledir. Çünkü, olması gerekli şeylerden birisinin

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/411-413
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/413-414

bulunmaması halinde, bu sebeple, hüzün bulunacaktır; olup da, devam etmemesi halinde ise, yine hüzün bulunacaktır. Zeval bulması ve elden çıkarılması sebebiyle de, henüz gitmemiş olur. 79[79]

Lütuf Delilleri

"Doğrusu Rabbimiz, gafur ve şekûr'dur, çok lütufkârdır" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, onlar namına birtakım şeylerden bahsetmiştir ki, bunlardan hepsi de, Allah'tan kaynaklanan bir lütfü ifade eder.
1) Hamd... Çünkü, hamdeden, mükâfaata nail olur.
2) Onların, "Rabbimiz" demeleri... Çünkü, Allah'a bu şekilde nida eden herkese, Allah, mutlaka icabet eder. Meğer ki, seslenişte bulunan bu kimse, farz vakitleri boşa geçirmiş olmasın veyahut da, meselâ, "Ahiretten dünyaya geri dönder" gibi, caiz olmayan bir istekte bulunsun. • j
3) Onların, "Gafur" demeleri...
4) Onların, "Şekûr" demeleri. "Gafur" sözü, dünyada iken onların yapmış oldukları hamdler sebebiyle, ahirette bağışlanacaklarına; "Şekûr" sözü de, ahirette bulunmaları sebebiyle, Allah'ın onlara hak ettiklerini vereceğine ve daha fazla lütufta bulunacağına bir işarettir. 80[80]

Masdar ve Ism-i Mef 'ûl İlişkisi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Fazl-u inayetinden bizi, ebedî kalınacak bir yurda kondurdu1' buyurmuştur. Buradaki mükame kelimesi, "ikâme" manasındadır. Cenâb-ı Hak, onların sürûrlarından, süslenmeleri sebebiyle, onlara verdiği İkramlardan ve onları, cennete sokmasından bahsedince, onların orada, o cennetlerde ebedî kalmaları sebebiyle duydukları sevinçleri beyan etmiş ve onlara, o cennetlerin ebedî olduğunu bildirmiştir. Çünkü, cennetlikler, "Ki O, bizi ikâmet yurduna kondurdu" demişlerdir. Buradaki mükame kelimesi, "el-lkâme" anlamındadır. Çünkü ism-i mef ûl, bazan, her babtan masdar anlamına gelebilir. Nitekim Arapçajda, denilir. Yani, "Onun aklı yoktur." Keza (isra, 80) ve (sebe, 13) kelimeleri de masdar manasında kullanılmışlardır. Ve yine meselâ, "mustahreç" kelimesi de, "istihraç", yani "çıkartma, ortaya koyma" anlamında kullanılır. Bu böyledir, zira, gerçekte mef'ûl olan masdardır. Çünkü, üzerinde işlem yapılan şey, masdardır. Binâenaleyh, mef'ûlün masdar yerine geçmesi caizdir. ifadesinde, dünyanın, mükellefin konakladığı bir konak olduğuna, derken oradan kabir konağına göçtüğüne, oradan da içtima yeri olan Arasat konağına geçtiğine, buradan da dağıldıklarına işarettir. Böylece, kimileri için cehennem bir menzil, kimileri için de cennet "daru'l-mukâme" olur. Onların inayetinden" sözleri, bu işin, Allah'a vacib olması sebebiyle değil, O'nun vaadinden ötürü olduğunu ifâde eder.
Ayetteki, "Burada bize hiçbir yorgunluk değmeyecek, burada bize hiçbir usanç dokunmayacak" ifadesine gelince, buradaki lüğub "yorulmak", nasab ise, yorulmaya sebep olan şey demektir. İmdi şayet birisi, "Cenâb-ı Hak, onlara, yorulmayı gerektiren herhangi bir şeyin dokunmayacağını beyan edince, onlara orada, yorulmanın da dokunmayacağı anlaşılmış olur. Çünkü hikmet sahibi bir insan, bir şeyi nefyedeceği zaman, önce sebebi, sonra da atıf harfi ile neticeyi zikrederek, mesela: "yemedim de, doymadım da" veya "kalkmadım da yürümedim de" demez. Bunun aksini yapma, daha çok olur. Zira, doymanın nefyedilmesinden yemenin nefyedilmesi gerekmediği için, "Doymadım da, yemedim de" denilebilir. Halbuki, ifade edilen şeylerin siyak ve sibakı, "Orada bize, ne bir yorgunluk, ne de bir meşakkat dokunmaz" denilmesini iktizâ ederdi" derse, ne dersin?
Cevap: Biz diyoruz ki, Allah'ın buyurduğu şey, son derece yüce ve uygundur. Allah'ın kelâmı, her şeyden daha üstündür, beyânı ise, en vecîz ve özlü beyandır. Bunun izahı şudur: Allah

---

[79] 79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/414
[80] 80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/414

Teâlâ (bu ayetinde) cennetin, dünya yurduna benzemediğini beyan buyurmuştur. Çünkü, dünya mekânı, iki kısımda mütalâa edilir:

1) Çöller, sahralar, yollar ve boş araziler gibi meşakkatli ve zahmetli yerler.

2) Evler ve yolculuk esnasında güzergâh üzerinde bulunan hanlar gibi, içinde, yorgunluğun kendisini gösterdiği, açığa çıktığı yerler. Çünkü, bir işe iyice dalmış olan bir kimse, yorgunluğunu ancak, istirahat ettiği zaman anlar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Bize cennette yorgunluğu gerektirecek olan şeyler dokunmaz" buyurmuştur. Yani, "Cennet, tıpkı dünyadaki yerler gibi, yorgunluğun kendini gösterdiği yerler değildir. Tam aksine cennet, yorgun kimsenin kendisine yöneldiği yerlerden daha üstün ve hoştur" demektir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki, "Biz cennetten, içinde vurulabileceğimiz yerlere (mekânlara) çıkıp gitmeyiz ve tekrar oralardan da cennete geri dönmeyiz ki, böylece bize o cennette yorgunluk dokunsun, yorgunluğumuzu anlayalım" demektir.

Bu kelime, lâm'ın fethasıyla legûb şeklinde de okunmuştur. Bu kıraate göre, ayetin tertibi açıktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, (cennetlikler namına), "Biz, yorulmayız ki, bize bu yorgunluğa muvafık olan şey de dokunmuş olsun!" demek istemiştir. Bu böyledir, zira güçlü kuvvetti bir kimse, "Bugün yorulmadım" dediğinde, onun bu sözünden, hiçbir iş yapmadığı anlaşılmaz. Çünkü bu kimsenin kuvvetine nisbetle, kendisini yorgun düşürmeyecek bir şey yapması mümkündür. Ama bu kimse, "Bana, (beni) yorgun düşürecek bir şey isabet etmedi" dediğinde, onun herhangi bir şey yapmadığı anlaşılmış olur. Çünkü, işin bizzat kendisi de bazan, zayıf olan bir kimse için, yorucu olabilir; bazan ise, çokluğundan dolayı iş, yorucu olur.

(Bir görüşe göre), lüğub kendisinden dolayı yorulunan şeydir. Nasab kelimesinin de, hasta düşüren bir yorgunluk olduğu ileri sürülmüştür. Bu izaha göre de, ayetin tertibinin güzelliği ortadadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Biz (mü'minlere), (o cennette) ne bir hastalık, ne de ondan daha Önemsizi, yani yapan ve çalışan kimsenin kendisi sebebiyle yorulduğu şey dokunur" demek istemiştir. 81[81]

Ölümü Arayanlar

"inkâr edenlere gelince, cehennem ateşi de onlarındır, öldürülmezler ki, ölsünler. (Cehennemin) azabından birkısmı onlardan kaldırılıp hafifletilmez de. işte biz, küfürde ileri giden herkesi böyle cezalandırırız"

(Fatır, 30).

Bu ayet, Fâtır 29 ayetine atıftır. Bu ikisi arasında geçen ayetler ise, Önce belirttiğimiz gibi, yine 29. ayetle ilgilidir. Çünkü biz, 33. ayetin de, bazı görüşlere göre 29. ayetle alâkalı olduğunu söylemiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Öldürülmezler ki, ölsünler" buyurmuştur. Yani, "Onlar, Ölümle de rahatiayamazlar. Tam aksine azâb devam edip gider" demektir. 82[82]

Azâb Hafifletilmez

Cenâb-ı Hakk'ın "Cehennemin azabından birkısmı onlardan kaldırılıp hafifletilmez de" ifadesinde birtakım incelikler bulunmaktadır:

1) Dünyadaki acılar ve azâblar, uzun süre devam eder ve çok olursa kişi buna dayanamaz, ölür. Eğer ölmezse, bedeni buna alışır da, mizacı artık devamlı azaba dûçâr edilen kimsenin, o azabı hissedemiyeceği bir biçimde bozulur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Ahiret ateşinin azabı, kişinin ölüp kurtulması yahut da kişinin bedeninin ona alışması gibi yönlerden dünya azabına benzemez. Tam aksine bu azâb, her zaman şiddetlidir ve azâb gören kimse de o azabın içinde devamlı kalır, (ölüp de kurtulamaz)" demek istemiştir.

2) Cenâb-ı Hak bu ayet-i kerimede, tertibi en güzel bir biçimde gözetmiştir. Çünkü tertip, o

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/414-416

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/416

azabın kesilmemesi ve gevşetilmemesidir. İşte bu sebeple Cenâb-t Hak, "O azâb sona ermez; ve yine o azâb, en kuvvetli sebep olan ölüm ile de son bulmaz ki, onlar ölümü temenni edebilsinler. Ve, onların böyle bir isteklerine icabet de olunmaz" buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, "(Şöyle) çağırıştılar: "Ey Mâlik, Rabbin bizi öldürsün"(Zuhruf, 77) buyurmuştur.

3) Cenâb-ı Hak, azaba duçar olanlar hakkında, onların azâblarının eksi bilmeyeceğini bildirmekle yetinmiş, "Biz onların azabını arttırırız" dememiştir. Halbuki, cennetlikler hakkında, fazla mükâfaat bahşedeceğini, "Ve fazlından da onları arttırır" (Fttv, ao> buyurarak belirtmiştir. 83[83]

Cehennemdeki Feryatlar

Cenab-t Hak, onların azabının hafifletilmeyeceğim beyan edince, peşinden şöyle buyurmuştur:

"Onlar orada, şöyle bağırışırlar: "Ey Rabbimiz, bizi çıkar. Yapmış olduğumuzdan bambaşka iyi amel ve hareketlerde bulunacağız." Size, aklını basma alacak kimsenin düşünebileceği, öğüt kabul edebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Size, azâb ile korkutan da gelmişti. Şimdi tadm o azabı, artık zalimler için hiçbir yardımcı yoktur”
(Fâtır, 37).

Bu, "Onlar cığınşsalar ve be£trsalar da, Allah, katından bir in'ftm olmak üzere onlar bunu isteyinceye kadar, onların azabını hafifletmez. Tam aksine, onlar böyle bir talepte bulunurlar ama taleplerine bir karşılık bulamazlar" demektir. Istırifth kelimesi, suratı kökünden olup, bu ise, azaba duçar olmuş kimselerin çıkardıkları ses ve çığlık demektir.

Ayetteki, "Ey Rabbimiz, bizi çıkar" ifadesine gelince, bu, "Onların çığırışları bu şekildedir. Yani onlar, "Ey Rabbimiz, bizi çıkar" derler" demektir. Ben, bu ifadenin başında, "derler" ifadesini takdir ettim, çünkü, cehennemliklerin bağınşmaları da, söz söylemektir. Ki bunda, onların canlarını acıtmanın, bir te'dlb değil, bir azâb etme olduğuna bir işaret vardır. Bu böyledir, zira terbiye edilmek istenen kimse, (o esnada), kendisini terbiye eden kimseye, "Yaptığımı bir daha yapmayacağım. Yaptığım gerçekten fena bir şeydi v.s." dediğinde, o, o zaman bunu bırakır. Ama, ahirette azaba uğratılan kimsenin durumu böyle değildir. Ayetin buradaki tertibi de son derece güzeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, o azabın onlardan hiçbir vakit eksiltilmeyeceğim, kendisinin onları affetmeyeceğini beyan buyurunca, onlardan sâdır olacak olan herhangi bir söz ve vaadi de kabul etmeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu böyledir, zira, hapsedilen kimse, belki çıkarılırım diye, herhangi bir talepte bulunmaksızın sabreder. Ama onun orada kalışı uzayınca, yükleneceği herhangi bir vazife bulunmaksızın, çıkarılmasını talep eder. Bu, netice vermezse, aleyhine olabilecek birtakım yükümlülükler vaadeder ve "Beni çıkar, şöyle şöyle yapacağım" der. 84[84]

Dünyaya Dönme Temennileri

Bil ki, Allah Teâlâ, bu dünyada sapıtmış olanın ahirette de sapıtacağını beyan buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bu dünyada âmâ olan, muhakkak ki ahirette de âmâdır" (isra, 72) buyurmuştur. Sonra onlar, dünyaya dönmenin, Allah'ın verdiği haberlerin hükmü gereğince, imkansız olduğunu bitemediler. İşte bundan dolayı onlar, Allah'ın yardımını talep etmeden ve O'na medh ve senada bulunmadan; meselâ, "İş, Allah'ın elindedir" demeden, neticesine kesin gözüyle bakarak, amel ve hareketlerde bulunacağız" demişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara, "Eğer siz nefsinize güveniyor iseniz, biz size, tefekkür ve tefekkürde bulunabileceğiniz, içinde iman edebileceğiniz ve amellere yönelebileceğiniz kadar bir ömür vermiştik (nerdeydiniz?)" demiştir. 85[85]

---

[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/416-417
[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/417-418

Makbul Olan İstirham

Onlann, "Yapmışolduğumuzdan bambaşka"sözleri, amellerin bozukluğunun kendileri tarafından anlaşıldığına bir işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, onları dünyada hidayete erdirmediği gibi, ahirette de onları hidayete erdirmemiştir. Bunun üzerine de onlar, "Ey Rabbimiz, onların amelleri karşılığı değil de, sen lütfunla ve fazlınla, mü'minierin mükâfaatiarını arttırdın. Biz ise, mükâfaatın arttırılmasına değil de, azabın hafif letilmeşine daha çok muhtacız. O halde sen bize, senin lütfuna nazaran, sana yakışan şeyi yap. Bize, senin adaletine nisbetie müstehak olduğumuz şeyi yapma! Ve sen, bitmeyen mağfiretine baki Bizim temelsiz mazeretlerimize kulak asma!" dememişlerdir. Allah, mü'minleri dünyada hidayete erdirdiği gibi, ahirette de hidayete erdirmiştir. Öyle ki, mü'rninler Allah'a, icabete en yakın olan bir duâ ile duâ etmişler ve tevbe ve rücûda, O'na en güzel bir medh ve övgüde bulunarak, "Allah'a hamdolsun"; kendi kusurlarını itiraf ederek, "Rabbimiz çok affedicidir"; kendilerinin hatırlarına dahi gelmeyen şeyleri, Allah'ın onlara verdiğini kabullenerek, "Rabbimiz çok lütufkârdır" demişlerdir. Ve yine onlar, "Allah'ın nimetlerine nisbetie, bizim hiçbir amelimiz yoktur" anlamında olmak üzere, "Lütfundan olmak üzere, bizi ebedî kalış ve ikamet yurduna kondurdu" pim, w demişlerdir. Halbuki berikiler İse, Cenâb-ı Hakk'ı tazim edip ululamayı gözardı ederek ve O'nun ululuğuna münasib olan amelleri yapmaktan aciz olduklarını itiraf etmekten yüz çevirerek, "Ey Rabbimiz, bizi çıkar. İyi amel ve hareketlerde bulunacağız" demişlerdir.

Daha sonra, Allah Teâlâ onlara çalışma, amel etme vasatını, ve o vasatta kendilerine rehberlik edecek elçiyi ihsan ettiğini -zira Hz. Peygamber (s.a.s) onların mutluluk vesilesidir- bildirmek üzere şöyle buyurmuştur "Size, aklını başına alacak kimsenin düşünebileceği, öğüt kabul edebileceği kadar bir ömür vermedik mi?" buyurmuştur. Çünkü, onlarda bulunabilecek engel, ya Allah'ın indirdiğine nazar etme fırsatı bulamama hususundadır, yahut da, onlara, onları irş&d edecek şeyleri anlatmadığı için, mürşid ve yol göstericileri hususunda olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şimdi tadın o azabı, artık zalimler için hiçbir yardımcı yoktur" buyurmuştur. "Tadınız" emri, o azabın devamlılığına bir işaret olup, bu emir, hor ve hakîr kılıcı bir emirdir. Binâenaleyh, amellerini ve sözlerini, olması gerekli olan yerlerin dışına koyan ve vaktinde mazeret beyan etmeyen zâlimler için, ihtiyaç duydukları o zamanda, kendilerine yardım edecek bir yardımcı da yoktur. 86[86]

Zâlime Yardım Edilmez

Bazı hikmet erbabı şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın buradaki, "Artık o zâlimler için hiçbir yardımcı yoktur" ifadesiyle, "O zâlimler için yardımcılar yoktur"(to Imrân, ■92) ifadesindeki "zâlim" ifadesinden, "cehl-i mürekkeb" olan bir cahilin kastedilmiş olması muhtemeldir. Cehl-i mürekkeb olan câhil, dünyada, bâtıla hak diye inanan Kimsedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık o zâlimler için hiçbir yardıma yoktur" buyruğu, "Ahirette kendisine faydası dokunacak bir ilmi yoktur" anlamındadır. Bunun delili şudur: Allah Teâlâ "burhan ve delil"e "sultân" adını vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Öyleyse apaçık bir sultân, delil getirin" (İbrahim, 10) buyurmuştur. "Sultân", yani, "bürhân ve delil". "Sultân" yardımcıların en kuvvetlisidtr. Çünkü, sultân, kuvvet ve dostluk, velayet anlamındadır. Bu her ikisi de, genel anlamda bir hakkı destekler ve teyid eder. Çünkü Allah Teâlâ, bu kimseye yardım etmemiştir. O'ndan başka »ardıma yoktur. O halde bu demektir ki, zalimler için asla yardımcı yoktur. Şöyle denebilir: Allah Teâlâ, Âl-İ İmrân'da, "O zâlimler için yardımcılar yoktur"(Ah imrân, ıge) Duyurmuş, (Rûm Sûresi'nde) "Artık Allah'ın saptırdığı kimseyi kim doğru yola itebilir? Onlar için yardımcılar yoktur" (Rûm, 29) buyurmuştur, Burada da, "Artık o zâlimler için hiçbir yardımcı yoktur" şeklinde buyurmuştur ki bu, "Bu, onların ateşe düştükleri zamandır. Dolayısıyla onların herbiri, kendilerinden yardımlarını beklediği pekçok kimseden, artık ümitlerini kesmiştir. Geriye, onların bu yardımı, Allah'tan teklemeleri hususu kalmıştır. İşte bu sebeple de Cenâb-ı Hak, "Sizler için asla bir yardımcı yoktur" buyurmuştur" demektir. Orada, (yani Âl-i İmrân Sûresi'ndeki ayette) ■e, durum ya dünyada iken anlatılmış, yahut da Haşr'in başlangıcında dile getirilmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, onların bekledikleri o yardımı nehyetmiştir ki, indilerinden yardım bekledikleri kimseler de tanrılarıdır. [87][87]

---

[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/418

[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/418-419

Cehennem Azabının Ebediliği

Cenâb-ı Hak onların azâbta devamlı kalacaklarını beyan etmek için,
"Şüphesiz ki Allah, göklerin ve yerin gaybmı bilendir. Muhakkak ki O, göğüslerin özünde ne varsa, onu da hakkıyla bilicidir" (Fâtır, 38). buyurmuştur.
Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, "Bir kötülüğün cezası, onun dengi olan bir kötülük ve cezadır" (Şûra, 40), buna bir ilavede bulunulmayacağını belirtince, şimdi kalksa da birisi, "Kâfir, Allah'a belirli günler süresince küfürde bulunmuş, İnkar etmişti. Binâenaleyh, onun, o günler süresince azaba dûcâr olunması gerekir" diyecek olsa, işte Cenâb-ı Hak, bu ayetiyle buna cevap vererek, "Göklerin gaybı Allah'a gizli değildir. O, göğ üslerdeki n i de bilir. Dolayısıyla kâfirin kalbinde küfrün odaklaştığını, hatta ebedivyen yaşayacak olsaydı bile, Allah'a itaat etmeyeceğini, O'na İbâdet etmeyeceğini bilir" buyurdu. [88][88]

Zati's-Sudûr Tabiri

tabiri ile ilgili bir mesele vardır ki, biz onu anlatmıştık. Ama burada da tekrar edebiliriz: Bu da birisinin şöyle demesidir: "Sudur", birtakım inanç ve zanlar sahibi şey, demektir. O halde daha niye Cenâb-ı Hak, bu inançlara, "Göğüslere sahip olan" adını verdi? Onların bu şekildeki sorusuna, yine onların, kendisinde, bu şeyler bulunduğunda, "ağaçlı yer", "cinli yer" şeklindeki sözleri cevap teşkil eder. Aynen bunun gibi, "sudur", kendisinde itikadın bulunduğu mahal demektir. O halde "sudur", o "itikadı barındıran, ona sahip olan"dtr. Ona yine şu da söylenebilir: Göğüse itibar, içindeki şeyler bakımından olunca, onun içindeki şey, orada oturan mâlik ve sakin kimse gibi kabul edilmiştir. Çünkü Arapça'da, denilmez. Ama, her ne kadar o onun içinde olsa dahi, "Zeyd, ev ve mal sahibidir" denilebilir. [89][89]

İntanın Halifeliği

"O, sizi yeryüzünde halifeler yapandır. Artık kim kâfir olursa, kâfirliği kendi zarannadır. Kâfirlerin küfrü kendilerine Rableri katında şiddetli buğzdan başka bir şeyi artırmaz. Kâfirlerin küfrü hüsran ve zararlarından başka bir şeyi artırmaz"
(Fâtır, 39).
Bu ayet, kâfirlerin delillerini iyice çürütüp bertaraf etmek içindir. Çünkü onlar, "Ey Rabbimiz, bizi cehenennemden çıkar, İyi amelde bulunacağız" deyip, Cenâb-ı Hak da, kendisini tanıyabilecekleri bir müddet onlara imkân ve fırsat verdiğine bir şaret olarak, "Size aklını başına alacak kimsenin düşünebileceği ve öğüt kabul edebileceği kadar ömür vermedik mi?" deyip, bu tahakkuk ettiği halde iman etmediklerini bildirip, bu yaptıklarına, "Size uyarıcı elçi de gelmişti" ifadesiyle, bir lavede bulunduğunu, yani "Size akıl verdik ve o aklınızı, naktî delillerle Kuvvetlendirecek kimseler de gönderdik" dediğini beyan edince, buna da, "O, sizi yeryüzünde halifeler yapandır" ifadesiyle bir ilavede bulunmuştur ki bu, "O, sizin

---

[87][87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/419

[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/420

[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/420

dikkatlerinizi, hem gelmiş-geçmiş kimselere, hem onların hallerine dikkat çekmiştir. Çünkü eğer sizin için, peygamberlerini tekzîb edenlerin helak olduğuna dair bir bilgi meydana gelmediyse, inadınız en gizli, fesadınız da en hafif olur. Fakat size mühlet verildi, şu kadar ömür verildi, ifadesini peygamberlerin lisanında bulan şeylerle emrolundunuz ve sizler yeryüzünün halifeleri kılındınız, yani, bir halifenin peşisıra diğer bir halife olarak. Böylece sizler eskilerin halini bilmiş Öğrenmiş ve onların nalterine razı olanlar oldunuz. Dolayısıyla artık bütün bunlardan sonra kim kâfir olursa, Küfrü kendi aleyhinedir. Kâfirlerin küfrü kendilerine Rableri katında şiddetli buğzdan oaşka birşey artırmaz. Çünkü Önceki kâfir, tıpkı efendisine hizmet etmeyen bir köle gibi, buğza uğradı. Bunun peşinden gelen ve kendisine peygamberinin inzarda Dulunduğu, ama uyanmayan kimse de, tıpkı bir nasihat edicinin nasihat ettiği, efendisine hizmet etmesini öğütlediği, bazı va'd ve va'idlerde bulunduğu, ama -asihatların fayda verip, mes'ûd yapmadığı bir köle gibi buğza uğrar. Bu ikincisinin sesinden gelenler de, kendinden öncekilerin, azaba uğradıklarını görüp de, onların azabından ders almayandır ki, bunların hepsi de gazaba uğramışlardır."'
Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Kâfirlerin küfrü hüsran m zararlarından başka birşeyi artırmaz" buyurmuştur. Bu, "küfür (inkar), sadece ouğzu ve artırdığı için, Allah katında fayda vermez." Onlara sadece zarar verdiği çın, kendilerine hiç faydalı olmaz. Çünkü Ömür, sayesinde Allah'ın rızasını satın alıp, «Ar eden, yine sayesinde Allah'ın gazabını satın alıp zarar eden kimsenin, sermayesi90[90]

Putların Aczi

"De ki: "AHah'dan başka, taptığınız ortaklarınıza baksanıza! Yarattıkları bir şey varsa, bana gösterin bakalım.Yoksa onların, göklere bir ortaklıkları mı var? Yahut onlara bir kitap verdik de, kendileri bundan (aldıkları) açık bir hüccet üzere midirler? Hayır hayır, o zâlimler birbirini aldatmaktan başka bir vaade bulunmuyorlar"91[91]
(Fâtır, 40).

"Eraeytüm" Tabiri

Bu ayet, Allah'ın birliğini ortaya koyan, ortaklan olmadığını anlatan bir ayettir. Buradaki, "Baksanıza" tabiri, "Haber verin bakalım bana" demektir. Çünkü soru, bir cevabı gerektirir. Zira birisi, "Zeyd'in ne yaptığını gördün mü?" dediğinde, bunu duyan meselâ, "Aldı, sattı" gibi cevaplar verir. Binâenaleyh eğer bu "Gördün mü?" ifadesi, "Haber ver bakalım" manasını taşımasaydı, bunun cevabı, muhatabın, "Hayır" veya "Evet" gibi bir sözü olurdu.
Ayetteki, "Ortaklarınız" ifadesinde, Cenâb-ı Hak, ortakları onlara isnad etmiştir. Çünkü Allah'a ortak koşulmuş olan putlar, gerçekte Allah'ın ortakları değildirler. Müşrikler, onları Allah'ın ortakları saymışlardır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "ortaklarınız" demiştir. Bu, "Sizin ortak saymanız sayesinde ortak olanlar..." demektir. Bunun, "sizin cehennemde ortaklarınız" manasında olması da düşünülebilir. Çünkü Hak Tealâ, "Sizler ve Allah'ı bırakıp taptıklarınız, cehennem odunusunuz" (Enbiya, M) buyurmuştur. Bu görüş doğruya daha yakındır. Müfessirler, birinci görüşte ittifak ettikleri için bunun uzak bir ihtimal olduğu da söylenebilir.
Hak Teâlâ'nın, "Haydi bana gösterin" ifadesi, "Baktınız mı?" ifadesinden bedeldir. Çünkü her iki tabir de, "Bana haber verin bakalım" manasınadır. Şöyle de denilebilir: Ayetteki, "Baksanıza!" İfadesi, gerçek manada bir soru, "Gösterin" ifadesi de, onların bunu beyan edemeyeceklerini ortaya koyan bir emirdir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "Baksanıza!" deyince, ki bu, "Taptığınız o putların mahiyetlerini, taşıdıkları acziyeti, gerçekten biliyor musunuz, yoksa hakikaten onlarda bir kudretin bulunduğunu mu sanıyorsunuz? Eğer onların âciz olduklarını

---

[90] 90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/420-421
[91] 91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/422

biliyorsanız, ya niçin onlara tapıyorsunuz? Yok onlarda bir kudret olduğu inancını taşıyorsanız, o zaman onların neye kudretleri olduğunu gösterin. Bazılarınızın, "Allah göklerin ilahı, bunlar ise yeryüzünün ilahlarıdır. Yeryüzündeki işler yıldızlardan ve onların şeklinde olan putlar tarafından idare edilir" şeklindeki iddiasında olduğu gibi, bu kudret yeryüzü ile mi ilgilidir, yoksa, "Gökyüzü meleklerin yardımı ile yaratılmıştır. Melekler, göklerin yaratılmasında ortaktırlar. Bu putlarımız da, o meleklerin şeklindedir" diyenlerin iddia ettiği gibi, göklerle mi ilgilidir; yoksa bu kudret, "Melekler, hiçbirşey yaratmamışlardır. Fakat onlar Allah'a yakın varlıklardır. Dolayısıyla bize, Allah katında şefaatçi olsunlar diye onlara ibadet ediyoruz" diyenlerin iddiasında olduğu gibi, onların şefaat edebilmeleri konusunda mıdır? Yoksa onların elinde, kendilerine Cenâb-ı Hakk'ın şefaat etmelerine müsâadesinin yazılı olduğu, Allah katından gelme bir kitap (bir vesika) mı vardır? 92[92]

Şirkin NakIi Delili Yoktur

Hak Teâlâ'nın, "Va/ıuf onlara bir kitap verdik mi?" ifadesindeki, "onlar" zamirinin kimle ilgili olduğu hususunda şu iki izah yapılır:
a) Bu, ortak koşulan şeylere ait olup, "Biz, o şeriklere (putlara) bir kitap verdik mi?" demektir.
b) Bu, müşriklere ait olup, "Biz, o şirk koşanlara, böyle bir kitap (yazı) verdik mi?" demektir.
Birincisine göre mana, biraz önce verdiğimiz şekilde olup, ortak koşulanların elinde, Allah katında şefaatçi olabilecekleri yazılı, Allah tarafından verilmiş bir kitap (yazı) var mı? Çünkü hiç kimse, Allah katında, Allah'ın izni olmadan, şefaat edemez" demektir. İkincisine göre mana ise, "Bunların yaptıkları ibadet, ya akla dayanan birşey olmalıdır, halbuki yeryüzünde hiçbirşey yaratamayan ve göklerde hiçbirşeye sahip olmayan kimselere ibadet edenlerin aklı yoktur, yahut da nakle dayanan birşey olmalıdır. Halbuki müşriklere, putlara secde etmelerini emrettiğimiz bir kitap (ferman) vermedik. Eğer böyle bir ferman göndermiş olsaydık, bu tıpkı, Hz. Adem (a.s)'e secde edilmesini ve Kâ'be'ye dönülmesini emretmemiz gibi, caiz olurdu. O halde, onların bu ibadetleri, ne aklî, ne naklî birşeye dayanmamaktadır. Dolayısıyla onlar, biribirlerine sadece aldatıcı şeyleri vaadetmektedirler. Çünkü onları şeytan aldatmış ve putlara ibadet işini süslü gösterip yutturmuştur. 93[93]

Gökleri Tutan Allah'dır

Allah Teâlâ, putların hiçbirşey yaratmadığını, hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve htçbirşeye sahip olmadıklarını beyan buyurduktan sonra, gerçek kudret sahibinin kendisi olduğunu bildirip, şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, yıkılıp gitmekten korumak için tutar. Eğer onlar yıktlırlarsa, yemin olsun ki, artık kimse bunları tutamaz. Şüphesiz O, (ceza vermede) aceleci değildir ve çok affedicidir"
(Fâtır, 41).
Şöyle denebilir: Allah Teâlâ, onların şirklerini anlatınca, "onların şirklerinin götüreceği netice, göklerin ve yerin yıkılmasıdır" demek istemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar, Rahman (Allah'a) bir evlât iddia ettiler diye, bu (sözden) dolayı nerdeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecekti" <M«yMn.Q0) buyurmuştur. Bunun böyle oluşunun delili, ayetin sonundaki, "Şüphesiz O, haltm ve gafurdur" cümlesidir. Bu, "Allah halim olduğu için, (aceleci olmadığı için), onlara azabı, bu dünyada geri bıraktı. Aksi halde, onlar göklerin, üzerlerine kapanmasına, yeryüzünün onları içine almasına müstahak olmuşlardı. Ama Cenâb-ı Hak, sabrından ve hilminden ötürü, göklerin yıkılması işini Kıyamete bırakmıştır" demektir.
Ayet hakkında şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: Bu, "teslîmiyyet" nev'inden birseydir.

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/422-423
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/423

Matlubu isbat da, "teslimiyet"in bulunmasına göredir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak sanki, "Sizin ortak koştuğunuz şeyler, yeryüzünde hiçbirşey yaratamaz, göklerde de hiçbirşeye sahip değillerdir. Onlar, şefaat de edemezler. Dolayısıyla onlara ibadet edilemez. Farzedelim ki onlar, birşeyler yapmışlardır. Ama onlar gökleri ve yeri tutabilirler mi, yıkılmaktan koruyabilirler mi? Onların putların bunu yapabileceklerini söylemeleri mümkün değildir. Çünkü onlar bunu söyleyememişlerdir. Zira Hak Tealâ, "Eğer onlara, gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, "Allah" derler" (u*nwn, 25) buyurmuştur. Ayetteki, "Eğer onlar yıkûırlarsa, yemin olsun ki artık kimse bunları tutamaz" ifadesi de bunu te'yid eder. Binaenaleyh her nekadar, kâfir, başkalarının da yaratabileceğini söylese bile, Allah'tan başka varlıklar, hiçbirsey yaratamadığı için, Allah'tan başka ma'bûdun bulunmadığı, O'nun yaratması gibi bir yaratmanın olmadığı, dolayısıyla da O'nun hiçbir ortağı olmadığı anlaşılır. Çünkü O, halim ve gafurdur. Hafîm'dir, çünkü onların şirkte ısrarlarına rağmen, onları helak etmede acele davranmaz. Gafûr'dur, çünkü tevbe edenleri, ikaba müstehak olmuş olsalar bile, bağışlar. 94[94]

Müşriklerin Bahanesi

"Onlar, kendilerine azab ile uyaran elçi gelirse, mutlaka ümmetlerden herhangi birinden daha fazla hidayete ereceklerini, olanca yeminleriyle Allah'a söz vermişlerdir. Fakat onlara bir nezir gelince, bu, onları daha da
fazla uzaklaştırdı. Çünkü onlar, yeryüzünde büyüklenmek, fena ve hileli tuzaklar kurmak istiyorlar. Halbuki kötü tuzak, sahibinden başkasını sarıp Kuşatmaz. Onlar, evvelki ümmetler hakkında carî olan (Allah'ın) sünnetinden başka birşey mi bekliyorlar? Hayır, hayır, sen Allah'ın sünnetinde (âdetinde) asla bir değişme bulamazsın; sen Allah'ın sünnetinde asla bir döneklik de bulamazsın"
(Fâtır, 42-43).
Allah Teâlâ, bu müşriklerin tevhidi inkârlarını anlatınca, onların Peygamber (s.a.s)'i 3e yalanlayıp, bu hususta ileri gidip, peygamber olduğu kendilerince anlaşıldığında peygamberleri yalanlamayacaklarına yemin ederek "Biz, Muhammedi yalancı :<duğu için yalanlıyoruz. Onun peygamber olduğu bizce anlaşılmış olsaydı, mutlaka man ederdik" dediklerini bildirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onlar, kendilerine, nezîr gelirse, mutlaka ümmetlerden herhan0 birinden daha fazla hidayete ereceklerini, olanca yeminleriyle Allah'a söz vermişlerdir" buyurmuştur. Bu, onların, peygamberleri yalanlamada ne kadar ısrarlı olduklarını anlatan birşey olup, tıpkı birine Dian borcunu inkâr eden kimsenin, karşı tarafın haksız olduğunu ortaya koymak için,
Vallahi eğer onun bende alacağı olsaydı, onu fazlasıyla verirdim" demesi gibidir.
şte burada da böyledir. Çünkü bu kâfirler, inad ederek, "Vallahi eğer bize gerçekten -<r peygamber gelseydi, şüphesiz en hidayetli ümmet olurduk" demişlerdir. Ama onlara bir nezîr (uyarıcı bir peygamber) olarak, Hz. Muhammed (s.a.s) gelince, onun peygamber oluşu, beyyinelerle apâşikâr ortaya çıkınca, bu durum onları daha da 'azla uzaklaştırmıştır. Çünkü onlar, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olmazdan ince, sadece Allah'a şirk koşuyorlardı. O geldikten sonra ise, hem Allah'ı, hem peygamberini inkâr ettiler. Bir de onlar, Peygamber (a.s) gelmezden Önce, peygamberin gelişinden sonra olduğu gibi, henüz azaba duçar edilmemişlerdi. Bazı müfessirier şöyle derler: "Mekkeliler, peygamberleri kendilerine geldiği zaman, o peygamberleri yalanlamış olan yahudi ve hristiyanlara lanet ederek, "Eğer bize bir peygamber gelseydi, mutlaka ona itaat eder ve boyun eğerdik" diyorlardı. 95[95]

Peygamber ve Müşrikler

Burada şöyle bir problem var: Müşrikler, mutlak manada risaleti ve haşri inkâr ediyorlardı. O

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/423-424
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/425-426

halde daha nasıl onlar, peygamberleri itiraf ediyorlar? Onlar, yahudilerin yalan söylediklerini, kendilerine bir kitabın gelmediğini nerden öğrenmişlerdi? Allah'ın kitabı ve Resulünün açıklaması olmasaydı, müşrikler, birşeyi doğrularlarken, diğer bir şeyde ise yalan söylediklerini nasıl ve nereden bitebilirlerdi? Bilakis doğrusu, bizim zikrettiğimiz husus olup, buna göre onlar, "Bize şayet bir peygamber gelseydi, biz onu inkar etmezdik. Yalancı olduğu için ise, Muhammed'in peygamber olmasını inkâr ediyoruz; eğer peygamber olduğu doğru olsaydı, biz iman ederdik" diyorlardı.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat onlara nezfr gelince (...)" ifadesi, "Peygamberin onlara geldiği mucize ile sahih ve sabit olduğunda" anlamındadır, ifâdesinde ise, iki izah şekli vardır:

1) Bundan murad edilenin, "Şu anda üzerinde bulunduğumuzdan daha doğru ve sahih bir hal üzere olurduk" manası olması. Buna göre ,*Aı *sj*-\ j* tabiri, "Peygamberlerin ümmetlerinden birinden..." anlamındadır. Bu tıpkı birisinin, "Z#yd, müslümaniardandır" demesi gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat onlara bir nezt gelince, bu, onların ancak uzaklaşmalarım arttırdı" ifadesi de buna delâlet etmektedir. Yani, "onlar, "Biz daha çok doğru ve iyi yolda oluruz" derlerken, "şimdi bulunduklarından da sapık oldular" demektir.

2) Bununla, "Biz, ümmetlerin herhangi birinden daha fazla iyi yolda oluruz" manasının kastedilmesidir. Bu, bir kimsenin, Zeyd, Amr'dan daha uygundur" demesine benzer. 96[96]

Ümem Kelimesinin İzahı

"El-ümemü" kelimesi hakkında da iki açıklama bulunur:

a) Bundan, umûmî bir mananın kastedilme», yani, "Ümmetlerin herhangi birinden daha iyi yolda" demektir ki, bunda bir tür tariz bulunur.

b) Bundan maksad, o muayyen ümmetleri belirtmektir ki, "Muhammtd, Mimi ve İsâ ümmeti ile, onların zamanında olanlardan (daha iyi yolda oluruz)" anlamındadır. 97[97]

Mağrur Müşrikler

Cenâb-ı Hak daha sonra "Çünkü onlar, yeryüzünde büyüklenmek istiyorlar" buyurmuştur. kelimesinin mansub olması üç sebepten dolayı olabilir:

a) Hâl olmak üzere. Yani, "Yeryüzünde büyüklenerek

b) Mef'ûlün leh. Yani, "Büyüklenmek için.

c) Ayetteki "nefret bakımından" kelimesinden bedel olarak. 98[98]

Mekru's-Seyyi' Tabiri

Ayetteki, "Fena ve hileli tuzaklar kurmak" ifadesine gelince, bu, cinsin nev'ine muzâf kılınmasıdır. Bu tıpkı, "fıkıh ilmi";"demircilik mesleği" denilmesi gibidir. Bunun izahı şöyledir Bunun manası "Körü tuzaklar kurdular" şeklindedir. Sonra ise, hile ve tuzakları gayet aşikâr ve açık olduğundan, kelimesi, marife (belirli) yapılmış, daha sonra ise, ondaki kötülük en açık ve aşikâr şeylerden olduğundan, eliflâm ile marife kılınma terkedîlerek, kelimesi, (onun sıfatı olan) "es-seyylü" kelimesine muzaaf kılınmıştır.

Bir başka ihtimal de, ayet-i kerimesinde, bunun, "kötülük yapanlar" anlamına geldiğini söylememiz gibi, "ei-mekru" kelimesinin amel ve yapma anlamında kullanıldığının söylenmesidir. Onların kötülük yapmaları, hile ve tuzaklar kurmaları ile maksûd olan ise, insanlara eziyyet vermek, onları imana girmekten alıkoymak ve inkârlarını açıkça ortaya dökmek gibi, onlardan sudur eden her şeydir. 99[99]

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/426

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/426

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/426

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/427

Çukur Kazan Oraya Düşer

Cenâb-ı Hak daha sonra buyurmuştur ki, "Körü tuzak ancak onu yapanı ihata edip kuşatır" demektir. ifadesinde birtakım manalar bulunur. Yehîku kelimesine gelince, bu, bitişme ve yapışmanın üstünde olan bir ihata ve kuşatmadan haber vermektedir. Bundaki sakındırma, "ulaşmaz.."; "bitişmez..." ifadelerinden daha kuvvetlidir. *Ul ifadesine gelince, bundaki mana da, bir kimsenin, "Kötü tuzak ancak, o tuzağı yapanı kuşatır" demesinden daha kuvvetlidir. (4*^ kullanılması halinde), kötülük yapan, bunun neticesinden emin olamayacağı anlaşılır. Çünkü bir kimse kötülük yapar ve kurduğu tuzak ve hilede, başka bir kötülük olursa, bu durumda ona, bu kötülüğünden dolayı bir ceza isabet eder. Ama, (bu ikinci kötülüğü) olmazsa, bu durumda o cezaya layık ve müstehak olmaz, böylece de, kötü tuzağın (cezasından) emin olur. Buradaki nefy ve izhârın manası ise, "hasr" ifade etmektir. Çünkü bir kimsenin, "kötü tuzak, sahibini kuşatır" ifadesinde bu vurgu ve hasr yoktur. Bu ifade kötü tuzağın, onu kurandan başkasına zarar vermeyeceğini bildirmez. 100[100]

Çukura Düşmeyenler

İmdi, biri çıkıp şöyle diyebilir: "Biz çoğu zaman tuzak kuran bir kimsenin, tuzağını kurduğunu ve bunun ona yarar sağlayarak, bu tuzak sayesinde hasmını atfettiğini görüyoruz. Ayet ise bunun böyle olmadığına işaret ediyor" derse biz deriz ki: Buna birkaç bakımdan cevap veririz:

1) Ayette bahsi geçen hile ve tuzak, müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürmek veya sürmek gibi düzdükleri hiledir ki, bunlar ancak müşrikleri kuşatmıştır. Çünkü onlar, Bedir gününde ve başka vakalarda öldürülmüşlerdi.

2) Burada şunu deriz: Buradaki kötü tuzak, genel bir ifadedir. En sahih olanı da budur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), ümmetini tuzak ve hile yapmaktan men etmişti. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, onun, "Tuzak kurmayın; kurana da yardım etmeyin. Çünkü Cenâb-ı Hak "Kötü tuzak ancak, onu yapanı kuşatır" buyurmaktadır" buyurduğu haber verilmişti. Binâenaleyh, aleyhinde tuzak kurulan o adam, kötü tuzağın cezasına müstehak ve ehil olmaz ve bu bir tenakuz teşkil etmez.

3) İşlerin, akibetlerine itibar edilir. Çünkü, kendisine tuzak kurulan ve bu tuzak da, kendisine hemencecik tesir eden kimse, zahirde böyle İse de, hakikatte kazanan odur. Tuzağı kazan ise, kaybeder. Bu tıpkı bu dünyada, kâfirin rahat içinde olması, mü'minin de meşakkat içinde bulunması gibidir. Bu manayı Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar, geçmiş ümmetler hakkında cari olan (Allah'ın) sünnetinden başka bir şey mi bekliyorlar?" ayeti de beyan eder, açıklığa kavuşturur. Yani, "Her ne kadar şu anda, onların bu tuzağı ağır basıyor İse de, ancak ne var ki, güzel akıbet takva (ehlinin)'dir. Çünkü işler, akibetlerine göre değerlendirilir. Binâenaleyh onlar da, öncekilerin helak olması gibi helak olacaklardır" demektir. 101[101]

Geçmiş Ümmetlerin Kanunu

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, geçmiş ümmetler hakkında cari olan (Allah'ın) sünnetinden başka bir şey mi bekliyorlar?" ifadesinin manası, "Onlar İçin bundan
sonra ancak, helak edilmeyi beklemek vardır. Bu, öncekilerin başına da gelen bir yasadır" şeklindedir. Bu ifade hakkında birkaç mesele vardır: 102[102]

Birinci Mesele

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/427

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/427-428

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/428

Helak etmek, öncekilerin adeti değil, aksine bu ancak, Allah'ın, öncekiler hakkındaki bir sünnet ve yasasıdır.

Cevaben deriz ki: Buna İki şekilde cevap verilir:

1) Mef'ûl-ü mutlak olan masdar, herhangi bir cihetten, ikisine de taalluk ettiği için, hem faile, hem de mef'ûl'e muzaf kılınabilir. Bu sebeple, "Zeyd Amr'ı dövdü" cümlesi hakkında "Amr'ın dövülmesine şaştım. Kendisinde güç kuvvet olduğu halde o, nasıl dövüldü?" denilebileceği gibi, (-ki bu da kelimesi, mef'ûl'üne muzâftır-) "Zeyd'in dövmesine şaştım; kendisinde ilim ve hikmet olduğu halde o, nasıl da kavga yaptı, dövdü" (-ki burda, kelimesi failine muzâftır-) denilebilir, işte, Allah'ın onlar hakkındaki yasası da böyledir. Bunu Cenâb-ı Hak onlara isnad etmiştir, çünkü bu, onların başına gelmiştir. Bundan sonra ise, bu sünneti kendisine izafe ederek, "Hayır, hayır, sen Allah'ın sünnetinde, asla bir değişme bulamazsın"buyurmuştur. Çünkü bu, Allah'ın yasalarından bir yasadır.

Sen bunu anladığında biz deriz ki: "Allah Teâlâ, "geçmiş ümmetlerin sünneti" dediğinde bunu, o ümmetlere nisbet etmiştir. Çünkü, Allah'ın sünneti, şirk koşmayı helak etmek, müslüman olmayı da şereflendirmektir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) onların bunlardan hangisini beklediklerini bilmiyordu. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "öncekilerin sünneti" buyurunca, onların beklediği şey anlaşılmış oldu. İkinci ifade ise, Cenâb-ı Hak bunu kendisine nisbet etti, çünkü bu sünnet bilindiğinde bunu Allah'a nisbet etmek, onun sânını yüceltir ve onun önüne hiçbir şeyin geçemeyeceği ve vaki olacak kesin bir iş olduğunu ifade eder.

2) "Öncekilerin sünneti" deyiminden murad, onların inkârda devam etmeleri ve ikrar hususunda gururlanmalarıdır. Allah'ın sünneti ise, ısrarlarından dolayı, onların kökünü kurutmasıdır. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Ey Mekkeliler, sizler, öncekilerin sünnetini yapmak istiyorsunuz. Allah da bir sünnet getirir ki, hak edenden onu hiç kimse çeviremez ve önüne geçemez" demek istemiştir. 103[103]

Tebdil İle Tahvil Arasındaki Fark

"Tebdil" kelimesi, tahvîl edip değiştirmektir. O halde, "tahvîl" kelimesi niçin getirilmiştir?

Cevaben deriz ki: "Hayır hayır, sen Allah'ın sünnetinde, asla bir tebdti bulamazsın" ifadesiyle, azabın başkasıyla değiştirilmeyeceğine; "Sen, Allah'ın sünnetinde asla bir tahvîl de bulamazsın" ifadesiyle de, her ne kadar sevap ile değiştirilmeyecekse de, azabın, onu hak edenden başkasına dönmeyeceğine dair bilgi ve ilim hasıl olmuş, böylece de, kötülük yapan hakkındaki tehcfid tam olmuştur. 104[104]

Ayetteki Nefyin Manası

"Asla bulamazsın" ifadesindeki muhatabın, daha önce de defaatle geçtiği gibi, iki şeye ihtimali vardır:

a) Bunun genel bir tabir olması... Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey dinleyici, sen asla, Allah'ın sünnetinde bir değişme bulamazsın" demek İstemiştir.

b) Bu hitabın Hz. Muhammed (s.a.s)'e olması... Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: "Allah'ın sünneti, kavim içinde, Allah'ın imanı kendisine yazdığı kimse bulundukça, helak etmemesi şeklindedir. İşte, Allah'ın ilminde iman edeceği bilinen kimse iman ettiğinde, Allah, geriye kalanları helak eder." Nitekim NÛh (a.s) da şöyle demişti: "Muhakkak ki sen, eğeronlanterkedersen..."$tah.zr}yar\\, "Eğer onlara mühlet verir de, sünnetinin tahakkuk vakti gelirse..." demektir. 105[105]

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/428-429

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/429

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/429

Maziden İbret

"Onlar, kendilerinden öncekilerin akıbetinin nice olduğunu görmek için yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı? Halbuki, kuvvetçe bunlardan daha şiddetli idiler..."
(Fâtır, 44).
Allah Teâlâ, öncekilerin bir sünneti olup, bunun da imha edilmek olduğunu zikredince, Öncekilerin durumlarını hatırlatmak suretiyle onların dikkatini çekmiştir. Çünkü onlar, önce yaşayanların evlerinin yanından geçiyorlar, onlardan geriye kalan şeyleri görüyorlardı. Onlann, emel ve arzuları onlannkinden daha çok, amelleri de onlarınkinden başka idi. Emellerine gelince, onların ümitlerinin uzun olması ve ileri derece kuvvet sahibi olmalarından dolayıdır. Amellerinin farklılığına gelince, onlar ne Hz. Muhammed (s.a.s) gibi bir peygamberi, ne de bizzat Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlamışlardı. Halbuki, ey Mekkeliler, sizler hem Muhammed (s.a.s)'i, hem de öncekileri yalanladınız.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Halbuki, kuvvetçe bunlardan daha şiddetli idiler" ifadesinin tefsirini, Rûm Sûresi (Ayet, 9>'nde yapmıştık. Burada geriye, birtakım bahisler kalmıştır:
1) Cenâb-ı Hak orada, vav'sız olarak, Jki \fö "Daha çetin idiler" şeklinde buyurmuş, burada ise, aynı ifadenin başına vav getirmiştir, aradaki fark nedir?
Biz diyoruz ki: Bir kimsenin, "Senden daha yüce olduğu halde, Zeyd'in bana nasıl ikram izzette bulunduğunu görmedin mi?" şeklindeki sözü, bu sözü söyleyenin, ona, kendisine bu sözün söylendiği kimseye, Zeyd'in daha yüce olduğunu haber verdiğini ifade eder. Ama, bu kimsenin (vav'sız olarak) "Senden daha büyük olduğu halde, Zeyd'in bana nasıl ikramda bulunduğunu görmedin mi?" şeklindeki sözü, burada zikredilen İki hususun, muhatap nezdinde malum olduğunu ifade eder. Sanki o, onun ona ikram ettiğini ve onun kendisinden daha üstün olduğunu bilmiştir. Bu son ifadenin, konuşanın bildirmesine ve haber vermesine İhtiyaç bırakmaması açısından, sarahat itibariyle, ikinci ifadenin birincisi gibi olduğunu ifade ettiğinde şüphe yoktur.
Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Burada ele alınan, bunların onlardan başka bakımdan değil, kuvvet bakımından üstün oluşlardır. Belki de bu, onlarca biliniyordu da, Cenâb-ı Hak, bunu vav ile ifade etti. Yani, "Sizin bakışınız onların akıbetlerini gördüğü gibi, kuvvetlerini de görür" demektir. Ama orada ise, bahsedilen pekçok durum vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onlar kuvvetçe kendilerinden daha şiddetli idiler. Toprağı ekmişler, alt üst etmişler" (Rûm, 9) buyurmuştur. Bir başka yerde de, "Ya onlar, yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden evvelkilerin akıbeti nice olmuştur, baksınlar? Hem onlar bunlardan daha çoktu. Kuvvetçe ve yerdeki eserlerce de daha güçlü ve satvetli idiler" (MO'nun, 82) buyurmuştur. Bunlar, onların, yeryüzünde eser bıraktıklarını ve kalabalık olduklarını bilmeseler dahi, ancak ne var ki, onlann kuvvet cihetinden kendilerinden daha üstün olduklarını biliyorlardı. Çünkü her grup, kendilerinden öncekiler hususunda, onlann kendilerinden daha kuvvetli olduğuna inanmaktadır ve bunda münakaşa da yoktur. 106[106]

Allah'tan Kaçılmaz

"Ne göklerde ne de yerde, hiçbir şey, Allah'ı aciz bırakamaz. Şüphesiz ki o, hakkıyla bilendir, hakkıyla kadirdir"
(Fatır, 44).
Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesi şu iki manaya gelebilir:
a) Bunun, onlar için bir beyan olması... Yani, "evvelkiler, onca kuvvetlerine rağmen, Allah'ı acze düşüremediler ve O'nun elinden kurtulamadılar. O halde bunlar, O'nu hiçbir zaman acze düşüremezler" demektir.
b) Bunun, cahillerin bekleyişlerini sona erdiren bir ifade olması... Çünkü bir kimse, şayet, "Farzedelim ki, evvelkiler, daha kuvvetli ve daha uzun ömürlü idiler. Ancak ne var ki biz

---

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/429-430

birtakım hususiyetleri bulunan bazı arzî işler veya tesirleri bulunan bazı semavî yıldızlar sayesinde, zekâmızı kullanarak, onların kuvvetleriyle yaptıkları işlerden daha fazlasını yapabiliriz" derse, işte bunun üLerine Cenâb-ı Hak, "Ne göklerde, ne de yerde, hiçbirşey, Allah'ı âciz bırakamaz. Şüphesiz ki O, onların fiillerini ve sözlerini hakkıyla bilendir, onları imha etmeye ve köklerini kazımaya kadirdir" buyurmuştur. 107[107]

Allah'ın İlmi

"Eğer Allah İnsanları kazandıkları günahlar yüzünden hemen hesaba çekecek olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat O, bunları belli bir müddete kadar erteler. Nihayet vakitleri gelince, şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görür"
(Fatır. 46).
Cenab-ı Hak tekzîb eden (yalanlayan) önceki İnsanların hallerini anlatarak korkutup, onlar da alabildiğine inatçı ve bozuk inançlı oldukları için, başlarına gelecek azabın peşinen hemen gelmesini isteyerek, "Bizim azabımızı hemen şimdi getir" deyince, Hak Tefilâ, "Azab'ın bir zamanı var. Allah insanları, zulümleri sebebiyle hemen muaheze etmez. Çünkü insan (zaten) çok zalim ve câhildir. O, ancak onları, zulümlerinde ısrar edişleri ve insanların artık onların iman edeceklerine dâir ümitleri kalmadığı zaman muaheze eder. Binâenaleyh onların içinde, iman edecek hiç kimse kalmayınca, Allah yalanlayan bu kimseleri toptan imha eder. Eğer Allah insanları, bizzat (her) zulüm sebebiyle hemen hesaba çekseydi, her gün bir helak olurdu" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 108[108]

Hayvanların Helakinin Sebebi

Allah, insanları, yaptıkları şeyler sebebiyle muaheze ettiğine göre, ya hayvanların suçu ne ki, bu arada onlar da helak oluyorlar? Biz diyoruz ki: Buna şu birkaç şekilde cevap verilir:
1) Hayvanların yaratılışı, insan için bir nimettir. Binâenaleyh insanlar kâfir olduğunda, Allah nimetlerini kaldırır (azaltır). Hayvanlar ise, nimetlerin en yakın, en gözle görülenidir. Çünkü önce müfred, sonra mürekkeb gelir. Mürekkeb varlık da, ya madenî olur, yahut büyüyen (gelişen) türden olur. Büyüyüp gelişen de, ya hayvan olur, ya bitki olur. Hayvan (canlı) ya insan olur, ya insandan başka olur. O halde, canlı, insan için yaratılmış olan bu âlemde, mahlûkatın en üstünüdür.
2) Bu, azabın şiddetini ve genel oluşunu ortaya koyan bir ifadedir. Çünkü insanın bekasının eşya ile olması gibi, eşyanın bekası da insan sayesindedir. Çünkü insan, eşyayı idare ve ıslah eder. Böylece eşya, uzun süre ayakta kalır. Sonra insan, bu eşyadan istifade ederek, bunlar sayesinde ayakta kalır. Binâenaleyh helak (azab) genel olunca, dünyayı imar edecek insan kalmaz, böylece de binalar ve ekinler kalmaz, bunun peşinden de ehlî hayvanlar kalmaz. Çünkü ehlî hayvanların devamı, insanların onları, koruması ve su-yiyecek vererek helakten muhafaza etmesi ite olur.
3) Yağmurun yağması, Allah'ın kullarına lütfudur. Binâenaleyh onlar, lütfü haketmedikleri zaman, yağmurlar kesilir, kuraklık başlar ve bütün hayvanlar Ölür. İşte ayette anlatılan da budur.
4) Yağmurların kesilmesi sebebiyle, kara hayvanları ölür. Deniz hayvanları ise, deniz suyu sayesinde yaşayabilir. 109[109]

İsmi Geçmeyen Zamir

Ayetteki, "onun üstünde" ifadesindeki "onun" zamiri, yeryüzüne râcîdir. Halbuki burada

---

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/431
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/431-432
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/432

yeryüzünden bahsedilmemiştir, öyle ise, bunun böyle olduğu nasıl anlaşılabilmiştir? Biz deriz ki: Bu, hem ayetin öncesinden, hem sonrasından anlaşılır. Öncesinden anlaşılır, çünkü Allah Teâlâ (bir önceki ayette) "Ne göklerde ne de yerde hiçbirşey Allah'ı âciz bırakamaz" buyurmuştur. Bu, buradaki zamirin râcî olabileceği en uygun ifadedir. Sonrasından anlaşılır, çünkü Cenâb-ı Hak, bu zamirden sonra, "hiçbir canlı" buyurmuştur. Cş/ılı ise yerin üstünde olur. Buna göre eğer, "Yeryüzünün üstünde olan canlılar için, nasıl "yeryüzü" ve "yerin üstü" ifadeleri kullanılmıştır. Çünkü "yüzü" ifadesi "üstü" (sırtı) ifadesinin karşıtıdır ve birbirine zıt gibidirler? denilirse, biz deriz ki: Yerin, yükleri taşıyan bir hayvan gibi ve yüklerin de onun adeta sırtında olmasından ötürü, "yerin üstünde (sırtında) ifadesini; yine yerin, mahlûkat ile yüz yüze olması sebebiyle de, "yeryüzü" ifadesini kutlanırız. Çünkü zahr (dış), batn (iç)1 in mukabilidir. O halde, zahr ve zahir, bir babdan (kökten), batn ve bâtın da yine bir babtandır. Çünkü yerin yüzü görünen kısım olduğu için, aynı zamanda zahr (dış- görünen kısım)'dır. Yerin görünmeyen kısmı ise, batın ve batn (iç ve karın)'dtr. 110[110]

Verilen Vâde

Ayetteki, "Fakat O, bunları belli bir müddete kadar erteler" ifadesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) Kıyamete kadar... Çünkü Kıyamet, Kur'ân'ın pek çok ayetinde bu şekilde ifade edilmiştir.
b) Biraz önce de geçtiği gibi, bu erteleme, insanlar içinde iman edecek kimse kalmayıncaya kadardır.
c) Her ümmetin bir eceli, her ecelin bir kitabı (yazgısı) vardır. Ümmet-İ Muhammed'in eceli ise, Bedir ve benzeri günlerde olduğu gibi, öldürme ve esir alma günleridir. 111[111]

Dördüncü Mesele

Ayetteki "Nihayet vakitleri gelince, şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görür" ifadesi, mü'minleri teselli etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "...Yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Sadece zâlim olanlarınıza isabet etmeyip (hepinizi içine alacak olan) fitneden korkun "(Enfai, 25) buyurunca, bunun peşisıra, o helak geldiğinde, Atlah ya onları kurtarmak, yahut da canlarını alarak azabetmek için değil de, kendisine yaklaştırarak mü'min kullarını hakkıyla görendir, onları gözetendir" buyurmuştur.
"Sen Allah'ın, sadece zulüm sebebiyle hemen muaheze etmeyip, ancak insanlar dalâlette ittifak etmeleri halinde, onları muaheze edeceğini söylemiştin" de denilmesin. Çünkü biz diyoruz ki: Atlah Teâlâ, bir milleti imha ederken, onların içindeki mü'minleri de ihlâk eder. Nasıl böyle olmasın? Çünkü öldürme ve yoketme işi, eğer azab için olmuş ise, bu günahlar sebebiyle olan bir muaheze ve yoketmedir. Yok eğer bu, mükâfaat vermek için olmuşsa, bir yoketme ve muaheze sayılmaz. Çünkü Allah insanları, ancak küfür (inkâr) genelleştiğinde toplu olarak muaheze ve imha eder. "Basîr" (görür) ifadesi, teselli etme bakımından, atîm (bilir) gibi kelimelerden saha iteri ve kuvvetlidir. Çünkü kendisine bakanı gören kimse, onu görmeden - jrumunu bilenden daha iyi kurtarıcıdır. Allah en iyi bilendir. Salât ve selâm efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)e, ailesine, bütün ashabına olsun. 112[112]

---

[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/432-433
[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/433
[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/433

YASİN SURESİ

Seksenüç âyet olup Mekkt'dır.

Hurûf-i Mukatta'a

"Yâ, Sîn. Kur'ân-ı Hakim'e yemin olsun ki..." (Yasîn, 1-2).
(Bazı sûrelerin başında yer alan bu şekildeki), hecâ harfleri hakkında, Ankebût Sûresinin başında, birtakım külli (genel) hususları ele almış ve Allah Teâlâ'nın, bu harflerle başladığı her sûrenin evvelinde, zikir, kitap ve Kur'ân gibi konuların yer aldığını söylemiştik. Şimdi burada da bazı diğer hususlardan bahsedeceğiz:
Birinci Bahis: Bazı sûrelerin basında bu harflerin bulunmasında, bu harflerin hikmetten (manadan) uzak ve halî olmadıklarını gösteren bazı şeyler vardır. Fakat insanın İlmi, bunları tam olarak kavrayamıyor. Binâenaleyh diyoruz ki: Bunlarda bulunan genel mana ve hikmet nedir? Bunlardaki hikmeti anlatan şeyi izah şöyledir: Allah Teâlâ, hecâ harflerinin yananı, yani ondört harfi bu şekilde zikretmiştir. Harflerin tamamı ise, eğer hemzenin, harekeli bir elif olduğunu nazar-ı itibara alırsak, yirmisekizdir. Arap dilindeki harflerin tamamı bundan ibarettir. Cenâb-ı Allah, bu harfleri üç kısma ayırmıştır. Birinci kısım, eliften zal'a kadar olan 9 harftir. İkinci kısım da, elifbâ'nın, son dokuz harfini teşkil eden fa'dan ya'ya kadar olan dokuz harftir. Üçüncü kısım ise, bu ikisinin ortasında yer alan, râ'dan gayn'a kadar olan on harftir. Allah Teâlâ, birinci kısımdan iki harfi, yani elif ile hâ'yı, sûre başlarındaki hurûf-u hecâ'dan olarak getirmiş, bu kısımdan geriye ise, sadece fâ ile vâv harflerini almamış, geriye kalan yedisini zikretmiştir. Birinci kısımda, "hurûf-u halk" (boğaz harflerinden sadece, hî'yı zikretmemiştir. Son kısımda da, şefevT (dudaktan çıkan) harflerden sadece mîm'i zikretmiştir. Orta kısımdaki on harften ise, bir harf zikretmiş, bir harf bırakmış, meselâ, rfl'yı zikretmiş, ze'yi bırakmış; sln'i zikretmiş, şın'î bırakmış; sâd'ı zikretmiş, dâd'ı bırakmış; tı'yı zikretmiş zî'y« bırakmış ve ayn'ı zikretmiş, gayn'ı bırakmıştır. Bütün bunlar tesadüfi olmayıp bir maksada yöneten bir sıradır. Öyle ise bütün bunlar, bir hikmetten ötürü yapılmıştır.
Bu hikmetin bizzat kendisinin bizce bilinmediği açıktır. Farzet ki birisi bu hususta birşey iddia etse, bu kimse, bazı sûrelerin, meselâ nün, kâf ve sâ'd gibi iki harfle; bazılarının, "elif, lâm, mîm", "elif, lâm, râ" gibi üç harfle; bazılarının, "Elif, lâm, mîm, râ", "elif. lâm, mîm, sâd" gibi dört harfle; bazılarının da, "hâ, mîm, ayn, sîn, kâf", "kâf, hâ, yâ, ayn, sâd" gibi beş harfle başlamaları hususunda ne diyebilir? Farzedellm ki birisi, "Bütün bunlar, sözün (kelimenin) ya harf, ya fiil yahut da isim olduğuna işarettir. Çünkü harflerden (edatlardan) genel olarak, atıf vâv'ı, tâkibiyye fâ'sı, istifham hemzesi, teşbih kâfi, ilsâh bâ'sı gibi, tek harf üzere olanlar vardır. Kimileri de, "tebTz" için olan , muhayyerlik ifade eden , araya giren ve istifham manası taşıyan , şart için olan gibi, iki harf üzere olurlar. İsim, fiil ve harf de, mesela harfte ve gibi isimde, ve fiilde de, gibi, üç harf üzere gelenler vardır. İsim ve fiil, dört harf üzere de olurlar. Özellikle isim, "turp""defter-kayıt" ve gibi, üç dört ve beş harf üzere gelir. Kur'ân'da bulunan bu hurûf-u mukatta'alar, bu harflerden meydana gelen, Arapça terkiblerin (kelimelerin) bu kalıplarda geldiklerine bir işarettir. Fakat bunu söyleyen kimse, sûrelerin bazısına bir harfin, bazısının başına da birden fazla harfin getirilmesine ne diyecektir? Dolayısıyla bu husustaki tam sırrı, ancak Allah Teâlâ ve O'nun bunları öğrettiği kimseler bilebilir.
Bunu iyice kavradığına göre şimdi diyoruz ki: Bil ki, ibadetlerin bir kısmı kalb ile, bir kısmı dil ile, bir kısmı da diğer uzuvlarla yapılır: Bunların her biri de İki kısma ayrılır. Bir kısmı, manası, hakikati ve hikmeti anlaşılabilen, bir kısmı ise anlaşılmayandır. Kalbî olarak yapılan ibadetler, şekkten ve cehaletten uzak olmalarına rağmen, içlerinde delili aklen bilinmeyen (anlaşılmayan) vardır. Bunlara, ancak naklen imân vâcib olur. Mesela kıldan ince, kılıçtan keskin sırat köprüsüne inanmak gibi... Mü'min ve yakîn sahibi kimseler, bu köprüden, bir şimşeğin çakışı gibi hızla geçerler. Yine görünürde ağırlıkları olmayan amellerin tartıldığı ilahî mîzan (terazi), cennet ile cehennemin nasıl oldukları gibi... Bütün bunların var oldukları, aklî delille bilinmez. Bunların aklen bilinen tarafı, mümkün oluşlarıdır. Bilfiil gerçekleşecekleri

hususu ise, naklî delillerle kesin olarak bilinir. Kalbî ibadetlerin (inançların) bir kısmının ise delilleri aklen bilinir. Meselâ, Allah'ın birliği, peygamberlik müessesesi, Allah'ın kudreti ve peygamberlerin doğruluğu gibi... Bedenî ibadetlerden de, manası, hakikati ve hikmeti anlaşılanlar olduğu gibi, anlaşılmayanlar da vardır. Meselâ, "nisab" miktarları ve namazın rekâtlarının sayısı gibi hususlar, anlaşılamayanlardandır. Bu hustaki hikmetten bahsetmiştik. Bunun hikmeti şudur: Kul, emrolunduğu şeyi, hikmetini bilmediği halde yerine getirdiğinde, o onu sırf ibadet maksadıyla (niyetiyle) yapmış olur. Fakat fayda ve hikmetini bildiği şeyler böyle değildir. Çünkü o, çoğu kez faydasını bildiği o şeyi, faydasından " *ürü yapar. Bu tıpkı, bir efendinin kölesine, kölesi ondaki faydayı anlamaksızın, "Şu taşı şuradan götür" deyip, onun da onu oradan götürmesi gibidir. Fakat efendi kölesine, "Şu taşı şuradan kaldır. Çünkü altında, senin için bir hazine var" dese, köle buna inanmasa bile, onu oradan kaldırır. Bu anlaşıldığına göre, dil ile yapılan ibadetlerde de, durum aynıdır. Yine bunlardan da bir kısmının mana ve hikmeti bilinmez. Kul, onu diliyle yerine getirdiğinde, bundan kulun sırf, emirler veren, yasaklar koyan ma'bûdunun emrine boyun eğme maksadını taşıdığından başka mana anlaşılmaz. Binâenaleyh kul, dediğinde, bundan, ya o kulun, manalarını anlamadan bunları söylediği, yahut da manalarını anladığı için, emrolunduğu şeyi yerine getirmek maksadıyla bunları telaffuz ettiği anlaşılır1[1]

Yâsin

İkinci Bahis: "Yâsîn" ifadesiyle ilgili olarak şunlar ileri sürülmüştür:

1) Bu bir nida olup, "Ey insan" demektir. Bunu şöyle izah ederiz: "İnsan" kelimesinin, ism-i tasğîri, şeklindedir. Buna göre sanki bu ism-i tasgirin başı hazfedilmiş, sonu alınarak, "Ey üneysîn" manasında, "Yâsfn" denilmiştir. Buna göre, bu hitabın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılmış olması ihtimal dahilindedir. Bunun delili bundan sonraki "Sen, hiç şüphesiz peygamberlerdensin"ifadesidir.

Üçüncü Bahis: "Yâsîn", ya mahzüf bir mübtedâmn haberi olarak merfûdur. Bu mübtedâ da, "Bu" kelimesidir. Buna göre Allah Teâlâ sanki, münâdâ olarak, yahut da gibi mebnî olarak, mazmûmdur. "Yâsîn" lafzı, "Yâsîn'i oku" takdirinde, (mef'ûl olarak) mansubtur, yahut da ve gibi meftuhtur. Yine bu kelime, "Cayıl" kelimesi gibi, yâ'nın sükûnu ve makablinin meksûr oluşundan ötürü, kesre ile okunmuştur. Yasîn'in mecrûr olduğu söylenemez. Çünkü (burada) bir harf-i cerrin takdiri oaiz değildir ve burada açıkça görülen bir kasem harfi de yoktur.

CenâbH Hak, "Kur'ân 'ı Hakîm'e yemin olsun ki..." demiştir ki bu, ya "rızâ" sahibi manasındaki ifadesi gibi, "hikmetli kılınmış Kur'ân" manasınadır, yahut da "hikmeti konuşan Kur'ân" manasınadır. Buna göre Kur'ân, tıpkı konuşan bir cantı gibi kabul edilmiş olur.

"Sen hiç şüphesiz, gönderilen (peygamberlerdensin, dosdoğru bir yol üzeresin"
(Yâsin, 3-»).

Bu, hakkında "Kur'ân-ı Hakîm'e yemin olsun ki" diye yemin edilen husustur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 2[2]

Kasemin Hikmeti

Kâfirler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bir peygamber olduğunu inkâr ettiler. Halbuki isbat edilmeye çalışılan şey, yemin ile değil, delil ile sabit olur. Öyle ise, burada böyle yemin edişin hikmeti nedir?

Cevap: Diyoruz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Araplar, yalan yere yemin etmekten çekinirler ve "Yalan yere yemin etmek, dünyayı harab eder" diyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) bu hususu, "Yalan yemin, yurtları ıssız ve boş

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/437-439
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/439

bırakır"[3] diyerek, doğru olduğunu ifade etmiştir. Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ilahları kabul ettikleri yıldızlardan, bazı kötülükler dokunacağını söylüyorlardı. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın emrine, kendisine indirdiği Kur'ân'ına ve çeşitli şeylere yemin ediyordu. Başına da hiçbir şer gelmediği gibi, her gün kıymeti artıyor ve karşı çıkılamaz bir hale geliyordu. İşte bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yalancı olmadığına o kâfirlerin inanmalarını gerektirir.

2) Karşılıklı olarak münakaşa edenlerden biri diğerine, delilini iyi kullanarak gâlib gelip, onu susturduğunda, mağlub olan şöyle der: "Sen bunu, mücâdele-münakaşa kabiliyetinle kazandın. Astında kalbinde, sözünün zayıf olduğunu, her nekadar şeklen bir delil getirmiş ve ben de onu çürütmekten aciz olmuş görünüyorsam da, durumun senin dediğin gibi olmadığını biliyorsun" der. Bu, münakaşa eden kimseler arasında çokça görülen bir haldir. Bu durumda galip gelenin başka bir delil getirmesi uygun değildir. Çünkü susturulan, onun getireceği son delil hakkında da, önceden söylediğini yine söyleyecektir. Binâenaleyh bu kimse, sonunda yemin etmekten başka bir çare bulamaz ve "Allah'a yemin ederim ki ben, bile bile haksızlıkta direten birisi değilim, iş benim söylediğim gibidir. Eğer aksinin doğru olduğunu bilseydim, mutlaka ona dönerdim. Bu durumda yemin etmekten başka çare kalmadı" der. İşte Hz. Peygamber (s.a.s)'in durumu da böyledir: Hz. Peygamber (s.a.s), delillerini getirdiği halde, kâfirler, "Bu, ancak sizi saptırmak isteyen bir adamdır"(Sebe, 43) ve "Hak" onlara geldiğinde, "Bu, ancak apaçık bir sihirdir" (Sebe, 43) deyince, deliller artık fayda vermediği için, çare olarak yemin kalmıştır.

3) Bu, sırf bir yemin değildir. Fakat yemin şeklinde gelmiş bir delildir. Çünkü Kur'ân bir mucizedir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin delili ise mucizedir. İşte Kur'ân bu vazifeyi görmektedir. Buna göre eğer, "Öyle ise Cenâb-ı Hak bunu niçin delil şeklinde getirmemiştir? Bu delilin, yemin şeklinde getirilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Delilin yemin şeklinde getirilmesi halinde, bazan bunu duyan, buna aldırmaz, dolayısıyla da kalbi onu kabul etmez. Ama işe yeminle başlayıp, yemin de özellikle büyük zatlardan, ancak çok Önemli konularda sâdır olunca, büyük bir işe kulak vermek için, bütün sebepler biraraya gelmiş olur. Yemin edilmesi halinde, bedenler ona kulak kesilir, yeterli delili olduğu İçin de, kalbler onu içlerine sindirir. Böylece bu iş, hem kulağa, hem kalbe hitab etmiş olur. [4]

Münkirler Nezdinde Yeminin Değeri

Kur'ân'ın, o kâfirlerce "hâkim" olması, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabule bağlıdır. Binâenaleyh onlar, "Bu bir yemin değil" diyebilirler?

Cevap: Diyoruz ki: Buna şu iki yönden cevap veririz:

a) Kur'ân'ın mucize oluşu, çok açık ve nettir. Eğer onlar bunu inkâra kalkarlarsa, onlara, "Haydi öyle ise, bunun gibi bir sûre getirin, söyleyin" denilir.

b) İnsan, başkasının yeminine, yemin eden şahsın, yemin ettiği şeyin ululuğuna inandığı zaman güvenir. Binâenaleyh kâfir eğer, Hz. Muhammed (s.a.s) adına yemin etse, o kâfirin, haça ve putlara yenin etmesi halinde, tasdik ettiğimiz gibi, tasdik etmeyiz. Yine bu kâfir, hak olan dinimize yemin ettiğinde, bu yeminine, kendi bâtıl dinine yemin edişine güvendiğimiz gibi güvenmeyiz. Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabının, Kur'ân'ı ululadıkları, ona saygı duydukları malumdur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân'a yemin etmesi, o kâfirlerin peygambere güvenmelerini gerektiren bir husus olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın "Dosdoğru bir yol üzeresin" ifadesi, haberden sonra gelen ikinci haberdir, yani "Sen dosdoğru bir yol üzeresin" demektir. "Müstakim", maksada (gayeye, hedefe) ulaştıran en kısa yol demektir. Din de böyledir. Çünkü din, Allah'a yönelip, başkasından yüz çevirmek demektir. Zaten maksad da Altah'dır. Maksada yönelen ise, ondan yüzçevirip kaçandan, O'na daha yakındır.

---

[3] Kenzu'l-Ummal, 16/46 388

[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/440

Hiç kimse, Allah Teâlâ'nın, "O peygamberlerden olarak sen, dosdoğru bir yol üzeresin" ifadesinden Hz. Muhammed (s.a.s)'i o peygamberlerden ayırdığı manasını çıkaramaz. Çünkü bu ifade, "İnsanlardan Muhammed (s.a.s) seçilmiştir" cümlesi gibidir. Binâenaleyh bundan bu mana çıkmaz, çünkü bütün peygamberler, dosdoğru yol üzeredirler. Bu ifadenin maksadı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, diğer peygamberlerin de üzerinde bulundukları o dosdoğru yolda oluşunu anlatmaktır. Ayetteki bu ifadede, mükelleflerin, hakka ulaşması halinde, üzerlerinde bir mükellefiyet ve zorluğun katmayacağını söyleyen "İbahiyye"nin inancının yanlışlığını ortaya koyan bir İncelik var: Çünkü Allah Teâlâ, peygamberlerin, dünyada oldukları sürece hak yolda olup, onun üzerinde gittiklerini, hidayeti bulduklarını ve dosdoğru yolu takib ettiklerini beyan etmiştir. Ya bu âciz ve câhil insan (kul) niçin böyle olmasın? 5[5]

Tenzil'dekl Kıraatler

"(Bu Kur'ân), azîz ve rahîm Allah'ın indirdiği bir kitaptır. (Bunun sebebi de), yakın ataları azab ile korkutulmamış, bu yüzden gaflet içinde kalmış bir toplumu korkutma, ikâz etmendir"
(Yasin, 5-6).
Bu ifade, geçen ayetteki "Kur'an"dan bedel olarak cer ile, şeklinde de okunmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kur'ân-ı Hakîm'e, yani Azîz ve Rahîm Allah'ın indirdiği bu kitaba yemin olsun ki, sen peygamberlerdensin ve bu kitap sana, inzâr edesin diye indirilmiştir" demek istemiştir. Yine bu kelime, nasb ie şeklinde de okunmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, f'i!i zihnen takdir edilen, mef'ûl-ü mutlaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kur'ân'a, Azîz ve Rahîm'in tenzili (indirmesi) olarak indi" demiştir. Binâenaleyh takdir, "Allah", Kur'ân, yahut kitab-ı hakîm'i indirdi" şeklindedir.
b) Bu, niyette gözetilen bir fiilin mef'ûlüdür. Buna göre sanki, "Hakîm olan Kur'ân'a yemin ederim, Azîz ve Rahîm'in indirmesi (tenzili olan kitabı kastediyorum), ki sen peygamberlerdensin ve bu kitap, inzâr etmen için indirilmiştir" denilmiştir. Bu, Zemahşerî'nin tercih ettiği izahtır. Bu ifade, menvî (zihinde takdir edilen) bir mübtedanın haberi olmak üzere de merfu okunmuştur. Buna göre sanki, "Bu, inzâr etmen için, Azîz ve Rahîm Allah'ın indirdiği kitabtır" denilmiştir. Bu kıraate göre, bir başka takdir de, "tenzil" kelimesinin mübteda, "inzar etmen içindir" ifadesinin de bunun haberi olmasıdır. Buna göre sanki, "Azîz ve Rahfm'in indirmesi (tenzili), inzâr etmen içindir" denilmektedir.
Ayetteki, "Azîz ve Rahîm" ifadesi şuna işarettir. Melik (padişah), bir elçi (resul) gönderdiğinde, kendilerine elçi gönderilenler ya gönderilene karşı çıkıp, ona hainlik ederler. Bu durumda da, o melîk onlardan, eğer azîz İse intikam alır. Yahut da onlar, bu elçiden çekinip, ona ikıamda, itaatta bulunurlar. Bu durumda da, melik eğer rahîm ise, onlara acır. Yahut şöyle de diyebiliriz: Elçi olarak gönderilenin elinde, bazı şeyleri yasaklama, bazı şeyleri ise serbest etme yetkisi vardır. Binâenaleyh yasaklama işi, azîz (kudretli) oluşla ilgilidir, serbest etme, mubah kılma işi ise, rahmetle ilgilidir. 6[6]

Mâ'dakl Çeşitli İhtimaller

Cenâb-ı Allah "Yakın ataları azabla korkutulmamış, bu yüzden gaflet içinde kalmış bir kavmi uyarman için..." buyurmuştur. Bunun tefsiri Secde Sûresi (3. ayette) geçmişti. Bu ayetteki mi ile, müsbet mananın da kastedilmiş olabileceği söylenmiştir. Bu da şu iki şekilde olur:
a) Bu, "Sen, babaları inzâr edildiği gibi, o kavmi de inzâr edesin diye..." manasınadır. Bu durumda mâ, masdariyye olur.
b) Bu mâ, ism-i mevsul de olabilir. Buna göre mana, "Babaları inzâr edilen bir kavmi inzâr edesin diye... Çünkü onlar gafildiler" şeklinde olur. Bu edatın, mâ-i nafiye (olumsuzluk mâ'sı) olduğunu söylememiz halinde, bunun tefsiri açıktır. Çünkü babalan korkutulmayan bu

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/441

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/441-442

kimseler, inzârdan sonra yine gafil olabilirler. Buradaki mâ'nın, müsbet manada olduğunu söylememiz halinde de, cümlenin manası açıktır. O zaman bunun manası, ' Onların babalarının inzâr edilişi gibi, onları inzâr et. Çünkü onlar gafildirler" şeklinde olur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var: 7[7]

Birinci Mesele

Bu iki izahtan birisi, babalarının inzâr edilmemiş olduğu neticesini, diğeri ise inzâr edildikleri neticesini verip, ikisi arasında bir tezad olunca, daha nasıl bu şekilde iki mana anlaşılabilir?
Buna karşı diyoruz ki: Ayetteki ma'nın, nâfiye olduğunu söylememiz halinde, manası, "Babalan korkutulmamış olan" şeklinde olur. Halbuki onların atalarının inzâr edilmeleri, atalarından önce geçenlerin inzâr edilmiş olmalarına, sonraki atalarının ise inzâr edilmemiş olmalarına ters değildir. 8[8]

Tebliğin Evrenselliği

Cenâb-ı Hakk'ın, "Yakın ataları azabla korkutulmamış bir kavmi korkutman, inzâr etmen için..." ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yahudileri inzâr etmekle emredilmemiş olmasını gerektirir. Çünkü, onların ataları inzâr edilmişlerdi. Ne dersin?
Biz diyoruz ki: Durum böyle değildir. Bu, bizim, buradaki mâ'nın olumsuzluk değil de, müsbet bir mâna ifade eden "mâ" olduğunu söylememize göre, açık bir husustur. Ve yine bu, bizim buradaki "mâ"nın, olumsuzluk mâ'sı olduğunu söylememiz halinde de böyledir. Kİ biz bu hususu, Secde Sûresi 3. ayetin tefsirinde izah etmiş ve şöyle demiştik: Bundan maksat, onların atalarının, sapıtmalarından ve önceki peygamberlerden sonra uyarılmış olmalarıdır. Çünkü Allah, bir elçi göndereceği zaman, kendisine bu elçiyi göndereceği o kavim içinde, (önceki) o peygamberin dinini açıklayan ve o dini emreden bir kimse bulunduğu müddetçe, genelde o peygamberi göndermez. Ama, onların içinde, böyle bir açıklamada bulunan kimse kalmaz, hepsi sapıtır, aradaki zaman uzar, küfür de yayılırsa; ya, önceki peygamberin dinini aynen anlatmak için veyahut da başka bir şeriat vaz etmek için başka bir peygamber gönderir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın buyruğunun anlamı, "Önceki peygamberin yolundan saptıktan sonra inzâr edilmeyen bir kavmi uyarman için" şeklinde olur. Ki, yahudî ve hristiyanlar, bu ifadenin içine böylece girerler. Çünkü bunlar, sapıttıktan sonra, yakın ataları korkutulmamış olan kimselerdir. Binâenaleyh, işte ayetin bu ifadesi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün insanlığa hak peygamber olarak gönderildiğinin bir delilidir. 9[9]

Üçüncü Mesele

Ayetteki "Bu yüzden gaflet içinde kalmış" ifadesi, peygamber gönderme hususunun, kendilerine peygamber
gönderilenlerin gaflet halinde olmaları halinde tahakkuk edeceğinin bir delilidir. Bu da, ya, onlardan kendilerine o şeriatı tebliğ eden kimsenin bulunması ve o kavmin de bu kimselere muhalefet etmesi, böylece de, onlara helak olmanın vacib olması sebebiyle, onların Allah'ın indirdiği şey hakkında bilgileri olmuş olur; dolayısıyla da bu helak, Allah'ın onlara peygamber göndermeden Önce yapmış olduğu bir azâb olmuş olmaz. Yine, peygamber göndermeksizin, peygamberlerin açıklamalarına ihtiyaç duyulmayan hususlara muhalefet eden kimselerin, helak olunmayı hak etmeleri de böyledir. Bizim bu söylediğimiz, Mu'tezlle'nin "Bir şeyin güzelliği ve çirkinliği aklen bilinir" şeklindeki görüşleri gibi değildir. Tam aksine demek istediğimiz, Allah Teâlâ'nın, bir kavmin içinde, birtakım şeylerin vacib olduğuna dair bilgi

---

[7] 7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/442-443
[8] 8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/443
[9] 9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/443

yaratıp, onların da o hususları terketmeleri halinde, onların bundan gafil olmamaları; onlara azâb etmenin de, onlara peygamber göndermeye dayandırılmamasıdır. 10[10]

Ezelî Hüküm

"Andolsun ki, bunların çoğunun üzerine, o söz hak olmuştur. Artık bunlar, iman etmezler" (Yâsin, 7).
Cenâb-ı Hak, peygamber göndermenin ya da kitap İndirmenin "inzar" için olduğunu beyan edince, hidâyete ermeyi gerektiren hidâyetin, peygambere ait olmadığına; ona düşenin "uyarma" olduğuna; buna rağmen uyarılanların pekçoğunun iman etmeyeceğine bir işarette bulunmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun ki, o söz hak olmuştur" ifadesiyle ilgili olarak bir takım izahlar yapılmıştır:
a) Meşhur olan görüşe göre, buradaki "söz" ile kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun, cehennemi senden ve onların içinden sana tâbi olanların hepsi ile dolduracağım" (sad. 85) ayetidir.
b) Bu, "Benim ilmimde, falanın iman edeceği, falancanın da iman etmeyeceğine dair bilgi vardır. Dolayısıyla ben, bazıları hakkında "iman etmeyecek", bazıları hakkında da, "iman edecek" dedim. Dolayısıyla, böylece söz hak oldu. Yani, bu tahakkuk etti ve başkasıyla değiştirilmeyecek bir biçimde artık sübût buldu" manasındadır.
c) Bundan maksad, "Allah'ın, ifâdesini peygamberlerin lisanında bulan ve delili de açık olan tevhîd, vb. şeyler gibi sözler hak oldu. Ama buna rağmen, onların ekserisi iman etmezler. Çünkü, delili dinlemek isteyen kimseye zaman verilmiştir; o husustaki delil ve burhan zuhur ettiğinde, onun iman etmesi beklenir. O şey tahakkuk edip, bazılarının iman etmesiyle de güçlenip kuvvetlenip, buna rağmen onların ekserisi iman etmeyince, o ekseriyetin iman etmelerini umma zamanı geçtiği için, böylece artık iman etmeyecekleri hususu ortaya çıkmış olur. Bir de, onlar, "söz" hak olduğunda iman etmeyip eski hallerini sürdürdüklerinde, eğer onlar burhandan daha açık bir şeyi istiyorlarsa, -ki bu, ayan beyan görmedir-; halbuki, ayan beyan görme halindeki ikrar ise imânı ifade etmez" demektir. Buna göre, ayetteki, "Bunların çoğunun üzerine" ifadesinin anlamı, "Kendisine davet ve burhanların ulaşmadığı kimseler azdır. Binâenaleyh, kendisinden iman sudur etmeyen kimselerin çoğuna bu söz hak oldu" şeklinde olur. Bu mana, birinci ve ikinci izaha göre de açıktır. Çünkü, kâfirlerin ekserisi, iman etmeksizin küfürleri üzere ölmüşlerdir. Bu hususta yapılabilecek bir dördüncü izah da "Onların ekseri üzerine, dünya azabı hak oldu. Çünkü onlar iman etmeyecekler" denilmesidir ki, bu mana da birinci İzaha yakın bir manadır. 11[11]

Boyunduruk Cezası

"Biz onların boyunlarına öyle bukağılar geçirdik ki, bunlar, çenelerine kadar dayandı. Şimdi onlar, kafaları ve burunlan yukarı kaldırılmış haldedirler"
(Yasin, 8).
Cenâb-ı Hak, onların iman etmeyeceklerini beyân buyurunca, bu işin kendisinden olduğunu beyan ederek, "Çünkü, biz onların boyunlarına öyle bukağılar geçirdik" buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
a) Bundan murad,"Biz onları, eli sıkılar, Allah yolunda infakda bulunmayanlar kıldık" demek olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Elini boynunu bağlama"M.29) ayeti gibidir.
b) Bu ayet, Ebu Cehil ile Manzum kabilesine mensub iki arkadaşı hakkında nazil olmuştur. Çünkü Ebu Cehil, Hz. Muhammed (s.a.s)'in başını kıracağına dair yemin etmişti. Derken onu, secde ederken buldu. Eline bir kaya parçası alarak, onun başına bırakmak için o taşı kaldırdı, ama o taş, Ebu Cehll'in eline, eli de boynuna, omuzuna yaptşiverdi.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/443-444
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/444-445

c) Bu görüş, diğerlerinden daha kuvvetli olup, önceki ifadelerle daha fazla münasebet arzetmektedir. Buna göre ayetin bu ifâdesi, Allah'ın, bu kimseleri, hidâyete ermekten men etmesinden bir kinayedir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır: 12[12]

Birinci Mesele

Peki bu ifâdenin, ilk İki izah açısından önceki ayetlerle bir münasebeti var mıdır?
Cevap: Biz diyoruz ki, birinci izahın böyle bir münasebeti vardır ve bu şöyledir: "Artık bunlar, iman etmezler"(Yasin, 7) ifadesinin içine, onların
namaz kılmayacakları hususu girebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah imanınızı zayi edici değildir" (Bakara, 43) buyurmuştur.
Bazı müfessirlere göre, buradaki "İman" sözü ile, "namaz" manası kastedilmiştir. Zekâtın, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, namazla münasebeti vardır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, (bu iki ayet birlikte mütalaa edildiğinde), onlar namaz kılmaz, zekât vermezler" demek istemiştir.
İkinci izaha göre de, sezilmeyen şöyle bir münasebet söz konusudur. Cenâb-Hak, "Andolsun ki, bunların çoğunun üzerine o söz hak olmuştur" buyurup, biz de, bundan kastedilen mananın, "burhan" "açık delil" olduğunu beyân edince, bundan sonra Cenâb-ı Hak, "Hayır, hayır, onlar, elinin boynuna yapışıp, taşı da peygamberin boynuna atamaması, son derece kesin ve açık olan bir şeyi görüp müşahede ettiler -ki bu, aslında kişiyi, İman etmeye sevkedecek olan bir hadisedir-, ama onlar buna rağmen iman etmediler. İşte onlann, hiçbir zaman iman etmeyecekleri de, böylece anlaşılmış oldu" buyurmuştur. Fakat bu hususta esas tefsir ve açıklama, üçüncü açıklamadır. 13[13]

İkinci Mesele

Ayetteki zamiri, neye racidir? Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu zamir, "eller"e racidir. "Eller" ifadesi, her ne kadar ayette yer almamış ise de, ancak ne var ki, malûm ve bilinmektedirler. Çünkü, bağlanmış olan şey, o kimselerin iki eli olup, bu iki eli de bir bukağı ile boynuna raptedilmiştir.
b) Zemahşerî'nin tercih ettiği görüşe göreyse, zamir, ayetteki "bukağılar" kelimesine raci olup, ayetin manası, "Biz, onların boyunlarına, çenelere kadar varıp dayanan ve böylece de boynuna bunların takıldığı kimsenin kendileri sebebiyle başını eğme imkânı bulamadığı, kalın ve ağır bukağılar ve tasmalar takdık" şeklinde olur. 14[14]

Boyunduruktan Maksad

Boyunda bukağıların olması hâdisesinden, onların iman etmeyecekleri hususu nasıl anlaşılabilir? Ki böylece bu boyunlarına bukağıların takılması, iman etmemeden bir kinaye olabilsin?! (Bu mümkün mü?)
Cevap: Biz diyoruz ki: Boynuna, çenesine kadar varan bukağılar takılmış ve böylece de başı dimdik yukarda kalıvermiş kimseler, ayağının Önündeki yolu iyi göremez. Cenâb-ı Hak, bu ifadenin akabinden de, bu kimsenin hem önünde hem de arkasında setler bulunduğunu beyan buyurmuştur. Binâenaleyh, bu demektir ki bu kimse, o yola girmeye ve onu görmeye muktedir olamaz. Yine Allah Teâlâ biraz önce, peygamber olarak gönderilen şahsın, dosdoğru bir yol üzere bulunduğunu belirtmiştir. Binâenaleyh, peygamberin, kendisini aklî olan bu dosdoğru yola hidayet edip çağırdığı bu kimse, tıpkı maddî yolu görmekten alıkonulan "mağlub", yani boynuna bukağılar takılmış olan kimse gibi, âdeta engellenilmiş gibi olur.

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/445
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/445-446
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/446

Şöyle bir izah da yapılabilir: "Boyunlarda bukağılar bulunması", o kişinin inkiyâd ve itaat etmemesi anlamındadır. Çürkü itaat eden kimse hakkında, "Onun başını eğdiği ve emre boyun büküp uyduğu" söylenilir. Halbuki boynunda, çenelere kadar varıp dayanan tasmalar bulunan kimse ise, başını eğmez ve o başını, tasdik edip hakka boyun eğen kimse gibi hareket ettiremez. Bunun böyle olduğunu "Şimdi onlar, kafaları ve burunları, yukarı kaldırılmış haldedirler" kelimesi de doğrular. Çünkü, "mukmeh" kelimesi, tıpkı bir şey hususunda direnip başını diken kimse gibi, başını diken kimsedir. Çünkü, başını dikip, böylece de su içmeyen veya başını su içmek için eğmeyen deve hakkında, pul denilir. İman da, kendisiyle hayatiyetinin sağlandığı soğuk ve tatlı bir su gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Biz onların boyunlarına öyle bukağılar gerçirdik ki, bunlar, çenelerine kadar dayandı. Şimdi onlar, kafaları ve burunları yukan kaldırılmış haldedirler" buyurmuştur ki, bu sanki, "Onlar, Allah'ın emirlerine boyun eğmezler" demektir.

Buna göre "Biz, hem Önlerinden bir set, hem arkalarından bir set çektik. Böylece onları salıverdik. Artık göremezler" (Yâsin, 9).

Ayeti, Cenâb-ı Hakk'ın onları, mağlul (bukağılı) kılışı anlamını tamamlayan bir ifade olmuş otur. Çünkü "Biz, hem önlerinden bir set çektik" cümlesi, onların gerçek yola giremeyeceklerine bir işarettir. Şu halde Cenâb-ı Hak sanki, set bulunduğu için, onlar gerçeği görüp ona boyun eğemezler. Onlar, sana itaat etmezler ki gerçeği görüp ona boyun eğsinler" elemek İstemiştir.

Yakînen İnanmayı doğuran iman, ya önce" peygambere tabi olmakla olur da hakikatler bilahare zuhur eder. Yahut önce gerçekler zuhur eder de onun peşinden peygambere tabi olma gelir. Halbuki bunlar, ilk önce peygambere tabi olmamışlardır. Çünkü bunlar, boyunlarına bukağılar takılmış olan kimselerdir. Dolayısıyla da, ikinci sıradaki, hak olan hususlar, peygamber tarafından onlara açıklanamamıştır. Ve yine, ilk olarak hak da onlar için zuhur etmemiştir. Çünkü onlar, bir şeddin İçine düşmüşlerdir. Böylece de onlar, ikinci olarak peygambere tabi olamamışlardır.

Bu husustaki diğer bir izah da şudur: Engel, ya bizzat kişinin içinde bulunur, yahut da onun dışında bulunur. Halbuki onlar için, iman etmelerine dair iki engelin ikisi de mevcuttur. Çünkü, nefislerinde, yani içlerinde bukağı vardır. Kendileri dışında da set vardır. Binâenaleyh bunlar, kendilerini göremezler ki, böylece de kendilerindeki o ayet ve delilleri görebilsinler! Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onlara gerek dış dünyada, gerek kendi varlıklarında, onlara ayetlerimizi göstereceğiz"(Fussiiet. 53) buyurmuştur. Zira, "mukmeh" yani, "başını yukarıya diken", kendisini de ellerini de göremez. Bunlar, dış dünyayı (âfâkı) da göremezler. Çünkü, iki set arasında kalan kimse, ufukları göremez; dolayısıyla onlar için, âfâkdaki deliller de görülemez. Yaptığımız bu izaha göre Cenâb-ı Hakk'ın "Biz onların boyunlarına öyle bukağılar geçirdik ki" (Yasin, 8) ifadesiyle, "Biz, hem önlerinden bir set çektik" (Yâsin,9> ifadeleri, onların, hem kendilerindeki, hem de afâktaki ayet ve delilleri görüp anlayamadıklarına bir işarettir. 15[15]

Sed'den Maksad

Cenâb-ı Hakk'ın "Biz, hem önlerinden bir set çektik" ifadesinin tefsiri hususunda birkaç mesele vardır: 16[16]

Birinci Mesele

Onların önlerinde bir engelin bulunduğunu belirtmenin faydası açıktır. Çünkü onlar, dünyada iken bir yol
tutmuşlardır. Fakat ne var ki onların, dosdoğru bir yola girmeleri uygun olurdu. Önlerinde böyle bir set bulunduğu için, bu dosdoğru yola girememişlerdir. Ama, onların arkalarında da

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/446-447

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/447

bir engelin bulunduğunu belirtmenin hikmeti nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

1) İnsan için, fıtrî bir hidâyet bulunur. Kâfir kimse ise, hem bu fıtrî hidayeti, hem de nazarî (tefekkür! ve istidlali) hidayeti terketmiştir. O halde bu demektir ki, kâfir bunu anlayamamıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Biz, hem önlerinden bir set çektik..." Böylece de onlar, nazarî olan hidâyet yoluna giremezler. "Onların arkalarından da bir set çektik." Böylece de onlar, fıtrî olan ve yaratılıştan getirilen hidayete de müracaat edemezler" demek istemiştir.

2) İnsanın, başlangıcı Allah'tan olduğu gibi, sonu ve akibeti de, O'na dönmek olacaktır. Binâenaleyh bu demektir ki, kâfir kimse, Önünde olan Allah'a varma işini, arkasında bulunan, Allah'ın yaratmasıyla varlık âlemine girme işini göremeyen bir kör olmuştur.

3) Sâtik için bir yola mutlaka sülük etmesi gerekince, onun önünde olan o yol kapandığında, maksadını ve matlûbunu elden kaçırır; fakat o geriye döner, işte, hem arkasındaki hem de önündeki yol kapandığı vakit, onun bulunduğu o yer bir ikâmet yeri değildir; çünkü orası, helak olunan bir yerdir. O halde, "Biz, hem önlerinden bir set, hem arkalarından bir set çektik" cümlesi, onlann imha edilmelerine bir işarettir.

Ağşeynâ'nın Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, fâ harfiyle gelmiş olan , "Böylece onları sarıverdik" ifadesi, bürüyüvermenin set çekme ile bir alâkası olmasını ve bürümenin set çekmeye bağlı ve ona mevkuf bulunmasını iktizâ etmektedir. Bu nasıl olur?

Biz deriz ki: Bu iki bakımdan böyledir:

a) Bunun, birbirine bağlı ve biri diğerinin sebebi olan bazı şeylerin bir beyanı olması... Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Biz onların boyunlarına bukağılar ve tasmalar geçirdik de, kafaları dik ve yukarıda olduğundan dolayı kendilerini göremezler. Hem önlerinden bir set, hem arkalarından bir set çektik de, bu yüzden de âfâkda olan şeyleri müşahede edemezler." O zaman da onların, semâ ile, sağ ve sol yanlarının üzerinde bulunan şeyleri mümkün olabilir ki, işte bütün bunlardan sonra da Cenâb-ı Hak, "Gözleri üzerine perdeler gerdik de, artık asla hiçbir şey göremezler" buyurmuştur.

b) Bunun, bu şeddin, gözleri üzerine bir perde olacak denli, onlara çok yakın olduğunun bir beyanı ve açıklaması olması... Çünkü hem önünde hem arkasında, ikisi arasına sıkışıp kalacak denli kendisine yakın ve bitişik iki set, duvar bulunan kimsenin gözleri ve bakışları, şeddin üzerine ilişir, ama hiçbir şey göremez. Şedden başkasına gelince, bu, bir perde ve hicaptan Ötürüdür; bizzat şeddin kendisine
hu Ha nftrülflcek olan sevin, aöze cidden vakın olmaması sebebiyledir. [17][17]

Öbür Yönler Niçin Zikredilmedi?

Cenâb-ı Hak, önlere ve arkalara çekilen iki setten bahsetti de, sağdan ve soldan bahsetmedi. Bunun hikmeti nedir? Biz deriz ki: Bizim, "Bu, fıtrî hidayet ile nazarî (istidlali) hidâyete bir işarettir" sözümüze gelince, bu gayet açıktır. Bunun dışındaki açıklamalara gelince, bu hususta da deriz ki: Zikredilen şeyler ile, umumî bir mana ve (onların) müstakim olan yol ve gidişatlara tabi olmaktan (kendilerini) alıkoydukları anlaşılmıştır. Zira onlar, sağ ya da sol cihetlerine yönelmeyi amaçladıklarında, o zaman, bir şeye yönelmiş, ama bir şeyden de yüz çevirmiş olurlar. Yönelişlerinin kendisine olduğu şey de, Önlerinde olan şey olmuş olur. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak oraya da bir set çeker, bu da onu oraya sülük etmekten alıkor. Binâenaleyh, kâfir olan kimse her nereye yönelirse yönelsin, Allah onun önüne bir set çeker.

Zikrettiğimizden daha güzel olan bir başka izah da şudur: Biz, set çekmenin, onları kuşatmanın bir sebebi olduğunu beyan edince, o zaman o set(ler) o kâfire yapışmış, o kâfir de, bu setlere yapışmış olur da, artık ne sağa ne de sola kımıldayamaz. Bu sebeple de artık, sağa ve sola ayrıca setler çekmeye gerek kalmaz.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Böylece onları salıverdik. Artık görmezler" ifadesi, zikrettiğimiz şeye muhtemel olabilir. Yani, "Onlar hiçbir şey göremezler" demektir. Bundan muradın şu olması da muhtemeldir: "Kâfir, mâni olunmuş ve engellenmiştir. Hakkın yolu da, (artık) ona kapatılmıştır. O, ne şeddi görür, ne de engellenmiş olduğunu. Bu yüzden de kendisinin, hak yol üzerinde olup, sapıtmadığını zanneder." 18[18]

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/448

Uyarmanın Faydasızl ığı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, aşağıda gelen ifadesiyle, onlara yaptığı bukağılar, setler, bürüme ve kör etmeler sebebiyle, yapılacak uyarının onlara fayda vermeyeceğini beyân eder ve buyurur ki:
"Onları ha korkutmuşsun, ha korkutmamışsın, onlarca birdir, iman etmezler"
(Yasin, 10).
Yani, "Onların imanına nisbetle, onları uyarman ya da uyarmaman birdir. Çünkü her durumda da, onlarda imân meydana gelmez" demektir.
İmdi, "Uyarma ile uyarmama bir olunca, daha uyarmanın anlamı nedir?" denilirse, deriz ki: Biz buna başka yerde cevap vermiş ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlara birdir" dediğini, ama, "Sana birdir, değişmez" demediğini söylemiştik. O halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbetle uyarma işi, uyarmamak gibi değildir. Çünkü bunlardan birisi, (yani uyarma işi), onu sorumluluktan kurtarırken, aynı zamanda hem dünyevî üstünlüğünün artmasına sebep olur, hem de uhrevî saadetinin. Onlara nisbetle bunun eşit olmasına gelince, Peygamber (s.a.s)'in uyarması, onu üzerinde bulunduğu sorumluluktan kurtarırken, ahiret yurdunda onlar hakkında helak yazılmış olduğundan, her ne kadar kâfirler bundan yararlan masal ar da, inzâr ve uyandan dolayı sevaba ve mükâfaata nail olur. 19[19]

Uyarmadan Fayda Görenler

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur:
"Sen ancak o zikre uyan ve Rahmân'a gâibâne büyük saygı gösteren kimseleri inzâr edeceksin. İşte sen onu, hem mağfiretle, hem de çok şerefli bir mükâfaatla müjdele"
(Yasin, 11). 20[20]

Birinci Mesele

Ayetin öncekilerle tertib ve münasebeti açıktır. Tefsirle alâkalı bazı meseleler vardır:
Cenâb-ı Hak daha önce "uyarman İçin" buyurmuştu. Bu, açıkladığımız üzere, umumî olan bir inzân gerektirir. Burada ise, "Sen ancak (...) inzâr edeceksin" buyurmuştur. Bu da tahsis manası ifade eder. O halde, bu ikisi nasıl uzlaştırılabilir? Biz diyoruz ki:
bu birkaç bakımdandır:
a) Cenâb-ı Hakk'ın, li-tünzire (Ytetn, 6) ifadesi, "Nasıl olursa olsun, birdir; ister faydalı olsun, isterse olmasın" anlamındadır. Buradaki ifadesi ise, "Faydalı ve neticesi olan inzâr, ancak zikre tâbi olup haşyet duyan kimselere nisbetle olur ve meydana gelir" anlamındadır.
b) Cenâb-ı Hak, resul göndermenin ve kitap indirmenin uyarma için olduğunu beyan edip, küfür ve inad ehline nisbetle uyarmanın ya da uyarmamanın bir ve mûsavî olduğunu açıklayınca, bu sefer Peygamberine, "Senin inzârın bütün yönlerden faydasız değildir. Binâenaleyh sen, genel biçimde uyar ve inzâr et. Bu umumî ve genel inzârınla sen ancak zikre tâbi olanı uyarıp ikaz edeceksin" demiştir. O sanki şöyle der: "Ey Muhammedi Sen bu inzarınia ancak, hidayetin yolunu gösterirsin. Ama, kimlerin hidayete ereceğini bilemezsin. Binâenaleyh, siyahı da uyar, kızıl tenliyi de. Maksûduna nail olacak olan ise, bu uyarına tâbi

---

[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/449
[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/449-450
[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/450

olan ve öğütlerinden faydalanandır."
c) Bu, bizim şöyle dememizdirKelimesi, şu manadadır: Yani, "İlk kez (uyarman için). Binaenaleyh sen \nzarda bulunup, tebliğ yaptığında, btr kmm tallhza eder, yüz çevirir, büyüklenir ve arkasını dönerse, sen de bundan sonra yüz çevir. Muhakkak ki sen ancak, sana tabi olanları uyarabilirsin" demektir.
d) Bu, üçüncüye yakın olup, şu anlamdadır: Sen, usûl bakımından herkesi inzâr edersin. Amma fürû bakımından ise, namaz ve zekâtı terketmiş olan (ama bununla beraber) zikre tâbi olup iman etmiş olan kimseleri inzâr edersin." [21][21]

Zikre Uymak

Cenâb-ı Hakk'ın "O zikre uyan" ifadesi, birkaç manaya muhtemeldir:
a) Meşhur olan bu görüşe göre, "Kur'ân'a uyan" anlamındadır.
b) "Kur'ân'daki ayetlere tâbi olan" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Zikir sahibi olan Kur'ân'a andolsun(sad, 1) ayeti de buna delâlet eder. Binâenaleyh, Kur'ân'ın bizzat kendisi zikir (öğüt, şan) şeref kılınmamıştır.
c) "Delil ve burhana tâbi olan" demektir. Çünkü burhan, bir zikir ve öğüt olup, fıtratı kemâle erdirir. Her halükârda mana "Sen ancak, haşyet duyan bilginleri uyarırsın" şeklinde olur ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'dan (hakkıyla) ancak, âlim kullan korkar"(Ffitır,28) ve "îman edip de salih ameller işleyenler (yok mu)" ayetleri gibidir. O halde, "zikre uydu" ifadesi, "iman etti" anlamındadır. ifadesi de, "salih ameller işleyen" anlamındadır. Bu izah şekli, Cenâb-ı Hakk'ın, "işte sen onu, hem mağfiretle, hem de çok şerefli bir mükâfaatla müjdele" ifadesiyle de kuvvet kazanır. "ez-Zikr" kelimesinin "Kur'ân" olarak tefsir edilmesi, ez-Zikr" kelimesinin elif-lâm ile marife kılınmış olmasıyla da te'kid olunur. Daha önce, "Hakîm olan Kur'ân'a yemin olsun" (Yasin, 2) ayetinde Kur'ân zikredilmişti. [22][22]

Rahman İsmindeki İncelik

"Çok esirgeyen Rahmân'a saygı gösterin" ifadesinde bir incelik ve letafet vardır ki, bu da şudur: Rahmet, tevekkül ve ümidi doğurur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kendisi her ne kadar Rahman ve Rahîm olsa da, akıllı kimseye gerekenin, haşyeti elden bırakmaması olduğunu; çünkü, nimetinin rahmeti sebebiyle olduğu bir kimseden, kendisine olan nimetlerini sona erdireceği korkusuyla daha çok korkulması ve haşyet duyulacağını, duyulması gerektiğini söylemiştir.
Bu letafeti şöyle tamamlayabiliriz: Allah'ın isimlerinden iki isim vardır ki, bunlar ancak Allah'a mahsustur: Allah ve Rahman. Nitekim Cenâb-ı Hak, "De ki: "İster AHah (diye) duâ edin, isterse Rahman (diye) duâ edin"fart, no> buyurmuştur Hatta bazı imam ve alimler şöyle demiştir: Bunlar, alem olan iki isimdirler. Sen bunu iyice anlayınca, bilesin ki Allah ismi, O'nun heybet ve azametinden haber verir. Rahman ise, O'nun merhamet ve ilahî şefkatinden. Nitekim Cenâb-ı Hak bir yerde "Allah'ı umar" (Ahzab, 21) buyururken, burda da, "Rahmân'a saygı duyar" buyurmuştur. Yani, "O her ne kadar azamet ve celâl sıfatıyla muttasıf ise de, siz O'ndan ümidinizi kesmeyin; ama, o her ne kadar merhamet sahibi ise de, azabından da külliyyen emin olmayın" demektir. [23][23]

Bl'l-Gayb'in Manası

Ayet-i kerimedeki tabirine gelince, "Her ne kadar O, görülen ve müşahede edilen derecesine varmamış olsa da, O'ndan delil ile haşyet duyar" anlamındadır. Zira, (varlık) bu dereceye vardığında, O'ndan haşyet duymanın bir anlamı kalmaz.

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/450-451
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/451
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/451

Meşhur olan görüş ise şudur: Gayb, bizden gâib ve gizli olandır ki bu, Kıyametin hallerindendir, Vahdâniyyetin de buna dahil olduğu söylenmiştir.

"Onu müjdele" ifadesinde, risaletin iki gayesinden ikincisine bir işaret bulunmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) hem uyarıcı, hem de müjdeleyicidir Allah, daha önce, uyarması için onu resul yaptığını bildirmiş, sonra inzârın ancak zikre tâbi olduğunda faydalı olacağını beyan etmiş, nihayette de, "Tıpkı, uyarıp da faydalandırdığın gibi, şimdi de müjdele" buyurmuştur. 24[24]

Mağfiret ve Mükafaat

"bir mağfiretle" İfadesi, nekire, yani belirsizdir. Yani, "Onu bütün yönlerden kuşatacak olan geniş bir mağfirette" demektir. Öyle ki, artık onun üzerinde nefsin izlerinden hiçbir şey görülmeyecek, üzerinde de, ruhun, mücellâ nurları zuhur edecektir" demektir.

ise, "şeref sahibi olan bir mükâfaatla" anlamındadır. Biz, kelimesi hakkındaki manaları, Cenâb-ı Hakk'ın "Kerîm bir rızik" (Hacc, 50) ve "kerîm bir nzıkla" (Ahzâb, 31) ayetlerinde zikretmiştik. 25[25]

Ölüleri Dirilten Kudret

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur:

"Hakikat, ölüleri Biz diriltiriz Biz. önden gönderdikleri şeyleri ve (bıraktıkları) eserleri de biz yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta saymışadır"

(Yasin, 12).

Ayetin tertibi hakkında birkaç izah şekli bulunur:

a) Allah Teâlâ, mükellefin ancak kendisi sayesinde mü'min ve müslüman olacağı üç asıldan birisi olan risâleti beyân edince, bundan sonra da başka bir aslı zikretmiştir ki, bu da "haşr"dir.

b) Cenâb-ı Hak inzarı ve "Onu bir mağfiretle müjdele" ifadesiyle de müjdeyi zikredip, bu da tam olarak dünyada zuhur etmeyince, "Her ne kadar (bunların neticesini) dünyada görmediyse de, bilsin ki, Allah ölüleri diriltir ve uyarılanlar ile müjdetenenlerin hak ettiklerini verir" buyurmuştur.

c) Allah, rahman olan Allah'a o gaybde olsa dahi, saygı gösterilmesi gerektiğini zikredince, daha sonra bunu vurgulayan ifadeyi getirmiştir ki, bu da ölülerin diriltilmesidir. Ayetin tefsiriyle alâkalı birkaç mesele vardır:

İnna Nahnu Sözü

ifadesi, iki manaya muhtemeldir:

a) Şu ifadelerde de olduğu gibi, mübtedâ ve haber olabilir. "Ben, Ebu'n-Necm'im ve şiirim de maruftur," Böyle ifadeler, büyük bir şöhret söz konusu olduğunda söylenir. Çünkü, tanınmayan bir kimseye, "kimsin sen?" denilir. O da, "Ben, falancaoğluyum" der, böylece de kendini tanıtır. Ama, tanınan ve meşhur olan bir kimseye, "Kimsin sen?" denildiğinde o, "Ben!" der. Yani, "beni, kendimden daha iyi tanıtacak bir şey yoktur!" der. İste bunun gibi Cenâb-ı Hak da "Muhakkak ki biz, biziz! Kemâl sıfatlarıyla muttasıftz. O halde biz, zâtımızla bilinip tanındığımızda, ölüleri diriltmeye dair güç ve kudretimiz de inkâr olunamayacaktır" buyurmuştur.

b) Haberin, nuhyl kelimesi olması... Buna göre sanki "Biz ölüleri dirilteceğiz" buyurmuştur. Nahnu ise, bir te'kîd ifadesi olur. Ama, birincisi daha uygundur. 26[26]

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/452

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/452

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/452-453

İkinci Mesele

Ayetteki, ifadesinde bile, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine işaret vardır. Çünkü ortaklık, o nefsin dışında kalanlarla,
(o nefsin) ayırdedilmesini gerektirir. Çünkü meselâ iki kişinin adı da Zeyd olsa, bu durumda, birisi "Ben Zeyd'im" dese, bu tam bir anlatım olmaz. Çünkü bu sözü duyan, "Hangi Zeyd'sin?" diyebilir. Eğer o, bunun üzerine "Amr'ın oğlu" dese ve orada da, babasının adı Amr olan başka bir Zeyd daha olsa, bu söz de yeterli olmaz. Binâenaleyh Cenflb-ı Hak, "Biz biziz" dediğinde bu şu manaya gelir "Bize ortak olan bir başkası yoktur ki, biz, "Ben şuyum" diye, kendimizi anlatıp diğerlerinden ayırmış olalım." Bu durumda, burada hem risâlet, hem tevhîd, hem de haşr demek olan, üç temel esas zikredilmiş olur. 27[27]

Amellerin Kaydedilmesi

Ayetteki, "önden gönderdikleri şeyleri biz yazanz" ifadesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu, "önceden ve sonradan yaptıkları şeyleri" demektir. Böylece, bunlardan sadece biri zikredilmekle yetinilmiş olup, tıpkı aslında soğuk da kastedildiği halde, "Sizi sıcaktan koruyan elbiseler" (Nahi, si) denilmesi gibidir.
2) Bu, "İster sâlih, ister fâsid olsun, onların daha Önce yaptıkları amelleri" demek olup, bu da tıpkı, "Ellerinin takdim ettiği şeyler" (şnn,4e) ayeti gibidir. Bu, "Ellerinin, var etmede, yapmada, başka şeylere öncelik verdiği şeyleri, böylece yaptığı şeyler" demektir.
3) Bu, "Onların niyetlerini yazarız, çünkü bu niyetler, amellerden önce (mukaddem) olur ve bu niyetlerin eserlerini, yani amellerini yazarız" demektir. 28[28]

Âsar (İzler} Ne Demektir?

Ayetteki, "eserlerini'1 ifadesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Ayaklarının izlerini... Çünkü bir grup sahabenin evleri mescidden uzaktı. Dolayısıyla mescide yakın bir yere yerleşmek istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Şüphesiz Allah sizin adımlarınızı yazar ve o adımlarınıza karşılık size mükâfaat verir. Binâenaleyh evlerinizi bırakmayın" buyurmuştur.
2) Bu, meselâ yazılmış kitaplar, yapılmış köprüler, Allah'ın dinine hizmet için ayrılmış (vakfedilmiş) evler gibi güzel eserler veya bir zâlim tarafından başlatılmış daimî karanlıklar gibi (kötü âdetler), saptıran kitaplar, eğlence aletleri ve sürüp gelen, yapılmış menhiyyât alet-edevâtları gibi, kötü eserlerdir. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisinde kastedilen manadır: "Kim güzel bir çığır açarsa onun sevabı ve yapanların ücretinden (sevabından) hiçbirşey eksiîtilmeksizin, o çığırda gidenlerin ücretinin (misli) bu kimseyedir. Yine kim kötü bir âdet başlatırsa, ona kendi günahı ile birlikte o yolda gidenlerin günahı vardır." Binâenaleyh ayetteki, "önden gönderdikleri" ifadesi, bunların fiilleri; "eserleri" ifadesi de şükredenlerin filleridir. "Dolayısıyla onlar böyle muamele görüp, buna göre mükâfaatiandırılacakları için, onları müjdele."
3) Daha önce de bahsettiğimiz gibi, "eserlerini" ifadesiyle onlann amelleri, "önden gönderdikleri" ifadesiyle de, niyetleri kastedilmiştir. Çünkü niyet amelden önce gelir. 29[29]

İhya Kayıttan Sonra Değil mi?

Yazma işi, diriltme işinden öncedir. O halde, Cenâb-ı Hak niçin bu ayette, önce diriltilmeden,

---

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/453

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/453

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/453-454

sonra yazmadan bahsetmiş ve "Önden gönderdikleri şeyleri yazarız ve onları diriltiriz" dememiştir?
Cevap: Biz diyoruz ki: Diriltme İşine önem kazandıran şey, amellerin yapılmasıdır. Çünkü eğer diriltme işi, hesap vermek için olmazsa, bir önemi olmaz. Aslında yazmanın da, eğer yeniden diriltme olmasaydı, bir manası kalmazdı. O halde, nazar-ı dikkate alınacak esas şey, diriltme işidir. Yazma ise, bu diriltmeye önem kazandıran ve onu destekleyen bir husustur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, önce diriltmeden bahsetmiştir.
Bir de Allah Teâlâ, "Biz biz..." deyip, bu, bir Ululuğu İfade eden bir husus olup, diriltme işi O'na mahsus büyük birşey olup, yazma işi de bundan daha aşağı bir derecede olunca, bu önemli diriltme işini, lâm-ı ta'rif'li olan el-mevtâ (ölüler) kelimesiyle birlikte zikretmiş, daha sonra da zaten büyük olan bu şeye iyice önem kazandıran hususu, yani yazma işini zikretmiştir. 30[30]

Herşey Kaydedilir

Hak Teâlâ'nın "Biz herşeyi apaçık bir kitapta saymı-sızdır" beyanı hakkında şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, onların önden gönderdikleri, yani yaptıkları şeylerin ve eserlerinin, yani tesirlerinin, değişmeyen bir biçimde, onlar iğin yazılmış birşey olduğunu anlatmaktadır. Çünkü kader kalemi, olacak şeyleri yazmış, tamamlamıştır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Önden gönderdiklerini yazarız" deyince, bundan önce bir başka yazının daha bulunduğunu anlatmıştır. Çünkü Allah Teâlâ, onlar için, "Onlar şöyle şöyle yapacaklar" diye yazmış, sonra da onlar bu şeyleri yaptıklarında, onların bunları yaptıklarını yazmıştır.
2) Bu, ayetteki "yazarız" ifadesini te'kid etmektedir. Çünkü, bazı kâğıtlara birşeyler yapıp, onu atan kimse, onu bir daha bulamayabilir. Böylece de o, sanki yazılmamış gibi olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Biz yazarız ve yazdığımızı, İmam-ı Mübîn'de muhafaza ederiz" demiştir. Bu tıpkı, "O (Kıyametin bilgisi), Rabbimin yanındaki bir kitaptadır. Rabbim ne yanılır, ne unutur" çtua, 62) ayetinde beyan edildiği gibidir
3) Bu, "tahsis"öen sonra tamîm (genelleme) bildiren bir ifadedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Önden gönderdikleri şeyleri ve eserlerini biz yazarız. Bu yazı, sadece bunlara da has değildir. Aksine herşey bir Kitab-ı Mübîn'de yazılıp toplanmıştır" demiştir ki bu, söz ve fiillerden hiçbirinin, Allah'ın ilminin dışında kalmadığını, Allah Teâlâ'nın herşeyi bildiğini bildirir. Bu tıpkı, "Onların yaptıkları
herşey, defterlerdedir" Her küçük ve büyük şey satırlara yazılmıştır." (Kamer, 52-53) ayetinde ifade edildiği gibidir, yani kaydedilen şeyler onların yaptıkları fiillere münhasır olmaksızın, yaptıkları büyük-küçük herşey de yazılmaktadır. 31[31]

İmam-ı Mübîn

Ayetteki, "Onu saymışızdır" cümlesi, "yazdık" ifadesinden daha beliğdir. Çünkü, birşeyi parça parça yazan kimse, ne kadar yazdığını anlamak için toplamaya muhtaçtır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Bu yazılan şeyler, o kitapta sayılıdır" buyurmuştur. Burada kitaba, İmam-ı Mübîn denilmiştir. Çünkü melekler ona uyar, onu takib ederler. Binâenaleyh "siz de, o kitapta yazılı olan, ecel, rızık, diriltme ve öldürme gibi şeylere uyun" anlamındadır. Buradaki **"İmâm"** sözüyle, Levh-i Mahfuz'un kastedildiği söylenmiştir. **"İmâm"** kelimesi, "Her insanı, imamlarıyla birlikte çağırdığımız o gün" (fert, 71) ayetinde, cemî olarak getirilmiştir. Binâenaleyh **"İmâm"** kelimesi müfred olursa, **"kitap"** ve **"hicâb"** gibi olur, cemî olursa, **"cibâl"** ve **"hibâl"** gibi olmuş olur. **Mübîn,** herşeyi ortaya koyan, apaçık gösteren demektir. Kitaba bu ad konulmuştur. Çünkü bu hem meleklere yaptıklarını hem de insanlara ne

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/454
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/454-455

yapılacağını göstermektedir. O halde bu, insanların durumlarını ayırıp, gösteren bir fârık (ayırıcı) demektir. Böylece bir kısmını cennete, bir kısmını cehenneme sokar. 32[32]

Yalanlayan Şehir

"Onlara, o şehir ahalisini örnek ver. Hani oraya elçiler gelmişlerdi. Biz o zaman kendilerine iki elçi göndermiştik de, onian yalanlamışlardı. Biz de bir üçüncü ile, onian takviye etmiştik ve "Biz size gönderilmiş elçileriz"
demişlerdi"
(Yasin. 13-14).
Bu hususta şu iki izah yapılabilir ve her iki izaha göre de, ayetin kendinden Öncekilerle münasebeti açıktır:
1) Bu, "Onlar için, bir darb-ı mesel (örnek) getir" demektir.
2) Bu, "O şehir ahâlisinin halini, kendin için örnek getirerek, o kâfirlere darb-ı mesel yap, yani nefsine karşı o şehir ahalisini örnek getir" demektir. Birinci manaya göre, diyoruz ki: Allah Teâlâ, "Sen hiç şüphesiz, (gönderilen) peygamberlerdensin" (Yftsin,3) ve "Onları uyarman ıçin"(Ytaîn.e) buyurunca, "Onlara "Ben peygamberlerin ilki değilim. Aksine, benden az bir zaman önce de, o şehir ahalisine peygamberler geldi. Bu peygamberler, onları, benim sizi inzâr ettiğim şeyle uyardılar, Allah'ın birliğinden bahsettiler, Kıyametle korkuttular, cennet yurdunun nimetleriyle müjdelediler" de" buyurmuştur.
İkinci manaya göre ise, irtibat (münasebet) şöyledir: Cenâb-ı Hak, "İnzâr, benim saptırıp, iman etmemelerini takdir ettiğim kimselere fayda vermez" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Üzülme. Kendin ile kavminin durumunu bir örnekle göster, yani, onlara kendinin misalini ver. Çünkü o şehir ahalisine de üç tane elçi gelmiş, ama onlar iman etmemişlerdi. O peygamberler, öldürülme ve eziyetlere karşı sabretmişlerdi. Sen ise kavmine tek olarak geldin. Kavmin, o üç peygamberin kavminden daha çok. Çünkü onlar bir şehre vazifelendiril m işlerdi. Sen ise, bütün âleme peygamber olarak vazifelendirildin" demiştir.
Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır: 33[33]

Birinci Mesele

Arapça'da **"darb",** ya bir şeyi bir şeye sert bir şekilde vurmak demektir, yahut da "Yeryüzünde darbettiğiniz
(yani sefere çıktığınız) zaman" (nisa, 101) ayetinde olduğu gibi, harf-i çerle kullanıldığında, yürümek manasınadır. Bununla birlikte, "mesel darb olundu" ve ayetteki ifadesinde bu kelimenin manası nedir?
Cevap: "Mesel darb olundu" deyimi (misal getirildi, örnek verildi) demektir. Çünkü **"darb",** aynı zamanda "çeşit" manasınadır. Nitekim Arapça'da, "Bu şeyler aynı **"darb"**tandır, yani, "bunları aynı çeşit say" denilir. 34[34]

İkinci Mesele

Ayetteki "Ashab-ı Karye" (o şehir ahâlisinin manası, "Onlara, o şehir ahâlisinin misali gibi bir misal ver" şeklinde
olup, buradaki mesel (misal) kelimesi hazfedilmiş ve "ashab" kelimesi i'rab açısından onun yerine getirilmiştir. Bu tıpkı, "O köye (şehire) sor" (Yusuf. 82) ayetinin, ("O şehir ahâlisine sor" takdirinde olması gibidir). Bu, Zemahşert'nin Keşşâf 'daki görüşüdür. Ama şöyle de denilebilir: "Böyle bir takdire gerek yok. Aksine mana, ya "O şehir ahalisini onlara bir misal

---

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/455
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/455-456
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/456

yap" şeklindedir, yahut da, "Onlara, o şehir ahâlisini misâl ver" şeklindedir. 35[35]

Üçüncü Mesele

Ayetteki İz, mahallen mansubtur. Çünkü bu kelime, "Ashab-ı Karyemden bedeldir ve sanki, "Ya onlara, peygamberin geldiği vakti darb-ı mesel (örnek) yap, yahut da o vakti, senin geliş vaktine misal getir" manasınadır. Bu, Zemahşerî'nin de görüşüdür. Bizce bu misal, tesellî etmek için, Hz. Muhammed (s.a.s)'e verilmiş bir darb-ı mesel olur. Şöyle de denebilir: Ayetteki İz kelimesi, (ıdnb) ile mansubtur, yani, "Onların geldiği ve bu işin yapıldığı o zamanı darb-ı mesel yap" demektir. 36[36]

Şehrin Adı?

Ayette bahsedilen "karye" (şehir) Antakya olup, gönderilen o elçiler de, Hz. İsa (a.s)'nın ümmetindendir. Bunlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in zamanına yakın bir kavme gönderilmiş peygamberler olup, Cenâb-ı Hakk'ın da beyan ettiği gibi, üç kişidirler. Ayetteki İz erselnâ kelimesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılır:
a) Bu, önceden geçen iz caehft ifadesinden bedeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Biz o şehir ahâlisine, iki peygamberi gönderdiğimiz zamanı, onlara misal getir" demiştir.
b) En doğru ve en açık olan görüşe göre bu ifadenin başındaki iz edatının zarf olup, fiillinin ise kendinden önce geçen câe olmasıdır. Buna göre mana, "O peygamber oraya, onları gönderdiğimiz zaman gelmiş (gitmiş)lerdi, yani, onlar kendiliklerinden gitmemişlerdir. Onlar oraya emrolunduklan için gitmişlerdi" şeklindedir. Burada şöyle bir incelik var: Bu anlatıştan o peygamberin Hz. İsa (a.s) tarafından Antakya'ya gönderildikleri çıkmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "Hz. İsa'nın göndermesi, bizim göndermemiz sayılır. Allah'ın izni alınarak gönderilen, Allah'ın elçisinin elçileri, Allah'ın elçileri sayılır. Binâenaleyh ey Muhammed, aklına, "Bunlar, peygamber otan Hz. İsa'nın elçileriydi, ben ise Allah'ın elçisiyim" diye bir düşünce gelmesin. Çünkü onları yalanlamak tıpkı seni yalanlamak gibidir" demiş ve bu teselli, "Göndermiştik de" ifadesiyle tamamlanmıştır. Bu, şöyle bir fıkhî meseleyi destekler: Müvekkilin izni ile tayin edilen vekilin vekili (avukatın avukatı), vekilin avukatı değil, müvekkilin avukatı sayılır. Binâenaleyh vekilin onu azletmesiyle, o azlolunma*. O ancak müvekkil azlederse, azlolunmuş olur. Bu izah, ayetteki "Onlara örnek ver" ifadesinin, Hz. Muhammed (s.a.s) için getirilmiş bir mesel oluşu, görüşümüz hususunda çok açık bir delildir.
Cenâb-ı Hak, "Biz o zaman kendilerine iki elçi göndermiştik de, onları yalanlamışlardı" buyurmuştur. Bu elçilerin, önce iki kişi olarak gönderilmesinde şöyle bir hikmet yatmaktadır: Onlar, Allah'ın izniyle Hz. İsa (a.s) tarafından gönderilmişlerdi. Binâenaleyh üzerlerinde, durumu Hz. \aa (a.s)'ya iletmek ve Allah'ın emrini yerine jatrme görevleri vardı. Allah Teâlâ, yanında hiçbir şahidin sahiciliğine ihtiyaç «■ymayan ve herşeyi bilen bir âlimdir. Hz. İsa (a.s) ise bir insandır. İşte bu sebeple CanAb-ı Hak ona, o ikisinin sözü, o şehir ahalisi aleyhinde Hz. İsa (a.s) yanında tam ar lûccet olsun diye, iki kişiyi göndermesini emretmiştir.
Cenâb-ı Hakk, "Biz de bir üçüncü ile onları takviye etmiştik" buyurmuştur. Bu kelime, bir kimse, birisine galip geldiğinde kutlanılan, den olarak, şeddesiz şeklinde de okunmuştur. Buna göre sanki, o peygamberler, "Biz galip geldik, üçüncüsü ite de ezdik geçtik" demişlerdir. Fakat birinci mana daha açık ve daha meşhurdur. Allah Teâlâ şöyle bir incelikten ötürü, burada mef'ul getirmeyerek "Biz o ikisini takviye ettik" buyurmamıştır. Çünkü o ikisinin gönderiliş maksadı, hakka yardımcı olmalarıdır. Yoksa, onların kendilerine yardım değildir. Binâenaleyh bunların üçü birden, apaçık delillerle, metin dini desteklemişlerdir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 37[37]

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/456-457
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/457
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/457-458

Adedin Önemi?

Hz. Peygamber (s.a.s), etrafa elçiler göndermiştir. Ama bunları teker teker göndermiştir. Hz. İsa (a.s) ise, bunları iki kişi olarak göndermiştir niçin?

Diyoruz ki: Hz. Peygamber (s.a.s), furû {itikadla İlgili olmayan) meseleleri anlatmak için elçiler göndermiştir. Fer'î meseleler, itikadî meselelerden daha az önemlidir. Dolayısıyla bir kişi göndermekte yetinmiştir. Çünkü fer'T meselelerde bir tek kişinin haberi geçerlidir. Fakat bu iki resul (elçi), İtikâdî hususları anlatmak için gönderilmişlerdir ve daha inandırıcı olsunlar diye, onlara mucizeler de verilmiştir. Aksi halde, ne iki kişinin, ne de üç kişinin gönderilmiş olması yetmezdi. 38[38]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'dan bahsederken, "Senin (kolunu) pazunu güçlendireceğiz" (Kasa», 35) buyurmuş ve mef'ûlü zikretmiştir. Tefsir ettiğimiz ayette ise, maksad hakkı desteklemek olduğu halde, mef'ûlü açıktan zikretmemiştir, niçin? Diyoruz ki: **Musa** (a.s), (Allah'ın kendisiyle onu güçlendirdiği) **Haru**n (a.s)'dan daha üstündü. **Harun** (a.s), onunla birlikte, onun isteği üzerine gönderilmişti. Çünkü **Hz. Musa** (a.s), "Onu benimle birlikte gönder" (Kasan. 34) demişti. Binâenaleyh **Harun** (a.s), **Musa** (a.s)'ı sözlerinde tasdik etmek ve emrettiklerini yerine getir/nek için gönderilmişti. Fakat bu ayette bahsedilen iki elçi, herbiri müstakil olarak, hakkı söylemekteydiler. Binâenaleyh orada maksad, **Musa** (a.s)'nın takviye edilmesi ve alışmış olduğu **Harun** (a.s)'ın onunla gönderilmesidir. Burada ise maksad, hakkı takviye etmektir. Böylece aradaki fark ortaya çıkmış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlardan sâdır elan ve aleyhlerine olan şeylerin, tıpkı Hz. Musa (a.s)'dan sâdır olan şeyler ile aleyhine olan şeyler gibi olduğunu beyan buyurarak, "Biz size gönderilmiş elçileriz" dediklerini söyledi. Nitekim, Hz. Muhammed (s.a.s)'in de, "Hiç şüphesiz ben, peygamberlerdenim"(Yâsin, 3) dediğini haber verdi. 39[39]

Risalet Allah'ın Dilemesine Bağlıdır

Yine Cenâb-ı Hak, o kavmin şöyle dediklerini haber verdi:

"Onlar: "Siz, bizim gibi insandan başka kimseler değilsiniz. Hem sonra Rahman, hiçbir şey indirmemişür. Siz ancak yalan söylüyorsunuz" dediler"
(Yasin, 15).

Onlar, o elçilerin, kendileri gibi insan olmalarını, peygamber olarak gönderi İçmeyeceklerine bir delil kabul ettiler. Bu, müşriklerin genel tavrıdır. Çünkü bu müşrikler de, "Bu zikir (Kur'ân), aramızda ona mı indirildi?" (Sâd,8) demişlerdi. Onlar bunu, Allah'ın hür ve irade sahibi olduğuna inanmadıkları için, bir delil sanmışlardı. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, otomatik (iradesiz olarak hareket eden) bir varlık olduğunu söylüyorlardı. "Binâenaleyh insan olma bakımından hepimiz eşitiz. Aramızda tercih yapıp, birimizi seçmek mümkün değil" diyorlardı. Allah Teâlâ ise, onların bu görüşlerini, "Allah, peygamberliği kime vereceğini bilir" (En-am, 124) ve "Allah dilediğini seçer" (şurâ, 13) buyurarak, reddetmiştir.

Hak Teâlâ'nın "Hem sonra Rahman, hiçbirşey sıdırmemiştir" ifadesi, şu iki manaya gelebilir:

1) Bu, onların iddia ettikleri sözün devamıdır. Böylece bu ifadelerin hepsi, tek : • şüpheyi ortaya koymuş olur. Bunun izahı şöyledir: Onlar, "Siz insansınız. Allah katından gelmediniz. Allah size hiçbir kimseyi indirmedi. Öyle ise nasıl, Allah'ın elçileri oluverdiniz?" demişlerdir.

---

[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/458

[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/458

2) Bu cümle, ayrı bir şüpheyi ortaya koymaktadır. Bunun izahı şöyledir: Onlar, Siz de bizim gibi insansınız, öyle ise bize bir Üstünlüğünüz olamaz" dediler ve bu şüphelerini, peygamberler açısından ileri sürdüler. Sonra da peygamber gönderen açısından olan diğer bir şüpheyi ileri sürüp, "Allah Teâlâ bu âleme hiçbirşey indirmemiştir. Çünkü O'nun tasarrufu ulvî âlem (gök) ile İlgilidir. Süfli âlemde dünyada) ise tasarruf (irade), ulvî âlemde bulunan (yıldızlar vs.)'ye aittir" dediler. Onlar bunu, kendi inançlarına göre söylediler ve netice olarak, "O halde Allah oınyaya hiçbirşey İndirmedi. Öyle ise o vahiy, sizlere nasıl indi?" demek istediler. Ayetteki "Rahman" ifadesi, bu görüşlere bir reddiyedir." Çünkü Allah, dünyanın Rahm&n'ı olup, peygamber göndermek de bir rahmet olduğuna göre, Rahman ola ola, o nasıl rahmetini indirmez" demektir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onlar, Rahman hiçbirşey indirmedi" dediler. Halbuki Rahman, rahman olduğu halde, nasıl ıçotrşey, yani tam rahmetini indirmez?" buyurdu.
Daha sonra onlar, "Siz ancak yalan söylüyorsunuz yani, +aiancılarsmız" dediler. 40[40]

Rabbimin Bilmesi Yeter

"(Elçiler) dediler ki: "Rabbimiz biliyor ki, biz gerçekten size gönderilmiş kimseleriz. Üzerimize düşen iş, apaçık bir tebliğden başkası değildir"
(Yasin. 16-17).
Bu ifade, o elçilerin, sırf yalanlanma ile bu işi bırakmadıklarına, bıkıp usanmadıklarına, aksine hakikati onlara defalarca, tekrar tekrar anlattıklarına ve yemin ederek te'kid ettiklerine bir işarettir. Çünkü onlar böyle demişler ve sözlerini, lâm-ı te'kid ile, vurgulamışlardır. Çünkü "Allah'ın bilmesi" yemin yerine geçer (ve yeminin cevabı lâm İle gelir). Zira olmayan şeyler hususunda, "Allah biliyor ki" diyen kimse, Allah'a cahillik isnad etmiş olur ki bu, tıpkı yemini bozmanın cezayı gerektirmesi gibi, bir ikab sebebidir. Ayetteki, "Rabbimiz biliyor" ifadesinde, kâfirlere bir red vardır. Çünkü o kâfirler, "Siz de insansınız" demişlerdi. Bu böyledir, çünkü Allah onların elçi olduğunu bilince, bu tıpkı, "Allah, peygamberliği kime vereceğini bilir"(En1im, 124) ayeti gibi olur, yani, "O, herşeyi bilen ve herşeye kadir olan bir zattır. Binâenaleyh ilmi ile, bu göreve bizi seçti" demektir. 41[41]

Resulün Görevi Tebliğdir

Daha sonra onlar, kendilerini teselli için, "Üzerimize düşen iş, apaçık bir tebliğden başkası değil" elemişlerdir. Bu, "Biz üzerimize düşeni, elimizden geleni yapıp, mes'ûliyetten kurtulduk" demektir. Onlar böylece, o kavmi düşünmeye teşvik etmişlerdir. Çünkü onlar, "Bizim görevimiz sadece tebliğ" deyince, bu, o elçiler onlardan hiçbir ücret istemedikleri, bir makam ve mevki elde etme sevdasında olmadıkları, işlerinin sadece bir tebliğ ve hatırlatma olması açısından, o kâfirlerin elçilerin halleri üzerinde iyice düşünmelerini gerektirir. Bu, insanı tefekküre sevkeden şeylerdendir. Ayetteki "mübîn" (apaçık) ifadesi, şu manalara gelebilir:
a) Bu, "hakkı, bâtıldan mucize ve burhanlarla ayıran bir tebliğdir" demektir.
b) "Bu, bizim herkes için gönderildiğimizi gösteren bir tebliğdir." Yani, "Bu peygamberlik göreVimizi, bir-ıki şahsa tebliğ etmemiz, bu hususta yeterli olmaz."
c) Bu, hakkı alabildiğine açıklayan bir tebliğdir. Binâenaleyh bu iş yapıldığı hakte, onlar bunu kabul etmezlerse, oranın helaki gerekli olur." 42[42]

Uğursuzluk İddiası

Kâfirlerin, bundan sonraki cevapları şöyle demeleri olmuştur:

---

[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/459
[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/460
[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/460

"Dediler ki: "Sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız. Şüphesiz bizden size muhakkak acıklı bir azab da dokunur"
(Yâsîn, 18).
Bu böyledir, çünkü o elçilerin tebliğde iyice ciddî davrandıkları görülünce, müşriklerin de yalanlamada ileri gittikleri görülüyor. Çünkü o elçiler, "Biz size gönderilmiş elçileriz" deyince, onlar, "Siz ancak yalan söylüyorsunuz" demişlerdi. Elçiler, sözlerini, "Rabbimiz biliyor ki" diye, yeminle pekiştirince, onlar da, o peygamberler yüzünden uğursuzluğa uğradıklarını te'kidle söylemişlerdir.
Buna göre sanki onlar, birinci sözlerine karşı, "Siz yalancılarsınız"; ikincisinde ise, "Siz yalanda ısrar ediyor, yalan yere yemin ediyorsunuz. Halbuki yalan yere yemin etmek, memleketleri ıssız ve harabe bırakır, uğursuzluk getirir. Dolayısıyla başımıza uğursuzluk geldi. Birincisinde, size ses çıkarılmadı. Ama ikincisinde, yüzünüzde başımıza uğursuzluk geldiği için, artık sizi rahat bırakacak değiliz" demek istemişlerdir. Bundan dolayı da, "Eğer vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız. Şüphesiz bizden size, muhakkak acıklı bir azab da dokunur" demişlerdir. 43[43]

Recm'in Manası

Ayetteki, "Sizi mutlaka taşlarız" ifadesi, şu iki manaya gelebilir:
a) Bu, "Sizi söz, sövüp-sayma ile adetâ taşlarız" demektir. Buna göre, "Size dokunur" ifadesi, cezalandırmada, bir artırmayı gösterir. Binâenaleyh sanki onlar, "iş sövüp saymayla da kalmaz, dövmeye ve işkenceye kadar uzanır" demek istemişlerdir. '
b) Bununla, bizzat taş yağmuruna tutma manası kastedilmiştir. Bu durumda, ayetteki, "size dokunur" ifadesi, bu recmin (taşlamanın) nasıl olacağını anlatmış olur, yani, "Bu, sizi bir-iki taşta taşlayıp bırakma ile olmaz. Aksine bu, sizler ölünceye kadar sürdürülür. O ölüm de, elem verici bir azabtır" demektir. Ayetten kastedilen mana, "sizi recmederiz ve böylece bizden size elîm bir azab dokunur" şeklinde olur. "Effm" lafzının mü tim (acı veren) manasına geldiğini söylemiştir. "Fâ'il" vezninin, müfîl ism-İ fail manasına gelmesi azdır. Bu kelimenin "razı olan bir hayat" deyiminde olduğu gibi, elemli manasında olması da mümkündür. Bu durumda da, fail vezni fail (yapan) manasına olmuş olur, böylesi çoktur. 44[44]

Haddi Aşanlar

O peygamberler daha sonra şöyle diyerek onlara cevap vermişlerdir:
"Dediler ki: "Sizin uğursuzluğunuz, sizledir. Size öğüt verildi diye mi böyle söylüyorsunuz? Hayır, hayır, siz haddi aşan bir topluluksunuz"
(Yâsin, 19)
Bu, "Sizin uğursuzluğunuza sebeb olan küfrünüz, sizin kendinizdedir" demektir. Daha sonra bu elçiler, onların, "Sizi recmederiz" sözlerine, yani, "Size nasihat edilip, hakikat mucize ve delillerle açıklanınca, yine bize böyle yapar mısınız? Hayır, hayır, siz, sayesinde uğur ve bereket elde edeceğiniz kimseleri, uğursuz sayarak, kendilerine ikram etmeniz gereken kimselerin canına kastettiğiniz için, haddi aşan bir güruhsunuz" demişlerdir. Yahut da bu ifade, "Sizler, kâfir olduğunuz, mucize ve burhanlarla hak ortaya çıkmasına rağmen haksızlıkta ısrar ettiğiniz için haddi aşmışsınız" demektir. Çünkü kâfir, günahkârdır. Kendilerine deliller tamamen anlatılıp, herşey izah edilip, buna rağmen küfürde ısrar edince, müsrif olmuş olurlar. Çünkü müsrif, hakkın zıddı olan şeyde ileri gitmiş olduğu için, haddi asan kimse demektir. O kâfirler de, pek çok hususta böyle idiler. Birşeyden uğur veya uğursuzluk kapmaları hususundaki israflar anlaşıldı; yine onlann "elem verme" ve "ikram etme" bakımından israfları da anlaşıldı, küfürdeki israflarına gelince, onlara düşen delile tabî olmalarıydı. Bu olmazsa, en azından, onuruzıddı hakkında kesin konuşmamaktı. Ama bunlar,

---

[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/461
[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/461

iman hakkında apaçık deliller ortaya çıktıktan sonra bile, küfre çakılıp kalmışlardı. ,
İmdi, eğer "Ayetteki bel (Haytr, hayır) edatı, "Idrâb" içindir. Öyleyse burada vazgeçilen fikir nedir?" denilirse, biz deriz ki: Onların, "Siz ancak yalan söylüyorsunuz" demelerine karşı söylenen, "Size nasihat edilirse de mi?" ifadesi, onların peygamberleri yalanlamalarına karşı söylenen bir sözdür. Buna göre, sanki o peygamberler, "Biz aklî deliller getirirsek de mi, yine yalan söyleyici oluruz. Hayır, hayır tam aksine, siz haddi aşan bir güruhsunuz" demişlerdir. Yahut da bu, "Biz, ileri sürdüğümüz şeyin doğruluğunu ortaya korsak, yine de recmedilir ve elim azaba müstehak olur muyuz? Hayır, hayır, siz müsrif bir kavimsiniz" demektir. Yahut da, "Biz, üzerinde olduğumuz şeyin doğruluğunu ortaya korsak, yine de mi, uğursuz kabul ediliriz. Hayır, hayır, aslında siz müsrif bir kavimsiniz" demektir.
Hz. İta (a.s)'nın Elçileri
Bu kıssa meşhur olup şöyledir: "Hz. İsa (a.s), Antakya'ya iki elçi gönderdi. Bu iki zat, oradakileri Allah'ın birliği inancına davet ettiler, anadan doğma körleri ve alaca hastalığını iyileştirme, ölüleri diriltme gibi mucizeler gösterdiler. Ama oranın kralı bunları hapsetti. Derken, bunların peşisıra bir üçüncüsü olan, Şem'Ûn gönderildi. O, kralın yanına vardı ve (açıktan) peygamberlik iddiasında bulunmadı, güzel bir tedbir (siyaset) ile, kralın yanına yaklaşabildi ve sonra ona, "Duyuyorum ki hapiste, enteresan şeyler iddia eden iki kişi varmış. Ne dediklerini duyalım-görelim diye, huzura çıkarılamazlar mı acaba?" dedi. Kral da, "olabilir" dedi ve o ikisi huzura getirildi. Onlar, hak sözlerini söylediler. Bunun üzerine Şem'Ûn onlara, "Bir deliliniz var mı?" deyince, o İkisi, "evet" deyip, anadan doğma körleri, alacalı hastaları iyileştirenler, ölüleri dirilttiler. Bunun üzerine Şem'ûn, "Ey kral, onları yenmek istiyorsan, taptığınız ilahlara söyle de, onlar bunu halletsin" dedi. Bunun üzerine kral, "O ilahların görmediklerini, duymadıklarını, kadir olmadıklarını ve bilmediklerini sen biliyorsun" dedi. Şem'Ûn da, "Öyleyse hak, bu ikisi tarafında demektir" dedi. Kral ve bir grub insan, bunun üzerine iman ettiler. Ama diğer insanlar küfürde devam ettiler ve üstünlük yine o kâfirlerde kaldı. 45[45]

Elçilere İnanan Kişi

"O şehrin en uzak köşesinden bir adam koşarak geldi ve dedi ki: "Ey kavmim, o gönderilmiş olanlara uyun"
(Yâsin, 20).
Bu ayetin manası ve önceki kısımla münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Bu ifade, o elçilerin kendilerine bir adamın koşarak gelip iman edeceği bir şekilde, apaçık bir tebliğde bulunduklarını göstermektedir. Buna göre ayetteki, "O şehrin en uzak köşesinden" İfadesinde açık bir belagat vardır: Çünkü şehrin en uç köşesinden bir adam, iman etmiş olarak gelince, bu, onların inzar ve tebliğlerinin, tâ şehrin (o beldenin) en uzak noktalarına kadar ulaştığına delâlet eder.
b) Ayetteki darb-ı mesel (örnek), Hz. Muhammed (s.a.s)'in kalbini teselli için yapılınca, Hak Teâlâ, o elçilerden bahsetmesinin peşisıra, o elçileri tasdik ve kâfirlerin eziyetlerine sabır hususunda ve en büyük mükâfaatın onların olacağı hususunda, tıpkı o elçilerden bahsetmenin, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e teselli için olması gibi, ashabın kalbine bir teselli olsun diye de, o mü'minlerin gayretlerinden bahsetmiştir. 46[46]

Raculün'deki Tenvin

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/462-463
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/463

Birinci Mesele

Bu ayette bahsedilen zat, Allah katında bilinen birisi olmasına rağmen, "racul" (adam) kelimesinin nekire getirilmesinin şöyle iki faydası var:
a) Bu, o kimsenin kıymetinin çok fazla olduğunu gösteren birşeyolup, "O, adam •* bakımından mükemmel bir zat idi" demektir.
b) Elçilerin gerçeği tam manasıyla tebliğ ettiklerini gösterir. Zira, hiç tanımadıkları bir kimse bile tebliği duyup iman etmiştir. Onların onunla anlaşmış oldukları da ileri sürülemez. Ayette bahsedilen o adam, Habibu'n-Neccflr'dır ki, o, put yapıyordu. **Hz. Muhammed** (s.a.s) dünyaya gelmeden önce, ona iman etmişti; zira Allah'ın kitaplarını okuyan ve onu anlayan birisi idi. Dolayısıyla da, o kitaplarda Hz. Peygamber (s.a.s)'le alâkalı vasıfları ve onun, peygamber olarak gönderileceği haberini görmüş okumuştu. 47[47]

İkinci Mesele

Ayetteki **yes'a** kelimesi, "O kimse, mü'minlerin, yapacakları nasihatler hususunda bütün gayretlerini
sarfetmeleri için, onlara yol göstermek gayesiyle koşar, çaba sarfeder" anlamındadır. Biz Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki "O şehrin en uzak köşesinden" ifadesinin, faydasını az önce anlatmıştık ki, bu da, o elçilerin tebliğlerinin, şehrin ta en uç köşesinde bulunan kimselere kadar ulaşmış olduğunu anlatmadır. Ayette bahsedilen şehir, Antakya otup, o zaman çok büyük bir şehir idi. Şu andaki büyüklüğü, önceki kadar değildir. Buna rağmen, yine de büyük sayılır.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Deki: "Ey kavmim, o gönderilmiş olan elçilere uyun" cümlesinde şöyle birtakım ince manalar vardır:
1) Ayetteki, "Ey kavmim" ifadesi, onun onların üzerine titrediğine ve onlara çok şefkat gösterdiğine işaret eder. Çünkü onları, "Ey kavmim" diyerek kendisine izafe etmesi, onlara, hayırdan başka hiçbir şey dilemediğini ifade eder. Bu, tıpkı, Firavun hanedanının iman edenlerinin, "Ey kavmim, bana tabi olunuz" (Hümer, 2B) demesi gibidir.
İmdi, şayet, "Bu kimse, "elçilere tabi olunuz" demiştir. O ötekisi ise, "bana tâbi olunuz" demiştir. O halde, aradaki fark nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada bahsedilen kimse, o kimselere gelmiş ve gelir gelmez de onlara nasihatta bulunmuş, ama onların gidişatlarını görmemiştir. İşte bu sebeple, "Size, delilleri açıklayan, yolları izah eden bu kimselere tabi olunuz" demiştir. Ama, Firavun hanedanından İman eden kimse ise, o hanedanın içindeydi. Hz. Musa (a.s)'ya tabi olmuş ve o hanedana, defalarca nasihatta bulunarak "Musa ve Harun'a iman etmek hususunda bana uyunuz. Ve, biliniz ki, şayet bu güzel ve bir hayır olmasaydı, bunu ben kendim için tercih etmezdim. Halbuki sizler, benim bunu tercih ettiğimi biliyorsunuz" demiştir. Halbuki o şehrin en uç köşesinden gelen o adam, "Sizler benim o elçilere tabi olduğumu biliyorsunuz" diyememiştir.
2) Bu zât, nasihat etmekle iman ettiğini ihzar etmeyi beraberce yapmıştır. O halde, ayetteki "uyun" ifadesi bir nasihat, "elçilere" ifadesi de, kendisinin iman ettiğini ortaya koymakta olan bir ifadedir.
3) Bu zât, nasihati, iman ettiğini ortaya koymaktan önce yapmıştır. Çünkü o, o anda nasihat etme gayreti içindedir. İman etme işi ise, daha önce olmuş bitmiş bir hadisedir. Ayetteki, "koşan bir adam" ifadesi, bu zâtın, iyilik isteyen bir zât olduğuna delâlet eder. Bu zât ile ilgili olarak anlatılan kıssa da, onun, "Allahım, kavmimi hidayete erdir" dediği sırada öldürüldüğünü bildirir. 48[48]

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/463-464
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/464

Ücret İstemeyenlere Uyun

"Uyun, sizden hiçbir ücret istemeyen o kimselere. Onlar hidâyete ermiş zâtlardır"
(Yasin, 21).
buyurmuştur ki, bu, son derece güzeldir. Zira, burada bahsedilen kimse, "elçilere uyun" deyince, "sanki o müşrik kimseler, onların elçilik görevini yapmalarına mani olmuşlar da, böylece de bu zât (bu ifadeyi) bir derece yumuşatarak, "Şüphe yok ki, dünyada insanlar, bir yola sülük etmekte ve istikameti aramaktadırlar. O yolda karşılarına bir kılavuz çıkarsa, ona uymak vacib olur. Halbuki, uymaktan geri durmak, ancak şu iki halde uygun olabilir: Ya, o kılavuzun, ücret talebinde aşın gitmesi halinde, yahut da onun, yol göstericiliği ve yolu iyi tanıdığı hususunda itlmad olmadığında. Ne var ki, bu kılavuzlar, hiçbir ücret talep etmemektedirler. Üstelik bunlar, hem hidayete ermiş, hem de Hakk'a ulaştıran müstakîm yolu bilen kimselerdir. Farzedin ki bunlar, hidayete götüren elçiler değillerdir. Ama, kendileri hidayete ermemişler midir? (Yani, hidayete ermişlerdir). Şu halde, onlara uyunuz" demiştir. 49[49]

Yaratana Kulluk Borcu

"Ben, beni yaratana neden kulluk etmeyecek misim? Siz, (hepiniz) ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz"
(Yasin, 22).
Bu zât, "Onlar hidayete ermiş zâtlardır" deyince, onların hidayete erdiklerini, "Çünkü onlar, putlara tapmaktan, Hayy ve Kayyûm olana ibadete; hiçbir faydası olmayan bu şeylere tapmaktan, her türlü faydanın, ancak kendisinden kaynaklandığı zâta ibâdet etmeye davet etmektedirler" demek suretiyle, açıklamıştı. Bu ayetle alâkalı birkaç incelik bulunur:
1) O şahsın, yani, "Bence bir engel yoktur" şeklindeki ifadesi, mabûd cihetinden durumun açık olduğuna, herhangi bir kapalılık bulunmadığına bir işaret olup, bu, "Kim, o mabuda ibadet etmekten kaçınırsa, kendisi buna engel olmuş olur. Halbuki, benim cihetimden bu ibadete bir engel bulunmamaktadır, işte bu nedenle, hiç şüphesiz ben, o mabuda ibâdet ettim" manasındadır. Bu zâtın, kavme hitap etmeyip de kendi durumunu ele almasında ayrı bir hikmet yatmaktadır.
2) Bu zât şayet, "size de ne oluyor ki, sizi yaratan zâta ibadet etmiyorsunuz?" demiş olsaydı, beyan konusunda, bu söz, onun "Ben, O'na niye ibadet etmeyeyim ki?!" şeklindeki sözü gibi olmazdı. Çünkü o, "Ben O'na niye ibadet etmeyeyim ki?!' deyip, herkes de, kişinin kendi durumunu bildiği hususunda şüphe etmeyince, onun, bu hususta bir sebep ve sebebin beyanını da hiç kimseden istemediği anlaşılmış olur. Çünkü bu zât, kendi durumunu en iyi bilendir. Dolayısıyla da bu konuda bir engel bulunmadığını beyan etmiştir. Ama şayet o, "Size de ne oluyor ki, O'na ibadet etmiyorsunuz?" demiş olsaydı, başkası, kendi durumunu daha iyi bildiği için, onun bu sözünden, bu sözü söyleyenin bu husustaki illetin açıklanmasını istediği anlaşılmış olurdu.
İmdi eğer "Cenâb-ı Hak, "Ne oluyor size ki, Allah'a gereken saygıyı göstermiyorsunuz?" (Nûh. 13) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: Burada bu sözü söyleyen, davet edilen durumunda olmayıp, tam aksine davet eden durumundadır. Halbuki, tefsirini yapmakta olduğumuz ayette bahsedilen şahıs ise, İmana davet edilen kimselerdendir. İşte bu sebeple bu şahıs, "Bu, benden istenirken, bana ne oluyor da ben O'na ibadet etmeyecek misim?" demiştir.
3) Ayetteki, "beni yaratan" ifadesi, (bu ibadeti) gerektiren bir muktezî ve bir sebebin mevcudiyetine bir işarettir. Çünkü ayetteki "Bana da ne oluyor" ifadesi, bir engel bulunmadığına bir işarettir. Halbuki, muktezî (sebep) bulunmadığı sürece, engel bulunmasa bile, fiil bulunmayabilir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın "beni yaratan'1 ifadesi, ibadeti gerektiren bir sebebin bulunduğunu bildiren bir tabirdir. Çünkü, doğrudan doğruya yaratan

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/465

zât, mâliktir. Kendisine mâlik olunana düşen görev ise, mâlike ikram ve tazimde bulunmaktır. Yine yaratan, îcâd etmesi sebebiyle, in'âmda bulunandır. Kendisine nimet verilenlere düşen görev ise, O'nun nimetlerine şükretmektir.

4) Fiili gerektiren şey bulunup da, o fiilin meydana gelmesine bir engel bulunmadığı zaman, fiil meydana geleceği için, daha uygun ve güzel olanı, sebebin başa alınması iken, bu zât, manianın bulunmayışını, sebebin bulunmasından önce zikretmiştir. Çünkü, fiilin meydana gelmesini gerektiren şeyin müstakil olarak beyan edilmesi gerekmez. Binâenaleyh burada, kendisine ihtiyaç duyulduğu İçin, en azından açıklanması eviâ olan şey başa alınmıştır.

5) Bu zât, (Cenâb-ı Hakk'ın varlığına dair delillerden), kendisinin yaratılışı delilini tercih etmiştir. Çünkü bu şahıs, ibadet etmeyi kendisine izafe ederek, "Bana da ne oluyor ki ibadet etmeyeyim?!" deyince, ibâdet etmesini gerekli kılan en yakın delili tercih etmiştir. Bunu şu şekilde beyan edebiliriz: Amr'ı yaratan zata, Zeyd'in de ibadet etmesi gerekir. Çünkü, Amr'ı yaratan zât ancak tam bir kudrete sahip, ilmi her şeyi kapsamış ve vâcibu'l-vücûd olan bir zât olur. O halde bu zât, bütün mükelleflere nisbetle ibadete lâyık ve müstehaktır. Ancak ne var ki, Zeyd'i yaratması sebebiyle, Zeyd'in ibadet etmesi, onun için daha gerekli ve aşikâr bir vazifedir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın kelimesi hakkında meşhur olan mana, "Beni Icad ederek ve bir örneğe göre olmaksızın yarattı" şeklindedir. Bu konuda ilginç olan mana ise, "Beni fıtrat Üzere kıldı. Nitekim Allah da, "Sen yüzünü, Allah'ın o fıtratına çevir ki o, İnsanları bunun üzerine yaratmıştır" (Rûm, ao) buyurmuştur" den ilmesidir. Buna göre ayetteki, "Ben O'na niye ibadet etmeyecekmişim?!" ifadesi, "Benden yana bir engel yoktur. Çünkü ben, Rabbimin fıtratı üzereyim. Gerek şehâdet, gerekse ibadet hususlarında fıtrat yeterlidir" anlamındadır.

İmdi eğer: "Sizin yaptığınız bu izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, (fatır) ifadesindeki **"Fatır"** kelimesinin anlamı farklı olur" denilirse, biz deriz ki: Buradaki "Fâtır" kelimesinin, yarmak anlamına olan **fatr** kökünden geldiği söylenmiştir. O halde, aynı mahzur burada da söz konusudur. Yahut da şöyle deriz: Bu iki yerde de mana aynıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Mükellef kendi fıtratı üzere yaratıldı. Gökler de kendi fıtratları üzere yaratıldı" demek istemiştir. B'rinci izah, daha açıktır. 50[50]

İbadet Saikleri

Ayetteki, "Siz (hepiniz) ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz" ifadesi, "korku ve ümif'e işaret olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ona, korkarak ve umarak duâ edin "(A'rw, 56) buyurması gibidir. Çünkü nihaî varış kendisine olan zâttan hem korkulur, hem de ümitlenilir.

Burada da söyle bir nükte vardır: İbâdet edenler, daha önce, defaatla zikrettiğimiz gibi, üçe ayrılırlar:

a) İster in'âmda bulunsun isterse bulunmasın bir ilâh ve bir mâlik olduğu için Allah'a ibadet edenler... Bu tıpkı, efendisi kendisine ister iyilik isterse kötülükte bulunsun, efendisine hizmeti kendisine vâcib kılan kölenin durumu gibidir.

b) Kendisine ulaşan nimetlerden dolayı Allah'a ibadet edenler...

c) Korktuğu için, Allah'a ibadet edenler... Bunlardan birincisinin misali, cömert bir zâta hizmet eden kimse; ikincisinin misali, zâlim bir kimseye hizmet eden kimsedir. İşte bu sebeple, mevzubahs ayetimizde bu sözü söyleyen zât, kendisini en üst kısımdan addederek, "Ben, beni yaratana neden kulluk etmeyecek misim?" demiştir. Yani, "O, benim mâlikimdir, sahibimdir. Ben O'na, bana vereceklerini ve bana azftb etmeyeceğini nazar-ı dikkate almaksızın ibadet ederim" demektir. Bu zât onları, bu mertebenin aşağısında görerek, "Siz (hepiniz) ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz" demiştir, ki bu da, "Sizin korkunuz O'ndan, ümidiniz de O'ndandır. O halde daha nasıl O'na ibadet etmeyeceksiniz" anlamındadır. İşte bundan dolayı bu zat, "Beni yarattı" dediği gibi, "O'na döndürüleceğim" dememiştir. Çünkü bu zât, İlk kısma giren âbidlerdendir. Binâenaleyh, onun Allah'a varışı, ancak ikram için olacaktır. Dolayısıyla

---

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/465-467

onun, ibâdet sebebi bu değil, başka bir şeydir. 51[51]

Fayda Veren Şefaat

Daha sonra Cenâb-ı Hak, tevhidi tamamlamak için,
"Ben, O'ndan başka tanrılar edinir miyim? Eğer o, Rahman, bana bir zarar vermeyi dilerse, onların şefaati, bana hiçbir surette fayda vermez. Onlar, beni asla kurtaramazlar"
(Yasin, 23).
buyurmuştur. Çünkü tevhîd, "ta'tîl" (Allah'ı tanımama) ile, "işrâk" yani şirk koşma arasında bir noktadır. İşte bu sebeple, bahsedilen zât, bir İlâhın varlığına işaret olmak üzere "Ben, beni yaratana neden kulluk etmeyecek misim?" (Yâstn,2i); başkasının olmadığına bir işaret olmak üzere de, "Ben, O'ndan başka tanrılar edinir miyim?" demiştir ki, böylece, "Allah'tan başka tanrı yoktur" ifâdesinin manası tahakkuk etmiştir.
Bu ayetle ilgili olarak, güzel olan başka nükteler de vardır:
a) Cenâb-ı Hak bu ifadeyi istifham üslubuyla zikretmiştir ki, bu üslûbda, o işin çok açık ve net olduğu manası yatmaktadır. Zira, bir şeyden bahsedip de, meselâ, "edinmem" diyen kimsenin bu sözünü duyan kimse, ona, "Niçin edinmezsin?" der, ve ona^bunun sebebini sorar. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "edinir miyim?" buyurunca, onun bu sözü, haber verme anında, talep edilen o sebebi beyana gerek bırakmaz. Buna göre sanki bu şahıs, "Sana danıştım, o halde bana yol göster" der, bunun üzerine kendisine danışılan kimse, düşünmeye başlar. Böylece o ona sanki, "O İş hususunda düşün. Böyle yaparsan sen meseleyi ben sana haber vermeksizin anlarsın" demiş olur.
b) Ayetteki, ifadesi de söyleşi ilginç bir hususiyet taşımaktadır: Bu zât, "Beni yaratan " ifadesiyle, Allah'a ibâdet ettiğini beyan edince, O'ndan başkasına ibadet etmenin caiz olmayacağını beyan etmiştir. Çünkü eğer bu zât, Allah'dan başkasına ibadet etmiş olsaydı, o zaman, Allah'dan başka mâbud edinmiş olduğu bütün şeriklere ibadet etmesi gerikirdi. Çünkü her şey, muhtaçtır; fânidir, sonradan meydana gelmedir. Binâenaleyh şayet bu zât, "Ben ilâhlar edinmem" demiş olsaydı, o zaman ona, "Bunda iki farklı durum muhtemeldir: "Seni yaratandan başkasını tann edinirsen, hadsiz sayıda tanrı edinmen gerekir. Yok eğer senin İlahın senin rabbin ve halikın ise, bu takdirde senin başka ilahlar edinmen caiz değildir" denirdi.
c) Ayetteki, tabiri O'ndan başkasının ilâh olmadığına bir işarettir. Çünkü, tanrı edinen, ilah olmaz, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ne eş ne de oğul edindi" (cin, 3) ve "Hamd, oğul edinmemiş olan Allah'a mahsustur"(tsrâ, m) buyurmuştur. Çünkü Allah'ın hakiki anlamda oğlu olmaz, bu caiz de değildir. Hristiyan'ar ancak, "Allah İsa'yı oğul edindi" demişler ve İsa'ya "oğul" adını vermişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Allah oğul edinmedi" (Isrâ, m) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, kendisi hakkında, "O'nu bir vekil edin" (Mozzemmii, 9) buyurmuştur. Çünkü O, "(O), doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O halde, güvenek ve dayanak olarak O'nu tut" (Müzzemmiı, 9) buyurmuştur da denilemez. Çünkü biz diyoruz ki bu, yeni bir şeydir: Zira insanın, başlangıçta sabrı az ve gücü kuvveti ise yetersizdir. Binâenaleyh, insanın dünyevî sebepleri bir kenara iterek, "Ben tevekkül ettim" demesi caiz değildir. Çünkü içimizden herhangi bir kimsenin, artık hiçbir şeyle meşgul olmayacağını; çocuklarını ihtiyaç içinde bırakacağını; ailesine, nafakalarını iletmeyeceğini; ümidi de, Zeyd ve Amr'ın bağışlarına bağlı olduğu halde mescidde oturacağını söylemesi hiç de güzel değildir. Ama ne zaman ki kalbi ibadetle güçlenir, başkası şöyle dursun kendini de unutur, bütün kalbi ile Rabbinin ibadetine yönelir, dünyayı ve dünyevî sebepleri bırakır da işini Allah'a havale ederse, işte bu durumda ebrârdan ve ahyârdan olur. İşte bu sebeple Allah, Resulüne, "Sen bütün işlerin, Allah'ın kudret elinde olduğunu bildin. Allah'ı gerçek manada tanıdın. Doğunun, batının, doğuda batıda ve İkisi arasında bulunanların Allah'ın emriyle olduğuna ve ihtiyaçların giderilmesinin kendisinden istendiği

---

[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/467

yegâne ilahın O olduğuna kesinkes inandın. Öyleyse O'nu vekil edin ve bütün işlerini O'na havale et. Çünkü sen, daha önce de, helâl kazanç elde edenlerden olduğun halde, artık şimdi helâl kazançla emredilenlerin derecesinden daha yükseğe yükseldin" demiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde, dayanak olarak O'nu tut" (Müzz«mmn. 9) emri, "bütün işlerinde..." demektir.

Ayetteki, "bana hiçbir surette fayda vermez" ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade tıpkı bir vasıf gibi olup, sanki o zât, "Rahman, bana bir zarar vermek istediğinde, bana hiçbir faydası dokunmayan ilâhlar edinir miyim hiç?!" demek istemiştir.

b) Bu ifade, müste'nef bir cümle olup, buna göre bu şahıs sanki, "Allah'ın dışında ilâhlar edinmem" demek istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer Rahman, bana bir zarar vermeyi dilerse, onların şefaati hiçbir surette fayda vermez. Onlar, beni asla kurtaramazlar" buyurmuştur. Bu ifadeyle alâkalı birkaç mesele vardır: 52[52]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, buyurmuş da, dememiştir. Yine "Allah bana herhangi bir zarar dilerse sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun bu zararını giderebilirler mi?" (zomer, 38> buyurmuş, ama dememiştir. Niçin?

Biz diyoruz ki: Fiil, tek bir mef'ûl aldığında, tıpkı lâzım fiilin, meselâ Arapların "Onu götürdü; onu çıkardı" sözlerinde olduğu gibi, harf-i çerle müteaddi olması gibi, ikinci mef ûlü harf-i çerle alır. Sonra, belagat ehli olan, konuşan kimse, harf-i cersiz olan mef'ulü ötekinden Öne alır; harf-i cerli olanı ise sonraya alır. Binâenaleyh meselâ bir kimse, "Falancanın durumu nasıldır?" dediğinde, karşı taraf, "Ona, hükümdar hassaten ikram etmiş ve nimetlerini vermiştir" der. Beriki, "Hükümdarın ikramı nasıl?" dediğinde, ötekisi, "Hükümdar, o ikramını Zeyd'e tahsis etmiştir, (başkasına değil)" der, böylece, sorulan şeyi harf-i cersiz olarak getirmiş olur. Çünkü esas amaç budur.

Bunu iyice anladığına göre, şunu bil ki, şu anda tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin maksadı, kulun, Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufu altında olduğunu; onu dilediği gibi evirip çevirdiğini; dilerse sıkıntılara sokacağını ve yine dilerse bolluklara gark edeceğini beyân etmektir. Yoksa esas maksat, zararın beyânı değildir. Nasıl böyle olmasın ki? Bu sözü söyleyen, Allah'ın vaadinin hükmüne İman etmiş olduğu İçin, O'nun rahmet ve nimetini uman, halis bir mü'min kimsedir. Bu hususu, o zâtın daha önceki, "Beni yaratan zâta" şeklindeki sözü de destekler. Çünkü bu zât da, kendisini, fıtratın (fatara fiilinin) mef'Ûlü yaparak, "Beni yarattı" demiştir. Aynen bunun gibi, yine kendisini "İrâde" fiilinin mef'Ûlü yaparak, "bana... dilerse" demiştir. Ayetteki, "zarar" kelimesi ikinci derecede zikredilmiştir. Allah Teâla'nın, (zümer, 38) ifadesinde de durum aynıdır. Çünkü maksat, halin, Allah'ın dilediği gibi olduğunu belirtmektir; yoksa burada esas maksat olarak zarar zikredilmem iştir. Bu ayetteki izomer, 38) mananın böyle olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetten Önce getirdiği, "Allah kuluna yetmez mi?"(zomer, ao) ifadesi desteklemekledir ki bu da, "O, benim iradem altındadır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Size bir fenalık dilerse Allah'dan sizi koruyacak kimdir?" (Ahzto, i?) ayeti de desteklemektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, burada bu sıraya muhalefet etmiş, zarar demek olan "es-sû'u" kelimesini harf-i cersiz mef'ûl yapmış, mükellefi yani f& ifadesini de harf-i cerli olarak getirmiştir. Bu böyledir, zira buradaki maksat, korkutmak için zararı zikretmek ve onların da bu zarara mahal olduklarını, (yani bunu hak ettiklerini) belirtmektir. Nasıl böyle olmastn ki? Onlar, küfürleri sebebiyle o azabı hak etmiş ve ona müstehak olmuşlardır. Böylece burada, onlart men etmek için, esas maksat olarak zarar zikredilmiştir.

İmdi eğer, "Allah, rahmeti de bu şekilde zikretmiştir. Çünkü "Yahut size bir rahmet dilerse"(Ahzâb, 17) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: Burada da esas maksat, "rahmet"

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/468-469

kelimesinin zikredilmesidir. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bundan hemen sonra, "Onlar, Allah'dan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulamayacaklar" (Ah*4b. 17) buyurmuş olmasıdır. Cenâb-ı Hak burada rahmeti, hasr üslubuyla yapılan taksimatla hasıl olan şeyi ve durumu tamamlamak için zikretmiştir. Durum, "Onlar kalblerinde olmayan şeyi dilleriyle söylerler. Sen de ki: "Allah size bir zarar diler, yahut size bir fayda dilerse Allahfm kazasından) herhangi bir şeyle sizi kim koruyabilir?" pim, n) ayeti hakkında düşündüğünde de böyledir. Çünkü burada esas maksat, kâfirlerle konuşmaktır. Fayda ise, taksimatla meydana gelen hasr işine tabi olarak ondan Ötürü zikredilmiştir. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, "Doğrusu Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır"'{Fetih, 11) ayetidir. Çûnkû bu, korkutmak için getirilmiş olan bir İfadedir. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Her halde ya biz, ya siz mutlak bir hidayet, yahut apaçık bir sapıklık üzerindeyiz" ıs*»», 14) ayeti gibidir ki, bu ayette denilmek istenen, "Ben hidayet üzerindeyim, siz ise, sapıklıktasınız" manasıdır. Binâenaleyh, şayet bu z&t da, herhangi bir engelin mani olmasından ötürü böyle söyleyecek olsaydı, o zaman sözünü, böyle bir taksimatla yapardı da şöyle derdi: "Burada maksadım, başınıza gelen zararı belirtmektir" İşte bu engeli savuşturmak için, burada hem zararı hem de faydayı ifade etmiştir. 53[53]

Rahman İsminin Hususiyeti

Burada, Zümer Sûresi'nde ise, (zomar, 38) buyurulmuştur. Binâenaleyh, orada, mazî sîgasını ("diledi"); burada, muzarî sığasını ("dilerse") tercih etmesinde; burada, dileyen zâtı "Rahmin" ismiyle; orada ise, "Allah" ismiyle getirmiş olmasındaki hikmet nedir? Biz deriz ki: Mazi ve muzari meselesine gelince, şart cümlesindeki maziyi muzari haline getirir. Bu böyledir, ara burada daha Önce bahsedilen şey, meselâ (Yasin, 23; Yasin, 22)
ifadelerinde olduğu gibi, muzari sığalardır. Orada daha önce zikredilen ise, meselâ (zomer,38) ifadesinde olduğu gibi, mazi sîgasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinden önce zikredilenin muzari sîgasıyla, (Enam, 16) kelimesi olmasından dolayı, yine aynı ayetin peşinden "Allah sana bir zarar dokundurursa" (En'am. 17) ayetinde ve "Eğer asî olursam, korkarım " (En'ım, 15) ayetinde de böyledir. Bunun hikmeti şudur: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kendilerinin taptıkları o sutlardan ona bir zarar isabet edeceğini söyleyerek, tehdit ediyorlardı. Buna göre -iabfbu'n-Naccâr sanki, "Sizden korkutma sâdır olmuştur. Bu ise, sizden daha önce oe sudur etmiş olan sözdür. Bu sizin âdetinizdir" demiştir. Burada ise bir gerçeği iyice belirlemek için bir mü'minin söylediği yeni bir cümle sözkonusudur. Bunun cevabı şudur: Bu, onlardan sudur etmesi mümkün olan şeydir. Binâenaleyh, bu iki durum, birbirinden farklıdır.
Orada (zümer. 36), irâde eden zâtın, Allah ismiyle getirmesi meselesine gelince, biz diyoruz ki: Biz daha önce, vâcibü'l-vücûd olan zâta mahsus iki isim bulunduğunu, bunların da Allah ve Rahmin kelimeleri olduğunu zikretmiştik. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "De ki: "Gerek Allafy diye çağırın, gerek Rahman diye çağırın. Hangisi ile dua ederseniz edin, en güzel isimler O'nundur"(\an. 110) buyurmuştur. "Allah" kelimesi, heybet ve azamet ifade eder. "Rahmin" kelimesi ise, şefkat ve merhamet manaları tedaî ettirir. Burada, Cenâb-ı Hak kendisini, "Allah intikam sahibi, mutlak birgalib değil midir?" (zomer, 37) diyerek, İzzet ve intikam sahibi olmakla da tavsif etmiş, "Onlara, "o gökleri, o yeri kim yaram..." çmmt. 38) ifadesiyle de, kendisinin ululuğuna delâlet eden hususu zikretmiş, böylece de kendisinin azametine'delâlet eden ismi getirmiştir. Burada ise, "Beni yaratan zât" ifadesiyle, rahmetine delâlet eden şeyi getirmiştir. Çünkü yaratılma işi, diğer nimetler için Öncelikle olması gereken bir nimettir. İşte bu sebeple o zât önce, "Eğer Rahman, bana bir zarar vermeyi dilerse" demiş, daha sonra da, insanlardan sudur eden tertibe göre, "Onların şefaati, bana hiçbir surette fayda vermez. Onlar beni asla kurtaramazlar" elemiştir. Bu böyledir, zira, kendisine bir şahsın zarar verebildiği şahıstan zararı def etmek isteyen kimse, bunu en güzel bir biçimde savuşturur. Böylece de, önce ona, aracı olmak ister. Eğer kabul ederse ne alâ, aksi halde, onu ister de,

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/469-471

"Bana onların şefaati lazım değil; onlar beni herhangi bîr şekilde kurtaramazlar" der. Bu ayetlerde, Cenâb-ı Hak tarafı nazar-ı dikkate alındığında, Allah'ın, her yönden mâbûd bir zât oluşunun beyanı söz konusudur. Çünkü O, yaratandır, Rab'dır. Mâlik'tir, ihsan da ister bulunsun isterse bulunmasın, her halükârda ibâdete müstehaktır. İhsanına nisbetle Rahmân'dır; O'ndan duyulan korkuya nazaransa, o zararları def edendir. Böylece, O'nun dışında kalanların hiçbir surette ibâdete müstehak olmadıklarının beyânı ortaya çıkmış olur. Çünkü, ibâdeti gerektiren sebeplerin en aşağısı, bu ibadetin, kötü bir günde kişinin lehine ve yararına olacağı için yapılmasıdır. Halbuki Allah'ın dışındakiler, Allah dilemediği müddetçe, hiçbir şeyi savuştu ram azlar. Yok, eğer Allah dilerse, zaten def ediciye de ihtiyaç kalmaz. 54[54]

Şehidin Mükafaatı

"Şüphesiz ben, o takdirde mutlaka apaçık bir sapıklık içindeyimdir. Gerçek, ben Rabbinize iman ettim. İşte bunu benden duyun. (Ona) "gir cennete" denildi. (O da) "Ne olurdu, kavmim bilselerdi..." dedi, Rabbimin beni bağışladığını ve beni, (cennetle) ikram olunanlardan kıldığını!"
(Yasin, 24-27).
Ayetteki, "Şüphesiz ben, o takdirde mutlaka apaçık bir sapıklık içindeyimdir" cümlesi, "Eğer ben bunu yaparsam, ben apaçık bir biçimde sapıtmış olan bir kimse olmuş olurum" demektir. Buradaki, "mübîn" kelimesi, "fail" manasındadır. Bu tıpkı, aksinin yani "fail"in, meselâ "etim" İfadesinin "mü'ftm" manasında olması gibi, "müfit" manasına gelmesi gibidir. Şöyle de denebilir: "Dalal-I mübîn", "bakanlara, durumu apaçık ortaya koyan, anlatan" demektir ki, doğru olan birinci izahtır. Daha sonra "Gerçek, ben Rabbinize iman ettim. İşte bunu, benden duyun" buyurulmuştur.
Buradaki, "Rabbiniz" ifadesiyle kime hitap edildiği hususunda şu İzahlar yapılmıştır:
a) Bunlar, gönderilen o elçilerdir. Müfessirier şöyle demişlerdir: O müşrik topluluk, o zâtı öldürmek için ona hücum ettiler de, bunun üzerine o da, o elçilerin yanına sokularak, "Ben sizin Rabbinize iman ettim. O halde şimdi benim sözümü duyun da, bana şahit olun" dedi.
b) Bunlar, o kâfir topluluktur. Buna göre sanki bu zât, onlara nasihat edip de, nasihat onlara tesir etmeyince, "Ben, iman ettim. Şimdi beni dinleyin" demiştir.
c) Bununla, bu sözü dinleyenler ve duyanlar kastedilmiştir. Buna göre bu zât, genel anlamda, "şimdi beni dinleyiniz" demiştir ki, bu tıpkı bizim bir vaiz efendinin: "Ey miskin, ne kadar da tûl-i emel sahibisin ve amelin de ne kadar azdır" dediğinde, onun, bu sözüyle, bunu duyan herkesi kastettiğini söylememiz gibidir.
O zâtın, "İşte bunu, benden duyun" ifadesinde şu incelikler bulunur:
a) Bu, teennî ile hareket eden ve tefekkürde bulunan bir kimsenin diyeceği bir sözdür. Çünkü o, "Beni dinleyiniz" demiştir. Zira konuşan kimse, kendisinin sözünü dinleyen bir grubun bulunduğunu bildiği zaman o zaman, (rastgele konuşmayıp)
düşünür.
b) O, kavmin dikkatini çekmiş ve "Ben size yaptığınızı haber verdim ki, "Niçin, durumunu bizden gizledin? Şayet açıktan açığa hareket etseydin, biz de seninle beraber iman ederdik" demeyesiniz diye" demiştir.
c) Buradaki, "dinleme" ifadesiyle, kabul etmek anlamı kastedilmiştir. Nitekim bir kimse, "Falancaya nasihat ettim de, sözümü dinledi, yani kabul etti" der.
Buna göre sen şayet, "O zât, daha önce, "Ben niye beni yaratana ibadet etmeyecek misim?" demiştir. Burada ise, "Rabbime iman ettim" dememiş, "Rabbinize iman ettim" demiştir. Niçin?
Cevap: Biz diyoruz ki, buradaki hitabın o elçilere olması halinde, mana açıktır. Çünkü o zât, "Ben sizin Rabbinize iman ettim" deyince, o zaman o elçilerce, bu zâtın onların sözünü kabul ettiği ve kendisine davet ettikleri o Rabbe iman etmiş oldukları anlaşılmış olur. Binâenaleyh

---

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/471-472

şayet bu zât, "Rabbime" demiş olsaydı, belki de elçiler, "Her kâfir, benim Rabbim vardır. Ben, Rabbime iman ettim" derdi. Ama, buradaki hitabın, kâfirlere olması durumunda, bu ifadede Cenâb-ı Hakk'ın birliğini beyân bulunmaktadır. Zira bu zât, önce "Ben niye beni yaratana ibadet etmeyecek misim?" deyip, sonra da, "Rabbinize iman ettim" deyince, onun bu sözünden, "Benim ve sizin Rabbiniz tektir ve bu Rab, beni yaratan zâttır ki O, aynı zamanda sizin de Rabbinizdir" demek istediği anlaşılmış olur. Ama bu zât şayet, "Rabbime iman ettim" demiş olsaydı, o zaman kâfir de, "Ben de benim Rabbime iman ettim" derdi. Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah hem bizim hem de sizin Rabbinizdir" (Şûr», ıs> ayeti de böyledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Ona) "gir cennete" denildi"buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki izah yapılır:

a) O önce öldürüldü, sonra da ölümünü müteakip kendisine, "gir cennete" denildi.

b) Onun, "iman ettim" demesinin peşinden, ona, "gir cennete" denildi.

Birinci izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "(O da) Ne olurdu kavmim bilselerdi..." ifadesi, o zâtın bu sözü ölümünden sonra söylediği; Allah'ın, onun bu sözünü haber verdiği manasına gelir.

İkincisine göre ise o bu sözü hayatta iken söylemiş olur. Buna göre o sanki, kendisinin cennete gireceklerden olduğunu o elçilerden duymuş, onları tasdik etmiş, buna kesinkes inanmış ve bunun böyle olduğunu bilerek, "Keşke kavmim de, benim bildiğimi bilselerdi, böylece de, benim iman ettiğim gibi, iman etselerdi!" demiştir.

Ayetteki "denildi" ifadesinin manası hususunda, o vaktin ne zaman olduğu hususunda iki izahın yapılması gibi, iki izah yapılmıştır:

a) Bu kelime, **kavl** masdarındandır.

b) (Bu), "gir cennete" demektir. Ki bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın "Onun emri, bir şeyi dilediği zaman, ona sadece, "ol" demesinden ibarettir. O da oluverir"{YMn.eg ayetindeki gibidir. Çünkü burada, "söylemek" manası kastedilmemiştir. Tam aksine, bununla fiil kastedilmiştir. Yani "O, o işi hemen o anda, araya hiçbir zaman girmeksizin yapar" demektir. Durum, "Denildi ki: "Ey arz, suyunu yut" (Hüö. 44) ayetinde de böyledir ki, bu, arzın o suyu yutar hale gelmesi demektir. (Yani burada, demek işi söz konusu değildir).

Ayetteki, "Rabbimin beni bağışladığını..." ifadesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Buradaki mâ, istifhamiyyedir. Buna göre sanki o zât, "keşke kavmim, Rabbimin beni neden ötürü bağışladığını bilselerdi de, böylece onlar da onunla meşgul olsalardı!" demek istemiştir. Bu görüş zayıftır. Aksi halde, (istifham olması halinde), en güzel olan hal mâ'nın elifinin hazfedilmesi hali olurdu. Çünkü Arapça'da, <* "neden?" "ne hususunda?" neden?" denilir.

b) Bu **mâ** haberiyyedir. Buna göre sanki, "Ah kavmim, Rabbimin beni kendisinden dolayı bağışladığı şeyi bilselerdi!" demiştir.

c) Buradaki **mâ** masdariyyedir. Buna göre o zât sanki, "Ah, kavmim Rabbimin bana olan mağfiretini bilselerdi!" demek istemiştir. Tercihe şayan olan son iki izahtır.

Daha sonra O, "Beniikram olunanlardan kıldığını (bilselerdi)" demiştir. Biz, iman ve amel-i sâtihin, iki şeyi, yani ilahi mağfiret ve İlahî İkramı sağladıklarını daha önce söylemiştik. Bu, "İman eden ve s&lih ameller işleyenler var ya, işte bunlar için bir mağfiret ve kerîm bir rmk vardır" (hkc, so) ayetinde de böyledir. Burada bahsedilen zat da, sâlih ve mü'min kimselerdendir. İkram olunan kimse ise, hor ve hakir kılınan gibi değildir. Kişiyi ihtiyaç içerisinde bırakmak, onu hor ve hakir kılmak; kişiyi zengin kılmak da ona ikram etmektir. Böylece Allah, sâlih kullarını, hiç kimseye muhtaç etmez, onun bütün ihtiyaçlarını kendisi giderir. 55[55]

İmandan Geri kalanlar

Cenâb-ı Hak, bu zâtın durumunu anlatınca, kavminden ona karşı çıkanların ve imandan uzak duranların hallerini de, onların çok hızlı bir şekilde helak olunduklarına işaret olarak, şöyle buyurup anlatmıştır:

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/472-474

"Ondan sonra kavminin üzerine gökten bir ordu (bile) indirmedik, indiriciler de değildik. Bir tek sayhadan başka birşey değildi bu. Artık hemen sönüverdiler"
(Yâsin, 28-29).
Bu böyledir, çünkü Allah Teala'nın, onları helak etmek için, bir ordu göndermeye ihtiyacı yoktur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 56[56]

Meçhul Siganın Manası

Cenâb-ı Hak burada, "indirme" fiilini kendisine isnad ederek, "indirmedik" buyurmuştur, Mü'minlerin durumunu
beyan ederken ise, "demek" fiilini, meçhul olarak getirerek, "Ona cennete gir" denildi" buyurmuştur. Çünkü azab etme, heybeti gerektiren şeylerdendir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o azabtan bahsederken, saygı ifade eden bir üslûpla, "Biz indirmedik" buyurmuştur. Diğer ifadede ise, "denildi" buyurmuştur. Böylece onun melekler tarafından tebrik edildiğine işaret edilmiştir. Çünkü o zâta, her gören melek ve sâlih,' 'Orada ebedî kalmak üzere haydi cennete gir" demiştir. Kur'ân'ın pek çok yerinde, "Haydi gir" denildi" ifadesi kullanılmıştır. Bu, o girişin bir ikram ve törenle olan bir giriş olduğuna İşaret etmektedir ve tıpkı bir gelinin, herkesin gözü önünde ve herkesin tebrikleriyle, o süslü gelin odasına girmesi gibidir. 57[57]

Kavm Mefhumu

O zat, oradaki cemaatin, kendilerinin kavmi olmasına elçiler daha uygun iken, niçin oradakileri kendine nisbetle, "ey kavmim" demiştir? Çünkü bir insanın kavmini, kendi sülâlesi ve arkadaşları teşkil eder. Resul (elçi) İse,
gönderilen bir elçi olduğu için, bütün insanlar ve kendilerine gönderildiği herkes, onun kavmi sayılır. Bu, şu iki sebepten ötürüdür:
a) Bu, aynı kabileden olan ve biri iman etmiş olması sebebiyle, son derece izzet ve ikram gören, diğeri ise inkarı sebebiyle, alabildiğine hor ve hakir kılınan iki kimsenin arasındaki farkı ortaya koymak içindir. Çünkü bu iman eden zat da, neseb bakımından o kavimdendi.
b) Bu İlahi azab, o zatın akrabalarının başına geldi. Çünkü o elçilerin kavmi olan başka kimseler, onlara İman etmişlerdi. Dolayısıyla bu azab, onların başına gelmedi. 58[58]

Gök Ordusu

Allah Teâlâ, daha önce de hiç kimseye, bir (gök) ordusu indirmediği halde, bu indirmeyişi, bu zatın Ölümünden sonrası için zikretmiştir, bunun hikmeti nedir?
Cevap: Diyoruz ki: Onların bu azabı hakedişleri, o zâtın ölümünden sonra olmuştur. Çünkü oniar, küfürde ısrar edip, ki bir gösterdiler. Böylece Cenâb-ı Hak, o helak edişin bir ordu ite olmadığını beyan buyurmuştur. 59[59]

Dördüncü Mesele

Hak Teâlâ onlara, gökten hiçbirşey indirmediği ve yerden de bir ordu göndermediği halde, ayette "gökten"
buyurmuştur. Bunu gökle kayıtlamanın hikmeti nedir?
Cevap: Buna şu iki yönden cevap verilebilir:
a) Burada kastedilen mana, "Biz onların üzerine gökten gelen bir emir ile, bir ordu

---

[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/475
[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/475
[58] 58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/475-476
[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/476

göndermedik" şeklinde olabilir, böylece de (hem göğü, hem yeri içine alan) genel bir ifade olur.
b) Bu azab onlara gökten indi. Bundan dolayı, Hak Teâlâ, inen şeyin azameti olan bir ordu değil, ancak onların ocaklarını söndüren, memleketlerini alt-üst eden bir sayha olduğunu bildirmişir. 60[60]

Beşinci Mesele

Ayetteki, "indirmedik" ifadesi de, o azabın gökten inmiş olmadığını gösterdiği halde, yeniden, "indiriciler de
değildik" denilmesinin hikmeti nedir? Diyoruz ki: Hak Teâlâ'nın, "Değildik" ifadesi, "İndirmemiz uygun da olmaz. Çünkü durum, bu olmaksızın da yerine gelir. Bundan dolayı indirmedik, indirmeye ihtiyaç da duymadık" manasınadır. Yahut şöyle deriz: "Ayetteki "indirmedik", "indiriciler de değildik" ifadeleri, "Bu hadisede indirmedik" ve "Diğer hadiselerde de indirmiş değildik" manasınadır.
İmdi eğer, "Allah Bedir savaşında ve diğer bazı savaşlarda ordular indirmiştir. Çünkü, "(AİIah) sizin görmediğiniz ordular indirdi" [Mudb, 9) buyurmuştur" denilirse, deriz ki: Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şerefinin yüceliğinden dolayıdır. Aksi halde, o Mekke müşriklerinin kökünü kazımak için, bir tek meleğin kanadının, tek tüyünü hareket ettirmesi bile yeterdi. Hz. İsa (a.s)'nın elçileri ise, Hz. Muhammed (s.a.s) derecesinde değillerdi.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Olay, bir tek sayhadan başka birşey değildi" ifadesi ile, olanları anlatmıştır. **Zemahşeri** bu ifadenin, "Bu şey ancak bir tek sayha idi" şeklinde olduğunu, fiilin müzekker olmasının asıl olduğunu, ama fiilin, kendinden sonra gelen ve açıklayan kelime olan, "sayha" kelimesinden ötürü müennes getirildiğini söylemiştir. Ayetteki, "bir tek" ifadesi, bu işin Allah'a çok kolay olduğunu te'kidle gösteren bir ifadedir. 61[61]

Derhal Sönüverdiler

Cenâb-ı Hakk'ın "Artik hemen sön üverdiler" ifadesinde, bu helakin çok hızlı olduğuna bir işaret vardır. Çünkü onların sönüp mahvolmaları, o sayha ile anında, derhal meydana gelmiştir. Onların halinin "sönme" olarak anlatılması çok güzeldir. Çünkü canlı olanda, çokça hararet (sıcaklık) vardır. Ne zaman bu (umûd) harareti fazla olursa, gazab (öfke) ve şehvet de o nisbette artar ve ileri olur. Onlar da böyle ateşli idiler, öfkeli oluşları, kendilerine nasihat eden mü'min bir kimseyi öldürmelerinden de anlaşılmaktadır. Şehvetli oluşları da, o andaki bazı (geçici) dünya lezzetlerini elden kaçırmama gayretiyle, devamlı olan (ahiret) azabını hesaba katmamalarından anlaşılmaktadır. Binâenaleyh onlar, cayır cayır yanan ateş gibi, hararetli İdiler. Bir de, onlar tıpkı ateş ve ateşten yaratılan varlıklar (şeytanlar) gibi, zorba ve kibir taslayan kimselerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onlar hemen sönüverdiler" buyurmuştur.
Burada, şöyle bir başka izah da yapılabilir: Dört ana unsurun bazısı, varlığın, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı şekildeki tabiattndan kaynaklanır, bazıları ise, Allah'ın iradesiyle oluşur. Binâenaleyh taşlar, su olabilir, sular taş olabilir. Aynen bunun gibi, kaynadığında su, hava (buhar) olur, hava da soğuduğunda su (yağmur) olur. Fakat bu, bir müddet için âdeten böyle olur. Ama hava, ateş; ateş de kısa zamanda yanıp-sönme ile hava hâlini alır. İşte bu sebeple, Allah Teâlâ, "onlar o sayha sebebiyle söndüler" demiştir. Binâenaleyh hız bakımından büyük bir ateşin sönmesi, bir kandilin ve alevin sönmesi gibi olur. 62[62]

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/476
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/476
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/476-477

Pişmanlık

"Ey kulların (gönlüne) çöken pişmanlık! Onlar, kendilerine ne zaman bir peygamber gelse, mutlaka onunla istihza ederlerdi"
(Yasîn, 30).
Bu, "İşte şimdi hasret vaktidir. O halde ey hasret (pişmanlık) haydi gel, tam zamanınl" demektir. "Hasref'in nekire oluşu, pişmanlığın çokluğunu gösterir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:
İbâd (kullar) kelimesinin elif-lamı, şu iki manaya gelebilir:
a) Ahd (belirlilik) ifade edip, "O sayha tarafından mahvedilen kullar" demektir. Buna göre mana, "Ey bu kultar için olan pişmanlık!" şeklindedir.
b) Bu, cins ifade eder ve "Yalanlayan bütün kâfir kullar cinsi" kastedilmiş olur. 63[63]

Failin Hazfi

"Bu pişmanlığı duyanlar kimlerdir?" Diyorum ki bu hususta şu izahlar yapılabilir;
a) Burada gerçekte pişmanlık duyan yok. Çünkü bu ifadeden maksad, o azab gerçekleştiğinde, bir pişmanlık da gerçekleştiği için, o ânın, böyle pişmanlığı davet etme vakti olduğunu beyân etmektir. Burada gramer (nahiv)bakımından şöyle bir inceleme yapılabilir: Herhangi bir maksad taalluk etmediği zaman, bazan mef'ûl zikrediImeyebilir. Nitekim, "Falanca verir, vermez" denilir. Burada verilen birşey yoktur. Çünkü maksad, onun verip vermeme gücünü göstermektir. Mef'ûlün böyle hazfi çoktur. Bizim konumuzda ise, fail hazfedilmiştir. Failin hazfi ise azdır. Bu hususun izahı, işte biraz önce bahsettiğimiz gibi, burada hasret (pişmanlık) duyanı zikretmenin, esas anlatılmak istenen şey olmamasıdır. Aksine burada esas anlatılmak istenen şey, böyle bir pişmanlığın, o vakitte olmasıdır.
b) Bu sözü, mecazî olarak, o işin vehametini belirtmek için, Allah Teâlâ söylemiştir. Bu durumda bu ifade, Allah hakkında diğer ayetlerde kullanılan, gülme, unutma, alay etme, şaşma ve temenni etme gibi lafızlar cümlesinden (mecazî manada) olmuş olur. Yahut da diyoruz ki: Bu gibi ifadeler bunu söyleyenin pişmanlık duyması manasına değil, aksine böyle bir pişmanlığın olduğunu haber verme manasınadır. Bu durumda, Hak Teâlâ'nın bu sözü mecazî manada söylediğini belirtmeye ihtiyaç kalmaz. Deriz ki: O, münâda (sesleniş) olması hariç, hakiki manada olmak üzere, bir haber vermektedir. Çünkü bu ifade, nida olması halinde, bu Cenâb-ı Hak için mecaz olup, esas maksad haber vermedir.
c) Bu pişmanlığı duyanlar, üzülen müslümanlar ve meleklerdir. Baksana, anlatıldığına göre, **Habibü'n-Neccâr,** kendisi Öldürülürken, "Allah'ım, kavmime hidayet ver" demiş, öldürüldükten sonra ve "Haydi gir cennet" denildikten sonra da, "Ah, keşke kavmim bilebilselerdi ki..." demiştir. Binâenaleyh bir müslümanın, bir kâfire bile üzülmesi ve onun aleyhine olan şeylere hayıflanması mümkündür. 64[64]

Üçüncü Mesele

"Hasret" kelimesi, tenvinle veya alâ harf-i cem olmaksızın, izafetle, şeklinde de okunmuştur. Yine, vaslı vakıf (duruş) gibi yaparak, hâ ile şeklinde de okunmuştur. 65[65]

Dördüncü Mesele

Buradaki "kullar" ile kimler kastedilmiştir? Diyoruz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Bunlar, o üç elçidir. Sanki kâfirler, meşakkat ve sıkıntı

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/477
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/477-478
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/478

başgösterince, o elçiler için, "Vah yazık oldu! Keşke şu anda olsaydılar, onlara iman ederdik" demişlerdir.
b) Bunlar, Habtb'in kavmidirler.
c) Bunlar, kâfir olup, küfürde ısrar eden ve kibir taslayan herkestir. Birincisine göre, "kullar" mü'minler için kullanılmış olup, tıpkı, "Senin benim kullarım özerinde bir hükümranlığın (nüfuzun) yok, (ey şeytan)" {Hicr, «) ve "Ey kendilerine karşı müsrif olan kullarım" (Zümar, 53) ayetlerindeki "kullar" gibidir. İkincisine göre ise bu, kâfirler için kullanılmış olur. Mutlak manadaki kul ile, Allah'a nisbet edilen kullar arasında fark vardır. Çünkü şerefli olana nisbet edilme, nisbet edilene şeref kazandım-. Nitekim mesela "Beytullah" (Allah'ın evi) dersin. Bu izâfetli ifâdedeki şeref, sırf "el-Beyt" (o ev) cenilmesinde yoktur. Buna göre, "Rahmân'ın kullan" (Furtan, 63) ifadesi, tıpkı, "kullarım"(hict, 42) gibi olur. "Allah'ın kulları" ifadesi de böyledir. 66[66]

Peygamberle Alayın Cezası

Cenâb-ı Allah, bundan sonra, onların pişmanlıklarının sebebini de, "O "Onlar kendilerine ne zaman bir peygamber gelse, mutlaka onunla istihza ederlerdi" buyurarak açıklamıştır. O nedametin sebebi, budur. Çünkü bir padişah çöle gelip kendisini bir şahsa tanıtsa ve ondan çok kolay bir hizmet istese, ama o, padişahı "Sen padişah değilsin" diye yalanlasa ve istediği hizmeti yapmasa, sonra da o padişah tahtına geçip otursa ve bu şahıs huzuruna varıp, onun gerçekten padişah olduğunu anlasa, onun duyacağı bu pişmanlıktan daha büyüğü yoktur. İşte o elçilerin durumu da böyledir: Bunlar da birer padişah gibi idiler. Hatta Allah'ın, onları şereflendirip, padişahları onların kapıcısı kılması bakımından, padişahlardan daha büyüktürler. Çünkü Allah, "Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tabî olun ki, Allah da sizi sevsin ve bağışlasın"{Animrân, ai) buyurmuştur. Bu elçiler de gelmişler, kendilerini tanıtmışlar. Ama üzerlerinde görülecek maddî bir büyüklük alameti yoktu. Kıyamet günü veya o sıkıntı başgösterdiğinde, onların Allah nazarında büyüklükleri, davet ettikleri şeyin de, menfaati kutlara raci olacak olan, ibâdet gibi kolay bir şey olduğu, üstelik bu davetlerine karşılık hiçbir ücret de istemedikleri iyice ortaya çıkınca, kâfirler tam bir nedamet duyarlar. Nasıl böyle olmasın ki? Çünkü onlar, bu elçilerin dediklerinden yüzçevirmekle kalmayıp, onlarla alay etmiş, işkenceye uğratmış, onları hafife almış ve küçümsemişlerdir. Hak Tefilâ'nın, "kendilerine geldiğinde" ifadesindeki zamirin, Habibü'n-Neccâr'ın kavmine ait olması mümkündür. Yani, "Onlar, üç peygamberden birisi geldiğinde, hasret ve nedametin onların üzerine olacağını söylediğimizden dolayı, mutlaka onunla istihza ederlerdi" demektir. Bu zamirin, küfürde ısrar eden kâfirlere raci olması da muhtemeldir. 67[67]

İhzaren Getirilecekler

Sonra, Cenâb-ı Hak birincilerin halini beyan edince, o andaki muhataplara şöyle buyurmuştur: "Kendilerinden evvel nice nesilleri imha ettiğimizi, bunların bir daha onlara dönmez olduklarını görmediler mi? Hepsi de muhakkak, toptan bizim karşımıza ihzâren getirilmişlerdir (getirileceklerdir)"
(Yâsin, 31-32).
Yani, "Geride kalanlar, onlardan öncekilerin başına gelenleri görmezler" demektir. "Haklarında" "ey pişmanlık" denilen kimselerin haklarında, "görmediler mi?" denilen kimseler olduğunu söylemek de mümkündür. Bunun manası; "Vaki olan her helakten önce, hakkı yalanlayan bir toplum vardır ve bu Nuh (a.s) kavmine ve daha öncesine kadar çıkmaktadır" şeklinde olur. 68[68]

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/478
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/479
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/479

Rücu Etmenin Manası

cümlesi, mana bakımından "helak ettik" ifadesinden bedeldir. Çünkü mana, "Ne de çok helak ettik, onlar helak edişimizin çokluğunu görmediler mi?" şeklindedir ki, bunda, "Onlar, bizim çokça imha etmiş olduğumuz o kimselerin, onlara dönemez olduklarını görmediler mi?" anlamı yatmaktadır. O zaman da bu, "bedel-i istimal" gibi olmuş olur. Zira, "Bunların bir daha onlara dönmez olduklarını..." ifadesi, helak edilenlerin hallerinden bir haldir. Yani, "Onlar, artık onlara bir daha geri dönmeleri mümkün olmayacak biçimde helak edildiler" demektir. O zaman bu ifade, senin, **"Zeyd'**e bakmaz mısın? Onun terbiyesine ve edebine!" sözün gibi olmuş otur.

Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "Bunların bir daha onlara dönmez oldukları..." ifadesinde iki izah şekli bulunur:

a) Bu, "Onlar, artık dünyada bulunanlara bir daha geri dönüşü olmayan bir helak edişle helak oldular" anlamındadır.

b) Bunun anlamı, "Onlar onlara geri dönmezler" şeklindedir. Yani, "Geride kalanlar, artık ne neseb cihetinden ne de doğum yoluyla o helak olmuş olanlara varıp dayanmazlar" demektir ki, bu da, "Biz onları imha ettik ve nesillerini kestik" anlamındadır. Nesli kesmekle birlikte, meydana gelen helak etmenin, daha tam ve daha mükemmel olduğunda şüphe yoktur. Birinci izahın, nakil bakımından daha meşhur olmasına mukabil, ikinci açıklama da aklen daha açık ve aşikârdır.

Cenâb-ı Hak daha sonra "Hepsi de muhakkak, toptan bizim karşımıza ihzâren getirilmişlerdir" buyurmuştur. Allah Teâlâ, imha ettiğini beyan edince, kendisinin helak ettiği kimseleri o hal üzere bırakmayacağını, aksine helakten sonra bir araya getirme, hesaba çekme, medhetme-hapsetme, cezalandırma gibi şeylerin de bulunduğunu; şayet helak ettiklerini o hal üzere bıraksaydı, Ölümün ve helakin bir rahatlık olacağını" açıklamıştır. Bu anlamda olmak üzere söylenmiş olan şu söz ne de güzeldir: "Şayet biz öldüğümüzde öylece bırakılmış olsaydık, ölüm, her dirinin rahatlığı olurdu. Fakat ne var ki biz öldüğümüzde diriltildik (diriltileceğiz) ve bundan sonra, her şeyden sorgulanacağız."

Hakk Teâlâ'nın, ifadesindeki İn edatı hakkında iki açıklama yapılmıştır.

a) Bu nün, şeddeli olan "inne"den muhaffeftir. Lemmâ'daki lâm ise, bu nün ile olumsuzluk nûnunu ayıran I âmu'Mân kadir. Lemmâ'daki "mâ" ise zait olup, manayı kuvvetlendirmektedir. O halde lemmâ kelimesi, şeddesiz olarak lemâ şeklinde okunur.

b) Bu **in** olumsuzluk ifade etmekte olup, lemmâ da, (illâ: ancak) anlamındadır. Sibeveyh şöyle demiştir: Arapça'da, denilir ki, bunun anlamı, "Senden Allah aşkına (ne) istedimse, sen de onu hemen yaptın" şeklindedir. Buradaki "ancak" anlamındadır. O halde, buradaki kıraat, şeddeli olarak şeklindedir. Ubeyy fbn Ka'b'ın bu ifadeyi, şeklinde okumuş olması da, bu manayı teyid eder. Sibeveyh'in, "lemmâ" kelimesi, illâ anlamında varid olur" şeklindeki açıklaması uygun bir manadır. Şöyle ki lemmâ sanki, bir araya getirilmiş iki nefy harfi olup; bunlar da lem ile mâ'dır. Böylece de olumsuzluk kuvvetlenmiş olur. İşte bundan dolayıdır ki, "(O), muhakkak ki yaptı" diyen kimseye cevap verirken, "Hayır, şu ana kadar yapmadı"; yaptı" diyen kimseye cevap verirken de, "yapmadı" denilir. (illa edatı ise, sanki ve dan meydana gelmiş olan bir nefy edatıdır. Buna göre, nefy edatlarından birisi diğerinin yerine kullanılmış olur.

Zemahşerî şöyle demiştir: "Eğer birisi, ile aynı anlamdadır. O halde daha nasıl olur da, başına tâm harfini getirerek kelimesi kelimesinin haberi tutulabilir? Zira bu ifadenin takdiri şeklî, şeklindedir?" derse, cevaben deriz ki: Buradaki kelimesi ism-i mef'ûl sîgasında olup, (bir araya getirilmiş, toplanmış) anlamındadır. Küllün kelimesi ise, hiç kimse hüküm dışı kalmamak üzere, "Herbir fert" anlamındadır. Böylece ifadenin anlamı, "Herbir fert diğeriyle bir araya getirilir ve ona eklenir" şeklinde olur. ifadesi" onun söylediği şeye gerek bırakmaz" denilmesi de mümkündür. Bu böyledir, çünkü, Cenâb-ı Hak demiş olsaydı, söz doğru olmuş olur ve **Zemahşeri**'nin zikrettiği cevaba da gerek kalmamış olurdu. Daha doğrusu sahih olan, burada muhdarûn kelimesinin, cemî kelimesinin sıfatı olmasıdır. Buna göre sanki "Hepsi de, ihzâren getirilmiş olan bir yığın ve topluluktur" demiştir. Nitekim Arapça'da "O adam, alîm bir adamdır"; "O nebt, resul olan bir nebidir" denilir. 'deki vâv, hikayeyi başka bir hikayeye atfetmek için getirilmiş olan bir atıf harfidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Zikrettiğimi sana açıkladım. Yine sana, onların herbirinin, ihzâren huzurumuza getirileceklerini de açıklayayım" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın müteakip ayetindeki vâv da böyledir. 69[69]

Ölü Arzın Dirilişi

"Ö/ü toprak -ki biz onu canlandırdık, içinden dane çıkardık da, ondan yeyip duruyorlar- onlar için bir ibrettir. Biz orada, hurmalıklardan, üzüm bağlarından nice bostanlar yaptık, içlerinde nice pınarlar fışkırttık, mahsulden
ve kendi ellerinin yaptıklarından yemeleri için. Hâlâ şükretmeyecekler mi?"
(Yasin 33-35).
Cenâb-ı Hak sanki, "Yine diyorum ki: Ölü arz da onlar için bir ayet ve ibret levhasıdır" buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır: 70[70]

Birinci Mesele

Ayetin, Önceki ifadelerle münasebeti nedir? Deriz ki: Münasebet, iki yondendjr; ,
a) Cenâb-ı Hak, buyurunca, bu ifade, haşre bir işaret olmuş olur. Bunun üzerine Allah Teatâ, onların inkârını, imkansız görmelerini, inâd ve ısrarlarını kırmak için, haşrin mümkün okluğuna delalet eden şeyi zikretmiş ve "ölü toprak, onlar için bir ibrettir. Biz onu diriltiyoruz. Aynen bunun gibi, ölüleri de dirilteceğiz" buyurmuştur.
b) Cenâb-ı Hak, resullerin hallerini, yalanlayanların hetak edilmesini anlatıp, (o resullerin) meşgaleleri de tevhid olunca, Cenâb-ı Hak buna delâlet edeni zikretmiş ve yeryüzünü de, ister hareket isterse sükun halinde olsun, kendisinden ayrılamayacakları mekânları olduğu için, Cenâb-ı Allah söze yeryüzüyle başlamıştır. 71[71]

İkinci Mesele

Yeryüzü, mutlak anlamda bir ayettir. O halde niçin, "Onlar İçin bir ibrettir" buyurarak, orantn ayet olmasını, onlara tahsis etmiştir? Cevaben deriz ki: (Söz konusu olan) şeyi bilmeyen kimseye, en beliğ ve etkili bir biçimde ayetler tâdâd olunur, ona devamlı anlatılır. Ama, o şeyi görme yoluyla bilen ve tanımış olan kimseye gelince, ona dettl zikredilmez. Çünkü, Peygamber (s.a.s) ve Allah'ın ihlasıı kullan, Allah TeâJâ'yı, yerden ve gökten önce tanımışlardı. O halde yeryüzü onlar için, Allah'ı tanıtıcı değildir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın,"B/z onlara, hem dış dünyada, hem kendi varlıklarında delillerimizi göstereceğiz. Ta ki böylece, Kur'ân'ın hal olduğunu anlayacaklar" (Fim**, ss> ve "Rabbinin her şeye şahit olduğu (sana) yetmez mi" (Fumhm. W) buyurduğu gibidir. Yani, "Tanıtıcı olarak, Rabbin sana yeter. O'nunla bildin her şeyi. O senin için, her şey hakkında bir şahittir. Ama bunlara gelince, hak onlara, âfâk ve enfüs yoluyte zuhur etmiştir. Aynı şekilde, burada (yeryüzünde) de onlar için bir ayet ve ibret vardır" demektir. 72[72]

İhyanın Nûmuneleri

Eğer biz, "ayet, ölülerin diriitilmesinin mümkün olduğuna dair istidlalde bulunmak için

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/480-481
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/481-482
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/482
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/482

zikredilmiştir" dersek, bunun için "Onu canlandırdık" ifadesi kâfi idi. Binâenaleyh, "içinden dane çıkardık" vd. demeye gerek ve ihtiyaç yoktu. Eğer biz, ayetin, Alladın varlığı ve birliğine istidlalde bulunmak İçin olduğunu söylersek, o zaman da, ifadesinin bir faydası olmaz. Çünkü, arzınbizzat kendisi.açtk bir delil ye göz alıcı bir burhandır. Farzedelim ki, bu kâfi gelmesin; o zaman, İfadesi, tevhidi vurgulamak için yeterliydi. O halde, "içinden dane çıkardık" ifadesinin fayda» nedir? Deriz ki: Bu ayet, buna istidlalde bulunmak için zikredilmiştir ve Allah'ın zikrettiği her şeyin de bir anlamı vardır. Onun 'İçinden dan* çıkardık" ifadesine gelince, bunun, ölülerin diriltilmesini açıklamaya nisbette, ayn bir fayda» vardır. Çünkü, Allah Teâlâ arzı diriltip ondan dane çıkarınca, bu, tam btr diriltme olmuş olur. Çünkü, ekin bitirmeyen ve danelerin çıkmasına elverişli olmayan araziler, dünya hayatı bakımından, bunları bitirenden daha değersizdir. 73[73]

Yerdeki Nimetler

Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: "Arzı, tam, mükemmel ve ziraaten elverişli bir biçimde ihya edip dirilten, Ölüleri de, bütün şeyleri idrak edebilecek bir biçimde diriltir!" Bunun, Allah'ın birliğini beyan açısından faydasına gelince, bunda, nimetlerin sayılıp dökülmesi söz konusudur. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki söyle demiştir: Arz, onlar için bir delildir. Çünkü orası, onların mekânlarıdır, hareketlerinin, sükunlarının, var oluşları ile mümkün oluşlarının kendisi sayesinde olabildiği tüm zaruri şeylerin, kendisinde olup meydana geldiği yerdir. Arz, ister akit olsun isterse olmasın, onlar çin mutlaka bulunma» gerekli olan bir mekandır. O halde bu demektir ki, yerin bizzat kendisi bir nimettir. Onun, her tarafı yemyeşil olacak bir biçimde diriltilmesi de, ikinci bir nimettir. Çünkü yer, böylece çok güzel ve çok nezih bir hale gelir. Daha sonra, oradan danelerin çıkartılması da, üçüncü bir nimettir. ÇÛnkû, onların azıkları ve yiyecekleri, bulundukları yerde meydana gelir, elde edilir. CenâbH Hakk'm, onların azıklarını, gökte veya havada yaratması da mümkün idi. Ama bu durumda, onların "nimetlere dair bir güven ve emniyyetleri kalmazdı. Hem sonra, Cenâb-ı Hakk'ın, bağ-bahçeleri yeryüzünde yaratması da, dördüncü bir nimettir. Çünkü yeryüzü, her sene daneier bitirir. Ağaçların, kendilerinden meyveler toplanacak biçimde yaratılmasına gelince, bunlar, daneden sonra vücud bulurlar. Daha sonra Cenâb-ı Hak, mahsulün meydana geleceğine dair itimat ve güvenleri olsun diye, onlar İçin yeryüzünde pınarlar, gözeler fışkırtmıştır. Şayet yeryüzünün suyu, (sadece) gökten olmuş olsaydı, yine de mahsul elde edilebilirdi. Ama ne var ki, meselâ ağaçların nereye dikileceği, yağmurun nereye yağacağı, damlaların nereye düşeceği bilinemezdi. Daneleri çıkarmanın, ölüleri diriltmenin beyanı açısından da, bütün bunlar manidar ifadelerdir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, ''içinden dane çıkardık" ifadesi, mutlaka olması kaçınılmaz olan zorunlu şeylere; "Biz orada, nice bostanlar yaptık" cümleei, olmaması halinde, insanın kendisinden müstağni kalamayacağı, olmaması halinde durumunun bozulacağı, kendisine İhtiyaç duyulan şeylere ve "İçlerinde nice pınarlar fışkırttık" ifadesi de, olmaması halinde, insanı muhtaç bırakmayan, böylece de insanın bir İhtiyaç vartasına düşmeyeceği, ama arzulayacağı çok güzel bir biçim ve durumda da olmayacağı, fakat bulunması halinde daha iyi olacak olan şeylere bir işarettir. Buna göre insanın, dane ve hububatla olan ilgisi ve münasebeti, bazı bakımlardan ihtiyacını karşılayan, ama her bakımdan ihtiyacını gideremeyen, herhangi bir şeyi elde etmiş olan fakirin hali gibidir. İnsanın meyveler acısından hali ise, kendisine zar zor yetecek bir şeyi bulanın hali gibidir. İnsanın, kendisine dayandığı ve sayesinde, kalbinin güven içinde olduğu akar sulara olan durumu da, uzun yıllar için azık biriktirmiş zengin bir kimsenin hali gibidir.

İşte böylece Cenâb-ı Hak, "Biz, ölü araziler hakkında bu şekilde işlem yaptığımız gibi, aynen bunun misâli, yerde gönüllü olan ölüler hakkında da aynı muamelede bulunacağız. Böylece onları diriltir ve onlara, hayatiyetlerini sürdürmeleri için mutlaka olması gerekli olan şeyler ile, gören göz ve görme kuvveti; işiten kutak ve işitme kuvveti vs. şeyler gibi, kendilerine ihtiyaç duydukları şeyleri veririz ve bunlara, mükemmel bir amel, kapsamlı bir idrâk gibi, en güzel zinet sayılan daha hoş şeyleri de ilave ederiz. Verdiğimiz bu manaya göre Cenâb-ı Hak sanki, "Yeryüzünü, mükemmel bir ihya edişle ihya ettiğimiz gibi, Ölüleri de tam ve mükemmel bir biçimde İhya edeceğiz" demek istemiştir. 74[74]

---

[73] 73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/482-483

Meyve İle Hububatın Farkı

Cenâb-ı Hak, "İçinden dane çıkardık" cümlesinden sonra "Ondan yeyip duruyorlar" cümlesini getirmiş, ağaçlar ve meyvelerden bahsederken de, "Mahsulünden yemeleri için" buyurmuştur. Çünkü dane, mutlaka olması gereken bir azıktır. İşte bu sebeple Allah "Ondan yeyip duruyorlar" buyurmuştur ki, "Onlar, onu yer tüketirler" demektir. Meyvelere gelince, böyle değildir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer biz o meyveleri bitirmezsek, onlar ondan yememiş olurlar. Binâenaleyh, yesinler diye, biz meyveleri çıkardık" demek istemiştir. 75[75]

Hurma ve Üzüm

Cenâb-ı Hak, diğer meyveleri değil de, burada Özellikle hurma ve üzümü zikretmiştir. Çünkü meyvelerin en lezzetlileri, tatlı olanlarıdır. Bu tatlılık ise, hurmada daha fazladır. Bir de hurma ve üzüm, hem katık, hem meyve sayılırlar. Diğerleri ise böyle değildir. Bir üçüncü sebep de, bunların faydaları daha çoktur. Çünkü bunlar, uzak yerlere (bozulmadan) taşınabilirler. Eğer, "Allah, En'âm Sûresi'nde, nar ve zeytinden bahsetmiştir. Yine pek çok yerde de yonca, zeytin ve incirden bahsetmiştir, niçin? denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, En'âm Sûresi'nde ve diğer yerlerde bunlardan bahsetmiştir ki bundan maksadı meyveleri saymaktadır. Baksana Hak Teâiâ, meselâ En'âm Sûresi'nde, "O (Allah) gökten su indirip, onunla meyveler çıkardık"{En'âm,9») buyurmuştur. Yine "insan yiyeceğine baksın" inovm.za) buyurmuş ve meyve çeşitlerini tamamen zikretmiştir. Buradaki gayesi ise, yeryüzünün özelliklerinden bahsetmektedir. Dolayısıyla burada, meyvelerin en lezzetli ve en faydalılarını tercih etmiştir. En'âm Sûresi'nde, bunların faydalarını anlatmıştık. Bundan, "Meyve, hurma ve nar" {Rahman, ea) ayetinin hikmeti de anlaşılır. 76[76]

Altıncı Mesele

Allah Teâlâ, meyvelerden bahsederken hurmayı ağacı ile üzümü ise meyvesi İle zikretmiştir (temr değil nahl, kerm değil Ineb demiştir. Çünkü üzümün çubuğu, üzüme nisbetle önemsizdir ve faydası azdır. Hurma ağacı ise, meyvesine nisbetle önemlidir, çok kıymetlidir ve verimlidir. Çünkü çoğu kablar ondan oyulup yapılır, kabuğundan yararlanılır. Bu yönüyle de, tıpkı hayvanlara benzer. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, hurmanın en Önemli şeyi olan meyvesini zikretmekle yetinmiştir. 77[77]

Pınarlar

Cenâb-ı Hakk'ın "İçlerinden nice pınarlar fışkırttık" ifadesi, büyük bir delili anlatmaktadır. Çünkü örfen, yerin altında olan şeyler yukarı çıkmazlar. Ama birtakım kaynakların ve gözelerin, yüksek yerlerden dışarı fışkırdığını görmekteyiz ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın her şeye kadir oluşunun ve hür irade sahibi oluşunun bir delilidir. Bu işin tabiat gereği olduğunu söyleyenler ise şöyle demektedirler: Dağlar, adetâ yapılmış birer kubbe gibidirler. Yer altındaki buharlar ise, tıpkı hamamın tavanına yükselir gibi, içten dağlara doğru yükselirler.

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/483-484
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/484
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/484
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/484

Orada damlacıklar haline gelip, birleşirler. Eğer bunlar, kuvvetli (tazyikli) değilseler, tıpkı kuyularda olduğu gibi, durgun sular haline gelip, yeraltı kanallarında dolaşırlar. Eğer kuvvetli iseler, yeri delip çıkarlar ve bunlardan akarsular meydana getir. Bunlar da birleşerek büyük nehirleri meydana getirirler. Yağmur ve kar suları bunları besler. Şimdi diyoruz ki; Cenâb-ı Hakk'ın, bir kısım kaynakları dağ başlarından çıkarışı, O'nun hür irade sahibi oluşunun açık bir delilidir. Tabiatçıların ileri sürdükleri şey ise, zorlamadır. Gerçek olan Allah Teâlâ'nın suyu yüksek yerlerde yaratması ve onu, nehirlere ırmaklara sevketmesidir. Yahut da suyun, Allah'ın emriyle, aşağı yerlerden yükseklere çıkıp, böylece çaylardan, Allah'ın in'am ettiği bölge insanlarına akmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Mahsûlünden ve kendi ellerinin yaptıklarından yemeleri için- Hâlâ şükretmeyecekler mi?" buyurmuştur. Ayetteki sıra (ilgi ve münasebet) açıktır. Bunun böyle oluşu, tefsirinden de anlaşılmaktadır. Bu ayetle İlgili birkaç mesele vardır: 78[78]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "Yemeleri için" ifadesi ile, niçin faydasına dikkat çekme işini, meyvelerden sonra zikretmiştir? Çünkü, "İçlerinden nice pınarlar fışkırttık" buyurmuş, tane hakkında taneden bahsettiği ifadenin hemen peşinden, "Ondan yerler" buyurmuş, ama hurma ve üzümün hemen peşinden, "yemeleri için" dememiştir, niçin?

Cevap: Diyoruz ki: Tane (tahıl), azıktır. Tanenin varlığı, yağmur suları sayesinde olur. Bundan ötürü, ağaç ve yeşillik namına hiçbirşeyin olmadığı yerlerde, yağmur susarına güvenilerek, çiftçilik yapılır. Bu da Allah'ın lütfudur. Çünkü Allah Teâlâ, nsanın muhtaç olduğu şeyleri daha fazla yaratmıştır. Meyveler ise, ancak nehir suları ti büyürler. Ağaçlar da meyvelerini, ancak nehir sulan bulunursa, verebilirler. Bundan Mrü Cenâb-ı Hak, "Mahsulünden yemeleri için..." ifadesini sonra getirmiştir. 79[79]

İkinci Mesele

"Onun meyvesinden" ifadesindeki zamir neye işarettir? Demek ki: Meşhur olan görüşe göre, bu zamir "Allah'a aittir. Buna göre mana, "Allah'ın meyvelerinden" şeklindedir Burada şöyle bir incelik vardır: Ağaçlann varlığına, suların akışına rağmen, aeyveler, ancak murad ederse olur. Eğer Allah yaratmazsa, bunlar meydana ytomez. O halde, insanın, meyvenin varlığının sebebi sandığı her şeyden sonra yine •«eyvenin varlığı, ancak Allah ve iradesi sayesindedir. Binâenaleyh meyveler, O'nun «vyvesidir. Buradaki zamirin, sadece "hurma"ya râcT olması da muhtemeldir.

Üzümlerin, hurma hükmünde olduğu bilindiği için, ayrıca üzümlere râcî olacak bir zamir getirilmemiştir. Bu zamirin, bahsedilen bütün şeylere birden râcî olması da muhtemeldir, yani "Bahsettiğimiz bu şeylerin mahsûlünden, meyvesinden" demektir Bu iki izahı **Zemahşerî** yazmıştır.

Burada enteresan ve doğruya daha yakın, şöyle bir başka izah daha yapılabilir: Ayetteki, "mahsulü" ifadesiyle, neticeler kastedilmiştir. Nitekim Arapça'da, "ticaretin semeresi, kazançtır, ibadetin semeresi de, mükâfaattır" denilir. Bu durumda zamir, "Fışkırttık" ifadesinin anlattığı, o pınarlar fışkırtma işine râcî olmuş olur. Buna göre, "Biz o pınarlar fışkırtmanın neticesinden istifade edip, bu şeyleri yesinler diye, böylesine pınarlar fışkırttık" demek olur ki, "fışkırtma" işinin faydalan meyveden daha çoktur. Hatta bunun içine, "O suyu (yağmuru) döktükçe döktük. Onunla, taneler, üzümler, otiar, zeytinler, hurmalar ve birbirine girmiş bahçeler, meyveler ve çimenler çıkarttık"it***. 25-31) ayetinde anlatılan şeyler de girer. Hem sonra ayetteki "pınarlar fışkırtma işi", zamire hurmadan daha yakındır. Eğer zamir, "Allah'a râcî olacak olsaydı, ayette "kıldık", "fışkırttık" Duyurulduğu gibi, "Bizim meyvelerimizden"

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/485

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/485

denilirdi. [80]

Bu Ayetteki Ma Edatı

ifadesindeki **mâ** edatı ne çeşit bir **ma**'dtr? Biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, nafiyedir (olumsuzluk bildirir). Buna göre sanki, Cenâb-ı Hak, "Bu fışkırtma işini onlann elleri yapmadı. Aksine Allah yaptı" demiştir.
b) Bu, **ellezî** "ki o" manasına, ism-i mevsûkJür. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "Onlar bu fışkırtma işinden sonra, elleriyle yaptıkları, ağaç dikmenin neticesinden ve gayret göstermeden, Allah'ın bitirmiş olduğu (yabani) meyvelerden yvıler" buyurmuştur ve böylece insanların elleriyle yaptıktan şeyi, insanların hiçbir katkısı olmayan Allah tarafından direkt bitirilmiş şeylere atfetmiştir.
c) Bu, ayeti zamir getirmeden, şeklinde okuyanlara göre. masdartyye olup, "Onlar Allah'ın ve ellerinin yaptığı şeylerden, yani onların dikip, Allah'ın bitirdiği ve meyvesini yarattığı şeylerden yemeleri için" demektir. Bu durumda insanlar, hem ellerinin yaptıklannın ve Allah'ın yarattıklarına sağladığı şeylerden yarlar. Ayeti zamirli okuyanlann kıraatine göre, bu izah yapılamaz. [81]

Dördüncü Mesele

Buradaki **mâ**'nın, mevsûte olması halinde, mananın, "Ellerinin yaptığı o şeyler, yani ticaretler sayesinde kazanıp
yesinler" şeklinde olması da muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki, sayesinde insanın geçimini sağladığı iki esas şeyden, yani ziraat ve ticaretten bahsetmiştir. Bitkilerden de, üzüm ve hurma gibi, insanların dahli otmadan yetişen şeyler ile insanların dahli olarak yetişen şeylerden bahsetmiştir. Bu şeyler ise, ya pişmeden yenilmeyenlerdir, yahut da bir muameleye tabî tutulduktan sonra yenilebilen, zeytin ve yağı gibi şeylerdir.
Cenâb-ı Hak, bu nimetlerinden bahsedince, bunlara şükreditmesi gerektiğine, "Halâ şükretmeyecekler mi?" diye işaret etmiştir. Daha önce istifham (soru) üslûbunun faydaları hususunda söylediğimiz o şeylerden ötürü, bu ifadeyi soru şeklinde getirmiştir. [82]

Her Şeyin Çift Yaratılışı

"Yerin bitirmekte olduğu şeylerden, (insanların) kendi nefislerinden ve bilemeyecekleri nice şeylerden her türlü çifti yaratan (Allah'ın) sânı yücedir"
(Yasin, 38).
"Sübhâne" lafzının, teşbihe (tenzihe) delâlet eden bir alem olduğunu daha önce söylemiştik. İfadenin takdiri, "Bütün çiftleri (eşleri) yaratan zâtı tam manasıyla tenzih ederim" şeklindedir. Buna göre "sebbeha", "nezzehe" "tenzih etti" manasına olup, Önceki ayetlerle bu ayetin münasebeti şudur: Hak TeeJa, "Halâ şükretmeyecekler mi?" buyurup, Allah'a şükür de, O'na ibadet etmek olup, o kâfirler de bu ibadeti yerine getirmeyip, hatta başka varlıklara tapıp şirke düşünce, "Yaratan (Allah'ın) sânı yücedir" buyurmuştur. Halbuki, O'ndan başkaları hiçbirşey yaratamazlar. İşte bundan dolayı böyle buyurdu. Şöyle de diyebiliriz: Allah Teâlâ, o kâfirlerin, ayetleri İnkâr edip şükretmediklerini anlatınca, insana yapması gerekeni bildirerek, böyle buyurmuştur. Yahut şöyle de diyebiliriz: Hak Teâlâ, ayetlerinden yani delillerinden ve mucizelerinden bahsedince, "Bahsedilen bu şeyleri yaratan, ortaktan bulunmasından yahut ölüleri dirHtememekten, aciz olmaktan münezzehtir" buyurdu.

---

[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/485-486
[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/486
[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/486-487

Bu ayette ilgili birkaç mesele var: [83][83]

İkinci Mesele

Buradaki **küllehâ** "hepsini" ifadesi, kulların fiillerini de Allah'ın yarattığına delâlet eder. Çünkü zevç (çif-eş),
sınrf-çeşit demektir. Kulların fiilleri de çeşit çeşrt olup, birbirine benzeyip, hepsi de araz cinsleri genel başlığı attınta toplanırlar. Binâenaleyh bunlar, Hak Teâlâ'nın, "her türlü çifti (zevci) yaratan" diye haber verdiği, bütüne dahil olurlar." Ayetteki, "Yerin bitirmekte olduğu şeyler" rfadesi, bu sözü umûmî olmaktan çıkarır. Çünkü, meselâ "Bende olan herşeyi Zeyd'e verdim" diyen kimsenin, sözü de umûm ifade eder. Binâenaleyh bu kimse bundan sonra "Elbiselerimi de verdim" dese, bu söz, Öncekini umûmî olmaktan çtkanr" denilemez. Zira biz diyoruz ki: Bu mana, buradaki min edatının, tahsis edilen şeyin "beyantyyeei" olma» halinde söz konusudur. Fakat bu, umûmî mananın te'kîdi için getirilmiş olursa, böyle olmaz. Bunun delili şudur: Bir kimse "Falancaya her şeyi (mm) hayvanı, »Ibiaeyi, köleyi, cariyeyi verdim" dediğinde, bu sözden, umûmî manayı te'kkj İçin, çeşitleri sayıp döktüğü anlaşılmış olur. Hak Teâlâ'nın "Bütün zevceleri (çiftleri) yaratan, sizin için gemilerden, hayvanlardan bineceğiniz şeyler meydana getiren Allah..."(Zuhruf, 12) şeklindeki kayıtsız-şartstz ifadesi de bunu destekler. [84][84]

Başlıca Çiftler

Allah Teâlâ, bütün mahlûkatı içine alan, şu üç şeyden bahsetmiştir:
1) "Yerin bitirmekte olduğu şeyler..." Buna, bitkiler ve
meyveler gibi, açıkça görülen şeyler girer.
2) "(İnsanların) kendi nefislerinden..." ifadesi. Buna da, "enfüsî" deliller girer.
3) "Bilemeyecekleri nice şeyler..." ifadesine de, göğün her yerinde olanlar ile, yeryüzünün en ücra köşelerinde bulunan şeyler girer, işte bu Allah Teâlâ'nın bütün bunları, tahsîs için zikretmediğinin delilidir. Çünkü bunun da delili, ehlî hayvanlar İle madenler de Allah'ın yarattıklarından olmasına rağmen, bunları burada zikretmeyişidir. Cenâb-ı Hak bütün bu şeyleri, biraz önce bahsettiğimiz misalde de olduğu gibi, umûmî manayı te'kid için getirmiştir. [85][85]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "bilemeyecekleri nice şeyler" ifadesinde, şöyle ince bir mana vardır: Allah Teâlâ, kendisinin ortaktan münezzeh tutulması için, herşeyin Allah tarafından yaratıldığını söylemiştir. Çünkü yaratılan yaratana eş-ortak olamaz. Fakat hakîkî tevhid, kişinin ancak Allah'dan başka ilah olmadığını kabulü ile gerçekleşir. Bu cümleden olarak Cenâb-ı Hak sanki, "Bildiklerinizde ve bilmediklerinizde, onları Allah'a ortak koşmanıza manî şeyleri bilin. Çünkü yaratma geneldir, ortaklığa manî olan şey de yaratma sıfatıdır. Binâenaleyh Allah'a bildiğiniz şeylerden hiçbirini ortak koşmayınız. Çünkü sizler o şeylerin mahlûk olduğunu biliyorsunuz. Yine bilmediğiniz şeyleri de ortak koşmayın. Çünkü herşey mümkln varlık olduğu İçin, Allah'a göre mahlûkturlar. [86][86]

Gece de Bir Ayettir

---

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/487
[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/487-488
[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/488
[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/488

"Gece de, onlar için bir ayettir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çıkarırız. Bir de bakarlar ki karanlığa girmişler"
(Yasin, 37).
Cenâb-ı Hak, küllî bir mekân olan yeryüzünün hallerini delil olarak getirince, küllî (bütün) bir zaman dilimi olan, gece ve gündüz ile de istidlal etmiştir. Çünkü hem mekânın, hem zamanın delil olmaları uygundur. Çünkü cevherler, mutlaka bir mekâna muhtaçtırlar. Arazlar da, zamandan müstağnî olamazlar. Çünkü her ârflz bir zaman içindedir. Bu ayetin ifade ettiği husus, "Gece, gündüz, güneş ve ay O'nun ayetlerindendir" (Funifet. 37) ayetinde anlatıldığı gibidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu ayetten sonra, "Senin gerçekten boynunu bükmüş gördüğün arz (yeryüzü): de O'nun ayetlerindendir. Fakat biz üzerinize suyu indirdiğimiz vakit o arz, harekete gelir ve kabam" (Fussiiet, 39) buyurmuştur. Çünkü burada da, hem zamanı, hem de mekânı delil getirmiştir. Fakat burada kastedilen, önce Allah'ın birliğinin isbatıdır. Bunun delili, oradaki, "Güneşe secde etmeyin" Fussiiei, 37) ifadesidir. İkinci olarak kastedilen de, haşrin isbatıdır. Bunun delili de, oradaki "Ona elbet can veren Allah, elbet ölüleri de dirilticidir"(Fumu*, 39) ifadesidir. Tefsir etmekte olduğumuz ayetlerde ilk maksad ise hasrın isbatıdır. Çünkü bu sûrede haşrdan daha çok bahsedilmiştir. Bunun delili de, bu sûrede "nazar" etme, "(bakma, düşünme)" fiilinin yer almış olmasıdır. Fussiiet SÛresi'nde ise, daha çok tevhidden bahsedilmiştir. Bunuı, delili, o sûredeki "De ki: "Yeri, iki günde yaratanı siz mi İnkâr ediyorsunuz?" (Fuaaim, 9) ayetidir. Her iki sûrenin sonunda da "emr" beyan edilmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 87[87]

Zaman ve Mekânın Delaleti

Tefsir etmekte olduğumuz ayetlerde "mekân"dan bahsedilmesi, ehl-i sünnetten felsefecilerin şüphelerini; "zaman" dan bahsedilmesi de, yine ehl-i sünnetten **Müşebbihe**'nin
şüphelerini bertaraf etmiştir. Bunlardan birincisini şu şekilde izah ederiz: Çünkü felsefeciler şöyle derler: "Eğer âlemin yokluğu varlığından önce olsaydı, âlem, yokluğu farzedilmesi halinde, önce olmuş olurdu. Halbuki öncelik-sonratık zamana göredir. O halde zaman âlemden önce vardır. Ama zaman da, "âlemler" cümlesindendir. Dolayısıyla birşeyin yok olduğu bir zamanda, var olması da gerekir. Bu ise imkânsızdır." Biz de onlara, "Siz, mekânların sonlu-sınırlı olması konusunda, bizimle aynı görüştesiniz. Çünkü buudların (boyutların), hepimizin ittifakıyla, bir sonu vardır. O halde, âlemin en üst düzeyinden öte bir yokluk vardır. Halbuki âlemin, üstünün olduğu söylenmiştir. Üst ve alt gibi sözcükler, mekâna bağlı olarak söylenebilir. Binâenaleyh âlemin üstünde de bir mekân vardır. Halbuki, mekân da âlemdendir. Dolayısıyla yokluğu anında, yine birşeyin var olması da gerekir" deriz. Eğer onlar, "Âlemin en üstünün üstünde, ne boşluk ne doluluk vardır" diye cevap verirlerse, biz de, "Âlem var olmazdan önce de, ne ân ne caman vardı" deriz.
İkincisinin izahı da şöyledir: **Müşebbihe** "Var olan herşey, mutlaka bir mekânda odur. O halde Allah da bir mekândadır" der. Biz de cevaben deriz ki: "Sizin, aynı zamanda "Allah bir zamanın içindedir" demeniz de gerekir. Çünkü (size göre), herhangi bir mekân olmaksızın, vehim ve düşüncelerin, birşeyin var olduğunu söylemesi imkânsız olduğuna göre, yine bir zaman olmadan o şeyin mevcûd olduğunu söylemesi de imkânsızdır. Halbuki zaman denen şey hadis (sonradan olma)dır. Gel gör ki biz ve siz, Allah'ın kadîm olduğu hususunda müttefikiz." 88[88]

İkinci Mesele

Eğer birisi, "Bundan murad, zamanı delil olarak getirmektir. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, "Gece

---

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/488-489
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/489

de, onlar için bt ayettir" diyerek sadece geceyi zikretmiştir?" derse, biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, "yer" demek olan karanlık bir mekânı delil getirince, böyle buyurunca, Kendisinde karanlığın bulunduğu zaman dilimiyle, yani gece ile istidlal etmiştir. Şöyle bir izah da yapabiliriz: İnsanlar geceleyin sükûnete erer, sesleri kesilir ve uykuya dalarlar. Bu durum tıpkı bir ölüm haline benzer. Bundan sonra güneşin doğusu da, sûra üflenip insanların dirilişi haline benzer. Böylece insanlar ölümü hatırlarlar Nitekim Allah Teâlâ, yeryüzü hakkında da, "Ölü toprak da onlar için bir ibretti" (Yasin. 33) buyurmuştur. Böylece Hak Teâlâ, ölüm haline en çok benzeyen iki mekânı zikrettiği gibi, yine ölüme en çok benzeyen iki zamanı zikretmiştir. 89[89]

Gündüzün Geceden Çıkarılması

Gündüzün, geceden çıkarılması ne demektir? Biz deriz ki: Bu, "Onu ondan ayırırız" demektir. Nitekim Arapça'da gecenin sonu gefip, gündüz başladığında, "Gündüz geceden insilâh oldu (sıyrıldı çıktı)" denilir. Yine "Allah onu ondan ayırdı, o da ondan ayrıldı" denilir. Fakat bu ifadede, min edatı getiritmeksizin kullanıp, meselâ denildiğinde, "O,sonuna erdi" demektir. Buna göre eğer, "Gecenin bizzat kendisi de bir ayettir. O halde ayette, "Biz ondan gündüzü sıyınp çıkartırız" demesine ne gerek vardı?" denilirse, biz deriz ki: Birşeyin faydalan ye güzellikleri, o şeyin zıddı ite ortaya çıkar. İşte bundan Ötürü Cenâb-ı Hak, geceden bahsettiği her yerde, gündüzü de zikretmiştir.

Cenftb-ı Hak "Bir de bakarlar ki karanlığa girmişlerdir" buyurmuştur. Buradaki tza edatı, müfâce'e (ansızın oluşu göstermek) için olup, "Artık bundan sonra iş, onların elinde değil. Onlar o karanlığa ister istemez girerler" demektir. 90[90]

Güneş de Bir Ayet

"Güneş de kendi karargâhında akıp gitmektedir. Bu, azSz ve alîm olan(Allah)'m takdiridir" (Yasin, 38)

Baştaki vâv'ın, atıf için olup, bunun "gece"ye atfedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre ayetin takdiri, "Kendisinden gündüzü sıyırıp çıkardığımız gece onlar için bir ayettir. Keza güneş de, hareket etmektedir. Ayı da biz takdir ettik. Bütün bunlar birer ayettir" şeklindedir.

Ayetteki, "Güneş de akıp gitmektedir" ifadesi, gündüzün çıkarıftsma sebeb olan şeye işarettir. Çünkü güneş, karargâhına doğru hareket etmektedir ki, bu karargâh, güneşin batma zamanıdır. Böylece gündüz de geceden sıyrılıp çıkmış olur. Sebebin zikredilmesinin faydası şudur: Allah Teâlâ, "Biz geceden gündüzü sıyırıp çıkarvnz" buyurunca, herhangi bir câhilin, "Gündüzün sıyrılıp çıkarılması, Allah'dan değil, ancak güneşin bat ışındandır" demesi muhtemei olduğu için, "Güneş de, Allah'ın emriyle karargâhına doğru gitmektedir" buyurdu. Binâenaleyh güneşin batışı, gündüzün geceden »oyulup çıkarılmasının sebebidir. Böylece sebep zikredilerek, bu iddianın doğruluğu ortaya konulmuş olur.

Şöyle de denebilir: "Güneş de kendi karargâhına akıp gitmektedir" ifadesi, geceden sonra gündüz nimetine bir işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kendisinden gündüzü sıyırıp çıkardığımız gece onlar için bir ayettir" buyurunca güneşin hareket ettiğini, gece sona erdiğinde güneşin doğduğunu, gündüzün böylece, çeşitli faydalarıma yeniden geldiğini anlatmıştır.

Ayetteki, ifadestndeki i **lam**'ın, tıpkı "Güneşin duiûkuna (yani kayması anma) doğru namaz kıl" (İsra 78} ve "O kadmlan, iddetieriDin (bitimine) doğru boşayın" (Talak, ı) ayetlerinde olduğu gibi, vakti göstermek için olması muhtemeldir. Lâm'ın vakit manasına kullanılmasının sebebi şudur İsimlerdeki meksûr (harf-i cer olan) lâm, izafet manası içindir. Fakat fiilin, sebebine nisbet edilmesi, izafet çeşitlerinin en güzelidir. Çünkü izafet, (Zeyd'in evi) ifadesinde olduğu gibi, muzâfun ileyh sebebi ile, muzâfın tanınması için yapılır. Fiil de, o fiilin sebebi ile daha iyi bilinir. Nitekim Arapça'da "Kar "için ticaret yap, "yemek için satın al" denilir. Lâm harfinin, ta'lil (sebebi göstermek) için kuManrtdtğı bilindiğine göre, diyoruz ki: Birseyin vakti, onun sanki sebebi gibidir. Çünkü olacak şeyler, belli bir vakitte olur. İşler, vakitlerine bağlıdır. İşte bundan ötürü Arapça'da "Falanca şu ayın onunda yola çıktı" denilir. ayetindeki lâm da böyledir. Çünkü vakit de, tıpkı birseyin sebebi gibi o şeyin iyice beni ckntmn sağlayan şeydir. Buna göre tabirinin manan, "Güneş karar ktlacağı (duracağı) bir zaman içinde hareket ediyor" şeklindedir. Bu da, "güneş ne zaman karar Marsa, harekete geçmesi emredilir. O da harekete geçer" demektir.

---

[89] [89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/489-490

[90] [90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/490

Buradaki lâm'm, İlâ manasına olması da muhtemeldir, yani "Güneş, kendisi için aynlan o karargâha varıncaya kadar akıp gider" demektir. Bunu da şu şekilde izah ederiz: Buradaki lâm, vakit içindir. Vaktin ise bir başlangıcı, bir sonu olmak üzere iki ucu vardır. Nitekim Arapça'da, "Cumadan perşembeye kadar yürüdüm" denilir. Böylece aralanndaki çok sıkı münasebetten ötürü, bu İki zaman diliminin biri için kullanılan edat, diğeri için de kullanılabilir. Bunu, ayeti şeklinde okuyanların kıraati de desteklemektedir. Bu izaha göre, buradaki "müatefcar" kelimesinin manalar için şu izahlar yapılır:

a) Bu, Kryamet günüdür, yani, güneş Kıyamet günü artık karar kılacak, duracak
ve daha hareket etmeyecek.

b) Bu, bir yıllık zaman dilimidir.

c) Bu gecedir, yani, "Güneş geceye kadar hareket eder" demektir.

d) Muetefcar, zamanla ilgili olmayıp, mekânla İlgilidir. Bu durumda da şu izahlar yapHabHir:

1) Bu, yazın güneşin en yüksek noktaya ulaşması, kışın da en aşağı noktaya inmesi demektir. Buna göre mana, "Güneş bu noktaya varıp tekrar gelinceye kadar akıp gider" demektir.

2) Bu, güneşin ufuktaki yerlerinin en uç noktalarıdır. Çünkü güneşin, altı ay tamamlanıncaya kadar, her gün ayrı bir doğum noktası vardır. Güneş altı aydan sonra, yeniden aynı noktaları dolaşır. Bu, biraz önce yükseklik hususunda söylenenin aynısıdır. Çünkü doğum yerlerinin değişmesi, güneşin ulaştığı yüksekliğin farklılığından ötürüdür.

3) Bu, güneşin başlangıç noktasına ulaşmasıdır.

4) Bu, güneşin mıntakatu'l-bürûctan, murûru'ş-şems'e meyletmesinden, üzerinde hareketini tamamladığı dâiredir (yörüngedir). Bunu ileride açıklayacağız.

Şöyle de denebilir: "Bu, "Güneş, müstekarrının hareketine göre hareket eder" demektir. Çünkü astronomiciler şöyle derler: Güneş bir felek içindedir. Felek dönünce, onu da döndürür. O halde güneş, müstekarrının (feleğinin) hareketine göre hareket ediyor." Felsefeciler ise söyle derler: "Güneş, müstekarrına, yani bulduğu takdirde artık istikrar bulacağı bir duruma doğru hareket ediyor. O şey de, mümkün olan şekillerin (konumların) çıkarılması demektir." Bu görüş son derece düşüktür. Allah Teâlâ bunlara, "Bu, azSz ve atîm olan (Allah'ın) takdiridir" yani, "Bu hareket, o feleğin döndürmesinden ötürü değil, ancak Allah'ın iradesi ve takdiri, yönetmesi ve o feleği buna uygun yaratması iledir" buyurarak cevap vermiştir:

Eğer dersen ki: "Sen bu hususta pek çok izahlar yaptın. Ama tercihe şayan olanı belirtmedin. Sence tercihe sayan olan görüş hangisidir?" Evet, böyle diyecek olursan cevaben deriz ki: Bizce tercihe şayan olan görüş şudur: Buradaki "müstekar" sözü ile, mekân manası kastedilmiştir, yani, "Güneş, müstekarrına, duracağı yere ulaşıncaya kadar hareket eder. Müstekarn da, ulaşabildiği en yüksek nokta ile, inebildiği en alçak noktadır." Çünkü bu, doğuyu batıyı, değişmeyen mecrayı (yörüngeyi), yıl veya gece demek olan zamanı içine alır. O halde bu görüş, daha geniş ve tam mana ifade etmektedir.

Ayetteki zalike kelimesinin, güneşin hareketine işaret olması muhtemel olup, "Bu hareket, Allah'ın takdiridir" demektir. Yine bunun, o müstekarra (karar kılma işine) işaret olması da muhtemeldir. Buna göre de, "Bu müstekar, azîz ve gâlib Allah'ın takdiridir. O, kudreti tam olduğu için gâlibtir, hükümrandır. İlmi de tamdır, yani güneşi en faydalı ve en hikmetli şekilde hareket ettirmeye kadirdir. Dolayısıyla onu bu şekilde hareket ettiriyor demektir. Bunu birkaç şekilde izah ederiz:

1) Güneş, altı ay içerisinde, her gün daha önce uğramadığı bir yerin hizasına doğru hareket eder. Eğer Cenâb-ı Hak, güneşin hareketini tek birşeyin hizasına doğru takdir etmiş olsaydı, o zaman güneşin uğrağı olan o yer yanıp kül olurdu. Diğer yerler ise, kalan kısımlara hükümran olarak (bakî olarak) kalırdı. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, kışın rutubetlerin, ağaçların ve toprağın içinde biraraya gelmesi için güneşe bir uzaklık takdir etmiştir. Daha sonra da, bitkilerin ve meyvelerin yerden ve ağaçtan çıkarılması, olgunlaşması ve kuruması için, derece derece güneşin yere yaklaşmasını takdir etmiştir. Bundan sonra tekrar, yeryüzünün ağaçları ve bitkileri yanıp kül olmasın diye, yine derece derece uzaklaşmasını takdir etmiştir.
2) Allah Teâlâ, güneşe, insanın kuvvetleri ve görme duyusu, uykusuzluk ve yorgunluk sebebiyle âtıl (çalışamaz) hale gelmesin ve devamlı karanlık olması sebebiyle, imârı terkedilerek âlem (dünya) harab olmasın diye, hergün bir doğuş, her gece bir batış takdir etmiştir.
3) Cenâb-ı Hak, o güneşin seyrini (gidişatını), ayın seyrinden daha yavaş, zuhal yıldızının hareketinden daha hızlı yapmıştır. Çünkü güneş, ışığı mükemmel olandır. Binâenaleyh eğer onun akışı yavaş olsaydı, her bir şeyin hizasında uzun müddet kalmış ve orayı yakmış olurdu. Eğer bu akışı daha hızlı olsaydı, o zaman da, bir bölgedeki meyveleri olgunlaştıracak kadar durmuş olmazdı. 91[91]

Ayın Konakları

"Ay da menziller takdir ettik. Nihayet o, eski hurma salkımının eğri çöpü gibi bir hale döner" {Yasîn, 39).
Zemahşerî şöyle der: "Sözün manasının tam anlaşılabilmesi için, burada bir takdir yapmak gerekir. Çünkü ayın bizzat kendisi, menziller kılınmamıştır. Buna göre mana, "Biz, ayın seyri için menziller takdir ettik" şeklindedir." Bu takdire göre, ayetten şu mananın kastedilmesi muhtemeldir "Ayı da menziller sahibi olarak takdir ettik, yarattık." Çünkü birşeytn sahibi o şeye çok yakındır. Bundan ötürü, "Hoşnudluk sahibi bir hayat" den i lebil mistir. Çünkü birşeyin sahibi, bizzat o şeyin kendisiyle kâim olduğu kimse gibidir. Dolayısıyla onun hakkında o sıfat kullanılır.
Ayetteki, "Nihayet o, eski hurma salkımının eğri çöpü gibi bir hale döner" İfadesi, "O ay, incelikte, ilk önceki haline döner" demektir. "Urcûn", "In'frftc" (sağa-sola bükülmek) masdarındandır. Nitekim hurma ve üzüm salkımının çöpüne, "urcûn" denilir. "Kadîm", eski yaşlı demektir. Nitekim üzerinden bir yıl geçen şeye de "kadîm" (eski) denilir. Doğrusu bunun bizzat kendisi, "kadîm" isminin birşeye verilmesi için şart olmayıp, bunda örf-adet nazar-ı dikkate alınır. Öyle ki bir-iki yıldan beri kurulmuş bir şehir için, "O kadîm bir şehirdir" denilmez. Fakat bazı şeyler için, üzerinden bir yıl geçmese bile "kadîm" (eski) ifadesi kullanılır. İşte bundan dolayı, "kadîm ev, kadîm (eski) bina" denildiği halde, âlem hakkında, "Âlem, kadîmdir" denilemez. Çünkü evdeki ve binadaki kadîmlik, bu şeylerin üzerinden, yılların ve uzun zamanın geçmesi hükmüne göre kuttandır. Halbuki, âlem hakkında "kadkn" sözünün kutlanılması, ancak, âlemin bir başlangıcının ve kendisinden önce gecen bir şeyin bulunmalına inanmanın ifadesi olur. 92[92]

Güneş ve Ay'ın Hareketi

"Ne güneşin aya erişip çatması, ne de gecenin gündüzü geçmiş olması uygun olmaz. Hepsi de (ayn ayrı) birer felekte yüzerler"
(Yasin, 40).
Bu ayet-i kerime, bahsi geçen her şeyin, O'nun hikmetine uygun olarak yaratılmış olduğuna bir işarettir. Binaenaleyh, güneş için, aya yetişecek bir biçimde hızlı hareket etmesi uygun

---

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/490-493
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/493-494

değildir. Aksi halde, tek bir ay içinde bile, hem yaz hem kış olur, meyveler ve ürünler olgunlaşamazdı.

hususunda su açıklamalar yapılmıştır:

a) Bu, "Gecenin sultanı olan ay, gündüzün sultanı olan güneşi geçemez" demektir.

b) Bu, "Gece, gündüzü geçemez; yani, gece, gündüzün vaktine giremez, yani onun verini işgal edemez" anlamındadır. Bu ikinci mana, uzak bir ihtimaldir. Zira bu, açık olan bir şeyi açıklamak olur. Şayet benim açıkladım kastedilirse, birinci mana doğrudur. Bana göre, mana şöyle olur: "Ay, kavuşum (yeni ay) günlerinde doğu ufku üzerinde iken, güneş tam onun karşıtı demek olan, batı ufku üzerinde olur. Güneş batarken ay doğar, güneş doğarken de, ay batar. Adeta güneşin bir tek hareketi olmuş olur. Halbuki görünüş itibariyle, güneş, geceleyin belli bir miktarda ay'dan geri kalır. Binaenaleyh, şayet aytn, sayesinde güneşi geçeceği ve güneşin ise kendisine yetişemeyeceği bir biçimde tek bir hareketi olsaydı, keza güneşin de sayesinde aydan sonraya kalacağı ve aya yetişemeyeceği tek bir hareketi olsaydı, o zaman, hem ay hem de güneş, uzun bir süre aynı yerde kalakalırlardı. Çünkü güneşin hareketi, hergün bir derecedir. Allah Teâla'nın bütün yıldızlarda, ay ve yılı meydana getiren hareketlerden başka olan bir başka hareket yaratmıştır ki, bu da, günlük dotanımdtr İste bu günlük dolanım sebebiyle, hiçbir yıldız asla bir başka ytkfczı geçemez. Çünkü, her bir yıldız, meselâ biri doğarken, onun mukabilinde olan batar; ve yine her ne zaman, bize göre bir yıldız, başka bir yıldızın bulunduğu bir yere gelirse, o yıldız oradan gider. İşte bu hareketle, ay da güneşi geçemez. Böylece gecenin sultanının, gündüzün sultanını geçemeyeceği ortaya çıkmış olur ki, bu ifadelerimizde, geceden ay; gündüzden de güneş kastedilmiştir. O halde, ayetteki, Cenâbn Hakk'ın "Güneşin aya erişip çatması" tabiri, güneşin, bir yıl içinde tamamlamış olduğu, yavaş hareketine; "...ne de gecenin gündüzü geçmiş olması..." ifadesi de, güneşin bir gece v» gündüz içinde, yeniden tekrar doğudan yine doğuya devredip döndüğü günlük hareketine işarettir. İmdi, bu ifadeyle alâkalı birkaç mesele vardır: 93[93]

“Gece” Yerine “Ay”ın Kullanılması

"Gece" tözünün kullanılıp da, gecenin sultanı olan "ay"ın kastedilrneeindeki hikmet nadir? Şayet Cenab-ı Hak, "Ay da güneşi geçemez" demiş olsaydı ne olurdu?

Cevaben diyoruz ki: Şayet Cenab-ı Hak, "Ay da güneşi geçemez" demiş olsaydı, bundan, güneşin günlük hareketine işaret edildiği manası anlaşılamazdı. Böylece de, bir tenakuz varmış gibi, bir vehim ortaya çıkabilirdi. Çünkü görünürde ay daha hızlı iken, güneş aya yetişemeyip, Allah da, "Ay da güneşi geçemez" demiş olsaydı, o zaman, ayın geçemeyeceği vehmolunurdu da, böylece ayın hareketinin daha hızlı olduğu anlaşılamazdı. İşte bu sebeple, kendisiyle, gece ve gündüzde devrini tamamladığı hareketine İşaret olduğu ve bütün yıldızların lehine ya da aleyhine olarak, gece ve gündüzde bir doğuş ve batışın olduğu anlaşılsın diye, Cenabn Hak bu ayette, "gece" ve "gündüz" buyurmuştur. 94[94]

Farklı Sigalar

Fiil sigasryla olmak üzere, güneş için, , ay içinde, ism-i fail slgasryta ifadesini kullanıp, da, gece hakkında ve güneş'hakkında ise kelimelerini kullanmayanın hikmeti nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Güneşe ait olan ve kendisi sebebiyle aya erişemediği günlük harekat etme işi, sadece güneşe mahsustur. Böylece Cenab-ı Hak bu hareketi, sanki sadece güneşlen sudur eden bir şey gibi addetmiş ve bunu fiil sîgasiyia beyan buyurmuştur. Çünkü fiil sfgası, kendisinden o fiil sudur etmeyenler hakkında kullanılamaz. Binaenaleyh, kendisinden dikmek işinin sudur etmediği bir kimse hakkında, "O, dikiyor" denilemez. Halbuki, ikinci hareket, herhangi bir yıldıza ait değildir. Tam aksine, hepsi de herhangi bir yıldıza ait olmayan bir

---

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/494-495

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/495

feleğin hareketi sebebiyle, bu konuda müşterektirler. Dolayısıyla bu hareket, meselâ sadece ondan sudur eden bir hareket değildir. İşte bu sebeple, ism-i fail sigası kutlanılmıştır. Çünkü du sîga, fiilin fiilen sudûrunu gerektirmez. Dolayısıyla da, her ne kadar terzi olmasa da, "Falanca terzidir" denilebilir.

Eğer denirse ki: "Kendisini durmayıp kovalayan gündüze geceyi o bürüyüp örter" ^m, m) ayeti, sizin anlattığınızın aksine delalet etmektedir. Çünkü, gündüz gecenin peşine düştüğünde, bu demektir ki, gece ondan öndedir. Halbuki siz dediniz ki, ifadesinin manası, bizim yukarda Mhaettiğimiz şeydir. İşte böylece, gece önde olmadığı halde, önde olmuş olur."

Boyla aenilirse, biz deriz ki: Biz bu ayetteki "gece" lafzıyla, gecenin sultanı olan "ay 'm kastedildiğini ve "ay"m, günlük olan hızlı hareketiyle, güneşi geçemeyeceğini söylemiştik. Halbuki oradaki (atu, h> "gece" ifadesiyle, gecenin bizzat kendisi ve nerbiri diğerinin peşinde olduğu için de, adeta, "Onı .i onu takip edip izlediği manası (öncelik sonraıık değil).

İmdi, eğer "Peki, tamam. Ama niçin Cenâb-ı Hak burada ifadesini kullanmış, orada ise, buyurmuş da, (**Tâllbuhû**) buyurmamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, bu sûrede kastedilen "gece" ile, gecenin yıldızlarının kastedilmiş olmasındandır. Gecenin yıldızlan ise, bir hareket içindeyken, adeta hareketsiz İmişler; ne de öne geçemezlermiş, geçmek de onların işleri değümişçesine bir durum içindedirler. Halbuki A'râf Sûresi'nde kastedilen, gece ve gündüzün bizzat kendileri olup, bunlar iki zaman dilimidirler. Zaman denen şeyin ise, durağı yoktur. İşi gücü ilerlemek olduğundan devamlı surette kovalar. 95[95]

Her Biri Bir Yörüngede

ifadesi de, bizim söylediklerimizi doğrulayıp, "Bu harekete nisbetle, herbiri için, birinin diğerini geçemeyeceği bir biçimde, bir gün ve bir gün zarfında, bir doğuş ve batış bulunur ve her hareket kendisine mahsus bir felek (yörünge) içinde meydana gelir" anlamındadır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 96[96]

Birinci Mesele

Küllün kelimesindeki tenvin, "herbiri" takdirinde olan, muzaf-un ileyh'den bedeldir, izafetten dolayı tenvinin
düşürülmesi tek bir şeyde, hem nekire, hem de marifeliğin bir arada bulunmaması içindir. Binâenaleyh, muzâfun iteyh lafzen düşünce, muzâfa da, yeniden lafzen tenvin verilmiştir. Halbuki, mana bakımından, yine bu İfade, İzafet sebebiyle marifedir.

İmdi, eğer, "Peki, lafzen muzaf olması ve olmamasına göre durum değişebilir mi?" denilirse, biz deriz ki: Evet, zira bir kimsenin, "insanlardan her biri şöyledir" şeklindeki sözünde, anlayış, başkalarına kaymaz ve gitmez, böylece de bu anlayış söz konusu olan o kimselere hasredilmiş olur. Binâenaleyh bu kimse, "Hepsi şöyledir" dediğinde, ifadenin bu anlamının içine, izafet yapılması halinde elde edilen umumî manadan daha fazla bir umumîlik dahil olmuş olur. Bu tıpkı, ve kelimelerinin kullanılışı gibidir. Şayet dediğinde, muzafı hazfedip dersen, fiilin her şeyden önce yapılması gerektiği manasını ifade eder. Şayet denirse ki: ve kelimeleri arasında ftrk var mıdır?" Cevaben deriz ki: "Evet, senin dediğinde iş, onların tamamına hasredilmiş olur. Daha sonra, dediğinde, bu umumiliği, istidrâk yaparak (önceki manadan vazgeçerek) tahsîs etmen suretiyle, "onlardan..." demiş olursun. Ama, dediğinde ise, İş, umumilik üzere bırakılmış ve o şekilde, kesinleşmiş olur. 97[97]

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/495-496
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/496
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/496

Tesniye Yerine Cemi

Ayetteki küllün kelimesi, "O ikisinden herbiri" manasında olup, burada zikredilenler de, güneş ve aydır. O halde daha nasıl Cenâb-ı Hak, (çoğul sîgasıyla), "yüzerler" buyurmuştur?
Biz diyoruz ki, buna birkaç açıdan cevap verilebilir:
a) Biraz önce de açıkladığımız gibi; bu, umum mana ifade etmektedir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, her yıldızın, gökyüzünde hareketli olduğunu haber vermiştir.
b) Küllün kelimesinin, lafzan, tesniye ve cemi olmaması itibariyle, müfret, tekil olması; manaca çoğul olduğu için de, çoğul kabul edilmesi mümkündür. Ama, tesniye olmasına, ne lafzı ne de manası delâlet etmez. Buna göre, bir kimsenin, "**Zeyd** ve **Amr,** hepsi geldi" veya "Hepsi geldiler" demesi uygun ve güzel olurken tesniye sigasıyla, denilmez.
c) Cenâb-ı Hak, "gece de gündüzü geçmez" buyurup, gecedekiler ile de yıldızlar kastedilince, yesbehûn buyurulmuştur. 98[98]

Felek'in Manası

"Felek" ne demektir?
Biz diyoruz ki: Bu, ya, yuvarlak bir cisim veya yuvarlak ve dairesel bir yüzey, yahut da dairedir. Çünkü dil alimleri, yün eğirceğinin yörüngesinin de, yuvarlak olduğu için, **"felek"** diye adlandırıldrğt hususunda ittifak etmişlerdir. Yine bunlar, yuvarlak bir yüzey olan ve çadırın direğinin çadırı delmemesi için direğin ucuna konan yuvarlak, dundan yapılmış düz nesneye de, "Çadırın feleği" denildiği hususunda ittifak
etmişlerdir. 99[99]

Göğün Küreselliği

İmdi eğer "Yaptığınız bu izaha göre, gök de dairesel olmuş olur. Halbuki müfessirlerin ekserisi, gökyüzünün, uçları olmadan, adeta çatılmış bir tavan gibi dağlar üzerine döşendiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yükseltilmiş tavana kasem olsun" (Tûr, 5) ayeti de delâlet etmektedir" denilirse, biz deriz ki: Nasslarda, semanın yuvarlak değil de düz ve döşenmiş olduğuna dair kesin bir delâlet bulunmamaktadır. Halbuki, maddî ve hiss? delil, semânın, yuvarlak (küresel) olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, bu neticeyi benimsemek gerekir. Birincisine gelince, bu açıktır. Çünkü, "kubbe halindeki bir tavan" (ifadesi), onu (düz) tavan olmaktan çıkarmaz. Semânın, dağlar üzerinde oluşu da böyledir. Maddî ve hissî delile gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
a) Hareket halinde iken, güney tarafa doğru iyice bakan kimse, Süheyl ve diğerleri gibi, hiçbir zaman batmayan yıldızlar görür. Öyle ki, bunları gözleyen, her zaman onları görür. Ama, bu kimse, Büyükayı yıldızlarını ve diğerlerini, hiçbir zaman göremez. Binâenaleyh, şayet gök dümdüz olsaydı, o zaman her şey, herkese jorünürdü. Ama, yuvarlak olması halinde, bu durumda o herşeyin bir kısmı, yerin uçları ile örtülür de, böylece artık görülmez.
b) Güneş, meselâ koç burcuna yaklaştığında batsa, biz, koç burcundan terazi burcuna kadar olan mıntıkadaki yıldızları görürüz. Gitgide, batışları güneşin satmasından sonra olan yıldızlar gizlenmeye ve görülmemeye başlar; doğuşları, güneşin doğuşundan sonra olan yıldızlar ise, görülür, zuhur eder. Aksi de böyledir ki bu, açık bir delildir. Şayet bu husus araştırılacak olsa, bu, katî bir delile de dönüşebilir.
c) Güneşin ışığı, doğuşundan önce ve batışından sonra ortaya çıkar. Böylece de semâ boşluğu, bir nebze aydınlanır. Daha sonra ise, doğar. Şayet, semânın bir kısmı, güneşin bulunduğu mahal demek olan o mahal ile kaplanmış oisaydı, güneşin kütlesi görülmezdi, ama, söylediğimiz şeyden dolayı ışığı, ufka yayılırdı. Hatta, güneş tekrar görülecek noktaya

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/496-497
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/497

getirildiğinde, bu durumda sema herkes için açık ve net bir halde, dümdüz de olduğu için, herkes güneşin hem kütlesini hem de ışığını ayn anda görür.

d) Ay, meselâ, gecenin herhangi bir saatinde, doğu tarafında tutulup, battdaküere. ayın tutulma vakti sorulduğunda onlar, bu tutulma işini, doğudakilerin onu gördüğü saatten önce olan bir saatte olarak haber verirler. Ancak ne var ki, gece farklılık arzettiği halde, ayın tutulması, dünyanın her tarafında bulunan kimselere göre, aynı zamanda olmuştur. Böylece bu, doğu tarafındakilere göre olan gecenin; batı tarafındakilere göre olan geceden önce olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh güneş, batıdakilere göre, semâda apaçık bir biçimde yüksek bir yerde iken, doğudakilere nisbetle batmıştır. Böylece, güneşin yer parçalarıyla örtüldüğü ve perdelendiği anlaşılmış oldu. Binâenaleyh, şayet, gökyüzü dümdüz olsaydı, bu böyle olmazdı.

e) Şayet gökyüzü düz olsaydı, ay, bize, ufkun üzerinde olduğu zaman, nasıl ki bize en uzak bir konumda bulunuyorsa, tepemizde, yani tepe noktada bulunduğu zaman da, en yakın konumda olur. Çünkü, direk (yani güneş tepemizde iken yukarıya doğru varsayılacak bir direk ve doğru parçası), (güneş ufukta iken) oraya doğru takdiren uzatılacak doğru parçalarından daha kısadır. Güneş ve yıldızların da, daha büyük görünmeleri gerekir. Çünkü yakın olan, büyük gözükür. Halbuki aslındaysa, böyle değildir.

İmdi eğer, "Güneşin, ufuktayken semânın sathında; tepe noktasında iken de, semâ denizinde oraya gömülmüş olarak bulunması caizdir. Çünkü, "semânın yırtılması caizdir" denilirse, biz deriz ki: Semânın yıkılabileceğinde münakaşa yoktur. Ancak ne var ki, bu durumda ayın hareketi, bir doğru üzerinde değil, daire içinde olmuş olur ki, bizim söylemek istediğimiz de budur. Biz de diyoruz ki: Şayet böyle olmuş olsaydı, ay, doğudakitere göre, gündüzün ortasında, miktar bakımından daha büyük olmuş olurdu. Zira ay, onun, en yakın semânın sathında bulunmasının farzedilmesi zaruretinden dolayı, doğudakilerin tepe noktasına yakındır. Bizim bulunduğumuz bu mahalle göreyse, semânın denizi içindedir. Netice olarak diyebiliriz ki, bunların böyle oluşunun delilleri pekçoktur. Ancak ne var ki, bunları çoğaltmak, maksadı, bu ilmi beyan edip açıklamak olan astronomi kitaplarına uygun düşer Tefsirdeki maksadımız, bunu beyan etmek değildir, ne var ki biz bu hususu, aym yuvarlak bir felek olduğunu beyan etme hususunda kâfi gelecek kadarıyla ele alıp açıkladık. 100[100]

Yıldızların Yörüngeleri

cümlesi, her yıldızın, bir feleği bulunduğuna delâlet etmektedir. O halde senin, bu husustaki görüşün nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki, yedi gezegene gelince, bunlardan herbiri için, bir felek bulunur. Ama diğer yıldızlara gelince, bunların topunun tek bir feleği olduğu ileri sürülmüştür. Biz bu konuda, feleğin ne demek olduğunu açıklamamız gerektiği İçin, çok kısa bir biçimde astronomiden bahsediyor ve şöyle diyoruz: Hareketi, diğer altı gezegenin hareketinden daha hızlı olduğu için, ayın başlı başına bir feleği bulunduğu ileri sürülmüştür. Hareketleri hızlı, yavaş ve uğrama şeklinde farklı farklı olduğu için, her yıldızın da bir feleği vardır. Çünkü onların bir kısmı, bir devirde seyrederken, bir kısmı da başka bir devirde seyretmektedir. Öyle ki, bazı zamanlarda da, onların bir kısmı bir kısmına uğrar, ama onu kapamaz. Bazı vakitlerde ise, onu tutar. O halde bu demektir ki, her yıldızın bir feleği vardır.

Ayrıca, astronomlar, "Her felek, küre olan bir şeydir, maddedir" demişlerdir ki, bu gereksiz bir şeydir. Gerekli olan, bizim, her yıldızın küre, yahut düz bir alan veyahutda, o yıldızın hareketiyle meydana getirdiği daire biçiminde olan bir feleğin bulunduğunu söylememizdir. Allah Teâlâ, yıldızı, tıpkı içi boş bir kürenin kütlesinin içersine toplanmış olan bir büyük çivinin (mısmâr) varlığı gibi, varlığı içinde bulunan bir kürede yaratmaya ve o küreyi döndermeye, böylece de, kürenin dönmesiyle yıldızı döndürmeye muktedirdir. Astronomi alimlerince de, gezegen yıldızların hareketi, işte bu biçimdedir. Aynen bunun gibi, Allah, kendisiyle birbirinin

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/497-498

hizasında bulunan dört yüzeyi sarıp kuşattığı bir halka yaratmaya da kadirdir. Çünkü bunlar, bir değirmen taşının ortasını yuvarlak bir şekilde oyup, o değirmen taşının ortasından el değirmenleri çıkarıp, daha evvel de bahsettiğimiz gibi, o taşı, kendisiyle birtakım yüzeylerin ve dairelerin kuşatıldığı bir halka halinde bıraktığımızda, birbirinin karşısında dört daire olur. İşte yıldızlar da, böyle bir feleğin içindedir. Derken o felek halkası döner, böylece de o yıldızı döndürür. Bu şekilde bir hareket tarzı her ne kadar düşünülse bile, ne var ki, sözüne itibar edilen hiç kimse bu fikri benimsememiştir. Aynen bunun gibi, Allah yine, yıldızları, semâyı delecek ve böylece de, var olduğu düşünülebilecek bir daire meydana getirebilecek bir biçimde yaratmaya da kadirdir. Bu senin tıpkı, suda, dairesel bir hareketle bir taraftan suyun sathına İnen, diğer taraftan da, bir vere doğru yükselen bir balık farzetmen haline benzer. Cenâb-ı Hakk'ın "Hepsi de (ayn ayn) birer felekte yüzerler" ifadesinden anlaşılan husus da budur. Görünen odur ki, yıldızların hareketi de işte bu tarzdadır. Ama astronomlar, bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: Bu biçimde bir hareket olmaz. Çünkü yıldızın bir kütlesi vardır. Binaenaleyh, semâyı delip ve yarıp hareket ettiği zaman, bu durumda, onun döndüğü o mahal, tıpkı, içinde balığın hareket ettiği bir su gibi yarılır, tekrar kapanır. Veyahut da, ne yarılma ne de kapanma işi olmaz, tam aksine orada, içinde yıldızın deveran edip döndüğü bir boşluk vardır. Ne var ki, boşluğun bulunması imkânsızdır. O halde gök, yarılıp kapanmayı kabul etmez. İşte astronomların, itimat ettikleri görüş budur. Halbuki biz diyoruz ki: Bu her ikisi de mümkündür.

Boşluğun bulunması meselesinin izahına, şimdilik burada İhtiyaç yoktur. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın, "yûzerier" ifadesinden, o semanın, açılıp kapandığı anlaşılmaktadır. Açılıp kapanma işinin imkansızlığına dair, onların delili yoktur. Onlann şüpheleri, yönleri sınırlayan şey hakkındadır. Orada, onların bu tür şüpheleri de zayıftır. Oaha sonra onlar daha önce de açıkladığımız üzere şöyle demişlerdir: Hareketler ortaya çıkar, bu sayede de yıldızların tutulmalarını biliriz. Şayet o yıldızların farklı farklı hareketleri olsaydı, küsûflarına ve husuflarına hükmedildiği o vakitte, tutulmanın meydana gelmesi zorunlu olmazdı. Bu böyledir, zira biz diyoruz ki: Güneşin iki feleği vardır:

a) Merkezi âlemin merkezi olan felek...

b) Merkezi, alemin merkezinin üstünde olan felek. 8u tıpkı, yumurtanın, sarısıyla kabuğu arasında kalan beyazı gibidir. Güneş, merkezi dışta olan felekte, o feleğin deveran edip dönmesiyle, devrini bir yılda tamamlayan bir küredir. Binâenaleyh güneş, en üst tarafta bulunduğunda yere uzak olur. Ve işte bundan ötürü, "Güneş, en tepededir; en uçtadır" denilir. Güneş, en alt tarafta olduğu zaman, yere yakın o'up, böylece de, "en dipte, en alt merkezde" olmuş olur. Aya gelince, onun, bütün çözlerini ve feleklerini içine alan bir feleği ile, tıpkı soğanın en üstündeki kabuğu misali, kendisini saran ve ilk feleğin bir parçası olan bir diğer feleği vardır. Bir üçüncü felek de, güneş feleğinde merkezi dışta olan felekte olduğu gibi, alttaki felektedir. Merkezi dışta olan felekte, tıpkı güneşin kütlesi gibi bir küre vardır. Bu felek, ay küresinde tıpkı, kürenin içine gömülmüş olan bir mismar (çivi) gibi, merkûzdur. Üstteki feleğe, **Cüzeher;** merkezi dışta olan feleğe **hâmil;** kendisinde **ef-feleku'l-hamil**'in bulunduğu alttaki feleğe **el-feleku'l-mail**; hâmilde bulunan feleğe de, **feleku't-tedvîr** adı verilir. Astronomlar, gezegen yıldızların geriye kalan diğer beş tanesi hususunda da, aynı şeyi söylemişlerdir. Ne var ki, **feleku'l-cuzeher** adını verdikleri üstteki o feleğin ay küresi için olduğunu ispat edememişlerdir. Böylece onlar, yirmidört tane feleğin varlığından bahsetmişlerdir. **Felekul-A'la, Feleku'l-Burûc**, yine Zuhal yıldızının, **mümessel, hâmil** ve **Feleku't-Tedvîr** felekleri; Müşteri yıldızının üç feleği; Zuhal yıldızının üç feleği; Merih yıldızının üç feleği; güneşin **Mümessel** ve **Haricu'l-Merkez** olarak adlandırılan iki feleği; Zühre'nin üç feleği; **Ulviyyat'ın** üç feleği; **Utarid**'in dört feleği ki, bunlardan üçünü biz, **Ulvîyyat**'ta zikretmiştik. **el-Müdir** adı verilen bir başka felek de bulunur. Ayın dört feleği vardır: Dördüncüsüne, **Feleku'l-cüzeher** adını vermişlerdir. Halbuki **Müdir, cüzeher** gibi değildir. Çünkü **Müdîr, Utarid** yıldızının çevresini kuşatmamıştır. Güzeher feleği ise kuşatmıştır.

Astronomlardan, geriye kalan bu beş yıldız hususunda, her bir feleğe diğer iki feleği de ilave edip, bunların deveranlarının üç felekten meydana gelmiş olduğunu söyleyenler de vardır. Onlar şöyle demektedirler: Bu kütleler sebebiyle, yıldızların hareketleri farklılık arzeder ve onların bir enine geçişleri, dönüşleri, dümdüz gidişleri olduğu gibi, yavaşlamalar ve hızlanmalar da söz konusudur. Bu, onların iktibas edilmiş ve kısaca anlatılmaya çalışılmış olan sözleridir. Biz, Allah'ın kudreti açısından bu tür şeyleri yaratmasının uzak bir ihtimal olmayacağını söylemekteyiz. Ama bu işin, otomatik bir biçimde olduğunu da kabul etmiyoruz. Bunların geri dönüşleri de, dümdüz gidişleri de, Allah'ın iradesiyledir. Bunların enine boyuna hareketleri; yavaş veya hızlı oluşları; yaklaşmaları veya uzaklaşmaları da böyledir. Sözün tamamı budur. [101][101]

Birinci Mesele

Müneccimler, Cenâb-ı Hakk'ın, yesbehûn "yüzerler" ifadesinden dolayı, yıldızların hayat sahibi olduklarını söyleyerek, "Zira bunlar da, ancak akıllılar hakkında kullanılır" demişlerdir.
Biz diyoruz ki: Eğer sizler (ey müneccimler), sayesinde tesbîhatın yapılabileceği kadarını kastediyorsanız, biz de aynısını söylüyoruz. Çünkü herşey Allah'ı hamdetmek suretiyle O'nu teşbih eder. Yok eğer başka birşey kastediyorsanız, bu mümkün değil. Lafzın kullanılışı da buna delâlet etmez. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın putlar hakkındaki, "Size ne oldu da, konuşmuyorsunuz?" (Saffat, 92), "Konuşmaz mısınız?" ifadeleri gibidir.[102][102]

Nesli Taşıyan Gemi

"Onlar için bir ayet de bizim onların zürriyetlerini, o dopdolu gemide taşımış olmamızdır"
(Yasin, 41).
Bu ayetin, önceki ayetlerle şu iki açıdan münasebeti vardır:
a) Allah Teâlâ, canlıların yaşadığı bir mekân olan yeryüzünü diriltmek suretiyle lütuf ve ihsanda bulununca, bununla yetinmeyip, insana denizden faydalar temin etme, denize dalabilme, yahut da tıpkı karada yürüdüğü gibi, onun üstünde de yürüyebileceği yollar edinme kabiliyeti verdiğini beyan buyurmuştur. Bu izaha göre ayet, tıpkı "Sizi karada ve denizde taşıdık" (ism, to) ayeti gibi olur? Bunun böyle olduğunu "Kendilerine bunun gibi, binecekleri şeyleri yaratmış bulunmamızdır" Yasin, 42) ayeti de destekler. Biz bunu "Buradaki "binecekleri şeyler" ifadesiyle, "develer" kastedilmiştir" diye tefsir ettiğimizde, develer de karanın gemileri gibi olmuş olurlar.
b) Allah Teâlâ, yıldızların feleklerinde yüzdüklerini beyân edince, ona benzeyeni de zikretmiştir. Bu da geminin denizde yüzüşüdür. [103][103]

Zarurî ve Faydalı Nimetler

c) Burada şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: Allah'ın kullarına lütfettiği şeylerin Dir kısmı kul için zarurîdir, bir kısmı ise (zarurî olmamakla birlikte) faydalıdır. Bunlardan ; rincisi, kulun ihtiyacını karşılamak için, ikincisi de zîneti içindir. O halde yeryüzünün yaratılması ve canlandırılması, birinci kısımdandır. Çünkü yer, olmadığı takdirde nsanın da vücûd bulamayacağı bir yerdir. Eğer Cenâb-ı Hak, yeryüzünü böyle canlı yaşanır) hale getirmeseydi, insan yine yaşayamazdı. "Gece de onlar için bir ayettir" (Yasin, 37) ayetinde bahsedilen gece ve gündüzün yaratılışı da, birinci kısımdandır. Çünkü bunlar da, olmaması halinde, insanın olamayacağı zaman dilimleridir. Güneş, ay ve bunların hareketleri olmasaydı, yine insan yaşayamazdı. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, ilk kısımla ilgili iki ayet getirince, ikinci kısımla ilgili olarak da iki ayet getirmiştir ki birincisi: Üzerinde gemilerin hareket ettiği ve içinden, süslenilebilecek şeylerin çıkarıldığı denizlerdir. Nitekim Cenâbn Hak, "Siz her bir (denizden) taptaze et yersiniz ve giyeceğiniz (takacağınız) bir zinet çıkarırsınız" (Fâtır, 12) buyurmuştur. İkincisi, tıpkı denizdeki gemiler gibi olan kara hayvanlarının, "Bunun gibi binecekler" (Y«n, 43 ifadesiyle anlatılmasıdır. "Devâb" "hayvanlar" da, bir zinettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Atı, katın ve eşeği de binesiniz diye ve bir süs olarak yararö"(Naw,8) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak "akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için ne güzel bir süs ve zek var" (Nam. e) buyurmuştur. Böylece bu, müşriklerin aleyhine, hem zarurî olan, hem faydalı olan şeylerle delil getirme olur. "Cenâb-ı Hakk'ın, "Hurma ve üzüm bahçeleri" r/ntn, 34) ifadesinde faydalı olanlar, zinet için zikredilmiştir" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki bu, zarurî olanlara bağlı olarak meydana gelenleri anlatmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, zarurî olan şeyleri defetmek için yeryüzünü bitirici Özellikte yaratıp, ona böyle yağmur indirince, bunun neticesi olarak, Allah'ın kudretiyle, o bağ ve bahçelerden hurmalar ve üzümler çıkmıştır Ama gemiler, bizzat maksad olarak ele alınmıştır, başkasına bağlı olarak değil. Ayetin böyle bir münasebeti bulunduğunu anladığında, diyebiliriz ki: Bu ayetlerde, lafız ve manâ ile ilgili birtakım bahisler vardır: 104[104]

---

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/498-500
[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/501
[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/501

Zürriyet ve Fülk

Lügat bakımından: Müfessirler şöyle demişlerdir: "Zürriyet" ile kastedilen, onların atalarıdır. Buna göre mana, "Sizin atalarınızı o gemide taşıdık" şeklindedir. Buna göre fülk ifadesinin başındaki elif-lâm, ta'rîf için (onun belli bir gemi olduğunu göstermek) için olup, bununla,"gemi yap" (nûu, 37) ayetinde anlatılan, Nuh (a.s)'un gemisi kastedilmiştir. Nûh (a.s)'un gemisi, Araplarca malum okluğu için Cenâb-ı Hak böyle marife olarak, "el-fülk" buyurmuştur." Bu, bazı müfessirlerin görüşüdür. Ekserisinin görüşüne göre ise, "zürrryet", ancak çocuk-soy manasında kullanılır. Binâenaleyh burada ayetin izahı gerekir. Bu sebeple diyoruz ki: Ayetteki "o gemi" ifadesiyle, ya Nûh (a.s)'un o belli gemisi kastedilmiştir, yahut da tıpkı, "O (Allah) sizin için gemilerden, hayvanlardan bineceğiniz şeyleri meydana getirmiştir" (Zuhnjf, 12), "Her bir (denizde) gemilerin suları yara yara gittiklerini görürsün"(fim, 12>, "Gemiye bindikleri zaman "(Ank«bût. 66) ve bu ifadenin başındaki eiif-iâm'ın cinsi tarif için kullanıldığı ayetlerde olduğu gibi, gemi cinsi murad edilmiş olur. Binâenaleyh eğer bununla, Nuh (a.s)'un gemisi kastedil m işse, bu hususta şu izahlar yapılır:

1) Bu, "Biz sizin çocuklarınızı (soylarınızı), Kıyamete kadar o gemide taşıdık. Eğer o gemi olmasaydı, insanlığın soyu-sopu kalmazdı" demektir. Bu izaha göre ayetteki, "zürriyetlerini taşıdık" ifadesi, nimetin mükemmelliğine bir işaret olsun diye, "Biz onlan taşıdık" yerine kullanılmıştır ki bu, "Bu nimet sadece o gemiye binenlere mahsus olmayıp, kıyamete kadar gelecek olan onların bütün soyunu İçin* alır" demektir. Bu izahı Zemahşert yapmıştır.

Bana göre şöyle de denilebilir: Bu izaha göre, Cenabn Hak özellikte "zürrlyet" kelimesini kullanmıştır. Çünkü o zamandakiler, vaıiıklannda hiçbir fayda beklenmeyen kâfirlerdi. Bundan dolayı, Allah "Onların zürriyetlerini taşıdık" buyurmuştur. Bu, "O taşıma işi aslında onlan taşıma değildir, tamamen onların soyundan gelecek olan mû'minleri taşımadır" demektir. Ayetteki bu ifade suna benzer: birisi tviıKte çöşiıIi mücevherat bulunan fakat kendisinin hiçbir değeri bulunmayan bir sandığı taşıyan kimseye, "Bunu niçin taşıyor ve sıkıntıya katlanıyorsun. Çünkü bu sandığın hiç bir değeri yok, alınmaz, satılmaz" dendiğinde o, "Sandığı değil, sandığın içindekileri taşıyorum*' der.

2) Bu "zürrryet" ite, cins kastedilmiş olup, "Biz onların cinsini taşıdık" demektir. Bu böyledir. Çünkü canlının çocuğu da, kendi cinsinden ve türündendir. "Zürriyet" kelimesi cins ismi manasında da kullanılır. İşte bundan Ötürü bu kelime, "kadınlar" manasına da kullanılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "zarurî'yi yani kadınları öldürmekten nehyetmiştir. Bu böyledir. Zira kadın, erkekten başka bir tür ise de, yine de erkeğin cinsindendirler, Nitekim Arapça'da, "Bizim emsallerimiz" manasında "Zartrînâ" denilir. O halde Hak Teâtâ'nın, "Onların

---

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/501-502

zürriyetlerini taşıdık" beyanı, "Biz onlar gibilerini taşıdık" demek olur ki bu durumda onların ataları da, "zürriyet" sözüne dahil olmuş olur.

3) "Onlar için bir ayet" ifadesindeki "Onlar" zamiri kullara rftctdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bunlardan Önce, "Ey kulların üzerine çöken büyük hasret" rvMn, a» buyurmuş. Bundan sonra da, "ö/ü toprak da onlar için bir ayettir. Allah gece de onlar için bir ayettir" ç<w\, 37) ve "On/ar için bir ayette, bizim onlann zürriyetlerini taşımış olmamızdır" buyurmuştur. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, Hak Te&la sanki "kulların zürriyetlerini taşımamız, onlar İçin bir ayettir" demiştir. Her iki yerdeki zamirlerle, belli şahısların kastedilmiş olması gerekmez. Nitekim CenâtM Hak, "Kendinizi öldürmeyin"(Nisa, 30) demiş ve bununla "Birbirinizi öldürmeyin" manasını kastetmiştir. Aynen bunun gibi bir topluluk birbiriyle savaşıp, hepsi de öldüğünde, "O kavim, onlar, kendilerini Öldürdüler1* denilir. O hakle, her iki yerde de, belli şahıslar kastedilmeyip, aksine birbirlerini öldürmeleri kastedilerek zamir o kavme rftcT olmuş olur. Hak Teâlft'nın, "Onlar için bir ayet de" ifadesindeki zamir de böyledir, yani, "Bu, onlardan herbirinin zürriyetini veya bir kısmının zürriyetini taşımamız, herbiri için bir ayettir" demektir.

Fakat "Burada kastedilen gemi cinsidir" dediğimizde, bu, daha açık bir ifade otur. Çünkü Nuh (a.s)un gemisi, bu ayete muhatab olanların yanında değildir ve onlar o gemide kimlerin taşındığını da bttmezter. Ama cins olarak gemi, herkes için aç* bir ifadedir ve herkes tarafından bilinen bir şevdir. Hak TeJtt'nın, Hz. Nuh (a.s)'un gemisi hakkındaki, "Onu, bütün alemlere bir ayet kıldık (Ankebut, 15) ayeti, "cinsini ve benzerini var etmek surektryte, onu ayet kıldık" demektir. Hak TeaJâ'mn, "Geminin, siz» ayetlerini göstermek için Allah'ın nimetiyie denizde hareket etmekte olduğun u görmez misin? Bunda sabreden ve şükredenJer için ayetler vardır" ayeti de bunu desteklemektedir. Bune göre diyoruz ki: uOnlarm zürriyetîerini taşıdık" ifadesi, "kulların zürriyetlerini taşıdık" demektir. Cenâb-ı Hak burada, "Biz onları taşıdık" dememiştir. Çünkü yeryüzünde iskân etme işi, orada yerleşmiş olan herkes için genel bir durumdur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ölü toprak da onlar için bfr ayettir. O (tanelerden) yerler"(Yasin, 33) buyurmuştur. Çünkü yeme işi de geneldir. Ama gemide taşınma işine gelince, ömründe hiç gemiye binmemiş ve taşınmamış insanlar vardır. Fakat kulların zürriyetleri, mutlaka bu işi yapar. Çünkü onlaçjfi içinde, gemiye binip gitmeye muhtaç olacaklar çıkacaktır. 105[105]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ bazan **"fülk"** (gemi) kelimesini cemî olarak kullanmış ve meselâ, "Gemilerin sulan yara yara gittiklerini görürsün" {Fânr, 12} buyurmuştur. Bazan da müfred olarak kullanmış ve meselâ, "O dopdolu gemide" buyurmuştur. Biz diyoruz ki: Burada lügat açısından şöyle ince bir izah yapılabilir: Bu kelimenin harekesi, şekil itibariyle o kelimenin harekesi gibidir. Ama manaca her iki kelimenin harekeleri değişiktir. Bunun misali, mesela ifadesindeki **"sucûd**" kelimesinin masdar olması, "Onlar secde eden bir kavimdir" ifadesindeki, **"sucûd**"un, "**sâcîd**" "secde eden" kelimesinin cemisi olması gibidir. Sen bu iki şeyin, iki ayrı manaya gelen tek bir kelime olduğunu sanırsın. Ama böyle değildir. Aksine "**sucûd**" kelimesinin harekesi, masdar olduğu zaman, aslî harekedir. Bunun aslî hareke olması da, "Fiil, masdardan müştaktır" şeklindeki sözümüze bağlıdır; cemî olduğu zaman ise, harekeleri, ceminin müfredden müştak (türemiş) olması açısından, değişmiş harekelerdir. Müştak olan kelimede ya harekede, ya harfde, yahut da her ikisinde bir değişiklik yapmak gerekir. Binâenaleyh meselâ "**sacid"** kelimesinden cem? (çoğul) yapmak istediğimizde, onu değiştirir ve **"sucûd**" şekline getiririz. Bu durumda, madar olan **"sucûd**" ile cemi olan "**sucûd"**, aynı harekelerle, iki ayrı mana için vaz'edilmiş (yapılmış) müşterek kelimeler kabilinden olmazlar.

Bunu iyice kavradığın için diyoruz ki: **"Fülk**" kelimesi müfred olduğunda, tıpkı "**kufi**" "kilit" ve "**burd**" "çizgili elbise" kelimeleri gibi olur. Cemî olduğunda ise, **husb** "odunlar", **mürd**

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/502-504

"tüysüzler" gibi bir kelime olmuş olur. Binâenaleyh sen, "Bu "fülk" kelimesini cemî kabul ettiğinde, müfredi ne olur?" dersen, deriz ki: "Bunun müfredinin, tıpkı 22 nisa" (kadınlar) kelimesinin müfredinin kullanılmaması (olmaması) gibi, müfredi kullanılmamakla beraber, "feleketun" gibi bir şey olması caizdir. Hak Tealâ'nın ayetindeki "**imâm**" kelimesinin durumu da böyledir. Cenâb-ı Hak bir ayetinde, "Bütün insanim imamlan ile çağırırız o gün"HtrA, 71) buyururken, bu ayette aynı kelimeyi müfred olarak kullanmıştır. Bu ayette "imâm" kelimesi, zlmâm ve kitap kelimeleri gibi müfreddir, İsrâ SÛresi'nde ise, sihâm, kiram, Ol"? kelimeleri gibi cemîdir. Bu, sarfın inceliklerindendir. 106[106]

Mana bakımından: Bu konuyu bir kaç mesele içinde ele alacağız:

Mâna İle ilgili Hususlar;

Cenâb-ı Hak burada, "Biz onların zürriyetlerini taşıdık" buyurmuş ve onlara, zürriyetlerini taşıma lütfunda bulundu- ğunu açıklamıştır. Yine Cenâb-ı Hak, "Su kabarıp yükselince, biz onları o akıp giden gemide taşıdık (koruduk)" (Hakka. 11) buyurmuştur ve bu ayette de, bizzat kendilerini taşıma lütfunda bulunduğunu da belirtmiştir, niçin?

Cevap: Çünkü başkasıyla ilgisi bulunan kimseye fayda veren, ona da faydalı olmuş olur. Fakat başkasıyla ilgili olandan zararı defeden kimse, bu zararı sadece o başkasından defetmiş olmaz, aksine ona faydalı olmuş olur. Bunun bir örneği de şudur: Bir kimse, birisinin çocuğuna iyilikte bulunup o çocuğu sevindirdiğinde, bu sevince babası da ortak olur. Fakat birisi, birisinin çocuğunun bir acısını ve bir zararını defettiğinde, o çocuğun babası yine sevinmiş olur. Halbuki gerçekte o kimse, bu acıyı babadan gidermiş değildir. İşte bu sebeple, (Nuh Tufam'nda) sular yükselince, zarar o insanların bizzat kendisine dokunmuştur. Bundan dolayı Hak Teâlâ bu ayette, "Zararı sizden defettim" demiştir. Cenâb-i Hak eğer, "Çocuklarınızdan o zararı giderdim" demiş olsaydı, onların kendilerinden de zararın defedildiği açıklanmış olmazdı. Tefsir ettiğimiz ayette ise, verilen menfaati açıklamak istediği için, "Biz onların zürriyetlerini taşıdık" buyurmuştur. Çünkü onların zürriyetlerine yapılan menfaat ile bizzat onlar da menfaat elde etmiş olurlar. Mananın böyle olduğunu ayetteki, "dopdolu gemi" ifadesi de gösterir. Çünkü geminin mallarla dolu olmasının belirtilmesi ile, menfaat açıklanmış olur. Ama zararın defedildiği, bundan anlaşılmaz. Çünkü gemi daha ağır olduğu zaman, onunla kurtuluş daha zor olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, el-Hakka Sûresi'ndeki ayette, zarardan kurtarmasını anlatan ifadeyi kullanmıştır. Bu, onun akıp giden bir gemi olmasıdır. Burada ise, menfaatin mükemmelliğini gösteren ifadeyi kullanmıştır ki bu da, o geminin mallarla dopdolu oluşudur.

imdi eğer, "Her iki yerde de maksad, aslında zararın defini anlatmak değil, nimetin beyanı olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin, "Biz onları karada ve denizde taşıdık" (isra, 70} buyurmuş, ama "Biz onların zürriyetlerini karada ve denizde taşıdık" buyulmamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, "Karada ve denizde" buyurunca, bu, bütün mahlûkatı içine alır. Çünkü herkes ve herşey, ancak karada veya denizde taşınır. Fakat denizde taşıma işi, herkesi kapsamaz. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Sizi bizzat taştmadıysak da, durumları sizi yakından alâkadar eden, zürriyetinizi, akrabalaranızı, kardeşlerinizi ve dostlarınızı taşıdık" demek istemiştir. 107[107]

İkinci Mesele

Ayetteki, "meşhûn" "dopdolu"kelimesi, bahsettiğimizden başka, şu hususu da ifade etmektedir: İnsanoğlu suya batar ve boğulur. Binâenaleyh onu gemide taşıma işi, Altah'tn kudretiyle meydana gelmiştir. Fakat tabiatcıtardan şöyle diyenler vardır: "Hafif olan şey suya batmaz. Çünkü o, devamlı üste çıkar." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, batan şeylerin en

---

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/504

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/504-505

ağırlarından olduğunu bildirmek üzere, "dopdolu gemi" buyurdu. Buna rağmen Allah, insanları o gemide taşımıştır. Eğer o tabiatcılar, "Bu bir boşluğun Mhhhbı imkânsızlığından ötürü ofmuştur" derferse, biz de deriz ki: "Boşluğun (hala olabileceğini gösteren delilleri, akliyyât (felsefe) ile ilgili kitaplarımızda anlattık. O
mam suyun üzerinde ağır şeyi, batmaktan koruma işi, ancak Allah'ın iradesiyle olmaktadır. 108[108]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "ölü toprak onlar için bir ayettir" (Yum, 33) ve "Gece de onlar için bir ayettir" pr«n, 37) buyurmuş. Ama, "O gemiyi onları taşıyacak bir şekilde yapmamızdan ötürü, gemi de onlar İçin bir ayettir" dememiştir. Çünkü burada dikkat çeken taraf, onların o gemide taşınmalarıdır. Fakat geminin bizzat kendisi, enteresan değildir. Çünkü gemi, sanki ağaçtan yapılmış bir ev gibidir. Ama yerin (toprağın) bizzat kendisi ve gecenin bizzat kendisi enteresandır. Zira Allah'tan başka hiç kimse bunları bu şekilde yapamaz. 109[109]

Gemiye Benzer Taşıtlar

"Onlar için, bunun gibi binecekleri nice şeyleri yarattık. Eğer dilersek, onları suda boğarız. Bu durumda, onlar için hiçbir yardımcı yoktur. Onlar kurtarılmazlar da. Ancak bizden bir rahmet ve bir zamana kadar yaşatma olması müstesna"
(Yasîn, 42.44).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 110[110]

Birinci Mesele

Bu, lügat ve mana açısındandır. Lügat açısından olan, ayetteki hüm zamirinin, o zürriyete ait olması ihtimalidir.
Buna göre mana, "Biz onların zürriyetterini taşıdık ve bu taşınanlar için, binecekten nice şeyler yarattık" şeklinde otur. Bu zamirin, "Onlara dönmezler" (Yâsin. 31) ve "Onlar için' (ymh 3W7> ayetlerindeki zamirlerin rftcî olduğu "kullarda râcî olması da muhtemeldir. Doğru olan da budur. Çünkü zahir olan, zamirlerin tek bir şeye râcî olmasıdır.
Ayetteki min edatı hakkında şu iki izah yapılabilir: 111[111]

Min Edatı

a) Bu zftid olup, mana "Biz, onlara benzeri şeyleri yaptık" şeklindedir. Bu, Ahfeş'e göredir. Sîbeveyh ise şöyle der: Bu harf, ancak nefy (olumsuzluk) edalıyla birliktekullanıldığında, zftid olur. Meselâ "Bana hiç kimse gelmedi"cümlesinde böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak da,"Bize hiçbiryorgunluk dokunmadı" (Kât. so buyurmuştur.
b) Bu mln, min-i beyâniyye olup, ((■**>* j») "Allah sizin günahlarınızdan bağışlar"'(***, 31) ayetinde olduğu gibtdir. Buna göre Cenab-ı Hak sanki, "Biz onlar için yarattık" buyurup, yaratılan şeyler pek çok olunca, onlar için yaratılanı beyan etmek için, "Bu gemi gibi" demiştir. 112[112]

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 18/505
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/506
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/506
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/506
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/506-507

Üçüncü Mesele

Mislini kelimesindeki zamir, ekseri âlimlere göre, "gemi"ye râcîdir. Böylece bu tıpkı, "O şekilden başka diğer neviler de vardır" V5*ı,58i ayeti ndeki zamir gibi olur. Buna göre, en zahir otan, bu zamirle, onların zamanında mevcud olan başka gemilerin kastedilmiş olmasıdır. Bunun böyle olduğunu, ayetteki "Eğer dilersek, onları suda boğarız" ifadesi de te'yîd eder. Eğer, bazı müfessirierin dediği şekilde, "Bunun gibi" ifadesiyle, develer kastedilmiş olsaydı, ayetteki, "Onlar için, bunun gibi, binecekleri nice şeyleri yarattık" cümlesi, birbiriyle sıkı sıkıya münasebeti olan, iki cümle arasına girmiş bir fasıla olmuş olurdu. Buradaki zamirin, zikredilmeyen ama malum olan birşeye ait otması da muhtemeldir. Buna göre kelamın takdiri, "Biz, onlara "Yerin bitirdiği her türlü çiftten yaratan (münezzehtir)" (YUn, 36) ayetinde, bahsedilen yaratıklar gibi şeyler yarattık" şeklinde olabilir. Bu da, ayetteki, "Onun mahsûlünden yesinler diye" fYMn. 35) ifadesinde bulunan "onun" zamirinin, bahsettiğimiz bu şeyler manasına olduğunun söylenmesi gibidir, ki bu da "Bahsettiğimiz şeylerin meyve ve mahsullerinden", demektir. Yapılan bu izaha göre, ayetteki, "Onlar için, bunun &bi yarattık" ifadesinde şöyle bir incelik vardır: Herkesin mutlaka, binecek bir hayvanı vardır. Ama herkes gemiye binemez. İşte bundan dolayı Hak Teâlfl, "Biz hernekadar onları taşımadıysak da, "zürriyetlerini o gemide taşıdık". Fakat genelde herkes İçin, binecekleri birşey vardır" demek istemiştir.

Burada da şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, tıpkı **Nûh** (a.s)'un gemisi gibi gemilerdir.

2) Bu, karantn gemileri demek olan develerdir. Buna göre, eğer "Bu İfade ile Nûh (a.s)'un gemisi kastedilmiş ise, bu sözün, makabli İle münasebeti nasıl izah edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Cen&b-ı Hak onlara, Nûh (a.s)'un kavminin durumunu, onu yalanlayanların helak olduklarını, inananların ise kurtulduklarını, aynen bunun gibi, bu müşriklerin de iman etmeleri halinde kurtulacaklarını, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlamaları halinde ise helak olacaklarını anlatmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, iki hususa işaret ederek, "Eğer dilersek, onlan suda boğardık" buyurmuştur.

1) Bu, nimet verilmesi halinde bile, insanların Allah'ın azabından kendilerini emin hissetmemeleri gerekir manasınadır.

2) Bu, şöyle mukadder bir sorunun cevabıdır: Tabiatçılar, "Gemi tabiatı (maddesi) gereği, bu taşıma işini yapar. Çünkü içi boş olan birşey batmaz" derler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Durum hiç de böyle değildir. Aksine Allah isteseydi, onlan batırır ve boğardı. O halde bu, geminin tabiatı (özelliği) gereği birşey değildir. Bunu iddia edenin o bozuk fikri doğru olmuş olsaydı, birisi şöyle diyebilirdi: "Sen, bir kısım gemilerin, alabora olduğunu, parçalandığını, onu herhangibirşeyin delip batırdığını kabul etmez misin? İşte bütün bunlar, Allah'ın dilemesiyledir. Eğer Allah Teâlâ onları boğmak isteseydi, ehl-i sünnetin görüşünde olduğu gibi, bu sebeplerden biri olmaksızın veya senin kabul ettiğin sebeplerden biriyle, onları batırıp boğardı."

Ayetteki, "Onlar için hiçbir yardımcı yoktur" ifadesi, "Onlan boğulmaktan kurtaracak, imdatlarına gelecek kimse yoktur" manasınadır. Onlara boğulma işi gelip çattığında, "kurtarılamazlar". Çünkü azabtan ve kötülükten kurtarma işi, ya o azabı gelmeden kökünden bertaraf etmekle, yahut da, meydana geldikten sonra ortadan kaldırmakla olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu azab gelmeden kaldıracak bir yardımcıları, yine azab başlarına geldikten sonra, kurtaracak bir kimseleri olmadığını belirtmiştir. Bu tıpkı, "Onlarm şefaati bana hiçbir fayda vermez. Onlar beni asla kurtaramazlar" (Yasin, 23) ayeti gibidir. 113[113]

Sıfat İle Fiilin Farkı

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/507-508

Ayette belirtilen mananın dışında şöyle bir mana daha vardır: Allah Teâlâ, "Onlar için hiçbir yardımq (sarih) yoktur" (Yasin, 23) buyurmuş, ama "Onlar için hiçbir kurtarıcı (munhiz) yoktur" dememiş (bunu fiil olarak getirmiştir). Çünkü yardım etme özelliğinde olmayan kimse, mağlub olma ve zillete düşme korkusundan ötürü, yardımcı olmaz. Yardım etme özelliğinde bulunan kimse, ancak imdada koşar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak "Onlar için hiçbir ibdatcı yoktur" buyurmuştur. Ama işi kurtarma olmayan kimse, kendisine göre kıymetli olan birisinin, bir zarara maruz kaldığını gördüğünde, onu kurtarmak için, kendisini güvenmese ve buna ihtimal vermese bile, onu kurtarmaya koşar ve olanca gayretini sarfeder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Onlar için hiçbir kurtarıcı yoktur" dememiş, "Onlar kurtarılamazlar da..." buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bir istisna yaparak "Ancak Bizden bir rahmet ve bir zamana kadar yaşatma olması müstesna" buyurmuştur. Bu, şu iki manayı ifade eder:

a) Kurtarma işi, hem bir rahmet, hem bir meta (yaşatma-istifade) olarak ikidir. Bu, "Allah iman edeceklerini büdiği kimseleri, bir rahmet olarak kurtarır. İman etmeyeceklerini bildiği kimselere de, bir müddet daha istifade etme ve yaşama fırsatı verip, günahlarını artırır" demektir.

b) Bu, kurtarma işinin devamlı olmadığını, dünyada mutlaka bir zevalin (ölümün) olduğunu, böylece Cenâb-ı Hakk'ın bir rahmeti olarak, onları kurtarıp, bir zamana kadar yaşattırıp, sonra yeniden öldüreceğini; böylece zevalin (ölünün) kaçınılmaz olduğunu anlatmadır. 114[114]

İkaza Aldırmamaları

"Onlara, "Önünüz sıra gelecek olandan da, arkanız sıra gelecek olandan da sakının, tâki böylece merhamet oîunasmız" denildiğinde (yine yüz çevirdiler)"
(Yasin, 45).

Bu ayetin, kendisinden Öncekilerle münasebeti de şöyle izah edilebilir: Allah Teâlâ, "Ölü toprak onlar için bir ayettir" (Yâsin, 32), "Gece onlar için bir ayettir" (Yâsin, 37) ve "Onların zürriyetlerini taşımamız da onlar için bir ayettir" (Yâsin,4i) ifadeleri ile, ayetlerini tek tek sayıp, bu ayetler de, Hak Teâlâ'nın dediklerine olduğu gibi inanmayı gerektirip, ama müşrikler için böyle yakînî bir iman sağlamayınca, bu, en azından onların azabtan sakınmalarını sağlamalıydı. Çünkü azabın olacağı haberini alan kimse, haber verenin doğruluğuna kesin inanmasa bile, ihtiyaten (bir tedbir olarak), o azabtan sakınır, endişe eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Onlara kesin deliller getirildiğinde, o delilleri kabul etmezler. Onlara, "Korkun, sakının" denildiğinde, korkup endişe etmezler. Binâenaleyh onlar, alabildiğine cahil ve gafildirler. Onlar, ne burhan, ne delillere tabi olan boyun eğer âlimler, ne de işlerini ihtiyata göre yapan avamlar gibidirler" demiştir. Bunun böyle olduğunu, Hak Teâlâ'nın temenni edatıyla, "Umulur ki merhamet oîunasmız" yani "kendi ümidinize göre" buyurmuş olması da delâlet eder Çünkü delillerden istifade yolunu bilmeyen, sakınma ve ihtiyat yolunu elden bırakmamalı.

ifadesinin cevabı mahzuf olup, takdiri, "Onlara bu söylendiğinde, onlar ittika etmezler" şeklindedir, yahut da, "Onlara bu söylendiğinde, onlar buna aldırış etmezler" şeklindedir. Bu şartın cevabına kendisinden sonra gelen, "Onlara Rabbinin ayetlerinden herhangi bir ayet gelse, mutlaka ondan yüz çevirirler" (vasin, 46) ayeti delâlet ettiği için, cevap hazfedilmiştir. 115[115]

Önde ve Arkadaki Tehlike

Hak Teâlâ'nın, "Önünüz sıra gelecek olandan da, arkanızsvra gelecek olandan da" ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılır:

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/508

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/508-509

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Önünüz sıra gelecek olan" İfadesinde, "ahiretten korkun" manası murad edilmiştir. Çünkü onlar, ahirete yöneliktirler. "Arkanız sıra gelecek
olan", "dünyadan" demektir. Çünkü onların arkası, dünyaya dönüktür.
2) "önünüz sıra gelecek olan " ifadesi, boğulma ve yanma gibi çeşitti azablardan ve "Eğer dilersek, onları suda boğarız. Bu durumda, onlar için hiçbir imdatcı yoktur..." (Ytam, «-43) ayetiyte işaret ettiği diğer şeylerden; "arkanız sıra gekcek olan" yani, "siz bu şeylerden kurtulsanız bile, kendisinden kurtulmanızın mümkün olmadığı ve daima peşinizde olan ölümden sakının" demek olup, bu mananın böyle olduğuna Cenâb-ı Hakk'ın "bir zamana kadar yaşatma" ifadesi de delalet eder.
3) "önünüz sıra gelecek olandan" yani, Muhammed (s.a.s)'in işinden. Çünkü o. yanınızdadır." "Arkana sıra gelecek olandan", yani "Haşr işinden. Çünkü siz, Hz. Muhammed (s.a.s)'i ve haşri yalanlamaktan sakındığınızda, Allah size merhamet eder" demektir. 116[116]

Lealle'deki Tereccî

Cenâb-ı Hak, "Ta ki böyle merhamet olunasmız" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti kesin olduğu halde, Cenâb-ı Hak, bu ayette ümîd etme ifade eden lealk kelimesini getirmiştir. Bu hususta birtakım izahlar yapılmıştır ki, biz onları defalarca anlattık. Burada buna şunu eklemek istiyoruz: Cenâb-ı Hak, "sizler, delillere binaen, bunun böyle olduğuna kesinkes inanmadıysanız..." manasında, "Korkunuz ve ittika ediniz!" deyince, "Tedbirli olabilmek için korkunuz" manasında, "Ta ki böylece merhamet olunasmız" buyurmuştur ki bu "Yakînî inanç sahibi kimseler, kesin olarak merhamet olunurlar. Tedbir erbabı olan kimselerin ise, merhamet olunmaları ümid edilebilir" demektir. Gerçek olan, şu iki açıdan bizim anlattığımızda:
a) "Rahmeti ümid eden kimseler olarak korkunuz. Çünkü Allah'a, hiçbir şey farz ve vâcib değildir."
b) Cenâb-ı Hakk'a nisbetle ittika, O'nun rahmetini ummayı ifâde eden bir emirdir. Binâenaleyh, eğer bir kimse, harici Ur durumdan dolayı, rahmetin olacağına kesink»» inanırsa, bu yine de ümit etmeye mani değildir. Hükümdarın gönlünde, kendisine hizmet eden kimseye, hak ettiğinden kat kat daha fazla verme duygusu bulunur ve her ne kadar o kimsenin hizmeti bunu gerektirmese bile, o hükümdarın ona, "Şunu yap, sana hak ettiğin ücretin kat kat daha fazlası ulaşabilir" derse, bu doğru ve uygun olur. 117[117]

Delillerden Yüzçevirmeleri

"Onlara Rablerinin ayetlerinden herhangi bir ayet gelmeyedursun, iüe ondan yüz çeviricidirler"
(Yâsin, 46).
Bu ifade, daha Önce geçen, "Ey kulların üzerine çöken hasret" (Yârin, soj ifadesiyle alakalıdır. Yani, "Onlara o peygamberler geldiğinde, onlar onları yalanladılar. O peygamberler onlara, ayetlerimizi getirdiklerinde, onlar o ayetlerden yüz çevirdiler, onlara iltifat etmediler" demektir. Bu izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendilerinden evvel nice nesilleri imha ettiğimizi görmediler mi?" (Yârin, si) ayetinden, "fa ki böylece merhamet olunasmız*' (Yârin, 45) ayetine kadar olan kısım, birbiriyle alâkası bulunan iki ifadenin arasına girmiş olan bir söz olmuş olur.
Bu ayetin, kendinden önceki ayet ile de, şöyle bir münasebeti olduğu söylenebilir: Allah Teâlâ, "Onlara, sakının denildiğinde..." buyurup, bu ayetteki şartın cevabı da, "yüz çevirdiler" şeklinde takdir edilince, Cenâb-ı Hak, "Onların yüz çevirmeleri, sadece buna has değildir. Tam aksine onlar, her ayetten yüz çeviricidirler" buyurmuştur.

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/509
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/510

Veyahut şöyle denebilir Onlara, "Korkunuz" denildiğinde, onlar, meleğin inmesi vs. şeyler gibi, birtakım mucizeler de talep ettiler. İşte bunun üzerine Cenab-ı Hak, "Onlara Rablerinin ayetlerinden herhangi bir ayet gelmeyed ursun, ille ondan yüz çeviricidirler" buyurmuştur. Buna göre, ayetteki kânû kelimesi, mâna bakımından zaid olup, bu ifadenin anlamı, "Onlar o ayetlerden yüz çevirirler" şeklinde olup, bu da, "Onlara, ayetler falan fayda vermez. Çünkü bir kısmını yalanlayan kimseye onun hepsini yalanlamak haydi haydi kolay gelir" demektir. 118[118]

İnfaktan Kaçınmaları

"Onlara: "Allah'ın sizi rızıklandırdığı şeylerden harcayın" denilince, o inkâr edenler, iman edenlere şöyle dediler: "Allah'ın, dileseydi doyuracağı kimseyi biz mi yedirecek misiz? Siz apaçık bir sapıklıkta bulunanlardan başkaları
değilsiniz"
(Yasin, 47).
Cenâb-ı Hakk'ın bu ayeti, onların, mükellefin yapması gerekli olan şeylerin tamamında cimri davrandıklarına bir işarettir. Çünkü her mükellefin görevi, bütün gücüyle Allah'ın cihetine saygı duymak; Allah'ın mahlûkatına da şefkat etmektir. Halbuki onlar, Allah tarafına tazimde bulunmayı bırakmışlardır. Çünkü onlara, "İttika ediniz, korkunuz" denildi de, onlar ittika etmediler. Allah'ın mahlûkatına şefkat etmeyi de terkettiler. Çünkü onlara, "İnfak ediniz" denildi de, infak etmediler. Burada şöyle birtakım incelikler bulunur: 119[119]

Bazı İncelikler:

Müttakînin Tavrı

1) Onlara gerek "tazim" gerekse "şefkat" hususunda olsun, emirlerin en koiayıyla hitap olundu da, ama onlar bu hususta en ufak bir şey dahi yapmadılar. Halbuki, Allah'ın ihlaslı kullarından en küçük bir şey istendiği halde, onlar bunun en ala ve en mükemmel şeklini yaptılar. Biz böyle söyledik, zira takva hususunda onlara, önleri sıra gelecek olandan, yani ya ilahî azaptan ya da ahiretten keza arkalan sıra gelecek olandan, yani ölümden veya ilahi azabtan korkmaları emrolundu. Ki bu da, ittikadan yana yapılabilecek en küçük şeydir. Ama, Allah'ın has ve samimi kullarına gelince, Atlan onlara azab etmese dahi, o yüce hükümdarın tavrının, kendileri hakkında değişebileceğinden sakınırlar. Azabtan korkma işi, uzak olan kimseler hakkında caridir. Onlar, ne Allah'a isyan etmekten, ne de Allah'ın azabından sakınmadılar. Ha'buki, Allah'ın ihlastı kullan, Allah onlara azâb etsin ya da etmesin, Allah'ı sayar ve O'na muhalefet etmekten kaçınırlar. Şefkat hususunda ise, onlara, "Allah'ın size olan rızıklarından infak ediniz. Yani, elinizde Allah'a ait olan şeylerin bir kısmından infâk ediniz" denildiğinde, onlar infâkta bulunmadılar. İhlaslı olanlar ise, başkalarını kendilerine tercih ettiler, ellerinde ne varsa hepsini, hatta kendilerini dahi Allah'ın kullarına faydalı olma ve zararı onlardan giderme hususunda saffettiler, harcadılar.
2) Cenâb-ı Hakk'a saygı duyma hususundaki tazim ve saygının faydası, Allah'ın onların tazimine ihtiyacı olmadığı için, yine onlara yönelik olduğu gibi, şefkat tarafında şefkatin faydası da yine onlara râcidir. Çünkü, zenginin kendisine bir şeyler vermediği kimse de, yine eceliyle ölecektir ve rızkı ne ise, ona mutlaka ulaşacaktır. Ancak ne var ki, mutlu ve bahtiyar kimse, Allah'ın, onun eliyle rızkı başkalarına ulaştırmayı takdir ettiği kimsedir.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, "sizinzıldandırdığı şeylerden,.." ifadesi, şu iki hususa işarettir:
a) Bu hususta cimrilik yapmak, alabildiğine kötü bir şeydir. Çünkü en cimri kişi, başkasının malında cimrilik yapan kimsedir.
b) Sizi bundan, fakirlik korkusunun alıkoyması uygun düşmez. Çünkü sizin rızkınızı veren

---

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/510-511
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/511

Allah'dır, binâenaleyh, siz infak edip, tasaddukta bulunduğunuzda O, nasıl ki başlangıçta onu size verip sizi rtzıklandırdıysa, ikinci defa da onu size verir, sizi rızıklandırır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele daha vardır. [120][120]

Şartın Cevabı

Cenâb-ı Hak, ifadesinde şartın cevabını zikretmem iştir. Burada ise, şartın cevabını zikrettiği gibi,
cevaptan daha fazlasına yer vermiştir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, "Onlara infak ediniz..." dediğinde, onlar da, "Allah 'm, dileseydi yedireceği kimseye biz mi yedirecek misiz?" demiş olsaydı, bu kâfi gelirdi. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "küfredenler, iman edenlere dediler ki (...)" buyurmasının hikmeti nedir?
Cevap: Biz diyoruz ki kâfirler, yedirmenin güzel hasletlerden olduğunu söylüyor ve bununla iftihar ediyorlardı. Onlar bu sözleriyle, mü'minlere bir reddiyede bulunmayı isteyerek ve yaptıklarının bir övgü vesilesi olduğuna inanarak, "Biz, misafirleri yedirir içiririz. Şayet bizim yedirip içirmemiz olmasaydı, misafirlerin ihtiyaçları karşılanamazdı. Sizler, ilâhınızın o istediği kimseleri nzıklandıracağını söylüyorsunuz; o halde daha ne diye, bize, "infâkda bulununuz" diyorsunuz" demişlerdir. Binâenaleyh, onların maksatları yedirmekten kaçınmak değil de, mü'minlere bir reddiye olunca, Cenâb-ı Hak, onların ağzından, bu reddiyeye bir işaret olmak üzere, "küfredenler iman edenlere... dediler" buyurmuştur. Ama onlara, "önünüz sıra gelecek olandan korkun " denilmiş olan ifadede, kâfirler tarafından mü'minlere karşı bir reddiye yoktur. Böylece onlar yüz çevirdiler de, Allah da, bu hususu bildiği için onların yüz çevirmelerini zikretmekten yüz çevirmiştir. [121][121]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, onların verdiği cevap hususunda, değişik bir lafzı getirmiş olmasının hikmeti nedir? Çünkü onlar, "İstese, Allah'ın rtzıklandıracağı kimseler infak mı edecek" dememişlerdir. Çünkü, onlar ifadesinde infakta emrolun--uşlardır. Binâenaleyh, onların cevapları da, "infak mı eder misiz?!" şeklinde olmalıydı, öyleyse, onlar niçin "biz mi yedirecek misiz?" demişlerdir?
Cevap: Biz diyoruz ki: Burada onların, alabildiğine muhalefet etmelerinin beyanı söz konusudur. Çünkü, onlara infak etmeleri emroiunup, infak etme işi içine de, yedirme vs. şeyler dahil olunca, onlar, ne o infak ne de ondan daha azı olan yedirmeyi yerine getirmişler, "yedirmeyiz..." demişlerdir. Bu tıpkı bir kimsenin bir başkasına, **Zayd**'e bir dinar ver!" deyip, onun da, "Ben ona bir dirhem bile vermem" demesine Denzer. Burada uygun olan, onun, "Ben ona bin dinar vermem" demesiydi. Ancak ıe var ki böyle bir ifadede mübalağa sanatı daha fazla ifa edilmiş olur. İşte ayette ae böyledir. [122][122]

Üçüncü Mesele

Onların bu sözleri gerçekti. Çünkü Allah, istese o kimseleri yedirip içirirdi. Öyleyse Oenâb-ı Hak daha niçin, bu hususu onları kınama sadedinde zikretmiştir?
Cevaben deriz ki: Onların gayeleri, ya Allah'ın kudretini veyahut da Allah'ın doyurmaya kadir olması durumunda, intakı emretmenin cevazını inkâr etmektir. Ama, 3u iki husus da yanlıştır. İşte Cenâb-ı Hak bu yanlışlığı, "Sizi rızıklandırdığı feyierden..." ifadesiyle beyan buyurmuştur. Zira bu, Allah'ın kudretine delâlet eden w ifadedir. Ve bu, Allah'ın vermeyi emretmesinin doğru ve yerinde olduğunu gösteren ar ifadedir. Çünkü, hem başkasının elinde hem de kasasında da malı bulunan kimse, muhayyerdir. İsterse, kasasında bulunanlardan verir,

---

[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/511-512
[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/512
[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/512-513

İsterse, başkasındaki malından «irilmesini emreder. Binâenaleyh, elinde başkasının malı bulunan bu kimsenin, "Senin kasandakiler, benim el imdeki I erden daha çoktur; öyleyse sen ona ondan ver!" aemesi caiz olmaz.

Ayetteki, "Siz apaçık bir sapıklıkta bulunanlardan başkaları zeğiisiniz" İfadesi, onların, kendilerinin mü'minieri bu sözle susturduklarına; - .mirilerin Allah'ın kudretine inanmalarıyia birlikte, kendilerinden, infakta bulunmayı isteyişlerinin apaçık bir yanlışlık olduğuna ve bunun, yanlış bir iş olduğuna randıklarına bir işarettir. Bu ifadeyle ilgili hem lügavî, hem de mana açısından birkaç bahis bulunur:

Birinci bahis: Lügavî açıdan yapılacak bahse gelince, biz diyoruz ki: İn edatı, olumsuzluk ifade eden mâ manasında olmak üzere, nefy için gelmiştir. Halbuki İn eda-tnda aslolan, şart için, mâda aslolan ise, nefy için olmalarıdır. Ancak ne var ki, bu İki «tat, bazı yönlerden müştereklik arzederler. Dolayısıyla da, karşılıklı olarak birbirlerinin «rine kullanılırlar. Böylece de mâ, şartta; İn de olumsuzluk anlamında kullanılmış oldular. 9u iki harfte müşterek olan taraf, herbirinin birbirine yakın iki harften meydana gelmiş arnalandır. Çünkü hemze elife, mim de nûna yakındır. Binâenaleyh, "İn" ve "mâ"nın aastna gelmiş olduğu ifadelerin manasının, olumsuz olması gerekir. Bu husus, mâ'da açıktır. "In"e gelince, bu da senin, "Eğer bana Zeyd gelirse, ona ikram ederim" ştfndeki sözünde, o Zeyd'in o anda gelmemiş olduğunu ihsas ettirmede yatmaktadır. Dolayısıyla, **İn, mâ** yerinde kullanılmıştır. Yine, "Zeyd ayakta değildi'"Zeyd, kaim değildir" demektir. Ayrıca, mâ edatı, şa-manasında da kullanılır. Nitekim, "Sen ne yaparsan ben de onu yapanm dersin. Bahsettiklerimizin delili, olumsuzluk için mâ'nın, in edatının kullanılmadı yerlerde kullanılmasıdır. Çünkü sen, deyip; edatını zait kabul edebilirsin. Ama, nefy, anlamında diyemezsin. Ama şart anlamında “Şayet sen görürsen..." deyip, in edatını asi; mâ'yı da zait addedersin. Bu da bize In'in şartta asi, mâ'nın İse ikinci derece; mâ'nın ise nefy'de asi, In'in ise İkine derecede asi olduğunu göstermektedir.

İkinci bahse gelince, biz, sözünün anlattığı şeyi, ifâdesinin anlatamayacağını belirtmiştik. Çünkü ilk ifade, hasr manasını ve onlann ancak dalalet içinde bulunmaları gerektiği gibi bir manayı iktizâ eder.

Üçüncü bahse gelince, Cenâb-ı Hak bu sapıklığı, "apaçık olmak"la vasfetmişt -ki, biz bunun manasının, "Bu iş öylesine açıktır ki, "Bunun bizzat kendisi bile kendisinin bir sapıklık olduğunu haykırmaktadır" şeklinde olduğunu söylemiştik ki bu da, sapıklık olduğu herkesçe anlaşılan bir sapıklık içindedir" demektir.

Dördüncü bahse gelince, biz,lafzının, onların, dalâlete gömülmüş olduklarını, onun içine battıklarını ifade ettiğini anlatmıştık. Cenâb-ı Hakk'ın, bazı yerlerde "bir delil ve beyyine üzeredir", bazı yerlerde de "hidayet üzeredir” şeklindeki ifadeleri de, böyle olan kimselerin, dosdoğru yolun tam üzerinde ofduklannabir işarettir. 123[123]

Mânâ İle İlgili Cihetler

Takdire Karşı Çıkılmaz

Mânâ cihetinden olan bahse gelince, bu da şöyledir: Kâfirler, mü'minlerin sözünün çelişkili olduğunu; sözü çelişkili olan kimsenin de, alabildiğine sapıtmış olduğunu sandıkları için, o mü'minleri, apaçık bir sapıklık içinde olmakla vasfetmişlerdir. Biz bunun böyle olduğunu söyledik, zira kâfirler, "Allah, eğer onları yedirmek isterse, doyurur ve yedirir. Biz ise, onları doyuramayız. Çünkü bu, hâsılı yeniden elde etmek olur. Eğer Allah, onları doyurmayı dilememişse, onları hiç kimse yedirip doyuramaz. Çünkü Allah'ın dilemediği şeyin meydana gelmesi imkânsızdır. Binâenaleyh, biz onlara yediremeyiz. O halde ne diye sizler bize, onlan yedirip doyurmamızı emrediyorsunuz?" şeklinde bir manaya işaret olmak üzere de, "Allah'ın, dileseydi yedireceği kimseye biz mi yedirecek misiz?" demişlerdir. Bu hususta yapılabilecek diğer bir izah da şudur: Onlar, âdeta "Allah, onları aç bırakmayı dilemiştir. Binâenaleyh, şayet

---

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/513-514

biz, onları yedirecek olsak, bu Allah'ın fiilini boşa çıkarmak için bir gayret olmuş olur ki, bu caiz değildir. Halbuki sizler ise, "onları yedirin" diyorsunuz. O halde bu bir şaşkınlık ve çelişkidir" demek istemişlerdir. Halbuki, dalfllde ve şaşkınlık içinde olanlar kendileridir. Çünkü onlar, bu konuda murâd edilene bakmışlar, emre ve talebe bakmamışlardır. Bu böyledir, zira kölesine efendi bir şeyi emrettiğinde, kölesinin o emrin sebebini araştırması, kendisi sebebiyle o emrin yapılacağı maksada muttali olmak istemesi uygun düşmez. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Hükümdar düşmanına, hiç kimsenin muttali olmayacağı bir biçimde ani bir baskın yapmak için, bineğine binmek isteyip, kölesine, "Biniti hazırla!" dediğinde, köle bu binitin hazırlanma gayesine muttali olmak isteyip de, başını kaldırarak ona baksa, bu köle, o hükümdarın düşmanını bundan haberdar etmek ve onun sırrını ifşa etmekle itham edilir. O halde, taatte, edeb, İrfan ve usul, maksadı araştırmak değil, emre hemen tâbi olmak, onu yapmaktır. Binâenaleyh Allah Teâlâ, "Allah'ın sizi nzıklandırdığı şeylerden harcayın" dediğinde, onların, "Allah niçin hazinelerindeki şeylerden onları yedirmiyor?" demeleri caiz değildir. 124[124]

Ahiret Buluşması

"Siz, doğru söyleyenlerseniz, bu tehdit ne zamandır?" derler. Onlar, birbirleriyle itişip dururlarken, kendilerini yakalayacak bir tek sayhadan başkasını gözlemezler. (işte o zaman) bunlar, bir vasiyyette bile bulunamazlar.
(Hatta) ailelerine dahi dönecek halde değillerdir"
(Yâsin. 48-50).
Bu, onların, Cenâb-ı Hak tarafından "Onlara sakının denildiğinde..." (Yasin.45) ayetinde emredilen takva ile, "Onlara harcayın denildiğinde..." ayetinde emrolunan infâkın, hiçbir faydası olmadığı, çünkü, gerçekte böyle bir vaadin olmadığı şeklindeki inançlarına bir işarettir. Ayetteki, ifadesi, "va'dedilen şey ne zamandır?" anlamındadır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 125[125]

Ahireti İnkârları

Buradaki **in,** şart edatı olup, bir ceza gerektirmektedir. Halbuki, **metâ**'nın başına geldiği cümle bir istifham cümlesi olup, şartın cezası olmaya elverişli değildir. O halde, In'in cevabı nedir?
Cevap: Biz diyoruz ki, bu cümle, lafzan istifham ifade eder, ama mana bakımından inkâr İfade eder. Buna göre onlar sanki, "Eğer haşrin vuku bulacağı hususunda doğru söylüyorsanız, onun ne zaman olacağını söyleyiniz" demek istemişlerdir. 126[126]

İkinci Mesele

İn kuntum ifadesiyle kime hitap edilmiştir?
Cevap: Biz diyoruz ki, görünen odur ki bu, peygamberlere yapılan bir hitaptır. Çünkü o müşrikler, risâleti kabul
etmeyince, "Ey risâlet iddia eden kimseler, eğer siz bu hususta doğru söylüyor iseniz, bunun ne zaman olacağını bize bildirin bakalım" demişlerdir. 127[127]

Üçüncü Mesele

Burada bir vaad söz konusu değildir. O halde, ayetteki "bu vaad" ifadesiyle, hangi vaade

---

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/514-515
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/515
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/515
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/515-516

işaret edilmiştir?

Cevap: Biz deriz ki: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Kıyametin kopacağına dair beyan buyurduğu, "Onlara, "Önünüz sıra gelecek olandan da, arkanız sıra gelecek olandan da sakının denildiğinde" çt&8n,4S) ayetindeki husustur. Yahut da şöyle diyebiliriz: Bu, peygamberler, onlara devamlı bir biçimde Kıyameti, hesabı, mükâfaat ve cezayı hatırlattıkları için, bu ayette zikredilmese bile, malûm olan bir husus olup (bu da bu keyfiyete bir işarettir). [128][128]

Tek Sayha

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar, bir tek sayhadan ıskasını gözlemezler" buyurmuştur ki bu, "Onlar, o malum sayha ve naradan başka hiçbir şey beklemezler" demektir. Bu ifadelerin nekire gelmiş olmaları, çokluk manası ifade etmek içindir. İmdi eğer, "Onlar, bunu gözlemek şöyle dursun, tam aksine böyle bir şeyin olmayacağı hususunda kesin kanaat sahibidirler" denilirse biz deriz ki: Bu gözleme fiilen olan bir durumdur. Çünkü onlar, yapanın helakine ve Allah'ın kudreti, hükmü ve ilmi dahilinde olmadığı takdirde, çabucak azaba duçar kılıp Kıyameti yaklaştıracak işler yapıyorlardı. Yoksa onlar bu gözlemeyi, sözle ifade etmiyorlardı. Yahut şöyle diyebiliriz: Meta "ne zaman?" kelimesi gerçek bir istifhama delalet etmediğinden, gerçek olmayan bir "gözleme"den bahsedilmiştir. (Yani burada sözle ifade edilmeyen ama fiilen olan bir durum sözkonusudur.) Çünkü "ne zaman?" diyen kimsenin bu sözüne nazaran, bu sözden bir bekleme manası anlaşılır.

Alimler, burada bu **"sayha"**nın ne olduğu hususunda, onun dehşetine delâlet eden birtakım hususlar zikretmişlerdir.

1) Bu ifadelerin nekire getirilmiş olması... Çünkü Arapça'da "çok" anlamında, "Falancanın öyle bir malı var ki!" ve, cesur ve atılgan anlamında, "Falancanın Öyle bir kalbi var ki" denilir.

2) Buradaki "bir tek" kelimesinin zikredilmesidir. Bu, "o sayha oldu mu, artık bir ikincisine ihtiyaç yoktur" anlamındadır.

3) Ayetteki, "onları yakalayacak" İfadesidir. Yani, "O onların hepsini yakalar ve bu sayha, yerin doğusundaki ile batısındakifere kadar varıp ulaşır. Böyle olan bir şeyin büyük bir şey olduğunda herhangi bir şüphe olmaz" demektir. [129][129]

Ansızın Çarpma

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, birbirleriyle itişip dururlarken, kendilerini yakalayacak bir tek sayhadan başkasını gözlemezler. (İşte o zaman), bunlar bir vasiyyette bile bulunamazlar. (Hatta), ailelerine dahi dönecek halde değillerdir" ifadesi, bu sayhanın azametini gösteren ifadelerdendir. Çünkü normal olan bir sayha, gafil bir kimsenin başına geldiğinde, onun kalbi hoplar, korkar. Zira, bir işle meşgul olan birisine birisi aniden seslendiğinde, onun kalbi aniden hoplar, ama sayhayı bekleyen böyle değildir. Binâenaleyh, bu sayhanın durumu, bahsettiğimiz şiddet ve kuvvette olup, hasmıyla meşgul olan, onunla didişen gafil bir kimsenin başına geldiğinde, onun kalbinin hoplaması son derece tam, korkutma işi de alabildiğine muazzam olur.

Ayetteki, ifadesi hakkında şu izah yapılabilir: "Onlar, Ölümden sonra ba's hakkında cedelleşiyor, bunun asla olmayacağını söylüyorlardı. Böylece de bu sayhadan gafil idiler. Böyle bir sayhanın vaki olacağına inanan kimsenin durumu, bunun tam tersinedir. Bu, böyle birşey için hazır olduğu ve olacağını gözlediği için, bundan korkmaz, kalbi de hoplamaz. Bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüştür" (Zûmer, 58) ayetiyle kastedilen manadır. Bu ayetteki, "Allah'ın diledikleri müstesna" ifadesi, "sayhanın ulaşacağına İnanan ve bunun için hazır olan kimseler..." anlamındadır. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Bir kimse, şimşeği görse ve biraz sonra, bir gök gürültüsünün olacağını anlasa. Diğer bir kimse de, şimşeğin çaktığını görmese ve sonuç olarak da, gök gürültüsü olacağını bilmese. Derken gök gürlese, bu durumda sen, şimşeğin çaktığını gören, böylece de gök gürültüsünün olacağını bilen kimseyi dimdik ayakta; habersiz olan kimseyi de, bayılarak yere düşmüş halde görürsün. 130[130]

---

[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/516

[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/516

Durumun Dehşeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu yakalamanın şiddetini beyan etmiştir ki, bu da, o sayhanın onlara bir vasiyyette bile bulunmaya fırsat vermeyecek bir biçimde meydana gelmesidir. Ayette, onun şiddetini anlatan hususlar vardır.
a) Gûç yetirememe... Çünkü bir kimsenin, "Falanca bu durumda vasiyyet bile edemez" seklindeki sözü, "O, tavsiyede bulunmaya muktedir olamaz" sözünden daha az vurguludur. Çünkü, tavsiyede bulunmayan kimse, bazan vasiyyete muktedir olabilir.
b) "Tavsiyeten" ifadesi... Tavsiye sözle yapılır. Söz ise, fiilin meydana gelmesinden daha hızlı bir biçimde tahakkuk eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "O zaman bunlar söz söylemeye muktedir olamazlar. Nerde kaldı ki, görevleri yerine getirme ve haksız bir şekilde elde edilen şeyleri sahibine geri verme gibi uzun bir zamana ihtiyaç gösteren fiili yapabilsinler" demiştir.
c) Diğer kelimeler arasından özellikle "**tavsiye**" kelimesinin seçilmiş olması, onun, kelimelerin en mühim olanına kadir olamadığına delâlet eder. Çünkü, Ölüm vakti, insan tavsiyede bulunmaya daha çok ihtiyaç duyar.
d) "**Tavsiye**" kelimesinin neklre getirilmiş olması umumîlik için olup, bu, "O kimse, ufacık bir kelime dahi olsun, herhangi bir tavsiyede bulunamaz" demektir. Bir de, tavsiye, bazan işaretle olabilir. O halde, bundan aciz olan kimse, artık her şeyden aciz demektir.
e) CenâtH Hakk'ın, "(Hatta) ailelerine dahi dönecek halde değillerdir" ifadesi, tavsiye etmeye duyulan ihtiyacın ne derece yoğun olduğunu beyan etmek içindir. Çünkü, ailesine döneceğini uman kimse, vasiyyete ihtiyaç kalmadığı için vasiyyette bulunmayabilir. Ama, ailesine ulaşamayacağına kesin karar veren kimsenin, mutlaka vasiyyette bulunması gerekir. Binâenaleyh, o bu ihtiyaca rağmen, bunu da yapamadığına göre bu, o sayhanın çok şiddetli olduğuna delâlet eder.
Cenâb-t Hakk'ın bu ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Biraz önce de anlattığımız gibi onlar, aileleriyle bir araya geleceklerine dair herhangi bir zamanın kalmadığına kesinkes kanaat getirmişlerdir ki, bu da vasiyyette bulunma ihtiyacını doğurur.
b) Bu ifade, "Öldüler, artık onların dünyaya dönmeleri söz konusu değildir. Binâenaleyh, yolculuğa çıkan ve o yolculuktan artık dönemeyeceğini, artık ailesiyle birlikte olamayacağını bilen kimse, o zaman vasiyyette bulunur" anlamındadır. 131[131]

Mezarlardan Çıkış

Daha sonra Cenâb-ı Hak, birinci sayhayı müteakiben, olup bitenleri beyan etmek üzere:
"Sûra üfürülmüştür. Artık bakarsın ki onlar, kabirlerinden, Rabİerine doğru
koşup gidiyorlar" (Yâsin, 51). buyurmuştur.
Yani, "Sûra ikinci kez üfürüldüğünde" demek olup, bu, "Sonra ona bir daha üfürülmüştür. O anda görürsün ki ayakta bakmıp duruyorlar" (zümer. 68) ayetinde olduğu gibidir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır132[132]

Farklı İfadeler

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/516-517
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/517-518
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/518

Cenâb-ı Hak (zümer, 68)böyle buyururken, burada "Artık bakarsın ki onlar, kabirlerinden Rablerine doğru koşup gidiyorlar" buyurmuştur. Halbuki, "ayakta durma", "koşma"dan farklıdır. Bir de Cenâb-ı Hak, her iki yerde de, buyurmuştur ki, bu ayakta durma İle koşmanın aynı anda bulunmalarını iktiza eder. Ne dersin?

Cevap: Bunu şu iki şekilde açıklayabiliriz:

a) Ayakta olmak, hızlıca koşmaya ters değildir. Yürüyen kimsenin ayakta olması da, bakıyor olmasına aykırı değildir.

b) Bu ayette belirtilen sürat, işlerin adeta aynı anda yapılacağını göstermek için olup, tıpkı bir kimsenin "O savaşta dönüp dönüp hücum eden, pek çevik, aynı anda hem önden hem arkadan dalandır. Tıpkı sel sularının yüksekten yuvarladığı çakıl taşları gibi" demesi gibidir. 133[133]

Üflemenin Zıt Etkileri

Bu iki üfleyiş, diriltme ve öldürme gibi birbirine zıt olan iki şey hususunda nasıl müessir olabilir?

Cevap: Biz diyoruz ki, Allah'dan başka müessir yoktur.

Üfleme ise, bir alâmettir. Sonra o korkunç sayha, maddeleri harekete geçirir, sarsar. Binâenaleyh, varlıklar canlı iken, o canlının parçaları bir aradadır. O ses onları sallar da, böylece canlının parçalan birbirinden ayrılır. Canlıların ölmelerinden sonra ise, onların parçalan ayrı ayrı idi. Dolayısıyla o ses onları harekete geçirdi de, işte o esnada canlının parçaları bir araya geldi. O halde bu demektir ki, bu İki üfleyiş de, maddeleri harekete geçirme ve intikal ettirme bakımından, müessir olmuşlardır. Bir arada iken maddeler dağılıyor; ayrı iken bir araya geliyor. 134[134]

Müfacee İza'sı

Müfacee (sürpriz) için olan Iza'nın buradaki konumu nedir?

Cevap: Biz diyoruz ki: Buradaki tzâ, zarf için olup, manası, "Sûra üflendi. Ona üflenince de, onlar ok gibi kabirlerinde fırladılar" şeklindedir. Ancak ne var ki, o şey, zarf olduğu bilinerek bazan bir şeyin zarfı olabilir. Konuşma esnasında, onun zarf olduğu bilinir. Görünüp müşahede edilmesi halinde de, bilgi yenilenmiş olmaz. Bu tıpkı bir kimsenin, güneş doğduğunda, "Hava aydınlandı" vb. demesi gibidir. Binâenaleyh bu kimsenin, güneş doğduğunda, havanın aydınlandığını görmesi durumunda, yeni bir bilgi söz konusu'olmamış olur. Ama sen, "Çıktım, bir de ne göreyim, bir aslan kapıda..." dediğinde, o zaman dilimi, aslanın kapıda olmasının zarfı olur. Ancak ne var ki bu, daha önce bilinmiyordu. Binâenaleyh o onu gördüğü zaman bunu bildi. Dolayısıyla bunun, onun zarfı, yani aslanın gelme zamanı olduğuna dair bilgisi, ancak onu görme anında ansızın ortaya çıkmıştır. İşte bu sebeple, *îi, 'ya "müfacee izâsı" denilmiştir. 135[135]

Kabirler

O "**sayha**" dağları harekete geçirmiş olduğuna göre, o vakitte kabirler nerede bulunur?

Cevap: Biz deriz ki: Allah, her ferdin parçasını, gömüldüğü yerde bir araya getirir, dolayısıyla onu o yerden çıkarır; ki bu yer, o kimsenin kabridir. 136[136]

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/518

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/519

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/519

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/519

BeşinciMesele

Burası, heybetten bahsedilmesi gereken bir makam olup, bu ayetten önce de, kâfirlerden bahsedilmiştir. Halbuki
ayette, "Rabb" sözünün getirilmiş olması, Allah'ın merhametine delâlet eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, onlara nisbet edilen Rabb "Rablerine..." yerine, heybetine delâlet eden bir lafız getirmiş olsaydı, bu daha uygun olur muydu, olmaz mıydı?
Cevap: Deriz ki: Bu lafzı, olabilecek şeylerin en güzelidir. Çünkü kötülük yapıp sonra da, kendisine iyilikte bulunan zâta dönmek mecburiyetinde bulunan kimse için böyle bir durum, başka bir halden, elemce daha fazla, nedametçe de daha çok olur. [137][137]

Altıncı Mesele

Kötülük eden kimse, iyilik edene yöneldiğinde, bir adım ileri, İki adım geri atar. Halbuki ayetteki yensllûn kelimesi hızlı koşmak anlamındadır. O halde onlardan bövle bir hareket nasıl sudur edebilmiştir?
Cevap: Biz diyoruz ki, onlar, i'râdeleri kendi ellerinde olmaksızın, böyle yaparlar. Biz, (zümer, 68) ayetini tefsir ederken, bununla, sûra üflendiğinde, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmel olduğunu, irâdesinin geçerliliğini beyan etmek istediğini açıklayacağız. Çünkü bu vakitte, onda hem bir araya gelme, hem terkib olunma, hem dirilme, hem kıyam, hem de koşma olacaktır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, "bir anda bu noktaya varıp dayanacaklar" demektir. Yani, "Birtakım safhalardan sonra gelen, ok gibi fırlayış noktasına varacaklardır" demektir. [138][138]

Şaşkınlık

"Demişlerdir ki: "Eyvah bize! Uyuduğumuz yerden bizi kim kaldırdı? Bu, Rahmân'm (Allah'ın) vaadettiği şey. Gönderilen (o peygamberler) doğru söylemiş"
(Yâsin. 52).
Bu, "Onlar diriltilince böyle söyleyecekler" demektir. Çünkü bir önceki ayetteki, "Sûra üfürülmüştür" ifadesi, onların yeniden diri İtildikleri ne delalet eder. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [139][139]

Birinci Mesele

Eğer birisi, "Allah, "onlar, "Eyvah bize" diyerek kalkıp, kabirlerinden Rablerme doğru hızlıca koşuyorlar" buyurmuş olsaydı daha uygun olurdu?" diyecek olsa, biz deriz ki: Böyle söylemekten Allah'a sığınırız. Çünkü geçen ayetteki, "Artık bakarsın ki onlar, kabirlerinden, Rablerine doğru koşup gidiyorlar" ifadesi, biraz önce bahsettiğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın, en süratli bir şekilde onların parçalarını birleştirip, onları dirilttiğine ve hareket ettirdiğine bir işarettir. Çünkü onların hızlıca koşmaları işi, mutlaka parçalarının biraraya getirilip te'lif edilmeleri gerekmesine rağmen, hemen üfienişle birlikte oluvermiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, o birisinin dediği gibi, "diyerek kalkıp..." buyurmuş olsaydı, bu, "hızlıca koşarlar" ifadesinin "hâli" gibi, yani, "Eyvah bize diyerek koşup giderler" manasında olmuş olurdu. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü onların, "Eyvah bize" demeleri, süratlice gitmelerinden Öncedir. Burada bu "Koşup gitme" ifadesinin kullanılmış olması, biraz önce bahsettiğimiz sebeplerden ötürüdür. [140][140]

---

[137][137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/519
[138][138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/519-520
[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/520
[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/520

İkinci Mesele

Eğer birisi, "Biz, gibi ifadelerde, nidanın ne manaya olduğunu bilmekteyiz. Fakat insanların bu şekildeki sözleriyle, Cenâb-ı Hakk'ın, hiç izafet yapmadan, (Yasin, 30} şeklindeki sözü arasında ne fark vardır ki onlar,
ve demektedirler" derse, biz şöyle cevap veririz: Bu sözü söyleyen mükellef ise, onun halini veya ona yakın olanların halini hiç kimse bilemez. Buna göre sanki herkes, kendi haliyle derdiyle mesgulmuş ve herbiri, "Eyvah bize! Yazıklar olsun bizel" demekteymiş gibi olur. Onların, "Eyvah bizel" deyişleri, herbirinin, "Eyvah banal" demesi manasınadır. Ama Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyi kullandığı yerlerde, ilmi herkesin halini kuşattığı için, bunu umûmî şekli ile söylemiştir. 141[141]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "Uyuduğumuz yerden bizi kim kaldırdı" ifadesinin, "Eyvah bize!" şeklindeki sözleriyle ilgisi nedir?
Cevap: Diyoruz ki: Onlar, yeniden diriltilince peygamberlerin söyledikleri şeyleri hatırladılar da, böyle dediler ki bu, "Allah, bizi va'dedilen o diriliş ile mi diriltti, yoksa biz uyuyorduk da, uyandırıldık mı?" demektir. Bu da tıpkı, bir İnsana gücünün yetemeyeceği bir düşmanının, gelmesi vaad edilip, sonra da bu insan, korkunç bir adamın, kendine doğru yönelip geldiğini göres, ödünün kopması ve kendi kendine, "Bu o mu, yoksa değil mi?" demesi gibidir. Bunun böyle oluşuna onların, "Uyuduğumuz yerden" ifadesi delâlet eder. Çünkü onlar, kabirlerini uyku yeri sanmışlardı. Bu, onların uyuyup da, uyandınldıklan mı, yoksa ölüler olduktan mı hususunda şüphe ettiklerini gösterir. Fakat zann-i gâlibleri. bu işin bir yeniden dirilme olduğu yönündedir. Çünkü onlar, bu iki ihtimali birarada düşünerek, bunun kendilerine vaadedilen o diriliş olduğunu sandıklarına bir işaret olmak üzere, "Bizi kim kaldırdı (diriltti)?": uyanmış oldukları ihtimali vehimlerine bir işaret olmak üzere de, "Uyuduğumuz yerden" demişlerdir. 142[142]

Dördüncü Mesele

"Bu", kelimesi neye işarettir? Diyoruz ki: Bu hususta şu DÖRDÜNCÜ MESELE iki izah yapılmıştır:
a) O kelime, "uyudukları yere" işaret olup, sanki, "Bizi bu yerimizden kim uyandırdı?" demektir. Binâenaleyh "bu" kelimesi, "merkad"ın (uyunulan yerin) sıfatı olur. Nitekim Arapça'da, "Bu sözüm doğrudur" denilir.
b) O kelime, "dirilişe" işarettir ve mana, "Bu diriliş, Rahman'ın vaadettiği ve gönderilen peygamberlerin hakkında doğru söylemiş olduğu şeydir" şeklindedir. 143[143]

Beşinci Mesele

Buradaki **hazâ** "bu" kelimesi, "**merkad**"in sıfatı sayılırsa, ayetteki, "Rahman'ın vaadettiği şey, gönderilen (o peygamberler) doğru söylemiş" ifadesi nasıl yerinde olabilir? Biz deriz ki: Bu durumda, ifadesi, "Rahman'ın vaadettiği haktır. Peygamberler de doğru söylemişler" takdirinde, haberi mahzûf bir mübtedadır. Yahut da, şöyle denilebilir: "Rahman'ın vaadettiği ve peygamberlerin, hakkında sâdık olduğu o şey, haktır." Fakat bu iki takdirden birincisi, daha az takdirle ifade edildiği için daha uygundur. Yahut şöyle de denebilir: Bu, takdiri, "Bu, Rahman'ın vaadettiği ba's (diriliştir. Yoksa uykudan uyandırma değildir. Peygamberler, size haber verdikleri o hususta, doğrudurlar" şeklinde olan, mahzûf bir mübtedanın haberidir. [144][144]

---

[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/520-521
[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/521
[143][143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/521

Altıncı Mesele

Eğer ayetteki **hazâ** "bu" kelimesinin, "**merkad**"e yahut "**ba'se"** işaret olduğunu söylersek, "Bizi kim kaldırdı (diriltti)?" sorusunun cevabı nerededir?
Cevap: Diyoruz ki: Onların bu sorudan maksatları, bunun bir ba's (diriliş), yahut bir ba's (diriliş), yahut bir uykudan uyandırma olduğuna dair bilgileri bulunduğunu bildirmek olunca, Hak Teâlâ'nın, "Bu, Rahman'ın vaadetüği ba'sdir, uykudan uyandırma değildir" şeklindeki sözü ile buna cevap verilmiş olur. Bu tıpkı, korkan birisinin bir başkasına, "Ne dersin, falanca beni Öldürür mü?" dediğinde, o sorulanın, "Korkma" deyip maksadının onun kalbinden bu korkuyu silmek olduğunu bildiği için, susması gibidir. İşte böylece cevap verilmiş olur. [145][145]

Hesap Divanı

"(Bu), bir tek sayhadan başka birşey değildir. Artık onlar toptan ve derhal, huzura getirilmişlerdir"
(Yasîn, 53).
Bu, "O nefha (üfürme), tek bir sayhadan (naradan) başka birşey değildir" demektir. Failin bu olduğuna, geçen ayetteki "Sûra üfürülmüştür" (Yâsin, 51) ayeti delâlet eder. Yahut da bu, "Hâdise, ancak bir tek sayhadan ibaret oldu" demektir. Buradaki fiili, nakıs değil "tam" kabul edilerek, "sayha" (fail olarak) merfû okunmuştur. Bu, "Tek bir sayha meydana geldi" demektir. **Zemahşerî** şöyle der: "Eğer bu tam fiil olsaydı, o zaman en uygun olan, değil, denilmesiydi. Çünkü bu durumda mana, "Tek bir sayhadan başka hiçbir "şey" olmadı" şeklinde olur. Fakat fiilin müennes olarak getirilmesi, zahire hamlen caizdir. "**Sayha**"yı merfû okuyan şöyle diyebilir: Hak Teâlâ'nın "O vak'a vâkf olduğu vakit" (Vakıa, 1) ayeti, şiddet bildirmek ve mübalağa ifade etmek İçin, müennes fiil ile getirilmiştir. Bunun delili yine aynı suredeki, "Onun vukuunu yalanlayacak hiçbirşey yoktur'* (vakıa, 2) ayetidir. Çünkü bu, mübalağa ifade etmektedir. İşte Cenâb-ı Hak burada da aynı şekilde Kıyametin dehşetini ifade etmek için, bu fiili müennes getirmiştir. Binâenaleyh haşr gününün isimleri, **Kıyame, Kftria, Hakka**, **Tamme, Sahha** gibi hep müennes olarak gelmiştir." **Zemahşerî** sözüne devam ederek ifadesinin, takdirinde olduğunu, hasrın isimlerinin, onun "Kıyamet" diye isimlendirilmiş olmasından ötürü müennes geldiğini söyler.
Ayetteki, **muhdarûn** kelimesi, onların bu fırlayıp koşmalarının, kendi iradeleriyle değil, mecburî bir koşma olduğuna delalet eder. [146][146]

Âdil Karşılık

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o günde olup bitenleri şöyle anlatmıştır:
"İşte o gün, hiç kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Sizler, yaptığınız şeylerden başkasının karşılığını görmezsiniz"
(Yâsîn, 54).
"Hiçbir kimseye haksızlık edilmez" ifadesi, mü'mine bir emniyet vermek; "Yaptığınız şeylerden başkasının karşılığını görmezsiniz" ifadesi de, günahkâr kâfiri ümitsizliğe düşürmek için getirilmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [147][147]

---

[144][144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/521
[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/522
[146][146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/522-523
[147][147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/523

Birinci Mesele

Ayetteki, "Karşılığını görmezsiniz" ifadesi ile, mücrimin ümitsizliğine işaret edilirken, bunu hitab şeklinde getirmenin; "Haksızlığa (zulme) uğratılmaz" ifadesi ile, mü'mi-nin ilahî azabtan emin oluşuna işaret edilirken, hitab üslubuyla, "Ey mü'minler sizler zulme uğratılmazsınız" denilmeyişinin hikmeti nedir? Diyoruz ki: "Hiç kimseye hiçbt şekilde haksızlık edilmez" ifadesi, genel bir ifadedir. Çünkü (mü'min, kâfir) hiçbir kimseye orada zulmedtlmeyecektir. "Sizler, yaptığınız şeyden başkasının karşılığını görmezsiniz" ifadesi ise, sadece kâfirlere has bir ifadedir. Çünkü Allah mü'minleri cezalandırmaz. Eğer böyle yapmazsa, (bitiniz ki) Allah mü'mine has olan fazlından ve genel olan adaletinden ötürü, böyle yapmamıştır. Bu ifadede, bir müjde vardır. 148[148]

İkinci Mesele

Burada fâ-i takibiyyenin getirilmesini gerektiren şey nedir?

Cevap: Deriz ki: Hak TeâJâ, "muhdarûn" (huzura getirilmiş, toplanmışlardır)"(Yâsin.sa) buyurup, bu toplanma işi de, işleri halletmek ve hesapları görmek için olunca, sanki "Onlar toplandıkları zaman, ancak adalet ile işleri hall-u fasi edilsin diye böyle huzura toplandılar. Binâenaleyh adalet için toplanmada zulüm yoktur. O halde, zulmün olmayışı adalet için toplanmaya dayanır" demiştir. İşte bundan Ötürü, valiye veya hakime, "Adalet için oraya oturdun. Binâenaleyh zulmetmezsin" denilir. Bu "Durumun, konumun bunu yani adaleti gerektirir. Öyleyse zulmetme!" demektir. 149[149]

İşlerin Karşılığı

Onlar, yaptıkları şeylerin aynısıyla karşılık (ceza) görmeyip, yaptıkları şeyler sebebiyle ve yaptıkları şeylerden ötürü bir karşılık görürler. Halbuki ayetteki, "Yaptığınız şeylerden başkasıyla karşıık görmezsiniz" ifadesi, bu cezanın, yapılan işlerin aynısıyla olacağına delalet eder. Ceza fiilinin, hem harf-i cersiz, hem de harfi cerli olarak, mûteaddi olduğu, hem hem "Onu hayırta mükâfaatlandırdım" şeklinde kullanıldığı ileri sürülmesin. Çünkü bu, biz — söylediğimiz manada değildir. Çünkü sen, "Onu hayırla cezalandırdın* (mükâfaatlandırdım)" dediğinde, hayır senin yaptığın iş olmayıp, buradaki "ba," ya mukabele, ya sebebiyye içindir. Böylece sen, "onu, yaptığı hayır sebebiyle onu mükâfaatlandırdım" demiş olursun. Buna ne dersin? Buna şu iki şekilde cevap veririz

1) Ayetteki bu ifade, her halükârda bir fazla cezalandırma olmayacağına ve alabildiğine dikkatli davranılacağına bir işarettir. Çünkü birşeyin aynısına ilavede bulunulamaz. Şimdi biz diyoruz ki ayetteki bu ifade tam eşitliği ifade eder, yani "verilecek olan ceza, onların yaptıklarının aynısıdır, tam karşılığıdır" demektir. Çûnkt Arapça'da, "Hiçbirşeyi eksik bırakmadı" manasında, "Falanca, bana tek tek cevap verdi" denilir. Ayetteki ifade bu manasıyla tam bir ümitsizliği gerektirir.

2) Buradaki **mâ** kelimesi, belli birşeyi göstermeyip, cins ifade eder ve "Sizler amellerinizin cinsine göre karşılık görürsünüz. Eğer amelleriniz (yaptığınız o şeyler} güzel ise, karşılığı güzel; kötü ise karşılığı kötü olur. O halde yaptığınız kötülüklere ve iyiliklere göre karşılık görürsünüz" demektir. Bu tıpkı, "Kötülüğün karşılığı yine onun gibi bir kötülüktür" (şort, *oj ayetinde ifade edildiği gibidir. 150[150]

İyilerin Mükâfaatı

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/523

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/523

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/523-524

Daha sonra Cenâb-ı Hak, muhsinlerin, güzel ameller yapanların durumunu da şöyle beyan etmiştir:
"Şüphe yok ki bu gün cennetlikler, mesrur ve handan bir zevk ve eğlence içindedirler. Kendileri de zevceleri de, cennetin gölgelerindedir. Tahtlarının üstüne kurulmuşlardır. Onlar için orada taze yemişler vardır. Yine onlar için, arzu ettikleri herşey vardır"
(Yasn, 55-57).
Ayetteki, **şuğul** kelimesi, şu manalara gelebilir:
1) Bu, "Allah'ın onlara verdiği mükâfaatları elde etmiş olma sebebiyle, o gûnûn dehşetinden, <<habersiz"dirler" manasınadır. Binâenaleyh onlar azab ve hesab namına hiçbir şeyden haberleri olmamıştır. Fâklhun kelimesi, onların artık selamette olduklarını tam olarak anlatan bir sözdür. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak eğer sadece, demiş olsaydı, o zaman onlann Kıyamet günü ve dehşeti hususunda endişelerinden ötürü büyük bir meşguliyet içinde oldukları manası çıkardı. Zira, başına büyük bir bela gelen kimseye, Önemli bir işi sunulsa ve meselâ iflas ettiği söylense, "Ben, ondan daha önemli bir dert ile meşgulüm" der. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, fâklhûn demiştir ki bu, "Onlar, bu günde helak ile yazıklanma ile, hayıflanma ile değil, zevk-u safa ile meşguldürler" demektir.
2) Bu, onlann durumunu anlatan bir ifadedir. Yoksa Cenâb-ı Hak, onların bir şeyle meşgu! oldukları manasını kastetmemiştir. Hatta bu, "Onlar işinde gücündedirier" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu işlerinin zor olmayıp, tad veren ve hoşlanılan şeyter olduğunu belirtmiştir.
3) Onlar, umdukları şeylerden ötürü bir meşguliyet içindedirler. Çünkü onlar dünyada iken, bazı şeyler tasarlamış ve "Cennete girdiğimizde, şunu şunu isteriz" demişlerdi. Fakat cennete girince, hatırlarına gelmeyenleri de görmüş ve onlarla meşgul olmaya başlamışlardır.
Bu ifade hakkında zayıf olan başka izahlar da yapılmıştır. Şöyle ki:
1) Bu ifadenin, (hurilerin) bekâretlerini giderme (yani onlarla beraber olma) meşguliyeti olduğu söylenmiştir. Bu, bizim üçüncü maddede bahsettiğimizin aynısıdır. Çünkü insanın nazarında bazan, şu anda, taze dilberlerle oynaşıp eğlenme ağır basar da, bu sebeple o, "Ben, cennette onlarla zevklenip hazlanacağın"der. Sonra da Allah çoğu kez ona, kendisini onlardan alıkoyacak nimetler verir.
2) Bunun, saz çalıp eğlenmek olduğu söylenmiştir. Bu, zikrettiğimiz kabilden olup, bir vehimdir.
3) Bu, karşılıktı olarak ziyaretleşme hususundadır.
4) Bu, Allah'ın ziyafeti konusunda bir meşguliyettir. Bu, bizim söylediğimize yakındır. Çünkü Allah'ın ziyafeti, mümkün olabilecek en lezzetli şeyler olur. O zaman da bu onu, dünya hayatında iken vehmettiği, aklından geçirdiği şeylerden aiıkor. Cenab-ı Hakk'ın fâkihûn kaimesi ise, Inne'nin haberidir. ifadesi, Onların zevk ve eğlencelerinin neden ötürü olduğunu beyan eder. Arapça'da, "**Zeyd**, kendini tamamiyle işine vermiştir; yüzünü tamamen ona dönmüştür, evinde oturmaktadır!" Bu sebeple câr-mecrûr olan kelime, olmaz Şayet kelimesini menb kıladın o durumda haber olmaz. Şayet kelimesini mensub kılsaydın, o durumda, câr-mecrûr olan ifade haber olurdu. Bunun gibi şayet, demiş olsaydın, o zaman bunun manası, hal olarak "Cennetlikler, eğlence içinde ve mesrur oldukları halde, meşguldürler" şeklinde olurdu. Bu kelime nasb ile **(fâkihîne)** şeklinde de okunmuştur. **Fâkih** kelimesi, zevk safa duyan ve nimetlenen kimse anlamındadır. "Meyve" anlamına gelen **fâkihe** kelimesi de böyledir; çünkü meyve bolluk içinde ancak, alınacak olan lezzeti İçin vardır ve açlığın acısını bastırmak üzere de yenilmez.
Burada, çok hoş bir mana vardır. Bu da şudur: Cenâb-ı Hak, ifadesiyle, onların herhangi bir elem ve kederi olmadığına işaret etmiştir; binâenaleyh, onlar için ve onlar nezdinde hiçbir elem, acı ve keder yoktur. kelimesi ile, onlar için ve onlar nezdinde hiçbir elem, acı ve keder yoktur.kelimesi ile, onların lezzetlere nail olmasını beyan etmiştir. Çünkü elemi olmayan kişi, bazan lezzetlere nail olmayabilir. Böylece onların en mükemmel hal üzere olduğunu açıklamış, sonra da bu kemâl ve mükemmelliği; "kendileri de zevceleri de..." ifadesiyle beyan etmiştir Bu böyledir, çünkü lezzet ve zevk içinde bulunan bir kimsenin yaşantısı, durumu kendisini de

ilgilendiren bir başkasının halini düşünmesinden ötürü, kimi kez bozulabilir, işte böylece Cenâb-ı Hak, "kendileri de zevcelere de..." buyurmuş, böylece de o cennetliklerin kaibi, herhangi bir şeyle meşgul kalakalmamıştır. Onların ateşte olan yakınlarına ve kardeşlerine gelince, onların bunlardan yana bir tasalan yoktur; onlar sebebiyle bir elem ve hüzün de duymazlar. Onların, kendi yanlarında bulunmalarını da arzulamazlar. "zevceleri de..." ifadesi, iki manaya muhtemeldir:

a) İhsan konusunda onlar gibi olanlar ile iman konusunda da, emsalleri olan kimseler... Nitekim Cenab-ı Hak, "O şekilden başka daha diğer neviler de vardır" (Sad, 58) buyurmuştur.

b) "Zevceler" ifadesi, "zevcelerine, yahut sağ ellerinin malik olduklarına karşı müstesna... "(Mû'minûn, 6) ve "geride zevceler bırakanlar..."(Bakara, 234) ayetlerinde de olduğu gibi, kadının zevci (kocası) ve erkeğin zevcesi (hanımı) ifadesinden anlaşılmakta olanlardır. (Yani, karı ve kocadır.) Çünkü, murad edilen, (kişilerin) kendi benzerleri değildir. "gölgeler içinde" ifadesine gelince, bu kelime, zili kelimesiyle, zille kelimesinin çoğulu olanı zulel kelimesinin çoğuludur. Bu İfadeyle murad edilen ise, elem verici mekânlardan korumadır. Zira, bir örtü altına oturan kimse, ne yağmurdan korkar, ne de güneşin hararetinden. Böylece bu sayede, gelebilecek elem ve acıyı savuşturmaya hazır hale gelir. Bunun gibi onlar İçin, onları kötü şeylerden koruyacak gölgeler vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, hiçbir elemleri olmayacağına bir işaret olmak üzere "Burada, bize hiçbir yorgunluk değmeyecek, burada bize hiçbir usanç da isabet etmeyecek" <Fâtr, 35) ve "Orada ne bir güneş, ne de bir zemheri görmeyecekler" (İnsan, 13) buyurmuştur. Burada, bir başka incelik daha vardır ki, bu da şudur: Mükellefin durumu söz konusu olduğunda, onun hali, ya onu meşgul eden şey sebebiyle huzursuz ve bozuk olur ki bu durumda o, açık bir bahçe içinde, güneşin altında yüksek bir yerde oturan kimse gibidir; yahut bu, o mekândan ötürü olur, ya da, kişiyi meşgul eden şey, meselâ, taze cennet dilberiyle oynaşma gibi, açık bir yerde talep olunur. Yahut da onun durumu, yemek yenilecek yerden dolayı bozuk olur ki bu, huzur içinde bahçede dolaşan, ama yiyeceği olmayan kimsenin durumuna benzer. Halin bozuk olması, yahut da sevgilinin bulunmayışından dolayıdır. Dinlemenin şartlarını anlatırlarken, gönül ehli, "zaman, mekân ve ihvan (dost, arkadaş)" kelimeleriyle buna işaret etmişlerdi. İşte Cenâb-ı Hak, o cennetliklerin yoğunluk içinde olmadıklarına bir işaret olmak üzere, "Mesrur ve hazdan bir zevk ve eğlence içindedirler"; ürküten bir yalnızlığın bulunmadığına işaret olmak üzere, "kendileri de zevceleri de..." mekâna işaret olmak üzere, "Cennetin gölgelerindedt. Tahtlarının üzerine kurulmuşlardır"; bütün ihtiyaçlarının giderildiğine de bir işaret olmak üzere, "Onlar için orada taze yemişler vardır. Yine onlar için, arzu ettikleri herşey vardır" buyurmuştur. öjf£ "kurulmuşlar" ifadesi, burada, tam bir kuvvet ve meşgul olmamaya delâlet etmektedir. Çünkü ayakta olan kimse bazan, bir şeyden dolayı ayağa kalkar. Oturan kimse de bazan, insanlardan ötürü oturur. "Kurulup yaslanmış olan kimse"ye gelince, o ancak, meşgul olmadığı ve buna kudreti olduğu için yaslanır, kurulur. Zira hasta, yaslanmaya muktedir değildir. O ancak, ya yan üstü, ya da sırt üstü uzanır. Erâik kelimesine gelince, bu, erlke kelimesinin çoğuludur. Üzerine yatak, şilte atılan sedire denilir. Gelinlik köşesinin altında bulunduğundan, ne sedir, ne de onun üzerindeki şey görülmez. Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar için orada taze yemişler vardır" ifadesi, orada herhangi bir açlığın bulunmadığına işaret eder. Yeme işi de, açlığın acısını bastırmak için değildir. Onların yedikleri şey ancak bu, taze et dahi olsa, ancak meyve (gibi, hoş ve lezizedir. 151[151]

İstenen Her şey

Buna göre "Cenâb-ı Hakk'ın, "Canlarının çekeceklerinden kuş etleri i/e"(Vakia, 22) ifadesi, bir değişmeye ve açlık anlamında olan, arzulayıp iştahlanmanın bulunduğuna delalet eder" denilemez. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Canlanman çekeceklerinden" (vakıa, 21) ifadesinin, herhangi bir elemin bulunmadığı manasını tekîd etmekte olduğunu söylemekteyiz. Zira bir

---

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/524-527

şeyi yemek bazan, herhangi bir arzu ve iştihâ söz konusu olmaksızın, tedavî için olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Canlarının çekeceklerinden..." buyurmuştur, çünkü kuş eti, dünyada şu iki halde yenilir:

a) Nimet ve zevk içinde olma hali.

b) Midenin zayıf olması durumu. Bu durumda ise kişi, arzulamtş olduğu kuş etini yiyemez. O ancak, kendisine uygun olan ve de doktorun emrettiği şeyleri yer.

Bunun, teğayüre, değişmeye delâlet ettiğine gelince, biz diyoruz ki: Doğrudur, kabul. Zira, has ve özel olan, genel olana muhaliftir; ondan başkadır. Ne var ki bu, bizim amacımızı zedelemez. Zira biz diyoruz ki, o, pekçok yemek çeşidinden, burada "**fâkihe**"yi seçmiştir. Çünkü bu, nimetler içinde bulunmaya, lezzetler duymaya ve açlık halinin bulunmadığına daha çok delalet etmektedir. "**Fakihetun**" kelimesinin nekresi ise, bu kemâl ve mükemmelliği beyan eder ki, biz bunu birçok kereler anlatmıştık. Cenâb-ı Hak, seçimlerinin ipinin kendi ellerinde bulunduğuna, onların (kendi başlarına) mâlik ve muktedir bulunduklarına işaret olmak üzere, "yerler, yiyorlar" buyurmamıştır da, "onlar için... vardır" buyurmuştur.

Cenab-ı Hakk'ın "Yine onlar için, arzu ettikleri herşey vardır" ifadesine gelince, bu hususta birkaç izah bulunmaktadır:

a) Bu, "Yine onlar için, kendileri lehine arzu ettikleri herşey vardır" demektir. Yani, "Duâ ve talepleri kabul edilir," o takdirde bu fiil, "istedi, dua etti" anlamında olup, **"iftial** sîgasına taşınmıştır. Nitekim, **hami** "yüklemek, yüklenmek" anlamında olan **İhtimâl** kelimesi ile; yola çıkmak, seyahat etmek (**rahil**) anlamında olan, **irtihâl** kelimesi de böyledir. Buna göre denilebilir ki, bunun manası, "Onlar kendileri için bir duâ ve talepte bulunurlar da, bu talep ve istekten sonra da onların duası kabul edilir" şeklinde değildir. Aksine bunun anlamı, "Kendileri için talep edip istedikleri her şey onlarındır, onlar içindir. Yani, bu zaten onlarındır. O halde onların duâ ve talepte bulunmaya ihtiyaçları yoktur!" şeklindedir. Nitekim, memlûku (uşağı) efendiden bir şey istese de, o da ona, "Bu, senindir" dese, bundan ya, "Senin isteğin karşılanacaktır. İstediğin şeyin sana verilmesi kolay bir şeydir" manası anlaşılır, ya da bundan bazan, red anlamı anlaşılır ki, bunun beyanı da, "Bu senin için zaten vardır. Onu daha niye istiyorsun ki!?" şeklindedir. İşte Cenâb-ı Hak, "Yine onlar için, arzu ve talep ettikleri herşey vardır. Binâealeyh onların, talepte bulunmaya ve istemeye ihtiyaçları yoktur" buyurmuştur. Bunun, iyice anlatılması şöyle olur: ifadesi, "istenmesi ve talep edilmesi yerinde olan ve uygun düşen
her şey" anlamındadır, ki bu da, "İstenilebilecek her şey, istemelerinden önce onlar için mevcuttur" demektir. Veyahut da şöyle diyebiliriz: Bu ifade ile hem talep, hem de talebe icabet manası kastedilmiştir. Zira, Allah'tan talep edip istemede de bir lezzet ve haz bulunur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak şayet, cennetliklerle kendisi arasındaki sebepleri ve yolları kesilmiş olsaydı, bu, o cennetlikler için güzel bir şey olmazdı. Böylece Cenâb-ı Hak, hem isterken, hem de verilirken onlar için bir haz ve lezzet meydana gelsin diye, birtakım şeyleri onlara istediklerinde vermek üzere, vermemiştir. Çünkü kulların, ihtiyaçları hususunda meliklerine hitap edebilecek bir konumda bulunmalarında büyük bir haz ve şeref verme bulunur. Zorba olan bir hükümdar ise, bir daha kendisine hitap olunmasın dîye, maksatlı olarak tebeasmın ihtiyaç duyduğu şeyleri toptan, bir defada verir.

b) Ayetin bu ifadesi, "karşılıklı olarak istedikleri şeyler" manasındadır. Bu durumda tıpkı **iktitâl** "vuruşmak" masdarının **tekatul** "karşılıklı vuruşma" anlamına gelmesi gibi, **iftial** sigası da, **tefaul** anlamında olmuş olur ki, bu da biraz önce zikrettiğimiz, "Bir kimsenin arkadaşını, kendisine davet edebileceği yahut da, bir kimsenin arkadaşından kendisini isteyeceği her şey onlar için mevcuttur, vardır" şeklindeki manadadır.

c) Bu, "onların temennî ettikleri her şey" anlamındadır.

d) Bu, "iddia etmek" anlamında olup, ifadenin manası, "Onlar dünyada iken, Allah'ın, kendi ilahları olduğunu; O'nun da kendi mevlâları olduğunu; kâfirlerin ise, herhangi bir mevtalarının bulunmadığını İddia ediyorlardı. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Cennette onlar için, dünyada iddia ettikleri şeyler vardır" demek istemiştir ki, bu durumda, ayetteki di-li geçmiş zaman, dünyada iken hikâye edilmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey mü'minler, bu

gününüzde, dün iddia ettiğiniz şey, bu gün sizin içindir" demek istemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphe yok ki bu gün cennetlikler, mesrur ve nazdan bir zevk ve eğlence içindedirler. Kendileri de zevceleri de cennetin gölgelerindedir" ifadesi, bu sözün, Kıyamette söylendiğine delâlet ediyor da denilemez! Çünkü biz diyoruz ki:
Buna verilecek şöyle iki cevabımız vardır:
a) zamiri mübtedâ; kelimesi de buna atfedilen bir ifadedir. Binâenaleyh sözün şöyle olması muhtemeldir: Bu günümüzdeki bu sözümüz bize, mü'minlerin ve onların zevcelerinin, yarın gölgeler altında bulunacaklarını ve onlar için, talep edecekleri her şeyin bulunacağını haber vermektedir.
b) Buna verilecek ikinci cevap ise, -ki bu daha uygundur- şöyledir:
Biz diyoruz ki: Bu ifadenin manası, "Onların iddia edegeldikleri herşey" şeklindedir. Bunun, zaruret olmaksızın bir takdirde bulunma olduğu, bunun ise caiz olmayacağı ileri sürülmemelidir. Çünkü diyoruz ki: Bahsettiğimize göre, ayetteki "iddia" kelimesi meşhur manasında kullanılmış olur. Zira duâ, davada bulunmak demektir. Bunun daha evla olduğunu söyledik. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Rahmah Rablerinden bir de sözlü selâm vardır"(YAafn, 58) ayetindeki selâm, âhirette olup, bu âdeta "Onlar için arzu ettikleri herşey vardır" ifadesinin bir tefsiri gibidir. Bir de, "Onlar için arzu ettikleri herşey vardır" ifadesi, hepsi de âhirette olacak cümleler arasında yer almış bir ifadedir. Binâenaleyh onların arzu ettikleri şeylerin de, ahiretteki şeylerden olması gerekir. Halbuki âhirette, ehl-i subûr (helak) ile ehl-i hubûr (güzellik) arasındaki işler, hall-u fasleditdiği için, ne bir dava, ne de bir beyyine kalır. 152[152]

Rabden Selâm

Cenâb-ı Hakk'ın,

"Rahîm Rablerinden bir de sözlü selâm vardır" (Yâsin, 58)
İfadesi, en mükemmel ve üzerinde bir diğerinin bulunmadığı bir sözdür. Bu hususu birkaç mesele içinde beyan edeceğiz. 153[153]

"Selâm" Kelimesini Merfû Kılan Şey Nedir?

Diyoruz ki; Bunun sebepleri şunlar olabilir:
1) ifadesinden bedeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak "Onlat için arzu ettikleri herşey var" buyurunca, bunun
"bedel"ini getirerek beyan etmiş ve "onlara, selâm" demiştir. Böylece bu ifade, haberi câr ve mecrûr olan bir mübteda gibi olmuş olur. Bu tıpkı, "Evde adam var" ve "**Zeyd**'in malı var" denilmesi gibidir. Nahivde, her nekadar böyle birşey olmayıp, aksine bu bir "bedel" olup, nekire bir kelimenin ise marife bir ifadeden bedel kılınması caiz olunca, bu durumda ifadesindeki **mâ** edatı **ellezî** manasında mârife, **selâm** kelimesi ise tekire olmuş olur. Buna göre şöyle denilebilir: Buradaki **mâ** edatı, ne mevsûfe, ne mevsûle olup, aksine "Onlar için arzu ettikleri bir şey var" takdirinde olan bir nekiredir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu nekire olan şeyi, "bedel"ini zikrederek açıklamış ve **"selâm"** demiştir. Doğru olan birincisidir.
2) "Selâm" kelimesi, mfi'nın haberi, lehum ise» selâmın cihetini açıklamak için getirilmiş olup, takdiri, "Arzu (iddia) ettikleri şey, onlar için salimdir, yani, hâlisdir" şeklindedir. Bu durumda "selâm" kelimesi, ya halis manasındaki salim veya sefîm manasınadır. Nitekim Arapça'da "ayıplardan azade" manasında, denilir ki bu tıpkı "**Zeyd** için şeref bolcadır" denilmesi gibidir. Bu durumda câr ve mecrûr, bu şerefin kime ait olduğunu göstermek için getirilmiş bir ifade, "**şeref**" mübteda, "**müteveffir**" onun haberi olur.

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/527529
153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/529

3) "Selâm" kelimesi, kendinden öncekilerle ilgisi bulunmayan bir ifadedir. **"Selâm"** mübtedadır, haberi mahzûf olup, "Selâm onlara olsun" takdirindedir. Böylece bu, bu günümüzde (dünyada) Allah'ın ahirette selâm vereceğini haber verme olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki bize bunu anlatmış ve "Şüphe yok ki bu gün cennetlikler, bir zevk ve eğlence içindedirler" buyurmuş, daha sonra da cennetliklerin en mükemmel halini beyân ederek, "Selâm onlara" demiştir. Bu tıpkı, "Nuh'a selâm" (Saffât, 79) ve "Peygamberlere selâm" (sam, ıei) ayetlerinde olduğu gibidir. Böylece Allah Teâlâ mü'min kullarına, peygamberlerine lütufta bulunduğu gibi lütfetmiş otur. Yaptığım bu izah, rivayetlerin delâlet etmediği yeni ve orjinal bir izahtır. Yahut da şöyle deriz: Bu ifadenin takdiri, "selâmün aleyküm" şeklindedir. Binâenaleyh bu, bir tür "iltifat" olmuş olur. Çünkü Allah, "Onlara şunlar şunlar vardır" demiş, sonra da, "sizlere selâm olsun" buyurmuştur. 154[154]

İkinci Mesele

Ayetteki, "**kavi**" kelimesi ne ile mansubtur? Diyoruz ki: Bunun sebepleri şunlar olabilir:
1) Bu, mef'ûl-ü mutlak olarak mansub olup, mananın "onlara selâm" şeklinde olmasına göre, "Onlara, Allah'ın veya meleklerin sözlü olarak söylediği bir selâm vardır" takdirindedir. Yahut da, **"selâm"** kelimesinin, bizim, "Onların iddia ettikleri o şey) onlara hastır (salimdir)" şeklindeki görüşümüze göre, bunun takdiri, "Allah bunu böyle söyledi ve onlara iddia ettikleri şeyin, kendilerine salimen ulaşmasını vaadetti" şeklinde olur. **"Selâm"** kelimesinin takdirinin, "**selâm** onlara" görüşümüze göre, (Onu sözlü olarak söylüyorum) şeklinde olur. Bu durumda bu selâmın, Allah'dan okluğunu anlatmak için getirilmiş bir ifade olur ki bunların takdiri, "Rahim Rab tarafından onlara selâm olsun. Bunu ben sözlü olarak söylüyorum" şeklinde olur. Bu izaha göre, "kavlen" kelimesinin "temyiz" olması da muhtemeldir. Çünkü selâm bazan söz, bazan fiil ile olur. Zira, padişahın huzuruna girip, başını eğen kimse, "padişaha selâm verdim" der. Bu durumda bu, tıpkı bir kimsenin, "Alış-veriş bizzat değil, hükmen vardır"; "Bu, zannen değil, kat? olarak yasaklanmış şeydir" demesi gibidir. 155[155]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "selâm" ile ilgili kısımda, "Rahîm Rab'den..." buyurmuş, selâmın dışındaki diğer cennet ikramları
hakkında ise, "Gafur ve rahtmden bir ziyafet ve ikram olarak..." (Fussitet, 32) buyurmuştur. Bu ikisi arasında fark var mıdır?
Diyoruz ki: Evet, fakat o sûrede, "nüzul" (ziyafet, ağırlama), konaklayan kimseye ilk yapılan ikramdır. Bu böyledir. Her nekadar, ayetin öncesi buna detâlet ediyorsa da, konaklayan kimseye, ilk ikramda bulunulduğunda, bu onun daha çok ikramlar göreceğine delâlet eder. Fakat ilk ikramı yapılmazsa, bu da o kimsenin, artık hor ve hakîr (değersiz) karşılanacağına bir işaret olur. Fakat bu kesinkes böyledir manasında değildir. Çünkü o padişahın (konak sahibinin) yiyeceklerinin bol olması, misafir ettiği kimseye Ük önce rızık vermesi, onu yeme-içmeden menetmemesi, başka konularda onu sıkıştırması mümkündür, işte bu itibarladır ki "O, kullarından sâdır olan suçlara karşı affedicidir" demiştir. Ta ki kul güven içinde olsun ve "bazan olur ki yemek verip açlığı gidermeden sonra can sıkıcı eziyetler gelebilir" demesin. Böylece selâm, mağfireti değil de, selâm verilenin ta'zimini gerektiren bir meziyyeti ortaya kor. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, "Rahim Rab..." buyurdu. Çünkü birşeyin Rabbi, o mâliktir ki onun yüce makamı göz Önüne alındığı takdirde reayasına tazimde bulunacağı hiç mi hiç düşünülmez. Binâenaleyh, böylesi bir mâlik, ona (yani kuluna) selâm verdiğinde, buna şaşılır ve "Baksana falanca, onun efendisi olduğu halde (tevazu gösterip) ona selâm veriyor

---

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/529-530
155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/530

(hayret)" denilir. 156[156]

Suçluların Ayrılması

"Ey günahkârlar bugün siz ayrılın"
(Yasin, 69).
Bu ayetle ilgili, kendisi sebebiyle yine ayetin münasebetinin de ortaya konacağı şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, "Kendinizi diğerlerinden ayınn, seçilip çıkın" demek olup, tıpkı, "Neredeyse o (cehennem) öfkesinden temeyyüz edecek (yani çatlayacak)" (Müik. 8) ayetinde olduğu gibidir, yani, "Bir kısmı bir kısmından ayrılacak. Fakat bunların ayrılışları, hasret ve pişmanlıktan Ötürüdür" demektir. Buna göre ayetler arasındaki münasebet şöyle olur: Günahkâr, mü'mının makamını ve yüceliğini, kendisinin ise alçaklığını ve düşüklüğünü görüp, pişmanlığa düşer. Bundan dolayı onlara, "Haydi bugün ayrılın. Çünkü acılarınızın ilacı, hastalığınızın şifası yoktur" denilir.
b) Bu, "mü'minlerden aynim ey mücrimler" demektir. Çünkü onlar, mü'mine verilen mükâfaat ve ikramları müşahede ederler. Derken onlara, "Siz ayrılıp, cehennemdeki yerlerinize girin. Artık sizin için, bir daha onlarla biraraya gelme mümkün olmayacak" denilir.
c) Mü'minlerin, Hak Teâlâ'nın, "Onlar ve zevceleri" ifadesiyle işaret ettiği, dostları ve eşleriyle orada biraraya gelmelerinin aksine, birbirinizden ayrılın. Çünkü cehennemlikler için, hem elîm bir azab, hem de ayrılık azabı vardır. Ayrılığın üzerinde, daha şiddetli azab da yoktur. Bundan dolayı akıllı ve hikmetli kimseler, "Her azab, beraber olanların ayrılması ile olur. Çünkü kolu koparılan veya bedeni yanan kimse, ancak birbiriyle beraber olan şeylerin birbirinden ayrılması-koparılması yüzünden elem duyar. Fakat maddî ayrılış, aklî ayrılıştan daha hafiftir" demişlerdir.
d) Bu, "şefaatçılannızdan ve arkadaşlarınızdan ayrılın. Çünkü artık bugün sizin için ne candan bir dost, ne de bir şefaatçi vardır" demektir.
e) Bu, "Umduğunuz şeylerden aynlıp-kopun, hertürlü hayrı terkedin" demektir. Çünkü mücrim, suç işleyendir. Şöyle de denebilir: Bundan murad, Allah Teâlâ'nın '"aynim" deyip, böylece, "Mücrimler sımalarından tanınırlar" (Rahman, 4i) ayetinde anlatıldığı gibi, üzerlerinde, sayesinde bilinecekleri bir işaret (sîmâ) belirir. Bu manaya göre, ayetteki, -"ayrılın" ifadesi, tıpkı ifadesinde olduğu gibi, tekvînî bir emir olur ve böylece, Allah Teâlâ, "aynim" der demez, onlar sımaları ile seci I i verirler. Böylece onların alınlarında ve yüzlerinde kara lekeler belirir. 157[157]

Şeytana Uymayın

"Ey âdemoğulları şeytana tapmayın, çünkü o sizin için apaçık bir düşmanmızdır diye sizden ahid almadım mı?"
(Yâsin, 60).
Allah Teâlâ mü'minlerin ve mücrimlerin hallerinden bahsedince, birisi "İnsan çok zâlim ve çok câhildir. Cehalet (bilmemek) ise, mazeret sayılır" diyebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-i Hak, "Sizin dediğiniz bu iş, inzar olmadığı (peygamberler gönderilmediği) takdirde söz konusu olur. Halbuki Önceden, peygamberlerin beyanlarıyla her yol anlatılmıştı. Üstelik siz (insanlara) tavsiyede bulunup, yapmanız uygun olan şeylerle, uygun olmayan şeyleri bildirdik" demiştir.
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 158[158]

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/530-531
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/531-532
158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/532

Lafzı

Bu, kelimesinin kullanılışları hakkındadır. Bunun kullanılışları pek çoktur:
1) Hemzenin kesresiyle şeklinde... Muzarî fiillerinin başına gelen muzarât harflerinden "**ya**"nın dışındakilerin hepsi meksur okunabilir. Ama yâ ile, mesela denilmez.
2) İkinci babdan, he'nin kesresiyle... şeklinde.
3) Ayn'ın, hâ'ye kalbedümesiyle... Bu, kendisinden sonra he harfi bulunan her ayn harfi için geçerlidir.
4) Ayn'ı hâ'ya çevirdikten sonra, hâ ile he'nin birbirine idğamıyia... Buna göre denilir. Yine birtakım kimselerin, "Onu onunla bırak" İfadesini şeklinde kullandıkları görülmüştür. 159[159]

Ahd'in Manaları

kelimesinin manası hakkında birtakım görüşler bulunup,
bunların doğruya en yakın ve en kuvvetli olanı, bunun, "Size tavsiye etmedim mi?" manasında olmasıdır. 160[160]

Üçüncü Mesele

Bu and ve tavsiyenin ne olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu, Altah Teâlâ'nın, "Âdem'e de ahdettik" (tim, 125» ifadesinde de belirttiği gibi, babamız (atamız) **Adem** (a.s) ile yapılan ahidleşmedlr.
2) Bu, Hak Teâlâ'nın, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Dediler ki: "Elbette (Rabbimizsin) "(Araf, ı?2> ayetinde de belirttiği gibi, **Adem** (a.s)'in zûrriyeti İle yapılan ahiddir. Çünkü bu da, bizim Allah'dan başkasına ibadet etmememizi gerektirir.
3) En kuvvetli görüşe göre bu, her kavme karşı bir peygamberin dilinde ifadesini bulan bir ahiddir. İşte bundan ötürü akıllı kimseler, her ne kadar hakikati ve keyfiyeti hususunda ihtilaf etseler bile, şeytanın kötülükleri emrettiği hususunda İttifak etmişlerdir. 161[161]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "Şeytana tapmayın" ifadesinin manası, "Ona itaat etmeyin" şeklindedir. Bunun delili şudur: "Yasaklanan şey, sadece şeytana secde etmemek değildir. Aksine onun emirlerini kabul edip tutmak da yasaktır. Çünkü boyun eğmek de bir ibadettir. "Biz, emirlere (başkanlara) ibadetle emrolunduk. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Allah'a itaat edin, ResûluIİah'a ve sizden olan ulu'l-emre itaat edin"(Nisa.M) fermanı ile, onlara Kastta da emrolunduk" denilmesin. Çünkü onlara İtaat etmek, Allah emrettiği için olunca, bu yine, Allah'a ibadet ve itaat sayılır. Nasii beyte olmasın ki, bizzat başkasına yapılan secde ve rükû bile, Allah'ın emriyle olunca, ancak Allah için bir ibadet oluyor. Baksana, melekler Hz. Adem (a.s)'e secde ettiler. Bu, ancak Allah'a ibadettir. Başkanlara ibadet etmek, onlara, Allah'ın emretmediği konularda itaat etmek demektir. Buna göre, şeytana itaat, Rahman'a itaattan nasıl seçilecek? Çünkü şeytandan ne bir haber duyuyor, ne de ondan bir eser (iz) görüyoruz" denilirse, deriz ki: Şeytana ibadet etmek, ya Allah'ın emrine muhalefet etme suretinde, yahut da Allah'ın emirlerini, O emrettiği için olmaksızın yapmada olur. Binâenaleyh bazan şeytan senden başka bir varlıkta iken sana emreder, bazan da senin içinde İken sana emreder. Binâenaleyh bir şahıs gelip sana birşey emrettiğinde, Ur düşün. Ya o iş Allah'ın emirlerine uygundur, ya değildir Eğer uygun değilse, bu demektir ki şeytan, o şahsın ağzından sana emredeceğini

---

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/532-533
160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/533
161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/533

emretmektedir. Kalkar da ona itaat edersen, şeytana ibadet etmiş olursun. Şayet nefsin seni birşey yapmaya çağırırsa, dur düşün: Bu iş ya şer'an müsaade edilmiş bir şeydir, yahut değildir. Eğer müsaade edilmemiş birşey ise, bu durumda nefsin şeytanın tâ kendisidir, yahut da şeytan, nefsin vasıtasıyla seni bu işe zorlamaktadır. Binâenaleyh şimdi kalkar da nefsine uyarsan, şeytana ibadet etmiş olursun. Sonra şeytan, başta açıkça Allah'a muhalefet etmeyi emreder. Binâenaleyh şeytana itaat eden kimse, ona ibadet etmiş olur. İtaat etmeyenden ise şeytan geri dönmeyip, o kimseye, "Hor ve hakîr olmayasın, insanlar katında kıymetin artsın ve sayende, dostların ve arkadaşlarının istifade etsin diye Allah'a ibadet et" der. Eğer bu kimse, şeytanın bu aldatmacasına cevap verirse, yine ona ibadet etmiş olur. Fakat şeytana ibadet etme işi, farktı farklıdır. Çünkü bazı ameller vardır ki, onu yapan kimsenin, onu yaparken kalbi, dili ve uzuvları birlik halindedir. Bazı ameller de vardır ki, kalb ile dil, uzuvlarla veya erkân ile muhalefet halindedir. Çünkü kimi insanlar, işlediği günahdan kalben hoşlanmayıp, Rabbinden mağfiret umarak, işi&diği şeyin kötülüğünü itiraf eder oldukları halde günah işlemektedirler. Bu da, şeytana görünen uzuvlarla (zahiren) ibadet demektir. Kimileri de, bu suçu, kalbi tertemiz, dili yumuşak olduğu halde işler. Mesela sen, pek çok insanları zâlimlerin kapılarına, jurnal için gidip gelmelerine sevindiklerini, kendisinin padişahlarla, büyük adamlarla oturup-kalkmastnı güzel şeylerden saydıklarını ve dilleriyle bu hususta öğündüklerini görürsün. Yine onların, idarecilere (krallara) zulmü emretmeleri, krallarından onların sözünü dinliyor diye sevindiklerini; yahut da krallara zulmü emretmeleri ve böylece kralların zulmetmelerine sevindiklerini görürsün. Yine onlar bu sayede kendilerine verilen emirlerle sevinçten uçarlar. 162[162]

Musibetler Keffarettlr

Bunun böyle olduğunu iyice kavradığına göre, insanın içi (kalbi) temiz olduğu halde, zahiren (dış uzuvfanyla) şeytana yaptığı itaatlar, çeşitli hastalık ve elemlerle silinir ve bu acılar onlara kefaret sayılıp, affolunur. Nitekim bu manada hadisler vardır. Bunlardan birisi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Humma, cehennemin kaynamasından (şiddetli sıcağındandır)163[163] ve "Kılıç, günahları silip süpürür,164[164] yani bu gibi günaMan" hadis-i şerifidir. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "hadd"İer hususunda, "Onlar, (işlenen günahın) keffaretleridir" buyurmasıdır. Kalb ile işlenen günaha gelince, bundan kurtuluşun yolu, tevbe etmek, pişman olmak ve kalbin Rabbine yönelmesidir. 165[165]

Kalb, Dil, Beden İlişkileri

Dil ile yapılan günahlar da, kalben yapılan gibidir. Bir misal bu durumu anlatır. Şöyle ki: Bir padişahın, bir emtri, o emîrin de, bazı has adamları ile avam insanlardan, kendisinden uzak tabileri olsun. Bu emirden, sultanın düşmanlarıyla gizli gizli buluşmalar, birbirleriyle sır altp-vermeler ve aralarında bir dostluk olması gibi bir şey olsa. Sultan, ancak son derece müsamahalı ise, bunu görmemezlikten gelir. Yahut da bu emîrln, o sultan yanında, ya daha önceden bir değeri var, yahut sonradan yapılan bir tevbesi bulunsun. Şimdi, emîrin has adamlarından, emîrin bilgisi dahilinde, sultana karşı bir muhalefet sâdır olur da, emir buna manî olmazsa, emirden bir muhalefet olduğu manasına gelir. Yok eğer emîr bunu kötü görüp, bundan hoşlanmadığını açıkça ifade ederse, bu emîrin, cezalandırılması değil, kınanması yerinde otur. Çünkü emîrin has adamlarının padişaha muhalefete yönelmeleri bir komplo delilidir. Yok eğer bu muhalefet, emîre uzak avam kişilerden gelir ve bu durum emîr tarafından öğrenilir, emîr de buna ses çıkarmazsa, bundan dolayı emîr kınanır. Yok eğer emîr,

---

[162] 162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/533534

[163] 163[163] Buhari, bed'ül – halk, 10.

[164] 164[164] Keşfu'l-hafa, 2/184

[165] 165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/534

onlara manî olursa, bundan dolayı emîr ikram ve izzeti haketmiş olur. Padişahın da, vazgeçtiklerini bilmesi halinde, bu işten engellenen o kimselere bağışta bulunması ve lütfetmesi güzel olur. Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: Kalb, emîr; dil, o emîrin has adamı, diğer uzuvlar ise, o emîrin hizmetçileridir. Binâenaleyh kalbten sâdır olan büyük günah olur. Öyle ise kalb, eğer Allah'dan başkasını sevmeye yönelirse, bu, bir büyük veyl (yazık) ve kendini elemli, hor ve hakir kılan bir azabın ve ikabın takib ettiği, apaçık sapıklıktır. Dilden sâdır olan günah ise, kalb adına kabul edilir. Eğer onun fiili bunu reddetmezse, sözü kabul edilmez. Bu günah uzuvlardan sadır olur, kalb da bunu yadırgadığını ortaya koyup, engel olmayı başarırsa, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şu hadis-i kudsîde naklettiği günah olmuş olur."Eğer sizler günah işlemeseydiniz, mutlaka günah işleyip, benden mağfiret isteyen ve kendilerine mağfiret edeceğim başka topluluklar yaratırdım"166[166] buyurmuştur.
Burada şöyle bir İncelik var: Şeytan, Allah'ın bir kulundan bazan sevinçle döner ve böylece, aldatma konusundaki maksadının hâsıl olduğunu zanneder. Çünkü şeytan o kulu, zahiren bir günah işlemekte olduğunu görmektedir. HaÎbuki bu, o kulun derecesini yükseltir. Çünkü bu günah ilet, o kulun kalbi inkisara uğrar, üzülür. Böylece kul, hem kendini beğenmekten, hem de ibadetleriyle ucbe düşmekten kurtulmuş olur. Dolayısıyla da, mukarreb kullara en yakın olmuş olur. Çünkü günah işleyen de, Allah katında mukarreb olabilir. Nitekim Cenab-ı Hak, "Onların, Rahlen katında dereceleri vardır" {Enin, 4) buyurmuştur. Tevbe edip, pişman olan günahkâr, kalbi mahzun olan kimse demektir. Allah, onun yanındadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), bir hadis-i kudsTde, Cenâb-ı Hakk'm "Ben, kalbleri mahzun kimselerin yanındayım"167[167] buyurduğunu haber vermiştir. Allah katında olan kimse ile, Allah'ın onun katında olduğu kimse arasında fark vardır. Belki de melekler, "Biz seni hamdinle tesbîh ve takdis ederken..." (Bakara, k» demek suretiyle, kendi yaptıkları ile sevindikleri İçin, bu meleklere karşı bir üstünlük (fazilet) meydana gelsin diye, peygamberlerden sâdır olduğu rakledilen günahlar bu kabildendir. Derken şeytan, kendisine bir şey emredip, emrini tutturamadığı kimseden geri döner. Bu şahıs da, şeytana galib gelip, onu hezimete uğrattığını sanır da, kendini beğenip "ucbe" düşer. Halbuki bu kimse, şeytanın kendisinden maksadını elde etmiş, kabul görmüş ve reddedilmemiş olarak döndüğünü bilemez. 168[168]

Kalb ve Beden Günahı

İşte bundan dolayı şöyle bir usûl meselesi ortaya çıkar: Alimler, günah işleyen kimsenin, imandan çıkıp çıkmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu münakaşanın sebebi, iki tarafın görüşlerinin birbirinden farklı iki noktaya bakmalarıdır. Şöyle ki: Kalble değil de, bedenle yapılan günah, insanı imandan çıkarmaz, aksine (belki de) bazan imanını artırır. Fakat kalb ile yapılan günaha gelince, işte bu günahtan ötürü insanın iman bağından kopacağı endişesi duyulur. Bu sebepten dolayı âlimler, peygamberlerin günahlardan masum olduklarında ihtilaf etmişlerdir. Görünen odur ki, bedenen yapılan günahlar, peygamberler için de düşünülebilir. Kur'ân bunun delilidir. Kalben yapılan günahlar ise, peygamberler hakkında asla düşünülemez. 169[169]

Şeytanın Düşmanlığı

Daha sonra Cenâb-ı Allah, kullarını şeytana ibadet ve itaatten nehyedlnce, emrolunduklan şeyleri kabullenip, nehyolundukları şeylerden de vazgeçmeye sevkedecek hususu, "Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır" ifadesiyle belirtmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele

---

166[166] Müslim, Tevbe, 11 (4/2106)
167[167] Keşfu'l-Hafa, 1/203
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/534-536
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/536

var: [170]

Birinci Mesele

Şeytanla insan arasındaki bu düşmanlık nereden kaynaklanıyor?
Cevap: Bunun başlangıcı, şeytandandır. Sebebi ise, Allah Teâlâ'nın insana yaptığı ikramdır. **İblis**, Rabbinin **Adem** (a.s)'e ve zürriyetine ikramda bulunduğunu görünce, onlara düşman oldu. Böylece Allah da ona düşman oldu. Bunun birincisi alçaklık, ikincisi ise Allah'ın keremidir. Birincisi, şuna benzer: Bir padişah, bir adama ihsan etse, hazinesi çok geniş olduğu için, diğer bir şahısdan da birşey esirgemese. Böylesi bir ikramda bulunan padişaha düşman olanın düşmanlığı, ancak bir alçaklık ve kıskançlık olur.
İkincisine gelince; padişah ikramın ancak kendisinden olduğunu, çünkü padişahın ikramı olmaması halinde, zayıf olan o şahsın o makamların zerresine ulaşamayacağını bildiğinde, kendisine buğzeden kimsenin, onun işini yadırgadığını, yahut hazinesinin dar olduğu ithamında bulunmuş olduğu herkesçe malum olur. Bu iki suçtan ötürü, onu cezalandırmak, böylece de, ikramı tamamlamak ve lütfü ikmal için ona düşman olmak normal olur. Ayrıca, insanlardan pek çoğu, İblisin yolundadır. Zira onlar birisini, bir padişahın katında itibarlı gördüklerinde, onu kıskanır ve aleyhinde faaliyete başlarlar. Böylece IbMs'in sünnetini yerine getirmek, yolunu tutmak için, gayret gösterirler. Bu padişah eğer, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmamış ise, o hususta gayret gösteren kimseyi yanından uzaklaştırmaz ve onun sözüne kulak verir ve o şahsa olan ikram ve itibarını bırakır. [171]

İkinci Mesele

İblis'in düşmanlığının apaçık oluşu nereden anlaşılıyor?
Diyoruz ki: Allah Teâlâ, **Hz. Âdem'e** İkramda bulununca, **İblis** ona düşman oldu ve tıpkı o padişahın yanında,
karşılıklı birbirine buğzeden iki kimse gibi, padişahın, kendisini ve **Âdem** (a.s)'i olduğu yerde bırakacağını zannetti. Halbuki Allah Teâlâ, kalbleri bilendir. Böylece şeytanı Rahmetinden uzaklaştırdı ve onun içyüzünü ortaya koydu. Derken şeytan da, kendisini saklamasını gerektiren durum ortadan kalktığı İçin, artık içindekini açığa vurarak, "Andolsun ki onlan saptırmak için senin doğru yoluna (pusu kurup) oturacağım" {km, ıe) ve "Andolsun ki onun zürriyetini, birazı müstesna, mutlaka kendime bağlayacağım"(İsra, 62) demiştir. [172]

Düşmana Uymak?

Şeytan, insan için apaçık düşman olduğu halde, insan, içki içme ve zina etme gibi onu memnun edecek şeylere niçin meylediyor, cihad ve ibadet gibi onu kızdıracak şeyleri yapmak istemiyor
Cevap: Diyoruz ki: Bunun sebebi, şeytanın, insan katında bulunan yardımcıları vasıtasıyla, destek görmesi ve insanın da Allah'dan yardım istememesidir. Böylece şeytan, insanın bekasını ve türünü sürdürmesi için, Allah'ın insana verdiği şehvet gücünden destek alır ve bu şehveti, insanın durumunun bozulmasına bir vesile kılıp, bunun sayesinde, o insanı birtakım helak yollarına çağırır. Yine şeytan, fesatları defedebilmesi için Allah'ın insanda yarattığı buğz (öfke) gücünden de yararlanıp, bunu insanın günaha düşmesine ve hallerinin bozulmasına vesile edinir. O halde insanın günahlara temayülü, tıpkı bir hastanın, kendine zararlı şeylere meyli gibidir. Çünkü bu sayede, o kimsenin mizacı (dengesi) bozulur. Böylece de hummaya tutulmuş kimsenin, hasta iken soğuk su istediğini görürsün. Midesi bozuk olan kimse, az olan

---

[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/536
[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/536
[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/537

gıdayı hazmedemezken, çok yemeğe temayüllü olur, midesinin bozukluğunu artırmasına rağmen de, hiçbir şeyle doymaz. Halbuki, mizacı sağlam olan, ancak, kendisine faydalı olan şeyleri arzu eder.

O halde dünya, mizacını bozduğu halde, insanın teneffüs etmekten geri duramadığı bozuk bir hava gibidir. Bunun, o havayı, temiz rüzgarla ve temiz şeylerle ıslah etmekten başka bir yolu yoktur. Sirke ve gülsuyu serpmek ise, havayı temizleme yollarındandır. Aynen bunun gibi, insan da dünyada iken, adeta şeytan için belirlenmiş olan birtakım şeylerden uzak kalamaz. Bundan kurtuluşun yolu ise, kişinin, heva ve hevesine uymaması, tûl-i emel peşinde olmaması ve hevâ ve hevesini, güzel zikir ve zühd ile değiştirmesidir. Binâenaleyh, bir insan, ancak aklının dengesi ve mizacı sapasağlam olunca hakka yönelir ve bu kimse üzerinde, mükellefiyetler hususunda bir külfet ve meşakkat kalmaz, bilakis o, ilahî emirlere karşı bir ünsiyet ve alışkanlık elde eder. İşte bu noktada şeytan, böylesi bir kimse üzerinde hiçbir hükümranlığının bulunmadığını itiraf eder. [173][173]

Rahmân'a İtaat

"Bana itaat edin. îşte dosdoğru yol, budur" (Yâsin. 61).

Cenâb-ı Hak, şeytana ibâdet etmekten men edince Rahmân'a ibadet etmeye sevketmiştir. Şâri-i Hakîm, bedenlerin tabibi olduğu gibi, ruhların da tabibidir. Doktorun hastasına, hastalığının artmaması için, "Şunu yapma; şundan yeme; tedavinin başı korunma ve kendine dikkattir" deyip, sonra da ona, hastalığa karşı koyacak kuvvetleri takviye için, "Falanca ilaçlan al" demesi gibi, hakîm olan Allah da, kişiyi maddî ve manevi olarak bazı şeylerden men etmiştir ki bu, şeytana uymaktır ve kişiyi, kendisini düzelten ve ıslah eden şeylere yöneltmiştir ki, bu da Rahman olan Aliah'a ibadettir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [174][174]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, şeytana ibadet etmekten men ederken, "Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır" (Yasin, 60) demiştir. Çünkü düşmanlık, şeytana uymayı men edecek en önemli şeydir. Halbuki, Rahman olan Allah'a ibadet etmeyi emrederken, O, "Ben, sizi severim" dememiştir. Çünkü muhabbet ve sevgi, sevilene uymayı iktiza etmez; tam aksine, bu iş çoğu kez, sevgiye güvenmeyi, (sevgiye aldanmayı) doğurur. Ve bu, kimse, "O, beni seviyor, binâenaleyh, onun memnun olacağı şeyleri yapma hususunda sıkıntılar üstlenmeye hacet yoktur. Tam aksine Cenâb-ı Hak kişiyi ibadete sevketme hususunda, eşyanın en ileri derecede bulunanı zikretmiştir ki, bu da ibadetin dosdoğru bir yol olarak vasfedilmiş olmasıdır.

Bu böyledir, zira insan dünyada iken, korkunç bir çöl ortasındadır. Ve insan, dostlarının kendisinde bulunduğu, ikamet yurduna ve cennete doğru yol almaktadır. Halbuki, ıssız bir çölde konaklayan kimsenin, hem canı hem de malı hususunda endişe duyulur. Bu kimse için, kendisini her şeyden emin kılan ve onu maksada ileten yakın ve kestirme bir yoldan daha önemli bir şey yoktur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "îşte, dosdoğru yol budur" buyurunca bu, onu o yola girmek için teşvik eden bir sebep ve vesile olmuş olur. Ayetteki, "Bu bir yoldur" ifadesinin muhtevasında, insanın seferi ve bir yolcu olduğuna bir işaret vardır. Çünkü insan, mukîm olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'tn, "îşte, dosdoğru yol budur" ifadesinin bir manası kalmazdı. Çünkü mukîm olan kimse, "Ben yolu ne yapacağım, ben mukîm bir kimseyim" der. [175][175]

---

[173][173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/537

[174][174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/538

[175][175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/538

İkinci Mesele

İbadetin dosdoğru bir yol olduğuna ne delâlet etmektedir?
Cevap: Biz diyoruz ki insan, ya vatanına dönmek için yola İnsanın Yolculuğu çıkmış bir yolcu, veyahut da, ticaret peşinde bir tacir olarak bir yolcu durumundadır. Her iki durumda da, asıl maksad Allah'dır. Vatana dönmek için yolcu olmaya gelince, bu kimse, ancak emniyyet içinde olduğu bir yeri vatan tutar. Halbuki, mülkü son bulacak olan bir hükümdar ile emniyyet ve güven duyulamaz. Çünkü hükümdarın mülkü son bulduğu zaman, emniyet ve rahatlık diye bir şey kalmaz. Halbuki, mülkü devamlı olan, Allah (c.c)'dır. O'nun dışında kalan her şey ise, fanidir.
Ticaret metâı olan bir tacir olarak yolcu olmasına gelince, ticaret yapan kimse, eşyasının revaçta olduğunu bildiği ya da duyduğu yerlere yönelir. Allah Teâlâ ise, amel-i salih'in kendisi katında kabul gördüğünü, mükâfaatlandınldığını; hak edilenin kat katıyla mukabele göreceğini bildirmiştir. Allah, esas gaye ve maksattır. O'na ibadet etmek ise, kişiyi O'na yöneltir. Bir tarafa doğru yöneldiğinde, o tarafı maksat edinen kimsenin dosdoğru bir yol Üzerinde olduğunda ise şüphe yoktur. [176][176]

Üçüncü Mesele

İbadet (bir noktada) tezellülü ve boyun eğmeyi ifade eden bir kelimedir. İşte Cenâb-ı Hak, "Şeytana ibadet etmeyin" buyurunca, insanın, Allah'ın dışında kalan şeylere karşı tekebbür etmesi; "Bana ibadet edin" buyurunca da, Allah'a karşı tekebbür etmemesi gerekir. Ancak ne var ki, Allah'ın dışında kalan şeylere karşı tekebbür etmesinin manası, bir kimsenin kendisini başkalarından daha üstün görmesi değildir. Çünkü kişinin kendisi de, Allah'ın dışında kalan şeyler cümlesindendir. Binâenaleyh, Allah'a İbadet etmekle bezenmiş olsa bile, kişinin kendi nefsine iltifat etmemesi gerekir. Bundan öte, Allah'ın dışında kalanlara karşı tekebbür etmek, Allah'ın izni olmadan herhangi bir şeye boyun eğmemek demektir. Çünkü, böylesi bir tekebbürde, alabildiğine bir tevazu söz konusudur. Çünkü, kişi bu durumda, kendi nefsine de boyun eğmez. Kişinin nefsinin arzusu ve payı, başkasına karşı üstünlük tuşlamasında bulunur. Halbuki, bu noktada ise, böyle bir üstünlük taslama yoktur. Dolayısıyla da, tam ve mükemmel manada bir tevazu gerçekleşmiş olur. Kişi, hükümdarlar ve idareciler Allah'ın emrine muhalefet ettikleri zaman, onların emirlerine de boyun eğmez. Böylece de tam bir tekebbür meydana gelmiş olur. İşte bu noktada kişi, bu tekebbürü sebebiyle, kendisini fakir yoksuldan aşağı; emîrden, idareciden de üstün görür. [177][177]

İnsanları Saptırması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, insanın, şeytanın düşmanı oluşuna dikkatini çeken şeyi beyan ederek,
"Andolsun ki, (şeytan) sizden birçok halkı saptırmıştı. O vakit, niye aklınızı kullanmıyordunuz?"
(Yasîn, 62)
buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [178][178]

Cibill Kelimesinin Kıraatleri

Bu ayette yer alan **cibill** kelimesi, şu altı değişik biçimde kullanılır:

---

[176][176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/538-539
[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/539
[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/539-540

a) Lâm'ın şeddeli olmasıyla birlikte, cim ve bâ'nın kesresiyle **cibillen;**
b) Lâm'ın şeddeli olmasıyla birlikte; cim ve bâ'nın dammesiyle **cubullen**.
c) Lâm'da şedde olmaksızın, cim ve bâ'nın kesresiyle **cibilen;**
d) Yine, lâm'da şedde olmaksızın, cim ve bâ'nın dammesiyle **cubulen:**
e) Lâm'da şedde olmaksızın, cim'in dammesi, bâ'nın da sükûnuyla **cublen** ve;
f) Lâm'da şedde olmaksızın, bâ'nın sükûnu, cim'in kesresiyle **ciblen.** 179[179]

Cibill'in Manası

Bu mesele **cibill** kelimesinin manası hakkındadır. **"Clm-bâ-lam"** harflerinin meydana getirdiği kelime,
"toplanma ve bir araya gelme" manasından halî olamaz! Meselâ **cebel** (dağ) kelimesinde, pekçok maddenin kendisinde biraraya geldiği şey, kütle manası bulunur. **'Cebelu't-tîn"** "Çamur dağı" ifadesinde, su ve toprak parçalarının biraraya gelmesi manası bulunur. Yine, "sütü bol, bol sütlü, sütü toplu, bol" manasında, (sütü bol, yığın yığın koyun) denilir. Bülce (sabahın ilk aydınlığı) kelimesi, sizin yaptığınız bu izahla bir çelişki teşkil eder. Çünkü bu kelime, paramparça olma, dağılma (karanlığın dağılması) anlamını haber vermektedir. Çünkü **eblecu** "bir araya gelmeme ve dağınık olma" anlamındadır." da denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, **bülce**, mekân tutabilen şeyleri içine alan boş yerlerin bir arada bulunması manasına gelir. Çünkü **bülce** ile **belde** (belde, şehir) kelimesi, aynı manadadırlar. Beldeye de, belde ismi, ayırılmadan değil de, bir araya gelme sebebiyle verilmiştir. O halde **cebel** (dağ), büyük bir yığın, kütle demektir. Öyle ki, onbin (zira yükseklik)den180[180] aşağı olanlarına dağ adı verilmez. Fakat bu, doğru değildir. 181[181]

Şeytan Nasıl Saptırır?

Bu saptırma işi, nasıl olmaktadır? Biz diyoruz ki bu, şu iki şekilde olmaktadır:
a) Saptırma, maksattan döndürmek ve ondan alıkoymaktır.
O halde bu demektir ki şeytan, kimilerine, Allah'a ibadet etmeyi bırakmasını; kimilerine de, Allah'dah başkasına ibadet etmesini emretmektedir. Binâenaleyh bu, bir "döndürme"dir. Şeytan, o kimseyi Allah'a ibadetten döndürmeye kadir olamazsa, ona, Allah'ın dışında kalan liderlik, makam, mevki vs. gibi şeylerden dolayı Allah'a ibadet etmesini emreder ki, bu da "alıkoyma"dır. Bu da, netice itibariyle, "döndürme"ye götürür. Çünkü, kişinin maksadı şayet hasıl olursa, böylece Allah'ı bırakmış da, başkalarına yönelmiş olur ki, bunun akabinde de Allah'tan döndürme meydana gelir. 182[182]

Vaadedilen Cehennem

Daha sonra Cenâb-ı Hak,

"İşte bu, tehdit edilegeldiğiniz cehennemdir"
(Yasin, 63).

ifadesiyle, sapıklık ehlinin varacağı yeri beyan etmiştir.

Sapık kimselerin durumu, düşman korkusundan dolayı vatanından çıkan, böylece de bir sıkıntıya düşen bir şahsın haline benzer. Çünkü, şayet bu kimse, kendi vatanında bulunsaydı, belki de o düşman, onu ele geçiremeyecek ya da ona acıyacaktt. Deliler gibi, meselâ, herhangi bir taat ya da isyan İçin hiçbir harekette bulunmayanların durumu ile, aklını kullanıp da, yolunu şaşıran kimsenin durumu da böyledir. Çünkü, deli olan kimse, her ne kadar cennette makam elde eden kimselerden olmasa dahi, kurtuluşa eren kimselerdendir. Nitekim denilmiştir ki, ahmaklık, kurtuluşa, kısır zekâdan daha çok yakındır. Bunun görünür alemde de böyle olduğu açıktır. Çünkü, gideceği yolu bilmeyen kimse, olduğu yerde kalakaldığında, yoldan fazla uzaklaşmış olmaz. Ama, gideceği yerin aksi istikametinde hareket eden (kısır zekâlı) kimse ise, oradan iyice uzaklaşır. 183[183]

---

[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/540
[180][180] Uzunluk ölçüsünün cinsi metinde yoktur (Ç.)

[181][181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/540
[182][182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/540-541

Pişmanlıklar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların o cehenneme vardıklarını, oraya girdiklerini, "Küfür ve inkârda ısrar edişinize mukabil, bu gün, girin oraya"
(YAsin, 64).
diyerek beyan buyurmuştur. Bu ayette, şu üç bakımdan, onların alabildiğine pişman olduklarını anlatan husus bulunmaktadır.
a) Cenâb-ı Hakk'ın, "girin oraya" ifadesi... Çünkü bu, onları cezalandırma ve hor hakîr kılmayı ifade eden bir emir olup, Cenâb-ı Hakk'ın "Tad! Çünkü sen, sen çok ulu, çok şerefli idin!" (Duhun, 49» ifadesi gibidir.
b) "Bu gün" kelimesinin yer alması... Yani, "Şu anda tadacağınız azâb hazırdır. Sizin duyduğunuz lezzetler ve o günler ise, gelip geçti, sona erdi. Bu gün, geriye sadece onların gerektirdiği bu azâb kaldı" demektir.
c) Cenâb-ı Hakk'ın, "Küfür ve inkârda ısrar edişinize mukabil" ifadesidir. Çünkü, "küfür" ve "küfran" kelimeleri, inkâr edilen, gözardı edilen bir nimetin mevcudiyetini haber veren kelimedir. Halbuki, böylesi bir inkârda bulunan bir kimsenin, kendisine böylesi nimetleri lütfeden kimseden utanması ve haya etmesi, onun için en dehşetli elemlerdendir. İşte bundan dolayı âsî köle, "Efendimin bana yapılmasını emrettiği şeyleri bana uygulayın, ama beni onun huzuruna çıkarmayın" der.İşte "Kendisine nimet verilmiş, (lütufta bulunulmuş) bir kimseye, kötülük yapan kimsenin (kendisine) iyilik yapandan utanması suretiyle duyacağı utanç, terbiye edici olarak yetmez mi?" diyen kimse bu manaya işaret etmiştir. 184[184]

Ağızların Mühürlenmesi

"O gün, ağızlarının üstüne mühür basarız. Ne irtikap ediyor idiyseler, bize elleri söyler, ayaklan da şahitlik eder"
(Yâsin, 65).
Ayetin, daha önceki kıstmla münasebeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "Küfür ve inkârdan ısrar edişine mukabil" (Yâatn, «ı ifadesini duyduklarında, bu küfürlerini inkâr etmek istemişlerdir. Nitekim Cenâbn Hak, onların "Biz şirk koşmadık", "Biz iman ettik" dediklerini belirtmiştir. İşte bu noktada Allah, onların ağızlarını mühürler, artık bunu inkâr edemezler. Allah, onların dilleri hariç, diğer uzuvlarını konuşturur. Böylece de onlar, günahlarını itiraf edip kabullenirler.
2) Cenâb-ı Hak onlara, "Ben sizden ahit almadım mı?" (Yâ»m, ao) buyurunca, onların bu konuda herhangi bir cevabı olmadı. Sustular ve konuşamaz hale gelip lâl oldular. Derken, dilleri dışındaki uzuvları konuştu.
Onların ağızlarının mühürlenmesi hususunda da birtakım izahlar yapılmıştır. Bu izahların en kuvvetlisine göre, Allah Teâlâ, onların dillerini susturur, böylece onlar o dilleriyle konuşamaz hale gelir. Ama bu sefer onların uzuvlarını konuşturur, böylece bu uzuvlar da onların aleyhine

---

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/541
184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/541-542

şehâdette bulunur. Bu, Allah'ın kudreti açısından, çok kolay bir şeydir. Susturma işinin izah edilecek herhangi bir tarafı yoktur. Diğer uzuvları konuşturması meselesine gelince, dil, hususî hareketlerle hareket eden bir organdır. Onun bu hareketlerle hareket etmesi mümkün olduğuna göre, dilin dışında kalan uzuvların da böylesi hareketlerle hareket etmesi mümkündür. Allah Teâlâ ise, mümkün olan her şeye kadirdir.

Bir başka izah da şudur: Onlar, mazeretleri kalmadığı ve içyüzleri ortaya çıktığı için, herhangi bir şey konuşamaz hale gelirler. Böylece de, ümitsizliğe düşen, ümidini kesen kimsenin duruşu gibi, başlan eğik olarak dururlar. Bir mazeret bulamazlar ki, özür beyan edeler. Tevbe etmeye mecal kalmamıştır ki, Rablerinden mağfiret talep edeler. Ellerin konuşması, yapılan şeylerin, inkâr edilemeyecek bir biçimde ortaya çıkması; derken ellerin ve gözlerin o fiilleri konuşması demek olup, bu tıpkt bir kimsenin, hüznün zuhur ettiğine bir işaret olmak üzere, "Duvarlar, ev sahibine ağlıyor" demesi gibi olur. Ama doğru olan, birinci açıklamadır. Bu ifadeyle ilgili, lafzî ve manevî olmak üzere birtakım incelikler bulunur: 185[185]

Azaların Şahitliği

Birinci İncelik: Lafzî olanına gelince, bunlardan birincisi şudur: Allah Teâlâ, mühürleme işini kendisine nisbet ederek, "biz mühürleriz" buyurmuş, konuşmayı ve şehâdet etmeyi ise ellere ve ayaklara isnâd etmiştir. Zira, şayet Cenâb-t Hak, "Ağızlarının üstüne mühür basarız. Ellerini de konuştururuz" buyurmuş olsaydı, bunda, bunun onlardan cebren ve zorla sudur etmiş olduğu ihtimali söz konusu olurdu. Oysa ki, icbar ile ikrarda bulunmak makbul değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Bize, elleri söyler, ayaklan da şahitlik eder" buyurmuştur. Yani, "Günahın onlardan sudur ettiğine daha çok delâlet etsin diye, onları konuşmaya kadir kıldıktan sonra, kendi iradeleriyle (...)" demektir.

İkinci İncelik: İkincisi ise şudur: Allah Teâlâ, "Bize, elleri söyler, ayakları da şahitlik eder" buyurarak, konuşma işini ellere, şehâdet etme işini de ayaklara nisbet etmiştir. Çünkü, yapılan fiiller, ellere isnat edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ve ellerinin yaptığı şey..." (Yasin, 35) buyurmuştur. Yani "Yaptıkları şey..." ve "ve ellerinizi (tehlikeye) atmayın^"(Bakara, ıss); yani, "kendinizi tehlikeye atmayınız" buyurmuştur. Binâenaleyh, adetâ iş yapan gibi kabul edilmişlerdir. Yapılan işe şahit olanın ise, o işi yapandan başkası olması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hak, yapılan işlerin kendilerine nisbet edilmesi tuhaf olduğu İçin, kişinin ayaklarını ve derisini, şahitler cümlesinden addetmiştir.

Mana cihetinden olanına gelince, bunlardan birincisi şudur: Kıyamet gününde, şehâdeti kabul edilenler mukarreb ve sıddîklerden olurlar ki, bunların hepsi de, günahkârların mukabilinde bulunan kimselerdir. Halbuki, her ne kadar âdil şahitlerden olsalar bile, düşmanın düşmanının aleyhinde yapacağı şehâdet kabul edilmez. Kâfir fasıklar gibi, sıddîk olmayanların ise, zâten şehâdetleri kabul edilemez. İste bu sebeple Cenâb-ı Hak, onlara şehâdette bulunacak olan o şahidi, yine kendilerinden çıkarmış, onların ayakları ve derilerinden tutmuştur.

"Eller ve ayaklarından da günahlar sudur etmiştir; o halde bu demektir ki, bunlar da fâsıktırlar. Binâenaleyh, bunların şehâdetlerinin de makbul olmaması gerekir" denilmesin. Çünkü biz diyoruz ki, bunların şehâdetlerini reddetmede, bunların şehâdetlerini kabul söz konusudur. Çünkü, şayet el ve ayaklar o günde yalan söyleyecek olurlarsa, onlardan o günde de günah sudur etmiş demektir. Her şey açık seçik ortada iken, o günde günah işleyen şeyin (uzvun), mutlaka dünyada da günah işlemiş olması gerekir. Yok, eğer onlar bu günde doğru söylem işlerse, artık bu demektir ki, onlardan dünyada günah sudur etmiştir. Bu tıpkı, fâsık bir kimseye şöyle diyenin durumuna benzer: Şayet sen, bu günün gündüzünde yalan söylersen, benim kölem hür olsun! Bunun üzerine fâsık da, "Ben bu günün gündüzünde yalan söyledim" dese, o köle azat ve hür olur. Çünkü fâsık kimse, "Bu günün gündüzünde yalan söyledim" şeklindeki sözünde doğru söylüyorsa, şart tahakkuk etmiştir, cezanın da tahakkuk etmesi gerekir. Yok eğer, "yalan söyledim" sözünde yalancı ise, o günün gündüzünde yalan söylemiştir. Dolayısıyla da, şart yine tahakkuk etmiştir. Ama, fâsık olan kimse, ikinci günde, "Senin kölenin azâd edilmesi, kendisinde benim yalan söylememe bağlanan o günün gündüzünde yalan söyledim" demiş olsaydı, durum böyle olmazdı. 186[186]

---

[185] 185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/542-543

İkinci Mesele

Kâfirlerin, dünyada iken, kalblerinin, ahirette de ağızlarının mühürlenmesi gerekir. Binâenaleyh, mührün kalblerine vurulmuş olduğu o vakitte (dünyada), onların sözleri ağızlarıyladır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bu, onların ağızlarıyla söyledikleri sözleridir" (Tevbe, 30) buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah, onların ağızlarına da mühür basınca, onların sözlerinin, uzuvlarıyla olması gerekir. Çünkü insan kalb, dil ve uzuvlardan başka bir şeye sahip değildir. Binâenaleyh, onun kalbi, ağzı artık devreden çıkınca, bu iş için onun uzuvları ve diğer parçaları devreye girer. 187[187]

Dileseydlk Köreltirdik

"Eğer diîeseydîk, onları gözlerinin üzerinden silme kör yapardık da, yolda koşuşup kalırlardı. Artık nasıl göreceklerdi? Yine dileseydik, onlan oldukları yerde, suratlarını değiştirip bambaşka çirkin bir hale getirirdik de ne ileri gitmeye ne de geri dönüp gelmeye güçleri yetmezdi"
(Yâsin, 66-67).
Biz, pekçok kere sırât-ı müstakimin, "cebr" ite "kader" arası bir şey olduğunu ve bunun "orta yol" olduğunu anlatmıştık. Allah Teâlâ da, cebrîlerin tutunacakları şeyi zikrettiği her yerde, bunun peşinden, Kadertyye mensuplarının tutunacağı şeyi zikretmiştir. Bunun aksi de variddir. İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, "Ne irtikâp ediyor idiyseler, (...) ayaklan şahitlik eder"cfutn,Ky, "Küfür edişinize mukabil, girin oraya"(Y«n, u) buyurup, O, küfrü ve kesbi insanlara isnat ettiği, hayrı ve şerri onlara havale ettiğini belirttiği için, bu da, Kadertyye'nin (Mu'tezlle'nin) tutunduğu şey olunca, bunun hemen peşinden, o intanların o küfürlerinin ye kesbterinin, Allah'ın meşfeti vo dilemesi ile olduğuna delâlet eden şeyi getirmiştir. Bu böyledir, zira küfür basireti kör eder, akff kuvveti de zayıflatır. Halbuki, baetratin kör olması, Allah'ın iradesi ve meşleti iledir. Çünkü O, istediği zaman basfretteri kör eder. Nitekim O, istedi mi, gören gözleri silme kör eder. Maddî kuvvetin giderilmesi, Onun meşîetiyle olduğu gibi, aklî kuvvetin alınması da, O'nun irade ve meşteti iledir. Öyle ki, dilediğinde, mükellefi olduğu yere çivileyip çakar ve onu, ne sağa, ne de sola hareket edemeyecek ve gidip gelemeyecek bir biçimde bırakır. Dolayısıyla, O'na göre, basireti kör etmek gözleri kör etmek; aklî kuvveti gidermek de, maddî kuvveti celbedip almak gibidir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, onların basiretlerini kör etmek istediğinde onların şaşakalacaklarına; gözlerini de silme kör ettiğinde, apaçık olan yollarını dahi bulamayacaklarına; aklî kuvvetlerini sebbedip götürmek istediğinde, onların ayaklarının kayacağına; maddî kuvvetlerini alıp da, onları başka bir şekle döndürmek istediğinde,adım atma takatlerinin bulunmayacağına bir işaret olmak üzere, "Eğer dileseydik, onları gözlerinin üzerinden silme kör yapardık" buyurmuştur. Bu iki ayette, lafızla alâkalı birtakım bahisler bulunur:
Birinci Bahis: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yolda koşuşup kalırlardı" ifadesi hakkındadır. Zemahşeri şöyle demektedir: "Bu konuda şu izahlar yapılabilir:
a) Bu ifadede, İlâ harf-i cerri hazfedilmiş olup, fiil mefûlüne, harf-i cer olmadan bağlanmıştır ki, bunun aslı şeklindedir.
b) Bu ifadede getirilen isttbak "koşuşmak" masdarından maksat, "hızlıca koemek, yönelmek" manasıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, bu kimselere, koşanın yapmış okkağu şeyi yaptırmış olur.
c) Bu ayetteki sırat kelimesinin, "kendisine doğru müsabaka yapılan yol" manasına değil de,

---

186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/543-544
187[187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/544

"üstünde müsabaka yapılan yol" anlamına alınması gerekir. Çünkü Arapça'da, "Yarıştık da, onları geçtim..." denilir. Bu durumda bu onların o yola yönelme işinde, o yarıştaki şiddeti gösterir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, yanlarında olan o yolu talep etmemişler ve ona yönelmemişlerdir. Çünkü onlar, onun üzerindedirier" buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah, onların gözlerini silme kör yapınca, onlar o yolu göremez olmuaia/dır. Artık kim bilir onlar, o yolun üzerinde olmamış olsalardı ne olurdu! 188[188]

İkinci Mesele

Söz, derecelensin ve kısım kısım olsun diye, Allah, "silme ve kör etmek" işini, başka bir hale döndürme ve âciz bırakma işinden önce zikretmiştir. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "Ben onları k£r edersem, üzerinde bulundukları o yolu göremezler. Bu durumda da, o yola ulaşamazlar, onu elde edemezler" demek istemiştir. Buna göre birisi, "Kör olan kinişe, maddi görme olmaksızın, meselâ ses, yürüme ve dokunma gibi şeyler sebebiyle, aklî veya hissî birtakım emareler ve ipuçları vasıtasıyla o yolu bulabilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, işi daha vahim hale getirerek, "Şayet, onları başka bir haıe döndürüp, onların kuvvetlerini de tamamen çekip alırsam, onlar o zaman, katiyyen hiçbir biçimde o yolu bulamaz ve ona ulaşamazlar" buyurmuştur.
Üçüncü Bahis: Bu ayette gitme işi, geri dönme işinden önce zikredilmiştir. Çünkü dönme işi, ilk defa gitmeden daha kolaydır. Zira ilk gidiş, o kimsenin, daha önce o yola gitmediğini, ama dönüş ise, bunun aksini ifade eder. Bir defa görülmüş o.an bir yoJa sülük etmekten daha kolay ve daha basit olduğunda hiç şüphe yoktur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Onlar ne gitmeye, ne de bundan daha azma, yani, ilk defa gitmekten daha kolay olan eli dönmeye kadir olamazlar" demiştir. 189[189]

Ömrün Uzaması Faydasız

"Kime uzun ömür veriyorsak, onun yaratılışını başaşağı ederiz. (Buna da) akılları ermiyor mu?"
(Yâsîn, 68).
Biz, Cenab-ı Hakk'ın, "Sizden ahid almadım mı?"(Yftsm.eoj ifadesinin, daha önce peygamberler vasıtasıyla inzâr yapıldığı için, onların mazeretlerini geçersiz kılan bir beyan olduğunu belirtmiştik. Allah bu hususu iyice anlatıp tamamlayınca, bir başka mazereti neticesiz bırakmaya yönelmiştir. Bu da şudur: Kâfir, "Bizim dünyada geçirdiğimiz süre, gayet azdır. Şayet sen bize, (bizim istediğimiz kadar) ömür vermiş olsaydın, bizden herhangi bir kusurun sudur ettiğini göremezdin" der. İste bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizler, her ne zaman uzun ömür sürdüğünüzde, güçsüzleştiğinizi düşünmez misiniz? Biz size, araştırma ve anlamanıza imkân verecek kadar ömür verdik" buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, "Size, iyice düşünecek kimsenin düşünebileceği, öğüt kabul edebileceği kadar ömür vermedik mi?"(Fâtır, 37) ayetinde belirtmiştir. Sonra da sizler, üzerinizden geçen zamanın, sizin acziyyetinizi ve zayıflığınızı arttırdığını anladınız. Dolayısıyla da, bu tanınmış olan süreyi de zayi ettiniz. Binâenaleyh, şayet biz size, bundan daha fazla Ömür vermiş olsaydık, o zaman bundan sonra da, kötürümlük, iş yapamama zamanı çatıp gelirdi. Halbuki, fırsat elde iken tam zamanında görevini yapmayan kimse, bu görevini, kötürümlük zamanında, iş işten geçtikten sonra yapamaz. 190[190]

Kur'ân Şiir Değil

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/544-545
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/546
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/546-547

"Biz ona şiir öğretmedik. Bu ona yakışmaz da. O, bir öğütten ve hükümleri açıklayan bir Kur'ân'dan başkası değildir"
(Yasîn, 89).
Ayetin kendinden Öncekilerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Biz daha önce, Allah Teâlâ'mn yani kendisinin birliği, risâlet müessesesi ve haşr gibi üç temel inanç esasının ikisinden bahsettiği her yerde bunların üçüncüsünden de bahsettiğini söylemiştik. Burada Cenâb-ı Hak, kendisinin birliği ve haşr gibi, iki temel esastan bahsetmiştir. Birliği (vahdaniyyeti), "Ey âdemoğuüan, "Şeytana tapmayın. Bana ibadet edin..." diye size tavsiyede bulunmadım mı? (emretmedim mi?)"çf*tn. eo-ei), ayetlerinde ele alınmıştır. Haşr ise, "Bugün girin oraya "(vaa'n, 64), "O gün ağızlarının üstüne mühür basarız" (Yâsin.es) vb. ayetlerinde ele alınıp işlenmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu ikisinden bahsedip gerekli açıklamalarda bulununca, üçüncü temel esas demek olan "risâlef'den de bahsederek, "Biz ona şiir öğretmedik. Bu ona yakışmaz da. O, bir öğütten ve hükümleri açıklayan bir Kur'ân'dan başkası değildir" buyurmuştur.
"Biz ona şiir öğretmedik" cümlesi **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, Allah tarafından Öğretildiğine, dolayısıyla da, Allah'ın dilediği şeyleri öğrendiğine, dilemediklerini de Öğrenmediğine bir işarettir. Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç bahis vardır. 191[191]

Kehanet ve Sihir İsnadının Anlamı

Birinci Bahis: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, içlerinde sihir ve kehânetin de bulunduğu pekçok şeyi isnad etmiş oldukları halde, Allah, "Biz ona sihri..."; "Biz ona, kehâneti öğretmedik" dememiş, özellikle "Biz ona şiir öğretmedik" buyurmuştur. Niçin?
Biz diyoruz ki, kehânete gelince, onlar bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gaybtan haber verip, haber verdiği şeyler de söylediği gibi çıktığı için isnat ediyorlardı. Sihri ise, meselâ ayın yarılması, çakıl taşlarının ve hurma Kütüğünün konuşması vb. şeyler gibi, başkasının yapamadığı şeyleri yaptığı için isnat ediyorlardı. Şiiri de, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara Kur'ân okuduğunda ona nisbet ediyorlardı. Ancak ne var ki Hz. Peygamber (s.a.s) Kur'ân ile tehaddî etmiş, meydan okumuştu. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu hususu, "Kulumuza indirdiğimizden bir şüphe içinde İseniz, onun sûresi gibi olan bîr sûre getirin bakalım... "<Bakara,23) buyurarak beyan etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), "Eğer benim peygamber oluşum hususunda şüphe ediyor iseniz, o kütüğü konuşturun; yahut, büyük bir kalabalığı doyurun" ve "Gaybdan haber verin" dememiştir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meydan okuyuşu sözle olup ve onlar da Hz. Peygamber (s.a.s)'i, konuşurken "şiir söyledi" diye itham edince, Cenâb-ı Hak, şiir öğretmediğini özellikle belirtmiştir. 192[192]

Kur'an'ın Şiirden Farkı

İkinci Bahis: ne demektir?
Cevaben deriz ki: Birtakım kimseler, "Bu, onun »cm mümkün değildir!" manasındadır" derken, diğer bazılarına göre, "Bu, onun için kolay değildir" anlamındadır. Hatta şöyle ki: "o, bir şiir beyti söylemeye kalktşsa, ondan, kafiyesi tutarsız şeyler duyulur" manasındadır" demişlerdir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şeklinde okumuştur. Bu hususta, bundan daha güzel bir izah da, bu İfadenin, zahirî manasına göre manalandtrılmastdır. ki, zahiri manası da, "şiir ona yakışmaz ve ona uygun değildir" şeklindedir. Bu böytedtr, çünkü şiir, lafız ve vezne riayet için, manayı değiştirmeye sevk eder; bunu gerektirir. Binâenaleyh **Şâir-i Hakim'e** göre, lafız manaya tabidir. Şâire göre ise, mana lafza tabidir. Çünkü şair, şiirin vezninin veya kâfiyesinin, sthhata kavuşacağı lafızları seçer.

---

[191][191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/547
[192][192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/547-548

Böylece de işte bu lafızlardan Ötürü, manalar hayal etmeye ihtiyaç hisseder. Bu izaha göre diyoruz ki: Şiir, öncelikle, vezni göz önünde bulundurularak yazılan vezinli (ölçülü) sözdür. Ama manayı ön plana alan kimseden de, bazan ötçüiü ve kafiyeli sözler çıkar. Dolayısıyla bu kimse, böylece şâir olmuş olmaz. Baksana Cenâb-ı Hakk'ın, (al-i imran, 92) ayeti, (ahenkli ve ölçülü olduğu halde), bir şiir değildir. Şâirden, "fâilatün fâiiatün" vezninde, ayetteki kadar hareke ve sükûnu (açık ve kapalı hecesi olan) bir söz sâdır olduğunda, bu şiir olur. Çünkü şâir, hareke ve sükûn bakımından harflerin lafızların: bu şekiide getirmeyi ön plana almış, manayı ise ikinci derecede almıştır. Hakîm ise, manayı ön plana alır. Böylece de manayı o lafızlarla ifade eder. İşte bu izahla "Hz. Peygamber (s.a.s)de, bir-iki beyt şiir söylemiştir" diyenlerin sözleri cevaplanmış olur. Bu şiir de, Hz. Peygamber (s,a.s) "Ben peygamberim, bunda hiç yalan yok. Ben Abdulmuttalib'in oğlu (torunu)yum[193][193] şeklindeki şiiridir. Çünkü diyoruz ki: Hz. Munammed (s.a.s), bunfarı söylerken vezni ve kâfiyeyi ön plana almadığı için, bu bir şiir değildir. Buna göre eğer, Hz. Peygamber (s.a.s)'den katiyeti ve Ölçülü uzun bir söz sâdır olsa bile, bu, Hz. Peygamber (s.a.s), o sözlerinin lafızlarını ön plana almadığı ve esas maksad edinmediği için bir şiir olmaz. Bahsettiğimiz bu hususu, şu da te'yid eder. Sen, insanların çarşı-pazarda konuştukları sözleri incelediğinde, bunlar içinde de, şiir bahislerine benzer, öiçülü tekerlemeler bulabilirsin. Fakat ne o sözü söyleyen şairdir, ne de bu söz, o kimse lafzı ön plana almadığı için, bir şiirdir. Hem sonra Hak Teâlâ'nın, "O, bir öğütten ve açıklayan bir Kur'an'dan başkası değildir" ifadesi de, bu hususu donmamaktadır. Yani, "Bu Kur'ân bir zikir (öğût)tür ve manayı Mas almış bir va'z-u nasihattir." Şiir ise, kâfiye ve vezinle süslenmiş bir sözdür. Burada şöyle bir incelik vardır: Hz. Peygamber (s.a.s) hikmet de vardır"[194][194] buyurmuştur. Bu, "şâir, lafzı esas alır, lafza göre H bir mana uygun düşebilir" demek olup, tıpkı hikmetli kimsenin manayı hedef ahp, bk sür veznine uygun düşürmesi gibi. Fakat hakîm, bu vezin sebebiyle şâir olmaz, şâir de baheedüen bu şeyden ötürü hakîm olmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onun şiirini hikmet diye adlandırdı. Allah Teâlâ, Hz. Peyamber (s.a.s)'ın şâir olmadığını bHdIrmiştİr. Çünkü lafız, mananın kalıbıdır. Mana ise, lafzın kalbi ve ruhudur. Binâenaleyh kalb varken, kalıba bakılmaz. Böylece de sözü, öiçülü-kâfiyeli olan hakfm yine hakîm olur. Sözünün ölçülü olması, onu hakîm olmaktan çıkarmaz. Sözü.ıden öğüt alınan şâir de hakîm olmuş olur. [195][195]

Dirileri Uyarır

"(Bu), sağ olan kimseleri uyarmak ve kâfirlere o söz hak olsun içindir"
(Yâsin. 70).
Bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitab olarak, tâ ile "inzar etmen İçin" şekHnde de okunmuştur. Yâ ile okunuşu şu iki manadadır:

1) İnzâr eden, daha önce "Biz ona şiir öğretmedik" ifadesinde işaret edilen Hz. Peygamber (s.a.s)'dir.

2) Bununla, Kur'ân'ın inzâr edişi kastedilmiştir. Birincisi manaya, ikincisi ise nahiv kaidelerine uygundur. Birinci manaya gelince, bu, inzâr etme Özelliğinin peygamberler için, kttapfann inzâr ediciliğinden daha çok kullanılmış olmasından ötürüdür. İkincisine gelince ise, Kur'ân'ın daha Önce bahsedilenler arasında, bu "inzâr" ifadesine daha yakın olmasından Ötürüdür.

Ayetteki, "Sağ olan kimseler için" ifadesi, "kalbi sağ, ölmemiş Mmaslur için..." demektir. Bunun iki manası var:

1) Bununla, "Allah'ın ezeli İlminde "sağ" olup, inzarctntn onu uyarması ve böylece iman etmesi beklenen kimseler" manası kastedilmiştir.

2) Bununla, aslında sağ (bedenen ölmemiş) olanların uyarrtmaet kastedHmiştlr ve "Kim iman edene, bu inzareı onu, yapacağı isyanlara karşılık, ikab (azab) ile, İyi amellerine karşı da

---

[193][193] Buhari, Cihad, 61.

[194][194] Buhari, Edeb, 80

[195][195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/548-549

mûkâtaatla inzar ve tebşir eder" demektir.
Hak Teâlâ, "Kâfirlere söz hakkı olsun içindir" buyurmuştur Ayetteki **"kavi"** (söz) kelimesi, Allah'ın azab kelimesi yani hükmü manasınadır Nitekim Cenâb-ı Hak, "Cehennemi bütün cinlerden ve insanlardan mutlaka dolduracağım sözü, benden hak oldu, yani kesin bir hüküm olarak, tarafımdan verildi" (Secde, 13) ve "Fakat azab kelimesi (hükmü) kâfirler için artık hak oldu' (Zümer, 71} buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, "Biz, bir peygamber göndermedikçe (kavimleri) azab edici değiliz" (Ur», 15) buyurmuştur. Binâenaleyt* yalanlayan kimseler için, azab hak olmuş olur. 196[196]

Evcil Hayvanlar

Vahdaniyyet, peygamberlik, haşr ve diğer itikadı esaslar hakkında, Kur'ârn Kerim'de, bunlara delil olan deliller zikredilmiştir. İşte bu cümleden olarak Cenabı Hak, vahdaniyyeti ve bunun delilini yeniden zikrederek şöyle buyurdu:
"Ellerimizin yaptıklarından, onlar için bunca davarlar yarattığımızı ve bu sayede onlara sahip olduklarını görmediler mi? Biz o hayvanları onların emrine âmâde kıldık, işte bunlardan binecekleri, işte bunlardan yiyecekleri.. Bunlarda onlar için, nice faydalar ve nice içecek şeyler vardır. Hâlâ şükretmiyorlar mı?"
(Yâsin, 71-73).
Bu, "Bunlar, Bizim bizzat ellerimizle yaptığımız, yani yarattığımız şeyler zümresindendir. Biz onları, bir yardımcı ve destekçi olmadan, kudret ve irademizle yaptık" demektir. Ayetteki, "Onlara sahiptirler" ifadesi, hayvanların yaratılmasındaki nimetleri tam olarak verdiğine bir İşarettir. Çünkü eğer Cenâb-ı Hak, o hayvanlar yaratsaydı, ama İnsanı ona hakim kılmasaydı, insan ondan istifade edemezdi.
Cenâb-ı Hakk'ın "Onlan emirlerine verdik" ifadesi, ileri derecedeki bir lütfün işaretidir. Çünkü sahip olunan bu hayvanlar, diretip isyan edecek olsalar, onlardan istifade edilemez. Binâenaleyh şayet insan, kendisinden kaçan ve yararlanılmasına manî bir hayvana sahip olsaydı, her nekadar, meselâ vahş hayvanlarda olduğu gibi, insan onlan (avlayıp, etinden) yemeden istifade etse bile. onlara binme nimeti tam olmazdı. Aksine hatta onlardan yeme nimeti de, ancak bir yorulma sayesinde olabilirdi. Bu ise ancak bazı insanlar için söz konusu olurdu.
Ayetteki, "îşte bunlardan binecekleri, işte bunlardan yiyecekleri..." ifadesi, o emre âmâda kılmanın sağladığı faydayı anlatmaktadır. Çünkü eğer bu emre âmâde kılma işi olmasaydı, bu iki faydadan biri bulunmazdı, diğeri de az bulunurdu.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, o hayvanlara binip, onların etinden yemenin dışındaki faydalarını da, "Bunlarda onlar için, nice faydalar ve nice içecek şeyler vardır" cümlesiyle beyan etmiştir. Çünkü bu hayvanlar içinde, koyun gibi binilmeyenler vardır. İşte bu sebeple, bu menfaatlerin daha genel olduğunu anlatmak için, "faydalar" kelimesi kullanılmıştır. Bunun peşisıra gelen "mesârlb" (içecek şeyler) sözü de, yine geneldir. **"Meşarib"** kelimesiyle, **"mişreb"** kelimesinin çoğulu kastedilmiştir" dersek, bu "içecok kaplan" manasına gelir. Çünkü o hayvanların derilerinden, içine içecek koymak için, kablar (kırbalar) ve buna benzer alet-edevât elde edilir. Yok eğer "Bu kelime, **"meşrûb"** (içilecek şey) kelimesinin çoğulu" dersek, o zaman bununla sütler ve yağlar kastedilmiş olur ki, bunlar da dişi hayvanlardan elde edilir. Ama bu da erkek hayvanlar sebebiyle olur. Çünkü bu, hayvanın hamile olmasına bağlıdır. Binâenaleyh bu içecekler, erkekler ve dişiler sayesinde elde edilmektedir.
Daha sonra Cenab-ı Hakk, "Hâlâ şükretmiyorlar mı?" buyurmuştur. Bu, "O nimetler bir şükür olarak, ibadet etmeyi gerektirir. Binâenaleyh eğer siz şükrederseniz, Allah, fazlından size danasını verir. Yok nankörlük ederseniz, nimetleri elinizden alır. Bu durumda ne dersiniz, o nimetlerin devamı ve dahası için şükretmez misiniz?" demektir. 197[197]

196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/549-550
197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/550-551

Putlara Bağlanmanın Bâtılıiğı

"Onlar Allah'tan başka, yardım olunacaklar ümidiyle, başka tanrılar edindiler,
ki bunlar, onlara asla yardım edemezler. Bilakis kendileri onlar için
hazırlanmış bir ordudur"
(Yasin, 74-75).
Bu ayetler, yine tevhidin - vahdaniyetin izahının peşisıra, haşre (Kıyamete) bir İşaret olup, tıpkı "Siz ve Allah'ı bırakıp taptıklarınız cehennemin odunlarısınız. Sizler mutlaka oraya gireceksiniz"(Enbiya, 96) ve "Zulmedenleri, onların eslerini ve Allah'ı bırakıp taptıkları şeyleri toplayıp getirin ve onları cehennem yoluna sevkedin" (sifftt, 23-23) ve "Onlar azabta hazır tutulmuşlardır (atılmışlardır)" (Rum, ıe) ayetleri gibidir. Bu ayetler şöyle İki manaya gelebilir:
a) Daha önce de bahsettiğimiz gibi, tapanların ilah edindikleri şeyleri, Adetâ ordusu askeri olması.
b) Putların, putperestler için »anki bir ordu olması... İkincisine göre ayette şöyte bir incelik vardır: Allah Tealâ, "Bilakis kendileri onlar için hazırlanmış bir ordudur" buyurunca, bunu, "Onlar,oniar için bir ordu ve onlara yardım için biraraya gelmiş güruh olmaları halinde bile, birbirlerine yardım edemezler demek suretiyle te'kid etmiştir. Çünkü bu ifade, yardım edilemeyeceğini göstermektedir. Zira bir yere toplanıp, sonra yardım edemeyenler, alabildiğine zayıf kimseler demektir. Fakat bu iş için hazırlanmayan ve etrafını toplanmayanların durumu böyle değildir. 198[198]

Onlardan Mahzun Olma!

"O halde onların sözleri seni üzmesin. Şüphe yok ki biz onların (içlerinde} gizledikleri şeyleri ve açıktan söyledikleri şeyleri biliyoruz"
(Yasin, 76).
Bu ayet de, "peygamberlik esas ve inancına işarettir. Çünkü Hz. Muhammed
(s.a.s)'e, onun kalbini teselli edecek şekilde hitab etmek, Cenab-ı Hakk'ın onu bu iş için seçip tayin ettiğine bir delildir. Ayetteki, "biz biliyoruz" ifade» şu manalara gelebilir:
a) Bu, münafık ve kâfirler için bir tehdittir. Binâenaleyh, "gizledikleri şeyler", nifakları manasına; "açıktan yaptıkları şeyler" de, şirkleri manasınadır.
b) "Gizledikleri şeyler", seni bilip tanımaları; "açıktan söyledikleri şeyler" ise, seni açıktan inkâr etmeleri manasınadır.
c) "Gizledikleri", bozuk inançları manasına, "açıktan yaptıktan" da, şirkin ve kötü fHHeri manasınadır. 199[199]

Nutfeden Yaratılan İnsan

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ellerimizin işleyip yaptıklarından, kendileri için bunca davarlar yarattığımızı (...) görmediler m/?"(Yasin 71). ifadesiyle kendisine ibadetin farz olduğuna, flfaktan (insantn dış dünyasından) bir delil getirince, burada, insanın bizzat kendisinden de delil getirmek üzere buyurmuştur ki:
"İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi? Ki şimdi o, apaçık bir hasım kesilmiştir"
(Yâsin, 77). 200[200]

Sebeb-i Nüzul

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/551-552
199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/552
200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/552-553

Ayette geçen **"İnsan"** ile, **Ubeyy b. Halef** kâfirinin kastedildiği ileri sürülmüştür. Çünkü ayet onun hakkında nazil olmuştur. Zira o, çürümüş bir kemiği eline alıp, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmiş ve "Sen, tanrının bu kemikleri yeniden canlandıracağını söylüyorsun öyle mi?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Evet. Hem de seni cehenneme sokacak!" buyurmuştur. Fıkıh usûlünde şöyle bir esas vardır: (Ayetlerde) nazar-ı dikkate alınacak şey, sebeb-i nüzulün hususiliği değil, lafzın umûmî manasıdır. Baksana, Hak Teâla'nın, "Andolsun ki Allah, eşi hakkında seninle mücâdele eden kadının sö2ünü duydu" (Möc*<we, i) ayeti, bir kadın hakkında nazil olmuştur, ama Cenâb-ı Hak, bunun hükmünün herkes için olmasını murad etmiştir. İşte aynen bunun gibi, Allah'ı veya hasrı inkâr eden herkes için, tefsir ettiğimiz ayet de bir reddiyedir. Bunun umûmî (genel) olduğunu anladığına göre, şimdi diyoruz ki bu ayetle ilgili birkaç incelik vardır:

Birinci İncelik: "Ellerimiz yaptıklarımızdan kendileri için bunca davarlar yarattığımızı... görmediler mi?" (Yâsin 71) ayeti, "AHah'dan başka ilahlar edinenler, Allah'a ibadeti bırakan münkir kâfirler, en'âmın (davarların), kendileri için yaratıldığını görmüyorlar mı?" manasındadır.

Bu manaya göre, "insan, kendisini bt nutfeden yarattığımızı görmedi mi?" ayeti, o ayetten daha genel bir ifadedir. Çünkü bu ayet, insan cinsine hitap ediyor, o ise bir kısım insanlara, yani kâfirlere hitab ediyor. Buna göre, diyoruz ki: Bunun sebebi, enfusî delilin, daha şümullü, daha mükemmel, daha tam ve daha gerekli olmasıdır. Çünkü insan, görmediği zaman, nimetlerden ve onların yaratılışlarından gafil olabilir; ama, ne zaman ve nerede olursa olsun, kendi ile, bedeni ile beraberdir ve hiçbir zaman kendinden gefil olamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer insan, hayvanlardan ve onların yaratılışından habersiz ise, kendinden habersiz değildir. O halde ne oluyor da, en büyük nimet olan kendisini bir meniden yaratmamızı görmüyor?" demektir. Çünkü diğer nimetler, ancak insanın varlığından sonra söz konusudur. O halde ayetteki, "bir nutfeden" ifadesi, bunun hangi bakımdan delil olduğuna işarettir. Çünkü insanın yaratılması, eğer şekilleri çeşitli şeylerden olmuş olsaydı, o zaman şöyle denebilirdi: İnsanın kemiği, katı bir maddeden, eti ise yumuşak bir maddeden yaratılmıştır, insanın diğer uzuvları için de durum buna benzer. Binâenaleyh insanın, şekilleri muhtelif olduğu halde, parçaları birbirine benzeyen aynı şekildeki bir nutfeden yaratılması, bu hususta bir iradenin ve yüce bir kudretin varlığına delalet eder. İşte Cenâb-ı Hak buna, "Hepsi bir su ile sulanıyor (o meyvelerin)" wd. *) ayetiyie işaret etmiştir. 201[201]

Hasım Olması

Ayetteki, "Şimdi o, apaçık bir hasım kesilmiştir" ifadesinde, şöyle enteresan bir incelik vardır: Allah Teâlâ sanki "Yaratılış maddesi aynı olduğu halde, insan uzuvlarının farklı oluşu, açık bir delildir. Buna rağmen, burada bundan daha açığı da vardır. O da, insanın konuşabilmesi ve anlayabilmesidir. Bu böyledir Çünkü nutfe (meni) bir maddedir. Farzet ki cahilin birisi, "Nutfe, oluşum geçirdi ve bir başka madde haline geldi" diyebilir. Fakat bu nutfe, konuşma ve anlama kuvvetin nereden gerektirmiştir. Binâenaleyh konuşma ve anlama özelliğini varetmek yaratmadan ve maddeyi varetmeden daha enteresan ve daha acaibtir. Bu iş, bu hususta bir iradenin ve yüce bir kudretin bulunduğunu göstermeye, Ötekinden daha elverişlidir" demek istemiştir. O halde ayetteki "**hasım**", konuşan manasınadır. Cenâb-ı Hak, "konuşan" yerine, "**hasım**" ifadesini kullanmıştır. Çünkü hasım olma, münakaşa etme, konuşan kimsenin, en üstün ve ileri konuşma halidir. Zira konuşan kimse, tek başına iken, başkası ile birlikte olduğu zamanki kadar konuşmaz. Başkası ite konuşan kimse de, o karşısındaki, hasmı olmadığı zaman, hasmına karşı konuştuğu zamanki gayreti göstermez ve o derecede açık konuşmaz.

Ayetteki "mübîn" "apaçık" ifadesi de, insanın akfî kuvvetine işarettir. Hak Teâlâ. bu kelimeyi tercih etmiştir. Çünkü insan, anlatırken, anlatmadığı zamankinden daha üstün bir

---

201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/553

derecededir. Çünkü açıklama yapanın aklında birşey zuhur etmiştir ve o, sonra bu hususu açıklamıştır. O halde ayetteki, "bir nutfeden" ifadesi, insanın en düşük haline, "apaçık bir hasım " ifadesi de en üstün haline işaret olup, tıpkı "Sonra nutfeyi bir alaka olarak yarattık. Alakayı da bir çiğnem et olarak yarattık... Sonra da onu başka bir yaratık olarak var ettik" (MNan, i4> ayetinde anlatıldığı gibidir. Binâenaleyh meninin, "alaka"ya, "aiaka"nın bir çiğnem ete; bir çiğnem etin de kemik hafine getirilmesi, o maddedeki değişikliklere; "Sonra da onu başka bir yaratık olarak var ettik" ifadesi ise, bu ayetteki, "Şimdi o, apaçık bir hasım kesilmiştir", yani "konuşan akıllı bir varlık olmuştur" ifadesi ile işaret ettiği hususa bir işarettir. 202[202]

Rabbine Ders Vermeye Kalkışması

"O, kendi yaratılışını unutup, bize bir misal getirdi ve dedi ki: "Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?"
(Yâsin, 78).
Hak Teâlâ'nın bu beyanı, haşrin anlatımına bir işarettir. Bu ayetlerden, sûrenin sonuna kadarki kısımda, bazı enteresan hususlar vardır. Bunları, inşaallah imkân ölçüsünde anlatacağız: Diyoruz ki: Hasrı inkâr edenlerden kimileri, bu inkârlar; hususunda ne bir delil, ne bir şüphe ileri sürmüşler; sadece bunun tuhaf bir iş olduğunu söylemekle yetinip, bunun kesin olmayacağını iddia etmişlerdir. Bunlar çoğunluktadır. Bunun böyle olduğuna, Cenâb-ı Hakk'tn böylesi insanlardan, Kur'ân'ın pek çok yerinde, bu görüşlerini nakletmesi de delalet eder. Nitekim Allah Teâlâ onların, "Yeryüzünde (gömülüp) kaybolduktan sonra mı, yeni bir yaratılış içinde olacağız. Öldüğümüz, toprak ve kemik haline geldiğimiz zaman mı, biz mi diriltilecek misiz?" (Saffat, 16); "Sen mi doğrulardansın? Öldüğümüz ve toprak-kemikler olduğumuz zaman mı, biz mi cezalanacağız?" (saffât, 53) dediklerini bildirmiştir.
Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak, yine burada, onların ağzından, bu iş akıldan uzak görme üslûbu ile, "Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" demiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, önce onların bu garipsemelerini, "Kendi yaratılışını unutup" ifadesiyle çürüterek işe başlamıştır. Bu, "O, bizim kendisini topraktan ve elementleri ayrı bir nutfeden yarattığımızı, sonra da ona, tepeden tırnağa çeşitli şekillerde ve çeşitli yerlerde farklı uzuvlar verdiğimizi, bununla da yetinmeyip, bunlardan tamamen farklı olan ve sayesinde ikrama müstehak oldukları konuşma ve akıl kuvvetini verdiğimizi unuttu. Binâenaleyh bu kimseler, eğer haşri, sırf akıldan uzak gördükleri İçin inkâr ediyorlarsa, keşke, asla kendisinden hayat beklenmeyen önemsiz bir nutfeden, konuşan ve düşünebilen bir varlığı yaratmamızı da akıldan uzak görselerdi! Yine bunlar, konuşmayı ve aklı, oldukları yere yeniden verişimizi de tuhaf görmektedirler. Onların bu garipsemeleri, haşirdeki canlıların ufanıp, dağıtıp, paramparça olması açısındandır. Çünkü onlar, 'Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" demişler ve özellikle kemikten bahsetmişlerdir. Çünkü kemik, kendisinde his olmadığı için, hayattan en uzak olan şeydir. Yine onlar bunu, uzak görmelerini kuvvetlendirecek, çürüme ve parçalanma gibi hususlarla takviye etmişlerdir. Allah Teâlâ ise, onların bu uzak görmelerini, yeniden yaratacak olandaki kudret ve ilim açısından bertaraf ederek, "Bize bir misal getirdi'* yani, "O, Bizim kudretimizi, kendi kudreti gibi kabul edip, enteresan olan yaratılışını ve çok ilginç başlangıcını (ilk maddesini) unuttu" buyurmuştur. 203[203]

Yaratan Diriltecek

Hasrı inkâr edenlerden kimisi de, neticede yine akıldan uzak gördüğü için inkâr etmiş olsa da, şöyle bir şüphe ileri sürmüşlerdir. Bu da şu iki şekildedir:
1) "Yok olduktan sonra, hiçbirşey kalmaz. O halde, Cenâb-ı Hak nasıl, yok olan şeye var diye

---

202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/554
203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/554-555

hükmedebilir?" Allah Teâlâ bu şüpheye de:
"De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı hakkıyla bitendir"
(Yasîn, 79)
buyurarak cevap vermiştir. Bu, "Nasıl ki Altah, insanı htçbirşey değilken yaratmıştır. Aynen bunun gibi, geride insandan hiçbirşey kalmadığı zaman da, onu yenidan yaratır" demektir.
2) Parçaları, dünyanın doğusunda, batısında, kimi parçalan yırtıcı hayvanların midesinde, kimisi de dört duvarda olan insanın, bütün bu uzuvlan-parçaiarı nasıl bir araya getirilir?
Bundan daha uzak ihtimal de şudur: Bir insan, bir insanı yese ve yenilenin parçaları, yiyenin parçalarına böylece geçmiş olsa ve bunlar yeniden diriltilecek olsa, yerâtanVn parçalan, ya yîyenîn bedenîne verilecek, büytece de geride, yenrten için, uzuvlarının yaratıldığı parçalar kalmayacak. Yahut da, yenilenin bedenine iade olunup, geride yiyen için parça kalmayacak." Cenâb-ı Allah bu şüpheyi ibtal için, "O, her yaratmayı hakkıyla bilendir" buyurmuştur. Bunu şöyle izah ederiz: Yiyen kimsede, hem aslî, hem fazla parçalar olduğu gibi, durum yenilen için de aynıdır. Binâenaleyh bir insan, bir insanı yediğinde, yenilenin parçalarından aslî olanlar, yiyenin cüzlerinin fazlası olmuş olur. Yiyen için aslî cüzler ise, yemeden Önce, ona ait olan cüzler demektir. O halde, Hak Teâlâ'nın bu beyanı "Aslî olanı, fazla olandan bilip ayırır, böylece de yiyene âit olan aslî cüzleri, biraraya getirir, ona can verir; yine yenilene âit aslî cüzleri biraraya getirip, buna da can verir. Aynen bunun gibi, dünyanın dört bir tarafına dağılmış parçaları da, kapsamlı hikmet ve ilmi ve mükemmel kudretiyle bir araya getirir. 204[204]

Yeşil Ağaçtan Çıkan Ateş

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların hasrı uzak görmelerini, inkâr ve inadtannı çürütme işini yeniden ele alarak, şöyle buyurur:
"O, yemyeşil ağaçtan sizin için bir ateş çıkarandır. İşte bakın ondan, yakıp tutuşturuyorsunuz"
Bunun izahı şöyledir: İnsan hissedilen bir madde ile, o maddede aktp giden bir hayatı ihtiva etmektedir. Bu hayat tıpkı, insanda hareket eden bir hararet gibidir. Binâenaleyh eğer siz, onda bir hararet (sıcaklık) ve hayatın bulunuşunu akridan uzak görüyorsanız, bunu sakın uzak görmeyin. Çünkü kendisinden suyun damladığı yetti ağaçta ateşin yanışı, bundan daha enteresan ve daha ilginçtir. Halbuki siz, onu yakıp bizzat görüyorsunuz. Eğer insanın maddesinin yaratılmasını akıldan uzak görüyorsanız, göklerin ve yerin yaratılması, siz insanların yaratılmasından daha büyük birşeydir. Öyleyse bunu sakın uzak görmeyin. Çünkü gökleri ve yeri yaratan da Allah'dır. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetindeki incelik ortaya çıkmış olur. 205[205]

Gökleri Yaratan, İnsanı Diriltebilir

"Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir? Elbette O, (kSdirdir). O, mükemmel yaratıcıdır, hakkıyla bilendir"
(Yasin, 81).
Cenâb-ı Allah, o yeşil ağacın yanabilmesini en büyük yaratmadan önce zikretmiştir. Çünkü bu münkirlerin akıldan uzak görmeleri, açıkça haşr-yeniden diriltme, ile ilgilidir. Çünkü onlar, "Bu kemiklere kim can verecekmiş?" demişler, "O kemikleri, kim bir araya toplayacakmış" dememişlerdir. Dolayısıyla ağaçtaki ateş, can ile ilgilidir. Ayetteki, "Elbette O, kadirdir. O mükemmel yaratıcıdır" cümlesi, Allah'ın mükemmel kudretine; "hakki' fa bilendir" ifadesi de, ilminin sınırsız oluşuna bir işarettir. 206[206]

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/555-556
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/556-557
206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/557

"Ol" Emri ile Yaratma

"Bir şeyi irade ettiği zaman, O'nun işi, ona ancak "ol" demesinden ibarettir. O şey de hemen oluverir"
(Yasin, 82).
Bu, o münkirlerin teşbihlerinin ve temsillerinin yanlış olduğunu açıklamaktadır. Çünkü onlar, Allah'a karşı darb-ı mesel getirip, gaybı görünen dünyaya kıyas ederek, "Böyle birşeye hiç kimse kadir olamaz" demişlerdir. İşte bu sebeple, Allah Teâlâ da, "Görünür alemdeki yaratma, bedeni birtakım aletler ve mekânî birtakım intikallerle olur ve bu iş, ancak sürüp giden bir zaman içinde meydana gelir. Allah İse, "ol" demekte ve o şey hemen olmakla yaratıverir. O halde, anlaşılmaktan çok uzak, en üstün mesel O'nda iken, &z nasıl böyle düşük darb-ı meseller yapıyorsunuz?" demiştir. Ayetle ilgili birkaç bahis vardır: 207[207]

Mâduma "Şey" Denir mi?

Birinci Bahis: Mu'tezile "Bu ayet, yok olanın (ma'dûm'un), "şey" diye ifade edilebileceğini göstermektedir. Çünkü Allah, irâde ettiği şeye "ol" diyor, o şey de oluyor. Binâenaleyh o şey, HakTeâlâ ona "ol" demezden önce "ma'dûm" idi. Ama bu durumda bile onun için "şey" denilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, "Bir şeyi murad ettiği zaman..." buyurmuştur" der. Buna şöyle cevap verilir: Bu o şeyin, Hak Teâlâ'nın iradesinin ona taalluk edişinden geri kalmayışının, (yani o iradeyle birlikte derhal varoluşunun) anlatımıdır. Binâenaleyh ayetteki **Iza** lafzından anlaşılan, zaman ve vakittir. Ayet de Allah'ın iradesi taalluk ettiği anda, onun "şey" olduğuna delalet etmektedir. Halbuki ayette, o şeyin, Hak Teâlâ'nın onu irade etmezden önce "şey" olduğunu gösteren birşey yoktur. Bu durumda, **Mu'tezile**'nin ileri sürdüğü şey, söz konusu olmaz. Çünkü o şey, Hak Teâlâ'nın iradesi ona taalluk ettiği anda, bulunan, onu İrade etmediği zaman bulunmayan (ma'dûm olan) birşey otmuş olur. O halde "**şey**", "**ma'dûm**" (yok olan) değil, mevcud olandır. "O, mevcûd olduğu halde, Allah mevcudu nasıl irâde eder? Bu, var olanı yeniden varetme olur" denilemez. Çünkü diyoruz ki: Bu, problem ma'kûlat (aklî problemlerdendir. Bu hususa yeri gelince cevap vereceğiz. Şu andaki maksadımız, **Mu'tezile**'nin, ayetin lafzına tutunmalarının yanlışlığını ortaya koymaktır. Bu sözden anlaşılan şey, Hak Teâlâ bir şeyi irade ettiği anda, onun "şey" olduğu, ayette ise, Hak Teâlâ'nın iradesi o şeye taalluk etmezden önce, onun "şey" olmadığıdır. 208[208]

Allah'ın İradesi Kadîmdir

ikinci Bahis: Kerramiyye şöyle demektedir: "Allah'ın muhdes iradesi vardır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki, "dilediğinde..." ifadesidir. Bunun bu manaya delâlet etmesi de, şu iki açıdan izah edilebilir:
a) Allah, irâdesine bir zaman tanımıştır. Çünkü **Izâ,** zaman zarfıdır. Zamanla ilgili olan her şey ise, hadistir.
b) Ailah Teâlâ, İradesini, **kün** "ol!" ile aiâkalandırmıştır. Kün ise, o şeyin olması ve meydana gelişi ile ilgilidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, takibiyye fâ'sı ile, öj& buyurmuştur. Ancak ne var ki "olmak" hadistir. Hadisi kabul eden ile, hadis arasında da bir ilgi vardır."
Felsefeciler de, **Kerramiyye**'ye bu problem hususunda bir başka açıdan muvafakat ederek, şöyle demişlerdir: "Allah'ın iradesi, emri ile alâkalıdır. Emri de, "kevn-oluş" ile ilgilidir. Ancak ne var ki, Allah'ın iradesi kadîmdir. O halde, "kevn" de kadimdir. Dolayısıyla da, "mükevvenât-oldurulmuş şeyler" kadîmdir. Dalâlet ehlinin, ayetin lafzına tutunmalarına karşılık, cevabımız şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, âiji lîı, "dilediğinde..." beyanından, dil açısından anlaşılan, "O'nun iradesi o şeye taalluk ettiğinde" manasıdır. Çünkü erâde "diledi", mazî bir fitidir. Mazfnin

---

207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/557
208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/558

başına Iza zarfı geldiğinde, onu muzari anlamına çevirir. Biz de, bizim, "diledi-diliyor" "bildi-biliyor" şeklindeki sözümüzden anlaşılanın, bunlara hudûs (sonradan oluş)un girebileceğini söylemekteyiz. Ama biz, Allah'ın kadîm bir sıfatı olduğunu söylüyoruz ki, bu da irade sıfatıdır. İşte bu sıfat bir şeye taalluk ettiğinde biz, "irade etti - irâde ediyor" deriz, ama taalluk etmezden önce, "irâde etti" demeyiz, tam aksine, "O'nun irâdesi vardır; o, bu irâde ile irâde eder" deriz.

Biz, zayıf ve temelsiz vehimlere düşen bu fikri silmek için, tutarsız anlayışlara şöyle bir misal arzediyor ve diyoruz ki: Bizim, "Falanca terzidir" şeklindeki sözümüzden, o kimsenin, terzilik sanatına sahip olduğu anlaşılır. Bizim, "O, **Zeyd**'in elbisesini dikti" veya "**Zeyd**'in elbisesini dikiyor" dememiz doğru olmasa dahi, bundan şu manada olmak üzere, "o terzidir" sözünün yanlış olması gerekmez. Onun bir sanatı vardır. O bu sanatını, **Zeyd**'in elbisesini diktiği geçmiş bir zamanda, onun elbisesinde kullandığında, ona bu isim verilir. Yine o bu sanatını, **Zeyd**'in elbisesini dikeceği gelecek bir zamanda, **Zeyd**'in elbisesinde kullanacağı zaman da, ona bu isim verilir." En yüce misaller Allah'ındır! Her ne kadar, "varlığını diledi" yani, "onun varlığını irade ediyor" diyeceğimiz bir şeye taalluk etse de, irâdenin, Allah İçin sabit ve kesin bir şey olduğunu anla! Sen bunu anladığında, işte bu mana cihetinden, ehl-i sünnetin, "irâdenin taalluk etmesi hadistir" şeklindeki sözü cümlesinden olur ve zikrettiğimiz bu açıklamayla da, iki fırkanın cevabı da, dışta kalmış olur. 209[209]

İlahî Kelâmın Mahiyeti

Üçüncü Bahis: Mu'tezile ve **Kerrâmiyye** şöyle demişlerdir: "Allah'ın kelamı harftir, sestir ve hadistir. Çünkü, "ol" ifadesi bir söz olup, bu ifade iki harften meydan* gelmiştir. Harf ise seslerden oluşur. Bu açıklamadan da, O'nun kelâmının harflerden ve seslerden olduğu neticesi çıkar. Bu kelâmın, hadis olmasına gelince, bu, daha önce geçmiş olan şu iki sebepten dolayıdır:

a) O, zaman içinde olur.

b) O, kevn (oluş) ile alâkalıdır. "Oluş" ise, hadistir (sonradan olmadır). Bunlara verilecek olan cevap, yukarda anlattıklarımızdan anlaşılır. Bu böyledir, çünkü, "kelâm" bir sıfat olup, bir şeye taalluk ettiğinde sen, "dedi; diyor" dersin Böylece, hitabın taalluku hadis olmuş olur. Kelâm ise kadîmdir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "O bir şeyi irade ettiği zaman, O'nun işi, ona ancak "ol" demesinden ibarettir. O şey de hemen oluverir" beyanında, bir taalluk ve nisbet edilme söz konusudur. Çünkü, "ona... demesi.." ifadesinin, nisbet ve izafe anlamını ifade eden lam ile beraber, taalluk etme hususunda olduğu gayet açıktır. Biz diyoruz ki: "Onun hadis olan şeye söylemesi hadistir, çünkü bu iradenin taalluk etmesiyle olur. Kadîm olan ise ancak, iradesi herhangi bir şeye taalluk etmediği zamanki sözü (kavi) ve kelamdır. Her kadîm ile hadisin mecmûuna baktığında, onları ezelde bulamazsın. Onları topluca ancak, lâ yezâlde bulabilirsin. O halde onda, hudûs manası anlamı vardır. Fakat bu ifadeyi kullanmak, akla muhtelif vehimler getirir. Binâenaleyh iyi düşün ve muradın ve maksadını açıklamadan, "hepsi de hadistir!" deme. Çünkü bundan bazan, "(kadîr de dahil olmak üzere) hepsi de hadistir, sonradan olmadır" manası anlaşılabilir

Doğrusu, işaret ettiğin hususu iyice tahkik et ve ibareyi de iyi seç. Ve, "Mecmu. -iki tarafından birisi kadîmdir, diğeri ise hadistir. (Hadis olan) diğeri, ezelde kadîn ile bulunmuyordu" de.

Muarızımızın, "ol" İfadesi, harflerden meydana gelmiştir" sözüne gelince biz der; ki: Kelâm, iki manaya gelebilir:

a) Konuşanın nezdinde olan şey.

b) Dinleyenin nezdinde olan şey.

Diğer taraftan bunlardan her biri ötekisini ifade etmek üzere kuHantfabtlir. Bundan pekçok faydalar ortaya çıkarır. Zikrettiklerimizin açıklamasına gelince: Meselâ be kimse, başkasına,

---

209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/558-559

"Sana yarın söylemeyi dilediğim bir sözüm var" dese, sonra onu dinleyen kimse, yarın ona gelip de, ondan, dûn nezdinde olan o kelamı sorsa, o da ona, "Bu gün yanımda bulunmanı, gelmeni istiyorum" dese, bu söz hakkında mütekellim (söyleyen) "dün" nezdinde olduğunu, ifade etmiştir. Oysa bu, muhatap nezdinde yoktu. Ve fakat sonra, muhatap nezdinde harfle, sesle meydana getdi. "Bu duyduğum var ya, işte (dûn) nezdimde oian oydu" ifadesi kullanılır.
Her akıllı şunu bilir ki, dûn, konuşanın nezdinde ne ses ne de harf bulunuyordu. Zira, konuşanın, nezdinde olan kelâmı Arapça ifade etmesi mümkündür. O zaman da onun harfleri otur. Bunu, Farsça ifade etmesi de mümkündür. O zaman da onurv başka harfleri olur. Şu halde, konuşan nezdinde bulunan ve kendisinin vaadettiğj kelâm bir olup, harfler ise muhtelif ve çoktur. O hakle, "Bu, benim nezdimde olandır" ifadesinin anlamı, "Bu (harfler ve sesler), sana, benim nezdimde olanı iletir, ulaştırır şeklinde olur. Yine, bu da mecazdır. Çünkü onun nezdinde olan şey, ona intikal etmemiştir. O ancak bunu bilmiş ve bu konuda, okuma, yazma veya işaret gibi şeyleri dinleme ya da görme yoluyla nezdinde bir bilgi hasıl olmuştur.
Sen bunu anladığında bilesin ki, Allah nezdinde olan ve O'nun sıfatı olan kelâm, daha Önce de anlaşıldığı üzere, bir harf değildir. Dinleyen nezdinde hasıl olan şe) harf ve sestir. Demin zikrettiğimiz kullanma genişliği sebebiyle, bu ikisinden her biri, öbürü hakkında kullanılabilir. O halde Cenab-ı Hak "Ona d«r" buyurduğunda bir söyleyen ile bir dinleyen bulunur. Böylece burada, fittin meydana gelişi, bu sözC dinleyen tarafından olduğundan, dinleyeni yani muhatabı nazarı itibara almış ve kâ nün İle "sen var ol!" buyurmuştur. İşte bu oluş işi muhatap nezdindedir ve matlub da böylece hasıl olmaktadır. 210[210]

Allah'ın Hakimiyeti

"Demek her şeyin mülkü ve tasarrufu, kendi elinde bulunan Allah'ın şanı ne kadar yücedir, münezzehtir! Siz ancak O'na döndürüleceksiniz"
(Yasin, 83).
Tevhîd inancı ve ölümden sonra "iade" yeniden diriltme iyice anlatılıp, buna rağmen oniar bunu inkâr ederek, "Allah'ın dışında ilah vardır" deyince, şanı yüce ve ortaktan münezzeh olan Allah Teâlâ, "Her şeyin mülkü ve tasarrufu kendi elinde bulunan Allah'tır"; her şey O'nun mülküdür. O halde daha nasıl olur da, kendisine mâlik olunan mâlikin ortağı olabilir?" buyurmuş; müşrikler, "i'âde"nin olmayacağını söyleyince de, her iki konuda da onlara bir reddiye olmak üzere, "Siz ancak O'na döndürüleceksiniz" buyurmuştur. Biz daha önce, **sübhân** kelimesinde nahve taalluk eden hususları açıklamıştık. Yani, yahut demektir. (**fe sübhâne**) kelimesi de, böylece, teşbihin özel adı olmuş olur. Teşbih ise, tenzih etmektir. **Melekût** ise, mülk kökünden gelip mübalağa ifade eder. (Hakimiyet, hükümranlık, her şeye hakim ve amir olma) **Rehamût** "çok rahmet etmek" ye **Rehebût** "çok korkma" kelimeleri gibi. Bu kelime, "fealül" ya da "fealüt" sigasmdan olup, hakkında değişik açıklamalar yapılmıştır. Bunun "fealül" sigasından olduğunu söyleyenler ise, buradaki "tâ"nın sonradan ilave edildiğini söylemişlerdir. 211[211]

Yasin Kur'an'ın Kalbidir

Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'Ân'ın kalbi de Yisîn'dir."212[212]Gazali ise bu konuda şunu söylemiştir: "Bu böyledir, zira imanın sahih olması haşri ikrar etmektedir. Haşr ise, bu sûrede, en mükemmel biçimde anlatılmış, bu sebeple de Kur'ân'ın kalbi sayılmıştır." (Fahru'd-dln er-Razî de bu sözü güzel bulmuştur. Ben onu, Gazall'nin bu sözü sebebiyle, ona rahmet talebinde bulunurken duydum.)213[213]

210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/559-560
211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/560-561
212[212] Müsned, 5/26
213[213] Parantez İçindeki bu husus, Razi'nin talebesi tarafından sonradan girdirilmiş olması

Son Ayetin Sûreyi özetlemesi

Bu sûrede, yine, itikadı üç temel meselenin delillerin en kuvvettiler! iJe İzahının bulunduğu söylenebilir. Binâenaleyh, bunun başlangıcı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki sen, gönderilmiş peygamberlerdensin" (Yâsin, 3) İfadesi ile, risâletin beyân edilmesidir. Bunun delili ise, hem bundan önce getirdiği, "Hakim olan Kur'âna yemin olsun" (Yasin, z) ayeti, hem de bu ifadeden sonra getirdiği, "Atalan korkutulmamış olan bir kavmi korkutasm diye"(yuir.,6) ayetidir. Sonu ise, Cenftb-t Hakk'ın, tevhidine bir işaret oimak üzere, "Demek her şeyin mülkü ve tasarrufu, kendi elinde bulunan Allah'ın şanı ne kadar yücedir" İfadesiyle olmak üzere, tevhidinin açıklanmasıyla; "haşr"e bir işaret olmak üzere de, "Siz ancak O'na döndürüleceksiniz" ifadesiyle de, "haşr"in beyan edilmesiyle bitmiştir. Bu sûrede, bu üç temel inanç esaslar" delilleri ve bunlara mukabil verilen mükafaattar yer almıştır.

Kur'ân'dan bu kadar bir miktarı ezberleyen kimse, kalbinin nasibini almış olur ki bu pay da, kalb ile yapılan tasdiktir. Usanın vazifesi ise, söylemektir. Nitekim söyleme işi, Cenab-ı Hakk'ın, "Ey iman edenler, Allah'dan korkun ve doğru söz söyleyin"(Ahzab, 70), "Allah'a çağırandan daha güzel sözlü kimdir?"(Fussim, 33), "Allah, iman edenleri sabit söz İle sağlamlaştırır" (ibrahim, 27), "Onları takva sözü üzerinde durdurdu" (F«wı, 24, "Güzel sözler O'na yükselir" (Fıtır, 10) ayetleriyle, bunlann dışındaki diğer ayetlerde ifade edilmiştir. Uzuvtann vazifesi ise, ameldir. Bu hususda, Cenâb-ı Hakk'ın, "Namazı dosdoğru küm ve zekât verin " (Bakara, 43», "Zinaya yaklaşmayın" (İsra, 32), "Cana kıymayın... "(İsra 33), ast, "Ve salih ameller yapın"(Sebe, 11) ayetleriyle, bu sûrenin dışındaki diğer ayetlerde beyan edilmiştir. Böylece bu sûrede sadece kalbin amelleri bulunduğu için, Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi, kalb olarak nitelemiştir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s), ölümü yaklaşan kimseye Yflsîn'in telkin edilmesini ve başucunda bu sûrenin okunmasını teşvik ettiği muhtelif haberlerde yer almıştır. Çünkü o anda, dilin kuvveti zayıflar, haricî uzuvlar da adeta çöker. Ancak ne var ki kalb, Allah'a yönelir. O'nun dışında kalan her şeyden yüz çevirir. Dolayısıyla, onun başucunda, kalbinin kuvvetini arttıracak ve üç temel itikad esasına dair tasdik ve İkrarını arttıracak olan şey okunur. Bu sûre, onun için şifâdır. Allah'ın ve ResÛlüllah'ın kelamının sırtarını ise, yine ancak Allah ve Resulü bilir. Bizim söylediklerimiz ise, kesin ve katî olduklarını iddia etmeksizin, dile getirdiğimiz zann-ı galibten ibarettir. Allah'dan, nice merhamet etmesini umarız. Çünkü O, Erhamü'r-Rahimîn'dir...

Bu sûrenin tefsiri bitti. Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a aittir. Salât-ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s) ve O'nun, pak olan âline olsun. 214[214]

---

muhtemeldir... (Ç) 18/561

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/561-562

SAFFAT SURESİ

Yüzsekseniki ayet olup, Mekkî'dir.

Bazı Melekler

"Saflar bağlayıp duranlara sevk-ü idare ve men-u zecr edenlere, zikri okuyanlara yemin ederim ki, sizin tanrınız hakikaten birdir. O, göklerin ve yerin ve bunların arasında ne varsa hepsinin Rabbidir. Doğulann da Rabbidir O"
<saffat, 1-5). 1[1]

Kıraat Farkları

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Ebu Amr ve Hamza tâ'yı. ayetinde tâ'yı, kendisini takib eden harfe İdğâm ederek okumuşlardır ki, ve ayetleri için de aynıdır. Diğer kıraat imamları ise, izhar ile okumuşlardır. Vahidî (r.h) şöyle der: "İki harfin yakınlığından dolayı tâ'nın sâd'a idğamı güzeldir. Baksana, h* Sisi de dilin ucu ile, ön dişlerin dibinden çıkar ve bunlarda, "hems" (fısıltı) sıfatı da vardır. Kendisine idğâmda bulunulan kelime ıtbak ve safir sıfatlarıyla, idğâm edilenden fazla olur. Binaenaleyh, daha noksan olanın, daha fazla olana idğâmı ise, yerindedir. Halbuki, ses bakımından daha fazla olanın daha az olana idğamı ise caiz değildir. ayetinde, ta'nın zâ'ya idğamı güzeldir. Çünkü tâ, hems sıfatın* sahiptir. Zâ ise, cehr sıfatına sahiptir ve burada, sad'da olduğu gibi, fazladan olarak safTr vasfı bulunur. Keza ayetinde ve ikisi de dilin ucundan ve ön dişlerin dibinden çıktıkları için, tâ'nın zel'e idğamı da yerindedir. Ama, izhar ile ve tdğamsız olarak okuyanlara gelince, bu da mahreç farklılığı dolaylıyladır. Allah en iyisini bilendir. 2[2]

İkinci Mesele

Kendisine kasem edilen bu üç şeyin, aynı mevtûfun (nitelenenin) üç sıfatı olması muhtemel olduğu gibi, bunların ayrı ayrı üç şey olması da muhtemeldir. Birinci duruma göre, şu izahlar yapılabilir:
a) Bunlar, meleklere ait sıfatlar olup, ifadenin takdiri, "Melekler, saf saf olarak dururlar" şeklindedir. Bunda iki ihtimal olabilir: Allahu Teâlâ'nın da o meleklerin, "Biziz o saf saf dizilenler biz"ıs*m, ıes) dediklerini haber verdiği gibi, ibadetleri edâ etmek için semâda olur. Veya onların, Allah'ın emrinin kendilerine ulaşmasını gözeterek, havada kanatlarını açıp saf saf durdukları da ileri sürülmüştür. Onların, saf olmalarının şu manaya gelmesi de muhtemeldir: Onlardan her birinin, ya şeref ve fazilet bakımından yahut da zât ve yücelik bakımından, belirli mertebe ve dereceleri bulunur. İşte bu sıraya konmuş olan merâtip sürekli olup, değişmektedirler. İşte bu yönüyle bu durum, saf tutmaya benzemiştir. 3[3]

Sevkeden Melekler

"sevk-ü idare ve men-ii zecr edenlere..." ayetine gelince, Lay» şöyle demiştir: Sen, deveyi,

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/565
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/565-566
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/566

yürümesi için dürttüğünde, dersin. Yine, Arapça'da "Falancayı kötülükten men ettim de, o da geri durdu" denilir. Yani, "Onu nehyettim, o da vazgeçti" demektir. Buna göre, "zecr", deve için kullanıldığında teşvik edip dürtmek; insan İçin kullanıldığında ise, vazgeçirmek, nehyetmek gibi bir mana taşır.

Bunu İyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, meleklerin zecr ile vasfedMmeei hususunda, şu izahlar yapılabilir:

1) İbn Abbas şöyle der: Cenâb-ı Hak, "Onlar onu bir yerden bir yere götürüyorlar" anlamında, bulutları süren (götüren), bu işle görevli olan melekleri kastetmiştir.

2) Bununla, ilham yoluyla insanoğlunun kalblerinde tesirleri olan melekler kastedilmiştir. O halde bu demektir ki, melekler insanları isyanlardan, günahlardan, kötülüklerden men ederler.

3) Belki de melekler yine, şeytanı da, insanoğluna kötülük yapmaktan ve eziyet vermekten men ediyorlardır. 4[4]

Varlık Nevileri

Ben diyorum ki: AkIi ilimlerde şu husus yer almıştır: Varlıklar üç kısma ayrılırlar:

a) Tesir eder, fakat asla müteessir olmaz. Bu, Allah (c.c)'dır ve mevcudatın en şerefi isidir.

b) Etkilenip, fakat etki edemeyen... Bunlar da, maddeler âlemi olup, bu kısım da, varlıkların en alt seviyede olanlarıdır.

c) Bir şeye tesir eden ve bir şeyden de tesir alan varlıklardır. Bunlar da ruhlar alemidir. Çünkü ruhlar, kibriyaullah aleminden etkilenirler. Derken onlar, maddeler aleminde tesir ederler. Bil ki, kibriyaullah âleminden etkilenen ruhlar, bu açıdan, maddeler alemine hükümrân olup, onlarda tasarruf etmeleri itibariyle, başka ve farklıdırlar. O halde Cenâb-ı Hakk'tn ayeti maddeter aleminde müessir olabilmesi açısından, en şerefli olana bir işarettir. Bunun da böyle olduğunu anladığına göre, ayeti meleklerin, huşu ve hudû içinde, ubûdiyyet ve taat makamında beklediklerine bir işaret olup, bu da, o kudsî cevherlerin, çeşitli ilahî nurları ve samediyyetin kemâllerini aldıkları taraf ve cihettir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ayeti, melekî cevherlerin, beşerî kudsî ruhları nurlandırmada ki ve bunu kuvveden fitle çıkarma hususundaki tesirine bir işarettir. Bu böyledir, çünkü beşerî ruhların, meiekî ruhlara nisbetle durumu, bir damlanın denize, bir mumun güneşe nisbeti gibi olup, beşerî ruhların, melek cevherlerinin tesirleri ile ilahî bilgiler ve ruhanî kemfilatlar hususunda kuvveden fiile geçmelerinin sübut bulmasından dolayıdır. Bunun benzeri olan bir ifade de, "O, kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona vahy üe melekleri indirir"(imh. 2), "Onu RÛhu'1-EmSn, senin kalbine indirmiştir" (Şu«t, ıw> va "Peygambere vahiy getirenlere" (Mürselat, 5) ayetleridir.

Bunun da böyle olduğunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, bu ayette şöyle bir incelik vardır: Bir şey İçin, mutlak manada kemâl ve mükemmellik, ancak o şey, tam o tamın üstünde bulunduğu zaman söz konusudur. O şeyin tam olmasıyla, ona (layık olan bütün mükemmelliklerin bilfiil onda mevcut olması; o şeyin "tamın üstünde" olması ise, kendisinden çeşitti mükemmellikler ve mutlulukların başkasına akması manası kastedilmiştir. Bir şeyin zâtı açısından kâmil olmasının ise, başkasını kemâle erdirmesinden önce bulunacağı malumdur. Bunun böyle olduğunu da anladığına göre, şimdi biz diyebiliriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, melek cevherlerinin, ubûdiyyet duraklarında, hizmet ve taat sayfalarında bekledikleri vakit, zâtlannı kemâle ifadesi o kudsî ruhların beşeri ruhların cevherinde bulunmaması gereken şeyleri giderme hususundaki tesirlerinin keyfiyetine ve ifâdesi de o kudsî rûhlann, CenfttH Hakk'ın kudsiyyeönin tecellilerini ve ilahî nurlarını, beşerî ruhlara fezeyân ettirip akıtmadaki tesirlerinin keyfiyyetine bir işarettir. Binâenaleyh bunlar, bu lafızlarla tıpatıp uyan aklî münasebetler ve hakikî

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/566

değerlendirmelerdir. [5]

Melekler Yorumuna İtiraz

Ebu Müslim el-lsfehânî "Bu lafızları meleklerle ilgili kılmak, caiz değildir. Çünkü bu lafızlar, müennesliği (dişiliği) ihsas ettirmektedirler. Halbuki melekler böylesi sefatlardan uzaktırlar" demektedir. Buna şu iki açıdan cevap verebiliriz:
a) kelimesi, çoğulun çoğuludur. Çünkü Arapça'da "Saf olmuş topluluk" denilir. Daha sonra bu kelime, (çoğulun çoğulu olarak) o\iu» şeklinde çoğul yapılır.
b) Onlar, manevî müenneslikten berî ve uzaktırlar. Lafız bakımından müenneslikten ise, berî değillerdir. Kendisinde, te'nîs alâmeti varken, üstelik onlara meiâike adı verilirken, daha nasıl böyle olmastn?
c) Bu sıfatların, yeryüzünün melekleri olan, Allah'a kulluğa yönelmiş kudsî, tertemiz, beşerî ruhlara hamledllmesidir. Bunu şu iki yönden izah edebiliriz:
1) ayeti ile, cemaatla namaz edâ edilirken gerçekleşen saf durmalar murad edilmiştir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi "Eûzü billahi mine'ş-şeytâni'r-racîm" (istiâze) cümlesinin okunmasına bir işarettir. Çünkü, böylece onlar sanki şeytanı, namaz esnasında kalblerine vesvese vermekten men etmiş gibi olurlar. Cenâb-ı Hakk'ın ayeti de, namazda Kur'ân okunmasına bir işarettir. Yine, ifadesinin, Kur'ân okurken, sesin yükseltilmesine bir işaret olduğu, sesini yükseltmesi sebebiyle bu kimsenin, şeytanı kovduğu da ifade edilmiştir.
Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) geceleyin ashabının evlerini dolaştı da, Hz. Ebû Bekr (r.a)'i alçak sesle; Hz. Ömer (r.a)'i de yüksek sesle Kur'ân okurken duydu. Derken, Ebû Bekr (r.a)'e, "Niçin, böyle okudun?" diye sorduğunda, Ebû Bekr (r.a), "Mabûd (Allah) semidir, alîmdir" dedi. Hz. Ömer (r.a)'e de, "Niçin bu şekilde okuyorsun?" diye sorduğunda, o da, "Uyuyanları uyandırmam ve şeytanı kovmam için!" cevabını verdi. [6]

"Alimler" Olarak Tefsiri

Bu ayetlerdeki (bu üç lafzın tefsiri hususunda bir diğer izah şekli de şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, ayeti ile, Allah'ın dinine davet eden, hakikata ermiş ulemâdan meydana gelen saflar kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinden, böylesi ulemâ topluluğun, şüpheli ve şehevî şeylerden men etmekle meşgul olmaları kastedilmiştir. ifadesinden de, bu ulemâ topluluğunun, Allah'ın dinine davet ve Allah'ın kanunlarına göre amel etmeye teşvik ile meşgul olmaları kastedilmiştir. [7]

"Mücahidler" Olarak Tefsiri

Bu lafızların tefsiri hususunda yapılabilecek bir üçüncü izah da bizim bu ifadeleri, Allah yolunda cihad eden gazilerin hallerine hamletmemizdir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinden, savaşmak için tutulan saflar kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak "Şüphesiz ki Allah, kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bir bina gibi, saf bağlayarak çarpışanları sever"(Saf,4) buyurmuştur ' ayetine gelince, biz deriz ki: "Zecr" ite "sayha" birdir, aynı işi pörürler, ki bundan murad da, atları sevketmek için, çıkarılan naralardır. Ayetteki ifadesi ile de, gazilerin düşmanla savaşa başladıklarında okudukları Kur'ânlar, yaptıkları zikirler, tehffl ve takdîsler kastedilmiştir. [8]

---

[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/566-567
[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/568
[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/568
[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/568-569

Kur'ân Ayetleri Yorumu

Bu ayetlerle ilgili olarak bir dördüncü izah da, bizim, bu ifadeleri Kur'an'ın ayetlerinin vasıfları kabul etmemizdir. Binâenaleyh, ayetinden, Kur'ân'ın ayetleri kastedilmiştir. Çünkü Kur'ân'ın ayetleri çeşit çeşit ve farklı farklıdır. Bazıları, "tevhîd"in; bazıları Allah'ın "ilim, kudret ve hikmetinin"; bazıları, "nübüvvetin"; bazıları "meâd ve haşrin", "Kıyametin" delilleri; bazıları mükellefiyetin ve ilahî hükümlerin beyanı; bazıları da, üstün ahlâkın talimi ve öğretimi hakkındadır. Bu ayetler, değişmeyen, tebeddül etmeyen bir tertip ile tertip olunmuşlardır. Binâenaleyh bu ayetler, belirli saflarda duran şahıslara benzemektedirler. O halde, ifadesinden, kötü fiillerden men eden ayetler;' ifadesinden ise, iyi ve güzel amellere yönelmenin farz olduğuna delâlet eden ayetler kastedilmiştir. Ayetlerin, "okuyucu" olmakla nitelenmeleri, (şair olan şiir) ve "söyleyen söz" düsturuna göredir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Gerçekten bu Kur'ân öyle bir şeye doğrultup götürür Ai"M, 9) buyurmuştur. Keza "Yâsîn. O hikmet dolu Kur'ân'a yemin ederim ki"<yutn, 1-2) buyurmuştur. Buradaki el-hakîm'in, hâkim "hükmeden" manasında olduğu da ileri sürülmüştür.
Bütün bu muhtemel izahlar, bu cümlelerin tek bir şeyin sıfatları olması durumuna göredir. İkinci ihtimale, yani, bu üç şeyle farklı farklı şeylerin kastedilmesi haline gelince, Cenâb-ı Hakk'ın ayetiyle, "Saf saf olmuş olan kuşlara... "(Nûr, 41) ayetinden hareketle, kuşların kastedildiği; kelimesiyle Allah'a isyan etmekten men eden her şeyin ve kelimesiyle de, Allah'ın kitabından okunan her şeyin kastedildiği ileri sürülmüştür. 9[9]

Başka İzah

Ben derim ki: Bu hususta yapılabilecek diğer bir izah da şudur: Allah'ın yarattığı şeyler, ya cismanîdir, ya ruhanîdir. Cismânî olanlar, değişmeyen birtakım derece ve tabakalara göre sıralanmışlardır. O halde yeryüzü, âlemin ortasında olup, su küresiyie; su da hava ile; hava da ateş ile; bu dördü de maddî âlemlerin son sınırına kadar felek küreleriyle kuşatılmışlardır. Binâenaleyh bütün bu maddeler, adetâ Allah'ın celal eşiği üzerinde saf tutup durmuşlardır. Ruhanî cevherlere gelince, bunlar derecelerinin farklı, sıfatlarının başka olmasına rağmen şu iki sıfat bakımından müşterek (aynı)tirler:
a) Hareket ettirmek ve evirip çevirmek suretiyle, madde âlemine tesir etme sıfatı... Hak Teâlâ buna, ayetiyte işaret etmiştir. Çünkü bundan muradr "sürmek ve hareket ettirmek" manaları olduğunu söylemiştik.
b) Anlamak, bilmek ve marifetullah'a gark olup, Allah'ı medh-u sena etme sıfatı. Cenâb-ı Hak, buna da ayetiyle işaret buyurmuştur. Madde, makarr bakımından, ruhanî varlıklardan daha aşağı olduğu için, maddede tasarruf edebilme sıfatı, Allah'ı tesbîhata yönelmiş, celâlullah'ın marifetine garkolmuş ruhlardan derece bakımından aşağı olunca, ki Hak Teâlâ, "O'nun yanında olanlar O'na ibadetter, kibirlenerek geri durmazlar" (Enbiyâ, 19} buyurmuştur, bu durumda hiç şüphesiz işe önce maddeleri zikretmekle başlayıp, buyurdu; ikinci olarak, alemdek maddeleri idare eden ruhları, üçüncü olarak, en Üstün dereceyi işgal eden şeyle-yani tamamen Allah'ın celalinin marifetine yönelmiş, O'na medh-u senaya dalmış mukaddes ruhtan zikretti. Bunlar, gönlüme doğan birtakım ihtimallerdir. Kur'ân-Kerîm'in sırlarını ancak Allah bilir. 10[10]

Allah'ın Yemini

Alimler bu konuda şu iki görüşü belirtmişlerdir:
a) "Burada kendisine yemin edilenler, bu şeylerin bizzat kendileri değil, bunların yaratıcısıdır." Bu görüşte olanlar

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/569
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/569-570

delillerini şöyle sıralamışlardır:
1) Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'dan başkası adına yemin etmekten nehyetmişti Öyle ise, Allah'ın hikmetine, zatından başkasına yemin etmesi nasıl uygun düşer"
2) Bu gibi şeyler hususunda, bir şeye yemin etmek, yemin edilen varlık için, büyük bir saygıyı ifade eder. Böyle bir saygı ise, ancak Allah'a uygun düşer.
3) Bahsettiğimiz bu husus, Hak Teala'nın, bazı sûrelerde açıkça belirttiği ifadeler ile de pekişir: Meselâ, "Semâ'ya ve onu yapana, yere ve onu yayıp döşeyene her bir nefse ve onu düzenleyene yemin olsun Jcf..." (şems, 5-7) ayetinde olduğu, gibi... 11[11]

Yemin Konusu Varlıklar

b) "Bu yemin, bizzat bu şeylere yapılmıştır" diyenlerin görüşü... Bu görüşte olanlar, şu delilleri getirmişlerdir:
1) Yemin, bu lafızların zahirine göre, bizzat bunlara yapılmıştır. Binâenaleyh ayeti -zahirini bırakıp, başka manaya gitmek, delilin hilafına bir hareket olur.
2) Allah Teâlâ, "Semaya ve onu yapana yemin olsun ki" deyip, kasem vâvır "semâ" kelimesinin başına getirmiş, "Onu yapma" ifadesini o kaseme atfetmiştir Binâenaleyh "semâ"ya yapılan yeminden, eğer, "onu yapana yemin" manas kastedilmiş olsaydı, aynı yerde bir tekrar yapılmış olurdu. Bu ise caiz değildir.
3) Allah'ın bu şeylere yemin edişindeki hikmetin, bu şeylerin zatlarının şerefli
tt\ûfcamm.e\ olduğuna bir dikkat çekme olması da uzak bir ihtimal değildir. Hele de biz bunları melekler anlamına alırsak... Çünkü bu durumda, bunlann adına yemin etmedeki hikmet, onların derecelerinin yüksekliğine ve mertebelerinin yüceliğine dikkat çekme olur. Allah en iyi bilendir. 12[12]

Yeminin Akif İzahı

İmdi eğer denirse ki: "Burada yemin etmek uygun düşmez. Bunun sebepleri •unlardır:
1) Yeminden maksad, bu tür neticeyi ya mü'minin, ya kâfirin nezdinde isbat etmektir. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü yemin edilse de edilmese de, zaten mü'min bunu kabul etmiştir. Binâenaleyh her halükârda böylesi bir yemin gereksizdir.
2) Allah Teala, bu sûrenin basında, ilahın (gerçek tanrının) tek olduğuna dair yemin etmiş; Zâriyât Sûresi'nin başında da, Kıyametin hak olduğuna yemin ederek, "Tozutup savuranlara yemin olsun ki, şüphesiz ki size vaadolunan (şeylerin hepsi) elbette doğrudur" (zariyat. 1-5) buyurmuştur. Bu önemli hususun, dehriyye ve benzerleri gibi muhaliflere yemin ile isbatı, akıllılara uygun düşmez?" Evet, böyle denilirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:
1) Allah Teâlâ, başka sûrelerde, yakınî delillerle tevhidi, dirilişin ve Kıyametin doğru olduğunu anlatmıştır. Bu deliller daha önce geçince, bunları, yeniden anlatma tuhaf birşey değildir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, daha önce geçenleri te'kid için yemin etmiştir. Bilhassa Kur'an, Arapça olarak nazil olunca, esasları yeminle te'kid ve isbat etmek, Araplarca alışılmış bir usûl olduğu için (Kur'ân'da da bunlar yer almıştır).
2) Allah Teâlâ, "Gerçekten sizin tanrınız hakikaten birdir" hükmünün doğruluğunu göstermek için, bu şeylere yemin edince, bunun peşinden, ilahın tek olduğu konusunda, yakinî bir delil gibi olan şu hususa işaret etmiştir: "(O), göklerin ve yerin ve bunlann arasında ne varsa hepsinin Rabbidir. Doğuların da Rabbidir O." Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ, "Eğer o göklerde ve yerde, AÜah'dan başka ilahlar olsaydı, oraların düzenleri bozulurdu "(Enbiya, 22) ayetinde, göklerin ve yerin bir nizam içinde oluşunun, ilahın bir tek olduğuna delâlet ettiğini anlatmıştır. Bu sûrede ise, "Sizin tanrınız hakikaten birdir" buyurunca, bunun peşinden, "O göklerin ve yerin ve bunlann arasında ne varsa hepsinin Rabbidir" buyurarak, âdeta "Biz, bu alemin

---

[11] 11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/570
[12] 12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/570-571

intizamına bakıldığında, bunun ilahın tek oluşuna delil olduğunu beyan etmiştik, ûteyse sizce, benim bir olduğumun anlaşılması için, bu delili iyice düşünün" demek istemiştir.
3) Bu sözün maksadı, putperestlerin, putların ilah olduklarını iddia edişlerini reddir. Buna göre sanki, "Bu iddia, düşüklük ve zayıflık bakımından, iptal hususunda, böyle bir delilin bile yeterli olduğu bir derecededir" denilmektedir. Allah en iyi bilendir. 13[13]

Dördüncü Mesele

Göklerin ve yerin hallerinin, kadir, alîm ve hakîm bir ilahın varlığına, O'nun tek olduğuna ve ortaksız olduğuna dâir delâletinin izahı... Bu tefsir defalarca ve çeşitli vesilelerle yapılmıştı. 14[14]

Meşarik

Ayetteki, "Doğuların da Rabbidir O" ifadesi ile, güneşin doğuları (yani ufukta doğduğu noktalar) kastedilmiştir. Süddî söyle der: "Meşârık" (doğular), üçyüz altmış tanedir. Meğarib (batılar, yani batış noktaları) da böyledir. Çünkü güneş, her gün doğudan doğar, batıdan batarlar." Ayetteki meşârık ile, yıldızların doğma yerleri de kastedilmiş olabilir. Çünkü her bir yıldızın, doğduğu ve battığı yerler vardır. Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak niçin burada sadece "Meşârık'tan bahsetmiş?" denilirse, biz deriz ki: Bunun, şöyle iki sebebi olabilir:
a) Allah Teâlâ'nın, tıpkı "Sizi sıcaktan koruyacak (elbiseler)"(NaN, ai) ayetinde (sıcağı zikredip, bununla soğuğu da kastetmesi) gibidir.
b) Şark (doğu), batıdan daha kıymetli, daha faydalıdır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kullarına olan lütfunun çokluğuna dikkat çekmek için, güneşin doğuşundan bahsetmiştir. İşte bu incelikten ötürü, Hz. İbrahim (a.s) de, güneşin doğuşunu delil getirip, Nemrud a, "Allah, güneşi doğudan getirir" (Bakara. 258) demiştir. 15[15]

Beşinci Mesele

Ehl-i sünnet âlimleri, ayetteki "(O) göklerin ve yerin ve bunların arasında ne varsa hepsinin Rabbidir" ifadesini,
Allah'ın, insanların amellerini de yarattığına delil getirerek şöyle demişlerdir: Çünkü kulların amelleri de, gök ile yer arasında bulunan şeyler cümlesindendir. Bu ayet ise, gökler ve yerde meydana gelen herşeyin Rabbinin ve sahibinin, Allah Teâlâ olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu, kulun fiillerinin de, Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğine delâlet eder." Eğer karşı taraf (yani Mu'tezile), "Arazların (sıfatların), gökler ve yer arasında yer alan şeyler cümlesinden kabul edilmesi doğru değildir. Çünkü bu, ancak bir yerde ve bir mekânda bulunanlar için söz konusudur. Arazlar ise, böyle değildir" derlerse, biz deriz ki: Arazlar, gök ile yer arasında bulunan maddelerin sıfatları olarak bulununca, bunlarda gök ve yerde imiş gibi olurlar." 16[16]

Korunan Gök

"Hakikaten biz, en yakın göğü t r süsle, yıldızlarla süsledik ve onu her isyankâr şeytandan koruduk. Artık onlar, Mele-i A'lâ'ya kulak verip, orayı dinleyemezler. Her taraftan koğularak atılırlar. Onlar için peşpeşe gelen bir
azab vardır. Ancak bir çalıp çarpan olması müstesna. Fakat onu da delip geçen bir şihab takib

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/571
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/571
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/572
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/572

eder"
(Saffât, 6-10). 17[17]

Farklı Kıraat

Hamza ve Asım'ın râvisi Hafs, zînet kelimesini tenvinli, kevâklb'i de mecrur olarak okumuşlardır.
zamanda Mesruk b. el-Ecda'ın kıraatidir. Ferrâ şöyle der: "Tıpkı (Alak, 16) ayetinde Cenâb-ı Hakk'ın, nekireyi marifeden bedel yapması gibi, bu da, marifenin nekireden bedel olması kabilindendir." Zeccâc, "Kevâkib kelimesi, "zinet'ten bedeldir. Çünkü bu tıpkı, "Ebû Abdullah'a, yani Zeyd'e uğradım" demen gibidir" der. Âsim, "zinet" kelimesini tenvin ile, "kevâkib'i ise nasbla okumuştur. Ferra, "Bu kıraata göre Cenâb-ı Hak, "Biz, yıldızları süsledik" manasını kastetmiştir" derken; Zeccâc, nasb ile okunması halinde de, "kevâkib'in yine "zinet"ten bedel olabileceğini söyleyerek, "Çünkü "zinet" kelimesi de mahallen mansubtur" der. Diğer kıraat imamları ise, izafet ile; "kevfihib"i mecrur kılıp, şeklinde okumuşlardır. 18[18]

Semânın Süslenmesi

Hak Teâlâ, en yakın semâyı süslediğini ve bunu da şu iki İKİNCİ MESELE hikmetten Ötürü böyle yaptığını anlatmıştır:
a) Bir süs meydana getirmek için,
b) Mel'un şeytanlardan korumak için. öyleyse bizim, ayetteki üç neticeyi iyice incelememiz gerekir. Bunlardan birincisi, en yakın semânın bu yıldızlarla süslenmesidir. Birisi şöyle diyebilir: "Astronomide bu sabit yıldızların sekizinci kürede, altı gezegenin de, en yakın semâyı kuşatan altı kürede yer aldığı söylenmiştir. Dolayısıyle, "Biz, en yakın göğü bir süsle, yıldızlarla süsledik" ifadesi nasıl doğru olabilir?
Cevap: Yeryüzünde olan İnsanlar göğe baktıklarında, göğün bu yıldızlarla süslendiğini görürler. Biz, Astronomide felsefecilerin, bu yıldızların sekizinci felekte yer aldıklarına dair açıklamanın tam bir delili olmadığını beyan etmiştik. Bunu, Mülk Sûresi'ndeki, "Andolsun ki biz, en yakın semâyı birtakım lambalarla süsledik" (Müik, 5) ayetinin tefsirinde açıkladık. Bunlardan ikincisine yani, yıldızların en yakın semânın zineti olması meselesine gelince, bu hususta iki bahis vardır:
Birinci Bahis: "Zinet", hokkaya konan yün ve pamuk manasındaki "lîkâ" kelimesi gibi, ya bizzat süsün adıdır, yahut da, "nisbet" kelimesi gibi, "süslemek" manasına masdardır. Keşşaf sahibi şöyle der: Ayetteki İfadesi hakkında şu iki ihtimal söz konusudur:
1) Eğer sen, masdar manasına alırsan, "zlnet" failine muzaf olmuş olur ve "Göğü yıldızlar süsledi" manasına gelir. Yok eğer bunu mef'ûlüne muzaf kabul edersen, "Allah, yıldızları süsledi ve ontarı güze Deştirdi" manasına gelir. Çünkü bu durumda, göğün süsü, aslında yıldızların süslü hale getirilmesiyle olmuş olur. Eğer bu kelimenin isim olduğunu söylersen, o zaman bu izafetin şu iki izahı yapılır:
a) "Kevâkib" kelimesinin, "zinet" kelimesinin beyaniyesi olması... Çünkü zinet (süs), yıldızlarla da, başka şeylerle de elde edilebilir.
b) Bununla, yıldızların süslenildiği (zinetlendiği) şey kastedilmiştir.
İkinci Bahis: Yıldızların, gökyüzünün nasıl süsü olduklarını açıklamak için şu izahlar yapılmıştır:
1) Aydınlık ve ışık, en güzel ve en mükemmel sıfatlardandır. Binâenaleyh eğer feleğin yüzeyinde, bu aydınlatıcı yıldızlar yer alacak olursa, onların orada yer alması sebebiyle, şüphesiz o feleğin kütlesinde bir ışık olacaktır. Nitekim İbn Abbas (r.a; ayetin bu ifadesine, "Yıldızların ıştğı ile zinetlendirdik" manasını vermiştir.

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/572-573
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/573

2) Bununla, Cevza, Benatü Na'ş (Büyük Ayı, Küçük Ayı takım yıldızları), Süreyya gibi, şekilleri birbirine benzer farklı şeyler kastedilmiş olabilir.
3) Bu ifadeyle, yıldızların doğup batışlarının nasıl olduğu manası kastedilmiştir
4) İnsan, karanlık bir gecede, feleğin yüzeyine bakıp, bu mücevher ve çiçek gio şeyleri, bu masmavi yüzey üzerinde parlayan inciler gibi gördüğünde, şüphe yok ki bu manzara, herşeyin en güzeli, terkib ve cevher (öz) bakımından en mükemmefe olmuş olur. Bütün bunlar, yıldızların bir zinet olduklarını gösterir. 19[19]

Semânın Şeytanlardan Korunması

Bu ayetteki, "Onu her isyankâr şeytandan koruduk" ' ifadesi hakkında iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Önce meseleyi dil açısından ele alalım. Ayetteki hıfzan "koruma" kelimesi "onu koruduk" manasındadır. Müberrâ söyle der: "Önce bir fiil getirip, sonra onun üzerine, başka bir fiilin masdarını atfettiğinde, masdarı mansub okursun. Çünkü böyle okuyuş, bu masdarın fiilinin mahzûf olduğuna delâlet eder. Meselâ dersin ve sen boy* dediğinde, isimlerin fiiller üzerine affedilmeyeceği anlaşılır. Bu sebeple de, kelamın takdiri "Şöyle yapacağım ve sana bir ikramda bulunacağım şeklinde olur." İbn Abbas (r.a) şöyle der: Allah Teâlâ, kendisine karşı isyankar davrananları kastederek, "Göğü yıldızlarla, her türlü isyankâr şeytandan koruduk" buyurmuştur. Marid kelimesinin bu manada olmasının imkansız olduğu, bu kelimenin, "pürüzsüz" manasına geldiği, (pürüzsüz bir köşk) (Nemi.44) ayetinin de bu manada olduğu, "emred" (tüysüz) kelimesinin de bu kökten geldiği söylenmiştir "atirid" kelimesinin de bu kökten geldiği söylenmiştir. "Mârid" kelimesinin manasım, (Tevbe, 101) ayetinin tefsirinde izah etmiştik. 20[20]

Gaybı Hırsızlayan Şeytanlar

İkinci Bahis: Bu, ayetle ilgili aklî meseleleri ihtiva etmektedir: Bu konudaki detay, Mülk, 5 ayetinde zikredilmiştir. Müfessirler şöyle derler: "Şeytanlar, göğün yakınına kadar yükselirler ve nadiren meleklerin konuşmalarını duyup dinlerler. Bu sayede bazı gaybî şeyleri, istikballe ilgili isteri öğrenirler ve bu bilgileri, dostlarına (kâfirlere-kâhinlere) haber verirler. Böylece insanlara, kendilerinin gaybı tamamen bildikleri zannını uyandırırlar. Allah Teâlâ onların, şihabları vasıtasıyla göğün yakınlarına yaklaşmalarına mâni olmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, onlara şihabları atarak onları yakar ve yaralar." Burada, konuyla ilgili birkaç soru var: 21[21]

Şihablar

Birinci Soru: Bu şihablar, Allah Teâlâ'nın, sayelerinde göğü süslediği yıldızlar cümlesinden midir, yoksa değil midir? Yıldızlardan olamazlar, çünkü bunlar yok olur, sona erer, kaybolup gider. Binâenaleyh eğer bu şihablar, gerçekten yıldızlar olsalardı, o zaman, göğün yıldızlarının sayısının çokça noksanlaşması gerekirdi. Böyle bir şeyin kesinlikle olmadığı malumdur. Çünkü gökteki yıldızların sayısı, değişmeden aynı halde kalmaktadır. Hem bu şihabları, şeytanlar için birer mermi kılmak, göğün süsünde bir eksiltmeyi meydana getirecek şeylerdendir. Şu halde bu iki gayeyi birleştirmek, iki zıd şeyi birleştirmek gibidir.
İkinci ihtimali, yani bu şihabların, felekteki yıldızlardan başka bir cins varlık olduklarını söylemek de zordur. Çünkü Hak Teâlâ, Mülk Sûresi'nde, "Andolsun ki en yakın göğü lambalarla (kandillerle) süsledik ve onları şeytanlar için birer ateş taneleri (birer mermi) kıldık"(Mülk, 5) buyurmuştur. Buradaki "onları" zamiri, kandil olan o yıldızlara râcîdir. Binâenaleyh kandillerin, bizzat kendilerinin birer mermi olması gerekir. Buna şöyle cevap

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/573-574
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/574
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/575

verilir: Bu şihablar, necm-i sâkıb (ışık saçan) olan, geriye kalan yıldızlardan farklıdır, göğün boşluğunda meydana gelen, yer alan her aydınlatıcı şey, yeryüzündekiler için birer kandildir. Fakat o kandillerden kimileri, uzun süre bozulmaktan ve değişmekten uzak ve bert olarak kalırlar. Kimileri ise böyle olmazlar. Böyle olmayanlar, Cenâb-ı Hakk'ın şeytanlar için birer "recîm" (mermi, taşlama vasıtası) kıldığı bu şihablardır. Durumun böyle olması halinde, bu problem ortadan kalkmış olur. Allah en iyi bilendir. 22[22]

Helake Atılmasının Sebebi

İkinci Soru: Şeytanlar, şihabların kendilerini yakabileceğini ve maksadlanna kesinlikle ulaşamayacaklarını bildikleri halde, şeytanların oraya gitmeleri nasıl mümkün görülebilir? Böyle bir işin, akıllı bir varlıktan sâdır olması mümkün müdür? En ince hile ve çareleri bilme yetenekleri olan şeytanlardan böyle bir iş nasıl sadır olur?

Cevap: Gökte, bu durumun tahakkuk edeceği belli bir yer yoktur. Eğer böyle belli yerler olsaydı, onlar oraya yaklaşmazlardı. Onlar, meleklerin bulunduğu yerlere yaklaşmaktan menolunmuşlardır. Meleklerin yerleri ise farklı farklıdır. Bazan onlar, kendilerine şihabların isabet edeceği yerlerde bulunuyorlardı. Bazan da başka yerlerde oluyor ve meleklere rastlamadıkları için, kendilerine şihab isabet etmiyordu. Binâenaleyh onlar, göğe çıktıklarında, bazan helak olup, bazan kurtuldukları için, denize girenin kurtulacağını zann-ı galible düşündüğü yere kadar yüzmesi gibi, bu şeytanlar da, zann-ı galibleri ile, kendilerine şıhabların isabet etmeyeceği yerlere kadar gitmiş olmaları mümkündür. Bu, Ebû Ali el-Cübbaî'nin bu soruya tefsirinde verdiği cevaptır.

Birisi şöyle diyebilir: "Onlar göğe yükseldiklerinde, ya meleklerin yerlerine kadar veya başka yerlere kadar çıkarlar. Eğer meleklerin bulundukları yerlere kadar ulaşırlarsa, yanıp kül olurlar. Yok eğer meleklerin bulunmadığı yerlere çıkıyorlarsa, maksadlanna asla ulaşamazlar. Her iki halde de maksadları hasıl olmaz. Binâenaleyh böyle bir tecrübe bulunup, maksadlarını elde etmelerinin imkânsız olduğu onlarca, istikrâen (iyice tecrübe ve araştırma ile) sabit olunca, onların böylesi bir işten kaçınmaları ve asla buna yönelmemeleri gerekir. Ama denizde yüzen kimsenin durumu böyle değildir. Çünkü denizde yüzenler hakkında genel durum, salim olmak ve maksada ulaşmaktır. Fakat burada, yanmaktan kurtulan şeytan, meleklerin bulunduğu noktalara çıkmadığı için kurtulmuştur. Meleklerin bulunduğu yerlere varmayınca da maksadlarını elde etmemiş olurlar. Binâenaleyh böylesi bir işe bir daha başvurmamaları gerekir."

Buna, doğruya en yakın olarak verilecek cevap şudur: Böyle bir hâdise, nadiren olur. Belki de bu iş, şeytanlar arasında nadiren meydana geldiği için, meşhur olmamıştır. Allah en iyi bilendir. 23[23]

Şihabların Bi'setten Önce Varlığı

Üçüncü Soru: Bazıları şöyle derler: "Mütevatir tarihler, şihabların, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden önce de var olduklarına delalet etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelmesinden, uzun süre önce yaşamış hakîm zatlar bundan bahsetmiş ve bu şihablar hakkında konuşmuşlardır. Bu hâdisenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelişinden önce de mevcudiyeti sabit olduğuna göre, bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelişini gösteren bir hâdise saymak imkânsızdır."

Kâdî buna şöyle cevap vermiştir: Doğruya en yakın olan, "Bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden önce de vardı. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında çoğaldı. Bu çoğalması, Hz. Peygamber (s.a.s) için bir mucize oldu" denilmesidir. 24[24]

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/575

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/575-576

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/576

Ateş Ateşi Yakar mı?

Dördüncü Soru: Şeytan, ateşten yaratılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, İblls'in, "Sen, beni ateşten yarattın "(Araf. 12) dediğini bildirmiş ve "Cânnı da biz daha önce çok zehirleyici ateşten yarattık" (Hicr, 27) buyurmuştur. Bundan ötürü o, göklere çıkabilir. Durum böyle olunca da, daha nasıl ateşin ateşle yakılacağı düşünülebilir.
Cevap: Şeytanın, ateşten yaratılmış olmasına rağmen, ateşinin zayıf olması dolayısıyla da şihabların ateşi onlara yetişip, onlardan daha kuvvetli olduğu için, daha kuvvetli olanın zayıfı bertaraf etmesi muhtemeldir. Baksana zayıf ışıklı bir kandil güçlü bir ateşin içine düştüğünde söner, fşte buradaki durum da böyledir. 25[25]

Göğü Dinlemenin Keyfiyeti

Beşinci Soru: Meleklerin yeri, feleğin en üst yüzeyidir. Şeytanlar ise, ancak feleğin en alt yüzeyine ulaşabilirler. Böylece feleğin kütlesi, şeytanların meleklere yaklaşmalarına manî olur. Belki de bu felek çok büyüktür. Bu büyük engelin bulunmasına rağmen, şeytanların melekleri duyup dinleyebil meleri nasıl düşünülebilir. Eğer siz, "Allah Teâlâ, şeytanların duyu organlarını güçlü yaratmıştır. Bundan dolayı onlar meleklerin sözlerini duyabilirler" derseniz, deriz ki: "Böyle olması halinde, Allah Teâlâ, şeytanların duyularını, meleklerin sözlerini duyabilecekleri kadar güçlü yaratmışsa, onları melekleri dinlemekten engellememesi gerekir. Eğer Cenâb-ı Hak, bundan engellememeyi murad etmiş ise, onlara şihablar atmasında ne mana vardır?" Buna şöyle cevap verilir: Bizim inancımıza göre, Allah'ın fiilleri bir sebebe bağlanamaz: Allah istediğini yapar, dilediğini hükmeder. Hiç kimsenin, Allah'ın hiçbir fiiline itiraz etme ve sebep sorma hakkı ve selahiyeti yoktur.
Bu konuyla ilgili olarak söyleyeceklerimiz bundan ibarettir. Burada yazdıklarımız, Mülk Sûresi'nde ve bu konudaki diğer ayetlerin tefsirinde yazdıklarımıza eklendiğinde, hepsi yeterli dereceye ulaşmış olur. Allah en iyi bilendir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar Mele-i A'lâ'ya kulak verip, orayı dinleyemezler" ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır: 26[26]

Birinci Mesele

Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi Hafs, sîn'in ve mîm'in şeddesiyle, şeklinde okumuşlardır. Bunun aslı dir. Her ikisi de "hems" sıfatına sahip oldukları için de, te harfi sîn'e idğam edilmiştir. "Tesemmû' ", duymayı-dinlemeyi istemek demektir. Nitekim Arapça'da, ister duyabilsin, ister duyamasın, kulak kabartan hakkında fiili kullanılır. Diğer ktraat imamları ise şeddesiz sin ile şeklinde okumuşlardır. Ebû Ubeyde, bu fiilin şeddeli okunuşunu tercih eder ve şöyle der: "Çünkü Araplar, derler ve der, (harf-* cer kullanmazlar). Nerdeyse onlar hiç demezler." Bu kıraati desteklemek için, "Tesemmû'nun bulunmadığı ifade edilince, sem' haydi haydi nefyedilmiş olur" denilmiştir.
İkinci kıraatin delili, "Onlar senden uzaklaştırılmışlardır" (Şuara. 212) ayetidir. Mücahid, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şeytanlar Mele-i A'lâ'ya kulak verip, orayı dinleyebiliyorlardı. Daha sonra bundan menolundular ve dinleyemez hale geldiler." Birinci kıraati tercih edenler, buna şöyle diyerek cevap verebilirler: "O şeytanların, dinlemekten uzaklaştırılmış olmalarının açıkça belirtilmesi, bu ayetin delâleti ile, onların, dinlemeyi istemekten (tesemmû'dan) da uzaklaştırılmış olmalarına manî değildir. Aksine bu, şeytanların, göğün haberlerini dinlemekten koğulmuş ve menedilmiş olmaları hususunda kuvvetli bir delildir. Çünkü dinlemek istemekten menedilen kimse, dinlemekten haydi haydi menedilmiş

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/576
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/577

olur. 27[27]

İkinci Mesele

Falancanın sözünü duydum" ifadesi ile "Onun sözüne kulak verdim" ifadeler arasındaki fark şudur: "Falancanın sözünü duydum" ifadesi, o sözü anlamış olma manasına gelir, "Onun sözüne kulak verdim" ifadesi ise anlamanın yanısıra kişinin o şeye kulak kesildiğini anlatır. 28[28]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ'nın, "Onlar Mele-i A'Iâ'ya kulak verip, oray. dinleyemezler" ayeti hakkında şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Meşhur olan görüşe pöre bunun takdiri, "Onlar Mele-i A'Iâ'ya kulak verip, oray- dinlemesinfer diye şeklinde olup, bu nasb edatı hazfedildiği için, fiil yine merfû haline dönüşüp, şekline girmiştir. Bu tıpkı, "Saparsınız diye" (Nisa. 176) ve "Sizi sarsar diye" (Lokman, ıo) ayetlerinde olduğu gibidir Keşşaf sahibi şöyle der: "En ve lâm edatlarından herbirınl tek başına hazfetmek caizdir. Ama ikisini birden hazfetmekse, Kur'ân'ın, kendisinden korunması gereken hoş olmayan durumlardandır."
b) Keşşaf sahibinin tercihi olan görüşe göre, bu ifade, öncesi ite alakası olmayan yeni bir cümle olup, semiyyâtı (vahiy ile gelen haberleri) çalmak isteyenlerin durumunu, onların melekleri dinleyemeyeceklerini, dinlemek istediklerinde de, şihat yağmuruna tutulduklarını, dolayısı ile maksadlarına erişemediklerini anlatmaktadır. 29[29]

Mele-i A'lâ

Buradaki Mele-i A'lâ ile, melekler âlemi kastedilmiştir Çünkü onlar göklerde yerleşmişlerdir. İnsanlar ve cinler ise Mele-i Esfel’dirler. Çünkü bunlar, yeryüzünde yerleşmişlerdir Bil ki Allah Teâlâ, o şeytanları şu üç vasıfla nitelemiştir:
a) Dinleyememekle...
b) Her taraftan taşlanıp kovulmakla... Bu iki hususla ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Duhûr kelimesinin ne demek olduğunu, A'raf Sûresi'ndeki medhûrâ ona, ıs> ifadesinin tefsirinde açıklamıştık. Müberred, "Duhûr, ileri derecede alçaklık ve zillet manasınadır" derken, İbn Kuteybe, "Bunun, "Onu kovup, defettim" manasındaki h fiilinden olduğunu" söylemiştir.
İkinci Bahis: "Duhûr" kelimesinin, niçin mansub olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu, manasında olmak üzere, mef'ûl-ü mutlak olarak mansubtur Bunun fiilin hazfedilmiş olduğuna, fiili delâlet etmektedir.
2) Kelamın takdiri, "Onlar, koğulmuş olarak atılırlar" şeklinde oiup, harf-i cer hazfedilmiştir.
3) Mücâhid, kelamın "Tardedilmiş olarak koğulurlar" takdirinde olduğunu söylemiştir. Buna göre bu, rükû, sücûd ve huzur kelimeleri gibi mef'ûi mutlak adını alan bir hal cümlesi olmuş olur.
Üçüncü Bahis: Ebû Abdurrahman es-Sülemî, dâl'ın fethası ile bunu, j şeklinde okumuştur. Ferrâ şöyle der: "Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Koğulacak şeyle koğulmuş-uzaktaştınlmış olarak, koğulurlar" demek istemiştir. Ferrâ sözüne devamla şöyle der: "Gönlüm fethadan yana değil. Çünkü, bu temelde doğru olmakla birlikte, böyle olması durumunda, mutlaka bir bâ harf-i cerrinin bulunması gerekir. Nitekim "Taşla, taşlandılar" dersin, ama bunu harf-i cersiz söyleyemezsin. Fakat bu, biraz caizdir. Nitekim şâir de, "Misafirlere eti, pişmemiş,

---

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/577
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/578
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/578

olarak getir" der. Bu, takdirindedir.
c) Üçüncü sıfat, ayetteki "Onlar için peşpeşe gelen birazab vardır" ifadesiyle anlatılan husustur. Bu, "Onlar, şihablarla taşlanır ve bu azab, devamlı olarak onlar için söz konusudur" demektir. Biz, "vâsıb" kelimesinin tefsirini, (Nahi, 52) ayetinin izahı esnasında yapmıştık. Müfessirlerin hepsi de, bu kelimenin "Devamlı olan, kesintisiz, sürüp giden" manasına olduğunu söylemişlerdir. Vahidî, "Kim bu kelimeyi, "şiddetli ve acı veren" manasına alırsa, bu dolaylı bir mana olur, ama direkt tefsir olmaz" demiştir.
Cenâb-ı Allah daha sonra, "Ancak bir çalıp çarpan olması müstesna" buyurmuştur. Hatf'ın ne demek olduğunu, Hacc Sûresi'nde anlatmıştık. Zeccâc, "Bu, birşeyi hızla kapıp almak manasınadır. Buradaki aslındamanasınadır" derken, Keşşaf sahibi şöyle der: "Bunun başındaki men edatı, fiilinin failinden bedel olarak, mahallen merfu olup, "şeytanlar ancak, tek tük kelimeleri hırsızlık yoluyla alan şeytanlardan dinlerler" manasındadır.
Ayetteki, "Onu takib eder" kelimesi "Ona isabet eder" manasınadır. Nitekim Arapça'da birisi, birinin peşisıra gittiğinde, ona ulaştığında da, denilir. Bu da temelde, "Allah o kâfirin peşine şeytanı takar" (A'raf, 175) ayetindeki manayla aynıdır. Bunun tefsiri orada geçmişti.
Ayetteki, "Delip geçen bir şihab" tabiri hakkında, Hasan el-Basrî, "Buradaki "sâkıb" kelimesi, "aydınlatan" manasınadır" demiştir. Ben de diyorum ki, "Bu, ışığı ile karanlıkları ve havayı adetâ delip geçtiği için sâkıb (delip geçen) adını atmıştır." İbn Abbas (r.a), "necm-i sâkıb" rrank, 3)'ın tefsiri hakkında "Bu, bir yıldızın adıdır. Çünkü bu yıldız, ışığı ile yedi kat göğü delip geçmektedir" der. Allah en iyi bilendir. 30[30]

İnsanın Yaratılışı

"Sor bakalım onlara; "Yaratılışça, kendileri mi daha muazzam, yoksa bizim yarattıklarımız mı? Şüphesiz biz onları, bir cıvık çamurdan yarattık"
(Sâffât. 11).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 31[31]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu mesele, ayetin kendinden önceki ayetlerle münasebeti hakkındadır. Bil ki daha evvel, bu Kitab-ı Kerim'in birine maksadının, ulûhiyyet, âhiret, nübüvvet ve kaza ile kaderir isbatı demek olan dört temel inancın anlatımı olduğunu söylemiştik. Buna binaen diyoruz ki: Allah Teâlâ, bu sûreye, kendi varlığına ve birliğine delâlet eden şeyleri getirerek başlamıştır. Bu deliller de, göklerin, yerin, bu ikisi arasında olanların ve doğu ile battnın yaratılmasıdır. İşte Cenâb-ı Hak bu konuyu sapasağlam anlatınca, peşisıra haşır-neşir ve Kıyametin isbatını getirmiştir. 32[32]

Haşri İsbat Metodu

Bil ki bu konuyla ilgili söz, şu iki tarafla alakalıdır:
a) Aklen hasrın ve neşrin mümkün oluşunun isbatı...
b) Bilfiil vâkî olacağının isbatı... Birinci hususla ilgili söze gelince, bil ki birşeye delil getirmek, şu iki şekilde olur:
1) Şöyle denilmesi: "O (Allah), daha zoruna ve daha güç olanına kadirdir". Dolayısıyla buna da kadir olması gerekir.
2) Şöyle denilmesi: "O, şu iki durumun birisinde buna kadirdir: Fail ile kabil (mef'ul) mevcuttur. Binâenaleyh, buna dâir bu kuvvetin, ikinci durumda da (tekrarında da) aynen

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/578-579
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/579-580
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/580-581

bulunması gerekir. Allah Teâlâ, dirilişin ve Kıyametin mümkün olduğunu anlatmak için, işte bu iki yolu kullanmıştır:

Birinci Yol, "Sor bakalım onlara; yaratıhşda kendileri mi daha muazzam, yoksa bizim yarattıklarımız mı?" ifadesinden çıkarılmakta olup, bu sanki, "Ey Muhammed, şu inkarcılara sor ve de ki: "Kendilerinin yaratılması, göklerin, yerin ve bunların arasında olanların, doğunun, batının ve feleklere çıkan şeytanların yaratılmasından daha da mı zordur?" Şüphe yok ki onlar, örfen, bunların birincisinden, yani kendilerinin yaratılışından daha muazzam olduğunu itiraf edeceklerdir. Şu halde tevhidin isbatı için getirilen delillerle, daha zor ve daha güç olana Cenâb-ı Hakk'ın kadir olduğu anlaşılınca, O'nun bu bedenlere yeniden hayat vermeye haydi haydi kadir olduğu anlaşılır" demektir. Bu delilin bir benzeri de, Yâsîn'in sonundaki, "Gölden ve yeri yaratan (Allah), onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?" çfMn, bi) ayeti ise "Göklerin ve yerin yaratılışı, insanların yaratılışından daha muazzam (bir iştir)" (Mü'minûn, 57) ayetidir.

İkinci Yol ise, "Şüphesiz biz onları bir cıvık çamurdan yarattık" ifadesiyle anlatılmıştır. Bil ki bu bedenler, hayatı kabul etmişlerdir. Çünkü eğer onlar hayatı kabullenmemiş olsalardı, ilk defada da canlı olamazlardı. Gerçek Tann, bu bedenlerde hayatı yaratmaya kadirdir. Eğer Allah buna kadir olmasaydı, birinci seferinde de hayat olamazdı. Bu maddelerin hayatı kabul etme özelliğinin devam ettiğinde ve Allah Teâlâ'mn önceki kudretinin şimdi de bulunduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu kabul ediş ve bu kadir oluş, zatî sıfatlardandır. Dolayısıyla, son bulmaları imkânsızdır. İşte bu iki yol ile, diriliş ve Kıyametin mümkün bir iş olduğu sabit olmuş olur. Cenâb-ı Hak, işte bu iki yolla, böylesi birşeyin mümkün olduğunu beyan edince, bunun bizzat vâkî olacağını da, "De ki: Evet, hem de siz (hepiniz) hor ve hakir olarak (o kıyamet olacaktır)"{Shm, 18) ayetiyle anlatmıştır. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğru olduğu elinde meydana gelen mucizelerle sabit olup, sâdık oian da, meydana gelmesi mümkün olan birşeyi haber verince, o şeyin olabileceğini itiraf etmek gerekir. İşte bu ayetin, daha önceki ayetlerle münasebetinin izahı bundan ibaret olup, bu, güzel bir izahtır. Allah en iyi bilendir. 33[33]

Lafızların Tefsiri

Bu, ayetin lafızlarının tefsiriyle ilgilidir: , kelimesi, "Allah'ın, göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin
yaratıcısı olduğu kesin delillerle sabit olunca, o münkirlere sor ve, "Siz mi yaratılma bakımından daha muazzamsınız, yoksa yaratıcılarının Allah olduğunu ortaya koyduğumuz bu şeyler mi?" de" manasınadır. Cenâb-ı Hak, bunların âdeta zarureten (kesin) bilinen şeyler gibi, çok net ve açık odukları için, bu şeylerin yaratılmasının daha zor olduğunu ikrar ettiklerini nakletmemiştir. Bunların böyle olduklarının doğruluğundan ötürü, bunları açıkça söylemeye gerek yoktur. 34[34]

Çamurdan Yaratılma

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz biz onları, bir cıvık çamurdan yarattık" buyurmuştur. Yani, "Biz, onların zâtlarında ilk önce hayatı yaratmaya kadir olduğumuza göre, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, kabul edenin ve yaratanın durumlarının değişmesinin imkânsız olmasından dolayı, o insanlarda hayatı ikinci kez yaratmaya kadir olarak baki olmamız gerekir" demektir. Buradaki bir başka incelik de şudur: "Müşrikler, nutfe ve ana-baba olmadan insanın üreyip çoğalması nasıl düşünülebilir?" demişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak onlara sanki şöyle demek istemiştir: Sizler âlemin hadis olduğunu kabul edip, göklerin, yerin ve bu ikisi arasında olanların, ancak Allah'ın yaratması ve tekvini ile olduğunu kabul ve itiraf

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/581
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/581

ettiğinize göre, ilk insanın da, taraflar (ana-baba) olmadan meydana geldiğini mutlaka kabul etmemiz gerekir. Şu halde, siz bunu kavrayıp bunun böyle olduğunu itiraf ettiğiniz an, sizin, "İnsan, nutfe ve taraflar (ana-baba) olmadan nasıl meydana gelebilir?" şeklindeki sözünüz düşer. Hem, insanların büyük çoğunluğuna göre, Hz. Adem (a.s)'in, "cıvık bir çamur"dan yaratılmış olduğu yaygın ve meşhurdur. İmdi, cıvık çamurda hayatı yaratmaya kadir olan, bu zâtlara, hayatı yeniden vermekten nasıl aciz olur? İnsanın cıvık çamurdan nasıl yaratıldığı meselesi, bir önceki sûrede ele alınmıştı.

Bil ki yaptığımız bu izah, ancak biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz biz onları, bir cıvık çamurdan yarattık" ifadesinden, "Biz, onların ataları olan o Adem (a.s)'i cıvık, yapışkan çamurdan yarattık" şeklinde bir mana kastedildiğini söylediğimiz zaman yerinde olur.

Bu hususta şu izahlar da yapılabilir: Bu da bu ifadeden kastedilen mananın, "Biz bu insanı cıvık çamurdan yarattık" şeklinde olup, izahı da şöyle yapılabilir: Car (insan), ancak menî ve hayız kanından (yumurtadan) meydana gelir. Meni de, kandan oluşur. O halde bu demektir ki canlı, ancak kandan oluşur. Kan da, gıdalardan meydana gelir. Gıdalarsa, ya hayvansal veya bitkisel olur. Bir anlamda gıda demek olan canlının meydana gelmesine gelince, bunun nasıl meydana geldiği hususundaki söz, tıpkt insanın meydana gelişindeki söz gibidir.

Böylece, gıdalarda asiolanın bitkiler olduğu ortaya çıkmış olur. Bitkiler de, yerin su ile karışımından meydana gelir ki, işte ayetteki, "cıvık çamur" budur. Durum böyle olunca, bütün mahlûkatın, "cıvık çamur"dan meydana geldikleri ortaya çıkmış olur. Bunun böyle olduğu da sabit olduğuna göre, şimdi biz diyebiliriz ki: Bu cıvık çamuru meydana getiren cüzler ve unsurlar, hayatı kabul etmektedir ve Allah Teâlâ da, onlara hayat vermeye kadirdir. Bu kabul ediş ve kadir oluşun bekası ve devamlılığı, vacibtir. Binâenaleyh bu işin, her zaman doğru olmasının devam edip gitmesi gerekir. İşte yapt\ğım\z bu izahlar, çok net ve açık izahlardır.

Ayetteki lâzib kelimesinin ne demek olduğu hususunda da şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) Yapışkan...

b) Özlü ve esnek...

c) Kopmayan... Dil alimlerinin ekserisi ise, bu ifadenin sonundaki bâ harfinin mîm'den olduğu; Arapça'da da bu kelimenin lâzib ve lâzım şeklinde geldiği kanaatindedirler. 35[35]

Muarızların Alay Etmeleri

"Daha doğrusu sen taaccüb ettin. Onlar da, eğlenirler"
(Sâffât, 12).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 36[36]

Birinci Mesele

Ayeti izah için şöyle denilebilir: O münkirler, Allah Teâlâ'nın varlıkları (ilk defa) yaratmaya kadir oluşunun, hayatı bu bedenlere yeniden iade etmesinden daha zor olduğunu kabul etmişlerdir. Halbuki, daha zor ve daha çetin olana kadir olanın, daha kolay ve basit olana kadir olacağı aklen açıkça ortadadır. Bu, bedahete rağmen, o münkirler, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkar hususunda, ısrarlarını sürdürmüşlerdir ki, işte bu, alabildiğine şaşılacak bir durumdur. Çünkü, bu kadar net ve açık seçik delillerin varlığına rağmen, onların bu hususta ısrar edişleri nasıl düşünülebilir? O halde, ey Muhammed, sen onların bunu inkârda ısrar etmelerinden dolayı şaşsan yeridir. Onlar, inkâr tarafında bulunmalarına rağmen, senin haşr, neşr ve Kıyameti isbât sadedinde getirdiğin deliller hususunda seninle alay edecek bir dereceye ulaşmışlardır. İşte, ayetinden kastedilen mana budur. 37[37]

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/581-582
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/582
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/582-583

Allah Hakkında Şaşırma Fiili

Hamza ve Kisaî, tâ'nın dammesiyle, acibtu şeklinde okurlarken, diğer imamlar, tâ'nın fethasıyla okumuşlardır. Vahidî şöyle der: Bunu dammeli okumak, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, İbrahim (en-Nehaf), Yahya İbn Vessab ve A'meş'in kıraati olup, bu, aynı zamanda Kûfe'tilerin de kıraatidir ki, Ebû Ubeyde de bunu tercih etmiştir.
Bu kelimeyi fethalı okuyanların delilleri şunlardır:
a) Bunu damme ile okumak, sapma işinin Allah'a isnat edilmesini gösterir. Halbuki bu muhaldir, olamaz. Çünkü şaşmak, o şeyin niteliği bilinmediği zaman meydana gelen bir haldir. Allah'a cehlin nisbet edilmesinin muhal olduğu ise, malumdur.
b) Allah Teâlâ, bu konuda bir başka ayette, şaşma işini Hz. Muhammed (s.a.s)'e isnad ederek, "Eğer şaşıyorsan (bil ki) asıl şaşılacak olan onların ... demeleridir" (Rad, 5) buyurmuştur.
c) Allah Teâlâ, buyurmuştur. Onların, bu taaccübten dolayı alay ettikleri aşikârdır. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'le alay ettiklerine göre bu taaccübün de, Hz. Muhammed (s.a.s)'den sadır olmuş olması gerekir.
Tâ'nın dammesiyle acibtu kıraatinin manasını tercih edenler, fetha ile aclbte kıraatinin manasını tercih edenlerin birinci delillerine şu birkaç açıdan cevap vermişlerdir: /
1) Bu ifadeyi dammeli okumanın taaccübü Allah'a isnâd etmeye delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Bu durumda kelamın takdiri, "Ey Muhammed, "Benim şaştığımı, onlarınsa alay ettiğini söyle" şeklinde olup, bunun bir benzeri de, "Neler işitecekler, neler görecekler!" (Meryem. 38) ifadesi olup, bunun manası, "Bunlar, sizin kendileri hakkında işte bu tür sözleri söylediğiniz kimselerdir" şeklindedir. Cenab-ı Hakk'ın "Onlar ateşe karşı ne de sabırsızdırlar!" (Bakara. 175) ayeti de böyledir.
2) Biz, bunun taaccübün Allah'a nisbet edilmeyi gerektirdiğini kabul edelim. Ama siz, daha ne hakla bunun İmkânsız olduğunu sövmeyebiliyorsunuz? Rivayet edildiğine göre Şureyh, nasb ile okumayı tercih etmiş ve "Şaşma ancak, bilmeyen kimseye uygun düşer" demiştir. A'meş, "Ben bu hususu, İbrahim (en-Nehaî)'ye açtım da, o, (Şurayh) ilmini beğenmiş, gururlanmıştır. İbn Mes'ûd daha alimdir. Ve o bunu damme ile okumuştur" demiştir. Bu konuda sözün Özü şudur: Kur'ân ve haber, şaşmanın Allah'a nisbet edilebileceğine delâlet etmektedir. Kur'ân'a gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Eğer şaşıyorsan, asıl yapılacak olan onların (...) demeleridir"
d. 5> ayeti olup bu, "Ey Muhammed, şayet sen onların bu sözlerine taaccüb ediyorsan, bu, bence de taaccüb edilecek bir şeydir" demektir. Buna karşı şöyle cevap verilmiştir: Bu ayetten maksadın: "Eğer şaşacak isen, asıl şaşılacak şey, onların sizin nezdinizdeki sözleridir (size söyledikleri o sözdür)" şeklinde olmasına mani yoktur. Bunun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Rabbimiz, sizin feryâd-u figan etmenize ve ümitsizliğe düşmenize hayret etti. Yine Rabbimiz, kendisinde zevk u safaya karşı bir eğilim olamayan gence taaccüb etmiştir (beğenmiştir)" İfadesidir.
Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre biz diyoruz ki, Allah'ın şaşması, insanların şaşması ile aynı manada değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar bu tuzağı kurarlarken, Allah'da onun karşılığını yapıyordu"(Enw, 3), "Allah onları maskaraya çevirmiştir" (Tevbe, 79) ve "Halbuki O, kendi oyunlarını başlarına geçirendir" (Nisa. 143 buyurmuştur. Allah'ın mekri, Allah'ın hilesi ve Allah'ın alayı, kullardan meydan gelen bu tür işlere benzemez. Biz bu ve benzen hususlardaki temel prensibin, bu gibi lafızların, arazların başlangıçlarına değil, sonuçlarına hamledilecekler! şeklinde olduğunu daha evvel söylemiştik ki, burada da böyledir. Zira bir şeyden taaccüb eden, onu büyük görüyor, onu ulutuyor" demektir. O halde, Allah hakkında söz konusu olan taaccüb, Allah Teâlâ'nın, o durumun kabîh olması ve böylece de kendisine büyük bir azabın terettüb etmesini veyahut da, o durumun güzel olmasını ve böylece de kendisine büyük bir mükâfaatın terettüp etmesini büyültüp taaccüb etmesi manasına hamledilmiştir. İşte bu konudaki münazaranın tamamı bundan ibarettir. 38[38]

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/583-584

Kıraat Farklılığında Ölçü

Doğruya en yakın olan ise, şöyle denilmesidir. Bu kelimedeki, dammeli kıraat, eğer tevatüren sabit ise, bunu benimsemek gerekir. Buna göre ayetin yorumu, bizim bahsettiğimiz biçimde olur. Yok, eğer bu kıraat tevatüren sabit değilse, fetha ile okuma daha evla olmuş olur. Allah en iyisini bilendir. 39[39]

Dini Anlamayıp Alay Edenler

"Kendilerine va'z edilince düşünüp de öğüt kabul etmezler. Bir mucize gördükleri vakit, onu eğlenceye alırlar. (Nitekim), "Bu dediler, apaçık bir sihirden başkası değildir. Biz ölüp de bir toprak ve bir yığın kemik olduğumuz
vakit mi, sahiden biz mi diriltilmiş olacağız? Evvelki atalarımızda mı?" Sen de ki: "Evet. Hem de sizler, hor ve hakir olarak"
(Sâffât. 13-18).
Bil ki Allah Teâlâ, öldükten sonra dirilmenin ve Kıyametin mümkün olduğunu isbat sadedinde kesin delilleri anlatınca, münkirlerden de pekçok şey nakletmiştir ki bunların **birincisi** şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), onların bu tür şeyleri inkârda ısrar etmelerinden dolayı şaşakalmış; onlar ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in isbâtta ısrar etmesinden dolayı alay etmişlerdir ki bu, Hz. Peygamber (s.as)'in o topluluğa karşı, alabildiğine uzakta ve iki zıt şeyin bir ucunda olduğunu gösterir. **İkincisi,** "Kendilerine va'z edilince, düşünüp de öğüt kabul etmezler" ayetinin ifade ettiği husustur. **Üçüncüsü,** "Bir mucize gördükleri vakit, onu eğlenceye alırlar" ayetinin ifade ettiği husustur. 8u ikinci ve üçüncüden kastedilen, birinciden başka olması gerekir. Çünkü atıf, muğayereti, başkalığı icab ettirir. Bir de tekrar, aslolanın hilafına bir hareket tarzıdır.
Bana göre bu konuda şöyle denilebilir: O topluluk, haşri ve Kıyameti akıldan uzak görüyor ve, "Ölüp, toprak olup, parçaları âlemin dört bir yanına dağılan kimsenin aynısının yeniden yaratılması nasıl düşünülebilir?" diyorlardı. Ve, bu imkânsız görmede böyle bir inanca sahip olan kimselerle alay edecek bir dereceye varmışlardı. Binâenaleyh durum böyle olunca, onlardan bunu imkânsız görme intibaını gidermenin yolu, ancak"şu iki şeyden geçer:
a) Onlara, haşrin ve neşrin doğruluğuna dair deliller getirilmesi ve meselâ onlara, "Sizler, gökleri ve yeri yaratmanın, insanı, ölümünden sonra yeniden yaratmadan daha zor olduğunu; ve yine sizler, en çetin olanı yaratıp ona kadir olanın, daha basit ve daha koiay olana kadir olması gerektiğini bilmiyor musunuz?" denilebilir. Binâenaleyh bu delil, her ne kadar çok net ve güçlü ise de, ancak ne var ki o münkirler bu mukaddimeleri akıllarına vurduklarında, bunu bir türlü anlayamıyor ve buna bir türlü vakıf olamıyorlardı. Yine onlara va'z-u nasihat edildiğinde, ahmaklıklarının ve cehaletlerinin şiddetinden dolayı, ondan gerekli neticeyi çıkaramıyoiiardı. Dolayısıyla da hiç şüphesiz, bu tür açıklamalardan yararlanamıyorlardı.
b) Peygamberin, peygamberlik tarafını mucizelerle isbat edip, sonra da, "Benim, Allah katından görevlendirilen hak ve doğru bir peygamber olduğum kesinlik kazanınca, o zaman ben size, ölümden sonra dirilmenin ve Kıyametin hak ve gerçek olduğunu haber veriyorum" demesidir. Sonra, bu inkarcılar yine, bu açıklama ve izah biçiminden de yararlanmazlar. Zira onlar ezici bir mucize ve kahir bir ayet, delâlet gördüklerinde, bunu, onun açık bir sihir olduğu manasına hamlederler ve bunu alaya alarak istihza ederler. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir mucize (ayet) gördükleri vakit, onu eğlenceye alırlar" ayetinden kasdedilen budur. Böylece, yapmış olduğumuz açıklama ile, bu üç lafzın çok yüce manalara dikkat çektiği anlaşılmış olur.
Bil ki, insanların pekçoğu bu inceliklere vakıf olamamışlar ve "Cenâb-t Hak önce, "Daha doğrusu sen, taaccüb ettin. Onlar da, eğlenirler" çsunı, 12); sonra da, "Bir mucize gördükleri vakit, onu eğlenceye alırlar" (S&mt, 14) buyurmuştur. Böylece. "onu eğlenceye alırlar" ayetinden murad edilenin, daha önce zikredilmiş olan, "...eğlenirler"{saffat, 12)

---

[39] [39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/584

ayetindekinden başka olması gerekir" demişlerdir. Bu sözü söyleyen kimse, yesharûn kelimesinden kastedilen, onların alay etmeye teşebbüs etmeleridir, kelimesinden kastedilen ise, onlardan herbirinin, arkadaşından alay etmeye teşebbüs etmesini istemesidir" diyerek, açıklamasını sürdürmüştür. (Şüphesiz ki) bu zorlama, ancak onlar, zikretmiş olduğumuz açıklamalara vakıf olmadıkları için meydana gelmiştir. 40[40]

"Sihir" Demeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan nakletmiş olduğu hususların dördüncüsü, onların, "Bu, apaçık bir sihirden başkası değildir" demeleridir. Yani, "Onlar bir ayet ve bir mucize gördüklerinde, onu alaya alırlar" demektir. Bu alayın sebebi ise, onların bu mucizenin, bir sihir türü olduğuna inanmalarıdır. Ayetteki mubîn'in manası ise, "Onun sihir olduğu apaçık bir şeydir. Bu konuda hiç kimsenin de bir şüphesi yoktur!" şeklindedir. Sonra Allah, onları ölümden sonra dirilme sözüyle istihza etmeye, bu sözün doğruluğuna delâlet eden delillere iltifat etmemeye ve bütün mucizeleri alaya almaya sevkeden sebebi açıklamıştır. Bu da onların, "Bir insan ölüp, onun herbir cüz'ü, alemin dört bir yanına dağılıp da böylece ondaki toprağa ait unsurlar toprakla; su ve havaya ait unsurlar da, dünyadaki nem ve buharlarla karışınca, işte böyle bir insanın, yeniden bir kez daha diri ve anlayışlı bir varlık haline dönmesi nastl düşünülebilir?!" şeklindeki görüşleridir.

İşte, daha önce geçmiş olan üç duruma ve yaklaşım biçimine onları sevkedip zorlayan, onların bu sözleridir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu şüphelerini zikredince, şöyle buyurur: "De ki, ey Muhammed, diriltileceksiniz. Hem de, hor ve hakir olarak..." Allah, sadece bu kadarcık cevapla yetinir. Zira daha önceki ayette yakîn ifade eden ve katî olan bir delille, bunun mümkin bir şey olduğunu anlatmıştı. O halde, kesin bir imkân sabit olunca, o şeyin kesin olarak meydana geleceğini bildirmenin yolu da ancak, sözüne güvenilir habercinin haber vermesi olur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğu hususunda pekçok mucize bulununca, onun, sadık ve doğru sözlü bir peygamber olması vâcib ve gerekli olur. O zaman da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Evet diriltileceksiniz de..." sözü, haber verilenin vuku bulacağına dair, katî bir delil olmuş olur.

Bu ayetleri iyice düşünen bir kimse bunların, tertip biçimlerinin en güzeli üzere varid olmuş olduklarını bilir ve anlar. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu işin imkânını, aklî delil ile; bu mümkünün gerçekleşeceğini ise naklî delille açıklamıştır. Şurası iyice bilinmektedir ki, artık bu beyan ve açıklamadan daha fazlasını yapmaya çalışmak, adeta imkânsız bir şey gibidir.

"atalarımız da mı?!" sözüne gelince, bu, "Atalarımız da mı diriltilecek?" anlamındadır, kelimesindeki bu elif, suâl elifi olup, atıf harfinin başına gelmiştir. Nâfi ve İbn Amir, hem burada, hem de Vakıa Sûresi'nde kelimeyi, vâv'ın sükunuyla okumuşlardır. Biz bu husustaki izahı, A'râf Sûresi'ndeki (A'raf,98) ayetinde yapmıştık.

İfadesine gelince, sadece Kisâî bu kelimeyi ayn'ın kesresiyle ni'ım şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğuna gelince, bu, "Hem de sizler hor, hakir ve zelil olarak..." anlamındadır. Ebû Ubeyd, duhûr kelimesi, hor ve hakir olmanın en ileri derecesi hakkında kullanılır" demiştir. Biz bu lafzın izahını, (Nam, 4a) ayetinin tefsirinde yapmıştık. 41[41]

Kabirden Çıkanların Şaşkınlığı

"Bütün olay, bir tek sayhadan ibarettir. Bir de bakarsın ki (kabirlerinden kalkmış) bakmıyorlar! "Eyvah bize derler, bu, ceza ve hesap günüdür." (Evet), bu sizin yalanlamakta oluğunuz ayırdetme günüdür"

(Sâffât, 19-21).

Bil ki Cenab-ı Hak, önceki ayette, "ba's"in ve Kıyametin mümkün olduğuna delâlet eden

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/584-586

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/586-587

şeyleri açıklayıp, sonra bunun peşinden de, Kıyametin vukuuna delâlet eden şeyleri getirince, işte bu ayetlerde de, Kıyamet hallerinin bazı tafsilatını zikretmiştir. Cenâb-ı Hak bu ayette, bu hallerin bazı nevilerini zikretmiştir ki, bunlar şunlardır:

Birinci Hâl: "İşte o, ancak bir tek sayhadan ibarettir ki, onların gözleri birden bire açüıverecektir" ayetinin ifade ettiği husus olup bununla alâkalı birkaç bahis bulunur:

Birinci Bahis: Ayetteki (fe innemâ) kısmı, takdir edilen bir şartın cevabıdır. Kelamın takdiri ise, "Durum böyle olunca, bütün olay bir tek sayhadan ibarettir" şeklindedir, 42[42]

Zecre'nin Manası

İkinci Bahis:ifadesindeki zamir, tefsir edici olarak gelmiş olan bir zamir olup, kelamın takdiri ise, "O ba's ve diriltme olayı ancak bir tek sayhadır" şeklindedir.

Üçüncü Bahis: Zecre Arapça'da, meselâ sevkedilmeleri esnasında, davarlara ve develere bağırılması, nara atılması gibi, kendisiyle nara atılan, çağırılan sayha'dr nidadır. Sonra bu kelimenin kullanılışı çoğalmış da, bu ayette de olduğu gibi her ne kadar kendisinde, zecr ve men etme manası olmasa da, artık sayha anlamınca kullanılır olmuştur.

Ben derim ki: "Bu sayha, ancak, ölüleri kabirlerinde uyumaktan men ettiği, onlar kabirlerinden kalkıp kıyama durmaya ve Kıyamet duraklarında durmaya şevketti için, "zecretun" "teşvik etme, sevketme..." diye adlandırılmıştır" denilmesi akıldar uzak görülemez.

Sen bunu iyice anlayınca, biz deriz ki: Buradaki zecre'den maksac "Sonra ona bir daha üfürülmüştür. O anda görürsün ki, (ölüler dirihp) ayaktt bakınıp duruyorlar" <zünw, 68) ayetinde zikretmiş olduğu bu "zecre" (yar "kabirlerden kaldırmazdır. Buna göre, birinci üfürüş ile insanlar ölürler, ikincisi ite de, dirilerek ayağa kalkarlar. Burada birkaç soru bulunmaktadır... 43[43]

Bu Sayhanın Manası

Birinci Soru: "Bu sayhanın faydası nedir? Zira o saatte insanlar ölüdürler. Zır= üfürüş, onların hayat bulmalarının sebebi yerine geçmiştir. Böylece de sayha, onla- -dirilmelerinden önce bulunmuştur. Şu halde "sayha"nın ancak, insanların ölü hald= bulunduklarında meydana geldiği sabit olmuş olur. Böylece o "sayha"nın hiçbir mânası olmamış olur. Şu halde bu, bir abes iştir. Halbuki, Allah'ın fiillerinde abes bir işin bulunması caiz değildir?"

Buna şu şekilde cevap verilir: Ehl-i sünnet alimlerine gelince onlar, "Allah istediğini yapar" der ve işin içinden çıkarlar. Mutezileye gelince, meselâ bunlardan Kâdî, "Bu hususta, şu iki izah yapılabilir:

a) Bununla, meleklerin kastedilmiş olması...

b) Bunun faydası, korkutmak ve ürkütmektir" demiştir. 44[44]

Üflemenin Hayatla İlgisi

İkinci Soru: Bu "sayha"nın, hayatın yeniden iade edilmesi hususunda bir tesiri var mıdır?

Cevap: Hayır. Delili ise, birinci "sayha"yı, Ölümün; ikinci "sayha"yı da, hayatın takip etmiş olmasıdır ki, bu, o "sayha"nın ne ölümde ne de hayatta bir tesiri bulunmadığına delalet eder. Bilâkis hayatı ve ölümü yaratan Allah'dır. Nitekim "(Allah), ölümü ve hayatı yaratandır" (Mûik, 2) buyurmuştur. 45[45]

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/587

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/587-588

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/588

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/588

O Sesin Sahibi

Üçüncü Soru: O sayha, meleklerin sesi midir, yoksa Allah Teâlâ onu, (o esnada) doğrudan doğruya mı yaratmıştır?
Cevap: Her şey mumundur, ancak ne var ki, rivayet olunduğuna göre, Allah Teâlâ, İsrafil'e emir verecek de, o da, "Ey çürümüş kemikler, ey unufak olmuş deriler, q^ paramparça o\muş cüz'ter, unsurtar Allah'ın izniyle bir araya geliniz diye nida
Dördüncü Bahis: Ayetteki cümlesinden maksad şunlar olabilir:
a) Onlar, başlarına gefen şeye bakarlar;
b) Birbirlerine bakarlar;
c) Yalanladıkları o ölümden sonra dirilme olayına bakarlar. 46[46]

Pişmanlık

Kıyamet hadiselerinin ikincisi ise, Cenâb-ı Hakk'ın onlar hakkında haber vermiş olduğu şu husustur: Onlar kabirlerinden kalktıktan sonra, "Eyvah bize, bu, ceza ve hesap günüdür!" derler. Zeccâc şöyle der: "Veyl, hetâk olan kimsenin helak olduğu sırada söylediği bir kelimedir. Ki, ayetin maksadı, "Onlar, Kıyameti görüp müşahede ettiklerinde, "İşte din günü, yani karşılık günü" derler" şeklindeki bir mana olup, bundan maksat da Cenâb-ı Hakk'ın, kur'ân'ın pekçok ayetinde adeta, "Biz, dünyada, iyilikte bulunan, kötülük yapan, asi olan, sıddîk olan ya da zındık olan kimseler görmekteyiz ve yine biz, onlara dünyada iken hak ettikleri cezanın verilmediğini görmekteyiz. Binâenaleyh, "Kötülük edenleri yaptıklarına mukabil cezalandırması, güzel hareket edenleri de daha güzeliyle mükâfaatlandırması" (Necm. 31) için, kıyametin vuku bulması gerekir" demiş olmasıdır."
Netice olarak diyebiliriz ki: Bu da, bu cezanın ölümden sonra tahakkuk edeceğine delâlet eder. Kâfirler, her ne kadar bu kuvvetli delili dinlemiş ve duymuşlarsa da, ancak ne var ki onlar, bunu inkâr etmiş ve inkârlarını devam ettirerek isyan etmişlerdir. Daha sonra Allah Teâlâ onları Kıyamet gününde yeniden diriltip, böylece de onlar, Kıyametin vukuunu gözleriyle müşahede edince, "bu, ceza ve hesap günüdür" diyeceklerdir. Yani "Bu, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'da, hakkında pekçok delillerden bahsedip de, bizim kendisini inkâr ettiğimiz gündür" demektir. Bunun bir benzeri de, herhangi bir şeyle korkutulup da, bunu aldırmayan, daha sonra onu bizzat gördüğünde, "İşte bu, falanca hadisedir" diyen kimsenin durumudur. İşte, ayette de böyle bir mana gözetilmiştir.
Burada şöyle bir ihtimal de söz konusudur: Allah Teâlâ, Fatiha Sûresi'nde, "Din gününün sahibi" (Fatiha. 3> buyurup, o günün mâlikinin sadece kendisi olduğunu beyân etmiştir. Böylece onların, "Bu, karşılık ve hesap günüdür" şeklindeki sözleri, kendisinde, Allah'ın dışında hiç kimsenin hükmünün geçerli olmadığı o güne bir işaret olmuş olur. Onlar bu sözü kalblerindeki şiddetti korkudan dolayı söylemişlerdi. 47[47]

Büyük Mahkeme

Cenâb-ı Hakk'ın, "(Evet), bu sizin yalanlamakta olduğunuz kesin hüküm günüdür" beyanına gelince, bu hususta şöyle iki bahis bulunur:
Birinci Bahis: Alimler, bu kısmın kâfirlerin sözünün devamı mı, yoksa onların sözünün "bu, karşılık ve hesap günüdür" demekle tamamlanıp, bu ayetin ise, başkalarının sözü olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Böylece, alimlerin bazısı, birincisini benimsemiş ve cümlesinin kâfirlerin birbirlerine söyledikleri sözler cümlesinden olduğunu iddia etmişlerdir. Ekseri ulemâ ise ikinci görüşü benimsemişler ve bu hususta şu iki delili getirmişlerdir:
a) Ayetteki, "yalanlamakta olduğunuz" ifadesi, onların birbirlerine söylemiş olduğu sözler

---

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/588-589
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/589

cümlesinden olup, bütün kâfirlere yöneltilen hitaptır. Dolayısıyla, bu sözü söyleyenin mutlaka kâfirlerden başkası olması gerekir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "O zulmedenleri, onlara eş olanları toplayın" (S&m,2z\ emri manaca, "(Evet), bu, sizin yalanlamakta olduğunuz ayırdetme günüdür" ifadesine matuftur. Binâenaleyh, Cenâb-t Hakk'ın "O zulmedenleri (...) toplayın"(saffat, 22) ifadesi, kâfirlerden başkasına ait bir ifade olunca, "(Evet), bu, sizin yalanlamakta olduğunuz ayırdetme günüdür" ifadesinin de, kâfirlerden başkalarının sözü olması gerekir. Bu duruma göre, bu demektir ki, ayetteki "Bu, karşılık ve hesap günüdür" cümlesi, kâfirlerin sözlerinden; "Bu, (...) kesin hüküm günüdür" ifadesi de, onlara bir cevap olmak üzere meleklerin sözlerindendir. Bunun kâfirler için bir cevap oluşunu da şu şekilde izah edebiliriz. O kâfirler, için için, peygamberlerin davetlerini inkâr etme ve o fasit dinleri hususunda da hakka isabet etmiş olduklarına inanıyorlardı. İşte bu sebeple onlar, "bu, ceza ve hesap günüdür" demişlerdir. Yani "Bu, kendisinde taatlanmızın ve hayırlarımızın karşılığının bizi gelip bulacağı gündür" demişlerdir. İşte bu sebeple melekler de onlara, "Bu günde, işlerin zahirine bakılmaz. Çünkü bu gün, kendisinde, gerçek mükâfaatın, zahirî karşılıktan seçilip ayırdedildiği ve gerçek taatların, riya ve kahramanlık duygusuyla içice olarak yapılmış olan taatlerden seçilip ayrıldığı gündür" derler. İşte bu yolla, meleklerin bu sözü, kâfirlerin İleri sürdükleri şeye bir cevap olmuş olur. 48[48]

Zalimler Cehennem Yolunda

"O zulmedenleri, onlara eş olanları ve Allah'tan başka tapmakta ısrar ettikleri şeyleri bir araya toplayın da ehennem yoluna koyun"
(Sâffât, 22-23).

Ayetle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bil ki.Jsu sözün, meleklerin sözü cümlesinden olduğunda şüphe yoktur. Buna göre eğer, "Onlar, daha önce haşrolunup (toplanıp). Kıyamet meydana getirilip ve onlar "işte bu din günüdür" (Sâflât, 20} deyip, melekler de onlara, "(Evet), bu, kesin hüküm günüdür" demişken, bu ayette yeniden ühşurû "toplayıı denilmesinin manası nedir?" denilirse, Kadi cevaben: Bu, "Onları ceza yurdund yani ateşte toplayın" demektir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, "Onları cehennem yoluna götürün", yani, "Onları o yola koyun ve oraya sevkedin" buyurmuştur" dt ve kendi kendine şöyle sorar: "Bu nasıl olabilir? Çünkü Cenâb-ı Hak bundan som da, "Onları hapsedin (durdurun), çünkü onlar sorguya çekilecekler" (safttt,; buyurmuştur. Onların cehenneme sürülüp, cehennemde toplanmalarının ancak boy bir sorgulama ve hesaptan sonra olacağı malumdur."

Kâdî sonra bu sorusuna şöyle cevap verir: "Bir cümlenin vâv (ve) edatıyi affedilmesinde, tertip (sıra) manası gözetilmez. Dolayısıyla, "Onları sevkedin ve onla hapsedin (durdurun)" denebilir. Hem sonra biz, aklen, durdurmanın cehennem şevkten önce olacağını bilmekteyiz." Kâdî'nin izahı bundan ibarettir.

Bana göre bu hususta bir başka izah da şöyle yapılabilir: Onlar kabirlerinde kalktıklarında, Kıyametin dehşetini gözleriyle gördükleri için, kendilerini saran t şaşkınlıkla orada kalakalmaları uzak bir ihtimal değildir. Bundan sonra Cenâb-ı He meleklere, "O zâlimleri toplayın ve cehennem yoluna götürün" yani "cehenne yoluna sürüp, orada durdurun" diye emretmiştir. İşte sorgulama, o durdurma yerine olur ve sonra onlar buradan cehenneme doldurulurlar. Bu izaha göre ayetin nazr (tertibi) uygun olur.

İkinci Bahis: "O zulmedenleri toplayın"emrini veren, Allah Teâlâ'dır. Şu hale meleklere, kâfirleri sorgulama yerine götürüp, orada toplamalarını Allah Teâ emretmiştir. O halde ayette geçen "haşr" (toplama) ile, meleklerin, zâlimleri-kâfirle o yere sevketmeleri manası kastedilmiştir. 49[49]

---

[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/589-590

[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/590-591

Cehennemlik Gruplar

Üçüncü Bahis: Atlan Tealâ meleklere, üç şeyi toplamalarını emretmiştir: Zalimleı onlara eş olanları ve bunların taptıkları şeyleri... Burada birkaç önemli nokta va

1) Hak Teâlâ, "O zulmedenleri toplayın" buyurmuş ve sonra zâlimleri sıfatlarından olarak, "Allah'tan başka varlıklara tapmalarına" işaret etmiştir ki bt "zalim" kelimesinin mutlak manada "kâfir" demek olduğuna delalet ede Binâenaleyh bu, zâlim hakkında Kur'ân'da bulunan bütün va'îdlerin, kâfirler içi olduğunu gösterir. Söylediğimiz bu hususu, Hak Teâlâ'nın "Kâfirler, zâlimlerin t kendileridir" (B»kara, 264) ayeti de destekler.

2) Âlimler, **ezvac**'dan maksad, "onlara eş olanlar" ifadesi ile kimlerin kastedildiç hususunda şu üç değişik görüşü belirtmişlerdir:

a) Bununla, onlara benzeyenler kastedilmiş olup, onların küfür yolunda! yoldaşları, grupları ve taraftarları demektir. O halde, yahudî yahudî ile, hristiya hristiyanla eştir. "Ezvâc" kelimesinden, "eşler ve benzerler" manasının kastedimi olabileceğinin delilleri şunlardır:

Birincisi: Hak Teâlâ'nın, "Siz, (Kıyamette) üç ezvâc (sınıf) olmuşsunuzdu (vâkıa. 7) ayetidir. Bu, "Siz, üç şekil, birbirine benzer üç kısım olacaksınız" demekti

İkincisi: Meselâ sen, "Benim yanımda ezvâc vardır" dersin. Bu "emsal1' (benzerler) manasınadır. Yine sen, herbiri diğerine benzediği için, "Bir çift mest" manasına, zevcânı mine'l-huf dersin. Yine nikâh hükümlerinin çoğunda, biribirine benzer oldukları, aynı durumda oldukları için, karı ile kocaya "zevç" (eş) denir. Doğal sayılarda, herbiri ikinci kısma bir rnisat teşkil ettiği için, "çift sayı" anlamında, el-adedü'z-zevc denilir. Vahidî şöyle der: "Bu görüşe göre, ayette bahsedilen "zalimle" ile, reislerin ve liderlerin kastedilmiş olması gerekir. Çünkü sen, "zalimler" kelimesini, bütün müşrikler için genel manada kabul ettiğinde, ayetteki "onlara eş olanlar" için bir mana kalmaz.

b) Bu ifadeyle, onların şeytanlardan dostları kastedilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, "Kardeşleri, onları azgınlıkta oyalayıp durur. Sonra onlar bu (hususta) hiç kusur etmezler" (A’râf, 202) buyurmuştur.

c) Bununla, onların kendi dinlerindeki hanımları kastedilmiştir.

Hak Tealâ'nın, "Allah'tan başka tapmakta ısrar ettikleri şeyler" ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

a) Bununla, o müşriklerin, Allah'ı bırakıp taptıkları putlar ve tâğutlar kastedilmiştir. Bunun bir benzeri de, "Yakıtı insanlar ve taşlar olan o ateşten sakının"(Bakam, 24) ayetidir. Bu ayetin tefsirinde, buradaki "insanlar" ifadesiyle putperestler "taşlar" ile de. taşlardan yontularak yapılmış putların kastedildiği söylenmiştir.

İmdi eğer, "O taşlar cansızdırlar. Onların cehennemde toplanmalarının hikmeti ve faydası nedir?" denilirse, Kâdî buna şöyle cevap vermiştir: "Kendilerine tapan o kâfirleri iyice rezil rüsvay etmek için, bu taştan ve tunçtan putların getirilip, onlara hayat verileceği hususunda rivayetler vardır." Birisi şöyle diyebilir: "Farzet ki Allah Teâlâ, o putlara hayat verecek. Ama onlardan bir günah sâdır olmamıştır. Öyle İse Allah'ın onlara azab etmesi nasıl düşünülebilir? O halde doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: "Allah Teâlâ, o putlara hayat vermez. Onları oldukları gibi cansız bırakır. Ama onları cehenneme atar. Bu atmanın hikmeti, kâfirlerin utançlarını iyice artırmadır.

b) Ayetteki bu ifadeyle, putperestleri, o putlara ibadete çağırıp sevkeden şeytanlar kastedilmiştir. Çünkü o kâfirler, şeytanlardan aldıkları bu dini kabul edince, âdeta şeytana tapmış gibi oldular. Bu mana, "Ey âdemoğlu, şeytana tapmayın diye size emretmedim m/?"<Y*eth,eo) ayeti ile desteklenir. Ama birinci görüş daha uygundur. Çünkü şeytanlar da, akıl sahibi varlıklardır. Dolayısıyla ayetteki mâ ism-i mevsûlünün, akıl sahibi varlıklar için kullanılmaları uygun düşmez. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Onlan cehennem yoluna koyun" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bu, "Onlara yol gösterin" manasınadır. Nitekim Arapça'da birisine yol gösterip, klavuzluk ettiğinde, dersin. Burada "hidayet" kökünden olan bu fiil kullanılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu tabiri, "cennete hidayetin" (şevkin) mukabili olarak kullanmıştır. Bu tıpkı, "Onlan, elim birazabla müjdele(!)"(&i\mran,zi) ayeti gibidir. Onları azabla müjdeleme işi de mü'minleri nimetlerle, cennetlerle müjdelemenin mukabili olarak getirilmiştir." Yine İbn Abbas (r.a)'ın buna, "Onları sürüp götürün" manasını verdiği de rivayet edilmiştir. E«amm, "Bu "Onları, ileri çıkarıp sunun" demektir" der. Vahidi ise: "Bu görüş bir vehimdir. Çünkü birinin ilerlemesini, Öne geçtiği bildirmek için s& fiili kullanılır. "Hidayet" kelimesi de bu manadadır. "Hevadî" ve "hadiyât" da aslan gibi vahşi hayvanlardır. Fakat "geldi" manasına heda fiili kullanılmaz" demiştir. 50[50]

Birbirlerine Sormaları

"Onlan hapsedin (durdurun) Çünkü onlar mesuldürler. Size ne oldu da birbirinize yardım etmiyorsunuz. Hayır, hayır, bugün onlar teslim olmuşlardır. Onlar birbirine yönelip, birbirlerini mesul tutmaya kalkışmışlardır"
(Saffatt, 24-27).
Cenâb-ı Hakk "Onlan hapsedin (durdurun)" buyurmuştur. "Hayvanı durdurdum. O durdu" denilir. Buna göre ayetin manası, "Onları alıkoyun" demektir. Bu ayetle ilgili şu iki görüş belirtilmiştir:
1) Ayette bir takdim-tehir vardır. Buna göre mana, "Onları durdurun "ve onlan cehennem yoluna koyun" (sum. 23) şeklindedir.
Doğrusu, ayette böyle bir takdim-tehir olduğunu söylemeye gerek yok. Aksine sanki önce: "Onları cehennem yoluna koyun" denilmiş ve onlar oraya varınca, "Onlan durdurun. Çünkü sorgulama-hesap burada olacaktır" buyurulmuştur.
Ayetteki, "Çünkü onlar mesuldürler"cümlesinin, onların dünyadaki amellerinden ve sözlerinden mesul olması manasında olduğu söylenmiştir. Onlara cehennem bekçilerinin, "Sizden peygamberler size beyyinaü getirmedi mi?" diye hesap sorup, onların da, "Evet, fakat azab kelimesi (hükmü), biz kâfirlere hak oldu" dedikleri söylenmiştir. Bu ayetten anlaşılan sorgulama, hemen bunun peşinden gelen, "Size ne oldu da birbirinize yardım etmiyorsunuz?" ifadesi de olabilir. Yani onlar, Mribiriterini azarlamak ve tenkid etmek için kendilerine hesap sorarlar ve onlara, ''Size ne oldu da birbirinize yardım etmiyorsunuz?" denilir. İbn Abbas (r.a), bu ifadeye, "Dünyada yaptığınız gibi, niçin şimdi birbirinize yardımcı olmuyorsunuz?" manasını vermiştir. Bu böyledir. Çünkü Ebu Cehil, Bedir günü, "Biz, yardımlaşıp galip gelen topluluğuz" (Kamer, 44) demişti. İşte bundan dolayı, Kıyamet günü onlara, "Size ne oldu da, şimdi yardımlaşmıyorsunuz?" denilecektir. 8u ayetin manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: "Kâfirlere, "şirk koştuğunuz şeyler, sizi azabtan kurtarmak için niçin size yardımcı olmuyor?" denilir."
Daha sonra Hak Teâlâ, "Hayır hayır. Bugün onlar teslim olmuşlardır" buyurmuştur. Birisi bir şeye boyun eğip, ona İnkiyâd ettiğinde, denilir. Aslında bunun manası, "münakaşayı bırakıp, selameti istemek" demektir. Buna göre ayetten kastedilen mana, o kâfirlerin, cehennem azabından kurtulma hususunda çaresiz bir şekilde artık boyun eğip, ne tapanlardan, ne de tapılanlardan hiçbir medetler kalmadığıdır.
Cenâb-ı Allah sonra, "Onlar birbirlerine yönelip. birbirlerini mesul tutmaya kalkışmışlardır" buyurmuştur. Ayetin bu cümlesinde kâı. ler ile şeytanların birbirlerini suçlamaları kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, idarecile-(liderler ve başkanlarla) idare edilenler (tâbi olanların) kastedildiği de ileri sürülmüştür yani bunlar birbirlerini suçlarlar. Bu suçlama, karşılıklı düşmanlık ve öfke şeklinde cereyan eder ki, bu aynı zamanda, susturmak ve utandırmak için yapılan bir suçlamadır. Yani, "Tabi olanlar, "Bizi siz aldattınız" derken, liderler, "Bizirr sözümüzü niçin kabul ettiniz, kabul etmeseydiniz" derler. Velhasıl bu, birbirlerinder birşey sorma manasında olmayıp, azarlama ve kınama manasında bir "tesâül'dür Allah en iyi bilendir. 51[51]

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/591-593
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/593-594

Faydasız Suçlamalar

"Derler ki: "Gerçekten siz, bize sağdan (suret-i haktan) gelirdiniz." (Tapılanlar da derler ki: "Hat/ir, siz (zaten) iman eden kimseler değildiniz ve bizim size karşı bir hâkimiyetimiz yoktu. Aksine siz (zaten) azgınlar güruhu idiniz. Onun için Rabbimizin (azab) hükmü bize hak olmuştur. Şüphesiz (o azabı) tadacağız. Çünkü biz de sizi baştan çıkardık. Zira biz de azgın kimselerdik." Artık şüphe yok ki bunlar o gün, azabta ortaktırlar. Biz, mücrimleri işte böyle yaparız. Çünkü onlar, "Allah'dan başka hiçbir tanrı yok" denildiğinde, büyüklük taslarlar ve "Biz, mecnun bir şâir için tanrılarımızı mı bırakacağız?77 derlerdi. Hayır o, hakkı getirmiş ve bütün peygamberleri tasdik etmiştir. Sizler, elbette o acıklı azabı tadacaksınız. Yapmakta olduğunuz şeylerden başka bir şeyle cezalandırılmayacaksınız. Allah'ın, muhlis kullan müstesna.." .
(Sâffât, 28-40) 52[52]

"Sağdan Gelme"nin Manası

Bil ki, Allah Teâlâ, onların biribirlerine yönelerek birbirlerini suçladıklarını nakledince, onların birbirlerini nastl suçladıklarını da açıklamak üzere: "Gerçekten siz, bize sağdan (suret-i haktan) gelirdiniz" dediklerini belirtmiştir. Bu, kendilerini sapıklığa davet eden kimselere karşı, tâbi olanların söylediği sözdür. Bu ifadede yer alan yemîn kelimesinin ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır: 53[53]

Sağ Tarafın Üstünlüğü

a) Buradaki yemin lafzı, iyiliklerden ve mutluluklardan kinayedir. Bu kinayenin niçin yapıldığını da şu şekilde izah edebiliriz: "Sağ taraf" şu sebepten dolayı, "sol taraftan daha üstündür:
1) Herkes, iki tarafın en kıymetlisinin, "sağ" olduğu hususunda müttefiktir.
2) İnsanlar, meselâ seçkin kimselerle müsafaha etmek, yemek, içmek gibi kıymetli ve önemli işleri sağ elleriyle yaparlar. Ama bunun aksi olan şeyleri ise, sol elleriyle yaparlar.
3) Onlar, tefe'ülde bulunurlar ve sağ taraftan uğur ümit ederler. Ve buna "Sânih-uğurlu olan", derler.
4) Hz. Peygamber (s.a.s) her makbul işte sağ tarafı tercih etmeyi severdi.
5) Şeriat, sağ tarafın iyilikleri yazan meleklere; sol tarafın da, günahları yazan meleklere tahsis e iitmiş olduğuna hükmetmiştir.
6) Allah Teâlâ, mü'min kuluna, kitabının sağından verileceğini vaadetmiş; günahkâr kulunun kitabının ise sol tarafından verileceğini belirtmiştir. Böylece sağ tarafın sol taraftan daha üstün olduğu sabit olmuş olur.
Durum böyle olunca da hiç şüphesiz, hayır, hasenat ve taatlan anlatmak için, lı yemin fafzı, kinaye yofuyfa getirilmiştir. Binaenaleyh cümlesinin manası, "Sizler bize tuzak kurdunuz, hilekâr davrandınız. Ve bize, o dinlere davetinizin maksadının, hakka yardım, doğruluğu takviye olduğu zannım uyandırdınız" şeklindedir.
b) Arapça'da, birisi birisinin nezdinde güzel bir mevkiyi haiz olduğunda, "Falanca, falancanın sağıdır" denilir. Buna göre, tâbi olan o kâfirler, kendilerini saptıran ve onlara o küfrü hoş gösteren liderlerine, "Sizler bizi aldattınız ve bize, bizim sız -nezdinizde güzel bir yeriniz bulunduğu vehmini verdiniz. Derken size güvendik de, sizin dediklerinizi kabul ettik" derler.
c) Küfrün liderliğini yapanlar, bu mustad'âflara (kendilerine tabi olanlara), "Bizim davet ettiğimiz şey haktır" diye yemin etmişler, onlar da onların yeminlerine güvenmiş, yaptıkları

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/594-595
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/595

anlaşmalara sımsıkı bağlanıp kalmışlardır. O halde ayetteki ifadesinin manası, "Sizler bize, güveneceğimiz taraftan ve bize yaptığınız yeminler açısından yaklaştınız" şektinde olur.

d) "Yemin lafzı, kuvveti ve ezme manasını ifade eder." Çünkü sağ taraf, ezici bir özelliğe sahiptir ve kıskıvrak yakalama işi de sağ ile olur. Buna göre mana, "Siz bize, kuvvet ve kahr ile yaklaştınız. Bize, gücünüz ve kudretiniz olduğunu söyleyerek yanaştınız. Derken, bizi sapıklığa şevkettiniz ve bizi, bu sapıklığa kurdunuz" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, liderlerin ve başkanların, idare ettikleri o kimselere verdikleri cevâbı şu şekilde anlatmıştır:

1) Liderler, idare edilenlere, "Hayır, siz (zaten) iman eden kimseler değildiniz" demişlerdi. Bu, "Sizler, zaten imanla muttasıf değildiniz ki, bizim sizi, o imandan uzaklaştırdığımız söylenebilsin!" demektir.

2) Onların, "Ve bizim size karşı bir hakimiyetimiz de yoktu" şeklindeki sözleri olup, bu, "Bizim sizin üzerinizde bir hakimiyetimiz yoktu ki, sizi zorlamış olalım ve sizi mecbur edelim" demektir.

3) Onların, "Aksine siz, (zaten) azgınlar güruhu idiniz" demeleridir. Yani, "Siz, zaten sapıktınız; yoldan çıkmış ve Allah'a isyana dalmış idiniz" demektir.

4) Onların, "Onun için Rabbimizin (azab) hükmü bize hak olmuştur. Şüphesiz (o azabı) tadıcılanz" demeleridir. Bu da, "Allah Teâlâ. bizim bu azaba düşeceğimizi haber vermiştir. Binâenaleyh, şayet biz bu azaba dûçaı olmazsak, Allah'ın, haberi hak değil, tam aksine bâtıl olmuş olur. Allah'ın haber kaçınılmaz bir iş olunca, hiç şüphesiz, bu elîm azaba düşüşümüz de, gerekli ,« kaçınılmaz olmuştur" demektir.

Mukâtil şöyle demiştir: "Ayetteki "Onun için Rabbimizin (azâb) hükmü bize hak olmuştur" ifadesi, O'nun fblis'e, "Andotsun, cehennemi senden ve onların içinden sana tabi olanların hepsi ile dolduracağım" (Sad, 85) şeklindeki sözüne işarettir. C halde bu ifadenin hemen peşinden gelen, öjfiÜJ ty ifadesi "Rabimizin sözü bizin üzerimizde hak ve vacib olunca, bizim bu azabı tatmamız gerekmiştir" demektir."

5) Onların, "Çünkü biz de sizi baştan çıkardık Zira biz de azgın kimselerdik" şeklindeki sözleri olup, bu, "Biz, sizi iğvâya, aslındı azdırma işi bizde nüve halinde bulunduğu için, yönelttik" demektir.

Burada söyleşi diğer bir incelik daha vardır: Bu da, "Eğer siz, sizin azgınlığınızın bizim azdırmamız sebebiyle olduğuna inanıyorsanız, bu demektir ki, bizim azgınlığımı; da, bir başka azmış, sapmış kimsenin azdırmasıyla olmuştur. Böylece de bir teselsü gerekir. Teselsül ise, muhaldir. O halde biz, azmanın veya doğru yolu bulmanın bizin tarafımızdan değil de, tam aksine bizim dışımızdaki bir kuvvet tarafından olduğum anlamış bulunuyoruz. Bu başkası da, O'nun biraz önce bahsettiği şeydir ki, bu da ayetteki, "Rabbimizin (azâb) hükmü bize hak olmuştur" ifadesidir" denilmesidir

Cenâb-ı Hak, tâbi olanların liderlere; liderlerin de tâbi olanlara söylemiş olduklar sözleri nakledince, bunun peşinden, "Artık şüphe yok k bunlar o gün, azabta ortaktırlar" buyurmuştur ki, bu da "Tâbi olunan tâbi olan; hizme olunan hizmet eden, dünyada İken nasıl azgınlıkta müşterek idiyseler, şimdi bu azâbe düşme hususunda da müşterektirler" demektir. 54[54]

Mücrimlerin Akıbeti

Cenâb-ı Hak, daha sonra yine, "Biz, mücrimleri işte böyle yaparız" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu ayetteki "el-mücrimin" sözü ile, kâfirleri kastetmiştir. Delili İse, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadenin peşinden buyurduğu, "Çünkü onlar, "Allahdan başka hiçbir tanrı yok" denildiğinde, büyüklük taslarlardı" ayetidir. Bu ayetteki hum zamiri, bahsi geçenlere râci olup, bunlar da, biraz önce adı geçen mücrimin lafzının ifade ettiği kimselerdir. Binâenaleyh bu, Kur'ân'da mutlak olarak getirilen "mücrim" lafzının, kâfirlere mahsus olan bir lafız olduğuna delâlet

---

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/595-597

eder. 55[55]

Allah'ın Hakimiyyetini Kibirlerine Yediremeyenler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlann, kendisinin birliğini ve peygamberin nübüvvetini yalanlamış olmalarından dolayı, o azabın içine düştüklerini beyan buyurmuştur. Onların, kendisinin birliğini yalanlamaları, "Çünkü onlar, "Allah'dan başka hiçbir tanrı yok" denildiğinde, büyüklük taslarlardı" ifadesinden anlaşılmış olup, yani "Onlar inkâr edenler, şirki ortaya koyma taassubuna kapılıyorlar ve benim birliğimi ikrara yanaşmıyorlardı" demektir. Peygamberin nübüvvetini yalanlamaları ise, onların, "Biz, mecnûn bir şair için tanrılarımızı mı bırakacağız?' şeklindeki sözleri olup, onlar, "mecnûn şâir" ifadesiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kastetmişlerdir. 56[56]

Nebî Diğer Nebileri Tasdik Eder

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onları bu sözleri hususunda yalanlamak üzere "Hayır o, hakkı getirmiş ve bütün peygamberleri tasdil etmiştir" buyurmuştur ki, bu sözün izahı şu şekilde yapılabilir: O, hak dini getirmiştir
Çünkü Allah Teâlâ'nm. eşlerden, ortaklardan, benzerlerden (endâd) münezzeh olduğu, aklen sabittir. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s), bu manaları ifade eden ayetleri okuyunca, o, böylece hak dini getirmiş olur.
İbn Kesir, bu kelimeyi medsiz olarak hemze ile, hemzeden sonra da sakin ya ile "Neden, niye, niçin, ne sebepten ki?" şeklinde okumuştur. Yine Kâlun'un rivayetine göre Nâfi, Ebû Amr, aynı manada olmak üzere, ama med ile, "eynâ" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları medsiz olarak, iki hemze ile "e inne" şeklinde okurlar. 57[57]

Enbiyayı Tasdik

Cenâb-ı Hakk, buyurmuştur. Yani, "Hz. Muhammed, o resullerin tevhidi getirdikleri ve şirki de temelinden söküp attıkları hususunda, onları doğrulamış ve tasdik etmiştir" demek olup, bu da, tevhid esasının bütün peygamberlerin dini olduğuna tenbihatta bulunmaktadır. 58[58]

Ceza, Suçun Karşılığı

Cenâb-ı Hak, onların, kendisinin birliğini ve nübüvveti yalanladıklarını anlatınca, ifadesini, gaib sîgasından muhâtab sigasına döndürerek, "Sizler, elbette o acıklı azabı tadacaksınız" buyurmuştur. Buna göre sanki, "Fayda temininden ve zarardan etkilenmekten münezzeh olan ve kerîm, rahîm olan zâta, kullarına azâb etmesi nasıl uygun düşer?" denilmiş de, Cenâb-ı Hak bu hususa da, "Yapmakta olduğunuz şeylerden başka bir şeyle cezalandırılmayacaksınız" ifadesiyle cevap vermiştir. Bu, "Hüküm vermek, güzel ve taât olanı emretmeyi, çirkin ve günah olandan nehyetmeyi gerektirir. Emir ve nehiyden beklenen şey ise, ancak, mükâfaata teşvik, ikâb ile korkutma sayesinde mükemmelleşir. Bunun böyle olduğuna dair haber verme işi tahakkuk edince, ilahî kelâmın yalan olmaması için, haber verilenin de gerçekleştirilmesi gerekmiştir. İşte bu sebepten dolayı da onlar, o azaba gireceklerdir" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'ın, muhlis kullan müstesna" buyurmuştur. Bu, "Lakin, Allah'ın ihlaslı kullan kurtulacaklardır" demek olup, ayetteki istisna, "istisna-i munkatı' "dir. 59[59]

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/597
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/597
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/597-598
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/598
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/598

Cennetten Bir Kesit

"Onlar böyle... Onlar için, malûm bir nzık vardır. Türlü meyveler... Onlar, ikrama mazhar kimselerdir. Naîm cennetlerinde, birbiriyle karşılıklı olan tahtlar üzerinde... Onların etrafında, kaynaktan doldurulmuş türlü kadehler dolaştırılır. Bembeyaz, içenlere bir lezzet. Orada bir sarhoşluk (başağnsı) yok, onların bundan hoşnutsuz olacakları da söz konusu değil. Yanlarında, nazarlarını yalnız zevcelerine dikmiş güzel gözlü kadınlar vardır, ki bunlar, örtülüp saklanmış yumurtalar gibidirler. Kimi kimine dönüp sorarlar"
(Saffat, 41-50).
Bil ki, Allah Teâlâ birliğini kabullenmekten tekebbür edenlerin ve nübüvveti inkârda ısrar edenlerin hallerini tavsif edince, bunun peşinden, ihlaslı ve samimi kullarının mükâfaat elde etmedeki hallerini zikretmiştir. Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır: 60[60]

Birinci Mesele

Biz, Sâffât, 40 ayetinde geçen ifadesinin, lâm'ın hem fethası ve hem de kesresi ile iki şekilde okunduğunu, daha evvel geçtiği yerde anlatmıştık. Binâenaleyh, bu kelimedeki lâm'ın fetha okunması halinde mana, "Allah Teâlâ, kendi lütfü ile onları halis kıldı ve fazl-u keremi ile onlart seçti..." şeklinde otur. Kesre ileyse, mana, "Onlar, taatlarını ve ibadetlerini sırf Allah için buna hiçbir şey karıştırmadılar" şeklinde olur. 61[61]

Cennet Rızkı

Bil ki Allah Teâlâ, cennetliklerin rızklarını, "malum" olmakla nitelemiş, o rızkın hangi sıfatlarının malum olduğunu ise beyân buyurmamıştır. İşte bu sebepten dolayı bu husustaki görüşler farklı farklıdır. Bu cümleden olarak, bu tabirin manasının, "O rızkın vahyi malum olup, bu da, her ne kadar orada akşam-sabah diye bir şey olmasa da, akşam ve sabahtır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Orada, sabah akşam naldan da (ayaklarına gelecektir)"(Meryem, 62) buyurmuştur.
Bu kelimenin manasının, "O rızkın niteliği malumdur; çünkü Cenâb-ı Hak onu, tadının, kokusunun ve lezzetinin hoşluğu ve görünümünün güzelliği gibi hususî birtakım sıfatlarla yaratmıştır" şeklinde olduğu söylenmiştir. Yine bunun manasının, "Cennetlikler, o rızkın devam edip gideceğine yakînen inanmakta olup, bu, ne zaman tahakkuk edeceği ve ne zaman sona ereceği bilinmeyen dünya rızkı gibi değildir" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Yine, bunun manasının, "Bu rızkın miktarı, cennetliklerin dünyadaki amellerine göre hak ettikleri mükâfaat ve ikram oranındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bundan fazlasını onlara bir lütuf olarak verdiğini beyân etmiştir" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. 62[62]

Fevâkih

Daha sonra Cenâb-ı Hak, cennetlikler için bir rızık olduğunu belirtince bu rızkın ne olduğunu da beyan etmek üzere fevâkih "türlü meyveler..." buyurmuştur. Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) "Fâkihe" ihtiyacı karşılamak için değil de, zevk almak için yenilen şeyler demektir. Çünkü, cennetliklerin rızıklarının hepsi, bu türdendir. Zira onlar, sıhhatlerini azıklar ve yiyeceklerle koruma ihtiyacı duymamaktadırlar. Çünkü onlar, sonsuz için yaratılmış muhkem cisimler ve bedenlerdir. Binâenaleyh, onların yedikleri her şey, haz alma kabilindendir.

---

[60][60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/599
[61][61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/599
[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/599-600

b) Ayette, fâkihe (meyve)'den bahsedilmesinin maksadı, en düşük şeyle en üstününe dikkat çekmektir. Yani, meyve her zaman mevcut olduğuna göre, katık ve yiyecek haydi haydi her zaman bulunur. Birinci görüş, gerçeğe daha yakındır.

Bil ki Allah Teâlâ, "yemek"den bahsedince, bu yemenin ikram ve tazîm ile içice olduğunu beyan ederek, "Onlar ikrama mazhar olmuş kimselerdir" buyurmuştur. Çünkü, izzet ve ikramdan uzak olan yeme, ancak hayvanlara yakışır ve uygun düşer. 63[63]

Cennet Meskenleri

Cenâb-ı Hak, onların yiyeceklerini ve yedikleri yeri anlatınca, meskenleri de vasfederek, "Naîm cennetlerinde, biribiriyie karşılıklı olan tahtlar üzerinde..." buyurmuştur ki, bu, "Cennetliklerin birbirleriyle karşılaşmaları ve konuşmalarında, onlar için hiçbir külfet yoktur" demektir. Bazı haberlerde, "Cennetlikler birbirlerine yaklaşmak istediklerinde, altlarında olan tahtlarının harekete geçtiği..." yer almıştır. Onların, ancak zihnen ve gönül bakımından karşı karşıya olmaları caizdir. Onlar ancak, alanın ve sahanın geniş olması durumunda bu şekilde olabilirler. Biribirlerinin hitaplarını uzakta iken duymaları ve birbirlerini görmeleri, ancak Allah'ın, onların gözlerini, kulaklannı ve seslerini kuvvetlendirmesiyle mümkün olur.

Allah Teâlâ yemenin, oturmanın vasıflarından bahsedince, bundan sonra da içmenin vasıflarını ele alarak, "Onların etrafında kaynaktan doldurulmuş türlü kadehler dolaştırılır" buyurmuştur. İçerisinde içki bulunan cam kaba, ke's adı verilir; içkinin bizzat kendisine de bu ad verilir. Nitekim şair,

"Bana lezzef veren nice ka 'seler (içkiler) içtim! (...)" demiştir. Ahfeş'in, "Kur'ân'da geçen ke's kelimesi, içki manasındadır" dediği rivayet edilmiştir. 64[64]

Maîn'in Manası

Maîn, akan su veya nehir demektir. (suyun gözesi) deyiminden alınmıştır. Yani, "Tıpkı suyun fışkırması gibi, o içki, gözelerden çıkar" demektir. Fışkırdığı ve ortaya çıktığı için buna, denilmiştir. Nitekim su, açıktan akıp gittiğinde, denilir. Bunu Sa'leb söylemiştir. Binâenaleyh bu kelime, tıpkı (satılmış), (ölçülmüş) kelimeleri gibi, ayn masdarından ism-i mef'ûldür. Bunun, açık olarak aktığı için, main adını aldığı da ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, bu kelimenin, kökünden "feîl" vezninde olması mümkündür. Maîn, şiddetli akan su demektir. Bir kimse koştuğunda, denilmesi de böyledir.

Ayetteki, kelimesi, "hamr" "içki"nin sıfatıdır. Ahfeş, "Cennetin içkileri, sütten daha beyazdır" demiştir. 65[65]

Lezzet'in Manası

Ayetteki, kelimesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu içki, lezzetin bizzat kendisi ve aynısı imişçesine, serapa lezzet ile vasfedilmiştir. Nitekim insanlar, birisini şu iki vasıfla tavsif etmek istediklerinde, "Falanca, sırf cömertlik ve sırf keremdir" derler.

b) Zeccâc, bu ifadenin "lezzet sahibi, lezzetli" takdirinde olduğunu söylemiştir. Bu izaha göre demektir ki, bu kelimenin başındaki crfi kelimesi hazfedilmiştir.

c) Leys şöyle der: El-lezzu ve el-lezîzu ifadeleri, sıfat olma bakımından aynıdırlar. Nitekim, denilir. Cenâb-ı Hakk da "Bembeyaz.. İçenlere bir lezzet" buyurmuştur. Ve yine Cenâb-ı Hak, 'İçenler için lezzetin ta kendisi olan bir içkiden... "[Mubtimmed,5) buyurmuştur. İşte bu sebepten dolayı, lezzetinden dolayı, uyku da lezz denilmiştir. Yaptığımız bu izaha göre, lezze,

---

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/600

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/600-601

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/601

lezize manasınadır demektir. Yapılan açıklamalardan doğruya en yakın olanı ise, birincisidir. 66[66]

Sarhoş Etmeyen Lezzet

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Orada bir sarhoşluk (başağrısı) yok" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ferra şöyle der: "Araplar aynı anlamda olmak üzere, "Onda sarhoşluk yoktur" derler. Ebû Ubeyde ise, gavl kelimesinin, insanların akıllarını giderme manasında olduğunu söyler ve Muti Ibn lyas'ın şu beytini şahid getirir:

"İçki onların akıllarını başlarından almayı sürdürüyor. Böylece, kadehler birbirini izliyor.11

Leys de, "gavl, başağrısı demektir" demiştir. Buna göre mana, "Bu içkilerde, dünya içkilerinde olduğu gibi başağrısı yapma mahzuru yoktur" şeklinde olur.

el-Vahidî (r.h) ise, "Bu, aslında helak etmek ve yok etmek anlamındadır. Çünkü Arapça'da birisi, birisini yok ettiğinde, denilir. O halde gavl ve gail "yok eden" anlamındadır. Baş ağrısı da helak olmaya götürdüğü için, ona gavl adı verilmiştir" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onların bundan hoşnutsuz olacakları da söz konusu değildir" buyurmuştur. Bu kelime, zâ'nın kesresiyie yunzlfûn şeklinde de okunmuştur.

Ferra şöyle der: "Bu kelimeyi zâ'nın kesresiyie okuyanlara göre, bunun iki manası vardır:

a) İçkisi bittiğinde, "adamın içkisi bitti" denilir.

b) Sarhoşluktan dolayı, aklı zâif olduğunda da yine, denilir. Zâ'nın fethasıyla okuyanlara göre ise bunun manası, "Onların akılları gitmez, yani onlar sarhoş olmazlar" demek olur. Nitekim "sarhoş oldu, sarhoş" manasında denilir."

Buna göre ayetin manası, "Cennet içkilerinde, içki içmekten dolayı meydana gelen başağnsı, aklı bürüme ve rahatsız etme gibi, bozuk hallerden hiçbirisi bulunmaz ve onlar, sarhoş da olmazlar" demektir. İçki içmedeki fesâhatların en büyüğü bu olduğu için, Allah Teâlâ özellikle onun bu vasfına yer vermiştir. 67[67]

Huriler

Cenâb-ı Hak, cennetliklerin içeceği şeylerin vasıflarından bahsedince, bunun akabinde, onların hanımlarının vasıflarını da şu üç bakımdan zikretmiştir:

1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Yanlarında, nazarlarını yalnız zevçlerine dikmiş güzel gözlü kadınlar vardır" ayetinin ifade ettiği husustur. Kasr, "hapsetmek" anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Çadırlar içinde ehl-İ perde hurtier varchr" (Rahman. 72) ayeti de bu manadadır. Buna göre ayetin manası, "O kadınlar bakışlarını hapsetmişler ve kocalarından başkalarına bakmazlar" şeklinde olur.

2) Ayetteki, lafzının ifade ettiği husus... Zeccâc, "Büyük göz, gözlerin en güzelidir. Bu kelimenin müfredi, (aynâ'u) lafzıdır" demiştir. 68[68]

Bid-ı Meknûnun

3) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Ki bunlar, örtülüp saklanmış yumurtalar gibidirler" ayetinin ifade ettiği husus... **Meknûn** "örtülü, kapalı" demektir. Nitekim, örttüm, gizledim ve sakladım manasında, denilir. Ayetteki bu benzetmenin manası şudur: Yumurtanın dış yüzeyi, sarıya çalan bir beyazlıktadır. Binâenaleyh yumurta örtülüp saklandığında, tozdan topraktan ve dumandan korunmuş olur. Bu renk, son derece güzeldir. Araplar da kadınlara, "saklı, örtülü yumurtalar" adını verirlerdi.

---

[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/601

[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/601-602

[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/602

Cenâb-ı Hak, cennetliklerin vasıflarını bitirince "Kimi kimine dönüp sorarlar" buyurmuştur. Şayet, "Bu cümle neye atfedilmiştir?" diye sorulursa, biz deriz ki: Bu, ayetteki ifadesine atfedilmiştir. Buna göre mana, "Onlar içerler. Bu içki içme sırasında da, birbirleriyle karşılıklı olarak konuşur, sohbet ederler" şeklinde olur. Nitekim şair:
"Lezzet ve haz namına geriye ancak, içki meclisinde, âlî ve kıymetli kimselerle sohbet kalmıştır" demiştir. Buna göre mana, "Onlar birbirlerine yönelir ve dünyada iken, lehlerine ve aleyhlerine olarak cereyan eden şeyleri sorarlar" şeklinde olur. 69[69]

Cennetten Cehenneme Bakış

'İçlerinden bir sözcü der ki: Sahi, benim (dünyada) bir arkadaşım vardı. (Bana): "Gerçek sen de kati inananlardan mısın?" derdi. "Biz öldüğümüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğumuz zaman gerçekten hesaba çekilecek miyiz?" (Bu sözü söyleyen zât, kardeşlerine) der ki: "Siz onun durumuna vâkıf olmak ister misiniz?" Derken o bakıp, bunu o çılgın ateşin ta ortasında gördü ve ona dedi ki: "Vallahi, sen az kaldı beni de helak edecektin! Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı ben de, (seninle beraber cehennemde) hazır bulundurulanlardan olacaktım. (Bak), biz ilk ölümümüzden başka bir daha ölmeyecek, biz azaba da uğratılmayacak değil miymişiz?" Muhakkak ki bu, büyük kurtuluşun ta kendisidir. Artık çalışanlar da bunun gibi bir ödül için çalışmalıdır"(Saffat, 51-61)
Ayette ilgili birkaç mesele vardır: 70[70]

Birinci Mesele

Bil ki, cennetlikler hakkında, Allah Teâlâ, onların içki meclislerinde bir araya gelip birbirleriyle konuştuklarından bahsetmiştir. Zira aklı başında kimselerin İçerken yaptıkları sohbet tatlıdır. Keza tehlike sebepleri biraya gelmişken onlardan kurtulma yolunu bulmak da lezzet veren şeylerdendir. İşte Allah Teâlâ bunu zikrettiği gibi, bu ayette de, cennetliklerin içki içmek için bir araya gelip karşılıklı konuşmaya ve birbirlerine sorular sormaya başladıklarında, onların konuşacakları şeylerin, dünyada iken kendileri için, ilahî azaba düşmeyi gerektiren şeylerin bulunduğunu; ama şükür ki, bu şeylerden kurtulmuş olduklarını ve ebedî saadeti elde ettiklerini hatırlamaları olduğunu belirtmiştir, ki, bunların dile getirilmesinin maksadı, cennetliklerin sevinçlerinin ve sunarlarının doruk noktaya çıktığını belirtmektir. 71[71]

İki Arkadaşın Akıbeti

Ayetteki "İçlerinden bir sözcü der ki: "Sahi, benim (dünyada) bir arkadaşım vardı" ifadesine gelince, bu, "Cennetliklerden birisi, "Benim dünyada bir arkadaşım vardı. O, bana, "Gerçekten sen de, kati inananlardan mısın?" derdi. Yani, "öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti tasdik ettiğim için beni azarlar ve buna taaccüb ederek, "Biz öldüğümüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğumuz zaman gerçekten hesaba çekilecek miyiz?" derdi" demiştir. Buna göre mana, "o arkadaşım bu sözleri, benim bu inancımı yadırgama üslubuyla söylerdi" demektir. Daha sonra, cennetliklerden olan bu adam, o arkadaşını görüp ve ona, "Siz (onun durumuna) vâkıf olmak ister misiniz?" Derken o, bakıp, bunu... gördü" şeklinde hitap ettiği için, kendisiyle beraber oturanlara, bu kimsenin ateşte olduğunu göstermek suretiyle, kendi sürûrlarını arttırmayı onları davet ederek, böyle söyler. Doğruya en yakın olanı bu kimsenin muttali olmak için biraz gayret gösterdiğini düşünmektir. Çünkü o, eğer külfetsiz bir biçimde bu işe muttali olmuş olsaydt onun böyle bir İttilâ'ya, böyle bir külfete ihtiyacı kalmazdı. İşte bundan dolayı bazı alimler, bu kimsenin, cennetin çevresine kadar gittiğini, böylece de ona, o

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/602-603
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/603
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/604

cehennemde muttali olduğunu; derken onu, cehennemin ta ortasında gördüğünü ve azarlayarak ona, "Vallahi, sen az kaldı beni de helak edecektin!" yani, "Seni beni, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâra çağırman sebebiyle, az kalsın beni de helak edecektin. Şayet, hakka iletmek ve bâtıldan da korumak suretiyle Rabbimin bana olan lütfü olmasaydı, "Ben de, senin gibi, elbette ateşte hazır bulundurulanlardan olacaktım" dediğini söylemişlerdir. Bu cennetliğin, şu anda, cehennemliklerden olan dünyadaki dostuna karşı söylediği söz bitince, sözü tekrar, cennetliklerden olan beraber oturduğu kimselere yönelterek,"Biz bir daha ölmeyecek değil miymişiz?" demiştir. Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Cennetlikler, cennete girdikleri sırada kendilerinin Ölmeyeceklerini bilemiyorlardı. Binâenaleyh, ölüm, beyaza çalan bir koç biçiminde getirilip kesildiğinde, artık bundan sonra hiç Ölmeyeceklerini anlamışlardır. İşte bundan dolayı, belki de onların, "Biz bir daha ölmeyecek değil miymişiz?" şeklindeki sözleri, "Ölümün boğazlanmasından" önce söylenmiş bir sözdür.

b) Her ne kadar insan, bu işin, yaşamanın devam edeceğini kesinkes bilseler bile, iyilikleri ve mutlukları doruğa ermiş kimselerin, her husustaki taaccübleri artınca, o bazan, "Bu devam eder mi? 8u şekilde kalır mı?" demiş olabilir. Daha sonra onlar, bu karşılıklı konuşmayı bitirince, "Muhakkak ki bu, büyük kurtuluşun ta kendisidir" demişlerdir. Ayetteki, "Artık çalışanlar da bunun gibi bir ödül için çalışmalıdır" sözünün cennetliklerin sözünün devamı olduğu ileri sürüldüğü gibi, bu sözün, Allah'a ait olduğu ve yeni başlamış bir cümle olduğu da söylenmiştir. Bu, "İşte bu gibi mutlulukları elde etmek için, çalışanların çalışması gerekir" demektir. 72[72]

İki Arkadaşın Kim Olduğu?

Bazı kimseler de, ayette geçen bu sözcü ile, "karin" ifadesinden kastedilenin, Allah Teâlâ'nın Kehf Sûre-
si'ndeki "Onlara iki adamı misal getir"(KeM, 32) ayetlerinde bahsettiği kimseler olduğunu söylemişlerdir. Rivayet olunduğuna göre iki adam, ortak idiler. Derken, sekizbin dinar biriktirdiler. Bunun üzerine onlardan birisi diğerine, "Parayı taksim edelim" dedi ve bunu yaptı. Derken, bin dinara bir ev satın aldı, bu evi arkadaşına gösterdi ve "Nasıl, beğendin mi?" dedi. O da, "Ne kadar da güzel" dedi ve dışarı çıkınca, "Allah'ım, arkadaşım bu evi, bin dinara satın almış. Ben Senden, cennet evlerinden bir ev istiyorum" dedi ve bin dinar tasadduk etti. Derken arkadaşı, bin dinara güzel bir kadınla evlendi. Beriki de, Allah'ın, kendisini güzel gözlü hurilerle evlendirmesi için, bin dinar daha tasadduk etti. Daha sonra arkadaşı, ikibin dinara bağ-bahçe satın aldı. Berikisi ise, ikibin dinarı tasadduk etti. Daha sonra da Allah, berikisine cennette istediği her şeyi verdi. İşte o esnada o, "Sahi, benim (dünyada) bir arkadaşım vardı (...). Derken o, bakıp, bunu o çılgın ateşin ta ortasında gördü" dedi. 73[73]

Kıraat Farkları

"Gerçekten sen de kati inananlardan mısın? Biz öldüğümüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğumuz zaman,
gerçekten biz hesap verecek miyiz?" ayetinde kıraat imamları, bu üç istifham hakkında değişik okuyuşlar göstermişlerdir: Nâfî, birinci ve ikinci istifhamı, medsiz olarak, sırf istifham hemzesiyle, üçüncüsünü de, istifhamsız olarak, elifin kesresiyle okumuştur. Kisâî de aynı şekilde okumuştur, fakat üçüncüsünü iki hemzeyle okumuştur. İbn Âmir, birincisini ve üçüncüsünü iki hemzeyle, istifhamla; üçüncüsünü de istifhamsız olarak, elifin kesresiyle okumuştur. Diğer kıraat imamları ise, her üçünü de istifham ile okumuşlardır. Böyle okuyanlar

---

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/604-605
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/605

arasında da, değişik okuyuşlar vardır. Meselâ, İbn Kesir, med etmeden, sonrasında sakin bir yâ ite tek hemzeli okurken; Ebû Amr, bu hemzeleri med ile okumuştur.
Âsim ve Hamza, bu istifhamları iki hemzeyle okumuşlardır. Ayetteki, jjiJ=I CjiT B "/\z fra/di, ben/ de muhakkak helak edecektin" ifadesini, Verş'in rivayetine göre Nâfî, vasıl halinde ya'lı olarak, ^?J3 şeklinde; diğerleri vasıl halinde de yâ'sız okumuşlardır. 74[74]

Hidayetin Gerçek Sebebi

(Ehl-i sünnet) âlimlerinin, hidayet ve dalaletin Allah olduğuna, "Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı, ben de (senin gibi cehennemde) hazır bulundurulanlardan olacaktım" ayetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Muarızımız (olan Mu'tezile'nin) görüşü, "Allah, mü'mine olan çeşitli in'âmları, kâfir için de yapmıştır. İn'âmlarda müştereklik olunca, bunun mü'mtnin hidayetine, kâfirin de, küfürden ve helakten kurtulmasına sebep sayılması imkânsız olur. Binâenaleyh bu belli nimetlerin, müşterek olan nimetlerden ayrı nimetler olması gerekir. Bu ise. ancak kişiyi imana sevkeden ve küfürden alıkoyan sebeplerin kuvvetli ve mükemmel olmasıyla sağlanır" şeklindedir." 75[75]

Beşinci Mesele

Kabir azabının olmadığını söyleyenler, cennetliklerden olan o adamın, "(Bak), biz ilk ölümümüzden başka bir daha ölmeyecek miymişiz?" şeklindeki sözünü delil getirerek şöyle demişlerdir. "Bu, insanın bir defa öleceğini gösterir. Eğer kabirde de yenider dirilme olsaydı, ölüm İki kez tahakkuk etmiş olurdu." Buna şu şekilde cevap verebiliriz "Ayetteki "ilk ölümümüzden başka" ifadesi ile, dünyada olan ölümlerin hepsi birden kastedilmiştir. Allah en iyi bilendir. 76[76]

Cehennemliklerin Hali

"Böyle konmak (ağırlanmak) mı iyi, yoksa zakkum ağacı mı? Hakikaten, biz onu zalimler için bir fitne yaptık. Şüphesiz ki o, çılgın ateşin dibinde çıkacaktır. Tomurcukları şeytanların başları gibidir. Onlar bundan yiyecekler
ve karınlarını bununla dolduracaklar. Sonra bunun üzerine, onlar için çok sıcak suyla karıştırılmış şarap vardır. Sonra vanp gidecekleri yer şüphesiz yine cehennemdir. Çünkü onlar atalarını, sapkın kimseler olarak bulmuşlardı ve onların izleri üzere koşturmuşlardı. Andolsun ki, onlardan önce geçenlerin çoğu da sapmıştı. Yemin olsun ki, biz, onların içine uyarıcılar göndermiştik. Bak, o uyarıcıların akibeti nice oldu! Allah'ın muhlis kullan müstesna"
(Sâffât. 62-74).
Bil ki Allah Teâlâ, cennetliklerden bahsedip, onları "Amel edenler, işte bunun gibi birşey için amel etsinler" (Sâftât. et) buyurunca, bunun peşinden, "Bu mu iyi, yoksa zakkum ağacı mı?" ayetini getirmiş ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Bu, kâfirleri küfürlerinden caydırıcı birşey olsun" diye, bunu kavminin kâfirlerine söylemesini emretmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, daha önce cennetliklerin yiyip-içtikleri şeyleri anlattığı gibi, burada da cehennemliklerin yiyecekleri ve içecekleri şeyi anlatmıştır.
Ayetteki ifadesinin manası, "cennetlikler için olduğu belirtilen bu rızık mı iyi, yoksa zakkum ağacı mı?" şeklindedir. "Nüzul" kelimesinin asıl manası, "ol yiyecek"tir. Nitekim "Bol bulunan yiyecek" denilir. Binâenaleyh bu kelime{ mevcut-var olan manasında, mecazî olarak kullanılmıştır. Yine Arapça'da, "Emîr falancaya nüzul gönderdi" denilir. O halde "nüzul", "misafirin, nezdinde konakladığı kimsenin durumuyla mütenasip olan şey" demektir.

---

[74] 74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/605-606
[75] 75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/606
[76] 76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/606

Bunu iyice kavradığına göre, diyoruz ki: Cennetlikler için takdir edilmiş olan rızıkların neticesi, lezzet ve sürürdür; zakkum ağacının neticesi ise, elem ve kederdir. Hayırlı ve iyi olma açısından, bu iki şeyin birbirine kıyas bile edilemeyeceği malumdur. Fakat bu ifade, ya cehennemliklerle alay etmek için, yahut da mü'minlerin, kendilerini bu güzel rızka ulaştıran şeyi, kâfirlerin ise kendilerini bu elem verici azaba götürecek şeyi tercih etmiş olmalarından ötürü söylenmiştir. İşte bu sebeple kâfirleri, kötü tercihlerinden dolayı azarlamak için böyle söylenmiştir. 77[77]

Zakkum

"Zakkum" hakkında Vahidi (r.h) şöyle der: "Kelbî hariç, müfessirlerden hiçbiri, zakkum hakkında bir açıklama yapmamıştır. Çünkü, rivayet olunduğuna göre, bu ayet nazil olduğunda, İbnü'z-Ziba'ra, "Allah evlerinizde zakkumu çoğaltsın" demiştir. Çünkü Yemenliler, hurmaya ve kaymağa "zakkum" derlerdi. İşte bu sebeple, Ebû Cehil, cariyesine, "Bizi zakkumlarıdır" dediğinde, o ona hurma ve kaymak getirmiş. EbÛ Cehil (arkadaşlarına), "Buyurun zakkumlarım" demiştir. Allah Teâlâ'nın ayetteki zakkum ile, bu manayı kastetmediği açıktır." İbn Düreyd, "Zakkum", "tezakkûm" kökünden değildir. Çünkü zakkum, birşeyi hoş olmayan şekilde aşın derecede yemek demektir. Nitekim, , "Falanca geceleyin zakkûmlandı" denilir. Kur'ân'ın lafzının zahiri, bunun, kokusu hoş olmayan, alabildiğine sert ve onu yiyip-tçen herkesin alabildiğine şiştiği bir ağaç olduğuna delâlet eder. Daha sonra Hak Teâlâ, onun bir kısmını yemelerinden ötürü, cehennemliklerin durumlarının pek içaçıcı olmayacağını belirtmiştir. 78[78]

Zakkum Kâfirler İçin Fitne

Ayetteki, "Hakikaten, biz onu zâlimler için bir fitne yaptık" İfadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
1) O zakkum, kâfirler-zâlimler için bir fitne olmuştur. Çünkü kâfirler bu ayeti duyunca, "Ateş ağacı yaktığı halde, cehennemde ağacın bitebileceği nasıl düşünülebilir" demişlerdir.
Buna şu şekilde cevap verilir: Cehennemi yaratan, ateşin, o ağacın yakmasına mani olmaya da kadirdir. Bir de, ateşte zebaniler vardır. Allah Teâlâ, ateşin onları yakmasına da manî olmuştur. Binâenaleyh aynı şeyi bu ağaç için niçin yapamasın?" Bu soruyu ve cevabını iyice anladığına göre, zakkum ağacının zalimler için fitne olmasının manası şudur: Onlar, bu ayeti duyunca, kalblerine böyle bir şüphe düştü ve onların küfürde saplanıp kalmalarına sebep oldu. İşte, bunun zalimler için bir fitne oluşundan kastedilen budur.
2) Bunun ikinci bir izahı da şöyledir: Ayetin anlatmak istediği şey, bu ağacın cehennemde o kâfirler için bir fitneye dönüşeceğidir. Çünkü onlar bundan yemekle mükellef tutulacak ve bu onlara zor gelecek, işte o zaman bu, onlar için bir fitne (imtihan) olmuş olur.
3) Buradaki "fitne" ile, onların imtihan edilmeleri ve denenmeleri kastedilmiştir. Çünkü bu, örften, âdetten uzak, alışılmış ve malum şeylere ters bir şeydir. Dolayısıyla, mü'minler bunu duyunca, nasıl olduğunu Allah'a havale edip (hemen inanmışlardır); zındıklar duyunca ise, bunu Kur'ân'ı tenkid için bir fırsat olarak görmüşlerdir. 79[79]

Zakkumun Sıfatları

Daha sonra Hak Teâlâ, bahsettiği bu ağacı, şu üç sıfatla nitelemiştir:
Birinci Sıfat: "Şüphesiz o, çılgm ateşin dibinde
çıkacaktır." Bu ağacın, cehennemin dibinde bitip, dallarının da cehennem

---

[77] [77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/606-607
[78] [78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/607-608
[79] [79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/608

derekelerine (tabanlarına) doğru yükseleceği söylenmiştir.
İkinci Sıfat: "Tomurcukları şeytanların başları gibidir." Keşşaf sahibi şöyle der "Aslında "tal' " sözü, hurma tomurcuğu için kullanılır. Lafzî veya manevî bir istiare (teşbih) ile, bu kelime zakkum ağacının filizlenip çıkan kısmı hakkında kullanılmıştır." Ibn Kuteybe ise, ona bu adın, her sene adetâ yeniden tulü ettiği için verildiğini söyler. Bundan ötürü, hurmanın meyvesinden ilk çıkan şeye tal'un-nahl denilmiştir. 80[80]

Meçhule Benzetme

Bu tomurcuklann, şeytanların başlarına benzetilmesi İle ilgili olarak şöyle bir soru söz konusudur: "Biz, şeytanların başlarını hiç görmedik. Binâenaleyh herhangi birşeyi buna benzetmek nasıl mümkün olabilir?" denilebilir. Buna birkaç yönden cevap verilmiştir:
1) En doğru görüşe göre, insanlar, meleklerin şekil ve gidişat bakımından faziletlerinin mükemmelliğine, şeytanların da şekil ve gidişat bakımından son derece çirkin ve çarpık olduklarına inanıp, "Bu ancak şerefli bir melek olabilir" (Yusuf, 3i) ayetinde, bir insanın kemal ve faziletlerini anlatmak İstediğinde, onun meleğe benzetilmesinin yerinde oluşu gibi, çirkinlik ve çarpıklık bakımından da, şeytanların başlarına teşbihin de aynı derecede makul ve yerinde olması gerekir. Velhasıl diyebiliriz ki: Bu, görünen-maddî birşeye benzetme babından değil, düşünülen (muhayyel) birşeye teşbih babındandır. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Vehim ve hayallerinizde, en çirkin şey, şeytanların başlarıdır. Binâenaleyh işte bu ağaç da, manzarasının çirkinliği ve şeklinin çarpıklığı hususunda, şeytanların başlarına benzer." Bu izahı, şu husus da te'kid eder: İnsanlar, alabildiğine çarpık, şekli bozuk, manzarası çirkin birşey gördüklerinde: "Bu, şeytan"; ama şekli ve gidişatı güzel birşey gördüklerinde, "Bu bir melek" derler. İmru'u'l-Kays da, beytinde, kılıçları, hayalî varlık olan gulyabanîlerin azı dişlerine benzetmiştir.
2) Şeytanlar, başları ve ibiği (boynuzu) bulunan bir yılan şeklinde olup, bu şekildeki yılanlar, en çirkin olanlarıdır. İşte kötü ve çirkin şeyler, bu yılanlara benzetilirler. Araplar, çirkin bir manzara gördüklerinde, "Bu, sanki Himâta şeytanına benziyor" derler. Himâta**,** meşhur bir ağacın adıdır.
3) "Şeytanların başları" ifadesi, başı çirkin olan meşhur bir bitkidir. Bunların en doğrusu birinci izahtır.
Bil ki Allah Teâlâ, bu ağaçtan bahsedip, sıfatlarını belirtince, kâfirlerin, bu ağaçtan yeyip, karınlarını cehennemde bununla dolduracaklarını haber vermiştir. Bil ki onların bu ağaçtan yemeleri, şu iki manada olabilir:
1) Onlar, son derece acıkacaklar, bu ağaçtan yemek mecburiyetinde kalacaklardır. Buna göre eğer, "Onlar, son derece sert, alabildiğine pis kokan ve tadı da o nisbette acı olan bir ağaç olduğu halde, nasıl bundan yerler?" denirse, biz deriz ki: Şüphesiz, büyük bir zarar içine düşen bir kimse bazan ondan, bu onu zarara yaklaştıracakken, sükunet ve itminan duyar. İşte Allah onları şiddetli bir açlıkla acıktırdığı zaman, onlar da bu açlığı gidermek için, her ne kadar sizin zikrettiğiniz vasıfta da olsa, o şeyden almaya yönelirler. İkinci izah şekli ise, onların azablarını tamamlamak üzere, zebanilerin onları bu ağaçtan yemeye zorlayacaklarının söylenmesidir.81[81]

Cehennem İçeceği

Bil ki, onlar doyduğunda, o zaman susuzlukları şiddetlenir ve su içmeye ihtiyaç duyarlar, işte bu durumda Allah Teâlâ onların içeceklerini vasfetmiş ve "Sonra bunun üzerine, onlar için çok sıcak suyla karıştırılmış şarap vardır" buyurmuştur. Zeccâc şunu söylemiştir: Şevb, başka bir şeyle karışmış olan her şey hakkında kullanılan umumî bir İsimdir. Hamîm ise, son derece

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/608
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/608-609

sıcak kaynar sudur. Buna göre mana, "Bu aşırı susuzluk ona baskın çıkınca, onlar bu kaynar sudan icirılirler. O zaman da, zakkum, bu kaynar su ile karışır." Her ikisinden de Allah'a sığınırız.

Bil ki, Allah Teâlâ onların içeceklerini Kur'ân'da birkaç şeyle vasfetmiştir. Bunlardan bir tanesi, bunun irin olması... Diğeri, Cenâb-ı Hakk'ın, "..Bağırsaklarını parça parça eden kaynar sudan içirilen kimse"(Muhammad, 15) ayetinin ifade ettiği; bir başkası da, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette zikrettiği husus...

İmdi, eğer, "Sonra bunun üzerine, onlar için çok sıcak suyla karıştırılmış şarap vardır" ifadesindeki p "sonra" kelimesi neyi ifade eder?" denilirse, biz deriz ki: Bu iki şekilde izah edilir:

1) Onlar karınlarını zakkum ağacından doldururlar. Bu ise, karınlarını yakar, böylece susuzlukları daha da artar. Sonraysa onlar, ancak uzun bir müddet geçtikten sonra sulanırlar. Bundan amaç ise, azaplarını iyice arttırarak tamamlamaktır.

2) Allah Teâlâ yiyeceklerini, böylesi bir çirkinlik ve nefret uyandırıcı bir vasıfla zikretmiştir. Sonra, içeceklerini ise, bundan daha çirkin olan bir vasıfla nitelemiştir. Binâenaleyh, sümme "sonra" kelimesinden kastedilen, İçilen şeyin durumunun, yenilen şeyin durumundan daha çirkin olduğunu beyan edip açıklamaktır.

Sonra Cenâb-ı Hakk, "Sonra varıp gidecekleri yer şüphesiz yine cehennemdir" buyurmuştur. Mukatil şöyle der: "Yani, "zakkumdan yenildikten ve kaynar sudan içildikten sonra, (...)'* demektir. Bu da onların, kaynar suyu içtiklerinde, cehennemde olmadıklarına delâlet eder. Bu ise, kaynar suyun, cehennemin dışındaki bir yerde bulunması, tıpkı devenin su içmeye getirilmesi gibi, onların da, içmek amacıyla kaynar suyun başına getirilmeleri biçiminde olur. Sonra ise onlar, yeniden cehenneme sürülürler." Bu, Mukatil'in görüşüdür. O, bu görüşün doğruluğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "işte bu, o günahkârların yalan saydıkları cehennemdir. Onlar bununla kaynar su arasında (bocalayıp) dolaşacaklar" (pahmin. 43-44) ayetiyle istidlal etmiştir. Bu, bizim zikrettiğimiz şeyin doğruluğuna da delalet eder.

Sonra Çenâb-ı Hak onların yeme ve içme konusundaki azâblarını vasfedince, "Çünkü onlar atalarım sapkın kimseler olarak bulmuşlardı ve onların izleri üzere koşturmuşlardt" buyurmuştur. Ferrö şöyle demiştir:" (Ihrâ1) kelimesi, hızlıca koşmak anlamına gelir: Bir kimse, teşvik edilip, hızlıca koştuğunda, denilir. Buna göre mana, "Onlar, öylesi bir suretle atalarına tâbi olurlar ki, adeta onlar, atalarına uymaya zorlanıyor ve teşvik ediliyorlardır!" şeklinde olur. Ayetten maksat ise şudur: "Cenâb-ı Hak, onların bütün bu sıkıntılar içine düşmeye, din konusunda atalarına uyup, delili terketmeleri sebebiyle müstahak olduklarını açıklamış oluyor." Şayet Kur'ân'da, taktiri' zem konusunda, bundan başka bir ayet bulunmasaydı bile, bu ayet yeterdi. 82[82]

Nebi (a.s)'yi Teselli

Sonra Cenâb-ı Hak, küfürleri ve yalanlamalarına mukabil, Resulünün teselli olmasına yarayacak olan açıklamalarda bulunmuş ve "Andohun ki onlardan önce geçenlerin çoğu da sapmıştı. Yemin olsun ki, 'Biz, onların içine uyarıcılar göndermiştik" buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, daha önce de peygamberler göndermiş olduğunu; aynı şekilde daha önceki o ümmetlerin de yalanladıklarını, binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) için, onlardan bir örneğin bulunması gerektiğini, bunun için de onların sabrettiği gibi, onun da sabredip, serkeşlik etseler bile, Allah'a davet etmeye devam etmesi gerektiğini; zira ona düşenin sadece tebliğ olduğunu beyan etmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Bak, o uyanlanların akıbeti nice oldu!" buyurmuştur. Zahirde bu hitap her ne kadar peygambere ise de, ancak ne var ki, bundan kastolunan, kâfirlere hitap etmektir. Çünkü onlar, haberler vasıtasıyla, Nûh, Âd, Semûd ve diğer kavimlerin başına gelen muhtelif azâblan duymuşlardır. Şayet bunu bilip anlamamışlar ise, en azından, onları

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/609-611

küfürlerinden men etmeye elverişli bir korku ve zan bulunmaktadır. "Allah'ın muhlis kulları müstesna" istisnasına gelince, bu ifade hakkında iki görüş bulunur:

1) Bu, "Andolsun ki onlardan önce geçenlerin çoğu da sapmıştı" ayetinden bir istisnadır.

2) Bu, "Bak, o uyarılanların akıbeti nice oldu!" ayetinden bir istisnadır. Zira, böyle bir akıbet, Allah'ın muhlis kullarının akıbeti müstesna, akıbetlerin en çirkini ve korkuncudur. Muhlis kulların akıbeti ise, hayırlar ve rahatlıklarla iç içedir. 83[83]

1- Nûh (a.s)'un Kıssası

"Nüh bize niyaz etmişti de, ne güzel icabet eylemiştik! Biz hem onu, hem ehlini o büyük sıkıntıdan kurtardık. Zürriyetini (yeryüzünde) baki kıldık. Sonra gelenler arasında da ona (iyi bir nâm) bıraktık. Alemler içinde, Nuh'a selâm. Şüphesiz biz iyi hareket edenleri böyle mükâfaatlandırınz. Hakikat o, bizim mü'min kullarımızdandı. Nihayet ötekileri boğduk"
{Sâffât. 75-82).

Bil ki Allah Teâlâ, bundan önce "Andolsun ki, onlardan evvel geçenlerin çoğu da sapmıştı" (Sâffât, 7i) ve "Bak, o uyarılanların akıbeti nice oldu!" (Sfiflât, 73) buyurunca, bunun peşinden, peygamberlerin kıssalarının şerhini ve açıklamasını getirmiştir:

Birinci kıssa, Nûh (a.s)'un halini anlatmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Nûh bize niyaz etmişti de, ne güzel icabet eylemiştik!" ifadesine gelince, bunda birkaç bahis bulunmaktadır:

1) cümlesindeki lâm mahzûf bir kasemin cevabı olup, medhe konu olan şey ise mahzfftur. Yani, "Ne güzet icabet edenleriz biz!" demektir.

2) Allah Teâlâ, Nûh (a.s)'un niyazda bulunduğunu bildirmiş, ama bu yakansın hangi vakitte olduğunu zikretmemiştir. Pek yerinde olarak bu konuda iki görüş bulunmaktadır:

a) Cumhûr-ı ulemâ nezdinde en meşhur olan görüşe göre, Nûh (a.s), Allah Teâlâ'ya. kendisini boğulma azabından ve bu olayın sıkıntısından ve belâsından kurtarması için duâ etmiştir.

b) Nûh (a.s), kavmini hak dine davetle meşgul olunca, kavmi ona işkence etmede çok ileri gitti ve onu öldürmeye niyetlendi. Sonra Nûh (a.s) da, Rabbine yakararak. O'ndan, kâfirlere karşı kendisine yardım etmesini talep etti. Allah Teâlâ da duasına icabet buyurdu ve onların Nûh (a.s)'u öldürmelerini ve işkence etmelerini engelledi. Bu görüş sahibi, birinci görüşün zayıf olduğuna dair, Nûh (a.s)'un, Allah'ın onu ve ailesini kurtarması için o kâfirlere beddua etmiş olduğunu, Allah'ın da onun bu husustaki duasına icabet etmiş olduğunu, binâenaleyh bu kurtuluşun onun duasından anlaşılır, malûm ve kesin olduğunu, bunun ise, bu niyazdan maksadın, böyle bir kurtuluşun hasıl olmasını temin etmek olduğunu söylemeye mani olduğunu öne sürerek istidlalde bulunmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak, Nûh (a.s)'un kendisine duâ ettiğini nakledince, bundan sonra da, "Ne güzel icabet eylemiştik" buyurmuştur. Bu ifade, o icabetin, büyük nimetlerden olduğuna delâlet eder. Bu da, birkaç bakımdan izah edilebilir:

a) Allah, kendi zâtından çoğul sîgasıyla bahsederek, "Nûh, bize niyaz etmişti de" buyurmuştur. Kadir-i Azîm e ise, ancak azîm ve yüce ihsanlar yaraşır.

b) O, çoğul sığasını uNe güzel icabet eylemiştik (biz)" ifadesinde tekrarlamıştır. Bu da yine, o nimetin ne derece büyük olduğunu gösterir. Hele hele, Cenâb-ı Hak o icabeti, "ne güzel oluş" ile vasfedince!

c) ifadesindeki fâ harfi, bu icabetin meydana gelmesinin, bu nida ve yakarışa bağlı olduğuna delâlet eder. Uygun bir vasfa bağlı olan hükmün, o vasıfla muallel olması, (onun sebebiyle meydana gelmesi) iktizâ eder> Bu da, kurtuluş için yalvarıp yakarmanın, duâ'ya icabetin sebebi olduğunu gösterir.

Sonra Cenâb-ı Hak, genel bir ifadeyle ne güzel icabet edici olduğunu beyan edince, bundan sonra, birkaç bakımdan olmak üzere, bu icabette in'ârtıda bulunmanın meydana geldiğini açıklamıştır.

---

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/611

1) "Biz hem onu, hem ailesini o büyük sıkıntıdan kurtardık" cümlesi... Bu, daha önce geçmiş olan birinci görüşe göre boğulmaktan korkma sebebiyle meydana gelmiş olan büyük sıkıntıdır. İkinci görüşe göreyse, kavminin eziyyetinden meydana gelen sıkıntıdır. 84[84]

Nûh (a.s)'ın Zürriyeti

2) "Zürriyetini (yeryüzünde) baki kıldık" cümlesi, bir"hasr" ifade eder. 8u da, ondan ve onun neslinden başka herkesin yok olmuş olduğuna delâlet eder. İbn Abbas şöyle demiştir "Onun zürriyeti, üç oğludur: Sâm, Hâm ve Yâfes. Sâm, Arapların, Parsların ve Rumların atasıdır; Hâm, Sudanlıların; Yâfes de, Türklerin..."
3) "Sonra gelenler arasında da ona (iyi bir nâm) bıraktık. Alemler içinde Nuh'a selâm" ayetinin ifade ettiği husus... Yani, "Onlar bu sözü (selâm olsun Nuh'a sözünü) söylerler" demektir.
Eğer, "Alemler içinde" kelimesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun manası, bu selâmın bütün alemler içinde sübût bulup yayılmasını talep edip istemedir. Yani, "Onlardan hiç kimse, bu selâmdan hâlî kalmaz, onu söyler" demektir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Allah, selâmı Nûh (a.s)'a sabit kılsın ve bu selâmı, melekler ve ins-cin alemi içinde de devam ettirsin de, onlar da hep birlikte ona selâm etsinler."
Sonra, Cenâb-ı Hak Nûh (a.s)'a olan nimetlerinin tafsilatını açıklayınca, "Şüphesiz biz, iyi hareket edenleri böyle mükâfaatlandınnz" buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Biz, Nûh (a.s)'a, dünyayı onun zürriyeti ile doldurman ve onun güzel yâdını bütün insanların diline yerleştirmek gibi güzel ve yüce hususiyetleri, ancak o bir muhsin kişi olduğu için tahsis ettik." Daha sonra onun muhsin oluşu, onun Allah'ın mü'min bir kulu olmasına bağlamıştır ki, bundan maksat da derecelerin en büyüğünün ve makamların en kıymetlisinin, Allah'a iman edip O'na taat için inkıyat etmek olduğunu beyan edip açıklamaktır. 85[85]

2- İbrahim (a.s)'in Kıssası

İkinci kıssa, İbrahim (a.s)'in
kıssasıdır."Şüphesiz İbrahim de, onun fırkasmdandı. Çünkü o, Rabbtne tertemiz bir kalb ile gelmişti. Hani o kavmine ve babasına demiştiki: "Siz, nelere tapıyorsunuz? Yalancılık etmek için mi, Allah'dan başka düzme tanrılar diliyorsunuz? Alemlerin Rabbi hakkında zannınız nedir?" Derken, yıldızlara baktı da, "Doğrusu ben hastayım" dedi. O vakit, arkalarını dönüp ondan uzaklaştılar. Bunun üzerine o da, gizlice, onların düzme tanrılarına vanp, "Haydi, yesenize (neden yemiyorsunuz?!) Ne oluyor da size konuşmuyorsunuz?!" (dedi). Nihayet gizlice, onları sağ eliyle, bir vuruşta kırdı. Derken, (kavmi) koşarak onun önüne çıktılar"
(Sâffat. 83-94).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

Zamirin Kime Ait Olduğu?

Ayetteki Onun fırkasından" ifadesindeki zamir neye râcîdir! Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Daha açık ve kuvvetli görüşe göre, bu zamir Nûh (a.s)'a râcî olup, "Nuh'un fırkasından" yani, "İbrahim de, Nuh'un ehl-i beytinden (sülâlesinden) ve onun dini, onun yolu üzere olanlardandır" demektir. Bu görüşte olanlar, Hz. Nûh (a.s) ile Hz. İbrahim (a.s) arasında, Hûd ve Sâlih (a.s) gibi sadece iki peygamber bulunduğunu söylemişlerdir. Keşşaf sahibi ise, Hz. Nûh (a.s) ile Hz. İbrahim (a.s) arasında 2640 (ikibin attıyüz kırk) yıl olduğunu rivayet etmiştir.
2) Kalbt bu zamirin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e râcî olduğunu ve her nekadar önce olsa bile

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/611-613
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/613

kastedilen mananın, "İbrahim (a.s) de, Hz. Muhammad (s.a.s)'in dini ve yolu üzere idi. O halde, İbrahim (a.s) Hz. Muhammad (s.a.sj'ln fırkasındandır' şeklinde olduğunu söylemiştir. Birinci görüş daha açıktır. Çünkü zamirden Önce, Hz. Nûh (a.s)'dan bahsedilmiştir, ama Hz. Muhammed (s.a.s)'den bahssdilmamistir Binâenaleyh zamirin, Hz. Nûh (a.s)'a râcî olması daha evlâdır. 86[86]

İkinci Mesele

Ayetteki **iz** zarfının edatının âmili ifadesinin delâlet ettiği "müşaya'a" (onun fırkasında olma) manasıdır, yani, **"İbrahim,** Rabbine selîm bir kaible geldiğinde, Nûh (a.s)'a dini ve takvası hususunda destek oldu" demektir. 87[87]

Kalb-i Selim

Ayetteki, "Rabbine tertemiz bir kaİb ile gelmişti" ifadesi ite ilgili birkaç mesele var:

Birinci Mesele

"Sefîm bir kalb"in ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Mukâtil ve Kelbî buna "Şirkten uzak olan kalb" manasını vermişlerdir, fiuna göre mana, "Şirkten tertemiz olup, Allah'a ortak koşmaması" şeklinde olur.
b) Kelâmcılar, bununla, "O, yaşadı ve bütün günah kirlerinden kalbi temiz olarak öldü" manasının kastedildiğini söylemişlerdir. Bu ifadenin içine, onun hem şirkten uzak olması, hem de kin, hased, öfke ve dinen caiz olmayan her şeyden temiz olması girer. İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O, kendisi için arzu ettiği şeyi, insanlar için de arzu edendir ve bütün insanlar, onun hasedinden, kininden ve zulmünden berî olmuşlardır. Allah onu işte böylece selîm (temiz) kılmış ve ona hiç bir şeyi denk tutmamıştır.
Birinci görüşü benimseyenlerin delili şudur: "Allah Teâlâ, bu ifadenin hemen peşinden, İbrahim (a.s)'in kavminin müşrik oluşlarını yadırgamasından bahsetmiştir ki bu da, Hz. İbrahim (a.s)'in, babasına ve kavmine, "Siz nelere tapıyorsunuz?" demesidir."
İkinci görüşü benimseyenlerin delili ise şudur: "Lafız mutlak olarak zikredilmiş, herhangi bir sıfatla kayıtlan mam ıştır. Bu husus, "Allah, risâleti kime vereceğini daha iyi bilir"(Bn'&m, 124) ve "iste böylece ibrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu, yakîn sahiplerinden olsun diye gösterdik" (En-âm, 75) buyurulmasına rağmen, "Andolsun ki İbrahim'e daha önce rüşdünü vermiştik ve biz onu pek iyi biliyorduk"(Enbiyâ, si) ayetiyle de kuvvet kazanır. 88[88]

Kalb-i Selimle Gitmek

İmdi eğer, "Onun, Rabbine kalb-i selimi ile gelmesi ne demektir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, "O, kalbini sırf Allah'a has kıldı" demek olup, adetâ, "O, bu kalbini Allah'ın "huzuru"na sundu" manasınadır. Ben, Tevrat'ta Allah'ın Hz. Musa (a.s)'ya, "Tanrına bütün kalbinle icabet et, itaat et" dediğini gördüm.
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in Rabbine selîm bir kaible geldiğini söyleyince, babasını ve kavmini, Allah'ın birliği inancına davet etmesinin ve "Siz nelere tapıyorsunuz?" demesinin, bu selimliğin izlerinden olduğunu belirtmiştir. Bundan murad, babasının ve kavminin yolunu tenkid etmek ve çirkinliğini göstermektir.
Daha Sonra "Yalancılık etmek için mi Allah'dan başka düzme tanrılar istiyorsunuz?" demiştir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ifadedeki, "itken" kelimesi mefûl-ü leh olup, takdiri "Sizler, ifk

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/614
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/614
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/615

(iftira) otsun diye mi Allah'ın dışında ilahlar istiyorsunuz" şeklindedir. Mef'ûl (âlihe kelimesi) kendisine verilen önemden ötürü, fiilinin önüne geçirilmiştir. Mefûl-ü leh de, bu mef'ûl'den önce getirilmiştir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s)'e göre daha önemlisi, onlar nezdinde, şirk koşuşlannda bir yalan ve bâtıl üzere olduklarının vurgulanmasıdır." "İfken" kelimesinin mef'ûl'ûn bih olması da mümkündür, yani, "Onlar, itki {iftira etmeyi) mi istiyorlar" manasındadır. Daha sonra, Hz. İbrahim (a.s)'in bu iftirayı, aslında bir ifk olmasından ötürü, "Allah'dan başka düzme tanrılar edinmek" ile tefsir etmiştir. Bu kelimenin, "Sizler, iftiracılar olarak Allah'dan başka, düzme ilahlar mı istiyorsunuz" manasında, "hal" olması da mümkündür.

Hz. İbrahim (a.s) daha sonra, "Alemlerin Rabbi hakkında zannmiz nedir?" demiştir. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) "Sizler, bu cansız varlıkların, ma'bûd olmada, âlemlerin Rabbine ortak olabileceklerini mi sanıyorsunuz?"

b) "Alemlerin Rabbinin, bu maddeler cinsinden olduğunu sanıp da mı, o putları ma'bud olmada ona denk kılıyorsunuz." Hz. İbrahim (a.s) bu sözüyle Allah'ın misti olmadığına dikkat çekmiştir. 89[89]

İbrahim (a.s)'İn Hastalığını Söylemesi

Daha sonra, Hz. İbrahim (a.s) "Derken, yıldızlara bir nazar atfetti de, "Doğrusu ben hastayım" dedi" buyurmuştur. Ibn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlar, ilm-i nucûma (yıldızlar ilmine) itibar ediyorlardı. Dolayısıyla, Hz. İbrahim (a.s) onlara bu âdetlerine göre davranmıştır. Çünkü o, putların ma'bûd olmadıkları konusunda, onlara tapanları ilzam etmek (böyle olmadığını kabule onları mecbur etmek) için, putlar hususunda onlara bir tuzak kurmak istedi. Ertesi gün, kutlayacakları bir bayram günüydü: Dolayısıyla, puthânede yapayalnız kalıp, o putları kırmak için, o insanlardan geri kalmak istiyordu." Burada şöyle iki soru sorulabilir:

a) İlm-i nücûma bakmak caiz değildir. Öyle ise, İbrahim (a.s), bunu nasıl yapabilmiştir?

b) İbrahim (a.s) hasta değildi. Öyle ise, "Ben hastayım" deyince, bu bir yalan olmuş olur? 90[90]

İlm-i Nücûm Caiz mi?

Bil ki âlimler bu iki soruya cevap olarak şu izahları yapmışlardır:

1) ibrahim (a.s) gece ve gündüz vakitlerinde yıldızlara bakıyordu. Derken gece ve gündüzün belli bir saatinde, tıpkı humma gibi, bir rahatsızlık duyuyordu. İşte bundan dolayı, bu rahatsızlığın zamanının gelip gelmediğini anlamak için, yıldızlara bakıp, "Ben hastayım" dedi. Böylece bunu, onların bayram gününde, onlardan geri kalma konusunda bir mazeret olarak ileri sürdü. O, bu sözünde doğru idi. Çünkü bu rahatsızlık ona o anda gelmişti. O, onların putlarını kırmak için geri kalmıştı.

2) Hz. İbrahim (a.s)'in kavmi yıldızlara perestiş ediyordu. Yıldızlara saygı duyuyor ve onlara bakarak gayblar hakkında hüküm veriyordu. İşte bundan ötürü, İbrahim (a.s) de, ilm-i nucûma ve manalarına bakıp araştırdı. Yoksa bu ifade, "O bizzat yıldızlara baktı" manasında değildi. Bu, tıpkı "Falanca fıkha, nahve baktı" denilmesi gibidir. İbrahim (a.s) onlara, kendisinin de, onların bildiklerini bildiği ve öğrendikleri yönden kendisinin de öğrendiği vehmini vermek istemiştir ki, böylece "Ben hastayım" dediğinde, sözünü kabullenip seslerini çıkarmasınlar. Ayetteki "Doğrusu, ben hastayım" ifadesi, tıpkı "sen ölüsün" ifadesinin, "öleceksin" manasına olması gibi, "Hasta olacağım" manasınadır.

3) "Derken yıldızlara bir nazar atfetti" ifadesiyle, Hz. İbrahim (a.s)'in, "Kendisini gecenin

---

[89] 89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/615-616

[90] 90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/616

karanlığı bürüyünce, bir yıldız gördü..." çön'&m,76-7&) ayetlerinde bahsedilen hali kastedilmiştir. Bu bakış, yıldızların hallerinin ezelî-ebedî mi, yoksa sonradan olma mı olduğunu anlamak için olmuştur. Bu izaha göre, "Ben hastayım" cümlesi, "Kalbim hasta, Rabbimi tanımadı" manasında olur. Bu, Hz. İbrahim (a.s)'in buluğa ermeden söylediği sözdür.
4) İbn Zeyd şöyle der: "Hz. İbrahim (a.s)'in belli bir yıldızı vardı. O yıldız her nezaman o belli şekliyle doğarsa, İbrahim (a.s) hastalanırdı. İşte bu tesbitten ötürü, o yıldızın o şekilde doğduğunu görünce, Hz. İbrahim (a.s), "Ben hastayım" yani, "Mutlaka hastalanacağım" demiştir.
5) Onun, "Ben hastayım" ifadesi, "Bu kadar çok insanın küfür ve şirk üzere olması yüzünden, kalbim hastadır, hüzünlüdür" manasınadır. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e de, "Neredeyse kendini heİâk edeceksin" (Suâra, 3) demiştir.
6) Biz, ilm-i nucûma itibar etmenin ve onun prensipleriyle istidlal etmenin haram olduğunu kabul etmiyoruz. Zira herhangi bir şahıs, bu yıldızlardan herhangi birine muayyen bir kuvvet ve hasiyyet verdiğine ve bundan ötürü de ondan muayyen bir tesir meydana geleceğine inandığı takdirde, bu şartla bu ilim bâtıl sayılmaz. Bu sözün yalan ol up-ol m amasına gelince, bunun yalan olması şart değildir. Çünkü Hz. İbrahim, insanın ya bedeninde veya kalbinde genel olarak mutlaka bir rahatsızlığın olduğuna tariz ederek, "Ben hastayım" demiştir. Bu rahatsızlıkların herbiri hastalıktır.
7) Bazı kimseler, İbrahim (a.s)'in bu sözünün yalan olduğunu ve bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "ibrahim, ancak öç yalan söylemiştir" buyurduğunu rivayet etmişlerdir. Ben bu kimselere bu hadisin kabul edilmemesi gerektiğini, çünkü, Hz. İbrahim (a.s)'e yalan nisbet etmenin caiz olamayacağını söylediğimde, bu kimse, "Sen nasıl olur da âdil râvinin yalan söylediğini söylüyorsun?" deyince, ben de dedim ki: "Yalanın, râvi ile Allah'ın dostu İbrahim (a.s)'e nisbet edilmesi hususunda bir tereddüt meydana geldiğinde, bu yalanın râviye nisbet edileceği zarureten bilinen bir husustur. Hem sonra, hadisteki "yatan" ile, "yalana benzer bir haber" manasının kastedilmiş olması niçin söz konusu
olmasın?"
8) Ayetteki, "Derken yıldızlara bir nazar atfetti" sözünden, "o kâfirlerin darmadağınık olan, tutarsız sözlerine ve cümlelerine baktı" manası kastedilmiştir. Çünkü parça parça dağınık olan şeyler hakkında, dağınık manasında, "Bunlara müneccem" denilir. "Kitabetin nücûmu" da bu manadadır. Buna göre, ayetteki bu İfade, "Hz. İbrahim (a.s)'in onların bölük-pörçük, darmadağınık sözlerini dinleyince, kendisinin, onlardan geride tek başına kalmak İçin, -bir zaruret ileri sürmek için- o sözlerden bir yol bulmak gayesiyle, bu sözlere baktı ve "Ben hastayım" demekten daha iyi bir mazeret bulamadı. Bunun ile, tıpkı sefere gidilecek zaman, "Sen yolcusun" demen gibi, "Benim hasta olmam gerekir" manası kastedilmiştir. 91[91]

İbrahim (a.s)'in Yalnız Kalması

Bil ki İbrahim (a.s), "Ben hakikaten hastayım" deyince, onlar onu bıraktılar ve kendi haline terkettiler. O gün, kendileriyle beraber çıkmaması hususunda, onu mazur gördüler ki zaten Hz. İbrahim (a.s)'in elde etmek istediği de buydu. "Bunun üzerine o da gizlice, onların düzme tanrılarına varıp dedi ki: "Hani yemek yemiyor musunuz?" dedi" yani "Onlara yöneldiğinde, gizlice, yöneldi. ifadesi de, bunun gibi, tilkinin kurnazlığı manasınadır. Ayetteki, "Haydi, yesenize! (Neden yemiyorsunuz?)" ifadesi, "şu önünüze konanları yemiyor musunuz?" demektir. Hz. İbrahim (a.s) bunu, onlarla alay etmek için söyledi. 92[92]

Gizilce Putları Kırması

Ayetteki, "Ne oluyor da size konuşmuyorsunuz?" (dedi). Nihayet gizlice onları sağ eliyle bir

---

[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/616-618
[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/618

vurup kırdı" tabiri de, Hz. İbrahim (a.s)'in onlara gizlice yönelmesi manasınadır. Bütün bunların neticesi, "Onlara öyle bir vurup kırdı ki" manasıdır. Çünkü dövdü-vurdu manasınadır. Yahut da, deyimi, "Dövücü olarak onlara yöneldi" manasındadır.
Ayetteki, ifadesi hususunda da şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, "kuvvetle ve şiddetli bir şekilde..." demektir. Çünkü yemin (yani sağ el) iki elden daha kuvvetli olanıdır.
b) Bu, "O, bu işi bu hususta yemin ettiği için yaptı" demektir. Bu yemin, Hz. İbrahim (a.s)'in, "Allah'a yemin olsun ki, sizin putlarınıza bir tuzak kuracağım"
(Enbiya. 57} ifadesindedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Derken (kavmi) koşarak onun önüne çıktı" buyurmuştur. Hamza bunu, ya'nın zammesiyle, yüziffûn; diğer kıraat İmamları ise, fethayla yaziffûn diye okumuşlardır. Her ikisi de, iki ayrı lehçedir. Ibn Arefe. "Kim bu kelimeyi yâ'mn fethastyla okursa, bu, babında; kim de yâ'nın zammesiyle okursa, bu da babından olur" demiştir. Zeccâc da, "Bu kelime "koşmak" manasına olup, aslında deve kuşunun koşmaya başlaması manasındaki, deyiminden alınmadır. Hamza'nın kıraatına göre bu kelime, "Onlar (birilerini) koşmaya şevkettiler" manasına gelir. Nitekim Esmaî, "Deveyi koşmaya zorladığında dersin" demiştir ki bu, hızlıca adım atmak, süratlice yürümek manasınadır. Bu kıraate göre, mef'ûl mahzûf olup, onlar sanki hayvanları mahmuzlayıp, hızlıca yürümeye teşvik etmişlerdir. Buna göre eğer, "Ayetin neticesi, "Hz. İbrahim (a.s), o putları kırınca onlar koşuşturup, hemen onu yakaladılar" şeklinde olur. Halbuki Cenâb-ı Hak, aynı hâdise hakkında bir başka surede, o kâfirlerin, "Bu işi ilahlarımıza kim yaptıysa, muhakkak o, zalimlerdendir" dediklerini ve içlerinden bazılarının, "Kendine İbrahim denen bir delikanlının onlardan bahsettiğini duyduk" (Enbiyâ, 59-60) dediklerini bildirmiştir. Bu, onların işin başında Hz. İbrahim (a.s)'i tesbit edemediklerini düşündürür. Binâenaleyh bu iki ayet arasında bir terslik var?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izah yapılabilir: Bazıları, Hz. İbrahim (a.s)'i tanıdılar ve ona doğru koştular. Çoğunluk ise, onu tanımıyorlardı. Derken putkıranın kim olduğunu öğrenmek istediler. Allah en iyi bilendir. 93[93]

Müşrikleri Sıkıştırması

"(ibrahim) dedi ki: "Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Halbuki sizi de, yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır." (Onlar) dediler ki: "Onun için bir bina yapın ve onu alevli ateşe atın." Bunun üzerine ona bir tuzak kurmayı arzu
ettiler. Biz ise, onları sefil kimseler ettik, (ibrahim) "Ben, doğrusu Rabbime gidiciyim. O bana yol gösterir. Ya Rabbi, bana salih bir oğul ihsan et" dedi. Biz de ona çok uysal bir oğul müjdeledik"
(Saffat, 95-101).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 94[94]

Birinci Mesele

Bil ki o topluluk, Hz. İbrahim (a.s)'i, putları kırmasından ötürü tenkid edip, azarladıklarında bile, o onlara, putlara ibadetin yanlışlığını gösteren delilleri getirerek, "Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Halbuki sizi de, yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır" demiştir. Bu ifadelerle nasıl istidlal edildiği açık olup, şöyledir: Kütükler ve taşlar, yontulmazdan ve bir şekle sokulmazdan önce, insan için kesinlikle tapılan şeyler değillerdi. Binâenaleyh onu insanın kendisi yontup bir şekle soktuğunda, onda meydana gelen şey, sadece insanın o taş ve kütükte yaptığı tasarrufun izleridir. Binâenaleyh onlar bu sayede mâbudluğa dönüşmüş olsaydı, o zaman bu, ma'bûd olmayan şeylerde, insanın tasarruf izleri meydana geldiğinde, o

---

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/618-619
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/619

şeylerin ma'bûd haline dönüşmeleri neticesini verir. Bunun böyle olmadığı, aklın bedahetiyle malumdur. 95[95]

Kulların Fiilleri

Ehl-i sünnet âlimlerimizin çoğu, ayetteki, "Halbuki sizi de, yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır" ifadesini, kulun fiillerinde Allah'ın yarattığına delil getirerek şöyle demişlerdir: Nahivciler, buradaki mâ edatının, kendisinden sonra gelen fiille birlikte masdar manasında olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. O halde bu ifadesi, "Sizin amellerinizi de o yarattı" manasındadır. Bu durumda ayetin manası, "Hem sizi, hem de sizin amellerinizi Allah yarattı" şeklinde olur. İmdi eğer, denirse ki; "Bu ayet, şu bakımlardan siz (ehl-i sünnetin) aleyhine de delildir:
a) Allah Teâlâ, "Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" demiş, ibadeti ve yontma işini, tıpkı bir fiilin failine nisbet edilişi gibi, o kâ'Tİere nisbet etmiştir. Binâenaleyh eğer, bu iş Allah'ın yaratmasıyla olmuş olsaydı, bunların kulun fiili olması imkânsız olurdu.
b) Allah Teâlâ bu ayeti ancak onların putperest olmalarından ötürü, onları azarlamak için getirmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisinin, hem putperestlerin hem de o putların yaratıcısı olduğunu beyan etmiştir. İbadete müstehak olanlar ise, yaratılanlar değil, yaratandır. Binâenaleyh onlar, kendilerini Allah yaratmış olduğu halde, Hak Teâlâ'ya ibadet etmeyip putlara tapınca, pek yerinde olarak, Allah Sübhânehû ve Teâlâ, onları işte bu büyük suçlarından ötürü azarlayarak, "Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Halbuki sizi de, yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır" buyurur. Binâenaleyh eğer onlar, kendi fiillerinin yaratıcısı olmasalardı, bu fiillerinden ötürü onları azarlayıp tenkid etmek caiz olmazdı. Biz bu ayetin, siz ehl-i sünnetin aleyhine bir hüccet olmadığını kabul etsek bile, mâ edatı ile birlikteki fiilin masdar manasında oluşunun, sizin için bir delil olduğunu kabul edemeyiz." Evet, böyle denilecek olursa cevap şudur:
. Biz deriz ki: Bu kabul edilemez. Bunun izahı şöyledir: Sîbeveyh ve Ahfeş, yani "Senin ayağa kalkman beni hayrete şevketti" denilip den ilemeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdi. Sîbeveyh bunu caiz görürken, Ahfeş buna karşı çıkmış ve bunun ancak müteaddi fiillerde caiz olduğunu iddia etmiştir. İşte bu durum, mâ edatı ve kendinden sonra gelenin, Sibeveyh'e göre, ism-i mef'ûl manasında olduğuna delâlet eder. Biz, bunun masdar manasında olduğunu bazan da ism-i mef'ul olur. Bunun delilleri şunlardır:
1) Ayetteki, ifadesi ile, yontma fiili değil, yontulmuş şeyler kastedilmiştir. Çünkü o kâfirler, yontmaya değil, yontulmuş şeylere ibadet ediyorlardı. Binâenaleyh ayetteki, ifadesi ile de, amel değil "ma'mul"un (yapılmış şeylerin) kastedilmiş olması gerekir. İşte böylece, ayetteki bu iki ifade birbirine uygunluk arzetmiş olur.
2) Allah Teâlâ, "Bir de ne görsünler, bu, onların bütün uydurup düzdüklerini yakalayıp yutuyor" (Xraf. H7) buyurmuştur. Bu ayetle, Hz. Musa (a.sj'ın asasının, uydurma işini değil, uydurulan şeyler olan âsâ ve ipleri yuttuğu anlatılmak istenmiştir. Mevzubahis ayette de durum aynıdır.
3) Araplar, işin yapıldığı yeri de "iş" olarak adlandırmaktadırlar. Kapı ve yüzük hakkında, "Bu, falancanın işidir" deyip, bu ifadeyle o işin yapıldığı mahalli kastederler. Yaptığımız bu üç izahla, mâ lafzının, kendisinden sonra gelen fiille birlikte, masdar manasına gelebildiği gibi, ism-i mef'ûl manasına da gelebildiği ortaya çıkar. Binâenaleyh bunu, bu ayette ism-i mef'ûl (yapılmış işler) manasına hamletmek daha uygun olur. Çünkü ayetin maksadı, onların kendi fiillerini bile yaratamadıklarını anlatmak değil, putlara tapmadaki hallerinin saçmalığını göstermektir. Çünkü ayetin başından buraya kadar geçen mesele, fiillerin yaratılması konusu değil, putlara tapma konusudur. Bil ki bu tür karşı sorular kuvvetlidir. Oysa biz Ehl-i Sünnetin başka çok delilleri vardır. Binâenaleyh münasip olan tutum, bu ayeti delil getirmekten

---

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/619-620

vazgeçmektir. Allah en iyi bilendir. [96]

Ateşe Atılması

Bil ki Hz. İbrahim (a.s), onlara böylesi üçlü deliller getirip, onlar da bunlara cevap veremeyince onlar, İbrahim (a.s)'e işkence yoluna başvurarak, "Onun için bir bina yapın ve onu alevli ateşe attn..." dediler. Bil ki Kur'ân'ın lafzı, bu binanın ne şekilde olduğunu anlatmamaktadir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Onlar, yüksekliği otuz zira, eni yirmi zira olan taş duvarlar yaptılar, bu dört duvarın içini ateşle doldurdular ve Hz. İbrahim (a.s)'i oraya attılar. İşte ayetteki, "Onu alevli ateşe atın" ifadesiyle bu kastedilmiştir. "Cahîm" "büyük ateş" demektir. Zeccâc. "üst üste yığılmış her ateş, "cahîm"dir" der. Bu kelimenin başındaki elif-lâm, nihayete (mesafenin sonuna) delâlet edip, "onun hacmince", yani, "yapılan o binanın hacmince, bütün her tarafını dolduracak şekilde bir ateş" manasınadır.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Bunun üzerine ona bir tuzak kurmayı arzu ettiler. Biz ise onları sefil kimseler ettik" buyurmuştur. Bu, "Delil getirmede üstünlük Hz. İbrahim (a.s)'de idi. Onlar onu ateşe attıklarında da, Cenâb-ı Hak, ondan o ateşin zararını bertaraf etmiştir. Binâenaleyh böylece yine İbrahim (a.s) onlara üstün gelmiştir" demektir. [97]

Hicret Hakkında

Bil ki bu hâdise sona erince, İbrahim (a.s) demiştir. Bu ayetin bir benzeri de, "Ben doğrusu Rabbime hicret ediciyim"(Ankebût.26) ayetidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var: [98]

Birinci Mesele

Bu ayet, düşmanların çok olduğu yerden hicret etmenin farz olduğuna delâlet eder. Çünkü Hz. İbrahim (a.s), Hak
Teâlâ'nın kendisine böylesine yardım etmesine rağmen, onların ileri derecede düşmanlık yapacaklarını sezince, oradan hicret ettiğine göre, bu işin, bütün inananlar için haydi haydi gerekli olduğu anlaşılır. [99]

İkinci Mesele

hakkında şu iki açıklama yapılabilir:
a) Bununla, onun o memleketi terketmesi kastedilmiş otup, "Ben Rabbimin dininin iyi yaşanabileceği yerlere gideceğim" manasındadır.
b) Kelbî, "Bu, "Ben, ibadetim ile Rabbime yöneldim" manasınadır" der. Binâenaleyh birinci görüşe göre bu ifadeyle, Hz. İbrahim (a.s)'in o memleketten hicret ettiği manası kastedilmiştir. İşte bu işe, Hz. Musa (a.s) da ihtida etmiştir. Çünkü o da, "Hayır, hayır. Rabbim benimledir. O, bana yol gösterecektir" (Şuar*,62) demiştir.
İkinci görüşe göre, kalblerin durumlarının gözetilmesi manası kastedilmiş olup, bu da Hz. İbrahim (a.s)'in (yani insanın) herşeyini sırf Allah için yapması manasınadır. Nitekim Hz. İbrahim (a.s) "Yüzümü (bütün benliğimi), gökleri ve yeri yaratana çevirdim" (Enam. 76) demiştir. Birinci görüşün daha evlâ olduğu; çünkü ayetin maksadının, Hz. İbrahim (a.s)'in Şam diyarına hicretini anlatmak olduğu ve ayeti dindeki "hidayet" manasına almanın güç olduğu; çünkü Hz. İbrahim (a.s)'in o esnada zaten dini yaşadığı; binâenaleyh bunun dinde sebat manasına alınabileceği, yahut da dinî konulardaki yüksek derece ve makamlara ulaşma

---

[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/620-621
[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/621
[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/621
[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/621-622

manasına bir hidayete hamledilebileceği söylenmiştir. 100[100]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "O, bana hidayet eder" ifadesi, ehl-i sünnet âlimlerimizin dediği gibi, hidayetin ancak Allah'dan olduğuna, bunun, "hidayetin delillerini koyup, dalâletin mazeretlerini ortadan kaldırma" manasına hamled ilemeyeceği ne delâlet eder. Çünkü bütün bunlar, geçmişte zaten olup bitmiş şeylerdir. Ayetteki bu ifade ise, o hidayetin, ileride olacağını göstermektedir. Binâenaleyh ayetin bu ifadesinin delalet ettiği hidayeti, Hz. İbrahim (a.s)'in kalbinde ilmin ve marifetullah'ın meydana getirilmiş manasına hamletmek gerekir. Buna göre eğer, "İbrahim (a.s), bu ayette Allah Teâla'nın kendisini hidayete erdireceğine kesin gözle bakmıştır. Musa (a.s) ise, bunu kesin ifade etmeyip, "Rabbimin beni, yolun en ortasına (en doğrusuna) hidayet etmesini umarım"(Kasas,22) demiştir. Binâenaleyh bu iki söz arasındaki fark nedir?" denilirse biz deriz ki: Kula, Allah'ın rahmetinin makamları tecellî ettiğinde, o bazan maksadın tahakkuk edeceğini kesin olarak bilir. Ama kula, Cenâb-ı Hakk'ın, âlemlerden müstağni oluşunun makamları tecellî ettiğinde, kul kendini hakîr görüp, kesin konuşmaz, hatta sadece recâ ve umma sıfatı onda hâsıl olur. 101[101]

Müşebbihe'ye Reddiye

ifadesi, Müsebbihe'nin "Güzel kelimeler Allah'a yükselir" (Fât.r, t o» ayetine tutunmalarının yanlışlığına delâlet eder. Çünkü ilâ edatı, tefsir ettiğimiz bu ayette de var. Fakat bundan, Allah'ın gidilen o yerde olduğu manası çıkmaz. Durum o ayette de böyledir.
Bil ki Hz. İbrahim (a.s), Arz-ı Mukaddes'e hicret edince, bir çocuğu olmasını dileyerek, ^!^' j* J, 4-* Vj "Va Rabbi, bana salih evlat ihsan et" elemiştir. Bu, "Hz. İbrahim bir çocuk dileyerek, "Bana salihlerden birisini bağışla" diye dua etti" demektir. Çünkü "hibe" (bağış) lafzı, "Ona rahmetimizden, kardeşi Harun'u bir peygamber olarak hibe ettik" (Meryem, 53) ayetinde olduğu gibi, kardeş için de kullanılmış ise de, genelde, çocuk ihsan etme manasında kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz o (ibrahim'e), Ishâk'ı ve Ya'kûb'u hibe ettik" (Enbiyâ, 72) ve "O (Zekeriyyâ'ya), Yahya'yı hibe ettik" (Enbiya, w) buyurmuştur. Hz. AH, İbn Abbas (r.a)'ı, oğlu Ali Ebu'l-Emlakın doğumu sebebiyle tebrik ederken, "Sana bunu hibe edene hamdolsun. Hibe edilen bu çocuk senin için mübarek olsun" demiştir, işte bundan ötürü, "Hibetullah", "Hibetü'l-Vehhâb", "Mevtıûb" ve "Vehb" gibi isimler kullanılmıştır.
Bil ki Hz. İbrahim (a.s)'in bu duası, şu üç şeyi ihtiva etmektedir:
a) O çocuğun, erkek çocuk olması,
b) Buluğa ermesi,
c) Uysal (halim) olması... Babası kendisini keseceğini bildirdiğinde, "tnşaailah beni sabırlılardan bulacaksın" (saffat, 102) deyip, kurban edilmek için kendini teslim etmekten daha büyük sabır olur mu? Hem sonra İbrahim (a.s) de, halîm olarak tavsif edilmiştir. Nitekim HakTeâlâ, "Şüphesiz ibrahim, evvâh ve halîm idi"(Tevbe. 114) ve "Şüphesiz ibrahim, halîm, evvâh ve münîb idi" (Hûd, 75) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, onun çocuğunun da halîm ve şeref-fazilet özellikleri bakımından onun yerini tutabilecek bir zat olduğunu anlatmıştır. Bil ki en güzel sıfat, "salâh"tır. Bunun delili ise, Hz. İbrahim (a.s)'in kendisi için salâhı (sâlih olmayı) isteyerek, "Rabbim, bana hükmü hibe et ve beni salihlere kaf"(Şuarâ. 83) demiş ve aynı şeyi çocuğu için de isteyerek, "Ya Rabbi, bana sâlih evlat ihsan et" diye duâ etmiştir. Hz. Süleyman (a.s) da, dinî ve dünyevî hususlardaki derecesi mükemmel leşti kten sonra, "Ya Rabbi, rahmetinle beni sâlih kullarına /caf "(Nemi, 19) diye duâ etmiştir. Bütün bunlar, sâlihlik vasfının kulların elde edeceği makamların en kıymetlisi olduğuna delâlet eder. 102[102]

---

[100] 100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/622
[101] 101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/622
[102] 102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/622-623

İsmail (a.s)'in Sadakati

"Artık o, yanında çalışma çağına girince, (babası); "Evladım, rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Bak artık, ne düşünürsün?'1 dedi. O, "Babacığım, sana verilen emir ne ise onu yap. inşaattan beni, sabredenlerden bulacaksın" dedi. Vaktaki ikisi de, (Allah'ın emrine) razı oldular, (İbrahim) onu alnı üzere yıktı. Biz ona, "İbrahim! rüyana sadâkat gösterdin. Şüphesiz ki biz, iyi hareket edenleri böyle mükâfaatlandmnz" dedik. Gerçekten bu, apaçık ve katı bir imtihandı. Ona, büyük bir kurbanlık fidye verdik. Sonra gelen nesiller arasında ona, (iyi bir nâm) bıraktık. Selâm İbrahim'e. Biz, iyi hareket edenleri işte böyle mükâfaatlandmrız. Gerçekten o, mü'min kullarımızdandı. Ona, saliplerden bir peygamber olmak üzere de, Ishâk'ı müjdeledik. Hem ona hem
İshâk'a (feyz-ü) bereketler verdik. Her ikisinin neslinden iyi hareket edeni vardır, nefsine apaçık zulmedeni de"
(Sâffât, 102-113).
Bil ki Cenâb-ı Hak, "Biz de ona uysal bir oğul müjdesini verdik" (satfât, 101) buyurunca, bunun peşinden, müjdelenen o şeyin meydana geldiğine ve onun, buluğa erdiğine delâlet edecek şeyi getirerek, "Artık o yanında koşma çağma girince..." buyurmuştur ki, bu, "O, yetişip koşabilecek çağa gelince" demektir. Bu ayetteki kelimesi, hâl olan bir lafız olup, takdiri, "Onunla olduğu halde..." şeklindedir. Bu mananın nazar-ı dikkate alınmasının faydası şudur: Baba, herkesten daha fazla olarak çocuğuna şefkatlidir. Babanın dışında kalanlar çoğu kez, çocuğu çalıştırma işinde ona sert davranır da, o da henüz güç ve kuvvetini tam almadığı için buna dayanamaz. Bazı kimseler onun, o esnada onüç yaşında olduğunu söylemişlerdir. Bu sözden maksat şudur: Allah Teâlâ, 101. ayette, o çocuğun "halîm-uysal" olacağını belirtince, bu ayette, onun hilminin mükemmel olduğuna delâlet eden şeyi belirtmiştir. Zira onda, bu büyük imtihanı üstlenmeye ve böylesi güzel bir cevap vermeye dair, ona kuvvet ve cesaret verecek bir hilim ve gönül genişliği, mükemmelliği vardır. 103[103]

Onu Kesme Hakkında Rüya

Ayetteki, "Seni, rüyamda boğazladığımı görüyorum" ifadesine gelince, bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bu ifadenin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Süddî şöyle der: İbrahim (a.s), İshâk (a.s) ile müjdelenip, İshak (a.s) henüz doğmazdan önce, "o halde bu, Allah için kurbanlıktır" dedi. Bunun üzerine İbrahim (a.s)'e, "Sen adakta bulundun, o halde, adağını yerine getir" denildi. O da sabaha çıkınca, "Evladım, seni rüyamda boğazladığımı görüyorum" dedi. 104[104]

Terviye ve Arefe'nIn Menşei

Bu husus, bir başka yoldan da şu şekilde rivayet edilmiştir: Hz. İbrahim, Terviye gecesinde, rüyasında, birisinin kendisine, "Allah sana, şu oğlunu kesmeni emrediyor" dediğini gördü. Sabaha çıkınca, bu rüyanın Allah'dan mı yoksa şeytandan mı olduğu hususunda, sabahtan akşama kadar düşündü. İşte bundan dolayı bu güne, Terviye "Tefekkür" günü adı verildi. Akşam yatınca, aynı rüyayı yine gördü. Böylece de bunun, Allah'dan olduğunu anladı, işte bu sebeple de o güne Arefe "Bilme, anlama" günü adı verildi. Üçüncü gece de aynı rüyayı

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/624-625
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/625

görünce, onu kesmeyi kafasına koydu ve işte bundan dolayı bu güne de, "Yevmu'n-nahr" denildi. Müfesslrlerin görüşü bodur, ki bu, Hz. İbrahim (a.s)'in, rüyasında uyanıkken oğlunu kesmesini gerektiren şeyi gördüğüne delâlet eder. Buna göre ayetin takdiri, "Ben, rüyamda, seni kesmemi gerektiren şeyi gördüm" şeklinde olur. 105[105]

Nebilerin Rüyasının Hükmü

b) "Hz. İbrahim (a.s) rüyasında onu kesiyor olarak gördü. Peygamberin rüyaları ise, vahiy türündendir. Bu görüşe göre rüyada görülen şey, sadece Hz. İbrahim (a.s)'in onu kesmesidir. Buna göre, "Rüyada görülen her şeyin hak bir delil ve hüccet olduğu peygamberler nezdinde ya delil ile sabittir veya değildir. Eğer birinci durum söz konusu ise, Hz. İbrahim (a.s) daha niçin bu hâdise hakkında oğluna başvurmuştur? Tam aksine onun vazifesi, bu işi yerine getirmekle meşgul olması, bu hususta oğluna müracaat etmemesi, ona, "Bak artık, ne düşünüyorsun?" dememesi ve bu işi, çocuğunun kendisine, "Sana emredileni yap" demesine bağlamamasıdır. Bir de siz, Hz. İbrahim (a.s)'in ilk gün bu işi düşünüp durduğunu söylediniz. Şayet, rüyada görülen her şeyin hak olduğu (peygamberin nezdinde) delil ile sabit olmuş olsaydı, böyle bir düşünmeye ve tefekküre ihtiyaç kalmazdı. Yok eğer, ikincisi, yani rüyada gördükleri şeyin hak olduğu, peygamberierce delil ile sabit değilse, Hz. İbrahim (a.s)'in, herhangi bir delilin, onun bir hüccet olduğuna delâlet etmediği, sırf bir rüya ile o çocuğu kesmeye yönelmesi, nasıl caiz olabilir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verilebilir: "Hz. İbrahim (a,s), gördüğü bu rüyadan dolayı, bu hususta mütereddit idi. Ancak ne var ki, gördüğü bu rüya, açık bir vahiy ile desteklenmiştir" denilmesi mümkündür. Allah en iyisini bilendir. 106[106]

Zebîh'în Kim Olduğu

Alimler, kesilecek olan bu şahsın kim olduğu hususunda,ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bunun İshak (a.s) olduğu ileri sürülmüştür ki bu, Hz. Ömer, Hz. Ali, Abbas İbn Abdulmuttalib, İbn Mes'ûd, Ka'bu'l-Ahbâr, Katade, Said İbn Cübeyr, Mesrûk, İkrlme, Zührf, Süddî ve Mukatil (r.a)'in görüşüdür. Bunun, Hz. İsmail (a.s) olduğu da ileri sürülmüştür ki, bu da, İbn Abbas, İbn Ömer, Said İbn el-Müseyylb, Hasan el-Basrî, Şa'bî, Mücahid ve Kelbî (r.a)'nin görüşüdür.
İsmail (a.s) Olduğunun Delilleri Bunun Hz. İsmail (a.s) olduğunu ileri sürenlerin delilleri şunlardır:
1) Hz. Peygamber (s.a.s), ,j£rfiM $ UÎ "Ben, iki kurbanlığın oğluyum" buyurmuştur. Ve yine, bir bedevî Hz. Peygaber (s.a.s)'e, "Ey, iki kurbanlığın oğlu" demiş, o da bunun üzerine tebessüm etmiştir. Bu husus, kendisine sorulduğunda da, "Abdülmuttalib, Zemzem kuyusunu kazarken, "Şayet Allah, benim bu işimi kolaylaştınrsa, çocuklarımdan birini kurban edeceğim" diye Allah için bir adakta bulunur. Derken, kesilmek için atılan kur'a neticesinde bu iş, Abdullah'a (Hz. Peygamber (s.a.sj'in babasına) çıkar. Neticede, Abdullah'ın dayıları buna mani olmuş ve Abdulmuttaîib'e "(Bu işten dolayı) oğluna mukabil, yüz deve fidye ver!" demişler, o da bunun üzerine, yüz deve fidye vermiştir. İkinci kurbanlık şahıs ise, ismail (a.s)'dir" buyurmuş ve olayı anlatmıştır.
2) Esmâî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Ebû Amr İbn el-A'lfl'ya, zebîhin kim olduğunu sordum da, o da "Ey Esmâî, aklın nerede? İshak (a.s) ne zaman Mekke'de bulunmuştur? Mekke'de bulunan İsmail (a.s) olup, İsmail (a.s), babasıyla beraber Kâ'be'yi yapan zâttır. Kesme işine teşebbüs edilen yer ise, Mekke'dir" dedi.
3) Allah Teâlâ, "İsmail'i, İdris'i, Zülküftl de yâdet" (Enbiyâ, 85) emrinde, İshâk (a.s)'ı değil, İsmail (a.s)'i sabırla vasfetmiştir. Ki, bu da Hz. İsmail (a.s)'in, kesilmeye karşı gösterdiği

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/625
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/625-626

sabırdır. Cenâb-ı Hak onu yine, "Kitap'da İsmail'i de yâdet. Çünkü o vaadinde sadıktı" (Meryem, 54) buyruğunda, vaadinde sadık olmakla nitelemiştir. Çünkü o, babasına kesilme hususunda sabredeceğine dair vaadde bulunmuş ve bunu yerine getirmiştir.
4) Cenâb-ı Hak, "Biz de ona Ishâk'ı, İshak'ın ardından da Ya'kûb'u müjdeledik" (Hûd, 71) buyurmuştur. Şimdi biz diyoruz ki: Şayet kesilecek olan şahıs İshak (a.s) olmuş olsaydı, bu durumda bu kesilme emri, ya İshak (a.s)'dan Ya'kûb (a.s) dünyaya gelmeden önce, ya da sonra olmuş oturdu. Birincisi olamaz, zira Aliah Teâlâ, ona İshak (a.s)'ı müjdeleyip bu müjdenin yanında, ondan Ya'kûb (a.s)'un dünyaya geleceği de müjdelenmiş olunca, şimdi Ya'kûb (a.s)'un ondan meydana gelmeden önce kesilmesinin emredilmesi mümkün olamaz. Aksi halde, Allah, "İshak'm ardından da Ya'kûb'u..." şeklindeki vaadinden dönmüş olur. İkincisi de olamaz, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık o, yanında çalışma çağına girince, (babası), "Evladım! ben seni rüyamda, boğazladığımı görüyorum" ifadesi, ayette bahsedilen bu çocuğun, sa'ye, koşmaya ve o fiile güç yetirme noktasına gelmeden, Allah'ın, Hz. İbrahim (a.s)'e onu kesmesini emrettiğine delâlet eder ki, bu da, bu hadisenin bir başka zamanda meydana gelmiş olmasına ters düşer. Böylece, kesilecek olan şahsın, İshak (a.s) olamayacağı sabit olmuş olur.
5) Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in, "Sen doğrusu Rabbime gidiciyim. O, bana yol gösterir"(Saffat, 99) dediğini, daha sonra da kendisinden, yalnızlığında, kendisiyle ünsiyyet duyacağı bir çocuk vermesini talep ederek, "Ya Rabbi, bana salih eviad ihsan et" (sanat, 100) dediğini nakletmiştir. Böyle bir istek ise ancak, Hz. İbrahim (a.s)'in çocuğunun bulunmaması halinde makul ve yerinde olur. Çünkü onun, tek bir çocuğu bulunmuş olsaydı, bir çocuk talep etmezdi. Zira, olanı yeniden istemek, muhaldir. İbrahim (a.s)'in, şeklindeki sözü, onun tek bir çocuk istediğini ifade eder. Çünkü, ifadesinin başındaki mln, ba'ziyyet bildirir. Ba'ziyyetin en alt derecesi ise, tek oluştur. Buna göre sanki, Hz. İbrahim (a.s)'in demesi, onun, Allah'tan tek bir çocuk istediğini gösterir. Binâenaleyh, böyle bir istekte bulunmanın, ancak ortada çocuk diye bir şey olmadığında yerinde olabileceği sabit olmuş olur. Bu sebeple de bu isteğin, Hz. İbrahim (a.s)'in ilk çocuğu istemesi halinde yapıldığı kesinleşir. Halbuki insanlar, İsmail (a.s)'in İshak (a.s)'dan daha önce dünyaya gelmiş olduğu hususunda müttefiktirler. Böylece, bu duâ ve talep ile istenenin, İsmail (a.s) olduğu sabit olmuş olur. Hem sonra, Allah Teâlâ, bu isteğin peşinden, kesilme hâdisesini zikretmiştir. Şu halde, kesilecek olan şahsın, İsmail (a.s) olması gerekir.
6) Pekçok haber, koçun boynuzunun, Kâ'be'ye asıldığını bildirmektedir. Böylece, kesilecek olan şahsın, Mekke'de olduğu anlaşılmış olur. Binâenaleyh, şayet kesilecek şahıs İshak (a.s) olmuş olsaydı, bu kesme işi Şam'da olmuş olurdu. 107[107]

İshak (a.s) Olduğunun Delilleri

Kesilecek şahsın İshak (a.s) olduğunu söyleyenlerin delilleri de şunlardır:
1) Ayetin, Önü ve sonu, bunu göstermektedir. Önünün böyle olduğuna gelince, Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in, bu ayetten önce, "Ya Rabbi, bana salih evlad ihsan *-" isafta. ıoo) dediğini nakletmiştir. Halbuki ulemâ, bununla kastedilenin, Hz. İbrahim s. s)'in Şam'a hicret etmesi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Daha sonra Cenâb-ı nak, "biz de ona uysal bir oğul müjdesini verdik" (Saffat. 101) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu çocuğun İshâk (a.s) olması gerekir. Bu ifadenin akabinden de, "Artık o, yanında çalışma çağına girince..." buyurmuştur. Ki bu, İbrahim (a.s)'le beraber çalışma çağına ulaşan bu çocuktan kastedilenin, Şam'da bulunan o çocuk olmasını gerektirir. Böylece, bu ayetin önünün, kesilecek olan şahsın İshâk (a.s) olduğuna delâlet ettiği sabit olmuş olur.
Ayetin sonu da buna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu kesilme hadisesini bitirince, "Ona, salihlerden bir peygamber olmak üzere de, îshâk'ı müjdeledik" buyurmuştur ki, bu, "Cenâb-ı Hak İbrahim (a.s)'i, İshak (a.s)'ın salihlerden bir peygamber olmakla müjdeledi"

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/626-627

manasındadır. Bu müjdenin, bu kıssanın anlatımının peşinden getirilmiş olması, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İshak (a.s)'ı, kesilme hadisesindeki bu sıkıntılara katlandığından dolayı, bu nübüvvetle müjdelediğini gösterir. Böylece bahsettiklerimizle, ayetin önünün ve sonunun, kesilecek olan şahsın İshak (a.s) olduğuna delâlet ettiği sabit olmuş olur.
2) Bunun doğruluğuna, Ya'kûb (a.s)'un Yusuf (a.s)'a yazmış olduğu şu meşhur mektubu delâlet eder: "Halilullah olan İbrahim (a.s)'in oğlu, zebîhullah olan İshak (a.s)'ın oğlu, nebiyyullah olan Allah'ın kulu Ya'kûb (a.s)'dan..," Bu konuda söylenecek söz bundan ibarettir. Zeccâc, "kesilecek olanın bunlardan hangisi olduğunu en iyi bilen Allah'tır..." der. Allah en iyisini bilendir. 108[108]

Kesme Yeri

Bil ki, onların kesme yerinin neresi olduğu hususundaki ihtilafları da, bizim daha önce zikrettiğimiz hususa dayanmaktadır. Kesilecek olan şahsın İsmail (a.s) olduğunu söyleyenler, kesme işine teşebbüsün Minâ'da yapıldığını; bunun İshak (a.s) olduğunu söyleyenler ise, kesme işine teşebbüs edilen yerin, Şam olduğunu söylemişlerdir. Bu yerin, Beyt-i Makdis olduğu da ileri sürülmüştür. Allah en iyisini bilendir. 109[109]

Rüyadan Kesme Emri Çıkar mı?

Alimler, İbrahim (a.s)'in, rüyasında gördüğü şey sebebiyle, bu işle emrolunduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf, fıkıh usûlünün meselelerinden bir meseleye dayanmaktadır ki, bu da şudur: "Kendisine uyma ve ittibâ etme zamanı gelmeden önce, hükmün nesholması caiz midir?" Buna, ehl-i sünnet alimlerimiz, "Bu caizdir" diye cevap verirlerken, Mu'tezHe ile Şafiî ve Hanefî fukâhasından bir topluluk ise, bunun caiz olmayacağını söylerler. Birinci görüşe göre durum şöyledir: Allah Teâlâ İbrahim (a.s)'e, önce boğazlamasını emretmiş, sonra da bu hükmü, onun uygulama zamanından önce neshetmiştir. İkinci görüşe göre İse, Allah Teâlâ İbrahim (a.s)'e, boğazlamayı emretmemiştir. Ona emrettiği ise ancak, boğazlama ve kesme işinin mukaddimeleri (ön hazırlıklarıdır). Bu husus, nesh konusunun meselelerinden olan önemli bir meseledir. Ehl-i sünnet alimlerimiz, uyma zamanının gelmesinden önce bir emrin nesholmasının caiz olacağı hususuna şu şekilde delil getirmişlerdir: Allah İbrahim (a.s)'e, oğlunu boğazlamasını emretmiş, sonra da, İbrahim (a.s) bu işe girişmeden Önce bu hükmü ondan neshetmiştir. Bu ise, bizim amacımızı ifade eder.
Biz, şu iki sebepten dolayı, muhakkak ki Allah İbrahim (a.s)'e oğlunu boğazlamasını emretmiştir dedik:
1) İbrahim (a.s) oğluna, "Evladım, seni rüyamda boğazladığımı görüyorum" demiş, oğul da "Sana ne emredildiyse öyle yap" diye cevap vermiştir. Bu da, İbrahim (a.s)'in, bizzat boğazlama ile değil de, boğazlamanın ön hazırlıklarını yapmakla emrolunduğuna delâlet eder. Sonra o, boğazlamanın mukaddimelerini yapmış, böylece de onları varlık alemine sokmuş gerçekleştirmiştir. O zaman da, o, bir şey ile emrolunmuş ve onu gerçekleştirmiş olur. Burada, bir "fidye"ye ihtiyaç duyulmaz. Fakat o, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ona, büyük bir kurbanlık fidye verdik" ayetinin delaletiyle, fidyeye ihtiyaç duymuştur. Bu da delâlet eder ki, İbrahim (a.s), kendisine verilen emri yerine getirmiştir. Böylece onun, boğazlama işinin bütün ön hazırlıklarını, mukaddimelerini yaptığı sabit olmuş olur. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, ona bizzat boğazlama işini emrettiğine delâlet eder. İşte, bu sabit olunca biz deriz ki: "Cenâb-ı Hak, ifâ ve isbâtından önce, bu hükmü neshetmiştir." Bu da, bizim maksadımıza delalet eder.
Mu'tezile ise şöyle demiştir: "Biz, Allah Teâlâ'nın, İbrahim (a.s)'e, oğlunu boğazlamasını emretmiş olduğunu kabul etmiyoruz. Bilakis biz diyoruz ki: Allah Teâlâ ona, (sadece ve sadece) boğazlamanın mukaddimelerini emretmiştir. Birçok şey de buna delâlet etmektedir:

---

[108] [108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/627--628
[109] [109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/628

1) İbrahim (a.s), boğazlama işini gerçekleştirememiş, o ancak onun mukaddimelerini tahakkuk ettirmiştir. Sonra, muhakkak ki Cenâb-ı Hak, İbrahim (a.s)'den, "Biz ona, "ibrahim! Rüyana sadakat gösterdin" dedik..." ayetinin de delâlet ettiği gibi, onun, emrolunduğu şeyi yapmış olduğunu haber vermiştir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın ona rüyada, bizzat boğazlama işini değil de, boğazlamanın mukaddimelerini emretmiş olduğuna delâlet eder. Bu mukaddimeler ise, oğulu yere yatırmaktan, bıçağı boynuna koymaktan ve (kes!) emri geldiğinde, bu işi yapmaya tam ve kesin bir azm -göstermekten ibarettir.

2) Boğazlama işi, boğazı kesmekten ibarettir. Belki de İbrahim (a.s), oğlunun boğazını kesti; ancak ne var ki o, boğazın bir kısmını kesince, Allah o kesik yeri yeniden birleştirdi. İşte bu sebepten dolayı da, ölüm hâdisesi tahakkuk etmedi.

3) Bu görüşü savunan kimselerin kendisine en çok güvenip dayandığı üçüncü izah şekli ise şudur: Allah şayet, muayyen bir şahsa, muayyen bir zamanda muayyen bir işi yapmasını emretmiş olsaydı, işte bu, o işi o vakitte yapmanın güzel olduğuna delâlet eder. Ama, onu o işten men ettiğindeyse, bu nehyetme de, bu işi o zamanda yapmanın kabîh olduğuna delâlet eder.

Eğer, bu nehiy, o emrin hemen peşinden meydana gelmiş olsaydı, iki durumdan birisinin olması lâzım gelirdi. Çünkü Cenâb-ı Hak, eğer o fiilin durumunu biliyor idiyse, O'nun, kabîh (çirkin) olan bir şeyi emrettiğinin, ya da güzel olan şeyi nehyettiğinin söylenmesi gerekir. Yok, eğer o işin durumunu bilmiyor idiyse, Allah'ın cahil olması gerekirdi ki, bu ise imkânsızdır! İşte bu konudaki sözün tamamı budur."

Birinciye cevap: Biz daha önce, Cenâb-ı Hakk'ın İbrahim (a.s)'a ancak boğazlama işini emretmiş olduğunu delilleriyle açıklamıştık. 110[110]

Asılsız Görüşe Red

Cenâb-r Hakk'ın, "rüyana sadakat gösterdin" beyanına gelince, bu, Hz. İbrahim (a.s)'in, bu rüya ile amel edilmesinin vacib olduğuna inanmış olduğunu gösterir, yoksa, onun, rüyasında gördüğü her şeyi yaptığına değil!

Muarızın, "ibrahim (a.s), boğazın birkısmını kesince, Allah onu yeniden birleştirdi" şeklindeki görüşüne gelince, biz diyoruz ki: Bu, temelsiz ve asılsızdır. Çünkü, İbrahim (a.s) şayet, kendisine emrolunan herşeyi yapmış olsaydı, "fidye"ye ihtiyaç duymazdı. O madem ki fidyeye ihtiyaç duydu, böylece biz onun emrolunduğu şeyi tamamlayamamış olduğunu anlarız. 111[111]

Hüsn ve Kubûh Meselesi

Muarızın, "Bu durumda ya kabin olanı emretmiş olması, ya da cehalet gerekir" şeklindeki üçüncü görüşüne gelince, biz diyoruz ki: Bu görüş, aklın güzel gördüğünü güzel, çirkin gördüğünü de çirkin görme esâsına dayanır. Bu ise, bâtıl ve asılsızdır. Yine, farzet ki bunu kabul edelim. Ancak ne var ki biz diyoruz ki: "Bir şeyi emretmek bazen, o emredilen şey güzel olduğu için güzel olur; bazan da, her ne kadar emrolunan şey güzel olmasa bile, herhangi bir maslahatın doğruluğunu ve uygunluğunu ifade ettiği için güzel olur" denilmesi niçin caiz olmasın? Baksana, efendi, kölesini terbiye edip düzeltmek istediğinde, meselâ, "Cuma günü geldiğinde, falanca işi yap!" der. Bu iş de, zor ve ağır işler cümlesinden olur. Efendinin bu emirden maksad, kölenin bu işi yapması değil, aksine, kölenin, kendisini itaat ve boyun eğmeye alıştırmasıdır. Sonra efendi, kölenin, nefsini itaat ve inkıyada alıştırmış olduğunu anlayınca, ondan bu emri ve yükümlülüğü kaldırır. İşte burada da böyledir. Dolayısıyla, sizler bu ihtimalin yanlış olduğuna dair bir delil ve açıklama getiremediğimiz sürece, sözümüz tamam olmaz. 112[112]

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/628-629

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/630

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/630

Dilemediği Şeyi Emretme

Alimlerimiz, Allah Teâlâ'nın, bazan vukuunu istemediği şeyi de emredebileceği hususunda bu ayetle istidlal etmişve şöyle demişlerdir: Bunun delili, Allah'ın, meydana gelmesini istemediği halde, bu boğazlamayı emretmiş olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, boğazlamayı emretmesi hususu, birinci meselede geçen izahtan dolayıdır. O'nun bu şeyin vukuunu istemediğine gelince, bize (ehl-i sünnete) göre, Allah'ın, olmasını istediği her şey olur, meydana geliri Böyle bir kesme işi tahakkuk etmediğine göre, biz Allah Teâlâ'nın, bunun meydana gelmesini istemediğini anlamış bulunuyoruz. Mu'tezlle ise şöyle der: "Allah, o kesmeden nehyetmiştir. Bir şeyden nehyetmek ise, nehyedenin, o şeyin meydana gelmesini istemediğine delâlet eder. İşte böylece, Allah'ın kesmeyi emrettiği, onu irâde etmediği sabit olmuş olur. Bu da "emr"in, "irâde" olmadan da olabileceğine delâlet eder." Allah Teâlâ'nın, boğazlamayı emrettiğine dair sözün tamamı, birinci meselede geçmiş olan husustur. Allah en iyisini ibilendir. 113[113]

Emrin Uykuda Gelmesinin Hikmeti

Bu mesele, bu teklifin uyanıkken değil de uykuda iken gelmesindeki hikmetin beyanı hakkında olup, bunun izahı şu birkaç açıdan yapılabilir:
1) Bu teklif, hem kesene, hem de kesilene alabildiğine ağır gelen bir tekliftir. Böylesi zor olan bir teklifin gelebileceğine dikkat çeken bir durum arzetsin diye, bu ilk defa uykuda gelmiş, daha sonra da bu uyku hali, uyanıklık halleriyle tekîd edilmiştir. Böylece de bu teklif anîden gelmemiş, tam aksine yavaş yavaş varid olmuştur.
2) Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'İn, rüyalarını hak ve gerçek kılmıştır. Nitekim **Hz.** Muhammed (s.a.s) hakkında, "Andokun ki Allah, Resulünün gördüğü rüyanın hak olduğunu tasdik etmiştir. Inşaallah (hepiniz) emniyet içinde, korkusuzca mutlaka Mesctd-i Haram'a gireceksiniz" (Fetın, 27) buyurmuştur. Yusuf (a.s)'un "Doğrusu ben rüyada onbir yıldızla güneşi ve ayı gördüm. Onların, bana secde ettiklerini gördüm "(Yusuf, 4) dediğini belirtmiş, İbrahim (a.s) hakkında da, "Rüyamda, seni boğazladığımı görüyorum"(smkm. 103 buyurmuştur.
Bundan maksadı, peygamberin sâdık ve doğru sözlü olduklarına delâlet eden delilleri takviye etmektir. Çünkü kişinin hali, ya uyanıklık ya da uyku halinden birisidir. Bu iki durum da onların doğruluklarına apaçık biçimde delâlet edince, bu onların bütün hallerinde sâdık olduklarının ve haktan yana olduklarının, tam ve mükemmel bir biçimde izahı olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.
Sonra biz diyoruz ki: Peygamberler (s.a.s)'in bu husustaki makamları üç kısma ayrılır:
a) Görülen rüyaya tıpatıp uyan durum. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkındaki, "Mutlaka Mesctd-i Harama gireceksiniz"(Fetih,27) buyurup da, daha sonra bu şeyin aynen tahakkuk etmesi gibidir.
b) Aksi tecelli eden rüya. Bu da, tıpkı Hz. İbrahim (a.s) hakkındaki hâdise gibidir. Çünkü onun gördüğü şey kesme idi, ama tahakkuk eden şey ise, fidye ve kurtuluş idi.
c) Münasebet kurularak, bir tür yorum yapılmasıdır. Nitekim bu da, Yusuf (a.s)'un rüyası için söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı, rüya tabir edenler, rüyaların işte bu üç tarzda olabilecekleri hususunda mutabakat sağlamışlardır. 114[114]

Kıraat Farklılığı

Hamza ve **Kîsâî,** tâ'ntn dammesi, râ'nın kesresi ile, "mâ zfl turî" şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mana, "Bak bakalım, sen nefsinden, sabır ve metanet gösterebilecek misin?"

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/630
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/630-631

şeklinde olur. Bu okuyuşa göre bu ifadenin manasının "Bakalım ne işarette bulunacaksın?" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Diğer kıraat imamları ise, tâ'nın fethası ile okumuşlardır. Bundan sonra da, kimileri "imâle" yapmış, kimileri ise yapmamıştır. 115[115]

Yedinci Mesele

Babanın bu konuda oğluyla yaptığı müşaverenin hikmeti,oğlunu bu hâdiseye muttali kılmaktır. Böylece de, onun, Allah'a itaat konusunda sergileyeceği sabrı görmek ve İbrahim (a.s)'in gözünün aydın olmasını temin etmektir. Çünkü o, onun hilimde bu büyük noktaya; kötülüklere sabretmede de bu yüksek dereceye ulaştığını görecek, böylece de, oğul için, ahirette büyük bir mükâfaat, dünyada ise büyük bir nâm tahakkuk edecektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, İbrahim (a.s)'in çocuğunun, Sana verilen emir ne ise, onu yap" dediğini nakletmiştir ki, bu, "Kendisiyle emrolunduğun şeyi yap!" takdirindedir. Tıpkı bir kimsenin, "Sana işi emrettim, binâenaleyh, kendisiyle emrolunduğunu yap!" ifadesinde harf-i cerrin hazfedilmesi gibi, burada da, câr maa'l-mecrûr hazfedilmiştir.

Daha sonra oğul, "inşaallah, beni sabredenlerden bulacaksın" demiş ve bu işi, bir bereket ve uğur umma tarzında, Allah'ın meşîetine bağlamıştır. Çünkü Allah'a isyandan, ancak Allah'ın korumasıyla korunulur; Allah'a itaata da, ancak Allah'ın muvaffak kılmasıyla imkân elde edilir.

Müteakiben Cenâb-ı Hak, "Vakta ki ikisi de, (Allah'ın emrine) razı oldular" buyurmuştur. Arapça'da, aynı manada olmak kaydıyla "Allah'ın emrine teslim oldum" denilir. Kişi, Allah'ın emrine uyup boyun eğdiğinde, işte bu şekilde söylenir ve bu ifâde, bu üç şekilde de okunmuş olup, bunun temeli, senin, bir şey birisine ait olduğunda, "Bu, falancanındır, onundur" şeklindeki sözüne dayanmakta olup, manası, "Bu şey, kendisi hakkında çekişilme ve nizâdan beri oldu" şeklindedir. Yine Araplar, şeklinde kullanmışlardır. Bu iki şey de, onlardan nakledilmiş olup, yine bunun gerçekte manası, "Kendisini Allah'a adadı ve kendisini sırf ona verdi" şeklindedir. 'nin manası da, "Kendisinin sadece Allah'a ait olmasını talep etti" şeklindedir. Katade, fiilin tesniye gelmesini, "Bu, oğlunu; oğlu da kendisini Allah'a teslim ettiler" şeklinde tefsir etmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(İbrahim) onu alnı üzere yıkü" buyurmuştur ki bu, "O onu, bir tarafı üzere yıktı da, böylece onun alnının iki tarafından birisi yere geldi" demektir. Çünkü, yüzün iki tarafı vardır; alın ise, bu iki taraf arasında olan şeydir. Ibnu'l-A'râbî ise, " (telîl)de de, "yıkılmış" manasındadır. ise, "onu yıkan" anlamındadır" demiştir. Buna göre mana, o onu alnının bir tarafı üzerine yıktı demektir. Mukatil ise, "O onu, cephe üzere (yüzükoyun) çöktürdü" denmiştir ki, bu, hatadır; çünkü "alın" cepheden başkadır. 116[116]

Hakk'ın İbrahim'e Çağrısı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz ona, "Ey ibrahim, rüyana sadâkat gösterdin" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu ifade, Kûfelilere ve Ferrâ'ya göre, ifadesinin cevabı olup, ifadenin başındaki vâv zâiddir.

b) Basralılara göreyse, bu takdir caiz olmayıp, felemma'nın cevabı mukadder olup, takdiri de, "O bunu böyle yapıp, Allah da ona, "Dikkat, İbrahim! Sen rüyanı gercekleştirdin" diye nida edince, Hz. İbrahim (a.s) büyük bir mutluluğa ermiş, Allah ona, oğlunun peygamberliğini bahşetmiş ve mükâfaatını da bolca vermiştir" şeklindedir. Basralılar sözlerine şöyle devam ederler: "Cevabın hazfedilmesi Kur'ân'da geçmekte olup, yadırganacak bir durum değildir. Bunun faydası da, cevabın mahzûf olması halinde, o cevabın daha etkili ve azametli olmasını sağlamaktır."

Müfessirler şöyle demektedir: "Hz. İbrahim (a.s) oğlunu kesmek için yanı üstü yatırdığında, dağ tarafından, "İbrahim! Rüyanı gerçekleşirdin" diye nida edildi." Muhakkik ulemâ ise, bu

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/631

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/631-632

teklifin sebebinin, Hz. İbrahim (a.s)'in, Allah'ın tekliflerine en mükemmel manada boyun eğmiş olması olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onu, böylesi zor ve çetin bir teklifle mükellef tutup, hem kendinden hem de çocuğundan mükemmel bir biçimde taat ve inkıyâd zuhur edince, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak, "rüyanı gerçekleşirdin" demiştir. Yani, "Bu rüyadan elde edilmek istenen maksat elde edilmiştir" demektir.

ifadesi yeni başlayan bir söz olup, daha önceki kısımla ilgisi yoktur. Buna göre manası, "İbrahim (a.s) ve oğlu bu mükellefiyeti yerine getirerek muhsin (iyi) kimseler oldular. Biz, bu iki muhsini mükâfaatlandırdığımız gibi, bütün muhsinleri de mükâfaatlandırınz" şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, yani, "Bu, sayesinde ihlaslı olanların olmayanlardan seçildiği apaçık bir deneme yahut daha zoru bulunmayan çok çetin bir sıkıntıdır" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, "Ona büyük bir kurbanlık fidye verdik" buyurmuştur. "Zebh", zebeha "kesti"fiilinin masdarıdır. Zibh ise, "kesilecek şey" demektir. İşte ayette kastedilen budur. İşin kıssa tarafıyla ilgili bazı bahisler var: 117[117]

Zebh Kıssası

Birinci Bahis: Bu hâdise hakkında anlatıldığına göre, İbrahim (a.s) oğlunu kurban etmek İstediğinde, "Evladım, ip ve bıçağı al, falanca yere odun toplamaya gideiim. Onlar, kurban edilecek yerin yolunu yarılayınca, babası ona, kendisine verilen emri haber verdi. Bunun üzerine o, "Babacığım, çırpınmamam için ellerimi kollarımı iyice bağla. Kanımın sıçramaması ve annemin onu görüp üzülmemesi için, elbisemi uzağa koy. Kolay gelmesi için, bıçağını iyice bile ve boğazımı onunla hemen kes. Çünkü ölüm zor. Anneme selam söyle, eğer gömleğimi anama vermek istersen, ver. Çünkü belki de bu ona bu işi kolaylaştırır" dedi. İbrahim (a.s) de, "Yavrum, Allah'ın emri hususunda ne güzel yardımcısın" dedi. Sonra onu bağlamış olduğu halde, her ikisi de ağlayarak onu öpmek istedi, sonra bıçağı boğazına dayadı. Bunun üzerine oğlu, "Beni yüz üstü yatır. Çünkü yüzüme baktığında, bana acıman tutar. Kalbin rikkate gelir. Böylece bu, senin Allah'ın emrini yapmana mani olur" dedi. Hz. İbrahim (a.s) de böyle yapıp, bıçağı ensesine dayadı, kesmek istedi, ama bıçak kesmedi. Bunun üzerine, "îbrahim! Rüyana sadakat gösterdin (,..)" diye ona nida olundu. 118[118]

Gökten Gönderilen Kurbanlık

İkinci Bahis: Alimler, o oğulun yerine verilen kurbanın, koçun ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bunun, Hz. Âdem (a.s) oğtu Habil'in kurban olarak Allah'a sunup, Allah'ın kabul edip (göğe çektiği) koç olduğu; onu İsmail (a.s)'e karşılık fidye olarak gönderinceye kadar, cennette otladığını söylemiştir. Bazıları da, "Allah Teâlâ, cennetten kırk yaz (yıl) otlamış bir koç gönderdi" demişlerdir. Süddî ise şöyle demiştir: "İbrahim" diye seslenildiğinde, Hz. İbrahim (a.s) geriye döndü. Bir de baktı ki dağdan aşağı inen, beyazımsı bir koç ... İsmail (a.s)'in üzerinden Kalktı, o koçu tutup kurban etti. Oğlunun elini ayağını çözüp boynuna sarılarak, "Yavrum, sen bana işte bugün hibe edildin" dedi."

Ayetteki, "azîm" (büyük) kelimesine gelince, bu kurbanlığın iriliğinden ve semizliğinden ötürü bu adı aldığı söylenmiştir. Bu cümleden olarak, Sa'îd b. Cübeyr, "Cennette kırk yıl otlamış bir kurbanlığın, çok iri olması onun hakkıdır" der. Yine bu kurbana "büyük" denilmesinin, onun kıymetinin büyüklüğünden dolayı olduğu; çünkü Allah'ın onu, Hz. İbrahim (a.s)'in oğluna bir fidye olarak kabul etmiş olduğu söylenmiştir. 119[119]

Zebîhin İsmail Oluşunun Başka Delili

---

[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/632-633

[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/633

[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/633-634

Daha sonra Hak Teâlâ "Doğrusu, o mü'min kuHanmızdandı" buyurmuştur. Bu cümledeki "o" zamiri, Hz. İbrahim (a.s)'e râcîdir. Cenâb-ı Hak, "Ona salihlerden bir peygamber olmak üzere de îshak'ı müjdeledik" buyurmuştur. Bu ayetteki neblyyen kelimesi, "hâl-i mukaddere"dir. Yani, "Bizona, peygamberliği mukadder olan İshak'ı müjdeledik" demektir. Kesilecek olan oğlan, Hz. İsmail (a.s) olduğunu söyleyenler, bu ayeti delil getirebilirler. Çünkü ayetteki nebiyyen kelimesi "hâl"dir. Binâenaleyh mananın, "Biz ona, İshak peygamber olduğu halde, İshak'ı müjdeledik" şeklinde olması mümkün değildir. Çünkü bu müjde İshak (a.s)'ın peygamber olmasından öncedir. Şu halde mananın, "Biz o İshak'ın peygamber olacağını takdir ettiğimiz ve ona bu hükmü (emri) verip, sabrettiği halde, ona Ishak'ı müjdeledik" şeklinde olması gerekir. Durum böyle olunca da, ayette İshak (a.s)'ın verileceğine dair olan bu müjde, kesilecek olan o şahsın kıssasından sonra verilmiş olur. Böylece de, kesilecek olan oğulun, İshak (a.s)'dan başkası olması gerekir. Bu konuda en ileri söz olarak ayet, her nekadar okunuş (sıra) bakımından, kurban edilecek oğlun kıssasından sonra geliyor ise de, meydana gelme bakımından ondan öncedir" denebilir. Fakat biz diyoruz ki, asıl olan, ayetlerin sırasına, aralarındaki irtibata riayet etmektir. Doğruyu en iyi bilen ise Allah'dır. 120[120]

Onun Kutlu Kılınması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hem ona hem de Ishâk'a bereketler verdik" buyurmuştur. Bu ayette geçen "bereket" hususunda da şu iki izah yapılmıştır:
1) Allah Teâlâ, İsrailoğullarının bütün peygamberlerini, İshak (a.s)'ın soyundan göndermiştir. (İşte bereket budur.)
2) Cenâb-ı Hak, kıyamete kadar, hem Hz. İbrahim (a.s), hem de Hz. tshak (a.s) için güzel bir nam bırakılmıştır. Çünkü bereket, devam ve sebat manasınadır.
Daha sonra Allah Teâlâ, "Her ikisinin neslinden İyi hareket edeni de var, nefsine apaçık zulmeden de" buyurmuştur. Bu ifadede, yahudîlerin iftihar etmelerine, bu durum bir sebep teşkil etmesin diye, ataların-ecdâdın çokça faziletli olmasından onların gelenlerin de mutlaka faziletli olacağı, faziletli sayılacağı neticesi çıkarılamayacağı hususunda bir uyan var. Ayetteki, "muhsln" "iyihareket eden" ifadesine, peygamberler ve mü'minler, "nefsine apaçık zulmeden" ifadesine de kâfir ve fasıklar girer. Allah en iyi bilendir. 121[121]

3- Hz. Musa ile Harun (a.s)'un Kıssası

"Andolsun ki biz Musa'ya da, Harun'a da nimetler verdik. Hem onlan, hem kavimlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık. Kendilerine yardım ettik de, gâlibler onlar oldular. Onlara açıklayıcı olan o kitabı verdik. Onlara doğru yolu gösterdik. Sonra gelen peygamberler ve ümmetler arasında da, onlara iyi bir nam bıraktık. Musa'ya ve Harun'a bizden selam olsun. Şüphesiz biz, muhsinleri böyle mükâfaatlandmrız. Gerçekten o ikisi mü'min kullanmızdandı" (Sâffât, 114-122). 122[122]

Onlara Yapılan İhsan

Bil ki bu, bu sûredeki kıssaların üçüncüsüdür. Yine bil ki, hernekadar nimet vermenin birçok şekli var ise de, bu, menfaati celbetme ve zararı defetme şeklindeki iki çeşit nimete hasredilmiştir. Allah Teâlâ burada, bu iki kısımdan da bahsetmiştir. 0 halde, "Andolsun ki Biz Musa'ya da, Harun'a da nimetler verdik..." ifadesi, menfaat verme şekline; "Hem onlan, hem kavimlerini ö büyük sıkıntıdan kurtardık" ifadesi de, zararı defetme çeşidine işarettir.
Birinci kısma, yani menfaat verme şeklindeki nimete gelince, bil ki menfaatlerin, dnn"9vî ve

---

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/634
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:18/634
122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/5

dinî olarak iki kısma ayrıldığında şüphe yoktur. Dünyevî menfaatler var etmek, hayat vermek, akıl vermek, terbiye etmek, sıhhat vermek ve herbirinde kemal sıtatıan yaratmadır. Dinî menfaatler ise, ilim ve taat (ibadet) olup, bunların en üstünü de, ezici ve net mucizelerle içice olan peygamberlik nimetidir. Cenâb-ı Hak, bu tafsilatı, diğer surelerde ele alındığı için, burada bunlara işaret etmekle yetinmiştir.

İkinci Kısma, yani zararı giderme nev'inden olan nimete gelince, bu "Hem onlan, hem kavimlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık" cümlesiyle kastedilmiştir. Bu hususta, şu iki görüş vardır:

1) Bu, suda boğma hadisesidir. Allah Teâlâ, Flravun'u ve ordusunu suda boğmuş, İsrailoğullarını kurtarmıştı.

2) Bu, Allah Teâlâ1 n m İsrailoğullannı, Firavunun zulmünden kurtarmasdır. Çünkü onların, erkek çocuklarını kestiriyor, kız çocuklarını ise bırakıyordu.

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s) ve Hz. Harun (a.s)'a lütfettiğinden bahsedince, bu lütfunun çeşitlerini detaylıca anlatmıştır:

1) "Onlara yardım ettik" tümlesindeki hü'm "onlar" zamiri, Musa, Harun (a.s) ve kavimlerine râcîdir. cümlesi, "Bütün hallerinde, delil getirmekle, işin sonunda da devlet kuhjp, üstün olmak suretiyle, onlar gâlib geldiler" demektir.

2) "Onlara (herşeyi) açıklayıcı olan o kitabı verdik..." ayetiyle anlatılan nimet. Buradaki kitap ile, "Tevrat" kastedilmiş olup, Tevrat, dinî ve dünyevî hususlarda, jsrailoğullarının muhtaç olduğu herşeyi ihtiva eden bir kitaptı. Nitekim Hak Teâlâ, "Bfc, içerisinde bir hidayet ve bir nur olan o Tevrat'ı indirdik..." (Makie, «) buyurmuştur.

3) "Onlara doğru yolu gösterdik" ayetiyle anlatılan nimet: Bu, "Onlara hem aklen, hem naklen hakkın yolunu gösterdik ve onları buna muvaffak kılıp kötülüklerden korumak suretiyle yardım ettik" demektir. Gerçek delillerin, dosdoğru yola (sırat-ı müstakime) benzetilmesini İzaha gerek yoktur.

4) "Sonra gelen (peygamberler ve ümmetler) arasında da, onlar için iyi bir nam bıraktık" ayetinin ifade ettiği nimet. Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu sonra gelenler, Ümmet-i Muhammed'dir ve onların, "Musa'ya ve Harun'a bizden selam olsun" demeleridir.

b) Bundan murad, Ümmet-i Muhammed'dir ve onların, Hz. Musa (a.s) ve Harun (a.s)'u saygı ile anıp, sevmeleridir. Bu ikinci manaya göre. "Musa'ya ve Harun'a bizden selam olsun" ifadesi, Allah'ın onlara selamı olmuş olur. 123[123]

İmanın Ehemmiyeti

Cenab-ı Hak lütuf ve yüceliklerden bu dört çeşidi dile getirince j&+Ay tf ^ «Ü^ ty "Şüphesiz biz muhsinleri böyle mükâfaatlandırınz" buyurmuştur. Bu ifadenin tefsiri biraz önce geçti. Daha sonra da, ck*^ üsle j* U# "Gerçekten o ikisi mü'min kullanmadandı" buyurmuştur. Bu ifadenin anlatmak istediği de iman ile elde edilen faziletin, bütün faziletlerden daha kıymetli, daha üstün ve daha mükemmel olduğuna dikkat çökmektir. Eğer bu, bu manada olmasaydı, Hz. Musa (a.s) ve Hz. Harun (a.s)'un faziletlerinin, "kendilerinin mü'minlerden olmaları" ile noktalanması yerinde olmazdı. Allah en İyi bilendir. 124[124]

4- İlyas (a.s)'ın Kıssası

"Şüphesiz //yas da peygamberlerdendi. Hani o kavmine "Siz ittikâ etmez misiniz?" O en güzel yaratanı, sizin de, evvelki atalarınızın da Rabbi olan Allah'ı bırakıp da BaTa (putuna) mı taparsınız?" dedi. Fakat bunlar onu yalanladılar. Şüphesiz bunlar da, elbette toplanıp (cehenneme) getirileceklerdir. Allah'ın muhlis kulları müstesna... Biz, ona sonra gelenler

---

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/5-6

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/6

arasında iyi bir nam (şan) bıraktık. Selam Ilyas'a... Şüphe yok ki biz, muhsinleri böyle mükâfaatlandırırız. Gerçekten o, mü'min kullanmızdandı" (Sâffât, 123-132).
Bil ki bu, bu sûredeki kıssaların dördüncüsüdür. Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 125[125]

Kıraat

İbn Amir, elifi vaslederek ve hemzesiz olarak, ve inne'l-vase okurken, diğer kıraat imamları hemzeyle okumuşlardır. Ebu Bekr b. Mihran, "Kim elifi vaslederken, elifi zikrederse, hata etmiş olur. Çünkü Şamlılar bunu bilmez ve yadırgarlar" demiştir. Vahidi söyle der: "Bunun şöyle iki izahı yapılabilir:
1) Tıpkı İbn Keair'in, (Müddessir. ss) ayetinden ve şairin beytinden hemzeyi hazfetmeleri gibi, buradaki "ilyas" kelimesinden de hemze hazf edilmiştir.
2) (Enam. 86} isminde olduğu gibi, bu elif, lâm-ı tarif olan lam ile birlikte zikredilmiştir. 126[126]

İlyas'ın Kim Olduğu?

Ayetteki "ilyas'ın kim olduğu hususunda iki görüş ileri sürülmüştür:
a) İbn Mes'ûd (r.a)'un, bunu şeklinde okuyup, "ilyas, İdrls'dir" dediği rivayet olunmuştur. Bu, İkrime'nin görüşüdür.
b) Müfessirlerin ekserisi, bunun İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden bir peygamber olduğu ve Musa (a.s)'mn kardeşi Harun (a.s)'un soyundan gelen İlyas b. Yasin olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.
Daha sonra Cenâb-t Hak, "Hani o kavmine "Siz, ittikâ etmez misiniz?" dedi" buyurmuştur. Bunun takdiri, "Ey Muhammed, kavmine, İlyas'ın kendi kavmine "Siz Allah'dan korkmaz mısınız?" dediğini hatırlat" şeklindedir. Kelbî, bu ifadeye "Allah'dan başkasına ibadetten ittikâ etmez misiniz, çekinmez misiniz?" manasını vermiştir.
Bil ki Hz. İlyas (a.s), önce onları kısaca korkutunca, daha sonra bu korkunun sebebinin ne olduğunu dile getirerek, Allah'ı bırakıp da BaTa (putuna) mı tapıyorsunuz?" demiştir ki, bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır: 127[127]

Ba'l

Birinci Bahis: Burada geçen "BaT'in ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Bu, tıpkı Menat ve Hübel gibi, onların bir putlarının Özel ismidir. Bu putun altından olduğu; yirmi zira1 uzunluğunda, dört yüzlü bir put olduğu; bununla fitneye düştükleri (yani aldanıp), atabildiğine saygı duydukları; hatta buna dört yüz tane hizmetçi tayin ettikleri; bu hizmetçilerin herbirini de peygamber kabul ettikleri; şeytanın o Ba'i'ın içine girip, sapıklığın hükümlerini onlara söyleyip, hizmetçilerin bunları ezberleyip, insanlara öğrettikleri ve bunların Şam diyanndaki Ba'lebek şehri sakinleri olduğu; işte bundan dolayı şehirlerinin bu adı aldığı ileri sürülmüştür.
Bil ki müfessirlerin "Bu, onların bir putunun adıdır" şeklindeki sözlerinde bir mahzur yok. Fakat, "Şeytan Ba'l'in karın boşluğuna girip, dalâletin ahkâmını oradan konuşuyordu" şeklindeki sözleri müşkillik arzeder. Çünkü eğer böyle birşeyin olabileceğini söylersek, pek çok mucizeyi zedeler. Zira Hz. Muhammed (s.a.s)'in mucizeleri arasında, kurdun ve devenin onunla konuştuğu, onun için hurma kütüğünün inlediği hususları nakledilmiştir. Eğer biz, şeytanın bir maddenin boşluğuna girip, oradan konuşabileceğini mümkün görürsek, bu, kurt, deve ve hurma kütüğü için de söz konusu olur. Bu da, böylesi şeylerin mucize olmasına mâni

---

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/6.
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/7.
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/7

olur,

2) Bal, Yemen lehçesine göre, eğiticinin-yöneticinin adıdır. Nitekim "Bu evin Rabbi (başkanı-reisi) kimdir?" anlamında ifadesi kullanılır. Yine bu manada olmak üzere, kadının kocasına da "ba'l" denmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "Ba'lleri (yani kocaları), o kadınları yeniden nikâhlamaya ehaktir"(Bakara, 228) ve "Şu ba'Iim (yani kocam) da bir ihtiyar" (HOd, 72) buyurmuştur. Buna göre ayetin manası, "Sizler, ba'llerinize, yani reislerinize tapıp, Allah'a ibadeti bırakıyor musunuz?" şeklinde olur. 128[128]

Kul ve Fiilleri

İkinci Bahis: Mu'tezlle, kulun, kendi fiillerini yarattığı hususunda bu ayetle istidlal ederek, "Eğer Allah'dan başka yaratıcılar olmasaydı, Allah kendisini "Ahsene'l-Hallkîn" "Yaratıcıların en güzeli" diye tavsif etmezdi" demişlerdir. Bu husustaki cevabımız, Mü'min H.ayetinin tefsirinde geçmiştir.

Üçüncü Bahis: Reşld-i Katip lakabında birisi, "Eğer denilmiş olsaydı, bu daha güzel olurdu. Çünkü bu durumda, tahsinî (bedîi) manaya da riayet edilmiş olurdu" demiştir. Bu "Kur'ân'm fesahati, böylesi külfetleri gözetmede değil, aksine manasının kuvvetinde ve lafızlarının çeşitliliğindedir" diye cevap veririz.

Bil ki llyas (a.s) onları, Allah'dan başkasına ibadet etmelerinden Ötürü ayıplayıp tenkid edince, Allah'ın bir ve ortaksız olduğunu haykırarak, "sizin de, evvelki atalarınızın da Rabbi olan Allah..." demiştir. Bununla ilgili birkaç bahis vardır: 129[129]

Birinci Bahis: Bu kitabımızda, beşeriyyetin sonradan yaratılmış olduğunun, hür ve irade sahibi bir yaratıcının varlığına, ortağı olmadığına nastl delil olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh bunu tekrar etmenin bir faydası yok.

Farklı Kıraat

İkinci Bahis: Hamza, Klsâî, Asım'n ravisi Hafs, bu isimlerin hepsini, bunu müste'nef cümle kabul ederek, merfû okumuşlardır. Birincisi, Ebû Hatim ve Ebû Ubeyd'in de tercihidir. Keşşaf sahibi ise, Hamza'nın, vaslettiğinde (bu ifadeyi Öncesine birleştirdiğinde) mansub; vakfettiğinde {öncesinden ayırdığında ise) merfu Okuduğunu nakletmiştir.

Cenâb-ı Allah, İlyas (a.s)'ın, kavmine Rabbin birliğini anlattığını nakledince, buyurmuştur. Bu, "Onlar yarın ihzâren (yaka-paça yakalanıp), cehennemde hazır bulundurulacaklardır" demek olup, bu husustaki açıklamayı Sâffât, 57 ayetinin tefsirinde yapmıştık.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Allah'ın muhlis kullan müstesna" buyurmuştur. Çünkü onun kavminin hepsi İlyas (a.s)'ı yalanlamamıştı. Onların içinde, tevhidi benimseyen kimseler vardı. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur ki bu, "Katıksız (şeksiz-şirksiz) olarak tevhide inananlar, cehennemde hazır tutulmayacaklar" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Biz ona sonra gelenler arasında İyi bir nam (şan) bıraktık. Selam İlyas'a" buyurmuştur. Nâfî, İbn Âmir ve Ya'kûb (a.s) "Âl" lafzını, "Yâsîn" lafzına muzaf kılarak, "Âl-ü Yâsîn" "Yâsm ailesi" şeklinde okurlarken; diğer kıraat imamları elifin kesresi ile ve lâm'ı " Yâsîn"den ayırarak, "Il-yâsln" şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatla ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) En doğru izaha göre, biz bu peygamberin İlyas b. Yâsîn olduğunu söylemiştik. Dolayısıyla İlyas, Yâsîn'in âli, yani ehli-soyu-çocuğu olmuş olur.

b) Yâsîn'in âli (ailesi), Hz. Muhammed'in âli'dir.

c) YAsm, Kur'ân'ın adıdır. Buna göre sanki, "Allah'ın selamı, Yâsîn adındaki bu kitaba iman edenlere olsun" denilmek istenmiştir. Esas birincisidir. Çünkü bu, sözün siyakına daha uygundur. İkinci kıraat hususunda da şu izahlar yapılır:

---

[128] [128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/7-8

[129] [129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/8.

a) Zeccâc şöyle der: "Mikâl"; "Mîkâîl", "Mîkâlînu" denildiği gibi, İlyas da, İlyâsin de denilebilir."
b) Ferrâ ise, "Bu cemî (çoğul) bir kelime olup, bununla İlyas (a.s) ve ona tâbi olan mü'minleri kastetmiştir. Bu, Arapların bir aileyi tümden ifade için, "Sa'dlar, Muhallebler, (Ahmedler, Hasanlar)" demeleri gibidir. Nitekim şair de,
"Ben, Sâd'ın oğluyum, Sâ'dlerin en kerîminin!" demiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki biz muhsinleri böyle mükâfaatlandınnz. Hakikat o, mü'min kullanmızdandı" buyurmuştur. Bunun tefsiri daha önce geçti. Allah en iyi bilendir. 130[130]

5- Lût (a.s)'un Kıssası

"Lût da hiç şüphesiz peygamberlerdendi. Hani biz, hem onu, hem bütün ehlini kurtarmıştık. Geride kalanlar içinde bırakılan bir kocakarı müstesna... Sonra diğerlerini kökünden helak ettik. Elbette siz, sabah-akşam onlara
uğruyorsunuz. Halâ akıllanmayacak mısınız?" (Sâffat. 133-138).
Bu ayetler, sûredeki beşinci kıssayı anlatmaktadır. Allah Teâlâ. bunu, müşrik Araplar ibret alsınlar diye zikretmiştir. Çünkü Lût (a.s)'un kavminden kâfir olanlar helak olmuş, mü'minler kurtulmuştu. Bu kıssanın tafsilatı daha önce geçmişti. Hak Teâlâ, "Elbette siz, sabah akşam oralara uğruyorsunuz" buyurarak, müşriklerin dikkatini çekmiştir. Çünkü onlar Şam'a yolculuk yaparlardı. Yolculuk yapan ise, (genelde) ya gece, ya gündüzün ilk vakitlerinde yolculuk yapar. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu iki vakti özellikle zikretmiştir. Sonra da "Hâlâ akıllanmayacak mısınız?" yani, "İbret alabileceğiniz, kullanabileceğiniz bir aklınız yok mu?" buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 131[131]

6- Yûnus (a.s)'un Kıssası

"Yûnus da, hiç şüphesiz peygamberlerdendi. Hani o, dolu bir gemiye kaçmıştı. Derken kur'a çekmişlerdi de, mağluplardan olmuştu. O, kınanmış bir halde, kendisini hemen balık yuttu. Eğer çok teşbih edenlerden olmasaydı, insanların yeniden dirilecekleri güne kadar, o (balığın) karnında kalıp gitmişti, işte biz onu, hasta olduğu halde, açık bir araziye bıraktık. Üzerine, kökü olmayan bir ağaç bitirdik. Onu, yüzbin kişiye, hatta (bundan) artan sayıda kişiye peygamber gönderdik. Ona iman ettiler ve onları bir zamana kadar geçindirdik" (Sâffât, 139-148).
Bil ki bu da, sûrede ele alınan altıncı ve son kıssadır. Bu, şu sebepten ötürü, sonuncu kıssa olarak anlatılmıştır. Çünkü Hz. Yûnus (a.s), kavminin işkencelerine sabretmeyip, bir gemiyle kaçtığı için bu sıkıntılara düştü. İşte bu husus, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, kavminin eziyetlerine sabır göstermesine bir sebep olmuştur. 132[132]

Gemiye Binmesi

Ayetteki, "Yûnus da hiç şüphesiz peygamberlerdendi. Hani o, dolu bir gemiye kaçmıştı" ifadesi ile ilgili birkaç mesele var: 133[133]

Birinci Mesele

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/8-9.
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/10.
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/10-11
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/11

Keşşaf sahibi "Yûnus'un, nûn'un zammesi ve kesresiyle okunduğunu söyler. 134[134]

İkinci Mesele

Bu ayet, bu hâdisenin, Hz. Yûnus (a.s)'un, peygamber olduktan sonra başına geldiğini gösterir. Çünkü ayet, "O,
gemiye giderken, peygamberlerdendi" manasındadır. Şöyle de denebilir: "Pek çok rivayette, "Hz. Yûnus (a.s)'u, zamanın hükümdarı, kendisini, o kavmi Allah'a davet etmek için göndermişti. Sonra o oradan kaçmış; neticede balık kendisini yutmuştu" şeklinde bilgiler gelmişti. İşte bu sıradadır ki Allah onu resul yapmıştı. Netice olarak diyebiliriz ki: "Ayetteki "gönderilenlerdendi" ifadesi, onun o kaçtığı vakitte, Allah tarafından gönderilmiş resul olduğuna delâlet etmez." İleri sürülen bu hususa, şu şekilde cevap verilebilir: Hak Teâlâ, bu sıfatı onun için, saygı duyulsun diye zikretmiştir. Böyle bir netice de, ifade sinden, onun Allah katında mürselierden olduğu kastedildiğinde, ancak elde edilir. 135[135]

Üçüncü Mesele

Ayetteki ebeka kelimesi, "kölenin ibâkı" deyiminden olup, bu, kölenin efendisinden kaçması anlamındadır. Daha
sonra müfessirler ihtilâf etmişler, derken, kimileri Yûnus (a.s)'un Allah'dan kaçtığını söylemişlerdir ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu deyim, kasten Rabbine muhalefet eden kimseler hakkında kullanılır Dolayısıyla da, bu husus, peygamberler için düşünülemez. Yine alimler, Yûnus (a.s)'un neden dolayı hatâ ettiği hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, "Çünkü, İsrailoğullarına gitmesi emrolundu da, o, bu teklifi kabul etmedi ve Rabbine öfkelenerek çekip gitti" denilmiştir ki, bu izah da, Allah ona ister bunu vahy ilejsterse bir başka peygamberin lisanıyla emretmiş olsun akıldan uzaktır, kabul edilemez.
Onun hatasının, kavmini dine daveti bırakıp bu hususta sabretmeyişi olduğu da ileri sürülmüştür. Ama, bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü, Allah Teâlâ ona böyle bir şeyi emredince, onun bunu yapmaması caiz olmazdı. Bu konuda doğruya en yakın olanı, şu iki izahtır:
1) Onun hatası, Allah Teâlâ'nın, kendisini yalanlayan o kavme helak cezasını indireceğini vaadetmesi, böylece de onun, bu helakin mutlaka geleceğini zannederek, Allah böyle bir azabı indirse bile, Allah'ın o azâbla onları imha etmemesi de söz konusu ve ona düşen de, o kavmi dine davet etmeye devam etmek iken, işte bu davete sabredemeyişindendir. Çünkü bu hareket tarzı, emareleri görülen bir şeye yönelme olup, her ne kadar bu gibi konularda da evlâ olan, zanna göre hareket etmemek ise de, herhangi bir günahı kasten işlemek değildir. Kavminden iman edenler çıktığı için, daha sonra Yûnus (a.s), bu zannında hata ettiğini anlamıştır. İşte ayetteki, "Hani o, dolu bir gemiye kaçmıştı" ifadesinin manası, anlattığımız bu husustur.
2) Yûnus (a.s), kavmine, azabın geleceğini vaadetmişti. Fakat, bu azâb gecikince o, adeta onlardan saklanırcasına ayrılıp gitmiş, o denize yönelmiş ve o gemiye binmiştir. İşte ayetteki, ifadesi bu manadadır. Bu ayetin müşkilliğini çözme hususundaki sözümüzün tamamını biz, Cenâb-ı Hakk'ın, Enbiyâ, 87 ayetinin tefsirinde beyan etmiştik. Ayetteki, "dolu gemi" ifadesi de, Yûnus Sûresinde açıklanmıştı. Gemi yük ve insanlar ile ağzına kadar dolduğunda, "o gemi, "meşhûn"dur; doludur" denilir. 136[136]

Kur'an'ın Kendisine Çıkması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Derken kur'a çekmişlerdi" buyurmuştu. "el-Müsahemetu'V'kur'a

---

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/11
135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/11
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/11-12

çekmek" demektir. Nitekim Arapça'da, bir topluluk kur'a çektiğinde, deyimi kullanılır. Müberred ise, bu ifadenin, kur'a için karıştırılan "sihâm-ok" lafzından alındığını söyler. Derken, "Mağluplardan olmuştu"yani, "kur'ada kaybedenlerden^.." Nitekim Arapça'da, "Allah giderdi, o da gitti, kaydı" manasında "Allah onun delilini giderdi, izâle etti; o da gitti" denilir ki, bu kelimenin de kökü, "kaymak" anlamına gelen dehd kelimesidir. Nitekim Arapça'da, kaydığında, "Devenin ayağı kaydı" denilir.

Ibn Abbas, Yûnus (a.s)'un kıssasıyla alâkalı olarak şunları anlatmıştır. "O, kavmiyle birlikte, Filistin'de oturuyordu. Derken, bir kıral onlarla savaştı, onlardan dokuzbuçuk kabile esir aldı. Sonraları geriye sadece ikibuçuk kabile kaldı. Halbuki Allah Teâlâ, İsrailoğullarına, "Düşmanınız sizi esir alır veya başınıza bir musibet gelirse, bana dua edin, kabul edeyim" diye vahyetmişti. Onlar, bunu unutup da esir düşünce, Allah Teâlâ bir müddet sonra, İsrailoğullarının peygamberlerinden birisine, "Falanca kavmin kralına git ve ona İsrailoğullarına bir elçi (peygamber) göndermesini söyle" diye vahyetti. Derken bu kral da, kuvvetinden ve emîn bir zat oluşundan dolayı Yûnus (a.s)'u seçti. Yûnus (a.s) da, "Allah bunu sana emretti" deyince, kral, "Hayır, ben, emin ve kuvvetli birisini göndermekle emrolundum. Sen ise, işte tam bu vasıftasın" dedi. Bunun üzerine Yûnus (a.s), "İsrailoğulları içinde, benden daha kuvvetlileri var. O halde ne diye onları göndermiyorsun?" dedi. Kral onda ısrar edince, Yûnus (a.s) öfkelendi, çekip gitti. Derken, Rum Denizi (Akdeniz)'ne geldi ve orada dopdolu bir gemi gördü. Derken, gemidekiler onu da gemiye aldılar. Gemi, denizin ortasına gelince, nerdeyse batacak oldu. Bunun üzerine gemiciler, "İçinizde günahkâr ve asi var. Eğer böyle olmasaydı, herhangi bir fırtına ve apaçık bir sebep olmaksızın, böyle bir manzara gemide olmazdı!" dedi. Tüccarlar da, "Bizim başımıza böylesi şeyler gelmiştir; binâenaleyh, biz böyle bir şeyle karşılaştığımızda kur'a çekeriz. Kur'a kime isabet ederse, onu, suya atar boğardık. Çünkü tek bir kimsenin boğulması, herkesin ve herşeyin suya garkolmasından daha hayırlıdır" dediler. Derken, kur'a, Yûnus (a.s)'a çıktı. Bunun üzerine tüccarlar, "Günah işlemeye biz, Allah'ın nebisinden daha uygunuz" dediler. Bu işi ikinci, üçüncü kez tekrarladılar. Ama her defasında da kur'a, Yûnus (a.s)'a çıktı. Bunun üzerine Yûnus (a.s) "Durun, bu günahkâr benim" dedi, bir Örtüye bürünerek, kendisini denize attı.

Derken o balık onu yuttu. Allah Teâlâ da o balığa, "Onun kemiklerini kırma ve mafsallarını birbirinden koparma!" diye variyetti. Derken bu balık, onu, önce Mısır'daki Nil nehrine, daha sonra Fars denizine, oradan el-Betâik Denizi'ne, derken Dicle'ye götürüp, derken onun yüzüne çıkararak, Nusaybin topraklarında düz ve geniş bir yere attı. Hz. Yûnus (a.s) bu sırada, üzerinde tüyü ve deri bulunmayan, yolunmuş bir civciv gibiydi. Derken Allah, onun üzerine "Yaktın" ağacı bitirdi. O, hem bunun gölgesinden yararlanıyor, hem de, güçlenip kuvvetleninceye kadar onun mahsulünden istifade ediyordu. Daha sonra o toprak, ağacı yedi bitirdi. Derken, kökünden yere devrildi. Yûnus (a.s), buna son derece üzüldü. Bunun üzerine, "Ya Rabbi, bu ağacın altında, güneşten ve rüzgârdan korunuyor, onun ürününden yiyordum. Şimdi ise, bu ağaç yere devrildi" deyince ona, "Yûnus! Sen, bir anda biten ve bir anda kökünden koparak yere yıkılan ağaca üzüldün, bu kadar kederlendin ama, yüzbine ve daha fazlası insana üzülmedin. Onları bırakıp gittin. Onlara git!" denildi." Olayın hakikatini en iyi bilen Allah'dır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, kınanmış bir halde, kendisini hemen balık yuttu" buyurmuştur. Arapça'da aynı manada olmak üzere, kelimeleri kullanılır. kelimesine gelince, bir kimse, kendisinden dolayı kınanacağı bir şey yaptığında fiili kullanılır. O halde "yaptığından dolayı, yapılacak olan kınamaya müstahak olmuş olan kimse" demektir. 137[137]

Tesbîh İlham Edilmesi

Müteakiben "Eğer çok tesbîh edenlerden olmasaydı, insanların yeniden dirilecekleri güne kadar, o (balığın) karnında kalıp gitmişti" buyurmuştur. "Teşbih edenler..." kelimesinin tefsiri

---

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/12-13

hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Bununla, Allah Teâlâ'nın bir başka ayetinde, Yûnus (a.s)'un o zulumatlar içinde, "Derken o, karanlıklar içinde: "Senden başka hiçbir tanrı yoktur"(Enbiyâ, 87) dediği kastedilmiştir.
b) Bu, "Şayet Yûnus (a.s), balık kendisini yutmazdan önce "müsebbihînden" yani namaz kılanlardan olmasaydı ve vakitlerinin çoğunda Allah'ın zikrine ve taatına devam etmiş bulunmasaydı, o balığın karnında beklerdi ve o balığın karnı, Kıyamete değin onun kabri oturdu" manasındadır. İşte bu sebepten dolayı bazı alimler şöyle demiştir: "Geniş zamanda Allah'ı anınız ki, Allah da sizi, başınız derde girdiğinde ansın! Çünkü Yûnus (a.s), Allah'ı çokça zikreden salih bir kul idi. Binâenaleyh o, o balığın karnına düşünce, Cenâb-ı Hak, "Eğer çok teşbih edenlerden olmasaydı, insanların yeniden dirilecekleri güne kadar, o (balığın) karnında kalıp gitmişti" buyurmuştur. Firavun ise, azgın, Allah'ı unutan bir kul idi. Boğulacağı sırada "Israiloğullannm kendisine iman ettiği o zâttan başka ilâh olmadığına inandım" (Yûnus,90) deyince, Cenâb-ı Hak da, "Daha önce âsi idin; şimdi böyle söylüyorsun" (Yûnus, 9i) buyurmuştur."
Alimler, Hz. Yûnus (a.s)'un, o balığın karnında ne kadar beklediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kur'ân'ın lafzı ise, bu süreye delâlet etmemektedir. Hasan el-Basrî "O orada çok az bekledi. Balığın onu yutmasını müteakip, balığın karnından çıkarıldı" derken, Mu kati I, İbn Hayyâm, bu sürenin üç gün olduğunu, Ata, yedi gün olduğunu; Dahhâk, yirmi gün olduğunu söylemişlerdir. Bu sürenin bir ay olduğu da ileri sürülmüştür. Ben, onların bu süreleri hangi delille tayin ettiklerini bilemiyorum. Ebû Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Yunus, balığın kamında tesbihatta bulundu da, melekler, onun tesbihatmı duydular ve "Ey Rabbimiz, biz, garip bir yerden cılız bir ses duyuyoruz" deyince, Cen&b-ı Hak, 'İşte bu, benim Yûnus kulumdur. Bana isyan etti de, onu denizde balığın kamına hapsettim" dedi. Bunun üzerine melekler, "Her gün ve gece, kendisinden sana, salih amellerin yükselip geldiği o salih kul mu?" deyince, Allah, "Evet" diye cevap verdi. Bunun üzerine melekler o kula şefaatçi oldular da, Allah'da o balığa emretti, balık da onu o sahile atıverdi. işte, ayetteki 'İşte biz onu, açık bir araziye bıraktık" cümlesi de bunu ifade eder." Bu ayetle ilgili birkaç bahis vardır:138[138]

Ara’

Birinci Bahis: (el-arâ'u) "ıssız, boş yer" demektir. Ebû Ubeyde, bu yerlere bu adın, kendisinde ağaç bulunmadığı ve kendisini kaplayan bir bitki Örtüsü olmadığı için verildiğini söyler.
İkinci Bahis: Allah Teâlâ, "İşte biz onu, açık bir araziye bıraktık" buyurmuş, atma işi balığın hareketiyle meydana gelmiş olmasına rağmen, bu işi kendisine nisbet etmiştir, ki bu da, kulun fiilini Allah'ın yarattığına delâlet eder.
tabirinin manasının, "Tıpkı yeni doğmuş bir çocuk ve üzerinde hiç tüy bulunmayan, yumurtadan çıkmış bir civciv gibi, eti çürümüş ve bitkin, zayıf ve güçsüz hale gelmiş idi" şeklinde olduğu söylenmiştir. MücAhid ise, sakîm kelimesine, "Derisi soyulmuş" manasını vermiştir. 139[139]

Yaktın Bitkisi

Daha sonra Cenâb-ı Hakk buyurmuştur. Lafzın zahiri, balığın, Hz. Yûnusu o ısstz yere attığında, Allah Teâlâ'nın, onun üzerinde "yaktîn" ağacını bitirdiğine delâlet etmektedir ki, bu hadise, ona ait bir mu'cize olmuş olur. Müberred ve Zeccâc, "Gövdesi olmayan, yerin yüzüne doğru uzayıp giden her bitkiye, "yaktfn" denilir. Meselâ kabak, Ebû Cehil karpuzu ve karpuz gibi" derken, Zeccâc, "Ben bunun, bir şey bir yerde durduğunda söylenen Ol&Jl* 'Jaİ deyiminden alındığını sanıyorum. Çünkü bu bitkilerin yapraklarının tümü, yerin yüzüne

---

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/13-14
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/14

serildiği için, işte bundan dolayı ona, "yaktın" denilmiştir" demiştir. Ferrâ da, bunun İbn Abbas'a göre, kabak bitkisinin yaprakları olduğunu rivayet etmiş ve "Kim, bitkiler arasından kabağı "yaktın" olarak anlarsa, yaprağı geniş olup ve bir şeyi Örten her yaprak, işte bilsin ki, bu kimselere göre bu, "yaktîn"dir" demiştir. Vahidi (r.h) ise, "Ayet, müfessirlerin bahsetmediği şu iki şeyin söylenmesini de gerektirmektedir:

1) Bu bitki, daha önce orada bulunmuyorken, Allah onu, Hz. Yûnus'dan ötürü bitirmiştir.

2) Bu bitki, gölgesi meydana gelsin diye, çardaklara asılmıştı. Çünkü, şayet yere serilmiş olsaydı, gölge etmesi mümkün olmazdı" demiştir. 140[140]

Yûnus (a.s)'un Görev Yeri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onu, yüzbin kişiye, hatta (bundan) artan sayıda kişiye peygamber gönderdik" buyurmuştur. Bu ifadeyle alakalı olarak birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu ifâdenin manasının, "Biz, Yûnus'u, o balık kendisini yutmazdan önce peygamber olarak göndermiştik" şeklinde olması muhtemeldir. Bu izaha göre, ayette, her ne kadar gönderme işi, balığın yutmasından sonra zikredilmiş ise de, bununla, bu ifadenin ötekinden Önce olduğu kastedilmiş olup, başındaki vâv da, (atıf yoluyla) cemi1 etmek için gelmiş olarak vâv'dır. Bu gönderme işinin, balığın yutmasından sonra olduğunun kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü, İbn Abbas (r.a), "Yûnus (a.s)'un peygamberliği, o balık kendisini kıyıya attıktan sonra olmuştur" demiştir. Böyle olması durumunda, Hz. Yûnus (a.s)'un, o ilk kavmin dışında, başka bir topluluğa peygamber olarak gönderilmiş olması düşünülebileceği gibi, yine aynı şeriatla, o ilk kavme ikinci kez gönderilmiş olması, onların da ona iman etmiş olması da düşünülebilir.

İkinci Bahis: Ayetteki ifadesinin zahiri, bu hususta, bir şekkin bulunduğunu icâb ettirmekte olup, böyle bir şeyin Allah hakkında düşünülmesi ise, imkânsızdır. Bu ifâdenin benzerleri de (Mürselat, 6) (Taha,44) (Taha, 113) (Nahi, 77} (Necm, 9) ayetlerinde yer alır. Ulemâ, işte bu hususa, pekçok biçimde cevap vermiş olup, bunlardan en doğrusu tek bir izahtır. Bu da, takdirin "Onları gören birisi gördüğünde, "Bunlar yüzbin kişidir veya yüzbinden daha fazladırlar" dedi..." manasında olmak üzere, veya "veya bunlar, sizin takdirinize göre daha fazladırlar" şeklinde olmasıdır. İşte bu ifadeye benzer bu tür ifadelerin tümüne verilecek cevap budur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ona iman ettiler ve onları bir zamana kadar geçindirdik" buyurmuştur. Bu, "O kavim iman edince, Allah Teâlâ onların o korkularını giderdi, kendilerini o azâbtan emin kıldı ve onları bir zamana kadar, yani Allah'ın onlardan herbiri için tayin ettiği vakte kadar geçindirdi.." demektir. 141[141]

Allah'a Kız Evlat İsnadının Bâtıllığı

"Şi^di sor onlara, kızlar Rabbinin de, oğullar onların öyle mi? Yoksa biz, melekleri dişi yarattık da, onlar şahit miydiler? Haberin olsun ki, onlar hakikaten yalan söyleyerek, herhalde. "Allah doğurdu!" derler. Onlar elbette yalancıdırlar. Kızları oğullara tercih mi etmiş O?! Ne oluyor size? Nasıl hükmediyorsunuz? Hiç düşünmez misiniz? Yoksa (elinizde) açık bir hüccetiniz mi var? Öyleyse eğer doğru söyleyenlerseniz, getirin kitabınızı. Bir de O'nunla cinler arasında bir hısımlık uydurdular. Andolsun ki bizzat cinler dahi, onların behemeha} cehenneme ihzâren getirileceklerini pekâlâ bilmektedirler. Allah, onların isnâd edegeldiklerinden yücedir, münezzehtir. Lakin Allah'ın ihlasa erdirilmiş kulları bunlar gibi değil"142[142]
(Sâffat. 149-160).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/14-15

141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/15-16

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/16

Birinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hak, peygamberler (a.s)'in kıssalarından bahsedince, yeniden müşriklerin inançlarını ve gidişiatlarını açıklamaya; inançlarının çirkinliğini ve tutarsızlığını beyan etmeye başladı. Müşriklerin sözlerinden birisi de, Cenâb-ı Hakk'a çocuk isnat etmeleri, böylesi bir çabaya girip, bu çocukların erkek değil, dişi olduklarını iddia etmeleridir. İşte bundan dolayt Cenâb-ı Hak, "Şimdi sor onlara, kızlar Rabbinin de oğullar onların öyle mi" buyurmuştur ki, bu ifade, bu sûrenin başındaki (saffat, 11) ifadesine bir atıftır. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ilk Önce Kureyş'in öldükten sonra dirilmeyi niçin inkâr ettiklerini sormasını emretmiş, daha sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'e, o müşriklere, kızları Allah'a erkekleri de kendilerine tercih edişlerinin sebebini sormayı emredinceye değin, sözü birbirine ilave ederek devam ettirmiştir.

Vahidî, müfessirlerin şöyle dediğini nakletmiştir; "Kureyş ve Arabın kökü sayılan, Cüheyne, Benî Seleme, Huzâ'a ve Benî Müleyh, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır!" demişlerdir. Bil ki bu söz, şu iki durumu kapsar:

a) Allah'a kızlar isnat etmeyi... Halbuki bu olamaz, batıldır. Zira Araplar, kızlardan dolayı ar duyuyor, utanıyorlardı. Mahlûkun (insanın) kendisinden ar duyup utandığı şey, onu yaratana nasıl isnat edilebilir? 143[143]

Bilgi Kaynakları Yönünden Bâtıllığı

b) Meleklerin dişi olması... Bu da bâtıldır; çünkü ilmin (bilmenin) yolu, ya his, ya haber veya tefekkür ve düşüncedir. Hisse (duyu organlarıyla bilme) gelince, bu konuda, böyle bir şey söz konusu değildir. Çünkü onlar, Allah'ın melekleri nasıl yarattığını müşahede etmemişlerdir. Bu izah, Cenâb-t Hakk'ın "Yoksa biz, melekleri dişi yarattık da, onlar şahit miydiler?" beyanından kastedilen husustur. Bu hususta bir haber de yoktur. Çünkü haber, doğruluğu kesinkes bilindiği zaman ancak, bir bilgi vesilesi sayılır. Halbuki, böyle bir hüküm veren bu kimseler, doğruluklarına bir delâlet ve bir emarenin delâlet etmediği, yalancı ve müfteridirler. Yaptığımız bu izah da, "Haberin olsun ki, onlar hakikaten yalan söyleyerek, herhalde, "Allah doğurdu?" derler." Onlar, elbette yalancıdırlar" ayetinden anlaşılandır.

Tefekkür de bulunmamaktadır. Bu hususu da şu iki yönden izah edebiliriz:

a) Akıl, böyle bir inancın yanlış olmasını iktizâ eder. Çünkü Allah Teâlâ, varlıkların en mükemmelidir. Adi şeyleri seçmek ise, en mükemmel olana uygun düşmez. Bu husus da, Cenâb-t Hakk'ın, "Kızları oğullara tercih mi etmiş o? İVe oluyor size? Nasıl hükmediyorsunuz?" ayetinden kastedilen husustur. Yani, "efdal olanın, iyi olana isnadı, aklen adî olanın efdal olana nisbetinden daha doğrudur. Şu halde, eğer bu konuda aklın hükmü nazar-ı dikkate alınmışsa, bu durumda sizin sözünüz de yine bâtıl olur" demektir.

b) Biz, bir an için onların inançlarının yanlışlığına dair istidlal etmeyi bırakıp, onlardan görüşlerinin doğruluğuna delalet eden delil isteyelim. Onlar böylesi bir delil bulamayacaklarına göre, işte bu noktada, sözlerinin doğruluğuna delalet eden herhangi bir şeyin bulunmadığı ortaya çıkmış olur. Ki, söylediğimiz bu husus da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa, (elinizde) açık bir hüccetiniz mi var? Öyleyse, eğer doğru söyleyenlerseniz, getirin kitabınızı" beyanından kastedilmiş olandır. Yaptığımız bu izahlarla, benimsemiş oldukları bu görüşün doğruluğuna, ne hissin, ne haberin, ne de tefekkür ve nazarın delâlet etmediği sabit olmuş olur. Dolayısıyla, böylece böylesi bir neticeye varmak kesinlikle batıl olmuş olur.

Bil ki Allah, onlardan, kendi inançlarının doğruluğuna delâlet eden bir delil isteyince bu, taklidin bâtıl olduğuna ve dinin, ancak delil ile sıhhat bulabileceğine delâlet eder. 144[144]

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/16-17

144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/17

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk, "Kızları oğullara tercih mi etmiş O?!1' buyurmuştur. Ekseriyetin kıraati, bu ifadenin başından vasi hemzesinin hazfedilmesi ve başındaki elif'm fetha okunarak, hemze-i kat' kabul edilmesi şeklindedir. Çünkü bunun başındaki elif, kınama ve başa vurma, takvj elifidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, (Zuhror, 16) (Tur, 39) ve (Necm, 21) ayetlerinde olduğu gibidir. Bu ayetlerin başındaki eliflerin tamamı istifham için olduğu gibi, bu ayetteki de böyledir. Rivayetlerin birine göre Nâfî, kelimesini fiiline istifham hemzesi olmaksızın vaslederek okumuştur. Ama, kelimesinden başlarken, elifi meksûr kılarak, bir haber tarzında (fiil olarak) "istafâ" şeklinde okunmuştur. Buna göre, nasıl ki (Duhan,49) ayetinin manası, "Sen aziz olduğunu düşünürdün" şeklinde ise, bu İfadenin takdiri de, "Onların iddiasına göre Allah kızları oğullara tercih etti" şeklinde olur. 145[145]

Allah'la Cinler Arasında Akrabalık İddiaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O'nunİa cinler arasında bir hısımlık uydurdular" buyurmuştur. Alimler, bu ifadede geçen clnne sözüyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Mukatil, "Onlar, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu delilsiz olarak iddia ettiklerinde, Allah'la melekler arasında bir yakınlık ve neseb yakınlığı isbât etmeye kalkışmış oldular" demiştir. Bu görüşe göre, ayetteki clnne ile, melekler kastedilmiş olur. Meleklerin bu adı almaları da, ya gözle görülmediklerinden, veyahut da cennetin bekçileri oluşlarından dolayıdır.

Ben derim ki, bu görüş bana göre bir problem arzetmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, Kureyş'in, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" şeklindeki sözlerini çürütmüş, daha sonra da, "O'nunİa cinler arasında bir nesep uydurdular" cümlesini buna atfetmiştir. Halbuki atıf, matufun, matufun aleyh'den başka olmasını gerektirir. Binâenaleyh, bu ayetten kastedilenin, öncekinden başka olması gerekir.

2) Mücâhid şöyle der: "Kureyş kâfirleri, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" deyince, bunun üzerine Ebû Bekr es-Sıddık (r.a) onlara, "Peki, anneleri kimdir?!" deyince de onlar, "Cinlerin en şerefli olan dişileri" dediler. Bu da, bana göre akıldan uzak bir görüştür. Çünkü, evlilik sebebiyle meydana gelen hısımlığa, "neseb" ismi verilmez.

3) Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, cinleri Allah'a ortak koştular" (En'âm, ıoo) ayetini tefsir ederken, bir grup zındığın, "Allah ve İblis, iki kardeştirler! Allah, hayırlı ve iyi olan kardeş, İblis de, âdî ve şerli olan kardeştir" dediklerini rivayet etmiştik. Binâenaleyh, buradaki "Onunla cinler arasında bir nesep uydurdular"cümlesinden, işte bu inanç kastedilmiştir.Bana göre bugörüş, doğruya en yakın olan görüş olup, Yezdan ve Ehrimen şeklinde ikili (düalist) sisteme inanan mecûsilerin görüşüdür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki, bizzat cinler dahi, onİann behemehal cehenneme ihzâren getirileceklerini pekâlâ bilmektedirler" buyurmuştur ki bu, "Andolsun ki cinler, bu sözü söyleyenlerin, ihzâren cehenneme atılacaklarını ve azâb göreceklerini bilmektedirler" anlamındadır. Bu ayetin manasının, "Andolsun ki cinler, kendilerinin azâbta hazır tutulacaklarını bilmektedirler" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, birinci görüşe göre, hum zamiri, "bu sözü söyleyenlere; ikinci görüşe göre ise, cinlerin bizzat kendilerine râcî olmuş olur. 146[146]

İstisnanın İzahı

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/18

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/18-19

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisini, onların ileri sürmüş olduğu o yalan ve iftiralardan tenzih ederek, "Allah, onların isnâd edegeldiklerinden yücedir, münezzehtir. Lâkin Allah'ın ihlasa erdirilmiş kullan bunlar gibi değil..." buyurmuştur. Ayetteki bu istisnanın neden yapıldığı (müstesna minh'in ne olduğu) hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunun Kelimesinden yapılan bir istisna olduğu ileri sürülmüştür ki, buna göre mana, "Allah'ın ihlasa erdirilmiş kullan kurtulmuşlardır" şeklinde olur. Bunun, "O'nunla cinler arasında bir nesep uydurdular" cümlesinden yapılmış olan bir istisna olduğu da ileri sürülmüştür. Ve yine bunun, muhdarûn kelimesinden yapılmış olan bir İstisnâ-i munkatı' olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre mana, "Lâkin ihlasa erdirilmiş kimseler, Allah'ı bu şekilde tavsif etmekten beridirler" şeklinde olur. Lâm'ın kesresiyle, (muhlisin) okunması halinde, bu kelimenin manası, "ibâdetini ve inancını sırf Allah için yapmış olanlar müstesna..."; fetha ile (muhlasîn) okunması halinde ise, manası, "Allah'ın lütfü ile, kendilerini böylesi kullar kıldığı kimseler müstesna" şeklinde olur. Allah en iyisini bilendir. 147[147]

Melekler

"Ne siz, ne efe taptıklarınız, kimseyi Allah'a karşı kandırıp yoldan çıkaramazsınız. Ancak cehenneme girecek olanı kandırabilirsiniz. "Bizden, hiçkimse müstesna olmamak üzere, herbiri için malûm birer makam vardır.
Biziz, o saf saf dizilenler, biz! Biziz o teşbih edenler, biz! Hakikaten, (müşrikler evvelce) şu katî sözü söylüyorlardı: "Eğer nezdimizde, evvelkilerden bir kitap olsaydı, elbet biz de Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kullarından olurduk." Şimdi ise O'na inanmayıp kâfir oldular. İleride, bileceklerdir ya!" 148[148]
(Saffat. 161-170).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bil ki, Allah Teâlâ kâfirlerin inançlarının yanlışlığına dair deliller getirince, Allah'ın, haklarında azaba duçar olacaklarını, azâb göreceklerini hükmettiği kimseler hariç, kâfirlerin, hiçkimseyi saplamayacaklarına dikkat çeken ifadeyi getirmiştir. Keşşaf sahibi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ne siz, ne de tapmakta olduklarınız, siz kimseyi Allah'a karşı kandırıp yoldan çıkaramazsınız (...)" ifadesiyle ilgili olarak şu iki açıklamayı yapmıştır:
a) Aleyhi'deki zamir, Allah'a râcî olup, manası, "Sizler ve mabutlarınız, sizler ve onlar, topyekûn, Allah'ın, ilm-i ezelîsi ile cehennemliklerden olduğuna hükmettiği cehennem yârânı olanlar müstesna, Allah'ın aleyhinde fitneye sürükleyemezsiniz" şeklinde olur. Buna göre şayet, "Onlar, onları Allah'a karşı nasıl kışkırtabilirler?" denilirse, biz deriz ki, onlar onları, iğvâlarıyla Allah'a karşı kışkırtırlar. Çünkü bu, senin tıpkı, "Falanca, o kadın, ona (kocasına) karşı kışkırttı" demen gibi, "Falanca, falancanın hanımını, ona karşı baştan çıkardı" şeklindeki sözüne benzer.
b) Tıpkı Arapların, "Her adam, işiyle ve gücüyle beraberdir, uğraşır1' şeklindeki sözlerindeki vav'ın (-ile) manasına gelmesi ve cümlenin bu şekilde beşinin caiz olması gibi, kelimesindeki vâvda, anlamında olup, sözün biçiminde bitmesi mümkündür. Çünkü, ayetteki ifadesi, haberin yerini tutan bir ifâde olup, (esas haber vücûben hazfedilmiştir). Çünkü bunun takdiri, "Siz taptıklarınızla beraber..." şeklinde olup, manası, "Sizler ilahlarınızla berabersiniz" yani "Sizler, onların eşleri ve yaranlarısınız. Onlara tapmaktan geri durmazsınız" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani "Siz, ancak sizin gibi cehenneme girmek isteyen kimseler dışında hiç kimseyi o tapmanıza yönelemezsiniz" demektir. Hasan el-Basrî, lâm'ın dammesi İle, (Sâlu'l-cahîm) şeklinde okumuştur ki, bu okuyuş şu şekilde izah edilir. Buna

---

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/19
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/19-20

göre bu kelime çoğul kabul edilip, vâv'ı, iki sakinin bir araya gelmesinden dolayı düşmüştür. Eğer: "Ayette râcî olan }» zamiri varken, bu ism-i fail sigasının cemî getirilmesi nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki, men'in lafzı müfred, manası ise çoğuldur. Binâenaleyh huve lafzı; salûn: (ateşe girenler) kelimesi, manasına hamledilebilir. 149[149]

Şeytanın Nüfuzu Yok

Alimlerimiz, şeytanın iğvasının ve vesvesesinin bir tesiri olmadığına, müessir olanın Allah'ın kaza ve kaderi olduğuna bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü ayetteki, "Ne siz, ne de tapmakta olduklarınız, siz O'nun aleyhinde fitneye sürükleyecek değilsinizdir" ifadesi, insanları, fitneye ve sapıklığa düşürme hususunda, ne onların sözlerinin, ne de taptıkları şeylerin hallerinin bir tesiri olmadığı hususunda açık ve net bir ifadedir.
Cenâb-ı Hak, "Kendisi cehenneme girecek olan kimse müstesna..." buyurmuştur. Bu, "Allah'ın hükmüne ve takdirine göre, böyle olanlar müstesna" demek olupda, böylesi hâdiselerin meydana gelmesine sebep olan şeyin, Allah'ın hükmü olduğu hususunda açık bir ifadedir. Ömer b. Abdulaziz, işte bu neticeyi isbat için, bu ayeti delil getirmiştir. Cübbât şöyle der: "Bu ayetle, meleklere ibadet edenler kastedilmiş olup, onlar meleklerin, Allah'ın kızları olduğunu iddia ediyorlardı. Bu kimseler, Allah'ın ilm-i ezelisinde, kâfir olacakları sabit olanlar müstesna, hiç kimseyi kâfir yapamazlar. Böylece bu, Allah, şeytanı vesveseden menetmiş ofsaydı bile Allah'a iman etmeyecek olanların, şeytanın çağrısı ile, dalâlete düştüklerine delâlet eder. Aksi halde Cenâb-ı Hak, şeytana manî oturdu. Böylece bununla, asî olan herkesin, kendisinden salah (hayır) namına hiçbir fiilin çıkamayacağı anlaşılmış olur."
Buna şöyle cevap verilir: Bu sözün neticesi, insan ve cin şeytanlarının iğvasının hiçbir tesiri olamayacağı şeklinde olup, bunda bir münakaşa yoktur. Fakat bu ayetten yapılacak istidlalin şekli, Allah Teâlâ'nın, fitneye düşme hususunda, bunların sözlerinin ve vesveselerinin hiçbir tesiri olmayacağını beyan etmiş olmasıdır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hükümden, "Kendisi cehenneme girecek olan kimse"\eri müstesna etmiştir. Binâenaleyh ayette bahsedilen fitneye düşme ile, o kimsenin cehenneme gireceğine hükmedilmiş olmasının kastedtlmesi gerekir ki bu da, "şekavet" ve "saadef'in meydana gelmesinde müessir olanın, Allah'ın o kimsenin şekavetine veya saadetine hükmetmesi olduğunda açık bir ifadedir. Bil ki âlimlerimiz, bu deliii, şu meşhur hadisle izah etmişlerdir: Bu hadis, Hz. Âdem (a.s)'in. Hz. Musa (a.s)'yı ziyaretini anlatan hadistir. 150[150]

Kader Hakkında Adem ve Musa (a.s) Hadisi

Kadı bu hadisi, kelâm alimlerinin kabul etmediğini, çünkü bunun, hiçbir kimsenin günahından ötürü kınanmamayt gerektirdiğini; çünkü eğer Hz. Âdem {a.s), Allah'ın onu yaratmazdan önce, onun için takdir ettiği bir amelden ötürü, Musa (a.s)'nın kendisini kınamasına izin vermemiş ise, bu, her günahkâr için söz konusu olur. Eğer böyle birşey, Hz. Adem (a.s) için delil olabiliyor ise, Hz. Musa (a.s) niçin tokat atıp (kazaen) öldürdüğü adam hususunda, uBu şeytanın işindendir. Çünkü şeytan, apaçık saptırıcı bir düşmandır"(Kasas. 15» ve "Günahkârlara destek olmayacağım" (Kasas, 17) demiştir? Niçin, Allah'ın kendileri için takdir ettiği bir işten ötürü, Musa (a.s), Firavun'u ve ordusunu kınamıştır? Hem bunların (ehl-i sünnetin) durumuna şaşıyorum, kaderciliği kabul etmiyorlar. Halbuki bu hadis, Hz. Adem (a.s)'in kaderci olmasını gerektiriyor. Binâenaleyh aslında onların, bu hadisi de kabul etmemeleri gerekir. Hem sonra, Hz. Adem (a.s) ve Hz. Havva, "Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize rahmet etmezsen, mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz' (A'r&f. 23) demelerine rağmen, daha nasıl o, Hz. Musa (a.s)'ya karşı, "Bundan Ötürü kınanamam. Çünkü Allah Teâlâ beni yaratmazdan önce, bunu benim için takdir etmiştir" diye delil getirebilmiştir?" 151[151]

---

[149] 149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/20
[150] 150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/21

Kaderi Red Eden Kddi'ye Reddiye

Kâdi'nin sözlerinin tamamı bundan ibarettir. Ona karşı şöyle denebilir: Farzet ki sen bu hadisi kabul etmiyorsun. Ama söyle bakalım, bu ayeti kabul ediyor musun, etmiyor musun? Çünkü biz, bu ayetin, açıkça vesvesenin tesir etmediğine delalet ettiğini anlattık. Çünkü herşey, Allah'ın hikmetiyle tecelli etmektedir. Bunun delilleri şunlardır:

1) Eğer kâfir, şeytanın vesvesesi sebebiyle sapmış ve şeytanın sapıklığı da başka bir şeytan sebebiyle olmuşsa, o zaman şeytanların teselsülü gerekir ki bu imkânsızdır. Yok eğer bu, daha önce bulunan bir vesvese sebebiyle olmamış olan bir sapıklığa varıp dayanıyorsa, işte biz bunun böyle olduğunu söylüyoruz.

2) Herkes kendisinde gerçek ve doğru bir itikad ve dinin olmasını ister. Bunun zıddının bulunması, bunun kulun kendisinden olmadığına delâlet eder.

3) Fiiller, sebeplere (ona davet eden şeylere) dayanır. Sebeplerin tahakkuku ise, Allah'ın yaratmasıyla olur.

4) Allah Teâlâ'nın hikmeti birşeyi gerektirip, Allah da o şeyin olacağını bildiğine göre, şimdi eğer o şey meydana gelmeyecek olsa, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın daha evvel vermiş olduğu bu hükmün yalana dönüşmesi gerekir. Halbuki o hükmü vermeyi gerektiren o ilmin yalana dönüşmüş olması imkânsızdır. Kâdi'nin delil olarak ileri sürdüğü ayetler, herşeyin AHah'dan olduğuna delâlet eden ayetler ile çelişir gibi görünür. Halbuki Kur'ân bu ayetlerle dopdolu bir deniz gibidir. Geriye, bizim bahsettiğimiz aklî deliller sapasağlam kalır. Allah en iyi bilendir. 152[152]

Meleklerin Sözü

Cenâb-ı Allah daha sonra, o meleklerin 'Sizden hiçbir kimse müstesna olmamak üzere, herbiri için malum birer makam vardır" dediklerini bildirmiştir. Ekseri âlimler, bu ifadeyle, meleklerin kendilerinin ileri derecede kullar olduklarını ifade ettiklerini, çünkü namaz ve teşbih için yaratıldıklarını anlattıklarını belirtmişlerdir ki bundan maksad, meleklerin Allah'ın çocukları olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin yanlışlığına dikkat çekmektir. Çünkü onların, ileri derecede kullar oluşları, kulluklarını itiraf ettiklerine delâlet etmektedir.

Bil ki bu ayet, meleklerin üç çeşit sıfatları bulunduğunu gösterir:

1) "Bizden hiçbir kimse müstesna olmamak üzere, herbiri için malum birer makam vardır" ayetinin ifade ettiği husus... Bu, herbir meleğin, daha ilerisine geçemeyeceği ve aşamayacağı mertebe ve derecesi bulunduğuna delâlet eder. İşte bu dereceler, onların, bu âlemin maddeleri üzerinde tasarruf etmedeki ve marifetullahdaki derecelerine bir işarettir. Onların, tasarruf ve fiillerdeki dereceleri, "Biziz o saf saf dizilenler, mutlaka biz" ifadesinin anlattığı husus olup, bundan murad, onların taatları edada, hizmet ve kulluğu îfâdaki saf tutuşlarıdır. Onların marifetullahdaki dereceleri de, "Biziz o teşbih edenler de, mutlaka biziz" ayetinin anlattığı husustur. Teşbih, Allah'ı kendisine yakışmayan şeylerden tenzih etmek demektir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın bu iki ayeti, hasr (sadece) manasına olup, sanki "kutlukta başkaları değil, sadece biz saf saf oluruz, sadece biz teşbih ederiz" manasınadır. Bu, böyle bir "hasr"ın doğru olabilmesi için, insanın ibadet ve bilgilerinin, meleğin ibadet ve bilgilerine nisbetle adetâ bir hiç olmasını gerektirir. Netice olarak diyebiliriz to, bu üç ayet, meleklerin enteresan sıfatlartndaki sırlara işaret eder. O halde bu hasr bulımduğu halde, insanın meleklerden üstün olup olmadığının tartışılması bir yana, insanın derecesinin, meleğinkine yakın olması bile nasıl söylenebilir?

Ayetteki "Hakikaten müşrikler şu katt sözü söylüyorlardı: "Eğer nezdimizde, evvelkilerden bir

---

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/21-22

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/22

kitap olsaydı, elbet biz de, Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kullarından olurduk" ifadesi, "Kureyş müşrikleri ve diğerleri, "Elimizde "zikir" yani, ehl-i kitab'a indirilen Tevrat ve İncil gibi, geçmiş kitaplardan bir kitap olsaydı, ibadetimizi sırf Allah için yapardık ve onlar gibi, biz tekzib etmezdik" diyorlardı. Daha sonra onlara, zikirlerin efendisi olan bir zikir, bütün kitapların şahidi ve şahı bir kitap olan Kur'ân gelince, bunu yalanladılar" demektir. Bu ayetin bir benzeri de, "Onlara bir uyana elçi geldiği zaman, bu, onların ancak nefretini (kaçışını) artırdı"(Fatır. 42) ayetidir.
Daha sonra Hak Teâlâ "İleride bilecekler (onlar)" buyurmuştur. Bu, "Onlar, bu inkâr ve yalanlamalarının neticesini ileride anlayacaklar" demektir. 153[153]

Allah'ın Resullere Vadi

"Andolsun ki (peygamber) olarak gönderilen kullarımız hakkında, bizim geçmiş sözümüz vardır: "Muhakkak onlar, mansur olacaklardır. Şüphesiz bizimordumuz gâlib gelecektir." Onun için, sen bir müddet onlardan yüz çevir, gözetle onları. Onlar da yakında görecekler. Şimdi onlar, bizim azabımızınhemen gelmesini mi istiyorlar? Ama bu, onların bölgesine çökünce, o korkutulanların sabahı ne kötü olacak. Sen, bir müddet onlardan yüz çevir.Gözetle onları. Onlar da yakında görecekler, izzet sahibi Rabbin, onların İsnad ettikleri sıfatlardan yüce ve münezzehtir. Gönderilen bütün peygamberlere selâm. Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun"154[154]
{Sâffât, 171-182).

Galibiyetin Mahiyeti

Bil ki Allah Teâlâ, Kâfirleri, "Onlar, bu inkâr ve yalanlamalarının neticesini ileride bilip anlayacaklar" diye tehdid edince, bunun peşinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini güçlendirip, ona teselli olacak şeyi getirerek, "Andolsun ki gönderilen kullarımız hakkında, bizim geçmiş sözümüz vardır. Muhakkak onlar mansur olacaklardır. Şüphesiz bizim ordumuz gâlib gelecektir" buyurmuş; Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan yardım ve destek vaadinin çok önceden takdir edilmiş olduğunu beyan etmiştir. Bunun bu manada oluşunun delili, "Allah, "Ben ve peygamberlerim, mutlaka gâlib gelecektir" diye hükmermi$r/r"(Mücâdeie,2i) ayetidir. Hem "hayır", zâtı gereği, "şer" ise arızî olarak takdir edilmiştir. Zatî olan, arızî olandan daha kuvvetlidir. Allah'ın yardım ve desteği, bazan delilin kuvvetli oluşu, bazan devlet ve hükümranlık, bazan da devam ve sebat vermekle olur. Binâenaleyh eğer (mü'min), bazan dünyevî şartlarının zayıflığı sebebiyle mağlub olsa bile, aslında gâlibtir. Binâenaleyh "ama bazı peygamberler öldürülmüş, birçok mü'minler hezimete uğratılmıştır" diyerek, bu ayete itiraz edilemez. 155[155]

Bekleyiş Süresi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, daha önce verilmiş olan hükmü ve kaderi bildirince, "Sen, bir müddet onlardan yüz çevir, geri dur" buyurmuştur. Bununla, "onlarla savaşmama ve bizim onlara vaadettiğimiz, bir müddet dünyadan yararlanmaya güvenmeleri" kastedilmiştir. Çünkü daha sonra, onların başına pişmanlık ve nedamet gelecektir. Müfessirler bu hususta ihtilaf etmişlerdir:
1) Bazıları, "bununla Bedr'e kadar bekleme,
2) Bazıları, "Mekke'nin fethine kadar,
3) Bazıları, "Kıyamete kadar bekleme" manasının kastedildiğini söylemiştir.

---

[153] [153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/22-23
[154] [154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/23-24
[155] [155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/24

Daha sonra Hakk Teâlâ, "Gözetle onları. Onlar da yakında görecekler" buyurmuştur. Bu, "Gözetle onları ve onların bu dünyada başlarına gelecek ölüm ve esaret gibi; ahirette de azabı gözetle. Onlar bu dünyada senin için mukaddes olan zaferi ve ilahî nusreti, âhiretteki bol mükâfaatı seyredeceklerdir" demektir. Buradaki emirden murad, onların mutlaka olacak olana delalet eden o vaadi beklemeleri kastedilmiştir. Bunun meydana gelmesi yakındır, hatta seni gözetmekte olanların, hemen önüsıra olacaktır.

Ayetteki, "Onlar da yakında görecekler" ifadesi tehdid ve va'îd ifade eder. Daha sonra Hak Teâlâ, "Şimdi onlar bizim azabamızm hemen gelmesini mi istiyorlar?" buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) onları azabla tehdit ediyordu. Ama onlar hiçbirşey görmüyorlardı. Böylece o azabın inmesi hususunda alay ederek, onun hemen gelmesini istiyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu acele edişin bir cehalet olduğunu, çünkü Allah'ın her bir fiili için, ne öne alınabilecek, ne geri bırakılabilecek belli bir vakti olduğunu, o vakit gelip çatmadan, onu istemenin cahillik olduğunu anlatmıştır.

Daha sonra Hak Teâlâ, onların hemen gelmesini istedikleri o azabı anlatarak "Ama bu (azab) onların bölgesine çökünce, o korkutulanların sabahı ne kötü olacak!" buyurmuştur. Bu manalar şüphesiz, bu afızla ifade edilmiştir. Sanki onlar, âdet üzere sabah vakti üzere geliyorlarmış gibi. Böylece de, bu vaktin zikredilmesi, bu işten bir kinaye kılınmıştır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onun için, sen bir müddet onlardan yüz çevir, gözetle onları. Onlar da yakında görecekler" ifadesini yeniden getirmiştir. Birinci ayette (sattat, 175), daha önce geçmiş olan dünya ahvâli; bununla (Sâftst. 179) da, Kıyametin durumu kastedilmiştir denilmiştir. Yapılan bu izaha göre bu demektir ki, ayetlerde herhangi bir tekrar söz konusu değildir. Bu ayetlerin tekrarının, alabildiğince tehdit ve alabildiğince korkutma meydana getirmek için olduğu da ileri sürülmüştür. 156[156]

Hatime

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sureyi, bütün yüksek gayeleri içine alan, son derece şerefli olan bir sonuçla hitama erdirmiştir. Bu böyledir, zira insan için mühim olan şeylerin en mühimi, şu üç şeyi bilip tanımasıdır:

a) Beşerî takat ölçülerince, kâinatın ilâhını tanıyıp bilmek... Kişinin, Allah'ın sıfatlarını tanıyabildiği en ileri derecesi, şu üç türdür:

1) Allah'ı ulûhiyyet sıfatlarına uygun olmayan her türlü şeyden tenzih ve takdis etmek, ki bu da, ayetteki "sübhane" lafzıyla temin edilmiştir.

2) Cenâb-ı Hakk'ı, ulûhiyyet sıfatlarına yakışan her türlü şey ile tavsif etmek, ki bu da, ayetteki "Rabbi'l-izzeti" vasfından elde edilmiştir. Çünkü rubûbiyyet, terbiye ve eğitmeye bir işarettir. Terbiye ise, hikmet ve rahmetinin mükemmel olduğuna delâlet eder. İzzet ise, kudretinin mükemmelliğine bir işarettir.

3) Allah'ın, ulûhiyyet vasfında, eşlerden ve ortaklardan münezzeh olması... Çünkü, ayetteki "Rabbi'l-izzeti" vasfı, O'nun bütün hâdisata kadir olduğuna delalet eder. Çünkü, izzet kelimesindeki "eliflâm" (el-) istiğrak ifade etmektedir. "Her şey O'nun mülkü ve m il ki" olunca, geriye, başkası için hiçbir şey kalmaz. Böylece Cenâb-ı Hakk'tn ayetinin, alemin ilahını tanıma hususunda, derecelerin en ilerisini, son ve zirve noktaların en mükemmelini ihtiva eden bir cümle olduğu sabit olmuş olur.

b) İnsanın, bu dünya hayatında hem kendisine hem de bütün mahlûkata nasıl muamele etmesi gerektiğini bilip anlamasıdtr. Bil ki, insanların pekçoğu, noksandır. Dolayısıyla, kendilerini kemâle erdiren bir mükemmil (kemâle erdirici), onları hakka ulaştıran bir mürşîd ve onları doğruya sevkeden bir rehberin olması gerekir. Böylesi kimseler ise, ancak peygamber (a.s)'lerdir. İnsanın fıtratı da açıkça ve net bir biçimde, noksan olanın, kemâle erdiriciye (mükemmil olana) uyması gerektiğine şehâdet etmektedir. Binâenaleyh, işte bu hususa da "Gönderilen bütün peygamberlere selâm" cümlesiyle dikkat çekmiştir. Çünkü bu

---

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/24-25

ifade, peygamberlerin, beşere uygun kemal vasıflar hususunda, kendilerinin dışında kalanlardan üstün olduklarına ve hiç şüphesiz, kendilerinin dışında kalanların, onlara uymasının gerekli olduğuna delâlet eder.

c) Kişinin, ölümünden sonraki halinin nasıl olacağını bilmesi. Bil ki, kişinin, ölmezden önce bu durumunu bilip tanıması zordur, çetin bir iştir. Binâenaleyh, bu hususta dayanılacak şey tek olup, bu da, âlemin ilahının Ganî ve Rahîm olduğunu bilmektir. Çünkü, Ganî ves Rahîm olan, azâb etmez. Böylece Cenâb-ı Hak, işte bu yola da, "Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdohun" cümlesiyle dikkat çekmiştir. Bu böyledir, zira hamde layık ve müstehak olmak, ancak büyük bir in'âm sebebiyle olur. Böylece Cenâb-ı Hak, kendisinin mun'îm olduğunu, bu ayetle beyan etmiştir. Allah'ın âlemlerden müstağni olduğu gayet açıktır. Vasfı böyle olandan, genel olarak sudur edecek şey, rahmeti, fadlı ve keremidir. İşte böylece, bu özellik de kişinin ölümünden sonraki halinin, (genel olarak) selâmet ve esenlik olduğuna dikkat çekmektedir. Bu anlattıklarımızla, bu sonucun, yıldızların incilerinden en kıymetli incileri içinde barındıran bir sedef gibi olduğu ortaya çıkmış oldu. Hak Teâlâ'dan, hem dünya hem de ahirette, güzel hatimeler ve afiyetler niyaz ederiz.

Bu sûrenin tefsiri, 603 yılının Zilkade ayının onyedinci günü olan cuma gününün kuşluk vaktinde tamamlanmıştır. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a; salât ü selâm da, peygamberlerin önderi olan Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline, ashabına, coluk-çocuğuna, hepsine olsun (Amini). 157[157]

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/25-26

SÂD SÛRESİ

Seksensekiz ayet olup Mekkî'dir.
"Sâd. O şanlı şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki, (hâl), küfredenler (in iddia ettikleri gibi değildir). Bilâkis, (onların dışı boş) bir onur, (içi ise tam) bir tefrika içindedir. Biz kendilerinden evvel nice ümmetleri helak ettik. O zaman ne çığlıklar kopardılar. Halbuki, (o vakit azabtan kaçıp) kurtulma vakti değildi"1[1]
(Sâd, 1-3).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

Hurûf-u Mukatta'a

Böylesi, "fevâtihu's-suver" ile alâkalı geniş açıklamamız, Bakara Sûresi'nde geçmiştir. Bununla beraber bazı şeyleri yeniden ele almamızda bir mahzur yoktur.
1) "Sâd" harfi, meselâ, sâdıku'l-va'd, sâniu'l-mesnûatl ve samed kelimeleri gibi, başında sâd harfinin bulunduğu, Allah'ın isimlerinin anahtarıdır.
2) Bu, "Hz. Muhammed (s.a.s) Allah'dan haber verdiği her hususta sadık oldu" anlamındadır.
3) Kâfirlerin bu dini kabul etmekten insanları sadd etmek istediklerine işarettir. Nitekim, Allah TeâJâ buyurmuştur.
4) Bu, "Kur'ân, işte böylesi harflerden meydana gelmiştir. Siz de, bu harfleri telaffuz etmenize rağmen, Kur'ân'a muarazada bulunamıyorsunuz. O halde bu, Kur'ân'ın mu'ciz bir kelâm olduğuna delâlet etmektedir" demektir.
5) Bu kelime, dâl'm kesresiyle, müfâele babından Musâdde masdarından, emr-i hazır olup, bu masdar, muaraza, yarışmak, karşılaştırmak demektir. Nitekim (yankı) kelimesi de bu kökten olup tenha yerlerde sesin katı cisimlere çarpması sonucunda oluşur. Buna göre bu kelimenin manası, "Yaptığın işleri, Kur'ân'a vur. Dolayısıyla da, Kur'ân'ın emirlerine göre amel et. Kur'ân'ın yasakladığı şeylerden kaçın" şeklinde olur.
6) Bu sûrenin ismi olup, ta\ta\u\ takdiri, "Bu Sâd, yani (Sad sûresi)'dir" şeklindedir. 2[2]

Kasemin Konusu

Buna göre, "Burada, şöyle İki problem söz konusudur:
a) Cenab-ı Hakk'ın, ifadesi, kasem cümlesidir. Hakkında kasem edilen durum muksem aleyh nerededir?
b) Bel edatı, daha Önce sabit olan hükmün kaldırılmasını, daha sonra gelen ve önceki hükme zıt olan bir başka hükmün isbat edilmesini gerektirir, öyleyse, burada bu mana nerede?" denilirse, bunlardan birincisine şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:
1) (Biraz önce biz) sad kelimesinin manasının, 'Hz.Muhammed (s.a.s), Allah'dan haber verdiği her şey hususunda, sadık oldu" seklinde olduğunu söylemiştik. Buna göre, sad kelimesi, muksem aleyh, ifadesi de kasem olmuş olur.
2) Kaseme konu teşkil eden husus mahzuf olup, kelamın takdiri, "O şanlı şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki, Sad sûresi, mu'ciz bir kelamdır" şeklinde olur. Çünkü biz, (biraz önce) sad kelimesinin, bir meydan okumaya dikkat çekme olduğunu açıklamıştık.
3) Bu kelimenin, bu sûrenin ismi kabul edilip, buna göre kelamın takdirinin, "Bu şanlı şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki, bu Sâd'dır" şeklinde olmasıdır. Hz. Muhammed (s.a.s)'in bu sûrede, bu sûrenin bir mucize olduğunu iddia ettiği meşhur olunca, onun "Bu sâd'dır" demesinin, onun "Bu, mu'ciz bir sûredir" demesi mesabesinde olmuş olur ki, bu sözün bir benzen de, "Bu, Hatem'dir. Allah'a yemin ederim ki" şeklindeki sözü olup, bu, "Bu, cömertliğiyle meşhur

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/29
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/29-30

olandır" demektir. 3[3]

Bel Edatı İle Giderilen Mana

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Bel kelimesinden önce zikredilmiş olan hüküm, ya müessirlerin de zikrettiği gibi, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in risâletini tebliğ hususunda sâdık olması veya Kur'ân'ın veyahut da bu sûrenin mu'cize olmasıdır." Burada belden sonra zikredilmiş oları hüküm ise, Kur'ân'ın böyle olduğu hususundaki münakaşa ve çekişmedir. İşte, böylece matlub hasıl olmuş olur. Allah en iyisini bilendir. 4[4]

Sad Harfinin Telaffuzu

Hasan el-Basri, içtimâ-i sakineynden dolayı, dâl'ın kesresiyle, "Sadi" şeklinde okumuştur. ilefeâden şeklinde ve kasem harfini hazfedip de, fiilini doğrudan îsâl ederek (hazf ve îsâl yaparak) okumuştur, ki bu Arapların tıpkı, "Allah'a yemin ederim ki şöyle şöyle yapacağım" demeleri gibidir. Kurrâ'nın ekserisi ise, cezm ile okumuşlardır (Sad). Zira, âmillerden soyutlanmış isimler, sonlan sükûn olarak zikredilirler. 5[5]

Zikr'in Manası

kelimesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Şerefli, kıymetli.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki o (Kur'ân) senin için de, kavmin için de katı bir şereftir" ve "Andolsun, size öyle bir kitap indirmişizdir ki, zikir (ve şerefliniz ondadır" (Enbiyâ, ıo> buyurmuştur. Arapların sözlerinden olmak üzere, bu sözlerin iMcâzı, onların, "Falancanın, sânı ve şöhreti vardır" demeleri gibi; Falancanın, insanlar içinde sânı ve şerefi vardır" ifadesidir.
b) Beyân ve açıklamalar ihtiva eden Kur'ân... Yani, "Bu Kur'ân'da, evvelkilerin ve sonrakilerin kıssaları, temel ve ikinci derece olan ilimlerin beyânı vardır" demektir. Bu anlamı ihtiva eden bir ayet de, "Andolsun ki, biz Kur'ân'ı düşünmek için kolaylaştırmışadır. O halde bir düşünen var mı?" (Kamer. 17) ayetidir. 6[6]

Mu’tezileye Cevap

Mu'tezile şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Zikir ise muhdestir. Birincisini şu şekilde izah edebiliriz: Cenâb-ı Hak meselâ, "Şüphe yok ki o (Kur'ân), senin için de, kavmin için de katî bir zikirdir"
(Zuhruf, 44), "Bu, mübarek bir zikirdir" (Enbiy», »), "O şanlı şerefli Kur'ân'a yemin ederim" (Sâd, ıj ve "Bu, ancak bir zikir ve apaçık bir Kur'ân'dır" (Yasin, 69) buyurmuştur.
İkincisini de şu şekilde izah edebiliriz: Cenâb-ı Hak, "Rablerinden kendilerine muhdes (yeni) bir zikir gelmeyedursun" (Enbiya, z) ve "Kendilerine Rahman'dan muhdes bir öğüt gelmeyedursun, onlar mutlaka bundan yüz çevirirler" (Şuara, 5) buyurmuştur.7[7]
Cevap: Biz sizin bu delillerinizi, (Kur'ân okurken) çıkarılan harfler ve sesler için geçerli sayıyoruz ki, bunlar muhdestirler.
ayeti hasedde ve hakka inkiyâd etmekten tekebbür etmekte böylesine birleşebilen Kureyş'in önde gelen kâfirleri kastedilmiştir. Bu ayetteki "izzet" kelimesiyle de, tazîm ve insanın, başkasına tâbi olmasına mâni olan ve kendinde bulunduğuna inandığı şey, duygu

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/30
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/30
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/30-31
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/31
7[7] Mu’tezile böylece “Kur’an mehluktur” iddiasını güçlendirmek istiyor

kastedilmiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak da bu hususu ifade etmek için, "Ona, Allah'dan kork" denildiği zaman, izzeti kendisini günah İşlemeye götürür "(Bakara, 206) buyurmuştur. Şıkâk kişinin muhalif olduğu kimseye, ya eşitlik ya da ondan üstünlük iddiasıyla muhalefetini ortaya koymak olup, bu şıkk kelimesinden alınmış olur. Buna göre sanki bu kimse, karşı tarafa boyun eğmenin gerekli olduğu hususunda, kendisinin daha üstün olduğuna inanmış, böylece kendisi bir tarafta,hasmı da bir tarafta bulunmuş; kendisinin tarafında kalmayı istemiş, böylece de hasmının vereceği hükmün kendisi için geçerli olmayacağını bildirmek istemiştir. »tftti masdarı da böyledir. Bu masdar da, iki kimseden birisinin, bir 'udve'de (tarafta), diğerinin de başka bir 'udve'de (tarafta) olması demektir. 'Udve, vadinin kenarı demektir. Muhâdde kelimesi de böyle olup, bu da, iki kimseden birisinin, diğerinin bulunduğu çizgiden başka bir çizgide bulunması anlamındadır. Nitekim "bir tarafta ve muhalifinin bulunduğu taraftan başka bir tarafta bulundu" manasında (Inharefe) denilir. Allah en İyisini bilendir. 8[8]

Mütekebbirleri Tehdid

Daha sonra Cenâb-ı Hak onları, izzet ve şikâkla tavsif edince, onları korkutmak üzere: "Biz kendilerinden evvel nice ümmetleri helak ettik O zaman ne çığlıklar kopardılar!" buyurmuştur ki bu, "Onlar, kendilerine dünyada azab geldiğinde çığlık kopardılar" demektir. Cenâb-ı Hak, onların ne amaçla çığlık attıklarını belirtmemiştir. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) En açık olan ihtimale göre, "Onlar, yardım istemek maksadıyla çığlık atmışlardır" demektir. Çünkü, başına azâb gelen kimsenin nida ve çığlığı, ancak yardım isteme şeklinde olur.
b) "Onlar, azabı görünce, iman ve tevbe ederek çığlık attılar..." demektir.
c) Bu kelime, "Onlar seslerini yükselttiler" anlamındadır. Nitekim, "Ses cihetinden daha üstün, daha fazla" manasında, denilir.
Cenâb-ı Hak, daha sonra "Halbuki, (o vakit azabtan kaçıp) kurtulma vakti değildi" buyurmuştur. Yani "Bu vakit, azâbtan kaçmak vakti değildir" demek olup, bu, tıpkı "Onlar çetin azabımızı gördökieri zaman, "inandık" dediler" (Mü'min, 64) ve "Nihayet refah içinde olanları azab ile yakaladığımız vakit, hemen feryad ,eder*ve yardım isterler" (Mü'minûn, 64» ayetleri gibidir
Cu'âr, yalvarıp yakarma ve yardım talebinde bulunmak İçin, sesi yükseltmek demektir. Yine bu, "Şimdi mi (iman ediyorsun?) Halbuki sen daha evvel isyan etmiştin!" (Yûnus, 9i) ve "Fakat hışmımızı gördükleri zaman imanları fâide verecek değildir" (Mü'min, 85) ayetleri gibidir. Burada geriye şöyle birkaç bahis kalmaktadır: 9[9]

Kelimesi

Birinci Bahis: Bu, la'te kelimesinin izahı ile ilgilidir. Halil ve Sîbeveyh, bu kelimenin, ^4 'ye benzeyen ($) edatı olduğunu ve kendisine, tıpkı v; edatının sonuna bazan getirildiği gibi, tâ-ı te'nisin getirildiğini ve bunun te'kid ifade ettiğini, bu sebepten ötürü de, bu edat için yeni bazı hükümlerin (özelliklerin) ortaya çıktığını, meselâ artık bu durumda:
a) Sadece zaman ifade eden kelimelerin başına geldiğini;
b) İki parçasından, sadece birisinin, yani ya isminin ya haberinin açıkça geldiğini, ikisinin birden açıkça getirilmesinin imkânsız olduğunu iddia etmişlerdir. Ahfeş ise, bunun, cinsden hükmü nefyeden "lâ" edatı olduğunu, kendisine tâ-ı te'nisin getirilmiş olduğunu ve "zaman"ları nefyetmek için kullanıldığını söylemiştir.
Ayetteki "kurtulma vakti" ifadesi, lâte edatı ile nasbedilmiş olup, sanki, "Onlar için kurtulma vakti yoktur" denilmektedir. Bu ifade mübteda olarak, merfû da kılınabilir. Buna göre mana, "Onlar için olan, bir kurtuluş vakti yok" şeklinde olur.
İkinci Bahis: Ekseri âlimler, tâ üzerinde vakfederlerken, Klsâf bu kelime üzerinde, tıpkı

---

[8] 8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/31-32
[9] 9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/32

müennes isimlerde olduğu gibi, hâ ile vakfe yapar (ft lâh diye). Keşşaf sahibi şöyle der: "Ebû Ubeyde'nin, "Buradaki ta, "hîn"in başına dahil olmuştur" şeklindeki sözünün bir izahı yoktur. Ebû Ubeyde'nin, ta'nın Hz. Osman (r.a)'ın mushafında bu tâ'nın "hîn" kelimesine bitişik olarak yazılmasını delil getirişi de tutarsızdır. Mushafta, yazı kurallarına uymayan nice şeyler vardır!"
Üçüncü Bahis: Menâs, kurtuluş yeri ve yardım isteme manalarında olup, Arapça'da, birisi imdat istediğinde, denilir. Kurtuluş yeri (sığınma) istediğinde, fiili kullanılır. Allah en iyi bilendir. 10[10]

Müşriklerin Tevhidden Rahatsızlıkları

"(O kâfirler), içlerinden, tehlikeleri bildiren bir peygamberin gelmesine şaştılar: "Bu bir büyücü, bir yalana. O, (bütün) tanrıları tek bir tanrı mı yapmış! Bu, gerçekten acâib bir şey!" dediler. Onların elebaşlanndan bir güruh, (birbirine) "yürüyün, ma'budlannıza tapmakta sebat edin. Sizden beklenen işte budur" diyerek, kalkıp yürüdüler. "Biz bunu, son dinde de işitmedik. Bu, uydurma birşeyden başka birşey değil" (dediler)"
(Sâd. 4-7).
Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin, kendilerinin bir izzet ve muhalefet içinde olduklarına inandıklarını nakledince, bunun peşinden, onların o bozuk söz ve iddialarını ortaya koyarak, "O kâfirler, içlerinden, tehlikeleri bildiren bir peygamber gelmesine şaştılar" buyurmuştur. Bu ayetteki minhum ile ilgili şu iki izah yapılabilir:
a) "Onlar, "Muhammed, hem dış hilkati, hem de sîret ve ahlâkı açısından, nesebi, şekli ve sureti bakımından, bizim gibidir. Binâenaleyh, böylesi yüce bir makamın ve üstün derecenin, içimizden ona verilmiş olması nasıl düşünülebilir?" demişlerdir.
b) Bu kelimenin gayesi, onların ileri derecede câhil oluşlarına dikkat çekmektir. Çünkü onlara, kendilerini Allah'ın birliğine, meleklere saygıya, âhirete teşvike, dünyadan nefrete davet eden birisi gelmiştir. Hem sonra bu şahıs, ontann akrabalarından olup, onlar bunun, yalan ve töhmetten tamamen uzak bir insan olduğunu biliyorlardı. İşte bütün bunlar, onu tasdik etmeyi gerektiren şeylerdendir. Fakat bu kâfirfer, ahmaklıklarından ötürü onun sözlerine şaşıyorlar." 11[11]

Resulü Redlerindeki Manasızlık

Bu ifadenin bir benzeri de, "Peygamberlerini tanımıyorlar mı ki, onu reddediyorlar" (Mü'minûn. 69) ayetidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "O kâfirler, içlerinden, tehlikeleri bildiren bir peygamberin gelmesine şaştılar..." buyurmuştur. Bu, "Muhammed (s.a.s) onların kendi kavimlerinden ve aşiretierindendi. Dünyevî bakımlardan onlar gibi idi. Ama gel gör ki. onlar ona itaat edip, tekliflerine boyun eğmekten ar duymuşlar, Allah'ın peygamberliğinin, içlerinden ona verilmiş olmasına ve bu kıymetli özellikle kendilerinden onun temayüz etmesine şaşakalmalardır" demektir. Velhasıl diyebiliriz ki: Bu şaşıp kalmanın esas sebebi, hasetten başka birşey değildir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kâfirler, "Bu bir büyücü, bir yalana!" dediler" buyurmuştur. Allah Teâlâ, onların şaşmala-ını iyice ortaya koymak ve böyle bir sözün, ancak tam kâfir olanlardan sâdır olacağ .: ttmak için, "Onlar dediler ki..." buyurmayıp, "Kâfirler dediler ki..." buyurmuştur, Bu: "Çünkü sihirbaz, Allah'a taatten alıkoyan ve şeytana taate davet eden k;nv sdir. Ht. Muhammed (s.a.s) ise, sizce de böyle değildir. Yalancı ise, herhangi Wrşeyi o'dufiu gibi, gerçeği üzetQ haber vermeyen kimsedir. Halbuki Hz. Muhammed (s delilleri ite, doğru oldukları kesin bilinen, kadîm, alîm ve hakîm bir yaratıca;: v artığım; haşir, neşir ve şâire şeyleri haber vermektedir. Öyle ise o nasıl yalancı olabilir?" demektir. 12[12]

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/32-33
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/33-34
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/34

Resule Yalan İsnadının Batıllığı

Daha sonra Allah Teâlâ, onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'in yalancı olduğu iddiasını isbat için dayandıkları bütün şeylerin, şu üç husustan ibaret olduğunu nakletmiştir:

a) Ulûhiyyetle ilgili olanlar,

b) Nübüvvetle ilgili olanlar,

c) Ahiretle ilgili olanlar.

Ulûhiyyetle ilgili olan husustaki iddiaları, "O, (bütün) tanrıları, tek bir tanrı mı yapmış! Bu gerçekten acâib bir şey!" şeklindeki sözleridir. Rivayet olunduğuna göre, H. Ömer (r.a) müslüman olunca, Müslümanlar çok sevinmişler, Kureyş ise, buna çok üzülmüştür. Derken ileri gelen kâfirlerden yirmibeşi birleşip, Ebû Tatib'in yanına gitmişler ve "Sen bizim büyüğümüz ve liderimizsin. Şu akılsız müslümanların ne yaptıklarını bitiyorsun. Sana, bizimle yeğenin arasını bulasın diye geldik" dediler. Bunun üzerine, Ebû Tallb, Hz. Peygamber (s.a.s)'i çağırttı ve ona, "Ey kardeşimin oğlu, bunlar senin kavmindir. Senden bir istekleri var. Artık, kavmine büsbütün yüklenme" dedi. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Onlar benden ne istiyorlar?" deyince, onlar, "Bizi ve ilahlarımızı rahat bırak. Biz de seni ilahınla başbaşa bırakalım" dediler. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Söyleyin bakalım: Eğer ben sizin istediğinizi yaparsam, siz bana, sayesinde bütün Araplara hükümran olacağınız ve acemin de size boyun eğeceği tek bir kelimeyi bana verir (kabul eder) misiniz?" deyince, onlar "evet" deoiler. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s) "Kelime-i tevhidi (Lâ Üâhe illâllahl'ı söyleyiniz" deyince, onlar ayağa fırlayıp, "Çok tuhaf!" manasında, "O, (bütün) tannian. tek bir tanrı mı yapmış. Bu gerçekten acâib bir şey" dediler. 13[13]

Şirk Safklerinden Bazıları

Ben derim ki: Onların bu şaşmaları şu iki şeyden kaynaklanmaktadır:

1) Bu kimseler, tefekkür ve istidlal etmiyorlardı. Aksine onların kafaları, maddi şeylere takılıp kalmıştı. Dolayısıyla görünür âlem olan bu dünyada, tek bir failin kudret ve işinin, büyük bir mahlûkatı korumaya yetmeyeceğini gördükleri için, görülmeyen âlemi de, görülene kıyas ederek, "Bu büyük âlemi korumak için, mutlaka her biri, bir tür korumayı üstlenmiş pek çok ilâhın bulunması gerekir" demişlerdir.

2) Bunca geçmişleri ve bunca akıllı kimseler, şirk üzerinde ittifak etmişler. Dolayısıyla onlar, "bunca kimselerin, akılları kuvvetli olduğu halde, câhil ve bâtılı savunan olmaları, bu tek insanın (Muhammed (s.a.s)'in) ise, sadık ve hakkı savunan olması, şaşılacak şey" demişlerdir.

Ben derim ki: Yemin ederim ki, eğer biz hiçbir delil ve hüccet olmaksızın, görünen âlemdekilerin hükmünü (durumunu), görünmeyen âleme kıyas edecek olursak, kâfirlerin birinci şüphesi, söz konusu olur. Fakat bunun yanlışlığı hususunda ittifak etmiş olduğumuza göre, görünen âlemdekilerin durumunun, görünmeyen âlemdekilere kıyas edilmesinin, kesinkes yanlış olduğunu anlarız. Bu düstur, temelden yanlış olunca, Allah Teâlâ'nın zatı ve fiilleri hususunda müşebbihe olanların sözleri de temelden bâtıl otmuş olur. Cenâb-ı Hakk'ın zâtı hususunda müşebbihe olanlar şöyle demişlerdir: "Görünür âlemde mevcud olan herşeyin, bir cisim olması ve mutlaka bir mekânda bulunması gerektiğine göre, gayb âleminde de durumun böyle olması gerekir."

Allah Teâlâ'nın fiilleri hususunda müşebbihe olan Mu'tezile ise şöyle der "Falanca iş, bize göre çirkindir. Öyleyse onun Allah hakkında da çirkin olması gerekir." Bu anlattığımız şeylerle, Cenâb-ı Hakk'ın gerek zatı, gerek fiilleri hususunda müşebbihe olanların bu sözleri doğru olacak olsaydı, o zaman bu müşriklerin şüphelerinin de doğru olduğunu söylemek gerekirdi. Bu müşriklerin sözlerinin yanlışlığı hususunda (bütün mezhebler) ittifak ettiğimize göre, Mücessimenin ve Mu'tezile'nin sözlerinin temelden yanlış ve bâtıl olduğunu anlarız.

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/34-35

Müşriklerin ikinci şüphelerine gelince, yemin ederim ki, eğer taklid doğru birşey olsaydı, bu şüphe de doğru olabilirdi. Bu şüphe yanlış ve fasid olduğuna göre, taklidin de yanlış ve bâtıl olduğunu anlamış bulunuyoruz. Burada şöyle birkaç bahis var:

Birinci Bahis: "Ucfib", acîb (şaşılacak şey) manasınadır. Ama bu kelime, "acîb"den daha ileri bir manadadır. Bu tıpkı Arapların tavît-tuval (uzun), arîz-ur&z (enli), kebîr-kübâr (büyük) kelimeleri gibidir. Bu ikinci şekiller daha İleri bir mana ifade etsinler diye, bazan şeddelenirler. Mesela, ı^ ij& "çok büyük bir hi/e" (Nuh, 22) ayetinde olduğu gibi.

İkinci Bahis: Keşşaf sahibi bu kelimenin, şeddeli ve şeddesiz olarak okunduğunu, şeddeli olanın daha beliğ olduğunu, nitekim Cenâb-'Hakk'ın, \fö \j>+ buyurduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Allah daha sonra "Onların elebaşlanndan bir güruh (birbirine), "Yürüyün, ma'budlannıza tapmakta sebat edin (dediler)" buyurmuştur. Biz, "mele"in, "heybetlerinden ve azametlerinden ötürü, bulundukları yerlerde, kalbleri ve gözleri dolduran kimseler" manasına olduğunu anlatmıştık. Ayetteki, mlnhum "onların elebaşlanndan" ifadesi, "Kureyş'den" demek olup, "Kureyş'in ileri gelenleri, Hz. Muhammed (s.a.s) onları bir hazır cevapla susturduktan sonra, birbirlerine, "Haydi yürüyün, ma'budlannıza ibadette sebat edin" diyerek, Ebû Talibin meclisinden ayrıldılar" manasınadır. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Meşhur olan kıraat, şeklindedir. İbn Ebî Able Itt, bunun "en'in hazfiyie şeklinde okumuştur. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu fc idenin başındaki en edatı tefsir ifade eden ve "yani" manasına gelen manasındadır. Çünkü bu karşılıklı konuşmaların cereyan ettiği meclisten çıkanların, mutlaka ayrılırken, o mecliste olup bitenler hakkında konuşmaları gerekir. Dolaytsıyfa onların oradan ayrılışları, kavi manasını zımnen ifade etmektedir (şöyle şöyle diyerek yOrû Bundan dolayı bu "en" edatı gelmiştir). İbn Abbas (r.a)'ın bu ifadeyi şeklinde yorumladığı rivayet edilmiştir.

İkinci Bahis: Bunun manası, "Onlar biribirlerine, "Haydi yürüyün ve sebat edin. Muhammed'in işini bertaraf etmede bir çareniz yok. İşte sizden beklenen budur" dediler" şeklindedir. Bu hususta şu üç mana verilebilir:

a) Allah'ın bunu dilemesinin hâricinde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dininin zuhurunun gitgide artmasının açık bir sebebi yok. Allah'ın, olmasını istediği şeyi ise, engelleyecek bir güç yoktur.

b) Bu şey, âdeta zamanın getirdiği belâlardan bir şey gibidir. Şu halde bizim bundan kurtuluşumuz mümkün değil.

c) Sizin (Kureyşlilerin) dininiz kasdedilen, yani elinizden alınmak istenen bir şeydir. Kaffal şöyle der: "Bu, tehdid veya korkutmak için söylenmiş bir söz olup, "Muhammed'in gayesi, dinini anlatmak değil, aksine onun maksadı bize hakim olup, çoluk çocuğumuz hakkında istediği gibi hükmetmektir" manasınadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların "Biz bunu son dinde de işitmedik" dediklerini nakletmiştir. "Son din" ile, hristiyanlar kastedilmiş olup, "onlar "Muhammed in getirdiği bu tevhidi, hristiyanların dininde de görmedik" dediler" demektir. Yahut da bu ifade ile, Kureyşlilerin, atalarını üzerinde buldukları din kastedilmiştir.

Daha sonra onlar, "Bu, uydurma birşeyden başka birşey değil!" demişlerdir. Velhasıl onlar, "Biz, atalarımızdan tevhid diye birşey duymadık. Öyleyse bunun bâtıl (olması gerekir)" demek istemişlerdir. Eğer taklid, hak ve doğru olsaydı, bu müşriklerin sözteri de hak ve doğru olurdu. Bu bâtıl olduğuna, kabul edilmediğine göre, taklidin de bâtıl olduğunu anlıyoruz. 14[14]

Vahy İnkarcılarını Red

"O zikir, aramızda ona mı indirilmiş!?" (dediler). Hayır, onlar benim zikrimden şüphededirler. Hayır, onlar benim azabımı henüz tatmadılar. Onların nezdinde, o yegâne galip ve vehhâb Rabbinin rahmet hazineleri mi var yoksa!? Yahut o göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin mâlikiyeti onlara mı ait? Öyle ise, sebeplerine sarılarak göğe yükselsinler. Onlar

---

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/35-37

derme çatma gruplardan öyle bir ordudur ki, işte şurada hezimete uğratılmışlardır" (Sad, 8-11).

Bil ki bu o kâfirlerin üçüncü şüpheleri olup, nübüvvet ile ilgilidir. Onlar bu şüphelerini şu şekilde ifade etmişlerdir: "Muhammed, zat, sıfat, zahirî ve batın? özellikler bakımından diğer insanlar gibi olunca, bu yüksek derecenin ve ulvî makamın ona has kılınması nasıl düşünülebilir?" İşte bu husus onların, "O zikir, aramızdan ona mı indirilmiş!" ifadesidir. Çünkü bu söz, tnkârî bir istifham ihtiva eden bir sözdür. Allah Teâlâ, Hz. Salih (a.s)'in kavminin aynen böyle bir söz söylediğini ve "Bizim aramızdan zikir (vahiy) ona mı verildi? Hayır o, şımarık, aşın bir yalancıdır"(Kamer, 2S) dediklerini nakletmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavminin de, "Şu Kur'ân iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhmi, 31) dediklerini nakletmiştir.

Bu şüphenin izahı hsusunda söyleyeceğimiz sözün tamamı şudur: O kâfirler, "Peygamberlik, insanın ulaşabileceği en yüksek derecedir. Binâenaleyh, bunun ancak insanların en şereflisi için söz konusu olması gerekir. Muhammed ise (hâşâ) insanların en şereflisi ve kıymetlisi değil. Dolayısıyla peygamberliğin onda meydana gelmemesi gerekir" diyorlardı. Bu cümleleri meydana getiren, ilk iki mukaddime doğrudur. Ama üçüncüsü yalandır. Bu demogojının, onlarca geçerli kabul edilişinin sebebi, şerefin ancak mal ve taraftar ile elde edilebileceğini sanmalarıdır. Bu ise, geçersizdir. Çünkü saadet dereceleri üçtür ve bunların en üstünü rûhânî, ortası bedenî, en düşüğü İse, bu ikisi dışındaki haricî olan derecedir. Bu da, mal ve makamla elde edilendir. İşte o kâfirler, bu sırayı tersine çevirip, en âdî dereceyi en kıymetli olarak kabul etmişlerdir. Bu sebeple, kimin elinde mal ve makamı çok görüyorlarsa, onu Hz. Muhammed (s.a.s)'den daha şerefli sayıyorlardı. İşte bu durumda, kafalarında o yanlış kıyas yer etmişti. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah onların bu şüphesine şu birkaç açıdan cevap verdi:

1) "Hayır, onlar benim zikrimden şüphededirler. Hayır onlar benim azabımı henüz tatmadılar" ayetinin ifade ettiği cevap... Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, "Hayır, onlar benim zikrimden (vahyimden) şüphededirler" beyanı, "aksine onlar, üzerinde düşünmeleri halinde bu şek ve şüphelerini giderecek olan deliller hususunda bir şüphe içindedirler" manasınadır. Bu böyledir. Çünkü onların ileri sürdükleri şüphelerin tamamı, tutarsız birtakım cümlelerden ibarettir. Ama Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğunu gösteren deliller ise, kati ve kesindir. Dolayısıyla onlar, söyledikleri sözler üzerinde, gerçekten düşünecek olsalardı, onun peygamberliğini iptal hususunda tutundukları şüphelerinin tutarsızlığını görecekler ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden delillerin doğruluğunu anlayacaklardı. Onlar bunu anlayamadıklarına göre, bunun, onların tefekkür ve istidlalde bulunmamalarından dolayı olduğu anlaşılmaktadır.

Ayetteki,'"Hayır, onlar benim azabımı henüz tatmadılar" ifadesine gelince, bu sözün manası "Onlar istidlal ve tefekkürü, ben onlara azabımı tattırmadığım için terkettiler. Eğer onlar o azabı tatmış olsalardı, o zaman onlardan ancak, emredilenleri yerine getirme, nehyedilenlerden kaçınma sâdır olurdu" şeklindedir.

b) "Hayır, onlar benim zikrimden şüphededirler" ifâdestndeki "zikir" ile Hz. Muhammed (s.a.s) kastedilmiştir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s), onlara küfürlerinde ısrar etmeleri halinde, ilahî azabı hatırlatıyor, bunu zikrediyordu. Ama onlar küfürlerinde ısrar ettikleri halde, başlarına böyle bir azab (hemen) gelmiyordu. Bu durum onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğu hususunda şüpheye düşmelerine sebep oldu ve onlar "Allah'ım, eğer bu (senin katından) bir hak ise, hemen bizim üstümüze gökten taş yağdır" dediler" (Enuı.32). Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Hayır, onlar benim zikrimden şüphededirler" buyurmuştur. Bu ikinci izaha göre, ayetteki, "Hayır, onlar benim azabımı henüz tatmadılar" buyruğunun manası, "Bu şüphe, o azabın hemen inmemesi sebebiyle hasıl olmuştur" şeklinde olur.

2) "Onlann nezdinde o yegâne galib ve vehhâb Rabbinin rahmet hazineleri mi var" ayetinin ifade ettiği cevap... Bunu şu şekilde izah ederiz: Peygamberlik mertebesi, yüce bir makam ve üstün bir derecedir. Bunu vermeye kadir olan zatın, "aztz", yani mükemmel kudret sahibi ve "vehhâb", yani alabildiğine cömert olması gerekir. Böyle olan ise ancak Allah Teâlâ'dır. Hak Sübhânehû ve Teâiâ, alabildiğine kudretli ve sehavetli olduğuna göre, bu nimeti bağışlaması

kendisine bu nimetin bağışlanacağı kimsenin zengin veya fakir olmasına bağlı değildir. Yine bu, kendisine bu nimet hibe edilen şahsın düşmanlarının, onu sevip sevmemesine göre değişmez.
3) "Yahut o göklerin yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin mâlikiyeti onlara mı ait? Öyleyse sebeplerine sarılarak göğe yükselsinler" ayetinin beyan ettiği cevap... Bil ki bu sözden kastedilenin, "Onların nezdinde o Aziz ve vehhâb Rabbinin rahmet hazineleri mi var?" ayeti ile anlatılmak istenenden başka olması gerekir. Bu iki ifade arasındaki fark şudur: Allah'ın hazineleri sonsuzdur. Nitekim Cenâbn Hak, "Herşeyin hazinesi, katımızdadır"'(Wcr,2i) buyurmuştur. Gökler ve yerler de, o hazineler cümlesindendir. Dolayısıyla Allah bize o hazineleri önce genel olarak zikredince, bunun peşinden, "gökler, yer ve ikisi arasında bulunan şeyier"den bahsetmiştir. Yani, "Bu şeyler de, Allah'ın hazinelerinin çeşitlerindendir. Binâenaleyh siz, bu çeşitlerden bile âciz olduğunuza göre, Allah'ın bütün hazinelerinden haydi haydi âciz olursunuz" demektir.
Bu iki cümle arasındaki fark hususunda söyleyebileceğim söz bundan ibarettir. Ayetteki, "Öyleyse sebeplerine sarılarak göğe yükselsinler" cümlesi ise, "Onlar, göklerin ve yerin mülkünün kendilerine ait olduğunu iddia ettiler. İşte bu sebeple onlara, "Sebeblere tutunarak, göğe çıkın ve sayesinde Arş'a ulaşacağınız, onun üzerine oturabileceğiniz, böylece bütün âlemi ve Allah'ın mülkünü idare edebileceğiniz, vahyi istediğiniz kimselere verebileceğiniz makamlara çıkın, çıkabilirseniz!" denilmek istenmiştir.
Bil ki İslâm filozofları bu ifadeye dayanarak, felekî kütlelerin ve Allah'ın onlara verdiği kuvvetlerin ve özelliklerin, süflî âlemde (dünyada) meydana gelen hâdiselerin sebepleri olduğuna, çünkü Allah Teâtâ'nın, felekiyyâtı, "sebebler" olarak adlandınşını delil getirmişlerdir. Bu da bizim söylediğimiz manaya delâlet eder. Allah en iyi bilendir.
Allah Teâlâ'nın, "Onlar, derme çatma gruplardan öyle bir ordudur ki, işte şurada hezimete uğratılmışlardır" beyanıyla ilgili olarak incelenmesi gereken iki husus var: Birisi, bu ayetin lafızlarının izahı hakkında; diğeri ise, bunun daha önceki ifadelerle ilgisinin ne olduğu hakkındadır.
Birincisi: Ayetteki "cünd" kelimesi mübteda, mfl edatı, müphemük ifade eden bir edat olup, tıpkı "Herhangi bir iş için geldim" ve "Yanımda, herhangi bir yiyecek var" denilmesi gibidir. kelimesi, cündün sıfatı, manzum kelimesi ise, mübtedanın haberidir. Ayette yer alan kelimesinin cündün sıfatı olması ve mananın, "Orada olan ordu" şeklinde olması düşünülebileceği gibi, bunun manzum ile ilgili olup, "O gruplardan meydana gelen o ordu of ıda, yani Hz. Muhammed (s.a.sVin peygamberliğini tenkid ettikleri sözleri söyledikleri o yerde hezimete uğramıştır" manasına gelmesi de mümkündür. 15[15]

Mekke Fethinin Beşareti

İkincisi: Allah Teâlâ, "Eğer onlar göklerin ve yerin sahibi iseler, sebeplere tutunup göğe çıksınlar!" buyurunca, bunun peşinden, onların çeşitli gruplardan meydana gelmiş derme çatma bir ordu olduklarını, bozguna uğratılacaklarını, çok zayıf olduklarını, dolayısıyla göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin sahibi olamayacaklarını anlatmak istemiştir. Katade, ayetteki, "şurada" ifadesinin, Bedir gününe bir işaret olduğunu; Allah Teâlâ'nın, henüz müslümanlar Mekke'de iken, müşriklerin ordularının hezimete uğratılacağını haber verdiğini ve bu ayetin manasının (müjdesinin), Bedir günü gerçekleştiğini söylemiştir. Bunun Hendek günü olduğu da söylenmiştir. Ama bence doğruya en yakın olan, bu ifadeyle, Mekke fethi gününe işaret edilmiş olmasıdır. Çünkü ayetin manası bu durumda, "Onlar bu kelimeleri söyledikleri o yerde hezimete uğrayacak olan bir ordudurlar" şeklinde olup, o yer Mekke'dir. Dolayısıyla ayetten kastedilen mananın, "Onlar Mekke'de hezimete uğrayacaklardır" şeklinde olması gerekir. Bu ise, Fetih gününden başkası değildir. Allah en iyi bilendir.16[16]

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/37-40
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/40

Önceki Münkirlerin Akıbeti

"Onlardan evvel Nûh kavmi, Ad kavmi ve kazıklar sahibi Firavun kavmi, Semûd ve Lût kavimleri ile Eyke ahalisi de, peygamberlerim yalanlamışlardı. işte o grupların akıbeti... Onların herbirî, ancak o peygamberleri yalanladıkları için onlara azabım hak oldu. Bunlar da, (hayvan) sağımı aralığı kadar bile gecikmeyecek bir tek korkunç sesten başka birşey beklemiyorlar"
(Sad, 12-15).
Bil ki Allah Teâlâ, bu kavmin şüphelerine cevap verirken, kendilerine bekledikleri azabın gelmemesinden Ötürü, tefekkür ve istidlale önem vermediklerini belirtince, bu ayette de, önceki peygamberlerin kavimlerinin de böyle olduklarını, ama önünde sonunda, onlara o azabın geldiğini bildirmiştir. Allah Teâlâ'nın bundan maksadı, o azabın geleceğini haber veren peygamberlerini bu hususta yalanlayan bu kâfirleri korkutmaktır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o kavimlerden altısını burada zikretmiştir. Bu kavimlerden ilki, Nûh (a.s)'un kavmidir. Onlar, Hz. Nûh (a.s)'u yalanlayınca, Allah onları tufan ile suda boğarak imha etti. İkincisi, Hûd (a.s)'un kavmi Âd'dır ki, bunlar da Hz. Hûd (a.s)'u yalanlayınca, Allah bunları da, bir rüzgâr (kasırga) ile imha etti. Üçüncüsü Firavun ve kavmidir. Firavun, Hz. Musa (a.s)'yı yalanlayınca Allah onu, ordusuyla birlikte suda boğarak yok etti. Dördüncüsü Salih (a.s)'in kavmi Semud'dur. Bunlar, Hz. Salih (a.s)'i yalanlayınca, o sayha (nâra) ile helak oluverdiler. Beşincisi, Hz. Lût (a.s)'un kavmidir. Bunlar da onu yalanlayınca, yere geçirilerek helak edildiler. Altıncısı, Şuâyb (a.s)'ın kavmi olan Eyke ahallsidir. Bunlar da, onu yalanlayınca, (bir bulutla) gölgelendirildikten o günün azabı ile cezalandırıldılar. 17[17]

Zil evtâd Firavun

Alimler, "Cenâb-ı Hakk'ın Flravun'u, şu sebeplerden ötürü, "Kazıklar sahibi" diye tavsif etmiştir" demişlerdir.
1) Bu "evtâd (veted)" (kazık) kelimesinin aslı, çadırın ipleri veya binanın kirişleri gibi binanın sebatına vesile olan şeylere denir. Daha sonra bu kelime, mecazî olarak izzet ve hakimiyyeti ifade için kullanılmıştır. Nitekim şâir,
"Andolsun ki onlar orada, kazıkları sağlam mı sağlam olan bir mülk ve saltanatın gölgesinde, en güzel bir yaşayışla ömür sürdüler" demiştir.
Kâdî şöyle der: "Bu kelimeyi, bu manaya almak daha uygundur. Çünkü peygamberleri yalanlayan Firavun'un muazzam saltanatına rağmen Allah Teâlâ tarafından gelen imha emriyle helak olmasının muhatapta uyandıracağı tesir daha büyüktür.
2) Firavun, yukarıya doğru kazıklar dikiyor, azâb edilecek şahsın, ellerini ve ayaklarını o dört kazık arasında geriyor, bu uzuvlardan her birini çiviliyor ve bu kimseyi, ölünceye kadar havada asılı bırakıyordu.
3) Azâb edilecek şahsı, yere çakılmış kazıklara bağlıyor ve bu kimsenin üzerine akrep ve yılanları salıveriyordu.
4) Katâde, bunların, Firavunun yanında bulunan ve oyun vesilesi olan birtakım kazıklar, ipler ve oyuncakların olduğunu söylemiştir.
5) Firavun'un ordusu çok sayıda idi. O geniş ordunun teçhizat ve donanımı ihtişamlı idi. Dolayısıyla, çadırlardan ötürü, çokça kazık kullanıyorlardı. Bu sebeple de, böylece meşhur oldu.
6) Ayetteki, "zu'l-evtâd" tabiri, kalabalık cemaati olan demektir. O cemaat "kazıklar" ile ifade edilmiştir, çünkü onlar, tıpkı kirişlerin ve kazıkların binayı sağlam tutması gibi, Flravun'un işini yerine getiriyor, onun memleketini ve mülkünü sapasağlam yapıyorlardı.18[18]

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/40-41
18[18] Bu ayetteki ovtad'ın "Piramitler" olarak tefsir edilmesi daha tercihe şayandır. Zira bunlar

Ayetteki, eyke kelimesine gelince, bu da, birbirine girmiş, koruluk demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte o grupların akıbeti" buyurmuştur ki, bu tabirle ilgili olarak birkaç görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu, "Bahsettiğimiz bu ümmetler, peygamberlerinin aleyhine bir araya gelen ve bizim, bu sebepten dolayı kendilerini imha ettiğimiz kimselerdir. Binâenaleyh, benzerini senin kavmine de yaparız" demektir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, "Öyle bir ordudur ki işte şurada hezimete uğratılmıştır" (au, h) ifadesiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavminin, bu gruplardan, yani önceki gruplar cinsinden bir hizip olduğunu belirtmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kendisinin geçmiş gruplara, onları imha etmekle muamele ettiğini belirtince, bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmi için adamakıllı bir tehdit ve korkutma olmuştur.

2) Bu tabirin manası, onları alabildiğince kuvvetti ve çok olmakla vasfetme olup, bu tıpkı, "Adam, falancadır" denilmesi gibidir. Buna göre mana, "O grupların bunca mükemmel kuvvetlerine rağmen akıbetleri, helak olduğuna göre, ya bu miskin, zayıf ve cılız kimselerin durumu nasıl olur?" şeklinde olur.

Bil ki bu kimseler, bu haberleri tasdik etseler de etmeseler de, bu bir sakındırmadır, korkutmadır. Çünkü, bu hadiselerin neticeleri ve izleri devam ede gelmekte olup, bu kuvvetli bir zan ifade eder. Dolayısıyla da onlar, ister istemez sakınır, kendilerine çekidüzen verirler. Bir de, bu ifadenin yeniden tekrarlanması, yine sakınmayı gerektirir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onların, her biri, ancak o peygamberleri yalanladıkları için onlara azabım hak oldu" buyurmuştur ki bu, "Bu grupların her biri peygamberlerini, terğîb ve terhibleri hususunda onları yalanlayınca, bir müddet sonra olsa bile, mutlaka onların üzerine o azâb İnivermiştir" demek olup, bundan maksat, dinleyenleri kötülüklerden caydırmak, men etmektir. 19[19]

Sayhanın Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, helakleri gecikse bile, o azabın onların başına geldiğini beyân etmek üzere"Bunlar da (hayvan) sağımı aralığı kadar bile gecikmeyecek, bir tek korkunç sesten başka birşey beklemiyorlar..." buyurmuştur. Bu sayhanın ne demek olduğu hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bununla; onların başına, tek bir defada ve ansızın gelen bir azab kastedilmiştir. Nitekim bir topluluk toptan yok olup gittiğinde "Zaman onları silip süpürdü, toptan yok etti' deyimi kullanılır. Nitekim şair de,

"Zaman Bermekoğullarına öyle bir çığlık bastı, öyle felaket getirdi ki, onlar, bunun şiddetinden çeneleri üzere kapaklandılar" demiştir. Bu kelimenin aslı, bir topluluğa hücum edildiğinde ortaya çıkan bağrışmadan, "sayha "dan da olabilir demiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, kendilerinden evvel geçmişlerin günleri gibi (bir gün)den başkasını mı bekliyorlar?" (Yûnus, 102) ayetidir.

2) Bu sayha, sûra ilk üflenen nefhanın sayhası ve çığlığıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Yâsîn Sûresi'nde, "Onlar birbiriyle itişip dururlarken kendilerini yakalayacak bir tek sayhadan başkasını gözetmezler" (Vâsin, 49) buyurmuştur. Buna göre mana, Onlar, dünyada her ne kadar benim azabımı tatmadıysalar da, bu azab, Kıyamette onlar için hazırdır!" şeklinde olur. Bu azabın onlara yaklaştığı manasında olmak üzere, kendilerine bu azâb gelmiş ve onları, o azabı gözetleyenler kılmışcasma, onlar bu azâb sebebiyle tıpkı, bir şeyi gözeten ve her an gelmesini bekleyen ve gözünün ucunu o yana doğru yönelten bir kimse gibi addolunmuşlardır. 20[20]

Mısır Firavunlarına mahsustur.Piramitler de dağlar gibi yerin içine girme büyüklük özelliklerine sahiptir. Nitekim ayitende dağlar evtad diye nitelendirilmiştir. (Mutbu nüshada neşîrin notu).

[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/41-42

[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/42-43

Fevak'ın Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sayhayı nitelemek üzere, "(hayvan) sağımı aralığı kadar bile gecikmeyecek" buyurmuştur. Hamza ve Kisâî, bu kelimeyi fâ'nın dammesiyle fuvak şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları fethayla, fevak şeklinde okumuşlardır. Kisâî, Ferrâ, Ebû Ubeyde ve Ahfeş, bu ikisinin de Arapların kullandığı deyiminden olmak üzere, iki ayrı lehçe olduğunu söylemişlerdir ki, bu deyim "devenin iki sağımı arasındaki zaman" manasında olup, temel anlamı, "dönme ve rücû etme" manasına dayanır. Nitekim, "sağlığına döndü, kavuştu" anlamında denilir. Binâenaleyh, sütün memeye dönmesi için, iki sağım arasında bulunan zamana, fâ'nın fethası veya dammesiyle fevâk veya fuvâk denilir. Bu tıpkı senin, ve "Makasın saçtaki izi-onun izi" demen gibidir. Vahidî, fevâk ve fuvâk kelimelerinin ifâka masdanndan iki isim olup, faka (ÂÎlî) kelimesinin de, tıpkı, "hastanın iyileşip kendine gelmesi" manasında, dönmek ve yatışmak manasında olduğunu, ancak ne var ki, fethâ ile olan fevak'ın masdar yerinde kullanılabilen bir kelime; damme ile fuvâk'ın ise, sütün memeye dönüş süresine verilen bir ad olduğunu söylemiştir.
Vahidî, el-Basît adlı eserinde, EbÛ Hureyre'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu ayet hakkında, "Allah, İsrafil'e emreder de, o da, yürekleri yerinden oynatan o nefhayt üfler. Derken bu nefhayı uzattıkça uzatır. Ki, işte bu nefha, Cenâb-ı Hakk'ın, buyurduğu husustur" dediğini rivayet etmiştir. Vahidî sözüne devamla şöyle der: "Bu hadîse göre, ayetteki bu tabirin manası,
a) Sayhanın sona ermesi ve dinmesi yoktur.
b) Onun için, bir dönüş ve sükûnet yoktur" şeklinde olabilir ki, bu da, "O sayha, dinmez ve dinme haline de dönmez" demektedir. Ve yine, aynı hal üzere kalan herkes için, "O bundan dönmez (Ifl yufstku) ve dönmek istemez (la yestefîku) denilir. Allah en iyisini bilendir." 21[21]

Davûd (a.s)'un Saltanatı

"(Şöyle) dediler: "Ey Rabbimiz, hesap gününden evvel bizim, amel defterlerimizi acele ver..." Onlar ne derlerse, sabret. Kulumuzu, o kuvvet sahibi Davud'u hatırla. Çünkü o, daima Allah'ın rızasına dönen bir zâttı. Biz ona dağları musahhar kıldık da bunlar, akşamleyin ve kuşluk vakti onunla birlikte teşbih ederlerdi. Kuşları da toplu olarak onun emime bağlı kıldık. Dağlardan ve kuşlardan herbiri onun tesbihiyle devamlı teşbih ederdi. Onun mülkünü de kuvvetlendirdik. Ona hikmet ve fasl-ı hitap verdik"22[22]
(Sad. 16-20).

Üçüncü Şüpheleri: Ba's

Bil ki biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "O kâfirler, içlerinden, tehlikeleri bildiren (bir peygamber) geldiğinde şaştılar." Bu dedi(ler), bir büyücü, bir yalancıdır" (sm, 4) ifadelerini tefsir ederken, o müşriklerin, şu üç şüpheden dolayı şaştıklarını söylemiştik:
a) Ulûhiyyetle ilgili olan husus... Ki bu, onların, "o, tanrıları birtek tanrı mı yapmış?!" (su. 5) şeklindeki sözlerinden anlaşılan husustur.
b) Nübüvvet müessesesi ile ilgili olan husus... Ki, bu da onların, "O Kur'ân, aramızdan ona mı indirilmiş?" (s&a, **e)** şeklindeki sözlerinden anlaşılan husustur.
c) Ahiret {meâd)le ilgili olan husus... Bu da onların, "Şöyle dediler: "Ey Rabbimiz, hesap gününden evvel bizim, amel defterlerimizi acele ver" şeklindeki sözlerinden anlaşılan husustur. Bu böyledir, zira bu müşrik topluluk, haşr ve dirilme fikrini alabildiğine inkâr ediyor, böylece de haşr ve neşr fikrinin yanlışlığı ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/43-44
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/44

yanlışlığına istidlal ediyorlardı. Kıtt, bir şeyin parçası, demektir. Çünkü, o onu parçaladığında, onu ondan koparmış olur. Bağış sayfasına da, "kıtt" den\\\T. Hz. Peygamber (s.a.s), mü'm'mlere, cennetin vaa'dedildiğinden bahsedince, bu kâfirler alay ederek, ya, "Bizim, cennetten olan hissemizi peşin ver!" veya "bize amel defterimizi hemencecik ver de bir bakalım!" demişlerdir.

Bil ki o kâfirler, "Bu, bir büyücüdür, bir yalanadır" <s4o, 4) ve istihza ederek, "Bizim nasibimizi hemencecik ver" diyerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı alabildiğine sefih ve alçakça davranınca, Allah, Peygamberine, onların bu beyinsizliklerine karşı sabretmesini emretmiş de, "Onlar ne derlerse, sabret" buyurmuştur. 23[23]

Dâvûd (a.s) İle Münasebet

İmdi eğer, bu emirle "Kulumuz Davud'u an" emri arasında ne münasebet vardır?" denilirse, biz deriz ki: Bu iki ifâde arasındaki münasebet birkaç yönden izah
edilebilir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Sen bu cahillerin, Allah'a karşı cür'etlerini, -aşrı ve neşri redlerini gördün ise, Allah'ı tazimi ve haşr gününden çekinmesi örnek oian bir zatın, Dâvûd (a.s)'un kıssasını hatırla" denilmek istenmiştir. Çünkü, iki zıt şeyden birinin elde ettiği şeref ve kıymet oranında zıddının noksanlığı ortaya çıkar.

b) Hz. Muhammed (s.a.s)'e adetâ, "O müşriklerin senin sözünü ve dinini inkâr etmeleri sebebiyle, kalbin daralmasın. Çünkü onlar sana muhalefet ediyorlarsa bilesin ki, peygamberlerin uluları ve büyükleri, sana muvafakat etmektedirler" denilmek istenmiştir.

c) Alimlerin, Hz. Dâvûd (a.s) kıssasıyla ilgili olarak iki görüşleri bulunmaktadır: Kimileri, bu kıssanın onun hatasına delalet ettiğini söylerlerken, kimileri de, bu kıssanın ondan herhangi bir hata sadır olmadığına delâlet ettiğini söylemişlerdir. Birinci görüşü benimseyenlere göre, bu ikisi arasındaki münasebet şu şekilde kurulabilir: Hz. Muhammed (s.a.s)'e adetâ, "Senin kederin ve üzüntün, ancak o kâfirlerin seni yalanlamalarından kaynaklanmaktadır. Dâvûd (a.s)'un kederi ise, bu günaha düşmesi sebebiyledir. Dâvûd (a.s)'un kederinin daha şiddetti olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, senin içinde bulunduğun kederin hafiflemesi için, Dâvûd (a.s)'un kıssası ve Dflvud (a.s)'daki o büyük üzüntüyü bir düşün!" denilmek istenmiştir.

İkinci fikri benimseyenler ise şöyle demişlerdir: Dâvûd (a.s)'un yanına giren o iki davacı, beşer idiler. Onlar, Dâvûd (a.s)'un yanına, ancak onu öldürmek için girmişlerdi. Derken Dâvûd (a.s), o ikisinden korktu, buna rağmen, onlara eziyyet etmeye yönelmeti ve onların aleyhine, bedduada da bulunmayıp, -ilerde de geleceği üzere- tam aksine, onlar için mağfiret talebinde bulundu. İşte bu sebeple de, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Dâvûd (a.s)'un bu güzel davranışı ve tutumu hususunda, ona uymasını emretti.

d) Kureyşliler, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlamış, genelde, onlar, "Bu, fakir bir yetimdir" dedikten' için onu hafife almışlardı. Daha sonra Cenâb-ı Hak, ona, Dflvud (a.s)'un mülkünün mükemmelliğini anlatmış, dünyada, kederler ve üzüntülerden kurtulmanın imkânsız olduğunu anlaması için, Dâvûd (a.s)'un, bunca mülküne rağmen, kederlerden, üzüntülerden ve sıkıntılardan kurtulamadığını beyân buyurmuştur.

e) Cenâb-ı Hakk'ın sabır isteyen emri Dâvûd (a.s)'a hasredilmemiş, Odvûd (a.s)'un kıssasının peşinden, diğer peygamberlerin kıssaları da anlatılmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak onlardan herbirine, hususî bir kederin ve üzüntünün tahsis edilmiş olduğunu bildirmek için, peygamberine adeta, "Onların dediklerine sabret ve diğer peygamberlerin durumların nazar-ı dikkate al. işte bu durumda, sen, dünyanın, kederlerden, üzüntülerden uzak olmadığını, Allah katında elde edilen o yüce derecelerin ancak dünyada İken, çeşitli sıkıntılara ve yorgunluklara katlanmakta etde edildiğini anlamış olursun" demek istemiştir. Bizim, bu makamda yapabileceğimiz izahlar, bunlardır. Burada, öncekilerden daha kuvvetli ve daha güzel bir \zan

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/44-45

da vardır ki, bu, İnşaallah, (Sad, 29) ayetinin tefsirine geldiğimizde yapılacaktır.
Bil ki, Allah Teâlâ, bundan sonra dokuz peygamberin durumundan bahsetmiş, bunlardan üçünü tafsilatlı, diğer altısını da kısaca ele almıştır. 24[24]

Dâvûd (a.s)'un Kıssası

Birinci Kıssa: Dâvûd (a.s)'un kıssasıdır. Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, bu kıssade bahsettiği şeylerin temel noktaları, şu üç çeşit sözdür:
a) Allah'ın, Dâvûd (a.s)'a verdiği, uhrevî ve dünyevî mutlulukları gerektiren sıfatların tafsilatlı anlatılması.
b) O iki davacının İşinden dolayı, Hz. Dfivûd (a.a)'un başına gelen o hadisenin izahı.
c) ÖU hadisenin vukuundan sonra, Allah Teâlâ'nın, Dâvûd (a.s)'u halifesi olarak seçmesi. Birinci nev'e yani, AKah'in, Dâvûa(a.$)'a verdiği mükemmel mutlulukları gerektiren o sıtatiann izah edrtmes'tne gelince bunlar on tanedir: 25[25]

Dâvûd (a.s)'a Yapılan Lütuflar

1) Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a,s)'e, "(Habibim), onlar ne derlerse, sabret. Kulumuz Davud'u hatırla" deyip, bu denli kıymetti olmasına rağmen, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Allah'a taat konusunda sabretmesini teminen, Dâvûd (a.s)'a uymasını emretmesidir ki bu,AIİah, mahiûkatın en üstünü olan Hz. Muhammed (s.a.s)'e iyi ahlâk hususunda Dâvûd (a.s)'a uymasını emrettiğinde, Dâvûd (a.s) için alabildiğine bir şeref ve alabildiğine bir ikramdır.
2) Cenâb-ı Hak, Dâvûd (a.s) hakkında, "Kulumuz Dâvûd" buyurmuş, Hz. Dâvûd (a.s)'u, Kendisinin kulu olmakla tavsif etmiş; Kendisini de alabildiğine tazîm ve saygı İfâde eden, çoğul sigasıyla anmıştır ki, bu da son derece şeref vermedir. Baksana, Cenâb-ı Hak, miraç gecesinde H2. Muhammed (s.a.s)'i, şerefyâb etmek isteyince, (İsra, 1) buyurarak kulluğun en yüksek mertebe olduğuna işaret etmiştir. Binâenaleyh, tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin bu ifadesi, Dfivûd (a.s)'un alabildiğine kıymetli bir zât olduğuna delâlet eder. Böylece de bu, aynı zamanda, Dfivûd (a.s)'un derecesinin yüksekliğinin bir delili olmuş olur. Çünkü, Allah Teâlâ'nın, peygamberlerini kendisine kul olmakla tavsif etmesi, onların, O'na taatteki gayretleri sebebiyle kulluğu tahakkuk ettirdiklerini ihsas ettirmektedir.
3) Ayetteki, "kudret sahibi" ifadesinin anlattığı husus... Bu, "taat olan şeyleri edaya ve günahlardan kaçınmaya gücü olan" demektir. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Dâvûd (a.s)'u, kuvvetli olmakla övünce, bu kuvvetin, övülmeyi gerektiren bir şekilde olması gerekir. Büyük övgüyü gerektiren kuvvet ise, ancak emrolunanı yapmaya ve nehyolunandan kaçmaya dair olan güç-kuwettir. Burada gecen, "el-eyd" ifadesi, tıpkı, "Ey Yahya kitabi kuvvet ile a/"(Mwyem, 13) ve "Bunu kuvvet ile al" (yani, emanetleri yerine vermede gayret ile dine daveti ifada şiddet ve acizliği bırakmak suretiyle, bu levhaları al" (ATât, 145) ayetlerindeki "kuvvet" kelimesi gibidir. Binâenaleyh "eyd" ile "kuvvet" aynı manaya gelir. Hak Teâlâ'nın, (Enfal.62) (Bakara,87) ve (Zariyât. 47) ayetlerindeki kelimelerde bu manayadır. Katade'nin, ayetin bu kelimesini, "Cenâb-ı Hak, Hz, Dâvûd (a.s)'a, ibadet hususunda bir kuvvet ve din hususunda bir anlayış verdi. Çünkü o, geceleri namaz kılar ve zamanının yarısını oruçlu geçirirdi" diye tefsir ettiği rivayet edilmiştir.
4) Ayetteki, "O dâima (Allah'ın rızasına) dönen bir zattı" ifadesinin anlattığı husus... Yani Dâvûd (a.s), bütün işlerinde Allah'a taata dönerdi. Evvâb, birisi döndüğünde kullanılan fiilinin, fa'âl vezninde bir isimdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onların dönüşleri şüphesiz bizedir" (öaşiye, 25) buyurmuştur. Fa'âl vezni, mübalağa ifade eden bir sîgadır. Nitekim kattâl ve darrâb kelimelerinin, katil ve dârlbden daha mübalağalı (ileri) bir mana ifade ettiği söylenmiştir.
5) Ayetteki, "Gerçekten biz dağlan musahhar kıldık da bunlar, akşamleyin ve kuşluk vaktinde

---

[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/45-46
[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/46

onunla birlikte teşbih ederlerdi" ayetinin ifade ettiği husus... Bu ayetin bir benzeri de, "Ey dağ, onunia birlikte (Rabbine) dön" (dedik). Kuşlara da (bunu emrettik)"(Sebe, ıo) ayetidir. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu ifadeyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, dağın kütlesinde hayatı, aklı, kudreti ve konuşma özelliğini yarattı. Böylece o dağ, Allah'ı teşbih eder hale geldi. Bu ayetin bir benzeri de, "Rabbi dağa tecelli edince..."{A1^. 143) ayetidir. Çünkü bunun manası da, "All^h o dağda aklı, anlayışı, sonra da kendisini görme kabiliyetini yarattı" demektir. İşte tefsir ettiğimiz ayetin manası da böyledir.

b) Kaffâl'ın tefsirinde rivayet ettiğine göre şöyle denebilir: Allah Teâlâ Dâvûd (a.s)'a, sesinin şiddetli ve güzel oluşundan ötürü, dağda hoş bir yankı ve yine sesinin güzelliğinden Ötürü, kuşların kendisine kulak vereceği bir özellik vermiştir. Böylece dağın yanlkısı ve kuşların Dâvûd (a.s)'la beraber cıvıldayışları, adetâ bir teşbih olmuştur. Muhammed b. İshâk şunu anlatmıştır: "Allah Teâlâ, hiçbir mahlûkuna, Dâvûd (a.s)'a verdiği gibi güzel bir ses vermemiştir, öyle ki o, Zebur'u okurken, vahşi hayvanlar, Dâvûd (a.s)'un onları boyunlarından yakalayabileceği bir mesafeye kadar yaklaşırlardı."

c) Allah Teâlâ, dağları onun emrine âmâde kılmıştır. Bundan dolayı onlar, onun istediği yöne-yere hareket ediyorlardı. İşte dağların böyle, onun istediği yere gitmeleri bir teşbihtir. Çünkü onların bu hareketi, Allah'ın kudret ve hikmetinin mükemmelliğine delâlet eder.

İkinci Bahis: Keşşaf sahibi, ayetteki , "teşbih ederler" ifadesinin "müsebblhfit" (teşbih edici oldukları halde) manasında olduğunu söylemiştir. Buna göre eğer, "Bu iki ifade arasında bir fark var mıdır?" denilirse, biz deriz ki: "Evet. Abdulkâhir en-Nahvî'nin (el-Cürcânî'nin) "Detâilü'l-İ'caz"ında dabeyan ettiği gibi, fiil sîgası, o işin tekrar tekrar yapıldığına; isim sîgası ise, o işin devamlı olarak (kesintisiz) yapıldığına delâlet eder. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, ayetteki bu fiil, dağların teşbihinin zaman zaman, peyderpey meydana geldiğine ve bu sesi duyanlann,dağlann tesbihatını dinlemek için hazır bulunduklarına delalet eder. 26[26]

Işrak

Üçüncü Bahis: Zeccâc şöyle der: "Güneş doğduğunda, etrafı aydınlattığında, denilir." Bu İkisinin aynı manaya olduğu da söylenmiştir. Fakat, birinci şekli daha fazla kullanılır. Çünkü Araplar, "Güneş doğdu, su ortaya çıktı" ifadelerini çokça kullanır. 27[27]

Duha Namazı

Dördüncü Bahis: Alimler, kuşluk namazının meşru oluşu hususunda bu ayeti delil getirmişlerdir. Ümmü Hfinf (r.anha)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Hz. Peygamber (s.a.s) yanımıza geldi, abdest suyu istedi ve abdest alıp, kuşluk namazını kıldı ve sonra, "Ey Ümmü Hânı, bu işrâk (kuşluk) namazıdır" dedi. Tâvûs Ibn Abbas (r.a)'dan şöyle dediğini nakletmiştir: "Sizler, Kur'ân'da kuşluk namazından bahsedildiğini biliyor musunuz?" Yanındakiler, "Hayır" deyince o, bu ayeti okuyarak, "Dâvûd (a.s) bu namazı kılardı. Kuşluk namazı aklıma geldiğinde, bunu bu ayette bulurum" demiştir.

6) Hak 'Teâlâ'nın "Toplanıp gelen kuşların da herbiri onun teşbihi sebebiyle teşbih ediyorlardı" ayetinin ifâde ettiği sıfat... Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Tayr, cib&l "dağ" üzerine atıf olup, takdiri, "Kuşları da toplanmış olarak, ona musahhar kıldık" şeklindedir. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Dâvûd (a.s) tesbîhata başladığında, dağlar ona uyar, kuşlar ona doğru gelip toplanır ve onunla birlikte tesbihatta bulunurlardı. Kuşların ona doğru toplanmaları, onların "haşr"idır." Bu izaha göre, onları böyle biraraya kuşlar taplayan Allah Teâlâ olmuş olur. Eğer "akıllan olmadığı halde, kuşlar Allah'ı nasıl teşbih edebilirler?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şöyle denebilir: "Allah Teâlâ, onlarda, kendisini bilebilecekleri kadar akıl yaratmıştır. İşte bu durumda onlar Allah'ı teşbih etmişlerdir. Bütün bunlar (aslında), Hz. Dâvûd (a.s)'un birer mucizesidir."

---

[26] 26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/46-48

[27] 27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/48

İkinci Bahis: Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ayetteki mahşûreten kelimesi, Önceki ayette geçen, "teşbih ederler" sözünün mukabili olarak getirilmiştir. Fakat tesbihde, bu işin zaman zaman meydana geldiğini anlatma gibi bir mana, bu kelimede yoktur. İşte bundan dolayı bu kelime, fiil değil, isim olarak getirilmiştir. Bunun sebebi şudur: "Eğer, "Hasrın (toplanmanın), onları toplayan tarafından bir anda meydana getirildiği" manasında, "Kuşları da, teşbih eder oldukları halde biraraya toplayarak, Dâvûd (a.s)'un emrine âmâde kıldık" denilmiş olsaydı, bu da bir önceki ayette olduğu gibi, o teşbihin zaman zaman olduğuna delalet ederdi. Allah en iyi bilendir.

Üçüncü Bahis: Buradaki, "tayrun" ve "mahsurun" kelimeleri merfû (ötüreli) olarak da okunmuştur.

7) Ayetteki, ifadesinin anlattığı husus... Bu, "Dağlardan ve kuşlardan herbiri evvâb, yani çokça dönüp gelici idiler. Yani Dflvûd (a.s), ne zaman teşbihe başlasa, dağlar da ona icabet eder, uyarlardı, kuşlar da dağların, tesbihatına dönerlerdi, uyarlardı" demektir. Bu sıfat ile, bundan önceki sıfat arasındaki fark şudur: Biz, önceki sıfatta dağların ve kuşların, Dâvûd (a.s)'un teşbihi ile birlikte teşbih ettiklerini anlıyoruz. Bu sıfatta ise, bu birlikte teşbih etmenin devamlı olduğunu anlıyoruz.

Lehü (ona) ifadesindeki zamirin, Allah'a râcî olduğu ve "Dâvûd (a.s), dağlar ve kuşlar, Allah'a rücû ederlerdi, yani teşbih için O'na yönelir ve O'nu teşbih ederlerdi" manasına geldiği de söylenmiştir.

8) "Onun mülkünü de kuvvetlendirdik" ayetinin ifade ettiği sıfat... Cenâb-ı Hak bir başka ayetinde, bu fiili bu manada kullanarak "Kardeşinle senin pazunu kuvvetlendireceğiz" {Kasa&, 35) buyurmuştur, fiilinin, ileri bir mana ifade ettiği de söylenmiştir.

Bu kuvveti sağlayan sebepler pek çok olup, ya dünyevî, ya dinî sebeplerdir. Dünyevî olanlar ile ilgili olarak âlimler şu iki izahı yapmışlardır:

a) Vahidî, Sa'îd b. Cübeyr'in, İbn Abbas (r.a)'dan şunu rivayet ettiğini söylemiştir: Hz. Dâvûd (a.s)'u her gece otuzaltt bin adam beklerdi. Dolayısıyla sabah olduğunda onlara, "Haydi artık gidin. Şüphesiz Allah'ın peygamberi (Dâvûd) sizden razı oldu" denilirdi." Başkaları bu sayının daha fazla olduğunu söyleyerek, kırkbin kişi olduklarını ileri sürüp, Dâvûd (a.s)'un saltanat açısından, yeryüzü krallarının en güçlüsü olduğunu ifade etmişlerdir.

İkrlme, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir adam, Hz. Dâvûd (a.s)'a gelerek, bir başkasının kendisinin bir sığırını gasbettiğini iddia etti. Ama o sığın gasbettiği iddia edilen şahıs bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Dâvûd (a.s), o iddiada bulunana, "Delilini göster" dedi. Ama o, getiremedi. Bunun üzerine Dâvûd (a.s) rüyasında, Allah Teâlâ'nın, kendisine bu iş nisbet edilen şahsı öldürerek cezalandırmasını emretti. Dâvûd (a.s), "Bu bir rüyadır1' diyerek bekledi. Derken rüyadan sonra o adamı öldürmesi hususunda vahiy geldi. Bunun üzerine o adamı tutuklatıp getirtti ve Allah'ın, kendisine onu öldürmesini vahyettiğini o adama haber verdi. O adam da, "Allah doğrudur. Çünkü ben, o adamın babasını haksız yere öldürmüştüm" dedi. Dâvûd (a.s) bunun üzerine onu öldürttü. İşte bu hâdise, DAvud (a.s)'un mülkünü ve hükümranlığını kuvvetlendirdi. Bu kuvvetliliği gerektiren dinî sebepler ise, onun sabrı, tam itinası ve mükemmel ihtiyatıdır. [28][28]

Hikmet

9) "Ona hikmet verdik" cümlesinin anlattığı sıfat... Bil ki Allah Teâlâ, "Kime hikmet verilmiş ise, ona çok hayır verilmiş demektir" (Bakara, 269) buyurmuştur. Bil ki faziletler, ruhanî, bedenî ve bu ikisi dışında olmak üzere, üçe ayrılır. Ruhanî faziletler de, ilim ve amel olarak iki kısma münhasırdır. İlim, beşer takati ölçüsünde insanın, hakikî tasavvurlar ve nefsanî tasdikler ile olmasıdır. Amel de, insanın, dünya ve âhiret işlerine en uygun olanı yapması demektir, işte hikmet de budur. Hikmet bu adı, "hikmet" kelimesinin, işlerin Ihkâm ile muhkem (sağlam) yapılıp, zayıflık sebeplerinden uzak tutulması manasında oluşundan ötürü almıştır. Sapasağlam ve isabetli inançlar, neshi (değişmeyi) ve çelişkîyî kabul etmezler. Dolayısıyla bunlar sen derece muhkem olurlar. Dünya ve âhirete uygun olan amellere riayet de vâcib olup, bunlar da yine çelişkiyi ve neshi kabul etmezler. İşte bu sebepten ötürü, bu bilgi ve amellere hikmet adını veriyoruz. 29[29]

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/48-50

Fasl-ı Hitab

10) "Fasl-ı hitab" sıfatı... Bil ki bu âlemin cisimleri üç kısımdır:
a) İdrâk ve şuurdan uzak olanlar... Bunlar, cansızlar ve bitkilerdir.
b) İdrâk ve şuur sahibi olup, genelde tanıyıp bildikleri durumları başkalarına anlatamayan varlıklar... Bunlar da, insan dışındaki hayvanlardır.
c) İdrâk ve şuur sahibi olup, aynı zamanda bildiği durumları başkalarına anlatabilen varlıklar. Bunlar da onların bildikleri durumları konuşarak başkalarına an'Mabilen insanlardır.
İnsanlar, kafalanndakini ve kalplerindekini anlatmaya muktedir olma açısından, farklı farklıdırlar: Kimileri için düzenli bir şekilde konuşma sanki imkânsızdır. Böylesi kimselerin sözleri, birbirine karışıktır, tam anlamıyla bir laf salatasıdır. Kimileri de, bazı bakımlardan, düzenli konuşamazlar. Kimileri de, manayı kavramada ve onu ifade etmede çok ileridirler. Kendilerinde böyle bir kudret bulunan herkesin, kendisinde bulunan ruhanî natıkadan sâdır olan eserleri (sözleri), o nisbette mükemmel olur. Kendisinde bu kudret az bulunan kimselerin eserleri (sözleri) de, o nisbette zayıf olur.
Cenâb-ı Hak, Dâvûd (a.s)'daki "konuşan ruh cevherinin" halinin mükemmel olduğunu, "Ona hikmeti verdik" ifadesiyle beyan edince, bunun peşinden onun, konulmada, telaffuzda ve açıklamadaki halinin de mükemmel olduğunu izah etmek üzere "ve fasl-ı hitabı verdik" buyurmuştur ki bu, son derece güzel bir tertibtir.
Bazı müfessirler ilk defa Dâvûd (a.s)'un, konuşurken dediğini söylemişler ve "fasl-ı hitab"ını onun beyte söylemesi olarak tefsir etmişlerdir. Ben derim ki, bu gibi kelimelerin peşine düşüp, bunları araştıranlar, gerçekten Allah'ın kelamının manasını anlamaktan çok mahrum kalmışlardır. Allah en iyi bilendir. Bu ifade ile,
Dâvûd (a.s)'ın, davalıların arasında hükmetmesi, yani delil isteyip, yemin ettirme usulünü bilip kullanmasının kastedildiğini söyleyenlerin görüşü de uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu, hiçbirşeyi diğer birşeye karıştırmadan, her sözün yerini diğerinden ayırdedecek bir biçimde, Dâvûd (a.s)'un, gönlündeki ve kafasındaki fikirleri, güzel bir şekilde ifade etmeye muktedir olmasından ibarettir. İşte bizim verdiğimiz bu mana genel olup, bu husustaki herşeyi içine alır. Allah en iyi bilendir, Allah Teâlâ'nın, Hz. Dâvûd (a.s)'u medh için zikrettiği bu on sıfat hakkındaki sözümüz burada noktalanmaktadır. 30[30]

Dâvûd (a.s)'un Huzurunda Duruşma

"Sana o davacıların haberi geldi mi? Hani onlar, duvardan mescide tırmanıp girmişlerdi. Hani Davud'un huzuruna girmişlerdi ve o bunlardan telaşa düşmüştü. Onlar: "Korkma, biz iki davacıyız. Birimiz ötekinin hakkına tecavüz etti. Şimdi sen aramızda adaletle hükmet, aşırı gitme. Bizi dosdoğru yola ilet" dediler. (İçlerinden biri): "Şu benim kardeşim. Onun doksandokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken "Onu bana ver" dedi ve tartışmada beni yendi" dedi. (Dâvûd) da dedi ki: "Andolsun ki o, senin koyununu, kendi koyunlarına katmak istemesiyle sana zulmetmiştir. Gerçekten ortak iş sahiplerinin çoğu

---

[29] 29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/50
[30] 30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/50-51

mutlaka birbirine hakızhk eder, ama iman edip, salih ameller işleyen kimseler müstesna. Bunlar da çok azdır!" Dâvûd sandı ki biz kendisini deniyoruz. Bundan dolayı o, Rabbine istiğfar etti, rükû ederek yere kapanıp, Allah'a rücû etti. Biz de bunu onun için affettik. Katımızda muhakkak onun bir yakınlığı ve akıbet güzelliği var"
(Sâd, 21-25).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Dâvûd (a.s)'u medhedip, ona, biraz önce bahsettiğimiz on bakımdan övgüde bulununca, sayesinde bu hâdisede meydana gelen hallerin hiçbirinin, Dâvûd (a.s)'un medh-ü senaya müstehak oluşunu ortaya koymadığını anlatmak İçin, bunun peşinden bir kıssa anlatmıştır: 31[31]

Vaki Olan Hata

Ayetteki, "Sana o davacıların haberi geldi mi?" sorusu, "Sana Musa'nın sözü geldi mi?" crwıâ, 9) ayeti gibidir. Bu Sorunun hikmeti, kendisine kulak vermeye ve ibret almaya şevketsin diye, hakkında bu soru sorulan kıssanın önemine dikkat çekmektir. Ben derim ki: İnsanların, bu kıssa hakkında şu üç görüşleri var:
a) Kıssanın bu şekilde anlatılması, Dâvûd (a.s)'dan bir büyük günahın sâdır olduğunu gösterir.
b) Bu, ondan, bir küçük günahın sâdır olduğunu gösterir.
c) Bu kıssa, ondan, ne bir büyük günahın, ne bir küçük günahın sâdır olduğunu göstermeyecek bir biçimdedir.
Birinci İhtimal: Birinci görüştekiterin bu kıssa ile ilgili sözlerinin özü şudur: Dâvûd (a.s), Ûriyâ'nın hanımına aşık olur. Çeşitli çarelere başvurur. Neticede kocasını öldürtür ve o kadınla evlenir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak kendisine, bu hâdiseye benzer bir hâdise hakkında, iki davalı adam kılığında iki melek gönderir. Melekler hâdiseyi hüküm vermesi için ona arzederler. Böylece Dâvûd (a.s), kendisinin günahkâr olduğunu itiraf edeceği bir biçimde hüküm verir ve sonra bunu anlayıp, Allah'a tevbe eder. 32[32]

Dâvûd (a.s)'a İftira

Bu husustaki inancım ve fikrim, anlatılan bu hikâyenin bâtıl olmasıdır Bunun delilleri şunlardır:
1) Bu hikâye, insanların en fâsık ve günahkârına nisbet edilecek olsa. o büe bu tür şeylerden utanç duyar. Bu hikâyeyi anlatan o lüzumsuz pis herifin kendisine, böylesine şeyler nisbet edilecek olsa, kendini bundan alabildiğine tenzih eder ve çoğu zaman, kendine böyle şeyler nisbet edene lanet eder. Durum böyle olunca, insana, masum olan bir peygambere böylesi bir şeyi nisbet etmesi nasıl uygun öüşer?
2) Bu hikâyenin neticesi, Dâvûd (a.s)'un zulmederek bir müstümanı öldürtüp, hanımıyla evlenme gayretine girmesine varır. Birinci husus, dinen kabul edilmez bir şeydir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim, isterse bir kelimenin yansıyla bile olsa, bir müslümanm kanı (öldürülmesi) için gayret gösterirse, Kıyamet günü, İki kaşının arasına, "Bu, Allah'ın rahmetinden uzak kaldı" diye yazılı olarak gelir"33[33] buyurmuştur. İkinci husus da, gerçekten nahoş bir şeydir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Müslüman, diğer müslümanlann dilinden ve elinden salim oldukları kimsedir34[34]buyurmuştur. Bu hikâyeye göre ise, Ûrlya, DAvûd (a.s)'dan ne canı, ne hanımı hususunda sâtim olmuştur.
3) Allah Teâlâ, bu kıssadan Önce, Dâvûd (a.s)'u, biraz önce de anlattığımız gibi, on sıfatla nitelemiştir. Yine bu kıssadan sonra onu, pek çok sıfatlarla tavsif etmiştir. Bu sıfatların hepsi de, Dflvud (a.s)'un böylesi kötü bir fiil, çirkin bir işle nitelenmesine terstirler. Bu konuyu iyice

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/51-52
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/52
33[33] Ibni Maca, diyat, 1(2/874) Benzer hadisi.
34[34] Buharf, iman, 4.5.

anlatabilmemiz için, biraz önce bahsettiğimiz o sıfatlan yeniden ele almamızda bir sakınca yok. Binâenaleyh diyoruz ki: 35[35]

Dâvûd (a.s)'un Sekiz Sıfatı

Birinci Sıfat: Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, sabırda üstün olma ve güçlüklere göğüs germe hususunda, Dâvûd (a.s)'un yolunca gitmesini emretmiştir. Şimdi kalkar da, Üâvûd (a.s)'un nefsinin muhalefetine (isteğine) dayanamayıp, şehvetini tatmin için bir müsiümanın. kanını akıtmaya gayret ettiğini söylersek, Ahkemü'l-hâkimîn olan Allah'ın, taatlara sabır konusunda peygamberlerin en üstünü olan Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Dâvûd (a.s)'a uymasını emretmesi nasıl uygun düşer?
İkinci Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Dâvûd (a.s)'u, kendisinin "kulu" olarak vasfetmesidir. Bu şekilde vasfetmenin gayesinin, bu sıfata sahip kimsenin, kulluk noktasında kâmil olduğunu, taatları edada ve haramlardan sakınmada doruk noktaya ulaştığını anlatmak olduğunu açıklamıştık. Şimdi kalkar da Dâvûd (a.s)'un böyle bâtıl işlerle meşgul olduğunu söylersek, bu durumda o, Allah'a kullukta kemâle ermiş olmak şöyle dursun, aksine hevâ-ü hevesine ve şehvetine uymada doruğa ulaşmış bir kimse olur.
Üçüncü Sıfat: Bu, ayetteki, "kuvvetli" kelimesiyle anlatılan sıfattır. Bu ifadeyle, dinî açıdan kuvvetli oluşun kastedildiğinde şüphe yoktur. Çünkü dînin dışında kalan şeylerdeki kuvvet, kâfir krallarda da var. Dindeki kuvvetin manası ise, farzları yerine getirme ve haramlardan sakınma hususunda mükemmel kuvvettir. Kendisini adam öldürmekten ve bir din kardeşinin hanımına arzu duymaktan alamayan kimse için, böyle bir kuvvetten nasıl bahsedilebilir?
Dördüncü Sıfat: Bu, Dâvûd (a.s)'un Allah'a çokça rücû edişini anlatan sıfattır. Böylesi bir sıfat da, kalbi adam öldürmek ve fısk-u fücurla dopdolu olan birisi için nasıl uygun düşer?
Beşinci Sıfat: Bu, "Dağlan ona musahhar kıldık" ayetinin ifade ettiği husustur. Şimdi sen, adam öldürmeye ve fısk-u fücura vesile edilmesi için, dağların onun emrine verildiğini söyleyebilir misin?
Altıncı Sıfat: Bu, "Toplanmış olarak kuşları (ona musahhar kıldık)*' ayetinin ifade ettiği husustur. Rivayet edildiğine göre, Dâvûd (a.s)'a, kuşları avlamak haram kılınmıştı. Binâenaleyh kendisinden müsiüman bir adamın canı ve hanımı hususunda emin olamadığı birisinden, kuşların emin olması nasıl düşünülebilir?
Yedinci Sıfat: Bu, "Onun mülkünü de kuvvetlendirdik" ayetinin ifade ettiği husustur. Bununla, Allah Teâlâ'nın dünyevî sebep ve vasıtalarla, onun mülkünü kuvvetlendirmesi manasının kastedilmiş olması imkânsızdır. Aksine bununla kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın dini ve uhrevî saadetleri takviye eden şeylerle, onun mülkünü kuvvetlendirmeyidir. Şu halde bu ayetle, onun mülkünün hem dinî, hem de dünyevî hususlarda kuvvetlendirilmesi kastedilmiştir. Kendisini adam öldürmekten ve fısk-u fücurdan alıkoyamayan kimse için, bu nasıl münasib olur?
Sekizinci Sıfat: Bu, "Ona hikmet ve fasl-ı hitab verdik" ayetinin ifade ettiği husustur. Hikmet, bilme ve amel bakımından olması gereken herşeyi içine alan bir isimdir. Dolayısıyla DAvûd (a.s)'un, pis şeytanın bile arkadaşlarının en seçkinine, canı ve hanımı hususunda eziyet çektirmekten utanç duyacağı bir işte ısrar etmesi durumunda, Cenâb-ı Hakk'ın onun için, "Ona hikmet verdik" demiş olması nasıl düşünülebilir? Binâenaleyh bu kıssanın anlatılmasından önce, Cenâb-ı Hakk'ın bu sıfatları zikretmesi, Dflvûd (a.s)'un sahasının, ırz ve namusunun, böylesi hikâyelerden ve yalanlardan uzak olduğuna delâlet eder. 36[36]

Dâvûd (a.s)'un On Sıfatı

Ayette anlatılan kıssadan sonra, Hz. Dâvud (a.s) için zikredilen sıfatlar da on tanedir:

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/52-53
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/53-54

1) "Katımızda muhakkak onun bir yakınlığı ve akıbet güzelliği var" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadenin burada getirilmesi ancak, bundan önce anlatılan kıssanın, Hz. Dâvûd (a.s)'un Allah'a İtaat konusunda sebatlı olduğunu göstermesi halinde uygun düşer. Ama önceki kıssanın, Dâvûd (a.s)'un adam öldürmeye ve fısk-u fücura gayret gösterdiğine delâlet etmesi halinde, "Katımızda muhakkak onun bir yakınlığı ve akıbet güzelliği var" ayetinin zikredilmesi uygun düşmüş olmazdı.

2) Bu, "Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık" (Sâd, 26) ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ayette de, o hikâyenin yalan ve düzmece olduğuna şu bakımlardan delalet eder:

a) Büyük bir padişah, adamlarının birinin, insanların canlarına, mallarına ve hanımlarına kastettiğini, musallat olduğunu anlatıp, bu durumu bir topluluğa anlatıp tamamladıktan sonra, o adamı için, "Ey kulum, ben halifeliğimi ve nâibliğimi sana havale ediyorum" demesi çok çirkin olur. Çünkü böylesi çirkin ve nahoş işlerin anlatılması, bunları yapanın kovulmasına ve icraattan menedilmesine yol açar. Ama bunun o padişah adına hareket ederek bir halife tarafından yapılması, kesinlikle uygun düşmeyecek bir istir.

b) Fıkıh usûlünde şöyle bir kural vardır: "B\r sıfatın peşinden getirilen bu hükmün, o sıfata bağlı (dayalı) olduğuna delalet eder" Bina,«\a\eyh Cenab-ı Hak, Dâvûd (a.s) için, böyle bir çirkin işten bahsedip, sonra da "Biz seni yeryüzünde bir halife yaptık" deyince, bu, halife yapmayı gerektiren şeyin, O kimsenin bu kötü fiilleri
işlemiş olması olduğu hissini vermektedir. Böyle birşeyin söz konusu olamayacağı ise malumdur. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın bu kıssayı, Hz. Dflvûd (a.s)'un ırz ve namusunun, günahlardan uzak alduğuna ve Allah'a taat konusunda olabildiğine sabırlı olduğuna delâlet etsin diye getirmiş olması halinde, bunun peşinden, "Biz seni yeryüzünde bir halife kıldık" demesi uygun olur. Böylece tercih ettiğimiz görüşün daha evlâ olduğu sabit olur.

3) Hem bu kıssadan önceki, hem de sonraki ayetler Davûd (a.s)'un medhedildiğine, muhterem biri olduğuna delâlet edip, ortada kalanlar, birtakım çirkinliklere ve kusurlara delâlet etmiş olsaydı, bu, tıpkı "Falanca, Allah'a taat konusunda, derece ve mertebesi ulu bir kimsedir. Adam Öldürür, zina eder, hırsızlık yapar. Allah onu, yeryüzünde halife kılmıştır. Verdiği hükümleri tasvip etmiştir" denilmesi gibi olur. Böylesi bir sözün, insan tarafından söylenilmesi bile uygun olmadığına göre, buradaki durum da aynıdır. Aşık olma ve adam Öldürtme hususunda faaliyet göstermenin en büyük kusurlardan olduğu ise malumdur.

4) Bu görüşü ileri sürenler, bu rivayette, Dâvûd (a.s)'un, meselâ ateşe atılması, kesilecek olan oğluna mukabil kurban edilmek üzere koç verilmesi gibi şeylerin Hz. İbrahim (a.s) için büyük bir mükâfaatı gerektiren musibetlerin Yflkub (a.s) için meydana gelmesi gibi, önceki peygamberlerde bulunan bu yüce makamların, dinî konularda kendisi için de tahakkuk etmesini temenni ettiğini, derken Allah Teâlâ'nın, kendisine, "Onlar, belâya mübtelâ olduklarında sabrettikleri için bu dereceleri elde ettiler" diye vahyettiğini; bunun üzerine de Dâvûd (a.s)'un, kendisine de bir belâ (imtihan vesilesi) vermesini istediğini; derken, Allah'ın ona, "Sen falanca gün bir belâya mübtela olacaksın" diye vahyettiğini ve Dâvûd (a.s)'un bundan iyice sakındığını, derken o hâdisenin meydana geldiğini zikretmişlerdir.

Şimdi biz diyoruz ki: Onların bu anlattıkları şeyin başı, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Dâvûd (a.s)'u, onun şerefini arttıracak, ihlasının derecesini mükemmelleştirecek bir belâ ile mübtelâ kıldığına delâlet etmektedir. Binâenaleyh Dâvûd (a.s)'un, haksız yere adam öldürmeye çalışması ve aşk konusunda çok ileri gitmesi, onun bu önceki haline nasıl uygun düşer? Böylece, bu adamların anlattıkları bu hikâyenin başının, sonuna ters düştüğü sabit olmuş olur.

5) Dâvûd (a.s) "Gerçekten, ortak iş yapanların çoğu mutlaka birbirine haksızlık eder. îman edip de (...) müstesna" (Sâd, 24) demiş, iman edenleri, haksızlık yapmaktan istisna etmiştir. Şimdi biz kalkar da, onun haksızlık ile muttasıf olduğunu söylersek, bu durumda, "O, kendisinin imansız olduğuna hükmetmiştir" denilmesi gerekir ki, bu ise, olamaz ve bâtıldır.

6) Bir mecliste bulunuyordum. Derken orada, meliklerin büyüklerinden olan birisi de bulunuyordu ve bu melik, bunu gerektiren herhangi bir sebepten dolayı, bu fasit anlayışın ve bu çirkin kıssanın anlatılmasını içtenlikle istiyordu. Bunun üzerine ben, kendisine, "Dâvûd (a.s)'un nebilerin ve resullerin ulularından olduğunda şüphe yoktur. Andolsun ki, Cenâb-ı Hak

"Allah, peygamberliğini nereye (kime) vereceğini en iyi bilendir" (En'am, 124) buyurmuştur. Allah'ın, kendisini böylesi büyük Övgüyle övdüğü kimseyi tenkit hususunda ileri gitmemiz, bizim için caiz değildir. Hem, bir an için, onun peygamber olmadığını farzedelim. ama onun bir müslüman olduğunda şüphe yoktur. Andotsun ki, Hz. Peygamber (s.a.s) "Ölülerinizi ancak hayırla anınız"37[37] buyurmuştur.

Sonra, bizim bu delillerden herhangi birisine iltifat etmediğimizi düşünelim. Ancak ne var ki biz diyoruz ki, göz boyamak için bahsedilen bu kıssanın, bir an için doğru ve gerçek olduğunu düşünelim. Çünkü, bunu rivayet etmek ve bunu anlatmak, herhangi bir mükâfaatı gerektirmez. Çünkü, kötü şeyleri yaymak ikâb ve cezalandırılmayı gerektirmese bile, sevabı gerektirmeyeceğini de zorunlu olarak bilmekteyiz. Ama bu kıssanın bâtıl olması halinde, bunu anlatanların büyük bir cezaya müstehak olacakları da malûmdur. Durumu ve niteliği böyle olan bir hadise hakkında aktın sarih hükmü, susmayı gerektirir. Böylece, bizim benimsediğimiz tutumun isabetli olup, bu kıssanın anlatılmasının haram ve yasak olduğu kesinleşir" dedim. O hükümdar, bu sözleri duyunca sustu ve artık hiçbir şey söylemedi.

7) Hem bu kıssanın, hem de Yusuf (a.s) kıssasının anlatılması, kötü şeylerin yayılmasına vesîte olabilir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın "iman edenler içinde kötülüğün yayılmasını arzulayanlar...>:'(Nur, 19) ayetinin yasaklaması sebebiyle haram olması gerekir.

8) Dâvûd (a.s) şayet, o adamın Öldürülmesine çalışmış olsaydı, o zaman o, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kim, velev ki bir kelimenin yansıyla dahi, bir müslümamn kanını heder etme hususunda sa'y-ü gayret gösterirse, o, Kıyamet gününde, iki kaşının arasına, "Allah'ın rahmetinden uzak kaldı"yazılmış olarak gelir" hadisinin hükmüne dahil olur. Hem, Dâvûd (a.s) şayet, böyle bir şey yapmış olsaydı, o zaman zalim olurdu. Bu seferde o, Cenâb-ı Hakk'ın, '1yi bilin ki, Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir" {HM, 18) ayetinin hükmüne girmiş olurdu.

9) Saîd İbnu'l-Müseyyeb'ten, Hz. Ali Ibn EbtTalib (r.a)'ın, "Kim size, kussâsın (hikaye anlatanların) anlattığı bir biçimde, Dâvûd (a.s)'un kıssasını anlatırsa, ona yüzaltmış değnek vururum" dediği rivayet edilmiştir ki, bu, peygamberlere karşı yapılan iftiranın cezasıdır.

Şu husus da bunu desteklemektedir: Sahabeden bazıları, "Muğîre İbn Şu'be zina etti" deyip, sahabenin adillerinden üç kimse de bunun böyle olduğuna şehâdet edip, dördüncüsü, "Ben, bu işi gördüm" demeyince, Ömer İbnu'l-Hattab. o üç kişiyi yalancı saymış, iftira ettikleri için, herbirine seksen değnek vurmuştur. Sahabeden birisi hakkındaki durum böyle olunca, peygamberlerin ulularından olan Dâvûd (a.s)'a karşı takınılacak olan tavır nasıl olur?

10) Rivayet olunduğuna göre kimileri bu kıssayı, Allah'ın kitabında yer aldığı kadarıyla ele almış ve şöyle demişlerdir: "Bundan daha fazlasını söylemek uygun olmaz. Çünkü hâdise, bahsedildiği kadarıyla olup, Cenâb-ı Hak da, bu hadisenin, Dâvûd (a.s) üzerinde saklı kalması için, bundan bahsetmediğine göre, insanın, bin veya daha az veya daha çok yıldan sonra, bu perdeyi yeniden kaldırma hususunda gayret göstermesi caiz olmaz. Bunun üzerine Ömer38[38] "Benim bu sözü duymam, bana, üzerine güneş doğan her şeyden daha sevimli geldi" dedi.

Yaptığımız bu izahlarla, masalcıların anlattıkları bu hikayenin, fasit ve bâtıl olduğu iyice anlaşıldı. İmdi şayet birisi, "Muhaddis ve müfessirlerin ileri gelenlerinden pekçoğu bu kıssayı nakletmişierdir. O halde bu kıssa hakkındaki durum, nasıl çözülebilir?" diyecek olursa, buna karşı verilecek gerçek cevap şudur: Katî deliller ile, âhâd haberlerden herhangi birisi arasında bir çelişki ve tearuz meydana geldiğinde, katî delillere dönmek ve onları benimsemek daha evlâdır. Hem aslolan, "berâet-i zimmef'tir. Yine, haram kılan delil ile, helâl kılan tearuz ettiğinde, haram kılan delili almak daha evlâ olur. İhtiyata tutunma metodu da, bizim görüşümüzün tercih edilmesini gerektirir. Yine biz, iki kere iki dört edercesine biliyoruz ki, bu hâdisenin olduğunun farzedilmesi durumunda, Allah Teâlâ Kıyamet gününde bize, 'Bu hâdisenin teşhiri hususunda niçin gayret göstermediniz?" demeyecektir. Ama, bu hâdisenin aslı ve esasının olmaması halinde, bunun anlatılması halinde ise, bize en büyük bir ceza

---

37[37]Tirmizi, cevâiz, 34 (3/339) Benzer hadis...

38[38] Matbu nüshada ve baktığımız Hacı Selim Ağa, 90 (v. 935/a) nüshasında ibare böyledir. Burada bir metin boşluğu olabilir. Allah û ağlem (ç.).

terettüp eder. Hem, Hz. Peygamber (s.a.s) "(Bir meseleyi) güneş gibi berrak bir biçimde bildiğin zaman, şehâdette bulun"39[39] buyurmuştur. Halbuki, bu hikâyenin doğruluğu hususunda, ne bir ilim, ne de bir zann-ı gâlib bulunmamaktadır. Tam aksine bahsettiğimiz tarzda, (aleyhte) kesin deliller bulunur. Dolayısıyla bunun böyle olduğuna şehâdet etmenin caiz olmaması vâcib olur.

Hem, bütün müfessirler bu görüşte ittifak etmemişlerdir. Tam aksine, hakkı, hakikati araştıran büyük bir grup ulemâ, bunu reddetmiş ve bunun, yalan ve fasit olduğuna hükmetmişlerdir. Yine, müfessirlerin ve muhaddislerin görüşleri birbirleriyle tearuz ettiğinde, her iki tarafın görüşü de düşer, geriye, bizim bahsettiğimiz bu delillere sarılma kalır. Bizim bu hâdise hakkındaki sözümüzün tamamı bundan ibarettir. 40[40]

Küçük Günah İhtimali

İkinci İhtimale, yani, bu kıssanın Hz. Dâvûd (a.s)'dan büyük günahın sâdır etmiş olmasını gerektirmeyip, küçük günahın sâdır olmuş olmasını gerektirdiği manasına hamledilmesi görüşüne gelince, biz diyoruz ki: Bu duruma göre, bu kıssanın keyflyyeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu kadına, Urlya denilen zât dünürcü, talip oldu. Derken, kadının velileri bunu uygun buldular. Ama daha sonra, Dâvûd (a.s) da talip olunca, bu kadının ailesi, Dâvûd (a.s)'u tercih ettiler. Böylece, Dâvûd (a.s)'un hatası, onca karısı olmasına rağmen, mü'min kardeşinin talib olduğu kadına talip olması olmuş oldu.

2) Dâvûd (a.s)'un gözü o kadına ilişti; derken kalbi ona meyletti. Dâvûd (a.s)'un bu noktada, kesin olarak günahı yoktur. Çünkü, onun o kadına herhangi bir kasti olmaksızın gözünün ilişmesi bir günah değildir. Bu bakmanın peşinden onda böyle bir meylin meydana gelmesi de, yine günah sayılmaz. Çünkü bu meyi, onun gücü dahilinde değildir. Dolayısıyla, o bundan sorumlu olamaz. Daha doğrusu, o kadının kocası tesadüfen (dahli olmaksızın) ölünce, o kadınla evlenmeyi umduğu için, onun öldürülmesi sebebiyle kendisinde büyük bir üzüntü hissetmemiştir, işte böylece bu zelle, yani bu adamın öldürülüşünün ona zor gelmeyişi meydana gelmiştir.

3) Dâvûd (a.s) zamanındakiler, kendisi onunla evlenebilmesi için, birbirlerinden hanımını boşamasını isteyebiliyorlardı. İşte bu husustaki Örfleri, alışılmış ve bilinen birşey idi. Biz de, ensârın, bu manada muhacire eşit davrandıklarını görmekteyiz. Böylece, tesadüfen Dâvûd (a.s)'un gözünün o kadına ilişmiş olması, onu arzulaması, derken kocasından, o kadından vazgeçmesini istemiş olması, kocasının da, Dâvûd (a.s)'ın bu talebini reddetmekten utandığı, böyle bir şeyi yaptığı ihtimal dahilindedir. Bu kadın, (hâdise eğer böyleyse), Süleyman (a.s)'m annesidir. Bunun üzerine Dâvûd (a.s)'un bu talebini reddetmekten utandığı, böyle bir şeyi yaptığı ihtimal dahilindedir, yakışmaz. Çünkü ebrâra (iyi kullara) göre güzel olan şeyler, mukarreblere göre günah sayılırlar" denilmiştir.

Bu, yapılmış olan üç izahtır. Şayet biz bu kıssayı, bunlardan herhangi birisine hamledersek, Dâvûd (a.s) hakkında söylenecek en fazla şeyin, onun terk-i evlâ (en efdal olanı terketme) yaptığıdır. 41[41]

Kıssanın Ona Övgü Olması

Üçüncü İhtimale, yani bu hadisenin, Dâvûd (a.s) hakkında ne büyük ne de küçük günahı gerektirmeyip, tam aksine en büyük övgü ve medih çeşitlerini gerektirdiğine gelince biz diyoruz ki: Rivayet olunduğuna göre, bir grup düşman Allah'ın nebisi Dâvûd (a.s)'u öldürmek istediler. Bir gün onu, yalnız başına ve Rabbine taat ederken buldular da, o gün fırsatı değerlendirerek, mescidin duvarına tırmandılar. Yanına girince de, yanında, Dâvûd (a.s)'u onlardan koruyacak bir topluluğun olduğunu gördüler. Bunun üzerine çekinerek, hemen orada bir yalan uydurarak, "İki davacı(yız). Birimiz ötekinin hakkına tecâvüz etti" {sta, 22) dediler.

---

[39][39] Hadisin kaynağını bulamakdık (ç.).

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/54-57

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/57-58

Ku'ân'ın lafızlarında, Dâvûd (a.s)'un günaha girdiği hususunda şu dört lafız ve cümleden başka, hüccet olabilecek hiçbir şey yoktur.:

a) "Dâvûd sandı ki, biz kendisine mutlaka bir azab hazırladık" ism, 24) cümlesi;

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Bunun üzerine o, Rabbinden bağışlanmasını diledi"(sm, 24) cümlesi;

c) "(Allah'a) döndü" cümlesi,

d) Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz de bunu, onun için bağışladık" cümlesi... Biz diyoruz ki, bu lafızlardan hiçbiri, onların (birincilerin) ileri sürdükleri şeye delâlet etmemekte olup, bunu şu birkaç açıdan izah edebiliriz:

1) Onlar; Dâvûd (a.s)'u öldürmek maksadıyla, işte bu yolla, onun yanına girip, Dâvûd (a.s) da onların maksatlarını anlayınca, öfkesi, Dâvûd (a.s)'u, onlardan intikam alma düşüncesiyle meşgul etmeye şevketti. Ancak ne var ki, Allah'ın rızasını elde etmek maksadıyla onları affetmeye ve bağışlamaya yöneldi ve, "Bu hâdise, işte o fitnedir. Çünkü bu, bir deneme ve bir mübtelâ kılma gibidir" dedi, daha sonra da, Rabbinden, onlardan intikam almayı aklından geçirdiği için, bağışlanmasını istedi, bu düşüncesinden vazgeçti, Allah'a döndü ve Cenâb-ı Hak da, ondan kaynaklanan bu kadarcık azim ve niyyeti bağışladı.

2) Dâvûd (a.s) her nekadar onların kendisini öldürmek için yanına girdiklerine zann-ı galipte bulunmuş ise de, ancak ne var ki o, bu zann-ı galibinden dolayı pişman olmuş ve "Durumun böyle olduğuna bir delâlet ve emare olmadığına göre, onlar hakkında böylesi kötü bir zanda bulunduğu için, onlar hakkında ne kötü davrandım!" demiştir ki, işte bu "Dâvûd sandı ki, biz kendisine mutlaka bir azab hazırladık.. Bunun üzerine o, Rabbinden bağışlanmasını diledi, rükû ile yere kapanıp, bu zannından döndü" ayetinden kastedilendir. Böylece de Allah bunu, Dâvûd (a.s)'dan bağışladı.

3) Onların Dâvûd (a.s)'un yanına girmesi, Dâvûd (a.s) için bir fitne olmuştur. Ancak ne var ki Dâvûd (a.s), bu giren ve kendisini öldürmeye kasteden kimselerin bağışlanmasını Allah'dan istemiştir..." ki, bu tıpkı Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında CenâtM Hakk'ın "Hem kendinin, hem erkek mü'minlerle kadın mü'minlerin günahının bağışlanmasını iste..." (Muhammed, 19) buyurmasına benzer. Binâenaleyh Dâvûd (a.s) onların bağışlanmasını istemiş, kendisini öldürmeyi kafalarına koyan ve içeri giren bu kimselerin bağışlanmasını isteme hususunda Allah'a yönelmiştir. Bu izaha göre ayetteki, cümlesinin manası da, "Davud'a duyulan saygı ve hürmetten dolayı biz, onun (bu girenin günahını) bağışladık" demek olur ki bu, bazı müfessirlerin, ayetinin "Allah Teâlâ, senin hatırın için ve senden dolayı, ümmetinin geçmiş günahlarını bağışlar" anlamında olduğunu söylemesi gibidir.

4) Farzedelim ki, Dâvûd (a.s) kendisinden südûr eden bir zelleden dolayı tevbe etmiştir. Ancak ne var ki biz, bu zellenin, o kadın sebebiyle meydana geldiğini kabul etmiyoruz. Bu zellenin, davalı olan iki şahıstan diğerinin ifadesini almadan önce, birisinin lehine olarak hükmetmiş olmasından dolayı meydana gelmiş olduğunun söylenmesi niçin mümkün olmasın? Çünkü Dâvûd (a.s), "Andolsun ki o, senin koyununu kendi koyunlarına (katmak) istemesiyle sana zulmetmiştir" deyince, verdiği bu hüküm doğru olana uymadığı için, bir delil ve şahit bulunmadan, karşı tarafın mücerred iddiasıyla, berikinin zalim olduğuna hükmetmiş oldu. İşte bu esnada, jstiğfar ve tevbe ile meşgul oldu. Ancak ne var ki, Dâvûd (a.s)'un bu hareket tarzı terk-i evlâ (daha efdal ve uygun olanı terketmek) babındandır.

Yaptığımız bu izahlarla, ayetleri bu manaya hamlettiğimizde, Dâvûd (a.s)'a herhangi bir günahın isnad edilmesi şöyle dursun, tam aksine bu, taatların en büyüğünün ona isnad edilmesini gerektirir. Sonra biz diyoruz ki: Şu sebeplerden Ötürü ayeti bu manaya hamletmek daha uygundur:

1) Müslümanın hareketleri hakkında, aslolan düşünce, o kimsenin menhiyyâttan uzak olduğunu düşünmektir. Hele de, bu kimse, neb? ve resullerin ululanndansa...

2) Bu, daha ihtiyatlı olandır.

3) Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başlarında, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Onlar ne derlerse sabret. Kulumuzu, o kuvvet sahibi Davud'u hatırla"(Sâd, 17) buyurmuştur. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmi, "O, sihirbazdır, yalancıdır" dedikleri için, alçaklıklarını, adiliklerini, akılsız olduklarını ortaya koyduklarından, "Ey Rabbimiz, hesap gününden evvel bizim amel defterimizi acele ver"(s&ti, 16) diyerek, onunla alay ettiklerinden, Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başlarında, "Ey Muhammed, onların alçaklıklarına, beyinsizliklerine sabret, buna katlan. Akıllı ve sabırlı ol. Öfkeni ortaya koyma ve kulumuz Davud'u hatırla" demiştir. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Dâvûd (a.s)'u hatırlaması, ancak, Oâvûd (a.s)'un, kendi kavminin eziyyetlerine sabretmiş olması, beyinsizleklerine katlanmış olması, akıllı davranmış olması, öfkesini ve duygularını ortaya koymamış olması durumunda mâkul olur. Böyle bir mana ise ancak, bizim, ayeti bahsettiğimiz manaya hamlettiğimizde mümkün olur. Ama, bu ayeti onların ileri sürdüğü manaya hamlettiğimizde, bu iki söz, çelişki arzeder ve fasit olur.
4) Bu rivayet, ancak, biz o iki davalının melek olduğunu kabul etmemiz durumunda geçerli olur. O iki dâvâlı, meleklerden olup, aralarında herhangi bir husumet bulunmayıp, biri de diğerine tecâvüz etmemiş olduğuna göre, o iki şahsın, "Biz, birbirimize zulmetmiş iki dâvâlıyız" şeklindeki sözleri yalan olmuş olur. Dolayısıyla bu rivayet ancak şu iki şeyle tam olur:
a) O yalanın, meleklere isnad edilmesi;.
b) Meleklere yalan isnad etmeyi vasıta kılarak, kabahatlerin en adisini peygamberlerin ulularından olan büyük bir zâta isnat etme çabası. Ama biz ayeti, bahsettiğimiz manaya aldığımızda, o yalanı meleklere isnat etmekten ve bu çirkin işi peygamberlere mal etmekten kurtulmuş oluruz. Şu halde, bizim görüşümüz daha evladır. İşte bu konuda, yanımızda olan bilgiler bundan ibarettir. Allah, kendi kelâmının inceliklerini en iyi bilendir.
Şimdi biz, ayetlerin tefsirine dönüyoruz. "Sana o davacıların haberi geldi mi?" ifadesine gelince, Vahidî şöyle der:" "onunla davalaştım" fiilinin masdarıdır. Daha sonra bu masdar, iki ve daha çok kimseler için kullanılır olmuştur. Halbuki masdar ne tesniye ne de cemî olur. Nitekim Arapça'da, tıpkı, "O ikisi, âdildirler); onlar adildir(ler)" denilmesi gibi, "O ikisi hasımdırlar; onlar hasımdırlar" denilir. Buna göre mana, "İki davalı veya davalılar" şeklinde olur. Ayetteki hasm kelimesiyle, Dâvûd (a.s)'un yanına giren o iki şahıs kastedilmiştir. 42[42]

Dâvûd (a.s)'un Mihrabı

Cenâb-ı Hak, "Hani onlar, duvardan mescide tırmanmışlardı" buyurmuştur. Sen, sûrun üzerine çıktığında, dersin, O halde lâfzının manası, "Onlar, Dâvûd (a.s)'un yanına, o mihrabın sûrlarından geldi" demek olup, sûr, mihrabın en üst kısmı demektir. Nitekim, bir kimse evin sûru tarafından eve geldiğinde denilir. Ayetteki mihrâb kelimesiyle de, Dâvûd (a.s)'un içine girip, Rabbine taatle meşgul olduğu ev kastedilmiştir. Bir şeyin, parçalarının en kıymetlisi ile isimlendirilmesi gibi, o evde mihrâb bulunduğu İçin, o eve mihrâb denilmiştir. 43[43]

Cemin En Azı

Burada, usûl-i fıkıh ilmine dair şöyle bir mesele vardır: Bazı kimselere göre, cem'in (çokluğun), en azı, ikidir. Bunlar, işte bu ayete tutunarak, şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hak, bu ayetlerde çoğul sığasını şu dört yerde kullanmıştır:
a) İz tesevveru
b) İz dehalu
c) Minhum
d) Kâlu
Binâenaleyh, onların demelerinin delaletiyle, iki kişi oldukları halde, bu dört lafzın hepsi de

---

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/58-60
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/60-61

cemî, çoğul sîgastndadır. Dolayısıyla bu ayet cem'in en azının iki olduğuna delâlet eder." Bu görüşte olanlara şu şekilde cevap verilebilir: Bu iki hasımdan her birinin, büyük bir topluluk olmaları imkânsız değildir. Çünkü, biraz önce biz, hasm kelimesinin isim kabul edilmesi halinde, tesniye ve cemi olamayacağını açıkladık.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O vakit Davud'un karşısına girivermişlerdi" buyurmuştur ki, bu "Onlar mihraba, o eve tırmandılar da, ama Dâvûd (a.s)'un yanına giremediler. Ama Cenâb-ı Hak, "O vakit Davud'un karşısına girivermişlerdi" deyince, bu ifâde, onların tırmandıktan sonra, Dâvûd (a.s)'un yanına girdiklerini gösterir" demektir. Ferra şöyle der: "Bazen, İz edatı iki defa getirilir, ama bu iki İz edatının manası da, bir iz gibi olur. Bu, meselâ senin, girme ve saldırma vakti aynı olmasına rağmen, "Yanma girip de, bana saldırdığında seni dövdüm" demen gibidir. 44[44]

Dâvûd (a.s)'un Telâşının Sebebi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, bunlardan telâşa düşmüştü" buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Dâvûd (a.s) kendi, yanına onların mutâd olan yoldan gelmediklerini görünce, bir kötülük yapmak için girdiklerini anladı da, işte bundan dolayı telaşa düştü.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Korkma, dediier, biz iki davacıyız. Birimiz ötekinin hakkına tecâvüz etti" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 45[45]

Birinci Mesele

Ayetteki hasmâni lafzı, mahzuf bir mübtedânın haberi olup, kelamın takdiri, nahnu hasmâni şeklindedir.
62 / 19. Cüt46[46]

Gelenlerin Melek Veya İnsan Olduğu

Burada, ayetle ilgili iki görüş bulunur:
1) Bunlar, gökten inen iki melek olup, Dâvûd (a.sj'un daha önce yeltendiği o çirkin işe dikkatini çekmek istemişlerdir.
2) Bunlar, iki insan olup, Dâvûd (a.s)'un yanına kötülük yapmak ve onu Öldürmek maksadıyla girmişlerdi. Onlar, Dâvûd (a.s)'u yapayalnız bulacaklarını sanmışlardı. Ama, Dâvûd (a.s)'un yanında, hizmetçilerden müteşekkil bir grup görünce, ortaya çıkacak bir kötülüğü savuşturmak için işte bu yalanı uydurdular.
Bu iki kimsenin melek olmadığını söyleyenler, şu şekilde istidlal etmişlerdir. Şayet onlar melek olmuş olsalardı, "Biz, iki davacıyız" şeklindeki sözleriyle, yalan söylemiş olurlardı. Çünkü melekler arasında husûmet bulunmaz. Yine onlar, "Birimiz ötekinin hakkına tecavüz etti" demelerinde ve "Şu, benim biraderimdir. Onun doksan dokuz dişi koyunu var" sözlerinde, yalancı olmuş olurlardı. Böylece, onların melek olmaları halinde, onların yalancı olmaları gerekirdi. Halbuki, "Melekler sözle, asiâ O'nun önüne geçemezler" (Enbiya, 27) ve "Ne emrolunursa, onu yaparlar" ium. so> ayetlerinden dolayı, meleklerin yalan söylemeleri caiz değildir.
Birinci görüşün sahipleri, bu açıklamaya şu şekilde cevap vermişlerdir: "Melekler bu sözü, hakiki manada değil, darb-ı mesel olarak söylemişlerdir. Dolayısıyla bundan, onların yalancı oldukları neticesi çıkarılamaz." Bu görüşe de şu şekilde karşılık verilmiştir:
Sizin ileri sürdüğünüz bu şey, lafzın zahirinden udûl etmeyi gerektirir. Halbuki bunun, aslolanın hilâfına bir hareket tarzı olduğu malumdur. Ama biz bu kelâmı, "O iki hasım, iki

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/61
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/61
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/61

insandı. Bir kötülük maksadıyla DAvûd'un yanına girmişlerdi. Daha sonra bu yalanı uydurdular" manasına alırsak, bu durumda bu yalan, fâsık iki şahsa isnad edilmiş olur. Binâenaleyh, bu, birinci görüşten daha evlâdır. Allah en iyisini bilendir.

Bu iki şahsın melek olduğunu söyleyenlerin delilleri de şunlardır:

1) Müfessirlerin ekserisinin bunda ittifak etmiş olmaları.

2) Dâvûd (a.s)'un makamının, ibâdet ederken halkının fertlerinden herhangi bir kimsenin yanına tırmanmasına İmkân vermeyecek biçimde olması... Binâenaleyh, bu işin melekler tarafından yapılmış olması gerekir.

3) "Onlar, "Korkma..." dediler" cümlesi, bu iki şahsın melek olduklarına adeta delâlet eder gibidir. Çünkü, halkından herhangi bir kimse, bu makamdaki şahsa, kolay kolay böyle bir söz söyleyemez...

4) Bu İki şahsın, "Aşırı gitme" şeklindeki sözleri de, bunların melek olduklarına delâlet eder gibidir. Çünkü, Dâvûd (a.sj'un yönettiği kimselerden herhangi biri, ona, "zulmetme, haktan ayrılma" demek cesaretini gösteremez.

Bilki, bu delillerin tutarsızlığı açık olup, bunlara cevap vermeye gerek yoktur. Allah en iyisini bilendir. 47[47]

Bağy

Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki, bu "Haddi aştı, sınırı tecâvüz etti" demektir. Nitekim, aşırı derecede ağrı verip doruk/ıoktaya çıktığında, kadın zina ettiğinde de, denilir. Çünkü zina, büyük günahtır ve dinen yasaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Cariyelerinizi, kızlarınızı (...) siz fuhşa mecbur etmeyin..."(Nur, 33) buyurmuştur.

Hükm, "Şimdi sen aramızda adaletle hükmet..." cümlesine gelince. "Hüküm vermenin manası, o hâdise hususunda, Allah'ın teklif ve emrini,o iki şahıs üzerinde infaz etmede, o işi sapasağlam yapmak" şeklindedir. Atın, gemi almasına mani olduğu için, "Hayvanın, atın geminin ağızlığı" de bu manadadır. Yine, sapasağlam olduğunda "sağlam, ■tftfcem yapı" denilmesi de bunun gibidir. Ayetteki, lâfzı, "hak olan hiküm ile" manasında olup, bu da, "Allah'ın verdiği hüküm.." demektir.

sözüne gelince; bir kimse uzaklaştığında, denilir. Yine, sen evden uzaklaştığında, "ev uzaktadır"denilmesii de böyledir. Nrtekim ayette, varid olmuş, "yani, o zaman biz, haktan uzak bir söz söylemiş oluruz" (Kehi, 14 demektir,"Vereceğin bu hükümde, haktan uzaklaşma.." demektir.

Sevftu's-Sırât, yolun ortası anlamındadır. Nitekim "Derken o bakıp bunu o çılgın ateşin ta ortasında gördü..."(saffât, 55) buyuru I m ustur. Bir şeyin ortası, onun en üstünü ve en mutedil olanıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır" (Bakara, 143) buyurmuştur.

Ben diyorum ki, o hasımlar, aynı maksadı şu üç şey ile ifade etmişlerdir:

a) "Hak olan hükümle hükmet."

b) "Haktan ayrılma! ki, bu, bâtıl şeylerden nehyi ihtiva eder.."

c) "Bizi, yolun ortasına şevket..." Yani, "Senin, hakkı gerçekleştirmede ve ratıldan da sakındırma hususunda, gayret göstererek bizi, bâtıl yoldan hak yola letmen, döndürmen gerekir" demektir ki, bütün bunlar, matlûbu izahta, tam ve mükemmel ifadelerdir.

Bil ki onlar, bir anlaşmazlık bulunduğunu kısaca haber verince, bunun peşinden, bu anlaşmazlığın sebebini tafsilatlı bir biçimde getirerek, "Şu benim birâderimdir. Onun doksandokuz dişi koyunu var" demişlerdir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 48[48]

Birinci Mesele

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/62

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/63

Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ayetteki "kardeşim, biraderim" kelimesi, ya hazâ kelimesinden bedeldir, ya da
Inne edatının haberidir ki bununla, ya din kardeşliği, veya dostluk, samimiyetten kaynaklanan kardeşlik, veyahut da "Ortak iş yapanların çoğu mutlaka birbirine haksızlık eder" ayetinden dolayı, ortaklık ve iştirak kardeşliğidir ki, bu kardeşliklerden herbiri, zulümden ve haksızlıklardan kaçınmayı gerektirir." 49[49]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Tâ'nın fethasıyla, nûnun kesresiyle şeklinde de okunmuştur ki bu, lehçelerin farklılığından kaynaklanmış olup, tıpkı "sahtiyan döşek" ve ve "dişi kartal" kelimeleri gibidir." 50[50]

Üçüncü Mesele

Leys, na'ce'nin vahşi sığırın, koyunun ve keçinin dişisi demek olduğunu; bunun çoğulunun, olduğunu; Arapların örfünün, ve "dişi hayvan ve ceylân" kelime lerini, kadından kinaye olarak kullanma biçiminde sürüp geldiğini söylemiştir. 51[51]

Dördüncü Mesele

Adullah ibn Mes'ûd diye okumuştur ki, bu, tekîd için olup, tıpkı, (Nahi si) ayeti gibidir. 52[52]

Ortağın Tek Koyunu İstemesi

Müteakip ayeti hakkında Keşşaf sahibi şöyle der: kelimesinin asıl manası, "Beni, tıpkı elimin altındakilere sahip olmam, kefil olmam gibi, ona da sahip olacak hale getir..." şeklindedir, "Beni yendi" manasında olup, "Falancayı yendi" denilir. Buna göre mana, "O bana, getirdiği delillerin aleyhine delil getiremeyeceğim bir biçimde deliller getirdi..." şeklinde olur. Yine bu kelime, şeklinde okunmuş olup, masdarından gelir. Manası da, "Muğalebe, karşılıklı üstün gelme çabası gösterme" şeklindedir.
Bil ki, bu iki şahsın meleklerden olduğunu söyleyenler, burada "na'ce, dişi koyun"dan bahsedilmesinin maksadının bir temsil ve teşbih olduğunu; zira Dfivûd (a.s)'un do'ksandokuz tane karısının bulunduğunu, Urlyâ'nın tek bir karısı bulunduğunu, dolayısıyla da meleklerin bu hadiseyi bir tariz ve çıtlatma şeklinde söylediklerini iddia etmişlerdir. 53[53]

Dâvûd (a.s)'un Onu Reddetmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki, bu DAvûd (a.s) dedi ki: "O, muhakkak sana, senin, bir tek koyununu, kendi koyunlarına katmak istemesi sebebiyle zulmetmiştir" demektir. Rivayet olunduğuna göre Dfivûd (a.s) dâvâlıya: "Eğer sen bunu istersen", senin alnını, burnunu kırarız" deyince, o, "Ey Dâvûd, sen şöyle şöyle yaptığın için, esasen bizim sana böyle yapmamız gerekir" dedi. Daha sonra Dâvûd (a.s), etrafa bakındı, derken hiç kimseyi göremedi, durumu anladı. 54[54]

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/63-64
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/64
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/64
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/64
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/64
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/64

Sadece Davacıya Dayanarak Hükmetmesi

İmdi eğer, "Dâvûd (a.s)'un, sırf karşı tarafın sözü ile, iki dâvâlıdan birisinin
aleyhine hükmetmesi nasıl caiz olur?" denilirse, biz deriz ki: İnsanlar bu hususta, şu izahları yapmışlardır:

a) Muhammed b. İshâk şöyle der: Davacı sözünü bitirince, Hz. Dâvûd (a.s), konuşmayan davalıya baktı ve "Eğer bu doğru söylüyorsa, sen şüphesiz ona zulmetmişsin" dedi. Velhasıl Dâvûd (a.s)'un bu hükmü davacının, iddiasında doğru olması şartına bağlı bir hükümdür."

b) İbnü'l-Enbâff şöyle demiştir: "Davalılardan birisi bu iddiada bulununca, ikincisi bunu kabul etti. Bunun üzerine Dâvûd (a.s) hükmünü verdi. Allah Teâlâ, bu sözden açıkça anlaşıldığı için, karşı tarafın bunu itiraf ettiğini belirtmemiştir ki bu tıpkı senin, "Ticaret ettin ve kazandın" manasında, "Ben sana ticareti emrettim, sen de kazandın" demen gibidir. Keza Cenâb-ı Hak, (Hz. Musa'ya), "Asanla denize vur" dedik, deniz de yarıldı"<su4ra.es> buyurmuştur. Bu da, "O asâsıyta vurdu ve deniz yarıldı" takdirindedir."

c) Bunun takdiri, "Durumu böyle olan bir kimse sana zulmetmiştir" şeklindedir. 55[55]

Ortaklıktaki Güçlük

Dâvûd (a.s) "Gerçekten ortakların çoğu, mutlaka birbirine haksızlık eder" demiştir. Leys, "Halîtü'r-Reculi" deyimi, "kişinin ortağı" demektir" der. Zeccâc de "Huletâ. ortaklar manasınadır" demiştir.

Eğer, "Ortaklar dışında zulmedenler de çokça bulunduğu halde Dâvûd (a.s) neden ortakların birbirinin hakkına tecavüzünü özellikle zikretmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verilir: Ortaklığın, birçok durumda münakaşaya ve çekişmeye sebep olduğunda şüphe yoktur. Çünkü iki kişi, birbiriyle içli-dışlı yaşadığında, herbiri diğerinin hallerine muttali olur. Taraflardan birinin sahib olduğu güzel şeylerden herbirinden haberdar olduğunda, karşı tarafın o husustaki arzusu artar. Bu da, kişiler arasında yarışma ve çekişmenin artmasına sebep olur. İşte bundan ötürü, Dâvûd (a.s) ortakları haksızlık yapma işi ile daha çok ilgili görmüştür. Daha sonra bu genel hükümden (durumdan), iman edip salih ameller işleyenleri istisna etmiştir. Çünkü böyle insanların, biribirlerine karışmaları, ancak dinî ve gerçek ruhî mutlulukları elde etme maksadıyladır. Dolayısıyla bunların ortaklığı, münakaşa, çekişme ve hasımlaşma sebebi olmaz.

Bil ki bu istisna, iman edip salih ameller işleyenlerin, biribirlerine haksızlık edemeyeceklerine delâlet eder. Dolayısıyla eğer Dâvûd (a.s), o adama (Ûrlyâ'ya) haksızlık ve zulmetmiş olsaydı, verdiği bu fetva gereğince, kendisinin iman edip, salih amelde bulunanlardan olmaması gerekirdi. Onun mü'minlerden olmamasının bâtıl oluşu ise malumdur. Böylece "Ayetteki bu koyun kıssası ile, Dâvûd (a.s)'un başından geçen kıssa kastedilmiştir" diyenlerin grüşlerinin bâtıl olduğu sübût bulmuştur. 56[56]

İyilerin Azlığı

Daha sonra Dâvûd (a.s), "Fakat bunlar da ne kadar azdırfö em iştir. Bil ki, Kur'ân'da ehl-i hayrın (mü'minlerin, iyi kimselerin) azlığını bildiren ayetler pek çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şükredici kullarım ne azdır!" <&ebe, 13) buyurmuştur. Dâvûd (a.s) da bu ayette aynı şeyi söylemiştir. Yine Cenâb-ı Allah, İblls'in liSen, O kulların çoğunu şükredici bulamayacaksın" (A'rat, 17) dediğini nakletmiştir.

Bu azlığın sebebi, dünyaya cezbeden ve çağıran sebeplerin çok olmasıdır. Bu sebepler, bâtînî ve zahirî hisler (duyular) olup, on tanedirler. Ayrıca şehvet, gazab (öfke) ve yedi tabiî

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/64-65

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/65

kuvvettirler. Bunların toplamı ondokuzdur. Bu ondokuz güç (adetâ cehennemin zebânîleri gibi), beden cehenneminin kapılarında beklemektedirler. Hepsi de insanı, yaratılmışlara ve dünyaya karışmaya ve maddî lezzetlere davet ederler. Hakka ve dine davet eden ise sadece akıldır. İnsanlar üzerinde, hissî ve tabiî kuvvetlerin hükümranlığı (tesiri), onlardaki aklî kuvvetin tesirinden daha çoktur, jşte bu sebepten ötürü, iyiler tarafında azlık, kötüler (kâfirler) tarafında çokluk söz konusudur.

Keşşaf sahibi, bu ayetteki mâ lafzının, müphemlik ifade ettiğini ve bunda, o iyi kimselerin azlığına şaşılması gerektiği manasının yattığını belirterek, "Eğer sen bu lafzın, hikmetini ve yerini Öğrenmek istiyorsan, bunu, İmru'ul-Kays'ın şu beytinden anla:

"Onca kısalığına karşın, herhangi bir söz; bak (nerdeyse) herhangi bir manası kalmış mı?" 57[57]

Zan ve İlim

Daha sonra Cenâb-t Hak, "Dâvûd sandı ki Biz kendisini deniyoruz" buyurmuştur. Müfessirler, "Bu, "Dâvûd, Bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı" manasındadır. Buradaki "zann" kelimesinin, bilme (anlama) manasına hamledilmesinin gerekişinin sebebi şudur: Hz. Dâvûd (a.s) o iki dava1 ımeında hüküm verince, onlar biribirlerine bakıp güldüler. Sonra da pnun gözü önünde göğe yükseldiler. Böylece Hz. Dâvûd (a.s), Allah Teâlâ'nın kendisini, bu şeki'de İmtihan ettiğini anladı. Dolayısıyla onun bunu bildiği sabit olur. Zann kelimesini ilim (bilme-anlama) manasına almak mümkündür. Çünkü istidlal yoluyla elde edile ı zanna çok benzer. İşte bu benzerlik, bu zann kelimesinin ilim manasına mecazî ciarak anlaşılmasının sebebidir" demişlerdir. Ben derim ki: Böyle bir söz, "O iki davalı, insan şekline girmiş iki melekti" dememiz halinde mümkün olur. Ama bunu söylemezsek, buradaki zann kelimesini "ilim" manasına almamız gerekmez. Hatta bir kimse, "Dâvûd (a.s), Allah tarafından böyle bir imtihanın olabileceğini zann-ı galibi ile anladığı için, istiğfar ve inâbe (tevbe) ile meşgul olmuştur" diyebilir. 58[58]

Dâvûd (a.s)'un İstiğfarının Sebebi

Ayetteki, "Bunun üzerine Rabbine istiğfar etti" cümlesi,

"Dâvûd, Rabbinden bağışlanmasını istedi" demektir. Bu cümle ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Eğer Dâvûd (a.s)'dan bir hata ve günahın sâdır olduğunu söylersek, ayetteki istiğfarın bundan ötürü yapıldığını söyleriz.

2) Yok eğer bunu söyleyemiyorsak, o zaman deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) O kimseler, Dâvûd (a.s)'u öldürmek maksadıyla yanma girdiler. Dâvûd (a.s) da, çok kudretli ve kuvvetli bir padişah olduğu için, onlardan intikam almaya tam gücü olmasına ve o anda hafif bir korku duymuş olmasına rağmen, onları affedip birşey soylemeyince, bundan dolayı kendine bir "ucub" (beğenme duygusu) geldi. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hakk'a istiğfar ve tevbede bulundu ve bu güzel hale yönelişinin, ancak Allah'ın buna muvaffak kılmasıyla olduğunu itiraf etti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onun hatırına gelen bu güzel duygu sebebiyle, ona mağfiret etti ve bağışladı.

b) Belki de Hz. Dâvûd (a.s), önce o girenlere eziyet etmek, cezalandırmak istedi. Daha sonra kendi kendine, "Bu, onların kötü niyetli olduklarına dair bir delil bulunmayan bir durumdur" deyip, onları bağışladı. Sonra da gönlüne gelen o ilk rvyetten ötürü, Rabblnden bağışlanmasını istedi.

c) Belki de o iki kişi, hemen o anda Allah'a yönetip, Dâvûd (a.s)'dan tövbelerinin kabul edilmesi için, ondan kendileri namına Allah'dan bağışlanma dilemesini istediler. Bunun

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/65-66

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/66

üzerine Dâvûd (a.s), Allah'dan af diledi ve yalvarıp yakararak Allah'a yöneldi. Allah Teâlâ da, Dâvûd (a.s)'un şefaati ve duası sebebiyle onlart bağışladı.
Bütün bu izahlar, açık ve düşünülebilecek İzahlar olup, Kur'ân bu gibi şeylerle dopdoludur. Dolayısıyla ayetin lafzı, bütün bu izahlarımıza muhtemel olup, onların ileri sürdükleri ve dine uymayan o uydurma ve nahoş hikâyeyi kabul etmemiz için, ne kat'î, ne de zannî bir delil bulunmadığına göre, böylesine münker şeyleri kabule ve söylemeye sevkedecek şey nedir? Yaptığımız bu izahların doğruya daha yakın ve daha güçlü olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın bu kıssayı, "Kattmızda onun muhakkak bir yakınlığı ve bir akıbet güzelliği var" diyerek bitirmiş olması da te'kid eder. Bu gibi bitirişler, ancak Allah'a hizmet ve ibadet hususunda pek çok amel sâdır olmuş olan ve Allah'ın emirlerine boyun eğme yolunda pek çok şiddetlere katlanan kimseler hakkında güzel olur. Fakat onun yukarıda bahsedilen türden bir suça ve günaha yönelen bir kimse olduğu kabul edilecek olursa, ayeti böyle sona erdirmek, onun durumuna uygun düşmez. Melih b. Dinar şöyle der: "Kıyamet günü, yüksek bir minber getirilir ve cennete yerleştirilir. Sonra da, Allah, "Ey Dâvûd, dünyada iken beni medh-ü sena ettiğin şu tatlı ve güzel sesinle, şimdi de beni medh-ü sena et" der." Allah en iyi bilendir. Burada şöyle birkaç bahis var: 59[59]

Müteferrik Meseleler

1) kelimesi, ve şekillerinde okunmuştur. Bu kıraata göre, fiillerdeki tesniye elifi, o iki meleğe râcî olur.
2) Meşhur olan görüşe göre, bu istiğfarın, o koyun davası ile ilgili olmasıdır. Yine bunun Hz. Dâvûd (a.s)'un, ikincisinin sözünü dinlemeden, berikisi lehine hükmetmesi sebebiyle olduğu da söylenmiştir. Ama bu mümkün değildir.
3) Ayetteki, cümlesi, sadece rükû yapıldığını gösterir. Secde ise, haberler (hadisler) ile sabit olmuştur. Yine Hz. Dâvûd (a.s)'un, kırk gün şiddetli bir şekilde ağladığı da haberlerle sabit olmuştur.
4) Şâffî (r.h)'ye göre, bu ayet, secde ayeti değildir. Çünkü Şafiî'ye göre, bir peygamberin tevbesini haber veren bir ayet, tilavet secdesini gerektirmez.
5) Ebû Hanife (r.ah), bu ayeti, tilavet secdesinde, rükûnun secde yerine geçeceğine delil getirmiştir. 60[60]

Halifeliğin Manası

"Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. Öyleyse sen de insanlar arasında adalet ile hükmet ve hevâ-ü hevesine tâbi olma ki bu seni Allah yolundan saptırır. Çünkü Allah yolundan sapanlar, hesap günüm: unuttukîan için, onlara pek çetin bir azab vardır. O göğü, o yeri ve bunların, arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık. Bu, o kâfirlerin (yanlış) zanrndtr. Bu yüzden o kâfirler için, ateşten helak vardır. Yoksa biz, iman edip Salih ameller işleyen kimseleri, yeryüzünde fesat çıkaran kimseler gibi mi sayacağız? Yahut muttakileri, tacirlerle bir mi tutacağız? (Bu Kur'ân), ayetlerini insanlar iyice düşünsünler ve temiz akıl sahipleri ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır" (Sâd, 26-29).
Bil ki Allah Teâiâ, bu kıssayı anlatıp, tamamlayınca, peşisıra, yeryüzü halifeliğini Dâvûd (a.s)'a havale ettiğini ifade ettiği ayetleri getirmiştir. Bu, bu kıssa ile ilgili o meşhur uydurma hikâyenin yanlışlığına delâlet eden en güçlü delillerdendir. Çünkü bir adamın, müslümanlann kanını dökmeye gayret gösteren ve hanımlarını onlardan zorla almaya arzulu olan birisi olarak nitelendirilip, bunun hemen peşinden, Allah'ın bu kimseye yeryüzünün halifeliğini havale ettiğini söylemek, gerçekten akıl kârı olmayan bir iştir. 61[61]

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/66-67
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/67-68
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/68

Dfavûd (a.s)'un Halifeliği

Hz. Dâvûd (a.s)'un halife oluşunun izahı hususunda şu iki şey söylenebilir:
a) Bu, "Biz seni Allah'a çağırma ve insanları idare etme hususunda, senden önceki peygamberlere halef kıldık..." demektir. Bu böyledir, çünkü bir adamın halifesi (halefi), onun peşinden gelip, onun yerini alan kimsedir. Bu ise, yok olması (ötmesi) düşünülebilecek kimseler için söz konusu olur. Bu manada halifesi olmak, Allah hakkında muhaldir.
b) Bu, "Biz seni, insanların mâliki ve onlar üzerinde hükmü geçen bir kimse kıldık..." demektir. İşte bu manada olmak üzere, ona, "Allah'ın halifesi" denilebilir. "Allah'ın yeryüzündeki halifeleri" ifadesi de, bu manadadır. Velhasıl bir kimsenin hafife olması, hükmünün, idare ettiği insanlar üzerinde geçerli olması demektir. "Halife kılma" (yapma) lafzının hakikî manada alınması, bunun Allah hakkında olması imkânsızdır. Dolayısıyla, bu, hakikî manada alınamayacağına göre, o hakikî mananın ayrılmaz vasfını ifade etmiş olur. O aynlmaz vasıf da, halifenin hükmünün geçerliliğidir. 62[62]

İçtimaî Anlaşma

Daha sonra Allah Teâlâ, "öyleyse sen de insanlar arasında adalet ile hükmet" buyurmuştur. Bil ki insan, tabiatı itibarıyla medenî olarak (yani toplu halde yaşama ihtiyacı içinde) yaratılmıştır. Çünkü bir insanın işleri ancak, böyle bir sistem içinde tam olarak karşılanır. Dolayısıyla bu ziraatçı, şu değirmenci, öbürü ayakkabıcı, falanca dokumacı, öteki terzi vs. olur. Netice olarak diyebiliriz ki, herbiri kendi işini yaparak, hepsinin işlerinin toplamı ile, cemiyetin düzeni sağlanır. Böylece, insanın yaratılıştan medenî bir varlık olduğu sabit olmuş olur. Onlar, bir yerde bir araya geldiklerinde, aralarında anlaşmazlıklar ve husumetler meydana gelir. Kadir ve muktedir bir kimsenin ise, bu husûmetleri sona erdirmesi gerekmektedir ki, bu da, herkes üzerinde hükmünü yürüten ve infaz eden sultandır, hükümdardır. İşte böylece, insanların işlerinin ancak, yönetimi bilen muktedir bir sultan sayosinde düzene gireceği hususu kesinlik kazanır. Sonra, bu yönetici ve muktedir sultanın hükmü, onun hevâsına göreyse, onun kendi dünyasının menfaatlerini talep etmesi, halk üzerıı. "i büyük zararlara yol açar. Çünkü o halkını, kendisine feda etmekte ve onları, kendi ı. enfaatlerini elde etmek için araç olarak kullanmaktadır. Bu da, âlemin harap olmasınt insanların anarşiye düşmesine yol açar. Bu ise sonunda, o hükümdarı helak olması neticesine götürür.
Ama bu hükümdarın hüküm ve kararları, ilahî olan hak şeriata uygun olduğunda, âlemin düzeni sağlanır, en güzel bir biçimde de, hayır kapıları ardına kadar açılır. İşte "Öyleyse sen de insanlar arasında adalet ûe hükmet" sözünden kastedilen budur. Yani, "İnsanlar arasınla, adalet ile, hakka göre hükmeden birisinin bulunması mutlaka gereklidir. Böylesi kirişe de, sen ol" demektir.
Daha sonra "Ve heva'u hevesine tâbi olma ki, bu, seni Allah yolundan saptırır" denilmiştir. Bunun tefsiri şudur: Hevâya tâbi olmak, Allah'ın yolundan sapmaya yol açar. Allah'ın yolundan sapmak ise, azâbların en kötüsünü mûcib olur. Bu da, hevâya ıttikâ etmenin, çok kötü bir azabı gerektireceği sonucunu verir. 63[63]

Hevâ Yoldan Çıkarır

Birincisine, yani, kişinin hevâ ve hevesine tâbi olmasının, Allah yolundan sapmış olmayı gerektirdiği hususuna gelince, bunu şu şekilde izah edebiliriz: Kişinin nevası, onu maddî lezzetlere gömülmeye ve onların içine batmaya çağırır. Bunlara gömülmek ise, bakî olan sâlih

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/69
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/69

ameller demek olan, ruhanî manevî mutlulukları elde etmekle meşgul olmaktan alıkor. Çünkü bu iki şey, birbirine zıt olan iki durumdur. Bunlardan birisinin artması oranında, diğeri azalır. 64[64]

Yoldan Çıkmak Azaba Götürür

İkincisine, yani, Allah yolundan sapmanın, çok kötü bir azabı gerektirdiği hususuna gelince, bu, son derece açıktır: Çünkü insan, bu maddî şeylere alabildiğine ünsiyyet eder, rühânî, manevî halleri tamamıyla unutur da, böylece Ölürse, mahbûbundan ve maşukundan ayrılmış olur. Böylece de, ahalisi ile hiçbir ülfet ve ünsiyyeti bulunmayan bir beldeye (ahirete) girmiş olur. Ve onun, bu memleketin nurlarını mütalâa edecek, kuvvetli bir basarı, gözü de yoktur. Böylece bu kimse, adetâ, sevgilisinden ayrılmış ve hoşlanmadığı şeylerle başbaşa kalmış olan bir kimse gibi olur. Neticede bu şahıs, ^>ek yerinde olarak, en büyük belâ ve sıkıntılara düşmüş olur. Binâenaleyh, kişinin hevâ ve hevesine uymasının, Allah yolundan sapmış olmasını; Allah yolundan sapmasının da, o kötü azabı mûcib olduğu sabit olmuş olur ki, işte bu, mükemmel bir biçimde yapılmış olan bir izahtır:
buyruğunun manası "Bu sapmanın ortaya çıkmasının temel sebebi, o hesap gününün unutulmasıdır. Çünkü bu kimseler, şayet o günün hesabını nazar-ı dikkate almış olsalardı, ahiret günü için azık hazırlama işinden yüz çevirmez, bu bozuk lezzetlere böylesine dalıp gitmezlerdi" demektir. 65[65]

Raşid Halîfeden Ders

Mervânoğulları halifelerinden birisinin, Ömer Ibn Abdilaziz e, "Bize "Halife olan kimselerin aleyhine olarak kader kalemi hareket etmez ve onun aleyhine olarak, ona günah yazılmaz" şeklinde ulaşmış olan haberi sen de duydun mu?" dediği, bunun üzerine de, Ömer İbn Abdilazlz'in, "Ey mü'minlerin emîri, halife mi daha üstündür, yoksa peygamber mi?" deyip, daha sonra da, "Çünkü Allah yolundan sapanlar, hesap gününü unuttukları için, onlara pek çetin bir azab vardır" ayetini okuduğu rivayet edilmiştir.
Daha sonra Çenâb-ı Hak, "O göğü, o yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık. Bu, o kâfirlerin (yanlış) zannıdır. Bu yüzden o kâfirler için, ateşten helak vardır"(sm, 27) buyurmuştur ki, bu ayetin bir benzeri de, "Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın. Sen, pâk ve münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru" (Al-i İmran,i9i)ve "Allah gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunan şeyleri ancak gerçek bir gaye ile yaratmıştır.." (Rum. 8) ayetleri olup, bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 66[66]

Efali Ibad

Cübbaî, kulların amellerini yaratanın Allah olmadığına dair, bu ayetle istidlal ederek şöyle der: "Çünkü, kulların
amelleri, küfrü ve fışkı da içine alır ki, bunların hepsi, bâtıl şeylerdir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "Göğü, yeri ve
bunların arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık" şeklinde izahta bulununca bu, kulların amellerini yaratanın Allah olmadığına delâlet eder ki, bunun bir benzeri de, "Gökleri, yeri ve aralarındaki şeyleri biz, ancak gerçek bir gaye ile yarattık..." (Hicr, 85) ayetidir. Cebriyye'ye67[67] göre ise, Cenâb-ı Hak, küfretsin diye kâfiri yaratmıştır. Halbuki küfür, bâtıldır. O halde bu demektir ki, Allah, bâtılı yaratmıştır. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu hususu, "Bu, o

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/70
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/70
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/70
67[67] Cübbai, Ehl-i Sünneti kastediyor (ç.).

kâfirlerin (yanlış) zannıdır" diyerek pekiştirmiştir ki bu, "Bu sözü söyleyen herkes kâfirdir" demek olup, bu da, Cebriyye mezhebinin, küfrün bizzat kendisi olduğu hususunda sarîh bir ifadedir."

Ehl-i sünnet alimlerimiz ise, bu ayet ile, kulların amellerini yaratanın Allah olduğuna dair İstidlalde bulunarak şöyle demişlerdir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, göklerle yer arasında bulunan her şeyin yaratıcısı olduğuna delâlet etmektedir. Kulların amelleri de, göklerle yer arasında bulunanlar cümlesindendir. Dolayısıyla Allah'ın, bunların da yaratıcısı solması gerekir." 68[68]

Ayetin Haşre Delaleti

Bu ayet, haşr, neşr ve kıyametin vâkî olacağına ve doğruluğuna delâlet etmektedir. Bu böyledir, zira Allah
Teâlâ, mahlûkatı bu alemde yaratmıştır. Bu durumda O'nun bunları ya zarar vermek, yahut fayda vermek için yarattığı; veyahut da, ne fayda ne de zarar amacıyla yaratmış olduğu söylenebilir. Birincisi bâtıldır; çünkü bu, rahîm ve kerîm olan Allah'a uygun düşmez. Üçüncü ihtimal de batıldır; çünkü, bu durum, onlar yok iken de mevcuttu. Öyleyse, geriye ancak "O, onları, fayda sağlamak için yaratmıştır" denilmesi kalmaktadır.

Şimdi biz diyoruz ki, bu fayda verme İşi, ya dünya ya da ahiret hayatında meydana gelir. Birincisi bâtıldır, çünkü dünyanın faydalan az, zararları ise çoktur. Ancak bir menfaatten dolayı, pekçok zararı üstlenmek İse, hikmete uygun düşmez. Bu kısım da bâtıl olunca, bu dünya hayatından sonra, diğer bir dünyanın mevcudiyeti konusunda hüküm vermek sabit olur ki, bu da, haşrin, neşrin ve kıyametin mevcudiyetini kabul etmek demektir.

Bil ki, bu delili, pekçok yönden izah etmek mümkün olup, biz bunları, Yûnus Sûresi'nin başında iyice özetledik. Binâenaleyh, bunları tekrarlamaya gerek yoktur. Böylece bahsettiklerimizle, Allah Teâlâ'nın, "Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri bâtıl, boş yere yaratmadığı" sabit olmuş olur. Bu ikisinin yaratılışları bâttl olmayınca da, haşrin ve neşrin olacağını söylemek gerekir. Yine, haşrin ve neşrin olacağını kabul etmeyen kimse, Allah'ın, gökleri ve yeri yaratmasındaki hikmeti hususunda şüphe etmiş olur ki, "Bu, o kâfirlerin (yanlış) zannıdır. Bu yüzden o kâfirler için, ateşten helak vardır" ayetinden maksad da budur.

Cenâb-ı Hak, haşri ve neşri inkâr etmenin, Allah'ın, gökleri ve yeri yaratmasındaki hikmet hususunda şüphe etmemeyi gerektirdiğini kısaca beyan edip açıklayınca, bunu tafsilatlı bir biçimde ele almak üzere: "Yoksa biz, iman edip salih ameller işleyenleri yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi sayacağız? Yahut müttakileri fâcirlerle bir mi tutacağız?" (sad. 28) buyurmuştur. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Biz dünyada, Allah'a itaat edip, O'na isyandan sakınan kimselerin fakirlik, müzmin hastalık, kötürümlük ve çeşitli belâların içine düştüğünü; kâfir ve fâsık kimselerin ise, alabildiğine nimet ve rahatlıklar içinde bulunduklarını görmekteyiz. Binâenaleyh, haşr, neşr ve kıyamet olmasaydı, bu durumda, itaat eden kimsenin hali, isyan edeninkinden daha düşük olurdu ki, bu, hakîm ve rahîm olan Allah'ın hikmetine uygun düşmez. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetini zedeleyeceğine göre, hasrı ve neşri kabul etmemenin, Allah'ın hikmetini inkâr etmiş olmayı gerektireceği kesinleşir. 69[69]

Kur'ân'ı Düşünme Görevi

Daha sonra Cenâb-ı Hak "(Bu Kur'ân), ayetlerini insanlar İyice düşünsünler ve öz akıl sahipleri ibret alsınlar diye, sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır" buyurmuştur ki, bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 70[70]

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/71
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/71-72
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/72

Birinci Mesele

Mu'tezlle şöyle demektedir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'ntn, Kur'ân'ı ancak, hayır (iyilik), rahmet ve hidayet İçin
indirdiğine delâlet etmektedir. Bu ise, şu iki şeyi ifâde eder:
1) Allah'ın fiilleri, maslahatları gözetme şartına bağlıdır.
2) Allah, herkesin iman etmesini, iyiliğini (hayrını) ve taatta bulunmasını ister. Halbuki, "Allah, kâfirin küfrünü irâde etmiş, dilemiştir" diyenlerin sözü böyle değildir." 71[71]

Ayettlerarası Münasebet

Bu, ayetlerin birbiriyle olan münasebeti hususundadır. Buna göre biz diyoruz ki: Birisi şöyle bir soru sorabilir: Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, kâfirlerden alaycı olan kimselerin, öldükten sonra dirilme ile Kıyameti inkâr etme hususunda, alabildiğince ileri gittiklerini ve "Ey Rabbimiz, hesap gününden evvel bizim amel defterimizi acele ver"ıs&â. 16) dediklerini nakletmiştir. Allah Teâlâ, onların böyle söylediklerini nakledince, bunun cevâbını vermemiş, tam aksine, "Onlar ne derlerse sabret. Kulumuz Davud'u hatırla"<sad, 17) demiştir. Halbuki, Kıyametin hak duşu ile, Dfivûd (a.s)'dan bahsetme arasında bir münasebetin olmadığı malûm olur. Derken, Cenâb-ı Hak, Dfivûd (a.s) kıssasını açıklamaya geniş yer vermiş, bu kıssanın akabinde de, "Göğü, yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri" ifadesini getirmiştir. Allah'ın hikmetini isbat etmenin, Dfivûd (a.s) kıssasıyla bir münasebeti olmadığı da malûmdur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri yaratmasında hikmet bulunduğundan bahsedip, haşir ve neşrin hak olduğu meselesinin isbatını da buna dayayınca, bundan sonra, Kur'ân'ın şerefli, üstün, faydası ve hayrı çok bir kitap olduğunu belirten beyana yer vermiştir. Halbuki, bu kısmın da, Önceki sözlerle ilgisi olmadığı meydandadır.
Durum böyle olunca, bu bölümler birbirleriyle alâkası olmayan, birbirinden uzak birtakım bölüm ve fasıllar olmuş olur. Durum böyle olunca, burada bu noktada Kur'ân-ı kıymetli ve şerefli bir kitap olarak nitelemek nasıl yerinde olur? İşte sorunun tamamı bundan ibarettir. Buna cevap vererek şöyle deriz:
Hukemâ şöyle demiştir: Bir kimse, câhil, ısrarlı, mutaassıp bir kimse ile karşı karşıya gelir ve bu kimsenin, o taassup ve ısrarına iyice daldığını görürse, bu kimsenin, o mesele ile ilgili olan sözünü yarıda kesmesi gerekir. Çünkü, bu kimse her ne zaman, o meseleyi daha çok izah etmek isterse, karşı tarafın, o meseleyi kabul hususunda duyacağı nefret de o nisbette fazlalaşır. Binâenaleyh, bu durumda uygulanacak metod, o meseleyle ilgili sözü burada kesmek ve o birinci meseleden tamamen uzak, yeni bir söze geçmek ve bu sözü, o mutaassıp kimseye, birinci meseleyi unutturacak bir biçimde uzatmaktır. Karşı tarafın zihni, bu yeni mesele ile meşgul olup, birinci meseleyi unuttuğunda, beri taraf, söz esnasında, bu yeni mesele içinde, birinci mesele ve matlûba uygun mukaddimeler sokar. Çünkü, bu mutaassıp kimse, bu esnada bu mukaddimeyi kabul edecektir. O bunu kabul edince de, beri taraf, o ilk meseleyi isbat hususunda bu uygun mukaddimeye tutunur. Böylece, o mutaassıp karşı taraf, susturulmuş ve yenilmiş olur.
Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Kâfirler, haşri, neşri ve Kıyameti inkâr hususunda istîhzâvârî, "Ey Rabbimiz, hesap gününden evvel bizim amel defterimizi acele ver" (Sâd, 16) deme noktasına gelince, Cenâb-ı Hak, "Ey Muhammed. bu meseledeki sözü burada kes ve bu meseleden tamamen uzak olan başka bir söze başla, geç" demiştir ki, işte bu başka söz de Dâvûd (a.s) kıssasıdır. Çünkü, bu kıssanın haşr ve neşir meselesiyle alâkası olmadığı malumdur. Cenâb-ı Hak bu kıssayı genişçe açıklayıp, kıssanın sonunda da, "Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. Öyleyse sen de İnsanlar arasında adalet ile hükmet" (Sâd, 26) buyurmuştur. Bu sözü duyan herkes, "Ne güzel yaptı! Çünkü ona, adalet

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/72

ile hükmetmesini emretti" diyecektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak sanki, "Ben sana, sadece hakkı emretmedim. Tam aksine, ben alemlerin Rabbi olmamın yanısıra, bir de, ancak adalet ile iş yaparım ve bâtıl ile hükmetmem!" demiştir. İşte bu noktada da, karşı taraf yine, "Ne güzel yaptı! Çünkü, ancak hak ile hükmetti!" diyecektir. Binâenaleyh, bu noktada (karşı tarafa) "Allah'ın hükmünün, bâtıl ile değil, adalet ile olması gerektiğini kabul ettiğine göre, senin, haşr ve neşrin vâki olacağını da kabul etmen gerekir. Çünkü, şayet böyle olmasa, o zaman, hayırlara kendisini ulaştırma hususunda kâfirin müslümana tercih edilmiş olması gerekirdi ki, işte bu durum hikmetin zıddı ve bâtılın da tâ kendisi olurdu" denilir. Binâenaleyh, işte bu güzel ve ince metodla Cenâb-ı Hak, karşı tarafın, kendisinden kurtulması mümkün olmayacak bir biçimde, haşri ve neşri inkâr edenlere karşı, kesin bir ilzam ve susturmayı murad etmiştir. Böylece, Kıyameti inkâr hususunda, onunla istihza etme derecesine çıkan bu karşı tarafı işte bu yolla susturulmuş ve ilzam edilmiş olur. Cenâb-ı Hak, "Kur'ân'da, ilzam etme hususunda işte bu ince metoddan bahsedince, pek yerinde olarak, Kur'ân'ı mükemmel ve üstün olarak tavsif ederek, "indirdiğimiz mübarek bir kitap" buyurmuştur. Çünkü düşünmeyen, tefekkür etmeyen ve ilahî muvaffakiyet kendisinin yardımına koşmayan kimseler, bu büyük Kur'ân'ın yüce sırlarına vakıf olamaz. Zira Kur'ân, gerçekte, ayetler arasındaki tertibin en mükemmelini ihtiva etmişken, o, işin zahirine bakarak, Kur'ân'da bir sıranın bulunmadığını iddia etmektedir. Bu ayetlerin tefsiri hususunda kafamızda mevcut olan şeylerin tamamı bundan ibarettir. Muvaffakiyet Allah'dandır. 72[72]

Süleyman (a.s) ve Atlar

"Biz Davud'a, (oğlu) Süleyman'ı ihsan ettik. O, ne güzel kuldu. Çünkü o, dâima Allah'a rücû ederdi. Hani ona öğleden sonra, bir ayağını tırnağı üzerine dikip, üç ayağı üzerinde duran süratli koşu atları gösterilmişti de, "Gerçekten ben, mal sevgisine Rabbimi zikretmek için düştüm" demişti. Nihayet bu atlar, perdenin arkasına gizlenmişlerdi. "Onları bana getirin" (dedi) ve hemen ayakları ile boyunlarını okşamaya başladı"73[73]
(Sad, 30-33).
Bil ki bu, ikinci kıssadır.

Övülen Kulun Kim Olduğu?

Ayetteki, "O, ne güzel kul!" ifadesiyle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Diyoruz ki burada mahsûs bil-medh (övülen şahıs), mahzûftur. Bunun Süleyman (a.s) veya Dflvûd (a.s) olduğu ileri sürülmüştür. Birincisi daha uygundur. Çünkü Hz. Süleyman (a.s) bahsi geçen iki zattan, bu ifadeye daha yakın olarak zikredilmiş olandır. Bir de, bu ifadenin peşinden Cenâb-ı Hak, "O, daima Allah'a rücû ederdi" buyurmuştur. Bununla, Dâvûd (a.s)'un kasdedilmiş olması mümkün değildir. Zira bu manada Hz. Dâvûd (a.s) daha önceki ayetlerde tavsif edilerek, "Çünkü o, dâima (Allah'a) rücû eden (evvâb) bir zat" (Sâd. 17) buyurulmuştur. Eğer biz, tefsir ettiğimiz ayetteki "ewab"ın da, Dâvûd (a.s)'ın sıfatı olduğunu söyleyecek olursak, bir tekrar söz konusu olur. Fakat bunun, Hz. Süleyman (a.s)ın sıfatı olduğunu söylersek, o zaman, faziletteki kemâl sıfatları açısından, oğlunun, babasına benzemiş olması gerekir. Dolayısıyla bu daha uygun olur.
İkinci Bahis: Allah Teâlâ, "O, ne güzel kul" buyurmuş, sonra da, "Çünkü o, dâima Allah'a rücû ederdi" demiştir. Bu ikinci cümle, birincisinin illeti (sebebi-izaht) gibidir. Binâenaleyh bu, onun ancak çokça dönen (evvâb) olmasından ötürü, güzel kul olduğunu gösterir. Böylece de, çoğu vakitlerinde ve işlerinde, Allah'a çokça başvuran herkesin, "güzel bir kul" olarak tavsif edilmesi gerekir. İşte bu şüphe olmayan gerçeğin tâ kendisidir. Zira insanın mükemmelliği, zâtı gereği, hakkı tanımada; kendisiyle amel etmek için de, hayrı bilmede yatmaktadır.

---

[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/72-74
[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/74

Bilgilerin en önemlisi ve birincisi marifetullahtır. Taatların en önemlisi ve başı da, iyi ve güzel şeylerin ancak Allah'ın yardımıyla tam ve mükemmel olacağını itiraf etmektir. Böyle düşünen kimse, Allah'a çokça rücû eder, başvurur. Böylece de "evvâb" olmuş olur. Dolayısıyla "evvâb" olan herkesin, "güzel bir kul" olması gerektiği sabit olmuş olur.

Cenab-ı Hakk'ın "Hani ona öğleden sonra süratli koşu atlan gösterilmişti..." ayeti ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) İfâdenin takdiri, "Onun amelleri şöyle şöyle olduğu zaman, o ne güzel bir kuldu" şeklindedir.

b) Bu ifade, yeni bir cümle olup, "Ey Muhammed, ona bu atlar arzedildiği zamanki halini düşün" takdirindedir. " 'Aşiyy", ikindiden akşama kadar olan zaman dilimidir. Kendilerine bakıp, durumlarını görsün diye, Hz. Süleyman (a.s)'a bu zamanda, atlar sunulmuştur. Sâflnâtü'l-ciyâd deyimi ile atlar kastedilmiştir. Bu atlar, iki sıfatla nitelenmiştir:

1) Sâfinât olarak.. Sıhah müellifi (Cevheri) şöyle der: Safin, ayaklarını biraraya getiren demektir. Nitekim hadiste de, "Biz (ashab), Hz. Peygamber (s.a.s)'in arkasında namaz kıldığımızda, o başını rükûdan kaldırınca, biz "sufûn" olarak, yani ayaklarımızı birleştirmiş olarak kalkardık74[74] denilmiştir. Ben derim ki: Her iki durumda da, "sufûn", atın faziletine delâlet eden bir sıfattır.

2) "Ciyâd" olarak... Müberred şöyle der: Ctyftd, cevâdın çoğulu olup, hızlı koşan manasınadır. Nitekim insanlardan, cömert olanlzskbylmb.,ar (cevâd'iar) da, mallarını hızlı bir şekilde verip harcarlar. Binâenaleyh ayetin maksadı, o atların, dururlarken de, hareket ederlerken de mükemmel ve kaliteli olduklarını anlatmaktır. Onlar dururken, "sâflnât" olarak, hareket halinde iken de, "ciyâd" olarak nitelenmişlerdir. Yani, "Onlar durduklarında, en güzel bir biçimde sakin olarak dururlar. Hareket ettiklerinde de, hızlıca giderler. Dolayısıyla bazan istersin ona yetişirsin, ama bazan istediğin halde, ona yetişemezsin. 75[75]

Fani Varlıklara İlgi

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Gerçekten ben mal sevgisine Rabbimi zikretmek için düştüm" demişti" buyurmuştur. Bu lafızların tefsiri hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Ayetteki, fiili, harf-i cerri ile müteaddi olan bir fiil manasını taşımaktadır ve "Ben mal sevgisini Rabbimin zikrinin yerine geçirdim " takdirindedir.

2) Bu fiil, "lüzumlu kıldım" manasındadır. Yani, "Bunun, Rabbimin zikrinden, kitabı olan Tevrat'tan lüzumlu olduğunu öğrendim" demektir. Çünkü at beslemek Kur'ân'da övülüp, tavsiye edildiği gibi, Tevrat'ta da övülmüştür.

3) İnsan bazan bir şeyi sever. Ama aslında onu sevmemesi gerekir. Meselâ, hasta birisinin, hastalığını artıracak şeyi arzu etmesi ve bir babanın, kötü evladını sevmesi gibi. Fakat birşeyi seven ve onu sevmeyi seven kimse, sevginin doruğunda olmuş olur. Buna göre ayetteki bu ifade, "atları sevmemi sevdim" manasınadır.

4) Daha sonra "Rabbimin zikrinden..." demiştir. Bu "ileri derecedeki bu sevgi, şehvetten ve hevâ-ü hevesten kaynaklanmayıp, ancak Allah'ın zikrinden ve emrinden kaynaklanmıştır" demektir. Yapılan izahların en güzeli budur. 76[76]

Zamirlerin Mercii

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, * "Nihayet bu atlar perdenin arkasına gizlenmişlerdi."Onları bana getirin" dedi" buyurmuştur. Derim ki, hem hem kelimelerindeki zamirlerin, güneşe râcî olması muhtemeldir. Çünkü güneşle ilgili olan bir şeyden bahsedilmiştir. Bu da ayetteki aşlyy "öğleden sonra" kelimesidir. Yine bu iki zamirin, o atlara râcî olması da muhtemeldir. Birinci

---

[74][74] Hadisin kaynağını bulamadık (ç.)

[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/74-75

[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/75-76

zamirin güneşle, İkincisinin atlarla ilgili olması muhtemel olması gibi, bunun tersinin olması da ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla bütün bunlar, artık daha fazlası bulunmayan iki ihtimaldir:
1) Her iki zamirin de, atlara râcî olması ihtimaline göre, Cenâb-ı Hak sanki, "O atlar perdenin arkasına gizlenince, "onları bana getirin" dedi" buyurmuştur.
2) Her iki zamirin de güneşe râcî olması ihtimaline göre, "Güneş perdelenince "Onu bana getirin" (yeniden doğdurun)" dedi" manasında olur. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Süleyman (a.s) atlarla meşgul olduğu için, ikindi namazını kaçırmış ve Allah'dan, güneşi geri döndürmesini istemiştir. O halde, ayetteki, "Onu bana getirin" ifadesi, Hz. Süleyman (a.s)'ın güneşin geri getirilmesini istemesine bir işarettir. 77[77]

Merciin "Güneş" Olmayacağı

Bence bu ihtimal çok uzak olup, bunun delilleri şunlardır:
a)Safinât (atlar), ayette açık olarak zikredilmiştir. Güneş ise bu ayette zikredllmemiştir. Zamirin, açıkça belirtilen birşeye râcî olması, mukadder birseye râcî olmasından daha evladır.
b) O, "Gerçekten ben, mal sevgisine Rabbimi zikretmek için düştüm" demişti. Nihayet bu atlar perdenin arkasına gizlenmişlerdi." Bu ayetin zahiri, Hz. Süleyman (a.s)'ın böyle söylediğine ve bu kelimeleri atlar perdenin arkasında gizleninceye kadar tekrar ettiğine delâlet eder. Binâenaleyh "Bununla, "O atlar perde gerisinde kaybolmuştur" manası kastedilmiştir" dersek, o zaman mana, "Gözü, o atlara, atlar hareket ettiğinde iliştiğinde, bu sözü söyledi ve onlar gözden kayboluncaya kadar tekrarladı" şeklinde olur ki, bu uygun bir manadır. Ama bu ifade ile "Güneş perdeleninceye, gözden kayboluncaya kadar" manasının kastedildiğini söylersek, ayet, "O bu sözleri, ikindiden akşama kadar tekrar edip durdu" manasında olur ki bu son derece uzak bir ihtimaldir.
c)fiilindeki zamirin (failin), güneş olduğunu söyler ve bu lafızları, Hz. Süleyman (a.s)'ın, ikindi namazını kaçırdığı manasına alırsak, bu, onun, "Gerçekten ben, mal sevgisine Rabbimi zikretmek için düştüm" şeklindeki sözüne ters düşer. Çünkü bu sevgi, eğer Allah'ın zikrinden kaynaklanmış ise, Süleyman (a.s), ne namazını unutabilir, ne de Allah'ın zikrini bırakabilirdi.
d) Hz. Süleyman (a.s)'m, güneş batıncaya, böylece de ikindi namazını kaçırıncaya kadar, o atlarla meşgul olmakla kalakaldığı farzedilse, bu İş büyük bir günah ve ileri derecede bir suç olur. Dolayısıyla bu duruma uygun düşen, tevbeyi ortaya koymak için, alabildiğine yalvarıp yakarması ve alabildiğine ağlayıp sızlaması idi. Fakat onun, hiç aldırmadan, âlemlerin Rabbine saygı duymadan, bu büyük suçun peşinden, hertürlü edebten uzak bir şekilde, "On/ân bana getirin" demesi, hayır ve güzellikten tamamen uzak kimselerden bile çıkacak bir söz değildir. Dolayısıyla böylesi bir işin, o ma'sûm peygambere isnadı nasıl caiz olabilir?
e) Felekleri ve yıldızları hareket ettirebilen Allah Teâlâ'dır. Binâenaleyh Hz.
Süleyman'ın "onları bana getir" demesi ve "getiriniz" dememesi gerekir. Eğer muhalifler Hz. Süleyman (a.s), muhatabın büyüklüğüne dikkat çekmek için cemî sigası kullanmıştır" derlerse, biz deriz ki: "Onları getirin" cümlesi, hakaretin en büyüğünü ihsas ettiren bir lafızdır. Binâenaleyh bu lafızla, onun Cenâb-ı Hakk'a hakkıyla ta'zim ettiği nasıl söylenebilir?
f) Güneş şayet battıktan sonra geri dönmüş olsaydı, bütün dünyadakilerce müşahede edilirdi. Eğer böyle olmuş olsaydı, o zaman bu hâdiseyi anlatmaya sevkeden bolca sebep olmuş olurdu. Böyle birşeyi hiç kimse söylemediğine göre, bu mananın yanlışlığını anlıyoruz.
g) Allah Teâlâ, "Hani ona Öğleden sonra.o süratli koşu atlan gösterilmiştir" buyurmuş, bunun peşinden de, "Nihayet bu atlar perdenin arkasına gizlenmişlerdi" demiştir. Zamiri, bahsedilen iki şeyden en yakın olana râcî kılmak daha evlâdır. Bahsedilen iki şeyin en yakını ise, "O atfar"dır. Aşiyy "öğleden sonra, akşamüstü" ifadesi ise, bu iki şeyden, zamire daha uzak olanıdır. Şu halde zamirin, atlara râcî olması daha evlâdır. Böylece, bu anlattıklarımızla, ayetteki, ifadesini güneşin batışına; ifadesini de, Hz. Süleyman (a.s)'ın, Cenâb-ı Hak'tan, batmış güneşi yeniden doğdurmasını istemesi manasına hamletmenin bu ifadeler arasındaki

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/76

münasebetten alabildiğine uzak bir söz olduğu sabit olmuş olur. 78[78]

Atları Okşama

"Süleyman (a.s), atların ayaklarını ve boyunlarım sıvazlamaya başladı" demektir. Ekseri âlimler ise bunun, "O, o atların ayaklarını ve boyunlarını kılıçla meshetti, yani kesti" manasında olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Hz. Süleyman (a.s) o atlara bakmakla oyalandığı için, ikindi namazını kaçırınca, o atların tekrar getirilmesini isteyip, Allah'a yaklaşmak (kurban) maksadıyla, onların boyunlarını ve ayaklarını kesti." Bence bu da uzak bir izahtır. 79[79]

Atları Kesmedi

Bunun akıldan uzak oluşunun delilleri şunlardır:
1) Eğer bu ifade, "O onları kesti" manasında olsaydı, o zaman, "Başlarını meshedin" (Maide, e> ayetindeki "mesh" de, kesme manasına olurdu ki, bu hiç kimsenin söylemediği birşeydir. "Kılıçla onun başını mesnetti" ifadesi kullanılsa bite, bundan o kimsenin boynunun vurulduğu manası anlaşılır. Fakat eğer, "kılıç" lafzı yer almazsa, o zaman "mesh"den, kesinlikle kesmek ve vurmak manası anlaşılmaz.
2) Bu görüşte olanlar, Süleyman (a.s)'ın, dinen mezmûm olan şu pek çok fiili yapmış olacağı konusunda müttefiktirler:
a) Namazı terk (geciktirme).
b) Namazını unutacak kadar dünya sevgisinin ona hakim olması... Hz. Peygamber (s.a.s) "Dünya sevgisi, her hatanın başıdır80[80] buyurmuştur.
c) Hz. Süleyman (a.s)'ın, bu büyük günahı işledikten sonra bir tevbe ve rücû etmemesi...
d) Âlemlerin Rabbine, "Onları bana getirin..." diye hitab etme cür'eti. Bu ise, akıllı bir kimsenin ancak değersiz hizmetçisine hitaben söyleyebileceği bir sözdür.
e) O, bütün bu günahların yanısıra, atları bacaklarından ve boyunlarından kesmiş olmaktadır. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yemek için olmaları durumu hariç, hayvanları öldürmeyi nehyettiği rivayet edilmiştir. Binâenaleyh bütün bunlar, Kur'ân'ın lafzı, bunlardan hiçbirini delalet etmediği halde, bu kimselerin Hz. Süleyman (a.s)'a isnad etmiş oldukları büyük günah çeşitleridir.
f) Bu kıssaları, Cenâb-ı Hak, "(Şöyle) dediler: "Ey Rabbimiz hesap gününden evvel, bizim amel defterimizi acele ver" (Sâd, 16) ayetinin peşinden zikretmiştir. Kâfirler, akılsızlık ve beyinsizlik hususunda, işte bu sözü söyleyecek noktaya gelince, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ey Muhammed, onların beyinsizliklerine sabret ve kulumuz Davud'un halini an (düşün)" deyip, bunun peşinden, Hz. Dftvûd (a.s)'un kıssasını, daha sonra da, Hz. Süleyman (a.s)'ın kıssasını ele almıştır ki, buna göre kelamın takdiri, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ey Muhammed, onların dediklerine sabret, aldırma ve kulumuz Süleyman'ı da hatırla" şeklinde olur. böylesi bir söz ise, ancak Süleyman (a.s)'ın bu kıssada üstün ve faziletli işler yaptığını, güzei ahlâk Örnekleri verdiğini, Allah'a taat hususunda sabr-u sebat gösterdiğini, şehevî şeylere iltifat etmediğini söylememiz halinde uygun düşer. Ama eğer Süleyman (a.s) kıssasında, bu ayetlerde kastedilen şeyin, onun büyük günahlara yeltenmesi ve işlemesi olmuş olsaydı, bu kıssa buraya uygun düşmezdi. Böylece Allah'ın kitabının, bu bozuk görüşleri reddedip, onların fasid ve yanlış oldukları çağrısında bulunduğu sabit olmuş olur.
Şu halde, hakka, Kur'ân'ın lafızlarına ve doğruya uygun olan tefsir, şöyle dememizdir: "Hz. Muhammed (s.a.s)'in dininde olduğu gibi, onların dininde de, at beslemek, Hz. Süleyman

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/76-77
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/77
80[80] Keşfûl-Hafa, 1/344.

(a.s) için mendubtu. Süleyman (a.s), savaşma ihtiyacı hissetti, tahtına oturup, atların getirilip, idman ettirilmesini emretti ve "Ben Bu atları, dünyadan ve nefsimin hoşlanışından ötürü değil, ancak Allah'ın emrinden ve O'nun dinini güçlendirmeden ötürü seviyorum" dedi ki, işte "Rabbimin zikrinden..." ifadesinden kastedilen budur. Hz. Süleyman (a.s) sonra, o atların koşturulmasını, hareket ettirilmesini, perde ile örtülünceye kadar, yani gözden kayboluncaya kadar koşturulmasını emretti. Daha sonra da atları eğiten seyislere, o atları kendine getirmelerini emretti. Atlar getirilince de, onların bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı. 81[81]

Atları Okşamadan Maksad

Bu sıvazlamadan maksadı şunlardı:
a) Atlar, düşmanı savuşturmada en büyük yardımcılar oldukları için, onların kıymetli oluşlarını göstermek.
b) Hz. Süleyman (a.s) bu hareketiyle, idaresini ve mülkünü koruma hususunda, işlerin çoğunu bizzat kendisinin yapabileceği derecelere indiğini göstermek istemiştir.
c) Hz. Süleyman (a.s), atların durumlarını, hastalıklarını ve kusurlarını en iyi bilenlerdendi. Böylece onlarda hastalık emareleri bulunup bulunmadığını anlamak için, onları böylece denedi ve bacakları ile boyunlarını sıvazladı. 82[82]

Razi'nIn, Farklı Tefsirini İzahı

Yaptığımız bu tefsir, Kur'ân'ın (bu ayetlerin) lafızlarına tıpatıp uygun düşen bir tefsirdir. Böylece dinen caiz ve uygun olmayan şeylerden hiçbirini, Hz. Süleyman ıa.s)'a mal etmemiş oluruz. Ben, insanların (âlimlerin), aklın ve naklin kabul etmediği ve delili olmak şöyle dursun, isbatı için bir şüphe bile bulunmadığı halde, böyle zayıf izahları nasıl kabul edebildiklerine çok şaşıyorum. Eğer, "Alimlerin çoğu, ayeti bu şekilde tefsir etmişlerdir. Dolayısıyla sen onlar hakkında ne diyebilirsin?" denilirse, biz deriz ki: Burada bizim için şu iki makam söz konusudur:
Birinci Makam: Ayetin lafızlarının, o âlimlerin ileri sürdükleri bu izahlardan hiçbirine delâlet etmediğini iddia ederiz. Elhamdülillah ki bunun, bizim söylediğimiz manada olduğu da ortaya çıkmıştır. Bunun netliği ve berraklığı hususunda hiç kimse şüphe edemez.
İkinci Makam: "Ayetin lafzının, bu görüşlerden hiçbirine delâlet etmediğini farzedelim. Fakat bunlar, o âlimlerin görüşleridir. Peki, senin bu husustaki sözün M olabilir?" denebilir. Bizim buna karşı cevabımız şudur: Pek çok delil, peygamberlerin "ismet" sahibi (yani masum, günahtan uzak) olduklarına delâlet eder ve hiçbir delil, bu hikayelerin doğruluğuna delâlet etmemektedir. Halbuki âhad rivayetler, çok kuvvetli delillere muâraza edemezler (karşı delil olamazlar). Binâenaleyh kendilerine iltifat edilmeyen, sözleri muteber olmayan kimselerden nakledilen bu hikâyelerin durumunun nice olacağını var sen düşün. Allah en iyi bilendir. 83[83]

Süleyman (a.s)'a Yapılan İhsanlar

"Andolsun biz, Süleyman'ı imtihan da ettik ve tahtının üstüne bir cesed bırakıverdik. Sonra o, yine (Allah'a) rücû etti ve dedi ki: "Ya Rabbi, affet beni, bana Öyle bir mülk ver ki, o benden başka hiçbir kimseye müyesser olmasın. Şüphesiz bütün muradlan ihsan eden sensin sen!" Bunun üzerine biz de, ona rüzgârı musahhar ettik. Bu (rüzgâr), onun emriyle, onun dilediği yere, yumuşacık akar giderdi. Şeytanları (onlardan) her bina ustasını ve her
dalgıcı, (yine onlardan) zincirlerle bağlanmış olan diğerlerini de (Onun emrine râm ettik ve

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/77-79
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/79
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/79

dedik ki): "Bu, bizim bir bağışımızdır. Artık (dilediğine) hesapsız ver, yahut tut (kıs). Şüphe yok ki katımızda, onun mutlak bir yakınlığı ve ulaşacağı güzel bir yer var"
(Sad, 34-40). 84[84]

Onun İmtihanına Dair Asılsız Hikâyeler

Bil ki bu ayet, Süleyman (a.s) ile ilgili ikinci bir hâdiseyi anlatmaktadır. Alimler ayetteki, "Andolsun biz, Süleyman'ı imtihan da ettik" ifadesinden ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta hem hikayeci ve nakilcilerin, hem de ehl-i ilmin ve araştırmacıların ayrı ayrı görüşleri vardır: Hikayecilerin görüşlerine gelince, onlar bu hususta şu hikâyeleri nakletmişterdir:

1) Hz. Süleyman (a.s)'a, bir adada bulunan bir şehrin haberi ulaşır. Böylece o, ordusuyla birlikte, rüzgâra binerek oraya çıkar. O şehri alıp, kralını Öldürür. Bu arada, insanların en güzel yüzlüsü olan, Cerâde ismindeki, kral kızını da ele geçirir ve onu kendisine ayırır. Bu kız müslüman olur. Süleyman (a.s) onu sever. Ama kız, hep babası için ağlar. Bunun üzerine, Hz. Süleyman (a.s) bir cine emir verir ve o kız için babası şeklinde bir heykel yaptırtır. Heykele kızın babasının elbiselerinden giydirir. Kız, sabah akşam hizmetcileriyle birlikte, hep o heykelin yanına gidip, ona secde ederler. Derken Âsaf, bu durumu Süleyman (a.s)'a haber verir. Bunun üzerine Hz. Süleyman (a.s) o heykeli kırdırtıp, kadını cezalandırır. Daha sonra tek başına bir sahraya çıkıp, oraya kül yaydırıp, Allah'a tevbe için, külün üzerine oturur.

Süleyman (a.s)'ın, Emine adında, bir ümmü veledi (çocuğunun annesi olan bir cariyesi) vardır. Tuvalete gittiğinde, yahut hanımlarıyla yatmak istediğinde mührünü ona emanet ederdi. Hz. Süleyman (a.s)'ın mülkünün kuvveti de, o mühründe saklı idi. Yine bir gün mührünü o kadının yanına bıraktı. Şeytan, Hz. Süleyman (a.s) şeklinde, bir denizci kıyafetiyle kadının yanına gelip, "Emine! mührümü ver" dedi. Böylece mührü eline geçirip, Süleyman (a.s)'ın tahtına oturdu. Kuşlar, cinler ve insanlar, ona gelip gitmeye başladı. O (sahrada), Hz. Süleyman (a.s)'ın görünümü değişmişti. Bu sırada mührünü almak için, Emine' nin yanına vardı. Ama Emine onu tanımadı ve kovdu. Böylece Hz. Süleyman (a.s) bir suç işlemiş olduğunu anladı. Derken ev ev, el açıp dilenmeye başladı. "Ben Süleyman'ım" dediğinde, insanlar üzerine toprak atıp, ona sövüp sayıyorlardı. Daha sonra, balıklarını taşımak suretiyle, balıkçıların yanında çalışmaya başladı. Onlar ona her gün iki balık (ücret) veriyorlardı.

Hz. Süleyman (a.s), evinde o puta tapıldığı gün sayısınca, yani kırk gün bu hal üzere oldu. Âsâf ve İsrailoğullannın ileri gelenleri, Hz Süleyman (a.s)'ın kılığına girmiş olan şeytanın verdiği hükümleri ve kararları yadırgamaya başladı. Bunun üzerine Âsâf, Hz. Süleyman (a.s)'ın hanımlarına birtakım sorular sormaya başladı. Onlar, "Bu, bizler hayızlı iken de bizlerle birleşiyor. Üstelik, cünüplükten ötürü de yıkanmıyor" dediler. -Şeytanın hükmünün bu kadınlar hariç, diğer bütün konularda geçerli olduğu da ileri sürülmüştür. - Derken uçup kaçtı ve o mührü denize attı. Mührü bir balık yuttu ve bu balık neticede, Hz. Süleyman (a.s)'ın eline geçti. Hz. Süleyman (a.s) balığın karnını yardı, bir de baktı ki mührü orada. Mührünü alıp, Allah'a secdeye kapandı. Böylece mülkü yeniden eline geçti. O şeytanı yakalayıp, bir kaya parçasının içine tıkayıp, o kayayı denize attı.

2) O hükümdarın kızı, bu heykele ibadete başlayınca, Hz. Süleyman (a.s) fitneye düşmüş oldu. Mührü elinden düştü ve mührü eline alamadı. Bunun üzerine Âsâf: "Sen bir günahından (hatandan) ötürü bu fitneye düşürüldün. Binâenaleyh Allah'a tevbe et" dedi.

3) Süleyman (a.s), şeytanlardan birisine, "İnsanları nasıl fitneye düşürüyorsunuz?" dedi. Bunun üzerine şeytan, "Mührünü bana ver de, sana göstereyim" dedi. Hz. Süleyman (a.s), mührünü ona verince, şeytan mührü denize attı. Böylece Hz. Süleyman (a.s)'ın elinden mülkü gitti. Şeytan böylece Hz. Süleyman
(a.s)'m tahtına oturdu.

Bu rivayetleri anladığına göre, bu görüşte olanlar, ayetteki, "Andolsun ki biz, Süleyman'ı

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/80

imtihan ettik (fitneye düşürdük)" ifadesinden, "Allah Teâlâ'nın onu bu şekilde imtihan etmesi; "ve tahtıntn üstüne bir cesed bırakıverdik" ifadesinden de, bu şeytanın onun tahtı üzerine oturması kastedilmiştir" derler.

4) Hz. Süleyman (a.s)'ın fitneye düşüşünün sebebi, üç gün insanlara gözükmemesidir. Bundan dolayı onun mülkü elinden alındı, bir ceza olmak üzere, tahtına bir şeytan oturtturuldu. [85][85]

Bunların Asılsızlığının İspatı

Bil ki muhakkik alimler, bu rivayetleri birçok açıdan akıldan uzak görmüşlerdir:

1) Eğer şeytan, gerek şekil, gerek huy bakımından, peygamberlerin kılığına girebilseydi, bu durumda, şeriatın hiçbir hükmü hususunda bir güven kalmazdı. İnsanların, Hz. Musa (a.s), Hz. İsa (a.s), Hz. Muhammed (s.a.s) şeklinde gördüğü insanlar, bu durumda, gerçei ic bunlar değil, aksine, saptırmak ve iğvâ etmek için, bunların kılığına girmiş şeytanlar olduğu iddia edilebilirdi. Bunun söz konusu olmasının ise, bütün hak dinleri kökünden bâtıl kılacağı malumdur.

2) Eğer şeytan, Allah'ın peygamberi olan Hz. Süleyman (a.s)'a bunları yapabilseydi, onun bütün alim ve zâhid kimselere karşı da bunları yapabilmesi gerekirdi. Bu durumda da, onun onları öldü re bilmesi, eserlerini paramparça etmesi ve evlerini-barklarını yıkıp dökebilmesi gerekirdi. Bunun herhangi bir âlim hakkında söz konusu olması imkânsız olduğuna göre, böyle şeyler, yüce peygamberler hakkında haydi haydi imkânsız olur.

3) Allah'ın hikmet ve ihsanına, şeytanı, Hz. Süleyman (a.s)'ın hanımlarına musallat kılması nasıl uygun düşer? Böyle birşeyin çirkin olduğunda şüphe yoktur.

4) Eğer Süleyman (a.s)'ın, o hükümdarın kızına o heykele tapma hususunda müsaade ettiğini söylersek, bu, bizzat Hz. Süleyman (a.s)'dan kaynaklanan bir küfür olur. Yok eğer o buna kesinlikle müsaade etmemiş ise, bu günah o kadına aittir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, ondan kaynaklanmayan bir fiil yüzünden Hz. Süleyman (a.s)'ı neden cezalandırsın? [86][86]

Ayetin Makbul Tefsiri

Muhakkik âlimlerin, ayetin tefsiri olarak ileri sürdükleri izahlar ise şunlardır:

1) Hz. Süleyman (a.s)'ın başına gelen fitne (imtihan) şöyledir: Onun bir oğlu oldu. Bunun üzerine şeytanlar, "Eğer bu yaşarsa, aynen babası gibi bize hükümran olur. Öyleyse ne yapıp edip, onu öldürmemiz gerekir" dediler. Hz. Süleyman (a.s) bu komployu öğrenip, o oğlunu, bulutlar arasında büyütmeye başladı. Bir gün işleriyle meşgulken, o çocuk ölü olarak, tahtının önüne düşüverdi. Hz. Süleyman (a.s) o anda, bu konuda Allah'a tevekkül etmediği için, hata etmiş olduğunu anlayıp, Rabbinden bağışlanmasını istedi ve O'na rücû etti.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Süleyman (a.s), "Ben, herbiri Allah yolunda mücahede eden bir arslan doğursun diye, her gece yetmiş hanımımı ziyaret edeceğim" dedi. Fakat bu arada "inşâallah" demedi. Derken, bütün kadınlarını dolaştı, hiçbiri hamile kalmadı; bunlardan sadece birisi hamile kaldı ki, o da, yarım adam doğurdu. Derken bu çocuk, Hz. Süleyman (a.s) tahtında otururken, onun yanına getirildi ve kucağına verildi. "Nefsim, kudret elinde olan Allah'a yemin ederimki, şayetHz. Süleyman (a.s), "Înşaallah-Eğer Allah dilerse" demiş olsaydt, onların hepsi de, birer arslan gibi, Allah yolunda cihâd ederlerdi." İşte, ayetteki, ifadesinden kastedilen budur.

3) "Allah'ın, kendisine verdiği şiddetli bir hastalık sebebiyle, biz Süleyman'ı imtihan ettik ve onun kürsîsi üzerine, ondan olan bir cesed atıverdik. Bu, hastalığın şiddetinden ötürüdür" demektir. Çünkü Araplar, zayıf ve çelimsiz çocuklar hakkında, "Bu, kasabın kütüğü üzerindeki bir et ve ruhsuz bir ceseddir" derler. wM p yani, "Sıhhatli ve sağlıklı durumuna döndü" demektir. Binâenaleyh lâfız, bu tür izahlara muhtemel iken, onu, biraz Önce söylediğimiz o tutarsız izahlara hamletmeye gerek yoktur.

---

[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/80-81

[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/81-82

4) Ben derim ki: Şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ, bazı yönlerden kendisine gelebilecek olan bir belâyı bekleme ve ona bir musibet musallat kılma gibi şeylerle, Hz. Süleyman'ı imtihan etmiş ve işte bu korkunun şiddetinden dolayı o da, o taht üzerine atılmış olan zayıf bir ceset gibi oluvermiştir. Daha sonra Allah Teâlâ ondan bu korkuyu izâle etmiş ve onu eski güç ve kuvvetine, huzuruna tekrar döndürmüştür.

"Affet beni ya Rabbf ifadesine gelince, bil ki, önceki ayetleri, Hz. Süleyman (a.s)'dan zelle ve küçük günahların sudur ettiği manasına alanlar, işte bu cümleye tutunarak, "Şayet ondan bir günah südûr etmemiş olsaydı, o, bağışlanmayı talep etmezdi" demişlerdir. Buna şu şekilde cevap verilmesi mmkündür:

İnsan bazan, daha iyi ve daha güzel olanı yapamayabitir. İşte bu durumda da, bağışlanma talebinde bulunabilir. Çünkü, "ebrârın hasenatı (iyilikleri), mukarrebînin seyyiesi (hatası) sayılır. Bir de, peygamberler, devamlı olarak nefsi kırma, tevazu ve huşu izhar etme makamındadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de "Ben, her gün ve her gece, Allah'dan, yetmiş kez bağışlanmamı isterim[87][87] beyanından, işte böylesi bir mananın kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonraki duası Bu ayet, din işlerinin dünya işlerine takdim edilmesi gerektiğine delâlet etmektedir. Çünkü Süleyman (a.s) ilk önce affını istemiş, daha sonra da, mülk verilmesi talebinde bulunmuştur. Ayrıca bu ayet, Allah'tan mağfiret talebinde bulunmanın, dünyada çeşitli hayır kapılarının açılmasına vesile olduğuna da delâlet etmektedir. Çünkü Süleyman (a.s), ilk önce bağışlanmasını talep etmiş, daha sonra da bunu, mülk talebinde bulunmaya vesile kılmıştır.

Nûh (a.s) da böyle yapmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Nûh (a.s)'un, "Artık, dedim, Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok bağışlayıcıdır. O, üstünüze bol yağmur salıverir. Sizin mallarınızı, oğullarınızı da çoğaltır" (Nah. 10-12) dediğini naklet m iştir ve, Hz. M uhammed (s.a.s)'e de, "Ehline namazı emret. Kendin de ona sebat ile devam eyle. Biz senden bir rızık istemiyoruz. Seni biz rızıklandırırız" (Tâhâ,.i32) demiştir. Şayet, "Hz. Süleyman (a.s)'ın "Bana öyle bir mülk ver ki o benden başka hiçbir kimseye müyesser olmasın" ifadesi, onun haset ettiğini ihsas ettirmektir" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz: Şeytanın, Hz. Süleyman (a.s)'ın mülküne hükümran olduğunu söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin manası, "Allah ona, şeytanların onun yerini asla tanımayacakları ve alamayacakları bir mülk verdi..." şeklindedir" demişlerdir.

Ama, bunu kabul etmeyenler ise, buna şu birkaç yönden cevap vermişlerdir:

a) "Mülk" kudret anlamındadır. Buna göre ayetin manası, "Benim onlara muktedir olmamın, peygamberliğimin ve risalotimin doğruluğuna delâlet eden bir mucize olabilmesi için, beni, benden başka hiçbir kimsenin asla kadir olamayacağı birtakım şeylere muktedir kıl" şeklinde olur. Bu izahın doğru olduğunun delili şudur ki: Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadenin hemen peşinden, "Biz de, ona rüzgârı müsahhar ettik. Bu (rüzgâr), onun emriyle, onun dilediği yere, yumuşacık akar giderdi" buyurmuş olmasıdır. Binâenaleyh rüzgârın, Hz. Süleyman (a.s)'ın emriyle hareket etmesi şaşılacak bir kudret ve şaşılacak bir mülktür. Bunun, onun nübüvvetine delâlet eden bir mucize olduğunda ise şüphe yoktur. Dolayısıyla beyanından kastedilen mana işte budur. Çünkü mucizenin şartı, başkasının ona muarazada bulunamamasıdır O halde Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesinin manası, "Hiçkimsenin kendisine muarazada bulunamayacağı bir mülk ver" şeklinde olur.

b) Hz. Süleyman (a.s) hastalanıp, daha sonra da iyileşince, dünyanın iyiliklerinin, veraset ya da başka bir sebeple başkalarına intikal ettiğini anladı da, Rabbinden, kendisinden başkasına intikâl etmeyen bir mülk vermesini talep etti. İşte bu, onun Cenâb-ı Hak'tan, ifadesiyle talep ettiği şey oiup bu, "Benden başkasına geçmeyen bir mülk ver" demektir.

c) Onları yapmaya ve yerine getirmeye kadir olduğu halde, dünyanın hoş ve leziz şeylerinden kaçınmak, yapmaya kadir olamadığı halde onlardan kaçınmaktan çok daha zordur. Böylece, adetâ Hz. Süleyman (a.s)'ın sanki, "Ey Allah'ım, mükâfaatımın daha tam ve daha üstün olabilmesi için, kendilerini yerine getirebilme imkânım olduğu halde onlardan kaçınabilmem için, bana beşerin sahip olduğu şeylerden tamamen uzak ve onlardan üstün olan bir mülk veri" demek istemiştir.

---

[87][87] Müslim, zikir, 41 (4/2075) "Yüz ker... şeklinde.

d) Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Dünyanın hoş ve leziz şeylerinden uzak durabilmek,çetin ve zor bir iştir. Çünkü, hazır ve mevcut olan şeylerdir. Ahiretin saadetleri ise, ileriki bir zamanda olacaktır. Halbuki, şimdiden var olanın, sonradan olacak olanla değiştirilmesi, zordur. İşte bu cümleden olarak Süleyman (a.s), "Halk tarafından, dünyalık elde etmenin, Mevlâ'ya hizmet etmeye mani olmadığının anlaşılması için, "Ya Rabbî bana beşerin sahip olduğu mülklerin en büyüğü olan bir mülk ver ki, böylece ben, onları yapabilme imkânına sahip iken, onlardan son derece uzak kalabileyim" demiştir.

e) Dünyayı elde edemeyenlerin kalbleri, daima bunlara asılı kalır. Böylece de, dünyada büyük mutlulukların ve faydalı şeylerin bulunduğunu zanneder. İşte bu cümleden olarak Süleyman (a.s), "Ey izzet ve ululuğun Rabbi, bana, mülklerin en büyüğünü ver" demiştir. Böylece, insanlar, o mülklerin hallerinin en mükemmeline vakıf olabilsinler de, bu durumda akıl, bunlarda da bir fayda bulunmadığını anlar; kalb, bunlardan yüz çevirir, bunlara iltifat etmez, Allah'a kullukla meşgul olur, dünya ile ilgili şeylerle iştigal etmez ve nefis, böylece de itminana erer. 88[88]

Havanın Onun Hizmetine Verilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Biz de, ona rüzgârı müsahhar ettik. Bu (rüzgâr), onun emriyle, onun dilediği yere, yumuşacık akar giderdi" buyurmuştur, "yumuşacık biçimde" demek olup, "rehavet" kökündendir. Rüzgâr, sarsmayacak ve itmeyecek bir biçimde yumuşak olduğunda, hoş ve güzel olur.

İmdi, eğer: "Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, "Süleyman'a da şiddetli esen rüzgârı (müsahhar kıldık)"(Enbiyâ, bi) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: Buna da şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Bu iki ayet arasında bir çelişki yoktur. Çünkü, bundan kastedilen mana, o rüzgârın, şiddetli esen rüzgâr kuvvetinde olduğu, ancak ne var ki, Süleyman (a.s)'ın emriyle hareket ettiği için, hoş ve tatlı olduğu, bu sebeple de yumuşacık oluşudur.

b) O rüzgâr, bazen yumuşacık, bazen de sert ve şiddetli olabiliyordu. Bu ikisi arasında bir tezat yoktur. Ayetteki ifadesine gelince, buradaki esabe
"kastetti ve irâde etti" manasındadır.

Nitekim el-Esmaî, Arapların, "Doğruyu kastetti, ama cevapta hata etti" dediklerini nakletmiştir. Ru'be'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Dil alimlerinden iki adam, bu kelimenin manasını sormak için, kendisine gelirler. Derken, onların yanına varır ve, "Nereyi kastediyorsunuz?" der. Bunun üzerine o ikisi, "Öğrenmek istediğimiz buydu, kelimesinin anlamı" derler. Velhasıl, diyebiliriz ki, bu ayetten kastedilen, Allah Teâlâ'nın, rüzgârı Hz. Süleyman (a.s)'ın isteği doğrultusunda onun emriyle hareket edecek bir biçimde amrine müsahhar kılmış olmasıdır. 89[89]

Şeytanları Ona Âmade Kılması

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Şeytanları, (onlardan) her bina ustasını ve her dalgıcı..." buyurmuştur. Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki, şeyâtîn, bir önceki ayette geçen rîh kelimesine matuftur. kelimesi de şeyâtîn lafzından bedeldir. (Bundan sonra gelen) kelimesine matuftur. Buradaki bedel, "bedel-l kül mine'l-kül"dür. Yani, "O şeytanlar, Hz. Süleyman'a

---

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/82-84

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/84-85

dilediği binayı yapıyorlardı. Onun için denize dalıyor ve inciler çıkarıyorlardı" demektir, "O, onları iplerle bağladı' deyiminden gelir. Fiilin şeddeli kullanılması kesret ve çokluk ifade eder. Esfftd, "bukağı ve zincirler" anlamında olup, bunun tekili, safed kelimesidir. Safed aynı zamanda bağış anlamındadır. Nitekim şair Nabiğa,

"Ebeyte'l-la'ne (Hep iyilikte bulunmuş olan!) Bana ikramda bulunasm diye seni kınamamış değilim" demiştir. Buna göre, safed, bağ ve bukağı anlamına gelir. Binâenaleyh, sen kimi sıkı biçimde bağlarsan, dersin. Kime de, bolca bağış verirsen, o zaman da dersin. 90[90]

Cinler Maharetlerini Şimdi Göstermiyorlar?

Burada şöyle bir bahis vardır: Bu ayetler, şeytanların çok büyük kudret ve kuvvete sahip olduklarına delâlet eder. İşte bu kudret ve kuvvet sayesinde onlar, beşerin yapamayacağı, muhkem binalar yapmışlar, o denizlere dalabilmişler ve Hz. Süleyman (a.s) da onları bağlama ihtiyacını hissetmiştir. Birisi, "Bu şeytanların bedenleri ya kesiftir, ya da latîftir. Eğer birincisi olursa, duyu organları (gözleri) sağlam olan kimselerin onları görmesi gerekir. Çünkü, eğer onların bedenleri kesif olmasına rağmen, biz onları göremezsek, yanımızda kendisini görüp duyamadığımız dağların ve korkunç seslerin bulunması da mümkün olur ki, bu iş "safsata"ya düşmektir. Eğer ikincisi, yani onların bedenleri kesîf değil, tam aksine şeffaf ve latîf olursa, bu gibi şeylerin "alabildiğine kuvvetli olmakla" nitelenmeleri imkânsız olur. Bir de, kuvvetli rüzgârlar sebebiyle, onların bedenlerinin dağılıp parçalanmaları ve o anda ölmeleri gerekir ki, bu da onları, güçlü ve kuvvetli binalar yapmakla nitelemeye bir engel teşkil eder. Bir de, cinler ve şeytanlar, böylesi bir kuvvete sahip iseler, daha niçin onlar, zamanımızdaki alim ve zâhid kimseleri öldürmüyor ve müslümanların alabildiğine onlara lanette bulunmalarına ve onlara olan düşmanlıklarını izhâr etmelerine rağmen, insanların bedenlerini niçin harap etmiyorlar? Bu hususlara dair herhangi bir şey görülüp hissedilmediğine göre, biz cin ve şeytanın varlığına dair ileri sürülen görüşün zayıf olduğunu anlamaktayız" diyebiliriz."

Bil ki, alimlerimiz, bizim onları görmemize rağmen, onların cisimlerinin kesîf olabileceğini söylemişlerdir. Bir de, onların cisimlerinin latîf olmasının, renkleri olmadığı anlamında; yoğun ve katı olmalarının da, bölünüp parçalanmama manasında olduğu da ileri sürülebilir.

Cübbâî, bunların cisimlerinin kesîf olduğunu kabul eder ve, "İnsanlar, Hz. Süleyman (a.s) zamanında onları görebiliyorlardı. Ama ne zaman ki, Süleyman (a.s) vefat etti, Allah o zaman o cinleri ve şeytanları öldürdü ve bedenleri alabildiğine şeffaf ve latîf olan başka bir grup cin ve şeytan yarattı ki, bunların kuvvetten yana bir güçleri yoktur. Zamanımızdaki cin ve şeytanlar da işte bu türdendir" iddiasında bulunur.

Daha sonra Cenab-ı Hakk, "Bu, bizim bir bağışımızda: Artık (dilediğine) hesapsız ver, yahut tut (kıs)" buyurmuştur. Bu hususta da şu iki açıklama vardır:

a) Ibn Abbas (r.a), "Bu, dilediğine hesapsız ver. Dilediğine de verme. Verip vermeme hususunda sana bir zorluk yoktur" manasındadır" demiştir.

b) Bu, özellikle şeytanlar hakkındadır. Buna göre mana, "Bu, emre âmâde kılınmış şeytanlar, bizim (sana olan) bir bağışımızdır. Binâenaleyh, onlardan dilediklerine ihsan ve ikramda bulun da, onların yolunu açıp gitsinler; istediklerini de, hadsiz hesapsız biçimde işte alıkoy. Çalıştır" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, Süleyman (a.s)'a dünyada verdiği nimetlerden bahsedince, bunun peşinden ona ahirette vereceği nimetleri getirerek, "Şüphe yok ki katımızda, onun mutlak bir yakınlığı ve ulaşacağı güzel bir yer var' buyurmuştur. Bunun tefsiri, daha önce geçmişti. 91[91]

Eyyûb (a.a)'un Sabrı

"Kulumuz Eyyûb'u da an. Ama o, Rabbine şöyle nida etmişti: "Gerçekten, şeytan beni

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/85

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/86

yorgunluğa ve azaba uğrattı." Ayağınla vur. İşte hem, yıkanacak, hem içecek soğuk (bir su). Ona hem ailesini, hem onlarla beraber olan bir mislini, bizden bir rahmet ve temiz akıl sahipleri İçin de bir ibret olmak üzere bağışladık. "Elinle bir demet sap al da, onunla vur. Yemininde durmazlık etme" (dedik). Biz, onu hakikaten sabırlı bulduk. O, ne güzel kuldu! Gerçekten o, daima Allah'a dönen bir zât idi"
(Sad, 41-44).
Bil ki bu, bu sûrede ele alınan, kıssaların üçüncüsüdür. Yine bil ki, Dâvûd (a.s) ve Süleyman (a.s)'lar, Allah'ın, kendilerine çeşitli nimet ve in'âmları bolca verdiği kimselerden; Eyyûb (a.s) ise, kendisine çeşitli belâları tahsis ettiği kimselerdendir. Bu kıssalardan tamamının maksadı, insanların ibret almalarını sağlamaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey Muhammed. kavminin beyinsizliğine sabret, Çünkü dünyada hiç kimse, nimet, mal ve makam bakımından Dâvûd (a.s) ve Süleyman (a.s)'dan; belâ, sıkıntı ve musibetler açısından da, Eyyûb (a.s)'dan daha ileri değildir. Dünyanın hallerinin, hiç kimse için aynı durumu arzetmediğini ve insanın mutlaka, kötülük ve sıkıntılara karşı sabretmesi gerektiğini anlayabilmen için, işte bu kimselerin durumunu bir düşün" demek istemiştir. Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır: 92[92]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Eyyûb" kelimesi, atf-ı beyândır. İz edatının başına geldiği cümle ise, bundan bedel-ı
iştimâldir. kelimesi, takdirinde olup, kendisi sebebiyle Cenâb-ı Hakk'a yalvarıp yakardığı Eyyûb (a.s)'un söylediği sözü, bir hikâyedir. Eğer Cenâb-ı Hak bu ifadeyi bir hikâye (nakil) şeklinde getirmemiş olsaydı o zaman, (bunun yerine) "Ona dokunmuş olması sebebiyle" derdi. Çünkü Hz. Eyyûb (a.s), gâib olup, üçüncü şahıstır. Ayetteki (bi nusbin) kelimesi, nasab, nusub sâd'ın sükûnu, fethası ve dammesiyle birlikte, nûn'un dammesi ve fethasıyla okunmuştur. O halde meselâ okunuşu, tıpkı resed ruşd; adem, udm ve sekam, sukm kelimeleri gibidir. nasb masdar olup, nusub, nasab kelimesinin müsakkali (ağırlaştırılmış şekli) olup, aynı manadadırlar ki, yorgunluk, meşakkat ve acı demektir."
Bil ki, Hz. Eyyûb (a.s)'da, iki tür meşakkat ve sıkıntı bulunuyordu:
a) Malının mülkünün yok olup gidip de, bunun yerini beta ve sıkıntıların alması sebebiyle meydana gelen ileri derecedeki üzüntü ve keder...
b) Bedenindeki şiddetli acılar ve sızılar... Bu iki tür sıkıntı onda tahakkuk edip meydana gelince, şüphesiz Cenâb-ı Hak bunu beyan için, ayette şu iki lafzı, nusb ve azâb kelimelerini getirmiştir. 93[93]

İmtihanda Şeytanın Dahli

Alimlerin bu mevzuda şu iki görüşleri bulunmaktadır:
a) Eyyûb (a.s)'un bedenini saran, o acılar ve hastalıklar, şeytanın fiilinden dolayı meydana gelmiştir.
b) Bunlar, Allah'ın fiilinden ötürü meydana gelmişlerdir. Bu ayette şeytana mal edilen bu azâb, onun, vesvese ve kötü düşünceleri Hz. Eyyûb (a.s)'un kalbine atmasından doğan azâbtır. 94[94]

Eyyûb (a.s)'ın Kıssası

Birinci görüşe gelince, bunun izahı şöyledir: "Rivayet olunduğuna göre İblis, Rabbine bir soru

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/87
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/87-88
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/88

sorarak, "Kulların arasında, beni kendisine musallat etmen durumunda, benden kaçınacak ve bana yaklaşmayacak kimseler var mıdır?" der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Evet, kulum Eyyûb!" cevabını verir. Derken şeytan, Eyyûb (a.s)'a vesvese vermeye başlar. Eyyûb (a.s) ise, İblis'i bizzat görür ama ona iltifat etmez.

Bunun üzerine İblis, "Ya Rabbi, o benden kaçınıp bana iltifat etmedi; beni, onun malına musallat et" dedi. Ve Eyyûb (a.s)'a gelerek, "Malından, şunlar şunlar yok oldu gitti" dedi. Bunun üzerine Eyyûb (a.s), "Allah verdi; Allah aldı" dedi ve Allah'a hamd-ü senada bulundu.

Derken, şeytan, "Ya Rabbi, Eyyûb, malına da aldırış etmedi. Beni onun çocuklarına musallat et" dedi. Ve, gelerek, Eyûb (a.s)'un evini yıktı. Bunun üzerine de, Eyyûb (a.s)'un çocuklarının tamamı Öldü. Peşinden de gelerek, durumu Eyyûb (a.s)'a bildirdi, ama o, buna da aldırmadı.

Derken şeytan, "Ya Rabbi, o malına ve çocuklarına aldırış etmedi. Beni, onun bedenine musallat kıl" dedi. Cenâb-ı Hak da buna müsaade etti. O da, Eyyûb (a.s)'un derisine üfledi, bunun üzerine Eyyûb (a.s)'da şiddetli hastalıklar ve yoğun acılar meydana geldi. Eyyûb (a.s), bu belâ ve sıkıntı içinde yıllarca kaldı. Ve, o şehir halkının kendisinden tiksineceği bir hale geldi.

Bunun üzerine, tenhâ bir yere götürüldü ve artık kendisine hiç kimse de yaklaşmadı.. Derken şeytan, Eyyûb (a.s)'un hanımına gelerek, "Şayet kocan, benden yardım isterse, onu bu sıkıntıdan kurtarırım" dedi. Hanımı bu hususu kocasına anlatınca, Eyyûb (a.s), Allah'ın kendisine sıhhat ve afiyet vermesi halinde, hanımına yüz değnek vuracağına yemin etti. İşte o zaman Eyyûb (a.s), "Gerçekten, şeytan beni, yorgunluğa ve azaba uğrattı" dedi. Bunun üzerine Allah, duasına icabet ederek, ona, "Ayağınla vur" diye variyetti. Bunun üzerine Allah, onun ayağının altından soğuk ve güzel bir su fışkırttı. Derken, Eyyûb (a.s), o suyla yıkandı. Bunun üzerine Allah Teâlâ da, onun içindeki ve dışındaki bütün hastalıkları ondan giderdi; ailesini ve malını ona yeniden verdi. 95[95]

Şeytanın Etkisizliği

İkinci görüş: Şeytanın, insanları hastalık ve acılara düşürme hususunda asla bir kudreti yoktur. Bunun delilleri şunlardır:

a) Şayet biz, ölümün, hayatın, sıhhat ve hastalığın şeytan tarafından meydana getirildiğini kabul edecek olursak, bu durumda, meselâ bizden biri hayatını, ancak, şeytanın yapması sebebiyle elde etmiş olur ve yine meselâ, belki de elde ettiğimiz hayır ve mutlulukların tamamı şeytanın fiiliyle meydana gelmiş olur. Böyle olması halinde, hayatı-ölümü, sıhhat ve hastalığı verenin, Allah Teâlâ olduğunu bilme imkânını elde edemezdik.

b) Şeytan, şayet böylesi şeye kadir ise, daha niçin, peygamberleri ve velileri öldürmek için çaba sarfetmiyor, onların evlerini barklarını harap etmiyor ve çocuklarını öldürmüyor?

c) Allah Teâlâ, şeytanın, "Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yoktur. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz" (ibrahim. 22) dediğini nakletmiştir. Böylece şeytan, kendisinin, vesvese ve bozuk fikirler verme ve telkin etme dışında, beşer üzerinde bir güç ve kuvvetinin bulunmadığını açıkça ifade etmiştir. İşte bu da, Hz. Eyyûb (a.s)'u o hastalığa ve afetlere mübtelâ kılanın şeytan olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin aksine delildir.

İmdi eğer, birisi, "Bu halleri yapan Allah'dır, fakat Allah, bütün bunları, şeytanın talebine uygun olarak yapmıştır" demek niçin caiz olmasın?" derse, biz deriz ki: "Bu elem, acı ve hastalıkların yaratıcısının Allah olduğu mutlaka itiraf edildiğine göre, şeytanı bu hususta vasıta kılmanın faydası ve manası nedir? Tam aksine, doğru olan Eyyûb (a.s)'un, "Gerçekten şeytan beni, yorgunluğa ve azaba uğrattı" ifadesinden kastedilen, şeytanın, bozuk vesveseler ve bâtını bazı hatıralar atması sebebiyle, onu o çeşitli azâb ve sıkıntılara düşürmüş olmasıdır. 96[96]

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/88

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/89

Vesvesenin Çeşitleri

Sonra, bu görüşü benimseyenler, bu vesveselerin nasıl olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) Onun hastalığı, son derece acı veren bir hastalık idi. Bu hastalığın zamanı uzayıp insanlar ondan tiksinip, ona yaklaşmaktan iğrenip, mal namına hiçbir şeyi kalmayıp; hanımı insanlara hizmet etmek suretiyle onun için bir miktar azık elde edip, insanların ondan nefret ve iğrenmesi de, hanımını kendi yanına girmekten ve kendilerine hizmetten men edecek dereceye ulaşıp, bu arada şeytan da, kendisine, içinde bulunduğu önceki nimetlerle şimdi içinde bulunduğu sıkıntıları hatırlatıp, Eyyûb (a.s) da, bu vesveseleri def etme çabasına düşüp ve bu vesveseler onun kalbinde gittikçe kuvvet kazanınca, Eyyûb (a.s) korktu ve Allah'a yalvarıp yakararak, "Gerçekten şeytan beni, yorgunluğa ve azaba uğrattı" demiştir. Çünkü, bu tür düşünceler her ne zaman ileri safhaya varırsa, onun bunlardan ötürü kalbinin elemi de o nisbette artardı.
2) Eyyûb (a.s)'un hastalığının süresi uzayınca, şeytan ona geldi, onu, Rabbi konusunda ümitsizliğe düşürmeye çalıştı ve sabırsızlanmayı ona süslemeye başladı. İşte bu sebeple de, Eyyûb (a.s), kalbinde, ümitsizliğe düşme vehminin kuvvet kazanacağından endişelendi de, bunun üzerine Allah'a yalvararak, "Gerçekten, şeytan beni, yorgunluğa ve azaba uğrattı" dedi.
3) Denildiğine göre şeytan, Hz. Eyyûb (a.s)'un hanımına, "şayet kocan bana itaat eder, benim sözümü dinlerse, ondaki bu afetleri gideririm" deyip, hanımı da bunu ona anlatınca, şeytanın, dinine şaşacağı hususunu zann-ı galible anladı ve bu husus kendisine son derece ağır geldi de Allah'a yalvarıp yakararak, "Gerçekten şeytan beni, yorgunluğa ve azaba uğratti" dedi.
4) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: Eyyûb (a.s), onsekiz yıl, bu belâ içinde kalıverdi. Öyle ki, iki kişi hariç, yakını ve uzağı, herkes onu terketti. Daha sonra da, bu iki kişiden biri diğerine, "Andolsun ki, Eyyûb (a.s), bu alemde, htckimsenin işlemediği bir günah işlemiştir. Şayet o böylesi bir günah işlemeseydi, bu tür sıkıntılara düşmezdi" dedi. Ve onlar bunu, Eyyûb (a.s)'a açtılar. Bunun üzerine Eyyûb (a.s), "Sizin ne dediğinizi bilmem, ama şu var ki, Allah Teâlâ, benim münakaşa eden ve bu arada Allah'ı zikreden iki kişiye uğrayıp, evime döndüğümde, onların, hak olan şeyler dışında Allah'ı anmalarını kerih gördüğümden dolayı onlardan nefret etmiş olduğumu bilir"dedi.
5) Denildiğine göre, Eyyûb (a.s)'un hanımı, insanların yanında çalışıyor onlardan azık miktarı kadar ücret alıyar ve azığı da Eyyûb (a.s)'a getiriyordu. Derken, insanlar, onu artık hiçbir zaman çalıştırmayacakları hususunda anlaştılar. Bunun üzerine kadınlardan birisi, kendisine bir miktar azık vermek mukabilinde, iki örüğünden birisini kesmesini istedi. O da, bunu yaptı. Daha sonra, ikinci günde de, aynı şeyi yaptı. Derken kendisinin, hiçbir örüğü kalmadı. Eyyûb (a.s) yatağında yan dönmek istediğinde, o örüklere tutunurdu.97[97] Eyyûb (a.s) örükleri bulamayınca, kalbine, kendisine eziyyet veren düşünceler yerleşti, gitgide kederi arttı da, işte bunun üzerine, "Gerçekten, şeytan beni yorgunluğa ve azaba uğrattı" dedi.
b) Eyyûb (a.s), zaman zaman, "Ya Rabbî, andolsun ki, üzerimde, iki şeyin birleştiğini biliyorum. Sen bana, o malı verdiğinde, ben, muhtaçlar için dayanak, yolcular için yardımcı, yetimler için de baba oldum" dedi. Bunun üzerine, bir buluttan, "Eyyüb! bu muvaffakiyet kimden?" diye kendisine nida edildi de, bunun üzerine Eyyûb (a.s), yerden toprak aldı, başına saçarak, "Senden Ya Rabbî!" dedi.
Daha sonra da, kalbine gelen ilk düşüncenin yeniden geleceğinden endişelenerek ve bundan korkarak, "Gerçekten, şeytan beni, yorgunluğa ve azaba uğrattı" dedi. Alimler, daha değişik görüşler de ileri sürmüştür. Allah, durumun iç yüzünü en iyi bitendir.
Bir yahudinin şöyle dediğini duydum. İmrân İbn Musa'nın, Hz. Eyyûb (a.s) hâdisesi hakkında

---

97[97] Bize ma'kul görünmese de metni başka türlü çeviremedik (ç.).

müstakil bir kitabı vardı. Bu kitapta yer alanların özeti şuydu: Eyyûb (a.s), Allah'a alabildiğine itaat eden, ona itaata devam eden, Allah'ın emirlerine tazimde ve Allah'ın mahlûkatına duyulması gereken şefkatte, doruk noktaya çıkmıştı. Ama, derken o, böylesi zor ve büyük belâ ve sıkıntılara duçar oldu. Şu halde bu, bir hikmetten dolayı mıdır, yoksa değil midir? Eğer bu, bir hikmetten ötürü ise, onun geçmiş zamanda bir suç işlemediği ve böylece de, bu azabın o suç mukabili olmadığı malumdur. Yok eğer bu iş, onun elde edeceği mükâfaatın çoğalmasını sağlamak için ise, hakîm ve rahîm olan Allah, bu uzun ve hoş olmayan hastalıkları, kederleri, acıları vasıta kılmaksızın da, hertürlü güzel, faydalı ve iyi şeyleri ona ulaştırmaya kadirdir. Bu durumda, bu hastalık ve belâlarda, herhangi bir fayda ve hikmet yok demektir. Bunlar açık ve yüce kelimeler olup, Allah Teâlâ'nın fiillerinin, maslahat ve mefsedetlere bağlanmaktan münezzeh olduğuna delâlet etmektedir. Açık olan gerçek O'nun yaptıklarından mesul olmaması, insanların ise, yaptıklarından mesul oluştandır. 98[98]

Üçüncü Mesele

Ayetin lafzı, bu yorgunluğun ve bu azabın, ancak şeytan tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Ayette bahsedilen bu azab, birinci görüşe göre, Hz. Eyyûb (a.s)'un bedenindeki hastalıklardan; ikinci görüşe göre ise, şeytanın vesveselerinin artması sebebiyle, onun kalbinde meydana gelen kederlerden ve hüzünlerden ibarettir. Her iki duruma göre de, bu fiilin şeytana ait olduğunu söylemek gerekir. Ehl-i sünnet alimlerimiz (r.h), buna, "Biz, fiilin, şeytana ait olduğunu inkâr etmiyoruz. Ancak ne var ki biz, kulun fiilini de, daha evvel yaptığımız malum açıklamalara göre, "Allah'ın yarattığını söylüyoruz" diyerek cevap vermişlerdir. 99[99]

Ayağıyla Göze Fışkırtması

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ayağınla vur..." ifadesine gelince, bu, "Hz. Eyyûb (a.s) şeytandan şikayet edince, adetâ Rabbinden, bu sıkıntıyı kendisinden gidermesini istemiş, Allah da onun bu isteğine, "Ayağınla vur" demek suretiyle icabet etmiştir, rekd ayakla, kuvvetli bir biçimde itmek, tepmek demektir. Nitekim "At, seni tepti"denilmesi de bu manadadır. Buna göre kelâmın takdiri, "Biz ona, "ayağınla vur.." dedik" şeklinde olur. Denildiğine göre o, ayağıyla o yere vurunca, oradan bir göze fışkırdı. Bunun üzerine, "İşte hem yıkanacak, hem içecek soğuk (birsu)., "denildi. Yani, "Bu, kendisiyle yıkanacağın ve böylece de içini temizleyip hastalıklardan sıhhat bulacağın bir sudur.." demektir.
Bu lafzın zahiri, Eyyûb (a.s) için tek bir gözenin fışkırdığına, onun ondan içip yıkandığına delâlet etmektedir. Ama müfessirler, "Onun için iki göze fışkırdı.. Derken onlardan birisinden yıkandı, diğerinden içti. Böylece, Allah'ın izniyle, o hastalık onun içinden ve dışından temizlendi demişlerdi. Yine denildiğine göre, o, sağ ayağıyla yere vurdu. Yerden sıcak bir su fışkırdı. O, bu suyla yıkandı. Sol ayağıyla vurdu. Bundan dolayı soğuk bir su fışkırdı ve ondan içti. 100[100]

Ailesine Kavuşması

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Ona ailesini bağışladık" buyurmuştur. Bağışlanan bu ehlinin, ilk ailesinin aynısı olduğu ve onlar gibisinin ilaveten verildiği ileri sürüldüğü gibi, başkalarının o ehli gibi ona verildiği de söylenmiştir. Ama birincisi daha uygundur. Çünkü ayetin zahirinden anlaşılan budur. Binâenaleyh zaruret yok iken, ayetin zahirinden ayrılmak caiz değildir. Alimler bu hususta farklı izahlar yapmışlardır: Bazıları bunun manasının, "Biz onlardan o hastalığı giderdik ve yeniden sapasağlam oldular" şeklinde olduğunu söylerlerken, bazıları da bunun manasının, "Ondan ayrılmış iken, yeniden onun yanına geldiler, oradan gitmişlerken, yeniden oraya döndüler" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Kimileri de bunun manasının, "O, onlara; onlar da ona yeniden kavuşup, birlikte olma imkânı buldular" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

---

[98] [98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/89-91
[99] [99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/91
[100] [100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/91

Hak Teâlâ'nın 'Ve onlarla beraber olan bir mislini (verdik)" ifadesinin manası, "Allah Teâlâ, Eyyûb (a.s)'u, yeniden sıhhat ve mal vermek suretiyle dünya nimetlerinden faydalandırdı. Ona güç-kuwet verdi. Böylece nesli çoğaldı. Derken, ehl-ü Iyâli, evvelki halinden kat kat fazla sayıda oldu" şeklindedir. Hasan el-Basri (r.h), ayette bahsedilen "ona ehlinin bağışlanması..." ile kastedilen mananın, onların Allah Teâlâ'nın, ölmelerinden sonra yeniden diriltmesi olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bizden bir rahmet olarak..." buyurmuştur. Bu, "Biz, bütün bunları bir mecburiyetten dolayı değil, bir lütuf ve ihsan olarak yaptık" demektir.

Allah Teâlâ sonra, "ve temiz akıl sahipleri için bir ibret oiarak" buyurmuştur. Bu, "Biz önce ona belâ verdik. O ise sabretti. Sonra ondan bu belâyı kaldırıp, sabredenin kazanacağına akıl sahiplerinin dikkatini çekmek için, ona çeşitli nimetlerimizi ve ihsanlarımızı verdik" demektir ki, bunun maksadı da yine, söze başlanılan o ilk cümleye, yani Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e hitaben söylediği, "Onlar ne derlerse sabret. Kulumuz Davud'u hatırla" (Sâd, m) ayetine dikkat çekmektir. Mu'tezlle, "Bizden bir rahmet ve temiz akıl sahipleri için bir ibret olarak..." ayetinin manasının, "Biz, bütün bunları işte bu maksad ve gayelerden ötürü yaptık" şeklinde olduğunu, bunun ise, Allah'ın hükümlerinin ve fiillerinin birtakım maksad ve gayelere bağlı olduğuna delâlet ettiğini söylemişlerdir ki bu konudaki sözümüz (cevabımız) defalarca geçti. 101[101]

Yeminini Tutması

Ayetteki, "Elinle bir demet sap al" ifadesi, "Ayağınla vur ifadesine atfedilmiştir. kelimesi, ot, fesleğen ve benzeri şeylerden küçük bir demet manasınadır. Bil ki bu söz, daha evvel, Hz. Eyyûb (a.s)'dan bir yeminin sâdır olduğuna delâlet etmektedir. Bir hadiste, onun hanımına karşı yemin ettiği bildirilmiştir. Alimler, onun, hangi sebepten ötürü hanımına karşı yemin ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bu yeminin, o kadının, Hz. Eyyûb (a.s)'u şeytana taata meylettirmeye gayretinden dolayı olduğunu söylemek uzak bir ihtimal olduğu gibi, yine saç örüğünü kesip vermesinden ötürü olduğunu söylemek de akıldan uzaktır. Çünkü yiyecek almaya mecbur olan birisinin böylesi bir harekette bulunması mubahtır. Doğruya en yakın olan, o hanımının, Hz. Eyyûb (a.s)'a, bazı işlerinde muhalefet etmesinden ötürü bu yeminin olmasıdır. Çünkü o kadın, bazı işlerini görmeye gidiyor, bu yüzden gecikiyordu. Hz. Eyyûb (a.s), iyileştiğinde ona yüz sopa vuracağına dair hasta iken yemin etti. O kadın, ona çok güzel hizmet ettiği gibi, Cenâb-ı Hak, Hz. Eyyûb (a.s)'un yeminini, hem kendine hem hanımına kolay olan en basit yolla çözdü. Bu ruhsat, devam etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir cariyeyle zina eden sakat, sıska biri getirildi. Hz. Peygamber (s.a.s): 'İçinde yüz çöpü bulunan bir hurma salkımı alıp, ona onanla bir kere vurunuz"102[102] buyurdu.103[103]

Destanlaşan Sabır

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Biz onu hakikaten sabırlı kıldık" buyurmuştur. Buna göre eğer, "Hz. Eyyûb (a.s), Cenâb-ı Hakk'a serzenişte bulunup halinden şikayet etmişken, Cenâb-ı Hak onu nasıl sabırlı olarak nitelemiştir?" denilirse, buna şöyle birkaç şekilde cevap veririz:

1) O, Cenâb-ı Hakk'a şeytandan dolayı şikâyette bulunmuş, Cenâb-ı Hakk'dan ötürü hiç

---

[101] 101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/9192

[102] 102[102] Ebû Davut: Hudûd, 33; (Ibn. Mace Hudüd, 18)

[103] 103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/92-93

kimseye şikâyette bulunmamıştır.
2) O acı ve sızılar, onun bedeninde ortaya çıktığında hiç sızlanmamış, ama kalbindeki vesveseler büyüdüğü zaman, kalbi ve dini hususunda endişeye kapılarak,
yalvarıp yakarmaya başlamıştır.
3) Şeytan bir düşmandır. Düşmanı sevgiliye dosta şikayet etmek, şikayet edenin
sabrını zedelemez.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "O ne güze! kuldu! Gerçekten o, dâima Allah'a dönen bir zattı" buyurmuştur ki bu, güzel bir kul olan o zatın şerefinin, "evvâb" oluşundan kaynaklandığına delâlet eder. Birisinin şöyle dediğini duydum: Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Süleyman (a.s) hakkındaki, "O ne güzel kuldu!" (su, ao) ifadesiyle, yine bir keresinde Hz. Eyyûb (a.s) hakkında aynı ifade nazil olunca, ümmet-i Muhammed'in (ashabın) kalbindeki keder büyüdü ve "Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Eyyûb (a.s) hakkındaki bu ayet, onun için büyük bir şerefi ifade eder. Böylesi bir şerefi elde edebilmemiz için, Hz. Eyyûb (a.s)'un mülkü gibi bir mülkü elde etmeye kalksak, buna gücümüz yetmez. Eğer Eyyûb (a.s) gibi, bir belâyı taşımak istesek, buna da gücümüz yetmez. Şu halde böylesi bir şerefi elde etmemiz nasıl mümkün olur acaba?" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, "O ne güzel bir mevlâdır ve ne güzel bir yardımcıdır!" (Hacc, 76) ayetini indirdi. İşte bu ayet, "Sen güzel bir kul olamazsan da, ben güzel bir mevlâyım. Dolayısıyla eğer senden lüzumsuz-hatalı şeyler sâdır olursa, lütuf ve fazi bendendir. Eğer senden bir kusur sâdır olursa, rahmet ve kolaylık benden" demektir. 104[104]

Resullerin Yolu

"Kuvvetlerin ve basiretlerin sahihleri olan kullarımız, İbrahim'i, îshâk'i ve Yakûb'u da an. Çünkü biz onları, hâlis bir hasletle, yani yurtlarını hatırlamaları (hasletiyle) hâlis yaptık. Çünkü onlar, bizim katımızda, cidden seçkinlerden ve hayırlı zatlardandı. İsmail'i, Elyesâ ve Zülkifl'i de an. İşte bütün bunlar hayırlı insanlardı"
(Sâd, 45-48). 105[105]
Ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

Farklı Kıraat

İbn Kesir, müfred olarak abdena şeklinde okumuştur. Bu, İbn Abbas'ın kıraatidir. İbn Kesir der ki: "Kulumuz" ifâdesi, büyük bir şerefi gösterir. Binâenaleyh bu şerefin, bu ayette bahsedilenlerin en büyüğüne verilmesi gerekir ki o da, Hz. İbrahim (a.s)'dir." Diğer kıraat imamları bunu cemî olarak ibadena okuyarak şöyle demişlerdir: "Çünkü bu sıfat, Hz. İbrahim (a.s)'in dışındaki peygamberler için de kullanılmıştır. Meselâ Hz. İsa (a.s) hakkında da, "O, kendisine in'am ettiğimiz bir kuldur" (Zuhruf, 59); Hz. Eyyûb (a.s) hakkında, "O, ne güzel bir kuldu!" (sao, 44); Hz. Nûh (a.s) hakkında, "O, çok şükreden bir kuldu!" (ta, 3) denilmiştir. Binâenaleyh, ayetteki bu kelimeyi abdena okuyan, sadece "İbrahim" kelimesini bunun atf-ı beyânı yapmış olur. Daha sonra onun zürriyeti olan İshâk ve Ya'kûb kelimelerini abdena üzerine atfetmiş olur. Kim de bunu cemî olarak İbâdenâ okursa, İbrahim, İshâk veYa'kûb kelimelerinin tümünü birden, bu kelimenin atf-ı beyânı yapmış olur. 106[106]

İkinci Mesele

Ayetin takdiri şöyledir: Allah Teâlâ, ta baştan Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Onların dediklerine sabret.
Kulumuz Davud'u hatırla" demiş ve bu işi, "Kulumuz İbrahim'i de an" deyinceye kadar devam

---

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/93
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/94
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/94

ettirmiştir ki bu, "Ey Muhammed! Ateşe atıldığında İbrahim'in, kesilmek istendiğinde İshâk'ın, çocuğu kaybolup, üzüntüden gözlerini yitirdiğinde Yâ'kûb'un sabrını an" demektir. 107[107]

Yed ve Basar'ın Delaleti

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Kuvvet ve basiret sahipleri..." buyurmuştur. Bil ki el, birçok işin yapma aletidir. Göz de, idrak edilenlerin en kuvvetlisi için bir alettir. Binâenaleyh işleri el ile, idrâki (anlayışı) da göz ile ifade etmek, güzel ve yerindedir. Bunu iyice kavradığın zaman diyoruz ki, insanın ruhunun, biri çalışan (iş yapan), diğeri idrâk eden iki kuvveti vardır. Çalışan kuvvetinden sâdır olan en şerefli şey, Allah'a itaattir; idrâk eden-bilen, kuvvetinden kaynaklanan en şerefli şey de marifetullahdır. Bu ikisinin dışındaki işler ve bilgiler, adetâ boş ve bâtıl şeylerdir. Binâenaleyh ayetteki bu ifade, bu iki şeye işarettir. 108[108]

Yurdunu Hatırlama

Daha sonra Cenâb-ı Hakk "Çünkü biz onları hâlis bir hasletler yani yurtlarını hatırlamaları (hasletiyle) hâlis yaptık" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır: 109[109]

Birinci Mesele

Hâlise, tenvinle veya izafetle okunmuştur. Binâenaleyh bunu tenvinle okuyanlara göre takdiri, "Biz onları,
kendisinde hiçbir şaibe bulunmayan hâlis bir hasletten ötürü, kendimize has (kullar) kıldık. O haslet de, yurtlarını hatırlama hasletidir" şeklindedir. Bu kelimeyi izafetle okuyanlara göre ise mana, "Yurtlarını hatırlama hasletleri sebebiyle biz onları..." şeklinde olur, yani, "Yurtları hatırlama işi, bazan Allah için, bazan Allah'dan başka gayelerden dolayı olur" demektir. Bu da, "Biz onları, işte bu hatırlama hasleti sebebiyle, hâlis kıldık" demektir. 110[110]

İkinci Mesele

Ayetteki, zikra'd-dâr "yurtlarını hatırlamaları..." ifadesiyle ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
1) Bununla, "Onlar âhiret yurdunu hatırlamaya gark oldular ve bu hatırlayışta dünyayı unutacak dereceye vardılar" manası kastedilmiştir.
2) Bu ifade ile, "Ahiret yurdunda onlar için yüce bir nâm olacaktır" manası kastedilmiştir.
3) Bu "Allah Teâlâ, onlar için dünyada güzel bir nam bırakıp, "Bizim için, sonradan gelecek insanlar arasında güzel bir nam nasib et" (Şuara. 84) şeklindeki dualarını kabul etmiş oldu.
Hak Teâlâ "Çünkü onlar bizim katımızda cidden seçkinlerden ve hayırlı zatlardandı" yani " "Onlar kendi soytarının seçkinler indendi" buyurmuştur. "Ahyâr" kelimesi "hayyir" yahut "hayr" kelimesinin çoğulu olup, tıpkı meyyit ve mevt kelimelerinin çoğulunun, emvât gelmesi gibidir. Alimler, peygamberlerin İsmet sıfatına sahip oıldukları̇na bu ayeti delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bunların, mutlak olarak, her halükârda iyi ve hayırlı kimseler olduklarını söylemiştir. Bu, istisna yapılabilecek ve mücmelliği giderilebilecek bir ifade olmasının delâleti ile, onların hakkında hayırlılık vasfının bütün fiil ve sıfatlarda geçerliliğini gösterir.
Allah Teâlâ sonra, "İsmail'i, Elyesa'ı ve Zülkifl'i de an. İşte bütün bunlar hayırlı insanlardı" buyurmuştur. Bunlar, Allah'ın dini uğrunda sıkıntılara göğüs geren, diğer bir grup peygamberdirler. Biz, bu isimlerin izahları ve bu peygamberlerin özellikleri hususunda, Enbiyâ

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/94
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/94-95
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/95
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/95

ve En'âm sûrelerinde gerekli açıklamalarda bulunduk. Artık onları tekrar etmeye gerek yok. Bu sûredeki peygamber kıssaları ile sözün sonu işte burasıdır. 111[111]

Adn Cennetleri

"Bu, bir zikirdir. Müttaküer için bir güzel dönüp varma yeri, Adn cennetleri. Onlar için bütün kapılar tamamen açılmtştır. Orada tahtlarına kurulurlar onlar. Orada birçok yemiş ve bir içecek isterler. Yanlarında gözlerini yalnız (kocalarına) dikmiş, yaşıt birçok dilberler vardır, işte hesap günü için size vaadolunan şeyler bunlardır. Şüphesiz bu, bizim, bitip tükenmeyecek rızkımtzdır"
(Sad, 49-54).
Bil ki zikr hakkında iki izah şekli bulunmaktadır:
a) Buna göre Cenâb-ı Hak, bu peygamberlerin (a.s) hallerinin zikrini, sırf Hz. Muhammed (s.a.s)'in, kavminin beyinsizliğine sabretmesi için açıklamıştır. İşte bu yol tamamlanıp, bunun peşinden, cahillerin beyinsizliklerine sabretmeyi gerektiren başka bir yotu zikretmeyi dileyip ve nihayet, iki konudan birini de diğerinden aytrmayı murad edince, pek yerinde olarak "Bu, bir zikirdir"buyurrnuş; sonra da, bu ikinci konunun anlatımına başlayarak, "Muttakiler için..." buyurmuştur. Nitekim, ehM imân olan bir kimse, bir sözü tamamladığında, "Bu birinci konu" der, sonra da, diğer konunun izahına başlar. Yine, kâtib (yazar), kitabının bir faslını bitirip de, bir başkasına başlamayı dilediği zaman, "İşte böyle. Şimdiye kadar şunları şunları görmüş olduk" der. Bunun delili ise şudur: Cenâb-ı Hak cennetlikleri anlatmayı tamamlayıp da, bunun peşinden cehennemliklerin anlatımını getirmeyi dilediğinde, "Bu, böyledir. Azgınların gideceği yer ise, muhakkak en kötü bir mercidir" {sta, 55) buyurmuştur.
b) İkinci izah şekli de şudur: Bununla, "Bu, bir peygamber (a.s) için, bir şeref ve bir yâd-ı cemildir. Onlar, ebediyyen anılırlar" manası kastedilmiştir... Sahîh olan ise, birinci izah şeklidir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Müttakîîer için bir güzel dönüp varma yeridir" beyanına gelince, bil ki, Allah onu yalancı bir sihirbaz olarak nitelemeleri ve onun için, istihza yoluyla, "Ey Rabbimiz, bizim amel defterimizi acele ver (de görelim!)" (Sad, 16)elemeleri suretiyle, Kureyş kâfirlerinin Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı yaptıkları beyinsizlikleri naklettiğinde, işte bundan sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu beyinsizliklere katlanmasını emretmiş ve şu iki bakımdan da, mutlaka sabretmek gerektiğini açıklamıştır:
a) Cenâb-ı Hak, önceki o peygamberlerin sıkıntı ve musibetlere sabretmiş olduğunu beyan edince, "İşte bu sabır konusunda, ey Muhammed, senin de onlara uyman gerekir" demek istemiştir.
b) Bu ayet-i kerimede, Allah'a itaat eden kimse için, şöyle şöyle mükâfaatlar; ona muhalefet eden kimse için de, şöyle şöyle ikâb ve ceza olduğunu Allah beyan etmiştir. Bütün bunlar ise, Allah'ın emirlerine sabretmeyi gerektirmektedir. İşte bu, çok güzel bir nazm ve hoş bir tertiptir. 112[112]

Ruhların Kıdemi İddiasına Red

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince, buradaki meâb, "merci dönüş yeri" anlamındadır. Ruhların kadîm olduğunu söyleyenler, bu ayet ve "rucû-{geriye dönüş)" kelimesini ihtiva eden diğer ayetlerle istidlal etmişlerdir. İstidlal biçimi ise şöyledir: "RucÛ" kelimesi ancak, bu ruhların, bedenlerden önce de mevcut olmaları; Allah'ın celâlinin huzurunda bulunup da, sonradan bedene ilişmeleri halinde uygun ve yerinde olur. İşte, ruhlar bedenlerden ayrıldıklarında ise bu hal, rücû/'geriye dönüş" olarak isimlenidirilir." Buna göre şöyle cevap verilir: Bu şayet bir manaya delâlet ediyorsa, bu, ruhların bedenlerden Önce mevcut olduğu hususudur; yoksa bu

---

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/95-96
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/96-97

lafız, ruhların kadîm (ezelî ve ebedî) olduklarına delâlet etmez. 113[113]

Açılan Cennet Kapıları

Ayetteki, ifadesi, ifâdesinden bedeldir. Daha sonra, gelen tabiri ile ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Alimler, bu lafzın izahı konusunda, birkaç vecih zikretmişlerdir:
a) Ferrâ şöyle demiştir: "Bunun manası, "Cennetin bütün kapıları onlar İçin açılmıştır" anlamındadır. Çünkü Araplar, elif-lâm'ı, izafetten bedel sayarlar. Nitekim Araplar, "Yüzü güzel olan bir adama rastladım" derler. İşte, el-vechi kelimesindeki elif-lâm, izafetten bedeldir. (Yani anlamında)."
b) Zeccâc şöyle demiştir: "Bu ifadenin manası, "Onlar için, cennetten, kapılar açılmıştır..." şeklindedir.
c) Keşşaf sahibi ise şöyle demiştir: ""kapılar" kelimesi, zamirden bedeldir. ifadenin takdiri ise, "Onlar için onlar, yani kapılar açılmıştır" şeklindedir. Bu, senin tıpkı, "Zeyd'e, yani eline ve ayağına vuruldu.."demen gibidir. Binâenaleyh el-ebvâb kelimesi, bedel-i istimaldir." 114[114]

İkinci Mesele

mübtedâ, kendisinin de onun haberi olarak bu kelime ref ile mufettehatun şeklinde de okunmuştur. Bu durumda, her ikisi de, mahzûf bir mübtedâmn haberi olup, bu da, hüve (zamiri)dir. 115[115]

Üçüncü Mesele

Bil ki, Allah Teâlâ bu ayet-i kerimede, cennetliklerin hallerine dair birkaç şey zikretmiştir:
a) Onların, meskenlerinin halleri... O halde, "Adn cennetleri" ifadesi İki şeye delâlet eder:
1) Bu meskenlerin, bahçeler ve bostanlar olduğuna..,
2) Bu meskenlerin daimi olup sona ermeyeceğine...
"Onlar için bütün kapılar tamamiyle açılmıştır" ifadesi hakkında birkaç izah şekli bulunur:
a) Mananın şu şekilde olması: "Cennetlerde görevli melekler, o cennetin sahibini gördüklerinde, ona, o cennetin kapılarını açarlar ve onları, "selâm!" diyerek selâmlarlar. İşte böylece o da, meleklerle çevrelenmiş olarak, çok izzetli bir biçimde ve en güzel bir hâl üzere, oraya girer. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Nihayet oraya varıp kapılan açılınca (cennetin) bekçileri (şöyle) dedi(ler): "Selâm size! Tertemiz geldiniz! Artık ebedî kalmak üzere girin buraya" {Zumer, 73) buyurmuştur.
b) O cennetlikler, bu kapıların açılmasını istediklerinde, onlar kendiliklerinden onlara açılırlar; kapanmasını istediklerinde de, yine onlara kendiliklerinden kapanırlar.
c) Buradaki "açılma" kelimesinden kastedilen, o meskenlerin genişliğini, gözlerin onu tarayıp dolaştığını ve orada çok hoş ve leziz hallerin müşahede edildiğini (edileceğini) anlatmaktır. 116[116]

Cennetliklerin Rahatı

Daha sonra gelen hakkında birkaç bahis vardır:

---

[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/97
[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/97-98
[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/98
[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/98

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hak bu ayette, onların, cennette yaslanıp kurulduklarını, anlatmış, diğer ayetlerde de, bu yaslanıp kurulmanın nasıl olduğunu beyan etmiştir. Meselâ bir ayette, "Tahtların üzerine kurulup dayanmışlardır" (vasin, 56), başka bir ayette ise, "(Zevceleri) yeşil yastıklara ve güzel döşemelere yaslanarak (nimetlenirler)1' (Rahman, 76) buyurmuştur.

İkinci Bahis: ifadesi, kendisinde âmil olan (zîhâi olan kelime)den önce gelmiş olan bir hal ifadesidir. Bu ifadede âmil olan ise ifadesidir. Mana, "Cennetlerde, onlar yaslanıp kurulmuş oldukları halde isterler" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hak sonra, buyurmuştur. Bu, "Çeşit çeşit yemişler ve yine, çeşit çeşit içecekler isterler" m an aşırıdadır. İfade, "Çok yemiş ve çok içecek..." takdirindedir. Böyle bir mananın serdedilmesinin sebebi ise şudur: Arapların yurtlan çok sıcak olup, meyvesi ve içecekleri gayet az idi. İşte bu sebeple Cenâ b-ı Hak onları (cennetteki) bu şeylere arzulandırmış, teşvik etmiştir. 117[117]

Cennet Zevceleri

Cenâb-ı Hak meskenin, yenilecek ve içilecek şeylerin durumunu anlatınca, bunun peşinden nikâhlanılacak olanın halini de bildirmek üzere "Yanlarında, gözlerini yalnız (kocalarına) dikmiş dilberler vardır" buyurmuştur. Bunun tefsiri, daha önce Sâffât Sûresi'nde geçmişti. Kısaca mana, "onların, kalbleri sadece kendi kocalarına yönelerek, onların dışındakilerden yüz çevirmiş oldukları" şeklindedir. 118[118]

Etrâb

Ayetteki etrâb kelimesine gelince, bu, "aynı yaşta olan" anlamındadır. O dilberlerin aynı yaşta olmaları muhtemel olduğu gibi, onların, kocalarla aynı yaşta olmaları da muhtemeldir. Kaffâl şöyfe demiştir: "Böyle bir sıfatın zikredilmesinin sebebi şudur: O dilberler, gerek görünüm, gerek yaş, gerekse süs ve nimet bakımından hep biribirine benzeyince, onlara meyil ve arzu da aynı seviyede olacaktır, ki bu da, kıskançlığın olmamasını gerektirir."

Cenâb-ı Hak daha sonra "işte hesap günü için size vaadolunan şeyler bunlardır" buyurmuştur. Yani, "Allah müttakilere, bu sıfatlarla nitelenmiş olan mükâfaatlar vaadetmiştir" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu mükâfaatın devamlı olduğundan bahsetmiş ve "Şüphesiz bu, bizim, bitip tükenmeyecek rızkımtzdır" buyurmuştur. 119[119]

Azgınların Akıbeti

"Bu (böyledir). Azgınların gideceği yer ise, muhakkak, en kötü bir mercidir. Cehennem! Onlar buraya girecekler. Artık, ne kötü döşektir o! İşte o azabı, (evet) onu tatsınlar, (ki bu), kaynar su ve irindir. O şekilden başka daha diğer nevi azaplar da vardır, İşte şu, körükörüne maiyyetinize koşup giren güruhtur. Onlar, rahat (yüzü) görmesinler. Çünkü onlar, o ateşe gireceklerdir. Derler ki: "Hayır, siz, asıl rahat (yüzü) görmeyin. Bunu bizim Önümüze siz getirdiniz. Ne çirkin durum!" Onlar derler: "Ey Rabbimiz, bunu bizim önümüze kim getirdiyse, onun ateş içindeki azabını katmerli olarak arttır." (Azgınlar) derler: "Kendilerini bayağılardan saydığımız adamları niye görmüyorsunuz? Biz onları eğlence edinirdik. Yoksa gözler onlardan uzaklaşıp kaydı mı?" İşte bu, ehl-i cehennemin birbiriyle davalaşması muhakkak ve kati bir gerçektir"
{Sâd, 55-64).

Bil ki Cenâb-ı Hak, müttakilerin mükâfaatının durumunu vasfedince, bundan sonra, azgınların ikâbının niteliğini zikretmiştir ki, böylece, vaadin peşinden vaîd (tehdit), terğîbin peşinden de

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/98-99
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/99
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/99

terhîb (korkutma) gelmiş olsun... 120[120]

Cehennemliklerin Bazı Halleri

Bil ki Cenâb-ı Hak, cehennemliklerin hallerinden birkaç nevi zikretmiştir:

a) Onların, varacakları mercileri ve dönüş yerleri... Bu "Bu, (böyledir). Azgınların gideceği yer ise, muhakkak, en kötü bir mercidir" ayetiyle bildirilmiş olup, bu, "Müttakiler için bir güze! dönüp varma yeri vardır" <sâd, 49) ayetinin mukabilinde zikredilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, azgınların halinin, müttakilerin halinin zıddı olduğunu beyan etmiştir.

Alimler, burada geçen tâgîn (azgınlar) kelimesiyle kimlerin murad edildiği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Müfessirlerin ekserisi bunu, "kâfirler" manasına hamletmiştir. Cübbâî, "Bu kelime, ister kâfir olsun, ister olmasın, büyük günah işlemiş olan "ehl-i kebâir"e hamledilir" demiştir.

Birinciler, birkaç bakımdan istidlalde bulunmuşlardır:

a) Ayetteki, kelimesi onların dönüş yerlerinin, başkalarınınkilerden daha kötü ve şer olmasını iktizâ eder. Bu ise ancak, kâfirlere uygun düşer.

b) Allah Teâlâ onlardan, onların, "Biz onları eğlence edinirdik" dediklerini nakletmiştir. Bu da ancak kâfirlere yakışan bir durumdur. Çünkü fâsık, mü'mini alay konusu edinmez.

c) Bu, kınama için getirilmiş olan bir ifadedir. Mutlak isim ise, kemâl manasına hamledilir. Azgınlıkta kâmil olan ise, kâfirdir.

Cübbflî görüşünün doğruluğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sakın! Çünkü insan muhakkak azar, kendisini ihtiyaçtan vareste gördü diye.."(Aiak,6-7) ayetiyle istidlal etmiştir. Bu, tuğyan ile vasfetmenin, bazan büyük günah sahibi kimse hakkında da söz konusu olduğuna delâlet etmektedir. Bir de, Allah'ın, mükellefiyetlerini çiğneyen ve o hususlarda haddi aşan, tuğyan etmiş olur. 121[121]

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bu ayetin manası, "Tuğyan edip, peygamberlerimi yalanlayanlar için, en kötü bir mercî (varış yeri) vardır" şeklindedir.

Daha sonra "Cehennem, onlar oraya girecekler" buyurulmuştur. Genâb-ı Hak tuğyan edenler için, en kötü bir dönüş yeri olduğunu bildirince, bu kötü dönüş yerini bu ifadeyle açıklamıştır.

Hak, Teâlâ sonra da, "Artık ne kötü döşektir o!" buyurmuştur. Bu topta. "Onlar için cehennemde bir döşek vardır. Üzerlerinde (yine ateşten) örtüler vmdm" (Araf, 41) ayeti gibidir. Allah Teâlâ, cehennemliklerin altında olan o ateşi, uyumak isteyenlerin altlarına döşedikleri yatağa benzetmiştir.122[122]

Hamim ve Gassâk

Sonra Cenâb-ı Hak, 'İşte o azabı, (evet) onu tatsınlar Şâ bu), kaynar su ve irindir" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

1) Ayette bir takdim-tehir söz konusu olup, kelamın takdiri, "Bu, bir kaynar su ve irindir. İşte Dunu tatsınlar" şeklindedir.

2) Ayetin takdiri, "Cehennem. Onlar oraya girerler. Ne kötü bir döşektir bul Onlar bunu tatsınlar" şeklindedir. Daha sonra söze yeniden başlayıp, "Kaynar su ve irin..."

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/99-100

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/100

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/101

denilmiştir. 123[123]

İkinci Mesele

hem şeddeli, hem şeddesiz okunmuş olup, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu, cehennemliklerden akan irin, sarı su demektir.
Nitekim Arapça'da göz yaşı aktığında denir. İbn Ömer (r.a), "Bu, cehennemliklerden akan irin manasınadır. Bu irinler bir yere toplanır. Onlar da onu içerler" demiştir.
b) "Hamim, sıcağı ile yakan; gassâk ise soğuğu ile yakan şey" denilmiştir. Ezherî, "Gâsik, soğuk manasınadır. Bundan ötürü, geceye, gündüzden daha soğuk olduğu için, gâsik denilmiştir" der.
c) Gassâk, kokmuş ve kokuşmuş demektir. Zeccâc, "Eğer, ondan bir damla, dünyanın doğusuna düşse, bütün batıdakileri; batıya düşse, doğudakileri kokutur"
demiştir.
d) Kâ'b, "Gassâk, akreb ve yılan gibi, zehirli canlıların, zehirlerinin içine aktığı bir cehennem gözesidir" demiştir. 124[124]

Üçüncü Mesele

Hamza, Kisaî ve Asım'in ravisi Hafs, Kur'ân'ın her yerinde bu kelimeyi, sîn'in şeddesiyle, gassâk şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, şeddesiz olarak okumuşlardır. EbÛ Ali el-Fârisî, "Benim tercihim, bunu şeddesiz okumaktır. Çünkü şeddeli okununca du kelime, ya isim, ya da sıfat olmuş olur. Eğer isim kabul edilirse, isimler çok nâdir durumlar hariç, bu vezinde gelmezler. Eğer sıfat kabul edilirse, bu demektir ki bu kelime mevsûfunun yerine geçmiştir. Binâenaleyh asıl olan bu durumda bunun caiz olmamasıdır" demiştir. 125[125]

Başka Azaplar

Allah Teâlâ sonra, buyurmuş olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Ebû Amr, "uhrâ" kelimesinin çoğulu olarak, elifin zammesi ile bunu, şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "çeşitti diğer azablar" şeklindedir. Bu aynı zamanda, Mücâhidin de kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise bunu, müfred sîga ile, (diğer bir azab) şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraate göre mana, "Tadılan bu azabın şeklinde, tadılacak diğer azablar, yani, şiddet ve korkunçluk bakımından bunun gibi azablar..." şeklindedir. Buna göre, ayetteki ezvâc, ecnâs (aynt cinsten azablar) manasınadır. İkinci kıraate göre ise mana, "Ya diğer bir azab, yahut tadılacak diğer bir şey..." manasınadır. Bu durumda ezvâc, âher'in sıfatı olur. Çünkü bu azabın çeşitli olması mümkündür. (Dolayısıyla sıfatı cemî olarak gelmiştir.) Yahut da, her üç kelimenin, yani hamîm, gassâk ve âher kelimelerinin hepsinin birden sıfatıdır. Keşşaf sahibi, bu kelimenin, şîn'ın kesresi ile siklini diye okunduğunu ve bunun bir lehçe (kullanım şekli) olduğunu, (buna benzer olan) kelimesinin ise sadece kesre ile okunduğunu126[126] söylemiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, azgınların âhiretteki yerlerini ve yiyeceklerini anlatınca, önce onların dünyada iken dostlarıyla olan hallerini, sonra ikinci olarak da, düşmanlarına karşı hallerini ele

---

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/101
124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/101
125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/101-102
126[126] Mana İtibariyle münasebet bulunmadığı halde, anlaşılan, müfessirimiz lügavî mukayese yapmak gayesiyle bu kelimeyi zikretmiştir (ç.).

almıştır.

Birincisi, ayetteki, "İşte şu, körükörüne maiyyetinize giren güruhtur" ifadesidir. Bil ki bu, o cehennemliklerin liderlerinin, biribirlerine söyledikleri sözlerinin nakledilişidir. Bunun böyle olduğunun delili, bundan sonra, tabî olan o insanların, "Hayır, asıl siz, rahat (yüzü) görmeyin. Bunu bizim önümüze siz getirdiniz" demeleridir. Ayetteki, "işte şu, körükörüne maiyyetinize giren güruhtur" ifadesinin, cehennem bekçilerinin, küfrün liderlerine, onlara uyanlar için söyledikleri sözleri; "Onlar rahat yüzü görmesinler. Çünkü onlar o ateşe gireceklerdir" ifadesinin de, küfür liderlerinin sözü olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre, cümlesi, "Bu, tıpkı onların, cehalet ve sapıklık hususunda sizinle birlikte olmaları gibi, sizinle cehennemde birlikte olan, İzdihamlı kalabalık bir topluluktur" manasında olur. "Sizinle birlikte olmaları"nın manası, "size dost ve sizinle birlikte olma uğrunda, cehenneme girmişlerdir" şeklinde olur. Çünkü bir sıkıntıyı üstlenme ve o sıkıntıya razı olma demektir. Zira kuhme "şiddet" manasınadır.

Ayetteki, "Onlar rahat (yüzü) görmesinler" deyimi, o liderlerin, kendilerine tabî olanlara yönelik bir beddualarıdır. Nitekim kişi, lehine dua ettiği kimselere, "merhaba" der. Bu ya "Darlık ve sıkıntı olmayan, rahat bir yere geldin" manasınadır, yahut da "Sen yurduna geldin" manasınadır. Bu kelime ile beddua etmek için, başına lâ edatı getirilir. Ayetteki blhim, kendilerine beddua edilenlerin cehenneme girdiklerini ve onların bu azaba müstehak oluşlarının sebebini bildirip, bir benzeri de, "Her ne zaman oraya bir ümmet (bir millet) girse, kardeşine (yoldaşına) lanet ec/er'V raf, 36) ayetidir. Tâbi olanlar ise, "Hayır, asıl siz rahat (yüzü) görmeyin" derler. Onlar, bu sözleriyle, "Ey liderler, bize beddua ettiğiniz bu söze siz daha layıksınız" manasını kastederler ve bunun sebebini, 'Bunu bant önümüze siz getirdiniz" diyerek açıklarlar. Bu ayetteki "bunu" zamiri, ya ayetteki "azâb"a yahut da cehenneme girişlerine râcîdir.

İmdi, "onların bunlara bu azabı getirmeleri ne demektir?" denilirse, biz deriz ki: Bu getirmeyi gerektiren şey, kötü amellerdir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "Tadın bu yakıcı azabı. Çünkü bu, ellerinizle yapıp, sunduğunuz şeydir" (Entai, 50-51) buyurmuştur. Fakat o küfür liderleri, iğvâları ile bunun esas sebebi olup, bu azab da, o iğvânın cezası olunca, işte o zaman tâbi olanlar, "Bunu bizim önümüze siz getirdiniz" diyerek reisleri, öne getirenler (sunanlar), o cezayı da sunulan şey kılmışlardır. O halde "bunu" zamiri, "Azgınların gideceği yer ise, muhakkak en kötü bir mercidir" cümlesinin delâlet ettiği o "azgınlıktan" bir kinayedir, "yani "Durulacak ve iskan edilecek bir yer olarak, cehennem ne kötü bir yerdir!"

Daha sonra liderlere tâbi olanlar, E; Rabbimiz, bunu bizim önümüze kim getirdiyse, onun ateş içindeki azabını
katmerli olarak arttır" demişlerdir. Ayetteki kelimesi, "muzaaf" demek olup,'kat kat, katmerli" manasınadır. Bunun bir benzeri de, "Rabbimiz bizi bunlar saptırdılar. Binâenaleyh onlara kat kat azab ver" (A'rat, 38) ve "Rabbimiz biz efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik. Onlar da bizi saptırdılar. Ey Rabbimiz, onlara iki kat azab ver" (Ahzab. 67-68) ayetleridir.

İmdi eğer, "Takdir edilmiş, biçilmiş her azab, eğer hakedilişe göre ise, buna kat kat denmez. Yok eğer, hakedilenden fazla ise, o zaman da bu zulüm olur. Zulüm ise caiz değildir?" denilirse, biz deriz ki: Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kim kötü bir yol icâd ederse, Kıyamete kadar kendi mes'ûliyeti ile beraber bu yol üzere hareket edenlerin günahı-vebali de ona olur" hadisinin manası kastedilmiş olup, buna göre mana, ikiye katlanan bu azabın bir katı saptırma, bir katı da sapma azabı olur. Allah en iyi bilendir.

Burada, kâfirlerin dünyada iken, kendilerinin dostları oldukları kimselere karşı ahıretteki hallerinin anlatımı son bulmaktadır. Dünyada iken düşman oldukları insanlara karşı ahiretteki tutumları ise, "(Azgınlar) derler ki: "Kendilerini bayağı kimselerden saydığımız adamları niye görmüyoruz?" ifadesi ile anlatılmıştır. Yani o kâfirler, cehenneme bakıp araştırdıklarında böyle söylerler ve bununla, değer vermedikleri o müslüman fakirleri kastederek, onlara ya kendilerinde mal-mülk olmayan alt tabakadan, yahut da kendilerinin dininin aksine hareket eden kimseler oldukları için, şerli kabul ettiklerinden, o müslümanlara "eşrâr" (şerliler) demişlerdir.

Daha sonra o kâfirler, "Biz onları eğlence edinirdik" demişlerdir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[127][127]

Birinci Mesele

Ebû Amr, Hamza ve Kisâî, bu ayetin başındaki elifi vasledip şeklinde okurlarken; diğer kıraat imamları bunu, istifham olarak, şeklinde okumuşlardır. Ebû Ubeyd şöyle der: "İstifham, önce tâ ti "niye görmüyoruz?" şeklinde geçtiği için, ve müşrikler dünyada iken mü'minleri alaya aldıklarında, kendilerinden şüphe etmedikleri için, bu elif vasi ile okunmuştur, Çünkü Allah Teâlâ bu hususu, "Onları eğlence edindiniz. Hatta onlar size beni hatırlamayı unutturdu"(MO'minûn, 110) ayetiyle haber vermiştir. Dolayısıyla onların, kendilerinin bildikleri birşeyi sormaları yerinde olmaz." Ferrâ "Bu istifhamın manası, taaccüb ve azarlamadır. Bu manada, bilinen birşeyi soru şeklinde ifade etmek caizdir" diye cevap verir.
Ayetteki, kelimesi kelimesine denk düşsün diye, mutlaka bunun başına istifham hemzesi getirilmesinin gerekli olduğunu söyleyenlerin görüşünün izahına göre eğer, "Birinci kıraate göre, o halde, ifadesinin dengi olan cümle nedir?" denilirse, biz deriz ki: O cümle mahzûf olup buna göre mana, "Kastedilenler onlar mıdır, yoksa gözler onlardan uzaklaşıp kaydı mı?" şeklindedir. [128][128]

İkinci Mesele

Nâfî, sîn'in zammesiyle suhriyyen okurken, diğerleri sîn'in kesresiyle sıhriyyen okumuşlardır. Her ikisi de aynı
manayadır. Kesre ile okunması halinde manasının, alay etmek; zammesiyle okunması halinde İse, zelil kılmak, aşağı kabul etmek ve musallat olmak olduğu ileri sürülmüştür. [129][129]

Üçüncü Mesele

Alimler, bahsi geçen iki kıraate binâen ayetin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir: Haber cümlesi olarak okunan kıraate göre, kelâmın takdiri, "Onlar, hakir oldukları için o kimseleri terkettiler, yahut da gözleri onlardan uzaklaştığı için, "Niye onları görmüyoruz?" dediler" şeklinde olup, onları hakir görüşleri, "Onları eğlence edinirdik" şeklindeki sözleriyle ifade edilmiştir. İstifham cümlesi şeklinde okunmasına göre kelamın takdiri, "ya, biz onlar hiç de böyle olmadıkları ve dolayısıyla cehenneme girmedikleri halde, onlarla alay ettiğimiz için, yahut da gözler onlardan uzaklaşıp kaydığı için, "niye onları görmüyoruz?" derler" şeklinde olur.
Bil ki Allah Teâlâ, onların işte bu şekilde çekiştiklerini nakledince, "onlar hakkında haber verdiğimiz bu durum, mutlaka onların başına gelmesi haktır" demiş, sonra da onlardan naklettiği o şeyi açıklayarak, İşte bu, eht-i cehennemin birbiriyle dâvâlaşmasıdır" buyurmuştur. Hak Teâlâ, bu sözleri bir davalaşma olarak isimlendirmiştir. Çünkü, liderlerin, "Onlar, rahat (yüzü) görmesinler" şeklindeki sözlerine karşılık; tâbi olanların, "Asıl siz rahat (yüzü) görmeyin" şeklindeki sözleri bir çekişmeyi itade etmektedir. [130][130]

Kur'ân Mühim Haberdir

"De ki: "Ben, sadece gelecek tehlikeleri haber veren bir peygamberim. Tek hakim Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbidir, O Azız ve

---

[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/102-104
[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/104
[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/104
[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/104-105

Gaffar'dir." De ki: "Bu (Kur'ân), en mühim bir haberdir. Siz ise ondan yüz çeviriyorsunuz. Mele-i A'lâ hakkında onlar aralannda münazara ederlerken, benim hiç bir bilgim yoktu. Ben ancak gelecek tehlikeleri apaçık haber verici olduğum için, bana vahyolunuyor"
(Sad, 65-70).

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, insanları, Allah'tan başka ilah olmadığı ve kendisinin Allah katından gönderilmiş, hakkı ve hakikati açıklayan bir peygamber olup, Kıyametin vuku bulacağına inanmaya davet edince, o kâfirlerin beyinsizlik edip Resûlutlah'ın sihirbaz ve yalancı olduğunu söyleyerek, onun sözüyle alay ettiklerini nakletmiş, sonra da şu iki sebepten ötürü peygamberlerin kıssalarına yer vermiştir: Birincisi, Hz, Peygamber (s.a.s)'i, kavminin beyinsizliklerine sabretme hususunda, bu peygamberleri kendisine Örnek almaya sevkedici olması için; ikincisi; kâfirleri, inkâr ve beyinsizlikte ısrar etmekten caydırıcı, imanı kabule sevkedici olsun diye... Cenâb-ı Allah, işte bu metodu tamamlayınca, bunun peşinden bir başka metodu zikretmiştir: Bu da, cennetliklere verdiği nimetler ile cehennemliklere verdiği cezaların açıklanmasıdır.

Hak Teâlâ bu açıklamaları tamamlayınca, yine bu sûrenin başında ele alınan tevhid, nübüvvet ve öldükten sonra dirilme esaslarını yeniden ele alarak, "Ey Muhammed, "Ben sadece gelecek tehlikeleri haber veren bir peygamberim (münzirim) ve tek hakim olan Allah'dan başka bir ilah olmadığının ikrarı gereKlidir" de" buyurmuştur. Çünkü doğru sıra, önce karşı tarafın şüphelerinin ele alınması, sonra bu şüphelere cevap verilmesi, daha sonra da bunun peşinden, isbat edilmek istenen şeyin doğruluğunu gösterecek delillerin getirilmesidir. İşte Cenâb-ı Hak da burada önce, karşı tarafın şüphelerine cevap vermiş, görüşlerinin yanlış olduğuna dikkatleri çekmiş, bunun peşisıra da, ortaya konulmak istenen şeylerin doğruluğunu gösteren delilleri zikretmiştir. Çünkü yanlış ve uygun olmayan şeyleri bertaraf etmek, uygun olanı isbattan önce gelir. Yine tahtayı-levhayı yıkayıp temizlemek, onun üzerine doğru şekil ve yazıları yazmaktan önce gelir. Bu sırayı iyice düşünen kimse, sûrenin başından sonuna kadar bütün ayetlerin, en güzel bir tertip ve münasebet (ilgi) üzere geldiğini ister istemez kabul edecektir.

"De ki: "Ben, tevhidi, nübüvveti ve Kıyameti inkâr edenlere verilecek cezalar ile bunlara inanacaklara verilecek mükâfaatlan tebliğ ediyorum'" demektir. Allah Teâlâ, o kâfirlerin, "O (bütün) tanrıları bir tek tanrı mı yapmış?'1, (sad,5) dediklerini nakletmek suretiyle, sûrenin başında tevhid delillerini ele aldığı gibi, bu ayetlerde de, işe yine birliğinin izahı ile başlamış ve "Tek hâkim Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur" buyurmuştur. İşte bu cümlede, HakTeâlâ'nın ortaktan ve benzerden münezzeh olduğunu gösteren delile bir işaret vardır. Bunu şöyle izah edebiliriz: İlah olma vasfında, Allah'a ortak koşulmak istenen şey, ya mutlak manada âlemde tasarruf etmeye kadir bir varlık olur, yahut böyle olmayıp, âciz ve cansız bir varlık olur. Birinci ihtimal söz konusu olamaz. Çünkü ortağı mutlak manada tasarrufa kadir olunca, kendisi kadir ve kahir olamaz. Çünkü bu, bir şeyin olmasını, ortağı ise o şeyin zıddını irade etse, bu iki zıddan birisinin meydana gelmesi, diğerinden daha evla olmaz. Bu durumda da bu, bunlardan herbirinin diğeri ile bertaraf edilmesi neticesine götürür. Böyle olması halinde ise, o, artık kadir ve kahir değil, aksine âciz ve güçsüz bir varlık olmuş olur. Âciz olan ise, ilah olmaya elverişli değildir. O halde ayetteki, "Tek hâkim olan Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur" cümlesi, kendisinin tek hakim oluşuna bir işarettir. İkincisi, yani O'na ortak koşulan varlıkların, meselâ bu putların, kesinlikle hiçbırşeye kadir olamayan ortaklar olduklarının söylenmesi de yanlıştır. Çünkü akıl sarih olarak, kadir ve kahir olan ilaha ibadet etmenin, duymayan, görmeyen ve hiçbir bakımdan senden zararı gideremeyen o cansız varlıklara ibadet etmekten daha uygun olduğu hükmünü verir. Şu halde ayet-i kerime, işte anlattığımız bu iki tür delile işaret etmektedir. [131][131]

Buradaki İlahî Vasıflar

---

[131][131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/105-106

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın kahhâr (hakîm) olması, kendisinden korkulması ve sakınılması gerektiğini anlatmaktadır. Binâenaleyh Hak Teâlâ bu hususu önceki ifade ile anlatınca, bunun peşinden bir ümid ve teşviki ifade eden ayetini getirerek, "Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbİ'dir, Azîz, Gaffâr'dir" buyurmuştur. Binâenaleyh O'nun, "Rabb" oluşu, terbiye edişini, ihsan, kerem ve cömertliğini; "Gaffar" oluşu da, teşvik ve ümidi ihsas ettirmektedir. Öyleyse O, ibadet edilmesi gerekli olan bir varlıktır. Çünkü O, azabından korkulan, fazl'ı ve mükâfaatt ümid edilen bir zattır.

Bu ayetleri tefsir etmek için, başka bir yola girip şöyle diyoruz: Allah Teâlâ burada, sıfatlarından şu beşini, yani, birliğini, kahhâr oluşunu, rubûbiyyetini, azîz ve gaflar oluşunu zikretmiştir.O'nun birliği, haktan yana olanlar ile müşrikler arasında münakaşa konusudur.Hak Teala, birliğine yine kahhar oluşu ile istidlal etmiştir ki biz, bunun buna nasıl delil olduğunu açıkladık.Fakat O'nun kahhar oluşu, birliğinin isbatına delalet etse bile, bu sıfat aynı zamanda O'ndan alabildiğine korkulmasını gerektiren bir vasıftır.Dolayısıyla bunun peşinden, rahmetine, lutfuna ve keremine delalet eden şu üç sıfatını getirmiştir.

a)Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin rabbi olması… Bunu anlamak,ancak Allah'ın, gökleri, yeri, dört ana unsuru ve onlardan doğan üç varlık çeşidini yaratışındaki hikmet ve rahmetinin neticeleri hususunda tefekkür ettiğinde, onun bütün bunlardaki sırasını iyice kavramış olursun. Bu ise büyük bir ümidi doğurur.

b)O'nun aziz oluşu… Bu sıfatınbu sededde getirilmesinin hikmeti şudur: Birisi, farzet ki O, Rabtir, eğiticidir ve kerimdir.Fakat o, her şeye kadir değildir" diyebilir.Cenab-ı Allah işte böyle bir soruya ,kendisinin aziz olduğunu, yani bütün bu mümkinata kadir, her şeyin üstesinden gelen, hiçbirşeyin mağlub edemeyeceği bir za olduğunu bildirerek cevap vermiştir.

c)O'nun gaffar oluşu… Bu sıfatın burada getirilişinin hikmeti de şudur: Yine birisi, Farzedelim ki O, Rabtir ve lutuf sahibidir.Fakat O, itaat edenler ve ibadette ihlasa ermiş kimseler için böyledir" diyebilir.Cenab-ı Hak işte bu hususa da şu şekilde cevap vermiştir:Birisi, mesela yetmiş yıl küfür üzere devam etse (yaşasa), sonra tevbekar olsa ben, bu kimsenin ismini, günahkar defterinden siler, fazlım ve rahmetimle onun bütün günahlarını örter ve onu ebrarın (iyilerin) derecelerine çıkarırım." 132[132]

Niçin Mühim Haber?

Bil ki Allah Teala, işte bu hususu beyan edince "De ki: "Bu en büyük bir haberdir.Siz ise ondan yüz çevriyorsunuz" buyurmuştur.Bu ayette bahsedilen, "en mühim haber" şunlr olabilir: Bununla, Allah Teala!nın tek oluşunun, büyük bir haber olduğunun kastedilmesi mümkündür.Yine bununla, nübüvvetin (peygamberliğin) mühim bir haber oluşunun kastedilmesi de mümkündür.Yine bununla, haşr, neşr ve Kıyamet inancının mühim haber oluşunun kastedilmesi de mümkündür.Bu böyledir. Çünkü bu üç esas, surenin başında ele alınmış ve üç esastan ötürü söz, buraya kadar uzayıp gelmiştir.

Yine bu "en büyük bir haber" ifadesiyle, Kur'an'ın bir mucize oluşunun kastedilmeside mümkündür.Çünkü bu surede Kur!an'dan da, "Sana indirdiğimiz feyz kaynağı (mübarek) bir kitaptır"(Sad, 29)ayetinde bahsedilmiştir.İşte bu kimseler, Allah'ın " De ki: " Bu en büyük bir haberdir.Siz ise ondan yüz çeviriyorsunuz." Ayetinde bahsedilen şeyden yüz çevirmişlerdir. "Siz ise ondan yüz çeviryorsunuz." Beyanı bütün bunlar hakkında tefekkür etmeye ve istidlalde bulunmaya bir teşvik olup, taklidden menetmektir.Çünkü bunlar , çok yüce esaslardır.İnsan bunlarhakkında gerçek üzere olması halinde, en büyük saadet kapılarını elde etmiş olur. Yine insan eğer bu hususlarda bâtıl (yanlış) üzere olursa, şekavet kapılarının en büyüğüne düşmüş olur. Dolayısıyla bu konular büyük ve önemli haberlerdir ve yüce esaslardır. Akıl sarih olarak, insanın bu hususta tam bir ihtiyat içinde olmasını, vurdum duymaz ve aldırış etmez bir kimse olmamasını gerektirir. 133[133]

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/106-107

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/107-108

Mele-I A'lâ'daki Tereddüt

Ayetteki, "Mele-i A'lâ hakkında onlar aralarında münazara ederlerken, benim hiçbir bilgim yoktu" ayetine gelince, bil ki Allah Teâlâ mükellefleri, bu dört meselede ihtiyatlı olmaya teşvik etmiş ve şu açılardan bu teşviki pekiştirmiştir:

a) Bunlardan herbirisi "en büyük haber"d\r. Büyük haberde ise, ihtiyatlı olmak gerekir.

b) Mele-i A'lâ, bu hususta pekişmişlerdir. Bu konuda söylenenlerin en güzeli, bunun Cenâb-ı Hakk'ın "(Allah) ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" dedi. (Melekler) dediler ki: "Orada fesad çıkaracak ve kan dökecek kimse mi yaratacaksın? Halbuki biz, seni hamdinle teşbih ediyor ve takdis ediyoruz." (Allah) dedi ki: "Ben, sizin bilmediğinizi biliyorum"(Sakara.30) ayetinde beyan edilen husus olmasıdır. Bu, şu manayadır: O melekler, "İnsanlar, şehvetlerini yerine getirmekle meşguller iken (ki bu husus ayette, "Orada fesad çıkaracak..." ifadesiyle anlatılmaktadır) ve öfkelerini uygulamakla meşguller iken, (ki bu da ayette "kan dökecek kimse" ifadesiyle anlatılmaktadır) biz ise, seni hamdinle teşbih ederken, insanın yaratılmasında hangi hikmet ve fayda vardır?" demek istemişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ da, "Ben, sizin bilmediğinizi biliyorum" diyerek cevap vermiştir.

En iyisini Allah bilir ya, bunu şu şekilde izah ederiz: Aklın yaptığı taksimata göre mahlûkat dört kısma ayrılır:

a) Kendilerinde akıl ve hikmet bulunup, nefs ve şehvet bulunmayan varlıklar. Bunlar, sadece meleklerdir.

b) Kendilerinde nefis ve şehvet bulunup, ilim ve hikmet yer almayanlar. Bunlar, hayvanlardır.

c) Bu iki kısımdan uzak olan varlıklar. Bunlar, cansız varlıklardır.

d) Bu taksime göre geriye dördüncü bir kısım kalır. Bu da, kendisinde bu iki hususun birlikte bulunduğu varlıklardır. Bunlar İnsanlardır. İnsanın yaratılış maksadı, cehalet, taktid, tekebbür ve temerrüd (inad) değildir. Çünkü bütün bunlar, hayvanların ve yırtıcı hayvanların sıfatlarıdır. Aksine insanın yaratılış maksadı, ondan ilim, hikmet ve taatın zuhur etmesidir.

Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben sizin bilmediklerinizi biliyorum" (Bakara, aoı ayetinin manası şudur: "Bu tür mahlûkatta (insanda), her nekadar kendisini yanlışa davet eden, şehvet ve kan dökmeye sevkeden gazab (Öfke) bulunsa bile, onu marifetullaha, muhabbetullaha, taata ve hikmete sevkedecek olan akıl da var." Allah Teâlâ'nın meleklere işte bu şekilde cevap verdiği sabit olunca, insanın, bu sıfatlan elde etme hususunda gayret ve cehd sarfetmesi, cehalet, taklid, ısrar, inad ve tekebbürden sakınması gerekir. Durum böyle olunca da, bu hâdisenin keyfiyetine vâkıf olan herkesin, buna vakıf oluşu kendisini, ilahî bilgilen ve üstün huyları elde etme hususunda çalışıp çabalamaya ve kendini bunların zıdlarmdan menetmeye sevkedici olması gerekir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak bu makamda böyle buyurmuştur.

İmdi eğer, "Meleklerin, "Orada fesad çıkaracak ve kan dökecek kimse mi yaratacaksın?" şeklindeki sözleri sebebiyle, onların bu konuda karşı koyduklarının söylenilmesi caiz değil. Çünkü Allah'a karşı gelmek küfürdür?" denilirse, biz deriz ki: Bu ayette, bir soru ve bir cevabın olduğunda şüphe yoktur. Bu ise, bir hasımlaşmaya ve münazaraya benzer bir durumdur. Benzerlik ise, mecazî mananın kullanılmasının bir sebebidir. İşte bu sebepten ötürü, bu durum için, hasımlaşma (münazara) denilmesi yerinde olmuştur.

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu sözü bir rumuz şeklinde (telmihli olarak) söylemesini emredince, "Ben ancak gelecek tehlikeleri apaçık haber verici olduğum için bana vahyolunuyor" demesini emretmiştir. Bu, "Ben bu münazarayı vahiy ile öğrendim. Allah bana, sizi inzar edeyim diye ve bu kıssa, sizi, taatlarınızda ihlasa, cehalet ve taklidden kaçınmaya şevketsin diye, bu kıssayı vahyetti" demektir. 134[134]

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/108-109

Âdem (a.s)'in Yaratılışı

"Rabbin, O, (münazara) zamanında meleklere demişti ki: "Ben, çamurdan bir insan yaratacağım. Artık o(nun hilkatini) tamamlayıp, içerisine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, kendisi için derhal, (bana) secdeye kapan!." Bunun üzerine bütün melekler toptan secde etmiş, yalnız İblis kibirlenmeye yeltenmişti. (Zaten) o, (iim-i ilahîde) kâfirlerdendi. Buyurdu ki: "Ey İblis, ellerimle (yanı bizzat) yarattığıma secde etmekten seni hangi şey menetti? Kibirlenmek mi istedin, yoksa yücelerden mi oldun?" (İblis) dedi: "Ben ondan üstünüm, beni ateşten, onu çamurdan yarattın." Allah buyurdu: "Hemen buradan çık, zira artık sen, taşlanan (rahmet-i ilâhiyeden kovulan bir mel'ûnjsun. Ve şüphesiz ki, ceza gününe kadar, lanetim senin üstünedir." (İblis) dedi: "Ya Rabbi, o halde, (insanların) tekrar dirilecekleri güne kadar, bana mühlet ver." (Allah) buyurdu: "Haydi sen, mühlet verilenlerdensin, bence malûm olan zamanın (bir) gününe kadar." (İblis) dedi: "İzzetin hakkı için, (mutlak kudret ve kahrına andederim ki) ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım. İçlerinden ihlâsa erdirilmiş (mü'min) kulların müstesna." (Allah) buyurdu: "İşte, bu doğru. Ben, şu hakikati söyleyeyim: "Cehennemi, senden, (senin cinsinden) ve onların (insanların) içinden sana tâbi olanların hepsiyle dolduracağım"135[135]
(Sad, 71-85).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki, bu kıssanın ele alınışının maksadı, hasetten ve kibirden men etmektir. 8u böyledir, çünkü İblis, düştüğü şeye ancak, hasedi ve kibri sebebiyle düşmüştür. Kâfirler or, Hz. Muhammed (s.a.s) ile ancak, hasetleri ve kibirleri sebebiyle münakaşa edip, karşı koymuşlardı. Binâenaleyh, Allah Teâlâ bu kıssayı, onu dinlemek böylece de, kendilerini bu iki kötü huydan alıkoysun diye zikretmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki, Allah Teâlâ, mükellefleri düşünmeye ve istidlalde bulunmaya, tefekkürde bulunmaya teşvik etmiş; onları inattan, ısrardan ve taklitçilikten men etmiş ve böylece de, işte bu hususun izahı sadedinde şunları zikretmiştir:
a) Bu, "Önemli, büyük bir haberdir, öyleyse, bu konuda ihtiyatlı olmak gerekir."
b) Meleklerin, beşerin yaratılmasındaki hikmeti sormalarının anlatılması... Hz. Adem (a.s)'in yaratılışındaki asıl hikmetin, cehalet ve tekebbür değil, marifet ve taat olduğuna delâlet eder.
c) İblis, Hz. Âdem (a.s)'le, ancak haset ve kibirden dolayı cedelleşmiş ve ona hasım olmuştur. Şu halde insanın, bu iki şeyden kaçınması gerekir. İşte bu ayetlerdeki münasebet vechinin izahı budur. Bil ki bu kıssanın izahı, pekçok sûrede geçmiştir. Dolayısıyla, söylenmesi mutlaka gerekli olanın dışındaki sözleri tekrarda fayda yoktur. Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 136[136]

Çamurdan Beşer

ifadesi hususunda şöyle birkaç soru sorulabilir:
Birinci Soru: Bu, şuna benzer: Meselâ gümüş bilezik edinmek de mümkün olduğunda "Ben, altın bilezik takacağım" denilmesinin yeri vardır. Acaba çamurdan başka birşeyden beşeri yaratma imkânı var mıydı ki böyle denildi?
İkinci Soru: Cenâb-ı Hak burada, beşeri, çamurdan yarattığını bildirmiş, diğer ayetlerinde de, onu, diğer şeylerden yarattığını belirtmiştir. Meselâ, Hz. Adem (a.s) hakkında, onu, topraktan yaratmış olduğunu bildirmesi; yine O'nun, Hz. Âdem (a.s)'i "Kuru bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan"{Hicr,2Q) yarattığını bildiren ayetiyle, yine O'nun, "İnsan, aceleden

---

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/109-110
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/110

yaratılmış..."(Enbiyâ.37) ayetinde olduğu gibi.
Üçüncü Soru: Bu ayet, Cenâb-ı Hak meleklerjne, "Ben, çamurdan bir beşer yaratacağım" diye haber verdiğinde, meleklerin hiçbir şey söylemediklerine, diğer bir ayette, yani Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben, yeryüzünde bir halife varedeceğim"{Bakara, 30) dediğini belirttiği ayette ise, o meleklerin soru sorduklarını ve kendisinin de buna cevap verdiğini beyan ettiğine delâlet etmektedir. Şu halde, bu iki ifade arasında bir çelişki olduğu düşünülebiliyor.
Birincisine şöyle cevap verilir: Kelamın takdiri şöyledir: Cenâb-ı Hak onlara, ilk önce, yaratacağı bu beşerin, hayvani, yırtıcı, şeytanî ve mefekî kuvvetleri kendinde toplayan bir şahıs olduğunu anlatmıştır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "Ben, çamurdan bir insan yaratacağım" deyince, O, adeta "İşte bu sıfattan kendinde taşıyacak bu varlığı, ben sadece çamurdan yaratacağım" demek istemiştir.
İkincisine de şöyle cevap verilir: (Bu hususta), en uzak madde topraktır. Sonra, buna daha yakın olan, çamurdur. Yaratılmaya, bundan da yakın olan, suretlenmiş balçık; yine, yaratılmaya bundan daha da yakın olan salsâl (kuru, özlü çamur)dır... Böylece, bu kelimeler arasında bir tezat olmadığı kesinleşmiş olur.
Üçüncüsüne de şu şekilde cevap verilir: Allah, Bakara Sûresi'nde geçen o ayette, meleklere, yeryüzünde bir halife yaratacağını beyan etmiştir. Buradaki ayet ile de, o halifenin, çamurdan yaratılmış bir beşer olduğunu beyan etmiştir. 137[137]

İkinci Mesele

ayeti, beşeri yaratmanın, ancak şu iki şeyle, yani ilk önce tesviye edip düzeltmek, daha sonra da ona ruh üflemekle tam olduğuna delâlet etmektedir. Bu doğrudur, zira insan, beden ve ruhtan meydana gelmiştir. İnsana bedeni, menî (nutfe)den, nutfe de hayız kanı gibi kirli kandan, bu da ahlât-ı erbaa (dört karışım)dan; bunlar da erkân-ı erbaa (dört rükünden) meydana gelmektedir. Binâenaleyh, böylesi bir tesviyenin meydana gelebilmesi için mutlaka, bu sayılan şeylerin her biri için, hususî bir mikdarın; bunların karışım ve terkiblerinin nasıl olacağının ve kendisinden ötürü "nefs-i natıka" (insan ruhu)nın kabul edilmesi için bir kabiliyetin meydana geldiği o mizaç ve karışımın kendisinde meydana geleceği bir müddetin bulunmasının gözetilmesi gerekir.
İnsanın ruhuna ise, "içerisine de, ruhumdan üfürdüğüm zaman" cümlesiyle, işaret edilmiştir. Cenâtvı Hakk'ın bu ruhu kendisine nisbet edişi, ruhun kıymetli, yüce, kudsî bir cevher olduğuna delâlet etmiştir. Hulûliyye (fırkası), bu ifadenin başında yer alan min edatının, teb'îz için olduğunu ve bunun da, bu ruhun, Allah'ın parçalarından bir parça olduğu zannını uyandırdığını iddia etmişlerdir ki, bu, son derece yanlıştır. Çünkü, hakkında, cüz'ün ve küllün (parça ve bütünün) düşünülebildiği her varlık mürekkeb, zâtı gereği "mümkinü'l-vücûd" ve "muhdes" varlıktır. 138[138]

Ruh Üflenmesi

Bu ûhun, o kalıba nasıl üflendiği meselesine gelince, bil ki, doğruya en yakın olanı şöyle denilmesidir: Ruhun cevheri şeffaf, nûrânî, elementleri ulvî ve cevheri kudsî olan birtakım maddelerden ibaret olup, bu, bedende tıpkı ışığın havada, ateşin de kömürdeki nüfuz ve hareketi gibi hareket edip ona sirayet eder. Binâenaleyh, bizce ancak bu kadar bilinmektedir. Ama bu üfleyişin nasıl yapıldığı meselesine gelince bu, ancak Allah Teâlâ'nın bilebileceği şeylerdendir. 139[139]

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/110-111

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/111

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/112

Secde Emrinin Kapsamı

cümlesindeki fâ, o bedenine o ruhun üftenmesi tamam olur olmaz, o meleklere, secde etmelerine dair Allah'ın emrinin teveccüh ettiğine delâlet etmektedir. Ama, bu secde ile, sadece yeryüzünün melekleri mi emrolunmuştu, yoksa, bu ifadenin içine, "O gün rûh ve melekler saf halinde ayakta duracaktır'1 (Net», 38) ayetinde bahsedilen Cebrail, MikAlI ve en büyük Rûh gibi, gökyüzünün melekleri de girmekte midir meselesine gelince, işte burada, derin konular bulunmaktadır.
Sûfiyye, nin bir kısmı şöyle demektedirler: "Hz. Âdem (a.s)'e secde etmekle emrolunan o melekler, bitkisel ve hissî-hareketsel hayvani kuvvetlerdir. Çünkü bu kuvvetler, insan bedeninde rûh cevherinin hizmetçileridir. Secde etmeyen İblis ise, akıl cevherine karşı gelen, vehmî kuvvettir. Bu husustaki söz, uzundur... 140[140]

Diğer Sorular

Geriye kalan diğer meseleler, yani, meleklerin Hz. Adem (a.s)'e nasıl secde ettikleri; bunun, Hz. Âdem (a.s)'in meleklerden üstün olup olmadığına delâlet edip etmediği; İblls'in meleklerden olup olmadığı ve onun zaten kâfir olup olmadığı gibi meselelere gelince, bütün bunların izahı, Bakara ve diğer sûrelerde geçmişti. 141[141]

Müşebbihe'ye Red

Cenâb-ı Hakk'ın, uzuv ve organları bulunduğunu söyleyen
kimseler, Allah'ın iki eli olduğunu isbat hususunda,"iki elimle, (yani bizzat) yarattığıma secde etmeden seni hangi şey men etti?" ifadesiyle istidlalde bulunarak, "Ayetin zahiri, buna delâlet etmektedir. Dolayısıyla, bunu benimsemek gerekir. Pekçok ayet de, bu ayete uygun bir şekilde gelmiştir. Binâenaleyh, kesinkes buna hükmetmek gerekir" demişlerdir. Bil ki Allah Teâlâ'nın, birtakım cüzlerden ve uzuvlardan meydana gelmiş bir cisim olmadığına delâlet eden deliller daha önce geçmişti. Ancak ne var ki, biz burada, çok net bir biçimde susturucu söyleşi birkaç nükteden bahsedelim:
1) Allah'ın, uzuvlardan ve cüzlerden meydana geldiğini söyleyenler ya sadece Kur'ân'da bahsedilen uzuvları ele almakla ve buna ilavede bulunmamakla yetinecekler; yahut da buna ilavede bulunacaklar. Binâenaleyh, eğer birincisi olursa, o zaman onların, çirkinlikte, daha fazlasının uygulanmayacağı bir biçimi ve şekli ortaya koymuş olmaları gerekir... Çünkü, onların "O'nun vechi hariç, her şey yok olucudur" (Kasas. 88) ayetinden dolayı, sadece bir yüz parçası bulunacak bir biçimde, O'na bir yüz kabul etmiş olmaları gerekir.
Yine o parçada, "Gözlerimin önünde akıp gider"(Kamer. 14) ayetinden ötürü, pekçok gözler; (Zûmer, se» ayetinden dolayı, (o yüzde) tek bir cenb (yan); "Ellerimizin yaptığından" (Yâsîn, 71) ayetinden dolayı, o "yan"da pekçok eller; -O'nun iki elinin olduğunun farzedilmesi halinde, bu iki elin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Hacer-i Esved, Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir142[142] hadisinden dolayı, tek bir tarafta otması gerekir Keza "O gün, baldır açılır" (Kaiem, 42) ayetinden dolayı, O'nun tek bir bacağı olduğunu isbat edip kabul etmiş olmaları... gerekir. İşte (çizilen) bu şekilden, üzerinde pekçok gözlerin, tek bir yanın (böğür) ve yanın üzerinde, pekçok ellerin ve tek bir bacağın bulunduğu (sadece) bir yüz parçası meydana gelir... Halbuki, ortaya çıkan bu şeklin, en çirkin şekil olduğu malûmdur. Şayet bu, bir köle olsaydı, hiçkimse onu almak için rağbet etmezdi. Öyleyse nasıl otur da insan, âlemlerin Rabbinin bu şekilde olduğunu söyleyebilir?

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/113
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/114
142[142] Kenzûl-Ummâl, 12/34744.

İkincisine, yani, Kur'ân'da ele alınan o uzuvlarla yetinmeyip, tam aksine, uygun te'villere göre, bu uzuvları arttırıp eksiltmesine gelince, bu durumda, bunun görüş ve mezhebi, ayetlerin, sadece zahirî manasına hamledilmesi halinde dahi bâtıl ve geçersiz olur. Ve onun, mutlaka er geç aklın delillerini kabul etmesi gerekir.

2) Onlar, Allah'ın uzuvları olduğunu isbâta kalkıştıklarında, bu durumda sen bak. Eğer onlar O'na, erkeğin uzvunu isbât edip verirlerse, o zaman o, erkek olur; eğer, kadının uzvunu isbât ederlerse, bu durumda o, dişi olur, Yok ikisi de değil derlerse, bu durumda o, ya burulmuş, ya da cinsî münasebetten âciz, (innîn) olur. Allah bu zalimlerin, (O'nun hakkında) söyledikleri şeylerden iyice uzak, yüce ve münezzehtir!

3) Bu delilimiz, Cenâb-ı Hakk'ın zâtıyla ilgilidir. Binâenaleyh şöyle diyebiliriz: Onun cismi, ya kesinlikle nüfuz edilmeyen, katı ve sert bir cisim olur ve böylece de, çok sert bir taş olmuş olur; yahut da, kendisine nüfuz olunabilen bir varlık olur, böylece de, bölünebilen ve parçalanabilen, yumuşak bir varlık olur. Halbuki Allah, bütün bunlardan yüce ve münezzehtir.

4) Eğer Cenâb-ı Hak, yerinden kımıldayamayacak bir biçimde ise, bu durumda O, aciz, kötürüm, oturduğu yerden kalkamaz bir varlık olmuş olur. Yok eğer O, olduğu yerden hareket edecek bir biçimde ise, bu durumda O, birtakım değişikliklere mahal olur ve böylece de, "Batıp kaybolanları sevmem "(En'am. 76) ifâdesinin muhtevasına girmiş olur.

5) Eğer O, yemiyor, içmiyor, uyumuyor ve hareket de etmiyorsa, ölü gibidir. Eğer bu işleri yapıyor ise, çok obur ve yemeye içmeye, cinsî münasebette bulunmaya muhtaç olan bir insandır, ki bu, bâtıl ve temelsizdir.

6) Onlar demektedirler ki, Allah her gece, Arş'dan dünya semasına inmektedir. Allah'ın inmesi sırasında biz onlara deriz ki: Allah, Arş'ın üzerinde iken, hem Arş'ın müdebbiri, hem de dünya semasının müdebbiri olarak kalır mı? O zaman da, O'nun inmesinde bir fayda söz konusu olmaz. Yok eğer, Arş'ın müdebbiri olarak kalmıyor ise, o zaman O'nun inmesi sırasında Arş'ın ve göklerin ilahî olmaktan uzak kalmış olması gerekir.

7) Onlar, Allah Teâlâ'nın Arş'dan daha büyük olduğunu, Arş'ın büyüklüğünün ise Kürsî'nin büyüklüğüne nisbet edilemeyeceğini, dünya semasına varıncaya değin, bunun bu tertip üzere devam ettiğini söylerler... İşte durum böyle olunca, dünya semasının Allah'ın azametine nisbeti, zerrenin denize olan nisbeti gibi olur. Allah dünya semasına indiğinde de, ya ilâh, dünya semasına sığacak bir biçimde küçülür" denilir, ya da "Dünya seması, Arş'dan daha büyük hale gelir" denilir ki, bütün bunlar batıl ve yanlıştır.

8) Alemi (dünyanın) bir küre biçiminde olduğu sabit olmuştur. Dünya eğer, bir topluluğa nisbetle üst ise, diğerine nisbetle de, alt olur. Ki bu, batıldır. Eğer o, herkese nisbette üst ise, o zaman da, bu alemi bütün yönlerden kuşatan bir cisim olur. Bu görüşe göre, bu alemin ilahı da, feleklerden bir felek otur.

9) Yeryüzü küre biçiminde, gökler de aynı biçimde küre şeklinde olunca, senin farzedip takdir edeceğin her saat, güneşi görmeyen küre sakinlerinden, belli bir topluluk hakkında gecenin üçte biri olur. Binâenaleyh, şimdi şayet Cenâb-ı Hak, gecenin üçte birinde Arş'dan inecek olsaydı, O'nun, devamlı olarak Arş'dan inmiş ve artık hiçbir şekilde Arş'a dönmemiş olması gerekirdi.

10) Biz, güneşin ve ayın, şu üç kusurdan dolayı ilâh olamayacaklarını belirtmiştik:

a) Bunların, parça ve kısımlardan meydana gelmiş olmaları...

b) Sınırlı ve sonlu olmaları...

c) Hareket, sükûn, doğup-batma gibi özelliklerle muttasıf olmaları... Şu halde, şayet Müşçbblhe'nin ileri sürdüğü ilah, kısımlardan ve parçalardan meydana gelmiş olsa, o zaman mürekkeb bir varlık olmuş olur. Arş üzerinde olsa, o zaman sınırlı ve sonlu olur. Eğer, Arş'dan inip yine oraya dönecek olsa, hareket ve sükûn ile tavsif edilmiş olur. Binâenaleyh, bu üç sıfat, şayet ulûhiyyete ters ise, Allah'ın, bütün bunlardan tenzih edilmesi gerekir. Bu da, Müşebbihe'nin görüşünü iptal eder. Yok eğer, ulûhiyyete aykırı değilse, bu durumda hiç kimse, güneşin ve ayın ulûhiyyetini, ta'n ve tenkit edemez.

11) Cenâb-ı Hak, "De ki: "O Allah, birdir" (inias, i) buyurmuştur. Halbuki ehad lafzı, mükemmel bir biçimde bir vahdeti ifade eder. Bu ise, Allah'ın cüzlerden ve parçalardan meydana gelmiş olmasına ters düşer.

12) Cenâb-ı Allah, "Allah ganîdir, sizlerse fakir..."(Muhammed, 38) buyurmuştur. Şimdi, Allah şayet parça ve kısımlardan meydana gelmiş olsaydı, bu durumda O, kendisini meydana getiren bu kısımlara muhtaç olmuş olurdu ki, bu, Allah'ın mutlak manada ganî-müstağnî olmasına aykırıdır. Şu halde, yaptığımız bu izahlarla, Allah'ın uzuvlarının ve kısımlarının bulunduğunun söylenilmesinin imkânsız olduğu sabit olmuştur. 143[143]

Müteşabihlerin Yorumu

Cenâb-ı Hakk'ın, uzuvlardan ve organlardan tenzih edilmesinin vâcib olduğu, yakînî ve kesin delillerle sabit olunca, biz diyoruz ki, ulemâ, (meselâ) Allah hakkında ifade edilen "el-yedu" (el) lafzı hakkında şu izahları yapmışlardır:

1) Yed "kudret" anlamındadır. Nitekim Araplar, "Benim gücüm ve kudretim yetmez" anlamında, derler. Cenâb-ı Hak da, "Yahut nikâh düğümü elinde bulunan kimse bağış yapmış olsun" (Bakara, 237) buyurmuştur.

2) Yed kelimesi, "nimet" manasındadır. Nitekim Arapça'da, kendisiyle nimet manası kastedilerek, "Falan hakkında, falancanın nimet ve iyilikleri, apaçıktır" denilir. O halde, Allah hakkında kullanılan, "iki el" tabiriyle ya açık ve gizli nimetler, yahut da, dinî-dünyevî nimetler kastedilmiştir.

3) Bu lafız, bazan, tekîd için getirilir. Meselâ bir kimsenin, eliyle suç işleyen kimseye "Bu, senin iki elinin kazandığı, yaptığı şeydir" demesi gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Rahmetimin Öncesinde bir müjdeci olarak..." (Aprâf, 57) buyurmuştur. 144[144]

Yed'in Te'vilinin Tenkidi

Birisi, "Burada, yed lafzını "kudret" anlamına almak caiz değildir. Bunun delilleri de şunlardır:

a) Ayetin zahiri, Allah'ın, iki elinin bulunduğunu ifade etmektedir. Binâenaleyh, şimdi, yed, kudret anlamına alınacak olursa, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, iki kudretinin olduğunun söylenmesi gerekir ki, bu olamaz.

b) Ayet, Hz. Âdem (a.s)'in, iki el ile yaratılmış olmasının, onun üstünlüğünü ve melekler tarafından kendisine secde edilmiş olmayı gerektirmesini iktizâ eder. Binâenaleyh, şayet "el" yed "kudret" anlamında olursa, o zaman, Hz. Âdem (a.s) kudret ile yaratılmış olur. Ne var ki, bütün eşya, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti ile yaratılmıştır. Bu sebeple, Hz. Âdem (a.s)'in Allah'ın eliyle yaratılmış olması gibi, İblis de, Allah'ın eliyle yaratılmıştır. Bu sebeple, yed'in, "kudret" anlamına alınması durumunda, bunun, Âdem (a.s)'e İblis tarafından secde edilmesinin illeti olması, İblis'e Âdem (a.s)'in secde etmesine illet olmasından daha evlâ olamaz Böylece de, ayetin nazmı (düzeni) bozulur ve bâtıl olur.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), bir hadiste, "Allah'ın her iki eli de sağ eldir" buyurmuştur. Bu vasfın, kudrete uygun düşmeyeceği malumdur.

İkinci te'vîle, yani, "iki yed"in, "iki nimet" manasına alınmasına gelince, bu da şu sebeplerden dolayı olamaz:

1) Allah'ın nimetleri pekçoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız" (Nam, 18) buyurmuştur. Halbuki, ayetin zahiri el sayısının sadece iki olduğunu bildirmektedir.

2) Şayet, "yed" nimet anlamına gelseydi, bu durumda biz, şöyle diyebilirdik: Nimet, Allah tarafından mahluklar için yaratılır. Bu durumda da, Âdem (a.s) Allah için değil, bazı mahlûkat için yaratılmış olurdu. Bu ise onun kemâlinden ziyade, noksanlığına sebep olurdu.

3) Şayet "yed" nimet anlamında olsaydı, o zaman (Müik, i) ayetinin manası, "Mülkü, nimetinde olan zât ne yücedir;" <Am imrân, mi cümlesinin manası "Hayır senin

---

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/112-114

144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/115

nimetindendir" ve (Maide, m) cümlesinin manası da, "Hayır, doğrusu, O'nun iki nimeti yayılmıştır" şeklinde olurdu ki, bütün bu mânaların bozuk olduğu malumdur.
Üçüncü te'vile, yani yed lafzının bazen te'kîd için ziyâde olarak getirilmesi meselesine gelince, biz şöyle deriz: Bu lafız, hem kendisinde böyle bir uzuv bulunanlar, hem de bulunmayanlar hakkında kullanılır. Birincisine gelince, bu, meselâ Arapların, eliyle suç işleyen kimse hakkındaki, "Bu, senin iki elinin kazandığı şeydir" demeleri gibidir. Bunun sebebi şudur: Kudretin, kendisini gösterdiği yer, eldir. İşte bu sebeple, yed lafzı, kudret anlamına alınabilmiştir. Böyle olması halinde, yed lafzından kudret manası kastedilmiş olur. Halbuki, bu izahın iptal edilişi, daha önce geçmişti. İkincisine gelince, bu da, meselâ "Çetin bir azâbian evve/"(Sebe, 46) ayeti ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kıyamet öncesinde" ifadesi gibidir. Ancak ne var ki biz, bu lafızla bu mecazın yapıldığını söylüyor, kabul ediyoruz. Fakat, mecaza kıyas uygulanmaz ve bu, daima aynı olmaz. İşte bu sebepten elbette, bu cümlelerin manası "azabın eliyle" "saatin eliyle meydana gelmiştir" şeklindedir, denilemez. Biz, "Allah ve Resulünün önüne geçmeyiz" (Hucûrat, i) hitabıyla, tekîd ve ziyadeliğin kasted ilebileceğin i kabul ediyoruz. Ama bu ayette bahsedilen, mecazî manada olarak bu lafız değil, tam aksine, "İki elimle yarattım" ifadesidir. Mecazlara kıyas etme bâtıl olunca, sizin bu iddialarınız tamamiyle sakıt olur, düşer. Bu konuda benim söyleyeceklerim bundan ibarettir" diyebiliriz. 145[145]

Mezkûr Tenkidin Tenkidi

Bu konuda, bence, Özet olarak şu söylenebilir: Büyük bir hükümdar, ilgi ve alâkasını bütünüyle o işe yöneltmesi durumu hariç, herhangi birşeyi kendi eliyle yapmaz. Binâenaleyh, son derece gösterilecek ilgi ve alâka, el ile yapılacak işin ayrılmaz vasfı olunca, o zaman, kesin deliller bulunduğunda, bu kelimeyi mecazî manada almak mümkün olur. Benim bu konuda özetle söyleyeceğim şeyler bundan ibaret olup, Allah en iyisini bilendir.
İblis'In Gururu
Cenâb-ı Hakk'ın, hitabına gelince bu, "Şu anda mı kibirlendin, yoksa, hep eskiden beri kibirlenenlerden, yücelerden misin?" demektir. İblis bu soruya "Ben ondan üstünüm, beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın" diyerek cevap vermiştir ki, bu da, "Şayet ben, şeref ve kıymet bakımından ona denk isem, benim ona secde etmemin emredilmedi çirkin olur. Nasıl böyle olmasın ki, ben Ondan üstünüm" demek olup, daha sonra İblis, kendisinin Âdem (a.s)'den daha üstün olduğunu şu şekilde açıklamıştır: "Benim aslım, ateştendir. Ateş ise çamurdan daha kıymetlidir. Şu halde, benim aslımın, Âdem'in aslından daha iyi olduğu ortadadır. Aslı, aslından daha iyi olan, ondan daha üstündür."İblis'in bu cümleleri, şu üç mukaddimeden ibarettir. 146[146]

İblis'in Kıyası

Birinci Mukaddime: İblis, ateşten yaratılmıştır. Bunun delili ise Cenâb-ı Hakk'ın, İblis'ten naklettiği, "beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın"(AVâf, 12) ve "Cânnı da daha önce çok zehirleyici ateşten yarattık" (Hicr, zr\ şeklindeki ifadeleridir. 147[147]

Ateşin Üstünlüğü

İkinci Mukaddime: Ateş, çamurdan daha üstündür. Bunun delilleri ise şunlardır:
a) Felekî (göksel) kütleler, unsurî (yerel) kütlelerden kıymetlidir. Ateş, feleklere en yakın olan unsurdur. Yer ise, onlardan en uzak olan unsurdur. Öyleyse, ateşin yerden daha üstün olması

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/115-116
146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/116
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/116-117

gerekir.
b) Ateş, battıklarında, bu alemi aydınlatma hususunda, güneşin ve ayın yerini alır. Halbuki, güneş ile ay, yerden daha kıymetlidirler. Şu halde, aydınlatma hususunda onların yerini alan şey, yerden daha üstündür.
c) Aslî ve etken keyfiyyetler, ya hararettir, ya da bürûdet (soğukluktur. Hararet (sıcaklık), bürûdetten daha üstündür. Çünkü hararet, hayata; bürûdet ise, ölüme uygun olan vasıflardır.
d) Yer, kesîf, yoğun; ateş ise, latif ve şeffaftır. Şeffaf olan ise, yoğun ve kesîf olandan daha kıymetlidir.
e) Ateş, aydınlatıcılık vasfını haizdir. Yer ise, karanlıktır. Halbuki aydınlık, karanlıktan daha iyidir.
f) Ateş, hafiftir. Dolayısıyla, ruha benzer. Yer ise ağırdır. Dolayısıyla bedene benzer. Rûh ise, bedenden daha üstündür. O halde ateş, yerden daha üstündür. İşte bundan dolayı tabibler, iki ağır unsurun, bedenlerin terkibinde; iki hafif unsurun da, ruhların meydana gelmesinde daha elverişli ve müsait olduğu hususunda mutabıktırlar.
g) Ateş, yükselme özelliğine sahiptir. Yer (toprak) ise, İnme özelliğine sahiptir. Yükselen, inenden daha üstündür.
i) Felekler burçlarının ilki, koç burcudur. Çünkü, Kuzey Ekvator noktasından ilk başlayan bu burçtur. İşte bu burç, ateş karakterindedir. Canlılardaki uzuvların en şereflisi ise, onun kalbi ve ruhudur ki bu, kalb ile rûh da, ateş karakterindedir. Canlılardaki uzuvların en değersizi ise kemiktir. Halbuki, kemik ise, soğuktur, kurudur ve yer özelliğindedir.
j) Yere ait maddeler, "ner ne zaman ûa'naH'ıeıS özellik arzederlerse, o nisbette kıymetli olurlar. Yine bunlar, her ne zaman daha çok bulanık, yoğun, tozlu ve yer karakterinde olurlarsa, o nisbette de, değerden düşerler. Meselâ, ateşe benzeyen maddeler, altın yakut parlak kıymetli taşlar gibi. Yine bunların, giyim eşyasından misali ve örneği ise, has ipek ile, ondan yapılan elbisedir. Yer karakterinde ve tozlu topraklı olan şeyin daha değersiz olmasına gelince, bu gayet açıktır.
k) Görme kuvveti şeref ve üstünlük bakımından, zirvede olan kuvvettir. Bu kuvvetin fonksiyonu ise ancak ışık sayesinde tam olur. Halbuki ışık ve ışınlar, ateşe benzeyen maddelerdir.
l) Maddî alemdeki maddelerin en kıymetlisi, güneştir. Bunun, şekil, karakter ve tesir bakımından, ateşe benzediğinde şüphe yoktur.
m) Pişme, olgunlaşma ve hayat, ancak hararet (sıcaklık) ile kemâl bulur, tam noksansız olur. Şayet, sıcaklık kuvveti olmasaydı, karakterler tamamlanmaz ve terkibler meydana gelmezdi.
n) Enerji ve fiil kuvveti açısından, unsurların en kuvvetlisi, ateştir. İnfial (tepkilerime) kuvveti açısından, unsurların en mükemmeli ise yerdir. Fiil ve enerji, infialden daha üstündür. O halde ateş yerden (topraktan) daha üstündür. 148[148]

Toprağın Üstünlüğü

Yerin, ateşten daha üstün olduğunu söyleyenlere gelince, bunlar şu izanları yapmışlardır:
a) Yer (toprak) güvenilirdir, muslih (yapıcı)dır. Çünkü sen ona bir tohum attığında, sana o tohumu meyveli bir ağaç olarak geri verir. Ateş ise hâindir. Kendisine teslim ettiğin herseyi bozar.
b) Görme kuvveti eteçî övmüşse, bir de dokunma duyusunun söylediklerine kulak versin.
c) Yer, ateşe hükümrandır. Çünkü o, ateşi (üzerine atıldığında) söndürür. Ateş ise, öz toprağa tesir edemez.
Üçüncü Mukaddime, "Bir şeyin aslı, diğer şeyin aslından daha değerli olursa, o şey de ötekinden daha değerli olur" iddiası şeklindedir. Bil ki bu mukaddime, gerçekten yalan ve yanlıştır. Çünkü külün aslı ateştir. Güzel bahçelerin ve meyveli ağaçların aslı ise topraktır. Meyveli ağacın, külden daha hayırlı olduğu iki kere iki dört edercesine malumdur. Hem

---

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/117-118

farzedelim ki, ateşin bu cihetini nazar-ı dikkate almak bir üstünlüğü gerektirmektedir... Ama bunun, üstünlüğü gerektirecek başka bir cihetle çelişki teşkil etmesi mümkündür. Meselâ, her türlü faziletten uzak ama asil bir insanın nesebinin, o kişinin üstün sayılmasını gerektirmesi gibi. Ama asil (soylu) olmayan bir kimse, ilmi ve takvası çok olursa, sınırsız derecelerle o soyludan daha üstündür. İşte İblis'in ileri sürdüğü Kıyasındaki, yalan ve yanlış olan mukaddimesi budur. 149[149]

Hatanın Cezasının Büyüklüğü

Eğer birisi, "Farzedelim ki İblis, yaptığı bu kıyasta hata etmiştir. Fakat bu muhalefetinden ötürü, küfre girmesi neden gerekmiştir? diye sorabilir. Bu soruyu, şöyle birkaç yönden daha iyi ortaya koymak mümkündür:

a) Ayetteki "secde edin" ifadesi bir emirdir. Emir ise her zaman, vücûbu gerektirmez. Aksine mendubluğu da ifade eder. Mendub olana muhalefet etmek, onu yapmamak ise, muhalefet edeni küfre düşürmesi şöyle dursun, âsî olmasını bile gerektirmez. Hem sonra, emrin vücûb (farziyyet) ifade ettiğini söyleyenler de, bu emrin net olarak, mendubluğu ifade etme ihtimalini inkâr etmiyorlar. Dolayısıyla böyle açık ve net bir ihtimal varken İblisin, bu küfre düşmesi şöyle dursun, âsî sayılmasını bile gerektirmemelidir.

b) Farzedelim ki emir, vücûb ifade eder. Ama İblis, meleklerden değildi. Binâenaleyh meleklere, Âdem (a.s)'e secde etmelerinin emredilmesi hükmüne İblis dahil olmaz.

c) Farzedelim ki bu emir, İblis'i de içine almaktadır. Ama genel bir ifadenin, kıyas ile "tahsis" edilmesi caizdir. Dolayısıyla İblis, bu emrin umumiliğinden kendisini kıyas ite "tahsis" etmiş (hariç tutmuştur).

d) Farzedelim ki kendisinin bu secde emriyle memur olduğunu bile bile, secde etmedi. Fakat bu kadar bir şey, ancak âsî olmayı gerektirir, küfrü değil. Öyleyse, İbüs'in secde etmemekle kâfir olduğu nasıl söylenebilir?" diyebilir.

Buna şöyle cevap verilir: Farzedelim ki emir sîgası, vâcib oluşu göstermez. Ama bu sîgaya, vucûba delâlet eden pek çok karine eklenmiştir. Meselâ buradaki o karinelerden birisi, "Kibirlenmek mi istedin, yoksa yücelerden mi oldun?" hitabıdır. Şu halde İblis, o fâsid kıyasını yapınca, bu onun, bunu Allah'ın emirleri ve teklifleri hususunda tenkid yapabilmek için yaptığını gösterir. Bu durum ise onun kâfir olmasını gerektirir. 150[150]

Racîm Sıfatının İzahı

Bunu iyice kavradığına göre, diyoruz ki: İblis bu fâsid kıyasını yapınca, Cenâb-ı Hak, "Hemen buradan defol. Zira artık sen taşlananlardan (mel'unlardan) sm" buyurmuştur. Bil ki Usûl-ü Fıkıh'da şöyle bir kaide vardır: Uygun bir vasfın peşisıra bir hüküm getirildiğinde, bu o hükmün o vasfa bağlı olduğunu gösterir. Buradaki hüküm, Hak Teâlâ'nın. onun nassı (ayeti) kıyas ile tahsis ettiğini (sı. .irladığını) haber vermesinin peşisıra gelen, taşlanmış (ilahî rahmetten koğulmuş olması) hükmüdür. Binâenaleyh bu, nassı kıyas ile tahsis etmenin, işte bu hükmü gerektirdiğine delalet eder. Ayetteki "buradan" ifadesi, ya cennetten, yahut "göklerden" defol manasında olup, yine buradaki "racîm" kelimesi, "mercûm" (taşlanıp kovulmuş, uzaklaştırılmış) manasınadır. Bu kelime ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu, şeytanın koğulduğunu anlatan mecazî bir ifadedir. Çünkü açıktır ki, kovulan (bazan) taşlanarak kovulur. İşte "recm" budur. Binâenaleyh "recm" (taşlama), kovmadan ayrılmaz, ondan ayrı düşünülmez bir şey olunca, bu kelime, kovma manasında mecazî olarak kullanılmış olabilir.

Eğer, "Kovmak, aynı zamanda lanet etmek (uzaklaştırmak) demektir. Ayetteki "racîm" kelimesini kovma manasına alırsak, bunun hemen peşinden gelen, "lanetim senin üzerinedir"

---

[149] 149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/118

[150] 150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/119

cümlesi, lüzumsuz bir tekrar olmuş olur?" denilirse, buna da şu iki şekilde cevap verilir:
a) Biz "recm"i, cennetten veya göklerden kovma; laneti ise, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırma manasına alıyoruz.
b) Biz, "recm"i kovma manasına; "laneti" de, bu kovmanın Kıyamete kadar sürüp gitmesi manasına alıyoruz. Binâenaleyh bu, sırf kovmadan daha fazla birşey olup, lüzumsuz bir tekrar olmaz.
2) Biz bu kelimeyi hakiki manaya, yani şeytanın gök taşlarıyla taşlanması manasına da alabiliriz. Allah en iyi bilendir. 151[151]

Lanet Süreli Mi?

Şimdi buna göre eğer, sonunu) harf-i cerri, intiha-i gayeyi (mesafenin gösterir. O halde ayetteki "ilâ yevmiddîn" "din gününe kadar" tabiri bu ilahî lanetin, Kıyamet gününün gelmesiyle son bulmasını gerektirir*?" âenttYrae, Keşşaf sahibi burna. şu şekilde cevap vermiştir: "İblls'e lanet dünya hayatında devam etmektedir. Binâenaleyh Kıyamet günü geldiğinde, bu lanetin yanısıra, tahakkukuyla, bu lanetin bile unutulacağı çeşitli ilâhî azablar olacaktır." 152[152]

Ba'se Kadar Mühlet

Bil ki İblis mel'un olunca, "O halde (insanların) tekrar diriltilecekîeri güne kadar bana mühlet ver" dedi. İblis'in, ölümden kurtulmak için, insanların diriltilecekîeri güne kadar mühlet verilmesini istediği; çünkü Öldükten sonra dirilme gününe kadar kendisine mühlet verilmesi halinde, o gün gelmezden önce ölmeyeceği, o gün gelince de artık zaten canının alınmayacağı, böylece de ölümden kurtulmuş olacağını düşündüğü ileri sürülmüştür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Haydi sen, malum olan zamanın gününe kadar, mühlet verilenlerdensin" buyurmuştur. Bu, "Sen, Allah'ın bileceği, ama O'ndan başka hiç kimsenin bilemeyeceği bir güne kadar mühletlisin" demektir. 153[153]

Azdırma Çabası

Bu söz üzerine İblis, "Senin izzetine yemin ederim ki, ben de artık onların hepsini azdıracağım" demiştir ki bu, Allah'ın izzet ve hükümranlığına yapılan bir yemindir. Şeytan burada azdırma işini, kendisine nisbet etmiştir. Dolayısıyla o, bu sözüne göre, Kaderiyye'nin (Mu'tezile'nin) görüşündedir. Bir defasında ise o, "YaRabbi, beni azdırmana mukabil, ben de..."(Hkx39) diyerek, azdırma işini, Cebriyye'de olduğu gibi, Allah'a nisbet etmiştir ki bu, şeytanın bu meselede şaşkın olduğuna delâlet etmektedir. 154[154]

İhlaslılara Etkisizliği

Ayetteki, 'içlerinden ihlasa erdirilmiş kulların müstesna" ifadesi ile ilgili şu incelikler var:

İblis Bile Yalandan Kaçınır

Birinci İncelik: İblis'in bu istisnadan muradının, sözünde (yemininde) bir yalan meydana gelmemesi olduğu; çünkü eğer böyle bir istisna yapmayıp, herkesi azdıracağını iddia etmiş olsaydı, o zaman Allah'ın sâlih kullarını yoldan çıkarmaktan âciz kaldığında yalanının ortaya

---

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/119-120
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/120
153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/120
154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/120

çıkacağı söylenmiştir. Buna göre İblis adetâ, "Bu yeminimde yalan olmasın diye, işte bu istisnayı yaptım" demek istemiştir, işte bu noktada şöyle denilebilir: Yalan, İblis'in bile ar duyduğu bir şeydir. Dolayısıyla bir müslümanın yalana yeltenmesi nasıl uygun düşebilir?
Eğer, "Bu ayet ile "Biz, senden evvel gönderdiğimiz her resul ve nebf, bir şey arzu ettikferi zaman, mutlaka şeytan onun dilediği hakkında (bir fitne meydana) atmış o/masjn" (Hacc, 52) ayeti nasıl te'lif edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: İblis, "Ben, Allah'ın sâlih kullarını azdırmayı kastetmedim" dememiş, aksine, "Ben onları azdırmak isteyeceğim" demiştir. Ne var ki şeytan onları azdırmak istese de, onları azdır amam ıştır.
İkinci İncelik: Bu ayet, İblis'in, Allah'ın muhlis kullarını azdı ram ayacağına delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hak, Hz. Yusuf (a.s) hakkında da, "Şüphesiz o muhlis kullanmızdandır" (Yusuf, 24) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu iki ayetin toplamından, İblis'in (şeytanın), Yusuf (a.s)'u azdıramadığı neticesi çıkmaktadır ki bu, Haşeviyye nin, Hz. Yusuf (a.s)'a isnad ettikleri o çirkin iddialarda yalancı olduklarına delâlet eder. 155[155]

İblise Tabi Olanların Akıbeti

Bil ki İblis, işte bu sözü söyleyince, Allah Teâlâ, "hie bu doğru. Ben şu hakikati söylüyorum: "Andolsun cehennemi senden ve onlann içinden sana tabî olanların hepsi ile dolduracağız" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var: 156[156]

Birinci Mesele

Âsim ve Hamza, birinci şeklinde, ikincisini nasb ile şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları her ikisini nasbile okumuşlardır. Bu kelimelerin merfû okunuşu, "Hak olan yeminimdir" takdirindedir. Yine nasb okunuşları da "kasenV'den ötürüdür, yani "hakka yemin olsun ki" takdirindedir. Bu tıpkı (Vallahi...) demen gibidir, cümlesindeki "Hak" kelimesi, kendinden sonraki fiilin mef'ulü olarak mensuptur, Yani "Hakkı söylüyormu" demektir. 157[157]

İkinci Mesele

Ayetteki minke kelimesi, "senin cinsinden" manasınadır. İblisin cinsinden olanlar ise, şeytanlardır. ifadesi de, "Adem (a.s)'in neslinden, sana tabî olanlar" manasınadır.
Eğer, "Bunun peşisıra gelen "ecma'în" (hepsi) kelimesi, neyi te'kid etmektedir?" denilirse, deriz ki: Bu kelime ile, mtnhum "onlann" zamirinin, yahut mlnke ve tebiake kelimelerindeki kâf (sen) zamirlerinin te'kid edilmiş olması muhtemeldir ve "Ben, tabî olanlar ve olunanlar ile, hiçbirinin yakasını bırakmamak şartıyla, cehennemi
dolduracağım" demektir. 158[158]

Kadere Delil

Alimlerimiz herşeyin Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğu konusunda bu ayeti, şu şekillerde delil getirmişlerdir: 1) Allah Teâlâ, İblis hakkında, "Hemen buradan çık (defol). Zira artık sen artık taşlanıp (kovulanlardansın) ve şüphesiz ceza gününe kadar lanetim senin üzerinedir" buyurmuştur. Binâenaleyh bu, Allah'ın, o şeytanın hiç iman etmeyeceğine dair bir haber; dir. Eğer İblis, farzımuhal, iman edecek olsa, Allah'ın doğru olan bu haberi yalana dönüşmüş olurdu. Bu ise imkânsızdır. Binâenaleyh iman etmekle emrolunmuş olmasına rağmen, İblls'in iman etmesi imkânsızdır.

---

[155] [155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/121
[156] [156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/121
[157] [157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/121
[158] [158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/121

2) O, "Senin izzetin hakkı için, ben de artık muhakkak onların hepsini azdıracağım" demiştir. Dolayısıyla Hak Teâlâ şeytanın kullarını iğvâ edeceğini biliyor ve şeytanın bu iddiasını duyuyordu. Hem de İblisi bu işten men etmeye kadirdi. Men etmeye kadir olan kimse, men etmediği zaman, o işe razı demektir.

İmdi eğer, "Bu men etme işi, ifsâd edecek (durumu bozacak) birşeydir" denilirse, biz deriz ki: Bu yanlış bir sözdür. Çünkü bu engelleme, hem İblis'i saptırmaktan, hem de insanoğlunu sapmaktan kurtaracaktı. Bunun ifsad edecek birşey olması bir tarafa, maslahatın tâ kendisidir.

3) Allah Teâlâ, cehennemi kâfirler ile dolduracağını haber vermiştir. Dolayısıyla eğer onlar kâfir olmasalardı, Allah'ın yalan söylemiş olması ve câhil olması gerekirdi.

4) Eğer Cenâb-ı Allah, kâfirin inkâr etmemesini dilemiş olsaydı, peygamberleri ve salihleri ebedî bırakması, İblis'i ve şeytanları Öldürmesi gerekirdi. O, bu işin aksini yaptığına göre, biz, kâfirin küfrünü irade ettiğini anlıyoruz.

5) Allah'ın bu kâfirleri imanla mükellef tutması, onların, kendilerinin kesinlikle iman etmeyeceklerine delâlet eden bu ayetler ile, iman etmekle mükellef kılınmalarını gerektirir. Bu durumda da onların kesinlikle, asla, iman etmeyeceklerine inanmakla mükellef olmaları gerekir. Bu ise, teklif-i mâ-lâ yutaktır. Allah en iyi bilendir. 159[159]

Tebliğ Ücretsizdir

"De ki: "Ben buna karşı sizden hiçbir ücret İstemiyorum ve ben külfet çıkaranlardan değilim." O (Kur'ân), âlemlere bir öğütten başka (birşey) değildir. Her halde onun mühim haberini bir zaman sonra bileceksiniz"

(Sâd, 86-88).

Bil ki Allah Teâlâ bu sûreyi işte bu güzel sonuçla bitirdi. Çünkü Allah dinî konularda ihtiyatlı olmanın farziyyetine delâlet eden pek çok esaslardan bahsetmiş ve sonra bu sûreyi bitirirken, "İnsanları davet ettiğim bu şeyin hak mı, bâtıl mı olduğunun anlaşılabilmesi için, hem davet edenin, hem de davetin hakkında düşünülmesi gerek! olan şeydir. Davet edene gelince, o benim. Ben, bu davetime karşılık bir ücret ve mal istemiyorum. Halbuki yalancı kimselerin mal talebinden kesinlikle vazgeçmeyecekleri açıktır" buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'İn ise dünyadan uzak olduğu, ona rağbet etmediği açıktır. 160[160]

Külfetsizlik Nedir?

Davet keyfiyetine gelince Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben külfet çıkaranlardan değilim " demiştir. Müfessirler bu hususta pek çok izahlar yapmışlardır. Ama zannıma gâlib olan mana şudur: "Benim sizi davet ettiğim bu şey, doğruluğunu anlama hususunda ileri derecede birtakım külfetlere girmeye gerek olmayan, aksine doğruluğuna aklın sarih olarak şahadet ettiği bir dindir. Dolayısıyla ben sizi önce Allah'ın varlığını ikrar etmeye, ikinci olarak O'nu kendisine layık olmayan herşeyden tenzih ve takdis etmeye -ki bu manayı "Allah gibi hiçbirşey yoktur" {Şûra, nj ve benzeri ayetler desteklemektedir- ;üçüncü olarak, Allah'ın ilim, kudret, hikmet ve rahmet ile mükemmel manada mevsuf olduğunu kabule; dördüncü olarak O'nun ortaklardan ve zıdlardan münezzeh olduğunu ikrara; beşinci olarak, âdî cansızlar olan ve kendilerine ibadet etmede hiçbir fayda, ibadet etmemeden dolayı hiçbir zarar bulunmayan bu putlara ibadetten vazgeçmeye; altıncı olarak, melekler ve peygamberler olan, mukaddes-tertemiz ruhlara saygı duymaya; yedinci olarak,"Kötü emeller işleyenleri, yaptıklarına göre cezalandırmak, güzel ameller işleyenleri de, en güzel (mükâfaatla) mükâfaatlandırmak İçin"(Necm,3i) ayetinden ötürü, öldükten sonra dirilişin ve Kıyametin olacağını ikrara ve sekizinci olarak da dünyadan yüz çevirip, ahirete yönelmeye davet ediyorum.

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/122

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/122-123

Şu halde, işte bu sekiz esas, Allah'ın ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in dini hususunda, nazar-ı dikkate alınması gerekli çok kuvvetli esaslardır. Ufacık akıl ve bir nebze fikir bile, bu sekiz esasın doğruluğuna şehadet eder. Böylece benim insanları davet ettiğim bu şeriat hususunda, külfet çıkaranlardan olmadığım, aksine doğruluğuna ve yüceliğine, bâtıl ve fasit şeylerden uzak olduğuna her akl-ı selimin ve bozulmamış fıtrat sahibinin şehâdet ettiği bir din olduğu anlaşılır." İşte bu mana ayetteki, "O (Kur'ân), âlemlere bir öğütten başka (birşey) değildir" ifadesi ile anlatılmak istenendir. Allah bu mukaddimeleri beyan edince, "Herhalde onun mühim haberini bir zaman sonra bileceksin" buyurmuştur. Bu, "Sizler, cehalet ve taklidde ısrar edip, anlattığımız bu çok net şeyleri kabule yanaşmazsanız, bir müddet sonra bu yanaşmamada isabetli mi, yoksa hatalı mı olduğunuzu anlayacaksınız" demektir. Korkutma ve sakındırma konusunda, Önceki açıklamaların peşisıra böyle sözlerin söylenilmesi, kuvvet bakımından daha fazlası olmayan ifadelerdendir. Allah en iyi bilendir.

Allah rahmet etsin (ben) musannif şöyle derim: Bu sûrenin tefsiri, altiyüz üç hicrî senesinde, zilkade ayının ikinci üçtebirinin sonunda, perşembe günü tamamlanmıştır. Bütün nimet ve ihsanlarına karşılık Allah'a hamd olsun. Salat-u selâm, O'nun yerdeki ve gökteki tertemiz kullarına olsun. Yine sıfatlarına ve isimlerine uygun bir biçimde medh-ü sena Allah'a, tam ta'zîm (saygı), O'nun peygamberleri ile veli kullarına olsun ve Cenâb-ı Hak din gününe kadar, bunlara salat-u selâm etsin, rahmet etsin. 161[161]

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/123-124

ZÜMER SÛRESİ

Bu sûre Mekkî'dir ve yetmışbeş ayettir.

Allah'ın Birliği

"Kitabın indirilmesi, o aziz ve hakîm Allah'dandır. Şüphesiz biz o kitabı sana hak olarak indirdik. O halde Aliah'a, dini O'na has kılarak ibadet et. Gözünü aç, hâlis din Allah'ındır. Onu bırakıp da, kendilerine birtakım dostlar edinenler, "Biz bunlara ancak, bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" dediler. Şüphe yok ki Allah onlarla (mü'minler) arasında, ihtilaf edegeldikleri şeyler hakkında hükmünü verecektir. Muhakkak ki yalancı, tam kâfir olan o kimseleri, Allah doğruya iletmez. Eğer Allah, bir evlad edinmek isteseydi, elbette yaratacaklarından dilediğini seçerdi. Fakat O, münezzeh ve yücedir! O, eşi ve benzeri olmayan Allah'dır, birdir ve herşeye hakimdir"
(Zümer, 1-4). 1[1]
Bil ki bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

I'rab

Ferrâ ve Zeccfic, tenzilu kelimesinin merfû okunuşu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:
a) Bu kelime mübtedâ, ise haberdir.
b) Kelamın takdiri, "Bu, o kitabın indirilirdir" şeklindedir. O halde buna göre, ayetin başında mahzûf bir mübteda vardır. Bu tıpkı, (Nur. 1) ayeti gibidir. Bunun takdiri de, "Bu, indirdiğimiz bir sûredir" şeklindedir.
Bazıları şu sebeplerden ötürü birinci izahın öaha tercihe şayan olduğunu söylemişlerdir:
1) Takdirde bulunmak, aslolanın aksine yapılan bir hareket tarzıdır. Dolayısıyla ancak bir zaruret bulunduğu zaman takdire başvurulur. Burada ise bir zaruret yoktur.
2) Biz, bu ifadenin mübteda ve haberden meydana gelmiş tam bir cümle olduğunu söylediğimiz zaman, önemli bir mana ifade etmiş olur. Bu önemli mana da, bu kitabın, başkasından değil, Allah'dan gelmiş olmasıdır. Binâenaleyh bu hasr (sadece) manası, nazar-ı dikkate alınması gereken bir manadır. Ama bu cümlenin başına bir mübteda takdir edersen, bu önemli mana elde edilemez.
3) Biz, cümlenin başına bir mübteda getirdiğimizde, "Bu, Allah'dan olan o kitabın indirilişidir" takdirinde olur. Bu durumda da, bizim bir mecazî mana vermemiz gerekir. Çünkü "bu" ifadesi, sûreye işarettir. Sûre ise, indirilişin kendisi indirilen şeydir. Bu durumda, "tenzil" masdarından ism-i mef'ûl (indirilmiş şey) manasının kastedildiğini söyleme ihtiyacı duyarız. Yine bu da, bir zaruret yok iken, üstlendiğimiz bir mecaz olur. 2[2]

Kur'an Mahluk Değil

Kur'ân'ın mahlûk (yaratılmış) olduğunu söyleyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ Kur'ân'ı, indirmek ve indirilmiş olmakla nitelemiştir. Böyle bir nitelik (sıfat) ise, ancak muhdes ve mahluk olan şeylere uygun düşer." Buna karşı vereceğimiz cevap, "Biz, bu lafızları kalıplar ve harfler manasına alıyoruz" şeklinde olur. 3[3]

Üçüncü Mesele

Pek çok ayet, Kur'ân'ın, tenzil sıfatı bazı ayetler de, münzel veya münezzel sıfatı nitelendiğine

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/127-128
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/128
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/128

delâlet etmektedir. Birincisi, meselâ, "Hiç şüphesiz o, âlemlerin Rabbinin bir tenzilidir"(Şuara.i92), "O, (Kur'ân), Hakîm ve Hamîd'den bir tenzildir" (Fussilet, 2) ve "O rahman verahîm (Allah'tan) bir fenzMr" (Fussilet,2)ayetlerinde olduğu gibidir. İkincisi de, "Biz, zikri inzal ettik" (ma, 9) ve "Onu gerçek olarak inzal ettik ve o da hak İle indi" (ism, ıos) ayetlerinde olduğu gibidir. Sen, Kur'ân'ın münzel (indirilmiş) oluşunun, mecazî manaya değil hakiki manaya, onun bir tenzil (indiriliş) olmasından daha yakın olduğunu bilmektesin. Dolayısıyla münzel de mecazdır. Çünkü eğer Kur'ân ile, Cenâb-ı Hakk'ın zâtıyla kâim olan (zatında bulunan kelâm sıfatı) kastedilince, bu sıfat, zattan ayrılmayı ve inmeyi kabul etmez birşeydir. Yok eğer Kur'ân ile, harfler ve sesler kastedilirse, bunlar da, ayrılmayı ve inmeyi kabul etmeyen vasıflardır. Dolayısıyla nüzul (inme) ile kastedilen, bunları Hz. Peygamber (s.a.s)'e tebliğ eden o meleğin inmesidir. 4[4]

Allah Müstağnidir

Mu'tezİle şöyle der: "Azîz", mağlub olmayan kadir demektir. Dolayısıyla bu sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın sınırsız
kudrete sahip olduğuna delâlet eder. "Hakim", işlerini, his ve iştahına göre değil, hikmete göre yapan demektir. Bu manalar ise, ancak Hak Teâlâ'nın herşeyi bilen bir âlim ve herşeyden müstağni bir ganî olduğu sabit olduğu zaman tam olur." Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Allah'ın azîz ve hakîm olması, O'nun şu üç sıfatına, yani bütün herşeyi bilmesine, bütün mümkinâta kadir olmasına ve herşeyden müstağni oluşuna (hiçbirşeye ihtiyacı olmadığına) delâlet eder. Dolayısıyla böyle olan bir varlık, çirkin şeyleri yapmaktan ve çirkin şeye hükmetmekten kaçınır. Durum böyle olunca da, O'nun her yaptığı şey bir hikmet ve bir doğru olmuş olur. 5[5]

Kur'ân'ın Mahiyeti

Bunun da böyle olduğu sabit olduğuna göre, diyoruz ki, Kur'ân'dan faydalanmak, şu iki esasa dayanır:
a) Kur'ân'ın ilahî kelam olduğunun bilinmesi... Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğru (sâdık) oluşunun, mucizelerle isbat edilmiş olması ve onun, "Kur'ân Allah'ın sözüdür" dediğinin mütevatir olarak sabit olmasıdır. Dolayısıyla bu iki mukaddimenin toplamından Kur'ân'ın, Allah'ın kelâmı olduğu neticesi çıkar.
b) Allah Teâlâ, bu lafızlarla, ya o lafızların konulmuş oldukları manaları; ya lügat açısından (sonradan) kazandıkları manaları; ya da Örfî veya şer'î karine ve emarelere göre kazandıkları manaları kastetmiştir. Çünkü eğer Cenâb-ı Hak bu manaları kastetmemiş olsaydı, bu, karışıklığa sebebiyet verme olurdu. Bu ise, hakîm olan zata yakışmaz. Anlattıklarımız ile, Kur'ân'dan istifade etmenin, ancak bu iki esası kabul etmekle olacağı ve bu iki esasın isbat edilmesinin yolunun da, Cenâb-ı Hakk'ın, hakîm oluşuna dayandığı; Allah'ın hakîm oluşunun isbatının yolu ise, meseleyi O'nun "azîz" olmasına dayamakla olacağı anlaşılır. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Kitabtn tenzili (indirilmesi), o azîz ve hakîm Allah'dandır" buyurmuştur. 6[6]

İnzal ve Tenzîl

Cenâb-ı Hakk'ın "Şüphesiz biz kitabı sana hak olarak indirdik" ayetiyle Iğılı iki soru var:
Birinci Soru: "Tenzil" kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, tedrici bir biçimde, parça parça indirdiğine; "inzal" kelimesi de, toptan indirdiğini düşündürmektedir. Böyle olunca, bu iki ifade nasıl bağdaştırabilir?

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/128-129
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/129
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/129

Cevap: Eğer, bahsettiğimiz tarzda "tenzîl" ile "İnzal" arasında bir fark bulunduğu doğru ise, bu iki ifadeyi, telif etmenin yolu, "Biz, sana o kitabı, küllî bir hüküm olarak indirmeye ve ulaştırmaya, kesinkes karar verdik." Bu, "inzâl"in manası; "daha sonra da onu sana, maslahatlara uygun olarak parça parça indirdik" - ki bu
da tenzilin manasıdır-" şeklinde denilmesidir.
İkinci Soru: Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz biz o kitabı sana hak olarak indirdik" ifadesinden ne kastedilmiştir?
Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bununla, "Kur'ân'da, tevhîdin, nübüvvetin, âhiretin ve çeşitli mükellefiyetlerin isbâtına dair koymuş olduğumuz herşey, amel edilip benimsenmesi gerekli olan hak ve gerçektir" manasında olmak üzere, "Biz, sana, o kitabı gerçek olarak indirdik" anlamı kastedilmiştir.
b) Bununla, bu kitabın, Allah katından indirildiğine delâlet eden, hak bir delile binâen, "Biz sana o kitabı indirdik" manası kastedilmiştir. Bu delil de, fasîh kimsenin, Kur'ân'a muaraza etmekten âciz oluşlarıdır. Binâenaleyh, şayet Kur'ân mu'cîz bir kelâm olmasaydı, onlar ona muaraza etmekten âciz kalmazlardı. 7[7]

İhlâs

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O halde Allah'a, dini O'na has kılarak, ibadet et" buyurmuş olup, bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:.

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz biz kitabı sana hak olarak indirdik" cümlesinde bu kitabın, hakkı, gerçeği, doğruluğu
ihtiva ettiğini beyan buyurunca, işte bu noktada, onda yer alan o gerçeklerden birisini zikretmiştir ki bu da, insanın, ihlaslı olarak, Allah'a ibadetle meşgul olup O'ndan başkasına ibadetten tamamen uzak kalmasıdır. İnsanın, ihlaslı ve samimi bir biçimde Allah'a ibadetle meşgul olması, Hak Teâlâ'nın "O halde Allah'a, ihlasla ibadet et" emrinden; insanın, Allah'tan başkasına ibadet etmekten kesinlikle uzak kalmasının gerekliliği de, "Gözünü aç, halis din Allah'ındır" ifadesinden anlaşılmaktadır. Çünkü, ayetteki lafzı, hasr ifade eder. "Hasr, hükmü, mezkûr olana vermek, mezkûr olmayandansa nefyetmek" demektir. 8[8]

İhlasın Şartlan

Bil ki, ibadetin ihlasla yapıldığı, hakikatte anlaşılamaz. Ancak, ne var ki biz, ibadetin, İhlasın ve ihlâsa aykırı olan şeylerin ne olduğunu anladığımız zaman, bunu bilebiliriz. Şu halde, bunlar, kendilerinden mutlaka bahsedilmesi gerekli olan üç şeydir.
İbadete gelince, bu, yapmak veya söylemek; veyahut da yapmamak veya söylememektir. Ve bu, sırf o emrin mutlaka kabul edilmesi gerekli olan yüce bir buyruk olduğuna inanıldığı için ifâ edilir.
fhlasa gelince, bu da, o fiili yapmaya veya yapmamaya kişiyi sevkeden şeyin, sırf (bu emre) inkıyâd ve imtisâlden Ötürü yapılmasıdır. İmdi, eğer bundan başka bir sebep sözkonusu olursa, bu durumda, kişiyi taate sevkeden bu sebep, diğer sebepten ya üstün olur, ya ona denk olur veyahut da ondan aşağı olur. Ulemâ, bu sebebin, o sebebe denk veya ondan aşağı olabileceği ihtimalinin kabul edilmeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Kişiyi Allah'a taate sevkeden bu sebebin, o sebebe baskın çıkmasına gelince, ulema bunun bunu ifade edip etmeyeceği hususunda ihtilaf etmiştir Biz, bu meseleyi defalarca ele aldık. Kur'ân'ın lafzı, ibadetlerin ihlaslı bir biçimde yapılmasının farz olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/129-130
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/130

Hakk'ın, "O halde Allah'a, dini O'na has kılarak ibadet et" buyruğu, ibadetleri, ihlaslt bir biçimde yapmanın gerekliliği hususunda açık bir ifadedir. Bu husus, "Halbuki onlar Allah'a, O'nun dininde ihlâs erbabı ve muvahhidier olarak, ibadet etmelerinden başkasıyla emrolunmamışlardır" (Beyyine, 5) ayet-i kerimesiyle de kuvvet kazanır. 9[9]

İhlâsa Aykırı Şeyler

İhlasa ters düşen şeylerin izahına gelince, bunlar, şerîki tedai ettiren, çağrıştıran şeyler olup, şunlardır:
1) İbadetin gösteriş için yapılması... Bunun, kahramanlık duygusuyla yapılmış olması da riyaya girer.
2) Kişinin, taatta bulunuş maksadının, cenneti elde etmek ve cehennemden kurtulmak arzusu olması...
3) Onun bu ibadetleri yaparken, bunların, mükâfaatı gerektirmede veya cezayı gidermede tesirleri olduğuna inanması.
4) O taatların makbul olabilmeleri için, kişinin, büyük günahlardan beri olması. Bu son görüş, Mutezilenin görüşüne binâen nazar-ı dikkate alınacak olan görüştür. 10[10]

İhlasın Başı Tevhid

Bazı kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde Allah'a, dini O'na has kılarak, ibâdet et" emrinden, Allah'tan başka ilâh
olmadığına şehâdet etmenin; (Yani, Lâ ilahe illallah demenin) kastedildiğini ileri sürerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği rivayet odilen, "Lâilahe illallah, benim kale'mdir. Kim benim bu kaleme girerse, azabımdan emin olur"11[11] hadis-i kudsisiyle istidlal etmişlerdir ki, bu, "küfür bulunduğu sürece, taat fayda vermediği gibi, iman olduğu sürece, günahlar da zarar vermez" diyen kimselerin görüşüdür. Ekseri ulemâ ise, bu ayetin, Cenâb-ı Hakk'ın, emir ve yasaklar namına, teklif ettiği herşeyi içine aldığını söylemişlerdir ki, evlâ olan da budur. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde, Allah'a ibadet et" ifadesi, genel bir ifadedir. 12[12]

Hasan el-Basrî İle Ferazdak

Rivayet olunduğuna göre, Ferezdak'ın hanımının vefatı yaklaşınca, namazını Hasan el-Basrî'nin kıldırmasını vasiyyet eder. Hasan el-Basrî, kadının namazını kıldırıp, kadın kabre defnolununca, Hasan el-Basrî,el-Ferazdak'a, "Ey Ebû Flrfls, bu iş (ölüm) için ne hazırladın?" dedi. Bunun üzerine Ferazdak, "Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdeti..." cevabını verdi. Bunun üzerine Hasan el-Basrî (r.a), "Bu, (bu işin) direği. Peki bunun ipleri nerde?" buyurdu ve böylece, çadırdan istifade edilebilmesi için, çadırın direğinden, ancak ipler sayesinde yararlanılabileceğini beyân buyurdu. 13[13]

Mu'tezile'nin Amel Anlayışı

Kâdî şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Muâz ve Ebû'd-Derdâ'ya, "Ebû'd-Derdâ'ya rağmen, zina etse ve hırsızlık yapsa bile (cennete girecek)”14[14] dediği sahîh ise, bu, bu manaya, tevbe

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/130-131
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/131
11[11] Kenzûl- Ummal 1/156.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/131
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/131
14[14] Libas bâbûs-siyabi'l-ebyad. Burada Ebu'd-Derda (r.a) denilmesi zûhal olup doğrusu Ebu Zerr (r.a)denilmesidir (ç).

etmenin şart koşulması ile hamledilebitir. Aksi halde, bu haberi kabul etmek caiz olmaz. Çünkü bu, bir kere Kur'ân'a muhaliftir. İnsanın, zina ve hırsızlıktan men edilmemesini doğurur. Bir de, böylesi kimse bu fiilleriyle haddi aşmamış olur. Çünkü, bu kimse, çirkin şeylere alabildiğine arzu duyarken, kelime-i şehâdete tutunması halinde, bu günahların ona zarar vermeyeceğini zanneder ve bu, o kişiyi, o çirkin fiilleri yapmaya bir nevi teşvik etmiş olur. Halbuki, bütün bunlar, Allah'ın (emir ve yasaklarındaki) hikmetine aykırı düşer.

Bundan günahların zararının tevbe ile zail olup silinmesi de, yine kişiyi o kötü şeyler yapmaya bir teşvik sayılmaz mı?" neticesi çıkarılmasın! Çünkü biz diyoruz ki, günahların zararının tevbe ile zail olacağına inanan kimse, aynı zamanda o kötü şeylerin yapılmasının zararlı olduğuna da inanmakla beraber, ne var ki, tevbenin o zararları silip süpüreceğine de inanmıştır. Ama, "Kelime-i şehâdeti söylediğin müddetçe, çirkin şeyleri yapmak zarar vermez" diyen kimsenin sözü böyle değildir." Kadî'nin sözünün tamamı bundan ibarettir. 15[15]

Mu'tezile'ye Cevap

Kâdî'ye şöyle cevap verilebilir: Senin, "(Hadisle alakalı olarak) onların bağışlanacağına dair söz, Kur'ân'a muhaliftir" şeklindeki sözüne gelince, bu hiç de böyle değildir. Tam aksine Kur'ân, buna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Al!ah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışmdakileri, dilediği kimseler için bağışlar" (Nisa, 48) ve "Rabbin, zulümlerine rağmen, insanlar için mağfiret sahibidir"(Ra% 6) buyurmuştur ki bu son ayet, "zulüm yapmalarına rağmen..." demek olup, bu tıpkı, "yerken, içerken" manasında olarak, "Emiri, yerken ve içerken gördüm" denilmesi gibidir. Ve yine Cenâb-ı Hak, "Ey kendilerinin aleyhinde haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Allah bütün günahları dilerse affeder" (zümer. 53) buyurmuştur.

Kadî'nin, "Bu, (o kişiyi), o çirkin şeyleri yapmaya teşvik etmeyi gerektirir" şeklindeki sözüne gelince, ona şöyle denilir: Eğer durum böyle olsaydı, o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın, (günahkâr kişileri) bağışlamasının da, aklen çirkin olması gerekirdi. Halbuki bu görüş, Bağdatlı Mu'tezilîlerin görüşüdür. Sen ise bunu demezsin. Çünkü Basralı Mu'tezile'nin görüşüne göre, günahkâra azab etmek, aklen caizdir. Hem bu durumda, kişinin tevbesi ile de bağışlanmaması gerekir. Çünkü kişi, günah işleyip, tevbe ettiğinde, Allah'ın kendisini bağışlayacağını bildiği an, bu da o kötü şeyleri yapmaktan men edici olmaz. Kadî'nin ileri sürdüğü farka gelince, bu haktan uzak bir şeydir. Çünkü kişi, o günahtan o anda tevbe etmeye azmettiği an, bu günahın kendisine artık kesinlikle zarar vermeyeceğini anlar. Sonra biz diyoruz ki:

Biz ehl-i sünnetin görüşü şudur: Biz, genel olarak, büyük günahların da affedileceğine kesin olarak hükmediyoruz. Ama bunun, bütün herkes hakkında söz konusu olması meselesi şüphelidir. Çünkü Allah Teâlâ, "Bunun dışmdakileri, dilediği kimseler için bağışlar" (Nisa, 48) buyurmuş, genel olarak mağfiretin olabileceğini kesinkes belirtmiştir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu bağışlamanın herkes hakkında olacağını kesin olarak belirtmemiş, tam aksine, kendisinin dilediği kimseler hakkında sözkonusu olduğunu belirtmiştir. Böyle bir korku kişide mevcut olduğu sürece, günahları işlemeye teşvik etme diye birşey sözkonusu olamaz! Allah en iyisini bilendir. 16[16]

Farklı Kıraat

Keşşaf sahibi şöyle der: "Ed-dîn" kelimesi, (şâz olarak) ref ile de okunmuştur. Bunu ref ile okuyanların hakkı
ve görevi, Cenâb-ı Hakk'ın, (zûmer, 3) ifadesine uygun olabilmesi için, (Nisa, 146)
ifadesinden dolayı ayetteki kelimesini de lâm'ın fethası ile muhlasan okumalarıdır. Çünkü,

---

[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/132

[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/132-133

"hâlis" de, "muhles" de aynıdır. Ancak ne var ki, ed-dîn kelimesi, "mecâz-i isnadı" olarak, sahibinin (dini yaşayanın) sıfatı ile vasfedilmiş olur ve bu tıpkı, Arapların, "Şair olan şiir" demelerine benzer. 17[17]

Şirkin Masum Yüzü

Bil ki, Allah Teâlâ, ibâdetlerin başının tevhîd konusunda samimiyyet ve ihlas olduğunu beyan edince, bunun peşinden, müşriklerin tuttukları yolu kınayan ayeti getirerek, "O'ndan başka kendilerine birtakım dostlar edinenler, "Biz bunlara ancak, bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" dediler" buyurmuştur ki, bu ifadenin takdiri, "Allah'ın dışında dost edinenler, "Biz onlara ancak, onlar bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" derler" şeklindedir. Takdirin böyle olması halinde, ayetteki ed-dîn kelimesinin haberi mahzûf olup, bu da "derler" kelimesidir. 18[18]

Putlaştırılan Nesneler

Bil ki, ayetteki, "..onlara... "zamiri, Allah'ın dışında, kendisine tapınılan mabutlara ait olup, bunlar da, akıllı ve akılsız diye ikiye ayrılırlar. Akıl sahibi olan mabutlara gelince, birtakım kimseler, meselâ Hz. İsa (a.s)'ya, Hz. Üzeyr (a.s)'e ve meleklere tapınışlardır. Pekçok kimse de, güneşe, aya, yıldızlara tapmışlar ve fakat bunların düşünebilen, konuşabilen canlılar olduklarına inanmışlardır. Kendilerinde hayat ve akıl bulunmadığı halde, tapınılan mabutlara gelince, bunlar da putlardır. Bunu iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: (Haydi diyelim ki), kâfirlerin ileri sürdüğü bu söz, akıl sahibi olan bu mabutlar hakkında uygun bir sözdürl Ama bu söz, aklı olmayanlar için, hiç de uygun düşmez. Bunu şu iki açıdan izah edebiliriz:
a) jfadesindeki hum zamiri, akıllılara râci olan bir zamirdir. Dolayısıyla putlara râci olması uygun düşmez.
b) O kâfirlerin, Hz. İsa (a.s), Üzeyr (a.s) ve melekler hakkında, Allah katında kendilerine şefaatçi olacaklarına inanmış olmaları uzak ihtimal değildir (inanmış olabilirler). Ama, insanın, putların ve cansız şeylerin, kendilerini Allah'a yaklaştıracağına itikad edip inanması, akıldan uzak bir şeydir. Bu takdire göre, onların maksatları, onlara ibadet etmenin, kendilerini Allah'a yaklaştıracağına inanmalarıdır.
Şöyle de denebilir: İnsan, o putlar bir ağaç ya da bir taş olmaları itibariyle, onlara tapmaz. Onlar onlara ancak, onların, ya yıldızların, ya semavî ruhların, veyahut da gelmiş geçmiş peygamber ve salih kimselerin heykelleri olduklarına inandıkları için ibadet ederler ki, o insanların bu putlara ibadet ediş maksatları, ibadetleri, bu heykelleri kendilerinin birer suretleri (sembolleri) kabul ettikleri o varlıklara yöneltmektir.
Netice olarak diyebiliriz ki: Putperestler şöyle diyebilirler: "En büyük ilah, beşerin kendisine ibâdet etmesinden yüce ve münezzeh olan bir zâttır. Beşere düşen, meselâ yıldızlar, semavi ruhlar (ve Hz. İsa (a.s), Üzeyr (a.s), melekler...) gibi, Allah'ın kullarından ve yaratıklarından en büyüklerine ibadet etmektir. Onlara düşen ise en büyük ilâha ibâdet etmekle meşgul olmalarıdır." İşte onların, ayetteki, "Biz bunlara ancak, bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" şeklindeki sözlerinden kastedilen budur. 19[19]

Şirke Red

Bil ki Allah Teâlâ, onların bu inançlarını nakledince, buna şu birkaç açıdan cevap vermiştir:
1) Allah, cevap verme hususunda sadece tehditle yetinerek, "Şüphe yok ki Allah onlarla (mü'minler) arasında, ihtilaf edegeldikleri şeyler hakkında hükmünü verecektir" buyurmuştur.

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/133
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/13
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/133-134

Bil ki, batıldan yana olan bir kimse, bâtıl bir görüş ileri sürüp, onda ısrar ettiğinde, buna müdahale etmenin yotu, bu ısrarını onun kalbinden silip süpürecek bir yol araştırmaktır. Binâenaleyh, böylece, adamın kalbindeki ısrarı zail olup, müteakiben, beriki de ona, görüşünün batıl olduğuna dair deliller işittirince, bu metod, maksada daha fazla ulaştırıcı olur. İşte bundan dolayı tabipler, mundıc (olgunlaştırıcı) ilacın, müshll (ishal edici)den mutlaka önce verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü, olgunlaştırıcı olması suretiyle içteki bozuk maddeler yumuşar ve dışarıya çıkabilecek hale gelir. Böylece, sen ona, işte bundan sonra ishal edici ilacı içirdiğinde tam bir temizlenme (boşalma) sağlanır. Aynen bunun gibi, burada da, karşı taraf ilk önce o korkutma ve o tehditdleri duyunca, bu, aynen, doktorun hastasına ilk defa olgunlaştırıcı ilacı vermesi gibi; ikinci olarak da, görüşünün batıl olduğuna dair o delilleri ona duyurmak da doktorun, o hastaya ikinci olarak ishal edici ilacı vermesi gibi olur. Binâenaleyh, ayetteki bu tehdidin öncelikle ifade edilmesinin faydası, işte budur, 20[20]

Hidayetten Mahrum Olanlar

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Muhakkak ki yalancı, gerçekten kâfir olan o kimseleri Allah, doğruya iletmez" buyurmuştur ki bu, "Kim, yalanda ve küfürde ısrar ederse, hidayetten mahrum olarak kalakalır" demek olup, buradaki yalan ile, o müşriklerin, o putları kendi elleriyle yonttuklarını, onlar üzerinde tasarrufta bulunduklarını ve onların, değersiz cansız nesneler olduklarını bile bile, onların bu putları ibadete müstehak olan ilahlar olarak tavsif etmiş olmalarıdır. Bu şeyleri, ulûhiyyetle vasfetmenin, katıksız bir yalan olduğuna dair ise, zarurî bir bilgi vardır.
Ayetteki küfür sözüyle, itikâdla ilgili olan küfrün kastedilmiş olması muhtemeldir. Burada böyledir, çünkü o müşriklerin o putları ilâhlar olarak nitelemeleri bir yalan; onların o putların ulûhiyyetine inanmaları ise, derin bir cehalet ve bir küfürdür. Yine bu ifâde ile, nimete karşı nankörlük etme, manasının kastedilmiş olması da muhtemel olup, bunun izahı şöyle yapılır: İbadet, tazimin doruk noktasıdır. Sonsuz tazim de, ancak, kendisinden sonsuz in'âm ve lütufların çıkıp südûr ettiği kimseye uygun ve lâyıktır. Nimetler veren ise, Allah (c.c)'dır. Bu putların ise, bu işte herhangi bir etki ve fonksiyonları yoktur. Bu putlara ve heykellere ibadette meşgul olmak, gerçek in'âm edicinin meşgul olmak, gerçek inam edicinin nimetini inkâr etmiş olmayı gerektirir (küfrân-ı nimet). 21[21]

Allah'ın Evlâdı Yoktur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer Allah, bir evlâd edinmek isteseydi, elbette yaratacaklarından dilediğini seçerdi. Fakat O, münezzeh ve yücedir. O, eşi ve benzeri olmayan Allah'dır, birdir ve herşeye hakimdir" buyurmuştur. Bu sözün maksadı, kendisinin, çocuktan münezzeh ve berî olduğuna dair kesin birtakım deliller getirmektir. Ki, bunun izahı, şu birkaç açıdan yapılabilir:
1) "Şayet O, bir çocuk edinmiş oisaydı, ancak, çocukların en mükemmeli olan, erkek evlâd eri ilmekti-1 hoşnut olurdu. Durum böyle olunca, nasıl olur da siz O'na, .j-arı nisbet edebilirsiniz?" demektir.
2) Allah, gerçek > rdir, tektir. Gerçek tek olanın ise, çocuğunun olması imkânsızdır. O'nun gerçek tek oluşuna gelince, bu şöyledir: Şayet O, mürekkeb bir varlık olsaydı, O kendisini meydana gtıiren her bir parçaya muhtaç olurdu. Halbuki oarcası, kendisinden (bütünden) başkaCır. Şu halde, bu denektir ki O, başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise, zâtı gereği "mümkin" varlıktır. Zâtı gereği mümkın olan ise, zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olamaz.
"Gerçekte tek olanın, çocuğu olmazr meselesine gelince, bunun delilleri şunlardır:
a) Çocuk, bir şeyin kendisinden ayrılan, sonra da, çocuk suretine denk olan bir suretin

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/134
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/134-135

oluştuğu bir kısım ve parça demektir. 8u ise ancak, kendisinden bir parçanın ayrılabileceği şeyler hakkında düşünülebilir. Mutlak tek olan varlık hakkında ise, böyle bir şey söylenemez.
b) Çocuğun şartı, mahiyetinin tamamı bakımından, babasına denk olmasıdır. Bu demektir ki bu şeyin hakikati bu iki şahıs için de geçerli olan bir hakikat-i nev'iyye (nev' ile ilgili bir hakikat) olmuş olur. Bu ise imkânsızdır. Çünkü onlardan herbirinl tayin etmek eğer o mahiyetin ayrılmaz vasıflarından ise, o zaman o mahiyyetten ancak ve ancak, tek bir şahsın meydana gelmesi gerekir. Eğer, bu tayin etmek, o mahiyetin ayrılmaz vasıflarından değilse, o zaman bu tayin etme işi, o şeyin ayrılması sebebiyle bilinir hale gelmiş olur. Dolayısıyla da o şey, zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olan bir ilâh olmuş olmaz. Bu sebeple O'nun zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olan bir ilâh olmasının, kendisinin gerçekte tek bir fert olmasını gerektirdiği sabit olmuş olur. O'nun, hakiki manada tek olması ise, kendisinin bir çocuğunun bulunmasına manidir. Böylece, O'nun tek oluşunun, çocuğunun olmasına mani olduğu kesinlik kazanmış olur.
c) Çocuk ancak, bir çiftten meydana gelir. Çiftlerin ise, mutlaka, aynı cinsten olmaları gerekir. Şayet O'nun çocuğu olmuş olsaydı, o tek olmaz, tam aksine O'nun eşi, hanımı{!) da, O'nun cinsinden olurdu.
Allah'ın kahhâr olmasının, O'nun çocuğunun olmasına mani olmasına gelince, bu da şöyledir: Çocuğa muhtaç otan, ölen, böylece de, yerini tutabilecek bir çocuğa muhtaç olan kimse demektir. Şu halde, çocuğa muhtaç olan, ölüme yenilmiş kimsedir. Kendisi kahhâr olup da, hiçkimsenin, kendisine hükmedemediği zât hakkında ise, çocuk düşünülmesi imkânsız olur. Bu sebeple "O, eşi ve benzeri olmayan Aliah'dır, birdir ve herşeye hakimdir" ayetinin, Cenâb-ı Hakk'ın çocuğu olmadığını gösterme hususunda, kesin delillere şamil olan lafızlar olduğu sabit olmuş olur. 22[22]

Yaratıcı Kudret

"Sizi bir kişiden yarattı. Sonra ondan da, eşini meydana getirdi. Sizin için, davarlardan sekiz çift indirdi. Sizi, analarınızın karınlarında, üç karanlık İçinde, bir yaratılıştan sonra öbür yaratılışla halkedip duruyor. İşte, Rabbimiz olan Allah, budur. Mülk O'nun. O'ndan başka hiçbir Tanrı yok. Böyle iken, siz nasıl olup da (haktan) döndürülüyorsunuz? Eğer küfrederseniz, şüphesiz, Allah sizden müstağnidir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz. Eğer şükrederseniz, sizin faydanız için, bundan hoşnut olur. Hiçbir günahkâr, diğerinin günahını çekmez. Nihayet, hepinizin dönüşü ancak Rabbinizedir.
Artık neler yapmakta idiniz, O, size haber verir. Çünkü O, göğüslerin içinde
olan her gizliyi hakkıyla bilendir"
(Zümer, 5-7).
Bil ki, önceki ayetler, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinin bir, kahhâr ve gâlib, yani kudretinin mükemmel oluşu ile, kendisinin çocuk edinmiş olmaktan münezzeh olduğuna delil getirmektedir. O, bu meseleyi bu hususlara istinad ettirince, bunun peşinden, kudretinin tam müstağni oluşuna delâlet edecek şeyleri zikretmiştir. Bir de, Cenâb-ı Hak, o putların, ilâh kabul edilmelerini tenkit etmiş, bunun peşinden de, nazar-ı dikkate alındığında, ulûhiyyetin tahakkuk edeceği vasıftan getirmiştir. 23[23]

Ulûhiyyetin Delilleri

Bil ki biz, bu kitabın çeşitli yerlerinde, Allah'ın, ulûhiyyeti isbât sadedinde zikrettiği delillerin ya felekî, ya da unsurî olduğunu beyan etmiştik.
Felekî semavî deliller olanlara gelince, bunlar şunlardır:
a) Göklerin ve yerin yaratılması... Bunun, kadir bir ilâhın varlığına pekçok yönden delâlet

---

[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/135-136
[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/136-137

ettiğini, JfrjSMj (En'âm. 1) ayetinin tefsirinde açıklamıştık.
b) Gece ve gündüzün hallerinin değişmesi... ki bu husus burada, "O, geceyi gündüzün üstüne doluyor, gündüzü de gecenin üstüne doluyor" buyruğunda kastedilmiş olandır. Bu böyledir, zira aydınlıkla karanlık, heybetli iki ordudurlar. Her gün biri diğerine, diğeri de öbürüne galip gelir. Bu hâdise, bunlardan herbirinin mağlûp ve makhûr olduğuna ve bunların kendisinin yönetim ve hakimiyeti altında oldukları bir Kahir ve Gâlib; bulunduğuna delâlet eder, İşte bu kahir ve gâlib olan, Allah (c.c)'dır. Buradaki "tekv?r"den maksat, bunların herbirinde, diğerinden noksanlaştığı kadarıyla bir artışın meydana gelmesidir. Gece ve gündüzün tekvîri ile, "Geldikten sonra, arkasını dönüp gitmesinden Allah'a sığınırım..." hadisinde ifâde edilen şey kastedilmiştir. Bil ki, Cenâb-ı Hak işte bu manayı, hem bu ifâdeyle, hem de, "Geceyigündüze bürür"[Aruz*), "Geceyi gündüze sokar (Hadid, 6) ve "O, iyice düşünüp ibret almak arzusunda bulunan kimseler ... için gece üegündüzü birbiri ardınca getirendir"(futten,63) ayetleriyle açıklamıştır.
c) Yıldızların hallerinin nazar-ı dikkate alınması... Özellikle, güneşle ayın.. Çünkü güneş gündüzün; ay da, gecenin sultanıdır. Bu alemin pekçok faydaları bu ikisine bağlıdır.
"Herbiri muayyen bir vakit için akıp gitmektedir..." buyruğundaki muayyen vakit, Kıyamet günüdür. Çünkü bu iki şey, bu güne kadar sürüp gider. Ama bu gün tahakkuk ettiğinde, onlar da yok olur giderler. Bu İfadenin bir benzeri de "Güneşle ay toplandı..."(Kıyan*.9) ifadesidir. Bu müsahhar kılma ile, bu feleklerin, Kıyamete değin, tıpkı, sığırın dönderdiği o dolap gibi, aynı şekilde dönmeleri, o gün geldiğinde ise, kitapların sayfalarının dürülmesi gibi (Enayi w), semânın dürülmesi kastedilmiştir.
Cenâb-ı Hak, işte bu üç çeşit felekî delilden bahsedince, "Gözünü aç. O, emrinde mutlak galiptir. Çok bağışlayladır" buyurmuştur. Ki bu, "Bu büyük kütleleri yaratmak, her ne kadar O'nun aztz, yani kudretinin mükemmel olduğuna delâlet ediyorsa da, ancak ne var ki O, rahmeti, lütfü ve ihsanı büyük ve sonsuz olan, çok affedici bir Rab'dir" demektir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinin, kudretinin büyük olduğunu haber vermesi, O'ndan korkmayı ve çekinmeyi; kendisinin çok affedici olduğunu haber vermesi de, rahmetinin çokluğunu; rahmetinin çokluğu da, ümidi ve O'na karşı şevk duymayı gerektirmiştir. 24[24]

Arzı Delilleri

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, bu felekî delillere, bu süflî alemden alınan delilleri de eklemiş ve böylece bu işe, ilk önce insandan bahsederek, "O, sizi bir kişiden yarattı. Sonra ondan da, eşini meydana getirdi" buyurmuştur. İnsanın oluşumunun, hür ve irâde sahibi bir ilâha delâlet edişinin izahı, defalarca geçmişti. Buna göre şayet, "Hz. Adem (a.s) insanlar yaratılmazdan evvel yaratılmışken, daha nasıl Cenâb-ı Hak, "O, sizi bir kişiden yarattı. Sonra ondan da, eşini meydana getirdi" diyebilmiştir?" denilirse, alimler işte bu soruya, birkaç şekilde cevap vermişlerdir:
1) Sümme kelimesi, iki hâdiseden birisinin diğerinden sonra olduğunu beyan etmek için kullanıldığı gibi, iki kelâmdan birisinin, diğerinden sonra söylendiğini beyan etmek için de gelebilir. Bu, meselâ bir kimsenin, "Bugün ne yaptıkların bana ulaştı. Sonra senin dün yaptığın ise, çok enteresandı" demesi gibidir. Yine birisi, "Ben sana bu gün bir şeyler verdim. Sonra sana dün verdiğim o şey ise, daha çok idi" diyebilir.
2) İfadenin takdiri, "Sizi tek başına yaratılmış bir nefisten; sonra da o nefisten onun eşini yarattı.." şeklinde olabilir.
3) Allah, Adem (a.s)'in zürriyetini, kendi belinden, zerreler halinde çıkardı, bundan sonra da, Havva'yı yarattı. 25[25]

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/137-138
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/138

Helâl Kılınan Sekiz Eş

Bil ki Allah Teâlâ, bir yaratıcının (kendisinin) varlığına, insanın yaratılması ile istidlalde bulununca, bu istidlalinin peşinden, yine bir yaratıcının varlığına, hayvanların varlığı ile de istidlalde bulunarak, "Sizin için, davarlardan sekiz çift indirdi" buyurmuştur ki, bunlar deve, sığır, koyun ve keçidir. Biz, bu hayvanların, bir yaratıcının varlığına nasıl delâlet ettiklerini, Nahi 5. in ayetinin tefsirinde açıklamıştık. 26[26]

İnzal Tabirinin Kullanılışı

Hak Teâlâ'nın, "Sizin için ... indirdi" ifadesinin tefsiri hususunda şu izahlar yapılmıştır.
a) Allah'ın hükmü, takdiri ve kaderi, Levh-i Mahfuz'da olacak herşey yazılı olduğu için, "gökten inme" ile ifade edilmiştir.
b) Her canlı, bitki ile hayatiyetini sürdürür. Bitkiler de ancak su ve toprak ile hayatiyetlerini sürdürebilirler. Su ise esas olarak gökten iner. Böylece de esas itibarıyla, bu hayvanlar da sanki gökten inmiş gibidir.
c) Allah Teâlâ bu hayvanları önce cennette yarattı, daha sonra yere indirdi.
"Sekiz çift" tabiri, "Deve, sığır, koyun ve keçi'den, birer erkek ve dişi olarak sekiz eş demektir." "Zevç", beraberinde bir diğeri bulunan herşey için kullanılır. Binâenaleyh bu, tek başına kaldığında "ferd" olur. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Velhasıl ondan, erkek ve dişi, iki zevç (sınıf) çıkarmıştır" (Kıyame, 39) buyurmuştur. 27[27]

Ana Karnında Yaratılış

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sizi analarınızın karınlarında ...bir yaratılıştan sonra öbür yaratılışla yaratıp duruyor" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili bir kaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Hamza, elifin ve mim'in kesresiyle Kisâî, hemze'nin fethası ve mim'in kesresiyle (immehâtikum) okurlarken; diğer kıraat imamları, elifin zammesi ve mim'in fethasıyla okumuşlardır.
İkinci Bahis: Allah Teâlâ insanları tek bir şahıstan yani Adem (a.s)'den yarattığını anlatınca, bunun peşisıra en'âm'ı yaratışından bahsetmiştir. Cenâb-ı Hak, insandan sonra hayvanların en kıymetlileri "en'âm" olduğu için, özellikle bunlardan bahsetmiştir. Daha sonra, bu ikisinin peşinden, insan ile en'âm hayvanları arasında müşterek olan, ana karnında yaratılmış olma durumundan bahsetmiştir. Ayetteki "Bir yaratılıştan sonra öbür yaratılışla" ifadesinden murad, Allah Teâlâ'nın, "Andolsun biz insanı çamurdan süzülmüş bir özden yarattık. Sonra onu sarp ve metin bir karargâhta bir nutfe yaptık. Sonra o nutfeyi bir alak (rahme tutunmuş bir parça) haline getirdik. Derken bunu bir çiğnem et yaptık. O bir çiğnem eti de kemikler haline getirip, o kemiklere et giydirdik. Sonra onu bir başka yaratılışla inşâ ettik. Suret verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir"(Mü'minûn. 12-14) ayetlerinde anlattığı şeylerdir. 28[28]

Üç Karanlık

Ayetteki, "üç karanlık" tabirinin, ananın karnı, rahmi ve rahimdeki, çocuk kesesi olduğu söylendiği gibi, babanın beli, ananın rahmi ve karnı olabileceği de ileri sürülmüştür ki biz, bu şeyler ile nasıl istidlal edildiğini (delil getirildiğini), aı-j imrân, e ayetinin tefsirinde anlatmıştık.
Bil ki Allah Teâlâ, bu delilleri ortaya koyup açıklayınca, "işte Rabbiniz olan Allah budur" buyurmuştur. Bu, "Size diyorum, fiillerinin harikalığını görüp anladığınız bu varlık, Rabbiniz

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/138
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/138-139
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/139

Allah'dır" demektir. Bu ayette, Allah Sübh&nohû ve Teâlâ'nın, cüzlerden ve kısımlardan, maddelerden ve mekândan münezzeh olduğuna bir delâlet vardır. Çünkü Hak Teâlâ, kullarına kendi zatını anlatmak istediğinde, bu şeyleri yaratan ve yönetenin, ancak kendisi olduğunu söylemiştir. Eğer O'nun kendisi, parçalardan ve kısımlardan meydana gelmiş bir cisim olsaydı, kendisini bu kısımlar ve parçalardan bahsederek anlatırdı. Ama O'nun kendisini fiilleri, halleri ve eserlerinden bahsederek anlatması, kendini kendi zatının dışındaki birtakım unsurlarla anlatmadır. Halbuki birinci anlatma, ikinci anlatmadan (tariften) daha mükemmeldir. Dolayısıyla şayet birinci şekil anlatım mümkün olsaydı, Cenâb-ı Makk'ın ikinci şekli tercih etmesi bir noksanlık ve kusur olurdu. Bu ise, Allah hakkında caiz (doğru) olmazdı. Böylece bu ikinci şekli tercih etmenin, ancak birinci şeklin imkânsız olması durumunda makul ve yerinde olduğunu anlamış oluyoruz. Bu ise, Allah'ın cisim olmaktan ve birtakım kısımlar ile parçalardan meydana gelmekten çok yüce ve uzak olduğuna delâlet eder. 29[29]

Hükümranlık O'nundur

Daha sonra Allah Teâlâ, buyurmuştur. Bu, hasr (sadece) manasını ifade eder ve "Mülk başkasının değil, ancak O'nundur" demektir. Mülkün, başkasının değil sadece O'nun olduğu ortaya çıkınca, Allah'dan başka ilahın olmadığını söylemek ve inanmak gerekir. Zira eğer bir başka ilah daha bulunsaydı, bu mülk ya onun da olur, veya olmazdı. Eğer onun da olsaydı, bu durumda onlardan herbiri malik ve kadir olurdu. Böylece de aralarında "temânû" (karşılıklı engelleme) olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, "Eğer o ikisinde, yani göklerde ve yerde, Allah'dan başka ilahlar olsaydı, onlar fesada uğrar, düzeni bozulurdu" (Enbiyâ, 22) ayetiyle beyan etmiştir. Bu, muhaldir. Eğer ikincisi için, bu mülkten birşey yok ise, o zaman o noksan bir varlık olur. Dolayısıyla da ilah olmaya elverişli olmaz. Bu sebeple delil, Allah'dan başka bir "melik" olmadığına delâlet edince, âlemin (kâinatın) ilahının ve bütün mahlûkâtın mabudunun ancak tek, gerçek, hiçbir şeye muhtaç olmayan, herşey kendisine muhtaç Allah Teâlâ olduğunun söylenmesi gerekir.
Bil ki Allah Teâlâ işte bu deliller ile, kendisinin hikmet-kudret ve rahmetinin tam ve mükemmel olduğunu ortaya koyunca, bunun peşisıra müşrikler ve sapıkların yollarını şu birkaç açıdan çürütme işini yapmıştır:
1) Bu, "Böyle iken siz nasıl olup da (hakdan) döndürülüyorsunuz?'1 cümlesi ile anlatılan husus... Bu ayeti, hem ehl-i sünnet, hem Mu'tezMe delil olarak kullanmıştır. Ehl-i sünnet âlimlerimizin bunu delil getirişleri şu şekildedir: Bu, onların bunca açık seçik şeylerden, kendi kendilerine sapmayıp, aksine onları bu hakikatlerden başkalarının vazgeçirdiği, o başkasının ise ancak Allah olduğu hususunda net bir ifadedir ki aklî delil de bunu destekler. Çünkü herkes, gerçeğe ve doğruya ulaşmak ister. İnsan buna ulaşamayıp, kendinde cehalet ve sapıklık tahakkuk edince, bu işin onun kendisinden değil, başkasından olduğunu anlıyoruz." Mu'tezile'nin istidlal şekli ise şöyledir: "Hak Teâlâ'nın bu beyanı, bu döndürmüşten ötürü duyduğu hayreti ifade eder. Binâenaleyh eğer bu döndürme (saptırma) işinin faili Allah olsaydı, bu teaccüb manasız birşey olmuş olurdu." 30[30]

Allah'ın İhtiyaçsızlığı

Daha sonra Allah Teâlâ, "Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz Allah sizden müstağnidir" buyurmuştur ki bu, "Allah, menfaat elde etmek yahut kendisinden bir zararı gidermek için insanları mükellef tutmamıştır. Çünkü Allah Teâlâ, herşeyden müstağnidir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O'nun hakkında, bir menfaat elde etme ve bir zararı giderme gibi şeyleri düşünmek imkânsızdır" demektir. Şu hususlardan ötürü, Allah'ın herşeyden müstağnî olduğunu söylüyoruz:

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/139-140
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/140

1) O, hem zâtı, hem de bütün sıfatları bakımından vâcibü'l-vücûd (varlığı zorunlu) olandır. Böyle olan bir varlık ise, mutlak olarak, hiçbir şeye muhtaç olmaz.
2) Eğer O bir şeye muhtaç olsaydı, bu ihtiyaç ya ezelî, ya sonradan çıkma bir ihtiyaç olurdu. Birinci ihtimal bâtıldır. Aksi halde ezelde, muhtaç olduğu şeyin kendisi tarafından yaratılmış olması gerekirdi ki bu imkânsızdır. Çünkü yaratılmış olma ile ezelî olma birbirine zıddırlar. İkinci ihtimal de olamaz. Çünkü ihtiyaç, bir noksanlıktır. Hakîm olan varlığı, herhangi bir şey, kendisinin noksanlığını gerektirecek bir işi yapmaya sevkedemez.
3) Farzedelim ki Allah Teâlâ hakkında, şehvet, nefret ve ihtiyaç gibi şeylerin söz konusu olup olamayacağı konusunda bir şüphe vardır. Fakat gökleri, yeri, güneşi, ayı, yıldızları, Arş'ı, Kürsî'yi. dört ana elementi (unsuru) ve bunlardan çıkan üç esas varlık çeşidini yaratmaya kadir olan bir ilahın, (meselâ) Zeyd'in namazından, Amr'ın orucundan istifade etmesinin ve Zeyd'in namazt kılmayışından, Amr'ın oruç tutmamasından zarar görmesinin imkânsız olduğu açık ve kesin olarak malumdur. Böylece, bu anlattığımız şeyler vasıtasıyla, bütün âlemin kâfir olması ve cehaletlerini sürdürmeleri halinde bile, Allah'ın onlara hiçbir ihtiyacı olmadığı, müstağnî olduğu anlaşılır. 31[31]

Küfre Razı Değil

Daha sonra Allah Teâlâ, "Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz" yani "O, her ne kadar hiç kimsenin imanı kendisine fayda, ve hiç kimsenin inkârı kendisine zarar vermediği halde, yine de küfre razı olmaz, onun olmasını istemez" buyurmuştur. Cübbâî bu ayeti şu iki açıdan kendine delil getirmiştir:
a) Cebriye (Ehl-i sünneti kastediyor), "Kulların küfrünü de Allah yaratmıştır. Binâenaleyh bu küfür (inkâr), Allah'ın yarattığı bir şey olması açısından doğru ve haktır" demektedirler. Eğer durum onların dediği gibi olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, onu kendisi yarattığı için, küfre razı olmuş olurdu. Bu mana ise, bu ayete zıttır.
b) Eğer küfür, Allah'ın takdiri ve kazası ite olmuş olsaydı, o zaman bizim de küfre razı olmamız gerekirdi. Çünkü "Allah'ın kazasına rızâ" vaciptir. Ümmet, "küfre razı olmanın küfür" olduğu hususunda müttefik olduğuna göre, bu işin Allah'ın kazasıyla olmadığı ve Allah'ın rızasına uygun olmadığı sabit olmuş olur." 32[32]

Cübbâî'ye Cevap

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, Cübbâî'nin bu istidlallerine cevap vererek şunlarısöylemişlerdir:
a) Kur'ân'ın âdeti, "kullar" ifadesini mü'minler için kullanma şeklinde cereyan eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Yeryüzünde ağırbaşlı olarak yürüyen Rahmanın kullan..."(Furkan,63); "Allah'ın kullarının içtiği b/rgoze..."(!nsan,6) ve "Benim kullanm üzerinde senin (ey şeytan) bir tesirin olamaz" (Hicr, 42) buyurmuştur. Buna göre, "O, kullarının küfrüne razı olmaz" cümlesi, "O, mü'min kulları için küfre razı olmaz" manasında olur. Bu mana ise, biz ehl-i sünnetin inancına zarar vermez.
b) Küfrün, Allah'ın iradesiyle olduğunu söylüyoruz. Ama küfrün, Allah'ın rızası ile olduğunu söylemiyoruz. Çünkü "rızâ" o şeyi övmek, yapılışını medh-ü sena etmek demektir. Zira Hak Teâlâ, "Şüphesiz Allah müzminlerden razı oldu..." (Fetih, ıe) buyurmuştur ki bu, "Allah o mü'minleri över, medh-ü sena eder" demektir.
c) Allah kendisine rahmet etsin, babam Ziyâüddîn Ömer şöyle derdi: "Rızâ, kınamamak ve karşı gelmemek demektir. Bu ise irâde etmek demek değildir. Bunun delili, İbn Düreyd'in sözüdür. O, bu şiirinde rızanın, zorlama ile birlikte bulunacağını kabul etmiştir. Bu da, bizim dediğimiz hususa delâlet eder.
d) Farzedelim ki "rızâ", bir şeyi irâde etmek (istemek) manasınadır. Ama ayetteki "O,

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/140-141
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/141

kullarının küfrüne razı olmaz" ifadesi genel bir ifadedir. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın, kâfirin küfrünü irâde ettiğine delâlet eden ayetlerle tahsis edilir (sınırlandırılır). Bu tıpkı, lıSiz ancak Allah'ın dilediği şeyleri dilersiniz" (insan, 30) ayetinde olduğu gibidir. Allah en iyi bilendir. 33[33]

Şükre Razı Olur

Daha sonra Cenâb-ı Allah "Eğer şükrederseniz, sizin için Landan hoşnud olur" buyurmuştur. Allah küfre rızası olmadığını bildirince, şükürde." razı olduğunu beyan etmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 34[34]

Birinci Mesele

Kıraat âlimleri, kelimesinde "hû" zamirini şu üç değişik şekilde okumuşlardır:
1) Nâfî, EbÛ Amr, İbn Âmir, Âsim, Hamza, bunu zammeli olarak ve "ihtilas" ile okumuşlardır.
2) Bir diğer rivayete göre Ebû Amr ve Hamza, tahfif (kolaylık için), bunu sükûn ile okumuşlardır.
3) Yine bir diğer rivayete göre Nâfî ve İbn Kesir, İbn Âmir, Kisâî. bunu zamme ve "işba1 " ile okumuşlardır. Vahidî (r.h) şöyle der: "Kıraat imamlarından, bu zamire vâv ekleyecek kadar, bunu işba ile okuyanlar var. Çünkü "hû"dan önceki harf harekeli olunca, tıpkı daki hfi'lar gibi olur. Dolayısıyla bunlar, bütün kıraat imamlarınca işba ile okunduğuna göre, bu "hâ" da böyle okunabilir. Yine kıraat imamlarından hâ'yı harekeli okuyup, bunu sanki önünde vâv varmış gibi çekmeyenler de vardır. Çünkü bu kelimenin aslı, şeklindedir. Cezmden ötürü hazfedilen elifin, bu hazfi vacip değildir. Dolayısıyla sanki var gibi hükmündedir. Elif varken nasıl vâv getirmek caiz değilse, işte burada da böyledir. 35[35]

İkinci Mesele

"Şükr", söz, inanç ve amelden mürekkeb bir haldir. Söz, nimetin olduğunu ikrar etmek; inanç, o nimetin, nimeti veren O zattan çıktığına inanmaKtır. 36[36]

Suçun Şahsîliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hiçbir günahkâr diğerinin günahım çekmez" buyurmuştur. Cübbâî şöyle der: "Bu, Allah Teâlâ'nın hiç kimseye, başkasının fiilinden ötürü azâb etmeyeceğine delâlet etmektedir. Eğer kâfirlerin fiilini Allah yapmış ve yaratmış olsaydı, onlara bu fiillerden ötürü azabetmesi caiz olmazdı. Yine atalarının günahı yüzünden torunlara azab etme de caiz değildir. Ama ehl-i sünnet bunun aksini söylüyor. Âkilenin (yani suçlunun akrabalarının), diyeti ödemesini kabul etmeyenler de bu ayeti delil getirmişlerdir. 37[37]

Dönüş Allah'adır

Allah Teâlâ sonra, "Nihayet, hepinizin dönüşü ancak Rabbini-zedir" buyurmuştur. Bil ki biz, insan için en önemli şeylerin, mümkün olduğu kadar yaratanını tanıması, bu dünya hayatında kendisine zararlı ve faydalı şeyleri, ölümden sonraki hallerini öğrenmek olduğunu defalarca anlattık. Dolayısıyla bu ayette, gerek ulvî âlem, gerek süflî âlemden olmak üzere, Allah'ın

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/141-142
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/142
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/142
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/142
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/143

kudretinin, ilminin ve hikmetinin mükemmelliğine delâlet eden pek çok delilller vardır. Cenâb-ı Hak, daha sonra şükretmeyi emretmiş ve küfrü nehyetmiş; peşisıra da, "Nihayet, hepinizin dönüşü ancak Rabbinizedir" buyurarak, insanın ölüm sonrası hallerini anlatmıştır. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır: 38[38]

Birinci Mesele

Müşebbihe, ilâ edatına tutunarak, âlemin ilahının bir cihette bulunduğu görüşüne yol bulmaya çalışmıştır ki, biz buna defalarca cevap vermiştik. 39[39]

İkinci Mesele

Bir topluluk da, bu ruhların bedenlerden önce de var olduğunu iddia etmiş ve bu ayet ile diğer ayetlerde bulunan "rücû-geri dönmek" kelimesine tutunmuştur. 40[40]

Üçüncü Mesele

Bu ayet, ba's ile Kıyametin isbâtına, vaki olacağına delâlet etmektedir. .
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Artık neler yapmakta idiniz, O, size haber verir" buyurmuştur. Bu ifade, günahkâr için bir tehdit, mutîiçin ise bir müjdedir. Cenâb-ı Hakk'ın "Çünkü O, göğüslerin içinde olan her gizliyi hakkıyla bilendir" cümlesi ise, önceki ifadenin bir illeti de (sebebi) gibidir. Yani, "Amellerinizi size haber vermesi, O'nun için mümkündür. Çünkü O, bütün malûmatı bilendir. Binâenaleyh O, sizin kalplerinizdeki davet edici sebeplerle alıkoyucu şeyleri de bilir" demektir. (Nitekim) Hz. Peygamber (s.a.s) söyle buyurmuştur: "Muhakkak Allah sizin hizmetlerinize ve sözlerinize bakmaz; fakat O, sizin kalplerinize ve amellerinize bakar. "41[41]

Farz Olan Bilgi

"İnsana bir zarar dokunduğu zaman o, Rabbine, bütün (varlığı ile) O'na dönerek, yalvarır. Sonra ona kendinden bir nimet verdiği vakit ise, evvelce O'na yalvardığını unutur. Allah'a, O'nun yolundan saptırmak için, eşler katmaya başlar. De ki: "Küfrünle biraz eğlenedur! Çünkü sen, muhakkak cehennemliklerdensin!" Ahiret (azabı)ndan korkarak, Rabbinin rahmetini umarak gecenin saatlerinde secdeye kapanır, kıyamda durur bir halde taat ve ibadet eden kimsenin durumu böyle midir? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir otur mu? Ancak temiz akıl sahipleridir ki, hakkıyla düşünür"
(Zümer, 8-9).
Bil ki, CenâtH Hak şirkin çürüklüğünü bildirip, kendisine ibadet edilmesi gerekenin Allah olduğunu açıklayınca, bu ayette de, putlara tapan o kâfirlerin yolunun tutarsız olduğunu beyan etmiştir. Bu böyledir, çünkü, onlara herhangi türden bir zarar dokununca onun izalesi için ancak Allah'a yönelirler. Bu sıkıntı ve zarar onlardan zail olup gidince de, yeniden putlara tapmaya başlarlar. Şu bilinmektedir ki onlar, zarar bulunduğu zaman Allah'a yönelirler; zira, hayır ve zarar iletmeye kadir olan ancak O'dur. Bazı durumlarda durumun böyle olduğunu bilince, onların, bütün durumlardan bunun böyle olduğunu itiraf etmeleri vacib olur. İşte böylece, onların bu konudaki yollarının çelişik olduğu sabit olmuş olur. 42[42]

---

[38] [38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/143
[39] [39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/143
[40] [40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/143
[41] [41] Müslim, birr, 33,34 (4/1987).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/143
[42] [42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/144

Musibet Zamanında Rabbe Dönüş

Cenâb-ı Hakk'ın, "insana... dokunduğu zaman" ifadesine gelince, buradaki, "insan" ile, Utbe b. Rebîa, vb. muayyen kimselerin kastedildiği söylendiği gibi, yine bu ayette, daha önce zikredilmiş olan kâfirin kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü ifade, daha önce geçmiş olan malûm bir şey hakkında varid olmuştur.

Ayetteki durr, ister bedeni, ister malı, ister aiesi, isterse çocukları hakkında olsun, hoşlanılmayan bütün durumlar bunun kapsamına dahildir. Zira lafız, mutlak olup, onu kayıtlamanın anlamı yoktur, "O, Rabbine... yalvarır" ifadesi ise, "Rabbine sığındı ve O'na nida etti. O sıkıntıyı O'ndan başkasının kaldırabileceğini de ummadı" anlamındadır. İşte bundan dolayı, "O'na dönerek" buyurmuştur. Yani, "Bu zararın ve sıkıntının izâlesi hususunda sadece O'na dönerek ve rücû ederek" demektir. Zira, ibftne masdarı, dönmek ve rücû etmek anlamına gelir.

ayetindeki (havvelehû) kelimesi, "ona verd/" anlamındadır. Keşşaf sahibi şunu demiştir: "Bu kelimenin hakikatine dair iki izah şekli bulunur:

1) Bu, "Allah onu, bir malın gözeticisi ve sahibi kıldığında" demektir. Bu deyim Arapların, bir kimse, malı iyice görüp gözetmeyi, ona bakmayı taahhüt edip taahhüdünü ifa ettiği zaman, onun hakkında kullanılan, O, malı iyi koruyup gözeten, ıslah edendir" deyiminden alınmıştır. Hz. Peygamber s.a.s)'den rivayet edilen şu haber de bunun gibidir: "O, ashabına Öğüt vermek için elverişli durumlarım kollardı.".

2) Bu, "onu, gururlanır ve iftihar eder duruma getirdiği zaman" demektir ki, o zaman kelime, "iftihar etti ve kendinde bir şeyler vehmetti" anlamında otan kelimesinden iştikak etmiş olur. Nitekim bu manada olmak üzeredir ki, Araplar şunu demiştir: "Muhakkak ki zenginin etekleri yerde sürünür ve o, gururlanarak yürür." 43[43]

Nisyan'dan Maksad

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Evvelce ona yalvardığını unutur" buyurmuştur. Yani, "Daha önce kendisine yalvarıp yakardığı Rabbini unutur" demektir. Buradaki ma edatı (Leyi,3) (Kftfirûn,3) ve (nim, 3> ayetlerindeki mâ gibi, men anlamındadır. Mananın, "izale etmesi için kendisinden Ötürü Allah'a yalvarıp yakardığt o sıkıntı ve belâyı unuttu" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Ayetteki (nttlye) "unuttu" kelimesinden maksad, "Daha önce hiç O'na yönelmemiş gibi, O'na duâ etmeyi terketti" manasıdır. Bununla şayet, hakiki anlamda unutmak manasını kastetmiş olsaydı, bundan ötürü onu kınamazdı. Bundan muradın, "Feryat etmemesi (gerektiğimi, O'ndan başka ilâh olmadığını unuttu da, böylece, Allah'la beraber başka ortaklar edinmeye başladı" manasının olduğu da söylenmiştir. 44[44]

Daha sonra "Allah'a, O'nun yolundan saptırmak için, eşler katmaya başlar" kısmı ile ilgili birkaç mesele vardır:

Kıraat Farkı

Ibn Kesir, Ebû Amr, yâ'nın fethasıyla (li yadılle); geriye kalanlar da, "başkasını saptırmak için" anlamında yâ'nın dammesiyle, li yudille şeklinde okumuşlardır. 45[45]

İkinci Mesele

Maksad şudur: Allah Teâlâ, aklı başında olan bu kimselerin, bu iki durumdaki çelişkilerin ne denli şaşırtıcı okluğuna dikkat etmelerini ister. Onlar, bir sıkıntı anında, Allah'tan başka iltica makamı olmadığına inanırlar, ama kendilerine nimetler verildiği zaman ise, O'nunla beraber, başka ilâhlar edinmeye dönerler!... Şurası malumdur ki, Allah Tealâ hayra ve şerre sadece o kadir ve muktedir olduğu için, sıkıntı ve belâ anlarında sadece kendisine iltica edilen olduğunda, bu hal ve manâ, rahatlık ve huzur vakitleri İçin de geçerlidir. Onların bu iki vakitteki durumlarının anlatılmasında, onların çelişki içinde bulunduklarını ve akıllarının kıt olduğunu, ortaya koymayı gerektiren bir maksat bulunur46[46]

---

[43] [43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/144-145

[44] [44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/145

[45] [45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/145

Üçüncü Mesele

ifadesinin manası, "O, sadece kendisini saptırmakla yetinmez. Bilakis, ister fiiliyle olsun, ister sözle, o, başkasını da kendisine ortak olmaya, ona katılmaya çağırır. Böylece, günahı arttıkça artar"şeklindedir kelimesindeki lâm (Kasu, s) ayetindeki lâm gibi, "akıbet lâmı"dır. Cenâb-ı Hak, onların bu çelişkili fiilini nakledince, onları tehdit etmek üzere şöyle buyurdu: "De ki: "Küfrünle biraz eğlenedur." Bundan kastedilen, emir manası değildir. Bilâkis, men ve nehiy olup, dünyadaki menfaatlenmesinin az olup, varacağı yerin de cehennem olduğunu ona anlatmak ve bildirmektir.

Allah Teâlâ, müşrikler ile sapıkların sıfatlarını ve onların, Allah'dan başkalarına tutunmalarını anlatınca, bunun peşinden, ancak Allah'a rücû eden, Allah'ın lütfundan başkasına itimat etmeyen hak ehli, mü'mınlerın durumunu anlatmak üzere "Yoksa, o, "... gecenin saatlerinde secdeye kapanır, kıyamda durur bir halde taat ve ibâdet eden kimsenin durumu böyle midir?" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 47[47]

Birinci Mesele

Nafî, Ibn Kesîr ve Hamza, bu ifadeyi şeddesiz mim ile (e men..); geriye kalanlar da, şedde ite jiî (em men) diye okumuşlardır. Şeddesiz okunması halinde bunun iki izah şekli vardır:

1) Buradaki elif, istifham elifi olup, men'in başına gelmiştir.

Cevap: MahzÛf olup takdiri, "Şöyle şöyle olan, böyle olmayan gibi midir?'* şeklindedir. Cevâbın, "Allah'a ortaklar tutan gibi midir?" şeklinde olduğu, ancak, daha Önce zikri geçmiş olan İfade ile yetinildiği de söylenmiştir.

2) 'deki elifin nida elifi olması... Buna göre sanki, "Ey, cennet ehlinden olan, itaatkâr kimse!.." denilmiştir. Şeddeli okunmasına gelince, Ferrâ şöyle demiştir: "İfadenin aslı, şeklinde olup, mîm mîm'e idğâm edilmiştir." Buna göre buradaki em edatı, senin "Zeyd mi daha faziletlidir, yoksa Amr mı?" sözündeki em edatı gibi olmuş olur. 48[48]

Kunût

Kânit farz olan tâat ve ibadetleri yapan kimsedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Namazın en efdali içinde kunût olan namazdır"', bu, namazda, kıyamda durmaktır. Sabah namazında kunûtta bulunmak da, bu manadadır. Çünkü kişi, ayakta bulunduğu halde, duâ eder. İbn Ömer (r.a): "Ben kunût'un manasının Kur'ân okuma, uzun uzun kıyamda durmadan başka manaya geldiğini bilmiyorum" dediği, sonra da, bu ayeti okuduğu; İbn Abbas (r.a)'dan, Cenâb-ı Hakk'ın, (Bakara, 116) ayetinden dolayı, "kunût, Allah'a tâatte bulunmaktır" ve Katâde'den de, deyiminin, "Gece saatleri; onun başı, ortası ve sonu boyunca.." manasında olduğu rivayet edilmiştir. 49[49]

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/145-146

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/146

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/146

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/146-147

Gece ibadetinin Fazileti

Bu lafızda, gece ibadete durmanın faziletine ve onun, gündüz ibadete durmaktan daha üstün olduğuna bir dikkat çekme bulunur. Bazı açıklamalar da bunu teyit eder:
1) Gece ibâdeti, gözlerden daha saklıdır. Bu sebeple, riyadan da çok uzak olur?
2) Karanlık, görmeyi engellerken, insanların uykuda olmaları da, duyulmaya mani olur. Kalb, haricî hallerle meşgûliyyetten uzak olunca, esas arzu edilmesi gereken (aslî matluba) döner ki bu da, Marifetullâh ve O'na kulluk hizmetidir.
3) Gece, uyku zamanıdır. Uykuyu terketmekte, ağır ve zor olur. Bu vakitte yapılan ibadetin sevabı da, daha çok olur.
4) Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz, gece kalkışı (kalb ile uzuvlar arasında) tam bir uyuma ve sağlam bir kıraata daha elverişlidir" <Müzj»mmii. e) buyurmuştur. Ayetteki, sâciden kelimesi, hâl'dir. Bu kelimeler, peşpese gelen iki haber olmak üzere, sâcidun ve kâimun şeklinde de okunmuştur. Aradaki vâv İse, iki sıfatın arasını birleştirmek için gelmiştir. 50[50]
Bil ki bu ayet, pekçok acîb sırlara delâlet etmektedir:

Ayetteki Bazı Sırlar

1. Bu ayete, amel'in zikredilmesine başlanmış, ilmin zikredilmesiyte de bitirilmiştir. Amel'e gelince, bu, kişinin itaatkâr, sâcid ve kâim olmasıdır. İlme gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hiç, bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*' buyruğudur. Bu ifade, İnsanın kemâlinin bu iki maksûdun gerçekleşmesine bağlı olduğunu gösterir. Çünkü amel, başlangıç; ilim ve mükaşefe ise, nihayet ve sonuçtur.
2) Allah Teâlâ, amelden yararlanmanın, ancak insan, ona devam ettiği sürece meydana geleceğine dikkat çekmiştir. Çünkü kunût, kişinin, kendisine vâcib olan tâatleri yapmasını ifade eder. Bu da, amelin ancak, insan ona devam ettiği sürece faydalı olacağını gösterir. Ayetteki, kelimeleri amellerin çeşidine; "ahiret (azabm)dan korkarak, Rabbinin rahmetini umarak (...)" ifadesi de, insan amellere devam ettiğinde ona önce, kahr ve korku makamının tecellî ettiğine işarettir. "Ahiret (azabı)ndan korkarak.." ifadesi, bunu gösterir. Bundan sonra ise rahmet makamı gelir ki, "Rabbinin rahmetini umarak" ifadesi de bunu gösterir. Sonra da, mükaşefe nevileri meydana gelir ki, "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" ayeti de bunu gösterir. 51[51]

Reca'nın Havf'a Galibiyeti

3) Cenâb-t Hak, korku makamından da, "ahiret azabından korkarak..." diyerek bu korkuyu kendisine nisbet etmemiştir. Ümit makamında ise, "Rabbinin rahmetini umarak" buyurmuş ve bu ümidi kendisine nisbet etmiştir ki Allah'ın huzurunda olmaya, recâ (ümid) tarafının daha uygun olduğuna delâlet eder. 52[52]

Üçüncü Mesele

"Gecenin saatlerinde secdeye kapanan... kimse (gibi)midir?" ayeti ile, Hz. Osman (r.a)'ın kastedildiği, çünkü onun tek bir rekâtla bütün geceyi ihya ettiği ve tek rekâtta bütün Kur'ân'ı okuduğu söylenmiştir. Ama doğru olan, bu ifade ile, böyle olan herkesin kastedilmiş olmasıdır. Buna böyle mana verilmesi halinde, içine hem Hz. Osman (r.a), hem de başkaları

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/147
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/147
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/148

girmiş olur. Çünkü ayet, Hz. Osman (r.a)'a hasredilmemiştir. 53[53]

Dördüncü Mesele

Bu ayette bir hazfın bulunduğunda bir şüphe yoktur. Buna göre kelamın takdiri, "taat ve ibadet eden kimse, başkası gibi midir?" şeklindedir. Sözden anlaşıldığı için bu kısmın hazf i makul ve yerindedir. Zira Allah Teâlâ, bundan önce kâfirden bahsetmiş, bunun peşinden de, "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" buyurmuştur. Buna göre ayetin manası, "sıfatlan ve özellikleri, gecenin saatlerinde secde ve kıyam etmek suretiyle itaatkârlık olan, bilen kimseler, ancak belâ ve korku anında Allah'ın birliğine inanan, rahat ve boş zamanlarında ise müşrik olanlar hiç bir otur mu?" şeklindedir. Dolayısıyla bu takdiri yaptığında, ayetten kastedilen mana ortaya çıkmış olur Cenâb-ı Hak, kâfirleri "bilmeyenler" diye tavsif etmiştir. Çünkü onlara her nekadar bilme vasıta ve organlarını vermiş ise de, onlar ilim elde etmekten, bilmekten yüz çevirmişlerdir. İşte bu sebepten Ötürü Hak Teâlâ onları, akılları ve kalplerinden istifade etmedikleri için sanki akıl sahibi olmayanlar sırasına koymuştur. 54[54]

İlmin Önemi

Allah Teâlâ'nın, "De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" hitabı ilmin fazileti ile ilgili önemli bir dikkat çekiştir. Bu hususu, "Âdem'e bütün isimleri Öğretti" (Bakara, 3i> ayetini tefsir ederken, alabildiğine anlattık. Keşşaf sahibi şöyle der: "Hak Teâlâ, "bilenler" İfadesiyle, bahsi geçenleri, yani "taat ve ibadet eden" kimseleri; "bilmeyenler" ifadesiyle de, böyle olmayan kimseleri kastetmiştir. Böylece, kânitu (yani taat ve ibadet edenleri) "âlimler" saymıştır ki bu, ameli olmayanın, gerçek âlim olamayacağına dikkat çekmedir." Keşşaf sahibi sözüne şöyle devam eder: "İşte bu ayette, ilimleri az olup, sonra da itaat ve ibadette bulunmayıp, hem o ilimlerinde aldanan, hem de dünya hususunda fitneye düşen kimseler için büyük bir ayıp vardır. O halde bunlar, Allah katında câhil kimselerdir."
Daha sonra Allah Teâlâ, "Ancak temiz akü sahipleridir ki, hakkıyla düşünür" buyurmuştur ki bu, "Alimler ile cahiller arasındaki büyük farkı, yine ancak temiz akıl sahipleri anlar" demektir. Alimlerden birisine "Sizler, ilmin maldan daha üstün olduğunu söylüyorsunuz. Ama ilim adamlarını, kralların ve zenginlerin kapılarında görüyoruz. Bunların, âlimlerin kapılarına gittiklerini görmüyoruz" denilmiş. Buna o âlim, "Bu da ilmin üstün olduğuna delâlet eder. Çünkü âlimler, maldaki-zenginlikteki menfaati anlamış ve dolayısıyla bunun peşine düşmüştür. Cahiller ise, ilmin faydasını anlamadıkları için, iimin peşine düşmemişlerdir" diye cevap vermiştir. 55[55]

İhlas

"De ki: "Ey iman eden kullarım, Rabbinizin azabından korkun. Bu dünyada iyi hareket edenler için bir güzellik vardır. Allah'ın arzı geniştir. Elbette sabredenlere ecirleri hesapsa ödenecektir." De ki: "Ben, Allah'a, onun dininde İhlaslı olarak, ibadet etmekle emrolundum. Bana müslümanlann ilki olmam emroiundu." De ki: "Eğer ben Rabbime isyan edersem, gerçekten o büyük günün azabından korkarım." De ki: "Ben, dininde O'na muhlis olarak, ancak Allah'a ibadet ederim. Artık siz de, O'nu bırakıp dilediğinize tapın!" De ki: "Gerçekten hüsrana düşenler, kendilerini de, mensublannı da ziyana uğratanlardır. Dikkat et ki bu, apaçık hüsranın tâ kendisidir. Onların hem üstlerinde, hem de altlarında ateşten tabakalar vardır (olacaktır), işte Allah, kullannı bununla korkutuyor: uEy kullarım, benden korkun"
(Zümar, 10-16).

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/148
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/148
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/148-149

Bil ki Allah Teâlâ, bilenlerle bilmeyenler arasında eşitlik olmadığını beyan edince, bunun peşinden peygamberine, mü'minlere şu tür ifadelerle hitap etmeyi emretmiştir.
Birincisi: "Ey iman eden kullarım, Rabbinizden ittikâ edin" hitabıdır. Bu, "Allah, mü'minlere, imanlarına takvayı eklemelerini emrediyor" demektir Bu, kişinin günah işlediği zaman imanının kaldığına delâlet eden birinci derecede delillerdendir. Kâdî: "Allah onlara, imanlarının boşa gitmemesi için, takvaya ermelerini de emretmiştir. Çünkü onlar büyük günahlardan korundukları müddetçe, kendilerine mükâfaat verilir. Büyük günahlara yöneldikleri zaman ise, mükâfaatları silinir" der. Kftdt'ye şöyle denebilir: "Bunun, senin görüşünün zıddına delâlet etmesi daha uygun düşer. Çünkü Allah Teâlâ, mü'minlere takvayı emredince bu, o kimsenin takvası olmadığı zamanda da mü'min olmaya devam ettiğine delalet eder ki bu, fasıklığın (günahkârlığın) imanı yoketmeyeceğine delâlet eder." 56[56]

Hasene (İyilik)

Bil ki Allah Teâlâ, mü'minlere ittikayı (takvayı-korkuyu) emredince onlara, bu takvanın faydalarını da bildirerek, "Bu dünyada iyi hareket edenler için, bir iyilik vardır" buyurmuştur. "Bu dünyada" kaydının, hem "iyi hareket edenler", hem de "güzellik vardır" ifadesiyle ilgili olması muhtemeldir. Birincisiyle ilgili olmasına göre ayet, "Bu dünyada iken o iyi hareket eden, muhsinlerden olan herkes için, âhirette bir hasene (mükâfaat) vardır. O mükâfaat da cennete giriştir" manası gelir. Buradaki "hasene" (iyilik) kelimesinin nekire getirilmesi, o hasenenin (mükâfaatın) büyüklüğünü anlatmak İçindir, yani "Aklın, onun mükemmelliğinin künhüne ulaşamayacağı bir hasene" demektir. Bunun, ikincisiyle ilgili olmasına göre İse, "Muhsinler için, bu dünyada bir iyilik (mükâfaat) vardır" manasındadır. Bu görüşte olanlar, "O güzellik de sıhhat ve afiyettir" (huzurdur)" demişlerdir. Bence evlâ olan, bu ifadenin Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Üç şeyin sonu-sımn yoktur: Emniyet, sıhhat ve kifayet (yeterli maîşet..) " hadis-i şerifinde bahsedilen bu üç şey manasında alınmasıdır. Bazı kimseler birinci görüşün daha uygun olduğunu ileri sürerek şu delilleri getirmişlerdir:
1) "Hasene" kelimesinin nekire oluşu, sonsuzluğa, yüksekliğe ve yüceliğe delâlet eder. Bu durum ise, dünya hallerine uygun düşmez. Çünkü dünyanın her şeyi değersiz ve sonludur. Dolayısıyla bu özellikler, âhiret hallerine uygun düşer. Çünkü âhiret halleri kıymetlidir, son bulmaktan ve sona ermekten uzaktırlar.
2) Allah'ın birliğine inanıp, salih ameller işleyerek iyi hareket etmiş olan, yani muhsin olanlara verilecek mükâfaatlar ancak âhirette verilecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İste bu gün her nefse kazandığı şey tastamam verilecektir" (Mümin, 17) buyurmuştur. Hem sonra, sıhhat, emniyet ve yeterli maîşet gibi dünya nimetleri kâfirler için de söz konusudur. Üstelik bu nimetlerin kâfirler için oluşu, mü'minlere nisbetle daha çok ve daha ileridir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): "Dünya mü'min için bir hapishane, kâfir için bir cennettir57[57] buyurmuştur. Cenâb-ı Hak da, "Eğer insanlar bir tek ümmet haline gelmeyecek olsalardı, Rahman) inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını, çıkacakları merdivenleri... gümüşten yapardık" (Zunuf, 33) buyurmuştur.
3) "Bu dünyanın iyilikleri ancak iyilik yapanlar (muhsinler) içindir" manasında olmak üzere, ayetteki bu kelime, hasr ifade etmiş olur. Bu ise, olamaz. Fakat bu ayetteki hasene kelimesini, ahiretteki mükâfaat manasına alırsak, ayetteki hasr yerini bulmuş olur. Dolayısıyla bunu âhiret iyilikleri manasına almak daha evlâdır. 58[58]

Allah'ın Arzı Geniştir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'ın arzı geniştir" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şu iki

---

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/149-150
57[57] Müslim, zûhd, 1 (4/2272).
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/150-151

görüş var:
a) Bu, "iyilik yapmada (muhsinlikte) kusur edenler için bir mazeret kapısı yoktur. Öyle ki, eğer bunlar, bu işi kendi vatanlarında ve kendi yurtlarında olmaları şartına bağlayıp, gayretleri iyi işlere sarfedememe babında, imkân bulamadıklarını ileri sürerlerse, onlara "Allah'ın arzı geniş, beldeleri çoktur. Binâenaleyh bulunduğunuz yerlerden, taat ve ibadetlerinizi tam yapabileceğiniz beldelere göçün. İyiliklerine iyilik, taatlarına taat katma maksadıyla, yurtlarını bırakıp başka yerlere göçmeleri hususunda, peygamberleri ve salthleri örnek alın" de" demektir. Bu Mekke'den Medine'ye hicrete ve vatandan ayrılmanın ızdırabına katlanmaya bir teşviktir. Ayetin bir benzeri de, "(Melekler) onlara derler ki: "Ne işte idiniz?" Onlar, "Biz yeryüzünde (dinin emirlerini tatbikten) âciz kimselerdik" derler. Melekler de, "Allah 'm arzı geniş değil miydi? Siz orada hicret edeydiniz ya" derler" (Ntsa. 97) ayetidir.
b) Ebû Müslim şöyle der: "Ayetteki "arz" (yer-toprak) sözü ile, cennetin kastedilmiş olması imkânsız değildir. Çünkü Allah Teâlâ mü'mintere takvayı, yani Allah korkusunu emretmiş, daha sonra da, takvaya eren kimsenin âhiretîe hasene elde edeceğini, yani bir daha çıkmamak üzere cennete gireceğini, daha sonra da Allah'ın arzının yani cennetinin, "Bizi cennetten, neresini dilersek konmak üzere bu yere mirasçı yapan Allah'a hamdolsun"(Zünw, 74) ve "Genişliği gökler ve yer kadar olan ve müttakiler için hazırlanmış olan cennetlere koşun" (Am imrm, 133) ayetlerinde de anlatıldığı gibi, geniş olduğunu bildirmiştir." Bence birinci görüş daha evlâdır. Çünkü ayetteki, "Sabredenlere ecirleri hesapsız ödenecektir" ifadesi, ancak bu manaya daha uygun düşer. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 59[59]

Birinci Mesele

"Sabr"ın ne demek olduğu hususundaki izahı, Bakara Sûresi'nde yapmıştık. Burada, "sabredenler" ile, Allah'a
taat uğrunda, vatanlarından ve akrabalarından ayrılmanın verdiği acı ve kederleri yudumlayıp, belâlara katlanmaya tahammül edenler Kastedilmiştir. 60[60]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ'nın sabredenlere vaadettiği bu menfaatleri, "ecir" (ücret) olarak ifade etmesi, amelin mükâfaat için
yapıldığı zannını uyandırmaktadır Çünkü ecir, çalışarak hakedilen şeydir. Fakat amel ve ibadetlerin, mükâfaat için yapılmadığına dair kesin deliller vardır. Binâenaleyh ayetteki ecir (ücret) sözünü, bu mükâfaatların haketmeye göre değil, ilahî vaade göre bir ecir oluşu manasına hamletmek gerekir. 61[61]

Hesapsız Mükafaat

Allah Teâlâ bu ücretin, "hesapsız", "sınırsız" olduğunu söylemiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Cübbâf şöyle der: "Onlara, hakettikleri şey ile birlikte,
lütuf olarak fazlası verilir. Dolayısıyla bu, hesapsız bir ecir olmuş olur. Eğer onlara sadece hakettikleri verilmiş olsaydı, bu hesaplı olmuş olurdu." Kfldî, "Bu izah yanlıştır. Çünkü Allah Teâlâ bu ecri "hesapsız" diye nitelemiştir. Eğer onlara sadece hakettikleri ücret verilmiş olsaydı, o zaman ücret lütuftan başka olurdu" demiştir.
b) Bu mükâfaatın üç vasfı vardı:
1) Onlar için bunun devamlı olması... O halde ayetteki "hesapsız" ifadesi, "sınırsız, sonsuz"

---

[59] [59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/151
[60] [60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/151
[61] [61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/151

demektir. Çünkü hesap altına girebilen herşey sonludur. Sınırsız olanlar, hesapsız olmuş olurlar.

2) Bunun,aslında mükemmel bir menfaat olması... İtaat edenin aklı, onun künhünü kavrayamaz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Cennette gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve hiçbir beşerin kalbinden geçmeyen şeyler vardir"62[62] buyurmuştur. Binâenaleyh cennetlikler görüp müşahede ettikleri her türlü mükâfaatı, tasavvur ettiklerinden ve beklediklerinden daha ileri bulurlar. İnsanın beklemediği şey hakkında, "Bu onun hesabında yoktu" ifadesi kullanılır. O halde, ayetteki "hesapsız" ifadesi işte bu manaya kullanılmıştır.

3) Belâya dûçâr edilmiş kimselerin mükâfaatı, tartılarla-ölçülerle takdir edilmez. Keşşaf sahibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala Kıyamet günü teraziler kor: Namaz kılanlar getirilir ve ücretleri tartılarak kendilerine tastamam verilir. Zekât verenler getirilir, bunların da ücretleri tartılarak tastamam verilir. Sonra belâlara uğramış olanlar getirilir. Bunlar için ne bir terazi kurulur, ne de defterler açılır. Bunların ücretleri kendilerine sağanak yağmuru gibi bol bol verilir, "63[63] Cenâb-ı Allah da burada, "Fakat sabredenlere ecirleri hesapsız ödenecektir" buyurmuştur. Hatta dünyada sıhhatli yaşayanlar, belaya uğrayanların mazhar oldukları lütuftan görünce, bedenlerinin makaslarla doğranmış olmasını temenni ederler.

İkincisi: Allah Teâlâ, Resulüne, "Ben Allah'a O'nun dininde ihlas edici olarak ibadet etmekle emrolundum" demesini emretmiştir. Mukatil şöyle der: "Kureyş kâfirleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Seni, bize getirdiğin bu dine sevkeden şey ne? Babanın, dedenin ve kavminin ulularının dinine baksana. Onlar, Lâfa ve Uzzfl'ya tapmaktalar" dediler. Allah Teâlâ bunun üzerine bu ayeti indirerek, "Ey Muhammed de ki: "Ben Allah'a O'nun dininde ihias edici olarak ibadet etmekle emroîundum" buyurdu." Ben derim ki: İki çeşit mükellefiyet vardır:

1) Dinen caiz olmayanları yapmaktan sakınmak,

2) Dinen uygun olanları yapmak... Birincisi gerekli olan sıradan ötürü, ikincisinden önce gelir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, diyoruz ki: Cenâb-ı Hak Önce, uygun olmayan şeylerin yapılmamasını emrederek, "Rabbinizden ittika edin" buyurmuştur. Çünkü ittikâ-takvâ, uygun olmayanlardan sakınmak demektir. Daha sonra bunun peşinden, uygun olanları yapmayı emrederek, "Ben Allah'a O'nun dininde ihlas edici olarak ibadet etmekle emroîundum" de" buyurmuştur. Bu ifade, şu iki kayd-sartı ihtiva etmektedir:

a) Allah'a ibadet emrini,

b) Bu ibadetlerin, gerek açık, gerek gizli şirk şaibelerinden an ve duru olması... Cenâb-ı Allah, bu hususu başkalarının haydi haydi yerine getirmesi gerektiğine dikkat çekmek için, bu emri peygambere yönelik olarak emretmiştir. O halde bu, adetâ başkalarını teşvik eden bir ifadedir. 64[64]

İlk Müslümanın Manası

Cenâb-ı Hak, "Bana, müslümanlarm ilki olmam emrolundu" demesini emretmiştir. Bunun, "Ben, vazifeli olarak gönderildiğim bu ifadelere sımsıkı sarılanların ilkiyim" manasında olduğunda şüphe yoktur. Bu ifadede şöyle iki incelik vardır:

Birinci İncelik: Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Ben, kendileri yapmadıkları halde, insanlara birtakım şeyler emreden zorba krallardan değilim. Aksine size emrettiğim herşeyi yapmak ve ona devam etme açısından, insanların ilkiyim ve en çok yapanım" demektedir.

İkinci İncelik: Hz. Peygamber (s.a.s), "Bana, müslümanlarm ilki olmam emrolundu" buyurmuştur. İbadetin, biri kalp, diğeri organlarla ilgili iki esası vardır. Kalp ile ilgili olan, organlarınkinden daha kıymetlidir. Bundan ötürü Cenab-ı Hak, daha kıymetli olanı önce

---

62[62] Müsnet. 2 (313,370).

63[63] Deylemi,5/8829.

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/152-153

zikredip "Dîni (ibadeti) O'na tahsis ederek" demesini istemiştir. Bunun peşinden ise, daha az kıymetli olanı zikretmiştir. Bu da, organların amelidir, yani İslâm'dır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Cibril" hadîsinde, "İslâm"ı, zahirî ameller olarak açıklamıştır. İşte bu husus, bu ayette, "Bana, müslümanlarm ilki olmam emrolundu" cümlesiyle anlatılmıştır. Birisi, ayetteki "emroîundum" kelimesinin tekrar edilmesinin faydası ve gereği yoktur" diyemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bu kelime önce, kalbin amelleri hakkında, sonra da uzuvların amelleri hakkında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu, bir lüzumsuz tekrar değildir.
Üçüncü Bir İncelik: Ayetteki bu ifadede, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah katından gönderilmiş, itaat olunması farz bir peygamber olduğuna bir dikkat çekme vardır. Çünkü Allah'ın kanunlarına teslim olanların İlkinin, Resûlüllah (s.a.s)'dan başkası olması mümkün değildir. Çünkü o kanun ve mükellefiyetleri tanıyıp öğrenenlerin ilki, onu tebliğ eden peygamberdir. 65[65]

Kıyamet Korkusu

Cenâb-ı Allah, kalp ile ve peygambere mahsus amellerde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ihlaslı olmasını emrettiğini beyan edip, emir de, hem vücûba (farz oluşa), hem de nedbe (mendub oluşa) ihtimalli olunca, bu emrin vücûb ifade ettiğini beyan buyurarak "De ki: "Eğer ben Rabbime isyan edersem, gerçekten o büyük günün azabından korkarım11 demiştir. Bu ifadeyle ilgili şöyle bir incelik var:
Birinci İncelik: Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bu hükmü önce kendi nefsine uygulamasını emretmiştir. Bundan muradı, başkalarını günahlardan alabildiğine uzaklaştırmaktır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s), bunca kıymetine ve peygamberlik şerefine rağmen, onun bile, günahlardan çekinip sakınması vacip olunca, bu, başkaları için haydi haydi gerekir.
İkinci İncelik: Bu ayet, günaha terettüp eden şeyin, cezanın tahakkuku değil, aksine cezadan korkma okluğuna delâlet eder ki bu da bizim, "Allah bazan günahkârı ve büyük günah sahibini affedebilir" şeklindeki görüşümüze uygun düşer. Binâenaleyh günah işlendiğinde gerekli olan, ilahî cezadan korkmadır, yoksa ilahî cezanın bizzat tahakkuk etmesi değildir.
Üçüncü İncellik Bu ayet, emrin zahirinin vücûb ifade ettiğine delâlet eder. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hakk ayetin başında, "Bana müslümanlann ilki olmam emrolundu" demeyi emretmiş, bundan sonra da, "Eğer ben Rabbime isyan edersem, gerçekten o büyük günün azabından korkarım" de" buyurmuştur. Binâenaleyh buradaki isyanın manası, biraz önce geçen o emri yerine getirmemektir. Bu ise, o emri terkedenin isyankâr olmasını gerektirir. İsyan eden kimseye, ilahî cezadan korkmak düşer. Zaten vücûbun manası da budur: 66[66]

İbadette İhlas

Üçüncüsü: "Ben dininde O'na muhlis olarak ancak Allah'a ibadet ederim" de" hitabıdır... Eğer, "Ben, dîni (ibadeti) O'na tahsis etmekle emrolundum" ifadesi ile bu ifadedeki tekrarın manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Aslında bu bir tekrar değildir Çünkü birincisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah tarafından, İbadetleri yapmakla emrolunduğunu; ikincisi ise, onun, Allah'dan başka hiç kimseye ibadet etmemekte emrolunduğunu haber vermektedir. Bu böyledir, zira, "Allah'a ibadet etmekle emrolundum" sözü hasr ifade etmez, ama "De İd:" Ancak Allah'a ibadet ederim" ayeti, hasr ifade edip, "Sadece Allah'a ibadet ederim. O'nun dışında hiçbirşeye ibadet etmem" manasınadır. Bunun delili, "De ki: "Ben dininde O'na muhlis olarak ancak Allah'a ibadet ederim" ifadesinin peşinden, "Artık siz de (ey müşrikler) O'nu bırakıp dilediğinize tapın" buyurulmuş olmasıdır. Bu ifadenin, bir emir değil, aksine bir yasaklama manasında olduğunda şüphe yoktur. Buna göre sanki Cenâb-ı Hakk şöyle demek istemiştir:

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/153-154
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/154

"Tevhide riayet etmenin gerektiğini anlatışımız zirveye ulaşınca, artık bundan sonra sizler kendinizi daha İyi tanırsınız." 67[67]

Asıl Hüsran

Daha sonra Hak Teâlâ, bu ifadenin alabildiğine bir yasaklama olduğunu, "De ki: "Gerçekten hüsrana düşenler, kendilerini de, mensuplannı da ziyana uğratanlardır" ifadesiyle bildirmiştir. Çünkü bunlar, daha büyüğü tasavvur edilemez bir helake düşmüşlerdir. Yine bunlar mensuplarını, çoiuk-çocuklarını da zarara sokmuşlardır. Çünkü eğer onlara tabî olan bu kimseler de cehennemlikierdense, bunlar kendilerini ziyana soktukları gibi, onları da ziyana sokmuşlar demektir. Yok eğer bunlar cennetliklerdense, bunlar, berikilerden artık kesinlikle bir daha dönüşü olmayan bir ayrılışla ayrılmışlardır. Ibn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Herkesin cennette bir yeri, çoluk-çocuğu ve hizmetçileri vardır. Eğer o, itaat edenlerden olursa, bütün bunlar kendisine verilir. Yok eğer cehennemlikierdense, bunlardan mahrum olur. Kendisi, çoluk-çocuğu ve o yeri bakımından zarar-ziyan etmiş olur ve o yere, başka müslümanlar vâris olur."
Cenâb-ı Hak, bu kimselerin ziyanlarını anlatınca, bu ziyanın son derece korkunç ve kötü olduğunu belirtmek üzere "Dikkat et ki bu apaçık hüsranın tâ kendisidir" buyurunca, bu tekrar,
1) Te'kid için olmuş olur;
2) Allah Teâlâ, bu cümlenin başında elâ edatını getirmiştir. Bu, tenbih (dikkat çekmek) içindir. Bu gibi yerlerde, tenbih edatının getirilmesi, işin ehemmiyetine delâlet eder. Buna göre sanki: "Bu iş, ululuk ve büyüklük açısından, havsalanızın alamayacağı derecededir. Dolayısıyla uyanık olun" denilmektedir.
3) Ayetteki huve zamiri, hasr (sadece) manasınadır. Sanki, "Bütün hüsranlar, bu ziyanın karşısında ziyan sayılmaz" denilmektedir.
4) Hak Teâlâ'nın bu hüsranı (zarar-ziyanı) mübîn "(apaçık)" kelimesiyle nitelemesi onun korkunçluğunu gösterir. Ben derim ki: Ayetin lafzını, bunun apaçık bir hüsran olduğuna delâlet ettiğini beyan ettik. Dolayısıyla bunun apaçık bir hüsran oluşunu aklen beyan edelim: 68[68]

Hüsranın Aklî İzahı

Diyorum ki: İki şeyi, yani bunun bir hüsran olduğunu ve sonra da bu ziyanın apaçık olduğunu beyan etmeliyiz. Birincisinin izahı şöyledir: Allah Teâlâ insana bu hayatı, aklı ve (maddeden) yararlanma gücünü vermiştir. İşte bütün bunlar, insanın sermayesidir. Bu hayattan maksad, ahiret için güzel bir hayatı kazanmaktır. Akıl, bedihî (açık) ilimlerden ibarettir. Keza bu ilimler, sermayenin ta kendisidir. Tefekkür ve fikir ise, birtakım ilimleri sıralamadan ibarettir ki, bu sıralamadan gaye kesbî ilimleri tahsis etmektir. Binâenaleyh akıl denen bu bedihî ilimler (bilgiler), sermayedir. Bunların belli bir tarzda ele alınıp kullanılması, tıpkı bir tacirin, sermâyede ve o sermayeyi alış-veriş ile çeşitli kalıplara sokmadaki tasarrufuna benzer. Neticede yeni ilimlerin (bilgilerin) hâsıl oluşu da âdeta kâr elde etmeye benzer. Ayrıca iş yapabilme gücü de, sermâyeye benzer. Bu kuvveti, iyi ve güzel şeyleri elde etmede kullanma, tacirin anaparasındaki tasarruflarına; iyi ve güzel şeyleri elde etme de, yine tacirin tasarrufları alış-verişleri) neticesinde elde ettiği kara benzer. Bunun böyle olduğu sabit olunca diyoruz ki: Allah bir kimseye, hayatı, aklı ve imkânı verir, sonra o bunlardan, ne hakikati Öğrenmek, ne de güzel işler yapmak suretiyle istifade edemezse, kârdan tamamen mahrum kalmış olur. Öldüğü zaman, sermâye tamamen bitmiş olur. Böylece de bu, bir hüsran olmuş olur. Bunun bir hüsran (zarar-ziyan) olduğunun izahı böyledir.

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/154
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/155

İkinci hususun, yani bu hüsranın mübîn (apaçık) oluşunun izahı ise şöyledir: Bir kimse, alış-verişlerinden fazla kazanç temin etmeyebilir. Ama bunun yanısıra âfetlerden ve zararlardan emin olabilir. Bu tıpkı, fazla kâr elde etmediği gibi, fazla zarara da uğramayan durumunda olduğu gibidir. Ama bu kâfirler, sermâyeleri demek olan akıllarını, çeşitli şüpheleri ortaya atmak, cehaletlerini ve sapıklıklarını takviye etmek için kullanmışlardır Yine bunları güç ve kuvvetleri şer, bâtıl ve fâsid işlerde kullanmışlardır. Dolayısıyla bunlar, tamamen kötü olan şu gibi işleri yapmışlardır:

a) Onlar bedenlerini ve akıllarını, yanlış inançlar ve bozuk işler uğrunda harcamışlardır.

b) Öldüklerinde sermâyeleri, hiç bir kazanç getirmemiş olarak tükenmiştir.

c) Dünyada iken o sapık şeyleri desteklemeden dolayı çektikleri ileri derecede yorgunluklar, ölümden sonra büyük ceza ve belâların sebepleri olmuşlardır. İşte insanın, bu gibi hususlara vakıf olunca, onların zarar-ziyanlarından daha büyük, onların mahrumiyetlerinden daha ileri bir hüsran ve mahrumiyeti düşünemeyeceği ortaya çıkmış olur. Böylesi bir hüsrandan Allah'a sığınıyoruz. 69[69]

Alttan Üstten Ateşin Sarması

Cenâb-ı Allah, onların kârdan tamamen mahrum olduklarını, nasıl zarara girdiklerini açıklayınca, onların bu mahrumiyet ve zararla da kalmayıp, buna büyük bir azab ve dehşetli bir cezayı haketmeyi de eklediklerini anlatmak üzere; "Onların hem üstlerinde hem de altlarında ateşten "Onların hem üstlerinde, hem de altlarında ateşten tabakalar vardır" buyurmuştur ki bununla cehennemin onları hertaraftan kuşatması kastedilmiştir. Bunun ruhanî haller hususundaki bir benzeri de, insanı, cehaletin, mahrumiyetin, hırsın ve diğer kötü huyların çepeçevre sarmasıdır. Buna göre şayet, "Gölge (zulel) insanın Üzerinde olana denilir. Binâenaleyh, İnsanın altında olana daha nasıl gölge denilir?" denilirse, buna şu birkaç açıdan cevap verilir:

a) Bu, iki zıddan birinin adının, diğeri için de kullanılmış olması babından olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir kötülüğün cezası, onun gibi bir kötülüktür"(Şûra,«) ayeti gibidir.

b) Altta olan da, onun altında olan diğer bir insan için bir tabaka, gölge olur. Çünkü, ateş de, tıpkı cennetin derece derece olması gibi, dereke dereke (tabaka tabaka)dir.

c) Arttaki tabaka (gölge), hararet, yakma ve eziyyet verme açısından üsttekine benzeyince, işte bu benzeme ve denklikten dolayı, bunlardan birinin ismi, diğeri için de kullanılmıştır. Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: "Onlar, cehennemin iki tabakası arasındadırlar. Üstlerinde olanın, altlarında olandan daha fazla olduğunu bilemezler." Bu ayetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "O günde azap onlan hem üstlerinden, hem ayaklan altından saracak..."(Ankebût,55) ve "Onlara cehennemden döşekler, üstlerinde örtüler vardır" (A'rtf, 41) ayetleridir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "işte Allah, kullarını bununla korkutuyor" buyurmuştur ki bu, "Azabın vasfına dair az önce gecen bu şey..." demektir. Binâenaleyh, ayetteki zâlike kelimesi mübtedâ, «u* a> İİJı jj^' cümlesi de haberdir. Ayetteki bu cümle ite alâkalı olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Kelamın takdiri, "Kâfirler için hazırlanmış olan bu azâb, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisi ile kullarını, yani mü'minleri korkuttuğu şeydir" şeklindedir. Çünkü biz, Kur'ân'da geçen ibâd (kullar) lafzının, iman ehli için kullanıldığını, onlara has olduğunu beyan etmiştik. Bu, mü'minler kâfirlerin halinin böyle olduğunu duyup dinlediklerinde korktukları ve böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın birliği ve O'na taat hususunda ihlâslı olduklarından, mü'minler için bir korkutma olmuştur.

b) Bu ifâde, bir soruya verilmiş olan cevap niteliğindedir. Çünkü, "Allah Teâlâ alemlerden müstağnidir. Şehvetten, intikam almaktan ve eziyyet etmekten münezzehtir. Binâenaleyh, böylesi bir zâta, bu münkirlere İşte bu şekilde azâb etmesi nasıl uygun düşer?" denilmektedir.

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/155-156

Buna şu şekilde cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'tn böyle buyurmaktan maksadı, kâfirleri ve sapıktan, küfürlerinden ve sapıklıklarından sakındırıp, korkutmaktır. Binâenaleyh, mükellefiyet, ancak korkutma ile tam olup, bundan yeterli miktarda yararlanma da, bu şeyi varlık âlemine sokmakla olunca, işte mükellefiyet demek olan bu neticeyi elde etmek için, işte bu tür bir azabı varlık alemine sokmak gerekmiştir. Bence, birinci izah doğruya daha yakın olup, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra, "Ey kullarım, benden korkun" buyurmuş olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey kullarım" ifadesinden açıkça kastedilenin, mü'minter olduğu ortadadır. Buna göre sanki, "Kâfirlerin azabını mü'minlere anlatmanın maksadı, mü'minleri korkutmak ve sakındırmaktır. Binâenaleyh, ey o mü'minler, korkuda sakınmada ve takvada çok ileri gidin, bunları çok yapın..." denilmek istenmiştir. 70[70]

Müttakîlerln Güzel Akıbeti

"Tağût'tan, ona tapmaktan kaçınıp da Allah'a yönelenlere (gelince), onlar için de müjde vardır, O halde, kullarımı müjdele. (O kullarım ki), onlar söze, (dikkatle) kulak verirler de, onun en güzeline uyarlar. İşte bunlar, Allah'ın kendilerine hidâyet verdiği kimselerdir, işte bunlar, temiz akıl sahipleri olanların ta kendileridir. Kendisine azap hükmü hak olmuş kimseyi, (bu yüzden) ateşte bulunan kişiyi, artık sen mi kurtaracaksın? Fakat Rablerinden korkanlar (yok mu), onlar için, üzerlerinde (başka başka) konaklar bina edilmiş, altlarından da ırmaklar akan yüksek konaklar bulunur. Bu, Allah'ın vaadidir. Allah, sözünden caymaz"
(Zünwr, 17-20).
Bil ki, Allah Teâlâ, vaadi, her zaman vaîdiyle (tehdidiyle) birlikte zikredilsin, böylece de mükemmel manada bir terhîb ve terğîb olsun diye, putlara ve heykellere tapanlarla ilgili olan tehditlerden bahsedince, (bunun peşinden) bunlara ibâdetten kaçınan ve şirkten korunan kimselerle alâkalı olan vaadini getirmiştir. Bu kelime ile ilgili birkaç mesele vardır: 71[71]

Tâğût

Keşşaf sahibi söyle der: Tâğût, tıpkı melekût ve rahemût vezninden olup, "tuğyan" masdanndan, feelût veznindedir. Ancak ne var ki bu kelimede, lamel fiilin ayne'l-fiil'den önce getirilmesi suretiyle, bir kalp (çevirme, değiştirme) bulunur. Lafızda şu tür mübalağalar vardır:
a) Bu husus, bizzat masdann kendisiyle ifâde edilmiştir. Buna göre bu şey, adeta o tuğyan ve azgınlığın kendisi olmuş olur.
b) Bu kalıp, mübalağa kalıbıdır. Çünkü rahemût, "geniş rahmet"; melekût da, "yaygın ve şümullü mülk" demektir.
c) Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi, bu kelimede lame'l fiil, aynelfiilden önce getirilmiştir. Bu gibi şeylere de ancak, mübalağa ifade etmek için başvurulur. 72[72]

İkinci Mesele

Alimler, bu ayetteki "tâğût" kelimesi ile, şeytanın mı yoksa putların mı kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunun, şeytan olduğu ileri sürülmüştür. Eğer, "Bu müşrikler şeytana değil, putlara tapınışlardır" denilirse, biz deriz ki: Putlara tapmaya kışkırtan şeytan olunca, putlara ibâdete yönelmek, şeytana ibâdet etmek olmuş olur.
Buradaki tâğût kelimesiyle, putun kastedildiği gibi; bu harekette bulunamadıkları için, onlara, mecazî olarak "tâğûtlar" adının verildiği de ileri sürülmüştür. O halde azgınlar (tağîler), bu putlara tapanlardır. Ancak ne var ki, tuğyan, putlar görülüp onlara yaklaşıldığında tahakkuk

---

[70] 70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/156-157
[71] 71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/157-158
[72] 72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/158

edince, putlar, zahir itibariyle, müsebbebin (neticenin) vasfının sebebe verilmesi kabîlindendir. İşte bu şekilde tavsif edilmişlerdir. Allah'ın dışında kendisine tapılan ve itaat edilen her şeyin, tâğût olduğu da ileri sürülmüştür.

Tarihlerde şu ifade edilmektedir: Putlara ibâdetin temeli şudur: Birtakım kimseler, ilâhın büyük bir nûr; meleklerin de, küçüklük ve büyüklük açısından, farklı farklı birtakım nurlar olduğuna inanan, ve böylece teşbih İnancını benimsemiş olan kimselerdi. Derken, bu hayallerine uygun birtakım heykeller ve şekiller icâd ettiler ve kendilerinin Allah'a ve meleklere ibadet ettikleri inancıyla, bu heykellere ve şekillere ibadet etmeye başladılar.

Ben diyorum ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "Tâğût'tan ... kaçınıp da..." ifadesinden sonuç olarak elde edilen mâna, "Allah'ın dışında kalan her şeye kulluk etmekten yüz çevirenler" şeklindedir. 73[73]

Bütün Varlığı ile Allah'a Dönme

cümlesi, "Bütün varlıklarıyla Allah'a yönelirler" demektir. Ben, Tevrat'ın beşinci bölümünde, "Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya: "Ey Musa bütün kalbinle, Allah'a icabet et" buyurduğunu gördüm. Şimdi ben diyorum ki: Kişinin kalbinde, Allah'dan başkasına bir alâka olduğu sürece, bu kimse, bütün kalbiyle Allah'ına icabet etmiş olmaz. Bütün kalble Allah'a icabet, ancak taat konusunda bile, kalbin, Allah'ın dışında kalan her şeyden yüz çevirdiğinde elde edilebileceğine göre, daha nasıl kalp, bu alemde birtakım sebeplerin neticelere götürdüğünü hissi ile müşahede edip dururken, Allah'ın dışında kalan her şeyden yüz çevirebilecektir?! Biz diyoruz ki: Kalbin, Allah'ın dışında kalanlardan yüz çevirmesi ile onun bunların yokluğuna hükmetmesi kastedilmem iştir; çünkü bu, safsataya düşmek olur. Bu ise, bâtıldır. Tam aksine bundan maksat, kişinin, zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olanın tek olduğunu; O'nun dışında kalan her şeyin, zâtı gereği mümkinü'l-vücûd olduğunu ve zâtı gereği mümkin olan her şeyin, ancak vâcibü'l-vücûd'un var etmesiyle meydana geleceğini bitmesidir. 74[74]

Allah'ın Yaratma Mekanizması

Daha sonra. Cenâb-ı Hak, eşyayı yaratmasını iki kısma ayırmıştır.

a) Vasıtasız olanlar, ki bunlar, gökler âlemi ile, ruhanî alemlerdir.

b) Vasıtalı olanlar ki, bunlar da unsurlar âlemi ile süflî alemdir. Eşyanın işte bu tarzda olduğunu anladığın an, bütün her şeyin Allah için, Allah'dan, Allah ile olduğunu ve O'ndan başka herhangi bir müdebbirin ve O'nun dışında herhangi bir müessirin olmadığını anlarsın. İşte bu durumda kişinin bakışları, mümkin varlıklardan kesilir, kalbi, ilk müessir ve ilk mûcid ile meşgul hale gelir. Çünkü bu kimse şayet, böylesi bir neticeye ulaştıracak bir biçimde maddî-manevî sebepleri araya sokarsa, o zaman bu durum gerçekleşir. Eğer kişi, böylesi bir neticeye ulaştıracak bir biçimde bu şeyleri kullanmazsa, o zaman bu netice meydana gelmez. İşte bu yolla da, bu noktada onun bakışları her şeyden uzaklaşır, kalbinde, sadece ilk mûcid (Allah) hariç, hiçbir şeye karşı ilgi ve alâka kalmaz. 75[75]

Tevekkülün Manası

Bir gün ben, ırz, namus, malı ve canı koruma hususunda çocuklardan birisine nasihat ediyordum. Derken çocuk bana karşı geldi ve "Çalışıp çabalamaya; sa'y ü gayrete değil, tam aksine Allah'ın kaderine dayanmak gerekir" dedi. Bunun üzerine ben de, "Senin söylediğin bu söz, doğrudur, ancak ne var ki, sen bunun ne manaya geldiğini bitmiyorsun" dedim. Çünkü, her şeyin Allah'dan olduğunda şüphe yoktur. Ancak ne var ki Allah, eşyayı şu İki şekilde idare etmektedir:

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/158-159

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/159

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/159

a) Bunların bir kısmının meydana gelmesini ve gerçekleşmesini, bilinen birtakım sebeplere bağlamıştır.
b) Bir kısmını da, bu sebepleri vasıta kılmaksızın yaratır. Birinci kısım, süflî alemde meydana gelen hadiselerdir. İkinci kısım da, ulvî alemde meydana gelen hadiselerdir. İmdi, biz diyoruz ki: Kim, süflî alemde meydana gelen bu hadiseleri, Cenâb-ı Hakk'ın tayin edip belirlediği o sebeplerden hareketle elde etmek istemezse, bu kimse Cenâb-t Hakk'a hikmeti hususunda karşı koymuş, yönetimi hususunda muhalif olmuş otur. Çünkü Allah Teâlâ, süflî alemdeki şeylerin, o belli, malûm sebeplere binâen meydana gelmelerine hükmetmiş; sen ise, bunları o sebepler olmaksızın elde etmek istiyorsun. İşte, Allah'tan başkasından yüz çevirmenin ve tamamiyle Allah'a yönetmenin hakikati hususundaki sözümüz budur. Şu halele, ayetteki ifadesi, kişinin, Allah'dan başka her şeyden yüz çevirmesine; cümlesi de, kişinin bütün varlığıyla Allah'a yönelmesine bir işarettir. 76[76]

Müjde

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte bu kimselere birtakım şeyler vaadetmiştir:
a) "Onlar için de müjde vardır" cümlesinin ifade ettiği husustur. Bil ki bu husus, söyleşi birtakım cihetleri alâkadar etmektedir:
1) Bu müjde ne zaman tahakkuk edecek? Biz deriz ki: Bu, kişinin ölümü yaklaştığında; kabre konulduğunda; Kıyamet meydanında durduğunda; bir kısım cennete bir kısım da cehenneme gittiğinde ve mü'minler cennete girdiğinde olacaktır. İşte bu duraklardan herbirinde, hayır, huzur, rahatlık ve genişlik gibi bir müjde meydana gelir.
2) Bu müjde, ne ile elde edilecektir? Biz diyoruz ki, bu müjde, kötülüklerin ortadan kalkması ve kişinin muradını elde etmesiyle olacaktır. Başa gelmesinden hoşlanılmayan şeylerin ortadan kalkmasına gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Korkmayın ve hüzün/enmeyin...diye..." (fumiw, 30) ayetinden anlaşılmaktadır. Korku, ilerde olacak şeylerden Ötürü duyulur. Hüzün ise, geçmiş şeyler sebebiyle olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "korkmayınız ... diye" buyurması, "İlerde Kıyametin hallerinden korkmayın; dünyada elde edemediğiniz o güzel şeyleri elde edemediğinizden dolayı da üzülmeyiniz..." anlamındadır.
Allah Teâlâ, başlarına gelmesini istemedikleri bu şeyleri onlardan izâle edince, onlara, hayırlar ve mutluluklar meydana geleceği müjdesini vererek, "cennetle sewn/n..."(Fu»iw, 30) buyurdu. Yine Cenâb-ı Hak bir başka ayette, "O günde ki, erkek mü'minlerle kadın mü'minleri, nurları önlerinden ve sağlarından koşar bir halde görürsün. (Melekler onlara), "Bugün sizin müjdeniz, içlerinde ebedî kalacağınız, altlarından ırmaklar akan cennetlerdir" (diyeceklerdir)" (Hadid, iz) buyurmuş, başka bir yerde ise (aynı şekilde), "Canlarının isteyeceği, gözleri aydın edecek ne varsa, oradadır ve siz, içinde ebedî kalacaksınız"(Zuhruf,7i) buyurmuştur.
3) Müjdeyi veren kimdir? Biz diyoruz ki: Bunların, melekler olması muhtemeldir. Onlar ya ölüm sırasında bu müjdeyi verirler, -ki nitekim Cenâb-ı Hak, "Ki bunlar, meleklerin, pâk ve âsûde olarak canlarını alacakları kimselerdir. "Selâm size..." derler" (um, 32) buyurmuştur-, yahut da, onlar cennete girdikten sonra bu müjdeyi verirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sabrettiğiniz şeylere mukabil, sizlere selâm! Dâr(-ı dünya)nm ne güzel sonucudur 6u/"<Ra'd,24) buyurmuştur. Bu müjdeyi verenin, Allah Teâlâ olması da muhtemeldir. Nitekim O, "Kendisine kavuşacakları gün onlara edeceği mutluluk dileği, selâmdır" (Ahzâb. 44) buyurmuştur. 77[77]

daki Te'kîd Üslûbu

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinde, şu tür tekîdler bulunmaktadır:

---

[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/159-160
[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/160-161

a) Bu, hasr ifâde eder. Çünkü bu cümle, "başkaları için değil, onlar için müjde vardır!" manasındadır ki bu da, bu müjdenin, herhangi bir kimse hakkında, bu kimsenin, Allah'dan başkasına ibadet etmekten kaçınıp, tamamen Allah'a yöneldiğinde, tahakkuk edeceğini ifade eder.

b) el-Büşrâ kelimesinin başındaki eliflâm, mahiyeti ifade eder. Binâenaleyh bu etiflâm, bu mâhiyetin tamamının, işte bu kimselere ait olduğunu ifade eder. Dolayısıyla da, bu müjdeden, başkaları için bir pay söz konusu olmaz.

c) Haber verme İle müjdeleme arasında bir fark yoktur. O halde, müjde, o iyiliklerin tahakkuk ettiğine dair verilen, ilk haberdir.

Bunu iyice kavradığında şimdi biz diyoruz ki: Bu kimseler, dünyada iken, çeşitli mükâfaat ve hayırlara dair duydukları her şeyi, işte bunlar Ölürken veya kabirde iken duyduklarında, bu bir haber vermek olur. Binâenaleyh, bu müjdenin, ancak, onların bu dünyada iken duyup bildikleri şeyin üzerinde, başka çeşitli mutlulukların gerçekleşeceğine dair bir haber hasıl olduğu zaman vaki olacağı sabit olmuş olur. Biz, Allah'dan, bunu elde edebilmeyi isteriz. Nitekim Cenâb-ı Hak da,"...gözlerin aydın olacağı (nimetlerden) kendilerine neler gizlenmiş bulunduğunu kimse bilmez...(Secde.17> buyurmuştur.

d) ifadesiyle, (bu müjdeyi veren), Allah'dır. Allah ise büyükler büyüğü ve mevcudatın en mükemmelidir. Bu müjdenin tahakkuk etmesinde nazar-ı dikkate alınan şart da büyük olup, bu da, Allah'ın dışında kalanlardan içtinap ederek, bütün varlığıyla O'na yönelmedir. Büyük bir hükümdar ortaya büyük bir şart koyup, sonra da, "Bu büyük şartı yerine getirenlere (şunu) müjdelerim" dediğinde, bu büyük şarta bağlanmış olan ve bu büyük hükümlerden sâdır olacak olan bu müjde, müjdelenen o şeyin, mükemmellik ve üstünlük bakımından, akılların ve fikirlerin açıklayamayacağı bir dereceye ulaştığına delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin, işte bu bakımlardan sonsuz mükemmellik ve sonsuz mutluluğa delâlet ettiği sabit olmuş olur. Allah en iyisini bitendir. 78[78]

Müjdelenenlerln Sıfatı

Bil ki Allah Teâlâ, "Onlar İçin de müjde vardır" deyip, bu da, adeta mücmel bir ifade gibi olunca, bunun peşinden onu açıklayacak bir kelâmı getirerek, "O halde, kullarımı müjdele. (O kullarım ki), onlar söze, (dikkatle) kulak verirler de, onun en güzeline uyarİar..." buyurmuş ve, "Sözü İyice dinleyip de, böylece o sözün en güzeline tâbi olan" bu kulları ile, başkalarını değil, tâğûtlardan uzaklaşarak, büsbütün Allah'a yönelenleri kastetmiştir. İşte bu da, saadetlerin başının, hayır kaynaklarının, iyilik madenlerinin, Allah'dan başkasından yüz çevirip ve tamamen kendini Allah'a tâate vermek olduğunu gösterir ki, bu ifadenin maksadı, tâğûtlardan uzaklaşıp bütünüyle Allah'a yönelen o kimselerin, işte sözü iyice dinleyip de, o sözün en güzeline tâbi olanlar diye nitelenenlerin bu kimseler olduğuna dikkat çekmektir! Böylece, işte bu metoda dikkatleri çekmek için, zahir isim, zamirin yerine konulmuştur. 79[79]

Sözün En Güzeli

Ulemâdan bazıları da şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, tâğûtlardan uzaklaşıp, tamamen Allah'a yönelenler için müjde olduğunu beyân edip, bu da, sadece evvelkilerin kendisine ulaşıp elde ettiği yüce bir derece olup, ayrıca saadet ve mutlulukları sadece onlara tahsis etmek de, büyük bir çoğunluğun bundan mahrum olmasına yol açıp, bu da, tam ve mükemmel bir rahmete uygun düşmeyince, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, hükmü daha genel tutmuş ve "Bütün her hususta ve her şeyde, en güzelini seçen herkes, mutlular zümresine dahildir!" buyurmuştur." Bil ki bu ayet, şöyle birtakım incelikleri gösterir:

Birinci İncelik: Tefekkür ve istidlalde bulunmanın farz olması... Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, hidâyet ve felahın, insanın, dinlemiş olduğu o pekçok şeylere bağlı olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü insan bu durumda, dinlediği bu şeylerden, en güzelini ve en doğrusunu seçip alır. En güzelini ve en doğrusunu diğerlerinden seçip almanın ise, ancak duyup dinleme ile olmayacağı malûmdur. Çünkü duyup dinleme, herkes için müşterek olan bir husustur. Zira, Allah Teâlâ'nın, "(O kullarım ki), onlar söze, (dikkatle) kulak verirler..." ifadesi, okuyup dinlemenin, herkes için müşterek olduğuna delâlet etmektedir. Böylece, en güzelini diğerlerinden seçip almanın, duyup dinleme değil de, aklî deliller ve tefekkür ile olacağı sabit olmuş olur. Bu da, övgü ve medhe mazhar olmayı gerektirenin, aklın delillerine tâbi olmak ve işi, düşünmeye, tefekkür etmeye ve istidlalde bulunmaya bağlamak olduğuna delâlet eder.

---

[78] [78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/161

[79] [79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/162

İkinci İncelik: Mezhepleri ve dinleri doğru kabul etmenin yolu, şu iki şeyden geçer:

a) Dini elde etmek amacıyla, onun doğruluğuna dair, deliller ve hüccet getirmek... Bu ise ancak, (o dinin) bütün meselelerine dair tafsilatlı bir izaha girmekle elde edilmesi mümkün olan bir şeydir.

b) Biz, bu dinin delillerini araştırmaya, onları İzah etmeye, şüphelerini gidermeye ve o şüphelerin asılsızlığını ortaya koymaya girmeden önce, bu görüşler ve dinler ile, bunların zıtlarım aklımıza vururuz. Aktın daha ilk bakışta, daha üstün ve daha mükemmel olduğuna hükmettiği her şey, kabul edilmeye daha uygun ve daha evlâ olur. Bunu şöyle bir misâl ite açıklayalım: Akıl, açıkça, âlemin ilâhının, Hayy, Atim, Kadir, Halım, Hakîm ve Rahîm olan bir ilâh olduğunu kabul etmenin, bunları inkâr etmekten daha makul olduğuna şehâdet etmektedir. Binâenaleyh, bu yol ve bu din, daha evlâ olmuş olur.

Yine, Allah'ın, mülkünde ve hükümranlığında, ancak O'nun meşîetine uygun olan şeylerin olabileceğini ikrar ve kabul etmek, Allah'ın hükümranlığında meydana gelenlerin çoğunun, O'nun irâdesinin aksine olarak meydana geldiğini söylemekten daha uygundur. Allah'ın tek, hiçbir şeye muhtaç olmayıp, aksine her şeyin kendisine muhtaç olduğu Samed olup, mürekkeb olmaktan ve uzuvlara sahip olmaktan münezzeh olduğunu söylemek, O'nun, cüzlerinin ve parçalarının bulunduğunu ve bunlardan meydana geldiğini söylemekten daha uygundur.

Yine, O'nun zamandan ve mekândan azade bir zât olduğunu söylemek, O'nun, zamana ve mekâna muhtaç olan bir zât olduğunu söylemekten daha evlâdır. Yine, Allah'ın Rahim, Kerîm olduğunu; bazan, vereceği cezadan vazgeçtiğini söylemek, O'nun, asla affetmeyen bir zât olduğunu söylemekten daha evlâdır Binâenaleyh, işte bütün bu hususlar, Cenâb-t Hakk'ın, "(Okullarım ki), onlar söze, dikkatle kulak verirler de, onun en güzeline uyarlar..." ayetinin muhtevasına girer. Bu sebeple diyoruz ki, işte bunlar, itikâd konularında sözün en güzelini seçmeyi ilgilendiren hususlardır.

Mükellefiyetle ilgili olanlarına gelince, bunlar da iki kısma ayrılır:

a) İbâdetlerle ilgili olanlar...

b) Muamelâtta ilgili olanlar...

İbadetle ilgili olanlara gelince, bu meselâ, bizim, "Girişinde, Allahu Ekber, denilen; bu tekbirle beraber niyet edilen; Fatiha sûresi okunan; beş durakta tadîl-i erkân yapılan; teşehhüd okunulan ve "es-Selâmü aleyküm..." ifadesiyle kendisinden çıkılan namaz, hiç şüphesiz bu, kendisinde bu tür kurallara riayet edilmeyen namazdan daha güzeldir. Akıllı kimseye, işte böylesi namazı tercih etmesi, bunun dışındakiler! terk etmesi gerekir" şeklindeki sözümüzdür. Bütün, ibâdet konularında hüküm, aynıdır.

Muamelâtla ilgili olanlara gelince, bu da böyledir. Çünkü Allah Teâtâ, kısası, diyeti ve affetmeyi meşru kılmış; ne var ki bu arada, (insanları), affetmeye teşvik ederek, "Affetmemiz, takvaya daha yakındır.."(Bakara,237) buyurmuştur. Ibn Abbas'tn şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bununla şu kastedilmiştir: Kişi, bir toplulukla beraber oturur; oradaki iyi, güzel, ya da kötü sözleri dinler, ama sonunda, dinlediği şeylerin, en güzelini anlatır; diğerlerini ise terkeder (unutur)." 80[80]

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/162-163

Akıl-Hidayet İlişkisi

Bil ki Allah Teâlâ, sözü dinleyip de, böylece o sözün en güzeline tâbi olanlar hakkında, 'işte bunlar, Allah'ın kendilerine hidâyet ettiği kimselerdir İşte bunlar temiz akıl sahiplerinin ta kendileridir" demek suretiyle hükmetmiştir ki, burada şöyle ilginç bir incelik vardır: Akılda ve ruhta hidayetin meydana gelmesi, sonradan olan (muhdes) bir iştir. Binâenaleyh bu iş için, mutlaka bir fail; ve bu işi kabullenen bir varlığın bulunması gerekir. Binânealeyh faile gelince, işte bu, Allah (c.c) olup, bu mânâ O'nun "işte bunlar Allah'ın kendilerine hidayet ettiği kimselerdir" cümlesinden kastedilendir. Bunu kabul eden varlığa da, O'nun, 'İşte bunlar, temiz akıl sahiplerinin ta kendileridir" cümlesiyle işaret edilmiştir. Çünkü insan, akıllı ve kâmil manada anlayışlı olmadığı müddetçe, bu tür gerçek bilgilerin, onun kalbinde meydana gelmesi imkânsız olur. Biz, "Bu hidâyetin faili, Allah'dır!" dedik, zira, ruh cevheri, hem kendisindeki aklın nuru ile birlikte, gerçek ve bâtıl inançları kabul edebilecek bir konumdadır. Birşey, iki zıd şeyi de kabullenebilecek biçimde olursa, onu üstlenebilecek olanın bu iki duruma nisbeti, eşit seviyededir. Durum böyle olunca, bu kabul edenin, iki taraftan birisinin ağır basmasına sebep olması imkânsız olur. Baksana, madde, aynı derecede hareket ve sükûnu kabul edici olduğunda, maddenin bizzat kendisinin bu iki taraftan birinin diğerine üstün olmasına sebep olması imkânsız olur.

İmdi, şayet onlar, "Biz, ruhun ve aklın bizzat kendisinin, böyle bir üstünlüğü gerektirdiğini söylemiyoruz. Tam aksine biz, onun bu iki taraftan birisini elde etmeyi istediğini söylüyoruz... Dolayısıyla da, işte bu istek, bu tercihin sebebi olmuş olur, diyoruz.." derlerse, biz deriz ki: "Bu da bâtıldır. Çünkü, ruhun bizzat kendisi, böylesi bir irâdeyi üstlenebileceği, kabul edebileceği gibi; aktın bizzat kendisi de nefsin üstlendiği bu irâdeye taban tabana zıt bir iradeyi izhâr edebilir. Böylece de, nefis cevherinin, bu irâdenin sebebi olması, imkânsız olur. Dolayısıyla, hidâyetin tahakkuk etmesi için, mutlaka ve mutlaka, bir fâiin ve o hidâyeti üstlenecek bir kâbil'in (varlığın) bulunması gerektiği sabit olmuş olur. Failin, nefsin bizzat kendisi olması imkânsızdır. Tam aksine fail, Allah'dır. Kabile, benimseyene gelince, işte bu, nefis cevheridir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "İşte bunlar, Allah'ın kendilerine hidâyet ettiği kimselerdir. İşte bunlar, temiz akıl sahiplerinin ta kendileridir.." buyurmuştur. 81[81]

İstifham Cümlesinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Kendisine azap hükmü hak olmuş kimseyi, (bu yüzden) ateşte bulunan kişiyi, artık sen mi kurtaracaksın?" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 82[82]

Birinci Mesele

Ayetin lafzıyla alâkalı bir soru vardır ve şöyledir: "Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Halbuki Arapça'da, aynı anda, hem isim hem de haberin başına istifham harfinin, hemzenin getirilmesi doğru olmaz. Meselâ "Zeyd'i mi, onu Öldürüyor musun?" denilmez. Tam aksine burada, bir başka şey vardır ki bu da şudur: İstifham harfi, şart ve şartın cevâbının başına gelebildiği gibi, aynı anda fâ harfi de, her ikisinin başına gelir ki bu da, ayetteki ifadesiyle ifadesidir. İşte böyle bir sorudan dolayı nahiv âlimleri ihtilaf etmiş ve bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Kİsâî şöyle der: "Ayet, iki cümle olup, ifadenin takdiri, "Kendisine azâb hükmü hak olmuş kimseyi mi, sen mi onu himaye ediyorsun? Onu sen mi, ateşten kurtaracaksın?" şeklindedir.

b) Keşşaf sahibi şöyle der: "İfadenin aslı, "Kendisine azâb hükmü hak olmuş kimseyi, onu

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/163-164

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/164

sen mi kurtaracaksın? -...onu kurtaracaksın)" şeklinde olup, bu, başına, inkâr için olan hemze ile, ceza için (şartın cevabı) olan fâ'nın geldiği bir şart cümlesidir. Daha sonra ise bunun başına, hitabın kendisine delâlet ettiği mahzûf bir şeye atfedebilmek için fâ gelmiştir ki, kelamın takdiri, "Sen mi onların işini üstlenmişsin? Bir kimseye azâb hükmü hak olmuşsa, onu sen mi kurtaracaksın?!.." şeklindedir. İkinci hemze, birincinin aynısı olup, "yadırgama ve inkâr" manalarını tekîd için, tekrarlanmıştır. ifadesi de,'deki huve zamirinin yerine konulmuştur. Bu izaha göre ayet, tek bir cümledir.
c) Bu istifham harfinin, burada inkâr manasını ifade için getirildiği söylenebilir. Cenâb-ı Hakk'ın işte bu hususu yadırgaması tam ve mükemmel olunca, hiç şüphesiz bu inkârı alabildiğine yapabilmek için, hem şartta, hem de cezada (azab) da, istifham edatını getirmiştir. 83[83]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, hidayet ve dalalet meselesinde bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, "Kendisine azab hükmü hak olmuş kimseyi ... sen mi kurtaracaksın?" buyurmuştur. Binâenaleyh, o kimse hakkında azab hükmü kesinleşince, artık ondan iman ve ibadetin sâdır olması imkânsızdır. Aksi halde "Allah'ın doğru olan haberi yalana, İlmi de cehle dönüşmüş olur ki, bu imkânsızdır." Bu hususta ikinci bir izah da şöyledir: Allah Teâlâ, azab hükmünün, kişiden iman ve taatın sâdır olması hususunda tam bir yadırgamayı gerektirdiğini bildirmiştir. Eğer aksi mümkün olsaydı ve azab hükmünün hak oluşu, o kişiden imânın sâdır olmasına engel teşkil etmeseydi, o zaman bu yadırgamanın ve bu işi uzak görmenin bir manası kalmazdı." 84[84]

Büyük Günaha Şefaat

Kâdî, bu ayet ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, büyük günah sahiplerine şefaat etmeyeceğine dâir istidlalde bulunarak "Çünkü bunlar için artık ilahî azap kesinleşmiş hak olmuştur. Dolayısıyla şefaat, onları cehennemden kurtarma demek olur. Halbuki Allah Teâlâ, bunun olamayacağını belirtmiştir" der. KftdTye şöyle cevap verilebilir: "Biz, büyük günah sahipleri için ilahî azabın hak olduğunu kabul etmiyoruz. Allah Teâlâ, "Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Ama bunun dışında kalanları, dilediği kimseler için bağışlayabilir" (nim, 4a) ve "Allah bütün günahları bağışlar" (zümer, 53) buyurmuşken, büyük günah sahipleri için azâb nasıl hak olur? Allah en iyi bilendir." 85[85]

Cennette Yüksek Konaklar

Allah Teâlâ'nın tâğûtlardan kaçınıp, tamamen (ihlasla) Allah'a yönelen bu kimselere vaadettiği şeylerden ikincisi de "Fakat Rablerinden korkanlar (yok mu)? Onlar için, üzerlerinde (başka başka) konaklar bina edilmiş, yüksek konaklar bulunur" ayetiyle ifade edilen husustur. Bu, Hak Teâlâ'nın, kâfirlerle ilgili, "Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında tabakalar vardır" (Zünw. ıe> ayetinin mukabili gibidir. Buna göre eğer, "Ayetteki "mebniyyetün" kelimesi ne elemektir?" denilirse, biz deriz ki: Bir konak, bir diğer konağın üzerine bina edildiğinde, üstte olan, altta olandan, yapı açısından daha zayıf olur. Dolayısıyla bu kelimenin manası şudur: "Her nekadar bu konaklar, başkalarının üzerinde ise de, kuvvet ve sağlamlık açısından, altta olana eşittir. Velhasıl, hem üstte, hem de altta olan konakların herbirinde bir bakıma üstünlük, bir bakıma noksanlık vardır: Üstte olanın üstünlüğü, yüksekliği ve üstte oluşudur. Noksanlığı ise, gevşekliği ve zayıflığıdır. Altta olan ise bunun zıddıdır. Ama cennet

---

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/164-165
[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/165
[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/165

konakları, her bakımdan üstünlüğe sahip konaklardır. Yani onlar yüksektirler, yücedirler, alabildiğine muhkem ve sağlamdırlar."
İslâm filozofları şöyle demişlerdir: Üst üste yapılmış bu konakların, ruh? ve manevî bakımdan örneği şudur: Kesbî ilimler birbirine dayalıdırlar. Allah'ın zatını ve sıfatlarını bilmek demek olan, en ileri ilimler, alabildiğine kuvvetli, hatta muhkemlik ve tutarlıklık açısından, aslî-bedîhî ilimler gibidirler."
Cenâb-ı Allah sonra, "Altlarından ırmaklar akan (konaklar)" buyurmuştur. Bunun manası açıktır. Sonra sözü sona erdirerek, "Bu, Allah'ın vaadidir. Allah sözünden caymaz" buyurmuştur. Ayetteki, "Bu, Allah'ın vaadidir" ifadesi, "Onlar için konaklar vardır" cümlesini, te'kideden bir mefûl-i mutlaktır. Çünkü bu, "Allah onlara, bunu vaadetti"demektir. 86[86]

Vaad İle Vaid'in Farkı

Ayette, şöyle önemli bir incelik vardır: AİÎah Teâla, vaadleri bulunan pek çok ayette, "Bu, Allah'ın vaadidir. Allah vaadinden dönmez" gibi açık ifâdeler kullanmıştır. Halbuki vaîd (tehdid)leri bulunan ayetlerinde böylesi net ve te'kidli ifadeler kulanmamıştır. Bu, Mu'tezlle'nin söylediğinin aksine, vaad tarafının vaîd tarafından daha tecihe sayen olduğuna delâlet eder. Eğer onlar, "Cenâb-ı Allah, va'îd ile ilgili olarak, "Allah'ın katında söz değiştirilmez ve ben (Allah) kullanma zulmedici değilim" (km, 29) buyurmuştur. (Bu da kesin ifadedir)" derlerse, biz deriz ki: Bu ayet, vaîd ile ilgili olan bir ifade olmayıp aksine, hem vaadi hem valdi içine alan genel bir ifadedir. Dolayısıyla biz (ehl-i sünnetin) tercihi olan görüşün hak olduğu sabit olur. 87[87]

Kaynaklar ve Bitkiler

"Görmedin mi ki Allah gökten bir su indirdi ve onu yerde kaynaklara soktu .Sonra onunla çeşit çeşit ekinler çıkardı. Daha sonra onları kupkuru hale getirdi. Böylece sen onlan sapsarı halde görürsün. Sonra onları, kuru bir
kırıntı yapar. Şüphesiz bunda temiz akü sahipleri için mutlaka bir ibret vardır"
(Zûmer, 21).
Bil ki Allah Teâlâ, âhireti akıl sahipleri için büyük bir arzu ve iştahı çekecek bazı sıfatlarla nitelemiştir. Ahireti bu şekilde nitelemede, aynı nisbette dünyadan nefreti gerektiren bir mana da vardır. Çünkü Allah Teâlâ, gökten bir su yani yağmur indirdiğini beyan etmiştir. -İşte bundan dolayı, yerde olan herşeyin gökten olduğu söylenmiştir-Sonra o yağmuru bazı yerlere indirip, taksim ettiği ve yerin altındaki kaynaklara sokarak, gözeler, tıpkı bedenlerdeki damarlar gibi, bazı kanallar ve yollar haline koyduğunu, sonra bu sayede, yeşil, kırmızı, sarı, beyaz ve benzeri çeşitli renklerde ekinler veya arpa, buğday, susam vs. gibi çeşit çeşit bitkiler çıkardığını, daha sonra bütün bu bitkilerin sararıp kuruduğunu beyan etmiştir. Bu şöyle olur. Bir bitkinin kuruma işi tamamlanınca yerinden ayrılması mümkün otur, ama parçaları dağıtmayabilir. İşte bu cüzler, dağılmak üzere kurur, sonra da elle ufalanacak kuru kırıntı haline gelir. Ayet bunu ifade eder. 88[88]

Bitkilerdeki Ders

"Elbette bunda alınacak ders vardır." Yani kim bitkilerin bu hallerini görüp müşahede ederse, hayvanlar ile insanların hallerinin de neticede böyle olacağını anlar. Çünkü ömrü ne kadar uzun olursa olsun, insanın mutlaka renginin sararıp solacağı, kemiklerinin ve uzuvlarının adetâ kuruyacağı bir noktaya gelecek, sonra da ölecektir. Binâenaleyh bitkiler üzerinde böyle

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/165-166
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/166
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/167

bir gözlem yapıldığında, bu insana, aynı şeylerin kendisi ve hayatı için sözkonusu olduğunu hatırlatır. Bu durumda da, kendisinin dünya ve lezzetlerine karşı nefreti (isteksizliği) artar. Velhasıl Allah Teâlâ önceki ayetlerde, kişileri dünyadan nefret ettirecek şeyleri zikretmiş, Kıyametle ilgili özellikleri, insanı daha çok taata sevkedecek; dünya ile ilgili sıfatlan da, insanı daha çok dünyadan nefret ettirecek bir şekilde açıklamıştır. Ahirete teşvik işini, dünyadan nefret ettirmeden önce yapmıştır. Çünkü ahirete teşvik, bizzat maksad olan bir şeydir. Dünyadan nefret ettirmek ise, dolaylı olarak maksad olan bir şeydir. Bizzat maksad olan, dolaylı olarak maksad olandan önce gelir. Bu ayetin tefsiri İle ilgili sözümüzün hepsi bundan ibarettir.
Geriye, ayetteki bazı lafızların açıklanması kalmıştır: Vahidî şöyle der: g kelimesi lafzının çoğulu olup, bu kelime ve fiillerinden, vezninde bir isim olup, bunlar, Kisâî ve Ferrt'nın bahsettiği üç değişik kullanım şeklidir. Bu kelime, ayette, harf-i cerrin hazfiyte mansubtur. Çünkü takdirindedir. Ayetteki kelimesi, "yeşerir" manasına da gelir. Hutâm ise, kuruyup, kırıntı haline gelen bitki demektir. 89[89]

Kur'ân Hidayeti

"Öyle ya, Allah'ın göğsünü İslâm'a açtığı, dolayısıyla onun da Rabbisinden bir nûr üzere olduğu kimse, hiç (kalbi mühürlenmiş kimse gibi olur mu?) Artık kalpleri Allah'ın zikrinden bomboş ve kaskatı kalmış olanların vay haline! Onlar apaçık bir dalâlet içindedirler. Alla!ı kelâmın en güzelini, ayetleri birbiriyle ahenktar, katmerli, (tıkhm-salhm hakikatlerle dolu) bir kitap halinde indirmiştir. Rablerine derin saygı göstermekte olanların derileri onun karşısında ürperir. Sonra da hem derileri hem kalpleri Allah'ın zikrine (yatışıp) yumuşar. İşte bu (kitap) Allah'ın gönderdiği bir rehberdir. O, dilediğine bununla hidayet eder. Allah kimi de saptınrsa, artık onun için hiçbir hidayet edici yoktur. Zalimlere, "Tadın, kazandığınız şeyin azabım" denilirken, kıyamet günü onun yüzünü, o kötü azaptan kim koruyacak? Onlardan evvelkiler de peygamberlerini yalanladılar ve hiç akıllarına gelmeyecek bir önden kendilerine azab geldi. Böylece Allah onlara dünya hayatında üsvayhğı taddırdı. Ahiret azabı ise elbet daha büyüktür, eğer bilseler!.. ndolsun ki biz, bu Kur'ân'da insanlar için, va'z-u nasihat alsınlar diye, her misalden örnekler gönderdik ve onu her türlü tenakuz ve ihtilaftan uzak, dosdoğru, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. Umulur ki onlar ittika ederler"
(Zûmer, 22-28). 90[90]
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, kendisine taat ve ibadet edip, dünyadan yüz çevirmenin gerekliliği hususundaki delilleri iyice ortaya koyunca, bunun peşinden, o apaçık delillerden, ancak Allah'ın, göğüsleri açıp, kalpleri nurlandırması ile mükemmel olarak istifade edileceğini beyan buyurmak üzere, "Öyle ya, Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı, dolayısıyla onun da Rabbisinden bir nur üzere olduğu kimse, hiç kalbi mühürlenmiş kimse gibi olur mu?" demiştir. 91[91]

Göğsü Açmanın Manası

Bil ki biz, En'am Sûresi'nde 125. ayetin tefsirinde, göğse inşirah vermenin ve hidayetin ne demek olduğunu iyice anlatmıştık. Burada bunları kısmen tekrar etmekte bir beis yoktur. Dolayısıyla diyoruz ki: Allah Teâlâ, "nefis" cevherlerini mahiyet olarak farklı farklı yaratmıştır: Bir kısmı hayırlı, nurlu, kıymetli, ilahî meselelere meyyal ve ruhanî varlıklarla beraber olmaya

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/167-168
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/168-169
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/169

alabildiğine istekli; bir kısmı da kötü, bulanık, âdi ve maddeye düşkündür, işte bu farklılıktan, beşerî ruhların (nefislerin) cevherlerinde (özünde) mevcut birşeyin olduğu anlaşılmaktadır. İstikvâ (işi iyice incelemek) da bu işin böyle olduğunu göstermektedir. Bunu iyice anladığında, biz deriz ki: Ayette bahsedilen "inşirah" (göğsü açma) ile kastedilen, işte nefsin yaratılışında mevcut olan, ileri derecedeki istidâddır, Böyle ileri derecede bir istidâd (kabiliyet) mevcut olunca, tıpkı ufacık bir ateş ile hemen tutuşan kibrit misali, bu hâlin, ufacık bir sebep ile, kuvveden fiile çıkmasına yeter. Nefsin, kudsî ve parlak şeyler ile ruhanî halleri kabulden uzak olup, aksine maddi şeyleri elde etmeye gömülmesi, ilahî şeylere uygun düşen durumlardan pek az tesir almasına gelince, bu durumda nefis, katı, bulanık ve zulmânî olmuş olur. Ne zaman yakînî ve açık deliller, böyle nefislere çokça getirilse, bunların katılıkları ve zulmetleri o nisbette azalır. Bu kaideyi anlayınca, diyoruz ki: Göğsün inşirahı, anlattığımız bu husustur.

Ayetteki "nûr" hidayet ve marifet (bilgi) demektir. Önce göğüste bir "İnşirah" meydana gelmeden, bu "nûr" tahakkuk etmez. Hasıl olan bu kuvvet, ruhtaki kuvvet olduğuna göre, elbette bu kuvvet, delilleri işitmekle elde edilmiş değildir. Hatta bazan, nakli delilleri işitmek, kasvet ve nefreti artırır. İşte bu anlattıklarım, bu ayetlerin manalarına İyice vâkıf olunması için, insan tarafından bilinmesi gereken kesin kaidelerdir. Âlimlerimizin "cebr ve kader" meselesi hususunda ve yine Mu'tezHe'nin aynı konudaki söz ve delilleri, ilgili yerlerde geçmişti. Allah en iyi bilendir. 92[92]

İkinci Mesele

Ayetteki men kelimesi, haberi mahzûf bir mübteda olup, tıpkı önceki ayetteki (zomer, 10) ifadesi gibidir.

Buna göre takdiri, "Allah'ın, göğsünü İslâm için açıp, böylece hidayete eren bir kimse, Allah'ın, kalbini mühürlediği, dolayısıyla kalbinin kasvetinden ötürü hidayete eremeyen kimse gibi midir?" şeklindedir. Bu takdire göre, cevap (haber) zikredilmem iştir. Çünkü zikredilen sözlerden bu cevap anlaşılmıştır. O sözler de, "Artık kalpleri Allah'ın zikrinden bomboş ve kaskatı kalmış olanların vay haline..." ifadesidir. 93[93]

Katı Kalpler Zikirden Kaçar

Ayetteki, "Artık kalpleri Allah'ın zikrinden bomboş ve kaskatı kalmış olanların vay haline.." ifadesi ile ilgili şöyle bir soru vardır: "Allah'ı zikretmek, "Dikkat edin, ancak Allah 'm zikriyle kalpler mutmain olur (sükûnet bulur)"(Rto.zB) ayetinin de ifade ettiği gibi, nurun, hidayetin ve alabildiğine bir sükûnetin (itminânın-yatışmanın) meydana gelmesine sebeptir. Öyleyse, nasıl olmuş da, Cenâb-ı Hak bu ayette, kendisinin "zikr"ini, kalplerin katılaşmasına sebep göstermiştir?

Cevap: Diyoruz ki: nefis (ruh), bozuk yapıda olur, unsurları bulanık, ruhanî şeylere ilgi duymaktan uzak, behîmî karakterlere ve kötü huylara alabildiğine meyyal olursa, işte bu nefsin Allah'ın zikrini duyması, onun katılığını ve bulanıklığını artırır. Bu sözümüzü şöyle birkaç misalle izah edelim: Tek bir failin fiilleri, bu fiilleri kabul eden (bunların tesirinde olan) varlıkların farklılığına göre farklılık arzeder. Meselâ güneşin ışığı, çamaşırcının yüzünü karartırken, çamaşırlarını beyazlatır. Güneşin sıcaklığı mumu yumuşatırken, tuzu katılaştırır. Yine biz, aynı mecliste (toplulukta) aynı sözü söyleyen bir insan düşünelim. Birisi bunun sözlerini beğenirken, bir diğeri beğenmeyebilir. Bu durum, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, nefis cevherlerinin ve o nefsin hallerinin farklılığından başka birşeyden kaynaklanmamaktadır. Hak Teâlâ'nın, "Andolsun ki biz insanı özlü bir çamurdan yarattık..." (Mö'minûn. 12) ayeti nazil olunca, orada Hz. Ömer (r.a) ile bir başkası vardı. Resûlüllah (s.a.s), "Sonra onu bir diğer yaratılışla inşâ ettik"(Mü'minûn. 14) ayeti ile sözü bitirince, oradakilerden her biri, "Yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın sânı ne yücedir" dediler. Bunun üzerine Resûlüllah (s.a.s), vahiy kâtibine, "Yaz. İşte bu şekilde nazil oldu"dedi. Bu hâdise, Hz. Ömer (r.a)'in imanına iman katarken, berikinin küfrünü artırmıştır. Bunu iyice kavradığına göre, Allah'ın zikrinin de, ruhanî ve temiz nefislerdeki, nuru, hidayeti ve itminanı; şeytanî ve pis nefislerde ise, kasveti ve haktan uzaklaşmayı gerektirmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

---

[92] 92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/169

[93] 93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/170

Bu hususu da iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Ruhî ve manevî sıhhati sağlayan ilaçların başı ve en önemlisi Allah'ın zikridir. Binâenaleyh meselâ Allah'ı zikir, bazı nefislerin hastalığının artmasına sebep oluyorsa, onların hastalığı, artık giderilmesi umulmayan ve ilacı bulunmayan bir hastalık olmuş olur. Böylece o, alabildiğine ileri bir şer noktasında bulunmuş olur. İşte bu incelikten ötürü, Hak Teâlâ, "Artık kalpleri Allah'ın zikrinden bomboş ve kaskatı kalmış olanların vay haline! Onlar apaçık bir dalâlet içindedirler'* buyurmuştur. Bu, hakikati ortaya koyan mükemmel bir sözdür.

Cenâb-ı Allah, bunun böyle olduğunu beyan edince, peşisıra, Kur'ân'ın, nur, şifâ, hidâyet ve alabildiğine bir itminan sebebi olduğunu anlatan ifadesini getirmiştir. Bundan maksad şunu anlatmaktır: Kur'ân böylesi sıfatlara sahip olarak, o İnsanın kalbinin katılığının artmasına sebep olunca, bu durum o kimsenin nefis cevherinin adilik ve kötülük hususunda zirveye çıktığına delâlet etmiştir. 94[94]

Kur'ân'ın Vasıfları

Binâenaleyh diyoruz ki: Allah Teâlâ Kur'ân'ı bu ayetlerde şu kemâl sıfatları ile nitelemiştir:

Birinci Sıfat: "Allah sözlerin en güzelini indirmiştir" ayetinin ifade ettiği sıfat... Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 95[95]

Kur'ân'ın Hadis Olması

Kur'ân'ın mahluk olduğunu söyleyenler, bu ayeti şu birkaç açıdan delil getirmişlerdir:

1) Allah Teâlâ, hem bu ayetinde, hem de şu ayetlerinde Kur'ân'ın hadis (sonradan meydana gelme, yaratılmış olma) sıfatı ile nitelemiştir), "Öyle ise şayet iddialarında doğru iseler onlar bir hadîs (söz) getirsinler" (tût, 34); "Bu hadisi (sözü) mü hor görüyorsunuz?" (vakıa,at). "Hadîs"in, mutlaka hadis (mahluk) olması gerekir. Hatta, hadis olmaya delalet etme açısından, "hadîs" kelimesi, "hâdis"den daha ileridir. Çünkü Arapça'da, "Bu hadîsdir (yenidir), eski değildir"; "Bu eskidir, ama "hadis" değildir" denilir ve böylece "hadîs"in, çok yakın zamanda meydana gelmiş birşey olduğu anlaşılır. Hâdise, hadîs denmiştir, çünkü bu, harflerden ve kelimelerden meydana gelmiştir. Harfler ve kelimeler ise, an be an meydana gelir, böylece "hadis" olurlar. Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyenlerin izahı bundan ibarettir.

2) Allah Teâlâ Kur'ân'ı, "indirilen" bir kitap olarak nitelemiştir. İndirilen birşey ise, başkasının kendisinde tasarruf edebileceği bir konumdadır. Böyle olan ise, hadis (mahluk)tur.

3) Ayetteki, "Ahsenü'l-hadis" ifadesi, Kur'ân'ın, tıpkı "Zeyd'in kardeşlerinin en üstünüdür" ifadesinin, Zeyd'in "kardeş" olma bakımından ötekilerle müşterek ve onlar cinsincen olmasını gerektirdiği gibi, diğer sözler cinsinden bir söz olmasını gerektirir. Böylece Kur'ân'ın diğer sözler cinsinden olduğu sabit olur. Diğer sözler "hadis" olduğuna göre, Kur'ân'ın da hadis olması gerekir.

4) Allah Teâlâ Kur'ân'ı "kitap" diye nitelemiştir. Kitap ise, toplanmak-biraraya gelmek manasına gelen ketb masdarından türemiştir. Bu durum, Kur'ân'ın, bir toplayıcı tarafından toplanan ve bir tasarruf edicinin tasarruf mahalli bir şey olduğunu gösterir. Bu ise, Kur'ân'tn muhdes (mahluk) olduğuna delâlet eder.

Bunların hepsine birden şu şekilde cevap verebiliriz: Bu delilleri, harflerden, seslerden,

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/170-171

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/171

lafızlardan ve satırlardan meydana gelmiş "söz" için geçerli sayıyoruz ve o manada mahluktur. Allah en iyi bilendir. 96[96]

En Güzel Söz olması

Kur'ân'ın "ahsenü'l-hadîs" (sözlerin en güzeli) olması, ya lafzı, ya manası açısındandır. Birinci kısım, yani lafzı açısından, sözlerin en güzeli olması
şu iki bakımdandır:
a) Bu güzelliği, Kur'ân'ın fesahati ve vecizliği bakımındandır.
b) Üslûbundaki nazmı açısındandır. Çünkü Kur'ân, ne şiir, ne hitap, ne de hitabe cinsinden bir şeydir. Aksine bu, bütün bunlardan farklı bir türdür. Şu da var ki, her selîm fıtrat sahibi, Kur'ân'ı beğenir ve ondan tad alır.
İkinci kısım, yani manası açısından, onun sözlerin en güzeli olması hususunda da şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, tenakuzlardan uzak bir kitaptır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer bu, Allah'dan başkasının katından olsaydı, onlar bunda çok ihtilaflar (zıtlıklar) bulurlar" (Nisa, 82) buyurmuştur. Bu kadar büyük ve hacimli bir kitap, her türlü tenakuzdan uzak olunca, bir mucize olur.
b) Kur'ân'ın geçmiş ve gelecekle ilgili, pek çok gaybi haberleri taşıması...
c) Kur'ân'da bulunan ilimler gerçekten çoktur. Bu ilimleri şöyle diyerek anlatabiliriz: Faydalı ilimler, Allah Teâlâ'nın hitabında, "Mü'minlerin hepsi, Allah'a, meleklerine, kitaplanna, peygamberlerine imân ederler ve "O'nun peygamberlerinin hiçbirini diğerinden ayırmayız" (derler). Yine derler ki: "Dinledik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz, senin affını isteriz. Dönüşümüz sanadır"(Bakara, 285) ayetiyle ifade ettiği husustur. Binâenaleyh faydalı ilimler için söylenebilecek en özlü tarif budur. 97[97]

Allah'a İmanın Kapsamı

Birinci Nev: Birinci kısma, yani Allah'a iman meselesine gelince, bil ki bu husus, şu beş hususu kapsar: Cenâb-ı Hakk'ın zatını, sıfatlarını, fiillerini, hükümlerini ve isimlerini tanıyıp bilmek... Hak Teâlâ'nın zâtını bilmek, kişinin Allah'ın varlığını, kıdemini ve bekasını bilmesi demektir. Allah'ın sıfatlarını bilme ise, iki çeşittir:
1) Kendisini tenzih etmek, gerekli olan hususları bilmek. Bu da, Cenâb-ı Allah'ın bir cevher, parça ve kısımlardan meydana gelmiş bir mürekkeb, bir yönde ve mekânda bulunan bir varlık olmadığını bilmek, böyle olmaktan O'nu tenzih etmektir. Kişinin, Cenâb-ı Hakk'ı böylesi şeylerden tenzihi anlatan lafızların şu dört tane lafız olduğunu, yani lafızları olduğunu bilmesi gerekir. Bahsedilen bu dört lafız, Kita-bullah'da, Allah'ı tenzih için kullanılmıştır. Meselâ leyse, "O'nun gibisi yoktur" (Şûra, 11) ayetinde; lem "O doğurmadı, doğurulmadı ve hiçbirşey O'na denk olmadı"(ihiaa.îM) ayetinde; mâ "Senin Rabbin unutmaz" (Meryem. 64) "Allah bir çocuk edinmez." (Meryem, 35) ayetinde ve lâ da, "Onu ne bir uyuklama, ne de bir uyku tutar"(Bakara, 255); "O, doyurur, doyurulmaz"(En-hm, "O, himaye eder, himaye edilmez" (Wm\nQn, se) ve Kur'ân'ın otuz yedi yerinde geçen, "Allah'dan başka ilah yoktur" ayetlerinde kullanılmıştır. 98[98]

Kur'ân'da Mevcut Sıfatları Bilme

İkinci Nev'e yani Kur'ân'a göre Cenâb-ı Hakk'ın tavsif edilmesi gereken sıfatlarıdır. Bunlardan birincisi, Allah'ı bilmek ve O'nun mühdis ve halik (var edici ve yaratıcı) olduğunu bilmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gökleri ve yeri yaratan Allah'a hamdolsun" (Enam, i) buyurmuştur. İkincisi, Allah'ın kadir olduğunu bilmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Kıyâme Sûresi"nde, "Evet, biz onun parmak uçlarını bile derleyip yeniden yaratmaya kadiriz" (Kıyame, 4) ve "(Bütün bunları yapan Allah), ölüleri tekrar diriltmeye kadir değil midir?"(Kıyam©. 40) buyurmuştur. Üçüncüsü, Hak Teâlâ'nın âlim olduğunu bilmek... Nitekim o, "O, kendisinden başka ilah olmayan, gayb ve şehâdet âlemini bilen Allah 'dır" (Haşr, 22) buyurmuştur. Dördüncüsü, O'nun herşeyi bildiğini bilmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gaybm anahtarları O'nun katmdadır. Onları ancak o bilir" (En'&m, 59) buyurmuştur. Yine O, "Allah, her dişinin neye gebe olduğunu bilir" (Rad, e) buyurmuştur. Beşincisi, O'nun hayy (diri) olduğunu bilmektir. Nitekim Allah, "O, kendinden başka hiç (gerçek) tanrı olmayan hayydır. Dolayısıyla dini O'na has kılarak, O'na ibadet edin" (MO'mtn, es) buyurmuştur. Altıncısı, Allah'ın, irâde edici olduğunu bilmek... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah kime doğru yolu gösterir, imana muvaffak ederse, onun göğsünü islâm için açar..." (En-&m, 124) buyurmuştur. Yedincisi, Allah'ın semî ve basîr olduğunu bilmek... Nitekim Cenâb-ı Hak, "O, semî ve basîrdir" (Şûra, u) ve "Şüphesiz ben sizinleyim; işitiyor ve görüyorum" (Tâhâ, 46) buyurmuştur. Sekizincisi, Allah'ın konuşucu olduğunu bilmek. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer yerdeki ağaçlar kalem olsa, deniz de, arkasından yedi deniz daha kendisine yardım ederek (mürekkeb) olsa, yine Allah'ın kelimeleri tükenmez..."(Lokman,27) buyurmuştur. Dokuzuncusu, işin, kültiyyen O'na ait olduğunu bilmek... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Önce de sonra da, iş, Allah'a aıftir"<Rum.4) buyurmuştur. Onuncusu, Allah'ın, Rahman, Rahîm ve Mâlik olduğunu bilmek... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rahman ve Rahîm olan.. Din gününün mâliki olan... "(Fatiha,2-3) buyurmuştur. Allah'ın, vasıflandığı sıfatları bilme ile alakalı olarak ele alınan husus, bundan ibarettir. 99[99]

---

[96] [96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/171
[97] [97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/172
[98] [98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/172

Allah'ın Fiillerini Bilme

Üçüncü Nev': Bunlar, Allah'ın fiillerine dairdir. Bil ki fiiller, ya manevî, ya da maddî olurlar. Manevî olanlara gelince, pek azı müstesna, bunlara vâkıf olmak mümkün değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rabbimin ordularını, kendisinden başka kimse bilemez"iMüûtessıt, 33) buyurmuştur. Maddî olanlara gelince, bunlar, ya ulvî âlem veya süflî âlemdir. Ulvî âlemler hakkında, şu bakımlardan söz edebiliriz:

1) Göklerin hallerinden bahsetmek..
2) Güneşin ve ayın hallerinden bahsetmek.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arş üzerinde hükümrân olan Allah'dır. Kendisini durmayıp kovalayan gündüze geceyi o bürüyüp örter. Güneşi, ayı, yıldızlan -hepsi de emrine râm olarak- (yaratan O)"(A'ru, 54) buyurmuştur.
3) Işınların hallerinden bahsetmek.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah, göklerin ve yerin nurudur" (Nûr. 35) ve "Güneşi bir ziya, ayı da bir nûr kıtan O'dur" (Yum* 5) buyurmuştur.
4) Göklerin hallerinden bahsetmek... Nitekim O, "Rabbine bir bakmadın mı? Gölgeyi nasıl uzatmıştır O? Eğer dikseydi onu elbet sakin de kılardı.." (Furtan, as) buyurmuştur.
5) Gece ve gündüzün ardarda gelmesi… Nitekim Cenâb-ı Hak, "Geceyi gündüze sarar, gündüzü de geceye…"(Zümer, 5) buyurmuştur.
6) Yıldızların faydalan... Nitekim Cenâb-ı Hak, "O, karanın ve denizin karanlıkları içinde kendileriyle yollarınızı bulmanız için, sizin faydanıza yıldızlan yaratandır.." (Errftm, 97) buyurmuştur.
7) Cennetin sıfatlan... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Genişliği, semânın ve yerin genişliği gibi olan cennetler için (...) yarışın"[Hacaa, 21) buyurmuştur.
8) Cehennemin sıfatları... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onun yedi kapısı, onlardan her kapının ayrılmış birer nasibi vardır" (Hicr.«) buyurmuştur.
9) Arşın sıfatları... Cenâb-ı Hak, "Arşı yüklenen, bir de onun etrafında bulunan (melekler).."(Mü'mm,7) buyurmuştur.

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/173

10) Kürsînin sıfatı... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kürsîsİ, gökleri ve yeri kuşattı.." (Bakara, 25S) buyurmuştur.
11) Levh-i Mahfûz'un ve "kelânTın sıfatı... Cenâb-ı Hak, "Daha doğrusu o çok şerefli bir Kur'ân'dır ki mahfuz bir levhadır" (Burûç, 2122) buyurmuştur. Kalem'e gelince, bu da Cenâb-ı Hak'ın, "Nün. Kalem'e ve onların yazdıklarına kasem olsun..."(Kaiem, t) ayetinin beyan ettiği husustur.
Süflî âlemin hallerini izaha gelince, bunlardan birincisi, Arz'dır. Cenâb-ı Hak, arz'ı, şu pekçok sıfatlarla nitelemiştir:
1) Onu bir beşik 'mehd) olmakla... Allah Teâlâ, "Ki O, arzı sizin için bir beşik (gibi) kıldı" (tu\i, 53) buyurmuştur.
2) Döşek (mihâd) olmakla.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz, arzı bir döşek (gibi) kılmadık mı?" (Net», 6) buyurmuştur.
3) Onu bir toplantı yeri (kifât) olmakla... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz, yeri bir toplantı yeri yapmadık mı? Dirilere de ölüklere de?" (Mürseiat, 25-26) buyurmuştur.
4) Zelûl (emre âmâde kılınmış, boyun eğmiş) olmakla... Cenâb-ı Hak, "O, yeri, sizin faidenize, kor (ve müsahhar) kılandır...)"(Müik, 15) buyurmuştur.
5) Halı gibi dümdüz olmakla (bisât)... Cenâb-ı Hak, "Allah yeri sizin için bir döşek yapmıştır, onun geniş yollarından gezip dolaşınız cftye..."(Nûh, 19-20)buyurmuştur. Bu husustaki söz, uzundur. İkincisi, denizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O, denizi ondan taze et yemeniz... için (hizmetinize) ram edendir"(u»t\\, H) buyurmuştur.üçüncüsÜ, hava ve rüzgârlar. Nitekim Cenab-ı Hak "O rahmetinin önünden rüzgârı müjdeci gönderendir... (Araf 57) ve "Bir aşılayıcı rüzgâr gönderdik" (Hicr, 22) buyurmuştur. Dördüncüsü gök gürültüsü, şimşek çakması gibi göksel olayları... Nitekim Cenab-ı Hak, "Gök gürültüsü O'nu hamd ile, melekler de o}ndan korkusuna teşbih eder.." (Ra'd, 13)V0 "İşte görüyorsun ki yağmur bunların arasından çıkıyor... (Nur, 43) buyurmuştur. Yıldırımların, yağmurların ve bulutların terakümünden, üstüste gelmesinden bahsetilmesi de işte bu türdendir. Beşincisi, ağaçların, meyvelerin halleri ve bunların tür ve çeşitleridir. Altıncısı hayvanların halleri. Nitekim Cenâb-ı Hak, "..deprenen her canlıyı, orada üretip yaydı.."(Bakara. 164) ve "Davadan da o yaratmıştır ki, bunlarda sizin için ısıtıcı ve koruyucu maddeler ve nice nice menfaatler vardır" (Nam. 5) buyurmuştur. Yedincisi, insanın ilk yaratı I ışındaki enteresanlıklar.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Andolsun biz insanı çamurdan bir hülâsadan yarattık..." ıMü'minûn, i2) buyurmuştur. Sekizincisi, insanın gözü, kulağı, dili, aklı ve anlayışındaki harikalar... Dokuzuncusu, âlemin ilk yaratılışından Kıyametin sonuna kadar, peygamberlerin ve hükümdarların tarihi ile, insanların hallerinin ele alınması.. Onuncusu, insanların ölürken ve öldükten sonraki hallerinden; Öldükten sonra dirilmesi ve Kıyametin keyfiyetinden bahsedip, said ve şakî kimselerin hallerini izah etmek.. Böylece biz, gökler âleminde mevcut ilim çeşitlerinden on tanesi ile, unsurlar, yani arz alemindeki diğer on çeşit ilme işaret etmiş olduk. Kur'ân, işte bu denli yüksek yüce ilim çeşitlerinin İzahını kapsamaktadır. 100[100]

Allah'ın Hükümlerini Bilmek

Dördüncü Nev'e gelince, ki bu, Allah'ın hüküm ve tekliflerinin açıklanmasıdır. Biz diyoruz ki: Bu teklifler, ya kalbin işleri, yahut da uzuvların amelleri hususunda olurlar.. Bunlardan birincisi, ahlâk ilmi yani güzel ahlâkın kötü ahlâktan ayırdedilmesi ilmi adını alır. Kur'ân, bütün bunları kapsamaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder. Taşkın kötülükten, münkerden, zulüm ve tecebbürden nehyeder" (Nam, «>> ve "Kolaylığı tut. İyiliği emret. Câhillerden yüz çevir.."(Arat. 199) buyurmuştur. İkincisine, yani uzuvların amellerine dair olan mükellefiyetlere gelince, bu da, Fıkıh ilmi adını almaktadır. Kur'ân, bu ilmin düsturlarını en mükemmel bir biçimde kapsamaktadır.
Beşinci Nev'e, yani Allah'ın isimlerini bilmeye gelince, bu hususta da Cenâb-ı Hak, "En güzel

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/173-175

isimler Allah'ındır. O halde O'na bunlarla duâ edin" (A'râf, ıeo) buyurmuştur. İşte bütün bunların hepsi de, Allah'ı tanıma ile İlgilidir. 101[101]

Meleklere İman

İman konusunda nazar-ı dikate alınan esaslardan İkinci kısım da, meleklere inanmaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Müminlerin hepsi, Allah'a, meleklerine ... iman ederler"(Bakara, 2S5) buyurmuştur. Kur'ân, bazen kısa, bazen de tafsilatlı bir biçimde, meleklerin sıfatlarının açıklanmasını kapsamaktadır. İcmali açıklama, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, (bu ayette olduğu gibi), "... ve meleklerine ..." Duyurmasıdır. Ayrıntılı açıklamaya gelince, bu şunlardır:

a) Onların, Allah'ın elçileri olduğuna delâlet eden ifâdeler... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Melekleri .... elçiler yapan Allah..." (Fatır, ı> buyurmuştur.

b) Bu âlemin görevlileri olduklarını gösteren ifadeler... Cenftb-ı Hak, "... sonra iş bölümü yapan melekler ..."(Zâriytt.<), "bir de icra edenler..."(nazu.5) ve "Saflar bağlayıp duranlara ... yemin ederim £/..." (Stttât. 1) buyurmuştur.

c) Meleklerin, Arşın taşıyıcıları olduğunu bildiren ifadeler... Nitekim Cenâb-ı Allah, "O gün Rabbinin Arşını, üstlerinde bulunan sekiz (melek) yüklenir" (Hakka, 17) buyurmuştur.

d) Meleklerin, Arşın etrafında dönüp dolaştıklarını ifade eden ayetler... Cenâb-ı Hak, "Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile teşbih ederek Arşın etrafını kuşatmışlardır" (Zümer, 75) buyurmuştur.

e) Meleklerin, cehennemin bekçileri olduğunu bildiren ayetler... Nitekim "(o ateşin) üzerinde iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır..." pahrim, 6) buyuru I muştur.

f) Meleklerin, kerîm yazıcılar olduklarını ifâde eden husus... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Halbuki sizin üzerinizde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcılar vardır" (Inntâr, ıo-n> buyurmuştur.

g) Meleklerin, takipçiler olduğunu gösteren ifadeler... Cenâb-ı Hak, "Onun önünde, arkasında kendisini... takip eden (melek)ler vardw"<Ra'd, ıı) buyurmuştur. Cinlerin ve şeytanların halleri de, meleklerin halleri babında zikredilir. 102[102]

Kitaplara İman

İmanda, nazar-ı dikkate alınan esaslardan üçüncü kısım, kitapları tanımaktır. Kur'ân, Hz. Âdem (a.s)'in kitabının hallerini açıklamayı kapsamaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Derken, Adem, Rabbinden birtakım kelimeler belleyip aldı.." (Bakara. 37) buyurmuştur. İbrahim (a.s)'e verilen sahifelerin hallerinden bahsetmek de, bu kısma dahildir. Nitekim, "... Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan edip de o, bunları tamamen yerine getirince..."(Bakara, 124) buyurulmuştur. Tevrat, İncil ve Zebur'un hallerinden bahsetmek de, yine bu kısma dahildir. 103[103]

Resullere imân

İmân konusunda, nazar-ı dikkate alınan esaslardan dördüncü kısım, peygamberleri tanımaktır. Allah Teâlâ, bir kısım peygamberlerin hallerini genişçe anlatmış, diğerlerinin hallerini ise, müphem bırakmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onların içinden, sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, sana bildirmediğimiz kimseler de var.." (Mü'min, 78) buyurmuştur. 104[104]

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/175

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/175-176

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/176

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/176

Allah'ın İnsanlara Emirleri

Beşinci kısım: Mükelleflerin halleriyle ilgili olan kısım olup, bu da ikiye ayrılır:
a) Mükelleflerin, kendilerine yüklenen bu mükellefiyetlerin farz oluşlarını kabul etmeleridir. Ki bu, mevzûbahs, "dinledik ve itaat ettik, dediler" {Bakara, &s) şeklindeki ayetinden kastedilendir.
b) Bu ameller sırasında, kendilerinden bir takım kusurlar sâdır olduğunu İtiraf edip, daha sonra da, ilahî b&gış talep etmiş olmalarıdır ki, bu da, "Ey Rabbimiz, senin bağışını isteriz.." (Bakara, 286) ayetinden kastedilendir. Sonra, kulluk duraklanndaki kusurları görmenin miktarları, rubûbiyyetin izzetini mütalâa etme nisbetinde artacağından ötürü, kulun "Ey Rabbimiz! Senin affetmeni isteriz" sözü de fazla miktarda olmuştur. 105[105]

Ahiret Hakkında Bilgi

Altıncı Kısım: Ahiret, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti bitmek... Ki bu, ayetteki, "Dönüşümüz sanadır" ifadesinden kastedilendir. Bu da, dini talep hususunda, mühim olan birtakım esasların bilinmesi gerektiğine bir işarettir. Kur'ân, bu esasların izahı, tarifi ve açıklaması hususunda, sonu olmayan bir ummandır. Sen, Kur'ân'ın bunları kapsadığı gibi, yerin ne doğusunda ne de batısında bunları kapsayan başka bir kitap göremezsin. Yaptığımız bu tefsiri iyice düşünen herkes, bizim, Kur'ân'ın faziletler denizinin sadece bir damlasından bahsettiğimizi anlar. Durum böyle olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı "Allah, kelâmın en güzelini ... indirmiştir" diyerek medhetmiştir. Allah, en iyisini bilendir. 106[106]

Müteşâbih

Kur'ân'ın ikinci sıfatı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ayetleri birbiriyle ahenkdar... bir kitap halinde" ayetinin ifade ettiği husustur. "Kitap'ın ne demek olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara. 2) ayetinin tefsirinde açıkladık. Bunun, "müteşabih ahenkdar" olmasına gelince, bil ki bu âyet, Kur'ân'ın tamamının müteşabih olduğuna delâlet etmektedir. "Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki bunlar, kitabın anastdır. Diğer bir kısım da mütesâbihlerdir..." (Ai-ı imran, 7) ayeti ise, bu kitabın tamamının değil, bir kısmının müteşabih olduğunu göstermektedir. Bu kitabın, bu ayette de belirtildiği gibi, tamamının müteşabih olması meselesine gelince, İbn Abbas, bunun manasının, "Bu kitabın bir kısmı bir kısmına benzer.." şeklinde olduğunu söylemiştir. Ben de diyorum ki, bu benzerlik şu hususlardadır: 107[107]

Ayetlerin Benzeme Yönleri

1) Belagat sahibi bir yazar, uzunca bir kitap kaleme aldığında, onun kullandığı kelimelerin bir kısmı fasîh olur, bir kısmı ise olmaz. Halbuki Kur'ân böyle değildir. Çünkü Kur'ân, bütün cüzleriyle, alabildiğine fasihtir.
2) Edîb bir kimse, bir hâdise hakkında, fasîh lafızlarıyla bir kitap yazıp, bir başka hâdise hakkında ise bir başka kitap yazdığında genel olarak, onun ikinci kitaptaki sözleri, birinci kitaptakilerden başka olur. Halbuki, Allah Teâlâ, Hz. Mum (a.s) kıssasını Kur'ân'ın pekçok yerinde nakletmiş, ama bütün bunlar, fesâhatta birbirine denk ve birbirine benzerdirler.
3) Kur'ân'daki ayet ve açıklamaların hepsi, birbirini takviye ve birbirini teyid eder.
4) Bahsettiğimiz ilimlerden pekçok çeşidi, hepsinin maksadı, dine davet ve Allah'ın azametini

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/176
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/177
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/177

izah olması bakımından, birbirlerine benzerler. İşte bundan dolayı sen, Kur'ân'da ele alınan her kıssanın maksadının, bahsettiğimiz bu hususlar olduğunu görürsün. Binâenaleyh, Kur'ân'ın "müteşabih" olmasından maksat, iste budur. Doğruya ileten Allah'tır. 108[108]

Mesani

Kur'ân'ın sıfatlarından Üçüncü sıfat, onun, JM* "katmerli" olmasıdır. Biz, bu kelimenin tefsirini, "Andolsun ki biz sana, tekrarlanan yediyi... verdik"(Htcr,87) ayetinde iyice anlatmıştık. Hülasa olarak, bahsettiğimiz bu şeylerin pekçoğu. emir-nehiy, umûm-husûs; mücmel-müfesser; gökierin-yerin halteri; cennet-cehennem; karanlık-aydınlık; Levh-i Mahfuz-Kalem; Melekler-Şeytan; Arş-Kürsî; vaad-vald ve ümıt-korku... gibi çift bulunurlar. Ki bunun gayesi, Makk'ın dışında kalan her şeyin çift olduğunu beyan etmektir. Yine bu, herşeyin, zıddı ve karşıtı ile (aynı anda bulunup) onunla mübtetâ olduğuna; gerçek Bir'in, Hak Teâlâ olduğuna delâlet etmektedir. 109[109]

Derileri Ürpertmesi

Kur'ân'ın sıfatlarından dördüncü sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rablerine derin saygı göstermekte olanların derileri onun karşısında ürperir. Sonra da hem derileri hem kalpleri Allah'ın zikrine (yatışıp) yumuşar... "(Zümer. 23) ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 110[110]

Birinci Mesele

tabirinin manası, "Onları bir ürperiş yakalar" demek olup, bu, korku esnasında insanın derisinde meydana gelen bir değişikliktir. Müfessirler, "Bu ifadenin manası, "Bunlar, rahmet, ihsan, lütuf ayetlerini dinlediklerinde, kendilerinde bir ferahlık meydana gelir de, böylece kalpleri, Allah'ın zikrine (yatışıp) yumuşar" şeklindedir" demişlerdir. Ama, ben diyorum ki: "Ariflerden muhakkik kimseler şöyle demektedirler: "Allah'ın celâlinin henüz başlangıcında yürüyen kimseler, şayet celâl âlemine bakacak olurlarsa, şaşırıp kalırlar. Eğer onlar, cemâl âleminden bir eser görürlerse, hayat bulurlar." Binâenaleyh, bizim bu konuda, iyice açıklamada bulunmamız ve bu meseleyi aydınlatmamız gerekir. Bu sebeple biz diyoruz ki:
İnsan, Allah'ın mekân ve cihetten tenzih edilmesi gerektiğine delâlet eden deliller hususunda şöyla iyice bir düşündüğünde, işte o zaman onun derisi ürperir. Çünkü alemin ne içinde, ne dışında, ne ona bitişik, ne ondan ayrı olmayan bir varlığı isbat edip kabul etmek, tasavvuru ve düşünülmesi zor olan şeylerdendir. İşte bu noktada, böyle düşünen kimsenin derisi ürperir. Ama, bu kimse, Allah'ın tek, bir olması gerektiğine delâlet eden deliller hususunda iyice düşünüp, bir mekânda bulunan her şeyin parçalanabileceği de sabit olunca, işte tam o zaman, (aynı şahsın) derisi yumuşar ve kalbi, gönlü, Allah'ın zikrine yönelir. Hem bu insanın aklı, "ezel"in ne demek olduğunu tam anlayıp ihata etmek isteyip; onun zihninde milyonlarca sene önceye gitmek, daha sonra da yine, bu müddetin her lahzasında aynı şekilde milyonlarca sene Önceye gitmeyi dilese, bu hususta yollar aramaya devam etse, daha daha önceye gitme tasavvurunu devam ettirse, evet bu hususa daldıkça datıverse ve, ezelin anlamını kafasında toparladığını zannetse, yine de o kimsenin aktı, "Bu da ne ki?" der. Çünkü, kişinin kafasında tasavvur ettiği bütün bunlar, yine de sonludur. "Ezel" ise, İşte sonlu olan bu müddetten önce olan şey, varlık demektir. Dolayısıyla kişinin aklı, bu noktada dehşete kapılır, şaşar ve derisi ürperir. Ama bu tür itibar ve değerlendirmeleri bırakıp, "Burda bir varlık var.. Bu varlık ise, ya Vâcibü'l-Vücûd'dur; ya da Mümkinü'l-Vücûd'dur. Binâenaleyh, eğer Vâcibü'l-

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/177
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/178
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/178

Vücûd ise, bu devamlıdır, evveli ve sonu olmaktan münezzehtir; yok eğer, Mümkinü'l-Vücûd ise, bu Vâcibü'l-Vücûd olana muhtaçtır, dolayısıyla, Vâcibü'l-Vücûd olan yine ezelî ve ebedî olur..." diyerek, aklı, "ezei"in manasını bu şekilde, anlamaya yöneldiğinde, işte bu noktada onun derisi ve kalbi, Allah'ın zikriyle yumuşar. Binâenaleyh, ayette bahsedilen bu iki makamın, azâb veya rahmet ayetlerini duymaya hasretmeyi gerektirmediği; tam aksine, bunun o mertebelerin başlangıcı olduğu, bundan sonra ise, sınırsız mertebelerin bulunduğu ve ayette bahsedilen bu iki halin bulunmasıyla sınırlanamayacağı sabit olmuş olur. 111[111]

Kur'an ve Şiirin Etkisi

Vahidî, Kitâbü'l-Basît adlt eserinde, Katflde'nin şöyle dediğini rivayet eder: "Kur'ân, Allah'ın velî kullarının,
mükâşefe ve müşahedeler esnasında, bazan derilerinin ürperdiğine; bazan da, derilerinin ve kalplerinin, Allah'ın zikrine doğru yumuşadığına delâlet etmektedir. Bunda, onların akıllarının aradan çekildiğine, uzuvların düzeninin bozulup şaşırdıklarına dair herhangi bir delalet yoktur. Binâenaleyh, bu, bu tür hallerin (yani aklın kaybolup uzuvların çırpınmasının) bulunması halinde, mutlaka ve mutlaka şeytandan olduğunu gösterir." Ben derim ki: Burada, söyleşi bir hususu da ele almak gerekir: Allâme Ebû Hamid el-Gazalî, "İhyâu Ulûmi'd-Dîn" adlı eserinde şöyle bir mesele ele alır: "Biz, hicran ve vuslat gibi hususların izahını kapsayan şiir beyitleri dinlediğinde, pekçok kimsede, son derece etkili bir vecd halinin (kendinden geçme) görüldüğünü, ama ayetleri dinlediğinde ise, bu hallerden yana, onda hiçbir şeyin zuhur etmediğini müşahede etmekteyiz.
Gazali, bunu kabullenmiş ve bu hususta da, pekçok mazeret bulmaya çalışmıştır. Ben diyorum ki: Ben, bu tür şeyleri anlamaktan mahrum yaratıldım, (bunları sezemiyorum). Çünkü ben, Kur'ân'ın sırları hakkında, her ne zaman iyiden iyiye düşündüysem, tüylerim ürperdi, adeta aklım durdu ve kalbimde, bir dehşet ve korku meydana geldi. Ama, her ne zaman bu şiirleri düşündüysem, bunlar bana çok basit geldi ve kendimde, bunlardan dolayı kesinlikle bir etki ve tesir hissetmedim. Doğru yolun ve İsabetli metodun, şu olduğunu zannediyorum:
1) Bu şiirler, insanlara mahsus olan vuslat ve hicranı, buğz ve sevgiyi anlatan birtakım kelimelerdir. Bunların, (bu şekilleriyle) Allah'da olduğunu söylemek ise küfürdür. Bu hallerden, Allah'ın celâline uygun olan manalara geçmek ise, ancak ilimde rüsûh, derinlik sahibi ulemanın yapabileceği şeydir... Kur'ân'ın kapsadığı manalar ise, Allah'ın celâlına lâyık ve uygun olan hallerdir. Binâenaleyh, kim bu manalara vakıf olursa, aşkın tesirinden dolayı, kalbinin şaşkınlığı artar. Zira, kendisinde iman nuru bulunan bir kimsenin, "Gaybm anahtarları O'nun yanındadır. Kendinden başkası bunları bi/mez.."(En'am,59) ayetini dinlediğinde, ızdırabının büyük olması gerekir.
2) Meşayih'den birisinin şöyle dediğini duydum: Sözün tesiri bulunduğu gibi, o sözün, o sözü ruhen ve psikolojik olarak destekleyen bir kişinin ağzından çıkmasının da, bir tesiri vardır. Çünkü, o sözü söyleyenin ruhî kuvveti, bu sözün diğer ruhlarda müessir olmasında yardımcı olur. Burada, Kur'ân'da söyleyen ve konuşan ise, Cibril (a.s)'in masum olan peygambere tebliğ etmesi yoluyla, Cenâb-ı Hak'dır. Halbuki, beri yerde söz söyieyen ise, şehvetle dolup taşan, fısk u fücura davet eden, (kimi kez) yalancı olan şairdir.
3) Kur'ân'ın hedefi, hakka davet etmeye yöneliktir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki sen, muhakkak doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun. Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi kendisinin olan Allah'ın yoludur" (Şura, 52-53) buyurmuştur. Şiirin hedefi ise, (çoğunlukla) batıla yöneliktir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şairlere (gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vadide hakikaten ifrata düşegeldiklerini ve hakikaten yapmayacaklan şeyleri söyleyen kimseler olduklarını görmedin mi?" <$uart. 224^26) buyurmuştur. Binâenaleyh, yaptığım bu izah, bu iki durum arasında açıkça mevcûd olan farklardır. Gönülde hissolunanlarla alâkalı

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/178-179

olanlara gelince, herkes, içinde hissedip duyduğunu dile getirir. Benim içimde ve aklımda bulup hissettiklerimse, söylemiş olduğum bu şeylerdir. Allah en İyisini bilendir. 112[112]

Üçüncü Mesele

Bu mesele, bu ayetteki diğer müşkil hususların izahı konusundadır. Biz bunları soru ve cevap şeklinde ele alacağız. 113[113]

İkşi'rar Kelimesi

Birinci Soru: lafzının terkibi nedir, nastl oluşmuştur?
Cevap: Keşşaf sahibi şöyle der: "Bunun terkibi, rubaî olması için kendisine ilâve edilen râ harfinin yamsıra, "kurumuş eski deri" demek olan, kelimesinin harflerinden oluşmuştur. Nitekim Arapça'da, "Korkudan derisi ürperdi" "ve tüyleri dimdik oldu..." denilir. Bu ise, şiddetli korku hakkında söylenmiş olan bir darb-ı meseldir. 114[114]

Fi'ilin Müteaddiliği

İkinci Soru: cümlesinde fiilin İla edatı ile Cenab-ı Hakk'ın; bu fiili, J[(-e, -a) harf-i müteaddi kılmasının sebebi nedir?
Cevap: Kelâmın takdiri, "Onların kalpleri Allah'ın huzuruna vardığında, derileri ve kalpleri yumuşar" şeklinde olup, kişi bunu, idrâkiyle hissedip duyamaz.
Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, niçin "Allah'ın rahmetinin zikrine doğru..." dememiş de, doğrudan doğruya, "Allah'ın zikrine..." buyurmuştur?
Cevap: Allah'ı, rahmetinden dolayı seven kimse, Allah'ı sevmemiştir. O, ancak Allah'tan başka şeyi (rahmetini) sevmiştir. Ama Allah'ı, kendisi dışındaki bir şey için değil de, O'nu bizzat seven kimse, işte gerçek seven kişi bu olup, bu da yüksek bir derecedir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Sonra, onlann derileri ve kalpleri, Allah'ın rahmetinin zikrine doğru yumuşar.." buyurmamış, tam aksine, "Allah'ın zikrine..." buyurmuştur. Allah Teâlâ bu manayı, "Allah kime doğru yolu gösterir, imana muvaffak ederse, onun göğsünü islâm için açar..."(Enam, 125) ayetiyte, "Haberiniz olsun ki, kalpler ancak zikrullâh ile kuvvetlenip tatmin olur" (Rm, 28) ayetinde açıklamıştır. Yine Cenâb-ı Hak, Musa (a.sj'nın ümmetine, "Ey îsrâiloğuUarı, size ihsan ettiğim bunca nimetlerimi hatırlayın.." (Bakara, *o) ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetine de, "Öyle ise siz beni anın, ben de sizi anayım.. "(Bakam. 162) buyurmuştur. 115[115]

Mükaşefe

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin, korkudan bahsederken, sadece derilerin ürperdiğini; ümidden bahsederken de, hem derilerin, hem de kalplerin yumuşadığını belirtmiştir?
Cevap: Çünkü, ümit makamındaki mükâşefe, korku makamındakinden daha mükemmeldir. Çünkü hayır, iyi ve güzel, bizatihi matfûbtur. Kötü ise, dolaylı olarak matlûbtur. Mükâşefelerin yeri ise, kalpler ve ruhlar, gönüllerdir. Allah, en iyisini bilendir.
Cenâb-ı Hak, Kur'an'ı işte bu şekilde niteleyince, "işte bu (kitap), Allah'ın gönderdiği bir rehberdir. O, dilediğine bununla hidayet eder. Aüah kimi de sapttnrsa, artık onun için hiçbir hidayet edici yoktur" buyurmuştur. Bu ayetin başında geçen za'lik kelimesi, aynı ayette geçen kitap lafzına bir işaret olup, "Bu, Allah'ın, kullarından dilediği kimseleri hidayete erdirme vesilesi kıldığı hidayet rehberi olup, bu kulları da, bu hidayete ehil olabilmeleri için, Cenâb-ı

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/179-180
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/180
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/180
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/180-181

Hakk'ın herşeyden önce gönülleri açtığı, inşiraha kavuşturduğu kimselerdir. "Kimi saphnrsa", yani, kimin de kalplerini kaskatı, karanlık, anlayışsız ve bu hidâyete ehil olmaya aykırı bir halde kılarsa, "Onun İçin hiçbir hidayet edici yoktur." Ehl-i sünnet âlimlerimizin bu ayetle istidlalleri, Mu'tezile'nin sorulan ve âlimlerimizin verdiği cevaplar, aynen, En'âm 125 ayetinin tefsirinde geçtiği şekildedir. 116[116]

Yüzü Cehennemden Kurtarma ve Tebliğ

"... Kıyamet günü onun yüzünü o kötü azaptan kim koruyacak ..." ayetine gelince, bil ki, Allah Teâlâ, kalpleri katı olan kimseler hakkında, birisi dünyevî, diğeri de uhrevî olmak üzere iki hüküm vermiştir. Onlar hakkında verilen dünyevî hüküm, tam bir sapmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah kimi de saphnrsa, artık onun için hiçbir hidâyet edici yoktur" buyurmuştur. Onlar hakkında verilen uhrevî hüküm ise, şiddetli azâb olup, bu da "... Kıyamet günü onun yüzünü, o kötü azaptan kim koruyacak" ayetinden anlaşılan husustur.

Bunu şu şekilde izah edebiliriz; Uzuvların en kıymetlisi yüzdür. Zira yüz, güzelliğin ve parlaklığın mahallidir. Yüz aynı zamanda, hislerin ve duyu organlarının ambarı ve mekânıdır. İnsanlar, birbirlerinden, yüzleri sayesinde ayrılırlar. Saadet ve şekâvetin izleri de, ancak yüzde belirir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O gün yüzler vardır; parıl pani parlayıcıdır, gülücüdür, sevinicidir. O gün yüzler de vardır; üzerlerini toztoprak (bürümüştür). Onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır, işte bunlar kâfirler, tacirlerdir" (M»*, m-42) buyurmuştur. Yine, Arapların eşrafı ve Önde geleni hakkında,

"Ey Arabın yüz akı, ve gözü gözdesi..." ve bir şeyin künhüne delâlet eden yola ve metoda da, "Bu işin özü ve künhü; aslı esası, işte şudur" denilir. Binâenaleyh, anlattıklarımızla, uzuvların en kıymetlisinin "yüz" olduğu sabit olmuş olur. Hem insan, herhangi bir azaba duçar olduğunda, o elini, yüzünü koruyan bir kalkan gibi kullanır.

Sen bunu iyice anladığında şimdi biz diyoruz ki: Korunabilen herkes, yüzünün dışında katan her şeyi, yüzü için feda edince, hiç şüphesiz, kişinin "yüzü ile korunması" ifadesinin, onun korunmaktan aciz olduğuna dair bir kinaye olması güzel ve yerinde olmuştur. Bunun bir benzeri de, Nâbiğa'nın şu şiiridir:

"Onların kılıçlarında ordularla çarpışmaktan ötürü meydana gelen, kırıklardan başka kusur yoktur", yani, "Onlarda bundan başka kusur yok. Bu ise zaten kusur sayılmaz. Binâenaleyh onların hiç bir bakımdan (vecihden) kusurları yoktur" demektir. İşte ayette de "ehl-i cehennem, "hiç bir bakımdan korunamazlar. Ancak yüzleriyle korunmaya çalışırlar. Bu ise aslında korunma değildir. O haide, korunmaya hiç kudretleri yoktur" manası kastedilmiştir. Yine, cehenneme atılanların, elleri boyunlarına bağlanmış olarak atıldıkları söylenir. Bu durumda onların ancak yüzleriyle cehennemden sakınmaya çalışacakları açıktır. Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: Bu şart edatının cevabı mahzûf olup, takdiri, "Kıyamet günü, yüzü ile o azabın kötüsünden korunan kimse, hiç azaptan emin olan gibi olur mu?" şeklinde olur. Dolayısıyla benzerlerinde hazfedildiği gibi, burada da bu cevap hazfedil mistir. Azabın kötüsü, şiddetlisi demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Zalimlere, "Tadın kazandığınız şeyin azabım" denilecek" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak kalpleri katı taşanların ahiretteki azaplarını anlatınca, onların dünyada iken azaba nasıl düçâr olduklarını da anlatmak üzere; "Onlardan evvelkiler de peygamberlerini yalanladılar ve azap onlara, akıllarına gelmeyecek yönden geliverdi" buyurmuştur. Bu, o kimselerin durumlarına bir dikkat çekmektir. Çünkü, "Azab kendilerine geldi" cümlesinin başındaki "tâ" edatı, bu azabın onlara, o tekzipleri (yalanlamaları) sebebiyle geldiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh ortada bir tekzip bulununca, sebepten neticeye bir işarette bulunmak için, o azabın da olması gerekmiştir. Ayetteki, "hiç akıllarına gelmeyecek yönden" ifadec;, "hiç hesaba katmayıp, hatırlarına getirmedikleri yönlerden..." demektir. Çünkü belâ ve azaplar onlara işte böyle yönlerden gelir. Onlar, kendilerini ne zaman emin hissetseler, azap onlara, emin oldukları o cihetlerden gelir. Allah Teâlâ onlara, dünyada iken böyle bir azabın geldiğini beyan buyurunca, onlara zillet, rezillik, rüsvaylık ve alçaklığın geldiğini de bildirmiştir. Ayette böyle bir kaydın getirilmesinin hikmeti, tam bir azabta, rezillik ve zilletle içice olan bir acının bulunduğunu anlatmaktır. 117[117]

---

[116] 116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/181

Ahiret Azabı Daha Büyük

Cenâb-i Allah sonra, "Ahiret azabı ise elbet daha büyüktür, eğer bilseler" buyurmuştur. Bu, "işte o kimseler yok mu, onlara, biraz önce de bahsedildiği gibi, bu azap ne rezillik gelmiş ise de, Kıyamet gününe bırakılan azapları, bundan çok daha büyük ve şiddetlidir" demektir. Bundan murad, korkutma ve çekindirmedir.
Allah Teâlâ, bu hususlarda, bu üstün hikmetlerden ve güzel şeylerden bahsedince, bunun, açıklamada mükemmellik noktasına ulaştığına da işaret etmek üzere: "Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için va'z-u nasihat alsınlar diye, her misalden örnekler gönderdik" buyurmuştur. Bunun hikmeti açıktır. Mu'tezile bu ayetin, Allah'ın fiil ve hükümlerinin bir sebebe bağlı olduğuna, "Allah Teâlâ'nın, herkesin imanını ve kendisini tanımasını istediğine delâlet ettiğine, çünkü ayetteki "Kur'ân'da insanlar için... örnekler gönderdik" ifadesinin, bir sebebi ihsas ettirdiğini, ayetin sonundaki, "va'z-u nasihat alsınlar diye..." ifadesinin de yine bir sebebi ihsas ettirdiğini, bu örneklerin maksadının, Cenâb-ı Hak'ın, düşünce ve ilmin meydana gelmesini irâde edişi olduğunu söylemişlerdir.
Kur'ân'da böylesi faydalı ve net açıklamalar bulununca, Kur'ân'ı medh-ü sena ile anmak gerektiği için Cenâb-ı Hak, "Onu her türlü tenakuz ve ihtilaftan uzak, dosdoğru Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. Umulur ki onlar ittikâ ederler, diye..." buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 118[118]

Halku'l-Kur'an İddiası

Kur'ân'ın muhdes (mahluk) olduğunu söyleyenler, işte bu ayeti, şu birkaç açıdan delil getirmişlerdir:
1) Ayetteki bu ifade, Allah Teâlâ'nın bu darb-ı meselleri, insanların öğüt almaları için getirdiğine delalet eder. Bir başka şeye bağlı olarak yapılan şey ise, muhdes olur. Çünkü kadîm, ezelde zaten var olan demektir. Bu ise, "O bunu falanca maksaddan ötürü yapmıştır" denilmesine manî olur.
2) Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın Arapça olduğunu söylemiştir. Kur'ân ise ancak, lafızları, Arab'ın diline ve ıstılahlarına göre bu manalara delâlet ettiği zaman Arapça olur. Arab'ın dili ve ıstılahına göre meydana gelen şey ise, mahlûk ve muhdes olur.
3) Cenâb-ı Hak, bu Kur'ân'ı "Kur'ân" diye nitelemiştir. "Kur'ân" ise, kıraat (okuma) manasınadır. Kıraat masdardır. Masdar ise, cümlede mef'ûl-ü mutlaktır. Dolayısıyla Kur'ân, bir iş, bir mef'ûl olmuş olur."
Bunlara şöyle cevap verilir: Siz (Mu'teziie'nin) yaptığı bu izahların hepsini biz (ohM sünnet), harfler ve sesler manasına alıyoruz. Bunlar ise zaten (bizce de) hadis *e muhdestir. 119[119]

İkinci Mesele

"Arabiyyen" kelimesi hal olarak mansubtur. Buna göre mana, "Biz insanlara, bu Kur'ân'da Arapça olarak ve
Arapça açıklanmış olarak, o misalleri getirdik" şeklindedir. 3u kelimenin (medih ifade eden ve

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/181-182
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/182-183
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/183

durumu düzelten) bir cümle sebebiyle mansub cinası da muhtemeldir. 120[120]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, bu kitabı şu üç sıfatla nitelemiştir:
1) "Kur'ân" (okunma) sıfatıyla... Bu sıfatla, onun Kıyamete
kadar, mihraplarda ve her yerde okunması kastedilmiştir.
Nitekim Hak Teâlâ, "Şüphesiz o zikri biz indirdik ve onu muhafaza edecek olanlar da bizleriz" (H«r,») buyurmuştur.
2) "Arapça" sıfatıyla... Bununla da, fasîh ve beliğ (edîb) kimselerin, o Kur'ân'a benzer söz söylemekten aciz kalacakları anlatılmak istenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Allah, "De ki:" insanlar ve cinler, bu Kur'ân gibisini getirmek üzere btleşseler, birbirlerine destek olsalar bile, bunun gibisini kesinlikle getiremezler" (Isra, 88) buyurmuştur.
3) "Gayra zî Ivec" "her türlü tenakuz ve ihtilaftan uzak" sıfatıyla... Bununla, Kur'ân'tn çelişki ve tenakuzdan uzak ve berî oluşu anlatılmak istenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer Kur'ân, AJIah'dan başkasının katından olmuş olsaydı, o (insanlar) onda pek çok ihtilaf (çelişki) bulurdu" <nis*, 82) buyurmuştur.
Ayetteki, "Umulur ki onlar ittikâ ederler" cümlesine gelince Mu'tezile Allah'ın hükümlerini bir sebebe bağlama görüşünde bu ifadeyi de delil getirmiştir. Burada şöyle bir incelik var: Hak Teâlâ önceki ayette, "va'z-u nasihat alsınlar diye...", burada İse "ittikâ ederler diye" buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Vaz'u nasihat atma, ittikâ etmekten önce gelir. Çünkü insan bunlardan ibret alıp, bunları öğrenip, künhüne erip, manalarını iyice anladığında, ittikâ ve sakınma meydana gelir. Allah en iyi bilendir. 121[121]

Şirkteki Çelişki

"Allah Teâlâ, üzerinde birbirine karşı sert ve geçimsiz bir çok ortakların hakkı (ortaklığı) bulunan bir köle (hizmetçi) ile, sadece bir kişinin adamı olan birisini, (müşrik ile mü'mine) bir misal olarak getirmiştir. Bu ikisinin hali bir olur mu? Bütün hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bilmezler. Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler. Sonra şüphesiz siz de Rabbinizin huzurunda mahkemeye çıkarılacaksınız. Allah'a karşı yalan söyleyenden ve sıdk-u hakikati, kendisine gelir gelmez yalanlayandan daha zâlim kimdir? Kâfirler için, cehennemde bir karargâh yok mu?"
(Zûmer, 29-32).
Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlere yönelik tehdidi alabildiğine ortaya koyunca, bunun peşinden, onların gidişatlarının bozukluğunu ve yollarının yanlışlığını gösteren bir darb-ı mesel getirerek böyle buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele var: 122[122]

Müteşâkis

"Müteşâklsûn" "ihtilaf edenler, huysuzluk yapanlar, problem çıkaranlar" demektir. Nitekim birisi bir problem çıkardığında, denilir. Yine problemçıkaran manasında denilir. Karşılıklı olarak birbirlerine güçlük ve zorluk çıkaranlar için fiili kullanılır. Nitekim Leys, "Teşâküa, karşılıklı çekişme ve ihtilaf çıkarmadır" demiştir. Yine biri gidip, diğeri geldiğinde, "Bu ikisi birbirine zıddır" manasında, "Gece ve gündüz müteşâkistirler" denilir. Ayetteki fîhl kelimesi, tıpkı, "Onda müşterektirler" demen gibi, şürekâ kelimesine müteallıktir. 123[123]

---

[120] 120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/183
[121] 121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/184
[122] 122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/184-185
[123] 123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/185

Farklı Kıraatlar

İbn Kestr ve Ebû Amr, elif ile ve lâm'ın kesresiyle salimen okumuşlardır. Arapça'da bu, selime'nin ism-i failidir. Diğer kıraat imamları ise, bu kelimeyi elifsiz olarak, sîn ve lâm'ın fethasıyia selemen diye okumuşlardır. Yine bu kelimenin, ayne'l-fiili sakin olarak, sin'in fethası ve kesresiyle, selmen ve silmen şekillerinde okunduğu da söylenmiştir. Salim okuyanlara göre kelime, ism-i fail olup, "racülün" ve "salimim" takdirindedir. Diğer kıraatlere göre ise ketime, masdarotup, "selâmetli, kurtulmuş adam" manasındadır. sadece bir adama ait olup, üzerinde başkasının ortaklığı bulunmayan (köle) demektirkelimesi, mübteda olarak merfû da okunmuştur. Buna göre mana, "Bu adam, sadece bir adama âit (olan bir köledir)" şeklindedir. 124[124]

Üçüncü Mesele

Kelamın takdiri, "Kavmin için bir darb-ı mesel (benzetme) yap ve onlara, "Aralarında ihtilaf ve çekişme bulunan ve herbiri, "O benim kötemdir" diyen, bir çok ortağa ait bir köle İçin söyledikleri şeyleri hatırlat: Ortaklardan herbiri, o köleyi kendi hizmetinde kullanmaya çekmek ister, böylece köle ne yapacağını şaşırır. Birisini razı etse, diğerleri öfkelenir. Birinin işini yapmaya kalksa, diğerlerinden herbiri onu bir başka işe sevkeder. Dolayısıyla bu köle, hangisini razı etmesinin daha uygun olduğunu, hangisinin kendisinin ihtiyaçlarına destek olduğunu bilemez bir halde şaşkın kalır. İşte bu kimse, bu durumdan dolayı, hep bir rahatsızlık ve bitmeyen bir yorgunluk içindedir. Misal verilen diğer kölenin ise, tek bir sahibi vardır. Köle sadece ona hizmet etmektedir. Hizmet edilen sahibi ise, kölenin İsterine ve ihtiyaçlarına destek oluyor. Öyleyse; bu iki kölenin hangisinin hali daha güzel ve daha iyidir?" şeklinde olup, bununla anlatılmak istenen şey, birkaç ilahın olduğunu söyleyenlerin halini bir temsildir. Çünkü bu durumda Hak Teâlâ'nın da, "Eğer yerde ve gökte Allah'dan başka ilahlar obaydı, yer ile göğün düzeni bozulurdu "jEnbiya, 22) ve "Onların bazısı bazısına üstünlük sağlardı" {Mü'minun, 91) ayetlerinde anlattığı gibi, bu İlahlar birbirleriyle çekişir ve biribirlerine baskın çıkmaya çalışırlardı. Böylece de o müşrik, şaşkın bir halde kalır, o ilahların hangisine ibadet edeceğini bilemez, hangisinin Rab olduğuna, kimden rızkını isteyeceğine, kimin şefkatine tutunacağına karar veremez. Onun şefaatçisi, tasasıdır. Kalbi ise parça parçadır. Ama sadece bir ilaha inanan, o ilahın mükellef tuttuğu şeyleri yerine getiren, onu memnun edecek ve kızdıracak şeyleri bilen kimsedir. Binâenaleyh bunun hali, kurtuluşa birincisinden daha yakındır. Bu, şirkin çirkinliğini, tevhidin güzelliğini göstermede alabildiğine hoş bir benzetmedir.

Eğer, "Bu misal, putlara ibadet etmeye tam uygun bir misal değildir. Çünkü putlar cansız olup, aralarında, böylesi bir çekişme ve geçimsizlik yoktur" denilirse, biz deriz ki: Putperestler çeşit çeşittirler. Kimileri, "Bu putlar, yedi yıldızın heykelleridir" deyip, gerçekte o yedi yıldıza taparlar. Sonra da, bu yıldızlar arasında bir çekişmenin olduğunu söylerler. Baksana, bu kimseler Zühal'in en büyük uğursuz; Müşteri'nin "en büyük uğur" olduğunu söylerler. Kimileri de bu putların, felekî ruhların heykelleri olduğunu söylerler. Bu görüşte olanlar âlemde meydana gelen her türlü hadisenin, semavî ruhlardan birisi ile ilgili olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre bu ruhlar arasında çekişme ve rekabet vardır. Bu durumda, ayetteki misal, bunlara tıpatıp uyar. Kimi müşrikler de, putlarının, geçmiş âlimlerinin ve zâhidlerinin heykelleri olduklarını söylerler. O halde bunlar, o âlimler ve zâhidler kendilerine şefaatçi olsunlar diye, bu heykellere tapıyorlar. Bu inançta olanlardan her bir fırka, doğru olanın, kendi dininde olan o büyük adam olduğunu, onun dışındakilerin ise bâtıl yolda olduğunu iddia etmiş olur. Bu durumda da misal, yine uygun düşer. Böylece bu misalin, anlatılmak istenen şeye uygun olduğu anlaşılır.

124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/185

Hak Teâlâ'nın "Bu ikisinin hali bir olur mu?" ifadesine gelince, ifadenin takdiri, "Bu ikisi, durum ve halce bir olur mu?" şeklindedir. Buna göre (meselen) kelimesi, temyiz olmak üzere, mansubtur. İfâdenin manası, "O ikisinin sıfatı ve hâli bir olur mu? Eşit olur mu?" şeklindedir. Temyizde, cinsi beyan etmek için, müfret ifâdeyle yetinilmiştir. (meseleynl-iki mesel ve durum olarak) şeklinde de okunmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, "Bütün hamd, Allah'a mahsustur" buyurmuştur. Manası ise, "Şeriklerin ve ortakların (endâd) bulunduğunu söylemek bâtıl olup, Vâhid, Ehad ve Hak olan o Allah'dan başka da hiçbir İlâhın bulunmadığı sabit olunca, işte o zaman, hamdın de, başkasına değil ancak O'na mahsus olduğu sabit olmuştur" şeklindedir. Cenâb-ı Hak bundan sonra, "Fakat onların çoğu bilmezler" buyurmuştur ki, "Bütün hamdin, başkasına değil de, ancak O'na mahsus olduğunu ve ibâdete müstehak olanın da, başkası değil, ancak O olduğunu bilmezler" demektir. Bununla kastedilenin, "Bu apaçık deliller ve kesin burhanlar zikredilip geçmiş olunca, Allah Teâlâ, her ne kadar insanların ekserisi bunu bilmeseler ve bunlara vakıf olmasalar bite, "Bu açıklamaların meydana gelmesi ve bu delillerin zuhur etmesi sebebiyle, Allah'a hamdolsun; bütün hamdler O'na mahsustur!" buyurmuştur" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Allah Teâlâ bu açıklamaları tamamlayınca, "(Habibim), muhakkak (sen de öleceksin) onlar da ölecekler,." buyurmuştur. Murad ise, "Bu topluluk var ya, onlar, dünyada kendilerini hırs ve hased istila ettiği için bu kesin delillere iltifat etmezlerse, sen sakın buna aldırma! Çünkü, sen öleceksin, onlar da ölecekler; sonra, Kıyamet gününde Allah'ın huzuruna götürülecek ve O'nun nezdinde hükümleşeceksiniz. Adil ve kak olan Allah, aranızda hükmedecek, böylece de, hakkı olan şeyi herkese iletip verecektir. İşte o vakit de, hakdan yana olan, batıldan yana olandan; doğru olan da, bozuk olan (zındîk)dan ayrılacaktır..." manasıdır, İşte ayetten hedeflenen budur. cümlesi "Her ne kadar diri olsanız da, sen ve onlar, ölüler mesabesindesiniz... Çünkü, (yakın ve) gelecek olan her şey, mutlaka vuku bulacaktır (onun için gelmiş sayılır)" demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların çirkin fiillerinden başka bir çeşidini beyan etmiştir ki, bu, doğru söyleyeni tekzibi ilave etmeleridir. Onların yalan söylemeleri ve buna da, haktan yana olup doğru söyleyeni tekzibi ilave etmeleridir. Onların yalan söyledikleri şeye gelince, bu onların, Allah'a çocuk ve ortaklar isnâd etmesidir. Onların, doğru söyleyenleri yalanlamada ısrar etmelerine gelince, çünkü onlar, nübüvvet iddiası hususunda doğru olduğuna dair kesin hüccet sabit olduktan sonra dahi, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlamaya devam etmişlerdir.

Sonra Cenâb-ı Hak bunun peşinden tehdit ve vaîdi getirmiş ve "Kâfirler için, cehennemde yer mi yok?" buyurmuştur. Bazı kimseler, ehl-i kıbleden olan kimi muhalif ve muarızları tekfir etme hususunda bu ayete sarılmışlardır. Çünkü, (bunlara göre), bütün kati meselelerde muhalif ve karşı olan kimse, sözünde yalancı olur. Aynı zamanda da, hak mezhebi yalanlamış bulunur; böylece de, bu tehdit ve vaîdin kapsamına girmiş olur... 125[125]

Doğruların Hâli

"Sıdkı getirene ve onu tasdik edenlere gelince: İşte onlar takvaya erenlerin ta kendileridir. Rableri nezdinde dileyecekleri şeyler onlarındır. İşte bu, iyi hareket edenlerin mükâfaatidır. Çünkü Allah, onların geçmişte yaptıkları en kötü (hareketlerim bile) örtecek, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfaatlannı ihsan edecektir. Allah kuluna kâfi değil mi? Seni, O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah kimi saptırırsa, onun yolunu bir doğrultucu yoktur. Allah kime de hidayet ederse, onu bir saptırıcı yoktur. Allah intikam sahibi, mutlak bir galip değil midir?"

(Zûmer, 3*^37).

Bit ki, Allah Teâlâ, yalancıları ve doğru olanları yalanlayıcıları konu alan tehdidini zikredince, bunun peşinden de, vaadi tehdidine bitişsin diye, doğrular ile tasdtk edenlerin vaad ve

---

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/185-187

mükâfaatını zikretmiştir. Konuyla ilgili birkaç mesele vardır: [126][126]

Birinci Mesele

Cenab-ı Hakk'ın, ifadesinin takdiri, m İİ* ıfilij şeklindedir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:
a) Bundan murad tek şahıs olup, sıdkı getiren, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir, onu tasdik eden ise, Ebû Bekir (r.a)'dir. Bu görüş, AH Ibn Ebl Tailb (r.a) ile, bir grup mûfessirden (r.a) nakledilmiştir.
b) Maksad, sıdkı getiren herkestir. O halde, stdkı getirenler, peygamberlerdir. Onu tasdik edenler ise, onlara tâbi olanlardır. Bu görüşü savunanlar, sıdkı getirenin bir cemaat olduğunu; zira, böyle olmasaydı, "işte onlar takvaya erenlerin ta kendileridir" denilmesinin caiz olmayacağını söyleyerek, istidlalde bulunmuşlardır. [127][127]

İkinci Mesele

Risalet ancak dört rükün ile tamamlanır: Gönderen (murstl). gönderilen (mursel), risâlet ve kendilerine gönderilenler (mürsel ileyh). Resul göndermeden kastedilen, kendilerine resul gönderilen toplumun, risaleti kabul ve onu tasdike yönelmesidir. Binâenaleyh, tasdikte bulunan ilk şahıs, gönderme (İrsal) işinin kendisiyle tamamlanmış olduğu kişidir. Ben, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet eden kişilerden anlatan ve bahseden birisinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle demiş olduğunu söylerken duydum: "Ebû Bekr'e ilişmeyin, onu kendi haline bırakın; çünkü o, nübüvvetin tamamlayıcısıdır."[128][128]
Bil ki: İster tasdik edenden maksad muayyen bir şahıs olsun, ister bu sıfatla muttasıf bütün şahıslar olsun, netice itibariyle Hz. Ebû Bekr (r.a) buna dahildir. Birinci duruma göre olmasına gelince, Ebû Bekr (r.a)'in de buna dahil olduğu aşikârdır. Çünkü ifade, tasdike ilk yönelmiş olan kişiyi de şümulüne alır. Ulemâ ise, ilk tasdik eden en faziletli kişinin ya Hz. Ebû Bekir ya da Hz. Ali (r.a) olduğunda icmâ etmişlerdir. Bu lafzı Hz. Ebu Bekir (r.a)'e hamletmek ise daha evlâdır. Zira Hz. Ali (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in bi'seti sırasında küçük idi. Böylece de o, evdeki küçük bir çocuk gibiydi. Malumdur ki, onun tasdiki ve yönelmiş olması, öyle pek fazla bir
kuvvet ve güç ifade etmez. Ebu Bekir (r.a)'e gelince, o, hem yaşça, hem de makam ve mevkice büyük bir kimse idi. O halde, onun tasdike yönelmesi, İslâm için, bir hayli güç ve kuvvet ifade eder. Buna göre bu lafzı, Hz. Ebû Bekir (r.a)'e hamletmek daha evlâdır. İkinci duruma göre olmasına gelince, bu, bundan muradın, bu sıfatla muttasıf olan herkes olmasıdır. Bu takdire göre, Ebû Bekir (r.a) de bunun kapsamına girer. [129][129]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bu kelime, şeddesiz olarak (sadaka) şeklinde de okunmuştur. Yani, "Onunla,
insanlara doğru davrandı; onlara yalan söylemedi. Kendisine (Kur'ân) nasıl inmişse, hiçbir tahrif olmaksızın, onu insanlara iletti" demektir. Bunun manasının, "Onunla, yani onun vesilesiyle sâdık ve doğru oldu... Çünkü Kur'ân mucizedir, mucize ise, çirkin bir şey yapmayan sonsuz hikmet sahibi Allah tarafından bir te'yit ve doğrulamadır. Böylece, risâleti iddia eden kimse, bu mucize sebebiyle, sâdık, doğru olmuş oldu..." şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu ifade sudıka şeklinde de okunmuştur.
Bil ki, Allah Teâlâ, sıdkı getiren ile onu tasdik eden hakkında pekçok hükümden bahsetmiştir.

---

[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/187-188
[127][127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/188
[128][128] Kenzûl Ummal 7/18790.
[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/188-189

Birinci Hüküm: 'işte onlar, takvaya erenlerin ta kendileridir" cümlesinin ifâde ettiği husus olup şöyledir: Tevhîd ve şirk, birbirine zıt İki şeydir. İki zıddan birisi daha şerefti ve daha faziletli olunca, ikinci zıd da, daha değersiz ve düşük olur. Tevhîd, vasıfların en şereflisi olunca, şirk de, en değersiz şey olur. İki zıddan birisini yapan da, ikinci zıddı terketmiş olur. Binâenaleyh, en kıymetli şey olan tevhidi ıcrâ eden de, en değersiz ve âdi şey olan şirki terketmiş olur. İşte bu manadan dolayı tasdik edenler, müttakîler olmakla nitelenmişlerdir.
İkinci Hüküm: Tasdik edenler hakkındaki "Rahlen nezdinde dileyecekleri şeyler onlarındır. îşte bu, iyi hareket edenlerin mükâfaahdır" cümlesidir. Bu vaadin içine, mükellefin arzu ettiği her şey girmektedir. 130[130]

Cennetteki Farklılık Hüzün Verir Mi?

İmdi eğer "Kemâlin, bizzat sevildiği ve bizatihi arzu edildiği hususunda şüphe yoktur. Cennetlikler ise, akıllı kimselerdir. Onlar, nebiler ile büyük velilerin yüce makamlarını müşahede ettiklerinde, bunların yüce hayırlar ve mükemmel dereceler olduklarını anlarlar. Kemâl ve hayır olarak bir şeyi bitmek ise, ona meyli ve arzu duymayı gerektirir. Durum böyle olunca da, bu derecelerin kendileri için de hasıl olmasını arzularlar. O zaman da, bu ayetin hükmüne göre, bunların hasıl olması gerekir. Ve yine, eğer bu onlar için meydana gelmezse, o zaman da onlar keder ve yalnızlık içinde kalırlar" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "Allah Teâlâ, cennetliklerin kalbinden kin ve hasedi izâle edecektir. Bu da, onların ahiretteki hallerinin dünyadakinin hilâfına olmasını İktizâ eder..." 131[131]

Rabbi Görmek İsteyenler

Kıyamet gününde mü'mınlerin Allah'ı göreceklerini söyleyenler bu ayete (de) tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir: Kendilerinin Allah'ı göreceklerine inananlar, O'nun, 'Ve onu tasdik edene..." ifadesinin kapsamına dahildirler Çünkü onlar, nebileri (a.s) tasdik etmişlerdir. Sonra bu şahıs, Allah Teâlâ'yı görmek diler.. (İşte o zaman) bunun, "Rableri nezdinde arzu ettikleri şeyler onlarındır" ayetinden dolayı meydana gelmesi gerekir...
Eğer muarızlar, "Biz, cennetliklerin bunu isteyeceklerini kabut etmiyoruz" derlerse, biz deriz ki: Bu, bâtıldır. Çünkü rü'yet, Allah'ı görmek hicabın (perdenin) kalkması ile tecellî vecihlerinin en büyüğüdür. Bunun, bu bakımdan, herkesçe talep edilecek bir hal olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Hatta, bu matlûbun bulunmasının varlığı bizzat imkânsız bir şey olduğu delil ile sabit bile olsa, bunu talep etmek terkedilir, ama bu, talebi gerektiren şeyin bulunmamasından değil, aksine, bir maniin bulunmasındandır ki, bu da, onun bizatihî imkânsız oluşudur. İşte böylece, bu ihtimalin kaim olduğu; nassın ise, onların dileyip istedikleri her şeyin meydana geleceğini bildirdiği, dolayısıyla bunun, Rü'yetullâhın hasıl olmasını da gerektirdiği sabit olmuş olur.
Bil ki, tabiri, cihet ve mekân anlamında, bir "yan, nezd" manasına değildir. Aksine bu "Kudret sahibi, mülkü yüce olanın yanında..."(Kamer. 55) ayetinde de olduğu gibi, samediyyet ve ihlas manasındadır. Şunu bil ki Mu'tezlle Cenâb-ı Hakk'ın, "îşte bu, iyi hareket edenlerin rnükâfaatıdır" ayetine tutunarak, bu mükâfaatın, onların ibadetlerinde iyi davranmış olmaları sebebiyle, onlar tarafından hak edilmiş olduğunu söylerler.
Üçüncü Hüküm: "Çünkü Allah onların geçmişte yaptıkları en kötü (hareketlerini bile) örtecek, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfaatlarmı ihsan edecektir" buyruğudur. "Rableri nezdinde dileyecekleri şey onlarındır" cümlesi, bu mükâfaatin geleceğine delâlet etmektedir.
Hak Teâlâ'nın, "Çünkü Allah onların en kötü (hareketlerini bile) örtecek" ayeti, o azabın onlardan düşeceğine en mükemmel bir biçimde delâlet etmektedir. Bununla, onların peygamberleri, Allah'dan getirdikleri şeyler hususunda tasdik etmeleri halinde Allah'ın onların

---

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/189
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/189

amellerinin en kötüsünü, yani bu tasdik ve imanlarında Önceki inkârlarını silip, onlara sevabın en güzel çeşidini vereceği manasının kastedildiği de ileri sürülmüştür.

Mukâtil, Cenâb-ı Hakk'ın onlara amellerinin güzellerine karşılık verip, kötü amellerine karşılık vermeyeceğini söylemiştir. Bil ki Mukâtil, Mürcie fırkasının önderlerindendir. Mürcie ise, küfür (inkâr) var ise, insanın taatiarının hiçbir menfaat sağlayamayacağı gibi, kişinin imanı var ise, günahlarının ona zarar vermeyeceğini iddia ederler. Mukâtil, bu ayeti delil getirerek şöyle der: "Bu ayet, peygamberleri tasdik edenlerin, Cenâb-ı Hakk'ın, kötü amellerini sileceğine delâlet eder. Ayetteki "en kötü" ifadesini, onların iman Öncesi küfürlerine hamletmek caiz değildir. Çünkü ayetin zahiri, bu silme işinin, Cenâb-ı Hakk'ın bunları müttakiler olarak nitelediği zaman olduğuna delâlet eder. Bu takva ile, onların şirkten kendilerini korumaları demektir. Durum böyle olunca da bununla, İmandan sonra yapılmış olan büyük günahların kastedilmiş olması gerekir. Böylece bu ayet, Allah Teâlâ'nın, onların, iman ettikten sonra yaptıkları şeylerin en kötülerini sileceği hususunda bir nas (kesin hüküm) olur. Onların yaptıkları şeylerin en kötüleri de, büyük günahlardır. 132[132]

Allah Kuluna Yeter

Dördüncü Hüküm: Örf, bâtılı savunanların, hakkı savunanları pek çok tehdidle korkuttuklarını göstermektedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk, bu şüphenin belini de, "Allah kuluna kâfi değil mi?" buyurarak kırmış ve bu hususu, bir soru üslubuyla ele almıştır. Bundan maksad, bunu insanların aklına iyice yerleştirmektir. Gerçek de budur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bütün malumatı bilen bir âlim, herşeye gücü yeten bir kadir, her türlü ihtiyaçtan müstağni bir ganî olduğu sabittir. Binâenaleyh bu demektir ki Allah Teâlâ, kullarının ihtiyacını bilir, onları gidermeye kadirdir ve o ihtiyaçları daha iyi ve rahat şeylerle değiştirmeye gücü yetendir. O cimri ve muhtaç değildir ki, cimri ve muhtaç oluşu, bu maksadı yerine getirmesine engel teşkil etsin. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Mak Teâlâ'nın belâları defedip, âfetleri kaldıran, insana muradlarını veren bir zât olduğu açtkca anlaşılır. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Allah kuluna kâfi değil mi?" buyurmuştur.

Cenâb-ı Allah, bu mukaddimeyi (girişi) yapınca, buna dayanan matlub neticeyi de bildirmek üzere "Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar" buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ'nın kuluna yeter olduğu sabit olunca, Allah'dan başkası ile korkutma, abes, boş ve asılsız olur" demektir. Kıraat imamlarının çoğu, ayetteki "abd" kelimesini müfred olarak okumuşlardır ki bu Ebû Ubeyde'nin de tercihidir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "abd" "kul" kelimesine işareten, "Seni korkutuyorlar" ifadesiyle, "seni" zamirini kullanmıştır. Rivayet olunduğuna göre Kureyş, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Biz, ilahlarımızın seni çarpacağından korkarız" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu ayeti indirdi. Bazıları da ayetteki "abd" kelimesini cemi olarak "ıbâd" okumuşlar. Bu kıraate göre, "kullar" ile, peygamberlerin kastedildiği ileri sürülmüştür. "Çünkü Hz. Nuh (a.s)'a kavmine karşı tufan; İbrahim (a.s)'e ateş; Yunus (a.s)'a da, düştüğü belâdan kurtarılması yetmiştir. O halde Ey Muhammed (s.a.s), ben senden önceki o peygamberlere yettiğim gibi sana da yeterim". Bununla, peygamberlerin kavimlerinin onlara kötü davranmış olduğunun anlaşıldığı da ileri sürülmüştür. Çünkü Hak Teâlâ, "Her ümmet kendi peygamberlerine kastetti" (Mümin, 5) buyurmuştur. Fakat O, peygamberlerine, düşmanlarının serlerine karşı yetmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, vaad, va'îd, tergîb ve terhîb (korkutma ve teşvik) için, uzun uzun sözler sarfedince, sözü bir sonuçta bitirmiştir. Esas hüküm de budur. İşte bundan dolayı O, "Allah kimi saptınrsa, O'nun yolunu bir doğrultucu yoktur. Allah kime de hidayet ederse, onu bir saptırıcı yoktur" buyurmuştur. Bu,' 'O lütuf ve açıklamalar, ancak Allah'ın kuluna hidayet ve tevfiki nasip etmesi halinde fayda verir" demektir.

Ayetteki, "Allah, intikam sahibi, mutlak bir galip değil midir?" ifadesi, kâfirler için bir tehdiddir. Bil ki ehl-i sünnet âlimlerimiz, kulların amellerinin yaratılması ve olacak şeylerin irade edilmesi

---

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/189-190

meselesinde, Hak Teâlâ'nın bu ayetini delil getirmişlerdir. Bu konuda her iki tarafın söyledikleri malumdur: Mu'tezile, bu iki meselede kendi mezheblerinin doğruluğuna dair, "Allah, intikam sahibi, mutlak bir galib değil midir?" ifadesini delil getirerek, "Eğer onlardaki küfrün yaratıcısı (kendileri değil de), Allah olsaydı, intikam ve tehdid ifade eden bu ifade, onlar hakkında kullanılamazdı" demişlerdir. 133[133]

Allah Hâkim-i Mutlaktır

"Yemin olsun ki onlara "gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, muhakkak, "Allah" diyecekler. De ki: "O halde söyleyin bana, Allah benim için bir zarar dilerse sizin Allah'ı bırakıp taptığınız o şeyler, O'nun bu zararını giderebilirler mi? Yahut Allah benim için bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini engelleyebilirler mi?" De ki" Bana Allah yeter. Tevekkül edenler ancak O'na tevekkül ederler." De ki: "Ey kavmim, bulunduğunuz hal ve minval üzere (dilediğinizi) yapın. Ben de yaparım. Kendisine rüsvay edici bir azab gelecek olan ve üzerine dâim) bir azap konacak olan kim imiş, ileride anlayacaksınız"
(Zûmer, 38-40).
Bil ki Allah Teâlâ, müşriklerle ilgili va'id ile, mü'minlerle ilgili va'd hususunda genişçe mâıumal vennce, putperestlerin yolunun çürük ve bozuk olduğunu göstermek için, yeniden deliller getirip, bunu şu iki esasa dayamıştır. 134[134]

Allah'ın Varlığındaki İttifak

Birinci Esas: O müşrikler, kadir, âlim, hakim ve rahîm bir ilahın varlığını kabul etmekte idiler. Ayetteki, "Yemin olsun ki onlara, "gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, muhakkak, "Allah" diyecekler" ifadesi ile bu anlatılmaktadır. Bil ki bazı kimseler şöyle derler: Kadir, haktm ve rahîm bir ilahın var olduğunu bilmek, çoğu insanların, üzerinde, ittifak ettikleri bir husus olup, bu hususta onlar arasında bir münakaşa yoktur. Frtrîakı! da, bu bilginin doğruluğuna şehâdet etmektedir. Çünkü göklerin, yerin, özellikle bitkilerin ve hayvanların ve insanın bedenindeki enteresan şeyler ile insandaki harikulade çeşitli hikmetler ve acaib maslahatlar hususu üzerinde düşünüldüğünde, bu düşünen kişi, mutlaka kadir, rahim ve hakîm bir İlahın varlığını kabul edecektir.
İkinci Esas: Putların hayra ve şerre hiçbir kudretleri yoktur. Bu husus da, "O halde söyleyin bana, Allah benim için bir zarar dilerse, sizin Allah'/ bırakıp taptığına o şeyler, O'nun bu zararını giderebilirler mi? Yahut Allah benim için bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini engelleyebilirler mi?" ayetiyte anlatılmıştır. Böylece bu kimsenin, mutlaka kadir, hakîm ve rahîm bir ilahın varlığını ikrar etmesi gerektiği ve o putların ne hayra ne şerre bir kudretinin bulunmadığı sabit olur. Durum böyle olunca, Allah'a ibadet etmek ve O'na güvenip dayanmak yeterli olur. İşte ayetteki, "De ki: "Bana Allah yeter. Tevekkül edenler ancak O'na tevekkül ederler" ifadesi ile bu anlatılmıştır. Böyle bir esas bulunduğuna göre, insan müşriklerin korkutmalarına aldırmaz. Binâenaleyh ayetin muradı, bu ayetten önce bahsedilen, "Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar" cümlesine karşı verilecek cevaba bir dikkat çekiştir.
Aslı üzere, kelimeler tenvin ile kâşifâtûn, mumslkfttun şeklinde; kolaylık olsun diye, (tenvini düşürerek) izafetle, şeklinde; okunmuştur. 135[135]

Müennesdekl İncelik

Eğer, "Ayetteki, "Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar" ifadesinden sonra niçin o korkutan şeyleri "müennes" olarak, kâşifât ve mümsikât şeklinde ifade etmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

---

[133] 133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/191-192
[134] 134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/192
[135] 135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/92-193

Bundan maksad, o şeylerin alabildiğine güçsüz ve zayıf olduklarına dikkat çekmektir. Çünkü dişilik, zayıflığın bulunduğu farzedilen bir durumdur. Bir de müşrikler, putlarını, müennes isimlerle niteleyip, "Lât, Uzzâ ve Menftt" gibi isimler veriyorlardı. Bu sebepten de olabilir.
Cenâb-ı Hak, müşriklere karşı, savuşturulmasına imkân bulunmayan böylesine güçlü deliller getirince, bunun peşinden, tehdid üslûbu ile, "De ki: "Ey kavmim, bulunduğunuz hal ve minval üzere (dilediğinizi) yapm..." yani "Sizler, son derece güçlü ve kuvvetli olduğunuza inanıyorsunuz. Öyle ise ellerinizden gelen her türlü hile ve tuzağa başvurun. Ben de, dinimi anlatmak için çalışıp çabalayacağım. Çünkü sizler o azabın ve rezilliğin, bana mı, yoksa sizin başınıza mı geleceğini göreceksiniz" buyurmuştur. Bu ifadenin maksadı, tehdid ve korkutmadır.136[136]

Hayatın Kıymeti

"Şüphesiz biz sana kitabı insanların faydası için, hak olarak indirdik. Artık kim idayete ererse, bu, kendi lehinedir. Kim de saparsa, ancak kendi aleyhine apmış olur. Sen, onlar üzerinde bir vekil değilsin. Allah, insanın Ölümü amanında ve Ölmemiş olanı uykusu zamanında ruhlarım alır. Hakkında lüme hükmettiğinin ruhunu tutar, diğerini ise, muayyen bir vakte kadar alar. Şüphe yok ki bunda iyi düşünecek kimseler için kesin ibretler vardır. Yoksa o (kâfirler), Allah'dan başka varlıkları şefaatçiler mi edindiler?" De ki: "Hiç bir şeye güç yetiremeseler, akı! erdiremez olsalar da mı (onları şefaatçi ediniyorlar)?" De ki: "Bütün şefaat Allah'ındır. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Nihayet hepiniz ancak O'na döndürüleceksiniz"
(Zümer, 41-44). 137[137]
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

Birinci Mesele

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın da, "İman etmeyecekler diye, neredeyse kendini helak edeceksin "(Şuara, 3); "İnanmıyorlar diye, bir üzüntü duyarak arkalarından kendini adetâ
tüketeceksin" (Keht, 8) ve "O halde (habibim), nefsin onlara karşı (üzüntülerle tükenip) gitmesin"(Fiiir.B) buyurduğu gibi, onların küfürde ısrarları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağır geliyordu. Binâenaleyh Hak Teâlâ, işte bu ayetlerinde, bazan delil ve beyyinelerle, bazan darb-ı mesellerle (benzetmeler yaparak), bazan da vaad ve va' idlerle, müşriklerin yollarının yanlışlığı hususunda detaylı malumat verince, bunun peşinden, Peygamber (s.a.s)'in kalbinden bu büyük üzüntü ve endişeyi silip götürecek bir ifade getirerek, "Şüphesiz biz o kitabı insanların feydası için, hak olarak indirdik sana..." buyurmuştur. Bu şu manayadır: "Biz sana, insanların faydalanmaları ve sayesinde hidayete ermeleri için, kıymetli ve mükemmel bir kitap indirdik ve onun inişine hak ile birlikte kıldık." Bu hak, onun Allah katından olduğunu gösteren mucize oluşudur. Binâenaleyh kim hidayete ererse, bu hidayete erişinin faydası kendisinedir. Kim de sapıtırsa, bu sapmasının zararı kendinedir. "Sen onlar üzerinde bir vekil değilsin" yani "Sen onları zorla imana sevketmekle görevli değilsin. Kabul etmek veya etmemek onlara havale edilmiştir" demektir. Bu, onların inkârda ısrarları karşısında Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli etmek içindir.
Cenâb-ı Hak sonra, hidayet ve dalâletin, ancak kendisinden olduğunu beyan etmiştir. Çünkü hidayet, hayata ve uyanıklığa; dalalet ve ölüme ve uykuya benzemektedir. Hayat ve uyanıklık, Ölüm ve uyku, ancak Allah'ın yaratması ve var etmesiyle meydana geldiği gibi, hidayet ve dalalet de ancak Allah'dan olur. Binâenaleyh kim bu inceliği iyice kavrarsa, Allah'ın kader sırrını anlamış olur. Kim de Allah'ın kader sırrını iyice anlarsa, bela ve musibetler kendisine kolay gelir. Binâenaleyh işte bu inceliğe dikkat çekme, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinden o hüznün giderilmesine sebep olur. İşte ayetin, Önceki ayetlerle münasebeti budur.

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/193
137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/193-194

Bu münasebet hususunda, şu izah da yapılmıştır: Allah Teâlâ, ibadete putlardan daha müstehak olduğunu anlatmak için, âlemin ilâhının olduğu hususunda bu delili de zikretmiştir. 138[138]

İkinci Mesele

Ayetin maksadı şudur: Allah Teâlâ, ölüm esnasında ruhları alıyor. Uyurken de Ölmesine hükmettiği ruhları tutup, diğerlerini, yani uyuyanı belirlenmiş zamanına, yani ölümü için biçilmiş vaktine kadar (ecelleri gelinceye kadar) salıyor. Binâenaleyh ayeti, "Allah, ölürken çıkacak olan o ruhları tutup bedenlerine geri göndermiyor" manasında, ifadesi, de, "Uyurken aldığı o ruhian, uyandıklarında bedenlerine geri gönderiyor ve bu durum belli bir zamana kadar devam ediyor. O belli zaman da o canın ölüm vaktidir" manasındadır. İşte ayetin lafzının izahı böyledir ve gerçeğe tıpatıp uymaktadır. 139[139]

Ruhdaki Büyük Kabiliyet

Fakat bu hususu iyice izah etmemiz gerekir. Bu sebeple diyoruz ki: İnsanî ruhlar, ruhanî, aydınlatıcı cevherler demektir. Ruh, bedenin tamamıyla alâka kurduğunda, onun ışığı-tesiri bütün uzuvlarda ortaya çıkar. Buna hayat denir. Diyoruz ki: Ölüm esnasında bu cevherin bütün ilgi ve münasebeti, bedenin içinden ve dışından kesilir. Buna da ölüm denir. Ama uyurken, ruhun tesir ve ışığı, bazı bakımlardan, bedenin zahirinden kesilir, ama bedenin içinden kesilmez. Böylece ölüm ve uykunun aynı cins şeyler olduğu görülür. Ama ölüm, tam olarak alakayı kesmek, uyku ise bazı bakımlardan ve eksik olarak'(kısmen) alakayı kesmektir. 140[140]

Ruh-Beden Münasebetleri

Bunun böyle olduğu anlaşıldığına göre, kadir, âtim ve hakîm olan o yüce zatın, ruh cevherinin bedenle alâkasını şu üç şekilde idare ettiği sabit olur:
a) Ruhun ışık ve tesirinin, bedenin bütün parçalarında, içinde ve dışında gözükmesi... İşte bu uyanıklık halidir.
b) Ruh cevherinin ışık ve tesirinin, bazı bakımlardan, bedenin zahirinden alakasını kesip, bedenin batınındaki alakasını sürdürmesi... Bu da uyku halidir.
c) Ruh cevherinin ışık ve tesirinin bedenin tamamından kesilmesi... İste ölüm de budur. Böylece Ölüm ve uykunun her birinin, ruh cevherinin Ölümü manasına gelmede müşterek oldukları, sonra bu ikisinin birbirinden, belli özellikler sayesinde ayrıldıkları sabit olmuş olur. Böylesi acaib (enteresan) bir idare, ancak kadir, alîm ve hakîm bir zattan olur. İşte ayetteki,"Şüphe yok ki bunda iyi düşünecek bir kavim için kesin ibretler vardır" İfadesi ile anlatılmak istenen budur. Bununla tu mana da murad edilmiş olabilir: "Deliller, insana gerekli olanın, İşte böylesi bir kudret ve hikmete sahip olan bir ilaha ibadet edilmesine, şuursuz ve İdraksiz birtakım cansız varlıklar olan putlara ibadet edilmemesine delalet etmektedir." 141[141]

Şirkin Masum Yüzü

Bil ki kâfirler, bu söze karşı bir soru yönelterek, "Biz bunların zarar ve fayda veren ilahlar olduğuna inandığımız için bu putlara tapmıyoruz. Biz ancak bunlara, Allah katında mukarreb (yakın) bazı kimselerin heykelleri oldukları için ibadet ediyoruz. Binâenaleyh bu demektir ki

---

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/194-195
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/195
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/195
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/195-196

biz bunlara, o büyük kimselerin, Allah katında bizim şefaatçilerimiz olmaları için ibadet ediyoruz" demişlerdir. Böylece Allah Teâlâ, onların bu sorusuna, "Yoksa o kâfirler Allah'dan başka varlıkları şefaatçiler mi edindiler?" De ki: "Hiçbirşeye güç yeürmeseîer, akıl erdiremez olsalar da mı?" diyerek cevap vermiştir. 142[142]

Şefat Yalnız Allah'ındır

Bu cevabın izahı şöyledir: O kâfirler, bu şefaati ya bu putlardan, yahut da putların, heykelleri olduğunu söyledikleri o âlim ve zahid kimselerden beklemektedirler. Birinci ihtimal olamaz, çünkü bu cansızlar, yani putlar, hiç bir şeye güç yetiremezler ve hiç bir şey düşünemezler. Binâenaleyh daha nasıl bunlardan o şefaatin olması beklenebilir? İkinci ihtimal de olamaz. Çünkü Kıyamet günü hiç kimse, hiç bir şeye sahip olamaz ve Allah'ın izni olmaksızın o şefaate de kadir değildir. Böylece, gerçek şefaatçi, o şefaatin yapılmasına müsâade edecek olan Allah Teâlâ'dtr. Binâenaleyh Allah'a ibadet etmek, başkasına ibadet etmekten daha evladır. İşte Hak Teâla'nın "De ki: "Bütün şefaat Allah'ındır" ifadesi ile kastedilen budur. 143[143]

Allah'ın Hükümranlığı

Daha sonra Cenâb-t Hak, kendisinden başka hiç bir kimsenin bir (gerçek) mülkü olmadığını, "Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Nihayet hepiniz ancak O'na döndürüleceksiniz" buyurarak açıklamıştır. Bazı kimseler, şefaatin hiç olmayacağına dair, "De ki: "Bütün şefaat Allah'ındır" ayetine tutunmuşlardır. Çünkü Hak Teâla'nın, yapılacak şefaate müsaade etmediği sürece, hiç kimsenin şefaat edemeyeceğini biz de kabul etmekteyiz. Eğer, "Allah Teâlâ'ntn, "Allah, insanın ölümü zamanında ,.. ruhlarınızı alır" ifadesi ile ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: Bu ayet, canları alanın, ancak Allah olduğunu gösterir. Bu husus, "ölümü ve hayatı yaratan (Allah'ın) şanı yücedir"imo\kzy, "Benim Rabbim, dirilten ve öldürendir" (Bak»™. 285) ve "Sizler ölüler iken, sizleri dirilttiği halde, Allah'ı nasıl İnkâr edebilirsiniz?" (Bakara, 28) ayetleri ile de kuvvet bulur. Ama Cenâb-t Hak bir başka ayette, "De ki: "Sizlerin canını ölüm meleği alır" (Secde, nj; bir üçüncü ayetinde de, "Sizden birine ölüm (vakti) geldiğinde, onun canını elçilerimiz alır" (En'fcn.ei) buyurmuştur, (ne dersiniz?)" denilirse, buna şöyle cevap veririz: Gerçekten can alan, Allah Teâlâ'dır. Fakat O, sebepler âleminde çeşitli işlerden her birini bir meleğe havale etmiştir. Böylece de, canlan alma işini Ölüm meleğine (Azrail (a.s)'e) havale etmiştir ki o, başkandır. Onun emri altında, hizmetçisi ve tâbisi olan melekler vardır. Binâenaleyh işte bu ayette, can alma işi gerçek manada Allah'a; ikinci ayette, bu işin baş görevlisi olduğu için ölüm meleğine, diğer ayette de, ölüm meleğinin emrinde oldukları için, diğer meleklere nisbet edilmiştir. Allah en iyi bilendir. 144[144]

Alay Edilen Gerçeğin Onları Sarması

"Allah, bir olarak anıldığı zaman, âhirete inanmazların kalpleri tiksinir. Ama Allah'dan başkası anıldı mı, bunların derhal yüzleri güler. De ki: "Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi de, aşikârı da bilen Allah'ım, kullarının aralarında ihtilaf etmekte oldukları şeyler hakkındaki hükmü sen vereceksin. Eğer yerde ne varsa hepsi ve bunlarla birlikte bir misli daha, o zâlimlerin elinde olsaydı, Kıyamet günü uğrayacakları azabın kötülüğünden kurtulmak için elbette bunları feda ederlerdi. Halbuki (o gün) onlar için Allah'dan hiç de ummayacakları nice şeyler meydana gelecektir. Onların (dünyada) kazandıkları kötülükler o gün açığa çıkmış ve eğlence edinmekte oldukları şey onları çepeçevre sarıp kuşatmış olacaktır"145[145]

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/196
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/196
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/196-197
145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/197

(Zûmer, 45-48).

İşmi'zaz

Bil ki bu, müşriklerin o kötü işlerinden bir diğeridir. "Bir olan Allah'dan başka Allah yoktur. O birdir, ortağı ve benzeri yoktur" dediğinde, onların yüzlerinde ve kalplerinde nefret izleri belirir. Ama putlardan ve heykellerden bahsettiğinde, onların kalplerinde ve gönüllerinde sevinç izleri belirir ki bu, onlann cehaletine ve ahmaklığına delâlet eder. Çünkü Allah'ı zikretme, mutlulukların başı, hayır ve güzel şeylerin en birincisidir. Âdi cansızlar demek olan o putların zikri ise, cehaletin ve ahmaklığın başıdır. Binâenaleyh onların, bir olan Allah'ı zikirden nefret etmeleri ve bu putların anılması ile sevinip ferahlamaları, onlarda çok bulunan o cehalete ve ileri derecedeki ahmaklığa delâlet eden en kuvvetli delillerdendir.

Keşşaf sahibi şöyle der: "Bazan bu iki fiil yani, "fstibşar" ve "Işmi'zftz", birbirinin mukabili olarak kullanılır. Çünkü bunlardan herbiri, kendi babında zirveyi ifade eder. Zira "istibşâr", kişinin kalbinin, sevincinin eserinin yüzünün beşeresinde (derisinde) görülebilecek kadar ileri olmasını ifade eder. "İşml'zâz" ise, kişinin öfke ve üzüntüsünün iyice artıp, böylece canını kalbinin içinde sıktığına, böylece de yüzünün derisinde, yerin karanlığına benzer bir karanlığın ve bir bulanıklığın belirmesini ifade eder."

Allah Teâlâ, akıl fıtratının da, yanlışlığına şehadet ettiği bu enteresan işi nakledince, bunun peşinden şu iki şeyden bahsetmiştir:

1) Büyük bir duayı zikredip, önce bu duada kendini tam bir kudret ile niteleyerek, "De ki: "Ey gökleri ve yeri yaratan Allah'ım..." buyurmuş, ikinci olarak da yine kendisini tam bir ilimle tavsif edip "Gizliyi de aşikârı da bilen Allah'ım" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu ayette kudretini, ilminden önce getirmiştir. Çünkü O'nun kudretini bilme, ilmini bilmeden öncedir.

2) Cenâb-ı Allah bu duayı zikredince, "Kullarının aralarında ihtilaf etmekte oldukları şeyler hakkındaki hükmü sen vereceksin" yani "Onların, Allah'ın birliğinin zikrinden nefretleri, ama şirkin bahsinden hoşlanmaları, aklın bedaheti ile, yanlışlığı bilinen bir husustur. Buna rağmen, onlar bu işte ısrar etmişlerdir. Binâenaleyh sen hariç, hiç kimse onlardan bu yanlış inancı ve batıl görüşü silmeye kadir olamaz. Ebû Seleme'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: " Aişe'ye, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gece namazına ne ile başladığını sordum. O da, şöyle dedi: "Hz. Peygamber şöyle dua ederek başlardı: "Ey Allah'ım, Ey CebraiVin, Mikâü'in ve israfil'in Rabbi, Ey göklerin ve yerin yaratıcısı, gizliyi de âşikân da bilen Allah 'im, kullarının aralarında ihtilaf etmekte oldukları şeyler hakkındaki hükmü sen vereceksin. Beni, izninle, ihtilaf edilen o hakka ilet. Şüphesiz sen, dilediğini, sırat-ı müstakime iletensin"146[146]

Kâfirlere Tehditler

Bil ki Allah Teâlâ, onlardan bu batıl görüşü nakledince, onlara yönelik va'id (tehdid) olarak şunları zikretmiştir:

1) O kâfirler şayet, yeryüzündeki malların tamamına malik olsalardı, bir o kadar da ellerinde bulunsaydı, onlar, o şiddetli azabtan kendilerini kurtarmak için, bütün bunları fidye olarak verirlerdi.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "Halbuki (o gün) onlar için Allah'dan hiç de ummayacakları nice şeyler meydana gelecektir" ayetinin ifade ettiği husus olup, bu, "Onlar İçin, hesaplannda olmayan çeşitli azaplar meydana gelecek..." demektir. Hz. Peygamber (s.a.8)'in cennetteki mükâfaatın vasfı hususunda, "O cennette, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin hatırından bile geçmediği şeyler vardtr"147[147] buyurduğu gibi ilahî ceza hususunda da böylesi bir ceza kullanılmıştır ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Halbuki (o gün) onlar için Allah'dan

---

146[146] Nesai, kryamu'I-leyl, 12 (3/213).

Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/197-198

147[147] Müsned, 2 / 313.

hiç de ummayacakları nice şeyler meydana gelecektir" ayetinin ifade ettiği husustur.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların (dünyada) kazandıkları kötülükler o gün açığa çıkmış..." ayetinin ifade ettiği husustur. Bu da, "Kazandıktan o günahların neticeleri, kendilerine zuhur etti, tahakkuk etti" demek olup, bu da, "Kazandıkları o günahların neticeleri olan çeşitli azaplar, onlar İçin zuhur edip meydana geldi" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onların istihzalarının cezası, onları her taraftan kuşum" buyurmuş, işte bu hususlarla, onların cezalarının büyüklüğüne dikkat çekmiştir. 148[148]

İnsanın Yersiz Gururu

"İnsana bir zarar dokunduğu zaman, bizi çağırır. Sonra kendisine, bizden bir nimet verdiğimiz vakit, "Bu, bana ancak, bilgimden dolayı verilmiştir" der. Hayır, bu bir imtihandır. Lakin, onların çoğu bilmezler. Bu (sözü), onlardan evvelkiler de söylemişlerdi de, kazanmakta oldukları o şeyler kendilerine hiçbir fayda vermemişti. Binnetice, o kazandıkları kötülükler, onlun musibete uğratmıştı. Bunlar içinden zulmedenlere gelince, onların kazandıkları kötülükler de, kendilerini çarpacaktır. Ve onlar da, bizim azabımızın önüne geçebilecek değildirler. Allah'ın, kimi dilerse, onun rızkını yaymakta, (kimi de dilerse onunkini) kısmakta olduğunu hâlâ anlamadılar mı? Şüphesiz bunda, iman edecek bir kavim için katı ibretler vardır"
(Zümer, 4M2).
Bil ki bu, onların o yanlış yollarından başka bir yolun anlatılışıdır. Zira onlar, fakirlik ve hastalık demek olan bir zarara düştüklerinde, Allah'a yalvarıp yakarıyortar ve bunun giderilmesinin, sadece O'nun sayesinde olacağını biliyorlardı... Ama, Allah onlara nimetler lütfedip bağışladığında ise, -ki bu nimet ya, maldaki bolluk veyahut da kişinin can sağlığı ve afiyetidir-, bunun, ancak kendi kesbi ve gayreti, çabası ile meydana geldiğini iddia ediyor; eğer verilen bu şey mal ise, "Bu benim kazancımla"; eğer sıhhat ise, "bu ancak, benim falanca ilacı kullanmam sebebi ile meydana gelmiştir" diyor ki, bu büyük bir çelişkidir. Çünkü bu kimse aciz ve ihtiyaçlar içinde kıvranıyorken herşeyi Allah'a nisbet ediyor, ama emniyyette, sıhhat ve afiyette iken bunu Allah'a nisbet etmeyerek, kendisinin kesbine isnâd ediyor ki, bu kabîh bir çelişkidir. Böylece Allah Teâlâ, onların, sıkıntı ve rahatlık içinde bulunuyorlarken, izledikleri bu tutarsız yolun kötülüğünü vecîz ve fasih bir lafızla beyân ederek, "Hayır, bu bir imtihandır" buyurmuştur ki bu, "kâfire verilen bu nimet, bir imtihan vesilesidir. Çünkü, bu nimet verildiğinde şükredilmesi, geri alındığında ise sabredilmesi gerekli olan bir nimettir. Durumu böyle olan şey ise, kendisine nimet verilen kimsenin durumu o esnada sınanıp denendiği için, "fitne" olarak nitelenebilir. Nitekim Arapça'da, özünü posasından ayırıp da miktarını belirlemek için, ateşe koyduğunda, "Altını, ateş ite fitneledim, yeni hasım potasından ayırdım" denilir. 149[149]

Fa ve Vav ile Yapılan Atıf

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Lakin, onların çoğu bilmezler..." buyurmuştur. Bu, "Bizim bu verdiğimiz nimet, ancak bir deneme içindi..." demektir. Ayette geriye, soru ve cevabı sadedinde ele alacağımız söyleşi birkaç bahis kalmıştır:
Birinci Soru: Bu ayetin, fâ ile; bu sûrenin başındaki aynı manadaki ayetin (zümer, e) vâv ile atfedılmesinin sebebi nedir?
Cevap: Allah Teâlâ, bu ayetten önce, o müşriklerin Cenâb-ı Hakk'ın birliğini duyduklarında nefrete kapıldıklarını, bozulduklarını; ama, şeriklerden bahsedildiğini duyduklarında ise sevindiklerini nakletmiş, daha sonra da, takîb için olan fâ ile, bir zarara ve bir belâya duçar olduklarında, bir olan Allah'a sığındıklarını belirtmiştir. Böylece, ilk fiilleri, ikinci hareketlerine

---

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/198-199
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/199-200

ters düşmüştür. Bu sebeple Cenâb-ı Hak (bu ifadeyi), bu müşriklerin o anda çok açık bir çelişkiye düştüklerine; herbiri diğerine zıt olmasına rağmen, birinci ile ikinci arasında bir fasıla bulunmadığına delâlet etsin diye, fâ-i takîbiyyeyi getirmiştir. İşte burada, takîb için getirilen fâ'nın getirilişindeki fayda budur. Birinci ayetteki (Zümer. a) gaye ise, onlartn o anda bir tenakuz içinde bulunduklarını beyan etmek değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak bu ayeti, fâ ile değil de vâv ile getirmiştir.

İkinci Soru: "Tahvil" ne demektir?

Cevap: Tahvil, lütfetmek, karşılıksız vermek demektir. Buna göre ayetin manası, "Biz, onlara lütfediyoruz, onlar ise, bunu hak ettiklerini zannediyorlar" şeklinde olur. [150][150]

Kibirden Kurtulma Gereği

Üçüncü Soru: Ayetteki, "Bu, bana ancak, bilgimden dolayı verilmiştir" ifadesinden ne kastedilmiştir?

Cevap: Bununla, "Bu bana, Allah'ın benim ona müstehak olduğumu bilmesinden dolayı"; "Bu bana, benim buna müstehak olduğumu bilmemden ötürü verilmiştir..." manasının kastedilmiş olması muhtemeldir. Bu ifadeyle şöyle bir mananın da kastedilmiş olması muhtemeldir: "Bu bana, -meselâ kişinin hasta olup da kendisini tedavi etmesi gibi- İlmim, yani onu elde etmeye muktedir olabilmeyi bilmemden dolayı verilmiştir." Yani bu kimse, "Ben bu sıhhati, hastalığın nasıl tedavi edileceğini bilmemden; bu malı da, nasıl kazanılacağını bilmemden dolayı... elde ettim" demek istemiştir.

Dördüncü Soru: Ni'metu kelimesi, müennestir. ifâdesindeki "hû" zamiri de, nimete râcidir. Binâenaleyh, müzezker bir zamir (-hu), müennese râcî olabilmiştir? Hatta Cenâb-ı Hak, bu ifadenin hemen ardından, buyurmuş, buradaki (nimete râcî olacak) bu zamiri de müennes getirmiştir. Binâenaleyh, bunun sebebi nedir?

Cevap: Kelamın takdiri, "Bizona, nimete dair bir şey verdiğimizde..." şeklinde olup, böylece nl'met kelimesinin lafzı müennes, manası ise müzekker olmuş olur. İşte bu sebeple de, hiç şüphesiz bu iki husus caiz olabilmiştir.[151][151]

İddialar İlahî Hükmü Değiştiremez

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bu sözü onlardan evvelkilerde söylemişlerdir de, kazanmakta oldukları o şeyler, kendilerine hiçbir fayda vermemiştir" buyurmuştur. ifâdesindeki "hâ" zamiri; "el-kelimetu" veya "el-cümletu" te'villnde olduğu için, ifadesine râcidir. ifadesiyle kastedilenler de, Karun ve onun kavmidir. Çünkü Karun, "Bu bana ancak, bende olan ilimle verilmiştir..."(KasM.78) demiş, kavmi de bunu benimsemiş, buna razı olmuştu. Dolayısıyla adetâ, sanki onlar bu sözü söylemiş gibi olmuşlardı. Geçmiş ümmetlerin içinde aynı sözü söyleyenlerin de mevcut olmuş olması mümkündür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "... kazanmakta oldukları o şeyler, kendilerine hiçbir fayda vermemiştir" buyurmuştur ki, bu, "Bu batıl inanç ve kesbettikleri ve benimsedikleri bu yanlış görüş, Allah'ın azabından hiçbir şeyi onlardan def edememiş; tam aksine, kesbettikleri bu şeylerin cezası, başlarına gelmiştir!" demektir.

Cenâb-ı Hak, öncekilerin içinde, kazandıkları şeylerin kötülüğünün, yani batıl inançlarının ve fasit görüşlerinin azabına uğrayanlar olduğunu beyan edince, 'Ve onlar da, bizim azabımızın önüne geçebilecek değildirler..." buyurmuştur ki, bu da, "Onlar beni, ne dünyada, ne de ahirette acze düşüremezler (elimden kurtulamazlar)" demektir. [152][152]

---

[150][150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/200

[151][151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/201

[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/201

Rızık Allah'ın Elinde

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuş olup, bu, "ne kadar, Allah Teâlâ'nın, dilediği kimselerin bazan rızkını genişleten, bazan da kısan bir zât olduğunu yoksa anlamadılar mı?" demektir. Ayetteki, yakdıru kelimesinin manası, "kıt verir, daraltır" demektir.
Bunun (aklen) delili ise şudur: Biz, insanların rızkının bol ve dar oluşları açısından farklı farklı olduklarını görmekteyiz. Bunun mutlaka bir sebebi vardır. Bunun sebebi ise kişinin aklı ya da cehaleti değildir. Çünkü biz, nice akıllı ve kudretli kimselerin, geçim sıkıntısına düştüklerini ve nice cahil, hasta ve zayıf kimselerin de bolluk içinde yüzdüklerini görmekteyiz... Bu, tabiatın, yıldızların ve feleklerin tesiriyle de değildir. Çünkü kendisinde, büyük bir hükümdarın ve kahir bir padişahın doğduğu o saatte, gerek insanlardan, gerekse insanların dışındaki diğer canlılardan nice alemler de doğmaktadır. Yine o saatte, bitkilerden de bir âiem meydana gelmektedir. Binâenaleyh biz, o aynı saat içinde mutluluk ve bedbahtlık açısından farklı olmalarına rağmen, pekçok şeylerin meydana geldiğini görüp müşahede ettiğimize göre, mutluluk ve bedbahtlık hususunda müessir olanın bu doğan (yıldızlar) olmadığını anlamış oluyoruz. Bu kısımlar batıl ve geçersiz olunca da, bu hususta müessir olanın, Allah Teâlâ olduğunu anlamış oluyoruz. İşte bu kesin, aklî delil ile, ayetinin ifade ettiği mananın doğruluğu ortaya çıkmış olur. Nitekim şair de, "Ne, Müşteri yıldızının hükmettiği bir mutluluk söz konusudur, ne de Zuhal yıldızının aleyhimize olarak yazdığı mutsuzluk! Fakat bütün bunlar, semavatın Rabbi ve hakimler hakimi olan Yüce Allah'ın hükmüdür"153[153]

Affın Genişliği

"De ki: "Ey kendi aleyhlerine olarak haddi aşan kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahtan bağışlar. Şüphesiz o, çok affedicidir. Çok merhametlidir. Size azab gelip çatmazdan önce Rabbinize dönün, O'na teslim olun. Aksi takdirde yardım edilmezsiniz. Rabbinizden size indirilenin en güzeline, kendiniz farkında olmayarak, ansızın (başınıza) azab gelmezden önce, tabî olun. Her nefsin, "Allah yanında, işlediğim taksirattan dolayı yazıklar olsun bana. Gerçekten ben, eğlenenlerdendim" diyeceği, yahut "Allah bana hidayet verseydi elbette ben de müttakîlerden olurdum" diyeceği yahut azabı görürken, "Benim için bir dönüş daha olsaydı da, iyi hareket edenlerden bulunsaydım" diyeceği gün gelmeden önce (Rabbinizden indirilene tabi olun.)" Hayır, sana ayetlerim gelmişti de, sen onları yalan saymış, kibirlenmeye kalkmış, kâfirlerden olmuştun" (Zümer, 53-59).
Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerle ilgili tehdidler hususunda, genişçe bilgi verince, kullan hakkındaki rahmetinin, fazlının ve ihsanının mükemmel olduğunu da bunun peşi sıra haber vermiştir.
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 154[154]

Büyük Günahların Affı

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, Allah Teâlâ'ntn, büyük günahları atfedebileceğine dair, bu ayeti delil getirerek şöyle emişlerdir: "Biz, bu kitapta, Kur'ân'ın örfünün, "kullarım" fadesinin, mü'minler için olacak şekilde kullandığını nlatmıştık. Nitekim Hak Teâlâ, "Rahman'm yeryüzünde mütevazı olarak yürüyen kulları..." (Furkân, 63) ve "Allah'ın kullarının içeceği göze..."(insan, 6) buyurmuştur. Bir de "kullarım" lafzı, ta'zim (saygı ve değeri) gösterme sadedinde kullanılmıştır. Dolayısıyla bunun, sadece mü'minler hakkında kullanılmış olması gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ayetteki, "Ey kullarım" lafzının, mü'minler hakkında kullanıldığı anlaşılır. Bir de mü'min, kendisinin Allah'ın abdi (kulu) olduğunu itiraf eden kimsedir.

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/201-202
154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/202-203

Müşrikler ise, kendilerini Abdullât, Abduluzzâ ve Abdulmeslh diye adlandırmışlardır. Böylece "ey kullarım" ifadesinin ancak mü'minlere uygun düştüğü sabit olur.
Bu da sabit olunca diyoruz ki: Allah Teâlâ, "Kendilerine karşı İsraf eden, haddi aşan kullarım..." buyurmuştur. Bu ise, bütün israf edenleri içine alan genel bir ifadedir. Cenâb-ı Hak, bundan sonra, "Çünkü Allah bütün günahları bağışlar" buyurmuştur ki bu, O'nun, mü'minterden sâdır olan günahların hepsini bağışlayıcı olmasını gerektirir. Bizim anlatmak istediğimiz de budur. 155[155]

Af İçin Tevbe Şart mı?

İmdi, eğer sorulacak olursa ki: "Bu ayeti zahirî manasına almak mümkün değildir. Aksi halde, günahların bağışlanmış olduğuna kesin hükmetmek gerekir. Siz (ehM sünnet) ise, böyle demiyorsunuz. Dolayısıyla, bu ayetin manası, sizin söylediğiniz şey değildir. Sizin söylediğinize ise bu ayet delâlet etmemektedir. Binaenaleyh yaptığınız istidlal düşer. Bir de Allah Teâlâ, bunun peşisıra, "Size azab gelip çatmazdan önce Rabbinize dönün, O'na teslim olun ... farkında olmaksızın, ansızın (başınıza) azap gelmezden önce..." buyurmuştur. Eğer ayetin evvelinden, Allah Teâlâ'nın bütün günahtan kesinkes bağışlayacağı kastedilmiş olsaydı, bunun peşinden tevbeyi emretmez ve onları, anlamadıkları ve beklemedikleri bir yönden kendilerine gelecek bir azabla korkulmazdı. Hem sonra Cenâb-ı Hak, "Her nefsin, "Allah yanında işlediğim taksirattan dolayı vay yazıklar olsun bana..." diyeceği gün (,..)" buyurmuştur. Eğer bütün günahlar affedilmiş olsaydı, insanın böyle demesine gerek kalmazdı. Ayrıca eğer, anlatılmak istenen şey, ayetin lafzının zahirinin delâlet ettiği şey olsaydı, o zaman bu, adetâ günahları işlemeye bir teşvik ve günah yapmaya bir salıverme gibi olurdu ki böyle birşey Allah'ın hikmetine uygun düşmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca, o zaman ayetten "Günahkârın ilâhi azabtan kesinlikle kurtulamayacağı" zannına kapılmasının caiz olmayacağına dikkat çekmek olduğunu söylemek gerekir. Çünkü böyle inanan kimse, Allah'ın rahmetinden ümit kesmiş olur. Zira her günahkâr ve asî, ne zaman tevbe etse, cezası silinip, mağfiret ve rahmet ehlinden olur. Dolayısıyla ayetteki, "Allah bütün günahlan bağışlar" ifadesi, "Tevbe etmek ve O'na yönelmek şartıyla Allah günahları bağışlar" manasında olmuş olur." Evet böyle bir suale karşı şöyle cevap verilir:
Karşı tarafın (Mu'tezlle'nin) "Ayet bütün günahların kesinkes affını gerektirir. Siz ise bunu söylemiyorsunuz" şeklindeki sözüne gelince, biz diyoruz ki, "Aksine biz bunu söylüyor ve benimsiyoruz. Çünkü yağfiru "affeder" fiili muzâri olup, muzârî gelecek zaman için kullanılır. Bize göre Allah, "LA İlahe illallah, Muhammedü'n-Rasûlüllah" diyen herkesi, cehennemden çıkaracaktır. Böyle olması halinde büyük günah sahibi de, İster cehennem ateşine girmeden önce, ister girdikten sonra olsun, kesinlikle neticede affedilecektir. Böylece ayetin zahirinin delâlet ettiği mananın, bizim inancımızın tâ kendisi olduğu sabit olur.
Yine karşı tarafın, "Günahların tamamının bağışlanması durumunda, Allah Teâlâ tevbeyi emretmezdi" şeklindeki sözüne de şöyle cevap verebiliriz: Bize göre, insanın her zaman tevbesi vâcibtir (gereklidir). Çünkü ilahî ceza, her zaman için söz konusudur. Çünkü ilâhî cezanın hiç olmadığını söylemiyoruz. Aksine Cenâb-ı Hak kayıtsız şartsız da affedebilir, bir müddet cehennemde azab ettikten sonra da affedebilir, diyoruz. İşte aynı yol ite, onların diğer sorularına da cevap verilebilir. Allah en fyi bilendir. 156[156]

Af Delilleri

Bil ki bu ayet, ilah? rahmetin olacağına, şu bakımlardan delâlet eder:
1) Allah Teâlâ günahkârı "kulum" diye adlandırmıştır. Kulluk ise, kişinin ihtiyaç içinde olduğunu, zillete düştüğünü anlatır. Rahim ve Kerîm'e uygun düşen ise, miskin ve muhtaç

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/203
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/203-204

kuluna, hayır ve rahmetini bol bol vermesidir.

2) Allah Teâlâ, mütekellim ya'sı ile onları kendisine nisbet ederek, "Ey kendi aleyhlerine olarak israf eden kullarım " buyurmuştur. Allah'a nisbet edilme şeref ve bahtiyarlığı, ilahî azabtan emin olmayı ifade eder.

3) Cenâb-ı Hakk, "Kendi aleyhlerine olarak israf edenler..." buyurmuştur. Bu, "O günahların zararı bana değil onlaradır. Dolayısıyla, günahlardan Ötürü zararın onlara yönelik olması onlara yeter. Öyleyse, bu kullara, ayrıca bir zararın verilmesine gerek yok" demektir.

4) Allah Teâlâ, "Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin" buyurarak, kullarını, ümidsizliğe düşmekten nehyetmiştir. Binâenaleyh bu, adetâ bir ümid ve keremi (ikramı) bekleme hususunda bir emir olur. Ümidi ve keremi beklemeyi emrettiğinde Kirîm'e uygun düşen ancak keremdir.

5) Allah Teâlâ önce, "Ey kullarım..." demiştir. Binâenaleyh buna uygun olan O'nun, "Rahmetimden ümid kesmeyiniz" demesi idi. Ama o, böyle değil de, "Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyiniz" buyurmuştur. Çünkü bizim "Allah" dememiz, Allah'ın en büyük ve yüce ismidir. Dolayısıyla, böylesi yüce bir isme nisbet (izafe) edilen rahmetin de, rahmet ve lütuf çeşidlerinin en büyüğü olması gerekir.

6) Cenâb-ı Hakk, "Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyiniz" buyurunca, gerekli olan, bunun peşisıra, "Çünkü O, bütün günahları bağışlar" demesi idi. Ama O, böyle değil de, "Allah" ismini tekrarlayarak, en büyük te'kidi ifâde eden ö[edatını eklemiştir. Bütün bunlar, Rahman'ın vaadindeki mükemmelliğe delâlet eder.

7) Eğer Cenâb-ı Hak, "O, günahları bağışlar" demiş olsaydı, maksad yine anlatılmış olurdu. Ama O, buna te'kid ifade eden, "cemî'an" lafzını da eklemiştir. Bu da, rahmeti te'kid eden bir diğer husustur.

8) Allah, kendisini gafur diye tavsif etmiştir. Gafur lafzı İse, bu mağfiret hususunda çok ileri dereceyi ifade eder.

9) Cenâb-ı Allah, Kendisini "Rahîm" diye tavsif etmiştir. Rahmet ise, mağfirete ilave bir mana ifade eder. Dolayısıyla, "O, gafurdur" ayeti, ilahî cezayı gerektiren suç ve günahları sileceğine; "rahîmdir" ifadesi de, rahmeti ve mükâfaatı gerektiren şeyleri varedeceğine ve vereceğine bir işarettir.

10) Hak Teâlâ'nın yani, "Gafur ve rahîm olan ancak O'dur O" sözü, hasr (sadece) manası ifade edip, "Ondan başka gafur ve rahîm yoktur" demektir. Bu, Allah'ın alabildiğine gufran ve rahmet sahibi olduğunu gösterir. Binâenaleyh işte bu on husus, ayette mevcuttur ve herbiri de Allah'ın rahmet ve mağfiretinin mükemmelliğini göstermektedir. Allah'dan, bunları elde etmemizi ve fazl-u rahmeti sayesinde cezasından kurtulmamızı temenni ediyoruz. [157][157]

Ayetin Nüzul Vesilesi

Alimler, ayetin sebeb-İ nüzulü hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. "Bu Mekkeliler hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, "Muhammed, putlara tapanların ve adam Öldürenlerin bağışlanmayacağını iddia ediyor. Biz ise putlara taptık ve adam öldürdük. Dolayısıyla daha nasıl müsiüman olabiliriz?" demişler (ayet bunun üzerine nazil olmuştur)" denildiği gibi, ayetin, müsiüman olmayıp, arzu edip de, tövbesinin kabul olmayacağından korktuğu için, Hz. Hamza (r.a)'nm katili Vahşî (r.a) hakkında nazil olduğu ve ayet nazil olunca müsiüman olduğu da söylenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bu ayet ona mı mahsustur. Yoksa bütün müslümanlar için genel midir?" diye sorulduğunda O, "Hayır, bütün müslümanlar için geneldir" buyurmuştur.

Yine bu ayetin, câhiliyye döneminde büyük günahlar işleyip, İslâmiyet gelince, Allah Teâlâ'nın tövbelerini kabul etmeyeceği korkusu ile ti rt i r/titreyen bazı müslümanlar hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Yine bu ayetin, İyâş b. Ebî Rebî'a ile Velîd b. Velîd ve bir grup müslüman hakkında nazil olduğu söylenmiştir: Bunlar müslüman oldular, sonra fitneye düşüp

---

[157][157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/204-205

(irtidâd ettiler). Müslümanlar onlar hakkında, "Artık Allah onların tövbelerini kabul etmez" demeye başladılar. İşte bunun üzerine, bu ayetler nazil oldu. Hz. Ömer (r.a), bu ayetleri yazıp onlara gönderdi. Böylece onlar da müslüman olup, hicret ettiler. Bil ki ayetlerde nazar-ı dikkate alınması gereken şey, sebeb-i nüzulün husûsî oluşu değil, ayetin lafzının umûmî manasıdır. Dolayısıyla bu ayetlerin, işte yukarıda sayılan hadiselerden dolayı, nazil oluşu, hükmünün umûmî (genel) oluşuna manî değildir. 158[158]

Farklı Kıraat

Nâfî, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Âsim yâ'nın fethası ile yâ ibâdiye okurlarken; diğer kıraat imamları ile rivayetlerin
birine göre Âsim, fethasız yâ Ibâdî okumuşlardır. Ama bütün kıraat imamları burada vakfe yaparken, yâ üzerinde vakfetmişlerdir. Çünkü bu ya, mushafın esas yazısında yer almıştır. Fakat Âsım'ın râvisl Ebû Bekr'in rivayetine göre, Âsim, burada "yâ"şız vakfedermiş. Ebû Amr ve Klsâf fiili, nûn'un kesresiyle diğerleri fetha ile, şeklinde okumuşlardır. Her iki okuyuş da, kullanılan birer lehçedir. Keşşaf sahibi, İbn Abbas ve İbn Mes'ûd'un bu ayeti, "Allah, dilediği kimselerin bütün günahlarını bağışlar" tarzında okuduğunu 159[159] nakletmiştir.
Cenâb-ı Hak sonra, "Rabbinize dönün..." buyurmuştur. Keşşaf sahibi, "Bu, "O'na yönelin, O'na teslim olun, yani amellerinizi sırf O'nun için yapın" tlemektir. Hak Teâlâ, bir, bu işin tevbesiz olacağını hiç kimsenin ummaması, bir de tevbenin, mağfiret için ayrılmaz bir şart olduğuna delâlet etsin diye, mağfiretin peşisıra, inâbeyi, yani Allah'a dönmeyi zikretmiştir" der. Ama ben diyorum ki bu söz gerçekten tutarsızdır. Çünkü bize (ehl-i sünnete) göre, günahlardan tevbe etmek gereklidir. Dolayısıyla tevbenin emredilmesi, ilahî mağfiret vaadini zedeleyecek birşey değildir.
Eğer Mu'tezfle "Şayet mağfiret va'di kesinkes bulunsaydı, insanın tevbesine hiç gerek yoktu. Çünkü tevbe ancak, ilahî cezayı kaldırmak İçin yapılır. Dolayısıyla, Hak Teâlâ'mn kişiyi affetmesiyle, ilahî ceza kalkınca, artık kişinin tevbesine gerek kalmamış olur" derlerse, biz deriz ki: Bu da tutarsızdır. Çünkü bize göre, her nekadar Cenâb-ı Hak, günahları kesinkes affedecek ve mağfiret edecek ise de, bu af ve bağışlama, şu iki şekilde, yani bazan doğrudan, bazan da bir müddet cehennemde azab edip, sonra cehennemden çıkarıp onu affetmesi şeklinde olur. Binâenaleyh tevbenin gayesi, bu ilahî cezayı kaldırmaktır. Böylece Keşşaf sahibinin dediği şeyin tutarsız ve manasız olduğu anlaşılır. 160[160]

İndirilenin En Güzeline Uyun

Cenâb-ı Allah sonra "Rabbinizden size indirilenin en güzeline ... tabi olun" buyurmuştur. Bil ki, Allah Teâlâ, mağfireti va'dedince, bu va'dden sonra bazı şeyleri emretmiştir ki, bunlar şunlardır:
1) O'na dönmeyi… Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinize dönün..."ayetinin ifade ettiği husustur.
2) En güzel olana tâbi olmayı emretmiştir. "En güzel olan"la neyin murad edildiği hususunda birkaç izah şekli bulunur:
a) Bu, Kur'ân olup, ifadenin manası, "Kur'ân'a tâbi olun" şeklindedir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, kelâmın en güzelini... indirmiştir"<zümer,23) ayetidir.
b) Hasan el-Basrî, bunun manasının, "Allah'a taate sarılın ve O'na isyandan kaçının.." şeklinde olduğunu, çünkü, indirilenin, üç vecih üzere olup, bunların da, kendisinden kaçınılması için kabin, (çirkin) olanın; kendisine rağbet olunmaması için, en aşağı olanın ve de, kendisiyle korunulup, takvaya erişilip tâbi olunması için de, en güzel olanın zikredilmesi olduğunu söylemiştir.

---

[158][158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/205-206
[159][159] "Yani yorumladığını" (ç.).
[160][160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/206-207

c) "en güzel" ile murad edilen, mensûh değil de, nâsihtir. Çünkü nesheden hüküm (nâsih), mensûhtan daha güzeldir. Zira Cenâb-ı Hak, "Biz neshettiğimiz veya unutturduğumuz bir ayetin (yerine), ya ondan daha hayırlısını, yahut onun benzerini getiririz" {Bakara, 106) buyurmuştur. Bir de, Allah Teâlâ, bir hükmü neshedip onun yerine başka bir hüküm getirince, bizim nâsih (neshedici) olana dayanmamız, mensûh olana dayanmasından daha güzel olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kendinizi farkında olmayarak, ansızın (başınıza) azab gelmezden önce...*' buyurmuştur. Bu ifadeden amaç, tehdit ve korkutmadır. Mana ise, "O azâb size, siz ondan gafil bulunduğunuz bir sırada gelir.." şeklindedir. Bilesin ki, Allah Teâlâ onları azab ile korkutunca, bundan sonra Cenâb-ı Hakk, onların başına azabın gelmesi durumunda ne söyleyeceklerini açıklamış ve bunun üzerine onlardan, üç tür söz nakletmiştir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Her nefsin, "Allah yanında işlediğim taksirattan dolayı vay, yazıklar olsun bana. Gerçekten ben, eğlenenlerdenim..." ayetinin İfade ettiği husus. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 161[161]

Birinci Mesele

ifadesi, "mefûlün leh" olup, manası, "Her bir nefis, Allah yanında işlediğim taksirattan dolayı vay, yazıklar otsun bana.." demesin diye ..." şeklindedir. Ayetteki "nefs" kelimesinin nekre getirilmesine gelince, bu hususta şu iki İzah yapılabilir
1) Bundan maksad fazlasıyla zarar verme hususunda diğer nefislerden ayrılıp dikkat çeken nefis olabilir.
2) Bununla, çokluk manasının murad edilmiş olması mümkündür. Çünkü, usûl-ü fıkıhta şöyle bir kural vardır: Kendisine münasip bir vasfın peşinden gelen bir hüküm, o hükmün o vasfa bağlı olduğu zannını ifade eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, alabildiğine bir kedere ve bir hüzne delâlet etmektedir. Bir de, bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah yanında işlediğim taksirattan dolayı..." ifadesinin peşinden gelmiştir. Allah'a taatta kusur etmek, alabildiğine nedamet ve pişmanlık duymaya uygun düşer; ki bu da, duyulan bu hasretin, böylesi bir kusurun olması halinde olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh bu ifade, iste yaptığımız bu İzahta, umumilik İfade eder. 162[162]

Mûşebbiheyi Red

Allah'ın uzuvları olduğunu söyleyenler, bu ayete dayanarak Allah'ın cenbinin, yanının olduğunu söylemişlerdir. Bil ki, bizim, Allah'ın uzuvları olmadığına dair getirdiğimiz deliller bir hayli fazladır. Bunları tekrarlamanın faydası yoktur. Yine de biz diyoruz ki, ayetteki cenb "yan" lafzından, Allah'a ait bir uzvun kastedifmesi halinde, bu uzuvda kusur işlemek imkânsız olur. Binâenaleyh, bu ifadeyi mutlaka te'vil etmek gerekir. Bu sebeple, ayetin bu ifadesi, yani "kusur işleme" İfadesi hususunda müfessirferin değişik izahları vardır: Meselâ İbn Abbas, Cenâb-ı Hakk'ın bu lafız ile, "Allah'ın sevap ve mükâfaatını elde edemedim.." manasını kastetmiştir, derken, Mukâtii, "Allah'ın zikrini yitirdim, zayi ettim manası kastedilmiştir" demişlerdir. Mücahit "Allah'ın cenbi" ifadesine, "Allah'ın emri..." manasını verirken, Hatan el-Basrî, "Allah'ın taatince.."; Sald İbn Cübeyr de, "Allah'ın hakkında.." manalarını vermişlerdir.
Bil ki, bu tür İfadelere çokça yer vermek, sadra şifâ ve derde deva olmaz. Bu sebeple biz diyoruz ki, cenb'e bu ad, onun, o şeyin taraflarından bir taraf olduğu için verilmiştir. Bir şeyin aynlmaz vasfı ve ayrılmaz unsuru olan bu şey ise, adeta onun ordularından bir ordu, onun taraflarından bir taraf gibi olmuş olur Binâenaleyh, uzuv manasına gelen "yan, taraf" İle, bir şeyin ayrılmaz vasfı ve aynlmaz unsuru olan şey arasında böylesi bir benzerlik meydana gelince, pek yerinde olarak, "yan" lafzının, "Hak, emir ve tâat" manalarına alınması, güzel ve

---

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/207
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/207-208

yerinde olmuştur. Nitekim şair, demiştir. 163[163]

Dinle Alayın Sonu

Keşşaf sahibi, "Ayetin bu ifadesi, aslı üzere hem, şeklinde, hem de, İvaz ile kendisinden İvaz kılınan, cem
etmek suretiyle, şeklinde de okunmuştur" demiştir. "Gerçekten ben, eğlenenlerdendim..." cümlesine gelince bu, "O, bu kusuruyla da yetinmedi de, tam aksine, üstelik, din ile alay edenlerden oldu.." demektir. KatAde de, "Bu kimseye, Allah'ın tâatını zayi etmesi yetmemiş, kalkmış taat ehliyle de alay etmiş..." manasını vermiştir. dJT Ojj cümlesinin mahalli, hal olduğu için, mansûbtur. Buna göre, bu kimse sanki, "Ben, alay ede ede, Allah'ın taatı konusunda kusur işledim" demiştir. Yani, "Alay ederek kusur işledim” demektir.
2) Onlar, kendilerine bu azabın gelmesini müteakip, "Ya/iuf, "Hakikaten Allah bana hidayet verseydi herhalde sakınanlardan olurdum" demişlerdir.
3) Bu, "Yuhaf a^âbı görürken, "Benim için bir dönüş daha olsaydı da, İyi hareket edenlerden bulunsaydım" diyeceği..." ayetinin ifade ettiği husus.
Netice olarak, kusurlu olan bu kimse, şu üç şeyi yapmıştır:
a) Taâtteki kusuruna hayıflanmak..
b) Hidayeti kaybettiğini ileri sürmek...
c) Tekrar döndürülme temennisinde bulunmak. 164[164]

Özürün Geçersizliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların, hidayeti bulamama mazeretlerinin bâtıl ve geçersiz olduğunu belirterek, bu sözlerine cevap vermiştir. Çünkü, hidayet mevcut idi, orada mazeret ve mani de yok idi. İşte bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın "Hayır, sana ayetlerim gelmişti de, sen onları yalan saymış, kibirlenmeye kalkmış, kâfirlerden olmuştun.." ayetinde ifade edilmektedir. Burada, şöyle birkaç mesele vardır: 165[165]

Edatının Yeri

Zeccâc şöyle der: "Ayetteki, belâ kelimesi, nefyin cevabını ifade eder. Çünkü, her ne kadar kelamda nefy olmasa dahi, bu mana burada, hasıl olmuştur. Çünkü ayetteki "Allah bana hidâyet verseydi..." ifadesi, Bana hidayet etmedi" takdirindedir. Dolayısıyla, bundan sonra, belâ lafzının getirilmesi güzel ve yerinde olmuştur. 166[166]

Nefs Kelimesinin Kullanılışı

Vahidî (r.h) söyle der: ayetinin, meşhur kıraatinde, fiiller müzekker olarak getirilmiştir. Çünkü "nefe" kelimesi, hem müzekker, hem de müennes için kullanılır. Dolayısıyla da, ayette, müzekkere hitap olunmuştur. Rebî İbn Enes, Ümmü Seleme'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ayetin bu ifâdelerini müennes olarak okuduğunu rivayet etmiştir. EbÛ Ubeyd şöyle der: "Şayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in böyle okuduğu doğru olsaydı, bu, hiç kimsenin bu okuyuşu terketmesinin caiz olmayacağı bir biçimde bir delil ve hüccet olurdu. Ancak ne var ki, bu hadis, müsned hadis değildir. Çünkü, Rebt, Ümmü Seleme'ye yetişmemiş, onu görmemiştir. Müennes okunmasına gelince, nefs kelimesinin zikredilmesinden dolayıdır. "Nefs" kelimesi Kur'ân'da genellikle, müennes olarak ifade edilmiştir. Meselâ "Bunu bana nefsim hoş gösterdi.."(tam,96), "Çünkü nefs, olanca şiddetiyle kötülüğü emredendir" (Yusuf, 53) ve "Ey itminana ermiş nefs, cân..." (F«cr, 27) ayetlerinde olduğu gibi.." 167[167]

---

[163] 163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/208
[164] 164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/208-209
[165] 165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/209
[166] 166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/209

Mu'tezite'nin Kader Hakkındaki İddiası

Kftdf şöyle der: "Bu ayetler, şu bakımlardan kader görüşünün doğruluğuna delâlet eder:
1) Kınayarak, "Falanca, nefsine karşı haddi aşmış, israfta bulunmuştur" denilemez. Ama bu işin, o nefs tarafından yapılmış olması hali müstesna... Böyle olması halinde ise bu, kulların fiillerinin Allah tarafından değil, kendileri tarafından meydana getirildiğine delâlet eder.
2) Mağfiret talebinde bulunmak veya bunu ummak ya da bu hususta ye'se düşmek, ancak, yapılan o iş kulun işi olduğu zaman güzel ve yerinde olur.
3) Kendisine o azap gelip çatmadan Önce "Allah'a dönme ve O'na teslim olma"nın kula nisbet edilmiş olması... Bu ise ancak, kulun o azap başına gelmeden önce, bunlara imkân bulabilmesi halinde söz konusudur. Halbuki, onların (ehl-i sünnetin) görüşüne göre, kâfir, böylesi bir şeye imkân bulamamaktadır.
4) Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinİzden size indirilenin en güzeline, ... tabi olun" ayetidir. Bu ise, ancak, tâbi olanlar için, onların lehine olan şey ile mümkün olur..
5) Cenâb-ı Hak bunları, azâb gerektirecek şeyi hissedememekle zemmetmiştir. Bu ise, ancak kul yapabilme imkânını elde ettiği zaman muteber olur.
6) Bunların, "Allah yanında işlediğim taksirattan dolayı vay, yazıklar olsun bana" şeklindeki sözleridir. Halbuki kişi, önceki bir şeye, ancak o işi yapabilme imkânına sahip iken yapmaması halinde nedamet ve hasret duyar.
7) Cenâb-ı Hakk'ın, "... Allah yanında işlediğim taksirattan dolayı..." ifadesinin kastettiği husus.. Binâenaleyh, (ehl-i sünnetin) dediği gibi; kişi imana muktedir olamaz ve iman, onun işlemiş olduğu kendi fiili olmazsa, o kimse kusur işlemiş olmaz.
8) Cenâb-ı Hak onları, "alay ediciler" olmakta kınamıştır. Bu ise ancak, alay etme işinin, onların fiili olması ve onların bunu yapmamalarının da mümkün olması halinde tam ve geçerli olur.
9) Ayetteki, "Allah bana hidayet verseydi" yani, bana bunu yapma imkânı verseydi, "elüette müttakilerden olurdum" ifadesi... Onlar, takvaya muktedir olamadıklarını ifade ettiklerine göre, Allah'ın onları kınaması nasıl doğru olur?
10) "Benim için bir dönüş daha olsaydı da, iyi hareket edenlerden bulunsaydtm.." şeklindeki sözüdür. Onların, "Allah kendilerini her zaman defalarca geriye, dünyaya döndürmüş olsaydı ve bu döndürmede de, onlar sadece küfre muktedir olsalardı, o zaman onlar hiçbir zaman iyi kullardan, muhsinlerden olamazlardı.
11) Cenâb-ı Hak, onları azarlamak üzere "Hayır, sana ayetlerim gelmişti de, sen onları yalan saymış, kibirlenmeye kalkmış, kâfirlerden olmuştun" buyurmuş; delilin, onların aleyhine; kendisinin lehine olduğunu; onların lehine, kendisinin aleyhine bir delilin bulunmadığını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh, şayet durum bunların dediği gibi olsaydı, bunlar, "Bize ayetlerin geldi, ancak ne var ki sen bizde, onda yalanlama duygusunu yarattın ve bize, onları tasdik etme kudretini vermedin" diyebilirlerdi.
12) Allah Teâlâ, zemm üslubuyla, onları, yalanlamak büyüklük taslamak ve inkâr etmekle nitelemiştir. Şayet bu fiiller onların işi olmasaydı, bu söz doğru olmazdı.
Buna, şu şekilde cevap verilir: Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın kâfirler hakkında idlâl (saptırma) (hidayetten) men' etme, istidrac (yavaş yavaş azaba yaklaştırma) gibi fiillerine delâlet eden ayetler mevcuttur. Sizin mezkûr iddialarınız o ayetlere aykırıdır. Tefsirimiz bu tür delillerle dolu olunca, bunu tekrarlamaya hacet kalmamıştır. 168[168]

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/209
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/210-211

Allah Adına Yalan Uyduranlar

"Allah adına yalan uyduranların Kıyamet günü yüzleri, göreceksin ki kapkaradır. Kibir taslayanlar için cehennemde yer mi yok? Allah, ittikâ edenleri, umduklarına nâiliyetlerine sebep olan (iyi amelleriyle) selâmete erdirir. Onlara hiçbir fenalık dokunmaz. Onlar mahzun da olmazlar"
(Zümer, 60-61).
Bil ki ayette bahsedilen husus, bir diğer vaad ve va'îd anlatımıdır. Buradaki va'ıd, "Allah adına yalan uyduranların Kıyamet günü yüzleri, göreceksin ki kapkaradır..." ifadesidir. Bu ayetle ilgili iki bahis var:
Birincisi: "Bu tekzîb (yalan söyleme) nasıl olur?" konusudur.
İkincisi de, yüzlerin kararması nasıldır? konusudur. 169[169]

Bu Yalanın Mahiyeti

Birinci Bahis: Bu, o tekzibin ne demek olduğu hakkındadır. Biz diyoruz ki: Meşhur olan görüşe göre tekzîb (yalan söyleme), birşey hakkında gerçeğin aksine haber vermedir. Bazı alimler, "Bu kadarcık şey, yalan olmaz. Aksine bir sözün yalan olması için, haberi verilen hususun gerçeğinin aksine haber vermenin kasden yapılmış olması da şarttır" demişlerdir. Bu prensibi anladığına göre, şimdi bununla ilgili görüşleri zikredelim:
Kâ'bt şöyle demiştir: "Mücebbire170[170]şöyle denilerek reddedilir: Bu ayet mücebbire hakkında vârid olmuştur. Durumun böyle olduğunun delili şudur: Bu ayet, "Eğer Allah bana hidayet verseydi..."(zom«r. 57*8) ayetinin peşisıra gelmiştir. Bu, "Allah bana hidayet etmedi, aksine beni dalâlete şevketti" demektir. Cenâb-ı Hak kâfirlerin böyle söylediklerini nakledip, peşisıra, "Allah adına yalan söyleyenlerin Kıyamet günü yüzleri, göreceksin ki kapkaradır" buyurunca, bu yalan söyleyişin, o geçen sözle ilgili olması gerekir. Hem sonra, Hasan Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Namaz kılan, Kur'ân'ı okuyan birtakım kimselere ne oluyor ki onlar, Allah'ın insanlar hakkında günahlan takdir ettiğini iddia ediyorlar! Böyle yapmakla onlar Allah adına yalan uydurmuş oluyorlar. Allah onların yüzlerini kara çıkaracaktır."
Bil ki bizim âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Ayetin sonu, (Ka'bî'nin) bu te'vilinin yanlışlığına delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ ayetin sonunda, "Kibir taslayanlar için cehennemde yer mi yok?" buyurmuştur. Bu, Kıyamet günü yüzleri kararan kimselerin, kibir taslayan kimseler olduğunu gösterir. Kibir, "Ben yaratmaya, diriltmeye ve varetmeye kadir değilim. Çünkü bunlara kadir olan ancak Allah subhanehû ve Teâlâ'dır" diyen kimselere uygun düşmez. Ama, "Allah birşey irâde eder, ben de onun zıddını irâde ederim ve benim muradım hasıl olur, Allah'ınki hasıl olmaz" diyen kimselere gelince, kibir bu iddiaya daha uygundur. Böylece onların (Mu'tezlle'nin) yaptığı bu izahın yanlışlığı sabit olmuştur.
Bazı kimseler, "Bu va'îd (ilahî tehdid) yahûdî ve hristiyanlarla ilgilidir" derken, bazıları da, "Bu, müşrik araplarla ilgilidir" demişlerdir. Kâdî ise, "Ayetin bütün Müşebbihe, Cebriye ve bunlar gibi, Allah'ı olumlu ve olumsuz olarak uygun olmayan şeylerle niteleyen, O'na tenzîh edilmesi gereken şeyleri isnad edip, izafe edilmesi gereken şeyleri O'ndan tenzîh eden kimselerle ilgili olduğunu söylemek gerekir. Binâenaleyh bunların herbirı bu ayetin manasına dahildir. Çünkü bunların hepsi de, Allah adına yalan söylemişlerdir. Binâenaleyh ayetin sadece Cebriye ve Müşebbihe ile, yahut yahûdî ve hristiyanlarla ilgili olduğunu söylemek caiz değildir" demişlerdir.
Bil ki eğer ayeti, Kâdî (Abdulcebbâr'ın) dediği gibi, bu umûmî manasında anlarsak, ümmetin tekfiri (kâfir olduğunu söylemek) gerekir. Çünkü Ümmet-i Muhammed'in fırkaları arasında,

---

169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/211
170[170] Ehl-i Sünneti kestedryor (ç,)

Allah'ın sıfatları hususunda aralarında şiddetli bir ihtilaf bulunmayan hiçbir fırka göremezsin. Baksana Ebû Hflşlm ve Ehl-İ Sünnet arasında, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili bir çok meselede ihtilaf meydana gelmiştir. Kâdî'nin söylediği söze göre, bunlardan birini tekfir etmek gerekir.

Böylece ayette zikredilen yalan söylemeyi, söylediğinin yalan olduğunu bile bile, kasten gerçeğin aksini söylemek manasına almak gerekir. Bunun misâli Kureyş kâfirleridir. Çünkü onlar, putların cansız olduklarını kesin olarak bildikleri halde, onları ilah sayıyorlardı. Yine onlar, "Allah şunları haram kılmıştır, şunları helâl kılmıştır" gibi bir inanca sahip olmamalarına rağmen, "Allah bahîreyi, şaibeyi, vasîleyi ve Hâm'ı (M&Me, ıo3) haram kılmıştır" diyorlardı. Halbuki bunu söyleyenler, yalan olduğunu bile bile söylüyorlardı. Durum böyle olunca, ayetteki vaîdin, bu cahil, yalancı, sapmış ve saptıran kimseler hakkında olduğunu söylemek daha uygun olur. Fakat bu vâ'îdin maksadı sadece hak ve doğruluk olan, ama hatâ eden kimseler hakkında olduğunu söylemek uzak bir görüştür. 171[171]

Kararmanın Mahiyeti

İkinci Bahis: 8u, o yalancıların yüzlerinde meydana gelen kararmanın nasıl olduğu konusundadır. Doğruya en yakın olan şudur: Onların yüzlerinde meydana gelen bu kararma, diğer kararmalardan farklı bir şeydir. Bu, kişinin Allah'a inanmadığına, Allah hakkında iftira edip yalan söylediğine delâlet eden bir kararmadır. Derim ki: Cehalet bir zulmet (karanlıktır). Zulmet, siyah olarak tahayyül edilir. Dolayısıyla onların kalplerindeki siyahlık, onların yüzlerinin kararmasına sebep olmuştur. Ayetin altında, Kıyamet halleriyle ilgili pek çok derin sırlar yatmaktadır. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu tehdidi zikredince, bunun peşinden vaadini de getirerek, "Allah, ittikâ edenleri ... selâmete erdirir" buyurmuştur.

Kâdî, ayetteki "ittikâ edenler" ifadesiyle, büyük günahların hepsinden korunan kimselerin kastedildiğini, çünkü mutlak olarak zikredilen "ittikâ" ile, ancak bu durumdaki kimselerin tavsif edilebileceğini söylemiştir. Ama Kâdî'ye şöyle denilebilir: Senin halin gerçekten şaşırtıcı. Çünkü sen, "Allah eğer bana hidayet etseydi, muttakflerden olurdum*' (Zumer. 57) ayetine bakarak, "Allah'a karşı yalan söyleyenlerin Kıyamet gönü yüzleri, göreceksin ki kapkaradır" ayetinin, "Allah eğer bana hidayet etseydi" diyen kimselerle ilgili olması gerektiğini söylemiştin. Binâenaleyh aynı prensipten hareketle, 'Allah'a karşı yalan söyleyenler..." ayetinin peşinden, "Allah ittikâ edenleri... selâmete erdirir"ayeti gelince, bundan muradın da, işte o yalandan korunan kimselerin olması gerekir. Dolayısıyla bu, öyle yatan söylemeyen herkesin, 'Allah ittikâ edenleri ... selâmete erdirir" vaadine dâhil olmasını ve senin, "ittikâ edenler" ile, bütün büyük günahlardan korunanlar kastedilmiştir" şeklindeki sözünün yanlışlığını gerektirir. Böylece taassubun, akıllı kimseleri bile, tenakuztu şeyler söylemeye sevkettiği görülür. Hatta gerçek olan, senin, "Muttaki, ittikâ (sakınma) İşini yapandır. Tek bir hususta bile bu işi yapanın ittikâ ismini alabileceğini" söylemendir. İşte bu yoldan hareketle bizler, "Mutlak emir, tekrar (yapmayı) ifade etmez" dedik. Hem sonra bu ittikâ, bizzat bu ayette zikredilmem iştir. Binâenaleyh bunu, daha önce bahsedilen şeyden ittikâ (sakınma) manasına hamletmek gerekir. Bahsi geçen şey de, Allah adına yalan söylemektir. Böylece ayetin zahirinin, bu yalan söylemeden korunan herkesin, ayetteki bu yüce vaadin kapsamına girmesini gerektirdiği anlaşılır.

Daha sonraki ile ilgili bir kaç mesele vardır: 172[172]

Masdann Cemi Kullanılması

Hamza, Kisaî ve Âsım'ın râvisl Ebû Bekr, bunu cemî olarak diğerleri müfred olarak şeklinde okumuşlardır. Vahidî, Ferrâ'nın, her iki kıraatin de doğru olduğunu, çünkü Arapça'da, "Kavmin işi ortaya çıktı" denildiği gibi, "Kavmin işleri ortaya çıktı" da denilir" dediğini nakletmiştir. Ebû

171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/211-212

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/213

Ali el-Fârisî şöyle der: "Masdann müfred olarak kullanılması gerekir. Cemî (çoğul) olarak kullanılır ise, bu durumda söylenecek söz, "Masdarlar, ifade ettikleri şeylerin cinsleri farklı farklı olduğunda cemî getirilebilirler" şeklindedir. Meselâ, "Allah hakkında çeşitli "zanlar"da bulunuyordunuz"(Ahzâb, 10) ayetindekİ "zanlar" böyledir. Çünkü her ittikâ eden için, değişik "mefâze" (kurtuluş vesileleri) vardır. 173[173]

İkinci Mesele

Mefaze, "fevz" kökünden, mef'ale vezninde bir masdar olup, "fevz", saadet-mutluluk demektir. Buna göre ayette
âdeta, "Kıyamet günü kurtuluş, onların dünyada iken yaptıkları çeşitli hayır ve taatlarda bulunup, bunları elde etmeleri sebebiyle olacaktır" denilmektedir. İşte bu saadet, ayette saadetin vaktini ve yerini ifade eden (İsm-i zaman, ism-i mekan olan) "mefaze" kelimesiyle ifade edilmiştir.
Daha sonra Cenâb-t Allah, "Onlara hiçbir fenalık dokunmaz, onlar mahzun da olmazlar" buyurmuştur. Bu adetâ, o kurtuluşun nasıl olacağını anlatan bir şey gibi olup, sanki "Allah onları nasıl selâmete erdirmiş?" diye sorulmuş da, buna cevap olarak, "Onlara hiçbir fenalık dokunmaz. Onlar mahzun da olmazlar" buyuru! m ustur. Binâenaleyh bu, herşeyi içine alan bir ifadedir. Çünkü kişi, kendisine artık hiçbir kötülüğün dokunmayacağını anladığında, geçmişi elden kaçırmadan dolayı kalbinde yer alan o şeylerden, o anda kalbi temizlenir. Böylece de, onun, bütün fenalıklardan kurtulduğu anlaşılır. Allah Teâlâ'dan, lutf-u keremi ile bizleri de bu derecelere nail kılmasını istiyoruz. 174[174]

Üçüncü Mesele

Ayet, Kıyamet günü, mü'minler için hiçbir korku ve dehşetin olmayacağına delâlet etmektedir. Bu husus, "Büyük korku ve dehşet onları mahzun etmez"(EnMya, ıo3> ayetiyle destek butur. 175[175]

Göklerin ve Yerin Anahtarları

"Allah, herşeyi yaratandır ve herşeyin üstünde vekildir. Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Allah'ın ayetlerini inkâr edenler, hüsrana uğrayanların tâ kendileridir. De ki: "Siz ey câhiller, bana, Allah'dan başkasına tapmamı mı emrediyorsunuz?" Andolsun ki sana da, senden evvelki peygamberlere de şu vahyolunmuştur: "Eğer bil-farz, Allah'a şirk koşarsan, muhakkak ki bütün amellerin boşa gider ve şüphesiz hüsrana düşenlerden olursun, öyle ise Allah'a kulluk et ve şükreden/erden o/" (Zümer, 62-66).
Bil ki Allah Teâlâ, vaad ve va'idlerini uzun uzadıya zikredince, yeniden tevhid ve ulûhiyyetinin delillerine dönmüştür.
Ayetle ilgili bir kaç mesele var: 176[176]

Kulların Fiilleri

(Ehl-i sünnet) âlimlerimizin, Hak Teâlâ'nın, kulların amellerinin de yaratıcısı olduğu hususunda, "Allah her şeyi yaratandır" ayetine tutunduklarını En'âm Sûresi (102.) ayetin tefsirinde anlatmış ve orada bu hususu, soru-cevap tarzında iyice ortaya koymuştuk. Artık, burada, onları yeniden anlatmaya gerek yok. Ancak ne var ki, Ka'bî, burada birkaç şeyden

---

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/213
174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/214
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/214
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/214-215

bahsetmiştir. Dolayısıyla biz de bunları ele alıp, cevaplarını vereceğiz:

Ka'bî şöyle der: "Allah, herşeyi yaratandır" ifadesiyle, kendisini övmüştür. Halbuki, küfrü ve çirkin şeyleri yaratmakla övünülmez. Binâenaleyh, karşı tarafın (ehl-i sünnetin) bu ayetle istidlal etmesi doğru olmaz. Hem, bu ümmetin içinde, kulların amelleri hususunda bir ihtilâf yer almamıştır. Tam aksine, böylesi bir ihtilaf, hastalıkların, yırtıcı hayvanların ve haseratın yaratılması meselesinde, bu ümmet ile Mecûsî zındıklar arasında söz konusudur. Böylece Allah Teâlâ, bu şeylerin de, mahlûkatından bir topluluk olduğunu beyân buyurmuştur. Hem, Hak Teâlâ'nın, şu ayetlerinden dolayı, (küllün) kelimesi bazan umûmî bir mana gerektirmeyebilir. "Kendisine her şey verilmiştir" (Nemi, 23)ve "Herşeyi helak ec/er"(Ahkat.25). Yine, kulların fiillerini, şayet Allah yaratmış olsaydı, "... ruhlarındaki hasetten ötürü ..." (Bakara, 109) ifadesiyle, bunu, onlara isnad etmezdi. Ve yine, "Bu, Allah katındandır derler, halbuki, Allah katından değildir" (aıi Imran, 78) ayeti ise, "Göğü, yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık.."(Svi,zr) ifadeleri yerinde ve doğru olmazdı." Ka'bî'nin, tefsirinde ele aldığı şeylerin tamamı bunlardır.

Cübbâi şunu demiştir: "Kutlarının, kendisinde emir ve nehiy doğru olup, kendisinden ötürü, sevap ya da ikâba müstehak oldukları fiilleri hariç, Allah her şeyin yaratıcısıdır. Onlann fiilleri şayet Allah'ın yaratması olsaydı, tıpkı renkleri ve suretleri sebebiyle olmadığı gibi, bu (yani ikâb, ya da sevâb) bunda da caiz olmazdı."

Ebû Müslim ise şöyle demiştir: "halk" kelimesi, îcab manasında olmayıp, takdir etmek anlamındadır. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, kullarının falanca fiili yaptığını haber verdiğinde, muhakkak ki bu fiili takdir etmiş olur. Bu sebeple de, her ne kadar îcâb edeni, olmasa bile, Allah Teâlâ'nın o fiili halkettiğinin söylenmesi doğru olur."

Şunu bil ki biz, bu açıklamalara verilen cevabı, daha Önce, En'âm Sûresi'nde genişliğine ele alıp anlatmıştık. Buna vakıf olmak isteyen kimse, bu kitabın o kısmına müracaat etsin. Allah en iyisini bilendir. v cümlesinin manası şudur: "Bütün şeyler, varlıklar O'nun vekâletindedirler. Ve Allah, herhangi bir çekişeni ve ortağı olmaksızın, onları korumayı ve yönetmeyi üstlenmiş olandır." Bu aynı zamanda, kulun fiilinin Allah tarafından yaratıldığına da delâlet eder. Zira, kulun fiili şayet kendi yaratmasıyla meydana gelseydi o zaman bu fiil, Allah'ın vekâletinde olmamış olurdu. O zaman da, Allah ona vekîl olmazdı. Bu ise, ayetin umumî manasına aykırı düşer. 177[177]

Anahtarlardan Maksad

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur" buyurmuştur ki bu, "Allah Teâlâ, göklerin ve yerin hallerinin sahibi ve mâliki olup, onların koruyucusu, muhafaza edenidir" demektir. Bu ifade, bir kinayedir. Çünkü, hazineleri koruyup, onun işlerine bakan kimsenin elinde, o hazinelerin anahtarları bulunur. Arapların, "Mülkün anahtarları, eline verilmiş olan falanca kimse.." ifadesi de, bu kabildendir. Makâlîd kelimesi, "anahtarlar" Mefâtîh anlamındadır. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Makâlîd kelimesinin, lafızdan müfredi yoktur." Bunun, kelimesinde olduğu gibi, şeklinde kullanıldığı da söylenmiştir. Keşşaf sahibi, "Kelimenin aslı, Farsça'dır. Ancak ne var ki, kavim onu Arapçalaştırınca, o da Arapça bir kelime oluvermiştir" demiştir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesinin tefsiri hakkında söylenecek olanlar, O'nun, (En-Am,») ayetinin tefsirinde söylenmiş olanlara yakındır. Bu husustaki uzun açıklamalar daha önce geçmişti. Denildiğine göre Hz. Osman (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu ayetin tefsiri hakkında sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurur: "Ey Osman, bunu bana, daha önce kimse sormadı. Bunun tefsiri şudur: "AUah'dan başka tanrı yoktur, Allah uludur. Allah'ı teşbih eder, O'na hamd-ü senada bulunurum. O'ndan bağışlanmamı dilerim. Güç ve kuvvet, ancak Allah'tandır. O, evveldir, ahirdir, zâhtdir, bâtındır; Hayır O'nun elindedir. Diriltir ve öldürür. O

177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/215

her şeye kadirdir." Keşşaf sahibinin naklettiği, işte bu kadardır. [178][178]

Yalanlayanların Hasreti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, hüsrana uğrayanların ta kendileridir" buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır: [179][179]

Birinci Mesele

Ayetin açık ifadesi, kâfirden başka hüsrana düşenin olmamasını iktizâ eder. Ve bu, kâfir olmayan herkes için, mutlaka Allah'ın rahmetinden bir pay ve nasibin meydana gelmesi gerektiğine delâlet eder. [180][180]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi bir soru îrâd ederek, İfadesinin ne ile irtibatlı olduğunu sormuştur. O buna, bu ifâdenin,
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, müttakileri selâmete erdirir" <zün»r, 61) ayetiyle irtibatlı olduğunu söyleyerek cevap vermiştir. Yani, "Allah müttakileri, o kazançları ile kurtarmış, selâmete erdirmiştir. Allah'ın ayetlerini inkâr edenler ise, hüsrana uğrayanların ta kendileridir." Allah'ın, her şeyin yaratıcısı oluşu ile, göklerin ve yerin anahtarlarının O'nun elinde oluşu hususları, bu iki ifadenin arasına girmiştir.
Ben derim ki: Bu, şu iki bakımdan zayıftır:
1) Matuf ile matufun aleyh arasına, uzunca bir fasıla cümlesinin girmesi, uzak bir ihtimaldir.
2) "Allah müttakîleri, umduklanna nailiyyetleri sebebiyle selâmete erdirir" izomer, 61) sözü bir fiil cümlesi; "Allah'ın ayetlerini inkâr edenler..."
ayeti ise, İsim cümlesidir. İsim cümlesinin, fiil cümlesine atfedilmesi caiz olmaz. Doğrusu, bana göre doğruya en yakın olanı, şöyle denilmesidir: Allah kendisini, O'nun, bütün şeylerin yaratıcısı olması ile, gökler ile yerin bütün anahtarlarına mâlik olması demek olan, ulûhiyyet ve celâl sıfatları ile vasfedince, bundan sonra da, "Bu apaçık ve kesin ayetleri inkâr edenler, hüsrana uğrayanların ta kendileridir" buyurmuştur. [181][181]

Allah'dan Başkasına İbadet Yok

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "De ki: "Siz, ey câhüler, bana, Allah'dan başkasına tapmamı mı emrediyorsunuz?" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [182][182]

Farklı Kıraatler

Ibn Amir bu kelimeyi ya sakin olarak, iki nûn ile (te'murûnenî) şeklinde okumuştur. Bu kelime, Şam
nüshasında da böyledir. Vahidî, bunun asıl olduğunu söyler. İbn Kesir ise, birincisini sakin kılıp, ikincisine idğâm etmek üzere, şeddeli nûn ile, (te'mürûnnl); Nâfî, iki nûn'dan birisini hazfetmek suretiyle, şeddesiz tek nûn ile, (te'murûnî); diğer kıraat imamları ise, şeddeli ve kesreti bir nûn ile şeklinde okumuşlardır. [183][183]

---

[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/216
[179][179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/216
[180][180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/216
[181][181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/216-217
[182][182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/217
[183][183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/217

İkinci Mesele

ifadesi, fiilinden ötürü, (onun mefûlü olarak) mansûbtur. JjyV kelimesi ise, mu'tarize cümlesidir.
Kelâmın manası, "Sizin emrinizle ben, Allah'dan başkasına mı tapacağım?" şeklindedir. Bu, müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Sen bizim bazı ilahlarımıza boyun eğ; biz de senin İlâhına iman edelim" dedikleri zaman olmuştur. Ben diyorum ki: Bu ayetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: "Gökleri, yeri
yoktan var eden ... Allah'dan başkasını mı tann edinecek misim ben?" {En'&m, mj ayetidir. Biz, fiilin başa geçmesindeki hikmetin ne olduğunu o ayetin tefsirinde anlatmıştık. 184[184]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak onları, cehaletle nitelemiştir. Çünkü, ilâhın, eşyayı yaratıcı olmakla ve göklerin ve yerin anahtarlarının
maliki olmakla nitelenmiş olduğu; bu putların ise, herhangi bir zarar ve faydası olmayan birtakım cansız varlıklar olduğu açıktır. Binâenaleyh kim, bu mukaddes ve yüce sıfatları taşıyan İlâha ibadet etmekten yüz çevirir de, o değersiz nesnelere ibâdet ederse, cehalette, artık daha fazlası mümkün olmayan bir dereceye varmış olur... İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Ey, o cahiller" buyurmuştur. Onları, bu şekilde nitelemenin burada uygun olduğu hususunda ise, hiç şüphe yoktur. 185[185]

Amellerin Habt Edilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki sana da, senden evvelki peygamberlere de şu vahyolunmuştur: "Eğer bilfarz Allah'a şirk koşarsan, muhakkak ki bütün amellerin boşa gider ve şüphesiz hüsrana düşenlerden olursun..." buyurmuştur. Bil ki, "amellerin habtı, boşa gitmesi" hususunda, kuvvetli delilleriyle beraber tam açıklamayı bu husustaki şüphelere dair verdiğimiz cevapları, Bakara Sûresi'nde ele almıştık. Binâenaleyh, tekrarlamıyoruz. Keşşaf sahibi, meçhul olarak, şeklinde okunduğunu ve bunun, yâ ve nûn ile de okunduğunu söylemiştir. Buna göre mana, "Ya, Allah geçersiz kılar, siler; ya da şirkiniz amellerinizi siler, geçersiz kılar" şeklinde olur. Bu ifadeyle alâkalı birkaç soru vardır:
Birinci Soru: Aynı anda hem Hz. Muhammed (s.a.s)'e, hem de ondan Öncekilere vahyedilme işi nasıl düşünülebilir?
Cevap: Ayetin takdiri olup, "Faraza, şirk koşman halinde, amellerin boşa çıkar, diye sana vahyolundu. Nitekim, bu, senden önceki peygamberlere de vahyolunmuştu" demektir, yahut kelâmın takdiri olup, "Sana ve senden Öncekilerden herbirine vahyolundu ki şayet şirk koşarsan amellerin boşa çıkar" demektir. Bu senin tıpkı, "Herbirimize bir hülle elbise giydirdi" manasına gelmek üzere (yani, o nesnenin tekil olması mümkündür. Zira her şahıs için bir elbise söz konuludur) demen gibidir.
İkinci Soru: Bu ayette geçen iki lâm arasındaki fark nedir?
Cevap: Birinci lâm, mahzûf olan kasem için gelmiş olan lâm; ikincisi de, İn şart edatının cevabında gelmiş olan iâm'dır. 186[186]

Kazıyye-i Şartıyye

Üçüncü Som: Allah Teâlâ, peygamberlerinin müşrik olmayacağını ve böylece de amellerinin

---

[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/217
[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/217
[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/217-218

boşa çıkmayacağını bildiği halde, bu söz nasıl doğru olur?
Cevap: Cenâb-ı Hakk'm, "Şirk koşarsan, amelin boşa gider" ifadesi, kaziyye-i şartıyyedir (şarta bağlı bir hükümdür). Kaziyye-i şartıyyenin doğruluğundan, kendisini meydana getiren cüzlerinin de doğru olması sonucu çıkmaz. Baksana, senin, kendisini meydana getiren her bir cüz'ün doğru olmamasına rağmen, "Şayet beş rakamı, çift sayı olsaydı, o zaman eşit bir şekilde bölünebilirdi" şeklindeki sözün, doğru bir cümledir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Eğer gökte ve yerde Allah 'dan başka tanrılar olsaydı onların İkisi de muhakkak ki harap olup gitmişti" (Enbtya. 22» buyurmuştur. Bu sözün doğru olmasından, yer ile gökte başka ilâhların bulunduğu ve yer ile göklerin fesada uğradığı sonucu çıkmaz.
Dördüncü Soru: Ayetteki "ve şüphesiz hüsrana düşenlerden olursun" cümlesinin manası nedir?
Cevap: Peygamberlerin ve resullerin taatlerinin başkalarının taatlerinden üstün olması gibi, onlardan sudur eden kabahatler de, aynen bunun gibidir. Binâenaleyh, onlardan böylesi bir kabahatin sudûrunun farzedilmesi halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, "O takdirde ise biz sana hem hayatın, hem de ölümün katmerli (acısını) sana taddmrdık muhakkak" (Isra, 75) ifadesinden dolayı, bu çirkinlik, daha çirkin ve kabîh olmuş olurdu. Böylece de mana, "Ondan meydana gelen şirk, kat kat olmuş olurdu" şeklinde olur. Ondan böylesi bir şeyin meydana geldiğinin kabul edilmesi halinde de, bu Allah'ın gazâblanmasına daha fazla sebep olurdu.
Bil ki, Allah Teâlâ, böyle bir mukaddimede bulununca, maksadının ne olduğunu ifade ederek "Öyle ise Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol" buyurmuştur. Ki, bundan maksadı da, o müşriklerin Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ilâhlarının bir kısmını kabul etmesini emretmiş olduklarını dile getirmektir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s), sanki, "Siz bana, ancak Allah'dan başkasına tapmamı emrediyorsunuz..." demek istemiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: Siz, bana, Allah'tan başkasına tapmamı mı emrediyorsunuz!" ayeti, o müşriklerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Allah'tan başkasına ibadet etmesini teklif ettiklerini ifade etmektedir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onlar ne kötü söylediler! Ne var ki sen, onların dediklerinin tam zıddı üzeresin. Öyleyse, Allah'tan başkasına ibadet etme.." demiştir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Öyle ise Allah'a kulluk et.." ayeti, hasr ifade eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "ve şükredenlerden ol" buyurmuştur ki, bu, "o seni, ancak, kâmil anlamda kadir, alîm ve hakîm olan bir ilâha ibadet etmeye sevkettiği ve seni, kendisi dışında kalan herhangi bir şeye ibâdet etmekten yüz çevirmeye yönelttiği için, şükredicilerden ol" demektir. [187][187]

Kıyamet ve Diriliş

"(Müşrikler), Allah'ı hakkıyla takdir etmediler. Halbuki, Kıyamet günü, arz, toptan (ancak) O'nun kabzasmdadır. Gökler de, O'nun sağ eliyle, (toplanıp) dürülmüşlerdir. O, müşriklerin (kendisine) koşmakta oldukları ortaklardan münezzehtir, çok yücedir. (Birinci) sûr'a üfürülecek; artık, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere, göklerde ve yerde kim varsa, düşüp ölecektir. Sonra ona, bir daha üfürülecektir. O anda görürsün ki, (ölüler dirilip), ayakta bakımp duruyorlar. (Haşk) yeri Rabbinin nuruyla aydınlandı. Kitap, konuldu. Peygamberler ve şahitler getirildi. (Allah'ın kulları) arasında, onlar asla haksızlığa uğrattlmayarak, hak ile hükmolundu. Her kişi, ne yaptıysa, karşılığı tastamam ona ödendi. Ne yapıyorlar idiyse, (zaten) O, çok iyi bilendir"
(Zümer, 67-70).
Bil ki Allah Teâlâ, müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'e putlara tapmayı teklif ettiklerini nakledip, daha sonra da onların görüşlerinin fesadına delâlet eden delilleri getirip, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisine ibadet etmesini emredip, O'ndan başka şeylere ibadet edemeyeceğini söyleyince, o müşriklerin, Allah'ı gerçek manada tanımış olmaları halinde, bu değersiz nesneleri, ibâdette kendisine ortak koşamayacaklarını beyan ederek, "(Müşrikler),

---

[187][187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/218-219

Allah'ı hakkıyla takdir etmediler" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: [188][188]

Allah'ı Bilmeyenler Kâfirlerdir

Bazı kimseler, insanların Allah'ın hakikatini bilip anlayamayacaklarına dair bu ayetle istidlal ederek,
"Çünkü, Allah'ın, "Allah'ı hakkıyla takdir etmediler" sözü bu manayı ifade etmektedir" demişlerdir, ama biz, ayetin ifade ettiği durumun, kâfirlerin hallerini nitelemesi olduğunu; kâfirleri bu şekilde vasfetmeden dolayı mü'minlerin vasfının da böyle olduğu neticesinin çıkmayacağını anlatmıştık. Binâenaleyh, bu söz sakıttır, düşer. [189][189]

İkinci Mesele

"O'nu, hakkıyla tazim edip ululayamadılar" manasında olup, bu ayet şu üç sûrede, yani En'âm, Hacc ve bu sûrede geçmektedir.
Bil ki Allah Teâlâ, o müşriklerin, kendisini kendisine yakışır bir biçimde ululayıp tazim edemediklerini beyan buyurunca, kendisinin azametinin kemâline, celâlinin sonsuzluğuna delâlet eden şeyi getirerek, "Halbuki, Kıyamet günü, arz toptan (ancak) O'nun kabzasmdadır. Gökler de, O'nun sağ eliyle (toplanıp) dürüîmüşlerdir" buyurmuştur. Kaffâl, bu ayetin, tıpkı bir kimsenin, "Sen beni gerçek manada takdir edemedin; ben, şöyle şöyle yapan zâtım" demesine benzediğini; yani, "Benim halimin ve vasfımın, bahsettiğim şekilde olduğunu buseydin, beni, değerimden ve bulunmam gereken makamdan aşağı düşürmemen gerekirdi.." demek olduğunu; bunun bir benzerinin de, "Allah'a nasıl olup da küfrediyorsunuz? Halbuki siz ölüler iken, O (sizi) diriltti..." (Bakara, 28) ayeti olduğunu; bunun da, "Vasfı ve mülkünün durumu böyle olan bir zâtı nasıl inkâr edebilirsiniz?" demek olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh, burada da mana, "Onlar, Allah'ı hakkıyla tazim edemediler. Çünkü, ortakları olduğunu, yer ve gökler O'nun kabzasında olmasına rağmen, O'nun ölüleri diriltemiyeceğini iddia ettiler" şeklinde olur.
Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetin bu ifâdesini olduğu gibi ele aldığında, bu ayetin maksadının, O'nun azametini tasvir etmek ve ayetteki kabza "avuç", yemin "sağ el" lafızlanyla, hakikat ya da mecaz cihetine gitmeden, O'nun azametinin künhüne işaret onları buna vakıf kılmak olduğunu (görürsün).
Bir yahudinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "Ey Ebâ'l-Kâsım, Allah Kıyamet gününde, gökleri bir parmağı üzerinde, yerleri bir parmağı üzerinde, dağları bir parmağı üzerinde, ağaçları bir parmağı üzerinde, toprağı bir parmağı üzerinde ve diğer mahlûkatı bir parmağı üzerinde tutup, sonra da bunları sallayarak, "Hükümdar benim ben!" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), yahudinin bu sözüne şaşarak güler" şeklinde rivayet edilen haber de bunun gibidir." Keşşaf sahibi sözüne devamla şöyle der: "Arabın en fasihi olan Hz. Peygamber, yahudinin bu sözüne, maddi manada, "tutmak, "parmak" "sallamak" gibi şeyler düşünmeksizin beyân alimlerinin anladığı şeyi anladığı için gülmüştür. Ancak ne var ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in anlayışı, her şeyden Önce, apaçık bir kudrete delâlet etmek demek olan; vehimlerin, hakkında hayrete düştüğü; zihinlerin künhüne vakıf olamadığı o büyük şeylerin, O'na basit olduğu, şeklinde anlamıştır. Biz, beyan ilminde bundan daha ince ve bundan daha hafif bir konu göremiyoruz." [190][190]

Niçin Aslolan Zahirdir

Keşşaf sahibine şöyle denebilir: Sen, sözde aslolanın, onu hakiki manasına hamletmek olduğuna; hakiki manadan, mecazî manaya ancak, o sözü hakikî manasına hamletmenin imkânsız olduğuna; dolayısıyla da onu mecazi manasına hamletmek gerektiğine dair delil bulunduğunda başvurulacağını kabul ediyor musun? Eğer o, bu esası kabul etmezse, bu durumda Kur'ân, tamamiyle bir hüccet olmaktan çıkar. Çünkü herkes, "Falanca ayetin maksadı, şu ve şudur, ama, ben o ayeti şu gayeye hamlediyor, zahirine iltifat etmiyorum" diyebilir. Bunun misâli, cennetliklerin mükâfaatı, cehennemliklerin de cezası hakkında gelmiş olan ayetlere tutunarak, bir kimsenin, "Bu ayetlerin gayesi, itaat edenlerin mutluluğa ereceklerini; günahkârların da bedbaht olacaklarını beyandır. İşte bu ayetleri, mutluluk ve mutsuzluk manasına alıyor; cennetteki yeme, içme .. vb. hallere dair hiçbir şey kabul etmiyorum" diyebilmesidir.

---

[188][188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/219-220
[189][189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/220
[190][190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/220-221

Yine bir kimse, namazın farz olduğunu isbat için varit olmuş olan ayetlere tutunarak, "Bunların maksadı, zikrullah ile kalbi nurlandırmanın gerekli olduğunu belirtmektir. Bense, işte bu kadarla yetiniyor ve bu hususî ve muayyen amelleri gerekli görmüyorum" diyebilir. Bu, iki misaldeki sözü iyice anladığında, buna, usûlî ve fer'î olan diğer meseleleri de kıyasla. Bu durumda Kur'ân, usulî ve fer'î meselelere dair bir delil olmaktan çıkar ki, bu kesinlikle bâtıldır. Ama, Keşşaf sahibi, Kur'ân ilminde aslolanın, "Kelâmda aslolanın, onu hakiki manaya hamletmek olduğuna; hakikî manaya hamletmenin imkânsız olduğuna dair ayrı bir delilin bulunması halinde, bu sözü mecazi manaya sarfetmenin gerekli olacağına; eğer bu noktada, birden fazla mecazî mana bulunuyorsa, bunlardan sadece birisine hamletmenin gerekli olduğuna dair de delil bulunmuyorsa, o zaman muayyen bir mecazi manaya hamled ilemeyeceğin i kabul ediyorsa, şimdi biz diyoruz ki: Ayetteki, kabza ve yemîn lafızları, o hususî muayyen lafızlar hakkında, hakikî manadadırlar. Binâenaleyh, senin bu sözü bu manadan alman, ancak, bu lafızları zahirî manâlarına hamletmenin imkânsız olduğuna dair delil getirdiğinde mümkün olur. Bu durumda da bunları, çeşitli mecazî manalara hamletmek gerekir. Daha sonra delil ile sen, falanca manayı, o hakiki manadan mecaz kılmanın doğru olduğunu beyan edersin. Daha sonra da, yine delile dayanarak, bu mecazî mananın da diğerlerinden daha evlâ olduğunu beyân edersin. Bu mukaddimelerin ve bunların sırasının, İşte bu şekilde olduğu sabit olunca, bu tahkik ehlinin kendisine itimat ettiği, sahih ve doğru bir yöntemdir. Sen ise bu konuda, yeni bir metod ortaya koyamadın ve ilginç bir şey söyleyemedin. Tam aksine, söylediklerin tahkik ehlinin söylediği ile aynı şeydir. Böylece, Keşşaf sahibinin, kendisinden başkasının bilmediği bir yöntemi bulmuş olmasından dolayı izhâr ettiği sevincin, yanlış bir yönteme dayandığı; manalara vukûfiyyetin azlığını gösterdiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh, bu hususta biz gerçek yönteme başvuruyor ve şöyle diyoruz: "Kabza ve yemîn lafızlarının, bu uzuv ve organları hissettirdiğinde herhangi bir şüphe yoktur. Ancak ne var ki, Allah Teâlâ hakkında birtakım uzuv ve organların düşünülmesinin imkânsızlığına dair, aktî deliller vardır. Binâenaleyh, uzuv ifade eden bu kelimeleri çeşitli mecazi manalara hamletmek gerekir.

Bu sebeple biz diyoruz ki: Birisi bir kimsenin emri ve idaresi altında olduğunda, "Falanca, falancanın kabzasındadır" denilir. Cenâb-ı Hak da, "Şu var ki zevcelerine, yahut sağ ellerinin mâlik olduklarına müstesna.."(Mü'minûn, 6) buyurmuştur ki, bu ifadeyle, onun memlûkü olduğu kastedilmiştir. Yine, "Bu ev, falancanın elindedir"; "Falanca, el sahibidir" denilir ki, bütün bunlardan, "kudret" manası kastedilir. Fukaha, (alışverişin) şartlan bahsinde, "Falanca, şunu kabzetti ve o onun kabzasında oldu.." ifadesini kullanırlar ve bununla, onun ona malik olduğu manasını kastederler. Bu lafızları, hakiki manalarına hamletmenin imkânsızlığı sabit olunca, bu gibi naslan, manasız olmaktan (ta'tîl) muhafaza etmek için, mecazî manalarına hamletmek gerekir ki, işte bu konudaki gerçek söz budur: Bizim, "Tesîsu't-takdîs" adını verdiğimiz, Cenâb-ı Hakk'ın cisim olmaktan ve mekânda bulunmaktan tenzih edilmesi gerektiği hakkında, müstakil bir kitabımız vardır. Bu konuda iyice malumat sahibi olmak isteyenler, oraya müracaat etsinler. [191][191]

---

[191][191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/221-222

Üçüncü Mesele

Bu mesele, ayetin ihtiva ettiği lafızların tefsiri hakkındadır. Ayetteki arz kelimesinden, yedikat yer kastedilmiş olup, bunun delilleri şunlardır:
1) Ayetteki, "toptan" sözü.. Çünkü bu tekidin ancak, çoğul kelimeler hakkında yapılması doğrudur. Bunun bir benzeri de, (aiı imran, ra,) (Nûr. 31) (K*f, 10) ve (Asr, 2-3) ayetleridir. Çünkü müfret lafızlarla kullanılan diğer cemi kelimeler, müfret kelimelerden çoğul manası kastedildiğine delâlet eder. İşte burada da böyledir.
2) Cenâb-ı Hak bundan sonra, "Gökler de (...) dürülmüşlerdir" buyurmuştur. Binâenaleyh, arz kelimesiyle, yedi kat yerin kastedilmiş olması gerekir.
3) Burası, tazim ve telkîn yeridir. Binâenaleyh bu, mübalağa manasını iktizâ eder.
Ayetteki kabza kelimesine gelince, bu kabd kökünden masdar-i binâ-i merre olup bir defa olmaya delâlet eder. "Binâenaleyh o peygamberin izinden bir avuç (toprak) aldım.. "(Tâhâ, 96) buyuru İm ustur. Damme ile, kubza kelimesi ise, ele geçirilen miktar, şey anlamındadır. Yine, masdar ile ad verilip ele geçirmek manası kastedilerek, "Bana şundan bir avuç ver..." denilir. Buna göre mana, "Yerlerin tümü, O'nun kabzasıdır. Yani, "Bu yerlerin tümü Cenâb-ı Hakk'ın kabzalarından bir kabza (bir avuç)dır, Bu da, "Bunca büyüklüklerine ve genişliklerine rağmen yerler, Cenâb-ı Hakk'ın avuç lam al arından sadece bir avuç miktarına ulaşabilirler.." demektir. Kubza manasının murad edilmesine gelince, bu açıktır. Çünkü mana, "Yerlerin tümü, Cenâb-ı Hakk'ın tek bir avucuna aldığı şey kadardır" demektir.
İmdi, eğer; "Bu ifadeyi nasb ile, isjaŞ (kabzatehû) şeklinde okuyan kimsenin kıraatinin izahı ne şekilde yapılır?" denilirse, biz deriz ki, bu kıraat bu kelimeyi zarf, yani kendisinden harf-i cenin hazfedildiği bir kelime kabul etmiştir. Ayetteki matriyyat, yaymanın zıddı olan tayy (dürmek) kökündendir. Nitekim Cenâb-ı Hak "O günü ki biz göğü, kitapların sahifesini dürüp büker gibi, düreceğiz..' (Enbiyâ, 104) buyurmuştur, Defteri düren kimsenin, (genelde) örfü, âdeti ise, onu sağ eliyle (yemîn) dürmesidir. 192[192]

Zemahşerî'ye Red

Keşşaf sahibi ayrıca şöyle der: "Ayetteki kelimesinin, O'nun mülkü; kelimesinin de, O'nun kudreti manasında olduğu ileri sürülmüştür. ifadesinin manasının da, "O'nun yemini sebebiyle yok olmuşlardır. Çünkü O, onları almaya yemin etmiştir" şeklinde olduğu ileri sürülmüştür." Keşşaf sahibi bu izahları yapınca, bunlardan birinci görüşe dönerek, "Bunlar, tutuk ve bozuk izahlardır. Ayetin bu İfadesini sırf temsile ve teşbihe hamletmek daha evlâdır" der ve bu sözü izah hususunda genişçe izahatta bulunur.
Ben de diyorum ki: Bu adamın, kendi metodunun güzel, eskilerin metodlarının çirkin olduğunu söylemeye cüret etmesindeki bu tutumu, cidden şaşırtıcıdır. Çünkü, eğer ona göre, delil olmadan lafzın zahiri terkedilebiliyor ve mecazî manaya gıdilebiliyorsa, bu Kur'ân'ı ta'n etmek ve onu hiç bir hususta delil saymamaya gitmek demektir. Yok eğer inancı ve mezhebi, "kelâmda aslolan hakikattir; hakikî manada ise, ancak ayrı bir delil bulunduğunda vazgeçilebilir" şeklinde ise, işte bu, eskilerin çoğunluğunun uyguladığı yolun ta kendisidir, öyleyse, daha onun, ancak kendisinin bildiğini iddia ettiği söz nerede? Ve yine, başkasının değil de, kendisinin bildiği ilim nerede? Şurası da bir gerçek ki, kendisi de, zor tevillere ve düşük ifadelere yönelmiştir.
Eğer onlar, "Bundan maksad, delil, ayetteki "kabza" ve "yemin" kelimelerinden, bu uzuvların kastedilmediğine delâlet edince, bizim bu kadarla yetinmemiz ve bundan ne kastedildiği işiyle meşgul olmayıp, bunu Allah'a havale etmemizdir" derlerse, biz deriz ki: İşte bu, "Biz, bu lafızlardan o uzuvların kastedilmediğini biliyoruz. Bunlarla kasdedilen manayı belirlemeye gelince, bu hususu Allah'a havale ediyoruz" diyen mü'minlerin yolunun tâ kendisidir. Bu yol,

---

192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/222-223

te'villere yanaşmayan selef yolunun tâ kendisidir. Böylece bu adamın yaptığı te'villerin içinde hiçbir faydanın olmadığı sabit olur. Allah en iyi bilendir.

Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce geçtiği gibi kendi azamet ve ululuğunu beyan edince, "O, müşriklerin (kendisine) koşmakta oldukları ortaklardan münezzehtir" buyurmuştur. Bu, "Akılların ve gönüllerin, O'nun ululuğunu anlatmakta âciz kalıp, şaşkınlığa düştüğü bu kahir, ulu, kadir; putların ma'bûdiyyette kendisine ortak koşulmalarından münezzeh ve yücedir" demektir. 193[193]

Önemli Sorular

Eğer, "Bu söz hususunda birkaç açıdan soru yöneltilebilir:

a) Arş, hem yedi kat gökten, hem yedi kat yerden daha büyüktür. Cenâb-ı Hak, Arş'ı anlatırken, "Ogün Rabbinin Arş'ını o meleklerin üzerinde, sekiz (melek) taşır" (Hakka. 17) buyurmuştur. Melekler büyük Arş'ın taşıyıcıları olarak nitelendiklerine göre, Allah'ın büyüklüğü, O'nun göklerin ve yerin taşıyıcısı olmakla nasıl ölçülebilir?194[194]

b) Ayetteki, "Kıyamet günü arz toptan (ancak) O'nun kabzasmdadır. Gökler de O'nun sağ eliyle (toplanıp) dürüimüşlerdir" ifadesi, sadece Kıyamet günü olacak bir durumu anlatmaktadır. Halbuki müşrikler bunu görüp müşahede etmemişlerdir. Dolayısıyla bu hitap eğer peygamberleri tasdik edenlere ise, bunlar zaten, putların Allah'a ortak olamayacaklarına inanmaktadırlar. Binâenaleyh bu delilin bunlara getirilmesinin bir manası yok. Yok eğer bu hitap, yerin tamamının Cenâb-ı Allah'ın kabzasında olmasını inkâr ederlerken, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini de yalanlayanlara ise, o zaman bu ayet İte, şirk inancının bâtıl olduğuna istidlal edilemez..?

c) "Kebza" ve "yemin" kelimeleri hakkında söyienilebilecek son söz, bu büyük ecrâmı muhafazaya, tam ve mükemmel bir kudretin bulunduğunu ifade etmektir. Kıyamet günü, bu büyük kütleleri tutmak, ancak Allah'ın kudretiyle olduğu gibi, şu anda da böyledir. Dolayısıyla bu durumun sadece Kıyamet günü olacağını söylemenin hikmet ve manası nedir?

Bunlardan birincisine şöyle cevap veririz: Ululama dereceleri pek çok olup, ilki, Allah'ın ululuğunu, bu büyük kütleleri muhafazaya kadir oluşuyla anlatmak, sonra da, yine O'nun ululuğunu, Arş'ı taşıyan melekleri yönetimi altında bulundurmaya kadir oluşuyla anlatmaktır.

İkinci soruya şöyle cevap veririz: Maksad, Hak Teâlâ'nın bu zamanda, gökleri ve yeri mamur (düzenli) bir şekilde devam ettirmeyi üstlenmesi, kıyamet günü de, göklerin ve yerin harap ve yok edilmesini üstlenmesidir ki bu, hem varetme, hem de yoketme hususunda tam ve mükemmel bir kudretin O'nda bulunduğuna delâlet ettiği gibi, aynı zamanda O'nun mutlak manada herşeyden müstağni olduğuna da dikkat çekmektir. Çünkü bu, O'nun, yeri harap etmek istediğinde yapacağı işin, avuçladığı gibi birden yere çalıp imha etmekten ibaret olduğuna delâlet eder. Bu da, Cenâb-ı Allah'ın tam manada, herşeyden müstağni olduğuna delâlet eder.

Üçüncü soruya da şöyle cevap verebiliriz: Hak Teâlâ bu hususun, dünyayı mamur ederken, var edişteki kudretinin mükemmelliğinin ortaya çıkışı gibi, dünyayı yokederken de kudretinin mükemmelliğinin ortaya çıkmasına delâlet etsin diye, bu işin Kıyamet günü olacağını söylemiştir. Allah en iyi bilendir. 195[195]

Sûr'a Üflenmesi

Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce geçen şeyler ile, azametinin mükemmelliğini anlatınca, bunun peşinden yine kudret ve azametinin mükemmelliğine delâlet eden, başka bir şeyi daha

---

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/223-224

194[194] Yani "meleklerin yapabildiği bir işi yapması Allah hakkında sena sayılmaz" demek istiyor (ç.).

195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/224-225

zikretmiştir. Bu da, Kıyamet gününün emareleri olan şeylerin anlatılmasıdır. Çünkü sûr'a üfleme işi, o günden önce olacaktır. İşte bu sebeple, Hak
Teâlâ, "(Birinci) sûr'a üfürülecek; artık, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere, göklerde ve yerde kim varsa, düşüp ölecektir. Sonra ona bir daha üfürülecek. O anda görürsün ki (ölüler dirîlip), ayakta bakmıp duruyorlar" buyurmuştur. Alimler kelimesinin manası hususunda değişik şeyler söylemişlerdir:
1) Kimileri, bunun "ölme" manasına olmadığını söylemiş, delilinin ise, Hak Teâlâ'nın, Hz. Musa (a.s) hakkında, o Ölmediği halde, "Musa bayılıp düştü"[km, 143) ayetinin olduğunu, dolayısıyla bunun, alabildiğine bir dehşete sebep olan nefhâ (üfleniş) olduğunu söylemişlerdir. Böyle olması halinde, sûr'a "sa'k" için üflenişi ile, "feza" için üflenişten aynı şey kastedilmiştir. "Feza" için sûr'a üfleniş de, Nemi, 87 ayetinde bahsedilmiştir. Bu görüşe göre, sûr'a üfleme işi iki kere olacaktır. 196[196]

Sûr'a Üfleme Üçtür

2) "Sa'lka", ölüm demektir. Bu görüşte olanlar "Onların bu dehşetten ve şiddetli sesten ötürü öldüklerini" söylerler. Böyle olması halinde, sûr'a üfleniş şu üç defada olacaktır:
a) Nemi 87. ayette bahsedilen feza' (dehşet) üflenişi,
b) Sa'lka üflenişi,
c) Kıyam üflenişi. Son ikisi, bu ayette mevzubahs edilmiştir. 197[197]

Üflemede Ölmeyecek Olanlar

Ayetteki, "Allah'ın diledikleri müstesna" ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:
1) Ibn Abbâs (r.a), "Cebrail, Mikall, İsrafil ve Ölüm Meleği (Azrail) (a.s)'lar hariç, sâ'ika üflenişinde bütün göklerde ve yerde olanlar ölürler. Daha sonra Allah Teâlâ, Mikâîl ve İsrafil (a.s)'i de öldürür, geriye Cebrail (a.s) ile ölüm meleği kalır. Daha sonra da Cebrail (a.s)'i öldürür" demiştir.
2) Bunlar, Hak Teâlâ'nın, "Aksine (o şehidler) diridirler ve Rableri katında nziWanc/ın/maAfacfir/ar" (AHimranıi69) ayetinde bahsedilen şehidlerdir. Ebû Hureyre
(r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Bu ayette bahsedilenler, kılıçlarını Arş'm etrafına asmış şehidlerdir' 198[198]buyurduğunu rivayet etmiştir.
3) Câblr (r.a), "Ayette istisna edilen Musa (a.s)'dır. Çünkü o bir kere, "sa'k"a uğramıştır. İkinci kez uğramayacaktır" demiştir.
4) Bunlar, huriler ile Arş ve Kürsî'nin sakinleri meleklerdir.
5) Katâde, "Bunların kim olduğunu en iyi bilecek olan Allah'dır. Bunların kim olduğu hususunda Kur'ân'da ve hadislerde bir bilgi yoktur" demiştir. 199[199]

Kalk Borusu

Daha sonra Hak Teâlâ, Sonra ona bir dana üflenecek. O anda görürsün ki (ölüler ditilmiş), ayakta bahnıp duruyorlar" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis var:
Birinci Bahis: Ayetin lafzı, bu üfleyişin, birinci üfleyişten sonra olduğunu göstermektedir. Çünkü "sümme" kelimesi, sonralığı ifade eder. Hasan el-Basri, "Kur'ân, bunun birinci üfleyiş olduğuna delâlet eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, bu iki üfleyiş arasında "kırk" olduğu rivayet edilir. Ben bunun kırk gün mü, kırk ay mı, kırk yıl mı, kırk bin sene mi olduğunu bilemem" demiştir.

---

[196] 196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/225
[197] 197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/225
[198] 198[198] Buhari, cihad, 156.
[199] 199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/225-226

İkinci Bahis: Ayetteki "uhrâ" (bir daha) kelimesinin takdiri, "Sûr'a bir defa üflendi, sonra bir defa daha üflendi" şeklindedir. Uhra kelimesi nefha (üfleme)ye delâlet ettiği için ve bu husus açık olduğu için, bu "nefha"nın hazfi yerinde olmuştur.
Üçüncü Bahis: Ayetteki, "O anda görürsün ki ayakta bakınıp duruyorlar" ifadesi, "Onların kabirlerinden kalkışları, bu üfleyişin hemen peşinden, derhal, araya fasıla girmeksizin olmuştur" manasına gelir. Çünkü bu ifadenin başındaki "fâ" edatı fâ-ı ta'kîbiyyedir.
Dördüncü Bahis: Ayetteki "bakınıp duruyorlar" ifadesiyle ilgili şu iki izah yapılır:
a) Onlar, ansızın büyük bir hâdise ile yüzyüze geldikleri için, gözlerini etrafa, tıpkı şaşırmış bir kimsenin çevirişi gibi çevirirler.
b) Onlar, ne yapacaklarına bakar, düşünmeye başlarlar. Ayetteki "kıyam" (ayakta durmanın), kendilerini bürüyen şaşkınlık ve dehşetten ötürü, oldukları yerde çakılıp kalma, donup kalma manasında olması da mümkündür. 200[200]

İlahî Tecellinin Yeri Aydınlatması

Cenâb-ı Allah, bu iki üfleyişi anlatınca," "Ver, Rabbisinin nuruyla aydınlandı" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var: 201[201]

Birinci Mesele

Bu ifadede geçen "Yeryüzünün başka bir yeryüzüne dönüştüğü günde..." (fennim. 48) ve "Yer ve
dağlar yerlerinden kaldırılıp bir çarpışta hepsi toz haline getirilir" (H«kkE, 14) ayetlerinin delâlet ettiği gibi, şu anda üzerinde oturulan yeryüzü olmayıp, aksine haşir için, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı bir başka yerdir. 202[202]

Mücsssimeye Red

Mücessime "Allah Teâlâ sırf nurdur. Binâenaleyh Allah orada, kulları arasında hükmetmek için bakındığında, orası, Allah'ın nuruyla aydınlanır" der ve bu hususu, "Allah göklerin ve yerin nurudur" <Nûr, 35) ayetini delil getirirler.
Bil ki Mücessime'nin bu şüphesine şu bakımlardan cevap verilir:
1) Nûr, 35 ayetinin tefsirinde, Hak Teâlâ'nın, gördüğümüz bu nurlar cinsinden bir nur olmasının mümkün olmadığını, ayetteki "nûr"u hakikî manasına hamletmek caiz olmayınca, mecazî olarak "adalet" manasına hamletmek gerektiğini anlatmıştık. Dolayısıyla bu noktada "nûr" lafzının bu manada kullanılabildiğini izah edip, sonra, bu "nûr" İle ancak bu mananın kastedilebileceğini anlatalım: 203[203]

Nûr, Adalet Manasına Gelir

Nûr lafzının adalet manasında kullanılmasının izahı şöyledir: İnsanlar, adaletli padişah için, "ufuklar adaletinde nurlandı", "Dünya adaletinde ışıdı" gibi ifadeler kullanmalarının yanıstra, "zulmünden ötürü, her yer karardı" da derler. Hz. Peygamber (s.a.s), "Zulüm, Kıyamet günü zulmetler
(karanlıklar) olur" buyurmuştur. Bu ayetteki nûr ile "adalet" manasının kastedilebileceğinin izahı da şöyledir: Cenâb-ı Allah, (Bu ifadenin peşisıra), "Kitap konuldu. Peygamberler ve şâhidler getirildi..." buyurmuştur. Şâhidlerin getirilişinin ise, sırf adaletin ortaya çıkarılması için

---

[200] 200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/226
[201] 201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/226
[202] 202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/226-227
[203] 203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/227

olduğu malumdur. Yine Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda, "Onlar asla zulme uğratmayacaklardır" buyurur. İşte bu ifadede, buradaki "nûr" ile, bu zulmün izâle edileceği manasının kastedildiğine delâlet eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, ayete adaletinin olduğunu bildirerek başlayıp, zulmü olmadığını bildirerek tamamlamıştır.
2) Ayetteki, "Yer Rabbisinin nuruyla aydınlandı" ifadesi, Allah'ın nurunun olduğuna delâlet eder. Bu nurun, Allah'ın zâtının sıfatı olması gerekmez. Çünkü bunun Allah'a sıfat olarak nisbet edilmesinin doğruluğu hususunda ufacık bir sebep yeter. Dolayısıyla bu nûr, Allah'ın yaratması ve kendisine nisbet etmek suretiyle kıymetlendirdiği bir nur olunca, buna Allah'ın nuru denilmiştir. Bu tıpkı Beytullah (Allah'ın evi)", ve naketullah (Allah'ın devesi) denilmesi gibidir. Bu cevap, birincisinden daha kuvvetlidir. Çünkü bunda, kelimenin hakiki manasını bırakıp, mecazî manaya gitmeye ihtiyaç duyulmamıştır.
3) Bazan, "Bu yerin rabbi (sahibi) falandır. Bu evin rabbi, bu cariyenin rabbi falandır" denilir. Binâenaleyh ayetteki "Yerin Rabbi" ifadesiyle, bir padişahın kastedilmiş olması da mümkündür. Böyle olması halinde, padişahın nurunun (adaletinin) bulunması imkânsız değildir. 204[204]

Getirilen Kitaplar

Cenâb-ı Hak ayette, o günün Özelliklerinden olarak şunları zikretmiştir:
a) "Yer, Rabbisinin nuruyla aydınlanır." Bu husustaki
izahımız geçti.
b) "Kitap konuldu" ifadesinin anlattığı husus... Bu "kitap" ile ne kastedildiği hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu, Kıyametin kopacağı zamana kadar, kendisinde, dünya âleminin hallerinin şerh ve beyânının bulunduğu Levh-i Mahfûz'dur.
2) Bundan murad, insanların amel defterleridir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Herkesin amelini kendi boynuna doladık. Kıyamet günü onun için bir kitap çıkaracağız ki, neşredilmiş olarak kendisine kavuşacak.. "<lw*, 13) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak bir başka ayette, "Eyvah bize derler, bu kitaba ne olmuş, küçük-büyük hiçbir şey bırakmayıp on/an saymış!.."(Kew,49) buyurur.
3) Ayetteki, "Peygamberler getirildi.." cümlesinden kastedilen, peygamberlerin, insanlara karşı şahitler olduktandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Her ümmetten birer şahit, onların üzerine de seni bir şahit olarak getirdiğimiz zaman (onların halleri) nice (olur?)" (Nisa, 41) ve "O günde ki, Allah bütün peygamberleri toplayıp da, "Size verilen o cevap nedir?.." diyecek"(Maide, 109) buyurmuştur.
4) Bu ayette şühedâ kelimesinden maksad, Allah Teâlâ'nın, "Böylece sizi (ey Muhammed ümmeti) vasat (örnek) bir ümmet yapmışızdır, insanlara karşı şehitler olasınız... diye" (Bakara. 143) ayetinde de buyurduğu husustur.
Yahut Cenâb-ı Hak şühedâ kelimesi ile, mü'minleri murad etmiştir. Mukâtil ise şöyle demiştir: "Allah, kaydeden melekleri (Hafaza meleklerini) murad ediyor. Cenâb-ı Hakk'ın, 'YO gün) herkes, beraberinde sürücü ve şahit bulunduğu halde, (mahşere) gelmiştir" (Kai. zi) ayeti de buna delâlet eder.
Allah Teâlâ'nın şühedâ kelimesiyle Allah yolunda şehit düşenleri murad ettiği de söylenmiştir. 205[205]

İşlerin Karşılığı

Allah Teâlâ, hükümleri hall-ü fasi etmek ve dâvaları sona erdirmek hususunda kendisine ihtiyaç duyulan bütün şeylerin, kıyamet meclisinde hazır olacağını beyan edince, bundan

---

204[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/227
205[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/227-228

sonra O, herkesin hakkını herkese ileteceğini beyan etmiş ve bu hususu da, şu dört ibare ile ifâde etmiştir:
a) "(Allah'ın kulları) arasında ... hak ile hükmolundu" ayeti,
b) "asla haksızlığa uğratıimayarak" ifadesi,
c) "Her nefs, ne yaphysa, karşılığı tastamam ona Ödendi" ifadesi: Yani, "Her nefse, yaptığının karşılığı tastamam, eksiksiz verildi." ifadesi...
d) "Ne yapıyorlar idiyse, (zaten) o, çok iyi bilendir" ifadesidir. Yani, "Allah Teâlâ, onların hallerinin keyfiyyetlerini biliyor olmasaydı, o zaman belki de, ilmi olmadığı için, hak ile hükmedemeyebilirdi. Ama o, onların fiillerinin miktarlarını ve bunların keyfiyetlerini bilen olunca, bu hükme herhangi bir hatanın karışması imkânsız olmuştur" demektir. İşte böylece, Allah Teâlâ'nın bu maksadı, bu farklı lafızlarla ifade ettiği; esas amacın, her mükellefin, kendi hakkına ulaşıp elde edeceği hususunu vurgulamak olduğu sabit olmuştur. 206[206]

Cehenneme Sevkiyat

"O küfredenler, ayn ayrı zümreler halinde cehenneme sürüldü. Nihayet oraya geldikleri zaman onun kapıları açıldı. (Cehennemin) bekçileri onlara (şöyle) dedi: "Size içinizden Rabbinizin ayetlerini karşınızda okuyacak, sizi bu gününüze kavuşmakla uyaracak peygamberler gelmedi mi?" Onlar, "Evet (geldi)" dedi(ler), fakat azap kelimesi kâfirlerin üzerine hak oldu" Denildi: "içinde ebedî kalmak üzere girin cehennemin kapılarından! Kibir taslayanların karargâhı ne kötü!" (Zümer, 71-72).
Bil ki, Allah Teâlâ, Kıyamet ehlinin hallerini genel olarak açıklayıp, "Her nefs, ne yaptıysa, karşılığı tastamam ona ödendi" buyurunca; bundan sonra da, cezalandırılan kimselerin hallerinin keyfiyyetini; sonra da, mükâfaatlandırılan kimselerin hallerinin niteliğini beyân etmiş, böylece de sûreyi bitirmiştir.
Bu ayette zikredilen, ikâb (ceza) ehlinin hallerinin izahına gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, küfredenler, ayrı ayn zümreler halinde cehenneme sürüldü" buyruğudur. İbn Zeydân şöyle demiştir: "Kâfirlerin cehenneme sürülmeleri, sertlik ve şiddetle olur. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün onlar, cehennem ateşine itilip kakılırlar" (Tûr, 13) ayetidir. Yani, "Bir itilişle itilirler..." Bu ifadenin bir benzeri, Cenâb-ı Hakk'ın, 'İşte, yetimi unfü şiddetle (kaba ve sertçe) iten.." (Maun, 2) ayetidir. Yani, "Onu def eder, savuşturur, iter." Cenftb-ı Hakk'ın, "Günahkârlan ise, susuz olarak cehenneme süreceğiz.." (Mery«m, 86) ayeti de, bu manaya delâlet eder, 207[207]

Zümer Kelimesi

Zümar kelimesine gelince, bu, birbiri ardınca dağılan topluluklar anlamındadır. Böylece Cenâb-ı Hak, onlann, cehenneme sevk olunacaklarını; oraya geldiklerinde onun kapılarının açılacağını beyan etmiş oldu. Bu durum, cehennemin kapılarının ancak, bunlar oraya ulaştıklarında açılacağına delâlet eder. Onlar oraya girdlklerindeyse, cehennem bekçileri onlara. "Size içinizden, yani kendi cinsinizden, Rabbinizin ayetlerini karşınızda okuyacak, sizi bu gününüze kavuşturmakla uyaracak peygamberler geimedi mi?" der. 208[208]

"Yevmikum" İzafetinin İzahı

Eğer, "Gün, niye onlara nisbet edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Cenâb-t Hak, "bu vaktinizle, yani ateşe girme vaktiniz ve zamanınızla" manasını murad etmiştir; "Kıyamet günü" manasını değil. "Gün" ve "günler" lafzının, sıkıntı ve şiddet vakitleri hakkında kullanılması, meşhur bir olaydır İşte o zaman kâfirler şöyle der: Evet, bize geldiler ve ayetleri de okudular. "Fakat azâb kelimesi kâfirlerin üzerine hak oldu." Bu ayetle ilgili iki mesele vardır: 209[209]

---

[206] 206[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/228
[207] 207[207] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/229
[208] 208[208] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/229-230

Birinci Mesele

Kelamın takdiri şöyledir: "Azâb kelimesi, bizim üzerimize hak oldu. Her kimin üzerine azâb kelimesi hak olursa, onun, azâbtan kurtulması nasıl mümkün olur?" Bu ifade, saîd (cennetlik) olan kulun, şakiye (cehennemliğe), şakînin de saîde dönüşemeyeceği hususunda, sarih bir hükümdür. Bu sözü savuşturma hususunda Mu'tezite'nin söyledikleri ise, malûmdur. Aynı şekilde, bizim, onlara verdiğimiz cevaplar da malumdur. 210[210]

Vûcûb Şeriatta Olur

Bu ayet, şeriat (hüküm) gelmeden önce, vücûbiyyetin olmadığına delâlet eder. Çünkü melekler, peygamberler
geldikten sonra, onların hiçbir bahane ve gerekçelerinin kalmadığını beyan etmişlerdir. Şayet, azaba müstahak
olmak için, peygamberlerin gelmesi şart olmasaydı, onların bu sözlerinin bir manası kalmazdı. Sonra, melekler onların bu sözünü duyduklarında onlara, "kinde ebedî kalmak üzere girin cehennemin kapılarından. Kibir taslayanlarm karargâhı ne kötü!.." demiştir. Mutezile şöyle demiştir: "Şayet onlar, azâb kelimesi onlara hak olduğu için ateşe girmiş olsalardı, meleklerin, "Kibir taslayanların karargâhı ne kötü!" demelerinin bir manası ve anlamı olmazdı. Bilakis bu söz ancak, biz, "Onlar, peygamberlere karşı büyüklük taslayıp, onların sözlerini dinlemedikleri ve onların delillerine iltifat etmedikleri için cehennem ateşine girdiler" dediğimizde, manalı ve anlamlı olmuş olur. Bu da bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet eder." Allah, doğru olanı en iyi bilendir. 211[211]

Cennete Sevkiyat

"Rablerini sayanlar ise, fevc fevc cennete sevkedildi. Nihayet oraya vanp kapılan açılınca, (cennetin) bekçileri (şöyle) dedi: "Selâm size! Tertemiz geldiniz! Artık, ebedî kalmak özere girin buraya." Dediler ki: "Bize vaadinde sadık olan, bizi, cennetten neresini dilersek konmak üzere bu yere mirasçı yapan Allah'a hamdolsun, (İyi) amelde bulunanların mükâfaatı ne güzel!" Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile teşbih ederek Arşın etrafını kuşatmışlardır. Aralarında adaletle hükmolundu ve "Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun" denildi"
(Zümer, 73-75).
Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, ikâba dûçâr olanların hallerini anlatınca bu ayette de, mükâfaata nail olanların durumlarını beyan etmiş ve "Rablerini sayanlar ise, fevc fevc cennete sevkedildi" buyurmuştur. 212[212]

Cennete Sevkiyata Lüzum Var mı?

İmdi, eğer; "Cehennemliklerin, azaba sevkedi I meleri makûl ve anlaşılır bir şeydir. Çünkü onlara, azâb ve bedbahtlık mahalline gitmeleri emredilince, onların oraya sevkolunmuş olmaları kaçınılmazdır. Mükâfaata nail olanlara gelince, onlar ikram, rahatlık ve saadet mahalline gitmekle emrolunduklarında, o zaman orada, şevke daha ne ihtiyaç olur?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verilir:

---

[209] 209[209] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/230

[210] 210[210] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/230

[211] 211[211] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/230

[212] 212[212] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/230-231

1) Sevgi ve bağlılık, Kıyamet gününde, müttakî kimseler arasında devam etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Dostlar o gün birbirine düşmandır, takva sahipleri müstesna..." (Zutmıt, 67) buyurmuştur. İşte, onların birisine, "cennete gir!" denildiğinde o, "Sevdiklerim ve dostlarım oraya gitmedikçe ben oraya girmem" der; bu sebepten dolayı da gecikir, geride kalırlar. İşte o zaman da, cennete sevkolunmaları ihtiyacı hasıl olur.

2) Rablerini sayanlar Allah'a, ne cennet ne de ateş için İbâdet etmişlerdir. (Onlar, sırf Allah için ibadet etmişlerdir). İşte bundan dolayı, onların cennete sevkolunmaları ihtiyacı hasıl olur.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Cennetliklerin çoğu saf ve temiz kimselerdir. ÎHiyyÛn, ebrâra airrir"213[213]. İşte bu sebeple onlar, cennete sevkolunurlar..

4) Hem cennetlikler, hem de cehennemlikler sevkolunurlar.. Ancak ne var ki, ateş ehlinin sevkolunmasıyla, tıpkı hapse ve zincirlere vurulmaya sürüldüğünde bir esire

yapıldığı gibi, şiddet ve hakaretler içinde ateşe atılmaları; cennetliklerin sevkolunmalarıyla da, onların binitlerinin sevkolunması kastol un muştur. Çünkü onlar ancak, binitli oldukları halde cennete götürülürler. Onların sevkolunuşlarından kastedilen öyleyse, onların sür'atle, bir an önce, ikram ve hoşnutluk yurduna götürülmeleridir. Tıpkı, hükümdarlara elçi olarak gelen heyet mensuplarına yapılan ikram, izzet ve ağırlama gibi... Şu halde, iki sevk arasında muazzam bir fark vardır...

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur: "Nihayet oraya varıp kapıları açılınca, (cennetin) bekçileri (şöyle) dedi..." Bil ki bu sözün tamamı, birtakım kayıtlardan meydana gelmiş tek bir şarttır: Birinci kayıt, onların cennete gelmeleri...

İkinci Kayıt, Cenâb-ı Hakk'ın, "kapıları açılınca" ayetinin ifade ettiği husus...

Eğer, "Cenâb-ı Hak, cehennemlikler hakkında, şeklinde vâv'sız olarak, burada ise vâv ile buyurmuştur. Fark nedir?" denilirse biz deriz ki: Cehennemin kapıları ancak, ehli oraya girdiğinde açılacak. Cennetin kapılarına gelince, onun açılması, ehlinin oraya ulaşmasından önce olur. Bunun delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Adn cennetleri... Onlar için bütün kapılar tastamam açılmıştır"(Sad.s» ayetidir. Bundan dolayı vâv ile getirilmiştir. Buna göre sanki, "Onlar oraya geldiklerinde cennetin kapıları onlara çoktan, ardına kadar açılmıştır.." denilmiştir.

Üçüncü Kayıt, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Cennetin) bekçileri (şöyle) dedi: "Selâm size! Tertemiz geldiniz! Artık, ebedî kalmak üzere girin buraya" ayetinin ifade ettiği husus... Böylece Cenâb-ı Hak, cennet bekçilerinin, cennetlikler için şu üç ifadeyi kullandıklarını beyân etmiştir:

a) Onların, "Selâm size" cümlesi... Bu, cennetliklerin, bütün belâ ve afetlerden, selâmet ve esenlikle müjdelenmiş olduklarına delâlet eder.

b) Onların demeleri, "Günah kirlerinden temiz oldunuz ve hata kirlerinden arındınız" manasınadır.

c) şeklindeki sözlerinin başındaki "fâ" edatı, bu girme işinin, o temiz olma ve kirlerden arınma işine sıkı sıkıya bağlı olduğuna delâlet eder. Bu sebeple Mu'tezile, "Bu, cennete, hertürlü günahtan temiz olmayanların giremeyeceğine delâlet eder" demişlerdir. Ama diyoruz ki: "Bu tutarsız bir görüştür. Çünkü Allah Teâlâ, onların günahlarını haseneye (iyiliğe) çevirir. Böylece onlar, Allah'ın lütfü sayesinde, temiz ve pâk olurlar."

Eğer bahsi geçen bu husus şarttır. Ya bunun cevabı nerede?" denilirse, deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bunun cevabı mahzûf olup, bunu hazfetmenin gayesi, bu işin mükemmellik açısından anlatılamayacak bir dereceye ulaştığını göstermektir.

b) Cevap, ayetteki "(cennetin) bekçileri şöyle dedi.." ifadesi olup, buna göre, ifadenin başındaki vâv hazfedilir. Ama daha doğru izah, birincisidir. 214[214]

Cennete Varislik

213[213] Camiu's-Sağir, 1/53.

214[214] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/231-232

Daha sonra Cenâb-ı Allah, meleklerin, muttaki olan kimselere, bu şekilde konuşunca, muttakiler, "Korkmayın, üzülmeyin, va'dolunduğunuz bu cennette sevinin..." (Fussiiet, 30) ayetindeki ilahî vaadi »tij 13£# ^oJi 41 JunJi "Bu vaadini bizim için gerçekleştiren Allah'a hamdolsun" dediklerini haber vermiştir.

ifadesi, "Bizi cennet arzına mirasçı yapan" demektir. Buradaki "Arz" ile cennetin arzı kastedilmiştir. Bunu, şu sebeplerden ötürü, "mirasçı olma" fiili ile ifade etmiştir:

1) Cennet başlangıçta, Hz. Âdem (a.s) içindi. Çünkü Allah Teâlâ, ona "O cennetten dilediğiniz gibi, bol bol yeyiniz" (Bakara. 35) buyurmuştur. Binâenaleyh bu cennet, Hz. Âdem (a.s)'in soyuna geçince, bu, cennetin veraset ile geçtiğini söylemenin bir sebebi olmuştur.

2) Bu ifade, birisinin, "Şu iş, şunu irâs etti (doğurdu)" ve "Şu iş, şunu gerektirdi" gibi deyimlerden alınmadır. Dolayısıyla, onların taatları, kendilerine bu cenneti sağlayınca, şüphe yok ki onlar, "Bu cennet arzına bizi mirasçı yapana..." demişlerdir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, bizi, neticesi cenneti gerektirecek, birtakım amelleri yapmaya muvaffak kılmak suretiyle, bizi cennete mirasçı kıldı" şeklinde olur.

3) Vâris, mirasçısı olduğu şeyde, herhangi bir münakaşa yapmadan ve savunma ihtiyacı duymadan, istediği gibi tasarruf eder. İşte mü'min ve muttakiler de, cennette istedikleri ve diledikleri biçimde tasarruf ederler. Bu benzerlik, bu manada mecazî kullanımın yerinde olmasının sebebidir. 215[215]

İki Çeşit Cennet

Eğer "neresini dilersek (konmak üzere)" ifadesi ne demektir? Onlardan biri, diğerinin yerine konup, oraya yerleşebilir mi?" denilirse, biz deriz ki: Onlardan herbiri elde ettiği cennet sayesinde, başkasının cennetine muhtaç olmaz. Nitekim İslâm düşünürleri şöyle demişlerdir: "İki çeşit cennet vardır:

a) Cismanî (maddî) cennetler,

b) Ruhanî cennetler... Maddî cennetlerde ortaktık söz konusu olmaz. Manevi cennetlere gelince, böylesi cennetin bir kişi için tahakkuk etmesi, aynısının diğeri için de tahakkuk etmesine manî değildir."

Cenâb-ı Allah, cennetliklerin hallerini anlatınca, "(İyi) amellerde bulunanların mükâfaatı ne güzel!" buyurmuştur. Mukâtll, "Bu sözü cennetlikler değil, Allah Teâlâ söylemektedir. Çünkü Hak Teâlâ, melekler ile muttakiler arasında, cennetliklerin mükâfaatlarıyla ilgili olarak geçen bu konuşmayı nakledince, bunun Deşisıra, "(iyi) amellerde bulunanların mükâfaatı ne güzel!" buyurmuştur. 216[216]

Meleklerin Yeri

Allah Teâlâ, "Meleklerigörürsün ki, Arş'm etrafını kuşatmışlardır" buyurunca, peşisıra, meleklerin mükâfaatı arından bahsederek, mü'min ve müttakilerin mükâfaatlarının verileceği yer, cennet olduğu gibi, onların mükâfaatlarının yerinin de Arş'ın etrafı olduğunu bildirmiştir. İşte bundan ötürü böyle buyurmuştur. Leys, "Adamları, lideri ziyaret edip, onun etrafında dönüp dolaştığında denilir" demiştir.

Bunu iyice anladığın zaman diyoruz ki: Allah Teâlâ, meleklerin mükâfaat yeri, Arş'ın kenarları ve etrafı olduğunu beyan edip, sonra da, "Rablerine, hamd ile teşbih ederler" buyurmuştur ki bu, onların mükâfaatlarının, hamd ve teşbih etmenin bizzat kendisi olduğunu ihsas ettirmektedir. Bu durumda da söz dönüp dolaşıp, mükâfaat ehlinin elde edebileceği derecelerin en büyüğünün, kulların kalplerinin tenzih derecelerine ve takdis makamlarına gark olması olduğuna varır. 217[217]

215[215] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/233

216[216] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/233

217[217] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/233-234

Melekler Hakkındaki Hüküm

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Aralarında hak ile hükmoJundu" buyurmuştur ki bu, "Onlar, farklı farklı derecelerdedirler. Onların herbirinin, marifet ve taat derecelerinde, aşıp ötesine geçemeyecekleri, çizilmiş bir sınırları var" demektir. İşte ayetteki, "Aralarında adaletle hükmolundu ve "Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun" denildi" ifadesiyle anlatılmak istenen mana budur, yani, melekler arasında, adaletle hükmedilince, onlar, "Aramızda adaletle hükmettiği için hamd Rabbü'l-âlemîn Allah'a mahsustur" dediler.

Burada, önceki izahdan daha yüce bir incelik daha vardır ve şudur: Allah Teâlâ, onlar arasında adaletle hükmedince, onlar, O'na, bu hükmünden ötürü değil, aksine Allah'a vacip olan "Âlemlerin Rabbi" sıfatından ötürü hamdetmişlerdir: Çünkü nimet verene, nimetleri vermesinden ötürü hamdeden kimse, gerçekte nimeti verene değil, nimet verme işine hamdetmiş olur. Ama, nimet verene, nimet verdiği için değil de, doğrudan doğruya hamdeden, tevhid deryasına ulaşmış olur.

Yaptığımız bu izah, ayetteki, "Meleklerigörürsün kiArş'm etrafını kuşatmışlardır" cümlesinin meleklerin m ükâfaatl and ınl ması ile ilgili olduğunu söylediğimiz zaman söz konusu olur. Ayetteki bu ifadenin, mü'minlerin mükâfaatını açıklayan ifadenin devamı olduğunu söylersek, izah için şunu söyleyebiliriz: Muttakîler, "Bize vaadinde sâdık olan, bizi, cennetten neresini dilersek konmak üzere bu yere mirasçı yapan Allah'a hamdolsun" deyince, onların cennette de, Allah'a hamd, medh-ü sena ve zikirle meşgul oldukları anlaşılır. Böylece de Allah Teâlâ, "cennette müttakilerin işi, bu hamd ve sena ile meşgul olma olduğu gibi, Arş'ın etrafını kuşatan meleklerin işi de, yine hamd ve tesbihdir" demek istemiştir. Hem sonra Arş'ın sınırları ile, cennetin sınırları bitişiktir. Bu durumda, mü'min-müttakiler ile, mukarreb meleklerin, Allah'a hamd ve teşbihe dalma konusunda, aynı oldukları anlaşılır. Bu da, o müttakilerin, yaptıkları teşbih ve hamdlerden daha fazla tad almalarına sebep olur. Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Aralarında, yani insanlar arasında hak ile hükmolundu" buyurunca, peşisıra, "ve "Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun" denildi" buyurmuştur. Bu, "Onlar, tesbihatta bulunurlar" demek olup, bununla, Allah Teâlâ'nın, ulûhiyyete yakışmayan herşeyden tenzih edilmesi kastedilmiştir. Ayetteki, "Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun" ifadesi ile, O'nun ulûhiyyet sıfatları ile mevsûf olduğu anlatılmak istenmiştir. O halde teşbih, Hak Teâlâ'nın, kendisine yakışmayan şeylerden tenzih edilmesi gerektiğini söylemek demek olup, bu şeyler celâl sıfatlarıdır. "Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun" ifadesi de, O'nun ulûhiyyet (kemâl) sıfatlarıyla mevsûf olduğunu ortaya koymak demek olup, bunlar da ikram sıfatlarıdır. Bu iki çeşit sıfat, 'Celâl ve ikram sahibi Rabbinin ismi (sânı) yücedir" (Rahmin, 7a> ayetinde bahsolunmuştur. Bu 1a, meleklerin, âlem'[218][218] yaratılmazdan önce Cenâb-ı Hakk'ı zikrettikleri söz olup, "Biz seni hamdinle teşbih eder ve seni takdis ederiz" (Bakara, 30) şeklindeki sözleriyle kastettikleri zikirleridir. [219][219]

Hamd İle Hatime

Ayetteki, "ve "Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun" denildi" ifadesinde şöyle bir incelik daha vardır: Allah Teâlâ, bu hamdi kimin yaptığını belirtmemiştir. Allah'ın bunu müphem bırakmasının maksadı, insanların, Celâl ve Kibriya'nın huzurunda, hamdü senada bulunurken, söyleyebilecekleri en ileri sözün. Elhamdülillah! Rabbi'l-Âlemîn" olduğuna dikkat çekmektir. Bu husus, cennetliklerin vasfı anlatılırken, "Onların sözlerinin (dualarının) sonu, "Ehamdülillâhi Rabbi'l-Âlemîn" demeleridir"(Yûnus, ıo> buyurulmasıyta da destek bulur.

Ben musannif (Râzî) -Allah ona merhamet eylesin- şöyle derim: Bu sûrenin tefsiri, 603 (hicrî) senesinin, Zilkade ayının, son çarşamba gecesinde tamamlandı. Ben musannif (yazar) derim ki: Allahım! Mukarreb melekler bile, sana olan hamd-ü senaları tek tek sayıp dökmekten âciz kalmışlardır. Onların yanında ben kim oluyorum ki? Resuller ve Nebiler, buna âciz olduklarını itiraf etmişlerdir. Ya ben neciyim (ki acziyetimi itiraf etmeyeyim). Ben ancak şöyle diyebilirim: Sen, azamet ve rahmetinle sensin, ben de aczimle beni.. Rahmet, lütuf, cömertlik ve ihsan senden; acziyet, zillet, umduğuna nail olamama, zarar-ziyan benden... Ya Rahman, Ya Deyyân, Ya Hannân, Ya Mennân, Ya Erhame'r-Râhimîn! Rahmetinle bana, gufran ve rahmetini bol bol dök. Allah'ın selât-ü selâmı, efendimiz Nebiyy'i Ümmî Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âl ve ashabına ve mü'minlerin anneleri olan O'nun zevcelerine olsun. 220[220]

---

[218][218] Matbu nüshada “alem” yazılı fakat bunun aslının Adem olduğunu zannediyoruz (ç).

[219][219] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/234-235

220[220] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/235

MÜ'MİN SURESİ

Bu sûre 85 ayettir ve Mekkîdir.

Kitabın Sahibi

"Hâ mim. Bu kitabın indirilmesi, azız ve alîm olan (mü'minlerin) günahını affeden, günahları af, tevbeleri kabul eden, azabı çetin, fazî-u ikram sahibi olan Allah katındandır. Ondan başka hiçbir tanrı yoktur. Dönüş ancak
O'nadır. Allah'ın ayetleri hakkında, inkâr edenlerden başkası mücâdele etmez. Şimdilik onların şehirler içinde dönüp dolaşması seni aldatmasın. Onlardan evvel Nûh kavmi de, bunlardan sonraki sürü sürü fırkalar da, (peygamberlerini) yalanladılar. Her ümmet, kendi peygamberlerinin aleyhinde harekete geçti. Hakikati olmayan şeylerle, hakkı yok etmek için savaşıp durdular. Neticede ben de onları tutup yakaladım, işte (bak), benim azabım nice imiş! Kâfirlere karşı Rabbinin, onların muhakkak cehennemlik oldukları (şeklindeki) sözü (hükmü), işte böyle gerçekleşmiştir" (Mû'mln, 1-6).
Bil ki bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 1[1]

Hâmîm'dekj KıraatVecihleri

Ebû Bekr'in rivayetine göre Âsim, Hamza ve Kisâî, hâ'nın kesresiyle bunu "Hî mîm" şeklinde okurlarken, diğerleri, hâ'nın fethasıyta "hâ mim" şeklinde okumuşlardır. Bir rivayette Nfttî ile İbn Amir, fetha ile kesre arası bir şekilde okumuşlardır ki bu da, hâ harfini tam bir fethayla okumamaktır. Keşşaf sahibi şöyle der "Bu kelime mîm'in fethasıyla ve sükûnuyla da okunur. Bir, içtima-i sakineynden (iki sakin harfin yanyana gelmesinden) dolayı harekelemek, bir de harekelerin en hafifi olanı tercihten ötürü bu harf fethayla okunur, j—Jl «J-IT kelimele rinin durumu da böyledir. Yahut da başına bir "oku" kelimesinin takdiriyle, mansub olarak "hâ-mîme" şeklinde okunur. Bu kelimenin, gayr-ı munsarıf olmasıysa, bir müennesliğinden, bir de, sûrenin alem ismi olmasından ötürüdür. Yahut tıpkı, "Kabil" ve "Hâbîl" kelimeleri gibi, a'cemî bir kalıpta olmalarından (ve müennes olmalarından) ötürüdür. Ha-mîm'in sükûn ile okunmaları ise, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, mücerred (âmili olmayan) isimlerin sonlarının mevkuf (sükûn) okunmalarından ötürüdür. 2[2]

İkinci Mesele

Sûrelerin başlangıçları ile ilgili tafsilatlı izahımız, Bakara Sûresi'nin başında ele alınmıştı. Burada bu sûreyle ilgili doğruya en yakın görüş, "Hâ mîm" lafzının, bu sûrenin ismi olduğunu söylemektir. Binâenaleyh "Hâ-mîm" lafzı, mübteda, İse haberdir. Buna göre kelâmın takdiri "Hâ-mîm diye adlandırılan bu sûre, bu kitabın Allat, katından indirilmesidir" şeklinde olur. Binâenaleyh "tenzil" kelimesi masdardır, fakat kendisi ile ism-i mef'ûl olan "münzel" (indirilmiş kitap) manası kastedilmektedir. Ayetteki "Allah'dandır" ifâdesine gelince, Hak Teâlâ, "Hâ-mîm, tenzllü'l-kltâb" deyince, indirenin kim olduğunu beyan etmesi gerekmiştir. İşte bu sebeple "mîn-Allah" "Allah'dandır" buyurmuştur. Daha sonra Allah Teâlâ, dinledikleri zaman insanları ise ciddiyetle sarılmaya sevkedici ve bu hususta gerçek davranmaktan atıkoyucu olsun diye, kendisinin celâl sıfatlarıyla ve azamet alametleriyle mevsûf olduğunu beyan etmiştir. Böylece de bu kitabı indirenin, azîz ve alîm olan Allah olduğunu bildirmiştir. 3[3]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/239
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/240
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/240

Allah'ı Bilmenin Manası

Bil ki insanlar, Allah'ı bilmenin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak, büyük bir kesim, "Bu, Allah'ın önce kadir olduğunu bilmek, sonra da âlim olduğunu bilmektir" demişlerdir. Bunu iyice anladığına göre, diyoruz ki: "Azîz" kelimesinin iki manası vardır:
a) Gâlib, üstün... Buna göre ayetin manası, "O kudret açısından hiç kimsenin kendisiyle boy ölçüşemeyeceği bir kadirdir" şeklindedir.
b) "Eşi-benzeri olmayan"... Buradaki "azîz" sözü ile, kadir manasının kastedilmiş olması caiz değildir. Çünkü ayetteki "Allah" lafzı, Hak Teâlâ'nın kadir olduğuna zaten delâlet etmektedir. Binâenaleyh "aziz"in, ikinci manaya, yani "eşi-benzeri bulunmayan" manasına hamledilmesi gerekir. Böyle olan bir varlığın, "cisim" olmaması gerekir. Cisim olmayan da, şehvet ve nefretten (arzu etmek ve etmemekten) münezzeh olur. Böyle münezzeh olan ise, ihtiyaçtan, başkalarına muhtaç olmaktan uzak olur. "Alim" sıfatı, ilim (bilme) masdannın, mübalağa (ileri mana) ifade eden bir sîgadır. Bu hususta ileri mana ise, ancak Hak Teâlâ'nın herşeyi bilmesi durumunda söz konusu olur. Dolayısıyla, "Aziz ve alîm olan Allah'dandtr" cümlesinin manası, "Bu kitab, mutlak kadir, mutlak müstağni (ganî) ve mutlak âlim olanın indirdiği bir kitaptır" manasına varıp ulaşır. Böyle olan ise bütün iyilik ve kötülük yönlerini bilen ve kendisinin menfaatları celbetme ve zararları gidermeden müstağni olduğunu bilen olur. Binâenaleyh kim böyle olursa, rahîm ve cömert olur. Fiilleri de, çirkinlikten, yanlışlıktan ve bâtıllıktan münezzeh, hikmetli ve doğru fiiller olur.
Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, fiillerinin hikmet ve doğru olduğunu anlatmak için, "tenzil" ifadesinin hemen peşinden işte bu üç ismini zikretmiştir. Durum böyle olunca, bu "tenzîT'in hak ve doğru olması gerekir. "el-Azîz" ve "el-alîm" kelimelerinin burada zikredilmesindeki hikmetin, şu iki şey olduğu da söylenmiştir:
1) Allah, bu kudreti ve ilmi sayesinde, Kur'ân'ı, her türlü maslahatı (uygun şeyi) içine alan, mucize vasfını taşıyan bir biçimde indirmiştir. Eğer o, azîz ve alîm olmasaydı, Kur'ân bu vasıfları taşıyamazdı.
2) Allah Teâlâ, Kur'ân'ı muhafaza etmeyi, mükellefiyetlerini (hükümlerini) yaşatmayı ve mükellefiyetlerin sona ereceği (Kıyamete) kadar onu dimdik ayakta tutmayı garanti etmiştir. Bu ise, ancak O'nun, yenilmez bir azîz, kendisine hiçbirşey gizli katmayan bir alîm olmasıyla mümkündür.
Daha sonra Hak Teâlâ kendisini, vaad ve va'idi, tergib (teşvik) ve terhibi (tehdidi) birlikte yapan birisi olarak niteleyerek, "Günahları af, tevbeieri kabul eden, azabı çetin, fazl-u ikram sahibi olan Allah katındandır" buyurmuştur. Bu, Allah'ın altı çeşit sıfatını ifade eder. 4[4]

Gâfirü'z-Zenb

Allah'ın Altı Sıfatı

Birinci Sıfat: Gâflrü'z-Zenb "günahları atieden"ti\x. Cübbâî şöyle der: "Bu, "insanın tevbe etmesi," yahut işlediği günahtan daha büyük bir taatta bulunmak suretiyle, bağışlanmaya müstehak olduğunda onu bağışlayan" manasınadır." Cübbâî'nin kastettiği şudur: Günah işleyen kimse için, ya onun bu günahını, mükâfaatı bu günahın cezasından daha büyük bir taat işlemeden önce yaptığı yahut böyle olmadığı söylenebilir. Binâenaleyh eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, işlenen günah küçük olur. Yok eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, işlenen günah büyük olmuş olur ve cezası ancak sahibinin tevbesiyle kalkabilir. 5[5]

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/240-241
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/241

Af İçin Tevbe Şartı Yok

Biz (ehl-i sünnet) âlimlerinin görüşü şöyledir: Allah Teâlâ, tevbe olmaksızın da büyük günahı affedebilir. Ayet buna delâlet eder ve bunun izahı şu şekillerde olur:
1) Tevbe edilme ile büyük günahın bağışlanması ve küçük günahların bağ>ş)anmas>, ku) >ç'm 2atan düşünülen şeyl&rö&ndir. Bütün peygamberler, veJJJer, sâlih kutlar, yani genelde bütün insanlar, yapmalar» gereken fiillerde müşterektirler. Dolayısıyla eğer, ayetteki "Günahı bağışlayan (Gâfir)" sıfatını, (Ey Cübbal), senin verdimin manada ahreak, ayette Allah'ı medhi gerektiren husus hakkında, peygamberler ile itaat edenlerden mertebeleri daha düşük olanlar arasında bir fark kalmaz. Halbuki böyle birşey olamaz. Binâenaleyh ayetteki bu sıfat ile, Cenâb-ı Makk'ın, tevbe edilmese de büyük günahları bağışlayabileceği manası kastedilmiş olur ki bizim de ulaşmak istediğimiz netice budur.
2) Mağfiret (bağışlama), örtme manasınadır. Örtme ise, mevcud olup, üzeri örtüfebı'fecek şeyfer hakkında söz konusu ofur. Hafbukı küçük günahlar, onu işleyenin çokça yaptığı taattar sayesinde, s'Ainir gider. Dolayısıyla küçük günahlar için "örtme" düşünülemez. Bu sebeple de, ayetteki bu sıfattn, kulun tevbe etmesi halinde, büyük günahlarının bağışlanması manasına hamfedilmesi mümkün değildir. Çünkü Allah'ın "kftbftü't-taVbe" ftevbeleri kabul edici) srtatının manası zaten budur. Dolayısıyla eğer, "Gfttlrü'z-Zenb" ifadesiyle de bu mana kastedilmiş olacak oJsa, lüzumsuz bir tekrar söz konusu olur ki bu Kur'an için düşünülemez. Böylece, Allah Tealâ'tun.
"Gftflr" olmasının, kulun tövbesinden önce büyük günahları bağışlayıcı olduğunu anlattığı sabit olur.
3) "GaUtü'z-Zenb" tabiri, büyük bvr övgü olarak get\ri\ml$.vt. Oo\ay\s\y\ab\ır\\ı, en büyük medih çeşidini ifade edecek bir manaya hamletmek gerekir. Bu mana da, Cenâb-ı Hakk'ın, kul tevbe etmese de, onun büyük günah/arını bağışlayıcı olmasıdır. Biz ehl-i sünnetin de, ulaşmak istediği netice budur. 6[6]

2- Kabilü't-tevb

/kinci Sıfat: Kabiiu 't-tevbe (tevbeyi kabul eden) sıfatıdır. Bununfa ilgili iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Ayetteki "tevbe" ile ilgili iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu, masdardır. Bu görüş EbÛ Ubeyde'nindir.
b) Bu, "tevbe" kelimesinin cemisidir. Bu görüş de Ahfeş'indır. Müberred ise bu kelimenin, tıpkı çekimi ile, masdar olabileceği gibi, tevbenin cemisi olabileceğini, fakat masdar kabul edilmesinin daha doğru olacağını, çünkü bu durumda manasının, "O bu fiili kabul eder" şeklinde olacağını söylemiştir.
İkinci Bahis: Ehl-i sünnet âlimlerimizin görüşüne göre, günahkârın tevbelerini kabul işi, Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfü ve ikramıdır, tevbeyi kabul, Allah'a vacip (gerekli) değildir. Mu'tezile ise, Allah'ın tevbeyi mutlaka kabul etmesi gerektiğini (vâcib olduğunu) söylemiştir. Ehl-i sünnet âlimlerimiz şöyle delil getirmişlerdir: Allah Teâlâ, tövbeleri kabul edici oluşunu, bir medh-ü sena sadedinde zikretmiştir. Binâenaleyh eğer bu iş kendisine vacip olmuş olsaydı, bunda, salih kulları, görevlerini hakkıyla yapıp, yasaklardan sakındıklarında, bunlar için tahakkuk edecek az bir fazlalık hâriç, medih nâmına hiçbirşey kalmazdı. 7[7]

3- Şedidu'l-İkab

Üçüncü Sıfat: "Şedîdü'l-ikâb" "azabı çetin olan "sıfatıdır. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Bununla ilgili olarak şöyle bir soru söz konusudur: "Şedidü'l-ikâb" kelimesi ancak

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/241-242
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/242

nekire bir kelimeye sıfat olmaya elverişli olup marife bir kelimeye sıfat olmaya elverişli değildir. Çünkü meselâ sen, "Yakalaması kuvvetli-çetin bir adama rastladım" dersin ama, "Çetin bir Abdullah'a rastladım" diyemezsin. "Allah" ismi, bir alem isimdir, dolayısıyla marifedir. Bu sebeple, ancak nekire bir kelimeye sıfat olabilecek bir kelime olan "şedîdü'l-ikâb" ile, bu âlem ismi nitelemek nasıl caiz olabilir? "Gâfirü'z-zenb" ve "Kabulü't-tevb" vasıfları böyle değildir. Çünkü bu iki ifadeden, bu iki işin (sıfatın) yeni meydana geldiği ve Allah Teâtâ'nın "şu anda, yahut yarın, günahları bağışlayan ve tevbeleri kabul eden" manası kastedilmemiştir. Bu vasıflarla bu iki hususun Cenâb-ı Hakk'ın ezelden beri vasfı olduğu anlatılmak istenmiştir. Binâenaleyh bunlar tıpkı, "llahu'l-halkı" "halkın ilahı", "Rabbü'l-Arş" "Arş'ın Rabbi" ifadeleri gibi olur. Ama "şedîdü'l-ikâb"ın böyle olduğunu söylemek zordur. Çünkü O'nun ikâbının şiddetli olduğunun kabul edilmesi durumunda bile, ifade yine nekire olur, dolayısıyla bir mahfeye sıfat olamaz. İşte soru bundan ibarettir. Buna şu şekillerde cevap verilmiştir.

1) Bu sıfat, her nekadar nekire olsa da, marife olan diğer (önceki) sıfatlarla birlikte zikredilince, bunun da zikredilmesi makul ve yerinde olmuş olup, tıpkı kji (Burûc. 14.16} ayetindeki gibi olur.

2) Zeccâc "Şedîdü'l-ikâb" ifadesinin mecrûr oluşu (sıfat oluşundan değil), bedel oluşundan ötürüdür. Çünkü nekirenin marifeden ve marifenin nekireden bedel kılınması caiz olan bir husustur" demiştir. Ama buna da, "Bu kelimeyi tek başına, geçen birkaç sıfattan bedel yapmada, doğru olandan açıkça bir uzaklaşma var" diye itiraz edilmiştir.

3) "Gâfiri'z-Zenb" ve "Kabili't-tevb"ı ifadelerinin, "Allah" lafzının sıfatı kabul edilmesinin yerinde oluşunda bir münakaşa yoktur. Bunun böyle olması, bu iki sıfatın, devam ve süreklilik manalarını taşımalarından dolayıdır. İşte aynen bunun gibi,
şedidü'l-ikâb" İfadesi de, devamlı ve sürekli bir çetinlik manası taşır. Çünkü Allah'ın sıfatları, sonradan olmaktan ve yeniden oluşmaktan münezzehtir. O halde bu ifadenin manası O'nun azabının şiddetli olmasıdır. Bu mana, hep böyledir ve sonradan böyle olduğu söylenemez. İşte bu konuda söylenenlerin hepsi bundan ibarettir.

İkinci Bahis: Bu ayet, Allah'ın rahmet ve lütuf tarafından daha ağır basacağını hissettirmektedir. Çünkü Hak Teâlâ kendisini "şedidü'l-ikâb" olarak nitelemek istediğinde, bu sıfattan önce, herbiri ikâbın (cezanın) kaldırılmasını gerektiren iki sıfatı, yani "Gâfiru'z-Zenb" ve "Kâbllü't-Tevb" sıfatlarını zikretmiş, bu sıfattan sonra yine, büyük rahmetinin tahakkukuna işaret olan sıfatını yani "Zi't-tavl" "fazl-u ikram sahibi" sıfatını zikretmiştir. Binâenaleyh "şedidü'l-ikâb" sıfatının önüsıra o iki sıfatın, peşisırada bu sıfatın getirilmiş olması, ilahî rahmet ve kerem tarafının daha ağır bastığına delâlet eder.

Üçüncü Bahis: Birisi şöyle diyebilir: Hak Teâlâ, Kabilü't-tevb vasfının başına "vâv" (ve) edatını getirmiş, ama "şedldü'l-ikâb"ın başına getirmemiştir, bu ikisinin farkı nedir?" Deriz ki: Eğer Hak Teâlâ oraya vâvı getirmemiş olsaydı, insanın hatırına, Hak Teâlâ'nın "Gâfir" "bağışlayıcı" oluşunun, "kabilü't-tevb" "tevbeleri kabul edici" oluşu manasına olduğu gelebilirdi. Ama bunun başına "vâv" gelince, bu ihtimal ortadan kalktı. Çünkü birşeyi, yine kendisine (aynısına) atfetmek muhaldir. Fakat "şedidü'l-ikâb"ın, ilk iki sıfattan başka olduğu malumdur. Dolayısıyla bunun başına vâv getirmeye gerek kalmamıştır. 8[8]

4- Zi't-tavl

Dördüncü Sıfat: "Zi't-tavl" "fazi ve ikram sahibi" sıfatıdır. Arapça'da, "Bize son derece lütfetti' manasında, denilir. Arapların "Bana fazlınla ikram et" şeklindeki sözleri de bu köktendir. Yine "Onlardan imkân (servet) sahibi olanlar.,.,"<jwbe, 86) ayeti de bunun gibidir. Bu ifaden/n tefsin, (Nisa, 25} ayetinde geçmişti

Bil ki Hak Teâlâ kendisini şedidü'l-ikab olarak tavsif edince, mutlak bununla yapması çirkin olmayıp, hatta çirkin olanı yapmakla tavsif bile edilemeyeceği, şiddetli bir azab verici olduğu

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/243-244

manası kastedilir. Bunun böyle olduğu sabit olunca diyoruz ki: Hak Teâlâ, hemen bunun peşisıra, Zi't-tavl, yani lütuf sahibi olduğunu belirtmiştir. Binâenaleyh bunun manasının, Allah'ın yapacağı o cezayı yapmamak suretiyle lütfedici olması şeklinde anlaşılması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak, kendisinin lütuf ve ikram sahibi olduğunu bildirmiş, ama lütfunun hangi hususta olacağını belirtmemiştir. Dolayısıyla bu lütfunun, daha Önce geçen şey hususunda olduğunu anlamak gerekir. Ayetteki mücmelliği kaldırmak için daha önce geçen şeyin o güzel ve yerinde olan ikâb fiili olduğunu söylemek gerekir. Bu da, Allah Teâlâ'nın yapmasının makul ve yerinde olan o ikâbı yapmayacağına delâlet eder ki bu da büyük günah sahiplerinin affının mümkün olduğunu gösterir. İşte bizim ulaşmak istediğimiz netice de budur, 9[9]

5- Lâ İlahe İllâ Hû

Beşinci Sıfat: Mutlak tevhid olup, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Ondan başka hiçbir tanrı yoktur" ayetinin ifade ettiği husustur. Mana şudur: Cenâb-ı Hak kendisini, rahmet ve lütuf sıfatlarıyla nitelemiştir. Binâenaleyh şayet, rahmet ve lütuf sıfatında O'na ortak olan ve O'nunla boy ölçüşebilen başka ilâhlar da bulunmuş olsaydı, buna, (yani Allah'a) ibadet etmeye duyulan ihtiyaç şiddetli olmazdı. Ama, bu ilâh, tek olup, eşi ve benzeri, ortağı olmayınca, O'na kulluk etmeyi kabullenmeye duyulan ihtiyaç, bu nisbette de güçlü ve kuvvetli olmuştur. Binâenaleyh, en mükemmel anlamda bir terkîb ve tergîb, işte Cenâb-ı Hakk'ın bu tek oluşu ile tahakkuk eder. 10[10]

6- İleyhi'l-Masîr

Altıncı Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "Dönüş ancak O'nadır" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu sıfat da, Cenâb-ı Hakk'a kulluğu kabul etmeyi teşvik eden, buna kuvvet katan hususlardandır. Çünkü, Allah'ın lütuf ve kerem sıfatlarıyla muttasıf ve ortağı ve benzeri olmayan tek bir varlık olması; ancak ne var ki, haşir ve dirilmenin bâtıl olması halinde, o zaman, O'na isyan etmekten dolayı, şiddetli ve yoğun bir korku meydana gelmez. Ama, haşrin ve Kıyametin varlığının kabul edilmesi durumunda ise, bu korku, daha şiddetli ve bu sakınma daha mükemmel olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı Allah Teâlâ bu sıfatlara yer vermiştir. Müşebbihe , ayetteki ilâ edatına tutunarak bunun bir mesafenin nihayetini ifâde ettiğini (yani Cenâb-ı Hakk'ın bir mekânda bulunduğunu) söylemişlerdir. Ama, bunun cevabı, bu kitabımızın pek çok yerinde verilmiştir. 11[11]

Ayetlerle Mücadele Edenler

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân'ın sayesinde dinî konularda doğruya ulaştıran bir rehber olmak üzere indirdiği bir kitap olduğunu beyan buyurunca, onu iptâi ve onun halini tersyüz etmek maksadıyla bu konuda mücadele eden kimselerin hallerini de belirtmek için U "Allah'ın ayetleri hakkında inkâr edenlerden başkası mücâdele etmez" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 12[12]

Cidal Çeşitleri

Cidal, iki çeşittir:
a) Hakkı anlatma hususunda yapılan mücadele;
b) Bâtılı anlatmak için yapılan cidal.. "Hakkı anlatmak için yapılan cidal ve mücadele,

---

[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/244
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/244
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/244-245
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/245

peygamberlerin izlediği yoldur. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e "Onlarla, en güzel bir yolla mücadele et..." (Nemi, ıas) buyurmuştur. Yine o, kâfirlerin, Nûh (a.s)'a, "Ey Nûh, bizimle cidden uğraştın. Bizimle olan bu mücadelende ileri de gittin" (Hûd, 32) dediklerini nakletmiştir. Bâtılı anlatmak için yapılan mücadele ise, kınanmış olup, bu da bu ayetle kastedilendir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah'ın ayetleri hakkında, inkâr edenlerden başkası mücadele etmez" buyurmuştur. Ve yine, "Meseli sana sırf mücadele etmek için irad ettiler" {Zunrû*, 58» ve "Hakikati olmayan şeylerle, hakkı yok edebilmeleri için savaşıp durdular" (Mü'min. 5) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) "Kur'ân hakkında cidal etmek küfürdür'[13][13] buyurmuştur. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, nekire, belirsiz bir lafızla buyurması, ile kullanışları arasındaki farka delâlet eder. Bil ki, bu fiil fî ile kullanılması halinde, bâtıl bir mücadeleyi, an ile kullanılması halinde de, meşru olan bir mücadeleyi ifade eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), hem az önceki hadiste böyle buyurmuş hem de "Kur'an Hakkında şüphe ve mücadele etmeyin; çünkü onun hakkında mücadele küfürdür'[14][14] hadisinde böyle buyurmuştur. [15][15]

İkinci Mesele

Allah'ın ayetleri hakkında mücadele etmek onun hakkında, "o, sihirdir; o şiirdir; o, kâhinlerin sözüdür; o, evvelkilerin masallarıdır; onu, bir beşer talim etmiş ve uydurmuştur!" demek ve onların buna benzer bâtıl şüpheler ileri sürmeleri suretiyle olur. Böylece Allah Teâlâ, bunu ancak, kâfir olup haktan yüz çevirenlerin yapabileceğini belirtmiştir. [16][16]

Mühlet Aldatmasın

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şimdilik onların şehirleri içinde dönüp dolaşması seni aldatmasın.."buyurmuştur. Bu, "Ey Resulüm, senin, Benim onlara mühlet verip, onları, canları ve mallan hususunda, yani ticâret etmek ve geçimlerini sağlamak amacıyla şehir şehir dolaşmalarına imkân verip onları sapasağlam bırakmama aldanmamak gerekir. Çünkü ben, her ne kadar (şimdilik) onlara mühmet verip, bu hususta onlara zaman tanısam da, geçmiş ümmetlerden benzerlerine yaptığım gibi, bunların da yakasına yapışacağım ve bunlardan da intikam alacağım..." demektir. Çünkü Kureyş de böyleydi; Şam ve Yemen beldelerini dolaşıyor ve o çok malları sebebiyle buralarda ticaret yapıyor, çok da kazanıyorlardı.
Daha sonra Cenâb-ı Hak bu manayı açarak "Onlardan evvel Nûh kavmi de, bunlardan sonraki sürü sürü fırkalar da, (peygamberlerini) yalanladılar" buyurmuş, bu yalanlayanlar cümlesinden olmak üzere, Nûh (a.s)'un kavmi ile, onlardan sonra gelen hizipleri, yani Âd, Semûd vs. kavimler gibi, küfürde ısrar ve devam eden toplulukları^zikretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak Sâd Sûresi'nde de "Onlardan evvel Nûh kavmi, Ad ve kazıklar sahibi Firavun, Semûd, Lût kavimleri ile Eyke ahalisi de tekzib etmişlerdi, işte gruplar"(S«j, 12-13) buyurmuştur. [17][17]

Resullere Karşı Çıkanların Sonu

Cenâb-ı Hak, "Her ümmet, kendi peygamberi aleyhinde harekete geçti" buyurmuştur. Bu, "O gruplardan her biri, kendisini öldürmek, ona işkencede bulunarak hapsetmek için, peygamberlerini yakalamaya azmettiler, yani, "Peygamberlerine karşı bâtlı savundular" araya şüpheler attılar. Yani, "Araya attıktan o şüpheler sayesinde, hakkı ve doğruyu ortadan kaldırmak için (yaptılar bunu).." Yani, "Onların, o peygamberlerin başına getirmek istedikleri ve onları yakalamak için düzenledikleri o tuzak ile yok etme eylemini, ben onların başına geçirdim de, aksine Ben çarptım onları... Bak da gör, benim cezalandırmam nasıl olurmuş!" demektir. Yani, "Bu helak edici, kök kazıyıcı ve öğüt ve ders almada heybetli birşey olmadı mı ya!?. Binâenaleyh ben, küfürde ve (benim) ayetlerim hususunda mücadelede ısrarlarını devam ettirirlerse, o kavimlere yaptığım şeyi, senin kavmine de yaparım" demektir. Cenâb-ı Hak bu hususu da biraz daha açarak, "Kâfirlere karşı Rabbimin, onların muhakkak cehennemlik oldukları (şeklindeki) sözü, işte böyle gerçekleşmişti" buyurmuştur. Bu, "O geçmiş ümmetlerin başına gelen, onlar hakkında kaçınılmaz olmuş olan o azabın bir benzeri, senin kavminden kâfir olanlara da gelip çatmış, hak olmuştur. Çünkü bunlar da, kendilerine böylesi bir azabın ineceği bir zirvede, tepede bulunuyorlar" demektir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki cümlesi, mahallen merfû olup, yine ayetteki, ifadesinden bedeldir. Yani, "işte bu vacip ve kaçınılmaz oluş gibi, kâfir olanlara, onların cehennemlik olmaları da kaçınılmaz olmuştur" demek olup, bu da, "Onların, dünyada iken, kökü kazıyan bir azap ile helak olmaları vacip ve kaçınılmaz olduğu gibi, aynı şekilde onların ahirette de, cehennem azabı ile helak edilmeleri kaçınılmaz olmuştur" demektir.

---

[13][13] Müsned, 2/256, 478.

[14][14] Müsned, 2/475, 478. 494.

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/245

[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/246

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/246

Yahut bu ifade, kendisinden lâm harf-i cerrinin hazfedilip, doğrudan doğruya fiile taalluk etmesiyle, (yani hazf ve îsâl yapılarak) mahallen mansûbtur."

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, Allah'ın, kişilerin saîd ve şaki olmalarına dair verdiği hükmün değişmesi mümkün olmayan şart ve zorunlu bir hüküm olduğu hususunda bu ayeti delil göstererek şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, bu kimselere, azap kelimesinin hak olduğunu haber vermiştir ki bu, onların, iman etmeye kudretlerinin olmayacağına delâlet eder. Çünkü eğer bunlar buna imkân bulanın, o şeyin ayrılmaz parçası olan herşeye de imkân bulabileceği zaruretinden dolayı, bu hak olmuş kelimeyi de, aynı zamanda Allah'ın ilim ve hikmetini de iptal etme imkânını bulmuş olurlardı. Bir de, şayet onlar iman edecek olsalardı, onların bu ayetin hükmüne de iman etmeleri gerekirdi. Bu durumda da bunlar, kendilerinin asla iman edemeyeceklerine iman etmiş olurlardı ki, bu ise, "teklîf-İ mâla yutak" "takat getirilemeyen iş yükleme"d\r.

Nâfî ve İbn Âmir, çoğul sigasıyla kelimâtu okurlarken, diğer kıraat imamları müfred olarak kelimetu şeklinde okumuşlardır. 18[18]

Meleklerin Müminler İçin Duası

"Arş'ı yüklenen, bir de onun etrafında bulunan (melekler), Rablerini hamd ile teşbih ederler. Ona iman ederler. Mü'minlerin de, bağışlanmasını (şöylece) isterler: "Ey Rabbimiz, senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe edenleri, senin yoluna uyup gidenleri bağışla. Onları, cehennem azabından koru. Ey Rabbimiz, onları da, onların atalarından, zevcelerinden ve nesillerinden salih olanları da, -kendilerine vaadettiğin- Adn cennetlerine sok. Yegâne galip, hüküm ve hikmet sahibi olan, şüphesiz ki sensin sen.. Bir de onları, (bu dünyada) her türlü fenalıktan koru; sen o gün, kimi kötülüklerden korursan, muhakkak ki onu, (rahmetin)e mazhar kılmişsmdır. Bu en büyük kurtuluş ve saadetin ta kendisidir"
(Mü'min, 7-9).

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin, mü'minlere karşı olan düşmanlarını ortaya koymada aşın gittiklerini beyan buyurunca, yaratıklarının teşkil ettiği tabakaların en şereflisi olan Arş'ın taşıyıcısı ve onun etrafında dönüp dolaşan o meleklerin de, mü'minlere karşı sevgi, teyit ve muhabbetlerini izhârda ileri gittiklerini beyân buyurmuş, bu sebeple Cenâb-ı Hak adeta, "Eğer bu reziller, düşmanlıkta ileri gidiyoriarsa, onlara aldırma, yüzünü dönüp bakma ve onlara değer verme. Çünkü, Arş'ın taşıyıcısı olan melekler seninledir; Arş'ın etrafında dönüp dolaşan melekler, seninledir. Onlar, sana yardım ederler" demek istemiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/246-247

vardır: [19]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak şu iki grup melekten, onların böyle dediklerini nakletmiştir: [20]

Arş'ı Taşıyan Melekler

Birinci Kısım: Arş'tn taşıyıcısı olan melekler... Cenâb-ı Hak, Kıyamette, Arş'ı taşıyanların sekiz melek olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh, "Şu anda Arş'ı taşıyan melekler, Kıyamet gününde onu taşıyacak olan meleklerdir" denilmesi mümkündür. Arş'ın taşıyanların meleklerin en kıymetlileri ve en büyüklerinden olduklarında ise şüphe yoktur. Keşşaf sahibi şunu rivayet etmiştir: "Arş'ı taşıyan o meleklerin ayakları, yedi kat yerin altında olup, başları da, Arş'ın üzerindedir. Bunlar, gözkapaklarını hiç kaldırmaksızın, huşu ve huzû içindedirler. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de"Rabbinizin azameti hususunda, düşünmeyin! Fakat siz, Rabbinizin yarattığı melekler hakkında düşünün. Çünkü, meleklerden, kendisine İsrafil adı verilen bir yaratık vardır ki, Arş'ın köşelerinden birisi onun omuzları üzerinde olup, onun iki ayağı yedi kat yerin altında, başı da yedi kat gökleri delip geçmiştir. Ama buna rağmen o, Allah'ın azameti karşısında, adetâ küçük bir kuş olacak denli küçülür...[21] buyurduğu rivayet edilmiştir. kelimesinin, küçük kuş anlamına geldiği söylenmiştir. Rivayet olunduğuna göre Allah Teâlâ, bütün meleklere, onların diğer meleklerden üstün olduğunu belirtmek için, Arş'ı taşıyan meleklere, sabah akşam bol bot selâm vermelerini emretmiştir. Yine, Allah'ın, Arş'ı, yeşil bir cevherden yarattığı; onun iki sütunu arasının, hızlı uçan kuşlara nisbetle seksen bin yıllık bir mesafe olduğu da söylenmiştir. Yine, Arş'ın etrafında, Cenâb-ı Hakk'a tehlil ve tekbirde bulunarak (Lâ İlahe illallah; Allahu Ekber diyerek) tavaf eden yetmişbin saf meleğin; bunların arkasında da, ayakta oldukları halde, ellerini öncekilerin omuzlarına koymuş olan tehlîl ve tekbir getirerek seslerini yükselten ve nihayet bunların arkasında da, sağ ellerini sol elleri üzerine koymuş, yüzbin saf meleğin bulunduğu; onlardan herbirinin de, diğerinin yaptığı teşbihten başka bir teşbihle tesbihatta bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu haberleri Keşşaftan naklettim.

İkinci Kısım: Cenâb-ı Makk'ın bu ayette zikrettiği meleklerin İkinci kısmı ise, Cenâb-ı Hakk'ın "bir de onun etrafında bulunanlar" ayetinin ifade ettiği husutur. Oldukça açık ve zahir olan şudur ki, bunlardan murad edilen, Cenâb-ı Hakk'ın, "Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile teşbih ederek Arş'ın etrafını kuşatmışlardır" (zomer, tsj ayetinde zikrettiğidir. Ben derim ki: Akıl, Arş't taşıyan melekler ile, Arş'ın etrafını kuşatmış olan meleklerin, meleklerin en üstünü olduklarına delâlet eder. Bu böyledir, çünkü, ruhların ruhlara nisbeti, bedenlerin bedenlere nisbeti gibidir. Arş, maddî-cismanî varlıkların en kıymetlisi ve üstünü olunca, Arş'ın tedbir ve idaresiyle ilgilenen ruhların da, bedenleri yöneten ruhlardan daha faziletli ve üstün olması gerekir. Yine burada, Arş'ın cismini taşıyan başka ruhlar da var gibidir. Sonra ise, Arş'tn cismini istilâ etmiş olan bu kahir ve ezici ruhlardan, aynı cinsten olmak üzere, başka ruhlar meydana gelir. Bunlar da, Arş'ın etraf ve kenarlarına tutunmuşlardır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Melekleri görürsün ki, ... Arş'ın etrafını Kuşatmışlardır" (zonwr, 75) hitabıyla da bunlara işaret edilmektedir. Kısaca, gerek . akînî delillerle, gerekse gerçek ve sadık mükaşefe yoluyla şu hakikat açık ve aşikâr olmuştur: Bedenler alemi, ruhlar alemine nisbet edilemez. Binâenaleyh, müşahede ettiğin herşey, bedenler aleminin, farklı farklı mertebelerinde olarak, şu maddî görme gözüyledir. O halde Senin bunu, ruhlar aleminin farklı farklı mertebelerinde olarak, r-asîret gözüyle müşahede etmen gerekir. [22]

---

[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/247-248

[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/248

[21] Müsned, 2/353. 363. camiüs-Sağir. 1/132.

[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/248-249

Allah’ın Arş’ta Oturmadığının Delilleri

Bu ayet-i kerime, Cenâb-ı Hakk'ın, Arş'da bulunmaktan münezzeh olduğuna delâlet etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ,
bu ayette, "Arşı yüklenenler..." buyurmuş, bir başka ayette ise, "O gün Rabbinin Arş'ını, üstlerinde bulunan sekiz (melek) yüklenir.."(Hakka, 17) buyurmuştur. Arş'ı yüklenenin, Arş'da bulunan -e- şeyi de yüklenmiş olduğunda şüphe yoktur. Şayet âlemin ilâhı Allah Arş'da jnmuş olsaydı, bu melekler, Âlemin İlahının da taşımış olurlardı.. O zaman da onlar, Âlemin Ilâhı'nın bekçi ve koruyucuları olmuş olurlar.. Muktedir koruyucu, ilâh >Tiaya; korunan ve taşınan ise, kullukta bulunmaya daha uygundur. O vakit de, İlâh, ar kul haline; kul da, bir İlâh haline dönüşmüş olur. Bu ise, fasit ve yanlıştır. B^âenaleyh bu durum, Arş'ın ve cisimlerinin ilâhının, hem Arş'dan hem de esimlerden münezzeh ve yüce olduğuna delâlet etmiş olur.
Bilesin Ki Allah Teâlâ, Arş'ı taşıyan melekler ise Arş'ı kuşatmış olan meleklerden şu üç şeyi nakletmiştir:
Birinci nev: Cenâb-ı Hakk'ın "Rabbini hamd ile teşbih ederler" ayetinin ifade ettiği husus... Bunun bir benzeri de, O'nun, meleklerden naklen buyurduğu, "Bizseni hamdinle teşbih ... edip dururken"(Bakara,») ayeti ile, O'nun, "Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile teşbih ederek Arş'm etrafım kuşatmışlardır" (zamer, 75) ayetidir. O halde teşbih, Allah Teâlâ'yı. O'na uygun olmayan şeylerden tenzih etmek; tahmîd ise, O'nun, mutlak mun'im, nimetler ihsan eden olduğunu kabul etmektir. O halde teşbih, celâl sıfatına; tahmid ise, ikram vasfına işaret eder. O'nun, "Rabbini hamd ile teşbih ederler" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Azamet, saltanat ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir" (Rahman. 78) ayetinin manasına yakındır. 23[23]

İmanın ihtiva Ettiği Nükte

ikinci nev: "O'na iman ederler" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu na göre eğer, "O'na İman ederler" ifadesinde ne fayda vardır ki?! Çünkü, teşbih ve tahmîdle meşgul olmak ancak, daha önce Allah'a iman etmekle mümkündür" denilirse, biz deriz ki: Bundaki fayda, Keşşaf sahibinin zikredip ve cidden güzel ifade ettiği şu husustur: "Bundan maksat, şayet AÎlah Teâlâ Arş'da bulunsaydı, Arş'ı taşıyan melekler ile, Arş'm etrafını kuşatmış olan meleklerin O'nu müşahede edip göreceklerine; o meleklerin Allah'ın varlığına iman etmelerinin ise, medh ve övgüyü gerektirdiğine; çünkü, karşımızda bulunan ve müşahede olunan bir şeyin varlığını kabul etmenin övülme ve medholunmayı gerektirmediğine..." dikkat çekmek içindir. Baksana, güneşin varlığı ile, onun aydınlatıcı olduğunu kabul ve ikrar etmek, medholunma ve övülmeyi gerektirmez. İşte, Allah Teâlâ, sena ve övgü üslubuyla onların Allah'a iman etmiş olduklarını zikredince, onların Allah'a, O'nu orada hazır ve oturur bir vaziyette görmeksizin iman etmiş oldukları anlaşılmış olur." Allah Keşşaf sahibine rahmet etsin; onun kitabında şayet sadece bir nükte bulunmuş olsaydı bile, şeref ve iftihar vesilesi olarak ona yeterdi. 24[24]

Hakkı Tazim Halka Şefkat

Üçüncü Nev: Cenâb-ı Hakk'ın, "Mü'minlerin de bağışlanmasını isterler" ayetinin ifade ettiği husus... Şunu bil ki, saadetin kemâle ermesi, şu iki şeye bağlıdır: Allah'ın emrine saygı, mahlûklarına da şefkat.. O halde, Allah'ın emrine saygı göstermesi, O'nun mahtûkatına şefkatten önce gelmesi gerekir. Buna göre, "Rabbini hamd İle teşbih ederler. O'na iman ederler" ayetleri, Allah'ın emrine saygı göstermeyi ihsas ederlerken, "Mü'minlerin de, bağışlanmasını isterler" ayeti de, Allah'ın mahlûkatına şefkat gösterme manasını ihsas ve iş'âr

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/249-250
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/250

eder. Sonra, ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 25[25]

Melek - Beşer Üstünlüğü

Pekçok alim bu ayetle, meleğin beşerden üstün olduğuna istidlalde bulunmuş ve şöyle demişlerdir: Çünkü bu ayet, melekler, Allah'ı medh ve takdis ile zikretmeyi bitirdiğinde, onların başkaları, -yani mü'minler- için mağfiret ve bağ talebinde bulunmakla meşgul olduklarına delâlet eder. Bu da onların, kendileri için mağfiret talebinde bulunmaktan müstağni olduğunu gösterir. Çünkü, şayet onlar kendileri için mağfiret talebinde bulunmaya muhtaç olsa idiler, başkaları için mağfiret talebinden önce, kendileri için mağfiret talebinde bulunurlardı. Bunun delili, "İşe, önce kendinden başla..." şeklindeki hadisidir. Yine Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur" hakikatini bil, hem kendinin, hem erkek mü'minlerle kadın müzminlerin günahının bağışlanmasını iste.. (Muhamm&d, ıs) buyurmuş, böylece, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ilk önce kendisi için mağfiret talebinde bulunmasını, daha sonra da başkaları için mağfiret talebinde bulunmasını istemiştir.
Yine Cenab-ı Hak, NÛh (a.s)'m "Ya Rabbi, beni, anamı, babamı, iman etmiş olarak evime giren kimseleri, erkek mü'minleri ve kadın mü'minleri sen bağışla.." (Nûh. 28) dediğini nakletmiştir ki, bu da, mağfiret talebinde bulunmaya ihtiyaç duyan herkesin, kendisi için af talebinde bulunmayı, başkaları için mağfiret talebinde bulunmadan önce getireceğine delâlet eder. Dolayısıyla melekler şayet af dilemeye muhtaç olsalardı, onların, kendileri için mağfiret talebinde bulunmakla meşgul olmaları, başkaları için af dilemeyle meşgul olmalarından önce gelirdi. Cenâb-ı Hak, meleklerin kendileri için mağfiret talebinde bulunduklarından bahsetmeyince, biz bunun ancak, o meleklerin af dilemeye ihtiyaçları bulunmadığı İçin olduğunu anlamış oluruz. Peygamberler (a.s)'e gelince, onlar, mağfiret talep etmeye muhtaçtırlar. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e "Hem kendin hem de mü'minler için â/c/i/e" {Muhammed. i9) buyurmuş olmasıdır. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, meleğin, beşerden daha üstün olduğu ortaya çıkmış olur. Allah en iyisini bilendir. 26[26]

Şefaat Hakkında

Ka'bî, şefaatin tesirinin, günahkâr kimsenin günahını düşürme hususunda değil de, mü'minlerin mükâfaatının
artması hususunda olacağına dair bu ayetle istidlal ederek, şöyle der: "Çünkü melekler, "O halde tevbe edenleri,
senin yoluna uyup gidenleri bağışla.." demişlerdir. Halbuki bundan maksad, "Onlar, fıskta ister ısrar etsinler isterse ısrar etmesinler, küfürden tevbe edenleri bağışla.." manası değildir. Çünkü, durumu böyle olan kimse, "Rabbinin yoluna uymuş olan.." diye nitelenemez.. Bu hususta da, böyle bir ifade kullanılmaz. Bir de, melekler, "Ey Rabbimiz, onları ... kendilerine vaadettiğin Adn cennetlerine sok.." demişlerdir ki, bu, fısk içinde bulunan kimseler hakkında söylenmez. Çünkü, muarızlarımız (ehl-i sünnet), Allah Teâlâ'nın, fasık kimselere de cenneti vaadettiği hususunda kesin konuşmamış, bunun olabileceğini belirtmişlerdir. Böylece, meleklerin şefaatinin, ancak taat edenleri içine aldığı sabit olmuş olur.. Böylece de, bu ikisi arasında bir farkın bulunduğunu söyleyenlerin olmaması zaruretinden dolayı, peygamberlerin şefaatinin de böyle olması gerekir."
Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu ayet, meleklerin, günahkâr kimselere şefaat edebileceklerine delâlet etmektedir. Böylece biz, önce bu hususu açıklayacağız, sonra da, Ka'bî'nin ileri sürdüğü şeyi cevaplayacağız.
Bu ayetin, bizim söylediğimiz manaya delâlet ettiğinin izahı, şu bakımlardan yapılabilir:

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/250
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/250-251

a) Ayetteki, "Mö'minlerin de, bağışlanmasını isterler" cümlesi, istiğfar, af dilemek, talep etmek demektir. Af ise, ancak cezanın düşürülmesi hakkında söz konusu olur. Ama, ilâve bir menfaatin talep edilmesine ise, istiğfar adı verilmez.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, yine bu ifadesidir. Zira bu âyet, o meleklerin, iman etmiş herkes için mağfiret talebinde bulunduklarını gösterir. Binâenaleyh biz, büyük günah sahibinin mü'min olduğunu delillerle isbat ettiğimize göre, bu kimsenin, şefaatin kapsamına girmesi gerekir...

c) Ayetteki, "O halde tevbe edenleri, ... bağışla" cümlesidir. Bu ifade, tevbe edenler için, mağfiret talebinde bulunmayı anlatan bir sözdür. Binâenaleyh, bu ifade ile, tevbe ettikten sonra, büyük günah sahibinin cezasının düşürülmesinin kastedilmiş olması caiz değildir. Çünkü bu, hasmımıza (Mu'tezlle'ye) göre, Allah'a zaten vaciptir. Yapılması vacip olan şeyin ise, dua ile talep edilmesi kabîh olur.

Yine bu ifade ile, küçük günahların cezasının düşürülmesinin kastedilmiş olması da caiz değildir. Çünkü bu da, {Mu'tezile'ye göre), Allah'a vaciptir. Binâenaleyh, bunun da duâ ile istenmesi makul ve yerinde olmaz. Bununla, hak edilen mükâfaatm üzerine ilâve bir mükâfaatm verilmesini istemenin kasdedilmesi de caiz değildir. Çünkü buna, "mağfiret" adı verilmez.. Böylece, "Ohalde tevbe edenler!... bağışla" ifadesinin ancak, kişinin tevbe etmeden önce, büyük günahının cezasının düşürülmesi manasına hamledilebileceği sabit olmuş olur. Arada bir farkın bulunmadığı hususunda bir icmâ bulunduğu için, bu, melekler hakkında söz konusu olunca, peygamberler hakkında da söz konusu olur...

Ka'bî'nin bu konudaki istidlaline, yani o meleklerin tevbe edenler için mağfiret talebinde bulunduklarını söylemesine gelince biz diyoruz ki: Bununla, küfürden tevbe edenlerin ve böylece de iman yoluna tâbi olanların kastedilmiş olması gerekir. Ka'bî'nin, "Fıskta ısrarlı olan ve küfürden dönen kimseler, "Tevbe edici ve Allah yoluna uymuş olan diye nitelendirilmez" şeklindeki sözüne gelince, biz diyoruz ki, biz senin bu sözünü kabul edemeyiz, tam aksine, "O, küfürden tevbe etti, din ve şeriat hususunda Allah'ın yoluna tâbi oldu" denilir.. Onun, küfürden tevbe ettiği, "tâib olduğu" sabit olduğuna göre, (mutlak surette), tâib olduğu sabit olur. Baksana, bir kimsenin, "döven" veya "gülen" diye vasfedilebilmesinde, o kimseden tek bir defa, dövmenin ya da gülmenin sudur etmesi yeterlidir. Ve bu iş, o kimseden, bütün dövmek veya gülmek çeşitlerinin sâdır olmasını gerektirmez. İşte burada da böyledir. 27[27]

Meleklerin İnsanlardan Özür Dilemesi

Ehl-i tahkîk şöyle der: İnsanlar için meleklerden sâdır olan bu şefaat, o meleklerden daha önce sâdır olmuş olan o zelleden bir af dilemenin yerine geçer. Bu böyledir, çünkü onlar, insanın yaratılmak istediği o ilk anda, "... orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?" (Bakara. 30) demişlerdi. Binâenaleyh, işte onlardan, başlangıçta böyle bir söz sudur edince, bu sözlerini, neticede, "o halde tevbe edenleri, senin yoluna uyup gidenleri bağışla.." diyerek telafi etmişlerdir. Ki bu adeta, kazara, bir başkasına eziyyette bulunan bir kimseye yakışanın, verdiği bu sıkıntıyı, ona herhangi bir hususta iyilik yapmak suretiyle onarıp sarması ve telafi etmesi olduğuna, adeta dikkat çeker gibidir. 28[28]

Rahmet Ve İlmin İhatası

Bil ki Cenâb-ı Hak o meleklerin tevbe edenlere mağfiret talebinde bulunduklarını nakledince, bu af dilemenin keyfiyetini de beyan ederek, o meleklerin, "Ey Rabbimiz, senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır" dediklerini nakletmiştir ki bununla ilgili birkaç mesele vardır: 29[29]

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/251-252

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/252

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/253

Rab İsmi ile Dua

Genelde duâ, Rabbena lafzıyla yapılmaktadır. Bunun delili şudur: Bu ayetin de gösterdiği gibi, melekler duâ ederken, Rabbena demişlerdir. Adem (a.s), "Ey Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik., "(Arat, 23); Nûh (a,s), "Ya Rabbî, ben bilgimin olmadığı şeyi senden istemekten sana sığınırım.."(Hûd,47); "Ya Rabbî, ben kavmimi gece gündüz, hakka davet ettim" (Nûh, 5) ve "Ya Rabbî, beni, anamı babamı... bağışla"(nûh, 28); İbrahim (a.s), "Ey Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster.." (Bakara, 260); "Ya Rabbî, hesabın görüleceği gün beni, ana ve babamı ve bütün iman edenleri bağışla.." (İbrahim, 4ij ve "Ey Rabbimiz, ikimizi de sana teslimiyette sabit kıl.. "(Bakara, 128); Yusuf (a.s), "Ya Rab, sen bana mülk verdin.." {Yusuf, 101); Musa (a.s), "Rabbim, bana göster, (ne olur) seni göreyim.."(Araf, 143) ve "tokatlama hadisesi"yle ilgili olarak, "Rabbim, ben cidden kendime yazık ettim. Artık beni bağışla." Bunun üzerine, (Allah) onu bağışladı. Çünkü O, çok affedici, çok merhametli olanın ta kendisidir. Rabbim, bana in'âm ettiğin şeyler hakkı için, artık suçlulara asla arka olmayacağım"(Kasas, 16-17) demişlerdir.

Cenâb-ı Hak, Hz. Dâvûd (a.s)'un, "Rabbine istiğfar edip, rukûya kapandığım" (Sa-d, 24); Hz. Süleyman (a.s)'ın, "Ya Rabbî bana mülk ver" (Sau 35) dediğini; Hz. Zekeriyyâ (a.s)'nın, "Rabbisine gizlice tazarrûda bulunduğunu" (Meryem, 3); Hz. Isâ (a.s)'nın "Ey Rabbimiz, üzerimize gökten bir sofra indir"(Makje, 114) diye duâ ettiğini; Hz. Muhammed (s.a.s)'in de "Rabbim, şeytanların dürtüştürmelerinden sana sığınırım"<MüFminun,97) demekle emrolunduğunu ve mü'minlerin, "Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın..." (am Imran, 191-194) diyerek, beş kere "£y Rabbimiz" dediklerini, yine mü'minlerin, "Ey Rabbimiz, gufranını (dileriz). Dönüşümüz sanadır" (Bakara. 283) deyip, peşisıra gelen ayette de, "Ya Rabbi" nidasını tekrar ettiklerini nakletmiştir. Böylece, anlattıklarımızla, duaların en hoş olanının, kulun Rabbisine, "Ya Rabbf diye nida etmesi olduğu anlaşılır. 30[30]

Duada Neden Rab İsmi Zikredilir?

Bu hususta şöyle bir problem var: "Allah" ismi, Rab isminden daha önemli ve manalıdır. Öyle ise niçin, duâ ederken özellikle "Rab" ismi kutlanılmıştır?

Cevap: Kul, sanki bu isimle dua ederek, şöyle demek istemiştir: "Ben, sırf bir yokluk ve hiçlik içinde idim. Sen beni varlık âlemine çıkarıp, terbiye ettin, büyüttün. Binâenaleyh beni, bir göz açıp kapama süresi kadar (bir an) bile, ihsan, lütuf ve terbiyenden boş bırakmaman için, beni terbiye edişini (Rabbim olup, beni yokluktan varlığa çıkarışını) sana şefaatci-aracı kılıyorum." 31[31]

Dua Âdabı

Duada sünnet olan, kişinin duaya önce Allah'ı överek başlamaktır. Bunun peşisıra da dua etmektir (yani isteği
bildirmektir). Bunun böyle olmasının delili bu ayettir. Çünkü melekler, duaya ve mü'minler için mağfiret talebinde bulunmaya yönelince, işe Allah'ı övmekle başlamışlar ve "Ey Rabbimiz senin rahmetin ve ilmin herşeyi kuşatmıştır" demişlerdir. Hz. İbrahim (a.s) de dua etmek istediğinde işe önce, Allah'a medh-u sena ile başlayıp, "Beni yaratıp, bana hidayet eden, beni yedirip içiren; hastalandığımda bana şifa veren, beni öldürüp dirilten, din gününde hatalarımı bağışlamasını umduğum (zat Oc/urJ "(Şuara, 78-82) demiştir. Bütün bunlar, Allah'a birer övgüdür. Bunun peşisıra duasında bulunarak, "Ya Rabbı, bana bir hüküm (ve hikmet) bağışla, beni sâlih kullarına kat" (Şua*, 83) demiştir. Bil ki akıl da bu sıranın gözetilmesi gerektiğine

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/253

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/253

delalet eder. Çünkü Allah'ı övüp, O'na saygı göstermek ruh cevheri için, tıpkı bakır için en tesirli olan Iksir-i azam gibidir. Bir damla iksir bakır âlemine düştüğünde, hepsinin altına dönüşmesi gibi32[32], Allah'ın celâlinin bilgisi iksirinden bir damla (bir zerre), insanın ruhuna düştüğünde, o bakırın kızıllığında, kutsiyyetin saflığına, temizlik âleminin bekasına geçmiş olur. Böylece insanın ruh cevherinde, marifetullah nurunun ışıldamasıyla bu ruh, daha seçkin hale gelip, daha aydın olur. Ruh ne zaman böyle olsa, kuvveti ilerler, tesiri artar. Böylece de dua ile istenen şeyin meydana gelişi, o nisbette kuvvet kazanır ve mükemmel olarak meydana gelir. Cenâb-ı Hakk'ı, duanın başlangıcında medh-ü sena etmenin sebebi işte budur. 33[33]

Bu Duada Allah'ın Vasıflan

Bil ki melekler, Allah Teâlâ'yı burada şu üç sıfatla nitele- mislerdir:
1) Rubûbiyyet,
2) Rahmet,
3) İlim... Rubûbiyyet, O'nun yoktan varetmesine ve yaratmasına bir işarettir. Burada şöyle bir başka incelik var: Meleklerin, "Ey Rabbimiz (Rabbena)" demeleri, O'nun terbiye edişine bir işarettir. Terbiye ise, birşeyi en mükemmel hal ve en güzel bir sıfat üzere getirip bırakmak demektir. Bu da mümkinât (varlıklar) âleminin, yoktan varedilirken, Hak Teâlâ'nın varetmesine ve yaratmasına muhtaç olduğu gibi, bu mümkinat âleminin, devam etmesi için de, yine Allah'ın onu devam ettirmesine muhtaç olduğuna delâlet eder. Rahmet sıfatı da, Allah'ın rahmet ve İhsanı ve hayır tarafının, zarar (gazab) tarafına baskın çıktığına ve Allah'ın mahlûkatı, zarar vermek ve onların kötü olmaları için değil, onlara merhamet etmek ve hayırlı olmaları İçin yarattığına bir işarettir. 34[34]

Rahmete Mazhar Olmayanlar Yok mu?

Eğer, "Ayetteki, "Ey Rabbimiz, senin rahmetin ve ilmin herşeyi kuşatmıştır" ifadesi ile ilgili şöyle bir soru sorulabilir: Allah'ın ilmi herşeyi kuşatmıştır. Rahmet-i ilâhiyye ise, herşeye ulaşmamıştır. Çünkü zarara uğramış kimseler ve şeyler, zarara düştüklerinde bu zarar onlar için bir rahmet olmaz. Bu soru "Rahmetim herşeyi kuşatmıştır"{Kr&ı, ise) ayeti için de geçerlidir?.." denilirse, biz deriz ki: Her varlık, Allah'ın rahmetinden hissesini almış, ona nail olmuştur. Çünkü varlık, ya vâcibü'l-vücûddur (zorunlu varlık), ya mümkinü'l-vücûd (varlığı zorunlu olmayan)dır. Vâcibü'l-vücûd olan, sadece Allah Teâlâ'dır. Mümkinu'l-vücûd varlıkların varlığı ise, Allah Teâlâ'dandır ve Allah'ın var etmesiyledir ki işte bu varetme bir rahmettir. Böylece Allah'ın dışındaki her varlığın, Allah'ın rahmetinden bir hisse ve nasip aldığı sabit olur. Bundan dolayı melekler, böyle duâ etmişlerdir.
Ayette şöyle bir incelik daha vardır: Melekler rahmet sıfatını, ilim sıfatından önce getirerek, böyle demişlerdir. Çünkü onların maksatları ilâhî rahmetin herkese gitmesini istemek ve insanların günahlarını silmesini Allah'tan dilemektir. O halde zatı gereği matlub olan rahmettir, ikinci derecede matlub olan da, Cenâb-ı Hakk'ın insanlarla ilgili olarak bildiklerini bağışlamasıdır. Esas matlub olan, ikinci derecede matlub olandan Önce gelir. Baksana, sıhhatin devamını sağlamak, esas olarak matlub olup hastalığı gidermek ikinci dereceyi işgal ettiği için, ilim adamları "tıb"bı tarif ederken, "sıhhatin korunmasının, hastalıkların tedavisinden önce geldiğini ifade ederek, "Tıbb, mevcut sıhhati korumak ve kaybolan sıhhati tekrar sağlamak için, insan bedeninin hallerine hangi şeylerin uygun, hangi şeylerin sıhhata

---

32[32] Bu ifade bazı eski kimyacılar arasında yapgın dan bir idealin doğru telakki edilmesini nazar-ı iıibare alan bir mecazdır. Yoksa, mufessirin bunu doğru kabul ettiği manasına gelmez (ç.).
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/254
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/254

zararlı olduğu, kendisi sayesinde bilinen bir ilimdir" demişlerdir. İşte meleklerin bu duasında da öncelikle matlub olan rahmettir. Allah Teâlâ'nın, işledikleri çeşitli günahlardan bildiklerini affetmesi ise, mükemmel manada rahmetin tahakkuku, ancak Allah'ın günahları bağışlam asıyla olacağı için, ikinci derecede matlubtur. İşte bu sebepten ötürü, rahmet-i ilâhiyyeye, ilminden önce yer verilmiştir. 35[35]

Hayır ve Şerrin Mahiyeti

Bu ayet, yaratma ve varetme ile ilgili birinci kıssadan maksadın, ancak merhamet, lütuf, kerem ve cûd olduğuna
delâlet etmektedir. Yakînî deliller de, hayır ve şer saadet ve şakavet gibi, varlık âlemine giren herşeyin Allah'ın takdiri ve kazası ile olduğuna delâlet etmektedir. Bu iki temel unsurun arasını birleştirmek, son derece güçtür. İşte bu noktada ehl-i hikmet şöyle demişlerdir: Hayır, Allah'ın rızası olarak irade ettiği şey, şer ise, razı olmayarak irade ettiği şeydir. Hayır, zatı gereği (hayır olduğu için) yaratılmıştır. Şer ise, arızî sebeplerden ötürü yaratılmıştır" demişlerdir. Burada büyük derinlik vardır. 36[36]

Allah Bütün Malumatı Bilir

Ayetteki, "Rahmetin ve ilmin herşeyi kuşatmıştır" ifadesi, Hak Teâlâ'nın sınırsız külliyât ve cüziyyata dair, her türlü malumatı bildiğine delâlet eder. Hem eğer O böyle olmasaydı, O'na yalvarıp yakarmanın faydası olmazdı.
Çünkü bazı şeylerin O'nun ilmi dışında kaldığını farzedersek, o zaman, dua eden kimse, Allah Teâlâ'nın, kendisine duasından haberdar olduğunu bilemez. Bu durumda da yaptığı duanın bir manası kalmaz.
Bil ki Allah Teâlâ, meleklerin Allah'a nasıl medh-ü senada bulunduklarını nakledince, bunun peşisıra nasıl duâ ettiklerini de nakletmiş ve şöyle dediklerini nakletmiştir. "O halde tevbe edenleri, senin yoluna uyup gidenleri bağışla. Onları cehennem azabından koru". Bil ki melekler bu duaları ile, Allah'dan, mü'minler için çok şey istemiş olmaktadırlar. Birinci istekleri, ilahî mağfiret olup, bunun izahı, ayetin tefsirinde yukanda geçti. Eğer, "Gufran (af), azabı düşürmek (silmek)tir. Buna göre, meleklerin "Onlan bağışla" demeleri ile, "Onları cehennem azabından koru" demeleri arasında bir mana farkı yoktur?" denilirse, biz deriz ki: Mağfiret kelimesinin, Cehennem azabının affedilmesi manasına delâleti, rumuz ve işaret yoluyla (dolaylı olarak) anlaşılan bir şeydir. Binâenaleyh melekler mağfiret duasını böyle dolaylı olarak yapınca, bunu iyice te'kid etmek için, peşisıra, bu isteklerini açıkça da belirtmişlerdir. 37[37]

Affın Ardından İhsan

Bil ki melekler, Allah'dan, mü'minlerin azabını affetmesini talebedince, bunun peşinden, onlara mükâfaat vermesini de niyaz etmek üzere "Ey Rabbimiz, onları, kendilerine va'dettiğin Adn cennetlerine sok" demişlerdir. Eğer, "Siz (ehl-i sünnet), şefaatin günahkârlar için olacağını iddia ediyorsunuz. Bu ayet ise, görüşünüzün yanlışlığını ortaya koymaktadır. Çünkü Allah Teâlâ günahkârları Adn cennetlerine sokacağı vaadinde bulunmamıştır?" denilirse, biz deriz ki: bu* Cenâb-ı Hakk'ın günahkârlara bu vaad de bulunmadığı görüşünü kabul etmiyoruz. Çünkü Kur'ân'daki pek çok delilin, Allah Teâlâ'nın, "Lâ illâhe İllallah MuhammedÜ'r-Rasûlüllah" diyen herkesi, cehennemde ebedî bırakmayacağına delâlet ettiğini anlatmıştık. Öyle ise Cenâb-ı Hak, bunları cehennemden çıkarınca, cennetine sokar. İşte

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/255
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/255
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/255-256

bundan dolayı bu, ya cehenneme hiç sokmadan, yahut da oradan çıkardıktan sonra Allah'ın, günahkârları Adn cennetlerine sokacağı hususunda bir vaadi olmuş olur.
Melekler "Onların atalarından, zevcelerinden, nesillerinden sâlih olanları da..." yani, "Onlarla birlikte cennete bu üç grubu da; atalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih olanları da sok" demişlerdir. Bu böyledir, çünkü insanın yaşadığı ve sevinç duyduğu yerde, çoluk-çocuğu ve hısım-akrabası da bulunursa, sevinci, daha ileri ve çok olur. Ferrfl ve Zeccac, ifadesindeki men edatının, İki yerden ötürü mahallen mansub olabileceğini, istersen bunu, ^İ^jî'daki zamire, istersen, 'deki zamire atfedebileceğim söylemişlerdir. "Salih olanlar" ifadesi ile, "mü'min olanlar" manası kastedilmiştir. 38[38]

İzzet ve Hikmet Dengesi

Daha sonra melekler, "Azîz ve gâllb olan şüphesiz ki sensin sen.." demişlerdir. Melekler, dualarında, özellikle bu iki vasf-ı ilâhiye yer vermişlerdir. Çünkü Allah, azîz değil de, mağlub ve güçsüz olsaydı, O'ndan talep edilen şey, meydana gelmezdi. Eğer hakîm olmasaydı, istenilen şey, hikmet ve maslahata uygun olarak meydana gelmezdi.
Melekler sonra, "Bir de onları her türlü fenalıklardan koru... demişlerdir. Bazıları bunun manasının, "Onları, o fena (amellerinin) azabından koru" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.
İmdi, eğer, "Mananın böyle olması halinde bu ifade ile, biraz önce geçen, "Onlan cehennem azabından koru" ifadesi arasında manaca bir fark yoktur. Bu durumda da faydasız bir tekrar olmuş olur ki bu doğru değildir?" denilirse, biz deriz ki: Aksine bu iki cümle arasında, şu iki bakımdan fark bulunmaktadır:
a) Meleklerin, "Onları cehennem azabından koru" şeklindeki sözlerinin, mü'minlerin asılları (ana-babaiarı) için; "Onlan her türlü fenalıklardan koru" şeklindeki sözlerinin de, furûları (çoluk-çocukları) için yapılmış bir duası olması..
b) "Onlan cehennem azabından koru" cümlesinin, cehennemin izâlesine (uzaklaştırılması) ile ilgili; "Onları her türlü fenalıklardan koru" cümlesinin de: cehennemin, kıyamet durağının, hesabın ve sualin bütün azab ve işkencelerini içine alan bir ifade olması...
Bu İfadeyle ilgili bir diğer tefsir de şöyledir: Melekler, "Onlan cehennem azabından koru" diyerek, onlardan cehennem azabının giderilmesini; "Onlan kendilerine vaadettiğin Adn cennetlerine sok" diyerek de, onlara cennet mükâfaatlarının ulaştırılmasını istemişler, bundan sonra da Hak Teâlâ'nın onları dünyada bozuk inanç ve fena amellerden korumasını isemişlerdir. İşte, "Onları her türlü fenalıktan koru" ifadesiyle kastedilen budur. Daha sonra onlar yani, "Kimi, dünyada, kötülüklerden ve fenalıklardan koruduysan, hiç şüphe yok ki Kıyamet günü ona rahmet etmiş oldun" demişlerdir. Daha sonra da, "Bu en büyük kurtuluş ve saadetin tâ kendisidir". Çünkü onlar, birtakım sonlu amellerle, sonsuz nimetleri; önemsiz bir takım işler sayesinde, yüceliğinin künhünü akılların ulaşamadığı bir mülkü elde etmişlerdi.." demişlerdir. 39[39]

Allah'ın Şirke Buğzu

"İnkâr edenlere (melekler tarafından) nida edilir: Allah'ın buğzu, sizin kendinize olan buğzunuzdan elbette daha büyüktür. Çünkü siz, dünyada imana davet olunuyordunuz ama küfürde ısrar ediyordunuz. Onlar dediler ki:
"Ey Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa da diriltin. İşte günahlarımızı bilip itiraf ettik. Buradan çıkmaya bir yol var mı?" Bunun sebebi şudur: Allah'a tek olarak dua edildiği zaman siz inkâr ettiniz. Ona şirk koşulduğunda ise bunu kabul ediyordunuz. Artık hüküm yüce ve büyük olan Allah'ındır"
(Mü'min, 10-12).

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/256
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/256-257

Bil ki Allah Teâlâ, ayetlerine karşı mücadele eden kâfirlerin, yani "Allah'ın ayetleri hakkında inkâr edenlerden başkası mücâdele etmez"(Mû'min, 4) ayetinde bahsettiği kimselerin hallerini anlatmaya yeniden başlayınca, bunların, Kıyamet günü günahlarını ve başlarına gelen o azabı hakettiklerini itiraf ettiklerini, yapamadıkları şeyleri telafi etmek için yeniden dünyaya dönmeyi talep ettiklerini beyân ederek, "inkâr edenlere (melekler tarafından) nida edilir.." buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 40[40]

Birinci Mesele

Ayette hem bir hazlf, hem de bir takdim-tehir söz konusudur. Ayetteki hazfe gelince, aslında kelâmın takdiri,
"Allah'ın size olan buğzu..." şeklindedir. Takdim ve tehir de, "Allah'ın, imana çağırılıp inkâr ettiğiniz zaman, size olan buğzu, sizin kendinize (biribirinize) olan buğzunuzdan elbette daha büyüktür" şeklindedir. Kâfirlerin, kendilerine buğzetmelerinin ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
a) Onlar, Kıyameti, cenneti ve cehennemi bizzat gördüklerinde, dünyada iken böyle şeyleri ısrarla yalanlamış oldukları için kendi kendilerine buğzettiler, kızdılar.
b) "Tâbi olan insanlar, kendilerini dünyada iken inkâra çağıran ve sevkeden başkanlarına, reislerine alabildiğine kızdılar, onlar da tâbîlerine alabildiğine kızdılar" demek olup, Cenâb-ı Hak, bunların biribirlerine olan buğz ve Öfkelerini, "kendilerine olan buğzu" diye ifade etmiştir. Bu tıpkı, "Kendinizi öldürünüz"(Bakara. 54) ayetinde olduğu gibidir. Bu ayette de, "Biribirinizi öldürünüz" manası kastedilmiştir.
c) Muhammed b. Ka'b el-Kurazî şöyle demiştir: "İblis cehennemliklere, cehennemde iken, "Benim sizin üzerinizde hiçbir hükmüm ve nüfuzum yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de bana İcabet ettiniz. O halde suçu bana yüklemeyin. Kendinizi kınayın" (ibrahim, 22) diye seslendiğinde, işte bu esnada onlar kendi kendilerine kızmışlardır.
Bil ki onların kendi kendilerine buğzlarının Kıyamet günü olacağında münakaşa yoktur. Ama Allah'ın onlara buğzu ile ilgili olarak şu iki izah yapılır:
1) Bu da âhirette olacaktır. Buna göre mana, "Allah'ın âhirette size olan buğzu, sizin yine âhirette kendinize olan buğzunuzdan daha şiddetlidir" şeklindedir.
2) Ekseri âlimlerin görüşüne göre ifadenin manası, "İmana çağrıldığınız halde inkâr ettiğinizde, dünyada Allah'ın size olan gazabı, sizin şu anda (ahirette) kendinize olan buğzunuzdan daha büyüktür" şeklindedir. 41[41]

Nida, Makt Lafızları

Ayette geçen lafızların tefsiri hususunda şu izahlar yapılır.
1) Onlara nida edip bu sözü söyleyen, cehennemin bekçisi olan meleklerdir.
2) "Makt" buğzun en şiddetlisidir. Aslında bu Allah hakkında düşünülemez. Binâenaleyh bunun manası Cenâb-ı Hakk'ın bu işten hiç hoşlanmaması ve bunu yasaklamasıdır.
3) Ferrâ, ifadesi, "Onlara, "Allah'ın buğzu en büyüktür" diye nida olundu" manasınadır. Arapça'da,"Zeyd ayakta diye nida ettim" denilir" demiştir.
4) ifadesinde bir hazif olup, takdiri, "Allah'ın, imana çağrılıp inkâr ettiğinizde size olan buğzu, sizin şu anda kendinize olan buğzunuzdan daha büyüktür" şeklindedir. 42[42]

Cehennemden Dünyaya Dönme İstekleri

Daha sonra Hak Teâlâ, o kâfirlere böyle hitap olunduğunda onların, "Ey Rabbimiz, bizi iki

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/257-258
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/258-259
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/259

defa öldürdün, iki defa da diriltin" dediklerini haber vermiştir. Bu, "Onlar dünyada iken yaptıkları o şeylerin yanlış olduğunu anlayınca, dünyaya döndürülüp sâlih ameller yapmaları için, yeniden dünyaya gönderilmelerini isterler" demektir. Bu ifadeyle İlgili birkaç mesele vardır:

Kabir Azabı

Alimlerin çoğu, kabir azabının varlığı hususunda bu ayeti delil getirmiştir. Bunun izahı şöyledir: O kâfirler, "EyRabbimiz, bizi iki defa Öldürdün.." diyerek, İki defa öldürüldüklerini kabul etmişlerdir. Binâenaleyh bu İki ölümden birisi, dünyada görülen ölümdür. Bu sebeple, dünya ölümünün peşinden otacak ölümün ikincisi olabilmesi için, mutlaka kabirde yeni bir hayatın olduğunu kabul etmek gerekir. İşte bu, kabirde bir hayatın bulunduğuna delâlet eder. 43[43]

Dört Soru

Birinci Soru: Birçok müfessir eğer "Birinci ölüm, insanın nutfe (meni) ve alaka (rahimde tutunmuş bir parça) olması haline; ikinci ölüm de dünyadaki haline işarettir. Binâenaleyh durumun böyle olması niçin düşünülmesin? Durumun, bahsettiğimiz gibi olduğunun delili, "Siz ölüler iken sizi diriltip, sonra sizi öldürdüğü halde, Allah'ı nasıl inkâr ediyorsun uz?" (Bakara, 28) ayetidir. Buradaki, "Siz Ölüler iken" ifadesiyle, insanın bir nutfe ve alaka olmaları durumu kastedilmiştir. Velhasıl öldürme iki manaya kullanılır:

a) Bir şeyi Ölü olarak varetmek.

b) Birşeyi canlı iken, ölü hale getirmek... Bu tıpkı, 'Terzi elbisemi geniş tuttu" demen gibidir. Bu söz hem terzinin o elbiseyi geniş diktiği manasına, hem de dar iken genişletmesi manasına gelir. Binâenaleyh bu ayetteki öldürme ile, Allah'ın insanı ölü olarak yaratması niçin kastedilmiş olmasın? Bu durumda da bununla, "O diri iken onu öldürdü" manası kastedilmemiş olur."

İkinci Soru: Bu, kâfirlerin söylediği bir sözdür. Dolayısıyla bir hüccet olmaz.

Üçüncü Soru: Ayet, kabirde bir hayatın bulunamayacağını gösterir. Bunu şöyle İzah ederiz: Eğer kabirde bir hayat bulunsaydı, o zaman, birincisi dünyada, ikincisi kabirde, üçüncüsü de Kıyamette olmak üzere üç hayat olurdu. Halbuki bu ayette iki hayattan bahsedilmektedir. Dolayısıyla bunlardan birisi dünyadaki hayattır, ikincisi de Kıyametteki hayattır. Bu ikisi arasındaki ölüm de, dünyadaki ölümdür.

Dördüncü Soru: Bu ayet eğer kabirde bir hayatın olduğuna delâlet edecek olsa bile, ortada kabirde hayatın olmadığına delâlet eden deliller de vardır. Bunlar naklî ve aklî delillerdir. Naklî deliller şunlardır:

a) Cenâb-ı Hak, "Ahiret azabından korkarak Rabbinin rahmetini umarak gecenin saatlerinde secdeye kapanır, kıyamda durur bir halde tâat ve ibadet eden kimse (hiç böyle olmayan gibi olur mu?)"(zomer, gayetinde sadece âhiretten sakınmadan bahsetmiştir. Eğer kabirde de bir hayat olsaydı, o zaman ondan da sakındırma söz konusu olurdu. Durum böyle olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak bundan da bahsederdi. Bundan söz etmediğine göre, bunun mevcut olmadığını anlarız.

b) Allah Teâlâ, Sâffât Sûresi'nde, hakka ermiş mü'minlerin cennete girdikten sonra, "Biz ilk ölümümüzden başka bir daha ölmeyecek değil miymişiz?" (Sâffflt, 57-58) dediklerini nakletmiştir. Cennetliklerin sözlerinin doğru olacağında şüphe yoktur. Binâenaleyh eğer onlar için kabirde bir hayat söz konusu olsaydı, iki kez ölmüş olurlardı. Bu durum ise, cennetliklerin söylediklerine ters düşerdi." Bu soruları soran kimseler, bu ayetle yapılan istidlalin, muhaliflerin delil getirdiği ayetlerle yapılan istidlalden daha kuvvetli olduğunu söyleyerek "Çünkü bizim delil getirdiğimiz bu ayet, cennete girmiş mü'minlerin sözünü nakletmektedir. Sizin delil getirdiğiniz ayet ise, cehenneme girmiş kâfirlerin sözünün nakledildiği bir ayettir" demişlerdir.

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/259

Bu husustaki aklî deliller de şunlardır:
1) Yırtıcı hayvanlarca parçalanıp yenen bir insan, (bu ölümünden sonra kabir dirilişiyle diriltilse),'ya o hayvanların midesinde bütün cüzleriyle diriltilecekler, yahut da orada bulunan parçalarıyla diriltilecekler. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü duyularımız ve müşahedelerimiz, bu kimsenin bütünü ile orada olmadığını bilmektedir. İkinci ihtimal de olamaz. Çünkü yırtıcı hayvanlar onu yediğinde, parçaları eğer diriltilecek olsa, o zaman bu canlılık, ya o hayvanın midesinde, yahut bağırsaklarında olacaktır. Bu da son derece uzak bir ihtimaldir.
2) Biz, ölen kimseyi eğer herkesin görebileceği şekilde meydanda bıraksak, herkes onun ölü olarak kalmaya devam ettiğini görecektir. Bu haline rağmen, diriltilmiş olduğunu söyleyecek olsak, bu, duyu organlarımız hakkında bir şüpheye düşürme ve safsataya düşme olurdu. 44[44]

Birinci Soruya Cevap

Bunlara şöyle cevap verilir: Onların "İlk ölümle, insanın nutfe ve alaka iken bulunduğu cansız durumun kastedilmiş olması niçin düşünülmesin?" şeklindeki görüşlerine karşı diyoruz ki: Bu caiz değildir. Çünkü ayette bahsedilen, Allah'ın onları öldürmesidir. Öldürmenin olabilmesi için, bundan önce bir hayatın olması şarttır. Eğer ölüm bundan önce bulunacak olsaydı, o zaman buna bir öldürme denmesi imkânsız olurdu. Aksi halde zaten olanı yeniden oldurmak gerekirdi. Bu imkânsızdır. Cenab-ı Hakk'ın ayetteki bu ifadesi, "Siz ölüler iken sizi dirilttiği halde ... Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz?" (Bakara, 28) ayetinden farklıdır. Çünkü bu ayette, onların Ölüler olduğundan bahsedilmiştir. Burada, Allah'ın onları öldürdüğü ifadesi yoktur. Ama tefsir ettiğimiz ayet böyle değildir. Çünkü bu ayet, Allab Teâlâ'nın onları iki kez öldürdüğüne delâlet etmektedir. Biz biraz önce, "öldürme" işinin olabilmesi için, bundan önce bir hayatın bulunmasının şart olduğunu söylemiştik. Böylece bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkar. 45[45]

İkinci Soruya Cevap

Karşı tarafın, "Ayette nakledilen bu söz, kâfirlere aittir. Dolayısıyla delil olmaz" şeklindeki görüşlerine karşı deriz ki: Onlar böyle deyince, Cenâb-ı Hak onları yalanlamamıştır. Çünkü onlar, eğer yalan söylemiş olsalardı, Allah, onların yalan söylediklerini belirtirdi. Nitekim onlar, "Ey Rabbimiz, biz (dünyada iken) müşrik değildik"(En'am, 23) dediklerinde, Cenâb-ı Hak yalan söylediklerini belirterek, "Bak, nasıl da yalan söylüyorlar!" (En'am, 24) buyurmuştur. 46[46]

Üçüncü Soruya Cevap

Karşı tarafın, "Ayetin zahiri, kabirde bir hayatın bulunmadığını gösterir. Çünkü eğer kabirde de bir hayat olsaydı, hayatların sayısı iki değil üç olurdu" şeklindeki sözlerine karşı da şu birkaç açıdan cevap veririz:
1) Onların maksadları, belâ ve sıkıntı vakitlerini denkleştirmedir. Belâ ve sıkıntı vakitleri dörttür: İlk Ölüm, kabir hayatı, ikinci ölüm ve Kıyamet hayatt... İşte bu dört şey, belâ ve sıkıntı vaktidir. Dünya hayatı, belâ ve sıkıntı vakitlerinden değildir. İşte Dundan ötürü, kâfirler buna yer vermemişlerdir.
2) Belki de onlar, sadece iki hayattan, yani dünya hayatı ile Kıyamet hayatından bahsetmişlerdir. Kabir hayatını ise, varlığının ve müddetinin kısalığından ötürü söz Konusu etmemişlerdir.
3) Belki de onlar kabirlerde diriltildiklerinde, artık ölmeyip, diri olarak kalacaklar. Bu diri

---

[44] [44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/259-260
[45] [45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/261
[46] [46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/261

olarak kalma işi, ya bir saadet içinde, yahut da şekavet (azap) içinde sürüp gidecek ve peşisıra Kıyamet hayatı gelecek ve bunlar, "Allah'ın diledikleri müstesna, sûr'a üflendiğinde, gökdekiler ve yerdekiler düşüp ölecek" (Zümer, se) ayetinde stisnâ edilenlerden olacaklar.
4) Eğer kabirde bir dirilme (ve hesap) olmasaydı, ölüm, bir defa olmuş olurdu. Böylece de, ölümün iki defa olduğunu söylemek yalan olurdu. Bu ise Kur'ân'ın haber verdiği şeyin zıddına bir durum olurdu. Ama kabirde bir hayatın olduğunu kabul ettiğimizde, üç hayatın bulunduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu ayette ise, hayatın iki defa oluşu belirtilmiştir. Üçüncü hayatın varlığına veya yokluğuna delâlet eden birşey (Kur'ân'da) yoktur. Böylece kabir hayatının olmadığını söylemenin, ayetin lafzının delâlet ettiği mananın terkedilmesi demek olduğu sabit olur. Ama kabir hayatının olduğunu kabul etmek de ayetin lafzında ne varlığı ne de yokluğu konusunda, hiçbir ipucu olmadığı halde, ayetin lafzının delâlet ettiği şeye ilaveten bir şeyin kabulünü gerektirir. Binâenaleyh bu daha uygundur. 47[47]

Dördüncü Soruya Cevap

a) Ama karşı tarafın, naklî delillere dair ileri sürdükleri birinci maddelerine gelince, biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "ahiret (azabın)dan korkar..." (Zümer, 9) ifadesi, "İster kabirde isterse Kıyamette olsun, diğer bir hayattan sakınır, korkar..." manasındadır.
b) İkinci maddelerine mukabil vereceğimiz cevap da, "Biz, görüşümüzü, kabir azabı hakkında varid olan sahih hadislerle isbat ediyor ve bunu tercih ediyoruz.." şeklinde olur.
c ve d) Karşı tarafın, aklen yapmış olduğu o iki izah da kabul edilemez. Çünkü, biz diyoruz ki insan, bu görünen heykelden ibaret olmayıp, tam aksine, bu bedene nüfuz etmiş olan nuranî bir cisimdir. Binâenaleyh, sizin ileri sürdüğünüz bu probleminiz, bu konuda geçerli değildir. Allah, en İyisini bilendir. 48[48]

Hayat ve Ölüm Nevileri

Bil ki, biz, kabirde bir hayatın olduğunu isbat ettiğimizde, bazıları hakkında dört çeşit, bazıları hakkında da üç çeşit bir hayat tahakkuk etmiş olur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, Bakara Sûresi'ndeki, "Binlerce olduğu halde
ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara, "ölün!" dedi, sonunda kendilerini diriltti1' (Bakara, 243) ifadesidir. Binâenaleyh, bütün bunlar, hayat hakkında dört derecedir. İkisi dünyada, biri kabirde, dördüncüsü de Kıyametteki hayattır. 49[49]

Üçüncü Mesele

Ayetteki kelimeleri, mahzûf olan mefûl-i mutlakın sıfatı olup, kelamın takdiri, "Bizi iki kez öldürmekle Öldürdün..." şeklindedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu kimselerin, "işte günahlarımızı bilip itiraf ettik.." dediklerini nakletmiştir. Buna göre şayet, ifadesindeki fâ, bu iki kez öldürmenin ve diriltmenin, bu itirafın sebebi olduğunu, dolayısıyla da onların, işte bu sebebi beyan etmiş olmalarını iktizâ eder" denilirse biz deriz ki, o kâfirler, Öldükten sonra dirilmeyi kabul etmiyorlardı. Binâenaleyh onlar, öldürüldükten sonra dirilmenin de iki kez olduğunu görüp müşahede edince, artık onlar için, öldükten sonra dirilmeyi ikrar etme hususunda herhangi bir özürleri (bahaneleri) kalmamıştır. İşte bu sebeple de hiç şüphesiz, bu kabul ediş, o diriltme ve o öldürmenin neticesi gibi kabul edilmiştir. 50[50]

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/261-262
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/262
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/262
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/262

Çıkma Ümitlerinin Kalmaması

Daha sonra onlar, "Buradan çıkmaya bir yol var mı?" demişlerdir ki bu, "Hızlı ya da yavaş olsun, herhangi bir çıkma türüne bir yol ve imkân var mıdır, yoksa, ümitsizlik mi vardır? Dolayısıyla da, herhangi bir çıkış ve ona götüren herhangi bir yol söz konusu değil midir?" demek olup, bu, ümitsizliğe düşmüş ve ümidini kesmiş olan kimseler tarafından söylenecek olan bir sözdür.

Bil ki, bunun açık cevabı, "hayır" veya "evet" denilmesiydi. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak bunu yapmadı da, tam aksine, onların çıkmalarının imkânsız olduğuna delâlet eden bir söz getirerek, "Bunun sebebi şudur: Allah'a tek olarak dua edildiği zaman siz inkâr ettiniz. Ona şirkkoşulduğunda ise kabul ediyordunuz.." buyurmuştur ki bu, "Size diyorum; içine düştüğünüz bu şey, yani, asla bir çıkış yolu bulamamanız, ancak, Allah'ın birliğini kabul etmeyip, O'na koşulan ortakları tasdik etmeniz sebebiyledir. Binâenaleyh, "Artık hüküm ... Allah'ındır." Çünkü O, size, ebedî olan o azapla hükmetmiştir" demektir.

Ayetteki "yüce ve büyük.." ifadesi, Allah'ın kibriya ve azameti İle, ikâbının, ancak bu şekilde olduğuna; delâlet eder. Müsebbibe, ayetteki ism-i şerifi ile, Allah'ın cihet itibariyle en yüksekte olduğuna; ism-i şerifi ile de, zatının ve cüssesinin büyük olduğuna istidlal etmiştir ki, bütün bunlar, batıldır. Çünkü biz, cisim oluş ve mekânda olmanın, Allah hakkında düşünülmesinin imkânsız olduğunu delillendirmiştik. Binâenaleyh, vasıfları sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve ulûhiyyeti açısından yüceliği ve büyüklüğünün kastedilmiş olması gerekir. 51[51]

Allah'a Yönelen Muhlisler

"O, ayetlerini size göstermekte, sizin için gökten nzık İndirmekte olandır. (Şirkten tevbe ile imana) dönecek olan kimseden başkası, ibret alamaz. Haydi, (ey mü'minler) kâfirlerin hoşuna gitmese de, Allah'a, O'nun dininde ihlâs erbabı olarak ibâdet edin.."
(Mü'min, 13-14).

Bil ki Allah Teâlâ, müşrikler hakkında, böylesi ağır bir tehdidi gerektiren şeylerden bahsedince, bu yontulmuş taşların ve şekil verilmiş kütüklerin, mabûd olma konusunda da, Allah'ın şerikleri kabul edilmelerinin caiz olmayacağına bir delil olsun diye, bunun peşinden kudret ve hikmetin mükemmelliğine delâlet eden şeyi de getirerek "O, ayetlerini size göstermekte.." buyurmuştur. Bil ki,,en mühim olan şey, dinlerin ve bedenlerin faydasına olan şeyi görüp gözetmektir. Binâenaleyh, Cenab-ı Hak, kulların dinlerinin faydasına olan şeyi, beyyinelerini ve ayetlerini açıklamak suretiyle; bedenlerinin faydasına olan şeyi de, rızıklannı gökten indirmek suretiyle görüp gözetmiştir. Dinlere göre, ayet ve delillerin konumu; bedenlere göre rızıkların konumu gibidir. O halde ayetler dinlerin hayatiyyeti; rızıklar da, bedenlerin hayatiyyeti için vazgeçilmezdir. Bu iki şey tahakkuk ettiği an, nimet verme işi, en mükemmel ve tam bir biçimde tahakkuk etmiş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Şirkten tevbe ile imana) dönecekoian kimseden başkası, ibret alamaz.." buyurmuştur. Bu, "Allah'ın birliğinin delillerine vakıf olmak, adeta, akılda kesinleşmiş ve yerleşmiş bir hakikattir. Ama ne var ki, şirki benimsemek ve Allah'tan başkasına ibâdet etmekle meşgul olmak da, o nurların tecellî etmesine bir engel gibidirler. Kul, bunlardan yüz çevirip, kendini tamamiyle Allah'a verdiğinde, perdeler ve örtüler kalkar, böylece de, tam bir kurtuluş elde edilmiş olur" manasındadır.

Cenâb-ı Hak işte bu hususu anlatınca, esas olant, yani Allah'dan başkasından yüz çevirip büsbütün Allah'a yönelmeyi beyan buyurmak üzere "Kâfirlerin hoşuna gitmese de, Allah'a, şirkten ve O'ndan başkasına iltifat etmekten arınmış, O'nun dininde ihlâs erbabı olarak ibadet edin.." buyurmuştur. İbn Kesir, ayetteki Jja kelimesini şeddesiz olarak yunzllu okurken, diğer

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/262-263

kıraat imamları şeddeli olarak yunezzilu şeklinde okumuşlardır. 52[52]

Haksızlık Olmayan Gün

"Sıfatlan yüce, Arşın sahibi (Allah, insanları), o kavuşma günü ile korkutmak için, kendi emrinden olan vahyi, kullarından kimi dilerse ona ilkâ eder. (O kavuşma) günü, onlar, (kabirlerinden fırlayıp) çıkarlar. Onlardan (sâdır olan) hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. (Allah buyurur): "Bu gün mülk kimindir? Bir olan Kahhâr olan Allah'ındır. Bugün herkes, ne kazandıysa, onunla karşılanacak. Bugün haksızlık yok. Şüphesiz ki, Allah, hesabı çabuk görendir"
(Mü'mtn, 15-17).
Bil ki Allah Teâlâ, ayetleri açıklayıcı, nzıkları indirici olmasını, kibriyâ ve ikram sıfatlarından olmak üzere ele alıp bahsedince, bu ayette celâl ve azamet sıfatlarından diğer bir üçüncüsünü zikretmiştir ki, bu da, O'nun "Sıfatları yüce, Arşın sahibi, (Allah) ... vahyi... ilkâ eder" ayetinde beyan ettiği husustur. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ifadeler, ya ayetindeki 'nin üç ayrı haberidir; veyahut da, marife ve nekirelik açısından farklılık arzetmesine rağmen, mahzûf bir mübtedâ'nın haberleridir. Medh üzere, nasb ile ("Sıfatları yüce olan Allah'ı kastediyor, O'nu medhediyorum") şeklinde de okunmuştur." Ben de diyorum ki, bu üç sıfatın mutlaka tefsir edilmesi gerekir. 53[53]

Refîu'd-Derecât Vasfı

Birinci Sıfat, vasfıdır. Bil ki, kelimesiyle, "yükselten" manasının kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, "yüksek, yükselen" manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Biz bu kelimeyi birinci manaya hamlettiğimizde şu izahlar yapılabilir:
1) Allah Teâlâ, cennette, peygamberlerinin ve veli kullarının derecelerini yükseltir.
2) Allah Teâlâ, mahlûkatının derecelerini, ilim ve üstün ahlâk ile yükseltir. Çünkü Allah, meleklerden, herbiri için muayyen dereceler tayin etmiştir. Nitekim meleklerin, "Bizden kimse müstesna olmamak üzere her biri için malûm birer makam vardır" (Satfât, ı$4) dediklerini nakleder. Yine, Cenâb-ı Hak, ulemâdan herbiri için muayyen bir derece tayin etmiş ve ilAIIah, içinizden iman etmiş olanlarla kendilerine İlim verilmiş bulunanların derecelerini arttırır "(Mücadele, n> buyurmuştur. Ve yine her cisim için, belli bir derece tayin etmiş, böylece kimisini süflî-unsurî (aşağı ve yersel) ve kimisini, felekî-kevkebî (göksel) ve kimisini de, Arşın ve kürsînin cevherlerinden yapmış, böylece, bunların bir kısmının derecesini, diğerininkinden daha üstün kılmıştır.
Keza, Cenâb-ı Hak, yaratma, rızık ve ecel açısından herbiri için, belli dereceler tayin etmiş ve "O, sizi yeryüzünün halifeleri yapan, (...) kiminizi derecelerle kiminizin üstüne çıkarandır"(En-&m, 165) buyurmuş, her bir saîd ve şakî için, saadetini veya şakâvetini gerektiren şeylerden, dünyada ona belli bir derece, ahirette de, bu şakâvet ve saadetin ortaya çıkması için, bir tanım vermiştir. Demek ki Kelimesini bu manaya aldığında, onun anlamı, bahsettiğimiz biçimde olur. Ama biz 2 j kelimeyi, "yüksek" manasına aldığımızda, Hak Sübhânehû ve Teâlâ, bütün kemal ve celâl sıfatları açısından, mevcudatın en yükseği olmuş olur. Asıl var olma hususunda, Allah, mevcudatın en yücesidir. Çünkü O, zâtı gereği vâcibü'l-vücûddur; O'nun dışında kalanlar ise, mümkinü'l-vücûd olup, O'na muhtaçtırlar. Varlığın devamı hususunda da, Allah mevcudatın en yükseğidir. Çünkü O, zâtı gereği vâcibü't-vücûd olup, ezelî, ebedî ve kendisi dışında kalan her şey için, evvel olan ve kendisi dışında «alanlar için söz konusu olan evvellik ile ahirlik kavramları kendisi için düşünülemeyen : - sermedi (sonsuz-mutlak varlık)'dir. İlim açısından da böyledir; çünkü O, kendisinin de, "Gaybm anahtarları O'nun yanındadır. Bunları, O'ndan başkası bilemez" £-âm.s9) buyurduğu gibi, zâtlar ile, bu zâtların

---

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/263-264
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/264-265

sıfatlarını; külliyât ile cüziyyâtı bilen bir Zât-ı Mutlâk'tır. Kudretinde de böyledir; zira O, kadirlerin en yücesi ve en üstünüdür. Çünkü O, varlığı ve varlığının bütün kemâlâtı hususunda, kendisi dışında kalan her şeyden bağımsız; fakat, kendisi dışında kalan her şey ise, varlığı ile, varlığının bütün kemâlâtı hususunda O'na muhtaçtır. Vahdâniyyeti hususunda da böyledir; zira o, kendisinin eşi, benzeri, şeriki ve nazîrinin olması imkânsız olan bir tektir.

Ben diyorum ki: Cenâb-ı Hakk'ın, iki sıfatı söz konusudur:

a) O'nun varlığı ve varlığının bütün sıfatları hususunda, kendisi dışında kalan her şeyden müstağnî olmasıdır.

b) Kendisi dışında kalan herşeyin, varlığı ve varlığının sıfatları hususunda, O'na muhtaç olması.. O halde, ayetteki refî kelimesini "yüksek" manasına alırsak, bunun manası, "O, mevcudatın en üstünü, bütün celâl ve ikram sıfatları açısından en yücesidir" olur. Yok eğer, bu kelimeyi, "yükselten" diye tefsir edersek, ayetin manası, "Kendisi dışında kalanlar için söz konusu olan her türlü derece, fazilet, rahmet ve şeref O'nun yaratması, var etmesi, fazlı ve rahmeti ile vücûd bulmuştur" şeklinde olur. 54[54]

Zu'l-Arş

İkinci Sıfat: olup, manası, "O, Arşın mâliki, idarecisi ve halikıdır" şeklindedir. Ahmak müşebbihe, "Sıfatlan yüce, Arşın sahibi.." ifadesine tutunmuş, ayetteki, "dereceler" sözü ile göklerin kastedildiğini; "Arşın sahibi" ifadesiyle de, Allah'ın, yedi kat göğün üzerindeki Arş'da bulunduğunu söylemiş ve Allah hakkında en büyük yalanı uydurmuşlardır. Çünkü, biz, Allah'ın cisim olmasının ve bir cihet ile bir mekânda bulunmasının imkânsız olduğunu, kesin delillerle beyan etmiştik. Üstelik, bu ayetin lafzının zahiri de, Müşebblhe'nin dediğine delâlet etmemektedir. Çünkü, sözü O'nun ancak Arş'a nisbet edilmesini ifade eder. O'nun, O Arşın mâliki ve O'nu, yokluktan varlığa çıkaran olması ise, onun O'na nisbet edilmesi İçin yeter sebeptir. Binâenaleyh, daha hangi zaruret bizi, bu yanlış görüşe ve fasit olan kanaate iletebilir? Ayette, özellikle Arşın zikredilmesinin faydası ise, o Arşın, cisimlerin en büyüğü olmasıdır ki, bunun da maksadı, Cenâb-ı Hakk'ın, mükemmel Hanlığını, kudret, nüfuz ve hükümranlığını açıklamaktır. Binâenaleyh, kendisinde tasarruf ve tedbirde bulunulan mahal ve yer ne kadar üstün ve büyük olursa, bu mahallin, o kudretin mükemmel oluşuna delaleti de o nisbette güçlü ve kuvvetli olur. 55[55]

RÛhu Emri fle Göndermesi

Üçüncü Sıfat: "Kendi emrinde olan vahyi, kullarından kimi dilerse, ona ilkâ eder.." ayetinin beyan ettiği husus olup bununla ilgili birkaç bahis vardır: 56[56]

Rûh Kelimesinin Manası

Birinci Bahis: Alimler bu ifadede geçen er-rûh kelimesiyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Doğrusu, bununla murad edilenin, "vahiy" olmasıdır. Biz, vahye rûh denilmesinin sebebini, Nahl SÛresİ'nin başlarındaki, (Nahl2) ayetinin Esirinde genişçe ele almıştık. Ve yine Cenâb-ı Hak, (En'âm 122) buyurmuştur.

Sözün özü şudur: Ruhların hayatiyyeti, ilahî bilgiler ve kudsî cilalar iledir. Binâenaleyh vahiy, bu tür ruhların oluşmasının sebebi olunca, "rûh" diye adlandırılmıştır. Çünkü rûh, hayatın gerçekleşmesinin sebebidir. Vahiy de, işte bu tür ruhanî hayatın tahakkuk etmesinin vesilesidir.

Bil ki bu ayet, mükâşefe ilimlerine dair, enteresan sırlar kapsamaktadır. Bu böyledir, zira,

---

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/265-266

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/266

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/266

akıllar ve idrâkler, Allah'ın kibriyasının kemâline ulaşamamaktadır. Binâenaleyh, beşer kudretine göre bunu tarif etmedeki en mükemmel yol, bu sözün küllî ve aklî bir biçimde zikredilmesi, daha sonra da bunun peşinden, işte bu yol ile elde hasr ifâdesi aklî-küllî bir biçimde zikredileni desteklesin diye, işte bu aklî manayı teyid edecek olan hissî, yani maddî bir şeyin zikredilmesidir. İşte, ayette de böyledir. Binâenaleyh, ayetteki sıfatı, ya dereceleri yükselten manasında olarak, Allah Teâlâ'nın, mümkin varlıkların farklı derecelerde, farklı makamlarda ve farklı vasıflarda yaratmasındaki kudretinin tesirine işarettir, yahut da, celâl ve izzet sıfatları bakımından bütün mevcudattan yüksek olması manasınadır. Dolayısıyla, bu kelime, aklî-burhanî bir sözdür.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, bu küllî kelâmını iyice izah etmiştir. Zira, O'nun dışında kalanlar, ya cismanî yahut da ruhanîdirler. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak işte bu ayetinde, bu iki kısmın ikisinin de, kendisinin idaresi ve emri altında olduğunu beyan etmiştir. Cismanî olanların en büyüğü, Arş'dır. O halde kelimesi Cenâb-ı Hakk'ın, maddeler âleminin tamamına hükümran olduğuna delâlet eder. Arş, mahsûsat âlemi cinsinden olunca, işte bu maddî olan Arş, aklî olanı, yani ifadesini tekid etmiştir. Ruhanîlerin hepsi de, Cenâb-ı Hakk'ın emri ve idaresi altındadır ki, işte bu hususa da, Cenâb-ı Hak, "Kendi emrinden olan vahyi... ilkâ eder" ifadesiyle işaret etmiştir. 57[57]

Vahyin Unsurları

Bil ki, bu âlemin ruhanîleri hususunda müşahede edilen hallerin en kıymetlisi, vahyin eserlerinin zuhur etmesidir. Vahiy de, şu dört ana unsur ile, ancak tamam olur.

a) Gönderen ImursUy fc\ı. WVah lc.ey dır .İşte bundan dolayı O, vahyi ilkâ etme işini, kendisine nisbet ederek, "Vahyi...ilkâ eder" demiştir.

b) Gönderme ve vahyetmek (İrsal, vahy). Bu da, (bu ayette), er-rûh diye adlandırılan şeydir.

c) Allah'dan olan vahyin, peygamberlere ulaşması, ancak melek vasıtasıyla mümkün olur ki, işte bu ayette bu hususa da, sözüyle işaret edilmiştir. Binâenaleyh, ruhanî olan bu kısım da, emr kelimesiyle ifade edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Her semâya, emrini vahyetti"(Fussitet, 12) ve "Dikkat ediniz, emir de O'nundur, halk da.." (A'mf, 54) buyurmuştur.

d) Allah'ın, vahyi kendilerine ilkâ ettiği peygamberler ki bu hususa da, bu ayette, "kullarından kimi dilerse, ona.." buyurarak işaret edilmiştir. Bir beşinci temel husus da, peygamberlere bu vahyin ilkâ edilmesinin maksad ve gayesinin tayin edilmesidir. Bu böyledir, zira, peygamberler (a.s) halkı, dünya aleminden ahiret alemine yöneltir ve onları, maddî şeylerde (boğulmaktan) yüz çevirip, rûhanî-manevî şeylere yönelmeye sevkederler ki, işte bu hususa da "(O kavuşma) günü, onlar, (kabirlerinden fırlayıp) çıkarlar.." ifadesiyle işaret olunmuştur. Binâenaleyh bütün bunlar, ilahî mükâşefe ilimlerinden yüksek birtakım alâmet ve işaretlere delâlet eden çok ilginç bir tertiptir. 58[58]

Kıyamet: Kavuşma Günü

Burada geriye, bizim, Kıyametin, "kavuşma günü" olarak adlandırılmasının sebebi ile, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede, "kavuşma günü" hakkında zikretmiş olduğu sıfatların miktarını beyan etmek kalmıştır.

Kıyamete, "kavuşma günü" denmesinin sebebine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Ruhlar, bedenlerden ayrılır. Binâenaleyh, Kıyamet günü geldiğinde ruhlar, bedenlerle karşılaşır (onlara girer). İşte, bundan dolayı bugüne, "kavuşma günü" denilmiştir.

2) Mahlûkat, o günde birbirleriyle karşı karşıya gelir. Böylece, birbirlerinin hallerine vâkıf olur.

3) Göktekiler, yerdekilerin yanına gelir. Böylece, o günde, göktekilerle yerdekiler, birbirleriyle

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/266-267

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/267-268

mülakî olurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O gün semâ, bulutlar (çıkıp) parçalanacak, melekler indirilecek, indirilecek.." (Furkan, 25) buyurmuştur.

4) O gün herkes, yaptığının karşılığını görür, ona mülakî olur. Binâenaleyh, bu husus da, işte böyle adlandırılır ki bu, Arapların "Falanca yaptığının karşılığını gördü" şeklindeki sözlerinden alınmıştır.

5) Bu ifadenin, "Artık kim Rabbine kavuşmayı ümid (ve arzu) ediyorsa.," (Kem, no) ayetiyle, "Kendisine kavuşacakları gün onlara edeceği sağlık dileği selamdır.."{Ahzto. u) ayetindeki manaya varıp dayanması da mümkündür.

6) O gün, tapanlar ile kendilerine tapınılanlar karşı karşıya gelir.

7) O gün, Hz. Âdem (a.s) ile, en son çocuğu dahi yüzyüze gelir.

8) Meymûn İbn Mlhrftn şöyle demektedir: "O günde, zalimle mazlum karşı karşıya gelir. Dünyada, çoğu kez, birisi birisine zulmedip, zulmeden zulmedilenden ayrıldı mı, kendisine zulmedilen, zulmedeni bulmak istese bile, buna kadir olamaz ve onu da tanıyamaz.. Ama, Kıyamet gününde her ikisi de bir arada bulunur ve birbirleriyle karşılaşırlar. İbn Kesir, vasi ve vakıf halinde, yâ ile (et-telâkî) ve (et-tenâdî); vakıf halinde, yâ ile (hâdî) ve (vâki) kelimelerini ise vakf halinde ya, ile, vasi halinde ise (hâdin) ve (vftkin) şeklinde okur. 59[59]

Kıyametin Sıfatlan

Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayette, "Kıyamet günü" için zikretmiş olduğu sıfatların izahına gelince, biz şunu diyebiliriz:

Birinci Sıfat: Bu günün, "kavuşma günü" olarak vasfedilmesidir ki, biz bunun ne demek olduğunu az önce anlattık.

İkinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "(O kavuşma) günü, onlar,
(kabirlerinden fırlayıp), çıkarlar.." ayetinin ifade ettiği husus. Bu çıkmanın ne anlama geldiği hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) İnsanlar, kabirleri içinden dışarı çıkarlar.

b) Onlar, görünür, ortaya çıkarlar.. Kendilerini, dağ, tepe, bina vb. herhangi bir şey perdelemez.. Çünkü o gün yeryüzü, dümdüz ve çöl halindedir. Ve yine onların üzerinde, elbise namına bir şey yoktur. Çünkü onlar, çıplak ve açıktırlar. Nitekim hadiste de, "Onlar, çıplak, yalınayak ve sünnetli olarak haşrolunurlar.." buyurulmuştur.

c) Ayetteki bu tabir, Cenâb-ı Hakk'ın da, "O günde ki (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır" (Tank. 9) buyurduğu gibi, onların amellerinin ortaya çıkmasından ve sırların fâş edilmesinden bir kinayedir.

d) Beşerî ruhlar, bu dünyada adeta, bedenin amellerinin karanlıklarına batmış bir vaziyettedirler. Binâenaleyh, Kıyamet günü geldiğinde bu ruhlar, maddî şeyleri tedbir ile meşgul olmaktan yüz çevirip ve tamamen kıyamet âlemine ve ruhanîlerin toplandıkları o yere yöneldiklerinde âdeta, maddelere gömülmüş olmaktan kurtularak ortaya çıkmış olurlar.

Üçüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlardan (sâdır olan) hiçbir şey Allah 'a gizli kalmaz.." ayetinin ifade ettiği husus. Çünkü bu ayet, "Onlardan (sâdır olan) hiçbir şeyin Allah'a gizli kalmadığı gün.." takdirinde olup, bunun da amacı, '.ehcft ve korkutmaktır. Çünkü Allah Teâlâ, "Onlar, kabirlerinden çıkıp, bir araya gelip, birbirleriyle karşılaştıklarında, ben, (Allah), onların herbirinin yaptığı o şeyleri bilir ve her birine, yaptığının karşılığını veririm.. Eğer yaptıkları iyi ise, karşılığı iyi; kötü ise, kötüdür.." diye beyanatta bulunmuştur. Binâenaleyh bu demektir ki, o insanlar, yaptıklarının teferruatını bilmeseler dahi, Allah Teâlâ bunu bilir. Bu ifadenin benzeri olan ifadeler ise, "O gün arzolunacaksınız. (öyle ki) size ait hiçbir sır gizli kalmayacak.'." (Hakka, 18), "O gün ki (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır" -ank,9); "... kabirlerin içindekiler çıkarıldığı zaman, göğüslerde ne varsa onlar da derlenip toparlandığında-." (Adiyat. 9-10) ve "O gün (yer) bütün haberlerini anlatacaktır.." (Ziizai, 4)

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/268

ayetleridir. 60[60]

Ahiret Gününün özelliği

İmdi eğer; Allah'a hiçbir zaman hiçbir şey saklı kalmaz. Öyleyse, bu hususu bu güne tahsis etmenin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: Onlar, bu dünyada İken, H perdenin gerisine saklandıklarında, Allah'ın kendilerini görmediği ve yaptıklarının Allah'a saklı kaldığı vehmine kapılıyorlardı. Bu demektir ki onlar, bu günde, artık dünyada vehmettikleri gibi, artık kendisi hakkında vehme düşemeyecekleri bir biçimde, apaçık ortaya çıkacaklardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bilakis Allah yapmakta olduklarının birçoğunu bilmez sandınız.."{Fussihh, 28) ve "İnsanlardan gizlerler de, Allah'dan gizlemezler" (m». 10e) buyurmuştur ki, bu da "... bir olan, kahhâr olan Allah'ın huzurunda toplanacaklardır.."(ibrahim, 48) ayetinde ifade edilen husustur. 61[61]

Hakimiyet Allah'ındır

Dördüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "(Allah buyurur): "Bugün mülk kimindir?" "Bir olan, kahhâr olan Allah'ındır" ayetinin ifade ettiği husus.. İfâdenin takdiri, "Kendisinde, "Bugün mülk kimindir?" diye nida edildiği gün.." şeklindedir. Bu nidanın ne zaman yapılacağı hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Müfessirler şöyle demişlerdir: "Göktekiler ve yerdekiler namına ne varsa hepsi helak olduğunda, Allah Teâlâ, "Bugün, hakimiyet kimindir?" diye, "Kıyamet günü..." nida eder de, kendisine hiç kimse cevap vermez.. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, bu sorusuna yine kendisi cevap vererek, "Bir olan, kahhâr olan Allah'ındır" der." Usûlcüler İse, bu görüşün zayıf olduğunu ileri sürerek şu izahları yapmışlardır:
a)Allah Teala böyle bir nidanın ancak "karşılaşma, ortaya çıkma ve her nefsin, karşılığını göreceği gün"de tahakkuk edeceğini beyan buyurmuştur ki, insanlar o zaman diridirler. Dolayısıyla, müfessirlerin, göktekiler ve yerdekiler namına ne varsa hepsi hbiâk olduğunda, Cenâb-ı Hakk'ın bu şekilde nida edeceğini söylemeleri yanlış otur.
b) Söylenen sözün mutlaka bir faydası olması lazım. Çünkü söz, ya başkası mevcut iken söylenir, ya da mevcut değilken söylenir. Burada, birincisi batıldır. Çünkü müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü, her şey yok olduğunda söylediğini söylemişlerdir. İkincisi de batıldır, çünkü, bir kimsenin, yalnız iken konuşması, ya o kimsenin, btr dersi tekrarlayan kimse gibi onu ezberlemesinden dolayı güzel olur, -ki bu Allah hakkında imkânsızdır-, veyahut söylediği o sözden dolayı bir sevinç ve haz hasıl olmasından dolayı güzel olur, -ki bu da Allah hakkında muhaldir-, yahut böylesi bir sözle Allah'a ibadet etmesinden dolayı güzel olur, -ki, aynen bu da Allah için düşünülemez-. Böylece, "Allah, bu nidayı, bütön mahlûkat yok olduğu sırada yapar.." diyenlerin görüşünün batıl olduğu, aslı esasının olmadığı sabit olur.
İkinci Görüş: Kavuşma gününde, evvelkiler ve sonrakiler bir araya gelip, Allah'ın huzuruna çıktıklarında, birisi, "Bu 5ün mülk kimindir?" diye nida eder de, Kıyamet meydanında bulunanların tümü birden, "Tek olan, kahhâr olan Allah'ındır!" derler. Böylece mü'minler bu sözü, bu söz sayesinde, yüksek makamlara nail olacakları için, haz içinde söylerler; kâfirler de bu sözü, onlar böylesi bir zikri dünyada kaçırmış olduklarına nedamet duyup üzülerek, aşağılık ve utanç duygusu içinde söylerler. Bu görüşü savunanlar, "Eğer İbn Abbas ve diğerlerinden gelen birinci görüş doğru ise, bundan muradın, bu nidanın, tüm herkesin yok olmasından sonra olması; ancak ne
var ki orada, bu nidayı duyan meleklerin bulunmuş olduğu şeklinde olması da imkânsız değildir. Ben de diyorum ki, onların bu görüşüne göre, soranın da cevap verenin de Allah olması uzak değildir. Yine soruyu soranın, bir grup melek, cevap verenin diğer bir gurup

---

[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/269
[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/269-270

melek olması da uzak bir ihtimal değildir. Bütün bunlar söz konusu ihtimallerdir. Bunlardan birini belirlemek (tercih etmek) için delil yoktur.
İmdi eğer, "Böyle bir nidanın bu günde yapılmasının hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: İnsanlar dünyada iken zahirî sebeplere adanmışlardır. Babam üstad Ömer (Allah ondan razı olsun) şöyle derdi: "Eğer sebepler olmasaydı, hiç kimse (Allah'dan) şüphe etmezdi. Ama Kıyamet günü sebepler (vasıtalar) tamamen ortadan kalkmış, rabler, sahte tanrılar bir kenara çekilmişlerdir. İşte bu sebeple o gün, müsebbibü'l-esbâb (sebeplerin sebebi) Allah'ın hükmünden başka hüküm kalmamıştır. İşte bundan ötürü bu nida, o Kıyamet gününe bırakılmıştır." Bil ki ayetin lafzının zahiri, her ne kadar bu nidanın (seslenişin) o gün yapılacağına delâlet etse de, ayetteki "Bir olan, kahhâr olan Allah'ındır" sözü, bu nidanın mana açısından (aslında) her zaman için mevcut olduğunu gösterir. Çünkü bizim "Allah" sözümüz, zatı gereği Vâcibu'l-Vücûd olanın adıdır. Zatı gereği Vâcibü'l-Vücûd (varlığı zorunlu) olan ise tektir. O'nun dışındaki her varlık ise, zatı gereği mümkin varlıktır. Zâtı gereği mümkin varlık ise ancak Vâcibü'l-Vücûd olanın yaratmasıyla var olur. Varetmek ise varlık tarafını yokluk tarafına tercih etmek demektir. Bu tercih, tercih edilmeyen tarafı mağiub etmek, kahretmek demektir. Böylece kahhâr olanın her zaman bir-tek olduğu anlaşılır. O halde "Bugün mülk kimindir?" şeklindeki nida, Cenâb-ı Hakk'ın bir ve kahhâr olmasından kaynaklanmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın kahhâr oluşu, ezelden ebede kadar sürdüğüne göre, şüphe yok ki, "Bugün mülk kimindir?" nidası, mana bakımından, ezelden ebede sürüp giden bir nida olur. 62[62]

5. Sıfat: Tam Karşılık Günü

Beşinci Sıfat: "Bugün, herkes ne kazandıysa onunla karşılanacak" ayetinin ifade ettiği husustur. Bil ki Allah Sübhânehû ve Teâlâ, Kıyamet günündeki kahhârlığını açıklayınca, peşisıra, o gündeki adalet ve lütfunu açıklamak üzere böyle buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele var:
Bu söz, şu üç hususu ihtiva eder: 63[63]

Birinci Mesele

1) İnsanın kazanabilen bir varlık olduğu,
2) Kazancının, karşılığı gerektirdiği;
3) Bu karşılığın o günde eksiksiz verileceği hususu... Binâenaleyh bu söz, kısa olmasına rağmen, Kur'ân'daki bu üç temeli ihtiva eder. Bunlar, dinde değeri olan büyük şeyler olup, bunların izahı defalarca geçmişti. Bu esaslar hususunda bazı noktaların anlatılmasında bir beis yoktur: 64[64]

İnsanın Kesbi

Birincisi, yani insanın kazanabilen bir varlık oluşu şöyledir: Kesb (kazanma) nsanın yapmaya ve yapmamaya elverişli birtakım uzuvlarının yerli yerinde oluşundan tarettir. Binâenaleyh insan bu denge üzere kaldığı müddetçe, ondan bir fiilin sâdır olması veya olmaması imkânsızdır. Fakat ona, yapmamaya veya yapmaya sevkedecek bir dâî (sebep-sevk) eklendiğinde, ondan yapma veya yapmamanın sâdır olması vacip (kesin) olur. İkincisi yani, bu kazanca bir karşılığın terettüb etmesinin izaht da şöyledir: Bil ki fiiller ikiye ayrılır:
a) O fiillere sevkeden şey, dünyâ alemindeki maddî olan iyi şeyleri elde etme duygusudur.
b) Bunlara sevkeden şey, mükemmel oldukları, ancak âhiret âleminde meydana çıkacak olan

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/270-271
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/271
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/271

ruhanî-manevî iyilikleri elde etme duygusudur. Pek çok fiilin, insanda yerleşmiş mertebelerin tahakkukunun sebebi olduğu tecrübeyle sabittir. Binâenaleyh kendisinde birinci kısım gâlib olan kimsenin, ilgi ve alâkası, dünya ve maddî şeyler hususunda daha kuvvetli olur. Böyle bir kimse ölünce de, kendisiyle elde etmek istediği şeyler arasında, büyük ve zor bir ayrılık olur ve bu ona çok ağır gelir. İkinci kısım fiiller ve duygular kendisinde ağır basan kimse Öldüğünde ise, zaten kızmakta-değer vermemekte olduğu bu şeylerden kolayca ayrılıp, sevdiklerine kavuşur. Böylece de bu nimetler ve lütuflar ona çok büyük gelir. İşte kesb (kazanma) ve bunun bir karşılığı gerektirmesi budur. Yaptığımız bu izahla, en mükemmel karşılığın ancak Kıyamet gününde olacağı ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh bu, küllî ve aklî bir kanundur. Gerçek şeriat, amellerin ve sözlerin tafsilatı hususunda, bu küllî kanunu kuvvetlendirecek şeyleri getirmiştir. Allah en iyi bilendir. 65[65]

Amel Has Hükme Göredir

Bu ayet, usûl-ü fıkıhta büyük bir prensibin (kaidenin) dayanağıdır. Çünkü diyoruz ki: Eğer herhangi bir zarar meşru olmuş olsaydı, ya bir cinayetin (suçun) karşılığı olduğu için meşru olmuş olurdu, yahut da bir cinayetin karşılığı olduğu için, meşru olmamış olurdu. Her iki İhtimal de söz konusu olamaz. Demek ki zararın meşru olması söz konusu olamaz. Her hangi bir işin karşılığı olması için, zararın meşru olamayacağının izahına gelince, bu nass (ayet), ilahî cezaların kıyamet gününe tehirini gerektirmektedir. Binâenaleyh bu cezanın dünyada verileceğini söylemek, ayetin hilafına olur. Zararın, bir cezadan ötürü meşru olamayacağı da, "Allah sizin kolaylığınızı diler, zorluğunuzu dilemez" (Bakara, 185) ayetleri ile Hz. Peygamber (s.a.s)"islâm'da zarar ve zarara zararla karşılık verme yoktur" hadis-i şerifinden ötürüdür. Zarar vermenin bir ceza (karşılık) olduğu konularda ve meselâ, hayvanların kesilmesine izin gibi, hakkında nass bulunan konularda, bu umûmî ifâdelerin hükmünü uygulamadık. Binâenaleyh bu umûmî ifadelerin, bu gibi konular dışında, haramlığı İfade etme üzerine devam etmeleri gerekir. Böylece anlattıklarımız ile, zarar ve elem vermede, temel hükmün haramlık olduğu sabit olur. Şimdi eğer, şer1! bir meseleye delâlet eden husûsî bir nass bulursak, husûsî olan bu nassı, genel nassa takdim edip (onun önüne alarak), husûsî olana göre hareket ederiz. Aksi halde umûmî olan asıl haramlık hükmünü ifadeye devam eder. İşte bu, şeriatta istifâde edilen bir küllî (genel) kaidedir. Allah en iyi bilendir. 66[66]

6. Zulmün Olmadığı Gün

Altıncı Sıfat: "Bugün haksızlık yok" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadenin anlatmak istediği şudur: Cenâb-t Hak, "Bugün herkes, ne kazandıysa onunla karşılanacak" buyurunca, bunun peşinden, o gün hiçbir zulmün olmayacağını anlatan bu ifadeyi getirmiştir. Muhakkik âlimler şöyle derler: "Cezada (karşılık vermede) zulüm, şu dört şekilde olabilir:
a) Kişi bir sevabı (mükâfaatt) hakettiğinde, bunun ona verilmemesi,
b) Hakedilenin hepsinin değil, bir kısmının verilmesi,
c) Azaba müstehak olmayana azab edilmesi,
d) Azaba müstehak olana, hakettiğinden fazla azab edilmesi.. Binâenaleyh "Bugün haksızlık yok" ayeti, Kıyamet günü bu dördünün de olmayacağını ifade eder. Kâdî, "Bu, Cebriyye'nin (ehl-i sünnetin) görüşünün yanlışlığını gösteren kuvvetli bir ayettir. Çünkü onlara göre, görünür-görünmez bütün zulümler ancak Allah'tandır. Bir de Allah Teâlâ, insanda küfrü yaratıp, sonra ona inkâr etti diye azap ettiğinde, bu, zulmün tâ kendisi olur" der. Kadî'nin bu görüşüne verilecek cevabımız malumdur.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Şüphesiz ki Allah hesabı çabuk görendir" buyurur. Bu sözün bu sadedde getirilmesi, gerçekten çok yerinde ve uygundur. Çünkü Allah Teâlâ o günde zulüm

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/271-272
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/272

olmayacağını beyân edince, hesabı çabuk göreceğini de beyân etmiştir ki bu, onlara hakettikleri karşılıkların anında verileceğine delâlet eder. Allah en iyi bilendir. 67[67]

Allah'ın Çarpması

"Onları yaklaşmakta olan gün ile uyar- Yürekler ağza gelir, gamla dolu . olarak yutkun o gün. Zalimlerin, ne müşfik bir yakını, ne sözü dinlenir bir şefaatçisi vardır. (Allah) gözlerin hain bakışlarını ve göğüslerin gizlediği şeyleri bilir. Allah, hak ve adaletle hükmeder. O'nun dışında taptıkları şeyler ise, hiçbirşeye hükmedemezler. Şüphesiz Allah, işiten ve görendir. Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden evvelkilerin akıbetinin nasıl olduğuna baksınlar. Onlar, kuvvetleri ve yeryüzündeki eserleri ile bunlardan daha üstündü. Böyle iken Allah onları, günahları yüzünden yakalayıp çarptı. Onları Allah'ın azabından bir koruyan da olmadı. Bunun sebebi şu idi: Peygamberleri onlara apaçık mucize getirdiğinde, onlar inkâr ettiler. Allah da onları yakalayıp çarpıverdi. Çünkü O herşeye kadirdir, azabı pek çetindir"
(Mü'min, 18-22).
Bil ki ayet Kıyamet gününü, korkunç ve dehşetli, değişik sıfatlarla anlatmak istemektedir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var: 68[68]

Azife Günü

Alimler, "Âzife" gününün ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır: Bu, Kıyamet günü demektir. "ÂzÂfe", birşey yaklaşıp geldiğinde kullanılan (iş yaklaştı-gelip çattı) fiilinin ism-i failidir. Nitekim Cenâb-ı Hak Kıyameti anlatırken, "Yaklaşan yaklaştı, gelip çattı. Allah dışında, onu kaldıracak hiç kimse yok" (Necm, 57-58) buyurmuş, şair de şöyle demiştir. "Göç yaklaştı, ama ne var ki kervanlarımız henüz denklerimizle birlikte (yola koyulup) gözden kaybolmadılar.. Fakat şimdi sanki, (yola koyulup) gözden kayboldular..." Ayetin maksadı, Kıyametin yaklaştığına dikkat çekmek olup, bir benzeri de, "Saat (kıyamet) yaklaştı"(Kamer, i) ayetidir. Zeccâc, "Kıyamet hakkında "âzife" denilmiştir. Çünkü insanlar, onun zamanını uzak görseler de, aslında o yakındır. Zira gelecek olan her şey yakındır" demiştir.
Bil ki "âzife" kelimesi, mahzûf bir müennes kelimenin sıfatı olup, takdiri, el-kıyametül-âzife yahut, el-mücâzâtü'l-âzife şeklindedir. Kaffâl şöyle der: Kıyametin isimleri, onlarda bir dahiye (dehşet) manası bulunduğu için tâmme, hakka ve benzeri isimlerinde olduğu gibi, müennes olarak gelirler (çünkü bunlar mübalağa (ileri derece) ifade ederler).
2) Bu "âzife" kelimesiyle, "âzife"nin vakti kastedilmiştir. Âzife vakti de, kâfirlerin hızlı bir şekilde cehenneme girmeye doğru koşmalarıdır. Çünkü o esnada onların kalpleri, korkunun şiddetinden ötürü, yerinden oynar.
3) Ebû Müslim, "Bu, ölümün gelmesi ve zamanının gelip çatması manasınadır. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, kıyamet gününü, "(O kavuşma günü) onlar kabirlerinden fırlayıp çıkarlar"(Mü'm\n,-\6) ifadesiyle anlatıp, bundan sonrada, "Onlara o yakın günün (âzife'nin) tehlikesini anlat" buyurmuş olmasıdır. Binâenaleyh âzife gününün, Kıyamet gününden başka olması gerekir. Bir de, diğer ayetlerde kalplerin boğaza gelip dayanması, ölüm günü için kutlanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Mak, "Hele can boğaza gelince, o vakit siz görürsünüz..." (vakıa, 83-84) ve "(Can) köprücük kemiğine dayandığı zaman..." (Kıyam©, 26) buyurmuştu1". Bir de ölüm gününün yakınlıkla nitelenmesi, Kıyamet gününün yakınlıkla nitelenmesinden daha evlâdır. Yine, âzlfe "yakın" kelimesinden sonra zikredilen sıfatlar, ölümün gelip hazır olduğu güne daha uygundur. Çünkü, kişinin, azâb meleklerini gördüğünde korkusu büyür.. Sanki, insanların o zaman, korkunun şiddetinden dolayı, kalpleri boğazlarına çıkar da, yutkunur dururlar ve kalplerindeki şiddetli korkudan söz edemezler. Başlarına gelen

---

[67] 67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/273
[68] 68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/273-274

muhtelif sıkıntı ve korkulara karşı, onları savunacak hiçbir dost ve şefaatçi de olmaz. 69[69]

Yüreğin Ağza Geldiği Gün

Alimler, "Yürekler ağza gelir, gamla dolu olarak yutkunur o gün" ifadesinden muradın, korkunun şiddetinden bir kinaye mi olduğu, yoksa bunun zahirî manasına mı hamledileceği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bundan muradın, bu günü şiddetli bir korku ve panik içinde olmakta vasfetmek olduğu söylenmiştir. Bunun benzeri olan deyimler, Cenâb-ı Hakk'ın, "yürekler gırtlaklara dayanmıştı.. ve siz Allah 'a karşı (türlü) zanlarda bulunuyordunuz.."{At\zab,20) ve "Hele can boğaza gelince, o vakit siz görürsünüz" (vakıa, es*») ayetleridir. Bunun bilakis, zahirine hamledileceği de söylenmiştir. Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Kalpler, korkunun şiddetinden ötürü göğüslerden sökülür. Onlar boğazlara dayanırlar, ama çıkmazlar ki (insanlar) ölsünler; yerlerine geri dönmezler ki, biraz nefes alıp rahatlasınlar... Fakat onlar, Cenâb-t Hakk'ın da, "Artık onu yakında gördükleri zaman, küfredenlerin yüzleri kötü bir hale getirilmiş.." (Müik, 27) buyurduğu gibi, tıpkı büyük kovalar misali (metinde böyle Ç.) çıkarılarak kabzolunacaklardır." 70[70]

Kâzımîn

"gam ve kederlere boğulmuş.." anlamındadır. Kâzım, gam ve öfkeyle dolu olduğunda sesini çıkarmayan kimseye denilir. Eğer, kelimesi neyle mansûb olmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Bu, kalplerin sahiplerinin mana bakımından hâlini anlatan bir ifadedir. Çünkü ifadeden murad, "O zaman kalpleri, onlar gam ve kederden yutkunur oldukları bir hal ve vaziyette, boğazlarına dayanmıştır.." şeklindedir. Bu ifadenin, "kalplerdin hali olması da caizdir. Buna göre kalpler, boğazlara dayanmış oldukları halde, içlerindeki gam ve kederlerden dolayı yutkunur dururlar. Kâzımîn, cem-i müzekker salimdir. Çünkü Cenâb-ı Hak kalpleri, rûh ve akıl sahibi kimselerin fiillerinden olan, yutkunma ile nitelemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, (Yûsuf'tan naklen), "Gördüm ki onlar, (yıldızlar, ay, güneş) bana secde edicilerdir" (YûBuf, 4) ve "ona boyunları eğilekahr" (Şuara. 4) buyurmuştur. Bu kelimenin kâzımûn) şeklindeki kıraati de bunu teyit eder.
Kısaca, bu ayetten maksat, şu iki şeyi iyice anlatmaktır:
1) Şiddetli korku.. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "O zaman kalpleri, boğazlarına gelmiştir" ifadelerinden kastolunandır.
2) Konuşamamak.. Bu da, "gamla dolu olarak yutkunur vaziyette" kelimesinden murad olunandır. Çünkü çok kederli olan bir kimse konuşmaya muktedir olduğu zaman, onda hafif bir çarpıntı ve sükûnet hali meydana gelir. Ama konuşmaya muktedir olamayıp da, şikâyeti daha da genişlediğinde, dağıldığında, sıkıntısı büyür, korkusu da şiddetlenir. 71[71]

Şefaatin İnkârı Tutarsız:

Mu'tezile'nin ekserisi, günahkârlara şefaat edilmeyeceği hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın jM_ £& % f& '& j^İl) U "Zalimlerin, ne müşfik bir yakını, ne sözü dinlenir bir şefaatçisi vardır.." ifadesiyle istidlalde bulunmuş ve şöyle
demişlerdir: "Burada onların, sözü dinlenir bir şefaatçilerinin olmayacağı belirtilmiştir. O halde, onlar için böyle bir şefaatçinin bulunmaması vacip olur." Alimlerimiz buna birkaç bakımdan cevap vermişlerdir:
1) Cenâb-ı Mak, onların, sözü dinlenir bir şefaatçinin bulunmasını nefyetmiştir. Bu ise, şefaatçinin bulunmamasına delâlet etmez. Baksana, sen, "Yanımda satılık kitap yoktur" dediğinde, bu, satılık bir kitabın bulunmasını nefyeder; kitap cinsinin bulunmamasını iktizâ

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/274-275
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/275
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/275-276

etmez. Nitekim Araplar şöyle demişlerdir: "Orada, deliğine giren keler görmezsiniz". Bu ayetteki lafzı, 'sözü dinlenir bir şefaat "çinin bulunmamasını iktiza eder. Böylece bu da, eğer onlar için Kıyamet gününde, Allah'ın dinleyeceği bir şefaatçilerinin olmadığına delâlet eder. Çünkü varlık aleminde, hali Allah'dan daha yüce olan bir kimse yoktur ki, "Allah ona itaat eder, boyun eğer" denilebilsin..

2) "Zalimler" ifadesinden burada murad, kâfirlerdir. Bunun delili şudur: Bu ayet, Allah'ın ayetlerine karşı cidal eden kâfirleri men edip, yıldırmak için gelmiştir. O halde bu vasfın, onlara tahsis edilmesi gerekir. Bize göre, kâfirler hakkında şefaat bulunmamaktadır.

3) ez-ZâlImîn kelimesi, ya istiğrak ifade eder, ya da etmez. İstiğrak (şümul ve kapsamlılık) ifade ederse, o zaman bundan maksad, zulüm yapmış olan kimselerin tümü olmuş olur ki, bu sözün kapsamı ve şümulüne, kâfirler de dahil olur. Çünkü bize göre, bu yekûn ve toplamın tamamı için şefaatçi yoktur, zira bu yekûnun bir kısmı da kâfirlerdir. O halde onlar için şefaatçi yoktur. O vakit, bu yekûn için şefaatçi olmaz. Bu, eğer istiğrak ifâde etmiyorsa, "zalimler" ifadesiyle kastolunanlar, bu sıfatla (zulüm) muttasıf olanların bir kısmıdır. Bize göre de, bu sıfatla muttasıf olan bazıları için şefaatçi yoktur; ki bunlar da, kâfirlerdir.

İstidlalde bulunanlar birinci soruya cevap vermiş ve şöyle demişlerdir: "Allah'ın kelâmını, manalı bir söze hamletmek gerekir. Bütün herkes şunu bilir ki, mevcudatta, Allah'ın, kendisine itaat edeceği herhangi bir şey yoktur. Çünkü itaat eden, itaat edilenden, daha aşağı hal ve mertebededir. Mevcudatta, hali ve mertebesi Allah'dan daha yüce olan hiçbir şey yoktur ki, Allah ona itaat eder denilebilsin!, Bu husus zaruret yoluyla bilindiğinde, onu anlamlı kılabilmek için, bu manaya hamletmek gerekir. O zaman da "taat" kelimesinin, "icabet etme" manasına hamledilmesi vacib olur. "Taat" lafzının "icabet etme" manasında vârid olabileceğine dair delil ise, şairin şu sözüdür:

"Bir Rabb ki, her kimin kalbi kin ve öfkeden kabarsa da benim ölümümü temenni etse, o, buna icabet etmez."

İkinci soruya ise şu şekilde cevap vermişlerdir: "ez-ZâlImûn, çoğul bir sîga olup, başına elif-lâm gelmiştir. Böylece kelime, umûm ifade eder. Bu konuda söylenebilecek olan en son şey, bu ayet-i kerimenin, kâfirleri kınamak İçin geldiğidir. Çünkü itibar, sebebin hususîliğine değil de, lafzın umûmîliğinedir.

Üçüncü soruya gelince, bunun cevabı da şöyledir: ayeti, zalimlerden herbiri hakkında, "müşfik bir yakının ve sözü dinlenir bir şefaatçinin" bulunmadığına hükmedilmiş olmasını ifade eder. Bu istidlalin anlatımı hususunda Mu'tezile'nin sözünün tamamı budur.

Ehl-i sünnet alimlerimiz de onların birinci cevabına cevap vermişler ve şöyle demişlerdir: "Müşrikler putları hakkında, "Bunlar bizim, Allah katındaki şefaatçilerimizdir"; "Bunlar Allah katında bize, bu konuda Allah'ın iznine gerek kalmaksızın, şefaat edeceklerdir" diyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak onların bu iddiasını, "O'nun izni olmadıkça nezdinde şefaat edecek kim imiş?" (Bakara, 255) beyanıyla reddetmiştir. Bu da gösterir ki, müşrikler, bu şefaatte, Allah Teâlâ'nın putlara icabet etmesinin farz olduğuna inanmıyorlardı. Bu ise, bir tür itaattir. Bunun üzerine Allah da, "Zalimlerin, ne müşfik bir yakını, ne sözü dinlenir bir şefaatçisi vardır" buyurarak, böyle bir itaati nefyetmiştir.

İkincisine de şöyle diyerek cevap vermişlerdir: Harf-i tarifte aslolan, onun daha önce geçmiş bilinen ve ma'hûd olan birisine ait olmasıdır. Bu ayette de, daha Önce geçmiş ve mahûd olan kimseler bulunmaktadır, ki bunlar da, Allah'ın ayetlerine karşı mücadele eden kâfirlerdir. O halde elif lâm'ın buna yönelik olması gerekir.

Ehl-i sünnet alimleri onların üçüncü sözüne de şöyle diyerek cevap vermişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğunun, selbin umumîliğini (umümu's-selb) ifade etmesi muhtemel olduğu gibi, (selbu'l-umûm) umumîliği selbetme manasına gelmesi de muhtemeldir. Birinci durumda, "Zalimlerden herbiri hakkında, (istisnasız), onun ne müşfik bir yakını, ne de şefaatçisi bulunmamakla hükmolunmuştur!" şeklinde takdir edilmesine göredir.

İkinci durumda ise mana, "Zalimlerin toplamı var ya, onlar için ne müşfik bir yakın, ne de sözü dinlenir bir şefaatçi vardır!" şeklinde olur. Burada, hükmü, yekûn ve toplamdan nefyetmekten, onu, bu yekûn ve toplamın fertlerinin herbirinden de nefyetmek gerekmez.

Söylediğimiz bu şeyi teyid eden de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şu muhakkak ki, küfredenleri inzâr etsen de onlarca bir, kendilerini inzÂr etmesen de.. İnanmazlar.."(Bakara,6) ayetidir.
Eğer biz, "Kâfirler /nanmaz/ar'lfadesini, "Onlardan herbiri hakkında, iman etmemekle hükmolunmuştur" manasına hemledersek, bu durumda, Allah Teâlâ'nın sözüne aykırı bir halin olması, yalanın bulunmuş olması gerekir. Çünkü, kâfirlerden pekçoğu, daha sonra iman etmişlerdir. Ama biz bunu, "Onların bir kısmı iman etse ya da iman etmese de, işte bu kâfirlerin yekûnu ve tamamı iman etmeyecek.." manasına hamledersek, o zaman mana doğru ve yalan secibesinden de kurtulmuş olur. O halde biz, pek yerinde olarak, bu sözü, selbu'l-umûma hamledip, umumu's-selbe hamletmedik. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın ayetinin de selbu'l-umûm şeklinde anlaşılıp umûmu's-selb tarzında anlaşılmaması gerekir. O zaman da, Mu'tezile'nin bu ayet ile istidlali düşer, sakıt olur. Bu konudaki sözün tamamı, işte budur. 72[72]

Önceki Kısımla Münasebet

Ayetin önceki kısımla münasebetine dairdir. Biz diyoruz ki; Allah Teâlâ bu ayet-j kerimede, korkuyu gerektiren bütün sebepleri zikretmiştir:
1) O, bu günü, "yakın gün" olarak isimlendirmiştir. Yani, "Büyük günaha duçar olan kimse için, azabı yakın olan gün.." Çünkü, o günahın azabının zamanı yaklaştığında, o, korkuların zirvesinde bulunur. Hatta denilmiştir ki, korku ve yakınlık içinde gam ve kederleri beklemek, endişe ile beklemek o cezanın bizzat kendisinden daha ağır ve büyüktür.
2) cümlesi olup, manası şudur: "Bu korku, kalp göğüsten
sökülüp de, boğaza yükselerek, oraya yapışıp, böylece de nefes almaya mani olacak bir raddeye ulaşmıştır."
3) kelimesi olup, "Kendilerindeki hüzün ve korku sebebiyle, konuşmaları ve o hüznü dile getirmeleri mümkün değildir" demektir ki, bu da tam bir can sıkıntısı ve huzursuzluğa sebebiyet verir.
4) cümlesi olup, onların kendilerine faydası dokunacak bir yakınları; onlar lehine, sözü dinlenen ve böylece de şefaati kabul edilen bir şefaatçinin olmadığını ifade eder.
5) cümlesi olup, manası: "Allah Teâlâ ne göklerde ne de yerde, bir zerreden bile habersiz olmayan bir afîmdir" demektir. Hüküm verecek olan zat, ilimde işte böyle bir dereceye ulaştığında, suçlunun ondan korkusu da, son derece fazla olur.
Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Ayetteki haize kelimesi, ya, bakan kimselerin sıfatıdır; yahut da, tıpkı afiye ism-i failinin masdarı olan muflfât manasında olması gibi, masdar manasında bir ism-i faildir -ki bunun gayesi de şek ve şüphe içinde olanların yaptığı gibi, bakışı helâl olmayan şeylere yöneltmektir tabirinden, kalplerde saklı tutulan şeyler kastedilmiştir. Hasılı, fiiller, ef'âl-İ cevârih (uzuvların fiilleri) ve ef'âl-i kulûb (kalplerin fiilleri) diye ikiye ayrılır. Uzuvların fiillerine gelince, bunların en saklı ve bilinmez olanı, gözlerin haince bakışıdır. Bunları en iyi bilen, Allah'dır. Diğer işler hususundaki durumu ise var sen düşün! Kalbin fiillerine gelince, Cenâb-ı Hakk'ın, İfadesinden dolayı, bunlar, Allah'ça malumdur. Böylece bu, Allah Teâlâ'nın, insanların bütün fiillerini biten bir zât olduğuna delâlet etmektedir:
6) "Allah, hak ve adaletle hükmeder.." cümlesi olup, bu da, Allah'dan iyice korkmayı gerektiren bir husustur. Çünkü, hâkimin, hüküm verecek zâtın, bütün halleri bilen ve gizli ve aşikâr her şey hususunda ancak hak ve adaletle hükmeden birisi olduğu sabit olduğunda, o zaman suçlunun korkusu da zirvede olur.
7) Kâfirler, ilâhî cezayı kendilerinden savuşturma hususunda, işte bu putların şefaatine bel bağlayıp, Allah Teâlâ da, bunlarda kesinlikle bir faydanın bulunmadığını beyan edince, "O'nun dışında taptıkları şeyler ise, hiçbir şeye hükmedemezler" buyurmuştur.
8) cümlesi olup, "Allah, bu kâfirlerin, putlarını medhettiklerini duyuyor, fakat onlardan kendisi hakkında herhangi bir övgünün sudur ettiğini duymuyor; onların, o putlara boyun eğip onlara secde ettiklerini görüyor, fakat o kâfirlerin, Allah'a boyun eğip, O'nun önünde eğildiklerini

---

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/276-278

görmüyor." demektir. Binâenaleyh, işte bu sekiz durum, suçu büyük olan bir günahkârda bir arada bulununca, bu, korkusu açısından daha fazlasının düşünülmeyeceği bir noktaya varır. 73[73]

İbret için Seyahat

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kâfirleri ahiret azabıyla iyice korkutunca, bunun peşinden onları dünya halleriyle de korkutmayı ifade eden beyanı getirmiş ve şöyle buyurmuş: "Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden evvelkilerin akıbetinin nasıl olduğuna baksınlar." Bu, "Akıllı insan, başkasından ibret alandır. Çünkü geçmiş kâfirler, şimdiki kâfirlerden daha kuvvetli ve yeryüzünde daha tesirli idiler.." demektir. Bu kuvvet ve tesirle, onların kaleleri, köşkleri ve orduları kastedilmiştir. Binâenaleyh o eski kâfirler, peygamberlerini yalanlayıp, onu dinlemeyince, Allah Teâlâ onları dünyada, çeşitli helak vasıtaları ile peşin olarak cezalandırıp imha etmiştir. Şimdiki kafirler de bu helakin izlerini-kalıntılarını görmekte, seyretmektedirler. Bundan dolayı Allah Teâlâ onları, bu gibi ifadelerle, aynı şekilde hareket etmekten sakındırmış ve onları yakaladığı zaman başlarına gelecek azab anında, kendilerine yardım edecek ve o azabtan kurtaracak hiç kimseyi bulamayacaklarını, "Onları Allah'ın (azabından) bir koruyan da olmadı" beyanıyla anlatıp, sonra da, onlara gelecek azabın, peygamberleri kabul etmeyip inkâr etmeleri sebebiyle olduğunu açıklamış, böylece Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini de aynı şeyleri yapmaktan sakındırmış ve sözünü, iyice sakındırsın ve korkutsun diye, "Çünkü O, herşeye kadirdir, azabı pek çetindir" diyerek noktalamıştır. Allah en iyi bilendir.
Sadece İbn Âmir, zamiri kâf'lı olarak "sizden üstün" şeklinde okurken, diğer kıraat imamları hâ ile "onlardan" şeklinde okumuşlardır. İbn Âmir'in bu kıraati, gâib (3. şahıstan) muhatab sigasına geçiş olup, tıpkı, "Elhamdülillah! Rabbl'l-âlemîn"den sonra, "sadece sana ibadet ederiz..." denilmesi gibidir. Bu muhatab sîgasına geçişin güzel oluşunun izahı şöyle olur: Bu hitab Mekkelilere yönelik olup, mevcut oldukları için, mevcudlara yapılmış bir hitap kabul edilir. Ayet, mana bakımından, "Onlara, yeryüzünde size vermediğimiz İmkânları verdik"(En'&m.G) ayeti gibidir. Diğer imamların, bu zamiri gâib sigasıyla okuyuşu da, bunun, kendinden önceki gâib lafızlarına uygunluğundan ötürü böyle okunmuştur. 74[74]

Firavun'un Telaşı

"Biz Musa'yı ayetlerimizle ve apaçık bir hüccetle Firavun'a, Hâmân'a ve Karun'a gönderdik de (onlar ona), "Çok yalancı bir sihirbaz" dediler. İşte o, tarafımızdan kendilerine hakkı getirince, "Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın" dediler. Kâfirlerin hilesi, boşa çıkmaktan başka (bir şeye mahkûm) değildir. Firavun, "Bırakın beni, Musa'yı öldüreyim. (Varsın) Rabbine yalvarsm. Çünkü ben onun, dininizi değiştirmesinden, yahut yeryüzünde iesad çıkarmasından korkuyorum" dedi. Musa da, "Ben hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim ve sizin Rabbiniz olan (Allah'a) sığındım" dedi"75[75]
(Mü'min, 23-27).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'i, önceki peygamberleri yalanlayan o kâfirleri dile getirmek ve onların uğradıkları akıbete bakıp ibret almasını emredince, yine Hz. Musa (a.s)'dan bahsedip onu Firavun, Hâmân ve Karun'a peygamber olarak gönderip, bunca kuvvetli mucizelerine rağmen, onların onu yalanlayıp, hak karşısında diretip, "Bu, yalana bir

---

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/278-279
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/279-280
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/280

sihirbazdır" dediklerini nakletmek suretiyle onu teselli etmiştir. 76[76]

Firavunun Çevresinin İddiaları

Bil ki Hz. Musa (a.s) bunlara, açık mucizeleri ve nübüvvetini getirince ki bu, "O, tarafımızdan kendilerine hakkı getirince.." ayetiyie kastedilen durumdur, onlardan sâdır olan şu câhilce işleri nakletmiştir: 77[77]

Büyücü İddiası

1) Onlar, Hz. Musa (a.s)'yı yalancı bir sihirbaz olarak tavsif etmişlerdir. Bu, son derece uzak bir iddiadır. Çünkü o mucizeler, her akl-ı setîm sahibinin sihir olmadığını kesin olarak anlayacağı bir biçimde kuvvetli ve açık idi. 78[78]

Çocukları Öldürmeleri

2) Onlar, "Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün. Kadınlarını sağ bırakın " demişlerdir. Doğrusu, bu öldürme işinin, Hz. Musa (a.s)'nın doğumu sırasında meydana gelen öldürmeden (çocuk katliamından) başka bir öldürme olmasıdır. Çünkü o vakit müneccimler Firavuna ona galip gelecek bir düşmanının doğduğunu haber verdiler. Böylece o, işte yahûdilerin o zamanki bütün erkek çocuklarını öldürme emri verdi. Fakat bu vakitte, Musa (a.s) ona gelmiş ve apaçık mucizeler getirmişti. İşte bu sırada Firavun, Hz. Musa (a.s)'nın dini üzere büyüyüp, böylece onun tarafını kuvvetlendirmesinler diye, Musa (a.s)'ya iman edenlerin erkek çocuklarını Öldürme emrini vermiştir. Bu sebep, kızlarla değil erkeklerle ilgili olup, bundan dolayı Firavun, erkek çocukların öldürülmesini emretmiştir.
Daha sonra Hak Teâlâ, "Kâfirlerin hilesi boşa çıkmaktan başka birşeye mahkûm değildir" buyurmuştur. Bu, "Onların, Hz. Musa (a.s) ve mü'minlerine tuzak kurma hususundaki bütün çabaları boşa çıkmıştır. Çünkü Allah Teâlâ'nın insanlar için, kapılarını açıp gönderdiği rahmeti engelleyebilecek hiçbir kuvvet yoktur. 79[79]

Hz. Musa (a.s)'yı öldürme Teşebbüsü

3) Bu kâfirlerin, Musa (a.s)'ya karşı işledikleri ve Allah'ın naklettiği çirkin fiillerinden üçüncüsü, Firavun'un "Bırakın beni, Musa'yı öldüreyim. (Varsın) Rabbine yalvarsm" demesidir. Bu söz, Firavun'un adamlarının, Firavun'un Hz. Musa (a.s)'yı öldürmesine sanki manî olduğuna delâlet etmektedir. Bu hususta şu iki ihtimal düşünülebilir:
a) Onlar, şu sebeplerden ötürü, onun Hz. Musa (a.s)'yı öldürmesine manî olmuş olabilirler:
1) Belki de içlerinde, içten içe Hz. Musa (a.s)'nın doğruluğuna inananlar vardı. Bundan dolayı, Firavun'un Hz. Musa (a.s)'yı öldürmemesi için her türlü çareye başvurmuş ve ellerinden geleni yapmışlardır.
2) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Firavun'un adamları (erkân-ı harbiyesi) ona, "Musa'yı öldürme. Çünkü o, güçsüz bir sihirbazdır. Onun sihri ile sana üstün gelmesi mümkün değildir. Binâenaleyh eğer onu öldürürsen, İnsanların kafasına ve kalplerine bir şüphe sokmuş olursun ve böylece onlar, "Musa haklı idi. Firavun ve taraftarları ona karşılık veremedikleri için onu öldürdüler" derler."
3) Belki de onlar, Firavun'un aklı-fikri hep Musa (problemiyle) meşgul olup, kendileriyle uğraşmaya zaman bulamasın diye, Firavun'un Hz. Musa'yı öldürmemesi için, her çareye

---

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/280-281
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/281
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/281
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/281

başvurmuşlardır. Çünkü, meliklerinin kalbinin ve aklının, haricî bir düşmanla meşgul olup, kendilerinin onun şerrinden emin kalmaları için, melikleri oyalama, ileri gelen devlet adamlarının işidir.

b) Hiç kimse, Firavun'u Hz. Musa (a.s)'yı öldürmekten ve onun onu öldürmeyi istemesinden alıkoymamıştır. Fakat Firavun, Hz. Musa (a.s)'yı öldürdüğü takdirde, kendisini bu işten engelleyecek mucizelerin zuhur etmesinden, böylece de rezil-rüsvay olmaktan korkuyordu. Fakat işi gürültüye verip, böyle demiştir. Bundan maksadı, "Ben taraftarlarının kalplerini kırmamak için onu öldürmüyorum" manasıdır. Esas gayesi, Hz. Musa (a.s)'dan korktuğunu kamufle etmektir.

Ayetteki, "(Varsın) Rabbine yalvarsm" sözünü, Firavun istihza yollu söylemiş olup, "Ben onu öldüreyim de, o da varıp Rabbine şikayet etsin. O da benim elimden Musa'yı kurtarsın göreyim" demektir. 80[80]

Toplumu Bozma İddiası

Ayetteki, "ÇünAü ben onun dininizi değiştirmesinden, yahut yeryüzünde fesad çıkarmasından korkuyorum" dedi" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır: 81[81]

Birinci Mesele

İbn Kesîr, kelimesindeki yâ harfini; Nâfî, İbn Kesîr ve EbÛ Amr, deki yâ'yı, fetha ile zerûniye, inniye şeklinde okumuşlardır. Yine Nâfî ve İbn Âmr, vâv ile şeklinde okuyup, bunu edatıyla atfetmemişlerdir. Bu kıraate göre, dini değiştirme işi ile, fesat çıkarma işinin bir arada yapılacağı söylenmiş olur. edatı ile bu işi birbirini atfedenlere göre, ayetin manası, onun bu iki işten birisini yapacağı şeklinde olur. Fiil yâ'nın zammesi, hâ'nın kesresi ve "fesâd" kelimesinin nasbi ile, müteaddî olarak, (izhar etmesinden, ortaya koymasından...) şeklinde okunmuştur. Ama Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi Ebu Bekr, yâ'nın ve hâ'nın fethası, fesâd kelimesinin ref'i ile, "yahut yeryüzünde fesadın ortaya çıkmasından (korkuyorum)" şeklinde okumuşlardır.

Bunlardan birinci kıraatin izahı şöyle yapılabilir: Tebdil (değiştirme) fiilinin faili Musa (a.s)'dır. Söz, birlik arzetsin diye, ikinci fiilin faili de Hz. Musa (a.s) olmuştur. İkinci kıraatin izahı da şöyledir: Söz, "Musa dini değiştirince, yeryüzünde fesad çıkmış olur" manasında olur. 82[82]

İkinci Mesele

Bu sözün maksadı, Hz. Musa (a.s)'yı öldürmeyi gerektiren sebebi ortaya koymaktır. Bu sebep de, "Hz. Musa (a.s)'nın varlığı ya dinin, ya dünyanın fesada gitmesine sebeptir. Dinin fesadı şöyle olur: Firavun ve adamları, doğru dinin, kendi dinleri olduğuna inanmışlardı ve dolayısıyla Musa (a.s), onu ifsâd için uğraşınca, adeta, onların inancında, hak olan dini, Hz. Musa (a.s) ifsada uğratmış oldu. Onun dünyayı ifsadı da, Hz. Musa (a.s)'nın etrafında mutlaka bazı insanlar toplanacak, böylece bu iş birtakım düşmanlıkların meydana gelmesine ve fitnenin eşelenmesine sebep olacak olmasıdır. İnsanların, dinlerine olan sevgisi, mallarına olan sevgilerinden daha fazla olunca, Firavun önce dini ileri sürmüş, "Onun dininizi değiştirmesinden (korkuyorum)" demiş; sonra da dünyanın fesada uğramasını ileri sürerek, "Yahut yeryüzünde fesad çıkarmasından korkuyorum" demiştir. 83[83]

Musa (a.s)'nın Allah'a Sığınması

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/281-282

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/282

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/282

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/283

Bil ki Allah Teâlâ, Flravun'un bu sözünü nakledince, bundan sonra, Musa (a.s)1 nın sözünü nakledip, "Ben hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim ve sizin Rabbiniz olan (Allah'a) sığındım" dediğini bildirmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 84[84]

Birinci Mesele

Nâfî, Ebû Bekr, Hamza ve Klsâî, zâl'ı tâ'ya idğâm ederek okurlarken, diğer kıraat imamları idğamsız olarak, 'uztü şeklinde okumuşlardır. 85[85]

Musa (a.s)'nın Sözündeki İncelikter

Bu, "Hz. Musa, Flravun'un şerrini savuşturmak İçin, Allah'a sığınmaktan ve O'nun fazlına güvenmekten başka
hiçbirşey yapamamıştır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onu her türlü beladan korumuş ve her türlü emniyeti ona nasip etmiştir" demektir.
Bil ki Hz. Musa (a.s)'nın bu sözü şu gibi incelikleri ihtiva eder:
Birinci İncelik: Cümlenin başındaki Innî lafzı, te'kid ifade eder. Binâenaleyh bu ifade, canlardan serleri ve afetleri defetmek için, nazar-ı dikkate alınacak en güçlü yolun, Allah'a itimâd edip dayanmak ve O'nun korumasına güvenmek olduğunu gösterir. 86[86]

Cin ve ins Şeytanlarından Sığınma

İkinci İncelik: Hz. Musa (a.s), "Benim ve sizin Rabbiniz (olan Allah'a) sığındım" demiştir. Binâenaleyh bir müslüman Kur'an okurken nasıl euzü besmele çekip (Allah'a) sığınır, Allah Teâlâ da onun dinini (imanını) ve ihlasını, cin şeytanlarının vesveselerinden korursa, aynen bunun gibi, insan şeytanlarından (kötülerinden) birtakım belalar ve kötülükler kendisine yöneldiğinde bir müslüman "Euzü billahi..." derse, Allah onu nertürlü afetlerden ve korkularından korur, muhafaza eder.
Üçüncü İncelik: Hz. Musa (a.s), "Benim ve sizin Rabbiniz (olan Allah)..." elemiştir ki bu, "Kul, adetâ, "Beni eğitip büyüten, her türlü hayra nail eden, belâlardan koruyan ve bana sınırsız-sayısız nimetler veren Hak Teâlâ'dır. Binâenaleyh Mevlam, sadece Allah olduğuna göre, her âfet ve belayı savuşturmada, akıllıya düşen ve yakışan, ancak Allah'ın muhafazasına güvenmektir" demektir. 87[87]

Cemaatteki Kuvvet

Dördüncü İncelik: Ayetteki, ifâdesinde, Hz. Musa (a.s)'nın kavmini, Allah'a sığınma hususunda, onun yolunu izlemeye bir teşvik olup, bunun manası, "Temiz ve güçlü ruhlar, aynı gaye üzerinde mutabık olduklarında, bunun tesiri cidden kuvvetli olur" şeklinde olur ki, namazların cemaatla edâ edilmesindeki asıl sebep de işte budur.
Beşinci İncelik: Hz. Musa, bu bedduasında, Firavunu açıkça zikretmem iştir. Çünkü, bazı bakımlardan onun, Hz. Musa (a.s) üzerinde, terbiye etmiş olması sebebiyle bir hakkı bulunuyordu. İşte o hakkı gözettiği için, bizzat ve ismen, Flravun'dan bahsetmemiştir.
Altıncı İncelik: Firavun, her ne kadar bu fiili açıkça yapmış ise de, ancak ne var ki, Hz. Musa (a.s)'nın, Flravun'un aleyhine bizatihi ismini anarak duada bulunmasında bir fayda yoktur. Tam aksine uygun olanı, bu sıfatları taşıyan herkesin kötülüğünü önleme hususunda, Allah'a sığınmak ve O'ndan yardım istemektir. Böylece, bu sığınmanın şümulüne, düşmanlığını ister

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/283
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/283
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/283
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/283-284

izhar etsin, isterse etmesin, düşman olan herkes dahil olur. [88][88]

Kötü Kimsenin Psikolojisi

Yedinci İncelik: İnsanlara eziyyet etmeye yönelmeyi gerektiren şey, ikidir:
a) İnsanın kibirli ve katı kalpli olması.
b) Öldükten sonra dirilme ile, Kıyameti inkâr edici olması... Çünkü, kibirli ve katı kalpli kimseyi, yaratılışı bazan, insanlara eziyyet etmeye sevkedebilir. Ancak ne var ki bu kimse, öldükten sonra dirilmeyi ve "hesabı" kabul eden birisi olursa, onun hesap verme husundaki korkusu, onun kibrinin muktezâsınca hareket etmesine mani olur. Ama, bu kimse öldükten sonra dirilmeye ve Kıyamete iman etmemiş bir kimse ise, onun yaratılışı, onu, insanlara eziyyet etmeye yöneltici olduğu gibi, buna mani olan şey de, yani, "hesap verme ve sığaya çekilme korkusu" da zail olmuş olur. Hesap vermeye ve sığaya çekilmeye dair duyduğu o korku ve endişe de zail olunca, hiç şüphesiz katı kalpli olma ve eziyyet verme İşi de tahakkuk etmiş olur.
Sekizinci İncelik: Firavun, "Bırakın beni, Musa'yı öldüreyim.." deyince, istihza ederek, "Musa, Rabbine dûa etsin bakalım!" demiş. Bunun üzerine de Musa, "Ey Firavun, istihza ederek andığın o şey var ya, apaçık ve aşikâr olan din olup, aydınlatıcı olan hakkın ta kendisidir. Ben Rabbime duâ edip, O'ndan senin şerrini benden defetmesini isteyeceğim. Ve sen, benim Rabbimin, seni nasıl kahredeceğini ve beni sana, nasıl hükümran kılacağını göreceksin.." demiştir.
Bil ki, aklı ve zekâsı bu incelikleri kuşatan herkes, düşmanların tuzaklarını savuşturmada, hilelerini geçersiz hale getirmede en uygun ve en doğru olan yolun, Allah'a sığınmak ve O'nun korumasına başvurmak olduğunu anlar. Allah en iyisini bilendir. [89][89]

Hükümetteki Gizil Mü'min

"Firavun ailesinden olup, imanını gizlemekte olan bir mü'min, (şöyle) dedi: "Siz, bir adamı, "Rabbim Allah'dır" demesi sebebiyle Öldürür müsünüz? Halbuki o, size, Habbinizden apaçık mucizeler de getirmiştir. Bununla beraber eğer o, bir yalancı ise, yalanı kendisine. Eğer doğru söylüyor ise, sizi tehdit edegeldiği o şeylerin bir kısmı olsun, gelir sizi bulur. (Size isabet eder).. Şüphesiz Allah, haddi aşan, çok yalancı olan kimseyi muvaffak etmez"
(Mü'min, 28).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın, Firavunun kötülüğü ve şerrini savuşturma hususunda, kendisine sığınmaktan başka birşey yapmadığını nakledince, Hz. Musa (a.s)'dan başka bir kimseyi, bu konuda (yardımcı olarak) bahsedip lütfettiğini, böylece de, en güzel bir biçimde, Hz. Musa (a.s)'yı müdafaa edip, o fitneyi yatıştırma hususunda çaba sarfettiğini ve o şerri bertaraf etme hususunda gayret gösterdiğini beyân buyurmuştur. [90][90]

Razî'nin Dînî Tecrübesi

Allah kendisine rahmet etsin, bu kitabın müellifi, ben Razî, şöyle der(im): "Andolsun ki ben, kendi hallerim ve durumlarım hakkında, "Her ne zaman bir beşerin kötülüğü bana yönelse ve beni gelip bulmak istese de, ben de ona ilişmeyip, bu işi Allah'a havale etmekle yetinsem, Allah (c.c)'ın bu kötülüğü savuşturma hususunda ellerinden gelen gayreti sarfeden ve benim kendilerini hiç tanımadığım birtakım kimseler bahşettiğini" görmüş ve tecrübe etmişimdir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: [91][91]

---

[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/284
[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/284-285
[90][90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/285
[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/285

Gizli Mû'minin Kimliğj

Alimler, Firavun'un hanedanından olan o şahsın kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak
bunun, Firavunun amcasının oğlu olup, onun adına hareket etme yetkisine sahip olduğu ve emniyyet teşkilâtı
başkanının yetkilerini deruhte ettiği ileri sürüldüğü gibi, onun akrabasından olmayıp Firavun Kavminden bir kıbtî olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bunun, jsrailoğullarından birisi olduğu da ifade edilmiştir, ama, birinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü, (âl) kelimesi akraba ve aşiret, kabile manalarına gelmektedir. Nitekim Cenâb-t Hak da, "Lût'un ailesi müstesna. Onları bir seher vakti kurtardık" (Kamer, 34) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, "Sıddîkler üçtür: Yâ-sîn ailesinden olup, mü'min olan Habibu'n-Neccâr; Siz adamı, sırf "Rabbim Allah'tır" demesi sebebiyle mi öldürürsünüz?" diyen, Firavun ailesinden mü'min olan kişi; üçüncüsü de, Ali İbn Ebî Tâlib'tir ki, bu onların en üstünüdür" dediği rivayet edilmiştir.
Cafer İbn Muhammedin de, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ebû Bekir, Firavun
ailesinden olup da iman eden o kimseden daha hayırlıdır. Çünkü o, imanını gizlemiş; Ebû Bekir ise izhâr etmiştir. Zira o, "Siz adamı, sırf "Rabbim Allah'tır" demesi sebebiyle mi öldürürsünüz!" demiştir. Binâenaleyh bu kimse, (ayetin gösterdiği gibi), imanını gizlemiş de, bu bir sır olmuş olur; Hz. Ebû Bekir'in iman edişi ise açıktan açığa iman etmek olmuş olur. 92[92]

İkinci Mesele

ifâdesindeki mln harf-i cerrinin, ayetteki, lafzına taalluk etmesi; buna göre mana, "O mü'min kimse, Firavunun ailesinden bir şahıs idi" şeklinde olması mümkün olabileceği gibi, yektümu fiiline taalluk etmesi ve mânanın: "İmanını Firavundan gizleyen mü'min birisi... dedi" şeklinde olması da mümkündür. Bu ikinci ihtimalin caiz olmadığı, zira Arapça'da, denilmediği; ancak, "Bunu ondan gizledim.." denildiği; nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, "Allah'dan bir sözü gizlememiş..."(Nisa.42) buyurduğu ileri sürülmüştür. 93[93]

Üçüncü Mesele

kelimesini, kıraat imamlarının ekserisi cîm'in dammesiyle recûl şeklinde okurken, tıpkı ı'yardım, kuvvet, destek" kelimesinin, 'adıd diye telaffuz edilmesi gibi, cim'ln kesresi ile, recll şeklinde de okunmuştur. 94[94]

Delil ve Mucizeler

Cenâb-ı Hak, "istifhâm-ı inkâr?" üslubuyla, "Siz adamı, sırf "Rabbim Allah'dır" demesi sebebiyle mi öldürürsünüz?" buyurmuş ve bu ifadede, "istifhâm-ı inkârTnin getirilmesinin yerinde ve güzel olduğuna delâlet eden şeyi de zikretmiştir. Çünkü Hz. Musa (a.s), "Rabbim Allah'tır" deyip, bu hususta deliller getirmekten başka bir şey yapmamıştır. Bu (söz ve hareket tarzı) ise, Öldürmeyi asla gerektirmez. Ayetteki, "Halbuki o, size, Rabbinizden apaçık mucizeler de getirmiştir" cümlesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) "Rabbim Allah'dır.." cümlesi, Allah'ın birliğine; "Halbuki o, size ... apaçık mucizeler de getirmiştir" cümlesi de O'nun birliğine delâlet eden delillere bir işarettir ki, bu deliller de, Hz. Musa (a.s)'mn, Tâhâ Sûresi'ndeki, "Bizim Rabbimiz her bir şeye hilkatini veren, sonra da ona

---

[92] 92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/285-286
[93] 93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/286
[94] 94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/286

hayatını devam ettirmek imkânları verendir" (TâM, 50) sözleri ile, Şuarâ Sûresi'ndeki, "Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabbidir. Eğer hakikati yaktnen bilmeye ehil kimselerseniz.." (Şuara, 24) sözüdür. 95[95]

Bu Zatın Müdahalesi

Daha sonra, bu mü'min zat, Hz. Musa (a.s)'yı öldürmeye teşebbüs etmenin caiz olmadığına dair bir hüccet öne sürmüştür ki, bu da, meseleyi taksime tabi tutmak suretiyle ifade etmektir. İşte bu sebeple bu zât, "Eğer bu adam (yani, Musa), yalan söylüyorsa, onun yalanının günahı ve sorumluluğu kendisinedir. Binâenaleyh, onun yakasını bırakınız. Yok eğer, doğru söylüyor ise, sizi uyarageldiği o şeylerin bazısı, sizi mutlaka bulacaktır) Böylece, her iki durumda da, evlâ olan hareket tarzının, onu öldürmemek olduğu sabit olmuş olur" demiştir. 96[96]

Sualler

İmdi, eğer "Bu delil hakkında, şu iki açıdan soru yöneltilebilir:
a) Onun, "Eğer o, bir yalana ise, yalanı kendisinedir" sözünün manası, "Onun yalan söylemesinin zararı, onunla sınırlıdır. Bu, başkasına dokunmaz.." şeklindedir. Halbuki bu söz, şu bakımlardan yanlıştır:
1) Biz, onun yalan söylemesinin farzedilmesi halinde, onun yalanının zararının onunla sınırlı olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü o, insanları, bâtıl olan o dine davet eder; dolayısıyla, çağırılan insanlardan herhangi bir grup onun sözüne aldanır, böylece de onlar, bâtıl bir yola girmiş ve bozuk bir inancı benimsemiş olurlar. Daha sonra da, bunlarla başkaları arasında şiddetli düşmanlıklar meydana gelir... Böylece, onun yalancı olduğunun farzedilmesi halinde, onun yalanının zararının, kendisiyle sınırlı olmadığı, tam aksine başkalarına sirayet edeceği sabit olmuş olur. İşte bundan dolayı alimler, insanları dinsizliğe davet eden kişinin öldürülmesinin vacib olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.
2) Eğer bu söz, onun için bir delil olursa, her yalancının, böylesi bir yol tutması mümkün olur. Böylece de, bütün zındıklar ve bâtılı savunanlar, kendi bâtıl dinlerini anlatma ve ortaya koyma imkânı bulurlar.
3) Hz. Musa (a.s)'nın peygamberliğini kabul etmeyen o kâfirlerin, bu tutumlarının yadırganmasının caiz olmaması gerekir. Çünkü, eğer bu inkarcı, inkâr ettiği bu şey hususunda yalancı ise, (aynen Hz. Musa (a.s) hakkında olduğu gibi), yalanının günahı kendisinedir. Yok eğer doğru ise, o zaman sizler, onun doğruluğundan yararlanabilirsiniz... Böylece, bu usûlün, zıddını tasvip etmeyi gerektirdiği sabit olmuş olur. Halbuki, varlığı, yokluğuna ('ademine) götüren şey ise, bâtıldır."
b) Bu kimseye düşen, "Eğer bu, doğru söylüyorsa, size, sizi tehdit edegeldiği şeylerin hepsi isabet eder.." demesi idi.. Çünkü, yaptıkları tehditlerinin bir kısmında isabet edip bir kısmında yandan kimseler, kâhinler ve müneccimlerdir. Ama, sadece vahye müstenit olarak konuşan doğru sözlü peygambere gelince, onun, söylediği her şey hususunda sâdık ve doğru olması gerekir. Böylece bu kimsenin, "Sizi tehdit edegeldiği şeylerin birkısmı size isabet eder.." biçimindeki sözü buraya uygun düşmez. 97[97]

Suallere Cevap

Sorulardan birincisinin üç şıkkına birden, aynı şekilde cevap verilir: Bu da, kelamın takdirinin şöyle olmasıdır: "Onun şerrini savuşturma hususunda, sizin onu öldürmeye ihtiyacınız yoktur.

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/286
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/287
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/287

Tam aksine size, onu, bu görüşünü ortaya koymaktan men etmeniz, kâfidir!.. Hem sonra siz onu niye öldüreceksiniz ki?! Çünkü, o eğer yalancı ise, bu durumda onun yalanının zararı, sadece kendisine dokunur. Yok eğer sâdık ise, o zaman da ondan yararlanırsınız. Hülasa, bu taksimatın maksadı, onu Öldürmeye gerek olmadığını, tam aksine, onların, bundan vazgeçip, onu, dinini izhâr etmekten men etmelerinin yeterli olacağını beyân etmektir. İşte, verdiğimiz bu cevapla, bu üç şık da cevaplanmış olur. 98[98]

Münazarada İnsaf Prensibi

İkinci soruya, yani, ona düşenin "Sizi tehdit edegeldiği şeylerin tamamı size isabet eder.." demesi olduğunun söylenmesine" gelince, buna da şu bakımlardan cevap verebiliriz:
1) Bu istidlalin medarı, insaf prensibini ortaya koyma ve çekişmeyi tarKeVme esasıdır. Çünkü bu sözün maksadı şudur: "Eğer o yalancı ise, onun yalanının zararı, kendisiyle sınırlıdır. Yok eğer doğru ise, sizi tehdit edegeldiği şeylerin, en azından bazıları sizi gelip bulacaktır." Eğer bu sözün maksadı bu ise, bu doğru olup, bunun bir benzeri de, "Her halde ya biz, ya siz mutlak bir hidayet üzerindeyiz. Yahut apaçık bir sapıklıkta.." (Sete, 24) ayetidir.
2) Hz. Musa (a.s), onları, hem dünya hem ahiret azabı İle tehdit ediyordu. Binâenaleyh, dünyada onlara, dünya azabı gelip çattığında, bu demektir ki, Hz. Musa (a.s)'nm onları tehdit edegeldiği azabın bir ktsmı, yani dünyevî olan kısmı, onları gelmiş bulmuştur.
3) Ebû Ubeyde'nin, ba'z kelimesinin kült "bütün, hepsi" manasında kullanılmasının caiz olduğunu söylediği ve Lebîd'in, "Artık hoşnut olmadığımda ya da, bütün canları, ölümleriyle (el-himâm) irtibatlı (ve ona raptolunmuş, yatıyorken adetâ ölü) olduklarında, böylesi yerleri terket ey gönül" beytiyle istidlal ettiği nakledilmiştir. Ama, ulemânın ekserisi, bunun hata olduğunu ve Lebîd'in, ifadesiyle kendisini kastettiğini söylemişlerdir. Allah en iyisini bilendir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu mü'min kimsenin Hz. Musa (a.s)'ya eziyet etmenin caiz olmayacağı hususunda üçüncü bir cümlesini de naklederek, "Şüphesiz Allah, haddi aşan çok yalancı olan kimseyi muvaffak etmez" buyurmuştur. Bu delili şu şekilde izah ederiz: Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'yı bu açık mucizeleri getirmeye muvaffak etmiş ve bunları ona nasip etmiştir. Allah'ın böylesi mucizeler verdiği bir kimse, yalancı bir müsrif olamaz. Dolayısıyla bu durum, Hz. Musa (a.s)'nın yalancılardan olmadığına delâlet eder. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın bu buyruğu, rumuz ve ta'riz (çıtlatma) yoluyla, Hz. Musa (a.s)'mn şanının yüceliğine bir işaret olur. Yine bununla, Firavunun, Hz. Musa (a.s)'yı öldürme azmi hususunda bir müsrif (haddi aşmış), uluhiyyet iddiası hususunda bir yalancı olduğu, Allah Teâlâ'nın ise bu durumdaki birisini umduğuna ulaştırmayıp, aksine işini boşa çıkarıp, berheva edeceği manası da kastedilmiş olabilir. 99[99]

Mü'min Zatın Nasihati

"Ey kavmim, bugün bu yerde siz galipler olarak, mülk sizindir. Fakat Allah'ın azâbı-belâsı bize gelip çatarsa, kim bize yardım eder?" Firavun dedi ki: "Ben size ancak uygun gördüğümü ve kendi görüşümü bildiriyorum. Size, doğru yolun hilafını da göstermiyorum." Mü'min o zat da dedi ki: "Ey kavmim, gerçekten ben o sürü sürü fırkaların birleştiği gündeki gibi bir durumun, Nuh kavminin, Âd'm, Semûd'un ve daha sonrakilerin hali gibi bir durumun sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Yoksa Allah kulları için zulüm dilemez. Ey kavmim, doğrusu ben size karşı o bağnşıp-çağnşma gününden korkmaktayım. (O gün, hesap yerini) arkanızda bırakıp, cehenneme döneceğiniz gündür. (O gün sizi) Allah'ın azabından kurtaracak hiçbirşey yoktur. Allah kimi şaşırtırsa, onun yolunu doğrultabilecek birisi de yoktur"
(Mü'min, 29-33).
Bil ki Flravun'un hanedanından olup da inanmış olan bu kimse, Hz. Musa (a.s)'yı öldürmeye

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/287-288
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/288

yeltenmenin caiz olmayacağı hususunda çeşitli deliller getirince, onları bu hususta, Allah'ın azabını hatırlatmak suretiyle çekindirerek, "Ey kavmim, bugün bu yerde, siz galipler olarak, mülk sizindir" demiştir ki bu, "Siz insanlara hâkim olup, onları ezip geçtiniz. Binâenaleyh işinizi-hâkimiyetinizi kendi aleyhinize döndürerek bozmayın ve Allah'ın gücüne-azabına karşı çıkmayın. Çünkü sizin O'na karsı çıkma gücünüz yok" manasınadır. Bu mü'min, "bize" ifadesini kullanmıştır. Çünkü kendisinin onlardan olduğunu ve onlara nasihat edenin, bu hususta onlarla aynı durumda olan birisi olduğunu belirtmek istiyordu. O bunu söyleyince, Firavun, yani "Ben size, anlattığım fitne konusunu halletmek için onun öldürülmesi gerektiği görüşünden başka bir görüşü belirtmiyorum. Bu görüşümle sizi, ancak doğru ve uygun yola sevkediyorum" demiştir. 100[100]

Gizli Mü'minin Cesaretinin izahı

Cenâb-ı Allah, o mü'min zâtın, Firavun'un bu görüşünü kabul etmeyip, "Gerçekten ben, o sürü sürü fırkaların birleştiği gündeki gibi bir durumun sizin başınıza gelmesinden korkuyorum" dediğini bildirmiştir. Bil ki Allah Teâlâ bu mü'minin, mü'min olduğunu gizlediğini anlatmıştır. İmanını gizleyen kimse Firavuna karşı nasıl böyle konuşabilir? İşte bu sebepten ötürü, bu hususta şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Firavun, "Bırakın beni, Musa'yı öldüreyim" deyince, bu mü'min zat, Hz. Musa'nın dini üzere olduğunu belirtmeden, aksine Firavun'un yanında, onun dini üzere olduğu zannını uyandırmıştır. Ancak uygun planın, Hz. Musa (a.s)'yı öldürmemeyi gerektirdiğini, çünkü ondan sâdır olan işin, sadece Allah'a davet etmek ve buna deliller getirmek olduğunu, bunun ise, onu öldürmeyi gerektirmeyeceğini ve onu Öldürmeye yeltenmenin, insanların dillerinde (aralarında), çok çirkin kelimelerle anılmaya sebep olacağını, hatta onun şimdilik öldürülmemesinin daha uygun olacağını, yapılacak işin, onun dinini yaymasına manî olmak olduğunu, çünkü bu durumda eğer o yalancı ise, yalanının mesuliyetinin kendisine olacağını, eğer doğru ise, bazt bakımlardan ondan istifâde edilebileceğini iddia edip, bu hususu, "Şüphesiz Allah haddi aşan, çok yalana olan kimseyi muvaffak etmez" ifadesiyle te'kid etmiştir. Bu, "Eğer o, kadir ve hakim bir ilahın olduğu iddiasında doğru ise, o Allah, müsrif (haddi aşan) ve çok yalancı olanı muvaffak etmez" demektir. O zat, bu ifadesiyle, Firavun'a, Hz. Musa (a.s)'yı kastettiği vehmini verdi, ama aslında bu "haddi aşan-çok yalancı olan" ifadesiyle Firavun'un kendisini kastetmiştir. Çünkü aslında "müsrif" ve "kezzflb" olan Firavundur.
b) Firavun'un hanedanından mü'min olan bu zat, imanını önce gizlemişti. Ama Firavun'un, "Bırakın beni, Musa'yı öldüreyim" deyince, artık gizlemeyi bırakıp, kendisinin Musa (a.s)'nın dini üzere olduğunu açıklayıp, Firavun'a doğru olanı bizzat anlatmaya çalışmıştı.
Bil ki Allah Teâlâ bu mü'minin Firavun'a şöyle birtakım sözler söylediğini
nakletmiştir:
1) "Ey kavmim, gerçekten ben o sürü sürü fırkaların birleştiği yöndeki gibi bir durumun başınıza gelmesinden korkuyorum" sözü.. Bu, "Onların başına gelen kötü günler gibi günlerin sizin de başınıza gelmesinden korkarım" demek olup, fakat Cenâb-ı Hak, yevm (gün) kelimesini, "ahzflb"a (fırkalara) muzaf kılıp, ahzabı da, Nûh, Âd ve Semûd kavimleri olarak açıklayınca, her gurubun belâ hususunda, belli bir günü olduğu ortaya çıkmış oldu. Dolayısıyla da bir karışıklık olmadığı için, cemî kelime (eyyam-günler) yerine, müfred "yevm" kelimesiyle yetindi. Daha sonra bu ifadeyi, "Nûh kavminin, Âd'm, Semûd'un ve daha sonrakilerin hali gibi..." ifadesiyle açıkladı. Onların hâli ise, küfür, yalanlama ve diğer türlü isyanlar açısından, bunların amellerinin dûnundadır (altındadır). Binâenaleyh bu, onların hiç bırakmadıkları, devamlı jDİan bir adetleri olmuş olur. O halde burada, mahzûf bir muzaf var. Cenâb-ı Hak bu ifade ile, "Onlann halinin cezası gibi bir cezanın..." manasını kastetmiştir. Velhasıl Allah onları bu dünyada peşin (hemen gelecek) bir helak ile, daha sonra da âhiret

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/289

helâkiyle korkutmuştur. Bu âhiret helaki, "Allah kimi şaşırtırsa, onun yolunu doğrultabilecek birisi de yoktur" beyanıyla anlatmıştır. Bu cümlenin maksadı, âhiret azabına dikkat çekmektir.
2) "Allah kutlan için zulüm dilemez" sözü... Bu, "o ahzâbı (fırkaları) helak, adaletin tâ kendisidir. Çünkü onlar, peygamberleri yalanladıkları için bunu haketmişlerdir. Aynı şey, burada da söz konusudur. Öyleyse bu hükmün (neticenin), burada da tahakkuk etmesi gerekir" demektir. 101[101]

İrade Hakkında Mu'tezile'nin Görüşü

Mu'tezile, "Ayetteki bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, kullarının bir kısmına zulmetmeyi istemediğini gösterir. Dolayısıyla bu, kullarından hiçbiri için zulmetmek istemediğine delâlet eder. Dolayısıyla, eğer kullarda inkârı yaratıp, sonra da bu inkârdan dolayı onlara azabetmiş olsaydı, şüphesiz zulmetmiş olurdu. Cenâb-ı Allah'ın, kesinlikle zulmetmek istemediği sabit olduğuna göre, kullarının fiillerinin yaratıcısı olmadığı sabit olur. Çünkü eğer O, kullarının fiillerini yaratmış olsaydı, mutlaka onları irâde etmiş de olur ve O'nun zulüm yapabileceği de sabit olurdu. Çünkü eğer o zulme kadir olmasaydı, zulüm yapmadığı için, övünemezdi" demiştir. Mu'tezile'nin bu istidlalini, tefsirimizde cevaplarıyla birlikte defalarca anlattık. Binâenaleyh tekrar etmenin anlamı yok.
3) "Ey kavmim, doğrusu, ben size karşı o bağrışıp çağrışma gününden korkmaktayım" sözü... Bu tabir ile ilgili birkaç mesele vardır: 102[102]

Tenâd(Çağırışma)Günü

"Tenâd", nida masdarından, vezninde bir kelimedir. Arapça'da "Kavın, birbirlerine seslendiler" manasında, denilir. Aslolan, bu kelimenin yâ'lı okunmasıdır. Fasıladan ötürü yâ'nın hazfi de güzel ve yerinde olup, bunu (Mümin, 15) ayetinin tefsirinde anlatmıştık. Müfessirler, Tenâd günü"nün, Kıyamet günü olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Kıyamet gününün, böyle adlandırılışının sebebi hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Cehennemlikler, cennetliklere; cennetlikler de cehennemliklere, Allah Teâlâ'nın A'raf SÛresi'nde, "Ashâb-ı cehennem ashâb-ı cennete, seslendiler ..." (A'râtso); ve "Ashab-ı cennet, ashab-t cehenneme seslendiler ki..." (Araf, 44) ayetlerinde de anlattığı gibi, seslenirler.
b)Zeccftc, "bunun sebebinin, "Biz her insanı, imamı (önderi) ile birlikte çağırırız" (tart, 7i) ayetinde bahsedilen durum olması da uzak bir ihtimal değildir" der.
c) Zalimler, biribirierine helaki, yok olmayı diler ve "Yft veylenA" "yazıklar olsun bize, yandık bittik" derler.
d) İnsanlar bu günde mahşere nida olunur, çağrılırlar.
e) Mü'min, "işte kitabımı okuyun" (Hakka, 19) diye nida ederken, kâfir, "Keşke kitabım (amel defterim) elime verilmeseydi" {Hatta, 25> der.
f) O gün zâlimlere lanet olunur.
g) O gün ölüm, güzel bir koç şeklinde getirilir, kurban edilir. "Ey mahşer halkı, artık bundan sonra ölüm yok" diye nida edilir. Böylece bu, cennetliklerin sevincini, cehennemliklerin hüznünü artırır.
h) Ebû Ali el-Farisî şöyle der: "Tenâdî", tenâd masdarından müştak olup, "Falanca kaçtı" manasındaki sözüne dayanır." Ibn Abbas'ın kıraati bu şekilde olup, o bunu bu şekilde açıklayarak, "Onlar Kıyamet günü, develerin kaçıştığı gibi kaçışırlar" demiştir. Bu kıraatin doğruluğuna, hem "O gün kişi, kardeşinden ... kaçar" (Abese. 34-35) ayeti, hem de bu ayetteki, "(Ogün hesap yerini) arkanızda bırakıp, cehenneme döneceğiniz (kaçacağınız) gündür" ifadesi delâlet eder. Çünkü onlar, cehennemin dehşetli sesini duyduklarında kaçarlar

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/290-291
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/291

ve her kaçtıkları yerde, saf saf meleklerle yüzyüze gelirler. Böylece yerlerine geri dönerler. 103[103]

İkinci Mesele

Ayetteki "yevm" (gün) ifadesi şu İki sebepten Ötürü mansub kılınmıştır:
a) Bu kelime, "korkarım" fiilinin zarfıdır. Buna göre o mü'min zat, iman etmezlerse, o günde başlarına gelecek azabtan dolayı endişesini belirt mi iştir.
b) Kelâmın takdiri, "Ben sizin için, o bağrışıp-çağnşma gününün azabından korkuyorum" şeklindedir. Buna göre yevm (gün) kelimesi, mef'ûl-ü fih olarak, mefûl-ü bih olarak mansub olur. Çünkü "yevm" kelimesi, mahzûf olan muzaafının (yani azap kelimesinin) iğrabını almıştır. 104[104]

Mahşerde Kaçma Teşebbüsü

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O gün (hesap yerini) arkanızda bırakıp kaçacağınız gündür" buyurmuştur. Bu, bir önceki "gün"den bedeldir. Katflde buna, "Hesap gününün durağından, cehenneme döndüğünüz gün" manasını verirken, Mücâhİd, "Gücünüz yetmediği halde, cehennemden kaçmaya çalıştığınız gün.." manasını vermiştir.
O mü'min zat, daha sonra bu tehdidi te'kid edip, "O gün sizi Allah'ın azabından kurtaracak hiçbirşey yoktur" demiş, sonra dalâletlerinin kuvveti ile cehaletlerinin fazlalığına dikkat çekmek üzere, "Allah kimi şaşırtırsa, onun yolunu doğrultabilecek birisi de yoktur" buyurmuştur. 105[105]

Yusuf (a.s)'dan Sonra Resul

"Andolsun daha evvel, Yusuf da size apaçık burhanlar getirmişti. O vakit de onun size getirdiği şeyler hakkında şüphe edip durmuştunuz. Hatta o vefat edince de dediniz ki: "Bundan sonra Allah asla bir peygamber göndermez." işte Allah o haddi aşan şüpheci kimseleri böyle şaşırtır. Onlar, hiçbir delil olmadığı halde Allah'ın ayetleri hakkında mücâdele edenlerdir. Gerek Allah katında, gerek iman edenler katında buna buğz büyük olmuştur. Allah, büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler"
(Mü'min, 34-35).
Bil ki Firavun hanedanından iman eden o zat, "Allah kimi şaşırtırsa onun yolunu doğrultabilecek birisi de yoktur" deyince, bu hususa şu misali getirmiştir: Hz. Yusuf (a.s), onlara apaçık deliller getirdiği zaman, onlar şek ve şüphelerinde ısrar edip, o delillerden yararlanmadılar. İşte bu durumda, Allah'ın saptırdığı kimseler için, hiçbir hidâyetçi olmadığına delâlet etmektedir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 106[106]

Hangi Hz. Yusuf?

Bu ayette bahsedilenin, Hz. Yusuf b. Ya'kûb (a.s) olduğu söylenmiştir. Keşşaf sahibi, bunun, Yusuf b. Efrâyim b. Yusuf b. Ya'kûb olduğunu, bu Yusuf'un onlar içinde yirmi küsur sene kaldığını nakletmiştir. Yine Hz. Musa (a.s) zamanındaki Firavunun, Hz. Yusuf (a.s) zamanındaki Firavun olup, Hz. Musa (a.s) zamanına kadar yaşamış olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun diğer bir Firavun olduğu da söylenmiştir. Her ne olursa olsun, bütün bunlardan bahsedilen, tek şey olup, o da Yusuf (a.s)'un, kavmine apaçık deliller getirmiş olmasıdır. Bu

---

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/291-292
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/292
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/292
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/292-293

"deliller" İle ne murad edildiği hususundada şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu deliller, onun, "Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve her şeye galib ve kahhâr olan bir tek Allah mı?" (Yusuf, 39) şeklindeki sözüdür.
b) Bununla, mucizeler kastedilmiştir. Bu görüş daha uygundur. Daha sonra onlar, Yusuf (a.s)'un peygamberliği hususunda şüphe etmeye devam edip, bu delil ve burhanlardan kesinlikle yararlanmadılar. O ölünce, onlar, "Bundan sonra Allah asla bir peygamber göndermez" demişlerdir. Onlar bu hükme (neticeye), bir delile dayanarak değil, arzu ve temennilerine göre varmışlar, hatta bunu, bundan sonra gelen peygamberleri yalanlama hususunda bir esas olarak söylemişlerdir. Onların bu sözlerinde, Hz. Yusuf (a.s)'un peygamberliğini kabul yatmamaktadır. Çünkü onlar onun peygamberliği hususunda şüphe etmiş ve onu kabul etmemişlerdir. Bu, Hz. Yusuf'un peygamberliğini yalanlamanın yanı sıra, ondan sonra gelecek peygamberlerin peygamberliğini de yalanlamadır.
Bu zat daha sonra, "Allah o haddi aşan şüpheci kimseleri böyle şaşırtır" demiştir. Bu, "Böylesi sapıklıkta olduğu gibi, Allah, isyanda ileri giden, dinde şüpheye düşen herkesi saptırır" demektir. Ka'bî, "Bu ayet, Kaderiyye (Mu'tezile) için bir delildir. Çünkü Allah Teâlâ onların inkârlarını beyan etmiş; sonra da kendisinin, müsrif ve mürtâb (haddi aşan ve şüpheci) oldukları için onları saptırdığını açıklamıştır. Böylece kul dinden sapmadığı müddetçe, Allah'ın onu saptırmayacağı sabit olur" demiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların niçin bu şüphe ve haddi aşmanın içinde kalakaldıklarını beyan buyurarak, "Onlar, hiçbir delil olmadığı halde Allah 'm ayetleri hakkında mücâdele edenlerdir" demiştir. Bu, "Delilsiz olarak, yani ya sırf taklide binâen, yahut da değersiz şüphelere binâen mücâdele edenlerdir" demektir. 107[107]

Makt

Allah Teâlâ, "Buna buğz büyük olmuştur" buyurmuştur. "Makt", kişinin yaşadığı toplum içerisinde, ileri bir dereceye ulaşmasından sonra Allah'ın gazabına uğrayıp, Allah'ın onu rezil ve rüsvay edip tökezletmesidir." Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 108[108]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Makk'ın, bu kimselerin delilsiz olarak münakaşa ve mücâdele etmelerini zemmetmesinde, delile dayanarak yapılan mücâdelenin güzel ve hak olduğuna bir delil vardır. Yine bunda, taklidin yanlış oluşunun vurgulanması sözkonusudur. 109[109]

İkinci Mesele

Kâdî şöyle der: "Allah'ın bunlara buğzu (maktı), onların fiillerini Allah'ın yaratmadığına delâlet eder. Çünkü O'nun, hem bu fiillerinin yaratıcısı, hem de bu fiillere buğzeden olması imkânsızdır." 110[110]

Üçüncü Mesele

Bu ayet, Allah Teâlâ hakkında, "Kullarından bir kısmına bazan buğzedebilir" denebileceğine delâlet eder. Fakat bu, tıpkı gazab, haya (utanma) ve taaccüb (hayret etme) kelimeleri gibi, Allah hakkında kullanıldığında, te'vil edilmesi gereken bir ifadedir. Allah en iyi bilendir. 111[111]

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/293-294
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/294
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/294
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/294
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/294

Kibirli Kalplerin Mühürlenmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu buğzun kendinde bulunduğu gibi, iman edenlerde de bulunduğunu beyân etmiş, bunun akabinden de, "Allah büyüklük taslayan her zorbanın kalbini iste böyle mühürler" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var: [112][112]

Kıraat Farkı

İbn Âmir, Ebû Amr ve KİsaTnin ravisi Kuteybe. "kalb" kelimesini tenvinle, "mütekebbir" kelimesini "kalb"e sıfat yererek okurlarken; diğer kıraat imamları, "kalb"i, "müte- kebblr"e izafe ederek tenvinsiz okumuşlardır. Ebû Ubeyd, şu sebeplerden ötürü bunu izafetle okumanın tercihe şayan olduğunu söylemiştir:
a) Abdullah b. Mes'ûd, bunu böyle tenvinsiz okumuştur ki bu, bu kıraat için bir delildir.
b) İnsanın "mütekebbir" ve "cebbar" (zorba) olarak tavsif edilmesi, kalbin bu şekilde tavsif edilmesinden daha evlâdır. Tenvinle okuyanlar ise şöyle demişlerdir: Kibr, bazan meselâ, "Onların gönüllerinde ancak kibir var" (Mü'min, 56) ve "Onun kalbi günahkârdır" (Bakara, 283) ayetlerinde de olduğu gibi, kalbe nisbet edilir. Hem sonra bu kıraatin, bir muzafın hazfi ile böyle olmuş olması da mümkündür. Buna göre kelamın takdiri, "Her kibirli kalp sahibini..." şeklindedir. Yine birtakım âlimler, "Gerçek insan kalptir" demişlerdir. Bu konu uzundur ve biz bunu Şuârâ, 194. ayetin tefsirinde ele almıştık. Bu kıraate göre, izafet ile olan kıraate göre de yine mahzuf bir kelime olduğunu kabul etmek gerekir. Buna göre, kelamın takdiri, "Her mütekebbirin kalbini mühürler" şeklinde olur" demişlerdir. [113][113]

Kalbin Mühürlenmesi

Kalbin mühürlenmesinin, paslanmasının, katılaşmasının ve perdelenmesinin ne demek olduğu, bu tefsirde daha önce detaylıca anlatılmıştır. Ehl-i sünnet âlimlerimiz, ayetteki bu ifadenin, herşeyin Allah'dan olduğuna delalet ettiğini söylemişlerdir. Mu'tezile ise, "Allah, büyüklük taslayan her mütekebbirin kalbini işte böyle mühürler" sözü, bu mühürleme işinin, Allah tarafından yapılması, sırf onların kibirli ve zorba olmalarından ileri gelmiştir" demiştir.
Buna göre ayet, her iki taraf için de, bir bakıma lehde, bir bakıma aleyhde bir delil olur. [114][114]

Razî'nin İzahı

Bu iki hususun aleyhine olduğu görüş ise, bizim taraftar olduğumuz şu husustur: Allah Teâlâ, kibrin ve lider olmanın sebeplerini kalbte yaratır. Böylece bu sebepler, taata ve Allah'ın emirlerine uymaya sevkeden şeylerin olmasına manî olur. Böylece de işlerin kaza ve kaderle olduğunu söylemek doğru olur. Mütekebbir ve zorba olma sebebi ile, o şahsı dinden uzak tutma sebebi de geçerli olur. Böylece kaza ve kader hususunda tercih ettiğimiz görüşün, Kur'ân'ın (ayetin) lafzının başından sonuna kadar, tıpatıp uygun olduğu görüş olduğu sabit olur. [115][115]

Üçüncü Mesele

"Mütekebbir" ve "cebbar" arasındaki mana farkının izahı gerekir: Bu cümleden olarak, Mukatil, "Mütekebbir,

---

[112][112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/294
[113][113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/294-295
[114][114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/295
[115][115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/295

(büyüklük taslayan), tevhidi kabul etmeyendir, cebbar (zorba) da, haksızlıkta diretendir" diye tefsir etmiştir. Ben de derim ki: Saadetlerin zirvesi, iki şeyde, yani Allah'ın emirlerine alabildiğine saygıda ve Allah'ın yarattıklarına alabildiğine şefkat duymadadır. Binâenaleyh Mukâtll'in görüşüne göre tekebbür,
Allah'ın emirlerine saygıya zıd, cebbarlık da, mahlûkata şefkata zıd gibi olur. Allah en iyi bilendir. [116][116]

Kule Veya Piramit Yaptırması

"Firavun şöyle dedi: "Ey Hâman, benim için yüksek bir kule yap. Olur ki ben o yollara, göklerin yollanna ulaşırım ve Musa'nın tanrısına yükselip çıkarım (!) Esasen ben onun yalancının teki olduğunu sanıyorum ya..." İşte bu suretle Firavun'un kötü ameli, kendisine süslü gösterildi. O, yoldan saptırıldı. Firavun'un hilesi zaten helake mahkûmdu"
{Mü'min, 36-37).
Bil ki Allah Teâlâ, Firavunu, mütekebbir ve cebbar (zorba) olarak tavsif edince, göklere çıkmayı kafasına koyacak kadar ahmak ve aptal olduğunu da beyan buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var: [117][117]

Müşebbihe'nin İddiası

Müşebbihe nin büyük bir ekseriyeti, bu ayeti, Allah'ın göklerde olduğunu isbat için delil getirmiş ve şu şekillerde izah etmişlerdir:
1) Firavun Allah'ın varlığını kabul etmiyordu. Allah'ın sıfatları namına söylediği herşeyi Firavun Hz. Musa (a.s)'nın Allah'ı o şekilde tavsif ettiğini duyduğu için söylüyordu. Binâenaleyh Firavun da Allah'ı, Hz. Musa (a.s)'dan duyduğu gibi tavsif ediyordu. Demek ki Firavun Musa (a.s)'dan, Allah'ın göklerde olduğunu duymuş olmasaydı, O'nu göklerde aramazdı.
2) Firavun, "Esasen ben onun yalancının teki olduğunu sanıyorum ya" demiş, ama onu hangi hususta yalancı sandığını beyân etmemiştir. Halbuki söz, daha önce geçen bir şeyle ilgili kılınır. Böylece bu ifadenin manası sanki, "Musa'nın göklerde olduğunu iddia ettiği o tanrıya ulaşayım. Ama ben, ilahın göklerde olduğuna dâir iddiası hususunda Musa (a.s)'nın yalan söylediğini sanıyorum" şeklinde olur ki bu, Hz. Musa (a.s)'nın dinine göre, ilahın göklerde oldurma delâlet eder.
3) Bir ilahın bulunması halinde, onun göklerde olduğu hususundaki bilgi bütün akıllarda yer eden, açık bir bilgidir. İşte bundan ötürüdür ki, çocuklar bile Allah'a yalvarıp-yakarırken, yüzlerini ve ellerini göğe doğru kaldırırlar. Firavun bile, bunca küfrüne rağmen, tanrıyı göklerde aramıştır. Şu halde bu ilahın göklerde olduğu hususundaki bilginin, stddık ve zındığın, mülhid ve muvahhidin, âlim ve cahilin aklında yer etmiş bir bilgi olduğuna delâlet eder. İşte Müşebblhe'nin bu ayetle istidlali bu şekildedir.
Buna şöyle cevap verilir: Müşebbihe'nin, mel'ûn Flravun'un görüşünü, kendi inançlarının doğruluğuna delil kabul etmeleri, bu cahillerin, rüsvaylığın ve sapıklığın doruğuna ulaştıklarını gösterme hususunda yeterlidir. Hz. Musa (a.s)'ya gelince, o, âlemin ilahını anlatmak için, O'nun yaratıcı olduğunu söylemekten başka birşey yapmamıştır. Nitekim Tâhâ Sûresi'nde, "Rabbim, her şeyin yaratılışını veren ve sonra ona hayat imkânlarını gösterendir" (Tâhâ, so) ve Şuârâ Sûresi'nde, "O, sizin ve evvelki babalarınızın Rabbidir, şarkın, garbın ve bunlar arasında olanların Rabbidir.. "(Şuârâ. 26-26) demiştir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın zâtının göklerde olduğunu söylemenin, Firavuna ait bir görüş ve inanç olduğu; Cenâb-ı Hakk'ın zâtını yaratıcı olmak ve var olmakla tavsif etmenin de Hz. Musa (a.s)'nın dini ve inancı olduğu ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh kim birinci görüşü benimserse, Flravun'un dini üzere olmuş olur, kim de ikinci görüşü benimserse, Musa (a.s)'nın dini üzere olmuş olur.

---

[116][116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/295
[117][117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/296

Hem sonra biz, Fİravun'un, Allah'ın sıfatları ile ilgili olarak söylediği hirşeyi Hz. Musa (a.s)'dan duymuş olduğunu da kabul etmiyoruz. Belki o da, Müşebbihe'nin inancı üzere idi, bundan dolayı bir ilahın var olması takdirinde, mutlaka göklerde olabileceği inancını taşıyordu. Binâenaleyh Firavun bu inanct, Hz. Musa (a.s)'dan duymuş olduğu için değil, kendisinden (aklından) kaynaklanan bir şey olarak ileri sürmüştür.
Firavunun, "Esasen ben onun yalancının teki olduğunu sanıyorum ya..." şeklindeki sözü hakkında diyoruz ki: Belki de o, Hz. Musa (a.s)'nın, "Göklerin ve yerin Rabbi" dediğini duyunca, bundan hareketle, Hz. Musa (a.s)'nın, Allah'ın sadece göklerin 3abbi olduğunu sanmıştır. Bu tıpkı, "orada oturuyor" manasında, içimizden birisi için, "evin rabbi (efendisi)" denilmesi gibidir. Binâenaleyh, Firavun bunun böyle olduğuna zann-ı galibi ile hükmedince, bu husus ondan bu şekilde nakledilmiştir ki, bu uzak ve imkânsız bir şey değildir. Çünkü Firavun, cehalet ve ahmaklık hususunda, böyle bir hayal ve düşüncenin kendisine nisbet edilmesinin uzak addedilmeyeceği bir noktada bulunuyordu. Eğer karşı taraf, Müşebbihe, bu hayalin Firavuna nisbet edilmesini uzak addediyorlarsa, bu şey (o zaman) kendilerine uygun düşer. Çünkü onlar, Firavunun dini üzere olunca, onlara, ona saygı duymaları gerekir.
Müşebbihe'nin, "Firavun'un fıtratı, bir ilâhın mevcut olması halinde, onun mutlaka göklerde bulunacağına dair şehâdet ettiğini..." söylemelerine gelince, biz diyoruz ki: Biz de, İnsanların ekserisinin fıtratının, onlara, bunun doğru olduğunu vehmettirdiğini inkâr etmiyoruz. Hele de bu kimseler, ahmaklıkta Firavun derecesine /armışlarsa!.. Böylece Müşebbihe'nin sözlerinin geçersiz olduğu sabit olmuş olur. 118[118]

Kule Yaptırma Hikâyesi

İnsanlar, Fİravun'un, kendisinden göklere çıkması için bir kule yapmaya yeltenip yeltenmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Müfessirlerden, ayet-i kerimenin zahirine göre hareket edenler, bunun böyle olduğuna kesinkes hükmetmiş ve onun o kuleyi nasıl yaptığı hususunda uzunca bir hikaye anlatmışlardır. Buna göre onların anlattıkları bu şey uzak bir ihtimal olup, delili şudur: Firavun'un, ya deli ya akıllı olduğu ileri sürülebilir. Eğer biz, onun deli olduğunu söylersek, o zaman Allah Teâlâ'nın ona bir elçi yollaması caiz olmaz. Çünkü mükellef tutulmada, akıl şarttır. Ve yine, Allah'ın, bir delinin sözünü Kur'ân'da nakletmesi caiz değildir. Biz onun akıllı olduğunu söylersek, o zaman şöyle deriz: Her akıllı kimse, aklının bedahet hissine dayanarak, beşerin, yüksek bir dağdan daha yüksek bir bina yapmasının imkânsız olduğunu bildiği gibi, yine aklının bedaheti ile, gökyüzüne bir dağın dibinden bakan ile, o dağın üst noktasından bakan arasında bir fark olmadığını anlar. Bu iki bilgi şekli de bedihî (apaçık surette doğru, kesin) olunca, insanın kendisinden göklere yükselip çıkacağı bir bina yapmaya yeltenmesi, anlamsız olur, imkânsız olur. Bunun yanlışlığı zaruri olarak açık olunca, Firavuna isnat edilmesi de imkânsız olur.
Buna göre bu ayetin tefsiri hususunda söylenilecek şey şudur: Firavun "dehrî" idi. Onun bu sözü söylemesinin maksadı ise, yaratıcıyı kabul etmeme hususunda ortaya bir şüphe atmaktır. Bunun izahı şöyle yapılabilir: Firavun şöyle demiştir: "Biz, kendisinin, alemin ilâhı olduğuna hükmedeceğimiz bir şey göremiyoruz. Binâenaleyh böyle bir ilâhın var olduğunu söylemek doğru değildir. Onu göremeyisimize gelince, şayet o mevcut olsaydı, göklerde olurdu. Bizim ise, göklere tırmanma imkânımız yoktur. Binâenaleyh, biz onu daha nasıl görme imkânına sahip olabiliriz?.. Daha sonra Firavun, göklere tırmanmanın imkânsız olduğunu iyice vurgulamak için, "Ey Hâmân, benim için yüksek bir kule yap. Olur ki ben, o yollara, göklerin yollarına ulaşınm..." demiştir ki, onun bu sözü söylemesinden maksadı şudur: "Herkes, böyle bir şeyin imkânsız olduğunu anlayınca, Allah'ın varlığını, duyu organları yoluyla anlamaya vasıl olmanın da imkânsız olduğunu anlar."
Bu ifâdenin bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "... kendilerine bir ayet getirmen için yerde bir baca veya gökte bir merdiven araman (gibi ham ve icabsız tekliflere) uymak

---

[118] 118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/296-297

istersen.,."(En1âm,35) ayetidir. Bu ifadeden, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, yerin dibine doğru tünel kazması veya kendisiyle gökyüzüne doğru çıkacağı merdivenler kurması kastedilmemiştir. Tam aksine mana, o böyle bir şeyin imkânsız olduğunu anlayınca, o maksadı gerçekleştirmenin imkânsız olduğunu da anlamış olur. Binâenaleyh mevzûbahs bu ayette de Firavunun, "£y Hâmân, benim için yüksek bir kule yap..." sözünden maksadı şudur: "Musa'nın ilâhına yükselmek için, işte bu yoldan başka bir yol olmayıp, bu yol da imkânsız olunca, bundan, Musa'nın isbata çalıştığı o ilâhı tanıyıp bilmenin imkânsız olduğu neticesi çıkar." Binâenaleyh biz diyoruz ki, işte bu konuda söyleyeceğimiz bundan ibarettir. 119[119]

Bilgi Kaynakları

Bil ki, böyle bir şüphe yanlıştır. Çünkü bilgi kaynakları: jdrak (duyu organları), haber (nakil) ve nazar (tefekkür, düşünce) olmak üzere üçtür. Bu üç yoldan birinin, yani duyu organlarının O'nu göremeyişinden, matlûbun, yani aranılan o şeyin yokluğu neticesi çıkmaz. Bu böyledir, zira Musa (a.s) Firavuna, Allah'ı tanıyıp bilmenin yolunun, Cenâb-ı Hakk'ın, Musa (a.s)'dan naklen bildirdiği "(O), sizin de, evvelki atalarınızın da Rabbidir..."(Şuar&.x)ve"(O), meşrıkla mağribin ... /?abb/dir..."(Suarâ, 28) ayetterindeki gibi, bilmenin yolunun, hüccet ve delil olduğunu beyan etmiştir. Ancak ne var ki, Firavun, kötülüğünden ve kuracağı tuzaktan dolayı bu delillere iltifat etmemiş, cahil kimselerin kalbine, "Bu ilâhı, duyu organlarıyla tanımak imkânsız olunca, onun kabul edilmemesi gerekir" fikrini atmıştır. Benim bu konuda söyleyeceklerim bundan ibarettir. Muvaffakiyet ve koruma ancak, Allah'a aittir. 120[120]

Üçüncü Mesele

Bazı kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın, feleklerin kütlelerini ve hareketlerini süflî alemde meydana gelen hadislerin
sebepleri olabilecek bir biçimde yarattığı fikrini benimseyerek, "Olur ki ben, o yollara, göklerin yollarına ulaşırım..." cümlesiyle istidlal etmişler ve şöyle demişlerdir: Bunların, ancak bu alemdeki hadiselerin birer sebepleri olduğu malumdur. Bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın, Sâd Sûresi'ndeki, "Öyle ise sebeplerine yapışarak göğe yükselsinler" (SAd, ıoj ifadesi de desteklemektedir. Müfessirlere gelince, onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "Olur ki ben, o yollara, göklerin yollarına ulaşırım" ifâdesi hakkında şunu söylemişlerdir: Ayetteki, "göklerin yolları, kapılan ve oraya ileten her şey" kastedilmiştir. Çünkü, seni bir şeye iletip ulaştıran şeye "sebep" denilir. Meselâ, (hidayete ulaştıran) doğruluk (reşâd) gibi... 121[121]

Haman

Yahudiler şöyle demiştir: "İsrailoğullanyla Ftravun'un tarihini araştıranlar, Hz. Musa (a.s) ile Firavun zamanında, Hamftn denilen bir kimsenin hiç mevcut olmadığı; bunun,
Hz. Musa (a.s) ve Firavun'dan çok uzun zaman asırlar sonra bulunduğu hususunda müttefiktirler. Binâenaleyh, Firavun zamanında Hamân'ın varolduğunu söylemek tarihen hatadır. Bir kimse, "Firavun zamanından sonra Hamân adında bir şahsın bulunması, Firavun zamanında aynı ismi taşıyan bir başka şahsın bulunmuş olmasına mâni değildir" de, diyemez.. Çünkü, Firavun zamanında Hamân adını taşıyan bu şahıs, Firavunun nezdinde, değeri olmayan bir kimse değil, tam aksine, onun veziri mesabesinde olan bir şahıstır. Böylesi bir kimsenin ise, şekli ve şemaili meçhul olamaz... Binâenaleyh, şayet böyle bir şahıs olmuş olsaydı, onun hali ve durumu, mutlaka ve mutlaka bilinirdi. Firavun ve Musa (a.s)'nın hallerini tetkik edenler, Firavun zamanında, Hamân ismini taşıyan birisinin bulunmadığı, bunun asırlar

---

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/297-298
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/298-299
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/299

sonra yaşamış birisi olduğu konusunda hemfikir olunca, bu ifâdenin, tarih nokta-i nazarından yanlış olduğu anlaşılmış olur." Bunlar sözlerine devamla şöyle derler: "Bunun bir benzeri de, bizim, İslâm dininde, Ebû Hanîfe'nin Hz. Muhammed (s.a.s)'den sonra yaşamış birisi olduğunu bilmemizdir. Şimdi, birisi kalksa, Ebû Hanîfe'nin, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında yaşamış olduğunu iddia etse ve bunun, birincisinden başka, farklı bir şahıs olduğunu ve bunun da Ebû Hanîfe adını aldığını ileri sürse, tarihçiler, bunun hata olacağına hükmettikleri gibi, işte burada da böyledir." 122[122]

Hamân'ın Muasır Olmadığı İddiasına Cevap

Musa (a.s) ile Firavun'un tarihleri hususunda, aradan uzun yıllar geçmiş, durumlar ve devirler birbirine karışmış, belirsizleşmiştir. Böylece de, tarihçilerin sözlerine, bu konuda güven kalmamıştır. Binâenaleyh bu hususta, Allah'ın sözüne yapışmak daha uygun olur. Bizim peygamberimizin durumunun Ebû Hanffe'yle birlikte ele alınması ise böyle değildir. Çünkü bu tarih, yakın zamana aittir. Henüz zamanlar, işler, durumlar ve bilgiler birbirine girip karışmamıştır. Tam aksine, iyice tesbit edilmiş bir tarih söz konusudur. Böylece, bu iki konu arasındaki fark ortaya çıkmış olur. Bu ayetteki mana ile ilgili hususların tamamı bundan ibaret olup, geriye, onun lafızlanyla ilgili hususların açıklanması kalmıştır.
Bu cümleden olarak ayetteki şartı kelimesine gelince, bunun, her ne kadar uzakta olsa dahi, bakan herkesin göremeyeceği kadar yüksek bir bina anlamına geldiği ve bu kelimenin, ortaya çıkıp göründüğünde kullanılan deyiminden alındığı söylenmiştir. ayeti de "göklerin yollan" anlamındadır. İmdi, eğer, "Ayetteki bu tekrarın hikmeti nedir? Şayet, "Olur ki, göklerin yollarına ulaşırım.." denilmiş olsaydı yeterli olurdu" denilirse, Keşşaf sahibi bu hususa cevap vererek şöyle der: "Bir şey mübhem bırakılıp, sonra da açıklandığında, o şeyin durumu ve şanı yüceltilmiş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk, göklerin yollarının tazim edilip yüceltilmesini murad edince, bunu Önce müphem bırakmış, daha sonra da açıklamıştır." 123[123]

Farklı Kıraat ve İ'rab

Ayetteki, Ve Musa'nın tanrısına yükselip çıkarım" cümlesine gelince, Asımın ravisi Hafs, ayn'ın fethastyla okurken, diğer kıraat alimleri, ref ile şeklinde okumuşlardır. Müberred şöyle der: "Merfû kıraat, bunu ebluğu fiiline atfetmiş olur. Buna göre kelamın takdiri, şeklinde olur. Ne var ki, (sümme) edatı, fâ'dan daha fazla sonralığı (terahî) ifade eder. Mansûb okuyanlar ise, bunu, cevap addetmiş olurlar. Buna göre mana, "Olur ki ben, o yollara ulaşırım.. Oraya ulaştığımda ise, Musa'nın ilâhına muttali olurum" şeklinde olur. Ama manalar, farklı farklıdır. Çünkü mana birincisinde, "Belki muttali olurum..."; ikincisinde ise, "İçimden, "Göklerin yollarına ulaştığımda, bence artık Musa'nın ilâhına muttali olmam kesindir" şeklinde olur.
Bil ki, Cenâb-ı Hakk, Flravun'un bu sözünü nakledince, bunun peşinden "İşte bu suretle Firavun'un kötü ameli, kendisine süslü gösterildi. O, yoldan saptırıldı" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 124[124]

Birinci Mesele

Asım, Hamza ve Kisâi, sâd harfinin dammesiyie, (ve sudde) şeklinde okumuşlardır. Ebû Ubeyde şöyle der:
"Bu şekilde okunabilir, zira bu İfadeden önceki ifade de meçhuldür. Böylece, meçhule atfedilen şey de meçhul kılınmış olur." Diğer kıraat imamları ise, Flravun'un insanları" imandan men ettiği manasında sadde şeklinde okuyarak şöyle demişlerdir: "Flravun'un,

---

[122] [122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/299
[123] [123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/299-300
[124] [124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/300

"Elbet ve elbet ellerinizi, ayaklarınızı çaprazına kestireceğim" (avaı, 124) sözü de, onun böyle yaptığını, men ettiğini göstermektedir. Bu kıraati, Cenâb-ı Hakk'ın, "Küfredip de Allah 'm yolundan men edenler..." (Muhammed,m 1); "Onlar küfreden, siziMescid-iHaram'dan men edenlerdir"(fmı.25) ayetleri de destekler. 125[125]

Tezyin İşinin Faili

Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetindeki ifadesine göre ,mutlaka bir süslü gösterenin bulunması gerekir. cümleden olarak Mu'tezlle, bunun, şeytan olduğunu söyleyince onlara, "Eğer Firavun 'a bu işleri süslü gösteren şeytan ise, o şeytana, bu işleri hoş gösteren eğer bir başka şeytan ise, o zaman ya şeytanların bu işi zincirleme olarak yaptıklarının söylenmesi gerekir, yahut "devr-i fasit" lazım gelir. Ki, hem teselsül, hem de devr-i fasit imkânsızdır. Bu, batıl olunca, sebep ve neticelerin, ihtiyaçlann dereceleri bakımından bir Vâcibü'l-Vücûd'a varıp dayanması gerekir. Hem, ayetin bu ifadesi bu şey, onu yapanın inancına göre hayır, güzel, hoş değilse, o kimsenin bunu yapmaya yönetmeyeceğine delâlet eder. Eğer bu inanç doğru İse, bu bir ilimdir. Yok, eğer hata ise, bu da cehalettir. Binâenaleyh, bu cehaletin faili, bu insan olamaz. Çünkü, aklı olan kimse, kendisi için cehaleti elde etmek istemez. Bir de o, onun cehalet olduğunu bildiği zaman ancak, kendisi için cehaleti elde etmeye yönelir. O onun bir cehalet olduğunu anladığı an, onun artık, câhil olarak kalması imkânsız olur. Böylece, bu cehaletin failinin, bu insan olmadığı sabit olmuş olur. Bunun faili şeytan da olamaz. Çünkü birinci bahis, aynen bu konuda da söz konusu olur. Binâenaleyh geriye, bunun failinin Allah Teâlâ olduğu hususu kalır. Allah en iyisini bilendir. Bizim bu söylediğimizi, Keşşaf sahibinin, ayetin bu ifadesinin, malum olarak okunduğunu; failinin de Allah olduğunu nakletmiş olması da destekler. Yine bunun delili, ayet-i kerimedeki ifadesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Firavun'un hilesi zaten helake mahkûmdu" buyurmuştur. Tebâb, helak ve hüsran anlamında olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "sahte tanrılar, Rabbimin (azâb) emri geldiği zaman, onlara hiçbir filde vermedi" (Hûd, 10i) ve "Ebu Leheb'in elleri kurusun.."crebbet, 1) ayetleridir. Allah en iyisini bilendir.126[126]

O Zatın Nasihati

"iman eden (o zât), "Ey kavmim, siz bana uyun. Size doğru yolu göstereceğim. Ey kavmim, bu dünya hayatı, ancak fani bir eğlencedir. ağabeyret ise, asıl durulacak yurdun ta kendisidir. Kim bir kötülük işlerse, ona, bunun
denginden başkasıyla karşılık verilmez. Kim de, -erkek olsun kadın olsun, (fakat) mü'min olarak- iyi amel ve harekette bulunursa, işte onlar, içinde hesapsız azıklara kavuşturulmak üzere, cennete girerler. Ey kavmim, benim (karşılaştığım) bu hal nedir? (Çünkü), ben sizi kurtuluşa davet ediyorum, sizise, beni ateşe çağırıyorsunuz? Siz, beni Allah'a küfredeyim, (rubûbiyyetini)asla tanımadığım şeyleri O'na eş koşayım diye çağırıyorsunuz. Ben ise sizi, Azîz-u Gaffara davet ediyorum. Sizin beni (tapmaya) davet ettiğiniz şeylerin,
dünyada da, ahirette de (hakka) davete hiçbir selâhiyyeti yoktur. Hakikatte, hepimizin dönüp gidişimiz Allah'adır. Size söylemekte olduklarımı, yakında hatırlayacaksınız. Ben işimi, Allah'a havale ediyorum. Çünkü Allah, kullarını çok iyi görendir"
{Mü'min, 38-44). 127[127]

Bu Zâtın Üç Nevi Daveti

Bil ki, Firavunun hanedanından iman eden o zâtın, son sözleridir. Çünkü o, onları, Hz. Musa

---

[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/300

[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/301

[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/301-302

(a.s)'yı tasdike ve onun yoluna sımstkı girmeye davet etmişti. Yine bil ki, bu zât, kavmi içinde üç kez çağrıda bulunmuştu. Birincisinde onları, o dini kabule, icmâlen davette bulunmuş; diğer ikisinde ise, tafsilatlı bir biçimde davette bulunmuştur. İcmalî olana gelince, bu, onun, "Ey kavmim, siz bana uyun. Size doğru yolu göstereceğim..." şeklindeki sözüdür. "Bana uyun..." ifadesiyle, takfîden uymak kastedilmemistir. Çünkü O, bu ifadesinin hemen peşinden, "Size doğru yolu göstereceğim" demiştir. el-Hüda masdarı, işaret etmek, yol göstermek anlamındadır. Binâenaleyh, başkasına delilleri gösteren kimse, "O, onu falanca şeye şevketti, o ona onu gösterdi.." diye tavsif edilip, "Sebîlü'r-Reşad" "mükâfaatın, haynn ve bunlara ileten her şeyin yolu'* anlamındadır. Çünkü, "reşâd" sapmak ve azgınlığın zıddtdır. Bu ifadede, Firavun ve kavminin izledikleri yolun sapıklık yolu olduğunu çok net biçimde bir anlatma bulunmaktadır.

Bu çağrının, tafsilatlı şekline gelince, bu zât, dünyanın halinin önemsiz; ahiretinkinin ise, kâmil ve mükemmel olduğunu beyan etmiştir. Dünyanın önemsiz olduğunu, onun, "Ey kavmim, bu dünya hayat, ancak fani bir eğlencedir.." şeklindeki sözü ifade etmektedir ki bu, "Dünya hayatından çok az bir süre içinde istifade edilir. Ama daha sonra bu hayat, sona erer ve nihayet bulur. Ama ahirete gelince o, karar, beka ve devamlı kalış yurdudur. Velhasıl ahiret bakî; dünya ise fanidir. Devamlı olan ise, son bulandan daha iyi ve hayırlıdır" demektir. Ariflerden birisi şöyle demiştir: "Şayet dünya, fanî olan altın; ahiret de, devamlı olan kiremit olsaydı, ahiret, dünyadan yine hayırlı olurdu. Dünya, son bulan kiremit, ahiret ise, devamlı olan attın mesabesinde iken, nasıl böyle olmasın ki?!..

Bil ki, ahiretteki nimetlerin devamlı ve süresiz olmasj gibi, ahiret azabı da, devamlı ve sonsuzdur. Devamlı olan nimetlere teşvik; devamlı olan-azâbtan sakındırmak ise, "terğîb ve terhîb" nevilerinin en kuvvetiilerindendir.

Daha sonra, bu zât, ahiretteki cezanın nasıl tahakkuk edeceğini beyan etmiş ve burada, rahmet tarafının ikâb tarafına gâlib geleceğine işarette bulunarak "Kim bir kötülük işlerse, ona, bunun denginden başkasıyla karşılık verilmez" demiştir. Bu cümledeki misi kelimesiyle, müstehak olmada, o kötülüğe denk düşen, ona muâdil olan şey, ceza kastedilmiştir. 128[128]

Kâfir ile Fâsıkın Farkı

Eğer, "Bir anlık küfür, ebedî bir cezayı gerektirdiğine göre, daha bu söz nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Kâfir, küfrünün, bu taât ve iman olduğuna inanır, (taât ve imanın bu olduğunu zanneder), işte bundan dolayıdır ki kâfir ömür boyu böyle bir inanç üzere ısrar etme azmi içindedir. İşte bundan dolayı, hiç şüphesiz, azabı da, ebedî ve devamlı kılınmıştır. Ama fasık böyle değildir. Çünkü o, fışkının bir hiyanet ve masiyet olduğuna inanmaktadır. Böylece fasık, fışkında ısrar etmeme azmini taşımaktadır. İşte bundan dolayı pek yerinde olarak biz, fasık kimsenin azabının sonlu olacağını söylüyoruz. Mutezilenin, fasıkın cezasının ebedî olduğunu söylemesi ise, bâtıldır. Çünkü bu günahın müddeti sonludur. Bunu yapma konusundaki azim ve niyeti de devamlı olmayıp, tam aksine sonludur. Binâenaleyh, fasıkın fışkına, devamlı bir cezanın terettüp edeceğini söylemek, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim bir kötülük işlerse, ona, bunun denginden başkasıyla karşılık verilmez" ayetinin hilâfına olur. 129[129]

Bu Ayetten Çıkan Hukuk Prensibi

Bil ki, bu ayet, şer'ı ilimlerde, ahkâm-ı cinayet (suçlarla ilgili olan hükümlerde), son derece mühim olan bir esastır. Çünkü bu ayet, "misl"in, meşru olup, "misl"den fazla olanın ise, meşru olmamasını iktizâ eder. Sonra biz diyoruz ki, ayette, bu denkliğin hangi hususlarda nazar-ı dikkate alınacağı beyan edilmemiştir. Binâenaleyh, bu muayyen şey ayette mezkûr olmayıp ele alınmadığına göre biz kalkar da, ayetin hükmünü, "belli bir şeyde denkliğin

---

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/302-303

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/303

gözetilmesi" manasına alırsak, ayet mücmel; "bütün işlerde denkliğin gözetilmesi" manasına alırsak, ayet tahsis edilmiş bir genel hüküm olmuş olur. Halbuki, usûl-i fıkıhta, "mücmel ifade ile tahsis görmüş ifade arasında bir çelişki bulunursa, mücmel olanı almamak daha evlâ olur.." şeklinde bir kaide bulunmaktadır. Binâenaleyh, bizim bu ayeti, tahsis edilen hususlar hariç, "her bakımdan denkliğin gözetilmesi gerektiğine" hamletmemiz gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, canlara, uzuvlara ve mallara karşı işlenmiş suçlardaki pekçok hükmü, bu ayete göre çıkarmak mümkün olur. 130[130]

İyiliğin Mükfifaatı

Daha sonra biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, "seyyie"nin cezasını beyan edince, "hasene"nin karşılığının, dengi bir karşılık değil, tam aksine, hesapsız ve sınırsız olduğunu beyan buyurmak üzere "Kim de, -erkek olsun kadın olsun, (fakat) mü'min olarak- iyi amel ve harekette bulunursa, işte onlar, içinde hesapsız nzıklara kavuşturulmak üzere, cennete girerler" buyurmuştur. Alimlerimiz bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: ifâdesi, müsbet tarafta (manada), şart sadedinde getirilmiş, belirsiz bir ifâdedir. Binâenaleyh bu ifâde, "kim bir kelime söyler ve zikreder veya kim tek bir adım atarsa, onun için şu şu ... vardır" denilmesine benzer. Çünkü bu İfadenin içine, o kelimeyi veya o adamı, tek bir defa söyleyen ve atan herkes girer. İşte burada da, "Salih amellerden tek bir tanesini, (iman şartıyla) yapan herkes, cennete girer ve orada hesapsız olarak nzıklandırılır" denilmesi gerekir. İman etmiş, seksen yıl tevhide ve teşbihe devam etmiş olan bir kimse, salih amellerin en büyüğünü, taatların en güzelini yapmış kimsedir. Binâenaleyh bu kimsenin, cennete girmesi gerekir. Halbuki muarızımız, (Mu'tezlto), büyük günah işlemiş kimsenin, ebedî olarak cehennemde kalacağını söylüyor. Bu iddia ise, bu açık nassın hilafına bir hareket tarzı olmuş olur. Mu'tezlle şöyle demektedir: "Allah Teâlâ burada, kişinin mü'min olma şartını koşmuştur. Halbuki, bize göre, büyük günah sahibi mü'min değildir. Binâenaleyh, bu vaadin kapsamına girmez..."
Cevap: Biz, Bakara Sûresi'nin başında, (Bakam, 3) ayetini tefsir ederken, büyük günah sahibinin mü'min olduğunu delilleriyle açıklamıştık. Dolayısıyla bu söz sakıt olur. 131[131]

Hesapsız Rızık

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, "Orada hesapsız rızıklara kavuşturulurlar" ifadesinin tefsiri hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak kimileri, "Bu mükâfaat sonsuz olduğu için, "hesapsız" denilmiştir" derken, diğerleri, "Çünkü Allah Teâlâ onlara, yaptıklarının mukabilini vermiş ve bu karşılığa da, lütfunun çeşitlerinden, sınırsız ve sonsuz olanı ilâve etmiştir. Ayetteki, ifadesi, az önce geçen, I4& *i\ 'nın mukabili olan bir ifade olup, bu, "Hak edilenden ve müstehak olunandan fazla olmasın diye, günahın cezası, hesap ve takdir iledir; ölçüyle verilir. Ama, salih amelin karşılığı ölçülmez ve biçilmez, hesapsızdır. Hatta alabildiğine, hak edilenden ve istenilenden daha fazla, daha çok ve daha boldur. Ben derim ki: Bu, rahmet ve lütfün, kahr ve ikâb tarafına baskın çıktığını gösterir. Binâenaleyh biz, vaad bildiren umûm ifadeleri, vaadle bildiren umûmî ifadelerle karşılaştırdığımızda, vâ'dle ilgili umumî ifâdelerin tarafını, diğerine tercih etmemiz gerekir. İşte bu, MutszHt'nln temellerini yıkar.
Daha sonra bu mü'min zat, yeniden söze başlar, üçüncü olarak çağrıda bulunarak "Ey kavmim, benim (karşılaştığım) bu hal nedir? (Çünkü), ben sizi kurtuluşa davet ediyorum, siz ise, beni ateşe çağırıyorsunuz" demiştir. Ki bu, "Ben sizi, kurtuluşunuzu gerektiren imana; siz ise beni, cehennemi gerektiren küfre davet ediyorsunuz" demektir. Şayet, "Bu zât, kavmine yaptığı çağrıyı niçin tekrarlamış ve ikincisinde değil de, üçüncü nidanın başına vâv getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Nidanın tekrar tekrar yapılmasında onların, İyice dikkatlerinin çekilmesi, gaflet uykusundan uyandırılmaları, kendisinin bu işe çok önem ve

---

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/303-304
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/304

ihtimam gösterdiğini bildirme ve o topluluğa son derece şefkat duyulması gibi kusurların beyanı bulunmaktadır. Vâv harfinin getirilişine gelince, ikinci nida birincisinin aynısı olmaya daha yakındır. Çünkü, ikinci nida birincisinin beyânıdır. Beyân ise, beyân edilenin aynısıdır. Üçüncü nidaya gelince bu, birinci nida ile ikinci nidadan farklıdır. Dolayısıyla, bu sözün başında atıf harfinin getirilmesi güzel ve yerinde olmuştur.

Bu mû'min zât, kendisinin onları, kurtuluşa; onların ise kendisini cehenneme çağırdıklarını beyan edince, bunu, onların kendisini Allah'ı inkâr etmeye ve O'na şirk koşmaya davet ettikleri hususu ile açıklamıştır. Allah'ı inkâş meselesine gelince Firavun'un kavminin ekserisi, bir ilâhın mevcudiyetini kabul etmiyordu. Kavminin içinde, Allah'ın varlığını kabul edenler de vardı, ancak ne var ki, putlara da ibadet etmenin gerekli olduğunu söylüyorlardı.

Ayetteki, hiçbir surette asla tanımadığın şeyleri O'na eş koşayım deme..." ifadesine gelince, bu ifâdede ilmin nefyedilmesiyle, malûmun nefyi kastedilmiştir. Buna göre bu zât adetâ, "İlâh olmayanı O'na ortak koşmaya beni çağırıyorsunuz. Halbuki, ilah olmayanın, ilâh olana ortak kılınması nasıl düşünülebilir?.." demiştir. O, onların, kendisini küfre ve şirk koşmaya davet ettiklerini beyan edince, kendisinin onları, Aziz ve Gaffar olan Allah'a inanmaya davet ettiğini beyan etmiştir. Binâenaleyh, ayetteki el-Azîz ism-i celîli C'nun kudretinin mükemmel olduğuna bir işarettir. Ki burada, ilâh olanın, kudreti mükemmel ve en üstün olan zât olduğuna dikkat çekme vardır. Firavun ise, alabildiğine aciz bir kimsedir. Öyleyse, nasıl ilâh olabilir? Putlar da yontulmuş taşlardır. Şu halde, onların ilâh olmaları nasıl düşünülebilir. Ayetteki, el-Gaff&r ism-i şerifi de, kişinin, uzun süreden beri küfürde ısrar etmiş olması sebebiyle, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi gerektiğine; çünkü, bu âlemin ilâhı, her ne kadar mağlup edilemeyen bir Azîz; karşı konulamayan bir kadir ise de, ne var ki O'nun bir anlık iman ile yetmiş senelik bir küfrü bağışlayan bir Gaffar olduğuna bir işarettir. 132[132]

Lâ Cerem Tabiri

Daha sonra bu mü'min zât, demiştir. Bu ifadenin ne demek olduğu hususundaki açıklamamız, Cenâb-ı Hakk'ın HÛd Sûresi'ndeki (HOd, 22) ayetin tefsirinde geçmişti. Ne var ki, Keşşaf sahibi, bu hususu burada yeniden ele almış ve şöyle demiştir: "Basralılara göre, bu ifâdenin getirilişi şöyledir LA kelimesi burada, kavminin-davet ettikleri şeyi reddetmek için getirilmiştir. kelimesi ise, "hak oldu, gerekti, sabit oldu..." manasında bir fiildir.O ise, kendisinden sonra gelenlerle birlikte, bu fiilin failidir. Yani, "Bu davetin bâtıl oluşu, hak ve vacib oldu; zorunludur.." demektir. Yahut da bu kelime, manasında olabilir. Nitekim (Makfc.2) ayetindeki kelimesinde bu mâna vardır. Yani, "Yapılan o davet, davetin bâtıl olmasını sağlamıştır" demektir. Ki bu da, "Bu davetten ancak, bu davetin batıl olması hakikati ortaya çıkmıştır" anlamındadır.

Şöyle de denilebilir: deyimi, 'nin benzeri bir ifade olup, bu ifade, tıpkı (budd..) kelimesinin, ayırmak ve dağıtmak anlamına gelen "tebdtd" kökünden bir fiil olması gibi, kesmek, kat etmek anlamında olan cerm veya curm kökünden bir kelimedir. 'nin manasının, "Şen, şunu yaparsın, mutlaka bunu yapman lazım" şeklinde olması gibi, (Nahi,62> ayetinin manası da, "Onlar ebedî olarak cehenneme müstehaktıriar. Bu müstehaklığın sonu yoktur" manasında olmak üzere, "bu ateşin sonu yoktur" şeklindedir. Putların davetinin batıl oluşu da sonsuzdur, yani bu her zaman batıldır. Bu batıllık sona ermez, hiçbir zaman hakka dönüşmez.

Bazı Arapların bu deyimi, cimin zammesi ve râ'nın sükûnu ile, "büdvün" vezninde, "mutlaka o onu yapacak" manasında, şeklinde kullandıkları rivayet edilmiştir. Ki fa'al ve fü'l, tıpkı ve "rüşd", "adem" ve Müdm" kelimeleri gibi, kardeş vezindirler. Bütün bunlar Keşşaf sahibinin söylediği sözlerdir. 133[133]

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/304-305

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/305-306

Putların Daveti Yoktur?

Daha sonra o zat "Sizin beni tapmaya davet ettiğinizin dünyada da, âhirette de (hakka) davete hiçbir selâhiyeti yoktur" demiştir. Bu, "Beni, ibadete davet ettiğiniz o putlarınızın, ne dünyada, ne âhirette, davet imkânları yoktur" demektir. Bu davetin ne demek olduğu hususunda şöyle iki ihtimal vardır:
Birinci İhtimal: Bu, "Sizin beni, ibadete çağırdığınız o şeyler, kendisine davet edemezler. Çünkü onlar cansızdırlar. Cansızlar ise hiç kimseyi, kendisine ibadete çağıramaz" demektir. Bu manaya göre, ayetteki "âhiret" kelimesi şu manayı ifade eder: Allah Teâlâ bu putları âhirette canlı hale getirdiğinde, bunlar dünyada iken kendilerine tapan o kimselerden kaçar, uzak durur, onlara sahip çıkmazlar."
İkinci İhtimal: Bu tabir, "Bu putların ne dünya, ne ahiret konusunda, kabul edilebilecek bir duaları yoktur" demektir. Bu izaha göre, eşanlamlı iki kelimeden birisinin, diğeri yerine kullanılması suretiyle, "davet" (dua) kelimesi ile, duanın kabulü manası kastedilmiş olup, bu tıpkı, "Kötülüğün cezası, misliyle kötülüktür" (Sur», *o) ayetinde olduğu gibidir. 134[134]

Dönüş Allah'adır

Daha sonra o, "Hakikatte hepimizin dönüp gidişimiz Allah'adır" deyip, bu putlarda hiç bir faydanın olmadığını, neticede herkesin dönüp varacağının, herşeyi bilen, herşeye kadir olan, katında sözün (hükmün) değişmediği, kullarına zulmetmeyen ve hertürlü ihtiyaçtan müstağni Allah olacağını; binâenaleyh hiç kimsenin, bu batıl şeylere ibadetle meşgul olmasının yerinde ve uygun olacağını, mutlaka herkesin vanp huzurunda duracağı bu İlah'dan yüz çevirmenin caiz olacağını savunamayacağını anlatmak istemiştir.
Bu zat, "Haddi aşanlar cehennemliklerin tâ kendileridir" demiştir. Katade, o zatın bu ifadeyle müşrikleri kastettiğini; Mücahid ise, kan dökenleri kastettiğini söylemiştir. Doğru olan onların, kemiyet ve keyfiyet bakımından Allah'a isyanda ileri gidip, böylece israf etmiş, haddi aşmış olmalarını ifadedir. Kemiyet, bu isyanın devamlılığını; keyfiyet de, bunun tekrar tekrar ve ısrarla yapılmasını ifade eder. 135[135]

Yakında Hatırlayacaksınız!

Firavunun hanedanından olup, iman etmiş olan bu zat, bütün bunları böylece tafsilatlı bir şekilde anlatınca, sözünü güzel bir hatime ile tamamlayıp, "Size söylemekte olduklarımı yakında hatırlayacaksınız" demiştir. Bu, tehdit manası taşıyan kapalı (müphem) bir ifadedir. Bu ifadedeki "hatırlatma (zikr)" işinin, dünyada ölüm vaktinde olması muhtemel olduğu gibi, Kıyamette, insanın Kıyamet dehşetlerini müşahede ettiği zamanda olması da muhtemeldir. Velhasıl bu söz son derece kuvvetli bir uyarıdır. 136[136]

Allah'a Tevekkül

Daha sonra bu zat, "Ben işimi Allah'a havale ediyorum" demiştir. Bu, kişiyi korktuğu şeyle tehdid edenin söyleyeceği bir sözdür. Binâenaleyh sanki onlar, bu zâtı ölümle tehdid etmişler, bu da onları, Önce, "Size söylemekte olduklarımı yakında hatırlayacaksınız!" diyerek uyarmış; daha sonra onların tehdid, hile ve tuzaklarını savuşturma hususunda, Allah'ın lütfuna ve korumasına dayanarak, "Ben işimi Allah'a havale ediyorum" demiştir ki bu zat, bu yolu, Hz. Musa (a.s)'dan öğrenmişti. Çünkü Firavun Musa (a.s)'yı ölümle tehdid edince, o da, bu belayı

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/306
135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/306-307
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/307

savuşturma hususunda Allah'a tevekkül etmiş, "Ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım" (uvmin.zr) demiştir. Nflfl ve Ebû Amr, "emr" kelimesini, yâ'nın fethasıyia ^/' (emrlye), diğerleri sükûn ile emri şeklinde okumuşlardır.

Bu zat sonra da, "Çünkü Allah kullarını çok iyi görendir" buyurmuştur ki bu, "O, kullarının hallerini ve ihtiyaçlarının miktarlarını bilendir" demektir.

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, ayetteki, "Ben işimi Allah'a havale ediyorum " cümlesine dayanarak, herşeyin Allah'dan olduğunu ve Allah'dan geldiğini söyleyip, şöyle demişlerdir: "Hayır ve şerrin, insanın kendi kudret ve yaratmasıyla meydana geldiğini söyleyen Mu'tezile, işlerini kendilerine havale etmiş, Allah'a havale etmemişlerdir." Mu'tezlle de yine bu ayeti delil getirerek, "Ayetteki "havale ediyorum" ifadesi, insanın, fiilinin bağımsız olarak faili olduğunu itiraftır" demişlerdir. "Eûzü Besmele'de (Tefsirin başında) ele alınan konuların tamamı, bu ayet için de söz konusudur. Firavun Hanedanından mü'min olan o zatın sözleri burada tamamlanmıştır. Hidayet eden. ancak Allah Teâlâ'dır. 137[137]

Firavunun Fecî Akıbeti

"Nihayet Allah, onların kurdukları tuzakların fenalıklarından onu korudu. Firavun'un kavmini ise kötü azap kuşatıverdi. (O azap) ateştir ki, onlar buna, sabah-akşam arzolunurlar. Kıyametin koptuğu gün ise, "Firavun hanedanını azabın en çetinine sokun" (denilecek). (Kâfirler) ateşin içinde birbirleriyle hüccet göstererek çekişirlerken, zayıf olanlar büyüklük taslayanlara, "Biz, size tabî olanlardık. Şimdi siz, hiç olmazsa ateşten bir parçasını bizden savabilir misiniz? Bari bunu yapın" derler. O büyüklük taslayanlar da derler ki: "Biz hepimiz bunun içindeyiz. Şüphe yok ki Allah kullan arasında hükmü verdi." Ateşte bulunanlar cehennem bekçilerine, "Rabbimize duâ edin bizden bir gün olsun azabı hafifletsin" dediler. (Bekçiler de) şöyle derler: "Size peygamberleriniz, apaçık burhanlar getirmedi mi?" (Öbürleri) "Evet getirdiler" diye cevap verirler. (Bekçiler de onlara:) "Öyleyse kendiniz dua edip isteyin." Fakat ne var ki kâfirlerin duası boşa çıkmaya mahkûmdur"
(Mû'mİn, 4640). 138[138]

O Zata Sulkasd

Bil ki Allah Teâlâ, o zatın hak dini anlatma ve müdafaada kusur etmeyip, bu işi tastamam yaptığını anlatınca, kendisinin bu zâtı, kâfirlerin tuzaklarından ve kötü emellerinden kurtardığını beyân buyurmuştur. Binâenaleyh ayetteki, "Nihayet Allah onların kurdukları tuzakların fenalıklarından onu korudu" cümlesi, o zatın hakkı açıkça anlattığı zaman, kâfirlerin ona suikasd düzenlediklerini gösterir. Bundan dolayı Mukfttll şöyle der: "O zat bunları söyleyince, onlar onu öldürmek istediler. O da onlardan kaçıp dağa sığındı. Aradılar, ama bulup yakalayamadı I ar" demiştir. Bu ifade ile, onların onu, küfre sokmayı, İslâm'dan geri döndürmeyi isteyip, buna gayret ettikleri, ama Allah'ın onu bundan koruduğu manasının kastedildiği de söylenmiştir. Fakat birinci mana daha uygundur. Çünkü bu sözün peşinden gelen "Firavun'un kavmini ise kötü azab kuşatıverdî" cümlesi ancak birinci izaha uygun düşer. Bu: "Firavun hanedanını, en şiddetli bir azap kuşattı, yani denizde boğuldular" demektir.

Bununla, bundan sonraki "Onlar bu (ateşe) sabah-akşam arzolunurlar" İfadesinde bahsedilen cehennem azabının kastedilmiş olduğu da söylenmiştir. Zeccâc en-Nfir (ateş) kelimesinin, "sû-ü'l-azâb (kötü azab)"dan bedel olduğunu söylemiştir. Nâr (ateş) kelimesinin, "kötü azab"ı tefsir eden şeyden ötürü merfû olması da mümkündür: Buna göre sanki birisi, "Bu kötü azab nedir?" demiş de, buna cevaben, "Bu ateştir. Onlar bu (ateşe) sabah-akşam arzolunurlar" denilmiştir.

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/307-308

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/308

Namza, hâ'nın kesresiyle J^ şeklinde okumuştur. O, bu kelimeyi Kur'ân'ın heryerinde böyle okur. Diğer kıraat imamları ise bunu, hâ'nın fethasıyla ji*-şeklinde okumuşlardır. [139][139]

Kabir Azabı

Ayetteki "(O azab) ateştir ki, onlar buna sabah-akşam arzolunurlar" ayetiyle ilgili birkaç mesele var: [140][140]

Birinci Mesele

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, kabir azabının olduğuna bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, sabah-akşam onların ateşe arzolunduklarını (sunulduklarını) gösterir. Bu arzolma İle, ahiret azabı kastolunmustur. Çünkü Hak Teâlâ, bu ifadenin peşisıra da, "Kıyametin koptuğu gün ise, "Firavun hanedanını azabın en çetinine sokun*' buyurmuştur. Bu ayetle, dünyadaki azab da kastedilmemiştir. Çünkü dünyada iken, onlara böyle, sabah-akşam bir ateş (azabı) verilmemiştir. Dolayısıyla, bu arz işinin, Ölümden sonra, Kıyametten önce olduğu anlaşılır. Bu, bu kimseler için kabir azabının olacağına delâlet eder. Bu azap, onlar hakkında söz konusu olunca, başkaları hakkında da söz konusu olur. Çünkü başkalarıyla bunlar arasında bir fark olduğunu söyleyen yoktur. [141][141]

Bir Soru

İmdi eğer denirse ki "sabah-akşam onların ateşe arzolunmalarından, dünyada iken yapılan nasihatiann kastediimesi niçin mümkün olmasın? Çünkü dindarlar onlara teraib ve terhibden (teşvik ve korkutmalardan) bahsedip, onları Allah'ın azabı ile korkuttuklarında, sanki onlara ateşi arzetmiş olurlar." Hem sonra, biz deriz ki: Ayetin kabir azabı manasına hamledilmesine mâni birtakım hususlar vardır. Çünkü:
a) Bu azabın, kesintisiz devam etmesi gerekir. Halbuki "sabah-akşam" ifadesi, bu azabın ancak bu iki vakitte olduğunu gösterir. Böylece bunu kabir azabı manasına almanın imkânsızlığı sabit olur.
b) Ayetteki "sabah-akşam" ifadesi, ancak dünya için söz konusudur. Kabirde ise, sabah-akşam söz konusu değildir. İşte bu iki izah ile, ayetteki azabı, kabir azabı manasına hamletmenin mümkün olamayacağı sabit olur."
Cevap: Sualin birinci şıkkına şöyle cevap verilir: Dünyada iken bunlara ateşin durumunu anlatan kelimeler-sözler arzedilmiştir, yoksa ateşin kendisi arzolunmamıştır. Dolayısıyla, bu görüştekilere göre ayetin manası, "Cehennemin durumunu anlatan sözler onlara arzolunur" şeklinde olur, ki bu mana, ayetin lafzının zahirî manasını bırakıp, mecazî manayı tercihi gerektirir.
Bu görüşte olanların, "Ayet, azabın iki vakitte olduğuna delâlet eder, bu ise caiz olmaz" şeklindeki sözlerine karşı da deriz ki: Kabirde işte bu iki vakitte, onlara bu azabın yapılmasıyla yetinilmesi ve Kıyamet kopunca da. cehenneme atılıp, devamlı bir azaba sokulmaları niçin düşünülmesin? Hem tıpkı, "Cennette sabah-akşam onlar için nzıklar vardır" (Meryem, 62) ayetinde olduğu gibi, "sabah-akşam" deyiminin devamlılık manasında mecazî bir ifade olması da imkânsız değildir.
Bunların "kabirde ve Kıyamette sabah-akşam mefhumları söz konusu olmaz" şeklindeki sözlerine cevaben de pekâla şöyle denilebilir: "Dünyadakiler için bu vakitler geldiği zaman, işte tam bu sıralarda onlara azap edilir." Allah en iyi bilendir. [142][142]

---

[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/309
[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/309
[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/309
[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/309-310

İkinci Mesele

Nâfî, Hamza, Klsâî, Âsım'ın ravisi Hafs, şeklinde okurlar ki bu, "Cehennem bekçilerine, "Al-i Firavn'ı, azabın en şiddetlisine sok un "denilir" manasın-dadır. Diğer kıraat imamları ise bunu, "O kâfirlere "Ey Firavun hanedanı. Azabın en şiddetlisine girin" denilir" manasında, şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraati Ebû Ubeyde tercih eder ve bu hususta ayetteki (arzotunurlar) ifadesini delil getirerek şöyle der:"Bu arzolunma işi başkası tarafından yapıldığına göre, cehenneme sokma işi de başkası tarafından yapılır" demiştir. İkinci kıraatin delîli ise, Hak Teâlâ'nın, bir başka ayetteki "Haydi cehennem kapılarından girin" ifadesidir.
Firavun hanedanından iman eden o zatın hadisesiyle ilgili ayetlerin sonu burasıdır.
Bil ki bu hâdise hakkındaki söz, cehennemin hallerinin açıklanmasına kadar uzayınca, Allah Teâlâ, cehennemlik liderlerle onlara tabî olanlar arasında cereyan eden münazara ve münakaşalardan bahsetmek üzere; buyurmuştur ki bu "Ey Muhammed, kavmine, onların biribirleriyle nasıl cedelleşeceklerini de hatırlat" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların nasıl cedelieşeceklerini açıklamıştır: ÇÛnkü zayıf olup, tâbi durumunda olanlar, liderlere "Biz, dünyada iken size tabî olmuştuk" derler. Keşşaf sahibi, "Bu cümledeki "tebeün" kelimesi, tıpkı hadimin çoğulu olan hedem gibidir, yahut "tâbi olanlar" manasındaki "zevî tebâin" takdirindedir. Yahut da, "tebeün" masdanyla, ism-i fail manası kastedilmiştir" der. 143[143]

Azabı Hafifletme Dileği

Ayetteki, "Şimdi siz, hiç olmazsa ateşten, bir parçasını bizden savabilir misiniz?" ifadesi, "Ey liderler, bizim o azabımızın hiç değilse bir kısmını savuşturabilir misiniz, bari bunu yapın" demektir. Bil ki tabî olanlar liderlerin bu azabın hafifletme ve giderme imkânları olmadığını bitiyorlardı. Onların böyle söylemekten maksadları, o liderleri alabildiğine utandırmak ve üzmektir. Çünkü tabî olanları hertühü sapıklığa düşürmeye gayret gösteren bunlardır. İşte bu noktada o liderler de "Biz hepimiz bunun içindeyiz" yani "Hepimiz bu azabın içindeyiz. Eğer biz, bu azabı sizden defedebilecek olsaydık, önce kendi başımızdan savuştururduk" demişlerdir. Daha sonra bu liderler, "Şüphe yok ki Allah kullan arasında hükmü verdi" demişlerdir. Bu, "Allah herkese tayıkı olan nimet veya azabı vermiştir" demektir. 144[144]

Bekçilerden Şefaat Umma

Daha sonra tabî olanlar, liderlerinden ümid kesince, cehennem bekçilerine dönüp, onlara, "Rabbinize duâ edin bizden bir gün olsun azabı hafifletsin" derler.
Eğer, "Niçin onlar, zamir kullanarak" oranın bekçilerine dediler ki..." denitmeyip, cehennemi bizzat zikrederek, "cehennemin bekçilerine dediler ki..." denildi? diye sorulursa, bu, hususta şu iki izah yapılır:
a) Burada cehennemin bizzat söylenmesinin maksadı dehşete düşürmek ve alabildiğine korkutmaktır.
b) Bu ifadedeki "cehennem", cehennemin en dip yerinin adı olup, Arapların "derin kuyu, derin çukur" manasındaki, fuj*- j* deyimine dayanır.
Bu ifadede, o kâfirlerin azap cihetinden en ileri derecede olduklarına ve o yerin bekçilerinin de, Allah katında, cehennem bekçilerinin pek büyük ve itibarlıları olduklarına bir işaret vardır. O kâfirler durumun böyle olduğunu anlayınca, cehennem bekçisi olan o meleklerden medet umacak, onlar da bu kâfirlere, "Size peygamberleriniz apaçık burhanlar getirmedi mi?" diyecekler. Bu sözün gayesi şudur: Allah Teâlâ, peygamber göndermeseydi, kâfirler, "Bize hiçbir uyana ve müjdeci (peygamber) gelmedi" (Maidajs) diyebilirlerdi. Ama peygamberler

---

[143] 143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/310-311
[144] 144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/311

gönderilmiş olduğu için, onların hiçbir mazeretleri ve tutunacakları dal kalmamıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Biz peygamber göndermedikçe, hiçbir kimseye azabedici değiliz"(kra, 15) buyurmuştur. Bu ayet, insanın mükellefiyetinin ancak, şeriat geldikten sonra söz konusu olacağını gösterir.
Sonra o melekler bu kâfirlere, "Siz kendiniz dua edin. Çünkü biz buna cesaret edemeyiz ve iki şan:, yani:

a) Şefaat edilecek şahsın mü'min olması,

b) Şefaat izninin verilmesi şartı olmadan, biz şefaatçi olamayız. (Bu iki şart sizde bulunmadığına göre), size şefaatçi olmamız imkânsız. Fakat "dua edecekseniz siz edin (bizden birşey beklemeyin)" demişlerdir. Melekler, onlara "Bir fayda umarak dua edin" dememişler, ama "Artık iş işten geçmiştir" manasında böyle demişlerdir. Çünkü bu konuda mukarreb meleklerin duası bile geçerli olmadığına göre, kâfirlerin duası hiç dinlenmez. Melekler onlara daha sonra, dualarının hiçbir faydası olmayacağını açıkça ifade ederek, "Fakat ne var ki, kâfirlerin duası boşa çıkmaya mahkumdur (bir değere sahip değildfr)" demişlerdir. 145[145]

Kâfirler Affedilse?

İmdi eğer, sorulursa ki: "Allah Teâlâ'nm herhangi bir şeye muhtaç olduğu düşünülemez. Durum böyle olunca da Allah o mücrimlerden, suçları sebebiyle etkilenmiş, rahatsız olmuştur" denilemez. Eziyet duygusu, rahatsız olma, etkilenme gibi şeyler Allah için imkânsız olunca, Allah'ın intikam alma duygusuna kapılması da düşünülemez. Bu sabit olduğuna göre diyoruz ki: O kâfirlere böyle eziyet etmede, böyle zarara düçâr etmede, ne Allah'ın, ne herhangi bir kulun faydası vardır. Binâenaleyh bu azab, hiçbir faydası olmayan bir zarardır. Binâenaleyh Rahîm ve Kerîm Allah'a, onların ihtiyaçları içinde kıvranmalarına acımaksıztn, yakarışlarına aldırmaksızın ve dualarına ve hükümlerine iltifat etmeksizin, yıllarca ve asırlarca bu azabı sürdürmesi nasıl uygun düşer? İnsanların en katı kalplisi bile, bir kölesine böyle işkence etse, onun keremi ve merhameti, yine de kendisinin faydalanma, zarar görme, ihtiyaç içinde olma özelliklerinin bulunmasına rağmen, o köleyi affetmeye sevkeder. Öyleyse ekremü'l-ekremîn (kerimlerin en kerimi, cömertlerin en cömerti) Allah'a, böylesi bir zarar veriş nasıl uygun düşer?" denilirse, biz deriz ki: Allah'a yaptığı işlerin sebebi sorulmaz. "Çünkü O yaptıklarından mes'ûl değildir, ama insanlar mes'ûldürler" (Enbiyâ, 23>. Allah, hak kitabında hak hükmü getirince, onu kabullenmek gerekir. Allah en doğrusunu bilendir. 146[146]

Resullere Nusret

"Şüphesiz biz, peygamberlerimize ve iman edenlere hem dünya hayatında, hem şâhidlerin dikileceği o günde mutlaka yardım edeceğiz. O gün, zâlimlere, özür dilemeleri hiç fayda vermeyecek. Lanet onlann, fena yurd onlarındır. Yemin olsun ki biz, Musa'ya hidayeti verdik. Kendisinden sonra îsrailoğullanna, hem doğru yolun rehberi, hem halis akıl sahipleri için bir öğüt olsun diye, kitabı miras bıraktık. Şimdi sen sabret. Çünkü Allah'ın vaadi gerçektir. Günahının affedilmesini iste. Sabah-akşam Rabbini ham dile teşbih et"
(Mü'mln, 51-55). 147[147]

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki ayetin, önceki ayetlerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, hem Hz. Musa (a.s)'yı, hem de o mü'min zâtı, Firavun un hile ve

---

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/311-312
146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/312
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/312-313

tuzaklarından koruduğunu anlatınca, bu ayetinde de, genel olarak, peygamberlere ve onlara İnananlara yardım ettiğini (ve edeceğini) beyan etmiştir.

b) Allah Teâlâ biraz önce, cehennemlikler arasında geçen münakaşa ve mücâdelelerden, onların korku esnasında, cehennem bekçilerine başvurup, cehennem bekçilerinin de, "Size peygamberleriniz, o delilleri getirmedi mi?" dediklerinden bahsedince, bunun peşinden, peygamberlerden ve onlara dünya ve ahirette yardım edeceğinden bahsetmiştir.

c) Bence en doğru izaha göre, sûrenin başında bu konuyla ilgili söz, tâ, "Allah'ın ayetleri hakkında kâfir olanlardan başkası mücadele etmez"(Momm, 4) ayetinden başlamış ve bu mücâdele edenleri redde ve hak ehli olanların her zaman, bâtılcıların tuzak ve belâlarını savuşturmakla meşgul olduklarını anlatmaya kadar varmıştır. Bütün bu hususları Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli edip, kavminin eziyetlerine göğüs germeye teşvik için zikretmiştir. 148[148]

Haklılara Yardımın Mahiyeti

Söz, anlatılmak istenilen şeyi, iyice ortaya koyunca, Allah Teâlâ Peygamberine, hem dünyada hem ahirette, düşmanlarına karşı yardım vaadinde bulunarak, "Şüphesiz biz, peygamberlerimize ve iman edenlere ... mutlaka yardım edeceğiz" buyurmuştur. Bu yardımın dünyada olacağı hususu ayetteki, "dünya hayatında" kaydından, ahirette olacağı da, "şâhidlerin dikileceği o günde" kaydından anlaşılmaktadır. Velhasıl Allah Teâlâ, gerek peygamberlerine, gerekse onları destekleyenlere, neticesi hem dünya, hem ahirette gözükecek bir biçimde yardım edeceğini vaat etmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ'nın hakkı savunanlara yardımı şu şekillerde tahakkuk edebilir:

1) Hüccet (delil) bakımından yardım... Allah, hücceti, birçok ayette "sultan"(güç) olarak isimlendirmiştir. Böylesi yardım, hakkı savunan herkes için söz konusudur. Allah'ın bu çeşit yardıma "sultan" adı vermesi ne kadar güzel ve yerindedir. Çünkü dünya sultanlığı (saltanatı), bazan sona erer, bazan yerini fakirlik, zillet, ihtiyaç ve gevşekliğe bırakır. Ama delil ile meydana gelen üstünlük, hüccet bakımından olan saltanat, hep devam eder gider. Buna gevşeklik ve zarar-ziyanın arız olması imkânsızdır.

2) Böylesi "sultarTa (güce) sahip olanlar, övülerek yardım olunurlar. Çünkü zalimler, hakkı savunan birisini zulm ile ezip geçseler bile, onun namını nesiller boyu insanların dillerinden düşürmeye kadir olamazlar.

3) Bunlar, hüccetlerin nuru ve yakînî delillerin kuvveti ile içleri dopdolu olmaları sebebiyle yardıma nail olmuşlardır, Çünkü bunlar, zâlim ve câhil kimselere âdeta, gökteki meleklerin en değersiz varlığa bakışları gibi bakarlar.

4) Bâtılı savunanlar için, tesadüfen (bazan) hakkı savunanlara karşı bir galibiyet söz konusu olsa bile, genelde bu uzun sürmez. Aksine insanlar, gerçek ve doğrunun, onun aksi olduğunu kısa zamanda anlarlar.

5) Hakkı savunan, tesadüfen bir bela ve musibet içine düşse bile, bu onun mükâfaatıntn artmasına sebep olur.

6) Zâlimler ve bâtılcılar, Ölümlü oldukları gibi, eserleri de ölümlüdür. Dünyada adı-sanı kalmaz. Ama hakkı savunanların eserleri, nâmları, tesirleri asırlarca sürer, insanlar iyi ve güzel işlerinde hep onları örnek alırlar. İşte bütün bunlar, hak taraftarları için söz konusu olan, dünyadaki çeşitli ilahî yardımlardır.

7) Allah Teâlâ, tıpkı Yahya (a.s) ve Zekertyyfl (a.sVya yardımı gibi, ölümlerinden sonra da, peygamberlerinin ve velilerinin İntikamını alır. Çünkü Zekerlyyft (a.s) öldürülünce, ona karşılık yetmiş bin kişi öldürülmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlere ve onlara destek olan mü'minlere âhiretteki yardımı da, onların mükâfaat mertebelerindeki derecelerini yükseltmek ve o mü'minleri, peygamberlerini arkadaş (ashab), kılmakla olur. Nitekim Cenâb-ı Allah, "İşte bunlar, Allah'ın in'âm ettiği

---

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/313

peygamberler, sıddîkîer, şahidler ve sâlih kimselerle birlikte olanlardır. Bunlar ne güzel arkadaştırlar" (Ni*a, bsj buyurmuştur.

Bil ki Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz biz peygamberlerimize ve iman edenlere ... mutlaka yardım edeceğiz1' ayetinde, şöyle bir kıymetli incelik var: En büyük padişah (Allah), has kullarından birine, şarktan garba bütün ahalinin huzurunda, büyük bir ikramda bulunup, mükemmel bir şeref verdiğinde, bu çok hoş ve o insana tad veren birşey olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın bu ayetinde, işte bu incelik vardır.

Alimler ayetteki, "şahidler" ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Ayetin zahirine göre bununla, kulların amellerine Kıyamet gününde, melek, peygamber ve mü'minlerden herkesin şâhid olacağı manası kastedilmiştir. Şâhid olacak melekler, kAtihîn fkıvmetli vazıcı melekler) olup, bunlar kul için, gördükleri her şeye şâhidlik edeceklerdir. Peygamberlerin şâhid oluşu, "Her ümmetten bir şâhid, o (ümmeti Muhammed) üzerine de seni bir şâhid olarak getirdiğimiz zaman, onların hali nice olacak?.." (nim,4i) ayetinde anlatılmıştır. Mü'minlerin şâhid oluşu da, "Sizi (ey Muhammed ümmeti), insanlara karşı şâhidler olasınız diye, (...) örnek bir ümmet yaptık" (Bakara, 143) ayetinde beyan edilmiştir. Müberred, buradaki eşhâd kelimesinin müfredinin, tâir (c.etyar, kuşlar); sahib (c.ashab, arkadaşlar) kelimelerinde olduğu gibi, "şâhid" kelimesinin cem'i olabileceği gibi, şerif (c.eşraf); yetim (c.eytam) kelimelerinde olduğu gibi şen id, (şâhid olan) kelimesinin çoğulu olabileceğini de söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "O gün zalimlerin özür dilemeleri hiç fayda vermeyecek. Lanet onların, fena yurt onlarındır" buyurmuştur. İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir, "maziret" kelimesinin müennes oluşundan Ötürü, fiili müennes olarak, tâ ile şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, "maziret" İle l'tizar masdan kastedilmişcesine, fiili, ile, şeklinde okumuşlardır.

Bil ki, bu ifadenin maksadı da, mükâfaatı hak etmiş kimselerin mükâfaatlarının büyük olduğunu anlatmaktır. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, evvelkilerin ve sonrakilerin bir araya geldiği o günde, bu kimselere yardım edeceğini beyan buyurmuştur. Binâenaleyh bunların o günde derecelerinin âli ve yüce olacağı konusundaki durumları, (biraz önce) anlattığımız gibidir. Ama, onlara düşman olanların durumlarına gelince, onlar için şu üç şey söz konusu olur:

a) Onlara, mazeret namına hiçbir şey fayda veremez!..

b) "Lanet, o gün, onların üzerinedir.." İşte bu cümle, hasr İfade edip, lanetin onlara hasredildiğini, başkasına olmadığını gösterir. Lanet ise, hakîr ve zelil kılmaktır.

c) Ayetteki, ifadesidir ki, bu, "çetin azap" anlamındadır. Binâenaleyh, işte bugün bu düşmanlar, bu üç vahşet, yalnızlık ve belânın içine düşeceklerdir.

Allah Teâlâ, o büyük kalabalığın içinde meydana gelecek muhtelif şereflendirme ve İkramları, peygamberlerine ve velilerine tahsis edecektir. İşte o noktada, müminin sevincinin ne kadar olacağı; kâfirin kederinin ise, nereye varacağı zuhur edecektir. 149[149]

Özür Konusundaki Müşkll

İmdi eğer: "Ayetteki, "O 3ün zalimlerin özür dilemeleri hiç faydı vermeyecek.." cümlesi, o kâfirlerin mazeret beyanında bulunacaklarına ve fakat bunun kendilerine fayda vermeyeceğini gösteriyor. Binâenaleyh bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlara izin de verilmeyecek ki, özür dilesinler.." (Mür»iat, 36) ayeti nasıl birleştirilebilir?" denilirse biz deriz ki: "O gün zalimlerin özür dilemeleri hiç fayda vermeyecek.." buyruğu, onların mazeret beyanında bulunduklarına delâlet etmez. Hatta bu ifadede, onların nezdinde, makbul ve faydalı bir mazeretin olmadığı manast vardır. Bu İse, onlann bu Özrü dile getirip getirmediklerini göstermez. Ayrıca şöyle de denebilir: Kıyamet günü çok uzun bir gündür. Binâenaleyh onlar, bu günün herhangi bir safhasında, mazeret beyanında bulunabilirler, diğer safhalarında ise bulunmaybilirler.

Cenâb-ı Hak, peygamberlerine ve mü'min kutlarına, dünya ve ahirette yardımoa bulunacağını

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/313-315

beyan Duyurunca, dünyada olan o yardım nevilerinden birisini dite getirmek üzere, "Yemin olsun ki biz, Musa'ya hidayeti verdik.." buyurmuştur. Bu ayette geçen hüdâ kelimesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa (a.s)'ya verdiği, dünya ve ahirette faydalı olacak olan pek çok ilim kastedilebileceği gibi, bununla Hz. Musa (a.s)'ntn Firavun ve tabilerine karşı getirip de, böylece onun tuzaklarına bir karşı tuzak oluşturduğu o kesin delillerin kastedilmiş olması da mümkündür. Yine bununla, insana ait makamların en büyüğü olan nübüvvet makamı kastedilmiş olabileceği gibi, Hz. Musa (a.s)'ya, Tevrat'ın indirilmiş olması da kastedilmiş olabilir.. 150[150]

Benî İsrail'in Misyonu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kendisinden sonra israiloğulİarma, hem doğru yolun rehberi, hem halis akü sahipleri için bir öğüt olsun diye, kitabı miras bıraktık" buyurmuştur ki, bu ayette, "Cenâb-ı Hak, Tevrat'ı Hz. Musa (a.s)'ya indirince, bu ilim, (Tevrat kültürü) onların içinde kalakaldı, onlar bu ilme, nesil nesil varis oldu.." manası kastedilebileceği gibi, bununla, Allah'ın İsrailoğulİarma indirdiği diğer kitaplar da kastedilmiş olabilir ki, bu kitaplar da, İsrailoğullarının diğer kitapları olan Tevrat'la birlikte Zebur ve İncil'dir. Ayetteki hüdâ ve zikrâ kelimeleri arasındaki fark da şudur: "Hüdâ, bir şeye delil ve rehber olan şeydir. Daha evvel malûm olup da sonra unutulan herhangi bir şeyi zikretmek de, şartından değildir. "Zlkrfi" ya gelince, bu da böyledir. Binâenaleyh, bu demektir ki, Allah'ın kitapları, bir kısmı hadd-i zâtında müstakil olan delilleri, bir kısmı da, eski ilahî kitaplarda bildirilen şeyleri hatırlatıcı olmak üzere, müzekklrât durumundadırlar.
Allah Teâlâ, dünya ve ahirette, peygamberlerine ve onlara destek veren mü'miniere yardım edeceğini beyan edip, bu hususta, Hz. Musa (a.s)'nın durumunu örnek vererek, bundan sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'e hitap etmiş ve
"Şimdi sen sabret. Çünkü Allah 'm vaadi gerçektir.." buyurmuştur. Bu, "Allah, onlara yardım ettiği gibi, sana da yardım eder. Onların hakkında gerçekleştirdiği gibi, senin hakkındaki vaadini gerçekleştirir" demektir. Daha sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'e, dünya ve ahiret hususunda faydalı olan, Allah'a taate yönelmeyi emretmiştir. Çünkü kim Allah için olur, (O'nun için çalışır, çabalar, hareket ederse), Allah da onun için olur.." (O'nun lehinedir..). 151[151]

Taatlerin Taksimi

Bil ki, taatiarın tümü şu iki kısımda toplanır:
a) Uygun olmayan şeylerden tevbe etmek.
b) Uygun olanlarla meşgul olmak. Birincisi, zatî mertebe bakımından, ikincisinden önce gelir. Binâenaleyh bunun, önce ifade edilmesi gerekir. Uygun olmayanlardan tevbe edilmesi hususu, ayetteki, "Günahının affedilmesini İste, ifadesiyle anlatılmıştır. Peygamberlerin ismet sıfatlarını tenkit edenler bu ayete tutunmuşlardır. Biz ise, ayetin manasının, daha uygun ve efdal olanı yapmamadan dolayı tevbe etmek manasına hamlederiz; ya da, peygamberlerden nübüvvetten önce sudur edenlerden tevbe etmeleri anlamına alırız. Ayrıca bununla, sırf taabbüdün kasdedildiği de ileri sürülmüştür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "£y Rabbimiz, peygamberlerinin lisanı ile bize vaad ettiklerini bize ihsan et" (A-tı imrân, ıö4) buyurmuştur. Çünkü bu şeyi vermek zaten söz konusudur. Ama buna rağmen Cenâb-ı Hak, yine de onu talep etmeyi bize emretmiştir. Ve yine bizim, Allah'ın sadece hak ile hükmedeceğini bilmemize rağmen, "Rabbim, hak ile hükmet.." (Enbiyâ, 112) demesi de böyledir. Yine, masdarın failine ve mef'ûlüne izafe edilebileceği, nahivde sabit olan bir gerçektir. O halde, cümlesi, masdarın mef'ûlüne izafe edilmesi kabilindendir. Yani, "ümmetinin, senin hakkındaki

---

[150] 150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/315-316
[151] 151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/316

günahlarına istiğfarda bulun.." demektir.
Yapılması uygun olan şeylerle meşgul olmaya gelince, bu da, ayetteki, "Sabah-akşam teşbih et.." cümlesinden anlaşılmaktadır. "Tesbîh" kendisine yakışmayan her türlü şeyden Allah'ı tenzih ve takdis etmek demektir. Bi'l-aşiyyi ve'l-ibkâr kelimelerine gelince, bunların ikindi ve sabah namazları olduğu ileri sürüldüğü gibi, "Ibkflr, gündüzün evvelinden yarısına kadar, asiyy ise, yarısından sonuna kadar olan kısım demektir" de denilmiştir. Böylece bu ifadenin içine bütün vakitler girmiş olur. Bununla, gündüzün iki tarafının kastedilmiş olduğu da söylenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gündüzün iki tarafında namaz kıl.." (hm, H4) buyurmuştur. Netice olarak, bu ifâdeyle kişinin, Allah'ı zikretmeye devam etmesi, lisanının, o zikirden ayrılmaması, kalbinin bundan gafil olmaması ve bu sayede de melekler zümresine girmesi kastedilmiştir. Ki Cenâb-ı Hak melekleri vasfederken, "Onlar gece gündüz ara vermeyerek (onu) teşbih ediyorlar.." (Enbiya, 20) buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir. 152[152]

Dünya Ahiretsiz Olamaz

"Kendilerine gelmiş kati bir delil olmaksızın, (körü körüne) Allah'ın ayetlen hakkında mücadele edenlerin göğüslerinde, hiç şüphe yok ki, asla yetişemeyecekleri bir büyüklük (hevesinden) başka bir şey yoktur. Hemen, Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işiten ve görendir. Göklerin ve yerin, Örneksiz ilk yaratılışı, insanların (ikinci) yaratılışından elbet daha büyüktür. Fakat insanların çoğu bilmezler. Kör olanla gören; iman edip de iyi amellerde bulunanlarla kötülük yapan bir olmaz. Ne az düşünüyorsunuz! O saat, muhakkak ve mutlaka gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur. Ne var ki insanların çoğu buna inanmazlar"
(Mü'min, 56-59). 153[153]

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki, bu sûrenin başındaki söz, başlangıçta, Allah'ın ayetleriyle mücadele edenlere reddiye olarak başlamış, söz sözü aça aça, biraz Önce özetle bahsettiğimiz tertib ve ifade ettiğimiz tarz üzere, buraya kadar devam edip gelmiştir. Derken Allah Teâlâ bu ayette, o kâfirleri bu mücadeleye şevkeden sebebe dikkat çekerek, "Kendilerine gelmiş kati' bir delil olmaksızın; (körü körüne) Allah'ın ayetleri hakkında mücadele edenler.,," buyurmuştu*. Ki bu, "Onları bu bâtıl mücadeleye şevkeden şey, kalplerindeki kibirdir. İşte onları, bu bâtıl mücadeleye şevkeden şey, bu kibirdir. Bu kibir ise onların, senin nübüvvetini kabul etmeleri halinde, senin elinin altına, emir ve yasaklamak altına girmelerini gerektirmesinden neşet eder. Çünkü her hükümdar ve reis, nübüvvetin komutası altındadır. Onların göğüslerinde ise, senin hizmetinde bulunmaya razı olmayan bir kibir yatmaktadır. İşte onları bu bâtıl mücadeleye ve fasit düşmanlığa şevkeden de budur" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Mak, . buyurmuştur. Yani "Onlar, senin elinin altında da olmayı istemezler. Ama onlar, bu muratlarına ulaşamayacaklar; tam aksine, mutlaka ve mutlaka, emir ve yasakların altında olacaklar, bunun hükmü altında olacaklardır" demektir. Daha sonra buyurmuştur W bu, "Seninle mücadele edenlerin, hile ve tuzaklarından bana sığın. Çünkü "onların ve senin dediklerini hakkıyla duyan; senin ve onların yaptıklarını hakkıyla görendir. Binâenaleyh O, seni, onlara hükümran kılan ve onların hile ve tuzaklarından koruyandır" demektir. 154[154]

AhiretIn İspatı

Bil ki Allah Teâlâ, onların Allah'ın ayetleri hakkındaki mücadelelerini, delilsiz diye, vasfedince,

---

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/316-317
153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/317-318
154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/318

buna bir misâl getirerek, "Göklerin ve yerin, ömeksiz. ilk yaratılışı insanların (ikinci) yaratılışından elbet daha büyüktür" buyurmuştur. Daha büyüğüne kadir olan, muhakkak ki, küçüğüne de kadirdir. Allah'ın bu ayetini şu şekilde izah etmemiz mümkündür: Bir şeyle, başkasıyla istidlalde bulunmak şu üç şekilde olur:

a) "En basitine kadir olanın, en kuvvetlisi ve en ilerisine de kadir olması gerekir" denilmesi ki bu, fasittir.

b) "Bir şeye kadir olan, onun dengi şeye de kadir olur" denilmesi. Bu gerçek bir istidlaldir. Çünkü, bir şeye hükümran olanın, onun dengi şeye kadir olacağı, aklen sabittir.

c) "En kuvvetli en mükemmeline kadir olan, en az ve en basitine haydi haydi kadir olur" denilmesi. İşte bu istidlal, atabildiğine sıhhatli ve kuvvetlidir ki, bunda hiçbir insan, asta şüphe etmez. Gel gör ki bu kimseler, göklerin ve yerin yaratıcısının Allah (c.c) olduğunu kabul ediyor ve gökleri ve yeri yaratmanın, insanları yaratmaktan daha çetin olduğunu da, ister istemez biliyorlardı... Binâenaleyh bunlara düşen, gökleri ve yeri yaratmaya kadir olanın, doğrudan doğruya yarattığı o insanı, yeniden yaratabilme kudretine sahip olduğunu kabul etmeleridir. İşte bu, bu neticeyi ifâde etmede çok net bir aklî delildir. Bu burhanın bu'denli kuvvetli olmasına rağmen, insanların ekserisi,-ki bu ifadeyle haşri ve neşri kabul etmeyenler kastedilmiştir- bunu tanımayan bir tavır takınmışlardır. İşte bu misâl ile bu kâfirlerin, Allah'ın ayetleri hakkında bir delil ve hüccet bulunmadan, hatta sırf haset, cehalet, kibir ve taassuplarıyla mücadele ettikleri ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Allah Teâlâ, kibir, cehalet ve hasetle içice olarak yapılan mücadele ile, hüccet ve burhanla içice olan mücadelenin nasıl yapılacağını beyan edince, bu iki şekil arasındaki farka bir misal getirerek "Kör olanla gören bir olmaz" buyurmuştur ki, bu, "istidlalde bulunan ile körükörüne hareket eden mukallit bir olur mu" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İman edip de iyi amellerde bulunanlarla kötülük yapan bir olmaz" buyurmuştur. Ki bu ifadelerden birincisiyle, alimle cahil arasındaki fark; ikincisiyle de, salih amel yapanla fasit ve bâtıl amel yapan arasındaki fark murad edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ne az düşünüyorsunuz?" buyurmuştur ki bu, "Onlar, her ne kadar ilmin, cehaletten; amel-i sâlihin de, fasit ve bozuk amelden hayırlı olduğunu biliyor idiyseler de, belli bir itikâd türünde, bunun ilim mi yoksa, cehalet mi; yine, belli bir amel türünde, bunun saiih amel mi yoksa fasit amel mi olduğu hususunda az düşünürler. Çünkü haset, onların kalplerini kör eder, böylece de, cehalet ve takîîdin, sırf marifet ve bilgi olduğuna; haset, kin ve kibrin de katıksız taat olduğuna inanırlar ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın, "Ne az düşünüyorsunuz!" buyurmasından kastedilen de budur. Asım, Hamza ve Kisâî, tâ ile, muhatap sığasında, yani, "onlara de ki, "Ne kadar da az düşünüyorsunuz?.." şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları yâ İle gâib sigasmda, şeklinde okumuşlardır. 155[155]

Kıyametin Vuku Bulması

Cenâb-ı Hak, Kıyametin varlığının mümkün olduğuna dair delilleri izah edince, bunun peşinden, (muhakkaku'l-vukû olduğundan, olmuş bitmiş şey gibi olduğunu) haber veren ifadeyi getirerek, "O saaf, muhakkak ve mutlaka gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur. Ne var ki insanların çoğu buna inanmazlar" buyurmuştur. Ayetteki, İnsanların çoğu" ifadesiyle, öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti İnkâr eden kâfirler kastedilmiştir. 156[156]

Dua ve İbadet

"Rabbiniz buyurdu: "Bana dua edin, size icabet edeyim. Çünkü bana ibadetten büyüklük taslayıp uzaklaşanlar, hor ve hakîr olarak cehenneme gireceklerdir. Allah, sizin için, içinde dinlenesiniz diye geceyi; görüp işlemenize (vasıta) olarak gündüzü yaratandır. Şüphesiz ki

---

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/318-319

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/319-320

Allah, insanlar üzerinde lütf-u inayet sahibidir. Fakat insanların çoğu şükretmezler, işte Rabbimiz olan, her şeyi yaratan Allah budur. Ondan başka hiçbir tann yoktur. O halde nasıl olup da döndürülüyorsunuz? Allah'ın ayetlerini bilerek inkâr edenler, işte böyle döndürülür" (MO'min, 6043).

Bil ki Allah Teâtâ Kıyamete dair olan hükmün, Kıyamet görüşünün hak ve doğru olduğunu beyan edip, insanın Kıyamet gününde ancak, Allah'a yapmış olduğu taatlardan yararlanacağı zorunlu olarak malum olunca, hiç şüphesiz, taatlaria meşgul olmak en mühim şeyierden olmuştur. Taat çeşitlerinin en kıymetlisi de, yalvarıp yakarma ve duâ etmek olunca, hiç şüphesiz Allah Teâlâ bunu bu ayette emrederek, "Rabbiniz buyurdu: "Bana duâ edin. Size icabet edeyim..." buyurmuştur. İnsanlar, bu ifadedeki, "Bana duâ edin" cümlesiyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bu ifadenin, dua etmeyi emreden bir söz olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun, Allah'a ibadet etmeyi emreden bir ifade olduğu da söylenmiştir. Bunun delili ise, bundan sonraki, "Çünkü bana İbadetten büyüklük taslayıp..." kısmıdır. Şayet, duâ etmek, mutlak anlamda ibâdeti de emretmek olmasaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü bana ibadetten büyüklük taslayıp..." ifadesinin bir manası kalmazdı.

Hem, ibâdet manasında duâ, Kur'ân'da pekçok kullanılmaktadır. Meselâ bu, Cenâb-ı Hakk'ın İ "Onlar O'nu bırakırlar da yalnız dişilere taparlar." (nişi, 117) ifadesinde böyledir. Buna, "Duâ, kişinin kulluğu, Allah karşısındaki zillet ve miskinliği kabul edip, itiraf etmesi demektir. Buna göre sanki, "Duayı terkeden, onu, kulluğunu ortaya koyma konusunda bûyüklenip ar duyduğu için terketmiştir" denilmek istenmiştir" şeklinde cevap verilir. Karşı tarafın, "ibâdet manasında duâ kelimesi, Kur'ân'da çok kullanılmaktadır" şeklindeki görüşüne de, "Nassın zahiri, ancak ayn bir delil (munfasıl delil) bulunduğunda terkedilebilir..." diye cevap verilir. 157[157]

İcabetsiz Duâ Var Mı?

İmdi şayet, "Çokça duâ edilip, fakat bir türlü makbul olmamasına rağmen daha nasıl Cenâb-ı Hak, "Bana duâ edin. Size icabet edeyim" buyurmuştur?" denilirse, Ka'bî buna şöyle cevap vermiştir: "Duâ ancak, şarta göre yapılır. Şartına uygun olarak duâ edenin, duası kabul edilir, icabet olunur. Bu şart ise, duâ etmekle talep edilen o şeyin, bir maslahat ve hikmet olmasıdır."

Ka'bî, daha sonra kendi kendine bir soru sorarak, "Aslah"ı (daha faydalı olan şeyi), o, kişi duâ etmeksizin de bilir yapar. Binâenaleyh, duâ etmenin hikmeti nedir?" demiş, bu sorusuna şu iki şekilde cevap vermiştir:

a) "Duâ etmede, Allah'a sığınma, O'na yalvarıp yakarma manası vardır.

b) Bu, her şey için söz konusudur. Çünkü kul, Cenâb-ı Hakk'ın, yapacağını bildiği zaman, O onu mutlaka yapar. Binâenaleyh duâ etmede fayda yoktur. Eğer kul, Allah'ın yapmayacağını biliyorsa, mutlaka O onu kesinlikle yapmaz. Binâenaleyh, duâ etmede yine bir fayda yoktur. Onların bu konuda söyledikleri her şey, bizim de cevâbımızdır." Ka'bf'nin söylediği şeyin tamamı budur.

Bana göre bu hususta şu şekilde bir izah da yapılabilir: Allah Teâlâ, "Bana duâ edin. Size icabet edeyim" buyurmuştur. Binâenaleyh, kalbinde, malına, makamına, akrabasına, dostlarına, sa'y ü gayretine dair zerre kadar bir itimat ve güven olduğu halde, Allah'a duâ eden herkes, gerçekte, Allah'a, sadece diliyle duâ etmiştir. O kimsenin kalben gafil oluşu, o matlubunun hasıl olması hususunda Allah'tan başkasına güvenmiş olmasındadır. Demek ki o şahıs, hiç bir zaman, esasen Rabbine duâ etmemiştir. Ama, kalbinde, Allah'tan başkasına bir iltifat ve itimat bulunmaksızın dua ettiğinde ise, zahir olanı onun duasına icabetin tahakkuk etmesidir.

Bunu iyice kavradığında, bunda, kâmil manada söyle bir müjde vardır: Kalbin, Allah'ın dışında

---

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/320-321

kalanlardan tamamiyle sıyrılması, o kişinin ölümü yaklaştığında yaklaşır. Çünkü insan, işte o vakitte, Allah'ın lütf-u inayetinden başka hiçbir şeyin kendisine fayda veremeyeceğine kesinkes inanmış, karar vermiştir. Binâenaleyh, bizim biraz önce kabul ettiğimiz düstura göre, işte bu vakitte yapılan duanın, Allah nezdinde makbul olması gerekir. Biz, Allah'ın lütfü ve ihsanından bizi, işte bu vakitte, ihlâs ve tazarrû ile içice olan duaya muvaffak kılmasını ümid ederiz. Bil ki, duâ hususundaki detaylı izahımız, Bakara Sûresi'nde, (Bakara, ıw) ayetinin tefsirinde geçmişti. 158[158]

Duanın Ehemmiyeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü bana ibadetten büyüklük taslayıp uzaklaşanlar, hor ve hakir olarak cehenneme gireceklerdir" buyurmuştur. Dflhirîn "aşağılanmış ve hor hakir olarak" demektir. Ki, duayı terketme hususunda böylesi şiddetli bir tehdidi getirmiş olması bakımından bu, Allah'ın büyük bir lütfü ve ihsanıdır. Buna göre şayet, "Hz. Peygamber, bir hadis-i kudsîde, Allah (c.c)'ın, "Beni zikretmesinden dolayı Benden istemeye (bana duâ etmeye) vakit bulamayan kimseye, (bana duâ etmek suretiyle) isteyenlere verdiğimden daha fazlasını veririm"159[159] buyurduğunu anlatmıştır. Binâenaleyh bu haber, duâ etmemenin efdal olduğunu; bu ayet ise, duayı terketmenin, büyük bir tehdidi gerektirdiğini göstermektedir. Şu halde, bu iki durum nasıl birleştirilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Akıl, Allah'ı övgüye dalıp buna garkolduğunda, bu hal, duâ etmekten daha efdal ve üstün olur. Çünkü duâ etmek, bir pay elde etmek için yapılır. Halbuki, Allah'ın yüce marifetine dalıp garkolmak ise, pay talep etmeden daha üstündür. Ama böylesi bir istiğrak ve manevî dalış söz konusu değilse, duâ etmek evlâ olur. Çünkü duâ, rubûbiyyetin izzetini, kulluğun ise, zilletini tanımayı ve bilmeyi ifâde eder. 160[160]

Dinlenme İçin Gece

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Allah sizin için, içinde dinlenesiniz diye geceyi... yaratandır" buyurmuştur. Bil ki, bu ifadenin kendinden öncekilerle ilgisi, şu iki bakımdandır:

a) Cenâb-ı Hak adetâ, "Ben sana, bu büyük ve yüce nimetleri, senin talep etmenden önce lütfettim, in'âm ettim. Sen istemeden bu muazzam nimetleri lütfeden yüce zât, talep ettikten sonra, bu az ve basit şeyleri niçin İn'âm etmesin?" demek istemiştir.

b) Cenâb-ı Hak, duâ etmeyi emredince sanki, "kişinin duâ etmeden önce mutlaka seni tanıması gerekir. Şu halde, kadir bir ilahın (senin) varlığına dair delil nedir?" denilmiş de, bunun üzerine de Allah Teâlâ, varlığına, kudret ve hikmetine dair şu on delili zikretmiştir: 161[161]

Tevhidin Gökteki Delilleri

Bil ki biz, Allah'ın varlığının ve kudretinin delillerinin, ya felekî (göksel), yahut da unsurî (yersel) olduğunu beyân etmiştik. Felekî olanların kısımları pek çoktur.

1) Gece ve gündüzün, peşpeşe gelmeleri. Âlemin faydasına olan şeylerin büyük bir kısmı, bu iki şeye, yani gece ile gündüzün ardarda gelmesine bağlı olunca, Allah Teâlâ bu mekânda bu ikisini zikretmiş ve gecenin yaratılmasındaki hikmeti, uyku ve sükûnet sebebiyle, rahatlığın tahakkuk etmesi olduğunu; gündüzün yaratılmasındaki hikmetin de, kendisinde, en faydalı bir biçimde tasarrufta bulunabilme İmkânının sağlanması için, eşyayı göstermek olduğunu beyân buyurmuştur.

158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/321

159[159] Tirmizİ, Sevabu'l-Kur'ân, 25(5/184).

160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/322

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/322

Uyurken sükûnetin, rahatlığın vesilesi olduğu meselesini, şu iki bakımdan izah edebiliriz:

a) Yapılan hareketler, hareketin, yanmayı ve kurumayı gerektirmiş olmasından dolayı, yorgunluğa yol açar ki bu da, vücutta bir elem ve acıya sebep olur.

b) Eşyayı algılamak ancak, cismanî olan ruhların (canlılık ve hayatî aktivitenin), hissin (duyu organlarının) zahirine ulaşması sayesinde mümkün olur. Sonra bu ruhlar, hareketlerin çokluğu sebebiyle sökülür. Böylece de hisler, (duyu organları) ve bunların sağladığı algılama zayıflar. Ama insan uyuduğunda, bu cismanî aktivite, bedenin içine yeniden döner, orada odaklaşır ve kuvvetlenir, böylece de yorgunluktan ve acziyyetten uzak kalır.

Hem gece, soğuk ve nemlidir. Binâenaleyh, gecenin soğuk ve rutubetli olması, çokça hareket sebebiyle meydana gelen, gündüzdeki yanma ve kuruma hususunda meydana gelmiş olan şeyleri telâfi eder, bunları yeniden tedarik ederler. Binâenaleyh işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah sizin için, içinde dinlenesiniz diye geceyi...yaratandır" ifadesinden anlaşılan mana ve faydalardır. 162[162]

İnsan Medenîdir

Ayetteki, "Görüp işlemenize (vasıta) olarak gündüzü yaratandır" ifadesine gelince, bil ki insan, yaratılışı itibariyle medenîdir. Bu şu demektir: Tam bir medeniyyet tahakkuk etmediği müddetçe, insanın yemesi, içmesi, giyimi ve aile hayatındaki işleri nizama girmez. Bu işler ise, ancak pekçok işin bir araya gelmesi sonucunda, çalışıp çabalama ile elde edilir. Bu işler birtakım şeylerde tasarrufta bulunmak demektir. Bu tasarruflar ise, insanın, o aydınlık ve o nûr (gündüz) sebebiyle, uygun olan ile uygun olmayanı ayırabilmesi için, ancak ışık ve aydınlık vasıtasıyla mükemmel biçimde tahakkuk eder. İşte cümlesindeki hikmet de budur. 163[163]

Fiil ve İsm-i Faif Farkı

Şayet, "Bu ayetin içindeki üslûbuna riâyet etmek için, nazmın, ya şeklinde, yahut da şeklinde olması gerekirdi. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak böyle buyurmamış, tam aksine, gece hakkında, fiilini, gündüz hakkında da, sıfatını kullanmıştır. Şu halde, bunun hikmeti ne olabilir?

Bir de, gündüz geceden daha kıymetli olmasına rağmen, bu ayette, gecenin gündüzden önce zikredilmenin hikmeti nedir?" denilirse, biz diyoruz ki, bunlardan birincisinin cevabı şudur: Gece ve uyku, gerçekte olumsuz (menfî, selbî) karakterlerdir. Binâenaleyh bunlar, zâtları gereği matlûb değillerdir. Ama uyanıklık ise, olumlu karakterdir. Binâenaleyh bu, zâtı gereği maksûd otan bir husustur. Ayrıca, allâme Abdulkâhtr en-Nahvî, "Delallu'l-İ'câz" adlı eserinde, "İsm-i fail kalıbının, tanrılığa ve mükemmelliğe delâleti, fiil sîgasının bunlara delâletinden daha kuvvetlidir" şeklinde bir beyanatta bulunmuştur ki, işte farklılığın sebebi budur. Allah en iyisini bilendir. 164[164]

Gece ve Gündüzden Efdal Olan

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Zulmet, olumsuz, selbî bir karakterdir. Nûr, aydınlık ise, olumlu, müsbet bir karakterdir. Sonradan yaratılmışlar hakkında adem ve yokluk, varlıktan önce gelir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, En'âm Sûresi'nin başında, (En-tm. i) buyurmuş (böylece, "zulumât" kelimesini "nûr"dan önce getirmiştir).

Bil ki Allah Teâlâ, gece ve gündüzdeki fayda ve üstün hikmetlerin neler olduğunu belirtince, "Şüphesiz ki Aliah, insanlar üzerinde lutf-u inayet sahibidir. Fakat insanların çoğu

---

162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/322-323

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/323

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/323

şükretmezler..." buyurmuştur ki bu, "Allah'ın, (benim), mahlûkata olan lütfum, cidden çoktur. Ancak ne var ki, ontar, buna şükretmezler" demektir. 165[165]

Şükür Hakkında

Bil ki, şu sebeplerden dolayı şükür terkedilir:
1) Kişinin, bu nimetlerin, Allah'tan olmadığına inanması... Meselâ, kişinin bu feleklerin, zâtları gereği var olduklarına ve zâtları gereği döndüklerine inanması gibi... Bu durumda kişi, bu nimetlerin AHah'dan olduğuna inanmaz...
2) Kişi, her ne kadar bu âlemin, Allah'ın yaratması ve var etmesiyle vücûd bulduğuna inansa bile, ancak ne var ki, bu büyük nimet, yani gece ve gündüzün birbirini takip etmesi nimeti, sürüp giden ve devamlı bir şey olduğu için, onun bir nimet oluşunu unutur. Binâenaleyh İnsan, herhangi bir nimeti elden kaçırmak suretiyle onu yitirdiğinde, o zaman onun kadr-u kıymetini anlar. Bu meselâ, -Allah'a sığınırız-bazı kimselerin, derin, karanlık bir kuyunun içinde uzun süre hapsedilmesi gibidir... Bu durumda bu insan, o temiz hava ve o ışık nimetinin kadr-u kıymetini anlar.
Bir hükümdarın, hizmetçisine ceza vermek istediğinde, bazı kimselere, bunun duvarlara yaslanmasına ve uyumasına manî olmaları emrini verdiğini gördüm. İşte böylece, buna yapılan eziyet, iyice büyük olmuş olur.
3) Kişi her nekadar bu nimetlerin kadr-ü kıymetini bilse de, dünyaya düşkün, mal ve makamı seven birisi olursa, pek çok mal elde edememe ve yüksek bir makama sahip olamama sebebiyle, bu büyük nimetleri inkâr etme suçuna düşebilir, İnsanların çoğu, bahsettiğimiz bu Üç uçurumdan birinde helak olup gittiği için, Cenâb-ı Allah, "Fakat insanların çoğu şükretmezler" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, "Kullarımızdan şükredenler ne azdır!" {$#*, 13) ayeti ve İblls'in "Sen onların çoğunu şükredici bulamayacaksın"<A'r*ı, 17) ifadesidir.
Allah Teâlâ, bu ayetlerde bahsedilen delillerle, kadir, rahîm ye hakim bir İlahın varlığını beyan edince, "İşte Rabbiniz olan, herşeyi yaratan Allah budur. O'ndan başka hiçbir tann yoktur" buyurmuştur. Keşşaf sahibi, bu ayete, "Size diyorum, kendisinde hiç kimsenin ortak olmadığı bu hususî işlerle temayüz etmiş ve malum olan bu zat, Allah'dır, Rabbinlzdir. Herşeyin yaratıcısı, O'dur ve O'ndan başka ilah yoktur" manasını vermiş ve bunların ardarda sıralanmış birer haber olduğunu söylemiştir ki bu, "O, ulûhiyyet, rubûbiyyet, yaratma ve eşi olmama gibi sıfatların hepsine birden sahip olandır. Binâenaleyh o halde nasıl olup da döndürülüyorsunuz" demektir. Bu da "Nasıl saptırılıyorsunuz; bu delillerden nasıl dönüp, bunları yalanlıyorsunuz?" demektir.
Daha sonra Cenab-ı Hak, "Allah'ın ayetlerini bilerek inkâr edenler işte böyle döndürülür" buyurmuştur, yani Allah'ın ayetlerini bile bile inkâr edip, onlar üzerinde düşünmeyen, içinde hakkı elde etme endişesi ve cezalandırılma korkusu duymayan herkes, tıpkı bu kâfirler gibi, haktan döndürülürler. 166[166]

İnsanın Yaratılışı

"Allah sizin için, yeryüzünü bir karargâh, gökyüzünü de bir bina yapan, size suret veren, sonra suretlerinizi güzelleştiren; en temiz ve güzel şeylerden sizi nzıklandırandır. İşte Rabbiniz olan Allah budur. Demek ki âlemlerin Rabbi ne yücedir! O, dâima yaşayandır. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O halde O'na dininde muhlis olarak, "Hamdolsun kâinatın Rabbi Allah'a" diyerek dua edin. De ki: "Bana Rabbimden apaçık deliller gelince, o sizin, Allah'ı bırakıp taptıklarınıza kulluk etmekten kesinlikle nehyolundum. Âlemlerin Rabbine teslim olmam emrolundu. O, sizi bir topraktan, sonra bir meniden, sonra bir alakadan yaratıp, sonra bebek

---

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/323-324
166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/324-325

olarak (ana kamından) çıkaran, sonra sizi, güçlü-kuvvetli bir çağa eriştirip, sonra ihtiyar olmanız için yaşatandır. İçinizden kimi daha evvel öldürülür. Muayyen bir vakte ulaşmanız ve aklınızı kullanmanız için (O böyle yapar)"
(Mû'min, 64-67).
Bil ki biz, Allah'ın varlığının ve kudretinin delillerinin, yâ âfâkî deliller, ya enfüsî deliller cinsinden olduğunu beyân etmiştik. Âfâkî deliller ile, insanın dış dünyasında kalan, bu âlemdeki herşey kastedilmiş olup, bunların kısımları pek çoktur. Fakat âfâkî delillerden, bu ayetlerde bahsedilenler, gece ile gündüzün durumları ki, bu biraz önce geçti ve yer ile göğün halleridir. İşte bu da, "Allah sizin için, yeryüzünü de bir bina yapandır" ayetinde ifade edilmektedir. Ibn Abbas. buradaki karar (karargâh) ifadesine, "yaşarken de ve öldükten sonra da, insanın bulunduğu yer" manası vermiştir. Gökyüzünün bir "bina" oluşuna da, "yeryüzü üzerine kurulmuş bir kubbe" manası vermiştir. Bu ifadeyle, üzerinde tasarruf edilebilmesi için, yöryüzünün direksiz olarak tutulması, "gökyüzünün bir bina olması ifadesiyle de, duran, sabit olan, böyle olmasaydı üzerimize düşecek olan" manasının kastedildiği de söylenmiştir. [167][167]

Enfüsî Deliller

Enfüsî deliller ile, insanın bedeninin halleri ile ruh hallerinin, kadir ve hakîm bir yaratıcının varlığına delâleti kastedilmiştir ki, bu tür delillerden, bu ayetlerde şu ikisi ele alınmıştır:
a) İnsanın halinin kemâle ermesinde, olgunlaşmasında görülen halleri,
b) Yaratılışının ve varedilişinin başlangıcındaki hali...
Bunlardan birincisinin pek çok çeşitleri olup, bu ayette, onlardan şu üçü ele
alınmıştır:
1) İnsanın şeklinin yaratılışı... Bu, ayette "Size suret verdi" ifadesiyle anlatılmaktadır.
2) İnsanın suretinin-şeklinin güzelliği ve mükemmelliği... Bu da ayette, "Sonra suretlerinizi güzelleştirdi" ifadesiyle anlatılmaktadır.
3) İnsanı, tayyibât hoş ve güzel şeylerle) rızıklandırması... Bu da, "En temiz ve güzel şeylerden sizi nzıklandırdı" ifadesidir. Biz, bunların tefsirini, bu kitabımızda defalarca uzun uzadıya yaptık ve bilhassa fi1 (ista. 7o> ayetinin tefsirinde detaylıca anlattık.
Allah Teâlâ, iki âfâkî delillere, üçü de enfüsî delillere âıt olan bu beş delili anlatınca, "İşte Rabbiniz olan Allah budur. Demek ki âlemlerin Rabbi ne yücedir!" buyurmuştur. Bur*c!cki "tebâreke", ya devam ve sebatı olan, yahut da hayrı bol olan demektir.
Cenâb-ı Allah daha sonra, "O dâima yaşayandır. O'ndan başka hiçbir tann yoktur" buyurmuştur. Bu ayet, hasr (sadece) manası ifade eder ve "O'ndan başka hayy (diri) yoktur" demektir. Binâenaleyh bunu "zâtı bakımından ölmesi imkânsız bir hayy oluş" manasına hamletmek gerekir. Bu durumda, Allah'dan başka böyle hayy (diri) olan olamaz. Böylece Cenâb-ı Hak, yok olması düşünülebilen şeyi adetâ yok hükmünde kabul etmiştir. Bil ki "hayy", derrâk (son derece idrâk edici) ve fa'âl (son derece aktif olan) demektir. Binâenaleyh derrâk oluş, tam ve mükemmel bir ilme, fa'âl oluş İse mükemmel manada bir kudrete işarettir. Allah Teâlâ, celâl sıfatlarından bu iki sıfata böylece dikkat çekince, üçüncü bir sıfatı olan vahdaniyyetine de, "O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur" cümlesiyle dikkat çekmiştir.
Allah Teâlâ, kendisini bu sıfatlarla tavsîf edince, kullarına iki şey; a) duayı, b) duada ihlası emretmiştir. Bunun için Önce, "O halde O'na dininde muhlis olarak dua edin" buyurmuş ve sonra "Elhamdülillah) Rabbi'l-alemîn" demiştir. Binâenaleyh bu ifadeyle, "Elhamdülillah..." ifadesinin bizzat lafzı murad edilmiş olabileceği gibi, "Allah, celâl ve İzzet sıfatlarıyla mevsûf olduğuna göre, zatı gereği O'nun hakkında, "Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur" denilmeye müstehaktır" manasının kastedilmiş olması da mümkündür.
Hak Teâlâ, celâl ve azamet sıfatlarını zikredince, "De ki:" O sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınıza kulluk etmekten kesinlikle nehyolundum" buyurmuş, böylece bunu, müşrikleri putperestlikten çevirebilmek için, en yumuşak bir tarzda, müşrikler için zikretmiş, bu husustaki nehyin

---

[167][167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/325-326

sebebinin, getirilen o beyyineler (deliller) olduğunu beyân etmiştir. O beyyineler de, âlemin gerçek tanrısının, biraz önce de geçtiği gibi, celâl ve azamet sıfatlarıyla mevsûf olduğunun, aklın açıkça ibâdetin O'na yapılması gerektiğine şehâdet ettiğinin, yontulmuş, şekil verilmiş taş ve ağaçların ma'bûd olmada, O'na ortak olmalarının kötülüğünü aklın açıkça gösterdiğinin sabit olmasıdır.

Allah Teâlâ, kendisine ibadeti emredince, peygamberine "Âlemlerin Habbine teslim olmam emrolundu" demesini emretmiştir. Hak Teâlâ, kendisi hakkındaki bu gerçekleri zikretmiştir. Çünkü müşrikler onun, son derece akıllı ve mükemmel bir cevher (öz) olduğuna inanıyorlardı. Herkesin, kendisi için, en üstün ve en mükemmeli isteyeceği zarurî olarak bilinir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, kişinin faydasına olan şeyin, Allah'dan başkasından yüz çevirmesi ve tamamen Allah'a itaata yönelmeyle olacağını bildirince, bu yolun, dışındaki her yoldan daha mükemmel ve sağlam olduğu ortaya çıkmış olur. [168][168]

Topraktan Yaratma

Daha sonra Hak Teâlâ, "O sizi bir topraktan yaratandır" buyurmuştur. Bil ki biz, delillerin, âfâkî ve enfüsî olarak ikiye ayrıldığını söylemiştik. Âgâkî deliller pek çok olup, bu ayetlerde bahsedilenler, gece ile gündüz, yer ile gök olmak üzere dörttür. Enfüsî delillerin de, şu iki kısma ayrıldığını biraz önce söylemiştik:

a) Kişinin bedenen ulaştığı kemâl noktasındaki halleri... Bunlar pek çok olup, bu ayetlerde onlardan ele alınanlar, insanın şekli, şeklinin güzelliği ve güzel rızıkla beslenme olarak, üçtür. İkinci kısma, yani bedenin Önce nutfe (meni) ve cenîn oluşundan başlayıp, ihtiyarlayıp ölmesine kadar geçirdiği devrelerin nasıllığı hususu da bu ayetlerde ele alınmış ve Cenâb-ı Hak, "O sizi bir topraktan, sonra bir meniden, sonra da bir alakadan., .yarattı" buyurmuştur. Buradaki "sizi" ifadesiyle, Hz. Âdem (a.s)'in kastedildiği söylenmiştir. Bana göre, bunu söylemeye gerek yok. Çünkü her insan meniden ve hayız kanından (yani yumurtadan) yaratılmıştır. Meni de kandandır. O halde insan kandan yaratılmıştır. Kan da, gıdalardan meydana gelir. Gıdalar, ya hayvansal, ya bitkisel olurlar. Dolayısıyla hayvanların oluşumundaki durum, tıpkı insanın oluşumundaki durum gibidir. Binâenaleyh gıdaların tümü bitkilere varıp dayanır. Bitkiler de topraktan ve sudan meydana gelir. Böylece her insanın topraktan oluştuğu; bu toprağın Önce nutfe, sonra alaka, sonra da -ana karnından ayrılıncaya kadar- pek çok merhaleler geçiren bir cenin olduğu, Allah'ın bu mertebeleri, başka ayetlerde anlattığı için zikretmediği sabit olmuş olur. [169][169]

Hayat Safhaları

Bil ki Allah Teâlâ, insanın ömrünü şu üç mertebeye göre düzenlemiştir:

a) Çocukluğu,

b) Erginlik çağı,

c) İhtiyarlık dönemi... Bu, akla uygun, güzel ve doğru bir sıralamadır. Çünkü insan, ömrünün ilk çağlarında büyümeye, gelişmeye, gürleşmeye başlar. Buna tufûliyyet (çocukluk) çağı denir. İkinci merhale insanın gelişme çağına, zayıflık namına hiçbirşeyin yer almadığı yaşının en mükemmel çağına ulaşmasıdır ki işte bu mertebe, "güçlü-kuvvetli bir çağa erişmeniz için.." ifadesiyle anlatılmaktadır. Üçüncü merhale de, insanın, geriye sayması, âcizlik-noksanfık eserlerinin başgöstermesidir. Bu da ayette, "Sonra ihtiyar olmanız için..." cümlesi ile kastedilmiştir. Bu taksimatı iyice kavradığında, yapılan bu taksimata göre, ömrün derecelerinin esasta bu üçden fazla olmadığını anlamış olursun. Keşşaf sahibi ayetteki, 'deki lâm harf-i cerrinin, mahzûf bir fiile taalluk ettiğini ve takdirin, "Güçfü-kuvvetli bir çağa erişesiniz diye, sizi sağ bırakır" şeklinde olduğunu söylemiştir.

---

[168][168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/326-327

[169][169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/327-328

Daha sonra Cenâb-ı Hak "içinizden kimi daha evvel öldürülür" buyurmuştur. Ayetteki, "daha evvel" İfadesi, ya "ihtiyarlık yaşına gelmezden önce" yahut da "düşük olarak doğduğunda, ayette bahsedilen devreleri tamamlamazdan önce.." demektir.
Allah Teâlâ sonra, 3i "Muayyen bir vakte ulaşmanız için..." buyurmuştur ki bu da, "O bunu, belli bir zamana, yani ölüm vaktinize ulaşmanız İçin böyle yapar" demektir. "Muayyen (belli) vakif'in, Kryamet günü olduğu da söylenmiştir.
Sonra Hak Teâlâ, "ve aklınızı kullanmanız için..." buyurmuştur. Bu da, "Bu enteresan durumlardaki çeşitli delilleri ve ibretleri düşünesiniz diye..." demektir. 170[170]

Allah'ın Mutlak Kudreti

"O, dirilten ve öldürendir. O, bir işin olmasını dilediği zaman, sadece "Ol"
der, o iş de oluverir"
(Mü'min, 68).
Bil ki Allah Teâlâ, insanın toprak oluştan, nutfe oluşa, sonra alaka, sonra çocuk, sonra ergin, sonra da ihtiyar oluşa geçişinden bahsedip, bu değişiklikleri kadir bir ilâhın varlığına delil gösterince, "O, dirilten ve öldürendir" buyurmuştur ki bu, biraz önce de bahsi geçtiği gibi, "Bir sıfattan başka bir sıfata geçiş, kadir bir ilahın varlığına delâlet ettiği gibi, hayattan ölüme, ölümden hayata geçiş de kadir bir İlahın varlığına delâlet eder" demektir.
Ayetteki, "O, bir işin olmasını dilediği zaman, sadece "ol" der, o iş de oluverir" ifadesi ile İlgili olarak şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, "Allah, bu maddeleri, bir halden bir hale geçirince, bu işlerinde yorulmaz, herhangi bir alet-edevâta da ihtiyaç duymamıştır. Binâenaleyh kâinatta ve muhdesâtta (yaratılmış şeylerde) kudretinin, herhangi bir karşı koymayla yüzyüze gelmeksizin, geçerliliğini, "ol" der, o iş de oluverir.." demek suretiyle anlatmıştır.
b) Diriltme ve öldürmeyi, "ol" der, o da oluverir.." ifadesiyle anlatmak istemiştir. Buna göre sanki, "İnsanın toprak iken nutfe oluşu ve alaka oluşa geçişi, tedricî olarak, kademe kademe meydana gelen bir tekâmüldür. Ama hayatın meydana gelişi, ruh cevherinin insanla ilgi kurması anında derhal olur" demektir. İşte bu sebepten Ötürü, hayat verme İşi, ayette bu ifadeyle anlatılmıştır.
c) Bazı kimseler şöyle derler: "İnsan, ana rahminde belli bir müddet içinde, meni ve kandan ve bunların çeşitli devrelerinden meydana gelir. Buna göre sanki âdeta "Her insanın başka bir insandan meydana gelmesi imkânsızdır. Çünkü "teselsül" imkânsızdır. Sonradan var olan muhdes bir varlığın ezelde bulunması da muhaldir. Binâenaleyh mutlaka bir İlk insanın olduğunu kabul etmek gerekir. Bu durumda o insanın meydana gelişi, meni ve kan (yumurta) ile değil, aksine Allah'ın doğrudan doğruya yaratmasıyla meydana gelir. İşte Allah Teâlâ bunu, "Kün feyekûn" ifadesiyle anlatmıştır. 171[171]

Müşriklerin Fecî Akıbeti

"Allah'ın ayetleri hakkında çekişenlere bakmadın mı, nasıl haktan döndürülüyorlar? Onlar, kitabı ve peygamberlerimizle gönderdiğimiz şeyleri yalanlayanlardır. Artık bilecekler, boyunlarında bukağılar ve zincirler bulunduğu zaman... Onlar sıcak suyun içinde sürüklenecekler, sonra ateşte yakılacaklar. Sonra onlara, "Allah'a şerik sayıp taptığınız şeyler nerede?" denilecek, onlar da, "Bizden uzaklaşıp kayboldular. Daha doğrusu zaten biz daha evvel de asla onlara tapmadık" diyecekler. İşte Allah kâfirleri böyle şaşırtır. Size olan azap şundandır: Çünkü siz yeryüzünde haksız yere şımarıklık ediyorsunuz, Cehennem kapılarından, içinde ebedî kalıcı olarak girin. Bak o kibirlenenterin varıp gidecekleri yer ne kötüdür!"
(MCı'min, 69-76}.

170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/328
171[171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/328-329

Bil ki Allah Teâlâ, ayetleriyle mücâdele edenleri tekrar kınamaya başlayarak, "Allah'ın ayetleri hakkında çekişenlere bakmadın mı, ..." buyurmuştur. Bu, Allah'ın ayetlerine karşı mücadele edip, kabullenmeyip onları yalanlamaları yüzünden, onları kınayan bir ifadedir. Böylece Allah Teâlâ, "nasıl döndürülüyorlar" ifadesiyle, onlar hakkındaki taaccübünü (hayretini) bildirmiştir ki bu, tıpkı bir kimsenin, sebebini açıklamayan birisine, onun gafletine şaşarak, "Nereye götürülüyorsunuz?" demesi gibidir.

Allah Teâlâ sonra, kitabı yani Kur'ân'ı ve peygamberleriyle gönderdiği diğer kitapları yalanlayanların, bu mücâdele edenler olduğunu beyan etmiştir. Eğer, sevfe edatı geleceği ifade eder, iz edatı ise geçmiş zaman için kullanılır. Binâenaleyh ayetteki ifadesi tıpkı, "oruç tutacağım dün" demene benzer" denilirse, biz deriz ki: "Buradaki iz ile Izâ manası kastedilmiştir. Çünkü gelecek zamana âit şeyler Allah'ın haberleri içinde, kesin ve seksiz şeyler olduğu için, Allah bunları olup-bitmişliği İfade eden lafızlarla anlatmıştır. Bu lafızlara rağmen mana gelecekle ilgilidir. Bu açıklama Keşşaf sahibine aittir,

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların azaplarının nasıl olacağını anlatmak üzere "Boyunlarında bukağılar ve zincirler bulunduğu zaman, onlar sıcak suyun içinde sürüklenecekler" buyurmuştur. Bu, "Onların boyunlarında bukağılar ve zincirler olduğu halde, bu zincirlerle, hamîm'de, yani cehennem ateşiyle kaynatılmış sıcak su içerisinde sürüklenirler. Sonra da ateşte yakılırlar" demektir. Arapça'da "secr", ateşte yakma manasınadır ki bu da, "Onlar cehennemde iken, ateş onları her taraftan kuşatır" demektir. Hak Teâlâ'mn, "O, Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir ki tırmanıp yüreklerinin tâ üstüne çıkacak (kaplayacak)tır o"(Hümera, 6-7) ayeti de buna yakın bir manadadır. 172[172]

Şeriklerden Vazgeçmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sonra onlara, "Allah 'dan başka şerik sayıp taptığınız şeyler nerede?" denildiğinde onlar yani sıvışıp gözümüzden kayboldular. Artık onları göremiyor, onlardan medet umamıyoruz" diyecekler, sonra da "Daha doğrusu zaten biz, daha evvel de asla onlara tapmadık" diyecekler ki bu, "Putperestler putların bir şey olmadıklarını anlayıp, "Onlara asla ibadet etmemiştik" diyecekler" demektir ki bu tıpkı senin, birisini deneyip onda hiçbir hayır bulamadığında, "Ben falancayı birşey sanırdım. Meğer o hiçbir şey değilmiş" demen gibidir. Bu ifade ile, Allah TeâJâ'nın, En'âm Sûresi'nde, onların, "Allah'a yemin olsun ki ey Rabbimiz, biz şirk koşmamıştık" (En'âm. 23) dediklerini haber verişinde de olduğu gibi, "Onlar âhirette yalan söyleyip, Allah'dan başkasına ibadet edişlerini inkâr ettiler" manasının kastedilmiş olması da mümkündür.

Daha sonra Hak Teâlâ, "İşte Allah kâfirleri böyle şaşırtır" buyurmuştur. Kâdî şöyle der: "Bu ifade, "Allah kâfirleri cennet yolundan şaşırtır, saptırır" manasındadır. Çünkü Allah'ın onları, delillerden ve hüccetlerden saptırıp uzaklaştırdığı söylenemez. Zira dünyada iken onları Allah bu delillere sevketmiştir." Keşşaf sahibi ise buna, "Onların putlarının sıvışıp kaybolması gibi, Allah onları da putlarından saptırıp, uzaklaştırır. Öyle ki, eğer onlar putlarını, yahut putları (taptıkları şeyler) onları arayacak olsalar, birbirlerini bulamazlar" şeklinde mana vermiştir.

Cenâb-ı Allah daha sonra "Size olan (azap) şundandır: Çünkü siz yeryüzünde haksız yere şımarıklık ediyorsunuz" buyurmuştur ki bu: "Busaptırılışınız, haksız yere şımarıklık ve taşkınlık etmenizden ötürüdür. Bu şımarıklık ve taşkınlığınız da, müşrik olup, putlara tapmanızdır. Sizin için ayrılmış, o yedi cehennem kapısından giriniz." demektir. Bir başka ayette de, "Onun yedi kapısı vardır. Onlardan her kapı için, ayrılmış bir kısım (insanlar) vardır" (Hk*, 44) buyurulmuştur "Onlar orada ebedî kalıcı olarak, (oraya girerler). O kibirlilerin varıp gidecekleri yer ne kötüdür!" Bununla, önceki ayetlerde, Kur'ân ayetleriyle mücâdele edenlerin sıfatlarından olarak belirttiği, "Allah'ın ayetleriyle mücâdele edenlerin göğüslerinde ... bir büyüklükten başka bir şey yok" (Manam, se) hususu kastedilmiştir. 173[173]

172[172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/329-330

173[173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/331

Hz. Peygamberi Teselli

"Artık sen sabret. Şüphesiz Allah'ın vaadi bir gerçektir. Velhasıl ya onlara yapmakta olduğumuz tehdidin (gerçekleşmesini) kısmen sana göstereceğiz, yahut seni kendi (katımıza) alacağız. Nihayet onlar ancak bize döndürülüp getirileceklerdir. Andolsun ki senden evvel de peygamberler gönderdik. Onlardan, sana kıssalarını anlattığımız kimseler de, sana anlatmadığımız kimseler de var. Hiç bir peygamber, Allah'ın izni olmaksızın herhangi bir mucizeyi kendiliğinden getiremez. Allah'ın emri gelince de, hak İle hükmohnur. Bâtılı savunanlar, İşte burada hüsrana düşmüşlerdir"
(MO'min, 77-76).
Bil ki Allah Teâlâ, sûrenin başından buraya kadar, ayetlerine karşı mücâdele edenlerin yollarını çürütmek için söz söyleyince, bu ayette, Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onlartn eziyetlerine ve bu mücadelelerle rahatsız edilişine sabretmesini emretmiş, sonra da, "Şüphesiz Allah'ın vaadi bir gerçektir" demiş, bu vaad ile, ona söz verdiği yardımı ve düşmanlarına azap indirmeyi kastetmiş, daha sonra da, *'ya onlara yapmakta olduğumuz tehdidin (gerçekleşmesini) kısmen sana göstereceğiz" buyurmuş; "onlar" ifadesi ile o kâfirleri, tehdid ile de, Bedir günündeki öldürülmeleri gibi, onların başına gelen azabı kastetmiştir ki matlub olan budur. "Yahut, onlara bu azabı indirmezden önce, seni kendi (katımıza) alacağız. Çünkü nihayet onlar, Kıyamette bize döndürülüp getirileceklerdir. Biz de onlardan, alabildiğine intikam alacağız." Bunun bir benzeri ayet de, "Eğer seni (alır) götürürsek de şüphe yok ki biz onlardan mutlaka intikam alırız. Yahut onlara vaadetüğimiz azabı, hemen kendilerine göstereceğiz. Çünkü biz onlara hükümranız"<zuhmf,4i-42) ayetidir. 174[174]

İlave Mucize

Dahasonra Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki senden evvel de peygamberler gönderdik. Onlardan, sana kıssalarını anlattığımız kimseler de, sana anlatmadığımız kimseler de var" buyurmuştur. Bu, şu manayadır: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Sen de, senden önceki peygamberler gibisin. Biz onlardan bazısını sana anlattık, diğerlerini ise anlatmadık. Onlar içinde de, Allah'ın ayetler ve mucizeler verdiği, ama kavminin mücâdele edip, kavmince yalanlanan; senin başına gelenlere benzer, başlarına keder ve belâlar gelip, sabredenler vardı. Onların kavimleri hep bir inad ve İşi yokuşa sürme babında, onlardan fazladan mucizeler istiyorlardı. Ama Allah, göstermesinde fayda olan mucizeleri veriyordu. Fakat, fayda olmayan mucizeleri göstermiyordu. İşte bu durum nasıl onların nübüvvetlerini zedeleyen bir şey değilse, senin için de aynı durum geçerlidir. Senin kavminin de fazladan mucize istemedeki durumu da aynıdır. Onları göstermede bir fayda olmadığı için, pek yerinde olarak onlan göstermedik." İşte, "Hiç bir peygamber, Allah'ın izni olmaksızın, herhangi bir ayeti (mucizeyi) kendiliğinden getiremez" ifadesi ile anlatılmak istenen budur.
Daha sonra Cenâtn Hak, "Allah'ın emri gelince de, hak ile hükmolunur.." buyurmuştur ki bu, yeniden mucize talebinin peşinden gelmiş olan, bir tehdittir. Ayetteki, "Allah'ın emri.." ifadesiyle, kıyamet günü; "bâtılı savunanlar" ifadesiyle de, işi sarpa sardırmak maksadıyla, gereğinden fazla mucize getirilmesini isteyenler ile, Allah'ın ayetleri hakkında dedikodu yapan muannitler kastedilmiştir. 175[175]

Hayvanların Verdiği Hizmet

"Allah, kimine binesiniz, kimini yiyesiniz diye, sizin için davarlar yaratandır. Onlarda, size, (daha başka) faydalar da vardır. Göğüslerinizdeki bir hacete ermeniz için, onların üzerine

---

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/331-332
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/332-333

biniyorsunuz. (Karada), onların üzerinde, (denizde) gemilerin üstünde taşınıyorsunuz. (Allah) size ayetlerini gösteriyor. Artık siz, Allah'ın ayetlerinden hangisini İnkâr edebilirsiniz?"
(MÜ'min, 79-81).
Bil ki Allah Tealâ, vaTd ve tehditlerini iyice anlatınca, hem rahîm, hakîm bir ilâhın varlığına delâlet edecek şeyleri, hem de kullarına in'âm ve lütuf sayılacak şeyleri, yeniden anlatmaya başlamıştır. Zeccâc, "En'âm, sadece devedir" derken, Kadî, buradaki "en'am" sözüyle sekiz çift hayvanın kastedildiğini (En-am, 143) söylemiştir. Bu ayetle ilgili söyleşi birkaç soru sorulabilir: 176[176]

Ta'lîl Lam'ı Hakkında

Birinci Soru: Niçin, ayetteki ve ifadelerine, "ta'lîl (maksat) lâm'ı, gelmiş de, diğerlerinin başına gelmemiştir? Bunun sebebi nedir?
Cevap: Keşşaf sahibi şöyle der: "Binmek, ister vacip ister mendûb olsun, hac ve savaş için söz konusudur. Binâenaleyh, bu iki şey de, dinî bir hedef taşır. Dolayısıyla, bu iki ifadenin başına bu harf (garaz lâm'ı) gelmiştir. Ama, yemek ve menfaat temin etme işleri ise, mubah olan şeyler türündendir. Bu sebeple, pek yerinde olarak bu ifâdelerin başına bu harf getirilmemiştir. Ki, bunun bir benzeri de, (Nam. b> ayetidir... Dolayısıyla, burada da, binmeye delâlet eden fiilin başına lâm getirilmiş, ama zînete ait kelimenin başına getirilmemiştir.
İkinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın ifadesinin manası, "Karada ve denizde taşınırsınız..." şeklindedir. Bunu iyice kavrayınca, hatıra şöyle bir soru gelmektedir: Cenâb-ı Hak, (hm, «> ayetinde (I^i "orada") buyurduğu halde, niçin bu ayette dememiş de, buyurmuştur?
Cevap: lafzı, istilâ (bir şeyin üzerinde olmayı ifâde) içindir. Binâenaleyh, gemiye konulan o şey hakkında, "oraya konuldu..." denildiği gibi, "onun üzerine konuldu..." da denilebilir. Bu iki kullanılış da, sahih ve doğru olunca, jfâdesindeki mananın tamam olabilmesi için, ala lafzının kullanılması daha uygun olmuştur. (Yani, iüilt Jtj denilmesi gerekirken ifei* kelimesine uygun olsun diye, ifadesinin kullanılması daha uygun ve yerinde olmuştur).
Cenâb-ı Hak, bunca delillerden bahsedince, "(Allah), size ayetlerini gösteriyor. Siz, Allah'ın ayetlerinden hangisini inkâr ediyorsunuz?" buyurmuştur. Bu, "sayıp Çöktüğünüz bu delillerin hepsi, açık ve net delillerdir..." demektir. Binâenaleyh, "Siz, Allah'ın ayetlerinden hangisini inkâr ediyorsunuz?" ifâdesi, bahsi geçen delillerin hiçbirinin inkâr edilmesinin mümkün olmadığına bir dikkat çekmedir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki, "hangi" kelimesi, meşhur ve yaygın olan kullanılışa göre getirilmiştir. Çünkü şeklindeki kullanış, azdır. Çünkü, müzekkerlik ve müennesliği belirtmek, sıfatlarda değil, isimlerde söz konusu olur. Meselâ denildiği gibi de denilebilir. 177[177]

Ders Almayanlara Azap

"Ya onlar, yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden evvelkilerin akibeti nice olmuştur, baksınlar? Hem onlar, bunlardan daha çok idi. Kuvvetçe ve yeryüzündeki eserlerce de daha güçlü ve satvetli idiler. Fakat, kazanıp durdukları, kendilerine asla fayda vermedi. Öyle ya, kendilerine peygamberleri apaçık mucizeler getirince, onların nezdindeki ilme karşı, şımarıklık gösterdiler de, istihza edegeldikieri şey kendilerini çepeçevre kuşatıverdi. Artık, vaktaki o çetin azabımızı gördüler. "Allah'a, bir olarak inandık. O'na eş koşmakta olduğumuz şeyleri inkâr ettik" dediler. Fakat, hışmımızı gördükleri zaman, imanları fayda verecek değildi. Allah'ın, kullan hakkında carî olan âdeti budur. İşte kâfirler, burada hüsrana uğradı"
(Mü'min, 82-65).
Bil ki, Allah Teâlâ, bu sûrenin sonunda hoş ve güzel bir tertibi gözetmiştir. Çünkü O, ilk Önce, ulûhiyyetinin delilleri ile kudret, rahmet ve hikmetinin mükemmel oluşu hususunda bir fasıl

---

[176] [176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/333
[177] [177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/333-334

zikretmiş, bunun peşinden de, tehdit ve vaîdleri hususunda diğer bölümü getirmiştir. Bu sûrenin sona erdiği fasıl ise, işte bu tehdidi ifade eden bölümüdür ki, bundan maksad ise, "Allah'ın ayetleri hakkında mücadele eden ve bu sebeple de göğüslerinde alabildiğine kibir bulunan o kâfirler yok mu, bütün bunların sebebi, riyaset peşinde koşmak, mal ve makamca başkalarını ileri geçmek arzusudur. Binâenaleyh, işte bu tür şeyleri elde etmek maksadıyla, kim hakka inkiyâd etmezse, dünyaya mukabil, âhiretini satmış olur!" manasıdır. Böylece Allah Teâlâ, bu yolun yanlış olduğunu, zira dünyanın fani ve geçici olduğunu beyan etmiş, bu hususa delil olarak da, "Ya onlar, yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden evvelkilerin akibeti nice olmuştur, baksınlar?.."buyurmuştur. Ki bu, "şayet onlar, yeryüzünü köşe bucak gezmiş olsalardı, direten ve kibirlenen kimselerin akibetlerinin, sonrakilerden malca, sayıca ve makamca daha üstün ve ileri olmalarına rağmen, yok olmak olduğunu görür ve anlarlardı. Binâenaleyh onlar, bu büyük imkânlarından ve ezici kudretlerinden ancak, hayal kırıklığı, hüsran, nedamet ve helak elde edebildiler. Ya bu, miskin yoksulların hali nasıl olacaktır?!

Onların bunlardan sayıca çok olmalarının izahına gelince, bu, haberlerden anlaşılan bir husustur. Onların yeryüzünde kuvvet ve eserce ileri olmaları ise, onların, kendilerinden geriye kalan, büyük ve göz alıcı eserlerinden anlaşılır. Ki bunlar, meselâ Mısır'da bulunan ehramlar gibi büyük kale mezarlar, eski kralların kurdukları büyük beldeler ve Cenâb-ı Hakk'ın onların dağlardan yontarak evler edindiklerine dair nakletmiş olduğu şeylerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak Fakat, kazanır oldukları şeyler, kendilerine asla fayda vermedi.." buyurmuştur. ifadesinin başında mâ kelimesi, ya olumsuzluk manasındadır, yahut da istifham manasında olup, mahallen mansûbtur. ifâdesinin başındaki mâ ise, ya mâ-i mevsûle veya masdariyye olup, mahallen merfûdur. Yani, "Onların kazanmış oldukları ya da kazanmaları, onlara ne fayda verebildi ki?!" demektir. 178[178]

Resullere Müstağni Davrananlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirlere, peygamberlerinin, delil ve mucizeler getirdiğinde, kendi yanlarındaki ilimleriyle şımardıklarını beyan buyurmuştur. Bil ki, ifâdesindeki vâv zamirinin, kâfirlere de, peygamberlere de râci olmast muhtemeldir. 179[179]

Zamirin Kâfirlere Aidiyyetl

Ama biz bunun, kâfirlere râcî olduğunu söylersek, bu durumda "o kâfirlerin şımarıp sevinmelerine sebep olan ilim, hangi ilimdir?" diye bir soru sorulabilir. İşte bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bununla, onların ilim adını verdiği şeyler, yani Allah'ın, onlardan, Kur'ân'da naklettiği şüpheleri kastedilmiştir.. Bu meselâ onların, "Bizi ancak o dehr helâk eder" (Câsiye, 24); "Şayet Allah dileseydi biz şirk koşmazdık, atalarımız da... "(En'a™, 107), "Unufak olmuşlarken, bu kemikleri kim diriltecekmiş?!"(Yasin,78) ve "...Eğer ben Rabbime döndürülüpgötürülürsem, elbette, bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum..."{Kehf,36) şeklindeki sözleridir. Ki oniar, bu sözleriyle sevinip şımarıyor, taşkınlık ediyor, böylece de peygamberlerin sözlerini kabul etmeyip, onlara tepeden bakıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak da "her fırka kendi ellerindeki ile böbürlenmek suretiyle parça parça oldular" (Mü'minun, 53) buyurmuştur.

b) Bununla, felsefecilerin ilimlerinin kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü onlar, Allah'ın vahyini duyduklarında onu kabul etmez, peygamberlerin ilimlerini, kendi ilimleri yanında küçük görürlerdi. Nitekim, Sokrat'ın, bir peygamberin gelmiş olduğunu duyduğu; ona, "Keşke onun yanına gitsen" denildiğinde, onun, "Biz yolumuzu bulmuş kimseleriz, artık bize doğru

---

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/334-336

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/336

yol gösterecek bir kimseye ihtiyacımız yoktur" dediği söylenmiştir.

c) Bununla, o kâfirlerin, dünya işlerini bilmeleri, o işleri güzelce yürütmeleri de kastedilmiş olabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Onlar dünya hayatından yalnız bir dış taraf bilirler.. Ahiretten ise onlar, gafillerin ta kendileridir"(Rum,7) ve "Onların ilimden erebildikleri işte budur.,." (N«cm, 36) buyurmuştur. Binâenaleyh, peygamberleri onlara, dinî ilimleri, yani Allah'ı tanıma, ahireti bilip inanma, ruhu kötü şeylerden temizleyip arındırma bilgilerini getirince, onlar bunlara aldırmamış, bunlarla alay etmiş, kendilerininkinden daha faydalı, daha kapsamlı ve daha yararlı olan bir ilim bulunmadığına inanmışlar ve bununla şımarmışlardır. 180[180]

Zamirin Nebliere AİdİyyetI

Ama biz, bu zamirin, peygamberlere râcî olduğunu söylersek, bu hususta da şu iki izahı yapabiliriz:

a) Bu sevinme, peygamberler için söz konusudur. 8u, "O peygamberler, kendi kavimlerinden İleri derecede bir cehalet; haktan yüz çevirme müşahede edip, onların akıbetlerinin kötü olacağını ve onların, cehaletlerinden ve haktan yüz çevirmelerinden dolayı başlarına gelecek olan ceza ve ukubeti anlamış olduklarında, işte o zaman o peygamberler kendilerine verilen bir ilimle sevinmişler ve Allah'a şükretmişlerdir. Kâfirleri de, cehalet ve istihzalarının cezası kuşatmıştır.

b) Bu ifadelerle, "kâfirler, peygamberlerin yanındaki ilimlerle, ona gülmek ve onunla alay etmek suretiyle şımarmışlardır" manası kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Şımararak, bu deliller ve onların getirdiği vahiy bilgisiyle alay ettiler.." demek istemiştir. Mananın böyle olduğunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "istihza edegeldikleri şey kendilerini çepeçevre kuşatıverdi.." ifadesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Artık, vaktaki o çetin azabımızı gördüler, "Allah'a, bir olarak inandık. O'na eş koşmakta olduğumuz şeyleri inkâr ettik.." dediler" buyurmuştur. Bu ifâdede geçen be's kelimesiyle, şiddetli azap kastedilmiştir ki, (ayaı, ıes) ifadesi de, bu anlamdadır.

Buna göre eğer: "Ayetteki, ifadesiyle, şayet söylenmiş olsaydı, ifadesi arasında ne fark olurdu?" denilirse, biz deriz ki: Bu tıpkı, "Allah hiçbir oğul edinmemiştir.." (Mefy«m, 53) ayetindeki gibidir. Buna göre mana, "Onların imanlarının onlara fayda vermesi sahih ve doğru olmamıştır, olmaz!" şeklindedir. 181[181]

İmanın Fayda Vermediği Gün

İmdi şayet, "iman etmesinin kişiye fayda vermeyeceği vakit hakkında katî bir şey söyleyebilir misin?" denilirse, biz deriz ki: Bu, kendisinde, rahmet ve azap meleklerinin inişinin bizzat müşahede edildiği vakittir. Çünkü bu vakitte kişi, iman etmeye mecbur kalmış olur. Bu iman ise, fayda vermez. İman ancak, aksini yapabilmeye muktedir olunup, kişi böylece hür ve irâde sahibi olduğunda fayda verir, geçerli ve sahîh olur. Ama insanlar, ahiret alametlerini, (Ölürken) görüp müşahede ettiklerinde, (ettikleri iman ise), fayda vermez.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah'ın, kullan hakkında carî oian âdeti budur..." buyurmuştur. Bu, "ye's halinde, (iman etmekten başka bir çaresi salmadığı durumunda), imanın makbul olmayışı, Allah'ın, bütün ümmetler hakkında sürüp gelen değişmez yasasıdır" demektir.

cümlesindeki kelimesi, zaman manasını ifade eden bir kelime olup, buna göre mana, "Onlar, o şiddetli azabın vaktini gördüklerinde hüsrana uğradılar.." şeklindedir. Doğruya ileten ise, Allah'dtr.

Bu sûrenin tefsiri, Herât şehrinde, hicrî 603 yılının Zilhicce ayının ikinci cumartesi gününde tamamlandı.

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/336

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/337

Ey niteleyenlerin en mükemmel nitelemelerinin bile, celâl ve izzetin adına, (bilgisini ancak) kendisine ayırdığın şeylerin en küçüğüne dahi ulaşılamayan! Ey, tefekkür edenlerin anlayışlarının ve düşünenlerin fikirlerinin, senin kibriyânın sırlarının ilke ve yasalarını kuşatmaktan aciz olan zât! Lütfunla ve rahmetinle bizi, bâtılı savunan, böylece de ziyana uğrayan kimseler arasına katma. Ve, bizi, Kıyamet gününde mahrum olanlardan kılma... Çünkü sen, ekremü'l-ekremîn ve erhamu'r-râhimîn'sin...

Hamd, alemlerin rabbi olan Allah'a, salât ü selâm, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'e, O'nun âline, ashabına ve bütün ümmet-i Muhamed'e olsun... 182[182]

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/337-338

FUSSİLET (SECDE) SÛRESİ

Eflidört ayet olup Mekki'dir.
"Hâ mim. (Bu), bilecek herhangi bir topluluk için, ayetleri ayrı ayn açıklanmış, müjdeler verici, korkutucu, Arapça bir Kur'ân olmak üzere, Rahman ve Rahîm tarafından indirilmiş bir kitaptır. (Böyie iken), onların çoğu, (bunu düşünüp kabulden) yüz çevirmiştir. Artık dinlemezler onlar. Onlar, "Bizi kendisine davet edegeldiğin şeye, kalplerimiz örtülüdür. Kulaklarımızda bir ağırlık, bizimle senin aranda bir perde vardır. O halde sen, (dinince) amel ve (hareket) et... Biz de elbette, (dinimize göre) amel ediciyiz.." derler. De ki: "Ben ancak sizin gibi bir insanım. Bana şu vahyolunuyor: Sizin Tanrınız, ancak bir tek Tanrı'dır. Onun için hepiniz O'na doğrulun, O'ndan mağfiret isteyin. Vay haline, o Allah'a ortak koşanların! Ki onlar, zekât vermezler. Onlar âhireti (İnkâr ile) kâfir olanların ta kendileridir. Gerçekten, iman edip de iyi iyi amel ve hareketlerde bulunanlar yok mu? Onlar için başa kakılmayan bir mükâfaat vardır" (Fussilet. 1-6) 1[1]

Hurûf-i Mukattaanın İ'rabı

Bil ki, bu sûrenin başında, (terkibi) hususunda pekçok ihtimal söz konusudur:
a) En kuvvetli olanına göre, " (hâ, mîm) bu sûrenin ismi olup, mübtedâ, kelimesi de haberidir" denilmesidir.
b) Ahfeş, kelimesi merfû, mübtedâ; kitabım kelimesi ise, haberidir" derken,
c) Zeccâc, " mübtedâ, merfû; haberi ise, ifadesidir" der. Bu şu demektir: "Tenzîlün" kelimesi, sıfatla, ifadesiyle husûsileşmiş, (tahassüs kesbetmiş), böylece de mübtedâ olarak gelmesi caiz olmuş olan bir kelimedir.
Bil ki Allah Teâlâ, Hâ, Mîm adını taşıyan bu sûre hakkında şu hükümleri bildirmiştir:
1) Bu sûrenin, indirilmiş olmasına "Tenzil" kelimesiyle, ism-i mef'ûl (münezzel-indirilmiş) manası kastedilmiş otup, masdardan ism-i mef'ûl manasının kastedilmesi meşhur olan bir mecazdır. Nitekim Arapça'da, onun için bina edilmiş, yapılmış manasında, "Bu emirin binâsıdır"; "onun sikkesini taşıyan ve onun sikkesi vurulmuş" manasında da, "Bu dirhem, sultanın darbıdır; onun, sikkesi basılmıştır" denilir.
Bu sûrenin "indirilmiş" olması ile, Allah Teâlâ'nın onu, Levh-i Mahfûz'a yazması, Cibril (a.s)'e, o yazılan şeyleri hıfzedip ezberlemesini, daha sonra da onu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirip ona tebliğ etmesini emretmesi kastedilmiştir. Binâenaleyh, bu kelimelerin Cebrail (a.s)'in indirmesi vasıtasıyla anlatılması tahakkuk edince, işte bu hadiseye "tenzil" adı verilmiştir. 2[2]

Kur'ân'ın İndirilmesi Rahmettir

2) Bu indirme işinin, doğrudan doğruya Rahman ve Rahîm tarafından olması... Bu, bu indirmenin Allah'dan sudur etmiş, büyük bir lütuf olduğuna delâlet eder. Çünkü bir sıfatla birlikte zikredilen fiil, mutlaka o sıfata uygun ve münasip olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, Rahman ve Rahîm olması, rahmetinin mükemmelliğine delâlet eden iki sıfattır.. Binâenaleyh, bu iki sıfata nisbet edlen "tenzil" işi, mutlaka ve mutlaka, nimet çeşitlerinin en büyüğüne delâlet eder. Aslında durum da böyledir. Çünkü, bu alemdeki mahlûkat, âdeta hasta, kötürüm ve İhtiyaç içinde kıvranan varlıklar gibidirler. Kur'ân da, hastanın ihtiyaç hissettiği ilâçları ve sağlam kimselerin ihtiyaç duyduğu gıdaları kapsamaktadır. Binâenaleyh, Allah nezdinde bu atemdekiler için gerekli olan en büyük nimet, Kur'ân'ı insanlara indirmesidir. 3[3]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/341
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/342
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/342

Kitap Olması

3) Bunun, bir kitap olması... Biz, "kitap" isminin, cem etmek anlamındaki bir kökten türemiş olduğunu ve Kur'ân'a, içinde, evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini bulundurduğu için, "kitap" adının verildiğini beyan etmiştik. 4[4]

Ayetlerinin Açıklanması

4) "Ayetlerinin ayrı ayrı açıklanmış" olması.. Ki, bu ifadeyle, ayetlerinin, farklı farklı konularda olması ve çeşitti manaları tafsilatlı olarak ifade etmesi kastedilmiştir. Binâenaleyh, bu ayetlerin bir kısmı, Allah'ın zâtının vasfı, "tenzih" ve "takdis" sıfatlarının; ilim, kudret, rahmet ve hikmetinin mükemmelliğinin; göklerin, yerin, yıldızların yaratılmasındaki hallerin ilginçliğinin; gece ve gündüzün birbirini takip etmesinin ve bitkiler, hayvanlar ve insanların hallerinin ilginçliğinin izahı hakkındadır. Bir kısmı da, kalbe ve uzuvlara yönelik mükemmelliyetlerin halleri ve durumları hakkındadır. Diğer bir kısmı, vaad vaîd; cennet ve cehennem ehlinin derecelerini belirleyen mükâfaat ve cezalar hakkındadır. Bir kısmı, va'z ve nasihat, bir kısmı, ahlâkı güzelleştirme, nefsi terbiye etme ve bir kısmı da evvelkilerin kıssaları, geçmişlerin tarihi hakkındadır. Velhasıl, kim (bu hususta) insaflı düşünürse, insanların elinde, Kur'ân kadar, kendisinde farklı ilim ve konuların yer aldığı başka bir kitabın olmadığını anlar. 5[5]

Kur'ân Olması

5) Bunun, Kur'ân olması.. Kur'ân'a bu adın verilmesinin sebebi, daha önce
geçmişti. Bu ifade, "ihtisas ve medh" üzere mansûbtur. Yani, "Ben, bu mufassal kitap ile, sıfatları şöyle şöyle... olan Kur'ân'ı kastediyor ve onu medhediyorum." takdirindedir. Bu ifadenin, hal olarak mansûb olduğu da ileri sürülmüştür. 6[6]

Arapça Olması

6) Bunun, Arapça arabiyyen olması. Bu, "Bu Kur'ân, sadece ve sadece Arap dili üzere inmiştir" demektir. Ki bu husus, "Biz her peygamberi ancak kendi kavminin lisanıyla göndermişizdir" (ibrahim, 4j ayetiyle de kuvvet kazanır. 7[7]

Anlayışlı Kimseler İçin

7) Bunun, "anlayan herhangi bir kavim için olması ki bu da, "Biz o Kur'ân'ı, Arap olan bir toplum üzerine indirdiğimiz için, onu Arapça yaptık.. Ne demek istediğini anlasınlar diye, işte böylece biz onu, Arapların dili üzere inzal buyurduk" demektir.
İmdi, eğer " ifadesi, peye taalluk etmektedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun, hem tenzîl, hem de kelimesine taalluk etmesi mümkündür. Buna göre mana ya, "Bu, onlardan Ötürü, Allah tarafından indirilmiştir" şeklinde olur, ya da, "Onlar için, ayetleri ayrı ayrı açıklamıştır" şeklinde olur. Ama, en uygun olanın, hem kendinden öncekiler hem de sonrakiler gibi, bu ifadenin de sıfat olmasıdır. Böylece, sılası (yani mevsûf) ile sıfatları arası açılmamış fasledilmemiş olur. Buna göre de mana, "Arap olan bir toplum için olan, Arapça bir Kur'ân

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/342
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/343
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/343
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/343

olarak..." şeklinde olur. 8[8]

Müjdeci ve Uyarıcı Olması

8-9) O'nun bir "müjdeci ve uyarıcı" olması. Yani, itaat edenlere, mükâfaat müjdesini verici; günahkâr olanları da ilahî ceza İle tehdit edici olmasıdır. Gerçek şu ki, Kur'ân, bir müjde ve bir uyarmadır (ikazdır). Fakat onun bu hususlarda mükemmel olduğuna dikkat çekmek için, bu beşaret nezâret masdarlarının ismi fail sığaları olan beşîr ve nezîr kullanılmıştır. Bu tıpkı, "Şair şiir, kail (konuşan) kelam" denilmesi gibidir. 9[9]

Müşriklerin Yüz Çevirmeleri

10) Onların Kur'ân'dan yüz çevirip, onu dinlemeyip, ona iltifat etmeyişleri... İşte bütün bunlar Allah Teâlâ'nın (bu ayetlerde) Kur'ân'ı tavsit ettiği on srtattu. Bunlara şöyle birkaç mesele dayanır: 10[10]

Kur'ân Mahluktur İddiası

Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyenler, şu bakımlardan bu ayetle istidlal etmişlerdir:
1) Allah Tealâ Kur'ân'ı, "tenzil" (indirme) ve "münzel" (indirilmiş) diye nitelemiştir. Tenzfl: bir halden başka bir hale geçirmeyi ihsas ettirir. Şu halde Kur'ân'ın mahlûk olması gerekir.
2) Tenzil, masdardır. Masdar ise, nahivcilerin ittifakıyla, cümlede mefûl-ü mutlaktır. (Mef'ul'dür, yani mahluktur).
3) Bu ayetlerde geçen "kitap" ile, ya mefûl-ü mutlak olan masdar "kitap" kastedilmiştir, yahut da mef'ûl olan mektûb (yazılmış şey) manası kastedilmiştir.
4) Ayetteki "ayrı ayrı açıklanmış" ifadesi, Kur'ân'da tafsil ve temyiz yapılmak suretiyle, tasarruf eden birinin icraatını gösterir. Tasarruf ise, kadîm olan bir kitaba uygun düşmez.
5) Kur'ân'a, parçaları birbiriyle birleşip biraraya geldiği için, "Kur'ân" adı verilmiştir ki bu durum, onun bir failin mef'ûlü, bir yapanın yaptsı olduğunu gösterir.
6) Allah Teâlâ onu, "Arapça" diye nitelemiştir. Böyle bir sıfat ise ancak, bu lafızların, Arapların kullanımlarına ve ıstılahlarına göre manalar almasından ötürü söz konusu olur. Binâenaleyh bir yapanın yapması ile olan şeyin mutlaka muhdes (sonradan) ve mahlûk olması gerekir.
Bunlara şöyle cevap verilir: Bütün bu delilleriniz, kullanılan kelimeler, harfler ve ifadelerle ilgilidir. Zaten bunlar bize göre de mahluktur. Bizim, kadîm olduğunu iddia ettiğimiz şey, bunların dışında kalan bir şeydir. Allah en iyi bilendir. 11[11]

Zahirî Mana Asıldır

Kelamcıların çoğu, mükellefin görevinin, Kur'ân'ın lafızlarını, Arapça'ya göre konulmuş (ifade ettiği) manalar ile indirildiğine inanmak olduğu, ama bu lafızları, bunun dışında başka manalara hamletmenin kesinlikle yanlış olduğu inancındadırlar. Meselâ, ehl-i bâtının (kelimelerden bâtını manalar çıkaranların) ileri sürdükleri şeyler gibi... Onlar meselâ, bazan harfleri, cümmel (ebced) hesabına göre değerlendirip, manalandırıyorlar; bazan da her harfi başka bir manaya hamlediyorlar. Sufîterin de bu konuda pek çok metod ve usulleri vardır. Onlar buna "mükâşefe" ilmi adını vermişlerdir. Bütün bunların hepsinin yanlış olacağının delili, ayetteki "Arapça bir Kur'ân" ifadesidir, Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı, Arabın kullanımına ve ıstılahlarına göre manalara delalet ettiği için "Arapça" olarak sıfatlandırmıştır.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/343
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/343-344
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/344
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/344

İşte bu sıfat, Kur'ân'ın lafızlarının o manalara delâlet ettiğini, bunun dışındaki manaların yanlış olduğunu göstermektedir. [12][12]

Kur'ân'da Mukarreb Kelime

Bazı kimseler, Kur'ân'da Arapça dışındaki dillerden de bazı kelimeler bulunduğu görüşündedirler. Bunlara göre meselâ istebrak (ipek) ve siccll (taşlaşmış çamur) kelimeleri Farsça; mlşkat (lamba) kelimesi Habeşçe, Kıstas (ölçü) kelimesi Rumca'dır. Bu görüşün yanlış olduğunun delili ise, bu ayetteki "Arapça btKur'ân..." ifadesi ile, "Biz her peygamberi ancak kendi kavminin lisanı ile gönderdik" (brınm, 4) ayetidir. [13][13]

Lûgavi ve Şer'i Mâna

Mu'tezile, "iman, inkâr (küfür), salât (namaz), zekât, savm (oruç) ve hacc gibi kelimeler, lügavî manada değil, şer'î (ıstılahî) manadadırlar" der. Bu şu demektir: Şeriat bu lafızları, aslî lügavî manalarından alıp, başka manalara taşımıştır. Bize göre bu görüş yanlıştır. Çünkü şeriat bu lafızları değiştirmemiştir. Şeriatın yaptığı tek değişiklik bu kelimeleri ifade ettikleri manalardan bir tanesine tahsis etmektir. Meselâ, "imân", tasdik etmek manasınadır. Ama şeriat bunu, belli bir tasdik çeşidine has olarak (tahsis ederek) kullanmıştır. Salat, duâ manasınadır. Şeriat da bu lafzı, belli bir duâ çeşidi olan namaza tahsis etmiştir. Diğer kelimelerdeki durum da böyledir. Bizim görüşümüzün doğruluğunun delili ise, bu ayetteki "Arapça bir Kur'ân olarak.." ifadesi ile, "Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin lisanıyla gönderdik" (ibrahim, *) ayetidir. [14][14]

Arapça'nın Özelliği

Cenâb-ı Hakk Kur'ân'ı, bir övgü ve saygı sadedinde, "Arapça" olmakla nitelemiştir. Böyle bir hüküm, ancak
Arap dilinin, diğer dillerden üstün olduğu söz konusu ise doğru olur. Bil ki bu netice, ancak dillerin çeşitli faziletlerini (üstünlüklerini), belli kaideye bağlayıp, sonra da bu çeşitlerin sadece Arapça'da mevcud olduğunu açıkladığımızda elde edilir. Bu sebeple diyoruz ki: Sözün, müfred kelimelerden, kelimelerin de harflerden meydana geldiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh kelimelerin maddesi vardır. Bu madde de, kelimelerin harfleridir. Yine demek k>, kelimelerin şekilleri vardır. Bu şekiller ise, kelimeler, harflerden meydana geldiği zaman ortaya çıkan o belli şekildir. Binâenaleyh yukarıda söz konusu edilen üstünlük, ya kelimelerin maddelerine (yani harflerine) göre, yahut da şekillerine göre tahakkuk eder. Kelimelerin maddeleri açısından olan üstünlük, o kelimeleri meydana getiren her bir harftir. Bit ki harfler de, bir kısmı mahreçleri açık, harekeleri net; bir kısmı ise mahreçleri kapalı (belirsiz), harekeleri karışık olmak üzere ikiye ayrılır. Arap harflerinin tamamı, mahreçleri açık, harekeleri seçik olan harflerdir ve bunlardan hiçbiri diğeri ile karışmaz. Diğer dillerin harfleri ise böyle değildir. Aksine o dillerde, birbiriyle karışan harfler vardır. Bu durum, fesahatin mükemmel olmasına mânidir. Hem sonra Arapça dışındaki dillerde bulunan harekeler (sesli harfler) açık harekeler olup, bunlar nasb, ret ve cerrdir. Bu Üç harekeden her biri diğerinden çok net bir biçimde ayrılır. "İşmâm" ve "ravm", Arap lehçelerinde pek az bulunur. Bu durum da, fesahati sağlayan özelliklerdendir. Terkib ile meydana gelen kelimeler de, şu kısımlara ayrılır:
a) Harfler, mahreçler: Biribirlerine yakın ve uzak olmak üzere ikiye ayrılır. Yine harfler sert ve yumuşak olmak üzere de ikiye ayrılır. Bu taksimat neticesinde şu dört kısım söz konusu olur:
1) Mahreçleri biribirine yakın sert harfler,

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/344-345
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/345
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/345

2) Mahreçleri biribirine yakın yumuşak harfler,
3) Mahreçleri biribirinden uzak sert harfler,
4) Mahreçleri birbirine uzak yumuşak harfler... Binâenaleyh bir kelimede, mahreçleri biribirine yakın iki sert harf ardarda geldiğinde bu kelimeyi telaffuz etmek güçleşir. Çünkü mahreçlerinin yakın olması sebebiyle, bu kelimeyi telaffuz etmek, adetâ insanın elini ayağını bağlayıp, sonra ona "yürü" demek gibi olur. O harflerin sert olması sebebiyle güç ve zor işlerin aynı mahreç üzerinde yoğunlaşması söz konusu olur. Güç işlerin ardarda yapılması ise, aciz kalmaya ve yorgunluğa sebep olur. İşte böylesi terkipler Arap dilinde pek azdır.
b) Harflerin bir kısmı, duyulduğunda hoş ve güzel olur. İşte içinde böylesi harfler bulunan kelimeleri dinlemek ve duymak hoş olur.
c) Vezin meselesi... Diyoruz ki: Kelime, ya iki harfli, ya üç (sessiz) harfli yahut, dört harfli olur. Bunların normali, üç harflistdir. Çünkü ses, harekeler (sesliler) sayesinde oluşur. Harekelerin ise, mutlaka ve mutlaka bir başlangıcı, ortası ve sonu vardır. Binâenaleyh bu durum da üçlü bir sistemdir. Her kelimede, onun tam olabilmesi için, bu üçlü sistemin bulunması gerekir. İki harflisi normalden noksandır, dörtlüsü ise normalden fazladır. Arap dilindeki genel durum, kelimelerini üç harfli oluşudur. Binâenaleyh anlattığımız bu hususlar ile dillerin üstünlük kaidesi ortaya çıkmış oldu. İstikra (enine boyuna yapılan araştırmalar) da Arapça'nın bu sayılan özellikleri taşıdığını gösterir. Diğer diller böyle değildir. Allah en iyi bilendir. 15[15]

Allah'ın Fiillerinde Hikmet

Allah Teâlâ, "bilecek herhangi bir topluluk için..." buyurmuştur. Bu, "Biz, insanların ondan ne kastedildiğini
anlamaları için o Kur'ân'ı Arapça olarak indirdik" demektir. Allah'ın fiillerinin, maslahatlara ve hikmetlere bağlı olduğunu söyleyenler, bu ifadeye tutunarak, "Bu, Allah Teâlâ'nın, işte bahsedilen hikmetten ötürü, Kur'ân'ı Arapça yaptığına delâlet eder. Binâenaleyh bu, Allah'ın fiillerinin ve hükümlerinin, birtakım sebeplere bağlı oluşunu gösterir" derler. 16[16]

Kuranın Anlaşılır Olması

Bazı kimseler, "Kur'ân'ın hepsi bilinemez. Onda, bilinebilecek olanlar, bilinemeyecek olan şeyler vardır" derler. Kelamcılar ise, Kur'ân'da, bilinmeyen ve anlaşılmayan birşeyin bulunmasının caiz olmayacağını, bunun delilinin, "Bilecek herhangi bir topluluk için... Arapça bir Kur'ân olmak üzere... indirilmiş bir kitap" ayeti olduğunu; bu ayetin "Biz onu, anlaşılsın diye Arapça yaptık" demek olduğunu; dolayısıyla Kur'ân'ın an (aşılamayacağını söylemenin, bu hükme ters olduğunu söylemişlerdir. 17[17]

Kur ândan Yüz Çevirenler

Cenâb-ı Hakk'ın "Böyle iken onların çoğu, yüz çevirmişlerdir. Artık dinlemezler onlar" ifadesi, hidayet edenin, Allah'ın hidayet verdiği kimseler; sapmış olanların da Allah'ın saptırmış olduğu kimseler olduğunu gösterir. Bunu şu şekilde izah ederiz: Kur'ân için bahsedilen bu dokuz sıfat, Kur'ân'ı bilmeye, manalarına ulaşmaya alabildiğine ihtimam göstermeyi gerektirir. Çünkü biraz önce, Kur'ân'ın Rahman ve Rahim Allah'ın katından indirilmiş olmasının, o Kur'ân'ın, menfaatlerin en üstününü, arzu edilen şeylerin en yücesini kapsadığına delâlet ettiğini açıklamıştık. Kur'ân'ın, mufassal (iyice açık olan) bir Arapça oluşu, son derece açık-seçik; beşir ve nezîr (müjdeci ve ikazcı) oluşu da, onda yer atan şeyleri anlamaya duyulan ihtiyacın en önemli şeylerden olduğuna delâlet eder. Çünkü insanın, kendisini sevaba, yahut ilahî ikaba (cezaya) götürecek şeyleri öğrenip-bilmesi en önemli şeylerdendir. İşte Kur'ân'ı anlamaya iyice teşvik etmede ve onu çepeçevre kuşatma meylini artırmada bu üç gerekçe söz konusu iken, onlar bu Kur'ân'a aldırmamış, ona önem vermemiş ve onu kulak ardı etmişlerdir, ki bu hidayete erenin, Allah'ın hidayet ettiği; sapıtanın da, Allah'ın saptırdığı kimse olduğuna delâlet eder.

---

[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/345-346
[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/346
[17] 17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/346

Bil ki Allah Teâlâ onların Kur'ân'dan yüz çevirip, ona kulak vermediklerini belirtince, onların bu nefretlerini ve uzaklaşmalarını açıkça beyan edip, şu üç hususu dile getirdiklerini bildirmiştir:

a) Onlar, "Bizi kendisine davet edegeldiğiniz şeye karşı kalplerimiz Örtülüdür" demişlerdir. Ekİnne, tıpkı gıtâ (örtü)'nın çoğulunun Üa^ı şeklinde gelişi gibi, kinân'm çoğuludur. Kinân ise, okların konulduğu kap, okdanlıktır.

b) Onlar, "Kulaklarımızda bir ağırlık var" demişlerdir. Bu, "Kulaklarımızda, senin sözünü duyup dinlemeye manî bir ağırlık ve kapalılık var" demektir.

c) Onlar, "Bizimle senin aranda bir perde vardır" demişlerdir. Hicâb (perde) kişinin görmesine manî olan şey demektir. Buradaki min edatının kullanılış hikmeti şudur: Eğer, burada min kullanılmamış olsaydı, o zaman, bu perdenin iki tarafın tam ortasında olduğu manası çıkardı. Ama bu harf-i cerr kullanılınca, mana, "Bu perde hem bizim, hem de senin tarafında oluşmaya başladı" şeklinde olur. Bu da, "Bizim ile senin arandaki bütün mesafe perde ile kaplıdır. O mesafenin hiçbir yeri perdesiz değildir" demektir. Binâenaleyh bu min lafzı o, perdenin son derece kuvvetli olduğuna delâlet eder." Bu izahları Keşşaf sahibi yapmış olup, bunlar son derece güzel izahlardır.

Bil ki bu üç uzuv zikredilmekle yetinilmiştir. Çünkü kalp, marifetullah'ın yeri ve bedenin sultanıdır. Kulak ile göz, marifet (bilgi) elde etmek için, kalbi destekleyen ve ona yardımcı olan iki alet (vasıtadırlar). Binâenaleyh bu üç uzvun da kapalı olduğu Deyan edilince, bu, kabul etmeme hususunda söylenebilecek en ileri ve te'kidli bir söz olmuş olur

Bil ki birşeye karşı nefret gerçekleşince bu nefret kalbe iyice yerleşir. Binâenaleyh kişi, karşı taraftan manasını gerektiği şekilde anlamadığı bir söz dinleyip-duyduğunda, bu duyma, duyulup-görülen o şeyin inceliklerine vâkıf olmak için bir sebep olmaz. Bu İdrak eden ve algılayan nefistir (ruhtur). Nefsin birşeyden alabildiğine nefret etmesi ise, onun, o şeyi düşünmesine ve o şeyin inceliklerine vakıf olmasına manî olur. Durum böyle olunca da onların, "Bizi kendisine davet edegeidiğiniz şeye karşı, kalplerimiz örtülüdür. Kulaklarımızda bir ağırlık, bizimle senin aranda bir perde vardır" şeklindeki sözleri, kastedilen manayı ifade etmede, tam ve mükemmel bir istiare (teşbih) olmuş olur.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak bu sözü o kâfirlerden bir zemm sadedinde nakletmiştir. Yine zemm sadedinde buna yakın birşey daha zikrederek onların, "Kalplerimiz perdelidir" (Bakam, 88) dediklerini de bildirmiştir. Bu öç şeyin aynısını, bir izah sadedinde ve bunu kendisinin yaptığını bildirerek, "Biz onu iyice anlayabilmelerine mani olmak için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk" (En'âm, 25) buyurmuştur. Binâenaleyh bu iki ayetin arası nasıl te'lif edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak En'âm Sûresi'nde, onların bu hususta yalan söylediklerini belirtmemiştir. Onları zemmettiği şey ise, onların, "Biz bu durumda olduğumuza göre, bizi Kur'ân'ı kabulle mükellef tutmak ve bize emirlerle yasakları yöneltmek doğru olmaz" demeleridir. Bu iddia bâtıldır. Birinci ayette İse, onların bu hususta yalan söylediklerine dair bir delâlet yoktur.

Bil ki onlar kendilerini bu üç vasıfta niteleyince "O halde sen (bildiğin gibi) amel ve hareket et" yani "Sen kendi dinine göre, biz de dinimize göre hareket edelim" demişlerdir. Yahut da bu, "Sen bizim İşimizi, biz de senin işini boşa çıkarmaya çalışalım" demektir. Velhasıl bize göre, bu kâfirler, "Bizi kendisine davet edegeidiğiniz şeye karşı kalplerimiz örtülüdür..." şeklindeki sözlerinde yalancı değiller. Aksine onlar, "O halde sen (bildiğin gibi) amel ve hareket et" demek suretiyle, bâtıl bir söz söylemiş ve inkâr etmişlerdir.

Allah Teâlâ, onların bu şüphelerini nakledince, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, şüphelerine karşı, "Ben ancak sizin gibi bir in oniarın bu şüphelerine karşı, "Ben ancak sizin gibi bir insanım. Bana şu vahyolunuyor" demesini emretmiştir. Verilecek bu cevabı şu şekilde İzah edebiliriz:

Hz. Peygamber (s.a.s) sanki şöyle demekle emrolunmuştur: "Ben sizi zorta imana sevkedecek değilim, böyle bir gücüm yok. Çünkü ben de sizin gibi bir beşerim. Benim ile sizin aranızdaki fark, Allah'ın bana vahyedip size vahyetmerhiş olmasıdır. Ben sadece bu vahyi size tebliğ ediyorum. Bundan sonra eğer Allah size tevhid ve muvaffakiyyet nasip etmiş, sizi bununla şereflendirmek istemiş ise, onu kabul edersiniz. Yok eğer sizi bundan mahrum edip, kendi başınıza bırakmak İstemişse, bunu kabul etmezsiniz. Bunun, benim peygamberliğimle ve görevimle bir ilgisi yoktur."

Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), bu vahyin özünün iki şeye, ilme ve amele varıp dayandığını beyan etmiştir. İlim hususundaki önder, tevhid bilgisidîr. Çünkü gerçek, Allah'ın bir oluşudur. Bu husus ayette, "Sizin tanrına ancak bir tek tanrıdır" cümlesiyle anlatılmaktadır. Aslında hakikat böyle olunca, bizim bu hakikati kabul etmemiz gerekir ki, bu kabul işi de ayette, "Onun için hepiniz O'na doğrulun " cümlesiyle anlatılmıştır ki bunun bir benzeri de, "Bizi sırat-t müstakime i/er"(F«iha.6) uRabbimiz "Allah" deyip sonra dosdoğru olanlar..."'(Fmm. 30) "Şüphesiz bu, benim doğru yolumdur. Öyleyse haydi ona tabî olun"(En*»m, 153) ayetleridir. Hak Teâlâ'nın bu emri hususunda şu İki izah yapılmıştır

a) O'na yönelerek, dosdoğru olun.

b) Ayetteki İlâ harf-i cerri, (Onun için) manasınadır ve ayet, "Onun için dosdoğru olun" demektir. Harf-i çerler biribirlerinin yerini tutabilirler.

Bil ki mükellefiyetin iki temel taşı vardır:

1) İnanç: İnanç hususunda, baş ve re's, Allah'ın birliğine imandır. Allah Teâlâ bu imanı emredince, ikinci temet taş olan amele (ibadete) geçmiştir. Bunda da başı çeken, istiğfardır. İşte bundan ötürü, "Ondan mağfiret isteyin" buyurmuştur. Buna göre eğer, "Tevbe ve istiğfarın maksadı, uygun olmayan-yaktşık almayan şeyleri izale etmektir. Bu izale işi, yapıtması gerekli olanları yapmaktan önce gelir. Öyleyse, Cenâb-ı Hak bu ayette niçin bu sıraya uymayıp, yapılması gerekli olanı, yapılmaması gerekli olanları İzâle etme işinden önce zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ayette gecen istiğfar (mağfiret isteme) ile, küfürden ötürü yapıtan istiğfar kastedilmemiştir. Aksine bununla, önce bir işin yapılması, sonra da yapılan o İşte kusur olduğu endişesi duyularak, bundan dolayı istiğfarda bulunma kastedilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Şüphesiz benim kalbim de bulanır ve ben her gece ve gündüz Allah'a yetmiş kez istiğfar ederim"18[18] buyurmuştur. 19[19]

Kâfirleri Tehdit

Allah Teâlâ, halkı hayra ve taata teşvik edince, yapılmaması gerekli şeylerden sakınmayı da emrederek, "Vay haline o Allah'a ortak koşanların! Ki onlar, zekât vermezler. Onlar ahireti inkâr ile kâfir olanların tâ kendileridir" buyurmuştur. Bu ayette ilgili birkaç mesele vardır: 20[20]

Daha Öncekilerle Münasebet

Bu ayetin, kendinden Öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Akıl ve şeriat, saadetin özünün, Allah'ın emirlerine alabildiğine saygı duyma ve mahlûkata o nisbette şefkatli olmaya bağlı olduğunu söyler.

Bu böyledir, çünkü varlıklar, ya halik, ya mahlûk olarak ikiye ayrılır. Hâlık (yaratıcı) ile muamelede bulunmadaki tam saadet önce O'nun celâl ve azamet sıfatlarına sahip olduğunu kabul ve ikrar etmek, sonra da inancımıza göre, O'na alabildiğine tazîm (saygı) manası taşıyan fiilleri yapmaktır. İşte "Allah'ın emirleri ve alabildiğine saygı duyma" ile bu kastedilmektedir. Mahlukata karşı davranıştaki mükemmel mutluluk da, bütün kötülükleri onlardan defetmeye ve her türlü hayrı onlara ulaştırmaya gayrette yatmaktadır. İşte,

---

18[18] Müslim, zikir, 41 (4/2075) "yüzker..." şeklinde

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/347-349

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/349

"Mahlukata o nisbette şefkatli olma"dan murad da budur. Böylece en büyük taatın, Allah'ın emirlerine saygı; Allah'ın emrine saygının en efdali de, O'nun birliğini kabul olduğu anlaşılır. Tevhid, bu manadaki derecelerin en üstünü ve kıymetlisi olunca, bunun zıddı olan şirk de, derekelerin en âdisi ve en düşüğü olmuş olur. İnsanlara karşı davranış çeşitlerinin en efdaJi, onlara şefkatli olmak olunca, zekâttan kaçınıp ve zekât vermemek de, amellerin en âdsi ve kötüsü olmuş o/ur. Çünkü zekat vermemek, mahlukata şefkat duymanın zıddı bir harekettir.
Bunu iyice anladığına göre, diyoruz ki Allah Teâlâ, "Şu üç sıfatı taşıyan herkese yazıklar olsun" demiştir: Birinci sıfat, kişinin müşrik olmasıdır. Şirk, tevhidin ztddıdır. Ayetteki, "Vay haline o Allah'a ortak koşanların'* ifadesiyle buna işaret edilmiştir. İkinci sıfat, zekât vermemeleridir. Bu da, Allah'ın mahlûkatına şefkatli olmanın zıddıdır. İşte bu hususa da ayette, "Onlar zekât vermezler" ifadesiyle işaret edrtmıştir. Üçüncü sıfat, kişinin Kıyamete inanmayıp, dünyayı ve lezzetlerini elde etmeye alabildiğine gayret göstermesidir. Buna da, "Onlar âhireti İnkâr ile kâfir olanların tâ kendileridir" cümlesiyle işaret edilmiştir. Velhasıl bu üç şeye ilavede bulunulamaz. Çünkü insan için üç günü vardır: Dünü, bugünü, yarını... Dünün (mazinin) hallerinin ezelde nasıl olduğunu bilmek, Allah Teâlâ'nın ezelî ve bu âlemi yaratan zat olduğunu bilmeyle elde edilir. Bugünün hallerinin nasıl olacağını bilmek, bu âlemdekilere, güç yettiği kadar iyilikte bulunmayla elde edilir; ilerideki halleri bilmek ise, öldükten sonra dirilme ile Kıyameti kabul etmeden geçer. Binâenaleyh insan, işte bu üç mertebedeki gerçeklerin zıddına olursa, son derece câhil ve sapık olmuş olur. İşte bu sebepten ötürü, Allah bu kimseye "veyl" hükmünü vermiş ve "Vay haline o Allah'a ortak koşanların..." buyurmuştur ki bu son derece güzel bir tertiptir. Allah en hyi bilendir. 21[21]

Zekâtın Manası

b) Hak Teâlâ'nın "Onlar zekât vermezler" ifadesiyle, "Onlar, kendilerini "Lâ Hâne İllallah demek suretiyle, şirk kirlerinden tezkiye etmezler (temizlemezler)" manasının kastedildiği söylenebilir. Bu mana, "Nefse ve onu tesviye edene (düzenleyene) yemin olsun Ai..." (Şems, 7) ifadesinden kastedilen husustur.
c) Ferrâ şöyle demiştir: "Kureyşliler, hacılara yemek yedirirdi. Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman edenlere, yemek yedirmediler." 22[22]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, kâfirlerin de İstâmiyetin furÛ (ayrıntı) ile mükellef ve muhatap oldukları hususunda bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, şu İki şeye binâen, şiddetli bir va'îd(tehdidde) bulunmuştur:
1) Müşrik olmaya karşı,
2) Zekât vermemeye karşı... Binâenaleyh bu İki şeyin, böylesi bir tehdidin gerçekleşmesinde mutlaka bir tesirinin olmast gerekir ki bu, müşriklerin zekât vermeyişlerinin, bu tehdidin artmasında büyük bir tesiri olduğunu gösterir. Ulaşmak istediğimiz netice de budur." 23[23]

Zekâtı Terk Küfür mü?

Bazı kimseler, zekât vermeyip, bundan imtina etmenin küfrü gerektirdiğine delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâiâ zekât vermemeden bahsederken, hem bundan önce küfrü gerektiren ifadeye yani, "Vay haline o Allah'a ortak koşanların" ifadesine, hem de bundan sonra küfrü gerektiren ifadeye, yani, "Onlar Ahireti inkâr Üe kâfir olanların tâ kendileridir" ifadesine yer vermiştir. Binâenaleyh eğer zekât vermeme küfür olmasaydı, küfrü ifade eden

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/349-350
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/350
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/350-351

bu iki söz arasında, zekât vermeme işinden bahsedilmesi yersiz olurdu. Çünkü söz, bütün parçaları arasında ilgi ve münasebet gözetildiği zaman, ancak fasih olur." Bu görüşte olanlar, sonra da bu görüşlerini, Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a)'in, zekât vermeyenlerin kâfir olduğuna hükmetmesini de delil getirerek kuvvetlendirmişlerdir.

Bu görüşe şöyle cevap verebiliriz: İmanın, kalbin tasdiki ve dilin ikrarından ibaret olduğu detil ile sabit olup, bu iki husus, zekât vermeme durumunda insanda mevcut ise, zekât vermeyişinden ötürü kişinin kâfir olması gerekmez. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, kâfirlerle ilgili va'îdi (tehdidi) tamamlayınca, peşisıra mü'minlerie ilgili va'di getirerek "iman edip de iyi İyi amel ve hareketlerde bulunanlar yok mu, onlar İçin başa kakılmayan bir mükâfaat vardır" buyurmuştur. "Gayru memnun" ifadesi, kesilmeyen, sona ermeyen demek olup, bu senin, "O ipi kestim" manasında, şeklindeki sözüne dayanır. Arapların, "Yolculuk onu kesti, bitkin hale getirdi" manasında şeklindeki sözleri de aynı köktendir. Yine bu kökten "O, yaptığı iyilikleri onların başına kakmaz" denilir. "Gayr-ı memnun" ifadesine, "onların başına kakılmayan bir ücret-mükâfaat" manası da verilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, buna "ücret" adını verince, ücret başa kakmayı gerektirmez. Bu ayetin, hasta ve kötürüm kimseler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Çünkü bunlar Allah'a taattan âciz olunca, bunlar için, sağlıklı hallerinde, işledikleri amellerin en güzeline verilen ücret gibi ücret yazılır. 24[24]

Yer ve Göğün Yaratılışı

"De ki: "Gerçekten siz mi, yeri iki günde yaratanı ısrarla inkâr ediyor ve O'na ortaklar koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir. (Allah), oranın üstünden boşluklar yaptı. Orada bereketler yarattı. Orada, arayanlar için, tam dört günde, gıdalar takdir etti. Sonra, o gök bir buhar halinde iken, göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne, "ikiniz de, isteyerek veya İstemeyerek emrime gelin" buyurdu. Onlar da, "isteyerek geldik" dediler. Böylece onlan, yedi gök olarak iki günde meydana getirdi. Her gökte, ona âit emri vahyetü. En yakın göğü de kandillerle donattık, afetlerden koruduk, işte bötün bunlar, aziz ve aHm Allah'ın takdiridir"25[25]
(Mû'mfn. 9-12).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, önceki ayette, "Ben ancak sizin gibi bir insanım. Bana şu vahyolunuyor. Sizin tanrınız ancak bir tek İlahtır. Onun İçin hepiniz O'na doğrulun. O'ndan mağfiret isteyin" demesini emredince, bunun peşinden, ulûhiyyet ve ma'bûdiyyet vasıflarında, kendisiyle putlar arasında bir ortaklığın bulunamayacağına delâlet eden ifadeyi getirmiştir. Zira O, göklerin ve yerin, kısa bir müddet içinde yaratılmasındaki hikmet ve kudretinin mükemmel olduğunu beyan buyurmuştur. Binâenaleyh, vasfı bu olan bir zâta, ulûhiyyet ve ma'bûdiyyet vasıflarında, bu değersiz ve adi puttan, O'nun ortakları saymak nasıl düşünülebilir? Ayetlerin kendinden öncekilerle münasebeti bu şekilde olup, bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 26[26]

Birinci Mesele

İbn Kesir, hemze ye hemzeden sonra sakin bir yâ ile, medsiz olarak, "eynekum..." şeklinde okumuştur.

Kâlûn'un rivayetine göre, Nafl ile Ebû Amr da bu şekilde okumuşlar ve meddedip uzatmışlardır, (Aynekum...). Diğerleri İse, iki hemze ile medsiz olarak okumuşlardır. 27[27]

---

[24] 24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/351

[25] 25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/351-352

[26] 26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/352

İkinci Mesele

inkarî manada bir istifhamdır. Cenâb-ı Hak, bunlardan, şu iki çirkin şeyi nakletmiştir.
a) Allah'ı inkâr etme. Ki bu, ayetteki, "yen o iki günde yaratanı inkâr mı ediyorsunuz?" ayetinden anlaşılan husustur.
b) Kendisine, ortaklar, eşler ve benzerlerin koşulmuş olması. İlk önce bahsedilen "küfr"ün, bu iki ifadeden birisinin diğerine atfedilmiş olması, bu iki ifade arasında bir başkalığın bulunmasını gerektireceği zaruretinden dotayı, O'na eşlerin ortak koşulmasından başka olması gerekir. Görünen, onların küfürlerinden, şu manaların kastedilmiş olduğudur:
1) Onların, "Allah, ölüleri hasretmeye kadir değildir" şeklindeki sözleri. Binâenaleyh onlar, böylesi bir kudretin varlığı hususunda çekişip tartışınca, Allah'a küfretmiş olurlar.
2) Onlar, mükellef tutulmanın sıhhati ile peygamber gönderme (inzal) hususunda çekişip duruyorlardı. Ki, bütün bunlar, ulûhiyyette nazar-ı dikkate alınan vasıfları zedelemektedir. Bu da, Allah'ı inkâr etmek demektir.
3) Onlar, Allah'a çocuk isnadında bulunuyorlardı. Bu da, ulûhiyyet vasfını zedeler. Dolayısıyla, bu da Allah'ı inkâr etmiş olmayı gerektirir. Velhasıl onlar, bu tür sözleri söyleyip, o putların ulûhiyyetini ileri sürdükleri için, Allah'a eşler koşmuş, böylece onu inkâr etmişlerdir. Cenâb-ı Hak, onların bu şekildeki sözlerinin yanlışlığına, "tesir" ile İstidlalde bulunarak, şöyle demiştir: "Allah Teâtâ yeri, iki günde yaratan; yerin faydasına olan diğer şeyleri de, diğer iki günde yaratan; göklerin tamamını da, başka bir iki günde yaratan zât iken, o halde daha nasıl Allah inkâr edilebilir ve daha nasıl, adî, değersiz ve (hiçbir faaliyeti olamayan) bu putlar O'na eş koşulabilir?"
Binâenaleyh, her kim bu denli büyük şeyleri yaratmaya muktedir olursa, O'nu, O'nun haşre ve neşre dair olan kudretini; O'nun mükellef tutma ve peygamber gönderme konusundaki kudretini inkâr nasıl düşünülebilir? Ve yine, bu adi putların, mabûdiyyet ve ulûhiyyet vasfında, O'nun eş ve ortakları addedilmesi nasıt düşünülebilir?! 28[28]

Geçerli Delil

İmdi eğer, "Bir şey ile, herhangi bir şeyin ispatına istidlal eden kimsenin, yaptığı bu istidlalin doğru olabilmesi için, kendisiyle istidlal olunan o şeyin, karşı tarafça da benimsenmiş, kabul edilmiş ve müsellem olması gerekir. Halbuki Allah Teâlâ'nın, yerin iki günde yaratıcısı olması meselesi, sırf akıl ile ispatı mümkün olmayan bir iştir. Bunu isbât, ancak nakil ve peygamberlere gelen vahy yoluyla mümkündür. Halbuki kâfirler, zaten vahiy ve nübüvvet hususunda çekişiyorlardı. Binâenaleyh, bu mukaddimenin onlara izah edilmiş olması düşünülemez.. Bu mukaddimenin onlara anlatılması imkânsız olunca da, bu mukaddime ile onların görüşlerinin yanlışlığına istidlalde bulunmak imkânsız olur..." denilirse, biz deriz ki: "Göklerin ve yerin yaratılmış olduklarını akıl yoluyla isbât etmek mümkündür. Bunun böyle olduğu sabit olunca da bununla kadir, kahir ve yüce bir ilahın varlığına istidlalde bulunmak, mümkün olur. İşte bu noktada da kâfirlere, "Böylesine kahir bir kudret ile muttasıl olan ilâhla, zararı ve faydası bulunmayan, cansız olan o putlar arasında, mabûdiyyet ve ulûhiyyet vasfında bir eşitlik ve denklik, nasıl düşünülebilir?" denilebilir. Geriye, "Bu durumda, Allah Teâlâ'nın, iki günde yerin yaratıcısı olmasıyla istidlalde bulunmanın herhangi bir tesiri kalmaz!.." denilmesi kalmaz. Bu sebeple biz diyoruz ki, bunun da bu konuda bir tesiri söz konusudur; zira, Tevrat'ın başında, bu konu bulunmamaktadır. Binâenaleyh bu, ehl-i kitap arasında son derece meşhur ve yaygındır. Mekke kâfirleri de, ehl-i kitabın, ilim ve hakikat erbabı kimseler olduğuna inanırlardı.

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/352

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/352-353

Görünen odur ki, bu kâfirler, işte bu hususu ehl-i kitaptan duymuş ve bunun. bir gerçek olduğuna inanmışlardı. Durum böyle olunca da, onlara, "Bu kısa müddeti içinde, bu denli büyük şeyleri yaratmaya kadir olan ilâh hakkında, yontulmuş ağaçların, işlenmiş taşların mabûdiyyet ve ulûhiyyet vasıflarında, O'na ortak koşulma» aklen nasıl uygun olur?" denilmesi, yerinde ve makul olur. Yaptığımız bu açıklamalarla ayetteki bu istidlallerin, kuvvetli, güzel ve yerinde olduğu ortaya çıkar.
Ayetteki "O, alemlerin Rabbidir" ifâdesine gelince, bu, "Yeri iki günde yaratmak, sânından ve kudretinden olduğunu anladığımız bu yüce zât, alemlerin Rabbi, yaratıcısı ve onların yoktan var edicisidir. Binâenaleyh daha nasıl sizler, ağaçların ve taşların, O'nun ortağı ve eşleri olduğunu söylüyorsunuz?!" demektir. 29[29]

Ağır Dağlar Konulması

Cenâb-ı Haki kendisinin, yerin iki günde yaratıcısı olduğunu haber verince, bunun peşinden, kendisinin şu üç nevi ilginç fiilleri ve akıl almaz şeyleri yaptığını da haber vermiştir:
a) "(Allah) oranın üstünden baskılar yaptı.." ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadedeki, ,j-(jj (revası) sözüyle dağlar kastedilmiş olup, bunların "revası" olmalarının ne demek olduğu hususu ise, Nam 15ayetinin tefsirinde geçmişti.
İmdi eğer, "Ayette, kaydının getirilmesinin ne faydası vardır? Tıpkı, (MoraaMu, 27) ve (Enbiy*, 31) ayetlerinde olduğu gibi, niçin demekle yetinilmemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Şayet yerde, yerin altından baskı odakları kılınmış olsaydı, bu, alttaki baskı sütunlarının, bu ağır kütleyi, içeri geçmekten alıkoyan, bunu önleyen şeyler olduğu zannını verirdi. Ancak ne var ki, Allah Teâlâ, insanın, bizzat gözüyle yerlerin ve dağların, üst üste binmiş ağırlıklar olduğunu; hepsinin de bir tutana ve muhafaza edene muhtaç olduklarını; bu tutup muhafaza edenin de, sadece Cenâb-ı Hak olduğunu görüp anlayabilmesi için, bu ağır dağları yerin üstünde yaratmıştır.
b) Ayetteki "Orada bereketler yarattı..." "Bereket", hayrın bolluğu anlamındadır. Yerden elde edilen iyilik ve hayırlar İse, her türlü izah ve açıklamanın kendisini kuşatamayacağı kadar çok olup, biz bu hususu, Bakara Sûresi'nde tafsilatlı olarak anlatmıştık. İbn Abbas (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetle nehir yatakları açmayı, dağları, ağaçlan, meyveleri, çeşitli canlıları ve kendisine ihtiyaç duyulan her türlü hayır ve iyiliği yaratmayı murad ettiğini söylemiştir.
c) Bu, "Onda, ... gıdalar takdir etti" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu hususta şu hususlar ileri sürülmüştür:
1) Bu ifâdenin manası, "Cenâb-ı Hakk yeryüzünde, orada yaşayanların azıklarını, geçim vasıtalarını ve menfaatlanna olan şeyleri yaratmış, takdir etmiştir" şeklindedir. Bu manada Muhammed İbn Ka'b, "Cenâb-ı Hak, bedenlerini yaratmadan önce, onların rızıklarını yaratmıştır" demiştir.
2) Mücâhid, bu ifadeye, "Cenâb-ı Hak, yeryüzünde, o yeryüzünün yağmurdan yana olan nasibini takdir etmiştir" şeklinde mana vermiştir. Bu görüşe göre, ayette bahsedilen azıklar, yeryüzünde bulunanlar için değil de, yer için söz konusu olmuş olur ki, bu da, "Allah Teâlâ, yeryüzünün herbir parçası için, yağmurdan yana olan hissesini takdir etmiştir" şeklinde olur.
3) Bu azıkların yere nisbet edilmesi ile, onların, yerden elde edilmesi ve orada meydana gelmeleri kastedilmiştir. Çünkü, nahiv alimleri, "Bir şeyin bir şeye nisbet edilmesinin güzel olması için, ufacık bir alâka ve sebebin bulunması bile yeterlidir" demişlerdir. Binâenaleyh, bir şey bazan, onu yapana; bazan da, o şeyin mahalline nisbet edilir. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, cümlesinin manası, "Meydana gelmeleri yere has olan o azık ve gıdaları takdir etti" şeklinde olur. Zira, Allah Teâlâ, kır beldeyi, matlûb olan ve istenilen bir şeyin mahalli ve merkezi kılmıştır, öyle ki, meselâ bu beldenin halkı, o beldede meydana gelen şeylere; o beldenin halkı da, kendi beldesindekilere muhtaçtır. Böylece bu, insanların, mal kazanma hususundaki ticârete arzu duymalarına bir vesile olmuş olur. Ben, "Ziraat ve çiftçilik sanatı, bereket

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/353-354

bakımından, diğer sanat ve zanaatlardan daha çok kazançlıdır. Çünkü Allah Teâlâ, rızıkları ve gıdaları, yerde halketmiş ve "Onda ... gıdalar takdir etti" buyurmuştur. Azık ve rızıklar, yere konulmuş olunca, onları yerden arayıp bulmak, ister istemez ön ptâna çıkmış olur" diyenler duydum.
Cenâb-ı Hak, işte bu üç tür tedbir ve idaresinden bahsedince, bunun peşinden "arayanlar için, dört günde, müsavi..." buyurmuştur. Burada şöyle birkaç soru bulunmaktadır. 30[30]

Günlerin Toplamı

Birinci Soru: Allah Teâlâ, yeri iki günde yarattığını belirtmiş ve bahsettiği bu üç şeyi de, diğer dört günde ıslah ettiğini belirtmiş, daha sonra da, gökleri iki günde yarattığını ifade buyurmuştur. Böylece bu günlerin toplamı sekize baliğ olmuştur. Ancak ne var ki O, diğer ayetlerinde, gökleri ve yeri altı günde yarattığını ifade etmiştir. Böylece, bir tenakuz ortaya çıkar. (Ne dersiniz?)
Bil ki alimler buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Yeryüzünde, yeryüzündekilerin azıklarını, ilk iki gün ile birlikte dört günde takdir etmiştir" şeklinde olup, bu tıpkı, bir kimsenin, "Basra'dan Bağdat'a on günde, Kûfe'ye de, onbeş günde gittim" demesi gibidir. Bu son cümlesi ile Basra-Bağdat ve Bağdat-Kûfe mesafelerini kastederek böyle söylemiştir. Yine bir kimsenin başka bir kimseye, "Ben sana, bir ayda bin; iki ayda da, binler(ce lira) verdim" deyip, "bin"i, "binler" ifadesinin içine; "ayı"ı da, "aylar" ifadesinin içine sokması, onun içinde mütalaa etmesi gibidir. 31[31]

Bu Müphemliğin Hikmeti

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, yeri iki günde yarattığını belirtmiştir. Binâenaleyh, şayet O, geriye kalan bu üç şeyi de diğer İki günde yaratmış olduğunu belirtmiş olsaydı, durum karışık ve yanılgıdan da İyice uzak olmuş olurdu. Öyleyse niçin Cenâb-ı Hak böylesi bir sarih ifadeyi terketmiş de, bu mücmel sözü getirmiştir?
Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, "arayanlar için, dört günde, müsavi..." İfadesinde, O'nun, "Ben bu üç şeyi iki günde yarattım..." demesinden daha kuvvetli bir mana vardır. Zira O, "Ben bu üç şeyi iki günde yarattım" demiş olsaydı, bu söz, o iki günün, bütünüyle o işlerle dopdolu olarak geçirilmiş olduğunu ifade etmezdi. Çünkü Arapça'da, o işin o iki günü kaplamadığı, almadığı halde, "Ben bu işi iki günde yaptım.." denebilir. Ama, Cenâb-ı Hak, yerin yaratılmasından bahsedip, bu şeyleri yaratıp, bundan sonra, "arayanlar için, tam dört günde..." buyurunca, , bu dört günün, herhangi bir fazlalık ya da noksanlık olmaksızın, o işlerle dopdolu geçmiş olduğuna delâlet etmiştir. 32[32]

Farklı Kıraatler

Üçüncü Soru: Ayetteki kıraatler nelerdir?
Cevap: kelimesi hakkındaki Keşşaf sahibi, bu kelimenin üç harekeyle, yani sıfat olduğu için mecrûr: mef'ûl'i mutlak olduğu için mansûb, ki bu durumda yani, şeklinde olur ve, merfû olarak, şeklinde okunduğunu söylemiştir. 33[33]

Sevâ'nın Manası

Dördüncü Soru: O dört günün, müsavi oluşu ile ne kastedilmiştir?

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/354-355
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/355
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/356
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/356

Cevap: Meselâ ekvator çizgisinde mevcut memleketlerdeki günler gibi, günlerin miktarı eşit olabilir. Bazan da, diğer mıntıkalardaki günler gibi, farklı olabilir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu dört günün farklı değil, eşit olduğunu beyan buyurmuştur. 34[34]

Sâllîn'İn Manası

Beşinci Soru: Ayetteki, ifâdesi, neye taalluk eder? Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Zeccâc, "dört günde" tabiri, "dört günün bitiminde" demektir" demiştir. Bunu iyice kavradığın zaman, kelamının takdiri, "O yeryüzünde, yeryüzün-dekilerin, kendisine muhtaç oldukları azıkları talep etmelerinden ötürü, dört günün bitiminde, işte bu rızıklan yarattı, takdir etti" şeklinde olur.
b) Bu ifâde, hazfedilmiş bir şeye taalluk edip, kelâmın takdiri, "Bu tahsis ve izah, yerin ve yerdekilerin ne kadar zamanda yaratıldığını soran kimselerden dolayıdır" şeklinde olur. 35[35]

Göklerin Yaratılışı

Cenâb-ı Hak, yeri ve yerdekileri nasıl yarattığını izah edince, bunun peşinden
gökleri nasıl yarattığını belirterek, "Sonra, gök bir buhar halinde iken, göğe yöneldi..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Bu cümle, birisinin bir şeye, başka hiçbir şeye dönüp bakmaksızın yöneldiğinde, Arapların şeklindeki sözlerindendir. Ki bu durumda bu fiil, eğri büğrûlüğün zıddı olan, "istivâ-doğrulmak" ifâdesinden alınmış olur. Bunun bir benzeri de Arapların, "Dümdüz ve dosdoğru ona yöneldi" şeklindeki sözleridir. Cenab-ı Hakk'ın, "Dosdoğru ona yönelin" (Fuaam,6) ifâdesi de, bu ifadedendir. Buna göre mana, "Daha sonra, hikmet" gereği, O'na, yeri ve yerdekileri yarattıktan sonra, herhangi bir engelleyici, O'nu bundan alıkoymaksızın, gökleri yaratmaya şevketti..." şeklinde olur. 36[36]

Duhan'ın Manası

İkinci Bahis: "Eser (rivayet) ashabı şunu nakletmiştir: "Gökleri ve yeri yaratmadan önce, Allah Teâlâ'nın arşı suyun üzerinde idi. Derken o suda, bir hararet hali meydana getirdi. Bunun peşinden, o sudan bir köpük ve bir buhar yükseliverdi. Köpük su yüzünde kaldı. Allah onda kuruluğu, kuruluktan da yeri meydana getirdi. Duman ise, kabararak yükseldi; derken, Allah Teâlâ bundan da gökleri yarattı."
Bil ki anlatılan bu şey, Kur'ân'da mevcut değildir. Eğer bunun doğru ve sağlam bir delili varsa, kabul edilir; aksi halde edilmez. Bu hadise, Yahudilerin, Tevrat olduğunu iddia ettikleri kitabın başında bulunmaktadır. Ki bu kitapta, "Allah gökleri, karanlık parçalardan yaratmıştır..." ifadesi yer almıştır. Bu, makuldür. Çünkü biz, aklî meselelerle ilgili kitaplarımızda, zulmetin, karanlığın, olumlu (îcabî) bir keyfiyyet olmadığına işaret etmiştik. Bunun delili şudur: Şayet bir insan, kandilin ışık alanı içinde otursa, bir başkası da karanlık alan içinde otursa; ışığın alanı İçinde oturan kimse, karanlığın içinde oturanın yerini göremez. Ve o hava ve yeri karanlık görür. Ama, karanlığın içinde oturan kimse ise, ışığın alanı içinde oturanı gördüğü gibi, o havayı da aydınlık görür. Şayet karanlık, "hava" ile kaim olan, (onunla var olan) bir sıfat olsaydı, anlatılan bu haller, bakan kimselerin durumlarının farklılığına göre, farklı farklı olmazlardı. Böylece zulmetin, "ışıksızlık, nûrsuzluk" olduğu sabit olmuş olur. Allah Teâlâ, bölünmeyen cüzleri yaratınca, onlarda ışık keyfiyyetini yaratmadan Önce, onlar nursuz ve karanlık idi. Vaktaki onları bir araya getirdi ve onları, gökler, yıldızlar, güneş ve ay olarak yaratarak, bunlarda ışık sıfatını halketti, işte o zaman bunlar aydınlanmış oldu. Böylece de,

---

[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/356
[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/356
[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/356-357

Allah Teâlâ'nın, onlardan gökleri, güneşi ve ayı yaratmayı kastettiğinde, o cüzlerin karanlık olduğu sabit olmuş olur. Böylece de onlara, "duhân-duman, buhar" vasfının verifmesi yerinde olmuş olur. Çünkü, "duhân"m manası, "Bu birine bitişmemiş, ışıksız, ayrı ayrı parçalar" şeklindedir. "Duhân"ın tefsiri hususunda hatırıma gelen bunlardan ibarettir. Gerçeğin ne olduğunu en iyi bilen ise Allah'tır. 37[37]

Gök mü, Yer mi önce?

Üçüncü Bahis: "Sonra, o gök bir buhar halinde iken, göğe yöneldi" ayeti, göklerin yaratılmasının, yerin yaratılmasından sonra olduğunu; "Bundan sama da yeri yayıp döşedi!..." {Naziat ao) ayeti ise yerin yaratılmasının, göklerin yaratılmasından sonra olduğunu ihsas ettirmektedir ki, bu durum bir çelişkidir: Alimler bu mesele hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta verilen meşhur cevap, şöyle denilmesidir. Allah Teâlâ önce yeri, iki günde yarattı. Bundan sonra da göğü yarattı. Göğü yaratmasından sonra da, göğü yayıp döşedi. İşte bu açıklamayla, çelişki giderilmiş olur.
Bil ki, bence bu cevap, şu bakımlardan bir problem arzeder:
1) Allah, yeri iki günde yarattığını beyan etmiş, üçüncü günde ise, oranın üstünden baskılar yaptığını; onda hareketler yaratıp, ... onda, gıdalar takdir ettiğini beyan etmiştir. Bütün bu durumların meydana getirilebilmesi için, yerin yayılıp döşenmiş olması gerekir. Çünkü, yeryüzünde dağları yaratma işi, ancak, yerin yayılıp döşenmiş olmasından sonra mümkün olur. Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetteki, buyruğu da, ağaçların, bitkilerin ve hayvanların, o yeryüzünde yaratılması şeklinde tefsir edilmiştir. Bu ise, ancak, aynı şekilde yerin yayılıp döşenmiş olmasından sonra mümkün olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sonra ... göğe yöneldi" buyurmuştur ki, bu da, göğün yaratılmasının, yerin yaratılmasından ve o yerin, yayılıp döşenmesinden sonra olmasını iktizâ eder. Bu durumda ise, gecen soru, aynen devam ediyor demektir.
2) Geometrik deliller, yerin, küre biçiminde olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh şimdi biz, "Yerin yaratılışının başlangıcından, onun küre şeklinde olduğunu ve şu anda da, aynen küre biçiminde bulunduğunu söylersek, bu durumda yer yaratıldığından beri, yayılıp döşenmiş olur. Yok eğer onun, (daha önce) küre olmadığını, sonradan küre haline geldiğini söylersek, bu durumda da, "O, bundan önce yayılıp döşenmişti. Daha sonra, bu sıfat ondan giderildi. (O küre halinde)" denilmesi gerekir. Halbuki bu, yanlıştır.
3) Yer, oldukça büyük bir kütledir. Böyle olan bir nesne ise, varlık alemine girdiği andan itibaren, yayılıp döşenmiş olur. Binâenaleyh, "O, daha önce yayılıp döşenmiş değildi, sonra, yayılıp döşenmiş oldu.." demek, batıl bir söz olur. Tarih kitaplarında, "Yeryüzü, Beyt-i Makdis'tekı, o kayanın mahallinden başlanarak yaratıldı" biçiminde gelen söz ise, müşkillik arzeden bir sözdür. Çünkü, eğer bununia, yerin bunca büyüklüğüne rağmen, orada yaratılmış olduğu kastediliyorsa, bu, kesif ve yoğun maddelerin, birbiri içine girmiş olduklarını söylemek olur ki, bu imkânsızdır. Yok eğer bundan, onun ilk önce, orada küçük parçalar halinde yaratıldığı, daha sonra da, geriye kalan parçalarının yaratılıp; derken, ilk önce yaratılan parçalarla bitiştikleri kastediyorsa, bu, yerin yaratılmasının göğün yaratılmasından sonra olduğunu söylemek olur.
4) Yerin bizzat kendisinin iki günde; yerde bulunan diğer şeylerin, diğer iki günde ve göklerin de, bir diğer İki günde yaratılmış olduğu söz konusu olunca, bunların toplamı altı gün eder. Binâenaleyh, yerin yayılıp döşenmesi işi bundan sonra meydana gelecek olsa, bu döşenme işi, altı günden sonraki bir başka zamanda olmuş olur. Bu durumda da göklerin ve yerin yaratılması, altı günden daha fazla bir zamanda olmuş olur ki, bu bâtıldır, olamaz.
5) Bu ifadeden sonra Cenâb-t Hakk'ın, "Sonra, o gök bir buhar halinde iken, göğe yöneidi, ona ve yeryüzüne, "ikiniz de, isteyerek veya istemeyerek gelin" cümlesinin göklerin ve yerin yaratılmasını dile getiren bir ifade olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh şayet, göklerin

---

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/357

yaratılması, yerin hal kedi I meşinden önce olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, "İkiniz de, isteyerek, veya istemeyerek gelin,." emri, var olanın yeniden var edilmesini gerektirirdi. Halbuki bu bâtıldır, imkânsızdır. Meşhur olan cevaba karşı söyleyeceğimiz sözlerin tamamı bundan ibarettir.

Vahidî, "Kitabı Bâsît'Mnde, Mukfttli'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah, gökleri, yerden önce yaratmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin takdiri ise, (^ "Sonra, o yer bir duman halinde iken, Allah Teâlâ, semâya yönelmiş ve ona, yeri yaratmazdan önce, ... demiş idi." şeklindedir. Bu takdire göre Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı, "Eğer o çalmış bulunuyorsa, zaten daha evvel onun kardeşi de çalmıştı" {Yusui, 77) ifadesinin, ifadesinin takdirinin, ve "Biz nice memleketleri helak ettik! Öyle ki, ... azabımız gelip çattı onlara..." (A'r*ı, 4) ayetindeki, ifadesinin takdirinin, şeklinde olması gibi, burada da tâ takdir edilmiştir. Vahidinin naklettiği bu olup, bence tutarsızdır. Çünkü ifadenin takdiri, şeklinde olmuş olur ki bu, iki zıddı bir arada bulundurmak demektir. Çünkü sümme edatı sonralığı; kâne kelimesi ise, önceliği ifade eder. Dolayısıyla, bu ikisinin arasını cem etmek tenakuz olur. Ki bu, bu ifadeyi zahirine göre manalandırmantn mümkün olmayışının delilidir. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin, yer ile göğün var edilmesinden önce söylendiğini beyan etmiştik. Durum böyle olunca, ayetteki, "geliniz" ifadesini, emir ve mükellefiyete hamletmek imkânsız olur. Binâenaleyh bunu, bahsettiğimiz manaya hamletmek gerekir. Geriye ayetin lafızlarıyla ilgili birkaç soru kalmaktadır: 38[38]

Bazı Sorular

Birinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "Ona ve yeryüzüne, İkiniz de, isteyerek veya istemeyerek'gelin..." buyurdu" ifadesindeki incelik nedir?

Cevap: Bundan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmelliğini ortaya koymaktır ki, buna göre kelamın takdiri, "Bunu isteseniz de istemeseniz de, geliniz" şeklinde olur. Ve bu tıpkı, zorba bir kimsenin eli allmdakine "İstesen de istemesen de, bunu yapacaksın" demesi gibidir. Ve yine bu kimsenin, "Sen bunu, ister istemez yapacaksın" demesi gibi olur ki, bu iki kelimenin mansûb oluşları, manasında olmak üzere, "hâl" oluşlarından ötürüdür. Onlarda, "Biz bunu, istemeyerek değil, isteğimizle yaparız, geliriz" dediler.

Şöyle bir açıklama da ileri sürülmüştür. Allah Teâlâ, (bu ayette göklerden ve yerden bahsederken) önce göğü, daha sonra da yeri zikretmiş, bunun peşinden de, önce "istemeyi" sonra da, "istememeyi" zikretmiştir. Binâenaleyh itaat halini, göğe; istememeyi de, yere hamletmek gerekir. İtaati, semaya tahsis etmenin sebepleri ise şunlardır:

1) Semâ, hareketini, değişmez bir tarzda, aynı metod üzere devam ettirdiği için, Allah'a itaat eden bir canlıya benzemiş olur. Yer ise böyle değildir. Çünkü yerin halleri değişik değişiktir. Bazan sükûnet içinde, bazan da birbirine girmiş hareketler içinde olur.

2) Gökteki varlıklar, sadece taat içindedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kendilerine her surette kahir ve hakim olan Rablerinden korkarak ne emirolunurlarsa onu yapar/ar.."(Nahi, 50) buyurmuştur. Yerdekilere gelince, onlar hakkında durum, hiç de böyle değildir.

3) Semâ, her şeyinde, mükemmellikle vasfedi İm iştir. Çünkü o, renklerin en güzelini taşımaktadır ki, bu, aydınlık olmasıdır. Onun sebebi, yine en üstün şekildir ki, bu da, yuvarlak oluşlarıdır. Onun yeri, yerlerin en üstünüdür ki, bu da yüksekte ve yüce olmasıdır. Kütleleri de, kütlelerin en üstünüdür ki, bu da onların, inciler kakılmış yıldızlar olmalarıdır. Ama yeryüzü böyle değildir, çünkü yer, karanlıklar ve yoğunluklar mekânıdır. Halleri farklı farklıdır. Zâtları ve sıfatları başka başkadır. İşte bu sebeple hiç şüphesiz, semânın itaat içinde olduğu, yerin ise, bu işe istemeyerek boyun eğdiği ifade edilmiştir. Yerin yaratılmasının illeti onun isteksiz olmasına varıp dayanınca; yerdekiler de, hep isteksizliği, sıkıntıyı, kahr ve adaletsizliği gerektiren şeyler ile tavsif edilmişlerdir.

İkinci Soru: Ayetteki, ve ifadesiyle ne kastedilmiştir?

Cevap: ile "varlığa, yar oluşa geliniz" manası kastedilmiş olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "ol! o da oluverir" emri gibi olmuş olur. Bunun manasının, "Sizler, olmanız gerekli olan şekil ve vasıf üzere geliniz" yani, yer, döşenmiş, karar kılınmış ve bir beşik gibi olmuş olduğu halde; semâ da, yerdekiler için bir tavan, bir kubbe gibi olmuş olduğu halde, gelsin; bu şekilde geliniz.." şeklinde olduğu da söylenmiştir. 'nın manasının ise, "İstenilene uygun bir biçimde geldik, hazır olduk" demektir. Ki bu, senin tıpkı "Onun ameli, beğenilmiş ve makbul olmuş olarak geldi" demen gibidir. Mananın, "Sizden herbiriniz, diğerine, hikmetin ve tedbirin gerektirdiği bir biçimde, yani yerin, semâ için karar kılınacak bir mekân; semânın da yer için bir tavan olacağı bir halde (varlığa) geliniz.." şeklinde olması da mümkündür. 39[39]

---

[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/357-359

Gökte Şuurlu Varlıklar

Üçüncü Soru: Ya, kelimelerinin lafızlarına göre, yahut da mantarına göre denilmesi değil miydi? Çünkü, bunlar yedi kat gök, yedi kat yerdirler?!

Cevap: Bunlar, kendilerine hitap olunan, sonra da cevâp verenler kabul edilip, "istemek" ve "istememek" ile vasfedilince, ifadesinin yerine denilebilir. Ki bu tıpkı, (Yusuf.4) "Secde ediciler oiarak..." ifadesi gibi olmuş olur. Bazı kimseler, bu ifadeyle, göklerin diri olduğuna dair istidlalde bulunmuş ve şöyle demiştir: "Yer, göklerin ortasında, büyük bir dağın ortasındaki küçük bir zerreden daha küçüktür. İşte bu sebepten dolayı, akla ve hayata delâlet eden lafız, (cem-i müzekker salim kalıbı), tağlib yoluyla kullanılmıştır. Ancak ne var ki, kelamcılar bu görüşün yanlış olduğu hususunda ittifak ettikleri için, bu görüş batıldır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Böylece onları yedi gök olarak iki günde meydana getirdi" buyurmuştur. Birşeyin "kaza"sı, tamamlanması ve bitirilmesi demektir. Ayetteki "onlar" zamirinin, mana bakımından semâ'ya (göğe), (yedi tane olacakları için) racî olması mümkün olup, tıpkı denilmesi gibidir. Bunun-bir benzeri de {Hakka, 7) ifadesidir. Bu zamirin, daha sonra "yedi kat gök" (Bakara. 29) ile tefsir edilmiş müphem bir zamir olması da mümkündür. Bu iki mansub oluş arasındaki fark, birisinin hal olmadan ötürü, diğerinin de temyiz olmadan ötürü mansub olmasıdır.

Ehl-i eser (hadisciler), Allah Teâlâ'nın yeryüzünü, pazar ve pazartesi günlerinde, yerdeki şeyleri salı ve çarşamba gününde, gökleri ve göktekileri perşembe ve cuma gününde yarattığını, cuma gününün son saatinde, hepsinin yaratılışını tamamladığını ve bu son saatte Hz. Âdem (a.s)'i yarattığını söylemişlerdir ki bu son saat, Kıyametin koptuğu saattir.

İmdi, "yevm" (gün), bir gece ve gündüzün toplamıdır. Bu ise, ancak, güneşin doğması ve batmasıyla meydana gelir. Gökler, güneş ve ay yaratılmazdan önce, "gün" kavramı nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, "Eğer ortada bir gezegen ve güneş bulunmuş olsaydı, bu yaratma müddeti, bir günlük bir miktar olurdu" demek olan, bir zaman dilimi manasınadır.

Daha sonra Allah Teâlâ "Her göğe, ona ait emri vahyetti" buyurmuştur. Mükâtil, buradaki "vahyetti" ifadesine, "Allah her gökte, istediğini emretti" manası verdi. Katflde de, "Her gökte, oranın güneşini, ayını ve yıldızlarını yarattı" demiştir. Süddî ise, "Allah her gökte melekler, denizler ve buz dağları ve benzeri mahlûkatı yarattı" der ve şöyle devam eder: "Allah'ın her gökte, meleklerin herbirinin kendisine yönelip, tavaf ettiği bir beytullahı vardır. Bu beytuIIahlardan herbiri, Kabe'nin hizasına düşmektedir. Eğer onlardan bir çakıl düşecek olsa, Kabe'ye düşer." Doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: Nahiv ilminde, birşeyin birşeye izafe edilmesi (nisbet edilmesi) için, ufacık bir sebebin yeterli olacağı hükmü vardır. Allah Teâlâ'nın her gök ehlinde, belli mükellefiyetleri vardır. Bu cümleden olarak, kimi melekler, bu âlemin yaratılışının başlangıcından Kıyamete kadar kıyamda; kimileri başlarını kaldırmadan, rükûda; kimileri de yine aynı şekilde secdededirler. Meselâ bir iş, bir gök ehline mahsus olunca, bu iş o göktekilerin İşi olmuş olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, "(Allah) her göğe, ona ait emri (işi) vahyetti" ayetinin manası, "Allah her göğe, ona âit olan işi vermiştir" şeklinde olur. Bu tıpkı, (A'raf, 4) âyetteki azabımız o beldeye geldi fiilinin (gelmişti) takdirinde olması

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/359-360

gibidir. Bunu Vahidî nakletmiştir ki bu bence zayıftır. Çünkü aslında bu lamın takdiri, "Daha sonra göğe yöneldi ... ve vahyetti" şeklindedir. Ki bu, iki ztd şeyin arasını cemetmektir. Çünkü "sümme" (sonra) edatı, sonralığı; kane kelimesi ise, önceliği gerektirir. Binâenaleyh bu iki şeyin arasını cemetmek tenakuz olur. Bunun bir benzeri de bir kimsenin, "Bu gün Zeyd'i dövdüm, sonra da dün Amr'ı dövdüm" demesidir. Bu demlemeyeceğine göre, sizin (yani Vahidî'nin) söylediği şey de bâtıldır. Allah'ın kelâmını, tenakuza ve tezada götürecek şekilde te'vil ve tefsir etmek caiz değildir.

Bence, tercihe şayan olan şöyle denilmesidir: Göklerin yaratılması, yerlerin yaratılışından öncedir. Geriye bu ayetin nasıl te'vil edileceği sorusu kalıyor. Bundan dolayı diyoruz ki: Halk, aslında yaratmak ve var etmek değildir. Bunun delili ise, Hak Teâlâ'nın, "Allah katında isa'nın (yaratılışının) durumu, Âdem'in durumu gibidir. (Allah) Adem'i topraktan halketti. Sonra da O'na "ol" dedi, O da oldu"(AMlmrtn, 59) ayetidir. Binâenaleyh eğer, "halk", yoktan varetmek demek olsaydı, bu durumda ayetin takdiri, "Âdem (a.s)'i topraktan varetti ve sonra ona "ol" dedi, o da oluverdi" şeklinde olurdu ki bu imkânsızdır. Çünkü bu durumda, Allah Teâlâ'nın, olmuş (mevcud) bir şeye, "ol" demiş olması ve o mevcud şeyin, bunun üzerine yeniden var olması gerekirdi ki bu imkânsızdır. Böylece "halk"ın yoktan varetmek manasına olmayıp, aksine takdir etmek (ölçüp-biçmek, planlamak) demek olduğu anlaşılır. "Takdir" ise, Allah'a aittir. Bu iş, O'nun birşeyi varedeceğine hükmetmesi ve bunu gerçekleştirmesi demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, ayetteki, "Yeri iki günde halketti" ifadesi, "Allah, yerin, iki günde meydana gelmesine hükmetti" demektir. Allah'ın, birşeyi şu şekilde ve şu süre içinde meydana getirmesi hususundaki hükmü, o şeyin o anda hemen meydana gelmesini gerektirmez. Böylece, Allah Teâlâ'nın, yerin iki günde meydana geldiğine dair hükmü, gökleri meydana getirmeden Önce olan bir hükümdür. Binâenaleyh yerin yaratılması ile ilgili hükümden, yerin göklerin yaratılışından önce yaratıldığı hükmü çıkmaz. İşte bu durumda, söz konusu olan problem ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla bu problemin çözümü hususunda, ulaşabildiğim netice budur.

o anda hemen meydana gelmesini gerektirmez. Böylece, Allah Teâta'nın, yerin iki günde meydana geldiğine dair hükmü, gökleri meydana getirmeden önce olan bir hükümdür. Binâenaleyh yerin yaratılması ile ilgili hükümden, yerin göklerin yaratılışından önce yaratıldığı hükmü çıkmaz. İşte bu durumda, söz konusu olan problem ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla bu problemin çözümü hususunda, ulaşabildiğim netice budur. 40[40]

Yer ve Göğün İtaati

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Ona ı/e yeryüzüne, "İkiniz de, isteyerek veya istemeyerek gelin " buyurdu." Onlar da, "isteyerek geldik" dediler" buyurmuştur. Bil ki bu sözün zahiri, Atlah Teâlâ'nın göğe ve yere gelmelerini emrettiğini, onların da itaat ederek emre uyduklarını göstermektedir. İşte bu noktada, ayetin bu ifadesiyle ilgili şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Ayetin zahirine göre manalandınrsak şöyle deriz: "Allah Teâlâ, yer ile göğe, gelmelerini emretmiştir. Onlar da Allah'ın emrine İmtisal etmişlerdir." Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Bu akıldan uzak görülecek bir iş değildir. Baksana Allah Teâlâ, dağlara Dflvûd (a.s) ile birlikte teşbih etmelerini emredip, "Ey dağlar, onunla birlikte teşbih edin"(S»be, 10) buyurmuştur. Allah Teâlâ, dağa tecelli etmiş ve "Rabbi dağa tecelli ettiği (göründüğü) zaman..."(A'rai. ı«) buyurmuştur.

Keza, Allah Teâlâ, elleri ve ayakları konuşturacağını bildirerek, "O gün, dilleri, elleri ve ayakları, yaptıkları şeyler hususunda onlar aleyhine şâhidlik ederler" (NQr,24) buyurmuştur. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ'nın, göklerin ve yerin bizzat kendilerinde, hayat, akıl ve anlayış yaratması, onlara bu Özellikleri verip, sonra onlara emir ve mükellefiyetler yöneltmesi nasıl uzak görülür? Bu ihtimal şunlar ile de destek bulur:

a) Bir engel bulunmadığı müddetçe aslolan, ayetin lafzını zahirine hamletmektir. Buradaysa

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/360-362

bir engel yoktur ve dolayısıyla, ayetin lafzını zahirî manasına almak gerekir.

b) Allah Teâlâ, gökler ve yer ile ilgili haberler vermiş ve onların "isteyerek geldik" dediklerini belirtmiştir. Bu ifadede geçen "isteyerek" (isteyenler olarak) şeklindeki cemi (çoğul) kelime, akleden ve bilen varlıklar İçin kullanılan bir cemidir.

c) Allah Teâlâ'nın, "Biz emâneti göklere, yere ve dağlara arzettik (vermek istedik), ama onlar bunu yüklenmekten çekindiler" (Ahzab, 72) ayeti, bu varlıkların, Allah'ın mükellefiyetlerinin yöneltilmesine uygun olarak, Allah'ı bildiklerini gösterir.

Bu husustaki problem şöyle denilmesidir: Ayetteki, "ikiniz de ister isteyerek, ister istemeden gelin" ifadesinden, "varlık âlemine, var olmaya gelme" manası kastedilmiştir. Böyle olması halinde, bu emrin yöneltilmesi zamanında gökler ve yerler henüz mevcud değil demektir. Çünkü eğer mevcud olmuş olsalardı, o zaman bu emir, "Ey mevcud, mevcud ol" demek olurdu ki bu mümkün değildir. Böylece de, bu emir kendilerine yöneltildiği esnada onların ma'dûm (yok) oldukları sabit olur. Onlar yok olunca da, hitabı anlamaz ve bilmezler. Dolayısıyla onlara bir emir yöneltmek mümkün olmaz.

Eğer birisi, "Mücahld, İbn Abbas (r.a)'ın "Allah Teâlâ, göklere "Güneşini, ayını ve yıldızlarını doğdur" diye; yere de, "Yataklarını (vadilerini) aç, meyvelerini ver" diye emretmiştir. Bunlara bu şeyleri yerleştirmiş, sonra da onlara bunları, ortaya çıkarmalarını emretmiştir" dediğini rivayet etmiştir. (Buna ne dersiniz)?" derse, biz deriz ki: Böyle olması halinde, "isteyerek geldik" ifadesinden, yerlerin ve göklerin kendilerinin meydana gelişi manası değil, içlerine yerleştirilmiş bu şeyleri ortaya koymaları manası kastedilmiş olur. Fakat bunu söylemek yanlış olur. Çünkü Alları Teâlâ, "Böylece (Allah) onları yedi gök olarak iki günde meydana getirdi" buyurmuştur. Bu ayetin başındaki "fâ" edatı, tâkibiyyedir. Bu ise, göklerin meydana gelişinin, Hak Teâlâ'nın, "isteyerek veya istemeden gelin" demesinden hemen sonra olduğunu gösterir. Bu konuda söylenebilecek şeylerin hepsi bundan ibarettir.

İkinci Görüş: Ayetteki, "(Allah) ona ve yeryüzüne "ikiniz de isteyerek veya istemeden gelin" buyurdu" ifadesinden, göklere ve yere emir ve mükellefiyet yöneltilmesi manası değil, aksine, Cenâb-ı Hakk'ın onları varetmeyi isteyip onların da buna karşı koymaması, Allah'ın istediği şekilde varolmaları ve bu hususta, kendisine itaat olunan bir padişahın emr-ü fermanı geldiğinde, itaat eden bir memur gibi olmaları kastedilmiştir.

Bunun bir benzeri de, bir kimsenin şöyle söylemesidir. Duvar, kazığa beni niçin yarıyorsun? dediğinde, kazık, "Bunu bana değil, bana vurana sor. Çünkü arkamdaki bu taş (balyoz), peşimi bırakmıyor" der. Bil ki bu görüş, ayetin zahirini bırakmaktır. Zahiri terketmek ise, ifadeyi zahirî manaya almanın mümkün olamayacağına dair bir delil bulunduğunda söz konusudur. Halbuki biraz önce, ayetin, "ister isteyerek, ister istemeden gelin" ifadesinin, ancak yer ile gök yok iken söylenmiş bir emir olduğunu anlatmıştık. Durum böyle olunca da, ayetin bu ifadesini, emir ve mükellefiyet manasına hamletmek imkânsız olur. Dolayısıyla bunu bahsettiğimiz hususa hamletmek gerekir. Bil ki yer ile gök hususunda, emir ve mükellefiyet olabileceği emredilen şeyin onlarda bulunması şartına bağlıdır. Bu ise, Allah Teâlâ'nın göklerde melekleri oturttuğuna, yahut da onlara bazı şeyler emredip nehyettiğine delâlet eder. Ayette, Allah Teâlâ'nın, melekleri göklerle birlikte, yahut onlardan önce yaratıp, sonra onları göklere yerleştirdiğine dâir bir açıklama yok. Yine ayette, meleklerin, emrolundukları o kanunların (emirlerin-yasakların) neler olduğu da belirtilmemiştir. Bu sırlar, insan aklının çözemeyeceği-bilemeyeceği şeylerdir. Hatta insanların anlayış ve vehimlerinin ulaşabileceği noktalardan çok yüce ve uzaktırlar. 41[41]

Göğün Kandilleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "En yakın göğü de kandillerle donattık" buyurmuştur. "Mesâbîh", Allah'ın göklerde yarattığı ve herbirine ancak Kendisinin bilebileceği belli bir ışık, belli bir sır ve belli bir özellik verdiği, aydınlatıcılardır. Bundan sonra "âfetlerden koruduk" buyurmuştur ki

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/363-364

bu "Onu iyice koruduk" takdirindedir ve "Onları, vahyi çalmaya-öğrenmeye uğraşan o şeytanlardan koruduk ve herbir şeytana, taşlayıcı ve isabetsizlik etmeyen bir yıldız hazırladık" demektir. Bu yıldızların kimi yakıcı, kimi öldürücü, kimi çarpıcıdır. Ibn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Yahûdîler, Hz. Muhammed (s.a.s)'e göklerin ve yerlerin yaratılışını sordular. da, yeri pazar ve pazartesi gününde, dağlan ve ağaçlan iki günde (sah-çarşamba gününde), perşembe qünü göğü, Cuma günü de yıldızlan, güneşi, ayı ve melekleri yarattı. Sonra da Adem (a.s)'i yaraüp, onu cennete yerleştirdi"42[42] buyurmuştur. Daha sonra yahûdîler, "Yâ* Muhammed, sonra neyi (yarath)?" dediklerinde, o, "Sonra Arş'a istiva etti" buyurdu. Bunun üzerine onlar, "Sonra da istirahat etti" deyince de, Resûlütlah (a.s) öfkelendi. Bunun üzerine "Bize hiçbir yorgunluk gelmez"<Kif, 38) ayeti nazil oldu.
Bil ki Allah Teâlâ, böylesi tafsilatlı açıklamalarda bulununca, "İşte bütün bunlar, aziz ve alîm Allah'ın takdiridir" buyurmuştur. Buradaki "azîz", Allah'ın kudretinin mükemmeiiğine; âlîm" de, ilminin mükemmelliğine bir işarettir. Bu ne harikulade bir bitiriştir: Çünkü bütün bu işler, ancak kâmil bir kudret, kapsamlı bir ilim sayesinde olabilir. 43[43]

Müşriklere Tehdîd

"Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, de ki: "Ad ve Semûd'u çarpan yüdmm 0bi, size de bir azabın gelip çatacağını hatırlatırım." Onlara, "Âllah'dan başkasına tapmayın diye, önlerinden ve arkalarından peygamberler geldiği vakit dediler ki, "Eğer Rabbimiz dileseydi, elbette üstümüze melekler indirirdi. Bundan dolayı biz, sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz. Ad kavmine gelince, onlar yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve "Kuvvetçe bizden daha güçlü kim imiş?" dediler. Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın kendilerinden çok daha kuvvetli olduğunu düşünmediler mi? Onlar bizim mucizelerimizi bilerek inkâr ediyorlardı. Bundan dolayı biz de, dünya hayatında, zelîl kılıcı azabı onlara tattırmak için, uğursuz günlerde, onların üzerine çok gürültülü bir kasırga gönderdik. Ahiret azabı, elbet daha rüsvay edicidir. Onlara hiçbir surette yardım da olunmaz. Semûd'a gelince, onlara da doğru yolu gösterdik. Ama onlar, körlüğü hidayete tercih ettiler. Onun için kendilerini, kazanmış oldukları (şirkleri) yüzünden o horlayıcı azab yıldırımı yakaladı. iman edip, müttakî olanları ise kurtardık"
(Pugsilet, 13-18).
Bit ki söz, tâa "Sizin tanrınız ancak bir tek tanrıdır" (Fu»iiet. e» ayetinden başlamıştır. Cenâb-ı Hak, bunun böyle olduğuna, "De ki: "Siz mi o yeryüzünü iki günde yaratana küfrediyorsunuz... "(Fussiiet, 9) ifadesini delil getirmiştir. Velhasıl bu sözün Özü şudur Bu kadar kahir ve kadir bir ilâh nasıl inkâr edilebilir ve Hanlık vasfında, bu âdi maddeler nasıl O'nun ortakları sayılabilir. 44[44]

Âd'a Gelen Azabın Benzeri

Allah Teâlâ bu delilini böylece tamamlayınca, "Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, de ki: "Ad ve Semûd'a çarpan yıldırım gibi, size de bir azabın gelip çatabileceğini hatırlatırım" buyurmuştur. Bu şu manayadır: Delil getirme en mükemmel bir biçimde tamamlanmıştır. Eğer onlar buna rağmen cehaletlerinde yine de ısrar edeceklerse, onların başına azab indirmekten başka bir müdâhale ve iş kalmamıştır. Bundan ötürü, "Eğer onlar gönderdiğimiz bu kesin hüccetleri kabul etmez, cehalet ve taklidlerinde ısrar ederlerse, de ki: "Ben sizi uyardım" buyurmuştur. Müberred, "saika", hangi şey olursa olsun, helak eden ve yok eden herşey manasınadır" der. Bu kelime elifsiz olarak ‟ şeklinde de okunmuştur. Keşşaf sahibi, bu okuyuşa göre kelimenin, masdarının, "masdar bina-ı merre"si olduğunu söylemiştir.
Allah Teâlâ sonra "Onlara önlerinden ve arkalarından peygamber geldiği vakit..."

---

[42] 42[42] Müstedrek 2/543.
[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/364-365
[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/365-366

buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, "Kendilerine gönderilen o peygamberler, onlara her taraftan yaklaştılar, ellerinden gelen gayreti sarfettiler ve onları doğru yola getirmek için her çâreye başvurdular. Fakat onlardan karşılık olarak ancak yüzçevirme ve isyan gördüler" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, şeytanın da, "Sonra onlara önlerinden ve arkalarından mutlaka gelirim" (A'rat. 17) elediğini nakletmiştir ki bu, "Onlara her yönden gelir ve onları azdırmak için her çareye-hileye başvururum" demektir. Yine birisi, "Falancanın etrafında her çareye başvurup döndüm dolaştım ve her yandan yaklaştım. Fakat bu çabam ona tesir etmedi" der.

2) Bu ifâde şu manayadır: "Peygamberler onlara, onlardan önce ve sonra gelmiştir." Buna göre eğer, "Onlardan önce ve sonra gelen peygamberlerin, onlara geldiğini söylemek nasıl mümkün olur?" denilirse, biz deriz ki: Hûd ve Sâllh (a.s) onların hem kendilerini hem de kavimlerini imana davet için gelmişlerdir. 8u durumda bütün peygamberler sanki onlara gelmiş olurlar.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Allah'dan başkasına tapmayın diye..." buyurmuştur. Bu, "Onlara önlerinden ve arkalarından gelen o peygamberler, onlara tevhidi ve şirk koşmamayı emrettiler" demektir. Keşşaf sahibi şöyle der: " ifâdesinin başındaki en edatı, ya "yani" (diye) manasınadır, yahut da enne'nin hafifletilmiş şekli olup, takdirindedir ve "Durum, bizim size: "Allah'dan başkasına ibadet etmeyiniz" dememizden ibarettir" manasına gelir."

Daha sonra Cenab-ı Hak, o kâfirlerin şöyle dediklerini nakletmiştir: "Eğer Rabbimiz dileseydi, elbette üstümüze melekler indirirdi" yani onlar, o peygamberleri yalanladılar ve "sizin yalancı oluşunuzun delili şudur: Eğer Allah Teâlâ insanlara peygamber göndermek isteseydi, peygamberlerini meleklerden gönderirdi. Çünkü meleklerin gönderilmesi, öldükten sonra dirilişe ve peygamberliğe inanmaya daha fazla sevkedici olurdu" dediler. Onlar bu şüphelerini ileri sürünce, "Bundan dolayı biz, sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz" demişlerdir ki bu, "Binâenaleyh siz insan olup, melek olmadığınıza göre, peygamber değilsiniz. Peygamber olmayınca da, sizlerin sözünüzü kabul etmeyiz" demektir. İşte bu İfadeden kastedilen budur. Bil ki biz, bu şüphenin cevabı ile ilgili, Enam Sûresi'nde yeterli açıklamayı yaptık.

Ayetteki, "Sizinle gönderilen" ifadesi, o kâfirlerin, peygamberlerin peygamberliğini kabul ettikleri manasında değildir. Onlar bunu, ya peygamberlerin sözü olarak nakletmişlerdir, yahut da alayvârî söylemişlerdir ki bu tıpkı Fİravun'un, "Size gönderilen o peygamberiniz, hiç şüphe yok ki mecnundur"(Şuara, 27} demesi gibidir. 45[45]

Nüzul Sebebi

Rivayet olunduğuna göre EbÛ Cehil, Kureyşten bir topluluğun içinde, "Muhammed'in işi bize karışık geliyor, tam seçip-anlayamaz olduk. Dolayısıyla şiiri, sihri ve kehâneti bilen bir adam arayıp bulun da, o onunla konuşup, sonra onun ne demek İstediğini bize açıklasın" dedi. Bunun üzerine Utbe b. Rebla, "Vallahi, ben şiiri, sihri, kehâneti dinledim ve benim bu hususta bilgim var. Bu işler bana kapalı değil" dedi ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelerek, "Ey Muhammed, sen mi yoksa Hâşim mi; sen mi yoksa Abdulmuttalib mi, sen mi yoksa (baban) Abdullah mı daha hayırlı? Niçin bizim putlarımızı tenkid ediyor ve bizi saptırmaya uğraşıyorsun? Eğer maksadın başkanlıksa, sancağı sana teslim edelim ve liderimiz oi. Yok eğer evlenmeye ihtiyacın varsa, seni istediğin on kızla evlendirelim. Yani Kureyş'den dilediğin on kızı sana verelim. Yok eğer maksadın mal ise, seni zengin kılacak kadar mal toplayalım" dedi. Resûlüllah (a.s) bütün bunları dinledi ve o sözünü bitirince, "BismiIİâhirrahmânirrahîm. Hâ. Mîm. (Bu} Rahman verahîm tarafından indirilmiş bir kitabtır.." diye başlayıp, (bu sûrenin) "Ad ve Semûd'u çarpan yıldırım gibi, size de bir azabın gelip çatması..." ayetine kadar okudu. Tam burada Utbe, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ağzını kapatarak, "Hısım-akraban aşkına yeter" dedi ve evine döndü, Kureyşlilerin yanına varmadı. Onların yanına varmayıp, (ortalıklarda görünmeyince) Kureyşliler, "Zannediyoruz ki Utbe dinini değiştirdi" dedi ve yanına gittiler.

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/366-367

Ona, "Ey Utbe, seni bizden alıkoyan, dinden çıkmış olmandır (herhalde)" dediler. Bunun üzerine Utbe kızdı ve artık bir daha Muhammed (s.a.s) ile konuşmayacağına yemin edip, "Vallahi onunla konuştum. Fakat o bana, ne şiir, ne sihir ne de kehânet olmayan bir sözle karşılık verdi. "Ad ve Semûd'u çarpan yıldırım gibi..." deyince, ağzını tuttum ve hısım akraba aşkına artık devam etmemesini istedim. Yemin olsun ki Muhammed birşey söyleyince yalan söylemeyeceğini biliyorum. Dolayısıyla başınıza bir azab inmesinden korktum" dedi. 46[46]

Âd Kavminin Felâketi

Bil ki Allah Teâlâ, Âd ve Semûd kavimlerinin inkârlarını kısaca belirtince, bunlardan herbirinin özelliklerini de beyân etmek üzere, Âd kavmi için, "Âd kavmine gelince, onlar yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar" buyurdu. Buradaki "büyüklük taslama" hususunda, şu iki mana verilir:

a) Burun kıvırma, kibrini ortaya koyma, başkasına iltifat etmeyip değer vermeme,

b) Başkalarına hükümran olup, onları hizmetçi gibi çalıştırma...

Daha sonra Hak Teâlâ bu büyüktük taslamanın (tekebbürün) sebebini, onların "Kuvvetçe bizden daha güçlü kim imiş?" sözleriyle açıklamıştır. Onlar, iri cüsseli ve alabildiğine güçlü idiler.

Allah Teâlâ sonra, onların, ileri derecedeki kuvvetlerine aldanmalarının doğru olmadığını anlatmak için "Olar kendilerini yaratan Allah'ın kendilerinden çok daha kuvvetli olduğunu düşünmediler mi?" buyurmuştur, yani, onlar başkalarından daha kuvvetli idiyseler de, bilsinler ki, kendilerini yaratan Allah, onlardan çok çok daha kuvvetlidir. Binâenaleyh eğer kuvvetteki fazlalık, kuvveti az olanın, mükemmel olana itaatini gerektiriyorsa, bu durum onların Allah'a boyun eğip, O'nun emir ve yasaklarını dinlemelerini gerektirir" demektir.

Âlimlerimiz, bu ayeti, bütün kuvvet ve kudretin Allah'ın olduğuna delil getirerek, "Bütün güç kudret Allah'a aittir" demişlerdir ki bu husus, ayetteki bu ifadeyle destek bulur. Çünkü bu ifadede, kuvvet ve kudretin Allah'ın olduğuna delâlet eder. Yine bu husus, "Allah, rızık verendir, kuvvet sahibi ve metin olandır"(zârtyat, 58) ayetiyle de desteklenir. 47[47]

İlahî Kuvvetle Kul Kuvvetinin Mukayesesi

Eğer "ism-i tafdil kalıbı, aralarında bir ilgi ve benzerlik bulunan iki şey için kullanılır: Ama kulun kudreti sonlu, Allah'ın kudreti sonsuzdur. Sonlu olan, sonsuz olanla (aralarında ilgi olmadığı için) mukayese edilemez. Binâenaleyh ayetteki, "Allah'ın, kendilerinden çok daha kuvvetli olduğunu düşünmediler mi?" ifadesindeki mukayese nasıl olur?" denilirse, biz deriz ki: Bu, Allahu Ekber (Allah büyüktür) sözümüzün kâidesince gelmiş bir sözdür.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Onlar bizim mucizelerimizi (ayetlerimizi) bilerek inkâr ediyorlardı" buyurmuştur ki bu, "Onlar, ayetlerimizin gerçek olduğunu biliyorlardı. Fakat, tıpkı emânet bırakılan kimsenin, bırakılan o emaneti, bile bile inkâr etmesi gibi, inkâr ettiler" demektir.

Bil ki sözün dizisi, "Âd kavmine gelince, onlar yeryüzünde tekebbür ettiler ve ayetlerimizi inkâr ettiler" şeklindedir. Ayetteki, "Onlar, "Kuvvetçe bizden daha güçlü kimmiş?" dediler. Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın kendilerinden çok daha kuvvetli olduğunu düşünmediler mi?" ifadesi ise, onları bu tekebbüre sevkeden sebebi anlatmak için, söz arasına girmiş, bir "itiraz" cümlesidir. 48[48]

Âd Kavminin İmhası

Bil ki bütün güzel ahlâk ve huyların esasının, mahlûkata ihsan (iyilik yapma) ve Halık'a

---

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/367-368

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/368

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/369

(yaratıcıya), alabildiğine saygı göstermek olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh buradaki, "Yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar" ifadesi, mahlûkata (insanlara) iyi davranmanın zıddı bir tutumdur; "Onlar bizim ayetlerimizi bilerek inkâr ediyorlardı" ifadesi de, Yaratıcı'ya saygıya zıddır. Durum böyle olunca, Âd kavmi, helaki (ölümü) ve ibtâli (işi boşa çıkarmayı) gerektiren kötü sıfatlar bakımından en ileri noktaya varmışlardı. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ onlara azabı musallat kıldı ve "Bundan dolayı biz de onların üzerine çok gürültülü bir kasırga gönderdik" buyurmuştur. 49[49]

Sarsar

Buradaki "sarsar" hakkında iki görüş var:
1) Bu, sesli ve gürültülü esen fırtına demektir. Buna bu adın verilmesinin sebebi hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu rüzgâr şiddetli estiğinde, ondan soğuk ve gürültülü esen rüzgârın sesine (sarsarına) benzer bir ses duyufur. Bundan ötürü buna bu ad verilmiştir.
b) Bu, "kapı sarîrî (gıcırtısı)" tabirinden alınmadır.
c) Bu, gürültülü ve sesli manasına gelen "surre" kökündendir. (Zârtyat, 29) ayetindeki kelime de bu köktendir.
2) Bu, tıpkı ateşin yakıp kavurması gibi soğuğu ile yakıp kavuran, dondurucu bir rüzgâr demektir ve "soğuk" manasına gelen "sırr" kelimesindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Kendisinde "sın" (soğukluk) bulunan rüzgâr gibi..." (Aı-i Imrân, 117) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir; "Rüzgârlar sekiz tanedir. Bunlardan dördü azab (rüzgarıdır). Âsıf, sarsar, akîm vesemûm; dördü ise rahmet rüzgârlarıdır. Naşirat, mübeşşirat, mürselât, zâriyat..." İbn Abbas (r.a)'ın da, "Allah Teâlâ kulları üzerine, ancak yüzüğüm kadar rüzgâr göndermiştir" dediği rivayet edilmiştir. Onun bu söz ile anlatmak istediği şudur: O rüzgâr bu kadar az olmasına rağmen herşeyi helak etmiştir. Bu da, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine delâlet eder.
Ayetteki, "Uğursuz uğursuz günlerde" ifadesiyle ilgili birkaç mesele var: 50[50]

Birinci Mesele

Nâfî, İbn Kesir ve Ebû Amr, bunu, hâ'nın sükûnu ile nehsat; diğerleri de hâ'nın kesresiyle nehisat; şeklinde
okumuşlardır. Keşşaf sahibi şöyle der: "Arapça'da "Mes'ud oldu, uğurlu oldu" fiilinin zıddına fiili kullanılır. "Nahs" kelimesi, ya ism-i fail olan nahis'in, muhaffefi (kolaylaştırılmış şekli)dir, yahut fa'l vezninde sıfattır, yahut da ismi fail manasında bir masdardır. 51[51]

Uğursuz Gün Var mı?

Yıldızlardan hüküm çıkaran müneccimler, bu ayote dayanarak, bazı günlerin uğurlu, bazı günlerin de uğursuz olduğunu ileri sürerek, "İşte bu ayet, bu manada son derece sarihtir" demişlerdir. Kelamcılar da, ayetteki "Uğursuz günler" ifadesinin, "tozlu, topraklı; nerdeyse, hiçbir şeyin görülmediği, hiçbir tasarrufta bulunulamayan" günler anlamında olduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir. Yine kelamcılar, "Bu günlerin uğursuz olması, Allah Teâlâ'nın onları, bu günlerde helak etmesi manasındadır" demişlerdir. Birinci görüşü benimseyenler buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Arapça'da, nehısât, uğursuz şeyler anlamındadır. Çünkü, nasıl "bulanık" şeyin mukabili, "saf, temiz" olan ise, bunun karşılığı da, mutluluk, bahtiyarlık ve uğurluluktur." Bunlar, kelâmcıların ikinci görüşlerine de şu şekilde cevap vermişlerdir:

---

[49] 49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/369
[50] 50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/369-370
[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/370

Allah Teâlâ o azabı, o uğursuz günlerde gerçekleştirdiğini haber vermiştir. Binâenaleyh, o günlerin "uğursuz olması"nın, o günlerde tahakkuk eden azabtan başka ve ayrı olması gerekir. 52[52]

Dünya ve Ahiret Zilleti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bundan dolayı Biz de, dünya hayatında, zelîl kılıcı azabı onlara taddırmak için..." buyurmuştur. Yani, "Hor ve hakîr kılıcı, zelîl edici o azabı taddınrız..." demek olup, bunun sebebi de, onların kibirlenmeleridir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların büyülenmelerine, onlara rüsvaylık, aşağılık ve zilleti ulaştırmakla mukabelede bulunmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ahiret azabı, elbet daha rüsvay edicidir" buyurmuştur. Yani, "Ahiret azabı ise, daha fazla hor kılıcı, zelîl ve rüsvay edicidir" demektir, tiîjj^e V ,**j "Onlara hiçbir surette yardım da olunmaz". Yani,
"Onlar, bu şiddetli ve son derece fazla olan hor ve hakirliğin içine düşmelerinin yanı sıra, onu bunlardan men edecek bir yardımcı da yoktur" demektir. 53[53]

Semûd Kavmi

Allah Teâlâ Âd kıssasından bahsedince, bunun peşinden Semûd kıssasını getirerek, "Semûd'a gelince" buyurmuştur. Keşşaf sahibi şöyle der: "Semûd kelimesi, ref ve nasb ile, tenvinli ve tenvinsiz olarak okunmuştur. Ama, mübtedânın başına gelen emmâ'dan sonra geldiği için, merfû olarak okunması daha fasihtir. Yine bu kelime sâ harfinin dammesiyle de okunmuştur (sünûd). Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki bu, "Biz onlara, hayır ve şer yollarını gösterdik. Ama onlar, delâlate düşmeyi, doğru yola girmeye tercih ettiler" demektir. 54[54]

Hidayet

Bil ki Keşşaf sahibi, Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara, 2) ayetini tefsir ederken, ayetteki "el-hudâ" kelimesini, "Arzu edilen şeye ulaştıran delâlet ve işaret" şeklinde açıklamıştır. Halbuki bu ayet, onun bu görüşünü iptal etmektedir. Çünkü bu ayet, "hldayef'in, arzu edilen elde edilmediği halde, bulunduğuna ve tahakkuk ettiğine delâlet etmektedir. Böylece, keşşaf sahibinin, "Arzu edilene ulaştıran" kaydının, hidâyetin te'vilinde nazar-ı dikkate alınmayan gereksiz bir kayıt olduğu sabit olmuş olur. Bu ayette bunu ihsas eden bir soru da bulunmaktadır. Ancak ne var ki o, yeterli ve sadra şifa verici bir cevap zikretmediği için, biz bu soruyu zikretmiyoruz.
Mu'tezile şöyle demektedir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, deliller zikrettiğine, hertürlü mazeret ve bahaneleri ortadan kaldırdığına, ancak ne var ki imanın kuldan sudur ettiğine delâlet eder. Çünkü ayetteki, "Semûd'a gelince, onlara da doğru yolu gösterdik" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, deliller koyduğuna; "Ama onlar, körlüğü hidâyete tercih ettiler" ifadesi ise, onların bu körlüğü, bizzat kendilerinin işlediğine delâlet eder. Binâenaleyh bu ifade, küfür ve imanın kuldan sudur edip, onun fiili olduğunu gösterir." Ben derim ki, tam aksine bu ayet, bu iki şeyin kuldan değil, Allah'tan olduğuna delâlet eden en kuvvetli delillerdendir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:
a) Onlar, bunu elde etmeyi arzuladıkları için, bu körlük ancak onlardan sudur etmiştir. Binâenaleyh onların kalplerinde bu şeyin ztddını değil de bunu sevme bulunduğuna göre, şimdi sen bak! Eğer bu tercih, herhangi bir müreccih bulunmaksızın olmuş olursa, o zaman bunu söylemek batıl olur. Yok eğer, bu müreccih (tercihi yapan) kul ise, taleb, (soru) yeniden avdet eder. Yok eğer bu müreccih, Allah ise, o zaman matlûb (netice) elde edilmiş olur.
b) Allah Teâlâ, "Ama onlar, körlüğü hidayete tercih ettiler" buyurmuştur. Bir kimsenin, o

---

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/370
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/370-371
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/371

şeyin bir körlük ve cehalet olduğunu bile bile, körlüğü ve cehaleti sevmeyeceği, bunu arzu edemeyeceği, hatta o körlükte ve cehalette bir bilgi ve yol göstericiliğin bulunduğunu zannetmediği sürece asla ona rağbet etmeyeceği zarurî olarak bilinen bir husustur. Binâenaleyh bu kimsenin böylesi bir cehaleti tercih etmeye yeltenmesinden önce, başka bir cehaletin mutlaka ve mutlaka bulunmuş olması gerekir. Şimdi sen bak, eğer bu ikinci cehalet, kulun seçeneği ile olmuş ise, o zaman teselsül gerekir. Halbuki bu, imkânsızdır. Binâenaleyh, bütün bu cehaletlerin, kulun ihtiyarı olmadan bu işin kendisinde meydana geldiği bir cehalete varıp dayanması gerekir ki, elde edilmek istenen netice de budur.
Allah Teâlâ, onların küfürlerini tavsif edince, "Onları o horlayıcı azâb yıldırımı yakaladı..." buyurmuştur, kelimesi, "azabın en büyüğü", "bel kıranı" demek olup, hûn ise, "zelîl eden, aşağılayan" anlamındadır. Azâb kelimesinin masdar ile hûn diye vasfedilmesi, bu azabın son derece çetin olduğunu bildirmek içindir. Yahut da hûn kelimesi, azâb kelimesinden bedeldir. "kazanmış oldukları şeyler yüzünden..." buyurmuştur. Cenâb-ı Mak bu ifadeyle, onların şirk koşmalarını, Salih peygamberi yalanlamalarını ve o deveyi boğazlamalarını kastetmiştir. Keşşaf sahibi burada, yine, büyük bir tutarsızlık içine düşmüştür. Uygun olanı, ona iltifat edilmemesidir. Çünkü bu, her ne kadar lafızlarla ve kelimelerle ilgili hususta sa'y ü gayret göstermiş ise de, ancak ne var ki bu zavallı kişi, manaları anlamaktan uzak bir kimsedir. 55[55]

Korunanları Allah'ın Kurtarması

Cenâb-ı Hak, bu ilahî tehdidi zikredince, bunun peşinden vaadini de getirerek, "İman edip, muttaki olanları ise kurtardık" buyurmuştur. Yani, "Bunlar, Âd ve Semûd kavminin yaptığı o fiillerden kendilerini ittika etmişlerdir..." demektir. Buna göre şayet, "Böylesi bir şeyin Ümmet-i Muhammed hakkında olmayacağını ve Allah'ın da bu hususu, "Sen onların içinde olduğun sürece, Allah onlara azâb etmeyecektir"(Enfâi. 33) ayetinde açıkça belirttiğini ve sahih hadislerde de, Allah Teâlâ'nın, bu ümmetten bu tür âfetleri kaldırdığının yer aldığını bile bile, daha Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kavmini, Âd ve Semûd'un başına gelen azâb yıldırımı gibi şeylerle uyarması nasıl uygun düşer?" denilirse, biz deriz ki: Kureyşliler bu azâb yıldırımı gibisine müstehak olmada, kendilerinin Âd ve Semûd'a denk ve müsavi olduklarını anlayınca, derece ve yoğunluğu onlarınkinden az olsa bile, bu tür bir azabın tahakkuk edebileceğini bekleyedurmuşlardır. Korkutma hususunda bu kadarcık şey dahi kâfidir. 56[56]

Azaların İtirafları

"Gün gelecek o gün Allah'ın düşmanları, işte onlar, toplu halde ateşe sürüleceklerdir. Nihayet oraya geldikleri zaman, onlar ne yapıyor idiyseler, kulakları, gözleri, derileri kendilerinin aleyhine şahitlik edecektir. Derilerine, (şöyle) dediler: "Bizim aleyhimize niye şahitlik ettiniz?" Onlar da, "Bizi, her şeyi söyleten Allah söyletti. Sizi ilk defa o yaratmıştır. Yine ancak O'na döndürülüyorsunuz" dediler. "Siz, ne kulaklarınız, ne gözleriniz, ne de
derileriniz kendi aleyhinize şahitlik eder diye, (düşünüp) sakınmadınız. Bilakis, Allah, yapmakta olduklarınızın birçoğunu bilmez sandınız. Rabbinize karşı beslediğiniz şu zannmız yok mu? işte sizi o helak etti. Bu yüzden, hüsrana düşenlerden oldunuz. Şimdi eğer (azaba) dayanabilirlerse, işte onların yurdu, ateş! Eğer nzahk vermek için dünyaya dönmek isterlerse onlann bu dilekleri kabul edilmez"
(Fussikrt, 19-24).
Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirlerin dünyadaki azabının keyfiyetini beyân buyurunca, zecr ve sakındırma hususundaki ibret alma işinin tam bir şekilde gerçekleşebilmesi için, bunun peşinden ahiretteki azablarının keyfiyetini anlatan ifadelere yer vermiştir. Nafi kıraati, haşr işini Allah'a izafe ederek nahşuru e'dâe okunmuştur ki, bunun takdirî manası "Allah Teâlâ,

---

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/371-372
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/372

kendisinin, baştan sona kadar gelmiş geçmiş düşmanları olan kâfirlerin topunu hasredip cehenneme sürecektir" şeklindedir. Bu kıraatin delili ise, bu ifadenin "Biz kurtardık.." (Fu»iiet. ıe) kelimesine atfedilmiş olmasıdır. Böylece de, lafzı bakımından ona muvafık olmasının güzel oluşudur ki, bu okuyuşu, Cenâb-ı Hakk'ın, (Meryem,*.) ve (Kehi,47) ifâdeleri de teyit eder.
Diğer kıraat imamları ise, bu ifadeyi, meçhul olarak okumuşlardır. Çünkü, Semûd kıssası artık bitmiştir. Dolayısıyla, ayetteki ifadesi, başka bir sözün başlangıcıdır. Bir de, onlan haşredenler, Cenâb-t Hakk'ın, "toplayın, hasredin..." <saffât,22) emrine muhatab olanlardır ki, bunlar da meleklerdir. Üstelik bu kıraat da, Cenâb-ı Hakk'ın, tijfijjt ^ "dağıtıma tabi tutulurlar" buyruğuna mutabıktır. Yine, birinci kıraatin takdiri, Allah Teâlâ'nın, "Biz, Allah'ın düşmanlarını toplayıp cehenneme süreriz" demesi şeklinde olunca, bu takdire göre evlâ olanın, ayetin ifadesinin "Biz, bizim düşmanlarımızı toplar da ateşe süreriz" şeklinde olması gerekirdi.
Bil ki Allah Teâlâ, kendisinin düşmanlarının toplanıp cehenneme sürüleceklerini belirtince, buyurmuştur. Yani, "Sonrakiler onlara yetişsinler diye, baştakiler tutulurlar. Yani, geriden gelenler onlara ulaşsınlar diye, en öndekiler durdurulurlar" demektir ki bu da, onların bir araya geldiklerinde yaptıklarının kendilerine sorulacağını, bundan mesul tutulacaklarını beyân etmektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nihayet oraya geldikleri zaman, kulakları, gözleri, derileri kendilerinin aleyhine şahitlik edecektir" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 57[57]

Birinci Mesele

Kelamın Takdiri, dirin böyle olmasına göre, ayetteki kelimesi, zâid addedilmiş olur. urada söyleşi bir ek faydanın olduğu da söylenmiştir ki, bu fayda da, "Onlar gelir gelmez, işte bu şehâdetin mutlaka ve mutlaka tahakkuk edeceği"nin belirtilmesidir. Ki bu tıpkı, Bu (azâb) vaki olduktan sonra mı O'na iman edeceksiniz?" {Yunus, 51) ifadesi gibidir. Yani, "O azabın meydana geldiği o vakitte, onların O'na iman etmeleri vaktinin mutlaka ve mutlaka, bulunması gerekir" demektir. 58[58]

Azaların Şahitliği

Rivayet olunduğuna göre, kıyamet gününde kul şöyle diyecektir: "Ey Azîz Rabbim, sen bana zulmetmeyeceğin
vaadinde bulunmadın mı?" Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Bu, senin için, aynen söz konusudur, vakidir" buyurur. Kul, "Ben, kendime, yine kendimden olan bir şahidi kabul ederim" der, bunun üzerine de Allah, onun ağzını kapatır ve ondan sudur eden fiilleri, onun uzuvlarına söyletir. İşte, "Kulakları, gözleri, derileri kendilerinin aleyhine şahitlik edecektir" ifadesi bunu anlatmaktadır.
Alimler, bu şehâdetin nasıl olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bu hususta şu üç görüş ileri sürülmüştür:
a) Allah Teâlâ, o uzuvlarda, anlayış, konuşma kudreti ve konuşma fiilini halkeder de, böylece o uzuvlar tıpkı, bir adamın görüp bildiği şeye şehâdet etmesi gibi şehâdette bulunurlar.
b) Allah Teâlâ, tıpkı o ağaçta (Hz. Musa (a.s)'yla ilgili ağaçta) o konuşmayı yarattığı gibi, bu uzuvlarda da bunlara delâlet eden sesleri ve harfleri yaratır.
c) Allah o uzuvlarda, o insandan bu işlerin sudur ettiğine delâlet eden birtakım haller meydana getirir. İşte bu emarelere, şehâdet etmek adı verilmiştir. Bu meselâ, tıpkı bu âlemin hallerinin değişmesinin, âlemin kendisinin "muhdes" olduğuna delâlet etmesi gibidir. 59[59]

---

[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/372-374
[58] 58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/374
[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/374

Mutezilenin Zorlanması

Bil ki, bu mesele, Mutezile için, (İzahı) zor olan bir meseledir. Birinci görüşe, (yani, a maddesindeki açıklamaya) gelince: Bu, onların mezhebine göre, izahı zor olan bir meseledir. Çünkü aklın, kudretin ve anlayışın olabilmesi için, Mutezlle'ye göre, bedenin olması şarttır. Binâenaleyh dil, dil olarak kaldığı müddetçe, itim ve aklın mahalli, yeri olması imkânsızdır. Bu sebeple, şayet Allah Teâlâ, bu bünyeyi ve onun şeklini değiştirecek olsa, o bir lisân ve deri olmaktan çıkar. Halbuki ayetin zahiri, bu "şehâdef'in kutağa, göze ve deriye nisbet edilmiş olduğuna delâlet etmektedir. Şimdi biz, "Cenâb-ı Hak, bu uzuvların yapısını değiştirmez" diyecek olsak, bu durumda onların, akıllı, anlayışlı ve konuşan olmaları mümkün olmaz. İkinci görüşe, yani, Allah Teâlâ'nın, bu sesleri ve harfleri o uzuvlarda yaratmış olduğu şeklindeki izaha gelince, bu da, Mutezilenin prensiplerine göre, doğru değildir. Zira, onlara göre, konuşan (mütekellim), kelâm (konuşma) ile vasfedilen değil, bizzat konuşma fiilini yapandır. Çünkü onlar, Allah'ın, o konuşmayı o ağaçta yarattığını söylüyorlar. Dolayısıyla, o konuşma fiilini yapan o ağaç değil, bizzat Allah Teâlâ'dır. Bu sebeple şimdi biz şayet, "Allah Teâlâ, o sesleri, o harfleri o uzuvlarda yaratmıştır" dersek, bu durumda şahitlik yapan o uzuvlar değil, Allah'ın kendisinin olması gerekir. Ve yine, bu konuşmayı yapanın o uzuvlar değil, Allah Teâlâ olması gerekir. Halbuki, Kur'ân'ın (ayetin) zahiri, bu şehâdetin, Allah'dan değil, o uzuvlardan sudur ettiğine delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Allah, "Kulakları, gözleri, derileri kendilerinin aleyhine şahitlik edecektir" buyurmuştur. Üstelik onlar da, o uzuvlara, "Niye bizim aleyhimize şahitlik ettiniz?" diyeceklerdir. Bunun üzerine o uzuvlar da, "Bizi, her şeyi söyleten Allah söyletti" şeklinde cevap vereceklerdir. Bütün bu ayetler, o sözleri söyleyenin, o uzuvlar olduğuna ve bu sözlerin Allah'ın sözü olmadığına delâlet etmektedir. Bu iki görüşe göre, problemin arzedilmesi, işte bu şekildedir.

Üçüncü görüşe, yani, bu şahitliğin, o işlerin onlardan sudur ettiğine delâlet edercesine o uzuvlar üzerinde husûsî birtakım emare ve alâmetlerin zuhur etmesi şeklinde yorumlanmasına gelince bu, hakikaten ??? geçmektir. Halbuki asi olan, bunun yapılmamasıdır. Bu konudaki sözün sonu budur.

Ama bizim, ehl-i sünnet alimlerimize göre, böyle bir problem söz konusu değildir. Çünkü biz ehl-i sünnete göre, hayat, ilim ve kudretin olabilmesi için, bünye (beden)'in olması şart değildir. O halde bu demektir ki, Allah Teâlâ, bu uzuvların herbir parçasında aklı, kudreti ve konuşmayı yaratmaya kadirdir. Böyle olması halinde, bu problem söz konusu olmaz. Hayat ve hayat ile alâkalı herhangi bir sıfat için bünyenin şart olmadığını beyan hususunda bu ayetle istidlalde bulunmak son derece güzel olur. Ailah en iyisini bilendir. 60[60]

Üç Duyunun Özelliği

Bu üç uzvun özellikle ele alınması hususunda müfessirlerin herhangi bir sebep ve hikmetten bahsettiklerini görüp müşahede etmedim. Şimdi ben diyorum ki: Duyu organlarının, işitme, görme, koklama, tadma ve dokunma diye beş tane olduğunda şüphe yoktur. Ve yine, dokunmayı sağlayan vasıtanın deri olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, burada duyu organlarından işitmeyi, görmeyi ve dokunmayı ele almış; tadma ve koklama şeklinde ele alman diğer ikisini zikretmemiştir. Çünkü, tadma işi de, bazı bakımlardan dokunmanın içine dahildir. Çünkü bir şeyin tadını algılama, dilin derisi ile, damağın, yiyeceğin kütlesine temas etmesiyle meydana gelir. Dolayısıyla bu iş, dokunma işine dahildir. Geriye koklama duyusu kalmaktadır ki, bu, insanda zâten zayıf olan bir duygudur. Allah'ın, koklama duyusu İle ilgili bir mükellefiyeti, bir emri ve bir yasağı yoktur.

Bunu iyice kavradığında şimdi biz diyoruz ki: İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Buradaki derilerin şehâdeti ile, insanın, tenasül uzuvlarının şehâdeti kastedilmiş olup, bu,

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/374-375

kinaye üslûbunda söylenmiş olan bir sözdür. Nitekim Cenâb-ı Hak, cinsî münâsebeti kastederek, "Onlarla, randevulaşmaymız" (Bakara, 235/ ve def-i hacet, yani tuvalet ihtiyacını gidermek manasını kastederek, "Veya içinizden biri gait'den (ayak yolundan) gelmişse..." (Maid*, e) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)rin de, "İnsanoğlunun konuşacak olan ilk uzvu, onun uyluğu ile elidir..."61[61] dediği rivayet edilmiştir."
Böyle olması halinde, bu ayet, zina fiilini yapanlar hakkında şiddetli bir tehdit olmuş olur. Çünkü zinanın başlangıcı, el ile olduğu gibi; sonu da, uyluk iledir.
Daha sonra Allah Teâlâ, onların uzuvlara, "Bizim aleyhimize niye şahitlik ettiniz?" Onlar da: "Her şeyi söyleten Allah bizi söyletti. Sizi ilk defa O yaratmıştır. Yine ancak O'na döndürülüyorsunuz'* dediklerini nakletmiştir ki, bu, "Sizi yaratmaya ve dünyada iken sizi konuşturmaya kadir olan Allah, Kıyamet gününde iken, sizi yine yaratmaya ve yeniden konuşturmaya, öldükten sonra diriltmeye de kadirdir. O halde O'nun, uzuv ve organları konuşturması nasıl imkânsız görülebilir?!" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Siz, ne kulaklarınız, ne gözleriniz, ne de derileriniz kendi aleyhinize şahitlik eder diye, (düşünüp) sakınmadınız" buyurmuştur. Bu, onların, o kötü işlere yöneldiklerini gizlendiklerini, ancak ne var ki onların gizlenmelerinin, kendilerinin aleyhine olarak kulaklarının, gözlerinin ve derilerinin şehâdet etmesi endişesinden ötürü olmadığını; zira onların, Öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr ettiklerini, ancak ne var ki, bu gizlenmenin, onların gizlice ve görünmeksizin yapılan fiilleri Allah'ın bilemeyeceği zannını taşıdıkları için olduğunu belirtmektedir. 62[62]

Nüzul Sebebi

İbn Mes'ûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, Kâ'be'nin örtüsüne bürünmüştüm. Derken yanıma, ikisi Sakîfli, biri de Kureyşli olan üç adam geldi. Bunlardan birisi, "Siz, Allah'ın, dediklerinizi duyduğunu zanneder misiniz?" dedi. Bunun üzerine ikisi, "Konuştuğumuz zaman, (yüksek sesle konuşur da), seslerimizi duyarsak, O da seslerimizi duyar. Aksi durumda duymaz" dediler. Ben bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlattıktan sonra, ayeti nazil oldu." 63[63]

Allah Hakkında Hüsn-i Zan

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Rabbinize karşı beslediğiniz şu zannmız yok mu? İşte sizi, ohelâketti. Bu yüzden, hüsrana düşenlerden oldunuz..." buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ hakkında, herhangi bir şeyin bilgisinin O'nun ilminden hariç olduğunu zanneden bir kimsenin, şüphesiz ki hüsrana düşen ve helak olan kimselerden olacağı hususunda sarîh bir delildir. Ehl-i tahkik şunu demiştir: Zan, İki kısımdır. Allah hakkında, hüsn-i zan ve fasit zan. Hüsn-i zanna gelince, bu, O'nun hakkında hep rahmet ve lütuf zannında bulunmak, hüsn-i zan beslemektir. Bir kutsî hadiste Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: "Ben, kulumun benim hakkımdaki zannmcayım, zapnı üzereyim,"64[64] Yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Sizden hiç biriniz, Allah hakkında iyi zanda bulunmaksızın ölmesin"65[65] buyurmuştur. Kabîh, çirkin zan ise, fasittir, bâtıldır. Bu bazı hallerin Allah'ın ilminden gizli kaldığını sanmaktır.
Katâde şöyle demiştir: "Zan, iki çeşittir: Kurtaran zan ve helak eden zan. Kurtaran zanna gelince bu, "Çünkü ben, hakikaten hesabıma kavuşacağımı zannetmiştim.." (Hakka. M) ve "... onlar hakikaten Rablerine kavuşup döneceklerini bilirler.."(Bakara, 46) ayetlerinde ifade buyurduğudur. Helak edici zanna gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinize karşı beslediğiniz şu zannmız yok mu? İşte sizi, o helak etti..." ayetinde ifade ettiği zandır. Keşşaf sahibi şöyle

---

61[61] Mûsned, 5/3.

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/375-376

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/376

64[64] Buhari, Tevhid, 15; Mûslim, Tevbe, 1 (4/2102)

65[65] Müslim, Cennet, 61 (4/2205)

demiştir: "Zâllküm, mübtedâ olduğu için merfû, zannukum ve erdakum kelimeleri de, iki haberdirler. Zannukum kelimesinin zâlikum'dan bedel, erdakum kelimesinin haber olması mümkündür."
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şimdi eğer (azaba) dayanabilirlere, işte onların yurdu, ateş!.." buyurmuştur. Yani, "Eğer onlar, bekledikleri bir yardım talebinde bulunmaktan geri durmuşlarsa, bunu bulamamışlardır. Ateş de onların yurdu, yani makamları olmuştur" demektir, "Eğer rızalık vermek isterlerse, onların bu dilekleri kabul edilmeyecektir'* yani, "Onlara, arzuladıkları şey verilmeyecek ve buna icabet edilmeyecektir." Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şimdi bizler sızlansak da, katlansak da birdir. Bizim için sığınacak hiçbir yer yoktur" (İbrahim, 21) ayetidir. Bu ifade, (mine'l-mu'tibîne) şeklinde de okunmuştur. Yani, "Onlar Rablerini hoşnut kılmak isteseler bile, bunu yapamazlar. Yani, "Onların buna imkânı yoktur." 66[66]

Kur'an'ı Susturma Çabalan

"Biz onlara birtakım yanaşmaları sebep yaptık da, önlerinde ne var, ardlannda ne varsa, onlar bunları süslü gösterdiler. Cin ve insanlardan kendilerinden evvel geçmiş ümmetler içinde, bunlara karşı da o söz hak olmuştur. Çünkü onlar hüsrana düşenlerdi. O küfredenler (şöyle) dediler: "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin. Onun hakkında manasız yaygaralar yapın. Belki üstün gelirsiniz." işte biz o kâfirlere, muhakkak ki en çetin bir azabı tattıracağız. Onları, yapageldiklerinin en kötüsüyle cezalandıracağız. Bu, Allah'ın düşmanlarının cezasıdır ki, ateştir. Bizim ayetlerimizi bilerek inkâr etmelerinin cezası olarak orada onlara (cehennemde) ebedîlik yurdu vardır. O küfredenler (cehennemde), "Ey Rabbimiz, cinden ve insandan bizi saptıranları göster bize de, onları ayaklarımız altına alalım. Ta ki en aşağıda kalanlardan olsunlar" dediler"
(Fussilot, 25-29).
Bil ki Allah Teâlâ, bu kâfirlerin küfrü üzerine, onlar için hem dünyada hem de ahiretteki şiddetli tehdid ve vaîdini zikredince, bunun ardından, küfre düşmelerinin sebebini zikretmiş ve "Biz onlara birtakım yanaşmaları sebep yaptık da" buyurmuştur. Bu ifade hakkında birkaç mesele vardır: 67[67]

Birinci Mesele

es-Sıhâh sahibi şöyle demiştir: "Arapça'da, "(Buna bedel) ona, bir meta verdim" anlamında, denilir. Bu iki kimse hakkında, (bey'âni) denildiği gibi (kaydâni) de denilir. ise, "Allah, onu ona getirdi ve onu ona verdi" anlamındadır." Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz onlara birtakım yanaşmaları sebep yaptık da..." ifadesi, bu anlamdadır. 68[68]

İkinci Mesele

Ehl-i sünnet bu ayet ile, Allah Teâlâ'nın kâfirden küfrü murat ettiği hususunda istidlalde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Allah, bu yanaşmaları onlara sebep kıldığını zikretmiştir. Allah Teâlâ, bu yanaşmaları her ne zaman onlara sebep kılarsa, onların, bâtılı onlara süslü göstereceğini bilmektedir. Bir fiil yapıp da, bu fiilin, mutlaka bir neticeye götüreceğini bilen kimse yok mu? İşte bu fiilin failinin mutlaka, bu neticeyi murad etmiş olması gerekir.. İşte böylece, Allah Teâlâ bu yanaşmaları onlara sebep kılınca, O'nun, onlardan bu küfrü murad etmiş olduğu sabit olmuş olur."
Cübbâi, buna şöyle diyerek cevap vermiştir: "Şayet Allah, isyanları murad etmiş olsaydı, o

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/376-377
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/377-378
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/378

zaman asîlerin bunu işlemekle muti olmuş olmaları gerekirdi. Çünkü, bir başkasının kendisinden dilediğini yapan kişinin, o kimseye itaat etmiş olması, mutî olmuş olması gerekir. Bir de, "Ben, cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" (Zariyat, 56) ayeti, Allah Teâlâ'nın, kullardan ancak ibâdeti dilemiş olduğuna delâlet eder. İşte böylece, Cenâb-ı Allah'ın onlardan ma'siyyeti dilememiş olduğu sübût bulmuş olur. Bu ayete gelince, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak burada, "Biz, onlara günahları, süslesinler diye birtakım yanaşmaları onlara vesile kıldık" buyurmamış, aksine, "Onlar ... onlara süslü gösterdiler" buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın bu buyruğunun anlamı, "Allah, herkesi, kendi cinsinden olan diğerine yaklaştırdı da, böylece, ikisinden herbirini diğerine sebep kıldı; zengini fakire, fakiri zengine.." şeklindedir. Sonra Cenâb-ı Hak, onların bir kısmının, diğerlerine, günahları süslemiş olduğunu beyan etmiştir.

Bil ki, âlimlerimizin istidlal şekli daha önce de bahsettiğimiz gibi şöyledir: Bir kimse bir iş yapar ve o işin bir neticeye götüreceğini kesinkes bilirse, muhakkak ki bu işi yapan kimse, o neticeyi murad eder, ister. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak burada, o yanaşmaları-arkadaşları onlara musallat etmiş ve o arkadaşları onlara musallat ettiğinde, onların bu küfre ve sapıklığa düşeceklerini bilmiştir. Cübbat'nin ileri sürdüğü itiraz, bu durumu değiştirmez. Cübbâî'nin, "Eğer Allah Teâlâ, onların günah işlemelerini dilemiş olsaydı, onlar bu isyan ve günahları işlemekle, Allah'a itaat etmiş olurlardı" şeklindeki görüşüne karşı diyoruz ki: Eğer birinin, istenen şeyi yapması onu isteyene itaat manasına gelseydi, o zaman Allah'ın da, kullarının istedikleri ve duâ ettikleri şeyi onlara verdiğinde, kullarına itaat etmiş sayılması gerekirdi. Bunun böyle olmadığı malumdur. Keza bu lafzı ilzamdır, sözde olan bir itaat durumudur. Zira "itaat" ile falancanın istediğini yaptığını kastedersen, bu, muayyen bir şeyi insanın kendi kendisine gerekli kılmasıdır. Yok eğer başka bir şey kastedersen, mutlaka onu açıklamak gerekir. Ta ki onun sahih olup olmadığı incelenebilsin. 69[69]

Süslenen Şey

Alimler, ayetteki, "Önlerinde ne var, ardlannda ne varsa bunları süslü gösterdiler" ifadesiyle ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

1) Zeccâc bu hususta şu iki izahı yapmıştır:

a) "O arkadaşları onlara, önleri sıra gelecek olan âhiret işlerine dâir, öldükten sonra dirilişin, cennetin, cehennemin olmadığını ve ardları sıra olan dünyanın hoş olduğunu söylediler, böylece de dünyanın kadîm olduğu, yaratıcısının ve failinin ise taibat ve felekler olduğu fikrini verirler.

b) Onlar bunlara, görüp bildikleri amellerini ve "ardlannda ne varsa" yani yaptıklarını iddia ettikleri şeyleri hoş ve süslü gösterdiler." İbn Zeyd de buna "Onlar onlara daha önce yapmış oldukları âdî işler ile, yapacakları âdî ve kötü amelleri, güzelmiş gibi gösterdiler" manasını vermiştir. 70[70]

Cehennemlik Hükmü

Cenâb-ı Allah, daha sonra "Cin ve insanlardan, kendilerinden evvel geçmiş ümmetler içinde, bunlara karşı da o söz hak olmuştur. Çünkü onlar hüsrana düşenlerdi" buyurmuştur. Ayetteki, "ümmetler içinde" ifadesi, 'deki "nüm" zamirinden hal olmak üzere mahallen mansubtur. Buna göre kelâmın takdiri, "Bu söz onlara, onlar geçmiş ümmetler içinde olarak hak oldu. Çünkü o geçmiş ümmetler de hüsrana düşenlerdi" şeklindedir.

Ehi-i sünnet âlimlerimiz bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ bu hükmün bu kimselere hak olduğunu, bunlar hakkında kesinleştiğini haber vermiştir. Eğer onlar kâfir olmasalardı, bu hak hüküm bâtıla, bu bilgi cehalete, bu doğru haber yalana dönüşmüş

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/378-379

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/379

olurdu. Böyle olması ise imkânsızdır. İmkânsızlığı gerektiren şey de imkânsızdır. Böylece onlardan imanın sâdır olup, küfrün sâdır olmamasının imkânsız olduğu sabit olur.
Bil ki bu söz sûrenin başındaki tâ, "Onlar, "Bizim kendisine davet edegeldiğimiz şeyden, kalbimiz örtülüdür..." derler" (FuMiiet, 5) ayetinden başlamaktadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, işte bu şüpheye çeşitli cevaplar vermiş ve söz, sözü aça aça buraya kadar gelip dayanmış. 71[71]

Kur'ân'ı Gürültüye Getirmek İstemeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların yeni bir şüphesini nakletmek üzere: "O küfredenler şöyle dedüer:
"O küfredenler şöyle dedüer: "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin. Onun hakkında manasız yaygaralar yapın. Belki üstün gelirsiniz" demiştir. Keşşaf sahibi, "Bu kelime, hem ğayn'ın fethası, hem de zammesiyle ıjANj ve 'jilij şekillerinde okunmuştur. Çünkü Arapça'da bu fiil, hem hem de şeklinde kullanılır. "Lağv", manasız-faydasız, düşük sözdür" demiştir.
Bil ki bu kimseler Kur'ân'ın, hem lafız, hem de mana bakımından mükemmel bir söz olduğunu, onu duyan-dinleyen herkesin, lafızlarının sağlamlığını görüp, aklı, onun manalarını anlayacağını ve onun hak bir kelâm, kabul edilmesi gerekli bir söz olduğunu biliyorlardı. Bundan dolayı, insanları onu dinlemekten alıkoymak için tedbir alıp, birtbirlerine, "Kur'ân okunduğunda, onu dinlemeyin. O okunurken seslerinizi hurafeler, masallar anlatarak, yaian-yanhş şiirler okuyarak, batıl sözler söyleyerek yükseltin ki, Kur'ân'ı okuyanın okuyuşunu karıştınr-şaşırtır ve onun okuyuşunu bastırırsınız" dediler. İşte Kureyşliier biribirine bunu tavsiye ediyorlardı ki bu, "Kur'ân'ın okunuşunu, insanlara anlaşılır bir halden çıkarabilmek İçin, "Kur'ân okunurken, "lağv" (boş sözler) ve batıl işler yapın. Ancak böylece Muhammed'e üstün gelebilirsiniz" diyorlardı. Bu, onlardan sâdır olan câhilce bir düşüncedir. Çünkü onlar o anda bile kendilerinin lüzumsuz işlerle ve boş sözlerle meşgul olduklarını; Allah Teâlâ'nın ise fazlı ile Hz. Muhammed (s.a.s)'e yardım etmekte olduğunu kabul etmişlerdir.
Cenâb-ı Hak, bunu anlatınca, onları şiddetli bir azabla tehdit ederek, "işte biz o kâfirlere, muhakkak ki en çetin bir azabı tattıracağız" buyurmuştur. Çünkü "zevk" (tatma) kelimesi, ancak denemek İçin yapılan az miktarda birşey için kullanılır. Fakat Allah Teâlâ, bu tadısın çok şiddetli bir azab olduğunu belirtmiş Binâenaleyh onun azt böylesine şiddetli bir azab olunca, kim bilir tadılan şeyin çoğunun durumu ne olur!
Hak Teâlâ sonra, "Onları, yapageldiklerinin en kötüsüyle cezalandıracağız" buyurmuştur. Âlimler bunun manası hususunda değişik izahlar yapmışlar ve ekserisi, "Bununla, onların amellerinin kötü olanlarının cezası kastedilmiştir" demişlerdir. Hasan el-Basrî, "Hayır, bununla Cenâb-ı Hakk'ın, o kimselere, iyi amellerine karşı mükâfaat vermeyeceğini anlatmak istemiştir. Çünkü onlar, iyi amellerini küfür (inkâr) ile boşa çıkarmışlar ve böylece o güzel amelleri zâyî olmuştur. Geriye ellerinde ancak o kötü işleri kalmış ve şüphesiz böylece o kötü amellerinin karşılığıyla başbaşa kalmışlardır" demiştir. 72[72]

Allah Düşmanlarının Cezası

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Bu Allah'ın düşmanlarının cezasıdır ki, ateştir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak az önce, "Onları, yapageldiklerinin en kötüsüyle cezalandıracağız" buyurunca, Allah düşmanlarının cezası kılınan o en kötü cezanın cehennem olduğunu beyân etmiştir. Daha sonra da, ... oiiJi jiâ 14i *+> "Bizim ayetlerimizi bilerek inkâr etmelerinin cezası olarak onlar için cehennemde kötülük (işkence-azab) yerleri belirlenmiştir ve bu yerler onlar için ebedi kalacakları azab yurdlandır" buyurmuştur. Bu, o kâfirlerin, Kur'ân okunurken yaptıkları şamatanın cezasıdır. Cenâb-ı Hak bu şamataya, "bile bile inkâr" demiştir. Çünkü onlar

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/379-380
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/380-381

Kur'ân'ın mucize olarak zirvede bir söz olduğunu bildikleri için, eğer insanlar onu duyup dinlerlerse, mutlaka ona iman edeceği endişesini taşımalarından dolayı, bu fasit yöntemi bulmuşlardı. Bu da, onların, Kur'ân'ın mucize olduğunu bildiklerini, ama hasetlerinden ötürü bile bile inkâr ettiklerini gösterir. 73[73]

Cin ve İnsan Şeytanları

Bil ki Allah Teâlâ, onları bu şiddetli azabı gerektirecek küire sevkeden şeyin, kötü arkadaşlarla düşüp-kalkmak olduğunu açıklayınca, bu şiddetli azaba düştüklerinde o kâfirlerin, "Ey Rabbimiz, cin ve insanlardan bizi saptıranları göster bize de (...)" demişlerdir. Burada cinlerin ve insan türünün zikrediliş sebebi şudur: Şeytanlar, cin şeytanları-insan şeytanları diye ikiye ayrılır. Nitekim Allah Teâlâ, "işte böylece biz, her peygambere, insan ve cin şeytanlarını birer düşman yaptık" (En'ftm, 112) ve "Cinlerden ve insanlardan, insanların kalblerine vesvese verenlerin şerrinden (sığınırım de)" (Nass, 5-6) buyurmuştur. Bu iki türün, İblis ve Kabil olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü inkâr İblisin; haksız yere adam öldürme de Kabil'in yoludur. Erinâ (bize göster) kelimesi, kesrenin ağırlığından ötürü, râ'nın sükûnu ile ernâ diye de okunmuştur. Bu tıpkı Arapların, (uyluk) kelimesini, fahz diye telaffuz etmeleri gibidir. Bunun, "Bize, bizi saptıran o iki tür kimseyi ver" manasında olduğu da söylenmiştir. Alimler, Halil (b. Ahmed'in) şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Râ'nın kesresiyle "Elbiseni bana göster" dediğinde, bu, "Onu bana göster" manasına olur, ama bunu sükûn ile şeklinde söylersen, bu o elbisenin verilmesini istemek, yani "Elbiseni bana ver" manasına olur."

Daha sonra, "Onları ayaklarımızın altına alalım. Tâ ki en aşağıda kalanlardan olsunlar" dediler" Duyurulmuştur. Mukâtil buna, "Onlar cehennemde bizden daha aşağıda olsunlar..." manasını verirken, Zeccâc, "Onlar cehennemin en alt tabakasında olsunlar..." manasını vermiştir.

Hikmete meyleden bir talebem şöyle demişti: "Ayetteki saptıran o iki tür ile, şehvet ve gazab kastedilmektedir. Buna, meleklerle ilgili kıssadaki, "(Allah'ım) o yeryüzünde, fesad çıkarıp, kan akıtacak kimseler mi yaratacaksın?" (Bakara, 30) ayetiyle işaret edilmiştir. "Ayaklarımızın altına alalım" ifadesiyle de, "Ey Rabbimiz, bize yardım et de şehvet ve gazabımızı, kudsî ruh cevherinin ayakları altına alalım" manası kastedilmiştir. Bu ikisinin, o ruh cevherinin ayakları altında olması ile, bunların o ruhun emrine verilmesi, ona itaat etmeleri, nefse (ruha) hâkim ve gâlib olmamaları kastedilmiştir." 74[74]

Rabbim Allah Diyen Dürüstler

"Gerçekten, "Rabbimiz Allah'tır" deyip de sonra dosdoğru olanlar (yok mu), işte onların üzerlerine, "Korkmayın, tasalanmayın, vaadolunduğunuz cennetle sevinin" diye diye melekler inecektir." Biz, dünya hayatında da âhiret hayatında da sizin dostların iziz. Af ve merhameti çok olan Gafur ve Rahîm'den bir lütuf ve ikram olmak üzere, burada canlarınız neyi arzu ederse sizindir, burada ne isterseniz sizindir" (Fussilet, 30-32).

Bil ki Allah Teâlâ (tehdidini) uzun uzun anlatınca, peşisıra bu kıymetli vaadini zikretmiştir. Bu, bütün Kur'ân'da gözetilmiş olan güzel bir sıralamadır. Defalarca anlattığımız gibi, kemâlât, üç kısımdır; nefsanî kemâlât, bedenî kemâlât ve haricî kemâlât. Bunların en şereflisi, nefsanî kemâlât; ortası bedenî kemâlât; en aşağı olanı da haricî kemâlâttır. Yine daha Önce anlattığımız gibi, nefsanî kemâlât, iki kısma münhasırdır, yakînî ilim ve amel-i sâlih. Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "İnsanın kemâli, zâtı gereği hakikati tanımada; kendisiyle amel edebilmesi için de hayrı tanımadadır. Salih amellerin başı ve başkanı ise, insanın ifrat ve tefrite düşmeksizin, ortada ve dosdoğru olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, 'İşte böylece sizi

---

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/381

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/381-382

mutedil (örnek) bir ümmet yaptık" (Bakara, ı«) ve "Ya Rabbî, bizi sırat-ı müstakime hidayet et" (Fatiha,5) dememizi buyurmuştur ki, bu ayette buna: "Sonra da dosdoğru olanlar..." ifadesiyle işaret edilmişti. Bir hafız efendi el-Abbadî'nin meclisinde bu ayeti okumuştur. Bunun üzerine el-Abbâdî'nin şöyle dediğini duydum: "Kıyametteki kıymet75[75] istikâmete göredir."
Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: "Ayetteki, "Gerçekten, "Rabbimiz Allah'dtr" deyip de sonra dosdoğru olanlar.." ifadesiyle, sadece sözü doğru olmak kastedilmemiştir. Çünkü sırf sözü doğru oluş, "istikameti" ifade etmez. Cenâb-ı Hak, sözün peşinden "istikâmeti" (dosdoğru olmayı) da getirince, bu sözün, tam bir yakîn ve gerçek marifetullah ile içice olması gerektiğini anlamış oluruz. 76[76]

İstikametin İzahı

Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: İstikâmet hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bununla, din, tevhid ve marifetullah hususundaki istikamet (doğruluk)
kastedilmiştir.
b) Bununla, sâlih amellerdeki istikamet kastedilmiştir. Birinci görüşe göre, bu hususta şunlar söylenir:
1) Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a), "Sonra da dosdoğru olanlar..." ifadesine, "Başkalarının ilahlarına değer vermediler.." manasını vermiştir.
2) İbn Abbas (r.a), bir rivayetinde, bu ayetin Hz. Ebû Bekir (r.a) hakkında nazil olduğunu; çünkü onun, belâ ve sıkıntıların en şiddetlisine düştüğü halde, dininden asla ve kafa zerrece dönmediğini, tavrını hiç değiştirmediğini söylemiştir. O halde, Hz. Ebû Bekir, "Rabbimiz Allarıdır" deyip, hiçbir sebepten ötürü değişmeden, bu yolda, bu sözde dosdoğru kalan zat olmuş olur. Ben diyorum ki: Bu hususta şu izahlar da yapılabilir: Bu âlemin bir ilahı olduğunu inkâr eden kimse için, geriye şöyle birtakım işler kalır:
1) Allah Teâlâ'mn sıfatlarını nefy (red) hususunda, "ta'tîl"e, yani Cenâb-ı Hakk'ın hiç sıfatı olmadığını söyleyecek kadar ileri gitmemesi ve yine Allah'a sıfatlar vermede de "teşbîh"e (mahlûkata benzetmeye) varıp dayanacak kadar ileri gitmemesi, aksine "teşbîh" ile "ta'tîl" arasında dosdoğru bir itidal çizgisi üzerinde kalmasıdır. Yine bu kişinin, "cebr" ile "kader" arasında, mu'tedil (doğru-orta) bir çizgi üzerinde kalması gerekir. Ümit ve ümitsizlik arasında dosdoğru bir çizgi üzerinde, orta bir yolda olması gerekir ki, "Gerçekten "Rabbimiz Allah'dır" deyip de sonra dosdoğru olanlar.," ayetinden kastedilen de budur.
2) İkinci görüşe gelince ki bu, ayetteki "istikâmet"'!, amel-i salihte bulunma manasına almamızdır, bu sahabe ve tabiinden pek çok kimsenin görüşüdür. Onlar bu görüşün daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. Çünkü böylece ayetteki, "Gerçekten, "Rabbimiz Allah'dır" deyip de" ifadesi, söz ve inanç bakımından istikâmeti, "sonra dosdoğru olanlar" ifadesi de, sâlih amelleri içine alır. 77[77]

Meleklerin Onlara İnmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onların üzerine... melekler inerler" buyurmuştur. Bunun, ölürken olacağı ileri sürülmüştür. Yine bunun şu üç yerde, ölürken, kabirde ve diriliş esnasında Kıyamete kadarki zamanda olacağı da söylenmiştir. "korkmayın" diye", ifadesinin başındaki en edatı, ya "ey" (yani) manasınadır, yahut da enne edatının muhaffef şekli olup, takdirindedir.
Bu takdirdeki hû zamiri, zamir-i sândır. Bil ki faydaların gözetil meşindeki en ileri nokta, zararları gidermek ve menfaatleri celbetmektir. Halbuki zararları savuşturmanın, menfaatleri

---

75[75] 1 Matbu nüshada Kıyma* yerine elifle Kıyamet ise de, mananın dûzgûr olması İçin büyük ölmesi gerekmektedir (ç.).
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/382-383
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/383-384

ceibetmeden daha önemli olduğu malumdur. Zararlar, ya gelecekte, ya şu anda, yahut geçmişte olur.

Burada şöyle aklî bir incelik vardır: Gelecek, şimdiki zamandan öncedir. Şimdiki zaman da, geçmişten öncedir. Çünkü henüz olmamış ama olması beklenen şey "gtlocekMtir, meydana geldiğinde "şimdiki zaman" olur, meydana gelip yok olduktan sonra da mazî olur. Hem sonra, gelecek, her ân olmaya doğru yaklaşır. Mazî ise, her an meydana gelmişlikten gittikçe uzaklaşır. İşte bundan ötürü şâir,

"Arzu ettiğin şey, yarından da yakındır. Korktuğun şey de, dünden daha uzaktır" demiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, gelecekte olması beklenen zararları savuşturmak, geçmişteki zararları defetmekten daha evladır. Hem sonra korku, kalbin gelecekte olabilecek bir zarardan dolayı, kalbin acı duymasından; "gam" (keder) ise, geçmişte olan bir menfaatin kaybedilmesi sebebiyle kalbin izdir ab duymasından ibarettir. Durum böyle olunca korkuyu gidermek, gam sebebiyle meydana gelen hüznü gidermekten daha ileri olur, öncelik arzeder.

Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: Allah Teâlâ meleklerin, tâ İşin başından, mü'minlere ileride Kıyametin halleri içinde meydana gelecek şeylerden dolayı "Size korku yoktur" diye haber verdiklerini, sonra da, "Dünya hallerinden olarak, elden kaçırdığınız şeyler sebebiyle size keder yok" dediklerini bildirmiştir. Bu iki şey tahakkuk edince de zararlar, yorgunluklar ve bitkinlikler tamamen bertaraf olur.

Melekler onlara bu haberi verdikten sonra, onlar için birtakım menfaatler olduğu müjdesini vermişler ve "vaadolunduğunuz cennetle sevinin" demişlerdir. İmdi eğer, "Beşaret (sevinç-müjde), o menfaatin tahakkuk ettiğine dâir verilen ilk haberden ibarettir. Fakat bir adama, bir faydasının tahakkuk ettiği haber verilip, sonra bu haber ikinci kez verilince, bu ikinci haber müjde değil, sadece haber olur. Binâenaleyh mü'min kimse, hayır müjdelerini duyup, sonra aynı haberi meleklerden duyunca, bunun bir haber olup, müjde sayılmaması gerekir. Öyleyse bu habere, müjde (beşaret) denilişinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: Mü'min, inanan muttaki kişinin cennetlik olduğunu işitir. Fakat bizzat kendisinin cennetlik olduğunu işitmem iştir. İşte meleklerden bunu işitmesi, kendisi için ilk haber dolayısıyla beşaret olduğu gibi, muazzam faydası olan bir haber olmuş olur.

Bil ki bu söz mü'minin, ölürken, kabirde ve diriliş esnasında, birtakım korkunç ve dehşetli hallerden dolayı korku duymayacağına, aksine kalbi emîn ve gönlü yatışmış olacağına delâlet eder. Çünkü ayetteki, "Korkmayın, tasalanmayın" ifadesi, kesinlikle hiçbir korku ve tasanın olmayacağını ifade eder. 78[78]

"Biz Sizinle Beraberiz" Demeleri

Daha sonra Cenâb-ı Allah, meleklerin mü'minlere "Biz, dünya hayatında da, ahiret hayatında da sizin dostlannızız" dediklerini haber vermiştir ki bu kâfirlerle ilgili olarak zikredilen tehdidin mukabilidir. Çünkü Cenâb-ı Hak onlarla ilgili olarak, "Biz onlara birtakım yanaşmalan (arkadaşları) sebep yaptık (musallat kıldık)"(Fumıı*. 25) buyurmuştur. Meleklerin, mü'minlerin dostları olmaları şu manayadır: Şeytanların, birtakım vesveseler vermek ve batıl şeyleri hayal ettirmek suretiyle, ruhlar (insanlar) üzerinde tesiri olduğu gibi, ilham vermek, yakînî mükaşefeler ve gerçek makamlar vasıtasıyla da meleklerin insan ruhu üzerinde tesirleri vardır. Velhasıl meleklerin, temiz ve arınmış ruhların, yâr ve yardımcıları oluşları pek çok yönden olup, mükaşefe ve müşahede sahipleri için malumdur. Çünkü bu kimseler şöyle derler: Bu dostluk dünyada mevcud olduğuna göre, ahirette de devam edecektir. Çünkü bu ilgi ve münasebetler, zatî ve ayrılmaz şeyler olup, sona ermezler. Bu ilgiler, kişinin ölümünden sonra daha kuvvetli olarak devam ederler. Çünkü insanın ruh cevheri melekler cinsindendir. Dolayısıyla bu ruh, güneşe oranla bir şule, denize oranla bir katre gibidir. Maddî bağlar ve bağlılıklar ise, ruh ile melekler arasına girmiş şeylerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)"Eğer şeytanlar insanoğlunun kalbini sarıp kuşatmasaydı, onlar gökler âlemini

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/384-385

seyrederlerdi'79[79] buyurmuştur. Binâenaleyh maddî bağlar ve bağlılıklar, bedenî tedbirler ortadan kalktığında, aradaki engeller ortadan kalkar, eser müessire, katre denize, şule de güneşe ulaşmış olur. İşte ayetteki 'Biz dünya hayatında da âhiret hayatında da sizin dostlannızız" ifadesi ile anlatılmak istenen budur.
Allah Teâlâ sonra, "Burada canlarınız neyi arzu ederse sizindir. Burada ne isterseniz sizindir" buyurmuştur, fbn Abbas (r.a), bu ifadenin, "temenni ettiğiniz herşey" manasına olduğunu söylemiştir. Bu tıpkı, "Orada taze yemişler onların, temennî edecekleri herşey onlarındır" (vasin, 57) ayeti gibidir.
İmdi eğer, "Bu tefsire göre, "Canlarınız neyi arzu ederse sizindir" ifadesiyle, "Burada ne isterseniz sizindir" ifadesi arasında bir fark kalmamış olur" denilirse, biz deriz ki: Bence, "birinci ifade maddî cennetlere, ikincisi ise, Hak Teâlâ'nın "Onların orada duaları, "Sübhâneke Allahümme" demeleri, oradaki selâmları da, "selâm" demeleridir. Dualarının sonu da, "Elhamdülillâhi Rabbi'I-âiemîn"dir" (Yûnus. 10} ayetinde zikredilen ruhânî-manevî cennetlere işarettir. 80[80]

Nüzul

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "afv vs merhamet sahibi Gafur ve Rahîm'den lütuf ve ikram olmak üzere..." buyurmuştur. "Nüzul", "nezîT'in rızkı demektir, "nezît" de, misafir manasınadır. Bu kelimenin mansûb oluşu, hal oluşundan ötürüdür. Arifler şöyle demişlerdir: "Bu ayet, bahsedilen bu şeylerin adetâ bir ziyafet olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü kerim bir zat, ziyafet verdiğinde mutlaka, bunun sonunda güzel bir elbise verir. Bu güzel elbise de, ru'yet, tecellî ve tam mükaşefe esnasında tahakkuk edecek mutluluklardır. Allah'dan fazl-u ikramı ile bizi buna ehil kılmasını niyaz ederiz. O yakındır, dualara icabet eder. 81[81]

En Makbul Kişi

"(İnsanları) Allah'a davet eden salih amel işleyen ve "Ben şüphesiz möslümanlardanım" diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir? Ne iyilik, ne de kötülük bir olmaz. Sen en güzel tarzda karşılık ver. O zaman, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse bile, sanki yakın dost olur. Buna, sabredenlerden başkası kavuşamaz. Buna, ancak büyük bir hazza sahip olan erişebilir. Eğer seni şeytandan bir dürtüş fitlerse, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işiten, çok İyi bilendir" (Fussilet. 33-36).
Bil ki ayetle ilgili bir kaç mesele vardır: 82[82]

Birinci Mesele

Daha önce bahsettiğimiz gibi, söz, sûrenin başında, kâfirlerin Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Bizi kendisine davet edegeldiğiniz şeyden kalbİerimiz örtülüdür" (Fussitet, 5) dedikleri yerde başlamıştır. Onların bu sözden maksadları, "Biz senin sözüne itibar etmiyor, delilini kabul etmiyoruz" demektir. Daha sonra onlar, bu beyinsizlikleri hususunda bir başka yola başvurarak, "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, onun hakkında manasız yaygaralar yapın" {Fussiiet. 26) demişlerdir. Hak Teâlâ da bu şüpheleri giderme ve bu sapıklıkları bertaraf etme hususunda yeterli cevap ve izahta bulunmuştur. Daha sonra Hak Teâlâ şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "O Kureyş kâfirleri, her ne kadar bu yanlış sözleri söylüyorlarsa da, sana düşen tebliğe devam etmektir. Çünkü hak dine davet taatların en mükemmeli ve ibadetlerin başıdır. Cenâb-ı Hak bu hususa, "(İnsanları) Allah 'a davet eden, sâlih amel işleyen ve "Ben şüphesiz müslümanlardanım" diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir?" diyerek işaret etmiştir. Bu, bu sûrenin ayetleri arasındaki en güzel bir tertibi ifâde eder. Bu hususta şöyle bir diğer izah da yapılabilir: Saadet mertebeleri, tam ve tam üstü olmak üzere ikidir. Tam mertebe, zatında kâmil olmayı sağlayan üstün sıfatları iktisab etmektir. Binâenaleyh insan bu dereceye erişince, artık bundan sonra nakıs olanları kemâle eriştirme işiyle uğraşır. İşte "tam üstü" olan budur.

---

[79] Benzeri hadis: Müsned, 2/363.
[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/385-386
[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/386
[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/386

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: "Gerçekten, "Rabbimiz Allah'dır" deyip, sonra da dosdoğru olanlar..." ifadesi, birinci mertebeye işaret olup, bu, nefis cevherinin (ruhun) mükemmelliğini ifade eden hallerin elde edilmesi demektir. Binâenaleyh, kişi bu mertebeyi elde ettiğinde, ikinci mertebeye geçiş gerçekleşir. Bu da, noksan olan kimseleri kemâle erdirme işiyle meşgul olmaktır. Bu da, halkı, hak dine davet etmekle olur. İşte bu, "(insanları) Allah'a davet edenden ... daha güze! sözlü kimdir?" ifadesiyle anlatılmak istenen şeydir. Bu da, bu ayetler arasındaki ilgi ve münasebet hususunda yapılmış güzel bir izahtır. Bil ki Allah'ın, kuvvetli bir akıl ve mükâsefe yolunu açan ilahî ilimlerden bol nasip verdiği kimse, bu sûredeki ayetler arasındaki tertibe bakıp, bundan daha güzelinin ve mükemmelimin bulunmayacağını anlar. 83[83]

İkinci Mesele

Bazı kimseler, ayetteki, "(însanlan) Allah'a davet edenden daha güzel sözlü kimdir?" İfadesiyle, Hz. Peygamber
(s.a.s)'in kastedildiğini söylerken, bazıları, bunların, müezzinler olduğunu söylemişlerdir. Fakat gerçek olan, hangi yolla olursa olsun, Allah'a çağıran herkesin, bu ayetin muhtevasına girmesidir. Allah'a davetin çeşitli mertebeleri vardır: 84[84]

Peygamber Tebliğinin Üstünlüğü

Birinci Mertebe: Peygamberlerin daveti, şu bakımlardan, başkalarının davetinden üstündür:

a) Onlar, ilk önce hüccet ile davet etmekte, ikinci sırada da kılıçla davette bulunmayı aynı anda yapmışlardır. Bu iki yolu birleştirme işi, nadiren söz konusu olmuştur.

b) Bu daveti ilk başlatan, peygamberlerdir. Alimler ise, davetlerini, peygamberlerin davetine bina etmişlerdir. Değerli bir işi ilk defa yapıp ihdas etmek ise, daha efdaldir.

c) Peygamberlerin ruhları, kuvvet bakımından daha güçlü, cevher bakımından daha katıksız ve berraktırlar. Binâenaleyh, ölü kalpleri diriltmede, bulanık ruhları arındırmada peygamberlerin ruhlarının tesiri daha mükemmel olur. O halde, onların davetleri daha üstündür.

d) Ruhlar, şu üç kısma ayrılır:

1) Kusurlu ve nakıs olan...

2) Noksanları kemâle erdiremeyecek durumdaki kâmil...

3) Nakıs olanları kemâle erdirmeye muktedir olan kâmil rûh.. Birinci kısım, avam kimseler; ikinci kısım, evliya; üçüncü kısım da, enbiyâ ve peygamberlerdir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "Ümmetimin alimleri, İsrâiloğullarmm peygamberleri gibidir'85[85] buyurmuştur.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Peygamberlerin ruhları için şöyle iki meziyyet söz konusudur:

a) Zâtları bakımından mükemmel oluşu,

b) Başkalarını kemâle erdirmeleri.. Binâenaleyh onların, bu davete olan kudret ve kuvvetleri daha iteri derecede olur. Dereceleri de daha üstün ve mükemmel olmuş olur.

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/387

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/387

85[85] Elmakasıd, a. 459

Bunu iyice anladığında şimdi biz diyoruz ki: Peygamberlerin, şöyle olan iki sıfatları vardır: İlim ve kudret.. Alimler ilim bakımından peygamberlerin naibleri; idareciler de kudret bakımından peygamberlerin vekilleridir. İlim, ruhlara hükümran olmayı; kudret İse, maddelere hükümran olmayı gerektirir. O halde bu demektir ki âlimler, ruhlar âlemi hususunda peygamberlerin naibi; idareciler de, maddelere hükmetme hususunda peygamberlerin halefidirler. 86[86]

Alimlerin Taksimi

Bunu iyice kavradığına göre, Allah'a davet hususunda, peygamberlerden sonra gelen derecelerin en mükümmeli, âlimlerin derecesinin olduğu ortaya çıkmış olur. Sonra alimler de üç kısma ayrılır:
a) Allah'ı (iyi) bilenler.
b) Allah'ın sıfatlarını bilenler.
c) Allah'ın ahkâmını bilenler. Allah'ı (iyi) bilenler, Hak Teâlâ'nın, haklarında, "Hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilirse, ona çok hayır verilmiştir" (Bakara. 269) buyurmuş olduğu hukemâ'dır. Allah'ın sıfatlarını bilenler ise, kelâmcılardır. Allah'ın ahkâmını bilenler ise, fakîhlerdir. Bu üç makamdan herbiri için, nihayeti olmayan üç derece söz konusudur. İşte bu sebepten dolayı, Allah'a davet etmenin sonu ve sınırı olmayan, mertebe ve dereceleri vardır.
İdarecilere gelince, bunlar da, Allah'ın dinine kılıç ile davet ederler. Bu da, şu iki şekilde olur:
a) İman olmadığı zaman, imanı gerçekleştirmek için.. Bu, kâfirlerle yapılan savaş gibidir.
b) İmanın devamını sağlamak için.. Bu da, meselâ bizim, "Mürted öldürülür" şeklindeki hükmümüz gibidir.
Müezzinlere gelince, bunlar, ayetin ifadesine, doğrudan doğruya girmezler... Onların bu İfadenin kapsamına girmelerine gelince, "ezân"daki kelimelerin zikredilmesinin, namaza bir çağrı ve davet olmasından dolayıdır. Böylece bu İş, Allah'a davet etmenin şümulüne girmiş olur. Bu dahil olmanın, dolaylı ve zayıf olmasına gelince, genel olarak müezzinler bu kelimelerin manalarını tam olarak bilemezler. Onların, bu kelimelerin manalarını kavramış oldukları kabul edilse bile, ne var ki onlar, bu kelimeleri telaffuz ederlerken, bu yüce manaları kastetmezler.. Allah'a davet etmenin mertebeleri hususundaki sözün tamamı bundan İbarettir. 87[87]

En Mühim İş: Tebliğ

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'a davet edenden ... daha güzel sözlü kimdir?" ifadesi, Allah'a davet etmenin, dışındaki
bütün şeylerden daha güzel olduğuna delâlet eder. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Amellerin en güzeli olan herşeyin, vâcib olması gerekir. Çünkü vâcib olmayan her şeyden, vâcib elbette daha güzeldir. Böylece, amellerin en güzeli olan bütün şeylerin de, vâcib olması gerekir. Bunu da iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Allah'a davet etmek, bu ayetin muktezâsına göre, amellerin en güzelidir. Amellerin en güzeli olan her şey ise, vâcibtir. Bu, Allah'a davet etmenin vâcib olduğu neticesini verir. 88[88]

Ezanın Hükmü

Sonra biz diyoruz ki, ezan da, Allah'a davettir. O'na davet ise, vâcibtir. Bu da, ezanın vâcîb olduğu neticesini verir. Bilesin ki, fakîhlerin ekserisi, ezanın vâcib olmadığını iddia etmişlerdir. Ve bunlar, ezanın, bu ayetin muhtevasına dahil olmadığını söylemişlerdir. Kendisine, delilin kesinkes delâlet ettiği şey, bu ayetle kastedilen da'vetin sözlerin en güzeli olduğudur. Ezanın,

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/387-388
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/388-389
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/389

sözlerin en güzeli olmadığı sabittir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın dinine, yakînî deliller ile davette bulunmak, ezandan daha güzeldir. Bu da, yani ikinci şekil de, bu ayetin muhtevasına giren şeyin, ezan olmadığı neticesini verir. 89[89]

İnşallah Mü'minim" Demek Hakkında

Alimler, kişinin, "Ben müslümanım" veya, "İnşâallah ben müslümanım" gibi sözlerinden hangisinin daha evlâ olduğu hususunda, İhtilaf etmişlerdir. Birincisini benimseyenler, görüşlerinin doğruluğuna bu ayetle istidlal etmişlerdir. Çünkü ayetin takdirî manası, "Ben müslümanlardanım diyenden daha güzel sözlü kim vardır?" şeklindedir. Böylece Allah, bu sözün, sözlerin en güzeli olduğuna hükmetmiştir. Şayet, sözlerin en güzeli olma hususunda, bizim, "İnşâallah" dememiz muteber olsaydı, o zaman bu ayetin zahirinin delâlet ettiği şey, bâtıl olmuş olurdu. 90[90]

Beşinci Mesele

Ayet, sözlerin en güzelinin, şu üç hasleti bir arada bulunduran kimsenin sözü olduğuna delâlet etmektedir:
a) Allah'a davet.
b) Amel-i sâlih.
c) Müslümanlardan olma. Allah'a davete gelince, biz bunu biraz önce açıkladık ki, bu, yakını deliller ve kesin deliller getirmek suretiyle, Allah'a davet etmekten ibarettir.
Ayetteki, "Salih amel işleyen" ifadesine gelince, bil ki, amel-i salih, ya kalbin ameli olur, ki bu, marifetullahtır, yahut da, uzuv ve organların ameli olur ki, bu da, diğer taatlardır.
Ayetteki, "Ve "Ben, şüphesiz müslûmanlardanım" dedi" sözü, kalb ile uzuv ve organların ameline, dilin amelini de eklemek demektir. Böylece bu kimse, şu dört hasletle tavsif edilmiş olur.
1) Dil ile ikrar.
2) Uzuvlarla salih amel.
3) Kalb ile, hakiki itikâd ve inanç.
4) Allah'ın dini hususunda deliller getirmekle iştigal etmek. Bu dört hasleti taşıyan kimsenin, insanların en kerimi ve en üstünü olduğunda şüphe yoktur. Bu dört mertebedeki derecelerin en mükemmeli, ancak, Hz. Peygamber (s.a.s) için söz konusudur. 91[91]

İyilik-Kötülük Mukayesesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, 'İyilik ve kötülük bir olmaz" buyurmuştur. Bil ki biz, ilgili sözün, bu sûrenin başından, ta Allah Teâlâ'nın, o müşriklerin, "Bizi kendisine davet edegeldiğin şeyden kalbîerimiz örtüler içindedir" (Fuasiiet, 5) dediklerini nakledişinden itibaren başladığını beyan etmiştik. Böylece Böylece bu müşrikler, kendilerini, eski dinlerinde alabildiğine ısrar edeceklerini, Hz. Muhammed (s.a.s)'in delillerinden etkilenmeyeceklerini ortaya koymuşlardır. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, onların bu sözlerine cevap verme hususunda geniş açıklamalarda bulunmuş, pekçok izahlar yapmış, bunun peşinden de va'd ve valdini getirmiştir. Derken, onların, "Bu, Kur'ân'ı dinlemeyin. Onun hakkında manasız yaygaralar yapın "(Fussıım, 26) şeklindeki başka bir sözlerini de nakletmiş, buna da çeşitli açıklamalarla cevap vermiş, daha sonra da o şüpheleri cevaplandırma hususunda, tafsilata girmiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Allah'a daveti terketmeme hususunda, teşvik etmiş, böylece de Hz. Muhammed (s.a.s) işe, İlk önce "Gerçekten, "Rabbimiz Allah 'tu-" deyip de sonra doğruluğu iltizâm edenler (yok mu?) (...) İşte onlar için büyük bir mükâfaat vardır" (Fussiiet, 3o> diyerek başlamış, daha sonra bu safhadan yükselerek bir başka safhaya geçmiştir ki, bu da, Allah'a davetin, derecelerin en büyüğü olduğunu bildirmektir. Böylece ilgili söz, sûrenin başından buraya kadar, en güzel bir tertib içinde gelivermiştir.

---

[89] 89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/389
[90] 90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/389
[91] 91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/390

Derken, adeta birisi, "Allah'a davet etmek her ne kadar yüce bir taat ise de, ancak ne var ki, bu kâfirlerin beyinsizliklerine karşı sabretmek, bizim güç yetiremeyeceğimiz derecede, ileri, şiddetli bir şeydir" demiş de, işte o zaman da Cenâb-ı Hak, bu müşkülâtı bertaraf etmeye muvafık olan ifadeyi getirerek, "İyilik, ve kötülük bir olmaz (...)" buyurmuştur. Buradaki "iyilik" ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, hak dine daveti; kâfirlerin cehaletlerine karşı sabrı, intikam almayı düşünmemesi ve onlara iltifat etmemeleri kastedilirken; seyyie, "kötülük" ile de, o müşriklerin, "Bizi kendisine davet edegeldiğin şeyden, kalblerimiz örtüler içindedir" (Fussıım, 5) şeklindeki sözlerindeki boşluk ve manasızlık ile, "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin. Onun hakkında manasız yaygaralar yapm" (Fus&<iet, 26) şeklindeki sözlerinde ifade ettikleri husus kastedilmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk sanki, "Ey Muhammed, senin hareketin güzel, onlarınki ise çirkindir, kötüdür. Güzel ile çirkin müsavîdeğildir" demek istemiştir ki bu da, "Sen, dünyada büyük bir saygı ve tazimi; ahirette de, ödül ve mükâfaatı gerektirecek olan bu güzel ameli yaparken, onlar bunun zıddını yaptılar. Binâenaleyh onların, bu kötü şeylere yeltenip onları yapmaları, senin bu güzel şeyle meşgul olmana engel olmaması gerekir" demektir. 92[92]

En Güzel Tarzda Mukabele

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sen en güzel olanla karşılık ver..." buyurmuştur ki, bu da, "Onların beyinsizliklerini, cehaletlerini, en güzel yol İle savuştur, sav. Çünkü sen, onların, defaatla her zaman, bu gayri ahlâkî tutumlarına sabırla karşılık verip, onların beyinsizliklerine, öfke ile; zarar vermelerine de eziyyet etmek ve korkutmak yoluyla mukabelede bulunmazsan, onlar bu kötü huylarından utanacaklar ve bu kötü fiillerini terkedeceklerdir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse bile sanki yakın dost olur" buyurmuştur. Yani, "Onların kötülüklerine, iyilikle; kötü fiillerine de, güzel fiillerle mukabelede bulunursan, onlar, o kötü fiillerini bırakırlar, böylece düşmanlıktan muhabbete, buğz ve kinden de meveddete (dostluğa) geçmiş olurlar" demektir. 93[93]

Sabrın Güzel Akibeti

Cenâb-ı Hak, din, dünya ve ahiret hususunda bu faydalı metoda, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ve onun şahsında insanlığı) irşad edince, "Buna sabredenlerden başkası kavuşmaz. Buna ancak büyük bir hazza sahip olan erişebilt" buyurmuştur. Zeccâc şöyle der: "(Bunlardan birinci ifâde), bu hareket tarzına, kötülüklere göğüs germeye, sıkıntılara katlanmaya; öfkeyi yutkunmaya ve intikam duygusunu terketmeye karşı sabredenlerden başkası ulaşamaz; (ikincisi de), buna, ancak, ruhanî faziletlere ve ruhanî kuvvet bakımından yüksek derecelere dair büyük bir haz ve hisse sahibi olanlardan başkası ulaşamaz. Çünkü, intikam alma ve onu savuşturma ile meşgul olma işi, ancak, ruhun etkilenmesinden sonra söz konusu olabilir. Ruhun, hariçten gelenlerden etkilenmesi ise, ancak, o ruhun zayıf olması halinde olabilir. Ama, ruhun cevheri kuvvetli olursa,

bu haricî etkenlerden müteessir olmaz. O bunlardan etkilenmeyince de, za'fa düşmez, sıkıntı duymaz, intikam alma peşinde koşmaz" demektir." Böylece, açıkladığımız bu hareket tarzına, ancak, rûh kuvveti, rûh cevherinin duruluğu ve zât temizliği gibi hususlarda büyük bir pay sahibi olanların ulaşabileceği, ancak onların bunu elde edeceği sabit olmuş olur. İkinci ifadedeki, "büyük haz, pay" tabiri ile, ahiret mükâfaatının kastedilmiş olması da muhtemeldir.

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/390-391

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/391

Bu izaha göre de, bu iki ifadeden b\rinc\ \uswn \\e, sabretmek \ş\ medhedttrmş o\ur; ttânci ttade de, en büyük mükataatm verileceği hususunda bir vaad olmuş olur. 94[94]

Vesveseye Karşı Sığınak

Cenâb-ı Hak, gazab ve öfkeyi, intikam duygusunu yenme ve düşmanlığı terketme hususunda bu mükemmel metodu zikredince, bunun peşinden, yine bu konuda faydası büyük olan bir başka metodu da getirerek, "Eğer seni şeytandan bir dürtüş Merse, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işiten, çok iyi bilendir" buyurmuştur. Bu ayet, ihtiva ettiği bu üstün manalar ve inceliklerle birlikte, A'râf Sûresı*nin sonlarında, A'râf, 200 ayetinin tefsirinde, tafsilatlı biçimde tefsir edilmişti. Keşşaf sahibi şöyle der: " ve (nezğ ve nesğ) aynı manaya olup, nesğ, (nesh)'in benzeri olan bir kelimedir. "Şeytan, insanları dürfüyor"ifadesi, o şeytanın adeta, insan, yapılmaması gereken şeylere teşvik etmesi suretiyle, çarpması ve dürtmesi demektir. Bu ayetteki £jî kelimesi ism-i fail manasında olup, adeta, (gayreti gayrete geldi) denilmesi gibidir. Yahut da, bu ifadeyle, şeytanı masdar ile niteleme manası düşünülerek, ism-i fail kastedilmiştir. Kısaca, ayetin maksadı, "Şeytan seni, kötülükleri en güzel yolla savuşturmaya dair meşru kılınan yoldan alıkorsa, onun şerrinden Allah'a sığın, işine devam et, sakın ha, ona itaat edip onun sözünü dinleme" şeklindedir. Allah en iyisini bilendir. 95[95]

Gökte ve Yerde Tevhid Delilleri

"Gece, gündüz, güneş, ay, (hep) O'nun ayetlerindendir. Siz, ne güneşe, ne aya secde etmeyin, bunları yaratan Allah'a secde edin, eğer O'na ibadet edecekseniz. Eğer (buna karşı) kibirlenmek isterlerse, Rabbinizin nezdinde bulunanlar, onlar hiç usanmayacak, (zaten) kendisini gece gündüz teşbih edip duracaklardır. Senin, hakikaten boynunu bükmüş gördüğün arz da, O'nun ayetierindendir. Fakat biz, üzerine suyu indirdiğimiz vakit o, harekete gelir, kabanr. Ona muhakkak can veren, elbet ölüleri de diriltícidir. Çünkü O, herşeye hakkıyla kadirdir"
(Fussilet, 37-39).
Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, amellerin ve sözlerin en güzelinin Allah'a davet olduğunu beyan buyurunca, Allah'a davetin, zâtına ve sıfatlarına delâlet eden delilleri izah etmekten ibaret olduğuna dikkat çekmek için bunun peşinden Allah'ın varlığına, kudret ve hikmetine delâlet eden delilleri getirmiştir. Bu, bu ayetler arasındaki münasebetten elde edilen, kıymetli bir dikkat çekiştir. İşte bu sebeple, bu incelikleri bilmek, Kur'ân ilimlerinin en güzeli olmuştur. Bu yüce neticelere, (bilgilere) delâlet eden delillerin, cüz ve parçalarıyla beraber, bu âlemin tamamı olduğunu öğrenmiştin. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak burada, felekiyyâtla (göksel varlıklarla) işe başlamıştır ki, bu da gece ve gündüzdür. Cenâb-ı Hak, karanlığın yokluk; nurun (aydınlığın) da varlık olduğuna; ve yokluğun, varlıktan önce olduğuna dikkat çekmek için, geceyi gündüzden Önce zikretmiştir ki, bu da bütün bu şeylerin sonradan olduğuna dikkat çekmektedir. Güneşin, ayın, feleklerin ve diğer yıldızların bir yaratıcının varlığına delâlet etmeleri hususunu ise, biz bu eserimizde defalarca açıkladık. Özellikle jsJUİt vi *Û (Fatiha, ı>ve (En'âm, i) ayetlerinin tefsirinde... 96[96]

Güneşin Rabblne Kulluk Edin

Kendileri, kadir bir ilâhın varlığına dair birer delil oldukları halde, Cenâb-ı Hak, güneş ve ayın iki "muhdes" varlık olduklarını beyan edince "Siz, ne güneşe, ne aya secde etmeyin.." buyurmuştur, ki bu, "Bu İkisi, Allah'ın varlığına delil olan iki kuldur.." demektir. Secde, sonsuz

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/391-392
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/392
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/392-393

derecede tazimde bulunma demektir. Dolayısıyla secde, ancak, varlıkların en kıymetlisi olana uygun düşer. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Güneşe ve aya secde etmeyiniz" buyurmuştur. Çünkü bunlar, yaratılmış iki kul ve mahlûkturlar. Binâenaleyh "Onları yaratan, kadir ve hakfm olan zâta, yani Allah'a secde edin" buyurmuştur. *Jfo~ kelimesindeki ji zamiri, "gece1 gündüz ve ay" ifadelerine racidir. Çünkü, akıllı olmayan çoğullar, müennes ve müennesler hükmündedir. Nitekim Arapça'da, "Kalemleri açtım" denilir ve bu, ve ifadeleriyle anlatılır. Hak Teâlâ, buyurunca, gece, gündüz ve ay, dişil (müennes) hükmünde oldular. İşte bu sebeple de, akabinde, " buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, "Eğer O'na ibadet edecekseniz" buyurmuştur. Çünkü, meselâ sabitlerin yıldızlara tapması gibi, bazı kimseler, güneşe ve aya secde ediyor ve bunun, aslında, Allah'a secde etmek olduğunu iddia ediyorlardı. Böylece onlar, bu aradaki vasıtadan men edildiler ve doğrudan doğruya, eşyayı yaratan Allah'a secde etmekle emrolundular. Eğer: "Namazda mutlaka, muayyen bir kıblenin gözetilmesi gerekir. Binâenaleyh, şayet biz, güneşi, secde ederken muayyen bir kıble kabul edersek, bu daha uygun olur" denilirse, biz deriz ki: Güneş, derecesi yüksek, makamı büyük ve aydınlatıcı bir cevherdir. Binâenaleyh, şayet şeriat güneşin namazlarda kıble edinileceğine işaret etmiş olsaydı ve güneşin tarafına doğru secde etmek alışkanlık haline gelmiş olsaydı, bu secdenin, Allah'a değil de güneşe yapıldığı vehmi ağır basardı. İşte bu mahzurdan dolayı, Şâri-i Hakîm olan Allah, güneşi secde için kıble edinmekten nehyetmiştir. Ama belli bir hücre, oda (Beytullah, Kâbe)'nin kıble kabul edilmesinde, onun ulûhiyyetini zannettirecek herhangi bir durum yoktur. Böylece, kıbleden istenilen maksat hasıl olmuş olur. Bahsedilen mahzur da, bertaraf olmuş olur. Binâenaleyh bu, (Kâ'be'nin kıble kabul edilmesi) daha evlâ olmuştur. Bil ki Şafii (r.a)'ye göre, bu ayetteki secdenin yapılma yeri (secdeyi icâb ettiren ifâde), ayetin sonundaki ifadesidir. Çünkü, aynı ayetteki, "secde ediniz..." ifadesi, bununla münasebet halindedir. Ebû Hanife'ye göre bunu gerektiren ifade, ifadesidir. Çünkü, ilgili mana, bu ifade ile tamamlanmaktadır.

Cenâb-ı Hak, secde etmeyi emredince, daha sonra: "Eğer (buna karşı) kibirlenmek isterlerse, Rabbinin nezdinde bulunanlar, onlar hiç usanmayacaklar, (zaten) kendisini gece gündüz teşbih edip duracaklardır" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şöyle birkaç soru vardır: 97[97]

İstikbarın Manası

Birinci Soru: Güneşe ve aya secde edenler, "Bizim, doğrudan doğruya Allah'a kulluk etme ehliyetimiz yoktur. Biz, zelil, kusurlu ve aciz kimseleriz. Ne var ki biz, Allah'ın iki kulu olan güneşe ve aya ibadet ediyoruz" diyorlardı. Bunların bu sözü bu şekilde olunca, daha onların Allah'a secde etmekten tekebbür etmiş olduklarının söylenmesi nasıl uygun düşer?

Cevap: Ayetteki, "istikbâr"lafzından, sizin bahsettiğiniz şey kastedilmem iştir. Tam aksine ayetten kastedilen, "Ey Muhammed, şayet onlar, senin, güneşe ve aya secde etmekten nehyedişini kabul etmez de tekebbür ederlerse.." manasıdır. 98[98]

"İnde Rabbik" Tabiri

İkinci Soru: Allah'ın bir mekânda ve bir cihette olduğunu söyleyen Müsebbibe, bu hususta, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinin nezdinde bulunanlar.." ifadesine tutunmuşlardır.

Cevap: Bu, tıpkı, "hükümdarın yanında şu kadar asker vardır" denilip, buradaki "yanında" ifadesiyle, mekânca bir yakınlığın kastedilmeyişi kabilindendir. Bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben, kulumun benim hakkımdaki zannı yanındayım. Ben, benden ötürü kalpleri mahzun olanların yanındayım'99[99] kutsî hadisi ile, "Hak meclisinde (ve) kudret sahibi, mülkü çok yüce olan (Allah)'m yanındadırlar" {Kamer, 55) ayetidir. Yine örfte, "Şafii (r.a)'nin

---

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/393-394

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/394

99[99] Keşfü'l-Hafa, 1/203; Kısmen; Buharı, tevhid, 15.

yanında, nezdinde, ona göre, müslüman bir kimse, zımmî mukabilinde kısâsen öldürülmez" denilir. 100[100]

Melâikenin Efdaliyeti

Üçüncü Soru: Bu ayet, meleklerin beşerden üstün olduğuna delâlet eder mi?
Cevap: Evet. Çünkü, üstün olanın durumu ile daha düşük olanın durumu hakkında istidlalde bulunulur da, "Bu kimseler, her ne kadar falancaya itaattan yüz çevirip büyüklük taslasalar bile, büyüklük ona hizmet ediyor ve onun önderliğini kabul ediyorlar" denilir. Böylece, bu tür bir istidlalin, yüksek olanın durumu ile düşük olanın durumuna istidlalde bulunulması halinde güzel olacağı sabit olmuş olur. 101[101]

Melâikenin Nevileri

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hak burada, meleklerin vasıflarıyla ilgili olarak, "(zaten) kendisini gece gündüz teşbih edip duracaklardır" buyurmuştur ki bu, onların daima tesbihatta bulunduklarına; bundan bir an olsun dahi ayrılmadıklarına delâlet eder. Halbuki onların, bu işle devamlı bir biçimde meşgul olmaları, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Onu senin kalbine, Ruhu'1-emîn İndirdi" (Şuarâ, 193-194), "Onlara, ibrahim'in müsafirinden haber ver.." buyurduğu gibi, meselâ o meleklerin yeryüzüne inmeleri gibi, diğer işlerle meşgul olmalarına mani olur. Yine Cenâb-ı Hak, "Onun üzerinde görevli, katı ve zorba melekler vardır"nahrim, 6) buyurmuştur. (Ne dersin?)
Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın burada, tesbihata devam ettiklerini bildirdiği bu melekler, meleklerin muayyen bir kesimi olup, bunlar, diğerlerinden daha yüce ve daha üstün olanlarıdır. Çünkü Allah Teâlâ, bunları, "yanında olmak'Ma vasfetmiştir. "Yanında" ifadesiyle, şerefçe ve mertebece mükemmel olmaları kastedilmiştir. Ki bu, diğer bir kısım meleklerin, başka şeylerle meşgul olmalarına ters düşmez.
Onlar, "Farzedelim ki, durum senin yaptığın bu izah gibi olsun. Ancak ne var ki, o meleklerin mutlaka nefes almaları gerekir. Binâenaleyh, onların bu teneffüsüyle meşgul olmaları, tesbihatta bulunmalarına mani olur" derlerse, biz deriz ki: Beşere nisbetle nefes alıp vermek, hayatiyyetin mümkin olabilmesi için bir vesile olduğu gibi, Allah Teâlâ da, onların hayat hallerinin mümkün olmasının vesilesini zikretmiştir ki, bu da onların tesbihatta bulunmalarıdır. Cevherleri alabildiğine saf ve temiz zâtları aydınlık dan ve marifetullah basamaklarına yücelme içine dalmış bulunan meleklerin hallerini, beşerin haline kıyaslamak, insaftı bir kimsenin işi değildir. Çünkü bu iki durum arasında, doğu ile batı arasındaki uzaklık kadar mesafe bulunur. 102[102]

Kuru Arzın Canlanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Senin, hakikaten boynunu bükmüş gördüğün arz da, O'nun ayetlerindendir" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, bu dört felekiyyât, yani gece, gündüz, güneş ve aydan bahsedince, bunun peşinden yer ile ilgili ayeti getirerek, "Senin, hakikaten boynunu bükmüş gördüğün arz da, O'nun ayetlerindendir" buyurmuştur. Huşu, kişinin zelilliğini, Alları karşısındaki tevazuu ve alçaklığını kabul etmesi demektir. Dolayısıyla bu ifade, yerin, yağmurdan ve bitkilerden uzak kaldığı zamanki durumunu anlatmak için, teşbihen kullanılmış olan bir ifadedir.
Cenâb-ı Hak, "Fakat biz, üzerine suyu indirdiğimiz vakit o, harekete gelir, kabam" buyurmuştur. Bu ayetteki, ijsiî kelimesinin manası, "yer, bitkilerle harekete geçti"; &îj

---

[100] 100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/394-395
[101] 101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/395
[102] 102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/395

kelimesinin manası ise, "şişti, kabardı" şeklindedir. Çünkü bitki, yeryüzüne çıkması yaklaştığında, toprak ondan ötürü kabarır, şişer, daha sonra da, bitkiden Ötürü çatlar, yarılır. 103[103]

Ölen İnsanlar da Dirilecek

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Can veren, elbet ölüleri de diriltİcidir" buyurmuştur. Yani, "ölümünden sonra diriltmeye kadir olan, ölümlerinden sonra bu bedenleri yaratmaya da kadirdir" demektir ki biz, bu delilin izahını defalarca yaptık.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü O, her şeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Bu da, (bu konuda) temel bir delil olup, izahı şöyledir: Bu parçalanmış, dağılmış cüzleri yeniden bir araya getirmek, telif etmek, zâtı gereği mümkin bir iştir. Hayatın, aklın ve kudretin, bu parçalar bir araya getirildikten sonra, bunlara yeniden verilmesi de, aynı şekilde zâtı gereği mümkin şeylerdir. Allah Teâlâ da, mümkinâta kadirdir. Binâenaleyh, Allah'ın, bu parçaları bir araya getirmeye ve bunlara hayat, kudret, akıl ve anlayış vermeye kadir olması gerekir. Ki, bu, bedenlerin yeniden haşrinin, kendisinde asla hiçbir imkânsızlığın olmadığına ve mümkin bir iş olduğuna çok net bir biçimde delâlet eder. Allah, en İyisini bilendir. 104[104]

Kur'an'ın Hakkaniyeti

"Bizim ayetlerimiz hakkında sapkınlık edenler şüphesiz bize gizli kalmazlar. O halde, ateşin içine atılacak olan kimse mi hayırlıdır, yoksa, Kıyamet günü korkusuzca gelecek olan kişi mi? Siz, dilediğinizi yapın. Çünkü O, ne yapıyorsanız, hakkıyla görendir. (Bunlar), Kur'ân'a -ki O, kendilerine gelince- küfredenlerdir. Halbuki o, cidden azîz (ve galip) bir kitaptır ki, ne önünden ne ardından ona hiçbir bâtıl, (yanaşıp) gelemez. (O), bütün kâinatın hamdetüği, yegâne hüküm ve hikmet sahibi (Allah)'dan İndirilmedir"105[105]
(Fussilet, 4042).

İlhadın Manası

Bil ki Allah Teâlâ, dinine davet etmenin, en büyük makam, en kıymetli mertebe olduğunu beyan edip, sonra da bunun, tevhidin, adaletin, dirilişin ve Kıyametin hak oluşunun delillerini anlatmak suretiyle olacağını bildirince, yeniden bu deliller hususunda münakaşa edip, şüpheler atma çabasına girenleri tehdide yönelerek, "Bizim ayetlerimiz hakkında sapkınlık edenler..." buyurmuştur. Arapça'da, dosdoğru çizgiden sapıp bir yarıkta, bir hendek eştiğinde, denilir. Binâenaleyh mülhid, sapan demektir. Bu kelime daha sonra örten (ıstılahen), Özellikle haktan meyledip, bâtıla sapan hakkında kullanılır olmuştur. "Şüphesiz bize gizli kalmazlar" cümlesi bir tehdid olup, tıpkı, heybetli bir kralın, "Benim mülkümde bana karşı çıkanları biliyorum" dediğinde, bu sözün bir tehdid oluşu gibidir.
Daha sonra Allah Teâlâ "O halde ateşin içine atılacak olan kimse mi hayırlıdır, yoksa Kıyamet günü korkusuzca gelecek olan kişi mi?" buyurmuştur. Buradaki istifham (soru) istifham-ı takriri olup maksadı, ayetler hakkında sapkınlık edenlerin, ateşe atılacaklarına; ayetlere iman edip, onları tasdik edenlerin ise, Kıyamet günü emin olacaklarına dikkat çekmektir.
Müteakiben Hak Teâlâ, "Siz dilediğinizi yapın. Çünkü O, ne yapıyorsanız hakkıyla görendir" buyurmuştur. Bu bir üçüncü tehdid (va'îd) olup, bunun bir benzeri de, heybetli bir padişahın, çok kızgınken, bazı kölelerini soruşturmaya tabî tutup, sonra onlara, "istediğinizi yapın" demesi gibidir. Çünkü bu ifade, ileri derecede bir tehdiddir.
Daha sonra Allah Teâlâ, "Bunlar zikri, o kendilerine gelince inkâr edenlerdir" buyurmuştur ki

---

[103] 103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/396
[104] 104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/396
[105] 105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/396-397

bu da bir tehdiddir. Bunun cevabı hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu cevap, Kur'ân-ı Kerim'de vasfedilmiş, diğer cevaplar gibi mahzûf olup, takdiri, "Kur'ân kendilerine geldiğinde, Kur'ân'ı inkâr edenler, bu İnkârları yüzünden cezalandırılırlar" şeklinde veya benzer bir şekildedir.

2) Bu 'nın cevabı ileride gelen, "Onlar uzak bir yerden çağrılıyorlar" (Fussilet 44) ayetidir. Birinci izah daha doğrudur. 106[106]

Kur'ân'ın Galibiyeti

Allah Teâlâ, Kur'ân'ın ayetleri hususunda ileri-geri konuşanları alabildiğine tehdid edince, bunun peşinden Kur'ân'ın büyüklüğünden bahsederek, "Halbuki O, cidden aziz ve galip bir kitaptır" buyurur. Buradaki "aztz"in şu İki manası vardır:

a) Galip, kahir (üstün),

b) Eşi-benzeri bulunmayan...

Kur'ân'ın galip (üstün) manasında "azîz" oluşu, belirtildiği gibidir. Çünkü Kur'ân hüccetlerinin kuvvetli oluşu sayesinde, kendi dışındaki herşeye gâlib gelmiştir. Kur'ân'ın, eşi-benzeri olmayan manasında "aziz" oluşu da böyledir. Çünkü evvelki ve sonraki bütün insanlar, ona muâraza etmekten, bir benzerini getirmekten âciz kalmışlardır. 107[107]

Bâtıl Ona Yanaşamaz

Cenâp-ı Allah sonra, Ve önünden, ne ardından ona hiçbir bâtıl (yanaşıp) gelemez" buyurur. Bu ifadeyle İlgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Tevrat, Zebur ve İncil gibi, daha önce gelmiş kitaplar, Kur'ân'ı yalanlamadığı gibi, bundan sonra da onu yalanlayacak bir kitap gelmeyecektir.

b) Kur'ân'ın hak olduğunu bildirdiği hiçbirşey bâtıl olmaz; bâtıl olduğunu söylediği hiçbirşey de hak olmaz.

c) Kendisine herhangi bir noksanlığın ânz olması, böylece de "önünden" ona bâtılın yol bulmasından, yahut da kendisine ilavede bulunulmasından, böylece de "ardından" ona bâtılın yol bulmasından o mahfuzdur (korunmuştur). Bunun manasının böyle oluşunun delili, "Hiç şüphesiz biz, onu koruyucularız" (wcr, 9) ayetidir. Bu izaha göre, ayetteki "bâtıl" kelimesi, fazlalık ve noksanlık olmuş olur.

d) Bu ifadeden kastedilen mananın, "Gelecekte ona muaraza edebilecek bir kitabın bulunması mümkün değildir. Geçmişte de ona muaraza edecek, onunla boy ölçüşebilecek bir kitap bulunmamıştır" şeklinde olması da muhtemeldir.

e) Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu bir teşbih (benzetme)dir ve teşbih ile anlatılmak İstenen şudur: Ona bâtıl arız olamaz ve bâtılın ona girmek için bulabileceği hiçbir yol yoktur.

Bil ki Ebû Müslim el-İsfehânî, Kur'ân'da neshin olmadığı görüşüne bu ayeti şöyle delil getirebilirdi: Çünkü "nesh" ibtâl etmek demektir. Binâenaleyh bu mana da, Kur'ân'a nesh girmiş olsaydı, ona, bu ifadede bahsedilen bâtıl, ardından gelmiş olurdu. Bu da, bu ayetin manasının zıddına bir durum olurdu.

Hak Teâlâ sonra da "O, bütün kâinatın hamdettiği, yegâne hüküm ve hikmet sahibi (Allah'dan) indirilmedir" buyurmuştur. Bu, "Ben (Allah), bütün hallerim ve fiillerimde hakim, nimetlerimin çokluğu sebebiyle de, bütün mahlûkâtın yanında hamîdim" demektir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Allah, Kur'ân'ın başına, "Elhamdülillah" cümlesini koymuş ve cennetliklerin söyleyecekleri en son sözün yine bu söz olduğunu haber vermiştir. 108[108]

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/397

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/398

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/398-399

Nübüvvet Davetinin Aynılığı

"Sana, senden evvelki peygamberlere de söylenmiş olandan başka bir şey söylenmiyor. Şüphe yok ki senin Rabbin, hem mağfiret sahibi, hem eltm azab sahibidir. Eğer biz onu, yabana (dilde) bir Kur'ân yapsaydık, muhakkak ki "Ayetleri açıklanmalı değil miydi? Arap muhatablara, Arapça olmayan bir Kur'ân mı?" diyeceklerdi. Onlara söyle ki o Kur'ân, iman edenler için bir hidayet ve şifadır. İman etmeyenlerin ise kulaklarında bir ağırlık vardır. Kur'ân bunlara karşı bir körlüktür. (Sanki) onlar uzak bir yerden çağrılıyorlardı. Andolsun ki biz Musa'ya kitabı verdik, onda da ihtilaf edildi. Eğer Rabbin tarafından geçmişte verilmiş bir hüküm (kader) bulunmasaydı, aralarındaki iş şimdi olup bitmişti (halledilmişti). Şüphesiz onlar bunun hakkında şüpheci bir tereddüd içindedirler. Kim iyi amel ve hareket ederse, bu kendisi içindir; kim de kötülük ederse, bu da kendi aleyhinedir. Yoksa Rabbin, kullarına zerre miktarı zulmedici değildir"
(Fussilet, 43-46).
Bil ki Allah Teâlâ, ayetleri hakkında ileri geri konuşanları tehdid edip, ayetlerinin kıymetli, Kitabullah'ın derecesinin yüce olduğunu bildirince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e kavminin eziyetlerine karşı sabretmesini ve bu sûrenin başında, "Onlar, "Bizi kendisine davet edegeldiğiniz şeye karşı kalbimiz örtülüdür ... derler"<*«•««, 5) ayetinde haber verdiği bu sözden ötürü kalbinin sıkılmamasını tavsiye ederek, "Sana. senden evvelki peygamberlere de söylenmiş olandan başka birşey söylenmiyor" buyurur. Bu İfade ite ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
a) Doğruya en yakın izaha göre bununla, "Kavminin kâfirlerinin sana söylediği sözler, tıpkı geçmiş peygamberlerin kâfir kavimlerinin, o peygamberlere söylediği üzücü sözler ve onlara indirilen kitapları tenkid eden sözler gibidir. Senin Rabbin, hakkı savunanlar için mağfiret sahibi, batıldan yana olanlar için de, elîm bir azab sahibidir. Binâenaleyh sen bu işi Allah'a havale et ve emrolunduğun, davet ve tebliğ işiyle meşgul ol" manası kastedilmiştir. .
b) Bununla, "Allah, sana, tıpkı diğer peygamberlerine söylediği şeyleri söylemektedir. Çünkü O, sana da, diğer bütün peygamberlere de, kavimlerinin beyinsizliklerine karşı sabretmelerini emretmiştir. Binâenaleyh itaat edenlerin ûmid içinde bulunmaları, O'na isyan edenlerin de, O'ndan korkup çekinmeleri gerekir" manası kastedilmiştir. Bu sûrenin tefsirindeki sözlerimizden, sûrenin gayesinin, müşrik ve kâfirlerin, "Bizi kendisine davet edegeldiğiniz şeye karşı, kalblerimiz örtülüdür..." şeklindeki sözlerine cevap vermek olduğu ortaya çıkar. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, böyle bir metodun yanlışlığına dikkat çekerek, bazan bu Kur'ân'a iman edenler için vaadde, yüz çevirenler için va'idde (tehdidde) bulunmuş ve ilgili söz, tâ sûrenin başından buraya kadar güzel bir tertib ve mükemmel bir nizâm İçinde uzayıp gelmiştir. Derken Cenâb-ı Hak onların bu sözlerine karşı, yeni bir cevap vererek, "Eğer biz onu, yabana (dilde) bir Kur'ân yapsaydık, muhakkak ki, "Ayetleri açıklanmalı değil miydi? Arap olan muhataplara, Arapça olmayan bir Kur'ân mı?" diyeceklerdi" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır: [109][109]

Birinci Mesele

Hamza, Kisâî, Asım'ın ravlsi Ebu Bekir, bir istifham olmak üzere, iki hemze ile u şeklinde okurlarken, diğer
kıraat imamları bunun gibi, ve benzeri ifadelerde, yine istifham olmak üzere, tek hemze ile ve bir prensipleri olarak, medd ile okumuşlardır. Ibn Abbas (r.a)'ın bunu tek hemzeyle okuduğu rivayet edilmiştir, tki hemzeyle okuma durumunda, bunlardan birincisi, istifham-ı inkâr hemzesi olup, manası, "Onlar bunu yadırgadılar ve, ya "Arap olan bir peygambere, yabancı dilde bir Kur'ân mı?" yahut da, "Arap olan muhataplara, yabancı dilde bir Kur'ân" dediler"

---

[109][109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/399-400

şeklinde olur. Bunu, yine istifham olarak, tek hemzeyle okuma durumunda, bu ifadeyle, muhatapları Arap olduğu halde, Kur'ân'ın yabancı dilde olması manası kastedilmiş olur. 110[110]

Sûrenin Bütünlüğü

Alimler, bu ayetin sebeb-i nüzulü hakkında şunu nakletmişlerdir: Kâfirler, işi yokuşa sürmek ve sarpa
sardırmak için, "Kur'ân yabancı bir dilde inseydi ya..." dediler. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu." Bence sebeb-i nüzul olarak bu gibi şeylerin söylenmesi, Kur'ân'a karşı yapılmış büyük bir haksızlık olur. Çünkü bu, bu birbiriyle alakası olmayan ayetlerin gelmiş olduğunu düşündürür. Bu ise, Kur'ân hakkında en büyük ta'n (tenkid) sebebidir. Binâenaleyh böyle bir tenkid kabullenildiğinde, Kur'ân'ın mucize olduğunu iddia etmek şöyle dursun, onun muntazam bir kitap olduğunu iddia etmek bile mümkün olmaz. Bence gerçek olan, bu sûrenin başından sonuna kadar, "Kalblerimiz örtülüdür" {Fussm, 5) ayetinde nakledilen şüpheye cevap veren, bir bütün olmasıdır. Tefsir ettiğimiz ayetteki söz de yine, aynı konuyla ilgili olup o iddiaya cevaptır. Buna göre ayetin manası, "Eğer biz bu Kur'ân'ı yabancı bir dilde indirmiş olsaydık, o zaman onlar, "Arap bir topluma, yabancı dilde bir kitab nasıl indirilir?" diyebilirlerdi ve onlara yine "Senin bizi kendisine davet ettiğin söz hususunda kalblerimiz örtülüdür, yine o sözü duyma hususunda kulaklarımızda ağırlık var. Çünkü biz onu (yabancı dilde olduğu için) anlayamıyoruz" deme hakkı doğardı. Fakat biz bu kitabı Arapça ve sizin kelimelerinizle indirip, siz de bu dili konuşup anlayan kimseler olunca, "Kalblerimiz bu söze karşı örtülüdür ve kulaklarımızda bundan ötürü ağırlık var" diye iddiada bulunmanız nasıl mümkün olur?" şeklindedir. Binâenaleyh bizim bu ayetin ifadesini de, müşriklerin o (Fussilet, 5. ayetindeki) sözlerine bir cevap kabul etmemiz halinde, sûre, başından-sonuna, en güzel bir münasebet ve uyum içinde olmuş olur. Binâenaleyh sebeb-i nüzul olarak bunun zikredilmesi, cidden şaşılacak şeydir.111[111]

Kur'ân Müminlere Şifadır

Cenâb-ı Hak sonra "Onlara söyle ki o Kuran iman edenler için bir hidayet ve şifâdır, iman etmeyenlerin ise kulaklarında bir ağırlık vardır. Kur'ân bunlara karşı bir körlüktür" buyurmuştur. Bil ki bu söz de yine onların, "Bizi kendisine davet edegeldiğin şeye karşı kalblerimiz örtülüdür" sözleriyle ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki, "Size gönderdiğim bu kelâm (bu Kur'ân), başka bir dilde değil, sizin dilinizdedir. Binâenaleyh artık sizin, "Bunun dilini bilmediğimiz için, kalblerimiz buna karşı örtülüdür" demek mümkün değildir" demek istemiştir.

Bütün bunlardan sonra geriye şöyle demek kalır: "Allah'ın, hakka meyleden bir karakter, doğruluğa meyleden bir kalb ve dini taleb hususunda gücünü-kuvvetini sarfetmeye sevkedecek olan bir himmet verdiği herkes için, hiç şüphesiz bu Kur'ân bir hidayet ve şifadır. Kur'ân'ın bu kimse hakkında hidayet olması, Kur'ân, onu hayırlara sevkeden bir delil, bütün mutluluklara götüren bir kitap oluşundan ötürüdür. Şifa oluşu da şöyledir: Kişinin hidayete ermesi mümkün olduğunda, hidayet gerçekleşir. İşte bu hidayet o kimsenin küfür ve cehalet hastalığına bir şifa olur.

Ama hızlan denizinde boğulmuş, mahrumiyet sahrasında şaşırmış ve kalbi şeytana tâbi olma hisleriyle dopdolu olan kimse için bu Kur'ân, kulağında bir ağırlık olur. Nitekim HakTeâlâ, onların, "Kulaklarımızda bir ağırlık var"(Fussilet, 5) dediklerini haber vermiştir. Yine bu Kur'ân, onlar için bir körlük olur. Nitekim Cenâb-ı Hakk, onların, "Bizimle senin aranda bir perde var" (Fussilet, 5) dediklerini bildirmiştir. Kur'ân'ın beyanı ile bu beyandan faydalanma arasına girmiş olan bu perde yüzünden onlar, "Sanki onlar uzak bir yerden çağrılıyor" gibidirler.

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/400

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/400-401

İnsaflı olup da zorlanmayan herkes, bizim bu ayeti, bahsettiğimiz manada tefsir ettiğimiz zaman, sûrenin başından-sonuna dek bir gayeye, tek bir konuya dâir, muntazam bir tek söz olduğunu anlar. Binâenaleyh yapılan bu tefsir, diğer müfessirlerin yaptıkları tefsirden daha uygun olur. Kıraat âlimlerinin çoğu, ayetteki JU- kelimesini, bu şekilde masdar olarak okumuşlardır. İbn Abbas (r.a) ise, bunu na't (sıfat) olarak j& şeklinde okumuştur. Ebû Ubeyde, birincisinin esas kıraat olduğunu söyler ve şöyle der: "Ayetteki, hüda ve şifâ kelimeleri birer masdardırlar. Binâenaleyh bu kelimenin de onlar gibi bir masdar olması gerekir. Eğer önceki bu kelimeler, hfidî ve şâfi olsaydı, o zaman bu kelimenin meksur olarak şeklinde böylece onlar gibi ism-i fail olması uygun düşerdi.

Cenâb-ı Hak, "(Sanki) onlar uzak bir yerden çağrılıyorlar" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, onların sözden, sadece bir ses ve uğultu hisseden hayvanlar gibi olduklarını kastetmiştir" derken, yine bunun, "Kim uzaktan çağrılırsa duymaz, duysa bile ne söylendiğini anlamaz. Dolayısıyla bunların durumu da böyledir" manasında olduğu da söylenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Andolsun ki biz Musa'ya kitap verdik, onda da ihtilaf edildi" buyurmuştur. Ben derim ki, bu da yine önceki ifadeyle ilgilidir. Buna göre sanki, "Biz Musa'ya o kitabı (Tevrat'ı) verdiğimizde, onlar onun hakkında ihtilaf edip, kimisi onu kabul etti, kimi etmedi. İşte tıpkı bunun gibi sana da bu kitabı (Kur'ân 'ı) verdik. Bazı insanlar onu kabul ettiler ki bunlar senin ashabındır. Bazıları bunu kabul etmediler. Bunlar da, "Bizi kendisine davet edegeldiğin şeye karşı kalblerimiz örtülüdür" diyenlerdir" denilmektedir.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Eğer Habbin tarafından geçmişte verilmiş bir hüküm buiunmasaydı" yani "onlardan a2abı belli bir güne, yani Kıyamet gününe kadar tehir etme hükmü (kaderi) olmasaydı, ki Cenâb-ı Hak, "Kıyamet günü, oniara vaadolunan (belirlenmiş olan) gündür" (Kamer, 46) buyurmuştur. "Aralarındaki iş şimdi olup bitmişti" yani "tasdik eden ile, başlarına gelecek o azabı yalan sayanlar arasındaki iş, şimdi halledilmişti. "Şüphesiz onlar bunun hakkında şüpheci bir tereddüt içindedirler" yani onlar, senin ve kitabının doğruluğu hususunda bir şek ve şüphe içindedirler. Binâenaleyh onların, "Davet edegeldiğin şeye karşı kalblerimiz örtülüdür" (Fussiiet, 5) şeklindeki sözlerinden fazla rahatsız olmaman gerekir.

Daha sonra Allah Teâlâ, ve iyi hareket ederse bu kendisi içindir; kim de kötülük ederse, bu da kendi aleyhinedir" buyurmuştur ki bu, "Onların yüz çevirişlerine fazla aldırma. Çünkü onlar eğer iman ederlerse, bu imanlarının faydası kendilerine dönecektir. Yok eğer inkâr ederlerse, inkârlarının zararı da yine kendilerinedir. Hak Sübhânehû ve Teâlâ, herkese yaptığı amele uygun karşılık verecektir. Çünkü "Rabbin kullarına zerre miktarı zulmedici değildir" demektir. [112][112]

İnkârın Batılhğı

"Kıyametin (ne zaman kopacağı) bilgisi O (Allah'a) havale edilir. O'nun bilgisi olmaksızın, hiçbir meyve tomurcuk(lanndan) çıkamaz, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz. O (müşriklere), "Benim ortaklarım nerede?" diye nida edileceği gün "Sana arzetük. Bizden hiçbir şâhid yok" diyecekler. Önceden tapmış oldukları şeyler, onlardan uzaklaşıp kaybolmuştur. Onlar kendileri için, kaçıp kurtulacak hiçbir yer olmadığını anlarlar. İnsan hayır istemekten usanmaz. Eğer ona bir şer dokunursa, bakarsın ki o hemen ümidini kesip, ümidsizliğini açığa vurmuştur. Yemin olsun ki, eğer ona dokunan sıkıntıdan sonra, kendisine tarafımızdan bir rahmet tattınrsak, mutlaka, "Bu benim hakkımdır. Kıyametin kopacağını da zannetmiyorum. Andolsun ki Rabbime döndürülsem bile, şüphesiz O'nun katında benim için daha güzel bir hal vardır" der. Fakat biz, yemin olsun ki, o kâfirlere, neler yaptıklarım elbette haber vereceğiz. Andolsun ki onlara, en çetin bir azab tattıracağız. İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirir ve bir tarafa çekilir. Ona bir ser dokunduğu zaman ise, artık o uzun uzun yakam. De ki: "Eğer o Kur'ân Allah katından gelmiş de, siz onu inkâr etmişseniz, bana haber verin. Hakdan uzak

---

[112][112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/401-402

bir muhalefette bulunanın tâ kendisi olan kimseden daha sapık olan kimdir? Gerek dış dünyada, gerek öz benliklerinde, biz onlara ayetlerimizi (delillerimizi) göstereceğiz, ta ki onun (Kur'ân'm) gerçek olduğunu onlar da bilecekler. Rabbinin herşeye hakkıyla şâhid olması sana kâft değil mi? Gözünü aç, muhakkak onlar Rablerine kavuşma hususunda bir şüphe içindedirler. Gözünü aç (bak), O gerçekten herşeyi çepeçevre kuşatandır"
(Fussilet, 47-54). 113[113]

Kıyamet Vaktini Allah Bilir

Bil ki Allah Teâlâ kâfirleri bir önceki ayette, "Kim iyi amel ve hareket ederse, bu kendisi içindir; kim de kötülük ederse, bu da kendi aleyhinedir" ifadesiyle tehdid edip, bu ifade de, "Herkesin hakettiği şey, Kıyamet günü kendisine verilecektir" demek olunca, sanki birisi "O Kıyamet günü ne zaman?" demiş de, Cenâb-ı Hak, "Mahlûkatın, o günün ne zaman olacağını bilme imkânı yoktur. Onu ancak ben bilirim" manasında olarak, "Kıyametin bilgisi O (Allah'a) havale edilir" buyurmuştur. O ifade, hasr (sadece) manasını taşır ve Kıyametin ne zaman olacağını ancak Allah'ın bileceğini bildirmektedir. Bunun bilgisi sadece Allah katında olduğu gibi, ileride, belirli zamanlarda meydana gelecek şeylerin meydana geleceğini bilme işi de yine ancak Hak Sübhânehû ve Teâlâ'ya aittir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu iki hususun misallerinden olarak, şu iki konuyu zikretmiştir: "Onun bilgisi olmaksızın, a) Hiçbir meyve tomurcuklarından çıkamaz, b) Hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz." Ebû Ubeyde, "ekmâm" (tomurcuklar) kelimesinin meyvelerin kabı (kapçığı) ve meyvenin içinde olduğu şey manasına olduğunu, müfredinin, ve olduğunu söylemiştir. Nflfî, İbn Âmir, Âsım'ın, râvisi Hafs, elif ile cemî olarak şeklinde okurlarken, diğerleri elifsiz-müfred olarak şeklinde okumuşlardır. 114[114]

Gaybın Bazan Bilinme İmkânı

Bil ki bu ayetin bir benzeri de, "O Kıyametin ilmi şüphesiz ki Allah nezdindedir. Yağmuru O indirir" (Lokman, 34) ayetidir. İmdi eğer, "Müneccimler, âlemin çeşitli halleri hakkında bazı şeyleri biliyorlar. Aynen bunun gibi, insanların doğum burçlarından, yine onların bazı hallerini (önceden) biliyorlar. Ayrıca da Ilm-l remi adı verilen bir diğer konu daha var. Bu da çoğu kez isabet kaydeder. Yine "ilmü tâ'bîr" (rüya yorumlama ilmi) de bazan, bil-ittifak gaybî halleri, istikbaldeki şeyleri gösterebilir. Binâenaleyh bu bilinen ilimlerle, bu ayet nasıl bağdaştırılabilir?" denilirse, biz deriz ki, bu ilimlerin sahibleri, hiçbir zaman bilinmesi istenilen şey hakkında kesin ve kati hükümde (iddiada) bulunamazlar. Bunların varacakları en ileri nokta, zayıf bir zan ve tahminden ibarettir. Halbuki bu ayette, "Kıyametin ilmi ancak Allah katındadır" diye ifade edilmiştir, ilim ise, kesinlik ve katiyyet ifade eder. İşte bu izah ile, bu iki durum arasında tezat gibi görünen şeyler ve zorlamalar bertaraf edilir. Allah en iyi bilendir.
Cenâb-ı Allah, Kıyametten bahsedince, bunun peşisıra Kıyametin hallerinden birini zikretmiştir. Burada ele aldığı bu şeyde, sûrenin başı ile son derece ilgilidir. Zira sûrenin başı, o kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kendilerini tevhide ve putlardan ve heykellerden uzak olmaya davet etmiş olmasından ötürü, onların Kur'ân'ı dinlemekten şiddetle nefret ettiklerine delâlet eder. Bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, sûrenin başında, "De ki: "Ben ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana, sizin tanrınızın bir tek tanrı olduğu vahyolunuyor" (Fussiiet, e) buyurmuş olmasıdır. Cenâb-ı Allah aynı şekilde sûrenin sonunda da, kendisinin ortakları ve benzerleri olduğunu söyleyenlere yönelik va'îdini (tehdini) getirerek, "O (müşriklere), "Benim ortaklarım yani sizin iddia ve inancınıza göre benim ortaklarım nerede?" diye nida edileceği gün, "Sana arzettik. Bizden hiçbir şâhid yok" diyecekler" buyurmuştur. İbn Abbas, buradaki kelimesinin, "Sana duyurduk" manasında olup, tıpkı, (inşikak, 2) ayetindeki

---

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/403-404
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/404

benzeri kelimenin, "işitti" manasına oluşu gibi olduğunu söylerken, Kelbî buna, "Sana bildirdik" manasını vermiştir ki, Kelbî'ninki uzak bir görüştür. Çünkü Kıyamettekiler Allah'ı ve Allah'ın herşeyi ilm-i vâcib ile (kesin bilgi ile) bildiğini bilirler. O halde Allah'a birşeyi bildirmek ve öğretmek imkânsızdır.

Allah Teâlâ sonra, onların "Bizden hiçbir şahid yok" diyeceklerini haber verir. Bu ifadeye şu manalar verilmiştir:

1) "Hiçbirimiz, senin ortağın bulunduğunu söylememiştir." Bu manaya göre, bu sözden çıkarılan netice, müşriklerin Kıyamet günü, Allah'a şirk koşma işinden tamamen berî olduklarını iddia edeceklerinidir.

2) "Bizden hiç kimse, o şirk koşulanları görmedi." Çünkü onlar onlardan, putları ve taptıkları diğer şeyler de onlardan sıvışıp uzaklaşmışlardır. Dolayısıyla onlar, putlarını, ilahî azaba muhatap oldukları bu esnada göremeyecekler.

3) Ayetin bu ifadesi, putların sözüdür. Çünkü Allah, Kıyamette onlara can verecek, onlar da, "Bizden hiçbiri, putperestlerin bize nisbet ettikleri ortaklığın doğruluğunu onaylamamıştır" diyecekler. İfadenin bu manada olması halinde, putların onlara fayda vermeyecekleri ve adetâ onlardan kaçıp uzaklaşacakları anlatılmak istenmiştir.

Cenâb-ı Allah sonra, "Onlar kendileri için kaçıp kurtulacak hiçbir yer olmadığını anlarlar" buyurmuştur. Bu, Allah'ın yeni başlayan bir sözüdür. Çünkü Allah Teâlâ buyuruyor ki, kâfirler önce bunu zannen Dildiler, sonra da o ateşten ve azabtan kurtuluşlarının olmadığını kesinkes anladılar. Bazıları bu ifadeye, "Onlar önce, kendilerinin o ateşten kurtuluşları olmadığını zannettiler, sonra bunun kesin olduğunu Dildiler" manası vermişlerdir ki, bu zayıf bir görüştür: Çünkü cehennemlikler azablarının devamlı olduğunu bilmektedirler. Allah Teâlâ o kâfirlerin durumlarının, Allah'a ortak koşma ve Allah'ın benzerlerinin olduğu hususunda dünyada diretip ısrar ettikten sonra, âhirette o ortaklardan berî olduklarını söylediklerini beyan buyurunca, insanın her zaman hallerinin değiştiğini, metodunun tutarlı olmadığını, eğer iyilik ve kudret hissederlerse, gururlanıp-büyüklük tasladıklarını, yok eğer bir belâ ve sıkıntı hissederlerse, sararıp solduklarını beyan etmiştir ki, bu tıpkı bir darb-ı meselde, "Bu tıpkı bir kırillâ (balıkçıl) kuşu gibidir, eğer denizde bir hayr (av) görürse alçalıp iner, eğer bir kötülük (görürse) kaçıverir" denilmesi gibidir. İşte bu sebeple, "İnsan hayır istemekten usanmaz. Eğer ona bir şer dokunursa, bakarsın ki, o hemen ümidini kesip, ümitsizliğini açığa vurmuştur" buyurmuştur. Yani, "insan, talim yerine gidip, maksatlarına ulaştığında, bu manada bir noktada durmak istemez, ille de daha fazlası olsun der ve daha fazlasını elde etmeyi ister. Ama işi ters gidip de mahrum oluş başladığında ise, ümitsizliğe kapılır. Binâenaleyh, insanın, sonu olmayan bu sonsuz ümidinden genel bir ümitsizliğe geçmesi, onun sıfatının ve halinin devamlı değiştiğine delâlet eder.

"Bakarsın ki, o hemen ümidini kesip, ümitsizliğini açığa vurmuştur" cümlesinde, şu iki açıdan tam bir mübalağa ve tekid bulunur:

a) "Feûl" vezninden dolayı,

b) Tekrardan dolayı... Ye's, kalbin sıfatlarındandır. Kunût ise, yüzde ve müşahede edilen hallerde, bu ümitsizliğin alametlerinin belirmesi demektir. 115[115]

Nimete Nankörlük

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu ümitsizliğe kapılan kimseye, nimet ve lütuflarının yeniden avdet etmesi halinde, -ki bu Cenâb-ı Hakk'ın, "Yemin olsun ki, eğer ona dokunan sıkıntıdan sonra, kendisine tarafımızdan bir rahmet tattmrsak..." ifadesinden kastedilmiş-, bu kimsenin, şu üç tür bozuk sözü söyleyeceği ve kendisinin Allah'dan uzaklaşmış olmasını gerektiren bâtıl inanca kail olacağını beyân buyurmuştur:

a) O, "Bu, zâten her halükârda benim içindi, benimdir" der. Bu söz hususunda da şu iki izah yapılır:

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/404-406

1) "Bu benim hakkımdı; gelip beni buldu. Çünkü ben bunu, bendeki çeşitli faziletler, iyi ameller ve Allah'a olan yakınlığım sebebiyle hak etmiştim" der. Halbuki bu sefil varlık bilmez ki, hiç kimse için, Allah'a hiçbir şey vacib olmaz. Bu böyledir, zira, bu şahsın, sayılan bu faziletlerden uzak olması halinde de, bu şeyler ona verilmiş olabilir. Binâenaleyh bu sözün yanlışlığı açıktır. Yok eğer, bu kimse, çeşitli faziletler ve övgüye değer sıfatlarla mevsuf ise, bilmelidir ki, bütün bunlar, onun için, Allah'ın lütfü ve ihsanı sayesinde tahakkuk etmiştir. Dolayısıyla Allah, bir kuluna lütufta bulunduğunda, O'nun bu kimseye, o bahşişi lütfedip vermesinin, bu kimsenin Allah üzerinde başka bir şeye de müstehak olmasına sebep olması imkânsız olur. Böylece, bu kimsenin, "Bütün bu iyilikler, benim müstehak olmamdan dolayıdır" şeklindeki sözünün yanlışlığı sabit olmuştur.

2) "Bu benim içindir, yani, o hep böyle devam edecek; bu şey, hem benim, hem evlâtlarım hem de zürriyetimde olarak devam eder" demektir.

b) Bu kimsenin, "Kıyametin kopacağını da zannetmiyorum..." demesidir. Yani, bu kimse, dünyaya alabildiğine arzulu iken, o nisbette de ahretten nefret eden kimsedir. Binâenaleyh, dünya hallerini ilgilendirdiğinde, "Su benimdi, benim içindi" der, ahiret ile alâkalı olduğunda ise, "Kıyametin kopacağını da zannetmiyorum" der.

c) Bu kimsenin, "Andolsun, Rabbime döndürülsem bile, şüphesiz O'nun katında benim için daha güzel bir hal vardır" demesidir. Yani, "O, zann-ı galibi ile, öldükten sonra dirilmenin ve Kıyametin hak oluşu inancının bâtıl olduğuna hükmeder. Hak olmasının farzedilmesi durumunda da, yine, Allah katında cennetin de, yine kendisi için olacağını iddia eder" demektir. Ki bu ifade, o kimselerin, kesinkes mükâfaat elde edecekleri İnancını taşıdıklarına, şu bakımlardan delâlet etmektedir:

a) Bu ifadenin başında Inne edatının bulunması,

b) Lî kelimesinin, önce zikredilmiş olması,

c) Indehû kelimesinin, bütün o hayırların, Allah katında, o kimse için hazır ve müheyya olduğuna delâlet etmesi.. Çünkü sen, "Benim, "Benim falanca yanında, şu kadar dinarım var" dediğinde bu, o dinarların, o kimsenin yanında, mevcut ve hazır olduğunu ifade eder. Binâenaleyh, şayet sen,"Benim falanca üzerinde, şu kadar dinarım var" dediğinde, bunu ifade etmez.

d) 'nın başındaki lâm,

e) ifadesinin, güzellikteki mükemmelliği ifade etmesi...

Cenâb-ı Hak, onların bu üç bozuk görüşünü nakledince, "Fakat biz, yemin olsun ki, o kâfirlere, neler yaphklannı elbette haber vereceğiz" buyurmuştur. Yani, "Biz onlara, durumun, onların İnandıklarının aksine; tasavvur ettiklerinin tersine olduğunu açıklayacağız" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak onların, "Şüphesiz O'nun katında benim için daha güzel bir hal vardır" demelerine mukabil, Biz, onların herhangi bir amel yaptûarsa, önüne geçtik de bunları saçılmış zerreler yapö/c"(Furkân,23) ve "Andolsun ki onlara, en çetin bir azabtan tattıracağız" (fumim. 50) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, belâlara düştükten sonra, kendilerine in'âmda bulunduğu kimselerin bu sözlerini nakledince, fiillerini de naklederek, "İnsana, nimet verdiğimiz zaman, Allah'ın emrine saygı duymaktan ve mahlûkatma şefkat etmekten yüz çevirir, ki kenara sıvışır, böbürlenir, büyüklük taslar. Ama daha sonra, onu, fakirlik ve sıkıntılar yakalarsa, talebini devam ettirmeye yönelir, yalvarıp yakarmaya başlar" buyurmuştur. Bu ifadede, ayetin sonundaki "geniş, uzun" kelimesi, duanın çokluğunu ve devamlılığını ifâde için istiare yoluyla kullanılmış bir kelimedir. "Genişlik" kavramı, maddî varlıkların sıfatlarından olmakla birlikte, bu manevî niyaz halini ifade etmek için istiare edilmiştir, zira burada da uzun uzun süren ve devam eden gözyaşları sözkonusudur. Azabın şiddetini ifade etmek için galîz (kalın, kaba) kelimesinin istiare yoluyla kullanılması gibi duayı ifade , için tûl (uzunluk) kavramı da bazan kullanılabilir.

Bil ki Allah Teâlâ, şirk koşmaya dair büyük tehdidini zikredip, müşriklerin, kıyamet gününde şirklerinden döneceklerini; o korkunun kendilerini sarması sebebiyle, zillet ve tevâzûlarını izhar edeceklerini beyan edip; yine insanın, hep değişkenlik üzere yaratıldığını, şayet kendisinde kuvvet görürse, alabildiğine kibirlenip büyüklük tasladığını, eğer bir zayıflık, kuvvetsizlik ve gevşeklik hissederse, o zaman da iyice, zillet ve miskinliğini izhâr ettiğini bildirince, bunun peşinden o kâfirlerin, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini kabul hususunda duydukları nefrette ve Hz. Peypamber (s.a.s)'e karşı düşmanlıkta ileri gitmemelerini gerektiren bir ifadeyi getirerek, "De ki: "Eğer o Kur'ân Allah katından gelmiş de, siz onu inkâr etmişseniz, bana haber verin: Haktan uzak bir muhalefette bulunanın ta kendesi olan sizden daha sapık olan kimdir?" buyurmuştur. Bu sözü, şu şekilde izah edebiliriz: "Siz, her ne zaman bu Kur'ân'ı dinlerseniz, ondan yüz çevirirseniz, onun hakkında düşünmezsiniz. Ve, "Bizi kendisine davet edegeldiğin şeyden, kalblehmiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık ... vardır" (Fussiiet, 5) diyecek kadar, ondan aşırı biçimde nefret edersiniz. Ama, Kur'ân'm bâtıl olduğuna dair olan bilginin, bedihî bir bilgi olmadığı ve Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin yanlışlığına dair bilginizin de, aynı şekilde bedihî ve kesin bir bilgi otmadığt zorunlu olarak bilinen bir husustur. Onlara şöyle denilmiş oluyor: Delilin sıhhatli (geçerli) olması gibi, fasid olması ihtimali de vardır. Doğru olması halinde, sizin o delili reddetme hususundaki ısrarınız, sizin cezalandırılmanızı gerektiren en büyük sebeplerden olacaktır. İşte böylece bu izah, sizin bu dar yolu bırakmanızı düşünmeye ve istidlale başvurmanızı gerektirir. Eğer, o delil onun doğruluğuna delâlet ediyorsa, o zaman onu kabul edersiniz; yok, yanlışlığını gösteriyorsa, bırakırsınız. Ama, delilden önce, onu kabul etmeme ve ondan yüz çevirme, akla uygun bir şey değildir. Ayette yer alan "Haktan uzak bir muhalefette bulunan kimseden1' ifadesi, yani "sizden" manasına kullanılmıştır. Zamir yerine bu şekilde ifade etmekten maksad. onların haktan uzaklık vasıflarını iyice ortaya koymak içindir. 116[116]

Âfak ve Enfüsteki Ayetler

Tevhîd ve nübüvvetin izahı hususunda, bu uzun açıklamalarda bulunup, müşriklerin şüphelerini ve sapıtanların göz boyamalarını ve yanıltmalarını cevaplayınca, "Gerek dış dünyada gerek kendi benliklerinde ayetlerimizi (delillerimizi) onlara göstereceğiz, ta ki onun hak olduğunu kendileri de bilecekler" buyurmuştur. Vahidî, "Afâk" kelimesinin müfredi "ufuk" kelimesi olup, bu kelime, "yeryüzünün bir köşesi, tarafı" anlamındadır. ifadesi de, "semânın çeşitli tarafları, ufukları" anlamındadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Gerek âfâkda, gerekse kendi nefislerindeki ayetlerimizi onlara göstereceğiz..." ayetinin tefsiri hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: "Ataktaki ayetler" ile, felekin, yıldızların, gece-gündüzün, ışıkların, saptırmanın, karanlıkların, "anasır-ı erbea - dört unsur'un ve "üç kaynak"ın (mevaltd-I selâse), ayet olmaları kastedilmiştir. Ki, Cenâb-ı Hak, bunlara, Kur'ân'da çokça yer vermiştir. "gerekse kendi öz benliklerinde" ifadesinden de, "yavruların, ceninlerin, ana rahminin karanlıkları içerisinde nasıl oluştuklarından ve o enteresan uzuvların ve akıl almaz terkiblerinin nasıl meydana geldiklerinden çıkarılan deliller kastedilmiştir. Ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Kendi nefislerinizde dahi (nice ayetler var). (Bunları) görmüyor musunuz?" (zariyât, 21) ayetindeki mana gibidir. Yani, "Biz onlara, kalblerinden o şüpheleri giderip, böylece kadir, hakîm, alîm ve ortaklardan, eşlerden ve benzerlerden münezzeh bir ilâhın varlığına dair, o kalblerde kesin bir inanç, bir hüküm meydana gelinceye değin, bu delilleri defalarca gösterdik" demelidir. İmdi eğer: "Bu izah zayıftır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "göstereceğiz" ifadesi, onları, şu ana kadar bu ayetlere muttali kılmadığını, bundan sonra, onları bu ayetlere muttali kılacağını gerektirir. Halbuki Cenâb-ı Hak, gerek ulvî alemde, gerekse süflî alemde var olan ayetlere, onları, daha önce muttali kılmıştır. Binâenaleyh böylece, bu ifâdeyi biraz önce geçen o manaya hamletmenin imkânsız olduğu sabit olmuş olur" denilirse, biz deriz ki: Bu kimseler her ne kadar bu şeyleri görmüşlerse de, ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın varlıklara yerleştirdiği akılları hayrette bırakacak durumlar sonsuzdur. O halde bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, onları bu tür enteresan durumlara, zaman zaman muttali kılmaktadır. Bunu, şöyle bir misâlle açıklayabiliriz: Herkes, gözü ile insanın bünyesini görüp müşahede etmektedir. Ancak ne var

---

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/406-408

ki, Allah'ın, bu bedenin terkibine yerleştirdiği enteresanlıklar pekcoktur. İnsanların pekçoğu bunları bilemez. Bunlardan birisine muttali olan kimse de, her ne zaman bu konudaki tefekkürünü arttırırsa, onun, bu akıl almaz ilginç şeylere vukûfiyyeti de o nisbette artar. Binâenaleyh, yaptığımız bu izahla, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gerek âfâkda, gerekse kendi nefisierindeki ayetlerimizi yakında onlara göstereceğiz..." ifâdesinin yerinde olmuş olduğu anlaşılmış olur.

İkinci Görüş: Afâktaki deliller ile kastedilen, Mekke'yi çepeçevre kuşatan beldelerin fethi ve yine, "nefisierindeki ayetler" ifadesi ile de, Mekke'nin fethi kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın "göstereceğiz" ifadesinin bu izaha uygun düşüp, birincisine uygun düşmemesinden hareketle, bu görüşü ilk görüşe tercih etmişlerdir. Ancak ne var ki, biz bunu, Cenâb-ı Hakk'ın, biraz önce de izah ettiğimiz gibi, "göstereceğiz" ifadesinin, birinci izaha da uygun düştüğünü belirterek cevaplamış olduk.

Denilebilir ki: "Bu ayeti bu manaya hamletmek uzaktır. Çünkü, bu konuda söylenebilecek en nihaî söz şudur: Hz. Muhammed (s.a.s) Mekke'yi kuşatan beldelerin bir kısmına hükümran olmuş, daha sonra da Mekke'yi fethetmiştir. Ancak ne var ki bir kısım beldelere hükümran olmak, hükümran olanın haklı olduğunu göstermez. Çünkü biz, kâfirlerin de bazen, İslâm beldelerine ve oranın yöneticilerine hükümran olduklarını görmekteyiz. Halbuki bu, kâfirlerin haklı ve hakkı savunan olduklarını göstermez." Evet, böyle denilebileceği içindir ki, biz, ayetin birinci manaya hamledilmesinin daha doğru olduğunu söylüyoruz. Sonra da diyoruz ki, eğer biz bu ikinci izahı doğru kabul edersek meseleye bakışımız şöyledir: Biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, sadece o beldelere hükümran olmasıyla, onun, nübüvvet iddiasında haklı olduğuna istidlal etmiyor, tam aksine biz bununla, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Mekke'ye hükümran olacağını, oraları hükümranlığı altına alacağını, ashabının düşmanlarına galip geleceğini haber vermiş olup, bu ihbarın da gerçekleşmiş olması yönünden istidlal ediyoruz. Çünkü bu, gaybtan haber vermedir. Haberini verdiği o şey de, verdiği habere uygun olarak tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh bu, gayba dair verilmiş olan doğru bir haber verilmiş olur. Gaybden haber verme işi ise, mucizedir. İşte bu izahla, bu hükümranlığın tahakkuk etmesiyle, bu dinin hak olduğu hususunda istidlal edilir" denilir.

Daha sonra "Rabbinin her şeye hakkıyla şahit olması sana kâfi değil mi?" buyurmuştur. Ayetteki ifâdesi, ^Alî fiilinin faili; "... her şeye hakkıyla şahit olması..." ifadesi de, failden bedel olarak merfû mahallinde olup, ifâdenin takdirî manası "Senin Rabbinin herşeye şahit olması onlara yetmedi mi?" şeklinde olur. Allah Teâlâ'nın, "eşyaya şahit olması" ise, O'nun, eşyaya delâlet edecek olan delilleri yaratmasıdır ki, biz bu hususu,(En'âm, 19) ayetinin tefsirinde tafsilatlı olarak anlatmıştık. Buna göre mana, "Onlara, Allah Teâlâ'nın bu sûrede ve Kur'ân'ın, Allah'ın birliğine, herşeyden münezzeh olduğuna, adaletine ve nübüvvet müessesesinin hak olduğuna delâlet eden bütün sûre (ve ayetlerde) açıkladığı bu deliller yetmedi mi?" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sûreyi, "Gözünü aç, muhakkak onlar Rablerine kavuşma hususunda bir şüphe içindedirler" diyerek hitâma erdirmiştir ki, bu, "kâfirler, öldükten sonra dirilmenin ve Kıyametin vukûunun hak olduğu hususunda, büyük bir şek ve aşırı bir şüphenin içindedirler" demektir. Ayetteki mirye kelimesi, damme ile murye şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Gözünü aç (bak), O, gerçekten herşeyi çepeçevre kuşatandır" buyurmuştur. Bu, "O, sınırı olmayan malûmatın tamamını bilendir. Binâenaleyh O, bu kâfirlerin içlerini de dışlarını da bilir ve herkesi, yaptığına mukabil, ona uygun şeyle cezalandırır. Eğer, yaptığı kötü ise, karşılığı da kötüdür" demektir.

Buna göre şayet, "Ayetin ifadesi, Allah Teâlâ'nın ilimlerinin, bildiklerinin sonlu ve nihayetli olmasını gerektirir" denilirse, biz deriz ki: Ayetteki ifadesi, O'nun, yani Allah'ın ilminin, herşeyi ihata etmiş olduğunu
gösterir. Binâenaleyh bu, onların toplamının sonlu olmasını değil, tek olarak düşünüldüğünde herbirinin sonlu olmasını iktizâ eder. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

Bu sûrenin tefsiri, (hicrî) 603 yılının Zilhicce ayının Çarşamba günü öğlen vaktinde tamamlandı. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a; salât ve selâm da, peygamberlerin sonuncusu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashabına olsun... (Amin). 117[117]

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/408-410

ŞURA SURESİ

Elliüç ayet olup, Mekkî'dir.

Yücelerden Vahy

"Hamîm. Ayn, Sîn, Kâf... O, mutlak gâlib, O hüküm ve hikmet sahibi Allah, sana da, senden evvelkilere de, işte böyle vahyediyor. Göklerde ne var, yerde ne varsa O'nundur, O, çok yüce, çok büyüktür. Gökler nerdeyse, tepelerinden çatlayacaklar. Melekler Rablerine, hamd ile teşbih ederler. Yerdeki kimselerin de bağışlanmalarını isterler. Gözünüzü açm, Allah, af ve merhamet sahibi, Gafur ve Rahimdir. O'ndan başka hamiler edinenlere gelince, Allah onların üzerinde daima görüp gözetieyicidîr. Sen, onlann üzerinde bir vekîl değilsin..." (Şûra. 1-6). 1[1]

Fevatih (Başlangıç Harfleri)

Bil ki, bu gibi fevâtihussuver (hurûf-i mukatta'a) hakkındaki söz, malumdur. Ancak ne var ki, burada, şöyle iki ilâve soru sorulabilir:
a) Bu yedi sûre, hep hâ, mîm ile başlamaktadır. Bu sûrenin başına JiJ (ayn, sîn, kâf) ifadesinin ilave edilmesinin sebebi ne olabilir?
b) Alimler, (Meryem, 1) ifâdesinin birleşik yazılacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Halbuki burada, j^ ifadesi ile, ifâdesi, birbirinden ayrıdır. Acaba bunun sebebi nedir?
Bil ki, bu gibi ifadeler hakkında söz söylemek bir hayli zordur. Bu konuda tahmini konuşma kapısını açmanın ise, imkânı yoktur. Dolayısıyla, evlâ olan, bu konudaki ilmin, Allah'a havale edilmesidir. İbn Abbas ve İbn Mes'ûd, işte bu şekilde, (ayrı oldukları halde) okumuşlardır. 2[2]

Vahyin Devamlılığı

Cenâb-ı Hakk'ın, Aİlah, sana da, ... işte böyle vahyediyor..." beyanına gelince, bu ifadenin başındaki kâf, misi anlamındadır. Zâ ise, daha önce bahsi geçmiş olan bir şeye işarettir. Buna göre kelâmın takdiri
"Hâ, mîm, ayn, sîn, kâf gibi olanları, Allah, sana da, (...) işte böyle vahyediyor.." şeklinde olur. İşte bu noktada, şöyle iki görüş ortaya çıkmaktadır:
1) İbn Abbas (r.a)'ın, "Kitab sahibi her peygambere, hâ, mîm, ayn, sîn, kâf ifadesi vahyolunmuştur" dediği nakledilmiştir ki, bu, bence uzak bir ihtimaldir.
2) Manânın, "hâ, mîm, ayn, sîn, kâf diye adlandırılan kitap kitaptan, Allah sana ve senden öncekilere vahyetmiştir" şeklinde olması. Buradan kastedilen, "gibilik, benze-lik" Allah'ın birliğine, adaletine, nübüvvet müessesesinin haklığına, âhirete, dünyanın hallerini takbîhe ve âhirete yönelmeyi teşvik etmeye davet hususundaki benzerliktir. Bu hususu, bizim, A'lâ SÛresi'nde, bu sûrenin başının, tevhidin; ortasının, nübüvvet müessesesinin sonunun da ahiretin izahı hakkında olduğunu beyan etmiş olmamız da tekîd eder. Cenâb-ı Hak o sûrede, bu üç gayeyi iyice anlatınca, "Bunlar elbette, evvelki sahifelerde, İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde de vardır"(*« ıe-19) buyurmuştur ki, bu, "Bütün ilahî kitapların indirilmesinin maksadı, sadece ve sadece bu üç gayedir" demektir. Burada da böyledir. Yani, "Hâ, mîm, ayn, sîn, kâf adını alan, her kitabı Allah sana ve senden önceki peygamberlere vahyetmiştir" demek olup, bu "gibilik, benzerlikle kastedilen ise, bu yüce gayelere ve ilahî mukaddes mevzulara davettir. Keşşaf sahibi, "Bu tür şeyleri vahyetmenin, O'nun kanunu ve örfü olduğuna delâlet etsin diye, mazî sigasıyla "sana variyetti" dememiş, tam aksine, muzari sigasıyla "sana vahyediyor" buyurmuştur. İbn Kesîr, meçhul sigasıyla "sana vahyolunuyor" şeklinde okumuştur ki, EbÛ Amr'dan gelen iki rivayetten birisi de böyledir. Bazıları da, nûn ile,

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/413
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/413-414

"vahyediyoruz.." şeklinde okurlarken, geriye kalan kıraat imamları, hâ'nın kesresiyle (malûm sigastyta), "vahyediyor" şeklinde okumuşlardır. [3][3]

Farklı Kıraat ve Manalar

Buna göre şayet, "Birinci kıraate, (bu fiilin meçhul okunmasına) göre, ayette geçen lafzatullahı ne ref etmiştir?" denilirse, biz deriz ki: yy. fiilinin delâlet ettiği şey... Sanki birisi, "Vahyeden kimdir?" diye sormuş da, bunun üzerine, ...4Jt "Allah,.." denilmiştir. Bu kıraatin bir benzeri de, Sülemî'nin
(En'âm, 137) ayetini, fiili meçhul ifâdesinin de merfû okuyuşudur.
"Ayeti nûn ile, şeklinde okuyanlara göre, lafzatullahı ref eden şey nedir?" diye sorulacak olursa, biz deriz ki, Lafzatullah, mübtedâ olarak merfû, kelimesiyle ondan sonra gelenler de haberleridir. Yahut, ifadeleri, lafza-tullahın sıfatı, zarf, yani ifadesi ise, haberidir.
Cenâb-ı Hakk, bu kitabın vahiy ile husule geldiğini belirtince, bunu vahyedenin kim olduğunu da beyan ederek, "O, mutlak galib, O, hüküm ve hikmet sahibi..."buyurmuştur. Biz, Mü'min Sûresi'ninbaşında, Allah'ınazîzolmasının,O'nun sonsuz şeylere kadir olmasına; hakîm oluşunun da, O'nun, bütün malûmatı bildiğine, her türlü ihtiyaçtan azade ve müstağni olduğuna delâlet ettiğini açıklamıştık.. Böylece (burada), bizim için, O'nun azîz ve hakîm olmasından, O'nun, "Bütün makdûrâta kadir, bütün malûmatı bilen ve her türlü ihtiyaçtan müstağnî olan bir zât olması hakikati tahakkuk etmiş olur. Böyle olan kimsenin fiilleri ve sözleri, bir hikmet, salt doğru; kusurlardan, anlamsız şeylerden uzak ve berî olmuş olur. Bu kitabın musannifi (ben), bir kasîdede sövie dedim:
"Sayısız nimetleri, inamları, lutfu, cömertliği, ihsan ve kereminden ötürü, (en kâmil anlamda) hamd Allah'a mahsustur. O'nun işleri, kusur ve anlamsızlıktan münezzeh olup, mülkü de, zeval ve yok bulmaktan bert ve müteâldir."
Bu ayetlerde bahsedilen sıfatlardan bir üçüncüsü de, >/>j'tf| J> Uj olyLJ\ Ji U Ü "Göklerde ne var, yerde ne varsa O'nundur" ayetinin ifade ettiği husus olup, bu, Celâlin zirvesinde, şu iki gayeye delâlet eder:
1) O'nun, onca büyüklüklerine ve genişliklerine rağmen, göklerin ve yerin bütün cüzlerinde, var etme, yok etme, tekvin ve iptal etme yoluyla tâm ve geçerli, nüfuzlu bir kudret ile vasfedilmiş olması..
2) Hak Teâlâ, "Göklerde ne var, yerde ne varsa O'nundur" ifadesiyle, göklerde ve yerde olan her şeyin, kendisinin mülkü ve mülki olduğunu beyân edince, kendisinin, göklerde ve yerde olmaktan, (orada mekân tutmaktan) münezzeh olması gerekmiştir. Aksis halde,Kendisinin mâliki olması gerekir.O'nun, göklerin hiçbirinin şeyinde olmadığı sabit olunca da, O'nun, Arş'da olması da imkânsız olur. Çünkü senin üzerinde olan herşeye, "semâ" denilir. Binâenaleyh Arş, göklerin en üzerinde bulunduğuna göre, gerçek anlamda yegâne "semâ" o olmuş olur. Bu sebeple de, Arş'da bulunan her şeyin, O'nun mülkü ve milki olması gerekir. Böyle olunca da,
b) lafzı da, bu gibi sûrelerde gelmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, (Meryem. S3) buyurmuştur, kelimesinin, O'nun Arş'da bulunmaktan münezzeh olması gerekir. Eğer karşı taraf, "Cenâb-ı Hak, bu ayette, buyurmuştur. Mâ lafzı ise, akıllı olanları kapsamaz" derlerse, biz deriz ki: Bu da, şu iki bakımdan kabul edilmez..
a) Mâ lafzı, Cenâb-ı Hak için kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Göğe ve onu bina edene, yere ve onu yayıp döşeyene.." (şama,5-6) buyurmuştur. Ve yine, "Ben, sizin taptıklarınıza tapmam.. Siz de, benim ibadet ettiğime tapıcı değilsiniz.." (Kâfirûn, z-3) buyurmuştur.kelimesinin Allah hakkında kullanıldığı hususunda ise, hiçbir şüphe yoktur. Binâenaleyh bu ayet {Meryem. 93), göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'ın kulu olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Allah, şayet göklerde, yerde ve Arş'da olan bir zât olmuş olsaydı, o zaman O, göklerdekiler zümresinden olmuş olurdu ve böylece de, kendi kendinin kulu

---

[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/414

olmuş olması gerekirdi. Bu ayetle, göklerde, Arş'da mevcut olan her şeyin Allah'ın kulu olduğu sabit olduğuna göre, kibriyâsı, kulluk töhmetinden münezzeh olanların, bir mekânda, bir cihette, Arş'da ve kürsîde olmaktan münezzeh olmaları gerekir.
Dördüncü ve beşinci sıfatlar da, ,i-İi«Jl Ji&\ jij "O, çok yüce, çok büyüktür" ayetinin ifade ettiği husustur. Buradaki yüce olma (ulüv) ile yanlış olduğu delil ile sabit olduğu için, cihet ve mekân açısından bir yüceliğin; "büyük olma" ile de, cüsse bakımından, kütlesinin büyüklüğünün kastedilmiş olması caiz değildir. Çünkü bu, O'nun, cüzlerden ve parçalardan meydana gelmiş olmasını gerektirir ki, bu da, "Allah, tektir., "(iutfts, i) ifadesinin zıddı bir mana olmuş olur. Binâenaleyh, buradaki "yüce olma" ile, O'nun, mümkinata benzemekten ve muhdes varlıklarla (cins) münasebetinden münezzeh olması; el-Azîm ifadesinden de, kudret bakımından büyüklüğü ile, hükümranlık bakımından eziciliği ve ulûhiyyetinin mükemmel oluşunun kastedilmiş olması gerekir. 4[4]

Şirk Gökleri Çatlatır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Gökler nerdeyse, tepelerinden çatlayacaklar..." buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 5[5]

Birinci Mesele

Ebû Amr ile Ebû Bekr'in rivayetine göre Asım, tâ ile yâ ve nün ile öjki. şeklinde okurlarken; İbn Kesir, İbn Âmir, Asım'ın ravisi Hafs ve Hamza, tâ ile şeklinde okumuşlardır. Nfifî ve Kisâî, şeklinde okumuşlardır. Keşşaf sahibi şöyle der: "Yûnus, Ebû Amr'ın, İki tâ ve nûn İle birlikte, şeklinde okuduğunu söyleyen, garip bir rivayette bulunmuştur. Böyle bir kıraat, pek duyulmamış bir kıraattir (harf). İbnu'l-Arâbf'nin, "Nevâdlr" adlı eserinde, "develer güneşleniyorlar" şeklinde bir ifadenin bulunduğu rivayet edilmiştir. 6[6]

İkinci Mesele

Ayetteki kelimesinin ne demek olduğu hususunda, şu izahlar yapılmıştır:
1) İlerime, Ibn Abbas'ın, bu ifadenin manasının, "Gökler, Allah'ın, onların üzerlerindeki (manevî) ağırlığından dolayı, neredeyse çatlayacak..." şeklinde olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. Bil ki, bu görüş, cılız bir görüştür. İbn Abbas'ın, bundan, kesinkes uzak ve berî olduğuna hükmetmek gerekir. Bunun yanlış olduğunun delilleri şunlardır:
a) ifadesinden, "o göklerin üstünde olanlardan" şeklinde bir mana anlaşılmaz.
b) Farzedelim ki, bu ifade buna hamledilebiliyor. Ne var ki, siz niçin, bu durumun ancak, Allah'ın o gökler üzerindeki (manevî) ağırlığından ötürü meydana geldiğini söylediniz?. Bu durumun, meleklerin o gökler üzerindeki ağırlığından ötürü meydana gelmiş olduğu niçin söylenilmez? Nitekim, hadis-i şerifte, Hz. Peygamber (s.a.s) "Gökler gıcırdadı. Gıcırdaması hakkıdır. Çünkü orada, her karış yerde mutlaka, kıyamda veya rükuda veya secdede bulunan bir melek bulunur" buyurmuştur.
c) Bu ifade ile, göklerin üzerindekinin, ulûhiyyet, kahr ve kudret açısından olan üstünlüğünün heybetinden dolayı, bu göklerin neredeyse çatlamış olmalarının kastedilmiş olması niçin söylenemesin? Yaptığımız bu izahlarla, onların ileri sürdüğü görüşün, son derece bozuk ve çarpık olduğu sabit olmuş olur.
2) Keşşaf sahibinin ileri sürmüş olduğu şu husus. "İnkâr, göklerin altındakiler tarafından yapılmıştır. Buna göre normalde, "Neredeyse o gökler, altlarında bulunanlardan, yani inkârın geldiği taraftan Ötürü neredeyse çatlayacaktı" denilmeli. Fakat bu hususta iyice mübalağa

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/414-416
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/416
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/416

edilmiş, ifade ters çevrilmiş, böylece İnkâr sözü üst taraftan tesir etmiş gibi söylenmiş ve sanki, "Gökler alt yanlarını bir tarafa bırak, neredeyse üst taraflarından çatlayacaklardı" denilmiştir ki bunun mübalağa olarak bir benzeri de, "Başlarının üzerinden kaynar su dökülecek onların. Bununla karınlarının içinde ne varsa hepsi ve derileri eritilecektir" (Hac, i*») ayetidir. Böylece burada da, ateş, karın parçalarında müessir kabul edilmiştir.
3) Ayetteki "bu" bu ifadesi, "yerlerin üstünden" manasına alınabilir. Çünkü Hak Teâlâ bu ayetten önce, "Göklerde ne var, yerde ne varsa O'nundur" buyurmuştur. Daha sonra da "Gökler neredeyse tepelerinden, yerlerin üstünden çatlayacaklar" buyurmuştur.
4) Bu ifadenin manası, "göklerin bulunduğu taraflar cihetinden çatlayacaklar" demek olup, o taraf da üst taraftır. O halde bu ifadelerin manası, "göklerin kendisinde bulunduğu şeyin üst tarafından.." şeklindedir. 7[7]

Üçüncü Mesele

Âlimler, bunun niçin olduğu hususunda değişik izahlar yapmışlardır. Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Allah Teâlâ bu kitabı vahyedenin, azîz ve hakîm zâtı olduğunu bildirince, celâl ve kibriyasını da anlatarak, "Gökler neredeyse üstlerinden, yani Allah'ın heybet ve celâlinden Ötürü çatlayacaktı" buyurmuştur.
b) Bunun sebebi, insanların Allah'ın çocuğu bulunduğunu söylemeleridir. Çünkü Allah Teâlâ, "Gökler neredeyse, bundan ötürü çatlayacaktı" (Meryem, w» buyurmuştur. O halde bu ayettekinin sebebi de, onların Allah'a şirk koşmalarıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ifadenin hemen peşinden, "O'ndan başka hâmîler edinenler" buyurmuştur. Doğru olan, birinci izahtır. 8[8]

Meleklerin Mü'minler İçin Duaları

Allah Teâlâ daha sonra "Melekler Rablehne hamdile teşbih eder ve yerdeki kimselerin de bağışlanmalarını isterler" buyurmuştur. Bil ki Allah'ın mahlûkatı iki çeşittir:
a) Maddeler âlemi ki, bunların en büyüğü göklerdir.
b) Manalar (ruhlar) âlemi ki bunların en büyüğü de meleklerdir. O halde Allah Teâlâ, kudret ve heybetinin, maddeler alemindeki tesirinden ötürü azametinin mükemmelliğini ifade etmiş. Bunun peşinden de manevî âlemler üzerindeki kudretinin nüfuzunun ve heybetinin hükümranlığını ifade eden sözü getirmiştir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, "Biribirlerine hangi şeyi soruyorlar?" (Mete, 1) ayetidir. Hak Teâlâ, azamet ve kibriyasını anlatmak isteyince, işe maddeler âlemini zikrederek "Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbi, Rahman (Allah)'a hitab etmeye kadir olamazlar" (Nebe, 37) buyurmuş, daha sonra da manalar âlemini anlatmaya geçerek, "O gün rûh (Cebrail) ve melekler saf halinde ayakta duracaklar Rahmân'm izin verdiği kimselerden başkası konuşamaz. Onlar ancak doğruyu söyleyecekler" (Nebe, 36) buyurmuştur. Binâenaleyh tefsir ettiğimiz ayetlerdeki durum da aynıdır. Cenâb-ı Hak, heybetinin maddeler âlemine hükümran oluşu ile, azametinin mükemmelliğini anlatarak, "Gökler neredeyse tepelerinden çatlayacaklar" buyurmuş; daha sonra da manalar âlemine geçerek, "Melekler Rablerine, hamd İle teşbih ediyorlar" buyurmuştur. Binâenaleyh bu, güzel bir tertip, net bir açıklamadır. 9[9]

Mevcudat İki Kısımdır

Bil ki mevcudat (varlıklar) üç kısımdır:

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/417
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/417-418
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/418

1) Tesir eder, ama tesir almaz. Bu, sadece Allah Teâlâ'dır. Binâenaleyh o, bu kısımların en kıymetlisidir.
2) Tesir altında kalır, ama kendisi tesir edemez ki bu, maddedir. Bu da, bu kısımların en değersizidir.
3) Birincisinden tesir alır, ikincisine tesir eder ki bunlar da mukaddes ruh cevherleridir. Bu kısım, orta dereceyi İşgal eder.
Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki, ruh cevherlerinin iki tür alaka ve münasebeti vardır:
a) Celâl ve kibriyâ alemiyle ilgili olan münâsebet. Bu, kabullenme ilgi ve münasebetidir. Çünkü kudsî cilalar ve samediyyet ışıkları, ruhanî cevherlere doğduğunda, onların cevherleri aydınlanır, mahiyetleri nurlanır. Sonra bu ruh cevherleri, bu manevî kuvvetten istifâde ettiği zaman, bu sayede maddeler âlemine hükümran olma kuvvetini kazanırlar. Durum böyle olunca, bu ruh cevherlerinin, birisi kibriyamn tarafına ve celâlin huzuruna yönelik, diğeri de maddeler âlemine yönelik, iki yönü vardır ki bunlardan birincisi, ikincisinden daha kıymetlidir.
Bunu da iyice kavradığına göre diyoruz ki: Hak Teâlâ'nın, "Melekler Rablerine hamd ile teşbih ediyorlar" ifadesi, meleklerin celâl ve kibriyâ âlemine yönelik tarafına, "Yerdeki kimselerin de bağışlanmalarını istiyorlar" ifadesi de onların, maddeler âlemine yönelik yüzlerine bir işarettir. Bu ne güzel incelik, bu ne kadar kıymetli bir şey?! Bu ruhların, beşer ruhlarını mahlûkat (madde) çukurundan, marifetullah'ın zirvesine çekip çıkarmadaki ne müthiş tesiri.. .
Bunu da iyice kavradığın zaman, biz diyoruz ki: Birinci yöne, yani Allah'ın celâline yönelik ulvî taraf, iki şeyi, tesbihî ve tahmîdi (hamdı) ihtiva etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ'nın "Melekler Rablerine, hamd ile teşbih ediyorlar" ifadesi, işte bu iki şeyi anlatır. Teşbih, tahmidden öncedir. Çünkü teşbih, Allah'ı, O'na yakışmayan şeylerden tenzih etmek; tahmîd (hamd) ise, O'nu bütün hayırları veren olarak nitelemek demektir. Hak Teâlâ'nın zâtı hususunda, yakışmayan şeylerden münezzeh olması, önem bakımından, bütün hayırların ve saadetlerin kaynağı olmasından önce gelir. Çünkü birşeyin var oluşu, başkasını varetmeden önce gelir. O halde O'nun aslında var oluşu, başkasını meydana getirmeye tesirli oluşundan öncedir. İşte bundan ötürü teşbih, tahmidden önce gelir ve bundan Ötürü, "Melekler Rablerine hamd ile teşbih ediyorlar" buyurulmuştur. İkinci yöne, yani o kudsî ruhların, madde âlemine yönelik tarafına da, "Yerdeki kimselerin de bağışlanmalarını isterler" cümlesiyle işaret edilmiştir ki bundan maksad da, o ruhların bu âlemin hallerinin nizamındaki ve âlemdeki en uygun, en doğru yol ve yöntemlerin meydana gelmesindeki tesirleridir. Bu, bu yüce ayetlerde yer almış, ilahî-ulvî konulara bir bakıştı. 10[10]

Melekler Kâfirler Hakkında İstiğfar Ederler mi?

Şimdi yine, tefsir ilmine uygun şeylere dönelim: Eğer, "O meleklerin, yerdekilerin içinde kâfirler de bulunduğu halde, bütün "yerdeki kimselere" istiğfar etmeleri nasıl doğru o'ur? Üstelik Cenâb-ı Hak, onlar için, "Allah'ın ve meleklerin laneti onlar üzerinedir"(Bakara, isi) buyurmuştur. Şu halde, melekler, nasıl olur da onlar için hem istiğfar, hem lanet ederler?" denilirse, biz deriz ki buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:
1) Ayetteki, "yerdeki kimseler.." ifadesi, umûmî değildir. Çünkü hem "Onlar yerdekilerin hepsine istiğfar ederler" denilebilir, hem de, "O melekler, yerdekilerin bir kısmına istiğfar ederler" denilebilir. Eğer ayetteki, "yerdeki kimseler" ifadesi, açık ve kesin olarak umumiliği anlatmış olsaydı, o zaman böyle bir tahkimat yapılamaz, oöyle bir ihtimalden bahsedilemezdi.
2) Farzedelim ki bu nass umûmî manadadır. Fakat Cenâb-ı Hak, Mü'min Sûresi'nde, "Meleklermüminlerin bağışlanmasını (şöylece) isterler: "Ey Rabbimiz, Senin rahmetin ve ilmin herşeyi kuşatmıştır..." (Mü'min, 7) buyurmuştur.
3) Buradaki istiğfardan murad, Allah Teâiâ'dan, onlara hemen ceza vermemesini istemektir. Nitekim Hak Teâtâ, "AHah gökleri ve yeri, yıkılmasın diye tutar..."<FttH, 41) buyurmuştur.
4) O meleklerin, yeryüzünde bulunan herkes için mağfiret talebinde bulundukları da

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/418-419

söylenebilir: Kâfirler hakkında, imân etmelerine vâsıta olsun diye; mü'minler hakkında ise, günahlarının bağışlanması için... Çünkü, "Allah'ım, kâfirlere hidayet ver. Kalblerîni iman nuruyla süsle, gönüllerinden küfür vahşetini kaldır" diye duâ ediyoruz ki bu da gerçekte bir istiğfardır.

Bil ki, "Yerdeki kimselerin de bağışlanmalarını istiyorlar (onlar için istiğfar ediyorlar)" ifadesi, meleklerin, kendileri için mağfiret talebinde bulunmadıklarını gösterir. Eğer melekler, günahta ısrar etmiş, yani günah işlemiş olsalardı, onların yerdekilerden önce, kendileri için mağfiret talebinde (istiğfarda) bulunmaları gerekirdi. Allah Teâlâ, meleklerin kendileri için istiğfar ettiklerinden bahsetmeyince, meleklerin bütün günahlardan berî olduklarını anlıyoruz. Peygamberlerin ise zedeleri (küçük hata ve kusurları) olabilir. Hiç günahı olmayan, mutlaka günahı olandan daha üstündür. Binâenaleyh ayetteki, "(Melekler) yerdeki kimselerin de bağışlanmalarını istiyorlar" ifadesi, o meleklerin, peygamberler için de istiğfar ettiklerine delâlet eder. Çünkü peygamberler de, "yerdeki kimseler" ifadesine dahildirler. Onlar, peygamberler için de bağışlanma (mağfiret) talebinde bulunduklarına göre, meleklerin, peygamberlerden üstün oldukları açıkça ortaya çıkar.

Allah Teâlâ, meleklerin tesbîh, hamd ve istiğfarda bulunduklarını nakledince, "Gözünüzü açm, şüphesiz Allah gafurdur, rahimdir" buyurmuştur. Bu ifadenin anlatmak istediği, şu hususa dikkat çekmektir: Melekler her ne kadar insanlar için istiğfar ediyor iseler de, esasında mutlak bağışlama ve rahmet, Allah Sübhânehû ve Teâlâ'ya aittir. Bunu şöyle birkaç yönden izah ederiz:

a) Meleklerin, insanlar için, mağfiret istemeleri de ancak Allah Teâlâ'nın, onların kalblerinde jstiğfar etme duygusunu yaratmış olmasından ötürüdür. Eğer Hak Teâlâ, meleklerin kalbinde bu duyguyu yaratmamış olsaydı, onlar böylesi bir istiğfara yönelemezlerdi. Durum böyle olunca da, mutlak manada yani esas rahîm ve gafur, Hak Teâlâ olmuş olur.

b) Melekler işin başında, "Yeryüzünde fesad çıkarıp kan dökecek kimseler mi yaratacaksın. Halbuki biz sana hamdile teşbih ediyor ve seni takdis ediyoruz" (Bakan, 30) demişler, ama işin sonunda, yerdekiler için istiğfar etmişlerdir. Ama Hak Teâlâ'nın rahmeti ve ihsanı başlangıçta ve sonuçta hep mevcud olunca, mutlak gafur ve rahîm olanın Allah Teâlâ olduğu sabit olur.

c) Cenâb-ı Allah, o meleklerin, yeryüzündeki bütün insanlar için istiğfar talebinde bulunduklarını bildirmiş, ama onların yerdekiler için, rahmet talebinde bulunduklarını söylememiş, ama, "Gözünüzü açm, şüphesiz Allah gafurdur, rahîmdir" buyurmuştur ki bu, "Allah, meleklerin yeryüzûndekiler için istedikleri mağfireti verecek, buna da tam ve mükemmel rahmetini ekleyecektir" demektir.

Cenâb-ı Allah daha sonra "O'ndan başka hamiler edinenlere gelince..." buyurmuştur. Bu "Allah'a ortaklar ve eşler koşanlara gelince, " Allah onların üzerinde dâima görüp gözetleyiddir"; yani onlann hallerini ve amellerini gözetlemektedir, amellerinin hiçbiri Allah'ın gözünden kaçmaz ve Allah onları amellerinden ötürü hesaba çeker. İnsanlar üzerindeki gerçek murakıb (gözetleyici), bir Allah'dır. Ey Muhammed, onlann işi ve onları imana zorlama sana havale edilmemiştir. Sen sadece ve sadece bir inzarcısın (uyarıcı-tebliğ edicisin)" demektir. 11[11]

Kur'an'ın Evrensel Çağrısı

"Böylece "Anakente ve oranm etrafında bulunanlara, gelecek tehlikeleri haber vermen için ve hakkında hiçbir şüphe bulunmayan o toplanma gününün dehşetiyie korkutman İçin, (sana) Arapça bir Kur'Sn vahyettik. (İnananlann) birtakımı cennette, birtakımı cehennemdedir. Eğer Allah dileseydi, onlan elbet bir tek ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini rahmetine sokar. Zâlimlere gelince, onların ne bir dostu, ne bir yardımcısı vardır. Yoksa onlar Allah'dan başkasını dostlar mı edindiler? işte Allah, asıl dost O'dur. Ölüleri O diriltir. O, her şeye

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/419-421

kadirdir, ihtilaf ettiğiniz her şey hakkında hüküm verme işi Allah'a aittir, işte benim Rabbim, O hâkim olan Ahah'dur. Ancak O'na güvenip dayanırım. Yalnız O'na dönerim. O, gökleri ve yeri yaratandır. Size, hem kendi cinsinizden eşler, hem davarlardan çiftler verdi. Sizi bu suretle üretiyor. O'nun, benzeri gibisi bile yoktur. O, semt ve basîrdir. Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Dilediğinin rızkım genişletir, dilediğininkini de kısar. Çünkü O, herşeyi hakkıyla bilendir"
(ŞÛrâ. 7-12).
Bil ki ayetteki zâlike kelimesi, bahsi geçen birşeye işarettir. O halde ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı vahyetmesinin, burada bahsi geçen bir şeye benzetilmesini gerektirir. Halbuki burada, "O'ndan başka hamSer edinenlere gelince..."(şur^s) ifadesinden başka, Allah'ın Kur'ân'ı vahyedişinin benzetebileceği, daha önce bahsi geçmiş bir şey yoktur. Buna göre mana, "Sana, "onların üzerinde daima görüp gözeten değilsin. Sen, onların üstünde bir vekil değilsin" diye vahyettiğimiz gibi, onlar için bir nezîr (uyarıcı) olasın diye, aynı şekilde sana Arapça Kur'ân'ı vahyettik." demektir. 12[12]

Anakent: Mekke

Ayetteki "Anakent ahalisini ve etrafındaki kimseleri uyarman için" ifadesi, "Anakentin ahâlisine, tehlikeleri haber vermen için" manasındadır. Çünkü şehrin kendisi, inzâr edilebilecek akıl sahibi bir mantık değildir. Bu tıpkı, "O köye sor" (Yusui, 82} ayeti gibidir. Bu ayet de, "O köyün halkına sor" manasındadır. "Ümmü'l-Kura" (Anakent) tabiri, şehirlerin aslı, temeli manasına olup, bununla Mekke kastedilmiştir. Bu ad Mekke'ye, ona duyulan saygıdan ötürü verilmiştir. Çünkü Mekke'de Beytullah ve Makam-ı İbrahim vardır. Araplar herşeyin temelini, aslını ve en önemlisini, "o şeyin anası" olarak adlandırırlar. Meselâ, "Bu kasîde, falancanın kasidelerinin ümmühâtından (analarındandır), yani en önemlilerindendir" denilir. Ayetteki I4Jy- jij "ve etrafında bulunanlar" tabiriyle de, Mekke etrafında bulunan bedeviler, mukîmler ve çadırda değil de evlerde kalanlar kastedilmiştir. "İnzâr" korkutmak demektir. 13[13]

Risaletin Sınırı

İmdi eğer, "Ayetin lafzı, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e Mekkelileri ve Mekke'yi çepeçevre kuşatan diğer kentleri inzâr için vahyettiğini gösterir. Bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün âlemlere değil de, sadece onlara gönderilmiş bir peygamber olmasını gerektirir" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz. Birşeyin özellikle zikredilmesi, bahsedilen hususun, o şeyin dışında kalanlar için söz konusu olmadığını göstermez. Binâenaleyh bu ayet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sadece bunlara gönderilmiş bir peygamber; "Seni ancak bütün insanlara peygamber gönderdik" (Set», 28) ayeti de onun, bütün âlemu peygamber olarak gönderildiğine delâlet eder. Hem sonra onun, Mekkelilere gönderilmiş bir peygamber olduğu sabit olduğuna göre, doğru sözlü olmuş olması gerekir. Daha sonra bize onun, kendisinin bütün âleme peygamber olarak gönderildiğini iddia ettiği tevatüren nakledilmiştir. Doğru söyleyen birisi birşeyi haber verdiğinde, onun o şey hakkında da doğru söylediğini kabul etmek gerekir. Böylece de onun (s.a.s) bütün âlemlere gönderilmiş bir peygamber olduğu sabit olur.
Cenâb-ı Allah daha sonra "O toplanma gününün (dehşetiyle) korkutman için..." buyurmuştur. Normalde Arapçada inzâr (uyarma) fiili, bâ harf-i cerriyle kullanılır. Dolayısıyla burada da , denilmeliydi. 14[14]

---

[12] 12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/421-422
[13] 13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/422
[14] 14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/422

Toplanma Günü

Hem sonra burada, "Ümmü'I-Kurâ ahalisini, o toplanma gününün azabtyla korkutman için..." şeklinde bir takdir var. O güne "toplanma (cem) günü" denmesi hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) İnsanlar o gün toplanacaklar. Nitekim Hak Teâlâ, "(Allah) sizi o toplanma günü İçin toplar, biraraya getirir" n«0ibOn, 9) buyurmuştur. Dolayısıyla o gün, göktekiler ile yerdekiler bir araya gelmiş olur.
2) O gün, ruhlar bedenleriyle birleştirilir.
3) O gün, her amel eden, amelleriyle biraraya gelir.
4) O günde, zalimle mazlum biraraya toplanır.
Ayetteki, "Hakkında hiçbir şüphe bulunmayan" kaydı, "toplanma günü"nün sıfatı olup, "Meydana geleceği hususunda hiçbir şüphe olmayan o toplanma günü..." manasındadır.
Cenâb-ı Allah, "(insanların) birtakımı cennette, birtakımı cehennemdedir" buyurmuştur. Bunun takdiri, "Niteliği, kendisinde bütün kavimlerin ikiye ayrılıp, bir grubu cennete, bir grubu cehenneme girecek olmaları olan o toplanma günü..." şeklindedir. 15[15]

Ayrılma Ne Zaman?

Eğer, "Ayetteki "toplanma günü" tabiri, insanların biraraya geldiklerini, "birtakımı cennette, birtakımı cehennemdedir" ifadesi de, insanların bölük bölük olacaklarını gösterir. Binâenaleyh bu iki özelliğin bir arada bulunması imkânsızdır" denilirse, biz deriz ki: İnsanlar önce hep bir araya toplanacak, daha sonra böyle iki guruba ayrılacaklar.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Eğer Allah dileseydi, onlan elbet bir tek ümmet yapardı" buyurmuştur. Bundan maksad, Hak Teâlâ'nın "Onlardan (Allah '1 bırakıp) başka veliler edinenlere gelince, Allah onların üzerinde dâima görüp gözetendir... "<şorâ, 6) ayetini takrir etmektir. Yani: "Onları imana sevk, senin kudretin dahilinde değildi. Eğer Allah, isteseydi bunu yapardı. Çünkü O, senden daha kudretlidir. Fakat O, kimilerini mü'min, kimilerini de kâfir yapmıştır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah dilediğini rahmetine sokar" ifadesi mü 'mirileri iman ve taata sokanın Allah Teâlâ olduğuna; "Zalimlere gelince onların ne bîr dostu, ne bir yardımcısı vardır" ifadesi de, Allah Teâlâ'nın kâfirleri rahmetine uğratmadığına delâlet eder ki, bu da, evvelkilerin, kendilerini o rahmete sokan bir dostları ve bir yardımcıları olduğu için o rahmete girebildiklerine; berikilerin de, kendilerini o rahmete sokan bir yardımcıları ve dostları olmadığı için giremediklerine delâlet eder.
Allah Teâlâ sonra, "Yoksa onlar Aüah'dan başkasını hâmî mi edindiler?" buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ önce onların, kendisinin dışında dostlar edindiklerini nakletmiş; sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Sen onlar üzerinde bekçi değilsin. Yine onlar üzerinde bir kontrolcü de değilsin. İsteseler de, istemeseler de, onları imana sevketmen gerekmez. Çünkü eğer bu bir görev olmuş olsaydı, Allah onu yapardı. Çünkü O, senden daha kudretlidir" demiş" manasınadır. Daha sonra da, bu hususu, inkârı bir soru üslubuyla tekrarlamıştır. Çünkü, "Yoksa onlar Alîah'dan başkasını dostlar mı edindiler" suâli bir istifham-ı inkârîdir. 16[16]

Asıl Hami Allah'dır

Cenâb-ı Allah sonra, 'İşte Allah, asıl hâmî O'dur" buyurmuştur. Bunun başındaki fâ edatı, bunun, mukadder şart cümlesinin cevabı olduğunu gösteren fâ edatıdır. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "Eğer onlar gerçek manada bir hâmî edinmek istiyorlarsa, bilsinler ki gerçek hâmî Allah'dır. O'nun dışında gerçek dost yoktur. Çünkü O, ölüleri diriltir ve O herşeye

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/423
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/423-424

kadirdir. Binâenaleyh hâmî edinilmeye layık ve uygun olan O'dur, yoksa hiçbirşeye kadir olmayanlar değil..." demek istemiştir. [17][17]

İhtilafta Hakem Kur'ân

Daha sonra da, 'İhtilaf ettiğiniz herşey hakkında hüküm verme işi Allah'a aittir" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var: [18][18]

Önceki Kısımla Münasebet

Ayetin, önceki kısımla münasebeti şöyledir: "Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, kâfirleri imana zorla sevketmekten menettiği gibi, mü'minleri de kâfirlerle münakaşa ve mücâdeleye girişmekten menetmiş ve 'İhtilaf
ettiğiniz herşey hakkında hüküm verme işi Allah'a aittir" buyurmuştur. Bu hüküm de, o hususta hakka isabet edenlere mükâfaat verme, bâtılı savunanları ise cezalandırma hükmüdür. Bu ifadenin manasının, "Hakkında münakaşa edip ihtilafa düştüğünüz şeylerde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hükmüne başvurun. Başkalarının hükmünü onun hükmüne tercih etmeyiniz" şeklinde olduğu söylendiği gibi, "Ruhun hakikatini bitme gibi, mükellef olmadığınız ve bilemeyeceğiniz şeyler hususunda, aranızda bir ihtilaf meydana gelirse, "Bunu en iyi Allah bilir" deyiniz" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "Sana "Rûh"u sorarlar. De ki: "Rûh, Rabbime (âit) emirlerden (işlerden)dir" <lw«, 85) buyurmuştur. [19][19]

İkinci Mesele

Ayetin takdiri, "Allah .-.anki "Ey Muhammed de ki: "İhtilaf ettiğiniz şeylerin hükmü Allah'a aittir" demektedir" şeklindedir. Ayetin bu manada oluşunun delili ise, 'İşte benim Rabbim. O, hakîm olan Allah'dır. Ancak O'na güvenip dayanırım. Yalnız O'na dönerim" ifadesidir. [20][20]

Kıyas Aleyhindekilere Cevap

"Kryas"ı kabul etmeyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle derler: "Ayetteki bu ifâde ile, ya "onun hükmü, Allah'ın
o husustaki nassından elde edilir" manası, ya da, "Onun hükmü, hakkında Allah'ın nassı bulunan şeye kıyasla elde edilir" manası kastedilmiştir. Bu ikinci mananın kastedilmiş olması batıldır. Çünkü bu bütün ahkâmın, bâtıl olan birşeye kıyasla elde edilmiş olmasına yol açar. Dolayısıyla birinci mananın kastedilmiş olması gerekir. Böylece de bütün ahkâmın nass ile elde edilmiş olmasını gerektirir ki, bu da, kıyas ile hüküm çıkarmayı ortadan kaldırır." Birisi, "Bu ifade ile, "Onun hükmü, ister bu açıklaması nass ile, ister kıyas ile olsun, Allah'ın açıklamasıyla bilinir" manasının kastedilmiş olması niçin caiz olmasın?" diyebilir? Buna da şu şekilde cevap verilir: Allah'ın hükmüne başvurmaktan maksad, ihtilafı sona erdirmektir. Kıyasa başvurmak ise, ihtilâfı artırır, ihtilafı çözmez. Dolayısıyla Allah'ın nasslarına başvurmak gerekir."
Cenâb-ı Allah sonra da, Nebisinin dilinden "aranızda hükmedecek olan O yüce zat, benim Rabbimdir. Ben, düşmanlarımın fenalıklarını bertaraf etme ve hertüriü hayrı elde etme hususunda O'na güvenip dayanırım ve ben, bütün işlerimde O'na yönelirim" buyurmuştur. Buradaki, "O'na güvenip dayanırım" (tevekkül ederim) ifadesi, "hasr" (sadece) manasına olup, "Ben ancak ve ancak O'na güvenirim" demektir ki bu da, Allah'dan başkasını dost

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/424
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/424
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/424
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/424

edinenlerin yolunun yanlışlığını ortaya koymaya bir işarettir.

Allah Teâlâ sonra, "O, gökleri ve yeri yaratandır" buyurmuştur. "Patır" kelimesi hem merfû, hem mecrûr okunmuştur. MerfÛ (ötüreli) okuyuşu, ya zâlikum ifadesinin haberi; yahut mahzûf bir "hüve (o)" mübtedâsının haberi oluşundan Ötürüdür. Mecrûr (kesreli) okunuşu ise, kelâmın takdirinin, "Göklerin ve yerin yaratıcısı Allah'a aittir..." şeklinde olmasından ötürüdür. Bu durumda, ifadesi ise, sıfat ile mevsûf arasına girmiş bir ara cümledir.

Cenâb-ı Allah yani "Allah size hem kendinizden, yani kendi cinsinizden eşler, hem de davarlardan çiftler verdi. Sizi bu suretle üretip çoğaltıyor" buyurmuştur. "Davarlardan çiftler..." ifadesi, "davarlara, davarların kendi cinsinden eşler.." manasınadır. Arapça'da, "Allah mahlûkatı çoğalttı" manasında, JWi Ji)i iji ifadesi kullanılır. Ayetteki, ^i ifadesi "bu tedbir (düzen) ile.." demek olup, buradaki tedbir de, çiftler halinde yaratma olup, bu da, Allah Teâlâ'nın, insanları ve davarları, erkekleriyle-dişileri arasında bir üreme meydana gelsin diye, çiftler halinde (erkekli-dişili) yaratmasıdır.

Ayetteki, "sizi" kelimesi, muhataplara râcîdir ki burada insanların şu iki yönden "lağlîb" edilmiş (hitapta esas alınmıştır):

a) Burada akıllılar tarafı, akıllı olmayanlar tarafına tağlib edilmiş,

b) Yine muhatablar tarafı, gâib olanlar tarafına tağlib edilmiştir. Buna göre eğer, ne demektir? Cenâb-ı Hak niçin, bunun yerine dememiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Allah Teâlâ bu tedbiri (düzeni), bu çoğalmanın kaynağı, merkezi, madeni kılmıştır. (Bundan dolayı zarf manasındaki fî harf-i cerrini kutlanmıştır.) Baksana, "canlılar için eşler yaratılmasında, çoğaltma yatmaktadır" denilir ki, bu tıpkı, "Kısasta sizin için hayat vardır" pattan, 17e) denilmesi gibidir; 21[21]

Allah'a Benzer Yoktur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O'nun benzeri gibisi bile yoktur. O, semî ve basîrdir" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 22[22]

Birinci Mesele

Eski ve yeni kelâm alimleri, Allah'ın, uzuvlardan, cüzlerden meydana gelmediği ne bir mekânda ne bir cihette bulunmadığı hususunda bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Şayet O, bir cisim olsaydı, diğer cisimlerin misli ve benzeri olurdu. Böylece de, O'nun için birtakım misil ve benzerlerin bulunmuş olması gerekirdi ki, bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, "O'nun benzeri gibisi bile yoktur" ayetinin sarih beyanıyla bâtıldır. Bu delili şu şekilde ifade etmek de mümkündür: Bu ayetle ya Cenâb-ı Hakk'ın, zâtların mahiyetleri açısından hiçbir şeyin misli olmadığı manası kastedilmiştir; veyahut da, sıfatları açısından, O'nun benzeri gibisi olmadığı manası kastedilmiştir.

İkincisi bâtıldır; çünkü kulları da, âlim ve kadir olmakla nitelenebiliyorlar. Ki, Cenâb-ı Hak da, bu sıfatlarla mevsûftur. Yine kullar, Allah'ın da bu şekilde tavsif edilmesinin yanısıra, malûm ve mezkûr olmakla da nitelenebiliyorlar. Böylece, ayetteki "misillik, benzerlik" ile, zâtın hakikati açısından eşitliğin nefyeditmesinin kastedilmiş olduğu sabit olmuş olur. Buna göre de mana, "Zâtlardan hiçbiri, zâtı bakımından, Allah'a denk olamaz..." şeklinde olur. Binâenaleyh, Allah şayet bir cisim olmuş olsaydı, O'nun cisim olması, sıfat değil, zât olmuş olurdu. Diğer alimler, cisim olma bakımından, yani, bir mekân tutma, uzunluğa, derinliğe ve bir eve sahib olma açısından, O'na eşit olacak olursa, bu durumda, diğer cisimler, bir zât olması açısından Allah'ın zâtına denk olmuş olurlardı. Halbuki, ayetin nassı bunu nefyetmektedir. Bu sebeple, Cenâb-ı Hakk'ın cisim olmaması gerekir. 23[23]

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/424-425

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/426

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/426

İbn Huzeyme'ye Reddiye

Bil ki, Muhammed İbn İshak İbn Huzeyme, "et-Tevhîd" adını verdiği, halbuki, gerçekte bir şirk kitabı olan eserinde, âlimlerimizin, bu ayetle istidlal etmelerini ele almış ve bu hususta itirazlarda bulunmuştur. Ben, birtakım uzun uzadtya açıklamalarını bir kenara bıraktıktan sonra, -çünkü bu kimse, ifadesi son derece bozuk, anlayışı kıt, aklı da noksan bir kişidir!-, onun sözlerinin özetini vermeye çalışacağım. Bu cümleden olarak o, şöyle demiştir: "Biz, Allah'ın bir vechi olduğunu kabul ediyor ve şöyle diyoruz: Rabbimizin vechinde, nûr, ziya ve aydınlık vardır. Şayet O, yüzündeki hicabı, perdeyi kaldıracak olsaydı, O'nun yüzünün celâl ve azameti, gözü kendisine ulaşan herşeyi, muhakkak ki yakıp kül ederdi. Helak olma, yok olma gibi şeyler, O'nun vechinden kaldırılmıştır." Biz diyoruz ki: Allah'ın insanoğlunda, helak olacaklarını ve son bulacaklarını takdir ettiği; kendilerinden, celâl ve kerem vasıflarını kaldırdığı; hür, ziya ve parlaklıkla tavsif etmediği yüzler vardır. Şayet, sırf Allah'ın yüzünün olduğunu kabul etmek bir teşbihi ve benzetmeyi gerektirmiş olsaydı, o zaman "İnsanoğlunun, domuzların, maymunların ve köpeklerin yüzleri vardır"diyen herkes, şüphesiz ki, insanoğlunun yüzünü, maymunların, domuzların ve köpeklerin yüzüne benzetmiş olurdu!..

Daha sonra, bu kimse, "Bunun, Cehmiyye'nin inancı olduğu hususunda şüphe yoktur" demektedir. Şayet bu kimseye, "senin yüzün, domuzların, maymunların yüzüne benziyor" denilecek olsaydı, son derece öfkelenir ve kötü bir ağızla buna mukabelede bulunurdu. Böylece biz, vechin (yüzün) mevcudiyetini kabul etmekten, Allah ile mahlûkatı arasında bir benzetmenin kabul edilmesi gerekmediğini anlamış bulunuyoruz.

Bu zât, kitabın bir başka bölümünde de şunları söylemektedir: "Kur'ân-ı Kerim, pekçok sıfat hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ile mahlûkatı arasında bir eşitlik ve müsavatın bulunduğuna delâlet etmektedir. Bundan, bunu söyleyenin Müşebblhe olması gerekmediğine göre, burada da, (bizim söylememiz halinde de) böyledir." 24[24]

Bu Zatın Teşbihe Kaçan İfadeleri

Biz, onun ele aldığı bu misalleri tafsilatlı biçimde ele alacağız. O şöyle demiştir:

1) "Allah Teâlâ bu ayette, (kendisi hakkında), "O, semîve basîrdir"demiş, insan hakkında da, aynı şekilde, "Ve onu, semt ve basîr kıldık" (Dehr, 2) buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hak, "De ki: "Yapın. Çünkü hareketinizi Allah da, Resulü de (...) görecektir" (Tevt». 105) buyurmuş, mahlûkatı hakkında da, "Yerle gök arasında râm (ve) müsahhar olan kuşları görmediler mi?.." (Nam, 79) buyurmuştur.

3) Cenâb-ı Hak, "Bizim nezâretimiz ... ile gemi yap"(Hûd,37) ve "Sen Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü muhakkak sen bizim gözlerimiz (önün)desin,." çror, 46) buyurmuş, mahlûkatı hakkında da, ",,. hakh tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün onların..."(Matde, 83} demiştir.

4) İblise, "Ey îblis, iki elimle yarattığıma secde etmenden seni hangi şey men etti?.. "(Sâd, 75) ve "Hayır, (Allah'ın) iki eli de açıktır"[Maid*. 64) buyururken, mahlûkatı hakkında da, "Bu, sizin ellerinizin yapıp önden gönderdikleri yüzündendir" (Entâi, 51), "Su, iki elinin yaptığı şey yüzündendir.." (Hac, 10) ve "Gerçek, sana biat edenler, aslında Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların elleri üstündedir" {Fetih, 10) buyurmuştur.

5) Cenâb-ı Hak, "Rahman, Arş'a istiva etti" (Tahâ, 5) buyurmuş, hayvanlara binenler hakkında da, "Ta ki sırtlarında karar kıtasınız... diye.. "(Zuhruf, 13) ve yine Nûh (a.s)'un gemisi hakkında, "Cûdî üzerinde istiva etti, karar kıldı..." (hm, 44) buyurmuştur.

6) Cenâb-ı Hak, kendisini "azız" olarak adlandırmış ve "O, azizdir, cebbardır" (Haşr.23) buyurmuştur. Daha sonra bu ismi, mahlûkatı hakkında da, "Ey aztz, dediler, doğrusu bunun ihtiyar bir babası var.."fyu*ut, 78) ve "Ey azîz, bizi de ailemizi de kıtlık sardı..." (Yusuf, 88)

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/426-427

demiştir.
7) Cenâb-ı Hak, kendisini "Melîk" diye adlandırmıştır. Bazı kullarını da, "melik" diye adlandırarak, meselâ, "Melik dedi ki: "Onu bana getirin"<Yusuf,50) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, kendisini, "Azîm" diye adlandırmış, daha sonra bu ismi mahlûkatı hakkında da kullanarak, "Büyük arşın Rabbidir.." (Mü'minûn, 86) buyurmuştur.
Yine Cenâb-ı Hak, kendisini Cebbar ve Mütekebbir diye adlandırmış, bu ismi mahlûkatı için de kullanarak, "Allah, büyüklük taslayan her zorbanın kalbini işte böyle mühürler" [uvmm. 35) buyurmuştur."
Bu zât, bu tür misalleri uzun uzadıya sıraladıktan sonra, "Kim, bizim bahsettiğimiz bu misallere vâkıf olur, onları iyice anlarsa, bu kimse, bu misalleri dilerse çoğaltabilir" demiştir!
Bu, bu kimsenin bu kitabında ele aldığı hususlardır.
Ben derim ki: Bu cahil ve miskin, bu tür hurafelere, "misC'İn ne demek olduğunu bilmediği için düşmüştür. Kelâm alimleri, "misC'in ne demek olduğu hususunu İyice incelemiş, daha sonra bu ayetle istidlali, buna dayandırmışlardır. 25[25]

Razî'nin Cevabı

Şimdi biz diyoruz ki: "Misi" olan iki şey, hakikati ve mahiyeti hususunda, her birinin diğerinin yerini alıp tuttuğu iki şey demektir.
Bu konudaki sözün özünden önce, söyleşi diğer bir mukaddimeyi ele alıyor ve şöyle diyoruz: Her şey hususunda nazar-ı dikkate alınan, ya o şeyin mahiyetinin tamamı, ya mahiyetinin parçalarından bir parçası, yahut mahiyetinin dışında, ama o mahiyetin vasıflarından ayrılmaz bir şey, veyahut da mahiyetinin dışında, ama o mahiyetin ayrılmaz vasıflarından olmayandır.
Bu taksimat, bir şeyin zâtı ile, o şey ile kaim olan sıfatlar arasındaki farka dayandırılmış olup, bu, bedahetle bilinen bir husustur. Çünkü biz, olmamış ve olgunlaşmamış olan üzüm tanelerinin son derece yeşil ve ekşi olduğunu, daha sonra alabildiğine siyah ve tatlı hale geldiğini görmekteyiz. Şimdi burada, bu şeyin zâtı bakî, değişen şey ise, sıfatlarıdır. Bakî olan zâtlar ise, değişen sıfatlarından başkadır..
Yine biz, saçları, alabildiğine simsiyah görmekteyiz.. Derken daha sonra, onların, alabildiğine aklaştıkiarını görmekteyiz. O halde bu demektir ki, zât devam ediyor, sıfatlar İse devamlı değişiyor. Devam eden ise, değişenden başka. Böylece, anlattıklarımızla, zâtların sıfatlardan başka olduğu ortaya çıkmış oldu..
Bunu iyice kavradığında şimdi biz diyoruz ki: Sıfatların değişmesi, asla zâtların değişmesini de gerektirmez. Çünkü biz, tek bir cismi, önce sakin, daha sonra hareket halinde, en nihayet de yine hareketsiz olarak görmekteyiz. O halde bu demektir ki, zâtlar, bütün hallerinde aynı minval ve aynı tarz üzere devam etmekte; sıfatlar ise, birbirini izlemek suretiyle kaybolup gitmektedir. Yaptığımız bu izahla da, sıfatların ve arazların değişmesinin, zâtların değişmesini gerektirmediği sabit olmuş olur.
Bunu da iyice anladıysan, şimdi biz diyoruz ki: Nesnelerden, hem köpeğin, hem maymunun yüzü, insanın ve atın yüzünün meydana geldiği maddelere eş ve müsavidir. Farklılık ise, o maddelerle kaim olan arazlar, yani renkler, şekiller; sertljk-yumuşaklık, kendisinde kılların bulunup bulunmaması vb. sebebiyle olur. O halde farklılık, sıfat ve arazlardaki farklılık ve sebebiyle meydana gelmiştir. Maddelerin zâtlan (cevherleri) ise, (et, kemik, kan, sinir, vs. olmak üzere) birbirlerine müsavidirler. Ancak ne var ki, avam, zâtlarla sıfatlar arasındaki farkı göremezler. İşte bu sebeple, insanın sebeb olması hiç şüphesiz, "İnsanın yüzü eşeğin yüzünden farklıdır" derler.
Andotsun ki onlar, doğru söylemişlerdir, çünkü bu farklılık şekil, renk ve diğer sıfatlar sayesinde olmuştur. Ama, maddelere gelince, madde olmaları açısından, birbirine eşit ve denktirler. Böylece, bu adamın zikrettiği bu sözleri, o ancak, avamdan olduğu; eşitlikte ve farklılıkta nazar-ı dikkate alınan şeyin, zâtlarla kaim olan arazlar ve sıfatlar değil de, eşyanın

---

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/427-428

hakikati ve mahiyeti olduğunu bilmediği için söylediği sabit olmuş olur. Burada geriye şöyle denilmesi durumu kalmıştır: Peki, maddelerin hepsinin, eşit ve denk olduklarına dair delil nedir? Şimdi biz diyoruz ki, burada iki makam vardır:

Birinci Makam: Bu mukaddime, ya müsellemdir (kabul edilmiştir) ya da müsellem değildir. Eğer müsellem ise, maksadımız hasıl olmuş demektir. Yok eğer müsellem değil ise, şimdi biz diyoruz ki: "Alemin ilâhı, güneştir veya aydır, veya felektir, veya arşdır, veya kürsîdir" denilmesi niçin caiz olmasın?.. Böylece (ilah olan) bu cisim, diğer cisimlerin mahiyetinden başka olur, böylece de, kadîm, ezelî ve vâcibü'l-vücûd olmuş olur. Diğer maddeler ise, muhdes ve mahlûk olmuş olurlar. Şayet, evvelkiler ve sonrakiler böyle bir ilzamı, Mücessımeden kaldırmak için bir araya gelseler, buna güçleri yetmez. Şayet onlar, "Olmaz böyle şey! Çünkü Kur'ân, güneşin, ayın ve feleklerin tamamının muhdes ve mahlûk olduklarına delâlet etmektedir" derlerse, (buna mukabil), "Bu, ileri derecede ahmaklık türünden bir şeydir" denilir. Çünkü, Kur'ân'ın ve peygamberlerin nübüvvetinin sıhhati, Allah'ın bilinip tanınmasına bağlı bir şeydir. Binâenaleyh, ilahtn tanınmasını Kur'ân ile peygamberlerin sözü vasıtasıyla ispat etmeyi, ne söylediğini bilen hiçbir kimse söylemez. 26[26]

Allah Cisim Olamaz

İkinci Makam: Kelâm alimleri, maddelerin, zâtları ve hakikatleri bakımından eşit ve denk olduğuna dair kesin aklî deliller getirmişlerdir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şayet bu âlemin ilâhının bir cisim olması halinde, onun zâtının, maddelerin zâtlarına eşit olacağı ortaya çıkmış olur. Ancak ne var ki bu husus, hem aklen hem de naklen geçersizdir. Aklen geçersiz olmasına gelince, şayet âlemin ilâhının zâtı, diğer maddelerin zâtlarına eşit olsaydı, bu durumda diğer maddeler için söz konusu olan her şeyin onun için de söz konusu olması gerekirdi. Bu durumda da, âlemin ilâhının muhdes, mahlûk, yok olmayı, dağılıp parçalanmayı kabul eden olması gerekirdi.

Naklî delile gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun benzeri gibisi bile yoktur" ifadesidir. Bu delilin izahı hususundaki sözümüzün tamamı bundan ibarettir. İşte bu noktada bizim, "Sıfat açısından her ne zaman bir denklik meydana gelirse, mahiyetin tamamı hususunda da bir eşitliğin bulunması gerekir" demediğimiz, ancak ne var ki, "Cisimlerin, mahiyetlerinin tamamı bakımından birbirlerine denk oldukları sabit olup, şayet O'nun zâtı bir cisim olsaydı, bu cisim, mahiyetinin tamamı bakımından diğer cisimlere eşit olurdu. Bu durumda da, her cisim, O'nun bir misli ve dengi olması gerekirdi." Çünkü biz, eşitliğin tahakkukunda nazar-ı dikkate alınanın, zâtlarla kaim olan sıfatlar değil, bizzat hakikatler olması açısından, "hakîkatler, yani cevherler" olduğunu beyan etmiştik. Böylece, yaptığımız bu izahlarla, ehl-i tevhidin, (ehl-i sünnetin) delilinin son derece kuvvetli olduğu; bu şahsın ileri sürdüğü bu sözlerin
ise, o bunları hakikatleri bilmekten uzak olduğu söylendiği ve böylece de, avamın metoduna göre hareket ettiği, derken bahsettiği bu sözlere aldandığı ortaya çıkmış olur. Biz, Allah'dan hüsn-i hatimeler dileriz. 27[27]

İkinci Mesele

Bu ayetin zahiri itibariyle, burada bir problem vardır. Çünkü şöyle denilebilir: Bu ayetin maksadı, Allah'ın eşi ve benzeri olmadığını belirtmektir. Zahiri ise, Allah için bir "misl"in mevcudiyetini gerektirir. Çünkü ayetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın kendisinden değil, O'nun mislinden misli nefyetmeyi gerektirmektedir. Ki bu da, Allah'ın bir "misl"inin olmasını gerektirir. Ulemâ buna şöyle diyerek cevap vermişlerdir: "Araplar, "Sen cimri olamazsın" anlamında, "Senin gibiler cimri olmaz" der, böylece, aslında, cimriliği o şahıstan nefyetmeyi kastettikleri halde, cimriliği onun mislinden nefyetmiş olurlar. Yine birisi, "Benim için böyle

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/428-429

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/429-430

söylenemez" manasında, "Böylesi sözler, benim gibi birisi için söylenmez" der. Nitekim şair de,

"Benim mislim ve benzerim, hurma ağacı dallarının benzeri ve misli gibidir" demiştir ve bununla, mübalağayı kastetmiştir. Çünkü bu hüküm, ona benzediği için, benzeyenden nefyedildiğine göre, o şeyin kendisinden haydi haydi nefyedilmiş olur. Bunun bir benzeri de, Arapların, "Selâm, yüce meclise olsun!" şeklindeki sözleridir ki, bu sözün maksadı, "Allah'ın selâmı, selâmın verildiği meclislerde yerini bulduğuna göre, burada yerini bulması haydi haydi evlâ olur" demektir. Binâenaleyh, burada da, *Ji *&£ jj ifadesinin manası, bahsettiğimiz biçimde mübalağa kastedilerek, "O'nun gibi hiçbir şey yoktur" demektir. Takdir böyle olduğuna göre, bu lafız, yani kâf (teşbih edatı), gereksiz ve anlamsız olmamıştır. Tam aksine, bahsettiğimiz tarzda bir mübalağa manasını ifâde etmiştir.

Cehm ve Safvftn, bu ayetin maksadının, Allah hakkında "şey" den ilemeyeceğin i beyan etmek olduğunu iddia ederek şöyle demiştir: "Çünkü her şey, kendi zâtının mislinin bir mislidir. O halde, ifadesinin manası, "O'nun mislinin misli, "şey" değildir" şeklindedir. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'a, "şey" denilmemesini gerektirir."

Buna göre burada, bir başka izah şekli de şudur: "Bu iki teşbih harfi (kâf ile "misi" kelimesinin, bir arada getirilmesinin gayesi, Allah'ın "misl"den münezzeh olduğuna delâlet etmek olup izahı şöyle yapılabilir: Şayet O'nun bir misli olsaydı, o "misi", O'nun zâtının "misl"i olurdu. Halbuki bu, imkânsızdır. O halde O'nun "misi"inin olduğunu söylemek imkânsızdır. "O'nun bir "misl"inin olması halinde, o "misi" O'nun zâtının aynı olur" ifadesinin açıklamasına gelince, bu gayet açıktır. Bu işin imkânsız olduğunun beyânı ise, şöyledir: Şayet, O'nun zâtının misli gibi bir başka "misi" olsaydı, o zaman bu "misi", mahiyeti açısından O'nun "misl"ine denk, bizzat kendisi açısından ise, O'na muhaliftir. Halbuki, sayesinde müşareket ve ortaklığın meydana geldiği şey, sayesinde farklılığın meydana geldiği şeyden farklıdır. Binâenaleyh, bunların herbirinin zâtı, mürekkeb olmuş olur. Her mürekkeb ise, "mümkin" varlıktır. Böylece, Vâcibü'l-VücÛd için bir "misl"in bulunması halinde, o "misi" aslında, Vâcibü'l-Vücûd olamaz.

Bunu iyice kavradığına göre, ayetteki, "O'nun mısl'inin misl'i, "şey" değildir" ifadesi, "Şayet O'nun hakkında, "O, kendi zâtının misl'inin, misl'idir" denilmesinin doğru olması halinde, yukardaki beyanımıza binâen, O'nun şey olmayacağına bir işaret olmuş olur. Çünkü, şayet Vâcibü'l-Vücûd'un bir "misi"! olmuş olsaydı, o zaman, O, Vâcibü'l-Vücûd olmazdı" diye açıklamıştık. İşte bu, bu lafzın muhtemel olduğu manadır. 28[28]

Misi İle Mesel'in Farkı

Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın "misl"inin olmadığını göstermektedir. Halbuki, "Göklerde ve yerde en yüce sıfat (mesel) lar O'nun. O, Aztz (mutlak galib) ve Hakimdir" (Rum, 27) ayeti, Allah'ın bir meselinin olduğunu gösterir. Şu halde, bu iki tabir arasında mutlaka bir farkın bulunması gerekir. Biz diyoruz ki, "misi", bir şeye, onun mahiyetinin tamamı açısından denk olandır. "Mesel" ise, her ne kadar mahiyetin tamamı açısından o şeye muhalif ise de, mahiyetinin dışındaki bazı sıfatlar açısından, o şeye denk olan şeydir. 29[29]

Allah'ın İşitme ve Görme Sıfatı

Ayetteki, "O, semidir, bastrdir" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, duyulabilen her şeyi, duyan; görülebilen her şeyi de gören bir zât olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, buna göre şayet, "Bu lafzı, zahirî manasında almak imkânsızdır. Çünkü, bir vuruş ve bir kabarma meydana geldiğinde, bu iki nesnenin arasındaki hava, basınç neticesinde, şiddetli bir biçimde

---

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/430-431

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/431

dönüşüme uğrar, bu sayede bu hava, dalgalanır ve bu dalgalanmayı, kulak deliğinin sathına (yani kulak zarına) götürür. İşte, işitme ve duyma budur. Görme ise, gözbebeğinin görülen şeyin şeklinden müteessir olmasından ibarettir. Böylece, duyma ve görmenin, duyu organlarının etkilenmesinden ibaret olduğu sabit olmuş olur ki, bu, Allah hakkında imkânsızdır. O halde, duyma ve işitme işlemlerini, Allah Teâlâ'nın, duyulabilen ve görülebilen şeyleri bilme manasına almanın caiz olamayacağı sabit olmuş olur" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz:

Duymanın, duyu organlarının etkilenmesinden başka olduğunun delili şudur: Biz, o sesi duyduğumuzda, onun hangi taraftan geldiğini anlarız. Böylece de biz, o sesi,

0 ses aslında nasıl ise öylece idrâk ettiğimizi anlamış olduk. Ki bu, o sesi anlamanın, «ulak deliği (zarı)nın, o havanın dalgalanmasından müteessir olmasından başka bir -al olduğuna delâlet eder. Görmeye gelince, bunun da, gözbebeğinin müteessir imasından başka bir hal oluşunun delili şudur: Bakan kimsenin bakan bu gözbebeği, cücük bir cisimdir. Binâenaleyh, büyük bir şeklin küçük bir cisimde şekillenmesi, -kansızdır. O halde biz diyoruz ki, şekillenen bu şekil küçük, âlemin bizzat f ndisinde görülen o biçim ve şekil ise büyüktür. Binâenaleyh, işte bu da, görmenin,

1 şekillenmenin bizzat kendisinden başka bir durum olduğuna dalâlet eder.

Durum böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki: Allah'ın, etkilenmesi - «ansız olduğundan, O'nun hakkında, görme ve işitmenin imkânsız olduğu neticesi çıkmaz.

İmdi, şayet onlar, "Farzedelim ki, duyma ve işitme, duyu organlarının müteessir olmalarından başka olan, iki durumdur. Ancak ne var ki, duyma ve işitmenin tahakkuk etmesi, bu etkilenmenin meydana gelmesine bağlıdır. Binâenaleyh, böyle bir etkilenmenin tahakkuku Allah hakkında imkânsız olduğuna göre, O'nun hakkında duyma ve görmenin tahakkuk etmesinin de, imkânsız olması gerekir" derlerse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin zahiri, Hak Teâlâ'nın duyan ve gören bir zât olduğuna delâlet etmektedir. Dolayısıyla bizim, ayetin zahirinden kaçmamız caiz olmaz. Ancak ne var ki, "duyma ve görme" diye isimlendirilen istidat ve hassenin tahakkuku, etkilenmenin gerçekleşmesine bağlı olduğuna ve Allah hakkında da böylesi bir etkilenmenin imkânsızlığına dair delil bulununca, duyma ve görme diye isimlendirilen hassenin tahakkuku imkânsız olur. Halbuki siz, böyle bir şartı öne sürüp duruyorsunuz. Binâenaleyh, sizin, onun tahakkuk ettiğine dair delil getirmeniz gerekir. Siz, ayetin zahirinden sapmayı gerektiren şeyi bulup getirinceye kadar, biz, ayetin lafzının zahirine tutunacağız.

Buna göre şayet birisi, "Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi hasr ifade eder. Kullar da, "duyanlar, görenler" diye tavsif edildiğine göre, bu hasrın manası nedir?" derse, biz deriz ki: "Semi ve basîr", bu iki sıfatın tastamam ve mükemmel anlamda (O'nda) tahakkuk edip bulunduğunu iş'âr eden iki lafızdır. Bütün sıfatlar hususundaki mükemmellik ise, sadece ve sadece Cenâb-ı Hakk için söz konusudur. Binâenaleyh, işte bu "hasr"ın manası işte budur. 30[30]

Göklerin ve Yerin Anahtarları O'nundur

Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur" ifadesine gelince, bil ki, bu ifadenin maksadı, Allah Teâlâ'nın, göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu; putların ise, böyle olmadıklarını ve yine Allah Teâlâ'nın, bizim ve eşlerimizin yaratıcısı, çocuklarımızın, bizden ve eşlerimizden halkedicisi olduğunu, ama putların ise böyle olmadığını anlatmaktır. Hem, "Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Putlar İse böyle değildir. O halde, bütün bu ifadelerin maksadı, kadir, in'âmda bulunan, kerîm ve rahîm bir zâtın bulunduğunu açıklamaktır. Binâenaleyh, birer cansız varlıklar olan o putları, "mabûd olma" hususunda, O'na eş ve denk tutmak, nasıl caiz olur?" Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle, göklerdeki ve yerdeki nzık anahtarlarını kastetmiştir. Binâenaleyh, "göklerin anahtarları" yağmurlardır; "yerin anahtarları" İse bitkilerdir. Biz makâlîdin ne demek olduğunu, Zümer Sûresi'ndeki, (Zümer,

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/431-432

52) ayetini tefsir ederken anlatmıştık. Çünkü, nzkın anahtarları O'nun elindedir ve O, bol ve kıt vermek gibi, her şeyi hakkıyla bilendir. 31[31]

Dinin Temeli

"O, "Dini doğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin" diye, din(in aslmjdan, hem Nuh'a tavsiye ettiğini, hem sana vahyedegeldiğimizi, hem ibrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi, sizin için de şeriat yaptı. Senin, kendilerini davet etmekte olduğun bu şey, müşriklerin gözlerinde büyüdü (ağır geldi). Allah, kimi dilerse, buna onu seçer. (Ancak kendisine itaatia) dönmekte olanları buna muvaffak eder. Onlar, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki ihtiras yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer Habbinden, belirlenmiş bir vadeye kadar bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında muhakkak ki hüküm verilmişti bile.. Onlardan sonra kitaba mirasçı yapılanlar da, ondan mutlaka şüphe edici bir tereddüt içindedirler. İşte bunun için sen, onları (tevhide) davet et. Emrolunduğun veçhile, dosdoğru harekette sebat kıl. Onların,hevâlanna uyma ve de ki: "Ben, Allah'ın indirdiği her kitaba iman ettim. Aranızda adalet etmekle emrolundum. Allah, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de size aittir. Bizimle sizin aranızda hiçbir husûmet yoktur. Allah hepimizi biraraya toplayacak. Dönüş ancak O'nadır. Allah hakkında, kendisine icabet edilen şeyin ardından,
münakaşa edenlerin hüccetleri, Rableri indinde boştur. Onların üzerlerine, hem bir gazâb, hem kendilerine çetin bir azâb vardır. Allah, hakkm ikamesine sebep olmak üzere, kitab ve mizanı indirendir. Ne biliyorsun, belki o saat, yakındır!? Buna inanmayanlar, onun çabucak gelmesini ister. İnananlar ise, ondan, korku içinde titrerler. Bilirler ki o, şüphesiz haktır. Gözünüzü açm ki, o saat hakkında mücadele edenler, muhakkak kî, hakikatten uzak bir sapıklık içindedirler. Allah, kullarına çok lütufkârdır. Kimi dilerse, onu rızıklandmr. O, kavidir, yegâne galibtir"
(Şûra, 13-19). 32[32]

Önceki Kısımla Münasebet

Bit ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e olan vahyini, "O mutlak galib, o hüküm ve hikmet sahibi Allah sana da, senden evvelkilere de işte böyle vahyeder" (sora, 3> beyanıyla yüceltince, bu ayetlerde de, bunu detaylıca anlatarak, "Din(in aslm)dan, hem NÛh'a tavsiye ettiğini... sizin için de şeriat yaptı..." buyurmuştur. Bu, "Ey Muhammed ashabı, Allah size, Nuh'a, Muhammed'e, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiği (emrettiği) dini, bir şeriat kıldı" demek olup, ayetin lafzından kastedilen mana budur. Cenâb-ı Allah burada özellikle bu beş peygamberden bahsetmiştir. Çünkü bunlar peygamberlerden, ulu olan, büyük şeriat sahibi ve çokça tâbîleri bulunanlardır. Geriye ayetin lafzıyla ilgili şöyle birkaç müşkil var:
a) Allah Teâlâ ayetin başında, "(Allah) Nuh'a tavsiye etti" buyurmuş, sonunda "ibrahim'e tavsiye ettiğimizi" buyurmuş; ortasında da,"Sana vahyedegeldiğimizi" buyurmuştur. Bu farklılığın hikmeti nedir?
b) Allah Teâlâ, Hz. Nûh (a.s)'dan bahsederken, gayb (üçüncü şahıs) sîgasıyla ifâde ederek, "Nuh'a tavsiye etti" buyurmuş; diğer ikisinde ise, mütekellim (bizzat konuşan) sîgasıyla ifade ederek, "tavsiye ettiğimiz!", "vahyedegeldiğimiz!" buyurmuştur.
c) Ayetin manası, "Allah size, bizim (Allah'ın) sana (Muhammed'e) vahyettiğimiz dini şeriat yaptı" şeklindedir. "sizin için şeriat kıldı" ifadesi, gayba (orada olmayan insanlara); "sana vahyettiğimiz..." ifadesi ise, hâzıra (orada bulunana) bir hitabtır. Binâenaleyh ayetin bu ifadesi, aynı söz ve manada, gaibe olan . hitab ile hâzıra olan hitabın birlikte yapılabileceğini göstermektedir. Bu bir işkâldir. Dolayısıyla bu müşkili çözmek gerekir. Müfessirler, bu konuyla

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/432
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/433-434

ilgilenmemişlerdir. Velhasıl ayetin maksadı şudur: "Allah size doğruluğu hususunda peygamberlerin İttifak ettiği bir dini şeriat yapmıştır." Ben derim ki bu din ile kastedilenin, mükellefiyet ve ahkâmdan başka bir şey olması gerekir. Çünkü (her peygamberin) şeriatında mükellefiyet ve ahkâm farklı farklıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizden herbiriniz için bir yol ve şeriat verdik" (Maide, 48) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayetten, şeriatların farklılığı ile değişmeyen, bazı şeylerin kastedilmiş olması gerekir ki bunlar da, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, âhirete yönelmeyi, güzel ahlâk için gayret göstermeyi ve kötü ahlâktan sakınmayı gerektirir.

Bana göre Hak Teâlâ'nın, "Onda (o dinde) ayrılığa düşmeyin" emri ile, "çok tanrılar edinerek ayrılığa düşmeyin" manası kastedilmiş olabilir. Nitekim Hz. Yûsuf (a.s), "Ayrı ayrı tanrılar mı, yoksa bir ve kahhar olan (Allah) mı iyi" {Ytuuf, 39) demiştir. Keza Cenâb-ı Hak: "Senden önce gönderdiğimiz her peygambere, "Benden başka ilah yoktur. Öyleyse bana kulluk edin" diye vahyettik"(tntya, 25) buyurmuştur. Bazıları, "... Nuh'a tavsiye ettiğimiz (dini) sizin için de şeriat yaptı" İfadesiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, işin başlangıcında, Nûh (a.s)'un şeriatı ile gönderilmiş olduğuna istidlal etmişlerdir. Ama buna, bizim şu izanımız cevap teşkfl eder: Allah Teâlâ, "Nûh" ismine, diğer peygamber isimlerini atfetmiştir ki bu, bu ayetle anlatılmak istenen şeyin, bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettiği (yani şeriatlarının müşterek noktalarına) yapışma manası olduğuna delalet eder. Ayetteki, "Dini ikâme edin (doğru tutun)" emri, ya ^ji (şeriat yaptı) fiilinin mef'ûlünden ve mef'ûle atfedilen şeylerden bedel olarak mahallen mansubtur, yahut da müste'nef bir cümle olarak merfûdur. Bu ikinci ihtimâle göre, sanki, "Bu şeriat yapılan şey nedir?" diye sorulmuş da, buna cevaben, "Bu, dinin doğru tutulması işidir" denilmiştir.

Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki bu, "Senin müşrikleri, Allah'ın dininin, peygamberlerce üzerinde ittifak ve icma edildiği şekliyle dosdoğru tutup muhafaza etmeye davetin, onların gözlerinde büyüdü, onlara ağır geldi" demektir. Mananın bu şekilde oluşunun delili, kâfirlerin, "(O Muhammed), ilahları teke indiriyor Öyle mi? Bu, çok şaşılacak bir iş!"(s&ö, s) demeleridir. Burada şöyle birkaç mesele var: 33[33]

Asli Meselelerde Kıyasa Red

"Kıyas"ı kabul etmeyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir:" Allah Teâlâ, büyük peygamberlerin, dini, ihtilafa ve pek'şmuvfl götürmeyecek bir biçimde ikâme etmek gerektiği hususunda İttifak etliklerini haber vermiştir. Allah Teâlâ, insanları, bölünüp parçalanmaktan ve muhalefetten uzak bir dine götürdüğü için, bu hususu, onlara bir minnet sadedinde zikretmiştir. Kıyas kapısını açmanın ise, bölünmenin ve münakaşanın en büyük çeşitlerine götüreceği malumdur. Çünkü hisler (duyular), dinlerini kıyasa bina eden kimselerin Kıyamete kadar, aralarında bir ittifak için hiçbir ümid olmaksızın, bölünüp-parçalanmış olduklarına şâhidlik ediyor. Binâenaleyh kıyasın haram ve yasak olması gerekir." 34[34]

Neshe Konu Olmayan Hükümler

Bu ayet, dinin esaslarının şu iki kısma ayrıldığını gösterir:

a) Neshin ve değişikliğin söz konusu olmadığı, bütün şeriat ve dinlerde aynı kalan şeyler.. Meselâ, doğru
söylemenin, adaletli olmanın, iyilikte bulunmanın güzel; yalan söylemenin, zulmün, işkencenin ve eziyetin kötü olması bu gibi şeylerdendir.

b) Şeriatların ve dinlerin değişmesiyle değişen şeyler. Bu ayet, birinci kısmı anlatma hususunda, şeriatın İhtimamının, ikinci kısmı anlatma ve ortaya koymadan daha ilerf olduğuna deiâlet eder. Çünkü birinci kısmı sürdürmek ve onu korumak, âhiret yurdunda

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/434-435
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/435

mutluluğun elde edilmesini sağlayacak hallerin ve huyların kazanılma» için çok mühimdir. 35[35]

İttifakın Faydaları

Ayetteki, "Dinî doğru tutun. Onda ayrılığa düşmeyin" emri, gerçek dinler arasında bir muvafakat ve uyumun, şer'an ve aklen matlub olan bir şey olduğunu hissettirmek-
tedir. Böyle bir uyumun sağlayacağı faydaları şu şekillerde izah edebiliriz:
1) İnsanların nefislerinin tesirleri vardır. Binâenaleyh birçok insan birşey hususunda ittifak edip, görüş birliğine vardığında, bunun başkaları üzerinde tesiri fazla olur.
2) Bu nefisler (yani birçok insan) İttifak edince, herbiri o belli maksad hususunda diğerine destek vermiş olur. Yardımcıların çokluğu, maksadın tahakkukunu gerektirir. Fakat insanlar ayrılığa düşüp, birbiriyle çekiştiklerinde, tesirleri azalır. Dolayısıyla da maksadiarı hâsıl olmaz.
3) Ortada bir mücâdele ve münakaşanın bulunması, âlemin faydasına olan şeyin ztddınadır. Çünkü bu, birtakım karışıklıklara, Öldürmelere ve yağmalara (anarşiye) sebebiyet verir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ bu ayette, dinin ayrılığa, bölünüp parçalanmaya götürmeyecek bir şekilde ikâme edilmesini, dosdoğru ortaya konulmasını emretmiştir. Bir başka ayetinde de, "Nizalaşmaym, yoksa kuvvetiniz zayıflar (gevşersiniz)"(Eniâi, 46) buyurmuştur. 36[36]

Resulün Seçilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah kimi dilerse, buna onu seçer, (Ancak kendisine itaatîa) dönmekte olanları buna muvaffak eder" buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Allah Teâtâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, üzerinde ittifak edilen dine tutunmaya ıışâd edince, onları, bu hayra kendisinin irşâd ettiğini; o peygamberleri bizzat kendisinin seçtiğini ve onlara bol bol rahmeti İle ikramını verdiğini bildirmiştir.
b) Müşriklere, peygamberlerin bu çağrısı ağır gelmiştir. Çünkü bu çağrıda, onların ister istemez ve kibirlerine rağmen, o peygamberlere boyun eğmeleri söz konusudur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, peygamberliği, seçtiği kimselere verdiği ve insanların onlara boyun eğmeleri gerektiğini, bu hususta, soy, sop ve zenginlik gibi şeylerin nazar-ı dikkate alınmayacağını; aksine herkesin, Allah'ın seçtiği o peygamberlere boyun eğmeleri gerektiği hususunda aynı olduklarını beyan etmiştir. "İctlbA" (seçme) kelimesi, "bir araya gelme, eklenme, birleşme" manasından iştikak eder (türer). "O, haracı topladı""Onu tapladı"Suyu havuzda topladı" ifadeleri de bu köktendir. Binâenaleyh ayetteki bu tabirin manası, "Allah peygamberi kendisine çeker ve onu kendisine, ikram ve rahmet yaklaştırmastyla yaklaştırır. Ayetteki, "kimi dilerse" ifadesi, tıpkı, "AJlah dilediğine azab eder, dilediğine ise rahmet eder" {Ankabot. 21) ayeti gibidir.
Allah Teâlâ sonra da, "(Allah, ancak Kendisine itaatla) dönmekte olanları buna muvaffak eder" buyurmuştur ki, bu tıpkı şu hadis-i kudsîde ifade edildiği gibidir: "Kim bana bir karış yaklaşırsa, ben de ona bir kulaç yakiaşmm. Kim bana yürüyerek gelirse, ben de ona koşarak giderim.37[37] Bu, "Kim bana (Allah'a) taat ve ibadetler yaparak yönelirse, ben de ona göğsünü açmak ve bu işini kolaylaştırmak suretiyle hidayet ve irşâd ederek yönelirim" demektir. 38[38]

Din Hususunda İhtilaf

Bil ki Allah Teâlâ bütün peygamberlere ve ümmetlere, üzerinde ittifak edilen o dine sarılmalarını emrettiğini bildirince, sanki birisi, "O halde daha niçin biz İnananları bölük pörçük görüyoruz?" demiş gibi, Allah Teâlâ şu cevabı vermiştir: "Onlar, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki ihtiras yüzünden ayrılığa düştüler." Bu, "Onlar, ayrılığın bir sapıklık (dalalet) olduğunu bile bite ayrıldılar ve onlar bunu, hased ile ihtirastan ve reislik elde etmek için yaptılar. Böylece onları, nefsânî hamiyyetleri, tabiatlarında bulunan aassub, herbir grubu ayrı bir yola girmeye, insanları o yola davet etmeye ve nâm elde etmek, reis olmak uğruna, kendi yolu dışında kalanların hepsini kötülemeye sevketmiştir. Dolayısıyla bu, böylesi bir ihtilafın (ayrılığın) doğmasına sebeb olmuştur.

---

[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/436
[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/436
[37] Buhari, tevhid, 50; Müslim, zikr, 2-3 (4/2061).
[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/436-437

Cenâb-ı Allah daha sonra, onların bu hareketleri sebebiyle bu azabı hakettiklerini, s<at bunu bir müddet tehir ettiğini, çünkü katında her azabın belli bir zamanı olduğunu haber vermiştir. Bu belli zamanın bulunması ise, ya biz ehi-i sünnetin canana göre, sırf Allah'ın meşietinden (iradesinden) ötürüdür, yahut da Mu'tezile'ye :e. Cenâb-ı Hakk'ın, aslah (uygun) olanın böyle bir zaman belirlemek olduğunu ilmesinden ötürüdür. İşte bu, ayetteki, "Eğer Rabbinden belirlenmiş bir vâdeye zamana) kadar, bir söz (hüküm) geçmemiş olsaydı, aralarında muhakkak ki hüküm *>erilirdi (iş hemen bitirilirdi)" buyruğunun anlattığı manadır.

"Ecel-i müsemmâ" (belirlenmiş o zaman) ise, bazan Kıyamette, bazan dünyada »ur. Alimler, "ayrılığa düşenler" ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf «mislerdir. Alimlerin çoğu, bunların yahudî ve hristiyanlar olduğunu, bunun delilinin ae. "Kendilerine kitap verilmiş olanlar, onlara ilim (gerçek) geldikten sonra ndaki hasedden ötürü ihtilafa düştüler" (Ah Imrân, 1») ayeti ile, "Ehl-i kitap, *e-:dûerine beyyine (delil-açıklama) geldikten sonra, ayrılığa düştüler" (Bcyyin*. 4) ayali olduğunu, bir de buradaki, "Kendilerine ilim geldikten sonra..." ifadesinin, ehl-i kitaba uygun düştüğünü söylemişlerdir. Diğer âlimler ise, bu ifadeyle kastedilenlerin Araplar olduğunu söylemişlerdir. Ama bu görüş, daha önce geçen izahlardan anlaşılacağı gibi, yanlıştır. Çünkü hemen bunun peşisıra gelen, "Onlardan sonra kitaba mirasa yapılanlar da.." ifadesi, Arapların durumuna uygun düşmemektedir. Çünkü "onlardan sonra'kitaba vâris olanlar", Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki ehl-i kitaptır.

Daha sonra Allah Teâlâ, "(O kitaba mirasa olanlar), ondan (yani kitapları hususunda, kesin bir şüphe edici bir tereddüt içindedir." Onlar kitaplarına gerçek olarak inanmıyorlar" buyurmuştur. 39[39]

Semavi Kitapların Hepsine İman

Hak Teâlâ sonra, "işte bunun için sen, onları (tevhide) davet et Emrolunduğun şekilde dosdoğru harekette sebat kıl" buyurmuştur. Bu, "Bu ayrılık (tefrika) ve dindeki ihtilaflardan ötürü hanif (tevhid) dini üzere ittifaka, onda ve ona davette, tıpkı Allah'ın sana emrettiği bir biçimde dosdoğru ol, onların bâtıl ve farklı arzularına uyma" demektir. Cenâb-ı Allah "ve de ki: "Ben, Allah'ın indirdiği her kitaba iman ettim" yani "Allah'ın indirdiği kesin olarak bilinen her kitaba inanırım" buyurmuştur. Bu da, indirilmiş ilahî kitaplara bütün olarak iman demektir. Çünkü ayrılığa düşenler, kitabın bir kısmına iman etmiş, bir kısmını ise inkâr etmişlerdir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "(Onlar), "Biz bazısına İnanır, bazısını inkâr ederiz" (derler) ve böylece bu ikisi arası (kendilerince) orta bir yol tutmak isterler. İşte bunlar gerçek kâfirlerin tâ kendileridir.." (Nisa, 150-ısi).

Daha sonra, "Aranızda adalet etmekle emrolundum" (de)" buyu rul m ustur. Bu, "Münakaşa edip, benim hükmüme başvurduğunuzda, adaletle hükmetmem emrolundu" demektir. Kaffâl bunun, "Rabbim bana, yapmadığım şeyleri size emretme, sizi nehyettiğim şeylerde size muhalefet etme (aksini yapma) suretiyle kendim ile sizin aranızda fark gözetmememi emretti. Ben, sizinle aramda bir eşitlik gördüğüm gibi, Allah'ın hükmünü ilgilendiren hususlarda, sizin büyükleriniz ile küçükleriniz, soylu ve avam olanınız arasında da eşit davranırım" manasında olduğunu söylemiştir. 40[40]

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/437-438

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/438

Nefsi Islah

Daha sonra Cenâtn Allah, "Allah, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Bizimle sizin aranızda hiçbir husumet (hüccet) yoktur. Allah hepimizi toplayacak. Dönüş ancak O'nadır" buyurmuştur. Bu, "Herkesin ilahı birdir ve herkes kendi ameliyle başbaşadır. Binâenaleyh herkesin dünyada.kendısiyle uğraşması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, Kıyamet günü herkesi biraraya getirecek ve herkese yaptığına göre karşılık verecektir" demektir. Bu ayetin maksadı, herkesin başkalarıyla uğraşmayı bırakıp, kendi derdi ve mesüliyetiyle meşgul olmasıdır.
Eğer "Onlara karşı işlenen, öldürme, evlerini harab etme, hurmalarını (ağaçlarını) kesme ve yurtlarından sürme gibi cürümlere karşı, böyle şeyleri bırakıp, uğraşmama nasıl uygun düşer?" denilirse, biz deriz ki, bu bırakma (aldırmama) işi, onların, bütün peygamberlerce doğruluğu hususunda ittifak edilmiş dini kabul etmeleri, tevhide girmeleri, putperestliği bırakmaları, peygamberlerin nübüvvetini, diriliş ve Kıyametin doğruluğunu ikrar etmiş olmaları şartına bağlıdır. Binâenaleyh o kâfirler, bu dini kabul etmediklerinde, bu şart tahakkuk etmemiş olur, şart bulunmayınca da, buna bağlı olan şey de söz konusu olmaz. 41[41]

Hüccet ve Delili Getirme

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Si2inle bizim aramızda hiçbir husumet (hüccet) yoktur.." ifadesinden, onlarla mücadele etmenin haram oluşu kastedilmemiş olup, bunun delilleri şunlardır:
1) Bu söz, karşılıklı delil getirme sadedinde zikredilmiş olan bir ifadedir. Binâenaleyh, şayet bu ayetten, karşılıklı olarak delil getirmenin haram olduğu kastedilmiş olsaydı, o zaman bu karşılıklı delil getirmenin, linefsihi (bizzat) haram olması gerekirdi. Halbuki bu, bir çelişkidir,
2) Şayet deliller olmasaydı, (mükelleflere) teklîf yönelmezdi.
3) Delil, ilim ifade eder. Bunun ise, haram kılınmış olması mümkün değildir. Tam aksine, bu ayetten kastedilen, o müşriklerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğunu delil ve hüccet ile bilmiş olmalarıdır. Onlar onu, sırf haset ve inatlarından dolayı tasdik etmemişlerdir. Böylece de Allah Teâlâ, onlarla mücadele edip delil getirmeye lüzum kalmadığını; zira onların, delil ile Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğunu bildiklerini, işte bu yüzden, onlarla hüccetleşmeye asla bir ihtiyaç olmadığını beyan buyurmuştur. Bizim, "Bu ifade ile, hüccet getirmenin haram kılınmasının kastedilmesi caiz değildir" şeklindeki sözümüzü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlarla mücadelem en güzel (yol) hangisi ise onunla yap.."(Nahi, 125); "Rabbimin yoluna hikmetle... davet et..."(Uaim. 12S); ",,ehl-i kitab ile en güzel (tarzdan) başka bir suretle mücadele etmeyin.." (Antcebût. 4«),; "Dediler: "Ey Nûh, bizimle cidden uğraştın. Bizimle olan bu mücadelende ileri de gittin.." (hûö, 32) ve "îşte bunlar kavmine karşı ibrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi.."(£n-im,&) ayetleri de destekler. 42[42]

Yahudilerin Çelişkisi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah hakkında, yani O'nun dini hakkında, kendisine icabet edilen şeyin ardından, yani, insanların o dine icabet etmesinden sonra, münakaşa edenlerin hüccetleri, Rableri indinde boştur, yani batıldır" buyurmuştur. Bu hüccetleşme, yahudilerin şöyle demeleridir: "Sizler, ittifak edilen şeyi almanın, ihtilâf edileni almaktan daha evlâ olduğunu söylemiyor musunuz? Bu sebeple, Musa (a.s)'nın nübüvveti, Tevrat'ın hak oluşu, bilittifak malumdur. Halbuki, Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti ise, sizce üzerinde ittifak edilmiş olan bir husus değildir. Binâenaleyh siz, bu ayet hakkındaki sözünüzü "üzerinde ittifak edileni almanın, ona sarılmanın evlâ olduğu.." esasına bina ettiğinize göre, VahuöTVığe sarrtmanın

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/438-439
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/439

evla otması gerekir.." B&y\ece Cenatn Hak, bu hüccetin, boş ve bâtıl olduğunu beyan etmiştir. Bu böyledir, zira yahudiler, Hz. Musa (a.s)'nın getirdiği mucizeler, söylediği söze uygun olarak zuhur ettiği için, Hz. Musa (a.s)'ya iman etmenin vacib olduğu hususunda mutabıktırlar. Burada da, getirdiği mucizeler onun, yani Muhammed (s.a.s)'in söylediğine uygun olarak zuhur etmiş, yahudiler, bu mucizeleri görüp müşahede etmişlerdir. Binâenaleyh, mucizelerin zuhuru, getiren şahsın sıdkına ve doğruluğuna delâlet ediyorsa, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini de kabul ve itiraf etmek gerekir. Yok eğer, doğruluğuna delâlet etmiyorsa, onların, Hz. Musa (a.s) hakkında da, onun nübüvvetini kabul ve ikrar etmemeleri gerekir. Ama, mucizelerin zuhuru hususunda, her ikisinin de eşit ve denk olmalarına rağmen, Hz. Musa (a.s)'nın nübüvvetini kabul, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini inkârda ısrar etmek bir çelişki olur. 43[43]

Kıyamet Yakın Olabilir

Cenâb-ı Hak, bu delillerini izah edince, münkirleri kıyamet azâbıyla korkutmak üzere; "Allah, hakkın ikamesine sebep olmak üzere, kitap ve mizanı İndirendir. Ne biliyorsun, belki Kıyamet saati yakındır" buyurmuştur. Ki bu, "Allah, çeşitli deliller ve Deyyineleri ihtiva eden kitabı, mizanı, yani en doğru kıstas olan "fasP't indirmiş ve onların, Kıyametin ne zaman geleceğini bilmediklerini de beyan etmiştir. Durum, her ne zaman böyle olursa, aklı başında olan kimseye düşen, tefekkür ve istidlal hususunda, ciddiyet götürmesi, gayret sarfetmesi, cehalet ve taklid ehlinin yolunu terketmesidir" demektir.

Hz. Muhammed (s.a.s), yahudileri Kıyametin geleceği hususuyla tehdit edip, bu hususta çokça durup, onlar da, buna dair herhangi bir emare ve işaret görmeyince, istihza yollu, "Kıyamet ne zaman kopacak?! Ah, keşke bir kopsa da, böylece biz, hak olan şeyin, bizim tuttuğumuz yol mu, yoksa, Muhammed ve ashabının üzerinde olduğu şey mi olduğunu görüversek.." dediler, işte onların bu şekildeki şüphelerini bertaraf etmek için, Cenâb-ı Hak, "Buna inanmayanlar, onun çabucak gelmesini ister, inananlar ise, ondan, korku içinde titrerler" buyurmuştur. Ki bunun manası açıktır. Mü'minler, Kıyamet koptuğu zaman tevbe etmenin imkânsız olduğunu bildikleri için, ondan dolayı tir tir titremiş ve korkmuşlardı. Ama, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere gelince, onlar için böyle bir korku söz konusu değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Gözünüzü açın ki, o saat hakhnda mücadele edenler, m uhakkak ki, (hakdan) uzak bir sapıklık içindedirler" buyurmuştur. Mümarat, mücadeleye dalmak anlamındadır. Zeccac, bu hususta şöyle demiştir: "Kıyametin vukuu hususunda, içlerine şek ve şüphe girmiş olan, böylece de bu hususta mücadele edip inkâra düşenler, gerçekten uzak bir sapıklık içindedirler. Çünkü, mazlumun hakkını zalimden tastamam almak, adaletin {Cenâb-ı Hakk'ın adalet vasfının) gereğidir. Binâenaleyh, şayet Kıyamet tahakkuk etmeyecek olsaydı, Allah'a zulüm isnat edilmesi gerekirdi ki bu, muhal olan şeylerin en muhal olanlarındandır! Şu halde, hiç şüphesiz, Kıyameti İnkâr etmek, uzak ve derin bir sapıklık olmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah, kullarına çok lütufkâr" olan, yani ihsanı bol olandır" buyurmuştur. Bu ifadenin burada yer alması güzel ve yerindedir. Zira, Allah Teâlâ onlara, bu latif ve güzel delilleri kapsayan bir kitap indirmiştir. Dolayısıyla bu, Allah'ın kullarına olan lütuflarından biri olmuştur. Hem, ayrılığa düşenler, şiddetti bir azabı hak etmişlerdir. Ama Cenâb-ı Hak, onlardan bu azabı tehîr etmiştir. Binâenaleyh bu da, Allah'ın lütuflarındandır. Bu sebeple, daha önce onlara menfaatlerin en büyüğünün ulaştırılmasından ve zararların da en büyüğünün onlardan savuştur utmasından bahsedilince, hiç şüphesiz ki burada bu ifâdenin zikredilmesi, yerinde ve güzel olmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, kavi, yani dilediği herşeye kadir; buyurmuştur. Bu, "Temel iyilik ve lütuflar, bütün kullar hakkında, genel (herkes için söz konusu) olup, bu da insana hayatı, aklı, anlayışı gerekli olan rızkı vermek ve afet ve belaların ekserisini onlardan savuşturmaktır.

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/439-440

Ama, ihsanın ve saadetin derece ve oranlarına gelince, bunlar farklı farklıdır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, kavi, yani dilediği herşeye kadir; yani mağlub olmayan ve karşı konulmayandır" buyurmuştur. 44[44]

Niyet ve İradenin Önemi

"Kim, âhiret mahsûlünü dilerse, onun mahsûlünü arttırırız. Kim de, (sadece) dünya ekinini isterse, ona da, (yalnız) bundan veririz. Ahirette ise, onun hiçbir nasibi yoktur. Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği şeyleri din olarak kendilerine yasa yapan ortakları mı var? Eğer, o "fasl" kelimesi (karar) olmasaydı, aralarında mutlaka (dünyada icra) edilmiş, (işleri bitirilmişti) bile... Şüphesiz ki, o zalimler için, elim bir azâb vardır. Sen, o zalimlerin, (dünyada) işleyip kazandıkları kötülükler yüzünden, (Kıyamet gününde nasıl) korkulara duçar olacaklarını -ki, bu onların başına gelecektir- göreceksin, iman edip de, salih amellerde bulunanlar ise, cennetlerin (has) bahçelerindedirler. Rableri huzurunda, ne dilerlerse, (hepsi) onlarındır, işte bu, büyük fazlın ta kendisidir, işte bu, Allah'ın, -iman edip iyi amellerde bulunan- kullarına müjdelemekte olduğudur. De ki: "Ben, bu (tebliğime) karşı akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mükâfaat istemiyorum." De ki: "Kim bir iyilik kazanırsa, biz onun bu husustaki iyiliğini arttırırız. Çünkü Allah, çok affedicidir, mükâfaat ile mukabele edicidir. Yoksa o, Allah'a karşı bir yalan düzdü mü?" derler. Fakat, eğer Allah dilerse, senin kalbini mühürler. Allah, bâtılı mahveder. Sözleriyle hakkı yerine getirir. Şüphesiz ki O, kalblerde olanları dahi bilendir. O, kullarının tevbesini kabul eden, kötü hareketlerini bağışlayan, ne işlerseniz bilendir, iman edip de, iyi iyi amellerde bulunanlara
icabet eder. Onlara, fazlından artırır da. Kâfirlere gelince, onlar için de çok çetin bir azâb vardır"
(Şûrfi, 20-26).
Bil Ki Allah Teâlâ, kendisinin kullarına lütufkâr olduğunu, onlara çokça ihsanda bulunduğunu beyân edince, onların da, hayırları isteme, kötülüklerden sakınma hususunda mutlaka sa'y ü gayret göstermeleri gerektiğini beyân buyurarak, "Kim. ahiret mahsûlünü dilerse, onun mahsûlünü arttırırız..." buyurmuştur. Keşşaf sahibi, "Allah Teâlâ, çalışan kimsenin, kendisiyle bir fayda elde ettiği şeyi, mecazî olarak, "hars-mahsûl" diye adlandırmıştır" demiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 45[45]

Ahiret Veya Dünyayı Dileyenin Farkı

Allah Teâlâ, bu ayette, ahireti isteyen ile dünyayı isteyen arasında, şu bakımlardan fark olduğunu ortaya koymuştur
a) Cenâb-ı Hak, ahiret ekinini isteyeni, bu ayette dünya
ekinini isteyenden önce zikretmiştir ki bu, bir üstün kılma (ve iltifatın) emâresidir Çünkü, Cenâb-ı Hak ahiret ekinini ahiret diye tavsif etmiş, daha sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in û>^Ui O^J^-V* j*j "Biz, öne geçmiş olan sonrakileriz... (sonradan gelip de herkesi geçmiş olan, ahireti kazanmış olan kimseleriz)" şeklindeki sözüne dikkat çekmek için, ayette önce zikretmiştir.
b) Cenâb-ı Hak, ahiret ekinini isteyen kimse hakkında, "onun ekinini arttırırız" buyurmuş, dünya ekinini murad eden hakkında da, "ona da, (yalnız) bundan veririz.." buyurmuştur. Bu ifadedeki "bundan" ifadesi, kısmilik ifade eder. Buna göre mana, "Ona, onun istediği şeylerin hepsini değil, bir kısmını verir" şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, İsrâ Sûresi'nde, "Kim bu çarçabuk geçen (dünyayı) dilerse biz de burada ona, (evet) kimi dilersek ona, dileyeceğimiz şeyi çarçabuk veririz" M, 18) buyurmuştur.
Ben derim ki: Aklî delil ile bu iki hususu açıklamak mümkündür: Çünkü âhiret için çalışıp, bu

---

[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/440-441
[45] 45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/441-442

işe devam eden herkesin, bu hususta yaptığı amellerin çokluğu, o kimsede birtakım melekelerin meydana gelmesine sebeb otur. Binâenaleyh bu amellere çokça devam eden her insanın, ahireti İstemeye kalbinin meyli daha fazla olur. Durum böyle olunca da mutluluklar ve sevinçler o nisbette büyük ve çok olur. İşte ayetteki, "Onun mahsûlünü arttırırız'1 ifadesiyle bu kastedilmiştir. Ama dünyayı isteyen kişi, bu isteğinde ne kadar ısrarlı ve devamlı olursa, dünyayı elde etme hususundaki arzusu da o nisbette çoğalır ve dünyaya meyli o nisbette kuvvetlenir. Meyil, hep artmakta olup, elde edilmek istenen şey de aynı halde kalınca, mahrumiyyet de şüphesiz o nisbette gerekli ve elzem otur.

c) Allah Teâlâ, âhiret ekinini isteyenler hakkında, "onun mahsûlünü arttırırız" buyurmuş. Bu kimseye, dünyayı (dünya hayır ve menfaatlerini) nasib edip etmeyeceğinden bahsetmemiş, bu konuda ne müsbet ne menfî bir şey bildirmeyip meskût bırakmıştır. Fakat dünya ekinini isteyen kimseye, Allah Teâlâ çok açık ve net bir biçimde âhiret payından hiçbirşey vermeyeceğini beyan buyurmuştur. Ki işte bu, bu hususta büyük bir farkın bulunduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hak sanki, "Ahiret asıl, dünya ise ona tabidir, ikinci derecededir. Binâenaleyh aslı elde eden, ihtiyacı kadarıyla ikinciyi de elde etmiş olur" demek istemiştir. Fakat Hak Teâlâ, dünyadan bahsedilen yerde ahiretin adının anılmayacak derecede değerli olduğuna dikkat çekmek için, bu hususu zekretmemiştir.

d) Allah Teâlâ, âhtreti isteyenin, istediği şeyin fazla fazla verileceğini beyan buyurmuş; dünyayı isteyenin isteklerinin ise ancak bir kısmının verilip, artık ahirette onun için hiçbir pay olmadığını bildirmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak ilk cümle ile, âhtreti isteyenin halinin hep terakki ve artışa doğru tırmandığını; ikinci cümleyle de, dünyayı isteyenin durumunun, birinci makamda (dünyada), noksanlıkta; ikinci makamda (ahirette) de tam bir butlan (yokluk) içinde olduğunu beyân etmiştir.

e) Ahiret veresiye, dünya ise peşindir. Peşin olan, veresiye olana tercih edilir. Çünkü insanlar, "peşin, veresiyeden daha iyidir" demektedirler. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk işte bu kaziyyenin (mantıkî hükmün), âhiret ve dünya halleri bakımından, tam tersi olduğunu beyân buyurmuştur. Ahiret her ne kadar veresiye (sonradan elde edilecek) ise de, hep artmaya ve sürekliliğe yöneliktir. Binâenaleyh daha efdal ve mükemmeldir. Dünya ise, her ne kadar peşinse de, Önce noksanlığa ve sonra tamamen yok olmaya mahkûmdur. Dolayısıyla daha değersiz ve düşük olmuş olur. Binâenaleyh bu, ahiretin durumunun, dünyanın durumuna asla uymadığına; Ibn Abbas (r.a)'dan da rivayet edildiği gibi, dünyada âhiret hallerinin sadece isimlerinin (kelimelerle anlatımının) bulunduğuna delâlet eder.

f) Ayet, gerek âhiret ve gerekse menfaatlerinin hemencecik hazır (çantada keklik) olmayıp, aksine her iki konuda da mutlaka bir "ekim" (ön hazırlık) yapmanın gerekli olduğuna delalet etmektedir. Ekim ise, ancak ekme ile ilgili birtakım güçlüklere katlanma, sonra sulama, sonra büyütme, hasad etme, daha sonra da temizleme ve seçme ile elde edilir. Cenâb-ı Hak, bu ikisine de "ekin" adını verince, herbirinin, birtakım zorluklara ve güçlüklere göğüs germe ile elde edileceğini anlıyoruz. Hak Teâlâ sonra, âhiretin artmaya ve hep kemâle doğru yükselmeye, dünyanın ise, önce noksanlaşmaya, sonra da yok olmaya mahkûm olduğunu beyan buyurmuştur. Binâenaleyh âdeta, "Bu iki kısmın herbirinde de ekimin, sulamanın, büyütmenin, hasadın ve ayıklamanın yorgunluk ve sıkıntılarına her halükârda göğüs gerildiğine göre, bu yorgunluk ve argınlıkları, hep artışa ve sürekliliğe doğru gidene yöneltmek; noksanlığa ve yokluğa gidene yöneltmekten daha evlâdır" denilmek istenmiştir. 46[46]

Ahireti Arzulayan Bereket Bulur

Hak Teâlâ'nın, "Onun ekinini arttırırız" ifadesinin tefsiri hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür: 1) Mana, "Biz onu, ona muvaffak kılma, yardım etme ve bütün hayır ve taat yollarını ona kolaylaştırma hususunda artırmada bulunuruz" şeklindedir.

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/442-444

2) Mukâtil buna, "Onun, mükâfaatını kat kat vererek, ekinini (âhiret gayretini) arttırırız" manasını vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah onların ücretlerini eksiksiz öder. Onlara, fazlından ziyâdesini de verir" (Fâtır,3O) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Kim, aklı-h'kri dünya olduğu halde sabahlarsa, Allah onun akJım-fikrini dağıtır, fakirliğini onun iki gözü arasında kılar (iyice yaklaştırır). Bunca çabasına rağmen dünyalık olarak ona yine sadece, mukadder olan kadar şey verilir. Kim de aklı-fikri âhiret olduğu halde sabahlarsa, Allah onun aklını fikrini derli toplu kılar, kalbine bir zenginlik verir, dünya(hk)da o kimseye, ister istemez gelir"47[47] buyurmuştur. Yahut da bu manada buna yakın lafızlarla bunu anlatmıştır. 48[48]

İhlas ve Kulluk Tohumu

Ayetin lafzının zahiri, mükâfaat elde etmek, yahut da cezayı, yani cehennem azabını defetmek için namaz kılan
kimsenin namazının sahih olacağına delâlet etmektedir. Ama âlimler, bu namazın sahih olmayacağı hususunda
ittifak etmişler, (buna ne dersiniz)?
Cevap: Allah Teâlâ, "Kim âhiret ekinini dilerse..." buyurmuştur. "Hare" (ekin) ise ancak sağlam bir tohumun ekilmesiyle olur. Bütün hayırlar ve mutluluklar için sağlam tohum da ancak Allah'a kulluktur. 49[49]

Niyetsiz Abdest ve Öbür Taatter

Âlimlerimiz (Şafii fakîhleri), bir kimsenin, niyet etmeksizin abdest alması durumunda, bu abdestin sahih olmayacağını ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu insan, bunu yaparken, âhiret ekinini kastetmemiştir. Zira ayet, kişinin, Allah'ı ve ahireti hatırlamaktan gafil olmasından bahsetmektedir. Böyle olunca, niyetten gafil olanın, âhiretle ilgili mükâfaatlardan bir payının olmaması gerekir. Namazın sorumluluğundan, edâ edip kurtulmak da âhiret menfaatlerindendir. Binâenaleyh bu menfaatin, niyetten uzak olarak alınan bir abdestte bulunmaması gerekir." 50[50]

Allah'ın Hükmüne Zıt Yasa

Bil ki Allah Teâlâ âhiret ve dünya amelleri hususunda en büyük kanunu ve en sağlam kıstası beyan edince, bunun peşinden dalâlet ve şekavet konusunda asıl ve temel olan şeye dikkat çekerek, "Yoksa onlann, Allah'ın ian vermediği şeyleri din olarak kendilerine yasa yapan ortaklan mı var?" buyurmuştur. Ayetin başındaki (fi) lafzının hemzesi, takrir (iyice anlatma) ve tefrî içindir. "Ortaklan" ifadesiyle, onların, kendilerine şirki, ba'si (dirilişi) inkârı ve dünyadan başkasını bilmedikleri için, ancak dünya için çalışmayı onlara süslü gösteren şeytanları kastedilmiştir. "Ortaklar" kelimesiyle, onların putlarının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Çünkü müşrikler, putlarını Allah'ın ortaklan olarak kabul ettikleri için, "ortaklan" denilmiştir. Bu iş, onlann sapmalarına sebeb olduğu için, sapıklık dinini meşru kılan (yasa haline getiren) şey kabul edilmiştir. Nitekim Hz. İbrahim (a.s) da "Rabbim onlar, insanlardan çoğunu saptırdılar"(\brah\m, 36) demiştir. Cenâb-ı Hak, "Allah'ın izin vermediği şeyleri din olarak kendilerine yasa yapan" yani "Bu sahte dinlerin ve yasaların hepsi de Allah'ın istemediği şeylerdir" denip, sonra da "Eğer o "fasi" kelimesi olmasaydı..." yani "Hakedilen bu cezanın ertelenmesine dâir önceden verilmiş bir karar olmasaydı", yahut da, "Fasılın (ayırımın-hükmün) Kıyamet gününde olacağına dâir vaadimiz olmasaydı", "On/ann"yani,

---

47[47] Benzeri hadis Tirmizi, kıyame 30 (4/632).

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/444

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/444

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/444-445

"Kâfirler ile mü'minlerin, yahut da "müşriklerle ortaklarının (ortak koştukları) şeylerin" arasında hüküm verilirdi" buyurmuştur.

Sonra da, "Şüphesiz ki o zâlimler için elim bir azab vardır" buyurmuştur. Bazıları bunu, ayetteki "kelimetü'l-fasr'a atfederek, şeklinde, fethayla okumuşlardır. Buna göre mana,"Eğer o fasıl" kelimesi, yani âhirette zâlimlere azab söz konusu olmasaydı, onların arasında, şimdiden dünyada iken hüküm verilirdi" şeklinde olur. 51[51]

Yaptıklarından Kaçanlar

Daha sonra Allah Teâlâ, cehennemliklerle cennetliklerin hallerini şu şekillerde anlatmıştır:

1) "Zalimleri, kazandıkları o günahlardan ötürü, alabildiğine korkmuş bir vaziyette görürsün. Halbuki, onlar korksalar da, korkmasalar da, yaptıklarının vebal ve günahı onlan gelip bulacaktır." 52[52]

Cennetlikler

2) Allah Teâlâ, cennetliklerin halini de, "iman edip de salih amellerde bulunanlaı ise, cennetlerin (has) bahçelerindedirler" ifadesiyle anlatmıştır. Çünkü cennel "ravza"si, cennetin en güzel yerleridir. Ayette, günahkâr müslümanların hepsinir neticede cennete gireceklerine bir işaret vardır. Fakat Cenâb-ı Hak, iman edip sâlih amellerde bulunanlara, cennetin "ravza"lannı, yani has bahçelerini verecektir, Binâenaleyh o has bahçelerin dışında kalan mıntıkaların da, mutlaka ve mutlaka, iman edip, salih amellerde bulunanların dışındakilere verilmiş olması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Rahlen huzurunda ne dilerlerse, hepsi onlarındır" buyurmuştur. Bu, bütün herşeyin, onlar için mevcud ve hazır olduğunu gösterir. Hak Teâiâ daha sonra, bunun yüce bir derece olduğunu belirterek, 'İşte bu büyük fazlın tâ kendisidir" buyurmuştur.

Alimlerimiz bu ayetle, kullara mükâfaat vermenin, Allah üzerinde bir borç ve vazife olmadığına, bunun ancak Allah'ın lütfü neticesi olduğuna istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, "İman edip de sâlih amellerde bulunanlar ise, cennetlerin (has) bahçelerindedirler. Rableri huzurunda ne dilerlerse, hepsi onlanndır" buyurmuştur. Binâenaleyh bu, cennetin has bahçelerini ve arzu ettikleri herşeyi yanlarında hazır bulmalarının, ancak iman ve salih amellerine karşılık bir mükâfaat olduğuna delâlet eder. Daha sonra Hak Teâlâ, "İşte bu büyük fazlın tâ kendisidir" buyurmuştur ki bu da, yapılan amellere karşılık verilen bu mükâfaatm, hakedilme ile değil, lütuf yoluyla verildiği hususunda açık bir ifadedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "İşte bu, Allah'ın iman edip, iyi amellerde bulunan kullarına müjdelemekte olduğu mükâfaattır" buyurmuştur. Keşşaf sahibi şöyle der: Bu kelime yebsuru, yubşiru ve yubeşşiru şeklinde okunur. 53[53]

Ahiret Ödülünün Değeri

Bil ki bu ayetler şu bakımlardan mükâfaatm kıymetinin büyüklüğüne delâlet etmektedir:

a) Allah Sübhânehû ve Teâlâ, iman edip, sâlih amelde bulunmaya karşılık cennetin has bahçelerini vermiştir. Mevcudatın en büyüğü ve en kerimi olan Sultan (c.c), zor işlere mukabil bir mükâfaat verdiğinde bu, o mükâfaatm, künhünü ancak Allah'ın bilebileceği bir dereceye çıktığını gösterir.

b) Allah Teâlâ, "Rableri huzurunda, ne dilerlerse hepsi onlanndtr" buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın bu beyanı sınırsızlığı ifade eder. Çünkü hiçbir derece yoktur ki, insan ondan daha

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/445

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/445

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/446

yücesini istemesin.
c) Allah Teâlâ, "İşte bu büyük lütfün tâ kendisidir" buyurmuştur. Kibriya ve azamet vasfı bulunan Zat'ın, mutlak (kayıtsız şartsız) büyüklüğüne hükmettiği şey, son derece büyük demektir.
d) Hak Teâlâ, ta'zim yoluyla müjde işini tekrarlayarak, "İşte bu, Allah'ın ... müjdelemekte olduğu ödüldür" buyurmuştur ki bu ifade de, son derece büyüklüğü gösterir. Allah'tan, bizi bunlara ulaştırmasını ve bunları elde etmemizi niyaz ederiz. 54[54]

Akrabalık Hakkı

Bit ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bu yüce ve kıymetli kitabı vahyedip, bu kitapta üç çeşid delil yerleştirip, mükellefiyetin çeşitlerini anlatıp, taata ödül verip, masiyete karşılık da ceza vereceğini bildirince, bir câhil, Muhammed (s.a.s)'in, bu tebliğden gayesinin mal ve makam olduğunu zannetmesin diye, "Ben bu tebliğim ile sizden peşin (dünyevî) bir menfaati ve mevcud bir şeyi istemiyorum" demesini emrederek, "De ki: "Ben bu (tebliğime) karşı akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mükâfaat istemiyorum" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 55[55]

Birinci Mesele

Alimler bu ayet hakkında şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir: Birinci Görüş: Şa'b! şöyle der: "İnsanlar bu ayet hakkında bize çok sordular. Biz de bunun üzerine, bunun manasını sormak için İbn Abbas (r.a)'a yazdık. İbn Abbas (r.a) da, "Allah'ın Resulü Hz. Muhammed (s.a.s), Kureyş'in nesebinin merkezini teşkil eder. Kureyş'in her batını (her boyu) mutlaka ona dayanır. İşte ondan dolayı Cenâb-ı Hakk, "De ki: Sizi davet ettiğim şeye karşılık, size olan yakınlığımdan ötürü, beni sevmenizden ve bana sempati duymanızdan başka herhangibir ücret istemiyorum" buyurdu ki bu, "Siz, benim kavmimsiniz. Sözlerimi dinlemeye ve bana itaat etmeye daha layıksınız. Dolayısıyla eğer siz bundan imtina ederseniz, hiç olmazsa akrabalık hakkını gözetin, bana eziyet etmeyin ve bana karşı çıkmayın" demektir" diye cevap vermiştir.
İkinci Görüş: Kelbf, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet eder: "Hz. Peygamber (s.a.s), Medine'ye gelince, başına birtakım görevler, mesuliyetler ve haklar ânz oldu. Eli de dar idi. Bunun üzerine ensâr, "Allah sizi işte bu peygamber sayesinde hidayete kavuşturdu. Bu sizin kızkardeşinizin oğludur ve şimdi şehrinizde komşunuzdur. Dolayısıyla malınızdan onun için birşeyler toplayın" dediler. Onlar da bunu yaptılar ve sonra topladıkları malı Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirdiler. Ama o bunu kabul etmedi. İşte bunun üzerine, bu ayet nazil oldu. Bu, "Ben, sizin iman etmenize karşılık, akrabalarımı sevmenizden başka bir ücret istemiyorum" demektir. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s) onları akrabalarını sevmeye teşvik etmiştir.
Üçüncü Görüş: Bu, Hasan el-Basri'ye âit olup, o şöyle demiştir: "Ben, sizden ücret istemiyor, sadece sizi Allah'a yaklaştıracak şeyleri yani amel-i salih işleme arzusunu taşımanızı istiyorum."
Birinci görüşe göre ayetteki, "kurbâ" ifadesinden, "rahm" manasındaki akrabalık; ikinci görüşe göre, "akrabalar" manasındaki yakınlık kastedilmiştir. Üçüncü görüşe göre ise bu kelime, "kurb" ve "takrîb" köklerinden olarak, "fu'lâ" vezninde :r kelime kabul edilmiştir. 56[56]

Tebliğden Ötürü Ücret

İmdi, eğer, "Ayet bir müşkillik arzeder. Çünkü vahyin tebliğine karşılık ücret talebinde

---

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/446
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/447
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/447

bulunmak caiz değildir. Delilleri ise, şunlardır:

1) Allah Teâlâ, peygamberlerin ekserisinin ücret talebinde bulunmadıklarını açıkça söylediklerini nakletmiştir. Meselâ, Hz. Nûh (a.s) kıssasında, onun, "Bundan dolayı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak Âlemlerin Rabbine aittir" (Şuarâ, 109) dediğini bildirmiştir. Yine Hz. Hûd, Hz. Sâllh, Hz. Şuayb ve Hz. Lût (a.s) kıssalarında da, onların aynı şeyi söylediklerini haber vermiştir. Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s), diğer peygamberlerden daha üstündür. Binâenaleyh nübüvvet ve risâletine karşılık ücret isteğinde bulunmamış olması daha uygundur.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), diğer ayetlerde, böyle bir ücret talebinde bulunmadığını açıkça ifade etmiş ve "Sizden istediğim ücret, sizin içindir"(Sete, 47) ve "Sizden hiçbir ücret istemiyorum ve ben işi zorlaştıranlardan değilim" <s*d, 86) demekle emrolunmuştur.

3) Akıl da bunun böyle olması gerektiğini gösterir. Zira bu tebliğ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzerinde bir farz ve bir vâcib (görev)di. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sana Rabbinden indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, peygamberlik (vazifesini) yerine getirmemiş olursun"(Maide, 67) buyurmuştur. Vazifeyi yerine getirmeye karşılık bir ücret istemek, âlimler âlimi (peygamber) şöyle dursun, insanların en düşüğüne bile uygun düşmez.

4) Nübüvvet, hikmetten daha üstündür. Nitekim Hak Teâlâ hikmeti anlatırken,
"Kime hikmet verilmiş ise, şüphesiz ki ona çok hayır verilmiş demektir" (Bakara, 269) buyurmuş; dünyadan bahsederken de, "De ki: "Dünya metâı, azdır" (Nisa, 77) buyurmuştur. Binâenaleyh eşyanın en kıymetlisine, yine eşyanın en değersizi ile karşılık (ücret-fiat) vermek nasıl uygun ve yerinde olabilir.

5) Ücret istemek, bir töhmet sebebi olur ki, bu da nübüvvetin doğruluğunun kesinliğine gölge düşürür, ters düşer. Binâenaleyh yapılan bu izahlarla, Hz. Peygamber (s.a.s)'İn, tebliğ ve risâletine karşılık, herhangi bir ücret talebinde bulunmasının kesinkes caiz olmayacağı sabit olmuş olur. Halbuki ayetin zahiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, tebliğ ve risâletine (peygamberliğine) karşılık, insanlardan bir ücret talebinde bulunduğu manasını vermektedir. Bu ücret de, "akrabalıkta sevgi" isteğidir. İşte soru budur" denilirse, buna şöyle cevap veririz: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, tebliğ ve risâletine karşılık herhangi bir ücret istemesinin caiz olmadığı hususunda bir münakaşa yok. Geriye ayetteki, "akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mükâfaat" ifadesi kalmaktadır. Bunu şu iki açıdan izah ederek cevap veririz:

a) Bu, şâirin "Onların, kılıçlarında, zırhlara çarpmadan ötürü meydana gelen kırıklardan başka bir kusuru yoktur" (Bu ise, aslında kusur değil şereftir)" şeklindeki ifadesi kabilindendir. Bu, "Ben sizden bunun dışında birşey istemiyorum. Bu ise gerçekte bir ücret değildir. Çünkü müslümanlar arasında bir sevgi ve sempatinin meydana gelmesi, zaten mecburî btrşeydir" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Mü'minler ve mü'mineler, biribirİerinin dosttandırlar"frevt», 7i) buyururken, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Mü'minler, tıpkı (taşlan) birbiriyle kenetlenmiş bir duvar gibidirler57[57] demiştir. Bu konuda ayet ve haberler (hadisler) çoktur.

Müslümanların ekserisi arasında böyle bir sevgi ve sempatinin bulunması mecburî olunca, bunun müslümanların en kıymetlisi ve büyüğüne karşı bulunması, daha lüzumlu ve uygun olur. Binâenaleyh ayetteki, "Ben bu (tebliğime) karşı, akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mökâfaat istemiyorum" ifadesi, "Akrabalıktaki sevgi ise bir ücret sayılmaz" demektir. Dolayısıyla netice, ortada istenen bir ücretin olmadığına varıp dayanır.

b) Ayetteki bu ifade, "istisnâ-ı munkatı" olup, söz "ecr" ifadesinde tamamlanmış ve illâ ile yeni bir söz başlamıştır ki bu, "Ancak ben size, size olan akrabalığımı hatırlatınm. Sözümde bir "ücret" lafzı geçmektedir. Ama bu aslında bir ücret değildir" demektir. 58[58]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,"Kim, Muhammed ailesinin sevgisi üzere {yani onları

57[57] Buhari, Salât, 88.

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/447-449

severek) ölürse, şehid olarak ölmüş olur. Dikkat edin; kim Muhammed ailesinin (soyunun) sevgisi üzere ölürse, bağışlanmış olarak ölür. Dikkat edin; kim Muhammed ailesinin sevgisi üzere ölürse, tevbe eden birisi olarak ölmüş olur. Dikkat edin; kim Muhammed ailesinin sevgisi üzere ölürse, imanı kemâle ermiş bir mü'min olarak ölür. Dikkatedin; kim Muhammed ailesinin sevgisi üzere ölürse, önce ölüm meleği, sonra da münker ve nekir onu cennet ile müjdeler. Dikkat edin; kim Muhammed ailesinin sevgisi üzere ölürse, cennete tıpkı bir gelinin, kocasının evine göçtüğü gibi göçer. Dikkat edin; kim Muhammed Şilesinin sevgisi üzere Ölürse, kabrinde cennete doğru iki kapı açılır. Dikkat edin; kim Muhammed ailesinin sevgisi üzere ölürse, Allah onun kabrini, rahmet meleklerinin ziyâretgâhı kılar. Dikkat edin; kim Muhammed ailesinin sevgisi üzere ölürse, ehl-i sünnet ve'l-cemâat üzere ölür. Dikkat edin; kim Muhammed ailesine buğzederek ölürse, Kıyamet günü iki başı arasına, "Allah'ın rahmetinden ümitsiz" diye yazılmış olarak gelir. Dikkat edin; kim, Muhammed ailesine buğzederek ölürse, kâfir olarak ölür. Dikkat edin; kim Muhammed ailesine buğzederek ölürse, cennet kokularından mahrum kalır" dediğini rivayet etmiştir. İşte bu, Keşşaf sahibinin rivayet ettiği şeydir. 59[59]

Âl-i Resul Terimi

Ben de şöyle diyorum: Muhammed (s.a.s)'in âli (ailesi), işleri, idaresi ve geçimi Hz. Muhammed (s.a.s)'e varıp dayanan kimselerdir. Binâenaleyh işleri, en mükemmel ve ileri derecede ona varıp dayanan herkes, O'nun âli (âilesi)dir. Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile, Hz. Peygamber (s.a.s) arasındaki ilgi ve yakınlığın, son derece ileri olduğunda bir şüphe olmayıp, bu âdeta, tıpkı mütevatir bir haber ile bilinen bir husustur. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s)'in "âl"inin öncelikle onlar olması gerekir. 60[60]

Özel ve Genel Anlamda Al

Hem sonra, insanlar bu "âl" (âile)nin kimler olduğu hususunda, ihtilâf etmişlerdir: 3u cümleden olarak, bunların Hz. Peygamber (s.a.s)'in akrabaları olduğu söylendiği gibi, bunların, onun ümmeti olduğu da ileri sürülmüştür. Dolayısıyla biz, bu kelimeyi, "yakınlık" (akrabalık) manasına alırsak, "âl" bunlar olur. Eğer bu kelimeyi, Hz. Muhammed (s.a.s)'m davetini kabul eden insanlar manasına alırsak, bu sayılan Hz. AH, Fatıma, Hasan ve Hüseyin (r.a), yine O'nun âli olur. Böylece her iki takdire göre de, bunlar onun Âli'dirler. Onların dışında kalanlara gelince onlar, "âl" lafzının muhtevasına girip girmedikleri hususu ihtilaflıdır. Keşşaf sahibi, şunu rivayet etmiştir: Bu ayet nazil olunca, "Ya Resûlellah, sevmemiz vâcib olan bu akrabaların (âlin) da kimlerdir?" diye soruldu, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ali, Fatıma ve iki oğludur" cevabını verdi. Böylece bu dört şahsın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in akrabası oldukları sabit olur. Bu sabit olunca da, bunlara alabildiğine saygı göstermek gerekir. Ki bunun böyle oluşunun delilleri şunlardır:
1) Bu ayetteki, "Akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mükâfaat..." ifadesi... Bu ifade ile nasıl istidlal edildiği biraz önce anlatıldı.
2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Fatıma (r.aha)'yı sevdiğinde şüphe yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Fatıma benden bir parçadır. Onu üzüp, ona eziyet veren herşey, bana da eziyet eder ve beni üzer"61[61] buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. AH, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i sevdiği de, ondan mütevatir bir nakil (hadis) ile sabittir. Bu sabit olduğuna göre, "O (peygambere) uyun ki, hidayet bulaşınız." (AVat, ıssj) "Onun emrine muhalefet edenler sakınsınlar.." (Nur, 63»; "De ki:" Eğer Allah 'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin..."(Aı-i Imrân,31) ve "Andolsun ki Allah'ın Resulünde sizin için güzel bir örnek vardır"

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/449
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/449
61[61] Buhari, fezailü's-Sahâbe, 12.

(Ahz*t>, 21) ayetlerinden ötürü, bütün ümmete aynısı vâcibtir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'in "âl"ine duâ etmek, yüce bir makamdır. Bundan ötürü, bu dua, namazda tahiyyatın sonunda yapılmaktadır ve "Allahümme salli alâ Muhammedln ve alâ âli Muhammedin verham Muhammeden ve âle Muhammedin" "Allah'ım, Muhammed'e ve âline salât (rahmet) et. Muhammed'e ve âline merhamet et" şeklindedir. Böyle bir saygı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "afinden başkası için söz konusu değildir. Binâenaleyh işte bütün bunlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in "âl"ini sevmenin vâcib olduğunu gösterir. Şafii (r.a) de şöyle demiştir:

"Ey binitli kişi, Minâ'daki o taşlıkıı yerde dur ve oranın taşlı yerlerinde oturanlar ile, kalkıp gidenlere kulak ver. Seher vaktinde, tıpkı taşan Fırat ırmağının ahengiyle, hacılar Minâ'ya doğru dolup taştığında, bil ki eğer Muhammed (s.a.s)'in ailesini sevmek bir Rafızîlik (taşkınlık ve sapıklık) ise, ins ve cin âlemi şehâdet etsin ki, (o halde ben) bir raf iziyim." 62[62]

Ayet Sahabenin Faziletine Delildir

Ayetteki "Akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mükâfaat" ifadesinde, sahabe için de büyük bir değer vardır. Çünkü
Hak Teâlâ, "Yarışlarında öne geçip kazananlara gelince, onlar öncüdürler, işte onlar (Allah 'a) en çok yaklaştırılmış olanlardır" o/ma, 10-11) buyurmuştur. Binâenaleyh Allah'a itaat eden herkes, Allah katında mukarreb (yakın olanlar)lerden olmuş olur. Böylece de JJİH j «>Jı H\ istisnasının muhtevasına girmiş olur. Velhasıl bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in âlini ve ashabını sevmenin vücûbiyyetine delâlet eder. Böyle bir makam ve şeref ise, ancak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nesli ile sahabesini sevmeyi birleştiren ehl-i sünnet ve'l-cemâatin görüşüne göre kabul edilebilir. Bir vaizden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyte demiş olduğunu dinlemiştim: "Benim ehl-i beytimin misâli, tıpkı, Nûh (a.s)'un gemisinin misali gibidir. Kim o gemiye binerse, kurtulur." Yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Ashabım, yıldızlar gibidir. Onların hangisine uyarsanız, hidâyete erersiniz..."63[63] buyurmuştur. Şu anda biz, mükellefiyetler deryası içindeyiz. Şüphe ve şehvet dalgalan, bize zarar verebilir. Denizde hareket eden ise, şu iki şeye muhtaçtır:

a) Bütün kusurlardan ve çatlaklardan uzak ve berî oian bir gemi;

b) Aydınlatıcı, parlak ve apaçık görünen yıldızlar.. Binâenaleyh, bir kimse böyle bir gemiye biner ve bakışları da, o apaçık yıldızlar üzerine düşer, onları izlerse kurtuluş sahiline kavuşma ümidi, o nisbette çok ve baskın olur. İşte aynen bunun gibi, ehl-i sünnet alimlerimiz de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in âlinin, soyunun sevgisinin gemisine binmiş, gözlerini ve bakışlarını, sahabe yıldızlarına dikmiş, böylece de, Allah'dan hem dünya hem de âhiret hususunda selâmet ve saadeti elde etmeyi ummuşlardır.

Biz yine tefsire dönelim: Keşşaf sahibi, kondi kendine bir soru sorarak "Ayette, ya
denilmeli değil miydi? Öyleyse, , denilmesinin hikmeti nedir?" der ve buna yine şöyle diyerek cevap verir: "Tıpkı bir kimsenin, "Ben onları seviyorum. Onlar, benim sevgimin odak noktası ve mahallidir" manasını kastederek, "Benim, falancanın âline karşı bir muhabbetim ve sevgim vardır..""Benim, onlar hususunda bir tutkum ve aşırı bir sevgi ve muhabbetim vardır" demesi gibi, Dunlar, bu sevginin odak noktası ve merkezi, mahalli kabul edilmişlerdir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kim bir iyilik kazanırsa, bizonun bu husustaki iyiliğini arttırırız"buyurmuştur. Bu ayetin Hz. Ebû Bekir (r.a) hakkında nazil olduğu ileri sürülmüştür ama, zahir olan, bunun hangi güzellik olursa olsun, umumîliği ifade etmesidir. Ancak ne var ki bu ifade, "akrabalıkta sevgi" ifadesinin peşinden zikredilince bu maksadın o sevgiyi tekîd etmek olduğuna reiâlet etmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü Allah, çok affedici, mükâfaat ile mukabele edicidir" buyurmuştur. Allah hakkında, "şekûr" kelimesinin kullanılması mecazî olup, mana, "Allah

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/449-450

63[63] Keştu'l-Hafa, 1/132.

Teâlâ, kendilerine mükâfaat verme ve pekçok lütfunu arttırma hususunda, kendisine itaat edenlere ihsanda bulunur" şeklindedir. 64[64]

Vahyi Yalanlama

Cenâb-ı Hak, "Yoksa, "O, Allah adına bir yalan düzdü mü derler?" buyurmuştur. Bil ki, bu sûrenin başında söz, bu kitabın, ancak Allah'ın vahyi ile meydana geldiğini anlatma hususu ile başlamıştır -ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "O mutlak gâlib, O hüküm ve hikmet sahibi Allah sana da, senden evvelkilere de İşte böyle vahyeder"'<şûrâ.3) ayetinden anlaşılan husustur-, ilgili söz, bu noktaya gelinceye kadar, aynı hususu izah sadedinde devam etmiş ve birbiriyle münasebet örgüsü içinde gelmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, burada, bu müşriklerin, "Bu, Allah'dan olan bir vahiy değildir" şeklindeki şüphelerini naklederek, "Yoksa, "O, Allah 'a karşı bir yalan düzdü " mü derler?!" buyurmuştur. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ifadenin başındaki em edatı, munkatıa olan em'dlr. Hemzenin manası ise tenbîh ve kınamanın bizzat kendisidir. Buna göre adeta sanki, "Böylesi bir kimseyi, yalanların en çirkini ve en aşınsı olan Aflah'a iftirada bulunmaya nisbet etmeyi, onların kalblerlnde bulunur, dillerine de bunu alabilirler mi?! (Bu, mümkün müdür? Asla!.)" denilmek istenmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak buna, i 'Takat, eğer Allah dilerse, senin kalbini mühürler" diyerek cevap vermiştir ki, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Mücâhld, "Allah, senin kalbine, onların eziyyetlerine karşı sabretme gücü verir; kalbini sabitleştirir. Böylece de sana, onların, "O, yalancı bir iftiracıdır" şeklindeki sözleri, zor gelmez" şeklinde açıklamıştır.
b) Yani Cenâb-ı Hak bu söz İle, "Eğer Allah dileseydi, seni, kalblerine mühür basılmış kimselerden kılardı. Böylece de O'na yalanlar uydururdun.. Çünkü, Allah'a yalanlar düzmeye, ancak böylesi kimseler cüret edebilir" manasını kastetmiştir ki, bu sözün zikrediliş gayesi, bunun uzak bir şey olduğunu tam anlamıyla ifade etmektir. Bunun bir misali, bir kimsenin, emîn, güvenilir birisini hıyanet etmekle itham ettiğinde, o emîn, güvenilir kimsenin, hîzlânı (ilahî yardımcısı bulunmayışını) ve kalbinin kör olduğunu kastetmeyip, sadece, kendisinden böyle bir hiyanetin sudur etmesinin imkânsız bir şey olduğunu kastederek, "Belki de Allah, beni kendi başıma bıraktı, (benden yardımı kesti), belki de Allah, benim kalbimi köreltti!., (öyle mi?!) Bu mümkün mü?" demesidir. 65[65]

Allah Hakkın Yardımcısıdır

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Allah, bâtılı mahveder... hakkı yerine getirir" buyurmuştur. Ki bu, "Allah'ın sünneti ve yasası, bâtılı çürütmek, hakkı ise iyice sağlamlaştırmaktır. Demek ki, şayet Hz. Muhammed (s.a.s), bâtılı savunan bir yalancı olsaydı, Allah onu rezil rüsvay eder, onun savunduğu o bâtılın içyüzünü ortaya döker ve onu, maddî-manevî bakımlardan desteklemezdi. Durum böyle olmadığına göre, biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah'a karşı yalanlar uyduran yalancılardan olmadığını anlamış bulunuyoruz" demektir. Bu ifadenin, Allah'ın, peygamberine, onların üzerinde bulundukları o iftira, yalan ve yalanlama... gibi bâtıl hallerini mahvedeceğine; Hz. Muhammed (s.a.s)'in üzerinde bulunduğu o hakikati sağlamlaştıracağına dair bir vaadi olması da mümkündür.
Daha sonra Cenâb-t Hak, "Şüphesiz ki O, kalblerde olanları dahi bilendir" buyurmuştur. Ki bu, "Allah, senin ve onların sinelerindeki şeyleri bihakkın bilendir ve bu iş de, işte bu şekilde cereyan etmektedir" demektir. Katâde den, bu ayetin manasının, "Şayet, Hz. Muhammed (s.a.s), Allah'a karşı yalan uydurmuş olsaydı, Allah mutlaka ona karşı bu tehdidini yerine getirirdi" manasında olmak üzere, "Senin kalbini mühürler, sana Kur'ân'ı unutturur ve senden vahyini keser..." şeklinde olduğu rivayet edilmiştir.

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/51-452
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/452

Bil ki Allah Teâlâ, "Yoksa, "O, Allah'a karşı bir yalan düzdü" mü derler?!" buyurup, sonra da, peygamberlerini o müşriklerin kendisine isnad ettikleri bu şeyden tebrie edip, aklayıp ve onların da bu yalan ve iftiraları sebebiyle büyük bir cezayı hakettikleri malûm olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak onları tevbe etmeye teşvik etmiş ve onlara, kötülükleri her ne kadar büyük olsa da, her kötülük yapanın tevbesini kabul edeceğini bildirmiş ve "O, kullarının tevbesini kabul eden, kötü hareketlerini bağışlayan...dır.." buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 66[66]

Tevbenin Kabulü

Keşşaf sahibi şöyle der: "Arapça'da, hem hem de "Ondan o,şeyi kabul ettim" deyimleri kullanılır. Binâenaleyh, deyiminin manası, "Onu ondan aldım ve onu, kabulün başlangıcı ve kaynağı kıldım"; & ÜU ifadesinin manası ise, "Onu ondan aldım, bunu onun namına kaydettim..." şeklindedir." Tevbe'nin ne demek olduğuna dair genişçe incelememiz, Bakara Sûresi'nde geçmişti. Tevbede, en az mutlaka bulunması gereken şey, geçen günahtan dolayı pişmanlık duymak; bulunduğu anda günah işlememek; işlediği o günahlara, ilende bir daha dönmemeye kararlı ve azimli olmaktır.

Cablr şunu rivayet etmiştir: "Bir bedevi, Hz. Pevciamber (s.a.sVin mescidine girdi ve "Allah'ım, ben senden affım istiyor ve sana tevbe edip iltica ediyorum" dedi ve tekbir aldı. Namazını bitirince, Hz. Ali (r. a) ona, "Ey adam, lisânın yaptığı istiğfar yalancıların tevbesidir. Senin tevben de ayrıca bir tevbeye muhtaçtır" deyince, o bedevi, "Ey mü'minlerin emîri, o halde tevbe nedir ve nasıl yapılır?" dedi; bunun üzerine Hz. Ali (r.a), "Tevbe, şu altı şeyi kapsar: Geçmiş günahlara pişman olmak; yapılmayan, ifa edilmeyen farzları iade etmek; haksız yere alman şeyleri geri vermek; nefsi, canı, Allah'a isyan hususunda terbiye edip eğittiğin gibi, O'na tâat hususunda da eritmek; nefse, günah lezzetini taddırdığm gibi, nefse, :âatın acılarını da taddırmak; güldüğün her gülüşe bedel olarak, ağlamaktır" dedi. 67[67]

Tevbeyi Kabul Vacip Değil

Mu'tezile, "Tevbeleri kabul etmek, aklen Allah'a vaciptir" derken, ehl-i sünnet alimlerimiz, "Allah'a hiçbir şey zorunluve vacip değildir. Yaptığı herşeyi O, kerem ve lütfü gereği yapar" demişlerdir. Ehl-i sünnet, görüşlerinin doğruluğuna dair, bu ayetle istidlalde bulunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, tevbeleri kabul etmekle övünmüştür. Binâenaleyh, tevbeleri kabul etmek şayet vacib olsaydı, bu denli bir övünme (anlamlı) olmazdı. Baksana, bir kimse kendisini, insanları haksız yere dövmemek ve onları, öfkesinden dolayı öldürmemek ile medhederse, bu pek güçlü bir medih olamaz.. (Çünkü, zaten yapmaması gereken budur..) Ama, "Aslında benim görevim olmadığı halde, ben onlara iyilik ve ihsanda bulunuyorum" dediğinde, bu
bir medh ve övgü olmuş olur. 68[68]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesiyle, ya Cenâb-ı Hakk'ın, tevbesi yapıldıktan sonra, büyük günahları affetmesi, yahut küçük günahları affetmesi, veyahut da, tevbesi yapılmadan önce, büyük günahları affetmesi kastedilmiştir. Birincisi bâtıldır, aksi halde, cümlesi, tıpkı cümlesinin aynısı olur.

Halbuki tekrar, aslolanın hilâfına bir harekettir. İkincisi de olamaz, çünkü bu, zaten olması gerekendir, bir görevdir. Görev) ifâ ile de övünme olmaz. Geriye üçüncü ştk kalmıştır. Buna

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/452-453
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/453
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/454

göre mana, "O, bazan, tevbeyi kabul etmeyi vasıta kılarak; bazan da, tevbesiz, doğrudan doğruya affeder" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ne işlerseniz bilendir" buyurmuştur. Hamza, Klsâî ve Asımın ravisl Hafs, tâ ile, muhatap sîgasında jjİmî şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, yâ ile, gâib sığasında olarak, O^U* şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mana, "Allah onların yaptıklarını bilir; onların, hasenatlarına mukabil onlara mükâfaat verir, seyyiâtlarına karşı da, onları cezalandırır" şeklinde olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "îman edipde, iyi iyi amellerde bulunanlara icabet eder.. Onlara, fazlından arttırır da..." buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili olarak şu iki görüş vardır:

a) "İman edip saîih ameller işleyenler.." ifadesi, fail durumunda, mahallen merfü olup, buna göre mana, "Mü'minler, Allah'ın onları kendisine davet ettiği şey hususunda, Allah'a icabet ederler" şeklinde

b) Bu ifâde, mahallen mansub olup, fiilin faili ise, mukadder olup, Cenâb-ı Hak'tır. Buna göre ifadenin takdiri, şeklinde olur. Ancak ne var ki lâm tıpkı (i-i^İö bjj (MutaHifrn 3) ayetinde hazfedildiği gibi, (yani ifadenin aslı, 'deki lâm, düşürülmüştür), hazfedilmiştir. Bu ikinci takdir, daha evlâdır; çünkü, bu ifadenin hem öncesindeki hem de sonrasındaki sözler, Allah'a ait olan sözlerdir. Çünkü bu ifadeden önce, "O, kullarının tevbesins kabul eden, kötü hareketlerini bağışlayandır.." ifadesi; sonrasında da, "onlara, fazlından arttırır da.." cümlesi yer alır. Böylece, "arttırır..." fiiline atfedilmiş olur. Halbuki, birinci takdire göre, icabet eden kul olurken, fazlı arttıran da Allah olmuş olur. 69[69]

İcabet Mü'minlere Ait

Bu icabet işinin, iman edenlerin işi olduğunu söyleyenlere gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Mü'minler Rabierine, Rablerinin, onları kendisine davet ettiği şey hususunda icabet ederler.

b) Mü'minler, Rabierine, Rablerinin kendilerine emrettiği şeyler hususunda itaat ederler. İkinci izaha göre, fiili, itaat etmek anlamına alınmıştır. 70[70]

İcabet Allah'a Alt

Fiilin Allah'a ait olduğunu söyleyenlere gelince, onlar bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak mana, "Allah, mü'minlerin duasına icabet eder ve onlara, onların istemiş olduğu şeyi, lütfü gereği arttırır" şeklinde otur, denilmiştir. 71[71]

Kafirin Duasına İcabet?

Buna göre şayet insanlar, "Duaya icabet etme halinin mü'minlere tahsis edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin duasına icabet etmeyeceğini gösterir mi?" derlerse, biz deriz ki: Bazı kimseler, kâfirlerin duasına icabetin caiz olmayacağını; zira, duaya icabet etmede, bir tazim anlamı bulunduğunu; bunun ise, kâfirlere uygun düşmeyeceğini söylemişlerdir. Bazı şeyler hususunda, kâfirlerin duasına da icabet etmenin caiz olacağı da ileri sürülmüştür. Buna göre ayetteki tahsisin faydası şu olmuş olur: Mü'minlerin duasına icabet etmek, bir şereflendirme manasında olurken, kâfirlerin duasına icabet etmek ise, bir istidrâc (kâfirin, küfründe ilerlemesine mühlet tanıma) manasında olmuş olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, âjJttÜlj *£ti j* j£ii£j ijJi viJ£ ^İ "Onlara, fazlından arttırır; yani, onlara, o duaları sebebiyle talep ettikleri şeyi verir ve arttırır. Kâfirlere gelince, onlar için de çok çetin bir azab vardır" buyurmuştur ki, bu ifadenin maksadı, bir tehdittir. 72[72]

---

[69] 69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/454

[70] 70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/455

[71] 71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/455

Allah'ın Hikmetli Yönetimi

"Eğer Allah, kullarına (eşit bir şekilde) bol bol nzık verseydi, yeryüzünde muhakkak ki taşkınlık ederler, azarlardı. Fakat O, ne mikdar dilerse, (rızkı o kadar) indirir. Şüphe yok ki O, kullarının her (halinden) hakkıyla haberdardır, (her şeyi) kemâliyle görendir. O, (insanlar) ümitlerini kestikten sonra, yağmuru İndirmekte, rahmetini yapmakta olandır. O, hakiki yâr ve her hamde lâyık olandır. Göklerin, yerin ve bunların içinde yayıp ürettiği canlıların yaratılışı, O'nun ayetlerindendir. O, bütün bunları toplamaya da, dileyeceği zaman hakkıyla kadirdir. Sizi çarpan her musibet, kendi ellerinizin işleyip kazandığı (günahlar) yüzündendir. (Bununla beraber Allah), birçoğunu da affeder. Siz, yerde (Allah'ı) aciz bırakabilecekler değilsiniz. Sizin, Allah'tan başka ne bir hamîniz, ne de bir yardımcınız vardır.."(Şûra, 27-31) 73[73]
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bil ki, Allah Teâlâ, önceki ayette, kendisinin, mü'minlerin duasına icabet ettiğini söyleyince, bu hususta şöyle bir soru varid oldu: Mü'min, bazan bir sıkıntı, belâ ve fakirlik İçinde bulunabiliyor, sonra da dua ediyor, ama duasının kabul olunduğuna dair herhangi bir emare ve iz göremiyor. Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın, "İman edenlere ... icabet eder..." ifadesiyle bu durum nasıl bağdaştırabilir? Cenâb-ı Hak, işte bu soruya, "Eğer Allah, kullarına (eşit bir şekilde) bol bol rızık verseydi, yeryüzünde muhakkak ki taşkınlık ederler, azarlardı. Yani, masiyetlere yönelir ve yeltenirlerdi" diyerek cevap vermiştir. Bu bir mahzur olunca, Allah'ın onlara, talep ettikleri şeyi vermemesi gerekir. Cübbfll şöyle der: "Bu ayet, şu iki bakımdan, Cebriyye'nin (Ehl-i sünnetin) görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder:
1) Hasılı kelâm, Allah Teâlâ, şayet, kullarına bolca nzık vermiş olsaydı, onlar yeryüzünde taşkınlık yapar, azarlardı. Halbuki, yeryüzünde taşkınlık yapma, asla istenen bir şey değildir. O halde bu demektir ki, bol bol nzık verilmesi de, mevcut değildir, murad edilmemiştir. Binâenaleyh bu söz, ancak biz, "Allah Teâlâ, yeryüzünde taşkınlık yapılmasını murad etmiştir" dediğimizde tam ve anlamlı otur. Kİ, işte bu, Cebriyye'nin görüşünün bozuk olmasını gerektirir.
2) Allah Teâlâ, rızkı bol bol vermeyi murad etmediğini; zira bunun, fesat ve fitnelere yol açtığını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, fasit şeylere götüren şeyi murad etmediğini beyân ettiğine göre, mefsededn bizzat kendisini murad etmemesi öncelikle gerekir."
Ehl-i sünnet alimlerimiz, buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Azmaya, katı kalpliliğe ve kahredip ezip geçmeye karşı duyulan aşırı meyil, o yok iken meydana gelmiştir. Binâenaleyh, bunun mutlaka bir failinin bulunması gerekir. Bu gibi hallerin faili, ya kuldur, yahut Allah'tır. Birincisi batıldır, çünkü kişi, bu şeyleri ancak tabiatı ve karakteri bunlara meylettiği zaman yapar ve işler. Böylece de, aynı soru, bu ikinci meyli kimin meydana getirdiği hususunda da sorulabilir. Bu ise, teselsülü gerektirir. Hem zulme, katı kalpliliğe ve acımasızlığa karşı duyulan aşırı meyil, bir kusurdur, noksanlıktır. Aklı olan kimse, kendisinde bu tür noksanlıkları gerektirecek şeylerin bulunmasına razı olmaz. Bu bâtıl olunca, bu meyil ve arzuyu icad edip var edenin, Allah olduğu sabit olmuş otur." 74[74]

Azanlara Niçin Servet Veriliyor?

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/455
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/455-456
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/456-457

Daha sonra Cübbâî, tefsirinde, kendi aleyhine bir soru irad ederek, şöyle der: Şayet, "Allah, bir taşkınlık olmasına rağmen, kullarından bazılarına rızkını bol bol vermemiş midir?" denilirse, (ne dersin bakalım?)." Cübbâî sorduğu bu soruya da şu şekilde cevap verir: Kendisinde rızkın ve taşkınlığın bulunduğu kimsenin, kendisine o rızık verilse de verilmese de, her halükârda taşkınlık yapacağı onun hal ve durumundan anlaşılmaktadır."
Ben derim ki: Bu cevap bozuktur. Bunun delili ise, hem Kur'ân, hem de akıldır. Kur'ân'a gelince.bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sakın! Çünkü insan, kendisini ihtiyaçtan vareste gördü diye, muhakkak azar.."(Aiak,6-7) ayetidir. Cenâb-ı Hak bu ayetinde, zenginliğin, tuğyanın ve taşkınlığın tahakkukuna sebep olacağına, mutlak ve kayıtsız şartsız olarak hükmetmiştir. Akıldan delile gelince, kişinin nefsi, kötülüklere meyleder de, ancak ne var ki, o kötülükleri işlemek için gerekli alet ve vasıtaları bulamazsa, yapacağı kötülük ve şer, o nisbette azalır. Ama, onları ifa etmek için, gerekli alet ve vasıtaları elde eder ise, işleyeceği o kötülük de o nisbette çoğalır. Böylece, mal elde etmenin, tuğyan ve azgınlığa sebebiyet vereceği sabit olmuştur. 75[75]

Mutlak Eşitlik İmkânsız

Bu mesele, malî imkânın, bir taşkınlığı hangi sebepten dolayı gerektirdiğinin beyânı ve izahı hakkındadır. Alimler bu hususta da, şu izahları yapmışlardır:
1) Aliah Teâlâ, rızık bakımından herkesi eşit tutmuş olsaydı, bir kısmının bir kısmına hizmet etmesi imkânsız olurdu. Eğer durum da böyle olsaydı, o zaman alem harap olur, beşerî maslahat ve işler atâlete uğrardı.
2) Bu ayet, özellikle Araplara hastır. Çünkü onlar, her ne zaman, malî bir imkâna kavuşur, iyice ekinlerini kandırıp doyuran yağmuru ve onları doyuran (yaş kuru) sebze ve meyveleri bulduklarında, talan ve yağmalama gibi fiillere yönelir, azarlardı.
3) İnsan karakteri gereği, büyüklenir, büyüklük taslar. Binâenaleyh o, bir zenginlik ve bir iktidar elde ettiğinde, asıl yaratılışının gereği olan şeye dönmüş olur. Ama, oir sıkıntı, bir belâ ve istenmeyen bir durumun İçine düştüğünde, inkisarı kalbe düşer -nahzunlaşır da, böylece itaate ve tevazu haline döner.. 76[76]

Nüzul Rivayeti

Habbâb Ibnu'l-Eret, "Bu ayet, bizim hakkımızda nazil oldu. Çünkü biz, Kurayza, Nadîr ve Kaynukaoğullarının
mallarına gözümüzü diktik ve o malların, bizim olmasını
arzuladık" derken, bu ayetin, rızıklarının geniş, bol ve zenginliğini temenni eden ehl-i suffe hakkında nazil olduğu da iteri sürülmüştür.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Fakat o ne mîkdar dilerse, rızkı o kadar) indirir" buyurmuştur. İbn Kesir ve Ebû Amr, fiili şeddesiz olarak (yunzilu), diğerleri şeddeli olarak, şeklinde okumuşlardır. Biz diyoruz tâ: "Ayette geçen jii kelimesi, "takdir ile" manasınadır. Nitekim Arapça'da denilir.
Hak Teâlâ, "Şüphe yok ki O, kullarının her halinden hakkıyla haberdârdır (herşeyi) kemâliyle görendir" buyurmuştur ki bu, "O, insanların hallerini, karakterlerini ve işlerinin akıbetini bilir, buna göre de, maslahatlarına uygun olarak nztklarını takdir eder" demektir. 77[77]

Ümitsizlikten Sonra Yağmur

Cenâb-ı Allah, fazla fazla vermenin, dinleri açısından zarar vereceğini bildiği için, onlara

---

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/457
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/457
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/457-458

ihtiyaçlarından fazlasını vermeyeceğini beyan buyurunca, onların rızka ihtiyaçları olduğunu, kendisinin bu rızkı onlara vermemezlik etmeyeceğini beyan ederek "O, (insanlar) ümitlerini kestikten sonra, yağmuru indirmekte olandır" buyurmuştur. Nâfî, İbn Âmir ve Âsim, fiili, şeddeli olarak yunezzilu; diğerleri, şeddesiz olarak yunzilu şeklinde okumuşlardır. Keşşaf sahibi, diğer fiilin, nûnun fethası ve kesresiyle, veşekillerinde okunduğunu söylemiştir. Ümid kesildikten sonra yağmuru yağdırmak, insanları daha fazla şükre sevkedicidir. Çünkü bir belaya uğradıktan sonra, ilgili nimeti elde etmekten duyulacak sevinç, daha tam ve mükemmel olur. Böylece o nimete ulaşanın, buna şükretmesi daha fazla olur.

Allah Teâlâ, "O, rahmetini yayar" buyurmuştur ki bu, "Allah rahmetini, yani, bereketli yağmurları, onun sağladığı menfaatleri ve sayesinde bolluk ile bereketin olduğu şeyleri yayar, bolca verir" demektir.

Hz. Ömer (r.a)'den rivayet edildiğine göre, kendisine, "Kıtlık had safhaya vardı. İnsanlar artık ümitsizliğe düştü" denildiğinde o, bu ayeti kastederek, "İşte şimdi yağmura kavuşurlar" demiştir. Allah Teâlâ'nın, bu beyanı ile, bütün herşey hakkındaki o bol rahmetini murad etmiş olması da mümkündür. Buna göre sanki "O, yağmur demek olan rahmetini indirir ve diğer rahmet çeşitlerini yaygın olarak verir."

Cenâb-ı Allah "O hakîkî yârdır ve her hamde lâyık olandır" buyurmuştur. "Velî", kullarına lutfetmeyi üstlenen; "hamtd" ise, mahlûkatına her türlü rahrrfetini ulaştırdığı için, hamde layık olan demektir. 78[78]

Gökler, Yer, Canlıların Delili

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ulûhiyyetine delâlet eden bir başka ayetini getirerek, "Göklerin, yerin ve bunların içinde yayıp ürettiği canlıların yaratılışı da O'nun ayetlerindendir" buyurmuştur. Şimdi diyoruz ki: Göklerin ve yerin yaratılışının, hikmetli bir tanrının varlığına delil oluşunu daha önce anlatmıştık. Canlıların varlığının, hikmetli bir ilahın varlığına delil oluşu da böyledir. Buna göre eğer, dâbbe (canlı) lafzı, melekler hakkında nasıl kullanılabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Fiil, her nekadar onu onlardan birisi yapsa bile, bazan bir topluluğa nisbet edilir. Nitekim Arapça'da mesela, bu fiili içlerinden sadece biri yaptığı halde, "Falancaoğulları şöyle şöyle yaptı" denilir ki "O iki (denizden) inci ve mercan çıkar" (Rahman. 22) ayeti de böyledir.

2) "Debîb" hareket demektir. Melekler için de hareket söz konusudur.

3) Şöyle de denebilir: Allah Teâlâ, göklerde, tıpkı insanların yeryüzünde yürüyüp gezdikleri gibi yürüyen çeşitli canlılar yaratmıştır. 79[79]

Dilediği Zaman Mahşerde Toplar

Daha sonra Hak Teâlâ, "O, bütün bunları toplamaya da dileyeceği zaman hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Keşşaf sahibi şöyle der: İzâ edatı mazi fiilin başına geldiği gibi, muzarî fiilin de başına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, (Leyi, 1) buyurmuştur. Bu ayetteki ifadesi de böyledir. Bu ifadenin anlatmak istediği şey, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün bunları ayrı ayrı yaratmasının, bir acziyyetten ötürü değil, (maslahattan (hikmetten) ötürü oluşunu beyân etmektir. İşte bundan dolayı, "O, bütün bunları toplamaya da, dileyeceği zaman hakkıyla kadirdir.." Yani, "haşri ve hesabı birlikte yapmaya kadirdir" buyurmuştur. Bu toplamanın maksadı, hesaba çekmek olduğu için, dememiş, (bunları toplamaya) buyurmuştur. Buna göre sanki, "dilediğimde akıllı varlıkları biraraya getirmeye kadirim" demek istemiştir. 80[80]

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/458

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/458-459

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/459

Mescit Hakkında Cübbâî'nin Dergahı

Cübbâi, Hak Teâlâ'nın meşîetinin (iradesinin) muhdes (sonradan meydana gelme) olduğuna, ayetteki "dileyeceği zaman" ifadesini delil getirerek şöyle der: "İzâ kelimesi, zarf-ı zamandır. "Dileyeceği..." kelimesi ise, muzarî (gelecek zaman) kalıbıdır. Binâenaleyh eğer, Allah'ın meşîeti kadîm (ezeli) olsaydı, bu meşieti, gelecek zaman ile ilgili belli bir vakte nisbet etmesinin bir manası olmazdı. Ayetteki bu ifade, böyle bir nisbete delâlet edince, Hak Teâlâ'nın meşîetinin muhdes olduğunu anlıyoruz." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: "Bu iki kelime, meşîete (Allah'ın meşietine) dahil oldukları gibi, "kadir" lafzına yani, Allah'ın kudretine de dâhil olmuş olurlar. O zaman buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin de muhdes (sonradan) olması gerekir. Bu söz konusu olamayacağına göre, aynı durum Cübbflî'nin ileri sürdüğü husus için de geçerli olur.
Daha sonra Hak Teâlâ, "Size çarpan her musibet, kendi ellerinizin işleyip kazandığı günahlar yüzündendir" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 81[81]

Birinci Mesele

Nâfî ve İbn Âmir, "fâ"sız olarak .. şeklinde okumuşlardır ki bu, Şâm ve Medine mushaflarında da böyledir. Diğer kıraat imamları da fâ ile okumuşlardır ve bu onların mushaflarında böyle fâ iledir. Birinci okuyuşa göre ifadenin başındaki mâ, jâfi manasında mübteda, ifadesi ise onun haberidir. Buna göre mana, "Sizin başınıza gelen şeyler, ellerinizin kazandığı (günahlar) yüzünden olmuştur" şeklindedir. İkinci kıraata göre ise, baştaki mâ, şart manası taşımıştır. 82[82]

Musibetten Maksad

Bu musibetler ile, ağrılar, acılar, hastalıklar, kıtlıklar, boğulmalar, yıldırım çarpması ve benzeri hoşa gitmeyen
herşey kastedilmiştir. Alimler, ağrı, sızı ve benzeri, bu şeylerin, daha önce işlenmiş birtakım günahlara karşılık verilmiş bir ceza olup, olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir:
Bazıları, şu sebeplerden ötürü bunun böyle olduğunu kabul etmemişlerdir:
a) Cenâb-ı Hak, "Bugün, her nefis, kazandığına (yaptığına) göre cezalandırılır" (Mu'min, i?) buyurmuş ve bu cezanın Kıyamet gününde olacağını beyan buyurmuştur. Yine, Fatiha Sûresi'nde "O, din gününün (Kıyametin) sahibidir" buyurmuştur. Âlimler bununla, Kıyamet gününün kastedildiği hususunda müttefiktirler.
b) Dünyadaki musibetler konusunda, zındık da, sıddîk da ortaktırlar. Böyle olan şeyin ise, daha önce işlenmiş günahlara bir ceza olarak verildiğini kabul etmek imansızdır. Aksine istikra (derinlemesine araştırma), bu musibetlerin, günahkârlardan daha ziyade, sâlih ve muttakilerin başına geldiğini göstermektedir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) "Bela ve musibetler öncelikle peygamberlere, sonra velilere, sonra derece derece daha aşağı olanlara verilmiştir"83[83]buyurmuştur.
c) Dünya, mükellefiyet yurdudur. Binâenaleyh eğer işlenen günahlara burada karşılık verilmiş olsaydı, o zaman dünya aynt anda, hem mükellefiyet, hem de ceza yurdu olmuş olurdu. 84[84]

Günahlara [Musibetler Birer Cezadır]

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/459
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/459
83[83] Benzeri hadis; Buharı, Marda ve Tıb, 3.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/460

Bu tür belâ ve musibetlerin işlenmiş günahlara karşılık birer ceza olduğunu söyleyenler de, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadis-i şerife tutunmuşlardır: "İnsanoğluna bir ağaç çi2iği (diken batması) veya benzeri (küçük) bir şey (bile), ancak onun günahı sebebiyle isabet eder."85[85] Hadis, bu manada bir başka lafızla da rivayet edilmiştir. Bu görüşte olanlar, hem tefsir ettiğimiz ayete, hem de, "Yahudilerden kaynaklanan bir zulüm sebebiyledir ki, helâl ve hoş şeyleri onlara haram kıldık" (Nisa, ıeoj ayetine tutunmuşlardır. Bu görüşte olanlar yine, tefsir ettiğimiz ayetin peşisıra gelen, "Kazandıkları (günahlar) yüzünden, onları helak eder" <şûn 34) ayetini de delil getirirler. Bu ayet, o helakin, insanların yaptıkları şeyler yüzünden olduğu hususunda açık bir ifadedir. Birinci görüşü benimseyenler, bunların bu ayeti delil getirmelerine karşılık şöyle derler: "Bu tür musibetlerin meydana gelmesi, peygamberler ve veliler hakkında olduğu gibi, bir ceza kabilinden olmayıp, mükellefiyette imtihan etme kabilindendir. Buna göre, "kendi ellerinin işleyip kazandığı (günahlar) yüzünden..." ifadesi, "Sizler bunları işlediğinizde, en uygun düşen, bu musibetlerin size verilmesidir" manasına gelmiş olur. Diğer delillere verilecek cevab da böyledir. Allah en iyi bilendir. 86[86]

Tenasüh İddiası

Hem tenâsühcüler (ruhların bir bedenden başka bir bedene geçtiğini savunanlar), hem de, "Çocuklar ve hayvanlar acı duymazlar (ceza görmezler)" diyenler, "Bu ayet, musibet ve belaların ancak daha önce işlenmiş suçlardan ötürü insanların başına geldiğine delâlet etmektedir" diyerek istidlal ederler. Daha sonra tenâsühcüler, "Fakat bu musibet ve belalar çocuklar ve hayvanlar için de söz konusudur. Binâenaleyh bunların, eskiden işlenmiş günahlardan ötürü meydana gelmiş olması gerekir" demişlerdir. Çocuklar ve hayvanlar için acı duymanın söz konusu olmadığını savunanlar ise şöyle demişlerdir: "Bu çocuk ve hayvanların, başka bir bedende olmadıkları sabittir. Çünkü tenasüh görüşü yanlıştır. Binâenaleyh çocukların ve hayvanların acı duymayacaklarına kesin olarak hükmetmek gerekir. Çünkü elem ve acı bir musibettir." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Ayetteki, "Size çarpan her musibet, kendi ellerinizin işleyip kazandığı (günahlar) yüzündendir" cümlesi, anlayan ve akledebilenler için bir hitabtır. Binâenaleyh bu ifadeye, hayvanlar İle çocuklar girmez. Üstelik Allah Teâlâ da, "Canlılara isabet eden her musibet, daha önceden işlenmiş bir günahtan Ötürüdür" buyurmamıştır. Allah en iyi bilendir. 87[87]

Müteşabihler

Ayetteki, "ellerinizin işleyip kazandığı (günahlar) yüzün- dendir" ifadesi, kesbin (kazanılan şeyin), "el"e nisbet edilmesini gerektirir. Halbuki "kesb", el ile değil, elde bulunan kudret sayesinde olur. Halbuki burada "el" kelimesiyle kastedilen, kudret olup ve böyle bir mecaz da yaygın olarak kullanıldığı için, Cenâb-ı Hak için kullanılmış olan "el" lafzını, Allah'ı uzuvlardan ve parçalardan tenzih edebilmek için, "kudret" manasına hamletmek gerekir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Birçoğunu da affeder" buyurmuştur ki bu, "Allah, pek çok musibet ve belayı, kendi fazlı ve rahmeti ile yürürlüğe koymaz" demektir.

Hasan el-Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şiddetli ağrı içinde kıvranan İmran b. Husayn'ın yanına gittik. Ona, "Senin bu haline üzülüyoruz" denildi. O, "Böyle yapmayın. Çünkü Allah'a yemin olsun ki, onun sevip verdiği şeyleri ben de severim" ve bu ayeti okuyup, "İşte bu (acı), benim ellerimin kazandığı şeyler yüzündendir. Bana, Rabbimin affı ulaşacaktır" dedi."

Ebû Sahle, Hz. Ali (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ayeti okuyarak şöyle dediğini rivayet

---

85[85] Müsned, 6/261 (Benzeri Hadis).

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/460

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/461

etmiştir: "Allah, bir kere affettiği bir şeyi ahirette yeniden söz konusu etmeyecek kadar yüce ve kerîmdir. Yine Allah dünyada iken cezalandırdığı bir suça karşı, ahirette tekrar azab etmeyecek kadar kerimdir."88[88] Bunu Vahidî, el-Bâsît'inde zikrederek, "Durum böyle olduğuna göre, Allah'ın kitabındaki en ümit verici ayet budur. Çünkü Allah Teâlâ, mü'minin günahlarını ikiye ayırmış. Onların bir kısmını, dünyada iken insana verdiği belâ ve musibetlerle affedip silmiş, bir kısmını da yine dünyada iken, belâ bile vermeden atfetmiştir. Allah Teâlâ ise, affından dönmeyen bir kerimdir. Bu, Allah'ın mü'minlere karşı davranış metodu (sünnetullahı)dır. Kâfirlere gelince, onlar Kıyamet günü, Rableri ile yüz yüze gelinceye kadar, Allah onların günahlarının cezasını vermez, bu hususta acele etmez.
Daha sonra Allah Teâlâ, "Siz yeryüzünde Allah'ı âciz bırakabilecekler değilsiniz" buyurmuştur ki bu, "Ey müşrikler topluluğu sizler, yeryüzünde beni âciz bırakamazsınız. Nerede olursanız olunuz, beni âciz bırakamaz ve yerde, kaçıp saklanarak, beni aşıp elimden kurtulamazsınız" demektir. "Sizin, Allah'dan başka ne bir haminiz, ne de bir yardımcınız vardır." Bununla da putlara ibadet edenler kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, böylece, putlara ibadette asla bir fayda bulunmadığını beyân etmiştir. Gerçek nasîr (yardımcı), Allah Teâlâ'dır. Binâenaleyh hiç şüphesiz O, kendisine ibadet edilmesi güzel ve yerinde olan bir zattır.

Allah'ın Ayetleri ve Mü'minler

"Denizde, dağlar gibi akıp giden gemiler de O'nun "ayetlerindendir. Eğer O dilerse, rüzgârı durdurur da, (o gemiler) denizin üstünde kahverirler. Şüphesiz bunda, çok sabreden ve şükreden herkes için kesin ayetler vardır. Yahut kazandıkları (işledikleri) şeyler yüzünden insanları helak eder, bir çoğunu da bağışlar. Ayetlerimiz hakkında mücadele etmekte olanlar, kendileri için kaçacakları hiçbir yer olmadığını bilsinler. Size verilen şey, dünya hayatının (geçici) birer faydasıdır. Allah katında olan ise, daha hayırlı ve daha devamlıdır. İman edip, ancak Rablerine tevekkül etmekte, büyük günahlardan ve fahiş kötülüklerden kaçınmakta, öfkelendikleri zaman
bağışlamakta olanlara, Rablerine icabet edenlere, namazlarını dosdoğru kılanlara ~ki bunlar işlerini aralarındaki müşavere ile yaparlar-, nzık olarak verdiğimiz şeylerden infak edenlere ve kendilerine karşı bir zulüm ve taşkınlık yapıldığı zaman, biribirine destek ve yardımcı olanlara mahsustur (bu
sevaplar)"
(Şûra. 32-38). 89[89]

Farklı Kıraatler

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Nâfî ve Ebû Amr, hem vasıl hem de vaktf halinde, yâ ile, şeklinde okumuşlardır. Binâenaleyh okuyuşta yâ'nın gösterilmesi, kelimenin aslı üzere okunuşundan Ötürüdür, hazfı ise, kolaylık olsun içindir. 90[90]

Gemilerdeki Nimet

Cevâr kelimesi "Akıp giden gemiler" takdirindedir. Anlaşılmasında bir karışıklık olmadığı için,

---

88[88] Aynı manada başka hadis için bkz. Tirmizi, İman 11 (5/16).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/461-462
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/462-463
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/463

mevsûf durumunda olan "sütün" (gemiler) kelimesi hazfedil m iştir. 91[91]

Üçüncü Mesele

Bil ki Allah Teâiâ, rüzgâr estiğinde, suyun yüzünde hareket eden o koca koca gemiler) de, ayetlerinden (delillerinden) biri olarak zikretmiştir. Yine bil ki bundan bahsedişinin maksadı şu iki şeydir:
a) Bununla, kadir ve hakim bir zatın varlığına istidlal edilmesi,
b) Allah'ın, kulları üzerindeki büyük nimetlerinin farkedilmesi...
Birincisi: Alimler, ayetteki "a'lâm" kelimesi ile dağların kastedildiğinde ittifak etmişlerdir. Şâire Hansa, kardeşine yaktığı ağıtta, ""Kardeşim Sahr, Öncülerin kendisine uydukları bir öncü İdi. Âdeta o, başında ateş bulunan bir dağ idi."
Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bu kasidenin okunmasını istemiş, râvî bu beyte gelince, Hz. Peygamber (s.a.s) "Bakın şu kadındaki belagata: Kardeşini dağa benzetmekle yetinmedi de bir de da onun tepesine ışık yerleştirdi!" buyurmuştur. Bunu iyice anladığına göre, şimdi diyoruz ki: Dağ gibi olan bu koca koca gemiler, rüzgâr estiğinde, en hızlı bir şekilde denizin yüzünde gidiyor; rüzgâr dindiğinde ise, kalıverlyorlar. Nahl SÛresi'nde, rüzgârları hareket ettiren ve durduranın Allah Teâlâ olduğunu delillerle açıklamıştık. Çünkü hiçbir insan, onları ne harekete, ne durdurmaya kadir değildir. Bu durum ise, kadir bir ilâhın varlığına delâlet eder. Hem sonra bu gemiler alabildiğine ağırdırlar. Buna rağmen suyun üstünde batmadan durmaktadırlar. Bu da ayrı bir delildir.
İkincisi: Bu, bunlardaki büyük faydaların farkedilip anlaşılmalıdır. Allah Teâlâ, yeryüzünün herbir mıntıkasına, faydalanılacak değişik şeyler vermiştir, işte bu gemiler sayesinde, bir mıntıkada bulunan fayda ve hususiyetler, diğer bir mıntıkaya; o mıntıkadakiler de bu mıntıkaya taşınınca, ticaret yoluyla büyük faydalar sağlanmış olur. İşte bu sebeplerden ötürü, Cenâb-ı Hak, gemilerin bu özelliğine de işaret etmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, "Eğer O dilerse, rüzgârı durdurur da, (o gemiler) denizin üstünde kahverirler" buyurmuştur. Ebû Amr ve birçok kıraat imamı, hemze ile fiili U^' şeklinde okumuşlardır. Çünkü hemzenin sükûnu, fiilin meczûm oluşunun alâmetidir. Vers'in rivayetine göre Nâfî bunu hemzesiz olarak okumuştur. Yine sadece Nâfî, rîh'i cemî olarak riyâh okumuştur. Diğerleri müfred olarak okumuşlardır. Keşşaf sahibi, hem yazıllu hem de yazallu tarzında, bu fiilin lâm'ın fethası ve kesresiyle okunduğunu söyler.
Ayetteki, "revâkld" kelimesi "revâtib" (durgun ve hareketsiz olan şeyler) manasında olup, "o gemiler, suyun üstünde hareketsiz öylece dururlar" demektir. 92[92]

Mü'mine Yakışan Tavır

Cenâb-ı Allah, yani, "Bütün bunlarda, Allah'ın belâlarına sabredip, nimetlerine şükredenler için ayetler (deliller) vardır" buyurmuştur. Bunun anlatmak istediği, mü'minin Allah'ı bildiren delillerden asla ve kat'â gafil olmaması gerektiğine dikkat çekmektir. Çünkü mü'min olan, mutlaka yâ belâ ve musibetler içinde, yahut da nimetler içindedir. Eğer bir belâya dûçâr ise, sabreder; nimet içinde ise şükreder. Böyle olunca da o, asla gafillerden olmamış olur.
Daha sonra Allah Teâlâ, "Yahut kazandıkları (işler) şeyler yüzünden (Allah), insanları helak eder" buyurmuştur. Arapça'da, "helak etti" manasında fiili kullanılır. Yine, "Günahları onu helak etti, mahvetti" manasında, günahkâr kimse hakkında, denilir. Buna göre mana, "Allah isterse, denizde yolculuk edenleri şu iki belaya dûçâr kılabilir. Ya rüzgârları dindirir, böylece gemiler, denizin üstünde durgun-hareketsiz kalıverir. Yahut da rüzgârları, kasırga ve fırtınaya çevirir. Böylece gemiler batar, yolcuları boğulurlar" şeklinde olur. Bu durumda, ayetteki ifadesi, fiiline atfedilmiş olur. Çünkü ayetin takdirî manası, "Eğer Allah dilerse rüzgârları

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/463
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/463-464

dindirir, böylece gemiler kalıverir. Yahut da o rüzgârları kasırga biçiminde estirir, böylece de gemiler batar" şeklinde olur.

Hak Teâlâ, "Birçoğunu da bağışlar" buyurmuştur ki bu da, "Allah isterse, bir kısmını helak eder; bir kısmını da affetmek suretiyle kurtuluşa erdirir" demektir. Buna göre eğer, "Aynen kendisi gibi meczûm kılınarak, fiilinin, fiili hükmünde sayılmasının sebebi nedir?" denilirse biz deriz ki: Bu, "Eğer Allah isterse, bir kısmını helak eder, bir kısmını da affetmek suretiyle kurtarır" demektir. Ama bu kelimeyi, vâv ile şeklinde okuyanlara göre, bu kelime ile yeni bir cümle başlamaktadır. 93[93]

Ayetlere Karşı Çıkanlar Kaçamazlar

Daha sonra Cenâb-ı Allah "Ayetlerimiz hakkında mücâdele etmekte olanlar, kendileri için kaçacakları hiçbir yer olmadığını bilsinler" buyurmuştur. NAfl ve İbn Âmir, müste'nef (yeni başlayan) bir cümle olarak, fiili ref ite (ötüreti) okurlarken; diğer kıraat imamları nasb İle şeklinde okumuşlardır. Binâenaleyh ref ile okunması müste'nef oluşundan ötürüdür. Nasb ite okunması ise, mahzûf bir illete (sebebe) affedilmesinden ötürüdür ve takdiri, "Allah onlardan intikam alsın ve onlar da şunu bilsinler için..." şeklindedir. Mahzuf bir illete atıfta bulunmak ise, Kur'ân'da, nadir olan şeylerden değildir.

Meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü biz onu insanlara bir ayet ve bizden bir rahmet kılacağız" (Meryem, 21) ve "Allah, gökleri ve yeri adaletle ve gerçek bir gaye ile ve herkesin kazandığı ne ise, ... onunla mukabele edilmesi için yaratmıştır"(Ca^ye,22) ayetleri böyledir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Kim, meczum olarak şeklinde okursa, bu kimse adeta, "Eğer Allah dilerse, şu üç şeyi, yani, birtakım kimseleri helak etmeyi, birtakım kimseleri kurtarmayı) ve birtakım kimseleri de sakındırmayı birlikte yapar.." demiş olur.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Ayetin manası, "o yalanlamaya dalarak çekişen kimseler, gemiler durduğunda ve rüzgârlar kasırga biçiminde estiğinde, kendileri için bir kurtuluş ve çarenin olmadığını bilmeleri ve böylece de bu, onların Allah'tan başka, fayda ve zararı dokunan bir ilâhın olmadığını itiraf etmelerine sebep ve vesile olması içindir.." şeklinde olur. 94[94]

Dünya Zevklerinin önemsizliği

Bil ki Allah Teâlâ, kendisinin birliğinin delillerini getirince bunun peşinden, dünya hayatının mahiyeti ve Önemsizliğini beyan eden ifadelere yer vermiştir. Çünkü bu delilleri kabulden alıkoyan şey, riyaset ve makam elde etme duygusu sebebiyle, dünyaya duyulan arzu ve istektir. Binâenaleyh dünya, kişinin gözünde önemsizteştiğinde, kişi dünyaya iltifat etmeyecek ve böylece de, delillerden yararlanmış olacaktır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Size verilen şey, dünya hayatının (geçici) birer taydaşıdır" buyurmuştur. Allah Teâlâ, dünyanın değersizliğine ve önemsizliğine dikkat çekmek için, onu, "metâ-bir geçimlik" olarak isimlendirmiştir. Nitekim duyular da, dünya ile İlgili olan her şeyin, çok çabuk ve hızlı bir biçimde sona erip son bulduğunu görüp müşahede etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah katında olan ise, daha hayırlı ve daha devamhdır" buyurmuştur ki, bu, "Dünyevî arzu ve istekler, sonlu olan kıymetsiz şeylerdir.." demektir. Allah bu tür şeylerin değersizliğine, onlara "metâ-geçimlik" adını vermekle; sona erdiklerine de, onları "dünya"dan addetmek suretiyle dikkat çekmiştir. Ahiret ise, daha hayırlı ve daha süreklidir. Halbuki, aklın sarîh delâleti, hayırlı ve sürekli olanı, fanî ve kıymetsiz olana tercih etmeyi gerektirir. 95[95]

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/464

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/464-465

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/465

Saîdlerln Sıfatları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hayırlı olan şeyin, kendisinde şu nitelikler bulunan kimseler için tahakkuk edeceğini beyân buyurmuştur. 96[96]

1- İman

Birinci Sıfat: Bu kimsenin, mü'minlerden olması.. Bunun böyle olduğunun delili Cenâb-ı Hakk'ın \p> ^J 'iman edip..." ifadesidir. 97[97]

2- Tevekkül

İkinci Sıfat: Bu kimsenin, Allah'ın tütfuna ve fadlına tevekkül edip güvenenlerden olması.. Bunun böyle oluşunun delili ancak Rablerine tevekkül de etmekte..." ifadesidir. Ama, "Taaf'tn, mükâfaatı gerektirdiğini, dolayısıyla kişinin Allah'a değil, bizzat yaptığı amele tevekkül ettiğini, güvendiğini" iddia edenlere gelince, böyle olan kimse, bu ayetin muhtevasına girmez. 98[98]

3- öfkeyi Yenme

Üçüncü Sıfat: Bu kimselerin, büyük günahlar ile hayasızlıklardan uzak olmuş olmaları.. Ibn Abbas'tan, ayetteki jfp jfuT ifadesinin manasının, "Allah'a ortak koşma, şirk" olduğu rivayet edilmiştir. Ki bunu, Keşşaf sahibi nakletmiştir. Ama, bu bence akıldan uzak bir görüştür. Çünkü imanın şartı, daha Önce zikredilmişti... Ki bu zaten müşrik olmamayı gerektirir.. Ayetteki bu ifadeyle bid'atler ve şüpheler ortaya atma ile ilgili olan şeylerin; "fevahlş" ifadesiyle, şehevî kuvvetlere alâkalı olan şeylerin ve "öfketendikierizaman bağışlamakta olanlar..."ifadesiyle de, gazabla alâkalı olan şeylerin kastedildiği de ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hak, "9ufrtn" lafzryla beraber, özellikle "gadab" kelimesini zikretmiştir. Çünkü "gazab", ateş karatterindedir. Ona galib gelmek İse, zor, çetin ve ona karşı durmak da meşakkatlidir.İşte bundan dolayı, gufran kelimesini zikretmiştir. Allah en iyisini bilendir. 99[99]

4- Rabbe İcabet ve Şûra

Dördüncü Sıfat: "Rablerine icabet edenlere..." ayetinin İfâde ettiği husus olup, bununla, tam ve mükemmel manada teslimiyet kastedilmiştir. Buna göre şayet karşı taraf, "Allah bu hususta imanı şart koşunca, iman'ın içine Allah'a icabet etme de girmiş olmaz mı?" derlerse, biz deriz ki: Bence doğruya en yakın olan, bu ifâdenin, samimi bir kalble Allah'ın kaderine razı olunması ve kişinin kalbinde, herhangi bir şey hakkında herhangi bir mücadele duygusunun yer almaması, manasına alınmasıdır.
Cenâb-ı Hak bu şartı da beyan edince, "Namazlarını dosdoğru kılanlara..." buyurmuştur ki, bununla da, farz namazlar kastedilmiştir. Çünkü mükâfaatın tahakkuk etmesinin şartı budur.
Ayet-i kerimedeki "ki bunlar İşlerini aralarındaki müşavere ile yaparlar" cümlesine gelince, bu, "onların arasında bir hâdise meydana geldiğinde, bir araya gelir ve karşılıklı meşverette bulunurlar" demektir ki, Allah, böyle davrananları övmüştür. Yani, "Onlar kendi başlanna hareket etmez. Hatta, anlaşamadıkları sürece, o işi yapmazlar" demektir. Hasan el-Basri'nin, "Müşavere eden her topluluk, yapacakları işin en doğrusuna ulaşırlar" dediği rivayet edilmiştir. eş-Şûra, tıpkı "el-fütya" kelimesi gibi, "karşılıklı müşavere etmek" anlamında bir

---

[96] 96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/465
[97] 97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/466
[98] 98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/466
[99] 99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/466

masdardır. Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin manası, "işleri, müşavereli, meşveretidir" şeklindedir. 100[100]

5- Tecavüze Mukabele

Beşinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "ve kendilerine zulüm ve taşkınlık yapıldığı zaman, biribirine destek ve yardımcı olanlara..." ayetinin ifade ettiği husus olup bu, "onlar, zalimin zulmüne, birlikte karşı koyma hususunda, Allah Teâlâ'nın kendilerine tanıdığı çizgide hareket eder, onun dışına çıkmazlar" demektir. Nahaf'nin bu ayeti okuduğunda şöyle deyip açıkladığı nakledilir: "Sahabe-i kiram, kendini bilmezlerin yüz bulup da kendilerine hücuma fırsat verecek şekilde kendi nefislerini zelil kılmalarını kerîh görürlerdi." 101[101]

Af Konusundaki İşkâl ,

İmdi, şayet "Bu ayet, şu iki sebepten dolayı bir işkâl arzeder:
1) Cenâb-ı Hak daha önce, "öfkelendikleri zaman bağışlamakta olanlar.." Duyurunca, daha nasıl bununla beraber, buna adeta zıt gibi olan, "ve kendilerine karşı bir zulüm ve tecavüz yapıldığı zaman, biribirine destek ve yardıma olanlara..." ifadesini zikretmesi uygun düşer?
2) (İlgili) bütün ayetler, affetmenin daha güzel olduğuna delâlet etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "ve affetmeniz takvaya daha yakındır" (Bakan. 237), "boş ve kötü lakırdıya rastladıkları vakit, şerefli (insanlar) olarak geçerler.." (Furf«n. 72), "Sen kolaylığı tut, iyiliği emret. Cahillerden yüz çevir.." (atm, 199) ve "Eğer herhangi bir ceza ile mukabele edecek olursanız, ancak size reva görülen ukubetin misillemesiyle ceza yapın. Sabrederseniz, andolsun ki bu, tahammül edenler için elbet daha hayırlıdır" (Nam, 126) buyurmuştur ki, işte bütün bu ayetler, mevzûbahs ayetin manasına zıt olurlar.
Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Affetmek iki şekilde olur:
a) Affın, fitnenin, suçlunun, suçunun yatışmasına ve onun suçundan vazgeçmesine bir vesile olması..
b) Yapılacak affın, suçlunun suçunun artmasına; öfke ve kininin kuvvetlenmesine sebep olması.. İşte, af konusunda varid olan mezkûr ayetler, birinci kısımdandır. Bu ayet ise, İkinci kısım affı ifâde etmektedir. (Kötülüğü artıracak affa yer yoktur.) Böylece, var gibi görünen böyle bir tezat, ortadan kalkmış olur. Allah en iyisini bilendir
Baksana, suçunda ısrar edeni affetmek, hem onu hem de başkalarını suça teşvik gibi olmuş olur. Binâenaleyh bir kimse, kölesini cariyesi ile ısrarlı bir biçimde zina ettiğini bitse de, şayet onu affetse, bu mazmûm olur, kınanır. Rivayet olunduğuna göre, Zeyneb Hz. AİŞe'ye yöneldi de, ona hakaret etti. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Hz. Zeynebi bundan men etti, ama o bundan vazgeçmedi. Bunun Üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Alşe'ye: 'İşte sana fırsat, hakkım almaya çalış?" buyurdu. Hem Allah Teâlâ, intikam almaya teşvik etmemiş, tam aksine bunun, sadece meşru olduğunu beyan buyurmuş, daha sonra bunun meşru oluşunun, mümasele (misli ile mukabele) şartına bağlı olduğunu açıklamış, daha sonra da,"... Fakat kim affeder, barışı sağlarsa mükâfaatı Allah'a aittir" (Şûr*. 40) ifadesiyle, afvetmenin daha evlâ olduğunu beyan buyurmuştur. Binâenaleyh, mezkûr soru, böylece zail olmuş olur. Allah en iyisini bilendir. 102[102]

Hak Esasını Kabul

"Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür. Fakat kim affeder ve durumunu düzeltirse onun ecri Allah'a aittir. Şüphe yok ki O, zalimleri asla sevmez. Kim kendisine, (yapılan) zulmün

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/466-467
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/467
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/467-468

ardından hakkını alırsa, bunlar aleyhinde bir yol yoktur. O yol ancak, insanlara zulmetmekte, yeryüzünde haksız olarak teğaüübe kalkışmakta olanlara karşıdır. İşte bunlar (yok mu), bunların hakkı, pek acıklı bir azâbtır Bununla beraber kim sabreder, bağışlarsa, işte bu, şüphesiz ve elbet azmolunacak işler cümlesindendir. Allah, kimi şaşırtırsa, bundan sonra onun hiçbir hâmîsi yoktur. O zalimleri göreceksin ki, onlar azabı gördükleri zaman, "(Dünyaya) geri dönmenin bir yolu var mı?" diyeceklerdir. Onların, (ateşe) arzolunurlarken, zilletten boyunlarını büke büke göz ucuyla (nasıl) bakacaklarını göreceksin. Îman etmiş olanlar şöyle diyeceklerdir: "Gerçekten hüsrana düşenler, Kıyamet
günü kendilerini de, taraftarlarını da hüsrana uğratanlardır." Gözünüzü açın ki, zalimler, muhakkak sürekli bir azâb içindedirler. Onların Allah'tan başka, kendilerine yardım edecek hiçbir dostları yoktur. Allah, kimi sapıklıkta bırakırsa, ona hiçbir yol bulunamaz!"
(Şûrâ, 4<M6).
Bil ki Allah Teâlâ, "Ve kendilerine karşı bir zulüm ve taşkınlık yapıldığı zaman, birbirine destek ve yardımcı olanlar..." (şort, »> buyurunca, bunun peşinden, bu intikam almanın, misli ve dengi bir biçimde olması şartı ile kayıtlı olması gerektiğine delâlet eden şeyi getirmiştir. Çünkü, noksan yapma da, fazla yapma da, bu konuda bir zulüm; ama misli ile karşılık ise, adalettir. Ki, işte bu adalet sayesinde, yerler ve gökler ayakta durmaktadır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Kötülüğün karsağı, ona denk bir kötülüktür" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 103[103]

Mukabeleye "Seyyie" Denilmesinin İzahı

Bir kimse, "Yapılan kötülüğe karşılık vermek meşrudur ve müsaade edilmiştir. Binâenaleyh, buna daha nasıl, "seyyie-kötülük" adı verilmiştir" diyebilir. Keşşaf sahibi buna şu şekilde cevap vermiştir: "Her İki fiil de, yani ilk fiil ve ona verilen karşılık da, kötülüktür. Zira isabet ettiği kimseyi üzmüştür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer onlara bir "seyyie" isabet ederse, "Bu, sendendir" derler" (Nisa, 78) ayetinde, onları sıkan musibet ve belaları kastetmiştir. Başkaları da bu hususu şöyle cevaplamıştır: Cenâb-ı Hak, bu iki şeyden birini mecazî manada; diğerini mukabilinde getirince, bunlardan birinin ismini diğeri için de kullanmıştır. Ama doğru olan, Keşşaf sahibinin yaptığı açıklamadır. 104[104]

İkinci Mesele

Bu ayet, fıkıh İlminde, büyük bir temel teşkil eden bir ayettir. Çünkü bu ayetin muktezâsı, her suça dengi ile mukabelede bulunmayı gerektirir. Bu böyledir, zira hakları zayi etmek, şer ve düşmanlık kapılarının açılmasına müncer olur. Çünkü, herkesin tabiatında ve yapısında, zulmetme, taşkınlık yapma ve düşman olma duyguları vardır. İnsan, bunlardan men olunmazsa, bunları yapmaya yellenir ve bunların peşini bırakmaz. İşlenen suçun miktarından fazla bir mukabelede bulunmak da zulümdür. Halbuki, seri hükümler ve şeriat, zulmetmekten münezzeh ve beridirler. Binaenaleyh, geriye ancak, işlenen suça, misliyle mukabelede bulunmak kalır. Hem sonra bu nass, diğer şu ve benzeri nassiarla da desteklenir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Eğer herhangi bir ceza ile mukabele edecek olursanız, ancak size reva görülen ukubetin misillemesiyle ceza yapın..." (Naw, 120), "Kim bir kötülük işlerse, ona, bunun benzerinden başkasıyla karşılık verilmez"(Mû'min, 40), "... Maktuller hakkında size kısas yazıldı... "(Bakara, 178) -halbuki kısas, eşitlik ve denklikten ibarettir-, "... Yaralar birbirine kısastır..." {Maide, 45) ve "Kısasta sizin için bir hayat vardır" (Bakara, 17B) buyurmuştur. Binâenaleyh, bütün bu nasslar, bir şeye misliyle mukabele etmeyi gerektirmektedir. Burada şöyle bir incelik de vardır: Hakkı tam olarak almak, ancak, fazlayı tam yapmakla mümkün olunca, burada, suçluya fazla zarar verme ile, kendisine karşı suç işlenilen kimseyi, hakkını

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/468-469
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/469

tam almaktan men etme arasında bir tearuz ve çelişki meydana gelir. Binâenaleyh, bu ikisinden hangisi daha evlâdır? İşte burası, müstenitlerin içtihatlarının mahalli olup, bu, durumlarının değişmesine göre değişir.
Bu temel kaideye, geriye kalanlara dikkat çekme bakımından, bazı meseleler dayanır: 105[105]

Müslim'in Kâfire Bedel Kısası'ı

Birinci Misâl: Şafiî (r.h), müslüman kimsenin, zimmîye mukabil; hür kimsenin de, köleye mukabil (Öldürülemeyeceğine-kısas edilemeyeceğine) dair istidlalde bulunarak şöyle der: "Kısasın olabilmesi için, "mümâsetet-denklik" şarttır. Halbuki bu denklik, bu iki meselede söz konusu değildir, bulunmaz. Binâenaleyh, bu ikisi arasında kısasın olmaması gerekir. Kısasın olabilmesi için, denkliğin şart oluşunun izahına gelince, bu, bahsedilen bu nasslar sebebiyledir.
Bu nasslardan nasıl istidlal edildiğine gelince, biz şöyle diyoruz: Biz, bu nasslarda bahsedilen "denklik, mümaselet" ifadesini, delilin tahsis ettiği durumlar hariç, ya her bakımdan denkliğe, yahut da, belli bir konudaki denkliğe hamlederiz.. Tercihe şayan olan, birincisidir. Çünkü, belli ve muayyen husus, ayet-i kerimede yer almamıştır. Binâenaleyh, biz, ayeti bu belli hususa hamledersek, o zaman ayet mücmellesin Ama, birinci kısma hamledersek. bu durumda da, tahsisi üstlenmek gerekir. Halbuki mücmelliği bertaraf etmenin, tahsili bertaraf etmekten daha evlâ olduğu malûmdur. Böylece ayetin, aklî ve ayrı bir naklî delilin tahsis etmiş olduğu durumlar hariç, bütün hususlarda bir denkliğin gözetilmesini gerektirdiği sabit olmuş olur.
Bunun böyle olduğu da sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki: Müslümanı zimmîye; hürrü de köleye mukabil öldürmede (kısas etmede) denkliği gözetmek mümkün değildir. Çünkü şeriat, katlin, kısasın farz olmasında İslâmiyet'e, müslüman oluşa, -ya bizzat kâfir hakkında olduğu gibi-, bulunmadığı durumda onu, yani İslâmiyet'i gerçekleştirmek için; yahut da, -mürted hakkında olduğu gibi- İslâmiyet'i sürdürmek için itibar etmiştir. Ayrıca, hürriyet de, şeriatın, yargı, imamet ve şehâdet hususlarında nazar-ı dikkate aldığı bir sıfattır. Böylece, kısasın olabilmesi için, denkliğin şart olduğu sabit olmuş olur ki bu denklik burada bulunmamıştır. Binâenaleyh kısasın yapılmaması gerekir. 106[106]

Bir Ele Mukabil Çok Elin Kısası

İkinci Misal: Şafiî (r.h), tek bir elin kesilmesine mukabil, ellerin (birçok elin) kesileceği hususunda istidlal ederek şöyle der: Kesmenin tamamının veya bir kısmının, bu kesenlerin tamamından veya bir kısmından kaynaklanmış olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, İşte bu nasslardan dolayı, aynı şeyin, bu kesenlerin tamamı hakkında meşru ve yasal olması gerekir. Hepsini veya bir kısmını kesmenin, hepsi veya bir ktsmı hakkında meşru olduğunu söyleyen herkes, bu kesmenin hepsi hakkında da meşru olduğunu söylemiş olur. Geriye, "Bu durumda bu meseleden, suçludan daha fazlasının alınması neticesi çıkar. Halbuki, yasaktır" denilmesi kalır. Ancak ne var ki, biz diyoruz ki: Suçlu ile, kendisine karşı suç işlenilen kimse arasında bir çatışma meydana geldiğinde, kendisine karşı suç işlenilenin tarafını gözetmek daha evlâ olur.
Üçüncü Misal: Babanın ortağı (evlâdını öldürmesi halinde ona yardım eden) hakkında kısas meşrudur Bunun delili, bu kimseden, yaralamanın sudur etmiş olmasıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, yaralamalar birbirine kısastır..." (m.**. 45) ayetinden dolayı, misliyle mukabele edilmesi gerekir. Bu sabit olunca, kısasın tamamı da sabit olmuş olur. Çünkü, aralarında fark olduğunu söyleyen kimse yoktur. 107[107]

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/469-470
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/470
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/470-471

Misliyle Mukabele Caizdir

Dördüncü Misâl: Şafiî (r.h) şöyle der: "Yakanı yakarız, boğanı boğarız. Bunun delili, her şeye misliyle mukabele etmek gerektiğine delâlet eden bu nasslardır".108[108]

Kısasta Şahitlik

Besinci Misâl: Kısas (yapılması gerektiğine dair) şahitlik edenler, bu şahadetlerinden geri dönüp de, "kasten yalan söyledik" dediklerinde, bunlara kısas gerekir. Çünkü bunlar, bu şehâdetleriyte, o kimsenin kanının akıtılmasına sebep olmuşlardır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür" ifâdesinden dolayı, bunların da kanlarının akıtılması gerekir. 109[109]

[Mükrehe Kısasın Hükmü]

Altıncı Misâl: Şafiî (r.h) şöyle der: Mükrehe (zor altında bir işi yapana) kısasın uygulanması gerekir. Çünkü bu kimseden, o öldürme işi, zulmen sudur etmiştir. Binâenaleyh, aynısının bu kimseye de farz olması gerekir. Bu kimseden, Öldürmenin sâdır olduğu duyularla sabittir. Bu kimsenin zulmen öldürdüğüne gelince, müslümanlar, bu kimsenin, Allah tarafından adam öldürmemekle mükellef kılındığı ve yine bu kimsenin buna mukabil, büyük bir günaha ve çetin bir azaba müstehak olacağı hususunda müttefiktirler. Bu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür" hükmünden dolayt, bu kötülüğe, misliyle mukabelede bulunulması gerekir".
Yedinci Misâl: Şaffî (r.h) şöyle der: "Ağır bir şeyle öldürmek, kısası gerektirir. Bunun delili, şudur: Suçlu, o kimsenin hayatına son vermiştir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür" hükmünden dolayı maktulün velisinin, katilin hayatını sona erdirme imkânını elde etmesi gerekir".110[110]

Hürrün Köleye Mukabil Kısası

Sekizinci Misâl: Hür kimse, köleye mukabil kısâsen öldürülmez. Biz bu meseleyi, her ne kadar birinci misâlimizde ele aJdıysak da, ancak ne var ki burada biz, bir başka açıdan bunu İzah ediyor ve şöyle diyoruz: Katil, kölenin sahibine ait, meselâ on dinara denk bir şeyi telef etse, bu durumda katilin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür" ayetinden dolayı, on dinar ödemesi gerekir. Tazmîn vacib olunca, kısasın vâcib olmaması gerekir. Çünkü, bu ikisi arasında bir fark olduğunu söyleyen yoktur.
Dokuzuncu Misâl: Gasbdan elde edilen menfaatlar, Şafiî (r.h)'ye göre, tazmin edilir. Bunun delili şudur: Gasbeden kimse, örfte, meselâ bir dinara eş değerdeki menfaatleri, mâlikin elden kaçırmasına, yitirmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın, "Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür" hükmünden dolayı, gasb edenin de, dengi bir malı, elden çıkarması gerekir. Gasbeden kimseye, bu kadar şeyin elden çıkarmasını gerekli gören herkes, bunun malı gasbedilen kimseye verilmesi gerektiğine hükmetmiş olur. 111[111]

Bir Ele Mukabil Çok Elin Kısası

Onuncu Misâl: Hür kimse, köleye mukabil kısas edilemez. Çünkü eğer hür kimse köleye

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/471
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/471
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/471
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/471-472

mukabil kısas edilmiş olsaydı, o zaman bu hür kimse, hem "Kim bir kötülük işlerse, ona bunun benzerinden başkasıyla karşılık yapûmaz.." (wnn,4ty) ayetinden, hem de, yukarda yazmış olduğumuz diğer nasslardan dolayı, kısası gerektiren durumlar hususunda, köleye denk olmuş olurdu. Sonra hür kimsenin kölesi bizzat kendisinin kölesine mukabil olarak kısasen öldürülür. Binaenaleyh, başkasının kölesinin bizzat bahsettiğimiz bu nasslardan dolayı, kısası gerektiren durumlar hususunda kendisinin kölesine denk olması gerekir. Böyle olması halinde, kendisinin kölesi, kısası gerektiren durumlar hususunda başkasının kölesine denk olmuş olur. Böylece de, kendisinin kölesi, kendisinin misli için, (yan! öldürülen köle için) bir misil olmuş olur. Mislin misli de, misildir. Binâenaleyh, kendisinin kölesinin kısası gerektiren durumlar hususunda, kendisi için bir misil olması gerekir. Şimdi hür bir kimse, başkasının kölesine karşı (kısasen) öldürülecek olsaydı, o zaman bu hür kimse, yaptığımız bu izahlardan anlaşıldığı üzere, bizzat kendisi kölesine mukabil öldürülmüş olurdu. Halbuki, hür bir kimse kendi kölesine mukabil öldürülemez. Binâenaleyh, başkasının kölesine mukabil de öldürülmemesi gerekir.

Böylece biz, bu on misâli, bu ayete dayanarak zikrettik. Zekası elinden tutan herkese, işte bu temel esasa dayanarak, pekçok şer'î meseleler çıkarması kolaydır. Allah en İyisini bilendir.

Ayrıca burada şöyle bir bahis daha vardır: Ebû Hanlfe (r.h), (bir ele mukabil), ellerin kesilmesi hususunda şöyle der: "Kesmenin tamamının veya bir kısmının, kesenlerin hepsinden veya bir kısmından sudur tnimş olduğunda şüphe yoktur. Ancak ne var ki, bu hakkı tastamam alabilmek, ancak bu ziyadeyi yerine getirmekle mümkün olur. Çünkü, (meselâ), on eli elden çıkarmak, telef etmek, tek bir eli telef etmekten daha fazladır. Binâenaleyh bunun, aslolan haram oluş hali üzere kalması gerekir."

Buna mukabil Şafii (r.h) de şöyle der: "Şayet tek bir ele mukabil, on eli telef etmek haram olmuş olsaydı, tek bir cana mukabil on canı telef etmek de haram olmuş olurdu. Çünkü, canı telef etmek, eli telef etmeyi de kapsar.. Binâenaleyh, bir tek cana mukabil on canı telef etmek, tek bir ele mukabil on eli telef etmeyi gerektirir. Bu sebeple, tek bir ele mukabil on eli telef etmek haram olmuş olsaydı, o zaman, tek bir candan dolayı on canı telef etmek de haramı kapsamış olurdu. Haramı kapsayan her şey ise, haramdır. Bu durumda, tek bir cana mukabil on can öldürmenin haram olması gerekirdi.. Halbuki biz, bunun haram olmayacağı hususunda ittifak edince, ziyade durum hakkında, ileri sürdüğümüz hususun, (ey Hanefi'ler) şer'an sakıncalı olmadığını anlamış bulunuyoruz.. Allah, en iyisini bilendir. 112[112]

Aynıyla Karşılık Delille Kayıtlı

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kötülüğün karşılığı, ona denk bir kötülüktür" ifadesinin, delilin tahsis etmiş olduğu durumlar hariç, bütün hallerde mutlak manada denkliğin gözetilmesinin vücûbiyyetini gerektirdiğini açıklamıştık. Halbuki fukaha, bu hususa, pekçok misallerde tahsisi sokmuş, bu hususu tahsis etmiştir. Bu bazan, daha düşük bir nassa, bazan da kıyasa binâen böyle yapılmıştır. Tahsisi iddia edenin, bu hususta açıklamada bulunması gerektiğinde hiçbir şüphe yoktur. Mükellefe, bütün meselelerde, bu nassa tutunması kâfidir. (Bu manada) MücAhld ve Süddî şöyle demişlerdir: "Birisi birisine, "Allah onu rezil rüsvay etsin!" dediğinde, o da ona aynısıyla mukabelede bulunsun. Ama, birisi birisine haddi gerektiren bir iftira attığında, iftira atılana, aynı şeyi söylemek değil, tam aksine, iftira atan kimseye, Allah'ın emrettiği had cezası gerekir".

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Kim affetmek ve göz yummak suretiyle, kendisiyle hasmı arasını ıslah eder de bağışlarsa, -ki, nitekim Cenâb-ı Hak da, böyle yapılması halinde-, "O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse bile sanki yakın dosttur" (Pussiiet, 34) ayetinde belirttiği gibi dost olacağını buyurmuştur. "Mükâfaatı Allah'a aittir." Bu, yücelik ve ululukta, bir başkasının kendisine kıyaslanamayacağı derecede kapalı ve dopdolu bir vaaddir. 113[113]

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/472-473

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/473

Affın Mükâfaatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki o, zalimleri asla sevmez../' buyurmuştur. Bu hususta şu İki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu cümlenin maksadı, suça maruz kalan kimsenin, zalimden fazlasını talep etmesinin caiz olamayacağına dikkat çekmektir. Çünkü zalim kimse, zulmünün dışında, masumdur. Zalimin zulmüne birlikte karşı koymada (intişâr) ise, özellikle harb esnasında ve izzeti nefsi korumanın doruk noktaya çıktığı durumlarda, denkliği muhafaza etme ve aşın gitmeme hususunda, hemen hemen, emin olunamaz, bu Konuda güvence verilemez. Böylece, mazlum olan kimse çoğu kez, kısasa (hakkını tastamam almaya) yöneldiğinde, zalim durumuna düşmüş olur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyamet günü olduğunda, bir münadî şöyle nida eder: "Allah Teâlâ'dan alacağı olanlar, ayağa kalksın.."Bunun üzerine, birtakım kimseler ayağa kalkar da, bunun üzerine onlara, "Sizin, Allah'ta olan alacağınız nedir?" denilir. Onlar, "Biz, bize zulmeden kimseleri bağışlayan kimseleriz..." derler de, onlara, "Allah'ın izniyle cennete giriniz" denilir."
b) Allah Teâlâ, zalimi affetmeye teşvik edince, buna rağmen, zalimleri sevmediğini de haber vermiştir. Bu, Cenâb-ı Hak zalimleri sevmediği halde buna rağmen, o, zalimleri affetmeye teşvik edince, imanı sebebiyle Allah'ın sevgilisi olan mü'mini haydi haydi affedeceğine dikkat çekmektir... [114][114]

Hakkını Almanın Meşruluğu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kim kendisine, (yapılan) zulmün ardından hakkını alırsa..." buyurmuştur. Ki bu, "zâlimin ona zulmetmesinden sonra.." demek olup, bu, masdarın, (yani "zulm" kelimesinin) mef'ûlüne muzâf kılınması kabîlindendir. "İşte bunlara, yani zalimin zulmüne birlikte karşı koyanlara ceza vermek ve sorumlu tutmak gibi, herhangi bt yol yoktur. Çünkü bunlar, zalimin zulmüne birlikte karşı koyma gibi, kendilerine mubah kılmanı yapmışlardır".
Şafiî (r.h), kısasta aşırı gitmenin, ziyan edilmiş, heder edilmiş bir şey olduğunu beyan hususunda bu ayete tutunarak şöyle der: "Şeriat bu kimseye, hakime, kesmek hususunda, ya mutlak manada müsaade etmiştir, yahut da, ileri geçmeme, aşırı gitmeme şartıyla müsaade etmiştir. Bu ikfncisisi batıldır. Çünkü, kesmede asi olan, haramlıktır. Binâenaleyh, kesebilmek ileri gitmeme şartına bağlanıp, ve bu şart da belirsiz olunca, kesmenin asıl haramhk üzere kalması gerekir. Çünkü bu hususta asi olan, haramlıktır. Helâl oluş ise, meçhul bir şarta bağlı olarak tahakkuk etmektedir. Binâenaleyh, bu asıl haremliğin sürmesi gerekir. Bu böyle olmadığına göre, şeriatın bu kimseye, ister ileri gitsin ister gitmesin kesme hususunda müsaade etmiş olduğunu anlamış oluyoruz. Durum böyle olunca da, bu ileri gitmenin tazmini gerektirmemesi gerekir. Çünkü, bu kimse, zâlimin kendisine zulmünden sonra hakkını almıştır. Binâenaleyh, bu konuda o kimsenin hiç mesul tutulmaması, (bu konuda hiç kimsenin yol bulamaması) gerekir.
Daha sonra Çenâb-ı Hak "O yol ancak, insanlara zulmedenlere, yani zulmü başlatanlara, yeryüzünde haksız olarak teğallübe kalkışmakta olanlara karşıdır. İşte bunlar (yok mu), bunların hakkı, pek acıklı bir azabür" buyurmuştur. Daha sonra da, buyurmuştur ki bu, "Kısas talebinde bulunmayıp sabreden ve affedenlere şelince, onların bu sabrı ve affedişleri, azmolunacak işler
cümlesindendir." Zâlimden intikam almamaya azmetmek, Özenilecek güzel işlerdendir" demektir. Burada "azm" kelimesinin muzaf olduğu huve zamiri, tıpkı Arapların, "Yağın iki batmanı bir dirheme" şeklindeki sözlerinde, (bu yağın) ifadesinin hazfi gibi, manadan anlaşıldığı için, hazfedilmiştir. Nakledildiğine göre, Hasan el-Basrf'nin meclisinde, birisi birisine

---

[114][114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/473-474

hakaret etmiş, hakarete uğrayan kimse ise, öfkesini içinde tutup sabretmiş, terlemiş, terini silmiş ve meclisden kalkıp bu ayeti okumuştur. Bunun üzerine Hasan el-Basrî, "Vallahi cahillerin anlamadığını, bu adam anlamış ve içine sindirmiş" dedi.

Cenâb-ı Allah daha sonra, "Allah kimi şaşırtırsa, bundan sonra onun, hiçbir hâmisi yoktur" buyurmuştur. Bu, "Hızlarımdan yani Allah'ın onu saptırmasından sonra, artık ona yardım işini üstlenecek hiçbir yardımcısı yoktur" demektir ki bu, dalâletin Allah'dan olduğu ve hidayetin, Allah'ın dışında hiçbir kimsenin kudreti dâhilinde olmadığı hususunda çok açık bir ifadedir.

Kâdî "Bunun manası, "Allah kimi cennet yolundan idlâl eder (saptırırsa), artık o kimseye yardım edebilecek bir dost yoktur" şeklindedir" der. Buna söyle cevap veririz: Ayette bahsedilen saptırma işini, belli bir misâl (iş) İle yani cennet yolundan saptırma manası ile sınırlandırmak, delilin aksine bir harekettir. Hem üstelik sizi (Mu'tezile'nin) görüşüne göre, o kimseyi cennetten saptıran da Allah değil, aksine o kimsenin bizzat kendisidir. 115[115]

Kâfirlerin Pişmanlığı

Cenâb-ı Allah sonra, "O zâlimleri göreceksin ki, onlar azabı gördükleri zaman, "(Dünyaya) geri dönmenin bir yolu var mı?" buyurmuştur. Bu, "Onlar görüp müşahede ettikleri o azabın dehşetinden Ötürü, dünyaya geri dönme talebinde bulunacaklardır" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Allah, onların, cehennem üzerlerine salındığındaki durumlarını da beyan buyurarak, "Onların (ateşe) arzolunurlarken, zilletten boyunlarını büke büke göz ucuyla (nasıl) bakacaklarını göreceksin" demiştir. Yani başlarına gelen o zilletten ötürü, onları hakir, zelîl ve perişan bir halde görürsün. Onların bakışları, göz kapaklarını, karşı tarafın dalgın ve gafil vaktini gözeterek, çok sinsi ve belli belirsiz bir şekilde hareket ettirirler. Bu tıpkı, kendisinin öldürüleceğini yakînen bilen kimsenin o kılıca göz ucuyla bakışı gibidir. Böyle olan kimse sanki göz kapaklarım açamıyor ve gözlerini, tıpkı sevdiği şeylere dolu dolu bakışı gibi dikemiyor. 116[116]

Kâfirlerin Körlüğündekl İşkâl

Eğer, Allah TeaJâ kâfirlerden bahsederken, onların kör olarak haşrolunacaklannı söylememiştir. Binâenaleyh burada, onlann göz ucuyla baktıklarını nasıl belirtebilir?" denilirse, biz deriz ki: Belki de kâfirler, başlangıçta bu şekilde bakabiliyorlardı, daha sonra kör kılındılar. Belki de bakabilenler bir topluluk, kör olarak hasredilenler de başka bir kâfir grubudur.

Cenâb-ı Allah, kâfirlerin durumundan bahsedince, mü'minlerin kâfirler için söyleyecekleri sözleri de haber vererek, "İman etmiş olanlar şöyle diyeceklerdir: "Gerçekten hüsrana düşenler Kıyamet günü kendilerini de, taraftarlarım da hüsrana uğratanlardır" buyurmuştur. Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki "Kıyamet günü" kelimesi, ya "hüsrana uğratma"ya taalluk eder, onunla ilgilidir, ki bu durumda mü'minlerin bu sözü dünyada söylenmiş bir söz olur, yahut da, "diyeceklerdir" fiiline taalluk eder, yani "mü'minler, kâfirleri bu hatde görünce, Kıyamet günü böyle söylerler" demektir. 117[117]

"Zalim" Kâfir Manasına

Daha sonra Allah Teâlâ, "Gözünüzü açın ki, zâlimler, muhakkak sürekli bir azab içindedirler" buyurmuştur. Kâdî, "İşte bu ayet, kâfir ve fasıklarm (günahkârların) azabının ebedî olacağına delâlet eder" der. Buna şu şekilde cevap veririz: Kur'ân'da mutlak (sıfatsız) olarak geçen zâlim kelimesi, kâfir manasındadır Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kâfirler, zâlimlerin tâ kendileridir"(Bıkara, 254) buyurmuştur. Bu hususu, Hak Teâlâ'nın bu ayetten sonraki,

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/474-475

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/475

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/475

"Onların Allah'tan başka kendilerine yardim edecek hiçbir dostları yoktur" ifadesi de te'kid eder ki bu, "Allah yanında onlara şefaatçi olacakları kuruntusuyfa taptıkları o putlar, bu şefaati yapamayacaklardır" demektir. Bu mananın ise, ancak kâfirler için söz konusu olabileceği malumdur. Hak Teâlâ bundan sonra da, "Allah kimi sapıklıkta bırakırsa, ona hiçbir yol bulunamaz" buyurmuştur ki, bu dalâlete sevkedenin de, hidayet edenin de, biz ehli sünnetin görüşünde olduğu gibi, Allah Teâlâ olduğuna delâlet eder. Allah en iyi bilendir. 118[118]

Defi Mümkün Olmayan Gün

"Allah'dan, geri çevrilmesi asla mümkün olmayacak bir gün gelmezden evvel, Rabbinize icabet edin. O gün, sizin için ne bir sığınak, ne de bir inkâr imkânı vardır. Eğer onlar, (imandan) yine yüz çevirirlerse, biz seni, onların üzerine (zaten) bir bekçi olarak göndermedik. Sana düşen, tebliğden başka birşey değil. Gerçekten biz insana, katımızdan bir nimet tattırdığımız vakit o, bununla ferahlanır. Eğer onlara, kendi ellerinin öne sürdükleri şeyler yüzünden bir fenalık isabet ederse, o zaman, insan gerçekten bir nankör olur.
Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediğini yaratır. Dilediğine kız (çocuklar), dilediğine erkek (çocuklar) lütfeder. Yahut erkekler ve kızlar olarak, çift (cinsten de) verir. Dilediğini de kısır bırakır. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir ve herşeye kadirdir"
(ŞÛrâ, 47-50). 119[119]

Bu Gün Hangi Gündür?

Bil ki Allah Teâlâ, vaad ve va'idinden uzun uzun bahsettikten sonra, esas maksaddan bahsetmek üzere: "Allah'dan geri çevrilmesi asla mümkün olmayacak bir gün gelmezden evvel, Rabbinize icabet edin" buyurmuştur. Ayetteki, "Allah'dan" ifadesinin, "geri çevrilmesi asla mümkün olmayacak" ifadesinin sılası, yani onunla ilgili olması, dolayısıyla da, "Allah o hususta karar verdikten sonra, engellenmesine çâre olmayan" manasında olması mümkün olduğu gibi; yine "Allah'dan" ifadesinin, "gelme" fiilinin sılası, yani onunla ilgili olması ve "Reddine hiç kimsenin kadir olamayacağı bir gün, Allah'dan gelmezden önce" manasında olması da mümkündür. Alimler, bu "gün" ile, hangi günün kastedildiği hususunda değişik izahlarda bulunmuşlar: Bunun, insanın ölümünün geldiği gün veya Kıyamet günü olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü Cenâb-ı Hak bunu, "engellenemez" bir gün olarak nitelemiştir. Böyle bir sıfat İse, her iki gün için de söz konusudur. "Geri çevrilmesi asla mümkün olmayan" ifadesinin, "Öne alınamaz ve geri bırakılamaz" manasında olması ve "O günde, telafi yapılabilsin diye, mükellefiyete döndürülme söz konusu olamaz" manasında olması mümkündür.
Daha sonra, Cenâb-ı Hak, bu günü nitelerken, "O gün ne sizin için, o azabtan kurtulmanızda faydalı olacak bir sığınak, ne de herhangi bir kimsenin reddetmesi sebebiyle değişecek bir durum yoktur" buyurmuştur. Ayetteki "nekîr" kelimesi ile, "inkâr" manası da kastedilmiş olabilir. Buna göre ifade, "istediğiniz o amellerden hiçbirini İnkâr edemeyeceksiniz" manasında olur: Eğer onlar, yani "kendilerine imânı icabeti emrettiğim bu kimseler, yine yüz çevirir, yani bu emri kabullenmezlerse, biz seni, onların üzerine, işlerini kontrol etmen için, amellerini zabt-u rabt altına alman için, bir bekçi olarak göndermedik. (Ey Peygamber), sana düşen sadece tebliğdir." Bu, Allah'ın, Hz. Peygamber (s.a.s) İçin bir tesellisidir. 120[120]

Nimete Aldanma

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu bâtıl inançlarında ısrarlarının sebebini de beyan etmiştir.

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/476
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/476-477
120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/477

Çünkü onlar dünyada bir saadet ve ikrama nail olmuşlardır. Dünyalık elde etmek ise, aldanmaya, azmaya, kibirlenmeye ve hakka boyun eğmemeye sebep olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "Gerçekten biz insana, katımızdan bir nimet tattırdığımız vakit o, bununla ferahlanır" buyurmuştur. Allah'ın dünyadaki nimetleri ne kadar büyük olursa olsun, yine de, âhirette hazırlanan mutlulukların yanında, denize nisbetle bir katre gibidirler. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ bu nimetleri, "tadma" ile ifade etmiş ve böylece "insanoğlu, dünyada bulunan, aslında önemsiz olan bu nimetleri elde ettiğinde alabildiğine sevinip gururlanır, ucbe ve kibre kapılır; bütün arzuları elde ettiğini, en yüce mutluluklara ulaştığını sanır ki bu, âhiret saadetleri hususundaki inancı zayıf olanların düşecekleri bir hal, takib ettikleri bir yol olup, bu yol, dünya nimetlerini adetâ ahiret nimetlerine ulaştıran bir vasıta kabul eden, mü'minlerin yoluna ters olan bir yol ve tutumdur. [121][121]

Musibet Sırasında Nankörlük

Allah Teâlâ, daha sonra, hastalık ve fakirlik gibi, hoşlanmadıkları ve üzüldükleri şeyler isabet ettiğinde, onların hemen nankörlüğü ortaya koyacaklarını beyan buyurmuştur ki bu, "insan gerçekten bir nankör olur" cümlesinin anlattığı husustur. "Kefûr", nankörlükte zirvede olan demektir. Cenâb-ı Hak, insanın tabiatının, tabiatı, Allah'ın gösterdiği terbiye metodlarıyla terbiye etmediği müddetçe, bu nankörlüğü gerektireceğini anlatmak İçin, "O nankördür" dememiş de, "insan nankördür" demiştir.

Allah, insana, rahmetini tattıracağını ve onun başına rahmetinin zıddını da getirebileceğini beyân edince, bunun peşisıra, "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır" buyurmuştur. Bu ifadenin anlatmak istediği şey, insanın, elde ettiği mal ve makam ile aldanmaması ve herşeyin, Allah'ın mülkü ve milki olduğunu, elde ettiği bu kadarcık malın, Allah'ın kudret elinde olduğunu; çünkü bunu ona Allah'ın verdiğini bilmesini sağlamaktır. İşte böyle bir inanç, insanı daha fazla İbadet ve itaata sevkeder. Ama insan, bu nimetlerin, kendi aklı, gayreti ve çalışması sayesinde olduğuna inandığında, kendi kendini beğenir ve Allah'a itaatten yüz çevirir.

Daha sonra Allah Teâlâ, Kendisinin bu alemdeki çeşitli tasarruflarından da bahsetmiştir. Çünkü O, kimine kız; kimine erkek; kimine kız-erkek karışık çocuklar verir, kimini de hepsinden mahrum eder ki işte bu mahrum edişi, "Dilediğini de kısır bırakır" cümlesiyle anlatmıştır. Bil ki tabiatcılar, çocuğun doğmasının babanın nutfesinin ve ana rahminin, bu ise elverişli olmasına bağlı olduğunu; çocukların erkek olmasının sebebinin hararetin; kız olmasının sebebinin de soğukluğun hâkim olması olduğunu söylemişlerdir. Biz bu hususu, tam ve uzun bir şekilde, Nahl Sûresi'nde ele aldık ve tabiatcıların bu görüşünü yakînî delillerle çürüttük. Böylece, bütün bunların, tabiattan, yıldızlardan ve feleklerden değil, ancak Allah'dan olduğu ortaya çıkar.

Bu ayetle ilgili söyle birkaç soru söz konusudur. [122][122]

1- Bazı Sorular

Birinci Soru: Allah Teâlâ bu ayette, kızı, erkekten Önce zikrederek, "Dilediğine kızlar, dilediğine erkek (çocuklar) verir" buyurmuştur. Bundan sonraki ifadede ise, erkeği kızdan önce zikrederek, "Yahut erkekler ve kızlar olarak, çift (cinsten) de verir" buyurmuştur. Bu önce ve sonra zikretmenin sebebi nedir?

İkinci Soru: Allah Teâlâ, "kız" (dişi) kelimesini nekire "Inâsen"; "erkek" kelimesini de mahfe olarak getirerek, "ez-Zükûr" buyurmuştur. Bu farkın sebebi nedir?

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, sırf kızları verişinden ve sırf erkek (çocuklar) verişini belirtirken niçin hibe (lütfetme) lafzını kullanmış; ikisini birlikte verişinden bahsederken, bu lafzı kullanmayarak, "Yahut erkekler ve kızlar olarak, çift (cinsten de) verir" buyurmuştur?

---

[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/477-478

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/478

Dördüncü Soru: Çocuğun meydana gelişi, Allah'tan bir hibe olduğuna göre, meydana gelmemesi hususunda hibe etmeyişi yeter sebebtir. Binâenaleyh çocuğun meydana gelmeyişini anlatmak için, Cenâb-ı Hakk'ın, "Dilediğini de kısır bırakır" demesine ne tuzum vardı?

Beşinci Soru: Ayetin ifade ettiği bu hükümlerle, belli kimseler mi kastedilmiştir, yoksa mutlak olarak herkes mi kastedilmiştir? 123[123]

1- Kız-Erkek Sıralaması

Birinci soruya, birkaç şekilde cevap verebiliriz:

1) Kerîm olan zat, neticenin hayır, rahat, sürür ve neş'e üzere son bulması için gayret eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, önce kız çocuğu verip, sonra da o kimseye erkek çocuk verince, sanki o kimseyi gamdan sürura geçirmiş olur ki bu, son derece keremli bir istir. Ama önce erkek çocuk, sonra kız çocuk verince, sanki o kimseyi, sürûrdan kedere geçirmiş olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kız çocuğu vermeyi önce zikretmiş, ikinci olarak da erkek çocuğun hibe edilişinden bahsetmiştir. İşte böylece Allah, o kimseyi kederden sevince geçirmiş olur. İşte kereme uygun düşen de budur.

2) Cenâb-ı Hak, önce kız çocuğu verdiğinde, insan Allah'a itiraz edilemeyeceğini anlar, böylece de buna razı olur. Daha sonra bu kimseye erkek çocuk verdiğinde, o, bu yeni çocuğun Allah'ın kendisine bir lütfü ve İhsanı olduğunu anlar. Böylece daha fazla şükür ve itaatta bulunur, bunun sırf Allah'ın lütfü ve keremi ile olduğunu anlar.

3) Bir vâlz şöyle demişti: "Kız çocuğu zayıftır, noksandır, âcizdir. Binâenaleyh her ne zaman ihtiyaç ve acziyet fazta olursa, Allah'ın ona inayat ve dikkati de o nisbette çok olduğu hususuna dikkat çekmek için, Cenâb-ı Hak burada önce kız çocuğunu zikretmiştir."

4) Bununla sanki "Ey zayıf ve âciz kız, baban ve annen, dünyaya gelmenden hoşlanmadılar. Her ne kadar onlar senin varlığından rahatsız oldularsa da, sen, ihsan eden ve lutfedenin Allah olduğunu bilesin diye, önce seni zikrettim" denilmek istenmiştir. Binâenaleyh bu kız, durumun böyle olduğunu anlayınca, taat ve ibadetini artırır, tenkid ve kınamayı gerektiren şeylerden daha çok uzak durur. Kızın, erkekten Önce zikredilmesinin sebebleri işte bunlardır.

Ayetteki ikinci cümlede ise Allah, erkekleri önce zikretmiştir. Çünkü erkekler, kadınlardan daha kâmil ve efdaldirler. Kâmil ve efdal olanlar ise, daha ez değerli olandan önce zikredilirler. Velhasıl çocuğun kız veya erkek oluşuna bakıldığında, bu durum, erkeğin kızdan önce zikredilmesini gerektirir. Ama yukarıda bahsettiğimiz gibi, haricî ve sonradan olma bazı sebepler nazar-ı dikkate alındığında bu durum, kızın erkekten önce zikredilmesini gerektirir. Dolayısıyla her iki hususta da, Önce zikredilmesi, sonra zikredilmeyi gerektiren sebepler bulunduğu için, Cenâb-ı Hak bir defasında şunu, diğer defasında ötekini önce zikretmiştir. Allah en İyi bilendir. 124[124]

2- Marife-Neklre Farkı

İkinci soruya, yani Cenâb-ı Hakk'ın niçin kızları nekire, erkekleri marife olarak zikrettiği sorusunun cevabı da şöyledir: Bundan murad, erkeğin kadından daha efdal olduğuna dikkat çekmektir. 125[125]

3- Verme Hakkında Ayrı Fiiller

Üçüncü soruya, yani Cenâb-ı Hakk'ın her iki cinsten evfacT verrşrhT; 'TaâaC erkekler ve kızlar

---

[123] 123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/478-479

[124] 124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/479-480

[125] 125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/480

olarak, çift (cinsden) de verir" diye ifade edişi hususuna da şöyle cevap verilir: Biri diğeriyle birlikte zikredilen her iki şey çifttirler ve bunlardan herbirine
"çift" denir, ifadesindeki zamiri, birinci ifadede geçen, kızlara ve erkeklere râcîdir. Buna göre mana, "Allah, kız ve erkeği birlikte verir ve böylece onlan çift kılar" şeklinde olur. 126[126]

4- Üslup Değişikliğinin Sebebi

Dördüncü sorunun cevabı da şöyledir: Akîm, çocuğu olmayan demektir. Nitekim Arapça'da, "Doğurmayan (çocuğu olmayan) akîm erkek ve doğurmayan akîm kadın" denilir. " 'Ukm" kelimesi, kesmek-sona erdirmek demektir. "Mülk (krallık) akîmdir" darb-ı meseli de bu kabildendir; zira saltanatta bazan öldürme veya hukuku çiğneme gibi durumlarla akrabalık bağlan kesilir. 127[127]

5- Burada "İnsan"dan Maksad?

Besinci sorunun cevabına gelince, İbn Abbas, "Cenâb-ı Hak, "dilediğine kız çocuklar lütfeder" cümlesiyle, LÛt ve Şuayb (a.s)'ı kastetmiştir. Çünkü bunların sadece kız çocukları vardı. "Dilediğine erkek çocuklar lütfeder" cümlesiyle, Hz. İbrahim (a.s)'i kastetmiştir. Çünkü bunun sadece erkek çocukları vardı. "Yahut erkekler ve kızlar olarak, çift (cinsten de) verir" cümlesi ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kastetmiştir. Çünkü O'nun (a.s), Kasım, Tâhir, Abdullah ve İbrahim adlarında dört oğlu, Zeyneb, Rukiyye, Ümmü Gülsüm ve Fatıma adlarında da dört kızı vardı. "Dilediğini de kısır bırakır" ifadesiyle de Hz. İsâ ve Hz. Yahya (a.s)'y kastetmiştir" demiştir. Fakat müfesalrterin çoğu bu hükümlerin, bütün insanlar hakkında genel olduğunu, çünkü bu ayetlerin maksadının, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin eşyanın yaratılışında, istediği ve dilediği gibi nüfuz ettiğini anlatmak olduğu, dolayısıyla da ayetleri tahsis etmenin (sınırlandırmanın) bir manası olmadığını söylemişlerdir. Allah en iyi bilendir.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, bu ayeti, "Şüphesiz O, hakkıyla bilendir ve herşeye kadirdir" buyurarak sona erdirmiştir. İbn Abbas (r.a) buna, "O, yarattıklarım hakkıyla bilen, yaratmak istediğine de bihakkın kadir olandır" manasını vermiştir. Allah en iyi bilendir. 128[128]

Vahy Nevileri

"Bir vahy ile veya bir perde arkasından, yahut bir elçi gönderip de, izni ile dilediğini vahyetmesi dışında, Allah'ın hiçbir insana konuşması söz konusu değildir. Şüphesiz O, çok yücedir ve hakimdir. İşte biz, sana da böylece emrimizden bir rûh vahyettik. Önce sen, kitab nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz o (kitabı) bir nûr yaptık ve bununla, kullarımızdan dilediğimize hidayet ederiz. Şüphesiz ki sen, mutlaka doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun. Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi kendisinin olan Allah yolunu gösteriyorsun. Gözünüzü açın (bütün) işler ancak Allah'a dönüp dayanır" (Şûra. 51-53).
Bil ki Allah Teâlâ kudretinin, ilminin ve hikmetinin mükemmelliğini bildirince, bunun peşinden peygamberlere nasıl konuşup vahyettiğini anlatmıştır. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 129[129]

Birinci Mesele

Bu ayetin manası şöyledir: "Allah, insanlar ile ancak şu üç şekilde konuşur:
a) Vahy yoluyla, ki bu vahyden maksad, kalbe atılan ilham, yahut da rüyadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s)'nın annesine ve oğlunu kesmesi için Hz. İbrahim (a.s)'e bu şekilde

---

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/480
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/480
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/480
129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/481

vahiyde bulunmuştur." Mücahidin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ Zebur'u, Dâvud (a.s)'a, kalbine vahyederek indirmiştir."

b) Allah, kelâmını herhangibir elçiyi vasıta kılmaksızın, peygambere doğrudan doğruya duyurur ki bu da vahiydir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın Hz. Musa (a.s)'ya vasıtasız olarak duyurduğu kelamına "vahiy" demiş olmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, "Vahyolunana kulak ver, dinle" (tahi, 13) buyurmuştur.

c) Allah'ın, peygambere, melek bir elçi gönderir ve bu melek, Allah'ın vahyini, insan olan peygambere tebliğ eder, ulaştırır. Bu hususu hasr yoluyla ifade edersek şöyle denilebilir: "Allah'dan olan vahyin insana ulaşması, ya bir tebliğ edici vasıta kılınmaksızın, yahut böyle bir tebliğ edici, vasıta kılınarak olur.

Birincisi, yani Allah'ın vahyinin bir aracı vasıta kılınmaksızın peygambere ulaşması hakkında şu denebilir: O duymayışına gelince, bu, vahy ile" ifadesinden; ikincisine, yani ilahî vahyin peygambere bir şahıs (melek) vasıta kılınmaksızın ulaşıp, ama peygamberin Allah'ın kelâmının bizzat kendisini duymasına gelince, bu da, "bir perde arkasından..." İfadesinden; üçüncüsüne, yani peygambere ilahî vahyin bir aracı vasıtasıyla ulaşmasına gelince, bu da, "Yahut bir elçi gönderip de, izni ile dilediğini vahyetmesi..." ifadesinden anlaşılmaktadır.

Bil ki bu üç kısımdan her biri vahiydir. Fakat Cenâb-ı Hak, birincisine "vahiy" ismini vermiştir. Çünkü kalbte ilham yoluyla meydana gelen şey, bir anda meydana gelir. Dolayısıyla vahiy lafzını bunun için kullanmak daha evlâdır. İşte bu kısımları biribirinden ayırıp ortaya koyma hususundaki sözümüz bundan ibarettir. 130[130]

Allah Mekândan Münezzeh

Allah Teâlâ'ntn bir mekânda bulunduğunu söyleyenler, bu İKİNCİ MESELE ayetteki, "Birperde arkasından..."ifadesini delil getirmiş- lerdir. Çünkü ayetin takdirî manası, "Allah, insan ile, ancak şu üç şekilde konuşur:

a) Bir perde arkasında olarak... şeklindedir. Bu söz, Allah Teâlâ'nın, ancak belli bir yer ve yönde bulunması halinde doğru olur. Buna şu şekilde cevap verilir: Ayetin zahiri, her ne kadar siz (mücessimenin) ileri sürdüğü manayı akla getirse bile, aklî ve naktî deliller, Allah Teâlâ'nın bir yer ve yönde bulunmasının imkânsızlığına delâlet etmektedir. Binâenaleyh ayetin bu ifadesini, buna göre te'vil etmek gerekir. Bu şu manadadır: Bir kimse, konuşanı görmediği halde, sözünü duyup dinlediğinde, bu durum o kimsenin sanki bir perde arkasından konuşmasına benzer. İşte bu mecazî mananın söz konusu olmasının sebebi, böyle bir benzerliktir. 131[131]

Ayet Rü'yetullahı Menetmez

Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın görü lem iveceği ne delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ, vahyinin işte bu üç şekilde olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh eğer Allah, görülebilseydi, kulu O'nu gördüğü halde, Allah'ın kullarıyla konuşması mümkün olurdu. Böylece de bu, üç çeşide ilave, dördüncü bir (vahiy) çeşidi olmuş olurdu. Halbuki Allah Teâlâ, böyle bir dördüncü kısmın, "Ben, insanlar ile ancak şu üç şekilde konuşurum..." demek suretiyle, bulunmadığını bildirmiştir."

Buna şu şekilde cevap verilir: Biz (ehl-i sünnet), ayetin lafzına bir kayıt koyuyoruz. Bu durumda ayetin manası, "Allah dünyada insanlarla ancak şu üç tarzda konuşur" şeklinde olur. Buna göre de, sizin ileri sürdüğünüz şeye mahal kalmaz. Böyle bir kayıt koyma, her ne kadar ayetin ifade ettiği mananın aksine ise de, bu ayetler ile Cenâb-ı Hakk'ın Kıyamet günü görülebileceğini ifade eden ayetlerin arasını te'lif edip, uyuşturmak için, gereklidir. Allah en iyi

---

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/481-482

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/482

bilendir. 132[132]

Allah'ın Kelâm Sıfatı

Ümmet-i Muhammed, Allah Teâlâ'nın kelâm (konuşma) sıfatı bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Eş'ârî ve
taraftarlarının dışındakiler, Allah'ın kelâmının, işte bu duyulan harfler ve birleştirilmiş sesler olduğu hususunda müttefiktirler. Ama İmam-ı Eş'ârî ve taraftarları, Allah'ın kelâmının, işte bu (bildiğimiz) harfler ve sesler ile ifade edilen, kadîm bir sıfat olduğunu söylemişlerdir.Birinciler, yani Allah'ın kelâmının bu harfler, kelimeler ve seslerden ibaret olduğunu söyleyenler de, kendi içlerinde iki grupturlar:
a) Bu harflerin ve seslerin de kadîm olduğunu söyleyen Hanbelî'ler, ki bunları akıllılardan saymaya değmez. Bir gün onlardan birine tesadüf ettim ve şöyle dedim: "Allah Teâlâ'nın bu harfleri, ya tek bir defada, yahut da ard arda konuşmuş olduğunu farzedelim. Birinci ihtimal söz konusu olamaz. Çünkü bütün bunları tek bir defada konuşmak, terkib edilmiş-dizilmiş olan nazmı ifade etmez. Binâenaleyh işte ard arda olan harf ve seslerden mürekkeb (meydana gelmiş) bu nazmın, Allah'ın kelâmı olmaması gerekir. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü Cenâb-ı Hak eğer bu harfleri ard arda konuşmuş olsaydı, bunlar muhdes (mahluk) olmuş olurlardı." O (Hanbelı) bu sözü duyunca, "Bize düşen, inanıp geçmektir, yani Kur'ân'ın kadîm olduğunu kabul edip, duyduğumuza uygun olarak inanıp, bu söz üzerinde durmamaktır" dedi. Böylece bunu söyleyen kimsenin, kalbinin teslimiyetine hayran kaldım.
Bu işin ehli olan kimselere gelince, onlar, bu harflerin ve seslerin, mevcut değilken, yok iken meydana geldikleri hususunda mutabıktırlar. Onların, "Bu harfler mahluk mudur, yoksa böyle denilmeytp de, tam aksine, bunlar hadistir mi, denilir. Yahut, bunlar, başka bir ifâdeyle mi ifâde edilebilir?" şeklinde, bu hususta farklı farklı ifadeler kullanmışlardır. Yine bunlar, "Bu harfler, Cenâb-ı Hakk'ın zâtıyla kâim midir? Yoksa, Allah bu harfleri, başka bir cisimde mi yaratmıştır?" şeklinde de ihtilaf etmişlerdir. Birincisi, Kerrâmiye nin, ikincisi, Mu'tezlle'nin görüşüdür. Allah'ın kelâmının, bu lafız ve ibarelerin kendisine delâlet ettiği kadîm bir sıfat olduğunu iddia eden Eşârîler, Cenâb-ı Hakk'ın, "Birperde arkasından..." ifadesinden, melek ile peygamberin, harflerden ve seslerden münezzeh olan o kelâmı, bir perde arkasından duyduğu hususunda ittifak ederek şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın zâtının bir cisim olmadığı ve bir mekânda bulunmadığı halde, zâtının görülmesi imkânsız bir şey olmadığına göre, harf ve ses olmadığı hatde, kelâmullahın duyulup işitilmesinde, hangi İmkânsızlık söz konusu olabilir?
Ebû Mansûr el-Matûrîdî es-Semarkandî de, Cenâb-ı Hakk'ın zâtıyla kaim olan bu sıfatın duyulmasının imkânsız olduğunu; duyulan şeyin, Cenâb-ı Hakk'ın o ağaçta yarattığı harfler ve sesler olduğunu iddia etmiştir ki, bu görüş, Mu'tezile'nin görüşüne yakın bir görüştür. Allah en iyisini bilendir. 133[133]

Kelâm Hakkında Mutezilenin İddiası

Kadı. bu ayetin, şu bakımlardan kelâmullahın hadis olduğuna delâlet ettiğini söylemektedir:
a) Ayetteki fiili buna delâlet etmektedir. Çünkü, ile kullanılan muzarî fiil, istikbâl ifâde eder.
b)Cenâb-ı Hak, kelâmını, "vahiy" olarak vasfetmiştir. Çünkü "vahiy" sözü, bu işin, en hızlı bir biçimde meydana geldiğini ifade eder.
c) "Yahut bir elçi gönderip de, izni ile dilediğini vahyetmesi..." ifadesi, meleğin, beşer olan peygambere tebliğ ettiği bu kelâmın, tıpkı, o peygamberin, doğrudan doğruya Allah'tan duyduğu kelâm gibi olmasını gerektirir. Meleğin, beşer olan peygambere tebliğ ettiği şey ise, hâdis'tir. Binâenaleyh, o peygamberin doğrudan doğruya Allah'tan duyduğu o kelâm, meleğin

---

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/482
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/483

beşer olan peygambere tebliğ ettiğine denk bir kelâm olup, meleğin, beşer olan peygambere tebliğ ettiği kelâm hadis olup, hâdise denk olan da yine hadis olunca, o zaman, "Peygamberin doğrudan doğruya Allah'tan dinlediği o kelâmın da, hadis olduğunun söylenilmesi gerekir.

d) Ayetteki, "Yahut bir elçi gönderip de (...) vahyetmesi" cümlesi, bu vahyin, "irsâl-peygamber olarak gönderme"den sonra olmasını gerektirir. Mevcudiyeti, bir başkasının mevcudiyetinden sonra olan ise, hadis olur.

Kadî'nin bu görüşlerine şu şekilde cevap veririz: "Biz ehl-i sünnet, sizin öne sürdüğünüz bu izahların tamamını, harfler ve sesler manasına alıyor, biz de, bunların, yok iken meydana gelerek hadis olduklarını kabul ediyoruz. Aklın bedaheti de, durumun böyle olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, doğruluğu, aklın bedaheti ve Kur'ân'ın zahiri ile bilinen bir neticeyi ispat etmeye ne gerek var? Allah en iyisini bilendir. 134[134]

Altıncı Mesele

(Doğrudan) Allah'tan olan vahyin, bir başka şahsın vasıtasıyla olmadığı sabit olup, her vahyin bir başka şahıs
vasıtasıyla meydana gelmiş olması da imkânsızdır. Aksi halde, ya "teselsül" ya da, "devr-i fasit" gerekir ki her ikisi de muhaldir. Binâenaleyh, bir başka şahıs vasıta olmaksızın da, vahyin meydana gelebileceğini mutlaka kabul etmek gerekir. Şimdi burada, söyleşi birkaç bahis ortaya çıkmaktadır: 135[135]

Peygamberin Sesi Teşhisi

Birinci Bahis: Bir başka şahis vasıta olmaksızın, Allah'ın vahyini dinleyen bu peygamber, dinlediği o kelâmın, "Kelâmullah" olduğunu nasıl ayırdedecektir? İmdi eğer biz, "O, harf ve sesten münezzeh olan o kadîm sıfatı duymuştur" dersek, o peygamber bu kelâmı dinlediğinde, onun Kelâmullah olduğunu zarurî olarak bilmiş olması imkânsız olmaz. Yine, "O, bundan sonra bir başka delile muhtaçtır.." da denilebilir. Ama biz, duyulanın harfler ve sesler olduğunu söylersek, bu duyulanın Kelâmullah olduğuna delâlet eden bir delilin bulunması durumu hariç, onun Kelâmullah olduğu hususunda kesin bir karar vermek imkânsız olur. 136[136]

Vahyin Tamamlanma Mertebeleri

İkinci Bahis: İlgili peygamber bu vahyi melekten dinlediğinde, bu sözü tebliğ edenin, saptıran şeytan değil de, mâsûm olan melek olduğunu nasıl bilir? Gerçek şudur ki, o peygamber, bunu, kesin bir biçimde ancak, ona vahyi tebliğ edenin habîs şeytan değil de, mâsûm bir melek olduğuna delâlet eden bir mucizeye binâen bilebilir. Böyle olması durumunda ise, Allah'tan olan ilahî vahiy, ancak, mucize zuhûrundaki şu üç mertebe İle tamamlanır:

Birinci Mertebe: Melek, o Kelâmı Allah'dan aldığında, melekler için bu kelâmın, "Kelâmullah" olduğuna delâlet eden bir mucizenin tahakkuk etmesi gerekir.

İkinci Mertebe: Bu melek peygambere vâsıl olduğunda, yine peygamber için, mutlaka bir mucizenin bulunması gerekir.

Üçüncü Mertebe: İlgili peygamber o vahyi, ümmetine ulaştırdığında, yine o peygamber için bir mucizenin olması gerekir. Böylece, mükellefiyetin, insanlara, ancak mucizelerdeki bu üç mertebeden sonra teveccüh ettiği sabit olmuş olur. 137[137]

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/483-484

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/484

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/484

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/484-485

Vahy Meleği Cebrail

Üçüncü Bahis: Meleklerden herhangi birisinin, bu vahyi, doğrudan doğruya Allah'tan aldığında şüphe yoktur. O halde bu melek, Cebrail (a.s)'dir. Cebrail (a.s)'in bu vahyi, bir başka melekten aldığı da söylenebilir. Velev ki, arada bir vasıta butunsun, bütün bunlar ihtimal dahilindedir. Bunlardan herhangi birisinin kesin olduğuna delâlet eden herhangi bir şey yoktur. 138[138]

Vasıtasız Vahy

Dördüncü Bahis: Beşer arasında, herhangi bir vâsıta olmaksızın, doğrudan doğruya Allah'tan vahiy alan var mıdır? Meşhur olan Musa (a.s)'nın, Kelâmullah'ı, arada herhangi bir vasıta olmaksızın dinlemiş ve duymuş olmasıdır. Bunun delili, "Vahyoiunana kulak ver./'rrahâ, 13) ayetidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken, kuluna, vahyettiğini vahyetti..."(Necm, 10) ayetine dayanılarak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in de. doğrudan doğruya vahiy aldığı ileri sürülmüştür.
Beşinci Bahis: Melekler, kendilerini, farklı farklı şekillere sokup öyle gösterebiliyorlar. Peygamberin, her seferinde, o meleği gördüğünün kabul edilmesi halinde, bu defada gördüğünün, ilk defada gördüğünün aynısı olduğunu bilebilmesi için, bir mucizeye ihtiyaç duyulur. Eğer, peygamber onun şahsını görmezse, seste bir benzerliğin meydana gelmiş olması ihtimalinden dolayı, bu durumda, mu'cizeye duyulan ihtiyaç, daha fazla olur. Ancak ne var ki, her defasında mu'cizenin izhâr edilmesine duyulan ihtiyaç konusunda bir problem olduğunu da hiç kimse söylememiştir. 139[139]

Allah'ın Şeytana Hitabı!

Kur'ân'da, Allah ile İblis arasında geçtiği zikredilen münazara, Allah Teâlâ'nın, herhangi bir vasıta olmaksızın
İblis ile konuştuğuna delâlet etmektedir. O halde bu durum, Allah'dan İblise bir vahiy olarak isimlendirilebilir mi, isimlendirilemez mi? Görünen odur ki, buna vahiy denilemeyeceğidir. Bu konuda mutlaka, derin ve mükemmel bir araştırma yapmak kaçınılmazdır. 140[140]

Sekizinci Mesele

Nail, lâm hafinin reî'i ile, yursilu ve takdirinde olmak üzere, mahallen merfû olarak yâ'nın sükûnu ile, fe yûhî şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, masdar te'vîlinde (manasında) olmak üzere, nasb ile fe yûhiye şeklinde okumuşlardır. Buna göre sanki, "Allah Teâlâ beşer ile ancak, vahiy veya kelâmını bir perde arkasından duyurmak yahut da elçi gönderme ile.,, konuşur" denilmek istenmiştir. Ancak ne var ki, bu konuda bir problem söz konusudur. Çünkü, kelimeleri isim, yursıle ise fiildir. Halbuki, fiilin isme atfı ise, hoş değildir... Buna şu şekilde cevap verilir: Kelâmın takdiri, "Cenâb-ı Hak, beşer ile ancak, ona vahyetmek, yahut, perde arkasından ona vahyi duyurmak (.. .&*$), yahut da elçi göndermek suretiyle konuşur" şeklindedir. 141[141]

Şeytan Vahyde Parazit Yapamaz

Ehl-i hakka (ehl-i sünnete) göre, doğru olan şudur: "Melek, ilgili vahyi ilgili peygambere tebliğ

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/485
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/485
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/485
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/485-486

ettiğinde, şeytan, bu vahiy arasına bâtıl şeyler sokmaya muktedir olamaz."

Bazıları, "Biz, senden evvel hiçbir resul, hiçbir nebî göndermedik ki, o, arzu ettiği zaman şeytan onun dileği hakkında ille (bir fitne ortaya) atmış olmasın"{Hacc.sz) ayetine dayanarak, bunun olabileceğini ileri sürmüş ve "Şeytan, Necm Sûresi'nin ayetleri arasına, "Bunlar (putlar) yüce kuğulardır. Onlardan şefaat beklenir" ibaresini soktuğunu söylemişlerdir. Dostumuz Melik Sam İbn Muhammed, -ki, saltanat erbabından kendileriyle karşılaştıklarımın en efdalidir-şöyle derdi: "Çok güçlü delillerin mevcudiyetinden sonra, böylesi bir söz, şu iki bakımdan batıldır:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim rüyasında beni görürse, o gerçekte beni görmüştür. Çünkü şeytan, benim suretime giremez... "142[142] buyurmuştur. Binâenaleyh şeytan, rüyada, peygamberin kılığına girmeye muktedir olamadığına göre, daha nasıl, Allah'ın vahyini tebliğle meşgul olduğu bir sırada Cebraîl (a.s)'e benzemeye muktedir olabilecektir?

b) Hz. Peygamber (s.a.s), "Ömer bir yola girmeye dursun; şeytan, mutlaka yolunu değiştirir, başka bir yola girerdi"143[143] buyurmuştur. Binâenaleyh şeytan, aynı yolda Hz. Ömer (r.a)'le birlikte bulunmaya muktedir olmadığına göre, daha nasıl, Allah'ın vahyini tebliğ ettiği bir yerde, Cebrail (a.s) ile bulunabilir, buna güç yetirebilir?!" 144[144]

Onuncu Mesele

Ayetteki "Bu melek, Allah'ın izni ile, Allah'ın dilediklerini vahyeder" demektir, ki bu ifade,
güzelin kendi zatında (lizatihi) güzel; çirkinin ise kendi zatında çirkin olmayıp tam aksine, herhangi bir tahsis yapmaksızın, Allah'ın, dilediği şeyleri emretme; yine herhangi bir tahsis söz konusu olmaksızın istediği şeylerden de nehyetme yetkisine sahip olmasını iktizâ eder. Çünkü, eğer durum böyle olmasaydı, o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın "dilediğinizi" ifadesi yerinde ve doğru olmazdı. Allah en iyisini bilendir.

Daha sonra Cenâb-i Hak, ayetin sonunda, buyurmuştur ki bu, "O, mahlûkatın sıfatlarından münezzeh; fiillerini, hikmetinin gereğine göre icra eden böylece de, bazan arada bir vasıta olmaksızın ilham yoluyla; bazan sözünü duyurmak suretiyle; bazan da, kerîm meleğini vasıta kılmak suretiyle konuşan bir hakimdir" demektir. 145[145]

Kur'ân'ın "Ruh" Vasfı

Cenâb-ı Hak, peygamberlerine olan vahyinin kısım ve keyfiyetlerini beyan edince, "îşte biz, sana da böylece emrimizden birrûh vahyettik.." buyurmuştur ki, buradaki "rûh" kelimesiyle, Kur'ân kastedilmiştir. Kur'ân'a "rûh" vasfı, o, cehalet veya küfür Ölümlerine karşı hayatı sağladığı için verilmiştir. 146[146]

Vahyden Önce Peygamber

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Önce sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin" buyurmuştur. Ulemâ, "Peygamberler, kendilerine vahiy gelmezden önce küfür üzere idiler" demlemeyeceği hususunda icmâ etmelerinin yanısıra, bu ayetin ne demek istediği hususunda ihtilaf etmiş ve buna cevap olmak üzere, şu izahları yapmışlardır:

a) "Kitap, yani Kur'ân nedir? İman, yani namaz nedir bilmezdin" demektir. Bu görüşe göre, buradaki "İman" kelimesi, "Allah imanınızı, yani namazlarınızı zayi
edici değildir" (Bakara, 143} ayetinden dolayı namaz manasına alınmıştır.

142[142] İbn Mace, rûyâ, 2 (2/1284).

143[143] Buhari, fezâilüs-sahabe, 6.

144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/486

145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/486-487

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/487

b) Burada bir muzaf hazfedilmiş olup, kelamın takdiri, "sen, kitap nedir, iman ehli kimlerdir; yani, iman edecekler ve etmeyecekler kimlerdir, bilmezdin" şeklindedir.
c) Sen, beşikte bir çocuk iken, "kitap nedir, iman nedir bilmezdin."
d) İman, Allah Teîâ'nın, kendisiyle mükellef tuttuğu bütün şeyleri İkrar etmekten ibarettir. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s), peygamberliğinden önce, Allah'ın mükellef tuttuğu şeylerin tamamını bilmiyor, tam aksine o, (sadece) Allah'ı tanıyıp biliyordu. Bu, bizim bahsettiğimiz şeye aykırı değildir.
e) Allah'ın sıfatları ikiye ayrılır:
1) Sırf aklî delillerle bilinebilenler;
2) Sadece, nakil delillerle bilinebilenler.. Binâenaleyh, bu ikinci kısmın, peygamberlikten önce bilinmesi mümkün değildir. 147[147]

Kur'ân'ın "Nur" Vasfı

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Fakat biz, o (kitabı) bir nûr yaptık ve bununla, kullarımızdan dilediğimize hidâyet ederiz..." buyurmuştur. Alimler, ayetteki "onu ... yaptık" kelimesindeki "onu" zamirinin neye râcî olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, kimileri bunun, ayetteki "iman" lafzına değil de, "kltab"a, yani "Kur'ân'a râcî olduğunu; zira, sayesinde ahkâmın bilindiği şeyin Kur'ân olduğunu; dolayısıyla da, hiç şüphesiz böylece, sayesinde hidâyete eriten, yol bulunan nûr'a benzeti İd iğin i söylerlerken, kimileri de, bu zamirin, hem "kitap" hem "İman" lafzına ikisine birden raci olduğunu söylemişlerdir. Bu güzeldir, zira bunların ikisi de aynı şey demek olup, tek zamirin, aynı anda iki şeye raci olması, tıpkı, "Onlar bir ticaret, yahut bir oyun, bir eğlence gördükleri zaman dağılıp oraya yöneldiler" (Cum'a. 11) -(ki burada, buyurulmamış da, buyuru İm ustur)- ayetinde olduğu gibidir. 148[148]

Kurân'ın Rehberliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "ve bununla, kullarımızdan dilediğimize hidayet ederiz..." buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'ın bizzat kendisini, hidâyetin ta kendisi kıldıktan sonra -nitekim bir ayette, "O, müttakiier için hidâyet rehberidir" (Bakara, 2) buyurmuştur- O'nun, bu Kur'ân sayesinde bazılarını hidayete erdirip bazılarını erdirmediğine delâlet eder. Bu ayette ele alınan hidâyet, ancak davetten ve ilgili delillerin izahından ibarettir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i vasfederken, "Şüphesiz sen, sırat-ı müstaktm'e hidayet edersin.." (şûra. 52) buyurmuştur. Ki bu, herkes ve herşeye nisbetle, umumîliği ifade eder. Halbuki, "Bununla, kullarımızdan dilediğimize hiyadet ederiz" cümlesi ise, hususîliği ifade eder. Böylece "davet" manasında olan hidâyetin, umumîliği; "ve bununla, kullarımızdan dilediğimize hidayet ederiz.." cümlesindeki hidâyetin ise, hususîliği ifade ettiği sabit olur. Hususî olan hidayet ise, umumî olan hidayetten başkadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "Bununla, kullarımızdan dilediğimize hidayet ederiz.." cümlesinden kastedilen şeyin, delillerin ortaya konulması ve özürlerin izâle edilmesi (manasına gelen) hidayetten başka bir şey anlamına gelmesi gerekir. Bu hidayetin, cennet yoluna iletme manasında olması da mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Fakat biz onu bir nûr yaptık ve bununla, kullarımızdan dilediğimize hidayet ederiz..." buyurmuştur ki bu, "Biz, Kur'ân'ı, sayesinde dilediğimiz kimseleri hidayete erdirdiğimiz bir nûr yaptık" demek olup, bu ancak, dünyada tahakkuk eden hidayete uygun düşer. Hem size (Mu'tezile'ye) göre, bazıları hakkında cennete hidayet etmek vacib, diğer bazıları hakkında ise yasaktır. Her iki duruma göre de artık, ayetteki "kullarımızdan dilediğimize" ifadesinin bir mana ve anlamı kalmaz. Böylece bu ayetle, Cenâb-t Hakk'ın, dilediği kimseleri hidâyete erdirdiği ve dilediği kimseleri de saptırdığı, bu hususta

---

147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/487
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/487-488

kendisine İtiraz edilemeyeceğinin kastedildiği sabit olmuş olur. 149[149]

Hz. Muhammed (s.a.s)'In Rehberliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Şüphesiz ki sen, mutlaka doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun" buyurmuş, böylece Allah Teâlâ, Kur'ân'tn hidayete erdirmesi gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın de hidayete erdireceğini; Peygamberin dosdoğru vola sevkedeceğini ve bu dosdoğru yolun da "Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi kendisinin olan Allah'ın yolu..." olduğunu beyan etmiş ve böylece de, kendisine ibadet edilebilecek olan zâtn, göklerin ve yerin mâliki olan zât olduğuna dikkat çekmiştir ki, bundan maksadı da, Allah'tan başkasına ibadet edenlerin görüşünü iptal etmektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Gözünüzü açın, (bütün) işler ancak Allah 'a dönüp dayanır..." buyurmuştur ki, bu, bir tehdit ve caydırıcılık özelliği taşımaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak, bu mükellefiyetleri kabul etmeyenlerin işlerinin, Allah'a, yani kendisinden başka bir hâkimin olmadığı o yüce makama varıp dayanacağı, böylece de o hâkimin bütün insanlığı, hak ettikleri mükâfaat ya da ceza ile, mükâfdallandıracağını ya da cezalandıracağını açıklamıştır.

Müellif (r.h) şöyle der: "Bu sûrenin tefsiri, Hicrî 603 senesinin Zilhicce ayının sekizinci cuma gününün sonunda tamamlanmıştır. Ey işleri idare eden! Ey, zamanları evirip çeviren! Ey, hertürlü hayrı, sürürü ve neş'eyi veren! Ve, ey, belâları, serleri savuşturan, def eden! Ey, Erhamerrahimîn! Fazlın ve rahmetinle, bizi kabirlerin karanlıklarında, nurlu mekânlara ulaştır!.."

(Amin). 150[150]

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/488

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/488-489

ZUHRUF SÛRESİ

Bu sûre Mekki olup, seksendokuz ayettir.

Kur'ân Dersi

"Hâ Mîm. (Hidayet yolunu) apâşikâr gösteren bu kitaba yemin ederim ki gerçekten biz onu, anlayasmız diye Arapça bir Kur'ân yaptık. Şüphesiz o Kur'ân, katımızdaki ömmü'l-kitâp (anakitapta) sabit, yüce ve çok kıymetli bir kitaptır. Siz, haddi aşan bir topluluksunuz diye, o dersi (Kur'ân'ı) sizden uzaklaştırıp, vaz mı geçeceğiz? Halbuki biz, evvelki ümmetlere de nice peygamberler gönderdik. Onlar da kendilerine bir peygamber geldiğinde mutlaka onunla istihza ederlerdi. Bundan dolayı biz, kuvvet bakımından bunlardan daha çetin (ümmetleri)r helak ettik. Nitekim o evvelki ümmetlerin misalleri geçmiştir"
(2u h ruf, 1-6).
Bil ki ayetteki ifadesi şu iki takdirdedir:
1) Takdiri, "Bu, Hâ Mîm'dir. Kitab-ı Mübîn'e yemin ederim ki..." şeklindedir. Bu takdire göre kasem (yemin), bu sûrenin "Hâ Mîm" Sûresi oluşuna yapılmıştır. Bu durumda da, bundan sonraki İfade, yeni bir cümle olur.
2) Bunun takdiri, "Bu Hâ Mîm (Sûresi'dir). Kitab-ı Mübîn'e yemin ederim ki Biz onu, Arapça bir Kur'ân yaptık" şeklindedir. Bu durumda yemin edilen husus, bu kitabın Arapça bir Kur'ân yapılışıdır. 1[1]

Kitap'dan Maksad

Ayetteki kitab ile ne kastedildiği hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bununla Kur'ân-ı Kerîm kastedilmiştir. Buna göre, Allah Teâlâ Kur'ân'ı Arapça kıldığına yemin etmiştir.
b) Bununla, kitabet (yazı) kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, çok büyük faydalarından ötürü "yazı"ya yemin etmiştir. Çünkü ilimler, yazı sayesinde gelişir-yükselir. Zira önceden geçen bir ilmi ortaya koyup onu yazar, kitab haline getirir; sonra gelenler de ona vâkıf otursa, bu sonrakilerin o ilmi daha iteri götürmesi. mümkün olur. İşte bu sayede de, faydalar çoğalır ve doruğa ulaşır. 2[2]

Mübîn'in Manası

Cenâb-ı Allah'ın bu kitabı, "mübîn" (açık ve açıklayıcı) olarak vasfet meşin in sebepleri şunlardır:
1) Bu kitap, kendilerine indirildiği kimseler için mübîndir, açık ve açıklayıcıdır. Çünkü bu, onların dilleri ve lehçeleri ile inmiştir.
2) Mübîn, hidayet yolunu, dalâlet yolundan ayıran ve her konuyu, o konu dışındakilerden ayırıp, herbirini apaçık ve mufassal hale getiren demektir. Bil ki Hak Teâlâ'nın, Kur'ân'ı "mübîn" (açıklayıcı) olarak nitelemesi, mecazdır. Çünkü gerçekte bu açıklayıcı, Allah Teâlâ'nın kendisidir. Kur'ân bu adı, kendinde bulunan beyanlardan (açıklamalardan) dolayı, mecazî olarak almıştır. 3[3]

Kur'ân'ın Arapça Yapılması

Ayetteki "Gerçekten Biz onu, anlayasmız diye Arapça bir Kur'ân yaptık" ifadesiyle ilgili birkaç

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/493
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/493-494
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/494

mesele vardır:

Birinci Mesele

Kur'ân'ın muhdes (mahluk) olduğunu ileri sürenler, bu ayeti şu bakımlardan delil getirmişlerdir:
1) "Ayet, Kur'ân'ın "kılınmış" olduğunu göstermektedir. "Kılınmış" ise, yaratılmış ve yapılmış manasınadır. Eğer bu görüşe muhalif olanlar, "kılma" ile, "Allah Teâlâ'nın Kur'ân'a "Arapça" adını vermesi" manası niçin kastedilmiş olmasın?" derlerse, biz deriz ki: "Bu, şu iki bakımdan kabul edilmez:
a) Eğer buradaki "kılma" ile, "bu ismi verme" manası kastedilmiş olsaydı, o zaman, hor ne kadar Arapça olsa da, Kur'ân'a "a'cemî" (yabancı dilde bir kitap) diyene göre, Kur'ân'ın "a'cemî" olması gerekirdi. Bunun olamayacağı malumdur.
b) Eğer buradaki "kılma" işi, isim verme manasına olsaydı, o zaman "isim verme" işi de "kılınmış" birşey olurdu. Halbuki "isim verme" işi de Allah'ın kelâmıdır. Bu ise, Allah Teâlâ'nın kelâmının bir kısmını, "kılmış" olmasını gerektirir. Kılmak-yapmak, Allah'ın kelâmının bir kısmı için söz konusu olunca, bütünü hakkında da doğru olur.
2) Cenâb-ı Allah, bu kitabı "Kur'ân" diye isimlendirmiştir. Buna, bir kısmı bir kısmına yaklaştırılıp bir araya getirildiği için, "Kur'ân" adı verilmiştir. Böyle olan herşey ise, "yapılmış", "işlenmiş" ve "kılınmış" olur.
3) Allah Teâlâ bu kitabı, "Arapça" olarak tavsif etmiştir. Kur'ân, bu lafızlar Arapların koyup kullanmalarına göre, manalarına ve ıstılahlarına tahsis edildikleri için "Arapça" olmuştur. Bu da, yine o Kur'ân'm, "yapılmış", "kılınmış" ve "mahlûk" (yaratılmış) olduğuna delâlet eder.
4) Bilindiği gibi, Allah'dan başkasına yemin etmek caiz değildir. Buna göre bu ayetin takdiri, "Hâ Mîm, bu Kitab-ı Mübîn'in Rabbine yemin olsun ki..." şeklindedir. Bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen, "Ey Tâhâ ve Yâsfn (sûrelerinin) Rabbi; Ey Kur'ân-ı Azîm'in Rabbi..." şeklindeki dua da delâlet eder."
Bütün bunlara şöylece cevap veririz: Söylediğiniz şeyler doğrudur. Çünkü sizler, bütün bu deliller ile, (Kur'ân okuduğunuzda) birbirini takibeden bu harf ve kelimelerin muhdes ve mahluk olduğuna istidlal ettiniz. Bu ise, zaten açıkça bilinen birşeydir. Sizinle bu konuda münakaşa eden kim ki?.. Sizin yaptığınız, olsa olsa, sözlerinizin neticesi, kesinlikle böyle olduğu bilinen bir hususta, delil getirip durmaktan ibarettir. Buna lüzum yok. 4[4]

Lealle Teracci Edatının İzahı

Ayetteki (umulur ki) kelimesi, temennî ve ümid ifade eder. Bu ise, işlerin neticesinin nereye varıp dayanacağını
bilen bir zata uygun düşmez. Binâenaleyh bununla burada, (için ... diye) manası kastedilmiştir, yani, "Biz onu,
manasını akledesiniz, muhtevasını kavrayasınız diye, biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik" demektir. Mu'tezile şöyle der: "Binâenaleyh bu ifadenin özü, "Biz onu, manasını iyice anlayasınız diye Arapça olarak indirdik" şeklinde olur ki, bu da şu iki şeyi ifade eder:
a) Allah'ın fiillerinin, birtakım maksat ve gayelere bağlı olduğunu gösterir.
b) Allah Teâlâ bu Kur'ân'ı, insanlar onunla hidayet bulsun diye indirmiştir. Bu ise, Allah Teâlâ'nın, her insanın hidayete ermesini ve kendisini tanımasını istediğine delâlet eder. Böylece de bu husus, Allah Teâlâ'nın birtakım kimselerden, kendisini inkârı ve Allah'ı tanımamalarını irade ettiğini söyleyenlerin görüşünün aksine bir görüş olur."
Bil ki Mu'tezlle'nin bu tür istidlalleri meşhurdur. Biz ehl-i sünnetin bunlara cevapları da meşhurdur. Binâenaleyh bu cevapları tekrarlamaya gerek yok. Allah en iyi bilendir. 5[5]

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/494-495
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/495

Kur'ân, Anlaşılmak İçindir

Ayetteki, "(Kur'ân'ı) anlayasınız diye" ifadesi, Kur'ân'ın anlaşılacağına; "Bazısı anlaşılır, bazısı anlaşılamaz" diyenlerin aksine, Kur'ân'da kapalı, ne manaya olduğu anlaşılmayan ayetlerin bulunmadığına delâlet eder
Cenâb-ı Allah daha sonra, "Şüphesiz o Kur'ân, katjmızdaki ümmü'I-kitabta sabit, yüce ve çok kıymetli bir kitabtır" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birçok mesele var: 6[6]

Birinci Mesele

Hanna ve Kisâ'î, "ümmü'l-kltâb" ifadesini, elifin kesresiyle immü'l-kitab; diğerleri, zammesiyle ümmü'l-kitab seklinde okumuşlardır. 7[7]

Ümmü'l-Kitab

deki "hû" (o) zamiri, ümmü'l-kitâb" (kitabın anası) ifâdesindeki kitaba; râcîdir.
Alimler, "ümmü'l-kitâb" ile ne kastedildiği hususunda şu iki değişik görüşü ileri sürmüşlerdir. 8[8]

Levh-i Mahfuz'un Sıfatları

Birinci Görüş: Hak Teâlâ'nın, "Aksine o Kur'ân-ı Mecîd'dir. Levh-i Mahfûz'dadır" {Buroc, 21-22) ayetinden ötürü, bu, Levh-i Mahfuz'dur. Bil ki bu görüşe göre, ayette geçen şu sıfatların hepsi de, Levh-i Mahfuz'un sıfatları olur.
Birinci Sıfat: "Ümmü'l-kitâb" (kitabın anası)... Onun böyle adlandırılmasının sebibi şudur: Herşeyin temeline ve esasına, o şeyin anası denir. Kur'ân da, Allah katında, Levh-i Mahfûz'da sabit olup, daha sonra en yakın semâ'ya (göğe) indirilmiş, oradan da insanların ihtiyaçlarına uygun olarak, parça parça (dünyaya) indirilmiştir.
Ibn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Allah önce (kader) kalemini yaratmıştır. Allah Kalem'e, yaratmak istediği bütün şeyleri yazmasını emretmiştir. O halde bu kitap, Allah'ın katındadır." 9[9]

Levh-i Mahfuz'un Varlık Sebebi

İmdi eğer "Allah, "allamü'l-guyûb" (gaybleri en iyi şekilde bilen) iken ve unutması-yanılması imkânsızken, Levh-i Mahfûz'u yaratmasındaki hikmet nedir?" denilirse biz deriz ki: Allah Teâlâ, Levh-i Mahfûz'da, mahlûkatla ilgili hadiselerin hükümlerini kaydedip, melekler de o hâdiselerin, oradaki yazılı şekillerine uygun olarak meydana geldiğini görünce, Allah'ın hikmetinin ve ilminin mükemmelliğini böylece anlarlar.
İkinci Sıfat: Bu, ayetteki vJâi "katımızda bulunan" kelimesidir. Bunu İbn Abbas (r.a) zikretmiştir. Buna, bu payenin verilmesi, onun bütün mahlûkatm hallerini ihtiva eden bir i»tap oluşundan ötürüdür. Buna göre sanki o, Allah'ın mülkü ve melekûtunda meydana gelecek, bütün herşeyi ihtiva eden bir kitaptır. İşte bundan ötürü, ona böyle bir paye verilmiştir. Vahidî, bu kelimenin, Kur'ân'a sıfat olduğunu ve takdirinin, "O, Kur'ân katımızdadır, ümmü'l-kitaptadır" şeklinde olmasının muhtemel olduğunu söylemiştir,

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/495
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/495
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/495
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/496

Üçüncü Sıfat: Onun " 'aliyy" (yüce) oluşudur. Bu, onun bütün yanlışlardan ve batıllardan yüce ve uzak olmasıdır. Bunun, "her zaman bir mucize olarak kaldığı için, bütün kitaplardan yüce olan" manasında olduğu da söylenmiştir.
Dördüncü Sıfat: Onun "hakîm" yani, "belagat ve fesahat bakımından muhkem (sapasağlam) olmasıdır. Bu "hakînV'in,'"üstün hikmetli" manasına olduğu da ileri sürülmüştür.
Bütün bu sıfatların, bu manalarda, Levh-i Mahfuz'un değil de, Kur'ân'ın sıfatları olduğu da söylenmiştir.
"Ümmü'l-Kitâb" ile ilgili ikinci görüş, bununla, "O (AMah), sana o kitabı indirendir. O kitabta, muhkem ayetler vardır ve bunlar ümmül-kitabtır, yani kitabın esasıdır" (Ah Imrân. 7) ayetinden hareketle, muhkem ayetlerin kastedilmiş olmasıdır. Buna göre ifadenin manası, "Hâ Mîm Sûresi, Kur'ân'ın esası olan, muhkem ayetler ihtiva eder" şeklindedir. 10[10]

Uyarmadan Vazgeçilmez

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Siz, haddi aşan bir topluluksunuz diye, o zikri (Kur'ân'ı) sizden uzaklaştırıp, vaz mı geçeceğiz?" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 11[11]

Kıraat Farkı

Nâfî, Hamza ve Kisâî, elifin kesresiyle, şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana, "Eğer siz haddi aşanlar olursanız, zikri (Kur'ân'ı) sizden uzaklaştırıp, inzalinden vazgeçmeyiz" şeklinde olur. Bu edatının, tıpkı "Faizden artakalanları bırakın, çünkü siz mü'minsiniz" (Bakara. 278) ayetinde olduğu gibi II (çünkü) manasına olduğu da söylenmiştir. Binâenaleyh bu ayette ceza (cevap) kısmı, şart cümleciğinden önce gelmiştir. Diğer kıraat imamları, (için) takdirinde olarak, bir illet (sebep) manasıyla, fethalt olarak, şeklinde okumuşlardır. 12[12]

Safhen Deyimi

Ferrâ ve Zeccâc, "Onu terkettim, ondan vazgeçtim, onu bıraktım" manasında olmak üzere, Arapça'da, fiilinin kullanıldığını ve kelimesinin, "yüz çevirerek, uzaklaşarak" manasında olduğunu söylemişlerdir. Bu
kelimenin aslı, "Sen boynunu yana çevirdin" ifadesine dayanır. Binâenaleyh bu ifadenin takdiri, ya şeklinde olur (ve bu kelime mef'ûl-ü mutlak olur).
Alimler, ayette geçen "zlkr"in ne demek olduğu hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bu ifadenin manasının, "Biz sizden, Allah'ın azabının zikrini çevirir miyiz?" şeklinde olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun manasının, "Biz, sizden nasihat ve öğütlerimizi geri çevirir miyiz?" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bunun manasının, "Biz sizden Kur'ân'ı geri çevirip, (çeker miyiz?)" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, ifadedeki istifham, istifhâm-ı inkarîolup, "Biz, haddi aşan kimseler olmanız sebebiyle, mazeretleri ortadan kaldırmayı ve uyarmayı ihmal etmeyiz" demektir.
Katâde şöyle demiştir: "Şayet bu Kur'ân, bu ümmetin evvelkileri kabul etmediği zaman kaldırılmış olsaydı, o zaman onlar helak olurlardı. Ancak ne var ki Allah, rahmeti sebebiyle, bu Kur'ân'ı onlara indirmeyi sürdürmüş ve onları, bu Kur'ân'a, yirmi sene boyunca sürekli davet etmiştir." 13[13]

Bu Ayetten Maksad

---

[10] [10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/496
[11] [11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/497
[12] [12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/497
[13] [13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/497

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, ayetin bu ifadesi, şu iki manaya gelebilir:

1) Rahmet... Buna göre mana, "Biz, sizin kötü tercihinizden dolayı, sizi ihmal etmeyeceğiz. Tam aksine, hak yola dönmenize değin, size hatırlatmalarda bulunacağız ve size öğüt vereceğiz" şeklinde olur.

2) Bu, olabildiğince bir tehdit ifade eder. Yani, "Siz, istediğinizle başbaşa bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz?! Hayır, hayır.. Biz size, amelde bulunma mecburiyetini getiriyor, sizi dine çağırıyoruz; görevinizi ihmal edip kötü şeylere yöneldiğinizde de, sizi muaheze edeceğiz.." demektir. 14[14]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi, ifadesindeki fâ'nın, bu ifâdeyi, takdiri takdiri "Biz sizi ihmal edip de, böylece sizden zikri kaldırır mıyız?" şeklinde olan, bir mahzûfa atfetmek için olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Halbuki biz, evvelki ümmetlere de nice peygamberler gönderdik. Onlar da kendilerine bir peygamber geldiğinde muhakkak onunla istihza ederlerdi.." buyurmuştur ki bu, "Geçmiş ümmetlerin, kendilerini hak dine davet eden peygamberlerine karşı takındıkları tavır, hep yalanlama ve atay etmek olmuştur. Binâenaleyh, kavminin, yalanlama ve istihzaya yönelmeleri sebebiyle, üzülmemen gerekir. Çünkü musibet genelleştikçe, kişiler üzerindeki tesiri ve baskısı hafifler" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bundan dolayı biz, kuvvet bakımından bunlardan daha çetin ümmetleri helak ettik" buyurmuştur. Bu, "Allah'ın, kendilerine peygamberler gönderdiği o önceki kavimler, Kureyş'ten daha çetin, yani sayıca ve kuvvetçe daha ileri idiler.." demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "O evvelki ümmetlerin misalleri geçmiştir..." buyurmuştur. Bu, "Mekke kafirleri, küfür ve yalanlama hususunda, kendilerinden öncekilerin yoluna girmiş, o yolu takib etmekteler. Binâenaleyh, onların başına gelen şeyin zillet ve rüsvaylığın kendilerinin de başına geleceğinden sakınsınlar. Çünkü biz onlar gibi olanların halini kendilerine anlattık... Nitekim Cenâb-ı Hak "Biz (onlardan) her birine misaller trâd ettik..." (Furkan, M)ve "Siz, nefislerine zulmedenlerin diyarlarına da yerleştiniz. Onlara neler yaptığımız sizi için apaçık meydana çkt... Size bir çok misaller de gösterdik..."(ibrahim,45) buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir. 15[15]

Hayat Seyri

"Celalim hakkı için, eğer onlara, "Gökleri, yeri kim yarattı?" (diye) sorarsan, "Elbette, onları, o mutlak galib, o her şeyi hakkıyla bilen yarattı" derler. (O Allah ki), yeri sizin için bir beşik yaratmış, onda, sizin için, doğru gidesiniz diye yollar açmıştır. Gökten, bir ölçü ile su indirmiştir, işte biz bu su ile, ölü bir memlekete can verdik. Siz de böylece, çıkarılacaksınız! Bütün (mahlûkları), sınıf sınıf yaratmış, sizin için gemilerden, hayvanlardan bineceğiniz şeyleri halketmiştir. Ta ki, sırtlarında karar kıtasınız, sonra üzerlerine yerleşince, Rabbinizin nimetini iyice düşünesiniz ve "Bunları bize râm eden Allah'ın sânı ne yücedir, münezzehtir, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik. Biz mutlaka, neticede ancak Rabbimize döneceğiz" diyesiniz"
(Zuhrırf, 9-14).

Bil ki, biraz önce, hem müsriflerden, yani müşriklerden, hem de peygamberlerden bahsedilmişti.. Dolayısıyla, "şayet onlara sorsan.." ifadesindeki, "onlara"zamirinin, hem peygamberlere hem de kâfirlere râci olması ihtimal dahilindedir. Ancak ne var ki, doğruya en yanın oıan, bu zamirin kafirlere râci olmasıdır. Böylece Allah Tealâ bu kâfirlerin, göklerin, yerin ve ikisi arasında olanların yaratıcısının, Aziz ve Hakîm olan Allah olduğunu ikrar ve kabul ettiklerini beyan buyurmuştur ki, bundan da maksadı, onların buna rağmen, yine de, Allah'ın yanısıra başkasına ibadet edip, O'nun öldükten sonra diriltmeye kadir olacağını inkâr ettiklerini belirtmektir. Onlar hakkındaki haber ve açıklama, daha Önce de geçmişti. Cenâb-ı Hak şimdi, yarattığı şeyleri tekrar zikretmek suretiyle, kendisine delâlet eden delilleri ortaya koymaya başlayarak, "(O Allah ki), yeri sizin için bir beşik yaratmış..." buyurmuştur. Şayet bu İfade, kâfirlerin sözünün devamı olan bir ifâde olmuş olsaydı, o zaman, onların, "Yeri bizim için bir beşik kılan.." demeleri gerekirdi. Bir de, bu sözün arasındaki, "İşte biz bu su ile, ölü bir memlekete can verdik" ifadesi, ancak Allah'ın kelâmı olmaya uygun düşer. Bu ifâdenin, halk dilindeki bir benzeri de, bir kimsenin birisinin, "Bu mescidi yapan alim falancadır" dediğini duyup, bu sözü duyan bu kimsenin de, "Zahit ve kerim olan..." demesidir. Buna göre sanki, bu sözü duyan kimse, "Ben onu, senin onu tarif ettiğin sıfatın ötesinde, daha güzel sıfatlarla tanıyor ve biliyorum.. Böylece de, onun vasfı hususunda ilâvede bulunuyorum.." demiş olur. Böylece de, o iki adam tarafından ifade edilen bu iki sıfat, tek bir şahıs için olmuş olur. 16[16]

---

[14] [14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/497-498

[15] [15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/498

Bu Ayetteki İlahî Sıfatlar

Bu ayetteki nazmın keyfiyyetini anladığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Bu ayet, Allah'ın şu çeşitti sıfatlarına delâlet eder:
Birinci Sıfat: Allah'ın, göklerin ve yerin yaratıcısı olması.. Kelâmcılar, Allah'ı bilmenin başında, O'nun, bu âlemin yaratıcısı ve faili olduğunu bilmenin geldiğini söylemişlerdir. İşte bundan dolayı da, bu ayette, Cenâb-ı Hakk'ın hâlık (yaratıcı) olmasıyla, söze ve kelâma başlanmıştır. Ki bu mana ancak biz, ayetteki "halk-yaratma" kelimesini "yaratma, yoktan var etme, îcad etme" manasına aldığımızda tam ve uygun otur.
İkinci Sıfat: Ayette geçen el-Azîz kelimesinin ifade ettiği husustur. "el-Azîz" gâlib, anlamındadır. Sayesinde üstünlük ve galebenin elde edildiği şey ise, kudrettir. O halde, buradaki el-Azîz kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmel oluşuna bir işarettir.
Üçüncü Sıfat: Ayetteki el-Alîm kelimesinin ifade ettiği husus olup, bu da Allah'ın, ilminin mükemmel olduğuna bir işarettir. Bil ki, ilim ve kudretin en mükemmel hali bir zatta mevcut olduğunda, o zât, bütün mümkinâtı yaratmaya kadir olur. İşte bu incelikten dolayı Cenâb-ı Hak, bu iki sıfatın kendisinde mevcut olduğunu önce belirtmiş, daha sonra diğer ayrıntıları buna dayandırmıştır.
Dördüncü Sıfat: "Yeri sizin için bir beşik yaratmış.." ayetinin ifade ettiği husus.. Biz, bu kitabımızda, yerin bir "mehd-beşik" oluşunun ancak onun durgun, hareketsiz olduğu; ziraatçılık ve bina yapmanın ancak onlara riâyetle mümkün olabileceği birtakım hususî sıfatlarla muttasıf olduğu ve onun, ölülerin ve dirilerin kusur ve ayıplarını örtücü ve gizleyici olduğu için olduğunu belirtmiştik. Beşik, çocuk için bir istirahat mahalli olunca, yer de, kendisindeki pekçok rahatlık sebebiyle, "beşik" olarak nitelenmiştir. 17[17]

Yerde Hazırlanan Geçitler

Beşinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "Orada, sizin için, yollar açmıştır.." ayetinin ifade ettiği husustur. Ki bu ifadenin maksadı, insanların mükemmel anlamda istifade edebilmelerini, ancak herkesin bir beldeden diğer bir beldeye, bir mıntıkadan diğer bir mıntıkaya geçmeye kadir olduğunda söz konusu olacağını; Allah'ın eğer, bu geçitleri, işte bu şekilde hazırlamamış ve üzerlerine birtakım hususî alamet ve ipuçları koymamış olması halinde bu yararlanmanın mümkün olamayacağını bildirmektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak "... doğru gidesiniz diye..." buyurmuştur ki, bu ifâdenin manası:
a) Bu yolları koymanın maksadı, sizin yol bulabilmeniz içindir;
b) Dinde, hakka ulaşasınız diye.." şeklindedir. 18[18]

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/498-500
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/500
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/500

Gökten Yağmur İndirmesi

Altıncı Sıfat: ölçü ile su indirmiştir. îşte biz, bu su ile, ölü bir memlekete can verdik" ayetinin beyan ettiği husustur. Burada, şöyle birkaç bahis vardır:

1) Bu ifadenin zahiri, suyun (yağmurun) gökten indiğini göstermektedir. Binâenaleyh durum, gerçekten böyle midir, yoksa, o yağmurun buluttan indiğini; zira, insanın üzerinde bulunan her şeye "semâ" dendiği için, "semâdan inen" şeklinde adlandırıldığı da söylenebilir mi?

Cevap: Bu konu, tafsilatlı bir biçimde daha önceleri ele alınmıştı.

2) Ayetteki, tabirinin manası, "o bölgenin halkının, ihtiyaç duyduğu kadar; ne fazla, ne de noksan olmaksızın gökten iner.." demektir. Yoksa bu ifade, "Nuh'un kavmine ölçüsüz bir biçimde indirilip, onları boğması" anlamında değildir.. Tam aksine, "sizin ve hayvanlarınızın geçimini temin edecek kadarıyla indirmiştir" demektir.

3) Ayetteki, "ölü bir memleket" ifadesi, "bitki bulunmayan belde" demek olup, enşernâ fiili de, "Biz, onu diriltik" anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Siz de böylece çıkarılacaksınız" buyurmuştur ki bu, "Bu delil, Allah'ın kudret ve hikmetine delâlet ettiği gibi, O'nun öldükten sonra diriltmeye ve Kıyameti gerçekleştirmeye de kadir olacağına delâlet eder. Buradaki, vech-i şebeh (benzetme yönü) Cenâb-ı Hakk'ın, ölü halde iken bir beldeye can vermesi gibi, insanları da ölümlerinden sonra, onları canlılar ve hayat sahibi varlıklar haline getirmesidir. Bazıları, "Hayır, buradaki "vech-i şebeh" Allah'ın yağmur suyuyla yeryüzünde bitki bitirmesi gibi, tıpkı, menî gibi bir su ile, onları, yani insanları yerden çıkarması ve onları yeniden yaratmasıdır" demişlerdir. Ama, bu izah zayıftır. Çünkü lafzın zahirinde, bu ilâve açıklamalar değil, sadece yeniden yaratmanın isbâtı yer almıştır.19[19]

Her Nev'in Çift Özelliği

Yedinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'm, "Bütün (mahlûkları) sınıf sınıf yaratmış..." ayetinin ifade ettiği husus.. İbn Abbas, "Ayetteki, "ezvac" kelimesiyle, tıpkı, tatlı-ekşi, beyaz-siyah ve erkek-dişi gibi çeşitler, türler kastedilmiştir" derken, bazı muhakkik alimler, "üst-alt, sağ-sol, Ön-arka, mazi-müstakbel, zât-sıfat, yaz-kış ve ilkbahar-sonbahar gibi, Allah'ın dışında her şey çifttir" demişlerdir. Bunlann çift oluşu, mümkinü'l-vücûd olduklarına, yoktan var edildiklerine delâlet eder. Hak SÜbhânehû ve Teâlâ ise, zıddan, eşten, mukabil ve ona destek veren minhden (nevâdıd) münezzeh olan tek bir varlıktır. İşte bundan dolayı O, "Bütün (mahlukları), sınıf sınıf yaratmış.." buyurmuştur ki, "Çift olan her şey, yaratılmış, mahlûktur" demektir. Böylece bu, bunları yaratanın, çift olmaktan münezzeh olan mutlak, tek ve vâhid (Allah) olduğuna delâlet eder. 20[20]

Tek'in Çift'ten Efdal Olması

Ben de şunu ekliyor ve diyorum ki: Hesap ilmini bilenler, şu bakımlardan, "tek" olanın "çift"'den daha üstün olduğunu söylemişlerdir:

1) Çift'in en azı, ikidir. Ki "iki" de ancak, iki tane bir bulunduğunda meydana gelir. O halde bu demektir ki, çift, tek'e muhtaçtır. Tek ise, çift olmaktan müstağni olan, "birlik, bir" demektir. Halbuki, müstağni olan, muhtaç olandan daha üstündür.

2) Çift, eşit olarak, ikiye bölünebilir. Tek ise, bölünmeyen demektir. Bölünmeyi kabul etmek, (bolünebiImek), bir etkilenmedir, teessürdür. Halbuki, bölünmeyi kabul etmemek, kuvvettir, çetin oluştur ve karşı koymadır. Dolayısıyla tek, çiftten daha üstündür.

3) Tek olan sayının mutlaka, iki kısmından birisi çift, diğeri ise, tekdir. O halde, bu demektir

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/501

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/501

ki tek sayıda, aynı hem çift, hem de tek vardır. Halbuki, çift olan sayıda, iki kısımdan her biri, mutlaka çifttir. (İki değişik kısmı) ihtiva eden ise, böyle olmayandan daha üstündür.
4) Çift olma, iki kısmından her birinin, diğerine, zât, sıfat ve mikdar bakımından denk olması demektir. Bütün mükemmellikler bunun için bulunmakta olup, aynısı, başkası için de söz konusu olunca, bu mutlak anlamda mükemmellik olmuş olmaz. Ama, tek olana gelince, tek oluş sadece ona ait olup, ondan başkasında ve benzerinde söz konusu değildir. O halde bu demektir ki, bu anlamdaki mükemmellik, başkasına değil, sadece ona aittir. Dolayısıyla da, tek oluş, daha üstün olmuş olur.
5) Çift sayıda, mutlaka iki kısımdan her biri, diğerine, bazı bakımlardan denk, bazı bakımlardan ise ayrıdır. Sayesinde denkliğin, ortaklığın meydana geldiği şey, sayesinde farklılık ve başkalığın meydana geldiği şeyden başkadır. O halde, bu demektir ki, her çift, zâtları gereği, mümkinü'l-vücutturlar (var olmaları başkasına bağlıdır). Her mümkin varlık ise, muhtaçtır. Böylece, çift olmanın, muhtaç oluşun kaynağı olduğu sabit olmuş olur. Tek oluş ise, müstağni ve müstakil olmanın kaynağıdır. Çünkü çift sayı, bu teklerden her birine muhtaçtır. Ama, bu tek sayılardan her birisi, çift sayılardan müstağnidir. Böylece, çift sayıların, mümkin, muhdes ve mahlûk oldukları, tek'in ise, kendi başına, müstakil olarak kaim olabilen, kendisi dışındaki her şeyden müstağni olduğu ortaya çıkar. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak, "Bütün (mahlûkları), sınıf sınıf yaratmış.." buyurmuştur. 21[21]

Gemi ve Binekler

Sekizinci Srfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizin için gemilerden, hayvanlardan bineceğiniz şeyleri halketmiştir.." ayetinin beyan ettiği husustur. Çünkü yolculuk, ya deniz ya da kara yolculuğu şeklinde olur. Deniz yolculuğunda taşıyan, gemidir, kara yolculuğunda taşıyan ise, hayvanlardır. Burada, şöyle iki soru sorutabilir: 22[22]

Zamirin Müzekker Yerine Müennes Olması

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak ayetteki, yerine, niçin dememiştir? Alimler buna birkaç bakımdan cevap vermişlerdir:
a) Ebû Ubeyde, "Ayetteki zamirin müzekker getirilişi, Cenâb-ı Hakk'ın, U lafzından dolayı olup, ifadenin takdiri, şeklindedir" demiştir.
b) Ferrâ şöyle der: "Cenâb-ı Hak, buradaki kelimesini, tıpkı ceyş, cünd kelimeleri gibi, kendisinde, çoğulluk anlamı bulunan müfred'e muzaf kılmıştır. İşte bundan dolayı zamir, müzekker kılınmış; "zuhur" kelimesi de çoğul getirilmiştir.
c) Buradaki müenneslik, hakiki müenneslik değildir. İşte bundan dolayı buradaki lafız, farklı olabilmiştir. Ki bu tıpkı, "Benim yanımda, sana muvafakat eden kadınlar vardır" denilmesi gibidir.
İkinci Soru: Arapça'da, "hayvanlara bindiler" ve "gemilere bindiler" denilir. Halbuki, ayette Cenâb-ı Hak, her iki cinsi de zikretmiştir. O halde daha nasıl, sadece buyurmuştur?
Cevap: Kuvvetinden dolayı, vasıtasız, yani harf-i cersiz müteaddi olan taraf, vasıta ile (harf-i cer ile) müteaddi olan tarafa üstün tutulmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak sonra üzerlerine yerleşince, Rabbinizin nimetini iyice düşünesiniz... diye.." buyurmuştur. Allah'ın nimetlerini anmak demek, o kimselerin o nimetleri kalblerinden çıkarmamaları demek olup, bu zikir, anış, kişinin, Allah Teâlâ'nm denizin sathını, rüzgârları ve geminin kütlesini, insanın, o gemiyi istediği ve dilediği tarafa evirip çevirebileceği bir biçimde yaratmış olduğunu bilmesi demektir. Binâenaleyh, insanlar, denizin, rüzgârların ve geminin, insanın istediği tarafa evirip çevireceği bir biçimde yaratılmasının, insanın tedbirinden değil, tam aksine Hakîm, Alîm ve Kadir olan Allah'ın yönetimi ite olduğunu bildiğinde, bunun

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/502
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/502

Allah'tan kaynaklanan yüce bir nimet olduğunu anlar da, işte bu durum, insanı, Allah'a boyun eğmeye, O'na itaata ve O'nun sonsuz nimetlerine şükretmeye sevkeder. 23[23]

Binite Binişteki Dua

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Bunları, bize râm eden Allah'ın sânı ne yücedir, münezzehtir! Yoksa biz bunlara güç yetiremezdik.." diyesiniz.." buyurmuştur. Bil ki, Cenâb-ı Hak, gemiye binmek için, muayyen, belli bir zikir tayin etmiştir ki, bu, "Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır"(Hûd, 41) ifadesidir.
Hayvanlara binmek için de, bir başka zikir belirlemiştir ki, bu da, "Bunları bize musahhar, hizmetçi eden Allah'ın sânı ne yücedir, münezzehtir!" ifadesidir. Evlere, konak yerlerine girerken de, bir başka ifadeyi belirlemiştir ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'tn "Rabbim, beni bereketli bir menzile kondur.. Sen konaklatanların en hayırlısısın..."
(Mü'mln, 29) İfadesidir.
Bu husustaki sözün özü şudur: İnsanın üzerine bindiği o hayvan, mutlaka ve mutlaka, insandan çok çok kuvvetlidir. Üstelik, kendisinin insana boyun eğmeye sevkeden bir aklı da yoktur. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, o hayvandan böylesi bir yararlanmanın olabilmesi için, hem dış yaratılışı, hem de iç yaratılışı açısından o hayvanı, hususî birtakım özelliklerle donanmış olarak yaratmıştır. Onun dış yaratılışına gelince, o, dört ayağı üzerinde yürür. Böylece de onun dışı, insanın üzerinde durmasının çok güzel ve uygun olan bir yer gibi olur. İç yaratılmasına gelince, o hayvan, onca kuvvetine rağmen, Allah Teâlâ onu, insanın emrine amade kılıp inkiyad eder bir biçimde yaratmıştır. İnsan işte bu enteresanlıklar hususunda iyice düşünüp, aklıyla, bu sırlar denizine dalınca, işte bu sonsuz ve ezici kudret ve hikmetinden ötürü duyduğu hayret büyür de, işte o zaman mutlaka, "Bunları bize râm eden Allah'ın sânı ne yücedir, münezzehtir! Yoksa, biz bunlara güç yetiremezdik.." der. Ebû Ubeyde, "O, onu hakimiyeti altına almıştır" anlamında, Arapça'da ifadesinin kullanıldığını söylerken, Vahidî, bu ifadenin iştikakının, Arapların deyimlerinden olduğunu söyler. Yine, "Güç kuvvet bakımından onun dengiyim" anlamında, deyimi kullanılır. Buna göre, ayetin anlamı, "Biz insanlarda, bu hayvanı ve bu gemiyi, zapt ve rabt altına alabilecek kudret ve kuvvet yoktur. Binâenaleyh, ilmi, hikmeti ve mükemmel kudretiyle bunları bizim emrimize amade kılan Allah'ı takdis ederiz.." şeklindedir. Keşşaf sahibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ayaklarını özengiye koyduğunda, "Bismillah" dediğini, hayvanın üzerine dimdik oturduğunda da, "el-Hamdu lillâhi alâ külli hâlin; sübhâneliezî sehhara lenâ hazâ... Ve mâ künnâ lehû mukrinîn ve Innâ İlâ Rabbinâ le munkalfbûn.." dediğini rivayet etmiştir. Kadî, tefsirinde, Ebû Muhled'den, Hz. Hasan İbn Ali (r.a)'nin, şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Hasan, hayvana binip de, "Sübhâneliezî sehhara lenâ hazâ..." diyen birisini gördü, bunun üzerine ona, "Bununla emrolunmadın, sen "el-Hamdüiillâhi'Hezî hedânâ li'l-İslâmi, el-Hamdülllahi'llezî menne aleynâ bi Muhammedin (s.a.s), ve'l-hamdu lillflhillezîcealena mln hayrl ümmetin uhricet linnâsi.." demek, dıaha sonra da, "Sübhâneliezî sehhara lenâ hazâ.." söylemekle emrolundun..." dedi.
Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'den şu rivayet edilmiştir: O yolculuğa çıkmak isteyip de, binitine bindiğinde, üç defa tekbir alır, sonra "Sübhâneliezî sehhara lenâ hazâ..." der, daha sonra dat "Allah'ım, bu yolculuğumda senden, iyiliği, takvayı ve razı olacağın amelleri yapmaya beni muvaffak kılmanı istiyorum! Allah'ım, bu yolculuğu bize kolaylaştır; yerin uzaklığını bize yakınlaştor!Allah'ım, bu yolculuğumda sen yoldaşım ve ehlime bıraktığım halifemsin. Allah'ım, yolculuğumuzda bize yoldaş ol ve ehlimiz hususunda da bize halef ol!" derdi. Evine döndüğünde de, "Bizler, Rabbimize, tevbe ediciler, dönücüler ve hamdedicileriz.." derdi. 24[24]

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/503
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/503-504

Zemahşerî'nin iddiasına Cevap

Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ayet, şu bakımlardan, Cebriyye (ehl-i sünnet)nin görüşünün aksine delâlet eder:
1) Allah Teâlâ, , buyurmuş, bu ifadenin başına, "için" anlamına gelen lâm'ı getirmiştir ki, bu Allah Teâlâ'nın, bizden, bu fiili yapmamızı istediğine delâlet eder. Ki bu da, Cebriyye (ehl-i sünnet)'nin, Allah Teâlâ, insanlardan küfrü de, inkârı da ısrarı da,murad etmiştir" şeklindeki görüşlerinin bâtıl olduğuna delâlet eder.
2) ifadesi, Allah Teâlâ'nın, fiillerinin, birtakım maksat ve gayelere bağlı olduğuna delâlet eder.
3) Allah Teâlâ'nın bu hayvanları bu vasıflarda yaratmasının sebebi, sırf kullarından şükür sâdır olması içindir. Binâenaleyh, şayet kulun fiilini Allah Teâlâ yaratmış olsaydı, o zaman ayetin manası, "Ben bu hayvanları, kulumun lisânında, dilinde. "Sübhanellezî sahhara lenâ..." ifadelerini yaratmam için halkettim.." şeklinde olurdu. Halbuki bu, bâtıldır. Çünkü Allah Teâlâ, bu vasıtalar olmadan da bu lafızlar kulunun dilinde yaratmaya kadirdir.
Bil ki, bu izahlara karşı verilecek cevap malumdur, bunları tekrar etmenin bir anlamı yoktur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Biz mutlaka neticede Rabbimize dönüp gidicileriz..." (diyesiniz)" buyurmuştur. Bil ki bu sözün, daha Öncekilerle ilgisj şudur: Gemiye binmek tehlikelidir. Bazan gemi parçalanıp yolcuları helak olabilir. Hayvana binmek de böyledir. Çünkü hayvan için de, binicisinin helakine sebep olacak umulmadık şeyler olabilir. Durum böyle olunca da, gemiye binmek de, hayvana binmek de insanın kendini tehlikeye atmasını gerektirir. Binâenaleyh binenin, ölümü hatırlaması ve şüphesiz (bir gün) yok olacağını, Allah'a döneceğini ve Allah'ın kaza ve kaderinden bir kurtuluşun olmadığını hatırlaması gerekir. Öyle ki bu sakıncalar onun başına tesadüfen gelecek olsa, ölüme hazırlanmış ve ölümü gönlüne yerleştirmiş olur. 25[25]

Allah'a Kız İsnadı

"Böyle iken kullarından kiminin, O'ndan bir parça olduğunu iddia ettiler. Gerçekten insan açıkça "keför"dur. Yoksa O, yaratmakta olduklarından, kızlar edindi de, oğulları size mi ayırıp seçti? Onlardan biri, benzerini
Rahman'a isnâd ettiği şeyle müjde verildiği zaman, o insan, gamla dolar ve âdeta dilsiz halde, yüzü kapkara kesilir. (Onlar) süs içinde yetiştirilmekte olup da, mücâdeledeki (hüccetini) açıklayamayan kişiyi mi (Allah'a nisbet ediyorlar?) Onlar, O Rahman'm bizzat kullan olan meleklerin de dişi olduğunu söylediler. Onlann yaratılışında hazır mı idiler?! Onların, (bu yalan) şâhidlikleri kaydedilecek ve onlar (bu hususta) sorguya çekileceklerdt" (Zuftnıf, 15-19). 26[26]

Allah'a Cüz' İsnadı

Bil ki Allah Teâlâ, "Eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorarsan, elbette ... "Allah yarattı" derler"(Zuhruf,9) buyururca, onların bunu kabul etmelerine rağmen, Allah'ın kimi kullarını onun bir parçası saydıkların anlatmıştır. Bundan maksadı da, onların akıllarının azlığına ve tutarsızlığına dikkat çekmektir. Ayetle ilgili birkaç mesele var: 27[27]

Birinci Mesele

Ebû Bekr'in rivayetine göre Âsim, Kur'ân'ın her yerinde, zâ'nın ve hemzenin zammesiyle jj? şeklinde okumuştur.

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/504-505
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/505-506
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/506

Kelimenin her iki şekli de kullanılan lehçelerdir. Hamza ise, vakf yaptığında (bu kelimede durduğunda), hemzesiz olarak, (cüzfi) şeklinde durur. 28[28]

İkinci Mesele

"Kullarından kimini O'na bir cüz (parça) isnâd ettiler" ifadesiyle ne kastedildiği hususunda şu iki görüş ileri
sürülmüştür:

1) Meşhur olan görüşe göre, bu ifade ile, müşriklerin, Cenâb-ı Hakk'ın çacuğu olduğunu söylemeleri kastedilmiştir ki, bunu şu şekilde izah edebiliriz: İnsanın çocuğu, onun bir parçasıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Fatıma benden bir parçadır" buyurmuştur. Aklen de böyledir. Çünkü babadan bir parça (nutfe) ayrılır, sonra bu parça ana rahminde büyür ve bundan, aynen asıl olan, baba gibi olan bir insan meydana gelir. Durum böyle olunca da, kişinin çocuğu, kendisinin bir parçası demektir. Binâenaleyh ayetteki ijU? "kıldılar" ifadesi, "isnâd ettiler, böyle olduğunu söylediler" demektir. Buna göre mana, "Onlar, Allah'ın bir parçası olduğunu söylediler. Bu parça da, O'nun kullarından bir kuldur" şeklindedir.

Bil ki eğer Allah Teâlâ, "Kullan için, O (Allah'dan) bir parça kıldılar, isnâd ettiler" demiş olsaydı, bu, onların, bazı insanlarda, Allah'ın bir parçasının bulunduğunu soytediklerini ifade ederdi ve bu paıça da, çocuk olmuş olurdu. O halde ayetteki bu ifadenin manası, "Onlar, Allah'a bir parça isnad ettiler ve bu parça O'nun kullarından bir kuldur" şeklindedir. Velhasıl, o müşrikler, Allah'ın çocukları bulunduğunu söylediler. Bunu izah için alimler birtakım izahlar yapıp şöyle dediler: "Arapça'da "cüz", "dişi" demektir." Bunu söyleyenler, görüşlerini isbat için, şu iki beyti delil getirdiler.29[29]

"Eğer, bir hür kadın bir gün, kız çocuğu doğurmuşsa, buna şaşmamalı.. (Zira), zeki bir hür kadın da bazen kız çocuğu doğurur"

"Evs kabilesi kızlarından, hep kız doğuran biriyle evlendirildim.. Ki, o kızlar evlerinde hep, yumuşak böğürtlen ağacından yapılmış eğerceklerle ip bükerler.."

Zeccac, Ezherî ve Keşşaf sahibi (Zemahşerî), bu kelimenin bu manada olduğunu söylemenin yanlış ve bu beyitlerin uydurma olduğunu iddia etmişlerdir.

2) "Ayetteki bu ifade ite, Allah'a ortak koşma (şirk) kastedilmiştir. Çünkü o müşrikler, Allah'ın ortakları bulunduğunu söylerlerken, bütün kızların Allah'ın değil, bazısının da başka (tanrıların) kızları olduğunu iddia etmişlerdir. Binâenaleyh bu müşriklerin, kulların hepsinin Allah'a ait olmadığını, bir kısmının Allah'ın, bir kısmının başkalarının olduğunu söylemişlerdir."

Ayetin bu manada olduğunu söyleyenler, "Bu görüşün birincisinden daha evlâ oluşunun delili şudur: Eğer bu ayeti, Allah'ın ortakları olmadığı manasına alır, bundan sonraki ayeti de, Allah'ın çocukları olmadığı manasına alırsak, ayet, bütün bâtıllara karşı toptan bir reddiye olmuş olur" dediler. 30[30]

Kızlar Allah'ın, Oğullar Sizin MI?

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "O, yaratmakta olduklarından, kızlar edindi de, oğullan size mi ayinp seçti?!" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ bu münazarayı, en güzel bir şekilde sıralamıştır. Çünkü o, kendisinin çocuğu bulunamayacağını anlatmış, çocuğunun olmasının farzedilmesi halinde bu çocuklarının kız olmasının imkânsızlığını beyân etmiştir. Çocuğunun bulunamayacağının izahı şöyle yapılabilir: Çocuk, hiç şüphe yok ki babadan bir parçadır. Parçası bulunan şey ise, "mürekkeb" varlıktır. Her mürekkeb ise, "mümkin" varlıktır. Hem sonra, böyle olan şey, birleşmeyi, ayrılmayı, biraraya gelmeyi ve dağılmayı kabul eder demektir. Bunları kabul eden şey ise, sonradan var olmuş ve yaratılmış bir (kuldur).

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/506

29[29] Lisanü-l-Arap 1/47.

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/506-507

Dolayısıyla böyle olan, kadîm ve ezelî bir ilah olamaz.

İkinci hususa, yani Allah'ın çocuğu olduğu farzedilmesi durumunda, bu çocuğun kız olmasının imkânsızlığının izahı da şöyledir: Çünkü oğlan, kızdan daha üstündür. Binâenaleyh kalkıp, Allah'ın, kendisi için kız çocuklar edinip, erkek çocukları kullarına nasip ettiğini söylersek, kulların durumunun, Allah'ın durumundan daha mükemmel ve üstün olması gerekir ki bu, aklın bedaheti ile reddedilen bir durumdur. Arapça'da,

"Onun için, bu, o hususta bir ortağı bulunmaksızın tahakkuk etmiştir", "Falanca için şunu seçtim" manasına: denilir ki bu tıpkı, "Rabbiniz oğulları size mi seçip verdi" (km, 40) ayetinde olduğu gibidir.

Daha sonra Hak Teâlâ, kızların noksan olduklarını şöylece beyan etmiştir:

1) "Onlardan birine, Rahman'a isnâd ettiği şeyin bir benzen müjde verildiği zaman, o insan gamla dolar ve (adetâ) dilsiz halde, yüzü kapkara kesilir." Bu, "Noksanlıkta bu derece Olan bir şeyi, aklı olan insanın Allah'a nisbet etmesi nasıl uygun olabilir?" demektir. 31[31]

Kız Doğuran Kadın

Anlatıldığına göre bir Arabın hanımı kız doğurmuş. Bunun üzerine adam, hanımının bulunduğu evi terkedince hanımı şu beyti söylemiş:

" Ebû Hamza'ya da ne oluyor, oğlan doğurmadık diye öfkelenerek, yan i başımızdaki evde yatıp kalkıyor da yanımıza uğramiyor. Dilediğimizi yapmak (elde etmek) elimizde değil. Biz ancak, bize verileni alıyoruz."

Ayetteki Jfc kelimesi, ef'âl-İ nakısamn (noksan fiillerin) pek çoğunun da aynı manaya geldiği gibi, jU* (oldu) manasındadır. Keşşaf sahibi, mübtedâ-ı mahzûfun haberi olarak ijU ve 3<j^-* şeklinde okunuşu da söylemiştir. Buna göre bu cümle, haber mevkiinde olur.

2) "(Onlar) süs içinde yetiştirilmekte olup da, duruşmada (hüccetini) açıklayamayan kişiyi mi (Allah'a nisbet ediyorlar)" ayetinin ifade ettiği husus... Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var: 32[32]

Birinci Mesele

Hamza, Kİsâîve Asımın ravisi Hafs, fiili, yâ'nın zammesi, nûn'un fethası ve sının şeddesiyle, meçhul olarak

şeklinde okurlarken; diğerleri, yâ'nın zammesi, nûn'un sükûnu ve şın'ın fethasıyla şeklinde okumuşlardır. Keşşaf sahibi bunun, U.b' şeklinde de okunduğunu söyleyerek, "inşâ" manasına olarak "münaşe'e" şeklinde kullanılması tıpkı, "mugalât" fiilinin, "iglâ" manasında kullanılması gibidir" demiştir. 33[33]

İkinci Mesele

Ayetteki bu ifade ile, yine kızların eksikliğine dikkat çekilmek istenmiştir. Şöyle ki birtakım süsler içinde büyütülen, aslında noksandır. Çünkü eğer onun kendinde böyle bir noksanlık olmasaydı, süsle-püsle tezyine ihtiyaç duymazdı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onun durumunun eksikliğini, 'Vuruşmada (hüccetini) açıklayamadan" iadesiyle belirtmiştir. Bu, "Kız-kadın, mücâdele ve çekişme ihtiyaç duyduğu zaman bunu hakkıyla yapamaz ve delilini ortaya koyamaz. Çünkü dili tutuk, aklı kıt ve tabiatan biraz ahmaktır. Nitekim, "Kadın, hüccetini ortaya koymak isteğiyle konuştuğunda, çoğu zaman aleyhine hüccet olacak şeyleri söyler" denilir. İşte bütün bu izahlar, kadının ileri derecede eksik olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bunların, Allah'ın çocukları olduğunu söylemek nasıl uygun düşer. 34[34]

---

[31] 31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/507-508

[32] 32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/508

[33] 33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/508

Üçüncü Mesele

Bu ayet, süslenmenin kadınlar için mubah, erkekler için haram olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ, bunu ayıp ve noksanlığın gerekçelerinden kabul etmiştir. Binâenaleyh erkeğin buna yönelmesi, kendisini zillete düşürmesi demektir ki bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Mü'minin kendisini rezil-rüsvay etmesi caiz değildir" hadisinden ötürü haramdır. Erkeğe uygun olan süs, Allah'a taat yolunda sabır ve takva zineti ile süslenmektir. SfIflî söyle der:
"Bir gün, koruyucu olarak kanaatkârlık zırhını giydim. Onunla hem şeref ve haysiyetimi korurum, hem de onu, azık edinirim. Vefasız felekten, (onun musibetlerinden) hiç çekinmedim. Onun en fazla yapacağı şey, benim üzerime ölümü ve fakirliği fırlatması olabilecektir. Binâenaleyh ben, ölüm için, Allah (a olan imanımı) ve O'nun affını, fakirlik içinse, sabır ve katlanmayı hazırladım." 35[35]

Meleklerin Dişiliği İddiası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar, O Rahman 'm bizzat kullan olan meleklerin de dişi olduğunu söylediler" buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır: 36[36]

Birinci Mesele

Buradaki "kıldılar" fiili ile de, "hükmettiler, öyle olduğuna karar verdiler, söylediler" manası kastedilmiştir ki bunun peşisıra Cenâb-ı Hak, "Onların yaratılışında hazır mı idiler?" buyurmuştur. Bu ifadedeki soru, istifham-ı inkârî olup, "Onlar, melekler yaratılırken orada değillerdi, dolayısıyla bunun aklî deliller ile bilinmesine imkân yoktur. Naklî delillerin hepsi de, nübüvvet müessesesinin kabul edilmesine varıp dayanır. Halbuki bu kâfirler nübüvveti de kabul etmemektedirler. Dolayısıyla böyle bir netice ve hükme, nakfî delillerle de varmak mümkün değildir" manasındadır. Böylece o kâfirlerin bu iddiayı, ne kesin, ne zarurî bir delil ile ileri sürmedikleri ortaya çıkar.
Daha sonra Cenâb-ı Allah, onları tehdit ederek, "Onların (bu yalan) şâhidlikleri kaydedilecek ve onlar (bu hususta) sorguya çekileceklerdir" buyurmuştur ki bu, delilsiz iddianın kötü bir şey olduğuna, taklidin de büyük bir kınama ile çetin bir azabı gerektireceğine delâlet eder. Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Kâfirler, böyle söylemekle, şu üç bakımdan kâfir olmuşlardır:
a) Allah'a çocuk isnâd etmek suretiyle,
b) Bu çocuğun kız olduğunu söylemek suretiyle,
c) Meleklerin dişi olduğunu iddia etmek suretiyle..." 37[37]

Farklı Kıraat

Nafî, İbn Kesîr ve İbn Âmir, nûn ile, kelimesini (Rahman'ın yanındadırlar) şeklinde okumuşlardır. Bu, Ebû Hatîm'in tercih ettiği kıraattir. Ebû Hatim, bunun
tercih delillerini şöyle sıralar:
a) Böyle okuma, (Arai, 206) ve «.& jij (Rad, 43) ayetlerine uygun düşer.
b) Bütün mahlûkat, zaten Cenab-ı Hakk'ın ibâdı (kulları)dır. Binâenaleyh bunun "ibâdu'r-rahmân" şeklinde okunuşunda, melekler İçin bir medih söz konusu olmaz.

---

[34] 34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/508-509
[35] 35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/509
[36] 36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/509
[37] 37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/509-510

c) İfadenin takdiri, "melekler, o kâfirlerin yanında değil, Rahman'ın yanında (katında)dıriar. Binâenaleyh bu kâfirler, o meleklerin dişi olduklarını nasıl bilebilirler?" şeklindedir.
Diğer kıraat imamları ise, bunu iÜ (kullar) şeklinde okumuşlardır ki bu, ya abd veya flbld'in çoğulu olup, tıpkı kâim, kıyam: ayakta duran, sâlm, slyflm: oruç tutanlar ve nâim-niyâm (uyuyanlar) kelimeleri gibidir. Bu kıraat da, İbn Abbas (r.a)'ın kıraat olup, Ebû Ubeyd'in tercihidir. Ebû Ubeyd bu tercihin gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Çünkü Cenâb-ı Hak o kâfirlerin "Melekler Allah'ın kızlarıdır" şeklindeki sözlerini reddetmiş ve meleklerin kendisinin ancak kulları olduğunu haber vermiştir. Bu kıraati de "Aksine o (melekler) şereflendirilmiş kullardır" (Enbiya, 26) ayeti destekler. 38[38]

Üçüncü Mesele

Sadece Nfifî, bundan sonra şeddesiz, yumuşak ve zammeli hemze ve med ile "eüşhldü şeklinde okumuştur ki bu, "Onlar, meleklerin yaratılışında rjazır mı edildiler?" demektir. Yine Nflfî'nin bunu medsiz ve meçhul olarak, (e üşhldû) diye okuduğu rivayet edilmiştir. Diğer kıraat imamları ise, elifin fethasıyla şeklinde okumuşlardır ki bu, "Onlar orada mıydılar?" demektir. 39[39]

Melek-İrtsan Efdaliyeti

Meleklerin insanlardan üstün olduğunu söyleyenler bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayetteki "İbâd" (kullar) kelimesini "Ind" (yanında) şeklinde okuduğumuzda, bu yanında oluşla, şüphe yok ki, taatları sebebi ile Allah'a olan yakınlıkları ve faziletleri kastedilmiş olur. Üstelik ayetteki hüm (onlar) lafzı da, nasr (sadece) manasını ifade edip, "Bu yanında oluş, sadece meleklere hastır" demek olur. Binâenaleyh "hasr" manasına delâlet eden bu lafız nazar-ı dikkate alındığında, meleklerin, kendileri dışındaki mahlûkattan daha üstün olmaları gerekir. Bu kelimeyi abd (kul) kelimesinin çoğulu olarak "ibâd" şeklinde okuyanların kıraatine gelince, daha evvel, Kur'ân'da geçen "İbâd" kelimelerinin, hep mü'minler için kullanılan bir lafız olduğunu belirtmiştik. Binâenaleyh bu ayette geçen, "Onlar Rahman'ın kullarıdır*' ifadesi, kutluğun sadece o meleklerin ait olduğunu ifade eder. Dolayısıyla, kulluğa delâlet eden bu lafız, aynı zamanda üstünlük ve şerefe de delâlet edince, kulluğun meleklere hasr edildiğini gösteren bu ifade, aynı zamanda, fazilet ve şerefin de o meleklerin hasrına delâlet eder. Bu da meleklerin, diğer mahlûkattan daha üstün olmalarını gerektirir. Allah en iyi bilendir. 40[40]

Hakka Karşı Durmanın Sonu

"Dediler ki: "Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık." Onların bu hususta hiçbir bilgileri yok. Onlar, yalandan başka hiçbirşey söylemiyorlar. Yoksa biz, onlara bundan evvel bir kitap verdik de, şimdi ona mı tutunuyorlar. (Buna karşı şöyle) dediler: "Biz, atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk ve biz, onların izleri üzerinde doğru yolda bulunmaktayız." Senden Önce, herhangi bir memlekette, fena akıbetleri haber verici bir peygamber gönderdiğimizde, oranın refah erbabı mutlaka, "Biz atalarımızı bir (din) üzerinde bulduk. Biz de onların izlerine uyduk" demişlerdir. O peygamberlerden herbiri şöyle dediler: "Ben atalarınızı üstünde bulduğunuz dinden daha doğrusunu size getirdimse, (o zamanda mı) atalarınızın dinine uyacaksınız." Onlar da, "Biz, o sizin gönderildiğiniz şeyleri inkâr ediyoruz" dediler. Bunun üzerine biz de onlardan intikam aldık. İşte bak, yalanlayanlann akıbeti nice oldu!" (Zuhruf, 20-25)
Bil ki Allah Teâlâ o kâfirlerin küfür ve şüphelerinden bir başka çeşidini de nakletmiştir. Bu, o

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/510
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/510
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/510-511

kâfirlerin, "Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık" deyişleridir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var: [41][41]

Kader Hakkında

Mutezile şöyle der: "Bu ayet, Cebrlyye'nin (yani ehl-i sünnet'in), "kâfirin küfrü de Allah'ın iradesiyle meydana
gelir" şeklindeki görüşlerinin yanlışlığına şu iki bakımdan
delâlet etmektedir:
1) Allah Teâlâ müşriklerin "Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık" dediklerini nakletmiştir ki bu Cebrlyye'nin görüşünün açıkça aynısıdır. Fakat Cenâb-ı Hak, kâfirlerin bu sözlerini, "Onlann bu hususta hiçbir bilgileri yok. Onlar, yalandan başka hiçbirşey söylemiyorlar" buyurarak yanlış olduğunu söylemiştir. Böylece Cebriyye nin görüşünü sanki önce nakletmiş, peşisıra da bu görüşün fasit ve bâtıl olduğunu beyan etmiştir. Binâenaleyh Cebrlyye'nin görüşünün bâtılıiğı sabit otur. Bunun bir benzeri de, En'âm Sûresi'ndeki, "Müşrikler diyecekler ki: "Eğer Allah dileseydi, nebiz, ne de babalarımız müşrik olmazdık." De ki: "Yanında (buhususta) bir bilgi (ve delil) var mı? (Varsa), haydi onu bize getirin. Siz/er sadece zannınıza tâbi ohvor ve sadece yalan söylüyorsunuz" (En'âm, 148) ayetidir.
2) Allah Teâlâ, bu ayetten Önce, o müşriklerin, küfür ifade eden şu söz ve işlerini de nakletmiştir:
a) "Kullarından kimini, O (Allah'a) bir parça isnâd ettiler..."(Zuhrut, ıs).
b) "O Rahman'm bizzat kulları olan meleklerin de dişi olduğunu söylediler"
{Zuhrırt, 19).
c) "Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık" {Zuhruf, 20) dediler. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu üç hususu ard arda nakledip, ilk iki sözün kesin küfür olduğu sabit olduğuna göre, bu üçüncü sözün de küfür olması gerekir."
Bil ki Vahidî, el-Basît'inde bunlara şu iki şekilde cevap vermiştir:
1) Zeccâc'ın ifadesine göre, Hak Teâlâ'nın, "Onların bu hususta hiçbir bilgileri yok" sözü, müşriklerin, "melekler dişidirler" ve "melekler Allah'ın kızlarıdır" şeklindeki sözleriyle ilgilidir.
2) Kâfirler, "Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık" şeklindeki sözleri ile, "Biz böyle emrolunduk, Allah buna razı oldu, bizim böyle yapmamızı emretti, aksini yapmamızı hoş görmedi" manasını kastetmişlerdir." Bunlar, Vahldî'nin, Mu'tezile'ye karşı verdiği cevaptır.
Bence bu iki izah zayıftır. Birincisinin zayıflığı şöyledir: Allah Teâlâ, önce müşriklerin iki bâtıl iddialarını nakletmiş, bunların bâtıt oluşlarının sebebini izah etmiş, daha sonra da ilk ikisinden tamamen ayrı bir meselede, üçüncü bir görüşü nakletmiş ve bunun da bâtıl olduğunu beyan edip, bu husustaki tehdidini (va'îdini) bildirmiştir. Binâenaleyh ilk iki görüşün hemen akabinden gelen bu bâtıllık hükmünü, daha önce geçmiş ve bununla ilgisi olmayan bir söze vermek, son derece uzak bir şeydir.
İkinci izah da zayıftır. Çünkü, "Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdik" ifadesindeki bu dilemenin ne ile ilgili olduğu açıkça bildirilmemiştir. Mücmellik delilin hilafınadır. Binâenaleyh ayetin takdirinin, "Eğer Rahman, bizim onlara tapmamızı
dileseydi, biz bunlara tapmazdık" şeklinde olması gerekir. Halbuki j) (eğer) kelimesi, bir şeyin (hususun) bulunmayışından ötürü, bir diğer şeyin yokluğunu anlatır. O halde ayetteki bu ifade, Allah Teâlâ'nın, onların putlara ibadet etmelerine dâir bir meşîetinin (dilemesinin) olmadığına delâlet eder ki, bu Cebriyye'nin görüşünün aynısıdır. Binâenaleyh Allah'ın fasit ve batıl olduğunu bildirdiği husus, bu husustur.
Bazı kimseler, Mu'tezile'nin bu istidlaline şu şekilde de cevap vermişlerdir: Kâfirler bu sözü, istihza ve alay yollu söylemişlerdir. Dolayısıyla ayetteki tenkid ve kınamayı haketmişlerdir.
(Mu'tezilî olan) Keşşaf sahibi, bu istidlale karşı şu iki şekilde cevap vermiştir:
a) Ayetin lafzında, kâfirlerin bunu istihzâvâri söylediklerini gösteren birşey yoktur. Hakkında

---

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/511-512

delil bulunmayan şeyi iddia etmek, bâtıldır.
b) Allah Teâlâ, o müşriklerin şu üç şeyi iddia ettiklerini nakletmiştir:
1) Kullarından kimini, Allah'ın bir parçası (çocuğu) olduğunu iddia ettiklerini,
2) Meleklerin dişi olduğunu söylediklerini,
3) "Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık" dediklerini... Binâenaleyh kalkar da, "Ayetteki kınama sadece üçüncü söz ile ilgilidir. Çünkü onlar bunu iştihzâvârî 'değil de, ciddî olarak söylemişlerdir" dersek, o zaman aynı kınamanın, ilk iki husus hakkında da söz konusu olması gerekir. Bu durumda da, onların bu şeyleri ciddî olarak söylemiş olmaları halinde, haklı olduklarına inanarak söylemiş olmaları gerekir. Halbuki bunun küfür olduğu malumdur. Ama ilk iki husustaki tenkidin, bizzat sözün kendisine, üçüncü görüşte ise, sözün kendisine değil de, iştihzâvârî söylenmiş oluşuna yöneltildiğini söylemek, İfâdenin, karışık olması demek olur ki, böyle birşey Allah'ın kelâmı hakkında caiz olmaz."
Bil ki bu söze karşı, bence verilecek gerçek cevap, En'âm Sûresi'nde de ifade ettiğimiz şu husustur: O müşrikler, Allah'ın insanların küfrünü dilemesiyle, iman etmeyi emretmenin doğru olmayışına istidlalde bulunup, böylece de "emir" ile "irade" (dileme)nin aynı şey olması gerektiğine inandıkları için, bu sözü söylemişlerdir. Biz (ehl-i sünnete) göre bu bâtıldır. Binâenaleyh, o müşrikler bu kınamayı, sırf "Allah kâfirin küfrünü de irade eder" şeklindeki inançlarından ötürü değil, aksine, "kâfirin küfrünü Allah irade ettiğine göre, kâfire imanı emretmesinin kabîh olması gerekir" diye inandıkları için müstahak olmuşlardır. İşte biz, bu ayetlerde söz konusu olan kınama ve tenkidi bu manada alırsak, Mu'tezile'nin bu ayetle istidlali düşer. Bu izahın tamamı En'âm Sûresi'nde geçmiştir. Allah en iyi bilendir. 42[42]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, müşriklerin bâtıl inançlarını nakledince, "Onların bu hususta hiç bir bilgileri yok. Onlar, yalandan
başka hiçbir şey söylemiyorlar" buyurmuştur. Bunu şöyle izah ederiz: Sanki şöyle denilmek İstenmiştir: "Müşrikler, "Allah kâfirin küfrünü murad edip, kâfirde, buna sebep olan şeyleri yaratınca, kâfire imanı emretmesinin çirkin olması gerekir. Çünkü böylesi bir emir ve tehdit, şu görünür âlemde (dünyada, insanlar arasında) bile çirkin kabul edilir. Binâenaleyh bunun, gayb âleminde de kabîh (çirkin) olması gerekir" demektedirler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onların bu hususta hiçbir bilgileri yok" buyurmuştur ki bu şu manayadır: "Onların, bu kıyasın doğruluğuna dair bir bilgileri yok. Çünkü insanlardan birisinin fiil ve hükümleri, Allah'ın dışında kalan herşeyin maslahatların (iyiliklerin, faydaların) bulunmasından istifade ettiği, fasit (kötü) şeylerin bulunmasından zarar gördüğü için, maslahatların ve mefsedetlerin nazar-ı dikkate alınmasına bağlıdır. Binâenaleyh insanın tabiatı ve aklı, hüküm ve fiillerini, maslahatların gözetilmesine dayamaya sevkeder. Fakat Allah Sübhanehû ve Teâlâ, hiçbirşeyden istifade etmez ve hiçbirşey O'na zarar veremez. Arada böylesine büyük bir farkın bulunuşu aşikâr iken, Allah'ın, hüküm ve fiillerini maslahatların (menfaatlerin) gözetilmesine dayandırdığı nasıl söylenebilir? O halde, "Onların bv hususta hiçbir bilgileri yok" ayeti, "Onların, gayb âleminin, dünyaya kıyasının doğruluğu hususunda bir bilgileri yok (yani bu iki âlem, birbirine kıyas edilemez)" manasınadır
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onlar yalandan başka hiçbirşey söylemiyorlar" buyurmuştur ki bu, "Bu kıyasın doğru olup olmadığını kesin bilmediklerine göre, kesin aklî delil ile, onların bu kıyasta yalancı ve uydurmacı oldukları anlaşılır. Çünkü her bakımdan menfaat ve zarardan münezzeh olan zatı, bazı şeylerden istifade eden ve bazı şeylerden zarar gören muhtaç bir varlığa kıyas etmek, aktın açıkça bâtıl olduğunu gösterdiği yanlış bir kıyastır" demektir. 43[43]

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/512-514
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/514

Müşriklerin İstİnadsızlığı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yoksa biz, onlara bundan evvel bt kitap verdik de, şimdi ona mı tutunuyorlar?" buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklettiği bu bâtıl görüşün doğruluğunu, onlar akıl ile ya da nakil ile anladılar" demektir. Bu işin akıl ile isbat edilmesine gelince, bu bâtıldır; zira, Cenâb-ı Hak, "Onların bu hususta hiçbir bilgileri yok. Onlar, yalandan başka hiçbir şey söylemiyorlar" buyurmuştur. Bunu nakil ile isbat etmek de, batıldır. Zira Cenab-ı Hak, "Yoksa biz, onlara bundan önce bir kitap verdik de, şimdi ona mı tutunuyorlar?" buyurmuştur. ifadesindeki -hû zamiri, ya Kur'ân'a ya da peygambere râcî olup, buna göre mana, "Onlar, bu batıl şeyi, Kur'ân'dan önce indirilmiş olan kitapta buldular mı ki, böylece onların buna dayanmaları, buna tutunmaları caiz olabilsin?!" şeklinde olup, bundan maksat da, bunun, bir inkâr ve yadırgama sadedinde zikredilmesidir. Buna ne aklî delilin, ne de naklî delilin delâlet etmediği sabit olunca, bu hükmün, böyle bir şeyin bâtıl olması gerekir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Buna karşı şöyle) dediler: "Biz, atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk. Ve biz, onların izleri üzerinde doğru yolu bulmuşuzdur" buyurmuştur. Ki bu, "Allah Teâlâ, onların, bu görüşlerinin doğruluğuna dair asla bir delillerinin bulunmadığını beyan edince, onları buna sevkeden sebebin, sadece katıksız taklid olduğunu da beyan buyurmuştur" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, cahillerin, taklid yoluna tutunmalarının ta eskilerden beri sürüp gelen bir iş olduğunu beyân etmek üzere: "Senden evvel herhangi bir memlekete, fena akıbetleri haber verici bir peygamber gönderdiğimizde, oranm refah erbabı mutlaka, "Biz atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk. Biz de onların izlerine uyduk...'1 demişlerdir" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır: 44[44]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki y! kelimesi, kesre ile (immetin) şeklinde de, okunmuştur ki, her ikisi de,
kastetmek anlamında olan umum kökündendir. O halde ümmet, tıpkı "kendisine doğru seyahat edilen şey" hakkında kullanılan rihle gibi, "kastedilen yol" anlamındadır. İmme kelimesi ise, kastedilen kimsenin üzerinde bulunduğu hâl, durum demektir. 45[45]

Taklid

Allah'ın kitabında, taklidin yanlış olduğu hususunda sadece bu ayet bulunmuş olsaydı bile, yeterdi. Çünkü Allah Teâlâ, bu kâfirlerin benimsedikleri görüşü ortaya koymaları hususunda, ne aklî ne de naklî herhangi bir delile tutunma-dıklannı beyan etmiş, bunun peşinden de, bunların bu görüşü, geçmişlerini ve atalarını taklid etmek suretiyle benimsediklerini belirtmiştir. Allah bütün bu hususları kınamak için zikretmiştir ki, işte bu, taklide tutunmanın bâtıl olduğuna delâlet eder. Aklî bakımdan da, taklidin kötü bir şey oluşunun delili şudur: Taklid, bâtılı savunan ile haktan yana olan arasında ortak bir noktadır. Çünkü, bâtılı savunanlar içinde mukallitler bulunabileceği gibi, hakkı savunanlar içinde de mukallitler bulunabilir... Binâenaleyh, taklit hakka İleten bir yol olmuş olsaydı, bir şeyin hem kendisinin hem de o şeyin zıddımn hak olması gerekirdi.. Halbuki bunun bâtıl olduğu malumdur. 46[46]

Dünya Zevkleri

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/514-515
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/515
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/515

Allah Teâlâ, kişiyi taklide yöneltenin, dünyadaki lezzetlerden yararlanma, tenbellik ve çalışmama tutkusu ile, İstidlalde bulunma, tefekkür etmenin zorluklarına katlanma konusunda duyulan öfke olduğunu beyan buyurmuştur. Zira Cenâb-ı Hak, "... oranın refah erbabı mutlaka, "Biz atalarımızı bir ümmet (din) üzerinde bulduk.." demişlerdir" buyurmuştur. Mutrefün, nimet ve refahın, kendilerini şımarttığı kimseler, demektir. Binâenaleyh, bunlar ancak şehevî ve eğlendirici şeyleri severler; hakkı talep etme yolundaki sıkıntılara katlanmadan da hiç hoşlanmazlar.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi sen, bütün belâların başının, dünyayı ve maddî lezzetleri sevmek olduğunu; bütün hayır ve güzel şeylerin başının da, Allah ve ahiret yurdunu sevmek olduğunu anlamış oldun.. İşte bundan doıayıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.s) "Dünya sevgisi, her günahın başıdır"47[47]buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, peygamberine, "Ben atalarınızı üstünde bulduğunuz dinden daha doğrusunu size getirdimse (o zamanda mı) atalarınızın dinine uyacaksınız.." demesini emretmiştir. Ki bu, "Sizin atalarınızın dininden daha güzelini de mi getirsem?!.." demektir. İşte bu noktada, Cenâb-ı Hak onların, "Biz, atalarımızın dini üzere kalacağız. Ondan ayrılmayacağız. Sen bize, ondan daha doğru olanını getirsen bile, "biz, seninle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz.." Bu, her ne kadar, bizim üzerinde bulunduğumuzdan daha doğru olsa bile..." dediklerini beyan buyurmuştur. İşte bu noktada, artık onlar için, herhangi bir mazeret, tutunacakları herhangi bir delil kalmadığı için, Cenâb-ı Hak, "Bunun üzerine biz de, onlardan intikam aldık. İşte hak, yalanlayanlarının akıbeti nice oldu!" buyurmuştur ki, bununla, kâfirleri tehdit kastedilmiştir. Allah en iyisini bilendir. 48[48]

İbrahim (a.s)'in Tebliği

"Bir zaman da ibrahim, babasına ve kavmine, "Ben, gerçekten sizin tapmakta olduklarınızdan uzağım, yalnız beni yaratan müstesna. Şüphe yok ki O, beni doğru yola muvaffak edecektir" demişti. (İbrahim) bunu, rücû etsinler diye, zürriyeti arasında bakî bir kelime yaptı. Daha doğrusu ben, onları da, atalarını da, kendilerine hakkı açıklayan bir peygamber gelinceye kadar faydalandırdım. (Fakat) kendilerine o hak gelince onlar, "Bu, sihirdir. Biz onu inkâr ediyoruz..." demişlerdir" (Zubrul, 26-30).

Bil ki, Allah Teâlâ bir önceki ayette, o kâfirleri, bu bâtıl sözleri söylemeye davet eden şeyin, sırf atalarını, geçmişlerini taklit etmek duygusu olduğunu, bu yolun bâtıl bir yol, yanlış bir metod olduğunu ve delile müracaat etmenin taklide tutunmaktan daha evlâ olduğunu beyan Duyurunca, bunun peşinden işte bu ayetleri de getirmiştir ki, bundan maksat, taklid görüşünün yanlışlığına delâlet eden diğer bir hususu belirtmektir. Bu hususu şu iki bakımdan izah edebiliriz:

1) Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in, delile istinaden, müdellel olarak, atalarının dininden kendisini tebrie edip uzak gördüğünü anlatmıştır. Şimdi biz diyoruz ki, dinler hususunda ataları taklid etmek, ya haram olur, ya da caiz. Eğer bu haram ise, taklid görüşü bâtıl olmuş olur. Eğer caiz ve mümkün ise, Arapların atalarının en şereflisinin İbrahim (a.s) olduğu malûmdur. Çünkü Arapların, İbrahim (a.s)'in zürriyetinden olmaları dışında, başka herhangi bir övgü ve şeref vesileleri yoktur.

Durum böyle olunca da, ataların en şereflisi olan bu atayı, Hz. İbrahim (a.s)'i taklit etmek, diğerlerini taklit etmekten daha yerinde ve uygun olur. Hz. İbrahim (a.s)'i taklit etmenin, başkalarını taklit etmekten daha evlâ olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki, Hz. İbrahim (a.s), babalarının dinini terkedip, delile tutunmanın, atalara uymaktan daha evlâ olduğunu söylemiştir. Durum böyle olduğuna göre, hem ataları taklit etmeyi terketme, hem de delili taklide tercih etme hususunda, Hz. ibrahim (a.s)'i taklit etmek gerekir.

Bunun da böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: Taklidin vücûbiyyetine dair olan görüş, (Hz. İbrahim (a.s)'in dışındakiler!) taklitten men etmeyi gerektirir. Varlığı, yokluğuna götüren şey ise, bâtıldır. Binâenaleyh (mutlak anlamda), taklid görüşünün bâtıl olması gerekir. İşte bu anlattığımız, taklidin bâtıl olduğunu gösterme hususunda, ince bir yoldur ki, bu ayetle kastedilen de budur.

---

[47] 47[47] Keşfu'l-Hafa, 1/334

[48] 48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/516

2) Gerek dinî gerekse dünyevî hususlarda taklidi bırakıp delile tutunmaya .: ?eimenin daha evlâ olduğu hususundaki ikinci delilimiz de şudur: Allah Teâlâ, Hz. ibrahim (a.s), atalarının yolunu bırakıp delile uyduğu için, hiç şüphesiz Hz. İbrahim a.s)'in dinini ve yolunu, zürriyeti arasında, Kıyamete değin baki bırakacağını beyân Duyurmuştur. Atalarının dinleri ise, sona ermiş ve bâtıl olmuştur. Böylece, delile tâbi : -aya yönelmenin, Kıyamete değin, eseri ve izi medholunmuş olarak kalacağı; taklid •* taklîdde ısrarın eserinin ise, son bulacağı, dünyada ondan hayır namına, eser ve iz namına hiçbir şeyin kalmayacağı sabit olmuş olur. Böylece de, bu iki izah sayesinde, delile tabi olmanın ve taklidi terketmenin daha evlâ olduğu ortaya çıkmış olur ki, işte bu ayetin asıl maksadı da budur. Şimdi biz, ayetin lafızlarının tefsirine geçelim.

Ayetteki, "Ben, gerçekten, sizin tapmakta olduklarınızdan uzağım" cümlesine gelince, Kisâî, Ferrfl, Müberred ve Zeccâc. bu ayetteki berâ kelimesinin, tıpkıve kelimeleri gibi, tesniye ve çoğul olmayan bir masdar olduğunu, zira Arapların "Ben, senden berî ve uzağım; biz senden beri ve uzağız.." dediklerini, ama, O'«tjJi (ikil, tesniye olarak) ve (çoğul olarak) demediklerini, zira bu durumda, mananın (uzaklık sahibi iki kişi) ve (uzaklık sahibi ikiden fazla kimse) şeklinde olacağını, ama ve demen halinde ise, bu kelimeleri tesniye ve çoğul yapabileceğini söylemişlerdir.

Daha sonra Hz. İbrahim (a.s), kendisini yaratanı bu uzak kalıştan İstisna ederek, "Beni yaratan müstesna" demiştir ki bu, "Ben, Allah'tan değil, sizin taptıklarınızdan beriyim, uzağım.." demektir. Buradaki illâ edatının, (lâkin) manasında olması ve mananın da, "Ancak ne var ki, beni yaratan müstesna. Çünkü O, beni dinine iletmiş, kendisine itaata muvaffak kılmıştır.." şeklinde olması da caizdir.

Bil ki, Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in bir başka ayette, "Beni yaratan alemlerin Rabbi müstesna... O halde O, beni hidayete iletir..." (Suarâ, 77-78» şeklinde söylediğini, burada ise, Hz. İbrahim (a.s)'in, "Beni, hidâyete iletecek..." dediğini nakletmiş, böylece bu iki şeyi cem ettiğini ve kelamın takdirinin adeta "O. beni hidâyete iletir ve o, beni hidayete iletecek" şeklinde olduğunu belirtmiştir ki, böylece bu ifade, bu hidayetin hem o anda, hem de ilerde devam edeceğine delâlet eder. üfer) Yani, İbrahim, konuştuğu o tevhîd kelimesini, yani, "Ben, gerçekten sizin tapmakta olduklarınızdan uzağım.." ifadesini, "Tanrıyoktur"yerine; "Beniyaratan müstesna..."ifadesini de "Ancak Allah vardır" yerine koymuştur. Böylece, ifadesi, adeta "La ilahe iltâllâhu..." "Allah'tan başka tanrı yoktur" cümlesi yerine kullanılmış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'in, bu kelimeyi, kendi zürriyeti arasında bakî olan ve devam eden birşey kıldığını ve zürriyeti arasında her zaman, mutlaka, Allah'ın bir olduğuna inanan ve O'nun birliğine çağıranların bulunacağını, böylece, umulur ki, onlardan müşrik olanların, Allah'ın; birliğini savunanlann çağrısı ile dönebileceklerini, beyan buyurmuştur. Ceale fiilinin failinin Allah olduğu da ileri sürülmüştür. İfadesi tahfif ile (kelmeten) ve kelimesini de şeklinde okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Daha doğrusu ben. onları da, atalarını da, ... faydalandırdım" buyurmuştur. Yani, "Hz. İbrahim'in torunları olan Mekkelüeri uzun ömürlü kılmak ve nimetlere gark etmek suretiyle, faydalandırdım da, böylece onlar benim mühlet verişime aldandılar; nimetlere dalmak, şehevî arzulara tâbi olmak ve şeytana boyun eğmek suretiyle de, tevhîd kelimesini ihmâl ettiler.." demektir.. Ta ki, onlara "hak", yani Kur'ân ve "açıklayıcı bir resul" geldi.. Bu resul, risâletini açıkladı, yanındaki ayetleri, mucizeleri ve delilleri izah etti, ama. onlar o Resulü yalanladılar, ona sihirbaz; getirdiğine de sihir adını taktılar ve böylece onu İnkâr ettiler. 49[49]

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/516-519

Önceki Kısımla Münasebet

Ayetin kendinden Öncekilerle münasebeti de şudur: Bu Mekke müşrikleri babalarını taklide yönelip, hüccet ve deliller hakkında tefekkürde bulunmayınca, Cenâb-ı Makk'ın kendilerine uzun süre mühlet verişi ve onları dünya nimetleriyle faydalandırmasına aldandılar da, haktan ve hakikatten yüz çevirdiler.
Keşşaf sahibi şöyle der: "Şayet, bu ifadeyi tâ'nın fethasıyla (metta'te) şeklinde okuyanların bu okuyuşlarının sebebi nedir?" denilecek olsa, biz deriz ki, Cenâb-ı Hak adeta, "... bunu, dönsünler diye, zürriyeti arasında baki bir kelime yaptı" ayetinin ifade ettiği mana hususunda kendi zâtına âdeta itirazda bulunarak, "Evet, sen onları uzun ömür ve bol rızkla faydalandırırsan, onlara bunu verirsen, bu onları işte kelime-i tevhidden alıkor" demek istemiş ve bununla onları iyice ayıplamak istemiştir. Çünkü, Allah onları böylesine bol nimetlerden yararlandırınca, onlara düşen, onlara yapması gereken, bunu, O'na şirk koşmaya ve eşler tanımaya değil de, daha fazla şükretmeye ve tevhid inancında sebata vesile edinmeleri idi.. Bunun misâli, kendisine iyilik ettiği kimsenin kötülüğünden yakman kimsenin, kendisine dönerek, "Yaptığın iyilik ve ihsanlarla, buna sebep olan sensin!" demesidir ki, bu kimsenin bu sözünden maksadı, kendisinin yaptığını kötülemek değil, iyiliğe kötülükle mukabele eden kimseyi kötülemektir. 50[50]

Allah Risaleti Dilediğine Verir

"Bir de (şunu) söylediler: "Şu Kuran, iki şehirden birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?'" Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında, (onlar değil), biz taksim ettik Kimini, derece derece kiminin üstüne çıkardık ki, bir kısmı bir kısmını çalıştırsın. Rabbinin rahmeti, onların toplayageldiklerinden daha hayırlıdır" (Zuhruf, 31-32). 51[51]

Zengin ve Nüfuzlu Resul İstekleri

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede, o müşriklerden naklettiği küfürlerinin dördüncüsüdür. Bu miskinler şöyle demişlerdir: "Allah'ın risâlet makamı, kıymetli bir makamdır. Binâenaleyh bu makam ancak, şerefli bir kimseye yakışır." Onların bu sözü doğrudur, ancak ne var ki onlar bu sözle, söyleşi yanlış bir mukaddime eklemektedirler: "Şerefli, kıymetli kimse, malı ve makamı çok olan kimsedir. Halbuki Muhammed, böyle değildir. Dolayısıyla, Allah'ın risaleti, ona uygun düşmez. Bu makam ancak, şu iki şehrin birinde, yani Mekke ve Taif'te malı çok ve makamı büyük olan birisine uygun düşer."
Müfessirler, Mekke'dekinden maksadın Velid ibn Muğfre; Taif tekinden maksadın ise Urve İbn Mesûd es-Sekafî olduğunu söylemişlerdir. 52[52]

Bu Isteğin Tutarsızlığı

Cenâb-ı Mak, onların bu şüphelerini, şu iki bakımdan çürütmüştür:
a) "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?! ayetinin ifade ettiği husus.. Cenâb-ı Hakk'ın bu cevabını şu bakımlardan açabiliriz:
1) "Biz dünyadaki makamları da farklı farklı kıldık.. Ve hiç kimse, onları değiştiremedi.. Böyle olunca, din ve nübüvvet makam lan ndaki farklılığı, onlar, haydi haydi değiştiremezler."
2) "Bu zenginliğin, falancaya tahsis edilmesi, bizim hükmümüz ve o kimseye olan lütfumuz

---

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/519
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/519-520
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/520

ve ihsanımızdan dolayıdır. Peki, bu serveti ihsan ettik diye nübüvveti de ihsan etmemiz gerektiği nereden çıkarılıyor? Hiç akıl bunu gerektirir mi?"

3) "Biz, daha önce geçmiş herhangi bir sebep olmaksızın, insanlara farklı farklı derecelerde dünya makamlarını ihsan edince, aynı şekilde daha önce geçmiş bir sebep bulunmaksızın dînî makamları vermede de, farklı farklı ihsanlarda bulunmamız niçin caiz olmasın?.." İşte, verilen cevabın izahı bundan ibarettir.

Şimdi biz, ayetin lafızlarını tefsire yöneliyor ve şöyle diyoruz. ifadesindeki hemze, istifham; karşı tarafı cehalete nisbet etmeye ve onların hak'dan yüz çevirişlerinden, tahakküm sevdalarından ve nübüvvet gibi en ciddi bir işi çekip çevirme iddialarından dolayı taaccüb etmeye delâlet eden inkarî (red ifade eden) bir hemzedir. 53[53]

Maişetleri Taksim

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hususa bir misal getirerek, "Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında, (onlar değil), biz taksim ettik. Kimini, derece derece kiminin üstüne çıkardık ki (...)" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 54[54]

Eşitlik Hukuktadır, Maişette Değil

"Biz kullar arasındaki bu farklılığı, kuvvetlilik-zayıflık, ilim cehalet, maharetlilik-aptallıkveşöhretlilik-şöhretsizlik... gibi hususlarda meydana getirdik. Biz, böyle yaptık, zira bütün bu hususlarda herkesi müsavi kılsaydık, hiç kimse hiç kimseye çalışmaz ve hiç kimse bir başkasının emri altına girmezdi. Böyle olması halinde ise bu durum, dünyanın harab olmasına, onun nizamının bozulmasına müncer olurdu. Böyle olmamıza rağmen, hiç kimse bizim hükmümüzü değiştirmeye ve yargımızın sınırlarının dışına çıkmaya kadir olamamıştır. Binâenaleyh insanlar, az ve değersiz olmasına rağmen dünya halleri hususunda hükmümüzden kaçamadığına göre, nübüvvet ve risâlet makamını belli kimselere tahsis etmemiz hususunda, onların hüküm ve yargımıza itiraz etmeleri nasıl mümkün olabilir?!" demektir. 55[55]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında, (onlar değil), biz taksim ettik" buyruğu,

onların hertürlü maişetlerinin, ancak Allah'ın hükmü ve takdiri ile meydana gelmiş olmasını iktiza eder ki, bu, haram ve helâl rızkın hepsinin Allah'tan olmasını gerektirir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinin rahmeti, onların toplayageldiklerinden daha hayırlıdır.." ifadesinden ne kastedilmiştir? Bu şu şekilde izah edilebilir: Allah Teâlâ, dini bakımdan bazı lütuf ve rahmetini kullarından bazısına tahsis edince, işte bu rahmet, o insanların toplayıp bir araya getirdikleri mallarından daha hayırlı olur. Çünkü dünya, son bulma ve sona erme ile yüzyüzedir.. Halbuki, Allah'ın lütuf ve rahmeti ise, ebediyen ve daima kalıcıdır. 56[56]

Allah'ı Bulmak ... Asıl Mesele

"Eğer (bütün) insanlar, (küfre imrenecek) bir tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı, Rahman'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstünden çıkacakları merdivenlerini, odalarının kapılarını, üzerine yaslanacakları tahtlarını hep gümüşten yapardık!.. (Onları) altın

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/520

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/521

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/521

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/521

zinetlerfe boğardık).Bunlann hepsi, dünya hayatının geçici metâmdan başka şeyler değildir. Ahiret (saadeti) ise, Rabbiniz katında, (ancak küfür ve günahlardan) kaçınanlara mahsustur. Kim Rahman'm zikrinden yüz çevirirse, biz ona, şeytanı musallat ederiz. Artık bu, onun bir arkadaşıdır.. Şüphesiz ki bunlar, onları yoldan çıkarırlar. Onlar da, kendilerinin hidâyete erdirilmiş olduklarını zannederler.. Nihayet o bize geldiği zaman der ki: "Keşke seninle benim aramda, gün doğusu ile gün batısı arası kadar uzaklık olsaydı.. (Sen) ne kötü arkadaşmışsm!. (Bütün temenni ve pişmanlığınız) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz. Muhakkak siz de, azâbta ortaklarsınız.."
{Zuhruf, 33-39). 57[57]
Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, onların, zenginin fakire tercih edilmesi gerektiği fikrine binâen, ileri sürdükleri o şüphelerine bir üçüncü şeyle de cevap vermiştir ki, o da şudur: Allah Teâlâ, dünya menfaatlerinin ve lezzetlerinin, kendisi katında önemsiz ve değersiz olduklarını beyan etmiş ve bunların değersizliğini, ityj iii ^Ûi Ojft JÎ *i jij "Eğer, (bütün) insanlar, (küfre imrenecek) bir tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı..." diye beyan etmiştir ki bu, "Şayet insanlar, kâfir kimseyi bol rızık ve refah içinde gördüklerinde, küfre arzu duymayacak olsalardı, hiç şüphesiz nimetlenmeyi sağlayan pekcok şeyi onlara verirdim. Bu nimetler de:
a) Onların evlerinin tavanlarının gümüşten olması,
b) Üzerine basıp çıktıkları merdivenlerin gümüşten olması,
c) Evlerinin kapılarının ve üzerine yaslanıp oturdukları divanlarının da gümüşten olması., dır.." demektir. 58[58]

Zuhruf

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Onları) altm zinetlerfe boğardık)..." buyurmuştur. Bu kelime iki manaya gelir:
a) Altın.
b) (Genel anlamda) zinet.. Ki, bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın 'Tam yer, zinet ve ihtişamını takıp süslendiği zaman.."rvunus,24) ayetidir. Birinci takdire göre mana, "Biz onlara, bunun yanısıra pekçok altın da verirdik..."; İkinci takdire göre ise mana, "Biz onlara her konuda çok ve büyük zinetler verirdik.." şeklinde olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bütün bunların, dünya hayatının metâı olduğunu beyan etmiştir. Allah bunlara, "meta" adını vermiştir; zira insan, bunlardan kısa bir müddet istifade eder, sonra da bu şeyler yok olur giderler.. Ahiret ise, devamlı ve sürekli olup, o, Allah katında ve O'nun hükmünde, dünyaya muhabbetten kaçınıp da Mevlâ'yı sevmeye yönelenler içindir. Sözün özü şudur: O cahil kimseler, peygamberlik makamının, fakirliğinden dolayı Hz. Muhammed (s.a.s)'e verilmeyip, zengin kimseye verilmesinin daha uygun olacağını sanmışlardır. İşte böylece de Allah Teâlâ, mal ve makamın kendisi katında önemsiz olduğunu ve bunların, daima son bulmakla karşı karşıya bulunduğunu; bu iki şeyin bulunmasının, bir şeref ve kıymet ifâde etmeyeceğini beyan buyurmuştur. Allah en iyi bilendir. 59[59]

İkinci Mesele

îbn Kesir ve Ebû Amr, cins manasını murad ederek, müfret olarak, sin'in fethası ve kâfin sükûnu ile sakfen şeklinde okumuşlardır ki, Cenâb-ı Hakk'ın, (Nahi. 26) ayetinde de böyledir.

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/521-522
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/522
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/522-523

Diğer kıraat imamları isa, çoğul sîgasıyla sukufen şeklinde okumuşlardır. Bunun neyin çoğulu olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bu kelimenin, tıpkı (rehin bırakılan şey) kelimelerinde olduğu gibi, sakf kelimesinin çoğulu olduğu ileri sürülmüştür. Ebû Ubeyd, "Bu ikisinin bir üçüncü örneği yoktur" derken, bunun, tıpkı j»j kelimesinin çoğulunun kelimesinin çoğulunu da jyj olmaları gibi, kelimesinin çoğulu olduğu da ileri sürülmüştür. Bu durumda bu kelime, çoğulun çoğulu olmuş olur. 60[60]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "Rahman'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını (,..)" buyurmuştur. Ayetteki, . kelimesi, den bir "bedel-i istimal" dir. Keşşaf sahibi, kelimesinin şeklinde okunduğunu da söylemiştir. kelimesinin çoğuludur; yahut da, 'ün çoğuludur ki, £;lw tıpkı, merdiven, iskele vb. şeyler gibi, yüksek yerlere çıkma aleti, demektir, Yani, "Onlar, o merdivenler üzerine çıkarlar, yükselirler.." demektir. Ayette kelimesinin mansûb oluşu hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu kelimenin manası, "Biz onların evleri için, gümüşten tavanlar ve onlar için de zinetler yapardık.." şeklindedir.

b) Kelamın takdiri, "Gümüşten ve zinetlerden, yani şeklindedir. Harf-i cer hazfedilince, mecrûr mansûb kılınmıştır. 61[61]

Farklı Kıraat

Cenâb-ı Hakk'ın, "Bunların hepsi, dünya hayatının geçici metâından başka şeyler değildir" ayetine gelince, Asım ve Hamza, mîm'in şeddesi ile, lemmâ şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları şeddesiz olarak lemâ diye okumuşlardır. Hamza'nın bu ifadeyi şeddeli olarak lemma okumasına gelince, bu kelimeyi, bu okuyuşuyla illâ anlamına almaktadır. Nitekim Sîbeveyh, "yapsana!" manasında olmak üzere Arapların, "Allah aşkına senden, mutlaka yapmanı isterdim.." dediklerini nakletmiştir. Ki bu kıraati, Übeyy (r.a)'in, şeklindeki kıraati de destekler. Bu kıraat, bu ayetteki UJ'nın, 1f| anlamında olduğunu göstermektedir.

Bu kelimeyi şeddesiz olarak okuyanların kıraatine gelince, Vahidî, "Bu kıraata göre, mâ zâiddir; kelamın takdiri, şeklindedir" demiştir. Ebu'l-Hasen de "Uygun olan, bunun şeddesiz kıraatidir. Çünkü, 'nın, anlamına geldiği, pek bilinen birşey değildir" demiştir. KİsâÎ'nin de, "Ben, bunun şeddeli olmasının izahını bilemiyorum.." dediği nakledilmiştir. 62[62]

Dördüncü Mesele

Mu'tezile şöyle demektedir: "Bu ayet, onlara böyle davranması halinde, bu davranışın onları küfre sevkedeceği
için, Allah Teâlâ'nın insanlara dünya nimetlerini vermediğine delâlet eder. Öyleyse bu demektir ki Allah Teâlâ'nın onlara bunu vermeyişinin sebebi, onları küfre götürmemektir. Yaptığımız bu izah şöyle birtakım hükümlerin çıkarılabileceğine delâlet eder:

1) Atlah Teâlâ, o insanlara, kendilerini küfre sevkedecek şeyleri vermediğine göre, insanlarda küfrü de yaratmamıştır.

2) Lütuf fiillerinin, birtakım mazeretlerin ve bahanelerin kaldırılmasının yerine geçtiği sabittir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, onların mazeret ve bahanelerini ortadan kaldırmak için bunu yapmadığına göre, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, o insanlara verip lütfettiği o şeylerin, onları imana sevkedici olmasını gerektirir. Binâenaleyh ayet işte bu bakımdan, Allah Teâlâ'nın lütuf fiillerini yaratmasının vâcib olduğuna delâlet eder.

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/523

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/523

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/523-524

3) Bu ayet ile, Allah Teâlâ'nın yaptığı ve yapmadığı her şeyin, bir hikmet ve maslahattan ötürü olduğu anlaşılır. Bu ise, Allah'ın hüküm ve tüllerinin birtakım maslahat, maksad ve gayelere bağlı olduğuna delâlet eder.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hakk, kâfirlere nimet kapılarını açması halinde, bunun insanların küfürde toplanmalarına sebep olacağını; bu yüzden de, insanların imanda toplanmalarına sebep olması için, müslümanlara bunu vermediğini bildirmiştir" denilirse, biz (Mu'tezile) buna karşı deriz ki: Böyle olması halinde insanlar, dünyalık elde etmek maksadıyla İslâm ve imanda birleşmiş olurlardı. Böyle iman ise, münafıklara yakışır. Dolayısıyla en doğru olan, işin müslümanlara zorlaştınlmasıdır. Ki böylece İslâm'a giren herkes, İslâm'a, delillere dayandığı ve Allah'ın rızasını elde etmeye vesile olduğu için girmiş olur. Dolayısıyla da işte bundan ötürü mükâfaatı büyük olur. 63[63]

Rahmandan Uzak Olanın Arkadaşı Şeytan

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kim Rahman'm zikrinden yüz çevirirse biz ona, şeytanı musallat ederiz." Artık bu, onun bir arkadaşıdır" buyurmuştur. Bununla Cenâb-ı Hak, dünya âfetlerine dikkatimizi çekmek istemiştir. Çünkü mal ve makam elde eden kimse, Allah'ın zikrine karşı kör gibi olmuş olur. Böyle olan kimse ise, sapan ve saptıran şeytanların arkadaşlarından, onlarla oturup kalkanlardan olmuş olur. İşte bu ayetin, kendisinden önceki ayetlerle münasebetinin izahı böyledir.

Keşşaf sahibi şöyle der: Ayetteki, fiili, şîn'ın fethasıyla da okunmuştur. Bu iki okuyuş arasındaki mana farkı şudur: İnsanın gözünde bir hastalık bulunduğunda, babı kullanılır. İnsan, gözünde bir hastalık olmadığı halde, sanki kör imiş gibi baktığında, babı kullanılır. Bunun bir benzeri de, topaJ olan kimsenin yürüyüşünün fiilinin; aslında topal olmadığı halde, topal gibi yürüyen kimsenin yürüyüşünün fiilinin kullanılmasıdır. Nitekim Hutay'e:

"Sen ne zaman ona gelirsen, onun ateşinin ışığına kör bakarsın" yani o ateşin büyüklüğünden ve ışığının yayıldığı alanın genişliğinden ötürü, gözün zayıfladığı için, kör gibi bakarsın" demiştir. Ayetteki bu fiil, £h şeklinde de okunmuştur. Buna göre, ayetin başındaki men edatı, şart manasını ifade etmeyen bir ism-i mevsûl olmuş olur. Böyle okuyan kimse, ayetteki nukayyıd fiilini de, nukayyidu şeklinde ref ile okuyabilir. Şîn'tn fetha ile okunması halinde, ayetin manası, "Kim Rahman'm zikrine, yani Kur'ân'a karşı kör olursa..." şeklinde olur.

Buradaki "zikir" kelimesine "Kur'ân" manasını verişimiz, "O (münafıklar) sağırlar, dilsizler ve körlerdir..." (Bakara, ts) ayetinden ötürüdür. Şîn'ın zammeyle okunması halinde ise, ayetin manası, "Kim Kur'ân'a karşı körlük taslarsa, yani "Bu Kur'ân'ın gerçek olduğunu bile bile, cahilce ve körce davranırsa..." şeklinde olur. Bu da, "Vicdanları buna tam bir kanaat hası! ettiği halde zulm ve kibir ile yine bunları inkâr ettiler" (Nemi, 14) ayetinin anlattığı manaya işaret etmektedir. Mukâtil: "Ayetteki, ifadesi, "Biz ona şeytanı ekleriz, böylece bunlar biribirlerinin ayrılmaz arkadaşları olurlar" manasındadır" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki bunlar, onları yoldan çıkarırlar" yani "şeytanlar o kimseleri, hak ve hidayet yolundan çıkarırlar" buyurmuştur. Buradaki "bunlar" ve "onlar" zamirleri, insanlar ve şeytanlar manasında olduğu için, cemî (çoğul) getirilmişlerdir. Çünkü "Kim Rahman'm zikrinden yüz çevirirse..." ayetindeki lafızlar her nekadar müfred ise de, cemî manasındadırlar. "Onlar da kendilerinin hidayete erdirilmiş olduklarını zannederler" yani, "Şeytanlar kâfirleri yoldan çıkarırlar; kâfirler de kendilerinin hidayete ermiş olduklarını sanırlar." demektir.

Cenâb-ı Hak, yine müfred ifade ile, "Nihayet o bize geldiğinde..." buyurmuştur ki bu, "O kâfir bizim huzurumuza geldiğinde..." demektir. Fiil, ifil* (câflnâ) şeklinde de okunmuştur ki bu, "Kâfir ve onu yoldan çıkaran şeytan bize geldiklerinde..." demektir. Rivayete göre kâfir, Kıyamet günü, kabrinden dirilip kalktığında, şeytanı onun elinden tutar, ondan ayrılmaz, böylece Cenâb-ı Hak ikisini birlikte cehenneme atar. İşte bu kâfirin, "Keşke seninle benim

---

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/524

aramda, gün doğuşu ile gün batışı arası kadar uzaklık olsaydı" deyişinden anlaşılmaktadır. Bu, "Keşke benimle senin aranda, mümkün olan en büyük uzaklık bulunsaydı" demektir. 64[64]

"İki Maşrik Arası" Tabiri

Alimler, ifadesinin tefsirini şu değişik şekillerde yapmışlardır:
1) Ekser? âlimler, bu ifade ile, "doğu ile batı arasındaki uzaklık" manasının kastedildiğini; Arapların bir gelenek olarak, iki zıt şeyden birinin ismini diğeri yerine de kullandıklarını; nitekim Ferezdak'ın da, "güneş ve ay" manasında, "Onun iki kameri (ayı) ve doğan yıldızları bizimdir" dediğini; Arapların, "Küfe ve Basra" manasında Basratân (iki Basra); kuşluk ve ikindi vakti için, el-Asrân (iki ikindi); Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer için, el-Ömerân ve su ile hurma için, el-Esvedân (iki siyah şey) dediklerini söylemişlerdir.
2) Astronomi bilginleri şöyle demişlerdir: "Doğudan batıya doğu olan hareket, Felek-i A'zamîn (en büyük feleğin) hareketidir. Batıdan doğuya doğru olan hareket ise, hem sabit yıldızların, hem de ay dışındaki gezegen yıldızlara eş olan feleklerin hareketleridir. Durum böyle olunca da, "doğu" ve "batı" ifadelerinden herbiri, izafî olarak (başka şeylere nisbetle), "doğu" ve "batı" ofmuş olur. Böylece bu iki yönden herbiri için "doğru" (meşrık) kelimesinin kullanılmasının, mecaz değil hakikat olduğu anlaşılır."
3) Bu ifade, yaz mevsiminin doğusu ile, kış mevsiminin doğusu (yani güneşin doğuş noktası) manasına da alınmıştır. Bu iki nokta arasında da büyük bir uzaklık vardır. Bence bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü ayetteki bu ifadeden, mümkün olan en büyük uzaklık kastedilmiştir ki bu, ancak dahası bulunamayan bir uzaklıkta söz konusu olur. Halbuki güneşin yaz doğum noktası ile kış doğum noktası arasındaki uzaklık böyle değildir. Dolayısıyla ayeti bu manaya almak, doğru olmaz.
4) Biz, güneşin günlük hareketinin doğudan doğup, batıdan batması şeklinde olduğunu gözümüzle görüyoruz. Hilâl ise, aybaşında, batı tarafında gözükür ve sonra yavaş yavaş doğuya kayar ki bu da, ayın hareketinin doğusunun (yani doğuş yerinin) batı tarafı olduğunu gösterir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, "doğu" denen taraf, güneşin doğusu, fakat ayın batısı; "batı" da, ayın doğusu, fakat güneşin batısı olmuş olur. Bu durumda da, "doğu" ve "batı" için, meşrikayn (iki doğu) denmesi doğru olur. Yaptığım bu izah belki de, ayetin lafzına uygun ve maksadına mutabık olma açısından, doğruya diğerlerinden daha yakındır. Allah en iyi bilendir. 65[65]

Şeytan Ne Kötü Arkadaş!

Daha sonra Cenâb-ı Hak "(Sen) ne kötü arkadaşmışsın" (der)" buyurmuştur. Yani kâfir o şeytana, "Keşke seninle benim aramda, gün doğuşu ile, gün batışı arası kadar (iki doğu arası kadar) uzaklık olsaydı. Sen ne kötü arkadaşmışsın meğer" der. Bu, ayetin lafızlarının tefsiriyle ilgili husustur. Ama bu sözün maksadı, dünyanın önemsizliğini ve mal ile makamdaki büyük zararları anlatmaktadır. Bu böyledir. Çünkü mal çokluğu ve makam büyüklüğü, insanı Rahman'ı zikretmekten, Allah'ın Kur'ân'ını mütalaa etmekten kör gibi yapar. Böyle olan ise şeytanlarla oturup kalkan kimse olmuş olur. Şeytanlarla oturup kalkan da, hak ve hidayet yolunu şaşırmış ve kaybeder. Böylece de hem dünyada, hem âhirette şeytanların yâr ve yaranı olmuş olur. Şeytanlarla oturup kalkmak ise, kâfirin "Keşke seninle benim aramda, gün doğuşu ile, gün batışı arası kadar (iki doğu arası kadar) uzaklık olsaydı. Sen ne kötü arkadaşmışsın!" şeklindeki sözünden ötürü Kıyamet gününde, alabildiğine büyük bir zarar sebebidir. Anlattıklarımız ile, mal ve makam çokluğunun, hem dinî hem de dünyevî bakımdan, büyük bir noksanlık ve mahrumiyete sebep olduğu sabit olur. Bu sabit olunca da, "Bu Kur'ân,

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/524-526
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/526

iki şehrin birindeki büyük (ve zengin) bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf, 31) diyenlerin, fasit bir söz söyleyip, bâtıl bir şüphe ortaya attıkları ortaya çıkar. 66[66]

Azapta Beraberlik Fayda Vermez

Daha sonra Cenâb-ı Hak "(Bütün temenni ve pişmanlığınız) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz. Muhakkak siz de, azabta ortaklarsınız" buyurmuştur. Ayetteki fö ve cümlesi, fail olarak mahallen merfû olup, "Size o gün, azabta ortak olmanız da fayda vermeyecektir" manasındadır. Bunun bu şekilde ifade edilmesinin sebebi, insanların, "Musibet (belâ) herkese geldiğinde, normal olur (yani insana fazla ağır gelmez)" demelerinden ötürüdür. Nitekim, Hansa bu manada şöyle der:
"Şayet, etrafımda kardeşlerine ağlayanların o kalabalık ve çoklukları olmasaydı, derdimden dolayı kendimi öldürecektim. Fakat ne var ki, ben de herkese uyarak, ondan yana nefse taziyede bulunuyorum". Binâenaleyh Allah Teâlâ, bu azabta müşterek oluşlarının, dünyada olduğu gibi, bir rahatlama (bir kolay geliş) sebebi olamayacağını ve bunun şundan dolayı olduğunu beyan buyurmuştur:
a) Bu azab, çok çetindir. Dolayısıyla onların herbirinin kendi derdine düşmesi, diğerinin durumunu görmelerine fırsat vermez. Dolayısıyla da bu azabta ortak oluş, bir hafifleme ve rahatlama (teselli) sebebi olamaz.
b) Başlarına aynı belâ ve musibet gelen kimselerden herbiri (dünyada), biribirine ellerinden geldiğince yardımda bulunur. Böylece de bir tür rahatlama meydana gelir. Bu husus, Kıyamet günü imkânsızdır.
c) İnsanın, eş ve ahbabı ile oturup kalkması, pek çok yönden teselliyi ifade eder. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, şeytan her nekadar kâfir için de bir eş ve dost ise de, onunla oturup kalkmanın Kıyamette bir teselli ve cezayı hafifletme vasıtası olmayacağını beyân buyurmuştur. İbn Mücâhid'in kitabında, İbn Âmir'in, elifin kesresi ile inneküm; diğer kıraat imamlarının ise, elifin fethasıyla enneküm şeklinde okudukları yazılmıştır. Allah en iyi bilendir. 67[67]

Risâletin Doğru Yolu

"Artık (Resulüm), o sağırlara sen mi duyuracaksın, yahut o körlere, o apaçık bir q'Jilette bulunan kimselere sen mi yol göstereceksin! Eğer seni kesin olarak vefat ettirsek, şüphe yok ki onlardan biz intikam alırız, yahut vaadettiğimiz (azabı), behemehal onlara gösteririz. Çünkü biz, onların üstünde iktidar sahipleriyiz. Binâenaleyh sen, sana vahyolunana kuvvetle sarıl. Muhakkak ki sen, dosdoğru bir yol üzerindesin. Şüphesiz o Kur'ân senin için de, kavmin için de bir zikir (hatırlatma)dır. Siz ondan sorumlu olacaksınız. Senden evvel gönderdiğimiz peygamberlere, biz o Rahmân'dan başka tapılacak tanrılar yapmış mıyız bir sor" (Zuhruf, 40-45). 68[68]

İnatçı Müşriklerin Körlüğü

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette onları kör gibi davranan kimseler olarak niteleyince, bu ayette de sağırlar ve körler olarak nitelemiştir. Bu ne güzel bir sıralamadır. Çünkü insan, ilk defa dünyayı elde etme çabasına girdiğinde, ttpkı gözünde hafif bir pus meydana gelmiş gibi olur. Sonra her nezaman bu işlerle iştigali artarsa, maddeye olan meyli de o nisbette çoğalır, manevî şeylerden yüz çevirişi doruk noktasına ulaşır. Çünkü aklî ilimlerde şöyle bir kural vardır: Birşeyi çokça yapmak, insanda o hususta köksalmış birtakım melekelerin oluşmasına sebep olur. Böylece bu İnsan, o hafif pustan, kör gibi bakmaya geçer. Aynı hali günlerce devam ettirdiğinde de, kör gibi olma durumundan, bizzat körlüğe geçer. Binâenaleyh ayetteki tertib, yakinî ve aklî delillerle sabit olan şeye uygun ne güzel bir sıralamadır.

---

[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/526-527
[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/527-528
[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/528

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), kavmini dine çağırmaya gayret gösteriyor, ama onlar bundan dolayı küfürde ısrara kesin olarak karar veriyor ve azgınlıklarını sonuna kadar sürdürme niyeti içine giriyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Artık (Resulüm), o sağırlara sen mi duyuracaksın, yahut o körlere sen mi yo! göstereceksin?" buyurmuştur. Bu, "Onlar senden ve senin dininden öylesine nefret etmişlerdir ki, sen onlara Kur'ân'ı duyurmaya çatıştığında âdeta sağır gibi, mucizelerini gösterdiğinde de sanki kör gibi olu verdiler" demektir. Cenâb-ı Allah, bunun peşisıra, onların sağırlıklarının ve körlüklerinin, ancak apaçık bir sapıklık içinde bulunmalarından ötürü olduğunu bildirmiştir. 69[69]

Hz. Peygamber (s.a.s)'i Teselli

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in davetinin, onların kalplerine müessir olmadığını anlatınca, "Eğer seni kesin olarak alıp götürürsek, yani onların başına o belâ gelmezden önce seni öldürür, içlerinden alırsak, "şüphe yok ki (senden sonra) onlardan biz intikam alırız" buyurmuştur. Yahut da bu ifade, "Sana senin hayatında, onlara vaadettiğimiz zillet ve öldürülmeyi göstereceğiz. Çünkü biz bunu yapmaya muktediriz" demektir. Bil ki, bu söz, Hak Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i alabildiğine teselli ettiğini göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in davetinin onlarda tesirli olmadığını beyân buyurmuştur. Ümit kesmek, iki rahatlıktan biridir. Hak Teâlâ bunun peşisıra da, onlardan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in intikamını, o hayatta iken veya öldükten sonra olacağını belirtmiştir ki, bu da bir teselli vesilesidir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, emirlerine sımsıkı sarılmasını ferman buyurarak, "Haydi sen, bunun hak olduğuna inanarak ve gereğince amel ederek, sana vahyolunana kuvvetle sarıl." Çünkü bu, ancak dinde sapanların saptığı dosdoğru bir yoldur" demiştir.

Cenâb-ı Hak, dinî menfaatler hususunda dine sarılmanın tesirini beyan edince, dünyevî menfaatler hususunda bunun tesirini de anlatarak, "Şüphesiz o Kur'ân, senin için de kavmin için de bir zikirdir" yani "Bu, hem senin için, hem de, "Allah'ın bu büyük kitabı indirdiği kişi, falan soy ve kabiledendir" denileceği için, kavmin için büyük bir şereftir" buyurmuştur. Bil ki bu ayet, insanın mutlaka güzel övgü ve iyi nam bırakmaya rağbet göstermesi gerektiğine delâlet eder. Eğer iyi nâm, teşvik edilen bir husus olmasaydı, Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz bu Kur'ân, senin için de kavmin için de bir zikirdir (şereftir)" demek suretiyle, bunu Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir nimet olarak zikretmezdi; Hz. İbrahim (a.s) de, "Benden sonraki (insanlar) arasında, benim için güzel bir nâm bırak" (Şuara, m) diye duâ ederek bunu istemezdi. Bir de güzel nâm, şerefle geçirilmiş bir hayatın yerini tutar, hatta böylesi bir hayattan daha üstündür. Çünkü hayatın tesiri, ancak o insanın bulunduğu yerde olur. Ama güzel nâmın iz ve tesirleri, her yerde ve her zamanda görülür. 70[70]

Sorgu

Altah Teâlâ sonra da "Siz ondan sorumlu olacaksınız" buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Kelbî, "Bu, "Bizim size, bu gûzet nâmı in'âmımızın şükrünü yerine getirip-getirmediğiniz sorulacak" manasındadır.." derken,

2) Mukatil, "Bununla, "Kim yalan söylerse, niçin yalan söylediği sorulacak ve bu soru, onu azarlamak ve utandırmak için sorutacak" manası kastedilmiştir.

---

[69] 69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/528-529

[70] 70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/529

3) Bu, "Sizler, mükellef olduğunuz şeyleri yerine getirip-getirmediğinizden hesaba çekileceksiniz" demektir.
Bit ki kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edip, ona buğzetmeleri hususundaki en kuvvetli sebep, onun putperestliği yadırgaması ve kabullenmemesidir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, putlara ibadeti yadırgamanın, sadece onun dininin özelliklerinden olmayıp, bütün peygamberlerin de, putperestliği yadırgamada müttefik olduklarını beyân ederek, "Senden evvel gönderdiğimiz peygamberlere, biz o Rahman 'dan başka tapılacak tanrılar yapmış mıyız bir sor?" buyurmuştur. Bu İfadeyle ilgili şu görüşler ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Bu, "Ehli kitabîn, Tevrat ve İncil'e mensup olmuşlardan mü'minlerine sor, onlar sana, hiçbir peygamberin dininde putlara tapmanın yer almadığını söyleyeceklerdir. Binâenaleyh bu husus bütün peygamberlerin ittifak ettiği bir husus olduğuna göre, müşriklerin bunu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir buğz sebebi kılmamaları gerekir" demektir.
İkinci Görüş: Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) Miraç için Mescid-i Aksâ'ya götürülünce, Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s) için, Hz. Adem (a.s)'i ve zürriyetinden gelen bütün peygamberleri diriltti. Cebrail (a.s) ezan okudu, sonra da kamet getirdi, "Ey Muhammed, öne geç ve onlara namaz kıldır.." dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) namazı bitirince, Cebrail (a.s) ona, "Ey Muhammed, "Senden evvel gönderilen peygamberlere, o Rahman'dan başka tapılacak tanrılar yapılmış mı sor?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Hiçbirşey sormuyorum, çünkü bunda şüphem yok" cevabını verdi. 71[71]

"Sor" Burada "Araştır, Düşün" Manasınadır

Üçüncü Görüş: Sorma mümkün olmayan bir hususta, "sor" demek ile, "Bak, araştır, istidlalde bulun" manası kastedilir ki, bu tıpkı bir kimsenin, "Yeryüzüne, "nehirlerini kimin kazdığını, ağaçlarını kimin diktiğini ve meyvelerini kimin topladığını sor. Eğer o sana diliyle cevap vermezse bile, lisan-ı haliyle cevap verir" demesi gibidir. İşte burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendinden önce geçmiş peygamberlere birseyler sorması (aklen) imkânsızdır. Dolayısıyla bu ifade, "Bu meseleyi aklınla araştır, anlayışınla İncele.." manasınadır. Allah en iyi bilendir. 72[72]

Tebliğ Karşısında: Firavun

"Andolsun ki biz, Musa'yı da ayetlerimizle, Firavun'a ve idare kadrosuna peygamber olarak gönderdik de, o, "Ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim" dedi. Fakat onlara ayetlerimiz gelince, bir de ne görsünler; onlar bunlara
gülüyorlar. Biz onlara herhangi bir ayet gösterdiğimizde bu mutlaka öbürlerinden daha büyük olurdu. Onlar belki dönerler diye azab ile yakaladık. Dediler ki: "Ey sihir yapan, bizim için, Rabbine, sana vaat ettiği şekilde dua et. Muhakkak ki (o zaman) doğru yola kavuşturuluruz". Fakat biz onlardan azabı giderince, bir de bakarsın ki, verdikleri sözü bozmuşlar! Firavun, kavmi içinde haykırdı ve "Ey kavmim, Mısır mülkü ve altımda akan
şu ırmaklar benim değil mi? Hâlâ gözünüzü açmayacak mısınız? Yoksa ben, o (Musa'dan) hayırlı değil miyim? O, değersizdir. Neredeyse meramını bile ifade edemiyor, öyle ya onun üstüne altın bilezikler atılmalı, yahut beraberinde, peşpeşe gelen ve (onu tasdik eden) melekler bulunmalı değil miydi?" dedi. Böylece kavmini küçümsedi. Onlar da ona itaat ettiler. Doğrusu, onlar fâşıklar güruhu idiler. Nihayet onlar bizi gazablandırınca, onlardan intikam aldık ve hepsini suda boğduk. Onları, bu halleriyle sonradan gelen ümmetler için ibret verici bir selef ve bir misal yaptık" (Zuhruf, ift-56).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var: 73[73]

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/530
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/530
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/531

Birinci Mesele

Bil ki burada, Hz. Musa (a.s) ile Firavun kıssasının yeniden ele alınmasının maksadı, daha önce geçen o sözü anlatmaktır. Çünkü Kureyş kâfirleri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini, fakir olması ve malı-makamı olmaması sebebiyle tenkid etmişlerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, doğru oluşunda hiçbir akıllının şüphe etmeyeceği o net ve kesin mucizeleri Hz. Musa (a.s)'ya verdikten sonra, tıpkı Kureyş kâfirlerinin ileri sürdüğü şüpheleri FIravun'un da ona karşı ileri sürdüğünü ve "Ben malı çok ve makamı yüksek bir zenginim. Baksanıza, Mısır'ın padişahı benim. Şu çaylar ve nehirler, ayaklarımın altından akıyor. Musa (a.s) ise, fakirdir, önemsiz kişidir. Üstelik dili kekemedir, meramını ifade edemez. Fakir olan, nasıl Allah tarafından, zengin ve büyük bir hükümdara elçi olarak gönderilmiş olabilir?" dediğini belirtmiştir. Böylece Firavun'un ileri sürdüğü bu şüphenin, Mekke kâfirlerinin ileri sürdüğü, "Bu Kur'ân, iki şehrin (Mekke ve Tâifin) birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf. 31) şeklindeki iddialarının aynısı olduğu görülür. Bu şüpheyi Firavun, Hz. Musa (a.s)'ya karşı ileri sürmüştür. 74[74]

Resule Karşı Çıkmak Nafile

Cenâb-ı Hak, "Daha sonra onlardan intikam aldık ve hepsini suda boğduk" buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın burada da kıssayı anlatmasının maksadı, şu iki hususu ortaya koymaktır:
1) Kâfir ve câhil kimseler, hep bu tutarsız iddia ve çarpık şüphe ile peygamberlere karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla buna iltifat edilmez ve buna aldırış edilmez.
2) Firavun, dünyada eriştiği bunca güce ve kudrete rağmen, ezilmiş ve yerle bir edilmiştir. Binâenaleyh senin düşmanlarının durumu da böyle olacaktır. Böylece, bu kıssanın burada yeniden anlatılışının maksadının, daha evvel geçtiği yerdeki maksadın aynısı olmadığı; aksine burada, bununla müşriklerin o şüphelerine cevap verme maksadı güdüldüğü anlaşılır. Demek ki kıssa burada tekrar edilmiş değildir. Bu, güzel inceliklerden birisidir. Allah en iyi bilendir. 75[75]

İkinci Mesele

Bu, ayetin lafızlarının tefsiriyle ilgilidir. Allah Teâlâ, Hz. Musa'yı ayetleriyle, yani ona verdiği mucizelerle, Firavuna ve FIravun'un idare kadrosuna gönderdiğini; böylece Hz. Musa (a.s)'nın, "Ben, âlemlerin Rabbinin elçisiyim" dediğini, onlara bu mucizeleri getirince, onların bu mucizelere güldüklerini bildirmiştir.
Denildiğine göre, Hz. Musa (a.s) asasını atınca, o bir ejderhâ oluverip, onu eline alınca da, yine asâ olunca, onlar güldüler. Yine Hz. Musa (a.s) onlara elini, yed-i beyzâ (parıl parıl parlayan bir el) olarak gösterip, sonra eski haline çevirince, gülü verdiler.
Eğer edatına, "sürpriz durum, ansızın olma" manasını ifade eden , ile nasıl cevap verilebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu müfâcee (sürpriz) bildiren fiil ile birlikte, mukadder (mahzûf) bir şey vardır. Buna göre sanki, "o, ayetlerimizi onlara getirdiğinde, tam güldükleri sırada susup kaldılar" denilmektedir. 76[76]

Birbirinden Büyük Mucizeler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "S/z on/ara herhangi bir ayet getirdiğimizde, bu mutlaka öbürlerinden daha büyük olurdu..." buyurmuştur. Buna göre şayet, "Bu ifadenin zahiri,

---

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/532
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/532
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/532

bunlardan herbirinin diğerinden daha üstün olduğunu göstermektedir; oysa ki bu, imkânsızdır" denilirse biz deriz ki, bu şeylerden her birinin, fazilet bakımından doruk noktada bulunduklarını ifade etme hususunu iyice anlatmak kastedildiğinde, insanlar arasında o mucizelere bakıp da, "Bu, berikinden daha üstündür" denildiğinde, ikinci şahsın, "Hayır, ikincisi daha üstündür"; üçüncüsünün, "Hayır, üçüncüsü daha üstündür!" diyebileceklerin bulunması anlamında olmak üzere, bu söz zikredilmiş olabilir. Bu durumda bu şeylerden her biri hakkında, "Bu, berikisinden daha üstündür" ifadesi kullanılmış olur. 77[77]

Dönüş Ümidiyle Cezalandırma

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onları, belki dönerler yani küfürden imana dönerler diye, azab ile yakaladık" buyurmuştur. Mu'tezile şöyle der: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, herkesin iman etmesini istediğine ve bu kesin mucizeleri, küfürden imana dönmelerini istediği için göstermiş olduğuna delâlet eder." Müfessirler, ayetteki, "azâb" kelimesine, Allah Teâlâ'nın, tufan, çekirge, bit, kurbağa istilâsı, kan ve biçim değiştirme... gibi, onlara musallat kıldığı şeyler kastedilmiştir, demişlerdir. 78[78]

Hz. Musa (a.s)'ya "Büyücü!" Hitabı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Dediler ki: "Ey büyücü, bizim için Rabbine sana vaadettiği şekilde dua et. Muhakkak biz (o zaman) doğru yola kavuşturuluruz" buyurmuştur. Buna göre şayet, "Onlar bir yandan, "Muhakkak biz (o zaman) doğru yola kavuşturuluruz./' derlerken, daha nasıl, Hz. Musa (a.s)'ya, "Ey büyücü.,." diyebilmişlerdir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Onlar, mahir, alim ve bilgin bir kimseye, sihirbaz diyebiliyorlardı. Çünkü onlar, sihiri, gözlerinde çok büyütmüşlerdi. Ki bu tıpkı, zamanımızda, kâmil ve ileri derecedeki bir âlim hakkında, "O, adeta büyüledi..." denilmesi gibidir.

b) Bu ifâde, insanların iddiasına ve Firavun'un kavmince inanıldığı şekilde söylenmiş bir ifade olup, tıpkı başka bir ayetteki "(kendi iddian ve inancına göre), kendisine zikrin indirildiği şahıs! "Muhakkak ki sen, mecnûnsun" ifadesi gibidir.

c) Onların, şeklindeki sözleri, aksine karar vermiş ve inanmış oldukları halde söylenmiş bir sözdür. Baksana, Cenâb-ı Hak, "Fakat biz onlardan azabı giderince, bir de bakarsın ki, verdikleri sözü bozmuşlar..." buyurmuştur. Binâenaleyh, onların, o kelamı sihir diye nitelemeleri, "Onların, biz hidayete erdirilmişleriz..." şeklindeki sözlerine ters düşmez. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlardan o azabı giderince, onların o ahdi bozduklarını da beyân etmiştir. 79[79]

Firavun'un Kavmine Hitabı

Cenâb-ı Hak, Firavun'un, Musa (a.s)'ya olan davranışını nakledince, kavmine karşı olan davranışını da naklederek, "Firavun, kavmi içinde haykırdı..." buyurmuştur. Ki bu, Firavun bu şekilde haykırdı ve "Ey kavmim, Mısır mülkü ve altımdan akan şu ırmaklar, yani Nil'den, kollar halinde akıttığımız şu çaylar benim değil mi?" dedi. Bu nehirlerin büyükleri dört tane olup, bunlar Melik Nehri, Tolon Nehri, Dimyat ve Tınnîs nehirleridir. Bu nehirlerin, onun köşkünün altından aktığı söylenmiştir. Sözün özü şudur: Firavun, malının çokluğu ve makamının kuvvetli oluşu ile, kendisinin üstünlüğüne istidlalde bulunmuş ve "... Yoksa ben, o (Musa'dan) hayırlı değil miyim? O, değersizdir. Neredeyse meramım bile ifâde edemiyor.." Firavun, Cay "değersiz" sözü ile, Hz. Musa (a.s)'nın fakir oluşunu, durumunun ve hâlinin zayıflığını;

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/533
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/533
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/533

ifadesiyle de, dilindeki peltekliği kastetmiştir.
Alimler, bu ifadenin başındaki fi edatının hangi manaya geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak Ebû Ubeyde, bu ifadenin mecazî manasının, "Hayır, doğrusu ben daha hayırlıyım.." şeklinde olduğunu söylemiştir. Buna göre önceki söz, "Halâ gözünüzü açmayacak mısınız?" spzpnün sonunda tamamlanmış; daha sonra da, söze yeniden başlanarak anlamında denilmiştir. Diğerleri ise, buradaki edatının "muttasıl"olduğunu, çünkü takdirin, "gözünüzü açmayacak mısınız, yoksa açacak mısınız?" şeklinde olduğunu; ancak ne var ki, ifadesinin yerinde getirildiğini; zira, Arapların bir kimseye, "Sen hayırlısın" dediklerinde, bundan, o kimsenin yanında basiretli kimselerin bulunduğunun anlaşıldığını söylerlerken, bir üçüncü grup da, ilgili sözün, sözünün sonunda tamamlandığını, ifadesiyle ise, yeni bir söze başlandığını; zira ifâdenin takdirinin, "Gözünüzü açmayacak mısınız, yoksa açacak mısınız?" şeklinde olduğunu; ancak ne var ki, sadece lafzının zikreditmesiyle yetinildiğini ve bunun, senin tıpkı bir başkasına, "bilecek misin, yoksa yemeyecek misin?" anlamında olmak üzere, "Yiyecek misin, yoksa?!.." demen gibi olduğunu, kısaltma yapmak için, sadece kelimesini zikretmekle yetindiğini; ayette de, işte böyle olduğunu söylemişlerdir. 80[80]

İfadesinin Düzgünlüğü

Buna göre şayet, "Hz. Musa (a.s), "Dilimden de düğümü çöz ki, sözümü İyi anlasınlar.. "(taha,27-28) diyerek, Cenâb-ı Hakk'tan, dilindeki o peltekliği gidermesini istememiş midir? Allah bunu ona verdiğini, "Ey Musa, istediğin sana verilmiştir.." crahâ, 36) sözüyle belirtmemiş midir? Dolayısıyla, Firavun daha ne hakla, bu pelteklikten dolayı onu ayıplayıp kınıyor?!." denilirse, buna şu İki bakımdan cevap verebiliriz:
a) Firavun, sözüyle, "O, iddia ettiği şeyde doğru olduğuna dair delilini bile, neredeyse açıklayamıyor..." manasını kastetmiştir; yoksa, "o, konuşamıyor, söz söyleyemiyor.." manasını kastetmemiştir.
b) Firavun, Hz. Musa (a.s)'yı Önceki haline bakarak ayıplamıştır. Çünkü, Hz. Musa (a.s), dilinde böyle bir tutukluk olduğu halde, Firavunun yanında uzun zaman kalmıştır. Firavun, Hz. Musa (a.s)'yı, daha Önce bildiği peltekliğe müsbet etmiştir. Zira Firavun, Allah'ın, bu kusuru ondan izâle ettiğini bilmiyordu..
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Öyle ya, onun üstüne altın bilezikler atılmalı.,. değil miydi?" buyurmuştur. Bu ifadeyle, şu kastedilmiştir: O kavmin örfü şu idi: Onlar birisini lider ve reis yaptıklarında, onu altın bilezikler ve gümüş halkalarla süslerlerdi. Firavun da, Musa (a.s)'dan, işte böylesi bir durum talep etmiş ve bunu görmeyi arzulamıştır.
Kıraat imamları, ayetteki kelimesinin okunuşu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı esvlre, diğerleri esâvire şeklinde okumuşlardır. O halde esvire, sivflr kelimesinin çoğulu olup, "cem-i kıllet" veznidir. Bu tıpkı, senin (eşekler) (kargalar) demen gibidir. Bunu, esâvire okuyanlara gelince, bu, esâvlr kelimesinin, isvar kelimesinin çoğulu olmasından dolayıdır. Bu da, bilezik anlamına gelmektedir. O halde, kelimesindeki tâ, kelimesindeki yâ'dan bedel tutulmuş olup, bu tıpkı, jo-u (c. *»jü»ö, (lider, papaz - liderler.,) (zındıklar) ve kelimeleri gibidir. Böylece, kelimesi, kelimesinin çoğulu olmuş olur..
Sözün özü şu tek noktaya varıp dayanır: Bu da, Firavunun, "Ben mal ve makamca daha ileriyim; binâenaleyh, benim ondan daha üstün olmam gerekir. Dolayısıyla, Musa'nın Allah'ın elçisi olması imkânsızdır. Zira, nübüvvet makamı, hizmet edilmeyi gerektirir. Şerefli olansa, bayağı olana nasıl hizmet edebilir?!" demiş olmasıdır. Sonra, bu yanlış mukaddime, yani, "mal ve makamca ileri olan daha üstün olur.." şeklindeki söz, Mekke müşriklerinin, "Şu Kur'ân, iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhmf. 31) şeklindeki sözlerinde kendisine tutundukları mukaddimenin bizzat aynısıdır.
Daha sonra Firavun, "... yahut beraberinde, peşpeşe gelen (ve onu tasdik eden) melekler bulunmalı değil miydi?" demiştir. Ayetteki kelimesiyle manasının kastedilmiş olması ve bu

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/534

ifadenin senin, v "Onu ona yaklaştırdım, o da yaklaştı" şeklindeki sözünden iştikak etmiş olması muhtemel olduğu gibi, Arapların "Birbirlerine yaklaştılar" şeklindeki sözlerinden de iştikak etmiş olması mümkündür. Zeccâc, bu ifadenin de, anun nübüvvetinin doğruluğunu teyit etmiş olurlar.." şeklinde olduğunu söylemiştir. 81[81]

Halka Kendini Empozesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Böylece kavmini küçümsedi. Onlar da ona İtaat etti.." buyurmuştur ki, bu, "Firavun, kavminden Hz. Musa'nın «endilerine emrettiği şeyleri hafife almalarını ona aldırmamalarını istedi de, onlar da : uydular, Firavuna itaat ettiler. Zira onlar, "fâsık bir topluluk idiler." Çünkü onlar, bu fâsık câhile itaat etmiş, onun sözünü dinlemişlerdi. 82[82]

Flravun'un Cezalandırılması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nihayet onlar bizi gazablan-dmnca, onlardan intikam aldık.." buyurmuştur. Anlatıldığına göre İbn Cüreyc, bir şeye kızmış ve kendisine, "Ey Ebû Hâlld, sen de öfkelenir misin?.." denildiğinde, o, "Sabırları, vakarı ve ağırbaşlılığı yaratan (Allah) da öfkelenmiştir. Zira Allah, "Nihayet onlar bizi gazaplandırmca.." buyurmuştur" dedi.
Bil ki, gerek "öfkelenme" gerekse "intikam alma" ifadelerinin Allah hakkında kullanılması imkânsız olan şeylerdendir. Bu demektir ki, bu iki ifadeden herbiri, kendileri hakkında te'vîle başvurulması gerekli olan müteşabih lafızlardandır. Allah hakkında "öfke"nin kullanılması, "cezalandırmayı dilemesi"; "intikam" ise, geçmiş bir suçtan dolayı, cezalandırmayı istemesi anlamındadır. 83[83]

Selef

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onları, bu halleriyle sonradan gelen ümmetler için, ibret verici bir selef ve bir misal yaptık.." buyurmuştur. Selef, amel-i salih, ya da güzel borç gibi, daha önce yapmış olduğun her şeye denilir. Yine "selef", "gelmiş geçmiş atalar, akrabalar" demek olup, müfredi "sâlifun"dur. Tufeylin, kavmine ağıt yakarken söylediği şu beyit de bu anlamdadır:
"Onlar, en doğru ve müstakim yol üzere oldukları inancı üzere, atalarımız olarak gelip geçtiler.. Zamanın, insanların başına getirdiği musibetler ise, (bazan) her şeyi altüst eder."
Bu izaha göre Ferrâ ve Zeccâc, "Sonrakiler, sayesinde Öğüt alsınlar diye, onları önce geçenler kıldık. Yani, "Biz onları, ümmet-i Muhammed'in kâfirleri için bir selef kıldık..." demektir" demişlerdir.
Kıraat imamlarının ekserisi, fetha ile, (selefen) şeklinde okumuşlardır ki, bu, daha önce söylediğimiz gibi, sâlif kelimesinin çoğuludur. Hamza ve Kisal ise lâm'ın ve sîn'in dammesiyle, sülüfen diye okumuşlardır. Bu da, selef kelimesinin çoğuludur. Leys, Arapların, "önce geçmiş, yaşamış" anlamında olmak üzere, lâm harfinin dammesiyle kelimesini kullandıklarını söylemişlerdir. 84[84]

Mesel

Cenâb-ı Hak, "ve bir misal yaptık" buyurmuştur ki, O, bununla, "Onlardan sonra gelenler için bir öğüt, bir ayet ve bir ibret vesilesi..." manasını murad etmiştir. Ebû Ali el-Farisî şöyle der: "Buradaki mesel kelimesi, kendisinden çoğul manasının kastedildiği tekil bir kelimedir. İşte bundan dolayı, selefen kelimesine atfedilebiliri iştir. Mesel kelimesinden, birden fazla sayıdaki

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/534-535
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/535
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/536
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/536

şeylerin kastedilebileceğinin delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah şöyle bir mesel irâd etti: Hiçbir şeye gücü yetmeyen memlûk bir kul, bir de (hür) bir zSt ki, kendisine tarafımızdan güzel bir nzk nasip etmişizde (...}"(Naw,75) ayetidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, buradaki "mesel" kaimesinin muktezasına, iki şeyi sokmuştur. Allah en iyisini bilendir. 85[85]

Hz. İsa (a.s) ve Müşrikler

"Meryem oğlu bir misâl olarak (öne) atılınca, hemen senin kavmin bundan, yüz çevirirler. Dediler ki: "Bizim tanrılarımız mı iyi, yoksa o mu?" Bunu sana, bir mücadeleden başka bir (maksatla) irâd etmediler. Daha doğrusu onlar, çok düşman bir topluluktur. O, İsrailoğullarma bir misal yaptığımız bir kuldan başka bir şey değildi. Eğer biz dileseydik, sizin yerinize, yeryüzünde yerinizi alacak melekler yaratırdık. Şüphe yok ki, o, saatin ilmidir. Artık buna karşı, sakın şüpheye düşmeyin. Bana tâbi olun. Bu, doğru bir yoldur. Sakın sizi şeytan çevirmesin. Çünkü o, gerçekten sizin apaçık bir düşmanmızdır" (Zuhruf, 57-62).
Ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır: 86[86]

Müşriklerin Dalaletleri

Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede, o müşriklerin pekçok çeşitli küfürlerinden bahsetmiş ve onlara pekçok yönden cevap vermiştir. Onların küfürleri şunlardır:
1) "Kullarından kimi O'na bir cüz isnat ettiler" (Zuhruf, 15) ayetinin ifade ettiği husus.
2) "Onlar, Rahman'm bizzat kulları olan melekleri de dişiler yaptılar..." (Zuhmf, 19) ayetinin ifade ettiği husus..
3) "Eğer Rahman dileseydi, biz bunlara tapmazdık"(Zuhmt, 20) ayetinin ifade ettiği husus..
4) "Şu, Kur'ân, iki şehrin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?.." zutmjf, 31) ayetinin ifade ettiği husus.
5) Tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayet (Zutırut, sr>... Ayetin lafzı, sadece, Meryem oğlu bir misâl olarak getirilince, o kavmin bağırıp çağırmaya, gürültü yapmaya taşladıklarına delâlet ediyor. Ama, bu misâlin nasıl olduğu, hangi şey hakkında o+duğuna gelince, ayetin lafzı buna delâlet etmemektedir. 87[87]

Nüzul Sebebi

Müfessirler bu hususta şunları ileri sürmüşlerdir ki, hepsi de ihtimâl dahilindedir:
1) Kâfirler, hristiyanların. Hz, İsa (a.s)'ya taptıklarını duyunca, "Onlar, İsa'ya tapıyorlar; oysa, bizim ilâhlarımız, İsa'dan daha iyidir" dediler. Onlar bu sözü, kendileri meleklere taptıkları için söylediler.
2) Rivayet edildiğine göre, "Siz de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınız da hiç şüphesiz ki cehennem odunusunuz.." {Enbiya, 98) ayeti nazil olunca, Abdullah İbnu'z-Ziba'râ, "Bu, bize ve İlâhlarımıza mı, yoksa bütün ümmetlere şamil bir hüküm mü?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayır, bütün ümmetlere şamil bir hüküm" buyurdu. Bunun üzerine Abdullah, "Ben seni yendim; Kabe'nin Rabbine yemin ederim ki sen, Meryem oğlu İsa'nın peygamber olduğunu iddia etmedin mi? İsa ve annesini hayırla yâd etmiyor muydun? Sen, hristiyanların, İsa ve annesine; yahudilerîn, Uzeyr'e taptıklarını ve meleklere de tapıldığını biliyorsun.. Binâenaleyh, eğer bunlar cehennemde olacaklarsa, biz, bizim ve ilâhlarımızın onlarla beraber olmasına çoktan razıyız..." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) sustu, kâfirler güruhu sevindiler, güldüler ve çığlıklar attılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki, kendileri için bizden en güzel (bir saadet) sebkat etmiş olanlar, işte bunlar oradan

---

[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/536
[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/537
[87][87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/537

(cehennemden) uzaklaştırılmışlardır"(Enbiyâ, 101) ayetini indirdi. İşte bu ayet de (Zuhruf, 57) o zaman nazil oldu. Buna göre mana, "Abdullah İbnu'z-Ziba'râ, Meryem oğlu İsa'yı bir misal getirip, hristiyanların İsa'ya ibadet etmeleri sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.s)'le mücadele edince, "Bir de ne görelim, senin kavmin Kureyş, bu meselden dolayı Hz. Peygamber (s.a.s)'in susturulmasını görmeleri sebebiyle sevinçlerinden çığlıklar attılar, büyüktendiler ve gülmeye başladılar. Çünkü örf, taraflardan birisi, davasını savunamayıp acze düştüğünde, ikinci tarafın çığlıklar atması ve bundan sevinç duyması şeklinde cereyan edegelmiştir. Dediler ki: "Bizim tanrılarımız mı iyi, yoksa o mu?" Yani, "Sence bizim ilâhlarımız (melekler) İsa'dan daha iyi değil midir? Binâenaleyh İsa cehennem odunu olduğuna göre, bizim ilâhlarımızın durumu ise, daha hafif ve daha ehven olur!.." demektir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), hristiyanlartn, Hz. İsa'ya taptıklarını ve O'mı, kendilerinin İlâhı kabul ettiklerini anlatınca, Mekke kâfirleri de, "Muhammed, tıpkı hristiyanların, Mesih'i kendilerinin ilâhı kabul etmeleri gibi, bizim de, kendisini bizim ilâhımız kabul etmemizi istiyor.." dediler ve işte bu durumda, "Bizim ilâhlarımız mı yoksa o mu?", yani, "Bizim ilâhlarımız mı yoksa, Muhammed mi daha hayırlıdır?" dediler ve bu sözü, "Muhammed, bizi, kendisine tapmaya davet ediyor; halbuki atalarımız ise, bu putlara tapmanın gerekli olduğunu iddia etmişlerdi. Bu iki şeyden birisinin mutlaka yapılması gerekli olduğuna göre, bu putlara tapmak daha uygun olur.. Çünkü, atalarımız ve geçmişlerimiz, putlara tapma hususunda mutabakata varmışlardı. Ama, Muhammed ise, bizim kendisine tapmamız hususunda ithama maruz bir kişidir. Binâenaleyh, putlara tapmakla meşgul olmak daha evlâ olur.." dedikleri için bu sözü söylediler. Cenâb-ı Hak ise, "Biz, İsa'ya tapmanın güzel bir yol olduğunu söylemedik.. Tam aksine bu, bâtıl ve yanlış bir yoldur.. Çünkü isa, sadece, bizim kendisine in'âmda bulunduğumuz bir kuldur. Durum böyle olunca da, onların, "Muhammed, bizim, kendisine tapmamızı istiyor" şeklindeki sözleriyle ortaya attıkları bu şüphenin, zail olduğu..." şeklinde beyanatta bulunmuştur. İşte bu üç açıklama, ayetin lafzının, bunlardan herbirine muhtemel olduğu şeyler cümlesindendir. 88[88]

İkinci Mesele

Nâfî, İbn Âmir, Kisâi ve Asım'in ravisi Ebû Bekr, sad harfinin dammesi ile, Oj-ûb (yasuddûne) şeklinde okumuşlardır ki, bu, Ali İbn Ebî Talibin; diğer kıraat imamları ise, sad harfinin kesesi ile okumuşlardır ki, bu da İbn Abbas'ın kıraatidir. Alimler, bu kelimenin manası hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Kisâî, bu iki okuyuşun, tıpkı ü£yû veya öjbjî (çardak kuruyorlar...) Ojî&î veya iij&i "kapanıyorlar, devam ediyorlar.." kelimelerinde olduğu gibi, aynı anlamda olduklarını söylerken, bazıları bu iki kullanış arasında fark bulunduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, bu kelimenin sâd'ın dammesi ile okunması halinde, bu kelime ijjîî masdarından olur ve mana, "İşte bu meselden dolayı haktan yüz çevirip dönüverdiler.." şeklinde olur. Ama, kesre ile okunması halinde, kelimenin anlamı "çığlık attılar, sevindiler, gürültü yaptılar.." şeklinde olur. 89[89]

Üçüncü Mesele

Âsim, Hamza ve Kisâî, ikincisi uzatılmak suretiyle, iki hemze ile, istifham yaparak, U^ijî (e flllhetunâ) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, tek hemze ve med ile istifham tarzında £$JJ (âlihetunâ), şeklinde okunmuşlardır. 90[90]

Sırf Cedelleşme Maksadları

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/538-539

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/539

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/539

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bunu sana, bir mücadeleden başka bir (maksatla) irâd etmediler.." buyurmuştur ki bu, "Onlar sana bu meseli, hak ile bâtılın arasındaki farkı öğrenmek maksadıyla değil, sırf cedelleşmek ve sözde, galip gelmek amacıyla zikretmişlerdir.." demektir. 'Vaha doğrusu onlar, düşmanlıkta çok ileri gitmiş bir topluluktur.." Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınız da..." (Enbiyâ, 98) ifâdesi, melekleri ve Hz. İsa'yı şümulüne almaz. Bunun böyle olduğunu şu birkaç bakımdan izah edebiliriz:

1) kelimesi, kesinlikle, akıllı varlıkları şümulüne almaz.

2) kelimesi, çok net bir biçimde, istiğrak ve kapsamlılık anlamını ifade etmez. Bunun böyle oluşunun delili, ve kelimelerinin başına getirilerek ve meselâ, "Siz ve Allah'ın dışında taptıklarınızın hepsi..." veyahut, "Siz ve Allah'ı bırakarak taptıklarınızın bir kısmı..." denilebilmesidir.

3) "Siz ve Allah'ın dışında taptıklarınızın hepsi..." yahut da, "Siz ve Allah'ın dışında taptıklarınızın bir kısmı..." şeklindeki sözler, karşı tarafa söylenmiş olan şifahî sözlerdir. Binâenaleyh, belki de bu sözlerin kendilerine söylenmiş olduğu kimseler arasında, meleklere ve Hz. İsa (a.s)'ya tapan kimseler bulunmuyordu..

4) Farzedelim ki, "Siz de, Allah / bırakıp tapmakta olduklarınız..." ifadesi, genel (umûm) bir ifâde olsun.. Ancak ne var ki, meleklere ve İsa (a.s)'ya saygı duyulacağına, onların tazim edileceğine delâiet eden nasslar, hâs ifâdelerdir. Sınırlı kavrama (husus), genel kavrama (umûm) tercih ve takdim olunur. 91[91]

Mücadelenin İyi ve Kötüsü

Mücadele etmenin kötü olduğunu söyleyenler, bu ayete tutunmuşlardır. Ancak ne var ki, biz Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın ayetleri hakkında, küfredenlerden başkası mücadele etmez.."(Mü'min, 4) ayetinin tefsirinde, pekçok ayetin, cedelleşmenin övgüyü ve medhi gerektirdiğine dalâlet ettiğini söylemiştik. Binâenaleyh, bu iki ayetin arasını uzlaştırmanın yolu şudur: O ayetleri, hakkı ortaya koyan cedel anlamına; bu ayeti de, bâtılı ortaya koyan, onu izah eden cedel anlamına hamletmek... 92[92]

İsa (a.s) Nimete Mazhar Kuldur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, bizim kendisine nimet verdiğimiz... bir kuldan başka birisi değildir" buyurmuştur ki bu, "İsa, ancak diğer kullarımız gibi bir kuldur. Tıpkı, Hz. Adem'i yaratmamız, ona nübüvvet vermek suretiyle şereflendirmemiz ve onu, olması gerektiği gibi, hayranlık uyandıran bir İbret vesilesi kıldığımız gibi, İsa'ya da lütufta bulunduk ve onu, babasız yaratmak suretiyle, bir ayet ve mucize kıldık" demektir. "Ey erkek, eğer biz dikseydik, tıpkı evlatlarınızı bize halef yaptığınız gibi, sizden, yeryüzünde size halef olacak melekler meydana getirir, yaratırdık." Böylece bu husus, bizim, İsa (a.s)'yı, erkek olmaksızın sadece dişiden halketmemiz gibi olurdu. Böylece de sizler, bizim ne denli üstün bir kudreti haiz olduğumuzu; üretmenin ve üremenin, melekler hakkında mümkün şeyler olduğunu; Allah Teâlâ'nın ise, bundan yüce ve münezzeh olduğunu anlamış olurdunuz..." 93[93]

Kıyamet İşareti

Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki o, yani Hz. İsa, saatin ilmidir. Yani, sayesinde kıyametin bilindiği alametlerden bir alamettir." Böylece, bir şeye defâlet eden alâmet, sayesinde o şey bilinip anlaşıldığı için, "ilim" adını aldı (yani,.(Unl buyuruldu). İbn Abbas da, bu ifadeyi (le alemün)

---

[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/539-540

[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/540

[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/540

şeklinde okumuştur ki, bu, alâmet, belirti demektir. Yine bu ifade, (lel'ılmu) şeklinde de okunmuştur. Ubeyy İbn Kâ'b ise, (le zikrun) şeklinde kıraat etmiştir. Konuyla ilgili hadiste şu yer almaktadır: İsa, elinde mızrağı olduğu halde, Arzı Mukaddes'te, kendisine
Eftk adı verilen bir tepeye iner. Harbesi ile Deccâli öldürür, peşinden, imamın cemaate namaz kıldırdığı bir sırada, sabah namazında Beyt-i Makdîs'e gelir. Bunun üzerine imam, geriye çekilir, fakat Hz. Isa onu yine ileri sürer ve o imamın arkasında, Hz. Muhammed'in şeriatine göre namaz kılar. Daha sonra, domuzları öldürür, haç'ı parçalar, havra ve kiliseleri tahrip eder ve kendisine inananlar hariç, hristiyanları da öldürür."
Cenâb-i Hak, "Artık buna karşı, sakın şüpheye düşmeyin. Bana, yani benim hidâyet rehberi ve şer/atime tâbi olun. Bu, doğru bir yoldur, yani, sizi kendisine davet ettiğim bu şey, dosdoğru bir yoldur.." buyurmuştur. Ayetteki, ifadesi, şüphe etmek anlamında olan, mlrye kökünden gelmektedir.
Cenâb-ı Hak "Sakın sizi şeytan yoldan çevirmesin. Çünkü o, gerçekten sizin apaçık bir düşmanınızdır" buyurmuştur. Ki bu, "Atanızı cennetten çıkararak ve ondan, nûr elbisesini çekip alan o olduğu için, o şeytanın size olan düşmanlığı apaçıktır, aşikâr olmuştur.." demektir. 94[94]

İsa (a.s)'nın Tebliği

"Isa, o apaçık delilleri getirdiği zaman (şöyle) demişti: "Ben size gerçek hikmeti getirdim. Bir de, hakkında ihtilaf edegeldiğiniz şeylerden bazısını size açıklayayım diye (geldim). Artık, Allah'tan korkun, bana tâbi olun. Şüphesiz Allah, benim de Rabbimdir, sizin de Rabbiniz. Haydi (hepiniz) O'na kulluk edin. Doğru yol budur. Sonra, aralarından hizipler (çıkıp) ihtilaf ettiler. Artık pek acıklı bir günün azabından, vay o zulmedenlere! Onlar, kendileri farkında olmayarak, (başlarına) ansızın gelecek o saatten başkasını mı gözetliyorlar?.." (Zuhruf, 63*6).
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. İsa (a.s)'nın mu'cizeleri ve apaçık vazıh hükümleri ve kanunları getirdiği zaman *J JjâL*S "Ben size gerçek hikmeti, yani Allah'ın zâtının, sıfat ve fiillerinin bilgisini getirdim. Bir de, hakkında ihtilaf edegeldiğiniz şeylerden bazısını size açıklayayım diye geldim..." dediğini belirtmiştir. Bu, "Musa'nın kavmi, mükellefiyete dair hükümlerin bazısı hakkında ihtilaf, bazısı hakkında ittifak halinde idiler. Derken, Hz. İsa (a.s) onlara, o ihtilaf ettikleri meseleler hakkında doğruyu açıklamak İçin geldi..." demektir. Velhasıl, ayetteki hikmet kelimesi, usûlü'ddîni, yani, itikâd esaslarım; "İhtilaf edegeldiğiniz şeylerden bazısı..." ifadesi de, fürûu'd-dîni, yani, amefî hükümleri ifâde etmektedir.
Şayet, "Hz. İsa, Musa'nın kavmine, ihtilâf ettikleri her şeyi niçin açıklamamıştır da, ("bazısını" demiştir?)" denilirse, biz deriz ki: Çünkü o insanlar, bilinmesine ihtiyaç duyulmayan birtakım şeyler hakkında ihtilaf etmişlerdi. Dolayısıyla peygamberin, bu tür şeyleri de beyan etmesi, ona vacib değildi.
Hz. Isa, usûl ve fürûu beyan edince, "O'nu inkâr etme ve Onun dininden yüz çevirme hususunda Allah'dan korkun; benim size tebliğ ettiğim mükellefiyetler hususunda da, bana itaat edin. Şüphesiz Allah, benim de Rabbimizdir, sizin de Rabbiniz.." demiştir. 95[95]

Hrlstiyanların Bölünmeleri

Cenâb-ı Hak, "Sonra, aralarından hizipler (çıkıp) ihtilâf ettiler" buyurmuştur ki, bu, "Hz. İsa'dan sonra ortaya çıkan hizip ve gruplar, Melkâniyye, Ya'kûbiyye ve Nestûriyye'dir. Bu hiziplerin, yahuditer ve hristiyanlar olduğu da ileri sürülmüştür, "Artık pek acıklı bir günün azabından, vay o zulmedenlere!..." Buradaki, "pek acıklı bir günün azabı" ifadesiyle, Ahzâb günü (Mü'min.ao) ile ilgili vaîd kastedilmiştir. Buna göre şayet, ifadesindeki zamir kimlere râcidir?" denilirse, biz deriz ki bu, Hz. Isa (a.s)'nın, "Ben size gerçek hikmeti getirdim" diye

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/540-541
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/541-542

hitapta bulunduğu kimselere racidir ki, bunlar, onun kavmidir.
Cenâb-ı Hak, "Onlar, ... (başlarına) ansızın gelecek o saatten başkastntmı gözetliyorlar?" buyurmuştur. Ayetteki, ifadesi, kelimesinden bedel olup, mana, "Onlar, sadece Kıyametin gelmesini bekliyorlar, gözetliyorlar" şeklinde olur. "Ayetteki ifadesi, yine ayetteki, lafzının ifade ettiği şeyin aynısını ifâde eder. Öyleyse, bunun hikmeti, faydası nedir?" diye soranlara cevaben deriz ki: "Onlar, onun sebep ve alametlerini bilip müşahede etmeleri sebebiyle, (bu sayede), onun alâmetlerini bilirlerken... o Kıyametin onlara ansızın gelmesi..." anlamında olması caizdir. 96[96]

Cennetliklerin Sevinci

"Dostlar o gün, biribirine düşmandır; takva sahipleri müstesna.. Ey,benim ayetlerime iman edip de müslüman olan kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur. Siz, mahzun da olmayacaksınız. Sürür ve ikrama gark olmuş olarak siz de, eşleriniz de girin cennete. Onların çevresinde ikram için altın tabak ve kadehler dolaştırılıp duracak. Canlarının isteyeceği, gözlerinin hoşlanacağı ne varsa oradadır. Ve siz, burada ebedî kalacaksınız. İşte bu, yapageldiğiniz iyi amel ve hareketleriniz sayesinde, mirasçı kılındığınız cennettir. Burada sizin için birçok meyveler vardır. Onlardan yiyeceksiniz..." 97[97]
(Zubruf, 67-73).

Gerçek Dostluk

Bil ki Cenâb-ı Hak, "Onlar, kendileri farkında olmayarak {başlarına) ansızın gelecek o saatten başkasını mı gözetliyorlar?" buyurunca, bunun peşinden, Kıyametin halleriyle ilgili şu gibi hususlar da zikretmiştir:
1) "Dostlar o gün birbirine düşmandır. Takva sahipleri müstesna..." Bu, "Bu dünyada dost olanlar, o âhiret gününde biribirine düşman olacaktır" demektir. Dostluklar, günah ve küfür üzerine kurulunca, Kıyamet gününde düşmanlığa dönüşür. Müttakiler, yani biribirine karşı dostluklarını iman ve takva temeli üzerine bina eden muvahhidlere gelince, bunların dostlukları o günde düşmanlığa dönüşmez.
Hükemâ, bu ayetin tefsiri hususunda şöyle güzel bir yol İzleyerek demişlerdir ki: "Sevgi, ancak birtakım hayır ve menfaatların elde edilip, birtakım zararların da bertaraf edileceğine inanıldığında gerçekleşen bir şeydir. İşte böyle bir inanç bulununca dostluk olur. Her nezaman bu işin bir zarar getireceğine inanılırsa, o zaman da buğz ve nefret oluşur." Bunu iyice anladığına göre diyoruz ki: Gerçekleştiğinde sevgiyi meydana getireceğine inanılan o iyi, güzel ve menfaatli şeyler, ya değişebilir türdendir, yahut böyle değildir. Eğer değişebilir türden olursa, bu sevginin de nefrete dönüşmesi mümkün olur. Çünkü bu sevgi, ancak birtakım hayır ve rahatlığa sebep olacağına inanıldığı için tahakkuk etmiştir. Ama böyle bir inanç zail olup, peşinden meydana gelen şeyin zarar ve elem olacağına inanıldığında, bu sevginin yerini öfkeye bırakması gerekir. Çünkü illetin (sebebin) değişmesi, ma'lûlün (neticenin) değişmesini gerektirir. Ama sevgiye sebep olan iyi, güzel ve menfaatli şeyler, devamlı, ebedî ve değişmez şeyler olduğunda, bu sevgi de devamlı olur, değişmez ve sürer gider.
Bu prensibi iyice anladığına göre, şimdi diyoruz ki: Dünyada iken aralarında sevgi ve muhabbet bulunan kimselere gelince, eğer bu sevgileri, dünyalık ve dünyanın hoşluklarını elde etmek maksadıyla kurulmuşsa, bu arzu ve neticeler Kıyamette devam etmez, aksine orada birtakım elem ve belâların meydana gelmesine sebep olur. Böylece de dünyadaki bu sevgi, Kıyamette öfke ve nefrete dönüşür. Fakat dünyadaki sevgilerini gerçekleştiren sebep, muhabbetullah, Allah'a hizmet ve Allah'a itaattaki ortak nokta olursa, işte bu sebep değişmez

---

[96] [96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/542
[97] [97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/543

ve yerini başka bir şeye bırakmaz. Böylece, Kıyamette de sürüp gider ve hatta dünyadakinden daha güçlü, daha temiz, daha mükemmel ve daha üstün olur. İşte Hak Teâlâ'nın, "Dostlar o gün, birbirine düşmandır, takva sahipleri müstesna..." ayetine uygun tefsir budur. 98[98]

"Kullarım" Hitabının Güzelliği

2) "Ey kullarım, bugün size hiçbir korku yoktur. Siz mahzun da olmayacaksınız" ayetinin ifâde ettiği husus... Biz, Kur'ân örfünde kullanışında, "Ibfld" (kullar) lafzının, hep "mü'min, itaatkâr ve muttaki" kimseleri tavsif ettiğini tekrar tekrar anlatmıştık. Dolayısıyla ayetteki "Ey kullarım" sözü Allah'a aittir. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki bizzat kendisi bu kullara hitab ederek, "Ey kullarım, bugün size hiç bir korku yoktur. Siz mahzun da olmayacaksınız" buyurmuştur. Bununla, şu gibi bir takım ferahlatıcı ve sevince sebep olucu incelikler vardır:
a) Cenâb-ı Hak bu kullarına vasıtasız olarak doğrudan hitabetmiştir.
b) Bunları, "kulluk" ile nitelemiştir ki, bu büyük bir şereftir. Bunun delili şudur: Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Miraç gecesi şereflendirmek istediğinde, "Kulunu gece yürüten Allah'ın şanı ne yücedir!" fon, i) buyurmuştur.
c) Ayetteki "Bugün size hiçbir korku yok" ifadesinin taşıdığı incelik... Cenâb-ı Hak bu ifade ile, Kıyamet günü onlardan korkuyu tamamen giderdiğini bildirmiştir ki, bu en büyük bir nimettir.
d) Cenâb-ı Hak, "Siz mahzun da olmayacaksınız" buyurmuş ve onlarda, dünyanın elden kaçmasıyla meydana gelecek hüznü gidereceğini bildirmiştir.
Allah Teâlâ daha sonra, "Benim ayetlerime iman edip, müslüman olanlara (gelince)..."buyurmuştur. Buradaki ifadesinin, mübteda, haberinin mahzuf olduğu ve takdirinin, bunlara, "Haydi cennete girin" denilir"şeklinde olduğu söylenmiştir. Bu ifadenin takdirinin,
"(Kullarım), yani benim ayetlerime iman edenler..." şeklinde olması da muhtemeldir. Mukâtil şöyle demiştir: Kıyamet günü ortalığı korku bürüdüğünde, bir ses, "Ey kullarım, artık bugün size hiçbir korku yok" diye nida eder. Mahşer halkı bunu duyunca, başlarını kaldırırlar. Bunun üzerine, "yani "Benim ayetlerime iman edip, müslüman olan kullarım" denilince, bâtıl dinlere mensub olanlar, başlarını eğerler.
3) Allah Teâlâ mü'min kullarını korku ve hüzünden emin kılıp, onlara bu hususta teminat verdiğine göre, onların hesaplarının en kolay ve en güzel bir biçimde geçmesi gerekir. İşte bu yüzden onlara, "Sürür ve ikrama gark olmuş olarak, siz de eşleriniz de girin cennete..." denilecektir. Ayetteki fiili, güzel denilebilecek herşey hususunda ikrama gark olma demektir. Binâenaleyh cennetlikler, dahası olmayan bir şekilde ikramlara nail olurlar. Bu, Rum Sûresi'nde izahı geçen hususlardandır.
Hak Teâlâ daha sonra, "onların etrafın da, ikram için altın tabak ve kadehler dolaştırılıp duracak" buyurmuştur. Ferrâ "kûb", yuvarlak, kulağı olmayan baş" demektir." Binâenaleyh ayetteki ifadesi yani "tabaklar" yenilen şeylere; "ekvâb" "kadehler" ise içilen şeylere işarettir" demiştir.
Cenâb-ı Hak, daha sonra tafsilatı bırakarak genel bir izahta bulunmuş ve "Canlarının isteyeceği, gözlerinin hoşlanacağı ne varsa oradadır ve siz orada ebedî kalacaksınız" buyurmuştur. Sonra da, "İşte bu, yapageldiğiniz iyi amel ve hareketleriniz sayesinde, mirasçı kılındığınız cennettir" buyurur. Cennete mirasçı kılınmanın ne demek olduğunu, (Mü'minun, ıo> ayetinin tefsirinde iki şekilde izah etmiştik.
Cenâb-ı Hak, biraz önce yeme-içmeden bahsedince, şimdi de meyvelerden bahsederek, "Burada sizin için birçok meyveler vardır. Onlardan yiyeceksiniz" buyurmuştur.
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i öncelikle Araplara, sonra da bütün âleme peygamber olarak göndermiştir. Araplar, yeme, içme ve meyve bakımından sıkıntı içinde idiler. İşte bundan ötürü, onların arzularını iyice çekmek ve onları dine sevkedecek hususları

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/543-544

kuvvetlendirmek için, onlara bu gibi nimetleri lütfedeceğini tekrar tekrar bildirmiştir. 99[99]

Cehennemdekilerin İsteği

"Şüphe yok ki günahkârlar, cehennem azabında ebedî kalıcıdırlar. Bu azab onlardan hafifletilmeyecek. Onlar bunun içinde, ümitsiz susup kalacaklardır. Onlara biz zulmetmedik, fakat onların kendileri zâlimdiler. "Ey (cehennemin bekçisi) Mâlik, Rabbin bizim canımızı alsın" diye seslenirler. O da, "Siz hep burada kalacaksınız" der. Andolsun ki biz size hakkı getirdik. Fakat çoğunuz, hak (ve hakikati) çirkin görüyordunuz. Yoksa onlar, işlerini sağlam mı tuttular? Biz de sağlam tutanlarız. Yahut biz, onların içlerinde gizlediklerini ve aralarındaki fısıltılarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, hayır, onların yanında bizim elçilerimiz var, (yaptıklarını) yazıyorlar"
(Zuhruf, 74-80).
Bil ki Allah Teâlâ vaadinden bahsedince, bunun peşinden Kur'ân'da sürüp gelen (genel) tertip ve metod üzere, va'îdini de getirmiştir. Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var: 100[100]

"Mücrim" Kâfir Manasınadır

Kfidî, ayetteki, "Şüphe yok ki günahkârlar, cehennem azabında ebedî kalıcıdırlar" ayetini delil getirerek, fasıklann (günahkârların) da ebedî cehennemde kalacaklarını söyleyerek, şöyle demiştir: "Mücrim" (günahkâr suçlu) kelimesi, kâfiri de, fasığı da içine alan bir sözdür. Binâenaleyh bunların ikisinin de cehennemde ebedî olması gerekir. Ayetteki "hâlidûn" kelimesi, "hulûd"a delâlet eder. Ayetteki, "Bu azab onlardan hafifletilmeyecek" ifadesi de, yine hulûda (ebedîliğe) ve devama delâlet eder." Buna şu şekilde cevap veririz: "Bu ayetin hem öncesi, hem sonrası "mücrim" (suçlu) lafzı ile, kâfirlerin kastedildiğini göstermektedir. Çünkü bu ayetten önceki ifadeler, "Ey kullarım, bugün size hiçbir korku yoktur. Siz mahrum da olmayacaksınız" şeklinde olup, Allah'ın ayetlerine iman edip, müslüman olan herkesin, bu ifadenin kapsamına girdiğini gösterir. Ehl-i kıblenin (Kâ'be'yi kıble kabul edenlerin) günahkârları, Allah'a ve ayetlerine iman edip, müslüman olmuş kimselerdir. Binâenaleyh bunların hepsinin, bu vaadin muhtevasına girip, sonra gelen va'îdir sınırları dışında kalmaları gerekir. Bu ayetten sonraki "Andolsun ki biz size hakkı getirdik. Fakat çoğunuz hak (ve hakikati) çirkin görüyordunuz" ayetindeki "hak'* sözü ile, ya İslâm, ya Kur'ân kastedilmiştir. Dolayısıyla mücrimlerden bahseden ayetin, hem öncesinin, hem sonrasının, bu "mücrimler" ile kâfirlerin kastedilmiş oluşunu gösterdiği anlaşılır. Allah en iyi bilendir".101[101]

Azabın Sıfatlan

Allah Teâlâ, mücrimlerle ilgili cehennem azabını şu üç sıfatla nitelemiştir:
a) Hulûd (devamlılık) ile... Birçok yerde, bunun "uzun süre kalma" demek olduğunu, "ebedîlik" manasını ifade etmektedir.
b) "Hafifletilmeme" ile.. Yani "bu, hafifletilmeyen, azaltılmayan ve eksiltilmeyen bir azabtır." Bu ateşli hastanın, harareti düştüğünde, "Ateşi düştü" deyişlerinden alınmadır.
c) Ayetteki, "Onlar, bunun içinde, ümitsiz susup kalacaklardır" ifadesinin anlattığı sıfat ile... "Müblls", feraha ermekten ümidini kesen kimsenin, sesinin soluğunun kesilmesi gibi, sesi soluğu kesilen demektir. Oahhâk'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mücrim, ateşten bir tabut içine konur ve sonra bu tabutun ağzı kapanır, kilitlenir. Mücrim (kâfir) bunun içinde hiçbir tarafı görmeksizin ebedi kalır." Keşşaf sahibi, ayetteki, 'nin şeklinde de okunduğunu ve

---

[99] 99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/544-545

[100] 100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/545-546

[101] 101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/546

"cehennemde" manasında olduğunu söylemiştir. 102[102]

Mu'lezite'nin İtirazına Cevap

Kâdî, "Onlara Biz zulmetmedik, fakat onların kendileri zcüimdirler" ifadesini delil getirerek şöyle demiştir: "Eğer Cenâb-ı Hak, kâfirlerin küfrünü onları cehenneme sokmak için yaratmış olsaydı, "Onlara biz zulmetmedik" ifadesiyle nefyettiği şey ne olurdu? Yani kendisinden nefyedip, onlara nisbet ettiği bu şey nedir? Yahut da, Allah'ın onlara zulmettiğini söylersek, o zaman bu, bu kâfirlerin ileri sürdüğü şeye birşey ilave etmemiş olur. Zaten onlar da bunu iddia ediyorlardı? Eğer muarızlarımız "Bu fiil sadece Allah'ın kudretiyle meydana gelmemiştir. Aksine hem Allah'ın, hem kulun kudretiyle birlikte meydana gelmiştir. Binâenaleyh bu, Allah'dan olan bir zülüm olmaz" derlerse, biz (Mu'tezile) deriz ki: "Size göre zulme kadir olmak zulmü gerektirir. O kudreti yaratan Allah'dır. Binâenaleyh Allah Teâlâ, sanki küfrü yaratmasının yanışım, küfre kudreti de verirse, onlara zulmedici olmaktan çıkar. Bu ise imkânsızdır. Çünkü bir fiilde zâlim olan, bununla birlikte o fiili gerektiren şeyi de yapınca, "zâlim" denmeye daha müstehak olur."

Kfidî'ye şöyle cevap verilebilir: Kuiun kudreti her iki taraf için (yapma ve yapmama için) elverişli midir, yoksa bu iki taraftan birisi için belirgin (kesin) hale mi gelmiştir? Eğer kulun kudreti her iki taraf için de elverişli ise ve bu iki taraftan birinin tercihi, bir mureccih olmadan meydana gelmiş ise, bundan, bir yaratıcının bulunmadığı neticesi çıkar. Yok eğer bu tercih bir müreccihe muhtaç İse, yine başa dönülmüş olur ve mutlaka bu iş, Allah'ın kulda yarattığı müreccih (tercih ettirici) bir sebebe varıp dayanması gerekir. Yok eğer kulun kudreti iki taraftan birisi için belirlenmiş, sadece o taraf için olmuş olursa, bu durumda senin bize karşı ileri sürdüğün şey, senin için de söz konusu olur."

Bil ki (âlim) kişi, sadece istidlal vechini görüp onu zikreden kimse değildir. Kişi o kimsedir ki, sözün öncesine ve sonrasına bakıp, bu sözün kendi görüşünün aleyhine olacağını gördüğünde, bunu zikretmeyen kimsedir. Allah en iyi bitendir. 103[103]

Tertıim (Kısaltma)

İbn Mes'ûd (r.a), kâfi hazfederek, terhîm ile, şeklinde okumuştur. İbn Abbas (r.a), "İbn Mes'ûd, şeklinde okuyor" denildiğinde, İbn Abbas, "Cehennem ehlinin bu kısaltmayı yapmalarına sebep olacak fazla rneşguliyetleri ne olabilir ki?" demiştir. İbn Abbas'a şöyle cevap verilebilir: "Böyle bir terhîm (kelimelerin sonunu hazfetmek) güzel ve yerinde olur. Çünkü bu, zayıflık ve acizlik bakımından cehennem ehlinin, kelimelerin ancak bir parçasını söyleyebilecek bir durumda olacaklarını gösterir." 104[104]

Beşinci Mesele

Alimler, cehennemliklerin "Ey Mâlik, Rabbin bizim canımızı ahin" diyerek, nasıl bir istekte bulundukları hususunda değişik izahlar yapmışlardır: Bazıları bunun bir temenni olduğunu söylerlerken, bazıları da, yardım dilemek maksadıyla söylendiğini, yoksa o cehennemliklerin bu azabtan kurtuluşlarının olmadığını zaten bildiklerini söylemişlerdir. Şöyle de denilebileceği ileri sürülmüştür: Bunlar, içine düştükleri o azabın şiddet ve dehşetinden ötürü, bunun böyle olduğunu unuttular da, gerçekten istediler.

Cenâb-ı Hak daha sonra, Mâlik'in onlara "Siz hep (burada) kalacaksınız" dediğini haber vermiştir. Kur'ân'da, Mâlik'in onlara ne zaman bu cevabı verdiği, o anda mı, yoksa uzun bir aradan sonra mı bunu söylediğinin açıklaması yoktur. Eğer onların sözü üzerine İse, onların sözünden az bir müddet sonra mı, yoksa uzun bir müddet sonra mı verildiği hususunda da bir açıklama yoktur. Binâenaleyh onları hafife almak ve onların kederlerini artırmak için, bu cevabın geciktirilmiş olması imkânsız değildir. Abdullah b. Ömer (r.a)'den, bu cevabın, kırk yıl sonra verileceği rivayet edilirken, başkaları, yüz yıl sonra; İbn Abbas (r.a) da, bin yıl sonra verileceğini rivayet etmişlerdir. Bu sürenin ne kadar olduğunu en iyi bilen Allah'dır. 105[105]

---

[102] 102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/546-547

[103] 103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/547

[104] 104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/547-548

Dinden Nefret Cehenneme Götürür

Cenâb-ı Allah, daha sonra cehennem bekçisi Mâlik'in onlara, "Siz hep burada kalacaksınız" diye cevap vermesinin peşisıra, bu cevabın, adetâ sebebi olan hususu da zikredip, "Andolsun ki biz size hakkı getirdik. Fakat çoğunuz, hak (ve hakikati) çirkin görüyordunuz" dediğini beyân buyurmuştur. Bundan maksad, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'den ve Kur'ân'dan nefret ettiklerini ve hak dini kabul hususunda iyice öfke dolu olduklarını anlatmaktır.
İmdi, eğer: "Allah Teâlâ onları "ümidsiz" olarak niteledikten sonra, onların artık nasıl, "Ey Mâlik..." diye çağrıda bulunabileceklerini söylemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bütün bunlar, uzun zaman ve yıllar içinde olacak şeylerdir. Dolayısıyla onların halleri, bu uzun zaman zarfında farklı farklı olacaktır. Dolayısıyla onlar iyice ümitsizliğe düştükleri için bazan susup kalırlar, zaman zaman da başlarındaki azabın şiddetinden ötürü yardım talebinde bulunabilirler. Rivayet edildiğine göre cehennemliklere öylesine bir açlık duygusu gelecektir ki bu, içinde bulundukları azaba denk olacak. Bunun üzerine onlar, "Mâliki çağırın" diye bağıracaklar, (Mâlik gelince de) "Ey Mâlik, Rabbin bizim canımızı alsın" diyecekler. 106[106]

Tuzak Kurmalarının Cezası

Cenâb-ı Hak, onların âhirette ne şiddetli bir azaba düşeceklerini anlatınca, bunun peşisıra, onların dünyada iken, kalblerinin bozukluklarını ve nasıl tuzaklar kurup, hileler yaptıklarını ifade ederek, "Yoksa onlar işlerini sağlam mı tuttular. Biz de sağlam tutanlarız" buyurmuştur ki bu, "Mekke müşrikleri. Resûlullah'a hile yapıp tuzak kurmada, işlerini sağlama aldılarsa, onların tuzaklarını sapasağlam yapmaları gibi biz de tuzağımızı (cehennem azabımızı) sapasağlam yapıcılarız" demek olup, tıpkı "Yoksa (o kâfirler) bir tuzak mı kurmak istiyorlar? (Bilin ki) tuzağa düşenler o kâfirlerin kendileridir..." çtiu.az) ayeti gibidir. Mukâtil, bu ayetin, Mekke müşriklerinin, Dâru'n-Nedve'de (meclislerinde), Hz. Peygamber (s.a.s)'e tuzak kurmak için görüşmelerini anlatmak için indiğini söylemiştir ki bu, "Hani kâfirler sana hile ve tuzak kuruyorlardı..."(Entaı,30) ayetinde de anlattığı husustur. Bu hadiseyi o ayetin tefsirinde anlatmıştık.
Daha sonra Cenâb-ı Hak,"Yahut biz, onların içlerinde gizlediklerini ve aralarındaki fısıltılarını işitmediğimizi mi sanıyorlar?" buyurmuştur. "Sırr", kişinin ya kendisine, yahut da hiç kimsenin bulunmadığı bir yerde bir başkasına söyleyip anlattığı şey; "necvâ" ise, insanların kendi aralarında fısıltıyla konuştukları şeydir. ûjR ^.'jJ Utl-jj Ji "Hayır, hayır, onların sandıkları gibi değil! Biz onları duyar, söylediklerine muttali oluruz ve elçilerimiz, yani hafaza meleklerimiz, onların aleyhine kullanılmak üzere bütün hallerini ve konuştuklarını yazarlar". Yahya b. Muâz'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim, işlediği günahları insanlardan saklar da, göklerde kendisine hiçbirşey saklı kalmayan o Zat'a açıklar, yani O'ndan gizlemeye çalışmazsa, bu kimse O zâtı, kendisini görenlerin en önemsizi yerine koymuş olur ki bu münafıklık alâmetidir." 107[107]

Allah Evlattan Münezzehtir

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/548
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/548
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/548-549

"De ki: "O Rahman'm bir çocuğu bulunsaydı, ben ona tapanların ilki olurdum". Hem sonra, göklerin ve yerin Rabbi, Arş'tn Rabbi, onların söyledikleri şeylerden münezzehtir. (Şimdilik) sen onları bırak, (bâtıla) dalsınlar, oynayadursunlar. Nihayet tehdid edilmekte oldukları günlerine kavuşturulacaklardır. O, gökte de tanrıdır, yerde de tanrı olandır. O, hakîm ve alimdir. Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin mülkü O'nun olan Allah'ın sânı ne yücedir. Saatin (Kıyametin) bilgisi O'nun yanındadır. Ancak O'na döndürüleceksiniz. Allah'tan başka dua edip yalanladıkları nesnelerin şefaat yetkileri yoktur, ancak bilerek hak namına şehadet edenler müstesna. Andolsun ki kendilerini kimin yarattığını onlara sorsan, elbette "Allah" derler. O halde, nasıl (haktan) çevriliyorlar. Onun, "Ya Rab" demesi hakkı için, muhakkak ki onlar iman etmez güruhtur. Şimdilik sen onlardan yüz çevir. "Selâm!" de. Artık pek yakında bilip öğrenecekler"
(Zuhrırf, 81-89).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var: 108[108]

Birinci Mesele

Hamza ve Kisflî, kelimesini vâv'ın zammesi ve lâm'ın sükunu ile vuld, diğer kıraat imamları her ikisinin fethasıyla veled şeklinde okumuşlardır. Nâfi, kelimesini nûn'un fethasını uzatarak, fe enû, diğer kıraat imamları, medsiz olarak feene şeklinde okumuşlardır. 109[109]

Ayetteki Şartlı Önerme

Bil ki âlimler, "Deki: "0 Rahman'm bir çocuğu bulunsaydı, ben ona tapanların ilki olurdum" ifadesinin, zahiri manaya almamız durumunda, Allah'ın bir çocuğu olabileceği hususunda bir şüpheyi gerektirdiğini, böyle birşeyin ise imkânsız olduğunu iddia etmişler, bundan ötürü de ayeti te'vil etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Halbuki bana göre, durum hiç de böyle değildir. Ayetin lafzında, zahirî manayı bırakmayı (te'vil yapmayı) gerektiren hiçbirşey yoktur. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: "Ayetteki bu ifade, kaziyye-i şartiyye "şartlı önerme"dir. Şartlı önerme ise, birisine harf-i şartın (yani (eğer) edatının), diğerine de ceza (cevap) cümlesinin başına gelen fâ edatının dahil olduğu iki haberi cümleden meydana gelmiştir, Önce bu ikisinin toplamından, tek bir kaziyye (hükünvcümle) meydana gelmiş olur. Bunun misâli işte bu ayettir. Çünkü ayetteki M ifadesi, iki kaziyyeden meydana gelmiş bir kaziyyedir ki, bunlardan biri cümlesi; diğeri ise, ifadesidir. Şart edatt yani lafzı birinci kaziyyenin başına; ceza edatı yani lafzı da ikinci kaziyyenin başına getirilmiştir. Böylece bu iki kaziyyeden, tek bir kaziyye meydana gelmiştir ki, bu da, kaziyye-yi şartiyye (şartlı önerme)'dir.
Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Kaziyye-yi şartiyye, sadece şartın, cezayı yani cevabı gerektirici olduğunu ifade eder. Yoksa kaziyye-yi şartiyyede, şartın doğru veya yanlış, yahut da cezanın (cevaptaki hükmün) doğru veya yanlış olmasını ihsas ettirecek herhangi birşey yoktur. Bundan da öteye, biz diyoruz ki: Gerçek kaziyye-yi şartiyye, bazan ya doğru iki kaziyyeden; yahut yanlış iki kaziyyeden; yahut yanlış şart, doğru cevaptan (cezadan) veyahut da, doğru şart, yanlış cevap cümlesinden meydana gelir. Dördüncü ktsım, yani doğru (hak) kaziyye-yi şartiyyenin, hak (doğru) şarttan ve batıl (yanlış) ceza cümlesinden meydana gelmiş olması muhaldir, böyle birşey imkânsızdır. 110[110]

Şartlı Önermenin Çeşitleri

Şimdi bu dört kısmı misallerle açıklayalım:
1- "Eğer insan hayvan olursa, cisim olur" dediğimizde, bu kaziyyemiz, iki hak (doğru)

---

[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/549-550
[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/550
[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/550-551

kaziyyeden meydana gelmiş, doğru bir kaziyye-yi şartiyye olmuş olur ki, bunun iki kaziyyesinden birisini, "insan hayvandır (canlıdır)" hükmümüz, diğeri de, "insan cisimdir" şeklindeki hükmümüzdür.

2- Ama, "Eğer beş bir çift sayı ise, bu eşit olarak ikiye bölünür" dersek, bu, yine doğru şartlı bir önerme olmuş olur. Fakat bu da, "Beş bir çift sayıdır" şeklindeki sözümüz ile, "Bu, eşit olarak ikiye bölünür" şeklindeki sözümüzden meydana gelmiş bir şartlı önermedir. Halbuki bu iki husus da, yani beşin çift olması ve eşit olarak bölünmesi bâtıl (yanlış) şeylerdir. Bu ikisinin bâtıl (yanlış) olması, bunların diğeri için bir hakkı (bir doğruluğu) gerektirici olmasına mâni değildir.

Biraz önce, kaziyye-yi şartiyyenin sadece gerektirici olmayı ifade ettiğini söylemiştik.

3- "Eğer insan taş olursa, cisim olur" dediğimizde, bu da gerçek bir önermedir. Fakat bu önerme, bâtıl (yanlış) şart cümlesinden, yani, "İnsan taştır" şeklindeki cümlemiz ile, hak (doğru) ceza cümlesinden, "insan cisimdir" şeklindeki sözümüzden meydana gelmiştir. Bu da caizdir. Çünkü bâtıl bazan farazi olarak vaki olmuş gibi mütalaa edilebilir. Çünkü mesela, insanın taş olduğunu farzetmemiz durumunda, insanın cisim olması gerekir. Binâenaleyh bu, doğru cezayı (neticeyi) gerektiren bâtıl bir şarttır.

4- Dördüncü kısma, yani gerçek şartlı önermenin, gerçek şarttan ve batıl cezadan meydana gelişine gelince, bu imkânsızdır. Çünkü bu terkibten, hakkın, bâtılı gerektirir olması neticesi çıkar ki bu, sözkonusu olamaz. Ama üçüncü kısım böyle değildir. Çünkü üçüncü kısım, bâtılın hakkı gerektirici olması neticesini verir ki, bu imkânsız değildir.

Bu esasları iyice kavradığına göre, şimdi ayetin tefsirine dönüyor ve diyoruz ki: "Cenâb-ı Hakk'ın, "O Rahman'm bir çocuğu bulunsaydı, ben ona tapanların ilki olurdum " cümlesi, bâtıl şart ve yanlış cezadan meydana gelmiş gerçek bir "kaziyye-yi şartiyye"dir. Çünkü bizim, "Allah'ın çocuğu vardır" şeklindeki sözümüz bâtıl ve yanlıştır; ve yine bizim, "Ben, ona tapanların ilkiyim" şeklindeki sözümüz de yanlıştır. Ancak ne var ki, daha evvel de, "Beş, çift bir sayı olsaydı, eşit olarak bölünürdü./' şeklinde misalimizle açıkladığımız gibi, bunlardan birisinin batıl ve yanlış olmasının, bunlardan birisinin, diğeri için bir hakkı gerektirici olmasına mani olmadığını beyan ettik... Böylece bu sözün, (ayet-i kerimenin) zahirî manasına göre anlamlandırılmasında bir sakınca olmadığı ve bundan maksadın, "Şayet Rahman olan Allah'ın bir çocuğu olsaydı, o çocuğa tapanların ilki ben olurdum.." olduğu; zira, hükümdarın, bir çocuğunun olması durumunda, kölesinin padişaha hizmet etmesi gerektiği gibi, çocuğuna da hizrnet etmesinin gerekeceği sabit olmuş olur. Biz bu terkibin, bir çocuğu kabullenmeye veya kabullenmemeye delâlet etmediğini açıklamıştık.

Ayetin bu ifadesine yakın olan ifadelerden birisi de, Cenâb-ı Hakk'ın, (Enbiya, 22) ayetidir. Bu söz de, bir "kaziyye-i şartiyye"dir. Burada şart, cümlesi, ceza da cümlesidir. O halde, haddi zatında şart yanlıştır. Ceza da yanlıştır. Çünkü, doğru olan, yer ile gökte başka ilahların bulunmayışıdır. Çünkü lev edatı, "bir başka şeyin olmayışı sebebiyle, bir şeyin yokluğu"nu ifade eder. Çünkü, yer ile gök, fesada uğramamışlardır. Hem şartın hem de cezâ'nın yanlış ve batıl olmasına rağmen, bu şart, bu cezâ'ya bir doğruluk hakkı gerektirmiştir. İşte, tefsirini yapmakta olduğumuz ayette de durum böyledir.

İmdi, eğer onlar, "Bu ikisi arasında şöyle bir fark vardır: Zira Allah Teâlâ bu şartı, lev edatıyla getirmiş ve "Şayet bu ikisinde başka ilâhlar bulunsaydı..." buyurmuştur. (-lev) edatı ise, bir başka şeyin olmaması sebebiyle, bir şeyin yokluğunu ifade eder. Ama, Cenâb-ı Hakk, tefsirini yapmakta olduğumuz ayette ise, (-in) edatını kullanmıştır. Bu edat ise, başkası bulunmadığı için bir şeyin yokluğunu ifade etmez; tam aksine ii\ edatı, şartın tahakkuk edip etmediği hususunda bir şüphe bulunduğunu ifade eder. Peygamberde böyle bir şüphenin bulunması ise, imkânsızdır" derlerse, biz deriz ki: Bahsettiğiniz fark, doğrudur. Ancak ne var ki bizim maksadımız, şartın, "kaziyye-i şartiyye"nin doğru olmasından, biraz önce de bahsettiğimiz gibi her iki tarafın doğru veya yanlış olmaları neticesinin çıkmayacağını beyan etmektir.

Karşı tarafın, " lafzı, şartın tahakkuk edip etmediği hususunda, bir şüphe ifade eder" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki, bu kabul edilemez. Çünkü ü\ edatı, şart harfidir; şart harfi ise, şartın sadece cezâ'yı gerektirici olmasını iktizâ eder.

Ama bu şartın meydana gelmesinin malûm ya da şüpheli olmasının beyanına gelince, lafızda lafzında), bunu ifade edecek bir mana yoktur.

Özetle bahsettiğimiz bu hususlardan, ayetin bu ifadesini, her bakımdan zahiri manasına almamız mümkün olduğu ve tefsire gitmeye asla lüzum kalmadığı ortaya çıkmış olur. Buna göre mana, "Ey Muhammed de ki: "Eğer Rahman olan Allah'ın bir çocuğu olsaydı, ona tapanların ve ona hizmet edenlerin ilki ben olurdum..." şeklinde olmuş olur ki, bu s izün maksadı da, şudur: "Ben, inat ve işi yokuşa sürmek için, O'nun çocuğu olmadığını söylemiyorum... Çünkü, O'nun çocuğu olduğuna dair bir delilin bulunması halinde, onu kabullenen ve ona hizmet etmenin gerekli olduğunu itiraf eden ben olurdum!.. Ancak ne var ki, ne böyle bir çocuk söz konusudur ne de onun varlığına dair bir delil vardır. O halde, bunu ben daha nasıl söyleyebilirim? Tam aksine, çocuk olmadığına dair kesin deliller vardır. O halde, daha nasıl ben, bir çocuk olduğunu söyler, bunu benimserim?!.." İşte bu sözler, asla te'vîle ve zahirden sapıtmaya ihtiyaç bırakmayacak mükemmel ve son derece açık sözlerdir. Binâenaleyh, bu konuda söylenebilecek olan, bence budur. Müfessirlerden Süddî'nin, onun, "6u ayeti, zahiri manasına almak mümkün olup, te'vîle gerek yoktur" dediği nakledilmiştir. Yapılan izah da, doğru olanın, Süddî'nin dediği şey olduğunu göstermektedir. 111[111]

Te'vîti Gerekli Görenler

Bu ifâdenin mutlaka te'vîl edilmesi gerektiğini söyleyenler, şunları zikretmişlerdir:

1) Vahidî şöyle der: "Bu ayetin tefsiri hususunda pekçok izah vardır. En kuvvetli olanı ise, mananın şu şekilde olduğunun söylenmesidir: "Sizin iddianıza göre, şayet Rahman olan Allah'ın bir çocuğu olsaydı, yani, "Allah'ı birleyenlerin ve sizin O'na çocuk nisbet etmenizi yalanlayanların ilki ben olurdum..." Bir kimse şöyle diyebilir: "{Bu durumda) ayetin takdiri, ya, "Eğer aslında, işin önünde Rahman'ın bir çocuğu olmuş olsaydı, onu inkâr edenlerin ilki ben olurdum!"; yahut da, "Eğer, sizin için, Rahman'ın bir çocuğu olduğu iddiası sabit olursa, onu inkâr edenlerin ilki ben olurum..." şeklinde olur. Birinci şık batıldır, olamaz! Çünkü, bir şeyin haddi zatında olması, bulunması, peygamberin onu inkâr edici olmasını gerektirmez. Çünkü peygamberin (faraza), "Eğer o şey, aslında var olsaydı bile, onu inkâr edenlerin ilki ben olurdum..." şeklindeki sözü, peygamberin yalan ve cehalette ısrar etmesini, diretmesini gerektirir ki, bu, peygambere yakışmaz. İkincisi de bâtıldır, çünkü onlar, ister Allah'ın bir çocuğu olduğunu söylesinler isterse söylemesinler, peygamber bir çocuk olmadığını bilmektedir. Binâenaleyh, onların iddialarının, peygamberin bir çocuk olduğunu kabul etmeyişinde bir tesiri olamaz. Dolayısıyla da, onların bir çocuk bulunduğu şeklindeki iddiaların), peygamberin o çocuğu kabul etmeyişinde müessir kılmak uygun düşmez.

2) Bu ifadenin manasının, "O'nun bir çocuğu olduğunu kabul etmeyen, buna burun kıvıranlann ilki ben olurdum" şeklinde olmasıdır. Bu durumda, ayette ifadesi, bir kimsenin taassub ve kendini büyük görme duygusunun iyice kabardığı zaman kullanılan, ifadesinden alınmış olur ki, bazıları bu kelimeyi (evvelu'l-abdine) şeklinde okumuşlardır..

Bil ki, yukardaki soru, burası için de söz konusudur. Çünkü eğer ayetten, "Şayet, Rahman'ın gerçekten çocuğu olsaydı bile, ben onu kabule yanaşmayanların ilki oturdum, bundan yüz çevirir, burun kıvırırdım" manası olsaydı, bu, peygamberin cehalet ve yalanda ısrar ediyor olmasını gerektirirdi. Yok eğer ayetten, "Şayet sizin iddia ve inancınıza göre, şayet Rahman'ın bir çocuğu olsaydı, onu kabullenmeyenlerin ilki ben olurdum" manası kastedilmiş ise, böyle bir ta'lîk (bir şeyi bir şeye bağlamak) fasittir, yanlıştır. Çünkü zaten böyle bir kabullenmeme, böyle bir inanç ve itikad ister bulunsun isterse bulunmasın, zaten mevcuttur. Durum böyle olunca da, böyle bir ta'lîk caiz olmaz..

3) Bazıları da, buradaki edatının olumsuzluk edatı olduğunu ve ifadenin manasının, "Rahman'ın çocuğu yoktur; O'nun çocuğu olmadığına dair, Mekkelilerden inanıp O'nu birleyenlerin ilki benim" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/551-553

Bil ki, bu uzak birtakım izahları yapmak, ancak bir zaruret olduğu zaman söz konusu olabilir. Halbuki biz, burada böyle bir zaruretin kesin olarak bulunmadığını açıkladık. Binâenaleyh, buna başvurmak caiz değildir. Allah en iyisini bilendir. [112][112]

Rabbü'l-alemîn Münezzehtir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hem sonra, göklerin ve yerin Rabbi, Arş'ın Rabbi, onların söyleyegeldikleri şeylerden münezzehtir" buyurmuştur ki bu, "Alemin ilâhının, zâtı gereği Vâcibü'l-Vücûd olması gerekir. Böyle olan her şey ise, hiçbir bakımdan bölünmeyi, tecezziyi kabul etmeyen mutlak tek ve mutlak ferd'dir. Çocuk ise, bir şeyin parçalarından bir parçanın ayrılması ve o parçadan, o şey gibi, başka bir şahsın meydana gelmesi, üremesi demektir. Bu ise ancak, zâtı, bölünmeyi ve parçalanmayı kabul eden şeyler hakkında düşünülebilecek bir şeydir. Alemin ilâhı hakkında, bu, imkânsız olunca, O'nun çocuğu olduğunu söylemek de imkânsız olur.

Cenâb-ı Hak bu kesin ve aklî delili getirince, "(Şimdilik) sen onları bırak, (bâtıla) dalsınlar, oynayadursunlar. Nihayet, tehdit edilmekte oldukları günlerine kavuşturulacaklardır" buyurmuştur ki, bundan maksadı, tehdittir. Yani, "Onların ileri sürdükleri şeyin yanlışlığı hususunda kesin hüccetler getirdim. Ama onlar, mal, makam ve riyaset elde etme hususuna Öylesine bir dalmışlardır ki, bu hüccetlere dönüp bakmadılar bile.. Binâenaleyh onları, kendisinde, kendilerine yapılagelen tehdid ile karşılaşacakları güne ulaşıncaya kadar, o batıl işleri ve eğlenceleri içinde bırakıver..." demektir ki, bununla alabildiğine bir tehdit kastedilmiştir. [113][113]

Gökte ve Yerde Mabud O'dur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, gökte de tanrı, yerde de tanrı olandır" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ebû Ali şöyle demiştir: "Ayetteki İlâh kelimesinin ne ile merfû olduğu hususunda düşündüm de, bunun merfû olmasının sebebinin, mahzûf mübtedânın haberi olduğunu gördüm. Ki, buna göre ifadenin takdiri, "Gökte olan O, ilâh odur..." şeklindedir. [114][114]

Allah Gökte Değildir

İkinci Bahis: Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın. göklerde olmadığına delâlet eden delillerin başında gelir. Çünkü, Allah Teâlâ bu ayeti ile, ulûhiyyet vasfına haiz olarak kendisinin göğe nisbet edilmesinin, tıpkı yere nisbet edilmesi gibi olduğunu; binâenaleyh, kendisinin, yerde olmadığı halde, yerin ilahı olduğuna göre, yine, orada olmadığı halde, göğün de ilâhı olması gerektiğini beyân buyurmuştur.

Buna göre şayet, "Bu cümlenin, Cenâb-ı Hakk'ın çocuğu olmadığını ifade eden cümle ile ne alâkası vardır?" diye sorulursa, biz bu alâkanın şu şekilde olduğunu söyleriz: Allah Teâlâ, Hz. İsa (a.s)'yı sadece "ol!" emriyle yaratmış, böylece de Hz. İsa (a.s), nutfe ve baba vasıtası bulunmaksızın oluvermiştir. Böylece, adeta sanki şu denilmek istenmiştir. "Bu kadar şey, Hz. İsa'nın, Allah'ın çocuğu olmasını gerektirmez. Çünkü bu mana aynı şey, burada bir babalık oğulluk ilişkisi bulunmamakla birlikte, Cenâb-ı Hakk'ın, gökleri, yeri ve ikisi arasındaki şeyleri yaratmasında da söz konusudur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak , "O, hakîm ve altmdir" buyurmuştur ki, biz, Allah'ın, Hakîm ve Alîm oluşunun, O'nun bir çocuğunun olmasına aykırı olacağını En'âm Sûresi'nde anlatmıştık. [115][115]

---

[112][112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/553-554
[113][113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/554
[114][114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/554
[115][115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/554-555

Tebâreke

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin mülkü O'nun olan Allah)n şanı ne yücedir! Saatin (Kıyametin) bilgisi O'nun yanındadır. Ancak O'na döndürüleceksiniz" buyurmuştur. Bil ki, ayetteki kelimesi, ya "sebat ve beka" manasını ifade eden kökten, yahut da, "bol hayır, çok hayır" manasını ifade eden kökten müştakdır. Her iki takdire göre de, bu her iki manadan her biri, Hz. İsa (a.s)'mn, "Allah'ın çocuğu" olmasına ters düşer. Çünkü, eğer bu ifadeden, "sebat, devam, beka, ebedilik" anlamı kastedilmişse, Hz. İsa (a.s) devamı ve bekası vâcib olan bir varlık değildir. Çünkü Hz. İsa (a.s), yok iken sonradan meydana gelmiştir. Hem, hristiyanlara göre o, öldürülmüş ve ölmüştür. Oysa, kim böyle olursa, böyle olan ile, ezelî, ebedî, bakî olan arasında cins birliği ve bir benzerlik bulunamaz. Bu sebeple de, Hz. İsa (a.s)'nın, Allah'ın oğlu olması imkânsız olur.Yok eğer, ayetin bu ifadesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerin, yerin ve ikisi arasında kalanların yaratıcısı olması" gibi, çok lütuf ve iyiliklerde bulunması manası kastedilmişse, Hz. İsa (a.s), böyle de değildir. Tam aksine, yemeğe ihtiyaç duyan bir kimsedir. Yine hristiyanlara göre o, yahudîlerden korkmuş, sonunda da yahudiler onu yakalamış ve öldürmüşlerdir. Binâenaleyh, vasfı bu olan zât daha nasıl göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin yaratıcısı olan Allah'ın çocuğu olabilir?!.
Ayetteki, "Saafm bilgisi O'nun yanındadır" ifadesine gelince, bununla da şu kastedilmiştir: Cenâb-ı Hak, kudretinin mükemmel olduğunu açıklayınca, ilminin de mükemmel olduğunu açıklamıştır ki, bundan maksad da, bahsettiğimiz nitelikte zât, ilim ve kudret bakımından mükemmel olan zâtın çocuğunun, hristiyanların nitelediği biçimde, âciz ve âlemin durmlarına vukûfiyyet sahibi olamayışının imkânsız olduğuna dikkat çekmektir.
Cenâb-ı Hak, kendisinin bir çocuğunun olmadığını detaylı biçimde anlatınca, bunun peşinden, ortaklarının da olmadığını beyân eden ifadeyi getirerek, "Allahtan başka yalvardıklan nesnelerin şefaat yetkileri yoktur. Ancak bilerek, hak namına şehadet edenler müstesna" buyurmuştur. Bu ayet hakkında müfessirler şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir: [116][116]

Müşriklere Şefaat Yok

Birinci Görüş: Buna göre bu ifadenin manası, "Allah'tan başka müşriklerin yalvardıklan melekler, İsâ ve Uzeyr..." demektir. Yani "Melekler, İsa ve Uzeyr, ancak hakka şehâdet eden kimselere şefaatçi olurlar.." demektir. Rivayet olunduğuna göre, Nadr İbn el-Haris ile bir grup kimse, şöyle demişlerdir: "Eğer Muhammed'in dediği doğru ise, biz, meleklere ibadet eden onları dost ediniriz. Çünkü melekler, şefaat etmeye Muhammed'den daha çok hak sahibidirler." İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, adeta şöyle dercesine bu ayeti inzal buyurmuştur: "8u kimseler hiç kimseye şefaat edemezler.. Ancak, hakka şehâdet edenler müstesna.." Bu görüşe göre ayetin manası, "Bunlar, ancak hakka şehâdet edenler için şefaatçi olurlar.." şeklinde olur. Böylece de, bir lâm (men) takdir edilmiş olur. Veyahut da, ifadenin takdirinin, "Bu kimseler ancak, hakka şehâdet eden kimselere şehâdet etme yetkisine sahiptirler.." şeklinde olduğu da söylenebilir. Buna göre, edatının başından, rnuzâfı olan i*Ui (şefaate..) kelimesi hazfedilmiş olur. Bu, şefaat fiilini, lâm harf-i cerri olmaksızın müteaddi kılıp da, tıpkı, hem "onunla konuştum""ona nasihat ettim" demen gibi, "Ona şefaat ettim" takdirinde, "Falancaya şefaat ettim" diyen kimselerin kullanışına ve lehçesine göredir.
İkinci Görüş: "Allah'ın dışında taptıkları her ma'bûd..." demektir. Ayetteki, "Gerçeğe bizzat bilerek şehâdet edenler müstesna'1 ifadesiyle, melekler, İsa (a.s) ve Uzeyr (a.s) kastedilmiştir. Buna göre mana, "Kâfirlerin kendilerine taptığı o şeyler, şefaat hakkına sahip değillerdir. Ancak hakka şehâdet edenler müstesna.. Bunlar da, melekler, İsâ (a.s) ve Uzeyr (a.s)'dir. Bunların, Allah'ın katında şefaat etme hakları ve selahiyetleri vardır" şeklinde olur. Ayetteki, ifadesi, "Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet eden kimseler müstesna..."

---

[116][116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/555

anlamındadır. 117[117]

Taklidi İmânın Geçersizliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "bizzat bilerek" buyurmuştur ki, bu kayd, (hakkında bilgisi olmaksızın), sadece dil ile yapılan şehâdetin kesinlikle hiçbir şey ifade etmeyeceğine delâlet eder. Mukallidin imanının, asla bir faydası olmadığını söyleyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, şehâdetin, beraberinde o hususta bilgi ve ilim bulunması halinde kabule şayan olacağını beyan buyurmuştur. İlim ise, o ilme sahip olana şüphe verilmek istenmesine rağmen onun şüphelenmesini anlayan yakîn, yani kesin bilgidir. Böyle bir ilim ise, ancak delil ile elde edilir. Böylece mukallit kimsenin imanının, asla kâfi gelmeyeceği sabit olmuş olur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Andoisun ki, kendilerini kimin yarattığını onlara sorsan, elbette "Allah" derler. O halde, nasıl (haktan) çevriliyorlar?" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır: 118[118]

Allah'ı İnkâr İnancı

Bazı kimseler, Kur'ân'daki bu ve benzeri ayetlerin, o insanların, âlemin bir yaratıcısının bulunduğunu itiraf etmeye mecbur olduklarına delâlet ettiğini sanmışlardır. Cübbâf ise şöyle der: "Bu, doğru değildir. Çünkü, Fİravun'un kavmi, Firavun'dan başka, kendilerinin bir ilâhı olmadığını söylemiş; İbrahim (a.s)'ın kavmi de, "... biz sizin davet eder olduğunuz (din)den kat'î ve kocundurucu bir şek ve şüphe İçindeyiz..." (ibrahim, 9) demişlerdi." Onlara (Cübbâî'ye) şöyle denilir: "Biz, Fİravun'un kavminin, Allah'ın varlığını inkâr ettiklerini kabul etmiyoruz. Görüşümüzün delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Vicdanları da bunlara tam bir kanaat hasıl ettiği halde, zulüm ve kibir ile yine bunları inkâr ettiler" (Nemi, i4) ayetidir.

Musa (a.s) da, Flravun'a, "Andolsun, bunları, birer ibret olmak üzere göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini bilmişsindir" (isrâ, 102) demiştir. Dolayısıyla ifâdesini, tâ'nın fethasıyla okumak, Firavun'un, Allah'ı bilip tanıdığına delâlet eder. İbrahim (a.s)'in kavminin, "... biz sizin davet eder olduğunuz (din)den kat'î ve kocundurucu bir şek ve şüphe içindeyiz" (ibrahim, 9) demeleri ise. Kıyametin, mükellef tutulmanın ve nübüvvetin isbâtı meselesine dairdir. 119[119]

İkinci Mesele

Bil ki, Allah Teâlâ bu ifadeyi, bu sûrenin hem başında hem de sonunda zikretmiştir. Bundan maksad, şu hususa dikkat çekmektir: "Onlar, âlemin ve bütün canlıların yaratıcısının Allah olduğuna inandıklarına göre, daha nasıl, bu inançlarının yanısıra, zarar veremeyen, faydaları dokunmayan; sadece cansız varlıklar olan bayağı birtakım nesnelere ve habîs putlara tapmaya yönetebiliyorlar?!.."

Ayetteki cümlesine gelince, bu, "Niçin Allah adına, yalanlar uydurup da, "Allah bize, putlara tapmamızı emretti" diyorsunuz?" demektir. Alimlerimizden bazıları, Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanına dayanarak, bunların döndürülüp, çevirilmelerinin, kendilerinden kaynaklanan bir şey olmadığını, tam aksine kendileri dışındaki başka şeylerden kaynaklandığını söylemişlerdir. Kadî bu görüşe şu şekilde cevap vermiştir: "Sözü anlama hususunda, ya da yolu bulma konusunda şaşıran kimseye, "Nereye gidiyorsun?!" anlamında, "Nereye götürülüyorsun?.." denilir." Alimlerimiz de, "Nereye götürülüyorsun?!" ifadesinin zahirinin, bir başka götürücünün

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/556

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/556

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/557

onu götürdüğüne delâlet ettiğini; binâenaleyh, sözü hakiki manasından uzaklaştırmanın zahir ve aslolanın aksine bir hareket olduğunu; üstelik, onu götüren şeyin, onun kalbinde, o duyguyu yaratan Zât olduğunu, çok net aklî bir delille de, o duyguyu yaratanın Allah olduğunun sabit olduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onun, "Ya Rabb" demesi hakkı için muhakkak ki onlar iman etmez güruhtur" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır: 120[120]

Farklı Kıraatler

Birinci Bahis: Kıraat imamlarının ekserisi, lâm'ın fethasıyla (ve kîlehû) "Yedi kıraat imamının dışındaki bazı kimseler, bu ifadeyi ref' ile, ve kîluhû... şeklinde okumuşlardır" demiştir. Nasb ile okuyanlara gelince, Ahfeş ve Ferrâ bu hususta şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:
a) Bu ifade, "Hz. Peygamber, sözünü söyledi, dileğini Rabbine iletti..." takdirinde olmak üzere, mef'ûl-ü mutlak olarak mansûbtur. Buna göre kelimesi, mukadder ile mansûb olmuştur.
b) Bu ifade, daha önce geçmiş olan, (Zuhruf.ao) ayetindeki, ifadelerine matuftur. Buna göre kelamın takdiri, "Yahut biz onların içlerinde gizlediklerini, aralarındaki fısıltılarını ve onun, yani peygamberin... sözünü işitmiyoruz mu sanıyorlar?.." şeklinde olur. Zeccâc, bu hususta bir üçüncü izah yaparak şöyle der: "Bu ifade, "Saatin bilgisi O'nun yanındadır" (Zuhruf, es) ayetindeki "saat" kelimesinin mahalline nisbetle mansûbtur. Çünkü bu ifadenin anlamı, "O Allah, saati bildi" şeklindedir. Buna göre ifadenin takdiri, "Saati ve onan sözünü bildi" şeklinde olmuş olur ki, bunun bir benzeri de senin, "Ben, Zeyd'i ve Amr't dövmesine şaştım" şeklindeki sözüdür. (kelimesi, kelimesinin mahalline ma'tûftur). Bu kelimenin mecrûr okunmasına gelince, Ahfeş, Ferrâ ve Zeccâc, bu durumda bu kelimenin, kelimesindeki kelimesi üzerine atfedildiğini ve kelamın takdirini, "Kıyamet saatinin ilmi ile. o peygamberin "EyRabbim..."demesinin ilmi O'nun kalındadır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Müaberred de şöyle demiştir: "Her ne kadar matuf ile matufun aleyh arası açılsa, musafe uzasa bile, mansûb olana atfetmek daha güzeldir. Çünkü mansub olanla onun amilinin arasını açmak caizdir. Bu husus, mecrûv olan kelâmda ise, hoş olmamakla beraber, caizdir.
Bu ifadenin merfû okunması hususunda da şu iki izah yapılabilir:
1) Kelimesi mübtedâ, ondan sonra gelen ifade ise, haberdir.
2) Bu kelimenin, muzâfın hazfedilmiş olduğu takdir edilerek. 'deki üzerine atfedilmiş olmasıdır. Buna göre kelamın takdiri şeklinde olur. (Bu durumda, ifadesinden, muzâf olan kelimesi hazfedilmiş, i'râbı ise kelimesine verilerek, Âli şeklinde olmuştur.)
Keşşaf sahibi, bütün bu izahların, mana bakımından kuvvetli olmadığını -özellikle, cümle-i itiraziyye olmaları güze) olmayan şeyler ile, mâtut ile matufun ateyYı'ın arasının fasledildiği yerlerde- söyleyerek, bu hususta bir diğer izah yapar ve yaptığı bu izahın, öncekilerden daha kuvvetli olduğunu iddia eder. Onun yaptığı izah şudur: "Bu ifadenin mansûb veya mecrûr olması, kasem harfinin takdir edilmesifbu durumda mecrûrdur) ve hazfedilmesi (bu durumda nasb okunurjne göredir. Merfû okunuşu ise, Arapların, şeklindeki kullanışlarına göredir. Bu izahlara göre, cümlesindeki, kasemin cevâbı olmuş olur. Buna göre sanki, "Ben (Allah), o peygamberin, "Ya Rabb!" deyişine yemin ederim" denilmek istenmiş, veyahut da "O'nun, "Ya Rabb!" deyişi, benim kasemimdir, buna kasem derim..." demek istemiştir.
Ben de derim ki: Keşşaf sahibinin ileri sürdüğü bu izahlar da birtakım zoraki açıklamalardır. Burada, Kur'ân'da çokça görülen bir takdir bulunmaktadır ki, buda, kelimesinin dakdir edilmesidir. Buna göre kelamın takdiri, "Onun, Ya Rabb!" deyişini hatırla" şeklinde olur.
MecrÛr okunmasına gelince, bu durumda kelamın takdiri "Onun, "Ya Rabb!.." deme vaktini hatırla.." şeklinde olur. Mutlaka bir takdir yapmak gerekiyorsa, Kur'ân'da sürüp gelen şeyin takdir edilmesi, başkasının takdir edilmesinden daha evlâ olur.
İbn Abbas'm, bu ifadenin tefsiri hususunda, "Bu ifadeyle, "Ya Rabb!" denildi" manasının

---

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/557

kastedildiğini, bu kelamın sonundaki hâ'nın ziyâde olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.

İkinci Bahis: kelimesi de, tıpkı kelimesi gibi masdardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Peygamber, kî! kâl'den, dedikodudan nehyetti" şeklindeki açıklaması da böyledir. Leys de, şöyle der: "Araplar, "Bu husustaki kîl u kât çoktur" ifadesini kullanırlar." Şemir, Ebû Zeyd'den, şu deyimlerin kullanıldığını söylediğini rivayet etmiştir: "Senin kîlün, kavlin, kâlin ve mekâlin (yani sözün...) ne güzeldir!"

Üçüncü Bahis: kelimesindeki hâ zamiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcidir.

Dördüncü Bahis: Hz. Peygamber (s.a.s), kavminden dolayı canı sıkılıp, onların küfürde ısrarlarını anlayınca, onların iman etmeyen bir toplum olduklarını haber vermiştir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Nûh (a.s)'un söylediğini naklettiği, "Ya Rabbî! Gerçekten onlar bana isyan ettiler. Malı ve evlâdı, hüsrandan başka bir şey artırmayan kimselere uydular..." ımkt) demesine yakın bir ifadedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Şimdilik sen onlardan yüz çevir, aldırma!" demiş, böylece peygamberine, (şimdilik) onların yakasını bırakmasını emretmiştir ki, bu ifadenin zımnında, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kavmine azâb ile bedduada bulunmaktan men ettiği hususu bulunur. Safh, yüz çevirmek, aldırmamak, vazgeçmek anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Selam, de" demiştir. Sîbeveyh, bunun manasının "mütareke" olduğunu söylemiştir ki, bunun bir benzeri de, Hz. İbrahim
(a.s)'in, babasına, "Selam sana. Senin için Rabbime istiğfar edeceğim " (Meryem, 47) demesi ve "Size selâm (olsun). Biz câhilleri aramayız" dediler"(Kasaa, 55) ayetidir.

Cenâb-ı Hak, "Artık pek yakında bilip öğrenecekler" buyurmuştur ki, bundan maksat, tehdittir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır: 121[121]

Birinci Mesele

Nâfî ve İbn Âmir, tâ ile ve muhatap sîgasıyla, "bileceksiniz..." şeklinde okurlarken, diğerleri, bir önceki ayette geçen, "iman etmeyen kavim..." ifadesine râci olmak üzere, yâ ile"bilecekler" şeklinde okumuşlardır. 122[122]

Kâfire Selâm Vermek

Bazı kimseler kâfire selâm verilebileceği hususunda, bu ayetle istidlal etmişlerdir. Ben derim ki: Eğer bu istidlal
doğru ise, bu, kâfire selâm verirken, sadece, "selâm.." sözüyle yetinilmesini; mü'min kimseye de, "selâmün aleyküm" denilmesini gerektirir ki, bundan maksad, müslüman ve kâfire verilebilecek selâmların ayrı olduğuna dikkat çekmektir. 123[123]

Üçüncü Mesele

İbn Abbas, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen onlardan yüz çevir, aldırma. "Selâm"de"ayetinin, Seyf (yani Tevbe 5) ayetiyle
menşûh olduğunu söylemiştir ki, bana göre, bu gibi yerlerde nesh bulunduğunu söylemek müşkil ve zordur. Çünkü emir, ilgili fiilin, sadece tek bir defa yapılmasını ifâde eder. Binâenaleyh, (memur) o emri tek bir defa yerine getirdiğinde lafzın delâleti sakıt olur. Şu halde, bu gibi yerlerde nesh bulunduğunu söylemeye ne hacet var?

Bunun bir benzeri de, "Yemînu'l-fevr" (dil alışkanlığıyla, acele yapılan yemin) olup, bu, fukahâ nezdinde meşhurdur. Bu yemin, lafzın, bazan örf karînesiyle kayıtlanabileceğine delâlet

---

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/557-559

122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/560

123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/560

etmektedir. Durum böyle olunca, bu gibi yerlerde neshi iltizam etmeye ihtiyaç kalmadığı anlaşılır. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

Raiınıet ve rıdvân bulutları üzerine olsun, efendimiz müellif şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, 603 H. senesinin Zilhicce ayının 11. günü olan Pazar günü tamamlanmıştır. Her şeyin evvelinde ve sonunda, açıktan ve gizlice yapılan hamdler Allah'a; salât ü selâm da, ebedîyyen ve daima mukarreb meleklerine, nebilerine ve resullerine olsun... Bahusus, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline, ashabına, onların hepsine olsun... [124][124]

---

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/560

DUHAN SURESİ

Bu sûre, ayeti hariç, MekkI olup, 59 ayettir.

Vahy Gerçeği

"Hâ Mîm. Bu Kitab-t Mübîn'e yemin ederim ki, gerçekten Biz onu mübarek bir gecede indirdik. Gerçekten biz, inzâr edicileriz. Her hikmetli iş, katımızdan bir emir ile, o gece ayrılır. Gerçekten biz, Rabbinden bir rahmet olarak, peygamberler göndeririz. Şüphe yok ki O, hakkıyla işiten, kemâliyle bilenin tâ kendisidir. Gökierin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbinden olarak... Eğer inanacak'kimseler iseniz (buna da inanmalısınız). O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur, diriltir ve öldürür. O, sizin de, geçmiş atalarınızın da Rabbidir. Hayır hayır, onlar, bir şüphe içinde oyalanıp duruyorlar"
(Duhân. 1-9). 1[1]
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci Mesele

ifadesi hususunda şu ihtimaller vardır:
1) Bunun takdiri, "Bu, Hâ Mîm'dir. Kitab-ı Mübîn'e yemin ederim ki..." şeklindedir. Budurumda bu ifade, tıpkı, "Bu Zeyd'dir. Allah'a yemin ederim ki..." demen gibi olur.
2) Cümle "Hâ Mîm" deyince tamamlanmış, daha sonra da "Kitabı Mübîn'e yemin ederim ki. Biz onu indirdik" denilmiştir.
3) Kelamın takdiri, "Hâ Mîm'e yemin olsun ki, Kitab-ı Mübîn'e yemin olsun ki, biz onu indirdik" şeklinde de olabilir. Böyle olması halinde bu, aynı şey için yapılmış iki yemin olur. 2[2]

Kur'ân'ın Hudûsu Fikrine Cevap

Mu'tezile alimleri, bu ifadenin, Kur'ân'ın muhdes olduğuna şu bakımlardan delâlet ettiğini söylemişlerdir:
a) Ayetteki "HâMîm" ifadesinin takdiri, "Bu, HâMîm'dir" şeklinde olup, "Bu, şu harflerden meydana gelmiş bir şeydir" demektir. Ard arda gelen harflerden meydana gelen şey ise, muhdestir.
b) Bu gibi şeylere yemin etmenin doğru olmadığı, aksine bu gibi şeylerin ilâhına yemin edildiği sabittir. Binenaleyh ifadenin takdiri, "Hâ Mîm'in Rabbine ve Kitab-ı Mübîn'in Rabbine yemin ederim ki..." şeklinde olur. Rabbi bulunan herşey, muhdestir.
c) Cenâb-ı Hak, bunu bir "kitap" olarak nitelemiştir. Kitap ise, "cemetmek" manasında bir masdardan olup, "cemmedilmiş" manasınadır. Cemedtlen şey ise, başkalarının üzerinde tasarrufta bulunduğu şey demektir. Böyle olan şey ise muhdestir.
d) Allah Teâlâ, "Biz onu ... indirdik" buyurmuştur. İndirilen şey ise, başkalarının tasarruf ettiği bir şey demektir. Böyle olan şey ise, muhdes (mahlûk)tur.
Biz (ehl-i sünnet), bütün bu delillerin, ardarda sıralanmış seslerden meydana gelen şeyin muhdes olduğuna delâlet ettiğini, bunun açıkça ve kesin olarak bilindiğini ve bu hususta ancak akılsız, "kadîm" ile "muhdes"in ne olduğunu bilmeyenlerin ancak münakaşa edeceklerini defalarca anlattık. Durum böyle olunca da, bu delillerin doğruluğu hususunda nasıl münakaşa edilebilir? Kadîm olduğu sabit olan şeyin, bu harf ve seslerden meydana gelen şeyden başka birşey olduğu anlaşılır. 3[3]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/563
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/563-564
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/564

Üçüncü Mesele

Buradaki "kitap" ile, "Andolsun ki biz peygamberlerimizi beyyinât (mucizeler) ile gönderdik ve onlarla birlikte kitap ve ölçü indirdik" (Hadtd, 25) ayetinde buyurulduğu gibi, peygamberlere indirilmiş olan geçmiş semavî kitapların kastedilmiş olması mümkündür. Yine bu "kitap" ile, "Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Ümmü'l-kitap O'nun katındadır"(Ra'd, 39) ayetinde ve "Hiç şüphesiz bu, katımızdaki Ümmü'İ-Kitap'tadır" (Zuhruf. 4) ayetinde buyurulduğu gibi, "Levh-i Mahfuz" kastedilmiş olabilir. Bu "kitap" Kur'an da kastedilmiş olabilir. Bununla "Kur'ân'ın murad edilmesi halinde, Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı mübarek bir gecede indirdiğine dâir, Kur'ân'a yemin etmiş olur ki böylesi bir söz, Kur'ân'ın alabildiğine ululuğuna ve yüceliğine delâlet eder. Nitekim birisi, ihtiyaç duyduğu bir adamı ululamak ve yüceltmek istediğinde, "seni, sana aracı yapmak istiyorum ve senin adın üzerine sana yemin ediyorum ki..." der. 4[4]

Mûbin Tabiri

"El-Mübîn", insanların, hem dinî, hem dünyevî mesetelerinde ihtiyaç duydukları şeylerin açıklamalarını ihtiva eden şey demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, açıklama bu kitap sayesinde olduğu için, aslında açıklayıcı olan Allah Teâlâ ise de, kitabı "mübîn" (açıklayıcı) diye nitelemiştir. Bu tıpkı, "Hiç şüpesiz bu Kur'ân, Benî İsrail'e şunu anlatır... "(Nemi, 76); "Biz sana, kıssaların en güzelini anlatacağız" (Yusuf, 3) ve "Yoksa biz onlara bir sultan (hüccet) indirdik de, şirk koştukları şeyi onlara bu mu telkin ediyor"(Rum, 35) ayetlerinde olduğu gibidir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı, alabildiğine açık olduğu için, konuşan, açıklama yapan gibi tavsif etmiştir. Böylece Kur'ân, konuşan birşey olarak kabul edilmiştir. Bununla, o Kur'ân'ın bu vasfa, ileri derecede sahip olduğu anlatılmak istenmiştir. 5[5]

Mübarek Gecenin Tayini

Beşinci Mesele

Âlimler, bu ayette geçen "mübarek bir gece" ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. 6[6]

Kadir Gecesi

Bu cümleden olarak, ekserî âlimler bunun, Kadir gecesi olduğunu söylerlerken, İkrime ve bir başka grup, bunun Beraat gecesi, Şaban ayının 15'nci gecesi olduğunu söylemişlerdir. Birinci görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğuna şunları delil getirmişlerdir:
1) Allah Teâlâ, "Şüphesiz biz, o (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik" (Kadr, 1) buyurmuştur. Burada da, "Gerçekten biz onu mübarek bir gecede indirdik" buyurmuştur. Dolayısıyla burada bahsedilen mübarek gecenin, bu iki ayet arasında bir tenakuz olmaması için, Kadir gecesi denen o gece olması gerekir.
2) Cenâb-ı Hak, "Ramazan ayı ki, onda Kur'ân indirildi..."(Sakara, 185) ayetinde Kur'ân'tn Ramazan ayında indirilmeye başlandığını bildirmiştir. Burada ise, "Biz onu mübarek bir gecede indirdik" buyurmuştur. Binâenaleyh bu mübarek gecenin Ramazan ayında olması gerekir. Bu mübarek gecenin Ramazan ayında bulunduğunu söyleyen herkes, bunun Kadir gecesi olduğunu söyler. Dolayısıyla bu mübarek gecenin, Kadir gecesi olduğu anlaşılır.
3) Allah Teâlâ, Kadir gecesinden bahsederken, "Melekler ve Ruh, o gecede, Rablerinin izniyle

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/564
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/564-565
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/565

her bir iş için iner de iner. O gece (...) bir selâmdır"{Kadr, 4-5) buyurmuş, bu ayette ise, "Her hikmetli iş, katımızdan bir emir ile, onda ayrılır" buyurmuştur ki bu ifade, Kadr Sûresi'ndeki o ifadeye uygunluk arzeder. Cenâb-ı Hak burada, "Katımızdan bir emir ile"; orada ise, "Rablerinin izniyle her bir iş için... "\ burada, "Rabbinden bir rahmet olarak"', orada ise, "O gece bir selâmdır" buyurmuştur. Bu vasıflar birbiriyle mukayese edildiğinde, bu iki gecenin aynı gece olduğunu söylemek gerekir.

4) Muhammed b. Cerir et-Taberî, tefsirinde, Katâde'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "İbrahim (a.s)'in suhufu (sahifeleri), Ramazan ayının ilk gecesinde; Tevrat altıncı gecesinde; Zebur onikinci gecesinde; İncil, onsekizinci gecesinde, Kur'ân ise yirmidördüncü gecesinde indirilmiştir. İşte bu mübarek gece, Kadir gecesidir."

5) Kadir gecesi, Allah katında şeref ve kıymeti büyük olduğu için bu adı almıştır. Onun kadr-u kıymetinin, zamanından ötürü olmadığı malumdur. Çünkü zamanların hepsi zât ve sıfatları bakımından aynıdır. Binâenaleyh onların bir kısmının, zatlarından ötürü, diğer bir kısmından daha kıymetli olması İmkânsızdır. Dolayısıyla bu gecenin şeref ve kıymetinin, kendisinde büyük kıymete hâiz, yüksek dereceli birtakım yüce ve önemli şeylerin meydana gelmesi sebebiyle olduğu anlaşılır. Dinî makamların, dünyevî makamlardan daha yüce, daha büyük ve daha önemli olduğu malumdur. Dinî bakımdan, eşyanın ve makamların en şereflisi İse, sayesinde Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin sabit olduğu ve diğer ilahî kitaplardaki hak ve bâtılın ortaya çıktığı Kur'ân'dır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı vasfederken, "Evvelki kitaplara bir müheymin (kontrolcü)" (MaKje.48) buyurmuştur. İşte böylece, saadet erbabının dereceleri ve şekavet erbabının derekeleri ortaya çıkmış olur. Demek ki, hiçbirşey yoktur ki, Kur'ân ondan daha kıymetli ve daha şerefli ve daha üstün olmasın. Binâenaleyh eğer o Kur'ân' in nüzulü (inişi), Kadir gecesinin dışında bir başka gecede olsaydı, o zaman Kadir gecesi, işte o gece olmuş olurdu. Alimler, Ramazan ayındaki mübarek gecenin, Kadir gecesi olduğu hususunda müttefik olduğuna göre, Kur'ân'ın bu gecede indirildiğini anlıyoruz. 7[7]

Beraat Gecesi

Ayetteki "mübarek bir gece" ile, Şaban'ın ortasındaki Beraat gecesinin kastedilmiş olduğunu söyleyenlere gelince, ben onların bu hususta, dayandıkları bir delilleri olduğunu sanmıyorum. Onlar bu hususta, bazı Kimselerden rivayet ettikleri şeyle yetinmişlerdir. Eğer bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'den gelen sahih bir söz varsa, artık bu hususta btrşey söylenemez. Aksi halde, doğru olan, birinci görüştür. Bu ikinci görüşü savunanlar, Şaban'ın ortasındaki gecenin, Leyle-i Mübareke (Mübarek gece), Leyle-i berâe (Beraat gecesi), Leyle-i Sakk {Vesika gecesi) ve Leyle-i Rahmet (Rahmet gecesi) gibi dört adı olduğunu söylemişlerdir. Bu gecenin, gemilerden haraç alan memurun, haracı aldığına dair bir beraat (vesika-makbuz) yazıp vermesinde olduğu gibi, Allah Teâlâ'nın bu gecede mü'minler için, böyle bir vesika yazdığından dolayı, Leyle-i Beraat ve Leyle-i Sakk adını aldığı söylenmiştir. Bu geceye, şu beş özelliğin verildiği de söylenmiştir:

a) Bu gecede, "her hikmetli iş" ayrılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Her hikmetli iş, katımızdan bir emir ile, o gece ayrılır" belirlenir, ortaya konur, takdir edilir.." buyurmuştur.

b) Bu gecede yapılan ibadetler, faziletlidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)
"Kim bu gecede yüz rekat namaz kılarsa, Allah o kimseye; otuzu cennetle müjdeleyen, otuzu cehennem azabına karşı garanti veren; otuzu ondan dünya âfetlerini uzaklaştıran; onu da şeytanın tuzaklarına karşı onu koruyan yüz melek gönderir'8[8] buyurmuştur.

c) Bu gecede, rahmet-i ilahiyye iner. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah Teâîâ, bu gecede ümmetime, Kelboğullan kabilesinin koyunlarının kulan sayısınca rahmet eder" buyurmuştur.

d) Bu gecede, mağfiret gerçekleşir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur; "Allah Tealâ bu gecede, kâhin, düşmanlıkta ileri giden, alkolik olan, ana-babasına âsî olan ve zinada

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/565-566

8[8] Kenzu'l-Ummal, 27/238.

ısrarlı olanlar hâriç, bütün müslümanlan) affeder."

e) Allah Teâlâ bu gecede peygamberine, şefaat yetkisinin tamamını vermiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Şaban ayının onüçüncü gecesinde, ümmeti için şefaat yetkisi istedi ve kendisine, şefaatin üçte biri verildi. Ondördüncü gecesi, yine aynı istekte bulundu ve kendisine, şefaatin üçte ikisi verildi. Onbeşinci gecede de yine aynı istekte bulundu ve böylece, tıpkı ürkmüş develer gibi Allah'dan kaçanlar müstesna, bütün ümmete şefaat etme yetkisi verildi. Bunu Keşşaftan naklettim. 9[9]

Şerefli Zaman ve Mekânın Gerekçesi

İmdi eğer, "Zamanın, miktarı feleklerin ve yıldızların hareketine göre belirlenmiş, uzayıp giden süre olduğunda ve aslında cüzleri (parçaları) içice olduğu için bir kısmının diğer kısmından üstün olmasının imkânsız olduğunda şüphe yoktur. Mekân da uzayıp giden, bomboş yer demektir. Binâenaleyh bunun parçalarının bir kısmının, bir kısmından daha kıymetli olması da imkânsız olur. Durum böyle olunca da, bunun kısımlarından bir kısmına daha fazla paye verip diğerlerine vermemek, bir müreccih olmadan, mümkün varlığın iki tarafından birini diğerine tercih etmek olur ki, bu imkânsızdır" denilince, biz deriz ki: Bu âlemin muhdes (mahluk) olduğunu ve failinin (yaratıcısının) hür ve irâde sahibi bir fail olduğunu isbat etmek şu metoda dayanır: Hür ve irade sahibi bir failin, bu âlemi varetmeyi, yarattığı o vakitten önce veya sonra değil de, bizzat o vakitte yaratmış olması akıldan uzak görülecek birşey değildir. Eğer bu esas bâtıl sayılacak olursa, o zaman bu âlemin muhdes olması da bâtıl olur ve hür irâde sahibi bir failin bulunduğunu savunmak da bâtıl (yanlış) olur. Bu durumda da, Kur'ân'ın tefsirine dalmanın, onun izahını yapmanın bir manası kalmaz. Eğer bu esas düstur doğru ise, ileri sürdüğünüz soru zail olur. İşte bu hususta kabul edilebilecek cevap budur.

Hem sonra âlimler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ' nm bazı zamanlara, daha fazla fazilet vermesi, böylece de bunun, mükellefi o vakitlerde taata yönelmeye sevkedici olması tuhaf görülecek birşey değildir. İşte bu sebepten ötürü Allah Teâlâ, bu fazileti, vakitlerde gizleyip, onu açıkça belirtmediğini beyân etmiştir. Çünkü bu vakitler belli olmazsa, mükellef o şerefli vaktin her vakitte olabileceğini düşüneceği için, bütün vakitlerde taata sevkedici olur. Bu temel düsturu anladığında, bazı zaman ve mekânlara, insana verilen değerden ötürü, birtakım faziletlerin verilmiş olduğunu anlarsın. Çünkü insan, temeldir, asıldır. Onun dışında kalan diğer bütün mahlûkat ise, ona tâbi olan ikinci derece şeylerdir. Allah en iyi bilendir. 10[10]

Nüzul Gecesindeki Müşkil

Rivayet olunduğuna göre, Atiyye el-Harûrî, İbn Abbas (r.a) şöyle bir soru sorar: "Cenâb-ı Hak, Kadr sûresinde,
"Şüphesiz biz onu (Kur'ân'i) Kadir gecesinde indirdik" (Kadr, i) buyuruyor. Bu ayette de, "Biz onu mübarek bir
gecede indirdik" buyurmuştur. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu Kur'ân'ı, aylar boyunca indirdiğine göre, "bir gecede" denmesi nasıl doğru olur?" İbn Abbas (r.a) bunun üzerine şöyle der: "Ey İbnu'l-Esved, eğer ben ölseydim, bu soru senin kafana takılsaydı ve cevabını bulamasaydın, sen de öylece cevap bulamadan ölüp gidecektin. Kur'ân, toptan Levh-i Lahfuz'dan Beyt-i Ma'mûr'a indirilmiştir. Beyt-i Ma'mur da, birinci kat gökte, en yakın semâdadır. İşte bundan sonra Kur'ân, çeşitli hâdiseler hakkında, zaman zaman parça parça (dünyaya) inmeye başlamıştır. 11[11]

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/566-567

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/567

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/568

Yedinci Mesele

Bu mesele, ayetlerin biribiriyle ilgi ve münasebetinin nasıl olduğu hakkındadır: Bil ki bu ayetlerin maksadı, Kur'ân'ı şu üç bakımdan yüceltmek, ululamak ve ona saygıyı öğretmektir:
a) Kur'ân'ın zâtının ululuğunu göstermek.
b) Kur'ân'ın nazil olduğu vaktin şerefi sebebiyle Kur'an'ın yüceliğini göstermek.
c) Nail olduğu yerin fazileti sebebiyle, Kur'ân'ın yüceliğini göstermek.
Kur'ân'ın Şerefinin Tezahürleri
Bunlardan birincisi, yani zâtı sebebiyle Kur'ân'ın yüceliğinin beyanı şu üç bakımdan olur:
1) Allah Teâlâ, Kur'ân adına yemin etmiştir ki bu, onun ne derece kıymetli olduğunu gösterir.
2) Allah Teâlâ, Kur'ân'ın mübarek bir gecede nazil oluşu üzerine yemin etmiştir. Az önce söylediğimiz gibi, herhangi bir şeyin, kendisine ait hallerinden birisi üzerine kasem etmek, onun son derece şerefli olduğuna delâlet eder.
3) Allah Teâlâ, Kur'ân'ı, "mübin" (açık ve açıklayıcı) diye nitelemiştir ki, bu da Kur'ân'ın zatî bakımdan yüceliğine delâlet eder.
İkincisi, yani nazil olduğu vakit itibariyle Kur'ân'ın şerefli oluşunun izahı, ayetteki, "Biz onu mübarek bir gecede indirdik" cümlesinden anlaşılmakta olup, bu onun mübarek bir gecede indirilmesinin, Kur'ân'ın şerefini ve yüceliğini gerektirir. Hem sonra biz diyoruz ki: Ayetteki bu ifade, şu iki hususu da göstermektedir:
a) Onu Allah Teâlâ'nın indirdiğini...
b) O gecenin mübarek bir gece oluşunu... Böylece Cenâb-ı Hak, bu ifadenin peşinden, bu iki husustan herbirinin izahı yerine geçecek şeyi zikretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, bunu niçin indirdiğinin açıklanması, "Çünkü biz inzâr edicileriz" ifadesi ile anlatılmaktadır. Bu, "Bu sûrenin indirilişinin hikmeti, mahlûkatın inzârmın (uyarılmasının) ancak bununla tamam olmasıdır" demektir. O gecenin "mübarek" oluşunun izahı da, şu iki husustur:
a) Allah Teâlâ'nın o gecede, bütün hikmetli işleri ayırıp, takdir etmesi.
b) Bu hikmetli işlerin, Allah katından olma şerefine sahip olması.. Bu hususa ayette, "katımızdan bir emir ile" ifadesiyle işaret edilmiştir.
Üçüncüsünün, yani indiği yerin şerefinden ötürü Kur'ân'ın yüce oluşunun izahı da, ayetteki, "Biz, peygamberler göndericileriz" ifadesiyle yapılmaktadır. Cenâb-ı Hak bu ifade ile, bu inzâr (uyarma ve irsal (elçi gönderme) işinin kendisi tarafından olduğunu bildirmiştir.
Cenâb-ı Allah, daha sonra, bu irsal (gönderme) işinin de, rahmetini tamamlamak için olduğunu beyan edip, "Rabbinden bir rahmet olarak..." buyurmuştur. Aslında bu ifadenin, "Bizden bir rahmet olarak..." denilmesi beklenirdi. Fakat "Rab" oluşunun, terbiye edilen ve yaratılanlara rahmeti gerektirdiğini ortaya koymak için, zamir yerine zahir isim getirilmiştir.
Hak Teâlâ daha sonra, bu rahmetin, ihtiyaçlar içinde kıvrananların ihtiyaçlarına uygun olarak meydana geldiğini; çünkü kendisinin onların yalvarıp-yakarmalarını duyduğunu, çeşitli ihtiyaçlarını bildiğini" beyan buyurmuş ve "Şüphe yok ki O, hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir" demiştir. İşte bu ayetlerin, biribirleriyle ilgi ve münâsebetinin nasıl olduğunu izah için aklıma gelenler bunlardır. [12][12]

Ayetin Lafızlarının Tefsiri

Bu mesele, ayetlerin lafızlarının tefsiri hususundadır: Ayetteki, "Biz onu mübarek bir gecede indirdik"
cümlesiyle ilgili olarak şunlar söylenmiştir: Allah Teâlâ, Kur'ân'ın tamamını Levh-i Mahfuz'dan, en yakın semâya (birinci göğe) bu gecede indirmiştir. Daha sonra da, mükellef insanların ihtiyaç duyduğu hüküm ve esasları bütün nüzul zamanı içinde (yirmi üç senede) parça parça indirmiştir. Yine denilmiştir ki: Kur'ân'ın, Levh-i Mahfuz'dan istinsahına Berat gecesinde

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/568-569

başlanıp, Kadir gecesinde bitirilmiş; müteakiben rızıklarla ilgili nüshanın Hz. Mîkfiil'e; harb, zelzele, yıldırım ve yere geçirmek hadiseleriyle ilgili nüsha, Hz. Cebrail'e, âmellerle (yani yapılacak işlerle) ilgili nüsha en yakın göğün vazifelisi olan İsmail'e[13] musibetlerle (ölümlerle) ilgili nüsha, ölüm meleği (olan Azrail'e) verilmiştir. [14]

Kıraat Farkları

Ayetteki "O gece (...) ayrılır" cümlesi, "O mübarek gecede ayrılır, takdir edilir" manasında olup, ifadesine dayanır. Keşşaf sahibi şöyle der: Bu fiil şedde ile yuferreku okunduğu gibi, malum olarak ve kelimesini de mansub kılarak, yuferriku şeklinde okunmuştur. Bu kıraata göre, ayırıp takdir eden Allah Teâlâ'dır. İbn Zeyd bunu, nün ile nuferriku "Biz ayırırız" şeklinde okumuştur.

Ayetteki js ifadesindeki "hakîm", hikmetli manasınadır. Çünkü Allah Teâlâ'nın herkese ömür, rızık, ecel, mutluluk ve mutsuzluk gibi belli birtakım şeyleri vermesi, üstün hikmetine delâlet eder. Bu fiiller ve bu hükümler, bunları yapanın hikmetine delâlet edince, bizzat bu fiillerin kendisi, "hakîm" (hikmetli) diye tavsif edilmişlerdir ki bu, mecazî bir nitelemedir. Çünkü hakîm gerçekte, bu işleri yapıp takdir edenin sıfatıdır. Binâenaleyh işlerin kendisinin bu sıfatla nitelenmesi, mecazdır.

Allah Teâlâ sonra da, "katımızdan bir emir ile" buyurmuştur. Buradaki "emr" kelimesinin mansub oluşu hususunda şu iki izah yapılır:

a) Bu kelime "ihtisas"dan ötürü mansubtur. Çünkü Allah Teâlâ, bu hüküm ve işlerinin şerefinin, "hakim" (hikmetli) olmalarından ötürü olduğunu beyân buyurmuş; bunların kıymetli oluşlarını da "Ben bu emr (iş) ile, katımızda olan, yanımızdan çıkan, ilmimizin ve yönetimimizin gerektirdiği gibi olan emri (işi) kastediyorum" demek suretiyle iyice anlatmıştır.

b) Bu kelime, "hal" olarak mansubtur. "Hal" oluşuna göre de şu üç izah yapılabilir:

1) Bu, (Biz (onu indirdik) ifadesindeki "biz" ve "onu" zamirlerinden birinden haldi;'. Fail zamiri "biz"den "hal" olması durumunda, manası "Biz onu, emrediciler olarak indirdik" şeklindedir.

2) Mef'ul zamiri olan, "Onu biz, yapılması gerekli olan şeyleri gösteren bir emir olarak indirdik" şeklindedir.

3) Ebû AN el-Fârisi, Ebu'l-Hasan (r.h)'ın, "emr" kelimesini "hal"; nekire olan ifadesini de "zi'l-hâl" olarak kabul ettiğini nakletmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "yani "O peygamberleri gönderenler biz olduğumuz için, bu inzân (uyarıyı) biz yaptık" buyurmuştur. Daha sonra da, "Rabbinden bir rahmet olarak" buyurmuştur. Buradaki rahmet olarak, li^jU yani "rahmet olsun diye" manasındadır. Binâenaleyh bu, mef'ûl-ü leh olarak mansubtur.

Hak Teâlâ daha sonra, "Şüphe yok ki O, hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir" buyurmuştur. Bu, "O rahmet, hakikaten rahmettir. Çünkü muhtaç kimseler, ihtiyaçlarını dilleriyle ya ifade ederler, ya etmezler. Eğer dilleriyle ifade ederlerse, Allah Teâlâ onları duyar ve bilir. Eğer kendileri dile getirmezlerse Allah Teâlâ onların ihtiyaçlarını yine bilir. Böylece Allah Teâlâ'nın Semî ve Alîm oluşunun, rahmetinin kullara indirilmesine sebep olduğu anlaşılır.

Allah Teâlâ sonra da "Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbinden olarak ..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [15]

Birinci Mesele

Âsim, Hamza ve Kİsâî, bâ'nın kesresiyle, ifadesine atfederek şeklinde okurlarken; diğerleri 'ye atfederek, şeklinde ötüreyle okumuşlardır. [16]

---

[13] Kitapta böyledir. Doğrusunun İsrafil olduğunu sanıyoruz (ç.).

[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/569

[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/569-570

[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/570

İkinci Mesele

Bu ifadenin anlatmak istediği, "Kur'ân'ı indiren, böylesine celâl ve kibriya sıfatlarına sahip olduğuna göre, o Kur'ân da son derece yüce ve kıymetlidir" manasıdır. 17[17]

Üçüncü Mesele

"Eğer inanacak kimseler iseniz" ifadesinin, burada zikredilişinin faydası şunlardır:
a) Ebû Müslim bunun manasının, "Eğer yakîn (kesin bilgi ve inanç) araştırıyor ve onu elde etmek istiyorsanız, işin bizim dediğimiz gibi olduğunu biliniz" şeklinde olduğunu ve tıpkı, Arapların "falanca Necide gidiyor" manasına "muncid" "Tiheme'ye gidiyor" manasına "müthlm" dedikleri gibi, o kabilden olarak da burada "mûkın" denildiğini söyler.
b) Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Müşrikler, göklerin ve yerin bir Rabbi ve yaratıcısı bulunduğunu kabul ediyorlardı. Dolayısıyla onlara, önce, "Peygamberler göndermek, kitaplar indirmek, o Rab'dan bir rahmettir" denildi. Daha sonra da "Kendisini göklerin, yerin ve bunlar arasındaki herşeyin Rabbi olarak kabul ettiğiniz o yüce zat, eğer bu kabulünüz ilimden ve yakınî inançtan kaynaklanmış ise, bilin ki o semîdir, alimdir" denilmiştir ki bu tıpkı, "Bu, eğer onun nâmını ve kıssasını işittiysen insanların, cömertliğini dilden düşürmedikleri Zeyd'in bir ikramıdır" demen gibidir.
Cenâb-ı Hak, daha sonra onların yakîn sahibi olmalarını, "Hayır, hayır. Onlar bir şüphe içinde oyalanıp duruyorlar" diyerek reddetmiş ve onların ikrarlarının (kabullerinin) ne ilimden, ne yakınî inançtan ve ne ciddiyetten ve hakikatten kaynaklanmadığını; aksine alay ve eğlence ile karışık bir söz olduğunu bildirmiştir. Allah en iyi bilendir. 18[18]

Azabı Görünce Pişmanlıkları

"O halde göğün, apâşikâr bir duman getireceği günü gözetle. O duman insanları saracaktır. "Bu, pek yaman bir azab. Ey Rabbimiz. bizden bu azabı açıp kaldır. Çünkü biz iman edeceğiz" (diyecekler). Onlar için, düşünüp ibret almak nerede...? Kendilerine, açıklayıcı bir peygamber geldiği halde, yine ondan yüz çevirdiler ve "Öğretilmiş bir mecnun!" dediler. Biz bu azabı biraz açıp kaldıracağız. Siz tekrar (küfre) dönersiniz. Çok büyük bir şiddet ve satvetle çarpacağımız gün ... işte o gün muhakkak ki intikam akalam biz"19[19]

Duhân (Duman)'ın Mahiyeti

Bil ki, emriyle "gözetle" manası kastedilmiştir ki bu, kötü şeyler hakkında kullanılan bir ifadedir. Buna göre mana, "Ey Resulüm, onların azablarını gözetle..." demektir. Ayetten sonra gelen, "Bu, pek yaman bir azab..." ifadesi, kendisine delâlet ettiği için, bu (gözetleme)1 fiilinin mef'ûlü hazfedil mistir. Ayetteki, "göğün (...) getireceği günü..." ifadesinin de, bu fiilin mef'ûlü olması mümkündür. Bu ayette geçen "duhân" kelimesi hususunda, şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Hz. Peygamber (s.a.s), kendisini yalanladıkları için, Mekke'de kavmine beddua ederek' "Allah'ım, onların yıllarını, Yusuf'un yıllan gibi kıl20[20] buyurmuş. Bunun üzerine, yağmurlar kesilmiş, yeryüzünde kıtlık meydana gelmiş, Kureyş alabildiğine bir açltk içine

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/570
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/571
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/571
20[20] Buhâri. ezan. 128. Maksad, nebevi Yusuf (a.s) döneminde Mısırlıların manız kaldıktan kıtlık yıllandır (ç.).
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/572

düşmüş, böylece de, kemikleri, köpekleri ve leşleri yemişler... Derken, insanlar kendilerindeki açlıktan dolayı, göğe baktıklarında, kendileriyle semâ arasını, adeta bir duman gibi görmeye başlamışlar. Bu, -kendisinden yapılan rivayetlerin birinde İbn Abbas (r.a)'ırv Mukatil ve Mücahid'in görüşü olup, Ferrâ ve Zeccâc'ın da tercihidir. Aynı zamanda İbn Mes'ûd (r.a)'un da görüşüdür. İbn Mes'ûd, bu duhânın, açlığın şiddetinden ötürü ahalinin gözlerine arız olan kararmadan başka birşey olacağını reddederdi.

İbn Kuteybe, ayetteki "duhân" kelimesinin, işte bu durum ile tefsir edilmesinin gerekçesi olarak, şu iki açıklamayı yapmıştır:

a) Kıtlık yılında, yağmurların kesilmesi sebebiyle, yeryüzünde kuraklık had noktaya varır. Böylece, alabildiğine toz duman yükselir. Derken, hava kararır. İşte bu durum, adeta bir dumana benzer. Bundan ötürüdür ki kıtlık yılına, bu anlamda ğabrân denilir.

b) Araplar, ileri derecedeki bir kötülüğe "duhân" adını verirler. Böylece de meselâ, "Aramızda, kendisi için bir dumanın yükseldiği bir iş vardır" derler. Bunun sebebi şudur: İnsanın korkusu veya acizliği artınca, gözleri kararır, böylece de dünyayı adeta dumanla dolmuş gibi görüverir.

Kıyamet Alâmeti Duman

İkinci Görüş: Bu, alemde meydana gelen bir duman olup, Kıyamet alâmetlerinden biridir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: İşte bu durum meydana geldiğinde, mü'minlerde, nezleye benzeyen bir hal; kâfirlerde de, kendisinden dolayı başlarının pişmiş gibi olacağı bir hal meydana gelir. Bu görüş, Ali ibn Ebî Tallb (r.a)'den nakledilmiş bir görüş olup, bu aynı zamanda ibn Abbas'a ait meşhur görüştür. Bu görüşü savunanlar şunlarla istidlal etmişlerdir:

a) Ayetteki, ifadesi, semânın getirdiği bir duhân'ın, (dumanın) bulunmasını iktiza etmektedir. Halbuki, açlığın şiddetinden dolayı, gözlerde meydana gelecek karartı hakkında ileri sürdüğümüz şey ise, semânın getirdiği bir duhân değildir. Binâenaleyh, ayeti bu manaya almak, ayrı bir delil bulunmaksızın, onun zahirinin ifade ettiği manadan dönmek, udûl etmek olur ki, bu caiz değildir.

b)Cenâb-ı Hak, bu dumanı, "apaşikâr" olmakla tavsif etmiştir. Halbuki sizin ileri sürdüğünüz durum böyle değildir. Çünkü bu, bazı insanların beyinlerinde meydana gelen arızî bir durumdur. Bu gibi şeyler, "apaçık bir duman" olmakla nitelenemezler.

c) Cenâb-ı Hak bu dumanı, "insanları bürüyen" olmakla tavsif etmiştir. Bu ifade ancak, o duman onlara gelip, onlara bitişerek onları sardığında söylenebilecek olan bir ifadedir. Halbuki, sizin ileri sürdüğünüz ha! ise, "insanları sarmakla" ancak mecazî anlamda vasfedilebilir. Biz, hakiki anlamdan mecazî manaya geçmenin, ancak ayrı ber delil bulunması halinde caiz olacağını söylüyoruz.

d) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyamet alâmetlerinin ilki, dumandır. Meryem oğlu Îsâ'ntn inişidir ve insanları mahşer yerine süren Aden çukurlarından çıkacak olan bir ateştir. "Bunun üzerine Huzeyfe, "Ey Allah'ın Resulü, "duhân - duman" da nedir?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) bu ayeti okuyarak, "Bu, doğu ile batı arasını dolduran bir dumandır. Kırk gün ve kırk gece kalır., Mü'mine gelince, bu ona işaret ettiğinde, onu nezleye tutulmuş kimse gibi yapar. Kâfire gelince de, kâfir sarhoş gibi olur ve bu duman, onun burun deliklerinden, kulaklarından ve dübüründen (girer ve) çıkar.," Bunu, Keşşaf sahibi rivayet etmiştir.

Kadî. Hasan el-Basrî'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Şu altı şey gelmeden Önce hayırlı işlerinizi vakti vaktine yapmaya bakın. Bunlardan, güneşin batıdan doğmasını, Deccâl'i, duhânı ve Dâbbetu'1-arzı zikretmiştir'21[21]

Birinci görüşü savunanlara gelince, bu görüşün, ayetin lafzını, hakiki manasından alıp mecazî manaya taşımayı gerektirdiğinde şüphe yoktur. Bu ise ancak, bunu hakiki manasına almanın imkânsız olduğuna delâlet eden bir delilin bulunması halinde mümkün olur. Halbuki bu görüşte olanlar, bu görüşü zikretmemişlerdir. Binâenaleyh, onların ileri sürdüğü şeyi

---

21[21] Müslim, fiften, 128-129 (4/2267)

benimsemek cidden zordur.
İmdi eğer şöyle bir soru sorulursa: "Bizim bahsettiğimiz şeyin delili, Allah Teâlâ'nın, onların söylediğini naklettiği, "Ey Rabbimiz, bizden bu azabı açıp kaldır. Çünkü biz iman edeceğiz" şeklindeki sözleridir. Bu, biz bunu Mekke'de meydana gelen kıtlık anlamına aldığımızda doğru olan bir sözdür. Çünkü, nakledildiğine göre Mekke'deki kıtlık, had noktaya varınca, Ebû Süfyan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına geldi ve ondan, Allah, akrabalar aşkına, bunun kaldırılmasını istedi; Peygamberin onlara duâ etmesi ve onlardan o belâyı Allah'ın kaldırması halinde, iman edecekleri vaadinde bulundu. Allah onlardan bu kıtlığı kaldırınca da, onlar yine şirklerine döndüler. Ama biz, ayetin bu ifadesini, "Bununla, Kıyamet alametlerinden bir alametin zuhur etmesi kastedilmiştir" anlamına alırsak, bu doğru ve yerinde olmaz. Çünkü, Kıyamet alâmetlerinin zuhur etmesi halinde, hem onların, "Ey Rabbimiz, bizden bu azabı gider. Çünkü biz, iman edeceğiz.." demeleri mümkün olmaz, hem de onlara, "Biz bu azabı biraz açıp kaldıracağız. Siz şüphe yok ki tekrar (küfre) dönersiniz" denilmesi mümkün olmaz."
Evet, böyle sorulacak olursa, buna şu şekilde cevapverebiliriz: "Bu alâmetlerin zuhurunun, mükellefiyetin sona ermediğini, böylece de bu halin meydana geldiğini, derken insanların, cidden korkup, böylece de yalvarıp yakardıkları, bu hadise kalkınca da, küfür ve günahlarına geri dönme hususunda, diğer Kıyamet alametlerinin yerine geçmiş olması niçin caiz olmasın? Böyle bir ihtimal söz konusu olduğuna göre, onların ileri sürmüş oldukları şey düşer.. Allah en iyisini bilendir." 22[22]

Dumanın "Aşikâr" Vasfı

Şimdi biz ayetlerin tefsirine dönüyor ve şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Durum açıkça şunu gösteriyor ki, bu duman, insanları bürüyen, onları kapsayan bir dumandır; bunda kimse şüphe de etmez.. Bu ifade, mecrûr mahallinde olup, "duhân" kelimesinin sıfatıdır. 23[23]

Yaman Azap

Ayetteki, "Bu, pek yaman bir azabtır" ifadesi hakkında şu iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu ifade mukadder bir fiil ile, mahallen mansubtur. Bu mukadder fiil de, "derler..." kelimesidir. fiili de hâl olarak mansub olup, mana, "onlar bunu der oldukları vaziyette..." biçiminde olur.
b) en-Nazım adlı eserin sahibi Cürcanî şöyle der: "Ayetteki sözü, "duhân"a işaret etmekte ve onun yaklaştığını haber vermektedir. Nitekim Arapça'da, "işte düşman.. Onu karşıla!.." denilir ki, bundan maksat, düşmanın gelişinin yakın olduğuna dikkat çekmektir. 24[24]

Allah'a Yalvarmaları

Daha sonra ayette, "Ey Rabbimiz, bizden bu azabı gider" Duyurulmuştur.' Şimdi biz, ayetin takdirinin, "Onlar, "Bu pek yaman bir azabtır. Ey Rabbimiz, bizden bu azabı gider" derler.." şeklinde olduğunu söylersek, mana açıktır. Yok eğer kale maddesi orada takdir edilmezse, biz onu, burada takdir ederiz.. Birinci görüşe göre azab, şiddetli kıtlık manasına; ikinci görüşe göreyse, helak eden, öldürücü duman anlamındadır.
"Çünkü biz, iman edeceğiz" yani, "Muhammede ve Kur'ân'a inanacağız" demek olup, bununla, kendilerinden bu azabın kaldırılması halinde, iman edeceklerini vaadettikleri kastedilir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlar için, düşünüp ibret almak nerede?.." buyurmuştur. Yani,

---

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/572-574
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/574
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/574

"Onlar bu durumdan nasıl Öğüt ve nasihat alacaklardır. Çünkü onlara, itaatta bulunmalarının farz olduğunu gösteren daha büyük ve daha müessir ayetler gelmişti ki, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in elinde zuhur eden kesin mucizeler ve apaçık delil ve beyyinelerdir. 25[25]

Hz. Peygamber Hakkında Saçmalama

"Yine ondan yüzçevirdiler, ona iltifat etmediler ve öğretilmiş bir mecnun!" dediler." Çünkü Kur'an'ın Hz. Muhammed nezdinde zuhuru hususunda, Mekke kâfirleri şu iki sözü söylemişlerdir:
a) Kimileri, "Muhammed, bu kelimeleri bazı kimselerden öğreniyor" demiştir, ki, Cenâb-ı Hak bu hususu, "Andolsun ki biz onların, "Bunu mutlaka bir beşer öğretiyor" diyeceklerini biliyoruz. Haktan sapmak suretiyle kendisine nisbet edecekleri şahsın lisânı yabancı, bu ise açık bir Arapça'dır.." (Nam, 103) ve "O kâfirler, "... Bu hususta diğer bir zümre de ona yardım etmiştir" dediler"(Furkan, 4) ifadesiyle anlatmıştır.
b) Kimileri de, "Bu, bir mecnûndur ve kendisine baygınlık geldiğinde, ona bu sözleri cinler telkin ediyor" demişlerdir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Biz bu azabı biraz açıp kaldıracağız. Siz şüphe yok ki, tekrar (küfre) dönersiniz" buyurmuştur ki bu, "O azâb sizden kaldırıldığında, o esnada, daha önce üzerinde bulunduğunuz şirke geri dönersiniz" demek olup, bu sözün maksadı, onların ahitlerine riâyet etmediklerine, acze düştüklerinde Allah'a yalvarıp yakardıklarına; ama korku ve sıkıntıları kalkınca, yine küfürlerine ve seleflerinin yollarını taklit etmeye döndüklerine dikkat çekmektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Çok büyüktür, şiddet ve şehvetle çarpacağımız gün... İşte o gün muhakkak ki intikam alacağız" buyurmuştur. Keşşaf sahibi, tin'in dammesi ile, nebtuşu şeklinde okunduğunu da söylemiştir. Hasan el-Basrî de, nûn'un dammesiyle nubtuşu şeklinde okumuştur ki, bu okuyuşa göre, mana, "Allah, meleklere onları yakalamalarını emreder..." şeklinde olur. Batş şiddetli, kıskıvrak yakalamak demektir. Ve o, çoğu kez ardarda peşpeşe vurarak, döverek meydana gelir. Daha sonra bu kelime, peşpeşe elem verme, acılar tattırma anlamında kullanılmaya başlanmıştır. 26[26]

"Gün"den Maksad

Bu ayetteki, "gün" sözüyle neyin murad edildiği hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Bu, Bedir günüdür. Bu, İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Mücâhid, Mukâtll ve EbıTI-Allye (r.a)'nin görüşleri olup, onlar şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, Mekke kâfirlerinden o kıtlığı kaldırınca, onlar, yeniden yalanlamaya başlamışlardır. İşte bu sebeple Allah onlardan, Bedir gününde intikam almıştır."
İkinci Görüş: Bu, Kıyamet günüdür. İkrime, İbn Abbas (r.a)'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Mes'ûd, "en büyük yakalama günü"nün Bedir günü olduğunu ileri sürdü, ben ise, bu günün Kıyamet günü olduğunu söyledim." Bu ikinci görüş, daha doğrudur. Çünkü "Bedir günü" böylesi bir büyük vasıfla nitelenecek bir dereceye ulaşmamıştır. Aynca, tam ve kusursuz bir intikam, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bugün herkes ne kazandıysa onunla karşılanacak... "{Mü'min, 17) ayetinden dolayı, Kıyamet gününde olacaktır. Bir de, bu yakalama işi, mutlak surette "büyük" olarak nitelendiğine göre, bunun, yakalama çeşitlerinin en müthişi olması gerekir. Bu ise
ancak, kıyamette olacaktır. Cenâb-ı Hak için "intikam" sözcüğünün kullanılması, tıpkı, "öfke" "haya" ve "taaccüb" kelimeleri gibi müteşâbihattan olup, manası malumdur. Allah en iyisini bilendir. 27[27]

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/574
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/574-575
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/575-576

Musa (a.s)'nm Mısır'dan Çıkışı

"Celalim hakkı için, biz bunlardan evvel Firavun kavmini de imtihan ettik. Onlara da, çok şerefli bir peygamber gelmişti: "Bana, Allah'ın kullarını teslim edin. Çünkü ben size (gönderilmiş) emin bir peygamberim.." diye. Ve,
"Allah'a karşı büyüklük taslamayın.. Zira ben size, apaçık bir burhan getiriyorum" diye (söylemişti). "Şüphesiz ki ben, beni taşlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım. Eğer bana iman etmezseniz, (bari), benden uzaklaşıp çekilin" (demişti). Nihayet Rabbine, "Bunlar, gerçekten günahkârlar güruhudur" diye dua etti. Cenâb-ı Hak da), "Öyleyse kullarımı geceleyin götür. Muhakkak siz, takip olunacaksınız" buyurdu. Denizi, durgun ve açık bırak. Çünkü onlar, boğulacak bir ordudur. Onlar, bağlardan, pınarlardan, ekinlerden, güzel konaklardan, içinde nâz ve naîm ile yaşadıkları ihtişamlardan neler bıraktılar neler! işte, (emir) böyledir. Biz, bunları başka başka kavimlere miras verdik. Ne gök ne yer onların üstüne ağladı. Onlara (emân ve) mühlet de verilmedi"
(Duhân, 17-29).
Bil ki, Allah Teâlâ, Mekkeli kâfirlerin, küfürlerinde ısrar ettiklerini beyan buyurunca, öncekilerin pekçoğunun da, böyle olduklarını açıklamıştır. Böylece de, işte bu sıfatın ve özelliğin, Firavun'un kavminin çoğunda da mevcut olduğunu beyan etmiştir. Keşşaf sahibi, tekîd maksadıyla, şeddeli olarak, fettennâ şeklinde de okunduğunu söylemiştir. İbn Abbas, bunun manasımın £fe1 "imtihan ettik, mübtelâ kıldık" şeklinde olduğunu söylerken, Zeccâc. bu kelimenin manasının, £Û "denedik, sınadık" şeklinde olduğunu söylemiştir ki, buna göre ayetin manası, "Biz, onlara, kendilerine o peygamberleri göndermek suretiyle, denemeye tâbi tutulan kimselere yapılan muamele gibi bir muamele yaptık..." şeklindedir.
Cenâb-ı Hak, "Onlara da çok şerefli bir peygamber gelmişti" buyurmuştur ki, bu Resul, Hz. Musa (a.s)'dır. Alimler, "kerîm"in ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Kelbî, "Rabbime karşı, kerîm, yani Rabbinin nezdinde pekçok ikram çeşidine müstehak olmuş olan.." derken, Mukâtil, "Güzel huylu" anlamını vermiştir. Ferrâ da şöyle der: "Arapça'da, "Falan, kavminin kerîmidir" ifâdesi kullanılır. (Bu da, bu anlamdadır). Çünkü, her peygamberin, kavmini ileri gelenlerinden ve kavimlerinden (zenginlerden) olması hususu nâdirdir. 28[28]

Mü'minleri Bana Bırakın

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bana Allah 'm kullarım teslim edin". diye.." buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki en edatı hususunda, şu iki görüş ileri sürülmüştür.
a) Bu, müfessire en'idir. Bu böyledir, zira peygamberlerin, kendilerine peygamber olarak gönderilen kimselere gelmeleri durumu bir "kavi" (demek, söylemek) maddesinin anlamı ihtiva eder. Çünkü o peygamber onlara, ancak bir müjdeleyici, uyarıcı ve Allah'a davet eden olarak gelmektedir.
b) Bu, şeddeli olan enne'den tahfif edilmiş olan en'dir. Buna göre mana, "O, onlara geldi ve dikkat, hişt.. Onları bana getirin.." şeklinde olur. "Allah'ın kullarını..." ifadesi ise, mef'ûlün bin olup, bunlar, İsrâiloğullandır. Buna göre (mana), "Hz. Musa geldi ve "Onları bana teslim edin ve onları benimle beraber salın" diye.." şeklinde olur ki, o zaman bu mana tıpkı, "Artık Israiloğullannı bizimle gönder. Onlara işkence etme.." daha, 47} ifadesi gibi olmuş olur.
Bunun, o İsrâiloğullarına karşı yapılmış bir nida olması ve mananın, "Ey Allah'ın kulları, size vâcib olan imanı, davetimi kabulü ve yoluma uyma işini, bana ifâ edip yapın.." şeklinde olması da mümkündür. Hz. Musa (a.s), bunun sebebini de,
Kendisinin, "onun bir peygamber ..."olması olduğunu belirtmiştir. Yani, "Ben, Allah'ın, vahyine ve risâletine karşı güven duyduğu bir zâtım" demektir

---

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/576-577

Cenâb-ı Hak, "... yücelik taslamayın..." diye" buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki en edatı da, yukarda izah edilen iki hususta, tıpkı yukardaki en ve Resulüne ihanet etmek suretiyle, O'na karşı büyüklük taslamayın." Çünkü ben size, doğruluğunu, her akıl sahibinin kabul edeceği çok net hüccetler getirdim, "Şüphesiz ki ben, beni toplamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım" şeklinde olur. Buradaki ifadesinin manasının, "Beni öldürmenizden" şeklinde olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun manasının "Beni sözle taşlamanızdan, böylece de, "Yalancı bir sihirbaz.." demenizden (...)" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. "Eğer bana iman etmezseniz, yani sîze getirdiğim hüccetlerden dolayı beni tasdik etmez ve Allah'a iman etmezseniz, benden uzaklaşıp çekilin" yani, "benim yolumdan, ne benim lehime ne de benim aleyhime olmaksızın, çekilin" ^ (-li) ifâdesindeki lâm, manasına olup "için" anlamına gelen lâm'dır. 29[29]

İ'tizal Kelimesi

Bu kitabın musannifi şöyle der: "Mutezile, laf atar ve övünerek, "Kur'ân'da gelen "itizar sözüyle, haktan değil de, bâtıldan yüz çevirme... manası kastedilmiştir" der. Onlardan biri ile bir seferinde bir mecliste beraber bulundum. Onlardan birisi, bu sözü açınca, ben ona bu ayeti hatırlattım ve dedim ki: Bu ayetteki "itizâl" kelimesiyle, Hz. Musa (a.s)'nın dininden ve onun yolundan ayrılma anlamı kastedilmiştir. Bunun ise, "haktan ayrılma" olduğunda şüphe yoktur." Böylece de adam, diyecek bir şey bulamadı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nihayet Rabbine (...) diye duâ etti" buyurmuştur. Bu cümlenin başındaki fâ bu ifadenin kendinden önce bulunan ve hazfedilmiş olan bir şey ile ilgili olduğuna delâlet eder. Buna göre kelamın takdiri, "Onlar küfrettiler, iman etmediler de, bunun üzerine Musa (a.s) Rabbine "Bunlar, gerçekten günahkârlar güruhudur" diye duâ etti..." şeklinde otur. 30[30]

Mücrim Tabiri

Eğer onlar, "Küfür, en büyük suçtur. Binâenaleyh, onları iyice zemmetmenin kastedildiği bir yerde, kâfirlerin "mücrim" diye vasfedilmelerinin sebebi nedir?" derlerse, ben derim ki: "Çünkü kâfir, dini hususunda bazan âdil, bazan mücrim, bazan da fâsık olur. Böylece de insanların en bayağısı olmuş olur. Keşşaf sahibi, "kavi" kelimesinin takdir edilmesi suretiyle, kesre olarak, şeklinde de okunduğunu, kelâmın takdirinin, "Rabbine dua etti de, "Şüphesiz bunlar günahkârlar güruhudur.." dedi" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Daha sonra "(Cenâb-ı Hak da): "Öyleyse kullarımı geceleyin götür. Muhakkak siz, takip olunacaksınız" buyurmuştur. İbn Kesir ve Nâfî, elif-i mevsûle ile, (tesri) okurlarken, diğer kıraat alimleri, elif-i maktûa ile, ^İ» (fe esri) şeklinde okumuşlardır. Çünkü ve aynı anlamda iki kullanılış olup, bu ifadenin anlamı, "Biz Musa'ya, "geceleyin kullarımı götür. Muhakkak ki siz, takip olunacaksınız." Yani, "Firavun ve kavmi, sizi takip edecek ve bu da onların helakine sebep olacak..." diye variyettik.." şeklinde olur. 31[31]

Açılan Denizin Kapanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Denizi, durgun ve açık bırak..." buyurmuştur. (rehv) kelimesinin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Yani, "onu sakin olarak bırak.." Nitekim Arapça'da, geçim ve yaşantı hoş olduğu zaman, deyimi kullanılır. Yine, "sıkıntıya düşmeden, huzur ve sükûn içinde yap.." anlamında, Cenâb-ı Hak bu tabirle şunu kastetmiştir. Hz. Musa (a.s) o denizi geçince, ona, asâsıyla vurmayı ve

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/577-578

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/578

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/578

böylece de denizin eskisi gibi olup kapanmasını istedi. Bunun üzerine Allah ona, Kiptiler oraya girinceye kadar, o denizi, suyun ayrıldığı ve yolların kuru kaldığı hal üzere, ziftlenmiş bir biçimde, olduğu gibi bırakmasını emretti. Onlar oraya girince de, Allah o denizi onların üzerine kapattı.

b) "Rehv" geniş boşluk demektir. Buna göre mana, "Boşluk ve genişlik sahibi olarak, geniş ve boşluk halinde..." şeklinde olur. Yani, Cenâb-ı Hakk'ın, denizin arasından açtığı yolu bu şekilde olduğu gibi bırak. Çünkü onlar, boğulacak bir ordudur" demektir. Bu da, "O yolu, olduğu gibi bırak da girsinler ve böylece de boğuluversinler.." anlamındadır. Cenâb-t Hak, Hz. Musa (a.s)'ya bunu, kalbi onların kötülüklerinden ve eziyyetlerinden azade kalsın diye haber vermiştir. 32[32]

Sahipsiz Kalan Mallar

Daha sonra Cenâb-t Hak, "Onlar bağlardan, pınarlardan, ekinlerden, güze! konaklardan, neler bıraktılar neler!" buyurmuştur ki, bu ayet, Allah Teâlâ'nın onları boğduğuna, bundan sonra böyle dediğine delâlet etmektedir. Allah Teâlâ o Kıbtîlerin geride şu beş şeyi, yani bağları, pınarları, ekinleri, güzel konakları ve içinde naz ve naîm ile yaşadıkları ihtişamları bıraktıklarını beyan buyurmuştur. Buradaki, "Makam-r Kerîm" deyimi ile, onların oturdukları güzel yerler ve güzel evler kastedilmiştir. Bu ifade ile, onların üzerlerinde, Firavunu medhedip övdükleri kürsülerin de kastedildiği ileri sürülmüştür.

"İçinde nâz ve naîm ile yaşadıkları ihtişamları da bıraktılar" buyurmuştur. Dil alimleri şöyle demişlerdir: "Nün'un fethasıyla deyimi "yaşantının güzel ve hoş olması" manasını; ifadesi ile de, "Allah'ın ihsan ve bağışını ifâde eder. Keşşaf sahibi de, "Bu kelime, nûn'un fethasıyla, "refah içinde olma" anlamını; nûn'un kesresiyle, "in'âm etme, lütufta bulunma" anlamını ifade eder" demiştir. kelimesi, (fekihîne) şeklinde de okunmuştur. 33[33]

Başka Varisler

Cenâbn Hak "işte, (emir) böyledir. Biz, bunları başka başka kavimlere miras verdik" buyurmuştur. tabirinin başındaki kâf, ya, "işte böylesi bir çıkarışla onları oradan çıkardık ve onlara, başka kavimleri vâris kıldık.." anlamında olmak üzere mahallen mansubtur; veyahut da takdirin, "iş, durum böyledir" şeklinde olmasına göre, mahallen merfûdur. Yani, "Onlar, İsrâiloğullan ne akrabalık, ne din, ne de dostluk bakımından onlardan (Kıptîlerden) değildi. O İsrâiloğullan, o Kıptîlerin elinde köle idiler. Böylece Allah, o Kıbtîleri İsrâiloğullan vasıtasıyla imha etti ve İsrâiloğullannı, o Kıptîlerin memleket ve mülklerine varis kıldı" demektir. 34[34]

Gök ve Yer Onlar İçin Ağlamadı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ne gök, ne yer onların üstüne ağlamadı" buyurmuştur. Bu deyim hakkında şu izahlar yapılabilir:

Birinci Görüş: Vahidî, Basît adlı eserinde şöyle der: "Enes İbn Mâlik, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Her kulun, gökte, birinden rızkının çıktığı, diğerinden de amelinin girdiği iki kapısı vardır. Kul öldüğünde, bu iki kapı onu kaybeder ve ona ağlarlar"35[35] dediğini ve bu ayeti okuyarak şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Çünkü onlar Kıbtîler, yeryüzünde salih bir amel yapmadılar ki, o amel-i salih onlara ağlasın; ve onlar namına semâya, ne güzel bir söz, ne de salih bir amel yükselmedi ki, onlara ağlasın!.." Bu, müfessirlerin ekseriyetinin görüşüdür.

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/578-579

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/579

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/579

35[35] Tirmizi, tefsir, 46 (5/380)

Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/580

İkinci Görüş: Kelamın takdiri, "Onlara, ne göktekiler, ne de yerdekiler ağladı.." şeklindedir. Buna göre buradan bir muzâf hazfedilmiş olup, mana, "Onlara, ne melekler ne de mü'minter ağlamadı. Tam aksine, onların helak olmalarından sevindiler" şeklinde olur.

Üçüncü Görüş: İnsanlar, bir gelenek olarak, tanınmış ve büyük bir kimsenin ölmesi durumunda, "Onun Ölümünden dolayı dünya karardı; güneş ve ay tutuldu, rüzgâr, gök ve yer ağladı.." tabirlerini kullanırlar. Dolayısıyla bunlar bu sözleriyle bu lafızların ifade ettiği hakiki manayı değil de, o musibetin büyüklüğünü kastederler.

Keşşaf sahibi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kendisinde, ona ağlayanların kullanmadığı yabancı bir evde ölen mü'minkimseye, gökle yer ağlar" dediğini naklederken, Cerîr de bir şiirinde şöyle demiştir: "Güneş doğmuştur, tutulmamıştır. Ama sana, gecenin yıldızlarıyla ay ağlamaktadır..

Ayetin bu ifadesinde, onlarla istihza etmeye benzer bir edâ bulunmaktadır. Yani, "Onlar, kendilerinin çok büyük kimseler olduğunu sanıyor ve ölmeleri halinde, göğün, yerin kendilerine ağlayacaklarına inanıyorlardı. Ne var ki onlar, bu noktada değil de, çok aşağı mertebede idiler" demek olup, bu söz ancak, "tehakküm" (alay ve tehakküm) için söylenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara, (emân ve) mühlet de verilmedi" buyurmuştur ki, bu, "Onların helak vakitleri gelince, tevbe etmeleri, tedârikte bulunmaları ve kusurlarını telafi etmeleri için onlara mühlet tanınmadı..." demektir.

Münkir Mücrimler

"Celalim hakkı için biz, îsrailoğullarını, o zillet verici azabtan, Firavun'dan kurtardık. Hakikaten o, haddi aşanlardan bir mütekebbir idi. Celalim hakkı için biz onlara, hallerini bilerek-(zamanlarındaki) âlemlerin üstünde bir imtiyaz vermiştik. Bir de onları, ayetlerden, herbirinde açık birer imtihan bulunan şeyler verdik. Onlar derler ki: "O (ölüm), ilk ölümümüzden başka bir şey değildir. Biz, yeniden diriltilip kaldırılacak da değiliz. Eğer, davanızda doğru kimseler iseniz, şimdi atalarımızı dirilterek getirin.." Bunlar mı hayırlı, yoksa Tübba kavmi ve onlardan evvelkiler mi?.. Biz onları bile imha ettik.. Çünkü onlar da mücrim idiler. Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri, eğlenenler olarak yaratmadık. Biz bunları, hakkın ikamesine vesile olmaktan başka (bir hikmetle) yaratmadık. Fakat onların çoğu, (bunu) bilmezler"
(Duhân, 30-39).

Bil ki Atlah Teâlâ, Firavun ve kavmini nasıl imha ettiğini beyân buyurunca, Hz. Musa (a.s) ve kavmine nasıl ihsanda bulunduğunu da beyan etmiştir. Bil ki zararı defetme, fayda ulaştırmaktan daha önce ve daha önemlidir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak söze, Hz. Musa (a.s) ile kavminden zararı defedişinden bahsederek başlamış ve "Andolsun ki biz, îsrailoğullarını o zillet verici azabtan, yani "erkek çocuklarının öldürülüp, kız çocuklarının sağ bırakılıp, hizmetçi olarak çalıştırılması ve hepsinin zor işlere koşulmak suretiyle olan zilletten kurtardık" buyurmuştur. Daha sonra, "Firavun'dan kurtardık" buyurmuştur.

Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun takdiri, "Firavun'dan kaynaklanan o zillet verici azabtan kurtardık" şeklindedir.

b) "Firavun" kelimesi, "azab-ı muhîn" (zillet verici azab)tan bedel tutulup, sanki Firavun un bizzat kendisinin, onlara işkence etmekte ve zillet içine düşürmekte çok ileri derecede olduğu için, bizzat kendisi "azab-ı mühîn" kabul edilmiştir. Keşşaf sahibi, bunun şeklinde de okunduğunu söylemiştir ki, bu kıraate göre, "muhîn" (hor kılıcı, zillete düşürücü) Firavun olmuş olur. Çünkü Firavun, inananları hor ve hakîr kılmak için elinden gelen gayreti sarfediyordu. İbn Abbas (r.a) da ayeti (Firavun kim?) şeklinde okumuştur. Buna göre istifham (soru edatı) olur, peşisıra gelen "Hakikaten o, haddi aşanlardan bir mütekebbir idi" ifadesi, bu sorunun cevabı olur. Takdiri de şöyle olur: "Bu isyan içinde ve şeytanlığı içinde olan kimdir biliyor musunuz?" diye sorulmuş, daha sonra da onun durumu, "Hakikaten o, haddi aşanlardan bir müîekebbirdir" yani "Müsrifler tabakasında derecesi ileri olanlardandır" ifadesiyle anlatılmıştır. Buradaki, "Hakikaten o haddi aşanlardan bir mütekebbir idi" ifadesiyle, "Firavun yeryüzünde büyüklenmeye kalkıştı"(Kasas) ayetinde anlatılmak istenen şeyin kastedilmiş olması da mümkündür. Firavun gerçekte bir "müsrif" idi. Adiliğine ve basitliğine rağmen, uluhiyyet (tanrılık) iddiasında bulunuşu da onun müsrif (haddi aşan) birisi oluşunun delilidir. 36[36]

Beni İsrail'e Lütuf

Cenâb-ı Hak, İsraİloğullanndan zararı nasıl defettiğini beyan edince iyilikleri ve güzel şeyleri onlara nasıl verdiğini de anlatarak "Andolsun ki biz onlara, hallerini bilerek, (zamanlarındaki) âlemlerin üstünde bir imtiyaz vermiştik" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak şu iki konu var:
Birinci Konu: Ayetteki "bilerek" ifadesi "hâl"dir. Bunun "hal" oluşuna göre şu iki izah yapılabilir:
a) "Biz, onların seçilmeye, başkalarına tercih edilmeye müstehak olduklarını bilen olarak..."
b) "Onların bazan haktan sapacaklarını ve kendilerinden, bazı konularda kusurların sudur edeceğini bilmemize rağmen..."
İkinci Konu: Bu ayetin zahiri, onların bütün âlemlerden üstün oldukları manasına gelir. İşte bundan ötürü, bu ifadeyle, "Kendi zamanlarında mevcut olan âlemlere, diğer insanlara üstün kıldık" manasının kastedildi söylendiği gibi, bu ifadenin (başka ifadelerle) tahsis edilmiş (sınırlandırılmış) genel bir tabir olduğu da ileri sürülmüştür. Bu durumda bu ayet, tıpkı "Siz (ey ümmet-i Muhammed), insanlar için çıkarılmış on hayırlı bir ümmetsiniz" (Al-i Imran, no) ayeti gibi olmuş olur. 37[37]

Onlara Gösterilen Mucizeler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara, denizin yarılması, bulutun gölgelemesi, üzerlerine kudret helvası ile bıldırcın etinin indirilmesi ve onların dışındaki hiçbir millete gösterilmemiş olan diğer kesin mucizelerin verilmesi gibi, kendisinde "apaçık belânın" yani nimetlerin bulunduğu ayetlerimizi verdik" buyurmuştur. ("Bela"ya, "nimet" manası verdik)" çünkü Allah Teîâ, sıkıntıyla imtihan ettiği gibi, bazan da sıddîk (samimi) olan zındıktan ayrılsın ortaya çıksın diye, apaçık seçkin nimetleriyle de imtihan eder. Hz. Musa (a.s) kıssası hakkındaki sözün sonu burada noktalanır. 38[38]

Esas Konu: Kur'ân Muhatapları

Cenâb-ı Hak bundan sonra yine Mekke kâfirlerinden bahsetmeye başlıyor. Çünkü esas konu onlarla ilgilidir. Zira Hak Teâlâ, " Hayır, hayır. Onlar bir şüphe içinde oyalanıp duruyorlar" (Duh«n, 9> buyurmuştur ki bu, "Onlar, diriliş ve Kıyamet hususunda bir şüphe içindedirler" demektir
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların inkârda nasıl ısrar ettiklerini anlatmış ve bu arada, Firavunun kavminin de, aynı şekilde küfürde ısrar ettiklerini, bundan dolayı onları nasıl imha ettiğini ve İsrailoğullarına nasıl lütufta bulunduğunu beyân etmiş; daha sonra yine ilk konuya, yani Mekke müşriklerinin, dirilişi inkâr edişlerine dönerek, "Onlar derler ki: "O (ölüm), ilk ölümümüzden başka birşey değildir. Biz, yeniden diriltilip, kaldırılacak da değiliz..." İmdi eğer, "Mekke kâfirleri, âhiret hayatını (dirilişi) kabul etmiyorlardı. Binâenaleyh onların, "Bu (yaşadığımız hayat), bizim ilk ve yegâne hayatımızdır. Biz, yeniden diriltilip kaldırılacak da değiliz" demeleri gerekirdi?" denilirse, biz deriz ki: O müşriklere, "Birer nutfe iken, Ölüler olduğunuz halde ve bunu bir hayatın takib etmesi gibi, ki bunu Hak Teâlâ, "Sizler ölüler idiniz, O (Allah) sizi diriltti, sonra sizi öldürdü, sonra yeniden diriltti (diriltecek)"(Banara, 2e) ayetiyle

---

[36] 36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/581-582
[37] 37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/582
[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/582-583

anlatmaktadır, sizler, peşisıra başka bir hayatın geleceği bir Ölümle ölüp gideceksiniz" denilmiş de, onlar da, "Peşisıra bir hayatın geldiği ölüm ilk ölümdür, ikinci ölüm değildir" manasında, ayette nakledilen sözlerini söylemişlerdir, yani, "peşisıra bir hayatın daha olacağını söylediğiniz ölüm, sadece ilk ölümdür (yani nutfe halinde iken olan Ölümdür)" demişlerdir. Binâenaleyh müşriklerin bu sözüyle, "Bu dünyadaki hayatımız, ilk ve yegâne hayatımızdır" ifadesi arasında manaca bir fark yoktur. Bu izah Keşşaf sahibine aittir.

Bu konuda şöyle bir başka izah da yapılabilir: Ayetteki bu ifadenin manası, "Başımıza, bahsedilen bu hallerden, sadece ilk ölüm gelir" şeklindedir. Bu söz ise, onların başına ikinci hayatın kesinlikle gelmeyeceği manasındadır. Kâfirler, bu ifadeleriyle rumuzlu olarak söyledikleri bu hususu, açıkça ortaya koyarak, "Biz yeniden diriltilip kaldırılacak da değiliz" demişlerdir. Binâenaleyh mananın böyle oluşuna göre, Keşşaf sahîbi'nin, bu zorlanmasına gerek kalmaz.

Cenâb-ı Hak, "Biz yeniden diriltilip kaldırılacak da değiliz" dediklerini bildirmiştir. Arapça'da, "Allah ölüleri yeniden diriltti" manasında denilir. Bu kâfirler, şöyle diyerek, haşri ve neşri (Kıyameti ve dirilişi) İnkâr etmişlerdir: "Eğer öldükten sonra dirilme, haşir ve neşir, mümkin ve makûl İse, peygamberlik ve diriliş hakkındaki iddialarınızın doğruluğuna, bizce delil olabilmesi için, Rabbinizden isteyerek, atalarımızdan ölenleri, hemen bu dünyada diriltiniz." Kâfirlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den duâ etmesini ve peygamberliğinin ve dirilişin doğruluğu hususunda, kendisiyle müşaverede bulunmak için, (ataları) Kusayy b. Kilâb'ı diriltmesini,böylece Allah'ın ona yeniden can vermesini istedikleri ileri sürülmüştür. 39[39]

Tübbâ' Kavminin İmhası

Cenâb-ı Allah, onlardan bunu nakledince "Bunlar mı hayırlı, yoksa Tübbâ' kavmi mi ve onlardan evvelkiler mi? Biz onları bile imha ettik. Çünkü onlar, günahkârdılar" buyurmuştur. Bu, "Mekke kâfirleri, "haşr" ve "neşr" hususunda bir şüphe ileri sürmediler ki onların bu şüphesine cevap verilsin. Fakat onlar, bu inkârları hususunda cehalet ve taklidde ısrar edip durdular. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, sadece bu tehdit ile yetinerek âdeta şöyle demek istedi: "Önceki kâfirler, bunlardan daha güçlü ve kudretliydiler. Ama ben (Allah), onları da imha ettim. Binâenaleyh bunları da helak edebilirim." Ayetteki, "Bunlarını hayırlı, yoksa Tübbâ' kavmi mi" cümlesindeki istifham (soru), istifham-ı inkârîdir. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Yemen krallarından her birine, bütün dünyadaki insanlar, onlara tabî olmak durumunda kaldıkları için, "Tübbâ' "in durumu, İslâm dönemindeki "halife"nin durumu gibidir. Bunlar, en büyük Arap krallarıdır." Hz. Aişe (r.anha) ise, "Tübbâ' "m, sâlih bir adam olduğunu söylemiştir. Ka'b da, "Allah bu ayette, Tübbâ' ı değil, kavmini zemmetmektedir" der. Kelbî, bunun, Ebû Küre b. Esad olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "Tübbâ'a sövmeyin. Çünkü o müslüman olmuştur. Tübbâ'm bir peygamber olup olmadığını bilmiyorum" dediği rivayet edilmiştir. Buna göre eğer, "Her iki grupta da bir hayır olmadığı halde, ayette, "Bunlar mı hayırlı, yoksa Tübbâ' kavmi mi?" denilmesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "Kuvvet ve saltanat bakımından, bunlar mı daha ileri, yoksa Tübbâ' kavmi mi ileri idi?" demek olup, tıpkı, Firavun hanedanından bahsettikten sonra, "Sizin kâfirleriniz bunlardan daha mı hayırlı (yani ileri)"(Kamer,43) denilmesi gibidir. 40[40]

Ba's'ın Delili

Allah Sübhanehû ve Teâlâ, ba's'ın (dirilişin) ve Kıyametin kesin delilini getirmek üzere "Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri eğlence olsun diye yaratmadık" buyurmuş ve adetâ şöyle demek istemiştir: "Eğer öldükten sonra diriliş olmasaydı, bu yaratmamız bir eğlence, boş ve abes olurdu." Bu delil yolu, Yunus Sûresi'nin başında ve Mü'minûn Sûresi'nin

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/583-584

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/584

sonunda iyice anlatılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak Mü'min Sûresi'nde, "Sizi, boş (abes) olarak yarattığımızı mı zannettiniz?" (Mü'minûn, 115) buyurmuştur. Bu husus Sâd Sûresi'nin sonunda da ele alınmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak burada da, "Göğü, yeri ve ikisi arasında olan şeyleri bâtıl olarak (boşu boşuna) yaratmadık" {Sâd. 27) buyurmuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Biz bunları, hakkın ikâmesine vesile olmaktan başka (bir hikmetle) yaratmadık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler" buyurmuştur. Buradaki, "onların çoğu" ifadesiyle, Mekkeli müşrikler kastedilmiştir. Mûtezile'nin, "Allah Teâlâ, küfrü ve fışkı (günahı) ne yaratır, ne de irâde eder" şeklindeki görüşlerine, bu ayeti de delil getirişleri, cevabıyla birlikte malumdur. Allah en iyi bilendir. 41[41]

Mücrimlerin Cehennem Hayatı

"Şüphe yok ki o ayırdetme günü onların hepsinin vâdeleridir. Şüphe yok ki o gün dost dostuna hiç bir şekilde fayda veremez. Onlara yardım da edilmez. Allah'ın rahmet ettikleri böyle değil. Çünkü O, aziz ve rahimdir. Şüphesiz o zakkum ağacı, günaha düşkün olanın yiyeceği şeydir. O, sıcak suyun kaynayışı gibi, karınlar içinde kaynayacaktır, erimiş madenler gibidir. (Zebânîlere) "Tutun onu ve sürükleyerek cehennemin tâ ortasına götürün. Sonra başından aşağı kaynar su azabından dökün" (denilir). (Ona da) "Tad, bu azabı. Hani sen, çok ulu ve şerefliydin! Şüphesiz bu da, hakkında şüphe ve mücâdele edip durduğunuz şeydir denilir"

(Duhân, 40-50).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, "Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri eğlence olsun diye yaratmadık" (Duhan, 39) ifadesi ile, dirilişin ve Kıyametin isbatı kastedilmiştir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun peşinden, "Şüphe yok ki o ayırdetme günü onların hepsinin (randevu) vakitleridir" buyurmuştur. 42[42]

Yevmul-Fasl'ın Manası

Kıyamet gününe, "yevmü'l-fasl" {ayırdetme) günü denilmesinin sebepleri şunlardır:

1) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ o gün cennetliklerle cehennemlikleri birbirinden ayırır."

2) O gün hüküm (netice) ve kaza (muhakeme) bakımından kulların arası ayırdedilir.

3) Bu gün, mü'minler hakkında, Allah'ın, mü'minler ile mü'minlerin hoşlanmadıkları herşeyin arasını ayırması, onları mü'minlerden uzaklaştırması manasında; kâfirler hakkında da, Allah'ın, kâfirler ile kâfirlerin elde etmek istediği bütün şeylerin arasını ayırması manasında, "yevmü'l-fasrdır.

4) Allah Teâlâ, herkesin durumunu bu günde olduğu gibi ortaya kor. Dolayısıyla herkes için, hiçbir şüphe ve ukde kalmaz. Böylece de bütün hayaller ve şüpheler, belirsizlikler ve adatmacalar bertaraf edilmiş olur, sadece gerçekler ve deliller kalır. ibn Abbas (r.a) bu ayetin manasının, "Rahman bütün kullarının arasında, onların randevu vakitlerini ayırır-belirler. Böylece iyi olanları kötülerden (yani kâfir ve günahkârlardan ayırır" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu günü tavsif ederek, "Şüphe yok ki o gün dost dostuna, hiçbir akraba hiçbir akrabasına hiçbir şekilde fayda vermez. Onlara yardım edilmez" yani onlara yardım edebilecek kimseler yoktur" buyurmuştur ki, bu: "Kendisinden yardım beklenen, ya din ya neseb bakımından yakın olanlardır, yahut da azad edilmiş kölelerdir. İşte bütün bunlara, "mevlâ" denir. Binâenaleyh bunlardan böylesi bir yardım sâdır olamayacağına göre, bunların dışındakilerden yardım hiç sâdır olmaz" demektir. Bu ayet, "Hiçbir canın hiçbir cana hiçbir şekilde fayda vermeyeceği günden sakının" (Bakara, 48) ayetine benzer. Vahidî,

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/584-585

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/585

ayetteki "mevlâ manasına" (dost dostuna fayda vermez) cümlesiyle kâfirlerin kastedildiğini söyleyerek, "Baksana Allah Teâlâ, mü'minleri, "Allah'ın rahmet ettikleri böyle değil..." diyerek istisna etmiştir" der. İbn Abbas (r.a) ise o ifadeyle mü'minlerin kastedildiğini, çünkü mü'minlere, peygamberler ve meleklerin şefaat edeceklerini söylemiştir. 43[43]

Zakkum: Mücrimlerin Yiyeceği

Bil ki Allah Teâlâ, Kıyametin hak olduğuna delil getirip, sonra da o Kıyameti anlatınca, daha sonra da kâfirlerle ilgili tehdidini bildirip, peşinden ebrflr (iyiler) için olan vaadine yer vermiştir. Kâfirlerle ilgili olan tehdidi ise "Şüphesiz o zakkum ağacı, günaha düşkün olanın yiyeceği şeydir" ifadesi olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır: 44[44]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ifade, şîn'ın kesresiyle şeklinde de okunmuştur. Bu kelimenin şu üç değişik şekli vardır:
a) Şîn'ın fethası ve kesresiyle şecere ve şicere;
b) Yâ ile
c) bâ ile 45[45]

İkinci Mesele

"Zakkum" kelimesinin hangi kökten türetildlğine dair açıklamalar, Sâffât Sûresi'nde geçmiş olup, tekrar etmeye gerek yok. 46[46]

Mu'tezile'nin Vaid Hakkında İddiasına Cevap

Mu'tezile şöyle demiştir: "Ayet, bu şiddetli va'îd'in günahkârlar için de söz konusu olduğuna delâlet etmektedir. "Esîm", kendisinden günah sâdır olan kimse demektir. Dolayısıyla ayetin bu va'îdinin fâsıklar için de söz konusu olduğu açıktır.Buna şöyle cevap verilir: Biz, Fıkıh Usûlü'nde, başına harf-i tarif gelmiş olan müfred (tekil) isimde, aslolanın önceden bahsi geçen birşeye hamledilmesi ve umumî (genel) manada olmadığını anlatmıştık. Burada önceden bahsi geçen şey ise, kâfirlerdir. Dolayısıyla, "el-esîm" (o günahkâr) kelimesinin, kâfirler manasına alınması gerekir. 47[47]

Dördüncü Mesele

EbÛ Hanîfe'ye göre Kur'ân'ı manası ile kıraat etmek caizdir48[48] Ebû HarîîTe, bu hususta şunu delil getirmiştir:
Rivayet edildiğine göre İbn Mes'ûd bu ayeti birisine öğretiyordu. Bu kişi, ta'âmu'I-esim diyemiyor, ta'âmu'I-le'fm diyordu. İbn Mes'ûd (r.a), "Hiç olmazsa, (aynı manaya gelen)

---

[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/585-586
[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/586
[45] 45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/586
[46] 46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/586
[47] 47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/586-587
[48] 48[48] Bu hüküm, Hanefi mezhebinde mutlak değil, çok kayıtlıdır. Aslında okumaktan aciz olan kimse hakkında sırf namaz farizasını ifa için ve muvakkaten olmak kayıtlan ile mukayyettir. Yoksa hanefiler tercümeye "Kur'ftn" denilmeyeceğinde müttefiktirler (M. kuttan, Mesahis, s. 320) (ç.).

"ta'âmu'l-fâcir" de" dedi. Bu delil, Usûl-ü Fıkıh'da anlattığımız gibi, son derece zayıf bir delildir.

Daha sonra "erimiş madenler gibi" buyurulmuştur. Bu kelime, mîm'in zammesi ve fethasıyla okunmuş olup, ne manaya geldiği Kehf Sûresi'nde geçmiştir. Allah Teâlâ, günahkârın (cehennemdeki) yiyeceğini, "mühl"e benzetmiştir. Mühl ise, zeytinyağının ve katranın tortusu; bakır ve benzeri madenlerin eriyiği demektir. Söz bu kelimeyle tamamlanmış ve daha sonra Cenâb-ı Hak, bu yiyeceğin kâfirlerin karınlarında kaynadığını bildirerek, buyurmuştur. Bu fiil, tâ ile de okunmuştur. Bunu tâ ile okuyanlar, bunun faili olan "şecere" kelimesinin müennes oluşundan ötürü; yâ ile okuyanlar da, "ta'Am" kelimesini faili kabul ederek okumuşlardır. Çünkü "ta'âm" (yiyecek) de, mana bakımından "o ağacın meyvesi" demektir. Ebû Ubeyd, bunun yâ ile okunuşunu tercih edip şöyle demiştir: "Çünkü daha önce bahsi geçen kelime, yani "mühl" kelimesi, fiilin peşisıra geldiği kelimedir. Binâenaleyh fiilin müzekker (yâ'lı) olması evlâdır." Ama bil ki bu fiilin failini "mühre götürmek caiz değildir. Çünkü "mühl", burada müşebbehün bih (kendisine benzetileredir. Mühl gibi kaynayan şey ise, mühl'e benzeyen şeydir. Çünkü iyice kaynadığında ona "hamîm" denir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Tutun o günahkârı ve sürükleyip götürün" buyurmuştur. Leys, "Bu kelime, insanın yakasından tutup, onu kendine doğru çekip, hapse veya istemediği bir işe götürmendtr. Arapça'da, denir ki, bu, "bir kimsenin, hayvanın yularının dibinden yakalayıp, hayvanı zorla çekip götürdüğünde kullanılır" demiştir. İbn Sikkît ise, "Birisini zorla çekip hapsetmek istediğinde dersin" demiştir. Bu, bu kelime hakkındaki bütün dilcilerin görüşüdür. Dilciler, tıpkı ve fiillerinde olduğu gibi, bu fiilin de tâ'nın kesresi ve zammesiyle kullanılabileceğini söylemişlerdir. Her ikisi de doğru kullanıştır.

"Cehennemin tâa ortasına sürükieyin. Sonra da başından aşağı kaynar su azabından dökün" denilmiştir. Bu ifadede aslolan, ya, "Başından aşağı kaynar suyu dökün" denilmesi; yahut da, "Başlarının üstünden kaynar sular dökülür" denilmesiydi. Fakat ayetteki teşbih, dahileri ve mükemmel bir manayı ifade eder. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "o kimsenin üzerine bu kaynar suyun azabını dökün" demiştir ki bu, tıpkı, "Ya Rabbî, bize bol bol sabır ver" (Bakara, 250) denilmesi gibidir.

Cenâb-ı Hak, bu azabı. Hani sen, çok ulu ve şerefli idin(!)" buyurmuştur. Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) O günahkâra (kâfire), cehennemde istihzavârî böyle hitab edilmiş olup, "Aslında sen böyle değilsin" manası kastedilmiştir.

2) Ebû Cehil, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Onun soyu içinde, benden daha ulu ve şerefli kimse yoktur. Allah'a yemin ederim ki, sen ve Rabbin, bana hiçbirşey yapamazsınız" demiştir.

3) Bu, "Sen (Ey kâfir), izzetin (ululuk ve şerefin) Allah ile olmada değil, başka şeyferde olduğunu sanıyor ve onlarla şeref bulmak istiyordun. Şimdi içine düştüğün şeye bak" demektir. Ayetteki *iJfr tJJÎV şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Bu azab sizin şüphe edip durduğunuz şeydir" buyurmuştur ki bundan maksad, O'nun, bu sûrenin başında, "Hayır, onlar bir şüphe içinde oyalanıp duruyorlar" (Ouhan. 9) ifadesiyle anlattığı şüphelendir.

"Muttakîier ise, gerçekten emin bir makamda, cennetlerde, pınarların başındadırlar. İnce, nazik ve kalın ipeklerden, atlaslardan giyecekler ve karşı karşıya oturup muhabbet edeceklerdir. İşte iş böyledir. Onlara, bembeyaz şahin gözlü hurileri eş yaptık. Orada güvenli olarak (hizmetçilerden), her türlü meyve isterler. Orada, ilk ölümden başka ölüm tatmazlar. (Allah) onları cehennem azabından korumuştur. Rabbinden bir fazl-u kerem olarak (verilmiştir bunlar). İşte, en büyük saadet budur. Biz onu (o dersi), ibret alsınlar diye, senin dilinle kolaylaştırdık. Artık bekle, çünkü onlar da bekliyorlar"

Bil ki Allah Teâlâ önceki ayetlerde va'îdinden bahsedince, bu ayetlerde de vaadinden bahsedip, "Müttakiler ise..." buyurmuştur. Ehl-i sünnet âlimlerimiz, "şirkten ittikâ eden (sakınan-korunan) herkese "müttakî" denir. Binâenaleyh günahkâr mü'min de bu vaadin sınırlarına girer" demişlerdir. 49[49]

Güzel Mesken

Bil ki Allah Teâlâ, onların cennetteki refahlarının sebebi olarak şu dört şeyi zikretmiştir:
a) Meskenleri (evler i-yerl eri)... Bu hususta Cenâb-ı Hak, "Emin bir makamda..." buyurmuştur. Bil ki mesken, ancak şu iki şartın ve özelliğin bulunmasıyla güzel olur:
1) Korkulup-sakınılacak her türlü şeyden emin oluşu... Bu, ayetteki "emin bir makamda" ifadesiyle anlatılmaktadır. Ekseri kıraat âlimleri, mîm'in fethasıyla "mekâm" şeklinde okurlarken, Nafi ve İbn Âmir, mîm'in zammesiyle mukam şeklinde okumuşlardır. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu kelimenin, mîm'in fethasıyla olan "makam" şekli, "durma yeri" manasına olup, bununla mekân manası kastedilir ki, bu kelime umumî manada kullanılan hususi kelimelerdendir. Zammeli şekli ise, "bekletme yeri" manasınadır. "Emin" kelimesi
de, fiilinden olup, "hâin"in zıddıdır. Makam kelimesinin, "emin" olarak tavsif edilişi, bir istiaredir. Çünkü "korkutan yer", sahibinin insanı korkutması manasındadır.
2) O yerde, gezinti şartlarının bulunması... Bunlar da, bağ-bahçe (yeşillik), gözeler ve sulardır. Cenâb-ı Hak, cennetliklerin meskenlerinde (yerlerinde) bu şartın bulunduğunu belirtince, daha güzeli olmayacak şekilde tavsif etmiş olur. 50[50]

İpek Hil'at

b) Giyim - kuşamları... Cenâb-ı Hak, bu hususta "ince, nâzik ve kaim ipeklerden, atlaslardan giyecekler onlar" buyurmuştur. "Sündü8"ün, ince ipek; "istebrâk'm da kalın ipek olduğu söylenmiştir. "İstebrâk" kelimesi, --pl-ı kelimesinden Arapcalaşmış bir kelimedir. 51[51]

Kur'ân'da Arapça Olmayan Kelime

İmdi eğer, "Kur'ân'da, Arapça olmayan bir kelime nasıl bulunabilir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu kelime Arapcalaşınca, artık Arapça olmuş olur."
c) Karşı karşıya oturup muhabbet etmeleri... Bu, cennetliklerin biribirleriyle dostluk edişleridir. Buna göre eğer, "Bu şekilde oturmak bir ürküntü (rahatsızlık) verir. Çünkü, bu durumda onlardan herbiri, diğerinin yaptıklarını görür. Bir de sevabı-mükâfaatı az olan, mükâfaatı çok olanın durumunu gördüğünde, huzuru kaçar" denilirse, biz deriz ki: Âhiret halleri, dünya hallerine benzemez.
d) Eşleri, hanımları... Bu hususta Cenâb-t Allah, "İşte böyledir, onlara bembeyaz şahin gözlü hurileri eş yaptık" buyurmaktadır. Bu ifadenin başındaki "kâf" ile ilgili şu iki izah yapılabilir:
1) Takdiri, "iş böyledir" şeklinde olarak, mahallen merfûdur.
2) Takdiri, "Onlara işte böylesini verdik" şeklinde olarak, mahallen mansubtur. Ebû Ubeyde, "Ayetteki **^jj ifadesi, tıpkı, eşin eşi ile çift teşkil etmesi gibi, "Onları çiftler yaptık, yani ikişer ikişer kıldık" demektir" der. Âlimler, bu ifadenin cennette bir evlendirme akdinin (nikâhın) bulunduğuna delâlet edip etmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Yunus, bu ifadenin, "Biz onları onlara yaklaştırdık" demek olduğunu, "tezvic blha'"nın evlendirme manasına gelmediğini, çünkü Arabın, bu manada demeyip de, delili Hak Teâlâ'nın, "Zeyd ondan tamamen boşanınca, biz onu sana nikahladık" (Ahzab, 37) ayetidir. Binâenaleyh eğer, maksad, şeklinde ifade edilseydi, bu ayette de, denilirdi. Dolayısıyla bir kimesinin, deyişi, "O tek ile, onu bir başkasıyla çift yaptım" manasına gelir. Bu tıpkı denilmesi gibidir. 52[52]

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/587-589
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/589
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/589
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/589-590

Hürr Kelimesi

"Hürr" kelimesi hakkında vahidî, "Bu kelime beyaz manasınadır ve "tahrîr" beyazlatmak demektir" der. Biz bu kelimeyi Mâide 111. ayetin tefsirinde inceledik. Gözün beyazının alabildiğine beyaz, siyahının da alabildiğine siyah olduğunu ifade etmek için, denilir. Gözlerinin beyazı, teninin renginde olmadıkça kadına "havra" (bembeyaz) denilmez. Bu ayetteki "hur" ile beyazlığın kastedil işinin delili, İbn Mes'ûd (r.a)'un bunu, şeklinde okumuş olmasıdır, "lys" da, beyazlık manasınadır.
Ayetteki, kelimesi, kelimesinin çoğulu olup, "ayna", iri gözlü kadın demektir. Cübbâî, gözleri iri ve büyük olduğunda erkek için kadın için ifadesinin kullanıldığını ve bu iki kelimenin cemisinin de kelimesi olduğunu söylemiştir.
Âlimler, ayette geçen "hûrl-ıyn"ın kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Hasan el-Basrî. "Bunlar sizin o dişi dökülmüş ihtiyar karılarmızdır. Allah onları yeniden yaratmıştır" derken, Ebû Hureyre (r.a), "Bunlar, dünya kadınları değildir" demiştir. 53[53]

İtminanla Yiyecek Yemeleri

e) Yiyecekleri... Cenâb-ı Hak bu hususta, "Orada, güvenli olarak (hizmetçilerden), her türlü meyve isterler" buyurmuştur. Âlimler, bunun, "Onlar, sınırlanmadan ve hastalıklardan emin oldukları için, hertühü meyveden yerler" manasında olduğunu söylemişlerdir.
Cenâb-ı Hak, o cennetliklerin içinde bulundukları bolluk ve rahatlıkları ifade edince, "Orada, ilk ölümden başka ölüm tatmazlar" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak, şöyle iki soru bulunmaktadır: 54[54]

İlk Ölüm Azabı

Birinci Soru: Onlar ilk ölümü cennette tadmadılar. Öyleyse, daha nasıl böyle bir istisna yapılabilmiştir? Buna şu şekilde cevap verilmiştir:
1) Keşşaf sahibi, "Bununla, "Onlar orada ölümü kesinlikle tadmazlar" denilmek istendiğini; işte bunu ifade için de, ".. ilk ölümden başka" ifadesine yer verildiğini; zira, geçmiş bir ölümü, gelecekte tadmanın imkânsız olduğunu; böylece bu ifadenin, muhal olana bağlanmış şeyler türünden olduğunu; buna göre adeta sanki, "Eğer İtk ölümün gelecekte tadtlması mümkün olsaydı, muhakkak ki o cennetlikler onu tadarlardı.." şeklinde olduğunu" söylemiştir.
2) Ayetteki Sîı (illâ) edatı lâkin anlamında olup, ifadenin takdiri, "onlar orada ölümü tadmazlar; ne var ki, onlar, İlk ölümü tadmışiardır" şeklindedir.
3) Hakiki cennet, nefsin, marifetullah, tâatullah ve muhabbetullah ile huzur bulması ve manevî bir neşeye kavuşmasıdır. Bu demektir ki, bu saadeti elde eden kimse, dünyada da cennette, ahirette de cennettedir. Durum böyle otunca da, ilk ölüm, insanın, gerçek cennet olan marifetullah ve muhabbetullah cennetinde iken tahakkuk etmiş olur. Binâenaleyh bu istisna bizim, "Gerçek cennet, yeme içme yurdu olan bu yurt değil, işte bu halin tahakkuk etmesidir" şeklindeki sözümüze adeta
bir dikkat çekmek için söylenmiştir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s),"Peygamberler ölmezler, ancak onlar, bir evden başka bir eve naklolunurlar" buyurmuştur.
4) Bir şeyi deneyip ona muttali olan kimse hakkında, "O, onu taddt.." denilmesi doğru olur. "Bilme'Vi tadma" ile adlandırmak sahih olunca da, onu hatırlamanın da "zevk" (tadma) şeklinde adlandırılması doğru olur. Buna göre, ifadesinin manası, "Onlar ancak, ilk ölümü hatırlamaları sebebiyle meydana gelen zevki tadarlar..." şeklinde olur.
İkinci Soru: Cehennemlikler de, ahirette ölmeyeceklerdir. Şu halde, herkes bu hususta

---

[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/590
[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/590

müşterek iken, daha niçin bu müjde cennetliklere verilmiştir?

Cevap: Müjde, hayatın devamı hakkında vâki olmayıp, tam aksine bu müjde, o hayatın, daha önce dünyada yapılan hayır ve mutlulukların tahakkuku ile birlikte devam edeceği hususunda olmuştur. Böylece, fark anlaşılmış olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Allah) onları, cehennem azabından korumuştur" buyurmuştur. Şedde ile vakkâhum şeklinde de okunmuştur. Buna göre onlar şayet, "Delil, cehennemden korunmanın, cenneti kazanmış olmanın bildirilmesinden önce bildirilmesini gerektirir. Çünkü, cehennem azabından korunan kimse, kurtarabilir de, kurtaramaz da... Binâenaleyh, işte bundan sonra, o kimsenin cenneti elde ettiği hususuna yer verilirse, o zaman bir mana ifade edilmiş otur. Ama cennetin iyiliklerini elde eden kimse, hiç şüphesiz, zaten Allah'ın ukubetinden kurtulmuş olur. Böylece de, cennet mükâfaatını elde etmenin bildirilmesinden sonra, cehennem azabından kurtulmuş olmadan bahsetmek bir şey ifade etmez" derlerse, biz deriz ki: Kelamın takdiri, Cenâb-ı Hakk'ın adeta, "Allah onları, evvelemirde cehennem azabından korumuştur" demiş olması biçimindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Rabbinden bir fazl-u kerem olarak (verilmiştir)" buyurmuştur ki, bu "Müttakîterin, cehennemden kurtulma, cenneti de elde etme namına ulaştıkları her şey, ancak Allah'ın lütfü İle tahakkuk etmiştir" demektir. Alimlerimiz, "Mükâfaat, hak edip müstehak olma yoluyla değil, Allah'ın bir lütfü olarak tahakkuk eder" şeklindeki görüşlerine bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, müttakîlerin mükâfaatlarmın kısımlarını sayınca, bütün bunların, kendisinden olan bir lütuf ve ihsan ile tahakkuk ettiğini beyan buyurmuştur."

Kadî ise şöyle demiştir: "Cennetlikler, bu şeylerin pekçoğuna, her ne kadar kendi amelleri sayesinde müstehak olmuşlar ise de, bu, (cehennemden korunma işi), Allah'ın mahzâ lûtfu iledir. Çünkü Allah, mükellef tutmak suretiyle lütfetmiştir ki, bundan maksadı, O'nun, cennetlikleri işte bu makama erdirmesidir. Binâenaleyh bu tıpkı, sayesinde bir eşyanın mülkiyetini elde edebilmesi için, başkasına mat veren kimsenin haline benzer.. Çünkü, bu elde edilen mülk hakkında, "Bu mülk, falancanın lütfü sayesindedir" denilir."

Biz diyoruz ki: Ey Mu'tezile, size göre, mükâfaat vermek, Allah üzerinde bir borçtur. Bunu ihlâl etmesi halinde, hafif meşrep ve cahil olur, ulûhiyyet vasfından çıkar. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın cennetlikleri cehennemden koruma işini, "Allah'dan bir lütuftur" diye nasıl vasf edebiliyorsunuz?..

Dahc sonra Cenâb-ı Hak, "işte, en büyük saadet budur" buyurmuştur. Alimlerimiz, "tafdîl-lûtfetmenin, hakedilen, mükâfaattan daha üstün bir derece olduğu hususunda bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü, Allah Teâlâ bunu, ilk önce, "kendisinden bir fadl, lütuf" olmakla tavsif etmiş, daha sonra da, "Kendisinden olan bu fadl'ı, lutf'u", büyük bir saadet olarak nitelemiştir. Buna, şu da delâlet etmektedir. Büyük bir hükümdar, ücretle çalıştırdığı işçiye ücretini verip, daha sonra bir başka kimseye, elbisesini vermesi halinde, bu elbise, durum bakımından, o ücreti vermekten daha hoş ve güzel olur..

Cenâb-ı Hak, delillerini beyân edip, vaad ve va'îdini de açıklayınca, "Biz onu, ibret alsınlar diye, senin dilinle kolaylaştırdık" buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı, bu sûrenin başında, "Kitâb-ı Mübîn -yani açıklaması ve faydası bol" diye vasfedip, sonunda da bu hususu tekîd eden şeyi getirerek, "Bu faydası bol, apaçık kitabı, biz senin lisanınla kolaylaştırdık" yani "Onu, senin dilinle, Arapça olarak indirdik.. Ta ki onlar, öğüt alsınlar.." buyurmuştur" demektir.

Kâdî. "Bu, Allah Teâlâ'nın, herkesin iman etmesini, kendisini tanımasını istediğine ve hiç kimsenin kâfir olmasını istemediğine delâlet eder" demiştir. Alimlerimiz (ehl-i sünnet) ise, buna, jfadesindeki zamirler, hususî, muayyen kimselere ait zamirlerdir. Dolayısıyla biz, bu zamirleri mü'minlere raci kılıyoruz.." diyerek cevap vermişlerdir.

Daha sonra Cenâb-t Hak, "Onların basma gelecek olan şeyi, bekle.. Çünkü onlar da, senin başına gelecek olan şeyleri bekliyor, başına felâketler gelmesi ümidi ve beklentisi içindeler" buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir.

Musannif (r.h) şöyle der: "Bu sûrenin tefsiri, 603 H. yılının Zilhicce ayının 12. gününün gece yarısı olan Salı günü gecesi tamamlanmıştır.

"Ey lûtfu ve iyiliği, devamlı ve kadîm olan Allah! Sana, Arşın aydınlığı, kürsînin ziyası, göklerin basamakları, yörüngeleri üzere, en üst noktaya çıkmış ve yap-boz (kevn ü fesad) aleminin tozlarından münezzeh olan yücelikler üzerinde bulunan gerek sabit gerekse gezegen yıldızların nurları şehâdet etmektedirler ki, Evvel, Hak ve Ezelî olana, aklın kuracağı ilgilerden, hatıra gelecek şeylerden ve muhdesât alemiyle ilgili olanlardan hiçbir şey uygun ve münasip düşemez..

Işığı giderilen ay noksanlığını itiraf eder. Güneş de, burçlardaki hareketinin şehadetiyle, kendisinin, Rahman olan Allah'ın yönetimine muhtaç olduğunu itiraf etmekte... Tabiatlar da, üstün kudretin altında ezilip gitmektedir. O halde bu demektir ki, Allah, yücelerin yücesinde, gayb perdeleri arkasındadır. Değişen şeyler ise, O'nun değişmediğine şehâdet etmekte; birbirini izleyerek yok olan şeyler, O'nun sermediyesinin devamını dile getirmektedir. Kendisine, "geçmiştir" "gelecektir" hükmünü yönelttiğimiz her şeyin yaratıcısı O'dur ve O, ondan yücedir. O'nun vücuduyla vücud (varlık) icâd edilmiştir. Yokluk ve yıkılış da, yine O'nun yok etmesiyledir. O'nun dışında kalan her şey, O'nun ceberrûtuna şaşırmıştır; melekûtunun nuru doğduğunda, aydınlatıcı ve nurdur. Mahlûkatının aklında, ancak, O Allah'ın yarattığı her şeyden başka, onların dışında olduğu fikri vardır. İzzet-celâl, kudret-kemâl, cûd-ihsan... hep O'nun'dur. Ey, bizim ve bizim ecdadımızın Rabbi! Ancak seni arzular, senin için namaz kılar ve oruç tutarız. Dayanılacak, ancak sensin. Sen, ilk mebde'sin, evvelsin. Seni, noksan sıfatlardan tenzih ederiz, takdis ederiz!. [55][55]

---

[55][55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/591-593

CÂSİYE SURESİ

Onyedi ayet olup, Mekkî'dlr.

Tenzili ve Tekvini Ayetler

"Ha Mîm. (Bu) kitabın indirilişi, mutlak kadir, yegâne hüküm ve hikmet sahibi Allah'tandır. Şüphe yok ki, göklerde ve yerde, mü'minler için kat*î ayetler vardır. (Allah'ın) sizi yaratmasında ve yeryüzüne yayıp üretmekte
olduğu herbir canlıda, sağlam bilgi edinecek bir zümre için ayetler vardır. Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah'ın gökten nzık indirip, onunla yere, ölümünden sonra can vermesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde, akıllarını kullanacak kimseler için ayetler vardır. İşte bunlar, Allah'ın ayetleridir ki, sana bunları, gerçeğe mutabık olarak okuyoruz. Artık onlar, Allah'ın ayetlerinden sonra, hangi söze inanırlar?"
(Câaiye, 1-6). 1[1]
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

İ'rab

Bil ki, ifadesinin tahlili hakkında şu izahlar yapılabilir
1) mübteda, ifadesi, onun haberi. Böyle olması halinde, takdiri, "HA Mim'i
indirmek, Kitabı indirmektir..." şeklinde olan bir muzaf hazfedilmiş olur. kelimesi de kelimesinin sılası, (yani müteallakı)dır.
2) kelimesinin takdiri, "Bu Hâ Mîm'dir" şeklinde olarak (mahzuf mübtedânın haberidir). Daha sonra söze, biz yeniden başlayarak, ifadesini mübteda, ifadesini de haber tutarız.
3) kelimesinin kasem (yemin), ifadesinin kasemin sıfatı, ifadesi de, kasemin cevâbı olması... Buna göre mana, "Kitabı indirmek demek olan Hâ Mîm'e yemin ederim ki, göklerde ve yerde..." şeklinde olur. 2[2]

El-Azîzu'l-Hakim'in İzahı

Ayetteki, jgilı ifadesini, hem "kltâb" sözünün hem de Lafzâ-i celâlin sıfatı tutmak mümkündür. Ne var el- ki, ikincisi daha uygun olup, bunun delilleri şunlardır:
1) Biz, bu iki kelimeyi, Lafzatullah'ın sıfatı kabul edersek, ifâde, "hakikat", kitabın sıfatı kabul edersek, "mecaz" olmuş olur. Halbuki hakikat, mecâz'dan daha evlâdır.
2) Daha fazla yakın olmak, daha fazla tercih edilmiş olmayı gerektirir.
3) Biz, el-Azîz ve el-Hakîm kelimelerini, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı olarak kabul edersek, bu, Kur'ân'ın hak olduğuna delâlet eden delile bir işaret olmuş olur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın "Aziz" olması, O'nun bütün mümkinâta kadir olduğuna; "Hakîm" olması da, O'nun bütün herşeyi bildiğine, her şeyden müstağni olduğuna delâlet eder. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın Azız ve Hakîm olmasının yekûnundan, bizim için, O'nun bütün mümkinâta kadir, bütün malûmatı bilen, herşeyden müstağnî olan bir zât olduğu; böyle olan her şeyden ise, abes ve bâtıl şeylerin sudur etmesinin imkânsız olduğu hakikati tahakkuk etmiş olur. Durum böyle olduğunda da, mu'cizelerin zuhuru, peygamberin doğruluğuna delil olmuş olur. Böylece, bizim "Azîz ve Hakîm" kelimelerini, (ayette) Allah'ın sıfatı kabul ettiğimizde, işte böyle bir faydanın ortaya çıktığı sabit olmuş olur.
Ama biz bu iki kelimeyi, "kltâb" lafzının sıfatı kabul edersek, bundan yukardaki mâna meydana gelmez. Binâenaleyh, birincisi daha evlâ olur. Allah en iyisini bilendir. 3[3]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/597
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/597-598
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/598

Mü'minlere Deliller

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki, göklerde ve yerde, mü'minler için kati ayetler vardır" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Ayetin bu ifadesini zahirî manasına almak mümkündür. Çünkü miktarları, keyfiyetleri ve hareketleri gibi, göklerin ve yerin bizzat kendilerinde, Allah'ın varlığına delâlet eden birtakım haller mevcuttur. Hem güneş, ay, yıldızlar, dağlar ve denizler, gökler ile yerde bulunup, bunların her biri birer ayettir. Bu ayetin manasının, Bakara SÛresi'nde de, "Muhakkak ki, göklerin ve yerin yaratılmasında, ... ayetler vardır" (Bakara. 164) biçiminde açıkça ifade edildiği gibi, "Göklerin ve yerin yaratılmasında..." şeklinde olması da mümkündür ki, bu da, bizim "Hamd, gökleri ve yeri yaratan ... Allah'a mahsustur"(En’am, ı) ayetinin tefsirinde de söylediğimiz gibi, hür ve irâde sahibi olan kadir bir zâtın bulunduğunu gösterir.
İkinci Bahis: Biz, En'âm 1 ayetinin tefsirinde, göklerde ve yerde olan pekçok hususun, hür ve irâde sahibi kadir bir ilâhın bulunduğuna delâlet ettiğini söylemiştik. Bunların bir kısmını tekrarlamada herhangi bir mahzur yoktur. Bu sebeple biz diyoruz ki: Bütün bunlar, işte şu bakımlardan, bir yaratıcının bulunduğuna delâlet eder:
1) Bunlar, hadis olmaktan halî olmayan birtakım maddelerdir. Hadis olmaktan uzak olmayan her şey ise, hadistir. Binâenaleyh bu demektir ki, bu maddeler hadistir. Her hadis olan şeyin ise, bir muhdis'i (yaratıcısı) vardır.
2) Bunlar, birtakım cüzlerden, kısımlardan meydana gelmiş olan mürekkeb şeylerdir. Maddelerin birbirlerine benzediklerini daha önce açıkladığımız üzere, bu mucizeler birbirlerinin eşi ve dengidirler. Ama bu cüzlerin bir kısmı yüzeyde değil, içlerde yer almış iken, diğer bir kısmı ise, bir kısımlarda değil satıhta bulunmaktadır. Binâenaleyh, bu cüzlerin her birinin, şu anda bulundukları o yerde bulunmaları mümkün şeylerden olmuş olur. Her mümkün İçin ise, bir müreccih bulunmaktadır.
3) Feleklerin ve unsurların, maddî olan mahiyetlerinin bütünü açısından birbirlerine benzemelerine rağmen, ısı, soğukluk (rutubet), felekî ve unsur? letafet ve kesafetler gibi, bunlardan herbirinin hususî ve belli sıfatları bulunmaktadır. Böylece bu iş, mümkin bir iş olmuş olur ki, her mümkin İçin ise, mutlaka bir müreccih gerekir.
4) Yıldızlar kütleleri, renklen açısından farklı farklıdırlar. Meselâ, Zuhal (Satürn) yıldızı soluk; Müşteri beyaz; Merîh kırmızı, Güneş, tam beyaz; Zühre, inci beyazlığında, Utarid san ve ay da yumurta akı beyazlığında, yani solgun beyazdır. Hem bunların bir kısmı uğurlu; bir kısmı uğursuz; bir kısmı gündüzcü erkek, bir kısmı da gececi dişidir. Halbuki biz, maddelerin, zatları açısından birbirlerinin dengi olduklarını kabul etmiştik. Binâenaleyh, bu farklı farklı sıfatların hür, irâde sahibi, kadir bir ilâhın, bunlardan her birine belli sıfatları tahsis etmiş olmasından dolayı olmuş olması gerekir.
5) Her felek, belli bir yöne doğru sürat ve yavaşlık açısından, muayyen bir miktar ile hareket etmektedir. Bütün bunlar, mümkin olan hususlardır. Binâenaleyh, bunları böyle yaratan, hür ve irade sahibi bir failin bulunması gerekir.
6) Her feleğin belli bir hususiyeti vardır. Kİ bunlar da, caiz ve mümkün olan şeylerdendir. Binâenaleyh, her feleğe o belli hususiyeti veren, hür ve irâde sahibi bir failin bulunması gerekir. Bu manadaki izahların tamamı, En'âm 1 'deki ayetin tefsirinde mevcuttur. 4[4]

Deliller Müminlere mi Mahsus?

Üçüncü Bahis: Ayetteki, "...mü'minleriçin, kattayetler...*' ifadesi, bu ayetlerin (delillerin) sadece mü'minlere tahsis edilmiş olmasını gerektirir. Hu'tezlle şöyle demiştir: "Bunlar, hem mü'minler hem de kâfirler için birer delildirler. Ancak ne var ki, bunlardan kâfir değil de mû'min istifâde edince, bunlar, "mü'minîeriçin... birer ayet" olarak ifade edilmiştir. Bunun bir

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/598-599

benzeri de, (Bakan, z) ayetidir. Çünkü Kur'ân, bütün insanlar için bir hidâyet rehberidir. Nitekim Cenab-ı Hak, 'İnsanlar için bir rehberdir.." {Banara, 185) buyurmuştur. Ancak ne var ki, ondan sadece ve hassaten mü'minier istifade edince, pek yerinde olarak, "müttakiler için bir rehberdir..." denilmiştir. İşte burada da böyledir."

Alimlerimiz ise, "Delil ve ayet, bir şeyin bilgisinin, kendisinin bilinmesine dayandığı şeydir. Bu bilgi ise, o delil gereği değil de, Allah Teâlâ'nın yaratmasıyla meydana gelir. Allah bu bilgiyi ise, kâfir hakkında değil, mü'min hakkında yaratmıştır. Bu sebeple bu, kâfir hakkında değil de, mü'min hakkında bir deli! olmuş olur" demişlerdir. Allah en iyisini bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Allah'a) sizi yaratmasında ve yeryüzüne yayıp üretmekte olduğu herbir canlıda, sağlam bilgi edinecek bir zümre için, ayetler vardır" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Keşşaf sahibi şöyle der: ifadesi, ifadesindeki muzâfun ileyh durumunda olan zamire değil de, muzâf olan (yaratmak) kelimesine atıftır. Çünkü, muzâfun ileyh olan zamîr-i mecrûr-i muttasıldır. Zamir-i mecrûr-i muttasıl üzerine atfetmek ise, kabîh addedilmiştir. Binâenaleyh Arapça'da, "Sana ve Zeyd'e uğradım" denilmez. İşte bundan dolayı, Hamza'nın {Nisa, i) ayetindeki kelimesini, ile (ve'l-erhâmi) şeklinde okumasını eleştirmişlerdir. Bu atfı çirkin addedenler, a şeklinde bir ifâde de kullanmazlar (bunu da çirkin addederler)." 5[5]

Kıraat Farkı

İkinci Bahis: Hamza ve KİsÂf, hem bu ayetteki kelimesini, hem de bundan sonra gelen (Câsiye.s) ifadesindeki kelimesini tâ'nın kesresi ile (âyâtin) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, her ikisini de merfu olarak, (âyâtun) şeklinde okumuşlardır. Merfû okunması, Müberred, Zeccâc ve Ebû Ali'nin* ileri sürdüğü şu iki yöndendir:

a) Bu. di ve onun dahil olduğu cümlenin mahalline atfa göredir (ona nisbetledir). Çünkü, Ot, ve kendisinde amel ettiği şeyin (isminin) mahalli, mübtedâ olmakla merfûdurlar. Binâenaleyh buradaki merfûluk mahalle hamledilmiştir. Nitekim sen, "Muhakkak ki Zeyd yola çıkmıştır, Amr da..." dersin. Cenâb-ı Hak da, "Allah, müşriklerden beridir, Resulü de..." (Tevbe, 3) buyurmuştur. Çünkü ifâdesinin anlamı, kişinin, "Allah müşriklerden uzaktır; Resulü de..." demesidir.

b)ifadesinin, müste'nef bir cümle oluşudur. Bu durumda söz, cümlenin cümleye atfı şeklinde olmuş olur. Nitekim sen,"Muhakkak ki Zeyd, yola çıkıcıdır; Amr da, yazıcıdır" dediğinde, "Amr da yazıcıdır" ifadesini, müstakil bir kelam kılmış olursun ki, bu da, senin tıpkı, "Zeyd evdedir. Ben yarın falan şehre çıkacağım" demen gibidir ki, sen böylece burada iki ayrı şeyden bahsetmiş, bu iki şeyden her birini diğerine vâv ile bağlamış olursun. Bu izah, Ebu'l-Hasan ve Ferrâ'nın tercih etmiş olduğu izahtır.

Bu ifadelerin mansûb okunuşlarının izahına gelince, "Sizin yaratılmanızda da ayetler vardır.." takdirinde olmak üzere, ifadesine atfedilmiş olması sebebiyledir. Bu görüşte olanlar, bu kıraatin, Ubeyy İbn Kâ'b ile Abdullah İbn Mes'ûd'un kıraatinde de aynenşeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu kıraate göre, bu ifadenin başına lâm'ın gelmesi, bu sözün nin başına geldiği cümlenin lafzına atfedildiğini göstermektedir.

Üçüncü Bahis: Ayetteki "ve sizi yaratmasında..." ifadesinin manası, "insanları yaratmasında" şeklindedir. O halde, ayetteki ifadesi, diğer canlıların yaratılmasına bir işaret olmuş olur. Bu ifadenin hür, irade sahibi bir kadir ilâhın varlığına delâlet etmesinin izahı da şudur: Maddeler (mahiyetçe) birbirlerine eşittirler. Binâenaleyh, bu maddelerden herbirisine belli bir cüz'ün, belli bir sıfatın, belli bir şeklin verilmiş olmasının mutlaka, hür, irade sahibi olan kadir bir varlığın tahsisi ile olmuş olması gerekir ki, bu hususa, o canlının bir yaştan diğer yaşa, bir halden diğer hale geçişi de dahildir. Bu konudaki tafsilat daha evvel geçmişti. 6[6]

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/599-600

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/600-601

Gece İle Gündüzün İhtilafı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde..." buyurmuştur. Bu "ardarda geliş" (ihtilâfu'l-leyl...) şu şekillerde olabilir:

a) Gündüzün gece ile, gecenin de gündüz ile yer değiştirmesi.

b) Bazan gündüzün uzunluğunun gecenin uzunluğundan fazla olması, bazan da aksi olması.. Ve, yazın günlerin uzaması oranına göre, kışın gecelerin uzaması..

c) Senenin günlerinde, güneşin doğuş noktalarının değişmesi. 7[7]

Ölmüş Yerin Diriltilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'ın gökten nzık indirip, onunla yere, ölümünden sonra can vermesinde..." buyurmuştur ki, bu da, hür, irade sahibi bir failin bulunduğu görüşüne şu bakımlardan delildir:

a) Bulutların inşâsı ve onlardan yağmurun indirilmesi..

b) Yere düşen daneden, bitkilerin meydana gelmesi..

c) Farklı farklı bitkilerin meydana gelmesi.. Bu farklılık, çeşitlilik, ağacın gövdesi, dalları, yaprakları ve meyveleridir. Sonra o meyvelerden, ceviz ve badem gibi, kabuğun, özü (içi) kuşatmış olduğu türler vardır; kayısı ve şeftali gibi, özün çekirdeği kuşattığı türler vardır; incir gibi, kabuğu (çekirdeği) olmayan türler de vardır. Binâenaleyh, bunca çeşidine rağmen, muhtelif bitkilerin meydana gelmesi, Hakîm Rahîm, irâde sahibi bir failin bulunduğu görüşünün doğruluğuna delâlet eder8[8]

Rüzgârlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "rüzgârları evirip çevirmesinde..." buyurmuştur ki rüzgârlar da, farklı taksimatlara göre, pekçok kısımlara ayrılırlar. Meselâ, doğu-batı, kuzey-güney şeklinde kısımlara ayrıldığı gibi; sıcak soğuk, faydalı ve zararlı diye de kısımlara ayrılır.

Cenâb-ı Hak, bu pekçok çeşit delillerden bahsedince, "Bunda, akıllarını kullanacak bir kavim için ayetler vardır" buyurmuştur. 9[9]

Benzer Ayetle Mukayese

Bil ki, Cenâb-ı Hak, bütün bu delilleri, Bakara Sûresf'nde bir arada zikrederek, "Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar şeyleri denizde akıtan gemilerde, Allah'ın yukardan indirip yeryüzünü, ölümünden sonra dirilttiği suda, deprenen her hayvanı orada üretip yaymasında, gökle yer arasında bulunan itaatkâr rüzgârlar ve bulutları evirip çevirmesinde, düşünen kimseler için nice ayetler vardır" (Bakara, 164) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, bu sekiz çeşit delili burada zikretmiştir. Bu iki yer arasındaki farklılık şu bakımlardandır:

1) Cenâb-ı Hak, Bakara Sûresi'nde, "Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında..." buyurmuş, burada ise, "şüphesiz, göklerde ve yerde../' buyurmuştur. Alimlerimiz nezdinde doğru olan görüş, "halk-yaratma"nın "mahluk-yaratıcının" aynısı olduğudur. (Delili ise şudur): Cenâb-ı Hak, "göklerde, yerde..." denilmesi İle, "göklerin ve yerin yaratılmasında..." denilmesi arasında bir farkın bulunmadığına dikkat çekmek için, Bakara Sûresi'nde, "yaratılmasında..." buyurmuş, bu sûrede ise, böyle dememiştir. Böylece bu, "halk" (yaratma)'nin, "mahlûk-yaratılan"ın aynısı olduğuna bir delil olmuş olur.

---

[7] 7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/601

[8] 8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/601

[9] 9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/602

2) Cenâb-ı Hak, Bakara Sûresi'nde sekiz çeşit delilden bahsetmiş, burada ise bunlardan altısına yer vermiş, gemiler ve bulutlardan bahsetmemiştir. Bunun sebebi şudur: Geminin ve bulutun hareketinin dayandığı şey, farklı farklı rüzgârlardır. Binâenaleyh, adetâ bir sebep gibi olan "rüzgârlar"dan bahsetmek, gemiyi ve bulutu zikretmeye gerek bırakmamıştır.

3) Cenâb-ı Hak Bakara Sûresi'nde, bu delillerin tümümü birleştirmiş ve hepsine birden tek bir durak yapmıştır. Burada ise bu delilleri üç ayete yerleştirmiştir. Bundan maksat, bunların herbirine, müstakil olarak tam ve mükemmel bir nazarla bakmanın gerekli olduğuna dikkat çekmektir.

4) Cenâb-ı Hak burada, üç duraktan bahsetmiş, ki bunların ilki : ikincisi, üçüncüsü ise, Ojliiî ifadeleridir, öyle sanıyorum ki, bu tertibin sebebi, adeta şöyle denilmek istenmiş olmasıdır: "Mü'minlerden iseniz, bu delilleri anlayınız. Yok eğer mü'minlerden değil de, tam aksine hakkı ve yakîni araştıranlardan iseniz, o zaman yine bu delilleri anlayınız. Yok eğer ne mü'minlerden, ne de yakîni araştıranlardan iseniz, en azından sizler, akıllılar sınıfındansınız. Binâenaleyh, bu delilleri anlama ve tanıma hususunda gayret gösteriniz. 10[10]

Kur'ân'da Akaid

Bil ki pek çok fukahâ şöyle demişlerdir: "Kur'ân'da, kelamcıiarın bahsettiği ilimler yoktur. Aksine Kur'ân'da, ahkâm ve fıkıhla ilgili şeyler vardır." Bu, büyük bir gaflettir. Çünkü Kur'ân'da, sadece ahkâmlardan bahseden uzun bir sûre yoktur ama özellikle Mekkî sûreler başta olmak üzere, içerisinde tevhidin, nübüvvetin, öldükten sonra dirilişin ve Kıyametin delillerinin yer aldığı pek çok sûre vardır. Bütün bunlar, akaidin (kelâmın) konularındandır. Düşünüp inceleyen her insan, akaid (usûl) alimlerinin meşgul oldukları ilmin, Kur'ân-ı Kerîm'in mücmel (özet) olarak ihtiva ettiği ilmin tafsil edilmiş şeklinden başka bir şey olmadığını anlarlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "işte bunlar, Allah'ın ayetleridir ki, sana bunları gerçeğe mutabık olarak okuyoruz" buyurmuştur. Buradaki "hak" ile, bu ayetlerin doğruluğunun aklen malum oluşu kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü bu ayetlerin doğru olduklarının bilinmesi, ya naklen, ya aklen olabilir. Birincisi söz konusu olamaz. Çünkü naklî delillerin doğruluğu, hakîm, kadir ve âlim bir ilahın olduğunu bilmeye, nübüvvet müessesesini tanımaya ve mucizelerin o nübüvvetin doğruluğuna nasıl delâlet ettiklerini anlamaya dayanır. Binâenaleyh bu itikadı hususları, naklî delillerle isbata kalkışırsak, devr-i fasit (kısır döngü) gerekir. Bu ise bâtıldır. Bu bâtıl olunca, bu delillerin hakikatim bilmenin, ancak sırf akıl ile, aklî delillerle olacağı anlaşılır. Durum böyle olunca da, Hak Teâlâ'nın, "İşte bunlar, Allah'ın ayetleridir ki, sana bunları hak olarak okuyoruz" ifadesi, akâid ilmine ve aklî izahlara teşvik eden, en büyük delillerden biri olmuş olur.

Daha sonra Allah Teâlâ, "Onlar, Allah'ın ayetlerinden sonra artık hangi söze inanırlar?" buyurmuştur. Bu, "Kim bu ayetlerden istifade etmezse, artık bundan sonra onun istifade edebileceği hiçbirşey yoktur" demektir. Cenâb-ı Allah, bu beyanla taklîdî imanın yeterli olacağını iddia edenlerin görüşünün yanlışlığını bildirmiş ve mükellefe, Allah'ın dininin delillerini düşünmesinin vâcib olduğunu beyân etmiştir. Ayetteki fiil, ile "inanırsınız" şeklinde de okunmuştur. Ebû Ubeyde, yâ'lı okunuşu tercih ederek şöyle der: "Ayetteki bu ifadeden önce ve (inanan, akleden kavim için) ifadeleri geçmiştir. Bu fiiller gâib sîgası olduklarına göre, buradaki fiilin de gâib sîgasiyla olması gerekir."

Eğer, "Bu ifadeden önce muhatab sîgası olan, "Allah'ın sizi yaratmasında..." ifadesi de vardır?.." denilirse, biz deriz ki: Bahsettiğimiz gâib sığalar, ihtilaf edilen bu fiile daha yakındır. Daha yakın oluş ise, tercih sebebidir. Bu ifadeyi muhatab sigasıyla okuma durumunda şu izah yapılır: "Bunun başına bir kelimesi takdir edilir ve "Onlara de ki "bundan sonra artık hangi söze inanacaksınız?" manasında olur." 11[11]

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/602
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/603

Bilerek İnkâr Edenler

"Yalana, günaha dadanan herkesin vay haline! Kendisine Allah'ın ayetleri okunurken, işitir ama sonra büyüklük taslayarak, bunları hiç işitmemiş gibi (küfründe) ısrar eder. İşte onu çok elem verici bir azab ile müjdele! O, - ayetlerimizden bir şeye muttali olduğu zaman, bunu eğlence edinir. İşte onlar böyledir. Onlar için zillet verici bir azab vardır. Önlerinde cehennem, onların ne kazandıkları şeyler, ne de Allah'ı bırakıp dost edindikleri şeyler, onlardan hiçbirşeyi uzaklaştıramaz. Onların hakkı büyük bir azabtır. Bu Kur'ân bir hidayettir. Rablerinin ayetlerini inkâr edenler için, elem verici bir azab çeşidinden bir azab vardır"12[12]
(Câsiye, 7-11).

Effakü Esîm

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlere, ayetlerini beyân edip, onca açıklığına rağmen bu ayetlere iman etmedikleri için, artık daha hangi söze inanacaklarını sorunca, bunun peşisıra onlara büyük bir tehdidde bulunarak, "Yalana, günaha dadanan herkesin vay haline..." demiştir. "Effâk", yalancı demek olup, "esîm" de, günahlara dadanan, çok çok işleyen demektir. Bil ki "esîm" (günahkâr) için şöyle iki durumu vardır:
Birinci Durum: İnkârında ve büyüklük taslayışında ısrar etmesi... İşte bu durumu ifade için Cenab-ı Hak, "Kendine Allah'ın ayetleri okunurken, işitir ama, sonra kendi fikirlerini ve aklını beğenerek, Allah'ın ayetlerine iman etme hususunda büyüklük taslar ve küfründe ısrarla devam eder" buyurmuştur.
Bu ayetin Nadr b. Haris hakkında nazil olduğu ve onun, acemlerin (İranlıların) efsanelerini ve masallarını satın alıp, böylece onları anlatarak, insanları Kur'ân't dinlemekten alıkoymaya uğraşması hakkında nazil olduğu İleri sürülmüştür. Halbuki ayet, bu sıfatları taşıyan herkes hakkında geneldir. Buna göre birileri, "Ayetteki, Sonra büyüklük taslayarak ... ısrar eder" ifadesindeki "sonra" (sümme) kelimesinin manası nedir?" derlerse, biz deriz ki: Bunun bir benzeri de, "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a aittir. Sonra (bir de) kâfirler kalkmışlar Rablerine şirk koşuyorlar"(En’âm, i) ayetindeki "sonra" kelimesidir. Bu "sonra" şu manaya gelir: "Allah göklerin ve yerin yarattcısı olunca, bu putları O'na, ibadet hususunda eş tutmak, akıldan uzak ve mantıksız bir iş olur." Burada da, Allah'ın ayetlerini bunca kuvvetine ve açıklığına rağmen, dinledikten sonra, inkâr ve yüzçevirme ile karşılık vermek aynı şekilde uzak ve mantıksız bir iştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bunları hiç işitmemiş gibi..." buyurmuştur. Bunun aslı, şeklindedir. Buradaki "hû" zamiri, zamir-i sân olup, cümle "hal" olarak mahallen mansubtur. Buna göre mana, "O, sanki bu ayetleri duymamış gibi olur" şeklindedir. 13[13]

Kâfirin Ayetlerle Alay Etmesi

İkinci Durum: Günahkârların, ısrar ve kibirlenme merhalesinden, istihza (alay) haline geçmesidir. Cenâb-ı Allah bunu ifade için de, "O, ayetlerimizden bir şeye muttalî olduğu zaman, bunu eğlence edinir" buyurmuştur. Aslında ilgili sözün, "O bunu alay edinir" manasında, şeklinde olması gerekirdi, ama Cenâb-ı Hak, bu günahkârın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilen ayetlerden hangi sözü duysa, bu vesileyle bütün ayetlerle istihzaya dalıp, sadece birisiyle alay etmekle yetinmediğini bildirmek için, çoğulu gösteren müenness zâmiriyle buyurmuştur.
Cenâb-ı Allah daha sonra, "Onlar için zillet verici bir azab vardır" buyurmuştur. Buradaki, (Onlar) kelimesi, bütün böyle yalancı ve günahkârların içine aldığı için, ayetteki, "Yalana,

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/604
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/604-605

günaha dadanan herkes" ifadesine işarettir.
Cenâb-ı Allah daha sonra bu zillet verici azabın nasıl olduğunu anlatmak üzere "Arkalarında cehennem..." buyurmuştur. Bu, "Onların önünde cehennem var" demektir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Verâ", ön veya arkadan, insanı perdeleyen şeye denir."
Daha sonra, onların dünyada sahip oldukları şeyin kendilerine fayda vermeyeceğini beyan ederek, "Onların ne kazandıklan şeyler, onlardan birşeyi defedebilir" buyurmuştur. Daha sonra putlarının da onlara fayda vermeyeceğini bildirmek üzere: "Ne de Allah'ı bırakıp dost edindikleri şeyler, onlardan birşeyi defedebilir" "Onların hakkı büyük bir azabtır" buyurmuştur.
Eğer, "Bu ayetten önce, "Onlar için, zillet verici bir azab vardır" denilmiştir. Öyleyse, daha sonra yeniden, "Onlann hakkı büyük bir azabtır" denilmesinin hikmeti nedir? denilirse, biz deriz ki: Azabın muhîn olması, ihanetin (hor ve hakir kılmanın, zillet vermenin) bu azab ile olduğuna; büyük olması da, zarar vermesi bakımından en son noktaya vardığına delâlet eder.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Bu (Kur'ân) bir hidayettir" yani "Hidayete erdirmede en ileri derecededir." "Rablerinin ayetlerini inkâr edenler için, elem verici bir azab çeşidinden bir azab vardır" buyurmuştur. "Ricz", azabın en şiddetlisi demek olup, delili, "Zalimlerin üzerine gökten bir ricz indirdik" (Bakara, 59) ayeti ile, "Eğer bizden bir riczi giderirsen... (dediler)"(A'raf, 134) ayetidir. "Elîm" kelimesi, hem cer ile (kesreli) hem de ref ile (Ötüreli) okunmuştur. Cer ile okunuşu, takdirinden dolayıdır; onların azabları, elîm azab cinsinden olunca, azabları "elîm" olmuş olur. Ref ile okunuşa göre mana, "Onlar için bir azab-ı elîm vardır" şeklinde olur ve "rlcz"den murad da, "pislik" manasındaki "ricz" olur. Bu azabın pis oluşu, "Onlara irinli su içirilir"(ibrahim. 16) ayetinden anlaşılmaktadır. Buna göre sanki mana "Onlar için, pisliği yudumlama, yahut içme azab ve işkencesi vardır" şeklinde olur ve deki "mln" edatı, azabı açıklayan min-i beyâniyye olur. 14[14]

Âhiret

"Allah, emri ile, İçinde gemilerin akıp gitmesi için, fazlından nasib arayasmız diye, denizi sizin emrinize âmâde kıldı. Umulur ki şükredersiniz. Göklerde ne var, yerde ne varsa, O, hepsini kendi tarafından olarak size âmâde kıldı. Şüphe yok ki bunda, tefekkür eden kimseler için ayetler vardır. İman edenlere, Allah'ın günlerini (ahireti) ümit etmeyenleri bağışlamalarını söyle. Çünkü Allah, bir kavme, kazandıklarına göre karşılık verir. Kim Salih amel işlerse, bu kendi lehine, kim de kötülük ederse, bu da aleyhinedir. Nihayet, hepiniz ancak Rabbinize döndürüleceksiniz" (Câsrye, 12-15).
Bil ki Allah Teâlâ, gemilerin suyun üstünde hareket edişlerini delil getirmiştir: Bu hareket ancak şu üç şeyin, emre âmâde kılınması sayesinde gerçekleşir:
a) İstenilene uygun olarak hareket eden rüzgârlar,
b) Suyun yüzünün, gemilerin hareket edebileceği düzlükte yaratılmış olması,
c) Ağacın suyun üstüne çıkan ve batmayan bir şekilde yaratılması... Bu üç şey, hiçbir insanın gücü dahilinde değildir. Binâenaleyh bunlara kadir olan bir mucidin bulunması gerekir ki, bu da Allah Sübhânehû ve Teâlâ'dır. Ayetteki, "Fazlından nasib arayasınız diye..." ifadesi, "Üzerinde ticaret yapmak, yahut inci-mercan çıkarmak için denize dalmanız, yahut ondan taptaze (balık) etleri elde etmeniz sayesinde..." demektir. 15[15]

Herşeyi Katından İndirmesi

Hak Teâlâ daha sonra, "Göklerde ne var, yerde ne varsa. O, hepsini kendinden size bir rahmet olarak âmâde kıldı" buyurmuştur. Bu, "Eğer Allah, göklerin ve yerin kütlelerini şimdi bulundukları yerde ve bu yörüngelerinde durdurmasaydı (yaratmamış olsaydı), bahsedilen bu faydalar sağlanamazdı. Çünkü yeryüzünün, devamlı düşen, yahut yükselen bir nesne olması

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/605-606
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/606-607

durumunda, o faydalar tahakkuk etmezdi. Yerin, altın, gümüş veya demirden olması durumunda da yine bahsedilen istifâde elde edilemez. Bütün bu hususları daha önce beyân etmiştik.

İmdi eğer, "Ayetteki kelimesinin cümle içindeki yeri nedir?" denilirse, bizleriz ki: Bu "hâl" mevkiinde olup, mana, "Allah, bütün bu şeyleri katından olarak, emre âmâde kılmıştır, yani, bunları kudret ve hikmetiyle varedip, mahlûkatımn emrine âmâde kılan Allah Teâlâ'dır" şeklindedir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Seleme b. Muhârfb, bu ifadeyi, ya mecazî olarak, Sahhare fiilinin faili olarak, yahut mahzuf bir mübtedamn haberi olarak, (Allah'ın I uttu ve ihsanı) şeklinde okumuştur ki, bunun, mahzuf mübtedânın haberi olması durumunda takdiri, veya (Bu, veya O, Allah'ın lütfudur)" şeklinde olur.

Bil ki Allah Teâlâ kullarına, tevhidinin, kudretinin ve hikmetinin delillerini bildirince, bunun peşinden "îman edenlere, Allah'ın günlerini ümid etmeyenleri bağışlamalarını söyle" buyurarak, üstün ahlâkı ve güzel fiilleri öğretmeye başlamıştır. "Allah'ın günlerini ümid etmeyenler" ifadesiyle, kâfirler kastedilmiştir.

Âlimler bu ayetin sebeb-i nüzulü hususunda ihtilaf etmişlerdir: Ibn Abbas (r.a), ayetin manasının, "İman edenlere, yani Ömer'e söyle, Allah'ın günlerini ümid etmeyenleri, yani Abdullah b. Übey'i bağışlasın" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Bu böyledir, çünkü onlar, Benî Mustalik savaşında, Müreysî adındaki bir kuyunun yanında konakladılar. Derken Abdullah b. Übey, su getirmesi için kölesini gönderdi, fakat kölesi geç kaldı. Kölesi yanına gelince de ona, "Seni geciktiren nedir?" dedi. Kölede, "Ömer'in kölesi, kuyunun kenarına oturdu. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Ebû Bekr'in ve kölesinin kırbalarını dolduruncaya kadar, kimseye sıra vermedi" dedi. Bunun üzerine Abdullah bizim ve bu adamların misali, tıpkı, "Besle köpeğini yesin seni" denilmesine benzer" dedi. Bu söz, Hz. Ömer (r.a)'e ulaşınca, Abdullah'a gitmek için kılıcını taktı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu ayeti indirdi.

Mukâtll de şöyle demiştir: Kureyş kâfirlerinden biri, Mekke'de Hz. Ömer (r.a)'e sövdü. Hz. Ömer (r.a) onun yakasına yapışmaya koştu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu ayeti indirerek ona, affetmesini emretti. Meymun b. Mlhran da şunu rivayet etmiştir: Yahuti Finhans, Hak Teâlâ'nın, "Kim Allah'a güzel bir borç verirse..." (Bakara, 245) ayeti nazil olunca, "Muhammed'in Rabbi, muhtaç duruma düşmüş" dedi. Hz. Ömer (r.a) bunu duyunca, kılıcını kuşandı ve onu aramaya çıktı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ömer'i bulup, geri çevirmesi için adam gönderdi. Çünkü bu ayet inmişti.

İbn Abbas (r.a) "Allah'ın günlerini ümid etmeyenler" ifadesine, "Allah'ın mükâfaatlarını ummayan, ikâbından korkmayan ve geçmiş ümmetlerin başına gelenlerden çekinmeyenler" manasını vermiştir. Biz, "Allah'ın günleri"nm ne demek olduğunu, (ibrahim, 5) ayetinin tefsirinde anlatmıştık. Müfessirlerin çoğu bu ayetin mensuh olduğunu ileri sürerek: "Çünkü bu bağışlamaya kâfirlerin öldürülmemesi de girer. Binâenaleyh Allah kâfirlerle savaşı emredince, bu mensuh olmuştur" demişlerdir. Doğruya en yakın olan şöyle demektir: "Bu ifade, önemsiz konularda ve hususlarda, onlarla çekişmemeye; onlardan kaynaklanan eziyet verici sözlere ve işlere aldırmama manasına hamledilir."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ta ki Allah birtakım kimselere, kazandıklarına göre karşılık versin" buyurmuştur ki, bu "Allah, bu mağfiret sebebiyle, hayır işleyen bir ümmete mükâfaat versin diye..." demektir.

Eğer "Kendisiyle, "iman edenlere söyle" ifadesinde bahsi geçen mü'minler kastedildi^: halde, "birkavm"ifadesinin, böyle nekire getirilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu nekirelik, o kavmin şanlarının yüceliğine delâlet eder. Buna göre sanki, "Bir kavme, yani işleri, kötülükleri bağışlamak, eziyetlere aldırmamak ve vahşete katlanmak ve kötülüklere göğüs germek olan o kavme mükâfaat versin diye..." denilmiştir. Bazı kimseler de ayetin manasının şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Allah'ın, o, kâfirlerin işledikleri günahlara karşılık (ceza) vermesi için, mü'minlere söyle, kâfirlere aldırmasınlar." Buna göre sanki mü'minlere, "O kâfirlere sizler karşılık vermeyin, Biz veririz" denilmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak genel hükmünü bildirmek üzere: "Kim sâlih amel işlerse, bu kendi lehinedir" buyurmuştur. Bu ayet, Allah'ın o bağışlayanlara işaret ettiğini bildirdiği ifadedir. Kim de kötülük ederse, bu da aleyhinedir", bu ifade de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve mü'minlere eziyete ve helâl olmayan şeyleri yapmaya yeltenen o kâfirlere bir işarettir. Böylece Allah Teâlâ, amel-i salihin, büyük bir fayda ile kendisini yapana; kötü amelin de bir zararla kendisini yapana yönelik olduğunu beyân buyurmuş ve kendisine yönelik bir faydadan ötürü değil de, sırf kuldan ötürü, amel-i salihi emretmiş, kötü ameli de yasaklamıştır ki bu, Cenâb-ı Hak tarafından, amel-i salihe bir teşvik ve kötü amelden bir men ediştir.

"Andolsun ki biz, Israîloğulİarma Kitap, hüküm ve peygamberlik vermiş, onlara tertemiz nzıklar ihsan etmiş ve onları âlemlerin üstüne çıkarmıştık. Onlara, (din) emrinden açık açık deliller verdik. Şimdi onların kendilerine

bilgi geldikten sonra, ihtilafa düşmeleri, ancak ihtirasdan dolayıdır. Şüphesiz Rabbin, onlann ihtilaf ettikleri şeyler hakkındaki hükmünü, Kıyamet günü aralarında verecektir. Sonra seni de, emrinden bir şeriat üzerine görevlendirdik. Binâenaleyh sen ona tabî ol. Cahillerin hevâ-ü heveslerine uyma. Çünkü onlar, (Allah'ın iradesinden) hiçbirşeyi senden katiyen defedemezler. Şüphe yok ki zâlimler, birebirlerinin dostlarıdır. Allah ise müttakîlerin dostudur. Şu Kur'ân, insanlar için besâir, yakînî imân edecek kimseler için de bir hidayet ve rahmettir. Yoksa o kötülükleri kazananlar, kendilerini, iman edip salih ameller işleyenler gibi yapacağımızı mı, dirimleri ile ölümlerinin bir mi olacağını sandılar? Böyle düşünmeleri ne kötü!"

(Câsiye, 16-21).

Bil ki Allah Teâlâ, hased ve ihtirasdan ötürü aralarında ihtilaf bulunmasına rağmen Israîloğulİarma pek çok nimetler verdiğini beyan etmiştir. Bunu zikretmedeki maksadı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavminin yolunun, geçmiş kavimlerin yolu gibi olduğunu beyan etmektir. Bil ki nimetler, dinî ve dünyevî olarak ikiye ayrılır. Dinî nimetler, dünyevî nimetlerden daha üstündür. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak işe, dinî nimetleri zikrederek başlamış ve "Andolsun ki biz, İsrâiloğullanna, kitap, hüküm ve peygamberlik vermiştik" buyurmuştur.

Doğruya en yakın olan, şöyle demektir: Sayılan bu üç şeyden herbiri, ayrı bir şeydir. Bu kitap, Tevrat'tır. "Hüküm" ile ilgili olarak da şu izahlar yapılabilir:

a) Bununla, ilim ve hikmet murad edilmiş olabilir.

b) Bununla, davaların nasıl halledileceğini bilme kastedilmiş olabilir.

c) Bununla, Allah'ın ahkâmını yani fıkıh ilmini bilme kastedilmiş olabilir. Peygamberliğin ne demek olduğu ise malumdur.

Dünya nimetlerine gelince, bu da, "Onlara tertemiz rızklar (tayyibât) İhsan ettik" ayetiyle ifade edilmiştir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, dünyada bol rızık vererek, onları Firavunun kavminin mallarına ve yurtlarına mirasçı kılmış, daha sonra da onların üzerine, bıldırcın etiyte kudret helvası indirmiştir.

Cenâb-ı Hak, onlara dinî ve dünyevî nimetleri bol bol ihsan ettiğini beyân buyurunca, "Onları, âlemlerin üstüne çıkarmıştık" demiştir ki bu, "Onlar, derece ve fazilet bakımından, devirlerindeki insanlardan daha ileri ve yüce oldular" demektir. İşte bundan ötürü müfessirler, bu ifadeye, "Biz onları, zamanlarında bulunan bütün insanlara üstün kıldık, faziletli kıldık" manasını vermişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara (din) emirinden, açık açık deliller vermiştik" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Allah onlara, iş ile yani dünya işiyle ilgili beyyineler, yani deliller vermiştir.

b) Ibn Abbas şöyle der: "Bu, "Allah onlara, Peygamber (s.a.s)'in işiyle ilgili olarak, onun Tihame'den (Mekke'den), Yesrib e (Medine'ye) hicret edeceğini ve Yesrib halkının ona yardımcı olacaklarını bildirmişti" manasınadır.

c) Biz onlara beyyineler, yani peygamberlerin nübüvvetlerinin doğruluğuna dâir kesin mucizeler vermiştik. Bu beyyfnât ile kastedilen, Musa (a.s)'nın mucizeleridir. 16[16]

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/607-610

Psikolojik Günah İşleyenler

Allah Teâlâ daha sonra, "Şimdi onların kendilerine bilgi geldikten sonra ihtilafa düşmeleri, ancak ihtirasdan dolayıdır" buyurmuştur.

Bu ayet, Şûra Sûresi'nde tefsir edilmiş olup, burada yeniden zikredilmesinin maksadı, onların bu halinin, şaşılacak birşey olduğunu göstermektir. Çünkü ilmirvbilginin bulunması, ihtilafın ortadan kalkmasını gerektirir. Halbuki burada, bunlar arasında, ilmin gelişi, ihtilafın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çünkü bunların ilimden (bilmeden) maksadtarı, ilmin bizzat kendisi değil, ancak başkanlık elde etmek ve lider olmaktır. Burada şu gibi ihtimaller var:

1) Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, onların bildiklerini, fakat inad ettiklerini anlatmak istemiştir.

2) Buradaki "İlim" ile, esas ilim değil de, ilme götüren İşaretler ve ipuçları kastedilmiş olabilir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ. üzerinde düşünmeleri halinde, sayesinde hakkı tanıyıp bitecekleri beyyineler ve deliller vermiştir. Ama onlar hasedleri ve inadlan yüzünden ihtilaf etmiş, münakaşa çıkarmışlardır" şeklinde olur.

Allah Teâlâ sonra da "Şüphesiz Rabbin onlann ihtilaf ettikleri şeyler hakkındaki hükmünü, Kıyamet günü aralarında verecektir" buyurmuştur ki bu, "Bâtıldan yana olanın, dünya nimetlerine aldanmaması gerekir. Çünkü bu nimetler, her nekadar hakkı savunanların nimetlerine denk ve hatta daha fazla bile olsa, bâtıla, âhirette hoşuna gitmeyecek şeyler görecektir" demek olup, bu adetâ onlar için bir zecr (caydırıcı şeyjdir.

Cenâb-ı Hak, bâtılı savunanların, sırf hasedleri ve azgınlıkları yüzünden haktan yüz çevirdiklerini beyan buyurunca, peygamberine, o yola iltifat etmeyip, hakka sımsıkı sarılmasını ve kendisi için, hakkı ortaya koymak ve doğruyu anlatmaktan başka bir maksadının olamayacağını bildirerek, "Sonra seni de emrinden bir şeriat, yani dinî işlerde bir yol ve metod üzere görevlendirdik. Binâenaleyh, delil ve beyyinelerie sabit olan şeriatına uy, hakkında hiçbir hüccet bulunmayan, cahillerin nevalarına ve sırf hevâ-ü cehalet üzerine kurulmuş dinlerine uyma" buyurmuştur.

Kelbî şöyle der: "Kureyş'in ileri gelenleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Mekke'de, "Atalarının dinine dön. Çünkü onlar, senden daha efdal ve daha yaşlı (tecrübeli) idiler" dediler. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayetini indirdi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Çünkü onlar, (Allah'ın iradesinden) hiçbirşeyi senden katiyyen defedemezler" buyurmuştur ki bu, "Eğer sen, onların bâtıl dinlerine meyledecek olsan, azaba müstehak olursun ve onlar, Allah'ın azabını senden savuşturmaya kadir olamazlar" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, zalimlerin dünyada da, âhirette de biribirlerini dost edindiklerini, ama kendilerine mükâfaat verme ve başlarındaki cezayı kaldırmada, faydalı olabilecek bir dostları bulunmadığını; hidayeti bulmuş müttakîlere gelince, onların dostlarının kendisi olduğunu ve onların da zaten Allah'ı dost edindiklerini ve bu iki dost edinme arasındaki büyük farkın ortada olduğunu beyan buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, bu kalıcı ve faydalı delilleri izah edince, "Şu Kur'ân, insanlar için besâir, yakînîiman edecek bir kavim için de bir hidayet ve rahmettir" buyurmuştur ki, biz bunun tefsirini, A'râf SûresÎ'nin sonunda yapmıştık. Manası ise, "Bu Kur'ân, insanlar için besâirdir..." şeklindedir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'daki, bu anlamdaki şeyleri diğer ayetlerde, bir "rûh" ve bir "hayat" olarak ifade ettiği gibi, Kur'ân'daki kâfi olan ve de şifâ verici açıklama ve beyyineleri, kalblerdeki basiretler mertebesinde kabul etmiştir ki bu Kur'ân, iman edip yakîn sahibi olan kimseler için dalâletten hidâyete, azâbtan da rahmete bir yoldur, vesiledir.

Cenâb-ı Hak, zalimlerle mütîakîler arasındaki farkı, biraz Önce geçen şekliyle beyan buyurunca, bu iki zümre arasındaki farkı, bir başka yönden de beyan ederek, "Yoksa o kötülükleri kazananlar, kendilerini, iman edip salih ameller işleyenler gibi yapacağımızı mı ... sandılar?" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu ifadenin başındaki edatı, bir başka şeye atfedilmesi halinde, bir şey sormak için kullanılmakta olan kelimedir. Bu atfedilen şeyin, mezkûr olup olmadığı farketmez. Buna göre buradaki ifadenin takdiri, "Müşrikler bunu biliyorlar mı, yoksa bizim, kendilerini, tıpkı

müttakileri dost edindiğimiz gibi, dost edineceğimizi mi sanıyorlar?" şeklinde olur.
İkinci Bahis: İctirâh, kazanmak, iktisâb etmek olup, "el-cevârih" kelimesi de bu köktendir. Yine, Arapça'da, "Onların, ailenin geçimini sağlayan" anlamında, ifadesi kullanılır. Cenâb-ı Hak da, bir başka ayetinde, "gündüzün ne elde edeceğinizi de bilir..."(En'âm601 buyurmuştur.
Üçüncü Bahis: Kelbî şöyle der: "Bu ayet, Ali, Hamza ve Ebû Ubeyde Îbnu'l-Cerrâh ile müşriklerden Utbe, Şeybe ve Velîd İbn Utbe gibi üç kişi hakkında nazil olmuştur. Zira bu üç müşrik, adı geçen mü'minlere, "Vallahi, siz hiçbir hak ve hakikat üzere değilsiniz. Sizin söylediğiniz hak olsa bile, dünyada bizim durumumuz nasıl sizden üstün ve ileri ise, ahirette de ileri olacaktır" dediler. 17[17]

Ahiretteki Mükâfaatlar

Bunun üzerine Allah, onların bu sözünü kabul etmediğini; sevap dereceleri ile mutluluk makamları açısından, itaatkâr mü'minin âsî kâfire denk olmayacağını beyan buyurmuştur.
Bil ki, (hasibe) fiili, iki mef'ûl gerektirir. Bunlardan birisi, ifadesindeki zamir (yani ifadesi), ikincisi ifadesindeki kâf'dır. Buna göre mana, "Günah kazanan bu kimseler, bizim, kendilerini, iman edenler gibi yapacağımızı mı zannediyorlar?!" şeklinde olur ki, bu ifadenin benzeri ifadeler ise şunlardır: "Öyle ya, mü'min olan kimse, imandan hariç kişi gibi midir? Onlar müsavi olmazlar" {Secde, 18); "Şüphesiz biz peygamberliğimize ve iman edenlere hem dünya hayatında, hem şâhidlerin dikileceği gün elbette yardım edeceğiz. O gün özür dilemeleri zalimlere asla fayda etmeyecektir. Lanet onların, fena yurt da onlarındır" (Mû'min, 51-52); "Öyle ya, biz müslümanlan o günahkârlar gibi yapar mıyız hiç? Size ne oluyor? Nasıl böyle hükmediyorsunuz?" (Kalem, 35-36) ve "Yoksa biz iman edip de güzel güze! amel edenleri yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahut, korkanları doğru yoldan sapanlar gibi mi sayacağız?" (Sad, 28).
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Dirimleri ile ölümlerinin bir mi olacağını..." buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır: 18[18]

Birinci Mesele

Hamza, Kisâî ve Asım'ın ravisi Hafs, nasb ile (sevâen) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ref ile
okumuşlardır. Ebû Ubeyd'in tercihi ise, nasb ile okumadır. Bu ifadenin ref ile okunmasının izahı şudur: ifadesi mübtedâ olup, müfret hükmünde otan cümle mahallen mansub olarak, ifadesinin ikinci
mef'ûlünden, yani ifadesindeki kâf'dan bedel olarak, mahallen mansûb olup, bu ifadenin bir benzeri de, "Zeyd'in babasını, gidici sandım..." ifadesidir.
Bu ifadeyi şeklinde nasb okuyan kıraatin izahına gelince, Keşşaf sahibi şöyle der: "Buradaki kelimesi, (mustevin) anlamındadır. İşte bu sebeple kelimeleri, fâiliyet üzere merfÛ olmuşlar, böylece de meydana gelen ifade, cümle değil, müfret (mürekkeb) olmuş olur.. ifadelerinin mahallen mansub olmasına göre okuyanlara gelince, bunlar bu ifadeleri, tıpkı, "Hacının gelişinde..." ve"Yıldızın batışında..." ifadeleri gibi iki zarf kabul etmişlerdir ki, bu durumda ifadelerin takdiri, şeklinde olur. EbÛ Ati ise, şöyle demiştir:" kelimesini mansûb okuyanlar, ve kelimelerini, ifadesindeki mansûb olan zamirinden bedel tutmuşlardır. Buna göre ifadenin takdiri, "Bizim, onların dirimlerini ve ölümlerini denk kılmamızı..." şeklinde olur." Ebû Ali, sözüne devamla şöyle demiştir: "Bizim, bu ifadeleri hâl kabul etmemiz de mümkündür. Bu durumda ikinci mef'ûl, ifadesindeki kâf olmuş olur. 19[19]

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/610-612
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/612
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/612-613

Hayat İçin "Sağlıklı Gerçek" Tabiri Kullanılmıştır

Alimler, ifadeleriyle neyin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Mücâhid, Ibn Abbas'ın şöyle dediğini söylemiştir: "Onlar, hayatlarının ve ölümlerinin, mü'minlerin hayatı ve ölümleri gibi olduğunu mu zannederler? Hayır, hayırt Onlar, kâfir olarak yaşar, kâfir olarak ölürler. Mü'minler ise, mü'min olarak yaşar, mü'min olarak ölürler. Bu böyledir, zira mü'min, dünyada olduğu sürece onun dostu Allah, yardımcıları mü'minlerdir; Allah'ın hücceti de onunla beraberdir. Kâfir ise, bunun tam tersinedir..." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Şüphe yok ki zalimler, birbirlerinin dostlarıdır..."(ca«ye, 19) buyurduğu gibidir. Ölüme yaklaşıldığında, mü'minin durumu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ki bunlar, meleklerin pâk ve âsûde olarak canlarını alacakları kimselerdir. "Selâm size. işlemekte olduğunuz (amellerin) karşılığı olmak üzere girin cennete" derler" (Nam, 32) ayetinde bahsettiği gibi; Kâfirin durumu ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Melekler, kendilerine (küfürleri sebebiyle, zulmedenlerin canlarını alacakları zaman, onlar: "Biz hiçbir fenalık yapmazdık" (diye diye) teslim (oldular). Hayır, Allah sizin neler işler olduğunuzu elbette ki çok iyi bilendir" (Nah\, 28) ayetinde bahsettiği gibi olur. (Bu iki sınıfın) Kıyametteki durumu hakkında ise, Cenâb-ı Hak, "O gün yüzler vardır; parıl pani parlayıcıdır. Gülüşleri sevinçlidir. Gülücüdür, sevinicidir. O gün yüzler de vardır; üzerlerini toz toprak (bürümüştür). Onu (da) bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır" (Abese, 38-41) buyurmuştur ki bu, bu iki durum arasında bir farklılığın bulunacağına bir işarettir. Ayetin te'viliyle ilgili olarak bir ikinci izah da, mananın, "Onların hayatlarında bir eşitliğin bulunmasına mukabil, Ölümlerinde bir eşitliğin olmayacağını belirtmek" şeklinde olmasıdır. Bu böyledir, zira mü'min ve kâfirin yaşayışları, bazan sıhhat, nzık ve kendi kendine yetme hususlarında eşit olabilir; hatta bazan kâfir, mü'minden daha iyi durumda bulunabilir. Bu ikisi Arasındaki fark ancak ölümleri hususunda ortaya çıkar.

Bir üçüncü izah da şudur: Ayetteki ifadesi, "Günahkârların yaşayışlanyla ölümleri eşit olduğu gibi, itaatkâr ve salih kimselerin yaşayış ve ölümleri eşittir, yani herkes yaşadığı gibi ölür..." anlamında olmak üzere, yeni başlayan bir kelâmdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, böyle bir eşitliğin olamayacağını açıkça belirtmek için; "Böyle düşünmeleri ne kötü!" buyurmuştur ki, bunun ne demek olduğu gayet açıktır. 20[20]

Maddeci Zihniyete Reddiye

"Allah, gökleri ve yeri, hakkı ikâme etmek ve bir de, herkesin kazandığı ne ise, kendilerine asla haksızlık edilmeyerek, onunla mukabele edilmesi için yaratmıştır. Şimdi bana haber ver: Hevâ ü hevesini tanrı edinen, Allah'ın kesin bir bilgiye dayanarak şaşırttığı, kulak ve kalbini mühürleyip, gözüne de bir perde gerdiği bir adama Allah'tan başka kim hidâyet edebilir? Halâ iyi düşünmeyecek mmniz? Dediler ki: "Bu (hayat), dünya hayatından başka bir şey değildir; ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi, o sürekli zamandan başkası helak etmez.." Halbuki onların, buna dair de, hiçbir bilgisi yoktur. Onlar, sadece (böyle) sanıyorlar. Karşılarında açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman, onların "Eğer iddianızda doğru kimseler iseniz, ölmüş atalarımızı diriltip getirin.." demelerinden başka hiçbir tutanakları yoktur. De ki: "Sizi, Allah diriltiyor, sonra sizi O öldürüyor. Bilâhare, yine sizi, hakkında hiçbir şüphe bulunmayan Kıyamet gününe o getirip toplayacaktır. Fakat, insanların çoğu bunu bilmezler.." 21[21]
(Câs*ye. 22-26).

Hakkı Gerçekleştirme Gayesi

Bil ki Allah Teâlâ, mü'minin, mutluluk mertebeleri açısından kâfirle bir olmayacağına dair

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/613-614
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/614

hükmünü verince, bu hükmünün doğruluğuna çok net bir biçimde delâlet edecek olan delili de getirmek üzere: "Allah, gökleri ve yeri, hakkı ikame etmek (...) İçin yarattı" buyurmuştur. Şayet, Öldükten sonra dirilme olmasaydı, bu, hakkın ikâmesine bir vesile olmaz, tam aksine, bâtılın ikamesine bir sebep olmuş olurdu. Çünkü Atlah Teâlâ, zâlimi yaratıp, bu güçsüz ve aciz mazluma musallat kılıp, sonra da mazlumun hakkını zalimden almasaydı, o zaman zalim olurdu. Zalim olması halinde de, O'nun, gökleri ve yeri hakkı ikame etmek için yaratmış olması bâtıl, temelsiz bir iddia olurdu. Bu delillerin izahının tamamı, Yunus Sûresi'nin başlarında ifade edilmiştir.

Kâdî şöyle der: "Bu ayet, Allah'ın kudreti dahilinde, tahakkuk etmesi durumunda, mutlaka bir zulüm olabilecek şeylerin bulunduğuna delâlet eder. Bu ise ancak, "O, istediği her şeyi yapmış olsaydı, zulüm olmazdı..." diyen Cebriyenin mezhebi ile, "Allah, zulme kadir olmakla nitelenemez.." diyen kimselerin görüşüne göre doğru olur." Alimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Bu ifâde ile, "Allah, başkasının yapması halinde mutlaka bir zulüm olabilecek şeyleri yapmıştır" manası kastedilmiş olup, bu tıpkı, "ibtilâ" ve "İmtihan" ifadelerinden, "O, şayet başkası yapmış olsaydı, mutlaka bir imtihan ve deneme diye nitelenecek olan şeyleri yapmıştır..." manasının kastedilmesine benzer.

Cenâb-ı Hak, "ve herkesin kazandığı ne ise onunla mukabele edilmesi için..." buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak şu iki İzah yapılır:

a) Bu cümle, ayetteki, kelimesine atfedilmiş olup, böylece kelamın takdiri: "Allah, gökleri ve yeri, hakkı ortaya koymak için ve bir de, her nefsin, yaptığına mukabil karşılık görmesi için yaratmıştır..." şeklinde olur.

b) Bu ifadenin mahzûf bir şeye atfedilmiş olması.. Buna göre kelamın takdiri, "Allah, gökleri ve yeri, bu ikisi vasıtasıyla kudretine İşaret etmek için, bir de, her nefis, yaptığının karşılığını görmesi için, hakkın ikamesi için yaratmıştır" şeklinde olur. Ki, buna göre mana, "Bu âlemin yaratılış gayesi, ilahî adalet ve rahmetin izhâr edilmesidir. Bu ise ancak, Öldükten sonra dirilme ve Kıyametin varlığı; hakkı savunanlarla bâtılı savunanlar arasında, derece ve dereke bakımlarından bir farklılığın tahakkuk etmesiyle tamamlanır" şeklinde olur. 22[22]

Hevâsını Tanrı Edinen

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kâfirlerin hallerini ve yollarının çirkin oluşunu izaha geçerek, "Şimdi bana haber ver: Hevâ ü hevesini tanrı edinen (...)" buyurmuştur ki, bu, "Onlar, hidayete tabi olmayı bırakıp nevalarına uymaya yöneldiler. Böylece de, bir kimsenin, tanrısına tapışı gibi, hevâ ve heveslerine tapar oldular" anlamındadır. Ayetteki, kelimesi, (ilâhları...) şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana, "Her ne zaman onun tabiatı bir şeye meylederse, o ona tabi olmuş23[23]

Tabirinin Anlamı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki, bu, "onun ruh cevherinin düzelmesinin kabil olmayacağına dair kesin bilgiye dayanarak onu şaşırtmıştır" demektir. Bunun olumlu anlamdaki zıt mukabili, "Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir" {En'âm, 124) ayetinin ifade ettiği husustur.

Bu konuda sözün özü şudur: Beşerî ruhların cevherleri farklı farklıdır. Kimileri aydınlık, nuranî, ulvî ve ilahî karakterli iken, kimileri de bulanık, karanlık, süffî ve maddî şehvetlere alabildiğine meyyaldirler. O halde bu demektir ki, Allah Teâlâ, bu ruhların sahiplerinden her birine, ruh cevherine ve mahiyetine uygun olan şeye göre mukabelede bulunuyor. İşte, kovulmuşlar hakkında ifâde buyurulan, "kesin bir bilgiye dayanarak Allah'ın şaşırttığı" ifadesinden kastedilen budur, "Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir" ayeti de kabul görmüş kimseler hakkındadır. 24[24]

---

[22] [22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/615

[23] [23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/615

Kulak ve Kalbin Mühürlenmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kulağını, kalbini mühürlemiş, gözüne de bir perde germiş..." buyurmuştur. Binâenaleyh, bu ayetteki "... kesin bir bilgiye dayanarak Allah'ın şaşırttığı..." İfadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen muhakkak ki, küfredenleri uyarsan da onlarca bir, kendilerini inzâr etmesen, uyarmasan da, onlar inanmazlar"(Bakara, 6) ayetinde bahsedilen kimseleri; buradaki Kulağını, kalbini mühürlemiş, gözüne de bir perde germiş..." ifadesi de, Bakara Sûresi'ndeki "Allah, onların kalblerine de, kulaklarına da mühür basmıştır. Gözlerinin üzerinde bir de perde vardır.." (Bakara, 7) ifadesiyle anlatılanları anlatmakta olup, bütün bunların tefsiri Bakara Sûresi'nde tafsilatlı bir biçimde geçmişti. 25[25]

Benzeri Yerle Mukayese

Bu, iki ayet arasındaki farklılık şudur: Cenâb-ı Hak bu ayette "... kulağını" kelimesini, "gaibini..." kelimesinden önce getirmiş; Bakara Sûresi'nde ise, "kalb" kelimesini, "kulak" kelimesinden önce zikretmiştir ki, buna göre bu ikisi arasındaki fark şudur: İnsan bazan bir söz duyar, böylece, o sözden dolayı kalbinde bir tesir hasıl olur ki, bunun misali şudur: Bir grup kâfir, insanlara Hz. Peygamber (s.a.s)'in şâir olduğunu, kâhin olduğunu; krallık ve önderlik peşinde gezdiğini telkin ediyorlardı. Dinleyen kimseler bu sözü dinleyip duyduklarında, Hz. Peygamber (s.a.s)'e buğzediyor, kalbinde nefret hasıl oluyordu. Mekke kâfirlerine gelince, onlar, çok şiddetli olan hasetleri sebebiyle, kalben Hz. Peygamber (s.a.s)'e buğzediyor, onun sözünü dinlediklerinde o sözden faydalı bir şey anlamasalar bile, onun sözüne en azından kulak veriyorlardı. Birinci durumda, tesir, bedenden rûh ve nefis cevherine doğru yükseliyor; ikinci durumda ise, tesir ve etki, ruh cevherinden beden cevherine doğru iniyor... Binâenaleyh, bu iki kısım farklı farklı olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, bu iki kısma dikkatlerimizi çekerek, bu iki tertib ve tanzim ile iletmişti.
Cenâb-ı Hak bu sözü beyan edince, "Artık kim, Allah'tan başka, yani Allah'ın o kimseyi saptırmasından sonra onu hidâyete erdirecektir. Ey insanlar, tezekkür edip düşünmez misiniz?" buyurmuştur. Vahidî şöyle der: "Bu ayet var iken Kaderiyye (Mu'tezilîler) için artık bir mazeret kalmamıştır. Çünkü Allah, o kâfirin kulağını, kalbini ve gözünü mühürlediğini haber verdiğinde, onları, kendisinin hidâyetten açıkça men ettiğini ifade etmiştir." Ben de diyorum ki, bu bahis, Bakara Sûresi'nin başında ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. 26[26]

Maddeci Zihniyet

Bil ki Allah Teâlâ, bundan sonra, onlardan, hem Kıyametin hem de kadir bir ilâhın inkâr edilmesi hususundaki şüphelerini de nakletmiştir. Onların, Kıyametin inkârı konusundaki şüphelerine gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Dediler ki: "Bu (hayat), dünya hayatımızdan başka bir şey değildir; ölüyoruz, yaşıyoruz..." ayetinin beyan ettiği husustur. 27[27]

Hayattan Önce Ölüm

İmdi eğer; "Dünyada hayat, ölümden öncedir. Binâenaleyh, Kıyameti inkâr edenlerin, "yaşarız ve ölürüz" demeleri gerekirdi. O halde, ayette ölümün, hayattan önce zikredilmesinin sebebi

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/616
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/616
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/616-617
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/617

nedir?" diye sorulacak olursa, biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) (Onlar), "Biz ölürüz" cümlesiyle, "kendilerini, babalarının sülblerinde ve annelerinin rahimlerinde (önceden) bir nutfe oluşlarım"; "biz yaşarız" demekle de, bundan sonra dünyadaki yaşayışı kastetmişlerdir..
b) "Biz ölürüz. Evlâtlarımızın geride kalmaları vasıtasıyla da yaşarız.."
c) Bu, "Bazımız ölür, bazımız yaşar.." anlamındadır.
d) Bu, burada, bu konuyu yazarken hatırıma geten husus olup şöyledir: "Allah Teâlâ burada, önce hayattan bahsederek, "Bu (hayat), dünya hayatımızdan başka bir şey değildir" demiş, daha sonra da, "ölüyoruz, yaşıyoruz" buyurmuştur. "Bu hayatın, kendisine ölümün arız olup ölümle neticelenen kısmı vardır ki, bu ölüp gidenler için vaki olan hâdisedir. Kendisine ölümün arız olmadığı hayat da vardır ki, bu da henüz ölmemiş olan diriler hakkındaki hayattır.." demektir. 28[28]

Dehriyye İddiası

Mekke müşriklerini, hür irâde sahibi, fail bir ilahı inkâr etme hususundaki şüphelerine gelince, bu da onların, "Bizi, o sürekli zamandan başkası helak etmez,." şeklindeki sözlerinden anlaşılan husustur ki, bu da, "Şahısların üremesi, tabiatların kaynaşmasını gerektiren feleklerin hareketi sebebiyle olur. Binâenaleyh bu kaynaşma, hususî bir biçimde tahakkuk ettiğinde hayat başka bir tarzda tahakkuk ettiğinde İse ölüm hadisesi tahakkuk eder. Binâenaleyh, hayatı ve öiümü gerektiren, tabiatların tesiri ve feleklerin hareketleridir. Bu konuda, hür ve irâde sahibi bir failin bulunduğunu kabule hacet yoktur" demektir. Bu demektir ki bu grup, hem ilâhı, hem de öldükten sonra dirilmeyi ve Kıyameti inkâr etmişlerdir. 29[29]

Sırf Zanna Dayanmaları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Halbuki onların, buna dairde, hiçbir bilgisi yoktur. Onlar, sadece (böyle) sanıyorlar" buyurmuştur. Bu, "Düşünmeden, tefekkür etmeden ve delili tanımadan önce, ilgili ihtimallerin hepsi söz konusudur. Binâenaleyh, onların ileri sürdükleri şey muhtemel olduğu gibi, onun aksi de, yani, öldükten sonra dirilmenin, Kıyametin ve hakîm bir ilâhın mevcudiyeti görüşünün hak ve gerçek olması da muhtemeldir. Çünkü onlar, bu ikinci ihtimalin bâtıl ve temelsiz olduğuna dair, ne zayıf ne de kuvvetli herhangi bir şüphe dahi öne süremediler. Ne var ki onların hatırına, sadece bu ikinci ihtimal geldi de, böylece onlar bu ihtimalin kesin olduğuna inandılar ve herhangi bir hüccet ve delil olmaksızın, bunda saplanıp kaldılar. Böylece, hiçbir gerekçe olmaksızın, sadece zanları, öyle sanmaları ve kafblerinin buna meyletmiş olması sebebiyle, tercih etmiş oldukları bir görüşün doğruluğu hususunu da, kendilerinde ne bir ilmin, ne bir kesinliğin, ne de bir yakînin olmadığı sabit olmuş olur" demektir.. Binâenaleyh bu ayet, hüccetsiz ve delilsiz görüş belirtmenin batıl, fasit olduğuna ve zanna tâbi olmanın, Allah katında çirkin bir şey olduğuna delâlet eden delillerin en kuvvetlisinden olmuş olur.
Dahasonra Cenâb-ı Hak, "Karşılarında açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman, onların "Eğer iddianızda doğru kimseler iseniz, ölmüş atalarımızı diriltip getirin.." demelerinden başka hiçbir tutanakları yoktur" buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: 30[30]

Birinci Mesele

'nin haberinin, öne alınması ya da sona bırakılmasına göre, nasb ve ref ile şeklinde

---

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/617
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/617
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/617-618

okunmuştur. 31[31]

Kâfirlerin "Hücceti Olur Mu?

Cenâb-ı Hak, şu sebeplerden dolayı onların sözlerini "hüccet" olarak isimlendirmiştir: 1) Bu, onların iddialarına göre bir hüccettir.
2) Bu ifadeyle, "Hücceti böyle olan kimseler (bilsinler ki), onların asla ve kesinlikle hücceti yok demektir" manası kastedilmiş olup, bu tıpkı, Arapların "Onların aralarındaki selâmları ancak, vuruşma ve döğüşmedir.." sözleri gibi olup, bu da, "Aralarında, hiçbir selâm sabah yoktur" demektir. Çünkü, selâm ile vuruşup döğüşme birbirinin zıddıdır.
3) Bu, "onlar bu ifâdeyi, kendisiyle ihticâc etme, hüccet getirme sadedinde getirmişlerdir" demektir. 32[32]

Kâfirlerin Boş İddiaları

Onların öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyişleri hususundaki delilleri, "Şayet bu doğru ise, bize, Öldükten sonra dirilmenin doğru olduğuna şahitlik yapabilmeleri için, ölmüş gitmiş olan atalarımızı getirin!" şeklindeki sözleridir. Ne var ki, bil ki bu şüphe, cidden zayıftır. Çünkü, şu anda mevcut olmayan herşeyin, ilerde mevcut olmasının imkânsız olması gerekmez. Çünkü, bizden herbirimizin mevcut oluşu, ezelden başlayarak, kendisinden vücut bulduğumuz zamana kadar mevcut değildi. Binâenaleyh, belli bir zamanda mevcut olmama, o şeyin mevcut olmasının imkânsız olduğuna delâlet etmiş olsaydı, bizim mevcut olmayışımız da işte böyle olurdu. Halbuki bu, bilittifak bâtıldır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "De h: "Sizi, Allah diriltiyor, sonra bizi o öldürüyor. Bilâhare, yine sizi, ... Kıyamet gününe o bir araya getirip toplayacaktır" buyurmuştur, Buna göre şayet, "Bu ifade, "Bu (hayat), dünya hayatımızdan başka bir şey değildir; ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi, o sürekli zamandan başkası helak etmez" diyenlere bir cevap olmak üzere zikredilmiştir. Halbuki, bunu söyleyenler, bir ilâhın varlığını ve Kıyamet gününün mevcudiyetini kabul etmeyen kimselerdir. Binâenaleyh, bu kimselerin sözlerini, "De ki: "Sizi, Allah diriltiyor, sonra sizi o öldürüyor.." ifadesiyle çürütmek istemek nasıl caiz olabilir? Ve bu ancak, bir şeyi yine kendisiyle isbat etmek olmaz mı? Halbuki bu, bâtıldır.." denilirse, biz deriz ki, Allah Teâlâ, canlıların ve insanın yaratılmasını, hakîm bir failin varlığına dair, Kur'ân'da defalarca ve zaman zaman delil getirmiştir. Binâenaleyh, buradaki, "Deki: "Sizi, Allah diriltiyor..."cümlesi, defalarca beyan edip açıkladığı işte o delillere bir işaret olup, bu sözün getiriliş maksadı, Allah'ı, yine Allah'ın sözüyle isbât etmek olmayıp, tam aksine bu sözün maksadı, aslında, kesin ve gerçek olan o delillere dikkat çekmektir. Dirilme işinin Allah'tan olduğu; "iâde-yeniden diriltme"nin de, ilk defa diriltme gibi olduğu ve bir şeye kadir olanın, o şeyin misline de haydi haydi kadir olacağı sabit olduğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın öldükten sonra dirilmeye kadir olacağı kesinleşmiş olur. Ve yine, yeniden diriltmenin, aslında mümkin olan bir husus olduğu sabit olduğu gibi, hakîm ve kadir olanın, onun ne zaman meydana geleceğini de haber verdiği de sabit olmuş olur. Böylece "iâde"nin hak olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir.
Cenâb-t Hakk'ın, sizi "Bilâhare sizi, hakkında hiçbir şüphe bulunmayan Kıyamet gününe o bir araya getirip toplayacaktır" ifadesi de, bir önceki ifâdede bahsi geçen hususa işaret olup, bu da, Allah Teâlâ'nın âdil, hak ile yaratıcı, zulüm ve işkenceden münezzeh olmasının, Öldükten sonra dirilme ile Kıyametin gerçek olmasını gerektirici olmasıdır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Fakat, insanlann çoğu, bunu bilmezler" buyurmuştur ki, bu, "Ne var ki insanların pekçoğu, insanlann hayvanların ve bitkilerin muhdes oluşlarının, hakîm ve kadir bir ilâhın varlığana delâlet ettiğini bilmezler. Ve yine onlar, Allah Teâlâ'nın, doğrudan

---

[31] 31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/618
[32] 32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/618

doğruya (asıl madde bulunmaksızın) yaratmaya kadir olduğuna göre, ikinci kez yaratmaya haydi haydi kadir olması gerektiğini bilmezler" demektir. 33[33]

Mü'min ve Kâfirlerin Akıbetleri

"Göklerin ve yerin mülkü, Allah'ındır. Bâtıla sapanlar, Kıyametin kopacağı gün, işte o gün, hüsrana düşecektir. Ve sen, her ümmeti diz çökmüş bir halde göreceksin. Her ümmet, kitabına çağrılacak. Bugün yapmış olduklarınızın karşılığı verilecek. Karşınızda hakkı söyleyip duran bu (kitap), bizim kitabımtzdır. Şüphe yok ki, neler yapıyor idiyseniz, biz yazdırıyorduk. Artık iman edip de iyi amel işleyenleri, Rableri rahmetine sokacaktır. İşte bu, apaçık murada gelince, (onlara da şöyle denilecek): "Karşınızda ayetlerim okunurken büyüklük taslayanlar, günahkârlar güruhu olanlar sizler değil miydiniz?.."
(Câsiye. 27-31).
Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayetlerde, kendisinin ilk defa yaratmaya, diriltmeye ve ikinci kez diriltmeye kadir olduğuna dair deliller getirince, ilgili delili daha şümullü yaparak, "Göklerin ve yerin mülkü, Allah'ındır" buyurmuştur ki, bu, "İster göklerden, isterse yerden olsun, bütün mümkinâta kadir olma vasfı, ancak Allah'a aittir. Cenâb-ı Hakk'ın, bütün mümkinâta kadir olduğu ve bu hayatın da, zâtta yeniden meydana gelmesinin (iade) mümkün olduğu, -çünkü, şayet bu mümkün olmasaydı, bu hayat (o zâtta) ilk kerresinde de bulunamazdı- sabit olunca, bu iki mukaddimeden, Allah'ın, diriltmeye ikinci kez de kadir olacağı neticesi çıkar" demektir.
Cenâb-ı Hak, işte bu iki yol ile, haşr ve neşrin mümkün olduğunu beyân edince, Kıyametin hallerinin ayrıntılarından bahsetmiştir ki, bunlardan ilki "Bâtıla sapanlar Kıyametin kopacağı gün, işte o gün hüsrana düşecektir" ifadesidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: ifadesindeki "yevm" kelimesinin nasb âmili, fiili olup, ifadesi de, birinci "yevm"den bedeldir.
İkinci Bahis: Bu tefsirin pek çok yerinde, hayat, akıl ve sıhhatin, sermayesi, onları ahiret mutluluğunu elde etme hesabına kullanıp değerlendirmenin kâr gayesiyle çalışan tüccarın yaptığı işe benzediğini söylemiştik. Kâfirler, kendilerini bu tasarruflar hususunda yormuşlar, ama bunlar, neticesinde sadece mahrumiyyet ve hızlan, (ilâhi yardımdan uzaklaşmayı) elde edebilmişlerdir. Binâenaleyh gerçekte bu, sınırsız bir hüsran (zarar-ziyan) olmuş olur. 34[34]

Diz Çökme Vaziyeti

Kıyametin hallerinden ikincisi de, "Ve sen her ümmeti, diz çökmüş bir halde göreceksin" cümlesi ile bildirilir. Leys, "Câsiye, tıpkı kişinin, hâkimin huturunda çökmesi gibi, diz üzere oturan demektir" der. Zeccâc. ve fiilinin de bu manaya geldiğini söyler. Keşşaf sahibi, bu kelimenin şeklinde de okunduğunu söyler. Dilciler, "cezv" masdarının. kurtuluşu sağlama bakımından, "cesv"den daha ileri manada olduğunu, zira "câzî"nin, ayak parmaklarının uçları üzerinde oturan manasına olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbas (r.a) da, "câsiye" kelimesine, "Bir araya gelmiş ve yaptıkları şeyi gözetleyiciler, bekleyiciler olarak..." manasını vermiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "her ümmet kitabına çağrılacak" buyurmuştur. Buradaki "küllü (her..) kelimesi mübtedâ ve cümlenin hepsi birden, bundan önceki ifadesinden bedeldir, ifadesi, "amel sahifelerine..." manasınadır. Dolayısıyla burada "kitap", bir cins isim olarak kullanılmıştır. Bu tıpkı, "Kitap konur ve mücrimleri, onda olan şeyden dolayı korkmuş olarak görürsün" (Kem, 49) ayetinde ifade edildiği gibidir. Hak Teâlâ'nın bundan sonra gelen, "Artık iman edip de salih amel işleyenler..." ifadesine ve "küfredenlere gelince..." İfadesine binâen, öyle görülüyor ki, kitabına çağrılan "her ümmet" ifadesine hem mü'minler, hem kâfirler girmektedir. 35[35]

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/618-619
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/619-620
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/620-621

Mü'min Kıyamette Korkar Mı?

Eğer, "Diz üstü çöküp kalmak, ancak korkan kimseler için sözkonusu olur. Ama mü'minler için Kıyamet günü korku olmayacaktır?" denilirse, biz deriz ki: Emin olan ve hakkı savunan kimseler de bazan, bu gibi durumlarda, kendisinin ehl-i haktan olduğu bilfiil tahakkuk edinceye kadar, bâtılı savunanlarla aynı korkuyu taşır. 36[36]

Amel Defterini Okuyuş

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bugün yapmış olduklarınızın karşılığı verilecek" buyurmuştur. Bu, "Onlara böyle denilecek" takdirindedir. Eğer, "Kitap, nasıl olur da hem onlara, hem Allah'a nisbet edilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu iki husus arasında bir tezad yoktur. Çünkü bu kitap, onların amellerini ihtiva eden, kaydetmiş olan kitap manasında "onların kitabı"dır; Meleklere bunların yazılmasını emreden Allah Teâlâ olduğu için de, "Allah'ın kitabı"dır.

Cenâb-ı Hak "O kitap size konuşur, yani hiçbirşey katmadan ve eksiltmeden sizin için şahitlik yapar. Çünkü biz meleklere, sizin yaptığınız şeylere istinsah ettiririz, yani sizin amellerinizi yazmalarını emrederiz" buyurmuştur. Daha sonra da, itaatkâr insanların hallerini belirterek, "Artık iman edip de iyi amel işleyenleri, Rabieri rahmetine sokacaktır. İşte bu apaçık murada erişmenin tâ kendisidir" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır: 37[37]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak bunların mü'min olduğunu belirttikten sonra, sâlih ameller işlediklerini de bildirmiştir. Binâenaleyh sâlih amelierde bulunmanın, imandan başka ve ona ilave birşey olması gerekir. 38[38]

Amel-i Salih

Mû'tezile şöyle der: "Allah Teâlâ. rahmetine girme işini, insanın imanla birlikte salih ameller yapmasına bağlamıştır. İki şeyin toplamına bağlanılan bir husus ise, bu iki şeyden biri olmadığında meydana gelmez. Binâenaleyh kişinin imanı olup da, sâlih ameli (ibadetleri) bulunmadığında, cennete girememesi gerekir."

Buna şu şekilde cevap veririz: "Bir hükmün bir vasfa dayandırılması, o vasıf bulunmadığında, o hükmün olmadığına (her zaman) delâlet etmez." 39[39]

Cennet, Rahmet Eseridir

Hak Teâlâ, sevaba (mükâfaata) bu ayette "rahmet" demiştir. Mükâfaatın, rahmet adını alabilmesi ise ancak,vâcib (mutlaka verilmesi gereken bir şey) olmadığı zaman doğru olur. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın, kullarına mükâfat vermesi, kendisine vâcib olmaması gerekir. 40[40]

Münkirlere îtab

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, "Küfredenlere gelince, (onlara da şöyle denilecek): "Karşınızda

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/621
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/621
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/621
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/622
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/622

ayetlerim okunurken büyüklük taslayanlar, günahkârlar güruhu, onlar sizler değil miydiniz?" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır: [41][41]

Menzileteyn Arası

Allah Teâlâ mü'minlerden ve kâfirlerden bahsetmiş, bir üçüncü kısımdan bahsetmemiştir. Binâenaleyh bu durum Mu'tezfle'nin "el-menziletü beyne'l-menzileteyn" prensiblerinin (görüşlerinin) bâtıl olduğuna delâlet eder. [42][42]

Akli Vûcub?

Allah Teâlâ, ilahî cezaya müstehak oluşu, ayetleri okunduğu halde onların bunu kabul etmeyişlerine bağla-
mistir ki bu, ilahî cezayı haketmenin, ancak şeriat geldikten sonra olabileceğini gösterir. Bu da farzların, ancak şeriat ile farz olacaklarına delalet eder. Mû'tezile ise bunun aksini savunur. Çünkü onlara göre, birtakım şeyler, aklen de farz olabilir. [43][43]

Üçüncü Mesele

Bu ayetin başındaki emmâ şart edatının cevâbı mahzûf olup, takdirî manası, "Kâfirlere gelince, onlara, "Ayetlerim sizlere okunmadı mı ki, sizler hakkı kabul etmediniz ve mücrim bir güruh oldunuz?" denilecek" şeklindedir. Eğer, "Kınama ve tenkid etme sadedinde, kâfirleri "mücrim (suçlu)" diye nitelemek nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "Onlar kâfir olmalarının yanısıra, biz zat dinleri hususunda âdil olmayıp, aksine fâsık (günahkâr) da oldular" demektir. Allah en iyi bilendir. [44][44]

Kâfirler ve Kıyamet

"(Ey kâfirler size), "Şüphesiz Allah'ın va'di haktır. O Kıyametin geleceğinde asla şüphe yoktur" denildiği zaman, siz, "O Kıyamet de ne imiş, bilmiyoruz, o hususta ancak bir zan sahibiyiz. Biz kesin olarak inanan ve yakînen bilenler değiliz" dediniz. Onların yaptıkları amellerin kötülükleri kendilerine âid olduğu, onlarca da anlaşılmıştır, istihza edip durdukları şey, onları çepeçevre kuşatmıştır. Şöyle denilir: "Bu gününüze kavuşmayı nasıl unutmuş iseniz, bugün Biz de sizi öyle azabta unutacağız, (bırakacağız). Sizin yeriniz, cehennemdir. Sizi
kurtaracak hiçbir yardımcınız da yoktur. Bunun sebebi şudur: Çünkü siz, Allah'ın ayetlerini bir eğlence edindiniz. Sizi dünya hayatı aldattı, işte bugün onlar, artık buradan çıkarılmayacaklar, onların tarziyeleri de kabul edilmeyecektir. Demek ki bütün hamd, göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir. Göklerde ve yerde kibriyâ (büyüklük) O'na mahsustur. O, azız ve hakimdir"
(Cftsiye, 32-37).
Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele vardır: [45][45]

Birinci Mesele

"es-Saat" kelimesi, merfu (ötüreli) olarak da, mansub (fethalı) olarak da okunmuştur. Zeccâc şöyle der: "Bu kelimeyi mansûb okuyan kıraat "va'dallah" üzerine atfederek böyle okumuştur.

---

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/622
[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/622
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/622
[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/622
[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/623

Merfû kıraat ise, kelimenin "Denildi ki Kıyamet {...)" takdirinde oluşuna göredir. Ahfeş, û\ edatının haberinden sonra, ismine ma'tûf bir ifade geldiğinde, bunu merfû okumak manaca daha güzel ve Arap dilinde daha yaygın olduğunu; çünkü bunun, birinci cümle tamamlandıktan sonra, gelen yeni bir cümle (söz) olduğunu söylemiştir. 46[46]

Kâfir Çeşitleri

Allah Teâlâ, kâfirlere, "Allah'ın mükâfaat ve ceza sözü haktır. Kıyamet ise, hiç şüphesiz gelecektir" denildiğinde, onların, "O Kıyamet de ne imiş, bilmiyoruz. (O hususta) ancak yakînen bilenler değiliz" dediklerini nakletmiştir. Ben derim, bana öyle geliyor ki, o kâfirler bu meselede iki grupturlar: Bir kısmı, öldükten sonra dirilişin ve Kıyametin olmayacağını kesinkes savunurlar. Bunları, Allah Teâlâ'nın, daha önceki ayetlerde, "Dediler ki: uBu (hayat), dünya hayatımızdan başka (bir şey) değildir" (Câsrye, 24) beyanıyla anlattığı kimselerdir. Bir kısmı da, bu hususta şüpheli ve şaşkın olan (kesin bir fikri olmayan) kimselerdir. Çünkü onlar, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'den duydukları şeylerin çokluğu, hem de dirilişin doğruluğu hususundaki delillerin çokluğu sebebiyle bu hususta şüphe edenlerdir. İşte bunlar Cenâb-ı Allah'ın bu ayette anlattığı kimselerdir.

Bu izahın delili şudur: Allah Teâlâ, önce diriliş ve Kıyametin yok olduğuna kesin olarak inanan kâfirlerin; daha sonra da bu kâfirlerin görüşlerini anlatmıştır. Binâenaleyh bu kâfirlerin, o kâfirlerden başka olması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah "Ahirette, dünyada iken güzel sayıp yaptıkları amellerin kötü olduğu taraflarından anlaşılacak ve bu, onlar için ilk hüsran olacak.'Ve istihza edegeldikleri o şey onların başına gelecek, onları çepeçevre saracak" buyurmuştur. İşte bu, bu grup kâfirlerin, "(O hususta) ancak bir zan sahibiyiz" sözünü, alay ederek, söylediklerine bir delil gibidir. Böyle olması halinde de bu grup, birincilerden daha şerli ve kötüdür. Çünkü birinciler, inkâr ediyorlar ama istihza etmiyorlardı. Ama bunlar, inkârlarına bir de istihza eklemişlerdir. 47[47]

Ahireti Unutanların Unutulması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şöyle denilir: "Bu gününüze kavuşmayı nasıl unutmuş iseniz, bugün biz de sizi öyle azabta unutacağız (bırakacağız)" buyurmuştur. Bu ifadede geçen, "unutma"nın ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu, "Tıpkı âhiret için bir azık demek olan taat ve ibadetleri terketmeniz gibi, biz de sizi azab içinde terkediyoruz" demektir.

2) Bu, "Tıpkı bu gün ile karşılaşacağınıza aldırmayıp, ona hiç önem vermeyip, aksine bunu, adı-sanı anılmaz bir şey haline getirmeniz gibi, biz de sizi, anılmaya değmez, aldırılmayan, unutulmuş bir şey gibi kabul ediyoruz" demektir. Böylece Allah Teâlâ, onlar için şu üç şiddetli azabın olacağını bildirmiştir:

a) Allah'ın rahmetinin onlardan tamamen kesilmesi,

b) Varacakları yerin cehennem olması,

c) Onlar için, hiçbir yardımcı ve avânelerinden hiçbir ücret (fidye) tahakkuk etmemesi...

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlara şöyle denildiğini beyan buyurmuştur: "Siz şu üç çeşit kötü ameli işlediğiniz için, bu üç tür şiddetli azaba müstehak oldunuz. Yaptığınız kötü amelleri:

a) Hak dini inkârda ısrar etmeniz,

b) O dinle alay etmeniz ki bu iki husus, "Bunun sebebi şudur: "Çünkü siz Allah'ın ayetlerini bir eğlence edindiniz" ifadesiyle anlatılmıştır.

c) Ahiretten tamamen yüz çevirip, dünya sevgisine gark olmanız ki, bu da, "Sizi dünya hayatı aldattı" ifadesi ile anlatılmıştır."

Cenâb-ı Allah daha sonra, 'İşte bugün onlar, artık buradan çıkarılmayacaklar" buyurmuştur.

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/623

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/624

Hamza ve Kisâî, fitli yâ'nın fethasıyla şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları zamme ile şeklinde okurlar. [48][48]

Rabbülâlemin'e Hamd

Cenâb-ı Hak, "Artık onlardan, Rablehni razı etmeleri de istenmez" buyurmuştur. Bu manevî ve kıymetli konularla ilgili söz tamamlanınca, Cenâb-ı Hak bu sûreyi kendisine hamd emriyle sona erdirmiş ve "Demek ki bütün hamd, göklerin Rabbi, yerin Rabbi, ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a âiddir" buyurmuştur. Göklerin, yerin, hatta bundan öteye âlemdeki bütün madde, ruh, zat ve sıfatın yaratıcısı olan zata hamdediniz. Çünkü rubûbiyyet (yani bunların yaratıcısı ve sahibi) olmak, yaratılan, sahip olunan ve eğitilen her varlığın, hamd-ü senasını gerektirir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "göklerde ve yerde kibriya (büyüklük-yücelik) O*na mahsustur" buyurmuştur. Bu ifade, şu iki hususu ihsas ettirmektedir:
a) Tekbirin mutlaka hamdden sonra olması gerektiğini. Bu, hamdedenlerin hamdde bulundukları zaman yaptıkları hamdin O'nun kendilerine olan ihsanına layık olmaktan çok üstün ve yüce olduğunu, hatta O'nun, hamdedenlerin hamdinden daha büyük ve nimetleri de, şükredenlerin şükründen daha büyük olduğunu bilmeleri gerektiğine bir işarettir.
b) Bu Kibriya, başkasına değil, sadece O'na aittir. Çünkü zatı gereği var olan sadece O'dur.
Cenâb-ı Allah sonrada, "O, azîz ve,hakimdir"yani, "Kudreti mükemmel olduğu için, istediği herşeyi yaratmaya kadir ve hikmeti mükemmel olduğu için de, mahlûkatının her bir çeşidine, hikmetini, rahmetini, fazlını ve keremini verendir" buyurmuştur. Bu, hasr (sadece) manası ifade eder, binâenaleyh, "Kudret, hikmet ve rahmette zirvede olan, sadece O'dur" manasına gelir. Bu da, yaratan ilahın sadece O, yine ihsanda ve lütufta bulunanın sadece O olduğunu gösterir.
Allah kendisinden razı olsun, üstadımız der ki: [49][49] Bu sûrenin tefsiri, 603 yılının zilhicce ayının onbeşinci günü olan Cum'a günü namazdan sonra tamamlanmıştır. Hamd, sânının yüceliğine, burhanlarının galebesine ve ihsanının büyüklüğüne yakışır şekilde, devamlı, güzel, mübarek ve ebedî olarak Allah'a aittir. Salat'u selâm da, göklerin zirvesinde yaşayan tertemiz ruhlar ve yeryüzünün nişanları olan meleklere, peygamberlere, velilere, mü'minlere ve özellikle Efendimiz Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline, ashabına olsun. [50][50]
Amin.

---

[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/624-625
[49][49] Bu kayıt Râzt'nin tefsiri yazdığını (imlâ) dikte ettirdiğini düşündürmektedir (ç.).
[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 19/625-626

AHKAF SURESİ

Bu sure 35 ayet olup Mekki'dir. Bunun 34 ayet olduğu da söylenmiştir.

Şirkin İmkânsızlığı

"Ha Mim. Kitabın indirilmesi, azîz ve hakîm Allah'dandır. Biz gökleri, yeri ve İkisi arasında bulunan şeyleri, ancak gerçek bir gaye ile ve hakkı ikame gayesiyle belli bir zaman için yarattık. Kâfirler uyarıldıklar tehlikeden yüz çeviriyorlar. De ki: "Allah'ın dışında, tapageldüderinizin neler olduklarını bana haber verin! Söyleyin bana, yeryüzünden neyi yaratmışlar bakalım! Yoksa onların göklerde bir ortaklığı mı var. Bundan evvel bir kitap, yahut bir ilim kalıntısı varsa, davanızda doğrucular iseniz, haydi bana getirin"(Ahkaf, 1-4).
Bil ki bu sûrenin başının nazmı, tıpkı Câsiye Suresi'nin nazmı gibidir. Biz bunu, orada anlatmıştık. Ayetteki, "Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri ancak gerçek bir gaye ile ve hakkı ikame gayesiyle yarattık" ifadesi, gerçek ilahın, bu âlem ile isbat edilebileceğine delâlet etmektedir. Yine bu ifade, bu İlahın, âdil, kullarına merhametli, onları görüp-gözeten ve onlara ihsan eden bir zât olması gerektiğini gösterir ve yine bu Kıyametin hak olduğuna da delâlet eder .1[1]

Alem Halıkına Delil

Bunlardan birinci husus, yani ilahın varlığının bu âlem ile isbatı şöyledir: Halk, takdir etmek, ölçüp-biçmek demektir. Birşeyi ölçüp-biçme ile, planla yapmanın neticeleri ise, En'âm SÛresi'nde de anlatıldığı gibi, on bakımdan, göklerde ve yerde net ve açık şekilde müşâhade edilmektedir. Biz bu on hususun, hür irâde sahibi ve kadir bir ilahın varlığına delalet ettiğini anlatmıştık2[2]

Bl'l-Hakk Tabirinin Anlamı

Bunlardan ikinci hususa, yani alemin ilahının âdil ve merhametli olması gerektiği hususuna gelince, bunun delili de, ayetteki tabiridir. Çünkü bu ifade, "ancak fazlı, rahmeti, ihsanından dolayı ve İlah'ın, fazlının fazla, ihsanının baskın ve muhtaç olanlara faydalı olan şeyleri ulaştırması, onlara zararlı olan şeyleri vermesinden daha çok oluşundan ötürüdür" manasına gelir. Cübbaî şöyle der: "Bu, gökler ve yer arasında işlenen kötülüklerin, Allah'ın yaratmasından değil, kullarının fiillerinden olduğunu gösterir. Aksi halde, Cenâb-ı Hakk'ın her bâtılın yaratıcısı olması gerekir ki bu da, "ancak hak ile yarattık" ifadesine ters düşer.
Âlimlerimiz buna şöyle cevap vermişlerdir: "Bâtılı yaratmak" başka şey, "bâtıl ile yaratmak" başka şeydir. Binâenaleyh biz diyoruz ki: Bâtılı da.yaratan Allah'dır. Fakat O, bu bâtılı "hak ile" (gerçek bir gaye ile) yaratmıştır. Çünkü bu yaratış, Allah'ın, kendi mülkünde bir tasarrufudur. Mülk sahibinin kendi mülkündeki tasarrufu, "bâtıl ile" değil, "hak ile" olur. "Âlimlerimiz sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Şu husus da, anlattığımızı ortaya kor: Ayetteki "Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan şeyleri ancak hak ile yarattık" ifadesi, kulların bütün fiillerinin ve amellerinin yaratıcısının Allah Teâlâ olduğuna delâlet eder. Çünkü kulların fiil ve amelleri de, "gökler ile yer arasında bulunan şeyler" cümlesindendir. Binâenaleyh bu fiil ve amelleri de Cenâb-ı Hakk'tn yaratmış olması gerekir. Tek bir ayette bir çelişkinin bulunması imkânsızdır. Binâenaleyh geriye, bu ayetten kastedilenin, bizim verdiğimiz mana olduğu ihtimali kalır.
İmdi, eğer onlar (Mu'tezile), "Kulların fiilleri ve amelleri arazdır (sıfattır). Arazlar ise, "gökler ile yer arasında" olarak nitelenemez" derlerse, biz deriz ki: Böyle olması halinde, sizin

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/7.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/8.

yaptığınız istidlal de düşer. Allah en iyi bilendir.

Bunlardan üçüncü hususa, yani bu ayetin Kıyamet ve dirilişin gerçekliğine delâlet edişine gelince, bu da şöyledir: Eğer Kıyamet olmasaydı, zulme uğramış kimselerin hakkının, zâlimlerden tastamam alınması; itaatkârlara mükâfaatlarının tastamam verilmesi ve kâfirlere de hakettikleri cezanın tastamam uygulanması ihmale uğrardı, olamazdı ki bu, Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisi arastnda bulunan şeyleri ancak hak ile yaratmış olması gerçeğine ters düşerdi.

Ayetteki, "ve belit bir zaman ile (yarattık)" ifadesi, "Allah, bütün bunları ancak hak ile ve belli bir zaman için yaratmıştır" demek olup, bu da, âlemin tanrısının, bu âlem? ebedî ve sermedi kalsın diye yaratmayıp, aksine bir ibadet ve amel yurdu olsun ve sonra yokeditsin, sonra da yeniden yaratılsın ve böylece de âhîret yurdunda, herkese yaptıklarına göre bir karşılık verilsin diye yarattığına delâlet eder. Yaptığımız bu izaha göre, bu "ecel-I müsemmâ", Cenâb-ı Hakk'ın, dünyayı yoketmek için, önceden belirlemiş olduğu vakit demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kâfirler, uyarıldıkları tehlikeden yüz çeviriyorlar" buyurmuştur. Bu, "Allah'ın, bu delilleri göstermesine, peygamberler göndermesine, kitaplar indirmesine ve peygamberlerin tergîb-terhib (tesvikkorkutma) ma'zûr görmeye ve inzâra (ikaza) devam etmelerine rağmen, bu kâfirler bu delillerden yüz çevirip, bunlara değer vermemekte ısrar ettiler" demektir ki bu da, tefekkür etmenin (düşünmenin), istidlalde bulunmanın farz ve gerekli olduğuna, delillerden yüz çevirmenin, hem din, hem dünya bakımından kötü olduğuna delâlet eder.

Bil ki Allah Teâlâ, gerçek tanrının varlığına, O'nun âdil ve rahîm olduğuna, Kryamet ile dirilişin mutlaka olacağına delâlet eden bu temel düstûru koyunca, birtakım tafsilatı da buna dayandırmıştır.3[3]

1-Müşriklere Reddiye

Birinci Ayrıntı: Putperestlere reddiye.. Cenâb-ı Hak bunun için "De ki: "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz (o putlara) gelince, haydi bana haber verin, onlar yeryüzünde neyi yarattılar. Yoksa onlann, göklerde ortaklığı mı var" buyurmuştur ki bu, "O putlara, kâinatın herhangi bir parçasını-maddesini yaratma işinin nisbet edilmesi akıl kân mıdır? Eğer bu doğru değilse, bunların, âlemin (kâinatın) bir tek parçasını bile yaratması hususunda, âlemin ilahına yardımcı oldukları söylenebilir mi? Bu bir tek parça, ne kadar küçük bile olsa, akıl açıkça, bu âlemin bir tek parçasının yaratılmasının bile putlara nisbet edilemeyeceğine ve en küçük ve basit bir şekilde bile yardımlarının söz konusu olamayacağına göre, bu âlemin gerçek yaratıcısının ve bütün nimetlerin gerçek sahibinin Allah Sübhânehû ve Teâlâ olduğu ortaya çıkmış olur. İbadet, tazim çeşitlerinin en mükemmelini yapmak demektir. Bu ise ancak, kendisinden in !âm, lütuf ve ihsan çeşitlerinin en mükemmelinin sâdır olduğu bir zâta uygun düşer. Binâenaleyh, gerçek yaratan ve gerçek in'âmda bulunan, Hak Sübhânehû ve Teâlâ olunca, ibâdetin ve kulluğun, sırf O'nun için ve O'ndan ötürü yapılması gerekir.

Geriye şöyle denilmesi kalmaktadır: "Biz o putlara, ibâdete müstehak oldukları İçin tapmıyoruz, tam aksine biz onlara, Hâlık olan ve in'âmda bulunan ilâhın, bize onlara tapmamızı emretmiş olmasından dolayı tapıyoruz." İşte bu noktada Cenâb-ı Hak, buna cevap niteliği taşıyan ifadeyi getirerek "Bana buna delil olarak Kur'ân'dan önce gelen bir kitap, yahut bir ilim kalıntısı varsa, ... haydi bana getirin" buyurmuştur.

Bu cevabı şöyle açabiliriz: Böyle bir emrin olduğunu bilmek, ancak vahiy ve risâletle anlaşılır.. Şimdi biz diyoruz ki, bu putlara ibadet etmeye emre delâlet eden bu vahiy, ya Muhammed (s.a.s)'e gelmiştir, yahut da diğer peygamberlere indirilen diğer ilahî kitaplarda yer almıştır. Eğer bu husus ilahî kitaplarda yer almamışsa, o zaman bu, o peygamberlerden nakledilen ilimlerden elde edilmişlerdir. Halbuki, bütün bunlar, bâtıldır. Böyle bir emrin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e geten vahiy iie olduğunun söylenmesine gelince, bunun bâtıl olduğu malumdur.

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/8-9.

Böyle bir emrin, geçmiş peygamberlere indirilen ilahî kitapların onu kapsaması sebebiyle olduğunu söylemek de bâtıldır. Çünkü, bütün ilahî kitapların, putlara tapmaktan men etme hususunda mutabık oldukları, zarurî ve mütevatir bir biçimde bilinmektedir. İşte bu husus ayetteki, "Bana, buna delil olarak Kur'ân'dan önce gelen bir kitap (...) getirin "cümlesinden anlaşılmaktadır. Böyle bir emrin, kitaplarda gelenin dışında peygamberlerde nakledilen ilimlerle oluşu da bâtıldır. Çünkü, hiçbir peygamberin, putlara tapmaya davet etmediği, zarurî olarak bilinmektedir. İşte bu hususta, ayetteki, "yahut bir ilim kalmhsı var ise..." kaydından kastedilen husustur. Bütün bunlar bâtıl olunca, putlara tapmakla meşgul olmanın bâtıl bir amel, fasit bir görüş olduğu kesinleşmiş olur.

Geriye, Cenâb-ı Hak'ın, "Yahut bir ilim artığı varsa..." ifadesiyle ilgili olarak şu iki bahis kalmıştır:4[4]

Esare (İlim Kalıntısı)'den Maksad

Birinci Bahis: Bu bahis, lüğavi bir açıklama olup, EbÛ Ubeyde, Ferra ve Zeccâc deyimine, "geride kalan ilim..." anlamını vermişlerdir. Müberred de buna, "ilimden tercih edilen, seçilen" manasını verdiği gibi, yine Müberrod, bu kelimeye "nakledilen ilim" manasını vermiştir ki, bu tıpkı senin "Bu hadis (söz), falancadan nakledilir" demen gibidir. İşte bu manadan dolayı, haberlere (hadislere) âsftr (eserler) adı verilmiştir. Nitekim, "Hadiste geldi, varid oldu" anlamında, ifadesi kullanılır.

Vahidî de şöyle demektedir. "Bu kelimenin tefsiri hususunda dil alimlerinin sözleri şu üç görüşte Özetlenir:

a) Bu kelime, "arta kalan, şeride kalan." anlamındadır. Buna göre bu kelimenin iştikakı, "(Bir şeyi araştırmak}" İfadesinden oiup, sanki bu

husus, araştırılıp çıkarılarak böylece de ortaya konulmuş olan bir bakiyye gibi olmuş olur.

b) Bu, "rivayet" anlamındra olan eser kökünden müştaktır.

c) Bu, alâmet, iz anlamına gelen eser kökündendir. Keşşaf sahibi, bu kelimenin şeklinde okunduğunu da söylemiştir. Yani, "Size has kılınmış ve başkasının değil de sizin bildiğiniz ilimden.." demektir. Yine bu kelime, se harfi sakin olmakla birlikte, elifin üç harekesiyle de okunmuştur: Buna göre, hemzenin kesresiyle ijh eser (haber) anlamındadır. Fethasıyla masdar-ı binâ-i merre olup, birisi hadis rivayet ettiğinde kullanılan ifâdesinin masdanndandır; hemzenin dammesiyle tıpkı (hutbe)'nin, kendisiyle hitap olunan şeyin adı olması gibi, "rivayet edilen şey"in adıdır.

İkinci Bahis: Ayet-i kerimedeki esare hakkında, İbn Abbas'dan nakledilen şöyle bir görüş daha vardır: "Buradaki "ilim", kumun üzerine yazılan hat ilmidir. Ki Araplar, bunu böyle yazıyorlardı. Bu, meşhur olan bir ilim dalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: "Peygamberlerden bir peygamber yazı (hat) yazıyordu.5[5] Binaenaleyh, kimin yazısı onun yaizıstna uyarsa, o onun ilmini bilmiş demektir". Buna göre ayetin anlamı, "Bana, kumun üzerine yazdığınız yazı kabilinden, türünden bir ilim getirin de, bu, putlara tapmanız hususunda görüşünüzün doğruluğuna delâlet etsin" şeklinde olur. Binâenaleyh, eğer ayeti bu şekilde tefsir etmek doğru otursa, bu, onlarla, onların sözleri ve delilleriyle alay etmek kabilinden olmuş olur. En iyisini bilen Allah Teâlâ'dır.6[6]

Putların Müşrikleri Reddi

"Allah'ın dışında, kendisine Kıyamete kadar cevap vermeyecek kimseye (nesneye) tapmakta olan kimseden daha sapık olan kimdir? Halbuki bunlar, onların tapmalarından da habersizdirler. İnsanlar mahşerde bir araya getirildikleri zaman, bunlar (putlar), onların

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/9-10.

5[5] Mûslim, mesacit 33 (1/372).

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/10-11.

düşmanları olurlar. Onların taptıklarım red ve inkâr ederler. Karşılarında, açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman o inkarcılar kendilerine gerçek geldiğinde "Bu, apaşikâr bir büyüdür" dediler. Yahut, "Onu, kendisi uydurdu" diyorlar.. De ki: "Eğer onu ben uydurdumsa, o halde siz, Allah'tan bana (gelecek azabı savmaya) hiçbir suretle güç yetiremezsiniz. O, sizin ona dafr ne taşkınlıklar yapıp durduğunuzu çok iyi bilendir. Benimle sizin aranızda şahid olarak O yeter. O, çok affeden, çok merhametli olandır" (Ahkâf, 5-8)7[7]

Putlar İcabet Edemezler

Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce, putlara ibâdet etme iddiasının, o putların yaratmaya, yapmaya, yoktan varetmeye, yok etmeye, fayda sağlamaya ve zarar vermeye asla güçleri bulunmaması açısından, batıl bir görüş olduğunu beyan edince, bunun peşinden bu görüşün bâtıllığma delâlet eden bir başka delili de getirmiştir ki, bu da, o putların, duâ edenlerin duasını işitmeyen, ihtiyaç içinde kıvrananların ihtiyaçlarını bilemeyen birtakım cansız nesneler oluşudur. Hülasa, birinci delil, onlarda hiçbir surette bir ilmin olmadığına bir işarettir. Hiçbir surette bir ilim ve kudret bulunmayınca da, o zaman, aklın bedaheti ile onlara tapmanın yanlış okluğu anlaşılmış olur. O halde, "Aflah'm dışında kendisine Kıyamete kadar cevap vermeyecek kimseye tapmakta olan kimseden daha sapık olanı kimdir?" ifâdesinin başındaki istifham, istifhâm-ı inkar! olup, mana şöyledir: "Allah'ı bırakıp da, putlara tapan ve böylece de onları ilah edinip onlara ibâdet edenden, haktan daha uzak ve cehalete de yakın hiçbir kimse yoktur. Çünkü bu putlar, duâ edildiğinde duymazlar. Onların bu dualara, ne şu anda, ne de bu günden sonra, Kıyamete değin cevap vermeleri söz konusu değildir." Bu ayette, Kıyamet bu işin son noktası kılınmıştır. Çünkü Kıyamet gününde, Cenâb-ı Hakk'ın o putları dirilteceği, böylece de o putlar ile putlara tapanlar arasında karşılıklı bir konuşmanın meydana geleceği, bundan dolayı da Cenâb-ı Hakk'ın bu günü bir sınır, son nokta kıldığı ileri sürülmüştür.8[8]

Bu Düşmanlığın Mânası

Kıyamet koptuğunda, insanlar bir araya getirildiklerinde bu putlar, kendilerine tapan o kimselere düşman olacaklardır. Alimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Ekserisi, Allah Teâlâ'mn, bu putları Kıyamet gününde dirilteceği (onlara can vereceği) ve bu putların da, kendilerine tapan o kimselere düşman olduklarını ortaya koyacaklarını ve onlardan teberri edip uzaklaşacaklarını söylerlerken, bazıları da, ayetin bu ifadesi ile, meleklere ve Hz. İsa (a.s)'ya tapanların kastedildiğini, zira meleklerin ve Hz. İm (a.s)'nın, Kıyamet gününde, kendilerine tapan kimselere olan düşmanlıklarını izhar edeceklerini söylemişlerdir.9[9]

Putlar İnsanlardan Olur mu?

Eğer, "Ayetteki "Halbuki bunlar, onların tapmalarından da habersizdirler" ifadesiyle ne kastedilmiştir? Birer cansız varlık demek olan bu putların "gafil" olmakla vasfedilebilmeleri nasıl düşünülebilir? Yine bu putları, ancak akıllı kimseler hakkında kullanılan ifadeleriyle tavsif etmek nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki: O putperestler, o putlara tapıp, onlan zarar veren fayda sağlayan kimseler yerine koyunca, onlar hakkında, onların duymayan, icabet edemeyen gafil kimseler mertebesine konulduklarının söylenmesi uygun olabilmiştir. Bu cevap aynı zamanda, onlar hakkında lafızlarının nasıl kullanıldıklarına da bir cevaptır. Bu ifade ile, Allah'ın dışında kalan melek, Hz. Isa (as), Uzeyr ve putlar gibi, kendisine tapınılan her şeyin kastedilmiş olduğu, ancak ne var ki, put olmayanların (melek,

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/11.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/12.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/12.

Hz. İsa, Uzeyr gibi) putlara tağlib edilmiş olmaları da mümkündür.[10]

Kur'ân Peygambere Ait Değil

Bil ki Allah Teâlâ, tevhidini, eşi ve benzeri olmadığını anlatma hususunda ayetler getirince, nübüvvet meselesi hususunda da konuşmuş ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in, o kâfirlere her ne zaman o çeşitli mucizelerinden birisini sunduğunda, onların, onun bir büyü olduğunu iddia ettiklerini de beyân etmiş ve "... Karşılarında açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman..." buyurmuştur ki bu, "Onlara, apaçık ayetlerimiz okunup ve onlara, açık olan mucizelerimiz sunulduğunda onlar bütün bunları büyü diye nitelemişlerdir" demektir. Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin, izhâr edilen o mucizelere büyü dediklerini beyân buyurunca, onların, Kur'ân'ı duydukları her seferinde, "Muhammed onu uydurdu; onu kendiliğinden söylüyor.." dediklerini de beyan etmiştir. ifadesinin başındaki 'deki hemze, inkâr ve taaccüb içindir. Buna göre adeta sanki, "Bırak bu yaramaz şeyleri de, şu enteresan, duyulmamış ve hayranlık veren sözleri dinle" denilmek istenmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Allah, (Peygamberin ağzından) onların o şüphelerinin bâtıl olduğunu beyan etmek için şöyle buyurmuştur: "Faraza, bu Kur'ân'ı ben uydurdu isem, bilin ki, Allah Teâlâ bana, bu iftiranın cezasını, bu dünyada peşinen verecektir. Ve siz de benden bu cezayı savuşturmaya muktedir değilsiniz. O halde daha nasıl olur da, ben böylesi bir iftiraya yeltenirim de, kendimi O'nun cezasına duçar kılarım?.." Nitekim Arapça'da birisi öfkelendiğinde, "Falanca kendisine sahip değil" ve yine, birisi katî olarak birşey yapmaya karar verdiğinde, "Falanca, falancanın yularını tutmaya, engellemeye malik değil" deyimleri kulllanılır.... Bu ifadenin misli olan ifadeler de, (Maide, 17) .. (Maide, 41) ayetleriyte, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Allah'ın azabı hususunda size hiçbir şey yapmaya malik değilim.." ifadesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, sizin ona dair ne taşkınlıklar yapıp durduğunuzu çok iyi bilendir" buyurmuştur ki bu, "Allah, vahy-i ilahî yaralama, ayetlerini tenkit etme ve ayetlere bazen büyü, bazen de uydurma ve yalan adını takmanız gibi, yapmış olduğunuz aşırılık ve taşkınlıkları en iyi bilendir. "Benimle sizin aranızda şahid olarak o yeter" yani "O, benim doğruluğuma, sizin de yalancı ve inkarcı oluşunuza şahitlik etmektedir" buyurmuştur. Bu ayetlerde, "ilim" ve "şehâdet" ifadelerine yer verilmesi, o müşriklerin ta'n ve kınamalarını sürdürmeleri konusunda, onlara bir tehdittir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "O çok affeden, çok merhametli olandır" buyurmuştur. Bu, "Allah, küfründen dönüp, tevbekâr olup, yaptıkları şeyin büyüklüğüne rağmen Allah'ın kendileri hakkında vermiş olduğu hükme razı olanlara karşı gafur ve rahîmdir" demektir. [11]

Risalet Zinciri

"De ki: "Peygamberliğini bildiren ilk insan ben değilim. Bana ve size ne yapılacağını bilemem. Ben, bana vahyolunmakta bulunanlardan başkasına uymuyorum. Ben, apaçık korkutandan başkası da değilim." De ki: "Bana haber verin, eğer (bu Kur'ân) Allah tarafından (gönderilmiş) olup da, siz onu inkâr ediyorsanız ve îsrailoğullarından bir şahit de onun benzerine (istinaden) buna şahitlik etmiş ve iman etmiş olduğu halde, siz (iman etmeyi) kibrinize yediremiyorsanız (zulmetmiş olmaz mısınız?)." Şüphe yok ki Allah, o zalimler güruhunu muvaffak etmez". O kâfirler, iman edenler hakkında dediler ki: "Eğer (iman) bir hayır olsaydı, bizden önce onlar ona erişemezlerdi." (Bunu söyleyenler), onunla hidayeti kabul etmedikleri için de, Bu, eski bir yalandır" diyeceklerdir. Ondan evvel de bir rehber ve bir rahmet olarak, Musa'nın kitabı vardı, işte bu da, zalimleri korkutmak ve iyi hareket edenlere bir müjde olmak üzere, Arapça bir dille (gönderilen ve Tevrat'ı) tasdik eden bir kitaptır" (Ahkaf, 9-12).

---

[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/12.
[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/13.

Bil ki, Allah Teâlâ onlardan, onların, Kur'ân-ı Kerim'in mucize olması hususunda, peygamberin onu kendiliğinden uydurup sonra da, bir yalan olmak üzere, bunun Allah'ın kelâmı olduğunu söylediklerini nakledince, onların bir başka şüphelerini de nakletmiştir ki, o da şudur: "Bu kâfirler, Hz. Muhammed'den, ezici, ilginç mu'cizeler vermesini istiyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak bu hususa, "De kİ; "Peygamberliğini bildiren ilk insan ben değilim" buyurmak suretiyle cevap vermiştir. (bid') ve (bedi') "başlangıç" demektir. "Bid'at" ise sünnette olmaksızın ortaya çıkarılan yeni şeye denir. Ayetin bu ifadesi hususunda şu izahlar yapılabilir:
a) Bu ifade, "Ben, o peygamberlerin ilki değilim, binâenaleyh benim, "Ben, Allah tarafından size gönderilmiş bir peygamberim" şeklindeki haberimi yadırgamamanız gerekir ve benim sizi Allah'ın birliğine çağırmamı, putlara tapmaktan nehyedişimi yadırgamamanız gerekir. Çünkü bütün peygamberler, işte ancak bu yolla gönderilmişlerdir" anlamındadır.
b) O müşrikler, Hz. Muhammed (s.a.s)'den büyük mucizeler göstermesini ve gaybtan haber vermesini istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s), "Ben, peygamberlerin ilki değilim" demiştir ki, bu, "Böyle kahir ve kesin mucizeler getirip gaybfardan haber vermek, beşerin takati dışındadır. Ben de peygamberler cinsinden bir peygamberim. Halbuki, o peygamberlerden hiçbiri, sizin istediğiniz şeylere kadir olamamışlardır. O halde onlara ben nasıl kadir olabilirim?" demiştir.
c) O müşrikler, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yemek yemesi, çarşıda dolaşması ve kendisine tâbi olanların fakir olması ile kınıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben, peygamberlerin ilki değilim. Onların hepside böyleydi ve bu durumdaydı. Binâenaleyh, bu saydığınız şeyler, onların nübüvvetlerini. zedelemediğine göre, benim nübüvvetimi de zedelemez.." dedi12[12]

Nebî Gaybı Bilemez

Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), "Bana ve size ne yapılacağını bilemem.." buyurdu. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:13[13]

Birinci Mesele

Ayetin tefsiri hususunda şu İki izah yapılabilir:
a) Ayetin ifade ettiği mana, dünya hallerine hamlediiebilir.
b) Ahiret hallerine hamlediiebilir..
Bunlardan birincisi hususunda şu İzahlar yapılabilir:
1) "Ben, benim ve sizin işinizin nereye varıp dayanacağını ve bizden hangimizin galib, hangimizin de mağlub olacağını bilemem.."14[14]

Nüzul Sebebi

2) Kelbî'nin rivayetine göre Ibn Abbas şöyle demiştir: "Mekke'de Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabının başına gelen belâlar son derece şiddetlenince, Hz. Peygamber (s.a.s), rüyasında hurmaıı, ağaçlı ve sulu bir yere hicret edeceğini gördü. Ve bunu ashabına anlattı. Derken, ashabı sevindi. Ve bunun, müşriklerden yana olan, içine düştükleri o eziyyetlerden bir kurtuluş olacağını sandılar. Derken, bir müddet beklediler, fakat buna dair, herhangi bir eser ve ipucu göremediler. Bunun üzerine ashâb, "Ey Allah'ın Resulü, söylediğine dair herhangi bir alâmet göremedik. Biz, rüyanda gördüğün o topraklara, o arazi ve mıntıkaya ne zaman hicret edeceğiz?" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) sustu. Derken, Allah Teâlâ, "Ben, Allah'ın bana ve size ne yapacağını bilemem. Bu, rüyamda gördüğüm bir şeydi. Bense, ancak

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/14-15.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/15.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/15.

Allah'ın bana vahyettiğine tabi olurum." mealindeki ayetini inzal buyurdu.

3) Dahhâk, bu ifadenin manasının şöyle olduğunu söylemiştir: "Mükellefiyet, şer'î hükümler, cihad, sınanma ve intikam hususlarında, benim ve sizlerin ne ile emrolunduğumuzu bilemem. Ben, sizi ancak Allah'ın, mükâfaat ve ceza hususunda ahiret hallerine dair bana bildirdiği şeyler ile uyarıyorum.." 15[15]

Nebi Kesin Bilgi Sahibidir

4) Bu ifade ile, "Ben, dünyada bana ne yapılacağını, (yatak) ölümüyle mi öleceğimi, yoksa, tıpkı benden önceki peygamberlerin öldürüldüğü gibi Öldürülecek miyim bilemem. Yine ben, ey yalanlayan güruh, size ne yapılacağını; gökten taşlarla taşlanacak mısınız, yoksa yerin dibine mi geçirileceksiniz, yoksa size, diğer ümmetlere davranıldığı gibi mi davranılacak, bilemem.." manası kastedilmiştir.

Bunlardan ikincisine, yani, ayetin ifâde ettiği mananın, ahiret hallerine hamledilmesine gelince, İbn Abbasın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ayet nazil olunca, müşrikler, münafıklar ve yahudiler sevinerek, "Biz, kendisine ve bize ne yapılacağını bilmeyen bir peygambere nasıl tâbi oluruz?" dediler de, bunun üzerine Cenâb-ı Allah, "Biz sana, apaşikâr bir fetih müyesser eyledik, (Bu), geçmiş ve gelecek günahını Allah 'm bağışlaması... içindir... İşte bu, Allah İndinde en büyük kurtuluş ve saadettir"(Feth, 1-5) ayetlerini indirdi ve böylece, peygambere ve ona tabi olanlara ne yapacağını beyan buyurdu. İşte bu sebeple de, bu ayet, neshedildi. Allah, münafıkların ve müşriklerin burnunu sürttü."

Muhakkik ulemanın ekserisi, bu görüşü uzak bir ihtimal saymış ve bu husustaki delillerini de şu şekilde sıralamışlardır:

1) Hz. Muhammed (s.a.s)'in, mutlak, kendisinin bir peygamber olduğunu bilmesi gerekir. O, kendisinin bir peygamber olduğunu bilince de, kendisinden büyük günahların südûr etmeyeceğini ve bağışlanacağını da bilir. Durum böyle olunca da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu günahlarının bağışlanıp bağışlanmayacağı hususunda şüpheye düşmesi de imkânsız olur.

2) Peygamberlerin velî kimselerden daha üstün halde olduklarında şüphe yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, velî kimseler hakkında, "Rabbimiz Allah'dır" deyip de sonra doğruluğu iltizâm edenlere (evet) onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır" (Ahkâf, 13) buyurunca, müttakîlerin önderi, peygamberlerin ve velîlerin lideri olan Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisinin bağışlananlardan mı, yoksa azâb görenlerden mi olduğu hususunda bir şüphe içinde bulunması nasıl düşünülebilir?!

3) Allah Teâlâ, "Allah, elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir.." (En'âm. buyurmuştur ki, bununla o peygamberin halinin mükemmelliği ve Allah'ın huzuruna alabildiğine yakın olduğu kastedilmiştir. Binâenaleyh, hali böyle olan bir kimsenin, kendisinin azâb görenlerden mi yoksa bağışlananlardan mı olduğu hususunda bir şüphe İçinde bulunması ona nasıl uygun düşer? Böylece, bütün bunlardan bu görüşün zayıf olduğu anlaşılmıştır. 16[16]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi, "Allah'ın ne yapacağı..." anlamında, yâ'nın fethasıyla, (Ma yef'alu...) şeklinde de okunduğunu söylemiştir. Buna göre şayet karşı taraf, "Ayetteki ifâdesi müsbettir, menfî değildir. Binâenaleyh, ayetin, şeklinde değil de, şeklinde olması daha uygun olurdu..." derse, biz deriz ki: İfadenin takdiri, "Ben, bana ne yapılacağını bilemem; ben size ne yapılacağını bilemem..." şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ben, bana vahyoİunmakta bulunanlardan başkasına uymuyorum..." buyurmuştur ki bu, "Ben, söylediğim sözleri ve yaptığım işleri, vahyin muktezâsına göre söyler ve yaparım" demektir.

Kıyası kabul etmeyenler bu ayete tutunarak, şöyle demişlerdir: Mz. Peygamber (s.a.s),

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/15-16

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/16.

söylediği her sözü, yaptığı her işi, Allah'ın kendisine vahyettiği nass ile söyleyip yaptığını ifâde etmiştir. Binâenaleyh, bizim durumumuzun da böyle olması gerekir. Bunlardan birincisinin, yani onun ancak vahye dayandığının delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben, bana vahyoİunmakta bulunanlardan başkasına uymuyorum..."ifadesidir. İkincisinin, yani, bizim de böyle olmamız gerektiğinin delili, "Ve ona uyun..." (A'râf, 158) ayetiyle, "Artık onun emrinden uzaklaşıp gidenler ... çekinsinler.." (Nûr, 63) ayetidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ben, apaçık korkutucudan başkası da değilim" buyurmuştur. Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, çok ileri derecede mucizeler getirmesini ve gaybtan haberler vermesini istiyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "De ki: "Ben, apaçık bir uyarıcıdan başkası da değilim. Beşerin kudreti dışında kalan işlere kadir olan ve gayblan bilen, sadece Allah Teâlâ'dır" demesini emretti.17[17]

Hakkı Tekzibin Cezası

Daha sonra Cenâb-ı Hak ki: "Bana eğer (bu Kur'ân) Allah tarafından (gönderilmiş) olup da, siz onu inkâr ediyorsanız ve IsrailoğuİIanndan bir şahit de onun benzerine (istinaden) buna şahitlik etmiş ve iman etmiş olduğu halde, siz (iman etmeyi) kibrinize yediremiyorsanız, (zulmetmiş olmaz mısınız?)" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:18[18]

Birinci Mesele

Ayetteki şartın cevabı mahzûf olup kelamın takdiri şöyledir: "Eğer bu kitap Allah katından ise, siz de onu inkâr etmiş iseniz ve onun doğruluğuna dair İsrailoğullarından birisi de şahitlik etmiş de siz de bu hususta büyüklük taslamış iseniz, hiç şüphesiz sizler, hüsrana uğrayanlardan olmuşsunuzdur.." İşte bu ayetteki cevap hazfedilmiş olup, bunun bir benzeri de senin, "Şayet ben sana iyilik etmiş, sen de bana kötülük etmişsen... ve, ben sana yönelmiş, ama sen benden yüz cevirmissen, muhakkak ki sen bana zulmetmişsindir!" şeklindeki sözündür. İşte buradaki takdir de böyledir.
Yani, "Söyleyin bakalım, şayet bu Kur'ân'ın, mahlûkatın kendisine muarazada bulunamaması sebebiyle Aliah katından olduğu sabit olmuş, siz de onu inkâr etmiş ve İsrâiloğullarının en bilgini de onun Allah katından bir mucize olduğuna şehâdet etmiş, siz ise büyüklük taslayıp inkâr etmiş iseniz, o zaman siz, insanların en sapığı olmaz mısınız?.." demektedir.
Bil ki, şartın cevabı, bazı ayetlerde hazfedilmiş, bazı ayetlerde ise zikredilmiştir! Hazfedil meşine gelince bu, hem bu ayette, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir Kur'ân ki, eğer onunla dağlar yürütülseydi veya onunla yer parça parça edilseydi, yahut onunla ölüler konuşturulsaydı..." (Ra'd, 3) ayetinde olduğu gibidir. Bunun zikredilmesine gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: "Eğer (Kur'ân) Allah nezdinden de sonra siz onu inkâr etmişseniz, bana haber verin, derin bir muhalefette bulunanın ta kendisi olan (siz) den daha sapık kimdir?" (Fussilet, 52) ve "De ki: "Eğer Allah üzerinizde geceyi ta Kıyamete kadar fasılasız devam ettirirse, Allah'tan başka size bir ziya getirecek Tanrı kimdir?.." (Kassas. 7) ayetlerinde olduğu gibidir.19[19]

Beni İsrail Âlimi

Alimler ayetteki, "îsrailoğullanndan bir şahit de .. buna şahitlik etmişse.." ifadesiyle ne kastedildiği hususunda ihtilâf edip, şu iki görüşü belirtmişlerdir:20[20]

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/17.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/17.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/17-18.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/18.

Abdullah İbn Selam

Birinci Görüş: Bu, ekseri ulemanın benimsediği görüş olup, bu şahit, Abdullah İbn Selâm'dır. Keşşaf sahibi şunu rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelince, Abdullah İbn Şelfim, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzüne baktı. Böylece bu yüzün, yalancı bir yüz olmayacağını anladı, bu hususta düşündü ve tefekkürde bulundu. Neticede bunun, beklenen peygamber olduğu kararına vardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ben sana, sadece peygamberlerin bilebileceği şu üç şeyi soracağım..." dedi:
a) "Kıyamet alâmetlerinin ilki nedir?
b) Cennetliklerin yiyeceği ilk yiyecek nedir?
c) Çocuk babasına mı, anasına mı çeker?.."
Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu; "Kıyamet alametlerinin ilki, insanları doğudan batıya doğru süren, batıda toplayan ateştir. Cennet ehlinin yiyeceği ilk yiyecek ise, balık ciğerinin fazlasıdır. Çocuğa gelince, erkeğin suyu daha önce gelirse, çocuk erkeğe; kadının suyu daha erken gelirse, çocuk anneye çeker, benzer.."*® Bunun üzerine Abdullah İbn Selâm, "Ben, senin şüphesiz Allah'ın Resulü olduğuna şehâdet ederim.." dedi ve sözüne şunları ekledi: "Yahudiler iftiracı bir toplumdur. Eğer onlar, sen beni onlara sormazdan önce, benim İslâm olduğumu arılarlarsa, bana senin yanında iftirada bulunurlar.." Derken, yahudiler gelince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Aranızdaki Abdullah, nasıl bir kimsedir?" deyince, onlar, "Bizim en iyimizdir, en iyimizin oğludur, efendimizdir, efendimizin oğludur, en bilginimizdir ve en bilginimizin oğludur.." dediler. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ya Abdullah müslüman olursa .. ne dersiniz?" deyince, onlar, "Allah, onu bundan korusun.." dediler. Derken, Abdullah huzura çıktı ve, "Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed (s.a.s)'in Allah'ın Resulü olduğuna şehâdet ederim" dedi. Bunun üzerine onlar, "Bizim, en kötümüz ve en kötümüzün oğludur o.." dediler ve Abdullah'ın hakkını ketmettiler. Bunun üzerine Abdullah, "Ey Allah'ın Resulü, işte benim korktuğum buydu.." dedi. Sa'd İbn Ebî Vakkas da, "Ben, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Abdullah İbn Selâm hariç, yeryüzünde yürüyen hiçkimse için, onun cennetliklerden olduğunu söylediğini duymadım.. Ayetteki, "Israiloğullarından bir şahit de buna şahitlik etti.." ifadesi de onun hakkında nazil olmuştur" demiştir.
Bil ki Şa'bî, Mesrûh ve bir kısım âlim, bu ayette bahsedilen "Şâhid"in, Abdullah İbn Selâm olduğunu kabul etmeyip şöyle derler: "Çünkü Abdullah b. Selâmın müslüman oluşu Medine'dedir ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından iki yıl öncesine rastlar. Bu sûre ise Mekkîdir. Binâenaleyh, Mekkî olan bu ayeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Medine'de yaşadığı yılların sonunda vuku bulmuş bir hâdiseye hamletmek nasıl mümkün olur?" Kelbt, bu görüşe şu şekilde cevap vermiştir: "Sûre Mekkîdir, ama bu ayet Medenîdir. Çünkü ayetler nazil oluyor ve Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayetleri belli sûrelerin belli yerine koymakla emrolunuyordu. Binâenaleyh bu ayet de Medine'de nazil oldu, ama Hak Teâlâ peygamberine bunu bu Mekkî sûrenin, işte bu yerine koymasını emretmiştir."
Birisi şöyle diyebilir: "Sizin, Abdullah İbn Selâm hakkında naklettiğiniz bu şey, bir müşkillik arzeder. Çünkü rivayetin zahiri, Abdullah İbn Selâm (r.a)'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu üç soruyu sorup, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de o cevapları verdiğinde, Abdullah'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o cevapları vermesinden ötürü, iman ettiği zannını uyandırır ki bu, şu iki sebepten ötürü oldukça uzak bir ihtimaldir:
a) Kıyamet alâmetlerinin ilkini ve cennetliklerin yediği ilk yiyeceğin ne olduğunu haber vermek, mümkin şeylerden bir şeyin vukuunu haber vermektir. Böyle bir şey hakkındaki haberin doğru olması, herşeyden önce haberi verenin doğru sözlü olduğu bilindiği zaman ancak bilinebilir. Binâenaleyh eğer biz, haberin doğru oluşundan hareketle, haber verenin doğruluğunu anlamaya çalışırsak, bu, devr-i fasit olur. Halbuki devr-i fasit imkânsızdır.
b) Bu sorulara verilen cevapların ve onları bilmenin akla mucize noktasına ulaşamayacaklarını kesin olarak bilmekteyiz. Hatta, daha çetin sorulara verilen kesin cevaplar bile, mucize olma noktasına ulaşamadıklarına göre, bu gibi sorulara verilen böylesi cevapların mucize noktasına ulaştıklarını söylemek nasıl mümkün olur?"

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Geçmiş peygamberlerin kitaplarının birinde, âhir zaman peygamberine bu soruların sorulacağı ve onun işte bu şekilde cevap vereceği yer almış; Abdullah İbn Selâm'ın da, bunları bildiği için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu soruları sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s) bu şekilde cevap verince, bu sayede onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah tarafından gönderilmiş hak bir peygamber olduğunu anlamış olması muhtemeldir. İzah bu şekilde yapılınca, artık bu cevapları bilmenin mucize olduğunu söylememize gerek kalmaz. Allah en iyi bilendir.
İkinci Görüş: Ayetteki bu ifadeyle, belli bir şahıs kastedil mey ip, aksine bununla, te. Muhammed (s.a.s)'den, Tevrat'ta bahsedilmiş olduğu, orada geleceği müjdesinin serildiği anlatılmaktadır. Buna göre ayetin takdiri manası: "Eğer âdil ve Tevrat'ı bilen air kimse bunu kabul ve itiraf edip, sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'e İman etse ve siz de onu inkar etseniz kendinize zulmetmiş ve hakdan sapmış olmaz mısınız?" şeklinde olur. Binâenaleyh bu mana, ayetin bu ifadesiyle ister belli bir şahıs kastedilsin, ister edilmesin, her zaman söz konusudur. Çünkü bu ayetin esas maksadı, Kur'an'ın Allah katından oluşunun kesin mucizelerle sabit olduğuna, Tevrat'ın da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in geleceği müjdesini taşıdığını bildirmek ve bu iki gerçeğe rağmen, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmemenin akla yakışmadığını belirtmektir[21][21]

Üçüncü Mesele

Ayetteki "Onun benzerine ..." İfadesi hakkında, âlimler bazı izahlar yapmışlardır. Ama doğruya en yakın olanı şöyle dememizdir: Hz. Peygamber (s.a.s), o Mekke müşriklerine, "Söyleyin bakalım, bu Kur'ân, benim dediğim gibi, Allah katından ise ve söylediğimin bir benzerine de İsrailoğullanndan birisi şehâdet edip, böylece imana erip, siz tekebbür eder, kibirlilik taslarsanız kendinize zulmetmiş olmaz mısınız?" demek istemiştir.[22][22]

Zalimler İflah Olmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki Allah zâlimler güruhunu hidayete erdirmez" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:[23][23]

Birinci Mesele

Bu, bir tehdid olup, ayette açıkça zikredilmeyen, cevabın yerini tutan bir ifadedir ve takdirî manası, "De ki: "Söyleyin bakalım, eğer bu Kur'ân Allah katından ise ve siz onu inkar eder iseniz, sizler hidayete erenler değil, aksine sapıtmış kimseler olursunuz" şeklindedir[24][24]

İkinci Mesele

Mu'tezile şöyle demektedir: "Bu ayet, herşeyden önce, Cenab-ı Hakk'ın, kullardan sadır olan kötü fiillerine karşılık, onları hidayetten menettiğini gösterir. Çünkü ayetteki, "Şüphe yok ki Allah zâlimler güruhunu hidayete erdirmez" ifadesi, kendilerine zulmettikleri (günah İşledikleri) için, Allah'ın onları, hidayete erdirmediği hususunda açık bir ifadedir. Binaenaleyh onları, iman ve hidayetten men hususunda gelen bütün ayetlerde durumun buradaki gibi olduğuna İnanmaları gerekir/' Allah en iyi bilendir.[25][25]

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/18-20.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/20.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/20.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/20.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/20.

Müşrik Enaniyyeti

Daha sonra Cenab-ı Hak, "O kafirler, İman edenler hakkında dediler ki: "Eğer (iman) bir hayır obaydı, bizden önce onlar ona erişemezlerdi" buyurmuştur. Bu İfadeyle İlgili birkaç mesele vardır:26[26]

Birinci Mesele

Ayetin bu ifadesi, Mekke'li müşriklerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr hususunda ileri sürdükleri bir diğer şüpheyi ortaya koymakta olup, sebeb-i nüzulü hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Bu söz, Mekke kâfi derinindir. Onlar şöyle demişlerdir: Muhammed'e uyanlar, genelde, Ammâr, Suheyb ve Ibn Mes'Ûd gibi fakir ve zavallı kimselerdir. Eğer bu din, iyi, güzel ve hayırlı birşey olsaydı, onlar buna tabî olmada bizi geçemezlerdi."
b) Rivayet edildiğine göre, Cüheyne, Müzeyne, Eşlem ve Gıfâr kabileleri müslüman olunca, Âmir, Gatafan, Esed ve Eşca' kabileleri, "Eğer bu din, iyi, güzel ve hayırlı bir şey olsaydı, kuzularımızın çobanları olan bu kabileler, bizden Önce ona girmezlerdi" demişlerdir.
c) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Ömer'in bir cariyesi müslüman olmuş ve henüz müslüman olmamış olan Ömer onu, yoruluncaya kadar dövüp dururmuş ve "Eğer yorulmasaydım daha fazla döverdim" dermiş. Bunun üzerine Kureyş kâfirleri, "Eğer Muhammed (s.a.s)'in davet ettiği din, hak olsaydı, bu câriye bizden önce o dine giremezdi" dediler.
d) Yine rivayet olunduğuna göre, bu sözü yahûdîler, Abdullah b. Selâmın yanında söylerlermiş27[27]

İkinci Mesele

Alimler, ifadesindeki lâm edatının hangi çeşıdden olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:
1) Bu cümle hitab tarzında bir ifade olup, "Kâfirler bizzat mü'minierin yüzüne böyle dediler" manasındadır. Bu tıpkı, "Zeyd Amlr'e, yani yüzüne şöyle dedi" cümlesi gibidir. Daha sonra hitab üslûbu bırakılıp, gayb üslûbuna geçilmiştir. Bu tıpkı, "Siz gemilerde olup,
gemiler onlan (yani sizi) götürdüğünde..."(Yûnus,22) ayetinde olduğu gibidir.
2) Keşşaf sahibi, bu lâm'ın, "lâmu'l-ecl" olduğunu ve mananın "O kâfirler, iman edenlerin, imanlarından ötürü böyle söylemişlerdir" şeklinde olduğunu söyler.
3) Bana göre burada, şöyle bir üçüncü İzah da yapılabilir: Kâfirler, bazı kimselerin, Hz. Muhtmmed (s.a.s)'e iman ettiklerini duyunca, yanlarında bulunan mü'minlere hitab ederek, "Eğer bu din hayırlı (iyi bir şey) olsaydı, onlar, yani müslüman olan o kimseler-, bu işte bizi geçemezlerdi" demişlerdir.
Bil ki Allah Teâlâ o kâfirlerin bu sözlerini nakledince, buna, "(Bunu söyleyenler), onunla hidayeti kabul etmedikleri için de, "Bu eski bir yalandır" diyeceklerdir" buyurarak cevap vermiştir. Bu, "kâfirler, bunun bir mucize okluğunu aniamayınca, "Bu eski bir yalandır" derler" manasındadır. badesinde amel eden bir âmilin bulunması gerekir. Yine ifadesinin taalluk edeceği bir şeyin bulunması gerekir, ifadesinin, mâzî ve istikbale delâlet eden ifadeler birbirine zıd olduğu için, buradaki zarfında âmil olması doğru olmaz. Dolayısıyla bu ifade nasıl izah edilebilir?
Buna şu şekilde cevap veririz: Buradaki İz zarfının âmili, sözden anlaşıldığı için hazfedilmiş olup, takdiri, "Onlar bununla hidayete ermedikleri zaman, inadları ortaya çıktı ve "Bu, eski bir yalandır" dediler" şeklindedir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak "Ondan evvel de bir rahmet olarak Musa'nın kitabi vardı"

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/20.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/21.

buyurmuştur. Buradaki, "Musa 'nın kitabı" mübteda, (ondan evvel) İfadesi de, mübtedadan önce gelmiş zarf olan haberdir. "İmamen" kelimesi de, "hâl" olarak mansub olup, bu ifade tıpkı, "Zeyd, ayakta olarak evdedir" demen gibidir. kelimesi şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana, "O (Muhammed)'den önceki zâta da Tevrat'ı verdik" şeklindedir.
Ayetteki "imamen" kelimesi, "uyulan şey" demek olup, tıpkı imama uyulduğu gibi, Allah'ın dini ve kanunları hususunda kendisine uyulan, yolunca gidilen şey" demektir. "Rahmeten" de, ona iman edip, o kitabtakilerle amel edenlere bir rahmet olarak..." demektir.28[28]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ifadenin, kendisinden önceki ifadelerle ilgi ve münasebetinin izahı şöyledir: Müşrikler, Kur'ân'ın doğruluğu hususunda ta'n (tenkid) de bulunmuş ve "Eğer bu din iyi ve güzel birşey olsaydı, fakirler ve zavallılar, bu dine bizden önce girmezlerdi" demişlerdir. Cenâb-ı Hak da sanki şöyle demek istemiş: "Bu Kur'ân'ın doğruluğuna delâlet eden şeylerden birisi de şudur: Sizler, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa (a.s)'ya Tevrat'ı indirip, bu kitabı uyulan bir rehber yaptığını kabul ediyorsunuz. Ama o Tevrat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak geleceği müjdesini taşımaktadır. Binâenaleyh Tevrat'ın, uyulacak bir rehber (kılavuz) kitab olduğunu kabul ettiğinize göre, bu kitabın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından gönderilmiş hak peygamber olduğu hususundaki hükmünü de kabul ediniz29[29]

Semavî Kitaplar

Cenâb-ı Hak daha sonra ... "İşte bu da, zâlimleri uyarmak ve iyi hareket edenlere bir müjde olmak üzere, Arapça bir dille (gönderilen ve Tevrat'ı) tasdik eden bir kitabtır" buyurmuştur. Yani bu Kur'ân, Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından görevlendirilmiş, hak bir peygamber olduğu hususunda, Musa (a.s)'nın kitabı, Tevrat'ı doğrulamaktadır. "Lisânen" kelimesi, hâl olarak mansubtur. Ibn Abbas (r.a), "Ayetteki "zâlimler" ifadesiyle Mekke müşrikleri kastedilmiştir" der. Yine ayetteki, fiilinin iki değişik kıraati vardır:
a) Bu ayetler daha çok muhatab sigasıyla geldiği için, bu da muhatab olarak, tâ ile"Sen inzar edesin diye" şeklinde okunmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde de, (Araf, 2)buyurmuştur.
b) Bu kelime, daha önce geçen hitab fail kabul edilerek, yâ ile (O inzar etsin diye) şeklinde okunmuş ve bu zamiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e isnâd edildiği gibi, Kitab'a da isnâd edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, "Hamd, kulu (Muhammed'e), (kâfirleri) tarafı ilâhîsinden en çetin bir azab ile korkutsun diye o kitabı indiren Allah'a mahsustur.."(Kehf, 3) buyurmuştur.
Cenâb-ı Hak sonra da "İyi hareket edenlere bir müjde olmak üzere..." buyurmuştur. Zeccâc, en uygun olanın, bu "büşrâ"nın ref mahallinde olması ve takdirinin, ... "Bu bir müjdedir..." şeklinde olduğunu söylemiş ve bunun, "zulmedenleri inzâr edesin ve muhsinler için bir müjde olsun diye..." manasında olmak üzere, nasb mahallinde de olabileceğini belirtmiştir. Velhasıl bu kitabın indiriliş maksadı, yüz çevirenleri inzâr ve itaat edenleri müjdelemektir.30[30]

Müstakim İnsanlar

"Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra dosdoğru olanlara, işte bunlara hiçbir korku yoktur. Bunlar mahzun da olmayacaklardır. Bunlar, cennet ashabıdırlar. işlemekte oldukları (sâlih amellerine mükâfaat olarak, orada ebedî
kalacaklardır. Biz insana, ana-babasma iyilik etmesini tavsiye ettik. Anası onu (karnında)

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/21-22.
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/22.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/22-23.

zahmetle taşıdı, zahmetle de, doğurdu. Onun bu taşmışı ve sütten kesilmesi otuz aydır. Nihayet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşma vardığı zaman şöyle der: "Ya Rabbi, hem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmeyi ve razı olacağın iyi amel ve hareketlerde bulunmayı bana ilham et (kolaylaştır). Soyum-sopum hakkında da benim için, salah nasib et. Şüphesiz ben sana döndüm. Şüphesiz ben teslim olanlardanım. İşte bunlar -ki cennet yaranı içindedirler işlediklerinin en güzellerini kabul edeceğimiz, günahlarını bağışlayacağımız kimselerdir. Bu,
onların va'dolunduklan gerçek bir vaaddir" (Ahkâf, 13-16).31[31]

Rabbe Bağlanıp Doğru Olanlar

Bil ki Allah Teâlâ tevhidinin ve nübüvvet müessesesinin delillerini anlatıp, karcıların şüphelerine yer verince ve bunları cevaplayınca, bunun peşinden, hakkı bulan ve savunanların yolunu da anlatarak "Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra dosdoğru olanlar..." buyurmuştur ki bu İfadenin ne demek olduğunu Secde Sûresi'nde anlatmıştık.
Bu iki sûredeki ifadeler arasındaki fark şudur: Cenâb-ı Hak, Secde Sûresi'nde, meleklerin inerek, "Korkmayın, üzülmeyin" diyeceklerini belirtmiş; burada ise aradaki vasıtayı kaldırarak, bizzat kendisi, "îşte bunlara hiçbir korku yoktur. Bunlar mahzun da olmayacaklardır" buyurmuştur. Binâenaleyh bu iki ayeti bir araya getirdiğimizde; bu ikisinin toplamından, cennetliklere bu müjdeyi meleklerin verebileceği gibi, Hak Teâlâ'nın da, arada bir vasıta olmaksızın duyurabileceği de ortaya çıkar.
Bil ki bu ayetler, Allah'a iman edip sâlih amelde bulunan kimselere haşr gününden sonra artık bir korku ve hüzün gelmeyeceğine delâlet etmektedir. İşte bundan ötürü muhakkik âlimler, vasfı böyle olan kimselerin, kıyamet gününde, bu günün dehşet ve korkularından emin olacaklarını söylemişlerdir. Bazıları da, bu kimselerden, "ilâhî ceza" korkusunun zail olduğunu, ama Allah'ın celâl ve heybetinin korkusuna gelince, bunun kuldan hiçbir zaman zail olmayacağını söyleyerek şöyle demişlerdir: "Baksana, meleklerin dereceleri bunca yüksek olmasına ve tam manada masum olmalarına rağmen, Allah Teâlâ'nın celâl ve heybetinin korkusu onlardan bile kalkmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar, üzerlerindeki Rablerinden korkarlar"(Nahl,50) buyurmuştur." Bu mesele, pek çok ayetin tefsirinde tafsilatlı olarak ele alınmıştı. O ayetlerden birisi de, "O büyük korku onları mahzun etmez" (Enbiyâ, 103) ayetidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bunlardır cennetlik olanlar. İşlemekte oldukları (sâlih amellerine) mükâfaat olarak, orada ebedî kalacaklardır" buyurmuştur. Mu'tezîle şöyle der: "Bu ayet şu gibi bazı hususlara delâlet eder:
1) "Bunlardır cennetlik olanlar" ifadesi, hasr manasında olup, cennetliklerin, ancak, "Rabbimiz Allah'dır" deyip, sonra dosdoğru olanlar olduğuna delâlet eder ki bu, büyük günah sahibinin, tevbe etmez ise cennete giremeyeceğini gösterir.
2) "işlemekte olduklan (salih amellerine) mükâfaat olarak" ifadesi, "mükâfaat, yapılan amellerin bir karşılığı değil, Allah'ın bir lütfudur" diyenlerin görüşünün yanlışlığına delâlet eder.
3) "İslemekte oldukları (sâlih amelleri)" ifadesi, fiilin kula âit olduğunu, kul tarafından yapıldığını gösterir.
4) Yine bu ifade, eserin, müessirin halinde hasıl olmasının mümkün olduğuna, yahut diğer bir ifadeyle, önce vaki olan işin, müstakbel mükâfaatı gerektirmesi deliliyle eserin mevcut olduğuna delâlet eder.
5) Kulun, Allah'dan alacaklı olması... Bu tür iyiliklerin en büyüğü, ana-babaya iyilikte bulunmaktır. İşte bundan ötürü, peşisıra bu manaya gelen ifadeye yer verilerek "Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik" buyurulmuştur. Bu cümle ile ilgili gerekli açıklama, Ankebût ve Lokman sûrelerindeki benzeri ayetlerin tefsirinde geçti. Bu ifadeyle ilgili birkaç

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/23.

mesele var:[32]

Farklı Kıraatler

Âsim, Hamza ve Kisâi şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları, şeklinde okumuşlardır.
Bil ki "İhsan" (iyilikte bulunma), "isâ'e" (kötülükte bulunmanın); "hüsn (iyi) de, "kubh" ün (kötü-çirkin)in zıddıdır. Dolayısıyla ayetteki bu kelimeyi "ihsan" şeklinde okumanın delili, İsrâ Sûresi'ndeki, (23 ayeti)dir. Buna göre bu ifadenin manası, "Biz, insana, ana-babasına iyiliklerini ulaştırmasını emrettik" şeklindedir.
İkinci kıraatin delili de, Ankebût Sûresi'ndeki (Aankebut, 8) ayetidir. Kıraat imamlarının hepsi, Ankebût Sûresi'ndeki bu kelimeyi bu şekilde okumuşlardır. Buna göre, tefsir ettiğimiz ayetin manası, yine "Biz insana, ana-babasına güzel olan şeyler yapmasını emrettik" şeklinde olur. Fakat bu "güzel olan şeyler", iyice güzelliği ifade etsin diye, "hüsn" (sırf iyilik) şeklinde okunmuştur. Nitekim Arapçada da "şu adam, sırf ilimdir. Falanca sırf kerem (cömertliktir" denilir. Bu kıraata göre "hüsn" ve "İhsan" kelimesi, mefûl-ü mutlak olarak mansubtur. Çünkü bu ifadenin takdiri şeklindedir.[33]

Ana Hakkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Anası onu (karnında) zahmetle taşıdı, zahmetle de doğurdu" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[34]

Birinci Mesele

İbn Âmir, Âsim, Hamza ve Klsâî, kâfin zammesıyle kurhen şeklinde okurlarken diğer kıraat imamları, kâfin t fethaşıyla kerhen şeklinde okumuşlardır. Bu iki ifadenin, masdarlardan tıpkı (zayıflık); fakrun-fukruu (fakirlik) kelimeleri gibi, isimlerden de deff ve düff; şehd şühd kelimeleri gibi iki değişik kullanılış şekli olduğu söylenmiştir. Vahidî, "kerh" kelimesinin "kerihe" fiilinin masdarı, kürh kelimesinin "kerihe" fiilinin masdarı, kürh kelimesinin ise, "kötü görülen, hoşa gitmeyen" manasında bir isim olduğunu söyleyerek, "Nitekim Cenâb-ı Hak, bir ayetinde "O (cihad) sizin için bir "kürh"dür, hoşlanılmayan bir şeydir.. "(Bakara,216) buyurmuş; bir başka ayetinde de, "Kadınlara kerhen (zorla) vâris olmana... (Nisa, 19) buyurmuştur." Bu ayetteki kelime de "hal" mevkiindedir. İkincisi fethanın dışında okunmaz. Binâenaleyh masdar olan, yahut hal yerinde kullanılanda fethalı okunuş en güzeli; "Onu, zorla götürdüm" cümlesinde olduğu gibi, isim olanda ise en güzeli zammeli okunmuştur" demiştir.[35]

Meşakkat Gebelik Sonunda

Müfessirter şöyle demişlerdir: "Bu cümlenin manası, "Annesi onu güçlükle taşıdı ve zorluk içinde doğurdu" şeklinde olup, bununla hamileliğin başlangıcı kastedilmemiştir. Çünkü hamileliğin başlangıcı bir güçlük sayılmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Vaktaki o (Âdem eşini) Örtüp bürüdü, o da hafif bir yük yüklendi" (Araf,189) buyurmuş ve bununla hamileliğin başlangıcını murad etmiştir. çünkü hamileliğin başlangıcı bir meşakkat değildir. Binaenaleyh hamilelik, Önce nutfe meni), sonra alaka, sonra mudga (bir çiğnem et)tir. Bu mudga büyüyüp-ağırlaşınca, mu taşıyan, zorla-zahmetle taşımış ve doğum sancısının şiddetiyle de, onu zahmetle doğurmuştur.36[36]

---

[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/24-25.
[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/25.
[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/25.
[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/25.

Üçüncü Mesele

Bu ayet, ana hakkının daha büyük olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ, Önce, ''Biz insana, ana-babasma iyilik etmesini tavsiye ettik" buyurmuş ve ana-babayı birlikte zikretmiş, daha sonra anayı özellikle zikrederek, "Anası onu zahmetle taşıdı..." buyurmuştur ki bu, ana hakkının daha büyük ve çocuk yüzünden ananın çektiği zahmet ve meşakkatin daha çok olduğuna delâlet eder. Bu konuda bir çok
hadis de vardır:37[37]

Gebelik Müddeti

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Onun bu taşınışı ve sütten kesilmesi otuz aydır" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır:38[38]

Birinci Mesele

Bu muzaafı hazfedilmiş türden bir ifade olup, "Onun taşınış müddeti ve sütten kesilmesi müddeti otuz aydır" takdirindedir. "Fisâl", "fitam" demektir. Fitam da, çocuğu sütten kesme demektir. Buna göre eğer, "Ayetin maksadı, sütten kesmeyi değil, süt emzirme müddetini bildirmektir. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, fitam (sütten kesme) yerine, fisâl (sütten ayırma) kelimesini kullanmıştır?" denilirse, biz deriz ki: Kendisiyle sona erip tamamlandığı için, süt emmenin sonunda fisâl (ayrılış) meydana gelip, bu ayrılış işi, emme işiyle bir uyum teşkil edince, Cenâb-ı Hak buna fitam değil, fisâl demiştir.39[39]

İkinci Mesele

Bu ayet, hamileliğin en az müddetinin altı ay olduğuna delâlet eder. Çünkü hamilelik müddetiyle, süt emme
müddetinin toplamı otuz ay olup, Cenab-ı Hak, süt emme müddeti hakkında, "analar çocuklarını tam iki yâ emzirsinler" buyurup, bu müddet otuz aydan çıkarılınca, geriye hamilelik müddetinin asgarisi olarak, attı ay kalır. Hz. Ömer (r.a)'den şu rivayet edilmiştir: "Bir kadın mahkeme için ona getirilir ve attı ayda doğurduğu için, Hz. Ömer (r.a) bunun (zinadan) dolayı recmedilmeslni emreder. Hz. Ali (r.a), bunun recmedilemeyeceğinl belirterek, biraz Önce yaptığımız hesabı yapar. Rivayet edildiğine göre, Hz. Osman (r.a) da böyle yapmaya niyetlenince, İbn Abbat (r.a) ona bu ayeti okumuştur.
Bil ki akıl ve tecrübeler de durumun böyle olduğuna delâlet eder. Çünkü tecrübe sahibi olanlar şöyle demişlerdir: Ceninin oluşması için belli bir zaman söz konusudur. Bu zaman, ikiye katlandığında, cenin hareketlenir. Bu toplam zamana, İki katı zaman daha eklendiğinde, doğum olabilir. Binâenaleyh şimdi biz, o ceninin hilkatinin (yaratılışının) şeklini tam alışının, otuz gün içinde tamamlandığını farzedelim. Bu zaman ikiye katlanıp altmış gün olunca, cenin canlanır, hareket eder. Bu toplama yani altmış güne, bunun iki katı yani yüzyirmi gün eklenince, yani toplam yüzseksen gün, yani altı ay olur, cenin anasından ayrılabilir, doğabilir. Yine faraza ceninin hilkatini otuzbeş günde tamamladığını düşünelim. Dolayısıyla cenin yetmiş günde canlanacak-hareket edecektir. Bu yetmişe, iki katı, yani yüz kırk gün eklenince, toplam, ikiyüz on, yani yedi ay eder. İşte bu durumda da yine çocuk annesinden ayrılır. Yine

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/26.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/26.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/26.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/26.

o çocuğun hilkatinin kırk günde tamamlandığını farzedelim. Bu durumda çocuk, seksen günde canlanacak, ikiyüz kırk günde, yani sekiz ayda anasından doğacaktır. Yine farzedelim ki, çocuğun hilkati kırkbeş günde tamamlanmıştır. Bu durumda çocuk doksan günde canlanacak, ikiyüz yetmiş günde, yani dokuz ayda doğacaktır." Tecrübe sahiplerinin ileri sürdükleri kaide budur.

Câllnus "Hamilelik müddetinin ne kadar olduğunu araştırdım ve yüz seksen dört günde doğuran kadın gördüm" demiştir. Ebû Ali İbn Sîna da bunu iddia etmiştir. Binâenaleyh hem Kur'ân'ın nassı gereği, hem tıbbî tecrübeler gereği, hamilelik müddetinin en azı, aynı olup, altı aydır.

Hamilelik müddetinin en çoğu meselesine gelince, Kur'ân'da buna delâlet eden bir husus yer almamıştır. Ebû Ali İbn Sînâ, Şifâ adlı eserinin dokuzuncu makalesinin altıncı bölümünde şöyle der: "Bana, çok güvendiğim şahıslardan, bir kadının dört yılda, dişleri çıkmış olarak bir çocuk doğurduğu ve o çocuğun yaşadığı haberi geldi. Aristo'nun da şöyle dediği nakledilmiştir "İnsanın dışındaki canlılarda, doğum ve hamilelik müddetleri bellidir, değişmez. Ama insanlara gelince, kadın bazan yedi ayda, bazan sekiz ayda doğurur. Sekiz ayda doğan çocuklar, Mısır gibi belli beldeler hariç, genelde yaşarlar. Ama genel olan, doğumun dokuz ayda olmasıdır." Yine tecrübe sahipleri şöyle demişlerdir: Bizim, "çocuğun hilkatinin tamamlandığı müddet ikiye katlandığında, cenin canlanır ve bu toplama, iki katı müddet eklendiğinde doğum olur" şeklindeki sözümüz, takrîbî (yaklaşık) olup, tahdîdî (kesin hesaplı) değildir. Çünkü bu müddet günlere göre bazan uzayabilir, bazan noksanlaşabiliyor. Çünkü bu kaide, bir burhana dayanmaz. Bu, insanların tecrübelerine göre söylenmiş, yaklaşık bir sözdür. Allah en iyi bilendir.40[40]

Devrin Tıbbına Göre Hilkat

İbn Sina devamla der ki: "Ceninin hilkatinin tamamlanışı şu devrelerden geçer:

1) Rahim, meniyi içine alıp, onu dışarı atmadığı zaman, meni kendine mahsus olarak, kendi kendine yuvarlaklaşır ve bir küre şeklini alır. Meni sıcaklıktan bozulan şeylerden olduğu için, bu esnada sıcaklıkla ısınır. Çünkü meninin yapısı, sıcaklıkla kuruyan maddelerdendir. Binâenaleyh maksad, o canlının oluşması ve parçalarının sağlam hale gelmesi olunca, meni, altıncı günde kaymak haline gelir.

2) Meni'de, şu üç kanlı noktanın meydana gelmesi.

a) Ortada... Ki bu, çocuğun yaratılışı tamamlanınca, kalbi teşkil eden yer.

b) Üstte... Bu da beyindir...

c) Sağda... Bu da, ciğerlerdir. Daha sonra bu noktalar birbirlerinden uzaklaşır ve aralarından kırmızı iplikçikler meydana gelir. Ki bu, diğer bir üç günden sonra tahakkuk edip ortaya çıkar. Böylece toplam gün sayısı, dokuz olmuş olur.

3) Bu kanın, meydana gelen şeyin tümüne nüfuz etmesi, böylece o şeyin, bir "alaka" haline gelmesidir. Ki bu da, diğer bir altı günden sonra oluşur. Böylece toplam gün sayısı, onbeşe ulaşmış olur.

4) Bu "alaka"nın, ete dönüşmesi halidir ki, bu durumda üç unsur birbirinden ayrılmış ve omurganın içinde beyne kadar uzayan sinirler teşekkül eder. Bu da, ancak oniki günün geçmesiyle meydana gelen bir hadisedir ki, böylece toplam gün sayısı, yırmiyediye ulaşır.

5) Başın, omuzlardan; kol ve bacakların da, kaburgalardan ve karından ayrılması ve yarı sezilebilir bir duruma geçmesi. Ki, bu hadise de, diğer bir dokuz günde tamamlanır. Böylece de gün sayısı, toplam olarak, otuzaltıya ulaşmış olur.

6) Bu uzuvların, birbirinden ayrılması ve tam olarak hissedilir ve algılanır hale gelmesidir ki, bu da, başka bir dört günde oluşur.. Böylece, toplam gün sayısı, kırk güne baliğ olmuş olur. Bazan bu durum, kırkbeşinci güne de taşabilir.. Bunun en az süresi ise, otuzgündür. Böylece, tıbbî deneyler söylediği herşey doğru olan Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu sözündeki haberine

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/26-27.

tıpatıp uymuş olur: "Sizden herhangi birinizin hilkati, annesinin karnında kırk günde bir araya gelir (tamamlanır)[41][41]"O yine, tecrübeli insanlar şöyle demişlerdir: "Kırk günden sonra meydana gelen düşükten, tohum ayrılıp da, o düşen şey soğuk bir suyun içine konulduğunda, kol ve bacakları, başı ayrılmış bir biçimde, küçük noktacıklar halinde ortaya çıkar.[42][42]

Üçüncü Mesele

Bu ayet, hem hamilelik süresinin en azına, hem de süt emzirme müddetinin en çoğuna delâlet etmektedir. Bunun, hamilelik müddetinin en azına delâlet edişini biraz Önce beyan etmiştik.[43][43]

Kadını Töhmetten Koruma

Bunun, süt emzirme müddetinin en çoğuna delâlet etmesine gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Anneler, çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. (Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyenler içindir"(Bakara, 233) ayetinden ötürüdür. Fukahâ, bu iki düstura, fıkıhta pekçok hükmü dayandırmışlardır. Ayrıca, hamilelik müddetinin en azının altı ay olduğu sabit olup, bir kadının altı ay içinde çocuk yapması durumunda, o kadının tarafı (kendisi), zina ve fuhuş töhmetinden korunmuş olur. Süt emzirme müddetinin ekseri süresinin, yukarda bahsedilen süre olduğunun kabul edilmesi durumunda, bu müddetten (İki yıldan) sonra süt emme hadisesi meydana geldiğinde, o kadına, süt emzirmeden dolayı ortaya çıkan hükümler terettüp etmez, ilgili kadın, ilgili taraflardan örtülü kalır (yani, nâmahremlik söz konusu olur). İşte bu noktada, hamileliğin en az süresinin altı ay, süt emzirme süresinin en çoğunun ise, iki tam yıl olarak takdir edilmesinin maksadı, kadından, kadına zarar verecek şeyleri uzaklaştırma; fuhuş vb. töhmetleri ondan uzak tutma gayesi olduğu ortaya çıkar.. Bu, kerim kitabın her kelimesinin altında, akılların, kâmil anlamda kuşatmaktan âciz olduğu, acîb sırların ve latif, hoş şeylerin bulunduğu, o zât-ı ecelli, takdis ve tenzih ederiz..
Vahidi, Kitâbu'l-Basît'inde, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kadın dokuz ay hamile kaldığı zaman, çocuğunu, yirmidir ay; altı ay hamile kaldığında da, yirmi dört ay emzirir.." Doğru olan ise, bizim biraz önce belirttiğimiz husustur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nihayet o, delikanlılık çağma erdiği ve kırk yaşma vardığı zaman şöyle der: "Ya Rabbi, hem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmemi... bana ilham et (kolaylaştır)" buyurmuştur. Bu İfadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[44][44]

Eşüdd Çağı

Müfessirler bu ayette geçen eşüdd kelimesinin ne demek olduğu hususunda İhtilâf etmişlerdir. Atl'nın rivayetine
göre İbn Abbas, "Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, onsekiz yaşını kastetmiştir" demiştir. Müfessirlerin ekserisi ise, bunun otuzûç yaş olduğu kanaatindedirler. Ferrfl bu görüşe dair şu şekilde istidlalde bulunmuştur: "Kırk yaşı, bir düzen ve bir intizam içinde, onsekiz yaştansa, otuz üç yaşa daha yakındır. Baksana sen, "Malın çoğuna yakın kısmını veya hepsini aldım" dersin. Böylece de senin bu sözün, "Malın azını, ya da hepsini aldım.." demenden daha güzel olur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphe yok ki Rabbin, senin, gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yansı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu ... biliyor" (Müzemmil, 20) ayetidir. Binâenaleyh, bu kısımlar birbirine yakındır. İşte burada da böyledir." Zeccftc da şöyle der: "Evlâ olan, bu ifâdenin otuzüç yaşına hamledilmesidir. Çünkü, insanın bedeni, bu süre

---

[41][41] Buhari, Enbiya 1.
[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/27-28.
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/28.
[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/28-29.

içinde kemâle erer."

Ben de diyorum ki: Bu konuda esas görüş şudur: Canlıların yaşının dereceleri üçtür. Zira, canlının bedeni, ancak, tabii bir nem ve tabii bir hararetle oluşur. Bu tabii nemin, canlının Ömrünün başlangıcında fazla, sonunda ise noksan olduğunda şüphe yoktur. Fazladan nüksana geçiş, ancak, bu iki müddetin tam ortasında bir eşitlik ve denklik olduğu zaman düşünülebilir. Böylece, ömür süresinin, şu üç kısma ayrıldığı sabit olmuş olur:

a) Tabii rutubetin, tabii hararete baskın olduğu devre.. Bu devrede uzuvlar, hem kendi içlerinde büyümeye, hem de uzunluk, en ve kalınlık bakımından fazlalaşmaya müsaittirler ki, işte bu neşv-ü nema, büyüyüp gelişme çağıdır.

b) Orta kısmı teşkil eden dereceye gelince, bu durumda, tabii nem, tabii hararetin korunmasını, eksiksiz ve fazlasız tam bir şekilde karşılar ki, bu da, duraklama, yani geçlik yasıdır..

c) En son mertebeye gelince, bu da, tabii nemin tabii harareti tam manasıyla koruyamayacağı devredir.

Bu koruyamama işi de şöyle ikiye ayrılır:

1) Hemen sezilmeyen bir noksanlaşma ki, bu, "kuhûlet" yaşıdır, çağıdır.

2) Görülebilen bir noksanlaşma ki, bu da, "ihtiyarlık" çağıdır. Binâenaleyh, işte bütün bunlar, kesin, değişmez düsturlardır.45[45]

Ömrün Merhaleleri

Sonra burada, şöyle bir şey de söylenebilir: Ayın, devri, yirmisekiz küsur gün içinde tamamlanır. Binâenaleyh, biz bu yirmisekizi dörde böldüğümüzde, bu sürenin herbiri yedi olmuş olur. İşte bundan dolayı, insanlar, ayı, dört hatta olarak takdir etmişlerdir. Bu haftaların, dünyanın hallerinin değişmesinde büyük tesirleri bulunmaktadır. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Muhakkik deneyciler, büyüme, neşv-ü nema çağının müddetini dön tane yedi (yıla) ayırmışlardır. Bu dört yedi yıldan herbir yedi yıl sona erdiğinde, insanoğlunu kemâle götürecek bir tür değişiklik meydana gelir. Binâenaleyh, kişinin Ömrünün ilk yedi yılı tamamlandığında uzuvları kısmen sertleşir, fiilleri kısmen güç kazanır, zayıf ve tutarsız olan dişleri, yerini kuvvetli dişlere bırakır ve bu yedinci yıl içindeki şehvet kuvveti, hazım bakımından, kendisinden öncekilerden daha kuvvetli olur. İkinci yedi yıl sona erdiğinde ise, hararet kuvvetlenir, rutubetler azalır, damarlar genişler, hazım kuvveti artar, uzuvlar güçlenir, kuvvetlenir, yeterli bir biçimde bir sertlik ve kuvvet meydana gelir ve bu devrede, delikanlıda menî oluşur.. Ve işte bu noktada şeriat, Şafii (r.a)'nin de görüşüne göre, bu kimsenin, buluğa ermiş olduğuna hükmeder. İşte bu, kendisinden kurtuluşun olmadığı bir gerçektir. Çünkü, bu vakitte tabii hararet kuvvet kazanır, rutubetler (büyümeyi sağlayan şeyler) azalır; dimağ, dengeye ulaşır ve böylece de, fikir ve zikir demek olan ruhanî kuvvetler kemâle erer.. Böylece de, pek yerinde olarak bu kimsenin aklının kemâle erdiğine hükmedilir. Bu sebepledir ki, şeriat de bu kimsenin buluğa erdiğine ve kendisine şer'î mükellefiyetlerin yöneldiğine hükmetmiştir. Şer'î buluğ yaşının onbeş yıl olduğunu belirten görüş, ne güzel görüştür.46[46]

Buluğ Çağında Beden

Bil ki, bu durumun (onbeş yaş) tamamlandığına, bedenin dış görünüşündeki şu haller de istinat eder:

1) Burun deliklerinin birbirinden ayrılması.. Çünkü, oradaki tabii nem noksanlaşır, böylece de bir ayrılıp şişme meydana gelir.

2) Boğazdaki çıkıntı (gırtlak) meydana gelmesi ve sesin kalınlaşması.. Çünkü, o vakitte

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/29-30.

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/30.

yükselen hararet, hançereyi, gırtlağı genişletir; böylece bir çıkıntı meydana gelir; derken, ses de kalınlaşır.

3) Koltuk altlarındaki kokunun değişmesi.. Bu, kalbin, o bölgeye sevkettiği kokan fazlalıktır. Bu böyledir, zira kalbin harareti kuvvetlenince, hiç şüphesiz maddeleri olgunlaştırma ve o maddeyi koltuk altındaki yumuşak et bezlerine atma konusunda güç kazanır.

4) Kılların bitmesi ve ihtilam hadisesinin meydana gelmesi. Bütün bunlar, hararetin kuvvetlenmesi ve böylece de o hararetin, kılları meydana getiren buharların ve çocuk maddesi (menî)nin oluşmasına kadir olmasıdır. İşte bu esnada, çocuklarda, şehvetler harakete geçer, meme çıkıntıları meydana gelir, hayız hali zuhur eder. Bütün bunlar ise, onlardaki tabii hararetin bu ikinci yedi yılın sonunda güç kuvvet kazanması sebebiyle olur.

Üçüncü yedi yılda ise, çocuk, kemâl sınırları içine girer, erkeklerde bıyık sakal çıkmaya başlar, güzelliği ve olgunluğu ileri dereceye ulaşır. Dördüncü yedi yılda ise, bu haller gitgide kemale doğru yol alır ve böylece de kemâle ulaşır. Dördüncü yedi yılın bitiminde, artık gelişmeler sona ermiştir.

Gençlik yılının müddetine, yani duraklama müddetine gelince; bu tek bir yedi yıl olup, böylece yılların toplam sayısı otuzbeş olmuş olur. Bu müddet, karakterlere göre, bazan fazla bazan da noksan olunca, Cenâb-ı Hak bu husustaki son noktayı kırk yıl olarak belirlemiştir ki, işte bu, insan için, hem şer'an hem de tıbben uygun olan kemâlin gerçekleştiği yaştır. Çünkü bu vakitte, tabii kuvvetlerin fiilleri bir nebze diner ve hayvanî kuvvetlerin fiilleri de son noktaya ulaşır; manevî kuvvetlerin fiilleri, kuvvetlenmeye ve kemâle ermeye başlar.

Bu ön bilgileri iyice kavradığına göre, insanın delikanlılık (eşüdd«hu) çağına erişmesinin bir şey; kırk yaşına erişmesinin ise başka bir şey olduğu böylece senin tarafından anlaşılmış olur. Çünkü insanın, delikanlılık yaşına erişmesi, onun, büyüyüp gelişme çağının sonuna ulaşması; kırk yaşına ulaşması ise, onun, gençlik süresinin sonuna ulaşması demektir. İşte bu vakitten itibaren, tabii ve hayvanî kuvvetler, noksanlaşmaya; aklî ve insanî (nutkî) kuvvetler kemâle doğru yol alır. Ki, bu, ruhun bedenden başka birşey olduğunun delillerinden birisidir. Çünkü kırk yaşına varıldığında, beden noksanlaşmaya; rûh ise kemâle ermeye başlar.. Binâenaleyh, şayet rûh, bedenin aynı (bizzat kendisi) olmuş olsaydı, tek bir özellik (mevsûf) için, aynı anda kemâl ve noksanlaşma gibi iki sıfat tahakkuk etmiş olurdu ki, bu imkansızdır, olamaz. Bizim bildirdiğimiz ve Özetlediğimiz bu husus, Kur'ân'ın ifadesinde, sarîh biçimde yer almıştır. Çünkü biz, kırk yaşına varıldığında, tabii ve hayvanî kuvvetler sebebiyle meydana gelen kemâlatların sona erdiğini; aklî ve ruhî kuvvetler sebebiyle meydana gelen kemâlatların da mükemmelleşmeye başladığını beyan etmiştik ki bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Nihayet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşma vardığı zaman şöyle der: "Ya Rabbîhem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmemi bana ilham et (kolaylaşttr)" ayetidir. Binâenaleyh bu, insanın, kulluk âlemine yönelmesinin, Allah'a itaatla meşgul olmasının, (tam anlamıyla), işte bu vakitten itibaren başladığına delâlet eder ki, bu da, nefsanî, aklî ve nutkî (ruhî) kuvvetlerin, işte bu vakitten itibaren olgunlaşmaya başladıkları hususunda açık bir ifadedir. Bu kerim kitabında, işte böylesine kıymetli ve nazik sırlan bırakan Zât-ı ecelli takdis ve tenzih ederiz.[47][47]

Nübüvvet Yaşı

Müfessirler, bütün peygamberlerin, ancak kırk yaşından sonra peygamber olduklarını söylemişlerdir. Ben derim ki, onların ileri sürdüğü bu husus, Hz. İsa üsj'dan dolayı bir müşkillik arzeder. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. İsa (a.s)'yı ta ömrünün başında nebî kılmıştır. Ancak ne var ki, bu hususta şöyle denilmesi gerekir: Peygamberlere vahiy, genel olarak kırk yaşından sonra gelmiştir. Bu husus, Peygamberimiz (s.a.s) hakkında da böyledir.. Rivayet olunduğuna göre Ömer Ibnü'l-Abdİlaziz, kırk yaşına varınca, "Ey Allah'ım, bana, senin nimetlerine şükretmemi ilham et..." demiştir. Yine rivayet olunduğuna göre, Cebrail (a.s), Hz.

---

[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/30-31.

Peygamber (s.a.s)'e gelmiş ve şöyle demiştir: "Koruyucu iki meleğe, "Kuluma, ömrünün başlangıcından itibaren arkadaşlık edin (ve yumuşak davranın)" emri verilir. Kul kırk yaşına basınca da, (o iki meleğe) "Kulumu koruyun ve bu işi gerçekleştirin" denilid."48[48] Bu hadisi rivayet eden zât, bu hadisi zikrederken, sakalı ıslanıncaya kadar ağladı. Bu hadisi Kadî, tefsirinde rivayet etmiştir.49[49]

40 Yaşına Kadar Gözetme

Bil ki, ayetteki, "Nihayet o, delikanlılık çağına erdiği ve kırk yaşına vardığı zaman" ifadesi, insanın, işte bu zamana yakın bir noktaya kadar, ana-babastnın görüp gözetmesine muhtaç gibi olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, zira akıl adeta noksan gibidir. Binâenaleyh, o insan için, faydasına olanların gözetilmesi belâların da savuşturulması hususunda ebeveyninin gözetimine mutlaka ihtiyaç vardır. Bu ayette, ebeveynin, çocuk üzerindeki nimetlerinin, o çocuk varlık alemine girdikten sonra, uzun müddete kadar devam ettiğine dair bir dikkat çekme bulunmaktadır. Bu da, ebeveynin nimetlerine, kişinin hakkıyla mukabelede bulunmasının imkânsız olduğuna; sadece bu hususu karşılamak için, duâ ve zikr-ı cemil ile yetinebileceğine delâlet etmektedir.50[50]

Nüzul Sebebi: Hz. Ebü Bekir

Vahidî, İbn Abbas'tan ve pekçok kimse de, Önceki ve sonraki müfessirlerden bu ayetin, Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a) hakkında nazil olduğunu naklederek şöyle demişlerdir: "Bunun delili, Allah Teâlâ'nın, bu ayette hamilelik ile sütten kesilme müddetinin, bu hususlarda insanların farklılık arzetmeleri sebebiyle, bazan daha az, bazan da daha fazla olabilecek belli bir miktar ile sınırlamasıdır. Binâenaleyh, bu sınırlamanın, o kimsenin durumunu dile getirme olduğunun söylenebilmesi için, bu ifadeden tek bir şahsın kastedilmiş olması gerekir. Binâenaleyh, hamilelik süresi ile sütten kesilme süresi bu kadar olan şahsın, Ebû Bekir olması mümkündür.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu insanın vasfı hakkında, "Nihayet o, delikanlılık çağma erdiği ve kırk yaşma vardığı zaman, şöyle der: "Ya Rabbî, hem beni, hem de ana-babamı nimetlendirdiğin için şükretmemi ... bana ilham et" dediğini nakletmiştir. Her insanın, bu sözü söylemediği malumdur. Binâenaleyh, bu ayetten, bu sözü söyleyen belli bir kimsenin kastedilmiş olması gerekir. Hz. Ebû Bekir (r.a), bu sözü, bu yaşa yakın bir zamanda söylemiştir. Çünkü Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber (s.a.s)'den iki küsur yaş daha küçüktür. Hz. Peygamber (s.a.s) kırk yaşında peygamber olmuştur. Hz. Ebû Bekir de, kırka yakın bir yaştaydı. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdik ve ona iman etmiştir. Bu anlattığımızla, bu ayetlerin, kendilerinden Hz. Ebû Bekir'in kastedil meşin in uygun ve elverişli oldukları sabit olmuş olur. Böyle bir uygunluk sabit olunca da, biz diyoruz ki: Biz, bu ayetten kastedilenin Hz. Ebû Bekir olduğunu iddia ediyoruz. Bu iddianın delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetin sonundaki "İşte bunlar -ki cennet yârâm içindedirler- işlediklerinin en güzellerini kabul edeceğimiz, günahlarını bağışlayacağımız kimselerdir" ifadesidir ki bu, bu ayetten kastedilenin, insanların en üstünü olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah'ın, amellerinin güzelini kabul edip, günahlarını bağışladığı kimsenin, insanların üstünlerinden ve ulularından olması gerekir. Ümmet, Allah'ın resulünden sonra insanların en üstününün, ya Hz. Ebû Bekir, ya da Hz. Ali olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu ayetten Ali İbn Ebî Tallb (r.a)'in kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü bu ayet ancak, bu sözleri, delikanlılık çağına vardığında ve kırk yaşına yaklaştığında söyleyen kimseye uygun düşer. Halbuki, Ali tbn EbîTalib böyle değildir. Çünkü o, çocukluk süresine yakın bir zamanda iman etmiştir. O halde, bu ayetten

---

48[48] Benzeri hadis için bkzi Müsned, 2/29.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/31-32.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/32.

kastedilenin Hz. Ebû Bekir olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.51[51]

“Evzi’ni”nin Manası

İbn Abbas, ayetteki kelimesinin manasının, "Bana ... ilham et" olduğunu söylerken, Sıhah sahibi de
şöyle demiştir: "Onu ona teşvik ettim; o da ona teşvik olundu" manasında olmak üzere, deyimi kullanılır. Yine Arapça'da, "Allah'tan kendisine şükretmemi ilham etmesini istedim de, o da bunu bana ilham etti" anlamında, denilir.52[52]

Üç Dilek

Bil ki Allah Teâlâ, bu duayı yapan kimsenin, kendisinden şu üç talepte bulunduğunu nakletmiştir. Birinci talebi, Allah'ın, kendisini nimetlerine şükretmeye muvaffak kılması. İkinci talep, Allah'ın, kendisini, Allah katında makbul taatları yapmaya muvaffak kılması.. Üçüncüsü de, Allah'ın, kendisi için, onun soyunu sopunu salâh ehli, yani iyi ve güzel kılması... Bu üç şeyin, Kur'ân'da getirildiği biçimde sıralanması hususunda şu iki sebep söz konusudur:53[53]

Mutluluk Vesileleri

Birinci Sebep: Biz, mutluluk derecelerinin üç olduğunu; bunların en mükemmelinin, ruhanî olanları olduğunu; ortasının, bedenî; en düşüğünün de, bu ikisinin dışında kalanlar olduğunu beyan etmiştik. Ruhanî mutluluklar, kalbin, Allah'ın nimetleri ve lütuflarına şükretmekle meşgul olması; bedenî mutluluklar, bedenin, Allah'a İtaat ve hizmetle iştigal etmesi ve haricî yani bu ikisinin dışında kalan mutluluklar ise, çoluk-çocuğun sağladığı mutluluktur. Bu manadaki dereceler, işte bu üç kısımla sınırlı olunca, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, işte bunları bu şekilde sıralamıştır.54[54]

1-Şükre Muvaffakiyet

Bu tertibin İkinci sebebi de şudur: Allah Teâlâ (bu ayette), şükretme ifadesini, amelden önce getirmiştir. Çünkü şükür, kalbin; amel ise, uzuvların işidir. Kalbin işi, uzuvların amelinden daha kıymetlidir. Hem, zahir amellerin maksadı da, yine kalbin halleridir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Beni hatırlamak ve anmak için dosdoğru namaz kıl.." (Taha, 14) buyurmuş, namazın zikri sağladığından dolayı matlûb ve makbul olduğunu beyan buyurmuştur. Böylece, kalbin amellerinin, dış organların yapmış olduğu amellerden daha kıymetli olduğu anlaşılır. Kıymetli olanın ise, önce zikredilmesi gerekir.

Ayrıca, şükretmekle meşgul olmak, geçmiş nimetlerin haklarını yerine getirmekle meşgul olmak demektir. Zahiri taatlar ile meşgul olmak ise, gelecekteki nimetlerin elde edilmesiyle meşgul olmak demektir. Halbuki, geçmiş hakların kaza edilip yerine getirilmesi, borcun kazası, ödenmesi gibidir. İlerdeki menfaatleri elde etmeyi istemek ise, fazlalığı, daha çoğunu talep etmektir. Borcun ifasının, diğer işlerden Önce geldiği ise, malumdur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak şükretme işini diğer taatlardan önce zikretmiştir. Yine Cenâb-ı Allah bu ayette, "şükre muvaffak kılma" talebiyle, "taaîa muvaffak kılma" talebini, çoluk-çocuğunu, hürriyetini ıslâh etme arzusundan önce getirmiştir, çünkü, ilk iki talep, Allah'ın emrini ululama ve tazim etmekle meşgul olmadır. Üçüncü talep ise, Allah'ın mahlûkatına şefkat gösterme ile meşgul

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/32-33.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/33.
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/33.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/33.

olmadır. Allah'ın emirlerinin tazim edilmesinin, mahlûkata şefkat duymaktan önce gelmesinin gerekli olduğu ise, herkesce malumdur.55[55]

Altıncı Mesele

Alimlerimiz şöyle demiştir: Burada geçen kul, Allah'tan, nimetlerine mukabil kendisine şükretmeyi ilham etmesini talep etmiştir. Ki, bu da, taat ve amellere dair ve varsa herşeyin, ancak Allah'ın yardım ve desteği ile olabileceğine delâlet eder. Kut şayet, fiilleri hususunda müstakil ve hür olsaydı, böyle bir talep abes olurdu. Ayrıca müfessirler ayetteki"... hem beni, ... nimetiendirdiğin İçin şükretmemi ilham et.." ifadesinden, iman nimetinin kastedildiğini, yahut da, iman nimetinin de bu nimetin içine dahil olduğunu.." ileri sürerek şöyle demişlerdir: Bunun delili, "Bizi, doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet.."(Fatiha, 6-7) ayetidir. Çünkü, "kendilerine nimet verdiklerinin yolu" cümlesiyle, iman nimeti kastedilmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: Kul, Allah'a, iman nimetinden dolayı şükretmektedir. Binâenaleyh, iman, Allah'tan değil de kuldan olmuş olsaydı bu, başkasının fiiline karşı değil, Allah'ın fiiline bir şükür olmuş olurdu. Halbuki bu, Cenâb-ı Hakk'ın "... yapmadıkları ile de övülmelerini arzu ederler " (Al-i İmran, 188) ayetinden dolayı çirkindir.
İmdi eğer "Farzedelim ki kul, Allah'ın kendisine lütfettiği nimetlerden dolayı Allah'a şükredecek-, bu tamam.. Binâenaleyh, daha nasıl kul, ana-babasına verilen nimetlerden dolayı şükredecek? Kula düşen, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlere mukabil, Allah'a şükretmesidir.." denilirse, biz deriz ki: Allah'tan kulun ana-babasına gelen her nimetten o kula da onun eseri ulaşır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, her iki durumda da kula, Rabbine teşekkür etmeyi tavsiye edip emretmiştir.56[56]

2- Amel-i Salih

Bu duada ele alınan taleplerden ikincisi de, Cenâb-ı Hakk'ın, kulunu, kendisinin hoşuna giden amelleri yapmaya muvaffak kılmasını istemektir. Bil ki, insanın, iyi güzel ve salih olduğuna inandığı şey, ikiye ayrılır:
a) Hem kendince, hem de Allah katında güzel olan..
b) Kendince salih, ancak Allah katında güzel olmayan.. Binâenaleyh kul, "sâlih" olanı, kendi zannınca bu iki kısma ayırınca, Allah'dan hem kendince hem de Allah katında "salih" olan amelleri yapmaya muvaffak kılmasını talep etmiştir.
Bu ayette ele alınan taleplerden üçüncüsü de, kulun, Cenâb-ı Hakk'tan, nesline salâhı vermesini talep etmesidir. Çünkü bu da, Allah'ın, bir babaya lütfettiği nimetlerin en yücelerindendir. Nitekim İbrahim (a.s) de, "Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut. " (İbrahim, 35) demişti. Buna göre şayet, ifadesindeki
fî harf-i cerri hangi anlamda getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Kelâmın takdiri, "Benim için salâhı, neslimin içine sok da, bunu onlara bağışla..." şeklindedir.
Bil ki Allah Teâlâ, bu duâ edenin işte bu üç talepte bulunduğunu nakledince, bundan sonra o kimsenin, jj»t*ıiH Şüphesiz ben sana döndüm. Şüphesiz ben teslim olanlardanım.." dediğini belirtmiştir ki, bundan maksat da, duanın, ancak bir tevbesi ve kişinin müsiüman olması halinde geçerli olacağını belirtmektir. Böylece bu kimsenin âdeta, "Ben, bu duaya ancak, sana, küfür ve her türlü kötülükten tevbe edip dönmemden; İslâm'a girmemden; senin emrine ve kazana inkiyât etmemden sonra yöneldim" dediği ortaya çıkmaktadır.
Bil ki, bu ayetin Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: Ebû Bekir'in ana-babası da müsiüman idi. Sahabe ve muhacirûn arasında, Hz. Ebû Bekir'den başka, ana-babasının birden müsiüman olduğu görülmemiştir. Ebû Bekir'in babası, Ebû Kuhafe Osman İbn Amr; annesi de, Ümmü't-Hayr bintu Sahr İbn Amr'dır. Ayetteki 'Ve razı

---

[55] 55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/34.
[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/34.

olacağın iyi amel yapmayı..." cümlesine gelince, İbn Abbas, şöyle der; "Cenâb-ı Hak, Hz. Ebû Bekir'in duasına icabet etmiş, böylece Ebû Bekir de, Allah yolunda işkenceye maruz kalan dokuz köleyi azâd etmiştir. Bilâl ve Âmir İbn Fuheyre, bunlardandır. Allah, Hz. Ebû Bekir'in her yaptığı iyi ve güzel şey hususunda ona destek vermiş, yardım etmiştir.[57][57]

Nesli Islah

Cenâb-ı Hakk'ın, "Soyum-sopum hakkında da benim için, salah nasib et.." ifadesine gelince, yine İbn Abbas bu hususta da şöyle der: "Ebû Bekir'in, erkek-dişi ne kadar çocuğu varsa, hepsi iman etmiştir. Yine, Ebû Bekir müstesna, sahabeden, ana-babasının ve oğlan-kız bütün çocuklarının müsiüman olması, başka hiç kimseye nasib olmamıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onlara, yani bu sözü söyleyenlere gelince, onlardan (...} kabul edeceğiz,." buyurmuştur. Ayetteki bu fiil, meçhul olarak, yâ'nın dammesiyle "kabul olunacak" şeklinde okunduğu gibi, fethalı nûn ile jjö şeklinde de okunmuştur. Aynı şey, daha sonra gelen fiili için de söz konusudur. Bu iki okuyuşa göre, mana yine aynıdır. Çünkü fiil, her ne kadar meçhul olsa dahi, bu fiilin, Allah'a ait bir iş olduğu malûm olup, bu tıpkı "Daha önce geçmiş olan günahları bağışlanır.." (Enbia, 36) ayeti gibidir. Böylece Allah Teâlâ, "İşte bunlar, işlediklerinin en güzellerini kabul edeceğimiz (...)" ifadesiyle, bu duâ ile duâ edenlerden, kendisinin zikrini öne alan ve bahsi geçen bu yola giren herkesten (salih amelini) kabul edeceğini beyan buyurmuştur. Allah'ın, o kimsenin "salih amelini kabul etmesi" ise, o kimseye bu ameline mukabil mükâfaat vermesi demektir.

İmdi eğer, "Allah, daha güzelini ve aşağısını da kabul ederken, niçin, "onların yaptıklarının en güzeti"ni buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Ayetteki, "en güzel" ifadesi ile, "güzel" manası kastedilmiş olup, tıpkı, "Rabbinizden size indirilen şeyin en güzeline, yani indirilen güzel şeye tabi olun " (Zümer, 55) ayetinde olduğu gibidir. Yine bu tıpkı, "Mervan'ın İki oğlunun âdil olanı..." manasında, Nakıs ve Esecc, Mervan'ın oğullarının en âdilleridirler" denilmesi gibidir.

2) "Güzel amel", "kendisine ne sevab, ne de ikab taalluk etmeyen mubah şey" manasına olup, "ahsen" (en güzel)" ise böyle olmayandır, mendub ve farz olan herşeydir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Günahlarından vazgeçeceğimiz (kimselerdir)" buyurmuştur. Bu "Allah, bu kimselerin taatlarını kabul eder ve günahlarını bağışlar" demektir. Allah Teâlâ daha sonra, "Cennetlikler içinde" buyurmuştur. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bunun manası, tıpkt senin, "Kendilerine ikram ettikleri içinde bana da ikram etti, beni de onlardan saydı" manasında, "Emir, ashabından ikiyüz kişi arasında bana da ikramda bulundu'1 demen gibi olup, "Cennetlikler içinde olanlar ve onlardan sayılanlar" manasında olmak üzere, bu ifade "hâl" olarak mahallen mansubtur. Ayetteki, ifadesi mef'ûl-ü mutlaktır. Çünkü ayetteki, "kabul edeceğiz" ve "geçeceğiz" fiilleri, Allah tarafından, o kimselerin amellerini kabul edeceği ve günahlarını bağışlayacağı hususunda bir "va'd" olup, bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın, sıfatları böyle olanlara, işte böyle muamele edeceğini beyân etmektir ki bu, Allah tarafından olan bir vaaddir. İşte böylece Cenâb-ı Hak, bu vaadinin doğru olduğunu ve bunda hiçbir şüphe olmadığını beyân buyurmuştur.[58][58]

Ehl-i Dünya

"Ana ve babasına: "Öf size, benden önce nice nice nesiller gelip-geçtiği halde, beni (tekrar dirilip kabrimden) çıkarılacağımla mı tehdid ediyorsunuz?" diyen yok mu? Anası ve babası Allah'a yalvarırlar, (ona), "Yazık sana, imân et! Allah'ın vaadi şüphesiz haktır" derler. (O ise), "Bu, evvelkilerin masallarından başkası değildir" der. İşte bunlar, cinlerden ve insanlardan, ondan evvel gelip-geçmiş ümmetler arasında, üzerlerine (azab) sözü hak

---

[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/35.

[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/35-36.

olmuş kimselerdir. Çünkü bunlar, hüsrana uğramış olanlardır. Herkesin, yaptıklarına göre bir derecesi vardır. (Bu), onlara hiçbir haksızlık edilmeksizin, amellerinin (karşılığı) tamamen ödensin diyedir. Kâfirlere,
cehennemin karşısına getirilip gösterilecekleri gün denilir ki: "Siz bütün zevklerinizi dünya hayatınız içinde yaşayıp bitirdiniz. Bunlarla safa sürdünüz. İşte yeryüzünde haksız yere kibtlenmekte ve fısk-u fücura sapmakta olmanıza mukabil, bugün horluk azabıyla cezalandırılacaksınız" (Ahkaf, 17-20).

Bil ki Allah Teâlâ önceki ayette, ebeveynine itaatkâr çocuğu anlatınca, bu ayette de, ebeveynine asî olan çocuğu tavsif ederek, "Ana ve babasına "öf size ..." diyen yok mu?" buyurmuştur.59[59]

Nüzul Sebebi

Bu ayet hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu ayet, Abdurrahman b. Ebû Bekir (r.a) hakkında nazil olmuştur. Bu görüşü benimseyenler şöyle demişlerdir: Abdurrahman'ın ebeveyni onu İslâm'a davet etmişler ama o diretmiş ve "üff size!" demişti. Bu görüştekiler, görüşlerinin doğruluğuna da şu şekilde delil getirmişlerdir: Muaviye, halkın, oğlu Yezid'e biat
etmelerini temin konusunda Mervan'a mektup yazınca Abdurrahman b. Ebî Bekir: "Siz Herakliyus (Bizans) sistemini yerleştirmek istiyorsunuz. Ne o, siz çocuklarınız lehine biat mı istiyorsunuz?" demişti. Bunun üzerine Mervan, "Ey insanlar, Abdurrahman, Allah Teâlâ'nın, hakkında, "Ana ve babasına, "Öf size..." diyen kimse"dir" dedi.
b) Ayetin bu ifadesiyle belli bir şahıs kastedil mey ip, aksine bu Özellikte ve karakterde olan herkes kastedilmiştir. Bu da, ana-babası tarafından hak dine çağrılıp da bu hususta direten ve hakkı kabul etmeyen herkestir. İşte bizce doğru olan, bu görüştür. Bunun delilleri şunlardır:
1) Allah Teâlâ, ebeveynine, "öf size, beni tehdid mi ediyorsunuz?" diyen bu kimseyi, "işte bunlar, cinlerden ve insanlardan, ondan evvel gelip-geçmiş ümmetler arasında, üzerlerine (azab) sözü hak olmuş kimselerdir" buyurarak tavsif etmiştir. Halbuki Abdurrahman (r.a)'ın, imân edip, iyi bir müslüman olup, müslümanların ileri gelenlerinden olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh ayeti bu manaya hamletmek yanlış olur. Eğer onlar, "Rivayet olunduğuna göre, ebeveyni onu İslâm'a çağırıp, ona, ölümden sonra dirilişin olacağını söylediklerinde, o, "Beni, kabrimden çıkarılacağımla, yani öldükten sonra dirileceğim ile mi tehdit ediyorsunuz? Benden Önce nice ümmetler gelip geçmiş. Onlardan hiçbirisinin öldükten sonra dirildiklerini görmedim. Abdullah b. Ced'fln, falanca, falanca hani nerededir?" demiştir" derlerse, biz deriz ki: "Sen bunu iyice anladığına göre, şimdi diyoruz ki, işte bunlar, ... üzerlerine (azab) sözü hak olmuş kimselerdir" ifadesinden kastedilenler, Abdurrahman'ın bahsettiği ve kendisinden önce ölmüş olanlar, o müşriklerdir, işte haklarında artık azab hükmü hak olmuş olanlar bunlardır. Velhasıl, "işte bunlar" ifadesi, "benden evvel nice nice nesiller gelip-geçti" İfadesiyle kastedilenlere işaret olup, yoksa ana-babasına "üfsize" diyen İfadesiyle kastedilene işaret değildir. Bu, Kelbî'nin diğer görüşte olanlara karşı ileri sürdüğü bir husus olup, güzel bir izahtır.
2) O görüşün yanlış olduğu hususundaki ikinci bir izah da şöyledir: Rivayet olunduğuna göre Mervan, Abdurrahman b. Ebû Bekir hakkında böyle söyleyince, Hz. Âişe (r.a) bunu duyup kızdı ve "Vallahi bu ayetin maksadı o değildir. Fakat Allah, sen babanın sulbünde iken babana lanet etmiştir" dedi.
3) En güçlü bir izah olarak şu söylenebilir: Allah Teâlâ bir Önceki ayette, ana-babasına itaatkâr çocuğu nitelemiş, bu ayette ise ebeveynine isyankâr çocuğa yer vermiş ve bu çocuğun vasıflarından olmak üzere, isyanda, ebeveyninin kendisini hak dine, yani Kıyamet ve dirilişe imana davet ettiğinde inkârda direttiğini, tekebbür ettiğini ve inkârı ile ilgili önemsiz ve

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/37.

tutarsız birtakım şüphelere ve kelimelere tutunduğunu belirtmiştir. Durum böyle olunca, ayetin bu ifadesiyle, bahsedilen sıfat ve Özellikleri taşıyan her çocuk kastedilmiş olur. Dolayısıyla mutlak olan bir lafzı, belli bir şahısla kayıtlamaya gerek kalmaz.60[60]

Kıraat Farkları

Keşşaf sahibi şöyle der: Ayetteki, "üff" kelimesi, tenvinsiz olarak, fetha ve kesre ile üffe ve üffi olarak üc hareke ile üffen, üffün ve üffün şekillerinde okunan bir kelime olup, tıpkı, birisi dediğinde, bir ağrı-sızı duyduğu anlaşıldığı gibi, insan "ütf" dediğinde de, canının sıkıldığı anlaşılan bir sestir.

Ayetteki kelimesindeki lâm, beyân için getirilmiş olup, manası, "Bu uflama, sırf sizden dolayıdır, başkasından dolayı değildir" şeklindedir.

Ayetteki, ifadesi, böyle iki nûn ile okunduğu gibi, tek nûn ile, şeklinde ve idğâm ile şeklinde de okunmuştur. Kimileri de bunu, nûn'un fethasıyla şeklinde okumuşlardır ki, bu okuyuşa göre sanki bu okuyuşu, iki nûn'un, iki kesresinin ve yâ harfinin bir araya gelmelerini ağır görmüş de böylece, nûnları biribirine idğâm edip, böylece de onları bire indiren kıraatin bir tahfif (hafifletme) arayışı gibi, bir kolaylık aramış ve böylece birinci nûn'u fetha okumuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra onun "(O) "Benden evvel nice nice nesiller gelip-geçtiği halde, yani onlardan hiçbiri diriltilmemişken, beni (tekrar diriltip yerden) çıkarılacağımla mı tehdid ediyorsunuz?" sözünü nakletmiştir. Daha sonra da, "O ikisi Allah'a yalvarırlar, yani, ona ebeveyni Ailah'dan yardım dilerler" buyurmuştur. Eğer "Normalde, ..: denilmeliydi?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Bu, "Onlar, oğullarının küfründen ve inkârından ötürü Allah'a sığınırlar" demek olup, harf-i cerr hazfedildiği için, fiil, mef'ûle vasıtasız teaddî etmiştir.

b) Burada bâ harf-i cerri hazfedi İm iştir. Çünkü buradaki "istigâse" ile, müfessirterin de bunu, "Allah'a o ikisi dua ederler" manasına hamletmeleri gibi, "dua etmek, yalvarmak" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bu fiil ile "duâ" manası kastedilince, harf-i cerr hazfedilmiştir. Çünkü "duâ etme" fiili, bâ harfi cerrini gerektirmez.

Ayetteki, "Yazık sana" ifadesi, "Bu ana-baba oğullarına, "Yazık sana" dediler" takdirinde-olup, ifadesi de, "Dirilişe inan" manasındadır. Binâenaleyh, "veyleke" kelimesi, oğullan aleyhine bir beddua olup, bununla, onun gerçekte helak olması değil de, imana karşı bir teşvik kastedilmiştir.

Daha sonra yani "öldükten sonra diriliş ile ilgili ilahi vaad haktır, gerçektir" buyurulmuştur. Bunun üzerine o oğulları, onlara, "Öldükten sonra dirilme hakkındaki bu söz ve inanmamı istediğiniz bu şeyler, değersiz şeylerdir ve evvelkilerin masalları, uydurmalarıdır" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, "işte bunlar, üzerlerine (azab) sözü hak olmuş kimselerdir" buyurmuştur, yani bunlar, haklarında azab hükmü verilmiş olan kimselerdir. Bu hususta şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu ayetle, Abdurrahman b. Ebu Bekir'in kastedildiğini söyleyenler, ayetin bu ifadesiyle de ondan önce gelip-geçen ümmetlerin kastedildiğini söylemişlerdir.

2) Bu ayetle, Abdurrahman b. Ebû Bekir'in değil, aksine bu özellik ve karakterdeki her çocuğun kastedildiğini söyleyenler, bu tehdidin de işte böyle olanlara âit olduğunu söylemişlerdir. Bu ifadedeki, "gelmiş-geçmiş ümmetler arasında" ifadesi, bir önceki ayetteki, ifadesi gibi olup, biz bu ikinci ifadenin, Arapların, "İkram ettikleri arasında, bana da ikram etti" manasındaki, "Emir, ashabı arasında bana da ikram etti" ifadesi gibi olduğunu söylemiştik.

Cenâb-ı Hak, daha sonra, "Çünkü bunlar hüsrana uğramış olanlardır" buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki, elifnûn maddesi, "Allah'ın vaadinin hak olduğuna ve bunların hüsrana uğramış kimseler olduklarına inandı" manasında, fetha ile ... şeklinde de okunmuştur.61[61]

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/37-38.

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/38-40.

İşe Göre Derece

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Herkesin, yaptıklarına göre bir derecesi vardır" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Allah Teâlâ, önce ana-babastna itaat eden çocuktan daha sonra da âsî olan çocuktan bahsetmiştir. O halde ayetin bu ifadesi sadece mü'minlere mahsustur. Çünkü ana-babasına itaatkâr mü'min için, bu konuda, farklı dereceler ve mertebeler söz konusudur.

b) Ayetin bu ifadesi, her iki grubu da içine alıp bu kısımlardan her biri için, iman-küfür ve taat-mâsiyet hususlarında dereceler vardır" manasındadır.

İmdi eğer,""Hadislerde cennetlikler hakkında "derece", cehennemlikler hakkında da "dereke" ifadeleri kullanıldığı halde, ayetteki bu "derece" cehennemlikler hakkında nasıl kullanılmış olabilir?" denilirse, biz buna birkaç şekilde cevap veririz:

1) Bu, "tağlîb" yoluyla (daha çok olanı esas alarak) söylenmiş bir ifadedir.

2) İbn Zeyd şöyle der: "Cennetliklerin dereceleri yukarı doğrudur, cehennemliklerin dereceleri de aşağı doğrudur."

3) Ayetteki, "dereceler" ile, artan ve yükselen mertebeler kastedilmiştir. Cennetliklerin derecelerinin artıp yükselmesi, hayırlar ve taatlar hususundadır, cehennemliklerin derecelerinin artışı ise, günah ve kötülükler hususundadır.

Cenâb-ı Hak sonra "tamamen ödensin diye..." buyurmuştur. Bu ifade, nün ile "ödeyelim diye" şeklinde de okunmuş olup, bu sözden anlaşıldığı için, illet olduğu şey hazfedilmiş bir ta'lildir. Buna göre sanki, "Allah, onların amellerinin tam karşılığını vermesi; haklarına zulmetmemesi için, amellerinin karşılığını işlerine göre belirlemiş, böylece mükâfaatı derecelendirmiş, ikâbı da derekelendirmiş" denilmek istenmiştir.

Allah Teâlâ, herkese hakettiğini vereceğini bildirince, söze, cehennemliklerin hallerini bildirerek başlayıp, "Kâfirlere, 'cehennemin karşısına getirilip gösterilecekleri gün..." buyurmuştur. Bu ifadenin, "kâfirlerin cehenneme girecekleri gün.." manasında olduğu söylendiği gibi, "Cehennemin dehşetini görsünler diye, cehennem onlara gösterildiği gün..." manasında olduğu da söylenmiştir.62[62]

Zevki Dünyada Tüketme

Cenâb-ı Hak, "(denilecek ik) "Siz bütün zevklerinizi dünya hayatınız içinde yaşayıp bitirdiniz" buyurmuştur. Ibn Kesir, bunu istifham hemzesi ile ve med ile, ^siî' şeklinde okurken; İbn Âmir iki hemze ile ve medsiz olarak, şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise haber lafzı İle mazi sigasıyla şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana, "Siz, sizin için takdir edilen zevkleri ve rahatlıkları, dünyada iken tastamam yaşayıp bitirdiniz. Artık sizin için, nasibinizi böylece tastamam bitirdikten sonra, geriye hiçbirşey kalmamıştır" şeklindedir. Hz. Ömer (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İsteseydim, sizin en iyi, en temiz yiyip içeniniz, en güzet giyineniz olurdum. Fakat bana nasib olan güzelliklerin, geriye (ahirete) bırakılmasını istedim." Hz. Peygamber (s.a.s)'in elbiselerini, bez yamalık bulamayıp, deri parçalarıyla yamalarlarken ehl-i suffe'nin yanına girdiğinde,

"Bugün mü daha iyisiniz, yoksa sizden birinizin (herbirinizin) sabah bir elbise, akşam bir başka elbise giyeceği gün m ü? yine sabah ayrı bir yemek, akşam ayrı bir yemek yediği ve evinin, tıpkı Kâ'be'nin örtündüğü gibi örtüp döşeyeceğiniz gün mü?" dedi. Ehl-i suffe, "O gün biz daha iyi oluruz" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayır, hayır bugün daha iyisiniz" buyurdu. "63[63] Bu hadisi Keşşaf sahibi nakl etmiştir.

Vahidî şöyle der: "Salih kimseler, mükâfaatlarının ahirette daha ileri ve mükemmel olmasını umarak, dünyada geçim darlığını ve zühdü tercih etmişlerdir. Fakat bu ayet, nimetlerden

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/40-41.

63[63] Kenzu''l-Ummal 3/6226.

istifade etmenin yasak olduğuna delâlet etmez. Çünkü bu ayet kâfirler hakkında gelmiştir. Allah Teâlâ, kâfirleri, dünyadan istifade edip, Allah'a iman ve taatta bulunmak suretiyle nimet verene şükretmedikleri için kınamıştır. Ama mü'minler, iman etmiş olması sebebiyle, nimet verenin şükrünü edâ etmiştir. Binâenaleyh dünyada nimetlerden istifade etmesi sebebiyle mü'min kınanmaz. Bunun delili, "De ki: "Allah'ın kulları için çıkardığı zinetleri ve güzel-hoş şeyleri kim haram küabilt?(Araf, 32) ayetidir. Evet, nimetlerden istifade etmekten kaçınmanın, daha evlâ olacağı inkâr edilemez. Çünkü nefis, nimetlerden istifâdeyi alışkanlık haline getirdiğinde, artık onlardan uzak durması ve kendini gemlemesi zorlaşır. Bu durumda da hoş ve güzel şeylerden istifade etme meyli, insanı uygun olmayan şeyleri yapmaya sürükler. Böylece bu, biribirlerini çeken, biribirini yapmaya sevkeden şeyler cinsinden olur. İşte bu sebeple de kul, git gide Allah'dan uzaklaşma haline girer.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte yeryüzünde haksız yere kibirlenmekte ve fısk-u fücur yapmakta olmanıza mukabil, bugün horluk azabı ile cezalandırılacaksınız" buyurmuştur, ayetteki, "hûn" horluk-hakiriik (herân) manasınadır. Nitekim bu kelime şeklinde de okunmuştur. Cenâb-ı Hak, bu azabı, şu iki şeye bağlamıştır:

a) Kibirlenme ve büyüklük taslama ki bu, kalbin işlediği bir günahtır.

b) Fısk-u fücur ki bu da, dış organların işlediği günahlardır. Birincisi, ikincisinden Önce zikredilmiştir. Çünkü kalbin halleri, önem bakımından, uzuvların amellerinden daha ileridir. Ayetteki "kibirlenme" İle, onların, hak dini kabul etmekten ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e imandan tekebbür edip, uzak durmalarının kastedilmiş olması da mümkündür. Fısk, günahlar ve kötülükler demektir. Âlimlerimiz, kâfirlerin, şeriatın (dinin) akaidi ile mükellef oldukları gibi, fer'î (ahkâmı) ile de mükellef olduklarına bu ayeti delil getirerek, "Allah Teâlâ, bunların azabını şu iki sebebe bağlamıştır:

a) Kâfirleri,

b) Fıskları...

Buradaki fışkın, küfürden başka olması gerekir. Çünkü atıf, başkalığı gerektirir. Böylece kâfirlerin fasık (günahkâr) oluşlarının da, haklarında ilahi cezayı gerektirdiği sabit olur. Fısk ise, emredilenleri yapmamak ve yasaklananları yapmaktan başka bir manası yoktur. Allah en iyi bilendir.64[64]

Ad Kavminin Akıbeti

"Ad kavminin hemşehrisi olan Hûd'u da an. Nitekim ondan önce de sonra da nice uyana elçiler gelip geçmiştir. Hani o kavmini Ahkâfdaki kavmini, "Allah'dan başkasına kulluk etmeyin. Gerçekten ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum" diye ikâz etmişti. Dediler ki: "Sen bizi tanrılarımıza tapmaktan döndürmek için mi bize geldin? Öyle ise bizi tehdid etmekte olduğun şeyi, eğer doğru isen haydi getir." (Hûd) dedi ki: "Bunun (ne zaman olacağının) bilgisi ancak Allah nezdindedir. Ben size, gönderildiğim şeyi tebliğ ediyorum. Fakat sizi cahiller güruhu olarak görüyorum." Artık vakta ki onu, vâdîlerine yönelerek gelen bir bulut halinde gördüler. Dediler ki: "Bu, bize yağmur verecek bir buluttur." (Hûd) da, "Hayır, bu çarçabuk gelmesini istediğiniz şeydir, bir rüzgârdır ki onda elem verici bir azab vardır. O, Rabbinin emriyle herşeyi helak edecektir, işte onlar, o hale geldiler ki, evlerinden başka birşey görünmez oldu. İşte günahkârlar güruhunu biz böyle cezalandırırız. Andolsun ki onlara, size bile vermediğimiz nice imkânlar vermiştik. Onlara kulaklar, gözler ve kalbler vermiştik. Fakat ne kulaklan, ne gözleri, ne kalbleri onlara hiçbir fayda vermedi. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini bilerek inkâr ediyorlardı. Nihayet, alay ettikleri şey, çepeçevre onları kuşatıverdi" (Ahkâf. 21-26).

Bil ki Allah Teâlâ, kendisinin birliğini ve peygamberlik müessesesinin hak olduğunu isbat için çeşitli deliller getirip, Mekkeliler de, dünya lezzetlerine gömülmüş oldukları ve onlar peşinde gezmeleri sebebiyle, bu delillerden yûz çevirip, bunlara iltifat etmeyince, haklarında, "Kâfirler,

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/41-42.

cehennemin karşısına getirilip gösterilecekleri gün denilir ki: "Siz bütün zevklerinizi dünya hayatınız içinde yaşayıp bitirdiniz" buyurmuştur. Durum böyle olunca da, Âd kavminin, malca, kudretçe ve makamca Mekkelilerden daha ileri olduklarını, buna rağmen küfürlerinin uğursuzluğu sebebiyle, bu azabın kendilerine musallat kılındığını beyân etmiş ve bu kıssayı, Mekkeliler ibret alıp, elde ettikleri dünyalıklarla aldanmayı bıraksınlar ve dini elde etmeye yönelsinler diye zikretmiştir. İşte bundan ötürü, Allah Teâlâ bu kıssayı burada anlatmıştır. Bu da, daha önce geçen kısma uygundur. Zira herhangi bir toplumda mevcut olan bir âdeti tenkit ve takbîh etmek isteyen kimsenin yapacağı iş darb-ı mesel getirmek ve o âdeti sürdüren kimseyi meseldekine benzer bir akıbetin beklediğini düşündürmektir.65[65]

Ahkâf

Ayetteki, "Ad'm hemşehrisi olan Hûd'u ... hanrla" emri, "Ey Muhammed, kavmim Mekkelilere, Hûd (a.s)'dan bahset. Çünkü Hûd, kavmini, iman etmezlerse, Allah'ın azabının geleceğini söyleyerek ikaz etmişti" demektir. Ayetteki hakkında Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Hıfk" kelimesi, uzun, eğri-bûğrû kum yığını manasına olup, böyle kum yığınlarına "mahkût" denilir". Ferrâ da şöyle demiştir: "Ahkâf'm müfredi "hıfk"dır. Hıfk, büyük olmayan, kesik-kesik ve eğri-büğrü olan kum yığını demektir." İbn Abbas (r.a), "Ahkâf "in, Uman ile Mühre arasında bir vadi olduğunu söylemiştir.

"Nüzür", inzâr (ikaz) edici manastndaki "nezir" kelimesinin çoğuludur. deyimi, "önünde", , deyimi de "arkasında" demektir. Buna göre mana, "Hûd (a.s) kavmini uyarmış ve onlara, "Allah'dan başkasına tapmayın, çünkü başınıza, o azabın gelmesinden korkuyorum" demiştir" şeklindedir. Bil ki, Hûd (a.s)'dan önce gönderilmiş peygamberler ile, ondan sonra gönderilmiş bütün peygamberler, aynen onun gibi tnzarda bulunmuşlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin "Sen, bizi (...) döndürmek için mi geldin?" dediklerini anlatmıştır. "İlk", çevirmek, alıkoymak manasınadır. Nitekim Arapça'da, "O, onu görüşünden çevirdi" manasında, denilir. Bu idadenin manasının, "Sen bizi çeşitli yalanlarla, ilahlarımızdan ve onlara ibadet etmekten kaydırmak için mi geldin?" şeklinde olduğu söylenmiştir. "O halde şimdi, eğer vaadinde doğru isen, müşrik olduğumuz için başımıza gelecek diye bizi tehdid ettiğin o şeyi getir." İşte bu noktada Hud (a.s), "Bunun bilgisi ancak Allah katmdadtr" demiştir. Hûd (a.s)'un bu sözü, onların, "O halde şimdi, bizi tehdid ettiğin o şeyi getir" şeklindeki sözlerine cevap olmaya elverişli bir sözdür. Çünkü onların bu sözleri, o azabın hemen gelmesini istemektir. İşte bundan dolayı Hûd (a.s) onlara, "bu azabın ne zaman olacağı hususundaki bilgi bende değildir. Bunun bilgisi ancak Allah katındadır. Ben size, benimle gönderilen mesajı size tebliğ ediyorum. Bu da sizi o azabtan sakındırmak, o azab hususunda ikaz etmektir. Fakat o azabın ne zaman olacağı bilgisini Allah bana vahyetmedi. Ne var ki ben sizi, câhil bir toplum olarak görüyorum" dedi. Hûd (a.s)'un bu sözü şu manalara gelir:

a) Sizler, peygamberlerin, kendilerine müsaade edilmeyen şeyler hakkında, sorulmak için gönderilmeyip, ancak bir tebliğci olarak gönderildiklerini bilmiyorsunuz.

b) Ben sizi, inkârınızda ve cahilliğinizde ısrarlı olduğunuz için câhil bir toplum olarak görüyorum. Böylece bu aşırı cehaletiniz ve utanmazlığınız sebebiyle, o azabın size ineceği vaktin yakın olduğu zannı bana galiptir.

c) Ben, sizi, o azabı istemekte ısrar edenler olmanızdan ötürü, câhil bir toplum olarak görüyorum. Farzedelİm ki benim doğru olduğumu anlamadınız. Fakat yalancı olduğum da tarafınızdan kesin olarak bilinmemektedir. Öyleyse, sizin bu azabı, böylesine ısrarla istemeniz, büyük bir cehalettir.66[66]

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/42-43.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/43-44.

O Azabın Mahiyeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Artık vakta ki onu gördüler..." buyurmuştur. Müberred, buradaki, uonu" zamiri hakkında şu iki görüşü ileri sürmüştür:
a) Bu zamir, ayette daha önce bahsi geçmeyen "arız" kelimesiyle açıklanan şeye râcîdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, "Onun üstünde hiçbir canh bırakmadı" (rtthi, 61) buyurmuş, buradaki "onun""zamirinin anlattığı "yeryüzü"nü, malum olduğu için zikretmemiştir. Bu ayetteki zamir de aynı şekilde, bulutları
anlatmaktadır. Sanki, "onlar o bulutun arız (peydah) olduğunu görünce... " demektir. Bu, Zeccac'ın tercih ettiği görüştür ki, bu durumda bu, "tefsir şartı üzere olmayan bir izmâr" kabilinden olur.
b) Bu zamirin, jfadesindeki ya raci olması... Buna göre kelamın takdiri, "Onlar tehdit olunageldikleri o şeyin ortaya çıktığını görünce ..." şeklinde olur. Ebû Zeyd de, gökyüzünün bir tarafında gözüküp, daha sonra kaybolan, gizli kalan buluttur" demiştir.
hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: "Âd kavmine, günlerce yağmur yağmamıştı. Derken Allah, onlara simsiyah bir bulut gönderdi. Ve bu bulut, o kavme el-Muğfs adı verilen bir vadiden gözüktü. Onlar onun kendi vadilerinden geldiğini görünce sevindiler ve "Bu, bize yağmur yağdıracak olan "ând"dır, buluttur" dediler." Denildiğine göre, Hûd (a.s) kavmi arasında bulunuyordu. Derken, çok yağmur yağdıracağı zannedilen simsiyah bir bulut çıktı. Onlar, "6u, bize yağmur yağdıracak buluttur" dediler de, bunun üzerine Hûd (a.s), "Hayır, bu, sizin hemen gelmesini istediğiniz o azabür" dedi; sonra da onun ne olduğunu beyân etmek üzere, "Bu, kendisinde elem verici bir azabın bulunduğu rüzgârdır" dedi, daha sonra da bu rüzgârı niteleyip tavsif etmek için yani, "İnsan, hayvan ve bitki namma ne varsa, Habbinin emriyle imha eder" buyurdu. Ki bu, "Bu, yıldızların tesirinden ve biraraya gelmelerinden kaynaklanan bir şey değil, tam aksine bu, doğrudan doğruya, size azâb etmek için Allah'ın kudretiyle meydana gelen şeydir" demektir.67[67]

Yalnız Binaya Dokunmayan Azab

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte onlar, yani Ad kavmi, o hale geldiler ki, evlerinden başka bir şey görünmez oldu" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:68[68]

Birinci Mesele

Rivayet olunduğuna göre o rüzgâr, onların çadırlarını kaldırıp, onları havaya yükseltti. Böylece onlar, adeta birer
çekirge gibi gözükür oldular.. Ve yine rivayet edildiğine göre, bu azabı ilk gören, onlardan bir kadın oldu. Bu kadın, "Ben, içinde tıpkı ateşin alevleri gibi şeyler bulunan bir rüzgâr gördüm.." dedi. Yine rivayet olunduğuna göre, onların, bunun efîm bir azâb olduğunu anladıkları şeyin ilki, onların, çölde bulunan adamlarının ve hayvanlarının, o rüzgâr sebebiyle gökle yer arasında uçuyor olduklarını görmeleridir... Bunun üzerine onlar da, evlerine girdiler ve kapılarını kapadılar. Derken, o rüzgâr o kapıları, yukarı kaldırdı ve o kimseleri de yere vurup baydı.. Derken, Allah Teâlâ, onların üzerini kumlarla yığdı. Onlar, bu yığınların altında, inleyerek bir hafta kaldılar. Daha sonra, yine aynı rüzgâr, üzerlerindeki o kum yığınlarını kaldırdı; o insanları da denizlere fırlattı.
Yine rivayet olunduğuna göre Hûd (a.s), o rüzgârın geleceğini anlayınca, hem kendisi hem de mü'minler için, fışkıran bir pınarın yanına bir çizgi çizdi... Böylece, mü'minler ve Hûd (a.s)'a isabet eden o rüzgâr, yumuşak, rahatlatıcı ve hoş oldu;
Âd kavmine isabet eden rüzgâr ise, onları yerden kaldırıp göklerde uçurarak, yerlere salıyordu... Mucizenin eseri, işte, rüzgârın böyle farklı farklı oluşuyla zuhur etmiştir. Hz. Peygamber (ş.a.s)ıin de, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah, rüzgârları idare eden melege,

---

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/44-45.
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/45.

Ad kavmi üzerine, bir yüzük kadar, rüzgâr salıvermesini emretmiştir." Ama, bu kadarı bile, onları tamamiyle helak etmeye yetmiştir. Bu sözün maksadı, Allah'ın kudretinin mükemmel olduğunu ortaya koymaktır. Yine, Hz. Peygamber (ş.a.s)'den, rüzgâr gördüğünde korkarak, şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Ey Allahım, senden, o rüzgârların hayrını ve o rüzgârlarla gönderilen şeyin hayırlısını isterim; o rüzgârlann kötülüğünden ve o rüzgârla gönderilen şeyin şerrinden de sana sığınırım."69[69]70[70]

İkinci Mesele

Asım ve Hamza, yâ ve yâ'nın zammesi ile, kelimesinin nûn'unundammesi ile, şeklinde okumuşlardır. Ki Kisaî, bu okuyuşa göre, bunun anlamının, "Onların meskenlerinden başka hiçbir şey görülür olmadı" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nafi, İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir ve Kisaî, muhatap slgasıyla, "görmezsin..." şeklinde okumuşlardır ki, buna göre mana, "Ey muhatap, sen ... göremezsin" şeklinde olur. Astm'dan gelen rivayetlerin birinde Asım, bu ifadeyi, tâ ile nûn'un dammesi ile de, şeklinde okumuştur ki bu kıraat, Hasan el-BasıTnin kıraatidir. Buna göre cümlenin anlamı, "Ad kavminin kalıntılarından, meskenlerinden başka hiçbir şey görünür olmadı..." şeklinde olur. Cumhur, bu kıraatin kuvvetli olmadığını söylemiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte günahkârlar güruhunu biz böyle cezalandırırız..." buyurmuştur ki, bu ifadenin maksadı, Mekke kâfirlerini korkutmaktır. Buna göre şayet, "Allah, "Halbuki sen içlerinde iken (habibim), Allah onları imha etmez" (Emu, 33) buyurduğuna göre, daha nasıl böyle bir korkutma mevzûbahs olabilir?" denilirse biz deriz ki: O ayet, işin (nübüvvetin) sonuna doğru nazil olmuştur. Binâenaleyh, bu vakitten önce bir korkutma söz konusudur.71[71]

Daha İmkânlı Olanların İmhası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Mekke kâfirlerini korkutmuş, kuvvet ve beden cihetinden^ Âd kavminin, kendilerinden daha ileri olduğunu beyân ederek, "Andolsun ki onlara size bile vermediğimiz imkânlar vermiştik "Andolsun ki, onlara, size bile vermediğimiz imkânlardan nice imkânlar vermiştik" buyurmuştur. Müberred şöyle der 'daki (olumsuzluk anlamında olan) anlamındadır, Buna göre ifadenin anlamı, "Andolsun ki, biz o Âd kavmine imkân ve güç verdiğimiz şeyler hususunda, size herhangi bir imkân ve güç vermedik" şeklinde olur. Ki bu da, "Şüphesiz onlar, sizden daha kuvvetli ve daha varlıklı idiler.." demektir.
İbn Kuteybe de, buradaki i>[harfinin zait olduğunu söylemiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Biz, size imkân ve güç verdiğimiz hususlarda, onlara da imkân vermiştik" şeklinde olur. İbn Kuteybenin bu görüşü, şu bakımlardan yanlıştır:
1) Allah'ın kitabından, bir harfin daha manasız ve boş olduğuna, hiçbir kimse hükmedemez.
2) Bu sözün maksadı şudur: "Onlar, kuvvetçe sizden daha üstün idiler. Ama, kuvvetçe ileri olmalarına rağmen, ilahî cezadan kurtulamamışlardır. Öyleyse, ya sizin haliniz nice olur?" Böyle bir mana, ayetin ancak, onların Mekkelilerden daha güçlü kuvvetli olduklarına delâlet etmesi durumunda tam olur.
3) Diğer ayetler de bu anlamı ifâde etmektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar mal ve metâ'ca da, gösterişçe de daha güzeldiler"(Meryem,74) ve "... kuvvetçe ve yer (yüzün) deki eserlerce de daha güçlü ve satvetli idiler..." (Mümin, 82) buyurmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlara kulaklar, gözler ve kalbler vermiştik.." buyurmuştur ki, bu, "Biz onlara, her türlü nimet kapılarını açtık; onlara kulak verdik, ama onlar bu kulaklarını, delilleri dinlemede, göz verdik, ama onlar bu gözleri ibret alınacak şeyleri düşünmede ve onlara kalbler verdik, ama onlar bu gönülleri, marifetullahı talep etmede kullanmadılar. Tam

---

69[69] Müslim, istiska, 15(2/616).
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/ 45-46.
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/46.

aksine onlar, bütün bu kuvvetlerini, dünyayı ve onun zevklerini elde etmek için kullandılar. İşte bu sebeple de hiç şüphesiz, onların kulakları, gözleri ve gönülleri, Allah'ın azabından, herhangi bir şeyi onlardan savuşturamamıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların kulaklarının, gözlerinin ve gönüllerinin, onların, Allah'ın ayetlerini inkâr edici olmaları sebebiyle fayda vermediğini beyan buyurmuştur. Çünkü ayetteki, iij^h ijîlî' *\ "Çünkü onlar... bilerek inkâr ediyorlardı" ifadesi, bir illet ve bazan sebep bildirmek için kullanılır. Çünkü sen meselâ, »Ut İ\ Üiji» "Yaramazlık yaptığı İçin, onu dövdüm" ifadesini kullanırsın ki bu, »^ «fr *=fji» demektir. Bu ayette, Mekkellleri korkutma ve tehdit vardır. Çünkü, Ad kavmi, dünyalarına mağrur olup, delili ve hücceti kabul etmekten yüz çevirip ona yanaşmayınca, onların başına iste bu ilahî azab gelmiş; onların kuvvetleri ve malca zenginlikleri fayda vermemiştir. Binâenaleyh, Mekkelilerin aciz ve zayıf olmalarından dolayı, ilahî azâbtan haydi haydi sakınmaları ve korkmaları gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Nihayet, alay ettikleri şey çepeçevre onlan kuşatıverdi" buyurmuştur. Yani, "Onlar ilahi azabın gelmesini stiyortardı. Ama, onlar bunu, İstihza yollu istiyorlardı.." demektir. Allah en iyisini bilir.72[72]

Sahte Tanrılar

"Andolsun ki biz, kendi çevrenizdeki memleketleri imha ettik. Ayetleri, belki onlar (küfürden imana) dönerler diye, türlü türlü açıkladık. O vakit, Allah'tan başka şefaatçi edindikleri tanrılar onlara yardım etmeli değil mi? Bilakis bunlar, kendilerinden uzaklaşarak kayboldular. Bu, onların yalanlarıdır, uydurmakta oldukları şeydir..." (Ahkâf, 27-28).

Bil ki, bu ayetten kastedilen mana, "Ey Mekke kâfirleri, andolsun ki biz, sizin memleketlerinizin etrafında olanları helak etmiştik..." şeklinde olup, bunlar da, Yemen ve Şam'daki Âd ve Semud kavimleridir.

"Ayetlerimizi onlara iyice açıkladık; Ta ki böylece belki o memlekettekiler küfürden imana dönerler" şeklindedir. Buradaki "tasrifu'l-ayât" İfâdesi ile, helak etmeden önce meydana gelmiş olan, o korkunç hallerin beyânı kastedilmiştir. Cübbâî şöyle der: "Ayetteki ifâdesinin manası, "küfürlerinden dönsünler diye" şeklindedir. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın, o kâfirlerin küfürlerinden dönmelerini istediğine; küfürlerinde ısrar etmelerini istemediğine delâlet etmektedir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, "Allah, o şeyi başkasının yapması halinde, işte bu mezkûr irâdeden dolayı yapacak olduğu şeyi yapmıştır" demektir. Biz bu tevili, Cenâb-ı Hakk'ın, kâinatta ne varsa, onların irâde edicisi olduğuna delâlet eden delillerden dolayı benimsedik.73[73]

Şirke Kayma

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O vakit, Allah'tan başka şefaatçi edindikleri tanrılar onlara yardım etmeli değil mi?!" buyurmuştur. "Kurbân", sayesinde Allah'a yaklaşılan şeydir. Buna göre mana, "Onlar o putları, sayelerinde Allah'a yaklaşacaklarını umurak aracı edindiler" şeklinde olur. Çünkü onlar, "Bunlar (bu putlar) Allah yanında bizim şefaatçilerimizde" (Yunus, 18) ve "Biz, bunlara ancak bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" (Zümer, 3) demişlerdir.74[74]

Ayetin İ'rabı

Ayetin i'râbı hususunda, şu izah şekilleri vardır:

1) Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ifadedeki "edindiler" fiilinin iki mef'ûlünden biri olan ve 'ye

---

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/46-47.

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/48.

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/48.

râci olanı hazfedil m iştir. Diğeri de, kelimesidir, kelimesi de haldir." Bu izaha, "iki mef'ûl alan fiilin anlamı, ancak, iki mef'ûlün de lafzan zikredilmesiyle tamam olur. Halbuki, cümlede hâl kelimesinin getirilmesi, o cümlenin bittiğini ihsas ettirir. O halde, iki mef'ûlün arasına, hâl kelimesini getirip sokmanın, asi olan şeyin hilâfına bir hareket tarzı olduğunda şüphe yoktur.." diye karşı çıkılmıştır.
2) Bazı kimseler de, kelimesinin, bu fiilin ikinci mef'ûlü olduğunu ve birincisine, yani kelimesine takdim edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu izaha da, "Bu, cümlenin, 'ye râci olacak olan zamirden halî ve uzak olduğu neticesine götürür" şeklinde karşı çıkılmıştır.
3) Muhakkik bazı alimler şöyle demişlerdir: "Bu fiilin iki mef'ûlünden birisi zamir olup, bu 'ye raci olandır, ikinci mef'ûl; de, atf-ı beyân kabû! edilebilir.
Bu ayetin i'râbı hakkındaki görüşleri anladığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Bu ayetin maksadı şudur: "Allah'ın imha ettiği bu kimselere, kendilerine taptıkları ve onlara ibadet etmeleri sebebiyle onları Allah'a yaklaştıracaklarını ve kendilerine şefaatçi olacaklarını iddia ettiği bu nesneler, onlara yardım etmeli değil miydi?! (Yardım etmeleri şöyle dursun!) tam aksine, o putlar kendilerine tapanlardan uzaklaştılar. Onlara yardım etme konusunda kayboldular..." Ki bu, onların taptıkları o putların, onlara yardımcı olmalarının imkânsız olduğuna bir işarettir.75[75]

İfk Kelimesindeki Kıraatler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bu, onların yalanlandır" buyurmuştur. Yani, "Bu imkânsızlık, onların o putları ilâh edinmeleri demek olan "ifk"lerinin, yatanlarının eseri, şirklerinin ürünü ve Allah'ın ortaklan olduğunu söyleme yalanının, yani Allah'a iftiralarının neticesidir" demektir.
Keşşaf sahibi, "ifk" kelimesinin, "efk" şeklinde de okunduğunu söylemiştir ki bu durumda, İfk ve efk kelimeleri hazr ve hızr gibi olur. Yine bu ifâde, fâ'nın ve kâfin fethasıyla, tülîj (efekehum...) şeklinde de okunmuştur ki, bu, "Eser ve semeresi bu olan durum, (onları haktan çevirdi" demektir. Yine bu ifâde, ileri bir mana ifâde etmesi için, şeddeli olarak (effekuhum...) şeklinde de okunmuştur. Yine, "Bu putlar edinme, onları yalancılar kıldı.." anlamında, (fiil olarak), ve şeklinde de okunmuştur. Yani, "Onların sözü, Ifk'dir" demek olup, bu da, "sözlü yalanla karşılıktır" demektir ki, bu da senin, "yalancı söz" demen gibi olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "uydurmakta oldukları şeydir..." buyurmuştur ki, bu, "Bu, Allah'a ortaklar isnad etme hususunda onların bir yalanlan ve iftiralarıdır" demektir. Allah, en iyisini bilendir.76[76]

Kur'ân'a İnanan Cinler

"Hatırla o zamanı ki, cinlerden bir taifeyi, Kur'ân dinlemeleri için sana (doğru) sevketmiştik. İşte bunlar, onun huzuruna gelince, (biribirine), "susun!" demişler, (okuması) bitirilince de, ikaz etmeye memur olarak, kavimlerine dönmüşlerdi. Ve, "Ey kavmimiz, hakikat biz, Musa'dan sonra indirilmiş olan, kendinden öncekileri tasdik eden, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik. Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine icabet edin. Ona iman edin ki, (Allah), sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi çok elem verici bir azâbtan kurtarsın. Kim Allah'ın davetçisine icabet etmezse, o yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değildir. Onun Allah'tan başka yardımcıları da yoktur. Onlar, apaçık bir sapıklık içindedirler" dediler" (Ahkâf. 29-32)
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:77[77]

Birinci Mesele

---

[75] [75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/48-49.
[76] [76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/49.
[77] [77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/50.

Cenâb-ı Hak, insanlar arasında iman edenler ve kâfir olanlar bulunduğunu beyan ettiği gibi, cinler arasında da iman edenler ile küfredenler bulunduğunu; iman edenlerine mükâfaat verildiğini, kâfir olanlarının da ilahî ceza ile başbaşa kalacaklarını beyan buyurmuştur. Ayetin bahsettiği bu hâdisenin nasıl olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:78[78]

Taif Dönüşünde Cinler

Birinci Görüş: Said ibn Cübeyr şöyle der: "Cinler (gökyüzünden) kulak hırsızlığı yapıyorlardı. Derken onlar, bu işten men edilip kovulunca, "Gökte meydana gelen bu hâdise, ancak yerde meydana gelen bir şeyden dolayı gelmiştir.." dediler de, böylece bunun sebebini araştırmaya başladılar. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke i il erin kendisine icabet edeceklerinden ümitsizliğe düşünce, ahalisini İslâm'a davet etmek maksadıyla Taif yolculuğuna çıktı. Mekke'ye dönünce de, Batn-ı Nahl denilen bir yerde sabah namazında Kur'ân okumaya koyuldu. Derken, kendisine
Nusaybin cinlerinin ileri gelenlerinden bir grup uğradı, rastladı. Zira İblis, bunları, göklerin taşlanmak suretiyle korunmasını ve gözetilmesini gerektiren sebebi anlamaları için göndermişti.. Derken, işte okunan o Kur'ân'ı duydular ve sebebin bu olduğunu anladılar.."
İkinci Görüş: Allah Teâlâ, peygamberine, cinleri de inzâr etmesini, onları kendisine davet etmesini ve onlara Kur'ân okumasını emretmişti. Böylece Allah, o peygamberden o Kur'ân'ı dinlesinler de kavimlerini uyarsınlar diye, bir grup cinni, Hz. Peygamber (s.a.s)'e göndermişti.79[79]

Cinlerin Mükellef Olması

Bu söylediğimiz şeye, şu birtakım talî meseleler dayanmaktadır:
1) Kadî'den, tefsirinde, ayetteki "ctn"i açıklarken şöyle dediği nakledilmiştir: "Bunlar, Yahudi idiler. Çünkü, insanlar arasında Hristiyan, Yahudi, Mecusî, Putperest gibi milletler bulunduğu gibi, cinler arasında da var idi.." Muhakkik ulemâ, cinlerin mükellef olduğu hususunda mutabıktırlar. Ibn Abbas'a, "Cinler için mükâfaat ve sevap söz konusu mudur?" diye sorulduğunda o, "Evet, onların lehine olmak üzere, mükâfaat olduğu gibi, aleyhlerine de ikab ve ceza vardır. Cennette onlarla karşılaşılır ve onlar cennet kapılarının önünde bir izdiham meydana getirirler" dedi.
2) Keşşal sahibi şöyle der: "Nefer, on kişiden aşağı olan gruba denilip, bu kelime, "enfftrun" şeklinde çoğul yapılır." Muhammed İbn Cerlr et-Taberî, Ibn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu cinler, Nusaybin ehlinden (cinlerinden) olmak üzere yedi tane idiler. Böylece, Allah'ın Resulü (s.a.s) onlart, kendi kavimlerine elçiler yapmıştı.."
Zira İbn Hubeys'in de, "Onlar dokuz tane idi; onlardan birisi de Tevbe'a'dır" dediği rivayet edilmiştir. Katade'den de, "Bize, onların o peygambere Sâve'den geldikleri anlatıldı.." dediği nakledilmiştir.
3) Alimler, cinlerin Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldiği gecede, İbn Mes'üd'un Hz. Peygamber (s.a.s)'le beraber olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu husustaki rivayetler muhtelif olup, meşhurdurlar.
4) Kâdî, tefsirinde, Enes'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bir ihtiyar, değneğine dayanmış olarak geldiğinde, ben Allah'ın Resulü ile beraber Mekke dağlarında idim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Cinnîyürüyüşü ve nağmesi mi?.." dedi, bunun üzerine o ihtiyar da, "Evet." dedi. Müteakiben, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hangi cinlerdensin?"deyince o, "Ben, Hâme İbn Heym tbn Lâhs İbn İblisim.."diye cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Seninle İblis arasında, ancak iki atanın geçmiş olduğunu görmekteyim... Binâenaleyh, senin üzerinden ne kadar yû geçti?" deyince, bu cin, "Pek azı müstesna, dünyanın ömrünü yedim (yaşadım).

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/50.
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/50-51.

Ben, Kabil Hâbil'i öldürürken, tepeler arasında geziyordum" dedi ve gelip geçmiş olaylar hakkında pekçok şey anlattı.

Anlattıkları arasında şu da vardı: Bana, Isâ İbn Meryem, "Eğer Muhammed'le karşılaşırsan, benden ona selâm söyle" dedi.. Ben de, onun selâmını şu anda sana tebliğ ettim ve sana da iman ettim.." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "isa'ya selam olsun. Ey Hâme, sana da selâm olsun, ihtiyacın nedir?" deyince, O, "Musa bana, Tevrat'ı, Isa da bana, incil'i öğretti. O halde, sen de bana Kur'ân'ı öğret" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona, on sûre öğretti. Hz. Peygamber (s.a.s) ahirete göçtüğünde, bu cin yaşamaya devam ediyordu. Zira vefat haberini Hz. Peygamber (s.a.s) bildirmemiştir. Ömer Ibnu'l-Hattfib da, "Ben onun halâ yaşadığını sanıyorum" demiştir. Bil ki, cin hadisesiyle ilgili sözümüzün tamamı, Cin Sûresi'nde geçmektedir.80[80]

İkinci Mesele

Alimler "Hatırla ki, onu cinlerden bir taifeyi sana (doğru) şevkettik" cümlesinin tefsiri hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), cinlere de Kur'ân okumayı amaçlayınca, Allah Teâlâ, cinlerin kalblerine Kur'ân'ı dinleme hususunda bir arzu ve istek ilham etti. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "sana (doğru) şevkettik" buyurmuştur.81[81]

Cinlerin Tebliği Dinlemeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "İşte bunlar, onun huzuruna gelince..." buyurmuştur. Buradaki "onun" zamiri; ya Kur'ân'a, yahut da Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcîdir "dediler", yani, birbirlerine, "susun", dinleyiciler olarak sesinizi kesin de dinleyin.." dediler. Zira Arapça'da, "Şunun için sustu, şunun için, susmasını İstedi.." ifadeleri kullanılır. Hz. Peygamber okumasını bitirince, "...ikaz etmeye memur olarak, kavimlerine dönmüşlerdi..."Yani, "Onlar, kavimlerini inzâr ediciler olarak döndüler" demektir. Bu ise ancak, Peygamber (s.a.s)'i dinleyen cinlerin, iman etmelerinden sonra olabilecek bir husustur. Çünkü onlar başkalarını, Kur'ân'ı dinlemeye ve onu tasdik etmeye ancak kendileri iman etmeleri halinde davet edebilirler..82[82]

Hemcinslerini Hakka Çağırmaları

İşte bu noktada, "Ey kavmimiz, biz, Musa'dan sonra indirilmiş olan ... bir kitap dinledik.." dediler ve bu kitabı şu iki vasıfla nitelediler:

a) Kendinden öncekileri, yani önceki peygamberlerin kitaplarını tasdik edici olarak.. Buna göre mana, "Diğer peygamberlerin kitapları da, Allah'ın birliğine, nübüvvet müessesesinin ve ahiretin hak oluşuna; daveti ve iyi huylarla temizlenmeyi emretmeyi ihtiva ettiği gibi bu kitap da, bu aynı hususları kapsamaktadır.

b) Bu kitabın, hakka ve dosdoğru yola iletici olması...

Bil ki, bu vasıflardan birincisi, bu kitabın, bu âlî, yüce ve kıymetli gayelere davet etme hususunda, diğer ilahî kitaplara denkliğini; ikinci vasıf da, Kur'ân'ın kapsadığı bu gayelerin, hak ve bizatihî doğru gayeler ve Kur'an'dan önce bu hususları dile getiren kitaplar ister gelmiş, İsterse gelmiş olmasın, herkesin aklı ile bunların böyle olduğunu bilebileceğini, anlayacağını ifade eder.

İmdi eğer: "O cinler, nasıl, "Musa (a.s)'dan sonra..." demişlerdir?" denilirse, biz, Hasan el-Basrî'nin, "Onlar yahudî idiler" dediğini nakletmiştik.. İbn Abbas'tan da, "Cinler, Hz. İsa'nın nübüvvetini duymadılar. İste bundan dolayı "Musa'dan sonra" dediler" dediği rivayet

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/51-52.

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/52.

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/52.

olunmuştur.
Daha sonra cinler, Kur'ân'ı bu üstün sıfatlarla tavsif edince, "Eykavmimiz, Allah'ın davetçisine icabet edin.." dediler. Alimler, ayetteki, '-Allah'ın da'vetçisi" ifadesiyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mi, yoksa Cebrail (a.s)'in mi kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Doğruya en yakın olan, bunun Hz. Peygamber (s.a.s) olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bu vasfın mutlak olarak kendisi hakkında kullanıldığı kimsedir.
Bil ki, "Allah'ın davetçisine icabet edin.." hakkında, şu iki mesele vardır:83[83]

İns ve Cin Peygamberi

Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanlara gönderilmiş bir peygamber olması gibi; cinlere de gönderilmiş bir
peygamber olduğuna delâlet eder. Mukatil de, "Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önce hiçbir peygamberi, hem
insanlara hem de cinlere peygamber olarak göndermemiştir" demiştir.84[84]

İkinci Mesele

Bu ifâdedeki emir, emredilen her şey hususunda vücûb ifâde eden bir emirdir. Dolayısıyla bu ifâdenin içine, İman etme emri de girmektedir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, iman, dindeki mükellefiyetlerin en önemlisi ve en kıymetlisi olduğu için, özellikle yeniden "iman" lafzına yer verilerek, "iman edin" denilmiştir ki, Kur'ân'ın âdeti de hep böyle olagelmiştir. Zira Kur'ân, ilk önce genel bir lafza yer verir, daha sonra da o lafza, nev'inin en kıymetlisini atfeder. Bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, "... meleklerine ve Cebrail'e..." (Bakara, 98) ve "hani biz peygamberden misaklarını almıştık. Senden de, Nuh'tan da..."(Ahzab, 7) ayetlerinde böyledir.85[85]

İcabet Af Sebebi

Cenâb-ı Hak, ona İman etmeyi emredince, bu imanın sağladığı faydayı da belirterek, "(Allah), sizin günahlarınızı bağışlasın" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:86[86]

Birinci Mesele

Bazıları, ifâdesinin başındaki in zaide olduğunu, dolayısıyla mananın, "Sizin için günahlarınızı bağışlasın.." şeklinde olduğunu söylerlerken, "Hayır, burada harf-i cer'inin getirilmesi, "iktidar-i gaye" İfâde eder.. Buna göre de mananın, "Bağışlama işi, günahları bağışlama ile başlar, daha sonra bu iş, o kimsenin daha evlâ ve daha mükemmel olanı yapmamadan dolayı meydana gelen hatalarını bağışlamaya raci olur.." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.87[87]

Cinlerin Ahîret Mutluluğu

Alimler, cinler için mükâfaatın olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, "Onlar için, cehennemden kurtarmanın dışında bir mükâfaat yoktur. Onlara, tıpkı hayvanlar gibi, "Toprak otunuz.." denilecektir.." denilmiştir. Bu görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğu hususunda Cenâb-ı Hakk'ın bir azâbten kurtarsın... " ifadesine tutunmuşlardır. Bu,

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/52-53.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/53.
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/53.
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/53.
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/53.

Ebû Hanlfe'nin görüşüdür. Doğru olan ise, onların, tıpkı insanoğlu hükmünde olmaları, böylece de, taatlanndan dolayı mükâfaata; günahlarından dolayı da İlâh? cezaya müstahak olmalarıdır. Bu görüş, Ibn Ebî Leylâ ve Malik'in görüşüdür. Bu konuda Malik'le Ebû Hant'fe arasında bir münazara geçmiştir...

Dahhâk şöyle demektedir: "Bunlar cennete girecekler, yiyip içeceklerdir. Bu görüşümün doğruluğunun delili de şudur: Beşerin yaptığı taatlardan dolayı, mükâfaat elde edeceğine delâlet eden her delil, aynen cinler hakkında da mevcuttur.." Halbuki, bu iki mesele arasındaki fark, cidden son derece fazladır.

Bil ki bu cin, kavmine, peygambere icabet etmelerini, ona iman etmelerini emredince, onları, bu icabeti terketmeleri konusunda uyarmış ve "Kim Allah'ın davetçisine icabet etmezse, o, yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değildir" demiştir. Yani, "Kaçan hiçbir kimse, O'ndan kurtulamaz ve hiçbir şey O'nun hükmünün önüne geçemez" demektir ki bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şu hakikati da şüphesiz anladık ki: Yer(yüzün)de de, Allah'ı asla aciz bırakamayız"(Cin, , 12) ayetidir. Cin (sözüne devamla), "Onun için, Allah'tan başka ne bir dost, ne bir yardımcı, ne bir savunucu bulamayız" demiş, sonra da bunların apaçık bir sapıklık içinde bulunduklarını beyân etmiştir.88[88]

İlk Yaratan Diriltir

"Hâlâ şu hakikat anlamadılar mı ki: Gökleri, yeri yaratmış, onları yaratmaktan yorulmamış olan Allah, ölüleri de diriltmeye kadirdir. Evet O, her şeye elbette kadirdir. O kâfirler ateşin karşısına tutulacakları gün, "Bu (azâb), pekçok değil miymiş?" denilecek... Onlar, "Evet, Rabbimize andolsun ki (gerçektir)" diyecekler. (Allah da), "küfretmenize mukabil) tadın azabı" buyuracak" (Ahkâf, 33-34).

Ayetle ilgili birkaç mesele var:89[89]

Birinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, kadir, hakîm ve hür irâde sahibi bir ilâhın varlığına delâlet eden şeyi getirmiş, daha sonra buna,

a) Putlara tapma inancının yanlışlığını ve

b) Nübüvvet müessesesinin haklılığını dayamış, Mekkeli müşriklerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini tenkid ile ilgili şüphelerini zikretmiş ve bunlara cevap vermiştir. Allah, Mekke kâfirlerinin delilleri kabul etmeyişlerinin, çoğunun dünyaya aldanmaları dünyanın hoş ve leziz şeylerini tastamam-eksiksiz elde etmek için dünyaya dalmaları ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e boyun eğmenin kendilerine ağır gelmesi sebebiyle olduğunu bildirmiş ve bunlara Âd kavmini misal getirmiştir. Çünkü onlar, dünya menfaatlarını elde etme açısından, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kavminden daha ileri idiler. Binâenaleyh onlar küfürlerinde ısrar edince, Allah onları bile yok etmiş-helâk etmiştir. Binâenaleyh bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkârda ısrar etmeleri halinde, Mekkeliler için bir korkutma olmuştur. Cenâb-ı Hak, daha sonra da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in insanlara peygamber olduğunu anlatmış, peşisıra da onun cinler arasında da peygamber olduğunu belirtmiştir. İste burada tevhid ve nübüvvet hususundaki söz tamamlanmış; bu iki hususun peşinden de âhiret meselesini ele almıştır. Kim yaptığımız bu açıklama üzerinde iyice düşünürse, Kur'ân'ın tamamının maksadının, tevhidi, nübüvveti ve meâdî (âhireti) anlatmak olduğunu anlar. Kur'ân-ı Kerim'deki kıssaların anlatılış maksadı da, yine bu esasları ortaya koyma hususundaki darb-ı meseller gibidir.90[90]

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/53-54.

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/54-55.

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/55.

İkinci Mesele

Bu ayetin maksadı, Allah Teâlâ'nın, öldükten sonra diriltmeye kadir olduğuna delil getirmektir ve bu şöyledir:
Allah Teâlâ, bu sûrenin başında göklerin ve yerin yaratıcısının kendisi olduğuna dâir delil getirmiştir. Gökleri ve yeri yaratmanın, öldükten sonra insanı yeniden hayata döndürmekten daha zor ve daha büyük bir iş olduğunda şüphe yoktur. En zor ve en mükemmele kadir olan, daha kolay ve daha azına haydi haydi olur.
Cenâb-ı Hak daha sonra bu ayetini "O, herşeye, elbette kadirdir" cümlesiyle tamamlamıştır. Bundan murad şudur: Ruhun, bedenle alaka kurması "mümkin" işlerdendir. Eğer bu, aslında mümkin olmasaydı, tâ başta vâkî olmazdı. Allah Teâlâ bütün mümkinâta kadirdir. Dolayısıyla O'nun bedenleri (insanları) yeniden diriltmeye kadir olması gerekir. Bunlar, yakînî deliller olup, açıktır.91[91]

Habere Bâ Edatının Girmesi

kelimesinin başına, yani edatının haberinin başına bâ harf-i cerri getirilmiştir. Bu, ancak ve cümlesinin
başına, bir nefy edatı geldiğinde caiz olur. Buna göre sanki, "Allah kidir değil mi?" denilmek istenmiştir.
Zeccac şöyle der: "Eğer, "Zeyd'in ayakta olduğunu sanmıyorum" dersen, bu caizdir. Ama, deyip, bâ harf-i cerrini getirmen caiz değildir."92[92]

Dördüncü Mesele

Arapça'da, nasıl yapılacağını bilemediğin zaman, "işi beceremedim, yoruldum" denilir. Ayette "Biz, birinci yaratmada acz mi gösterdik"(Kaf, 15) denilmiş olması da bu manadadır. Bil ki Allah Teâlâ, diriliş ve Kıyametin doğruluğu hususunda delilleri getirince, kâfirlerin oradaki bazı hallerini de anlatarak, "O kâfirler ateşin karşısına tutulacakları gün, "Bu, (azâb) gerçek değil miymiş?" (denilecek). Onlar, "Evet, Rabbimize andolsun ki (gerçektir)" dediler. (Allah da), "Küfretmenize (mukabil) tadın azabı" dedi" buyurmuştur. Buradaki, "Bu, gerçek değil miymiş?" ifadesi, "Onlara, "Bu gerçek değil miymiş?" denilecek" takdirindedir. Bunun maksadı, onlarla alay etmek ve onların, Allah'ın vaad ve tehdidleriyle istihza etmelerine ve "Biz azab görmeyeceğiz" demelerine karşılık bir azarlamadır.93[93]

Sabır

"O halde, peygamberlerden azm sahiplerinin sabrettikleri gibi sen de sabret. (Kavminin) azab edilmesi için acele etme. Onlar, tehdid edildikleri (azabı) görecekleri gün, sanki kendileri, (dünyada) gündüz bir saatten başka durmamış gibi olacaklardır. Bu, bir tebliğdir. Hiç {asıklar güruhundan başkası helak edilir mi?" (Ahkaf, 36).
Bil ki Allah Teâlâ, üç esast, yani tevhid, nübüvvet ve meâdı anlatıp, kâfirlerin bu hususlardaki şüphelerine cevaplar verince, bütün bunların peşinden, Hz. Muhammed (s.a.s) için bir öğüt ve bir nasihat olacak hususa da yer vermiştir. Çünkü kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet ediyor ve onu korkutmaya çalışıyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Peygamberlerden ulu'1-azm olanların sabrettikleri gibi yani ciddiyet sabır ve sebat sahibi peygamberler gibi sen de sabret" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili iki görüş vardır:94[94]

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/55.
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/55.
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/56.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/56.

Azm Sahibi Resuller

Birinci Görüş: ifadesinin başındaki mln edatı, ba'ziyyet (kısmîlik) ifade edip, "ulu'1-azm" ile, bazı peygamberler kastedilmiştir ki bunların kavminin eziyetine sabreden Hz. Nûh (a.s) kavmi onu bayıltıncaya kadar döverlerdi ve oğlunun kurban edilmesi emrine sabreden Hz. İbrahim (a.s); kesilmeye sabreden Hz. İshik (a.s); çocuğunun kayboluşuna ve gözlerinin gitmesine sabreden Hz. Ya'kûb (a.s); kuyuya atılmaya ve hapse sabreden Hz. Yusuf (a.s); hastalıklara sabreden Hz. Eyyûb (a.s); kavmi kendisine, "Sana yetişeceğiz" dediğinde, "Hayır, Rabbim benimledir.O bana yol gösterecektir diyen Hz. Musa (a.s.)küçük bir hatasından ötürü kırk yıl ağlayan Hz.Ddavud (a.s.)ve kerpiç kerpiç üzerine koymayan (bir ev yapmayan) ve "Dünya bir geçiş yoludur. Oradan geçin, ama orayı İmar etmeyin" diyen, Hz. İsa (a.s) olduğu söylenmiştir. Ayrıca Cenab-ı Hak, Hz. Adem (a.s) hakkında "Onda bir azm bulamadık"(Taha, 115) Hz. Yûnus (a.s) hakkında da, peygamber oldukları halde, "Balık sahibi (Yûnus) gibi (sabırsız) olma" (Kalem, 48) buyurmuştur.
İkinci Görüş: "Bütün peygamberler "azm" sahibidirler. Allah Teâlâ, peygamber olarak, ancak azm (sebat), irâde, fikir, kemâl ve akıl sahibi kimseleri seçmiştir." Bu görüşe göre ayetteki mln edatı, teb'îziyye (kısmflik ifade eden) değil, beyaniyye olur. Nitekim Arapça'da, "Ona ipekten giydirdim" (yani İpek elbise giydirdim) denilir. Buna göre sanki "Senden önce peygamberlerin, kavimlerinin eziyyetlerine sabretmeleri gibi, sen de sabret" denilmiş ve Cenâb-ı Hak, bütün peygamberleri, sabır ve sebatlarından ötürü, "azim sahibi" olarak tavsif etmiştir.95[95]

Azap İçin Acele Etme

Hak Tealâ daha sonra, "O kavminin azab edilmesi İçin acele etme" buyurmuştur. "Acele etmek" fiilinin mef'ûlü, yani hangi hususta acele edileceği ayette mahzûf olup, takdiri manası, "Onlar için azabın gelişini istemede acele etme" şeklindedir. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kavminden ötürü, biraz canı sıkılmış, Allah'ın, kavminden kendisine karşı koyanlara azab İndirmesini arzu etmiş; bunun üzerine Allah Tealâ ona, sabredip, acele etmemesini emretmiş ve sonra, bu azabın onlann başına yakında geleceğini, gecikse bile, eninde sonunda onları gelip bulacağını; azabın hemen gelmesi durumunda, dünyada kalış sürelerini kısa göreceklerini; hatta bunu gündüzün tek bir saati kadar sanacaklarını haber vermiştir ki, bu şu manayadır: "Onlar bu azapla karşılaştıklarında, dünyada ve berzah (kabir ve mahşer) âleminde uzun süre kalışları, onlara gündüzün tek bir saati gibi, yahut gördükleri o şeyin dehşetinden ötürü, hiç yaşamamışlar gibi olacaktır." Yahut da birşey, uzun süreli de olsa, bittiğinde, sanki hiç olmamış gibi olur. Nitekim şâir de şöyle demiştir:
"Birşey gelip geçtiğinde, hiç olmamış gibi olur. Birşey de geldiğinde, sanki hep kalacakmış gibi olur."
Bil ki söz burada tamamlanmıştır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, yeni bir cümleye başlayarak buyurmuştur ki bu "Bu bir tebliğdir" demektir. Bunun
bir benzeri de, "Bu, insanlar için bir tebliğdir..." (İbrahim, 52) ayetidir. Bu ya "Size, kendisiyle öğüt verilen bu şeyde yeterli öğüt vardır" manasındadır, yahut da, "Bu, peygamberler tarafından yapılmış bir tebliğdir. Binâenaleyh bundan öğüt almayanlar ve amel etmeyenler mutlaka helak olur" manasınadır. Allah en iyi bilendir.
Musannif (Râzî r.h) şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, 603 yılının Zilhicce ayının çarşamba günü tamamlandı. Hamd, Rabbu'l-âlemin'e; salat-u selâm da Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ailesine, ashabına, eşlerine ve Kıyamete kadar, bunlara güzel bir şekilde uyanlara olsun.96[96]

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/56-57.
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/57.

MUHAMMED SURESİ

Bu sure 39 ayet olup Mekki'dir.

"İnkâr edip de, Allah'ın yolundan saptıranların amellerini, Allah boşa çıkarmıştır" (Muhammed, 1).
Bu sûrenin başı, bir Önceki sûrenin sonuyla bir uyum içindedir. Çünkü bir önceki sûrenin sonunda Cenâb-ı Hak, "Hiç fâsıklar güruhundan başkası helak edilir mi?" buyurmuştur. Buna göre birisi sanki, "Yemek yedirme, fakirleri doyurma, sılâ-ı rahimde (hısım-akrabaya ziyarette ve yardımda) bulunma ve insanın ömrü boyunca yaptığı şeyler gibi, sâJih (güzel) amelleri varken, fâsıklar (kâfirler) nasıl helak edilirler? Helak edilirlerse, bu durumda amellerinin, iyi işlerinin heder edilmesi söz konusu olur. Halbuki Allah Teâlâ, "Kim zerre miktarı hayır işlerse, mutlaka onun (karşılığını) görür" (Zilzal, 7) buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak burada İse "İnkâr edip de Allah'ın yolundan saptıranların amellerini Allah boşa çıkarmıştır" buyurmuştur ki bu, "Onlar için hiçbir amel kalmadı ve bulunmadı. Dolayısıyla onları helak etmek imkansız değil" demektir. Biz, amellerin nasıl boşa gittiği konusunda gerçeği ileride bildireceğiz. Şu bir hakikattir ki, Allah, zulmetmekten münezzehtir.
Bu ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:1[1]

İnkarcılardan Maksad

Ayetteki, "inkâr edenler" ifadesiyle kimler murâd edilmiştir? Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Bunlar, Bedir savaşında küfür ordusunu yedirip-içiren
ve teçhiz edenlerdir ki, Hişamın iki oğlu Ebû Cehl ve Haris
ile, Rabl'a'nın iki oğlu Utbe ile Şeybe ve diğer birçok Mekkeli kâfir bunlardandır.
b) Bunlar, Kureyş kâfirleridir.
c) Bunlar, ehl-i kitaptır.
d) Bu ifade, bütün kâfirleri kapsayan, genel bir ifadedir.2[2]

Sapanın Saptırması

Ayetteki, fiiliyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:
a) Onlar, kendilerini Allah yolundan alıkorlar. Buna göre bu, "Onlar kendilerini Allah yolundan alıkoydular ve akıllarını, delillere tabî olmaktan menettiler.
b) Onlar, başkalarını Allah yolundan alıkoydular ve engellediler. Cenâb-ı Hak, müstaz'aflardan bahsederken, "Müstaz'aflar, müstekbirlere (ahirette), "Siz olmasaydınız, biz mü'min olurduk" derler" (Sebe, 32) buyurmuştur. Buna göre, şu hususu incelemek gerekir: Amellerin boşa çıkarılması, küfre (inkâra) ve Allah yolundan alıkoyma şartına bağlanmıştır. Halbuki bu müstaz'aflar (zayıf ve âciz kimseler), başkalarını ne alıkoymuşlardır ne de saptırmışlardır? Bu hususta diyoruz ki: Birşeyin özellikle zikredilmiş olması, bunların dışında başka şeylerin söz konusu olmadığına delâlet etmez. Hele de bilhassa, zikredilen husus, zikredilmeyen husustan evlâ olunca... Burada, men eden kâfir, daha fazla ifsadadır. Binâenaleyh, özellikle kâfirin zikredilmiş olması daha evlâ olur. Veyahut, "küfre giren herkes, başkalarını men edicidir" diyebiliriz. "Müstekbir"e gelince, bunun (durumu) açıktır. "Mustaz'af'a gelince, müstekbire uyduğu, ona tâbi olduğu için "müstekbir"e gelince, gösterdiği tebaiyyetle müstekbire, kendisini Hz. Peygamber (s.a.s)'e tabi olmaktan alıkoyma imkânı verdiği için bu durum hasıl olmuştur. Çünkü müstekbir, âmir olduktan sonra, artık başkasına tâbi olması ona güç verir. Bir de, kâfir olan herkes, kendisinden sonra gelenleri engelleyicidir.. Zira, kâfirlerin tutumu, öncekilere tâbi olmaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, (kâfirlerden naklen), "Biz atalarımızı bir

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/61.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/61.

ümmet (bir din) üzerinde bulduk. Biz de onların izlerine uymuşlarız..."(Zuhruf, 22-23) buyurmaktadır.

İmdi eğer: "Böyle olması halinde, her kâfir men edici ve engelleyicidir. Binâenaleyh, küfür maddesinden (buyurduktan) sonra, "men etmek" maddesinin zikredilmesindeki mâna ve hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, sebebin zikredilmesi ve "müsebbeb"in (neticenin) sebebe atfedilmesi kabiündendir. Nitekim sen, "Çok yedim ve doydum" anlamında dersin. Buna göre "küfür, men etme"nin sebebi olmuş olur. Hem sonra biz, "Bundan rnurad, onların kendi nefislerini alıkoymalarıdır" dersek, bunda, kâfir kimselerin nefislerindeki fıtratın, imana davet edici olduğuna; imandan kaçınma ve imtina etmenin ise, bir engel ve maniden dolayı olup bu engele de, kâfirlerin kendilerini imandan alıkoymaları olduğuna bir işaret vardır.[3][3]

Menedilen Nedir?

Alıkonulan şeyin ne olduğu hususunda da, şu izahlar yapılmıştır:

a) Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve ashabına intaktan;
b) Cihaddan;
c) İmandan;
d) kendisinde Allah'a taat bulunan herşeyden, yani Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan alıkoymuşlardır. "Hz. Peygamber (s.a.s)'e ittibâdan alıkoymuşlardır" dedik, zira, Hz. Peygamber (s.a.s) dosdoğru yol üzerindedir. O yola yönelticidir. O yol da,
Allah'ın yoludur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki sen, doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun. O yol göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi kendisinin olan Allah'ın yo/udur"(Şûra, 52-53) buyurmuştur. Şu halde, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan men eden kimsenin, insanları Allah yolundan men ettiği rahatlıkla söylenebilir.[4][4]

İhbat ve İptal

Ayetteki, "idlâl" "boşa çıkarma"nm ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

a) "İdlâl" ile, "iptal", (boşa çıkarma) manası kastedilmiş olup, izahı şöyledir: "Allah, o amelleri, kişinin bulamayacağı bir biçimde iptal etmiştir. Çünkü arayan kimse, aradığı şeyi (ameli), varlık, oluş aleminde arar. Dolayısıyla, varlık aleminde bulunmayan şey, yok demektir.[5][5]

Amel-i Salih'in Mahiyeti

İmdi eğer; "Allah Teâlâ, meydana getirip vücûd verdiği bir haseneyi, iyiliği nasıl iptal eder?" denilirse, biz deriz ki: İptal işi şu şekillerde olur:

1) Allah Teâlâ, o kâfirlerden sudur eden iyilikleri (hasene), onlardan sudur eden seyyie'leriyle karşılaştırır; bu karşılaştırma neticesinde, o haseneleri düşürür; geriye ise, o kâfirler için, sadece seyyieler kalır. Çünkü küfür, iman hariç, bütün hasenelere baskın çıkar (onları siler süpürür); iman da, küfür hariç, bütün seyytelere baskın çıkar..

2) Cenâb-ı Hak, o amelleri, sübutunun şartı olmadığı için iptal etmiştir. Ki bu şart da, imandır. Çünkü iman amellerin kabul edilmesinin şartıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gerek erkek, gerek kadm, kim, o mü'min olarak İyi amelde bulunursa {...)" (Nahi.97) buyurmuştur. Binâenaleyh, Allah amelleri kabul etmediğinde, o ameller için bir vücûd ve varlık söz konusu olamaz.. Çünkü, aslında amellerin bekası yoktur. Tam aksine, gerçekte, ameller meydana gelir gelmez yok oluverirler.. Ancak ne var ki Allah Teâlâ, lütfü gereği, "Falanca, salih amelde bulunmuştur. O amelinin mükâfaatı, benim katımdadır" diye yazmıştır da, böylece o ameller,

---

[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/62.
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/62-63.
[5][5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/63.

(hakikaten değil), hükmen baki kalmışlardır. Bu, hükmen baki kalış, gerçekte amellerin mahalli olan maddeler »çin söz konusu olan bekâ'dan daha hayırlıdır. Çünkü maddeler, her ne kadar baki kalsalar da, netice itibariyle, onların akıbeti yokluktur. Amel-i sâlih ise, Allah katında, ebediyen bakî kalanlardandır.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Allah Teâtâ'mn, o amelleri kabul etmesiyle, lütufkâr olduğu ortaya çıkmış otur ve O, "Ben, ancak mü'min kimsenin (amelini) kabul ederim. Binâenaleyh, kendisinde iman bulunmaksızın, kim bir amel şler ve bu hususta yorulursa, o amelini boşa çıkaran Allah değil, kendisidir" diye haber vermiştir.

3) Kâfir, amelini, Allah rızası için işlememiştir. Binâenaleyh o, herhangi bir iyi amel işlemiş sayılmaz. Bu sebeple de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim, zerre kadar hayır işierse, o onu görür" (Zilzal, 7) beyanı, bizim aleyhimize delil olarak gelmez, varid olmaz. Bunu şöyle İzah edebiliriz: Amel, (başka amelden), ne amel işleyen ne de bîzzat amelin kendisiyle aynlmayıp, ancak o amelin, kim için ve ne maksatla yapılmış ; -nasıyla ayrılır, temayüz eder.. Bu böyledir, zira, bir şahsı öldürmek için harekete geçen kimse, tesadüfen, onu öldüremezse, sonra da aynı şahıs aynı şahsa iyilikte bulunmak için harekete geçse, bu sefer de, tesadüfen ikramda da bulunamasa ve kendisinin, falanca gün falanca şahsı öldürmek için harekete geçtiğini; bir başka gün de, aynı şahsa ikram etmek için davrandığını haber verse, bu iki hareket tarzı, ne bu hareket tarzına nazaran, ne de bunu yapan kimseye nazaran biribirinden ayrılmaz. Çünkü bunlar, gerçekte aynıdırlar. Bu iki hareket tarzı ancak, ne maksatla yapıldığı hususuyla birbirinden ayrılır.

Aynen bunun gibi, bir kimse, hükümdara ikramda bulunmak maksadıyla hareket eder; yine aynı zamanda, avamdan bir kimse için ikramda bulunmak maksadıyla da harekete geçerse, bu iki hareket tarzından her biri diğerinden, yapılan amelin hangi maksad ve amaçla yapıldığı hususuyla ayrılır. Ancak ne var ki, kerîm olan Allah'ın, putlarla mukayese edilmesi, kralların avamla mukayese edilmesinin çok çok üstündedir. Binâenaleyh, putlar İçin yapılan ameller, hayırlı ve iyi değillerdir. Şimdi tesadüfen birisi, yaptığı amel ile, Allah'ın rızasını gütse, ama bunun yanısıra da, putlara ibâdet etse, onun bu ameli, iyi, hayırlı ve güzel olmaz. Çünkü, bu kişi, Allah rızası için yaptığı şeyin aynısını, yontulmuş putlar için de yapmıştır. Binâenaleyh, bunun bir değeri yoktur.

b) Boşa çıkarmak, o amelleri, helak edip geçersiz kılmaktır. Bunun hakikati şudur: bir kimse küfre düşüp, rükû ve sücûdunu, birtakım taşlar ve ağaçlar için yaptığında, kendisinde bir saygınlık kalmaz, yaptığı fiil de kâfir olması sebebiyle nazar-ı dikkate alınmaz. Bu, bekçi ve seyisin yanında hizmet eden kimse, ayağa kalktığında, hükümdar onun bu ayağa kalkmasını, onun aşağı mertebede kabul edilmesinden dolayı, saygı ve tazim olarak kâale almaz, değerlendirmez.. Kâfir de böyledir.. Mü'min kimseye gelince, bu kimse, Allah'tan başkalarına tekebbür ettiği oranda Allah'a olan saygı ve tazimini ortaya koymuş olur. Mü'minin bu hareket tarzı da tıpkı, hiçbir ferde boyun eğmeyen bir kralın, bir vakit hükümdarlardan birisine boyun eğip itaat ettiğinde, bu sayede o meleğin ululuğunun ortaya çıkmasına benzer.

c) fiili, "ihmal etti, terk etti" anlamındadır. Nitekim Arapça'da, birisi devesini başıboş bırakıp da, devesi kaybolduğunda, "Falanca devesini kaybetti" denilir.6[6]

İman ve Amelin Neticesi

Allah Teâlâ, kâfirlerin durumunu beyan edince, mü'minlerin durumunu da beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur: "İman eden, iyi iyi amel eden, Muhammed'e indirilene ki o, Rablerinden bir hakdır- iman eden kimselerin de günahlarım affetmiş, hallerini iyileştirmiştir" (Muhammed, 2).7[7]

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/63-64.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/64-65.

İman-Amel İlişkisi

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:8[8]

Birinci Mesele

Biz, Allah Teâlâ'nın, iman ve amel-i salihten bahsettiğinde mağfiret ve mükâfaatını da, iman ve amel-i salihe bağladığını defalarca anlatmıştık. Nitekim O, 'İman edip salih ameller işleyenlere gelince, biz muhakkak ki onların günahlarını affedecek ve onları mükâfaatlandıracağız.." (Ankebût, 7) ve 'İşte hem iman edenler, hem güzel amellerde bulunanlar: Mağfiret ve bitmez tükenmez rızık onlarındır..." (Hacc, 50) buyurmuştur.. Ve, "mağfiref'in, imanın karşılığı; mükâfaat ve ücretin de, sâlih amelin karşılığı olduğunu söylemiş ve bu konuyu, Ankebût Sûresi'nde enine boyuna incelemiştik.. Şimdi burada biz diyoruz ki: Bunun (imanın) karşılığı, ayetteki, "günahlarım affı" ifadesi olup, bu, Cenâb-ı Hakk'tn imana karşılık vermiş olduğu mükâfaata; (ayetteki), "hallerini iyileştirmiştir" ifadesi de, Cenâb-ı Hakk'ın, salih amele mukabil vermiş olduğu mükâfaata bir işarettir.9[9]

İkinci Mesele

Mu'tezile (ise), günahların bağışlanmasının, iman ve amel-i sâlih ikilisine bağlı olduğunu söyler.. Binâenaleyh, kim iman eder de, sâlih amel yapmazsa ilahî azâb içinde ebedî olarak kalakalır.. Binâenaleyh, biz ehl-i sünnet diyoruz ki: Eğer durum, sizin dediğiniz gibi olsaydı, ayette bahsedilen "boşa çıkarma" işi, hem "küfre", hem de men etmeye bağlanmış olurdu. Dolayısıyla da, kâfir olup da men etmeyle uğraşmayan kimsenin amellerinin boşa çıkarılmaması gerekirdi.
Biz şöyle de diyebiliriz: "Biz, Allah Teâlâ'nın iki hususu (iman ve amel-i sâlihi), iki şeye, mağfiret ve hallerin iyileştirilmesine bağladığını biraz önce belirtmiştik.. Binâenaleyh, kim iman ederse, Cenâb-ı Hak, günahlarını siler. Kim de (imanla beraber) salih amelde bulunursa, Allah onun hallerini tslâh eder." Yahut da şöyle diyebiliriz: Hangi mü'minin, kendisinden, ne bir namaz, ne bir oruç, ne bir sadaka ve ne de bir yedirip doyurma, içirme sâdır olmayacak bir biçimde, salih amelde bulunmadığı düşünülebilir? Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, neticenin sebebe atfedilmesi kabilinden olmuş olur. Nitekim biz, durumun kişinin, "Yedim ve doydum.." şeklindeki sözünde de aynı olduğunu söylemiştik..10[10]

Muhammed (s.a.s.)'e İndirilen

İman edip salih ameller işleyenler" ayetinin aynı manayı ifâde etmesine rağmen, Cenâb-ı Hak niçin ayrıca
Muhammed'e İndirilene " iman eden ..." buyurmuştur? Bundaki hikmet nedir ve bunun izahı nasıldır?
Cevap: Bunun izahına gelince, bu, şu birkaç açıdan izah edilebilir:
1) Ayetteki ifâdesi, "Allah'a, Resulüne ve ahiret gününe iman edenler.." ifadesi de, "Allah'ın ve Resulüllah'ın kelâmında varid olan bütün her şeye iman edenler" takdirinde olup, bu, bir takım hususî şeylerden, yani Allah'a, Resûlüllah'a, ahiret gününe iman ... gibi ifadelerden sonra getirilmiş olan genel bir ifâde olup, güzeldir. Nitekim sen, "Allah, gökleri, yeri ve her şeyi yaratmıştır.." dersin. Bu, ya, "Bahsettiğimiz şeyler dışında her şeyi yaratmıştır" anlamındadır, yahut da, hususî bir ifâdeden sonra umûm bir ifâdenin getirilmesi anlamındadır.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/65.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/65.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/65.

2) Mananın, "İman edenler ve bundan önce de Hz. Muhammet) (s.a.s)'e indirilene, yani, yalancı olan peygamberle doğru olan peygamberi ayırd ettiren gerçek mucizeye iman edenler" şeklinde olmasıdır. Yani, "Onlar önce, mucizeye iman ettiler ve Kur'ân'ı Allah'tan başkasının getiremeyeceğine yakinen iman ettiler, bunu müteakip de, iman edip salih amellerde bulundular..." demektir. Bu manaya göre, cümlesinin başındaki vâv, "mutlak cemî için olmuş olur. Sonra gelen ifadenin, vuku bulma bakımından önce almış olması da mümkün olup, bu tıpkı bir kimsenin, "O, onu tasdik etti ve onu tasdik etmek vacto idi" demesi gibidir. Veyahut da,ikinci ifâde, birinci ifadenin beyâniyyesi olabilir. Buna göre sanki onlar, yani, iman etmişler, yani hakka iman etmişlerdir. Bu, tıpkı bir kimsenin, "çıktım, ama çıkmam isabetli oldu; yani çıkmam çok yerinde oldu. Zira, şunu elde ettim.." demesi gibidir. Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak onların iman ettiklerini söyleyince, onların imanlarının, Allah'ın dışındaki bâtıl şeylere değil, kendisinin emrettiği ve indirdiği şeylere iman etme olduğunu beyan buyurmuştur.
3) Marifet ehlinin söylediği şu husustur: İlim amel; amel de ilim demektir. Binâenaleyh ilim, sayesinde gelen şeylerle amel etmek için öğrenilir, tahsil edilir. Dolayısıyla, âlim bir kimse, sâlih amel yaptığında, bilmediği şeyi öğrenmiş olur.. Böylece de insan, Allah'ın kudretini, ilmini ve emrini delile dayanarak anlamış olur da, Allah'ın emirleri, bu kimseyi fiilde ve amelde bulunmaya sevkeder. Bu kimsenin O'nu tanıması da, bu kişiyi, amelde bulunmaya teşvik eder. Böylece bu kimse O'nu, olduğu gibi ve sevaba, ikâba muktedir bir zât olarak tanımış olur. Binâenaleyh bu kimse salih amellerde bulunduğunda, Allah'ın makdûrat ve malûmatı hususunda, ancak Allah'ın muttali kılması ve ona o hususları açması ile bilebileceği şeyleri bilmiş olur da, böylece iman etmiş olur. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, "O mü'minlein yüreklerine -imanlarını katmerli bir iman ile artırmaları için- sekîneti indirendir" (Fetih, 4) ayetinde bulunan işte budur. Binâenaleyh mükellef, Hz. Muhammed (s.a.s)'e burhan ile, mucize ile iman edip salih amelde bulunduğunda, o kimsenin bunu bilmesi, kendisini Muhammed (s.a.s)' in her dediği şeyi tasdik etmeye sevkeder ve bu kimse, kendisinde bir şüphe bulamaz! İlk derecede, mü'min kimse için çeşitli haller söz konusu olduğu gibi, sanki mertebede de birtakım haller söz konusudur.
Allah'a iman konusunda, birinci mertebede, bazen, ihtiyaçlarını giderme konusunda Allah'tan başkalarını maksat edinip, böylece de rızkını, meselâ Zeyd, Amr... gibi kimselerden talep edip, bir şeyi başka bir şey için sebep kılarak Allah'ı mabûd kılarken, son mertebede, Allah'ı, yegane maksat edinip O'ndan başkasına yer vermez; gizlisini açığını ancak O'ndan bilir, herhangi bir iş hususunda herhangi bir şeye de başvurmaz... İşte bu, Allah'a bir başka tür iman etmedir.. O ise, ilk tür iman etmedir.
Peygamber (s.a.s)'e iman meselesine gelince, bir kimse ilk önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in konuştuğu şeyler hususunda doğru söylediğini tasdik eder, daha sonra da, (gittikçe), onun konuşmasının ancak Allah sayesinde olduğunu ve ondan duyduğu her sözün Allah'tan olduğunu söyler. Binâenaleyh bu kimse, birinci durumda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğru söylediğini ve ondan doğrunun sâdır olduğunu söylemiş olur. İkinci durumda ise, yalanın Hz. Peygamber (s.a.s)'den sâdır olmasının imkânsızlığını söylemiş olur. Çünkü, başkasının sözünü nakleden kimseye, yalan nisbet edilemez. Yalan ancak, bizzat naklin kendisinde olabilir. Halbuki bu kimse o peygamberin, Cenâb-ı Hakk'tan, O'nun söylediği gibi nakilde bulunduğunu bitmektedir. Birinci mertebede bu kimse haşri, gelecek; peşin dünya hayatını da, hâl (şu an) kılmış olur. Son mertebede ise, haşri, hal; dünya hayatını da, gelip geçmiş kabul eder de, böylece nefsinin yaşantısını her an bir taksimata tâbi tutmuş olur. Derken, dünyanın tamamını kendisine iltifat edilmeyen ve kendisine teveccüh olunmayan bir yok, fani kılmış olur.11[11]

Dödüncü Mesele

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/65-67.

Ayetteki, ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirler hakkındaki ifâdesinin mukabilindedir. Çünkü biz, bir izahımızda, bu ifadeyle onların, insanları, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan men ettiklerini beyan etmiştik. Böylece bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ittikâ etmeye teşvik eden bir ifâde olmuş olur. Demek ki onlar kendilerini, Allah'ın yoluna, yani Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve ona indirilene tabî olmaktan alıkoymuşlardır; berikiler, yani mü'minler ise, kendilerini Allah'ın yoluna, yani Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve ona indirilene tabî olmaya sevketmişlerdir. Böylece de hiç şüphesiz bunlar için, o kâfirler için olanın aksi tahakkuk etmiştir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, kâfirlerin iyiliklerini boşa çıkarmış, rrtü'minlerin günahlarını ise örtüp bağışlamıştır.12[12]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "O, Rablerinden bir haktır"ifadesindeki, kısmını, tıpkı "Bağdat'tan bir adam gördüm"
denilip, böylece "Bağdat'tan" ifadesinin, o adam için, onunla, meselâ Musul'dan veya başka yerlerden olan kimseleri ayırd eden bir vasıf (sıfat) kabul edilmesi gibi, bir sıfat sayılabilir mi?
Cevap: Diyoruz ki: "Hayır, çünkü Allah'dan olan herşey, zaten haktır. Aksine ayetteki, "Rablerinden"ifadesi, sıfat olmayıp, ikinci bir haber (yüklemdir). Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "O, haktır; Rablerinden gelmiştir" demektedir. Yahut bu ifade, "O, Rablerinden inen bir haktır" manasında olmak üzere, belirleyici bir srfat sayılabilir. Çünkü "hak" (gerçek), bazan gözle görülebilir. Zira, güneşin aydınlatıcı oluşu bir gerçektir, ama Rabden inen bir hak değil, aksine Cenâb-ı Hakk'ın bize nasib ettiği bir yolla elde edilen bir bilgidir.13[13]

Günah Örtmenin Manası

Cenâb-ı Hak daha sonra "(Allah) iman eden kimselerin de günahlarını örtmüş, affetmiş ve hallerini iyileştirmiştir" buyurmuştur. Bu ifadede, "yok etti, sildi" kelimeleriyle meydana gelen müjdeye bir işaret vardır. Çünkü birşeyi silip-yoketmek, başka birşeyin onun yerine konulduğunu ifade etmez. Ama örtme (setr), bunu ifade eder. Çünkü eskimiş yahut kirlenmiş bir elbiseyi örtmek isteyen kimse, onu aymsıyla örtmez. Onu, ancak temiz ve güzel bir elbiseyle örter. Hele hele, cömert bir padişah, herhangi bir kulunun, eskimiş elbiselerini örtmek istediğinde, ancak pek pahalı olan, yüksek kaliteli bir elbisenin getirilmesini emreder. Binâenaleyh bu, padişah ve padişahın sevdiklerinin arasını örtmek ve perdelemek olmaz. "Mağfiret" de böyledir. Çünkü mağfiret ve tekfir (bağışlama), mana bakımından aynıdırlar. Binâenaleyh bu, "İşte bunlar, Allah'ın, kötülüklerini iyiliklere değiştirdiği kimselerdir" (Furkan, 70) ayetinde anlatılan şeyin aynısıdır. Ayetteki, "hallerini iyileştirmiştir" ifadesi de, biraz önce bahsettiğimiz günahların hasenelere (iyiliklere) dönüştürülmesine bir işarettir.14[14]

Günahın Sevaba Dönüştürülmesi

Eğer, "Cenâb-ı Hak, günahları haseneye nasıl dönüştürür?" denilirse, biz deriz ki: "Bu şu manayadır: Allah, o kimseye günahlarından sonra, yaptığı iyilikten ötürü iyilik yapan kimseye davrandığı gibi davranır." Buna göre şayet, o soruyu soran; "Problem çözülmedi, hâlâ devam ediyor. Hatta arttı bile.. Çünkü Allah Teâlâ, eğer iyiliklere verdiği mükâfaat gibi, kötülüklere de mükâfaat vermiş olsaydı, bu, günah-işlemeye bir teşvik olmuş oturdu" derse, biz deriz ki: Biz, Allah'ın, günahlara karşı mükâfaat verdiğini söylemedik. Ancak, Cenâb-ı Hakk'ın, kişinin yaptığı kötülüklerden sonra, iyiliklere verdiği şeylerle, bu kimseye mükâfaat verdiğini söyledik. Çünkü mü'min bir günah işlemiş, daha sonra da işin farkına varıp pişman olmuştur.

---

[12] [12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/67.
[13] [13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/67.
[14] [14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/68.

Derken günahım itiraf edip, kendini hakir görerek, Rabbisinin huzurunda duruvermiştlr. Böylece de ilahî rahmete, hiç günah işlemeyen ve Rabbisinin huzuruna gönül rahatlığı ile varan kimseden daha yakın olmuş olur. Böylece günah, pişmanlığın bir şartı olmuş olur. Bu sevap ise, günaha değil, kişinin duyduğu pişmanlığa verilmiştir.

Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: "Kulum günah işledi, ama bana döndü. Binâenaleyh onun fiili kötü ama, benim hakkımdaki zannı güzeldir. Çünkü Benden başka bir melce, bir sığınak bulamamıştır, böylece ancak benim lütfuma güvenmiştir. Zann ve güven, kalbin amelidir. Fiil ise, bedenin amelidir. Kalbin ameline itibar etmek daha evlâdır. Baksana, uyuyan ve baygın olan kimsenin, bedeninin hareketleri nazar-ı itibara alınmaz. Yine hareketsiz hale gelmiş olan bir felçlinin de ancak kalbinin niyeti nazar-ı dikkate alınır.

Ruhun ve bedenin durumu, padişahın önünde at oynatan, kılıç ve süngüsüyle padişahın düşmanlarını savuşturan, sıçrayıp-zıplayan bir at üzerindeki süvarinin durumuna benzer. Bu arada o at, sıçrayıp zıplarken, tepişmesi sebebiyle, padişahın elbisesini kirletmiştir. Şimdi o süvarinin yaptığı iş nazar-ı dikkate alındığında, hiç atın fiiline ve bu zararına iltifat olunur mu? Aksine eğer, o süvari böyle bir savunma yapmasa ve atı da, padişahın elbisesini kirleterek ona eziyet verseydi, bu durumda süvari sorumlu olurdu. Aynen bunun gibi, ruh süvari; beden ise onun atı gibidir. Binâenaleyh eğer kişinin ruhu, Allah'a ibadet ve zikirle meşgul olur da, bedeninden kötü birşeyler sâdır olursa, buna iltifat edilmez. Aksine onun bu hali normal kabul edilir. Tepen atın terbiyesi hususunda daha çok uğraşılır. Duran, sakin olan atın ise, yakası bırakılır. Eğer bu kimsenin ruhu, Allah'ın zikri ve ibadetiyle meşgul değilse, bedeninin fiillerinden dolayı sorumlu tutulur."15[15]

Mü'min Hakka Bağlıdır

"Bunun sebebi şudur: Çünkü kâfirler bâtıla uymuşlar, iman edenlerse Rablerinden gelen hakka tabî olmuşlardır. Allah insanlara misallerini böylece açıklar" (Muhammed, 3).

Bu, "Saptırma ve boşa çıkarma işi, o kâfirlerin bâtıl peşinde olmaları sebebiyledir" demek olup, ayetle ilgili birkaç mesele vardır:16[16]

Hak ve Bâtılın Manası

Ayette geçen "bâtıl"ın ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, varlığı mümkün olmayan şey demektir. Bu böyledir, çünkü onlar, Allah'dan başka bir tanrıya tâbi olmuşlardır. Allah'tan başka bir ilahın varlığı ise imkânsızdır. Binâenaleyh bu bâtıldır, bâtılın tâ kendisidir. Çünkü bâtıl, olmayan şey demektir. Nitekim, "yoktur" manasında ki denilir. Binâenaleyh var olması imkânsız olan, meydana gelmesi mümkün olmayan ve gerçekte mevcut olmayan "ma'dûm", alabildiğine "bâtıl" demektir. Buna göre "hak" da, yokluğu imkânsız şey demek olup, böyle olan ancak Allah'tır. Çünkü "hak", var olan demektir. Nitekim, "iş var oldu, sabit oldu" manasında, denilir. Binâenaleyh, yokluğu imkânsız olan mevcud, alabildiğine var olup, hiçbir zaman yok olmayan demektir.

b) Bâtıl, şeytan manasınadır. Bunun delili, "Cehennemi seninle ve sana tabi olanlar ile mutlaka dolduracağım (ey iblis)"(Sad, 85) ayetidir. Cenâb-ı Hak, bu beyanı ile şeytanın, kendisine uyulan; kâfirlerin de o kâfirler ve tacirler olduğunu beyân buyurmuştur. Bu tefsire göre "hak", Allah Teâlâ'dır. Çünkü Allah Teâlâ kendi hizbini, Seylan'ın hizbi (grubu-partisi) karşılığında zikretmiştir.

c) Bâtıl, kâfirlerin ileri gelenlerinin görüşü ve atalarının dinidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, onların, "Biz atalarımızı bir ümmet (din) üzere, bulduk ve onların izi üzere hidayet bulduk..."(Zuhruf,22-23) dediklerini nakletmiştir. Bu tefsire göre, "hak", Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'dan naklettiği şeylerdir.

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/68-69.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/69.

d) Bâtih Allah'ın dışında kalan herşey demektir. Çünkü "bâtıl" ile, "helak olan, fânîotan", aynı manayadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'ın zât! hariç, herşey helak olucudur"(Kasas, 88) buyurmuştur. Bu tefsire göre de "hâk", yine Allah Teâlâ'dır.17[17]

İkinci Mesele

Eğer birisi, "Ayetteki, "Rablerinden geien..." ifadesi, o dört manadan, ancak birisi için uygun düşer. Bu tek mana
da, buradaki "hak" ile, Allah'ın indirdiği ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in Allah'dan naklettiği şeylerin kastedilmesidir. Ama buradaki "hak" ile, Allah Teâlâ'nm kastedildiğini söylememiz durumunda, ayetteki "Rablerinden gelen hakka tabî olmuşlardır" ifadesi, nasıl doğru olabilir?" derse, biz deriz ki: Bu durum da "Rablerinden gelen" nun mütealliki olmayıp, onun taalluk ettiği kelime fiilidir. "Onlar, Rablerinin emrine tabî oldular, yani Allah'ın lütfundan veya Rablerinin hidayetinden ötürü, hak olan Allah Teâlâ'ya tabi oldular" demektir.18[18]

Bâtıl Var Sayılır Mı?

"Bâtıl", varlığı mümkün olmayan, mevcud olmayan şey olduğuna göre, ona tabî olmak nasıl mümkün olur? **Cevap:** Deriz ki: O kâfirler, putlar ilahtan olduğu için ve
onlar kendilerine bu sayede mükâfaat verecekler diye, onlara taptıklarını söylediklerinden dolayı, ortada tabî olunan birşey olmamakla birlikte, putlar bu putperestlerin iddiasına göre, sanki tabî olunanlar olmuş olur.19[19]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ, mü'minler hakkında, "İman edenlerse, Rablerinden gelen hakka tabî olmuşlardır"; kâfirler
hakkında ise, ''bâtıla uymuşlar" buyurmuş, meselâ "putlarından gelen bâtıl" diye nitelemiştir, niçin?
Biz deriz ki: Onların ilahlarının konuşması, yahut akletmesi söz konusu değildir de onun için. Nitekim Allah onlara, konuşma kabiliyeti verdiğinde, kendilerine tapanların fiillerini yadırgayacak ve kabul etmeyeceklerdir. Nasıl ki Cenâb-ı Hak, "Kıyamet günü o (putlar), sizin şirkinizi (onlan Allah'a ortak koşuşunuzu) yadırgayackalardır" (Fatır, 14) ve "Onlar, kâfirlerin kendilerine tapmalarım reddederler" (Ahkaf, 6) buyurmuştur. Halbuki Allah Teâlâ, onların fiiline razı olmuş ve onları bu fiil üzere sabit kılmıştır.
Ayetteki, "Rablerinden gelen" ifadesinin, her iki durumla da ilgili olduğu söylenebilir. Buna göre, "Rablerinden kaynaklanan bir durum, bir takdir olarak, kâfirler bâtıla, mü'minler hakka tâbi olmuşlardır" manasına gelir.20[20]

Bu Ayetteki Mesel

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah insanlara misallerini böylece açıklar" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:21[21]

Birinci Mesele

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/69-70.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/70.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/70.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/70.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/70.

Allah, hangi meseli îrad etmiştir ki "Allah insanların işte böylece misallerini açıklar" buyurmuştur?

Biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu mesel kâfirlerin amellerini boşa çıkarmak, iyi kimselerin günahlarını örtüp bağışlamak olabilir.

b) Bu mesel, kâfirin bâtıla, mü'minin ise hakka tabî olması olabilir. Bu ifade hakkında, şu iki diğer izah da yapılabilir:

a) Ayetteki, "Rablerinden gelen" ifadesi, "Rableri katından olarak, kâfirler bâtıla; mü'minler de hakka uydular" manasına alınması durumunda, biz deriz ki: "Ayetteki bu sonraki ifade "Bu, bütün meseller için esas teşkil edecek bir meseldir1' manasına gelir. Çünkü saptırma ve onun dışındaki işler, tabî olma ve onun dışındaki bütün işler Allah'dandır.

b) Allah Tealâ, kâfirlerin amellerini boşa çıkardığını, mü'minlerin ise, günahlarını bağışladığını beyan edip, küfürle iman arasında, bunlar biribirinin zıddı olduğu için, apaçık bir başkalık olduğundan dolayı, bunun sebebinin şu olduğuna dikkat çekmiştir: Yani saptırma ve günahları bağışlama işi, aralarındaki zıdlık ve ihtilaf sebebiyle olmayıp, aksine kişilerin hakka veya bâtıla uymaları sebebiyledir. Önemli olan, sebebin bilinmesidir. Yoksa, iki fiil, hem şekil, hem de esas itibariyle, bazan birleşebilir. Amma birisinin altında hakka uyma, diğerinin ise altında bâttla uymanın yatması sebebiyle, birisi amellerin boşa çıkarılması neticesini, diğeri ise, günahların örtülmesi neticesini doğurmuştur. Çünkü kalbi küfürle dopdolu olduğu halde, zahiren iman eden kimse ile, kalbi imanla dopdolu olduğu halde, kalben iman eden iki şahsın durumları zahiren aynı gözükmekle birlikte, birisinde hakka ittiba, diğerinde bâtıla ittiba yattığı için, aslında farklıdırlar.

Bunda şaşılacak birşey yok. Çünkü küfrünü gizleyip, zahiren iman etmiş görünen kimse ile, kalbi imanla dopdolu olduğu halde, zorlama neticesinde, zahiren kâfir gibi görünen kimselerin, bu fiilleri zahiren farklıdır. Binâenaleyh amellerinin boşa çıkarılması, kendi isteği ile bâtıla tâbi olması sebebiyle, zahiren iman ettiğini açıklayan kimseler için söz konusudur.

Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Küfürle iman haklarında iki ayrı hüküm sabit olan iki meseldirler ve sebebi de malumdur. Bu sebep de, hakka veya bâtıla uymaktır. Aynen bunun gibi, kendisinde hakka uyulan herşeyin makbut ve mükâfaata lâyık; kendisinde bâtıla uyulan herşeyin ise merdud ve cezaya layık olduğunu biliniz" demek istemiştir. Böylece bu ifade bütün misaller (teşbihler) için genel bir ifade olmuş olur. Kaldı ki biz, ayetteki (böylece) ifadesinin, burada kendisine benzetilen bir bir misalin bulunmasını gerektirdiğini de söylemiyoruz. Aksine bu, "Allah kâfirlerin durumunu ve amellerini boşa çıkarışını; mü'minlerin durumunu ve günahlarını bağışlayısın) anlatıp, bu ikisinin sebebini beyan edince, bu ileri derecede bir izah olduğu için, bunun üzerine, "böylece,.." yani, "Aynen bu güzel izah gibi, Allah insanlara darb-ı mesel yapar ve insanlara, kendilerinin durumlarını iyice anlatır" demektir.22[22]

İkinci Mesele

"Onların misallerini" ifadesindeki, "Onlar" zamiri kim ile ilgilidir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bütün insanlar ile ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Allah insanlara, kendilerinin aleyhine misaller getirir" demiş olur.

b) Bu, daha önce bahsedilen iki grupla ilgilidir. Bu durumda da ayetin manası, "Allah insanlara, daha önce bahsedilmiş olan bu iki grubun misallerini açıklar" şeklinde olur.23[23]

Savaş Hali

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/71.

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/72.

"Onun için, o kâfirlerle (harbte) karşılaştığınızda, onların boyunlarını vurun. Nihayet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman, artık bağı sıkı tutun. Daha sonra ise ya iyilik edip salıverin, yahut fidye alın. Yeter ki harb, ağırlığını bıraksın. (İş) böyledir. Eğer Allah dikseydi, onlardan, (harbsiz olarak da) elbet intikam alırdı. Fakat (harbi emretmesi) sizi birbirinizle imtihan etmesi içindir. Allah, yolunda öldürülenlerin amel ve hizmetlerini asla boşa çıkarmaz" (Muhammed, 4).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:24[24]

Önceki Kısımla Münasebet

Ayetin başındaki fâ edatı, kendisine dayanacağı ve ilgi kuracağı bir yer gerektirmektedir. Binâenaleyh ayetin, daha önceki ayetlerle irtibatı nasıl kurulabilir? Biz deriz ki bu münasebet ve ilgi şu birkaç şekilde izah edilebilir:
1) "Allah Teâlâ, kâfirlerin amellerini boşa çıkardığını beyan etmişti. İnsanın değeri ise amellerine göredir. İşi ve eseri olmayan kimse de, bir hayvan sayılır. Bu hayvan, üstelik bir de zarar verirse, işte onun ortadan kaldırılması yerinde olur" demektir. Binâenaleyh kendileri için bir saygınlığın olmadığı ortaya çıkıp, amelleri de boşa çıkarılınca, o kâfirlerle karşı karşıya gelince, onların boyunlarını vurun.
2) İki grubun farklı olduğu ve birbirinden uzak noktalarda bulunduğu, çünkü birisinin bâtıla, yani şeytanın hizbine (partisine), diğerinin de hakka, yani Rahman Allah'ın hizbine (partisine) tabî olduğu ortaya çıkınca, gruplar nezdinde, savaş gerekli oldu. Binâenaleyh ey mü'minler, onlarla karşı karşıya geldiğinizde onları öldürün.
3) Bazı kimseler, kalblerinin zayıflığı ve tefekkürlerinin yetersiz oluşundan ötürü, canlılara elem vermenin zulüm ve haddi aşma olduğunu savunmuşlardır. Özellikle bir bünyenin harab edilmesi demek olan, katlin.. İşte bundan dolayı onlara reddiye olsun diye şöyle denilmek istenmiştir: İşlerin değeri, hakka veya bâtıla uyma ile ölçülüp, Allah'ın emrini yüceltmek maksadıyla, Allah yolunda öldürülenler için de, namaz kılıp-oruç tutan kimseler için söz konusu olan ücretler vardır. Öyleyse haydi ey mü'minler kâfirlerle karşılaştığınızda onları öldürün ve onlar hakkında sizi bir acıma duygusu sarmasın. Çünkü bu, hakka uymadır. İşlerin değeri ise, şekillerine göre değil, hakka göredir.25[25]

Boyun Vurmanın Mânası

ifadesi, mef'ûl-ü mutlak olarak mansubtur ve takdiri, "Onların boyunlarını adamakıllı vurun" şeklindedir.26[26]

Üçüncü Mesele

Boyunları vurmanın, insanın diğer uzuvlarına tercih edilmesindeki hikmet nedir? Diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, mü'minlerin sadece müdafaa edenler olmayıp, defediciler olduğunu beyan etmiş olmaktadır. Saldıran kimseyi defeden kimse İlk önce, onun ölümcül yerlerine vurmaz; aksine karşı tarafın ölümünü gerektirmeyen yerlere kademe kademe vurur; eğer onu böylece defederse, bununla yetinip onun öldürecek yerlerine vurmaz. Fakat Allah Teâlâ belirtmek istemiştir ki gaye savunma değil, aksine onları yeryüzünden defetmek ve dünyayı, onlardan temizlemektir. Nasıl böyle olmasın ki, ey mü'minler, yeryüzü sizin için bir mescid kılınmıştır. Halbuki müşrikler pisliktirler. Mescidin ise, pisliklerden temizlenmesi gerekir. Binâenaleyh bu durumda sizin, saldırana karşı yapılan savunmanın aksine, önce o kâfirleri öldürme niyeti ile, öldürücü yerlerine vurmanız gerekir. Boyun, insanın öldürücü yerlerinin en belli başlısıdır.

---

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/72.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/72-73.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/73.

Çünkü boğaz ve şah damarını kesmek, ölüme yol açar. Fakat bu durum harbte her zaman mümkün olmayabilir. Ama boyun, harbte her zaman ortadadır. Binâenaleyh boyna vurmada, boğazı koparmaksızın kesme yapmakta, bu da ölümü gerektirmektedir. Kişinin diğer uzuvları ise böyle değildir; öncelikle harbte... Ayetteki "karşılaştığımızda" ifadesinde, bu kâfirlerin, saldıran konumunda olana ters düştüğünü gösteren bir incelik vardır. Çünkü kelimesi, insiyatifin mü'minler tarafında olduğuna delâlet eder. Ama "kâfir size rastladığında kelimesinde, bu mana yoktur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu ayetin dışındaki yerlerde, "Onlan bulduğunuz yerde öldürünüz"(Bakara, 191) buyurmuştur.27[27]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak burada, masdarı (mef'ûl-u muttaki) açıkça zikretmiş, fiflini zikretmemişîir. Enfal Sûresi'nde ise, fiilî
zikretmiş ve raef'ûl-u mutlakı zikretmemek suretiyle "Boyunlarının üstüne vurun"(Enfal, 12) buyurmuştur. Hal böyle olunca, burada bir incelik var mıdır? Biz diyoruz ki: Evet. Bunu şöyle bir mukaddime yaparak izah edelim: Bazı durumlarda (surelerde), anlatılmak istenen şey, fiilin failden südûru olup, masdar fiile zımnen tabî olur. Çünkü failin fiilinin meydana gelmesi, ancak o failden, bir masdann (fiilin) varlık âlemine çıkmasıyla mümkün olur.
Bazan da, maksud olan (esas gaye), bizzat masdar olur. Fakat bu masdar, ancak bir failden sâdır olur ve failden o masdar (iş) istenir. Buna şöyle bir misal verebiliriz: Bir kimse, "Ban, şehirden çıkmaya yemin ettim" dediğinde, ona "çık" denilir. Böylece bundan maksad, bu fiilin ondan sâdır olması olmuş olur. Çıkma işinin haddi zatında, olumsuzluğu kastedilmem iştir. Eğer o kimseden, çıkma işi tahakkuk etmeden, çıkması mümkün olsaydı, onun yine de çıkması gerekirdi. Fakat insanın çıkması, bu çıkma işinin ayrılmaz vasfıdır.
Binâenaleyh bir kimse, "Düşmanlarımdan dolayı, burası bana dar geldi" dediğinde ona, mesela, "Haydi huruç" denilir ki bu, "çık" demektir. Burada esas istenen, bu çıkış olduğu için, "huruç", (çıkış) denmiştir. Fâilsiz bir çıkış mümkün olsaydı, maksad gerçekleşirdi. Fakat bu imkânsızdır. Binâenaleyh burada fiil, masdara tabî olur.
Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Enfal Sûresi'nde, bilfiil tahakkuk etmiş olan bir savaş anlatılmaktadır ki onlar zaten o savaşın içindedirler. Melekler de savaş saflarında hazır olanlara yardım için indirilmiştir. Binâenaleyh orada matlub olan fiildir. Burada ise bir emir söz konusudur. Bu emir de, savaş zamanında verilmemiştir. Bunun delili ayetteki, "Kâfirlerle karşılaştığınızda.-." ifadesidir. Binâenaleyh burada maksad, emredilen şey fiilden önce geldiği için masdarın matlub olduğunu beyan etmektir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak burada, "Boyunlarını vurunuz!" denilmiştir.
Anlattıklarımızda, şöyle bir diğer incelik de söz konusudur. Allah Teâlâ, Enfâl Sûresi'nde, "Vurun onların herbirparmağına..."'(Enfâl, 12) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü o zaman, savaş zamanıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, mü'minleh, önce kâfirin ölümünü sağlayacak yerlerine vurmalarını, buralara isabet ettiremezlerse, diğer yerlerine vurmalarını tavsiye etmiştir. Bu ayette ise, söz konusu olan savaş zamanı değildir. Binâenaleyh burada maksadın, öldürme olduğunu beyân etmiştir. Müslümanın maksadı da zaten budur.28[28]

Hatta Edatı

Ayette geçen kelimesi, öldürme işinin son noktasını beyan etmek için değil, ilgili emrin son noktasını beyan için
getirilmiştir, yani, "Nihayet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman, artık geriye öldürme emri kalmaz, buna cevaz (müsaade) kalır" demektir. Eğer bu edat, öldürmenin son noktasını göstermiş olsaydı, artık bu noktadan sonra öldürme caiz olmazdı. Halbuki mecalsiz hale

---

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/73.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/73-74.

getiren kimse, ihtiyar ve aciz bir kâfirle karşılaştığında bile, onu öldürebilir. Halbuki ayetin bu ifadesiyle, kâfirin iki eli-iki ayağı kesilip de kötürüm hale geldiğinde, müslüman onu öldürmekten nehiy murad edilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Artık bağı sıkı tutun" buyurmuştur. Bu, mendubluk ifade eden bir emirdir.[29][29]

Fidyeli Veya Fidyesiz Salıverme

"Daha sonra ise, iyilik edip salıverin, yahut fidye alın" emri ile ilaili birkaç mesele var:[30][30]

Birinci Mesele

İmmâ edatı, hasr manası ifade eder. Halbuki kâfirlerin durumları, esir edildikten sonra, sadece bu iki duruma mahsus olmayıp, öldürülmeleri, köle edilmeleri, karşılıksız salıverilmeleri ve fidye karşılığı salıverilmeleri gibi durumlar mümkün?.. Biz deriz ki: Bu, mendubluk ifade eden bir emirdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bütün insanlar için mümkün olan genel bir durumdan bahsetmiştir. Müslümanların, savaşta esir aldıkları arapları köle edinmeleri caiz değildir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in soyundandır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bu emirde, köle edinmekten bahsetmemiştir. Öldürme işine gelince, mecalsiz hale getirilmiş kimsede ilk göze çarpan, onun kötürüm bırakılmasıdır. Bir de Cenâb-ı Hak, öldürme işini, zaten "Boyunlarını vurun" emriyle belirtmiştir. Geriye, sadece ayette daha sonra bahsedilen bu iki husus kalmıştır.[31][31]

Emirdeki Sıranın Hikmeti

Ayetteki, "mennen" ve "fidâen" kelimeleri, mef'ûl-u mutlak olarak mansubturlar ve takdirindedirler. "Men"nin (iyilik yapmanın), fidyeden önce zikredilmesi, insan nefsinin hürmetinin, ondan mal istemeden önce geldiğine bir işarettir. Fidye mal cinsinden olabileceği gibi, karşılıklı esir değişimi şeklinde de olabilir Yahut da karşı tarafın tümüne, yahut sadece esir edilen şahsa, ileri sürülen bir şart şeklinde de olabilir.[32][32]

Üçüncü Mesele

Biz, bir mef'ûl takdir ederek fiiller takdir edip, "Ya, onlara iyilik yaparsınız, yahut onlardan fidye alırsınız" diyebilir miyiz? "Hayır" deriz. Çünkü burada maksad, ne onların aleyhine ne lehlerine olmaksızın, bir iyiliğin ve fidyenin olduğunu belirtmektir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Falanca verir de vermez de" deyip de, "Falanca Zeyd'e verir, Amr'e vermez" dememek gibidir. Çünkü bu sözü söyleyenin maksadı, mef'ûlü anlatmak değil, faili anlatmaktır. Aynen burada da maksad, mü'minleri, lütuf olan şeye sevketmektir.[33][33]

Harp Ağırlıkları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yeterki harb ağırlığım bıraksın" buyurmuştur. Bu ifadenin başındaki edatının neye taalluk ettiği (bağlı olduğu) hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Bunun taalluk ettiği şey, Öldürme işi olup, mana, "Onları, harb ağırlıklarını koyuncaya kadar, öldürün" şeklindedir.

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/74.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/74.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/75.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/75.
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/75.

b) Bu, "iyilik yapma veya fidye alma" işiyle ilgilidir. Bu ifadenin, "Artık bağı sıkı tutun" ifadesiyle ilgili olduğu da söylenebilir. Fakat bunun, hernekadar ayetde açıkça zikredilmemiş olsa bile, öldürme işiyle ilgili olması daha açık ve uygundur. Ayetteki, "ağırlığın" ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bunlar, silahlardır,

b) günahlardır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:34[34]

Birinci Mesele

Eğer bununla, günahlar kastedilmişse, günah savaşanlara ait olduğu halde, harb günahları nasıl bırakılabilir? Aynı soru, bu ifade "silahlar" manasına alınması halinde de söz konusudur. Fakat böyle bir sorunun, birinci mana için söz konusu oluşu, daha fazladır.

Cevap: Biz deriz ki: Harbin kendisi, günahları bırakan bir şey kabul edilemez. Aksine harb, harbedenlerde olan günahlar ve silahlan bırakabilir. (Yani ifade mecazîdir.).35[35]

İkinci Mesele

Bu ifade, "O beldeye sor" (Yusuf, 82) ayeti gibi midir ki, Cenâb-ı Hakk âdeta, "Harb edenler, harbteki gurublar günahlarını btrakıncaya kadar" demiş olsun? Deriz ki: Bu, ilk nazarda muhtemel gözükse bile, ayeti iyice incelediğinde, bu ikisi arasında bir fark görürsün. Çünkü "harb ağırlığım bırakmcaya kadar..." ifadesinden kastedilen, harb tamamen sona erinceye, dünyada müslümanlarla, savaşan hiçbir kâfir gurubu kalmayacak şekilde ortadan kalkıncaya kadar..." demektir. Binâenaleyh eğer biz bu ayete, "savaşanlar ağırlıklarını bırakıncaya kadar..." manasını verirsek, savaş düşüncesi, devam ettiği halde, bu gurubların silahlarını barıkıp, harbi sona erdirmeleri ihtimal dahilindedir. Bu tıpkı, "Düşmanlığım benden ayrılmış değil. Fakat düşmanlığımı bugünlerde bıraktım" demen gibidir. Dolayısıyla, "bırakma" fiilini, bizzat harbe verirsek, o zaman mana, "Harb namına hiçbirşey katmayıncaya kadar..." şeklinde olur.36[36]

Üçüncü Mesele

Eğer Cenâb-ı Hakk, bunun yerine "Harb kalmayıncaya kadar...", yahut "Kâfir harbten kaçıncaya kadar..." demiş olsaydı, ayetteki ifadenin manasını sağlar mıydı? Diyoruz ki: Hayır. Çünkü bu iki ifade arasındaki farklılık, ayetin nazmında meydana getireceği bozukluğu bir tarafa bırakalım, manaya bakarak da, tıpkı "Ümeyye oğullarının devleti sona erdi" demenle, "Onların devletlerinden bir eser kalmadı" demen arasındaki fark gibidir. Bu ikinci ifadenin daha betiğ olduğunda şüphe yoktur. Aynen burada da, ayetteki, "ağırlıklarını" ifadesi, "Habin izleri" manasınadır. Çünkü harbin ağırlığı, "onun izleri" manasınadır.37[37]

Savaş İçin Son Vade

Harbin, ağırlıklarını bıraktığı zaman ne zamandır? Deriz ki: Bu hususta bazı görüşler olup, bunların hepsinin neticesi, bu vaktin, yeryüzünde, savaşacak kâfir taraf kalmadığı zaman olduğuna varır. Bu zamanın, Deccâl'in öldürülüp, İsâ (a.s)'nın indiği zaman olduğu da söylenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "(iş) böyledir. Eğer Allah dileseydi, onlardan elbet intikam alırdı"

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/75.

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/76.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/76.

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/76.

buyurmuştur. Ayetteki, "zalik" kelimesinin terkibi hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Bunun takdiri, "iş böyledir..." şeklinde olup, mübteda mahzuftur.
b) "Bu, vacîbtir", yahut, "Bu, ön plandadır." (Bu durumda haber mahzuftur). Bu, tıpkı bir kimsenin "Eğer bunu yaparsan, işte tamamen maksad budur" demesi gibidir. Cenâb-ı Hakk daha sonra, onlarla savaşmanın, belirlenmiş bir yol olmadığını, aksine, istemesi halinde, onları asker-ordu-savaş olmadan da, helak edebileceğini beyan etmiştir.38[38]

Birbiriyle İmtihan

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Fakat (harbi emretmesi), sizi birbiri nizle imtihan etmesi içindir" buyurmuştur ki, bu, "O, sizi, bununla mükellef tuttu ki, böylece, bu emri size tahsiss etmiş olması sebebiyle, sizin için bir şeref ve fazilet meydana gelsin!.." demektir. Buna göre şayet, "Allah, gizli ve en gizliyi bildiği halde, bizim, "Mükellef tutma, bir imtihan ve denemedir" şeklindeki sözümüzün hakikati nedir ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat (harbi emretmesi), sizi birbirinizle imtihan etmesi içindir..." ifadesinden ne anlaşılmalıdır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:39[39]

Allah'ın İmtihanı

a) Bu ifâde ile, "O, bunu, tıpkı deneyen ve imtihan eden kimsenin fiili gibi bir fiil ve işte bulunurcasına, yapmıştır.." manası kastedilmiştir ki, "Allah Teâlâ, ilgili şeyi, ya melekler ya da insanlar gibi bir başkasına anlatmak, göstermek için yapar, imtihan eder.." izahı da, bu anlamdadır.
Sözün özü şudur: "İbtilâ", "imtihan" ve "ihtibâr" (sınamak), fiilin kendisine nazarla, onu ortaya koymak amacıyla, insanlar nezdinde bilinmeyen bir şeyin, kendisi sayesinde ortaya çıktığı bir fiildir. Bizim, "Bu, sayesinde, bilinmeyen birşeyin ortaya çıktığı bir fiildir" şeklindeki sözümüzün, "ibtilâ" ifadesinin manasına dahil olduğu açıktır. Çünkü, sayesinde, asla hiçbir şeyin ortaya çıkmadığı bir şeye, imtihan denilemez.. Bizim, "insanlar nezdinde belli olmayan bir şeyin..." şeklindeki ifademizin izahına gelince, bu da şöyledir: Kılıcını, salatalık yada kabağa vuran bir kimse hakkında, "O, kılıcını deniyor" ifâdesi kutlanılmaz.. Çünkü, bu vurma işinden meydana gelecek şey, daha dünden bellidir.. Bu da, kılıcın, muhakkak surette onları keseceği, ikiye böleceğidir.. Binâenaleyh, bir kimse kılıcını, yırtıcı ve vahşi bir hayvana saldığında, o kimse için bu sefer, kılıç o hayvanı ister ikiye bölsün isterse bölmesin, "Kendisini müdafaa etmek için (kılıcını deniyor) deyimi kullanılabilir.
Bizim, tarifimizdeki, "Bunda, malum olmayan o iş anlaşılsın, ortaya çıksın diye.." şeklindeki sözümüze gelince, o hayvanı kendisinden savuşturmak için kılıcını vahşî hayvana çalan kimse hakkında, "O, deneyicidir.." ifâdesi kullanılmaz. Çünkü, o kişinin o hayvana kılıcını çalması, belli bir şeyin meydana çıkması için değildir.
Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, Allah Teâlâ bize, sayesinde, malum olmayan bir işin ortaya çıkacağı bir şeyi, -ki bu, bizce ya tâattır, ya da masiyettir- emrettiğinde, her ne-kadar Cenâb-ı Hak onu biliyor olsa bile, O'nun hakkında, O'nun, imtihan edici olduğu söylenebilir. Çünkü, bizde, niçin imtihan edildiğimize dair bilgi bulunmuyordu. Binâenaleyh, bu bilgisizlik bizde devam ettiği sûrece, O bizi imtihan ettiğinde, bize, emirler verecektir. Ki, böyle davranma, imtihanın ayrılmaz bir vasfı da değildir.
İmdi, eğer; "İmtihanın faydası, imtihan edenin bilgi elde etmesidir. Allah Teâlâ her şeyi bildiğine göre, bu imtihanın faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki; Böyle bir soru, sadece "imtihan" meselesine mahsus bir soru değildir. Çünkü bir kimsenin, "Niçin imtihan etti?" şeklindeki sözü, tıpkı, "Hiç ihtiyacı olmadığı halde, niçin kâfire azâb etti?" Ateşi, zararlı değil, faydalı bir biçimde yaratmaya kadir iken, "Ateşi niçin yakıcı olarak yarattı?" şeklindeki soruları

---

[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/76-77.
[39] 39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/77.

gibidir. Bunlara verilecek cevap ise, "Cenâb-ı Hak, yaptığından mesul değildir" şeklindedir.
Şimdi bu durumda biz, öncekilerin söylemiş olduğu, "Bu, Kendisi için değil, Allah katında malum olan bir hususun, ortaya konulması içindir" şeklindeki sözleri söylüyor, bundan sonra da şunu ilave ediyoruz: Deneyen ve imtihan eden kimsenin, deneme sonucunda meydana gelen şeye ihtiyacı yoktur. Çünkü, yukarda bahsettiğimiz misallerde, kılıcını deneyen kimsenin, kılıcını kendisiyle denediği şeyi kesmesine ihtiyacı yoktur.. Hatta, kılıcıyla, vahşî hayvanı savuşturmaya dair vermiş olduğunuz misalde, böyle bir şeye muhtaç olması durumunda bile, onun hakkında, "O, kılıcını deniyor" deyimi kullanılmaz. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat, sizi birbirinizle imtihan etmek için..." cümlesi, O'nun, " (böyledir) eğer Allah diieseydi, onlardan elbet (hiç asker olmadan da) intikam alırdı' şeklindeki ifadesini izah sadedinde Kendisinin herhangi bir şeye muhtaç olmadığına bir işarettir.[40][40]

Kıraat Farkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Al!ah yolunda öldürülenlerin amel ve hizmetlerini asla boşa çıkarmaz" buyurmuştur. Ayetteki kelimesi şeklinde de okunmuştur ki, bu kıraatların hepsi de, önceki ifadelere uygun düşer. Bu kelimenin şeklinde okunuşuna gelince, Cenâb-ı Hak (Muhammed, 4) buyurup, manası da, "öldürün,." şeklinde olunca, öldürmenin yanlış ve haram bir şey olduğunu; zira bunun, Allah katında muhterem olan kimsenin hayatının sona erdirilmesi demek olduğunu iddia edenlere bir reddiye olsun diye, "Allah yolunda savaşanlara gelince Allah, onların amel ve hizmetlerini asla boşa çıkarmayacaktır" beyanı ile, öldüren kimseler için söz konusu olan şeyi, ücreti beyan ederek, şöyle buyurmuştur: "Bunların amelleri, kâfirlerin haseneleri gibi boşa çıkarılmamıştır. Tam aksine, bunların amelleri, kâfirlerin hasenelerinin üstündedir. Çünkü Allah, kâfirlerin amellerini boşa çıkarmış; savaşanların ve kâfirleri öldürenlerin amellerini ise boşa çıkarmamıştır. Şu halde, kâfirleri öldürmek nasıl bir günah olabilir?
Bu kelimenin nasıl bir günah oluşuna gelince, böyle bir kıraat daha fazla mana ifade eder ve daha kapsamlı otur.. Çünkü böyle okunması halinde bu kelimenin muhtevasına, ister öldürsün, isterse öldürmesin, öldürme hususunda çaba sarfeden herkes dahil olur.
Bu kelimeyi meçhul olarak şeklinde okuyan kıraate gelince, biz deriz ki, bu durumda bu ifade, Önceki ifadelerle şu bakımlardan bir münasebet arzeder;
1) Allah Teâlâ, "onların boyunlarını vurun..."yani, "onları öldürünüz" buyurup, öldürme işi de, ancak bu işi yapmakla elde edilip, bu işe yeltenen kimsenin bizzat kendisinin öldürülme korkusu, onu, (kâfiri) öldürmeye mani olunca, Cenâb-ı Hak, "Öldürülmekten korkmayınız; çünkü, Allah yolunda öldürülen kimseler için, savaşan kimseyi savaştan alı koyamayacak, tam aksine onu ona teşvik edecek ücret ve mükâfaatlar vardır" buyurdu.
2) Allah Teâlâ, "Fakat, sizi birbirinizle imtihan etmesi içindir" buyurup, bir şeyle denenen kimse için, deneme sayesinde meydana gelecek açık-seçik neticelerden her çeşidi söz konusu olmak üzere çeşitli haller mevzu bahs olunca, -zira denenen kılıcın değeri, kesmesi halinde artabileceği gibi, kesmemesi halinde de noksan aşacağı için denenenlerin durumu nedir diye sorulmuş da, buna mukabil de Cenâb-ı Hak, "Eğer öldürülürlerse, amelleri boşa çıkarılmayacak, bağışlanacaklar; ikrama mazhar olacaklar ve cennete gitdirilecekler.." buyurmuştur.
Mü'minin kâfiri öldürmesi haline gelince, onun durumu, hem bu dünyada hem de ahirette meçhul olmadığı için, işte kâfiri Öldürmesi halindeki durumunun izahı yapılmamış, mü'min savaşçının durumu, Öldürülmesi halindeki durumuna göre beyân edilmiştir.
3) Allah Teâlâ, "Fakat sizi... imtihan etmesi için" buyurup, güzel ve nefis şeylerin de, kendisinden dolayı yok olacağı şeylerle denenemeyeceği bellidir. Çünkü, keskin ve bilenmiş kıymetli bir kılıç, kendisinden dolayı kırılması söz konusu olan sert bir şeyle sınanmaz. İnsanoğlu, Allah'ın, kendisini mükerrem kıldığı, kendisine şeref bahşettiği, yücelttiği kıymetli

---

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/77-78.

bir varlıktır. Binâenaleyh, daha niçin Cenâb-ı Hak insanoğlunu, çok net bir biçimde, ölüm ve helake sevkeden savaş ile denemiş, sınamıştır? Ve bu deneme nasıl güzel addedilebilir?

Biz diyoruz ki, öldürülme işi, mü'mine nisbetle bir yok oluş değildir. Çünkü bu öldürülme işi, şehâdet, ebedî hayatı doğurur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, mü'minin, yapacağı savaş ile denediğinde, öldürülmesi halinde de öldürülmemesi halinde de, mükerremdir. Bu kimse ister savaşsın isterse savaşmasın, ölüm kaçınılmazdır, ama (savaşmaması halinde), kendisi için söz konusu olan büyük bir ücreti kaçırmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, beyanına gelince, buradaki "boşa çıkarma idlâl"in ne demek olduğu daha önce izah edilmiştir. Geriye, kâfir ve sapık kimseler hakkında kullanılan ifade ile, mü'min ve İslâm'a davet eden kimseler hakkında kullanılan şu İki tabir arasındaki farkın izah edilmesi kalmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kâfirler hakkında fiilini, mü'minler hakkında da, fiilini (sığasını) kullanmıştır. Çünkü savaşan mü'min kimse, karşı tarafı imana davet etmektedir. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yeterki harb ağırlıklarını bıraksın..'beyanının manasının, "Harb sebebiyle, bir günah kalmayıncaya kadar" şeklinde olduğu anlatılmıştı. Bu, kâfir kimsenin müslüman olması halinde böyledir. Binâenaleyh, savaşan mü'min kimse, (karşı tarafa) "Ya müslüman olacaksın, ya öldürüleceksin" demektedir. Bu demektir ki mü'min kimse, imana davet etmekte; kâfir kimse de, hep engellemekte.. Dolayısıyla bu ikisi arasında, tam bir başkalık tam bir tezâd söz konusudur. Bu sebeple Cenâb-t Hak, kâfir hakkında, mazî sığasıyla "boşa çıkardı" buyurmuş, onun amelinin, meydana gelir gelmez, yok olduğuna ve adeta meydana gelmemiş ve yapılmamış gibi olduğuna işaret etmek için, "boşa çıkarır" kelimesini kullanmamıştır. Ama mü'min kimse hakkında "asla boşa çıkarmayacak" demiş, mü'min kimsenin, ameline devam ettiği sürece, o amelin kendisi için sabit kılınacağına, yok edilmeyeceğine bir işaret olsun diye de, "boşa çıkarmadı" dememiş de, ebedîlik ve süreklilik manasını ifade eden "asla boşa çıkarmayacaktır" ifadesini getirmiştir. Bu, tıpkı, dine davet edenle; insanların dine girmelerine mani olan kimseler arasındaki alabildiğince mevcut olan fark gibidir. Buna göre şayet, ifadesinin başına, niçin fâ hazfi gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, ifadesindeki şart manasından dolayı gelmiştir.[41][41]

Halleri Düzeltme

"Onlara muvaffakiyet verir, hallerim iyileştirir. Onları, kendilerine tanıttığı cennete sokar..." (Muhammed, 5-6).

Eğer bir önceki ayetteki fiil, veya şeklinde okunursa, bu ayette bulunan "hidâyet" işi, hem dünyevî hem de uhrevî manadaki hidayet olmuş olur. Yok eğer, meçhul sığasıyla şeklinde okunursa,, bu hidayet, sadece ahirette söz konusu olup, buna göre mevzûbahs ayetin manası, "Allah, savaşan mü'minleri, kabirlerinde bekletmeksizin, cennet yollarına, onları mutlu kılacak yollara iletir" şeklinde olur. Bu ayette yer alan kelimesinin manası, Cenâb-ı Hakk'ın, "onlann hallerini iyileştirdi"(Muhammed, 2) ayetinin tefsiri gibidir. Ne var ki, bu iki ayette kullanılan ifadelerden birisinin mazi, diğerinin muzarî olması meselesine gelince, bunu şöyle izah edebiliriz: Cenâb-ı Hak orada (Muhammed, 2)'de, mü'minlere, imanları ve salih amelleri sebebiyle va'dettiği şeyi va'dedip ve iman ile salih amel de onlardan sudur edince, bunun mükâfaatını, olmuş bitmişliğe delâlet eden sîga ile, mazî sîgasıyla beyan buyurdu.. Burada ise onlara, savaşmaları ve ölmeleri öldürmeleri sebebiyle va'dde bulunup, lafızda da, istikbâle delâlet edecek kelime kullanınca, çünkü (Muhammed, 4) ifâdesi istikbale delâlet eder, muzari sığasıyla, 'Ve hallerini iyileştirecek" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "onları, cennete sokar" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak sanki, o mü'minleri yeniden hasrettiğinde, cennetin yoluna sevketmiş; onlara o yolda, izzet ve ikram elbisesini, yani hallerin iyileştirilmesi elbisesini giydirmiş, daha sonra da "cennetine sokmuştur." Binâenaleyh, ayetin bu ifadeleri, ayette bahsedilen durumların meydana geliş sırasına göre yer almıştır.42[42]

---

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/78-80.

Tanıtılan Cennet

Bu ayetteki, "Kendilerine tanıttığı..." ifâdesi hakkında şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, herkesin, kendi yerini ve makamını, kalacağı yurdunu bileceği anlamındadır. Öyle ki, cennetlikler, dünyada iken, cum'a namazını kılıp, sonra da yeryüzüne dağılıp yerini yurdunu tanıdığı için kolaylıkla bulan kimselerden daha mükemmel bir biçimde cennetteki yerini bilirler. Ve herkes, kendi yerine varıp oturur. Kimi alimler de, kişinin, bu dünyada iken amellerini yazmakla görevli olan meleğin, onu cennete götürüp oraya yerleştireceğini söylerler.
2) Ayetin bu ifadesi, "Cenâb-ı Hak o cenneti, onlar için güzelleştirdi, hoş hale getirdi..." anlamındadır. Nitekim, Arapça'da da, "Güzel, temiz, leziz yiyecek" anlamında, deyimi kullanılır.
3) Zemahşeri şöyle demiştir: ifâdesinin manasının, "Sınırlarını çizdiği, belirlediği..." şeklinde olması muhtemel olup, bu, "sınırlarını çizdi, tahdîd etti..." anlamında olan "Avlunun, sınırlarını çizdi, belirledi. şeklindeki deyimden gelmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, cennetin sınırlarını tahdîd etmesi de, O'nun, "Eni göklerle yer kadar olan cennete koşuşun" (Al-i İmrân, 133) ayetinde anlatılan husustur. Şöyle de denebilir: Bu ayette, "işte bu, ... mirasa kılındığına cennettir" (Zuhruf. 72) ayetinin manası kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, bu beyanı ile bu cennetlere işaret etmiş ve cennetliklere, o cennetlerin işte bu cennetler olduğunu bildirip, tanıtmıştır.
Bu husustaki bir başka izah da şudur: "Bu ifâdenin manası, "Cenâb-ı Hak, onlara, öldürülmelerinden önce o cennetleri tanıttı" şeklindedir. Çünkü şehîd, vefat etmeden önce, kendilerine cennetteki makamı ve mevkii gösterilir de, böylece o da ona arzu duyar, iştiyak duyar."
Bir başka izah da şudur: "Cenâb-ı Hak onları cennetine sokar; cennetleri niteleyip vasfetmeye hacet de yoktur.. Çünkü Allah Teâlâ o cennetleri onlara defalarca tanıtmış ve pekçok defa tavsif etmiştir."
Diğer bir üçüncü izah olarak da şu söylenebilir: "Bu ifâde, yitiğin ilân edilmesi kabilindendir. Çünkü Allah Teâlâ, "Şüphesiz ki Allah, hak yolunda öldürmekte, kendileri de öldürülmekte olan mü 'minlerin canîannı ve mallarını kendilerine cennet mukabilinde- satın almıştır" (Tevbe, 111) buyurunca, O adeta sanki, "Kim, malı veya canı mukabilinde cenneti satın alır, ona tâlib olur?" demiş de, şehîd olan zât da bu ilanı duymuş, o cennete karşı istenen meblağı bedeli vermiş, bunun üzerine, Cenâb-ı Hak da onu cennetine sokuvermiştir.43[43]

Dini Destekleme

Daha sonra Cenâb-ı Hak, savaştan dolayı söz konusu olan mükâfaat ve ücreti beyan edince, mü'minlerin savaşa daha çok yönelmelerini sağlamak ve bu hususa iyice teşvik etmek için onlara, dünyada da yardım edeceği va'dinde bulunarak, "Ey iman edenler siz Allah'ı "Ey iman edenler, siz Allah'ı desteklerseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar" (Munammed, 7) buyurmuştur. "Allah'ı desteklemenin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, "Eğer, Allah'ın dinini ve yolunu desteklerseniz.."
b) "Eğer Allah'ın hizbine ve cemaatine yardım ederseniz.." demektir..
c) Bununla, hakikî anlamda Allah'a yardım etmek kastedilmiştir. Buna göre biz diyoruz ki, "Yardım, birbirine zıt ve karşıt olan iki taraftan birisinin, dâvasını gerçekleştirmek için çalışmaktır. Şeytan, Allah'ın düşmanıdır; küfrü gerçekleştirmek ve iman ehline gâlib gelmek hususunda çaba sarteder. Allah Teâlâ da, küfrün yok edilmesini, küfre mensup olanların

---

[42] 42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/80.
[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/81.

helak edilmesini, cehaleti sebebiyle küfrü tercih edenlerin yok edilmesini ister. Binâenaleyh, bir kimse, Cenâb-ı Makk'ın bu davasını gerçekleştirdiği için, "Allah'a yardımı" gerçekleştirirse, sen, bu kimsenin, Allah'ın muradını gerçekleştirdiğini söyleyemezsin.. Çünkü, Allah'ın muradını, Kendisi dışında hiç kimse gerçekleştiremez. Ehl-i sünnete göre, "Allah'ın matlubu (isteği)", "muradı"ndan başkadır; bunlar ayrı ayrı şeylerdir. Çünkü O, kâfirin iman etmesini talep etmiş, ama bunu murad etmemiştir. Eğer murad etmiş olsaydı, kâfir de iman etmiş olurdu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "O da size yardım eder" buyurmuştur. Buna göre şayet, "Sen, hangi şeye dayanarak, Allah, mü'minlere yardım ettiğinde, kulda Allah'ın istediği şeyi tahakkuk ettirmiştir, öyleyse daha nasıl, (ikisi de), aynı şey olduğu halde, kulun istediği şeyi gerçekleştirmiş olur dedin?" denilirse, biz deriz ki, mü'min, savaşçı çıkması ve ona yönelmesi ile, Allah'a; Allah da, ona, onu bu konuda teyit etmesi, sabit kadem kılması ve kulunu, her taraftan koruyan melekler göndermesi suretiyle yardım etmiştir.44[44]

Güzel Allah'ın Beğendiğidir

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Kâfir olanlara (gelince), onların hakkı, yüzü koyun kapanmaktır. (Allah), onların amellerini boşa çıkarmıştır. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğini çirkin görmüşlerdir. O da, onların amellerini heder etmiştir" (Muhammed, 8-9) buyurmuştur.

Ayet, mü'minlerin kalplerini takviye etmektedir. Çünkü, Allah Teâlâ, bir önceki ayette, "Ve ayaklarınızı sabit kılar" buyurunca, kâfir kimsenin de, sabredeceği, savaş hususunda sebatlı olacağı, böylece de, kital, harb, süngüleşme ve vuruşmanın devam edeceği; halbuki bunda ise, çok büyük bir meşakkat ve zorluğun bulunacağı düşünülebilirdi... İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sizin için sebat; onlar için zeval ve helak vardır. Dolayısıyla onların sebatı olamaz.." buyurmuştur. Bunun sebebi açıktır; çünkü, onların ilahları, kudret sahibi olan (Allah'ın) yardımda, kudret ve sebatı olmayan, cansız nesnelerdir. Binâenaleyh o putlar, Allah'ın, kâfirlere takdir etmiş olduğu helak ve yok oluşu savuşturmaya, yetkili değillerdir. İşte bu noktada, mutlaka, ayakların kayması ve tökezlemesi kaçınılmazdır. Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında vaad ifâde eden sîga ile, "sabit kılar" buyurmuştur. Çünkü, Allah'a hiçbir şey vâcib ve zorunlu değildir. Onlar hakkında ise, beddua sığasını kullanmıştır. Bu sîga, thbarî cümlelerden daha beliğdir. Çünkü, onların tökezlemeleri, kesin ve kaçınılmazdır. Zira, ilahlarının yardım etmeyeceği, kaçınılmaz bir olgudur. Çünkü, onların kudreti yoktur! Allah'ın sabit kadem kılması ise, O'na vâcib değildir. Zira O, dilediğini yapan, hür bir kadirdir.

Ayetteki, "Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır" ifadesi, kâfirlerin ölülerinin, müslümanların şehidlerinden başka olduğuna bir işarettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, müslümanların şehidleri hakkında, "Onların amellerini asla boşa çıkarmayacak" (Muhammed, 4), kâfirlerin ölüleri hakkında ise, "Onların amellerini boşa çıkardı.." buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu farklılığın sebebinin ne olduğunu beyan etmek üzere: "Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğini
çirkin görmüşler, (beğenmemişler)dir. O da, onîann amellerini heder etmiştir" buyurmuştur. Bunun ne olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Bununla, Kur'ân-ı Kerim kastedilmiş olup, bunun izahı şöyle yapılabilir: Amel-i sâlihin keyfiyyeti, akıl ile bilinemez. Bu ancak, şeriat ile bilinir. Şeriat da, Kur'ân'la öğrenilir. Binâenaleyh, kâfirler, Kur'ân'dan yüz çevirdiklerinde, ne salih ameli, ne de onun nasıl yapılacağını bilemezler. Dolayısıyla da, batıl ve boş şeylerle uğraşırlar da, böylece Allah Teâlâ da, onların ametlerini heder edip boşa çıkarır..

2) Onlar, Allah'ın indirdiği tevhidi kerih gördüler.. Nitekim Cenâb-ı Hak onlardan naklen, "Biz mecnûn bir şair için mabudianmızdan vaz mı geçecekmişiz?" derler" (Saffat, 36); "O, (bütün) Tanrıları birtek Tann mı yapmış? Bu, cidden acaib bir şey!.. Bu, uydurmadan başka birşey değildir" (Sad. 5-8) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak yine, "Allah, bir olarak anıldığı zaman ahirete inanmazların kalbleri tiksinir.."(Zümer,45) buyurmuştur.

---

[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/82.

Bu şu şekilde izah edilebilir: Şirk, iyi ameli yok eder. Nitekim Cenâb-ı Mak, "Eğer şirk koşarsan, celâlim hakkı için, amelin boşa gider" (Zümer, 65) buyurmuştur. Nasıl böyle olmasın ki? Müşriğin ameli, Allah rızası için değildir. Binâenaleyh, aslında, o amel için beka söz konusu değildir. Ve yine o amel için, amelin kendisi için yapıldığı şeyin bekası sebebiyle, bir beka söz konusu değildir. Çünkü, Allah'ın zâtının dışında kalan her şey, helak olucu, yok olucudur.

3) Onlar, Allah'ın, ahiret işine dair indirdiği açıklamayı kerih görmüşlerdir. Dolayısıyla da, o ahiret için bir amelde bulunmamışlardır. Halbuki dünya, dünyada bulunanlar ve bunların akibetleri, temelsizdir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin (tamamiyle dünyaya yönelik) amellerini heder etmiştir.45[45]

Kökü Kesilen Kâfirler

"Onlar, kendilerinden evvelkilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmaları için yeryüzünde gezip-dolaşmadılar mı? Allah, onların kökünü kesmiştir. O kâfirlerin hakkı da, bunun benzerleridir" (Muhammed, 10).

Bu ayet, bir Önceki ayet hakkında yaptığımız üçüncü şıktaki izahla ilgilidir. Yani, "Onlar, evvelkilerin haline bakıp da, böylece dünyanın fani olduğunu anlamalılar.." demektir.

Cenâb-ı Hak, "Allah, onların kökünü kesmiştir" buyurmuştur ki, bu, "Allah, malları, çoluk-çocukları ve bedenleri demek olan dünya metâını, o kâfirlerin başına geçirmiş, helak etmiş" anlamındadır.46[46]

Benzeri Akibet

Ayetteki, "O kâfirlerin hakkı da, bunun benzerleridir" ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bununla, "Onlar için onun misli dünyada iken söz konusudur" manası kastedilmiştir. Mananın böyle olması halinde, ayette geçen "kâfirler" ifadesiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kabul etmeyen kâfirler kastedilmiş olur.

Bununla, "Onlar için onun bir misli, ahirette söz konusudur, vardır" manası kastedilmiştir. Buna göre de, ayetteki kâfirler ifadesiyle önceki, geçmiş kâfirler kastedilmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah, onların dünyada kökünü kırmıştır. Bunun bir misli de, onlar için ahirette vardır" demek istemiştir.47[47]

Ha Zamirinin Mercii

ifâdesindeki zamirinin neye râcî olduğu hususunda da şu iki şey söylenebilir:

1) Bu, mezkûra, yani ayette geçen "âkibet" kelimesine râcidir.

2) Bu, mefhûma, yani ayetten anlaşılan "ukubet ve cezaya" racidir. Çünkü, bu "kökünü kırma" işi, onlar için bir ukubet, bir cezadır.48[48]

Cezanın Farklılığı

Şayet, "Bizim, "Ayetten kastedilen mana, Hz. Muhammed (s.a.s)'i inkâr eden, ona inanmayan kâfirler için, onlardan öncekilerin başına gelen akibetin benzerleri vardır" şeklindedir" dememiz halinde şöyle bir soru sorulabilir: Evvelkiler, meselâ zelzele, ateş (yıldırım) ve bu

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/82-84.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/84.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/84.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/85.

ikisinin dışında rüzgâr ve tufan gibi çok şiddetli afetlerle helak olmuşlardır. Halbuki, Hz. Muhammed (s.a.s)'e inanmayanların hali böyle değildi!.. Biz deriz ki: Hz. Muhammed (s.a.s)'e inanmayanların başına gelcek azâb, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önceki ümmetlerinkinden daha çetin olabilir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in dini onlarınkinden daha aşikârdır; zira kendisinden önce peygamberler gelmiş, ve kendisinin geleceğini haber vermişlerdir ve o konuda uyarıda bulunmuşlardır. Nitekim müslümanlar, kendilerini önce sevmeyen ve zayıf gören kimseleri, kendi elleriyle öldürmüş veya esir almışlardır. Dengi olan bir kimsenin eliyle öldürülmek, genel olarak gelen ve herkesi saran helak ve yok oluştan daha elem vericidir.

Bu konuda diğer bir soru da şudur: Bu zamirin, ayette geçen "akibet" kelimesine râci olması durumunda, daha o akibetin emsalleri nasıl olabilir? Biz deri ki, bununla, akibet kelimesinin delâlet ettiği azabın veya akibet kelimesinin raci olduğu, elem ve acının kastedilmiş olduğu söylenebilir.49[49]

Mü’minlerin Korunması

"Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, muhakkak ki, iman edenlerin yardımcısıdır. Kâfirlerin ise, hamı ve yardımcısı yoktur" (Muhammed, 11).

Ayetin başındaki zalike kelimesinin, önceki ayetlerden anlaşılan "yardım'a işaret olması muhtemel olup, bu, Vahidî'nin bahsettiği bir cemaatin tercihidir.

Burada, nakil açısından (rivayet tefsirleri bakımından) daha garib, akıl bakımından ise daha uyun bir başka izah ta şu olabilir: Biz, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmine bir işaret ve onların, kendileriyle oturup kalkmaya, bir arada bulunmaya razı olmadıkları emsallerinin elleriyle yok olup gittiklerine, bunun ise, genel olan bir helakten daha elîm olduğuna bir işaret olduğunu belirtmiştik. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, zâlik, yani, bu çok oluş ve zillet, (Benim), mü'minlerin yardımcısı olmam; kâfirlerin ise, fayda ve zarar veremeyen bir takım ilahlar edinip de, Allah'ı terketmeleri ve kendileri için hiçbir yardımcının olmaması sebebiyledir. Allah'ın kendisini destekleyip yardım ettiği kimsenin, karşı tarafın Dtn tane yardımcısı olsa dahi, öldürmeye ve esir almaya mutlaka kadir olacağında şüphe yoktur. Kaldı ki, karşı tarafın hiçbir yardımcısı yoktur!.." buyurmuştur. İmdi eğe-"Ayetteki, "Kâfirlerin ise, velîsi ve yardımcısı yoktur" ifâdesi ile, "Onların, Hak olan Mevlâsı..." (En'âm, 62) ayetinin arası nasıl telîf edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: "Mevlâ" kelimesi, efendi Rab ve yardımcı manalarına gelir buyurduğu yerde, yoktur" O, "Onların yardımcısı buyurduğu yerde de, "Onların Rabten ve mâlikleri" manasını kastetmiştir..Bu tıpkı, "Ey insanlar, Rabbinizden ittikâ edin.," (Hacc,1) buyurması ile, "Sizin ve önceki atalarınızın Rabbi..."(Şuara, 26) buyurması gibidir.

Ayetin bu ifadesine göre, kâfirle mü'min arasında hayli fark vardır. Çünkü mü'mıne Allah yardım ediyor ki Allah, yardım edenlerin en hayırlısıdır. Kâfirin ise, ayette-; "cinsini nefyeden (tamamen olumsuzluk ifade eden) bir ibare ile, kesinlikle yardımcısının olmadığı ifade edilmiştir. Binâenaleyh kâfirin yardımcısı yoktur, Kenaıs de, yardım edenlerin en şerlisidir.50[50]

Hayır ve Şerrin Akıbeti

"Şüphesiz ki Allah, iman edip de sâlih ameller işleyenleri, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kâfirlere gelince, onlar, dünyada sadece zevk-u safa sürer ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların yeri de. ateştir"
(Muhammed. 12).

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin ve kâfirlerin dünyadaki hallerinden bahsedince, âhiretteki durumlarını da anlatmış ve mü'mini cennetine, kâfiri ise cehennemine sokacağını bildirmiştir.

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/85.

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/85-86.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:51[51]

Cennet Tavsifinin Özeti

Allah Teâlâ, cenneti anlatırken, çoğu kez "ırmaklar zikretmekle yetinmiştir. Çünkü ırmağın bulunduğu yerde
ağaçlar; ağaçların bulunduğu yerde de meyveler olur. Bir de su, âlemin hayat sebebidir. Ateş ise, hayatı yok etme vasıtasıdır. Mü'min için su vardır. Mü'min onu seyreder ve ondan istifade eder. Kâfir içinh ise ateş vardır. O, oraya yuvarlanır ve ondan zarar görür.52[52]

İbaresinde Min Edatı

Ayetteki harf-i cerrinin, zâid olduğunu ve takdirin şeklinde olduğunu; yahut da bu ifadeyle, cennetin sularının,
yine cennetten kaynayıp, başka yerden gelmediğinin kastedilmiş olduğunu defalarca anlattık. Çünkü bu ikinci manada, "Bu ırmakların kaynağı nereden?" sorusuna cevaben, "Falanca dağdan denilir.53[53]

Mümin ve Kâfirin Dünya Zevki

Allah Teâlâ, "Kâfirlere gelince, onlar, dünyada sadece zevk-u safa sürerler" buyurmuş ve mü'minler de dünyadan ve zevklerinden yararlandıkları halde, sadece kâfirlerden bahsetmiştir (niçin)? Deriz ki: Büyük bir mülkü (zenginliği) olan birisinin, bunun yanısıra ufak-tefek (önemsiz) birşeyi bulunsa, bu kimse, o büyük zenginliği ile yâdedilir ve o büyük mülkü için, "Bu, falanca, mülkün sahibidir" ifadesi kullanılır. Ufacık birşeye sahip olan kimse de, ancak onunla yâd edilir. Mü'minin, 'cennet mülkü" vardır. Binâenaleyh dünya metaına, mü'min hakkında, iltifat edilemez. Kâfirin ise, sadece dünyası vardır...54[54]

Dünya Mü'minin Zindanı

Bu konuda diğer bir izah da şöyledir: Dünya, nasıl olursa olsun, mü'min için bir hapishanedir. Binâenaleyh hapishanede yiyip içen kimse için, "o, zevk-u safa içindedir" denilmez. İmdi, eğer, "Dünya, içinde onca leziz şeyler bulunmasına rağmen, nasıl bir hapishane sayılabilir?" denilirse, biz deriz ki: Ahirette mü'min için hazırlanmış çok güzel şeyler ve şerefii-şahsiyetli dostlar vardır. Ahiretin ve ahirette mü'minlerin durumunun, dünyaya ve dünyada bulunanlara nisbetle mukayesesi, şöyle bir benzetmeyle ortaya çıkabilir:55[55]

Zindan Oluşun İzahı

Bir kimsenin, içinde son derece leziz ve hoş, hertürlü meyve bulunan; son derece saf ve berrak nehirler yer alan, alabildiğine yüksek köşk ve binalar bulunan ve çoluk-çocuğunun içinde yerleşmiş olduğu bir bahçesi bulunsun ve bu kimse onlardan yıllarca uzak katmış olsun, sonra da coluk-çocuğuna yöneldiğinde, karşısına içinde acı meyve ağaçları, bulanık sular ve yırtıcı hayvanlar ile birsürü haşerat bulunan bir koruluk engel olarak çıksa; şimdi bu kimsenin oradaki durumu, karanlık bir kuyuya hapsedilmiş olan, yahut harap bir evde bulunan kimsenin durumu gibi olur mu, olmaz mı ve ona, "Bu şeyleri bırak, şu meyvelere ve

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/86.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/86-87.
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/87.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/87.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/87.

nehirlere bak" denilebilir mi? İşte mü'minin durumu böyledir. Kâfire gelince, onun durumu da, öldürülmeye götürülen ve bahsettiğimiz o koruluk gibi yerlerde günlerce sabreden bir kimsenin durumu gibidir ki kâfir de bir cennet (bahçe-orman) içindedir. Dünyanın cennet ve cehennemle mukayesesi, getirdiğimiz misalin çok çok altındadır. Fakat bu misal, akıl sahibi insanlara, az da olsa durumun hakikatini anlatır.56[56]

Hayvan Gibi Yiyenler

Cenâb-ı Hak, "Hayvanların yediği gibi yerler" buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Hayvanların tek derdi yiyip-içmek, başka birşey değil. Kâfir de böyledir. Mü'min ise, sâlih amelde bulunmak ve bunun için kuvvet elde etmek gayesiyle yer.
b) Hayvan, yediği şeylere bakarak, yaratıcısı hakkında istidlalde bulunamaz. Kâfir de boyted'ır.
c) Hayvanlar, beslenmek ve semizlemek için yer-içerler. İşin neticesinden haberi yoktur. Bilmez ki kilo alıp iyice semizlediğinde, kesilmeye iyice yaklaşmıştır. Kâfir de böyledir. Bu izaha, ayetteki, "Onların yeri, ateştir" cümlesi de uygun düşer.57[57]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında, va'd ifade eden bir üslûb ile "Allah cennetlere sokar" buyurmuş; kâfirler
hakkında ise, müstehak oluşu ifade eden bir uslubla, "Onların yeri de ateştir" buyurmuştur. Bu, daha evvel de bahsettiğimiz gibi şundan ötürüdür: İyilik, bir hakedişden ötürü olmayı gerektirmez. Binâenaleyh kendisinden, iyiliği gerektiren bir iş sâdır olmayan bir kimseye iyilik yapan, gerçek kerim (cömert)tir. Müstehak olmayan bir kimseye azab eden de zâlimdir.58[58]

Daha Şiddetliler Helak Oldu

"Biz, herbiri seni (içinden) çıkaran öz memleketinden daha kuvvetli nice memleket halkını helak ettik. Onların hiç bir yardımcısı da yoktu. Öyle ya, Rabbinden apaçık bir burhan üzerinde bulunan kimse, hiç kötü amel ve hareketi kendisine süslü gösterilmiş heva-ü heveslerine uymuş kimse gibi olur mu?" (Muhammed,13-14).
Cenâb-ı Hak, o kâfirlere, "Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı?" buyurara darb-ı mesel getirip, daha önce zikredilmiş delillere rağmen, bu darb-ı mesel de onlara bir fayda (ibret) vermeyince, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli için, bir darb-ı mesel daha getirerek, "Biz, herbiri, seni çıkaran memleketinden daha kuvvetli nice memleketler halkını imha ettik.." buyurmuştur ki bu, "Onlar Mekkelilerden daha güçlü ve kudreııı idiler. Ama onlara işte böyle yaptık. Binâenaleyh sen de, onların peygamberlerinin sabrettiği gibi sabret" demektir.
Ayetteki, "Onların hiç bir yardımcısı da bulunamaz" ifadesi hakkında Zemahşerî şöyle der: "Yoketme işi, geçmişte olmuştur. Halbuki bu ifade, hal ve istikbali anlatır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak niçin, "Onların hiç bir yardımcısı bulunmaz" buyurmuştur? Buna şöyle cevap verilir: Bu ifade, "hikâye" manasınadır. Hikâye de, "şimdiki zaman" gibidir."59[59]
Şöyle de denebilir: Bu "Biz onları dünyada helak ettik. Binâenaleyh onlara yardım edecek ve onları, düştükleri o azabtan kurtaracak hiçbir yardımcıları yoktur" manasındadır. Bu, şu şekilde de izah edilebilir: Ayetin bu ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in memleketindeki kâfirlerle ilgilidir. Buna göre sanki, "Biz, senin memleketinden Önce geçenleri helak ettik.

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/87.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/88.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/88.
59[59] Böylece şimdiki zamanın hikâyesi durumunda otur ki. "Onlann hiçbir yardımcısıda bulunmayacakdır" demek olur.

Binâenaleyh senin yanındakilere de yardım edecek ve onları, evvelkilerin başına gelenden kurtaracak bir yardımcıları yoktur" denilmektedir.60[60]

Delile Dayanma

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Öyle ya, Rabbinden apaçık bir burhan üzere bulunan kimse, hiç kötü amel ve hareketi kendine süslü gösterilmiş ve hevâ-ü heveslerine uymuş kimse gibi olur mu?" buyurmuştur. Bil ki bu, kâfirlerin helaki ile, peygamber (s.a.s)'e yardımın dünyada olacağını; bu durumun kâfirlere azab etmek ve mü'minleri mükâfaatiandırma olarak uygun olduğunu bildirmek için, Hz. Peygamber (s.a.s) ile kâfirler arasındaki farka bir işarettir. Binâenaleyh ayetteki, "apaçık bir burhan üzere bulunan" ifadesi, bu iki tarafı birbirinden ayırdedici özellik; "Rabbinden" ifadesi de, bu ayırdedici özelliğin tamamlayıcısıdır. Bu böyledir. Çünkü beyyine (burhandelil), nazarî olduğu zaman, ona tutunan ile, delilsiz bir söz söyleyen arasında, yeterince bir fark olur. Fakat bu beyyine, hele bir de Allah'dan olursa, o zaman daha güçlü ve belirgin, daha yüce ve üstün olmuş olur.
Şöyle de denebilir: Ayetteki "Rabbinden..." ifadesinden; bu beyyinenin, Allah'dan geldiği manası kastedilmemiştir, aksine Cenâb-ı Hakk'ın, "O, dilediğine hidayet verir" ayetiyle, bizim, "Hidayet, Allah'dandır" şeklindeki sözümüz manasında, Allah'dan olduğu kastedilmiştir.
Ayetteki, "O kötü amel ve hareketleri kendisine süslü gösterilmiş ... kimse gibi olur mu?" ifadesi de ayırdedici bir Özellik; "ve hevâ-ü heveslerine uymuş kimseler..." ifadesi de, bu ayırdedici özelliğin bir tamamlayıcısıdır. Çünkü, kötü amelleri kendisine hoş gösterilen ve şüphelerine değer veren kimse; burhanları anlayan ve kabul eden kimsenin tam zıddıdır. Fakat şüphelerine değer veren kimse, bazan o konularda tefekkür edip, hakka dönebilir ve bu sayede de, burhan üzere olup, hakkı bulanlar sınıfına yaklaşır. Bazan da heva-ü heveslerine uyar, burhanlar üzerinde düşünmez; yapılan izahlara kulak vermez, böylece de o sınıftan alabildiğine uzaklaşır.
Binâenaleyh bu demektir ki: Hz. Peygamber (s.a.s) ve mü'minter, kâfir gurubunun tam karşısında ve zıddında yer almışlardır. İşte böylece Allah onlara beyyineler ile yardım etmiş, kâfirler için ise şüpheler vardır, peygamber (s.a.s) Allah'ta beraberken, bunlar hevâ-ü heveslehyle birliktedir. Bizim, "Rabbinden" ifadesi, bu beyyinenin (burhanın) Allah'dan olduğunu gösterir.." şeklindeki görüşümüze göre, bu, "Hidayet Allah'dandır" şeklindeki sözümüz gibidir. Binâenaleyh bu izaha göre, ayetteki, "hevâ-ü heveslerine uyan..." ifadesi, "Sana isabet eden her iyilik AİIah'dandir; sana isabet eden her kötülük de nefsindedir" (Nisa, 79) ayetinin ifade ettiği manadadır.
Ayetteki, "Kötü ameli, kendisine süslü gösterilmiş kimse..." ifadesinde, fiil ve zamirlerin müfred getirilmeleri, men edatının lafzından dolayı; "Hevâ-ü heveslerine uyanlar..." ifadesindeki fiil ve isimlerin çoğul getirilişi ise, yine men edatının, mana itibariyle çoğul sayılısından ötürüdür. Çünkü men edatı, çoğul ve umumîlik manalarını da ifade eder. Bu böyledir. Zira herkes için söz konusu olan, bu süslü gösterilme, tek bir tarzda olur. Dolayısıyla bu, anlatım ve sıra açısından, men edatına yakın olduğu için, men'in hamledilerek müfred getirilmiştir. Hevâ-ü hevese uyulduğunda ise herkes, kendi hevâsına uyar. Böylece bir çokluk söz konusu olur. İşte bundan ötürü, ayetin bu ifadesi, men edatının manasına nazaran çoğul getirilmiştir.61[61]

Cennet Nehirleri

"Müttakilere va 'dolunan cennetin sıfatı şudur; Orada, rengi, kokusu ve hiçbir vasfı bozulmayan suların aktığı ırmaklar; tadı değişip bozulmayan sütten ırmaklar; içenlere lezzet veren şarabtan ırmaklar; süzme baldan ırmaklar vardır. Yine orada, meyvelerin her çeşidi

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/88-89.
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/89-90.

onlarındır. Üstelik Rablerinden de bir mağfiret vardır. Hiç bunlar, o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarım parça parça eden kaynar sular içirilen kimseler gibi olur mu?"
(Muhammad, 15)62[62].

Önceki Kısımla Münasebet

Cenâb-ı Hak, hidayet ve dalalet bakımından, bu iki topluluk arasındaki farkı beyan edince, bunların, akıbetleri açısından da farklarını beyan etmiştir. Allah Teâlâ, bir önceki ayette, beyyine (burhan) üzere olanları, heva-ü heveslerine uyanlardan önce zikrettiği gibi, bu kimselerin akıbetini de, bunlara uymayanlannkinden yani kâfirlerden önce zikretmiştir
Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:63[63]

Cennetin Misali

Ayetteki, ifadesi, cennetin kendisine teşbih edildiği birşeyin bulunmasını gerektirir. Binâenaleyh o şey nedir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Sibeveyh'e göre "mesel" kelimesi, "sıfat" manasına olup, ayetteki bu ifade, "cennetin sıfatı (özelliği) manasınadır. "Meseİ'In "sıfat" manasına alınması ise, cennetin benzetileceği birşeyin olmasını gektirmez. Bu izaha göre, burada şöyle iki ihtimal söz konusu olabilir:
a) Ayette haber mahzuf olup, ifadesi mübtedadır ve "Anlattığımız şeylerde, cennetin sıfatlan mevcuttur" takdirindedir. Bundan sonra yeni bir cümleye başlanmış ve "Onda ... ırmaklar vardır" denilmiştir. Ra'd Sûresi'ndeki ayet de böyledir. O ayetteki, "Onun altından ırmaklar akar" (Ra'd. 35) ifadesi, yeni başlayan cümledir.
b) Bu ayetteki, "Onda ... ırmaklar vardır" ifadesi ve o ayetteki "Onun altından ırmaklar akar..."(Ra'd, 35) ifadesi, haberdirler. Nitekim, "Bana Zeyd'i anlat" denilir de, anlatacak olan, "Zeyd, kırmızı tenlidir, kısadır" der.
2) Buradaki, "mesel" kelimesi "ziyâde" olup, takdiri, "Muttakiler va'dolunan cennette ... nehirler vardır" şeklindedir.
Bir üçüncü görüş de şudur: Burada, cennetin, kendisine teşbih edildiği şey mahzuftur, zikredilmemiştir. Bu görüşe göre de şu iki ihtimal söz konusudur:
Birincisi, Zeccâc'ın görüşüdür. Çünkü o, ayetin, "Cennetin sıfatı, içinde nehirler akan bir cennettir" takdirinde olduğunu ve bunun tıpkı, "Zeyd'in sıfatı, uzun ve esmer bir adam olmasıdır" denilmesi gibi olduğunu, böylece Zeyd'in sıfatlarının aynısının, gerçekte yine Zeyd'den başkası olmayan belirsiz bir adamda zikredilmesi gibi olduğunu söylemiştir.
İkincisi, ayetin takdirinin, "Müttakilere va'dolunan cennetin misali, acîb bir misaldir, enteresan bir şeydir" şeklinde, yahut, benzeri ifadeler gibidir. Buna göre ayetteki, "Onda ... nehirler vardır" ifadesi, bu takdirleri ortaya koyan müste'nef bir cümle olur.
3) Burada, kendisine benzetilen şey, ayette zikredilmiştir. Bu görüş, Zemahşerî'nin olup der ki: Ayetteki "Hiç bunlar o ateşte ebedî kalan ... gibi olur mu?" ifadesi istifham-ı inkâr? üslubu ile getirilmiş olan mümessel (müşebbehün bih)dir." Bu, tıpkı bir kimsenin, "Zeyd'in hareketleri ve huyları, tıpkı Amr gibidir" demesine benzer. Yapılan bu İki te'vilden, yani ya "Zeyd'in hareketleri, Amr'in hareketleri gibidir" te'vilinden yahut da, "Zeyd hareketleri hususunda tıpkı Amr gibidir" te'vilinen, birisine göredir. İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak sanki, "Cennetin vasfı, tıpkı cehennemde ebedî kalan kimse gibidir" demiş olur. Bu, Zemahşerî'nin görüşünü açıklamak için yapabileceğimiz en ileri derecedeki bu izahtır. Buna göre, "Onda... nehirler vardır" ve sonraki ifadeler, mübtedâ ve haber arasına girmiş, birer cümle-i i'tiraziyye olup, tıpkı "Zeyd'in benzeri, ki Zeyd kişilik, ilim ve asalet sahibidir, Amr'dir" denilmesi gibidir.64[64]

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/90.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/90-91.
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/91.

Su, Süt, Şarap ve Bal Irmakları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Orada, rengi, kokusu ve hiçbir vasfı bozulmayan suların aktığı ırmaklar, tadı değişip bozulmayan sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şarabtan ırmaklar, süzme baldan ırmaklar vardır" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu dört çeşid nehirden bahsetmiştir. Çünkü içilecek şeyler, ya tadından, yahut tadı dışında başka birşeyden ötürü içilir. Binâenaleyh birşeyin içilişi tadından ötürü ise, bilesin ki tadlar dokuz çeşittir: Acı, tuzlu, çok acı, ekşi, kekremsi, dile burukluk veren, tadsız, tatlı ve yağlı... Bunların en lezzetlisi, tatlı olan ve yağlı olandır. Yiyeceklerin en tatlısı da baldır. Dolayısıyla Allah, bunu zikretmiştir. Yine en yağlı şey, yağın kendisidir. Fakat sırf yağ, yeme ve içmeye elverişli değildir. Çünkü yağ, genelde tek başına yenilip içilmez. Süte gelince, başka şeylerden olan yağ onda da vardır ve süt, yemeye-içmeye çok elverişlidir. Canlıların ilk gıdası da budur. Cenâb-ı Hak, işte bundan dolayı, burada südü de zikretmiştir.

Tadıyla alakası olmaksızın içilen şeylere gelince, bunlar da su ile şarabtır. Çünkü şarabta, içen kimsenin bunu içmesine sebep olan bir özellik vardır. Şarab (içki), içenlerin ittifakı ve bu hususta bulunan tevatüre göre, tadı son derece bozuktur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu dört şeyden herbirini, bunlarda bulunan eksiklik ve dünyada iken bunlarda bulunan bozukluklardan, cennetten uzak kıldığını belirtmiştir. Çünkü şu da bozulabilir. Arapça'da, kalıbından, "su bozuldu" deyimi kullanılır. Süt de, bir müddet kalınca tadı bozulur. İçkiyi de, içen içerken, tadından zevk almaz. Bala gelince, onun da içerisine balmumu ve içinde ölmüş arılar karışmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, iki cinsi birlikte zikredip, tadı dışında bir sebepten dolayı içilen suyu zikretmiştir ki bu genel bir içecektir. Bunun peşinden de, tadından dolayı içilen sütü zikretmiştir ki süt de, herkesin içtiği birşeydir. Çünkü onu içmeyen yoktur. Allah Teâlâ daha sonra, tadı dışında bir sebepten dolayı içilen bir başka içeceği zikretmiştir. Bu genel olarak içilmeyen birşeydir. Bunun peşinden yine tadından ötürü içilen diğer birşey olan balı zikretmiştir. Bal da, az içilen birşeydir.[65][65]

Bal İçilir mi?

Eğer; "Bal hiç içilmez" denilirse, biz deriz ki: "Gül (güllab) şerbeti, baldan yapılırdı. Şekerden yapılması, yakın bir zamanda olmuştur. Son zamanlarda şekerden yapılır. Baksana, "slrkencebln", "sirke" ve "enkebln"clen meydana gelmiştir. Bunlarda Farsça, sirke ve bal demektir. Bu tıpkı, bu içkinin elde edilişinin sirke ve baldan olması gibidir. Çünkü şeker, ancak son zamanlarda (yeni yeni) bilenmeye başlanmıştır. Bir de, "asal", arı balından başka tatlı şeyler İçin de kullanılır. İste bundan Ötürü, balı özellikle belirtmek için, "aselün-nahl" (arı balı) ifadesi kullanılır. Allah en iyi bilendir.[66][66]

Cennet Şarabının Farkı

Cenâb-ı Hak, içkiden (şarabtan) bahsederken, "içenlere lezzet veren" sıfatını getirmiş, ama sütten bahsederken,

"Adamlar için tadı bahsederken, "Görenler için süzülmüş

Çünkü lezzet, şahıslara göre değişir. Nice yiyecekler vardır ki, kimi ondan tad alırken, kimi ondan hoşlanmaz. İşte bu cennet şarabının, herkesin hoşuna gideceğini belirtmek için, "içenlere" kaydını kullanmıştır.

Bir de, dünyada şarabın tadı hoş olmadığı için, âhiret şarabının farkını göstermek üzere, "lezzet (tad) veren" kaydı kullanılmıştır, yani cennet şarabının tadı, nahoş değildir. Fakat tad ve renk, insanlara göre farklı olmaz. Çünkü tatlı, ekşi ve bunlar dışındaki tadları, herkes aynı şekilde algılar. Fakat tadının aynı olduğunda ittifak edilmesine rağmen, kimi o taddan hoşlanır, kimi hoşlanmaz. Renk de böyledir. Binaenaleyh bu İki hususu genel manada İzah etmeye gerek yoktur.

---

[65][65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/92.

[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/92.

Ayetteki, "lezzet veren" ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelimesinin müennesidir. Nitekim Arapça'da ve denilir.

b) Bu kelime, müştek olduğu şeyi değil de, mananın bizzat kendisini niteleyen bir kelimedir. Nitekim Arapça'da, halim-selim olan kimseye, "O, baştan aşağı hilmdir" denilir; akıllı olana da, "O, serapa akıldır" denilir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Yine orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Üstelik Rablerinden de bir mağfiret vardır" buyurmuştur Allah Teâlâ, cennetteki içilecek şeylerden bahsettikten sonra, yenileceklere de işaret etmiştir. Cennette, yemek, ihtiyaç için değil de, sırf tad almak için olunca, Cenâb-ı Hak, meyvelerden bahsetmiştir. Çünkü meyveler, sırf zevk için yenilir. Ama et ve ekmek böyle değildir.

Bu tıpkı, Ra'd Suresi'ndeki, "(Cennetin) yemişleri ve gölgeleri dâimidir" (Rad,35) ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak, bu ayette de yemeye ve içmeye işaret buyurmuştur. Burada şöyle bir incelik vardır. Allah Teâlâ bu ayette, "gölgelerden bahsetmiş, tefsir ettiğimiz ayette ise, bundan bahsetmemiştir (niçin)? Deriz ki: Allah Teâlâ, bu ayette de, "mağfiret'den bahsetmiştir. Gölgede de örtme ve kapatma (mağfiret) özelliği vardır. Çünkü mağfiret olunmuş kimse, bağışlayanın rahmet nazarı gölgesindedir. Nitekim Arapça'da, "Emirin gölgesindeyiz" denir. Dolayısıyla o ayetteki gölgeler de, Allah'ın mağfireti ve rahmeti manasınadır. Çünkü cennetliklere ne sıcak, ne soğuk dokunmayacaktır.67[67]

Cennetle Mağfiret

Müttaki, cennete zaten, mağfiret olunduktan sonra girer. Dolayısıyla mü'minler İçin cennette bir de mağfiret olması ne manayadır? Deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilebilir

1) Mananın, "Onlar için orada, Rableri tarafından bir mağfiret vardır" şeklinde verilmesi şart değildir. Aksine ayetteki, "mağfiret" "onlar için" ifadesine atfedilerek, mana, "Onlar için orada meyveler vardır ve onlar oraya girmezden önce onlar için mağfiret söz konusudur" şeklinde olur.

2) Bunun manası, "Onlar için orada mağfiret vardır, yani artık onlardan mükellefiyet ve külfetler kaldırılmıştır. Binâenaleyh onlar, dünyadakinin aksine, hesapsız olarak yer, içerler. Çünkü dünyadaki yiyecek ve meyveler hususunda insanlar için, birtakım sınırlar ve cezalar söz konusudur.

Bu hususta bir diğer izah da şöyle yapılabilir: Dünyada yiyip içenler, hastalanma, def-i hacette bulunma gibi, hoş olmayan neticelerden berî olamazlar. İşte bundan Ötürü Cenâb-ı Hak, "Onlar için orada hertürlü meyveler vardır ve Rablerinden bir mağfiret, yani yiyenlere bu yiyeceklerin vereceği bir zahmetsizlik söz konusudur. Bunların zahmetleri kaldırılmıştır" buyurmuştur. Bu manayı ben, beldemizdeki muallimlerin hareketlerinden çıkardım. Çünkü onlar çocuklara, tuvalete gitme ve benzeri ihtiyaçlar duyduklarında, hep "öğretmenin Allah sana mağfiret etsin" diyerek, bu ihtiyaçlarını belirtmelerini öğretiyorlardı. Bunu duyan öğretmen, o çocuğun, tuvalet için dışarı gitme izni istediğini anlayıp, ona müsaade ediyordu. Böylece ben de kendi kendime dedim ki: Bu tıpkı, Allah Teâlâ'nın, "Yiyenlere mağfiret olsun" demesidir." Dünyadaki yiyip içmelerin, bir takım mecburî zorluk, zahmet ve hoş olmayan neticeleri vardır. İşte bu şeyler, ancak insanın ihtiyacını söylemesiyle anlaşılır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Hiç bunlar, o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça eden kaynar sular içirilen kimseler gibi olur mu?" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:68[68]

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/92-93.

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/93-94.

Birinci Mesele

ifadesinin, "Cennetin sıfatı..." manasında olduğunu söyleyenlere göre, ifadesi, ne ile alakalıdır? Deriz ki: "Yine orada, meyvelerin her çeşidi onlanndır" cümlesi, cennetliklerin cennette oluşlarını da ifade eder.

Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Cennetlikler cennette, tıpkı cehennemliklerin cehennemde ebedî kalışları gibi ebedî kalırlar" demiş olur. Buna göre benzetilen, önceki ifadenin dolaylı olarak delâlet ettiği bir husus olmuş olur. Zemahşerî'nin bu görüşünü izah için şöyle de denebilir: "Bu ifade ile, "Misli (benzeri) bahsettiğimiz şey olan bu cennetler, tıpkı cehennemde ebedî kalan kimsenin kalışı gibi, ebedîdir" manası kastedilmiştir.69[69]

İkinci Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: "Ayetteki bu ifade, bundan önce geçen bir cümleyle ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbinden apaçık bir burhan üzerinde bulunan kimse, hiç kötü ameli kendisine süslü gösterilmiş, nevalarına uymuş kimse gibi olur mu?" ve ateşte ebedî katacak olan kimse gibi midir?" demek istemiştir. Zeccâc'ın bu takdiri (izahı) doğru mudur değil midir?" diye sorulursa, deriz ki: Burada ayetin lafzını (zahirini), nazarı dikkate alırsak, bunu, zorlama ile, doğru sayabiliriz. Ama ayetin manasını esas alırsak, bu, ancak yukarıda bahsettiğimiz manaya başvurmakla mümkün olur. Bunu zorlama ile doğru kabul etmemiz, ancak ikinci ifadedeki kısmının hazfini düşünerek; yahut onu, önceki ifadesinden bedel kılarak; veyahut da, İfadesini, önce geçmiş olan ifadesine atfeden bir atıf edatının takdiriyle mümkün olur. Bunun bir zorlama olduğu, hem hazfına, hem de müşebbeh (benzetilen) ile müşebbehün bih (kendisine benzetilen) arasına girmiş, uzun bir fasıla bulunmasına rağmen yapılan takdire nazaran, açıktır.

Fakat bedel yapmamıza gelince, bu zaten yanlıştır. Çünkü eğer bedel yaparsak, ikinci ifade, yani bedel yapılan ifade ağırlık kazanmış olur. Böylece de Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbinden apaçık bir burhan üzere olan, cehennemde ebedî kalacak olan gibi midir?" demiş olur ki bu, yapılan teşbihte bir kusur olur. Halbuki Allah'ın kelamı, kusurlardan münezzehtir. Bir atıf edatı takdir ederek bu iki cümleyi birbirine bağlama görüşü de böyledir. Çünkü atfedilen de, teşbihde müstakil bir sözdür. Ey Allah'ım, ancak geriye şunu demek kalır: Burada bir toplam, diğer bir toplamla mukayese edilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbinden apaçık bir burhan üzere olan ve içinde nehirler bulunan ve müttakilere va'dedilmiş cennetlerde yerleşmiş olan kimseler, kötü amelleri kendisine hoş gösterilmiş ve cehennemde ebedî kalacak kimseler gibi midir? demektir. Bu izaha göre, mukabele (mukayese), Rabbinden apaçık delil (burhan) üzere olan ile, kötü amelleri kendilerine süslü gösterilen; cennette olan ile, cehennemde ebedî kalacak olan arasındadır ki bunu, daha önce de söylemiştik. Binâenaleyh bu ayetin, daha önceki ayete karıştırılmasına gerek yoktur. Nasıl böyle söylemeyim, çünkü Zemahşerî'nin dediğine göre, mukabele (mukayese), cehennemde olup, kendilerine kaynar sular içirilenler ile, Rablerinden apaçık bir beyyine (bürhan-delil) üzere olanlar arasındadır. Halbuki bu ikisi arasında bir münasebet yoktur. Ama bizim yaptığımız son izah böyle değildir. Çünkü mukabele, içinde ırmakların aktığı cennet ile, içinde kaynar sular bulunan cehennem arasında olup, bu inkâr? bir teşbihtir ve çok uygundur.70[70]

Edatı Hakkında

Cenâb-ı Hak, edatının lafzına nazaran, manasına nazaran da, cemi olarak buyurmuştur. Keza daha sonra, müfred olarak cemî olarak, buyurmuştur. Bunun izahı nasıldır: Deriz ki: "kim" edatı ile ilgili kelime, hemen ona bitişik zikredilirse, bunda, edatının lafzını esas almak daha

---

[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/94.

[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/94-95.

uygun olur. Çünkü duyulan odur. Fakat, araya fasıla girerse, bu durumda onun manasını nazar-ı dikkate almak daha uygun olur. Çünkü duyulan şey artık
kulağımızda kalmamıştır. Onu duyanın zihninde, ancak manası katmıştır. Binâenaleyh
birinci durumda, 'in lafzına, ikinci durumda ise manasına bakmak daha evla olur.
Eğer sorulursa ki, "Cenâb-ı Hak, diğer yerlerde, "Tevbe ve iman edip iyi amelde bulunan kimseler müstesna..." (Furkan, 70) ve "Fakat kim, yaptığı haksız hareketinden sonra tevbe eder, hâlini düzeltirse ... "(Maide, 39) buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Matuf olan kelime müfred olur veyahutta mana bakımından matufun aleyh'e benzese, senin de bahsettiğin gibi, evlâ olanı, iki durumun farklı olmasıdır. Çünkü bu, müfret kelimenin müfrede atfıdır. Cenâb-ı Hak şayet demiş olsaydı, durum yine aynı olurdu. Çünkü benzerlik, başka oluşa aykırıdır. Ama, burada olduğu gibi durum böyle olmazsa,-çünkü " kaynar sudan içirilirler" ifadesi ebedîdir" ifadesine benzemez. Binâenaleyh, C«n&b-ı Hakk'ın, ifadesi, cehennemliklerin durumunun, cennetliklerin durumuna benzemediğini ifade eden bir açıklamadır. Çünkü, cennetlikler için, hiç değişmeyen sudan nehirler var; cehennemlikler için ise, kaynar sular.. Buna göre şayet, "inkarı (yadırgayıcı mahiyetteki) bir benzetme, var olan şeye muhalefet ile olur. Ki, sen bunun bir kısmını anlattın ve dedin ki, "Ayetteki, "bir beyyine üzere olanlar..." ifadesi, ayetteki, "o kötü ameli kendisine süslü gösterilen..." "Rablerinden..." ifadesi, "hevâ ve heveslerine uyanlar" ifadesinin; "cennet" ifadesi, "ateşte ebedî..." ifadesi "ateş" ve "kaynarsu" ifadesi de, "çaylar, nehirler, ırmaklar" mukabilindedir.. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Orada her türlü meyve onlar içindir. Bir de üstelik mağfiret vardır" ifadesinin mukabili şey nerededir?" denilirse, biz deriz ki: Bağırsakların paramparça olması, "mağfirefe tekabül eder. Çünkü biz, yaptığımız izahların birinde, bu ayette bahsedilen cennetteki mağfiretin, oradaki meyvelerin, kaza-i hacet, hastalık vs. şeyleri gerektirmekten uzak ve beri olmaları manası olduğunu açıklamıştık.. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Mü'minler için, (cennette), temiz ve temizleyici karakterde bir yeme ve içme söz konusudur.. Yeyip içtikleri bu şeyler, onların karınlarında birikmez ki, böylece onlara eziyyet versin de, onları kazâ-i hacette bulunma durumunda bıraksın.. Kâfirler içinse, kaynar sular vardır. Bu sular, onların karınlarına ulaşır ulaşmaz, bağırsaklarını paramparça eder ve onlar, bu şeyin, karınlarından çıkmasını arzularlar.. Bu ayette geçen, "her türlü meyve" ifadesinin mukabili ise zikredilmemiştir. Çünkü, cennetteki durumlar, fazlalık arzetmektedir; dolayısıyla, Cenâb-ı Hak bu fazlalığı da, ilave kelimeler zikretmek suretiyle anlatmıştır.71[71]

Dördüncü Mesele

Kaynar su, hararetin dışında, başka bir şeyden dolayı onların bağırsaklarını paramparça eder. Bu da, içilmek için
hazırlanmış zehirlerdeki parçalayıcı özellik ve şiddettir. Aksi halde, sadece kaynar oluş parçalamaz.. Buna göre şayet, ifadesinin başındaki fâ, bu parçalanma işinin, bahsedilen şey ile olmasını gerektirir mi?" denilirse, biz deriz ki: Evet; ancak ne var ki bu, (muzarî sığasıyla) "parçalar..." denilmesini gerektirmez. Çünkü bu, sadece kaynar sudur. Bundan da öteye, parçalayıcı özelliği olan bir kaynar sudur..72[72]

Münafıkların Laubaliliği

"Onlardan öyle kimseler vardır ki. seni dinlerler. Nihayet yanından çıktıkları zaman, kendilerine ilim verilmiş olanlara, "Sahi o, demin ne söyledi?" derler. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, kalbierinin üzerine mühür basmıştır. Onlar, hevâ ü heveslerine uymuşlardır. Hidâyeti kabul edenlere gelince, (Allah) onların muvaffakiyetini artırmış, onlara, (ateşten nasıl) kaçınacaklarını ilham etmiştir" (Muhammed. 16-17).

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/95-96.
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/96.

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin durumunu izah edip belirtince, münafıkların da durumunu ele atmış ve onların kâfirlerden olduğunu belirtmiştir.

Ayetin başındaki zamirinin, Bakara Sûresi'nde, Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerden, bahsettikten sonra, "İnsanlardan öyle kimseler vardır ki, kendileri iman etmiş olmadıkları halde (...) derler"(Bakara,8) buyurmuş olduğu ayetindeki "nâs-insanlar" kelimesine raci olması muhtemel olduğu gibi, Mekkelilere raci olması da muhtemeldir. Çünkü, Mekkelilerden de, "... Biz nice memleketleri, -ki seni çıkaran memleketinden daha çok kuvvetli idi-, helak ettik..." (Muhammed, 13) ayetinde bahsolunmuştu. Bu zamirin, "Hiç bu o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça eden kaynar sudan içirilen kimseler gibi midir?" ifadesinden anlaşılan manaya raci olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Ateşte ebedî kalanlardan, seni dinleyen kimseler vardır..." seklinde olmuş olur. Ayetteki \prf- ifadesi, daha önce de belirttiğimiz gibi deki edatının manasına nisbetle çoğul; kelimesi de, lafzına nisbetle müfret olarak gelmiştir ki, bunun ne demek olduğunun izahı, biraz önce geçmişti..

Bu cümlenin başındaki hattâ kelimeleri, müfessirlerin görüşüne göre, atf için olan hattadır. Buna göre, hattâ ile atfetmek, ancak, ma'tufun (atfedilenin) ma'tufun aleyh'ten bir cüz olması halinde ancak güzel olur. Bu cüz oluş, daha üstün veya daha alt derecede olma tarzında olabilir. Bu tıpkı, meselâ bir kimsenin, "Bana halk, hatta kral bile ikramda bulundu..." ifadesiyle, "Hacılar geldi, hatta yayalar bile" şeklinde ifadesi gibi. Velhasıl, matufun aleyh'in, mana itibariyle olması gerekir. Halbuki vâv ile atıfta bu şart değildir. Binâenaleyh, senin vâv ile atfetmen durumunda, "Hacılar geldi ve ben bilmedim" diyebilirsin, fakat aynı şey, J*- hakkında söylenemez.

Bunu iyice kavradığına göre, buradaki bu münasebetin izahı şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, "Nihayet yanından çıktıkları zaman..." cümlesi, iyice dinlemiş olmayı ifâde eöer. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, iyice ve tam olarak dinliyorlar, kulak veriyorlardı" demiş olur. Çünkü onlar, dinliyorlar; çıktıkları zaman da, tıpkı anlamak isteyen kimsenin yaptığı gibi, onu iyi anlamış olanlar (ulemâ)'dan, söylenenlerin tekrarını istiyorlardı.

İmdi şayet son, "Böyle olması halinde, bu, onlar için bir övgü olmuş olur. Halbuki, Cenâb-ı Hak, onların bu durumunu zemm ve kınama sadedinde zikretmiştir" dersen, biz deriz ki: Bu husus, bundan sonra gelen şu iki şeyin birisi İte ortaya çıkar, anlaşılır:

Onlar, bununla ya istihza etmişlerdir; ki bu, tıpkı, zekî bir kimsenin ahmak birisine, -astında kendisinin iyi anladığını bildiği halde-, "Sözünü tekrarla da anlayayım.." demesi gibidir. Halbuki herkes, bu kimsenin bu sözüyle, İstihza ve alay ettiğini, bu tekrardan faydalanmaya ihtiyacı olmadığını ve bunun tekrarını istemeye ihtiyacının olmadığını bilir. Yahut da onlar, dinlemelerine ve dinlediklerinin tekrarını istemiş olmalarına rağmen, söylenilenleri anlamamışlardır. "İgte kâfirlerin kalblerine Allah, böyle mühür basar" (Araf, 101) ayeti, bu ikinci duruma; "Onlar iman edenlere kavuştukları zaman "inandık" derler. Şeytanlanyla başbaşa kalınca ise, "Emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihza edicileriz" derler" (Bakara, 14) ayeti de birinci duruma uygun düşüp onu teyit eder. İkincisini, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bedeviler, "iman ettik" dediler. Deki: "Siz iman etmediniz amma, müslüman olduk (boyun eğdik) deyin. İman henüz sizin kalblerinize girmemiştir" (Hucurat, 14) ayeti tekîd eder, destekler.

Ayetteki, ifadesine gelince, kimi müfessirler bunun manasının, "Az önce, demin*1 şeklinde olduğunu; başlamak anlamına gelen "istinaf" kökünün de bu kökten geldiğini söylerler. Buna göre evlâ olan, şöyle denümesidir: "O münafıklar, tıpkı, bir kimseden bir şeyin tekrarını isteyen kimsenin, "Hele, sözünü yeni baştan söyle de, böylece bir şeyi kaçırmış olmayayım!.." demesi gibi, sözünü, yeni baştan tekrarlamalarını istemeleri manasında, "Sahi, o demin ne söyledi?" derler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, kalblerinin üzerine mühür basmıştır" buyurmuştur ki, bu, "Onlar, ya anlamadıkları, yahut da, istifâde etmek amacıyla dinlemedikleri için, hakka tâbi olmayı terkedip, hakkın zıddı olan bâtıla tâbi olmuşlardır" demektir.[73]

Mü'minlerln Hidayetini Artırır

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hidayeti kabul edenlere gelince, (Allah) onların muvaffakiyetini artırmış, onlara, (ateşten nasıl) kaçınacaklarını ilham etmiştir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, münafığın dinlediğini, fa,kat yararlanamadığını, tekrarlanmasını istediği halde bundan yararlanmak istemediğini beyan buyurunca, hidâyete ermiş mü'min kimsenin durumunun böyle olmadığını, zira onun, dinleyip, hem de anladığını ve bildiği ile amel ettiğini; münafığın, hep tekrar edilmesini istediğini; hidâyete ermiş mü'min ise dinlediği sözü anlayıp bunu nakledebildiğim beyan buyurmuştur. Burada, söyle iki fayda vardır:
1) Daha önce de açıkladığımız gibi, ayetin bu ifadesi, iki topluluk arasındaki farkı gösterir.
2) Münafığın mazeretini ortadan kaldırmak, takip ettiği yolun kötü olduğunu açıklamaktır. Çünkü, münafığın şayet, "Mesele kapalı ve gizli olduğu için anlayamadım.." demiş olsaydı, onun bu gerekçesine karşı çıkar ve ona durumun böyle olmadığı söylenirdi. Zira, hidâyete ermrş olan mü'minin söylenenleri iyi anlamış ve söylenen şeyin ayrılmaz vasıflarıyla, buna bağlı olan tâli olan taraflarını istinbat etmiş, çıkarmıştır. Fakat münafıkların yaptığı ise, maksadın kapalı olup anlaşılmaz olmasından değil, kalblerinin körlüğünden ileri gelmektedir.
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[74]

Birinci Mesele

fiilinin faili (yani artıran) kimdir? Biz deriz ki: Bu konuda birkaç izah şekli vardır: Hz. Peygamber (s.a.s)'den
işitilen şey, Allah'ın ve resulünün kelâmından olup "Onlardan öyle kimseler var ki, seni dinlerler" cümlesi buna delâlet eder. Çünkü bu ifâde duyulan ve işitilen bir şeyin varlığını gösterir. Maksat ise iki., cemaat arasındaki farklılığı açıklamaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar yok mu, işte onlar bunu anlamadılar. Berikilere gelince, onlar bunu anlamadılar" demek istemiştir.
2) Onların hidayetlerini artıran, Allah Teâlâ'dır. Ayetteki, "Onlar öyle kimselerdir ki, Allah onların kalbierinin üzerine mühür basmıştır" ifadesi buna delâlet eder. Buna göre Allah Teâlâ sanki onların kalblerine mühür basmış ve böylece onların körlüklerini artırmış; hidayete ulaşanların da, hidayetlerini artırmıştır.
3) Münafığın alay ve istihzası, hidayete erenlerin hidayetlerini artırmıştır. Bunun izahı şöyledir: Allah Teâlâ, "Onlar, hevâ-u heveslerine uymuşlardır" Duyurunca, "Hidayeti kabul edenlere gelince, bu onların muvaffakiyetini, yani hidayete uymalarını hidayet ve muvaffakiyet bakımından artırmıştır" buyurmuştur. Çünkü bu kimseler, ötekilerin fiillerini çirkin bulmuş ve o fiillerden uzaklaşmışlardır.[75]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ'nın, "(Allah) onlara, kaçınacakları şeyi ilham etmişti.." ifadesinin manası nedir? Deriz ki: Bu
hususta, nakle ve istinbâta (tefekküre) dayanan birkaç izah şekli vardır: Nakle dayanan hususunda diyoruz ki: Bu hususta, bundan muradın, "Allah onlara, takvalarının (kaçınışlarının) mükâfaatını verdi" "Allah, onlara, gizlemeksizin, takvalarının bizzat kendisini verdi, yani, onlara takvayı beyan edip açıkladı"; "Allah, onlara, öğrendikleri şeyle amel etme muvaffakiyetini lütfetti.." gibi manalar olduğu söylenmiştir. Tefekküre dayanan izahlar

---

[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/96-98.
[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/98-99.
[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/99.

konusunda da şunu söylüyoruz: Bu ifade ile kastedilenin, münafık ile bu kimse arasındaki farkı iyice göstermek için, Kur'ân'ı dinleyen ve onun manalarını anlayıp tefsir eden kimsenin durumunu ortaya koymak olması muhtemeldir. Çünkü münafık da Kur'ân'ı dinlemiş, ama onu anlamamış; söylenilen şeyin tekrarını istemiş, yine de anlamamıştır. Hidayete eren kimse ise, o, Kur'ân'ı anlamış ve bunu başkalarına da açıklamıştır. Ayetteki "Allah onların hidayetlerini (muvaffakiyetlerini) artırdı" İfadesi bunu gösterir.

Cenâb-ı Hak burada, J-** yerine ıjisıı. buyurmuştur. "Hüdâ" kelimesi, "hidayet etti" fiilinin masdarıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sen de o peygamberlerin hidayetlerine uy"(Enam,90) yani, "Sen, onların hidayete ermelerine vesile olan şeye sarılıp, onların hidayete erişleri gibi, hidayete er" buyurmuştur. Buna göre ayetteki ifadesi, "Allah onları Kur'ân hakkında delilsiz konuşmaktan uzak tutmuş, korumuş ve onları sırf rey (akıl) ile tefsir yapmaktan sakınmaya (ittikâ etmeye) yöneltmiştir" manasınadır. Buna göre, ifadesi, "Onlar hidayete ermiş kimselerdir de, Allah onların hidayet üstüne hidayetlerini artırdı. Böylece de onlar, hidayete erenler derecesinden, hidayete iletenler derecesine yükseldiler" manasınadır. . _

Ayetteki bu ifade ile, ilme; "Onların takvasını artırdı" ifadesiyle de,

bilemedikleri hususlarda ihtiyata sarılmaya işaret edildiğini söylemek de mümkündür. Bu mana Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde, söze kulak verip, onun en güzeline uyan kullarımı müjdele" (Zümer, 17-18) ve "ilimde kök salmış olanlar da, "Biz ona iman ettik" derler" (Al-i İmran, 7) ayetlerinden çıkarılmıştır.

Bir üçüncü manaya göre ise, burada kastedilenin, ihias sahibi olan kimsenin, daima tedbirli olduğunu, bu sebeple de onun, hevesten daha çok haşyet duyduğunu beyan etmektir.

Bunu şöyle izah ederiz: Allah Teâlâ, "Allah onların hidayetini artırdı" Duyurunca, onunla, onların ilminin arttığını ifade etmiştir: Cenâb-ı Hak, bir başka yerde, "Allah'ı ancak alim kullan hakkıyla tazim eder" (Fatır, 28) buyurmuş; burada da, "Allah ilim ifade eden haşyet (tazim) duygusunu vermiştir" buyurur.

Dördüncü bir manaya göre ise, "Allah onlara, Kıyametten ittikâ etme (korkma) duygusunu vermiştir." Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ey insanlar, Rabbinizden ittikâ edin. Babanın, oğluna evladın babaya hiçbir fayda veremeyeceği bir günden korkun " (Lokman. 33) buyurmuştur. Allah Tefilâ'nın, "Onlar ancak Kıyametin ansızın gelmesini mi bekliyorlar?" (Muhammed, 15) ayeti de buna delalet eder. Böylece sanki, takvanın hemen peşinden Kıyametin zikredilmesi, buna delâlet eder.

Beşinci bir manaya göre ise, ayetteki bu ifade, "Allah onlara, takvalar- n, yani mü'mine yaraşan takvayı vermiştir. Bu, bulunduğu zaman, hiçbir kınayanın kınamasından korkulmayan takvadır. Cenâb-ı Hak sonra, "O (peygamberler}, Allah'ın gönderdiklerini tebliğ eden ve O'ndan ittikâ eden, korkan ve Allah'dan başka hiçbir kimseden kaçamayanlardır" (Anzab, 39) buyurmuştur. Allah'ın, "Ey Peygamber, Alİah'dan ittikâ et, kâfirlere ve münafıklara itaat etme"(Ahzab, 1) ayeti de böyledir. Bu izah, uygundur. Çünkü ayet, iki topluluğun farklılığını anlatmaktadır. Bu izah da, bunu ortaya kor.

Şöyte ki: Münafık insanlardan korkar. Onlar ise iki cemaattir: Mü'minler ve kâfirler.. Binâenaleyh münafık, bu iki cemaat arasında gider gelir ve her ikisini de hoşnut etmeye alışır. Ama bu arada Allah'ı kızdırır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, münafığın hilafına, "hidayete ermiş mü'min" ifadesini kullanır. Çünkü mü'min bildiği, münafık bilmediği, dolayısıyla mü'min ancak Allah'dan ittikâ ettiği, münafık ise Allah'dan başka herşeyden çekindiği İçin, Allah Teâlâ münafığın aksine, mü'min hakkında "hidayete ermiş" ifadesini kullanmıştır[76][76].

Hidayet İçin Kıyamet Beklenmez

"Hâlâ onlar, o saatten (Kıyametten) ve onun başlarına ansızın gelmesinden başka birşey mi bekliyorlar? İşte onun alâmetleri gelmiştir. Peki, bu onlara geldiği vakit, düşünüp ibret almaları kendilerine ne fayda verecek ki?"

---

[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/99-100.

(Muhammed, 18).
Bu, "Kâfirler ve münafıklar, Kıyameti gözlüyorlar..." demektir. Bu böyledir. Çünkü deliller doğru bir biçimde gelmiş ve meseleler açıklık kazanmıştır. Ama onlar yine de iman etmemiştir. Dolayısıyla onlardan iman, ancak Kıyamet koptuğu zaman beklenebilir. Bu ifade, "bedel-i istimal" kabilindendir. Dolayısıyla takdirî manası, "Onlar ancak Kıyameti, onun ansızın gelmesini bekliyorlar" şeklinde olur. Bu ifade, şart cümlesi olmak üzere, "Eğer Kıyamet onlara gelirse, şeklinde de okunmuştur ki, bu şart cümlesinin cevabı, "Düşünüp ibret almaları kendilerine fayda vermez" şeklinde olur. Ayetteki, "Düşünüp ibret almaları, kendilerine ne fayda verecek ki?" cümlesi de buna delâlet eder. Biz daha önce Kıyametin, dirilme, haşr (toplanma) ve hesaba çekilme gibi, onda meydana gelecek işlerin zamanı ve saati olduğu için, "saat" diye isimlendirildiğini anlatmıştık.77[77]

Kıyamet Alâmetleri

Ayetteki, işte onun alametleri gelmiştir" ifadesini iki şekilde izah etmek mümkündür:
a) Bu, onların ne derece inatçı olduklarını ortaya koymaktır. Bunu şöyle izah ederiz: Deliller zuhur edip, onlar da buna inanmayınca, geriye ancak, ye's halinde imân ihtimali kalır. Bu da, Kıyamet kopacağı zaman meydana gelir. Fakat Kıyametin alâmetleri artık belli olmuştu. Onların daha önce iman etmeleri gerekirdi. Ama onlar iman etmemişlerdi. Zira onlar, fesad deryasında ve inadın zirvesindedirler.
b) Bu ifade, mü'minlerin kalblerini teselli gi i gelmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, Kıyameti mi bekliyorlar?" buyurı-nca, bundan onlara azab edileceği manası anlaşılmıştır. Kıyamet, halk nezdinde uzaktadır. Binâenaleyh bundan Ötürü bir kimse sanki: "Kıyamet ne zaman kopacak?" demiş de, bunun üzerine "İşte, alâmetleri geldi bile!" denilmiştir. Oenâb-ı Hakk'ın, "vakit yaklaştı, ve ay yarıldı" (Kamer, 1) buyurması da bu kabildendir.
"Eşrât" kelimesi, "alâmetler" manasındadır. Müfessirier bu alâmetlerin, ayın parçalanması ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in risateti gibi şeyler olduğunu söylemişlerdir. Buradaki "eşrafın, insanın yoktan yaratılması, göklerin ve yerin varedilmes* gibi, hasrın ve ba'sin (dirilişin) mümkün olduğunu gösteren deliller olduğu söylenebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?" (Yasin. 81) buyurmuştur. Tercihe şayan olan, birinci tefsirdir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "öyleyse bu onlara geldiği vakit, düşünüp ibret almaları kendilerine ne fayda verecek?" yani, "Bu ibret alma, onlara hiçbir tayda vermez. Çünkü (o andaki) tevbeteri kabul olunmaz, imanlan hesaba katılmaz" buyurmuştur. Bundan murad, "ibret atma anı onlara geldiği zaman halleri nice olacak?" manasıdır. Bunun manasının, Cenâb-ı Hakk'ın "İşte bu, vaad olunduğunuz o gündür"(Enbiya, 103) ve "İşte bu, yalanlayıp durduğunuz o fasletme (hükmetme) günüdür"(Sa«at,2i) ayetlerinin işaret ettiği şey olması da muhtemeldir. Çünkü onlar, pişmanlıkla bunu hatırlarlar. Hak Teâlâ'nın, "Size, sizden olan ve Rabbinizin ayetlerini okuyan ve sizi bu gününüze kavuşma hususunda ikaz eden peygamberler gelmedi mi?" (Zümer, 71) ayeti de bu manadadır.78[78]

Bil ki Ma'bud Birdir

"Binâenaleyh bil ki: Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur. Hem kendinin, hem de mü'minlerle, mü'minlerin günahının bağışlanmasını iste. Allah, dolaştığınız yeri de, banndığınız yeri de bilir" (Muhammed, 19).79[79]

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/100-101.
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/101-102.
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/102.

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin, daha öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Allah Teâlâ, bir Önceki ayetinde, "işte onun alâmetleri gelmiştir" buyurunca, "o Kıyameti getiren zatın yegâne ilah olan Allah olduğunu bil" buyurmuştur ki, bu tıpkt, "Yaklaşan o şey yaklaşh. Onu Allah'dan başka açığa çıkaracak yoktur" (Necm, 57-58) ayetinde olduğu gibidir.
2) "O Kıyametlerin alâmetleri belirdi. Artık o geliyor" buyurulunca, sanki "Ne zaman?" demiş, Cenâb-ı Hak da, "Allah'dan başka ilah olmadığını bil de, böyle üzerine lâzım olmayan şeylerle uğraşma. Senin görevin, tevbe-istiğfardır. Sen, Kıyamet ne zaman gelirse gelsin, ona hazır ol" buyurmuştur. Mananın böyle oluşuna, ayetteki, "Günahının bağışlanmasını iste" ifadesi de uygun düşer.
3) "Sadece Allah'ın sana fayda vereceğini bil." Buna göre "Hz. Peygamber (s.a.s) bunu zaten biliyordu. Binâenaleyh öyleyse bu "bil" emrinin burada yer alış sebebi nedir?" denirse, buna şu İki şekilde cevap veririz:
a) Bu, "Üzerinde bulunduğun iman ve bilgine devam et" demek olup, tıpkı bir kimsenin oturmaktayken kalkmaya yeltenen birisine, "otur" demesi gibi olup, aslında "Kalkma" manasınadır.
b) Burada hitab zahiren Hz. Peygamber (s.a.s)'edir, ama aslında kastedilenler onun kavmidir. 'daki zamir, zamir-i sândır ve takdirî manası şöyledir: Hz.
Peygamber (s.a.s) kavmini imana davet edip, onlar da iman etmeyip, onları öldükten sonra dirilme ve haşr (toplanma) işinin ortaya çıkışından başka imana sevkedecek başka btrşey kalmayınca ve bu husus da, Hz. Peygamber (s.a.s)'i üzen şeylerden olunca, Hak Teâlâ onu teselli ederek, "Sen kendin tamsın, kâmilsin, başkalarını kemâle erdirici konumdasın. Binâenaleyh Allah'ın kendilerine hayır murad etmediği bazı kimseler, senin vasıtanla kemale öremiyor, düzelemiyorsa; bilesin ki sen, ilminle amilsin, ilmin de Allah'ın tek olduğunu bilmendir; sen istiğfar eden ve Allah'a hamdederek mü'min ve mü'mineleri kemâle erdiren bir mürsidsin, onlar için mağfiret istiyorsun. Dolayısıyla senin iki sıfatın var. Öyle ise üzerinde olduğun hali sürdür. Kavminin kâfir olması seni üzmesin" buyurmuştur.80[80]

Hz. Peygamber (s.a.s)'in İstiğfarı

Ayetteki, "Günahının bağışlanmasını iste" ifadesi şu iki şekilde açıklanabilir:
1) Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitab edilmiş; ama mü'minler kastedilmiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü zaten ayette mü'minler ve mü'mineler ayrıca zikredilmişlerdir. Bazı kimseler de, "Günahını" ifadesinin, "Ehf-i beytinin (ailesinin), mü'minlerin, yani ehl-i beytin dışındaki ümmetinin günahı için istiğfar et" manasında olduğunu söylemişlerdir.
2) Bu hitab, bizzat Hz. Peygamber (sa.s)'edir. Bahsedilen "günah" ise, Peygamber (s.a.s) açısından, daha efdal olanı terketmeden ötürüdür. Yoksa Peygamberimiz hata, günah işlememiştir.
3) Güzel olan ve istidlale dayanan bir izaha göre, bununla, Hz. Peygamber (sa.s)'in güzel amellere ve kötü amellerden kaçınmaya muvaffak kılınması kastedilmiştir. Bunun izahı şöyle yapılabilir: İstiğfar, bağışlanmayı istemektir. Bağış (mağfiret) ise, kötü olan şeyi Örtmek manasınadır. Dolayısıyla, günahtan korunan kimse, nevasının çirkinliklerinden doğacak kötülükleri örten kimsedir. Mağfiret isteme "Bizi rezil-rüsvay etme" demektir. Bu ise, bazan Hz. Peygamber (s.a.s)'de olduğu gibi, bazan kişinin günahtan korunması sebebiyle ve günaha düşmemesi sebebiyle; bazan da mü'min ve mü'mineler hakkında olduğu gibi, günah meydana geldikten sonra örtülmesi sebebiyle olur.
Ayette şöyle bir incelik vardır: Hz. Peygamber (s.a.s)'in üç hali vardır: Allah kendisi ile ve başkalarıyla Allah'a karşı olan vazife ve hareketi; O'nu bir bilip, öylece inanmasıdtr. Kendisine karşı hali, günahlardan dolayı, istiğfar etmesi ve bu konuda, Allah Teâlâ'nın ismetini

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/102-103.

(muhafazasını) istemesidir. Mü'minlere karşı vazifesi ise, onların bağışlanmasını isteyip, onlar için Allah'a istiğfar etmesidir. yani "Allah sizin dünyada, âhirette gece ve gündüzdeki her türlü halinizi bilir."81[81]

Esassız Temenniler

"iman edenler, "Bir süte indirilmeli değil miydi?" derler. Fakat muhkem (hüküm ifade eden) bir sûre indirilip, içinde savaştan bahsedilince, kaiblerinde hastalık bulunanların üstlerine ölüm baygınlığı gelmiş olanların bakışı gibi, sana baktıklarını görürsün. Hay (o korktukları) başlarına gelesi adamlar!" (Muhammed, 20).82[82]

Önceki Kısımla Münasebet

Cenâb-ı Hak, tevhid, haşr ve bunlar dışındaki esaslar hakkındaki ilmî (itikadı) ayetleri dinlerken, münafığın, kâfirin ve hidayete ermiş mü'minin durumlarını, "Onlardan öyle kimseler var ki, seni dinlerler..." (Muhammed,16) ve "Hidayeti kabul edenlere gelince..." (Muhammed, 17) ayetleriyle açıklayınca, onların, amelî ayetler karşısındaki durum ve tutumlarını da beyân etmiştir: Çünkü hidayete ermiş mü'min, böylesi ayetleri dört gözle bekler, inmesini ister, böylesi mükellefiyet gecikince, "Acaba ona layık değil miyim?" korkusuyla, "Keşke ibadete dair birşeyle emrolunsaydım" der. Münafık ise, kendine ağır gelecek mükellefiyetten taşıyan bir ayet veya sûre indiğinde, ilim (iman) ve amel bakımından, kendisi ite hidayete ermiş arasındaki farklılığı anlar. Çünkü o, ilmi anlamaz, ameli (ibadeti) istemez. Ama mü'min bunları bilir ve ibadetten hoşlanır. Dolayısıyla onların, "Bir sûre indirilmeli değil miydi?" şeklindeki sözleri ite mü'mini ve münafığı imtihan eden mükellefiyetler taşıyan bir sûrenin inmesi kastedilmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, içinde savaş hükümleri olan bir sûre indirmiştir. Çünkü savaş, mükellefiyetlerin en zorudur.83[83]

Muhkem Sûre

Ayetteki, "Muhkem bir sûre" ifadesi hakkında da şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, "nesh olunmayacak bir sûre" manasınadır.
b) Bu, "Rahman, Arşa istiva etti" (Taha, 5) ve "Allah'ın yanında..." (Zümer.56) ifadelerinin aksine, "hakikî manaları murad edilen, lafızların yer aldığı bir sûre" manasındadır. Çünkü Hak Teâlâ "Boyunlarını vurun" (Mutwnmed. 4} ayetiyle öldürmeyi kastetmiştir ki bu, "Onları Öldürünüz" emrinden daha beliğdir. "Onları, bulduğunuz yerde öldürünüz"’Bakara, 191) ayeti de açık bir ifadedir. Diğer savaş ayetleri de böyledir. Bu iki izaha göre, ayetteki "muhkem" kelimesi, "Kendisinde, onların "Bununla zahirî mana kastertimemiştir" diyemeyecekleri, yahut, "Bu, bir ayettir. Fakat nesholunmuştur. Dolayısıyla savaşmayız" diyemeyecekten kesin ve açık hüküm ve mana bulunan sûre" manasınadır.84[84]

Kalbde Olanın Ortaya Çıkışı

Cenâb-t Hak, "Kalblerinde hastalık bulunanların, yani münafıkların, üstlerine ölüm baygınlığı gelmiş olanların bakışı gibi, sana baktıklarını görürsün" buyurmuştur. Böyle bakarlar, çünkü savaşla mükeilef tutulduklarında, artık münafıklıklarının bir fayda ve manası kalmaz. Çünkü onlar, savaştan önce, her iki tarafı da idare ediyor (kandırıyorlardı). Ama savaş emri gelince, artık onlar için böyle bir imkân kalmamıştır.

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/103.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/103-104.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/104.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/104.

"Hay o (korktukları) başlarına gelesi adamlar." Bu deyim, tıpkı "Feveylün lehüm" "Yazıkİar olsun onlara..."gibi bir bedduadır. Bu ifadenin, daha Önce bahsi geçen, mahzuf bir mübtedanın haberi olması da muhtemeldir. O bahsi geçen şey de "ölüm'dür. Dolayısıyla Allah Teâlâ sanki, "Üstlerine ölüm baygınlığı gelmiş olanlar..." Duyurunca, "ölüm onlara layıktır" demiştir. Çünkü ölüm Allah'a ve Rasulüllah'a taatla geçmeyen hayattan daha evla ve hayırlıdır. Vahidî bunun takdirinin,' yani, "Halbuki taat etmeleri, onlar için daha uygundu" şeklinde de olabileceğini söyler.85[85]

Sadâkat Hayırlıdır

"(Onlara düşen), taat ve güzel sözdü. Bunun için onlar, iş ciddileşince, derhal Allah'a sadâkat gösterselerdi, onlar için daha hayırlı olurdu" (Muhammed, 21).
Bu, haberi mahzûf, müste'nef bir cümle olup, 'Taat ve güzel söz, onlar için daha hayırlıdır" yani, "daha güzel ve daha uygundur" takdirindedir. Buna karşı "Arapça'da, nekire olan "taat" kelimesinin mübteda olması uygun değildir" denilemez. Çünkü diyoruz ki bu kelime, aslında mevsuftur. Delili ise, ayetteki "kavlün ma'rûfun" ifadesidir. Zira "kavi" kelimesi de mevsûf (sıfat almış)tır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "ihlaslı taat ve güzel söz, daha hayırlıdır" demektedir. Bunun manasının, "Onların, "Taat (itaat) ve güzel söz" yani "Bizim işimiz itaat etmek ve güzel konuşmaktır" şeklinde söylemeleri, onlar için daha hayırlı olurdu" şeklinde olduğu, bunun delilinin, ayeti Ubeyy şeklinde okuyuşu olduğu da söylenmiştir.
Ayetteki "Bunun için onlar, iş ciddileşince, derhal Allah a sadâkat gösterselerdi onlar için daha hayırlı olurdu " ifadesinin cevabı mahzuftur ve takdiri, "İş ciddileşince, muhalefet eder ve yan çizerler" şeklindedir. Bu izah, Ubeyy (r.a)'in kıraatına göre ortaya çıkan manaya daha uygundur. Ubeyy (r.a)'in kıraatine göre, onlar işin başında, "Dinledik ve itaat ettik (baş üstüne)" demişler, ama işin sonunda muhalefet edip, yan çizmişlerdir. "Azm" işi, işin sahibine âit olduğu halde ve buna göre ifadenin takdirinin, "işin sahibi azmettiğinde, işi ciddi tuttuğunda..." şeklinde olduğu halde, bu azm, "işe" (emre) nisbet edilmiştir. Bu izah Zemahşerf'nin yaptığı bir izahtır. Bu ifadenin mecazî olup, tıpkı bizim "iş geldi veya iş takip etti" dememiz gibi olduğu da söylenebilir. Çünkü başlangıçta, işin olmayacağı düşünülür. Ama ağırlığını koyduğunda, istemeyenler onu engelleyemediklerinde, artık kesinleşmiş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "iş azmetti (ciddileşti..)" buyurmuştur. Yapılan bu ik izah da, birbirine yakındır.
Ayetteki, "Eğer Allah'a sadâkat gösterseierdi..." ifadesi ite ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir. Ayetteki "taat" ifadesi, "Onlar, "taat (baş üstüne)" dediler" manasına alınırsa, bu ifadenin manası da, "Eğer onlar bu sözlerinde samimi olup, gerçekten itaat etselerdi, bu onlar için daha hayırlı olurdu" seklinde olur; ama, "ıhlaslı taat ve iyi söz onlar için daha hayırlıdır ve güzeldir.." manasını vermemiz halinde, bu ifadenin manası, "eğer onlar imanlarında ve peygambere tâbi oluşlarında sâdık olsalardı, bu onlar için daha hayırlı olurdu" şeklinde olur.86[86]

İş Başına Geçince

"Demek siz, idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız, hemen yeryüzünde fesad çıkaracak ve akrabalık münasebetlerinizi bile parçalayıp keseceksiniz" (Muhammed, 22).87[87]

Hayatı Koruma İddiası

Bu ayette, onların söylediği sözün yanlışlığına bir işaret vardır. Onlar, "Biz nasıl savaşırız.

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/104-105.
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/105-106.
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/106.

Savaş, aslında bir fesada vermedir, bozmadır. Hem sonra savaşacağımız Araplar, bizim akrabamız ve ırkımızdır" diyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Eğer hakimiyeti ele alırsanız sizden ancak dünyaya fesad çıkar. Çünkü sizler, gücünüz yettiği herkesi öldürür ve esir alırsınız. Hem sonra zaten aranızda savaş var. Kız çocuklarınızı öldürmeniz de, bir fesad ve akrabalığa riayetsizlik değil midir? Dolayısıyla sizin, bunları sebep olarak ileri sürmeniz, samimî ve doğru değildir. Kaldı ki Allah'ın emrettiği şey, hiç de böyle değildir. Binâenaleyh bu bir taattır" demek istemiştir.
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:88[88]

Fiili

fiili şu üç şekilde kullanılır:
1) Faili, beraberinde zikredilmiş mâzî fiil şeklinde. Nitekim dersin.
2) Mef'ûlü, beraberinde zikredilmiş fiil şeklinde... Nitekim dersin.
3) Kendisine ne fail, ne mef'ûl bitişmeksizin... Nitekim dersin. Bütün bunlar için tek bir izah söz konusu iken, bu ayetteki ifadenin ise pek çok izahı yapılabilir. Çünkü fiili, camid (çekimsiz) fiillerdendir. Bu fiile failin birleşmesi, mef'ûlün birleşmesinden daha evladır. Çünkü fail, fiilin bir parçası gibidir. İşte bundan ötürü, kendisinde dört hareke caiz değildir. Nitekim, fiillerinde böyledir. Ama ifadesinde dört hareke peşpeşe gelmiştir. Bir de, ister lâzım, ister müteaddî olsun, her fiilin bir faili vardır. Ama mef'ûl-ü bih için aynı şey söz konusu değildir. Binâenaleyh, failin fiile, yahut mef'ûl-ü bih'in fiile birleştirilmesi hususunda ifadeleri tıpkı, ve demen gibidir. Fakat bir kimsenin, "Belki kalkacaksın, kalkman umulur" ifadeleri, ihtiva ettikleri uzunluk sebebiyle bu hükmün dışında kalırlar.89[89]

İstifhamın Buradaki Manası

Bir ifadenin başındaki istifham, ifâdeyi takrir ve tekid eden bir istifhamdır. Çünkü, şayet Cenâb-ı Hak, istifhamsız olarak, sadece ihbarı bir sığayla "Demek siz idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız..." demiş olsaydı,
muhatap onu inkâr edebilirdi. Ama, istifham sîgasıyla ifade buyurunca, adeta sanki, "Ben sana şunu soruyorum; sen ise ancak, "Hayır" veya "Evet" diyerek cevap veriyorsun. O halde bu demektir ki bu, senin ve benim yanımda anlaşılmış ve kesinleşmiş bir şeydir" demek istemiştir.90[90]

Allah Hakkında Tereccî

kelimesi, bir şeyi beklemek, gözlemek, onun nasıl olacağını görebilmek... gibi şeyleri ifâde için kullanılır.
Halbuki Cenâb-ı Hak her şeyi bilen bir zâttır. (Daha niçin O, bu ifadeyi kullanmıştır?). Biz bu hususta, hem Kur'ân'da geçen "belki", hem de "onları almamanız için..." ifadeleri hakkında söylediğimiz şeyi söyleriz. Çünkü bazı kimseler buna, "Allah size, tıpkı, uman, imtihan eden ve neticenin nasıl olacağını gözleyen kimsenin muamelesi gibi muamelede bulunur.." manasını verirlerken, diğer bazıları da, buna, "Onlara bakan herkes,
onlardan bunun südûr edeceğini bekler" anlamını vermişlerdir.
Biz ise, bu ifadenin hakikî manasının kastedildiğini söylüyoruz. Bu böyledir, zira fiil (iş, davranış), aslında mümkün bir şey olduğunda, ona bakmak, onu gözlemek başka bir şeyi gerektirmez. Durum ancak, ondan, o şeyin bazan sadır olabileceği, bazan da olmayacağı biçimindedir. Binâenaleyh talep edilen bu iş için yapılan fili, onu yapan kimse ister o işin

---

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/106.
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/106-107.
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/107.

ondan sudur edeceğini bilsin, isterse bilmesin, bir ümid ve bekleme, umma üzere bulunmuş olur. Bunu şöyle bir misalle açıklayalım: Bir avı avlamak için tuzak kuran kimse, o hususta doğru sözlü bir kimsenin o hayvanın tuzağa düşeceğini haber vermesiyle ya da başka bir yolla bilse bile, bu onu, o beklenti ve ümit etme haleti ruhiyesinden kurtarmaz ve onun hakkında, "O bunu ümit ediyor; o bunun beklentisi içinde..." denilir.

Bu konudaki sözün özü şudur: "Şehâdet aleminde (görünür alem olan bu dünyada), beklentisi içinde olduğumuz şey hakkında, bizim kesin bir bilgimiz yoktur. Böylece, kişinin bu bilgisizliği, gözleyen kimsenin ayrılmaz bir vasfı gibi sanılmıştır. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Tam aksine, beklenti içinde olan kimse, sadece o işe nazaran, onun hakkında ister bir bilgisi olsun isterse olmasın, meydana gelmesi kesin olmayan bir işi bekleyip gözleyendir.91[91]

İş Başına Geçme Hali

Cenâb-ı Hakk'ın "Siz idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız" ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade, "velâyef'ten, "idareyi ele almak" anlamında olup, buna göre ayetin anlamı, "Eğer siz idareyi ele alır da, insanlar da sizin emrinize girerse, işte o zaman fesat işler, sıla-i rahmi kesersiniz.." şeklindedir.

b) Bu ifade, "yüz çevirmek" anlamında olan, "tevelfî etmek" kökündendir. Bu ikinci İzah, yukarda bahsettiğimiz şeye uygun olup, buna göre mana, "Sizler, savaşı terköttiniz ve kâfirlerin akrabalarınız olduğunu ileri sürerek, "Bunda fesat vardır, sıla-i rahimleri kesmek vardır!" dediniz. Halbuki, sizden südûr edenler, zaten bunlardır. Çünkü sizler, nitekim bu şey Arapların adeti olduğu üzere, en ufacık bir şey yüzünden dahi birbirlnizle vuruşur, dövüşürsünüz..." şeklinde olur. Birinci izahı, Hz. Ali (r.a)'nin, ayetin bu ifadesini, "tüvüllîtum" şeklinde okuması da tekid eder. Yani, "Şayet sizin idarenizi; zalim, katı ve cahil bir kimse ele almış olsaydı, onun sancağı altında yürürdünüz, onlarla birlikte yapacağınız ifsadı yapar ve sıla-i rahmi de keserdiniz... Halbuki, Hz. Peygamber, size ancak ıslah olmayı ve sıla-i rahimde bulunmayı emretmektedir. O halde daha ne diye savaştan geri duruyor da, böylece daha çok sapıklığa dalıyorsunuz.." demektir.92[92]

Lanete Hak Kazananlar

"Onlar öyle kimselerdir ki, Allah, onları rahmetinden tard etmiş de, (kulaklarını) sağır, gözlerini kör yapmıştır"
(Muhammed. 23).

Bu ifade, az önce bahsi geçmiş olan münafıklarla ilgilidir. Allah, onları, kendisinden ve bütün iyi ve güzel şeylerden uzaklaştırmış da, böylece onları sağır yapmıştır. İşte bu sebeple onlar, açıklamada bulunan kimsenin sözünü duyamazlar. Allah onları kör kılmıştır da, böylece ontar, dosdoğru yola tâbi olamamışlardır. Burada güzel bir tertib bulunmaktadır. Bu, onların ilmî sözleri dinleyip, o ilmî sözleri anlamamaları bakımındandır. Binâenaleyh onlar, bu ilmi sözleri anlayamamaları bakımından, Allah'ın kendilerini sağır ettiği sağırlardır. Amelde bulunmaları emredildiğinde de o ameli yapmadılar ve bunun, bir fesat ve sıla-i rahmi kesme olduğu bahanesini ileri sürdüler. Halbuki onlar, kendisinden nehyolunduklannda da aynı şeyi yapıyorlardı. Binâenaleyh onlar, içinde bulundukları durumu değerlendiremediler de, kendilerine İslâm'ı, sıla-i rahm'i emreden peygambere tâbi olmadılar.. Halbuki onları, ifsadı ve sıla-i rahmi kesmeyi emreden birisi çağırıp yönetseydi, onlar ona mutlaka uyarlardı. O halde bu demektir ki onlar, Allah'ın kendilerini kör yaptığı kör kimselerdir.93[93]

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/107.
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/107-108.
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/108.

Göz İle Kulağın Farkı

Bu ayette şöyle bir incelik bulunmaktadır: Allah Teâlâ, "onlan sağır yapto" buyurmuş, "onların kulaklarını sağ mastırdı" dememiştir. Halbuki, buna karşılık, "Allah onlann gözlerini kör yaptı" buyurmuş, "Allah onları kör etti" dememiştir. Bu böyledir, zira göz, görmenin aletidir. Dolayısıyla, o göze şayet bir musibet isabet ederse, görme olmaz. Ama kulağa, onu dilme, ya da kökünden kesme gibi bir belâ isabet ederse, kulak, sözü yine duyar. Çünkü kulak, dalgalanan hava çok bulunsun ve ansızın kulak zarına çarpıp da böylece, tıpkı güçlü bir sesin eziyyet vermesi gibi eziyyet vermesin diye, onda birtakım kıvrımlar ve girinti çıkıntılar bulunacak şekilde yaratılmıştır. İşte bu sebeple, hiç kulak ifadesine yer vermeksizin, "onları sağır etti" buyurmuş, gözü zikrederek de "onların gözlerini kör yaptı" buyurmuştur. Çünkü buradaki, "ebsar" kelimesi "göz, gözler" anlamındadır. Bu manaya olduğu için, Cenâb-ı Hak onu, çoğul olarak jU*? "gözler" şeklinde söylemiştir. Şayet masdar (görmek) anlamında olsaydı, çoğul olarak gelmezdi. Binâenaleyh, "sağır-sapma"da kulağın bir payı olmadığı için, "kulak" ifâdesine yer verilmemiş, gözün, görmede bir payı bulunduğu, hatta görmenin tamamen kendisi olduğu için, "göz" zikredilmiştir. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Cenâb-ı Hak, bu ayetin dışındaki yerlerde, kulakla ilgili belâ ve musibetlerden bahsettiğinde, o belâyı kulaklara nisbet eder ve ona, "vakra" "ağırlık" adını verir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir ayette, "Ve kulaklarımızda bir ağırlık vardır"(Fussiiet, 5); bir başka ayetinde de "Sanki onun iki kulağında bir ağırlık vardır..." (Lokman, 7) buyurmuştur. Vakra kelimesinin ifade ettiği mana, summ kelimesinin ifâde ettiği mananın altındadır. Taraş kelimesi de böyledir..94[94]

Kalblerdeki Kilitler

"(Öyle olmasa), Kur'ân'ı iyiden iyiye anla(yıp), hakkı tanımazlar mı? Daha doğrusu, onlann kalbleri üzerinde (kat kat) kilitler vardır" (Muhammed), 24).
Biz bu ayetin tefsirini şöyle birkaç mesele içinde vermeye çalışalım.95[95]

Kur'ân'ı Tefekkür

Cenâb-ı Hak, "onları sağır, gözlerini kör yapmıştır" buyurduğuna göre, daha nasıl onlar Kur'ân hakkında
tedebbür edebilirler? Ve daha nasıl Cenâb-ı Hak, "Kur'ân'ı iyiden iyiye anlamazlar mı?" buyurmuştur?.. Bu tıpkı, bir kimsenin kör olan bir kimseye, "Bak, gör"; sağır bir kimseye de, "İşit.." demesi gibi değil midir? (Nedersiniz?) Biz diyoruz ki, buna, sıra itibariyle biri diğerinden daha güzel olan şu üç açıklama ile cevap veririz:
1) Teklîf-t mâla yutak, caizdir. Çünkü Allah, iman etmeyeceğini bildiği kimseye de, İman etme emrini vermiştir. İşte aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hakk'ın bu kimseleri kör yapıp, düşünmeyi terketmelerinden dolayı da kınamış olması mümkündür.
2) Ayetin bu ifadesiyle, sadece o kimseler değil bütün insanlar kastedilmiştir.
3) Şöyle diyebiliriz: Bu ayet, bir önceki ayetin manasını ortaya koyar bir biçimde gelmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, "Bunlar, Allah'ın kendilerine lanet ettiği, yani kendisinden, yahut doğru olandan yahut güzel ve iyi olandan veyahut da bunların dışındaki güzel şeylerden uzaklaştırdığı kimselerdir" buyurmuştur. Böylece Allah, onları sağır yapmıştır. İşte bu sebeple onlar, sözün hakkatını duyamazlar. Allah onları kör kılmıştır; bu sebeple onlar, İslâm'ın yoluna tabî olamazlar. O halde onlar, şu iki şey arasındadırlar:
a) Kur'ân'ı düşünemezler; böylece de ondan uzaklaşırlar. Çünkü Allah Teâlâ onlara lanet etmiş, onları hayır ve doğru olan şeylerden uzaklaştırmıştır. Kur'ân ise, bu ikisinden daha

---

[94][94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/108-109.
[95][95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/109.

üstün bir sınıf, hatta daha kıymetli bir türdür.

b) Yahut da, Kur'ân'ı düşünürler de, ancak ne var ki, Kur'ân'ın anlamı, onların kalbleri kilitli olduğu için, kalblerine nüfuz edemez. Buna göre kelamın takdiri, "Onlar, mel'ûn ve Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış oldukları için Kur'ân'ı düşünemezler, yahut da, kalbleri üzerinde kilitler bulunduğu için, düşünseler bile, anlayamazlar" şeklinde olur. Tefsirin böyle yapılması halinde, biz, bu ayetteki, kelimesinin (daha doğrusu) manasına olduğunu söyleme ihtiyacı duymayız; tam aksine bunun, hakiki manada olmak üzere, istifham üzere getirildiğini, sözün ortasında varid olduğunu; hemzenin de kendi yerim aldığını, yani başta oluğunu; evet, fi ifâdesinin de, sözün ortasında bulunan kelimesinin başına geldiğini (yani, mutası! olan fi' 'e uygun şartların tahakkuk ettiğini) söyleyebiliriz.96[96]

Kelimesindeki Nekirelik

ifadesindeki nekireiiğin manası nedir? Biz deriz ki: Zem ah serî şöyle demiştir: "Burada şu iki ihtimal vardır:

a) Bunun, bu ifâdenin sıfatlanmış bir kelime olduğuna
dikkat çekmiş olması.. Çünkü, nekirenin sıfatlanması,
ma'rife olan kelimeninkinden daha uygundur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, "katı
veya karanlık olan kalbler üzerinde kilitler vardır" demek istemiştir.

b) Bunun, kısım, ba'ziyyet ifâde etmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bazı kalbler üzerinde kilitler vardır.." buyurmuştur. Çünkü nekire, umumîlik ifade etmez. Zira sen, "Bana, bazı adamlar geldi" dediğinde, bundan kısmilik anlamı anlaşılır. "Bana, o adamların hepsi geldi" dediğinde ise, bütün herkes manası anlaşılır.97[97]

İzafet Şekilleri

Biz diyoruz ki: yjti kelimesinin nekire olması, kalblerde bulunanı inkâra dikkat çekmek içindir. Bu böyledir, zira kalb, arif olduğunda, ma'ruf olur. Çünkü kalb, marifet için yaratılmıştır. Binâenaleyh, kalbte marifet olmadığında, o adeta bilemiyor demektir. Bu tıpkı bir kimsenin, ezlyyet veren kimse için, "Bu, insan değil, bir canavar!" demesi gibidir. İşte bundan dolayıdır ki, kalbler hakkında da, "Bu, bir kalb değil, bir taş!" denilmektedir.

Bu iyice anlaşıldığına göre, marifelik, ya eliflârn ile yahut da izafetle olur. Eliflâm' in sağladığı marifelik, ya cinsin marifeliği, yahut da and için olur. Burada, cinsin murad edilmiş olması mümkün değildir. Çünkü her kalbin üzerinde kilit yoktur. Burada, ahd'in marifeliği de kastedilmem iştir. Çünkü böylesi bir kalbe "kalb" denilmesi uygun olmaz. Bu marifeliğin izafet ile olmasına gelince, bunu şu şekilde ifâde edebiliriz: "Bazı kalbler üzerinde, kilitleri bulunur.." Böyle denilmesi de, umulan faydanın, onlara rücû etmemesi sebebiyledir. Bu durumda, o faydalar adeta, o kalbler için değilmiş gibi olur.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hak bir yerde bir başka yerde de buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: ifadesi, "mühürleme" ifadesinden daha beliğdir. İşte bu kalble hiç istifade edemedikleri için, izafet terkedilmiştir (yani denilmemiştir.)98[98]

Üçüncü Mesele

Bu mesele, ayetteki, ifadesi 'ya muzaf kılınarak getirilmiş olup, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı izafetsiz olarak
dediği gibi, izafetsiz olarak dememesinin hikmeti hakkındadır. Çünkü ekfal kelimesi, kalblerin ayrılmaz vasfıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, ekfal kelimesini, kalblere racî olacak zamire muzâf

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/109-110.

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/110.

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/110-111.

kılmıştır. Bu sebeple, adeta, o kilitler kalblere hass olmuş olurlar.
Sözün özü şudur: Cenâb-ı Hak "kalbler" kelimesini, o kalbler onlara fayda veremediği için, kalblerin sahiplerine raci olacak zamire muzaf kılarak dememiş; o kilitler, kalblere münasip olduğu için, kilitler İfâdesini kalblere râci olacak zamire muzâf kılarak, buyurmuştur. Ve yine biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hak bu ifadesiyle, hususî birtakım kilitler kastetmiştir ki, bu da, küfür ve inad kilitleridir.99[99]

Mürted Olanlar

"Muhakkak ki, kendilerine hidayet besbelli olduktan sonra, geriye dönenler (yok mu?) Şeytan onları fitleyip gevşetmiş, onlara mühlet verip oyalamıştır" (Muhammsd, 25).
Bu ifâde, ya Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarıyla ve peygamber olarak gönderilmesiyle ilgili olan hakikatin, Tevrat'ta kendileri tarafından anlaşılışından sonra mürted olan ehf-i kitaba; yahut da, kendilerine deliller açıklandığında, onları duyup da iman etmeyen herkese bir işarettir ki bunlar da, onun bir hak olduğunu bile bile, riyaset tutkularının, kendilerini, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tâbi olmaktan alıkoyduğu bir cemaattir.
"Şeytan onları fitledi, yani, gevşetti, mühlet verdi.." Yani onlar, "Biz yaşayalım; sonra iman ederiz" dediler. Bu ifâde, şeklinde de okunmuştur. Buna göre şayet, "imlâ ve imhâl ayni şeydir. Zira, vadeler (müddetler) ancak Allah'tan olur. Daha nasıl şeklinde okuyanın kıraati doğru olur? Çünkü, bu durumda uzun zaman veren, şeytan olur" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki açıdan cevap veririz:
a) Bu ifade ile, "Allah onlara mühlet verdi..' manası kastedilmiştir. Böylece okuyan kimse ifadesi üzerinde vakfetmiş olur.
b) Fitleyen de, aslında şeytan değildir. Bu fitleme işi şeytana Allah'ın onun eline ve lisanına böyle bir kudreti vermesi sebebiyle isnâd edilmiştir. Böylece o şeytan onlara uzun zaman vaad eder ve onlara, "Ömrünüz daha çok, riyasetinizden yararlanın. Sonunda iman edersiniz..." der. Bu ifade, yâ'nın fethası, hemzenin dammesi ile meçhul olarak şeklinde de okunmuştur.100[100]

Allah'dan Hiçbirşey Saklanmaz

"Bunun sebebi şudur: Çünkü hakikaten onlar, Allah'ın indirdiğini hoş görmeyenlere "Biz size, bazı hususlarda itaat edeceğiz" dediler. Halbuki, Allah, onların gizli konuştuklarını da biliyor" (Muhammed, 26).
Bazı müfessirler, bu ifadenin başındaki ... "bunun sebebi" ifadesinin, bir önceki ayette geçen mühlet vermeye işaret olduğunu ve mananın, "Bu mühlet verme, onların, Allah'ın indirdiğini hoş görmeyenlere (...) demiş olmaları sebebiyledir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu, Vâhldî'nin tercih ettiği görüştür. Bazıları da, bu kelimenin, bir önceki ayette geçen "süsleme - hoş gösterme" ifadesine işaret olduğunu söylemişlerdir. Şöyle de denebilir. Bu irtidâd (dinden dönüş), onların, "Biz size itaat edeceğiz' demiş olmaları sebebiyledir. Bu böyledir. Çünkü ayetteki, "Biz size bazı hususlarda itaat edeceğiz" ifadesinin, onların, "Biz, Muhammed'in bir peygamber değil, bir yalancı olduğu inancında size uyuyoruz. Ancak biz size, peygamberliğin, hasrın ve putların Allah'a ortak koşulmasını inkârı hususlarında muvafakat etmiyoruz" demeleri manasında olduğunu beyân edeceğiz. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s)'e İman etmeyen, başkasına imân etse de kâfirdir. Hayır, hayır. Hatta, Muhammed (s.a.s)'e iman etmeyen, Allah'a, O'nun peygamberlerine ve hasra da iman etmemiştir. Çünkü Allah Tealâ, mümkün olan o hasrı haber verdiği gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğunu da haber vermiştir. Bu da mümkündür. Binâenaleyh, Allah'ı, herhangi bir hususunda tasdik etmeyen, yalanını

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/111.
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/111-112.

Allah'ın bir başka şey hakkındaki sözüyle bertaraf edemez. Dolayısıyla da ne haşri, ne de herhangi bir peygamberin peygamberliğini kesin bir şekilde tasdik etmiş olmaz. Çünkü bunları tanıyıp bilmek tek birşey demektir.

Ayetteki, "Allah'ın indirdiğini hoş görmeyenler..." ifadesi ile, müşrikler ve münafıklar kastedilmiştir. Bununla yahudilerin kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü Mekkelıler, yahudilere, "Biz, Hz. Muhammed'ın sürülmesi, öldürülmesi ve taraftarlarının kılıçtan geçirilmesi hususunda size muvafakat ediyoruz" demişlerdir. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü ayetin bu ifadesinin, ehl-i hitab (yahudiler) manasında anlaşılması halinde, bu hoş görmeme işi, Allah'ın indirdiği ayetlerin bazılarıyla ilgili olması lazım gelirdi. Fakat biz, bu ifadenin müşriklerle ilgili olduğunu söylersek, bu daha genel ve kapsamlı olmuş olurdu. Çünkü müşrikler hem Allah'ın indirdiğini kerih görmüşler, hem bütün peygamberleri yalanlamışlar, hem de peygamberlik müessesesini hiç kabul etmemişlerdir.

Ayetteki, "Bizsize, bazı hususlarda itaat edeceğiz"ifadesi, "Muhammed'e imanla ilgili hususlarda size itaat ederiz. Binâenaleyh biz de iman etmiyoruz. Yani onu yalanlama hususunda sizinle beraberiz. Binâenaleyh sizin onu yalanladığınız gibi, biz de yalanlarız ve yine onu öldürme hususunda da sizinle bareberiz. Fakat Allah'a ortak koşma, putları O'na eş sayma, hasrı ve nübüvveti tamamen inkar hususlarında değil..." demektir.

Cenâb-ı Hak, "Halbuki Allah, onların gizli konuştuklarını da biliyor" buyurmuştur. Çoğu âlimler (müfessirler), "Bununla, onları bu sözleri gizliden gizliye konuştukları, ama Allah'ın bunları ifşa edip, Peygamberine (s.a.s) bildirdiği anlatılmak istenmiştir" demişlerdir. Fakat daha açık olan şöyle denilmesidir: "Allah Teâtâ onların ısrarını, yani onların kalblerinde bulunan ve Hz. Muhammed (s.a.s) doğru olduğunu gösteren düşüncelerini bilir. Çünkü onlar, Hz. Muhammed (s.a.s), kendi oğullarını tanıdıkları gibi, çok iyi biliyorlardı." "Israr" kelimesi, hemzenin kesresi ile, masdar olarak okunmuştur. Bu kıraata göre, bizim verdiğimiz mana açıktır. Çünkü onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğunu gizlemeye çalışıyorlardı. Fakat "irtidâd edenler" ifadesiyle münafıkların kastedildiğini söylememiz halinde, münafıklar, savaşan kâfirlere, "Biz, bazı hususlarda size itaat edeceğiz" diyorlar ve onların mağlub olmaları halinde, bu düşüncelerinden cayacaklarını gizliyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, onların bu halini anlatmak için, "Eğer Rabbinden bir nusret gelirse, mutlaka Biz sizinle beraberiz" derler"(Ankebût, 10) ve "Korku geldiği zaman, sizi keskin dilleriyle incitirler" (Ahzab, 19) buyurmuştur.[101][101]

Feci Can Verişleri

"Artık melekler, onların yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırken, halleri nice olacak?" (Muhammed.27).

Bil ki Allah Teâlâ, "Halbuki Allah onların gizli konuşmalannı da biliyor" buyurunca, "Onlar hep böyle gizti gizli konuştuklarını Allah da, onların gizli konuştuklarını şimdilik açığa vurmadığını farzet Ana onlar ölürken bu iş nasıl saklı kalacak?" demek istemiştir. Yahut diyoruz ki Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Allah onların gizli konuşmalarını biliyor. Farzet ki onlar çarpışma ve süngüleşme bulunan savaşı tercih ettiler. Fakat bu, her iki durumda da mü'minler için bir netice ifade etmektedir. Çünkü eğer gâlib olurlarsa, dünyada ganimet, ahirette de mükâfaat; mağlub olurlarsa, şehâdet ve mutluluk... Binâenaleyh ya melekler o münafıkların yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını aldıkları zaman halleri nice olur?" Zira çarpışma halinde bazan olur ki insan hasmını bozguna uğratır, fakat yüzü ve ensesi salim kalabilir. Eğer bozguna uğratmazsa ve sabru sebat gösterirse darb yüzüne olur. Şayet sebat etmez ve bozguna uğrarsa -başı kurtulsa da yüzü ve ensesi salim kalır. Şayet burası kurtulursa darb sadece ensesine olur. ölüm günü ona hiçbir yardım ve hiçbir sığınak olmaz. Yüzü de, sırtı da dövülür. Bu eziyetten nasıl kurtulabilir. Nasıl olur da bu büyük azabı seçerler?[102][102]

---

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/112-113.

Gazab Sebebine Uyma

"Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar gerçekten Allah'ı kızdıran şeylere tabî oldular ve O'nun rızasından hoşlanmadılar. O da, bunların amel ve hareketlerini boşa çıkardı" (Muhammed, 28).

Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, bir önceki ayetinde yüze ve kıçlara vurmadan bahsetmiş ve daha sonra da İki şeyi, yani Allah'ı kandıran şeylere tabi olmayı ve O'nun rızasından hoşlanmamayı zikretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak âdeta, bu iki işi karşılaştırmış ve "melekler, onlar Allah'ı kızdıran şeylere yöneldikleri için onların yüzüne vururlar. Çünkü birşeyi olabilir sayan ona yönelmiş demektir; onlar, kendisinde Allah'ın rızasının olduğu şeyden yüz çevirdikleri için melekler onların kıçlarına vururlar. Çünkü birşeyden hoşlanmayan, ondan yüz çevirir" buyurmuştur.[103][103]

Kızdıran Şeyler

Ayetteki, "Allah'ı kızdıran şeyler..." ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i İnkârdır. Allah'ın razı olduğu şey ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'i kabul edip, müslüman olmaktır.

b) Allah'ı kızdıran şey, küfür; O'nun razı olduğu şey ise İmandır. Bunun delili, "Eğer inkâr ederseniz, (bilin ki) Allah sizden müstağnidir ve kulları için, küfre razı olmaz. Ama şükrederseniz, sizin için bundan hoşlanır" (Zümer, 7) ayetidir. Yine Cenâb-ı Hak, "İman edip, salih ameller işleyen kimseler yok mu, işte onlar en hayırlı kimselerdir... Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'dan..." (Beyyine, 7-8) buyurmuştur.

c) Allah'ı kızdıran şey, şeytanın (kötülükleri) hoş göstermesi; razı olduğu şey ise, delillere ve Kur'ân'a dayanmaktır. Buna göre eğer, "Onlar, Allah'ın rızasından hoşlanmadıklarını söylemiyorlardı, aksine "Bizim üzerinde bulunduğumuz hal, Allah'ın rızasına uygun. Biz ancak Allah'ın rızasını istiyoruz" diyorlardı. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü müşrikler bile, şirkleri hususunda, "biz bununla Allah'ın rızasını kazanmayı istiyoruz" diyorlardı. Çünkü onlar "Putlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" ve "Bize şefaatçi olsunlar diye ibadet ediyoruz" diyorlardı.

Binâenaleyh diyoruz ki: Bu ayet, "Onlar, Allah'ın razı olacağı şeyleri kerih görüyorlardı" manasındadtr. Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, "Allah'ı kızdıran şeyler" buyurmuş, buna mukabil, "Allah'ı razı edecek şeyler..." buyurmam ıştır. Çünkü Allah'ın rahmeti, herşeyden ileridir. Dolayısıyla Allah için sabit derin bir rahmet söz konusudur ki rahmet, rıza-ı ilâhinin kaynağıdır. Allah'ın gazabı ise, sonradır. Çünkü Allah'ın gazabı, yapılan bir günahtan ötürü olur. İşte bu sebepten ötürü, Allah Teâlâ, ayette "Allah'ı razı edecek şeylerden" yerine, "O'nun rızasından..." buyurmuştur. Çünkü Allah'ın rızası, her zaman bulunan, herşeyden önce gelen bir vasıftır. İşte bu sebeple, gazabının var olması, rızasının var olması gibi olmadığına bir işaret olsun diye, (masdar olarak), "Allah'ın gazabı" yerine, "Allah'ı kızdıran şeyler... "buyurmuştur. İşte bu incelikten ötürü Cenâb-ı Hak, lian ayetinde, kadınla ilgili kısımda, "Beşinci (yeminde de), "Eğer o doğru söyleyenlerdense, Allah'ın gazabı kendi üzerine olsun" (der)"(Nur, 9) buyurmuştur. Bu ayete izafetle, "Allah'ın gazabı" ifadesi kullanılmıştır. Çünkü (ayette) erkeğin lanet okuması, sözü ve yemini ile hanımının zina ettiğini söylemesinden öncedir. Böyle kötü bir iş yok iken, Allah'ın gazabı söz konusu değildir. Halbuki Allah'ın rızası, fiilin kendisinden kaynaklandığı bir vasıftır. Allah'ın gazabı ise, kişinin fiilenden dolayı ortaya çıkan bir durumdur.

Buna şöyle bir misal verebiliriz: Kerem (cömertlik) kalbine iyice kök salmış kerim kimseyi, bu

---

[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/113-114.

[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/114.

keremi, iyi işler yapmaya sevkeder. Binâenaleyh kötülük yapan kişi çok kötülük yaptığında, bu kerim zâtın gazabı, kendisinde bulunan bir sıfattan kaynaklandığı için değil, aksine kötü kişinin kötülüğünden Ötürü ortaya çıkmış olur ve onun halini düzeltmek, diğer insanları aynı kötülüğü yapmaktan menetmek için olur. İşte bundan ötürü, "O kerimdir. Onun keremi, içinde bulunan güzel huylardan Ötürüdür. Fakat falanca onu kızdırdı da, bundan dolayı ondan gazab sâdır oldu" denilir. Böylece gazab, kızdıranın fiilinden dolayı o kerim zatta sâdır olan bir şey; güzel fiiller İse, o kerimin bizzat kereminden kaynaklanan birşey sayılmış olur.
Binâenaleyh kerîmdeki gazab bir fiilden sonra, iyi fiilleri ise, kereminden sonradır. İşte bundan hareketle, ayetteki, "Onlar gerçekten Allah'ı kızdıran şeylere tabî oldular ve O'nun rızasından hoşlanmadılar" ifadesinin inceliği anlaşılır.
Cenâb-ı Hak sonra, "Onlar Allah'ın rızasını elde etmeye uğraşmadıkları, aksine şeytanın ve putlarının hoşnudluğunu elde etmeyi istedikleri için, Allah onların "amel ve hareketlerini boşa çıkardı'' buyurmuştur.104[104]

Allah Sırlarını Faş Eder

"Yoksa kalblerinde hastalık bulunanlar, Allah'ın, kinlerini asla (meydana) vurmayacağını mı sandılar" (Muhammed, 29)105[105]

Edatı Hakkında

Ayetin bu ifadesi, münafıklara işarettir. Ayetin başındaki (yoksa) edatı, istifham manasına alınacak olursa, ikinci bir istifham cümlesi olmalıdır. Çünkü fi edatı, em-i muttasıla kabul edildiğinde, daha önce başka bir İstifham cümlesinin geçmiş olmasını gerektirir. Nitekim Arapça'da, "Zeyd mi evde, yoksa Amr mı?" denilir. Fakat em-i munkatta, bunu gerektirmez. Nitekim Arapça'da, "Bu, Zeyd'dir, daha doğrusu Amr'dır" denildiği gibi, aynı manada da denilir.
Müfessirler, bu edatın, em-i munkatıa olduğu kanattndadıriar. Bunun, istifham için, yani em-i muttasıla olduğu da söylenebilir: Bu durumda, önce geçen soru cümlesi ise, "Halbuki Allah onların gizli konuşmalarını bilir" ayetinden anlaşılan husustur. Cenab-ı Hak buna göre sanki, "Kâfirler, Allah'ın, onların gizli konuşmalarını bilemeyeceğini mi sanıyorlar, yoksa münafıklar, Allah'ın, onlann gizli gizli konuştuktan şeyleri ortaya çıkarıp ifşa etmeyeceğini mi sanırlar?" Bu iki sanış da, kısırdır-yanhştır, Allah onların hepsini bilir, hepsini ortaya çıkarır" buyurmuştur. Bunun böyle olduğunu, şu husus da te'yîd eder. Em-i munkatıa, neredeyse sözün başında hiç gelmez. Ootayroyte da, dokudan doğruya, denilemeyeceği gibi, de denilemez.
Ayette geçen "çıkarma" fiili, "ortaya koyma, açığa çıkarma" manasına olup, kin, garaz, hastalık (nifak) gibi manalara gelip, müfredl, şeklindedir.106[106]

Münafıkların Hz. Peygamber (s.a.s)'e Bildirilmesi

"Eğer biz dilersek, sana onları mutlaka gösteririz ve sen de onları elbette simalarından tanırsm, mutlaka sözlerinin üslubundan bilirsin. Allah amellerinizi bilir" (Muhammed, 30).
Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa kalblerinde hastalık bulunanlar, Allah'ın kinlerini asla (meydana) vurmayacağını mı sandılar" ayetinden, "Allah onların kalblerindeki gizli niyetleri ortaya çıkarıp, sırlarını ifşa eder" manası anlaşılınca, sanki birisi, "öyle ise, niçin ortaya koymamış?" demiş de, Cenâb-ı Hak buna karşı, "Büyüklerin sırları, onlardan korkulduğu için ifşa edilmediği gibi, onlardan duyulan endişeden ötürü değil, sırf muradımız böyle olduğu için, onların sırtarını fâş

---

[104] [104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/114-116.
[105] [105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/116.
[106] [106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/116.

etmeyi sonraya bıraktık. İsteseydik, onları sana hep bildirirdik, yani bizim için bu hususta hiçbir engel yoktur" buyurmuştur.

Ayetteki, "gösterme" kelimesi, Öğretmek bildirmek, anlatmak manasınadır. fö'fb ifadesi, ek bir manayı (inceliği) anlatmak için gelmiştir. Şöyle ki: Bazan ta'rif kelimesi kullanılır, fakat bu bildirme, muhatapta bir bilgi sebebi olmayabilir. Nitekim Arapça'da, "Ben ona bildirdim, fakat bilmedi; anlattım, fakat anlamadı" gibi ifadeler kullanılabilir. İşte bu sebepten dolayı, Allah Teâlâ burada, bu öğretme ve bildirmenin kuvvetli oluşuna işaret için, buyurmuştur, ki, "Biz onları, sayesinde iyice öğrenip bileceğin bir tanıtımla tanıttık" demektir. Bu ifadedeki lâm şart edatının cevabının başına gelmiş lâm olup, tıpk 'daki lâm gibidir. Bu tanıtma isinin, Allah'ın dilemesine göre olduğuna işaret için, bunun başına lâm gelmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak bu tanıma, bilip Öğrenme işinin, tanıtma ile hemen meydana geldiğini bildirmek ve böylece de bu tanıtmanın çok iyi bir tanıtma olduğunu ifade için, sanki, "isteseydi sen onları tanırdın" buyurmuştur ki bu, "isteseydik sana, sonraya kalan bir intikalle değil, anında meydana gelen bir tanıma ile tanıtır, öğretirdik" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesindeki lâm'a gelince, bu mahzuf bir kasemin cevabıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Muhakkak ve muhakkak bilirdin, vallahi; andolsun!" buyurmuştur.[107][107]

Söyleyişlerinden Tanıma

Cenâb-ı Hakk'ın, "sözlerinin üslubundan" ifadesi hakkında birkaç izah şekli bulunur:

a) Yani, "sözün manasından-". Buna göre, kavi "söz" kelimesinden muradın, "onların sözünün üslubundan.." şeklinde olması muhtemeldir. Yani, "Muhakkak ki son, onlar, mâna ve fetvası nifak olan şeyi, meselâ, zafer müyesser olduğunda, "Muhakkak ki, biz de sizinle beraberiz.."; "Eğer Medine'ye geri dönersek, en aziz
olanımız en zelil olanı muhakkak çıkaracaktır.." ve "Muhakkak ki evlerimiz, açıktır.." vb. şeklindeki ifadeleri sarfettikterinde, (onları) sözlerinin manasından bilirsin.."

Buradaki "söz"den muradın, Allah Teâlâ'nın sözü olması da muhtemeldir. Yani "Allah Teâlâ, meselâ, "Mü'minler ancak, Allah'a ve Resulüne iman edenler ve onun maıyyetinde cem 'iyyetii bir iş üzerinde bulundukları vakit... gitmeyenlerdir" (Nûr. 62) ve "Mü'mİnler ancak şu kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürelderi titrer" (Enfal ,2) vb. ayetlerinde olduğu gibi, kendisinden, münafıkların hallerini anlayacağın bir ifâde buyurduğu zaman, sen onları, Allah'ın sözünün üslûbundan tanırsın" demektir.

b) Yanıı "Onlar, inanmadıkları şeyi söyleyip de, meselâ, "Şehâdet ederiz ki, Sen muhakkak ki Allah'ın peygamberisin.." dediler. Allah da bilir ki, sen elbette ve elbette O'nun peygamberisin. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduğunu da biliyor"(Münafikun, 1) "Hakikaten evlerimiz açıktır.." diyorlar"(Ahzab, 13) "Halbuki onlar, andolsun, arkalarına dönmeyeceklerini daha evvel Allah'a karşı teahhüd de etmişlerdi..."(Ahzâb, 15) vb. ayetlerin de ifâde ettiği gibi, sözlerini eğip büktüklerinde, sen onları, sözün doğrudan sapmasından tanır ve bilirsin" demektir.

c) "Sözdeki, ancak Hz. Peygamber'in anlayacağı, başkasının anlayamayacağı incelik ve nükteden..." anlamındadır. Bu da yine iki şeye muhtemeldir. Hz. Peygamber (s.a.s) münafığı biliyordu; ancak, Allah, onların içyüzlerini açığa vurma hususunda ona izin verince, böylece de onu, cenaze namazlarını kıldırmaktan ve kabirleri başında duâ etmekten men edinceye kadar, o münafığın durumunu açığa çıkarmıyordu.[108][108]

Simadan Tanıma

Ayetteki, kelimesine gelince, açık olan, bununla kastedilenin şu olduğudur. "Allah Teâlâ şayet dilesoytii, onların yüzünde bir alâmet halkeder, ya da onların biçimini başka bir hale sokar mesh ederdi.." Cenâb-ı Hakk'ın, "Dileseydik, onları oldukları yerde suratlarını değiştirip (...) "(Yasin, 67) ayeti de buna işaret eder. Nitekim rivayet olunduğuna göre, bir grup münafık, alınlarında, "Bu münafıktır!" olduğu halde sabahlamıslardır..

---

[107][107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/117.

[108][108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/117-118.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah amellerinizi bilir" beyanı, mü'minler için bir va'd olup, onlann durumunun, münafıkların durumundan farklı olacağını beyan etmektedir: Zira münafığın, amel olunmayan mürr-'et sözü varken, mü'minin ise, ameli vardır ve onu söylemez. Onun sözü, ancak ve ancak teşbihtir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbimiz, unutursak, ya da yanılırsak, bizi muaheze etme" (Bakara, 286) ve "Rabbimiz, günahlarımızı bize bağışla ve hataîanmızı bizden sil"(Al-i İmran, 193) ayetleri de buna delâlet eder. Mü'minler salih amellerde bulunurlarken, bir taraftan da, ürpererek ve bağışlanmalarını ümid ederek, hatalarını konuşurlar.. Münafık ise, "Biz de sizinleyiz" (...), "Bedeviler, "iman ettik" dediler..." (...) ve "insanlardan bazıları, "iman ettik" der" (...) ayetlerinin de ifade ettiği gibi, iyi şeyleri söyler durur, fakat kötü fiiller işler... İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Allah onların boş sözlerini duyar; sizin de ey mü'minler, salih amellerinizi bilir. Onları, zayi etmeyecektir.." buyurmuştur.109[109]

İmtihan

"Andolsun ki, sizi imtihan edeceğiz. Ta ki, içinizden mücahidleri ve sabr-u sebat edenleri belirtelim. Haberlerinizi açıklayalım" (Muhammed. 31).

Bu "Biz size muhakkak ki, vaki olması kesin olmayan, ama, meydana gelmesi de gelmemesi de muhtemel olan şeyi emredeceğiz... Tıpkı, imtihan eden kimsenin yaptığı gibi.." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, "mücahit olanları, olmayanlardan ayırıp belirtelim de, böylece (onun durumu), sehâdet bilgisinin sahasına da girsin" anlamındadır. Zira Allah bunu, sonsuz gayb bilgisiyle bilmektedir... Biz, daha önceleri, imtihan etme ve sınamanın ne olduğunu, ifâdesinin ne anlama geldiğini zikretmiştik.. Mücahld'in "cihâda atılanları" anlamındadır. Sablrln ise, "aikalannı dönmeyerek, sebat eden kimseler.." anlamındadır.110[110]

Haberlerin İncelenmesi

Ayetteki, "Haberlerini açıklayalım" cümlesi, birkaç manaya muhtemeldir.

1) Cenab-ı Hakk'ın, münafıktan naklen buyurduğu, "iman ettik" ifadesi.. Zira, bu haber hem münafıktan, hem de mü'minden meydana gelmiştir.. Ancak, kimin doğru, kimin de yalan söylediği, cihadla bilinip anlaşılır. Nitekim Allah Teâlâ, "İşte bu kimseler (yok mu?). Onlar, doğruların ta kendileridir" (Hucurat, 15) buyurmuştur.

2) Onların, "Halbuki onlar, andolsun, arkalarsna dönmeyeceklerini daha evvel Allah'a karşı taahhüd etmişlerdi" (Ahzab, 15) ayetinde ifade edilen, sırtlarını dönmeyeceklerine dair, onların haber vermeleridir. Binâenaleyh mü'min, ahdini, aynen yerine getirmiş, arkadaşlarıyla beraber, Allah'ın yolunda, "birbirine kenetlenmiş bir bina gibi"(Saf, 4) savaşmış; münafık ise, ufacık bir nida ve sesten rahatsız olup, savrulan toz-toprak gibi olmuştur.

3) Mü'minin,Cenâb-ı Hakk'ın, Muhakkakki, Mescidi Haram'a gireceksiniz.." (Fetih, 27), "Muhakkak ki, ben galip geleceğim; peygamberlerim de..." (Mücadele, 21) ve "Muhakkak ki bizim ordumuz; evet, muhakkak ki onlar galip gelecekler" (Saffat, 173) ayetlerinde de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den duyulmuş doğru, gerçek; münafığın da, Cenâb-ı Hakk'ın, onların hakkında "Medine'de asılsız haberler yayanlar.."(Ahzab, 60) buyurduğu gibi, işte asılsız haberleri vardır. Binâenaleyh, savaş olduğunda, at kosturulduğunda, doğru olan haberler, asılsız olan haberlerden ayrılır, ortaya çıkar.111[111]

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/118.

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/119.

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/119.

Bile Bile Sapanlar

'İnkâr edip de, Allah yolundan sapanlar, hidâyet yolu kendilerine besbelli olduktan sonra bile, Peygamber'e muhalefet edenler, Allah'a hiçbir surette zarar veremezler. O, bunların amellerini hep boşa çıkarır"
(Muhammmed. 32).
Bu ifadede kimlerden bahsedildiği hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Bunlar, ehl-f kîtab olan Kurayza İle Benû Nadîr'dir.
b) Bunlar, Kureyş kâfirleridir. Birincisinin delili, ayetteki, "hidayet (yolu) kendilerine besbelli olduktan sonra bile..." ifadesidir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğunun, ehli kitab tarafından da anlaşılıp bilindiği ileri sürülmüştür. Ayetteki, "Allah'a ... zarar veremezler" cümlesi, bir tehdit olup, manası, "Onlar, bu muhalefetin, peygambere karşı olduğunu ve böylece ona muhalefet ettiklerini zannederler. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Tam aksine bu muhalefet, Allah'a karşı yapılmış bir muhalefettir. Çünkü, Muhammed (s.a.s), Allah'ın resulüdür ve görevi, sadece tebliğde bulunmaktır. Binaenaleyh, eğer onlar zarar verirlerse, bütün peygamberlere zarar vermiş olurlar. Allah, kâfirin küfrü, fasığın fışkı sebebiyle zarara uğramaktan münezzehtir. Ayetteki, "O, bunların amellerini hep boşa çıkarır.." cümlesinin manası malumdur.
İmdi, eğer, "Bu sûrenin başında, Allah Teâlâ'nın, onların amellerini boşa çıkardığı, "habt" ettiği hususu geçmiş idi. Binâenaleyh, o ameller daha nasıl, gelecekte boşa çıkarılacaktır?!" denilirse, biz diyoruz ki: Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:
a) Bu sûrenin başında bulunan, "Küfredip, Allah'ın yolundan sapan, saptıranlara ... gelince...(Muhammed, 1) ifadesinden, müşrikler kastedilmiştir. Ta işin başından, onlar, amellerini iptal etmişler ve amelleri, bir şeriat üzere olmaksızın cereyan etmiştir.. Buradaki ifâdesinden ise «hl-i kitab kastedilmiş olup, onların, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden Önce, kendi şeriatlarına göre işlenmiş bir takım amelleri var idi. Böylece Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlamaları yüzünden, onların amellerini boşa çıkarmış ve haşr'e, diğer peygamberlere ve tevhide iman etmeleri onlara fayda vermemiştir. Müşrik kâfir, amelini herhangi bir şeriat üzere olmaksızın İşlediği ve haşri de kabul etmediği için, onun ameli boşa çıkarılmıştır.
b) Bu ayette geçen "ameller" sözüyle, onların, savaş hususundaki tuzak ve hileleri, desiseleri kastolunmuştur. Çünkü böyle bir tuzak kurma işi, onlardan sudur etmiş, amel haline gelmiştir. Allah ise, zaferini, mü'minlere ihsan ettiği için, o amelleri mutlaka ibtal edecektir. Bu sûrenin başında geçen "ameller" sözüyle ise, onların güzel ve iyi sandıkları şey kastolunmuştur.112[112]

Amelinizi Boşa Çıkarmayın

"Ey iman edenler, Allah'a İtaat edin, Peygamber'e itaat edin; amellerinizi boşa çıkarmayın..." (Muhammed, 33).
Ayetteki atıf, yani, "Peygambere itaat edin" ifadesinin öncekine atfedilmesi, müsebbebin sebebine atfedilmesi kabilinden olup, Arapça'da (bu manada), "Otur, rahat et; kalk ve yürü.." denilir. Çünkü, Allah'a itaat, Resule itaata götürür. Bu, ilimden sonra amelin bulunacağına bir işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey iman edenler, hakkı anlayıp, tanıdınız; öyleyse, hayır işleyin" demek istemiştir.
Ayetteki, "amellerinizi boşa çıkarmayın" hitabına gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Üzerinde olduğunuz şeye devam edin, onu sürdürün. Müşrik olmayın; şayet olursanız, amelleriniz boşa çıkar.. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta, (Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben), "Şayet şirk koşarsan, muhakkak ki amelin boşa gider" (Zümer, 65) buyurmuştur.
2) Ehl-i kitabın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlamaları ve ona isyan etmeleri yüzünden

---

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/120-121.

amellerini ibtal edip boşa çıkarması gibi, "Ey iman edenler, sizler de Resûie taatı bırakmanız yüzünden, amellerinizi boşa çıkarmayın.." Bu manayı, "Ey iman edenler, seslerinizi yükseltmeyin.. Sonra, siz farkına varmadan amelleriniz boşa çıkar" (Hucurat, 2) ayeti de teyid eder.

3) Bu, "Basa kakarak ve eziyyet ederek, yaptığınız iyilikleri boşa çıkarmayın" demek olup, bu tıpkı "Müslüman olmalarını senin başına kakarlar. De ki, "Müslüman oluşumu benim başıma kakmayın.." (Hucurat, 17) ayeti gibidir. Bu böyledir, zira, yaptığı taatı, Resulün başına kakan kimse adeta, "Bunu, ben, senin gönlünü almak İçin yaptım. Şayet, sen bundan hoşnut olmasaydın, ben bunu yapmazdım" demiş gibi olur ki bu, ihlâsa aykırı bir tutumdur. Halbuki, Allah ancak, hâlis (her türlü şaibeden arınmış) amelleri kabul eder..113[113]

"Küfredip de, Allah yolundan sapan, sonra kâfir olarak ölenler (yok mu?) Allah onlan kesinlikle bağışlamaz"

(Muhammed, 34).

Allah Teâlâ, şirki bağışlamayacağını, şirkin aşağısında kalan günahları ise, dilemesi halinde bağışlayacağını beyan etmiştir ki, böylece, herhangi bir kâfir, amelleri batıl olsa bile, Allah'ın lütfunun devam ettiğini; kendisini amelleri mukabilinde bağtşlamasa bile, lutfu ve fadlı ile bağışlayacağını zannetmesini..114[114]

Zillet Göstermeyin

"Onun için, (düşmana karşı) gevşek davranmayın. Siz daha üstün durumda iken, düşmanları, zillet göstererek sulha davet etmeyin.. Allah sizinle beraberdir. Amel ve hizmetlerinizi asla eksiltmez..." (Muhammed, 35).

Allah Teâlâ, kâfirin, şeklen güzel görünen amelinin boşa çıkarıldığını; günahların en çirkini olan günahlarının da bağışlanmayacağını beyan buyurunca, kâfirin, ne dünyada ne de ahirette bir saygınlığının olmayacağını beyan buyurmuş, "Resule itaat ediniz" fermanı ile, ona itaati; "gevşemeyiniz.." yani "emirde ciddiyetin; cihad da, gayret ve çaba gösterilmesini sebep ve gerekçeleri tahakkuk ettikten sonra acziyyet göstermeyin" hitabıyta da, savaşmayı emretmiş, böylece de, ,

"Onun İçin, gevşek davranmayın, (...) sulha davet etmeyin" buyurmuştur ki, ayetteki bu sıra, son derece güzeldir.

Bu böyledir, zira Cenflb-ı Hakk'ın, "Allah'a ve Resulüne itaat ediniz" emri, savaş hususunda sa'y-ü gayret etmeyi gerektirir. Çünkü, Allah'ın ve Resulünün emri, cihad konusunda varid olmuştur. Mükellefler ise, itaat etmekle emrolunmuşlardır. Binâenaleyh bu, mükellefin za'f göstermemesini, tenbel olmamasını, gevşememesini ve vakur olmasını gerektirir.

Bu gerekçelerden sonra, bazen bir mani ortaya çıkıverir de, netice gerçekleşmeyebilir. Savaşa mani olan şey, ya uhrevî, ya da dünyevî otur. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak uhrevî olanını zikretmiştir ki bu da, kâfirin, ne dünyada ne de ahirette bir saygınlığının olmadığını ifade etmesidir. Çünkü kâfirin, dünyada ameli yoktur. Ahirette de, kendisi için bir af söz konusu değildir. Binâenaleyh, sebep bulunur da mani de olmazsa, neticenin meydana gelmesi gerekir. Cenâb-ı Hak, dünyevî işlerin, bunu yapmaya mani olmaması gerektiğine bir işarette bulunmak için, dünyevî engeli, ayette, "gevşemeyin.." ifâdesinden önce getirmemiştir. Binâenaleyh, "Gevşemeyiniz, zira muzafferiyet sizin lehinizedir. Yenilebileceğinizi anlamanız hafinde dahi, sizin, ilahi emre ve sebata sarılmanız gerekir.

Bundan sonra Cenâb-ı Hak, dünyevî engelin, bir mana oluşturmaması gerektiğini beyanın yanısıra, böyle bir engelin (gerçek manada) mevcut olmadığını, "Çünkü sizler daha üstünsünüz" demek suretiyle beyan etmiştir. kelimelerinin, ref hallerinde, asıllarının nasıl olduğu bilinir. Çekim esnasında bu durumu nasıl aldığı ise malûmdur; çünkü, bunların asılları,

---

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/121.

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/122.

normal, çoğul şeklinde, biçimindedir. Derken, yâ harfi, illet harfi olup, kendisinden önceki harf de harekeli olduğu için, sakin kılınmış, vâv da zâten sakin olduğundan, böylece iki sakin bir araya gelmiştir. Bu durumda ya bunlardan birisini mutlaka hazfetmek, ya da harekelemek gerekmiştir. Bunlardan birisini harekelemek, kaçınılmak istenen mahzura yeniden düşmek olur. Binâenaleyh, hazfetmek gerekir. Vâv da, ancak kendisinden anlaşılan bir mana, yani çoğulluk manası vardır. Dolayısıyla, yâ harfi hazfedilmiş, böylece de geriye şekli kalmıştır. İşte bu delile, bu kelimelerin cer halindeki durumları ve şeklinde olur.

Ayetteki, "Allah sizinle beraberdir" ifadesi, mükellefi, kendisini beğenmekten, sadece kendisini görmekten alıkoyan bir yol gösterme ve irşâd ifadesidir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, "sizler daha üstünsünüz" deyince, bu bir böbürlenme sebebi olmuş oldu.. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, "Allah sizinle beraberdir" buyurmuştur ki, bu, "Bu, sizin kendinizden kaynaklanan bir şey değildir. Tam aksine, benden, Allah'tan kaynaklanan şeylerdir" demektir.

Yahutta, biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hak, "Sizler daha üstünsünüz" buyurunca, böylece mü'minler, kâfirlerin çokluğu ve ihtişamı karşısında, kendilerinin zayıf olduklarını, sayıca az olduklarını gördüler de, böylece bazı mü'minlerin gönlüne, "Bu üstün gelme nasıl olacak ki?!.." şeklinde bir duygu geliverdi de, işte bundan ötürü Allah, "Allah sizinle beraberdir" buyurdu da, böylece onlar için, artık üstünlüğün kendileri yanında olduğuna dair bir şek ve şüphe kalmadı.. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben, muhakkak ki gâlib geleceğim; resullerim de..."(Mücadele, 21) ve "Muhakkak bizim ordumuz herhalde onlar galib geleceklerdir" (Saffat 173) buyurduğu gibidir.

Ayetteki, "Amel ve hizmetlerinizi asla eksiltmez.." beyanı, başka bir va'di ifâde eder. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, "Ben sizinle beraberim" buyurunca, bu ifâde ile ilahî yardımın, onlar sebebiyle değil, Allah sebebiyle olduğu anlaşıldı.. Buna göre de birisi sanki, "Benden, itibare alınacak bir amel sudur etmedi; dolayısıyla da, bir tazime müstehak değilim" dedi de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara yardım edenin Kendisi olduğunu, ama buna rağmen, onların amellerinden herhangi bir şeyi noksan (aştırmayacağını ifade buyurdu. Böylece o muzafferiyet, adetâ sanki, onlar sebebiyle ve onlardan kaynaklanan bir şey olmuş oldu da, bunun üzerine Cenâbı Hak, "Sanki, bütün bunlan müstakil olarak sizler yaptınız.. Dolayısıyla da Ben size, bu işi bağımsız olarak ve tek başına yapan kimsenin mükâfaatı kadar ücret vereceğim.." buyurmuştur, fiilin masdan olan tire kelimesi, noksanlaştırmak anlamında olup, kendisine faydası olacak şeyin, kendisinden noksanlastırıldığı kimseye denilmesi de bu manadadır. Böylece adeta Cenâb-ı Hak, "Savaş esnasında, eğer kâfirlerden birisi ölürse, onların hem toplulukları hem de amelleri noksanlaştınımış olur. Zira, böylece onların sayılan eksilmiş, hem de amelleri boşa gitmiştir. Mü'min kimse ise, şayet sehîd olursa, mü'min cemaatin sayısı noksanlaşmış olur, ama ameli noksantaşmaz" buyurmuş olur. Onların sayılan da "noksanlaşmış olmaz, çünkü, şehîd edilen kimse, diridir, rızıklandırılır, kendisine verilen şeylerle, sevinçli ve neşelidir.[115][115]

Dünya Zevkleri Oyundan İbaret

"Dünya hayatı, ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Eğer iman eder, (şirkten) sakınırsanız, size mükâfaatlarmızi verir. O, sizden mallarınızın (tamamını da) istemez" (Muhammed, 36).

Bu ayet-i kerime tesellî etmek için olup, "Dünya, seni, cihâd vasıtasıyla ahireti talep etmekten nasıl alıkoyabilir? Sen, yardıma mazhar olduğun ve gâlib kılındığın için, dünyayı mutlaka elde edeceksin.. Eğer, dünyayı elde edemezsen, şunu da bilesin ki, amellerin eksiltilmez. Ya bir şey elde edemezsen durum nasıl olur? Şayet bir şey elde edememiş, buna mukabil, sana birşey verilmemiş ise, senin bu dünya hayatına, o bir oyun ve eğlence olduğu için, iltifat etmemen gerekir.

Biz, "la'b" ve "tohr"in ne demek olduğunu defalarca anlattık. "La'b", kendisiyle meşgul olduğunu, ama kendisinde, o anda bir zaruret bulunmayan; gelecekte de, bir faydası umulmayan şeydir. Sonra İnsan o şeyi yapsa, bu da onu, başkasından alıkoymayıp, daha

---

[115][115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/122-124.

mühim şeylere eğilmesine mani olmazsa, bu şeye "la'b" (oyun); insanın onu kullanıp, bu şeyin, onu başka şeylerden alıkoyması ve böylece de daha mühim şeyleri yapmasına mani olması hafinde de bu şey bir "tohv" olur İşte bundan dolayı, insanı başka şeylerden alıkoyduğu İçin oyun eğlence afetlerine, melahf; bunun aşağısında olanlara da meseiâ satranç oyunu, güvercin uçurmak gibi-, la'b denilmiştir. Biz bunu defalarca anlatmıştık.
Ayetteki "Eğer iman eder, (şirkten) sakınırsanız, size mükâfaatlannızı verir" ifadesi, yukarıda geçen va'din yeniden İfadesi olup, buradaki mûkâfaattn (ücret)in, "siz" zamirine izafesi, marifelik (belirsizlik) için olup bu, "Allah'ın size, ecr-i kerim, ecr-i kebir ve ecr-i azim diye bildirmiş olduğu ücrettir" demektir.116[116]

Mal İsteme

Ayetteki "O, sizden mallarınızın (tamamını da) istemez" ifadesiyle ilgili olarak şu manalar verilebilir:
a) Cihad için, mutlaka intakta bulunmak gerekir. Binâenaleyh eğer birisi "Ben malımı vermem" diyecek olsa, ona, "Allah sizden zekât ve ganimet gibi belli yerlerde kullanacağınız mallarınız ile ihtiyaçlarınız için lazım olan mallarınızı istemiyor" denilir.
b) Mallar zaten Allah'ındır ve sizde bir emanettir. Allah sizden onları geri istemiş, yahut da onları cihad yönünde sarfetmeniz için müsaade ve yetki vermiştir. Binâenaleyh O'nun mallan hususunda cimrilik etmeyin. Allah Teâlâ, bu hususa, "Size ne oluyor da Allah yolunda infâk etmiyorsunuz. Halbuki göklerin ve yerin mirası (mülkiyeti) Allah'ındır"(Hadid, 10) yani herşey Allah'ındır" buyurarak işaret etmiştir.
c) Allah sizin mallarınızın hepsini değil, ancak mallarınızın az bir kısmını, yani kırkta birini istiyor. Bu İse, gerçekten pek azdır. Çünkü ondabir zaten en küçük parçadır. Bundan daha küçük olup, Özel adı olan bir parça yoktur. Onbirde birden, yüzde bire kadar olan cüzler de, kendilerine fayda kıymet verilmediği için (Arapça'da) müstakil bir isimleri yoktur, öte yandan, Allah Teâlâ bunu, anaparada farz kılmamış, aksine, hernekadar anaparada böyle ise de, bu mana kârda daha açık olduğu için bunu, kendisinin bir lutfu ve bağışı olan kârda vacip kılmıştır. Mal da, ticaret İçin harcanan harcanmayan diye iki kısma ayrılıp, ticaret için harcanan (kullanılan) kısmı, bu iki kısımdan biri olup, ticaret de, kazanç getirmeye ve getirmemeye ihtimalli olunca, bu kısım iki kısma ayrılmış ve böylece, zekât kazancın, dörtte biri nisbetinde olmuş da, CenflbH Hak, kazanç olan kısmın dörtte birinde bunu vâcib (farz) kılmıştır ki bundaki zekât miktarı da onda birdir. Binaenaleyh bu, ondabirin dörtte biri olur. İşte farz olan budur. Allah Teâlâ'nın böylece, sizin mallarınızın hepsini veya çoğunu istemediği anlaşılır.117[117]

İnsanın Cimriliği

"Eğer sizden, onların tamamını ister ve bu suretle sizden istemede ileri giderse, cimri olursanız ve bu sizin kinlerinizi açığa çıkarır" (Muhammed, 37).
Ayetteki ifadesinin başındaki fâ edatı, insanların içlerindeki (karakterlerindeki) cimriliği beyân etmek için, "ihfâ"nın (istemede İleri gidişin), hemen istemenin, peşisıra olduğuna bir işarettir. Bu böyledir. Çünkü vâv edatıyla atıf, bazan, birbirine denk iki şeyi birbirine atfetmek için kullanılır. Fâ edatıyla yapılan atıf ise, ancak ya birbirinin hemen peşisıra olan iki şey, yahut birbiriyle sıkı alakalı iki şeyi birbirine atfetmek için kullanılır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, bu çok ve ısrarlı istemenin, istemenin peşisıra olduğunu beyân etmiştir. Çünkü insan, sırf isteme ile birşey vermez.
Ayetteki, "Cimri olursanız ve bu sizin kinlerinizi açığa çıkarır" cümlesi, "Allah sizden bütün malınızı istemiyor. Eğer hepsini istemiş ve bunda ısrar etmiş olsaydı, cimri olurdunuz. Çünkü

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/124-125.
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/125.

siz, ufacık birşeyi vermede bite cimri olduğunuza göre, çok şey istendiğinde haydi haydi cimri olursunuz" demektir. Cenâb-ı Hak, "Bu sizin kinlerinizi açığa çıkarır" fadesiyle, o kine sebep olan şeyi çıkaracağını ifade etmek istemiştir. Çünkü isteyen, yani Hz. Muhammed (s.a.s) ve ashabı, sizden cihad için harcanmak üzere mal istiyorlar. Malı sevdiğiniz ve cimri olduğunuz için, vermekten kaçınıyorsunuz. Böylece de bu durum, sizi savaş neticesine götürüyor ve bu savaş yüzünden kinleriniz ortaya çıkıyor.118[118]

Din Kimseye Muhtaç Değil

Cenâb-ı Hak, geçen ayette bildirdiğini beyân etmek maksadıyla şöyle buyurur: "İşte siz, Allah yolunda, ancak farz oianı infâk etmeye davet edilenlersiniz. Fakat içinizde (yine) cimrilik edenler vardır. Kim cimrilik ederse, ancak kendi aleyhinde cimrilik etmiş olur. Allah ganî (zengin)dir siz ise fakirlersiniz. Eğer yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir kavmi getirir ve onlar sizin gibi olmazlar" (Muhammed, 36).

Bu, "Sizden mallarınızın pek az bir kısmını istedim. Ama cimrilik ettiniz. Ya hepsini isteseydim ne yapacaktınız" demektir.

Ayetteki, kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, ism-i mevsuldür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizler, Allah yolunda infâka davet edilen o kimselersiniz" buyurmuştur.

b) Bu ketime, tek başına, fö "siz" kelimesinin haberidir. Nitekim Arapça'da, bir işin, meşhur ve açık (belli) olduğunu anlatmak için, "işte sen busun" denilir, yani, "Sizin eserleriniz, başka şekilde sizden bahsetmeye fırsat vermeyecek şekilde ortadadır." Cenâb-ı Hak sonra fiili ile yeni bir cümleye başlamıştır. Bu, "Ya Allah yolunda cihad etmeniz, yahut da müstehak olan kardeşlerinize vermeniz hususunda, mallarınızı infaka çağrılıyorsunuz" demektir. Velhasıl, (her iki duruma göre de, düşmanların perişan edilmesi ve dostlara yardım söz konusudur. Ama hâlâ cimrilik edenleriniz var."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu cimriliğin zararının, insanın kendisine âit olduğunu beyan etmek üzere şöyle demek istemiştir: "Sizler cimrilik yapanların, başkalarına infak etmemiş olduklarını sanmayın, aksine bitin ki o malları kendileri için harcamamış olmuşlardır. Çünkü bir hastanın, doktor ücreti ilaç parası hususunda cimrilik etmesi, kendi aleyhine bir durumdur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte bu hususu, "Allah gani (zengin)dir, yani sizin malınıza muhtaç değildir" buyurarak ortaya koymuş ve bu sözünü, "siz ise fakirlersiniz" diyerek tamamlamıştır. Binâenaleyh sizler, "Biz de savaşmaktan ve fakirlerin ihtiyaçlarını gidermekten müstağniyiz" diyemezsiniz. Çünkü onlar için, hem bu dünyada, hem de âhirette, bundan mûstağnî olma söz konusu değildir. Dünyada bundan müstağni olmayışları şöyledir: Şayet savaş olmasaydı, yine de öldürüleceklerdir. Çünkü kâfirler eğer savaşmak isterlerse, savaş çıkar. Muhtaç kimseterin de ihtiyaçları giderilmezse, o mata göz kor. Hele de, Şâri-i Hakim (Allah), mecbur ve muzdar kalmış kimseye, bunu mubah kılmış ise ... Âhirette bunun böyle olacağı ise açıktır. Nasıl bütün insanlar fakir olmasınlar ki... Onlar, orada ilahî huzura dizilmiş ve hesaba çekilmektedirler. Nitekim Hak Teâlâ, "O gün, ne mal, ne evlat fayda verir" (Şuara. 88) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Eğer yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir kavim getirir ve onlar sizin gibi olmazlar" buyurmuştur' Bu ifadeler arasındaki ilgi ve münasebet şu iki şekilde izah edilebilir:

1) Allah Teâlâ, bunu, Kendisinin müstağni olduğunu iyice göstermek için getirmiştir. Nitekim bir başka ayetinde de, "Eğer (Allah) dilerse, sizi giderir ve (yerinize) yeni bir halk getirir" (Fâtır, ıg buyurmuştur. Hak Teâlâ böylece, önceki hüküm ve mananın kabulünden sonra, bunu bir izah olarak getirmiştir.

Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ben bütün âlemden müstağniyim. Öyleyse size bir ihtiyacım yok. Bir kimse kalkar da, Benim mülkümün bu âlem ve ceberûtum

---

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/125-126.

ile; azametimin de kullarımla ortaya çıktığını söylerse deriz ki: Farzedelim ki bu saçma söz haktır. Fakat, bunu tayin edip, belirleyenler sizler değilsiniz. Aksine Allah; kullukları ile övünen, sizden başka bir halk ve Allah'ın azamet ve kibriyasına şehadet eden bu âlemden başka bir âlem yaratmaya kadirdir."

2) Allah Teâlâ, işleri beyan edip, delillerini getirip, misalleriyle izah edince, "Eğer itaat ederseniz, mükafaatlarınız ve dahası vardır. Yok eğer yüz çevirirseniz, helak olmaktan başka bir şeyiniz kalmaz. Çünkü kavmini inzâr edip, kavmi tarafından ısrarla yalanlanan her peygamberin kavmi için mutlaka helak fermanı verilir ve Allah yeryüzünü onlardan temizler, yerlerine tertemiz bir topluluk getirir.[119][119]

Şartın Cevabında Özel Durum

Ayetteki, "Onlar sizin gibi olmazlar" ifadesinde, bir takım İncelikler bulunan nahvî şöyle bir mesele var: Nahivciler şunu demişlerdir: Şartın cevabı üzerine, vav fâ ve sümme edatlanyla atfedilen şeyin, hem merfu, hem meczûm olması caizdir. Allah Teâlâ da burada, sümme edatıyla cevap üzerine affedilen fiilini meczûm kılmış; bir başka ayette ise, (Al-i İimran, 111) buyurarak, fiilini, nun'un subûtu ile merfû olarak getirmiştir, bunun meczûm olması da caizdir." Bunda şöyle bir incelik vardır: ifadesi, tevelfî (yüz çevirme) ile alakalı değildir. Çünkü onlar eğer yüzçevirmeseler, bunlar Allah'ın, kendilerini taat üzere kıldığı kimselerden olurlar. Yok eğer onlar yüz çevirirlerse, asî oldukları için, yerlerine yaratılanlar ise iteatkâr oldukları için onlar gibi olmamış olurlar. Ama Al-i İmran Sûresi'ndeki ayette, onlar ister savaşsınlar, ister savaşmasınlar, yine de yardım olunmazlar. Binâenaleyh orada şartın cevabı ile ilgi kurmak için bir sebep yoktur. Dolayısıyla orada ftit, söz başlangıcı olarak, merfû kılınmış, burada ise bahsedilen münasebetten ötürü meczûm kılınmıştır.

Ayetin bu ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bununla, "Onlar, ne sıfat, ne de cins açısından sizin gibi olmazlar" manası kastedilmiştir.

2) Şöyle izahlar da yapılabilir:

a) Bunlar, Arap olmayan bir millettir.

b) Bunlar, Farslılardır. Nitekim rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, insanların yüz çevirmeleri halinde, Allah Teâlâ'nın onlar yerine yaratacağı bu halkın kim olduğu sorulmuş. Tam o sırada Selmârvı Farisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanıbaşında bulunuyormuş. Hz. Peygamber (s.a.s), onu göstererek, "(Kastedilen) bu ve bunun kavmidir?" demiş ve "Eğer iman, Süreyya yıldızına takılı olsaydı (ulaşılması çok zor olsaydı) bile, Farslılardan bazıları yine de ona ulaşıp, onu elde ederlerdi"[120][120] buyurmuştur.

c) Bunlar, Ensardan bir topluluktur. Allah en iyi bilendir.

Hamd âlemlerin Rabbine, salât-ü selâm da mahlûkatın en hayırlısı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bütün ailesine, ashabına, nesl-i pâkine, ehli beytine olsun. Amin.

---

[119][119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/126-128.

[120][120] Tirmizi, tefsir, 48 (5/384).

FETİH SURESİ

Yirmidokuz ayet olup, Medine'de nazil olmuştur.

Feth-i Mübîn

"Biz, muhakkak sana, apaşikâr bir fetih yolu açtık. (Bu), geçmiş ve gelecek günahını, Allah'ın bağışlaması, senin üzerindeki nimetini tamamlaması, böylece seni doğru yola iletmesi içindir. Ve Allah'ın, sana çok şerefli bir
muzafferiyetle yardım etmesi içindir" (Fetih, 1-3).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:1[1]

Feth'denMaksad

Ayette geçen "feth"in ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
a) Bununla, Mekke'nin fethi kastedilmiştir ki, bu, açıktır,
b) Bununla, Bizans ve diğer ülkelerin fethi kastedilmiştir.
c) Bununla, Hudeybiye Antlaşması kastedilmiştir.
d) İslâm Dini'nin, aklî, nakli deliller, kılıç ve süngü ile yaptığı fetihler kastedilmiştir.
e) Bununla, İslâm'ın hükümleri kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasında sen hak olanı hükmet"'(A'raf, 89) ve "Sonra aranızda hak ile hükmedecek... "(Sebe, 26) ayetlerinde olduğu gibidir. Bunların hepsinde, en tercihe şayan olanı ise, şu görüşlerdir:
a) Bununla, Mekke'nin fethi kastedilmiştir.
b) Hudeybiye Musalaha'sı kastedilmiştir.
c) İslâm Dini'nin, ayet, izah, delil ve burhanlar ile yapmış olduğu fetihler itmiştir.2[2]

Önceki Sure İle İrtibat

Bu maddelerden birincisi, bu sûreden Önce geçen sûrenin, son ayeti ile, şu bakımlardan münasebet arzeder:
1) Cenâb-ı Hak, "İşte siz Allah yolunda harcamanıza davet edilmekte olanlarsınız.. Kim cimrilik ederse, ancak kendi nefsi aleyhinde cimrilik etmiş olur..." (Muhammed, 38) buyurunca, onlara, Mekke'nin fethini müyesser kıldığını ve böylece, onların, o kâfirlerin memleketlerini ele geçireceklerini ve onlar için, infâk ettiklerini kat katının verileceğini, cimrilik etmeleri halinde bunu zay edeceklerini, böylece de cimriliklerini kendilerinin aleyhine olacağını beyan buyurmuştur.
2) Cenâb-ı Hak, "Allah sizinle beraberdir" (Muhammed, 35) ve "Siz daha üstünsünüz" (Muhammed, 35) buyurunca, bunun delilinin Mekke'nin fethi olduğunu belirtmiştir. Çünkü böylece müslümanlar, en üstün ve en kudretli olmuş oldular.
3) Cenâb-ı Hak, "Gevşemeyin ve barışa siz çağırmayın" (Muhammed, 35) buyurup, bunun manası da, "Sulhu, siz istemeyin.. Tam aksine sabredin, çünkü onlar sulhu isteyecekler ve Hudeybiye gününde olduğu gibi, bu hususta onlar çaba sarfedecekler" şeklinde olunca, işte yapılan izahlardan birine göre, bu kastedilmiş olur. Ki bu yine, Mekke'nin fethinde de böyle olmuştur. Çünkü, Kureyş'in iteri gelenleri, emân dileyerek, iman edip müslüman olmuşlardır.
İmdi eğer: "Ayetin bu ifadesiyle Mekke'nin fethi kastedilmiş ise, o zaman da henüz, Mekke daha fethedilmediğine göre daha nasıi, Cenâb-ı Hak, mazî sığasıyla "Biz muhakkak sana, apaşikâr bir fetih yolu açtık" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/131.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/131.

a) Bu ifadenin takdiri, "Biz, ezelî hüküm ve takdirimizde buranın bu şekilde fethine hükmettik" şeklindedir.
b) Allah'ın takdir ettiği şey mutlaka olacaktır. Binâenaleyh O, bu işin geriye döndürülemez bu iş ve yürürlükten kaldırılmaz bir olgu olduğuna işaret etmek için, bu işi, mazî (di'li geçmiş) sığasıyla haber vermiştir.3[3]

Feth'le Mağfiret İlişkisi?

Ayetteki, "Allah'ın ... bağışlanması için" ifadesi, fethin, mağfiretin bir sebebi olduğunu ihsas ettirmektedir. Halbuki fetih, mağfirete sebep olmaya müsait değildir. Binâenaleyh, bunu nasıl cevaplayabilirsiniz? Biz
diyoruz ki, buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:
1) Bu hususta şu söylenmiştir: Cenâb-ı Hak, sadece fethi, mağfiretin sebebi kılmamış, tam aksine fetih, ayette bahsedilen bir takım İşlerin bir araya gelmesinin sebebi olmuştur ki, bu işler de, mağfiret, nimetin tamamlanması, hidâyet ve ilahî yardımdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Günahlarını bağışlaması, nimetini tamamlaması, seni hidayete iletmesi ve sana yardım etmesi için..." buyurmuştur. Bu işlerin bir arada yapılabilmesini, ancak fetih ile olabileceğinde bir şüphe yoktur. Çünkü nimetler, fetih sayesinde tamam olmuş, ilahî zafer bu fetihten sonra cihanşümul olmuştur.
2) Mekke'nin fethi, Beytullah'ın put pisliklerinden temizlenmesinin sebebidir. Beytullah'ı temizlemek ise, kullarını temizlemeye sebep ve vesile olur.
3) Fetih sayesinde, hac ibadeti gerçekleşir. Hac sayesinde de, ilahî mağfiret tahakkuk eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'in duasına baksana O, hac hakkında, "Allah'ım, bu haca, kabul edilmiş bir hac makbul bir gayret ve günahların bağışlanmasına bir vesile kıl!4[4] buyurmuştur.
4) Ayetin bu ifadesi ile, tanıtma, bildirme kastedilmiş olup, takdiri, "Senin, mağfur ve ma'sum olduğu anlaşılsın diye, sana bu fethi müyesser kıldık.." şeklindedir. Çünkü insanlar, Fil senesinden sonra, artık Mekke'yi, kendilerine gazab olunmuş olan o Allah düşmanlarının ele geçiremeyeceklehni; oraya ancak, gelmiş geçmiş bütün günahları bağışlanmış olan, Habibullah Hz. Muhammed (s.a.s)'in gireceğini ve orayı fethedeceğini biliyorlardı.5[5]

Resulün Günahı Olur Mu?

Peygamber (s.a.s)'in günahı yoktur. Binâenaleyh, artık onun nesi bağışlanmıştır? Biz deriz ki: Buna karşı verdiğimiz ve birkaç açıdan olan şu cevaplar daha önce defalarca geçmişti.
a) Bununla, mü'minlerin günahları kastedilmiştir.
b) Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "evlâ", "efdal" olanı yapmaması kastedilmiştir.
c) Bununla küçük günahlar kastedilmiştir. Çünkü, küçük günahlar ister sehven, isterse kasten olsun, peygamberler hakkında caizdirler ve bu günahlar onları, kendilerini beğenmekten korurlar.
d) Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in rru aûm olduğu kastedilmiştir ki biz bunun ne demek olduğunu Kıtal (Muhammed) Süresi'nde açıkladık.6[6]

Sona Kalan Günah?

Ayetteki Ve sona kalan ifadesi ne demektir? Biz deriz ki: Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, Cenâb-ı Hakkın, nübüvvetinden sonra artık günah
işlemeyeceğine dair, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan vaadidir.

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/132.
4[4] Müsned, 1/427.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/132-133.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/133.

2) "geçmiş olan" ifadesiyle, "fetihten Önce" ifadesiyle de "fetihten sonra olanlar..." kastedilmiştir.
3) Bu ifadesiyle bir genellik ve umumilik kastedilmiştir. Nitekim, bunun bir genelleme olduğuna işaret etmek için, karşılaşılmayan kimseyi dövmek imkân dahilinde olmamasına rağmen, "Karşılaştığın karşılaşmadığın herkesi döv..." denilir.
4) Bu, "Nübüvvetten önce ve nübüvvetten sonra..." anlamındadır. Bu izaha göre, nübüvvetten önce südûr eden (küçük günahlar), ilahî afv ile; nübüvvetten sonra meydana gelen küçük günahlar ise, Allah'ın korumasıyla affolunmuştur.
Bu hususta, pek değeri olmayan bazı izahlar daha yapılmıştır ki, bunlardan birisi, meselâ bazılarının, ayetteki ile, Hz. Mâriye meselesinin kastedilmiş olduğunu ifadesiyle de, Hz. Zeyneb meselesinin kastedilmiş olduğunu söylemeleridir ki, kelâmın, bununla bir uyumu ve münasebeti olmadığı için bu, bu izahların en az değerli olanıdır.[7][7]

Nimetin Tamamlanması

Cenâb-ı Hakk'ın, Asi "Senin üzerindeki nimetini tamamlaması için..." ifadesi hakkında da, şu muhtemel izahlar yapılabilir:
a) Fetih günü mükellefiyetler tamamlanmıştır. Çünkü, fetih vesilesiyle hac vâcib olmuştur ki hac, mükellefiyetlerin sonuncusudur. Mükellefiyetler ise, nimettirler.
b) "O yeri, senden dolayı, sana karşı inatçı davrananlardan berî, halî kılması ile, sana olan nimetini tamamlaması için.." demektir. Çünkü Fetih gününde, artık Hz. Peygamber (s.a.s) için, dişe dokunan bir düşman kalmamıştır. Çünkü düşmanlannın bir kısmı Bedir savaşında helak olmuştur, diğerleri ise, Fetih günü İman edip emân dilemişlerdir.
c) "Fetih isteme hakkındaki duanı kabul etmesi ile, dünyada; günahlar, velev ki onlar son derece çirkin dahi olsalar hususundaki şefaatini kabul etmesi sebebiyle ahiretteki nimetini sana tamamlaması için.." elemektir.[8][8]

Sırat-ı Müstakim

Cenâb-ı Hakk'ın, "Seni doğru yola İletmesi için..." ifadesi hakkında da, şu muhtemel izahlar yapılabilir:
1) Bunların en açığı olan bu izaha göre bunun anlamı, "Seni, sapıkların yahut, küfre zorlamaya muktedir ola-ılann sözlerine iltifat eden hiç kimse kalmayıncaya değin, dosdoğru yol üzerinde devam ettirmek için.." şeklindedir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve sizin için, din olarak İslâm'ı seçtim..." (Maide , 3) ayetine uygundur. Çünkü, ben Allah, İslâm dini hususunda mücadele edenlerin bazılarını yok ettim, bazılarını da iman etmeye şevkettim..
2) Şöyle de denebilir: Fetih, dosdoğru yola hidayetin bir sebebi kılınmıştır. Çünkü Allah, fetih sebebiyle bu dünyada, gerekse ilahî vaad sebebiyle ahirette birtakım faydalar elde edeceklerini bildikleri için, mü'minlere cihadı kolaylaştırmıştır. Cihâri ise, Allah'ın yoluna sülük edip, ona kanalize olmak demektir. İşte bu manadan dolayıdır ki, Allah yolunda savaşan gaziye mücahid adı verilmiştir.
3) Biraz önce de bahsettiğimiz gibi, bununla, tanıtma ve bildirme kastedilmiştir. Yani, "Senin, dosdoğru bir yol üzere olduğunun bilinmesi ve tanınması için.." demektir. Çünkü feth'in, ancak Allah'ın yolu üzerinde olan kimsenin eliyle tahakkuk etmesi gerekir. Bunun delili ise, Fîl hadisesidir.[9][9]

Üstün Zafer

---

[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/133-134.
[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/134.
[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/134.

Ayetteki, "Ve Allah'ın, sana çok şerefli bir muzafferiyede yardım etmesi içindir..." ifadesinin manası açıktır. Çünkü fetih sebebiyle İlahî yardım ortaya çıkmış ve bu durum meşhur olup bilinmiştir. Bu ifadeyle ilgili olarak, birisi lafzı, diğeri de manevî olmak üzere, söyleşi iki mesele vardır:

Lafzî Mesele: Bu, şöyledir: Allah bu ayetinde, muzafferiyeti, "azîz' olmakla vasfetmiştir. Halbuki, "azîz" oluş, yardımı yapan kimsenin vasfıdır. Buna şu iki bakımdan açıklık getirebiliriz:

a) Zemahşerînin ifadesine göre, bu şu üç şekilde açıklanabilir:

1) Bu ifâde, tıpkı (Karia, 7) tabirinin, "Hoşnutluk dolu olan bir yaşantı içinde..." takdirinde olması gibi, "izzet dolu bir muzafferiyet..." takdirindedir.

2) Cenâb-ı Hak, mecazî bir ifade olmak üzere, "nasr" kelimesini, kendisine yardım edilenin vasfıyla nitelemiştir. Nitekim Arapça'da "Onun, doğru olan bir sözü vardır" denildiği gibi, aynı manada olarak ' da denilir.

3) Bununla, "Sahibini azîz kılan, izzetli kılan bir yardım.." manası kastedilmiştir.

b) Biz diyoruz ki: Biz, Zemahşerînin ileri sürdüğü bu takdirleri, "izzef'in, galibiyet manasına; "aziz"in de gâlib gelen manasına geldiğini söylememiz halinde kabul edebiliriz. Ama biz, "azîz"in, eşsiz, benzeri az, kendisine ihtiyaç duyulan, çok nadir bulunan manalarına geldiğini de söyleyebiliriz. Nitekim, kendisine ihtiyaç duyulup da, kendisi az ve nadir olduğunda, "O şey çok az oldu, nadir oldu; bulunmuyor" denilir. O halde burada "nasr yardım", "kendisine muhtaç olunan ve benzeri bulunmayan bir yardım" demek olup, bu da, Allah'ın Evi Kâ'be'nin, içine yerleşmiş olan çok sayıdaki kâfirin elinden alınmasıdır.

Manevi (mana ile ilgili olan) mesele: Bu şöyledir: Allah Teâlâ, Duyurunca, bunun faili olan Lafzatullâh'ı açıktan getirmiş; daha sonra da ve fiillerini buna atfetmiş, fakat bu kelâm görülmek istenen güzel bir üslûb üzere, bunlar da Lafzatullâh'ı açıkça zikretmemiştir.

Bunu şöyle izah edebiliriz: Pekçok fiil ve iş, bir failden meydana geldiğinde, failin ismi ilk fiilde açıkça ifade edilir, ondan sonra gelen fiillerde açıkça (zahir isim olarak) getirilmez. Nitekim sen, "Zeyd geldi, konuştu, kalktı ve gitti.." dersin. Ama "Zeyd geldi, Zeyd oturdu Zeyd kalktı..." demezsin. Çünkü sen ilk ifadede, faili birinci fiilde açıktan açığa getirmekle yetinerek, sözü böylece kısaltmış olursun. Burada Cenâb-ı Hak, buyurmamış, tam aksine Lafzatullâh'ı yeniden ism-i zahir olarak getirmiştir. Biz deriz ki bu, ilahi muzafferiyet yoluna bir irşâddır. İşte bu sebeple bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "nasr" kelimesini çok nadir olarak, izafetsiz olarak getirir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Allah'ın nusreüyle ... yardım eder"(Rum, 5) buyurmuş, fakat, buyurmamıstır. Yine, (Enfal, 62) buyurmuş, fakat buyurmamıştır. Keza (Nasr, 1) ve (Saf, 13) buyurmuş, fakat ve buyurmamıstır. Yine Cenâb-ı Hak, (Al-i İman, 126) buyurmuştur. Ki bu kullanışlar, bizim izahımızın delilleridir.

Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: "Nasr" (muzafferiyet), sabır ile olur. Sabır da, Allah sayesinde elde edilir. Nitekim "Sabret. Senin sabrın AIIah'(ın tevfikma istinâdj'dan başka değildir"(Nahl, 127) buyurmuştur. Bu böyledir, zira sabır, kalbin sükûnete erişmesi ve itminana erişmesidir. Bu da, Allah'ı zikretmekle elde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Haberiniz olsun ki kalbler ancak, Allah'ı anmakla istikrar bulur..." (Rad, 28) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak burada, buyurunca, Allah'ın zikri ile kalblerin itminana erdiğini, sabrın elde edildiğini ve ilahî yardımın gerçekleştiğini bildirmek için, Lafzatullah'ı açıkça, zahir isim olarak getirmiştir.

Burada şöyle bir başka mesele daha vardır: Allah Teâlâ, Önce buyurmuş, daha sonra ise, buyurmuş, fetih işini tebcil etmek için, dememiştir.. Bu böyledir, zira mağfiret her ne kadar büyük bir iş ise de, ancak ne var ki o, genel ve umumîdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki Allah, bütün günahları bağışlar.."(Zümer,53) ve "Ve, şirkin dışında kalan günahları da, dilediği kimseler için affeder" (Nisa, 48) buyurmuştur. Şimdi şayet biz, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında zikredilen bu mağfiret ile, onun ma'sûmiyeti kastedilmiştir dersek, bu, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e mahsus bir durum değildir. Tam aksine, diğer peygamberler de masumdurlar. Nimetleri tamam verme işi de böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım"(Maide, 3) buyurduğu gibi, "Ey Isrâiloğullan, size ihsan ettiğim bunca nimetlerimi hatırlayın.." (Bakara, 40) da buyurmuştur.

Hidayet de böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah, ... dönmekte olanları buna muvaffak kılar..." (Şura, 13) buyurmuş, böylece, bunu genel leşti rm iştir. İlahî yardım da böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, "Andolsun ki, gönderilen kullarımız hakkında bizim geçmiş sözümüz vardır. Muhakkak onlar, behemehal onlar muzaffer olacaklardır" (Saffat, 172) buyurmuştur. Ama fetih işine gelince bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'den başka hiç kimse için söz konusu değildir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu fetih işini, iyi buyurmuştur ki burada, şu iki bakımdan tazim söz konusudur:
a) Bu ayetin başında Innâ kelimesinin yer almış olması;
b) Ev kelimesinin bulunması.. Ki bu, "Bir lütuf olsun diye, ancak ve ancak, sana has olarak..." demektir.10[10]

Mü'mInlere Sekîne

"O, mü'minlerin kalblerine, imanlarını kat kat artırmaları için- "sekinet"i indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, herşeyi hakkıyla bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" (Fetih, 4).
Cenâb-ı Hak, "Sana ... yardım etmesi için.." buyurunca, bu ilahî nusretin sebebini de açıklamıştır. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ. peygamberlerine bazan, düşmanlarını imha edeceği bir sayha (nara); veyahut, düşmanlarını yok ettiği bir "recte" "sarsıntı"; yahut, gökten indirdiği ordu, veyahut da mü'minlere lütfettiği kalbî kuvvet ve yardım ile nusret etmiştir. Böylece bu sayede, onlar için bol mükâfaatlar tahakkuk etmiş olur. İşte bu sebeple Cenab-ı Hak o ilahî yardımı gerçekleştirmek için, "O, ... sekîneti indirendir" buyurmuştur.11[11]

Sekine

Bu âyette yer alan, "sekînef'in ne olduğu hususunda şunlar söylenebilir:
a) Sükûnet demektir.
b) Allah ve Resûlüllah'a karşı bir sükûnet türüdür.
c) Yakın (kesin inanç) demektir, ki, hepsi de yine, "sükûn" köküne varıp dayanır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:12[12]

Birinci Mesele

Buradaki "sekînet" müfessirlerin çoğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun hükümdarlığının açık alâmeti size o
Tâbut'un gelmesi olacaktır ki, içinde Rabbinizden bir sekînet (...) vardır" (Bakara, 248) ayetinde geçen "sekînef'ten başkadır. Yapılan bütün bu izahlar muvacehesinde, geçen "sekînet" kelimesinden maksadın, yakîn inanç ve kalblerin sebat üzere olması da muhtemeldir.13[13]

İkinci Mesele

Onların üzerine inen "sekînet", Cenâb-ı Hakk'ın, "iyi biliniz ki, kalbler, Allah'ı anmakla istikrar bulur" (Ra'd,28) buyurduğu gibi, onların, Allah'ı zikretmelerine, kalben anmalarına sebep olan şeydir.14[14]

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/134-136.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/136-137.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/137.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/137.
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/137.

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, kâfirler hakkında, rahatsız edip ürküten bir edâ ile, "fırlatmak" lafzını getirerek, "Ve onların kalblerine korku fırlattı (salıverdi)" (Ahzab, 26) buyurmuş, mü'minler hakkında ise, sebat ve sükûneti ifade eden, "indirmek" kelimesini kullanarak, "Sekîneti indirdi..." buyurmuştur.

Burada, şöyle olan bir hükmî mana vardır: Daha önce bir şeyi bilmiş olan bir kimseye sen o şeyi hatırlatır ve onun bunu devamlı hatırlamasını sağlarsan o şey vuku bulduğunda, o kimsede bir değişiklik meydana gelmez.. Ama, o şeyden habersiz olan bir kimseye gelince, o şey ansızın vaki olduğunda, o zaman onun kalbi yerinden hoplar. Baksana, bir kimseye, bir "nara"nın olacağı haber verilip de, ona, "Sakın o sesten rahatsız olma.." denilse de, bunu müteakip o nara tahakkuk etse, kimsenin kalbi korkuya kapılmaz. Ama, bu durum kendisine hiç haber verilmeyen, yahut da haber verilip de unutan kimseye gelince, bu sayha, nara meydana geldiğinde onun kalbi yerinden hoplar. Aynen, kâfir de bunun gibidir. Allah ona ummadığı bir cihetten gelmiş ve onun kalbine korku satmış da, böylece onun kalbi yerinden hoplamıştır. Mü'mine, Allah O'nu anması cihetinden gelmiştir de, böylece mü'minin kalbi sükûnete ermiştir.

Ayetteki, "imanlarını kat kat artırmaları için.." ifadesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Allah onlara, ardarda, peşpeşe birtakım mükellefiyetler yükledi de, böylece onlar, o mükellefiyetlerden herbirine iman edip, onu tasdik ettiler. Meselâ onlar, Allah'ın bir olduğuna inanmakla emroiundular, bunun üzerine onlar da iman edip itaat ettiler. Derken, savaşla, hacla emroiundular da, böylece onlara da iman edip itaat ettiler. Bu sebeplerle de, imanları katmerli bir biçimde artıverdi.

b) Allah onlara, "sekînef'i indirdi de, böylece onlar sabrettiler; derken, gayba iman etmek suretiyle, yakînî ilimle bildikleri ilahî yardımı, bu sefer ayne'l-yakîn müşahede ettiler de, gaybe dayanan imanlarına, müşahedeye dayanan imanlarını katarak, böylece imanlarını katmerleştirdiler.

c) İtikadı esaslara imanlarının yanısıra, fürûa ve amele dair olan hususlara da iman ederek, imanlarını artırdılar. Çünkü onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Allah'ın Resulü olduğunu; Allah'ın vahdaniyetini, haşrin mutlaka olacağını tasdik etmelerinin yanısıra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği şeylerin tümünün doğruluğuna, Allah'ın emrettiği her şeyin farz olduğuna da iman etmişlerdir..

d) Onlar, fıtrî olan imanlarına, istidlal? olan imanlarını da ekleyerek, imanlarını artırıp pekiştirdiler. Bu son izahımıza göre şöyle bir inceliği açıklamaya çalışalım: Allah Teâlâ kâfirler hakkında, "Onlara fırsat verişimiz, ancak günahı artırmaları içindir" (Al-i İmran,178) buyururken, ifadesinin yanısıra dememiştir. Zira, onların küfürleri, küfr-i inadî'dir. Halbuki varlık aleminde, küfr-i inadî'nin kendisine eklenip birleşeceği fıtrî bir küfür yoktur. Tam aksine küfür, zaten sadece inadîdir. Yine, fürûun inkarı anlamında olan küfrün, iman esaslarını inkâra birleşeceği de söylenemez. Çünkü, asılları inkâr etmekten, fürû'u inkâr da zaten doğmaktadır. Halbuki, itaat ve inkıyâd anlamında olmak üzere fürûa iman etmek, asıllara iman etmenin zarurî ve zorunlu bir neticesi değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, burada, buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, "Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır" buyurmuştur. Bu demektir ki O, kendi düşmanlarını, kendi ordularıyla, hatta bir tek "sayha" ile yok etmeye kadirdir. Ama, O, böyle yapmamış, tam aksine, düşmanlarının helaki kendi elleriyle gerçekleşsin ve böylece de, mükâfaat elde etsinler diye, mü'minler üzerine de sekîneti indirmiştir.15[15]

Gök ve Yer Orduları

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/137-138.

"Göklerin ve yerin ordulan"mn ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:
a) Göklerin ve yerin melekleri...
b) Göklerdeki melekler; yerdeki canlılar ve cinler..
c) Gök ve yerle ilgili sebepler.. Böylece, gökten parçalar düşürme ile yere batırarak imha etme, O'nun orduları olmuş olur.16[16]

Alîm ve Hakîm'in İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki, "Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" cümlesine gelince: Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır" buyurup, bunların sayıları da sınırsız olunca, kendisinin, "Gökteki ve yerdeki bir zerrenin dahi kendisinden kaçamayan bir zât olduğuna" (Sele, 3) işaret etmek için ilim maddesini, yani sıfatını getirmiştir. Yine, kalbierin amellerini, "O, mü 'minlerin kalblerine sekîneti indirendir" ifadesiyle dile getirip, iman da, kalbierin amellerinden olunca, kendisinin gizli ve en gizli şeyleri dahi bildiğine işaret etmek için, ilim ifâdesine, aynı şekilde yer vermiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinden sonra ifadesini getirmesi de, O'nun, yaptığı şeyi ilmine ve bilgisine mutabık olarak yaptığına bir işarettir. Çünkü "Haktm". sağlamca yapan ve yaptığını, hakkıyla bilendir. Çünkü, kendisinden tesadüfen, çok ilginç birşey sadır olan kimse hakkında "hakim" sıfatı kullanılamaz.. Yine, kim bilir de, bildiğinin aksine hareket ederse, bu kimseye de "bakîm" denilemez.17[17]

Cennete Yerleştirme

"(Bütün bu lütufJar) erkek mü'minîerle, kadın mü'minleri, altlarından ırmaklar akan cennetlere, İçlerinde ebedî olarak yerleştirmek; onların günahlarım affetmek içindir. İşte bu, Allah katında, (sizin) en büyük kurtuluşunuz ve
saaden'nizdir" (Fetih, 5).18[18]

Ayetteki Mahzufun İzahı

Ayetin başındaki fiili, kendisinden önce geçmiş olan bir fiilin bulunmasını gerektirir. Çünkü doğrudan doğruya, "Bana ikram etmek için..." diyen kimsenin bu sözü, bundan Önce, "sana geldim" veya benzeri ifâdeler söylemediği sürece, doğru olmaz.. Binâenaleyh, bu ifâdenin başında takdir edilecek bu fiilin ne olduğu hususunda şu iki izahlar yapılabilir: Bu konudaki derli toplu izahlar senin şöyle demendir: Bu fiil, ya açıkça zikredilmiş otur, ya da olmaz. Olmaması halinde bunun, başka bir şeyden anlaşılmış olması gerekir. Dolayısıyla bu, ya kendisine delâlet eden bir lafızdan, yahut da, "karîne-i haliyye"den anlaşılmış olur. Eğer bu fiil mezkûr ise, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Bu fiil, bir önceki ayette geçen ifadesidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, imanları sebebiyle onları cennete yerleştirmek için, "İnzal" (bu indirme) sebebiyle imanlarını artırsınlar diye, onların kalblerine "sekînetini" indirmiştir. Eğer, "müteakip ayette gelecek olan ... fiili bu ayette geçen, fiiline ma'tûftur. Halbuki onların imanlarını artırıp kat kat etmeleri münafıkların azab edilmelerine sebep olmaya elverişli değildir" denilirse, biz deriz ki: "Hayır öyle değil. Çünkü bu şu iki şekilde izah edilebilir:
1) Burada bildirilen münafıkların cezalandırılması, mü'minlerin cennete yerleştirilmesi gayesini belirtmek amacıyla zikredilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Ey mü'minler, imanlarınızı artırmanız sebebiyle, âhirette sizi cennetlere yerleştirecek ve dünyada da sizin elinizle, kâfir ve münafıkları cezalandıracaktır.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/138-139.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/139.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/139.

2) Bunun takdirî manası şöyledir: "Sizin için söz konusu olan bu iman artışı sebebiyle, münafıkları azabladırmam için..." Nitekim Arapça'da, "Ben bunu, sayesinde dostu-düşmanı deneyeyim, yani varlığı ile dostumu, yokluğuyla da düşmanımı anlayayım diye yaptım" denilir. Aynı bu şekilde, Cenâb-ı Hak da âdeta, "Mü'minler imanlarını artırsınlar ve bu sayede onları cennete sokayım; kâfirler de küfürlerini artırsınlar ve bu sayede onlara azab edeyim diye..." demek istemiştir.
3) Bunun bir üçüncü izahı da şöyledir: Mü'minlerin imanlarının artışının sebebi, sabır ve sebatlarının çokluğudur. İşte bu durum, münafıkların yanısıra, kâfirleri şaşırtır, acze düşürür ve rahatsız eder. Bu, geçen izahlara yakın bir izahtır.
b) Ayetteki, "Allah'ın ... sana yardım etmesi için" ifadesi, nin müteallakıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Mü'minleri cennete yerleştirsin diye, mü'minler vasıtasıyla sana yardım eder..." buyurmuştur
c) Bunun müteallakı, .. "Geçmiş ve gelecek günahım, Allah'ın affetmesi için..." ifadesidir. Bu fiilin, onun müteallakı olabilmesi için, bu ifadede geçen "günah" ile, mü'minlerin günahının kastedilmiş olması gerekir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Mü'minlerini cennetlerine sokmak için, mü'minlerin günahlarını senin yüzüsuyu hürmetine affetmek için..." demiştir.
Bu lâm harf-i cerrinin müteallakının, zikredilmemiş, mahzûf bir lafızdan anlaşılan birşey olduğunu söylememiz halinde de, şu izahlar muhtemeldir:
1) Ayetteki, "hakîm" (Fetih, 4) sıfatı, işte bu harf-i cerrin müteallakına delâlet etmektedir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Allah hakimdir, dolayısıyla mü'minleri cennete sokmak için yaptığı bu işleri yapmıştır" demiştir.
2) Bu ayetteki, ifadesinin delâlet ettiği, dolaylı olarak ifade ettiği mana, işte bu lâm'ın müteallakıdır. Buna göre mana, "Allah, mü'minleri ve mü'mineteri, cennetlerine sokmak için, dünya ve âhirette sana olan nimetlerini tamamlıyor ve böylece de dünyada İken duanı kabul edip, ahirette şefaatini makbul kılıyor" şeklindedir.
3) Bu müteallik, "Sana feth-u zafer yolu açtık" (Fetih, 1) ayetinin delalet ettiği manadır. Bunu şöyle izah edebiliriz: Rivayet olunduğuna göre mü'minler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Tebrik ederiz, kutlarız. Çünkü Allah seni bağışlamış. Peki ya bizim için ne var?" demişler. İşte bunun Üzerine bu ayet nazil olmuş. Buna göre Cenâbı Hak adetâ, "Seni bağışlamak için, sana feth-u zafer yolu açtık ve mü'minleri cennete sokmak için de, onlara da feth-u zafer yolunu açtık" demek istemiştir.
Bu müteallakın söylenilmeyenden değil de, karine-i hâliyyeden (yani halden çıkarılan bir karine'den anlaşılan bir şey olduğunu söylememiz halinde, bu müteallak, savaş emri olur. Çünkü fetih ve zaferden sözedilişinden, halin savaş hali olduğu anlaşılır. Buna göre, Hak Teâlâ sanki, "Allah mü'minleri cennete sokmak için, onlara savaşı emretti" demektedir. Yahut da, bu halden anlaşılan karinenin, "Allah onları cennete sokmak için, savaş işini mü'minler için seçti" şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.[19][19]

Kur'ân'da Kadınların Muhataplığı

Allah Teâlâ, bu ayette ve bazı yerlerde, mü'min ve mü'mineieri ayrı ayrı zikretmiş; ama bazı ayetlerde sadece
mü'minleri zikredip, mü'mineieri (mü'min kadınları) onların içinde kabul etmiştir. Meselâ, "Mü'minleri müjdele..." (Bakara, 223) ve "Mü'minler felaha ulaşmıştır."(Mû'mînûr, 1) buyurmuştur. Binâenaleyh bunun
hikmeti nedir? Deriz ki: Mü'min kadınların da, erkeklerle müşterek (aynı durumda) oldukları ve fakat vaad olunan mükâfaatın sadece mü'min erkeklere has olabileceği zannının uyandığı yerlerde, (durumun böyle olmadığını göstermek için), Cenâb-ı Hak kadınları da açıkça zikretmiştir. Böyle bir zannın bulnmadığı konularda ise, sadece mü'min erkeklerin zikredilmesinden, kadın mü'minlerin de dahil oluşu ile yetinilmiştir.

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/139-141.

Dolayısıyla "Biz seni, bütün insanlara ancak bir müjdeci ve bir nezîr (uyana) olarak gönderdik" (Sebe, 28) ayetinden umûmî bir mana anlaşıldığı için, "Mü'min (erkekleri) müjdele" ifadesi, mü'min kadınların bu müjdenin dışında oldukları zannını uyandırmaz.

Fakat bu ayetteki fiilinin başındaki lâm harf-i cerri, daha önce geçmiş bir fiile taalluk edip, bu da, ya savaş emri, ya savaştaki sabır hali, ya mü'minler için olan İlahî nusret, yahut da mü 'minlerin eliyle gerçekleşen zafer olunca ' 'Mü 'minleri cennete sokmak, savaştan ötürü olmuştur. Kadın ise aslında savaşmaz. Dolayısıyla da vaad edilen bu cennete giremez" zannından ötürü, Allah mü'min kadınları bu ayette açıkça zikretmiştir. Münafık ve müşrik kadınların bu sûrede ayrıca zikredilmelerindeki hikmet de böyledir. Çünkü "münafık ve müşrik kadınlar savaşmadıklarına göre, azab olunmamaları gerekir" vehmini gidermek için, Allah Teâlâ bu ayette (Fetih, 6), onları da münafık ve müşrik erkeklerle birlikte, özellikle zikretmiştir. Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz mü'min erkekler ve kadınlar, muslüman erkekler ve kadınlar..." (Ahzap, 35) ayetindeki durum ve incelik de budur. Çünkü burası, Hak Teâlâ'nın Ahzab Sûresi'nin ayetlerinde yer alan, (Ey kadınlar "Kırıtmayın (...) namazlarınızı kılın, zekâtınızı verin... Allah'a ve ResÛlullah'a itaat edin... evlerinizde okunan (ayetleri) düşünüp, ibret alın" gibi ifadelerden ötürü, kadınlardan ve hallerinden bahsedilen yerdir. Dolayısıyla onların, bu ayette (35. ayet) özellikle zikredilmeleri, asıldır. Fakat kadınlar için bu ayette belirtilen büyük mökafaat, erkekler için de söz konusu olduğu için, Hak Teâlâ, biraz önce beyan ettiğimiz gibi, burada esas olan kadınların zikredilmesi olduğundan, bunları biribiri içinde mütalaa etmeksizin, mü'min kadınları da, erkekleri de zikretmiştir.20[20]

Mağfiretin Sonra Zikredilmesi

Hak Teâlâ, günahları bağışlamanın, cennete girdirmeden önce olmasına, rağmen, cennete sokmadan sonra niçin,

"ve onların günahlarını bağışlamak için..." buyurmuştur? Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Bunun başındaki atıf vâv'ı, zaman itibarıyla sırayı göstermez.

b) Günahları bağışlama, mağfiret ve benzeri şeyler, mükellefin cennetliklerden olmasıyla yakın alâkası olan şeylerdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, mükellefin, cennetliklerden olduğunu bildirme manasında, önce cennete sokmak işini zikretmiştir.

c) Bağışlama (Örtme), keramet (cömertlik) elbisesini giydirmekle olur. Bu ikram da cennette olur. Cennette insandan, def-i hacet gibi, maddî ve beşeriyet gereği olan kötü şeyler ve pislikler tamamen yok olduğu gibi, gazab ve şehvet gibi maddî olmayan kötülükler de zail olur ve örtülür ki, işte ayetteki tekfir budur. Böylece insanda melekiyyet sıfatları yer alır ki, bu da, en kıymetli bir elbisedir.

Cenâb-ı Hak, 'İşte bu Allah katında, (sizin) en büyük kurtuluşunuz ve saadetinizdir.." buyurur. Bu ifadeyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Meşhur izaha göre bu, "Allah'ın ilminde (takdirinde) bulunan, bu cennete sokma ve günahları Örtme işi, büyük bir kurtuluş ve saadettir" demektir. Nitekim "Benim katımda, yani inancıma göre, bu iş böyledir" denilir.

b) Daha garip, ama akla daha yakın diğer bir izah da şudur: Buradaki, "indallah" (Allah katında) ifadesi, aynı ayetteki "işte bu" kelimesinin sıfatı gibi kabul edilir. Buna göre sanki, "Allah katında olan işte bu şey, yani bunun, Allah katından olması şartıyla ve vasfıyla, bu büyük bir kurtuluştur. Öyle ki eğer cennete girme işi, Allah'ın katında olması bakımından-O'na yakın olmasaydı, bir kurtuluş ve saadet olmazdı.21[21]

Allah'ın Orduları

"(Bir de bunlar), Allah'a kötü zanda bulunan, münafık erkekler ile kadınları ve müşrik

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/141-142.

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/142.

erkeklerle kadınları azablandırmak içindir. Kötülük onların başına gelsin. Allah onlara gazablanmış ve onları rahmetinden kovmuştur. Onlara cehennemi hazırlamıştır. Varacakları bu yer, ne kötüdür! Göklerin ve yerin orduları, Allah'ındır. Allah azız ve hakimdir" (Fetih, 6-7).[22[22]]

Münafık, Müşrikten Önce

Bil ki şu sebeplerden ötürü, Allah Teâlâ Kur'ân'tn pek çok yerinde, müşriklerden önce münafıklardan bahsetmiştir:
a) Çünkü onlar, mü'minler için açıkça kâfirliğini ilan etmiş kimseden daha tehlikelidirler. Zira mü'min, kâfirliğini açık olarak ortaya koyan kimseden korunur, ama münafığın mü'min olduğunu zannederek, onunla samimî olur ve ona sırlarını açar. İşte bu hususa Hz. Peygamber (s.a.s), "Senin en büyük düşmanın, iki tarafın arasında yer alan nefsindir" buyurmuştur. Şeytan, münafık kılığındadır. Çünkü münafık insana, "Ben senin düşmanınım" diyerek gelmez, "Senin dostunum" diyerek gelir. Açıktan kâfirliğini ilan etmiş kimse ise, bir bakıma bu şeytan gibi değildir. Bir de münafık, yaptığıığı hilenden ötürü, kendisini kurtaracağından emin[23[23]]olamaz.[24[24]]

Kötü Zan

Allah Teâlâ'nın bu ayette, münafık hakkında verdiği ilk haber, "Allah'a kötü zanda bulunan" kimseler oluşlarıdır. Bu kötü zannın ne olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır;
a) Bu, Allah Teâlâ'nın ileriki ayetlerde, "Daha doğrusu siz, peygamberin de, müminlerin de ailelerine hiç dönemeyeceklerini sandınız"(Fetih, 12) buyurarak beyan ettiği zandır.
b) Bu, müşriklerin, Allah Teâlâ hakkında ve Allah'a şirk koşma hususundaki zanları (yanlış inançlarıdır. Hak Teâlâ bu hususu bildirmek için, "Bunlar, ancak sizin uydurduğunuz isimlerdir.., Siz, ancak zanlara tâbi oluyorsunuz. Halbuki zaniar, gerçek namına hiçbir şey İfade etmez" (Necm, 23-28) buyurmuştur.
c) Bu, onların, Allah Teâlâ'nın görmez-bilmez olduğunu sanmalarıdır. Nitekim Hak Teâlâ bu hususu ifade için, "Fakat siz, Allah'ın, yaptıklarınızın çoğunu bilmeyeceğini sanırsınız" (Fussilet, 22) buyurmuştur. Birinci izah, daha doğrudur.
Şöyle de diyebiliriz: "Bununla, onların tüm (boş) zanları kastedilmiştir. "Böyte dememiz halinde, ifadeye, onların, Allah'ın ölüleri diriltmeyeceği, bu âlemi boş ymm yarattığı gibi zanları da dâhil olur. Hak Teâlâ bu hususta da, 'İşte bu, ancak kâfirlerin zanmdır..."(Sad,27) buyurmuştur. Tefsir ettiğimiz ayetteki "sû" (kötü) kelimesine! başındaki elif-lâm, bu izahı te'yid eder. Ki biz bunu, ayetteki, tabirinr tefsirinde izah edeceğiz. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Edib ve muhakkiklerin tercih ettiği görüşe göre, "sû" fesad; "sıdk" ise, saar (düzgüntük-uygunluk) manasınadır. Nitekim Arapça'da, "Fâsid (bozguncu) bir adama uğradım" manasında, "Salih bir adamdan sordum" manasnda da denilir. Dolayısıyla "racül-ü sû" ifadesi, "fâsid" manasında olunca, su' kelimesi tek başına, fesad manasına gelir. Bu, Halt ve Zeccac'ın üzerinoe ittifak edip, Zemahşeri'nin tercih ettiği görüştür. Bunu şu şekilde açabiliriz: Manalar (soyut kavramlar) için kullanılan, "sû", tıpkı maddeler için kullanılan "fesad" kelimes
gibidir. Nitekim maddî şeylerin bozulması hakkında, denildiği "Onun mizacı bozuktur", "huyu kötüdür" "zannı kötü oldu" manasında, denilir. Bundan da öteye, her "sû' " olan şey fâsiddir, her fâsid de "sû* "dur. Fakat birisi maddî olmayan şeyler, diğeri ise maddî olan şeyler hakkında daha çok kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, maddî olanlar hakkında, "Karada

---

[22[22]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/142-143.

[23[23]] Bildirilen birinci şakken, ikincisi gelmiyen. Burada matbu medinde bir eksiklik hissediliyor (ç.).

[24[24]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/143.

ve denizde fesâd ortaya çıktı" (Rûm,41) maddî olmayan (günahlar) hakkında da, "Yaptıkları şey ne seyyi' (kötü)dür" (Mücâdele, 15) buyurmuştur. İşte onların sözlerinin izahı sadedinde, aklıma gelen budur.

Cenâb-ı Hak daha sonra "Kötülükler onların başına gelsin" yani "başlarına, fesâd bozgun gelsin" buyurmuştur ve başlarına, kurtulamayacakları bir şekilde belâlar gelmiştir.

Daha sonra da, "Allah onlara gazablanmıştır" buyurur. Bu, geçen ifâdeden daha ağır ve tehdidkâr bir ifadedir. Çünkü başına bir belâ gelen, bazan bir imtihan olarak buna uğramış olur ve neticede mükâfaata ulaşsın diye, bu belâ onun başına sarılmış olur. Bazan azab (ceza) olarak, bu belâ başına gelir. Binâenaleyh ayetteki bu ikinci ifade, onların başına gelenin, onlara azab etmek İçin olduğuna bir işarettir. Ayetteki, "ve onları rahmetinden kovmuştur" cümlesi de, "gazab" ifadesinden, daha ileri bir tehdidi anlatır. Çünkü gazab-ı ilâhiye uğramış kimse, bazan gazab edenin azarlamasından, kızmasından ve döğmesinden ders almaz. Bazan gazab edenin gazabı, gazab ettiğini, kendi yanından ve kapısından kovma noktasına kadar varmaz. Ama bazan bu noktaya varır. İşte bundan Ötürü, bu ilahî gazabın çok şiddetli oluşunu anlatmak İçin, peşisıra, "Allah, onları rahmetinden koğmuştur" buyurur.

Hak Teâlâ daha sonra, onların bu dünyadaki hallerini beyânının peşisıra, âhiretteki neticelerinin ne olacağını da bildirerek, "(Allah) onlara cehennemi hazırlamıştır. Varacakları bu yer ne kötüdür!" buyurmuştur. Buradaki fiili, "cehennem" kelimesinin müennes olduğuna delâlet eder. Nitekim Arapça'da, "Bu ev" "ne güzel yer" denilir. (Yani dâr müennes, mekân müzekkerdir).[25][25]

Allah'ın Orduları

Cenâb-ı Hak, "Göklerin ve yerin orduları, Allah'ındır" buyurmuştur. Bunun tefsiri, biraz önce geçmişti. Geriye şöyle birkaç mesele kalmaktadır:[26][26]

Birinci Mesele

Bu tekrarın fayda ve hikmeti nedir? Deriz ki: Allah'ın hem rahmet, hem de azab orduları vardır. Şöyle de diyebiliriz: Allah'ın ordularının inişi, bazan rahmet, bazan azab için olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, sûrede ilk geçtiği yerde, bu orduların, mü'minlere rahmet olarak indiklerini beyân etmek için zikretmiştir. Nitekim bir başka ayetinde, "O, mü'minlere karşı rahimdir" (Ahzab, 43) buyurmuştur. İkinci geçtiği yerde ise, kâfirler üzerine azab indirdiğini beyan etmek için getirmiştir.[27][27]

Allah'ın İzzeti

Allah Teâlâ dördüncü ayette, "Allah alîmdir, hakimdir" buyurmuş; bu (yedinci) ayette ise, "Allah azîz ve hakîmdir" buyurmuştur. Çünkü ayetteki "Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır" ifadesinde, beyân ettiğimiz gibi, bu orduların zikrinden maksad azabın şiddetine işaret olduğu için, Cenâb-ı Hak burada, aziz oluşundan bahsetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah, azîz, intikam sahibi değil midir?"(Zûmer, 37) ve "Biz onları, muktedir bir azizin (kudret sahibinin) yakalayışıyla yakaladık" (Kamer, 42) ve "(Allah) azizdir, cebbardır" (Haşr, 23) buyurmuştur.[28][28]

Üçüncü Mesele

---

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/143-145.

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/145.

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/145.

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/145.

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin cennete girdirilmesi konusundan önce, göklerin ve yerin ordularını zikretmiş ve burada onları, kâfirlere azab etme ve onlar için cehennemin hazırlanışını zikretmeden sonra dile getirmiştir. Deriz ki: Burada güzel bir sıralama var: Çünkü Allah Teâlâ, rahmet ordularını indirir ve böylece mü'minleri, ikrama ve ta'zîme (saygıya) mazhar olmuş bir biçimde cennete girdirir ve sonra "ve onların günahlarını affeder" buyruğu İle onlara şeref elbiseleri giydirir. Nitekim, biz bunları açıklamıştık. Daha sonra "İşte bu, Allah indinde, en büyük kurtuluş ve saadettir" (Fetih, 5) ayetinin de ifade ettiği gibi, onlar için Allah'a bir yakınlık ve takarrub meydana gelir. Yakınlığın ve Allah katına varışın meydana gelişinden sonra, artık bu orduların vasıta ve aracı oluşu sona erer. Rahmet orduları önce inerler, sonra da yaklaşırlar. Kâfirin durumuna gelince, ona önce gazab olunur, derken uzaklaştırılır ve rahmet mıntıkasından çok uzak yerlere atılırlar. Bu yerler de cehennemdir. Bunlara azab melekleri musallat kılınır. Bu azab melekleri de, Allah'ın ordularıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O (cehennemin) üzerinde, İri cüsseli, sert karakterli melekler vardır. Onlar, Allah'ın emrettiği hususlarda asla isyan etmezler" (Tahrîm, 6) buyurmuştur. Bundan ötürü Allah Teâlâ, önce rahmet ordularını zikretmiş, daha sonra da, "Allah katında" tabiriyle, yakınlaşmayı dile getirmiştir. Burada da, "Allah onlara gazablanmış ve onlan rahmetinden kovmuştur" buyurmuştur ki, bu ilk önce, rahmetten uzaklaştırmayı zikrediştir. Allah Tealâ daha sonra da, "Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır" buyurmuştur.29[29]

Resulün Görevleri

"Muhakkak ki biz, seni bir şahid, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik ki, Allah'a ve peygamberine imân edesiniz, O'na yardım edesiniz, O'nu büyük tanıyasmız ve sabah-akşam onu teşbih edesiniz diye..."
(Fetih, 8-9).30[30]

Şahitlik

Müfessirler, "sahiden" kelimesi hakkında "Ümmeti üzerinde, yaptıklarına bir şâhid olarak..." manasını vermişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Peygamber de siz (ümmet-i Muhammed) üzerine bir şâhid olsun diye..."(Bakara, 143) buyurmuştur. Evla olan şöyle denilmesidir: Allah Teâlâ burada, "Muhakkak ki Biz, seni bir şâhid olarak gönderdik" buyurmuştur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in vazifesi, Allah'dan başka hiçbir ilah olmadığına şehadet etmektir ki, bu anlamda Cenâb-ı Hak "Allah şehâdet eder ki, kendisinden başka hiçbir ilah yoktur. (Buna), melekler ve ilim sahipleri de (şehâdet ederler)"(Al-i İmran, 18) buyurmuştur. Bu ilim sahipleri, Allah Teâlâ'nın katından, kendilerine ilim vermiş olduğu kimseler, yani peygamberlerdir. İlimleri de, daha önce bilmedikleri şeyleri (vahiyle) öğrendikleridir. Bundan ötürü, Allah Teâlâ "Bil ki, yani şâhid ol ki, Allah'dan başka ilah yoktur" (Muhammed, 19) buyurmuştur.31[31]

Müjdecilik

Ayetteki, "mübeşşiren (müjdeci olarak)" ifadesi "o peygamberin şehadet ettiği şeyi kabul edip, buna göre amel edip, bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s)'e uyan kimseler için bir müjdeleyici..." manasındadır.32[32]

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/145.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/146.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/146.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/146.

Uyarma

"Neziren" (bir uyarıcı olarak) tabiri de, "Onun şâhidliğini reddedip, bu hususta ona muhalefet eden kimseler için bir tehlikeyi haber veren bir uyarıcı olarak..." manasındadır.[33][33]

Gönderilişinin Gayesi

Cenâb-ı Hak daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'i gönderişinin amacının, zikrettiği şu şey olduğunu beyân ederek, "Allah'a ve peygamberine iman edesiniz; O'na yardım edesiniz; O'nu büyük tanıyasmız; ve sabah-akşam O'nu teşbih edesiniz diye..." buyurmuştur. Bu ifadeye iki mana verilebilir:

1) Burada bahsedilen bu dört husus, daha önce zikredilmiş hususlara terettüb etmektedir. Buna göre, "Allah'a ve peygamberine iman edesiniz..." ifadesi, ayetin başındaki, "Muhakkak ki biz seni... gönderdik" ifadesine uygun düşer. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından gönderilmiş (görevlendirilmiş) bir peygamber olması, mükellefin Allah'a, peygambere ve peygamberin getirdiğine iman etmesini gerektirir.

Ayetteki, "bir şâhid olarak" ifadesi, mükellefin, Allah'ı ve dinini takviye etmesini gerektirir. Çünkü daha önce de açıkladığımız gibi, bu ifade, "O, Allah'dan başka hiçbir ilahın olmadığına şehadet eder" manasınadır. Buna göre, Allah'ın dini, haktır; uyulmaya layıktır. Ayetteki, "Bir müjdeci olarak" kelimesi de, mükellefin, Allah'a ta'zımini gerektirir. Çünkü mükellefin Allah'a ta'zimi, Allah'ın onu yüceltmesi gibidir. Ayetteki, "bir nezir (uyarıcı) olarak" ifadesi ise, Allah'ın elim ve şiddetli azab ve ikâbından korkarak, kötülük ve çirkinliklerden Allah'ın münezzeh olduğunu söyleyip, buna inanmayı gerektirir. Peygamber gönderme işi, iman aslına dayanır. Peygamberin sıfatına gelince mü'minin sıfatı da buna dayanır.

2) Bu sayılan şeylerden herbiri ayrı ayrı bu dört şeyi gerektirir. Buna göre, peygamberin peygamber oluşu; mükellefin Allah'a ve Resûfüne iman etmesini, onu desteklemesini, onu büyük bilmesini ve O'nu teşbihini gerektirir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın birliğine şahid olması da, bunun gibi, zikredilen o dört şeyi gerektirir. Yine onun, bir müjdeleyici ve uyarıcı olması da böyledir.

"Fiilin başına lâm edatının gelmesi, ona taalluk eden, ama sıfata taalluk etmeyen, mukaddem bir fiili gerektirir. Binâenaleyh ayetteki Ijîjjâ fiili, bir fiil gerektirir ki o da "gönderdik" fiilidir. Binâenaleyh "Sayılan bu işler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir şahid ve bir müjdeci olarak gönderilişine nasıl terettüb eder?" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bu şeyler, lafız cihetinden değil de, mana açısından bu şeye terettüb edebilir, Nitekim bir kimse, "kendisine ikramda bulunman için, sana bir âlim gönderdim" dediği zaman, bu ifade, gönderme işinin, ikramda bulunmanın bir sebebi olduğundan haber verir. Mana itibarıyla, gönderilen kişinin âlim oluşu, işte bu ikramda bulunmanın sebebidir. Bundan ötürü sen, "Kendisine ikram edesin diye, sana bir câhil gönderdim" deseydin, bu da doğru bir cümle olurdu. Laftz ile mananın arasını uzlaştırmak istediğimiz zaman şöyle deriz: Burada, sırf gönderme değil, şahid olarak elçi gönderme maksuddur. Tıpkı deminki misaldeki gibi sırf gönderme veya sırf âlim olma itibariyle değil, ikram edilmesi sebebiyle olması gibidir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[34][34]

Üç Sıfat Bildirmenin Hikmeti

Cenâb-ı Hak, Ahzâb Sûresi'nde "Biz seni muhakkak ki bir şâhid, bir müjdeci, bir uyarıcı ve Allah'ın izniyle Allah'a çağıran bir davetci, bir aydınlatıcı lamba kıldık"(Ahzâb, 45-46) buyurmuştur. Burada ise, Ahzâb Sûresi'nde zikredilen o beş sıfattan sadece üçünü zikretmiştir, bunun hikmeti nedir? Deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

1) O ayet özellikle, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bahseden bir ayettir. Çünkü o sûrenin ekserisi,

---

[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/146.

[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/146-147.

Hz. Peygamber (s.a.s)'i, onun hallerini anlatmaktadır. Biat, vaad ve Mekke'ye giriş gibi hususlar, bu sûrede anlatılmıştır, o sûrede anlatılmamıştır.

2) Şöyle deriz: Bu husus burada zikredilmiştir. Çünkü ayetteki, "sahiden" ifadesi, o peygamber kendi kendisine, "Allah'dan başka ilah olmadığına şehâdet ederim" deyip, insanları buna davet etmeyebileceği için, onun davet edici olmasını gerektirmeyince, Allah Teâlâ Ahzâb Sûresl'nde, "dâiyen" (tebliğci) buyurmuştur. Burada ise, onun bir şâhid olması, bir tebliğci olmasını gerektirmediği için, Cenâb-ı Hak, "Allah'a ve peygamberine iman edesiniz..." büyümüştür. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir "slrâc" (aydınlatıcı bir lamba) olduğuna delildir. Çünkü o, saygı gösterilmesi gerekli olan şeyler ile, tenzih suretiyle, haram kılınan kötülük ve fuhşiyyattan uzaklaşmayı gerektiren şeyleri getirmiştir ki, buradaki tenzih de, bir tür teşbihtir.35[35]

Sabah-Akşam İbadeti

Daha Önce pek çok kereler, ayette "bukra" (sabah) ve "asîl" (akşam) kelimelerinin seçilmesinin, devamlılık manasına bir işaret olabileceği gibi, müşriklerin yaptıkları (ibadetlerin) hilafına bir durumu ifade için de olabileceğini, çünkü onların, putlara ibadet için Kâ'be'de, sabah ve akşam toplandıklarını, bunun üzerine de, daha önce çirkin ve nahoş şeyleri söyleyip yaptıkları o zamanlarda, tesbihatta bulunmakla emrolunduklarını söylemiştik.36[36]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "ona" zamirleri, Allah'a veya Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcî olabilir... Doğrusu, bu zamirlerin Allah'a râcî olmasıdır.37[37]

Resule Biat

"Gerçekten, sana biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir. Artik (bu biati) kim bozarsa, kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de, Allah ile sözleştiği şeye vefa ederse, (Allah da ona) büyük bir ecir verir" (Fetih, 10).

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir resul olduğunu beyân edince, ona biat edenin, Allah'a biat etmiş olacağını söylemiştir.38[38]

Allah'ın Eli

"Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir" ifadesi, birkaç manaya muhtemeldir. Şöyle ki: Bu iki yerdeki "el" kelimesi, ya tek manayadır, yahut iki ayrı manadadır. Eğer bu kelimenin tek manaya olduğunu söylersek, şu iki izah yapılabilir:

a) "Allah'ın eli" (yedullah) tabiri "Allah'ın onlara olan nimeti, onların Allah'a (yani Allah'ın dinine) olan ihsanlarının üstündedir" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bilakis sizi imana muvaffak ettiği için Allah size minnet eder" (Hucurât, 17) buyurmuştur.

b) Bu tabir, "Allah'ın onlara olan yardım ve nusreti, onların Allah'ın dinine olan yardımından daha kuvvetli ve daha yücedir" manasınadır. Nitekim Arapça'da ûSui ty denilir ki bunun manası, "Üstünlük, muzafferiyet ve güç, falancaya aittir" şeklindedir.

Bu ayetteki iki "et" kelimesinin iki ayrı manaya geldiğini söylersek, bunun, "Allah" hakkında, koruma ve emin kılma; "biat edenler" hakkında da şu bildiğimiz "el" uzvu manasında

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/147-148.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/148.

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/148.

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/148.

olduğunu söyleriz. "El" kelimesi, "koruma" manasında mecazî olarak kullanılıp, alış-veriş esnasında taraflardan herbiri elini diğerine uzattığı zaman, işte alış-veriş yapan bu iki kişinin durumuna bakılarak böyle mecazî manada kullanılmıştır. Çünkü burada bu iki kişi arasında, alış-veriş tamamlanmaksızın bu ahdi bozmalarına engel olacak bir üçüncü kimse bulunur ve elini, bu ikisinin elleri üzerine kor. Böylece akit (alış-veriş) tamamlanıncaya kadar o ikisinin ellerinin birbirinden ayrılmamasına uğraşır. İşte eli, diğerlerinin eli üzerine koymak, alış-verişin muhafazası, yani bozulmaması için bir alamet olmuştur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, 'Allah'ın eli, onların elinin üstündedir" buyurmuştur ki bu, "Aracı, uzlaştırmacı üçüncü şahsın, alış-veriş yapan tarafların ellerini, iş bitmeden ayrılmaktan koruması gibi, Allah Teâlâ da, bu biatta onları korur, işi tamamlamalarını sağlar" demektir.39[39]

Ahdi Bozanın Zararı

Ayetteki, 'Artık (bu biati) kim bozarsa, kendi aleyhine bozmuş olur" cümlesine gelince, "el" kelimesinden maksad, nimet, yahut da yardım ve kuvvet manasındadır" dersek, bunu şöyle izah ederiz: "Bu böyledir. Çünkü kim ahdi bozarsa, az bir amel mukabilinde elde edeceği bol ihsanları kaçırmış, hüsrana uğramış ve bu ahdi, kendi aleyhine (zararına) olarak bozmuş olur."

"El" kelimesinden maksadın, "koruma-gözetme" manasında olduğunu söylersek, bu İfade, "Allah'la biat etmiş olurlar" cümlesiyle ilgili olur ve "Ey Peygamber, her kim sana biat eder de, sonra bu biatim (ahdini) bozarsa, bu bozgunculuğunun zararı sana gelmez. Çünkü bu biat Allah iledir yani bunun zararı Allah'a da değildir. Çünkü Allah hiçbir şeyden mutazarrır olmaz. Dolayısıyla bu bozmanın zararı, ancak o insana raci olur." manasındadır.40[40]

Azim (Büyük) Kavramı

Cenâb-ı Hak "Kim de, Allah sözleştiği şeye vefa ederse, (Allah da ona) büyük bir ecir verir" buyurmuştur. Daha önce, "büyük" sıfatının cisimler için kullanıldığını, cisimde ancak, boy, en ve yükseklik gibi halterin bulunması halinde, onun için bu kelimenin kullanılabileceğini, binâenaleyh yüksek ama dar bir dağ hakkında, "yüksek, yüce dağ" tabirinin kullanılabileceğini, bu yüksekliğinin yanında, dört bir taraftan geniş ve engin olursa ancak o zaman "büyük" denilebileceğini söylemiştik. Mükâfaat (ecir) de bunun gibidir. Çünkü cennetin yiyecekleri, en yüce cins ve kalitede olup, son derece boldur, kesintisiz olarak, ebediyyen devam eder. Böylece de, cennetin yiyeceklerinde "büyük" sıfatının kullanılabileceği bir özellik vardır. "Büyük (azîm)" kelimesi, Allah hakkında ise, tıpkı cisim hakkında kullanıldığında, onun cihetleri hususundaki mükemmelliğine işaret etmesi gibi, sıfatları hususunda Allah'ın kemâline bir işarettir.41[41]

Münafık Bahanesi

"Bedevilerden geri kalanlar, yakında sana, "Mallarımız ve ailelerimiz bizi meşgul edip, alıkoydu. Bizim için istiğfar et" diyecekler. Onlar, kalblerinde olmayan şeyi, dilleriyle söylerler. Sen de ki: "Allah size bir zarar, yahut bir fayda dilerse, (Allah'ın iradesinden) hiçbir şekilde sizi bundan engelleyecek yoktur. Hayır, hayır. Allah yaptığınız şeylerden haberdardır" (Fetih, 11).

Cenâb-ı Hak, münafıkların durumunu anlatınca, savaşa gitmekten kaçanlardan da bahsetmiştir. Çünkü bazı bedeviler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hezimete uğrayacağını hesap ettikleri için, Resûlüllah (s.a.s) ile birlikte savaşa çıkmaktan imtina etmişlerdi. Çünkü onlar,

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/148-149.

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/149.

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/149-150.

"Mekkeliler, Medine'nin hemen kapısında savaşıyorlar. Binâenaleyh onlar, müslümanların şehrine girip, kendilerini çepeçevre kuşattığında, müslümanların hali çok perişan olacak" diye düşünmüşler ve bundan dolayı, savaşa katılmamak için mazeret bulmaya çalışmışlardır. Onların, "Mallarımız ve ailelerimiz bizi meşgul etti" demelerinde, çok açık bir şekilde mazeret ortaya koyma olduğunu gösteren şu iki husus var:

a) Onlar, "meşgul etti" demişler; mutlak olarak, "Bizi mallar meşgul etti" dememişlerdir. Çünkü mal biriktirmek, özür olmaya elverişli değildir, çünkü übunun zoru yoktur. Ama toplanmış-birikmiş olan malları dağılmaktan muhafaza etmek ve elden çıkartmaya gayret etmek, mazeret olmaya daha elverişlidir. İşte bundan dolayı onlar, "Bizi mallarımız, yani mutlak mal-mülk değil, kendi malımız olan şeyler..." demişlerdir.

b) "Ve ailelerimiz..." 'ifadeleri... Çünkü birisi onlara, "Mal ve onu korumak sizi Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymaktan alıkoyacak bir dereceye çıkmamalı" demiş olsa, onlar, "Ama ailelerimiz ile meşguliyetimiz savaşa katılmamıza mânidir ve onları korumak, bizim en önemli işimiz ve vazifemizdir" diyebilirlerdi.42[42]

Kalblerinde Olmayan Şey Dillerinde

Daha sonra onlar bu mazeretleri ileri sürerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yalvarıp-yakarmış ve "Bizim için af dile" yani, "Biz mazeretlerimizin yanı sıra, bu harbe katılmayışın kötü olduğunu da biliyoruz; (ne olur) bizim için mağfiret talebinde bulun ve savaşa çıkmayışımızı bağışla" demişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak onların yalan söylediklerini açıklayarak, "Onlar, kalblerinde olmayan şeyi, dilleriyle söylerler" buyurmuştur. Bu hususta, şu iki izah muhtemeldir:

1) Bu kalblerinde olmayanı, dilleriyle söyleyip, yalan konuşmaları, onların, "Bize istiğfar et" demeleriyle ilgilidir, (yani bunu yalancıktan söylüyorlar). Bunun özü şudur: Onlar, savaşa katılmamakla, günahkâr olduklarını ortaya koymaya ve bundan dolayı istiğfar istediklerini göstermeye çalışmışlardır. Ama aslında buna gönülden inanmamakta, savaşa katılmamakla isabet ettiklerine inanmaktadırlar.

2) Onların savaştan imtina edişlerinin yegâne sebebinin bu olduğunu göstermek için, "... meşgul etti" demişlerdir. Halbuki buna gönülden inanmamakta, aksine Hz. Peygamber (s.a.s) ile mü'minlerin ezilip, mağlup olacaklarına inandıkları için, savaşa yanaşmamışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu beyan için, ileride, "Daha doğrusu siz, peygamberin de, mü'minlerin, ailelerine hiç dönmeyeceklerini sandınız" (Fetih, 12) buyurmuştur.43[43]

Ahirette Haliniz Ne Olacak?

"De ki: "Allah size bir zarar, yahut bir fayda dilerse, (Allah'ın iradesinden) hiçbir şekilde sizi bundan engelleyecek yoktur" cümlesi, "Sizler zarardan kaçıyorsunuz, böylece de Allah'ın ve Resûlüllah (s.a.s)'ın emrini bırakıyor, ardında selâmetin (kğrın) geleceğine inanıyorsunuz. Şayet Allah, size bir zarar dilerse, savaştan geri durmanız, Allah'dan gelecek hiçbir zararı engellemiş olmaz ve size fayda vermez" demektir. Yahut da, "Sizler, savaşın ve savaşanların vereceği zarardan korunmak istiyor, aileniz ve beldeniz içinde kalışınızın, sizi düşmandan koruyacağını sanıyorsunuz. Hadi diyelim ki, kendinizi böyle bir zarardan korudunuz. Ama, daha fazla kaçınmanız gereken, âhiret azabını sizden kim defedecek?" demektir. Yâsîn Sûresi'nde, "Eğer Rahman size bir zarar murad ederse... "(Yasîn, 23) ayetini tefsir ederken, sözün mü'minlere yönelik olması durumunda bâ harfi cerrinin, "zarar" kelimesinin başına getirildiğini, Kur'ân'ın başka ayetlerinde de aynı üslupla, "Eğer Allah bana bir zarar murad etmişse... "(Zûmer, 38) ve "Eğer Allah, sana bir zarar dokundurursa..." (En'am, 17) buyurulduğunu; ama bu söz kâfirler hakkında söylendiğinde, bâ harf-i cerrinin, kâfirleri

---

[42] [42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/150-151.

[43] [43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/151.

gösteren zamirin başına getirilerek kullanıldığını açıklamıştık. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak burada da, bâ harf-i cerrini, kâfirleri gösteren "sizin" zamirinin başına getirerek j& buyurmuştur. Yine Ahzab sûresinde, "Eğer Allah size bir kötülük dilerse, sizi Allah'dan kim koruyacak?" (Ahzab, 17) buyurmuştur.
Yâsîn Sûresi'nde, bu ikisi arasındaki ayırıcı farkın ne olduğunu açıkladık. Bu hususu, Yâsîn Sûresi'nin tefsirini mütalaaya teşvik edici olsun diye, burada tekrar etmiyoruz. Çünkü Yâsîn Sûresi, nâdir incilerin yer aldığı bir sûredir, "Hayır, hayır. Allah yaptığınız şeylerden haberdardır" yani "Zahiren harbedecek gibi görünüp, kalbinizde ard niyetler saklamanızdan haberdârdır" demektir.44[44]

Mü'mlnlerln Mağlubiyetini Beklediniz

"Daha doğrusu siz, peygamberin de, mü'minlerin de ailelerine hiç dönmeyeceklerini sandınız. Bu, sizin kaİblerinizde süslü (bir fikir gibi) görünüp, kök saldı. Kötü zanda bulundunuz. (Bu yüzden, Allah indinde)
helake mahkum bir kavim oldunuz" (Fetih, 12).
Bu, "Eğer savaştan geri kılışınız olmasaydı, "Peygamberin geri dönebileceğini zannetmiyoruz" demezdiniz. ifadesinin başındaki "en" edatı, şeddeli "enne"nin hafifletilmiş (şeddesiz) halidir. Binâenaleyh bu, "Sizler onların artık hiç dönmeyeceklerini sandınız" takdirindedir.
"Bu sizin kalblerinizde süslü (bir fikir gibi) göründü" cümlesi de, "Siz işin başında böyle düşündünüz. Derken şeytan, bu fikrinizi size süslü ve çok isabetli gösterdi. Böylece siz de buna iyice inandınız" demektir. Bu böyledir, çünkü şeytan asılsız şüpheleri bazan süsler ve o şüphelere, her ne kadar akıllı olan kimse bunların şüphe olduğunu kesin bilse bile, gafil kimselerin kesin hakikat sanacağı bazı hayaller ve düşünceler katar.
Ayetteki, "ve kötü zanda bulundunuz" cümlesi ile ilgili şu iki izah muhtemeldir:
a) Bu atıf başkalığı gerektiren bir atıftır. Buna göre bu cümledeki zan, ayetin başındaki, "zan"dan farklıdır. Bu durumda bu ikinci "zann"ın, ya "Allah'ın, vaadinden cayıp (müslümanlara muzafferiyet vermeyeceğini sandınız" yahut da "Hz. Peygamber (s.a.s)'in yalan söylediğini sandınız" manasında olması muhtemeldir.
b) Buradaki "zann" ile, önceki ifadede geçen, "Peygamber ile mü'minlerin hiç dönmeyeceği" zannı kastedilmiştir. Bu durumda bu ifade, tıpkı "Bu meseleyi, başkasını değil, bunu bildim" denilmesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hayır, siz, peygamber ve mü'minlerin dönmeyeceğini sandınız. Halbuki bu zannınız, kötü ve yanlış bir zarıdır" demektedir. Kötü zannın ne demek olduğunu daha önce anlatmıştık. Ayetteki, cümlesiyle ilgli şu iki izah yapılabilir:
a) "Siz bu zannınız İle helak oldunuz.
b) Sizler, aslında zaten helak olacaksınız ve böyle bir kötü zanda bulundunuz."45[45]

"Kim Allah'a ve Resulüne imân etmezse, muhakkak bilsin ki o kâfirler için çılgın bir ateş hazırladık" (Fetih, 13).
Geçen ayetteki "kötü zann"ın, kâfirlerin "Peygamber ve mü'minlerin dönemeyeceği zannından başka bir zan manasında olduğunu söylememiz halinde, bu ayetin manası açıktır. Çünkü bunun, onların, ya "Allah'ın vaadinden cayacağını sanmaları, yahut da Resûlüllah'ın yalancı olduğunu sanmaları manasında bir kötü zan olduğunu biraz önce beyan etmiştik. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'a ve Resûlüllah'a inanmaz da, Allah'ın (hâşâ) vaadinden cayacağını ve Resûlüllah'ın (hâşâ) yalancı olduğunu sanarsa, onun için çılgın bir ateş hazırlamışız" buyurmaktadır. Allah'ın ayetin sonunda, "onun için" yerine, "kâfirler için..." demesinde söyle bir incelik vardır: Bu ayetin hükmünün bütün kâfirleri kapsadığını belirtmekte ve Cenâb-ı Hak sanki, "Kim Allah'a inanmazsa, o kâfirlerdendir ve biz, kâfirler için

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/151-152.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/152-153.

o çılgın ateşi hazırladık" buyurmuştur.[46]

Hakimiyet Allah'ındır

"Göklerin ve yerin hakimiyeti Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah gafur ve rahfmdir"
(Fetih, 14).
Cenâb-ı Hak, biat edenler için büyük bir ecrin; sapık olup kötü zanda bulunanlar için de elîm bir azabın bulunduğunu beyân edince, birincileri kendi meşîeti (dilemesi) ile affedip, sonrakileri yine kendi meşietiyle azab edeceğine işaret etmiştir. Allah'ın gufranı ve rahmeti herşeyi içine alır, herşeyi kuşatır ve herşeyden daha mükemmeldir.
Ayetteki "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır" ifadesi, o iki şeyin de pek kıymetli ve şiddetli olduğunu ifade eder. Çünkü mülkü böylesine büyük olanın, ecti ve hibesi de, son derece büyük olur. Yine azabı ve cezası da son derece elîm ve son derece ibret verici olur.[47]

Ganimet Taksiminde Koşma

"Siz, ganimetler almak için gittiğiniz zaman, o geri kalanlar diyecekler ki, "Bırakın hiz de arkanızdan gelelim." Onlar (bununla), Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler. De ki: "Bizim arkamıza asla düşemezsiniz. Allah, daha
evvel böyle buyurmuştur." Bunun üzerine, "Hayır, siz bize hased ediyorsunuz" diyecekler. Bilakis, onlar, pek az anlar kimselerdir" (Fetih, 15).
Allah Teâlâ, bu ayetle, savaştan geri kalan o kişilerin yalancı olduklarını iyice ortaya koymuştur. Çünkü onlar, ganimetler için gidildiğinde, o ganimetlerden kendilerine de pay çıkacağını umarak, kendiliklerinden, "Bırakın, biz de sizinle gelelim, peşinize takılalım" derler. Siz onları Mekkelilere karşı çağırdığınızda, malları ve aileleri onları meşgul ediyor da, ganimet söz konusu olunca, her nasılsa meşgul etmiyor! Ayette bahsedilen "ganimetler" ile, Hayberlilerden ele geçirilen ganimetler ve Hayber'in fethi kastedilmiştir. Müslümanlar bu malları, ganimet alırken, sadece Medine'de, Hz. Peygamber (s.a.s)'le beraber olan mü'minler vardı. Ayetteki, "o geri kalanlar diyecekler ki (...)" cümlesinde, savaşa evet deyip, bu konuda muvafakat gösterenlere, ganimetin vaadi; savaştan geri durup, bu konuda muhalefet çıkaranlara da ganimetten mahrumiyet vaadi (!) vardır.[48]

Allah'ın Sözünü Değişteremezsiniz

Ayetteki, "Onlar (bununla), Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler. Deki: "Bizim arkamıza asla düşemezsiniz. Allah, daha evvel böyle buyurmuştur" ifadesi, birkaç manaya muhtemeldir:
a) Bu, Allah Teâlâ'nın, "Hayber ganimetleri, ancak Hudeybiye'de bulunan ve biati (rıdvânı) yapanlar içindir, başkaları için değildir" şeklindeki hükmüdür. Müfessirlerce, en meşhur ve ayetteki, "Allah daha evvel böyle buyurmuştur" ifadesine en uygun düşen izah budur.
b) Ayetteki, "Onlar (bununla), Allah'ın sözünü değiştirmeyi isterler" cümlesinde bahsedilen, "Allah'ın sözü", "Allah onlara karşı gazablanmiş..."(Fetih, 6) şeklindeki ilahî hükümdür. Bu böyledir. Çünkü eğer onlar savaşta size tâbi olmuş olsalardı, kendilerine ganimet vaad olunan "rıdvan biatim" yapan o (seçkin) kimselerin durumuna düşerler ve böylece Hak Teâlâ'nın, "Allah, o ağacm altında sana biat eden mü'minlerden razı olmuştur" (Fetih,18) ayetinde de beyan ettiği gibi, Allah'ın razı olduklarından olurlardı ve Allah'ın gazab ettiklerinden olmamış olurlardı. Böylece de Allah'ın sözünün-hükmünün değiştirilmesi gerekirdi. (Bu ise caiz değildir).

---

[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/153.
[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/153-154.
[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/154.

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'den, o belli kimseler (bedeviler) ayrılıp savaşa katılmayınca, Allah Teâlâ peygamberini, onların içlerindeki gerçek niyet ve düşüncelere muttali kıldı; onların münafık olduklarını açıkladı ve onlara azab edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "sizler, benimle asla savaşa çıkmayacak ve düşmanla savaşmayacaksınız1' demesini emretti (Tevbe, 83). Binâenaleyh onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte çıkma hakkındaki bu ilahî hükmü değiştirmek istediler.

"Sizin delil getirdiğiniz bu ayet, bu hâdise hakkında değil, Tebük savaşı hakkındadır" denilemez, çünkü, biz diyoruz ki burada, nehiy sîgası olan, "Bize uymayınız" ifadesinin yerine olumsuzluk sîgası üzere getirilen, "Bize kesinlikle uymayacaksınız..." fiilinde, şöyle bir incelik bulunmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s), habere güvenip, onun doğruluğuna kesinkes inandığı için, bu olumsuzluğu, Allah'ın, onların adına vermiş olduğu habere dayamış, böylece kesin bir ifâde kullanarak, "Bize kesinlikle uymayacaksınız" buyurmuştur ki, bu, "şayet ben size müsaade etsem ve size emretsem, yahut da siz isteseniz ve tercih etseniz bile, Allah'ın verdiği haberden dolayı, bu husus sizin için mümkün olmaz, gerçekleşmez.." demektir.

Cenâb-ı Hak ayetteki "Allah, daha evvel böyle buyurmuştur..." ifadesine bir cevap olarak, onların "Hayır, siz bize hased ediyorsunuz..." diyeceklerini belirtmiştir ki, bu, "Onlar, "Allah daha önce böyle demedi; tam aksine sizler hased ettiniz.." demektir. Bu ifadenin başındaki (-bel) ifadesi idrâb" (intikal, bir başka şeye geçiş) için olup, kendisinden intikal edilen (madrubun ânh) ise, her iki yerde de mahzûftur. Burada bu, "Allah böyle demedi..." takdirindedir.

İmdi eğer: "Hangi şey sebebiyle onların inancında böyle bir haset (düşüncesi) bulunmuştur?" denilirse biz deriz ki: Onlar adeta şöyle demişlerdir: "Biz, savaşa katılmama hususunda isabet etmişiz. Çünkü o mü'minler, Hudeybiye'den, ganimetsiz dönmüşlerdir. Biz ise dinlendik, istirahat ettik. Şimdi biz o mü'minlerle birlikte savaşa katılırsak ve bu savaşta da ganimet tahakkuk ederse, o mü'minler, "Bunlar da bizimle beraber zahmet çekmedikleri halde ganimet aldılar" derler."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o münafıkların reddiyede bulundukları şekilde onlara karşı bir reddiyede bulunarak, "Bilakis onlar, pek az anlar kimselerdir" buyurmuştur. Yani, "Senin, "Bizimle beraber çıkmayınız" şeklindeki sözünden, onlar sadece zahirini anlayabildiler ve onun hükmünü, pek azı müstesna, anlayamadılar da, böylece bu hükmü, kendilerinin murad ettiği şey manasına hamlettiler de, bunu haset olarak nitelediler" demektir.49[49]

Savaşa Çağrı

"Bedevilerden o geri bırakılanlara de ki: Siz yakında çetin bir harb ehli olan bir kavme, siz kendileriyle savaşmak, yahut (muharebesiz) onların müşlüman olmalarını sağlamak üzere davet olunacaksınız. Artık, (onlarla dövüşmek hususunda) itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfaat verir; eğer daha Önce döndüğünüz gibi dönerseniz, sizi, elem verici bir azâb ile azablandırır..." (Fetih, 16).50[50]

Sa'lebe Ve Diğer Münafıklar

Hz. Peygamber (s.a.s) "Bize asla tabi olmayacaksınız..." (Fetih, 15) ve "Asla benimle çıkmayacaksınız" buyurup, savaştan geri bırakılanlardan, muhtelif kabilelerden meydana gelmiş olan büyük bir topluluk olunca, onların tövbelerinin kabul edildiğini beyan etme ihtiyacı doğmuştur. Çünkü onlar, hep bu hal üzere kalmamışlar ve yine onlar, hep nifakta direten kimselerden de olmamışlardır. Bilakis onlardan halini güzelleştirenler ve kalbini ıslah edenler vardır. Böylece, onların tövbelerinin kabul edildiğine dair bir ipucu verilmek istenmiştir ki bu, onların, güçlü bir toplulukla savaşmaya davet edilmeleri ve bu hususta muti

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/154-155.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/156.

olmalarıdır. Ama, Sa'lebe'nin durumu böyle değildir, zira o, (önce) zekâtını vermek istememiş, daha sonra o, zekâtını getirmiş, ama bu sefer de Hz. Peygamber (s.a.s) bunu kabul etmemiş ve bu iş, bu hal üzere sürüp gitmiş, sahabeden hiç kimse de onun zekâtını kabul etmemiştir. Eğer Cenâb-ı Hak onların böyle bir savaşa davet edildiklerini beyan etmemiş olsaydı, onların hali de bu şekilde devam edip gidecekti.. Çünkü onlar, şayet itaat ederlerse, onlara büyük bir mükâfaat verilecektir. Halbuki, daha önce sahabeden hiç kimse, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'e tâbi olmalarına müsaade etmiyorlardı. Dolayısıyla, Sa'lebe'nin durumu ile bunların durumu arasında, şu iki bakımdan fark vardır:

a) Sa'lebe'nin halinin, Allah'ın ilm-i ezelîsinde değişmediğinin, dolayısıyla da, Cenâb-ı Hakk'ın, onun tevbesini kabul ettiğine dair herhangi bir alâmet ve ipucu açıklamadığı; bedevî Arapların durumlarının ise değişmiş olduğu söylenebilir. Çünkü, ehl-i sünnet mezhebine göre Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, münafıklardan hiçbiri nifakı üzere devam etmemiştir.

b) Böyle bir topluluğun ve büyük bir kalabalığın durumunun beyan edilmesine ihtiyaç son derece şiddetlidir. Şayet böyle bir açıklama olmasaydı, bu iş, müşlüman zümreler arasında fitne çıkmasına sebep olurdu.51[51]

Savaşılacak Topluluklar

Cenâb-ı Hakk'ın, "Siz, yakında çetin bir harb ehli olan bir kavme ... davet olunacaksınız..." ifadesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) En meşhur olan görüşe göre, bunlar, yani kendileriyle savaşılacak olanlar, Hanifeoğullarıdır. Çünkü bunlar, Müseyleme'ye tâbi olmuşlardı.. Onlarla, (daha sonra) Hz. Ebu Bekir savaşmıştı.

2) Bunlar, Farisîler ile Bizans imparatorluğudur. Bunlarla da, Hz. Ömer savaşmıştır.

3) Bunlar, Hevazin ve Sakîf kabileleridir ki, bunlarla da Hz. Peygamber (s.a.s) savaşmıştır.52[52]

Münafıklar

Bu izahlardan daha kuvvetli olan ise şudur: Mer ne kadar başkası daha açık olsa bile, bu davet, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yapılmıştır. Bu görüşün kuvvetli oluşunun delili ise şudur: Ehl-i sünnet, Arapların durumunun, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında apaçık hale gelip belirginleştiği ve geride ya küfrünü ilân etmiş bir kâfirin, yahut da her kötülükten arınmış muttaki mü'minin kaldığı hususunda; Hz. Peygamber (s.a.sj'in, münafıkların ölüleri üzerine namaz kılmaktan kaçındığı, mü'minlerin de münafıklarla içli-dışlı yaşamaktan kaçındıkları hususunda ittifak etmişlerdir. Öyle ki, Ubâde İbn Ka'b, mü'minlerin arasında yaşamasına rağmen, bir müddet, mü'minler onunla konuşmamalardır. Allah'ın, münafık olan kimsenin halinin apaçık ortaya çıktığına dair bir alamet olarak belirtmiş olduğu hususa gelince, sen bak.. Eğer onların hali, bu alamet olmaksızın da belirginleşmiş ise, bunu, o münafıkların alâmeti kılmanın bir manası yoktur. Yok eğer, durum, bu alametin ortaya çıkmasıyla anlaşılmışsa, bu Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber şayet, onların kendisine tabi olmalarını kabul etmekten kaçınmışsa, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ona tâbi oyunuz"(A'raf, 158) veyine, "Bana râbîo/unuz..."(Al-i İmran,31) ifâdelerinden dolayı, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de kaçınmıştır.

İmdi eğer: "Bu, şu iki sebepten dolayı zayıftır:

a) Hz. Peygamber, "Asla bana tâbi olmayacaksınız" ve "Asla benimle beraber (savaşa) çıkmayacaksınız" (Tevbe,83) ifadelerinden dolayı, daha nasıl onlar, bu olumsuz ifadelere rağmen, ona tâbi olabilirlerdi?

b) Bu ayetteki "Çetin bir harb ehli..." kelimesi. Binâenaleyh, artık bundan sonra Hz.

---

[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/156.

[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/157.

Peygamber (s.a.s) için, çetin bir harb ehli ile savaşması söz konusu olamaz.. Çünkü, ilah? korku, insanların kalblerine hükümran olmuş, artık bundan sonra, kâfirlerin şiddet ve kuvveti kalmamıştır. Ekseri ulemanın ittifakı da kuvvet ve hakimiyetin zuhuruna delâlet etmektedir.." denilirse, biz diyoruz ki: Bunlardan birincisine şu iki şekilde cevap verebiliriz:

a) Bu ifadelerin mutlak değil, mukayyet oldukları kabul edilip, takdirinin, "Sizler, üzerinde bulunduğunuz hali sürdürdüğünüz müddetçe, asla benimle (savaşa) çıkamayacaksınız.." şeklinde olmasıdır. Böyle bir kayıtlamanın yapılması gerekir; zira biz, onlardan müslüman olup da İslâm'ı güzelce yaşayanlar bulunduğu; hatta, ekserisinin bu vasfı taşıdığı hususunda ittifak etmişizdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, Cenâb-ı Hakk'ın, "Size selâm verene (...) "Sen mü'min değilsin" demeyin" (Nisa, 94) hitabından dolayı, onlara, "Sizler müslüman değilsiniz" demesi uygun olmaz.. Onların müslüman olduklarını kabul etmiş olmasıyla da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in artık, kendilerine cihâda katılmak farz olduğu halde, onların Allah yolunda cihad etmelerine mani olması caiz değildir. Binâenaleyh, işte bu durum, bir kayıtlamadır. Üstelik onların, iyi halleri de ortaya çıkmıştır. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) onları savaşa çağırmıştır da, onlardan birtakım kimseler onun bu davetine icabet etmiş, diğer bazıları ise, bundan imtina etmiş; böylece de onların durumları ortaya çıkmıştır. Derken, küfrünü devam ettirenler, kalbi iman üzere karar kılmış olan kimselerden seçilip ayrılmıştır.

b) "Sizler asla bana tâbi olmayacaksınız" cümlesinden, "sadece bu savaşta"; "Sizler, asla benimle çıkmayacaksınız.."(Tevbe, 83) cümlesiyle de, "Bu savaşın dışındakilerde..." manaları kastedilmiş otup, bunlar, Tebük gazvesinde savaşa katılmayan münafıklardır. Ulemânın ekserisinin ittifakı meselesine gelince, biz deriz ki: Bizimle onlar arasında (bu hususta) bir muhalefet yoktur. Biz diyoruz ki, onları ilk önce Hz. Peygamber (s.a.s) savaşa davet etmiş, daha sonra Hz. Ebû Bekir (r.a) da bunun olabileceğini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tatbikatından öğrendiği için, onları karşı tarafla savaşa davet etmiştir. Biz ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları savaşa davet etmiş olduğunu kabul ediyoruz..

Şayet onlar: "Onları savaşa davet eden, Hz. Ebû Bekir'dir" derlerse, bu iki görüş arasında bir tezat meydana gelmez. Yok eğer onlar, "Onları Hz. Peygamber (s.a.s.) savaşa davet etmemiştir" derlerse, bu hususun böyle olduğuna kesin gözüyle bakmak son derece akıldan uzaktır. Çünkü, bu hususun benim dediğim şekilde olmuş olması da mümkündür. Nasıl böyle olmasın ki?! Hz. Peygamber, ifâdesini Kur'ân'da bulan bir tarzda, "Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tâbi olunuz,." (Al-i İmrân, 31) ve "Bana uyunuz; işte bu, dosdoğru bir yoldur., "(Zuhruf, 61) buyurmuştur. Onlardan, Allah'ı sevip, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ittibâı seçen kimseler vardır. Çünkü artık, İslâm dairesinin genişlemesinden ve bütün Arap yarımadasının iman üzere ittifak etmesinden sonra, bunların nifak ve küfür üzerinde ittifak etmiş olarak kalmaları uzak bir ihtimaldir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Asla bana uymayacaksınız..."dediği gün ise, Arapların ekserisi küfür ve nifak üzerinde idiler. Çünkü bu ifâde, Mekke fethedilmeden ve birçok kale düşürülmeden önce söylenmiş bir sözdür.

Karşı tarafın "Artık Hz. Peygamber (s.a.s) İçin güçlü ve kuvvetli bir topluluk ile savaşması söz konusu değildi.." şeklindeki görüşlerine gelince, biz diyoruz ki: Biz bunu kabul edemeyiz. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), Hudeybiye yılında, onları harbe davet etmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in savaş istemediğini anlasınlar diye, beraberinde kurbanlık hayvanlar (el-hedy), koyunları alarak ikramlı vaziyette sefere çıkmıştı. Ama, onlar imtina etmiş, buna katılmak istememişlerdi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s), "Sizler yakında, çetin bir harb ehli olan bir kavme ... davet olunacaksınız" buyurmuştur. Silahlı ve muharip olan bir hasmın, kuvvet ve güç bakımından böyle olmayandan daha kuvvetli olacağı hususunda şüphe yoktur. Böylece, Mekkelilerin durumundan, onların, ne bir hac yapana, ne de umre yapana saygı duymadıktan anlaşılıyordu. O halde, ayetteki, ifadesinden, "silahlı ve alabildiğine güçlü kuvvetli kimseler" manası anlaşılmaktadır.[53][53]

---

[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/157-159.

Şeyheynin Hilafeti

Bu savaşa davet edenin Ebû Bekir ve Ömer (r.a) olduğunu ileri sürenler, bu ayetle, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliği hususunda istidlalde bulunmuşlardır ki, bu ayetin bu manaya delâleti açıktır. Bu durumda, ayetteki, "Siz kendileriyle savaşmak, yahut, onların müslüman olmalarını sağlamak üzere..." ifâdeleri, bu ikisinden birisinin meydana gelebileceğine bir işarettir. ifâdesi, "Sizler, onlar müslüman oluncaya değin onlarla savaşırsınız.." manasında olmak üzere, başında bir o1 edatı gözetilerek nasb ile (ev yuslimû) şeklinde de okunmuştur ki, bu hususun hakikati şudur: edâtt, ancak iki farklı şey . arasına girer ve hasr manasını ifâde eder. Bu sebeple meselâ Arapça'da "Sayı, ya çifttir, ya da tektir" denilmektedir. İşte bundan dolayı, ifâdesi kullanılmaz. Ama, o "sayı çifttir veya beştir veya bu ikisinin dışında başka bir şeydir" gibi ifadeler kullanılabilir. Bunu iyice kavradığına göre, meselâ bir kimsenin, "Hakkımı (atacağımı) verinceye kadar, senden ayrılmayacağım..." sözünden, zamanın, şöyle iki kısma ayrıldığı anlaşılır:
1) Kendisinde, ayrılmamanın bulunduğu zaman,
2) Kendisinde borcun ödendiği zaman.. Binâenaleyh, ayrılmayış ile borcun ödenişi arasında, kendisinde ayrılmayışın ve borcu ödemenin olmadığı bir zaman dilimi yoktur. Böylece, bir kimsenin ifâdesinde de naklolunduğu gibi bu kimsenin ifâdesinde, bu ayrılmama zamanı borcun ödenmesine kadar devam ettiği için (fark yoktur). Bu da, bu davette bulunan kimsenin, Hz. Ömer; kendisiyle savaşılan kavmin de, İran ve Bizans İmparatorlukları olduğunu söyleyenin görüşünü zayıflatır. Çünkü bu iki grup da, cizye vermeyi kabullenmişlerdir. Binâenaleyh, onlarla savaşmak, cizyeyi ödedikleri düşünüleceği için, müslüman olmalarına değin uzayıp gitmez.
Ayetteki, "Artık, itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfaat verir; eğer daha önce döndüğümüz gibi dönerseniz..." ifadesinde bir incelik vardır: Şöyle ki, yüz çevirme, eğer Cenâb-ı Hakk'ın da, "Âmâya bir zorluk yoktur.. "(Fetih, 17) buyurduğu gibi, bir mazerete mebnî ise, yüz çeviren için elim bir azâb olamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Eğer daha önce döndüğünüz gibi dönerseniz..." buyurmuştur ki bu, "Eğer sizin bu yüz çevirmeniz, daha evvel de, kalblerinizle değil de lisanlarınızla, "Mallarımız ve ailemiz bizi alıkoyuyor.." (Fetih,11) dediğiniz gibi, bozuk zannınız ve bâtıl inancınıza mebnî ise, bilesiniz ki Allah size, elîm bir azâbla azâb edecektir..." demektir.54[54]

Askerlikte Özür Halleri

"Âmâya, veba! yoktur; topala vebal yok; hastaya veba} yok. Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, (Allah) onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştirir. Kim geri kalırsa, onu da, elem verici bir azâbla azattandım.
Andolsun ki, Allah mü'minlerden, seninle o ağacın altında bîat ederlerken razı olmuştur da, kalblerindekini bilerek, üzerine kuvve-i maneviyyeyi indirmiş ve onları, yakın bir fetih ile ve alacakları birçok ganimetlerle mükâfaatlandırmıştır.. Allah mutlak galibtir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.." (Fetih, 17-19).
Cenâb-ı Hak, bu ayeti ile, savaştan geri kalıp, ona katılmayacak olanlar ile, savaşı bırakmaya sebep teşkil edecek durumları beyan etmiştir ki, bu da, hücum etmeye, ya da, geri hamle yapmaya mani olan hallerdir. Bu hususu Cenâb-ı Hak, şu üç sınıfla kayıtlamıştır:
1) Körler... Çünkü, körün, düşmanın üzerine atılması ve onu kovalaması mümkün olmadığı gibi, düşmandan korunması ve kaçması da mümkün değildir. Topal ve hastanın durumu da böyledir. Eli kesik ve kötürümün hali de, topalınki gibidir. Hatta mazeretli olmaya bu daha layıktır. Topal oian kimsenin, bu topallığı, düşmana hücumuna ve düşmandan kaçmasına manî değildir. Dolayısıyla mazur sayılmaz. Dalağın şişmesi ve öksürük gibi, düşmana hücuma ve düşmandan kaçmaya manî olmayan önemsiz hastalıklar da böyledir. Çünkü kişi bu

---

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/159.

hastalıklar sebebiyle kuvvetinden kaybetmiştir. Bazı mafsalların ağrıması ise bir mazeret olmaz. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:55[55]

Birinci Mesele

Bunlar, bizzat mücahidde bulunan mazeretlerdir. Bizim için, sahibinin kendisine muhtaç olduğu şeylerle, çocuk
veya hasta gibi, kendilerini koruyan kimseler bulunmadığında perişan olacak kimselerle meşgul olma gibi, kişiye hareket kabiliyeti kazandırmayan ve haricî bir mazeret sayılan fakirlik de söz konusudur. Binâenaleyh bu konudaki mazeretler, fıkıhdan öğrenilir. Biz ise, tefsirle ilgili olanlar hususunda, şu gibi bazı meseleleri beyân ederek açıklamada bulunacağız:
Cenâb-ı Hak, seferdeki (savaş için olan) mazeretleri dile getirmiştir. Çünkü bunların dışında kalan mazeretlerin ber-taraf edilmesi mümkündür. Ama bir topallık ve körlük bertaraf edilemez.56[56]

Üç Ksım Dışındakiler

Hak Teâlâ bu ayette, sadece üç sınıf kimseyi mazeretli olarak saymıştır. Çünkü mazeret (özür), ya bir uzuvdaki
arıza, yahut da kuvvetteki arıza sebebiyle olur. Uzvun arızalı olması sebebiyle olan özür, kendisiyle düşmana ulaşmaya ve savaş meydanlarına geçmeye manî olan Özürlerdir. Yahut da, harb meydanlarında bulunmaya ve oraya ulaşmaya manî, sayesinde tam bir fayda sağlanan uzuvdaki özürdür. Birincisi ayak, ikincisi ise göz ile ilgili kusurlardır. Çünkü ayakta gidilir-varılır; göz ile de düşmanı kovalama ve düşmandan kaçmada yararlanılır. Ama kulağa, buruna, dile ve benzeri uzuvlara gelince, bunların, yukarıda bahsettiğimiz o iki hususla hiç alâkaları yoktur. Geriye "el" kalır. Çünkü her iki eli kesik kimse, birşey yapamaz. Bu, açık bir mazerettir. Dolayısıyla Hak Teâlâ bunu söylemeye gerek görmemiştir.57[57]

Kolsuzların Durumu

Bu böyledir. Çünkü diyoruz ki: Ayağın sağladığı fayda, yani bir yerden bir yere gidip-varma, tek bir ayakta arıza olduğunda, sağlanamaz. Elin faydası (vazifesi) ise, vurma-yakalamadır. Bu da, ancak her iki elin birden bulunmaması ile ortadan kalkar. Her iki eli kesik olan ise, pek nâdir bulunur. Belki de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı arasında, her iki eli kesik hiç kimse yoktu. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bundan bahsetmedi. Yahut da, iki eli kesik kimsenin de, savaşta yapabileceği şeyler vardır. Çünkü meselâ böyle birisi, gözetleme yapabilir. Eğer bu olmasaydı, savaşan tek başına savaşacaktı. Dolayısıyla (bu bakımdan), eli kesik kimsenin de savaşta bulunması iyi olur. Bundan ötürü savaştan geri kalmada, mazur olanlar arasında sayılmamıştır. Çünkü mücâhidler, bundan da istifâde edebilirler. Ama kör böyle değildir.
Eğer, "Tek bir eli kesik kimsenin, yakalama gibi, yapabileceği bir iş ve fayda sözkonusu olduğuna göre, şaşı kimsenin de görmesinden elde edilecek yarar vardır. Cenâb-ı Hak da bu ayette, mazur olarak körleri zikretmiş, çolaklardan ve iki eli kesiklerden bahsetmemiştir" denilirse, biz deriz ki: Biraz önce de beyan ettiğimiz gibi iki eli kesik kimse çok nâdirdir. İki elden birinin başına gelen belâ, diğer eli kapsamaz. Ama tek bir gözün başına gelen afet, diğer gözü de alâkadar eder. Çünkü gözün nurunun (ışığının) kaynağı tektir ve iki gözden, ışığını oradan alırlar. Bundan ötürü, cemiyetteki bulunuş oranı, bu iki durumun farkını gösterir. Çünkü kör olanların oranı fazladır, ama her iki eli kesik olan nâdirdir.58[58]

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/160.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/160-161.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/161.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/161.

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ, aletlerde (uzuvlarda) bulunan hastalık ve kusuru, kuvvet bakımından olan eksiklikten önce zikretmiştir. Çünkü insanın kuvvetinde bulunan eksiklik ve âfetin, sonradan ve geçici olması mümkündür. Ama uzuvların kendisindeki kusurlar (sakatlıklar) meydana geldiğinde, artık zail olmaz. Çünkü meselâ kör kimse, artık bir daha görür hale gelmez. Binâenaleyh uzuvlarda olan özürler, daha önemlidirler ve gerçek özürdürler.59[59]

Dördüncü Mesele

Hak Teâlâ bu ayette, körleri topallardan önce zikretmiştir. Çünkü kör olanın mazereti, savaşa katılsa bite, devam eder. Ama topal, eğer süvari olarak, yahut başka bir yol ile savaşta bulunduğunda, ok atmak ve benzeri şeyleri yapmak suretiyle savaş yapabilir.

Hak Teâlâ'nın "Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, (Allah) onu altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştirir. Kim geri kalırsa, onu da elem verici bir azabla azablandınr. Andolsun ki Allah, mü'minlerden, seninle o ağacın altında biat ederlerken- razı olmuştur da, kalblerindekini bilerek, üzerlerine kuvve-i maneviyle indirmiş ve onları yakın bir fetih ile ve alacakları bir çok ganimetlerle mükâfaatlandırmıştır. Allah azız ve hakimdir" ayetine gelince, bil ki Cenâb-ı Hak, Allah ve Resulünden herbirine itaat, diğerine itaat sayıldığı için, Allah'a itaatin ne demek olduğunu anlatmak gayesiyle, ikisini birlikte zikretmiştir Çünkü eğer Allah Teâlâ, sadece "Kim Allah'a itaat ederse..." demiş olsaydı, bazı kimseler, "Biz, Allah'ı görmüyor, sözünü duymuyoruz. Binâenaleyh onun emrinin ne olduğunu nasıl bilebilir ve O'na nasıl itaat edebiliriz?" diyebilirlerdi. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, kendisine itaatin, Resulüne itaatta bulunduğunu, kendisinin söz ve emirlerinin, Resulünden işitileceğini belirtmiştir. Daha sonra, "Kim, bu itaattan geri kalırsa (...)" buyurmuştur.60[60]

Resule Biat Edenler

Cenâb-ı Hak, "Sana biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar" (Fetih, 10) buyurduktan sonra, savaştan geri bırakılanların halini anlatınca, yine sözü bu biat edenlere getirerek, "Andolsun ki Allah, mü'minlerden seninle o ağacın altında biat ederlerken- razı olmuştur da, münafıkların kalblerindeki şekk hastalığını bildiği gibi, bunların kalblerindeki sıdkı da bilmiş ve böylece üzerlerine kuvve-i mâneviye indirmiştir. Böylece onlar, ölünceye kadar savaşmak üzere, Hz. Muhammed (s.a.s)'e biat etmişlerdir" buyurmuştur.

Bunda, şöyle ince bir mana vardır: Allah Teâlâ, bundan önceki ayette, "Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, (Allah) onu ... cennetlere yerleştirir" buyurmuş ve böylece, Allah'a ve Resûlüllah'a itaat etmeyi, o ayette, kendisinin mü'minleri cennete sokmasının bir vesilesi; bu ayette de, Allah ve Resûlüllah'a taatın, rıdvân ağacının altında Hz. Peygamber (s.a.s)'e biat edenlerde olduğunu bildirmiştir. Bunun Allah'a taat olduğuna, "Andolsun ki Allah, mü'minlerden ... razı olmuştur" beyanıyla; peygambere itaat olduğunu da "Seninle o ağacın altında biat ederlerken..." ifadesiyle işaret etmiştir.

Geriye vaadedilen şey, yani cennete sokma işi kalmıştır. Allah Teâlâ işte bu hususa da, "yine "Andolsun ki Allah, mü'min(lerden) (...) razı olmuştur" buyurarak işaret etmiştir. Çünkü cennete sokma işi, rızânın (razı olmanın) ayrılmaz bir parçasıdır. Nitekim Hak Teâlâ, "(Allah) onları ebedî kalıcılar olarak, altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Allah onlardan razı olmuştur" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "ve kalblerindekini bilerek..."' buyurmuştur. Bunun başındaki fâ edatı, "ta'kibiyye"dir. Halbuki Allah'ın bilmesi, onların razı olmalarından öncedir. Çünkü Allah

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/161

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/162.

onların kalblerindeki doğruluğu
önceden bilmiş ve bundan dolayı onlardan razı olmuştur. Binâenaleyh bu ifadenin başındaki fâ edatından, ta'kibiyye (peşisıra oluş) manası nasıl anlaşılabilir? Bu hususta deriz ki: Bu ifade, "O ağacın altında biat ederlerken..." ifadesiyle ilgili olup, bir kimsenin, ya "Dün ferahladım, zira Zeyd'le konuştum da o da kalkıp ikramda bulundu", yahut da "Dün rahatladım. Çünkü Zeyd'in yanına girdim de bana ikramda bulundu" demesi gibidir. Burada, rahatlama işi (her nekadar önce zikrediliyor ise de) aslında, o ikramdan sonradır, İşte ayette de durum böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, bu razı oluşun sadece biat esnasında olmayıp, aynı zamanda, doğruluklarına dâir Allah'ın ilminin meydana geldiği esnada olduğuna işaret etmek için böyle buyurmuştur. ifadesinin başındaki fâ edatı da, aynı şekilde "ta'kıbiyye"dir. Çünkü Allah Teâlâ onlardan razı olmuş ve böylece onların üzerine kuvve-i maneviyyesini indirmiştir.
Ayette "bildi" kelimesinin kullanılışında, bu biatin, biat edenlerin kalbindeki doğruluğu bilmenin peşisıra olduğunu gösteren bir mana vardır ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın sadece, kerim olan Kur'ân'ının manalarını anlamaya muvaffak kıldığı kimselerin sezebildiği bir muvaffakiyyet-i ilâhiyyedir.61[61]

Peşin Bir Zafer

Ayetteki "(Allah) onlara yakın bir fetih (vermiştir)" ifadesiyle, Hayber'in fethi, "alacakları bir çok ganimetlerle mükâfaatlandırmıştır" ifadesiyle de, Hayber'in ganimetleri kastedilmiştir. Bunun "Hicr" (bölgesinin) ganimetleri olduğu da söylenmiştir. "Allah, kudreti mükemmel ve kendisine desteğinize muhtaç olmayan bir aziz, düşmanlarının helakini, size mükâfaat vermek için, sizin elinizle kılmak suretiyle de hikmetini gösteren bir hakimdir." Yahut o bu ifadede, Allah'ın bir kavmi azîz, diğer bir kavmi de zelîl kılacağının ipuçları vardır. Çünkü Allah, izzeti (sonsuz kudreti ile) dilediklerini zelîl; hikmeti ile de dilediklerini azîz kılandır.62[62]

Allah'ın Mü'minleri Himayesi

"Allah, size elde edeceğiniz daha nice ganimetler vaadetmiştir. Şimdilik bunu size peşin vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir. Bu mü'minlere bir ayet olması için ve Allah'ın sizi bir sırat-ı müstakime iletmesi içindir" (Fetih, 20).
Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın mü'minlere verdiği bu fethin ve ganimetlerin, alacakları mükâfaatın hepsi demek olmayıp, aksine, alacaklarının daha ilkleri olduğuna ve bunların, onlara peşin verilen şeyler olduğuna bir işarettir. Ayette vaadedilen ganimetlerin neler olduğu hususunda birtakım görüşler var. Bunların en doğrusu şudur: Allah Teâlâ onlara, belirlemeksizin. pek çok ganimet vaadinde bulunmuştur. Binâenaleyh müslümanların ganimet olarak elde ettikleri herşey, bu vaadolunan ganimetlerdendir ve Allah bunların hepsini bilmektedir. Bu tıpkı, cömert bir padişahın, kendisine hizmet eden kimseye, "İnşaallah senin için, yaptıklarına karşı, tarafımdan mükâfaatlar olacak" deyip, mükâfaatı açık ve net bir şekilde belirtmemesidir. Daha sonra padişahın ona verdiği herşey, işte bu vaadin muhtevasına girer. Bu iki durum arasında şu fark vardır: Padişah, kendisine hizmet eden o şahsa ulaşan bu şeylerin neler olacağını ayrıntılı olarak bilmemektedir. Ama Allah Teâlâ, bunları tââ vaadederken bilmektedir.
Hak Teâlâ daha sonra, bu lütfunu tamamlamak için, "İnsanların ellerini sizden çekmiştir" buyurmuştur ki bu, "Ben sizi savaşın zararları ve ateşi size dokunmaksızın, serin bir ganimetle nzıklandırdım. Eğer bu hususta yorulup, emek sarfetmiş olsaydınız, o zaman "Bu, gayretlerimizin ve yorulmamızın karşılığıdır" derdiniz" demektir.
Ayetteki, "Mü'minlere bir ayet olması için.." cümlesi, ayetin genel manasından anlaşılan bir "mefhuma" atıftır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Şimdilik bunu size peşin vermiştir" buyurunca ve

---

[61] [61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/162-163.
[62] [62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/163.

"size" ifadesinin başındaki lâm da tıpkı, aleyhine-üzerine" harf-i cerrinin, bir zararı ifade edişi gibi, bir lehinde oluşu (faydayı) ifade edip ve sözde, "Ondan zarar görmedim, ondan fayda görmedim, ona zarar vermem, ondan faydalanmam" manasında, "Ne aleyhde ne lehde..." ifadesi, kullanıldığı için, ayetteki, "Şimdilik bunu size "(sizin için, sizin lehinize) peşin vermiştir., "ifadesi; "faydalanasınız" manasına olunca, "olması için" ifadesi işte bu, "faydalanasınız diye" şeklinde anlaşılan şeye atıftır. Bu, "Bununla faydalanasınız ve bunu sizden sonra gelenlere, Allah'ın, onlara vaadettiklerinin, tıpkı size vaadolunanların sizi bulduğu gibi, onları da gelip bulacaklarına delâlet eden bir ayet kılması için..." demektir.

Yahut da diyoruz ki: Bunun manası, "Bu size hem zahiren, hem bâtınen fayda versin diyedir. Çünkü sizler, Peygamber (s.a.s)'in gaybtan haber vermesinde doğruluğunu gördüğünüzde yakîniniz artıyor ve bu sizin haberlerinizi güzelleştiriyor ve inancınızı mükemmelleştiriyor.

Cenâb-ı Hak, "Ve (Allah'ın) sizi bir strat-ı müstakime iletmesi içindir (bu)" buyurmuştur ki bu, "sırat-ı müstakîm, Allah'a tevekkül, işleri O'na havale ve O'na, O'nun dinine mensup olmakla şeref duymaktır" demektir[63][63]

Gücünüz Yetmeyen Zaferler

"Size henüz güç yetiremediğiniz diğer bazı şeyler de (vaadediyor). Allah, bütün hepsini ilmiyle kuşatır. Allah herşeye hakkıyla kadirdir" (Fetih, 21).

Bunların, Hevazin ganimeti veya Fars ve Bizans ganimetleri olduğu söylenmiştir. Zemahşerî, ayetteki kelimesi hakkında üç izah şekli zikretmiştir:

a) Müteakip fiilinin tefsir ettiği gizli bir fiil ile mansub olması... Bu durumda, "... henüz güç yetiremediğiniz..." ifadesi, "diğer bazı şeyler... kelimesinin sıfatı olur. Buna göre sanki, "Henüz ele geçirilmemiş diğer bir ganimet de..." buyurmaktadır.

b) 'nın merfû olarak mübtedâ, ifadesinin de, onun haberi olması.. Nekire (belirsiz) olduğu halde cümlesiyle sıfatlanmış olduğu için, 'nın mübteda kılınması güzel olmuştur.

c) (nice; bazı) kelimesinin (muzaf olarak) takdir edilmesiyle mecrûr...

Bu kelimenin, mansûb olan kelimesine atfedilmek suretiyle mansûb olduğunun söylenilmesi de muhtemeldir. Bu durumda şu iki izah yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: "Allah bunu ve henüz kendilerine güç yetiremediğiniz başka şeyleri size hemen vermiştir..." Bu, zayıftır. Çünkü, o başka şeyler, hemencecik peşin olarak verilmemiştir.

2) Buna göre mana şöyledir: "Elde ettiğiniz pekçok ganimete muktedir oldunuz, ele geçirdiniz; bir de, başka şeyler..." Yani, "Allah size başka şeyler de vaadetti...". Cenâb-ı Hak' sanki, "Allah size elde edeceğiniz pekçok ganimetler ile elde edemeyeceğiniz ve kadir olamayacağınız başka ganimetler vaadetmiştir. Bu ganimetleri ancak,* sizden sonra gelecek olan mü'minler elde edebilecektir" buyurmuştur.

Buna göre, Ferrâ'nın sözünün güzel ve yerinde olduğu anlaşılmış olur. Çünkü Ferrâ, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesini, "Allah bu şeyleri, (sonraki) mü'minler için muhafaza etti... Müslümanlar onu elde edinceye değin, onlar yok olmayacaklar..." şeklinde tefsir etmiştir ki, bu tıpkı, bekçilerin, hazineleri kuşatıp koruması, kollaması gibidir.[64][64]

Kâfirler Dayanamaz

"Eğer inkâr edenler sizinle çarpışsalardı, mutlak arkalarım döneceklerdi. Sonra da ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı bulamayacaklardı" (Fetih, 22).

Bu ayet, "Düşmanların ellerinin onlardan çekilmesi, tesadüfi bir şeydir.. Şayet, azmedip de, bütün Araplar onlara karşı birieşselerdi, onları, Hayber'in fethinden ve oranın ganimetlerini ele geçirmekten men ederlerdi, altolardı" diyen bir kimseye cevap olarak gelmiş son derece uygun bir ifadedir. Bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak, "Hayır böyle değil; bilakis, onlar savaşsalar da savaşmasalar da birdir, değişmez. Galibiyet ve üstünlük, müslümanlar için vaki olacaktı. Bu sebeple, onların o durumları tesadüfi değildir, aksine bu, kesin olarak hükmolunmuş olan ilahî bir hükümdür.." buyurmuştur.

---

[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/163-164.

[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/165.

"Sonra da ne bir koruyucu, ne de bir yardımcı bulamayacaklardı.." cümlesine gelince, biz daha önce pekçok kereler şunu söylemiştik: Bir kimsenin zararı, ya, lütfederek ona yarar sağlayan bir dost sayesinde; ya da, o zararı şiddetle savuşturan bir yardımcı sebebiyle uzaklaştırılabilir. Kâfirlerin ise, bu hususta hiçbir imkânları yoktur.

Cenâb-ı Hakk'ın, burada geçen p "sonra da..." ifadesinde bir nükte bulunmaktadır ki, o da şudur: Arkasını dönen kimse, onu kurtaracak olan şeye sığınmak suretiyle, öldürülmekten kurtulmayı arzular. İşte bundan ötürü Cenâbı Hak, "Onlar arkalarını döndükierinde, kurtulamayacaklardı. Aksine, arkalarını dönmelerinden sonra, onlann başına yok oluş çökecektir..." buyurmuştur.65[65]

Allah'ın Nizamı

"Allah'ın ötedenberi cari olan sünneti (adeti budur). Allah'ın sünnetinde asla değişiklik bulamazsın..." (Fetih,23).

Bu, cihâd yerine geçen bir başka soruya verilen cevaptır ki, bu soru da, "şans ve talihin savaş üzerinde pekçok tesiri vardır.. Yıldızlarla kurulan ilişkiler, savaşların (seyrinde) değişiklikler meydana getirir" şeklindedir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Hayır böyle değil; doğrusu şu ki, Allah'ın yasası, Resulüne yardım etmek, düşmanını da imha etmek biçiminde cereyan etmektedir" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın sünnetinde asla değişiklik bulamazsın" beyanı da bir müjde olup,'aynı zamanda da, bir vehim sebebiyle meydana gelen bir gevşekliği savuşturmaktadır. Şöyle ki: Allah, "Bu, yıldızların tesiriyle meydana gelmez, şu halde onun vukuu zorunlu değildir" buyurmuştur. Aksine Allah, fâil-i muhtardır. Binâenaleyh Allah, eğer kullarını düeseydi imha ederdi. "Zafer, onun kesin olarak galib gelmesini gerektiren talih ve şahidleri (yıldızları) olan kimsenindir.." diyen müneccime rağmen böyle yapardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Allah'ın sünnetinde asla değişiklik bulamazsınız.." buyurmuştur. Yani, "Allah, faili muhtar olup, dilediğini yapar. Dostlarını da helak etmeye kadirdir. Ama O, sünnetini ve yasasını değiştirip tebdil etmez.." demektir.66[66]

Müşriklerin İlişememeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "O, sizi Mekke'nin ortasında onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendi. Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir..." (Fetih, 24).

Bu ifade, az önce geçmiş olan, "Eğer o küfredenler sizinle çarpışsalardı, mutlak arkalarını döneceklerdi..." (Fetih, 22) ayetini beyan etmektedir. Yani, "Bu, Allah'ın takdiriyledir. Çünkü o, kaçırtmak suretiyle, onların ellerini sizden; onlara yüz çevirip bırakmanız suretiyle de, sizin ellerinizi onlardan çekendir" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Mekke'nin ortasında" ifadesi, orada meydana gelmiş olan ve el çekmemeyi iktizâ eden; ama bununla beraber, el çekmenin meydana geldiği bir şeye işarettir ki, bu şey de, müslümanların Mekke'nin içine girmeleridir. Çünkü bu durum, kendilerine iliştirilmeyen kimselerin, intikam arzusuyla düşman yurtlarına girdiği için, savaşarak direnmelerini gerektirir.. Bu gibi şeyter, eblehin bile, yurdunu müdafaa etmek uğruna çaba göstermesini; müslümanların da, azıcık ihmalkâr davranmaları halinde, yurtlarından uzak olacakları için, kırılıp geçirilmeleri ve esir edilmeleri söz konusu olacağından, cihâdda alabildiğince gayret göstermelerini iktizâ eden şeyler cümlesindendir:

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/166.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/166-167.

"Mekke'nin ortasında..." ifadesi, el çekme (savaşmama)nın uzaklığına bir işarettir. Ama bununla beraber, Allah'ın dilemesiyle, elçekme meydana gelmiş (savaş olmamıştır).
Allah Teâlâ'nın, "sizi, onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra..." ifâdesi, iki şeye de uygun düşmektedir:

a) Bunun, görünüşte zaferin, Kendi ülkelerinde oldukları ve sayılan da kabarık ve çok olduğu için müşrikler lehine tahakkuk etmesi gerekirken, zaferi müslümanlara nasib etmesi sebebiyle, onlara bir lütuf ve ikram olması...

b) Bu, daha önce Allah Teâlâ'nın münafıklara karşı gerçekleştirmiş olduğu iki şeye mani olan iki işi zikretmektir. Kâfirlerin ellerini çektirmeye gelince, bir kere bu, (görünüşte) imkânsız ve uzak idi; zira onlar, kendi yurtlarında idiler ve çoluk-çocuklarını müdafaa ediyorlardı. İşte buna, "Mekke'nin içinde ifadesiyle işaret edilmiştir. Müslümanların ellerini çektirmeye gelince; çünkü bu, Allah onları, kâfirlere muzaffer kıldıktan sonra olmuştur.. Bir kimse, muzaffer olması halinde kökünü kazıyacak olan bir düşmana karşı zafer kazandığında, ondan elini çekmesi, ona ilişmemesi pek zor ve imkânsızdır.. Ama, bununla birlikte Allah Teâlâ, her iki eli de, çektirmiştir.

"Alla'h, ne yaparsanız hakkıyla görendir." Yani, "Allah bunda maslahat ve fayda görmektedir; her ne kadar siz bunu göremeseniz de, bu böyledir..." Cenâb-ı Hak bunu, "Onlar, küfreden, sizi Mescid-i Haram'dan ve alıkonulmuş hediyyelerin (kurbanlıkların) mahalline ulaşmasından men edenlerdir..."(Fetih, 25) ayetinde beyan etmiştir. Yani, "Bu el çektirme, Mekke'de bulunan müslümanların oradan çıkmalarını, askerlerin oraya, orada bulunan erkek ve kadın mü'minlere hiçbir zarar gelmeyecek bir biçimde girmelerini sağlamıştır.." demektir. Müfessirler "elcekme (keff)" hususunda ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bazıları, bunun, Mekke'nin fethi ytlı olduğunu söylerken, bir kısmı da, Hudeybiye senesinde olduğunu söylemektedirler. Çünkü, (Mekke'nin fethi sayesinde), müslümanlar kâfirlerin ordusunu hezimete uğratmış, onları ta evlerinin içine kadar kovalamıştır. Savaşın, taşla olduğu da söylenmiştir.[67][67]

Mekke Fethinin Gecikmesi

"Onlar, kâfir olan, sizi Mescid-i Haram'dan ve hediyelik kurbanlıkların mahalline ulaşmasından men edenlerdir. Eğer (Mekke'de) kendilerini henüz tanımadığınız mü'min erkeklerle mü'min kadınları bilmeyerek çiğneyip de, o yüzden size bir vebal isabet edecek olmasaydı, (Allah size feth için elbette izin verirdi). Bunu, kimi dilerse onu rahmetine kavuşturmak için yaptı. Eğer onlar seçilip ayrılmış olsalardı biz onlardan kâfir olanları muhakkak elem verici bir azaba giriftar etmiştik bile..."

Bu, bu el çektirmenin, kendilerinde mevcut olan bir şeyden dolayı olmadığına bir işarettir. Çünkü onlar inkâr etmişler, insanların Allah'ın dinine girmesine mani olmuşlar ve insanları muhasara altına almışlardır. Bütün bunlar ise onlarla savaşmayı gerektirir. Binâenaleyh hiçkimse, "iki grup ittifak etmiştir; aralarında ihtilâf kalmamıştır, anlaşmışlardır ve aralarında bir anlaşmazlık kalmamıştır.." diyemez. Tam aksine ihtilâf sürmektedir, münakaşa devam etmektedir. Çünkü onlar, kâfir olup ve sizi alıkoyan, men eden ve böylece de, küfür ve düşmanlıklarını arttıran kimselerdir. Bu ancak, mü'min erkekler ve mü'min kadınlara karşı olmuştur. Ayetteki hedy kelimesi; ifâdesindeki zamirine atfedilerek mansûbtur. Bu kelime, ayetteki ifâdesine atfedilerek, mecrur da olabilir. Buna göre bu ifâde, takdirinde olmuş olur kelimesi, hâl durumundadır ifâdesi de takdirindedir. ifâdesinin merfû olabileceği ve takdirinin de şeklinde olması da muhtemel olup, bu tıpkı, "Zeyd'i, gücü kuvveti şiddetli birisi olarak gördüm.." denilmesi gibidir, kelimesinin anlamı, "alıkonulmuş, engellenmiş" anlamında olur. Bu izaha göre de, artık bu ifâdenin başında, bir harf-i cerri takdir etmeye ihtiyaç duyulmaz..
Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer (Mekke'de) kendilerini henüz tanımadığınız mü'min erkeklerle mü'min kadınları bilmeyerek çiğneyip de, o yüzden size bir vebal isabet edecek olmasaydı..." ifâdesi,

---

[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/167-168.

o erkek ve kadınları niteleyen bir ifâde olup, bu, "Mü'minler tarafından henüz tanınmayan iman etmiş o erkek ve kadınlar olmasaydı.." demektir. Ayetteki, ifâdesi, "bedel-i istimal" olup, buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Şayet, çiğnenip çiğnenmeyecekleri bilinmeyen, böylece de size, onların yüzünden bir vebal, yani ayıp veya günahın isabet edeceği erkekler ve kadınlar Mekke'de olmasaydı.... Bu böyledir, zira sizler, bazan onları öldürürseniz de, böylece size keffâret gerekir.." buyurmuştur. Ki bu, (bu halde) bir günah işleneceğinin delilidir. Yahut da, "Kâfirler sizi, "Bunlar, düşmanlarına yaptıkları şeyin aynısını, kendi kardeşlerine de yapıyorlar" diyerek ayıplarlar" anlamındadır.

Ayetteki, kaydına gelince, Zemahşerî, bu kelimenin, ayetteki iijla; ûî ifâdesine taalluk ettiğini, buna göre mananın, "siz onları, bilmeden çiğnersiniz..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu kelimenin, ifâdesindeki mansub (mef'û!) zamir 'den bedel olabileceğini de söylemiştir.

Bu ikinci izaha göre birisi, "Bu bir tekrar olur; zira bizim, bu ifâdenin mansûb zamirden bedel olduğunu söylememiz halinde, kelamın takdiri, "Sizler, onları bilmeden çiğnediğinizi bilemezsiniz" şeklinde olur ki, böylece de, "bilmeden" manası ifadesiyle elde edildiği için, bir tekrar olmuş olur. Binâenaleyh, evlâ olanın kaydının yerli yerinde olduğunun ve kelamın takdirinin şu şekilde olduğunun söylenmesidir: "Sizler, onları çiğneyip de, böylece, onlar yüzünden size bir günahın isabet edeceğini bilemediğiniz, sizi tenkit edenlerin de bu hususta bilgisi olmaksızın., sizleri kınayacağı (...). Yani, "Eğer siz, farkına varmaksızın onları çiğneyip geçerseniz, size, cahil oldukları yani, sizin bu konuda mazur olduğunuzu bitmedikleri için, kâfirlerin tenkidine uğrarsınız..." demektir" diyebilir. Veyahut da biz bu ifâdenin takdirinin, "Sizler, onları çiğneyip de böylece, kendileri yüzünden size, bilginiz olmaksızın, bir vebalin isabet edeceğini bilemediğiniz..." şeklinde olduğunu söyleyebiliriz ki bu, ya, "Sizler onları bilmeden öldürürdünüz", yahut da, "Sizler onlara, bilmeden eziyyet verirdiniz" demektir. Bu takdire göre "Bu çğneme işi, tarafınızdan bilinmeksizin, öldürmenin sebebi olmuş olur..." demektir. O halde, vebalin sebebi otan öldürme, bilmeksizin meydana gelen çiğneyip geçme olmuş olur.

Yahut da biz, bu "vebâl"in, iki kısma ayrıldığını söyleyebiliriz:

a) O mahallin durumunu bilmeyen kimseden südûr eden kanıtlı öldürmeden hasıl olan vebal;

b) Hatâen öldürmeden dolayı meydana gelen "vebal" ki, işte bu, bilmeden öldürme halinden başka bir şeydir (yani, ilim var, ama kanıt yok). İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "onlar tarafından size, bilgiden değil de bilmemeden İleri gelen bir ayıplama isabet eder" buyurmuştur.

Ayetteki, nın cevabı mahzûf olup, takdiri, "Şayet bu olmasaydı, sizin ellerinizi onlardan çektirmezdi.." şeklindedir. Bu, Zemahşerînin ifade ettiği açıklama olup, güzeldir. Şöyle de denilebilir; Ayetteki, kelimesinin cevabı, "Onlar, kâfir olan sizi Mescid-i Haram 'dan (...) men edenlerdir" ifâdesinin kendisine delâlet ettiği husustur. Ki bu da, "Onlar, (kâfirler) cezalarının hemen verilmesini hak ettiler, ama, şayet erkek mü'minler ve kadın mü'minler olmasaydı, onların hak ettiği şey mutlaka başlarına gelecekti.." demek olup, bu tıpkı bir kimsenin, "O, hırsızdır; eğer falanca olmasaydı, mutlaka onun elini keserdim" demesi gibidir. Bu böyledir, zira edatı, ancak, "başkası bulunduğu için herhangi bir şeyden vaz geçme, yapmama" manasını ifâde için kullanılır. O şeyden vaz geçmek, onu yapmamak ise, ancak, o şeyin yapılmasını gerektiren sebep bulunup da, başkası onu yapmaya mâni olduğu zaman olur. Böylece bu demektir ki Allah, ilk önce, tam ve mükemmel olan gerekçeyi zikretmiş, -ki bu, kâfirlerin küfrü ve onların, diğer insanların İslâm'a girmelerine mani olmalarıdır-, daha sonra, kendisi sebebiyle müstehak oldukları cezayı yerine getirmekten imtina ettiği şeyi ifâde etmiştir ki, bu da, mü'min erkeklerle mü'min kadınların, Mekke'de bulunmalarıdır.

Ayetteki, "(Bunu), kimi dilerse onu rahmetine kavuşturmak için (yaptı). Eğer onlar seçilip ayrılmış olsalardı, biz onlardan kâfir olanları muhakkak elem verici bir azaba giriftar etmiştik bile..." ifadesiyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bu, kendisi sebebiyle, Allah'ın, rahmetine gtrdirmesinin sağlandığı ifade edilen bu lâm'ın müteallakının ne olduğu husussundadır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Kelâmın takdirinin, "Allah, dilediği kimseleri rahmetine kavuşturması için, sizin ellerinizi onlardan çekti, men etti.." şeklinde olmasıdır. "Sen, bu mananın, birtakım inanmış erkeklerin, ... kadınların (Mekke'de) olduğunu... söyledik. Böylece, adeta Cenâb-ı Hak sanki, "Sizler, çiğnemeyesiniz diye... size el çektirdi.." demiş olur. Binâenaleyh, bu daha nasıl başka bir şey için de olabilir?" de denilemez.. Çünkü biz buna da şu iki bakımdan cevap verebiliriz.

1) Biz, kelamın takdirinin, "Rahmetine girebilesiniz diye çiğnememeniz için size el çektirdi..." şeklinde olduğunu söylüyoruz. Bu tıpkı, "Allah beni bağıştasın diye doyması için, onu yedirdim.." denilmesine benzer. Yani, "Doyması için yapılan bu yedirip içirme, Cenâb-ı Hakk'ın beni bağışlaması içindir" demektir.

2) Biz, 'nın cevabının, "Onlar, ... kâfir olanlardır..." ifadesinin delâlet ettiği şey olduğunu söylemiştik. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ şöyle demiş olur: "Kâfir olanlar, hemencecik helak edilmeyi hak etmişlerdi.. Şayet, o adamlar ve kadınlar orada olmasaydı, onların cezası peşinen verilirdi. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, dilediği kimseleri rahmetine sokması için, sizin ellerinizi onlardan çektirdi."

b) İfâdenin takdirinin, "Allah, dilediği kimseleri rahmetine sokması için, yapacağı bu şeyi yaptı.." şeklinde olduğunun söylenmesidir. Çünkü burada, lütuf, hidayet vb. fiiller bulunmaktadır.

Ayetteki cümlesi "Onlardan, Allah'ın, o sene iman edeceklerini, yahut Mekke'den çıkıp da hicret edeceklerini bildiği kimselerin iman edip de, böylece Allah'ın onları rahmetine kavuşturması için..." anlamındadır. Ayetteki ifadesi"aynlsaydılar, seçiheydiler..."anlamındadır. Bu ifadedeki "vâv" zamirinin, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara ait olduğu söylenebilir.

Buna göre şayet, "Siz, 'nın cevabının mahzûf olduğunu ve bunun "el çektirmezdi" yahut, "cezalarını hemen çevirirdi.." gibi ifadeler olduğunu söylemiş olduğunuz için, böyle bir takdir nasıl doğru olabilir? Şayet ifadesindeki vâv zamiri, o malûm erkek ve kadınlara râci olmuş olsaydı, o zaman 'nın cevabı olmuş olurdu" denilirse, biz deriz ki: Bunu, Zemahşerî söylemiştir. Böylece o, ifadesinin kelimesinin zikredilmiş olmasını tazammun ettiğini söylemiştir. Binâenaleyh kelimesinin, (bu zımmen zikredilen) 'nın cevabı olması muhtemeldir. deki bu zamirin, ifadesindeki edatı olması da muhtemeldir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta "Dilediği kimseyi rahmetine girdirmesi için... Şayet onlar bir kenara çekilip, ayrılıp da böylece iman etmiş olmasalardı, biz, iman etmeyeceklerini takdir ettiğimiz kimselere azâb ederdik.." demiştir. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Biz, takdirin böyle olduğunu farzetme durumunda, ayetteki bu ifade, o elîm azabın, -ya böyle bir seçilmenin olmayışı, yahut da o mü'min insanların mevcut oluşu sebebiyle- onların başına gelmediğini ifade eder. Halbuki, bu nitelikli kadın ve erkeklerin bulunduğunun bilinmesi durumunda bile, o elîm azab, kâfirlerden savuşturulamaz (ne dersin?) Biz diyoruz ki: Bu ifade ile sizin, yani müslümanların eli ile yapılacak ve hemcinsinin hemcinsine karşı uygulayacağı azâb nev'i kastedilmiştir. Çünkü onlar, kendilerinin yanına gelmiş, hemen tanıyabilecekleri belirgin bir durumda değillerdi. Dolayısıyla onlar, mü'minlerle içli-dışlı olmayıp onlara karışmamışlardı. Onlar ortada olup, açık bir biçimde hedef durumunda idiler... Dolayısıyla, bu durumda, onların başına gelecek olan azâb elîm olacaktı.68[68]

Kadınların Özellikle Anılmaları

İkinci Bahis: Biraraya geldiklerinde, birlikte zikredildiklerinde, kadınlar erkekler zımnında ifade edilmelerine rağmen, burada "mü'min erkekler ve mü'min kadınlar..." diye ayrı ayrı zikredilmesinin hikmeti nedir? Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Daha önce belirttiğimiz gibi, burası, ayette belirtilen hükmün sâdece erkeklerle ilgili olduğu zannına kapılmanın mümkin olduğu bir yerdir. Çünkü ayetteki, "sizler onları çiğneyip de, size onlardan yana bir vebalin isabet ettiğini bilemediğiniz bir takım mü'minler ve mu mineler olmasaydı..." ifadesinin manası "Sizler onları helak edecek olmasaydınız..." şeklindedir. Bunula da, "savaşma ve böylece de öldürülme..." manası kastedilmiştir. Binâenaleyh

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/168-172.

buradaki engel, mü'min erkeklerin bulunuşudur. Halbuki mü'min kadınlar da böyledir. Çünkü onların evlerinin harab edilmesi, erkekleri yüzünden çocuklarının yetim kalması da ileri derecede bir çiğneyip geçmedir.

b) Şefkat beklenen yerlerde kalbleri rikkate sevketmek için, sayılabilecek şeyler, fazla fazla sayılır. Nitekim birisine işkence eden kimseye, "Ona işkence etme, zavallılığını hatırla; fakirliğini gözet; acizliğine merhamet et" gibi ifadeler kullanılır. Yine, onun çoluğu çocuğu var, küçüktürler, zayıftırlar" gibi ifadeler kullanılır. İşte burada da Cenâb-ı Mak, mü'min kadınların kalblerini rikkate sevketmek ve zaferden sonra, düşmanın elini Allah'ın kendilerinden çekmesinden razı olmaları için, "Eğer mü'min erkeklerle, mü'min kadınlar olmasaydı..." buyurmuştur.[69][69]

Cahiliyye Hamiyyeti

"O kâfirler, kalblerine bu taassubu, bu cahillik taassubunu yerleştirdiği sırada, hemen Allah, Resulünün ve mü'minlerin üzerine sekînetini indirdi. Onları takva sözü üzerinde durdurdu. Onlar da buna çok layık ve buna ehil oldular. Allah herşeyi hakkıyla bilendir" (Fetih, 26).

Ayetin başındaki edatının, zarf olması muhtemeldir. Binâenaleyh, onda işlenen ve onda âmil olan bir fiilin bulunması gerekir. Yine bu edatın, mef'ûl-ü bih olması da muhtemeldir. Şimdi, eğer bunun zarf olduğunu söylersek, âmilinin mezkûr olduğu da, mefhûm (manadan anlaşılan bir şey) olduğu da söylenebilir. Şimdi eğer bunun mezkûr olduğunu söylersek, bu hususta şu iki izahı yapabiliriz:

a) Bunun âmili, ayetteki, "sizi engellerler" (Fetih, 25) ifadesidir. Buna göre mana, "o kâfirler kalplerine bu taassubu yerleştirdiklerinde, sizi engellerler" şeklinde olur.

b) Bunun âmili "azab ederiz" (Fetih, 25) fiilidir, yani, "Biz onlara, onlar kalplerine câhiliyyet taassubunu yerleştirdiklerinde azab ederiz" demektir. Hem lafzan yakınlığından, hem de mana bakımından ileri derecedeki münasebetinden ötürü, bu ikinci takdir (mana), daha uygundur. Çünkü onlar, kalplerine o taassubu yerleştirdiklerinde, artık islâm'a teslim olmaya ve sulha yanaşmazlar. Allah Teâlâ, mü'minler üzerine sekînetini, kuvve-i maneviyyesini indirince, mü'minler, cihad hususundaki sa'y-ü gayreti bırakmazlar. Allah, mü'minlerle beraberdir. Dolayısıyla mü'minler veya diğer kimseler onlara, elîm bir azâbla azabederler.

Fakat bu edatın âmilinin ifadede yer almaksızın, sözün gelişinden anlaşılan bir durum olduğunu söylerlerse, bu durumda şu iki izah yapılabilir:

a) Allah, mü'minleri, onları ezip geçmekten korudu. Bunlar da, kalplerine câhiliyyet taassubunu yerleştiren kâfirlerdir.

b) Kâfirler kalplerine taassubu yerleştirdiklerinde Allah size lütfetti. Bu ikinci manaya göre, ayetteki "Allah kuvve-i maneviyyesini indirdi" ifadesi, burada bahsedilen lütfün bir tefsiri olur.

Fakat bu edatın zarf değil de mef'ûl-ü bih olduğunu söylersek, bu durumda bunun âmili mukadder olup, "İşte o vakti hatırla" şeklindedir. Nitekim sen, dediğinde, bunun manası, "Zeyd'in ayağa kalktığı zamanı hatırlıyor musun?" şeklinde olup, tıpkı, "Zeyd'i hatırlıyor musun?" şeklindeki cümlendeki (mef'ûl-ü bih) "Zeyd" gibidir. Bu izaha göre, zarf, muzafun ileyh durumunda olan ve kendisinde âmil olan fiile ait olur.[70][70]

Lafız ve Manaya Dair İncelikler

Burada, hem lafız ite ilgili, hem de mana ile ilgili şöyte bazı incelikler var: Mana ile İlgili olanlar;

1) Allah Teâlâ, kâfir ile mü'min arasındaki mesafenin, çok fazla olduğunu belirtmiş ve şu üç şeye işaret etmiştir:

a) Kâfirler için söz konusu olan şeyi, onların fiillerine bağlamış ve "O kâfirler kalplerine bu taassubu ... yerleştirdiklerinde ..." buyurmuştur. Mü'minler için söz konusu olan şeyin de, kendi fiili {yapması) olduğunu bildirerek, "Allah, ... üzerine, kuvve-i maneviyyesini indirdi" buyurmuştur. Bu iki fail arasında ise, herkes tarafından bilinen farklar vardır.

---

[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/172.

[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/172-173.

b) Hamiyyeti (taassubu) kâfirlere, sekineti de mü'minlere nisbet etmiştir. İleride bahsedeceğimiz üzere, bu iki mef'ûl arasında yine farklılıklar vardır.

c) Hamiyyeti (taassubu) câhiliyyete; sekineti de kendisine nisbet ederek, "cahillik hamiyyeti (taassubu)" ifadesini ve ikincisi için, "sekinetini" ifadesini kullanmıştır. Bu iki izafet (nisbet) arasında da, anlatılamayacak kadar çok hususlar vardır.

2) Mü'minlere, birşeyin birşey mukabilinde meydana geldiğini, yani onların fiillerinin, Allah'ın fiili; hamiyyetlerinin, Allah'ın sekineti (kuvve-i mâneviyyeyi) indirmesinin, onların câhiliyyete nisbet edilişinin, mü'minlerin Allah'a nisbet edilişinin mukabilinde zikredilmesinden sonra, mü'minlere ilavede bulunmuş ve onlar hakkında "Onları takva sözü üzerinde durdurdu" ifadesini getirmiştir ki, bunun ne demek olduğunu ileride anlatacağız.71[71]

Lafızla İlgili İncelikler

Lafızla ilgili incelikler de şu üç şeydir:

1) Hak Teâlâ, kâfirler hakkında "kıldı" fiilini, mü'minler hakkında da Jjîî "indirdi" fiilini kullanmış; hamiyyetin, o anda ve ebedî olmayan arızî şeyler hakkında sun'î birşey olduğuna işaret etmek için, "sekînetini kıldı ve yarattı" gibi ifadeler kullanmamıştır. Sekîne, adetâ hazinesinde adetâ korunmuş, mü'minler için hazırlanmış birşey gibidir. Dolayısıyla Allah onu oradan indirmiştir.

2) Cenâb-ı Hak önce "hamiyyet" demiş; sonra da "câhiliyyet hamiyyeti" diyerek câhiliyyeye nisbet etmiştir. Çünkü hamiyyet zaten aslında kötü bir sıfattır. Câhiliyyete nisbet edilerek kötülüğü artmıştır. Hamiyyetin, kabahat hususunda, hiçbir kötünün kendisiyle kıyaslanamayacağı, mesela, câhiliyyete nisbet edilmesi gibi bir derecesi vardır. Sekînete gelince, bu da aslında her nekadar güzel ise de, ancak Allah'a isnâd edildiği için, kendisi yanında hiçbir itibarı ve güzelliği kalmayan bir güzelliğe ulaşmıştı. İşte bundan ötürü, Allah Teâlâ, "sekînetini" buyurmuştur ve bu nisbetin güzelliğiyle yetinmiştir.

3) Allah Teâlâ, bunun bir mukabele gibi olduğuna işaret etmek için vâv ile değil de, fâ ile buyurmuştur ki, bu tıpkı senin, karşılık vermek ve mukabelede bulunmak manasını ifade için, "Bana ikram etti, ben de bil-mukâbele ona ikram ettim" demen gibidir. Ama sen eğer, demiş olsaydın bu manayı ifade etmezdi.

Bu durumda burada şöyle bir incelik söz konusudur: İki düşmandan birinin gazabının derecesi artıp, şiddetlendiğinde, diğer düşman ya zayıf durumdadır, yahut kıymetli durumdadır. Eğer zayıf ise hezimete uğrar ve ezilip gider. Yok eğer güçlü kuvvetli ise, onun gazabı, berikinin de gazabına sebep olur ki bu, fitne ve savaşın ortaya çıkmasının sebebidir. İşte bu sebeple onlar harekete geçtiğinde berikisi kendi hareketi için savaşa ilk biz atılmadık ve savaşta da yenilmedik der. Binaenaleyh Hak Teala'nın bu ifadesinin başındaki fa edatı bu inzalin başındaki fa'dan ötürü kendisinin başka bir şeye binaen olduğuna delalet eder. Şimdi bu başka şeyin ne olduğunu da şu iki izahı yapabiliriz:

a) Daha önce de belirttiğimiz gibi edatı zarfdır. Buna göre Cenab-ı Hak sanki kafirler kalplerine taassubu yerleştirirken, Allah size ihsanda bulundu buyurmuştur. Bu izaha göre ifadesi o ihsanın bir tefsiri olur.Nitekim Arapça'da, ikramın ne olduğunu ortaya koymak için, Bana ikram etti de, lütufta bulundu denilir.

b) Bu fa, sekine indirmenin bir mukabele manasında olmak üzere onların kalplerine taassubu yerleştirilmeleriyle ilgili olduğuna delalet eder.Nitekim Bana ikram etti. Ben de onu övdüm. dersin. Bu iki fiilin, birbirinin karşılığı olmaksızın bulunmuş olmaları da mümkündür. Nitekim, Zeyd geldi ve Amr çıktı dersin. İşte burada da böyledir. Çünkü iki düşman taraftan birisinin öfkesi fazla olur,

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/173-174.

diğerikuvvet bakımından onun gibi olursa o da öfkelenir. Bu durum ise fitneyi eşeler. Binaenaleyh Allah Teala kafirlerin taassubuna (hamiyyetine) karşılık müminlere kuvve-i maneviyyesini indirmiş ve böylece müminler öfkelenmemiş hezimete uğramamış, aksine sabretmişlerdir. Halbuki bu, alışılmışın tersi bir durumdur. Ohalde bu, Allah'ın fazlındadır.72[72]

İnen Sükunet

Ayetteki Resulün ve müminlerin üzerine sekineti indirdi. ifadesi şu manaya gelir: Çünkü kafirlerin sulh tekliflerini kabul eden Resulüllah olmuştu. Halbuki müminlerin içlerinden azmettikleri husus şu idi: Şu üç şeyden birini yapmadan dönmeyeceklerdi. Mina'da kurbanlıklarını keseceklerdi. Müşrikler, Resulüllah Muhammed ile Bismillahirahmanirrahim ibarelerini yazmamakta diretmişlerdir. Müminler buna yanaşmıyorlardı.73[73] Fakat Hz. Peygamber (s.a.s.) onları teskin edince sükunet buldular.74[74]

Takva Kelimesi

Ayetteki (Allah) onları takva sözü üzerinde durdurdu. İfadesi ile ilgili olarak bazı açıklamalar yapılmıştır;ama bu açıklamaların en belirgini, bunun La ilahe illallah-Allah'tan başka ilah yoktur kelimesidir. Zira bu ifade ile şirkten korunma tahakkuk eder. Bunun Bismillahirrahmanirrahim, Muhammedün Rasulüllah-Muhammed, Allah'ın Resulüdür ifadesi olduğuda ileri sürülmüştür. Çünkü kafirler bu hususta diretmişler, müminler ise bunu kendileri için son derece gerekli ve lüzumlu olduğunu görmüşlerdir. Bunun, ahde veîâ vs. şeyler olduğu da ileri sürülmüştür, ama biz ise, bu hususta delil ile bir üstünlük arzeden hususu izah ediyor ve şöyle diyoruz:
Ayetteki ifâdesinin, hem peygamber hem de bütün mü'minlerle ilgili olması muhtemeldir. Yani, "Peygamber ve bütün mü'minleri, takva kelimesi üzerinde durdurdu..." demek olur. Bunun, sadece mü'minlerle ilgili olması da muhtemeldir. Şimdi biz bunun, hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem de bütün mü'minlerle ilgili olduğunu söylersek, o zaman biz deriz ki: Bu, "takvâ"yı emretmedir. Çünkü Allah Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ey Nebi, Allah'tan kork, kâfirlere itaat etme.." (Ahzâb, 1) mü'minlere de, "Ey iman edenler, Allah'tan, korkulması gerektiği gibi korkun.."{Âuimr&n. 102) buyurmuş, böylece, kendisinden korkulmasını emretmiş ve bu korkunun, kişiyi, Allah'ın dışında kalanlara iltifat etmekten alıkoyacak derece ve yoğunlukta olacağını beyan etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber hakkında, "Allah'tan kork, kâfirlere itaat etme..." (Ahzâb, 1) buyurduğu gibi, "İnsanlardan korkuyorsun; oysa ki Allah, haşyet olunmaya daha layıktır"(Ahzâb, 37) de buyurmuş, daha sonra da Peygamber (s.a.s)'e, O'nu tasdik edenlerin durumunu "O (peygamberler), Allah'ın gönderdiklerini tebliğ edenler, O'ndan korkanlar, Allah'tan başka hiçbir kimseden korkmayanlardır..." (Ahzâb, 39) ifadesiyle beyan etmiştir. Mü'minfer hakkındakine gelince, Cenâb-ı Hak bu hususta da, "Ey iman edenler, Allah'tan, korkulması gerektiği gibi korkun..." (Al-i imrân. 102) buyurduğu gibi, "Onlardan korkmayın, ancak benden korkun.." (Bakara, 150) de buyurmuştur.
Ama, biz bu ifadenin sadece mü'minlerle ilgili olduğunu söylersek bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Resulün size verdiğini alınız; sizi nehyettiği şeylerden de uzak durunuz,." (Haşr, 7) ayetinin beyan ettiği husustur. Bu izaha göre, ayetteki ifadesinde şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, "korkunuz.." buyurunca, böyle bir emir verilmiş olur. Ama, daha sonra bazı insanlar bu emri, Allah'ın muvaffak kılmasıyla üstlenir, kabul eder ve onu ayrılmaz bir vasıf haline getirir; kimileri de onu üstlenmez.. Binâenaleyh, takvayı üstlenenler, takvayı, Allah'ın onu ona ilzam etmesiyle üstlenmiştir. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, "takvayı onların ayrılmaz vasfı haline

---

[72] [72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/174-175.

[73] [73] Burada metinde bir düşme söz konusu olabilir.

[74] [74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/175.

getirdi" buyurmuştur. Verilen bu mânanın tercihe değer bir yanı vardır. Zira takva, kelime ile ifade edilmeye deha elverişlidir.[75][75]

Bu Şerefe Layık Olmaları

Buna göre ayetteki, cümlesinin manası, "Onlar, Allah katında, insanların en kerimi idiler; dolayısıyla da, Allah'tan ittikâ etmeyi iltizâm ettiler" şeklindedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki, sizin Allah katında en şerefli olanınız, en muttaki olanmızdır.." (Hucurat, 13) buyruğu şu iki manaya gelebilir:
a) Bunun manası, "Kim daha çok muttaki olursa, Allah ona daha fazla ikramda bulunur" şeklindedir.
b) Bunun manası, "Kim Allah katında daha kerim ve O'na daha yakın olacaksa, bu kimse en muttaki kişi olur" şeklindedir. Nitekim (Hz. Peygamber) bir hadisinde, 'İhlaslı olan kimseler, büyük bir sakınma ve tehlike duygusu içindedirler.." buyurduğu gibi, Cenâb-ı Hak da, "O mü'minhr, Rablerine olan saygı ve tazimlerinden dolayı titrerler.." (Enbiya, 28) buyurmuştur. İkinci izaha göre ele, cümlesinin manası, "Çünkü onlar, Allah'ı en iyi tanıyanlardı. Zira Cenâb-ı Hak, "Allah'tan hakkıyla ancak, âlim olan kullan korkar..." (Fatır, 28) buyurmuştur" şekiinde olur.
Ayetteki, kelimesi hakkında da, şu muhtemel iki izah yapılabilir:
1) Ayetteki, kelimesinin manasından, bu kimseler bir liyakata sahip olmasalar bile, kâfirlere karşı yine de bir üstünlüklerinin olduğu anlaşılır. Nitekim bir hükümdar, bir iş için iki adam seçse, öte yandan bunlardan her biri de, bu iş için elverişli olmasalar; ancak ne var ki, bunlardan birisi, bu işe müstehak olma bakımından, diğerinden daha kötü olsa.. Bu durumda bu hükümdar, bu işe müstehak olmaya daha elverişli olan hakkında, bu da mutlaka gerekli ise "Bu, daha uygundur" ifadesini kullanır ki, bu ttpkı, her ne kadar her ikisinde de bir kolaylık bulunmasa da, "Hapishane, Öldürülmekten daha ehven ve iyidir" denilmesi gibidir. İşte Cenâb-ı Hak burada böyle bir manayı bertaraf etmek için" "... ve buna ehildirler" ifadesini kullanmıştır.[76][76]

Mukayese Bildirmeyen Tafdîl

2) Daha kuvvetli olan bir görüşe göre şöyle denilebilir: Cenâb-ı Hakk'ın, kelimesi hakkında, bizim kelimesinin manasının ne demek olduğunu açıkladıktan sonra yapacağımız açıklamalar vardır. Bu sebeple şimdi diyoruz ki: hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) "daha layık" kelimesi, "layık, uygun" anlamında olup, bunda tafdîl (daha üstün olma) anlamı yoktur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün cennetlikler ikametgâh İtibariyle daha hayırlı, meclis ve topluluk bakımından daha güzel.."(Meryem, 73) ifadesinde de böyledir, zira başkasında hayır yoktur (ki, mukayese yapılabilsin).
b) Bu ifâde, tafdîle (daha üstün oluşa) delâlet eder. Bu ikinci şıkka göre, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Bunun, mü'min olmayanlara nisbetle böyle olmasıdır. Yani, "mü'minler, kâfirlerden daha layık ve ehaktırlar." demektir.
2) Bunun, takva kelimesine nisbetle, takva kelimesinin, "takva" olmayan diğer kelimeden daha ehak olması" anlamında olmasıdır. Nitekim sen, "Zeyd, horlanmaktansa ikrama daha layıktır" dersin ki, bu tıpkı, bir kimsenin, Zeyd'in tıbbı mı yoksa fıkhı mı daha iyi bildiğini sorduğunda, bizim, "O, fıkhı daha iyi bilir"; yani, "O, fıkhı tıptan daha iyi bilir" demeniz gibidir.[77][77]

---

[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/175-176.
[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/176-177.
[77][77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/177.

Fetih Rüyasının Gerçekliği

"Andolsun ki Allah, Resulünün gördüğü o rüyanın hak olduğunu tasdik etmiştir. Inşaallah, (hepiniz) emniyet içinde, kiminiz başlarını traş ettirerek, (kiminiz saçlarınızı) kısaltarak korkusuzca mutlaka Mescidi Haramca gireceksiniz. Fakat Allah, sizin bilmediğinizi bildi de, ondan önce yakın bir fetih nasib etti" (Fetih, 27).

Bu, Allah'ın, Resulü ve mü'minler üzerine manevi kuvvetini indirmesinden ve onların savaşmama emrine uymalarından sonra, münafıkların söylediği şu sözlerin yanlışlığını beyan eden bir ifâdedir: (Münafıklar istihza yoluyla), "Biz, henüz Mescid-i Haram'a girmedik; saçlarımızı traş ettirmedik, kısalttırmadık da!.." demişlerdi.. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s) rüyasında, mü'minlerin Mekke'ye girdiklerini, hac vazifelerini ikmâl ettiklerini görmüştü.. Ama, Hz. Peygamber bunun İçin bir vakit zikretmemişti. Hz. Peygamber bunu mü'minlere anlattığında, mü'minler bu işin, tıpkı Hz. Peygamber (s.a.s)'in rüyasında gördüğü gibi kesinkes olacağına inanmışlar ve bu girme işinin, Hudeybiye senesinde olacağını sanmışlardı. Allah en iyisini bilir ya, bu ancak, Fetih yılında nasib olmuştu.. Binâenaleyh, müslümanlar (Hudeybiye'de) anlaşma yapıp, döndüklerinde münafıklar aiay ederek, "Biz, Mekke'ye girmedik; traş olmadık" dediler.. İşte bunun üzerine Cenab-ı Hak, "Andolsun ki Allah, Resulünün gördüğü o rüyanın hak olduğunu tasdik etmiştir.. " buyurmuştur, fiilinin, bu iki mef'ûlü alması, doğrudan ve tıpkı "kıldı ve yarattı" kelimeleri gibi, iki mefûl alan fiillerden olması bakımından olabileceği gibi, kelimesini, takdir edilen bir harf-i cerr sebebiyle mef'ûl olarak almış olması da muhtemeldir. Buna göre, bu kelâmın takdiri, "Allah, rüyası konusunda Resulünü doğruladı" şeklindedir.

Birinciye göre bu ifadenin anlamı, "Allah, o rüyayı, peygamberine olan vaadinin gerçekliğini açıklayan bir hâdise kıldı..." şeklinde olur. Çünkü vaadedilen şey, tahakkuk etmiş ve Allah onu, aynen öylece gerçekleştirmiştir. İkincisine göre manası ise, "Allah, Peygamberine gösterdiği rüya hususunda yalan söylemedi..." şeklinde olur. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s)'in, rüyasında, Allah'ın "Sizler Mescid-i Haram'a gireceksiniz.." dediğini görmüş olması muhtemeldir. Bu durumda fiilinin manası açıkça ortaya çıkmış olur. Çünkü kelimesinin söz hakkında kullanıldığı gayet açıktır.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, rüyasında, kendisinin Mescid-i Haram'a girdiğini görmüş olması da muhtemeldir. Buna göre, ifâdesinin manası, Allah, o rüyayı ortaya koyan ve onun doğruluğuna delâlet eden şeyi yaptı" şeklinde otur. Nitekim Arapça'da, kişi kendisinin yapabileceğini sandığı şeyi gerçekleştirdiğinde, darb-ı mesel olarak, "Gençliğinin yaşı, beni doğruladı" denilir ki bu, deveye, (hıd') denildiğinde, o devenin sakinleşip, kendisinin genç bir deve olduğunu gösterdiğinde kullanılan deyimden alınmıştır. Çünkü kelimesi, kendisiyle, küçük develerin yatıştırıldığı bir kelimedir.78[78]

Bil-Hakkı Kelimesinin Manası

Ayetteki, ifadesine gelince, Zemahşerî, bunun hâl yahut kasem yahut da masdarının sıfatı olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh bunun, hal olmasına göre kelamın takdiri, "Allah ona o rüyayı, hak ile İçice olduğu halde gösterdi" şeklindedir. Bunun sıfat olması durumunda, kelamın takdiri, "Allah ona o rüyayı, hak ile iç içe olan bir doğrulukla gerçeklikle gerçekleştirdi, doğruladı" şeklinde olur.

Bunun bir kasem olması durumunda, bu, ya Altah adına yapılmış bir kasem olur; çünkü '"Hak", Allah'ın isimlerindendir, yahut da, bâtılın zıt anlamlısı olan "hak"ka yapılan bir kasem olmuş olur. Zemahşerî'nin söyledikleri bunlardır.

Bu hususta, diğer muhtemel şu iki izah şeklinin bulunduğu da söylenebilir:

a) Burada, sonra gelmesi gerekli olan kelimenin, önce getirilmiş olması söz konusudur. Bunun takdiri, "Allah, hak peygamberinin rüyasını doğruladı.." şeklinde olur. Yani, "Gerçek

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/178-179.

hak peygamber olan, o resulünün rüyasını..." demektir ki, bunda, o rüyada yalanın imkânsız olduğuna bir işaret vardır. Çünkü c, hak ile içice bir resul olunca, rüyasında bâtıl olan şeyleri görmez..
b) Eğer biz, ifadesiyle kasem kastedildiğini söylersek, ifadesindeki lâm'ın niçin gelmiş olduğu anlaşılmış olur. Yok eğer, böyle olduğu ileri sürülmezse, o zaman kelamın takdiri, "Allah, Resulünü bu rüyası hususunda gerçekten tasdik ve teyit etti. Allah'a yemin olsun ki sizler, Mescid-i Haram'a greceksiniz.." şeklinde olur. Buna göre, "Allah'a yemin olsun ki sizler gireceksiniz" ifadesi, görülen rüyanın bir tefsiri olmuş olur. Yani, "Rüya, işte Allah'a yemin olsun ki, "Sizler Mescid-i Haram'a gireceksiniz" anlamındadır..." demektir, Su izaha göre, ayetteki, ifadesinin söz, kelâm hakkında kullanılmış olduğu ortaya çıkmış olur. Çünkü rüya da bir kelâmdır. Bu ifadenin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, Resulünü ... tasdik etti" ifadesinin muhtevasını gerçekleştiren bir ifade olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Allah'a yemin olsun ki, Mescid-i Haram'a girme meydana gelecek ve ilahî tasdik zuhur edecektir,." şeklindedir. Bu durumda da ifadesi, bir başlangıç cümlesi olmuş olur.79[79]

İnşaallah Tabiri

Ayetteki, ifâdesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
a) Allah Teâlâ bu ifâdeyi, kullarına edebi öğretmek ve bir de, "Hiçbir şey kakkmda. "Ben falan şeyi, mutlaka yarın yapacağım deme.Allah'ın dilemesi (Kehf, 23-24) ayetini te'kid etmek için zikretmiştir.
b) Bu, Mescid-i Haram'aa girme işi, Hudeybiye yılında olmayıp, mü'minler de (o yıl) Mescid-i Haram'a illâ girmek isteyip, sulh yapmak istemeyince, Cenâb-ı Hak, "Gireceksiniz, lâkin sizin kuvvetiniz ve kendi irâdenizle değil. Siz oraya ancak, benim meşîet ve dilememle gireceksiniz.." buyurdu.
c) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e inen vahyinde, "... gireceksiniz" buyurunca, bu girmenin kendi dilemesiyle olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu, kendisine bir borç ve vacib olmaksızın, O'nun tarafından yapılmış olan bir vaaddir. Bir şeyi vaadeden zât ise, onu ancak Allah'ın meşîeti ile gerçekleştirebilir. Aksi halde, vaadi, hiç kimse bunu üstlenemez. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in uyanıklık halinde sarih bir biçimde vahiy vasıtasıyla vâdedilen şeyin durumu böyle olunca, ya sizin, uyku ile olan vahiy hakkındaki zannınız nasıl olmalıdır? Bu, berikisinden daha çok te'vîle muhtemeldir. Öyleyse, (rüyada görülmek suretiyle) bildirilen) bu görme işi gecikince, niçin onlar alay ediyorlar?
d) Bu, o girme işinin gerçekleşeceğini bildiren bir ifâdedir. Bu böyledir, zira Mekkeliler, "Sizler, oraya, ancak bizim istememiz halinde girebilirsiniz. Biz ise, bu sene sizin girmenizi istemiyoruz ve sizin ancak gelecek sene girmenizi tercih ediyoruz" demişlerdi. Mü'minler ise, aynı yıl, Mekke'ye girmek istemişler, ama tahakkuk etmemişti. Bu durumda, herhangi bir kimse, "Bu iş, Mekkelilerin dilemesine bağlandı. Eğer bize, gelecek sene girme izni verirlerse, ancak o zaman oraya girebileceğiz... Eğer istemezlerse, oraya giremeyeceğiz.." demek istemmiş de, bunun üzerine, Cenâb-ı Hak, "Onların meşîet ve irâde etmeleri şart değildir. Tam aksine, şartın tamamı benim dilemem ile tahakkuk edecektir" buyurmuştur.
Ayetteki, "kiminiz başlarını traş ettirerek, kiminiz saçlarını kısaltarak korkusuzca" ifadesi, "Sizler, haccınızı, başından sonuna kadar tamamlayacaksınız..." hususuna bir işarettir. Binâenaleyh, ayetteki, "gireceksiniz.,." ifadesi, bu haccın başlangıcına; "kiminiz başlarını traş ettirerek" ifadesi de, haccın bitimine bir işaret olup, bu hususta söyleşi iki mesele vardır:80[80]

Birinci Mesele

kelimesi, girenlerin durumunu, yani failin durumunu belirten bir hâldir. Mescid-i Haram'a

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/179.
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/179-180.

ihramlı girilir. İhramlı
olan ise saçını traş etmez. Şu halde kelimesi ihram halinin traş oluncaya kadar devam ettiğini bildirmektedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak, adeta, "Sizler oraya, emîn ve haccınızı tamamlamaya, traş olmaya imkân bulacağınız bir vaziyette gireceksiniz.." demek istemiştir.81[81]

İkinci Mesele

Ayetteki, İfâdesi de bir hal cümlesi olup, manası, "korkmaksızın..." şeklindedir. Bu korkmama işi, Cenâb-ı Hakk'ın "güven içinde olan kişiler olarak..." İfâdesinden zaten anlaşılmıştır. O halde, ayrıca "korkmaksızın..." demenin manası nedir? Biz deriz ki: Bunda, o emniyyet halinin mükemmel biçimde olduğunun bir tür izahı vardır. Çünkü, traş olduktan sonra (hac yapan) kimse, ihramdan çıkmış olur. Dolayısıyla, savaşması ona artık haram değildir. Halbuki, Mekkelilerce, hem ihrama giren, hem de Harem-i Şerifte olan bir kimsenin öldürülmesi haramdır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizler, güvence içinde gireceksiniz, traş olacaksınız ve sizin bu emniyyetiniz, ihramdan sonra da sürüp gidecektir.." buyurmuştur.
Ayetteki, 'Fakat Allah, sizin bilmediğinizi bildi de..." cümlesine gelince bu, "Allah, bu konuda bilemediğimiz birtakım maslahatları ve sizin o yıl Mescid-i Haram'a girmenizin, mü'min erkeklerle mü'min kadınları çiğneyip geçmenize sebep olacağını bildi de..." demektir. Yahut da, «irf ifâdesinin başındaki fâ, takibiyye için olup, buna göre mana, "O, bunun peşinden neler geleceğini bilmişti de..." şeklinde olur.
Şimdi biz diyoruz ki: Eğer biz fi* ifâdesinden "onların girme zamanını bildi..." manası kastedilmiştir, dersek, bu bilme işi, tasdik etmenin hemen peşinden olmuş otur. Yok eğer, "maslahatları... bildi" manası kastedilmiştir dersek, buna göre de mana, "Allah, gaybı değil de, meydana geleni ve görünür olanı bildi" şeklinde olur. Kelâmın takdiri ise, "Maslahat ve menfaatiniz, gelecek yıl için meydana geldi" şeklindedir. Buna göre de, 'jüiî pi ifâdesi, "Bu yeni, yani henüz ortaya çıkmamış olan maslahata dair bilmediğiniz şeyleri bildi de "ondan önce yakın fetih nasib etti." Bu yaktn fetih de, ya Hudeybiye musalahasıdır, ya da Hayber fethidir. Ki, biz daha önce bunun hangisi olduğunu anlatmıştık,
"Allah herşeyi hakkıyla bilen dır "(Fetih, 26) cümlesi fi» kelimesinden, bazılarının zannedebileceği ilm-i ilâhînin hadis olması vehmini gidermektedir.82[82]

Hak Dinin Galebesi

"O, peygamberini, onun dinini, diğer bütün dinlere galip kılmak için hidayetle ve hak din ile gönderendir. Tam şahit olarak da Allah yeter. Muhammed Allah'ın resulüdür. Onun yanında bulunanlar da, kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında ise merhametlidirler. Onları rükû ediciler, secde ediciler olarak görürsün. Onlar, Allah'tan fadl ve rıza isterler" (Fetih, 28)83[83]

Gerçek Rüya

Bunlar, Allah'ın, resulünü, gördüğü o rüya hususunda tasdik ettiğini tekîd eden ifâdelerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, resulünü, başkalarını hidayete erdirmesi için gönderince, insanları hidayete erdirmeyen, bunun aksini ortaya koyan, böylece de bir sapıklığa sebep olan şeyleri dilemez, murâd etmez.. Bundan daha kuvvetli izahlar da yapılabilir: Şöyle ki: Resul olmayan kimseler için de rüya, vakıaya uygun biçimde tahakkuk edebilir. Ancak ne var ki, olacak şeyleri, meydana gelmeden önce uyanıkken görebilmek, hickimse için vaki olamaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "O, peygamberini, hidayetle ve hak din ile gönderendir" buyurmuş ve

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/180.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/180-181.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/181.

Peygamberine, o uyantkkeri olacak şeyleri anlatmıştır. Binâenaleyh, Peygamberin, bu olacak şeyleri rüyasında görmesi uzak bir ihtimal değildir. Binâenaleyh onun rüyasının gerçekleştirilmesinde akıldan uzak görülecek bir durum yoktur. Yine bu âyetlerde, Cenâb-ı Hak, "Onu diğer bütün dinlere gâlib kılmak için..." ifadesiyle fethin meydana geleceğine ve Mekke'ye girileceğine işaret etmiştir. Çünkü, bütün dinlere galip gelen kimse için, Mekke'nin fethi uzak görülemez.

Ayetteki, kelimesiyle, Kur'ân'ın kastedilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onda, insanlara bir hidayet rehberi olmak üzere, Kur'ân indirilmiştir" (Bakan. ıas) buyurmuştur. Bu izaha göre "hak din ile" ifadesi ile, o Kur'an'daki usûl {itikâd esasları), fürû (ahkâm) ile ilgili bütün şeyler kastedilmiştir. el-Hüdâ kelimesiyle mu'cize manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yani, "o peygamberini hak ile gönderdi.." demek olup, bu, meşru kılınan şeylerin tamamına bir işarettir. Yine el-Hüdâ kelimesiyle, "usûl", yani itikâd esasları; "hak din.." tabiriyle de ahkâmın kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü, Peygamberler arasında, ahkâmla değil de, sadece itikâd esaslarını izahla görevli kimseler de bulunmaktadır:

El-Hüdâ kelimesinin başındaki elif-lâm'ın istiğrak için olması muhtemeldir. Buna göre, "hidâyet olan her şey ile..." anlamında olur. Elif lâm ile, "ahd-i haricî"liğin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre, buradaki el-Hüdâ kelimesiyle Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu, Allah'ın hidayeti olup, onunla dilediği kimseleri hidâyet eder.." (En'âm, 86) ayetinin ifâde ettiği hidâyet kastedilmiş olur. "Onunla..." ifâdesi, ya "Kur'ân iledir" anlamındadır, çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah kelâmı en güzelini -ahenkdâr bir kitap halinde- indirmiştir ki... işte bu kitap Allah'ın gönderdiği bir rehberdir ki, o, kimi dilerse ona bununla hidâyet verir.,"(Zümer, 23) buyurmuştur. Yahut da, Peygamber (s.a.s)'in üzerinde ittifak ettiği şey... Çünkü Cenâb-ı Hak, "Bunlar, Allah'ın kendilerini hidayete ilettiği kimselerdir. Sen de onlann hidâyet yoluna uy..."(Enam, 90) buyurmuştur. Bu iki şey de birdir. Çünkü, Kur'ân'daolan şey, zâten Peygamber (s.a.s)'in üzerinde ittifak attiği şeye uygundur.84[84]

Hak Din

Ayetteki, "hak din ile..." ifadesi hususunda, şu muhtemel izahlar yapılabilir:

1) Buradaki "hak" ile, Allah'ın ismi olan "Hak" kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ sanki, "Hidayet ve Hakk'ın yani Allah'ın dini ile..." buyurmuştur.

2) Buradaki "hak" kelimesiyle, "batıl"ın zıddı olan şey kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Hidayetle ve hak dini, batıl olmayan hakikatlerle gönderdi.." buyurmuştur.

3) Bu ifâdeyle, hakka inkiyâd etmek ve onu üstlenmek manası kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hak, "Onu ... galip kılmak için..." buyurmuştur. Yani, "Peygamberini hidâyetle, (izahlardan birisine göre) mucizeyle göndermiştir ki, onu, bütün dinlere galip getirsin..." demektir. Böylece, Cenâb-ı Hak, Muhammed (s.a.s)'in dinini değil de, diğer bütün dinleri (onun vasıtasıyla neshetmiş olur. Müfessirlerin ekserisi, sjçiâj ifadesindeki hâ zamirinin. Peygamber (s.a.s)'e râci olduğu kanaatindedirler. Ama daha açık olan, bu zamirin "hak din" ifâdesine râci olmasıdır. Buna göre mana, "resulünü, hak din ile gönderdi ki, o hak din, diğer dinlere galip gelsin.." şeklinde olmuş olur. Bu izaha göre, ijfiî fiilinin failinin "Allah" olması muhtemel olduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) olması da muhtemeldir ki bu durumda mana, "Peygamber, hak dini ortaya koysun diye..." şeklinde olur.

Ayetteki, "Tam şahit olarak Allah yeter..." cümlesi, onun Allah'ın resulü olduğu hususunda yeter, kâfidir" anlamında olup, bu da, mü'minlerin kalbine itminan veren bir ifâdedir. Çünkü mü'minler kâfirlerin, yazılmış çizilmiş andlaşmayı reddetmelerinden ve "Biz onun Allah'ın resulü olduğunu bilmiyoruz. Binâenaleyh, "Allah'ın resulü Muhammed" diye yazmayın, tam aksine "Abdullah'ın oğlu Muhammed" diye yazın" demelerinden rahatsız oluyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "O'nun Allah'ın resulü olduğu hususunda şahit olarak, Allah

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/181-182.

yeter" buyurmuştur.[85][85]

Allah'ın Şahitliği

Burada şöyle bir incelik vardır: Allah'ın sözünün, herşey hususunda kâfi ve yeterli olmasına rağmen O'nun risâlet konusunda kâfi ve yeter şahit olması daha açıktır. Çünkü resul ancak, "Onu gönderenin" sözü ile elçi olabilir. Binâenaleyh bir hükümdar, "Bu benim elçimdir" dedi mi, dünyadakilerin tamamı, onun elçi olduğunu kabul etmeseler bile, onların bu kabul em - fişleri hiçbir şey ifade etmez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak adeta, "Benim onu, "benim resûlümdür" diye tasdik etmemin yanında, onların onun peygamberliğini kabul etmeyişleri ne ifâde eder ki? Hiçbir şey!" demek istemiştir.[86][86]

Hz. Muhammed'in Risaleti

Ayetteki, "Muhammed, Allah'ın resulüdür" cümlesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
a) Bu ifâde, mahzûf bir mübtedânın haberi olup, bunun takdiri, "O, Cenâb-ı Hakk'ın, "resulünü ... gönderdi" ifadesiyle bahsi geçen, Muhammed (s.a.s)'dir" şeklindedir ifâdesi ise, atf-ı beyândır.
b) kelimesi mübtedâ ifâdesi ise, haberdir. Takdirin böyle olması halinde bu ifâde de yine, önce geçmiş olan hususu tekid eden bir ifâde olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "O, Peygamberini... gönderdi" buyurup, onun peygamber oluşu da, Allah'ın şehâdetine dayanınca, Allah ona bu hususta, "Muhammed, inkâr olunamayacak bir biçimde, Allah'ın resulüdür" diye şehâdet etmiştir.
c) Bu talîl, istinbât olunmuş bir husus olup şöyledir: "Muhammed" mübtedâ; ifadesi, temyiz (ayırdetmek) için değil de, medih için getirilmiş olan bir atf-f beyân, ifâdesi kelimesine atıf, kelimesi ise, haberdir..
Buna göre Allah Teâlâ, adeta, "İnananların tümü de, kâfirlere karşı çok çetin, ama kendileri arasında alabildiğine merhametlidir.." demek istemiştir. Bu açıklamaya göre, "Hem çetin olma, hem de merhametli olma özellikleri, mü'minlerın tümünde mevcuttur" manası elde edilmiş, istinbât edilmiş olur. Mü'minler hususunda, bunların birbirlerine karşı merhametli; kâfirlere karşı şiddetli olmaları gerektiği hususuna gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Mü'minlere karşı gayet mütevazı, kâfirlere karşı son derece vakur.. "(Maide, 54) ayetinde anlatıldığı gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında olana gelince, bu da, "Onlara karşı son derece çetin ve sert ol" (Tevbe, 70) ve "Mü'minlere karşı (ise) şefkatli ve merhametli..." (Tevbe, 128) ayetlerinde anlatıldığı gibidir.
Yaptığımız bu izaha göre, ayetteki "onları görürsün" ifadesi Peygambere
bir hitap olmayıp, tam aksine hitap sadedinde getirilmiş olan ve takdiri, "Ey dinleyen, kim olursan ol, işte bu şekilde ol..." biçiminde olan umumî bir ifâde olmuş olur. Bu tıpkı, nasihat eden bir kimsenin, sözüyle belli bir kimseyi kastetmeksizin, ortada da bir uyanma olmadığı halde, "Uyan arkadaş uyan.." demesi gibidir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar, Allah'tan fadl ve rıza isterler" ifâdesi, mü'minlerin, rükû ve sücûdlarını, kâfirlerle riyakâr kimselerin rükû ve sücûdlanndan ayırdetmek için getirilmiş olan bir ifâdedir. Çünkü bu kimseler, bu rükû ve sücûdlarıyla, bunu talep etmezler.. Burada söyleşi ince bir manaya işaret vardır: Cenâb-ı Hak, kendi rızâsı için rükû ve sücûdda bulunanlar hakkında, "Onların ecirlerini tastamam verir ve onlara olan fadlım artırır.." (Fatır,30) buyurmuştur. Burada da, rükû ve sücûdda bulunanların, Allah'ın fadl ve rızâsını talep ettiklerini belirtmiş, ama ücretten bahsetmemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, "Sizin için bir ücret vardır" dediğinde, bu da O'ndan, bir lütuf ve o mü'minlerin amellerinin, Allah'ın onlardan

---

[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/182-183.
[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/183.

istediği bir biçimde gerçekleştiğine bir işaret olmuş olur. Çünkü ücret, ancak mâlikin isteğine uygun biçimde yapılan işe mukabil verilir. Binâenaleyh mü'mın kimse, "Ben senin fadlım istiyorum" deyince bu, mü'minin, kendisinin kusurlu olduğunu bir itiraf olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "ücret" dememiş de, "Allah'dan fazi isterler" buyurmuştur.87[87]

Ekin Misali Mü'minler

"Secde izinden meydana gelen nişanları yüzlerindedir. işte onlann Tevrat'taki vasıflan budur. İncil'deki vasıfları da şöyledir: (Onlar) filizini yarıp çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdeleri üzerine doğrulup kalkmış bîr ekine benzerler ki bu, çiftçilerin hoşuna gider. (Bu) bunlar ile kâfirleri öfkelendirmek içindir. Onlardan iman edip sâlih amellerde bulunanlara, Allah hem bir mağfiret, hem büyük bir ücret vaadetmişür"
(Fatih, 29).88[88]

Secde Nuru

Ayetteki, "Secde izinden, (meydana gelen) nişanları yüzlerindedir.."cümlesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
a) Bu nişanlar, Kıyamet günü tahakkuk edecektir. Nitekim Hak Teâlâ, "O gün birtakım yüzler ağarır" (Aliimran,106) ve "Onların nurları, önleri sıra koşar..." (Hadîd. 12) buyurmuştur. Buna göre diyoruz ki: Onların yüzlerindeki nurları, Hakka yönelmeleri sebebiyle olmuştur. Nitekim Hz. İbrahim (a.s), "Yüzümü (ve özümü), gökleri ve yeri yaratana yönelttim" (En'âm, 79) demiştir. Kim güneşin karşısında durursa, güneşin ışıkları onun yüzüne düşer ve bu ışık, onun yüzünde yayılmış bir biçimde belirir. Fakat güneşin ışığı ârizî (mahluk) olup, yok olabilen cinstendir. Allah Teâlâ ise, göklerin ve yerin gerçek nurudur. Binâenaleyh kim O'nun yüzüne (zâtına) yönelirse, o kimsenin yüzünde, bütün ışıkları bastıracak bir nûr meydana gelir.
b) Bu, nişanlar dünyada olacaktır. Böyle oluşuna göre, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Bununla, çok secde etmeleri sebebiyle, mü'minlerin alınlarında meydana gelen durum kastedilir.
2) Cenâb-ı Hakk'ın geceleri namaz kılan ve secde edenlerin yüzlerinde yarattığı güzellik nurudur. Bu, aklı olanlar için, inkârı mümkün olmayan bir şeydir. Çünkü gece uyanık duran iki kişiden birisi, içki içmek, oyun oynamak ile, diğeri ise namaz kılıp, Kur'ân okuyarak ve ilim talebi ile vakit geçirsin. Ertesi gün bütün insanlar, içki içip, kumar oynadığı için uykusuz kalan ile, Allah'ı zikir ve şükür için uykusuz kalanın farkını görür.
Ayetteki, "işte onların Tevrat'taki vasıfları budur" cümlesi ile ilgili olarak şu üç tahlil yapılabilir:
a) mübtedadır, ifadesi ise, bunun haberidir, ifadesi ise, mahzûf bir mübtedanın haberi olup, "Onların Tevrat'taki ve İncil'deki misalleri, ... doğrulup kalkmış bir ekin gibidir" takdirindedir.
b) mübtedasmın haberi, sadece ifadesidir. ifadesi, diğer bir mübteda, ifadesi ise bunun haberidir.
c) Ayetteki, ifadesi, ifadesi ile anlaşılan, belirsiz birşeye işaret olup, tıpkı (Hicr. 66) ayetinde olduğu gibidir.
Burada söyle bir dördüncü izah yapılabilir: Bu da, kelimesinin, mahzûf bir mübtedântn haberi olup, "Onların yüzlerinde beliren bu şey, işte budur" ('dir) takdirinde olmasıdır, Nitekim Arapça'da, "Onun yüzünde, o vuruşun eseri (izi) belirdi" denilir. Biz de, "Vallahi aynen böyledir" deriz. Bu, "İşte bu, o görünen şeyin tâ kendisidir.." yahut da, "Senin göründüğünü söylediğin o şey, işte budur" manasınadır.
Cenâb-ı Hak, 'İncil'deki vasıflan da (şöyledir): (Onlar), filizini yarıp çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdeleri üzerine doğrulup kalkmış bir ekine benzerler ki bu (durum) çiftçilerin hoşuna gider" buyurmuştur. Bu, "Onlar, her iki kitapta da bu şekilde

---

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/183-184.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/184-185.

anlatılmış, onlar için bu şekilde benzetme yapılmıştır. Onlar, sanki bir ekin gibi kabul edilmişlerdir. Çünkü ekin ilk çıkışta, zayıf ve narin olur. Ama olgunlaşacak kabiliyet ve kapasitesi vardır. İşte mü'min de böyledir kelimesi, bitkinin filizi demektir. fiili ile, "Filizini çıkardı ve sarmaş dolaş olacak, birbirine girecek şekilde büyüyüp kuvvetlendi" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir. Bu, en kıymetli ve açık manadır. Cümle "Çiftçilerin hoşuna gider, onları hayran bırakır" kısmında tamamlanmıştır.89[89]

Kâfirlerin Kızması

Ayetteki, cümlesi, ya "Allah'ın onları böyle geliştirip büyütmesi, kâfirleri öfkelendirmek, öfkelerinden çatlatmak içindir" manasına gelir, yahut da, "Kâfirler öfkelendiği için, Allah onları bu şekilde büyütüp geliştirmiştir" manasındadır.

Ayetteki, "Onlardan iman edip, salih amellerde bulunanlara, Allah hem bir mağfiret, hem büyük bir ücret vaadetmiştir" ifadesi, "Allah bu vaadini, mü'minlere bakıp kâfirler öfkelerinden gebersinler diye yapmıştır" manasına gelir. Nitekim Arapça'da, "Sana rağmen, senin burnunu sürtmek için, falancaya iyilik yapıyorum" denir.

Ayetteki, ifadesindeki, harf-i cerri, "ba'ziyyet için" değil, "beyâniyye"dir. Bunu "ba'ziyet" için ve kâfirlerden imân edenler için büyük bir ücret vardır" şeklinde olması muhtemeldir. Mağfiret ile ecr-i azîm'in ne demek olduğu, daha önce defalarca izah edilmiştir. Allah en iyi bilendir.

Burada şöyle bîr incelik var: Allah Teâlâ, rükû ve secde edenler hakkında, onların Allah'ın fazlını taleb ettiklerini belirtmiş ve ayrıca da, onlar için, "ücret" vardır demiş, fakat, "Onlar için taleb ettikleri o fazi vardır" dememiştir. Çünkü mü'min bırşey yaparken, yaptığına değer vermez ve onu önemli bir ücrete değer de bulmaz. İşte bundan dolayı mü'min, "Allah'ım, ben ancak senin fazl-u keremini isterim. Çünkü benim amelim, ücrete değer olmayan önemsiz bir şeydir" der. Allah Teâlâ da böylesi mü'mine, fazlından verdiğini verir ve mü'minin amelinin makbul sayıldığına, yerli yerince yapılmış olduğuna, Allah katında, mü'minin bu isinden ötürü Ücrete müstehak olmayan Önemsiz bir şey sayılmadığına işaret etmek için, bu verdiği şeye "ücret" adını verir.

Ayetteki, "Onlardan, iman edip sâlih amellerde bulunanlara, Allah hem bir mağfiret, hem büyük bir ücret vaadetmiştir" ifadesinin, bu mağfiretin kişinin imanına bağlı olduğunu gösterdiği, daha önce de defalarca anlattığımız gibi, anlaşılmaktadır. Çünkü her iman sahibinin günahı bağışlanır. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah, kendisine ortak koşulması dışındaki şeyleri, dilediği kimseler için bağışlar" (Nisa, 48) buyurmuştur. "Büyük ücret" ise salih amellere karşılıktır. Allah en İyi bilendir.

Musannif (r.h) şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, Hicri-Nebevî 603 senesinin Zilhicce ayının onyedinci günü olan Perşembe günü tamamlandı. Salat-ü selâmın en efdali, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, hamd de Rabbü'l-Alemîn olan Allah'a olsun. Yine salât-ü selâm, Peygamberlerin lideri, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ailesine ve bütün ashabına olsun. (Amîn).90[90]

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/185-186.

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/186-187.

HUCURÂT SÛRESİ

Bu sûre, onsekiz ayet olup, Medine’de nazil olmuştur.[1][1]

Resûlüllah'ın Önüne Geçmeyin

"Ey iman edenler, Allah'ın ve Resulünün huzurunda öne geçmeyin. Allah'tan ittikâ edin. Çünkü Allah hakkıyla işiten ve bilendir" (Hucurât, 1).[2][2]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin, kendinden öncesi ile ilgi ve münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:
a) Önceki sûrede, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tasvib ettiği sulhdan, kâfirlerin anlaşmanın başına besmeleyi ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in onun peygamberliğini yazmaya yanaş mayıslarına cevaz verişinden imtina etme hususunda mü'minlerde temayül belirip, Allah da onları takva sözü üzerinde durdurunca, sanki Resûlüllah s.a.s) onlara, umûmî manada, "Allah'ın ve Resûlüllah'ın önüne geçmeyin, Allah ve Resulünün emrettiği şeyleri aşmayın" demiştir.
b) Allah Teâlâ, Peygamberinin yerini ve onun dinini ortaya koyan resulü (elçisi) olduğunu, "rahim" (Tevbe, 128) ifadesiyle de onun, mü'mirilere alabildiğine merhametli olduğunu belirterek, derecesinin yüksekliğini ortaya koyunca, "Ne fiil, ne de söz •jsusunda, ona karşı saygıda kusur etmeyin. Onun size şefkatli oluşundan aklanmayın ve onun derecesinin yüksekliğini görmeye çalışın" demek istemiştir.
c) Allah Teâlâ mü'mtnleri, kâfirlere karşı son derece sert ve çetin; kendi aralannda, sribirlerine karşı ise alabildiğine merhametli, kendisine yönelik olarak rükû' ve secde edenler olarak tavsif edip, onlar için, kendi katında, önceki kitaplarda onları medh-u senayı gerektiren bir saygınlık bulunduğunu, "işte onların Tevrat'taki vasıflan budur..." cümlesiyle belirtip, zira büyük bir padişah herhangi bir kimseyi gıyabında,
ancak o kimse, onun katında saygın olduğu zaman yâdeder ve onlara büyük ücreti vaadedince, bu sûrede, "Derecenizi düşürecek olan, iyiliklerinizi yok edecek olan hareketlerde bulunmayın ve Allah ile Resulünün önüne geçmeyin" buyurmuştur.[3][3]

Nüzul Sebebi

Ayetin sebeb-i nüzulü hususunda şunlar ileri sürülmüştür:
1) Bu ayetin, yevm-i şekk orucu hakkında nazil olduğu,
2) Kurban bayramı namazı kılınmazdan önce kurban kesme hakkında nazil olduğu,
3) Âmiroğullarından zannederek, Süleym oğullarından iki mü'mini katleden üç müslüman hakkında nazil olduğu söylendiği gibi,
4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına birtakım elçilerin geldiği bir sırada, çokça soru soran birtakım kimseler hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür. Doğrusu bu, herşeyi, her konuyu içine alan, genel bir irşâd ve hertürlü hüküm vermenin, Öne geçme, tek başına emirler yağdırma, müşaverede bulunmaksızın zarurî olmayan bir işi yapmaya yeltenme gibi, her şeyi içine alan bir yasaklamadır. Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele var.[4][4]

Resûle Takaddüm Etmeyin

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/190.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/191.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/191-192.
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/192.

ifâdesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
1) Bu ifade, müteaddî olan, mef'ûl alan, "takdim" masda- rındandır. Böyle olması halinde ayetle ilgili şu iki izah yapılabilir:
a) Tıpkı, "Diriltir ve öldürür" (Bakara, 258) ayetinde, bir kimsenin, belli birşeyi vermeyi ve belli birşeyden menetmeyi kastetmeksizin, sadece bir vermeme ve bir verme olduğunu kastederek, "Falan verir ve vermez" ifadesinde olduğ gibi, mef'ûlü söylenmemiştir. Buna göre Hak Teâlâ, "Sizden asla bir takdîm olmamalı" demek istemiştir.
b) Mef'ülün, fiil veya "emr-iş" olması.. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Allah ve Resûlüllah'ın önüne geçmeyin" yani, "Fiil bakımından, yahutta "emr, iş" bakımından ... geçmeyin" buyurmuştur.
2) hitabıyla, manası kastedilmiştir. Buna göre bu, (hakiki) değil, mecazî bir ifade olup, bununla, "takdîm-öne geçirme"nin bizzat anlamı kastedilmemiş, tam aksine, "Hz. Peygamber (s.a.s) katında nefislerinize bir öncelik, O'nun önüne geçme hakkı tanımayın.." manası kastedilmiştir. Nitekim, Arapça'da bir kimsenin mevkii yükseldiğinde, "Falanca, insanlar arasından sıyrılıp çıktı..." denilir. Bunun sebebi şudur: Durumu böylesine belirgin hale gelen kimse, hem büyük işlere girme, hem de şerefli kimselerden sayılma hususunda öne geçmiş olur.
İşte bu izaha göre biz diyoruz ki: Biz bu fiili ister müteaddî ister lazım kabul edelim, bu fiil, "Zeyd'i öne aldım" sözümüzde kullandığımız takdim etme" fiilinin almış olduğu manada, bir mef'ûl almamış olur.. O halde bu demektir ki, mana aynıdır
Çünkü, biz ifâdesini, ister müteaddî ister lâzım kabul edeiim, "Zeyd'i öne aldım" sözümüzdeki "takdîm" fiilinin almış olduğu anlamda bir mef'ûl almamış olur. O halde bu ifâdenin takdiri, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda nefislerinizi Öne geçirmeyin; yani, onun yanında, nefislerinize öncelik, bir görüş beyan etme hakkı tanımayın" şeklindedir. Biz, buradaki ifâde ile, "bir işi ve bir fiili (ona) takdîm etmeyiniz..." manasının kastedildiğini söylemiyoruz. Bu durumda, her iki okuyuş da, yani tâ'nın ve dâl'ın fethasıyla okuyanların okuyuşu ile tâ'nın dammesi, dâl'ın kesresi ile okuyanların okuyuşu, mana itibariyle birleşmiş olur.5[5]

Tabiri

Ayetteki, ifâdesi, "Allah ve Resulünün huzurunda..." demektir. Çünkü, insanın huzurunda olan şey, onun önünde, yani iki elleri arasındadır; insan ona bakmaktadır; o şeyi adeta İnsanın iki gözünün önüne dikilmiş gibidir.
Bu ifâdede şöyle birkaç incelik vardır;
1) Bir kimsenin, "Falanca, falancanın önündedir, huzurundadır" şeklindeki sözü, bu iki kimseden herbirinin, diğerinin yanında olduğuna, bunlardan birisinin kadr u kıymetinin yüce, diğerinin ise, köle, çocuk mertebesinde bulunduğuna işarettir. Çünkü, İnsanın yanında oturan bir kimseye, (öteki kimse) yüzünü kendisine çevirmesini; konuşurken ve emrederken, başınt kendisinden yana çevirmesini söyler. Ama, önünde oturan kimseye böyle bir teklifte bulunmaz. Bir de, "iki el..." ifadesi, kudreti ifâde eden bir ifadedir. Yani, tıpkı bir insanın önünde bulunan nesneye davranması gibi, o onu, işleri hususunda istediği gibi evirip çevirir" demektir ki, bu da, (kendisini) öne geçirmeden sakınmanın farziyyetini gerektiren şeylerdendir. Çünkü, iki eliyle evirip çevirdiği eşya gibi olan bir kimsenin, o insanın yanında öne geçme hakkı nasıl olabilir?
2) Burada Lafzatullah (Allah)'ın getirilmesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı duymanın ve onun emirlerine boyun eğmenin farz olduğuna bir işarettir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı, bazan, gönderenin uzak olması ve elçisine yapılan şeylere muttali Olamayacağı zannından dolayı terkedilebilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "...Allah'ın huzurunda" buyurarak sanki, "Sizler, Allah'ın huzurundasınız, o, sizi görüp gözetmektedir" demek istemiştir. Bu gibi durumlarda ise, Peygambere ihtiram ve saygı vâcib olmuş olur.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/192-193.

3) Bu ibare, daha Önce geçmiş olan bir yasağın olduğunu ifâde ettiği gibi, geriye bırakılmış olan bir emrin bulunduğunu di ifâde eder ki, bu da, "Allah'dan ittikâ edin.." emridir. Çünkü, başkasının önünde, tıpkı, kendisine her dilediği şeyi yapabildiği, önüne konulmuş bir eşya gibi olan kimse, o kimseden korkmaya daha layıktır. Ayetteki, '"Allah'tan ittikâ edin" ifadesinin, tıpkı, bir kimsenin, "uyuma, çalış..." şeklindeki sözleri arasındaki bir başkalık ve farklılık gibi, bir başkalığı ifâde eden türden bir atıf cümlesi olması muhtemeldir. Yani, "Bu yasağın anlamı, işte bu emirde olan şeydir." Bu yasak ile istenilen, her ne suretle olursa olsun, uyumama değil; tam aksine bu yasak İle murad edilen, meşgul olmak, çalışmaktır. Binâenaleyh, ayette de aynen bunun gibi, "Bir takva olmak üzere, nefislerinizi öne geçirmeyin ve onlara öncelik tanımayın.." denilmek istenmiştir. Bu İki ifade arasında, bundan daha ileri derecede bir mugayeretin bulunması da muhtemeldir. Bu da bir kimsenin, "Zeyd'e saygılı ol ve ona hizmet et" ifâdssindeki başkalık gibi olup, bu "Ona karşı en mükemmel biçimde saygı göster" demektir. Binâenaleyh, ayetteki anlamı da aynen böyle olup, "Onun nezdinde Öne geçmeyin; öne geçmeyi bıraktığınızda da, sadece bununla yetinmeyin, bunu yararlanma vesilesi kılmayın, tam aksine, bunu yapmanızın ve ona saygı duymanızın yanısıra, Allah'tan korkun, O'nu sayın. Aksi halde, saygı duyma görevini yerine getirmiş olmazsınız..." demektir.
Ayetteki "Çünkü Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir" cümlesi de, önce geçen ifadeleri pekiştiren bir ifâdedir. Çünkü onlar, (bu ifâde karşısında), "Amenna, iman ettik, kabul ettik" demişlerdi. Zira hitap, ayetteki, "Ey iman edenler.." hitabından anlaşılmaktadır. Binâenaleyh, bu demektir ki, Allah, onların sözlerini duyar; işlerini, kalblerindeki takva veya hıyaneti bilir" demektir. O halde sizin sözünüzün, fiilinizin ve kalbinizin ihtiva ettiği şeyin farklı farklı olmaması, tam aksine, sizin "iman ettik, dinledik, itaat ettik" gibi duyduğu sözlerinizin zahir olan fiillerinizi, yani öne geçmemenizi ve kalblerinizde sakladığınız takvayı bilmesine dair hususları tamamlaması gerekir..6[6]

Resulün Yanında Ses Yükseltmeyin

"Ey iman edenler, seslerinizi Peygamberin sesinden yüksek çıkarmayın. Ona, sözle, birbirinize bağırdığınız gibi bağırmayın ki, siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir.." (Hucurat, 2).
"Öne geçmeyin" ifâdesi, onların, Allah ve Resulünün yanında, o ikisine nisbetle değer, mikdar ve emir ve yasaklarına müdahale etme hakkı verme hususunda kendilerine bir makam vermekten nehiydir. Ayetteki, "seslerinizi... yükseltmeyin" ifâdesi de, bu işi ifâde eden bir sözden nehiydir. Çünkü, başkasının yanında sesini yükselten kimse, kendisine bir kıymet ve azamet vermiş olur.. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:7[7]

Nidanın Tekrarının Manası

Birinci Bahis: Ayetlerin başında nida ifadesinin tekrarlanmasının faydası nedir? Ve, bu iki cümlenin, bir kimsenin, "Ey iman edenler, Allah'ın ve Resulünün önüne geçmeyin. Seslerinizi de yükseltmeyin." sözünde olduğu gibi (birlikte söylenmeyişinin) faydası nedir? Biz deriz ki: Nida edatının tekrar edilmesinde şu faydalar vardır:
a) Bunda, kendisine yol gösterilen kimseye, atabildiğine şefkat gösterilmesinin izahı olup, bu tıpkı Lokmanın, oğluna, "Evladım! Allah'a ortak koşma. Evladım! (Yaptığın şey), bir hardal tanesi kadar olsa dahi..."(Lokman,13,16) demesi gibidir. Çünkü nida, sözü dinlemeye yönelsin ve kalbini ona versin diye, kendisine nida edilen kimsenin dikkatini çekmek için yapılır. Binâenaleyh, nidâ'nın tekrar tekrar getirilmesi, işte bunu ifâde eder.
b) Bir kimse, ikinci kere hitap olunanın, ilk defa hitâb olunandan başkası olduğunu sanmasın diye... Çünkü bir kimsenin, "Ey Zeyd şunu yap; Amr, şöyle şöyle" demesi, mümkündür. O aynı şeyi tekrarlayıp da, "Ey Zeyd, şunu da söyle..." derse, bu söze muhatap olanın, yine

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/193-194.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/194.

Zeyd olduğu, sözünün başından anlaşılmış olur.
c) Bu iki ifadeden her birinin, bizatihi kastedilen ifâdeler olduğunun ve ikincisinin birincisinin tekidi olmadığının anlaşılması... Ki bu da tıpkı senin, "Ey Zeyd, konuşma, (konuşacaksan) ancak hakkı söyle..." demen gibidir. Çünkü, istenilen şeyler farklı 'arktı olduğunda güzel olduğu gibi, "Ey Zeyd, konuşma; ey Zeyd, nutketme..." denilmesi ise güzel olmaz.8[8]

Ses Yükseltmenin Manaları

Ayetteki, "Seslerinizi... yüksek çıkarmayın..." hitabı hususunda şu İzahlar yapılabilir:
a) Bununla, hakiki mana murad edilmiş olabilir. Çünkü, sesin yükseltilmesi, ihtişamın azlığının ve saygının terkedilişinin delili olup, bu, hükmî bir meseledir. Zira ses, çıkış yerlerine göredir. Binâenaleyh, kimin kalbi haşyet içinde olursa, ses titrer ve itici hareket zayıflar. Dolayısıyla, o kimseden o ses kuvvetlice çıkamaz. Ama, korkmayan kimselerin kalbi sabit ve güçlüdür. Binâenaleyh, havanın yükselmesi, o kalbte bir haşyetin olmayışının bir delilidir.
b) Bununla, çok konuşmaktan men etmek murad edilmiştir. Çünkü, çok konuşan ise, başkasının susması sebebi ile konuşmuştur. Binâenaleyh, başkasının sustuğu anda, korkuyor olsa dahi, bu kimsenin sesf yükselmiş olur. Sen bir başkasının halini nazar-ı dikkate aldığında, Peygamber (s.a.s)'in kelâmına nisbetle, hiç kimsenin, Peygamber yanında çok konuşmaması gerektiğini anlarsın. Çünkü Hz. Peygamber s.a.s), bir tebliğcicür. Binâenaleyh, onun yanında konuşan kimse, şayet bir şeyi haber
varmek istiyorsa, bu caiz olmaz. Yok, Peygamber (s.a.s)'in açıklaması vacib olan şeylere dair, Peygamber (s.a.s)!den bir şey sormak istemişse, Peygamber, bu kişi sormasa dahi, sorulan bu şey hususunda zaten sükût etmez. Bazan da, soruda, tapması mükellefe kolay olmayan bir cevapla karşılaşması yüzünden, bir öfke ve en hasıl olur.. Böylece de bu kimse, ikâba uğrama vartasına düşebilir.
c) "Sesi yükseltmek" ifadesiyle, "tazîm" anlamı kastedilmiş olup, buna göre de sana, "Hitapta bulunurken, Peygamberin sözü karşısında kendi sözlerinize yükseklik anımayın" şeklinde olup, bu tıpkı bir kimsenin başkasına, arkadaşı ona, "Bana aynısı emirle emret..." dediğinde, "sana bunu defalarca emrettim..." demesi gibi otur. durumda, bu iki sözden birisi diğerinden daha kıymetli ve daha yüksek olmuş dur. Bunlardan birinci izah daha doğrudur. Hepsi de, kastedilenin hükmüne dahildirler. Zira, sesi yükseltmekten men etmek, ancak ihtiram ve ihtişamı ortaya koymak için olur. Çünkü saygınlığı, heybetinden ve derecesinin yüksekliğinden dolayı, yanında seslerin alcaltıldığı bir dereceye varan kimsenin katında zaten çok söz söylenemez ve konuşan kimse, bu durumda hitap edemez.
Ayetteki, "Ona, sözle, birbirinize bağırdığınız gibi bağırmayın..." hitabı ile ilgili şöyle birtakım açıklamalar bulunmaktadır:
1) Birinci ifâde ("seslerinizi yükseltmeyin") ile imanın, sözünü veya sesini, Peygamberin sözünden ve sesinden daha üstün kılmasından bir nehy ve men vardır. Bir kimse, "Burada, Peygambere de başkalarına davranıldığı gibi davranılması men edildiği için, Cenâb-ı Hak, "Akranlarınıza ve emsallerinize karşı, yüksek sesle konuştuğunuz gibi; (sakın) ona karşı da yüksek sesle konuşmayın; tam aksine, onun sözlerini hep yüce, üstün tutun... buyurmuştur" diyebilir
2) Bu, mü'min kimsenin, tıpkı bir kölenin, efendisinin yanında konuşması gibi konuşması gerektiğini ifade eder. Çünkü, kulun konuşması, sözüün muhtevasına dahildir. Çünkü bu ifâde, umum bir ifâdedir. Binâenaleyh, mü'min kimsenin, Peygambere karşı, kölenin efendisine karşt yüksek sesle konuşması gibi konuşmaması gerekir. Aksi halde mü'min kimse de, Peygambere karşı, insanların birbirlerine karşı yüksek sesle konuşması gibi konuşmuş olur..
Bu metoddan anlaşılan, "sizler, Hz. Peygamber (s.a.s)'le, kendi aranızda tesadüfen konuştuğunuz gibi konuşmayın; tam aksine, o Peygamberi, onun yanında hiçbir zaman

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/194-195.

yüksek sesle konuşmamak suretiyle, insanlardan ayrı tutun; kendi aranızda ise böyle davranmayabilirsiniz.." şeklinde bir ifâde olduğu da ileri sürülemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bizim söylediğimiz şey, hakikate daha yakındır. Onda, sizin bahsettiğiniz mana, fazlasıyla vardır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Peygamber onlara, kendilerinden daha azizdir, değerlidir"'(Ahzâb, 6) ifadesi de bunu destekler. Halbuki, efendi, kölesi nezdinde kölesinden daha üstün değildir. Öyle ki, her ikisi de aç kalmasza, köle, yememesi halinde ölebileceği bir şey bulsa, onu efendisine vermesi ona farz değildir, ama Peygambere vermesi farzdır.

Yine köle, kendisinin ölmesi ile efendisinin kurtulacağını anlasa, efendisini kurtarmak için, kendi canını tehlikeye atması ona farz değildir. Ama, Peygamberi kurtarmak için farzdır. Biz, bunun gerçek manasını, o ayeti (Anzâb, 6) tefsir ederken anlatmıştık,. Hikmet de bunu gerektirir. Çünkü, reis, baş durumunda olan bir uzvun diğerlerinden daha fazla korunması gerekir. Zira kalb, haleldar olduğunda, eller ve ayakların sağlığından bahsedilemez. Binâenaleyh, insan kendisini korusa da, Peygamberini terketse, bu insan helak olmuş demektir. Ama, köle efendi münasebeti böyle değildir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, "seslerinizi ... yükseltmeyin" ifadesi, "bağırmayın..." ifadesinin cinsinden olunca, bunun başına nida edatı getirilmemiştir. Ama bu ifâde, birisi "fiil", diğeri "söz" olduğu için, bunun başına nida edatını getirmiştir ki, bu tıpkı, "Evladım! Şirk koşma... "(Lokman, 13) "Evladım! Namaz kıl... "(Lokman,13)ayetlerinde olduğu gibidir. Zira bunlardan birincisi kalbin işi; ikincisi, uzuvların işidir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Marufu emret..." (Lokman, 16) buyruğu, nida edatı olmaksızın gelmiştir, bunların hepsi de uzvun fiillerindendir. Bil ki Hak Teâlâ'nın "sesinizi yükseltmeyin" ifadesinden kastedilen mananın, "çok konuşmayın" şeklinde olduğunu söylersek, ayetteki, "bağırmayın" ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı söylenen sözlerin, başkası yanında söylendiği gibi olmaması gerektiği manasını mecazen anlatan bir ifade olur, yani, "Çok söz söylemeyin ve bunu oldukça aza indirin" demek olur. Yine ayetteki, "yükseltmeyin" ifadesi ile, bir hitabın murad edildiğini söylersek, o zaman, "bağırmayın" ifadesi ile, "Peygambere, başkasına hitab ettiğiniz gibi, hitab etmeyin" manası kastedilmiş olur.9[9]

İşlerin Boşa Çıkması

Ayetteki, "Amelleriniz boşa gider" ifadesi ile ilgili şu iki meşhur izah vardır:

a) Bunun takdiri, "Boşa gitmesin diye..." şeklindedir.

b) Bu, "Boşa gider endişesiyle..." takdirindedir. Bu hususu, Nisa, 176... ve benzeri ayetlerin tefsirinde izah etmiştik. Burada şöyle bir izah da yapılabilir:. Bu ifade, "Allah'dan korkunuz ve amellerinizin boşa gitmesinden sakınınız" manasındadır. Böyle olduğunun delili şudur: Mutlaka takdir yapması gerekiyorsa, sözün delâlet ettiği manayı takdir etmek daha evladır. Takva (sakınma) emri, "ittika edin" emrinde geçmişti.

Ayetin manasına gelince, diyoruz ki: "Ayetteki ifadesi, "Eğer sesinizi yükseltir ve öne geçerseniz, bu kötü şeyler sizde alışkanlık haline gelir, karşı tarafı küçük görme ahlâkına gider ve sizi bir yalnızlığa, amellerinizi boşa çıkaracak bir irtidâda sevkeder" manasına işarettir.

Ayetteki, "farkına varmadan" kaydı ise, bu irtidâda kayışın, insanın hissedemeyeceği bir biçimde nefislere yerleşebileceğine bir işarettir. Çünkü ömründe hiç İşlemediği bir günahı işleyen kimseyi, alabildiğine pişmanlık ve alabildiğine korku ve ürkeklik içinde görürsün. Ama bu günahı tekrar tekrar işlediğinde, artık korku ve pişmanlığı azalır ve bu farkına varmadan İçine yerleşmiş bir âdet haline gelir. Bu, birinci, ikinci, üçüncü veya diğer işleyişlerinde içine yerleşmiş olabilir. Bu tıpkı bir kimseye bir haber ulaşıp da, bu kimsenin ilk defa haberi getiren kesin gözüyle bakmayıp, ama aynı haber tekrar tekrar getirilip, iş tevatür derecesine vardığında, bu hususa dair yakînî bir bilgi meydana gelip, bu inanç kalbine yerleşir. Bunun ne zaman olduğunu ve kaçıncı haberde bu yakînın meydana geldiğini bilemez. Binâenaleyh ayetteki, "farkına varmadan..." kaydı, bu yasağı te'kid eden bir ifade olup, "Tek bir defa

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/195-197.

olursa affolunur, amellerin reddini gerektirmez" demeyin. Çünkü işin ne olacağı belli değil. Binâenaleyh bu kapıyı sıkı sıkı kapayınız" demektir.

Burada şöyle bir izah da yapılabilir: Mükellef, peygambere saygı duymaz, onun emrine binâen yaptığı şeyler hususunda, kendisini peygamber gibi kabul ederse, bu işi, kendi nefsinin emrine binâen yapmış gibi olur. Fakat ne var ki, nefsinin emrettiği şeyler bir mükâfaatı gerektirmez. Çünkü bunlar, boşa gitmiş asılsız şeylerdir. Aynen

bunun gibi, kişinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in emri olmadan yaptığı şeyler de boşa çıkmış boşa gitmiş şeylerdir. Allah en iyi bilendir.

Bil ki Allah Teâlâ mü'minlere, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı duymalarını, ona değer vermelerini, iyi davranmalarını ve peygamberi hem kendilerine, hem her mahlûka üstün tutmalarını emredince, peygamberine de merhametli olup, mü'minlere karşı, babalarından daha şefkatli olmasını emretmiştir. Bu tıpkı, "(Rahmet) kanatlarını, mü'minierin üzerine ger"(Şuara, 215), "Rablerine duâ eden (mü'minlere} karşı sabırlı ol"(Kehf, 28), "O balık sahibi (Yunus) gibi (sabırsız) olma" (Kalem, 48) ve benzeri ayetler gibidir. Böyfece Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan hizmet, hür kimseleri zorla köleleştiren zorbalara yapılan hizmet gibi olmaz ve böylece ashabın, Peygamber (s.a.s)'e boyun eğişleri, hep Allah rızası için olmuş olur.10[10]

Tazim İçin Yavaş Konuşanlar

"Gerçekten, Allah'ın peygamberi yanında seslerini yavaşlatanlar yok mu, onlar Allah'ın, takva için, kalblerini imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için bir mağfiret ve büyük bir ücret vardır" (Hucurât, 3).

Bu ayette, insanları takvaya götüren şeye, şu iki bakımdan bir teşvik vardır: Bunlardan birincisi, herkes tarafından anlaşılan şu husustur: Ayetteki, 'Allah'ın, takva için, kalblerini imtihan ettiği..." ifadesini şu şekilde açabiliriz: Nefsine öncelik tanıyan, sesini yükselten, nefsine ikram, şahsına ihtiramda bulunmuş olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Bu ihtiramı terketmekle gerçek ihtiram; bu ikrama yanaşmama ile de, gerçek ikram ortaya çıkar. Çünkü böylece sizin takvanız ortaya çıkmış olur. Çünkü Allah katında en keriminiz, en müttakîolanınızdır" demiş olur. İnsanın hamama girip, orada kendine bir yer seçmesi ve bu sebeplp Ho padişahın yanındaki mevkiini elden çıkarması, nefsini tuvalette ve kenefte büyük yorup, bu sebeple de büyük bir topluluk içinde kendisini hafifletmek, en çirkin bir harekettir. Ayetteki bu ifâde ile ilgili şu izahlar yapılabilir:11[11]

Bunun Takva İle İlgisi

1) Kalbten takvanın sudur ettiğini bildiği için (ve bizlere bildirmek için), o kalbleri bu hususta denemiş, takvalarını ortaya çıkarmıştır. Çünkü gönderenin bir elçisi olduğu için, insanoğulları cinsinden birisine saygı duyan kimsenin, onu gönderene saygı ve ta'zimi daha büyük, onu gönderenden duyduğu korku daha güçlü olur. Bu tıpkı, "Kim, Allah'ın kanunlarına saygı gösterirse, (bil ki bu), kalblerin takvasmdandır"(Hacc. 33) yani "Allah'ın emirlerine saygı duymak, Allah'dan korkmadan dolayıdır. Resûlüllah'a saygı da, AHah'dan ittikâdan ötürüdür" ayeti gibidir.

2) Buradaki, "imtihan etti"İiili, "bildi, tanıdı" manasınadır. Çünkü imtihan, birşeyi tanıyıp, iyice anlamak için yapılır. Dolayısıyla, bu kelimenin, "bilip, tanıma" manasında kullanılması mümkündür. Buna göre, "takva için" ifadesindeki lâm (için) edatı, takdiri "Allah'ın, kalblerini takvaya uygun bildiği kimseler..." şeklinde olan bir mahzûfa taalluk eder. Bu tıpkı "Sen şunun içinsin" yani, "Şuna uygunsun" denilmesi gibidir.

3) fiili, halis kıldı, saflaştırdı, arındırdı manasınadır. Nitekim altın madenine, ateşte eritilip, süzülmüş, posasından arındırılmış manasında, "mümtehan" denilir. Yaptığımız bu izahlar, daha önce yapılmış izahlardır.

---

[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/197-198.

[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/198.

Bu ayetin şu manaya olduğu da söylenebilir: "Bu kimseler, Allah'ın, kalblerini takva için imtihan ettiği kimselerdir." Bu durumda buradaki "lâm" edatı, ta'lil (sebeb beyân etmek) için olup, şu iki manaya gelebilir:

a) Bu, önce geçen sebebin izahı yerine geçen bir ta'lil olabilir. Tıpkı bir kimsenin, "Sana, dün bana ikram ettiğin için geldim" demesi gibidir ki bu da, önceden yapılmış olan ikramın, bu gelişin sebebi olduğunu gösterir.

b) Bu, önce geçen değil de, sonradan olması beklenen bir maksadın gayesini beyân etmek için getirilmiş bir ta'lil olabilir. Bu da tıpkı, "Sana, görevimi yerine getirmek için geldim" denilmesi gibidir. Şimdi eğer takdirin, birincisi gibi olduğunu söylersek, bunun manası, "Allah kalblerde bulunan, kendine duyulan ittikayı bildi ve onların kalblerini, bu takvadan ötürü, takvaya alıştırdı. Eğer onların kalbleri takva ile dolup taşmış olmasaydı, onlara, Peygamberine saygı duyup, kendilerinden yeğ tutmalarını emretmez; aksine onlara, "Resul "unü tasdik edin, ona eziyet etmeyin, onu yalanlamayın" derdi" şeklinde olur. Kâfirin iman etmesi gereken ilk şey, peygamberin sâdık olduğunu kabul ve tasdik etmesidir. Halbuki kendisine, "Peygamber ile alay etme. Onu yalanlama ve ona eziyet etme" gibi emirler verilen kimse ile, "Peygamberin yanında sesini yükseltme, onun huzurunda kendine değer verme ve onun huzurunda, doğru olan sözünü bile bağırarak söyleme" diye emrolunan kimse arasında hayli fark vardır. Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'i, bu dünyada kendine ne nisbette yeğ görürsen, peygamber de, ahirette aynı nisbette seni yeğ görecektir. Çünkü Allah onun müttakî ümmetini cennete sokmadan, başkasını cennete sokmayacaktır.

Yok eğer ikinci takdirî manayı kabul ederse, bu şu manaya gelir: "Allah Teâlâ onların kalblerini, onların Allah'ı ve Resûlüllah't tanıdıklarından dolayı, takvaya alıştırmıştır." Bu da, "Allah onlara, gerçek takva demek olan takvayı nasib etmek için böyle yapmıştır" demek olur. Gerçek takva da, Allah'dan duyduğun korku gibi bir korkuyu hiç kimseye karşı duymaman ve kendini her korkutucu şeyden emin görmen, dünyada aldanmaktan, ahirette meşakkatten korkmamandır. Aklı başında olan bir kimse, padişahtan korktuğundan dolayı, kölelerin zulmünden, rezil şeylerden kaçınmak suretiyle de padişahın şiddetinden emin olacağını bilirse, padişah korkusunu, kendisine bir kalkan edinir. Aynen bunun gibi, bilen bir kimse de, iyice düşünürse, Allah'tan inikası sebebiyle, her iki dünyada kurtuluşa ereceğini, başkasından korktuğunda ise, her iki dünyada da helak olacağını bilir de, böylece Allah'a karşı duyduğu o haşyeti, hem dünya, hem ahirette kendisini koruduğu bir kalkan edinmiş olur.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Onlar için bir mağfiret ve büyük bir ücret vardır" buyurmuştur. Mağfiretin, dünyada insandan ayrılmayan günahların izâlesi (temizlenmesi) manasına geldiğini, "büyük bir ücret" İfadesinin de, insan dünyadan uzaklaştıktan sonra meydana gelen hayata bir işaret olduğunu ve Allah Teâlâ'nın insandan, hertürlü behîmî (hayvanî) kötülükleri izâle edip, ona melekî güzellikleri giydireceğine bir işaret olduğunu söylemiştir.[12][12]

Ev Dışından Seslenenler

"Hücrelerin ardından sana çağıranlar var ya, onların çoğunun akılları ermez" (Hucurât, 4).

Bu ifade, daha önce kastedilen kimselerin mukabili oian kimselerin halini anlatmaktadır. Çünkü öncekinde, sesini kısıp konuşan, saygılı davrananlardan bahsedilmiş, bu ayette sesini kabaca yükseltenlerden bahsedilmiştir. Burada, bu kimselerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda, edebi bir tarafa bıraktıklarına ve her türlü ihtiyaçlarını ona arz ettikleri ne bir işaret vardır. Çünkü bir kimsenin, padişaha "Ey filanca.." demesi, saygısızlıktır.[13][13]

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/198-200.

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/200.

Allah'a Nida Saygısızlık mı?

Şimdi sen eğer, "Herkes, Allah herşeyden büyük olmasına rağmen, niçin, "Ya Allah" diyorlar?" dersen, biz deriz ki: Nida (sesleniş) iki kısımdır:
a) Nida edilenin dikkatini çekmek için yapılan,
b) Nida edilene, ihtiyacı olduğunu ortaya koymak için yapılan... Birincisinin misali, bir insanın arkadaşına veya kölesine, "Ey falanca..." deyip, ismiyle hitab etmesidir. İkincisinin misali de, bir kimsenin, "nüdbe" (dua-ağıt) için, "Ey mü'minlerin emiri, ey Zeyd" diye isimle hitab etmesidir. Birisi şöyle diyebilir: "Eğer Zeyd doğuda (uzakta) ise, bu seslenişte bir dikkat çekme olamaz, çünkü bu muhaldir. Dolayısıyla, insan ölen birisine nasıl böyle seslenir?" deriz ki: "Ya Allah" dememiz, nida edilenin dikkatini çekmek için değil, bizim O'na ihtiyacımız olduğunu ortaya koymak içindir. Ama bir seslenişte, bu iki husus da vardır. Çünkü nida eden, kendisinde bulunan bir ihtiyacı dile getirmek için nida eder. Halbuki genelde nida edilen kimse, ya yüzünü çevirmiş, yahut gafil (farkında olmayan) bir kimsedir. Dolayısıyla her nidada bu iki husus bulunmuş olur. Ayette bahsedilenlerin nidası ise, dikkat çekmek içindir ve saygısızlıktır. Büyüklere "Efendim! Mevlâm" dememiz ise, onları böylece nitelemek ve böyle olduklarını söylemektir.
2) Hücrelerin ardından (yani evin dışından) nida (çağırma)ya gelince: Arada herhangi bir mania bulunmadan başkasını çağıran, ona yürüme ve gelme külfetini yüklemez; aksine nida edilen, olduğu yerden nida edene cevap verip onunla konuşur. Bu durumda nida eden, sadece muhatabın kendisine, yüzüne dönmesini istemiş olur. Ama arada bir engel bulunan kimseyi çağıran ise, onun yanına gelmesini istemiş olur. Bu tıpkı, bahçe duvarının dışından bahçeye seslenen kimsenin hitabı gibidir.
3) Ayetteki, "hucurât" (evin dışından) sözü, Hz Peygamber (s.a.s)'in istirahat, halinde bu sözün söylendiğine ve ona ihtiyacı olanın bu durumda onu rahatsız etmesinin adaba aykırı olup, münasip olanın, işini azıcık ertelemek olduğuna bir işaret vardır.[14][14]

Nida Hayvanın da Yapacağı İştir

Ayetteki, "onların çoğunun akıllan ermez" ifadesinde bu kimselerin, saygısızlıkları oranında kusurlu olduklarının beyânı vardır. Çünkü konuşma, insana has birşey olup, bu yönüyle insan diğer varlıklardan daha üstündür. Çünkü insanın dışındaki canlıların konuşması söz konusu değildir. Fakat nida da mana bakımından tıpkı tenbih (dikkat çekme) gibidir ki, bu bazan, iki şeyi birbirine vurarak elde edilen ses ile de olabilir. Konuşamayan varlıklar olan hayvanlar ise, meselâ bağırmak gibi, herbirinde görülen şeydir. Zira koyun, bağırır ve yavrusunu ister. Onun dışındaki hayvanlar da böyledir. Yeni doğmuş oğlak ve kuzu da bunun gibidir. Böylece sanki nida etme, manası bakımından insanların dışındaki canlılar için de meydana gelmiş olur. İşte bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak o kimseler hakkında, "onların çoğunun akılları ermez" buyurmuştur. Ki bu, "Onlardan sudur eden nida güzel bir terbiye ve edeb ile birlikte olmayınca, onlar bu nidalarında, akılları eren kimseler derecesinin dışına çıkmış oJdular. Böylece onların nida ve bağırması, bazı hayvanlardan meydana gelen bir nida ve bağırış gibi oldu..." demektir.
kelimesi iki şekilde açıklanabilir:
a) Araplar bazan ekser kelimesini zikrederler, bununla küll "bütün" manasını kastederler. Onlar, yalandan korunmak ve sözde ihtiyatlı davranmış olmak için
ekser" ifadesini getirirler. Çünkü yalan, bazı hususlarda, kendisi sebebiyle kişinin sinin boşa gittiği bir şeydir. Bu sebeple de, küllü, bütünü kastettiği halde, "çoğu, ekserisi..." ifadesini kullanır. Bir de şu var ki, Allah Teâlâ, ilmi her şeyi kuşatmış olduğu nalde, onların sözüne uygun düşen şeyi getirmiştir. Bunda da, söyleşi bir nükte ve
inceliğe işaret bulunmaktadır: Cenâb-ı Hak, adetâ şöyle der: "İlmim her şeyi kuşattığı nalde

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/200-201.

ben, o âdetin güzel olduğunu göstermek için, sizin usûlünüze uydum.. Bu da, alandan korunup sakınmaktır.. O halde, onu sakın terketmeyin; benim de, kelâmımda bunu seçmemi, bundan hoşnut oluşuma kesin bir delil sayın.."

b) Bundan muradın, "Onların, çoğu hal ve durumlarında akıllarını kullanmazlar" şeklinde olmasıdır. Bunun iyice anlatımı şudur: İnsan, bir vasfa göre değerlendirilse; sonra da bir diğer vasfa göre değerlendirilse, birinci değerlendirmeden oluşan yekûn, ikinci değerlendirmeden oluşan yekûndan başka olur. Bunun misali şudur: İnsan, (bir vakit) câhil ve fakir olur; derken âlim olur, zenginleşir.. Bu nedenle örfke de, "Zeyd, daha önce görmüş olduğum (Zeyd) değil, bilakis şu anda o, daha güzel bir durumda" denilir. Böylece bunu söyleyen kimse, zikrettiğimiz duruma işaretle, onun, o Zeyd olmadığını söylemek ister.. İşte bu durum bilinince, (diyebiliriz ki), onlar da bazı hallerde, sen onları o duruma göre değerlendirirsen, bunun dışındaki duruma göre değerlendirmen halindeki durumlarından başka ve farklıdırlar.. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, yaptığımız izaha işaret olsun diye, "onların çoğu..." buyurmuştur.

"Burada bir üçüncü izah şekli daha bulunur ki, bu da şöyle denilmesidir: Belki de onlar içinde hem, o hevfi ve heveslerinden vazgeçip cayan kimseler, hem de, o adî adetlerinde ısrar edip devam eden kimseler bulunuyordu.. Bu sebeple de, Cenâb-ı Hak işlerinden nedamet edeni, onların dışında tutmak amacıyla, "Onların çoğu...' buyurmuştur.15[15]

Beklemeleri Daha İyi

Daha sonra Cenâb-ı Hak

"Eğer onlar, sen kendilerine çıkıncaya kadar sabretselerdi, kendileri için elbet daha hayırlı olurdu. Bununla beraber Allah Gafur ve Rahimdir" (Hucurat, 5) buyurmuştur ki bu, "onların sergilediği kötü davranışın (sû-i edeb) zıddı olan güzel davranışa bir işarettir." Zira, şayet onlar sabretselerdi, böylesi bir nidaya gerek duymayacaklardı. Sen de (Ey Muhammed), (uygun zamanda) onların yanına çıktığında, o zaman onların, senin kendinle, ya da coluk-çocuğunla, yahut da Rabbinle başbaşa kaldığın bir sırada yanına gelmeleri uygun olmaz. Zira (sende), hem nefsinin hakkı vardır, hem de ailenin hakkı..." demektir.

Ayetteki, "kendileri için elbet daha hayırlı olurdu..." ifâdesi iki şekilde izah edilebilir:

a) Bu ifâdeden murad, "İşte, güzel ve hayırlı olan davranış biçimi budur.." mesajını vermektir. Tıpkı, ayetinde (mukayese sözkonusu olmadığı) gibi (Furkan, 24) ifadesinde olduğu gibi...

b) Bundan kastedilenin şu mana olmasıdır: Nida edip sabredememekle, onlar, meselelerinin halledilip ihtiyaçlarının derhal giderilmesini istemektedirler ki, bu, güzel bir şeydir. Ancak ne var ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in durumunu gözetip ona saygıda kusur etmemek, bundan daha hayırlıdır. Çünkü bu, ahirette söz konusu olan aslî ihtiyacı gidermektedir. Dünya ihtiyaçları ise, fuzulî şeyler kabılindendır. 'nın ismi olan merfû kelime, ya zımnî kelimesidir, ki bu durumda ifadenin takdiri şöyle otur: "Şayet sabietselerdi, sabır daha hayırlı olurdu..." yahut da, "nida olunmaksızın çıkmak..." işi.. Bu durumda da kelamın takdiri, "Şayet onlar sen çıkıncaya kadar sabretselerdi, senin, nida olunmaksızın çıkman onlar için daha hayırlı olurdu.." şeklinde olur ki, bu, anlatılan kıssaya daha uygundur. Çünkü onlar, çoluk-çocuklannı (geri) almak için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in çıkmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de çıkmış, onların yarısını azâd etmiş, böylece de onlar, zürriyetlerinin yarısını alabilmişlerdi.. Şayet sabretselerdi, Hz. Peygamber (s.a.s) onların tamamını azâd edecekti.. Birinci açıklama daha doğrudur.

Sonra Cenâb-ı Hak, şu iki hususu kesin olarak ortaya koymak için, "(Bununla beraber), Allah Gafur, Rahîm'dir" buyurmuştur:

a) Onların, acele etmekle hiç iyi etmedikleri.. Çünkü bir kimse, çirkin bir şey yapıp da, âmiri yahut da efendisi onu cezai andır m asa, "Onun efendisi ne kadar da halim selim!.." denilir ki, bu, onun yumuşaklığını açıklamak için olmayıp, aksine, o kimsenin işlediği hatanın

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/201-202.

büyüklüğünü ifâde etmek içindir.
b) "Sabrın güzelliği, yani onların daha hayırlı olanı yapmaları sebebiyledir ki, Allah, onların günahlarını bağışlayacak, bu iyiliği, pekçok günaha bir keffâret kılacaktır. Nitekim, efendisinin kapısına geri döndüğü zaman köleye, "Ne iyi ettin de efendine geri döndün, efendin çok şefkatlidir" denilir ki, "Şu anda yaptığın iyi davranış sebebiyle, efendin, senden sadır olan kusurdan dolayı seni cezalandırmaz.." anlamındadır. Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, afvetmeye teşvik anlamında olduğunun söylenmesi de mümkündür. Bu durumda, "Onların çoğunun akılları ermez" ifâdesi, onlar için bir mazeret olmuş olur.16[16]

Takdim-Te'hîr

Biz daha önce, Cenâb-ı Hakk'ın bazı yerlerde, "gufrân-bağışlama" kelimesini, "rahmet-acıma, şefkat" kelimesinden önce zikrettiğini, -ki bu sûrede böyledir-, bazı yerlerde de, "rahmet" kelimesini, mağfiret kelimesinden Önce zikrettiğini -ki, Sebe Süresi'ndeki (Sebe, 34) ifadesi böyledir söylemiştik, buyurduğu yerlerde mana şöyledir: "Allah, onun günahlarını bağışlar.. Sonra kuluna bakar da, onun adeta çıplak ve rahmetine muhtaç olduğunu görür. Bunun üzerine ona merhamet eder ve ona, ikram ve izzet elbisesini giydirir... Bazen de onu, kötülükler içinde boğulmuş görür de, onun kötülüklerini örter.. Bağışlamadan sonra da ona rahmet eder.. Böylece, bazen, mağfiretten sonra gelen rahmete işaret edilir de, mağfiret başa alınır; bazen de rahmet mağfiretten önce bulunur, onu geri bırakır. Rahmet geniş ve sınırsız olunca, mağfiretten önce de bulunur sonra da. Bundan dolay Cenab-ı Hak onu, mağfiretten hem önce zikretmiş, hem de sonra..17[17].

Yanlış Haber

"Ey iman edenler, eğer bir fasık size bir haber getirirse, onu tahkik edin. (Yoksa) bilmeyerek bir kavme saataşırsınız da yaptığınıza pişman olan kimseler olursunuz" (Hucurât. 6).18[18]

Sûrenin Ahlâkî Prensipleri

Bu sûrede, mü'minleh, ahlâkın en güzeline bir irşâd bulunmaktadır. Bu da, ya Allah, ya Hz. Peygamber (s.a.s), ya da bunların dışında bulunan, diğer insanlar ile olan hususlardadır. Diğer insanlar da iki kısımdır. Çünkü onlar, ya mü'minlerin yolı üzere olup, itaat rütbesini haizdirler; yahut da, bu rütbeyi haiz değillerdir ki, bu ds fasıktır. Mü'minlerin cemaatına dahil olup, onların yoluna uyan kimse ise, yaonlarır yanında bulunur, ya da bulunmaz.. İşte bu, şu beş kısma ayrılır:
a) Allah'dan yana olan şeyler,
b) Hz. Peygamber (s.a.s)'den yana olan şeyler,
c) Fasıktan yana olan şeyler,
d) Orada bulunan mü'minlerden yana olan şeyler.
e) Orada hazır bulunmayan mü'minden yana olan şeyler. İşte Cenâb-ı Hak, bunları, "Ey iman edenler.." vasfıyla beş kez zikretmiş ve onları, her defasında, bt beş kısımdan birisine nasıl güzel davranacağı hususunda irşâd edip aydınlatmıştır Meselâ, önce, "Ey iman edenler, Allah ve Resulünün önüne geçmeyiniz..' buyurmuştur. Burada Hz. Peygamber (s.a.s)'in zikredilmesi, Allah'a itaatin (keyfiyetini) açıklamak içindir. Çünkü Allah'a taat ancak, Allah'ın Resulünün sözü ile bilinip anlaşılır. İkinci olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı göstermenin vacib olduğum beyan etmek için, "Ey iman edenler, seslerinizi, Hz. Peygamberin sesinin üzerine çıkarmayınız.." buyurmuştur. Üçüncü olarak, fasıkların sözlerine güvenmekler

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/202-203.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/203.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/204.

sakınmanın gerekli olduğunu açıklamak için, "Ey iman edenler, bir fasık size bıı haber getirdiği zaman.." buyurmuştur. Çünkü fasıklar, siz mü'minlerin arasına fitne sokmak istemektedirler. Bunu, "Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle döğüşürlerse..."(Hucurat, 9) ifadesinin tefsirinde açıkla(dık). Dördüncü olarak, 'Ey iman edenler, bir topluluk başka bir topluluğu alaya almasın.. Birbirinizi ayıplamayın.." (Hucurât, 11) buyurmuştur ki bu, yanlarında bulunuyorlarken, mü'minlere sıkıntı vermemenin ve onların hal ve durumlarıyla alay etmemenin gerekliliğini anlatır. Beşinci olarak da, "Ey iman edenler, zarının bir çoğundan kaçının. Çünkü bazı zan günahtır... Birbirinizin kusurunu araştırmayın, kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin..." (Hucurat, 12) buyurmuştur ki, bu, gıyabında,mümine haksızlık yapmaktan kaçınmanın farziyyetini beyan etmektedir. Böylece Cenab-ı Hak mümin şeyit orada olsaydı eziyyet duyacak olduğu şeyi zikretmiştir.Ki bu son derece güzel bir tertibtir.
İmdi eğer; Bu sıranın tam olması ve mesela önce Allah ve Resulü ile daha sonra hazır bulunan mümin ile bunun peşinden orada hazır olmayan mümin bunun peşi sıra fasık ile söze başlanılmış olması için niçin mümin fasıktan önce getiriilmemiştir? denilirse biz deriz ki:Allah daha ehemmiyetli olanı daha az mühim olandan önce getirmiştir. Bu sebeple de önce kendisinden sonra Hz. Peygamber (s.a.s.)'den bahsetmiş, daha sonra da fasık kimsenin sözüne kulak verilmesi ve ona itimat edilmesi sebebiyle müslüman cemaatler arasında savaşa sebebiyet verebilecek olan durumu zikretmiştir.Çünkü Allah Teala kalblerde, göğüslerde daha fazla nefrete mucib olan şeyleri zikretmiştir.Ama orada hazır olan mümin ile orada hazır olmayan müminden bahsetme meselesine gelince bu durum mümin kimseyi vuruşmaya götürecek bir biçimde ona eziyyet vermez.Baksana Allah Teala fasıkın haber vermesiyle ilgili ifadenin peşinden, iktidal –vuruşma ile ilgili ayeti getirerek Eğer müminlerden iki zürme birbiriyle dövüşürlerse (Hucurat, 9)buyurmuştur.Ayetlerin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır:19[19]

Nüzul Sebebi

Bu, ayetin nüzul sebebi ile ilgili olup şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s), Velid İbn Ukbe'yi, -ki bu, Hz. Osman'ın ana bir kardeşidir-, zekât memuru olarak Mustalikoğulla-n'na göndermiş, bu sebeple, onlar da onu, karşılamak istemişlerdi. Ama, Velîd, onların savaşacaklarını zannetmiş, gerisin geriye Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına dönerek, onların zekât vermeye yanaşmadıklarını söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, onlarla savaşmayı tasarlamıştı. Derken, işte bu ayet-i kerime nazil oldu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e. onların bu söylenilen şeylere dair hiçbirşey yapmamış olduğunu haber verdi: Bu izah, onların (ulemânın), bu ayetin işte o zaman nazil olduğunu söylemeleri halinde yerinde olur. Ama, bu ayetin, işte bundan dolayı inip, sadece buna mahsus olduğunu ve başka olayları ilgilendirmediği fikri geçerli olmaz.. Tam aksine, biz diyoruz ki: Bu ayet-i kerime, araştırıp soruşturmayı ve fasık sözüne itimat edilmemesi gerektiğini beyan etmek için, genel anlamda (genel ve kapsayıcı bir hükümle) nazil olmuş olan bir ayettir. Bu ayetin, sırt bu hadise hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin tutarsız olduğuna, Allah Teâlâ'nın, "Ben bu ayeti, işte bunun için indirdim.." dememiş olması da delâlet eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, onun, bu ayetin sadece bu durumu açıklamak için nazil olduğuna dair bir açıklaması da yoktur.20[20]

Fasıkın Burada Manası

Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Bu ayet o vakitte nazil olmuş olup, bu, ayetin inişinin bir tarihi gibidir. Biz de bunu tasdik ediyoruz. Yaptığımız bu izahı, Velîd'e, fâsık vasfının verilmesinin haksız ve geçersiz olması da teyit eder. Çünkü Velîd, Öyle sanmış da,

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/204-205.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/205.

böylece hata etmiştir. Hata eden ise, fâsık olarak adlandırılamaz.. Nasıl böyle olmasın ki, Kur'ân-ı Kerim'in pekçok yerinde geçen "fasık" kelimesiyle, iman bağından çıkmış ve uzaklaşmış olan kimseler kastedilmiştir.

Nitekim Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki Allah, asıklar topluluğunu muvaffak etmez.." (Münafikûn, 6), "Böylece de, Rabbînin emrinin dışına çıktı.. "(Kehf, 50) ve "Fasık olanların barınacağı yer ise ateştir. Ne zaman oradan çıkmak isterlerse içersine döndürülürler..." (Secde, 20) buyurmuştur.21[21]

Edatındaki Bir İncelik

Ayetteki, "Eğer bir fasık size bir haber getirirse..." ifadesi, şöyle bir nükteye işaret etmektedir: Mü'min kimse, kâfire .karşı son derece vakur, sert ve tedbirlidir.. Binâenaleyh, fasık bir kimsenin, önemli bir haber hususunda onu kandırması mümkün değildir. Eğer bu mümkün olursa, nâdirattandır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu ifadenin başına, ancak olması beklenen, ama henüz olmuş bitmiş olmayan bir manayı ifâde eden şart edatını getirerek, "size ... getirirse..." buyurmuştur. Çünkü Arapça'da, "Ham hurma kızarırsa..." "Güneş doğarsa..." denilmesi kullanılmış, yerinde bir ifade olmaz..22[22]

Üçüncü Mesele

Kural olarak: Şart konumunda olan nekire İfade genellik bildirir. Fakat bu müsbet hüküm İçin böyledir. Nasıl ki menfî bir hükümde, haber verme de genellik bildirir. Keza nekire, menfi durumda olması halinde ise şart konumunda hususîlik ifade eder. Nasıl ki, müsbet hükümde olması halinde, haber vermede de hususîlik ifade eder. Biz bunu, misalini vererek ve delilini zikrederek izah etmeye çalışalım..

Bunun bir misalle açıklanmasına gelince, şöyle deriz: Bir kimse, kölesine, "Eğer ben, herhangi birisiyle konuşursam, sen hürsün!" dediğinde, bu kimse, adetâ, "Ben, herhangi bir kimseyle konuşmam..." demiş olur. Böylece de o köle, efendisinin herhangi bir kimseyle konuşması halinde azâd olmuş olur.

Ama bu kimse, "Eğer ben, bu gün, herhangi bir kimseyle konuşmazsam, sen hürsün..." dediğinde, bu kimse adeta, "Ben bu gün, herhangi birisiyle konuşmayacağım.." demiş olur ve böylece de kölesi, efendisinin hiçbir kimseyle konuşmamış olmasından dolayı azâd olmamış olur. Bu tıpkı, bir kimseyle konuşmamaya yemin ettiğinde, her adamla konuşmuş olması sebebiyle onun sözünde, yemininin zuhur etmeyişi gibidir. Bunun deliline gelince.. Bu, ilk Önce müsbet tarafı ele almakla olaya çıkar.. Baksana, herhangi bir harf olmaksızın, ifadeler, müsbet anlam için konulmuştur. Olumsuzluk (menfilik) ise, bir harf ile temin edilir. Binâenaleyh bir kimsenin, "Zeyd, ayaktadır" ifadesi, va'z olunan ilk İfâde olup, bu haliyle, Zeyd'in ayakta oluşuna delâlet eden bir harfin getirilmesine İhtiyaç yoktur. Ama, menfî (olumsuz) cümlede ise, biz, "Zeyd, ayakta değildir" deme ihtiyacını hissederiz. Binâenaleyh şayet, va'z ve tertip, ilk önce olumsuzluk için olmuş olsalardı, biz bir ihtisar ve kısaltma olsun diye, ilâve edilen harfe İhtiyaç duymazdık.. Durum böyle olduğuna göre, bir kimsenin Sfcrj djj "Bir adam gördüm" şeklindeki sözünde, bu sözü doğrulayan hususiyetin bulunması yeterli olur ki, bu da, bir kimsenin görülmüş olmasıdır. Ama sen, Sor "Hiç bir kimse görmedim" dediğinde, bu ifade, o kimsenin, "Bir adam gördüm.." ifadesinin zıddı olan bir ifâde olup, bu karşıtlığı ifade için terkip edilmiştir. Halbuki, karşıt ifadelerin doğru olmamaları gerekir. Binâenaleyh, şayet bir kimsenin "Bir adam görmedim" şeklindeki sözünde, bir adamdan başka hiç kimsenin görülmemiş olması kafi olsaydı, o zaman bizim, "Bir adam gördüm ve bir adam görmedim" şeklindeki sözleri mi doğru olurdu; böylece bunlar, birbirinin mukabili olan ifadeler olmamış olurlardı ki, böylece de bir birinci ifadeden ikinci ifadeyi anlamış olurduk.. Ve

---

[21] [21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/205-206.

[22] [22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/206.

bu ifadeden, menfî olan tarafın umumîliği, gerekmiş olurdu.
Bu iyice bilindiğine göre, biz şimdi diyoruz ki: Şartlı cümleler, Önce vaz' olunan, daha sonra da, kesin oluş halinden sonra terkib olunan ifâdelerdir. Delili ise, harfin ilâve edilmesidir. Ki bu ilâve harf, kesinliğin zıddını ifâde eden bir harftir"size geldi" "Eğer size gelirse..." Dolayısıyla bir kimsenin, "Sen hür olmayasın diye, hiçbir adamla konuşmadım" şeklindeki sözü, nefy manasına varıp dayanır.. Fâsıkla ilgili sözün umumîliğinin anlaşılması gibi, o sözün "haber" hakkında da umumî olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre ifâdenin manası, "Herhangi bir fasık size, herhangi bir haber getirirse, o haber hakkında araştırma yapmanız size farzdır..." şeklinde olur.23[23]

Haber-i Vahidin Hûccetliğî

Alimlerimiz, haber-i vahidin bir hüccet olduğu ve fasık kimsenin şehâdetinin kabul olunmayacağı hususunda bu
Ayete tutunmuşlardır. Birinci şık hususunda, alimlerimiz şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak, geri durma, araştırma işini, kişinin fasık olmasına bağlamıştır. Binâenaleyh, şayet âdil bir kimsenin haberi makbul olmasaydı, o zaman, bu işin, kişinin fasık oluşunun bağlanmasının bir manası kalmazdı. Alimlerimiz bu istidlali, mefhûma tutunmak kabilindendir.24[24]

Fasıkın Şahitliği

İkinci şıkka gelince, bu da şu iki yöndendir:
a) Allah Teâlâ, fasıkın haberinin araştırılması emrini vermiştir. Binâenaleyh, şayet fasıkın sözü makbul olsaydı, hakim (kadî), o haberi araştırmakla memur olmazdı. Şu halde, fâsık kimsenin sözü makbul olmaz.. Hem sonra, Allah Teâlâ, önemli olsun önemsiz olsun, her türlü haber hakkında araştırmayı emretmiştir. Şehâdet konusu ise, haber hususundan daha mühim ve titizlik gerektiren bir husustur.
b) Allah Teâla, "(Yoksa) bilmeyerek bir kavme sataşırsınız da..." buyurmuştur. Cehalet, "hatâ"nın üstündedir. Çünkü müctehîd hata ettiğinde "câhil" adını almaz. Hükmü, fâsığın sözüne bina eden kimse ise, hükmünde isabet etmemesi halinde mahzft cehalettir. (Cahilin ta kendisidir). Binâenaleyh, fasıkın sözüne hüküm bina etmek, raci olmaz.25[25]

Beşinci Mesele

ifadesi vb. hakkında biz, şu İki izahı yapmış idik:
a) Kufeliiehn metoduna göre, bu ifade ile "... sataşmayasmız diye" manası kastedilmiştir.
b) Basralıların metoduna göre de, bu ifâde ile, "sataşmanız hoş olmadığı için manası murad edilmiştir. Şöyle de denilebilir: Ayettenkasdedilen mana Araştırınız ve bu hususta ittikâ ediniz..." şeklindedir. Binâenaleyh,
hoş olmaya ifadesi, bizim, "Fasıkın sözü, toplumlar arasında fitnelere *castedi'erjbuki, yüzyüze söylenmiş olan eziyyet verici lafızlar ile, mü'minden ayetteki Döyle değildir. Çünkü, mü'mini, dini, çirkin şeyler yapmaktan ve sebebe utmakta ileri gitmekten alıkor.. Ayetteki, kaydı, hâl konumunda sadi'p, buna göre mana, "Bilmeksizin sataşmayasınız diye..." şeklinde olur. bad söyle bir incelik vardır: "Isâbe" masdarı, hem kötü, hem de iyi şeyler kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, "Sana isabet eden iyilik Allah'dandır, kötülük ise kendindendir.(Nisa, 79)" Fakat genelde bu masdar, kötü şeyler için kullanılır ve zann ile birlikte kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, "Eğer onlara bir kötülük isabet ederse, buna sevinirler" (Al-i İimran, 120)

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/206-207.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/207.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/207.

buyurmuştur.[26][26]

Fiilinin Manası

Cenâb-ı Hak daha sonra bu hususu, câhil kimsenin mutlaka yaptığı şeye piş man olacağını beyan etmek için, "Yaptığınıza pişman olan kimseler olursunuz" buyurmuştur. Buradaki ifadesi, "olursunuz..." manasınadır. Nahivciler, fiilinin şu üç şekilde kullanıldığını söylemişlerdir:
a) Sabahlamak manasına... Nitekim birisi, "Biz falancanın gıybetini yaparak, aleyhine hüküm vererek sabahladık der.
b) İşin, sabah vakti olduğu manasına... Nitekim birisi"Bugün hastamız olduğundan daha iyi oldu. Fakat kuşluk vakti durumu değişti" der ve bununla hastanın sabah vakti, olduğu hal üzere olduğunu kasteder. Buna göre bu kimse sanki, "Hasta sabah vakti iyi idi de, kuşluk vakti değişti" demek istemiştir.
c) (oldu) manasına... Nitekim birisi, "Zeyd zengin oldu" der ve onun, bir vakit murad etmeksizin, zengin olduğunu anlatmak ister. İşte ayette de kelimenin bu üçüncü manası kastedilmiştir. Ve kelimeleri de böyledir. Fakat bu hususta şöyle bir izahta bulunmamız gerekir: Lafızların şekli değişince, mutlaka manaları da değişir. Buna göre diyoruz ki: Bu "oluş" işi, bazan işin başlangıcından İtibaren olur ve devam eder, bazan da işin neticede ona raci olması manasında, sonda olur, bazan da işin ortasında olur.
Birincisinin misali, bir kimsenin, "Çocuk anlar oldu, yani anlamaya başladı" demek olup ziyadelik anlamı belirtir.
İkincisinin misali, bir kimsenin "Hak açık oldu, vacib oldu" demesi gibidir. Bu, "En son noktasına vardı" demektir.
Üçüncüsünün misali de, bir kimsenin, ona başlamasını ve nihayete erdiğini anlatmak istemeksizin, aksine onunla içice, onunla muttasıf olduğunu anlatmak için, "Zeyd, âlim ve güçlü oldu" demesi gibidir.[27][27]

Ve Kelimeleri

Bunu iyice kavradığına göre, bil ki fiilinin asıl kullanılışı, birinin veya bir şeyin bir işe başlaması manasındadır. o şeyin, o vasıf fiilinin asıl kullanışı, hususunda, en son noktaya ulaştığını anlatmaktır fiilinin asıl kullanışı ise, o şeyin, işin ortasına varıp dayandığını anlatmaktır. "Kullanan kimseler bu mana inceliklerine dikkat etmiyor ve bu üç kelimeyi de aynı manada kullanıyorlar.." denilemez. Çünkü diyoruz ki: Manalar biribirine yakın olduklarında böyle bir kullanış caizdir. Fakat kullanmanın caiz olması, asıl manalarına ters bir durum değildir. Pek çok kelimenin asıl manası gelip geçmiş ve ortak olmayan (kök manasıyla alakası olmayan hususlarda) daha yaygın kullanılmışlardır.
Bu iyice anlaşıldığına göre, şimdi diyoruz ki, "Ayetteki ifadesi, "Sizler pişman olmaya başladınız pişmanlıkla içice oldunuz ve pişmanlığınızı sürdürdünüz" manasınadır." Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın nimeti ile, kardeşler oldunuz"(Al-i imran, 103) ayetinde de mana böyledir, yani "Sizler kardeş olmaya başladınız, kardeş olmada ilerlediniz ve bunu sürdürdünüz" demektir. Velhasıl Cenâb-ı Hak, bu manada bu lafzı kullanmıştır. Çünkü bu lafızla bildirilen şey, ya mükâfaat, ya da ceza hususlarındadır. Bu iki şey, gittikçe artabilir. İlahî işlerin, sonu-sınırı yoktur.
Ayetteki, kelimesine gelince, "nedm" devamlı bir keder ve üzüntü demek olup, nün, dâl ve mîm harflerinden meydana gelen değişik kelime kalıplarının hepsinde devam manası vardır. Bu tıpkı birisinin, "sürdürdü, devam ettirdi" manasında, "Falanca içkiyi sürdürdü" demesi gibidir. "Medine" kelimesinde de bu mana vardır.

---

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/207-208.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/208.

Hak Teâlâ'nın bu ayetinde şöyle iki incelik var:
Birincisi: Sakındırmayı yerleştirmek ve pekiştirmektir. Bunun izahı şöyledir: Allah Teâlâ, "Bilmeyerek bir kavme sataşırsınız diye..." buyurunca, bunun peşinden, "Bu kendisine iltifat edilmeyecek şeylerden değildir. Aklı başında olan kimsenin, "Farzet ki işte ben bir kavme çattım, zarar verdim, bundan bana ne olur. Aksine bundan, size devamlı bir keder ve hüzün olur" demesi doğru olmaz. Bu gibi şeylerden sakınmak şarttır.
İkincisi: Bu ifadede, mü'minlere bir övgü vardır, yani, "Sizler, bir kötülük yaptığında ondan üzülmeyen kimselerden değilsiniz. Aksine böyle bir kötülüğe alabildiğine pişman olup, üzülen kimselerdensiniz" demektir.[28][28]

Resulün Rehberliği

"Hem bilin ki içinizde Allah 'm Resulü var. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, muhakkak ki sıkıntıya düşersiniz. Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu kalblerinizde süsledi; küfrü, fasıklığı ve isyanı size çirkin gösterdi. İşte rüşdünü bulanlar onların tâ kendileridir" (Hucurat, 7).
Ayetin tefsiri hususunda söylenmiş olanlar ile söylenebilecekleri zikredelim. Ayetin tefsiri hususunda söylenmiş olanların en güzelini tercih ediyoruz. Bu da Zemahşerî'nin tercih ettiği husustur. Çünkü Zemahşerî, bu ayetin tefsiri ile ilgili uzunca bir bahis açmış ve şöyle demiştir: "Ayetteki, "Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, muhakkak ki sıkıntıya düşersiniz" cümlesi, nazmın (söz sıralamasının) bozukluğuna götüreceği için, müste'nef (bağımsız) bir cümle değildir. Çünkü böyle olsaydı, "bilin ki..." fiili ile, "size uysaydı" fiili arasında bir ilgi kalmazdı."
Zemahşerî bu ilgiyi daha sonra şu şekilde izah etmiştir: "Size uysaydı..." fiili, fij, "içinizde" ifadesindeki, merfû "küm" zamirinden "hal" konumundadır. Buna göre kelamın takdiri, "Sizler, onun size itaat etmesini istiyor, yahut da sizin yaptıklarınızı doğru buluyor" şeklinde olmak üzere, "içinizde, aramzdadır" manasındadır. Halbuki onun, bu durumda olması uygun değildir. Çünkü eğer böyle olsaydı, muhakkak ki işleriniz sarpasarardı, yahut sıkıntıya düşerdiniz, yahut da yaptığınızın acısını çekerdiniz.
Daha sonra, Hak Teâlâ, "Eğer, ... size uysaydı" ifadesinin muhatabı olanların dışında, bazı mü'minlere hitaben, "Fakat Allah size imanı sevdirdi" buyurmuş ve böylece sıfattaki değişikliği ifade ile yetinmiş ve "Bazısına imanı sevdirdi" buyurmamıştır. Yine Cenâb-ı Hak, şeklinde değil de, buyurmuştur ki bu, onların, bu halin devamını ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların yaptıklarını kabule devam etmeyi istediklerini delalet eder. Fakat bu ifadenin sonrası; öncesinin aksinedir. Burada da böyledir. Her nekadar açık bir lafız ile muhalefet olmamış ise de, muhatabların vasıf ve hallerindeki farklılık, bir muhalefete delalet etmektedir. Çünkü ayetteki, "Eğer... size uysaydı" hitabının muhatabları, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendi istekleri doğrultusunda işlem yapmasını isteyen kimselerdir. Halbuki, "Allah size imanı sevdirdi" ifadesinin muhatabları, işlerini Hz. Peygamber (s.a.s)'in isteğine uygun olarak yapmak isteyenlerdir." Zemahşerî'nin söylemiş ve tercih etmiş olduğu görüş bundan ibaret olup, bu güzeldir.
Bence şöyle de denebilir ve sanki en kuvvetli olan görüş de budur: Allah Teâlâ, "Bir fasık, size bir haber getirirse, onu araştırın"yani "inceden inceye araştırın, açın çözün" buyurunca, bunun peşinden, "Hem bilin ki içinizde Allah'ın peygamberi var" buyurmuştur ki bu, "Bu meseleyi ve hususu, Peygamber (s.a.s)'e müracaat etmek suretiyle çözmeniz, sizin için daha kolaydır. Çünkü o, aranızda bir açıklayıcı ve bir mûrşiddir" manasına olup, tıpkı, bir hocanın talebelerinin bir mesele hususunda ihtilaf ettiklerinde bir kimsenin, hocanın aralarında oturduğu manasında değilde, onların ona müracaat etmeleri gerektiğini kastederek, "İşte hoca (aranızda) oturuyor" demesi gibidir. Çünkü onun bu sözden maksadı, "Hoca size pek çok hususta katılmaz" demektir. Bu böyledir, zira hoca, bahsettiğimiz misalde, şayet talebelerinin sözüne itimat etmiş olsaydı, talebelerinin kalbi, hocaya müracaat ile mutmain

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/209.

olmazdı.. Ama hoca, salih nakillerden, hadislerden bahsedip, bu hususu kuvvetli delillerle anlatınca, herkes o zaman ona müracaat eder (onun hükmüne baş vurur). İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak ayette, "O Peygamber (s.a.s)'in yol göstermesini isteyiniz; çünkü O, bilir ve (yanlış olan meselelerde) hiç kimseyi dinlemez. Dolayısıyla da, böyle davranmada bir haksızlık olmaz ve tutarsız olan şeyler, Peygamber nezdinde revaç bulmaz. Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, muhakkak ki sıkıntıya düşersiniz" beyanı ile, Peygamber (s.a.s)'in (yanlış hususta) hiç kimseye itaat etmeyeceğinin kastedilmiş olduğunun delili şudur: Şart cümleleri pekçok yerde, cezâ'nın (şartın konusunun) imkânsız oluşundan dolayı, şartın da imkânsız olduğunu beyan etmek için varid olur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer gökte ve yerde Aİlah'dan başka Tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harab olup g;fmijc/i..."(Enbiyâ,22)ayetiyle, "Eğer Kur'ân, Aİlah'dan başkası tarafından olsaydı elbet içinde birbirini tutmayan birçok (şeyler) bulurlardı.." (Nisa,82) ayetlerinde böyledir. Çünkü, bu ayetler, yer ile gökte, Allah'tan başka ilahın bulunmadığını ve Kur'ân'ın, Allah'tan başkasının katından olmadığını beyan etmektedirler.29[29]

İmanın Sevdirilmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "iyice araştırınız" ifadesi hakkında varid olabilecek bir sorunun cevabına işaret etmek için, "Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu kalblerinizde süsledi..." buyurmuştur. Bu soru şudur: "Bizim, Peygamber (s.a.s)'e müracaat etmeye ihtiyacımız yoktur.. Aklımız, bu hususta yeterlidir. Biz, imanı kendimiz algılayabilir, isyanları da terkedebiliriz.. İşte bunun gibi, işlerimiz hususunda da, cehd ü gayret gösterebiliriz.." Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da şöyle buyurdu: "İman, içtihâd ile sa'y ü gayret ile elde edilemez. Tam aksine Allah, delilleri beyan eder, imanı süsler; derken böylece, yakîn hali meydana gelir. Yakîn hali hasıl olduktan sonra ise, durmak ve beklemek caiz değildir. Allah size, geri durmayı, beklemeyi, ancak fasıkın sözünü uygulamanın söz konusu olduğu yerde emretmiş, size, deliller zuhur ettikten sonra inâd etmeyi emretmemiştir.." Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak adeta "Hakkında şüphe olan şeyler hususunda bekleyin, durun; ne var ki o, imanı size, deliller ile sevdirdi. Öyleyse, onu kabul ve ikrarda duraklamayın, beklemeyin.." demek istemiştir. Yaptığımız bu izaha göre, "size ... sevdirdi..." ifadesinin muhatapları,"Eğer, o ... size uysaydı..." ifadesindeki muhatapların ta kendisi olmuş olurdu, özet olarak ayetin manasını anladığına göre, şimdi bunu ayrıntılı bir biçimde dinle. Biz, ayetin manasını, söyleşi birkaç mesele içinde, tafsilatlı olarak ele alacağız.30[30]

Birinci Mesele

Şayet birisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hem bilin ki, içinizde Allah'ın Resulü var." ifadesi ile, Peygamber (s.a.s)'e
müracaat etmek, O'nun görüşüne dayanmak kastedilmiş- se, daha niçin Cenâb-ı Hak, açıkça, "Araştırınız, soruşturunuz.. Peygamber'e müracaat ediniz" dememiştir? Binâenaleyh, böylesi açık bir ifade bırakılıp da, bu mecazî ifadeye başvurmanın hikmeti nedir?" derse, biz şöyle deriz: Bunun faydası, iyice pekiştirip tekîd etmedir. Bu böyledir, çünkü az önce bahsettiğimiz hoca örneğindeki şahsın, o hocaya başvurup müracaat etmenin gerekliliğini ifade hususunda, "Hoca orada yal.." şeklindeki sözü, "Hocaya müracaat ediniz.." şeklindeki sözünden daha kuvvetlidir, tekidlidir. Zira bu sözü söyleyen kimse, hocaya müracaat etmenin gerekliliğini, üzerinde ittifak edilen bir husus kabul etmiş, ona müracaat etmemenin sebebini ise, talebelerinin hoca efendinin oturduğunu bilmeyişleri olarak kabul etmiştir.

Buna göre adeta, bu kimse, "Sizler, bu meseleyi çözenin, halledenin hoca efendi olduğunda ve ona müracaat etmenin gerekli olduğunda, herhalde şüphe etmiyorsunuz.. Şu halde, eğer

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/209-211.

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/211.

sizler onun (şurada) oturduğunu bilmiyor iseniz, bilin ki o oturuyor.." demek istemiştir. Böylece bu kimse, o hoca efendiye başvurmanın yerinde olduğunu, güzelliğini, onun o oturma işinden daha belirgin hale getirmiştir.. O adeta şöyle demek istemiştir. "Sizler, onun oturduğunu bilmiyorsunuz. Bu sebeple ona müracaat etmediniz, halbuki, ona müracaat etmenin güzel ve yerinde olacağı, sizce malûm ve yerindedir." Böylece de, o hocaya müracaat etmenin güzel ve yerinde olacağı hususunu, maddî (oturma) işinden daha açık ve net hale getirmiştir. Ama bu kimse şayet, "ona müracaat ediniz" demiş olsaydı, bu vurgulanamadı. Çünkü bu durumda bu kimse, "sizler, ona müracaat etmenin esas olduğunu bilmediniz..." demiş olurdu ki, bu iki ifâde arasında bir hayli uzaklık bulunmaktadır.
İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "Hem bilin ki içinizde Allah'ın peygamberi var.." ayeti de böyledir. Yani, "Peygambere müracaat etmenin gerekli olduğu size kapalı değildir. Eğer onun aranızda olduğu, size kapalı ise, bilin ki O, sizin aranızdadır" demektir. Böylece Allah Teâlâ, ona başvurmanın, Peygamberin onların arasında olmasından daha belirgin hale getirmiştir. Çünkü, bunu açıkça söylememiş, ama, peygamberin onların arasında bulunduğunu açıklama cihetine gitmiştir ki bu, sarih ifadelerde bulunmayan, fakat mecazî ifadelerde bulunan çok kıymetli manalardandır.31[31]

İkinci Mesele

ifadesinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yanlış hususunda hiç kimseye boyun eğmediği, tam aksine,
vahye ittiba ettiğini beyân etmek kastedildiğine göre, Cenâb-ı Hak, daha niçin bunu açıkça ifade etmemiştir? Biz deriz ki: Bir şeyin olumsuzluğunu, o olumsuzluğun delilini beyan ederek açıklamak, onu, delilsiz olarak açıklamadan daha tam ve mükemmeldir. Şart cümleleri, delilini açıklamanın yanısıra, olumsuzluğu beyan eden cümlelerdir. Çünkü, "Yer ile gökte ilahlar yoktur" denildiğinde, şayet birisi, "Yer ile gökte ilahlar bulunmadığını neye dayanarak söyledin?" diyecek olursa, o zaman, onun delilinin de getirilmesi gerekir. İşte bu sebeple Cenâbı Hak, "Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti" (Enbiya, 22) buyurmuştur. İşte burada da böyledir. Şayet Cenâb-ı Hak, "o size itaat etmez.." demiş ve birisi de, "Niçin itaat-etmeyecek?.." demiş olsaydı, o zaman, "Şayet o size itaat edecek olsaydı, sizin faydanız sebebiyle size boyun eğmiş olacaktı.. Ne var ki, bu hususta sizin için bir menfaat söz konusu değildir. Çünkü sizler, o zaman sıkıntıya düşer de günahkâr olursunuz ki, sizin böylesi kötü durumlara düşmeniz de, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir.."(Tevbe, 128) buyurduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e zor gelir.. Çünkü, onun size itaat etmesi, hiçbir şey ifade etmez.." denilmesi gerekirdi. Binâenaleyh bu, Peygamberin hiç kimseye itaat etmemesi gerektiğini, deliliyle birlikte bir açıklamadır. Halbuki bir şeyi, delile dayandırarak reddetme ile; delilsiz olarak "olmaz" demek arasında büyük bir fark vardır.32[32]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "İş hususunda onlarla müşavere ef"(Al-i İmran, 159) emrinin hikmetini gerçekleştirmek ve Peygamberin, ashabına muvafakat ettiğini ve işleri, onların maslahatlarına uygun olarak yaptığını bildirmek için de, burada "birçok işlerde..." kaydı getirilmiştir.33[33]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Size imanı sevdirdi..." ifadesiyle, "O halde, duraksamayın, tereddüt

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/211-212.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/212-213.
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/213.

etmeyin" manasının kastedildiğine göre, daha niçin, Cenâb-ı Hak bunu açıkça belirtmemiştir? Biz diyoruz ki: Bu, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, bu işin çok net bir şey olduğuna işaret etmek içindir. Yani, "sizler, yakın ve kesin olan bir şey hususunda beklenilmeyeceğim; çünkü artık ondan sonra bir derece yoktur ki, o dereceye ulaşmak için beklenilemeyeceğini; zira, zann-ı galib derecesine ulaşan kimsenin ancak, yakîn derecesine ulaşmak için bekleyebileceğini biliyorsunuz.. Öyleyse, yakîn olan hususta durmamak, beklememek gerektiği, malûm ve üzerinde anlaşılanbir husus olunca, Cenâb-ı Hak, (açıkça), "Beklemeyiniz, daha ne duruyorsunuz" dememiş, tam aksine, "Size imanı sevdirdi" buyurmuştur ki, bu da, "O, o imanı size açıkladı ve yakînî delillerle onu süsleyip izah etti.." demektir.34[34]

İmanın Kalbde Süslenmesi

Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat Allah size, imanı sevdirdi ve onu kalblerinizde süsledi.." ifadesinde yatan anlam nedir? Biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "size ... sevdirdi" ifadesi, "O, imanı size yaklaştırdı, onu kalblerinize soktu; derken, o imanı kalblerinizde, sizler onu bırakmayacak, o da sizin kalbinizden çıkmayacak bir biçimde süsledi.." demektir. Bu böyledir, zira birtakım şeyleri sevip arzulayan kimse, o şeylerden birisi de yanında olup, yanında da çok kaldığında, ona meyleder. İmanın ise, hergün güzelliği artar.. Ne var ki, ibadetleri çok olan ve mükellefiyetlerin meşakkatlerine alabildiğine katlanan kimse nezdinde, bu ibadetler ve mükellefiyetler en leziz ve en mükemmel şeyler olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak birinci durum hakkında, "size sevdirdi" buyurmuş, ikinci olarak da, "ve onu kalblerinizde süsledi" buyurmuştur ki, Cenâb-ı Hak adetâ o imanı onlara yaklaştırmış, sonra da o imanı onların kaiblerinde devamlı kılmıştır.35[35]

Küfür, Fısk, İsyan

Şu üç şey, yani küfür, fısk ve isyan kavramları arasında ne fark vardır? Deriz ki: Bunlar, kâmil bir imanın zıddı ve mukabili olan üç husustur. Çünkü, kâmil ve müzeyyen bir iman, kalb ile tasdikin, dil ile ikrarın, uzuvlarla amelin bir arada bulunduğu bir imandır.
1) Cenâtn Hakk'ın, "Küfrü, yani yalanlamayı size çirkin gösterdi" ifadesi, kalb ile tasdikin zıddı olan bir ifadedir. el-Fusûk ise, "yalan söyleme"dir.
2) Bu, bu ayetten önce olan, "Size bir fasık bir haber getirirse..." ifadesinden anlaşılan husustur ki, Cenâb-ı Hak böylece, yalan söyleyen kimseye fâsık adını vermiştir. Binâenaleyh, yalan söylemek de "el-füsûk" olmuş olur.
3) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetten sonra buyurduğu "imandan sonra fasıkhk ne kötü addır!.."(Hucurat, 11) şeklindeki beyanıdır. Çünkü bu, "füsûk"un, sözle ilgili; kavlî bir iş olduğuna delâlet eder. Zira "füsûk" isimle birlikte getirilmiştir. Biz bunun ne demek olduğunu inşaallah açıklayacağız.
4) Bu da, aklî bir izah olup şöyledir: Füsûk bir kimsenin, taze hurma, kabuğundan çıktığında söylediği *3?jJt oâ-i vb. şeklindeki sözlerinden de anlaşıldığı üzere, itaat dairesinin dışına çıkmak anlamındadır. Çünkü "füsûk", çıkmak anlamında olup, daha sonraki kullanılışta ilave bir anlam olarak, taat olan şeylerin dışına çıkma anlamını kazanmıştır. Ancak ne var ki, füsûk (çıkma), kalbî işlerle ortaya çıkmaz, anlaşılmaz. Çünkü, kalblerdekine, Allah'tan başka hiçkimse muttali olamaz..Bu, amel ve fiillerle de ortaya çıkmaz. Çünkü işler bazan, unutma ya da yanılmadan dolayı terkedilebilir. Böylece de fışkı işlemeyen ile onu işleyenin, onu hatâen mi yoksa kasten mi yaptığı anlaşılamaz..
Ama söze gelince bu, konuşan kimsenin halinin üzerine dayandığı şeyi bilmek demektir. Binâenaleyh, imana girme ya da ondan çıkma işi, sözle anlaşılır. Bu sebeple, "füsûk"u. sözle ilgili bir iş kabul etmek, doğruya en yakın olan bir iş olmuş olur.

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/213.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/213.

"İsyân"a gelince, bu da emri yapmamak, onu terketmek anlamında olup, daha fazla fiil ile ilgilidir. Binâenaleyh, bu bilindiğine göre, burada son derece güzel bir tertibin bulunduğu anlaşılmış olur, o da şudur: Allah Teâlâ önce, "küfrü size çirkin gösterdi" buyurmuştur ki, üçü arasında en büyük olanı budur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür.." (Lokman, 13) buyurmuştur. Daha sonra, "faşıklığı..." buyurmuştur. Yani, "Lisânen ortaya çıkan kötü şeyleri de... çirkin gösterdi..." Daha sonra da, "ve isyanı... "demiştir ki, bu da, bu üçü içinde en aşağı mertebede olandır. Yani, "Allah Teâlâ, en küçük olanı, yani "isyan" hususunda dahi müsaade etmemiştir.." demektir. Bazı kimseler de, ayetteki "küfür" ifâdesi ile, açıkça küfür sayılan şeylerin; "füsûk" ifadesiyle, büyük günahların; isyan ifâdesi ile de küçük günahların kastedildiğini söylemişlerdir, ama bizim yaptığımız izah, daha kuvvetlidir.36[36]

İsabetli Olanlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.sj'e hitaben, "(Sana diyorum), işte rüşdünü bulanlar onların ta kendileridir" buyurmuştur ki, bunda şöyle bir nükte vardır: Allah Teâlâ, işin başında, "Hem bilin ki içinizde Allah 'm peygamberi var.." buyurmuştur ki, bu, "O, sizin için bir mürşittir.." demektir. Binâenaleyh, mü'minlere bu şekilde hitap etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mü'minlere şefkatli olup, üzerlerine titrediğine dikkat çekmek içindir. Şu halde Cenâb-ı Hak, meselenin başında, "Siz onun, size yol göstermesini istediğiniz sürece, o size bir mürşid olarak yeter..." buyurmuştur ki, Hz. Peygamber (s.a.s) de, mü'minierin üzerine alabildiğine titremiş, onlara doğru yolu göstermiştir. Bu izaha göre, râşidûn kelimesinin anlamı, "Onlar, Peygamberin kendilerine getirdiğini yaptıkları ve Peygamberin yasakladığı şeylerden sakınıp kaçındıkları için bu doğruluğa (rüşde) muvafık olanların, erişenlerin ta kendileridir" şeklinde olur.37[37]

Allah'ın Lütfü İle

"(Size küfrü, fâşıklığı, isyanı çirkin göstermesi sırf), Allah'tan bir lütf u kerem ve nimet olmak üzeredir, Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir" (Hucurât, 8).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:38[38]

Birinci Mesele

Bu ayetteki, kelimesi, birkaç şeyden dolayı mansûb kılınmıştır:
1) Ya, mef'ûlün leh olduğu için.. Böyle olması halinde bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu "mef'ûlün leh"in âmili, kelimesinden anlaşılan fiildir. Buna göre şayet, "Allah'ın fiili demek olan ifâdesi, nasıl kulun fiili olan doğruya ulaşmış olmaya nisbetle "mef'ûlün leh" olabilir?" denilirse biz deriz ki: "Rüşd". Allah'tan bir muvaffakiyyet olunca, rüşd'e erme de, adeta Allah'ın fiili olmuş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Onları, bir lütfü, keremi olarak doğruya iletti.," demiş olur. Yani, "Onlara lütufta bulunmuş, onlar hakkında in'âm sahibi olmuş.." demektir.
b) Bunun âmili, ifâdesi olup, "Size bir lütuf ve ikram olmak üzere, size imanı sevdirmiş küfrü de ... çirkin göstermiştir.." manasındadır. Bu takdire göre cümlesi, iki söz arasına girmiş olan bir mu'terıza cümlesidir. Veyahut da bunun âmili, mukadder bir fiil de olabilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki "Bu, Allah'ın bir lütfü olarak böyle cereyan etmiştir" buyurmuştur.
2) Mef'ûl-ü mutlak olduğu için... Bu durumda da, şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, fiilin kökünden olmayan bir mef'ûl-ü mutlaktır. Bir de, "rüşd", lütuftur, fadldır. Buna

---

[36] [36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/213-214.
[37] [37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/214-215.
[38] [38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/215.

göre Cenâb-ı Hak sanki, buyurmuştur.
b) Bunun, mukadder bir fiilin mef'ûl-ü mutlak olması.. Bu durumda, Cenâb-ı Hak adeta, "Size imanı sevdirdi, küfrü ... çirkin gösterdi.." Böylece size lutfettikce lütfetti, in'âmda bulundukça bulundu.' buyurmuştur. Bu ifadelerin, mef'ûlün mutlak yahut da mef'ûlün leh oldukları için mansûb oldukları görüşü, Zemahşerî'nin görüşüdür. kelimesi, mef'ûlün bin de olabilir. Fiili de, kelimesinin delâlet ettiği mukadder bir fiil olup, takdiri, "Allah'tan bir fadl ve nimet isterler" şeklindedir.[39][39]

Lütuf İle Nimetin Farkı

Ayetteki, "fadl" ile "nimet" arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: "Allah'tan olan fadl" ifâdesi, Allah'ın katındaki güzel şeylere, hayırlara, iyiliklere ve Allah'ın da, bunlardan müstağni olduğuna; "nimef'in ise, kula galip oluşuna ve onu, gelip bulana, kulun da kendisine muhtaç olduğu şeylere bir işarettir. Çünkü "fadl", aslında, bir fazlalık manasını ifâde eder. Çünkü, Allah'ın katında, kendisine ihtiyaç duymadığı rahmet hazineleri vardır. Ve O, oradan, kullarına, kulların hiçbir surette ihtiyaç içinde kalmayacakları şeyler gönderir. Nimet ise, bir acıma ve
merhameti ifade eder ki bu, kul sebebiyle olmuştur.
Burada, bu bağış ve verme işini tekid eden şöyle bir ince mana yatmaktadır: Şöyle ki: Muhtaç olan kimse, zengin kimseye, "Bana, senden artan ve yanında olan, kendisine de ihtiyaç duyulmayan; kendisi sayesinde de ayakta durabileceğim şeyi ver!.." der. O halde, ayetteki, "Allah'tan bir fadl olmak özere" ifâdesi, Ganî olan Ailah tarafında olana; "nimet" ifadesi de, kul tarafında olan hususa, yani kulun ihtiyacının giderilmesine bir işarettir ki, bu, bizim biraz önce, ayetteki kelimesinin, mukadder olan fiili ile mansub olduğu hususunu tekid eder.[40][40]

Ayet Sonundaki Esma-i Hûsnâ

Cenâb-ı Hak bu ayetini, "Allah hakkıyla hüküm ve hikmet sahibidir" İfadesiyle hitama erdirmiştir. Ki, burada, (ayetin içindeki diğer ifadelerle) şöyle birkaç
münasebet vardır:
1) Allah Teâlâ, fâsığın verdiği haberden bahsedince, "Eğer mü'rnin kimseye fasığın yalanı karışık gelir de, o onu ayırdedemezse, sizler, o fâsığın size o yalanını revaç buldurmuş olmasına dayanmayın. Çünkü Allah alimdir; ve sizler, münafıkların adeti olduğu üzere, "Allah bizi söyleyegeldiğimiz yüzünden azablandırmali değil miydi!" (Mücadele, 8) de demeyin.. Çünkü Allah hakîmdir ve O (her şeyi) hikmetine uygun olarak yapar, işler..
2) Cenâb-ı Hak, "O peygamber size itaat etmez, tam aksine vahye ittiba eder.." anlamında olmak üzere, "Hem bilin ki, içinizde Allah'ın peygamberi var. Eğer o, ..." buyurunca, "Allah (ben) alîm olduğum için, o peygamber onu bilir.. Ben hakfm olduğum için, o, hikmetin iktizâ ettiği şeyi emreder. Binâenaleyh ona uyunuz" demek istedi.
3) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Alîm, Hakîm" ifadesi ile, "Size imanı sevdirdi" ifadesi arasındaki münasebet olup, bu, "Allah, ilmiyle, iman ehline imanı sevdirmiş ve hikmeti ile de, o imanı dilediği kimseler için seçmiştir.." demektir.
4) Anlaşılması en kolay olan bir izaha göre, Cenâb-ı Hak buyurmuştur. Fadl, Allah'ın katında bulunan ve O'nun kendisinden müstağnî olduğu şeyleri ifâde edince, "O (ben), rahmet hazinelerimdeki iyilik ve güzellikleri bilirim"; nimet de, sayesinde, kulun ihtiyacını giderdiği şey olunca, "Ben, o iyilikleri ve hayırları, hikmetime uygun bir biçimde, istediğim miktarda indiren bir hakîmim" buyurmuştur.[41][41]

---

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/215-216.
[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/216.
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/216-217.

Dövüşen Mü'minleri Barıştırma

"Eğer müfmirilerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse, aralarını (bulup) barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecavüzde bulunuyorsa, siz. O tecavüz edenle, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın.. Sonuçta eğer
(Allah'ın emrine) dönerse, artık adaletle aralarını bulup barıştırın. Her işinizde adaletle hareket edin. Allah, şüphesiz ki âdil olanları sever" (Hucurât, 9).
Allah, mü'minleri, fâsık'tan gelen haberden sakındırınca, yapılamayan şeyleri telafi etmek amacıyla bundan ortaya çıkan şeylere işaret etmek üzere, "Şayet sizler tesadüfen, (işi), aranıza bir fitne sokmak isteyen kimsenin sözüne dayandırır ve o iş de (meselâ) iki mü'min cemaatin birbiriyle savaşması neticesine müncer olursa, o fâsığın gerçekleştirmeye çalıştığı şeyi izâle edip ortadan kaldırın ve o iki mü'min topluluğun arasını düzeltin. Eğer onlardan biri diğerine karşı halâ tecavüzde bulunursa, siz, haddi aşanlar yani zalim ile savaşınız. Çünkü size onun kötülüğünü ondan defetmek düşer. Sonra, zalim olan eğer halktan ise, emîre düşen, mazlum olan tarafı korumaktır. Yok eğer zalim olan emîrin bizzat kendisi ise, müslümanlara düşen vazife, onu, bu zulmünden nasihat ve daha etkili şeylerle alıkoymaktır. Ki, bunun şartı da, meselâ iki cemaatin birbiriyle dövüşüp savaşması, ya da bunlardan daha şiddetli bir hadisede olduğu gibi, bir fitneye sebebiyet vermemesidir.." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:42[42]

Mü'minler Arasında Savaş

Ayetin başındaki edatı, müslüman cemaatler arasında bir vuruşmanın nâdir olarak meydana gelebileceğine bir
işarettir. Eğer, "Halbuki biz, vuruşma ve anlaşmazlıkların ekserisinin müslümanlar arasında olduğunu görmekteyiz" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı, bunlar arasında savaşın nadiren olması, meydana gelmesi gerektiğine bir işarettir. Ama, hasıl-ı kelâm, iş, olması gerekli olan durumun aksine tahakkuk etmiştir. Aynen bunun gibi, ifâdesi de, nadiren fâsığın bir haber getireceğine bir işarettir. Ama, gel gör ki, fâsık pekçok haber getirmektedir ve ulü'l-emr (yetkililer) nezdinde, fâsığın sözü, doğru ve salih olan kimselerin sözünden daha fazla kabule mazhar olmuştur.43[43]

Taife

Cenâb-ı Hak, bahsettiğimiz hususu, yani "az olur" meselesini ifâde etmek için, buyurmuş da, (eğer iki fırka...) dememiştir. Çünkü, "taife" fırkadan daha azdır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Mü'minlerin hepsinin savaşa çıkmaları layık değildir..." (Tevbe, 122) buyurmuştur.44[44]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "Ey iman edenler, eğer bir fâsık size bir haber getirirse..." ayetiyle, daha önce mü'mınlere hitap
edildiği halde, bu işin kötülüğüne dikkat çekmek ve onları ondan uzaklaştırmak için, dememiş de, buyurmuştur ki, bu tıpkı, bir seyyidin kölesine, "Şayet sen, kölelerimden birisini şunu veya şöyle yaparken görürsen, ona mani ol..." deyip de, böylece kendisine hitap ettiği o kölesini, o fiilden en güzel bir biçimde men etmiş olması gibidir ki bu da, bir kimsenin, meselâ, "Seni böyle yapmaktan tenzih ederim.. Ama, başkası yaparsa, ona mani ol" demesi gibidir. İşte burada da, Cenâb-ı Hak, mana aynı olmakla birlikte, bahsettiğimiz dikkat çekme amacından

---

[42] 42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/217.
[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/217-218.
[44] 44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/218.

dolayı, dememiş de, buyurmuştur.[45][45]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, edatının, fiil ile birlikte getirilmesi daha uygun olduğu halde, demiş de, dememiştir. Bu, söze savaşa mani olan şeyle başlamak ve böylece, öt edatıyla kendisine işaret edilen nekire manasını tekîd etmeden dolayıdır. Zira, her iki taratın da mü'min iki taife, grup olması, aralarında bir savaş ve vuruşmanın meydana gelmemesini gerektirir. Buna göre şayet, Cenâb-ı Hak, fâsığın sözüne kulak vermeye mani olacak şeyle, yani onun fâsık oluşu ile başlamak için, o halde niye, sözüne,... veyahut da öl... şeklinde başlamamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Yalan haber getirmek insanın fâsık olmasına veya bu sebeple fışkının artmasına sebebiyet verir. O halde, onun o haberi getirmesi, fışkına sebebiyet verir. İşte bundan dolayı bunu zikretmiştir. Ama, iki taife arasındaki savaş, imanın ya da, onun artmasının sebebi olamaz... İşte bu sebeple, "ister fâsık olsun isterse olmasın, isterse o haberi getirsin de böylece fâsık olsun" mânasında buyurulmuştur. Eğer Cenâb-ı Hak, "Fâsıklardan birisi size gelirse..." demiş olsaydı, bu ifâde, meselâ o haberi getirdiğinde, o kişinin gelmesinden önce, fışkının tanındığı ve bilindiğine işaret ederdi.[46][46]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak, buyurmamış da, buyurmuştur. Çünkü, muzarî sîgası, (maziye nisbetle devamı ve devamlılığı bildirir. Bu durumda da bundan, "Şayet, iki mü'min cemaat arasındaki savaşı uzun süre devam ettirirlerse, ozaman aralarını ıslah edin..." manası çıkardı.. Zira, muzari (istikbal) sîgası, bu manayı ifade eder. Nitekim Arapça'da, devamlılık ifade etmek anlamında, "Falanca, devamlı teheccüt namazı kılar, oruç tutar” denilir.[47][47]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hak, bu ayette, buyurmuş, ama dememiş ve yine, buyurmuş, ama dememiştir., (niçin)? Çünkü, savaş esnasında, fitne devam etmektedir. Ve herkes, kendi başına müstakilce bir iş yapmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak buyurmuştur. Ama, sulhe ve barışa dönüldüğünde, her grubun sözbirliği mevzubahistir. Aksi halde, böyle olmasaydı, sulh zaten tahakkuk etmezdi. İşte bundan dolayı, o iki grup adeta iki şahıs gibi olduğu için, denilmemiş, buyurulmuştur.[48][48]

Bâğî İle İlgili Hüküm

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir başka nâdirata, yani mü'minin haddi aşmasına, -zira bu beklenmeyen bir şeydir- işaret etmek için de, yine edatı ile başlayarak, "Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecâvüzde bulunuyorsa..." buyurmuştur.
İmdi eğer, "Burada edatının kullanılması nasıl doğru olmuştur? Zira ûl edatı, meydana gelmesi pek beklenmeyen şart cümlelerinde kullanılır. Halbuki savaş esnasında, iki taraftan her birinin haddi aşması kaçınılmazdır. Çünkü her biri, böyle yapmakla iyilik yapmış olmuyorlar.. O halde buradaki tıpkı bir kimsenin "Eğer güneş doğarsa..." sözü kabilinden olur., "denilirse, biz deriz ki: Burada söyleşi bir ince mana vardır: Allah Teâlâ adeta şöyle demek istemiştir: İki mü'min cemaat arasında savaşın vuku bulması, olsa olsa çok nadir olur. Ama, her grup, diğerinde küfür ve fesat bulunduğunu zannederse, işte daha önceki karanlık

---

[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/218.
[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/218.
[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/218.
[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/219.

dönemlerde olduğu gibi, savaş kaçınılmaz olur. Veyahut da, bu grubtan her biri, içtihat yoluyla savaşın caiz olduğuna karar verir. Bu ise, hatadır.

İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak adetâ şöyle demek istemiştir: "Savaş, ancak şöyle başlayabilir: Eğer gruplardan birinin ya da ikisinin hata ettiği anlaşılır da, o bu hatası üzere devam ederse -ki bu pek nadirdir işte o zaman haddi aşmış olur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki, bu, "durum anlaşıldıktan sonra..."demektir. Bu durumda da, dit tâ cümlesi, son derece yerinde söylenmiş bir ifâde olmuş olur. Çünkü bu ifâde de, nâdir oluşu ve az meydana gelişi ifâde eder. Bu ifâdeyle ilgili olarak da şöyle birkaç bahis vardır:

1) Cenâb-ı Hak, tıpkı bizim deyip de, demeyişindeki yaptığımız izahtan dolayı, burada da, dememiş buyurmuştur.

2) Cenâb-ı Hak, tıpkı içki içme cezasında olduğu gibi, içme terkedilse bile bu cezanın uygulanması misâli, haddi aşan tarafla yapılan savaşın, haddi aşana bir ceza olmadığına; tam aksine savaşın, haddi aşmadan vazgeçme noktasına kadar devam edeceğine, zira haddi aşan tarafın savaştan vazgeçmesi halinde, artık onlarla savaşmanın haram olacağına işaret etmek için, "... dönünceye kadar" buyurmuştur.

3) Bu savaş, saldıranın saldırmasını bertaraf etmek içindir. Dolayısıyla, burada noktalanır. Çünkü, dönme işi herhangi bir taraftan sâdır olur ve aynı iş, diğerinden de tahakkuk ederse, ara yerde, kendisi sebebiyle savaşın mubah olduğu haddi aşma kalmaz.

4) Bu ifâde, mü'min kimsenin işlediği büyük günahların, onu mü'min olmaktan çıkarmadığının delilidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, haddi aşan tarafı da, iki grubtan birisi saymış ve iki cemaata da, mü'min adını vermiştir.49[49]

“Allah'ın Emri”nden Maksad

5) Ayetteki, "Allatim emrine..." ifadesi hakkında şu muhtemel açıklamalar yapılabilir:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'a, Resulüllah'a ve ulü'l-emr'e ... itaat ediniz..." (Nisa, 59) ayetinden dolayı, "Resule ve ulü'l-emr'e tâata..." anlamındadır.

b) "Sulha, barışa..." anlamındadır. Çünkü, emredilen sulh olup, bunun delili ise, "Aranızı ıslâh edin..." (Entâi, i) ayetidir.

c) "Takva ile Allah'ın emrine dönünceye kadar..." demektir. Çünkü, Allah'tan hakkıyla korkan kimsede, şeytan hariç, artık bir düşmanlık kalmaz.. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki şeytan, sizin için bir düşmandır; siz de onu, bir düşman edininiz..." (Fatır, 6) buyurmuştur.

6) Şayet birisi, "Siz, şartın, olması beklenilmeyen bir mana ifâde ettiğine delâlet eden bir şey olduğundan bahsettiniz ve dediniz ki: Mü'min tarafından, bir savaş ve haddi aşmanın meydana gelmesi nadirâttandır. Haddi aşmadan dönme de, beklenilen, umulan bir şeydir... Daha nasıl Cenâb-ı Hak (olması beklenilmeyeni ifâde eden bir biçimde), "eğer dönerse..." buyurmuştur" derse, biz deriz ki: Bu, bir kimsenin kölesine, ölmesi kaçınılmaz ve zorunlu olduğu halde "Şayet ben ölürsem, sen hürsün" demesi gibidir. Ancak ne var ki bu, mülkünde katmaya devam edeceği, ölümünden sonra da canlı olarak yaşayacağı cihetle, kulun, bu azada mahal olmaması, ölümün meydana gelişinin malum olmayışından dolayıdır.

İşte burada da böyledir. Çünkü, olması beklenen şey, onların, kendiliklerinden bu haddi aşıştan dönmeleridir. Binâenaleyh, işte böyle bir şey meydana gelmeyince bu, aralarındaki andlaşmayı tekid etmeye delâlet etmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Şayet o grup, iş şiddetlendikten ve harb kızıştıktan sonra, sizin haddi aşan tarafla savaşmanız sebebiyle bu taife haddi aşmadan vazgeçerse, o zaman aralarını ıslâh edin..." buyurmuştur.

Burada bir incelik vardır: Bu da Allah Teâlâ'nın, Allah'tan korkmayıp da haddi aşan kimselerin, bu haddi aşışlarından, sizin onlarla savaşmanızdan ötürü dönüşlerinin, ancak bir cebir, zorlama olduğuna işaret etmiş olmasıdır.

7) Cenâb-ı Hak, (bu cümlenin) peşinden, "Adaietie aralarını bulup banştınn" buyurmuş, fakat adi kelimesine ifâdesinde yer vermemiştir. Biz diyoruz ki: Oradaki ıslah, bizzat savaşın sona

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/219-220.

ve işkence yoluyla olur. Buradaki ıslah ise, savaşın sona ermesini müteakip, savaşın izlerini, yani telef edilen şeyleri tazmin etme ile olur ki bu bir hükümdür. İşte bu sebeple Hak Teâlâ bunun peşinden, (adaletle) kaydını getirmiş ve adetâ "Bu iki cemaat arasında, savaşı bırakmalarını müteakip adaletle hükmedin ve aralarında yeniden, ikinci kez fitne çıkmasına sebebiyet vermesin diye de, aralarını adaletle düzeltip bulunuz" demek istemiştir.

8) Hak Teâlâ, "Adaletle aralarını bulun" dediğine göre, tekrar yeniden "Adaletle hareket edin" buyurmasının hikmeti nedir? Biz deriz ki: "Adeletle aralarım bulun" İfâdesinde bir halin bir hale tahsisi söz konusudur. Böylece Cenâb-ı Hak, bu hususu, "Adaletle hareket edin " ifadesiyle umumîleştirmiştir ki bu, "Derecelerin en kıymetlisine ve en yükseğine -ki bu muhabbetullahdır- götüren her işte âdîl olun" demektir.

İksât, "kast"ı, yani zulmü izâle etmektir. "Kâsrt" da, buna göre, zâlim demektir. Kâfsîn ve tı'dan meydana gelen terkibler (kelimeler), işin hoşlanılmayan şekilde olduğu manasına delalet eder ki bu "kast" kökündendir. "Kasıt fi'l-kalb" "kalbi kâart" tabiri de hoşlanılmayan bir vasfı bildirir de, beğenilmeyen, hoşlanılmayan şey manasınadır. "Kast" da böyledir.50[50]

Müminler Kardeştir

"Mü'minler ancak kardeştirler. O halde iki kardeşinizin arasını bulup barıştırın. Allah'dan korkun ki merhamet olunasmız" (Hucurât, 10).51[51]

Önceki Kısımla Münasebet

Hak Teâlâ, irşadını tamamlamak için böyle buyurmuştur. Çünkü O, "Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle dövüşürlerse..." buyurunca, birileri bu işin, kavimlerin ihtilafa düştüklerinde olacağını, ama münferid iki mü'min arasında böyle bir kavga meydana geldiğinde, zarar ve fesad yaygın olmayacağı için, bunların arasının bulunmasının bu emre dâhil olmadığını zannedebilirdi. Savaşma esnasındaki ıslahın (ara bulmanın) da böyle olduğunu sanabilirdi. Ama karşılıklı sövüp sayma gibi, savaştan daha hafif durumlarda ise, ıslahın vâcib olmadığını vehmedebilirdi. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu ayette de, "İki kardeşinizin arasını bulup barıştırın" buyurmuştur ki bu, "ilgili fitne her nekadar yaygın ve savaş gibi büyük bir şey olmayıp, aksine sadece iki müslüman arasındaki ufacık bir ihtilaf olsa bile, bunu düzeltmeye koşun" demektir.

Ayetteki, "Allah'dan korkun ki merhamet olunasmız" cümlesi ile İlgili şöyle birkaç mesele vardır:52[52]

Birinci Mesele

"Mü'minler ancak kardeştirler" ifadesine gelince, dilciler, "ihve" (kardeşler) kelimesinin, neseb cihetinden kardeşlik demek olan kelimesinin cemisi, ihvan kelimesinin ise, dostluk cihetinden kardeşlik demek olan kelimesinin çoğulu olduğunu söyle pekiştirmek ve müslümanlar arasında olan bağın, tıpkı neseb açısından kardeş olanlar arasındaki gibi olduğuna ve İslâm'ın adetâ bir baba gibi olduğuna işaret etmek için, "Mü'minler ancak ihve (kardeşler)dirler" buyurmuştur. Nitekim bir şâir,

"Onlar, Kays veya Zemîm soyundan oldukları ile övündüklerinde, (Ben de derim ki:) Benim babam İslâm'dır ve ondan başka babam yoktur" demiştir.53[53]

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/220-221.

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/221.

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/221.

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/222.

İkinci Mesele

Hak Teâlâ, iki grubun ve iki tarafın arasını ıslahı emrettiği önceki ayetlerde, daha mühim olmasına rağmen, "ittikâ ediniz" ifadesine yer vermemiş, ama bu ayette, "Allah'dan ittikâ edin, korkun" buyurmuştur, niçin? Deriz ki: Bunun hikmeti şudur: İki fırka arasındaki savaş, fesadın yayılması ve o fesaddan birşeylerin gelip her mü'mini bulması, derken herkesin, kendisini ıslah hususunda sa'y-u gayret göstereceği neticesine götürür. Dolayısıyla bu ıslah emri, ittikâ etme emriyle pekiştirilmemiştir. Fakat iki ferd arasında olan sürtüşmeden ötürü insanlar endişeye kapılmazlar. Çoğu kez de bazı kimseler, bozuk maksadlardan Ötürü, bu iki kimse arasındaki düşmanlığın pekişmesini isterler. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "O halde iki kardeşinizin arasım bulup banştırın. Allah'dan korkun" buyurmuştur.

Yahut bunu şöyle izah edebiliriz: Ayetteki, "Aralarını bulup barıştırın" ifadesi, sulha; ilAllah'dan korkun (ittikâ edin)" ifadesi de, onları, aralarında çıkacak kavga-gürültüden koruyacak hususlara bir işarettir. Çünkü Allah'dan ittikâ eden kişiyi bu takvası, başka şeylerle meşgul olmaktan alıkor. İşte bundan Ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) "Müslüman, insanların onun elinden salim (emin) olduğu kimsedir'54[54] buyurmuştur. Çünkü müslüman Allah'ın emrine inkiyâd eder ve Allah'a ibadete yönelir de, böylece kendini kusurlu görüşü, başkalarının kusurlarını görmeye manî olur, bu durum müslüman kardeşinin kalbini rahatsız edecek şeyler yapmaya engel teşkil eder. İşte bu hususa, Hz. Peygamber (s.a.s), "Mü'min, komşusunun şerrinden emin olduğu kimsedir'55[55] buyurmuştur. Bu, "Allah'dan kork ve başkaları ile uğraşma" demektir.56[56]

Üçüncü Mesele

edatı, hasr (sadece-ancak) manasına gelip, "Bu kardeşllk, sadece mü'minler arasındadır. Fakat mü'min ile kâfir
arasında kardeşlik söz konusu olamaz" demektir. Çünkü burada cihet-i camia (toplayıcı unsur), İslâm'dır. İşte bundan ötürü, bir müslüman ölse ve onun da kâfir bir kardeşi olsa, malı kâfir kardeşine değil de, müslümanlara
kalır. Kâfirin durumu da böyledir. Çünkü nesebte muteber olan baba, şer'an baba olan babadır. Öyle ki bir adamın, zina sonucu olan iki çocuğu birbirine vâris olamazlar. Kâfirlik de tıpkı fasit olan cihet-i camiadır. O halde bu, âciz (yetersiz) olan bir cihet-i camia (müşterek nokta) olmuş olur ve tam bir kardeşlik sağlayamaz. İşte bundan ötürü, birisi kâfir olarak Ölse ve bunun müslüman kardeşi olsa, kendisine başka neseben vâris olacak kimse de bulunmasa, bunun malı kâfirlere verilemez. Binâenaleyh eğer dinleri onları gerçek kardeş yapmış olsaydı, o zaman, tıpkı vârisi bulunmadığında müslümanın malı, bütün müslümanlara ait olduğu gibi, kâfirin malı da kâfire ait olurdu.

Buna göre eğer, "Müslümana ancak müslümanın vâris olacağı, neseben olan kâfir kardeşinin ona vâris olamayacağı delili ile, İslâmiyet'ten Ötürü meydana gelen kardeşliğin, neseb açısından olan kardeşlikten daha ileri olduğu sabit olduğuna göre, âlimler, İslâmiyet'ten ötürü olan kardeşliği, müslümanın malının, neseb kardeşlerine değil de, din kardeşlerine ait olabilmesi için, neseb açısından olan kardeşliğe mutlak olşrak niçin üstün görmemişlerdir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, yanlış bir sorudur. Çünkü müslüman olan kardeş, neseben müslüman kardeş olduğunda, onda iki kardeşlik toplanmış olur. Böylece de bu kardeşlik daha kuvvetli olur ve "asabe'Mik (miras önceliği) de, akrabalığı daha kuvvetli olanlar içindir. Baksana, iki baba ayrı ana-bir kardeşler, biribirlerine vâris oldukları halde, baba bir, ana ayrı kardeşler biribirlerine vâris olamazlar. Neseben müslüman kardeş de böyledir. Çünkü onun için iki yönden kardeşlik söz konusudur ve dolayısıyla, (mirasda) diğer müslümanlara yeğ

54[54] Buhari, İman, 4-5.

55[55] Buhari, edeb, 29; Müslim, İman, 73 (1/68: Benzer hadis).

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/222.

görülmüştür. Allah en iyi bilendir.[57]

Mâ'yı Kaffe

Nahivciler şöyle demişlerdir: "Buradaki u edatı, edatının amel etmesine manî olan, mâ-i kâffedir. Eğer böyle olma- saydı, denilirdi. (Al-i İmran, 158) ayeti
ile ... (Mü-minun, 40) ayetlerindeki lar ise, mâ-i kâffe değildir." En güçlü soru şudur: harf-i çerleri böyledir, ile kullanılan mâ-i kâffe olduğu halde, ile kullanılan 'daki ve bâ ile kullanılan daki u niçin mâ-i kâffe değildir? Bu hususta sözün özü şudur: ve 'dan sonra gelen söz, tam bir cümledir. Dolayısıyla onu müstakil bir cümle saymak mümkündür. Eğer bunların başından ve hazfedilecek olsa, cümlenin aslına bir zararı olmaz. Meselâ, dediğimiz gibi, bunların başını hazfedip, diyecek olsak doğru olur. Durum ve 'da da aynıdır. Fakat ile 'da durum farklıdır. Çünkü (Al-i imran, 159) ayetindeki ifadesini kaldıracak olsan, bu tam ve doğru bir cümle olmaz. O halde bu bâ, kendisine muhtaç olduğu şeye taalluk ettikten sonra bile devam etmektedir. Fakat, böyle değillerdir. Bunlara lüzum katmayınca, hükümleri de kalmaz. Çünkü yok olan şey için, amel (tesir) söz konusu değildir.
Eğer, " edatı, ile amelden alıkonulmadığında, ondan sonra gelen ifade tam bir kelam (cümle)dir. Dolayısıyla için de amelin söz konusu olmaması gerekir. Çünkü dediğin gibi, olsan, bu da tam bir cümle olur" denilirse, biz deriz ki: Durum hiç de böyle değildir. Çünkü den sonra gelen kelimenin nekire olması da mümkündür. Meselâ ...dediğin gibi, da dersin, ama orada 'nın kaldırılmasında olduğu gibi, denilmesi gözel olmaz. Durum ve U#'da da aynıdır. Çünkü eğer bunları hazfedip, bunlardan sonraki ifadeyle yetinecek olsan, bu tam bir cümle olmaz ve bunlar, amelden engellenmez ile ilgili izahımız, daha önce defalarca geçmişti.[58]

Alay Etmeyin

"Ey iman edenler bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Olur ki alay edilenler, (Allah katında) onlardan daha hayırlıdır. Kadınlar da, kadınları eğlenceye almasın. Olur ki, alay edilenler, alay edenlerden daha hayırlıdırlar. Kendi kendinizi ayıplamayın, sonra fâsıklık ne kötü bir addır! Kim tevbe etmezse, onlar zâlimlerin tâ kendileridir" (Hucurat, 11).
Bu sûrenin irşâd üzere, irşâd için indirilmiş olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, mü'min kimsenin, Allah'a, peygambere ve her ikisine muhalefet eden ve isyanda bulunan fâsık karşısında takınacağı tavrın nasıl olması gerektiğini öğrettikten sonra, mü'minin mü'mine karşı nasıl davranması gerektiğini de beyan etmiştir. Daha evvel, mü'min kimsenin, hazır ve gâib olduğu durumlardaki halini anlatmıştık. Dolayısıyla mü'min eğer hazır (yanımızda) ise, onunla alay edilmemeli ve saygıya uymayan şeylerle ona davranılmamaltdır. İşte bu ayette, her biri diğerinden daha hafif olan şu üç şeye işaret edilmiştir: "Suhrlyyet", "Lemz" ve "nebz"...[59]

Alay

1) Suhriyyet, insanın kardeşin, küçümseyerek bakması, ona iltifat etmemesi ve onu olduğundan aşağı görmesidir. Bu suhriyyet, o insanın kusurlarının sayılıp dökülmesi manasında değildir. Bu, tıpkı bir insanın, yanında sevmediği kimselerden bahsedildiğinde, sen onların, "o kimse, anılmaya bile değmez, değer verilmeye değmez" dediklerini görürsün.
Binâenaaleyh Allah Teâlâ: "Kardeşlerinize hakaret etmeyin, onları küçük görmeyin" demek İstemiştir.[60]

---

[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/222-223.
[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/223-224.
[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/224.
[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/224.

Lemz

2) Lemz: Bu da insanın ayıplarını, onun hazır bulunmadığı bir yerde sayıp dökme manasına olup, suhriyyetten daha hafif bir hakarettir. Çünkü birincisinde, kişiye değer verilmemiş ve insanların ondan bahsetmesinden bile razı olunmamıştır. Böylece sanki o kimseyi, lehine ve aleyhine durumlarda, kızılıp değer verilmeyecek bir maskara olarak kabul etmiştir.61[61]

Lakab Takma

3) Nebz: Bu da, lemzden daha hafif bir hakarettir. Çünkü bu, insanın, onda bulunan ve onu kızdıracak olan, değerini düşüren bir vasıf ve Özelliğinden bahsetmedir. Nebz, her nekadar insanda bulunmasa bile bir ad-lakab vermektir. Çünkü güzel lakablar ve hoşa giden isimler, bir insana verildiğinde, bu ismin ifade ettiği husus, mutlaka onda vardır manasına gelmez. Çünkü mesela, Sa'd ve Sa'îd (bahtiyar) diye adlandırılan kimse, aslında böyle olmayabilir. Yine meselâ "Dinin imamı", "Dinin müdafii" gibi lakabları olan kimsenin, mutlaka böyle olduğu anlaşılmaz. Bunlar birer alem isimdir. Keza "Mervân" veya " Mervânü'l-Hımar" lakabı böyle değildir. Çünkü bu bir alem ve bir nisbettir. Kendisiyle vasıf murad edilmediğinde, lügat manası murat edilmiş olmaz. Özel isimler de böyledir. Çünkü "Abdullah "Allah'ın kulu" ismiyle adlandırılmış kimseye, "Sen Abdullah'sın, öyleyse başkasına tapamazsın" deyip, bununla onun vasfını murad ettiğinde, bir işaret olsun diye, bu özel ismini getirmiş olmazsın. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak sanki, "Kibirlenmeyin, kardeşlerinizi küçük görmeyin, onlara değer vermemeztik edip küçümsemeyin. Onlara verilmiş olan nimetleri görmemezlikten gelip, onların derecelerini düşürmek ve oldukları mertebeyi görmek istemeyerek, onları tenkid etmeyin. Kusurlarından ve onları zedeleyecek şeylerle nitelemekten sarf-ı nazar ettiğinizde, onların hoşuna gitmeyecek şeylerle de onları adlandırmayın ve "Bu onlar hakkında söylenilmiş bir ayıp değildir. Bu olsa olsa, muayyen bir sıfatı kasdetmeksizin telaffuz edilen, söylenen bir sözden ibarettir" demeyiniz" demek istemiştir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele zikredilmiştir:62[62]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "Bir topluluk (kavm) diğer bir toplulukla alay etmesin" buyurmuştur. "Kavm", kadın veya çocuk
topluluğuna değil de, erkekler topluluğuna verilen addır. Çünkü bu kelime, tıpkı, (savm) kelimesinin, "oruç tutan" kelimesinin çoğulu olması gibi, kelimesinin çoğuludur. İşleri yerine getiren, yapan ise, erkeklerdir.. Buna göre, (kavm kelimesinin çoğulu olan) "akvam", kadınlar değil de, erkekler olmuş olur.
Kısa bir not: İltifat etmeme ve küçümseme işi, genellikle erkeklere nisbetle, erkeklerden sudur eder. Çünkü kadın, aslında zayıftır. Erkekler kendisine değer vermediği zaman, onun herhangi ağırlığı, kadr ü kıymeti olmaz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Kadınlar, kasap kütüğü üzerindeki et gibidirler (âciz ve zayıftırlar). Ancak senin, koruyup kolladığın durum müstesna,.." buyurmuştur. Kadına gelince, ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda erkeğe muhtaç olduğu için, onun, erkeği küçük görmesi, ona iltifat etmemesi söz konusu olamaz. Erkeğin erkeğe, kadının da kadına nisbet edilmesi durumunda onlarda bu tür bir kötülük, alaya almış olma olabilir.. En yaygın olan da bu durumdur..63[63]

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/225.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/225.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/225-226.

Müminler Bir Bedendir

Cenâb-ı Hak, alay eden kişinin bu yönünü törpülemek ve onun, bu tepeden bakışına buğzederek, son derece çirkin olan en üst derece hakkında, "Olur ki alay edilenler, (Allah katında) onlardan daha
hayırlıdır" buyurmuş, bunlardan ikinci derece hakkında da, "Kendi kendinizi ayıplamayın..." demiş ve onları, yani ayıp (ananları, bunların, yani ayıplayanların kendisi gibi addetmiştir. Çünkü onlar, onları bir derece aşağıda görünce, Allah da onları bir derece yukarıya çıkarmıştır. Böylece de, birinci ifadede, alay edilenleri, alay edenlerden daha iyi, daha hayırlı; ikincisinde de, alay edilenleri alay edenlerin misli, dengi kılmıştır. "Belki de, alay edilenler, (Allah katında) onlardan daha hayırlıdır..." cümlesinde şöyle bir incelik bulunmaktadır: (Allah Teâlâ), onlardan, ihmâle götüren, hoş olmayan bir durum görmüş, böylece de, alay edileni alay edenden daha hayırlı kılmıştır ki, bu tıpkı İblis'in yaptığına benzemektedir. Çünkü İblis, Adem (a.s)'e iltifat etmemiş, "Ben ondan daha hayırlıyım"(Araf, 12) demiş, ama Adem (a.s.) ondan daha hayırlı olmuştur. Ayetteki ifadesinden, "dönüşebilir, -haline gelebilirler..." manasının kastedilmiş olduğunun söyleniimes de mümkündür. Çünkü, fakirliğinden, acizliğinden ve zayıflığından dolayı hfrfcanpi bir kimseyi küçümseyen kişi, kendisinin fakir, o fakirin zengin; kendisinin ve o zayıfın kuvvetli haline gelmesinden emin olamaz..64[64]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "bir nefs bir nefsle alay etmesin" demamiş de, "bir kavim bir kavimle alay etmesin" buyurmuştur.
Çünkü bunda, büyüklenmeden men etmeye bir işaret vardır. Çünkü, büyüklük taslayan kimse, geneide kendisinin büyüklük duygusunu bir topluluk karşısında göstermeye çalışır.. Ama, toplumda kendisine iltifat edilmeyen kimselerle, hiç kimsenin bulunmadığı bir yerde bir araya geldiğinde, kendisini mütevazi gösterir.. İşte, onları, yaptıkları bu şeyden men etmek, alıkoymak için, onlardan "kavim" lafzıyla bahsetmiştir..65[65]

Kendinizi Ayıplamayın

Cenâb-ı Hakk'ın, "kendi kendinizi ayıplamayın..." hitabı hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Kardeşin kusurunu, yine beriki kardeşi ilgilendirir.. Binâenaleyh, birisi öbürünü ayıpladığında, adeta kendisinde kusur görmüş, kendisini ayıplamış olur..
b) Birisi, öbürünü ayıplayıp onda kusur görmeye çalıştığında, bu ayıplayan kimse, ayıplanan kimsenin mukabil bir ayıpla ayıplamasından emin olamaz.. Böylece bu ilk ayıplayan kimse, ileri sürdüğü bu ayıp sebebiyle, bir başkasını kendisini ayıplamamaya sevketmiş olur da, bu kişi adeta, kendi kendini ayıplamış olur.. Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendi kendinizi öldürmeyin.,"(Nisa, 29) hitabı da bu manaya hamledilir. Yani, "Sizler bir cana kıyıp onu öldürdüğünüzden, kendiniz öldürülmüş olursunuz. Böylece de, adeta sizler, kendi kendinizi öldürmüş gibi olursunuz..." demektir. Burada şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: Bu da senin, "Nefislerinizi, yani sizden her biriniz bir diğerini ayıplamayınız. Çünkü, eğer böyle yaparsanız, kendi kendinizi, yani birbirinizi ayıplayan, bir yönden de ayıplanan haline gelmiş olursunuz" şeklinde açıklamandır. Bu ayette bu mana açıktır, ama Cenâb-ı Hakk'ın "Kendi kendinizi öldürmeyin.." (Nisa, 29) ayetinde böyle değildir.66[66]

Beşinci Mesele

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/226.
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/226.
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/226-227.

Şayet, "Sizler, kişinin orada bulunmaması halinde yapacağı şeye işaret ettikten sonra, bunun, mü'mini, diğer
mü'min orada bulunduğu halde ona karşı yapması gerekli olan şeye bir irşâd ve işaret olduğunu anlatmıştınız. Ancak ne var ki, buyruğuna gelince, "lemz"in, insanın arkasından kişiyi ayıplamak olduğu; "hemz"in de, insanın yüzüne karşı onu ayıplama olduğu ileri sürülmüştür" denilirse, biz deriz ki: Hiç de böyle değildir. Aksi daha uygundur. Zira biz, bu kelimelerin harflerinin yerini değiştirdiğimizde, aksi manaya delâlet ettiklerini görürüz. Çünkü "lemz"in harfleri yer değiştirdiğinde, "lezime"; "hem harfleri yer değiştirdiğinde, "hezeme" şeklimi alır. Bunlardan birincisi, "yakınlığa"; ikincisi ise "uzaklığa" delâlet eder. Buna göre şayet, "Herbirinin aynı manaya olduklarının söylenilmesinin yamsıra, "lemz'In, kişiyi yüzden ayıplamak olduğu söylenecek olursa, daha evlâ olur.[67][67]

Tenabûz (Lakab Takma)

Cenâb-ı Hak, buyurmamış da, "Birbirinizi kötü lakapla çağırmayın" buyurmuştur. Zira, ayıplayan
(lemmaz) ayıpladığında, ayıplanan kimse o anda bazan, kendisiyle, o ayıplayan: ayıplayacağı bir ayıp bulamaz..
Onda bir ayıp bulabilmek için, bunu araştırır ve bunun peşine düşer.. Böylece ayıplama işi (sanki) tek taraflı olmuş olur.. Ama, "kötü lakapla çağırmaya" gelince, taraflar bunu yapmaktan aciz değillerdir. Çünkü, birisine, "eşek..." lakabı takan kimseye, o da anında, "öküz, vs..." gibi lakaplar takabilir. O halde görünen odur, "nebz lakapla çağırma" anında mukabil lakapla çağırmaya götürebilir. Ama "lemz" İse, böyle değildir.[68][68]

Fasıklık Ne Kötü!

Ayetteki "imandan sonra fasikîık ne kötü bir addır..." cümlesine gelince, bu hususta ile kasdolunan mananın, bir kimsenin "müslüman, iman ettikten sonra, "Ey yahudî..." demesi olduğu ileri sürülmüştür ki, bu da, "iman ettikten sonra onu kâfir diye adlandırmak ne kötüdür!" demektir.
Bu hususta bundan daha güzel olan şöyle bir izah yapılabilir: Bu ifâde, ayetteki yasağın mütemmimi durumundadır. Cenâb-ı Hak sanki, "Ey iman edenler, bir kavim bir kavimle alay etmesin. Kendi kendinizi ayıplamayınız. Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayınız. Çünkü bir kimse böyle yaparsa, imandan sonra fıska düşer.. Halbuki, mü'min kimseden, imanından sonra bir takım fışkın sudur etmesi kötü ve çirkin bir şeydir" demek İstemiştir. Böylece bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, "tman edip de, imanına zulmü karıştırmayan kimseler..."(Enam, 82) ayeti gibi olmuş olur ki, bu durumda, kelamın takdiri, ya, "imandan sonra fıska düşmek ne kötüdür" şeklinde olur, yahut da, "mü'min olarak adlandırılmanızdan sonra, bu fiiller sebebiyle fasık olarak adlandırılmanız ne kötüdür!" şeklinde olur.
Cenâb-ı Hakk'ın "Kim tevbe etmezse, onlar zalimlerin tâ kendileridir.." ifâdesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu tür şeyler, küçük günahlardandır. Binâenaleyh, kim bunlarda ısrar ederse, fâsık olur, zalim olur. Bir kerede, kişi, zulüm ve fıskla vasfedilemez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, (adetâ), "kim bunu terketmez de, örfü ve âdeti haline getirirse, o zalimdir.." demek istemiştir.
b) Ayetteki, "bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin.. Kendi kendinizi ayıplamayın.. Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın.." hitapları, insanları, gelecekte bu tür şeyleri yapmaktan men eden ifâdelerdir. Ama, "kim tevbe etmezse..." ifâdesi ise, iyice sakındırmak ve iyice alıkoymak için, insanlara, eskiden yapılmış şeylerden tevbe etmelerini ve onlara, bunlara karşılık pişmanlık duyduklarını ortaya koymalarını emreden bir ifâdedir. Cenâb-ı Hakk'ın,

---

[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/227.
[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/227.

buyruğunun aslı, fiilindeki (Bakara, 6) ıfâdesindeki hemzelerden birinin düşürülüp de şeklinde okunması gibi, tâ'lardan birisi hazfedilmiştir. Buradaki hazf, daha önemlidir. Çünkü, hitap tâ'sı ile, "tefâûl" babının tâ'sı, bir kelimede aynı cinsten iki harftirler. Halbuki, istifham hemzesi başlı başına bir kelime, fiilinin hemzesi de başka bir kelimedir. İki ayrı kelimede iki ayrı harfi taşımak, bir kelimede taşımaktan daha kolaydır. İşte bundan dolayı, fiilinde idğam vacib olduğu halde, ifadesinde vacib delildir. Yine, fiilinde idğam vacib olduğu halde, "Rabbinizin emri..." ifâdesinde vacib değildir.69[69]

Zan, Gıybet

"Ey iman edenler, zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü, bazı zan (vardır ki), günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin. Sizden herhangi biriniz, ölü kardeşinizin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz? Allah'tan korkun, çünkü Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir.." (Hucurat, 12).
(Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur), çünkü zan, daha Önce geçmiş olan şeylere de sebep olabilir. Kötülükler, zanna dayanır. Kindar düşmanlık zandan zuhur ed«r. Bir söz söyleyen kimse, söylediği şeyleri kesin bilgiye dayandırırsa, çok az olarak, bir kimsede kesin olarak bir ayıp yakalar da, onu ayıplayabilir.. Çünkü, fiil, onu yapan yanılabileceği, onu gören yanlış görebileceği için, bazan şeklen çirkin olduğu halde, ama aslında ise böyle olmayabilir. Ayetteki ifadesi, hayır ve güzel şeylerin kendisine dayandığı zanları, hariç bırakmak için getirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) "Mü'min hakkında, hayır zan'da, iyi zanda bulununuz" buyurmuştur. Velhasıl, yakîne ve kesinliğe dayanmayan her işte zanna düşmek kaçınılmazdır. Bunun misâli, hâkimin, şahidlerin şehadetine göre hükmetmesi; şahitler bulunmadığı zaman ise, "berâet-i zimmetin asi olması"na vs. göre hükmetmesidir. O halde, ayetteki "zanmn bir çoğundan sakınınız..." ve "Çünkü bazı zan günahtır" ifadeleri ihtiyatlı olana sarılmaya bir işaret olup, bu tıpkı şöyledir: Korkulan, güvenlikli olmayan bir yolda, her defasında yol kesen (hayduta) rastlanmaz.. Ne var ki sen, bir kere ya da iki kere orada hayduta rastlanıldığı için, o yola girmek istemezsin.. Ama geçmek gerekirse, bir arkadaşınla beraber o yola girersin.. İşte aynen bunun gibi, zanna da, tam bir gayret ve üstün bir çaba sarfettikten sonra başvurulmalıdır...70[70]

Tecessüs Etmeyin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Önceki manaları tamamlamak için "Birbiri nizin kusurunu araştırmayın..." buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "... zanmn çoğundan kaçının..." buyurunca, bundan, nazar-ı dikkate alınması gereken şeyin, yakın, kesinlik hali olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı bir kimse, "Ben, falancayı keşfedebilirim... Yani, onu, yakînen tanır, kusurlarını gözümle görür, buna göre de onu ayıplarım.. Böylece de zandan kaçınmış olurum.." diyebilir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da adeta, "Zanna uymayın. İnsanların kusurlarını yakînen görme hususunda da, çaba sarfetmeyin, göstermeyin.." demiştir.71[71]

Gıybet Etmeyin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, mü'minin bulunmadığı yerde, şerefinin korunmasının vacib olduğuna işaret etmek için de "Kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin.." buyurmuştur. Ki bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesiyle ilgili açıklama... Zira bu ifâde gerçekte, tıpkı, cümlesi gibi, umumîlik ifâde eder. Gıybet eden kimseye gelince, gıybet eden kimse, kendi kusurunu bilir..

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/227-228.
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/228-229.
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/229.

Dolayısıyla bu fiili, onu, kendi gıybetini yapmaya sevketmez. İşte bu sebeple gıybet, ayıplayan kimseyi, gıybet yaptığı kimsenin gıybetini yapmaya sevkedici olmadığı için, "Karşılıklı olarak birbirinizi gıybet etmeyiniz. Kendinizin gıybetini yapmayın" buyurulmamıştır. Halbuki ayıp, ayba sevkedicidir.

b) Şayet birisi, "Daha kısa olmasının yanısıra, Cenâb-ı Hakk'ın demesi halinde de aynı mana elde edilebilirdi.." derse, biz deriz ki: Hayır, çünkü burada yasaklanan şey, mü'minin gıybetinin yapılmasıdır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Ama kâfire gelince, o deşifre edilebilir, ondaki ayıp ve kusurlar gündeme getirilebilir. Nasıl böyle olmasın ki? İhtiyaç duyulduğunda, fasık kimsedeki kusurların bile dile getirilmesi caizdir.

c) Ayetteki, "Sizden herhangi biriniz, ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?.." ifâdesi, yasaklanan gıybetin, kâfirinki değil, mü'minin gıybetinin yapılmasının ki olduğunun delilidir. Zira, Cenâb-ı Hak, gıybeti kardeşin etinin yenilmesine teşbih etmiş ve bundan önce de, "Mü'minler ancak kardeştir.. "(Hucurât, 10) buyurmuştur. Halbuki, kardeşlik ancak mü'minler arasında söz konusudur. Ve, kardeşin etini yemeye teşbih edilen şeyden men etmeden başka da hiçbir şey söz konusu değildir. Binâenaleyh bu ayette, kâfirin değil de mü'minin gıybetini nehy bulunmaktadır.

d) Bu teşbihin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu, insanın namus ve şerefinin tıpkı eti ve kanı gibi olduğunun işareti olup, bu, "açık kıyas" kabilindendir. Çünkü, kişinin namus ve şerefi, etinden de kıymetlidir. Binâenaleyh insan, insanın etini yemeyi hoş görmediğine göre, o, insanların şeref ve namuslarını zedelemeyi haydi haydi hoş göremez. Ayetteki "kardeş eti" ifâdesi, bu hususu daha fazla men eden bir ifâdedir. Çünkü düşmant, öfkesi, düşmanının etini (ağzında) çiğnemeye sevkedebilir. İşte bundan dolayı, doğruların en doğrusu (Hz. Peygamber), "Annenin doğurduğu kimsenin etini yemek, olabilecek en kötü şeydir" buyurmuştur.72[72]

Ölmüş Kadeş Eti

Ayetteki "meyten" "ölü" ifadesi, şöyle bir vehmi bertaraf etmeye işarettir: Kişinin yüzüne karşı konuşmak, daha fazla elem verir, binâenaleyh haramdır. Gıybetini yapmaya gelince, o bundan habersiz olduğu için, bu ona elem vermez. İşte bu sebeple, "ölü kardeşinizin eüni yeme" tabiri kullanılmıştır. Çünkü bu da, ölüye eziyet vermez. Ama buna rağmen gıybet son derece kötü birşeydir! Zira ölü, etinin yenildiğini hissetseydi, bu ona elem vereceği gibi, gıybeti yapılan da, bu gıybete muttalî olduğunda bu ona elem verir. Burada şöyle bir husus vardır: Gıybet, ölmüş insanın etini yeme gibidir. Halbuki ölünün etini yemek ancak, mecbur (muzdar) kalmış kimse için, o da zaruret miktarı kadarıyla helâl olur. Halbuki mecbur kalmış kimse, ölmüş koyun eti ile ölmüş insan etini birlikte bulduğunda, insan etini yemez. Gıybet eden kimse de, yaptığı o gıybetin dışında bir şekilde ihtiyacı giderebilse, gıybet etmesi mubah olmaz.

Ayetteki, "meyten" "ölü" kelimesi, ya lahm "et" kelimesinden, yahut da "ah" "kardeş" kelimesinden haldir. İmdi eğer, "Lahm (et), ölü diye nitelemez" denilirse, biz deriz: "Hayır, nitelenir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Canlıdan koparılan parça, meyyit (ölü)dür" buyurmuştur ve işte bundan ötürü, çocuk sünnet olurken kesilip atılan o parça "meyte" (ölü) adını vermiştir. Eğer, "Bu kelimeyi, "ah" (kardeş) kelimesinden "hal" yaparsak, "ah" kelimesi ne fail, ne de mef'ûl olduğu için, bu caiz olmaz. Çünkü bu tıpkı birisinin, Zeyd'in ayakta olduğu manasında, "Kardeşim Zeyd ayakta iken, ona uğradım" demesi gibi olur" denilirse, biz deriz ki: "Kim bir et parçası yerse, onu yemiş olur" denildiğinde, bu denilebilir. Binâenaleyh ayetteki "ah" kelimesi de, yenilen şey manasında mef'ûl olur.

Halbuki, "Kardeşim Zeyd'e uğradım.." ifadesi böyle değil. Yine senin, "O günahkâr olduğu manasında onun suratına çarptım" manasında demen caizdir ki sen buradaki "âsim" (günahkâr) ile, yüzü değil, yüzün sahibini kastetmiş olursun. Bu da, onun yüzüne vurduğunda, ona (kendisine) vurmuş olman gibidir. Ama, (Günahkâr olduğu halde elbisesini

---

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/229-230.

parçaladım" manasında deyip de, "âsirrTen kelimesini, "sevb" (elbise)den "hal" tutman caiz değildir.[73]

Nefret

Ayetteki, "İşte bundan tiksindiniz!" ifadesi ile ilgili.iki mesele vardır:[74]

Birinci Mesele

Buradaki "hû" (bundan) zamirinin neye râcî olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:
a) En belirgin hâle göre, bu zamir yeme işine râcıdır. Çünkü bundan önceki, "yemekten hoşlanır mısınız?" ifadesinin takdiri, şeklindedir. Zira, edatıyla birlikte olan fiili muzarî, masdar manasındadır. Buna göre mana, "Sizler onu yemeyi (ekl-i) kerih gördünüz, ondan tiksindiniz" şeklindedir.
b) Bu zamir, "lahm" (et)e râcidir. Buna göre, "O etten tiksindiniz" manasındadır.
c) Bu zamir, "meyten" (ölmüş) kelimesinden anlaşılan "meyyite" râcidir. Buna göre kelamın takdiri, sizden biri, "ölmüş ve kokmuş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz" şeklindedir. Buna göre "İşte bundan tiksindiniz" ifadesi, sanki "meyten" kelimesinin sıfatı olmuş olur ve bu manada, iyice bir sakındırma gözetilmiş olur ki bu, "Ölüden, bir sebepten ötürü nadiren yesen, bu nâdir, bir iş olur. Ama o ölü, kokuşup, değişip çürüdüğünde ise, asla yenilmez. İşte aynen bunun gibi, gıybetin de asla yapılmaması gerekir" demektir.[75]

Ölû Etinden Tiksindiniz

Bu ifadenin başındaki "fâ", ilgili olduğu birşeyin olmasını gerektirmektedir? Öyleyse o şey nedir? Deriz ki: Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
a) Bunun, mukadder (mukaddem) bir sözün cevabı sadedinde olması ihtimali... Buna göre Hak Teâlâ, "Herhangibiriniz ... hoşlanır mı?" buyurunca, ona cevaben işte bu söylenmiştir.
b) "Hoşlanır mı?" ifadesindeki istifham, istifham-ı inkârı olabilir? Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizden hiçbiriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanmaz. O halde bundan tiksindiniz" buyurmuştur. Böyle olması halinde, bir takdir yapmaya gerek yok.
c) Bu ilgının, tıpkı müzebbebin sebeple olan ilgisi ve müsebbebin sebebe dayanması gibi bir ilgi olmasıdır. Nitekim sen, "Falan yürüyerek geldi ve yoruldu" dersin. Çünkü bu yürüme o yorgunluğu doğurur. Ayetteki "meyten" de böyledir. Çünkü ölüm, insanın, ölü bulunan bir evde kalmayı arzu etmeyeceği bir derecede insanda hoşnutsuzluk uyandırır. Artık nasıl olur da insan, ondan yiyecek şekilde ona yaklaşabilir. O halde meytede karşı tarafı tiksindirici ve uzaklaştırıcı bir hal vardır. Gıybetin durumunun da işte böyle olması gerekir.
Daha sonra Hak Teâlâ, "Allah'dan korkun. Çünkü Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir" buyurmuştur. Bu, Önceki emir ve yasaklar üzerine atfedilen bir ifadedir ve "sakının ve çekinin" manasınadır. Bu
cümlede şöyle bir takım incelikler vardır.[76]

Buyrukların Sıralanışındaki Güzellik

a) Allah Teâlâ bu ayette, ardarda sıralanmış şu üç şeyden bahsetmiştir: Önce "Zarının çoğundan kaçınınız" buyurmuştur ki bu, "Mü'minler hakkında, işi zannınrza dayandırarak, onlarda olduğunu kesin bilmediğiniz şeyleri söylemeyiniz. Sonra size o zannedilen-tahmin edilen şeyler sorulduğunda, "Biz onları ortaya dökmeden önce, iyice bilip anlayalım diye, "mü'minlerin işlerini araştıralım" da demeyin. Sonra eğer, o işlerden bazılarını, tecessüs etmeden görmüş bilmiş iseniz, yine de bunları söyleyip yaymayınız ve bunlardan ötürü mü'minleri ayıplamayınız" demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak birinci ifadede, insanı bilmediği şeyleri söylemekten, ikinci ifade de, böyle bir hususu araştırmaktan, üçüncüsünde de, bu hususlarda bildiklerini söylemekten nehyetmiştir.

---

[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/230-231.
[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/231.
[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/231.
[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/231.

b) Allah Teâlâ, ne, "Bildiğinizin aksine birşeyi söylemekten kaçınınız", ne de "Şüphe etmekten kaçınınız" demiştir. Aksine, insana yasakladığı ilk şey zan ve tahmine dayanarak (başkaları hakkında) konuşmaktır. Çünkü bildiğinin aksine söz söylemek, yalan ve iftiradır. Şüphe ve tahmine dayanarak, recmen bil-gayb konuşmak ise, akılsızlık ve düşüklüktür ki bunlar son derece kötü şeylerdir. Dolayısıyla Hak Teâlâ, "Ey iman edenler..." hitabıyla yetinerek, bildiğinin hilafına söz söyleme yasağını ayrıca zikretmemiştir. Çünkü "iman edenler" sıfatı onları iftira etmekten ve kâfirlerin âdeti olan şüpheden uzak tutar. Cenâb-ı Hak, mü'minleri, ancak mü'minlerde genel olarak bulunabilecek kusurlardan menetmiştir. İşte bundan ötürü, "Bir kavm, diğer kavm ile alay etmesin..."(Hucurât, 11) buyurmuştur.

c) Hak Teâlâ, bu iki ayeti, "tevbe"den bahsederek bitirmiştir. Bu cümleden olarak birincisinde, "Kim tevbe etmezse, onlar zalimlerin tâ kendileridir.." (Hucurât); bunda ise, "Allah tevbeleri kabul edendir" buyurmuştur. Fakat önceki ayete, "Alay etmesin" diye, nehiy ile başlayınca, sonunda da nehye yakın olan nefyi (olumsuz cümle) getirmiştir. İkinci ayete İse, "kaçının'[77][77] emriyle başlayınca, emre yakın olan "ittika"yı zikretmiştir.[78][78]

İnsanların Eşitliği

"Ey insanlar, Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi, sırf birbirinizle tanışasmız diye, büyük büyük cemiyetlere ve küçük küçük kabilelere ayırdık. Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en şerefliniz, takvaca en ileride olanınızdır. Şüphesiz Allah, herşeyi bilen, herşeyden haberdar olandır" (Hucurât, 13).

Cenâb-ı Hak önce geçenleri beyan etmek ve onları zihinlere iyice yerleştirmek için böyle buyurmuştur. Çünkü başkasıyla alay etmek, onlarda kusur görmek, eğer din ve iman bakımından olan bir farklılıktan dolayı ise, bu, biraz önce de anlattığımız gibi, "Biribirinizin gıybetini yapmayın" emri ile "Kendi kendinizi ayıplamayın" ifadesinin, mü'mini ayıplayıp, gıybetini yapmaktan meneden ifadeler olduğu için, caizdir. Yok eğer durum böyle olmasa caiz değildir. Çünkü ister mü'min, ister kâfir olsunlar, iman ve küfür meselesinin dışında, genel olarak insanlar, övünülecek konularda müşterektirler. Binâenaleyh eğer övünme zenginlik sebebiyle ise, kâfir zengin olabilir, mü'min de fakir olabilir. Bunun aksi de söz konusu olur. Eğer bu, soy-sop (asalet) açısından ise, bazan kâfir soylu, bazan mü'min bir zenci köle olabilir. Aksi de olabilir. Binâenaleyh insanlar, takva dışındaki konularda eşittirler, biribirlerine yakındırlar. Halbuki takva olmadan, bunlardan hiçbiri tercih unsuru olamaz. Çünkü herhangi bir dine giren herbir insan, o din hususunda, onun gibi olanların, onun gibi olmayanlardan daha kıymetli olduğuna inanır, ister o insanlar neseb bakımından daha ileri, mal-mülkce daha zengin olsunlar... Binâenaleyh kendisi için gerçek hak dini seçen ve dînin kalbinde kökleştiği kimsenin durumu ya nasıl olur, bu hususta, başka açılardan kendinden daha aşağı olanlar, ona nasıl üstün tutulabilir?[79][79]

Aslınız, Birdir

Ayetteki, "Ey insanlar, Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık" cümlesi ile ilgili şu iki izah

---

[77][77] Matbu nüshadaki İrtiyab kelimesinin, aslında İttika olduğunu zannediyoruz.

[78][78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/232.

[79][79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/232-233.

yapılabilir:
1) Bu, "Adem ile Havva'dan yarattık" demektir.
2) "Bu hitâb yapılırken mevcud olan ey insanlar, herbirinizi bir baba ve bir anadan yarattık" demektir. Birinci mananın kastedildiğini söylersek, ayet, bütün insanlar tek bir erkek ile tek bir kadının çocukları oldukları için, biribirlerine karşı övünemeyeceklerine bir işaret olur. İkinci mananın kastedildiğini söylersek, bu, bütün insanların tek bir cins olduğuna işaret olur. Çünkü herbiri, diğeri gibi, bir ana bir babadan yaratılmıştır. Bir cinsin fertleri arasındaki farklılık, iki cins arasında olan farklılığa nazaran daha küçük ve önemsizdir. Zira meselâ sinekler ile kurtlar arasında farklılıktan bahsetmemek, farklılığın kanunlarındandır. Ancak insanlar arasında, küfür ve İman bakımından olan farklılık, iki cins arasındaki farklılık gibidir. Çünkü kâfir, adetâ cansız hükmündedir. Çünkü tıpkı bir hayvan gibidir, hatta daha aşağıdır. Mü'min ise, olması gerektiği manada insandır. O halde İnsan cinsinin fertleri arasındaki farklılık, cins açısından değil, maddeleri açısındandır. Zira hepsi de bir erkek ile bir dişiden olmadır. Bu durumda, övünme hususunda buna itibar edilemez.
Burada şöyle birkaç bahis var:80[80]

Neseb Muteber Değil mf?

Birinci Bahis: Eğer, "Bu, nesebin (soyun-sopun) nazar-ı dikkate alınmayacağına göre yapılmış bir izahtır. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Çünkü nesebin, hem örfen, hem de şer'an bir itibar ve kıymeti vardır. Mesela, soylu bir kimseyi toplumda yeri olmayan biri ile evlendirmek caiz değildir?" denilirse, deriz ki: Büyük birşey geldiğinde, artık önemsiz şeylere itibar edilmez. Bu, maddeten de, şer'an da, örfen de böyledir. Maddeten böyle oluşu, meselâ yıldızların güneş doğarken görülmeyişleri gibidir. Yine meselâ sineğin kanadının bir vızıltısı var. Ama güçlü bir gök gürültüsü esnasında, duyulmaz. Bunun örfen böyle oluşu da, meselâ padişah ile birlikte biryere gelen kimsenin fazla itibar ve iltifata sahip olmaması gibidir. Bunun iki hususa da böyle olduğunu anladığına göre, bilesin ki bu, şeriatta da böyledir. Çünkü kıymetli ve semavî bir din geldiğinde, artık orada hiçbirşeyin kıymeti kalmaz, ne nesebin, ne zenginliğin... Baksana, kâfir, soy-sopca insanların en üstünü, mü'min de, en aşağısı olsa bile, bu ikisi biribiriyle mukayese edilemez. Dinî bakımdan ileri olanın, ileri olmayanla mukayesesi de böyledir. İşte bundan Ötürü, kişi, dindar, âlim ve sâlih olduğunda, meselâ hakim yapılma, şahit tutulma gibi dinî makam ve yetkiler için, soylu olsun veya olmasın yeterli olduğu takdirde, neseb bakımından Kureyşli, malca da Karun gibi olsa bile, fâsık kimse, bu makam ve yetkiler için yeterli sayılmaz. Fakat dindarlıkları kuvvetli iki kişi olup da, birisi daha soylu olduğunda, insanlar nezdinde, soylu olan tercih edilir. Yoksa, Allah katında bu, ona bir üstünlük sağlamaz. Çünkü Hak Teâlâ, "İnsan için ancak sa'y-u gayreti vardır" (Necm. 39) buyurmuştur. Oysa neseb, kesbî yani insanın kendi sa'y-u gayretiyle elde ettiği birşey değildir.
İkinci Bahis: Diğer övünme sebepleri arasında, soy bakımından olan övünme üzerinde durmanın hikmeti nedir? Cenâb-ı Hak, meselâ mal ile övünmeden niçin bahsetmemiştir? Deriz ki: Dünyada Övünç vesilesi sayılan şeyler çok ise de, neseb bunların en önemlisidir. Dolayısıyla bazan fakir de mal-mülk sahibi olur. Dolayısıyla mal ile övünenin övüncü sona erebilir. Güzellik, gençlik ve benzeri şeyler de sabit ve devamlı değildir. Ama neseb sabit ve devamlıdır. Onu elde edememiş kimselerin, onu elde etmesi mümkün değildir. İşte bu sebeple, diğer bütün övünç vesilelerinin haydi haydi batıl olduğu anlaşılsın diye, Cenâb-ı Hak özellikle bundan bahsetmiş ve takvaya nisbetle bunun bile itibara alınamayacağını belirtmiştir.
Üçüncü Bahis: Ayet, takvanın dışında gerçek övünç vesilesi olmadığını anlatmak için geldiğine göre, ayetteki, "Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık" ifadesinin bir hikmeti var mıdır? Deriz ki: Evet. Çünkü, herşey bir başkasına, ya onda mevcud olan ve var olduktan sonra üzerine bina edildiği bir özellikten Ötürü tercih edilmiş, üstün sayılmıştır, yahut da o var

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/233.

olmazdan önce olan birşey sebebiyle ve o şeyde bulunması arzu edilen, güzellik, kuvvetlilik gibi sıfatlar gibi, kendisinden sonra olan şeylerden ötürü üstün sayılmıştır. Ondan önce olan, ya kendisinden meydana gelip var olduğu asla; yahut da, onu îcâd edip meydana getirmiş olan faile râcidir.. Bu tıpkı, iki kap hakkında, "Bu, bakırdan; bu da gümüştendir" ve, "Bu, falancanın isi; bu da filancanın işidir..." denilmesi gibidir. İşte böylece Cenâb-ı Hak, "Kendisinden yaratılmış olduğunuz asıl bakımından, bir rüçhaniyet söz konusu değildir. Çünkü sizlerin hepsi de bir erkek ve dişidensiniz... Aynı şekilde, failler bakımından da bir üstünlük söz konusu değildir, zira sizlerin hepinizi Allah yaratmıştır... Şayet aranızda bir farklılık ve rüçhaniyet söz konusu ise, bu da, size sonradan ânz olan ve varoluşunuzdan sonra meydana gelen şeyler sebebiyledir ki, bunların en hayırlısı takva ve Allah'a yakınlık kesbetmedir.." buyurmuştur.81[81]

Toplum Kademeleri

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Sizi,... büyük büyük cemiyetlere ve küçük küçük kabilelere ayırdık..." buyurmuştur. Burada iki izah yapılabilir:

a) Bunun manast: "Sizi, acemler gibi cedleri bilinmeyen, dağınık bir takım topluluklar ile Araplar ve İsrailoğulları gibi cedleri belli olan bazı kabileler haline getirdik" demektir.

b) "Sizleri, kabilelere dağılmış cemiyetler kıldık" demektir. Çünkü "kabîle"nin altında "şuûb"; "şuûb"un altında butun (boylar; butûn'un altında efhâz (oymaklar); efhâz'ın altında "fesâil - sülaleler", fesâll'in altında da "ekahb - akrabalar, yakın kan akrabaları" bulunur. Cenâb-ı Hak burada, daha kapsamlı olanı zikretmiştir, çünkü en geniş olan topluluk, övünme ve tefekküre daha çok vesiledir. Bir de, bunlardan en kapsamlı olanının içine, pekcok sayıda zengin fakir; yine tadâd olunamayacak biçimde pekçok zayıf ve kuvvetli kimseler dâhil olurlar.82[82]

Tanışma Hikmeti

Sonra Cenâb-ı Hak bunun amacını beyan etmiştir. "Teârüf karşılıklı olarak tanışma"dır. Bu konuda da iki izah biçimi bulunur.

a) "Bunun amacı, karşılıklı yardımlaşma olup, övünüp böbürlenme değildir..";

b) Bunun amacı, karşılıklı olarak iyilikte yarışmadır; birbirinize düşman olma değil.. Ayıplama, ataya alma ve gıybet ise, karşılıklı olarak iyilikte yarışmaya değil de, birbirinize düşman olmaya götürür!.." demektir. Burada pek ince manalar bulunmaktadır.83[83]

Bazı İncelikler

1) Cenâb-ı Hak, önce "sizi yarattık..." buyurmuş, sonra da "sizi... kıldık, ayırdık..." Zira, yaratma işi, cemiyetlere ayrılma işine menşe teşkil eden bir kök ve asıldır.. Buna göre, ilk olan, yaratma ve îcâd (meydana getirmedir; sonra, zikredilen şeylerle vasıflanma meydana gelir.. Fakat, boy boy cemiyetlere ayrılmış olma, karşılıklı olarak iyilikte yarışmak için; yaratılma da, Cenâb-ı Hakk'ın, Ben cinleri de insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.."(Zâriyat,56) buyurduğu gibi, ibâdet ve kulluk içindir.. Asi olanın göz Önünde bulundurulması, feri olanın gözönünde bulundurulmasından öncedir.

O halde bil ki, tıpkı, boyboy cemiyetlere ayrılmış olma, yaratılmış olmanın tahakkukundan sonra meydana geliyorsa, bunun gibi, neseb de, kulluk gayesinin değerlendirilmesinden sonra göz önüne alınır.. Şu halde, şayet sizde (ey insanlar) kulluk ve ibadet var ise, bundan sonra ancak neseb ve sülaleniz göz önüne alınır. Aksi halde, neseb ve sülaleniz bir şey ifâde etmez..

2) Cenâb-ı Hakk'ın, "Siziyarattık; sizi kıldık, ayırdık..." İfadeleri, böbürlenmenin caiz

---

[81] 81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/234-235.

[82] 82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/235.

[83] 83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/235.

olmadığına bir işarettir. Zira bu, yani farklı boy ve kabilelere ayrılma işi (ey insanlar), sizin çalışmanız sayesinde olmamıştır; sizin, bu konuda hiçbir şeye gücünüz kudretiniz de yoktur. O halde, hiçbir payınızın olmadığınız şeylerle nasıf iftihar edebiliyorsunuz?
İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz ona yolu gösterdik.." (İnsan, 35) "Dilediğimizi onunla hidayete ulaştırırız..." (Nûr, 52) ayetlerinden ötürü, hidâyet İle sapıklık (delâlet) de böyledir.." denilirse biz deriz ki: Allah Teâlâ bize, bir işe mebnî olarak bir kesb (bir şeyi iktisâb edebilme, yapabilme imkânı) vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O halde dileyen, Rabbine (ileten) bir yol tutar" (İnsan, 29) buyurmuş, bundan sonra da, "Allah dilemeyince, siz (bunu) dileyemezsiniz..."(İnsan,30) buyurmuştur. Ama "neseb" işine gelince, böyle değildir.84[84]

Asıl Soyluluk Takvadır

3) Cenâb-ı Hakk'ın, "birbirinizle tanışasınız diye,.." ifâdesi gizli bir kıyasa (kıyas-ı hafi) işaret olup, bunun açıklanması şöyledir: Cenâb-ı Hak sanki "Biz sizi, birbirinizle tanışasınız diye, cemiyetler ve kabileler halinde yarattık.. Sizler (nesebce), daha üstün olan bir kimseye daha yakın olduğunuzda, bununla övünüp böbürleniyorsunuz... Oysa Allah sizi, Rabbinizi bilesiniz diye yaratmıştır.. Şayet bütün varlıklar İçinde en şerefli varlık olan "Rabbinize yakın iken, bütün kâinatta övünmeye en layık sebebin bu yakınlık olduğunu bilmeniz gerekir" buyurmuştur.
4) Burada, övünmenin neseb ve sülale ile olmadığına delâlet eden bir aklî delil irşâd bulunmaktadır. Şöyle ki: Kabile ve boylar, bir şahsa mensûb olmakla bilişir, tanışırlar. Eğer bu şahıs, kıymetli birisi olursa, sizin kanaatinize göre, o zaman övünme uygun olur. Böyle değilse, uygun olmaz. O halde, kendisiyle iftihar ettiğiniz adamın üstünlüğü, bir sülâleye mensûb olmasından ya da, bir fazilet ve üstünlük kesbetmesinden ileri gelir. Eğer bu, mensubiyetten dolayı ise, bunun soylu olması gerekir. Ama, bir fazilet kesbetmiş olma sebebiyle ise, bu durumda, anlayışlı, güzel ve iyilik dolu din, kişinin, kendisiyle iftihar ettiği şey gibi olmuş olur.. O halde elde ettiği hayır ve faziletlerle, kendisini ata ile dedelerden daha üstün bir mertebeye getirmiş olan kimseye karşı, daha nasıl olur da baba ile ata ile üstünlük taşlanabilir?!.. Olsa olsa ancak, Allah'ın Resulüne intisâb etmeden dolayı şerefyâb olma caiz olabilir. Çünkü hiç kimse fazilet hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yaklaşamaz ki, "Ben, senin atan gibiyim.." diyebilsin.." Fakat bir neseb hususunda Hz. Peygamber (s.a.s) şerefi, iktisâb yoluyla kendisine iktisâb eden kimseye vermiş, ama intisâb yoluyla serertüdiasında bulunandan da nefyetmiştir.. Bunun için "Biz, peygamberler topluluğu varis olunmayız"85[85] ve "Alimler, peygamberlerin varisleridir'86[86] buyurmuştur. Yani, "Bize, neseb cihetinden varis olunulmaz; bize ancak, kesb yoluyla varis olunulur..."
Duydum ki Horasan beldesinde, eşraftan birisi, neseb cihetiyie, Hz. Ali'ye insanların en yakını idi.. Ancak ne var ki, günahkâr bir kişi idi.. Burada aynı zamanda, ilim ve amel bakımından hayli ilerlemiş olan ve insanların da, kendisinden teberimde bulunup saygı duyduğu zenci bir köle bulunuyordu.. Derken şöyle bir olay oldu: Bir gün bu zenci zat, mescide gitmek amacıyla evinden çıktı. Peşinde de bir topluluk.. Derken, eşraftan olan kimseyle, hem de sarhoş vaziyette karşılaştı.. Bunun üzerine oradaki cemaat eşraftan olan o kimseyi kovmaya ve yolundan uzaklaştırmaya yöneldiler.. Ama o, onlardan sıyrıldı ve şeyhin ellerine tutundu ve ona "Ey ayakları yalın, dudakları kalın.. Ey, kâfir oğlu kâfir. Ben, Allah'ın Resulünün oğluyum (torunuyum). Ben zelil kılındığım halde, sen tazim olunuyorsun! Ben zemmedilirken, sen ikram ve izzete mazhar kılınıyorsun! Ben, hor ve hakir gözüküyorken, sen dostluk ve desteğe mazhar oluyorsun!" dedi. Şeyhin yanındakiler, onu dövmeye kalkıştılar. Bunun üzerine de şeyh, "Hayır, bu, onun ceddinden dolayı, katlanılabilecek bir durumdur, maruz kaldığı bu darb işi de müstehak olduğu ceza yerine geçer. Ancak ne var ki, ey soylu kişi, sen içini karartırken,

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/235-236.
85[85] Buhâri, İlim -10.
86[86] Keşful-Hafa, 2/64.

ben içimi parlattım. İşte bu sebepte insanlar benim gönlümün parlaklığını, yüzümün siyahlığının üzerinde ışıldarken . gördüler de, böylece ben de güzelleştim. Ben, senin atamın yolunda giderken, sen, benim atamın yolunda gitmeye başladın da, böylece insanlar beni, senin atanın yolunda hareket eden birisi olarak; seni de, benim atamın yolunda hareket eden birisi olarak gördüler de, beni, senin atanın oğlu; seni de, benim atamın oğlu sanıverdiler, sana, benim atama yapılacak muameleyi; bana da, senin atana yapılacak muameleyi reva gördüler.87[87]

Eşref Olan Takva İle Olur

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en şerefliniz, takvaca en ileride olanmızdır" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:
a) Bu ifâdeden kastedilen mana, "Kim, en muttaki olursa, Allah katında en iyi ve kerim olur" şeklinde olup, böylece, "takva ikramı doğurur.." demektir.
b) Bundan kastedilen mana, "Kim, Allah katında en kerim olursa, en muttaki o olur" şeklinde olup, buna göre de, kerim olma, takvayı doğurmuş olur.. Nitekim, "İhlaslı kullar, büyük sorumluluk üzere bulunurlar.." denilir. Bu görüşlerden birincisi meşhur, ikincisi ise, daha açık olanıdır. Çünkü, ikinci olarak zikredilenin, zahir ve açık olmada, birinci olarak zikredilene hamledilmiş olması ve "ikram, mütîakî kimse »cindir..." denilmiş olması gerekir. Ancak ne var ki, meşhur ve yaygın olanı, birinci izahtır. Çünkü, "Yiyeceklerin en lezizi, en tatlı olanıdır" denilir ki, bu "lezzet, tatlılık oranına göre olup; tatlılık, lezzet oranına göre değildir" demektir.. Bu da, takvanın her çeşit faziletten önce geldiğini söylemektir.88[88]

Takva mı İlim mi?

Buna göre, şayet, "Takva, amel ye ilimden daha kıymetlidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Bir tek fakîh, şeytan için, bin âbidden daha çetindir..."89[89] buyurmuştur.." denilirse, biz deriz ki: Takva, ilmin meyvesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah'ı hakkıyla ancak, O'nun alim kullan tazim eder..." (Fatır, 18) buyurmuştur. Şu halde takva, ancak âlim için söz konusudur. O halde,, müttakî ve âlim kimse, ilmi en tam ve kâmil olan kimsedir. Muttaki olmayan âlim, meyvesi olmayan ağaç gibidir. Ne var ki, meyveli ağaç, meyve vermeyen ağaçtan daha kıymetlidir. Hatta, meyvesiz ağaç, bir kütüktür.. Aynen bunun gibi, muttaki olmayan alim, cehennem kütüğüdür. Allah'ın, fakîh kimseyi kendisinden üstün tuttuğu âbid, "ilmi olmayan"dır. Bu durumda, böylesi âbid nezdinde, Allah'tan korkma ve haşyet namına, tam bir paydan söz edilemez. Belki de bu kimse Allah'a, cehenneme atılma endişesiyle ibadet ve kulluk yapmaktadır. O halde bu âbid, tıpkı "mükreh (zorlanmış) kimse" gibi olmuş olur.. Yahut, cennete girme ümidiyle O'na ibâdet edyordur. Bu durumda da bu kimse, ücretli bir işçi gibi çalışıp da, (akşamleyin) evine dönen işçi gibi olmuş olur. Halbuki, muttaki kimse, Allah'ı bilen, O'nun kapısında kulluğa devam eden, yani O'nun yanında O'nun cenabına, huzuruna yaklaşan, (adeta) geceyi O'nun nezdinde geçiren kimse gibidir. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır.
Birinci Bahis: Bu ifâdedeki "sizin en şerefliniz" hitabı, bütün insanlaradır. "En kerîm, en şerefli olma" işi, en azından keramet (ikram) de, herkesin müşterek olmasını gerektirir. Halbuki, kâfir için kerîm oluş, söz konusu değildir. Çünkü kâfir, hayvandan daha şaşkın, haşerattan ise daha zelildir. (Ne dersiniz?). Biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, "Andohun ki, Ademoğullannı üstün ve kerîm kıldık... "(Isrâ. 70) ayetinin delaletiyle, böyle bir şey söz konusu olmasına rağmen, bu zorunlu ve mutlaka olması gereken değildir. Çünkü, yaratılan herkes ve her şey, Rabbini itiraf eder. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Kim bu ikrarına devam

---

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/236-237.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/237.
89[89] Tirmizi, İlim. 19 45/48.

eder de bunu arttırırsa, onun keramet ve izzeti arttırılır, kim de bundan dönerse, ondan, ikram silinir, izi eseri kalmaz.." demek istemiştir.[90]

Takva Nedir

İkinci Bahis: Takvâ'ntn tanım ve sınırı nedir? En muttaki kimdir? Biz deriz ki: Takvanın en düşük mertebesi, kulun, yasaklardan kaçınması, emredilenleri yapması; ancak bu ikisi ile, huzur bulup, kendini emniyet içinde duymasıdır. Binâenaleyh şayet o, tesadüfen menhiyyâttan işlerse, kendisini emniyyet içinde duymaz, güvencede kabul etmez; tam aksine, bunun peşinden bir iyilik yapar, bu menhiyyâtı yaptığından dolayı iyice pişman olup, tevbe eder. Ama, birşey her ne zaman menhiyyât işler, ama anında tevbe etmez, zaman bakımından sonraya güvenir ve tûl-i emeli kendisini bu tür şeyleri hatırlamaktan alıkorsa, işte bu kimse müttakî değildir.

Ama, en müttakîye gelince, bu da, emrolunduğu şeyi yapan, yasak edilenleri yapmayan, bununla birlikte Rabbinden haşyet duyan, Allah'tan başka hiçbir şeyle meşgul olmayan ve Allah'ın kalbini nûrlandırdığı kimsedir. Binâenaleyh, bu kimse bir an dahi kendisine veya çocuğuna iltifat etse, bunu bir günah kabul eder. Birinciler için, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra takvaya erenleri kurtaracağız..." (Meryem,72) ayetinden dolayı "kurtuluş"; diğerleri için de, Allah'ın, "Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en şerefliniz, takvaca en ileride olarımızda.." ayetinden Ötürü, cennete sevkolunma vardır. Binâenaleyh, hükümdarın, kendisine bir bahçe verip kendisini orada iskân ettirdiği kimse ile, kendisine yakınlığı sebebiyle, pekçok bağ-bahçe ile eşyadan, her gün yararlanan ve hükümdarın kendisine yakın kılıp has yakınları kabul ettiği kimse arasında büyük bir fark vardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah, herşeyi bilen, herşeyden haberdar olandır" buyurmuştur ki bu, "Allah (ben), sizin zahirinizi bihakkın bilir, soyunuzu sopunuzu bilir, bâtınınızdan da yine bihakkın haberdarım. Sır ve gizli kabul ettiğiniz şeyler, O'na saklı gizli değildir. Binâenaleyh, takvayı, başlıca işiniz haline getiriniz ve O, size (ikramını) arttırdığı gibi, siz de takvanızı arttırınız.." demektir.[91]

İman İddiası

"Bedeviler, "İman ettik" dediler. De ki; "Siz, iman etmediniz, ama "müslüman olduk (itaat ettik).." deyin. îman, henüz sizin kalblerinize girip yerleşmemiştir. Eğer Allah'a ve peygamberine itaat ederseniz, o, sizin
amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. Çünkü Allah, Gafûr'dur, Rahîm'dir" (Hucurât, 14).

Cenab-ı Hak, "Şüphesiz sizin, Allah nezdinde en şerefliniz, takvaca en ileride olanınızda..." buyurup, en muttaki olma vasfı da, ancak takvanın tahakkuk etmesinden sonra söz konusu olunca, bedevîler, "En kıymetli soy (nesep), bize aittir.. Şeref, ancak bizimdir" dediler de, Cenâb-ı Hak da, "İman, sözle olmaz. O, ancak katb ile olur, binâenaleyh siz, iman etmediniz.. Çünkü ben, bihakkın haberdarım, sizin gönüllerinizdekini bilirim. Ancak, "inkıyâd ettik, itaat ettik, teslim olduk.." anlamında, deyiniz..." buyurdu.[92]

Nüzul Sebebi

Bu ayetin, Esedoğulları hakkında nazil olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü onlar, kalbleri, iman sayesinde itminana ulaşmamış olduğu halde, bir kıtlık yılında, zekât mallarından yararlanmak için müslüman olduklarını açıklamışlardı. Biz bu tür açıklamaların (sebeb-i nüzulün), ayetin hükmünü nazil olduğu kimselere tahsis etmek için değil de, ayetin nüzulü için bir tarih düşme

---

[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/237-238.
[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/238-239.
[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/239.

gibi olduğunu beyân etmiştik.. Çünkü, (gerçekte olmadığı halde) muttakilerin fiilini İzhâr etmeye çalışan ve muttaki kimseler için söz konusu olan o ikramın kendileri için de söz konusu olmasını isteyen herkes için, bu ittikâ gerçekleşmez. Çünkü takva, kalbin amellerindendir.
Ayetteki "De ki: "Siz iman etmediniz.." cümtesinin tefsiri hususunda şöyle birkaç mesele vardır:93[93]

Bir Mûşkilin İzahı

"Cenâb-ı Hak, "Size selâm veren kimseye, "sen mü'min değilsin" demeyiniz"(Nisa, 94) buyurmuş, burada ise, bunlar da mü'minlere selâm verdikleri halde, "Ey Resulüm de ki:
Siz iman etmediniz..." buyurmuştur.. (Ne dersiniz?)" Biz deriz ki: Nisa 94 ayetinin bu ifâdesi, kalbin amelinin hiç kimse tarafından anlaşılmayacağına ve zandan kaçınmanın farz olduğuna, zahire göre hüküm verileceğine, dolayısıyla, bir iş yapana, "O, müraîdir"; selâm verene, "O, münafıktır' denilemeyeceğine; kalblerdekini bilenin ancak Allah olduğuna bir işarettir, Binâenaleyh Allah, "Falanca mü'min değildir" dediği zaman, bu kesinlik ifâde eder O halde, "Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: Sizler iman etmediniz" şeklindeki beyanı, bize o sözü söylemenize imkân veren bir ifâdedir ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i gayba ve onların kalblerindekini bilmeye muttali kıldığı için de, Hz. Peygamber (s.a.s) için bit mucizedir. Bu sebeple, o şahsın kalbinde olanı bilemediğimiz için, Cenâb-ı Hak bize "Size selâm veren kimseye, "sen mü'min değilsin" demeyiniz.." buyurmuştur.94[94]

ve Edatları

ve olumsuzluk edatlarıdır. Ve da, olumsuzluk edatlarıdırlar. Ama, ile kesinlik bildirirler. Diğer nefy harfleri ise kesinlik ifade etmezler... Binâenaleyh, bunla arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: ve fiile başka harflerin yapmadığı şeyi yaparlar. Çünkü bu iki harf, fittir manasını muzarî olmaktan çıkarıp, maziye dönüştürürler. Nitekim "O dün iman etmedi..." ve "Bugün iman etti..." dediğin halde "Dün iman etmeyecek" diyemezsin.. Binâenaleyh, bu iki harf, fiile, başka harflerin vermediği manayı kazandırınca fiil bu ikisi ile meczum kılınmıştır.
Eğer: "Buna rağmen, niçin bu ikisiyle meczûm kılınmıştır? Bu konuda söylenece nihaî söz şudur: Bir fark bulunmaktadır, ancak bu ikisiyle cezmin vacib olduğunu delili nedir?" denilirse, biz deriz ki: Kesinlik ve katîlik, mazi fiillerde mevcuttur; çünk bir kimse, "(Falanca) kalktı..." dediğinde, onun kalktığına dair tam bir kesini meydana gelir. Ve onun kalkmamış olması caiz olmaz.. Halbuki, muzari fiillere geline (bunlarla ifâde edilen o işin), ya olması beklenilmektedir, yahut da mümkün olmak beraber olması beklenmemektedir. Dolayısıyla, burada bir katîlik ve kesini söz konusu değildir. Binâenaleyh, ve o lafzı, muzari olmaktan çıkarıp ma zamana çevirdiklerinde, bu harfler, mana bakımından bir kesinlik ve katîlik ifâde etrr olurlar. Şu halde bu lafızlara mana bakımından bir uygunluk hakkı verilmiştir ki, da, lafzı meczûm etmeleridir.
Buna göre biz deriz ki; Bunların fiili cezm edişlerinin sebebi, bizim bahsettiğin husustur. Bu husus, emirde de bulunur ve bundan dolayı da meczûm olur. Bu göre sanki, emreden (âmir), emrolunana, onu mutlaka yapacağı, terkedemeyeo hususunda cezmde bulunmuş, kesin bir ifâde kullanmıştır... Binâenaleyh, orada tahakkuk etmesiyle birlikte, lafzın meczûm kılınmasının faydası nedir? şart cümlesinde bir değişmeyi ifâde eder; çünkü edatı fiili muzarîden maziye döndüremediği halde, mazî fiili muzarîye çevirebilir. Nitekim sen, "Eğer sen bana gelirsen, ben de sana gelirim..." "Sen bana ikram edersen, ben de sana ikram ederim.." dersin.. Binâenaleyh, harf olmada, fiillerin başına gelmesinin şart oluşunda ve fiilin manasını değiştirmede gibi olunca, lafzı bir benzerlikten dolayı, cezmeden bir edat olmuştur. Şartın

---

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/239-240.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/240.

cezasına gelince, bu da, bahsettiğimiz manadan dolayı, meczûm kılınmıştır, çünkü şart tahakkuk ettiğinde cezanın tahakkuk etmesi kesin olur. O halde burada, cezanın meczûm oluşu, ya manadan ya da lafzî bir benzerlikten dolayıdır.. İzafetle ve harf-i çerle meczûm oluştaki netice de böyledir..[95][95]

Üçüncü Mesele

"Fakat... itaat ettik" deyiniz" cümlesi, meselâ bizim, "Amenna demeyiniz, ancak eslemnâ deyiniz" şeklindeki takdirimiz gibi, kendisinden sonra gelene ters düşen bir sözün bulunmasını gerektirir. Bu ifâdenin açıkça getirilmeyişinde, bir irşâd ve bir te'dîb söz konusudur. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, onların "amenna" demelerini yasaklamayı uygun görmemiş ve bundan dolayı da, "Amenna demeyiniz..." dememiş ve onları, yalandan kaçınmaya sevkederek, "Sizler iman etmediniz.. Eğer sizler birşeyler diyecekseniz, söylemeniz sebebiyle yalancı durumuna düşmeyeceğiniz umumî birşey söyleyiniz.." buyurmuştur ki, bu da onlara demelerini (öğütlediği), "İtaat ettik (eslemnâ)" ifadesidir. Çünkü, "itaat etme" anlamında İslâm'a girme tahakkukk etmiştir.[96][96]

İman ve İslâm Farklı mı?

Ehl-ı sünnete göre, iman ile İslâm aynı şeydir. Böyle iken ayette anlatılan fark nezreden ileri gelmektedir? Biz diyoruz ki: "Genel" ile "hâs" (özel) arasında fark bulunmaktadır. îman, ancak kalb ile tahakkuk eder. Bazan da lisân ile tahakkuk eder. İslâm, daha geneldir. Ancak, "hâs" suretinde gözüken " 'amm", hâs ile birleşebilir. Ve, ondan başka bir şey olmaz... Bunun misâli şudur: Hayvan (canlı), insandan daha geneldir.. Ve fakat, insan suretinde olan canlılık (hayvaniyyet), insandan ayrı düşünülen birşey değildir. Bu canlının, insan olmaksızın canlı olması düşünülemez. Binâenaleyh, 'amm ile has umumluk bakımından farklı, ama varoluşta aynı şeylerdir. İman ile İslâm da böyle olup, biz bunun ne demek olduğunu, inşaallah Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken orada mü'minlerden kim varsa çıkardık. Fakat orada müslümanlardan bir evden başkasını da bulamadık.." (Zariyât,35.36) ayetlerinin tefsirinde açıklayacağız.[97][97]

Beşinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "İman, henüz sizin kaiblerinize girip yerleşmemiştir" beyanında, "De ki: "Siz iman etmediniz" ifadesinin manası mevcut mudur? Deriz ki: Evet ve bunu şu birkaç yönden izah edebiliriz:
1) Onlar, "inandık" deyip, kendilerine, "Siz iman etmediniz. Fakat "müslüman olduk" deyin" denilince onlar, "Müslüman olunca, iman etmiş de oluruz" dediler de buna karşılık şöyle denildi: "Hayır. Çünkü, iman ancak kalbin işidir. İslâm ise, bazan lisanın işi olabilir. Binâenaleyh iman, kalbin işi olup, sizin kalbinize de bu henüz girmediğine göre, iman etmemiş oldunuz."
2) Onlar, "iman ettik" deyip, kendilerine, "Siz iman etmediniz" denilince, onlar sırf münakaşa yapmak için, "Haber verilene inanıcılar olarak, doğru bir niyetten kaynaklanan bir imanla inandık" dediler. Bunun üzerine, "İman, henüz sizin kaiblerinize girip yerleşmemiştir" denildi. Çünkü, "yapmadı", "yaptı"nın tam zıddıdır.
Şöyle de denebilir: Ayette, müellefe-i kulübün haline bir işaret vardır. Çünkü onlar müslüman olup, imanları da henüz zayıf olunca, Cenâb-ı Hak onlara, "İman etmediniz. Çünkü iman, yakînî inançtır. Böyle bir inanç ise henüz kaiblerinize girmedi. İslâm'ın güzelliklerine muttali olduğunuz için, artık (yavaş yavaş) girecektir. Eğer Allah ve Resûlüllah'a itaat ederseniz, o

---

[95][95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/240-241.
[96][96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/241.
[97][97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/241.

sizin ücretinizi mükemmelleştirir" buyurmuştur. Bunun delili şudur: edatında, gözleme, bekleme manası vardır. İmân ise ya mü'minin fiili, kesbi ve delillere bakması sayesinde olur; yahut da mü'minin kalbine düşen ilham şeklinde olur. Buna göre ayetteki, "De ki: "Siz iman etmediniz" cümlesi, "Siz bu işi yapmadınız" manasına; "iman, henüz sizin kaiblerinize girip yerleşmemiştir" cümlesi de, "Sizin fiiliniz olmaksızın, iman, ilham şeklinde kalbinize girmeyecek. Binâenaleyh şu anda, imanınız yok demektir" manasına gelir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlar bu işi yapınca, tefekkürlerinin noksan ve fikirlerinin gerçek olmasından ötürü, kendisinde bekleme-umma manası bulunmayan edatı ile "îman etmediniz"; iman fiilini yapınca da, imanın kuvvetle zuhurundan ve âdeta kalbi tamamen bürümesinden ötürü, kendisinde bekleme-umma manası bulunan, edatıyla, buyurmuştur.[98][98]

İtaat Ödülsüz Kalmaz

Daha sonra Hak Teâlâ "Eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, O, sizin amellerinizden hiçbirşey eksiltmez" buyurmuştur ki bu, "Sizler, zayıflığınıza uygun, güzel şeyler yaptığınızda, Atlan da size, sânına yakışan mükâfaatı verecektir" demektir. Bu böyledir, çünkü pazarda fiatı bir dirhem olan güzel bir meyveyi bir kimse bir padişaha götürse, padişah da ona bir dirhem veya bir dinar verse, bağışı az diye hatta cimri diye nitelenir. Binâenaleyh bu "O ona noksansız olarak, tam fiatını verdi" manasına gelmez, aksine, "O, sizlerin amelleriniz için umup beklediklerinizi noksansız verir" demektir ki, burada gerçek bir imana teşvik vardır. Çünkü hâlis niyet olmaksızın bir iş yapan, bu işi boşa çıkarmış olur ve bundan ötürü bir mükâfaatı haketmiş olmaz. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "Eğer itaat eder ve tasaddukta bulunursanız, mükâfaatlannız noksanlaştırılmaz. Öyle ise amellerinizi ihlassızlık yüzünden zayî etmeyin" buyurmuştur.

Burada, imana girmede geç kalan kimselere bir tesellî vardır. Çünkü böyle bir kimse, "Başkaları bunda beni geçti. Hz. Peygamber (s.a.s) yalnızken ona iman etti; onu güçsüzken bağrına basıp korudu. Biz ise, ona karşı koymaktan âciz kalınca ve onun kuvveti karşısında mağlub olunca iman ettik. Öyleyse bizim imanlarımızın bir değeri, dolayısıyla bundan ötürü bir mükâfaat da yok" diye düşünür. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Mükâfaatlarınız noksan olarak verilmeyecektir. Umduğunuz size verilecektir. Velhasıl önce iman etmiş olmak, tabii ki onların ücretlerini artırır. Ama Allah, rahmet hazinelerinden başkalarına bolca verirken sizi de memnun ederse, onlara verilenden size ne? Bu durumda haliniz tıpkı, birisine birşey verip, başkasına da "ne istersin?" diyen, "Geniş bir arazi, bol mal" isterim cevabını alan, ona da istediklerini vererek memnun eden, sonra da o evvelkine, hazinelerinden başka ilave şeyler veren bir padişahın durumuna benzer. Şimdi eğer, bu durumdan birisi rahatsız olunca, bu, cimrilik ve hased olur. Böyle şeyler ahirette olmaz. Bunlar ancak dünyada rezil rüsvay kimselerin halidir" demek istemiştir.

Cenâb-ı Hak "Çünkü Allah, gafur ve rahîmdir" yani, "O, sizin geçmiş günahlarınızı bağışlar, yaptığınız şeyler sebebiyle size merhamet eder, acır" buyurmuştur.[99][99]

İmanın Kıstası

"Mü'minler ancak o kimselerdir ki, onlar, Allah'a ve Resulüne iman edip, sonra şüpheye sapmaz. Allah yolunda, mallarıyla ve canlanyla cihad ederler. işte onlar, sâdık olanların tâ kendileridir" (Hucurât, 15)

Ayetin bu ifadesi, "inandık" diyen o bedevileri gerçek imana davet eden bir ifadedir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Eğer iman etmek istiyorsanız, bilin ki gerçek mü'min, Allah'ı ve Peygamberini tasdik edip, sonra da şüpheye düşmeyen kimselerdir, yani gerçek mü'minler, imanın, yakîn (kesin) bir inanç olduğna kesinkes inanmış kimselerdir.." buyurmuştur. Ayetteki

---

[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/241-242.

[99][99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/242-243.

p "sonra" edatı, anlatımda bir sonralığı ifade eder. Buna göre, Allah, "Onlar iman edenlerdir" buyurmuş sonra da, "Birşey daha ilave edeyim, onlar şüpheye de sapmam ıslardır" demiştir. Bu y edatının, fiilde bir "sonralığı" ifade etmiş olduğu da söylenebilir. Buna göre takdir, "Onlar, Allah'a ve Resûlüllah'a iman edip, sonra da Hz. Peygamberin haşır-neşir (Kıyamet) hakkında söylediği şeyler hususunda şüphe etmediler" şeklindedir.
Ayetteki, "Mallarıyla ve canlanyla cihad ederler" cümlesi de bunu destekler ve "Onlar, bu dünya yurdundan sonra bir de âhiret yurdunun olduğuna kesin inanmışlardır ve onun için cihad ederler" demektir, "işte bunlar, imanlarında sâdık olanların ta kendileridir" yoksa sırf lafta iman ettiğini söyleyip, amellerini şirkten arındırmayan o bedeviler değildir.100[100]

Allah'a Gizli Yok

'Ve ki: "Siz dininizi Allah'a mı öğretiyorsunuz. Halbuki Allah, göklerde ne var, yerde ne varsa bilir. Allah herşeyi hakkıyla bilendir" (Hucurât, 16).
Çünkü Allah herşeyi bilir ve O'na hiçbirşey gizli değildir. Bu ifadede, dindarlığın sırf Allah için olması gerektiğine bir işaret vardır. Halbuki sizler, o dininizi Allah için değil de, bizim için ortaya koyuyorsunuz. Binâenaleyh böyle bir dindarlık sizden makbul olmaz.101[101]

Müslümanlıklarını Minnet Edenler

"Onlar islâm'a girişlerini, senin basma kakıyorlar. Onlara de ki: "Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Aksine, sizi imana muvaffak ettiği için, Allah size minnet eder, eğer siz iman iddianızda samimi iseniz"
(Hucurât, 17).
Bu ayet de, onların dindarlıklarının, m üsl limanlıkların Allah rızası için olmadığını beyan etmektedir. Burada şöyle birtakım incelikler var:102[102]

Bu Ayetteki Dört İncelik

Birinci İncelik: "Senin başına kakıyorlar" ifadesinde, onların yaptıklarının çok çirkin olduğuna bir işaret vardır. Çünkü imanın şu iki şerefi vardır:
a) Allah'a nisbetle olan şeref... Ki bu da, Allah'ı şirkten tenzih etmek ve O'nu, azamet bakımından tek bilmektir.
b) Mü'mine nisbetle olan şerefi. Çünkü iman, insanı cehaletten arındırır, onu hak ve doğrulukla süsler. Binâenaleyh bu demektir ki, bedevî Araplar, İslâm olmakla, ne Allah'a nisbetle olan, ne de kendilerine nisbetle olan şerefi gaye edinmemişler; aksine bunu başa kakmışlardır. Eğer onlar, bunda kendileri için de bir şeref olduğunu bilip inansalardı, bunu başa kakmaz, aksine teşekkür ederlerdi.
İkinci İncelik: Allah Teâlâ, "De ki: "Müslümanlığının benim başıma kakmayın.." buyurmuştur. Bu, "Sizde olan müslümanlığı..." demektir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, daha önce, "Fakat, müslüman olduk" deyin" buyurmuş ve iman ettikleri iddiasında doğrulanmayışları gibi, müslüman oldukları iddiasında da kendileri için bir tasdik olmasın diye, "iman etmediniz, fakat müslüman oldunuz" buyurmamıştır.103[103]

İslâm İddiaları Neden Onaylanmadı?

İmdi eğer, "İslâm, inkıyâd etmek-boyun eğmek demek olup, böyle birşey de, her nekadar onlardan gerek itikâd gerek ilim (bilme) bakımından sudur etmemiş ise de, söz ve fiil açısından sudur etmiştir. Bu kadarcık inkiyâd da, onların müslüman oldukları iddiasında doğrulukları için yeterlidir. Öyle ise niçin, onların bu hususta doğrulanmaları caiz olmamıştır?" denilirse, deriz ki: Yalan şu iki şekilde olur:

---

[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/243-244.
[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/244.
[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/244.
[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/244-245.

a) Haber verilen (söylenilen) şeyin hiç söz konusu olmaması,

b) O şeyin aslında, haber verildiği şekilde olmaması... Binâenaleyh bir insan bazan, "Sen bize gelmedin. Seni bize getiren, ihtiyaçlarındır" diyebilir. Allah Teâlâ da, onların "İman ettik" şeklindeki iddialarında, birinci şekil açısından yalan söylediklerini bildirmiştir ki bu, "Siz asla iman etmediniz" demektir. Onların, müslüman oluşlarının doğru olmadığının söylenişi ise, ikinci şekil açısındandır. Çünkü onlar, ihtiyaçlarını gidermek ve zekâtlardan istifade etmek için inkıyâd etmiş, müslüman olmuşlardır.

Üçüncü incelik: Hak Teâlâ, buyurmuştur, ki bu, "Evet, sizin minnet etmeye hakkınız yok. Amma, bununla beraber siz durumu basabaş kurtarıyor da değilsiniz. Yani sizin bize, bizim de size minnetimiz yoktur, durumunda değilsiniz. Aksine size karşı bir minnet sözkonusudur. O da, "Allah'ın size minnetidir" demektir. 8u, hüsn-ü edebi (adabı) öğreten bir ifadedir. Çünkü Hak Teâlâ, "Ben size dosdoğru yolu açıklayıp gösterdiğim için, sizler bana minnet etmeyin. Aksine minnet etme hakkı benimdir" dememiştir. Cenâb-ı Hak, daha bir başka yerde, buna karşılık, "Hiç şüphesiz sen, bir dosdoğru yola hidayet edersin (ey Muhammed)" (Şura, 52) buyurmuştur.

Dördüncü İncelik: Hak Teâlâ, "O, size müslüman oluşunuza karşılık minnet eder" dememiş, aksine, "Sizi imana muvaffak ettiği için, minnet eder" buyurmuştur. Çünkü onların müslüman oluşları, münafıklık şeklinde olduğu için bir sapıklıktır. Dolayısıyla bununla onlara minnet etmedi, bunu onların başına kakmadı.[104][104]

Mü'min Değillerse Minnet Neden?

Eğer, "Hak Teâlâ onların iman etmediklerini beyan ettiğine göre, daha nasıl, onları imana muvaffak kılması sebebiyle onlara minnet edebilir?" denilirse, deriz ki: Buna şu üç şekilde cevap verebiliriz:

1) Allah Teâlâ, "Aksine Allah size imanı nasib' ettiği için, minnet eder" buyurmamış. ama, "Sizi imana muvaffak kıldığı için..." buyurmuştur. Çünkü oevaamberleri, apaçık mucizelerle göndermek bir hidayet ve bir muvaffak kılmadır.

2) Hak Teâlâ, onlara, iddia ettikleri şey açısından minnet etmiş, sanki "inandık" diyorsunuz. Binâenaleyh bu cehennemden kurtulmanıza sebeb olacağı için, sizin hakkınızda bir nimettir" demek istemiş ve "Sizin iddianıza göre sizde bulunan imana, sizi ileten benim" buyurmuştur.

3) En doğru izaha göre, Allah Teâlâ, bunun bir şarta bağlı olduğunu bildirerek, "Eğer siz iman iddianızda samimi iseniz" demiştir.[105][105]

Yapılanların Karşılığı

"Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin gaybtnı bilir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir" (Hucurât, 18).

Ayetin başı, onların sırlarının gizli hallerinin ve kalblerindeki gizli niyetlerinin, Allah'a hiç saklı olmadığına bir işarettir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "O, yaptıklarınızı hakkıyla görendir" buyurmuştur ki, bu ifade de, Hak Teâlâ'nın, onların zahir amellerini gördüğünü bildirmektedir. Bu sûrenin sonu, başı ile uyum içerisinde olarak, sûrenin başında geçen hususu yeniden takrir etmektedir. O husus da, "Allah ve Resulünün huzurunda öne geçmeyin. Allâh'dan korkun"(Hucurât, i) hususudur. Çünkü O'na hiçbirşey saklı ve gizli değildir. Binâenaleyh gizli yerlerde de onu saymamazlık etmeyiniz. Ona hiçbir aşikâr şey saklı kalmaz. Öyle ise aşikâr

---

[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/245.

[105][105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/245-246.

İşlerinizde de O'nda kendinizi emin hissetmeyiniz.

Hamd, bir Allah'a; salat-u selâm, kendinden sonra peygamber gelmeyecek o Zât'a olsun. (Amin).[106][106]

---

[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/246.

KAF SURESİ

Bu sûre, kırkbeş ayet olup, Mekkidir.[1][1]

“Kâf, o çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim" (Kaf, 1).
Ayetin tefsirine geçmeden önce, sûre ile ilgili olan hususları ele alıyor ve bunların şunlar olduğunu söylüyoruz:
1) Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki, "îşte bu çıkış günüdür.."(Kaf, 42), "işte çıkış da böyledir.. "(Kaf, 11) ve "İşte bu, bize göre kolay olan bir haşirdir.. "(Kaf, 44) ayetlerinden dolayı, bu sûre bayram namazında okunur. Çünkü bayram, zinet ve süslenme günüdür; dolayısıyla insanın, hesap meydanına çıkacağını; o günde, böbürlenip taşkınlık yapamayacağını, fısk ve fücurun işlenemeyeceğini bilmesi gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s), sûrenin sonunda, "Onun için benim tehdidimden korkacaklara Kur'ân ile öğüt ver.."(Kaf, 45) ayetiyle hatırlatma ve Öğüt verme ile emrolununca, insanlara, o günde kendi hallerine münasib olan şeyi de, "Kâf, o çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki.." beyanıyla hatırlatmıştır.[2][2]

Sûreler Arası Münasebet

2) Hem bu sûre, hem de Sâd Sûresi, kendilerine Hurûf-ı Mukattaa ile başlanılması; Kur'ân'a yeminle başlanılması; edatının ve teaccübün bulunması hususunda müştereklik arzettikleri gibi, başka bir hususta da müştereklik arzetm işi erdir ki, o da, her iki sûrenin hem başının, hem de sonunun, (sûrelerin kendi arasında) bir uyum teşkil etmesidir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, Sâd Sûresi'nin başında "O zikr (ve şeref) sahibi Kur'ân'a yemin olsun.,"(Sad, 1) buyurmuş,sonunda, "O ancak âlemler için bir öğüttür" buyurmuştur.
Cenâb-ı Hak, Kâf Sûresi'nin başında da, "O çok şerefli Kur'ân'a yemin ederim "buyurmuş, sonunda da, "Onun için, benim tehdidimden korkacaklara Kur'ân ile öğüt ver.." buyurmuştur. Böylece, bu sûreleri, önceki sûreleri bitirdiği şey ile bitirmiştir.
3) Cenâb-ı Hak Sâd Sûresi'nde, (müşriklerden naklen), "Ne o! Tanrıları bir tek tanrı mı yapmış?.."(Sâd, 5) ve "Yürüyün, mabudlarmıza (ibâdette) sebat edin.." (Sâd, 6) ifadeleriyle, akâid meselelerinin temel maddesi olan Tevhîd esasını anlatıp onu yerleştirmeye itinâ göstermiştir. Bu sûrede de, "Öldüğümüz, bir toprak olduğumuz vakit mi!?.. Bu, uzak bir dönüştür"(Kât, 3) ifadesiyle, akâid esaslarının, en son temel maddesini anlatmaya itinâ göstermiştir ki, bu da haşr meselesidir. Sâd Sûresi'nin başı, "mebde" maddesini anlatma sadedinde olunca, Cenâb-ı Hak bu sûrenin sonunda, "Rabbin o zaman meleklere demişti ki: "Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım.. "(Sad, 7) buyurmuş ve bu meseleyi, vahdâniyyetin delili olduğu için, Hz. Âdem (a.s)'in yaratılışının başlangıcını anlatma ile sona erdirmiştir. Kâf Sûresi'nin baş tarafları, haşr meselesinin izahı sadedinde olunca, Cenâb-ı Hak bu sûrenin sonunda da, "O gün hepsi süratle çıkmak üzere arz kendilerinden ayrılır. İşte bu, bize göre kolay olan bir haşirdir.." (Kâf, 44) buyurmuştur. Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır.[3][3]

Hurûf-ı Mukatta'a

(kâf)’ın âlemi kuşatan bir dağın adı olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun manasının, "hikmet" olduğu da ileri sürülmüştür ki, "hikmet" de bizim, "iş olup bitti..." şeklinde
açıklamamızdır. Sâd 'ın da, "Allah doğrudur.." manasına geldiği ileri sürülmüştür. Biz, bu harflerin, dinleyen kimse, duyduğu o şeyleri iyice dinleyebilmesi, ona yönelebilmesi ve o güzel sözlerden, üstün manalardan hiçbir şey kaçırmaması için, Kur'ân'dan, yani onu

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/247.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/249.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/249-250.

okumadan önce getirilmiş olan dikkat çekici şeyler olduğunu açıklamıştık..

Ve yine biz, şunu da söylemiştik: İbadetlerden kalb ile, lisân ile ve uzuvlarla yapılanlar bulunmaktadır. Uzuvlarla (bedenen) yapılan ibâdetlerden, mana ve hikmetleri akıl ile bilinenler olduğu gibi, meselâ Hac'da yapılan ameller cümlesinden olan şeytan taşlama, Merve ile Safa arasında sa'yetmek, vs. gibi, manası akıl ile kavramlamıyanlar da bulunmaktadır. Kalben yapılan ibadetler içinde de tevhîd, haşrin mümkün oluşu, Allah'ın sıfatlan ve peygamberlerin doğruluklarını bilmek gibi, delil ile aklen anlaşılanlar olduğu gibi, bunların içinde, mana ve maksatları akıl ile anlaşılmaktan uzak olan ibâdetler de vardır. Bunlar, nakli deliller olmasaydı, meselâ, uzatılmış, kıldan ince kılıçtan keskin sırat köprüsü ve kendisiyle kulların amellerinin tartıldığı mizan gibi aklen tasdik edilmesi ve kesinliğinin ortaya konulması mümkün olmayan hususlardır.

Aynen, lisân ile yapılan, zikir ibâdetlerinin de bunun gibi olması gerekir.. Dolayısıyla, bunlardan mana ve hikmetleri akıl ile anlaşılanlar vardır. Ki bu, pek azı müstesna, Kur'ân'ın tamamı., gibi. Yine bu ibâdetlerden, Hurûf-ı mukattaa gibi, manası ve maksadı anlaşılamayan, akıl ile bilinemeyen hususlar bulunur. Zira, bunları telaffuz etmek, sırf emre inkiyâddan dolayıdır. Yoksa, kelâmdaki nakil güzelliğinden ve bizim, meselâ, "Rabbimiz, bizi bağışla ve bize merhamet et!." sözümüzde olduğu gibi, bir maksada yönelme bakımından değildir. Tam aksine bunları söylemek, sadece bir teabbudîlikten (sırf, kutluğumuzu izhar etmekten) dolayıdır.. Bu hususu, şu değişik zan da teyit eder: Bu harfler kasem vasıtası olan unsurlardır... Çünkü Allah Teâlâ. incir ile zeytin ile yemin edince, bu, bu şeyler için bir tazim ve onları yüceltme olmuş olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, marifetullahın delili ve tarifinde vasıtası olan, kıymetli sözün temelini oluşturan harfler ile yemin edince, bunun bir şereflendirme ve tazim olmast, haydi haydi söylenebilir. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Yaptığımız bu izah açısından, burada şöyle birkaç bahis söz konusu edilebilir:4[4]

Allah'ın Kasemi

Birinci Bahis: Allah, ve "Asra,.., Necme yemin olsun ki..." idelerinde olduğu gibi, tek bir nesne ite yemin ettiği gibi, ve ifadelerinde okluğu gibi, tek bir harf ile de yemin etmiştir. Bu yemin işi, (Duhâ, 1) (Tarık, 1) ayetlerinde olduğu üzere iki şeye yapıldığı gibi ifadelerinde olduğu üzere iki harf ile de yapılmıştır. Yine ve ifadelerinde olduğu üzere üç nesneye yapıldığı gibi, fadelerinde olduğu üzere üç harf ile de yapılmıştır.Yine
ayetlerinde olduğu üzere dört şey ile yemin etmiş olduğu gibi, ve ifadelerinde olduğu üzere, dört harfle de yapılmıştır. (Tur, 5) (Murselat, 5) ve (Fecr, 4) ayetlerinde olduğu üzere, beş şeye yemin edildiği gibi (Meryem. 1) ve (Meryem, 1) ayetlerinde olduğu üzere, beş harf ile de yemin edilmiştir. Tek bir sûre, yani (Şems,1)ifadesi hariç, beş şeyden fazlaya yemin edilmediği gibi, beş harften fazlası ile de yemin edilmemiştir. Çünkü bu, kelimede, bir ağırlık meydana getirir.. Mana maksadıyla terkib edildiğinde bir ağırlık söz konusu olunca, bir manayt bilmeyi ihata etmeksizin, ya da bir mana güdülmeksizin terkib olunduğunda, meydana gelecek olan ağırlık daha şiddetli olur.5[5]

İkinci Mesele

Bilinen şeylere yemin edildiğinde Cenâb-ı Hak, kasem harfini yani vâv'ı getirerek, meselâ buyurmuş, ama harfe yemin ettiğinde kasem harfi olan vâv'ı getirmemiş ve meselâ dememiştir... Çünkü yemin, harfin bizzat kendisine edilince, harf kendisine yemin edilen şey olmuş olur. O halde Cenâb-ı Hak, harfler arasını dengelemek için, yemin harfi olan vâv'ı, yeminin aleti ve vasıtası olduğu

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/250-251.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/251.

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, "Tîn-incir"; "Tûr-Turdağı.." gibi şeylere yemin etmiş, bunları meydana getiren asıllara, yani unsurlara, atomlara, suya, toprağa yemin etmemiştir. Yine Cenâb-ı Hak, terkibsiz olarak sadece harfler ile yemin etmiştir. Çünkü eşya, O'nun kalındadır. O, onları en güzel halleri üzere terkib eder. Harfler, bir manadan dolayı bir araya getirilmiş, terkib olunmuşsa, bizim şeklindeki sözlerimizde olduğu gibi, yemin o kelimenin lafzına değil, manasına yapılmış olur. Eğer bir araya getirmek işi bir manadan dolayı değilse, mürekkeb değil de, müfred olma daha değerli olur. Dolayısıyla da Allah, müfred harfler ile yemin etmiştir,

Dördüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, yirmisekiz sûrenin başında, harflere ve sayılara, harflerin sayısı kadar olan şeylere de, hariç, ondört sürede yemin etmiştir... Çünkü şeylere yemin etmek, harflere yeminden başka olup, hem sûrelerin başında, hem de (Müddessir, 32-33) (İnşikak, 17) (Tekvir, 17) ayetlerinde olduğu gibi, sûrelerin arasında yapılmıştır. Ama, harflere yemin ise, sûrelerin başı hariç, arasında vâki olmamıştır; bu, zaten güzel de olmazdı.. Çünkü, manalı, tanzim olunmuş bir sözün arasında, manası anlaşılamayan şeyleri getirmek duzgun olan manayı bozar.. Eşyâyâ yemin etmek için iki yer; harflerle yemin etmek ıçm tek yer (sadece baş taraf) ayrılınca, sûrelerin başındaki eşyaya yemin etme işi sûrelerin başında harflere yapılan yeminin yarısı kadar kılınmıştır.

Beşinci Bahis: Harfler ile yemin etmek, Kur-ân'ın her iki yarısında, hatta her yedide birinde vaM olmuştur. Halbuki, belirli şeyler ile yemin etme işi, sadece son yarıda, hatta hariç, son her yedide birde bulunmuştur. Bu böyledir, zira biz, harfler ile yemin edildiği yerde, istisnaî durumlar hariç, Kur'ân'dan veya Kitâb'tan veya tenzîlden bahsedilmiştir de, meselâ (Yasin, ı-2), (Mü'min. 1-2) ve (Bakara, 1-2) buyurulmuştur. Kur'ân'ın tamamı, harflerle edâ edilen bir mu'cize olunca, bu durum, genel olarak, Kur'ân'ın hemen hemen her
ilgili olarak, Ankebût Sûresi'nde bir nebze izahatta bulunmuştuk. Şimdi biz burada, Kât Sûresi'ne mahsus olan bazı şeyleri ele alalım.6[6]

Kâf'ın Mahiyeti

Kâfin, yeri kuşatan ve semânın uçlarının kendisine varıp dayandığı bir dağın adı olduğu ileri sürülmüştür, ama bu şu bakımlardan zayıftır:

1) Yaygın olan kıraat, Kât üzerinde vakıf yapma şeklindedir. Şayet, kaf, bir dağın adı olsaydı, geçiş halinde vakıf yapmak caiz olmazdı. Çünkü, bunun böyle olduğunu (onun bir dağın adı olduğunu) söyleyen herkes, Allah'ın buna yemin ettiğini söylemiştir.

2) Şayet bu, bir dağın adı olsaydı, ifadesinde olduğu gibi, kasem harfi ile birlikte getirilirdi. Bu böyledir, zira kasem harfi, kendisi ile yemin edilen şeyin, yemin edilmeye değer olduğu yerde hazfedilir. Meselâ bu bizim, "Allah'a yemin ederim ki, bunu mutlaka yapacağım" ifadesinde böyledir. Bu kelimenin (Allah) lafzının, kendisine yemin edilmeye lâyık ve müstehak olması, ayrıca, kendisine yemin harfiyle işarette bulunulmaktan müstağnîdir. Ama, denilmesi güzel olmaz.

3) Eğer Kaf, bir dağın adı olsaydı, tıpkı (Gâşiye, 12) ve ifâdelerindeki, ve ifadelerinin elifle yazılması gibi, bu da elifle şeklinde yazılmalıydı. Halbuki, bütün mushaflarda, sadece harfi yazılmıştır.

4) Görünen odur ki, buradaki durum, tıpkı ifâdelerindeki gibidir. Halbuki bunlar harftirler, isim değil.. Durumun da böyle olması gerekir.

İmdi, eğer: "Bunun (bir dağın adı olduğu), İbn Abbas'tan nakledilmiştir.." denilirse, biz deriz ki: Ondan nakledilen, kelimesinin, dağın adı olduğudur. Ama, "Burada, bu harf ite bu kastedilmiştir" demeye gelince, ondan böyle bir şey naktedilmemiştir. Bunun manasının, "iş olup bitti" manasının da, "Allah doğru oldu, doğru söyledi" şeklinde olduğu ileri sürülmüştür. Keza "izlemek, peşine düşmek, araştırmak" kökünden gelen bir ism-i fail olduğu ileri sürüldüğü gibi 'ın da, 'den, bunun da, "muarazada bulunmak" anlamında olan kökünden

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/251-252.

olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, (ayetin manası), "Bu, keşfetmek amacıyla, bütün eşyayı terkîb eden, izleyenedir" şeklinde olur ki, bu durumda bunun manası, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "kitap" ile Kur'ân'ın kastedildiğini söylememiz halinde, "Yaş-kuru hiçbir şey yoktur ki, o apaçık kitapta bulunmuş olmasın.." (En'âm,59) ayetinin ifade ettiği mananın aynısı olmuş olur. "Kaf" hakkında söylenenler bundan ibarettir.7[7]

Kaf Hakkında Kıraatler

Ama bunun ne şekilde okunacağı meselesine gelince, kıraatlar çoktur. Şimdi buna göre biz diyoruz ki:

Eğer biz,,yukarda da beyan ettiğimiz üzere, mebnî olduğunu söylersek, bunun kıraatteki hakkı, vakıftır. Çünkü, artık kendisinin bir âmili yok demektir. Dolayısıyla da, ses taklîdî olarak mebnî olan kelimelere benzer... İki sakin harfin bir araya gelmesinden kaçınmak için, kesre caizdir. Hafifliği tercih etmek için de, fetha ile harekelenebilir.

Şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın (Beyyine, 1) (En'âm. 52) ayetlerinde olduğu gibi, biri kelimenin sonunda, diğeri de, diğer kelimenin başında olmak üzere, iki sakin yanyana geldiğinde, fetha ile harekelemek caiz olmadığı halde, burada nasıl olur da fetha tercih edilebilir?" denilirse, biz deriz ki Çünkü söz konusu olan ayetlerde, harekelemek vâcib olmuştur. Bu harekenin fiilde illâ da kesre olması hali ise, irâb harekesine benzemesinden dolayıdır. Çünkü fiil üzerine hem ref' hem de nasb hali vaki olan bir mahaldir. Halbuki fiilde cer görülmez Dolayısıyla bir cer olmadığı herkes tarafından anlaşılan kesre tercih edilmiştir. Çünki fiilde cer harekesi caiz değildir. Şayet fetha ile harekelenecek olsaydı, bu durumda da nasb ile karışacaktı.. İsimlerin sonlarında ise, böyle bir karışıklık yoktur. Çünkü isimler, kendisine üs harekenin de gelebildiği mahallerdir. Binâenaleyh, sakınma mümkün değildir. Bu sebeple harekelerin en hafifini tercih etmişlerdir.

Eğer biz bu 'ın, kendisiyle kasem edilen bir harf olduğunu söylersek, onun hakki mecrûr olmaktır. Bunun

fiili ile mansub olan bir mef'ûl olması da mümkündür. Buna göre fiilden sonra gelmesi gereken bâ harf-i cetr'i sanki bulunmamıştır.

Eğer biz bunun, sûrenin adı olduğunu ve kendisine yemin edildiğini söylersek, bu durumda bunun hakkı, fethadır. Çünkü bu, artık gayr-i munsarıf kelime olmuştur. Kendilerine yemin edildiği halde, meselâ "İbrahim'e yemin olsun" ve Ahmed'e yemin olsun" denildiği gibi, onun cerri, fetha ile olmuş olur.

Yok eğer, "Buna yemin edilmemiştir" der de bunun, sûrenin adı olduğunu söylersek, o zaman ise hakkı, mahzûf mübtedanın haberi ve takdiri de, "Bu, Kaf (Sûresi)dir" şeklinde olduğu için, merfu olmaktır.

Yok, biz bunun yi' kökünden olduğunu söylersek, tıpkı bizim, "Bu, davetçidir; bu, çobandır" şeklindeki sözümüzde olduğu gibi, hakkı tenvîndir.

Yok eğer, biz bunun, bir dağın adı olduğunu ve kendi ile yemin edildiğini söylersek, o zaman da, bunun hakkı hem cer, hem de tenvindir.8[8]

Sıfatın Mahiyeti

Şimdi biz, tefsire dönüyor ve şöyle diyoruz: Sıfat bazen, temyiz (ayırmak) için getirilir ki, ekseriyetle olan budur. Bu, meselâ bizim, "hadis (yani: mahlûk) olar 'dan ayrılsın diye, "Kadîm kelâm, Kur'ân"; cimriden ve kınanmış olandan ayrılsın diye, "Kerim adam..." dememiz gibidir. Bazan da bu sıfat, medh için getirilir. Bu bizim, "Kerim Allah,.." dememiz gibidir. Çünkü, varlık aleminde bir başka ilâh yoktur ki, biz Allah'ı ondan bu kerim vasfıyla ayıralım... Burada şu iki izah yapılabilir: Görünen odur ki, bu sırf medh için getirilmiştir. Temyiz,

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/252-253.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/253-254.

ayırdetme meselesine gelince, bu, bizim Kur'ân'ı okunan şeyin adı kabul etmemiz halinde söz konusudur. Kur'ân'm okunan şey anlamına geldiğinin delili, "Bir Kur'ân ki, eğer onunla dağlar yürütüîseydi..."(Rauat) ayetidir.9[9]

el-Mecîd Kelimesi

el-Mecîd kelimesi, azîm, büyük demektir. "el-Mecîd"in, keremi bol olan anlamına geldiği de söylenmiştir. Her iki duruma göre de Kur'ân, Mecîd'dir. "Mecîd"in, azîm anlamına geldiğini söylememizе göre bu, Kur'ân'ın faydasının çok muazzam olmasından dolayıdır. Bir de Kur'ân, Azîm olan Allah'ın bir öğüdüdür. Büyüğün öğüdü de büyüktür. Bir de, hiç kimse Kur'ân gibisini getirmeye muktedir olamamıştır. O halde Kur'ân büyüklük, ululuk delilidir, emaresidir. Nitekim Arapça'da, mağlub olmadığı zaman, denilir. Bunun böyle olduğunun delili de, Cenâb-t Hakk'ın, "Andolsun ki biz sana, tekrarlanan yedi (ayet-i kerimejyi ve şu büyük Kur'ân'ı verdik"(Hicr,67) ayetidir. Bu, "Senin nübüvvetine delâlet eden bir mu'cîze olsun diye, bu Kur'ân, hiç kimsenin mislini ve dengini getiremeyeceği bir kelâmdır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Daha doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ân'dır ki mahfuz bir levhadadır"(Bûruc, 21-22) ayeti de bunun delilidir. Ki bu, "O Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın muttali kılması durumu hariç, herhangi bir kimsenin muttali olmasından korunmuştur. Dolayısıyla, tebdil olunamaz, değiştirilemez; ne önünden ne de arkasından ona batıl yaklaşamaz.." demektir. O halde Kur'ân, kendisine güç yetirilemeyen demektir. Binâenaleyh o, büyüktür.
el-Mecîd'in, keremi bol, çok anlamına alınması durumunda yapılacak olan izahat da şöyledir: Kur'ân, maksadını onda bulmak isteyen herkesin amacına ulaştığı, umduğu bir biçimde kerimdir. Kur'ân, onun önünde duran, ona yapışan herkesi, başka şeylerden müstağni kılandır. Muhtaç olana umduğunu vermek ise, iyiliğini, keremin ve cömertliğin zirvesidir. Mecîd'in, keremi bol anlamına gelişinin delili, bu kelimenin, meselâ sözümüzde, Hamîd ile beraber zikredilmiş olmasıdır. Çünkü "Hamîd" kendisine teşekkür edilen zâttır. Şükür ise, in'âm etme mukabilinde yapılır. O halde in'âm eden, kerîm olan kimsedir. Binâenaleyh Mecîd, keremde zirveye ulaşmış kerîmdir.. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır.10[10]

Kasem Konusu

Birinci Bahis: Kur'ân, kendisiyle kasem edilendir. Öyleyse, "muksemun aleyh" yani hakkında yemin edilen (konu) nedir? Biz deriz ki: Bu hususta birtakım izahlar vardır ki, onları şöyle derleyip toparlamak mümkündür: Kendisine yemin edilen şey, ya hale, ya da söze dair bir karine (karîne-i haliyye, karîne-i makâliyye) ile anlaşılır. Bunun, söze dair karine olması halinde, bu, ya kendisiyle kasem edilenden (muksem bih) önce olur, yahut da sonra olur. Şimdi biz muksemun aleyh'in öne geçmiş olan sözlü bir karineden anlaşıldığını söylersek, burada harfinden önce gelmiş olan bir lafız yoktur. Dolayısıyla kelamın takdiri, şeklinde; yahut da şeklinde olur ki, bu tıpkı bir kimsenin "Yemin olsun ki, bu Hâtem'dir..." demesi gibi olur ki, yani, "Bu, cömertliğiyle meşhur Hatem'dir" demektir. Yine bir kimsenin, "Allah'a yemin olsun ki, ay'ı (hilâli) gördüm" demesi gibidir. (Yani, Ramazanın başlangıç hilâlini...) Eğer biz bunun, sonra gelen sözlü bir karineden anlaşıldığını söylersek, biz deriz ki, bu şu iki şeydir:
a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in uyarıcı olması...
b) öldükten sonra dirilme olgusu.. Buna göre ifadenin takdiri, "Mecîd olan Kur'ân'a yemin ederim ki, sen o inzârcısın"; yahut da, "Mecîd olan Kur'ân'a yemin ederim ki, ölümden sonra dirilme ve dönüş mutlaka olacaktır" şeklinde olur. Çünkü bu iki hususa, açıkça yemin edilmiştir. Birincisine yemin edilmiş olmasının delili; Cenâb-ı Hakk'ın "Hakîm olan Kur'ân'a yemin olsun ki, ataları inzâr olunmamış bir kavmi uyarmak için (gönderilmiş) peygamberlerden bir peygambersin.. "(Yasin, 1-6) ayetleridir. İkincisine yemin edilişinin delili

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/254.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/254-255.

de, "Andolsun Tura, neşredilmiş kâğıt içinde yazılı kitaba,.. Ki Rabbinin azabı hiç şüphesiz vaki olacaktır..."(Tur, 1-7) ayetleridir. Bu izah, ıİ 'in, bir dağın adı olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre çok net bir izahtır. Çünkü burada yemin, dağa ve Kur'ân'a yapılmıştır. Orada da yemin, Tûr'a ve Kitâb-ı Mestûr'a yapılmıştır ki, bu da dağ ve Kur'ân demektir.

İmdi eğer, "Sence, bu iki izahtan hangisi daha açıktır?" denilecek olursa, ben derim ki, birincisi... Çünkü, uyarıcı (münzir) olma, ölümden sonra dönüşten daha yakındır. Bir de, harflerden (hurûf-ı mukattarlardan) sonra Kur'ân'in geldiğini, muksemun aleyh'in ise, Peygamber (s.a.s)'in resûllük vasfının olduğunu bitmekteyiz. Ama, hurûf-ı mukattaalardan sonra, ölümden sonra dirilip dönüşün zikredildiğini görmemekteyiz. Bu husus, pekçok sûrede nazar-ı dikkate alınmıştır. Meselâ, "EIîf-Lâm-Mîtn. Bu kitabın indirilmesi, ki onda hiçbir şüphe yoktur, alemlerin Rabbindendir. Yoksa "o, bunu kendiliğinden mi uydurdu" diyorlar? Hayır, o Rabbinden (gelen bir) haktır... Senden evvel kendilerine inzâr edici hiçbir (peygamber) gelmemiş olan bir kavme, korkunç akıbetlerini haber vermen için (indirdik.,)" (Secde, 1-3) ayetleri, bu kabil ifâdelerden birisidir.

Bir de Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah'ın elçisi olduğuna delâlet eden bir mü'cizedir.. Binâenaleyh, Kur'ân ile bu hususa (risalete) yemin etmek, ilgili delile, kasem yoluyla bir işaret etmek olmuş olur. Yoksa, kasemin bizzat kendisi, haşrin delili değildir... Tam aksine, kasemde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sıdkının bilinmesinden sonra haşrin kesin olduğunu ifâde eden emareler vardır. Biz bu hususun, hale dair bir karine ile anlaşıldığını söylersek, bu, Hz. Muhammed "(s.a.s)'in hak üzere ve sözünün doğru olmasıdır. Çünkü, kâfirler bunu inkâr ediyorlardı. Tercihe şayan olar ise, bizim ifâde ettiğimiz husustur.

İkinci Bahis: Ayetteki, (Kat, 2) ifadesi, burada, kendisinden vazgeçilen (idrâb) bir hususun bulunduğunu gösterir.. Öyleyse vazgeçilen bu kavram nedir? Biz deriz ki: Vahidinin söylediğine ve Zemahşeri'nin de onayladığına göre, bu, biF kimsenin "Mesele nedir?" deyip de, "Meselenin daha da açıklanmasın vazıh hale getirilmesini istiyorum.." demesi gibidir. Biz diyoruz ki: Bizim tercih ettiğimiz görüşe göre bu ifâdenin takdiri, Allah en iyisini bilir ya, "Kâf, Mecîd olar Kur'ân'a yemin ederim ki, sen bir uyarıcısın.." şeklindedir. Buna göre, adeta Cenâb-Hak bundan sonra, "Onlar, bu hususta şüpheye düştüler. Ben bundan vazgeçiyor ve "Bilakis o kâfirler; kendilerine içlerinden inzâr edici geldi diye, hayrete düştüler.."(Kaf, 3) diyorum..." buyurmuştur.11[11]

Resulden Ötürü Şaşkınlık

"Bilakis o kâfirler, kendilerine içlerinden uyaran bir elçi geldi diye, hayrete düştüler de, "Bu, şaşılacak bir şey!" dediler" (Kâf. 2).

Yani onlar, bu işin gerçekliği hususunda şüphe ettiklerini, kendisini terkedeceklerini söylemekle yetinmediler. Buna mukabil, bunun aksine kesin gözüyle baktılar da, bu işi, şaşılacak şeyler kabilinden olarak takdim ettiler..

Soru: Böylesine büyük çapta bir vecizliğin hikmeti ne olabilir ki, hem kasem, hem de idrab konusu hazfedilip, ancak uzun bir tefekkürle anlaşılabilecek, hatta sadece düşünme ile de değil, ancak pek ender bir muvaffakiyet ile anlaşılabilecek tarzda ima edilmiştir?

Cevap: Muksemun aleyh hazfedilmiştir, zira bazı yerlerde terketmekten (getirmemekten) dolayı açıkça anlaşılan mana, zikretmek, yani o şeyi getirmek durumunda anlaşılamaz.. Bu böyledir, zira, bir kimse büyük bir padişahı bir mecliste anıp onu medh ü sena ettiğinde, o onu ululamış olur. Fakat birisi ona, "o burada zikredilmez, anılmaz.." dediği zaman, bunun sözü, hükümdarın büyüklüğüne öbür arkadaşının yaptığı medihten daha fazla delâlet eder. Binâenaleyh, Allah Teâlâ adeta, "Senin peygamber oluşunun beyânı onun zikredilmesinden daha açık ve vazıhtır" demek istemiştir. İdrab konusunun, yani vazgeçilenin (el-Mudrebu an.h) zikredilmemesine gelince, kendisinden vazgeçilen şey zikredilip de, ondan, başka bir şey idrâb edildiğinde, bu iki şey arasında ileri derecede bir farklılık bulunmadığında güzel

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/255-256.

olur.. Ama, aradaki farklılık ileri derecede olduğunda, bu iki şeyin "idrâb" ifadesiyle zikredilmesi güzel olmaz.[12][12]

İdrab Hakkında

Bunu şöyle bir misalle açıklayalım: "Vezir, falancayı tazim etti, ululadı.. Hatta "Hükümdar bile" denildiğinde güzel olur, ama, "Kapıcı, falancayı ululadı; hatta "Hükümdar dahi ululadı.." denildiğinde ise, güzel olmaz. Çünkü bu ikisi arasında, (makam bakımından) hayli fark vardır.. "İdrâb" ise, derece derece yapılır. O halde konuşan kimse, kendisinden vazgeçilen şeyi (mudrebu anhu) açıkça getirmeyip sadece idrâb harfini getirdiğinde, bundan şu iki şey anlaşılır:

a) O, bundan önce geçmiş olan başka bir şeye işaret etmiştir.

b) Sözün sahibi, bu işi, olan ve fakat anlatılamayan harika iş kabilinden göstermek istemiştir.

İşte burada da böyledir, çünkü burhan (aklî delil) bulunduğu halde şüpheye düşmek imkânsız bir şeydir. Fakat bunun aksine kesin gözüyle bakmak ise, alabildiğine akıldan uzak bir şey olmuş olur.[13][13]

Fiil İle Beraber Edatı

Üçüncü Bahis: Fiil ile gelen edatı, masdar mesabesindedir. Nitekim sen, "Kalkmam emrolundu.." diyebildtğin gibi, de diyebilirsin. Yine sen, "Bunun ona cevabı, ancak şöyle demesi oldu..." diyebildiğin gibi, de diyebilirsin.

Soru: Durum böyle olduğuna göre, daha niye, ayette masdar şekliyle gelmemiştir? Çünkü, ilsâk için olan bâ harf-i cerri olmaksızın, denilmesi caiz olduğu halde, denilmesi caiz değildir, tam aksine burada mutlaka bâ'ntn getirilmesi gerekir. İşte bundan dolayı onlar, uyarıcının gelişinden hayrete düşmüşlerdir, (Ne dersiniz?)

Cevap: Biz deriz ki: ifâdesi, her ne kadar mana bakımından masdarın yerini tutabiliyor ise de, ancak bu İfâde, şekil bakımından bir fiil ve harften meydana gelmiştir. Ta'dtye için olan harflerin tamamı ise, cer eden harflerdir. Harf-i çerler ise, fiilin başına gelmezler. Binâenaleyh, vâcib olan, fiilin başına gelmeyişleridir. En azından gelmemesi caizdir. Binâenaleyh, denilmesi caiz olduğu halde, harf-i cerrin kendisine gelmesine bir mani olmadığı için, denilmesi caiz olmaz..

Ayetteki, ifâdesi, onların taaccüblerini iyi anlatmak için getirilmiş olabileceği gibi, onların teaccüblerini boşa çıkarmak için de getirilmiş olabilir.

Bunu iyice anlatmak için getirilmiş olmasına gelince, bu şundandır: Onlar, "içinizden birisine mi uyacağız?!" (Kamer, 24) ve "Siz ancak, bizler gibi bir beşersiniz.." (Yasin, 15) demişlerdir ki, bu şu demektir: "Biz gerçekten ve ayrılmaz vasıflar açısından, müşterek olmanıza rağmen, bu yüce makam nasıl size tahsis edilebilir?"

Bunun, onların teaccüblerini iptal için gelmiş olmasına gelince, bu şöyledir; Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan biri olup, onların arasında gezip dolaşan biri olarak görülüp, kendisinde, hem onların hem de onlardan sonra gelenlerin, getirmekten aciz olduğu şey (Kur'ân) zuhur edince, onlar şöyle demek mecburiyetinde kalmışlardır: "Bu, ne onun (peygamberin) ne de bizim cinsimizden olan hiçkimse katından değildir. O halde bu, Allah katındandır.." Onlara, kendi cinslerinden olmayan birisinin gelip de, onların aciz kalacakları şeyi getirmesi böyle değildi.

Çünkü onlar bu durumda şöyle diyeceklerdi: Biz, bunu yapamayız!.. Çünkü, her nev'in bir özelliği vardır. Meselâ, deve kuşunun özelliği ateşi yutmaktır. Kuşların özelliği ise, havada uçmaktır. İnsanoğlu ise, buna güç yetiremez. Buna göre şayet, "Bunun, iptal anlamını ifade için getirilmiş olması mümkündür. Çünkü onların sözleri batıl idi. Ancak, batılın takriri ise nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bir sözün batıl olduğunu ortaya koyan kimseye, onu, olabilecek en ileri derecede anlatması ve bu hususta, onun aleyhine delil olabilecek her şeyi zikretmesi, sonra onu iptal etmesi gerekir.

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/256-257.

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/257.

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onun sizden olması sebebiyle şaştınız" buyurmuştur ki, işte bu, gerçekte bu, o şaşmanın sebebidir.[14]

Kur'ân'ın Her Yerinde Beşîr Nezîr'den Önce Zikrediliyor, Neden?

Suâl: "Peygamber (s.a.s), beşîr ve nezirdir. Allah Teâlâ ise, hemen hemen Kur'ân'ın her yerinde, peygamberin beşîr olduğunu, nezîr oluşundan önce getirmiştir O halde, daha niye Cenâb-ı Hak, "Kendilerinden, bir müjdeci geldi diye şaştılar.," dememişlerdir" denilirse, biz deriz ki: Bu müjdenin yeri olmadığı için, onlar hakkında, sadece uyarıcı ve münzir olmuş, başka şey olmamıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kâfirler, "Bu şaşılacak bir şey!" dediler.." buyurmuştur.

Zemahşerî şöyle demiştir: "Bu, başka bir şeyden dolayı duyulan diğer bir teaccübtür. Bu başka şey de, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine, "Öldüğünüz ve toprak oluğunuz vakit mi?.. Bu, akıldan uzak bir dönüş anlayışıdır.,"(Kaf, 3) ifadesiyle işaret ettiği haşr'dtr. Böylece onlar, peygamberin, haşrin olabileceği hususunda bir uyarıcı olmasına şaşmışlardır. Bunun delili, Sâ'd Sûresi'nin başındaki ifâdedir.

Çünkü Cenâb-ı Hak orada, "O kâfirler içlerinden, tehlikeleri bildiren (bir peygamber) geldiğine şaştılar... "O, bütün tanrıları bir tek tanrı mı yapmış? Bu, cidden acâib birşey!" dediler"(Sâ'd, 4-5) buyurmuş ve onların iki şeyden ötürü teaccüb ettiklerini belirtmiştir. Görünen odur ki onların, "Bu şaşılacak birşey"(Kaf, 2) ifadeleri, hasra (Kıyamete) değil, o inzâr edici peygamberin gelişine şaştıklarını gösteren bir ifadedir. Bunun delili şunlardır:

1) Orada, Hak Teâlâ, istifham-ı inkârî'den sonra, "Bu cidden acâib bir şey!" (Sa'd. 5) sözlerini nakletmiş ve "O bütün tanrıları bir tek tanrı mı yapmış! Bu cidden acâib bir şey.." dediler" buyurmuştur. Burada ise, "Bu şaşılacak bir şey" buyurmuştur. Dolayısıyla da, "Bu" zamiriyle işaret edilen şey, sadece inzâr edici bir peygamberin gelişidir. Daha sonra onlar, "Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz vakit mi, (tekrar dirileceğiz)? Bu, uzak bir dönüştür" (Kaf, 3) demişlerdir.

2) Burada, bu istifham ile uzak görmeyi müteakib ve teaccüb manasını ifade eden bir husus yer almıştır. Bu da onların, uBu, uzak bir dönüştür" demeleridir. Çünkü bu, akıldan uzak görme ifadesidir, tıpkı bir teaccüb gibidir. Binâenaleyh eğer bir önceki ayetteki teaccüb de haşr İle ilgili olsaydı, bu bir tekrar gibi olurdu.

Buna göre eğer, "Esasen apaçık bir tekrar, "Bu, şaşılacak bir şey" ifadesini, o inzar edici peygamberin gelişi ile ilgili kılman durumunda olur. Çünkü onların buna teaccüb ettikleri, ayetteki, "(Bir peygamber) geldiğine şaştılar" ifadesinden anlaşılmaktadır. O halde, "Bu, şaşılacak bir şey!" ifadesi bir tekrar olmuş olur?" denilirse, biz deriz ki: Bu bir tekrar değil, aksine bir takrir (önceki ifâdeyi anlatan birşey)dir. Çünkü Hak Teâlâ, fiil sîgası ile, "Hayrete düştüler" buyurup, "Allah'ın işine mi şaşıyorsunuz?" (Hûd, 73) ayetinde de ifade edildiği gibi, insanın da şaşılmayacak şeylere şaşması mümkün olup, örfen de, "Acâib olmayan şeylere şaşmanın manası yok" denilince, buna rağmen onlar buna şaşınca, onlara "Sizin bu hareketinizin ve şaşmanızın manası yok" denildiğinde, onlar, "Bu acâib bir iş, nasıl şaşmayalım" demişlerdir ki, bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ'nın bu ayette, fâ-i takibiyye ile, "Kâfirler de dediler ki.." buyurmuş; Sâ'd Sûresi'nde ise, vâv ile, "O kâfirler, "Bu bir büyücü, bir yalancıdır dediler" buyurmuştur. Çünkü onların bu sözleri, önceki ifadeye dayanmayan, işi sarpa sardırma türünden birşey olmuştur. Buradaki, "Bu, şaşılacak bir şey" ifadesi ise, önceki ifadeye sıkı sıkıya bağlı bir husustur ve "Onlar şaştılar, onun inzâr edici olmasını yadırgadılar ve "Bu, şaşılacak birşey, buna nasıl şaşmayalım?" dediler" manasına gelir. Bunun böyle oluşunun delili, ayetteki uzağa işaret eden, işaretiyle, "Bu, akıldan uzak bir dönüştür" denilmiş olmasıdır. Halbuki "Bu, şaşılacak bir şey" ifadesindeki "bu" kelimesi, yakına ve orada mevcut olana işarettir. Dolayısıyla, ile işaret edilen şeyin, ile işaret edilenden başka olması gerekir ki bu da ancak yaptığımız izaha uygun düşer.15[15]

---

[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/257-258.

Mezardan Diriliş

"Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz zaman mı (tekrar dirileceğiz)? Bu, akıldan uzak bir dönüştür.." (Kaf, 3).
Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber oluşuna şaştıklarını ortaya koydukları gibi, söyledikleri şeyleri de akıldan uzak gördüklerini ortaya koymulardır Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın onlardan naklen, "Dediler ki: "Bu, atalarımızın tapmak'u devam ettikleri (putlardan) sizi mütemadiyen vazgeçirmek isteyen bir adamdan başkası değildir. Bu (Kur'ân), düzülüp uydurulmuş bir iftiradan başkası değildir" (Sebe, 43) diye haber vermesi gibidir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:16[16]

Birinci Mesele

Ayetteki, "Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (tekrar dirileceğiz)?" ifadesi "inzar edici (bir elçi)
gelişine..." ayetinin delâlet ettiği şeyi, onların bizzat dilleri ile yahut halleriyle İnkâr ettiklerini gösterir. Çünkü inzâr, ancak devamlı bir azab ve elîm bir ceza hususunda yapılınca, bunda haşre (dirilişe) bir işaret var demektir. İşte bu sebeple, onlar böyle demişlerdir.17[17]

İkinci Mesele

Buo peygamberin yaptığı inzâra bir işarettir. "Bu. şaşılacak bir şey!" ifadesi de, daha önce de söylediğimiz gibi, onun gelişine bir işarettir. Binâenaleyh sıfatlar farklı farklı olunca, diyoruz ki, gelen de, getirilen de mevcuttur, ortadadır. Fakat getirilen bu inzâr mevcut ise de, inzâr edilen o şey mevcut olmayınca, onlar buna "O" ism-İ işaretiyle işaret etmişlerdir, kelimesi, fiilinin masdarıdır ve bu fiü müteaddî olduğu zaman, masdarı böyle getir. Rücû' da yine bu fiilin masdarıdır, ama fiil "lâzım" olduğunda masdarı böyle gelir, (rüc'â) masdarı da, bu fiilin "lâzım' halinin masdarıdır. Rec' kelimesinin de bunun "lazım" masdarı olması mümkündür. Binâenaleyh ayetteki bu ifadeyle, manası kastedilmiş olabilir. Yine bununla, müteaddîolan "rec' " manası kastedilmiş olabilir. Birincisinin delili, (Ayak, 8) ayetidir. İkincisinin delili de, (Nâziât, 10) ayetidir. Buradaki, "merdûd, mercû' " (döndürülmüş) manasınadır. Çünkü bu, müteaddîolan "rec' " masdanndandır. Binâenaleyh eğer bunun müteaddî olandan olduğunu söylersek, onlar bu işin, aslında güç yetirilebilecek birşey olmasını kabul etmemiş olurlar.18[18]

Titiz Bir Kayıt

Ayetin bu ifadeleri, öldükten sonra dirilişin ve Allah'ın buna kadir oluşunun deliline bir işarettir. Bu böyledir. Çünkü bu, "Allah Teâlâ, ölülerden herbirinin bütün parçalarını bilendir. Dolayısıyla onlardan birinin parçasını diğerine karıştırmaz. O, bunları bir araya getirip, terkib etmeye de kadirdir. Öyle ise O'nun insanları diriltmesi akıldan uzak görülemez" demek olup, tıpkı "O, (Allah) (herşeyi) yaratan, hakkıyla bilendir" (Yasin. bi) ayeti gibidir. Çünkü Allah, yeniden yaratma işinde, ilmin bir etkisi olduğunu belirtmiştir. O halde ayetteki, "Yerin, onlardan neleri yiyip eksilttiğini bildik" ifadesi, "O ölülerin parçalarının, toprağın altında darmadağınık olması sebebiyle, bunlar bize gizli kalmaz'" manasınadır. Bu da, müşriklerin,

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/258-260.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/260.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/260.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/260-261.

"Biz, yerde (çürüyüp) kaybolduğumuz zaman mı, yeni bir yaratılışa mazhar olacağız?"(Secde, 10) şeklindeki sözlerinin cevabıdır. Yani bu, Allah Teâlâ'nın, onların hem sözleriyle, hem de hal ve hareketleriyle hakkı çiğneyip, zulmen yaptıkları İşlerini bildiği gibi, onların paramparça olan cüzlerini de bildiğine bir işarettir.19[19]

Mücmel ve Mufassal Bilgi

Şöyle de denebilir: Ayetteki, "Katımızda, (herşeyi) hıfz ve tesbtt eden bir kitap vardır" ifadesi, Allah Teâlâ'nın herşeyi en ince teferruatına kadar bildiğini göstermektedir. Çünkü ilim, icmâlî (genel) ve tafsilî (detaylı) olmak üzere ikiye ayrılır. İcmalî ilim, meselâ bir kimsenin, bir kitabı ezberlemesi, onu anlaması ve o kitapta bulunan bir mesele kendisinden sorulduğunda cevap verebilmesi ve bu soruyu bilebilmesi gibi olur. Ama bu, o kimsenin, o kitabı harf harf gözünün Önüne getirmesi ve o anda bölüm bölüm aklından geçirmesi şeklinde olmaz. Ancak ne var ki, zihnine müracaat ettiğinde, o hususta bir fikir yenilemeye ve keskin bir bakışa ihtiyaç hissetmez. Tafsili ilim ise, kitapta olan şeyleri iyico açma ve o meseleleri teferruatlıca ortaya koyma gibidir ki bu, bir insan için, ancak bir veya birkaç meselede söz konusu olabilir. Ama kitabın bütün konuları açısından, böyle tafsilatlı bilgi, insan için söz konusu değildir. O halde, "Katımızda (herşeyi) hıfz ve tesbit eden bir kitab vardır" cümlesi, "ilim o kitabta olduğu şekilde, Benim katımdadır. Ben, herşeyi cüz cüz, inceden inceye bilirim" demektir.20[20]

Hafız Kelimesi

Bu ayetteki "hafız" kelimesinin, mahfuz (korunmuş) manasında olması da mümkündür. Buna göre mana, "O kitab, değişmeden ve değiştirilmekten korunmuştur, uzaktır" demek olur. Bu kelimenin, "hafız" (koruyan) manasına olması da mümkündür. Bu durumda, "Katımızda, onların bütün cüzlerini, işlerini, hiçbiri unutulmayacak şekilde hepsini koruyan, içine alan bir kitab vardır" demek otur. Bu ikinci ihtimal, şu iki sebepten ötürü daha doğrudur:

a) Hafız manasında "hafîz", Kur'ân'da geçmektedir. Nitekim ayette, "Ben onlar üzerine bir hafîz (koruyucu, gözetleyici) değilim" (Hûd, 86) varid olmuştur. Yine "Allah, hafızdır ve alimdir" (Şûra, 6) buyurmuştur.

b) Çünkü "kitap" sözü, daha önce de bahsettiğimiz gibi, teşbih için getirilmiş bir ifadedir. Dolayısıyla kitap, (mecazî manada) içinde yazılı olan herşeyi adetâ korur. Yoksa Allah, ezberlemekten (korumaktan) müstağnidir.

Ayetteki, "Hayır, onlar, kendilerine hak gelince onu yalanladılar" cümlesi de, onlara bir reddiyedir. Buna göre, (hayır) edatıyla, vazgeçilen (idrâb yapılan) şey nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifadenin takdiri, "O inzarcı yalan söylemedi, aksine onlar onu yalanladılar" şeklindedir ve "Allah Teâlâ onların,"Su, şaşılacak bir şey!" dediklerini nakledince, bu, onların "O inzârcı elçi yalan söylüyor" demeleri manasına gelmiştir. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ, "O inzarcı yalan söylemedi, aksine onlar onu yalanladılar" buyurmuştur.21[21]

Hak Teâla Nedir?

İmdi eğer "Hakk" nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğuna dâir olan burhanlar (aklî delillerdir.

b) İndirilen Furkan (Kur'ân)'dır. Bu izah, birincisine yakındır. Çünkü bu da bir burhandır.

c) Bu, kesin mucizelerle sabit olan nübüvvettir. Çünkü böylesine sabit olan nübüvvet haktır.

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/261.

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/261-262.

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/262.

d) Bu, mutlaka olacak olan "haşr"dır. Çünkü haşr da haktır.[22][22]

deki Harf-i Cer

Eğer, "Bize daki bâ harfinin ne manaya olduğunu, buna ne ihtiyaç olduğunu açıkla. Yani tekzîb (yalanlama) fiili, zaten müteaddidir. Binâealeyh bu bâ harfi, fiile ikinci bir mef'ûlü aldarmak için midir, yoksa "Yakında göreceksin, onlar da görecekler, delilik hanginizde imiş?" (Nûn, 5-6) ayetinde olduğu gibi, zaide midir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta, hem bir bahis, hem de bir inceleme söz konusudur: Burada bu bâ, müteaddiliği sağlamak için getirilmiştir. Çünkü "tekzîb" (yalanlama), yalana nisbet etme demektir. Fakat bu nisbet, bazan sözü söyleyen hakkında, bazan da söz hakkında olur. Nitekim, "Ben doğru olduğum halde, falanca beni tekzîb etti" dediğin gibi, "Falanca, falancanın sözünü tekzîb etti" de diyebilirsin. Yine Arapça'da, "O, onu yalancı saydı" manasında, "Onu tekzîb etti" (ifatf) denilir. Yine sen, "Ben falancaya, "Zeyd, yarın gelecek" dedim de, "Hem beni hem de sözümü tekzîb etmek için, Zeyd kasten gecikti" dersin. O halde söz söyleyene nisbet edilen tekzîb işi, hem bâ harfi ile, hem de "bâ"sız kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, hem (Şuara, 141),. hem de (Kamer, 23) buyurmuştur. Söze nisbet edilen tekzîb de böyledir. Fakat sözü söyleyen hakkında kullanılan tekzîb'in "bâ"sız olması, daha çok olan bir durumdur. Nitekim Hak Teâlâ, (Saffât. 127) ve (Fâtır, 4) buyurmuştur. Söz hakkında kullanılan "tekzîb"in ise, bâ ile kullanılması durumu daha çoktur. Nitekim Hak Teâlâ, (Kamer, 42) ve (Kâf, 5) buyurmuştur.
Yine Cenâb-ı Hak,(Zümer, 32) buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Mef'ûl-ü mutlak, bir masdardır. Çünkü o, failden kaynaklanan şeydir. Zira, döven kimseden, ancak dövme işi sudur etmiştir. Fakat bu dövmenin olabilmesi için, dövülecek bir yerin-mahallin olması ve böylece de o şeyin madrûb (dövülen) ismini alması gerekir. Sonra da fiile mahal olduğu için, yapılan iş açıkça görülürse, açıkça görüldüğü için, bâ gibi bir harfe lüzum kalmaz, böylece de o harf olmaksızın, fiil müteaddi (geçişli) olur. Dövme işinin olabilmesi için, mutlaka bir mahallin (dövülecek şeyin); içme işinin olabilmesi için, mutlaka içilecek bir şeyin bulunması gerektiği bilindiği için, "Amr'ı dövdüm" ve "İçki içtim" denilir. Ama müteaddîlik manası aslında kendinde bulunmayan fiilde, müteaddîlik manası olsun diye, meselâ "uğradım" dediğinde, işte bu harfe ihtiyaç hissedilir. Çünkü "Bulutlar uğradı (gitti)" sözünden bir uğrama manası anlaşılır, ama bundan; kime-neye uğradığı manası anlaşılmaz.
İmdi, fiil eğer açıklık-netlik bakımından dövme ve içme fiillerinden; kapalılık (müphemlik) bakımından da, "uğrama" fiilinden aşağı olursa, harf-i cerre gerek kalmadan fiili kullanmak caizdir. Çünkü o fiil, mürurun (uğramanın) açıklığından daha fazla bir açıklık (netlik) arzetmiş; ama onun zuhuru, "dövme" işinin zuhurundan daha aşağı ve zayıf olduğu için, harf-i çerle kullanılır. İşte bundan Ötürü, dövme işinin aleti kılmak müstesna, diyemezsin. Ama, "onu kamçı ve benzeri birşeyle dördüğünde, bunlarda, bâ harfini ziyâde olmaksızın kullanırsın. Dolayısıyla da bir müştereklik arzetmediği müddetçe "ona uğradılar" denilemez.
Ama, "ona dokundum" dediğin gibi, de diyebilirsin. Çünkü mesh (dokunma), eli, birşeyin üzerinde gezdirmek demektir. Bu yönüyle fiil, tıpkı mürur (uğrama) fiili gibi olur. Şükür ise, güzel bir fiildir. Fakat bu, ancak İhsanda bulunana yapılır. O halde, şükürde aslolan, güzel bir fiil olmasıdır. Şükrün başkasına yapılması ise tıpkı, bir alış-veriş gibidir. Ama dövme işi böyle değildir. Çünkü vurma, bir cismi başka bir cisme sertçe dokundurma demektir. O halde dövülen şey, tâ baştan dövmenin manasında vardır. Şükredilen şey ve nesne ise, ikinci derecede şükrün manasına dâhildir.
Bunu iyice kavradığına göre, bilesin ki, söyleyen hakkında kullanılan "tekzîb" (yalanlama), açıktır. Çünkü söyleyen, tasdik veya tekzîb olunan şahıstır. Fakat bu fiil, söz hakkında böyle açık değildir. Binâenaleyh bu gibi yerlerde fiilin bâ ile kullanılması daha çoktur. Bu gibi yerlerde bâ harfinin getirilmesi, müteaddilik manasını
sağlamak içindir.

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/262.

Ayetteki, "Kendilerine hak gelince" ifadesinde bahsedilen gelenin, kim ve ne olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:
a) Bu, "tekzib edilen o şey gelince..." manasınadır ve "Onlar, hak kendilerine geldiğinde onu yalanladılar ve onu, düşünmeye ve tefekküre bırakmadan yalanladılar"
demektir.
b) Geldiği söylenen şey, "Inzâr edici geldi diye hayrete düştüler" (Kaf, 2) ayetinde geldiği bahsedilen şeyin aynısıdır. Buna göre ifadenin takdiri, "Onlara o inzarcı (uyarıcı elçi) geldiğinde, hakkı yalanladılar" şeklinde olur. Birinci mana, bahsedilen hakktn geri dönüş (yani diriliş) olması durumunda uygun olmaz. Çünkü onlar, onu geldiğinde yalanlamıyorlar, aksine, "işte bu, Rahman'm vaad ettiği şey"(Yasin, 52) diyorlar.23[23]

Emr-i Merîc

Ayetteki, "Şimdi onlar şaşkın bir haldedirler" cümlesine gelince, buradaki "merîc" kelimesi, "muhtelif, karışık" manasınadır. Zeccâc ve başkaları şöyle demişlerdir: "Çünkü o müşrikler, bazan "Bu (Muhammed), bir sihirbazdır", bazan "bir şâirdir" diyorlar. Bazan onun kâhin olduğunu, bazan cinnet içinde (deli) olduğunu söylüyorlardı."
Doğrusu şöyle denifmesidir: Bu ilgili ayetlerde bahsedilen ihtilafı anlatan bir kelimedir. Çünkü ayetteki, "Bilakis o kâfirler ... hayrete düştüler"(Kâf, 2) ifadesi, kendisinden vazgeçilen, daha önce geçmiş birşeyin olduğuna delâlet eder ki biz, daha önce bahsedilen o şeyin, onların şek ve şüpheleri olduğunu ve bu ifadenin takdirinin, "Şerefli Kur'ân'a yemin olsun ki, sen bir inzârcısın. Onlar, senin hakkında şüpheye düştüler. Bilakis (hatta) hayrete düştüler... Hatta bu hak onlara gelince, onu yalanladılar.." şeklinde olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh kâfirlerin bu durumu şöyle üç dereceyi (kademeyi) ortaya koyar:
Birincisi şek ve şüphe etmektir ki, teaccüb (hayrette kalmak), bunun üzerinde yer altr. Çünkü şekkedene göre, iki durum da eşittir, olabilir. Teaccüb edene göre ise, hayret ettiği o şeyin, meydana gelmeme, doğru olmama tarafı ağır basar. Fakat o bu kademede, onun böyle olmasına kesin hüküm ve karar veremez. Yalanlama ise, teaccübden daha ileridir. Çünkü yalanlayan kimse, iddia edilen şeyin aksine kesin gözüyle bakmaktadır. Binâenaleyh onlar, önce şüphe etmiş, sonra zanna geçmiş, daha sonra da kesin karara geçmişlerdir. Dolayısıyla onlar mehc (şaşkın) bir hale düşmüşlerdir. Bunun böyle olduğunun delili, ifadesinin başındaki fâ-i ta'kîbiyyedir. Çünkü bu durumda, onlar şaşkın ve karışık bir hat üzere oluşları. Önceki şeylere dayanmış olur. Halbuki Zeccâc ve diğerlerinin verdiği manada, böyle birşey olmaz.
Sual: Eğer, "Meriç, karışık manasınadır. Halbuki bu üç kademe, aklın muktezasına göre, biribirinden ayırdedilebilen ve sıralanabilen şeylerdir. Çünkü şüphe eden kimse, sonunda zan derecesine, zanneden kimse de sonunda kesinlik kararlılık derecesine ulaşıyor. Kesinliğin olduğu yerde, zan olmaz; zannın olduğu yerde de şekk kalmaz. Fakat Zeccâc ve diğerlerinin verdiği manada, ayette bahsedilen karışıklık tahakkuk etmiş olur. Çünkü o müşriklerin bu iddialarında belli bir tertibleri yoktur. Aksine onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bazan kâhin, bazan mecnûn diyorlar, daha sonra da ona delilik nisbet ettikten sonra, kâhinliği nisbet ediyorlar. Sihiri nisbetten sonra şiiri, şiiri nisbetten sonra sihiri nisbet ediyorlar. İşte esas karışıklık ve şaşkınlık budur. Dolayısıyla ayetin özüne uygun olan durum budur?"
Cevap: Hz. Peygamber (s.a.s)'in emin (güvenilir-doğru) bir kişi olduğunu, aralarında 'yaşadığı bütün süre boyunca, yalan söylemekten uzak durduğunu bilmelerinden ötürü, onların böyle bir şüpheden, onun doğru olabileceği zannına geçmeye; onun elinde ve dilinde kesin mucizeler zuhur ettiği içinde zân derecesinden, onun doğruluğuna kesinkes hükmetmeye geçmeleri gerekirdi. Binâenaleyh onlar işte bu tertibi, tam tersine çevirince, ortada bir şaşkınlık ve karışıklık meydana gelmiş, karışıklıkla birlikte bir anlama tahakkuk etmiş. Fakat Zeccâc ve diğerlerinin ileri sürdükleri mana, "Hiç şüphesiz siz, çeşitli sözler içindesiniz (tutarsızsınız)" (Zâriyat, 8) ayetine uygun düşer. Çünkü o müşrikler, Hz.

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/263-264.

Peygamber (s.a.s) hakkında, birbirini tutmaz sözler söylüyorlardı. Fakat "şekk", "zan" ve "kesir" "karar" gibi şeyler, farklı şeylerdir. Burada şöyle bir incelik vardır: "Merîc" lafzının, onların zan ve kesin kararları için kullanılması, o kesin kararların doğru olmayışını gösterir. Çünkü doğru olan kesin şey değişmez. Ama onlardan kaynaklanan bu kesin şeylerin ise, değişmesi kaçınılmaz. Binaenaleyh onların işleri muzdarib, birbirine girmiş ve tutarsız haldedir. Ama Allah'ın imana muvaffak kıldığı mü'min böyle değildir. Çünkü onun inancında tereddüd yoktur ve inancında ihtimaller yoktur.24[24]

Sağlam Gök Binası

"Üstlerindeki göğe bakmadılar mı? Onu nasıl bina ettik. Onu yıldızlarla nasü süsledik. Onun hiçbir gediği de yok" (Kâf, 6).
Bu ayet, onların, "Bu, akıldan uzak bir dönüş!" şeklindeki sözlerinin saçmalığını gösteren delile bir işaret olup, tıpkı, "Gökleri ve yeri yaratan (Allah) o insanlar gibisini yaratmaya kadir değil mi?" (Yasin, 81), liGöklerin ve yerin yaratılışı, insanların yaratılışından daha büyük (bir iştir)"(Mü'min.57) ve "Görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan ve bunları yaratmaktan dolayı yorulmayan Allah, ölüleri diriltmeye kadir değil midir? Elbette kadirdir" (Ahkâf, 33) ayetleri gibidir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:25[25]

İstifhamın Vav İte Atfı

İstifham hemzesi, bazan bir sözün başına gelir ve orada vâv bulunmaz, bazan da başında vâv bulunan bir sözün
başına gelebilir. Binâenaleyh bu iki durum arasında fark var mıdır? Deriz ki, burada çok ince bir fark vardır ve
şöyledir: Bir kimse, "Zeyd hâlâ evde mi? Halbuki güneş doğmuş" der ve istifham hemzesini, inkâri manada, (böyle olmamalıydı) manasında kullanır. Fakat "Zeyd henüz evde midir? Halbuki güneş doğmuştur"
dediğinde, buradaki vâv ile, Zeyd'in son durumunun yanlışlığının, iki yanlış yerine geçen bir yanlışlık olduğuna, ince bir şekilde işaret etmiş olur. Buna göre o Zeyd'in evde olduğunu duyduktan sonra adetâ, "Gafil mi oldu ki halâ evdedir" demek istemiştir. Çünkü bu vâv, kendisinden sonra gelene ters düşen işin, iki kat olduğunu
ifade eder. Ortada hernekadar önce gecen bir ma'tûf olmasa da, kişi bu vâv ile, o işin çok nahoş - yanlış olduğuna işaret etmiş olur.26[26]

Fa İle Atfı

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak bir yerde, buyurmuş, şurada ise fâ ile, buyurmuştur. Bu ikisi arasındaki fark nedir?" denilirse, deriz ki: Bu ayette, o kâfirlerin, dönüşü (dirilişi) inkârları bundan önce zikredilmişti, şte bundan dolayı Hak Teâlâ, onların bu inkârlarına muhalif olan durumu, ta'kibiyye edatıyla getirerek, buyurmuştur. Buna göre eğer, "Yasin Sûresi'ndeki ayette de böyle bir durum vardı, yani bu istifhamdan önce, kâfirlerin, "Bu kemikleri kim diriltecek" şeklindeki itirazları geçmişti. (Binâenaleyh orada böyle olmalı değil miydi?" denilirse, deriz ki: Orada, göklerin yaratılışıyla istidlal ediş, inkârın hemen aeşisıra olmadığı için, başka bir delil ile istidlalde bulunmuştur. Bu delil de, "Onları, A defa yaratan diriltecektir" iyisin, 79) ayetidir. Hak Teâlâ daha sonra başka bir delil zikretmiştir. Halbuki buradaki bir delil, bir inkânn hemen peşisıra gelmektedir. Bundan dolayı Allah Teâlâ bunu fâ edatıyla

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/264-266.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/266.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/266.

getirmiştir.

Hak Teâlâ'nın burada, nazara (baktı) fiilini, Ahkâf Sûresi'nde ise, ra'â (gördü) Sini kullanmasında ise şöyle bir incelik vardır: Onlar, "Bu, uzak bir dönüştür" ' sözleriyle, dirilişi akıldan uzak bir ihtimal görünce, Allah'da onların bunu akıldan uzak aömıelerini, olmayacak bir görüş olarak görüp, "Göğe bakmadılar mı?" buyurmuştur. Çünkü "bakma" fiili, "görme" fiilinden aşağıdır. Binâenaleyh buradaki "bakma" adeta, dirilişin inkârına dâir bir bilginin bulunmasıyla ilgili olmuştur. Dolayısıyla uzak görme, uzak görmeye karşılık olsun diye, burada görme fiilini kullanmaya gerek olmamıştır. Orada ise, kâfirlerden böyle bir inkâr henüz sudur etmemiştir. Dolayısıyla Hak Teâlâ onları, bu delile bakmadan daha tam olan "görme" işi ile iletmek istemiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ bunu, "Göğe" diyerek mükemmelleştirmiş ve güzelleştirmiştir. Burada dememiştir. Çünkü birşeyin içine takmak, düşünmeyi ve İyice bakmayı ifade eder. Birşeye doğru bakma da nunu ifade eder. Çünkü "ilâ" harf-i cerh, mesafenin sonunu bildirir. Dolayısıyla bu Mana işi, zarfın (bakılan şeyin) adetâ içine girme noktasına kadar varır. Bakış, orada nihayetlenince, "zarfiyyet" manasının tahakkuk edebilmesi için, onun içine girmesi de gerekir.

Ayetteki, "üstlerindeki" ifadesi, bir başka te'kid olup, mana, "O açıktır, anarın üstündedir. Onlara saklı değildir" şeklindedir.[27][27]

Haşr İle İnsanın Hilkatinin İlişkisi

Ayetteki, "Onu nasıl bina ettik. Onu yıldızlarla nasıl süsledik. Onun hiçbir gediği yok" ifadesi bu delâletin şekline ve bu dirilişin, haydi haydi olabileceğine bir Bunun, bu hususa nasıl delâlet ettiği konusuna gelince, bu şöyledir: İnsanın ar temeli vardır. Bunlar, tıpkı binanın direkleri ve sütunları mesabesinde olan, iskelettir. Yine insanın, duyma görme gibi, kuvvetleri ve nurları vardır. Binâenaleyh fjfldenn yapısı, insanın yapısından daha yüksektir. Göklerin süsü de, insanın etle-yağla süslü (güzel) bir hale getirilmesinden daha mükemmeldir.

Bu işin, dirilişin haydi haydi olabileceğine işaret oluşu şöyledir: Göğün hiçbir gediği deliği yoktur. Binâenaleyh onun yapılması daha zordur. Ama insanın gözenekleri ve delikleri vardır. Çok güzel te'lif edilmiş yapılmış bir şeyin, tıpkı sımsıkı dokunmuş bir kumaş gibi; daha zayıf olarak te'lif edilmiş birşeyin de, tıpkı seyrek-gevşek bir dokunma gibi olduğunda şüphe yoktur. Birincisi insanlarca, daha zor ve daha enteresan görülür. Binâenaleyh o kâfirler, en iyisinin Allah'dan sudur ettiğini bile bile, Allah'ın ondan daha kolay ve basiti yapabilmesini akıldan uzak görüyorlar.

Felsefeciler, bu ayetin, göğün yarılamayacağına ve delinemeyeceğine delâlet ettiğini söylemişlerdir. Onlar, "O gökte bir çatlak görebiliyor musun?" (Mülk, 3) ve "Yedisapasağlam gök"(Nebe, 12) ayetleri hakkında da bunu söylemişler ve bu hususta zorlanmışlardır. Çünkü ayetteki, "Onun hiçbir gediği de.yok" ifadesi, bu hususta sarih (açık) bir ifadedir. Zira birşeyin hiç olmadığını haber vermek, onun imkânsızlığını ifade etmez. Çünkü, "Falancanın hiçbir sözü yok" denilmesi halinde, bu cümle, o falancanın söz söylemesinin imkânsız olduğunu göstermez. Hem sonra Allah Teâlâ, "Gök yüzü yanldığı zaman..." (Mürselat, 9) ve "Gök parçalandığı zaman..." (İinfitar, 1) ayetleriyle felsefecilerin görüşlerinin aksini beyan etmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, "Yedi sapasağlam gök" (Nebe, 12) tabirinin mukabilinde, "Gök de yarılmış ve artık o gün za'fa düşmüştür"(Hakka, 16) buyurmuştur. Yine, "Gök yarılıp, kırmızı sahtiyan gibi bir gül olduğu zaman..." (Rahman, 37) buyurmuştur. Bütün bunlar, felsefecilerin görüşlerini reddeden açık ifadelerdir. Onların ileri sürdükleri nakli deliller ise, delâlet bakımından açık değildir, hatta bu hususa gizli bîr delaletleri bile yoktur. Onların aklî delilleri, tutundukları naklî delillerden daha zayıf ve tutarsızdır.[28][28]

---

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/267.

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/267-268.

Yeryüzünün Süslenmesi

"Yere de (bakmadılar mı?), onu nasıl döşedik. Ona (nasıl) sabit dağlar koyduk. Onda her sınıftan, ferahlık veren çiftler bitirdik. (Bütün bunları), taatımıza dönen her bir kulun kalb gözünü açmak ve ona ibret vermek için
yaptık" (Kâf, 7-8).

Bu ayetler de, bir diğer delile işarettir ve şöyledir: Yerin delil oluşu hususunda onlar şöyle demişlerdir: İnsan ölüp de, gıda kuvvetleri ile büyütücü özellikler onu
terkettiğinde, artık ona bir daha dönmezler. Biz de diyoruz ki: Yer, daha cansız, daha donuk ve daha sönüktür. Ama Allah Teâlâ onda çeşitli bitkileri bitirmiş ve bu bitkiler orada büyüyüp gelişmişlerdir. İşte aynen bunun gibi, ölen insana da o hayata bir gün dönecektir. Allah Teâlâ gökler hakkında üç şey zikrettiği gibi, yer hakkında da uç şey zikretmiştir. Yer hakkında bahsettiği üç şey şunlardır, yeri yayıp döşeme, ona sabit dağlar çakma ve onda bitkiler bitirme... Gök için de şu üç şeyden bahsetmiştir: Göğün yapılması, süslenmesi ve gediksiz hale getirilmesi... Yer için zikredilenden herbiri, gök için zikredilenlerden herbirinin mukabilindedir. Binâenaleyh yer için zikredilen yayıp döşeme, gök için zikredilen "yapılma" (bina)nın mukabilidir. Çünkü medd", koymak (yerleştirmek), bina ise, kaldırmak dikmek demektir. Dağlar, yerde sabittir. Yıldızlar da gökte yer almış ve göğü süslemişlerdir. Yeryüzününde bitkileri bitirme, yeri yarmak manasına gelir. Nitekim Hak Teâlâ, bunu "Biz, o suyu bol bol döktük. Sonra toprağı iyiden iyi yardık" (Abese, 25-26) buyurarak beyan etmiştir ki, gökleri gediksiz-deliksiz yaratmanın aksine bir durumdur.

Bunları iyice kavradığına göre, diyoruz ki: İnsanda da, uzatılmış, dikilmiş, Durun-kulak gibi sabit, gözbebeği dil gibi hareketli, kafatası gibi deliksiz, kılların altında serinin altında bulunan deri gibi dokunmuş Örtüler ve burun delikleri, gözenekler, ağız ve sâire gibi yarılmış-delinmiş şeyler vardır. Binâenaleyh bu yerde ve sapasağlam birbirine zıd şeyleri yaratmaya kadir olan zat, bu bedenlerde benzerlerini adatmaktan âciz değildir.

Revâslye"nin ne demek olduğunu, Lokman Sûresi'nde anlatmıştık. "Behîc" güzel demektir.29[29]

Tabsıre ve Tezkire

Ayetteki "(Bütün bunları), taatımıza dönen her bir cJun kaib gözünü açmak ve ona ibret vermek için yaptık" ifadesine gelince, buradaki "tabsire" ve "zikra"nın, daha Önce geçen iki şeyle, yani gök ve yer ile ilgili anaları muhtemeldir. Buna göre, Hak Teâlâ, göğü bir tabsira (kalb gözünü açan)eşi, yeri de bir zikrâ (ibret verici şey) olarak yaratmıştır. Bunun böyle oluşunun delili :Göklerin süsü, hep sürüp gitmektedir. Her yıl yeniden süslenmemektedir. O Md» gök, zamanın geçmesine rağmen, hep aynı görünen bir şey gibidir. Yere ymnce, o, her sene süsünü yeniden takınmaktadır. O halde göklerden bahsetme ar taösira, yerden bahsetme de bir tezkira (zikrâ) (ibret-hatırlatma) olmuştur. Bu iki «ayden herbirinin, yer ile gökten herbirinde mevcut birer durum olmaları da murtemeldir: Binâenaleyh gök bir "tabsira" olduğu gibi, yer de bir "tabsira"dır. Keza yer bir "tezkire" olduğu gibi, gök de bir "tezkire"dir. Tabsira ile tezkira (zikrâ) anandaki fark şudur: Orada devamedegelen ve gözlerin önüne dikiüveren ayetler aouğu gibi.unutulduğunda, kendisini hatırlatan ve yenilenen ayetler de vardır.

Ayetteki, "taatımıza dönen her bir kul için" ifadesi, "tefekkür etme Mrtama ve delillere bakıp düşünme ile ilgili bir ifadedir.30[30]

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/268-269.

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/269.

Bereketli Su İle Canlanış

"Gökden de bereketli su indirdik ve onunla bahçeler, biçilecek taneler bitirdik ve tomurcukları birbiri üstüne binmiş, uzun boylu hurma ağaçlan (yetiştirdik). (Bunlar), kullarına rızık olmak için(dirler). Biz o (yağmurla), ölü bir memlekete can verdik, işte (kabirden) çıkış da böyledir" (Kaf, 9-12).
Bu ayetler de, gök ile yer arasında bulunan, diğer bir delile işarettir. Böylece yapılan istidlal, hem gök, hem yer, hem de bu ikisi arasındakilerle olmuş olur. Bu istidlal de, yağmurun gökten indirilip, bitkilerin yerden bitirilimesi meselesidir. Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:31[31]

Birinci Mesele

Bu İstidlal, biraz önce geçen, "Onda her sınıftan, güzel çiftler bitirdik" (Kâf, 8) ile yapılmıştı. Binâenaleyh aynı
istidlalin, "Onunla bahçeler, biçilecek taneler bitirdik" ifadesiyle tekrar yapılmasının hikmeti nedir? Deriz ki: "bitirdik" fiili, bitkilerin bizzat kendileriyle istidlal etmeyi gösteren bir ifadedir ki, "Bitkiler, ağaçlar,
büyör-gelişir" demektir. İşte aynen bunun gibi, ölümünden sonra, Cenâb-ı Hakk'ın, gökten indirdiği su vasıtasıyla, büyüme ve gelişme kuvvetini bitkilere yeniden döndürdüğü gibi, insana da büyüyüp-gelişme kuvvetini yeniden döndürmesiyte, insanın bedeni de, büyür-gelişir.
Ayetteki, "biçilecek taneler" ifadesinde takdiri şeklinde olan bir hazîf vardır. Buradaki "hâsîd" kelimesi, "mahsûd" (biçilecek) manasınadır. Yani, "Biz, meyveleri koparılıp toplanan, ama aslı (ağacı) kalan ve yılda yahut iki yılda bir hasad edilip biçilen ekinler yarattık" demektir. Biz, hasad edilen taneleri (tahılları) bitiriyoruz" takdirinde de olabilir. Fakat birincisi daha tercihe şayandır.
Ayetteki, "Uzun boylu hurma ağaçlan..." ifadesi, iki cinsin birbirine karışmasına bir işarettir. Çünkü bahçelerde, meyvesi toplanan ve yeniden ekilmeksizin her sene meyve veren ağaçlar vardır. Fakat hurma ağacı, tozlaştırılır (çiçekleri dölleme) yapılır. Eğer bu tozlaşma olmazsa meyve vermez. O halde bu bağ bahçe, hem ekllip-biçilen tarla, hem de ağaçların bulunduğu bahçe cinsinden karışık birşeydir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, her sene hasadı yapılan ve ekilip biçilen şeyler ve hersene ekilip biçilemeyen ama aslı (ağaçlan) sürüp gittiği için meyve veren şeyler yarattığı gibi, meyveleri açısından iki ayrı cins olan şeyler de yaratmıştır. Çünkü meyvelerin bir kısmı "fakihe" (sırf meyve)dir ve kendisinde azık olma Özelliği yoktur. Ekitip-biçilen şeylerin pek çoğu ise azıktır. Meyvelerden de, hem meyve hem azık özelliğinde olanlar vardır. Allah Teâfâ ayrıca uzun hurma ağaçları da yaratmıştır.
Ayetteki,"Uzun boylu" İfadesi, Allah'ın mükemmel kudret ve ihtiyar (irâde) sahibi olduğunu te'kid eder. Çünkü ekilip-biçilen şeyler hakkında eğer, "Bunun ürününün toplanabilmesi, güçsüzlüğünden ve ağacın (bitkisinin) küçüklüğünden (enginliğinden) dolayıdır. Aynen bunun gibi, her sene bunları yenilemeye de ihtiyaç duyulur. Halbuki bahçelerdeki ağaçlar, büyük ve iri oldukları için, ayakta kalırlar ve her yıl meyve verirler" denilirse, buna şöyle cevap verilir: "Uzun hurma ağaçları, zayıf-güçsüz üzüm bağlarından daha kalın ve daha kuvvetli değiller mi? Ama buna rağmen, onlar her yıl birisinin tozlaştırma işini yapmasına muhtaç oldukları halde, üzüm bağları buna muhtaç değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, ağaçların büyüklüğünden, küçüklüğünden, uzunluğundan, kısalığından ötürü değil de, herseye özelliğini veren zattır.
Ayetteki, "Tomurcuklan birbiri üstüne binmiş..." ifadesi, "tıpkı ekinin başağında olduğu gibi, bunların tomurcuklarının kapçıkları da Üst üste dizilmişlerdir" manasınadır. Bu enteresan bir durumdur. Çünkü uzun uzun ağaçların meyveleri ortadadır, açıktadır, ayrı ayrıdır, ceviz,

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/260.

badem ve sâirede olduğu gibi, herbir meyvenin çıktığı bir asıl (dal) vardır. Halbuki, tıpkı bir başakta olduğu gibi, hurma kapçıkları da tek bir asıl (dal) üzerindedirler.32[32]

Kullara Rızık

Daha sonra Hak Teâlâ, "Kullarına nzık olmak için" buyurmuştur. Bu hususta, şu iki izah yapılabilir:

a) "Rızk" kelimesi, mef'ûl-ü mutlak olarak mansubtur. Çünkü "bitirme", "rızık verme" fiilinin manastndadır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kullar için, bitirdikçe bitirdik..." demiştir.

b) Bu kelime, mef'ûl-ü leh olarak mansubtur. Buna göre sanki, "Biz onları, kullara nzık olsun için bitirdik" demektedir.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:33[33]

Birinci Mesele

Hak Teâlâ, göklerin ve yerin yaratılmasından bahsederken, "tabsira" ve "zikrâ" olarak buyurmuş, aslında bunlar da bir tabsira (delil-hüccet) olduğu halde ve gökte ve yerde tabsira ve tezkire (hatırtatıcı şeyler) olmanın dışında başka faydalar da olduğu halde, meyvelerden bahsederlerken, "Bir rızık olarak" (rızkan) buyurmuştur. Şu halde bu iki ifadede değişik kelimeleri tercih edişindeki hikmet nedir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) İstidlal şu iki şeyden, yani iade (yeniden diriltmeden ve yeniden diriltmeden sonra "bekâ"dan ötürü yapılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), müşriklere, ondan sonra devamlı mükâfaatın veya devamlı cezanın olacağı bir hasrın ve toplanışın ; acağını haber vermiştir. Ama onlar bunu inkâr etmişlerdir. Burada iadenin (dirilişin) soâtı şöyledir: Gökleri ve yeri yaratmaya kadir olan Allah, yok olmalarından sonra Dütün mahlûkatı yaratmaya da kadirdir." İkincisine, yani "beka" İçin yapılan istidlal se şöyledir: Dünyada beka (hayatı sürdürme), azıklarla olur. Gövdeli ve gövdesiz onları orada ebedî kılmaya da kadirdir. Binâenaleyh mahlukat için, bunlardan birincisi bir tabsire ve tezkire olmuştur, ikincisi de hayatın, rızık ile sürüp gideceği hususunda bir tezkira (hatırlatma) olmuştur. Bu ikisi arasındaki farkın böyle olduğunun delili, ilk iki ayetten sonra getirilen, "tabsira" ve "zikrâ" kelimeleridir. Daha sonra da, sudan, suyun indirilişinden, böylece de bitkinin bitirilişinden bahsedilmesidir.

2) Meyvelerin faydası açıktır ki bu da rızık olmasıdır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, meyvelerin faydasını, "nzkan" diye ifade etmiştir. Apaçık olan gök yüzünün faydası ise, onların zihinlerinden uzak olduğu için, kulların faydası İle ilgili olmamıştır. Öyle ki eğer kullar, ekin ve meyvenin hiç olmadığını, bir an için düşünecek olsalar, helak olacaklarını düşünürler. Ama durumun, tersine olmasının daha uygun oluşuna rağmen, eğer ontar üstlerindeki göğün yok olduğunu farzetseler, "Bunun bize zararı olmaz" diyebilirler. Tersinin daha evlâ olduğunu söylemiştik: Çünkü gök, Allah'ın takdiriyle rızıkların sebebidir. Orada, başka faydalar da vardır. Halbuki meyveler olmasa bile, hayat sürüp gider. Bu tıpkı, meselâ, Allah Teâlâ'nın bir topluma, bıldırcın eti ile kudret helvası indirmesi, yine bir başka guruba da gökten o (meşhur) sofrayı indirmesi gibidir. Binâenaleyh bu demektir ki Allah burada, insanlar için her halükârda görülebilecek durumu zikretmiştir.

3) Ayetteki "rızk" kelimesi, kâfirlerin yalanlamaların, çirkinlik bakımından doruk noktada olduğunu belirtmek için, Kendisinin mün'im (rezzâk) olduğuna bir işarettir.

Çünkü bu, mün'imi yalanlamanın, mümkün olan en ileri derecede çirkin birşey olduğuna işarettir.34[34]

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/270-271.

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/271.

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/271-272.

İkinci Mesele

Allah Teâlâ önceki ayette, "Taatımıza dönen her bir kulun kaîp gözünü açmak, (tabsiratan) ve ona ibret vermek (zikra) için" buyurmuş ve kulu, "muntb" (taata dönen) olarak nitelemiş, göğün yaratılışını böyle muhlis kulları için bir tabsira (hüccet) saymış ve mutlak manada bütün kullar için bir rızık" buyurmuştur. Çünkü rızık, herkes için söz konusudur. Fakat ancak munîb olan kullar, o nimet vereni hatırlayıp, O'na şükrederek yer-içerler, diğerleri ise, tıpkı hayvanların yediği gibi yer-içerler. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Allah, rızkın, genel olarak bütün kullar için olduğunu belirtir.35[35]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ tıpkı gök yer hususunda, herbiriyle ilgili olarak üç şeyden bahsettiği gibi, bu ayette de, bahçelerin,
tanelerin (tahılların) ve hurmaların bitirilmesi gibi üç şeyden bahsetmiştir. O üç şeyin, ilk iki ayet için, uygun düştükleri anlaşılmıştı. Binâenaleyh bu ayette bahsedilen bu üç şey de, böyle midir? Diyoruz ki: Biz, bu üç şeyin, üç cinse işaret olduğunu anlatmıştık. Bu üç cins de,
a) Gövdesi (ağacı) senelerce ayakta kalıp, meyve için herhangi bir işçinin işine muhtaç olmayanlar,
b) Gövdesi (sapı) ayakta kalamayıp, her yıl, yeniden ekilen, işçinin işine muhtaç olanlar,
c) Her yıl Özelliği de (kısmen) kendisinde toplayanlar... Tıpkı yeryüzünün özellikleri, üç şeye, yani başlangıçta yayılıp döşenmeye; ikinci safhada, sıra dağlarla ve en ileri safhada da. bitkiler bitirmeye ve süslenip
donanmaya münhasır olduğu gibi, meyve ve ekinlerden hiç birisi, biraz önce bahsettiğimiz o üç cinsin dışında kalmazlar.36[36]

Ölü Yerin Diriltilmesi

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Onunla bitirdik" ifadesine atfederek, "Biz o (yağmurla), ölü bir memlekete can verdik" buyurmuştur ki bu hususla ilgili şöyle iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Biz, ekini bitirme ve suyu indirme ile istidlâlda bulunulduğunu söylersek, bu, rızk ile bekâ'nın mümkün olduğunu belirtmek için yapılmış olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz o (yağmurla) ... can verdik" beyanı bekâ'nın delili olduğu gibi, öldükten sonra yeniden dirilmenin de bir delili olduğuna bir işaret olmuş olur. Ki, bunun da böyle oluşunun delili, ayetteki, "İşte (kabirden) çıkış da böyledir" cümlesidir.
İmdi, eğer: "Gökten su indirme (yağmur yağdırma), bekanın ve hayatiyetin beyânı cindir; üstelik Allah Teâlâ bundan sonra hem, "Biz o (yağmurla) ölü bir memlekete zan verdik" hem de, "İşte (kabirden) çıkış da böyledir" demiştir. Böylece, beka "jsusunda yapılan istidlal, "dihltme"ye dair yapılan istidlalden önce otmuş olur. Halbuki, hayat vermek, hayatiyeti devam ettirmekten önce gelir. Dolayısıyla, o halde senin "istidlal" sözün daha nasıl olur? Bu sebepte, ilk önce Cenâb-ı Hakk'ın, ölüleri ; nrtici olduğunu, daha sonra onların hayatlarını devam ettiren olduğunu beyan etmek gerekir..." denilirse, biz deriz ki:
İhya (diriltme) delilinin zikredilmesinden sonra gökler ve yer ile, öldükten sonra : diriltme hususunda istidlal etmek yeterli olunca, Cenâb-ı Hak, hayatiyetin devamı delilini zikretmiş, sonra bir istidrâkte bulunarak, "ibkâya dair olan bu delil, nîn de delilidir. Ve bu, daha önce iki kesin delil geçtiği için, buna muhtaç aeğildir" buyurmuş, böylece de işe, bekâ'yt beyân etmekle başlayarak, "Ve onunla bahçeler bitirdik" demiş, daha sonra da ikinci kez "diriltme"yi yeniden zikrederek, Biz o (yağmurla)... can verdik"buyurmuştur. Eğer biz, suyun indirilmesi ve otun, wın bitirilmesi ile yapılan istidlalin, haşr'ın mümkün olduğunu beyan etmek için ıı"-

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/272.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/272-273.

.adığını söylersek, o zaman, "Biz o (yağmurla)... can verdik" ifadesinin, "onunla bitirdik. " ifadesinden başka olması gerekir. Ama, bizimdir iki görüşü söylememiz halinde ortaya çıkan şey, böyle değildir. Çünkü can vermek, her ne kadar bitirmekten ise de, bununla istidlal iki değişik başka şey için yapılınca, atıf caiz olmuştur. Nitekim sen, "Ticâret için çıktı ve ziyaret için çıktı" diyebildiğin halde, "Ticâret için ve ticâret için gitti" denilmesi caiz değildir. Bu ikincisi ancak, "gitme" "çıkma" başka olduğu zaman caiz olur.

Şimdi biz diyoruz ki: Hayat verme, rızkı bitirmeden başkadır. Çünkü, gökten •ağmuru yağdırma sebebiyle, yeryüzü yeşillenir ve yerden çeşitti çiçekler çıkar. Ama bunlar ne gıdadır, ne azıktırlar. Bunlar ancak, yeryüzünün bir zîneti olup, bu durum Ekini de, ağacı da içine alan genel bir durumdur. Çünkü, bu durum her yerde mevcut halde, ziraat ve meyve (ağaç) her yerde bulunmaz. İşte bu diriltme de böyledir.

Buna göre şayet, "o halde bunun daha önce zikredilmesi gerekirdi. Çünkü, rünün yeşermesi, ekinlerin ve meyvelerin olgunlaşıp hasat edilmesinden önce olur. Bir de bu durum heryerde bulunabilir. Ama, ekin ve meyveler böyle değildir" denilirse, biz deriz ki: Ekinleri ve meyveleri bitirmek, daha mükemmel ve daha güzel nimet olduğu için, Allah, önce bunlardan bahsetmiştir.37[37]

Tay-ı Te'nisin Kullanılması

İkinci Bahis: Bu bahis, ayetteki ifâdesi ile ilgilidir. Biz diyoruz ki: Kendisiyle müennes bir kelime vasfedildiğinde, kelimesinin sonuna, tâ'yı getirmek de getirmemek de caizdir. Çünkü bu kelime, v (meyyit) kelimesinin şeddesiz halidir. "Meyyit" ise, "faîl" vezninde bir kelime olup, "fail" manasındadır. Binâenaleyh, burada, yani faîl kalıbının fail manasına alınması durumunda, tâ'yı zikretmek caizdir. Çünkü, mef'ûl anlamında olan faîi'de, iki tarafta eşittir. Ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın "Muhakkak ki Allah, muhsinlere yakındır" (Araf, 56) ayetinde böyledir.

Buna göre şaayet, "Niçin mef'ûl anlamında olan faîi'de, müzekker ile müennes müsavidir?" denilirse, biz deriz ki: Fail ile mef'ûlün arasını açmaya duyulan ihtiyaç, hem manaya hem de lafza nazaran, müzekker mef'ûl ile müennes mef'ûl arasını açmaya duyulan ihtiyaçtan daha fazladır. Bunun mana bakımından böyle olduğu açıktır, ama lafız bakımından olanının isbâtına gelince, fail ile mef'ûl arasındaki farklılık, vezindedir. Harf ise, mef'ûl ile mef'ûlün leh arasındaki muhalefetten daha ileridir.

Bunun böyle olduğu iyi bilindiğine göre, şimdi biz diyoruz ki: Fail kalıbında, fâi! vezni harf ile seçilemez.. Çünkü, fail kalıbı, tıpkı "yardım eden, gören" kelimelerinde olduğu gibi fail anlamına; "kırılmış" "esir edilmiş'" kelimelerinde de olduğu gibi mef'ûl anlamına gelir. Binâenaleyh, farklılık sırasında en güçlü durum ve karine hariç, bu iş harf ile seçilemez. Dolayısıyla da, ufacık bir farklılıkla bunlar birbirinden ayırt edilemez.

Bu husustaki sözün özü şudur: Fail, lafzî bir mana İçin; mef'ûl de, hakikî bir mana için vaz edilmişlerdir. Buna göre adeta birisi, "Mef'ûl lafzını, falan mana için; faîl lafzını, mef'ûl lafzı yerinde kullanınız.." demiş de, böylece faîl, adeta mef'ûl için vaz edilmiş, mef'ûl de, mana için vaz edilmiş olur. Lafzın değişmesi, mananın değişmesine tabi olunca, bir mana mukabili olduğu için, mef'ûl değişmiş; fakat, lafız karşılığında vaz edildiği için, evvelemirde faîl kalıbı değişmemiştir..

Buna göre şayet, "Buradaki ifâde ile, "Ölü arz da onlar için bir ayettir" (Yasin, 33) ayeti arasında ne fark vardır ki, Allah Yasin Sûresi'nde müenneslik tâ'sını getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak Yasin Sûresi'nde, yeryüzünün bu hal ile tavsif etmeyi istemiş te, "ölü arz" buyurmuştur. Çü.ıkû, Bu meyte kelimede, fail oluş manası gayet açıktır. Belde de asi olan ise hayattır, hayatiyyettir. Çünkü yer, canlı olup hayatiyet kazandığı zaman meskûn olur. İnsanlar orada oturmaya ve orayı memur etmeye başlarlar. Böylece de orası belde haline gelir. İşte bu sebeple tâ düşürülmüştür. Çünkü faaliyet manası burada vardır. Fail manasına olan faîi'de ise, tâ bulunmaz. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hak'ın, "Güzel bir belde..."(Sebe, 15)

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/273-274.

ifadesidir. Çünkü burada failiyyet manası açık olducjü için tâ harfi getirilmiştir; zahir olmayan yerde ise tâ getirilmemiştir ki, işte bu, kıymetti bir incelemedir.

Ayetteki, "İşte (kabirden) çıkış da böyledir" ifadesine gelince bu, "Çıkış da, diriltme gibidir.." anlamındadır. Buna göre şayet, "İhyâ-diriİtmeye çıkış değil, çıkarma (ihraç) benzetilir!?" denilirse, biz deriz ki: Bu kelamın takdiri, "Biz o suyla ölü bir beldeyi dirilttik de, böylece o belde yarıldı, oradan bitkiler çıktı.. İşte aynen bunun gibi, yer yarılır da, oradan ölüler çıkıverir.." şeklindedir. Bunun böyle olduğunu, ayetteki "Bu akıldan uzak bir dönüştür.."(Kaf, 3) cümlesinde geçen Kelimesinin "dönmek, dönüş" manasına olduğunu söylememiz de destekler. Çünkü Allah Teâlâ, o müşriklere, imkânsız gördükleri bu hususu beyân etmiştir. Binâenaleyh, şimdi onlar müteaddî anlamda olan rec'i, (döndürmeyi) uzak ve imkânsız görmüşlerse, Cenâb-ı Hakk'ın, "Çıkartmak da bunun gibidir..." demesi gerekirdi. Ama, Cenâb-ı Hak, "çıkış da böyledir" dediğine göre onların, (lâzım anlamında) rücûu (dönüş)ü İnkâr ettikleri anlaşılmış olur. İşte bu sebeple de, Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur. Biz diyoruz ki, burada, bu ikinci görüşe söyleşi bir ince manada bulunmaktadır. Çünkü onlar müteaddî anlamda olan rec'i, idöndürmeyi) inkâr ettiklerine göre, bu, ihraç (çıkartmak) anlamında olur. Halbuki, Allah Teâlâ ise, özellikle hurûç'u (çıkmayı) murad etmiştir. Binâenaleyh bu iki ifâde de, izahtan müstağnî olmasına rağmen, Kur'ân'ın belağati hususunda çok mükemmel bir dikkat çekmek vardır. Ki bu, şöyledir: "Rec" ve ihraç" rücûun ve hurucun (dönüşün ve çıkışın) bir sebebi gibidirler. Sebep bulunmadığında ise, müsebbeb (sonuç) kesinlikle bulunmaz. Ama, sebep bulunur da, bazan bir engelden dolayı netice, meydana gelmez.. Nitekim sen, mecazî de olsa, "Onu kırdım, ama kırılmadı.." dersin. Netice bulunduğunda ise, sebep de haliyle mutlaka bulunur. Ama, netice olmadığında, az önce de bahsettiğimiz gibi, sebep de olmaz.

Bu iyice kavranıldığına göre, bu demektir ki onlar, sebebin varlığını inkâr etmişler ve onu nefyedip kabul edmemişlerdir. Dolayısıyla da, sebep kesinkes bulunmayınca, neticede bulunmamıştır. Bundan dolayı onlar, her iki durumu birden inkâr etmiş ve su hususta aşırı gitmişlerdir. Çünkü, sebebi kabul etmemek, neticeyi kabul etmemek demektir. İşte bu sebeple, onlar nasıl ki, çıkartmayı kabul etmemek suretiyle bu iki hususu toptan reddetmişlerse, Allah Teâlâ da, bu iki hususu, "hurûç-çıkış" ile isbat etmiştir.38[38]

Hakk'ı Yalanlayanlar

"Onlardan evvel Nûh kavmi, Ress yaranı, Semûd (kavmi) de yalanladılar. Ad Firavun ile Lût'un ihvanı, Eyke yaram ve Tübba' kavmi de... Herbiri peygamberlerini yalanladılar da, benim tehdidim (onlara) hak oldu..."

(Kaf, 13-14)

Cenâb-ı Hak, onların hâlini ve günahlarını bunlar için bir hatırlatma olsun diye, peygamberlerini yalanlayanlardan bahsetmiş ve bunları, onları helak ediş ve köklerini kazıma azabı ile inzâr etmiştir ki, bunun tefsiri açık olup, burada Hz. Peygamber (s.a.s)'i tesellî söz konusudur ve peygamberin durumunu, tıpkı kendinden önce gelen peygamberlerin durumu gibi olduğuna dikkat çekme vardır ki, kavimleri, o peygamberleri yalanlamış, o peygamberler buna sabretmiş, derken Allah da o yalanlayanları imha ederek peygamberlerini takviye etmiştir.39[39]

Abhab-ı Ress

Ayetteki, "Ress yaram" ifâdesi hakkında, müfessirlerin çeşitli izahları vardır. Kimileri, bunların, Şuayb (a.s)'ın kavmi olduğunu söylerken, kimileri de, bunların, şehrin en uç noktasından o mü'min zatın kendilerine geldiği kimseler, yani Hz. İsa (a.s)'nın kavmi olduğunu söylemişlerdir. Kimileri de, bunların, Ashâb-ı Uhdûd olduğunu söylemişlerdir. er-Ressu,

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/274-275.

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/275-276.

bunların, kendisine nisbet edildikleri yerin adı olabileceği gibi, bir fiil de olabilir. Ki bu da, bu kelimenin, "kuyu eşmek" anlamına gelmesidir. Nitekim, bir kimse bir kuyu eştiğinde "Resse fiilânun" deyimi kullanılır ki, bu husus Furkan Sûresi'nde geçmişti.40[40]

Nûh (a.s) Kavmi Hakkında, Kavm-i Nûh

Cenâb-ı Hak burada, Lût (a.s) kavmi hakkında buyurmuştur. Çünkü Lût (a.s), İbrahim (a.s)'ın kavminden kendisinin de tanıdığı bir cemaata peygamber olarak gönderilmişken, Nûh (a.s) büyük bir kitleye gönderilmiş idi. Cenâb-ı Hak, dememiş, ama demiştir. Ve yine, buna mukabil, demiştir. Çünkü Firavun, mağrur, kavmini hafife alan ve kavminin işleri hususunda kendi bildiğine giden despot birisidir. Tubba' ise, kavmine itimât eden bir kimsedir. Böylece, nazar-ı dikkate alınan, Firavun olduğu için, Cenâb-ı Hak dememiştir.
Ayetteki "Herbiri peygamberlerini yalanladılar da, benim tehdidim (onlara) hak oldu..." ifâdesi hakkında muhtemel şu iki izah yapılabilir;
a) "Onlardan herbiri, kendi peygamberlerini yalanladı.. Dolayısıyla onlar, o peygamberleri yalanlamış olurlar. Bu manaya göre, er-Rüsül kelimesinin başındaki elif-iâm, ahd-i haricî olmuş olur.
b) En doğru olan bu görüşe göre, onlardan herbiri, bütün peygamberleri yalanladılar.
Mananın böyle olması halinde, kelimenin başındaki elif-lâm cins için olmuş olur. Bu da şu iki şekilde izah edilebilir:
1) Kendi peygamberlerini inkâr eden herkes, bütün peygamberleri yalanlamıştır.
2) En doğrusu olan bu görüşe göre, burada bahsedilenler, hem risâlet müessesesini, hem de haşri tamamen inkâr edenlerdir.
Ayetteki, ifâdesinin manası ise, "Allah'ın, onların aleyhine, o peygamberlerine, yardım edeceğine ve o kavimlerini imha edeceğine dair olan vaîdi hak oldu" anlamındadır.41[41]

Yaratmada Âciz Kalmadık

"Ya Biz, ilk yaratışta âciz mi kaldık ki, (tekrar diriltmekten âciz olalım?) Hayır, onlar bu yeni yaratıştan şüphe içindedirler.." (Kâf, 15).
Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Bu, enfüsî delillerle istidlal etmektir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ında, "Onlara, ataktaki ve enfüsteki delillerimizi göstereceğiz.. "(Fussilet, 53) buyurduğu gibi, delillerin, enfüsî (sübjektif) ve afakî (objektif) diye kısımlara ayrıldıklarını defalarca anlatmıştık. Cenâb-ı Hak, afakî delilleri peşpeşe sıralayıp, bir kısmını, bir kısmına vâv ile atfederek, "Arzı da yaydık..." buyurmuştuk. Burada ise, enfüsî delillerden bahsetmiştir. Buna göre burada, kimileri lafzî, kimileri de manevî olmak üzere, pekçok incelikler Dulunmaktadır.
Lafzî olanlarına gelince, bunlar şöyledir: Allah Teâlâ, afakî delillerden Dahsederken, bir kısmını bir kısmına vâv ile atfederek, meselâ (Kaf, 7)ve (Kâf, 9) buyurmuştur. Ama, enfüsî delillerden bahsederken, o delillerin bir cins, bunun da ayrı bir cins delil olduğuna işaret etmek için, kendisinden sonra bir fâ bulunan bir istifham harfi ile zikretmiş ve bunu ona tâbi kılmamıştır. Bu durum, Yasin Sûresİ'nin sonunda da nazar-ı dikkate alınmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, 'İnsan, onu yarattığımızı görmedi mi?" (Yasin, 77) buyurmuş, afakî delilleri buna atfetmemiştir. Şimdi biz diyoruz ki: Allah Teâlâ en iyisini bilir ya, burada ifâdesinden anlaşıldığı üzere, onlardan, bu hususu uzak görme eğilimi sudur etmiştir. Dolayısıyla da, Allah Teâlâ, en büyük, yani göklerin yaratılmasıyla istidlalde Dulunmuş, daha sonra istidlal derecesini indirerek, adetâ, "Böylesi bir istidlale de -âcetyok.. Tam aksine, onların kendilerinde de, bunun olabileceğinin delili vardır.." demek istemiştir. Halbuki Yasin Sûresi'nde, onların "akıldan uzak görmeleri"nden Dahsetmemiş, dolayısıyla da istidlale en

---

[40] [40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/276.
[41] [41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/276-277.

aşağıdan başlayarak en üste doğru çıkmıştır.

Manevi olana gelince, bu şöyledir: Ayette geçen "ilk yaratış" ifadesiyle, göklerin «aratılması kastedilmiştir. Çünkü ilk yaratılan göklerdir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, önce, "Üstlerindeki göğe bakmadılar mı?.." buyurmuş daha sonra da, "Ya Biz, bu yaratmada âciz mi kaldık" buyurmuştur. Bunun böyle oluşunun delili, HakTeâlâ'nın, "Hâlâ şu hakikati bilmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratmış, onları yaratmaktan yorulmamış Allah... "(Ahkâf, 33) ayetidir. Bu izahı, Hak Teâlâ'nın bu tefsir ettiğimiz ayetten sonra getirdiği, "Andokun insanı Biz yarattık ve nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz'1 (Kâf, 16) ayeti de te'yid eder. O halde bu, insanın yaratılması ile bir istidlal etme gibi olup, atıf vâvı ile, önce geçen yaratma işine atfedil m iştir, yani göklerin binasına, yerin yayılıp döşenmesine, suyun indirilip, onunla bağlar-bahçeier bitirme işine atfedil m iştir.

Tefsirini yaptığımız ayetteki, "birinci yaratışın" marife, "yani yaratışın" ise nekire olarak zikredilrnesiyie itgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, iki durumun kendisine varıp dayandığı şeydir. Çünkü birincisini herkes biliyor ve o, zatı gereği bilinmektedir. İkinci yaratma ise, zatı gereği bilinmediği gibi, hiç kimse de onu bilmiyor. Bir de bu, onlar bu yeni yaratılışı bilmedikleri halde, onlardan nakledilmiş bir sözdür.

b) Bu, onların bu ikinci yaratma işini, her bakımdan inkâr edişlerinin beyanıdır. Buna göre onlar sanki tamamiyle inkâr sadedinde, "Bizim için hiç bir yaratılış olabilir mi ki?" demek istemişlerdir.

Ayetteki, ifadesinin takdiri manası, "Biz âciz kalmadık, aksine onlar, bu yeni yaratılış hususunda bir şüphe içindedirler" şeklinde olup, bu da, "Fail (yaratıcı) cihetinden buna bir manî yoktur. Dolayısıyla bu, mef'ûl cihetinden olmuş otur. Bu mef'ûl da, "yeni yaratma" işidir" demektir. Çünkü onlar, bunun imkânsız olduğunu söylüyorlardı. Halbuki imkânsız olan şeyin, bir fail ile meydana gelmesinin imkânsızlığı, o hususta failin acziyeti manasına gelmez. "Yakın" hakkında, "O, zahirdir, açıktır" gibi ifadeler kullanıldığı gibi, hakkında şüphe olan şeye de, "mültebes" (iltibas edilen, karıştırılan, tam anlaşılamayan) ifadesi kullanılır. Ayetteki "lebs" kelimesi, "emr (İş)"e isnad edilebilir ki bu tıpkı, "Bu, açık bir iştir - şeydir" dediğimiz gibi, "Bu mültebes bir şeydir" de dememizde olduğu gibidir. Burada emr (iş), onlara İsnad edilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, "Onlar ... şüphe içindedirler" buyurmuştur. Bu böyledir, zira o emr (iş), bir perde arkasında gibidir. Ona bakan, onu görür. Dolayısıyla o iş, gören tarafından biraz kapalı kalır. İşte bu sebeple Cenab-t Hak, burada, "Hayır, onlar... şüphe içindedirler" buyurmuştur. deki harf-i cerri, ibtiday-ı gaye (mesafenin başlangıcı) manasına gelip, sanki, "Bu şüphe, yeni yaratıştan ötürü olmuştur" demektir.[42][42]

Allah'ın İnsana Yakınlığı

"Andolsun, insanı Biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kâf, 16).

Ayetteki, "Andolsun, insant Biz yarattık" ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, insanın yaratılışıyla istidlalde bulunmanın başlangıcıdır. Bu mana, "Biz, ilk yaratışta âciz mi kaldık" ifadesiyle, göklerin yaratılışının kastedildiğini söylememize göredir.

b) Bu, insanın yaratılışının izahını tamamlayan bir ifadedir. Bu mana da, "ilk yaratılış" ifadesiyle, insanın ilk yaratılışının kastedildiğini söylememize göredir.

Şöyle de denebilir: Bu, onların, iddialarından vazgeçmelerini gerektiren bir şeye dikkat çekme olup, izahı şu şekildedir: Hak Teâlâ, "Andolsun insanı Biz yarattık. Sefsİnİn ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz" buyurunca, bu, Allah Teâlâ'ya hiçbir şeyin saklı kalmadığına ve O'nun kalblerdekini bile bildiğine bir işaret olmuş olur.

Ayetteki, "Biz ona şah damarından daha yakınız" badesi de, Allah'ın ilminin mükemmel oluşunu anlatan bir ifadedir. "Verîd", içinden kanın geçtiği ve bedenin herbir parçasına ulaştığı damar demektir. Allah Teâlâ, işte nsana, ilmi ile, bundan daha yakındır. Çünkü o damarı etin örtmesi mümkündür. Ama Allah'ın ilmini hiçbir şey kapayıp perdeleyemez. Şöyle de denilebilir: Biz, bu husustaki kudretimiz yegâne oluşu ile, insana şah damarından daha yakınız. Onun hakkındaki işlerimiz, hükümlerimiz, tıpkı kanının damarlarında akışı gibi, akar ve geçerlidir.[43][43]

---

[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/277-278.

Refakatteki Melekler

"Hatırla ki insanın hem sağında, hem solunda oturan, onun amellerini tesbit etmekte olan iki de melek vardır. O bir söz söylediği zaman, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır" (Kâf, 17-18).

Ayetin başındaki edatı zarftır ve âmili, daha önceki ayette yatan manadır. Burada, mükellefin (İnsanın) başıboş bırakılmamış olduğuna bir işaret vardır.[44][44] İmdi biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, iki melekten insanın fiil ve sözlerini aldığı vakit, kula, kulun olan damarlarından daha yakın olmuş olur. Buna göre mana, "o iki meleğe, kulun yaptıklarından herhangi birşey saklı kaldığında, kulun halini muhafaza ve kaydetmemiz daha mükemmel ve tam olur" şeklinde olur.

Şöyle de denebilir: "Telakki istikbal (karşılama) manasına gelir. Nitekim, Arapça'da, "Falanca, falan süvarileri telakki etti (karşıladı)" denir. Bu izaha göre, ayetin manası şöyle olur: "Onu o iki melek telakki ettiğinde (karşılayıp-aldığında), o kimsenin sağında ve solunda oturan vardır." Buna göre, "Telakki edenler", kulun ruhunu ölüm meleğinden teslim alan iki melek olmuş olur. Bunlardan birisi, sâlihlerin ruhlarını kabirlerinden alır ve o ruhları, neşr (diriliş) gününe kadar, ona sevinç ve sürür verecek yerlerde dolaştırır. Diğeri de kötü kimselerin ruhlarını kabirlerinden alır ve haşr (diriliş) gününe kadar, onları, üzüntü ve sıkıntı veren yerlerde dolaştırır. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, "O İki melek karşılayıp, insanın bu iki sınıftan hangisinden olduğunu sordukları vakit, ölen o insanın yanında, yani sağında ve solunda oturanlar vardır" buyurmuştur. Bu, "iki melek gelir. Ölen o insanın yanında da, onun amellerini yazan iki diğer melek vardır. Gelenler, o ikisine, bunun hangi cinsten olduğunu sorarlar. Eğer o, sâlihlerdense, sürür meleği onun ruhunu alır ve sevinçli olarak diğer meleğe döner. O melek ise, kendi aldığından ötürü mesrur olmamıştır. Eğer bu adam fâsît-kötü kimselerdense, onun ruhunu da azab meleği alır ve diğerine mahzun olarak döner. O melek ise, kendi aldığından mahzun olmamıştır. Anlattığımız bu hususu, 21. ayetteki "saik" ve "şehîd" ifadeleri de destekler. Buna göre şehîd (müşâhid olan), orada oturan melekler, saik (sevkedip götüren) de, insanın ruhunu ölüm meleğinden alıp, insan yeniden dirilinceye kadar, ruhunun olması gereken yere götüren melekler demektir: Bu mana, bu husustaki iki izahın en meşhuru ve en kolay anlaşılanıdır. Bir kimsenin, "Falancanın sağında oturdum" ifadesinde, o kişiye bir saygı ve ondan çekinme sebebiyle, ondan biraz uzak durmaması vardır.

'Biz ona sah damarından daha yakınız" yani bedeninin organlarına ve cüzlerine yayılan damarlarından daha yakınız. Halbuki melek ondan ayrıdır (mesafelidir). Dolayısıyla bizim onu bilmemiz, yazan (kâtibin) bilgisinden daha mükemmeldir" demektir, takîb "bekçi" olarak yerleştirilen melek muazzam, otoriter biridir ve yazandan ona daha yakındır. Kaid ile Celis demektir. Nitekim manasına kullanılır.[45][45]

Ölüm Sekerâtı

"(Birgün bakarsın ki), ölüm baygınlığı, gerçek olarak gelmiş "işte bu, senin kaçıp durduğun şey" (denilmiştir)"(Kaf, 10)

Yani, "ölümün, aklı baştan atan, anlayışları yok eden şiddeti gelince..." demek. Ayetteki "Gerçek olarak" ifadesi ile ilgili şu muhtemel izahlar yapılabilir:

---

[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/278-279.

[44][44] Burada, oldukça muğlak olan İki satırlık bir kısım tercüme edilmedi (ç.).

[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/279-280.

a) Bununla ölüm kastedilmiştir. Çünkü ölümde haktır (gerçektir). Buna göre sanki, "Ölümün şiddeti, ölümün kendisindedir" demek olur. Bu manaya göre buradaki "bâ" harf-i cerri müteaddîlik için olur (yani, "ölüm baygınlığı, hak olan ölümü getirdi" (demektir). Nitekim Arapça'da, "Falanca, şunu getirdi" denilir.
b) Bu, "hak" ile, din namına getirilen her şey kastedilmiştir. Çünkü bunlar da "aktır ve ölümün şiddet ve dehşeti artınca, bunların hak olduğu ortaya çıkar. Çünkü "Herkes o durumda, imanın ne olduğunu anlar ama, iman ölüm gelmezden önce kendi sâdır olan ve böylece gayba iman edenler hariç, hiç kimseden artık o iman kabul ecilemez. Hakkı getirmek demek, onu ortaya koymak demektir. Nitekim "Hz. Peygamber dini getirdi" denilir, bu, "Dini ortaya koydu" demektir. Ölümün şiddeti ; -i ortaya koyunca, "ölüm o hakkı getirdi" denilmiştir. Bu durumda bâ harf-i cerri "mülâbese" (iç-içe olma) manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Arapça'da, "Sana geniş bir arzu ve huzurlu bir kalble (iç-içe olarak) geldim" denilir. Aretteki "işte bu" ifadesi, ölüme işaret olabileceği gibi, "hak"ka da işaret olabilir. cümlesinin izahına gelince:
Arapça'da, "Yoldan meyletti (saptı)" manasında denilir. Bu kısmın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitâb olduğu söylenmiştir, ama bu hoş bir mana değildir. Bunun, kâfirlere bir hitab olduğu da söylenmiştir ve bu, doğruya daha yakın olandır. Banlardan daha kuvvetlisi ise, bu hitabın, bunu duyan herkes için genel bir hitab maşıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ey dinleyen ve duyan, bu, senin kaçıp r-'duğun şeydir" demiştir.46[46]

Vaadedilen Gün

"Sûra da üflenmiştir. işte bu, o va'îdin (tehdidin) gerçekleştiği gündür" (Kâf, 20).
Bu ayet, önceki ayete ma'tûf olup, bununla ya sûra ilk üfleniş kastedilmiştir ve durumda bu, ölüm baygınlığı geldiğinde olacak şeylerin bir açıklaması olur; yahut da bununla sûra ikinci üfleniş kastedilmiştir ki, bunun kastedilmiş olması daha açıktır. Çünkü ayetteki, "İşte bu, o vaîdin gerçekleştiği gündür" ifadesi, bunun, ikinci nefha) olmasına daha uygun düşer ve "Ölüm baygınlığı gerçek olarak gelmiştir" öldürmeye canını almaya; "Sûr'a üflenmiştir..."cümlesi de, öldükten sonra on vermeye (dirilişe) bir işarettir.
Ayetteki, "işte bu" ifadesiyle ilgili olarak Zemahşerî, "Bu, "sûra üflenmiştir" ifadesinden anlaşılan nefha (üfleyiş) masdarına bir işarettir ve mana, "İşte o üfleyiş vakti, va'îd (tehdidin) gerçekleştiği gündür" şeklindedir" demiştir ki bu görüş tutarsızdır. Çünkü "yevm" kelimesi eğer mansûb olsaydı, Zemahşerî'nın dediği doğru olurdu. Fakat bu kelimenin merfû oluşu, "işte bu" diye işaret edilen şeyin, o günün bizzat kendisi olduğunu gösterir. Masdarlar ise, zamanın bizzat kendisi olamazlar, ancak zaman içinde yer alırlar. Binâenaleyh evlâ oian, buradaki 'nin, "üflenmiştir" fiilinden anlaşılan, üflenme zamanına işaret olmasıdır.
Çünkü fiil, masdara (işe) delâlet ettiği gibi, zamana da (işin zamanına da) delâlet eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "İşte o zaman, va'îd günüdür" demiştir. "Va'îd", haşr, mücazaat ve mükâfaat gibi, vaadedilen ve tehdid edilen şey demektir.47[47]

Saik ve Şehîd

"(O gün) herkes, beraberinde bir sevkedici ve bir şâhid (iki melek) bulunduğu halde (mahşere) gelmiştir"
(Kâf, 21).
Daha önce "sâik"in, insanı mahşer meydanına, oradan da hakettiği yere sevkedip götüren melek; "şehld"in de, amelleri yazan melek olduğunu anlatmıştık. O halde "sâlk", iyi olsun, kötü olsun her insan için söz konusudur. İyi kimse cennete, kötü kimse de, bunlarla, cehenneme sevkedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kâfirler, bölükler halinde cehenneme

---

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/280-281.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/281-282.

sevkedilirler" (Zümer, 76) ve "Rablerinden ittikâ edenler de, bölük bölük cennete sevkedilirler" (Zümer, 73) buyurmuştur.[48]

Perdenin Kaldırılması

"Andolsun ki sen bundan habersizdin, işte senden perdeni kaldırıp açtık. Artık bugün gözün keskindir. Onun yoldaşı olan (melek) dedi ki: "İşte yanımda (yazılı) olan şey karşındadır." Alabildiğine inâd eden, hayra bütün
hızıyla engel olan, zâlim ve şüpheci her nankörü (kâfiri) atın cehenneme"
Ayetteki, "Andolsun ki sen bundan habersizdin" ifadesi ya, "Ona böyle denilir" veya "Ona böyle denildi" takdirindedir. Nitekim Hak Teâlâ, "Onlara cehennemin bekçileri dediler ki..." (2ümer, 7) ve "Onlara, "Girin cehennemin kapılarından" zenildi" (Nahl, 29) buyurmuştur.
Bu ayetteki "sen" hitabı umûmîdir. Hitabın kâfir için oluşuna gelince, onun Habtaki hükme dahil oluşu malumdur. Mü'minin hitaba dahil oluşuna gelince, çünkü 9u durum onun ilmini artırır ve onun için, daha önce ona gizli olan şeyi ortaya çıkarır, s -cıği şeyi, mu'teber, yakînî bir görüşle bizzat görmüş olur ve böylece bu haller ve dehşetengiz durumlara nisbetle, sanki daha önce bundan gafil (habersiz)miş gibi olur. Bu ayette, (Kaf, 19) ayetinde zikretmiş olduğumuz iki İzah söz konusudur:
Gaflet, karışıklık şüphe gibi, bir tür perdedir. Hatta daha ötesidir. Çünkü şüpheye düşen kimseye mesele karışık gelir. Gafil kimseye gelince, onun kalbi tamamen söz onusu meseleden perdelenmiş olur ki, işte bu bir kılıftır, kalbin örtülmesi gibi arşeydir. Ayetteki, "işte senden perdeni kaldırıp açtık" ifadesi, "Senin gafletini (habersizliğini) giderdik de, böylece bugün gözün keskin oldu. Daha önce o göz sürçüyordu. Ama arkadaşın olan meleğin gözü keskindi ve o dünyada sana bir dost demektir.[49]

Karın

"Onun yoldaşı olan (melek) dedi ki: "îşte yanımda imah olan şey karşındadır" kısmı ile buna işaret edilmektedir. Ayetteki, "Karin yoldaş-arkadaş" hakkında iki izah yapılabilir:
1) Bu, ona küfrü ve isyanı süslü gösteren şeytandır ki Cenâb-ı Hak bunun hakkında onlara birtakım arkadaşları (kurenâ) sebeb yaptık..." (Fussitet, 25), "Kim o zikrinden göz yumarsa, biz ona şeytanı musallat ederiz. Artık iv. onun (ayrılmaz) arkadaşıdır" (Zuhruf. 36) ve "Sen ne kötü arkadaşmışsın (der)"(Zuhruf,38) buyurmuştur. Bu ifadeler ile, fısk-u fücur işleyen insana işaret acnmaktadır. Ayetteki kelimesi, "cehennem için hazırlanmış" manasındadır.
Ayetin genel manası ise şudur: Şeytan, "Bu isyankâr, öyle birisidir ki, benim yanımda cehennem için hazırlanmıştır. Ben onu saptırıp, kışkırtarak cehenneme hazırlandım " der.
Buradaki "kartn" "Daha önce bahsedilmiş o hazır ve kişiyle beraber olan melek" îmadır. Bu, onun amellerinin yazıldığı kitaba işarettir. Çünkü şeytanın o vakitte bir söz söylemeye gücü ve mecali olmaz. Bir de ayetteki, "atîd" bu kitabın defterlerinin) sıfatıdır. Bir diğer görüşe göre buradaki , ism-i mevsuldur. göre, "atîd" kelimesi hakkında şu üç ihtimal sözkonusu olabilir:
a) Bunun, ikinci haber olması. Birinci haber ifadesidir. Buna göre ayetin manası "İşte bu şey, yanımdadır ve hazırlanmıştır" şeklinde olur.
b) Sadece atîd kelimesi haberdir. ifadesi ise, "atîd"i başkasından ayıran
(iyice belirleyen) bir sıfat olarak gelmiştir. Nitekim, meselâ şöyle dersin: "Bu, Zeyd in yanında olandır ve bu da Amr'ın bana getirdiğidir." Buna göre, "Zeyd'in yanında"ki ve "bana getirdiği" ifadeleri, işaret olunan şeyi başkalarından ayırmak içindir. Sonra ise, daha sonraki ifadelerle bu şeyden haber verilir.
Daha sonra saik (sürücü) veya şâhid o meleğe "Atın onu cehenneme" denilir. Böylece bu, bir kişiye verilen bir emir olur. Bu hususta iki izah şekli vardır: Birincisine göre, Cenâb-ı Hak

---

[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/282.
[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/282-283.

tıpkı,"At, haydi at" der gibi, iki defa tekrarlamıştır. İkinci izaha göre ise, Arapların âdeti böyle söylemektir.50[50]

Keffâr

Cenâb-ı Hakk'ın, "Alabildiğine inâd eden her nankörü (kâfiri) atın" ifadesine gelince, buradaki "keffâr"ın, küfran (nankörlük) masdarından gelmesi muVrtomoldir. Buna göre mana, "çok nankör" şeklinde olur. Yine bunun küfür (inkâr) masdarından gelmesi de muhtemeldir. Bu takdirde manası, "küfrü çok şiddetli" şeklindedir. Fa'âl vezninde bulunan şedde, manadaki çokluk ve fazlalığa delâlet eder.
İşit kelimesi ise, fa'îl vezninde olup, fail (ism-i fail) manasındadır. Bu kelime, İyî masdarından gelir ki, "inâd" kelimesi de bundan türemedir. Buna göre, "keffâr" kelimesi eğer küfrân (nankörlük) masdarından gelmiş ise, bu, "Onca bolluğuna rağmen Allah'ın nimetlerini inkâr ettiği için anûd (inada) olmuş demektir.51[51]

Mennâ

Ayetteki "Hayra bütün hızıyla engel olan..." ifadesi ile ilgili iki izah vardır:
1) Bu kelimenin anlamı, "edası (verilmesi) farz olan malı, alabildiğine engelleyen, vermeyen" şeklindedir. Eğer yukarıdaki "keffâr" kelimesi, küfür kökünden alınırsa, bu durumda bu kimse -bunca kuvvetine ve açıklığına rağmen Allah'ın vahdaniyyetinin delillerini inkâr etmiş, böylece de o, son derece kâfir ve inadcı biri olmuş olur. Şöyle ki o, apaçık olan, gerçeğin tâ kendisi, açık mı açık olan şeyi inkâr etmiştir. Böylece de, her nimete karşılık, o kişiden nankörlük südûr ettiği için, alabildiğine nankör birisi olmuştur. O aynı zamanda anîd (çok inadçı)dır. Çünkü bunca bolluğuna rağmen, bu nimetleri hakedip arzulayan kimseler için reddetmiş, vermek istememiştir.
Ayetteki, "hayır" kelimesi, mal-mülk manasındadır. Böylece bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın önce şirkten, ikinci olarak da zekât vermekten kaçınmadan bahsettiği, "Zekâtı vermeyen müşriklere yazıklar olsun" (Fumim. 7) ayeti gibi olur. Eğer "keffâr" kelimesini, küfran (nankörlük) kökünden alırsak, burada son derece kuvvetli bir münasebet bulunffıuş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: "O, Allah'ın nimetlerini inkâr edip nankörlük yaptı da, bu nimetlere şükür olarak, o mallardan hiçbirşeyi (fakirlere) vermedi."
2) Bunun manası, "insanları imandan şiddetle alıkoyan" şeklindedir. Buna nöre ayetteki "hayır", imandır. Çünkü iman, kulların kalblerine girmesi mahzâ hayır oî..
Binâenaleyh yukarıdaki "keffflr"ı, "küfür" masdanndan alırsak, kuvvetli ar münasebet olur. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "O Allah'ı inkâr etti, inkârıylada kalmayıp, başkalarının hayrına (yani imanına) da engel olmaya çalıştı" der.52[52]

Mu'tedî

Ayetteki "zalim-haddi aşan" kelimesiyle ilgili iki izah vardır: Birincisi, bu kelimenin, zekâtı çokça engelleyen, hiç vermeyen manasında olmak üzere, "mennâ' " kelimesiyle ilgili olmasıdır. Buna göre mana, "O, farz olanı edâ etmedi, hatta bunu da aştı, hatta, müşriklerin âdeti olduğu üzere, faiz ve hırsızlık gibi şeyler vasıtasıyla haram aldı" şeklinde olur. İkincisi ise, bu kelimenin, imanı menetme manasında olmak üzere "mennâ" kelimesiyle ilgili olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: O, imanı engelledi. Bununla da yetinmeyip, hatta bunu da aştı iman edenleri aşağılayıp, onlara eziyet etti; inkâr edene ise yardım edip barıındırdı.[53][53]

---

[50] 50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/283-284.
[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/284.
[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/284-285.

Mürîb

Ayetteki, "Şüpheci..." kelimesiyle ilgili iki izah vardır:
1) Bu, şüphe ile dopdolu manasındadır. Bu, "Keffâr, nankörlüğü çok olan; savma1 da, zekâtını vermeyen anlamındadır" dememize göredir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: O, zekâtı vermez. Çünkü âhiret ve mükâfaat konusunda şüphe cnoedir. Şöyle der: Ben, karşılığını almadığım hiçbir mal vermem."
2) Bu kelime, şüpheler atmak suretiyle başkalarını da şüphe içinde bırakan kimse,manasındadır. Böylece bu kelimenin masdarı, her iki manaya da gelmiş olur. Ayette, önce bahsettiğimizden başka, bir diğer tertib (münasebet) daha vardır. Bu da srve denilmesidir: Bu, Allah'a, Resülüllah'a ve Kıyamet gününe nisbetle kâfirlerin ni beyân etmektir. Buna göre, "keffârin anîd" ifadesi, onun Allah'a karşı olan Tuna bir işarettir ve "O, Allah'ı inkâr edip, Allah'ın ayetlerine karşı çok inadcıdır" "Mennâ'in lil-hayrı mu'tedîn" ifadesi ise, onun Allah'ın Resulüne karşı war haline bir işarettir ve "O, insanları, peygambere tabî olmaktan ve peygamberin orada olanlara infâk etmekten engeller. Eziyet edip, çokça ileri-geri konuşmak haddi aşar" demektir. "Mürîb" kelimesi ise, onun âhiret konusundaki durumuna işaret eder. Çünkü o, bu hususta şek ve şüphe içindedir. Cvanetin kopacağına hiç ihtimal vermez.
İmdi eğer "Bu ayet, cehenneme atılmanın, özellikle bütün bu sıfatlan kendisinde kimselere has olmasını gerektirir. Halbuki küfür, cehenneme atılmayı ve bunun emredilmesi için yeterlidir" denilirse, biz deriz ki: Ayetteki, “Alabildiğine inad eden her kâfir" ifadesinden maksad, "Zâhid olan âlime ver" ifadesinde olduğu gibi, mümeyyiz (ayırıcı) bir sıfatlama değildir. Bilakis bundan murad, Vasfedilenin , ya övgü, ya kınama-zernm yoluyla olmak üzere, bu sıfatla nitelendiğini fesken bir tavsiftir. Nitekim, "Bu, o cömert Hâtem'dir" denilir. O halde ayetteki, keffârin 'anîd..." ifadesi, o nankör kâfirin, hem inadet, hem de çok engelleyici gösterir. O halde her keffâr kâfirdir. Çünkü Allah'ın birliğinin delilleri apaçıktır. O'nun kullarına olan nimetleri pek boldur. Yine her keffâr, çok inadcı ve hayrı (iyilikleri) engelleyicidir. Çünkü kendi inancını medhederken, hak dini kınar. Hatta o, hak dinden engelleyicidir. Her keffâr aynı zamanda şüphecidir. Zira o, haşr (Kıyamet) hususunda şek ve şüphe içindedir. Şu halde her keffâr, işte bütün bu sıfatlarla mevsuftur.[54][54]

Şirkin Sonu Cehennem

"Ki o (kâfir), Allah ile beraber başka bir tanrı daha edinendir. Haydi ikiniz birden onu en çetin azabın içine atn. Arkadaşı (olan şeytan), "Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım. Fakat o, (zaten haktan) uzak bir delâlet içindeydi" dedi" (Kâf, 26-27).
Bu ayet hakkında üç izah vardır:
1) Bu ifade, "külle keftâr"dan bedeldir.
2) Bu, onun üzerine bir atıftır.
3) Bu "Atın cehenneme" ifadesine bir atıftır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: "Her keffâr ve anîd olanı, yani, Allah ile beraber başka tanrılar edineni, evet onu cehenneme attıktan sonra, bundan daha şiddetli bir azabın içine atınız.
Sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin karîni (yoldaşı) olanların, "Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım" dediğini nakletmiştir ki bu, mukadder bir sorunun cevabıdır: Sanki kâfir cehenneme atıldığında, "Ey Rabbim, beni şeytanım saptırdı" der. Bunun üzerine şeytan da der ki: "Ey Rabbimiz, onu ben saptırmadım". Nitekim hemen bu ifadeden sonra gelen, "Benim huzurumda çekişmeyin"ifadesi bunu gösterir. Çünkü çekişme, iki taraftan da söz söylenmesini

---

[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/285.
[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/285-286.

gerektirir. Nitekim bu esnada da bu olmuştur. Cenâb-ı Hak bu sûrede ve Sâd Suresi'nde, "Derler ki: "Hayır, asıl siz rahat görmeyin... Yine onlar derler ki: uEy Rabbimiz bunu bizim önümüze kim getirirse, onun cehennemdeki azabını katmerli olarak artır... İşte cehennemliklerin bu davalaşması muhakkak ve fcatf bir gerçektir" (Sad, 60-64) buyurmuştur.
Ayetteki bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:55[55]

Birinci Mesele

Zemahşerî "önceki ayetteki "karin" ile kastolunan, şeytandır, yoksa, insanın yanında hazır olan melekler
değildir" der ve buna, bu ayeti delil getirir. Diğer müfessirter "Bu "karîn"den murad, melek olup, şeytan değildir" derler. Bu ayet, bu ikinci fiKri savunanlara daha uygun bir delildir. Bunun izahı şöyledir: Eğer önceki ayette castolunan "şeytan" olsaydı, bu durumda, ayeti, "Bu şahıs benim yanımda hazırdır ve ateş için hazırlanmıştır. Ben onu kışkırtmalarımla buna tazırladım" manasında olurdu. Çünkü Zemahşerî, o ayetin tefsirinde bunu ifade etmişti.
Buna göre, "Ey Rabbimiz onu ben azdırmadım" ayeti, Zemahşerî'nin "Onu buna ben hazırladım" şeklindeki izahına ters düşerdi. Bu durumda Zemahşerî'nin •öyle deme hakkı vardır: Buna iki şekilde cevap verilir:
a) Şeytan "Ona bu şeyleri süslü gösterdim, ama onu buna bizzat zorlamadım" anasında olmak üzere, "Onu bu azaba ben hazırladım" der. Bu durumda, her iki süzün de şeytandan sâdır olması sahih olur.
b) Bunun, iki ayrı duruma işaret olması: Birinci durumda şeytan sanki, "Ben bunu İûemoğu Harından alacağım intikamı göstermek ve de, "izzetine yemin olsun ki, o (insanların) hepsini azdıracağım"(Sâd. 82) yeminimi yerine getirmek üzere yaptım" sermştir. Sonra azabı görüp, kendisinin de azabta onunla ortak ve kışkırtmasından rrû'ü kendine ayrı bir azab olduğunu görünce ki, Cenâb-ı Hak da, "İşte bu haktır. Ben bu hakkı söyleyeyim: Andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana tâbi hepsiyle dolduracağım"(Sad,84-85) buyurmaktadır. O zaman "Ey Rabbimiz ben azdırmadım" der ve azabın görünmesi esnasında ilk sözünden döner.56[56]

Vâv İle Atıftaki Mâna

Allah Teâlâ burada, atıf vâv'ı olmaksızın, önceki ayette ise, vâv ile buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü evvelkisinde iki manaya birden işaret edilmiştir ve her insanın o vakitte beraberinde bir sevkedici olduğu geleceğine ve şâhid (kâtip) meleklerin bu sözü söyleyeceği ifade edilmiştir, fencisinde ise, böyle iki mana birden söz konusu değildir. Bundan dolayı vâv'sız filmiştir. ifadesindeki fâ, Hak Teâlâ'nın, "Arkadaşı, "Ey Rabbimiz, azdırmadım.." der" ifadesinin vâv ile atfedilmesin! gerektirecek derecede ar -nünasebet arzetmez.57[57]

Cemi Sîgasındaki Mâna

Burada bu sözü söyleyen tektir ve "Ya Rabbi" değil de, "Ey Rabbimiz" demiştir. Halbuki Kur'ân'ın çok yerinde, söyleyen tek olduğu zaman, "Ya Rabbi" ifadesi kullanılmıştır. Meselâ, "Ya Rabbî, bana görün, sana bakayım" 143), "Ya Rabbî, beni bağışla" (Nûh, 28), "Ya Rabbî, hapishane bana daha "(Yusuf. 33), "Ya Rabbî, cennette katında benim için bir ev yap"(Fahrim, 11) Ya Rabbî, insanların ba'solunacağı güne kadar bana mühlet ver" (Sad, 79) e olduğu gibi. Diyoruz ki: Bütün bu şeylerde sözleri söyleyen, tâlib (isteyen) ndaki kimselerdir. Talibin de, "Ya Rabbî, ömrümü uzat, bana ver" demesi ve hoş olmaz. "Bize ver" derse hoş olur. Çünkü Allah'ın rabb oluşu, talibin, sadece kendi rabbi olduğunu söylemesine uygun düşmez. Ama burası isteme aeğil de, heybet, azamet ve arzuhal yeridir. Dolayısıyla, "Ey Rabbimiz, onu ben dım" demiştir.

---

[55] 55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/286.
[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/286-287.
[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/287.

Ayetteki, "Fakat o (zaten haktan) uzak bir delâlet içindeydi" ifadesi, "Bu, şeytanın azdırmasıyla olmamıştı. O zaten sapıktı ve alabildiğine sapıklığa dalmıştı. Dolayısıyla azdı" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:58[58]

"Uzak" Sıfatı Hakkında

Ayetteki, "dalâlet'in, uzak olarak nitelenişinin izahı nasıl yapılabilir: Deriz ki: DâlI (sapmış otan), yoldan fazlaca
sapmış ve uzaklaşmış demektir. Sapıklıkta (dalâlette) epeyce yot almış ve kalmış kimse, maksaddan, esas yoldan çokça uzaklaşmış olur. Ama saptığını anladığında, kısaca yoldan döner, dolayısıyla da maksaddan çok uzaklaşmış olmaz. Binâenaleyh "uzak bir dalâlet" ifadesi, masdarın ism-i fail (ba'îd) ile tavsif edilmesidir ki, Arapça'da "doğru söz" ve "hoşnut edici hayat" denilir. Buna göre ayetin manası, "uzaklık sıfatına sahip (zû-bu'd) bir dalâlet" şeklindedir. Dalaletin müddeti uzun olup, sapan kimse de bu yanlış yolda uzun müddet gidince, bu, iyice açık ve görülür hale gelir. Çünkü yoldan sapan ve gittikçe uzaklaşan kimse için, artık semtler ve yönler belirsiz hale gelir. Esas maksadı göremez, ona ulaşamaz ve yoldan saptığını anlar. Çoğu kez, bazı vadilere ve çöllere düşüp, aldantp şaşırdığının emareleri ortaya çıkar. Ama yoldan sapışından az süre geçmiş olan böyfe değildir. Allah Teâlâ dalâleti, pek çok ayette, bazan "mübîn" (apaçık) vasfı ile bazan da "ba'îd" (upuzak) vasfı ile nitelemiştir.59[59]

İkinci Mesele

Ayetteki bu ifade, "Ancak hâlis kulların müstesna" (Hicr, 40) ve "Kuilanm üzerinde senin hiçbir hükümranlığın (gücün) yoktur" (Hicr, 42) ayetlerindeki duruma işarettir, yani "Bu sapanlar senin kulların değiller" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak bunları, ehl-i inâd saymıştır. "Eğer onların senin yolunda bir sebatları bulunsaydı, ben (şeytanın), onlar üzerinde bir hükümranlığım olmazdı." Allah en iyi bilendir.60[60]

Şeytanın Azdırışı ve Azdırmayışı

Şeytan, "Onların hepsini azdıracağım" demiş olduğu halde, daha nasıl bu sefer, "Onu ben azdırmadım" demiştir? Deriz ki: Buna şu üç şekilde cevap verilebilir: İki cevap, Zemahşert'nin tefsirine cevap verirken geçmişti.

Üçüncüsüne gelince, şöyledir: Ayetteki "Hepsini azdıracağım" ifadesi, "Onları saptırma gayretlerime devam edeceğim" manasındadır. Nitekim sapmış bir kimseye, birisi, "Dümdüz bir yoldasın, öyleyse onu bırakma" dediğinde, böyle diyen kimse hakkında "O, onu saptırdı" denilir.işte bu ayetteki, "Onu ben azdırmadım" ifadesi de, "Onun azmasının başlangıcı tarafından olmamıştır" demektir.61[61]

Allah'ın Huzurunda Tartışılmaz

Allah Teâlâ buyurdu ki: "Benim huzurumda çekişmeyin. Ben size önceden va'îdimi göndermiştim. Benim katımda söz değiştirilmez. Ben, kullara zulmedici değilim" (Kâf, 28-29).

Bu ifadenin, "Arkadaşı (olan şeytan), "Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım" (Kaf, 27) ayetinden

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/287-288.

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/288.

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/288.

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/288.

önce, mahzûf (mukadder) bir sözün bulunduğunun delili olduğunu içmiştik. Bu da, cehenneme atılan kişinin, "Ey Rabbimiz, o şeytan beni azdırdı" aernesidir. Ayetteki, "Benim huzurumda çekişmeyin" ifadesi, "Bu çekişmenin, Allah'ın huzuruna gelmezden önce, dünyada iken yapılması" gerektiğini ifade eder.

Ayetteki "Ben size önceden va'îdimi göndermiştim" ifadesi orada çekişmekten meneden ve bunun faydasız olduğunu ortaya koyan bir sözdür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ben size, şeytana tâbi olmanız durumunda, cehenneme gireceğinizi dünyada iken bildirmiştim. Ama siz yine de ona tâbi oldunuz" demiştir.62[62]

Bâ Harf-i Cerri Hakkında

Eğer, ifadesindeki "bâ", nasıl "ba"dır? denilirse, deriz ki: Burada birtakım izahlar yapılmıştır:

a) Bu, tıpkı "Yağ bitirir" (Müminûn, 20) ayetindeki bâ gibi, zaidedir. 2aide oluşu tabiatıyla bu görüştekilere göredir. Yine "bll-va'îd"deki bâ, Allah yeter" ifadesindeki gibi zâiddir.

b) Buradaki "bâ", müteaddilik (geçişlilik) ifade eden "bâ"dır. Buna göre, kaddeme" fiili, bu bâ ile birlikte, "tekaddeme" (sundu) manasınadır. Bu tıpkı, (Hucurat. 1) ayetindeki fiilin, "tekaddeme" manasına gelişi gibidir.

c) Kelâmda, takdiri şöyle olan mahzûf bir ifade vardır: "Ben size, va'îd (tehdidle) tansık olarak, katımda sözün değiştirmeyeceği gerçeğini sunmuştum." Buna göre Miulan şey, Allah'ın katından sözün değiştirilemeyeceği gerçeği olur.

d) Bu "bâ", musâhabet (birlikteolma) manasındadır. Nitekim, "Atı, gemi ve eğeri ile birlikte satın aldım" denilir. "Beraber..." manasında, "Atı, Sami ve eğeri ile" denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, terkedilmesi halinde meydana geecek durumu size daha önce bildirmiştim" demek istemiştir.63[63]

Allah'ın Sözü Değişmez

Ayetteki, "Benim katımda söz değiştirilmez" ifadesiyle ilgili şu iki izah muhtemeldir:

1) "Benim katımda*' ifadesinin mutaallakı, kavi (söz) masdandır, yani tarafımdan söylenmiş olan söz değiştirilmez" demektir.

2) Bu ifade, "değiştirilmez" fiiliyle ilgilidir ve "Benim katımda değiştirilme olmaz" demektir.

Birinci manaya göre, Allah tarafından söylenmiş olan bu sözün ne olduğu hususunda şu İzahlar yapılabilir:

a) Kendileri hakkında "Cehenneme atın" emri, onlar mazeret beyan ettikten sonra, "atmayın" şeklinde değiştirilmez. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, "Benim katımda söz değiştirilmez" buyurmuştur. Keza Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlara, cehennemin kapılarından girin"(Nahl, 29) şeklindeki emrinde de bir değişme yoktur.

b) Bu değişmez söz, "Fakat benden yana cehennemi bütün cinlerden, insanlardan muhakkak dolduracağım" sözü hak olmuştur"(Secde, 13) sözüdür. Yani bu hükümde de değişme söz konusu değildir.

c) Allah'ın vaadlerinde değişme ve cayma söz konusu olmadığı gibi va'îdterinde de bir cayma olmaz. Bu, Mürcie'ye karşı bir delildir. Çünkü onlar, Kur'ân'da yer alan va'îdlerin sadece bir korkutma olduğunu, Allah'ın onlardan hiçbirini uygulamayacağını söylemişler ve "Kerîm kimse, vaadetti mi, onu mutlaka tastamam yerine getirir, ama va'îdde (tehdidde) bulundu mu, bundan vazgeçer ve affeder" demişlerdir.

d) "Allah'ın, kulları yaratırken, daha önceden "Bu şakîdir (cehennemliktir), şakilerin işlerini yapacaktır. Şu da muttakîdir, muttakîlerin amellerini işler" şeklinde vermiş olduğu hükümler (kaderler) değişmez." Bu sözün Allah katında, insanın gayretiyle değişmesi söz konusu değildir. Sa'îdlik, ancak Allah'ın muvaffak kılması iledir.

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/288-289.

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/289.

İkinci manaya göre ise, "değiştirilmez" ifadesiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, "Benim katımda yalan söylenilemez. Benim huzurumda, birşeyler uydurulamaz, iftira edilemez. Çünkü ben âlimim, dolayısıyla azanı da, azdıranı da, az azanı da, çok azanı da bilirim. Dolayısıyla sizin, "Beni şeytan azdırdr şeklindeki sözünüz ile, şeytanın "Ey Rabbimiz, onu ben azdırmadım" şeklindeki sözü de birşey ifade etmez, demektir.
b) Bu, Hak Teâlâ'nın, "Arkanıza dönün, bir nur arayın" (Hadid, 13) ayetinin manasına bir işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Eğer benim, "Onu şiddetli azaba atın" demememi istiyorsanız, siz önceden, huzuruma gelmezden önce, küfrünüzü iman ile değiştirmek suretiyle, bunu değiştirin. Fakat artık şu anda, "Huzurumda çekişmeyin" dediğim gibi, artık huzurumda sözler değiştirilemez, yani, sizin bu çekişmenizin, daha önceden, dünyada iken olması gerekirdi. Çünkü ben size "Şeytan sizin için, apaçık bir düşmandır. Onu düşman edininiz" (Fam, ej buyurmuştum."
c) Bu, "Küfür, artık katımda iman ile değiştirilemez" demektir. Çünkü ye's (tam Ölüm) halinde iman makbul değildir. Binâenaleyh "Ey Rabbimiz, Ey tanrımız" şeklinde burada söylediğiniz sözler, size birşey kazandırmaz, Kim kâfir olmuşsa, onun ahirette, "Artık inandık, biz müşrik değildik" demesi birşey kazandırmaz.64[64]

Mâ ve Lâ Edatlarının Manası

Ayetteki, "Söz değiştirilmez" ifadesi, o andaki "hâlin" nefyine işarettir. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "Artık bugün, o söz değiştirilemez" demek demiştir Çünkü (mâ) edatı, muzarinin başına geldiğinde, şimdiki zamanın olumsuzluğunu (halin nefyini) ifade eder. Nitekim birisi, "Yarın ne yapacaksın?" der, Karşı öbürü, O "Birşey yapmıyorum, yani o zaman birşey yapmayacağım" der. Ama birisi, "yarın o ne yapacak?" dediğinde, buna da, t& Hıçbirşey yapmaz", yahut daha te'kidli olumsuz ifadeyle "O hiçbirşey .-apmayacak" denilir.
Eğer, "Burada mâ edatı ile lâ edatı arasında mana bakımından bir farkın olduğunu anlatan, mana ile ilgili bir izah var mıdır?" denilirse, biz deriz ki: Evet. Çünkü lâ edatı, r-.msuzluk için kullanılmak üzere icâd edildiği için, olumsuzluğa daha fazla delâlet scer. Lâ'nın manasında özellikle nehiy gibi birşey yoktur. Bu müsbet manayı ancak azif veya takdir yoluyla ifade eder. Velhasıl bunu 'de olduğu gibi, mecazî ifade eder.
Ama 'ya gelince, bu sırf nefiylik içindir. Çünkü bu isim olduğu durumlarda, başka manalar için de kullanılır. Halbuki nefy-hal, hâli nefy, istikbalde müsbete acnüşebileceŞi İçin mutlaka menfiliği ifade etmez. Nitekim Arapça'da, "O şu anda birşey yapmıyor, ama ilerde inşaallah yapacaktır" denilir. Dolayısıyla mâ, sadece nefy etmeye mahsus olmadığından, bu durumda sırf aaffy olmayan bir durum için kullanılmıştır. Lâ, "istikbalin nefyi içindir ve halin isbatı çndir" denilemez. Dolayısıyla, istikbâl hususunda, sırf nefy için olan edatla yetinilmemiştir. Çünkü biz diyoruz ki: Durum böyle değildir. Zira, "Zeyd yapmayacak, şu anda yapıyor" denilemez. Fakat, "yarın yapmayacak ama şu anda yapıyor" kelimesi caizdir. Çünkü, "yarın" sözü, zamanı belirli hale getirmiştir. Dolayısıyla da"yapmıyor" şeklindeki sözün, bütün istikbali nefy ifade etmez, aksine istikbaldeki zamanların bir dilimi için nefy (olumsuzluk) ifade etmiş olur.Misallerimizde biz ve deriz ama, "Yarın ve yarından şova yapacak" diyemeyiz. Aksine burada, istikbal zamanlarından herhangi bir raıan dilimini, diğer bir zaman diliminden ayırdetmeksizin, hali nefyeder, istikbali sumlu zikrederiz. Bunun tersine misali de, herhangi bir belirleme yapmaksızın, "Zeyd tapmayacak ve yapacak" dememizdir ki, bunun caiz olmayacağı malumdur.65[65]

Allah Zalim Değildir

Ayetteki, "Ben, kullara zulmedici değilim" ifadesi, önce geçen iki izahın ikisine birden uygun

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/289-290.
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/290-291.

düşer. Biz, ayetteki, "Benim katımda..." ifadesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın, "Haydi ikiniz birden onu en çetin azabın içine atın..." (Kâf, 26) emrinde ve bir kimsenin, "Cehennemin kapiîann(dan) girin" denildi" (Nahl, 29) ifadesinde bir değişikliğin olmayacağı kastedilmesi halinde, bu açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, "Atınız onu cehenneme..." emrinin, ancak inatçı kâfirler için olduğunu beyan etmiştir. Binâenaleyh Allah, kullarına zulmedici olmaz. Biz, bununla, "Benim yanımda sözler değiştirilemez. Tam aksine vâcib ve gerekli olan, benim huzurumda durmazdan önce değiştirmektir" manasının kastedildiğini söylememiz halinde de, durum yine aynıdır. Çünkü Allah Teâlâ, daha önce inzârda bulunmuştur. Ve o, peygamberler gönderdikten ve yollan açıkladıktan sonra azâb etmiştir. Burada, lafzî ve manayla ilgili olmak üzere birkaç bahis vardır:
Lafzî olanlara gelince, bu ifâdesindeki bâ ile, ifâdesindeki lâm hakkındadır. Bâ'ya gelince, biz diyoruz ki, fiilin kendisine taallukunun açık olmadığı yerlerde, mef'ûlün bih'in başına gelir. Fiilin kendisine taallukunun çok net olduğu yerlerde ise, mef'ûlün bih'in başına bâ getirmek caiz değildir ve fiilin taallukunun ne çok net ne de çok gizli olduğu yerlerde ise, mef'ûlü bih'in başına bâ'yı getirmek ya da getirmemek caizdir. Binâenaleyh, fiilin Zeyd'e (yani mef'ûlün bih'e) taalluku açık olduğu için, (Zeyd'e vurdum) demlemeyeceği gibi, fiilin kendisine taalluku kapalı olduğu için, "Zeyd'le çıktım"; Zeyd'le çıktım" "Zeyd'i götürdüm" yerine, ve denilemez. Ama, her iki taraf da müsavi olduğu için, ve "Ona teşekkür ettim..." denilir. Aynen bunun gibi, 'nın haberi mef'ûle benzeyip, de, fiil olması bakımından çok açık ve net bir fiil olmayınca, zira mazî fiillere, bitişen tâ ve nün gibi zamirlerin, ye gelmesi ve meselâ ve denilmesi tıpkı ifâdelerinde olduğu gibi onun fiil olmasını mümkün kılar..
Ancak muzaride, bir farklılık ortaya çıkar. Çünkü biz, ve diyebiliyoruz. Ama, aynı şeyi ve ona benzeyenler hakkında söyleyemiyoruz. işte hal böyle olunca, ve ona benzeyenler, mef'ûle taallukları çok açık olmayan "Onu sıvazladım..." ve, kendi başına doğrudan doğruya ve bâ ile müteaddî olan fiillerde denildiği gibi, hem Subr hem de "Zeyd, cahil değildir" denilebilir. Ama, denilemez. Çünkü ve çok net bir biçimde fiildirler. Ama, ve ona benzeyen ü böyle değildirler... Bu izah "Bu bir beşer değildir"'(Yunus, 31) şeklinde okuyanların bu okuyuşlarını teyit eder.. Ki, bu gayet açıktır.66[66]

Mâ ile Nefyin Haberi

İkinci Bahis: Şayet bir kimse, "Bâ'nın 'nin haberine bitişmesinin caiz olmaması 'nin haberinde ise iki durumun eşit olması gibi, 'nın haberinin bâ'ctan hali olmaması gerekir.." derse, ki bu soruyu şöyle de açabiliriz: apaçık bir fiil olunca, bizonun mef'ûlüne bâ'nın gelmesinin caiz görmediğimiz gibi, haberine de bâ'nın gelmesini uygun görmediğimiz için, onu tıpkı fiili mütalaa etmişizdir bizim ifadelerimize nazaran, bir açıdan fiil olup, muzari ve emir sığalarına nazaran da, açık bir fiil olmayınca, 'yi mutavassıt bir fiil görmüşüz de, ifâdelerinin mef'ûllerini kullandığımız gibi, onun haberine bâ'nın getirilmesini veya getirilmemesini caiz görmüşüzdür. ise, hiçbir açıdan fiil olmayınca, bunun da, ancak harf-i cer'le mef'ûlün bih olan fiil gibi kabul edilmesi, tıpkı vam fiilinin mef'ûlünün bâ iie gelmesi hali gibi, bunun haberinin de ancak bâ harf-i cerriyle gelmesi gerekir. Bunu şu hususda teyit eder: Biz, ve tabirlerini ayrı mütalaa edip, herbiri için, diğerinde bulunmayan bir derece takdir ettiğimizde, 'yi lafız bakımından sona bırakmayı caiz görmüşüz ve ivebilmişiz... Ama, şeklini tecviz etmemişizdir. Çünkü açıkça fiildir, ise, açıklık bakımından, 'den aşağıdır. Ama biz, 'nın, sözün tarafından birinden sonra gelmesini caiz görmemişizdir. ise böyle değildir. Çünkü bir kimsenin demesi caiz değildir.
Ancak, 'ya raci olacak bir zamir getirip de "Zeyd, zalim değildir" oemesi hali müstesna; (diyebilir). Böylece, bu ikisi (ve arasında, bir bakıma tür tertip var demektir. Ama, sözün iki tarafından birinden sonra getirilebildiği de, tamamiyle kelâmdan, yani ismiyle haberden sonra getirilmesi caiz değildir, fakat bu durum, bahsettiğimiz kapalılık ve açıklıktan dolayı, için söz

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/291-292.

konusudur. " kelâmda ismiyle haberinden sonra gelebilir. Bâ'nın getirilmesi hakkındaki de böyledir 'nın haberinin bâ'nın getirilmemesi, 'de ise, her iki sunumun caiz olması, 'de ise, bâ'nın, haberinin başına getirilmesinin caiz olması, Benî temîm lügatine göre itimada şayan bir husustur. Çünkü onlar şöyle demişlerdin 'dan sonra gelen şey haber kabul edildiğinde bu habere bâ'yı getirmek vâcib olur. Bu durumda eğer ona bâ getirilmemiş ise, o, ya mübtedâ olmak üzere, yahut da başka bir şekil üzere mu'rab (i'râba tâbi olan) olur da haber olmaz." Bu açıklamaya şu şekilde cevap verebiliriz: Biz diyoruz ki: 'nın haberine bâ'nın getirilmesi umumî bir durumdur. Özellikle Kur'ân'da böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Sen, kör olanları, sapıklıklarından hidâyete değilsin,.." (Neml, 81); "Sen, kabirlerde tâmûan işittiremezsin" (Fâtır, 22), "Onlar, ateşten çıkacak değildirler..."(Bakara, 167) ve (Araf, 29) buyurmuştur.

Ama, haberine bâ'nın gelmesinin vâcib olduğu görüşüne gelince, hayır (biz buna katılmıyoruz). Çünkü ye mana bakımından hakikat olarak benzemiş, ama sonradan meydana gelen şeyler o (el-avârız) açısından, meselâ ona, tâ'nın, nûn'un gelmesi bakımından- ona muhalefet etmiştir.

Mana bakımından benzerliğine gelince, her ikisinin de hali nefyetmesi ûeJammdandır bu... Binâenaleyh bu benzerlik, bâ'nın gelmemesini, muhalefet ise, sâ'nın gelmesinin vâcib oluşunu iktizâ etmektedir. Ancak, bâ'nın gelmemesini gerektiren durum daha kuvvetlidir. Çünkü bu gerekçe, hakîkî olan tarafla ilgilidir. Berikisi ise, arızî olanla ilgilidir. İşin özünden kaynaklanan şey ise, arızî sebeple olan şeyden daha kuvvetlidir. Bunların mamullerinden önce ya da sonra gelmeleri meselesinden, bâ'nın gelmesinin vâcib olduğu neticesi de çıkmaz.

Lâm ite ilgili sözümüze gelince, biz diyoruz ki lâm, izafet manasını gerçekleştirmek çndk. Nitekim Arapça'da, denildiği gibi "Zeyd'in uşağı..." da denilebilir. Bu izafet-i maneviyelerde tenvînin getirilmesiyle olur.. Ama izâfet-i lafziyyelere gelince, ki bu bizim, ifâdelerinde olduğu gibidir çünkü burada izafet manevî değildir. Binâenaleyh, , tenvînin getirilmesiyle muzâf olmaktan çıkınca, aslına dönmesi ve ism-i fail sîgası olan kelimesinin kendisine muzâf olduğu, o ismi, mef'ûlün bih olarak nasb etmesi gerekir ve lâm da getirilmez. Çünkü, bu durumda artık, ne lafız bakımından, ne de mana bakımından bir izafet söz konusu değildir. Ne var ki ism-i fail, derece bakımından, fiilden daha aşağıdadır. Böylece ism-i failin mef'ûl ile olan ilgisi, fiilin mef'ûl ile olan ilgisinden daha zayıf olmuş olur da, böylece de, mef'ûle taalluku zayıf olan fiiller cümlesinden ve türünden olmuş olur. Çünkü biz, böylesi fiillerin mef'ûle taalluklarının hem harf-i cer'le, hem de harf-i cer'siz olabileceğini beyan etmiştik.. İşte bundan dolayı, denilebildiği gibi, de denilebilir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, (Yusuf, 43) ifâdesinde olduğu gibi, mef'ûlün öne geçmesi durumunda söz konusu olur ki, fiilin kendisine taalluku zaytf olduğu için gelmiştir.

Mana bakımından olanlara gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:67[67]

Zallâm Olmama, Zulme Açık Kapı Bırakır mı?

Birinci Bahis: (ez-Zallâmu) (zâlimun)'un mübalağa ifade eden sığasıdır. Dolayısıyla, bir kimsenin "zallâm" oluşundan, zulmün aslının mevcut olduğunun söylenmesi gerekir. Şöyle ki: Bir kimse, "O, kezzâbtır" dediğinde, bundan, onun yalanının son derece fazla olan bir kişi olması kezzâb oluşunun nefyedi meşinden (o, kezzâb değildir, denilmesinden), yalanın külliyen nefyedilmesi neticesi çıkmaz.. Çünkü, "Falanca, kezzâb değildir. Çokça yalan söylemez. Ne var ki o, bazan yalan söyler.." denilebilir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinden, zulmün külliyen nefyedildiği manası anlaşılmaz. Halbuki, Allah (hiçbir surette) zalim değildir. Binâenaleyh, bunu nasıl izah edebiliriz?

Biz diyoruz ki: Buna şu üç bakımdan cevap verilebilir:

a) "Temmâr" kelimesinin, tamir (hurma satan) manasına gelmesi gibi, zallâm da, "zâlim" anlamındadır. Bu durumda, ifâdesindeki lâm, nisbeti gerçekleştirmek için getirilmiş lâm'dır. Çünkü, bu durumda kalıbı, (zulüm sahibi) manasınadır. Bu, İmam Zeynuddîn'den istifâde ile

---

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/292-294.

söylenmiş güzel açıklamadır. Allah onun faydalarını devamlı kılsın.

b) Zemahşeri'nin ileri sürdüğü şu husustur: Bu, takdirî bir durumdur. Faraza manasına, yani, "öyle olsaydım..." anlamındadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Rahmet edilmesi gereken o zayıf kuluma zulmetmiş olsaydım, bu son derece bir zulüm olmuş olurdu.. Halbuki ben, böyle değilim." Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın zallâm oluşunun nefyedilmesinden, aynı zamanda O'nun zâlim oluşunun nefyedilmiş olması da gerekir Bu izahı, bu ifâdenin peşinden lafzının, bir ism-i zahir olarak getirilmiş olması ortaya kor.. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onca genişliğine rağmen, cehennemi doldurduğum gün bile zâlim değilim. Öyle ki, cehennem bağırdı ve "Artık benim bunlara takatim kalmadı.. Artık bende, bunlara yer kalmamıştır. Çok fazla oldu.." manasında, istifhanvı istiksâr olarak "Daha da var mı?..."(Kaf, 30) demiştir. İşte o günde, benim, o cehenneme sayısız kimseleri atmama rağmen, ben, bu azabın fazlalığı sebebiyle zulmü çok olan (zallâm) olmuş değilim.." demek istemiştir." Zemahşerî'nin yapmış olduğu bu izah, uygun bir izahtır. Çünkü, Allah Teâlâ, "Biz cehenneme, doldun mu?!., dediğimiz günde zallâm olmadık" demek suretiyle, nefyi zamana tahsis etmiştir ki bu, "Ben, bütün zamanlarda da zâlim değildim" demektir.. Ve yine Cenâb-ı Hak, demek suretiyle, ifâdeyi "kul" lafzı ile tahsis edip, mutlak bırakmamıştır. Aynen bunun gibi, nefyi de, zulmün çeşitlerinden bir çeşide tahsis etmiş, mutlak bırakmamıştır. Binâenaleyh bundan, Cenâb-ı Hakk'ın, o vaktin dışında zalim olacağı neticesi çıkmaz. Ve tahsis edilmiş olsa bile, Cenâb-ı Hakk'ın, kulların dışında kalanlara karşı zalim olması neticesi çıkmaz.. Böyle bir tahsisin faydast, bunun, tamîmdense, tasdîke daha çok yakın olmasıdır.

c) Bu, bir şeyin özellikle zikredilmesinin, o şeyin dışında kalanların nefyedildiğine delâlet etmeyeceğini gösterir. Çünkü Allah, kendisinin "zallâm" olmasını nefyetmiştir; bundan, O'nun "zâlim" olmasının ayrıca nefyi gerekmez. Allah'ın, kullarına karşı "zallâm" olmasını nefyetmesinden, başkalarına karşı da zallâm olmasını ayrıca nefyetmesi gerekmez.. Nitekim Allah Teâlâ, insanoğlu hakkında

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hak burada, izâfetsiz olarak (tenvinle) buyururken, öte yandan izafetle (Neml, 81) ve (Fatır,22) buyurmuştur. Binâenaleyh, bu ikisi arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: Söz, ilk önce, bazan umumîlik İfâde etmek üzere söylenir, daha sonra, tahsis amacı güdülmeksizin, herhangi bir şeyden dolayı tahsis edilir. Meselâ bir kimse, "Falanca verir ve vermez.." derki, bunun gayesi meseleyi genelleştirmektir. Bırısona, "kime verir, kime vermez?" dediğinde, o, "Zeyd'e..." cevabını verir ve tahsis maksadı olmaksızın, tahsis edici ifâdeyi getirir. Bazan da söz, ta baştan hususî olarak irâd edilir de, meselâ "Falanca, Zeyd'e malını verir" denilir.

Bunu iyice kavradığına göre, biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, -şayet bu haliyle yetinilmiş olsaydı- umumîlik için getirilmiş bir ifâde olmuş olurdu. Ama Allah burada, bir de "kullar için" lafzını ifade etmiştir ki bu, zulmetmem eden dolayı olmayıp, tam aksine onların, Cenâb-ı Hakk'ın zâtından ve kendisin dense, bizzat kendilerinin zulüm mahalline yakın oluşlarından dolayıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelince, o, aslında hadi - hidayet eden" idi. Ama, Cenâb-ı Hak, onun bu özelliğinin nefyini kastederek, "Sen, körleri,,. hidâyet edici değilsin" (Neml, 81) buyurdu da, "Sen, hâdî değilsin" demedi. Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah kuluna yetmez mi?!" (Zümer, 36) ifâdesi de böyledir.

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey kulların üzerine çöken hasret..."(Yasin, 30) ifadesinde olduğu gibi, buradaki "kullar" sözüyle kâfirlerin kastedilmiş olması muhtemeldir. Ki buna göre mana, "Ben onlara azâb ediyorum, ama ben onlara zulmedici değilim!" şeklinde olur.

Bu ifâdeyle, mü'minlerin kastedilmiş olması da muhtemeldir ki bunun izahı şöyle yapılabilir: Allah Teâlâ adetâ, "Şayet ben o sözümü, hükmümü değiştirmiş ve kâfirlere merhamet etmiş olsaydım, kullarımı mükellef tutma hususunda ben, mü'min kullarıma zulmedici olmuş olurdum. Çünkü ben, işte bu günden dolayı onları, arzu ettikleri şehevî şeylerden men ettim.. Binâenaleyh şimdi şayet mü'minlerin yaptığını yapmayanlar mü'minlerin elde edecekleri şeyleri elde edecek olurlarsa, mü'minlerin yaptıkları imân ve ibâdetler, herhangi bir fayda sağlamamış olur.." demek istemiştir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, uAteş ehli ile, cennet ehli eşit değildir. Kazananlar, cennet ehlidirler.." (Haşr, 20); "De ki, bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?!" (Zümer, 9) ve "Mü'mİnlerden, mazeretleri olmaksızın oturanlar ile, Allah yolunda cihâd edenler bir olmaz.. "(Nisa,95) ayetlerinin ifâde ettiği husustur.. Bu ifâdeyle, umumîliğin de kastedilmiş olması muhtemeldir..68[68]

Cehennem Dolar mı?

"O gün cehenneme, "Doldun mu?" diyeceğiz. O da, daha var mı?" diyecek" (Kâf, 30).
Ayetin başındaki "yevm" kelimesinin üzerinde "âmil" olan nedir? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Bunun âmili, mutlak manada olmak üzere Ben zulümkâr değilim" ifadesidir.
b) Bunun âmili, "vakit" kelimesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Ben, bunu söylediğim gün zâlim değilim" demiş, "Ben diğer zamanlarda zâlim değilim" dememiştir ki, bunun izahı daha önce geçmişti. Buna göre eğer, "O halde böyle bir tahsisin faydası nedir?" denirse, biz deriz ki: Hususî olanı nefy, tasdik olunmaya, umûmî olan nefyden daha yakındır. Çünkü zannolunan odur. Zira kısa görüşlü insanlar, "Allah zayıf kulu cehenneme soktuğu gün ona zulmetmiş olur" diyor da, "Allah onu yarattığı gün, rızık veriyor, onu büyütüyor, böylece zâlim oluyor" demiyor ve bu kimse, kulunu cehennemine sokmak suretiyle Allah'ın zâlim olacağını düşünüyor da, Allah'ın kendi kendisine veya bahsedilmeyen kullarına zulmettiğini düşünemiyor. Yine bu kimse, sınırsız-sayısız kimseleri cehenneme sokup da orada nihayetsiz olarak onları bırakanın çok zâlim olduğunu düşünebiliyor. İşte bütün bunlardan ötürü, Cenâb-ı Hak (bu ifadesiyle), akla gelen hususu nefyetmiş (söz konusu olmadığını belirtmiş) de, akla gelmeyecek şeyleri nefyetmemiştir.
Ayetteki, "doldun mu?" ifadesi, "dolduracağım"(Secde. 13) ayetini doğrulayan bir ifadedir.69[69]

Hakkında İki İhtimal

Ayetteki, "Daha var mı?" ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, o cehennemin, içine girenlerin çok fazla olduğunu anlattığı bir ifadedir. Bu tıpkı, bir kimseyi yaralayarak-parçalayarak dövüp, ona çirkin bir şekilde sövüp sayan kimseye, dayak yiyenin, "Daha yapacağın birşey kaldı mı?" demesi gibidir. Bunun böyle oluşunun delili, "Dolduracağım"(Secde, 13) ayetidir. Çünkü buna göre, r-durmanın mutlaka tahakkuk etmesi gerekir. Dolayısıyla artık cehennemde boş ver kalmamıştır ki, cehennem dahasını istemiş olsun.
b) Bu, o cehennemin daha fazlasını istediğini gösteren bir ifadedir. Bu durumda eğer birisi, "bununla birlikte daha nasıl, Cenâb-ı Hakk'ın, "Mutlaka cehennemi dolduracağım"(Secde,13) ayetinin manası söz konusu olabilir?" diyecek olsa, biz deriz ki: Buna da şu şekillerde cevap verilebilir:
a) Bu söz bazan, hepsinin oraya doldurulmasından önce söylenmiş olabilir. Bu noktada şöyle bir inceliği açıklamada fayda var: Cehennem, kâfirlere karşı öfkelenir oe onları ister. Derken orada günahkâr mü'mintere yer kalır. Bunun üzerine cehennem, kâfirlerden bazılarının, dışarıda kaldığı zanntna kapılarak, tamamen doldurulmasını İster. Derken günahkâr mü'minler oraya giriverir de onların imanlarının serinliği, cehennemin hararetini düşürür ve bunların yakînî inançları, böylece cehennemin öfkesini dindirir ve cehennem sakinleşir. İşte bazı hadis-i şeriflerde yer a-an şu husus bu manaya hamledilir: "Cehennem, cebbar (günahkâr mü'min) oraya basıncaya kadar, daha fazlasını ister. Mü'min, Allah'ın dışında kalanlara karşı cebbardır, mütekebbir (vakarh)dır. Ama Allah'a karşı boynu bükük vemütevâlîdir."
b) Cehennem, kendisi çok geniş olduğu için, önce talepte bulunur. Sonra da kafirlerden

---

[68] 68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/294-296.
[69] 69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/296.

bazılarının dışarda kaldığı zannıyla, Allah'dan, girenlerin artırılmasını ister.
c) Doluluğun dereceleri vardır. Çünkü ölçek, silkelenip-yerleştirilmeden doldurulduğunda "Dolduruldu ve doldu" denilebilir. Ama silkelenip iyice yerleştirildiğinde, fazlasını alacak duruma gelir ki, bu durumda onun ilk önce dolu kabul edilişine ters değildir. Aynı durum cehennem için de söz konusudur. Allah Teâlâ orayı doldurmuştur. Sonra da cehennem, içindekilerin yerlerini daraltmak ve onlara azab etmek için, dahasını istemiştir. Ayetteki "mezid" kelimesinin, ism-i mef'ûl artırılacak şey, yani, "kendisi ilave edilecek kimse var mı?" manasınadır.70[70]

Müttakîlere Yaklaşan Cennet

"Cennet, müttakîiere uzak olmayarak, iyice yaklaştınlmıştır"
(Kâf, 31). Buradaki kelimesi, "yakın oldu" manasına da gelebilir. "Yakın oldu" manası daha açıktır.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:71[71]

Birinci Mesele

Cennet bir mekândır. Mekânlar ise, kendilerine yaklaştırılan yerler olup, kendilerinin getirilmesi-yaklaştırılması söz konusu olmayan şeylerdir. O halde buradaki yaklaştırmak ne demektir? Diyoruz ki: Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:
1) Cennet, yerinden ayrılmayan ve taşınmayan bir şeydir. Mü'min, onca uzaklığına rağmen, o gün ona varmakla emrolunmamıştır. Fakat Hak Teâlâ, mü'min kimse ile, cennet arasındaki o meseleyi dürmüş ve kısaltmıştır, işte yaklaştırma budur.
Buna göre eğer, "İzahın böyle yapılması halinde, cennetin mü'minlere yaklaştın İması, mü'minin cennete yaklaştırılmasından daha evlâ değildir, öyleyse "cennet ... yaklaştırıldı" denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, mü'minlere yapılan bir ikramdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki mü'min ve muttakînin şeref ve kıymetini göstermek isteyerek, mü'minin, kendisine yürünen, gidilen kimselerden olduğunu belirtmiştir.
2) Bu, mekânın yaklaştırılması manasında bir yaklaştırma olmayıp, cennete girme imkânı verme manasında bir yaklaştırmadır. Nitekim "O, padişahtan önemli birşey istedi, ama padişah onun istediğinden çok uzaktır. Daha sonra o, padişahtan, ihtiyaçlarını gidereceği işaretlerini gördü de, padişaha yaklaştı ve "Ben, senin halini ona ulaştırmaya devam ettim de ona yaklaştım" der" denilir. İşte cennet de elde edilmesi uzak ve zor görülen bir yerdir. Çünkü cennet, kendisindeki paha biçilmez şeyler sebebiyle, Allah'ın lütfü ve fazlı olmadan, mükellefin onu elde etmeye gücü yetmeyen bir yerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Hiçbir kimse, Allah'ın lütfü ve yardımı olmadan cennete giremez" buyurdu' "Sende mi Ya Resûlellah?" diye sorulunca, Hz. Peygamber (s.a.s) "Ben de" buyurdu. Buna göre, ayetteki, j£ kelimesi, "hal" olarak mansub olup, ayetin takdîrî manası "Cennet girilebilir bir hale getirildi" şeklinde olur. Böylece mesafe bakımından bir uzaklık yoktur. Söz konusu olmamış olur. Öyle ise nasıl, "Cennet... yaklaştınlmıştır" denilir?
3) Allah Teâlâ, cenneti gökten yere taşıyıp da mü'minlere yaklaştırmaya kadirdir.
Ayetteki "üzlitet" fiilinin, "yakm oldu" manasına geldiğini söylersek, "Cennet bütün güzelliklerini kuşandı" demek olur ki, tıpkı "Orada nefislerin arzu ettiği herşey var" (Zuhruf, 91) ayetinde olduğu gibidir.72[72]

İkinci Mesele

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/297.
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/297-298.
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/298.

Bü izaha ve bizim, bu ifadenin manasının, "cennete girme imkânının verilmesi ve oraya girilir hale getirilmesi"
şeklinde olduğunu söylememize göre, şu iki izah yapılabilir:
a) Cennet bundan önce değil de, o günde bu hale getirildi. Ama bunun, cennetin güzelliklerini takınıp kuşanması manasına olmasına gelince, bu şöyledir: Allah Teâlâ orada, bu giriş esnasında birtakım zinetler ilavesinde bulunmuş olabilir. Girişin mümkün hale getirilmesine gelince, bundan önce oraya girmek uzak görülen bir ihtimaldi. Çünkü Allah Teâlâ, dünyada iken müminlerin cennete girmelerini takdir etmemiş, bu girişi ahiret için vaad etmiştir. Dolayısıyla da ancak o gün cennet,girilebilir lale getirilmliş, bu imkân o gün verilmiştir.
b) "Cennet ... yaklaştınlmıştır" ifadesi, "Cennet dünyada iken yaklaştırıldı" manasındadır. Bu durumda da bu, ya "o cennetin güzelliklerini takınması" manasındadır, çünkü cennet yaratılmıştır ve onda herşey yaratılmıştır, yahut da "cennete girme imkânı verme" manasındadır. Bu da, o cennetin güzel bir kelime, kelime-i şehadet ile elde edilmesinden ötürüdür.
Ayette bahsedilen bu yaklaştırmanın, mekân olarak yaklaştırma manasında alınması halinde, bu, ancak o vakitte olabilecek bir mana olur ki, "Cennet işte o ahiret günü müttakilere yaklaştırıldı, getirildi" demektir.[73][73]

Üçüncü Mesele

Eğer bu, mekân bakımından bir yaklaştırma manasına alınıyorsa, mü'min ve kâfirin aynı (mahşer) meydanında
olmaları hasebiyle, bunun sırf müttakiler için zikredilmesinin hikmet ve inceliği nedir? Diyoruz ki: Aynı yerde iki şahıs bulunsun ve orada da, Dunlardan birisine alabildiğine yakın, diğerine de alabildiğine uzak bir yer bulunsun. Bunu söyle bir misal ile anlatalım: Ayakları kesik birisi ile, hızlı koşabilen sağlam bir teimse aynı noktada bulunsunlar ve bunların yakınında da ellerini uzatıp erişemeyecekleri birşey bulunsun. Şimdi o şey, hızlı koşabilenden, ayağı kesik olan daha yakın olmasına rağmen, ayağı kesik için daha uzak sayılır. Şöyle de diyebiliriz: Aynı yerde iki şahıs bulunsun: Bunlardan birisinin etrafı, demirler ve çitlerle kuşatılmış : sun ve bunun yakınına, el uzatıp ulaşamayacağı birşey konmuş olsun. Bir başkası etrafı böyle çevrilmeden orada bulunsun. Şimdi o şeyin, etrafı çevrili olandan daha uzak ve nasibi olan kimselere daha yaktn olduğu söylenebilir.
Ayetteki tabirinin zarf olarak mansub olması da muhtemeldir. Nitekim Arapça'da, denilir ki bu, "Bana uzak olmayan bir yere otur" temektir. Buna göre, ayetteki bu ifade te'kiddir, çünkü "yakın" olan, bazan birşeye - sbetle uzak olur. Zira bir günlük mesafede olan bir yer, uzak beldelere nisbetle yakın, şehrin gezinti yerlerine nisbetle uzak olur. Binâenaleyh bir kimse, "Hangisi, Mescid-i Aksa mı, yoksa en batıda, yahut en doğuda olan belde mi daha yakındır?" ^ediğinde, ona "Mescid-i Aksa yakındır" denilir. Ama bu kimse, "Mescid-i Aksa mı, o belde mi daha yakındır?" dediğinde, ona, Mescid-i Aksâ'nın daha uzak olduğu söylenir. Buna göre ayetteki bu ifade, "Cennet bir mukayese açısından (herhangi bir bakımdan) değil de, gerçekten yaklaştırıldı" demektir. Çünkü cennet hakkında, : - mukayese veya bir münasebet açısından, "Cennet falanca şeye nisbetle daha .zaktır" denilemez.
Bu "gayr" kelimesinin "hal" olarak mansub olması da muhtemeldir. Buna göre takdir: "Cennet alabildiğine yakın olarak yaklaştınldı" şeklinde olur, yahut da "Cennet, uzak olmaksızın yaklaştırıldı" şeklinde olur. Böylece her iki mana birden, yani yakın olma ve yaklaştırılma elde edilmiş olur. Yahut da bu ifade ile, mekân söz konusu olmayan bir yakın oluş kastedilmiştir. Böylece de, "gayre ba'îd" ifadesi ile mekana ait bir yakınlık, "yaklaştırmıştır" ifadesi ile de, cennetin girilebilir hale getirilmesi manasında bir yakın oluş manası elde edilir.
Ayetteki "üzlifet" fiili müennes olduğu halde, "ba'îd" kelimesinin müennes getirilmemiş olması

---

[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/298-299.

hususunda şu izahlar yapılabilir:
a) Biz, "gayr" kelimesinin mef'ûl-ü mutlak olarak mansub olduğunu söylersek, bu kelamın takdiri, şeklinde olur.
b) Bu kelimenin müzekker getirilişi, tıpkı Hak Teâlâ'nın, (A'raf, 56) ayetinde de olduğu gibi, ism-i fail manasına olan "fatl" vezninin, ism-i mef'ûl manasına olan "fa'îl" manasına alınmasından ötürüdür.
c) Şöyle de denilebilir: "Gayr" kelimesi mahzûf bir rnasdarın sıfatı olarak, mef'ûl-ü mutlak olmak üzere mansub olup, takdiri, şeklindedir, yani "kudretimizden uzak olmayan bir yaklaştırmayla yaklaştırılır" demektir. Çünkü cennetin bir mekân olduğunu, mekânların ise yaklaştırılabilir bir şey olmayıp, kendisine yaklaşılan şeyler olduğunu söylemiştik. Bundan dolayı Hak Teâlâ, "mekanları yaklaştırma, bizim kudretimize göre, uzak görülecek birşey değildir. Çünkü müttakiler ile cennet arasındaki mesafeyi, dürüp küçültebiliriz" demek istemiştir.74[74]

Kendini Koruyanlara Vaad

"İşte, size vaadolunan. (İşte bu), (Allah'ın taatına) dönen ve (O'nun sınır ve hükümlerine) riayet eden herkes içindir" (Kâf, 32).
Zemahşerî, bu ifadenin, iki cümle arasına girmiş bir ara cümle olduğunu söylemiştir. Çünkü "herkes için" ifadesi, "müttakîler"den bedeldir. "Rahman inkar edenleri onların evlerinin tavanlarını gümüşten yapardık" (Zuhruf, 33) ayetinde olduğu gibi Cenâb-ı Hak adetâ; "Cennet muttakîlere, her Allah'a taate dönene yaklaştırılır" demektedir. Fakat Zuhruf, 33. ayetteki "bedel", bedel-i istimal, buradaki ise "bedel-i küll"dür.
Cenâb-ı Allah, ya "İşte bu mükâfaat, size vaadolunandır" manasında olmak üzere, mükâfaata işaret etmek için, yahut da "İşte bu yaklaştırma, size vaadolunan şeydir" manasında olmak üzere, "yaklaştırılmıştır" ayetinin delâlet ettiği "yaklaştırma" masdanna işaret olmak üzere o "(işte bu)"... buyurmuştur.
Bu ayetin, müstakil bir cümle olma ihtimali de vardır ve izahı şöyledir: Bu durumda bu ifade, vaadedilen şeye değil de, manaya hamledilmiş olur. Nitekim vaadolunan şeye bir işaret olmak üzere, "Bu senin için..." denilir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Bu, sizin için olduğunu söylediğim şeydir" demektedir.
Daha sonra Allah Teâlâ, "Size vaadolunan" fiilindeki, "size" zamirinden bedel olmak üzere "her dönen ve riayet edene" buyurmuştur. Ojitti bilinin yâ ile "onların vaadolunduklan" şeklinde okunması durumunda, yine bu ifâde ondaki "onlar" zamirinden bedel olmuş olur.75[75]

Evvâb-u Hafız

"Evvftb" "çokça dönen, yönelen" demektir. Bu kelimenin, günahlarından pişman olup dönen ve istiğfar eden; "hafîz" kelimesinin , tevbesini bozmaktan kendini koruyan" manasında olduğu söylenmiştir. Şöyle de denebilir: "Evvâb", Allah'a tefekkürüyle dönen, yönelen; "hafîz" da Allah'ı hatırlamayı ve zikrini hep muhafaza eden, hiç unutmayan kimsedir, yani, fikri ile Allah'a yönelen ve böylece de herşeyin, O'nun sayesinde olup-bittiğini, herşeyi O'nun varettiğini gören, bu noktaya vardığında da bollukta ve nimetlere garkolunmuş vaziyette bile unutmayacak lt biçimde, O'nu muhafaza eder, zikrinde taşır. Bu sıfatların her ikisi de mübalağa s'gası olup, çokça yönelen ve çokça muhafaza eden (hiç unutmayan) manasınadır.
Burada daha ince, şöyle birtakım izahlar da yapılabilir: Evvâb, Allah'ın dışındaki varlıklara yönelirken, hevâ-ü heveslerine uymaktan dönen (kendini alıkoyan); hafîz, Allah'ı, en şerefli kuvvetleri ile algıladığında O'nu bırakmayan, takvası bununla kemâle erendir. Böylece bu kelimeler "müttakî" kelimesinin bir tefsiri olmuş olur. Çünkü Tiüttakî", şirkten ve ta'tîlden

---

[74] 74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/299-300.
[75] 75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/300-301.

(Allah'ın sıfatlarına inanmamaktan) korunan, O'nu inkâr etmeyen ve O'ndan başkasını kabullenmeyen; "evvâb", Allah'tan başkasını Kabullenmeyen, Allah'ın dışındaki herşeyden ei etek çeken, "hafîz" de, Allah'ı bırakıp O'nun dışında kalan, hiçbirşeye, dönmeyen demektir.76[76]

Kalb-i Münîb

'Rahman'a, gıyabında saygı gösteren, hakkın taatına yönelmiş bir kalb ile gelen kimselere hastır" (Kaf, 33).
Bu ayetle ilgili birkaç izah var:
1) En dikkat çekici olan bu görüşe göre, bu ifâde, bir manâda (nida olunan)dır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey, Rahman'dan haşyet duyanlar.. Esenlik içinde cennete giriniz.." buyurmuştur. Nida harfinin hazfolunması, yaygın olan bir
kullanıştır.
2) Ayetteki ifâdesi, (Kaf, 32) ifâdesindeki ifâdesinden, bedel olup, harf-i cer yeniden getirilmemiştir.. Buna göre kelâmın takdiri, "Cennet, Rahman'a, gıyabında saygı gösteren ... kimselere yaklaştırıldı" şeklinde olur.
3) ifâdesinde, zikredilmemiş olan malûm bir mevsûf bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle der: "Allah'a dönen her bir şahıs, her bir kul, vb. kimseler için..." Buna göre, ifâdesi, buradaki mevsûftan (şahıs, kul) bedel olmuş olur. İşte bunlar, Zemahşerî'nin zikretmiş olduğu üç izah şeklidir.77[77]

İsm-i Mevsûl İle Tavsif

O, şöyle (de) demiştir: ifâdesinin, ya da kelimesinden bedel olması caiz değildir. Çünkü ve kelimesiyle, az önce de anlattığımız gibi, zikredilmemiş olan malûm, bilinen bir mevsûf nitelenmiştir. Bedel ise, kendisinden bedel tutulan hükmündedir. Böylece edatı kendisiyle vasıflanılan bir ifâde (sıfat) olmuş olur.. Oysaki, ja ile sıfatla tavsif yapılmaz. Meselâ, "Bana gelen adam, benimle oturdu..." denilmesine karşılık, denilemez.. Zemahşerî'nin sözünün tamamı budur. Buna göre şayet birisi, ile edatı, ism-i mevsûl olmaları hususunda müşterek oldukları halde, kendisiyle sıfatlama yapılabilme hususunda niçin müşterek olamasınlar?!" derse, deriz ki: Mesele aklî bir husus olup, biz bunu u ile ilgili açıklamada beyân edeceğiz.. Bu konudaki husus, oradan anlaşılacak. İşte (bu amaçla) diyoruz ki: (mâ) edatı müphem bir isim olup, her şey için kullanılabilir. İfâde ettiği ise, "o şeydir" şeklindedir. Fakat "şey", en umumî ve kapsamlı bir ifâdedir. Çünkü cevher, bir "şey"dir, araz, bir "şey"dir, vâcib bir "şey"dir, mümkin bir "şey"dir. Anlayışta, daha umumî olan daha hususî olandan önce gelir. Çünkü sen uzaktan bir gölge görsen, önce desin ki, "Bu bir şey'dir." Sonra, onun insanlarla alakalı bir şey olduğunu anlayınca, "(Bu gölgenin sahibi) bir insandır" dersin. Onun bir erkek olduğunu anladığında da, "O bir adamdır" dersin. Kuvvetli olduğunu gördüğünde ise "(Güçlü kuvvetli), cesur, vb. dersin. Şu halde daha umumî olan, daha çok maruftur, tanınır. Anlayışta da, daha hususî olandan önce gelir. Demek ki, 'nın ifade ettiği her şeyden önce gelir.. O zaman da, onun sıfat olması uygun olmaz; zira sıfat, mevsûftan sonra gelir.. Yapılan bu izahlar, aklî cihetten idi. Bunun nahiv bakımından izahına gelince edatı İle tavsifte bulunulamaz?). Çünkü, "hakikatler" ile tavsifte bulunulamaz. Meselâ, "Adam cisim bana geldi..." denilemez. Ama, "Konuşan bir cisim bana geldi" denilebilir. Çünkü vasıf, mevsûf ile kaimdir. Hakikat ise, başkasıyla değil, kendikendisiyle kaimdir.. Şu halde başkasına sıfat olan her bir şeyin anlamı, "Bir şey ki, şöyle şöyle hususiyeti var.." şeklindedir. O halde bizim (alim) şeklindeki sözümüz, "Bir şey ki, onda ilim ya da âlimlik var.." anlamındadır. O halde sıfat mefhûmunun içine, "başka bir durumla birlikte bir şey" kavramı girmektedir ki, bu da "(Bir şey ki), onun şöyle

---

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/301.
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/301-302.

şöyle özelliği vardır.." kavramıdır... Fakat mücerret olarak "şey" anlamındadır; o halde onda, sıfatın kendisiyle tamamlandığı şey, (kavram) bulunmaz; ki bu da, manası, "şöyle şöyie vasfı az olan (şey)" şeklinde olan, başka bir husustur. O halde 'nın sıfat olması caiz atmamıştır. Bu husustaki söz ortaya çıkınca, (artık deriz ki) akıllılar hakkında olan edatı, hem akıllılar, hem de gayr-i âkil varlıklar hakkında olan edatı gibidir. o halde edatının manası, "Bir insan, bir melek" ya da, bunlar dışındaki "akıllı hakikatler" şeklindedir. Hakikatler ise sıfat olarak vaki olmazlar. (ellezî) ifâdesine gelince, bu, hem hakikatler, hem de sıfatlar hakkında kullanılır. Onun mefhûmuna da, ile değil de ile yapılan tavsifin kapsamına girenden daha çok tarif girer..78[78]

Mana İle İlgili İncelikler

Ayette bir takım manevî nükteler bulunmaktadır: "Haşyet" ve "havf" kelimelerinin anlamı, dilcilere göre aynıdır. Fakat, aralarında böyle bir fark bulunur: "Haşyet", kendisine haşyet duyulanın azametinden
kaynaklanır. Çünkü ve harflerini muhtelif kalıplar içinde bir araya getirilmesi, Terkibi, bir "heybet" anlamını taşımaktadır. Bu sebeple gerek öndere (seyyid) gerek yaşı ileri adama, şeyh adı verilir; çünkü her ikisi de, mehabet sahibi olup, arlara saygı duyulur. "Havf" (korku) ise, haşyet duyanın zayıflığından ileri gelen bir olcudur, ürpermedir. Çünkü ve harflerinin muhtelif kalıplar halinde terkip solmesi, zayıflık manasına delâlet eder ki, hîfe ve "korkmak; gizlenmek" kelimeleri de bunu göstermektedir. Eğer bunların manaları, birbirine yakın olmasaydı, Meselâ Kur'ân-ı Kerim'de, (Enam, 63) ve (Araf, 205) şeklinde varid olmazdı. Korkanda olduğu gibi, gizlenende de bir zayıflık bulunmaktadır. İşte bunu anladığın zaman, o incelik de ortaya çıkmış olur.. Ki bu da şudur: "Allah, korkunun, kendisinden haşyet duyulanın azametinden kaynaklandığı durumlarda, Kur'ân'ın pekçok yerinde, "haşyet" lafzını zikretmiştir. Meselâ "Allah'dan, ancak alimler haşyet duyarlar..." (Fâtır, 28) ve "Eğer biz Kur'ân'ı bir dağ indirseydik, muhakkak ki onu, Allah'ın haşyetinden baş eğmiş, paramparça görürdün..." (Haşır, 21) buyurmuştur. Dağda bir zayıflık yoktur ki, korku, bu zayıflıktan neşet etsin.. Şüphesiz Allah çok yüce ve azimdir ki, kuvvetli olan herkes ondan haşyet duyar.. Yine Cenâb-ı Hak, Onları Rablerini büyük tanıyıp (O'nun korkusuyla) rikkate gelirler.."(Mü'minun, 57) Duyurmuştur. Oysaki, melekler (zayıf varlıklar olmayıp), kuvvetlidirler. insanlardan korkuyordun. Halbuki Allah, Kendisinden
haşyet duymana daha çok layıktır" (Ahzâb, 37) buyurulmuştur. Yani, "Onları gözünde büyüterek onlardan korkuyorsun. Oysa ki, sende, onlara nisbetle bir zayıflık yok..." "Korkma, hüzünlenme..." (Ankebût. 33) buyurulmuştur. Yani, "Zayıflık göstererek korkma; çünkü onların bir azameti yok!.." "Öyle bir günden korkarlar ki"(Nur, 37) buyurulmuştur. Oysa ki, Allah'ın azametine nisbetle o (kıyamet) gününün azameti, azdır. "Korkmayıne, hüzünlenmeyiniz..."(Fussilet, 30) buyurulmuştur. Yani, "Ahirette, hoşlanılmayacak herhangi bir şeyin basınıza geleceği sebebiyle korkmayın... Çünkü, hoşlanılmayacak bütün şeyler, sizden uzak tutulmuştur..." korkarak, gözetleyerek... (Kassas, 18)
"Beni öldürmelerinden korkuyorum"(Kasas,33) buyuruimuştur. Çünkü Musa (a.s), tek ve zayıf (arkasız) idi... Harun (a.s) da, "Şüphesiz ben korktum"(Taha, 94) demiştir. Bu, Harun (a.s)'un zayıflığından değil de, Musa (a.s)'nın, Harun (a.s)'un gözündeki azamet ve heybetinden kaynaklanmaktadır. Yine, "Bunun için onları bir azgınlık ve kâfirlik bürümesinden endişe ettik de..."(Kehf, 80) buyurulmuştur. Bu, ondaki (Hızır) bir zâfiyyetten dolayı değildir.
Sözün özü şudur: Sen, haşyet kelimesinin kullanımını iyice düşündüğünde, onun, kendisinden haşyet edilendeki azamet sebebiyle duyulan korku hakkında kullanıldığını görürsün, havf kelimesinin kullanılışına baktığındaysa, onun, korkan kişideki bir zâfiyyetten dolayı ileri gelen korku hakkında kullanıldığını anlarsın.. Bu, ekser yerde böyledir. Bazan, buna rastlanmayabilir, ama bu konuda, çokluk ve kesret yeterlidir..
2) "Rahmet" vasfı, çoğunlukla "haşyet "in zıddı ve mukabili olduğu halde, müttakinin

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/302-303.

medhine bir işaret olmak üzere "Rahman'dan haşyet duyan..." buyurmuştur. Şöyle ki, Allah'ın merhameti o kimseyi, azametinden dolayı haşyet ve korkudan alıkoymamıştır.. Cenâb-ı Hak (Haşır, 21) buyurmuştur ki, bu, kâfirin kınanmasına bir işarettir. Çünkü, azamet ihtiva edilen Allah lafzının ifâde ettiği ulûhiyyet, o kâfiri, Allah'tan korkmaya sevketmemiştir. Cenâb-ı Hak (Fatır, 28) buyurmuştur, çünkü hasr ifâde eder. Dolayısıyla burada câhil kimsenin, Allah'tan haşyet edemeyeceğine bir işaret vardır. Böylece Allah Teâlâ, onu iktizâ eden şeyin (azamet) bulunmasına ve buna bir mâni bulunmamasına rağmen, onun haşyet içinde bulunamayacağını beyan etmek için zikretmiştir. Ki, haşyeti gerektiren şey de, ilahî rahmetin olmasıdır. Biz bunu, Yasin Sûresi'nde anlattık.79[79].

Rahman Vasfının Anlamı

Burada, bir başka şeyi ilave etmek istiyoruz ki, o da şudur: Ayetteki, "Rahman" ifâdesi, mâni olana değil haşyeti iktizâ edene bir işarettir. Bu böyledir, zira, "Rahmân"ın manası, yaratmak suretiyle, eşyaya ve nesneye varlığını veren; "RahmârTın manası da, yarattığı o şeylere rızık vermek suretiyle, onların hayatlarını sürdürmeyi onlara lütfeden, demektir. O halde Allah, dünyada iken de hem Rahman'dır, hem Rahîm'dir. Rahmandır, zira bizi, rahmetiyle yoktan var etmiştir. Rahîmdir, zira rızık vermek suretiyle, hayatiyetimizi sürdürmeyi sağlamıştır. Rızık vermek suretiyle bekayı sağlamanın, bazan, çaresiz kimseleri yedirip içiren ve meselâ, hakkında "Falancanın hayatiyetini sağlayan falancadır" denilebilen kimselerden de meydana geldiği sanılsa bile, Allah'dan başkası hakkında Rahîm denilmez! Allah, ahirette de, hem Rahman hem Rahîm'dir. Rahmân'dır, çünkü bizi yeniden dirilten O'dur; Rahîm'dir, çünkü orada bize rızık veren O'dur. Biz bu hususu, Fâtiha'nın tefsirinde anlatmıştık. Çünkü Biz, şöyle demiştik: Allah, bizi yarattığı için Rahman olduğuna; bize, dünyada rızık verdiği için, Rahîm olduğuna işaret etmek için, "Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla..." buyurdu...

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir rahmet olarak, cümlesinden sonra yeniden, "er-Rahmân, er-Rahîm" buyurmuştur. Yani, "O, bizi, ahirette ikinci kez yaratacak olması suretiyle, yine Rahman olarak tecelli etmiştir" demektir.. Biz bunun böyle olduğunu da, Cenâb-ı Hakk'ın, bunu müteakip getirdiği, ifâdesine dayanarak söylemiştik.. Ki bu, "O bizi, ikinci kez yaratacak.." demektir. Allah bize, orada da rızık verdiği için, yine Rahîm'dir. Çünkü o günde mâlik, O'dur.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi, bil ki, insanın varlığı, kendisinden olan zâttan (Allah'tan) korkması, başkasından otan korkusu gibi değildir.. Çünkü, bir kimse, bir başkasına, "Senden, senin benim rızkımı kısmandan, hayatımı değiştirmenden korkuyorum der. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, eşyanın varlığı kendisinden kaynaklanan bir Rahman olunca, (O'ndan korkulmaz), fakat O'ndan haşyet duyulur.. Çünkü, eşyanın varlığı, elinde olan zât onları yok etmeye de kadirdir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah'tan haşyet duymak, her hikmetin başıdır..." buyurmuştur. Bu böyledir, zira hakîm (hikmetli) kimse, Allah'tan başkası hakkında düşündüğünde, onu, her an değişebilir ve her an yok olabilir bir konumda bulur. Ve, çoğu kez Cenâb-ı Hak, o kimsenin zarar verme imkânı bulamadan, onu yok etmeye de kadirdir. Çünkü, Allah'tan başkası, eğer Allah zarar vermesini takdir etmemişse, zarar vermeye kadir olamaz. Eğer, bunu yapabilmişse, bu da, Allah'ın takdiri iledir. Dolayısıyla da o zarar, ya azâb eden o kimsenin, yahutta azâb edilenin ölümü ile son bulur. Ama, Allah'a gelince, Allah'ın dilediğini geri çevirecek güç, azabını erteleyecek kuvvet yoktur. Azabının nihayeti de yoktur.

Cenâb-ı Hak, ayette buyurmuştur ki, bu, "Onların korkuları, işlerin, gözün görebileceği bir biçimde zuhur etmesinden önce meydana gelmiştir.." anlamındadır.

Ayetteki, "(hakkın) taahna yönelmiş bir kalb ile gelen..." ifâdesi de, bir başka medh sıfatına işarettir. Çünkü, haşyet içinde olan kimse, bazan kendisinden haşyet duyulandan kaçar, ona yaklaşmak istemez; böylece de ondan yararlanamaz. Korkan kimse, kendisine yaklaşamadığı, haşyet duyduğu o şeyin de Allah Teâlâ'nın hükmü altında olduğunu anlayınca, kaçışının

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/303-304.

kendisine fayda vermeyeceğini anlar, böylece de, hiç ürpermeksizin, o korkulan şeye yaklaşır.. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "Geldi" buyurmuş, "Kaçan kölenin kaçıp gitmesi gibi gitmedi.." demek istemiştir. kelimesinin başındaki bâ hakkında söylenebilecek muhtemel açıklamaları biz Cenâb-ı Hakk'ın, (Kaf, 19) ifâdesindeki jkelimesinde bulunan bâ'yı izah ederken söylemiştik. Ki bunlardan birisi şudur: Bu bâ harfi, müteaddî (geçişli) kılmak için getirilmiştir. Yani, "Selîm bir kalb ile bulundu, hazır oldu" demektir. Ki, bu tıpkı, birisi diğerini götürdüğünde, denilmesi gibidir.

2) Bu bâ, "musahabe" anlamındadır. Nitekim Arapça'da, "eğeriyle beraber" anlamında, "Falanca eğeriyle birlikte atı satın aldı" denilir. "Ailesiyle birlikte" "Falanca, ehliyle birlikte gildi." denilir.

3) En meşhur olanına göre, buradaki bâ harfi, sebebiyye anlamındadır. Nitekim Arapça'da, "Falan, sadece falancanın görüşüne itibar etti ve ondan olan ümîdi sebebiyle geldi" denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "o geldi, o ancak, kalbindeki dönme ve rücû duygusu sebebiyle gelmiştir. O, dönüşün ancak Allah'a olacağını bildiği için böyle yaptı ve münîb olan kalbi sebebiyle geldi. "Münîb olan kalb", tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın (Saffât,84) ayetindeki, kalb-i selîm ifâdesi gibidir. Yani, "şirkten uzak bir kalb ile.." demektir. Kim şirkten uzak ve selîm olursa, Allah'tan başkasından uzaklaşır, Allah'a döner, böylece de "münîb" olur. Allah'a dönen kimse ise, şirkten berîdir; böylece de selîm olmuş olur.80[80]

Ebedîlik Günü

"Selâmetle girin oraya. İşte bu, ebedîlik günüdür..." (Kâf. 34).

ifâdesindeki zamiri, (Kâf, 31) ifâdesindeki "cennef'e râcidir. Yani, "cennetin güzellikleri mükemmelleşip iyice yaklaştırılarak, onlara da, "Bu, va'dolunduğunuz şeydfr" (Kaf, 32) ifadesiyle, "Muhakkak, sizin makamınız, yeriniz yurdunuzdur" denildiğinde, o müttakîtere, cennete girmeleri hususunda izin verilmiş olur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:81[81]

Birinci Mesele

Bu hitap kime yapılmıştır? Biz diyoruz ki, (Kaf, 32) ifâdesi tâ ile okunmuşsa, bunun kime olduğu açıktır. Çünkü
hitabın, kendilerine va'dde bulunulanlara olduğu gayet açıktır. Yok eğer, yâ ile okunuyorsa, hitap, müttakileredir. Yani, "müttakflere, oraya girin, denilir" demektir.82[82]

Cennete Girme İzne Bağlı

Bu, bu cennete girme işinin, izne bağlı olduğunu gösterir ki, bunda da, ikrama uygun olmayan bir "bekleme"
bulunmaktadır. Biz deriz ki: Durum böyle değildir. Çünkü, ikram edilmek istenen birisini, bahçesine ve bağına davet eden kimse, ona, o bahçenin kapılarını açar ve onu, oturacağı yere götürür; kapıya, onu selâmlayacak teşrifatçılar diker ve der ki, "Bahçeme ulaştığında, oraya gir.." Şimdi orada hiç kimse bulunmazsa, bu, yapılan o ikramı zedeleyen bir husus olmuş olur. Ama, kapısında "Allah'ın ismiyle girin.." buyurun" diyen kimseler bulunan şahsın böyle değildir. İkramın bu şekilde olduğunun defili, ayetteki, "selâmetle" lâdesidir. Bu tıpkı, müsafıri ağırlayan kimsenin, "Selâmetle, saadetle ve ikramla gir." semesi gibidir.

Ayetteki bâ, hal manasında olmak üzere, "musahebet" için olan bâ'dır. Yani, Emin olarak, selâmetle içice olarak girin ..." demektir. Yahutta bunun manası, "Oraya, size selâm verilmiş kimseler olarak giriniz" şeklinde olur ki, buna göre onlara, Aftan ve melekleri selâm vermiş

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/304-306.

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/306.

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/306.

olur.

Bence, burada söyleşi muhtemel bir izah daha vardır ve şudur: Bu ifâde, "mü'minlerin dünyada iken güzel huylara iletildiklerini bildirdiği gibi, onların o günde 3e güzel huylara götürülüp irşâd olunduklarını gösteren bir ifâdedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, dünyada iken mü'minlere güzel alışkanlıklardan birisini, "Ey iman edenler, kendi odalarınızdan başka odalara sahipleriyle alışkanlık peyda etmeden ve selâm ia vermeden girmeyin"(Nur,27) ayetiyle öğretmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, Burası sizin yurdunuzdur, evinizdir, barkınızdır. Ne var ki, güzel adetlerinizi Drakmayın. İyi huylarınızı bozmayın; oraya selâm ile girin.." demek istemiştir. Dolayısıyla da onlar, oradakilere, "Selâm.." diye bağırarak girerler. Oradakiler de artarın selâmlarını alırlar ve "esselâmü aleyküm..." derler. Bunun böyle olduğunun Mide, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yalnız bir söz (işitirler): Selâm, selâm!" (Vakıa, 26) ayetidir. Yani, "Onlar oradakilere, oradakiler de onlara selâm vermiştir." Bu izah, eğer nakle dayanan bir izah ise, evet, diyecek bir şey yok.. Yok, eğer nakle dayanan bir izah aeğilse, bu, nakfî bir delilin kendisini teyit ettiği akle uygun bir izahtır.

Cenâb-ı Hak, "İşte bu, ebedîlik günüdür" buyurmuştur. Matı, o cennetliklerin kalblerindeki, bunun sona örebileceği, derken kalblerinde sunun özlem ve hasretini kalabileceği düşüncesini sona erdirmek için böyle duyurmuştur.

İmdi eğer; "Mü'min kimse, cennete girdiğinde, orada ebedî kalacağını zaten bilmektedir. Öyleyse, bunun yeniden hatırlatılmasındaki fayda ve hikmet nedir?" aenılırse, biz buna şu iki bakımdan cevap veririz:

1) Allah'ın bu buyruğu, bir ilân, bildirme ve bir ihbar olmak üzere, Allah'ın, cennetlikler daha dünyada iken söylediği bir söz olup, Allah'ın, cennetlikler oraya ererken söylediği bir söz değildir. O halde bu izaha göre, Cenâb-ı Hak, bu günümüzde günün ebedîlik günü olduğunu haber vermiş olur..

2) Kalbler, söz ile daha fazla tatmin olur.. Zemahşerî ifâdesinde, takdiri "Bu, ebedîliğin takdir edildiği gündür.." şeklinde olan bir izmâr bulunduğunu söylemiştir.83[83]

"Gün" Mutlak Zaman

Burada, ister gündüz isterse gece olsun, "gün" kelimesinin zikredilip de, mutlak zamanın kastedilmiş olduğu da söylenebilir. Çünkü biz, meselâ, Arapça'da, "Falancanın oğlu olduğu gün, büyük bir sürür meydana gelir" diye bir ifâde kullanmaktayız. Şimdi, bu kimsenin oğlu geceleyin doğsa dahi, aynı sevinç yine bulunmuş olur. Ki böylece, buradaki "gün" ifadesiyle zaman kastedilmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "İşte bu, devamlı ikâmet etmenin zamanıdır" demek istemiştir.84[84]

Ne İsterlerse Var

"Orada onlar için, ne dilerlerse var. Nezdimizde ise daha fazlası var" (Kaf, 35).

Bu ayetlerde son derece güzel bir tertip vardır. Zira, Allah Teâlâ söze, o cennetliklere ikram ettiğini beyân etmekle başlamıştır. Çünkü O, "Cennet müttakilere yaklaştırıldı.." (Kâf, 31) buyurmuş, o müttakîlerin, içindeki onca güzellikleriyle cennetlerin kendilerinin önüne getirildiği kimselerden kıldığını belirterek, ikramın ne biçim bir ikram olduğunu açıklamak için, "Muttaki kimseler cennete yaklaştırıldı.." dememiş, daha sonra da onlara, "İşte bu, sizlere va'dolunandır" (Kâf, 32) ayetiyle, "Burası sizindir" demiş, sonrada, "O (Allah'ın taatına) dönen, O'nun (ahkâmına) riâyet eden... Rahman'a gıyabî saygı gösteren ... kimselere has ..." (Kaf. 32-33) İfadeleriyle, bunun, onların o salih amellerinin ücreti olduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü, bir şeye bir bedel karşılığı sahip olan kimsenin, o şeydeki tasarrufu, bir bedel olmaksızın sahip olan kimsenin tasarrufundan daha tam ve daha mükemmeldir. Çünkü,

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/307-308.

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/308.

bedelsiz olarak elde edilen mülkte rücû söz konusu olabilir. Cenâb-ı Hak, daha önce de, bunun bir ikram olduğunu beyan ettiğimiz gibi, bu ikrama, "Giriniz emriyle.." renk katmıştır.. Çünkü, kapısını insanlara açıp da, kapısında, girenleri selâmlayan kimseler bulundurmayan kimse, tam bir ikramda bulunmuş olmaz.. Cenâb-ı Hak daha sonra, "İşte bu, ebedîlik günüdür" buyurmuştur ki bu, "Daha önce, atalarınız Adem (a.s) ile Havva'nın cennetten çıkarılmaları sebebiyle sizin başınıza gelen şeyden korkmayınız. Bu, artık, kendisinden sonra bir çıkışın olmayacağı bir giriştir.." demektir.

Allah Teâlâ, cennetliklerin orada ebedi olduklarını beyan edince, "Rızkınızın sona ermesinden, dünyada iken ömrü uzun olup, beli bükülerek ihtiyaç içine düşenlerden olduğunuz (gibi), burada da ihtiyaç içinde kalacağınızdan endişe etmeyiniz. Tam aksine, sizin için ebedilik söz konusudur. İstifâde edeceğiniz şeyler bitip tükenmez. Dolayısıyla, istediğiniz vakitte, her istediğiniz şey vardır. Dönüş Allah'adır. Oraya ulaşıldı mı, artık O'nun katındakiler tavsif edilemez ve hiç kimse O'na muttali olamaz. O'nun yanında bulunanın azameti, sana, O'nun katındakilerin üstünlüğünü gösterir" demek istemiştir ki, işte ayetteki tertip bundan ibarettir. Bu ifâdenin tefsirine gelince, burada şöyle iki mesele vardır.85[85]

İltifatın Sebebi

Allah Teâlâ, önce muhatab sigasıyla, "Selâmetle girin oraya" buyurmuş, daha sonra da bu ayete, "Sizin için" şeklinde değil de, "Onlar için" şeklinde başlamıştır, bunun hikmeti nedir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) "Selâmetle girin oraya" ayeti, "Onlara, "Selâmetle girin oraya" denilir" takdirindedir. Dolayısıyla da, bu izaha göre ayette bir "iltifat" üslûbu söz konusu olmaz.

2) Bu, "İltifat" üslubuyla gelen bir ifadedir. Hikmeti ise, her iki tarafı birleştirmektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar geldiklerinde bunu ikram et. Onların gelişlerinde sürûr-huzûr vardır, orada olmayışları durumunda ise, eksiklik-kusur vardır" demiş olmaktadır.

3) Hak Teâlâ'nın "Onlar için" ifadesinin, "melekler için" manasında olması da mümkündür. Buna göre Hak Teâlâ meleklere, "Onlara hizmetleri yürütün ve bilin ki, onlar için orada istedikleri herşey vardır. Onların istediklerini, önlerine hazırlayın. Fakat benim katındakilere gelince, bunlar onların gönüllerinden hiç geçmeyen ve sizlerin bile bilemeyeceğiniz şeylerdir" demiş olur.86[86]

İkinci Mesele

Ayetteki "mezîd" kelimesinin, "ziyâde, ilave, fazlası" manasına olduğunu söylemiştik. Böylece bu ayet, tıpkı,

"Güzel güzel ameller edenler için, en güzel mükâfaat olan cennet ve dahası vardır" (Yunus, 26) ayeti gibi olur. Buradaki "mezîd" kelimesinin, ism-i mef'ûl (ziyade edilen şey) manasına olması da muhtemeldir, yani, "bizim katımızda, umduklarına ve arzu ettiklerine ilave edeceğimiz şeyler vardır" demektir.87[87]

Allah'tan Kaçılmaz

"Biz, bunlardan evvel, nice nesilleri imha ettik. Onlar kuvvetçe bunlardan daha üstün ve çetin idiler. (Öyle ki), ölümden kurtulmak için, diyar diyar kaçacak delik aramışlardı. Fakat kaçma çaresi var mı?" (Kaf, 36).

Hak Teâlâ onları, önlerindeki o müthiş gün ve elîm-çetîn azab ile korkutup, bu hususta onları ikaz edince, bu dünyada kendilerini imha edecek ve gelip onları bulacak şeyler hususunda da

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/308-309.

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/309.

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/309.

inzâr etmiş ve bundan dolayı onlara, kendilerinden önceki kavimlerin durumlarını anlatmıştır. Bunun ne demek olduğu pek çok yerde geçti. Buraya has otarı hususlar ise şuntatim

1) Bu, hem dünyevT azab ile, hem de uhrevî ikabla inzâr etme manasına olan bir ifâdedir. O halde daha niçin bu ikisinin arasına, Cenâb-ı Hak, "Cennet, müttakilere ... yaklaştırmıştır. Nezdimizde ise daha fazlası vardır" (Kâf, 31-35) ifadesini getirmiştir? Deriz ki: Bu, onları korku ve ümid (havf ve recâ) ile hakka davettir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bir terhîb (sakındırma) ve bir terğîb (teşvik) olsun diye, hem muannid kâfirlerin ahiretteki durumunu hem de ibadet eden ve şükreden kulların yine oradaki durumunu dile getirmiş, sonra da, "Siz, ebedî ve devamlı olan azabım hususunda bir şüphede iseniz de emsallerinizi helak eden, o dünyevî azablarım hususunda şüpheniz yok" buyurmuştur.

İmdi, eğer: "Hak Teâlâ, ahiretle ilgili terğîb ve terhibi birlikte zikrettiği gibi, dünya ile ilgili terğîb ve terhibi niçin birlikte zikretmemiş, Kendisine şirk koşan böylece imha ettiği kimselerden bahsettiği gibi, daha önce müslüman olup, böylece nimete eren kimselerden bahsetmemiştir, niçin?" denilirse, deriz ki: Nimetler, onlara ulaşmıştır ve onlar nimetler içinde istedikleri gibi davranmışlardır. Dolayısıyla onlara bunu hatırlatmam ıştır. Fakat onlar, helak olacaklarından gafil idiler. Dolayısıyla Allah onları, bu hususta inzâr (ikaz) etti. Ahirette ise onlar bu iki şeyin her ikisinden de gafil oldukları için, Allah onlara bunun ikisini de hatırlatmıştır.

2) Ayetteki, "Diyar diyar, kaçacak delik aramışlardı" ifadesinin manası hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, Hak Teâlâ'nın Semûd kavmi hakkındaki, "Onlar va'dide kayaları oydular" (Fecr, 9} ayetinin ifade ettiği husustur. Bu da, onların yerleri yarıp yol açmaları ve kayaları oyup, evler yapmalarıdır.

b) Ayetteki bu ifade, "Onlar hep yolculukta idiler. Sığınacak, kaçacak bir yer bulamadılar" manasındadır. Mananın böyle olması halinde, bununla Mekkeli müşrikler kastedilmiş olur, yani onlar, hep yoJcuJuk yaptılar ve bu esnada, helak olan kavimlerinin izlerini yok olup gidişlerinin alametlerini- gördüler.

c) Bu ifade, "Onlar, yeryüzünde diğer insanların temsilcileri-idarecileri oldular" demektir. Hak Teâlâ bu ifadesiyle, onların kuvvet ve saltanatlarının, kendilerine sağladığı şeyi anlatmak istemiştir. Mananın böyle oluşuna, ifadenin başındaki "fâ", delâlet etmektedir. Çünkü bu tabir bu durumda, işin muktezâsına göre gerçekleştiğini ifade eder. Nitekim sen, "Zeyd Amr'dan güçlüdür, dolayısıyla o onu yendi" ve " Amr hasta idi, dolayısıyla Zeyd onu yendi" dersin. İşte burada da Hak Teâlâ, "Onlar, kuvvetçe bunlardan daha üstün ve çetin idiler. Dolayısıyla yeryüzünde idareciler-temsiîciler oldular" demiştir. Buradaki fiil, şedde ile şeklinde de okunmuştur ki bu kıraat da, bu manaya gelir. Çünkü "tenkîb", araştırma-inceleme manasına olup, bu da "temsilci oldu" manasına gelen Ç£ fiilindendir.

3) Ayetteki, 'Fakat kaçma çaresi var mı?" ifadesi, üç manaya muhtemeldir:

a) "Nakb" fiilini şeddeli okuyanlara göre, "mahîs" kelimesinin ism-i mef'ûl olması muhtemeldir, yani "Onlar kaçabilecekleri yerler araştırdılar, fakat kaçabilecekleri yer var mı (yok)" demektir.

b) Bütün kıraatlara göre, bu ifadenin başındaki istifham, inkârî olup, "yoktur" manasına gelir.

c) Bu, müste'nef bir cümledir. Buna göre Hak Teâlâ adetâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmine, "O eski ümmetler, onca kuvvet ve kudretlerine rağmen yok olup gittiler. Peki şimdi sizin, kendisine güvendiğiniz bir sığınağınız, bir kurtuluş yeriniz var mı?" demektedir.

"Mahîs", tıpkı mahîd gibidir. Fakat "mahîs" şiddetten dönüp kaçma manasınadır. Bunun gibi olduğunun delili, Arapların, "Onlar şiddet, belâ ve sıkıntıya düştüler'1 deyişleridir. "Mahîd" ise, mutlak manada dönüp gitme demektir, onlar için başka bir ihtimal olsa bile... Nitekim Arapça'da, Göz göre göre, yoldan saptı" denilir, bu manada, denilmez.[88][88]

---

[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/309-311.

Gönlü Olana İkaz

"Hiç şüphesiz bunda, gönlü olan yahut, kendi görerek kulak veren kimseler için elbette bir öğüt vardır" (Kâf,37).
Ayetteki "bu" ifadesi, geçen ayette bahsedilen, o helak edilişe bir işarettir. Bunun, cennetin yaklaştırılması, cehennemin tıka-basa oldurulması gibi, daha önce zikredilmiş şeylere bir işaret olması da muhtemeldir. "Zikrâ" "öğüt" kelimesi masdar olup, "tezekkür" (hatırlama) ve tezkire (hatırlatmak) manasınadır. Aslında "zikrâ" kelimesi de, fiilinin bir masdandır.
Ayetteki, "gönlü olan kimseler için" İfadesindeki "kalb" ile, aklında tutan ve unutmayan bir kalb (akıl) kastedilmiştir" denilmiştir, yani "Aklında tutan ve unutmayan bir kalbi olanlar için..." demektir. Nitekim Arapça'da, "Çok mal" manasında, "Falanın malı var" denilir. Dolayısıyla burada "kalb" kelimesinin nekire getirilişi, ifade ettiği mananın mükemmelliğine delâlet eder. Evlâ olan işi zikrettikten sonra, işin vazıh (açık) olduğunu ve ufacık kalbi (aklı) alan için bile saklı olmadığını anlatmak için bunun böyle nekire getirilmiş olduğunun söylenmesidir. Nitekim Arapça'da, "Ona şey ver, bir kuruş olsa bile" denilir. Biz de "Cennet, hayır işler yapanlar içindir, bu hayır bir tek hasene olsa bile!" deriz. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "bunda, kalb denilebilecek en ufak birşeyi olan kimse için bir öğüt vardır. Bu durumda artık kim öğüt almazsa, onun hiç kalbi yok demektir" buyurmuştur. Bu tıpkı, "(Onlar), sağır, dilsiz, kördürler" (Bakara, 18) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü o münafıkların, kulakları, dilleri ve gözleri, kendilerinden istenilen esas işleri yerine getirmemişlerdir, dolayısıyla yok sayılmışlardır. Aynen bunun gibi, bundan öğüt almayanın da, kalbi yok sayılmıştır. "Onlar hayvan gibidirler, hatta daha sapıktırlar, şaşkındırlar" (Araf, 179) ayeti de böyledir, yani, "Onlar cansız varlıklar gibidirler" manasınadır. Yine, "Onlar sanki odunlar gibidirler" (Münafikûn, 4) ayeti de böyledir, yani, "O münafıkların şekilleri var, ama hatırlayan -öğüt alan kalbleri, şükreden lisanlan yok" manasınadır.
Ayetteki, "Yahut kendi görerek kulak veren kimseler için..." ifadesi, "dinleyen" manasınadır. Çünkü "seni atmak" (kulak vermek), dinlemeden kinayedir. Zira dinlemeyen kimse, sanki kulağını tutup, dinlemekten onu alıkoymuş gibidir. Binâenaleyh onu verip serbest bıraktığında, dinleme gerçekleşir. Buna göre, "Kalb kelimesinin nekire getirilmesi, "teksîr" (çokluk) manasını ifade eder" diyenlerin görüşüne göre, "Yahut kendi görerek kulak veren..." ifadesinin onun üzerine (atfedilişteki) terkibin güzelliği ortaya çıkar. Çünkü buna göre Hak Teâlâ şöyle demiş olur: "Bunda, herşeyi zekasıyla bulup çıkaran, zeki, ezberleyen (öğüt alan) bir kalb (akıl) sahibi kimseler için, yahut da kulak verip, inzarcıyı dinleyen böylece öğüt alan kimseler için bir öğüt var."
Ama bu ifade ile, "velevki bu vasıfları olmayan da olsa, ufacık bir kalbi dahi olan kimse" manasının kastedilmiş olduğunun söylenmesinde, böylesi bir tertib güzelliği ortaya çıkmaz" denilirse, biz deriz ki: Bizim verdiğimiz bu manaya göre, ayetin tertibi daha güzel olmuş olur. Çünkü kelamın takdiri, Cenâb-ı Hakk'ın âdeta şöyle demiş olması şeklindedir: Bunda dinleyip öğrenen, zekî bir kalbi bulunan herkes için bir öğüt vardır." Şimdi biz diyoruz ki: Tertib, daha düşükten, daha üstün olana doğru olur. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, "Bunda, iş çok net olduğu için, az-çok kalbi olan herkes için bir öğüt vardır. Binâenaleyh eğer bu öğüt herkes için gerçekleşmezse, dinleyen için gerçekleşmiştir" demek istemiştir.
Ayetteki, "Yahut kulak veren kimseler için" ifadesi de, bu manayı destekler. Çünkü Hak Teâlâ, bunun yerine, "yahut dinleyen kimseler için..." dememiştir. Çünkü dinleme, ilave bir arzunun olmasını gerektirir. Ama kulak vermek, "Bu öğüt, kulağını tıkamayan, aksine onu serbest bırakan kimseler için gerçekleşir, velevki bu kimse hususen dinlemek istemese bile... Çünkü bu, yüksek bir sesi duyan kimse gibidir. Çünkü bu duyma işi, özellikle dinleme niyeti olmasa bile, sırf kulakların açık olması ile, meydana gelir. Fakat gizli ses, ancak dinleme ve peşine düşme ile duyulabilir. imdi biz diyoruz ki: Öğüt çok net ve berrak olduğu için, şöyle veya böyle kalbi olan herkes için gerçekleşir. Eğer böyle kimse için tahakkuk etmezse, hali ne olursa olsun, ister dinleme gayretinde olsun, isterse olmasın, kulağı tıkalı olmayan herkes için tahakkuk eder. Buna göre eğer, "Ayetteki, "Kendi görerek" ifadesi "hal" cümlesidir. İşte bu,

sırf kulak vermenin kâfî olmayacağına delâlet etmektedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, bizim anlattığımızı doğrulamaktadır. Çünkü biz, bahsedilen öğüdün, az-çok kalbi olan herkes için tahakkuk edeceğini, eğer onun için tahakkuk etmezse, kalbi ile hazır vaziyette iken, kulak verdiği zaman, bu, onun için gerçekleşeceğini söyledik. Evvelkine göre bunun manası, "Muhafaza eden, aklında tutan bir kalbi bulunmayan kimse için bu öğüt, o kimsenin huzur-i kalb ile kulak vermesi durumunda gerçekleşir. Böylece o kimsenin huzur-i kalb içinde olması durumunda, onun ezberleyen-aklında tutan bir kalbi olmuş olur. Velev ki bunun yokluğu farzedilse bile... Bu, bizim i-fi jij cümlesinin hal olduğunu söylememiz durumunda böyledir. Fakat biz bunun hal olmadığını söylersek, bahsedilen şey artık söz konusu olmaz ve bu başka manaya gelir. O mana da şudur: ayetin başındaki (bu), Kur'ân'a işarettir. Bunun izahı da şöyledir: Allah Teâlâ, sûrenin başında, "Kâf. O şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki, bilakis o kâfirler hayrete düştüler..." (Kâf, 1-2) buyurup, onların hayretlerini bertaraf edecek hususlara yer verip, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gerçek bir uyarıcı (peygamber) ve hasrın kaçınılmaz bir hadise olduğunu beyan edip, hem dünyadaki hem de âhiretteki sevâb ve cezalarıyla, terhîb ve terğîbte bulununca ve sözü böyle tamamlayınca, "Hiç şüphesiz bunda, yani bahsi geçen Kur'ân'da (ayetlerde), kalbi olan, yahut da duyan kimseler için bir öğüt vardır." buyurmuş, daha sonra da, yani, "Sizin hayrete düştüğünüz o inzarcı da, buna şâhid, orada hazırdır" demiştir. Bu tıpkı, "Biz seni, bir şâhid olarak gönderdik" (Ahzâb, 45) ve "Peygamber, size karşı bir şâhid olsun diye..." (Bakara, 143) ayetlerinde beyan buyrulduğu gibidir.89[89]

Yaradan Yorulmaz

"Andolsun Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındaki şeyleri altı günde yarattık. Bize (bundan dolayı) bir yorgunluk da dokunmamıştır" (Kâf, 38).90[90]

Altı Gün: Altı Devre

Hak Teâlâ bir kere daha aynı delili tekrar etmiştir. Bunun izahını Secde Sûresi'nde yapmış ve maddenin üç cinsten ibaret olduğunu söylemiştik:
a) Gökler... Cenâb-ı Hak, göklere bir hareket vermiş, onlara bir takım hususiyetler ve belli yerler vermiştir.
b) Yeryüzü... Hak Teâlâ yeryüzünü yaratmış sonra onu oval hale getirmiştir.
c) Allah Teâlâ, gök ile yer arasında bulunan şeylerin zatlarını ve çeşitlerini yaratmıştır. Cenâb-ı Hak, bütün bunları, altı devre içinde yarattığına işaret için, "Altı günde yarattık" demiştir.
Bunun bu manada olduğunun delili şudur: "Günler" sözü İle, lügat bakımından anlaşılan mananın kastedilmiş olması imkânsızdır. Çünkü "gün", Arapça'da, güneşin doğumundan batımına kadar, yeryüzünün üzerinde durmasından ibarettir. Gökler yaratılmazdan önce, ne güneş ne de ay vardı. Ne var ki, gün zikredilir, kendisiyle "vakit, zaman" murad edilir. Nitekim Arapça'da, "Hükümdarın oğlu olduğu gün, büyük bir sevinç olur; falancanın öldüğü gün de, büyük bir üzüntü meydana gelir" ifâdeleri kullanılır. Velev ki, doğum ya da ölüm, geceleyin olmuş olsa bile - dolayısıyla, "gün" sözüyle, illâ da gün kastedilmiş olmaz. Bu kimse, "gün" ifadesiyle, sadece zaman ve vakti kastetmiştir. " Yevm" kelimesinin, fiillere izafe edilmesindeki durumu anladığına göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "altı günde..." ifâdesindeki "yevm" kelimesinin zikredilmesindeki manayı da anla...91[91]

Yahudilere Reddiye

Bazı müfesstrler, bu ayetle, yahudilere bir reddiyenin kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/311-313.
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/313.
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/313-314.

yahudiler, şunu iddia etmektedirler: Allah Teâlâ, âlemi yaratmaya pazar günü başladı.. Âlemi yaratmayı, altı günde tamamladı ki, en son gün cuma günü idi. Cumartesi günü dinlendi ve arşının üzerinde sırt üstü yattı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bunlara bir reddiye olsun diye, "Bize (bundan sonra) bir yorgunluk da dokunmamıştı" buyurmuştur. Halbuki, görünen odur ki, bu ifâde ile, müşriklere karşı bir reddiye kastedilmiş ve göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin yaratıl m asiyi a istidlalde bulunulmuştur. Ayetteki, ifâdesinin anlamı da, "Biz ilk yaratmadan dolayı yorulmadık ki, ikinci kez "iâde"ye, yeniden yaratmaya kadir olmayalım..." şeklinde olup, bu tıpkı, Cenâbı Hakk'ın, "Ya biz ilk yaratışta aciz mi gösterdik..."(Kâf, 15) ayetinin ifâde ettiğini ifâde etmektedir.92[92]

Tevrat'ın Tahrifi

Yahudilerin söylediğine ve Tevrat'ta nakledilen o hususa (altı günde yaratma, yedinci günde dinlenme...) meselesine gelince, bu ya onlar tarafından yapılmış bir tahriftir, yahutta onlar, Tevrat'taki ayetin hükmünü anlayamamışlardır. Bu böyledir, pazar, pazartesi... gibi ifâdeler, birbirlerinden ayrılmış zaman dilimleridir. Binâenaleyh, göklerin yaratılmasına pazar günü başlanmış olsaydı, "zaman"ın, maddelerden önce bulunmuş olması gerekirdi. Halbuki zaman, maddelerden ayrı düşünülemez. Böylece de maddeler yaratılmazdan önce başka bir takım maddeler olmuş olur, bunun neticesinde de, âlemin kadîm olduğu hükmüne varılır ki, bu felsefecilerin izlediği yoldur. Enteresandır ki, felsefeciler ile müşebbihe arasında alabildiğine ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü felsefeciler, Allah'a hiçbir sıfat isnat etmezler ve, "Allah Teâlâ sıfat kabul etmez. Tam aksine o, her bakımdan tektir. O halde O'nun ilmi, kudreti ve hayatı, O'nun hakikati, aynısı ve zâtıdır" derler. Müşebbihe ise, Allah'a, maddelerde bulunan hareket, sükûn, İstiva (doğrulma, dik durma), oturma, yükselme ve inme gibi... sıfatları isnat ederler. O halde bu demektir ki, bu iki grup arasında tam bir aykırılık vardır.
Sonra yahudiler, bu sözlerinde, bu iki meseleyi birleştirmiş, felsefecilere mahsus olan hususta, yani âlemin kadîm olması meselesinde felsefecilerin yolunu tutmuşlardır. Çünkü yahudiler, maddelerin yaratılmasından önce, birtakım günlerin ve muayyen zamanların bulunduğunu kabul etmişlerdir. Yine yahudiler, Müşebbihe'ye mahsus olan, "Arş üzerinde istiva, doğrulma" meselesi hususunda, Müşebbihe'nin yolunu benimserler, hem zaman, hem de mekân hususunda hata etmişler, sapıtmışlar, saptırmışlardır.93[93]

Sabra ve Zikre Devam

"Ne derlerse sen, şimdilik sabret. Rabbini, güneşin doğusundan evvel ve batışından önce, hamd ile teşbih et. Gecenin bir cüz'ünde ve secdelerin peşlerinde de O'nu teşbih et..." (Kâf, 39-40).
Biraz önce bahsi geçen o müfessirier, bu ayetin manasının, "O yahudilerin, benim yorulduğuma ve sırtüstü yattığıma dair söylediklerine sabret" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bizim verdiğimiz manaya göreyse, onların "O müşriklerin, "Muhakkak ki bu, acaip bir şeydir" demelerine sabret!" şeklinde olur. Ve "Rabbini hamd ile teşbih et..." Bizim, verdiğimiz mana ise daha doğrudur. Çünkü bu, mezkûr olan bir husustur. Yahudilerin ve onların sözlerinin zikri ise geçmemiştir.
Ayetteki, "Rabbini, hamd ile teşbih et..." emri hususunda, şu muhtemel izahlar yapılabilir:
1) Bu, Allah Teâlâ'mn, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "namaz kılmasını emreden bir ifâdedir. Böylece bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gündüzün iki tarafında ve geceye yakın bir zamanda namaz kıl... "(Hûd, 114) ayeti gibi olur. Ayetteki, "Güneşin doğuşundan evvel ve batışından önce..." ifâdesi, gündüzün iki tarafına; "Gecenin bir cüzünde de .. onu teşbih et" ifâdesi de, "geceye yakın bir'zaman"a bir işarettir.

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/314.
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/314-315.

Bunu şu şekilde açabiliriz: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, biri Allah'a ibâdet etmek, diğeri de mahlûkatı hidayete sevketmek gibi, iki ana görevi vardı. Binâenaleyh, Hz. Peygamber mahlûkatı hidâyete sevkedip de, onlar da iktidâ etmeyince, kendisine, "Diğer işine, yani Hakka ibâdete yönel..." denildi.

2) ifâdesinin manası, "Onu, o müşriklerin dediklerinden tenzih et; onların karşı koymalarından usanma! Tam aksine, onlara Allah'ın azametini hatırlat ve O'nu şirkten ve imkân dahilinde olan "haşr"dan aciz olmaktan tenzih et.. Bu işleri, güneşin doğumundan ve batımından önce yap. Çünkü bu iki vakit, onların bir araya geldikleri, toplandıkları vakittir. Gecenin evvelinde de, O'nu teşbih ve tenzih et. Çünkü bu da, Arabların bir araya geldikleri vakittir" şeklinde olur ki, bu da, "Senin, onların yalanlamalarından dolayı usanmaman, ümitsizliğe düşmemen gerekir. Çünkü, senden önceki peygamberlere de eziyyet edildi, yalanlandılar, ama yalanlanmalarına ve eziyete sabredip göğüs gerdiler" demektir. Mananın böyle olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin, söyleşi açık bir manası söz konusudur ki, bu manada bizim biraz Önce de bahsettiğimiz gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in işinin, biri ibadet, diğeri de hidâyete sevk olmak üzere iki şey olduğuna işaret etmektir. O halde, ifâdesinin anlamı, "Yaptığın secdenin ve ibâdetin hemen peşinden, secde ile ibâdet secdelerin peşinden de hidâyete iletmenin senin hakkında tahakkuku için, Rabbini, kavmin bir araya geldiğinde, akli delillerle tenzih et" şeklindedir.

3) Bu ifâdeyle, "Subhânellâh del" manası kastedilmiştir. Bu böyledir, zira belli bazı lafızlar, Arapların dilinde, o lafızları söyleme anlamına gelir. Binâenaleyh, biz meselâ, (kebbera) deriz, bununla bir kimsenin, "Allahu ekber" demesini kastederiz.

(selleme) tabirini kullanır, bununla, "Esselâmü aleykum" demek kasdederiz (hamdele) sözüyle de, kişinin, "Elhamdülillah" dediği; (hellele) sözüyle kişinin, "Lâ ilahe illallah" demesi ve (sebbeha) sözüyle de, kişinin "Sübhâ-nellahi" demesi kastedilir.

Bunu da şu şekilde açabiliriz: Bütün bunlar, insanın konuşmasında tekerrür eden, kullanılan şeylerdir. İhtiyaç, bunların neler olduğunu haber vermeye zorlar.. Binâenaleyh, bir kimse, "Falanca, Lâilâhe illallah" dedi; veya, "Falanca, Allahu Ekber" dedi" diyecek olsa, söz uzamış olur. Binâenaleyh, ihtiyaç, bu cümleleri söyleyen kimsenin, o sözlerini aynen tekrar etmemek için, bunu ifâde eden tek bir lafzı kullanmaya sevketmiştir. Bu izahın, tefsirini yaptığımız ifâdeyle münasebetine gelince, o da şudur: O müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlamaları, onun sözüne sasıtmaları veya Hz. Peygamber (s.a.s)'le alay etmeleri, örfe göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara Janet etme, sövüp sayma ve onlara beddua etme ile meşgul olmasını gerektirmiştir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onların söylediklerine sabret, onlara beddua etmek yerine, Allah'ı teşbih et, O'na hamdet, ve zînnûn (balık sahibi), yani Yunus (a.s) gibi olma; yahutta, Nuh (a.s) gibi olma. Çünkü Nuh "Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden yurd tutan hiçbir kimse bırakma!" (Nuh, 26) demiştir. Tam aksine, Rabbine duâ et, onların küfürde ısrarları sebebiyle canın sıkıldığında, Rabbini içinden zikretmeye devam et.." demiştir. Burada söyleşi birkaç bahis bulunur:94[94]

Teşbih Fiilinin Kullanılması

Birinci Bahis: Allah, "tesbîh" kelimesini, meselâ (Teğabun, 1) ve (Fussilet, 38) ayetinde olduğu gibi, bazan lâm ile, (vakı'a, 74) ve (Kaf, 39) ayetlerinde olduğu gibi, bazan bâ ile (insan, 26), (Ahzab.42) ve

(A'la, 1) ayetlerinde olduğu gibi, bazan harf-i cersiz olarak kullanmıştır. Binâenaleyh, bunların arasındaki fark nedir? Biz diyoruz ki, bu fiilin bâ e kullanılmasına gelince, -ki en mühimi budur- burada öncelikle ele alınması gereken budur; çünkü Cenâb-ı Hak buyurmuştur.

Şimdi biz diyoruz ki: Bizim, buradaki ifâdesi ile, "Habibim, sübhânellâh ae!" manası kastedilmiştir" dememiz halinde bu bâ harf-i cerri, musahabe için olmuş : jr ve mana "Allah'ın hamdiyle bir ve beraber ol!" demek olur. Buna göre Cenâb-ı Hak, adeta, "Ey habibim,

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/315-316.

Subhânellâhi ve'l-hamdülillâhi de!" demiş olur. Yok, "Bu fâde ile, Cenâb-ı Hakk'ı tenzih kastedilmiştir.." dememiz halinde de mana, "Onu tenzih et. O'na, hamd ile yaklaş!.. Yani, O'nu teşbih et; kendisini teşbih etmeye seni •nuvaffak kıldığı için de onu şükret.. Çünkü, ebedî mutluluk, O'nu teşbih edenler cindir.." şeklinde olur. Buna göre bu demektir ki, bilindiği için, mef'ul zikredilmemiştir.

takdiri ise, "Allah'ı, Rabbinin hamdiyle teşbih et!" şeklinde olup, Allah'ı, o Rabbinin hamdiyle içice olarak teşbih et.." demektir.

Ama, "Bu ifâdeyle, "Namaz kıl!" manası kastedilmiştir" dememiz halinde, biz : yoruz ki, bunun, namazda Fâtiha'nın okunmasını emreden bir ifâde olması -nuhtemeldir. Nitekim Arapça'da, "Falanca, şu sûre ile namaz tddı..." yahut da, "O Kul Hüvellâhu Ehad..." sûresi ile namaz idi.." denilir ki, buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Elhamdülillah ile namaz kıl. Yani, kıldığın namazda, Fatiha Sûresi okunmuş olsun.." demek istemiştir. Ama bu, bu konuda yapılan izahların en uzak olanıdır.

Bu fiilin, harf-i cersiz müteaddi olmasına gelince, biz diyoruz ki: Asıl olan da budur: Çünkü "tesbîh" maddesi, harf-i cer olmaksızın müteaddîdr. Çünkü, bunun manası kötü şeylerden uzak tutma, beri kılma, tenzih etme demektir.

İlgili fiilin lâm ile kullanılması hususunda da şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, tıpkı bir kimsenin, "Ona nasihat ettim..." Ona teşekkür ettim..." demesinde olduğu gibidir.

2) Bu, en açık olan durumu beyân etmek içindir. Yani, "Onlar, kalbleri sırf Allah'ın rızası ile dolup taştığı halde, Allah'ı teşbih ederler..." demektir.

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hak orada, (Kâf, 39) buyurmuş, hemen sonra da, bâ harf-i cerrine yer vermeksizin buyurmuştur. Binâenaleyh, bu iki yer arasındaki fark nedir? Biz diyoruz ki:

1) Namazın, "Allah, Rabbinin hamdiyle içice olduğun halde teşbih eti" şeklinde olduğunu söylememiz halinde, bu iki yerdeki durum aynıdır, farksızdır. Bu böyledir, ifâdesi, bir kimsenin tıpkı, demesi gibidir. Ne var ki, iadesi, kendisine delâlet ettiği için, birincide mef'ûl-ü bih sarih (yani lafza-ı celâl) zikredilmemiştir.

2) Önce geçen şey kendisine delâlet ettiği için, (ifâdesinin geçtiği yerde), ifâdesini zikretmemiştir. Bizim, ifâdesi ile, "Namaz kıl!" manası kastedilmiştir" şeklindeki görüşümüze göre buna verilecek ikinci cevap da şudur: Birinci ifâdenamaz kılmayı; ikinci ifâde ise Cenâb-ı Hakk'ı tenzih etmeyi emreden bir ifâde olmuş olur. Yani, "Rabbinin hamdine bürünmüş olarak (Fatihayı okuyarak) vaktinde namaz kıl, geceleyin de Rabbini, kendisine yakışmayan şeylerden tenzih et..." demektir. Bu durumda, bu, hem amefe, (uzuvlarla yapılan amele), hem zikre, hem de tefekküre bir işaret olmuş olur. O halde ayetteki ifâdesi, amellerin en hayırlısına, yani namaza; ifâdesi, zikre ve ifâdesi de, seslerin dindiği, iç âlemin berraklaştığı bir zamanda, tefekkür etmeye bir işarettir.. Yani "Fikrinle de, Cenâb-ı Hakk'ı O'na yakışmayan her türlü kötü şeylerden tenzih et..." demektir. Bil ki, Allah Teâiâ ancak kemâl sıfatlarıyla ve celâl vasıflarıyla muttasıftır.

Ayetteki, tabirine gelince, bunun tefsiri hususunda denilebilecek olan bazı şeyler, daha önce geçmişti. Bu hususta, söylenebilecek bir başka izah da şudur: Bu, teşbihi devam ettirme emrine bir işarettir. O halde, ifâdeleri, namazın vakitlerine bir işarettir.tabiri ise "Secdeyi, yani namazı bitirdikten sonra, Allah'ı teşbih ve tenzîhi bırakma, bütün vakitlerinin de teşbih ile geçmesi için, secdelerin peşinden teşbihe devam et.." anlamındadır. Dolayısıyla bu ifâdeler, Cenâb-ı Hakk'ın "Unuttuğunda Rabbini an.." (Kehf, 24) ayetlerinin bildirdiği manayı ifâde eder. Bir işi bitirince hemen başkasına giriş ve yalnız Rabbine yönel." Bu ifâde, (İdbâre's-sücud) şeklinde de okunmuştur.95[95]

Geceyi Gafit Geçirme

Üçüncü Bahis: ifâdesindeki fâ'yt nasıl izah edebiliriz? Biz deriz ki, bu fâ, geceleyin teşbih etme emrini tekîd eder.. Zira, şart manasını kapsamaktadır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Geceden olan zamana gelince, (onda) Allah'ı yine tenzih et.." demektir. Bu böyledir, zira şart tahakkuk ettiği zaman, ceza (meşrût)nın da bulunması gerekir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Gündüz, meşguliyyet zamanıdır ve meşguliyetlerin çokça bulunduğu bir vakittir. Geceye gelince, bu, her şeyin dindiği ve sona erdiği bir zamandır. O halde gece, tesbîh vaktidir" demiştir. Yahut da, biz ifâdeyi tersten alır da şöyle deriz: "Gece, uyuma, işlerden uzaklaşma ve gaflet zamanıdır. Öyleyse, geceyi gafletle ayırma; tam aksine onda Rabbini an ve O'nu tenzih et..."

---

[95][95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/316-318.

Dördüncü Bahis: ifâdesinin başındaki edatı hakkında, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "ibtidâ-i gaye" (mesafenin başlangıcını) bildiren 'dir, Yani, "Gecenin başından itibaren O'nu teşbih et.." Buna göre, uykunun bastırıp bastırmayacağına nisbetle ilgili durum farklılık göstereceği için, Cenâb-ı Hak, bu sürenin başlangıcının sonunu belirtmemiştir. Nitekim Arapça'da, (sürenin sonu zikredilmeksizin)"Gecenin başından itibaren seni bekliyorum..." denilir.

b) Bu jf'in, "min-i teb'iziyye" olması.. Buna göre mana, "Gecenin bil- kısmım teşbihe ayır" şeklinde olur. Nitekim, Arapça'da "Malından istifa ettir; gecenin bir kısmında ise uyanık ol (ibâdet et).." denilir.

Beşinci Bahis: Ayetteki ifâdesi, neye atfedilmiştir? Biz diyoruz ki, bunun, ayetteki, "güneşin batmasından önce..." ifâdesine atfedilmesi mümkündür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Rabbini, güneşin doğuşundan evvel, batışından önce ve secdelerin peşlerinden hamd ile teşbih et..." demek istemiş, bunların arasına da, "Gecenin bir cüz'ünde de... O'nu tesbîh et..." ifâdesini koymuştur. Buna göre burada, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, teşbihi sürdürme emri yatmaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak adeta, "Güneşin doğumundan önce teşbih et. Güneşin doğumundan önce secdeyi bitirme vakti geldiğinde tesbihatta bulun, güneşin batımından önce teşbih et; güneşin batımından önce secdeyi bitirdikten sonra da teşbih et.." demiş olur. Böylece de bu, geceyi teşbih ile geçirmeye bir işaret olmuş ulur. Bu ifâdenin, ayetteki, ifâdesine atfedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre bu ifâde, câr ile mecrûrun ikisine birden atfedilmiş olur ve takdiri de, "Hem gecenin bir kısmında, hem de secdelerin peşisıra O'na tesbihatta bulun..." şeklinde olur.96[96]

Kıyamet Çağrısı

"Nida edenin, yakın bir yerden nida edeceği güne kulak ver" (Kaf. 41).

Bu, teşbihin gayesinin ne olduğuna bir işaret olup, "Allah'ı tenzihle meşgul ol ve o münâdî'yi gözle.." demektir ki, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et"(Hicr,99) ayeti gibidir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:97[97]

Meful (DinlemeKonusu)

Onun kulak verdiği şey nedir? Biz deriz ki bu hususta, şu muhtemel üç izah yapılabilir:

a) Bu fiilin mef'ûlü tamamen hazfedilmiştir. Maksadı da, "Dinleyici ol, bu gafiller ve yüz çevirenler gibi olma!" demektir. Nitekim Arapça'da, bizatihî dinlenen herhangi bir şey kastedilmeksizin, "O, dinleyen, itaat eden bir adamdır" denilir ki, bu da tıpkı, "Falanca, aldatıcıdır; falanca verir ve vermez.." denilmesi gibidir (mef'ûlleri hazfedilmiştir).

b) Bu, "Sana vahyolunanı dinle" demektir.

c) Bu, "O münadinin nidasını dinle" demektir.98[98]

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/318-319.

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/319.

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/319.

İkinci Mesele

ifâdesindeki kelimesi, hangi fiil ile mansûbtur? Biz deriz ki: Bu da, birinci meseleye dayalı bir husustur. Şimdi biz, fiilinin mef'ûlü yoktur" dersek, bunun âmili (nasbedeni), "çıkış günü.."(Kâf,42) ifâdesinin delâlet ettiği şey olup, takdiri, "Onlar, o münadînin nida ettiği günde çıkarlar" şeklinde olur. Eğer biz bunun mefûlünün, "vahyedilen şey" olduğunu söylersek, o zaman takdirî, "O münadînin nida ettiği günde vahyedileni dinle.." şeklinde olur. Söylediğimiz bu hususta şöyle bir izah da yapılabilir: "O münadînin nida ettiği günde vahyedilen şeyi dinle!.."

Buna göre şayet, "Ayetteki ifâdesi, "sabret ve teşbih et" ifadelerine atıftır ki, hem sabretme hem de tesbihatta bulunma dünyada söz konusudur; kulak verme, dinleme de, dünyada söz konusu olan bir şeydir. Halbuki, o münadînin nida ettiği günde vahyedilen şey ise, dünyada dinlenemez..." denilirse, deriz ki, bundan bu çıkmaz. Çünkü, "Dünyada namaz kıl, ahirette cennete gir" manasında denilir. İşte burada da böyledir. fiilinin, "gözle!" manasında olması da muhtemeldir. Böylece bunların, dünyada iken meydana gelmeleri mümkün olabilir. Eğer biz, "O sayhayı, yani münadînin, "Ey kemikler, dirilip ayağa kalkın.." demestni-dinle.." anlamındadır dersek, o zaman söz konusu sorunun cevabı anlaşılmış otur. Bu durumda buna verebileceğimiz bir başka cevap da Cenâb-ı Hakk'ın, "Sur'a üfürülmüş, artık Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere, göklerde kim varsa, yerde kim varsa düşüp ölmüştür" (Zümer, 68) demesidir.

Şimdi biz diyoruz ki, "Allah'ın diledikleri kimseler", o sayhanın, o naranın olacağını bilip de, ona hazır olan ve o sayhanın kendilerini rahatsız etmeyeceği kimselerdir. Bu tıpkı şuna benzer: Birisi, bir şimşeğin çaktığını görür ve onun neticesinde kuvvetli bir gök gürültüsünün olabileceğini bilir, onu bekler ve vaki olduğunda da onu dinler. Bir başkası da, bundan habersizdir. Şimdi, o gök kuvvetlice gürlediğinde, çoğu kez, onu beklemeyen kimse bayılıp düşerken, onu dinlemeye hazır olan kimse bundan etkilenmez. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, "O günde bayılıp yere düşenlerden olmayasırî diye, buna kulak ver, dinle..." buyurdu.99[99]

Nida Edecek Allah'tır

O münadinin nida edeceği şey nedir? Bu hususta hem aklî, hem de naklî muhtemel birtakım izahlar yapılabilir ki, bunları şöyle toparlayabiliriz: O münadî, ya Allah'tır, ya Meleklerdir veyahut da bu ikisinin dışında kalanlardır. Bunlarda, zahire göre, ins ve cinnin mükellefleridir.. Çünkü, başkaları nida edemez. Şimdi biz, o münadinin Allah olduğunu söylersek, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Allah, zulmedenleri, onlara eş olanları ... bir araya toplayın..." (Saffat. 22) diye nida eder.

b) Allah, "Alabildiğine inâd eden, hayra bütün hızıyla engel olan her nankörü atrn cehenneme"(Kaf,24) ve (cennetliklere) "Selâmetle girin oraya,.. "(Kâf,34) diye nida eder. Cenâb-ı Hâkk'ın, "Tutun onu da, (ellerini) bağlayın.."(Hakka, 30) ifâdesi de böyledir. Bunun böyle olduğunun delilleri, Cenâb-ı Hakk'ın, "Nida edenin yakın bir yerden nida edeceği gün..." (Kâf, 41) ve "Yakın bir mahalde yakalanmışlar.." set», 5) ifâdeleridir.

c) Bu iki şeyden başkasıdır. Bunun böyle olduğunun delili ise, "Onlara, "Benim ortaklarım nerede?" diye nida edileceği gün.."(Fussilet, 47) vs. ayetidir.100[100]

Münadî Başkasıdır

O münadînin, Allah'tan başkası olduğunu söylememiz halinde de şu izahlar yapılabilir:

a) İsrafil (a.s)'in, "Ey çürümüş kemikler, bir araya gelmek için toplanın ve "fasl" yani Allah'ın vereceği hükmü dinleyin,." şeklindeki nidâsıdır.

---

[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/320.

[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/320-321.

b) Bu, nefse yapılan nidadır. Nitekim nefse, "Cennetteki ya da cehennemdeki yerini alması için, "Dön Rabbine..."(Fatır, 28) diye nida edilir.
c) Bir münadî, "şunlar cennete, şunlar da cehenneme" diye nida eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bir kısım cennette, bir kısım da cehennemde..." (Şûra, 7) buyurmuştur.
Bu münadînin "mükellef" ins veya cin olduğunu söylememiz halinde de şu denebilir: Bu, Allah Teâlâ'nın, "Ey Malik diye nida ettiler.. "(Zuhruf, 77) ayetinde beyan ettiği husus vs.dir. Ancak görünen odur ki, burada kastedilen, ilk iki izahtan biridir. Çünkü ayetteki el-münadî'nin başındaki elif-lâm, tarif içindir. Bahsi geçmese dahi, meleğin o günde münadî olması, durumu malum olan bir keyfiyyettir (onun için elif-lâm getirilmiştir). Nitekim bahsi geçmese dahi, Hz. Peygamber (s.a.s) kastedilerek, "Dedi..." denilir. O münadînin Allah Teâlâ olmasına gelince, Allah Teâlâ'nın münadî olduğu, hemen bu sûrede, (Kaf, 24) ifâdesi geçmiştir ki, bu bir nidadır. Yine Cenâb-ı Hakk'ın "O gün cehenneme, "Doldun mu?" deriz" (Kaf, 30) ifâdesi ki, bu da bir nidadır. Mükellef ise böyle değildir.
Ayetteki, "Yakın bir yerden..." ifâdesi, o sesin herkes tarafından duyulacağına, hiç kimseye saklı kalmayacağına, tam aksine onu dinleme hususunda herkesin müsavi olacağına bir işarettir. İzahın böyle yapılması halinde, ayetteki "münadîden, Allah Teâlâ'nın kasteditmesi uzak bir ihtimal" olmaz. Çünkü ayetteki, "yakın bir yer" ifâdesi ile bizzat mekânın kendisi değil, o nidanın duyulacağı kastedilmiştir ki, bunun Allah'tan olması, (doğruya) daha yakın bir ihtimaldir. Ve bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki "Biz ona, şah damarından daha yakınız"(Kâf, 16) ayeti kabilindendir ki, bu, mekân ile olmaz.[101][101]

Mezardan Çıkış

"O gün (bütün halk), o hak sayhayı işiteceklerdir. İşte bu, (kabirden) çıkış günüdür" (Kâf, 42).
Bu, bizim, "Dinle, gafillerden olma ki, o sayha gününde bayılıp yere serilmeyesin.." diye ifâde ettiğimiz mananın ortaya konulmasıdır. Bunun izahı şöyledir: "Dinle, yani dinlemezden önce onun meydana gelmesi konusunda uyanık ol, bekle.. Çünkü, duyma işi mutlaka olacaktır. Sen ve onlar, bu hususta eşitsiniz. O halde bu demektir ki, onlar da duyacaklar. Ne var ki onlar, dinlemeye hazır olmadan duyacaklar, böylece de yıkılıp, yere düşecekler; sen ise, onu dinlemeye hazır olarak onu duyacaksın.. Dolayısıyla bu, sende, mutlaka olması gerektiği kadarıyle etkili olacaktır..."
Ayetteki, kelimesi hususunda şu muhtemel izahlar yapılabilir:
a) Bu, Zemahşerî'nin söylemiş olduğu şu husustur: Bu ayetin başındaki bu kelimesi, bir önceki ayetteki kelimesinden bedel olup, her ikisinin âmili de, "işte bu çıkış günüdür" ifadesinin delâlet ettiği şeydir. Yani, "Onlar. duydukları gün çıkacaklar" demektir.
b) Bu ifâdedeki 'nin âmili, ifâdesindeki şey olup, bunun da ne olduğunu daha önce zikretmiştik..
c) Şöyle de denebilir: Daha önce de bahsettiğimiz gibi, ifâdesindeki 'nin âmili, ifâdesindeki âmili de, fiilidir. Çünkü, ifâdesindeki fjî'hin, her ne kadar kendisine muzâf olduğu fiili ile mansub olması caiz olmasa dahi, başkasının bunda âmil olması ve bunu nasbetmesi caizdir. Nitekim Arapça'da, "Amr'm, kendisini dövdüğü ve Amr'ın idareci olduğu gün, Zeyd'in halini ve zilletini hatırla., "denilir ki bu sözü söyleyen kimse, "Zeyd'in, kerîm iken, iyi ve güzel halde iken herhangi bir sebeple zillete dûçâr olduğunu beyan etmek istemiştir. Dolayısıyla, misâlimizdeki ifâdesindeki 'nin, ifâdesi ile mansub olması caiz değildir. Çünkü, bu sözü söyleyenin maksadı, Zeyd'in halini ve zilletini hatırlatmaktır. Bu ise, dövülme günüdür. Ne var ki, ifâdesindeki yevme ifadesiyle mansubtur. fâ ifâdesi de böyledir. İşte ayette de böyledir. Cenâb-ı Hak, korkup böylece de bayılıp yere yıkılanlardan olmasın diye, "Nida edenin ... nida edeceği güne kulak ver" buyurmuş, sonra bu nidayı, onların duyacağı günde, "o münadînin nida etmesiyle" beyân edip açıklamıştır ki bu, "Bu, birkısım insanların duyamayacağı bir

---

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/321.

biçimde, gizli bir nida değildir. Tam aksine münadînin nidasının en batı uçtakine nisbeti, en doğu uçtakine nisbeti gibi olacaktır. Ve hepiniz de onu duyacaksınız" demektir. Böylesi bir sesi dinleyebil m esi için, insanın buna hazır olması gerektiğinde şüphe yoktur. İnsanın buna hazır olması da, nefsini, Allah'a ibâdetle, O'nu zikir, onu tefekkürle meşgul etmesiyle olur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sabret, teşbih et.. Münadînin nida edeceği ve onların sayhayı duyacakları güne kulak ver..." ifadelerinden, işte böylesi değerli bir netice elde edilmiştir.. Ayetteki kelimesinin başındaki elif-lam da tarif ifâde etmektedir. Çünkü o sayhanın ne olduğu bilinmektedir. Allah onu, defaatla dile getirmiştir. Nitekim, "O ancak, tek bir sayhadır" (Yasin, 53), "O ancak, tek bir sayhadır" (Sattat, 19) ve ".. Tek bir nefha, üfürme..." (Hakka. 13) ayetlerinde böyledir. Ayetteki J*Jb ifâdesindeki bâ harf-i cerrinin "sayha"ya taalluk etmesi mümkündür. Buna göre, "Hak olan o sayhayı onlar duyarlar..." demek olur ki, bu izaha göre, burada şu açıklamalar yapılabilir:

1) "Hakk", haşr anlamındadır. Yani, "Haşır sayhasını... duyarlar. Bu haşr, onların duyacakları haktır" demektir. Nitekim Arapça'da, "O, bu sözü konuştu.." anlamında, "Seyyid, "Ey kavmim toplanın!" diye nara attı.." denilir. Bu durumda kelamın takdiri, "Onlar, "Ey kemikler, toplanın, bir araya gelin!" çığlığını duyarlar.." demek olur ki, işte "el-hakk" kelimesiyle, burada bu kastedilmiştir.

2) "el-Hakk" kelimesiyle, "yakîn" kastedilmiştir. Çünkü "hak" yakîndir. Nitekim, "Ondan o sayha yakînen sudur etti, bir yankı değildi.." anlamında, "Zan ve tahmin değil, falanca yakînen nara attı..." denilir.

Buna göre ayetteki hakk kelimesi sayha'nın sıfatı yerine geçmiş olur. Nitekim Arapça'da, "İstekli olan bir dinleyişle dinledi; kuvvetli olan bir haykırışla haykırdı.." denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Kesin olan o sayhayı duyacakları günde..." demek istemiştir.

3) Bu, "gerçekle içice olan bir sayhadır, yani, o sayhanın meydana gelmesi gerçektir..." demektir. Nitekim Arapça'da, "Ol!" denilir, oda, tahakkuk eder, oluverir" denilmektedir. Yine, "Saadetle, selâmetle içice olarak" manasında, "Selâmetle, saadetle dön!.." denilir.

Buna göre şayet, "Biraz daha açıklar mısın? Çünkü, bâ gerçekte "ilsâk" İçindir. Binâenaleyh bu gibi yerlerde ilsâk'tn anlamı nasıl anlaşılır?" denilirse, biz deriz ki: Fiilin müteaddî olması, bazan bâ ile gerçekleşir. Nitekim Arapça'da, "Gitmeyi Zeyd'e (adeta) yapıştırdı, icra ettirdi" manasında, "Falanca Zeyd'i götürdü" denilir. Böylece de, o gitme işi Zeyd'le kaim olmuş olur; derken Zeyd de mef'ûl olmuş olur. Şimdi, ifâdesinin, "(İsrafil), "Ey kemikler bir araya toplanın! dedi.." manasına varıp dayandığını söylersek, bu, masdann bâ harf-i cerri ile müteaddi olması demek olur ki, Arapça'da da, "Zeyd'in Amr'ı götürüşü beni hayran bıraktı.." denilir. İşte ifâdesi de böyledir ki bu "Hak hususunda sesini yükselt" demek olur ki, bu hak da, haşr'dır. Bu hususu, eğer Allah dilerse bir başka yer ve zamanda açıklayacağız.

Bir başka izaha göre de şöyle diyebiliriz: Ayetteki ifâdesi, fiiline taalluk etmektedir. Yani, "Onlar o sayhayı hak ile dinlerler" demektir. Mananın böyle olması halinde, burada şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, tıpkı bir kimsenin, "Onu yakînen dinledim.." demesi gibidir.

b) ifâdesinin başındaki bâ, kasem bâ'sı olup, buna göre mana, "Onlar o sayhayı, hak olan Allah'ın adına yemin ederim ki, duyacaklardır" şeklinde olur ki, bu şık zayıftır ifâdesindeki "gün"e işaret etmektedir. Buna göre mana, "İşte o gün, çıkış günüdür" şeklinde olur.

b) Bu, o münadînin nidasına bir işarettir.[102][102]

"Öldürecek de diriltecek de şüphesiz ki biziz biz. Dönüş de ancak bizedir" (Kâf 43).

Yasin Sûresi'nde, "Biziz biz" ifadesiyle ilgili olan açıklamaları yaptık. Ayetteki, "Öldürecek de, diriltecek de..." ifadesine gelince, buradaki "diriltme" ile ilk diriltme kastedilmiş olup, "öldürme" ile de ilk ölüme işaret edilmiş olur. Ayetteki, "ancak bizedir" ifadesi, hasrın olacağını gösteren bir ifadedir. En ma'rife (en bilinen) şey olduğu için Cenâb-ı Hakk'a işaret olan "Biziz biz" ifâdesi önce getirilmiştir. Nitekim bir kimse herkesçe bilinen meşhur kişi

---

[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/321-324.

"benim ben" manasında, der. Öldürecek, diriltecek" ifadeleri, bu azameti te'kid eden hususlardır. "Dönüş de ancak bizedir" ifadesi ise, esas anlatılmak istenen şeyi ortaya koyan ifadedir.[103][103]

Yerin Ayrılıp Yarılması

"O gün hepsi, süratle çıkmak üzere, yeryüzü onlardan ötürü yarılır. îşte bu bize çok kolay gelen bir haşrdır"
(Kâf, 44).
Bu ayetin başındaki "yevm" (gün) kelimesinin âmili (yani zarfı olduğu fiil), "çıkış günü" (Kâf, 42) ifadesinden anlaşılan "çıktş" fiili olup, "yeryüzü, onlardan ötürü yarıldığı gün, onlar hızlıca çıkarlar" takdirindedir.
Ayetteki, "süratle" kelimesi, çıkanların "narini göstermektedir. Çünkü ayetteki fâ "onlardan" lafzı, onların bu yarılmanın sebebinin onlar olduğunu
gösterir. Böylece de o yarılma işi, onlar kabirden çıkacakları zaman olmuş olur. Nitekim Arapça'da, " ve"Onun için açıldı, açılmıştır" denilir.
Böylece, sira'an "süratle" kelimesi, mef'ulün durumunu beyan eden "hal" olur. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, "süratle çıkan kimseler olarak..." demek istemiştir. "Sirâ' " kelimesi, "serî'nin çoğuludur ve tıpkı "Kirâm'ın, kerîm kelimesinin çoğuiu olması gibidir.
"Bu, bir haşrdır" ifadesindeki, diJi "Bu" kelimesinin, o yarılma işine bir işaret olması muhtemel olduğu gibi, "süratle çıkıştan" anlaşılan "çıkarma" işine de işaret olabilir. Yine bunun manasının, "O haşr, bize çok kolay bir haşrdır" şeklinde olması da muhtemeldir. Çünkü haşr meselesi, daha önce geçen ayetlerden de anlaşılmaktadır.
Ayetteki, "Bize çok kolay" ifadesine gelince, buradaki Ö* câr-mecrûru, "ihtisas" için öne geçmiş olup, "Bu iş, başkasına değit, ancak bize kolaydır" demektir ve kâfirlerin, "Bu, ihtimali uzak bir dönüştür" (Kâf, 3) şeklindeki sözlerine tekrar bir cevaptır. Haşr, toplamak demektir. Kıyamet gününde, mahlukatın herbirinin parçaları bir araya toplanacak, ruhlar (canlar) da bedenleriyle birleşecektir, yani Allah Teâlâ, her ruhu bedeniyle birleştirecek, böylece de dağılmış, paramparça olmuş ve çürümüş ümmetleri, yeniden toplayıp bir araya getirecektir. Binâenaleyh bu. işlerin hepsi haşr (toplama) hususunda aynıdır.[104][104]

Resul Zorba Değil

"Biz onların neler demekte olduklarını daha iyi bileniz. Onların üstünde bir zorba değilsin sen. Bundan dolayı, benim tehdidimden korkacak olanlara Kur'ân ile öğüt ver" (Kâf, 45).
Bu ayetle ilgili şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ve mü'minlerin kalbini teselli eden bir ifade olup, mü'minleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e emredilen o sabır ve teşbihe teşvik olup, "Sana dediğimiz işle meşgul ol. Bize şikâyetlerde bulunman, seni maksadından alıkoymasın. Çünkü biz, onların sözlerini biliyor ve amellerini görüyoruz" demektir. Yaptığımız bu İzaha göre, ayetteki, "Onların üstünde bir zorba değilsin sen" ifadesi buna uygun düşmektedir ve "Sen, "Onları hidayete sevketmek üzere gönderildim. Öyle ise ben, daha nasıl bu rehberlikten meşgul edecek şeylerle, namazla, teşbihle oyalanırım" deme. Çünkü sen onların duygularına, kuvvelerine ve kudretlerine hükmetmek için gönderilmedin. Sen, sadece gerçeği tebliğ etmekle emrolundun ve bu işi de yaptın. O halde sabret, tesbihâtta bulun ve Allah'ın aranızda hüküm vereceği o günü bekle" demektir.[105][105]

---

[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/324.
[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/324-325.
[105][105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/325.

Dönüş Allah'a: Hesap Var

b) Bu bir tehdid ve korkutma ifâde etmektedir. Çünkü, "Dönüş de ancak bizedir" (Kâf,43) ayeti, onların ne yaptıklarını Allah'ın bildiğini göstermesi bakımından açık bir tehdiddir. Zira bir kimse, eninde sonunda, varacağı yerin padişah olduğunu bilebilir. Fakat o padişahın, kendisinin her yaptığını bilemeyeceğine inanabilir. Dolayısıyla işte bu duygu ve inancı, kişiyi yapmak istediği kötü şeylerden, (kanunsuz işlerden) alıkoymayabilir. Ama bu kimse, padişahın, kendisinin ne yaptığını bildiğini, gıyabında iken de sanki onun yanında imiş gibi olduğunu, işin sonunda dönüp ona varacağını bildiğinde, işte bu duygu, onu kötü işlerden alıkor. jşte bu sebeple Hak Teâiâ, hem "Dönüş de ancak bizedir"(Araf,43) hem de, "Biz ... çok iyi bileniz" buyurmuştur ki, işte bu açık bir tehdiddir ve bu bu mana ile tıpkı, "Nihayet hepinizin dönüp gidişi ancak Rabbinizedir. Artık neler yapmakta olduğunuzu o size haber verir. Çünkü O, göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir.." (Zümer, 7) (Yunus, 23) ayetlerinde ifade edildiği gibidir.[106][106]

Haşri Yapan Kadirdir

c) Bu, hasrı anlatan bir ayettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, kudretinin mükemmel, irâdesinin geçerli oluşundan ötürü, hasrın kendisine pek kolay geleceğini beyan etmiştir. Fakat bunun tam ve mükemmel olabilmesi kapsamlı bir ilmi gerektirir ki böylece iki ayrı bedenin parçalarını, yani Zeyd'in bedeninin dağılmış parçalarını, Amr'ın bedeninin parçalarından seçip ayırabilsin. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ adetâ, "Bu, kudretimizin mükemmelliğinden ötürü, bize pek kolay gelen bir haşrdir, ilmimizin durumundan ve değerinden ötürü, herbir bedenin parçaları bizce meçhul değildir" demek istemiştir. Bu izaha göre ayetteki, ifadesi, "Biz, o müşriklerin, "ölüp de toprak olduğumuz zaman mı (yeniden diriltilecek misiz)" (Saffât, 16) ve "Toprağm içinde (parçalanıp) kaybolduğumuz zaman mı (yeniden diriltilecek misiz?) (Secde, 10) şeklindeki sözlerinde ileri sürdükleri şeyleri biliriz" demektir.[107][107]

İsm-i Tafdîl ve Mukayese

Buna göre bu "Biz onların yitmiş, kaybolmuş, hiç kimse bilemez dedikleri herşeyi, her parçayı biliriz" demek olup, "Biz onların böyle dediklerini biliriz" demek değildir. Birinci manaya göre, bu ifadedeki, mâ-i masdariyye olup, "Onların dediklerini biliriz" manasındadır. İkinci manada ise, mâ-i haberiyyedir. Buna göre, ayetteki, "Biz daha iyi biliriz" demesi doğru olmaz. Çünkü O'nun dışında o parçalan bilebilecek hiç kimse yoktur ki Allah, "Biz daha iyi biliriz" demiş olsun. (Buna ne dersiniz?) Biz deriz ki: Bunun cevabt, şöyle bir kaç şekilde daha önce de verilmişti:
1) vezni, fiilin aslında müşterekliği gerektirmez. Nitekim "Allah, kendisinden korkmana, ehakk, yani daha layıktır" (Ahzâb. 37), "Meclis ve topluluk bakımından daha güzel"(Meryem, 73) ve "Bu ona daha kolaydır" (Rum. 27) ayetlerinde de böyledir.
2) Bu, "Biz onların dediğini, her âlimin bildiği şeyleri bilmesinden daha iyi biliriz" manasınadır. Fakat birincisi daha sahih daha açık, daha net ve daha meşhurdur.
Ayetteki,"Onların üstünde bir zorba değilsin sen" ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılabilir
a) Bu, yine Hz. Peygamber {s.a.s)'i teselli içindir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, diğer işine, yani ibadete yönelmeyi emretme lütfunda bulununca, diğer işinden, yani peygamber olarak gönderilmesi ile doğan vazifeden geri durmaması gerektiğini haber verdi ki, bu tıpkı bir padişahın, kullarından
adamlarından) birine iki ayrı işi emredip, o iki işten birinde âciz ve kusurlu olduğu ortaya çıkınca ona, "O iki işten diğerine dön. Senin âciz kaldığın beriki işi yapabilecek Kimseyi

---

[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/326.
[107][107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/326.

göndeririz" demesi gibidir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Sabret, tesbihde bulun; sen onlar üzerinde bir zorba değilsin" buyurmuştur ki, bu da, "Onların bu işe yanaşmamaları, senden kaynaklanan bir zorbalık ve bir tekebbür sebebiyle olmamıştır ki, böylece onlar kötü huyundan ötürü tiksinip bu işten vazgeçsinler. Aksine sen onlara karşı merhametli ve şefkatlisin. Bu hususlarda elinden geleni yaptın, tebliğde bulundun. Ama onlar imtina edip yüz çevirdiler. Şimdi zorbalık yaparak, birinci işinden sarf-ı nazar etme. Sabra ve teşbihe yönel" buyurmuştur ki bu, "Sen, Rabbinin nimeti sayesinde, bir mecnûn değilsin ... Hiç şüphesiz, büyük bir ahlâk üzeresin sen "(Kalem, 2-4) ayetinin manasındadır.
b) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ortaya koyduğu hidayeti beyandır. Çünkü Hak Teâlâ onu, bir zorlayıcı, bir zorba olarak değil, bir inzarcı (ikazcı) ve bir doğruya sevkedici olarak göndermiştir. Bu mana da tıpkı, "Seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik" (Nisa, 80) ayetindeki gibidir, yani, "Sen onları küfürden ve cehennemden koruyacak birisi olarak göndermedik" demektir. Ayetteki ifadesi, bir kimsenin ''Bugün sizin üzerinizde olan kimdir, yani sizin idareciniz bugün kimdir?" sorusuna cevaben, "Bugün falanca bizim üzerimizdedir.." manasındadır.108[108]

Kur'ân'la Ders Ver

c) Bu, henüz o azabın vaktinin gelmediğini anlatan bir ifadedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) inzârda bulunup, çeşitli sebepler ortaya döküp ve gerekli açıklamalarda bulunup da onlar iman etmeyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "işte şimdi o azabın vaktidir" dedi de, bunun üzerine Hak Teâlâ, "biz onların dediklerini daha yi biliriz. Sen onlar üzerine bir zorba değilsin. Eğer onlar iman etmedilerse, benim azabımı, onlardan geri kalan ve iman edeceklerini umduğun kimselere hatırlat da, sonra onlara musallat ol" buyurdu. Bu görüşü, müfessirlerin bu ayetin, kıtal (savaş) ayetlerinden Önce nazil olduğunu söylemeleri de destekler. Bu izaha göre ayetteki "Bundan dolayı, benim tehdidimden korkacak olanlara, Kur'ân ile öğüt ver" ifadesi, "Onların geriye kalanlarından, o va'îd (tehdid) gününden korkanlara, Kur'ân'ı okuyarak öğüt ver" demektir. Bu hususta şöyle başka izahlar da yapılabilir:
1) Biz, önceki izahlarımızın birisinde, Hak Teâlâ'nın, "Onların dediklerine sabret ve tesbîhatta bulun " ifadesinin manasının, "Bana ibadete yönel" şeklinde olduğunu söylemiştik. Daha sonra Hak Teâlâ, "Hidayete ulaştırma işini büsbütün bırakma, aksine mü'minlere öğüt ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir. Cahillerden ise yüz çevir" buyurmuştur.
Ayetteki, "Kur'ân ile..." ifadesi hususunda da şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, "Kur'ân'daki şeyleri hatırlat ve onlara Kur'ân oku. Böylece onlar için Kur'ân'daki faydalar gerçekleşsin" demektir.
b) Bu, "Kur'ân ile öğütle, yani Kur'ân mucize olduğu için, onun ile kendinin bir peygamber olduğunu açıkla. Peygamber olduğun anlaşılınca, onların her söylediğin sözü kabul etmeleri gerekir" demektir.
c) Bu ifade ile, "Kur'ân'daki tebliğ ve tezkir (va'z-u nasihat) ile gelen emirlerin gereğini hatırlat" manası kastedilmiştir. Bu durumda, "Kur'ân ile zikir", Peygamber (s.a.s)'in ondan istifadesi için olur ki bu, "Kur'ân'ı göz önüne al ve onlara, bu Kur'ân'da sana haber verilen şeyleri onlara hatırlatmak suretiyle, onlara öğüt ver" demektir. Birinciye göre bunun manası, "Sayesinde öğüt alsınlar diye, onlara Kur'ân'ı oku" şeklindedir.109[109]

Havf ile Haşyet Farkı

Ayetteki, "Benim vaadimden korkacak olanlara..." ifadesi, "haşyet" kelimesinin, korkulan varlığın azametine, "havf" kelimesinden daha çok delâlet ettiğini gösteren bir cümledir. Çünkü Hak Teâlâ, korkutan şeyin, kendi azabı ve va'îdi olduğunu belirtirken, "havf" kelimesini

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/326-327.
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/327-328.

kullanmış; korkutan şeyin bizzat kendi yüce zatı olduğunu belirtirken ise, "haşyet" kelimesini kullanarak, "Benden haşyet c/uyun "(Bakara, 150) buyurmuştur.

Bu ayette, akâiddeki üç temel inanca işaret vardır: "Öğüt ver" ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, öğüt verme, hatırlatma ve va'z-u nasihat etme ile görevli olduğuna; "Kur'ân ile" dediği için de, Kur'ân'ın, kendisine indirildiği zat olduğuna; "va'idim" (tehdidim) sözü, ahiret gününe, yine "vaîdim" ifadesi, Allah'ın bir olduğuna bir işarettir (yani nübüvvet, âhiret ve tevhide bir işarettir). Çünkü eğer Allah Teâlâ, "Allah'ın vaîdinden korkacak olana öğüt ver" demiş olsaydı, o zaman cahilin zannı, her yöne (her manaya) kayardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, burada "va'îdim..." buyurdu. Çünkü mütekellim (1. tekil şahıs) zamiri, a'rafu'l-ma'ârif (mahfelerin en marifesi)dir ve bu hususta ortaklık olmadığını ve olamayacağını en güzel şekilde gösteren bir şeydir.

Sûrenin başında, baş ile sonun, manaca birbirlerine yakın olduğunu, çünkü sûrenin başında, "KâY. O şerefli Kur'ân'a yemin ederim ki." buyurulmuş, sonunda da, "Kur'ân ile öğüt ver.." buyurulmuş olduğunu söylemiştik.

Burası, bu sûrenin tefsirinin sonudur. Hamd, âlemlerin Rabbine, salat-u selâm da, peygamberlerin sonuncusu ve efendisi olan, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bütün O'nun âline, ashabına, ezvâcına, soyuna olsun. (Amin).110[110]

---

[110][110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/328.

ZARİYAT SURESİ

Bu sûre Mekkîdir ve altmış ayettir.[1][1]

"Tozutup savuranlara, yükü taşıyanlara, kolayca akıp 0denlere, iş bölümü yapanlara yemin olsun ki, şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur" (Zariyat, 1-5).[2][2]

Sûreler Arası Münasebetler

Bu sûrenin başı, kendinden önceki sürenin sonuna uygundur. Çünkü Allah TeâJâ, hasrı delilleri ile beyan edip, "işte bu, bize göre kolay olan bir haşirdir" (Kâf, 44) deyince ve kendilerine Kur'ân'ın okunmasından ve delillerin konulmasından sonra küfürde hâlâ ısrar ettiklerine işaret olarak, "Onların üstünde bir zorba değilsin sen" (Kâf,45) yani, "Onları zorla imana sevkedecek, bunu kabule mecbur bırakacak değilsin" buyurunca, yeminden başka çare kalmamış ve bundan dolayı, "Tozutup savuranlara ... yemin olsun ki şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur" buyurmuştur.

Aynı zamanda bu sûrenin başı ile sonu da biribirine uygundur, birbiriyle irtibatlıdır. Çünkü Hak Teâlâ sûrenin başında, "Şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur" buyurmuş, sonunda da, "İşte kendilerine vaad edilen günlerinden (dolayı) vay o kâfirlere..." (Zariyat, 57-60) buyurmuştur.

Bu ayetlerle ilgili birtakım meseleler var:[3][3]

Allah'ın Yemin Etmesi

Daha Önce şu hikmeti zikretmiştik: Yeminde, bazı yüce meseleler ve önemli hususlar vardır. Bunu Sâffât Sûresi'nde anlatmıştık. Burada onları tekrarlayacağız. Bu konuda şöyle bazı izahlar var:

1) Kâfirler, bazan Hz. Peygamber (s.a.s)'in delil hususunda gâlib geldiğini kabul ediyorlar ve bunu da münakaşa gücüne bağlıyorlardı. Bazan ileri sürdüğü şeyin doğru olmadığını kendisi de bildiği halde sırf cedel kuvvetiyle durumu kurtarmak için böyle yapmakla itham ediyorlardı. Tıpkı bir insana, hasmının bir delil getirip de, onun ilen süreceği hiçbir hüccet ve mazeret kalmayınca, "O cedel yolunu bildiği için ve benim ise bundan âciz katmam sebebi ite bana baskın çıkıyor. Halbuki o da biliyor ki, gerçek ve doğru benden yanadır" demesi gibidir. Bu durumda, hüccet getiren o kişiye ancak yemin yolu kalır da, "Allah'a yemin olsun ki durum benim söylediğim gibidir. Ben seninle bâtıl yere mücadele etmiyorum!" der. Çünkü o, bir başka delil getirmek suretiyle, bir diğer yola başvurursa, o getirdiği ikinci delil de tam ve mükemmel olsa, hasmı bu sefer de yine, önceki delil için söylediğini tekrar eder. Bu, cedel (münakaşa) ilmini ortaya koymadır. Şu halde böyle bir durumda ancak, ya susmak, ya yemine sarılmak, ya da delil getirmekten vazgeçmeden başka şey kalmaz.

2) Araplar, yalan yeminden kaçınıyorlar ve yoksa yeminin, diyarları ıssız-kimsesiz (harap) hale getirdiğine inanıyorlardı. Hem sonra Hz. Peygamber (s.a.s), her şerefli şeye çokça yemin etmiş, bu da ancak onun yüceliğini ve sebatını artırmıştır. Üstelik o Araplar, onun bu şeylere yalan yere yemin etmeyeceğini; ona yeminlerin uğursuzluğunun isabet edeceğini ve bazan ona hoşuna gitmeyecek şeyler gelip çatacağını biliyor, buna böyle inanıyorlardı.

3) Allah Teâlâ'nın ettiği yeminlerin hepsi, yemin biçiminde sunduğu birer delildirler. Bunun misali, kendisine iyilik ve ikramda bulunan bir kimseye "senin o çok nimetlerine yemin ederim ki, sana şükretmeyi (teşekkürü) devam ettireceğim" diyen kimsenin, sözü gibidir. Çünkü bu kimse böylece, teşekkürün devamını gerektiren bir sebeb oian nimetleri zikreder ve bunu yemin yoluyla yapar. İşte bunun gibi, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'daki bu yeminleri de yeniden diriltmeye kadir olduğuna dâir birer delildirler. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ bunları niçin yemin tarzında sunmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Çünkü konuşan kimse, sözüne, dinleyenin, onun büyük birşey söylemek istediğini anlayacağı bir biçimde yemin ederek başlarsa, bu durumda dinleyici konuşana, onun, sözün pek önemli olmadığını bileceği durumda vereceği dikkatten daha fazla dikkat vererek dinler. Bundan dolayı konuşan, sözüne yemin ile başlar, muhatabları onu daha iyi dinlesin diye, delilini yemin şekline sokar. Böylece de, apaçık bir burhan ve sapasağlam bir delil, yemin biçiminde ortaya çıkmış olur. Bu konuda, Sâffât Sûresi'nde geniş izahta bulunmuştuk.4[4]

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/329.

[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/331.

[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/331.

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ı, başlangıçlarında, huruf-u mukattaa'nın dışındaki şeylere yemin etmiş olduğu bütün sûrelerde bu
yeminler, üç esastan birini isbat içindir. 8u esaslar da, vahdaniyyet, risalet ve haşr olup, imanın kendisiyle tam ve mükemmel olduğu şeylerdir. Allah vahdaniyyeti (tevhidi) isbat için, sadece bir sûrede, Sâffât Sûresi'nde yemin etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak orada, yeminden sonra, "Hiç şüphesiz sizin tanrınız hakikaten birdir" (Sâffat, 4) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü onlar, "O (Peygamber), ilahları tek bir ilah mı yapmış?" (Sâd, 5) diyerek inkâr ediyorlardı. Yine onlar şirkte de çok ileri gidiyorlardı. Ama sözleri arasında ve bazı durumlarda, tevhid inancını da izhâr ediyorlar, meselâ, "Biz o putlara ancak, bizleri Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" (Zümer, 3) ve "Eğer onlara, gökleri ve yeri kimin yarattığını sorsan, muhakkak ki "Allah" diyecekler"(Lokman, 25) diyorlardı. Onlar gerçekten ilk esası, tevhidi inkârda aşırıya gitmemişler, bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, bu hususta delil getirmekle yetinmiş, buna çokça yemin etmemiştir. Bu yeminli sûrelerden ikisinde ise, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğunu ve onun gerçek peygamber oluşunu isbat için yemin etmiş olup, bunlardan birinde, tek bir hususa yemin etmiştir. Bu, "Battığı zaman yıldıza yemin olsun ki, arkadaşınız sapmadı" (Necm, 1-2) ayetidir. İkinci ayette ise, iki hususa yemin etmiştir. Bu da, "Kuşluk vaktine ve sükûna vardığı dem geceye yemin olsun ki, Rabbin seni terketmedi, sana darılmadı da..." (Duhan, 1-3) ayetleridir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in risaletlni isbat hususunda yapılan yeminin, çokça olmak üzere, hem huruf-u mukattaa ile hem de Kur'ân adına çokça yapılmıştır. Tıpkı, "Yâ, Sın, hakîm olan Kur'ân'a yemin olsun ki, sen hiç şüphesiz peygamberlerdensin" (Yasi,1-3) ayetinde olduğu gibidir. Biz, bundaki incelikleri daha önce zikretmiştik. Şöyle ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in (en baş) mucizesi Kur'ân'dır. Bundan dolayı yeminde delile işaret olan birşey olsun diye, Allah Teâlâ burada Kur'ân'a yemin etmiştir. Diğer surelerde ise, yeminin konusu haşr, ilahî (uhrevî) ceza ve bunlarla ilgili şeylerdir. Çünkü onların bu konudaki inkârları hertürlü sınırı aşmış ve huruf-u mukattaa ile yapılan yeminler, bunu tam göstermez olmuşlardır.5[5]

Kasem Kelimeleri

Allah Teâlâ beş sûrede, cemî müennes salim kelimeleri kullanarak yemin etmiş, ama hiçbir sûrede cemî müzekker salim kelimeler İle yemin etmemiş ve meselâ, "Salih erkek kullanma yemin olsun ki.,."Mukarrebîne yemin olsunki... gibi bir şey dememiştir. Halbuki müzekker sığalar daha üstündür. Çünkü vâv ve nûn ile yapılan cemî müzekker salim sîğası, çoğunlukla akıl sahibi varlıklar için kullanılır. Daha önce, bu varlıklara yapılan yeminlerin, ancak kendisi hakkındaki durumla apaçık olması halinde ve müşriklerin artık bunu itiraf etmiş olması durumunda tevhidi beyan için olacağını, huruf-u mukattaa'ya ve bizzat Kur'ân üzerine yemin biçiminde bulunduğu için, peygamberlik hakikatini isbat için olmadığını anlatmıştık. Geriye, haşr ve Kıyamet gününün isbat maksadı kalır. Fakat hasrı isbat, sâlih kimselerin sevaba, günahkârların ise azaba duçar olacaklarını gösterir. Bunun yaran da, akıllı kimselere yöneliktir. Böylece bu durum, onların dışındaki varlıklar üzerine yemin edilmesini gerektirmiştir. En doğrusunu Allah bilir.6[6]

---

[4] 4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/331-332.

[5] 5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/332-333.

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, vahdaniyeti isbat için yemin ettiği sûrede, önce hareketsiz varlıklara yemin ederek, "Saf bağlayıp duranlara yemin olsun ki... "(Saftat. 1) buyurmuştur. Geriye kalan dört sûrede ise, hareketli şeylere yemin ederek, "Tozutup savuranlara..." (Zariyat, 1), "Birbiri ardınca gönderilenlere..." (Mûrseiat, 1) ve "Söküp koparanlara andolsun ki..."(Naziat, 1) buyurmuştur.Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Yüzüp, Öncül olarak koşanlara yemin olsun ki..." (Naziat. 3-4) ayeti, bu sonuncusunun bu manada olduğunu teyid eder. Bir de, "Andolsun o hani han! koşanlara..." (Adiyat, 1) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü "haşr"de, toplanma ve dağılma vardır. Bu ise hareketliliğe en uygun bir durumdur. Yahut da şöyle deriz: Bütün bu dört sûrede Cenâb-ı Hak, beyan edildiği gibi, rüzgârlara yemin etmiştir. Rüzgârlar ise, toplayıp dağıtan şeylerdir. Şu halde dağınık bulutlan peş peşe gönderilen rüzgârlarla biraraya toplamaya kadir olan Allah, bedenin dağılmış parça ve uzuvlarını da, kendi ilahî meşieti ile, tercih edeceği herhangi bir yol ile biraraya getirmeye kadirdir.7[7]

Zâriyât

Ayetteki, "Zâriyât" ile ilgili birkaç görüş vardır:
1) Bunlar, toprağı ve benzeri şeyleri tozutup savuran rüzgârlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onu rüzgârlar
tozutup sauurur" (Kehf, 45) buyurmuştur.
2) Bunlar, yıldızlardır. Buna göre "zâriyât", "birşey, hızlı gitti" manasında kullanılan fiilindendir.
3) Bunlar meleklerdir.
4) Bu ifade, "Tozutup savuranların Rabbine andohun ki..." takdirindedir. Birinci görüş daha doğrudur.8[8]

Rüzgârlar

Bu sûrede yemin edilen dört şeyin, ayrı ayrı şeyler olması mümkün olduğu gibi, dört durumu olan tek bir şey olması da mümkündür:
1) Bunlar, Hz. Ali (r.a)'den rivayet edilen şu haberlerdeki
gibidir: "Zâriyât, (tozutup savuran) rüzgârlar; hâmilât, (yağmur taşıyan) bulutlar; Câriyat, (akıp giden) gemiler; mukassimât da, rızıklan paylaştıran meleklerdir.
Doğruya en yakın olan bir diğer görüşe göre, bu kelimeler, rüzgârların dört değişik sıfatıdır.. Buna göre zâriyât, (tozutup savurarak) bulutları inşâ eden, birararaya getiren rüzgârlardır; hâmilât, yağdığında, büyük sellere sebebiyet verecek kadar olan, su buharlarından oluşmuş bulutlan taşıyan rüzgârlardır. Bu bulutlar, dağlardan daha ağırdırlar. Câriyât ise, böyle yağmurla yüklendikten sonra bu bulutlan sürükleyip taşıyan rüzgârlardır. Mukassimât ise, yağmurları beldelere taksim eden, dağıtan rüzgârlardır.
Şöyle de denilebilir: Bu dört kelime, yeniden dirilişin tam ve mükemmel şekli olan dört şey karşılığında zikredilmiş olan dört husustur: Çünkü bedenin dağılmış parçalarının bir kısmı toprağın içinde, bir kısmı denizlerin diplerinde, bir kısmı da havada bulunur ki bunlar

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/333.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/333-334.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/334.

bedenlerden kopup ayrılmış çok küçük ve buharımsı cüzlerdir. Buna göre "Zâriyât", yerden savrulup havaya karışmış parçaları toplayan" manasına olur. Çünkü "zâriye", toprağı yerden savurup kaldıran şey anlamına gelir." "Hâmilât-I zikran" ise, havadaki bu parçaları toplayarak, bir yük olarak onu taşıyan şeylerdir. Çünkü rüzgârlar, toprağı sırtına alıp taşıyamaz, aksine onu, bulutların hilafına, bir yerden bir yere atarlar, savururlar. Çünkü bulut, tozu yüklenir ve onu, kendisinden birşey düşmeyen bir yük gibi onu havada taşır.

Câriyât ise, küçük parçaları sulardan derleyip toparlayan şeye işarettir. Çünkü, ağır gemileri denizlerin dalgalarından sahillere taşıyan şey, parçaları da denizlerden karalara taşımaya kadirdir. Şu halde parçaları, yerden, havadan ve denizlerin ortasından toplayıp bir biraraya getirmenin mümkün olduğu ortaya çıkar. Bunlar biraraya getirilince, geriye bunlara bir ruh (can) üfürülmesi kalır. Ruh da Allah'ın emrindendir, işlerindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sana ruhu sorarlar. De ki: "Ruh, Rabbimizin emrinden (işlerinden) dir" (İsra, 85) buyurmuştur.

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, yani, "Ruhları bedenlere. Allah'ın emriyle taksim eden, üfleyen o meleklere yemin olsun ki..." buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu meleklere "mukassimât" (taksim edenler, dağıtanlar) diye anmıştır. Çünkü insan, maddi cüzleri açısından, kesindir ki, birbirinden farklı değillerdir. Zira herkesin bir başı, ayakları vs. var. İnsanlar, sayı ve değer bakımından birbirlerine yakındırlar. Fakat ileri derecedeki farklılık ruhlardadır. Çünkü ruhlardan, iyi olanlar ile kötü olanlar arasında hayli farklılık vardır. Bu farklı (olanları) taksimat da, ancak hür bir taksimata ve hür bir memur tarafından yapılabilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur.9[9]

Ayetteki Mansubât

Ayette mansub olan bu kelimeler, nahiv bakımından hangi yönden mansubturlar? Diyoruz ki: Zerven kelimesinin, mef'ûl-ü mutlak olarak mansub olduğunda şüphe yoktur. Vakran kelimesi ise mef'ûl-ü bih olarak mansubtur. Nitekim Arapça'da "Falanca ağır bir yük yüklendi" denilir. Bunun, mef'ûl-ü mutlak yerini tutan bir isim olması da muhtemeldir. Nitekim Arapça'da, "Ona kamçı vurdu" denilir. Bunu, bu ifadeyi "vâv"ın fethasıyla vakran okuyanların kıraati de destekler. Ayetteki yüsven kelimesine gelince, bu da mahzûf mef'ûl-ü mutlakın sıfatı olarak mansubtur ve takdiri, "Kotay bir akışla..." şeklindedir. Ayetteki, emren kelimesi de, ya tıpkı "Falanca rızkı veya malı taksim etti" denilmesinde olduğu gibi, mef'ûl-ü bih'tir, yahut da, "Falancayı sabren, yani masbûren öldürdü" denilmesi gibi, masdar şeklinde gelmiş bir "hal" olarak mansubtur. Ayette de böyledir, yani bu emren, me'mûren manasınadır.

Buna göre ayet, "Ayetteki vikran kelimesi mef'ûl-ü bih ise, niçin cemî olarak getirilip de evkâran denilmemiştir?" denilirse, deriz ki: Çünkü hâmilât ifadesi, anlattığımız gibi, rüzgârların sıfatıdır. Bunlar da, aynı vikr (yük) ile gelirler. Çünkü bir rüzgâr eser, bulutu (bir yere kadar) sürer, sonra onu geçer gider. Derken bir başka rüzgâr eser, onu biraz daha götürür. Çoğu kez de o bulutlar, rüzgârların farklı yönden esişleri sebebiyle, sağa sola yönelirler. Mef'ûl-ü bih olduğunu söylediğimizde, emr kelimesiyle ilgili söz de böyledir. Çünkü me'mûr olan bir grup, aynı şeyi "taksim" ederler, yahut deriz ki: Bu ifadeler, mukadder olarak tekrar etmiş ifadelerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki buyurmuştur.10[10]

Sekizinci Mesele

Mükassimât'ın başındaki "fâ"nın getiriliş hikmeti nedir? Diyoruz ki: Eğer bu kelimenin rüzgârların sıfatı olduğunu
söylersek, bu "ffl", o işlerin meydana gelişteki sırasını gösterir. Çünkü "zâriyât", bulutlan meydana getirir. Sonra da yağmurları, bölgelere taksim eder. Yok eğer bu ifadelerin, dört ayrı şey olduğunu söylersek, bu "fâ", taksim olunan şeyin sırasını değil, taksimdeki tertibi (sırayı)

---

[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/334-335.

[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/335.

ifade eder. Buna göre Cenâb-ı
Hak sanki şöyle demektedir: "Savuran rüzgârlarla, sonra yüklü bulutlarla, sonra akıp giden gemiler ile, sonra da taksim eden meleklerle taksimatta bulunurum."

Ayetteki, hâmilât ve câriyât kelimeleri, rüzgârlardaki faydaların beyânına işarettir. Karada bulutları var etmek, denizde de gemileri yüzdürmek suretiyle... Sonra "mukassimât" ifadesi de, bulutları taşımaya ve gemilerin hareketine varıp dayanan rızıkiara ve Allah'ın taksimatıyla olan rüzgârlara işarettir. Dolayısıyla bazı kimselerin gemilerini, istedikleri gibi hareket eder, ama kâr getirmez; bazılarının gemileri de, onlar habersizken hareket edip giderler, ama kâr elde ederler. Nitekim Hak Teâlâ, "Onların gemilerini biz taksim ederiz" (Zuhruf, 32) buyurmuştur.[11][11]

Ahiretin Gerçekliği

Cenâb-ı Hak daha sonra "Şüphesiz ki size vaad olunan elbette doğrudur" buyurmuştur. Buradaki (edatının, "masdariyye" olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Bu vaad gerçektir" şeklindedir. Yine bunun, ism-i mevsul olup, "Vaad olunan o sev elbet doğrudur" manasında olması da muhtemeldir. "Sâdık" kelimesi, tıpkı ifâdesinde olduğu gibi, "Doğruluk sahibi bir vaad" takdirindedir. Böylece masdar, ism-i failin masdar ile sıfatlanması gibi sıfatlanmıştır ki burada, ileri derecede bir te'kid vardır ve tıpkı bir kimsenin, "Falanca baştan aşağı lütuf, baştan aşağı sabırdır" demesi gibidir. İşte "doğru söz' ve "hasmı ezen burhan" vb. birşey diyenin, tıpkı böyle bir te'kid (vurgu) ortaya koymuş olması gerekir. Bunun izahı şöyledir: Bir kimse "Falanca latiftir" yerine "sırf lütuftur" dediğinde, sanki şöyle demek istemiş olur: "Latif, kendisinde lütuf (iyilik yapma özelliği) bulunan kimsedir. Binâenaleyh latifde, hem lütuf, hem de başka şey var demektir. Böylece bu kimse onun lütfunun çok olduğunu beyân etmek istemiş ve onu tepeden tırnağa sırf lütuf kabul etmiştir. İkincisinde de, doğruluk, konuşanın konuştukları hususunda kendisinde bulunan bir sıfat olunca, o sanki şöyle demek istemiştir: Bu söz, kendisine doğruluk sıfatı verilebilmesi için, başka birşeye muhtaç değildir. Aksine bu, kuvvetli bir sebeb olduğundan, ona "sadık" (doğru) denilmesinde yeterlidir.

Ayetteki, vaadetti fiilinden olabileceği gibi (tehdid etti) fiilinden de olabilir. İkincisi daha doğrudur. Çünkü inkarcıya karşı, vaadden ziyâde vaid (tehdid) İle olur.[12][12]

Ahiretten Gafil Olanlar

"Şüphesiz ki ceza (karşılık) elbette olacaktır. O haleli yollara sahip göğe yemin olsun ki, gerçekten siz kesinlikle ihtilafa düşen bir söz içindesiniz. Ondan döndürülen döndürülür. Kahrolsun o koyu yalancılar ki, onlar, koyu
bir cehalet içinde kalmış gafil kimselerdir. Onlar, o ceza gününün ne zaman olduğunu sorarlar" (Zâriyât, 6-12).

"Dîn", olacak ceza (karşılık) manasınadır. Buna göre, hasrın inkarı ile akıldan uzak görülen, ihtimal verilmeyen şey, vaad olunan şeydir, ki o da, hesap ve ceza, yani ikâbtır, yani haşr inkâr edilmekle bu inkâr edilmek istenmiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ âdeta, "Şüphesiz size vaad olunan elbette doğrudur ve şüphesiz ki ceza elbette olacaktır" demek suretiyle, hesabın eksilmez görüleceğini ve ikabın uygulanacağını anlatmak istemiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ "O haleli yollara sahib göğe yemin olsun ki..." buyurmuştur ki, bu hususta birkaç bahis vardır:

1) "Nabuk" kelimesinin, yollar manasında olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, bununla yıldızların yollarının ve uğraklarının (yörüngelerinin ve burçlarının) kastedilmiş olması muhtemeldir. Bununla, yıldızlar ile, gökte oluşan şekillerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü yıldızların "semt"inde (tepe noktasında), Ashab-ı Suver'in Tinnîn, akreb ve nesr yolu dedikleri yol, Cevza (ikizler) vb. dedikleri sistemler yer almaktadır. Buna göre bununla, yıldızlarla süslenmiş bir gök kastedilmiş olur ki, "Burçtu göğe yemin olsun ki..." (Buruc, 1) ayeti de böyledir. Habük kelimesinin, gökyüzünün iyi dokunması, yapısının sağlam olması manasına geldiği, Arapça'da sık ve güzel dokunmuş kumaş için "hasenu'l-hubuk" sıfatının kullanıldığı söylenmiştir. Buna göre ayettek i bu tabir, "sağlamlığından ve kuvvetinden ötürü, tıpkı "Dönüş sahibi olan göğe ... yemin olsun ki"(nnk, n> ayeti gibi olmuş olur. Bu hususta söylenilenler, bundan ibarettir.

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/335-336.

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/336.

2) Yemin edilen şey hakkında olup, bu da ayetteki, "Gerçekten siz kesinlikle ihtilafa düşen bir söz içindesiniz" cümlesidir. Bu ifadenin tefsiri hususunda, hepsi de sağlam olan, şöyle çeşitli izahlar vardır:

a) Bu, "Sizler çeşitli görüşler içindesiniz, yani Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında böylesiniz. Çünkü bazan, "O, emindir", bazan da "O yalancıdır" diyorsunuz. Onun gâh deli, gâh kâhin, gâh sihirbaz, gâh şâir olduğunu söylüyorsunuz" demektir. Bu mana muhtemeldir. Fakat biraz zayıftır. Çünkü böylesi (açık olan) şeyler hakkında yemin etmeye gerek yok. Zira onlar bunu hiç yadırgamadan söylüyorlardı. Dolayısıyla bunu yeminle te'kîde gerek yok.

b) Bu ifade, "Siz aynı konuda sebatkâr değilsiniz. Bir görüşte sebat etmeyen,-nancında yakîne erişemez" demektir. Binâenaleyh o kimse, sanki hakkında, 'Göklere yemin olsun ki, inancınızda kesinliğe ulaşmış değilsiniz. Ama inadınızın
aşırı oluşundan dolayı, bunda kesin gibi görünüyorsunuz" denilen kimse gibi olur.Bu görüşe göre, ayette şöyle bir incelik vardır: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, doğru söylemediğini kendin de biliyorsun. Ama bize karşı bile bile mücâdele ediyorsun, cedele başvuruyorsun. Biz ise cedeli beceremiyoruz" dediklerinde. Cenâb-ı Hak "Tozutup savuranlara... yemin olsun ki, sen sözünde doğrusun, muannka (bile bile doğrunun aksini inâd eden) bir kimse değilsin" diye cevap vermiş, sonra da, "Aksine ey kâfirler sizler, yemin olsun ki, benim vaadimin peygamberimin) doğru olduğunu kesin biliyorsunuz" buyurmuş, böylece, onlara karşı, işi tersinden ele almıştı.

c) Bu, "Sizler, birbiriyle çelişen görüşler içindesiniz. Meselâ haşr hususunda, "ne haşr vardır, ne de diriliş" diyorsunuz, sonra da, "biz atalarımızı bir din üzere bulduk" diyorsunuz. Binâenaleyh ölümden sonra hayat olmadığına, ölenin duyusu-şuuru bulunmadığına göre, atalarınıza muhalefet edince, onlara bundan ne zarar gelir. Bu ancak, ölümden sonra bir azabın olduğunu söyleyenlerin nazar-ı itibara alması gereken bir sözdür. Eğer biz Ölünün hoşlanmadığı bir şeyi açığa vurduğunu bilseydik, sizin "ölümlerinden sonra, atalarımızın hatalı olduklarını söylemeyiz" demenizin manası kalmazdı. Nasıl böyle olmasın ki sizler, develerinizi büyüklerinizin kabirlerine bağlıyorsunuz. Tevhid konusuna gelince, yine "Göklerin ve yerin yaratıcısının ancak Allah olduğunu söylüyor, daha sonra da kalkıp, "O, putlarımızın ilahıdır" deyip, şirke düşüyorsunuz. Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında da, bir taraftan "O, delidir" diyor, bir taraftan da, "Sen cedel gücün sayesinde bize galip geliyorsun" diyorsunuz. Halbuki deli olan, nasıl böyle muntazam ve mu'ciz (başkalarının söyleyemeyeceği güzellikte bir) söz söyleyebilir?.. İşte bütün bunlar, birbiriyle çelişen hususlardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ondan döndürülen döndürülür" buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, mü'minler için bir övgüdür, yani "o çelişkili sözlerden ve birbirini tutmaz iddialardan, ancak (Allah tarafından) döndürülenler döndürülür ve tutarlı doğru inançlara iletilir" demektir.

b) Bu bir zemm olup, "Peygamberlerden döndürülen döndürülür."

c) "Haşr inancından döndürülen döndürülür."

d) "Kur'ân'dan döndürülen döndürülür" manalannadır.

Bu ifade, "mahrum edilen, mahrum edilir" manasında, şeklinde ve "Yalanlanan yalanlanır" manasında şeklinde okunmuştur.[13][13]

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/336-338.

Kafadan Atanlar

Daha sonra Hak Teâlâ, "Kahrolsun o koyu yalancılar" buyurmuştur ki bu, ayetteki "İhtilafa düşen bir söz içindesiniz" ifadesi ile, "birşeyde sebat etmeyen, hiçbirşeye kesin gözüyle bakmayan; aksine zanda bulunan, yalan yanlış uyduran kimselersiniz" manasının kastedildiğine delâlet eder. Buna göre bu ayetin manası, "Koyu yalancılar mel'un olsun, Allah'ın rahmetinden uzak olsun" şeklinde olup, onlar hakkında bir bedduadır.

Daha sonra Hak Teâlâ, onların sıfatlarını sayarak, "Ki onlar koyu bir cehalet içinde kalmış gafil kimselerdir" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birisi lafzı, diğeri manasıyla ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:

Lafzı ile ilgili mesele, ayetteki "sâhûn" kelimesinin, ikinci haber olması ihtimaliyle ilgilidir. Buna göre mübteda, "Onlar" kelimesidir. Kelamın takdiri, "Onlar, koyu bir cehalet içindedirler ve gafildirler" şeklinde olup, tıpkı cahilliği, zalimlikle niteleme niyeti güdülmeden, sırf Zeyd'in bu iki vasfı taşıdığını haber vermek niyetiyle, "Zeyd câhildir, zâlimdir" denilmesi gibidir. "Sâhûn" kelimesinin haber, (cehalet içinde) kelimesinin ise onun zarfı olması muhtemel olup, tıpkı "Zeyd, evinde oturuyor" cümlesi gibi olur. Bu cümlede haber "kâM" kelimesidir, "fî beytihî" ise onun zarfıdır. Aynen bunun gibi, ayetteki "fî-gamretin" ifadesi de, marife bir kelimenin cümle ile tavsîf edilebilmesini geçerli ve mümkün kılan "kehv"in zarifidir. Eğer bu stfat olmasaydı mahfenin cümle ile tavsîf edilmesi caiz olmazdı.

Mana ile ilgili mesele ise şudur: "Hamâs"ın yani koyu yalancının, gafil olma ile ve bâtıla dalma cehalet içinde kalma ile tavsif edilmesi "harrâs"m zemm ifade eden bir sıfat olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kendisine ancak zannın ulaştırdığı birşey hakkında yalan söyleyene "harrâs" adı verildiğinde, bu bir noksanlık sıfatını ifâde etmez. Nitekim Arapça'da, ürünün miktarını ve askerlerin sayısını tahmin edenlere de "harrâs" denilir. Ama bilinen ve kesin olan şeyle ilgili olarak kullanılan bu kelime, "zemm (kınama) ifâde eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Harrâslar kahrolsunlar, ki onlar koyu bir cehalet içindedirler ve gafil kimselerdirler" buyurmuştur. Yoksa bu tahminde bulunan kimselere yönelik bir beddua değildir. Ayetteki, "koyu bir cehalet içinde kalmışlardı.." ifadesinden sonra "sâhûn" (gafil kimselerdir) ifadesinin getirilmesi, onların bir cehalet ve batıl içine düştüklerini ve onun içinde geri dönemeyecek şekilde kendilerini unutup, yollarını şaşırdıklarını ifade eder.

Cenâb-ı Hak daha sonra "Onlar o ceza gününün ne zaman olduğunu sorarlar" buyurmuştur. Eğer "Zaman, fiillerin zarfı yapılır. Zamanın, bir başka zarf için zarf olması ise mümkün değildir. Burada ise Hak Teâlâ, "ne zaman" ifadesini, "ğün"ün zarfı yapmış ve "O ceza günü ne zaman?" buyurmuştur. Ve yine Arapça'da, "Zeyd ne zaman gelecek?" denildiğinde, buna cevaben, "Cuma günü" denilir. Ama, "Cuma günü ne zamandır?" denilmez" denilirse, buna şu şekilde cevâp verebiliriz: Bu kelamın takdiri, "Cuma günü zaman olur?" şeklindedir. Buna göre, ifadesinin takdiri de, "Din günü ne zaman olacaktır?" şeklindedir. jtf ya istifham için olan (eyyu) ve zaman anlamına gelen üi (ânun)'den; yahut da, ve (evân) kelimelerinden meydana gelmiş mürekkeb bir kelimedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hangi an, zaman?.." demek istemiştir. Kelime, mürekkeb hale gelince de, mebnî kılınmıştır. Bu, onların ayetteki, Cenâb-ı Hakk'm, "Şüphesiz ki ceza, elbette olacaktır" ifadesine karşı verdikleri bir cevap ve suâldir. Buna göre onlar "adetâ, istihza ederek, "O ne zaman olacak kil?" demişlerdir, ifâdsinde, kendisine soru sorulacak kimsenin zikredilmeyişi, çünkü Cenâb-ı Hak,
"Falanca ... sorarlar" buyurmamıştır. Onların maksatlarının esasen doğru cevabı olmak olmadığına onların bunu ancak alay ederek sorduklarına delâlet etmek içindir.14[14]

Şerirlerin ve İyilerin Akıbeti

"O gün, kendilerinin ateş içinde azaba uğratılacakları gündür. (Onlara), "Tadın azabınızı. îşte, dünyada çarçabuk gelmesini isteyegetdiğiniz bu idi..." (denilir). Şüphesiz ki, müttakîîer,

---

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/338-340.

Rabblerinin kendilerine verdiğini almış
olarak cennetlerde, pınarların başlanndadırlar. Çünkü onlar bundan evvel iyi amel edenlerdi. Onlar, gecenin ancak az bir kısmında uyurlardı.." (Zâriyat, 13-17).15[15]

Şerirlerin Akıbeti

Ayetteki, cümlesi, şu iki manaya gelebilir:
a) Bu, onların, "o din günü ne zaman?" şeklindeki sorularına karşı verilmiş bir cevaptır. Bu durumda onlar, malûm olduğu için, onu bilmek ve anlamak amacıyla sormadıklarından; işte aynen bunun gibi onlara öğreten, açıklayan, soruyu beyân eden bir şekilde cevap verilmemiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, "O gün, kendilerinin ateş üzerinde azaba uğratılacakları gündür" buyurmuştur. Zira onların, bu ikinciyi bilmeyişleri, birinci hususu bilmeyişlerinden daha kuvvetlidir. Halbuki, daha kapalı bir şey ile (burada Zâriyât, 13), cevap vermek caiz değildir. Çünkü birisi, "Zeyd ne zaman gelecek?" dese, cevap veren kimse de, "Arkadaşı geldiğinde" dese, arkadaşının geleceği zaman da bilinmese, bu cevâp yerinde ve doğru olmaz. Böylesi bir cevap, ancak, kelâmın cevap tarzında olması durumunda yerinde olur. Bu da, bir kimsenin, "Sen bana ne kadar söz verdin de caydın.. Bu cayma işi, ne zamana kadar sürecek?!" deyip de, karşı tarafın buna kızarak, "Sana en uğursuz gününün gelmesine kadar.." demesine benzer.. Bu iki cümle, şeklen bir soru ve cevap gibidir. Ama, ne birincisiyle soru, ne de ikincisiyle cevap kastedilmiştir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi de, bir açıklamada bulunma tarzında değil, onların o ilahî tehditleri istihza etmelerine, alaya almalarına mukabil getirilmiş olan bir ifâdedir.
b) Bu, "Tadın azabınızı..." ifadesiyle tamamlanan yeni bir cümledir. Buna göre şayet, "Bu, bir takdir yapma neticesine götürür" denilirse, biz deriz ki: Bu takdir kaçınılmazdır. Çünkü, "Tadın azabınızı" cümlesi, ancak yapılacak bir takdir neticesinde, kendisinden öncekiyle alâkalı olabilecek bir ifâdedir.
Ayetteki kelimesinin manasının, "... yanacakları" şeklinde olduğu ileri sürülmüştür, ama evlâ olan, bunun manasının, "Onlar, tıpkı altını eritenin, onu ateşe tutması gibi, ateşe karşı tutacaktan" şeklinde olduğunun söylenmesidir. Çünkü, ayetteki, edatına bu mana daha uygun düşer. Eğer fiili ile "yakılacaklar" manası kastedilmiş olsaydı, o zaman, ayetteki bu kelimenin ya "ateş ile", yahut da "ateşte" şeklinde olması daha uygun olurdu. Çünkü, "fitne" kelimesi, "tecrübe etmek, denemek" anlamındadır. Bu ifâdenin, "falancayı denedi, sınadı..." ve "taşın kontrol edilmesi" manasına olduğunun söylenmesi halinde, bu ifadeyle, masdar manası kastedilmiş olur. Nitekim ayette de, "tadın azabınızı.." buyurulmuştur. "Fitne" kelimesi ise, (aslında) imtihan etmek, demektir.16[16]

Azap İstemelerinin Manası

Buna göre şayet, "Kendileri ateş üzerinde azaba uğratılacakları günde, onlara, "Tadın azabınızı..." denilecektir..." şeklinde mana verdiğine göre, "İşte, (dünyada) çarçabuk gelmesini isteyegeldiğiniz bu İdi..." ayeti ne demektir?" denilirse, biz deriz ki, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklettiği, "Ey Rabbimiz, hesap gününden evvel bizim amel defterimizi acele ver"(Sad. 16) ve "Bin tehdit edegeldiğin şeyi getir" (Hüd, 32) vs. ayetlerinde olduğu gibi, bununla, onların bu işi, sözle acele olarak istemiş olduklarının kastedilmiş olması muhtemeldir. Bunun buradaki delili, "Sana, din gününün ne zaman olacağını sorarlar" (Zâriyât, 12) ifadesidir. Çünkü bu da bir tür, o şeyin, acele olmasını istemedir. Bu İfâdeyle, fiil bakımından o şeyin acele olmasını istemenin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Fiil ise, onların inatlarında ısrar etmeleri, açıkça ısrar etmeleridir. Çünkü bu da, "o ilahî azabın, acele gelmesini" temin eden bir husustur.[17][17]

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/340.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/340-341.

Müttakilerin Akıbeti

Cenâb-ı Hak, gururlu, mücrim ve aldanmış kimselerin hallerini beyan ettikten sonra, hakkı bulmuş olan muttaki kimselerin durumunu da beyan etmek üzere "Şüphesiz ki, sakınanlar, mütfakîîer cennetlerde, pınarların başlanndadırlar" buyurmuştur ki, bu ifâdeyle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:[18][18]

Mûttakînin Manası

Biz daha evvel, "müttakîliğin" en aşağısının, şirkten korunma, en üstününün de Allah'ın dışında kalan herşeyden korunma gibi muhtelif dereceleri bulunduğunu ve müttakilerin elde edeceği derecelerin en düşüğünün cennet
olduğunu; küfürden korunan her mükellefin cennete gireceğini ve oranın nimetleri ile rızıklanacağını anlatmıştık.[19][19]

Cennet Kelimesinin Müfred, Tesniye ve Cemi Getirilmesi

Cennet kelimesi Cenâb-ı Hakk'ın, "Sakınanlara vaad olunan cennetin "(Muhammed, 15)
ayetinde olduğu gibi, bazan tekil; burada, yani cümlesinde olduğu gibi, çoğul "Rabbinin huzurunda duracağından korkan için de iki cennet vardır" (Rahman, 46) ifâdesinde olduğu gibi, bazan da ikil (tesniye) olarak getirilmiştir. Binâenaleyh, buradaki hikmet nedir?
Biz diyoruz ki: Cennetin tekil getirilmesi, köşklerinin, ağaçlarının ve kanallarının (nehirlerinin) birbiriyle bitişik oldukları için, adeta tek bir cennet gibi oluşları sebebiyledir. Bu kelimenin çoğul getirilişinin hikmeti ise, dünyaya (dünyadakilere) nisbetledir.. Halbuki, dünyanın bağ-bahçelerine nisbetle ahiretteki cennetleri sayıyla tahdit etmek mümkün değildir. Bunun ikil (tesniye) olarak getirilmesi meselesine gelince, biz bunu, Rahman Sûresi'nde anlatacağız. Ne var ki burada, şunu diyebiliriz: Altah Teâlâ, vaadde bulunurken, cennet kelimesini tekil getirmiştir. Satın alınabileceğinden bahsederken de, böyle yapmıştır. Çünkü, "Şüphesiz ki Allah mü'minlerden canlannı ve mallarını, cennet mukabilinde satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır, öldürür veya öldürûrler"(Tevbe, 111) buyurmuştur. Vaadde, ilâvede bulunulabileceğine bir işaret olsun diye de, kendisinin ihsan edip vereceğinden bahsettiği yerlerde de, kelimeyi çoğul getirmiştir. Çünkü cennetler vaadedip sonra da, bir tek cennetten bahsederek "o cennet içindedir.." demesi hali böyle değildir. Çünkü bu "tek cennet" sözü, vaad olunan cennetlerden daha aşağıdır.[20][20]

Sözünün Manası

Ayetteki, kelimesi mûttakinin, çeşmelerin ve gözelerin içinde olmasını ifâde eder. Halbuki insanın, su veya
benzeri sıvılar içinde olmasında duyacağı bir lezzet yoktur.
Biz diyoruz ki, bunun anlamı, "çeşmelerin başında, arasında..." şeklindedir. Bu ise, nehirlerin arasında, yanında olmakla olur.. Bunun böyle oluşunun delili, ifâdesinin manasının, "Cennetler arasında, cennetler içinde..." şeklinde olmasıdır. Çünkü "cennet" demek, ağaç demektir. Muttaki kimse ise, (ağaçların) bizatihi içinde değil, arasında bulunur. Ayetteki öjş- kelimesi hakkında da bu izah, aynen vâkidir. Bunların, marife olmalarına rağmen belirsiz

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/341.

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/341.

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/341.

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/341-342.

olarak getirilmesi, tazîm içindir. Nitekim Arapça'da, "İşte adam!.." anlamında, "Falanca adamlar adam!.." İfâdesi kullanılır.21[21]

Nin Manası

Ayetteki, "Rablerinin kendilerine verdiğini almış olarak..." ifâdesine gelince, burada, hem söyleşi birkaç mesele, hem de birkaç incelik bulunmaktadır:22[22]

Birinci Mesele

'nin manası nedir? Biz deriz ki: Bu konuda şu iki izah yapılabilir:
a) Bu "O müttakiler, Allah'ın kendilerine verdiğini, azar azar alırlar.. Onu tastamam ve toptan alamazlar.. Çünkü, sınırsız olan şeyin toptan verilmesi imkânsızdır" demektir.
b) Bu kelimennin manası, "Onlar, memnun olarak, Rablerinin verdiklerini kabul edici olarak" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onları kabul eder.." anlamında (Tevbe, 104) buyurmuştur. Bu, Zemahşerî'nin yapmış olduğu bir izahtır.
Burada, şöyle üçüncü bir izah ta yapılabilir: Ayetteki kelimesi, sadece oturmaya meskün olmaya delalet eder. ise bir mülk edinmeye delâlet eder.
İşte bundan dolayı, birisi bir yere, orayı mülk edinerek girdiğinde, "Falanca belde alındı; falanca kale alındı..." denilir. Yine, az bir para ile bir evi ve bahçeyi alan kimse hakkında, orada her ne kadar maddi anlamda bir alma ve rızâ olmasa bile, "O onu mülk edindi, aldı..." tabiri kullanılır. Bu durumda bu ifâdenin manası, "Onların oraya girişlerinin, emaneten veyahut da, hemencecik geriye alınabilecek bir giriş şeklinde olmadığım; tam aksine burasının, o cennetliğin canı ve malı mukabilinde, Allah'tan satın alınmıştır.." şeklinde olur. Ayetteki, fiili, o müttakilerin, burayı zorla ve fetih yoluyla almayıp; tam aksine burasını, Allah'ın onlara verip bağışladığını beyan eden bir ifâdedir. Bu izaha göre, ifâdesindeki cennetler ve nehirlere râci bir ifâde olmuş olur.
Ayetteki, "Çünkü onlar bundan evvel iyi amel edenlerdi" cümlesi, o cennetlerin kendisi mukabilinde alındıkları şeye bir işaret olup, bu, "cennetlikler o cennetleri, ihsanları sayesinde mülk edip aldılar.." demektir ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, temlîk lamı ile beyan buyurduğu "güzel hareket edenlere en güzel mükâfaat" (Yunus, 26) ifâdesi gibidir.23[23]

İkinci Mesele

ifâdesi, terkiple hâl olup, bu, "alırlar" demektir. O halde Cenâb-ı Hak, iki lafzın da uyuşmaları ve mananın uygun düşmesi için, daha niçin buyurmuş da, dememiştir? Çünkü ifâdesi, o işin bittiğini; ifâdesi ise, bu işin devam ettiğini ihsas ettiren ifâdelerdir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın cennette verme işi, her gün yenilenecek, sonsuza kadar devam edip gidecektir. Özellikle biz, kelimesine "kabul etmek" manasını verirsek, daha nasıl "Falanca, Zeyd'in dün kendisine verdiği şeyi bugün kabul ediyor." denilebilir? Biz diyoruz ki: Bizim yaptığımız tefsire göre, böyle bir soru varid olmaz. Çünkü, 'nin manası, "Onlar, Allah'ın kendilerine verdikleri şeyi mülk ediniyorlar, sahipleniyorlar..." şeklindedir. Binâenaleyh, verme işi dün; mülk edinme işi de bugün olabilir.
Ama bazı müfessirlerin yaptıkları izaha göre, bunun açıklamasına gelince, biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, mü'min kimseye cenneti, o kimse dünyada iken vermiştir. Ne var ki, mü'min, o cennetin meyvelerini henüz elde edememiştir. O halde mü'min, cennete, alıcı durumunda girecektir. Çoğu kez mü'min, Allah'ın (dünyada) kendisine .erdiğinden daha hayırlısını elde edecektir. Bu, onun oraya bu tarzda girmesine ters düşmez. Nitekim bir kimse, "Ben sana

---

[21] 21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/342.
[22] 22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/342.
[23] 23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/342-343.

korkarak geldim.. Bir de ne göreyim, ben güven içinde imişim!" diyebilir. Sizin bahsettiğiniz husus ise, o cennetliklerin o şeyleri almalarının sadece, daha önce kendilerine verilmiş olan şeylere hasredilmesi dumunda söz konusu olur. Halbuki durum, hiç de böyle olmayacaktır. Onlar, o rennetlere, başka şey hatırlarına gelmeksizin, bu hal üzere gireceklerdir, ama, Allah onlara hatırlarına dahi gelmeyen şeyleri verecektir. Böylece de onlar, her ne kadar Ajlah'ın kendilerine verdiğini almak için oraya girmişler ise de, Allah'ın kendilerine «ereceği (bambaşka) şeyleri almak üzere oraya girmiş olacaklardır. Cenâb-ı Hakk'ın, Şüphe yok ki bu gün cennetlikler mesrurdurlar, bir zevk ve eğlence içindedirler" (Yasin, 55) ayetinin ifâde ettiği, işte Allah'ın kendilerine vereceğini onların almalarını hir husustur. Ki biz bunu, Yâsîn Sûresi'nde anlatmıştık.24[24]

Zalike'nin Manası

Ayetteki, dili kelimesi neye işarettir? Biz deriz ki, bu hususta şu iki muhtemel izah yapılabilir:
a) Bu, "Onlar girmezden önce..." demektir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinde zâten "girmek" manası vardır
Buna göre mana, "Onlar, cennete girmezden önce, iyi ameller yapmışlardı.." şeklinde olur.
b) Bu, "Allah'ın onlara cenneti vermesinden ve onların da onu almasından önce..." anlamındadır. Bu hususta birkaç izah da şu şekilde yapılabilir: Buradaki ifâdesi, "din günü" ifâdesine bir işarettir. "Din günü" ifâdesi de daha önce geçmişti.
Bu hustaki inceliklere gelince, bunların bir kısmı daha önce geçmiş olup, kelimesi bu inceliklerden birisini oluşturur. Çünkü bu, şirkten korunmaya işaret eder bir ifâde olunca, adetâ Cenâb-ı Hak, bununla, "iman edenler" manasımı kastetmiştir Ne var ki iman, amel-i salih ile birlikte iki mutluluğu ifâde eder.. İşte bundan dolayı, bu bir kimsenin, "Onlar, ihsanda bulundular" sözünden daha tam daha mükemmeldir.
Müttakî kimse, "Lâ İlâhe ..." deyince, şirkten korunmuş olur. Ama "ihsan" ise bu kimsenin, "İllallah!" demesi durumunda yerine gelmiş olur. İşte bundan dolayı, "takva" kelimesinin, "Lâ ilahe İllallah!" olduğu söylenmiştir. "İhsan" hususunda da Cenâb-ı Hak, "Allah yoluna davet edenden (...) daha güzel sözlü kim vardır.." (Fussilet,33) buyurmuştur, "iyiliğin mukabili ancak iyiliktir" (Rahman, 60) ayetinin tefsirinde, "ihsan"ın Lâ ilahe illallah! kelimesini söylemek olduğu ileri sürülmüştür ki, bu durumda, bu demektir ki, takva İle ihsan birbirinden ayrılmayan, tam aksine, birbirinin ayrılmaz parçaları olan şeyler olduğu söylenmiştir.25[25]

Gece Kıyamı

Ayetteki, "Onlar, gecenin ancak bir kısmında uyurlardı.." cümlesi, o müttakî kimselerin, muhsin oluşlarının bir açıklaması sadedindedir. Nitekim sen, "Matem-i Taî cömert idi, var olanı harcar, gayretini de esirgemezdi.." dersin. Bu konuda birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Ayetteki zarf olarak mansûb bir kelime olup, takdiri, şeklindedir. Nitekim sen, "Gecenin bir kısmında kalktı..." dersin. Böylece kelimesi, zarf olarak mansûb kılınmış olur. nın haberi de, kelimesi olup, daki zâiddir.26[26]

Mâ İle Lâm Nefy Edatlarının Farkı

Meşhur olan bu olup, bu hustaki bir başka izah da bu ayetin manasının, "uykuyu onlardan kaldırmak" yani uyumadıklarını bildirmek manasıdır. Bu, Dahhâk ve Mukâtil'den nakledilmiştir. Zemahşerf ayetteki mâ edatının, nâfiye (olumsuzluk edatı) olmasını kabul etmemiş ve şöyle demiştir: Bunun nâfiye olması caiz değildir.Çünkü ma edatından sonrakiler ondan önce

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/343.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/344.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/344.

aelenlerde amel edemezler ve sen, meselâ diyemezsin. Fakat edatından sonr? "pien birşeyin, ondan önce gelen üzerinde amel etmesi caizdir. Nitekim, "Zeyd'i dövmedim" diyebilirsin.

Bunun sebebi şudur: Müteaddî fiil, müsbet hâline hamlen, nefiyde de iş yapar. Çünkü sen, "Zeyd Amr'i dövdü" dediğinde, Zeyd'in fiilinin, Amr ile ilgili olduğu sabit olur. Fakat "Onu dövmedi" dediğinde, ondan bir fiil tahakkuk etmemiştir ki, o onunla (mef'ûl ile) ilgi kursun ve bu fiil ona geçsin. Fakat olumsuz olan durum, müsbete hamledilmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre müsbete oranla nefiy, tıpkı fiile oranla ism-i fail gibidir. Çünkü ism-i fail, fiilin ameli gibi amel eder. Ancak ne var ki ism-i fail, fiil-i mazi manasında olduğunda amel etmez ve sen diyemezsin, ama "Zeyd, Amr'ı yarın, bugün, şimdi döver." Çünkü mâzî, varlık olarak artık kalmamış, var olacağı da düşünülemez. Dolayısıyla gerçek manada mef'ûle taalluk edemez. Fakat fiil, kuvvetinden Ötürü amel etmiştir, ism-i fail ise, zayıflığından ötürü amel edememiştir.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi diyoruz ki: "Dövmedi" ifadesi, olumsuz mâzî içindir. Dolayısıyla burada hem olumsuzluk, hem mâzîlik vardır ve amel etme gücü zayıflamıştır. Ama O "dövmedim" ifadesine gelince, lem edatı her nekadar muzârîyi maziye çevirmiş ise de, sigâ, müzarî sigasıdır. Dolayısıyla burada, tıpkı bir kimsenin tâ ifadesinde bulunan durum mevcuttur. Binâenaleyh amel ettirilmiştir. Bu, Zemahşeıfnin izahıdır. Fakat bu görüşü savunan Zemahşerî, ayetteki "kalîlen" kelimesinin, iijfaü fiiliyle mansub olmaytp, fiilinin haberi olduğunu ve takdirinin "Az idiler" şeklinde olduğunu söylemektedir.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Gecenin ancak az bir kısmında uyurlardı" buyurmuştur ki bu, "Onlar hiç uyumaz, aksine bütün geceyi ihya ederlerdi" demektir. Buna göre harf-i cerri, teb'îz (kısmen) manasına değil, beyâniyyedir. Bu izaha göre ayette, "iman edip, sâlih ameller işleyenler müstesna, onlar İse ne azdır" (Sad, 24) ifadesinin manası yatmaktadır. Bu böyledir. Çünkü biz, ayetteki "Şüphesiz ki müttakiler cennetlerdedirler" cümlesinde "iman ederler..." manası; "iyi amel edenler (muhsinler)" ifadesinde, "salih amel işleyenler" manası; "az idiler" ifadesinde de, "Onlar ise pek azdır" (Sad, 24) manası yatmaktadır.

İkinci Bahis: Meşhur görüşe göre, ayetteki zaide olup, "Az uyurlar" takdirinde, "kaili" kelimesi, mahzûf masdarın (mef'ûl-u mutlak) sıfatıdır.

Üçüncü Bahis: "Kalilen" kelimesinin 'nın haberi olarak mansub "nın da masdariyye olduğunu söylemek de mümkündür. Buna göe kelamın takdiri "Gece uyumaları az idi" şeklindedir. Bu durumda tâ 'nin faili, "hucû" olur ve bu bedel-i istimal faslındandır. Çünkü onların uyumamaları, kendileriyle ilgili birşey olup, bundan dolayı Cenâb-ı Hak sanki, "Onların uyumaları azdı" demiş olur ki bu tıpkı, "Zeyd'in ahlâkı güzeldir" denilmesi gibi olur. İzahın böyle yapılması halinde

Bil ki nahivciler bu gibi yerlerde, bunun bedel olduğunda söylemez ve "Zeyd'in yüzü güzel" ifadesiyle ifâdesi arasında fark olduğunu belirterek, birincisinde sıfat, ikincisinde de bedel olduğunu söylemişlerdir. Biz ise bunun bedei-i istimal olduğunu söylersek, bununla bir ıstılahı değil, bir ilgiyi kastettik. Aksi halde, takdim edildiğinde "kalil" kelimesi, nahiv açısından, tehir edildiğindeki gibi olmaz. Öyle ki, "Falanca, uyuması az olandır" ifadesinde, "hucû" bedel değil ama, ifadesinde ise bir bedeldir. Buna göre, 'nın, ism-i mevsul olup, "Onlar uyudukları zaman, gecenin az bir kısmı idi" manasındadır. 27[27] .

Mana İle İlgili Açıklama

Bu lafız ile ilgili olan açıklamadır. Mana ile ilgili olarak diyoruz ki: Ayet-i kerimede zikrediliş açısından "kalîl" kelimesinin önce getirilişi, sırf seciden dolayı, ayetlerin sonunda, bulunsun diye değildir. Aksine burada şöyle iki Önemli husus var:

1) Uyuma onlar için bir rahatlıktır. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette anlatmak istediği şey, onların sa'y-u gayretlerini ve Allah için uykusuzluğa nasıl katlandıklarını belirtmektir. Binâenaleyh şayet Cenâb-ı Hak, "Uyurlardı" demiş olsaydı, burada bahsedilen önce onların rahatlıkları olmuş olurdu ve sonra o rahatlığın az olduğu beyan edilmiş olurdu ki, bu durumda bazen dinleyici, sözün mâbâdinden (sonundan) gafil olur ve der ki "Onların muhsin oluşları, uyumalarından ötürüdür. Ama Cenâb-t Hak önce "kalîl" (az)i söyleyince, zihne ilk yerleşen şey onların az uyudukları hususu olur. Bu inceliği gözeten kimse "Falancanın uykusu az" der de, demez. Çünkü maksadı uykunun azlığını beyan etmektir, yoksa uykusunu azlıkla-çoklukla nitelemek değildir. Çünkü uyku hiç olmasaydı o zaman, az olmadığını söylemek daha evlâ olurdu. Halbuki uykusuzluğun azlığı böyle değildir. Çünkü uykusuzluğun azlığı olmasaydı, zahirde çokluk onun yerini alırdı.

---

[27] 27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/344-346.

2) Bu incelik, ayetteki ifadesiyle ilgili olup şöyledir: Gündüzün az uyuma işi, herkes için söz konusu olabilir ve herkesten sâdır olabilir. Fakat geceye gelince, o uyku zamanıdır. Onu taat uğrunda ancak, kulluğu kendisine şiar edinmiş, Hakk'a yönelmiş kimseler uyanık geçirir. Buna göre eğer, "hucû" (uyumak), ancak gece olur. Gündüzün uyuma işine, hucû denmez?" denilirse biz deriz ki: Genel bir durumdan bahsedip, bununla özel bir durumu kastetmek güzel bir şeydir. Çünkü biz mesela, "Fasîh konuşan bir canlt gördüm" diyoruz. Ama, hususî birşeyi zikredip, genel durumu kastetmek bazı durumlar hâriç, hiç de güzel olmaz. Dolayısıyla da, diyemeyiz.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi diyoruz ki: Cenâb-ı Hak bu ayette genel gibi olan birşeyi zikretmiştir ve bundan sonraki ifadenin, "Onlar gecenin bir kısmında tesbihatta ve istiğfarda bulunuyorlardı, yahut da onu uyanık geçiriyorlardı..." şeklinde olması muhtemeldir. Fakat Cenâb-ı Hak, üy*^ ıız uyurlardı" buyurunca hem
başkasına, hem de az uyumaya ihtimalli olan gene! bir ifadeyi tahsis etmiş olur ki bunun böyle olduğunda şüphe yoktur.28[28]

Seherde Niyaz Edenler

"Seher vakitlerinde de onlar istiğfar ederler" (Zâriyât, 18).

Bu ifade onların, gece ibadetine kalkıp, buna gayret gösterdiklerine, amellerinin daha çok, daha ihlaslı olmasını istediklerine, kusurlarından ötürü istiğfarda bulunduklarına bir işarettir ki, bu şerefli, cömert, iyi kimselerin yoludur. İyiliğin en İlerisini yapar, yine de bunu az görür, kusurlu yaptığını söyleyerek mazeret beyan eder. Fakat alçak ve cimri kimse ise, az birşey yapar, onu gözünde büyütür ve hemen onu başa kakar.

Burada bundan daha ince, daha güzel şöyle bir diğer izah da yapılabilir: Allah Teâlâ, onların az uyuduklarını beyan buyurup, uyuma da kişilerin tabiatları gereği olunca, "onlar istiğfar ederler" buyurmuştur ki bu, o az uykudan bile onların istiğfar ettiklerini ifade eder. Burada bir başka sorunun cevabı olacak şöyle diğer bir incelik daha vardır: Allah Teâlâ onları az uyudukları için medhetmiş, çok uyanık durdukları için övmemiş ve meselâ, "Onlar, çok uyanık dururlardı" dememiştir. Külfet olan ve gayreti gerektiren şey, uyumak değil de, uyantk durmak olmasına rağmen, bunun böyle ifade edilmesindeki hikmet nedir? Biz deriz ki: Bu, onların uykularının bile bir ibadet olduğuna bir işarettir. Çünkü Allah Teâlâ onları, az uyudukları için medhetmiştir. Az uyumak ise, onlara başka bir ibadetle meşgul olmayı sağlamıştır. Bu da, seherlerde istiğfar etmektir, yine bu, kendilerini beğenmekten ve kibirlenmekten onları menetmektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:29[29]

Zarfların Birbirinin Yerine Kullanılması

Birinci Bahis: Bu, ayetin başındaki "bâ" harf-i cerriyle ilgilidir. Çünkü buradaki bâ harf-i cerri zarf olmadığı halde, zarf olarak kullanılmıştır (niçin)? Diyoruz ki: Bazı nahivciler şöyle derler: Harf-İ çerlerin bir kısmı bir kısmı yerinde kullanılır. Nitekim zaman zarfları hususunda "Ayın yirmisinde (bitimine on gün kala) çıktım""Gece çıktım" "Ramazanda çıktım"; denilir. Böylece

---

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/346-347.

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/347.

de, lâm, bâ ve fi aynı manada kullanılır. Mekân zarflan için de durum aynıdır. Nitekim sen, "Falan şehirde kaldım" "Onu falan beldede gördüm" dersin. Buna göre eğer, "Bu husus nasıl izah edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: İsim ve fiillerde olduğu gibi, harflerin de farklı farklı manaları vardır. Fakat harflerin, kendi başlarına bir manası yoktur. İsim ve fiil ise kendi başlarına birer mana ifade ederler. Fakat harflerin bir kısmı arasında, birbirine ziö manalar vardır. Bu, isim ve fiillerde de böyledir. Çünkü meselâ, "beyt" ve "mesken" kelimeleri birbirinden farklı şeylerdir. "Sükûn" ve "meks" masdarları da böyledir. Halbuki olması farzedilen yahut mevcud olan iki fiil, iki isim böyle değildir. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Bâ, lâm ve fî harfleri arasında bir ortaklık vardır. Bâ, ilsâk (bitiştirmek) içindir. Bu mekânda karar kılan kimse ise, adetâ oraya yapışmıştır. Zamana nisbetle fiil de böyle (yani o zamana âdeta yapışmiştir)dir. Binâenaleyh bir kimse "Gündüz sefere gitti" dediğinde, "Falanca gündüze bitişmiş olarak sefere çıktı" demiş olur. Şimdi bu ayete gelince, bu, "Onlar seherlerle içice, seherlerle birlikte istiğfar ed&rier" demektir. Çünkü seherdeki vakitler, onlarla içiçedir.

İmdi eğer, "bu ikisi arasında mana bakımından bir fark var mıdır?" denilirse, biz deriz ki: "Evet. Çünkü "Gece kalktım" yahut "seherlerde istiğfar ettim" diyen kimse, bu iki şeyi haber vermiştir ve bu, o fiili o vaktin ilk parçalarında bulunuşuna, 'den daha fazla delâlet eder. Çünkü bu ikinci ifade, zamanın fiil ile tam uyuşmadığı manasını çağrıştırır. Bir kimsenin, "Falanca beldede ikamet ettim" ifadesi de, o kimsenin, o beldenin onu kapladığını ifade etmez, ama ifâdesi ise, o beldenin onu tamamen içine aldığını gösterir. Binâenaleyh bir kimsenin, ve demesi, buralarda fî harf-i cenini kullanmasından daha geneldir. Zira beldede olan, belde ile kuşatılmıştır. Ama belde ile kâim olan, tamamen beldede değildir.

Bunu iyice kavradığına göre, bu ayette onların hiçbir vakitte ibadetten uzak kalmadıklarına, çünkü geceleri sanki hiç uyumadıklarına, seherin hemen başında ise istiğfarda bulunduklarına bir işaret vardır. Böylece burada, kendilerinden herhangi bir günah çıkmadan bile, onların istiğfar ettikleri beyan edilmektedir. Çünkü onlar, seherlerde uyanıktırlar. Dolayısıyla o vakitte günah işlemeye ayrılmış bir zamanlan yoktur.

Eğer, "İyice izah et. Çünkü zamanlar içinde, bâ harf-i cerrinin zarf olamayacağı ve mesele denilemeyipdenilmesinde olduğu gibi, kullanılamayacağı durumlar vardır?" denilirse, deriz ki: Bir zaman içinde geçen her iş, o zamana bitişiktir. Binâenaleyh cuma günü çıkma işi, o zamanla bitişik, onunla içiçedir. Dolayısıyla bunda ifâdesi kullanılamamıştır. Yine diyoruz ki: Bu ikisini birbirinden ayıran şey, ilgili ifadelerin mutlak veya mukayyed olarak getirilmeleridir. Bunun delili şudur: Sen eğer, dersen güzel olmaz. Ama "Uğurlu günde veya uğursuz günde çıktım.." dersen güzel olur. "Gece" ve "gündüz" ifadelerinde, bir tahsis ve bir kayıt bulunmuşsa, bâ harf-i cerrini bunların başına getirmek caizdir. Ama sen bunları kayıtlar, tahsis edersen, bu kullanış caiz olmaz. "Yevmu'l-cum'â" ifadesinde, "yevm" (gün) kelimesi tahsis edildiği için, bunun başında bâ harf-i cerrinin kullanılması caiz olmamıştır. Ama ifadeyi nekire kılmak suretiyle bu tahsis ortadan kalkar ve sen "falan gün" dersen, bâ harfi bunda kullanılabilir. Bunun sırrı şudur: Cum'a günü, bu saat, o gece gibi ifadelerde, zamanın ötesinde, başka bazı hususiyetler de zikredilmiştir. Birşeyin gerçekte hususiyetleri ise, insanın detaylı bir biçimde hasr edemeyeceği kadar çok ve sınırsızdır. Fakat bunlar icmâlî (toptan) olarak hasr (sınır) altına alınabilir. Meselâ, "Bu adam.." dediğinde, bunun genel şekli "O adam" ifadesidir. Ama kalkar da "uzun adam" dersen, bu genel ifadeyi tahsîs etmiş olamazsın, fakat tahsise yaklaştırmış olursun. Böylece bu ifadeden, kısa adamlar hariçte kalmış olur. Yine sen kalkar da, "âlim adam" dersen, yine onu tahsis etmiş olmazsın. "Zâhid adam" dediğinde de durum böyledir. Fakat "Ömer'in oğlu" dediğinde bu ifade, Zeyd'in, Bekir'in, Hâlid'in ve diğerlerinin oğullarından onu hariç tutmuş olur. Binâenaleyh sen böyle söylediğinde bu, o tahsis edici hususların hepsini içine alır, fakat o özellikler sadece bu ifadenin içinde bulunmuş olur. O halde kendisinde, zamandan başka hususiyetler de zikredilen zaman zarfı, zamanın kendisinden farklıdır. Fiil, zamanla içice olan bir şeydir, yoksa zamandan kaynaklanan birşey değildir. Ama fî harfi cerrinin bunda kullanılması doğrudur. Çünkü genelde mevcut olan şey, hususî olanda da vardır. Çünkü âmm (umumî-genel), hâssa

(hususiye) dahil olan şeydir. Ama "fî" harf-i cerri, kendisinde o şeyin bulunduğu şeye dahil olur da böylece, meselâ ve denilir.
Lâm'ın incelenmesine gelince, bunu, daha sonraki yerine tehir eiyoruz. Yapılacak açıklamanın bir kısmı, daha önceden (Vâkıa, 38) ayetinin tefsirinde geçmişti.
Buradaki zamiri, faydadan hâlî değildir. Bu konuda Zemahşerî şunu söylemiştir: "Bunun faydası, istiğfar konusundaki kemâl ve mükemmelliklerini ifâde için, hükmü, buradaki kimselere hasretmektir. Buna göre sanki, onların dışındakiler istiğfar edici değil de, ancak ve ancak onlar istiğfarda bulunanlar; başkası değil... Nitekim Arapça'da, ilimdeki kemâlinden dolayı, "Falanca yok mu, o âlimin ta kendisidir" denilir ki, sanki, "İHm sadece onda toplanmıştır ve o bu konuda çok iyidir.." demektir.
Bunda bir başka fayda daha vardır. Bu da şudur: Cenâb-ı Hak, "Seher vakitlerinde de onlar istiğfar ederler.." ayetini, "Onlar, gecenin ancak az bir kısmında uyurlardı.." (Zarîyât. 17) ifadesine atfedince, şayet olumlu manayı zamiriyle tekîd etmemiş olsaydı, bu durumda mananın "Seherlerde, az bir süre istiğfar ederler" şeklinde olması da muhtemel olabilirdi. Nitekim sen Arapça'da, "Falanca, çok az eziyyet eder ve insanlara ihsanda bulunur.." dersin.. Bundan, muhtemelen onun, hem eziyyeti az, hem de ihsanı az birisi olduğu anlaşılır. Ama sen, "Ne az eziyyet eder! O, ihsan edenin kendisidir" :ediğindeyse, bu anlayış ortadan kalkar ve bunda, şu ifâdenin anlamı ortaya çıkar: O eziyyeti az, ama ihsanı bol olandır."30[30]

İstiğfar'ın 5 Manası

El-istiğfâr kelimesi birkaç manaya muhtemeldir:
a) Zikirde bulunarak sözle mağfiret talebinde bulunmak. "Ey Rabbimiz, bizi bağışla..." demeleri gibi.
b) Fiil île mağfiret talebinde bulunmak.. Buna göre mana, "Seherlerde onlar, mağfiret talebiyle, başka bir fiil yaparlar..." şeklinde olur. Bu da, namaz ya da onun dışındaki diğer ibâdetlerdir.
c) Görüşlerin en garibi olan bu izaha göre, "istiğfar" maddesi, ekinin hasat zamanı geldiğinde kullanılan,"istehsade'z-zer'u" fiilinin bâbındandır. Yani, "seher vakti onlar mağfireti hak ederler ve mağfirette bulunma zamanı gelir..." demektir. Buna göre şayet, "Allah, onların mağfiretini niye seher vaktine tehîr ediyor?" denilirse, biz deriz ki: Seher vaktinde, gece melekleri ile gündüz melekleri toplanır, bir araya gelir.. Bu, şühûd zamanıdır. Allah da, onlardan bir topluluğa şöyle der: "Ben, kulumu bağışladım.." Birinci görüş daha açık ve güçlü; ikincisi ise, müfessirlere göre daha meşhurdur.31[31]

Malda Yoksul Hakkı

"Onların mallarında isteyenin ve yoksulun da bir hakkı vardır..." (Zariyat. 19).
Biz daha önce pekçok kereler, Allah Teâlâ'nın, kendisini tazimin peşinden, mahlûkatın,a dair şefkat ve merhameti zikrettiğini ifâde etmiştik. Hiç şüphe yok ki, geceleri pek az uyuyan, seher vakitlerinde istiğfara yönelen kimse, Allah'ı pek büyük bir biçimde tazîm edip sayar. İşte böyle Cenâb-ı Hak, "Onların mallarında (...) bir hak vardır" beyanıyla (onların mahlûkata karşı olan) şefkat ve merhametine işaret etmiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:32[32]

Malın Onlara İzafesinin Hikmeti

Pekçok yerde, "Allah'ın size nzık olarak verdiğinden infak edin..."(Yasin, 47} ve "Rızık olarak verdiklerimizden infâk ederler..." (Bakara, 3) buyurulmuş olduğu halde, burada mal onlara

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/347-349.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/350.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/350.

nisbet edilmiştir, niçin? Biz deriz ki: Bunun sebebi şudur: Bu yerlerdeki ifâdenin amacı, teşvik etmektir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, mal ile beraber, onları infâkta bulunmaya teşvik eden ve engeli ortadan kaldıran şeyi de zikretmiş ve "Bu, Allah'ın rızkıdır; Allah sizi nzıklandırır.. O halde, fakirlikten korkmayın ve verin!" buyurmuştur. Burada ise, yaptıkları şeyden dolayı onları medh söz konusudur. Su sebepte de, teşvik eâic't bir ifâdeye gerek kalmamıştır.33[33]

Zekât Vermenin Övgü Olması

Buradaki jr (hakk) kelimesi hakkında meşhur olan görüş, bunun, şer'an bilinen miktar, yani "zekât" olduğu şeklindedir. O zaman da bu ifâde, övgü sıfatı olarak kalmaz.. Çünkü, müslümanın malında bir hakkın, yani zekâtın bulunması, medtii gerektiren bir sıfat değildir. Zira, her müslüman böyledir. Hatta, İslâm'ın fürû'uyla emrolunmuş olup, onun malında da muayyen bir hak vardır; ancak ne var ki, müslüman olursa bu ondan sakıt olabilir; ölürse, terkettiğinden dolayı itaba muhatap olur dersek, kâfir dahi böyledir... Üstelik o, müslüman olmaksızın bunu edâ ederse, bu yerini bulmaz.. O halde bunun bir övgü sıfatı olduğu nasıl anlaşılabilir? Deriz ki: Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:
a) Biz, buradaki "sâil"i, şer'an isteyebilen kimse; "mahrûm"u da, istemesine imkân verilmemiş olup, şâriin (kanun koyucunun), kendisini istemekten men ettiği kimse diye tefsir ediyoruz. Bu men ise, bazen, isteyen kimsenin buna hak kazanmamış olmasından, bazan da, kendisinden talepte bulunulan kimse üzerinde, talep edilecek bir hakkın kalmamış olmasından ileri gelir. İşte Cenâb-ı Hak onun hakkında, "Onun malında isteyen için bir hak, yani zekât; istemeyen için de, nafile olarak verilen bir sadaka vardır.." buyurmuştur. Çünkü buna sahip olan kimse, bunları (elinde tutmayı) talep edemez ve kendisinden, gerek cizye gerekse zekât olarak bunu isteyeni engelleyemez.. Bilâkis (isteyen kimse), bunları serbestçe ister. O zaman, Cenâb-ı Hak sanki, "Onun malında zekât ve sadaka vardır.." buyurmuştur. Maldaki sadaka ise ancak, Allah'ın onu farz kılmasıyla (caiz) olur.. Buna göre kelâmın takdiri, "Bu (hakkın), çıkarılıp fakir ve miskinlere verilmesidir..." şeklindedir.
İkinci cevap da şudur: ifâdesi, "Yani, onların mallan, onların hakları için bir zarftır, (mahaldir)..." anlamındadır. Zira, fi kelimesi, zarf manası ifâde eder. Fakat, zarf, ancak mazruftan (içindeki şeyden) dolayı talep edilir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, malı onu ancak bir hakka zarf ve mahal kılmış oldukları halde talep ediyorlar ve biriktiriyorlar.." buyurmuştur. Şüphe yok ki, zarftan talep edilen, onun mazrufudur. Zarf ise, onların malıdır. Böylece de onların malı, haklar için bir zarf (mahal) kılınmış olur. Bundan büyük medih de yoktur.
İmdi eğer "Onların malı sâil içindir" denilseydi, daha beliğ olmaz mıydı?.." denilirse, biz deriz ki: Bu böyledir, zira kırk dinarı olan kimse bunu tasadduk etse, onun bu tasadduku devamlı olamazdı. Ama kişi çalışıp, ticâret yapsa ve uzun yıllar yaşasa; zekâtını ve sadakasını da verse, bu durumda verilen şeyin miktarı daha çok olur. Bu tıpkı, namaz ve orucun durumu gibidir.. Bir kimse kendisini, bunlardan aciz kalacak kadar, namaz ve oruç için yorsa, bunun durumu, bunları ölçü ile yapanın durumu gibi olmaz.. İşte Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu din (İslâm) muhkemdir. Sağlamdır. Sen ona yumuşakça gir, zira aceleci adım yol almadığı gibi hayra sırtını da dönmez'34[34] hadisiyle buna işaret etmektedir.35[35]

Sâil ve Mahrum

Ayetteki sâil ve mahrum hakkında birkaç izah şekli bulunmaktadır:
1) "Sâil", hacetini söyleyendir ki, bu, insanoğludur. "Mahrum" ise, insanoğlunun dışında, nefisleri olan, ihtiyaç sahibi olan canlılardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle

---

[33] 33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/350.

[34] 34[34] Müsned, 3/199.

[35] 35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/351.

buyurmuştur; "Ciğer taşıyan her mahlûktan Ötürü bir ecir vardır"[36][36]

2) En açık ve en meşhur olan bu görüşe göre, "sâil", isteyen (dilenen) kimse; "mahrum" ise, iffetinden dolayı dilenmeyen ve bazı insanların zengin zannederek kendisine bir şey vermediği kimsedir. Birincisi, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Yayın, hayvanlarınızı otIaym..."(Taha, 54) ayeti; ikincisi de, "... hem ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyip dilenen fakire yedirin..." (Hacc, 36) ayeti gibidir. O halde (Hacc, 36) ifâdesi mevzûbahs tefsirimizdeki "mahrum" gibidir. Buna göre şayet, "Birinci izaha göre, ayetteki tertip son derece güzeldir. Çünkü, nâtıkın (ifade edenin) ihtiyacını gidermek, "behâim"in (diğer canlıların) ihtiyacını gidermekten öncedir.

İmdi, ikinci izaha göre, ayetteki tertibi nasıl izah ederiz?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) İsteyenin ihtiyacını gidermek, oluş bakımından, mahrumun ihtiyacını gidermekten önce gelir. Çünkü, isteyenin durumu, sözünden anlaşılır ve bu, malı az olduğu için talepte bulunmaktadır.. Dolayısıyla, bunun ihtiyactnı gidermek öncelik arzeder. Mahrumun hali ise, bilinmemektedir. Binâenaleyh, bunun ihtiyacı da, kendisine muttali olunduktan sonra giderilir. O halde, sayma, vakıadaki tertibe göre olmuştur demektir.

b) Bu, o bağışın çokluğuna bir işarettir. Böylece Allah adeta şöyle demek istemiştir: "O, isteyene verir. İsteyeni bulamadığı zaman, muhtaçları sorar soruşturur. Böylece de, aynı anda, hem sorup soruşturan, hem de sorulup soruşturulan olmuş olur."

c)Lafzî güzellikler, hükmî sözde de terkedümemiştir. Çünkü, meselâ bir kimsenin, "Onların dönüşleri bizedir ve onların hesapları da bizedir bize" şeklindeki sözü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz onların dönüşleri ancak bizedir. Sonra hesaplan da muhakkak bize aittir.." (Gaşrye, 25-26) ifâdesi gibi değildir. Kelâmın bir maddesi vardır ki, bu onun lafzıdır; bir de ruhu vardır ki, bu da onun manasıdır. İnsanın, ruhunu marifetullah ile nurlandırdığı gibi, zahir bedenini de temizlikle nurlandırması gerekir. Söz de böyledir; nice hikmetli kelimeler vardır ki, lafzındaki tutukluktan dolayı, gönüllerde müessir olmaz..

Bunu iyice kavradığına göre, Cenâb-ı Hakk'ın, (Zâriyât, 19) ifâdesi, lafız bakımından, bizim, dememizden daha güzeldir.

İmdi eğer: "Cenâb-ı Hak, burada, bahsettiğin sebeplerden dolayı, "sâil"i, istemeyenden (mahrûm)'clan önce getirmiştir.. Peki (Hacc,36) fâdesinde niçin, mahrumu sâilden önce getirmiştir? Çünkü, istemeyen; ise, isteyendir!" denilirse, biz deriz ki: âni kelimesinin isteyen; mu'terr kelimesinin ise, istemeyen olduğu da ileri sürülmüştür. Böyle olması halinde bu demektir ki, bu iki yer arasında bir fark yoktur. Şu da ileri sürülmüştür: Hem, âni hem de el-mu'terr istemezler. Ancak ne var ki, âni, ne bu işi çıtlatır, ne de evinden cışarı çıkar; Mu'terr ise, selâm alıp vermek suretiyle bu işi çıtlatır, ama bu da istemez... Yine, finiin istemeyen, mu'terr'in de isteyen olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, devenin eti, herhangi bir görevlinin istemesi veyahut da, cizye talep etmeye hak kazanmış kimse olmaksızın dağıtılır. Zekâtka ise, hem bir isteyen vardır, hem de
bu işi idare eden bir görevli ve imam vardır.. O halde, ayetteki ifâdesi zekâta; (men olunmuş) ifâdesi de, nafile olan sadakaya bir işarettir ki, bunlardan biri diğerinden önce gelir. Ama o eti verme işi böyle değildir...[37][37]

Yeryüzündeki Deliller

"Yeryüzünde kesin bilgiye ulaşacaklar için. nice ayetler vardır" (Zârıyât, 20).

Bu hususta, muhtemel şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki, size vaadolunan elbette doğrudur. Şüphesiz ki ceza da elbette vâkidir" (Zâriyât. 5-6) ayetleri ile ilgilidir. O halde bu demektir ki, bu ifâdede, onlara o haşrin olacağına dair bir delâlet bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Senin hakikaten boynunu bükmüş gördüğün arz da O'nun ayetlerindendir. Fakat biz suyu indirdiğimiz vakit o, harekete gelir, kabam. Ona muhakkak can veren Allah, elbette ölüleri de dirilticidir..." (Fussilet, 39) buyurmuştur.

---

[36][36] Buhâri, Musâkât, 9; Müslim, selam, 153 (4/1761).

[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/352-353.

b) Bu, müttakilerin fiilleri ile ilgili bir ifâdedir. Çünkü müttakiler, Allah'dan çekinir, böylece O'nu ulularlar ve derken, Allah'ın kullarına karşı şefkat saçarlar. Onlar için hem yeryüzünde, hem de kendilerinde, bu hususta isabet edip hakkı bulduklarına dair ayetler vardır. Çünkü, yeryüzünde' kendisi için ilginç ayet ve göstergeler bulunan şahsın, tam bir kudreti var demektir. Dolayısıyla, kendisinden haşyet içinde olunur ve kendisinden ittikâ edilir. İnsanların nefislerinde de, üstün hikmetleri, bol nimetleri bulunan zât, ibâdet olunmaya müstehaktır ve kendisine ibâdet etmek için uykusuz kalmaya değer... Binâenaleyh kul, İbâdetlerini, o zâtın kendisine verdiği nimetlerle Karşılaştırdığında, ibâdetlerini, o nimetlerin şükrünü karşılamaktan daha az bulur da, bu hususta kusurlu oluşundan dolayı mağfiret talebinde bulunur. Rızkının semâdan Allah'tan) olduğunu anladığı anda, malında cimrilik etmez... Bu demektir ki, bu sonra gelen üç ayette de, önce olan ayetlerin yeniden ele alınması ve te'kîd edilmesi bulunmaktadır. Buna göre ayetteki, "Semânın ve yerin Rabbine andolsun..." (Zâriyât, 33) ifâdesinin, birinci mu'teriza cümlesinden sonra getirilmesi daha güçlü ve daha açık olmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:38[38]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "Ölü toprak ki biz onu canlandırdık onlar için bir ibrettir" (Yasin, 33) demek suretiyle, yerden çıkarılan delillerin herkes için söz konusu olduğunu belirttikten sonra burada, daha nasıl bu delilleri, müklnîn (kesinkes inananlar)e tahsis etmiştir?

Cevap: Biz deriz ki, biz daha önce şöyle demiştik: Yemin, delil getiren kimsenin, en son başvuracağı şeydir. Bu böyledir, zira bu kimse ilk önce, delillerini getirir. Eğer tasdik olunursa ne âlâ.. Yok eğer tasdik edilmezse, karşı taraf onun mutlaka, bâtılda ısrar ettiğini söyler. Çünkü o, bunu çürütmeye gücü yetmeyip onu, tasdik de etmeyince, beri tarafın çok kuvvetli bir cedel kabiliyeti olduğunu kabul eder ve ona gurur isnad eder. Böylece de, yemin etmeye yol açılır. Yeryüzünün delilleri, ona fayda vermemiştir. Çünkü, ifadesiyle yapılan yeminler, delillerin daha önce getirilmiş olduğuna delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hak ayetlerini getirip, bu da fayda vermeyince, bu sefer bu hususta her ne kadar da muannit ve ısrarlı kimseler için bir fayda elde edilemezse bile "Yeryüzünde kesin bilgiye ulaşacak kimseler için, nice ayetler vardır" buyurmuştur. Ama, Yâsîn ve yeryüzünün delillerinin bütün insanlar için zikredildiği diğer yerlerde ise, yemin bulunmamıştır. Yeminden önce, ayetler zikredilmiştir. Dolayısıyla da, "Yeryüzü kendisine nazar edenler için, apaçık ayetlerdir..." denilmiştir. Daha sahih olan, ikinci bir ceyap şekli de şudur: Burada, bilfiil ayetler vardır. Bunlardan ibret alanlar da, mü'minlerdir. Dolayısıyla da, bu mucize, delil olma işi, onlar için tahakkuk etmiştir. Ama, Cenâb-ı Hakk'ın, herkes için ayetler bulunduğunu söylediği yerlerdeki mana, "Düşünceleri, tefekkür etmeleri halinde, arzda herkes için ayetler vardır" şeklindedir.39[39]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak burada, "Arzda, ... nice ayetler vardır" buyurmuş; orada ise, "ölü arz onlar için bir ayettir..."

(Yâsîn, 33) demiştir. (Niçin?) Biz deriz ,ki: Cenâb-ı Hak, ayetlerin, kesin inananlar için olduğunu söyleyince, bu ifâdeyi çoğul getirmiştir. Çünkü, inanç noktasında, kesinlik derecesine ulaşmış olan kimse, hiçbir surette, hiçbir zaman ve hiçbir yerde, Allah'tan gaflet edemez ve her şeyde, O'nu gösteren ayetler ve deliller görür. Ama, gafil kimseye gelince bu, pekçok şey neticesinde ancak uyanabilir... Binâenaleyh, her şey, bu gafil kimse için tek bir

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/353-354.

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/354.

ayet gibi olmuş olur (Onun için Yâsîn, 33'de kelime tekil gelmiştir:)40[40]

Kendi Varlığınızdaki Deliller

"Kendi nefislerinizde dahi (nice ayetler var). (Bunları) görmüyor musunuz?" (Zâriyât. 21).
Bu ifâdede, enfüs? delile bir işaret vardır ki, bu, bu yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Gerek âfakta, gerekse kendi nefislerinizde ayetlerimizi yakında onlara göstereceğiz..."(Fussilet,53) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hak, yeryüzündekilere açık ve net olarak göründüğü için, afakî delillerden yeryüzünde olanları tercih etmiştir. Çünkü, yeryüzünün kenarlarında, bucaklarında bulunan delillerin çeşitlerini sayıp dökmek mümkün değildir. ifâdesindeki enfüsî delil, genel bir ifâde olup, bu hitabın, mü'minlere olması muhtemeldir. Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, hitap sîgasıyla getirmiştir.Çünkü, bu kalıp, bu ifâde tarzı, insanın, kendisinde olanları daha tam ve daha mükemmel olarak bildiği için, daha açık bir ifâde tarzıdır. İle "sizde... "manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü Arapça'da "Taş, aslında serttir" denilir, bu ifâdede geçen "nefs" sözüyle hayatın, hissin ve hareketlerin kaynağı olan "nefs" kastedilmez. Bu ifâde ile, "Sayesinde hayat bulduğunuz nefislerinizde ayetler vardır..' manasının da kastedilmiş olması muhtemeldir. "Görmüyor musunuz?" ifâdesinin istifhamla getirilmiş olması, o ayetlerin, çok net olduklarına dair bir işarettir.41[41]

Rızkınızın Vesilesi Yağmur

"Rızkınız ve size vaadolunana gelen şeyler göklerdedir.." (Zâriyât, 22).
Bu ifâde hakkında da şu İzahlar yapılabilir:
a) Bulutlarda yağmurlar vardır..
b) Semâda, rızkınız yazılmış ve takdir edilmiştir.
c) Rızıkların hepsinin takdiri, semâdandır. Eğer semâ olmasaydı, yeryüzünde herhangi bir azığın tanesi dahi mevcut olmazdı..
Bu üç ayet arasında da, çok güzel bir tertip bulunmaktadır. Zira insanın, var olabilmesi için, daha önce geçmiş ve kendisine muhtaç olduğu birtakım şeyler bulunmaktadır. Böylece insan, zâtı açısından var olmuş olur. Yine, varlıkta, onunla birlikte olan birtakım şeyler olduğu gibi, sayesinde hayatiyetini sürdürebilmesi için, ondan sonra gelen ve ona katılan şeyler de vardır. Şimdi arz, bir mekândır ki, insan ona muhtaçtır. Dolayısıyla insandan önce, o arzın bulunması gerekir, jşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Yeryüzünde kesin bilgiye ulaşacak kimseler için, nice ayetler vardır" (Zariyât.20); insanın bizzat kendisinde de, onu meydana getiren maddesi ile, o madde ile kaim olan sıfatları ve ilintileri vardır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Kendi nefislerinizde dahi..."(Zariyât,21) ve insanın, rızkı sayesinde hayatiyetini sürdürmesi mümkündür ki, işte bu sebeple de Allah, "Rızkınız ... göklerdedir" buyurmuştur. Şayet semâ olmasaydı, insanlar için, hayatiyeti devam ettirme olmazdı.
Ayetteki ifâdesi hakkında şu izahlar yapılabilir:
a) Vaadolunan cennettedir. Çünkü cennetler, semâdadır.
b) fafp kökündendir. Çünkü, ayetin bu ifâdesi, "ifâl" babının meçhulüdür. O halde, vaad olunan sey, ya (Zâriyât,13) ayetinde belirtilen ateştir; yahut da (Zâriât 15) ayetinde anlatılan cennetlerdir Böylece yahut da (Zâriyât, 15) ayetinde anlatılan cennetlerdir. Böylece bu, genel bir tehdit, yahut da genel bir vaad oluş olur. Bunun azaba dair olmasına ve bu durumda da hitabın kâfirlere olması halinde, Cenâb-ı Hak adeta şöyle demiş olur: "Yeryüzünde, "mûkınîn" için yeterli deliller vardır. Ama, "Sizler ey kâfirler, sizin de içinizde, kendinizde ayet ve deliller vardır ki, bunlar ayetlerin en açık olanıdır. Ama sizler, dünyanın gününden ve liderlik sevgisinden dolayı, bunları inkâr ediyorsunuz. Semâda da rızıklar vardır. Binâenaleyh, şayet sizler, gerektiği gibi tefekkürde bulunmuş olsaydınız, nasıl olsa o sizi gelip bulacağı için, rızık

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/354.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/354-355.

yüzünden hakkı terketmez ve sizi gelip bulacak ve size vaadolunan azâbtan korunmanız için, bâtıldan içtinâp ederdiniz..[42][42]

Kasem Konusu

"İşte o göğün ve yerin Rabbine andoîsun kî, (vaadolunduğunuz) o (şeyler), tıpkı konuştuğunuz gibi şüphesiz ve katı bir gerçektir..." (Zariyat, 23).
Kasemin konusu hakkında şu izahlar yapılmıştır:
a) "Size vaadolunan şeyler" ifadesi, "Bunlar haktır" takdirindedir. Bunun böyle olduğunu, "vaadolunduğunuz şeyler elbette doğrudur" (Zariyat, 5) ayeti te'yîd eder. Bu izaha göre, "Vaadolunduğunuz şeyler elbette doğrudur" ayeti hakkında yaptığımız izahlar, aynen burası için de geçerlidir. Şimdi kalkar da bu vaadolunan şeyin cennet olduğunu söylersek, kendisi için yemin edilen şey, cennet olmuş olur.
b) Zamir, Kur'ân'a râcîdir, (Hû zamiri), yani "Kur'ân katî bir gerçektir" demektir. Hak Teâlâ'nın, "Ondan döndürülen döndürülür" (Zâriyat, 9) ayeti hakkında söylediğimiz şeylerde bunun delili vardır. Bu izaha göre, ayetteki ifadesinin manası, "Vahy meleğinin söylediği ve Allal. katından indirdiği o şey, tıpkı, sizin konuştuğunuz gibi (hak)tır" şeklinde olur. Bunu ileride izah edeceğiz.
c) Bu zamir, "Şüphesiz ki ceza elbette vâkidir" (Zariyat, 9) ayetindeki cezaya (din gününe) râcîdir.
d) Bu, "Ceza günü ne zaman?" (zariyat, 12) ayetindeki güne râcîdir. Bunun böyle oluşunun delili de, Allah Teâlâ'nın o günü, "îşte bu gün haktır" (Nebe, 30) ayetinde, hak (gerçek) olarak nitelemesidir.
e) Bu zamir, onların ihtilaf içinde oldukları söze (Zariyat, 18) râcîdir. Nitekim "İşte çarçabuk gelmesini isteyegeldiğiniz ceza bu idi" (denilir)"(zariyât, 14) Duyurulmuştur.
Bu ifâdenin tefsiriyle ilgili olarak birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Bu ifadenin başındaki "fâ" edatı, bir işin başka bir işin hemen peşisıra olmasını gerektirir. Şu halde, o önce geçmiş olan iş (husus) nedir?" Deriz ki: Bu hususla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, önce geçmiş olan delildir. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, "size vaadolunan, önce açık burhanlarla, sonra da yeminlerle anlatılan bir haktır" demektedir.
b) Bu, önce geçen yeminlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki önce, "Zariyâta (tozutup savuranlara) ... yemin olsun ki" buyurmuş, daha sonra da, "Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki..." diye yemin etmiştir. Buna göre, bunun başındaki "fâ", fiilin tekrar edilmesi gibi, yemin harfi (edatı) ile birlikte getirilen bir atıf harfi olur. Çünkü meselâ, "...ve Amr'a uğradım" denilir. O halde "Zariyâta, Hamilâta ... yemin olsun ki" ifadeleri, başlanna kasem harfi getirilmeksizin birbiri üzerine atfedilmiş, bu ayetteki yemin ise, yemin harfi yeniden getirilerek onlara atfedilmiştir ki, bunun sebebi iki yeminin arasına giren uzun fasıladır. Daha önce zikri geçen şeyin, "ateş üzerinde azaba uğratılacakları gün..(Zariyat, 13) ve "Şüphesiz ki müttakiler... cennetlerde, pınarların başlarındadirlar" (Zâriyât, 15) ifadeleriyle anlatılanın o ceza ve mükâfaat olduğu da söylenebilir. Burada şöyle bir incelik var: İfadenin başındaki "fâ", açık izahların geçmiş olmasından ötürü, artık yemine hiç gerek kalmadığına dikkat çekmektedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ sanki: "Göğün ve yerin Rabbine yemin olsun ki, o haktır" demek istemiştir ki, bu tıpkı bir kimsenin, davasını ortaya koyduktan sonra, "Bu, vallahi benim dediğim gibidir" demesine benzer. Böylece o kimse, sözünü yemin ile pekiştirmiş ve o işin, yemin edilmese de doğru olduğuna işaret etmek istemiştir.[43][43]

Kasemdeki Farklı Üslup

---

[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/355-356.
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/356-357.

İkinci Bahis: Hak Teâlâ daha önce, yer ile ilgili birtakım şeylere, meselâ rüzgâra; "hareliyollara sahip olan gök hakkı için... "(Zâriyât.7) ayetinde olduğu gibi göklere yemin etmiş, ama bunların Rabbi olarak kendi zatına yemin etmemişti. Burada ise onların Rabbine de yemin etmiştir, niçin? Diyoruz ki: Zaten normal sıra da böyledir. Çünkü konuşan, ilk Önce en aşağı derecedeki şeye yemin eder, eğer doğrulanmasa, yukarı doğru kademe kademe çıkar. İşte bundan ötürü birileri, "Bir kimse, "senin hayatına ve Allah'a yemin olsun ki" dese, kâfir sayılmaz, ama "Allah'a ve senin hayatına yemin olsun ki.." dese, şüphesiz kâfir olur" demişlerdir. Bu, her nekadar durum, o adamın söylediğinin aksine de olsa, şâhid ve delil olarak getirilmiştir. Çünkü aslında küfür, ya kalb ile, yahut da kalbin işi olan bir hususla açık bir lafız veya açık bir fiil ile olur. Fakat bu adamın küfür saydığı şey, Allah'dan başkasının tarafını ta'zim etme bakımından, çok açık değildir. Şaşıyorum böyle diyene. Çünkü bu, abdest ve şâire hususlarda, bahsediliş sırasındaki sonralığın, sırada sonralık ifade ettiğini söylememiştir.
Üçüncü Bahis: "Misi" kelimesi, merfû olarak da okunmuştur. Bu durumda ayetteki, kelimesinin sıfatı olur. "Misi" kelimesi, her nekadar ma'rife bir kelimenin muzaaf olsa da, bu muzaaf oluş onun nekire bir kelimeye sıfat olmasına engel teşkil etmez ve mesela sen, "Amr gibi bir adam" diyebilirsin. Çünkü bu muzaaf oluş, ona marifelik kazandırmaz. Zira "misi" kelimesi, kapalılık yönünden zirvededir.44[44]

Misi Kelimesi Hakkında

Bu kelime nasb ile de okunmuştur. Bu okunuşa göre, şu iki izah muhtemeldir:
a) Bu, kendinden daha zayıf olana muzâf olduğu için, meftun olmuştur. Aksi halde, veya "Zeyd, kendisini bilenle dövüştü veya kendisine küfredenle dövüştü" denilebilirdi.
b) Bu, bir beyan olarak mansubtur ve "Şüphesiz o, şunun gibi bir hak olarak, haktır" takdirindedir. Bunun malum olan, ama bizzat zikredilmemiş olan bir masdarın (mef'ûl-ü mutlakın) stfatı olarak mansub olduğu da söylenebilir. Bunun izahı şöyle yapılabilir: Biz, buradaki "hû" (o) zamiriyle Kur'ân'ın kastedildiğini delilleriyle anlatmıştık. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kur'ân, tıpkı sizin konuştuğunuz gibi, meleğin hak olarak konuşup, peygambere vahyettiği bir haktır" buyurmuştur. ifâdesindeki edatının, mahallen mecrûr olduğunda ise şüphe yoktur.45[45]

İbrahim (a.s)'in Misafirleri

"ibrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana ulaştı mı?" (Zariyât, 24).
Bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinin, başka peygamberlerin başına da, kendi başına gelenlerin geldiğinin beyân edilerek, teseflî edilişine bir işarettir.
Cenâb-ı Hak, peygamberlerin büyüğü dedesi olduğu için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, bazı konularda onun sünneti (yolu) üzere oluşundan dolayı, kavmini o misafirlerin başına gelen ile ve sapık günahkârların üzerine taşların yağdırılması ile inzâr etsin diye, burada Hz. İbrahim (a.s)'i tercih etmiştir.
Bu İfadeyle ilgili birkaç mesele vardır:46[46]

Birinci Mesele

Bu ayetin maksadı, yukarıda bahsedilen teselli ve inzâr olduğuna göre, misafirler kıssasının bunda nakledilmesindeki hikmet nedir? Deriz ki: Bu, peygamberler için, bir atlamaya, cahil ve ahmak kimseler için de, onlara hiç ummadıkları bir taraftan pelip çattığı İçin, bir belaya

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/357-358.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/358.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/358.

işarettir. Nitekim Hak Teâlâ "Al!ah(ın azabı) onlara, hiç hesap etmedikleri taraftan geldi" (Haşr, 2) buyurmuştur. Dolayısıyla, makam ve nevkinin yüksekliğine rağmen, Hz. İbrahim (a.s)'in bile, o azabın indirileceğine dair haberi yoktu.[47][47]

Melekleri "Misafir" Diye Niteleme

Cenâb-ı Hak, o melekler hiç de (aslında) misafir olmadıkları halde, onlara nasıl "misafir" diyebilmiştir? Deriz ki: Hz. İbrahim (a.s) onları misafir gibi görüp öyle sandığı için, Cenâb-ı Hak, ona bir ikram ve lütuf olmak üzere, onun bu zannında yanıldığını açıklamadı. Nitekim muhakkik âlimlerin sözleri arasında şöyle
bir cümle vardır: Sadık, dediği doğru çıkan; sıddık ise, olanı söyleyendir.[48][48]

Müfredin Cemi İle Tavsifi

müfred (tekil) bir kelimedir. "Mükremîn" ise, çoğuldur. Öyle ise, nasıl müfred bir kelimeye, cemî bir kelime sıfat olarak gelebilmiştir? Deriz ki: "Dayf", çoğul için de kullanılan bir kelimedir. Nitekim Arapça'da, "kavmün
dayfun" "misafir topluluk" denilir. Bir de bu kelime masdardır. Böylece masdar olma açısından tıpkı mesela az önceki (22.) ayette geçen rızk masdarımn kullanılışı gibidir. Cenâb-ı Hak o melekleri, ya "ikram olunmuş, şeref verilmiş kullar" olduğu için, "Aksine onlar mükremûn kullardır"(Enbiyâ, 26) ayetinde buyurulduğu gibi, yahut da İbrahim (a.s) onlara ikram ettiği için, "mükremîn" "ikram olunanlar" diye nitelemiştir.[49][49]

İbrahim (a.s)'in İkramı

Buna göre eğer, "Hz. İbrahim (a.s) onlara ne ile ikramda bulunmuştur?" denilirse, deriz ki: Önce, güler yüzle; ikinci olarak, en güzel ve en iyi yere oturtmakla; üçüncü olarak, yiyecek şeyi hemen (gecikmeden) sunmakla; daha sonra da misafirlere yemelerini ve oturmalarını teklif etmekle ikram etmiştir. Bir görüşe göre bu meleklerin sayısı biri Cebrail (a.s), biri Mikâil (a.s) ve bir üçüncü melek olmak üzere üç idi; bir görüşe göre on idi, diğer bir görüşe göre ise, oniki idi.[50][50]

Meleklerin İbrahim (a,s)'e Geliş Sebebi

"Biz, mücrim bir kavme gönderildik (onları azab için)" (Hicr, 58) ayetine bakıldığında, melekler azab için gönderil- mislerdi ve o mücrim kavim, İbrahim (a.s) kavmi olmayıp,
Hz. Lût (a.s)'un kavmi idi. Öyleyse onların Hz. İbrahim (a.s)'e uğrayışlarımn hikmeti nedir? Deriz ki: Burada üstün bir hikmet vardır ve bunu şu iki şekilde, izah edebiliriz:
a) ibrahim (a.s), peygamberlerin pîri idi ve Hz. Lût (a.s) da, Hz. İbrahim (a.s)'in Kavmindendi. Büyük padişahın, kendisine bağlı ve itaatkâr olan kimse için, başkasına Dir elçi gönderdiğinde, o elçisine, "Falana da uğra ve ona, falancaya görevli olarak gittiğini haber ver ve bu hususta onun görüşünü al" demesi, o kimse için bir ikram
b) Allah Teâlâ büyük bir kavmi ve kalabalığı helak etmeyi takdir edip, bu da Hz. İbrahim (a.s)'in Allah'ın kullarına karşı olan şefkatinden ötürü, onu üzecek birşey olduğu için, o meleklerine, "İbrahim'e, helak olacak bu insanların binlerce katı miktarda, soyundan gelecek olan ve soyundan peygamberler çıkacak olan bir çocuğu olacağını müjdeleyin" demelerini

---

[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/359.
[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/359.
[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/359.
[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/359.

emretmiştir.[51][51]

Misafirlerin Onu Selamlamaları

"Hani bunlar, onun yanma girmişlerdi ve "selâm" demişlerdi. İbrahim de: "Selâm" demiş, "Tanınmamış bir zümre..." demişti" (Zariyât. 25). Burada birkaç mesele vardır: [52][52]

Birinci Mesele

Bu ifâdenin başındaki edatının âmili nedir? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) (Zâriyât, 24) ifâdesinin delâlet ettiği fiildir. Biz, Hz. İbrahim (a.s)'in onlara ikramda bulunmasını nazar-ı dikkate alarak, Allah'ın, onları "ikrama mazhar olmuşlar" olarak tavsif ettiğini söylersek, bu âdeta sanki Cenâb-ı Hak, "Onlar girdiğinde ikram ediniz" demiş gibi olur. Bu böyledir, zira misafire, girdiği andan itibaren ikramda bulunmak, kerîm, cömert kimselerin şiarıdır.
b) kelimesinin (zanyât. 24) delâlet ettiği fiildir. Çünkü biz, kelimesinin, masdar olduğunu söylüyoruz. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "İbrahim, onları girdikleri zaman misafir etti.." demiş gibi olur.
c) Bu ifâdenin âmilinin, (zâriyât. 24) fiili olması ve takdirinin de, "onlar girerken, onların kıssası (henüz) sana gelmemişti. Şimdi bunu dinle..." şeklinde olması da muhtemeldir. Çünkü, bu ayetin başındaki burada, hakikî manada istifham için değil, tam aksine i'lâm, bildirme, dikkat çekme içindir. Bu üçüncü şık daha evlâdır. Çünkü bu, açık bir fiildir. Bu ifâdenin takdirinin, "Onların girdiği anı hatırla..." şeklinde olduğu da söylenebilir.[53][53]

Selâm Lafzı

Meşhur kıraata göre, bu iki selâm lafzının îrâblan, hangi sebepten dolayı farklı olmuştur. Biz diyoruz ki, biz ilk
önce, bu ifâdelerden birincisinin niçin mansub, İkincisinin de niçin merfû okunduklarını izah edip, daha sonra da
i'râbtaki farklılığın sebebini izah edelim...[54][54]

Nasb Kıraati

' Nasb hususunda şu izahlar yapılabilir:
a) Buradakilafzıyla, "tahiyye" manası kastec. Ki bu, meşhur olanıdır. Bu durumda bu kelime, mef'ûl-i mutlak olarak mansûb olup, takdiri şeklinde olur.
b) "Selâm" da bir tür sözdür. Ve "selâm" konuşanın, kendisi sebebiyle, boş şeylerden veya günaha ileten şeylerden uzak olduğu bir kelâmdır. Buna göre sanki onlar, İbrahim (a.s)'in yanına girerken, "Günahtan uzak güzel bir söz söylediler.." şeklinde olur. Bu durumda da, lafzı dediler" fiilinin mef'ûlü olur. Çünkü maddesinin mef'ûlü, sözdür. Nitekim Arapça'da, "Falanca bir söz söyledi..." denilir. Ve bu üy? "Ona, kamçıyla vurdu" türünden değildir. Çünkü burada, dövülen şey kamçının kendisi değildir. Halbuki burada söz 'nin mef'ûlü), kelâm türündendir ki bunu, "Kendilerine beyinsizler laflar attığı zaman, "selâm" derler..."(Furkan, 63) ile "Yalnız bir söz, "selâm, selâm"(Vakıa, 26) ayetleri de tefsir etmektedir.
c) Bu, mahzûf fiilin mef'ûlü olup, takdiri, "Sana selâmı ulaştırıyorum..." şeklinde olur. Bu izaha göre, "Şayet bu böyle olsaydı, Hz. İbrahim (a.s), onlar selâm verdikleri andan itibaren

---

[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/359-360.
[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/360.
[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/360.
[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/360.

onların Allah'ın resulleri olduğunu anlardı. O zaman da, ne "Tanınmamış bir zümre" diyebilirdi; ne de onlara yiyecek ikram ederdi, ve ne de, "onlardan hoşlanmaz ve kalbine bir nevi korku gizlemezdi" (Hud, 70).." şeklinde de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, şöyle denmesi mümkündür: "Onlar, biz sana selâmı tebliğ ediyoruz" deyip, İbrahim (a.s) de, "Sizler, o selâmı bana kimden getiriyorsunuz.." diye soruncaya değin, onlar bu selâmın Allah'tan olduğunu söylemediler. Zira hakîm kimse, büyük şeyleri, ancak tedricî bir şekilde ifâde eder. Binâenaleyh, o meleklerin kendileri zâten heybetli olunca, bir de kalkıp buna, Allah'tan olan o büyük şeyi, yani selâmı eklemiş olsalardı, İbrahim (a.s), bundan sıkılırdı. İbrahim (a.s), onlara ikramda bulunmaktan dolayı, onlara soru soramadı; sorusunu, ikramı bitirdiği vakte erteledi. Dolayısıyla onları, meleklerin verdiği o selâm ile, Hz. İbrahim (a.s)'in o selâmın kimden olduğunu sorması arasındaki müddet içinde yadırgadı, içten içe korktu." kelimesinin munsub oluşunun sebepleri bundan ibarettir.55[55]

Ref' Kıraati

Merfu olarak kıraatine gelince, biz diyoruz ki, bununla yine "takiyye" anlamına gelen selâm kastedilmiştir ve bu, meşhurdur. Bu durumda bu kelime, takdiri şeklinde olan haberi mahzûf bir mübtedâ olmuş olur. Mübtedânm nekre olması muhtemel bir şeydir. Nitekim bir kimse, "Veyl, ona olsun..." diyebilir. Yahut da, takdiri,"Onun cevabı ise, "SelânV'dır şeklinde olan mahzûf bir mübtedanın haberidir. Bu ifadeyle, kendisi sayesinde emîn Sunulan, ya da emîn oluşu haber veren bir sözün murad edilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre bu kelime, mahzûf mübtedânm haberi olur ve takdiri, Benim İşim selâm ve barıştır" yani, "Benim, sizinle alıp veremeyeceğim herhangi bir şey yoktur Çünkü ben sizi tanımıyorum..." şeklindedir. Veyahutta, bu ifâdenin müptedâsı ifâdesi olup bunun takdiri, "Sizin sözünüz kurtuluşu, emin oluşu haber veren bir selâmdır.. Halbuki siz, tanınmayan bir topluluksunuz. Öyleyse sizin durumunuz, arzunuz nedir, kendinizi tanıtır mısınız? Çünkü durumunuz bana biraz müşkillik arzediyor.." şeklindedir. İşte bu ifâdenin mansûb ve merftı olarak okunmaları hususunda söylenebilecek muhtemel izahlar bunlardan ibarettir.

Aralarındaki farka gelince, biz deriz ki, meşhur olan izaha göre, her iki yerde de selâm, "takiyye" anlamındadır. Ama biz, bu ikisinin arasında hem lafız, hem de mana bakımından fark bulunduğunu söylemekteyiz.

Lafız bakımından olana gelince, biz diyoruz ki: denilmesi aslında belirsiz olduğu halde, mübtedâ olduğu için, caiz ve yerinde görülmüştür. Çünkü bu durumda bu ifâde, adeta sanki, aslı üzere terkedilmiş gibidir. Çünkü asıl olan, bu kelimenin mansûb oluşudur. Ve takdiri de, "Sana bir selâm veriyorum..." şeklindedir. ifâdesi ise, o selâmla kimlerin kastedildiğini beyân etmek için getirilmiş olan bir kelimedir. İşte bu, beyân etme işinden başka, 'ün, mana bakımından bir payı ve hissesi yoktur. Böylece de sanki, kelâm dışı kalmış gibidir. Tam ifâde ve kelâm ise ifadesidir. Bu, tıpkı senin, Zeyd'i, damın üzerinde dövdüm..." demen gibidir. Böylece, "damın üzerinde.." ifadesi, hem fiilin, hem failin dışında bir ifâde olmuş olur. Bu ketime, sırf zaafiyyet anlamında yeri bildirmek için getirilmiştir.

Durum böyle olunca, selâm ve dualar da çokça vukûbulan bir şey olunca, onlar (nahivciler) demişlerdir ki: Biz, fiil cümlesinden vazgeçip isim cümlesine dönüyoruz ve için de, sözde bir pay ve hisse ayırıyor ve böylece diyoruz.. Böylece deifâdesi için, zarurî bir fayda ve mana takdir edilmiş olur ki, bu da onun haber olmasıdır. "Selâm" kelimesi de, nasb halindeki gibi, nekire olarak bırakılmıştır. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, nasb ile okuma asıldır, merfû okuyuş ondan alınmıştır. Asi olan ise, ondan alınmış olandan, yani fer' den önce gelir. İşte böylece, asıl olan fere olana takdim edilerek, ayette buyurulmuştur.

Mana bakımından olan farka gelince, bu şöyledir: İbrahim (a.s) o meleklere en güzeliyle cevâp vermek (selâmlarını almak) istedi de ifâdesini, isim cümlesi olarak getirdi. Çünkü isim cümleleri, devamlılığı ifâde eder. Çünkü bizim "Zeyd oturdu" cümlemiz, bu manayı ihsas

---

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/360-361.

ettirmez. Zira fiilde, teceddüd ve yeniden var olma manası vardır. İşte bundan dolayı şayet sen, "Allah, şu anda mevcuttur" demiş olsan, akıl, bu mevcut oluşun sürekli olduğuna hükmeder. Çünkü bu ifâde teceddüdü, durup yeniden başlamayı ifâde etmez. Ama birisi kalksa da, "Allah, şu anda mevcut oldu" diyecek olsa, bahsettiğimiz sebepten dolayı akıl bunu nerdeyse kabul etmez.. Binâenaleyh o melekler, (selâm) deyince, Hz. İbrahim (a.s) "Selâmün aleyküm" demiştir ki, "Selâm devamlı olarak sizin üzerinize olsun" demektir. Bizim, ayetin bu ifâdeleri ile "Emin kılıcı, selâmete eriştirici söz..." manası kastedilmiştir dememiz halinde, aradaki fark ortaya çıkar. Çünkü onlar selâmet sahibi, emniyyet ve güvence verici bir söz söylediler de, İbrahim (a.s) de, "selâm" dedi. Yani, "Sizin sözünüz emniyetli ama sizler tanınmayan bir topluluksunuz. Dolayısıyla, durumunuz bana karışık geldi" demektir. Yok eğer, bu ifâdelerle "sulh, barış, musalaha" manasının kastedilmiş olduğunu söylersek, -çünkü onlar, Hz. İbrahim (a.s)'e selâm vermişlerdir- biz deriz ki: Hz. İbrahim (a.s) bu hususta, iki şeyin arasını yani Allah'ın tarafını tazimle, Allah'ın kullarının kalbini gözetme arasını birleştirmiştir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s), onların Allah'ın salih kullarından olduklarını bilmediği halde, bu ifâdesinin sonuna ifâdesini de ekleyerek demiş olsaydı, onların, bundan başka bir hal üzere olmaları mümkün olabilir, böylece de Resul yani Hz. İbrahim (a.s) onlara emân vermiş, onları güvencede kılmış olurdu. Çünkü selâm, "emân" vermedir. Peygamberin emân verişi ise, onu gönderenin, yani Allah'ın emân vermesi sayılır. Böylece de Allah'ın müsaadesi olmadan, adeta Allah'ın adına hareket ederek kendi başına bu işi yapmış olurdu. İşte bu sebeple, Hz. İbrahim (a.s) âdeta şöyle demiştir: "Siz bana selâm verdiniz. Ben bekliyorum. Benim işim sulhtur. Durum ortaya çıkıncaya kadar sizinle hiçbir alıp veremediğim yoktur!" Bunun böyle oluşunun delili, "kendilerine beyinsizler laflar attığı zaman, "selâm" derler..."(Furkan, 63) ayetidir. Cenâb-ı Hak, işte bu manada Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Onlardan geç (aldırma) ve "selâm" de" (Zuhrut, 89) buyurmuş, dememiştir. Çünkü Kur'ân'da bahsi geçen seçkin kimseler, şayet cahil kimselere selâm verirlerse, bu, onlara (cahillere) ilişmenin haram oluşuna bir sebep olmaz.. Fakat şayet Hz. Peygamber (s.a.s), o câhillere selâm verirse bu, onlara ilişmenin haram oluşuna bir sebep teşkil eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Selâm, de.." buyurdu ki, bu, "Benim size karşı hareket tarzım, sulhtur. Biz size ilişmeyi, Allah emrini getirinceye kadar erteledik, bıraktık.." demektir. Ama bu ifâdeyle bizim, "Biz selâmı ulaştırıyoruz.." manasının kastedilmiş olduğunu söyleyişimize gelince, biz diyoruz ki: Onlar, "Biz sana selâmı ulaştırıyoruz" deyip de, ibrahim (a.s) de, bunun kimden gelmiş olduğunu bilmeyince, "Selâmun..." dedi. Yani, "Eğer bu Allah'tan ise, bu O'ndandır; bu sayede benim şerefim artar. Ancak ne var ki, bana O'ndan bir selâm ulaşmıştır, benim şerefim o selâm iledir. Ben başkasının selâmıyla şerefyâb olmam.." demektir. İşte bu hususta söylenebilecek şeyler bundan ibarettir. Neyi kastettiğini en iyi bilen Allah'tır. Bu maddelerden, 1. ve 2.si itimada şayandır. Çünkü, en kuvvetlileri bu ikisidir, hem de bunlar, başkaları tarafından da söylenmiştir.56[56]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, Hûd Süresi'nde, "Ellerinin o yemeğe uzanmadığını görünce onları yadırgadı.." (Hûd, 70)
buyurunca, bu, Hz. İbrahim (a.s)'in, onları yadırgayışı, onun onlara o buzağıyı takdim etmesinden sonra olduğunu gösterir... Burada da Cenâb-ı Hak, "Selâm" demiş. "Tanınmamış bir zümre..*' buyurmuştur.57[57]

Bu Sure İle Hûd Sûresi'ndeki Kıssanın Farkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, fâ-i takibiyye ile "Hemen, (gizlice) ailesine gidip semiz bir dana

---

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/361-363.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/363.

getirdi de, bunu onlara yaklaştırdı. "Yemez inisiniz?" dedi" (Zariyat, 26-27) buyurmuştur ki bu, Hz. İbrahim (a.s)'in onlara o yemeği yaklaştırmasının, onları yadırgayışından sonra olduğuna delâlet eder. Şu halde bu konudaki izah nedir? Biz deriz ki: Hz. İbrahim (a.s)'in zihninde, onlardan kaynaklanan bir yadırgama daha baştan peydah olmuş, daha sonra bu yadırgama işi, onlar o taamdan yememek istediklerinde iyice çoğalmıştır. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Çünkü onlar, insanların, o zamanki halkın Üzerinde bulunduğu halin dışında bir şekil ve görünüm üzere idiler ve onlar, bizzat kendileri açısından herkes nezdinde, yadırganabilecek bir haldeydiler. İbrahim (a.s) ve başkaları, bu konuda müşterek idiler. İşte bu sebepledir ki Hz. İbrahim (a.s), "Ben sizi yadırgadım" dememiş, tam aksine, "Sizler, bizzat kendiniz bakımından, bizden herkes nezdinde yadırganacak bir kavimsiniz.." demiştir.

Daha sonra ibrahim (a.s), yalnız başına, onların bir durumunu müşahede edip görmüştür ki, bu da, o taamdan yermemeleri durumudur. İşte böylece onları, herkese nisbetle, onlarda olan o hal sebebiyle daha çok yadırgamıştır. Ancak ne var ki, Hûd Sûresi'nde durum, burada zikredilenden daha geniş bir şekilde nakledilmiştir. Çünkü burada, müjdesi verilen o şahıs açıklanmamış; halbuki orada ismi ile yâd edilmiştir ki, bu İshak (a.s)'dır. Yine Cenâb-ı Hak burada, (helak edilecek) o kavmin kimin kavmi olduğunu söylememiş; halbuki orada, bu kavmin Lût kavmi olduğunu belirtmiştir. Velhâsıl, kim bu iki sûreyi iyice düşünür de tefekkür ederse, bu ilgili kıssanın, orada (Hud Sûresi'nde) geniş bir şekilde nakledildiğini anlar ve Cenâb-ı Hakk'ın, orada ilave nükteleri dile getirdiğini; burada ise getirmediğini görür.

Şimdi biz yeniden, misafir karşılama âdabı ile, misafire takınılması gereken edebin beyanına dönelim. Kendisiyle henüz bir araya gelmeden ve birinin diğerine selâm vermesinden önce, kendisine misafir gelen kimsenin, ta baştan yapacağı ikram da bir ikram çeşidi olup, bu da, güzel karşılama, ta önlerine kadar gitme ve bu iş için hazırlanmadır. Daha sonra ifâdesindeki nasbin delâlet ettiği bir biçimde, misafirin vereceği selâmdır. Bu ifâde, bu manaya, ya mef'ûl-i mutlak tekîdî olduğu için, veyahut da Hz. ibrahim (a.s)'den daha yüce bir zattan getirilen bir selâm okluğu için, delâlet etmektedir. Daha sonra da, ikinci İfâdenin merfû okunarak delâlet ettiği güzel bir selâm alış... Çünkü, selâmı almamada beklenen vefa yoktur. Çünkü İbrahim (a.s) dememiş, tam aksine, ya, "Benim İşim barıştır" yahut da "Sizin sözünüz selamdır, ama selâmınız da yadırganır" manasında demiştir. Çünkü bu, her ne kadar ikramı zedeleyen bir husus olsa da, ancak ne var ki haksızlık, kerîm kimselerin huyu değildir. Çünkü, Allah'ın düşmanlarına sempati duymak, peygamberlere yakışmaz.58[58]

İkram Âdabı

Daha sonra da, Cenâb-ı Hakk'ın "... eğlenmeden gidip kızartılmış bir buzağı getirdi..." (Hud, 69) ifadesiyle, buradaki, "Hemen, (gizlice), ailesine gidip..." ifâdesinin delâlet ettiği, misafire sunulcak yemeği hemen getirmek... Çünkü kelimesi, sürat ve çabukluğa delâlet eder. Gizli bakış veya gizli geliş de bunun gibidir. Sonra, bütün bu işleri gizli yapmak... Çünkü misafir ağırlayan kimse, birşey hazırlamak istediğinde, onu, o hazırlamasına mani olmasın diye, misafirden gizli yapması gerekir. Çünkü, Hz. İbrahim (a.s) gizlice eve gitmiş, fakat (ailesine), "Getirin.." dememiştir.. Ve rahat olması, ihtiyacını gidermesi için, misafir edenin biraz (bir an) misafirden ayrılması güzel karşılanmıştır. Çünkü misafirin misafir edenden duyduğu utanç, ihtiyacını gidermeye mani olur. En iyisini seçmek... Bunun delili, ayetteki, "semiz..." ifadesidir. Misafiri, yiyeceğin olduğu yere taşımak değil, yiyeceği, misafirin bulunduğu yere getirmek ve sunmak... Bunun delili de, "bunu onlara yaklaştırdı..." ifadesidir. Çünkü, misafir eden kimse, yiyeceği misafirin bulunduğu yere getirirse, o zaman, oturma yeri değişmez. Eğer misafiri, yiyeceğin olduğu yere götürürse, orada çoğu kez bir oturma farklılığı meydana gelir, dolayısıyla da, mertebesi daha aşağı olanlar yiyeceğe daha yakın otururlar, daha yüksek olanlara ise yer kalmamış olur. Sonra, yemeği sadece sunmalı, "yeyinl" diye emretmemen...

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/364-365.

Bunun delili de, ayetteki, "Buyurmaz mısınız?" denilip de, "yel" denilmemesidir. Misafir edenin, misafirlerin yeyip içmelerinden haz duyması.. Onların ye m ey işlerinden ise, haz duymaması... Nitekim, pekçok yemek hazırlayıp da böylece külfete giren bazı cimri kimselerin aile ve çocuklarının, misafirin o yemekten ne zaman elini çekeceğini gözetmeleri bunun delili sayılır.59[59]

Onlardan Çekinmesi

"Derken, içine, onlardan ötürü gizli bir korku çöktü. "Korkma" dediler ve onu, çok bilgin, bir oğulla müjdelediler" (Zâriyat, 28).

Yediğinde, yediğinin hakkını gözetmesi de, misafiri ilgilendiren bir edebtir. Bunun delili şudur: Hz. ibrahim (a.s), onlar yemediği için, onlardan çekinip korkmuştur.. İşte, yemedikleri için onlar, bu yemeyisin sebebini ortaya koymuşlar. Bunun delili de, ayetteki "Korkma..." ifadesidir. Mazeret beyan ederken de, en güzel ifâdeleri seçmek.. Çünkü akıllı bir kimsenin huzuruna yemek getirildiğinde, orada şu iki şey söz konusu edilebilir:

a) O yemek, ona zarar verebileceği için, onun için müsait değildir.

b) O misafirin, o yemeği hazmetme konusundaki gücünün azlığıdır.. Bu durumda misafirin, "Bu yiyecek (bana) uygun değildir..." dememesi gerekir. Tam aksine uygun olan, başka bir ifâde kullanarak, meselâ şöyle demesidir: "Bende bunu yemem konusunda bir engel var.. Evimde de hemen hemen hiçbir şey yemem." Bunun delili de, ayetteki onu, ... bir oğulla müjdelediler" ifadesidir. Çünkü o melekler Hz. İbrahim (a.s)'e. kendilerinin yiyen bir cins olmadıklarını anlatmışlar, "Bu yiyecekler, içecekler bize uygun değildir!" dememişlerdir.

Sonra müjde vermenin de bir adabı, ilgili şahsa onu, onu mesrur edecek şeyi bir anda haber vermemektir... Çünkü bu, bir hastalığa sebebiyet verir.. Bunun delili şudur: O melekler oturmuşlar, İbrahim (a.s) onlarla tanışıklık kurmuş, derken onlar, "Seni müjdeliyoruz" demişler, sonra da iki türün en kıymetlisi, yani bir oğulla müjdelemişler, bununla da yetinmemişler, onu en güzel vasıflarla nitelemişlerdir. Çünkü oğul, kız çocuğu mükemmel bir yaratılışta olur, güzel huylu olur; oğul da bunun tam zıddı olursa, o zaman oğul kızdan daha aşağı olur. Sonra o melekler, güzellik, yakışıklılık, kuvvetli ve kusursuz olma gibi diğer vasıfları bırakmış, o çocuğu nitelemek için, ilmin, vasıfların başı ve en önde geleni olduğuna işaret etmek için- ilmi tercih etmişlerdir. Biz, Lût Kavmi'nin helak edilmesini haber vermeden önce, müjdenin haber verilmesinin faydasını daha önce zikretmiştik ki bu fayda, Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s)'e, helak edeceği o kavmin yerine onlardan daha iyisini getireceğini Önceden bildirmesidir..60[60]

Çocuktan Ümitsiz Olmaları

"Bunun üzerine, karısı (Sâre) bir feryâd içinde yönelip (elini) yüzüne vurdu.. "(Ben) doğurmaz bir koca karı(yım)" dedi" (Zâriyât, 29).

Bu, "O kadın, ailesine yöneldi" demektir. Bu böyledir, zira kadın meleklere hizmet ediyordu. Melekler, kocası İbrahim (a.s)'le hanımının doğuracağına dair söz edince, kadıncağız utandı ve onların yanından ayrıldı. İşte Allah Teâlâ bu hususu, "Ehline yöneldi.." diyerek ifâde etmiş, "Meleklerden ayrıldı.." dememiştir. "sayha, çığlık içinde" demektir. Çünkü kadınların adeti, kendileriyle ilgili bir şey duyduklarında, ya utandıkları yahut da şaşırdıkları için, mutâd bir şekilde bağırıp çığlık atma şeklindedir. O çığlığın, Hz. İbrahim (a.s)'in hanımının" (Hud, 72) şeklindeki sözü olduğu da söylenebilir. Bunun delili, Hûd Sûresi'ndeki işte bu ayettir. Elini yüzüne vurmak da, kadınların adetlerindendir. Hz. İbrahim (a.s)'in hanımı, bu durumu kendisindeki şu iki vasıftan dolayı akıldan uzak görmüştür.

a) İleri yaşlılık..

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/365.

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/365-366.

b) Hiç doğurmamış olmak.. Çünkü Sâre, gençlik yaşında doğuramamıştı.. Daha sonra da ihtiyarlamış, hayızdan kesilmişti.. İşte bunlardan dolayı, bu durumu akıldan uzak görmüş ve adeta sanki, bunun o meleklerden kaynaklandığını sanarak, "Keşke sizler, kabul edilebilecek bir duada bulunsaydımz" demek istemiştir. Bu tıpkı, misafirden duâ yoluyla sudur eden şu sözler gibidir: "Allah sana mal versin, sana çocuk versin!" Bunun üzerine melekler, "Bu, tarafımızdan yapılmış bir duâ değildir. Bu, ancak ve ancak Allah Teâlâ'nın hükmü ve fermanıdır.." demişlerdir.61[61]

Mucize Doğum

Bunun delili de,
"Onlar, "Öyledir. Fakat, (bunu) Rabbin buyurdu. Çünkü O, asıl hüküm ve hikmet sahibi olan, herşeyi hakkıyla bilendir" dediler" (Zariyat, 30)
ayetidir. Melekler Sâre'nin, bunu hayretle karşılamasını, "Çünkü o, asıl hüküm ve hikmet sahibi olan, herşeyi hakkıyla bilendir" diyerek savuşturdular ki, biz bu ifadenin ne demek olduğunu defalarca anlatmıştık.
İmdi ,eğer, "Niçin Cenâb-ı Hak burada, buyurmuş da, Hud Sûresi'nde (Hûd. 73) buyurmuştur?" denilirse biz deriz ki: Biz daha önce de, İlgili kıssanın, Hûd Sûresi'nde genişçe ele alındığını anlatmıştık. Böylece o melekler, "Allah'ın emrinden dolayı hayrete mi düşüyorsun?" demek suretiyle, Sâre'nin hayretini gidermişlerdi. Sâre bunu kabullenince, melekler o aileyi, Allah'ın nimetlerinin şükrünü ifâya sevketmişler ve onlara, "Hamîdun Mecfd" ifadeleriyle, Allah'ın nimetlerini hatırlatmışlardır. Çünkü "Hamîd" kendisinden güzel fiillerin sudur ettiği kimsedir. "Mecfd" ise, âlicenap, himmeti yüce kimselerin güzel fiilinden dolayı değil, O'nun zâtından dolayı, O'na hamdedip O'nu takdis edeceklerine bir işarettir. Burada onlar, "Hayret mi ediyorsun?" demeyince, onun teaccübünü gidercek şeye işaret etmişlerdir. Yani Allah'ın hükmüne ve ilmine dikkat çekmişlerdir.
Burada şöyle bir incelik vardır: Bu tertip her iki sûrede de gözetilmiştir. Çünkü Hamîd", fiil ile; "Mecfd" de söz ile alâkalı olan ifâdelerdir. Aynen bunun gibi Hakim" de yaptığı işi, İlminin gerektirdiği gibi yapan ve onu, bizzat kastederek yapan kimsedir. Ama, tesadüfen bir iş yapıp da, o işi tesadüfen maksada uygun olan kimse
böyle değildir. Bu meselâ, uyurken yanını değiştirip de, bu orada bir yılanı öldürmüş olan kimsenin hali gibidir. Çünkü böylesi kimseye hakîm denilmez. Ama, onun sokmasından uzak bulunmak için, onu öldürmeye niyetlenip de bu işi yapan kimseye ancak hakîm denebilir. Alîm ise, Cenâb-ı Hakk'ın zâtıyla alakalı bir sıfat olup, bu Allah'ın şerefinden dolayı hamde müstahak oluşuna bir işarettir.. Velev ki Cenâb-ı Hak, bildiği için onu yapmayı kastederek bir fiil yapmasa ve o fiili, kasteden bir kimsenin kasdına uygun olarak yapmasa bile...62[62]

Göreviniz Nedir?

"Ey gönderilmiş (melekler), sizin hal-ü şanınız nedir? dedi." "Onlar, "Biz günahkârlar güruhuna gönderildik.." dediler" (Zâriyat, 31-32).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:63[63]

Birinci Mesele

Hz. İbrahim (a.s) o meleklerin durumunu, ayetteki (Zariyat,25) kelimesinin de bize gösterdiği gibi- bildiğine göre, o meleklerin gelişlerinin, başka bir şey için değil, sırf beşaret için olabileceği gerekçesiyle, daha niçin, onların müjdelediği şeyle yetinmedi de böyle dedi? Biz

---

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/366-367.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/367-368.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/368.

deriz ki: İbrahim (a.s), misafir eden kimsenin takınması gereken bir edebe riâyet etti. Çünkü o, misafiri sıkmak için acele edince, ona, "Bu acele de ne oluyor? Seninle bir araya gelmeden dolayı şeref duymamıza engel olan bir şey mi var?" dedi; susmasının, onları çok gördüğü ve gelmelerini yadırgamış olduğunu düşündüreceği korkusunu duyduğu için, onlar çıkıp giderken suskun kalmamıştır. Sonra o melekler de, dosta yakışan edebi izhar etmiş, dostundan herhangi bir şayi gizlememişlerdir. Hele de bu iş, Allah Teâlâ'nın onlara, Hz. İbrahim (a.s)'e o kavmi helak edeceğine dair bilgi vermeleri ve daha hayırlısını da müjdelemeleri suretiyle kalbine rahatlık vermeleri hususunda müsaadesi olunca... Bu daha hayırlı olan da, sahih görüşe göre, Peygamberlerin babası, Ishâk (a.s)'dır.
Buna göre şayet, "o halde, bu ifâdeyi fâ ile getirmeyi gerektiren şey nedir? Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı, Hz. İbrahim (a.s), "Bu acele ediş niçin? Bu acele tavrınız niye?" derdi..." denilirse, biz deriz ki: Şayet, onlardan dolayı Hz. İbrahim (a.s)'in içine bir korku düşmüş ye onlar da, herhangi bir müjdelemede bulunmadan ve Hz. İbrahim (a.s) ile cinsiyyet kurmadan çekip gitmiş olsalardı, Hz. İbrahim (a.s) hiçbir şey demeyecekti.. Ama onlar onunla ünsiyyet peydah edince, Hz. İbrahim (a.s), "Bu büyük ünsiyyetten sonra, bu acı verici ayrılık niye?" manasında, "... hâl-ü şanınız nedir?" demiştir.64[64]

Hatb Kelimesi

kelimesinde, diğer lafızlarda bulunmayan bir mana mevcut mudur? (denilirse), biz, çleriz ki:, Evet, zira, bu ifâdeye yakın müfred lafızlar, "Meşgaleniz nedir?; durumunuz nedir?; işiniz nedir?" vb. ifadelerdir. Ki, bunların hiçbiri, o İşin azametine delâlet etmez. Ama, kelimesi, "büyük iş' demektir.. Durumun büyüklüğü ise, o işin elinde son bulacağı zâtın büyüklüğüne delâlet eder. İşte bu sebeple, Hz. ibrahim (a.s) ' demiştir ki, bu, "Siz, azametli kimseler olduğunuz için, sizler ancak büyük bir iş için gönderilmiş olabilirsiniz.." demektir. Şayet Hz. İbrahim (a.s), "Sizi meşgul eden önemli şey nedir?" ve "Sizin, önemli ve büyük işiniz nedir?" demek suretiyle, (müfret değil de) mürekkeb ifâdeler kullanmış olsaydı, "Tatvît olur, (söz uzatılırdı). O halde "el-hatbu" kelimesi, kısalığına rağmen, büyüklüğü ve tazîm ifâde etmiştir.65[65]

Üçüncü Mesele

Hz. İbrahim (a.s), onların elçi olduklarını nereden anladı? Biz deriz ki: Onlar ona, bunu söylediler. Bunun delili,
ayetteki, ".. çünkü biz Lût kavmine gönderildik.. "(Hud, 70) cümlesidir. Daha önce de beyân ettiğimiz gibi, ilgili kıssa, Hûd Sûresi'nde genişliğine ele alındığı için, Cenâb-t Hak bu ifâdeyi burada zikretmedi. Yahut ta biz diyoruz ki: O melekler, Hz. İbrahim (a.s)'in hanımına, "öyledir. Fakat Rabbin buyurdu" (Zârityât. 30) deyince, Hz. İbrahim (a.s), onların Allah katından geldiklerini anlamıştır. Çünkü onlar, Allah'ın sözünü nakietmişlerdir. Bunun böyle oluşunun delili, onların, "Biz günahkârlar güruhuna gönderildik" (Zariyat, 32) demelerinin, Hz. İbrahim (a.s)rin onlardan sorduğu sorunun cevabı oluşudur.66[66]

Kur'ân'n Sözleri Nakil Tarzı

Bu kıssa, aynen Hûd Sûresi'nde de geçmiştir. Orada onlar, Hz. İbrahim (a.s)'in korkusu geçtikten ve onu o çocukla müjdeledikten sonra, "Biz... gönderildik..."; burada ise, Hz. ibrahim (a.s), onlara, hal ve durumlarını sorduktan sonra, "Biz... gönderildik ..." demişlerdir. Hem onlar orada, "Biz, Lût'un kavmine gönderildik..." derlerken, burada, "Biz, mücrimler güruhuna gönderildik" demişlerdir. Hikâye edilen, onların sözleridir. Onlar bunu söylemeseler bile, aynı soru yine söz konusudur. (Ne dersiniz?) Biz deriz ki: Birisi Zeyd'den naklen, "Zeyd, "Amr çıktı" dedi" deyip, daha sonra da, ikinci kez, "Zeyd, Bekir çıktı" dedi" derse, şimdi, Zeyd'den ya iki söz südûr etmiştir, yahut da bu kimse, Zeyd'in dediği şeyi hikâye etmemiştir.

---

[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/368.
[65][65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/369.
[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/369.

Bunlardan birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Hz. İbrahim (a.s) korkunca, onlar Hz. İbrahim (a.s)'e, "Korkma, çünkü biz Lût kavmine gönderildik.." deyince, bu sefer Hz. İbrahim (a.s) onlara, "onlara ne yapacaksınız?" dediğinde de, o melekler, "Biz, Lût'un kavmine, onları helak edelim diye gönderildik.." demiş olabilirler ki, bu ttpkı bir kimsenin, "Evden çıktım.." dediğinde, "Niçin çıktın?" denilmesi gibidir. Bunun üzerine o da, "Ticaret etmek için çıktım" der.. Ancak ne var ki, burada mâna yönünden şöyle bir katkı söz konusudur Onlar, ifâdesinin cevabı olarak, kendilerinin, suçsuz olana elem vermekten, âdî ve suçlu olanı da ihmâl etmekten berî oldukları anlaşılsın diye, "Biz, onları, Allah'ın emriyle imha ediyoruz" demişler, işte bu sebeple de, "gönderme (irsal)" lafzını tekrarlamışlardır.

İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Nakletmek, bazan lafzın nakledilmesi şeklinde olur. Bu, meselâ senin, Zeyd: Amr'e uğradım" dedi diye lafzı ayrıca nakletmen tarzında olur. Bazan da, söylenilen sözü, mana cihetinden nakletme şeklinde olur. Sen, "Zeyd, "Amr çıktı" dedi" dersin ve senin, bu anlatılanın dışında, başka bir lafızla yeniden değişiklik yapma imkânın vardır. Böylece sen, "Zeyd, "Bekir çıktı" dediğinde, ben de şöyle şöyle dedim" dersin... Kur'ân da, mu'ciz bir lafızdır, ama, ister Hz. Peygamber (s.a.s)'den önce geçen peygamberlerden südûr etmiş olsun, isterse onlara indirilmiş olsun, bu hususları ifâde eden şeylerin lafzı mu'ciz değildir.. Dolayısıyla, bu nakillerin, o lafızlarla yapılmamış olması gerekir. Buna göre o melekler adeta Hz. İbrahim (a.s)'e hem, "Biz mücrim bir kavme gönderildik" hem de "Biz Lût kavmine gönderildik" demiş olabilirler. O ise, "Biz, seni tasdik eden zatın kavmine gönderildik" diyebilir. Çünkü O, onların lafızlarını nakletmiyor ki bunlar aynı olsun. Tam aksine onların sözlerini mana bakımından naklediyor. Bunda ise pek çok değişik ifadeler sözkonusu olabilir. Baksana Allah Teâlâ, yapılan tefsirlerden birine göre, onların nasıl selâm verdiklerini naklederken, iki ayrı yerin birinde "selâmen" birinde de "selâmün" demiştir (Zariyat, 25).67[67]

Taş Yağdırmak İçin Gelmediler

"Çünkü üzerlerine çamurdan taşlar atacağız" (Zârityât, 33).

Cenâb-ı Hak bu ifade ile, onların niçin gönderildiklerini beyan buyurmuştur. Biz bunu Ankebut Sûresi'nde açıklamış ve bunun, lûtilikte bulunanları (homoseksüelleri) recmetmenin (taşlayıp öldürmenin) vâclb (farz) olduğunun delili okluğunu söylemiştik. Bu ifadeyle İlgili birkaç mesele var:68[68]

İmha İçin Çok Sayıda Meleğe Lüzum?

Bir tanesi bile kanadının tüyüyle şehirleri alt üst etmeye yeterken, bu melekleri toptan göndermeye ne gerek var?

Deriz ki: Kudret sahibi olan padişah, bazan güçsüz bir kişiye, önemli bir kimseyi öldürmesini veya önemli, hatırı sayılır birisine, önemsiz bir şahsa hizmet etmesini emredebilir. Bu onun nüfuzunun geçerli olduğunu göstermek için böyle yapılır. Çünkü pek çok mahlukatı, bit ile, çekirge İle, pire İle hatta hayat için gerekli olan hava ile, (rüzgâr) ile imha ettiğinde, bu, onun büyük kudretini gösterir. Şimdi az olmalarına rağmen, Bedir'deki kâfirleri öldürme işini, binlerce meleğine emretmesi, O'nun emrinin ne denli geçerli olduğunu ortaya kor.

Burada şöyle diğer bir incelik de vardır: Büyük bir padişahın, düşmanlarını yenmek için, yardım emri altında olanlardan yardım istediğinde, emrindekiler büyük bir orduyla destek verirlerse, bu, onların padişahlarına gösterdikleri bir saygı olur. Düşman çok olur ve buna

---

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/369-370.

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/370.

göre, destek de olursa, bu saygı daha mükemmel olur. Fakat Allah Teâlâ, Hz. Lût (a.s)'a onbin melek göndererek, Hz. Muhammed (s.a.s)'e de beşbin melek göndererek destek vermiştir. Bu iki sayı arasındaki farklılık, küçümsenecek gibi değil. Bu hususu, "Ondan sonra, kavminin üzerine, gökten bir ordu indermedik" (Yâsîn, 28) ayetinin tefsirinde bir nebze anlatmıştık.69[69]

Taşın Çamurdan Olması

Ayette bahsedilen taşın, çamurdan olma bir taş olarak nitelenip te'kîd edilişinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bazı
kimseler, doluya da "taş" derler. Böylece ayetteki "çamurdan" ifadesi, bunun dolu zannedilme ihtimalini ortadan kaldırır. Bil ki bazı kimseler şöyle bir iddiada bulunmuşlardır! "Gökten inen her şey, ancak bir dolu, yahut da piyadelerin, atıcıların kullandıkları saçma biçiminde yuvarlak, çamurdan taş haline gelir. Bunun sebebi şudur: Kuvvetli bir fırtına, mamur olmayan, evler bulunmayan büyük çöllerden kumları göğe kaldırır ve rüzgârlar, onları bazı yerlere taşır. Derken bunlar önemli bir manaya tesadüf edip, adeta ıslak bir çamur haline gelir. Islak çamur, yukardan aşağı dağılıp inerken yuvarlaklasın Bunun böyle oluşunun delili şudur: Sen suyu yukarıya doğru atarsan, sonra da onun inişine bakarsan, büyük inci taneleri tarzında yuvarlak küreler şeklinde indiğini görürsün. İnerken, tesadüfen bunlar havadaki kızgın şeylerle çarpışırlar. Derken bu kızgın şeyler, o yuvarlak çamurları, pişmiş kiremitler gibi taş haline sokar. Böylece aşağı doğru iner, Allah Teâlâ'mn, öldürmeyi takdir ettiği kemselere isabet eder. Çoğu kez de meskun olmayan yerlere inerler ve böylece görülmezler, ne olduğu bilinmezler. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak bu ayette, "çamurdan taşlar" buyurmuştur. Çünkü yıldırımiardaki tas70[70] gibi, çamur olmayan şeyler, "yağdı" denecek bir şekilde çok olmaz."
Bu izah, zorakî bir izahtır. Aklı mükemmel olan kimse, bu fikri, söyleyene nisbet ederek, der ki: Şayet bu fırtına bir başka hâdise sebebiyle vaki olmuş ise, bu durumda teselsül gerekir. Neticede mahluk olmayan bir halika varıp dayanması gerekir. Bu halikın mutlak hür ve irade sahibi bir fail olması gerekir. Hür ve irade sahibi bir kimse de, dediğini yapan kimsedir. Binâenaleyh bu kimse, herhangi bir sıcaklık ve kum olmaksızın, o çamurdan taşları başka şekilde yaratabilir. Fakat akıl için, bunun varedilişinin böyle olduğunu kesin söyleme imkânı yoktur. Aklın ulaşamadığı şeyleri, nakil ile alıp söylemek (öğrenmek) gerekir. Bu hususta da, nass (ayet) vardır. Dolayısıyla biz, ona itibâr ediyoruz. Bunun keyfiyyetini bilemiyoruz. Malum olan husus, o çamurdan taşların gökten inişlerinin daha garip ve daha şaşırtıcı oluşudur. Çünkü alışılmış duruma göre, o taşların, mutlaka uzun bir süre ateşte kalıp pişmiş olmaları gerekir.71[71]

Alametli Taşlar

"(Bunların herblri), müsriflere âit olmak üzere, Rabbin katında İşaretlenmiştir" (Zariyat, 34).
Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Bu taşların herbirinin üzerine, o taşla ölecek olan şahsın ismi işaretlenmiş, yazılmıştır.
2) Bunlar, o şahısların ismi, üzerlerinde yazılı olduğu halde ve onlara azab etmek için yaratılmıştır. Diğer taşlar ise böyle değildir. Çünkü onlar, bina v.s. şeylerde kullanılmak için yaratılmıştır.
3) "Müsevvemeten" kelimesi "günahkârların üzerine salıverilmiş olarak" demektir. Çünkü İrsal "salıverme", salme "otlayacak" hayvanlar için kullanılır. Nitekim, Arapça'da, "O, hayvanları otlamak için saldı" denilir. Binâenaleyh bu manada da denilir. Hak Teâlâ'nın, "hayl-i

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/370-371.
70[70] Matbu metinde böyledir. "Yıldırımdaki taa", anlayamadık (ç.).
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/371.

müsevveme" (Al-i İmran, 14) ayeti bu manada olmak üzere, "salıverilmiş (serbestçe yayılan) atlar" diye tefsir edilmiştir ki bu, onlara ihtiyaç olmadığına ve onların binmek için olmadığına işarettir, böylece bu, onların sahibinin zenginliğini gösterir. Nitekim Hak Tealâ, bunun gibi, "kanâtfr'll-mukantarata" "kantar kantar mal..."(Al-i İmran, 14) buyurur.

Ayetteki, ifadesi, tabiatcılann iddialarının zıddı bir manaya işarettir. Çünkü onlar derler ki: "O taşlar, insanlardan birine isabet ettiğinde bu, bir tür tesadüftür. Çünkü o taşlar inerken, ister istemez bir şahsa isabet edecekti, nitekim de etti. O halde ayetteki, "müsevvemeten" kelimesi, "o taşlar, tâ yaratılırken ve salıverilirken işaretlenmiştir" demektir. Bunun böyle olduğu anlaşıldığı an, bu bir tesadüf değil, kast-ı mahsus ile, müşrikleri (mücrimleri) helak için olmuş olur.

imdi eğer, "O taşlar müsriflere âit olmak üzere, onlar melekler niçin, "Biz onların üzerine pişmiş taşlar salalım diye, mücrim bir kavme gönderildik" demişlerdir? Çünkü Arapça'da "müsrif, "mücrim"den daha değişik birşeydir?" denilirse, deriz ki: Mücrim, cürüm işleyen, büyük günah işleyen demektir. Çünkü "cürnV'de o günahın büyüklüğüne bir işaret vardır. Birşeyin miktarının büyüklüğü manasında, "cürmü'ş-şey" denilmesi de böyledir. Aslında "müsrif" de, büyük günah istemiştir. Çünkü israf eden kimse, bu israfı küçük günahlar hususunda olsa bile mücrim olur. Zira küçük küçüğe eklenince, büyük olur. O halde mücrim olan, aynı zamanda müsriftir. Çünkü o da, tek bir defa da olsa, bir büyük günah işlemiştir. O halde bu demektir ki, bu iki büyüklük vasfı müsrifde de, mücrimde de vardır.

Fakat burada mana ile ilgili şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ, günahı bırakmayan ısrarlı müsrife de o taşları salıvermiştir. Geleceği bilme, Allah'a aittir. Binâenaleyh

Allah, onların müsrif olduklarını bilmiş ve meleklerine, bu taşlan onlara salıvermelerini emretmiştir. Meleklere gelince, bunların İlmi, ancak mevcud olanlarla ilgilidir. İşte o kavim o an İçin mücrim idiler de bu sebeple melekler, "Biz, iman etmemiş, imansızlıkta ısrar etmiş, müsrif olmuş insanlar için yaratılmış bu taşları, üzerlerine salıvermek için, mücrim olduklarını bildiğimiz bir kavme gönderildik" demişlerdir. İşte bundan şöyle bir netice çıkar. Biz onların, yıllarca yaşasalar bile bu suçlarını sürdüreceklerini biliyoruz" demişlerdir.

Buna göre eğer, "Müsrffin"in başındaki harf-i tarif, cins için mi, yoksa ahdn haricî için mi?" denirse, biz deriz ki: Bu, "and" ifade etmekte olup, "o malum müsriflere gönderilmiş olarak" demektir. Çünkü her müsrif için, salıverilmiş ve üzerine onun ismi yazılmış taş yoktur."

Eğer, "Onların israfı hangi bakımdandı, niçin onlara müsrif dendi?" denirse, deriz ki: Bu, "Sizden evvel, âlemlerden hiçbiri bunu yapmamıştı" (Ankebut, 28) ayetinin ifade ettiği şeydir. Bu "Hiçkimse sizin günahta çıktığınız dereceye çıkmadı" demektir.[72][72]

Mü'minlerin Kurtarılması

"Derken orada, mü'minlerden kim varsa çıkardık. Fakat orada müslümanlardan bir evden başkasını bulamadık. Orada, elem verici azabtan korkacaklar için bir alâmet de bıraktık" (Zâriyât. 36-37).

Bu ayetlerin ilkinde şöyle iki önemli husus var:

1) Bu ifadede, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti ve iradesi yatmaktadır. Çünkü bu işlerin tesadüfi olduğunu söyleyenler, o taşların iyi veya kötü birilerine isabet ettiğini söylemişlerdir. Fakat Allah Teâlâ, günahkârları, mü'minlerden seçip ayırdığını bildirince, bu, O'nun iradesine ve ihtiyarına delâlet eder.

2) Burada, mü'min, muvahhid ve iyi kimselerin yüzü suyu hürmetine günahkârların da paçayı kurtardığı manası yatmaktadır. Çünkü o beldede mü'min bulunduğu sürece, orası helak edilmemiştir. Bu ayetteki "orada" zamiri, daha önce bahsi geçmemiş de olsa, malum olduğu için, Lût (a.s)'un beldesini göstermektedir.[73][73]

---

[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/372-373.

[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/373.

Hüküm Ekseriyete Göredir

Ayetteki, "Fakat orada müslümanlardan, bir evden başkasını bulamadık" ifadesi de, küfür gâlib gelip, ftsk-ı fücur yayıldığında, mü'minlerin ibadetinin, o beldeye fayda vermeyeceğine bir işaret vardır. Fakat halkın ekserisi dosdoğru bir yol üzere olup, küçük bir kısmın hırsızlık ve zina gibi günahlar işlemeleri durumu böyle değildir. Bu hususta şöyle bir misal getirilir: Âlem bir bedene benzer. O âlemde sâlihlerin bulunuşu, beden için soğuk-sıcak gıdalar gibidir. Kâfir ve fasık kimseler ise, gelip o bedeni saran ve ona zarar veren zehirler gibidir. Şimdi eğer bu beden, kendisine faydalı şeylerden tamamen boş ve uzak olup, içinde ancak zararlı şeyler yer alırsa, ölür gider. Yok eğer zararlı şeylerden uzak olup, içinde faydalı şeyler yer alırsa, güzel bir şekilde yaşar ve gitgide büyür gelişir. Eğer o bedende, her iki çeşit şey de yer alırsa, bu durumda hüküm (netice), gâlib olana göredir. İşte beldeler ve kullar böyledir.

Buradaki "müslüman" kelimesinin, "mü'min" manasına delalet ettiği açıktır. Gerçek şudur ki "müslüman" kelimesi, "mü'min" kelimesinden daha geneldir. Genel bir kelimenin, hususî bir kelime yerine kullanılmasında bir sakınca yok. Binâenaleyh mü'mine, müslüman denilmesi, bu kelimelerin manalarının aynı olduğuna delâlet etmez. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz mü'minleri o diyardan çıkardık ve orada, müslüman bir ev hariç, onların genelini bulamadık" demiştir. Bundan, orada onlardan başka mü'min olmadığı manası çıkar. Bu tıpkı birisinin, başka birisine, "Evde insanlardan kim var?" dediğinde, o, ona "Evde Zeyd'den başka canlı yok" der. Böylece bu kimse ona, o ovde. Zeyd'den başka insan olmadığını söylemiş olur.74[74]

O Beldedeki İbret

Daha sonra Hak Teâlâ, "Orada, elem verici azabtan korkacaklar için bir selâmet de bıraktık" buyurmuştur.

Bu ifadedeki "ayet" (mûcize)nin ne olduğu hususunda farklı görüşler var: Bunun, bulundukları yer yarılıp, orada çıkmış olan bir kokuşmuş siyah su olduğu söylenmiştir. Yine bu ayetin, onların memleketlerine atılmış bir taş olduğu ve Şam ile Hicaz arasında bir yerde olduğu söylenmiştir.

Ayetteki, "elem verici azabtan korkacaklar" ifadesi, "bu ayetten, bu mucizeden istifade eden kimseler ve bundan korkanlar" manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, Ankebut Sûresi'nde de, "Aklını kullanan kimseler için apaçık bir nişane bıraktık" (Ankebût. 35) buyurmuştur. Bu iki ayet arasında lafız bakımından farklılıklar var: Çünkü Cenâb-ı Hak burada, "bir ayet" (alamet-mucize)" dediği halde, orada, "apaçık bir ayet (nişane)"; burada, "korkacaklar için" dediği halde, orada "aklını kullanan kimseler için" buyurmuştur. Binâenaleyh "ikisi arasında mana bakımından esaslı bir fark var mı?" denilirse, deriz ki: Orada (Ankebût Sûresi'nde) bu husus beliğ bir biçimde ele alınmıştır. Çünkü orada, "apaçık bir ayet (nişane)" olarak buyurup, o ayeti (delili) açık olmakla nitelemiştir. Orada, ^"oradan" buyurmuş, burada ise "onda" buyurmuştur. Çünkü j» edatı, ba'ziyyet (kısmîlik) ifade eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O ayeti, o beldenin bizzat kendisinde, sizin için kalıcı (devamlı) ayetler vardır" demek istemiştir. O ayetteki, "aklını kullanan bir kavim için..." ifadesi de böyledir. Çünkü "aklını kullanan" tabiri, "korkacak kimse" ifadesinden daha umumîdir. Binâenaleyh o "ayet" daha açık olur. Bunun sebebi ise şudur: Orada maksad, o kavmi korkutmaktır; burada maksad ise, kalbi tesellidir. Baksana Hak Teâlâ burada, "Derken orada, mü'minlerden kim varsa çıkardık. Fakat orada müslümantardan bir evden başkasını bulamadık" buyurmuş, orada ise, müslümanlann ve mü'minlerin tamamının kurtulduğuna dair tam bir açıklamada bulunmaksızın, "Biz seni de (ey Lût), senin ehlini de kurtaracağız" (Ankebut. 33) buyurmuştur.75[75]

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/373-374.
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/374-375.

Musa (a.s) ve Firavun

"Musa'da da (ibret vardır). Hani onu apaçık bir hüccetle Firavun'a göndermiştik de, o, ordusuyla birlikte yüz çevirmiş ve "(Bu) ya bir sihirbaz, ya bir mecnun" demişti" (Zâriyât, 36-39).

Ayetteki, "ve Musa'da da..." ifadesinin, bir malum şeye atıf olması muhtemel olduğu gibi, daha Önce zikredilmiş birşeye atıf olması da muhtemeldir. Birinci ihtimale göre, bunun birkaç izahı var:

1) Bundan murad, "Bu durum İbrahim'de ve Musa'da mevcuttur" maanasıdır. Çünkü bu, İbrahim (a.s)'in zikrinden malum olmuştur.

2) Bu, "Senin kavmin İçin, Lût'ta, kavminde bir ibret vardır. Yine Musa ve Firavunda da bir ibret vardır" manasındadır.

3) Burada, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesinin manası "İbrahim, Lût ve kavimleri ile, Muta ve Firavun hakkında tefekkür ediniz" şeklindedir. Bu izahların hepsi birbirine yakındır.

İkinci ihtimale göre, yine birtakım izahlar var:

1) Bu, "Yeryüzünde kâmil bilgi sahipleri için nice ayetler vardır" (Zariyat, 20) ayetine ma'tuftur, yani "Musa'da da nice ayetler var" demektir. Bu izah, önceki ayet çok önce zikredildiği için ve aralarında bir bağ olmadığı için, uzak bir izahtır.

2) Bu ifade, "Orada elem verici azabtan korkacaklar için bir alamet bıraktık" (Zâriyat, 37) ayetine ma'tuftur, yani, "Musa'da ayetler, alametler kıldık" demektir. Bu Arapların, "O hayvana saman ve soğuk su yedirdim" ve "Kılıç ve mızrak kuşandım" şeklindeki sözlerinin üslubuna göredir. Bu izah daha yakındır. Eğer, bazı müfessirlerin söylediklerini söylersek, bu, zorlamaktan hâl? olmaz. Çünkü "Orada... bıraktık" (Zariyat, 37) ayetindeki, "orada" zamiri, o beldeye râcîdir.

3) Bu "orada" zamirinin, o hikâyeye (anlatılan şeye) râcî olması ihtimaline göre, "Biz onların hikâyelerinde, kıssalarında bir ibret bıraktık" manasında olup, buna göre, "Musa'nın kıssasında da bir ayet bıraktık" demektir. Bu, birinci ihtimale yakın olup, malum olan birşeye atıftır.

4) Bu ifade, "ibrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?" (Zariyat, 24) ayetine ma'tuftur. Buna göre kelamın takdiri, "Musa hakkında da söylenecek bir söz var: Hani biz onu göndermiştik" şeklindedir. Bu izah uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hak çoğu kez, İbrahim (a.s) ile Musa (a.s)'yı birlikte zikretmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Yoksa Musa'nın ve vazifesini tastamam İfâ eden ibrahim'in sahifelerinden olan şunlardan haberdar mı edilmedi o" (Necm, 36-37) ve "ibrahim ve Musa'nın sahifeîerinde..."(Ala, 19) buyurmuştur.

Ayetteki "sultan" kelimesi, hüccet ve burhan ile elde edilen kuvvet, "mübîn" İse, ayırdeden, ortaya çıkaran anlamındadır. Daha önce, bu ifadeden murad edilenin, Hz. Musa (a.s)' n m Firavun a karşı öne sürmüş olduğu kesin ve katî deliller olduğunu; yine bundan murad edilenin, sihirbazın sihri ile, peygamberlerin mucizelerini birbirinden ayıran özellik olduğunu söylemiştik.[76][76]

nin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, "O da ordusuyla birlikte yüz çevirmişti" ifadesiyle İlgili birkaç izah var:

1) Buradaki bâ harf-i cerh, musahabe (beraberlik) ifade eder, "rükn" kelimesi de, Firavunun kavmine işaret olup, Cenâb-ı Hak sanki, "Kavmi ile, adamları ile birlikte yüz çevirip gitti" demek İstemiştir. Nitekim Arapça'da, "Falanca bi-askerihî ve bi maiyyetlhî falan yere konakladı" denilir. "Ona, en büyük ayeti (mucizeyi) gösterdi. O ise yalanladı ve isyan etti. Sonra arkasını dönüp koşup gitti" (Naziat, 20-22)
ayeti de buna delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, yü buyurdu ki, bu "Firavun insanları topladı ve onlara şöyle seslendi.."(Nâziât,23) ayeti de, "bi-rüknlhî" ifadesinin manasındadır.

---

[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/375-376.

2) ifadesi, "dost edindi" manasında olup, bu bl harf-i cerri, bu durumda müteaddîlik ifade eder. O zaman bu cümlenin manası, "Ordusu ile güç ve kuvvet buldu" şeklinde olur.
3) Mana, "Kuvveti ve gücü İle, Musa meselesini bizzat üstlendi" şeklindedir. Firavun sanki, "Dininizi değiştirmeyin ve yeryüzünde fesat çıkarmayın diye, Musa'yı öldüreceğim" dedi ve bu işi bizzat üstlendi. Bu durumda, ayette mef'ûl zikredilmemiş olur. "Rükn" kelimesi de, FIravun'un gücü ve kudretini ifade eder. Bu rükn ile kastedilenin, Hâmân olması da muhtemeldir. Çünkü o, FIravun'un veziridir. Bu açıklamaya göre, ikinci izah şekil daha açık ve aşikârdır.
Cenâb-ı Hak, "(Firavun), "(Bu), ya bir sihirbaz, ya bir mecnun" demişti" buyurmuştur". "Sahlr" ifadesi, "sihriyle cinlere gelir, veya onlara yaklaşır, cinler de ona yaklaşır, o onlara isteyerek yönelmese bile, cinler isteyerek ona yönelir" . demektir. Şu halde, hem büyücünün hem de mecnunun cinlerle ilgisi vardır. Fakat sihirbaz, kendi iradesiyle cinlere giderken, mecnuna İradesi dışında olarak cinler gelir. Buna göre sanki, Firavun, kendi sözünü yalandan korumak istemiş ve "onu cinler çarpmıştır" veya "o büyücüdür, her ne kadar onun bundan haberi yoksa da ve kasden yönelmiyorsa da cinler ona gelmektedir" demek istemiştir.77[77]

Firavun Ordusunun Boğulması

"Nihayet onu da, ordularını da yakalayıp denize attık ki o, (o sırada kendini) kınayıcı idi"(Zâriyat. 40).
Bu, Allah Teâlâ'nın Firavun'un başına getirdiği bazı şeylere işaret olup, sanki o, "Firavun dostlar edindi, fakat bunların ona faydast olmadı. Allah, hem onu, hem de adamlarını yakaladı ve hepsini birden denize attı" demiştir. Bu kıssa meşhurdur.
Ayetteki, ifâdesinin manası: "Bundan, Musa (a.s) için bir şeref, mü'minler için de bir beşaret (müjde) bulunmaktadır. Musa (a.s) için bir şeref bulunmasına gelince, bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Firavun Musa'nın sırf, "Ey âlemlerin Rabbi, senin düşmanlarının helakini istiyorum" sözünden ötürü, kendisi sebebiyle kınanacağı şeyleri yapmıştır. Bunun başka bir sebebi de yoktur" buyurmuştur. Firavuna gelince o, "Ben, şirin en yüce Rabbinizim"'(Naziat,24) demiş, bu da onun helakinin sebebi olmuştur. Bu tıpkı bir kimsenin şöyle demesine benzer: "Falancanın ayıbı-kusuru, hırsız veya katil olması; yahut insanlarla birlikte bulunup, onlara eziyet etmesidir. Falancanın kusuru da, onun, sırf kendisiyle meşgul olup, insanlarla olmamasıdır." Böylece bu iki ayıbın birbirine nisbeti, o İki kimseden birisi için medhe, diğeri için ise bir kınanmaya sebeb olur. Bu ayette mü'minler için olan beşarete gelince, bu şundan dolayıdır: Kendisini kınar olduğu halde balık tarafından yutulan (Yunus (a.s)'u), Cenâb-ı Hak, yaptığı duâ ve tesbîhât sayesinde kurtarmıştır. Azâbıyla helak etmiş olduğu (bu Firavun'a) ise, o "Isrâtfoğuüartnm inandığından başka ilah olmadığına inandım"(Yunus, 90) dediği zaman, imanı ona fayda vermedi.78[78]

Âd Kavminin İmhası

"Âd kavminde de ibret var. Hani onların üzerine o kısır rüzgârı göndermiştik" (Zâriyât, 41).
Bu ayette de, geçen ayetteki hakkında yapmış olduğumuz atıf İhtimalleri bulunmaktadır.
Ayetle İlgili birkaç mesele var:79[79]

Kıssalardaki Üslûp Farkının İzahı

Anlatıldnna göre, burada kastolunan, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kalbini teselli etmek ve ona, peygamberlerin genel durumunu hatırlatmaktır. Cenâb-ı Hak, önceki ayetlerde İbrahim (a,s)

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/376.
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/377.
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/377.

ve Musa (a.s) peygamberlerden bahsetmesine rağmen, burada, Âd ve Semûd kavmi ile birlikte, onların peygamberlerini zikretmemiştir, niçin? Deriz ki: Ayetlerin zikredilmesi hususunda, altı kıssa anlatılmıştır: İbrahim (a.s)'in kıssası ve müjdefenmesi; Lut (a.s) kavminin kıssası ve beldesindeki mü'minlerin kurtarılması, bir de Musa'm kıssası... Bu üç kıssada Cenâb-ı Hak, hem peygamberleri, hem de mü'minlerini kavimlerini zikretmiştir. Çünkü bunların kavimlerinden kurtulanlar daha çok idi. İbrahim ve Musa (a.s) için bunun böyle oluşu açıktır. Lût (a.s) kavmi hakkında bunun böyle olması ise şundan dolayıdır: Çünkü kurtulanlar, tek bir ev halkı idi ise de, helak edilenler de bir mıntıka halkı idiler. Ad, Semûd ve Nûh kavmine gelince, bunlardan kurtulanlara nisbetle helak olanların sayısı, Lût kavminden helak olanların sayısının, kurtulanlara nisbetle sayısından kat kat fazlaydı. Böylece Cenâb-ı Hak, İlk Üç kıssayı, mü'minlerin kurtuluşu vesilesiyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini teselli için, son üç kıssayı da, düşmanları helak etmesi sebebiyle, yine onun kalbini tesellî için zikretmiştir. Böylece bütün bu ayetler (kıssalar), "Onlardan evvelkilere de hernezaman bir peygamber gelse, mutlaka ona böylece, sihirbaz yahut mecnun dediler... Sen, hatırlat. Çünkü şüphesiz hatırlatma, öğüt mü'minlere fayda verir" (Zâriyat. 52-65) ayetinin de delaletiyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli için zikredilmiş olur.
Hüd (a.s) hakkında da, bunları anlattıktan sonra, 'İşte bunlar, sana kıssa olarak bildirdiğimiz o memleketlerin haberİerindendir. Onların kimi ayakta kalmış, kimi biçilmiş ekin gibi (yok olmuştur)... Rabbinin yakalayışı İşte böyledir..."(Hud, 100-102) buyurmuş ve böylece kıssadan sonra, tehdidi kuvvetlendiren ifâdeyi, kıssalardan sonra burada ise, teselliyi ifade eden ayetleri zikretmiştir.80[80]

Mef'ûl Manasına Fail Vezni

"Akim" kelimesi, "Bu rüzgâr, aşılayıcı rüzgârlardan değildi. Çûnkü o, herşeyi kırıp geçiriyor ve kökünden söküyordu. O halde daha nasıl aşılayıcı olabilir" manasmdadır. "Faîl" veznine, ism-i mef'ûl manasında olduğu zaman, müenneslik "tâ"sı bitişmez. Bazı durumlarda, ism-i fail manasında olduğunda da böyledir. Biz daha önce bunun sebebinin şu şekilde olduğunu söylemiştik: Faîl sfgası, hem ism-i mef'ûl, hem ism-i fail manasında olup, ism-i mef'ûl manası, ism-i fail manasından ayırdedilemeyince, evlâ olan, bu sığada müennesin-müzekkerden ayırdeditmemesidir. Çünkü eğer ayırdedilirse, fail, mef'uI'den; müennes, müzekkerden ayırdedilmeden önce ayırdedilmiş olur. Çünkü fail, sözün bir parçası olup, ona ihtiyaç duyulmaktadır. Şu halde fiilde ilk bulunan fail, sonra müzekkerlik ve müenneslik olup, bunda, fail ve mef'ûlün sıfatları gibi olurlar. Nitekim, ve ve dersin. Yine buna şu da delâlet etmektedir: Fail ile mef'ûlün arasının ayırdedilmesi, kelimeye katılmış olan bir harfle olur. Böylece kelimenin aslında olan, ayne'l-fiili ile fa'al fiili arasını ayırdeden bir elif ile, denilir. Yine ayne'l-fiili ite lame'l fiili arasını ayıran bir vâv ile de, denilir. Müenneslik ise, kelimenin sonuna eklenen bir harf ile olur. Her İki kalıbta da sigaJarı ayırdedici olan şey, kelimenin kendi nazmından başka birşey olup, buna şiddetle ihtiyaç vardır. Ama müenneslikte bu tesir etmez. Bir de fail ile mef'ûlün arasını ayırdedmek, İkisinden herbirinin diğeriyle hususiyet kazandığı iki şey hakkındadır. Buna göre fa'dan sonra gelen elif, fail sigasına; mim ile vav da, ism-i mef'ûl sigasına has olurlar. Bulunduğu zaman, müennesin ayırdedildiği; bulunmadığı zaman da lafzın müzekkerlik aslı üzere kaldığı bir harf vasıtasıyla, müzekker müenneslikten ayırdedilir. Fail sigasında, fail manası mef'ûl manasından ancak ayrı bir karine ile ayırdedilebilir. Bunun gibi müennes ve müzekker kelimelerden birisi diğerinden, ancak kendisine bitişmemiş olan bir harf vasıtasıyla ayırdedilir.81[81]

"Her uğradığı şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül gibi savuruyor" (Zariyat, 42).
Ayet hakkında birkaç bahis var:

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/378.
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/378-379.

Birinci Bahis: Bununla i'rabı hususunda iki izah var:

1) Bu, rüzgârın akîm (kısır) sırtından sonra, ikinci bir sıfat olarak mahallen mansubtur. Nitekim Vahidî de bunun bir sıfat olduğunu söylemiştir. Eğer, "Marife kelimeler, cümlelerle vasfedilemez İken, bu kelime nasıl er-rîh (rüzgâr) kelimesinin vasfı olabilir? ifadesi bir cümle olup, bununla ancak nekire kelimeler vasfddilebilir?" denilirse, deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Bu, kelimesinin tekrar getirilmesiyle ve takdiren olur. Buna göre,"kısır rüzgârı, kül gibi herşeyi savuran bir rüzgârı göndermiştik"
takdirindedir.

b) Burada marife olarak görülen er-rîh kelimesi aslında nekiredir. Çünkü o rüzgâr, belli bir rüzgâr değildir. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Biz, meydana gelen rüzgârlardan olmayan bir rüzgâr gönderdik ve onun benzeri hiç olmamıştır." O halde, bu haliyle bu rüzgâr, çok ileri derecede olduğu için nekiredir (belirsizdir). İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, Kur'ân'da böyle ifadelere çok yer vermiş, bunları nekire olarak getirmiş ve bunları, cümleler ile tavsîf etmiştir. İşte Hak Teâlâ'nın, (Ankaf, 24), (Hakka, 6) v.b. ayetleri böyledir.

2) En doğru olan izaha göre, bu cümle, hal olarak mahallen mansubtur. Nitekim sen, "Bana hiçbirşey bilmez olduğu halde geldi de, ben ona öğrettim ve anlattım" dersin, yani, "Onun hali böyle idi" demektir. Buna göre şayet, "O rüzgârların salıverilmesi ânında, onlar hiçbirşeyi bırakmaz, savurur. Halbuki halin, fiilin tahakkuk
ettiği zamanda, zil-hâl ile birlikte bulunması gerekir, dolayısıyla da, "Dûn Zeyd bana, yarın ata binmiş olarak geldi" denilmez, işte aynen bunun gibi, salıverildikten sonra, hiçbirşey bırakmaz olur" denilirse, diyoruz ki: Bu İfâde ile, onun bu işe uygun olduğu anlatılmak istenmiştir ve takdiri, "Biz o rüzgârları, hiçbirşeyi yerinde bırakmayıp savuracak kuvvet üzere olarak salıverdik" şeklindedir. Nitekim gelip de senin yanında birkaç gün kalıp, daha sonra senden birşey soran için, "Bana sorucu olarak geldin" yani, "sormadan önce, soru soracak imkân ve salahiyet İle geldin" dersin. Yaptığımız bu izahlar, meşhur olan bu ihtimale göredir. Bu ifade, takdirinde olarak, mahzuf bir mübtedanın haberi olarak, mahallen merfû da olabilir.

İkinci Bahis: Bu ifade, konuşulduğu an (şimdiki zaman) için nefyi (olumsuzluk) ifade eder. Nitekim Arapça'da "şu anda çıkmadı" manasında, denilir. Fakat gelecek zamanı kastettiği zaman, ya veya ifâdelerini kullanırsın. Mazî için de, ifâdeleri kullanılır. Halbuki ilgili rüzgâr, bu hâdise Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlatılırken, hiçbirşey bırakmamış, "O onu kül gibi kılmıştı." Öyle ise Cenâb-ı Hak nasıl, "hal"i ifade eden bir lafızla, "bırakmaz" buyurmuştur? Diyoruz ki: Nakil, vuku bulduğu andakini aynen anlatmak üzere yapılmıştır. İşte bundan Ötürü, mâzî manasına olan ism-i fail amel etmediği, hal veya istikbâl manasına olan ism-i fâîl amel ettiği halde, Hak Teâlâ "Köpekleri de, giriş yerinde iki kolunu uzatıp yatmakta" (Kehf, 18) buyurmuştur.

Üçüncü Bahis: Hak Teâlâ'nın bu ifadesinde, "O, Rabbinin emriyle herşeyi helak edecektir"(Ahkaf, 25) ayetindeki tahsis ve te'kid mevcut mudur? Deriz ki: Bu, olduğu gibidir. Çünkü ayetteki, "Üzerine geldi" ifadesi, "şey" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre Hak Teâlâ âdeta, "üzerine geldiği ve geleceği herşeyi o rüzgâr, kül haline getirir" demiştir ki, buna gökler dahil olmamaktadır. Çünkü bu rüzgârlar, göklerin içine gelmez. Bu ifadeye ancak, bu rüzgârların üzerine estiği şeyler dâhil olur. Buna göre eğer, "Bu rüzgâr dağların ve kayaların üzerine de isabet etmiştir. Fakat onları kül haline getirmemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadeden maksad, bu rüzgârın bizzat kastedilip Üzerine gönderildiği şeylerdir ki bunlar da, Ad kavmi, binaları ve köşkleridir. Bu böyledir. Çünkü o rüzgâr, Allah katında bir emri yerine getirmekle vazifeliydi ve sanki bu şeyleri yıkıp kül etmeyi maksad etmiş ve onlardan herşeyi, istisnasız küt haline getirmiştir. "Sarsar" da, soğuk rüzgâr manasınadır, hecenin tekrarı yapılan kelime, tekrarsız olan lafızdaki manadan ayrı olmaz. Nitekim sen aynı manada, hem hem de dersin. Deriz ki: Burada şu iki görüş mevcuttur:

a) O, soğuk bir rüzgârdır ve bu kocakarı günlerinde, yani, şubatın sonu ile manın başındaki sekiz gündür. Soğuk rüzgâr da, soğuğunun şiddetinden ötürü ağaçları, meyveleri ve benzeri şeyleri yakar ve onları simsiyah eder.

b) Bu rüzgârlar son derece yakıcıydı. "Sırr" kelimesinde, soğuk değil, aşırılık manası da var. İşte (Zariyat, 29) ifâdesi de, "İleri derecede, şiddetli" manasıyla tefsir edilmiştir, yani, "alabildiğine sıcak" demektir.

Dördüncü Bahis: Bu bahis, "Her uğradığı şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül gibi savuruyor" ifadesiyle ilgilidir Çünkü ayetteki "bırakmıyor" ifâdesinde, bu gelişin olduğu, "bırakma" işinin ise olmadığı manası vardır. Buna göre Hak Teâlâ âdeta şöyle demiştir: "O rüzgar birtakım şeylere geliyor ve onları yakmadan bırakmıyor." Bir kimsenin, "O, birşey Üzerine gelmedi, illâ onu şöyle kıldı" şeklindeki sözü, böyle kılmadığı şeye gelmediğini ifade etmektedir.82[82]

Semûd'daki İbret

"Semûd'da da (İbret var). Hani onlara, "Bir zamana kadar faydalanadurun" denilmişti, ama Rablerinin emrinden uzaklaşıp, azdûar. Kendilerini de, gözleri göre göre, yüdınm tutuvermişti" (Zariyat, 43-44).

Hem, hem de İfâdelerIndekİ izah; tıpkı (Zariyat, 38) ifâdesinde olduğu gibidir. Ayetteki, "Hani onlara, "Bir zamana kadar faydalanadurun" denilmişti" ifadesine gelince, bazı müfessirier sonunda, "Allah Teâlâ onlara, o deveyi öldürmelerinden sonra, üç gün mühlet verdi ve o üç gün içerisinde, onların renkleri bozuldu, yüzleri saranp-karardt" manasının kastedildiğini söylemişlerdir ama bu zayıftır. Çünkü ayetteki "ama azdılar" ifâdesindekl "İfâ" edatı, bu azma işinin, o faydalanmadan hemen sonra olduğuna delildir. Binâenaleyh görülen odur ki, bu "faydalanma" İle, Allah'ın o insanlar için takdir etmiş olduğu eceller (ömürler) kastedilmiştir. Binâenaleyh istisnasız herkese, eceline kadar mühlet tanınmıştır. Buna göre Hak Teâlâ, insana, "Haydi ömrünün sonuna kadar faydalan, yaşa; eğer iyilikte bulunur, mü'min müslüman olursan, her iki dünyada böyle faydalanmaya devam edersin. Aksi halde, ahlrette artık payın yok" demektedir.

Ayetteki, "Ama Rablerinin emrinden uzaklaşıp azdılar. Kendilerini de gözleri göre göre, yıldırım tutuvermiştir" ifadesiyle ilgili şöyle bir bahis vardın "azdı" fiili, harf-i cerri ile kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, "Onlann hangisi Rahman 'a karşı daha âsî oldu?.." (Meryem, 69) buyurmuştur. Ama bu ayette j- harf-i caniyle kullanılmıştır. Diyoruz ki: Bu fiilde isti 'ta (azmayı tercih etme) manası vardır. Çünkü Hak Teâlâ, "Rablerinin emrinden deyince, bu tıpkı "Rablerine ibadetten kibirlenmezler" (Enbiya, 19) ayetindeki gibi olmuş Olur. Bu fiil, ile kullanıldığı yerde ise, tıpkı bir kimsenin, "Falanca bize tekebbür ediyor" sözü gibi olmuş olur.

Ayetteki "saika" (yıldırım) sözü hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, vâkıa-hâdise demektir.

b) Bu, "büyük bir ses" demektir.

Ayetteki, "Gözleri göre göre..." ifadesi iki manaya, ya onların teslim olmaları, bunu savuşturamayıp, buna karşı hicbirşey yapamamaları manasınadır ki bu, tıpkı onu savuşturmadığına bir işaret olmak üzere, "Falanca seni dövüyor, sen de durup bakıyorsun" demesi gibidir, yahut da, "O azab onlara ansızın gelmemiş, aksine onlar o azab ile üç gün önceden tehdid edilmişler ve onlar bu azabı beklemişlerdir" demektir. Eğer bu azab ansızın gelmiş olsaydı, insan, onların ansızın, tıpkı peşin cezayla hileli bir şekilde yakalanan gibi yakalandıklarını sanırdı. Bu tıpkı savaşan, cesur bir kimsenin, sana kastettiğini sana haber veriyorum. Beni bekle" demesi gibidir.83[83]

"Böylece ayakta durmayla güç yetiremediler, yardım edenleri de olmadı"(Zâriyât, 45).

Bu ayet hakkında şu iki izah var:

a) Bu, onların kaçmaktan ve firar etmekten, son derece âciz kaldıklarını anlatmaktadır. Çünkü ayağa kalkmaya bile gücü olmayan, kaçmak şöyle dursun, yürüyemez bile. Buna göre,

---

[82][82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/379-381.

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/381-382.

burada lafızla ilgili birtakım incelikler var:
1) Bu, ile ilgilidir. Zira "fstlta'a", "kudref'ten biraz daha aşağıdır. Çünkü "istita'a"daı birşeye güç yetirmeyi isteme manası vardır. Dolayısıyla bu, yalnız başına olamama, tam güç sahibi olamamayı ifade eder. Binâenaleyh birşeyden medet uman kimse, o şeye kadir olandan daha aşağı güce sahiptir. İşte bundan ötürü Kelâmcıtar, Allah'dan istenen ve O'ndan alınan bir kudrete işaret için, "istita'a, ya fiil ile beraber bulunur, yahut da fiilden hemen önce bulunur" demişlerdir. İşte bu hususu (Maide, 112) ifadesini tâ ile "Rabbinden isteyebilir misin?" manasında okuyanlar, bu kudretin Allah'dan olduğuna işaret etmek istemişlerdir. Binâenaleyh, ifadesi, "Onlar ayağa kalkmaya kadir olamadılar" ifadesinden daha beliğdir.
2) Ayetteki "kıyâm"ın başına harf-i cerri ziyade olarak getirilmiştir. Bunun te'kid için getirildiğini biliyorsun.
3) "Kaçma" yerine, kıyamın (ayağa kalkma)nın getirilmesi, daha önce de bahsettiğimiz gibi, kıyamdan âciz olanın kaçmaktan haydi haydi âciz olduğunu gösterir.
b) Ayetteki, "Ayakta durma" ifadesiyle, ilgili işin yerine getirilmesi kastedilmiş olup, takdiri, "O işi yerine getirmeye güç yetiremediler" şeklindedir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Yardım edenleri de olmadı" ifadesi, "Onlar bozulup kaçmaya da güç yetiremediler. Bunu yapamayan kılıçtan geçirilir ve onlardan her türlü imkân ile intikam alınır" demektir. Çünkü bu, canı kurtarmaktır. Onlar bunu da yapamamış, canlarını kurtaramamışlardır. Bilirsin ki bir kimsenin, ifâdesi, ve ifadelerinden daha beliğdir. Buna şöyle cevap verilir. Takdiri gerekli iken, bu terkedilmiştir ifâdesi, "bu durumda olan..." demektir. Nitekim, "Falana yardım olunmaz" yahut da, "Falancaya yardım edilmedi" dersin.84[84]

"Daha evvel de Nuh kavmini (helak ettik). Çünkü onlar, bir âşıklar güruhu idiler. Biz göğü, elimizle yaptık. Çünkü biz muhakkak, kudrete sahibiz" (Zâriyat, 46-47).
"Kavın" kelimesi, hem mecrur, hemmansub olarak okunmaktadır. Bu husustaki izahlar nedir? Diyoruz ki: Bunun mecrûr okunması halinde, daha önce geçen, "Âd ve "Musa" ifadelerine atfedilmiş olduğu açıktır. Nitekim sen, "Falanca falancada ibret vardır... Nûh Kavml'nde de..." dersin. Bu kelimenin mansub okunması da, "Biz, bundan önce Nuh'un kavmini de helak ettik" takdirindedir. Çünkü bundan önce gecen ifadeler, bir helake delâlet etmektedir. O halde bu ifade, öncekilerin mahalline atıftır. Buna göre ayetteki, "Daha evvel" ifadesinin manası açıktır. Hak Teâlâ sanki, "Biz daha önce Nuh'un kavmini de helak ettik" buyurmuştur. Birinci kıraata göre, ifadenin takdiri, "Nuh'un kavminde de, Semûd, Ad ve diğerlerinden önce, sizin için ibretler vardır" şeklindedir.
Hak Teâlâ daha sonra, "Biz göğü, ellerimizle yaptık. Çünkü biz muhakkak, kudrete sahibiz" buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini, daha önce geçen ifadeler ise, hasrın olacağını gösteren ayetlerdir. Bu ifade "Sizler, Allah'ı bırakıp da taptığınız o şeylerin, hiçbirşeyi yaratamadığını biliyorsunuz. Dolayısıyla onları Allah'a ortak koşmanız doğru olmaz" manasınadır. Yahut şu da denebilir: Bu tehditten sonra, yine delil getirmeye başlamadır. Çünkü göğün yapımı, Allah Teâlâ'nın, maddeleri ikinci kez yaratabileceğinin delilidir ve tıpkı, "Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir değil mi?" (Yâsin, 81) ayetinde İfade edildiği gibidir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:85[85]

Birinci Mesele

"Tefsir şartı üzere mansub olma" (iştigal), birkaç yerde tercih edilir: Atıf, cümleye yapıldığında, takdir buna göre yapılır. O halde cümle hangisidir? Diyoruz ki: Buradaki ve ifadeleri hakkındaki izahlarımızın birinde, bunun takdirinin, "Âd'in ve Semûd'un haberi sana geldi mi?" şeklinde olduğunu ve bunların, 'İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?" (zâriyât, 24) ayeti üzerine atfedildiğini söylemiştik. Bu izaha göre, daha önce olan o cümlenin, fiil cümlesi olduğunda bir kapalılık yoktur. Bu izahın dışındakilere göre, câr ve mecrûr, ref'den ziyade nasb'a yakındır. Binâenaleyh bunun, mansub olana atfedilmiş olması daha evlâ olur. Bir de ayetlerdeki, ve gibi ifâdelerin hepsi fiildir. Binâenaleyh burada, nasb daha tercihe şayandır.86[86]

---

[84] 84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/382-383.
[85] 85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/383.

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, gökler hakkında "bina" (yapma) ifadesini tekrar etmiştir. Nitekim "Göğe ve onu yapana yemin olsun ."(Şems, 5); 'Yoksa göğü (yaratmak mı daha zor ki) onu Allah bina etmiştir"(Naziat, 27) ve "O, Allah, yeryüzünü size karargâh, gökyüzünü de bir bina kılandır" (Mû'min,64) buyurmuştur. Binaenaleyh bunun hikmeti nedir? Deriz ki: Bu hususta birtakım İzahlar yapılabilir:
a) Bu yapma, Kıyamet kopuncaya kadar, kendisinden hiçbirşey düşmeden ve hiçbir parçası yok olmadan devam edecektir. Ama yer isa, devamlı bir değişme ve tebeddül içindedir. Binâenaleyh bu demektir ki: Yeryüzü yayılıp serilen, dürülüp taşınan bir yatak, gök de, devamlı aynı durmak üzere yapılmış bir bina gibidir ki, Hak Teâlâ, "yedi şiddetli, kuvvetli gök" (Nebe, 12) ifadesiyle buna işaret etmiştir. Yeryüzüne gelince, bunun büyük bir kısmı deniz olmuş, daha sonra da yeniden toprak olmuştur.
b) Gökyüzü, başların üzerinde bina edilmiş bir kubbe gibi görülür. Yeryüzü ise, serilmiş ve oval haldedir. Bina (edilen) İse, kaldırılmaya daha uygundur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ve, tavanım yükseltti..." (Naziât, 28) buyurmuştur.
c) Hükemâdan birisi şöyle demiştir: "Semâ, ruhların meskeni; yeryüzü ise, amellerin yeridir. Mesken ise, bina edilmeye daha uygundur." En İyisini bilen Allah'tır.87[87]

Üçüncü Mesele

Aslolan, âmilin mamulü üzerine takdim edilmesidir. Fiil ise, âmildir. O halde, ayetteki l£i ifâdesi, yine ayetteki
kelimesinin âmilidir. O halde mefülün, fiili üzerine takdim edilmesindeki hikmet nedir? Cenâb-ı Hak şayet demiş olsaydı, daha veciz ve daha kısa olurdu!? Deriz ki: Marifetullah'a tefekküre dalan şahıs nezdinde, yaratıcı, yaratacağı şeyden önce gelir. Binâenaleyh maksat, yaratıcıyı isbat etmek olunca, Cenftb-ı Hak, delili önde zikrederek âdeta, "Kendileri hakkında şüphe etmediğimiz o süslü ve müzeyyen semâyı biz yaptık. Şimdi siz bizi, (direkt olarak) tanımryor iseniz, bunun vasıtasıyla tanıyınız.." demek istemiştir.88[88]

Dördüncü Mesele

Bu âyetlerin maksadı, kendisinin vahdaniyyetini isbattır. O halde daha niçin, "Biz onu bina ettik..." demiş de,
"Ben onu bina ettim" veya "Allah onu bina etti" dememiştir. Biz diyoruz ki: tasarruf ve tek başına davranma hususlarında bir ortağın bulunmadığına daha fazla delâlet eder. Halbuki, "Ben onu bina ettim" ifâdesinde bir ortaklığın olması mümkündür. Bu ifâdenin izahı şöyledir: Ayetteki ifâdesi, onların o taptığı ilahların, ifâdesindeki zamirin ilâhlar olduğu vehmini doğurmaz.. Çünkü o ilahlar, ya yontulmuş putlardır, yahut da onların, putlarına aynı şekli verdikleri ve aynı karakterde yaptıkları yıldızlardır. Yontulmuş putların semâ'dan yana herhangi bir şey yapmadıklarında şüphe yoktur. Ama yıldızlara gelince, bunlar gökte bulunurlar ve oraya muhtaçtırlar. Dolayısıyla, o gökyüzünün bina edeni bunlar olamazlar.

---

[86] [86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/384.
[87] [87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/384.
[88] [88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/384.

Tam aksine, o gökyüzünün bunlar için bina edilmiş olduğu ve onların mekânı haline getirilmiş olduğu söylenebilir. Binâenaleyh, onların söyledikleri şey akla ve hayale dahi gelmeyince, Cenâb-ı Hak, "Biz yaptık biz! Biz, onların dediği ve taptıkları şeyden başkayız. Binâenaleyh, o putlar, bize ortak olmaya layık olamazlar. Çünkü semâdan başka ve mertebece semadan daha aşağıda olan şey, göğün yaratıcısı ve banisi olamaz. O halde anlaşıldı ki, ayetin bu ifadesiyle tazim ifade eden çoğul kastedilmiştir. Nass, Allah'ın azametini ifâde etmiştir. Azamet ise, ortaklığı daha fazla nefyedicidir. Böylece, ayetteki ifâdesinin, "Ben onu yaptım; Allah onu bina etti" ifâdelerinden daha fazla ortaklığı nefyettiği sabit olmuş olur.89[89]

Cemi Sigasının Azamete Delâleti

Buna göre şayet, "Şayet, sen niçin çoğulluk azamete delâlet eder dedin?" denilirse, biz deriz ki, buna şu İki açıdan cevap verebiliriz:

a) Söz, dinleyenin anlayış miktarına göre getirilir. Dinleyen ise insandır. İnsan, "görünür âlemi, gayb alemine kıyas eder."90[90] 91[91] Zira, insanlar nezdinde büyük bir kimse, bir işi, ordusu ve hizmetcileriyle yapan, o işi bizzat kendisi yapmayan kimsedir. Binâenaleyh hükümdar, "Biz yaptık.." der, ama "Bu işi, emrimizle, hizmetkârlarımız yaptı" manası kastedilir ki, bunda bir tazim vardır, tşte görülmeyen hakkında da böyledir.

b) Bir söz, birisi tarafından söylenir, diğerleri de ona razı olursa, o sözü söyleyen "Biz, hepimiz böyle yaptık.." der. Yine, sadece bir kısmı tarafından yapılabilen bir fiil üzerinde, bir kalabalık toplanıp da, meselâ, yırtıcı bir hayvanı öldürmek için büyük bir kalabalık çıkıp onu öldürdüklerinde, herkes bu işe razı olduğu ve herkes aynı şeye yöneldiği için- "Falanca beldenin halkı onu öldürdü.." denilir. Bunu iyice kavradığın zaman, şimdi bil ki Allah Teâlâ, hiç kimsenin reddedemeyeceği ve herkesin boyun eğeceği bir İşin yapılmasını emrettiğinde Allah, "Yaptım" yerine, "yaptık!.." ifâdesini kullanır. Bu büyük hükümdar hakkında, O'nun hiçkimsenin inkâr edemeyeceği ve hiçbir nefsin reddedemeyeceği bir ululuk üzere olduğunda ittifak etmişizdir.

Ayetteki, ifâdesi, "kuvvet ile" anlamındadır. Bu kelimenin kuvvet manasına geldiği meşhurdur. Cenâb-ı Hak, "O kuvvet sahibi Davud'u hatırla.. Çünkü o, daima (Allah'ın rızasına) dönen idi..." (Sad. 17) İfâdesi de bu manaya tefsir edilmiştir. Şöyle de denebilir: Buradaki kelimesiyle, (yed) kelimesinin çoğulu kastedilmiştr. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, iki elimle yarattığıma..."(Sad,75) ayetidir. Yine Cenâb-ı Hak, "Ellerinizin işleyip yaptıklarından... "(Yasin, 71) buyurmuştur ki bu da, gerçekte birinci mana ile aynıdır, ona râcidlr. Şimdi buna göre bu demektir ki, Cenâb-ı Hak "yarattım' dediği yerde, demiş, çoğula çoğul ile mukabele edilsin diye, "Biz yaptık" dediği yerde demiştir.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak, (Yasin, 71) dedeği gibi, niçin dememiştir? denilirse, biz deriz ki: Bu, şu yüce hikmetten dolayıdır: Hiç kimse, semânın, Allah'tan başkası tarafından yaratılmış olabileceğini hatırına getiremez. Halbuki, hayvanlar, canlılar böyle değildir. İşte Allah orada da, bu hayvanları kendisi bizzat, vasıtasız olarak yarattığını açıkça beyan etmek için, buyurmuştur. Aynı sebepten dolayı, izafetle, "ki elimle yarattığıma.." demiş, kendisine İhtiyaç duyulmadığı için, izâfetsiz olarak semâ hakkında da demiştir.

Burada bir başka İncelik daha vardır ve şöyledir: Orada Cenâb-ı Hak, mef'ûle ait zamiri hazfettikten sonra İzafet yapmış, ama meselâ dememiştir. Burada ise, ait zamirini getirerek, uÇü buyurmuştur. Çünkü, Yasin'de ve Sâd'da, hiç kimse, insanın mahlûk olmadığını, hayvanların mamul (halkedilmiş) olmadığını düşünemez... İşte bundan dolayı orada ait zamirini getirerek, dememiştir. Ama, "semâ"ya gelince, bazı câhil kimseler, onun mahluk olmadığını iddia etmişlerdir. İşte bu sebeple Allah semânın da mahlûk olduğunu açıkça beyan

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/385.

90[90] Metinde böyle. Olmasının etkili delilini.

91[91] Enbiya, 22 ayetinin tefsirine batanız (ç.).

etmek İçin, âid zamirini getirerek, demiştir.92[92]

Mûslûn

Ayet-i kerimedeki ifâdesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bu ifâde, "genişlik" maddesindendir. Yani, "Biz o semâyı, yer ve yeri kuşatan su ve hava, semâya ve onun genişliğine nisbetle, tıpkı çöldeki bir halka misâli olacak bir biçimde genişlettik" demektir. Böylesine geniş bir alanı kaplayan bir bina ise şaşırtıcıdır. Çünkü, böylesine geniş bir kubbeyi hiçbir usta yapamaz. Zira onlar, sayesinde, bu yuvarlaklığın sağlanabileceği ve birbirlerine bitişlnceye değin cüzlerinin birbiriyle temasa geçebileceği bir âleti bulundurmaya muhtaçtırlar.

b) Bu ifâde, "Kadir olucularız.." anlamındadır ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah hiçbir nefse, gücünün yettiğinden başkasını yüklemez" (Bakara, 286) ayetindeki kelimesi de bu manada olup, yani, "Ancak o nefsin gücünün yetebileceği şeyi..." demektir. Bu hususta bu iki ifâde arasındaki münasebet gayet açıktır. Şöyle de denebilir: Bu durumda bu, şu gayeye, yani (son esasa) bir işaret olup, son itikadı esas da, haşirdir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Biz, semâyı yaptık ve bizler, semâ gibilerini yaratmaya da kadiriz.. (Yani, insanları öldükten sonra yeniden diriltmeye de kadiriz..) demiştir ki, bu tıpkı "Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?" (Yasin, 81) ayeti gibi olmuş olur.

c) Bu ifâde, "Biz, mahlûkatın rızkını genişleticileriz" manasındadır.93[93]

Yeri Döşeyen Kudret

"Veri de biz döşedik. Ne güzel döşeyictleriz. Her şeyden de, İki çift yarattık; olur ki, inceden inceye düşünürsünüz diye..." (Zatriyat, 48-49).

Cenab-ı Hak, bu beyanıyla da yeryüzünü delil getirmiştir. Bu ayetin muhtevası üzerinde daha önce durulmuştur. Bu ifâdede, yerin ovalleştirilmesini semânın yaratılmasından sonra olduğuna dair bir delil vardır. Çünkü (meselâ), bir evin çatısı, ve adette döşemesinden önce olur. Cenâb-ı Hakk'ın "Ne şüzel döşeyicileriz..." İfadesi, fa, yahut da, fa "onu döşeyenler ne güzel döşeyicilerdir" takdirindedir.94[94]

Zevc

Daha sonra Cenâb-ı Hak, yer ile gök arasında olan varlıkları delil getirerek "Herşeyden de, od çift yarattık" buyurmuştur, sözü İle, ya iki zıt kastedilmiş otur; çünkü erkekle dişi birbirinin zıddı gibidirler; bu ikisinde meydana gelen çift de Döytedir. Yahut da, burada, birbirine benzeyen İki şey kastedilmiştir. Çünkü her şeyin, benzeri, bir naziri, bir zıddı ve bir middi vardır. Mantıkçılar, ayetteki "şey" ile cins"in kastedildiğini söyleyerek şöyle demişlerdir: Bir cinsin muhtevasında en az iti tür bulunur.. O halde bu demektir ki, her cinsten, İki tür yaratılmıştır. Meselâ cevherden maddî olanla mücerret olanlar; maddîden, büyüyen gelişenle câmid canlar; namî (gelişenden, müdrik olanlar ile bitkiler; müdrikten de, nâtık (insan) ile onuşamayanlar meydana gelmişlerdir. Bütün bunlar onun (Allah'ın) zatında, çokluğa fer olmayan bir tek olduğuna delâlet eder.

Ayetteki, ifâdesine gelince, bu, "Umulur ki sizler, çiftleri yaratanın eşi olmadığını, aksi halde mümkin varlık olacağını, böylece de hâlık değil mahlûk olacağını düşünürsünüz.." demektir. Yahut da, bu "Muhakkak ki sizler, çiftleri yaratanın, maddeleri toplayıp hasretmekten ve ruhları bir araya cem etmekten aciz yamayacağını düşünürsünüz..." demektir.95[95]

---

[92] [92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/385-386.

[93] [93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/386-387.

[94] [94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/387.

[95] [95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/387.

Allah'a Kaçış

"O halde hepiniz Allah'a kaçın. Doğrusu ben, O'nun tarafından size gelmiş bir uyanayım" (Zâriyât, 50).
Cenâb-ı Hak bu ayetiyle de tevhidi emretmiştir. Burada şöyle birkaç incelik bulunmaktadır:
1) Cenâb-ı Hakk'ın "kaçınız..." ifadesi, o yok etmenin çok hızlı olacağını haber verir. Buna göre adetâ O şöyle demiştir: "Bu helak etme ve azab Allah'a dönüşte herhangi bir gecikme ihtimali bulunmayacak kadar hızlı ve yakındır. O halde çok hızlı bir biçimde Allah'a sığının ve O'na kaçın!"
2) Ayetteki, sözü, kime kaçılacağım beyân eden bir sözdür. Cenâb-ı Hak şu iki sebepten dolayı, kimden neden kaçılacağına yer vermemiştir:
a) Bu, malûm olduğu içindir. Malûm olan şey de, o azabın dehşeti veyahut da, Cenâb-ı Hakk'ın, hakkında "Şeytan sizin için bir düşmandır; o halde onu düşman edininiz" (Fatır. 6) buyurduğu şeytandır.
b) Yahut da, genel olsun diye.. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Allah'ın dışında kalan herşey sizin düşmanınızdır; o halde, O'nun dışında kalan herşeyden O'na kaçınız.." Bunun izahı şudur: "O'nun dışında kalan herşey, senin ana sermayen demek olan ömrünü yer bitirir ve sana hak ve hayır namına hiçbir şey kazandırmaz.. Ana parayı (Ömrü) telef edip, kemâli elde etmeye mani olan şey ise, ancak düşmandır. Ama sen, Allah'a kaçıp O'na yöneldiğinde, evet O serim Ömrünü alacaktır ama, durumunu yükseltecek ve sana, artık bir daha yokluğun olmayacağı bir beka verecektir."
3) Bu ifâdenin başındaki fâ tertip için olup, manası, "Çifti yaratanın tek olduğu sabit olduğuna göre, O'na kaçın ve O'ndan başkasını ebediyen terkedin" şeklindedir.
4) Sözün, çeşitlenmesinde şöyle bir incelik bulunmaktadır: "Allah Teâlâ, "Semâyı biz... yaptık..."; "yeri de biz döşedik" "Herşeyden de çifti biz yarattık" buyurmuş, daha sonra da sözü Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelterek, "O halde hepiniz Allah'a kaçın. Doğrusu ben, O'nun tarafından size gelip korkutanım.." demiş de, "Bize kaçın..." dememiştir. Bu böyledir, zira, sözün çeşitlendirilmesinin bir tesiri söz konusu olduğu gibi, söyleyenlerin değişmesinin de bir tesiri vardır. İşte bundan dolayı insan, doğrudan, hakdan sapan, meyleden çocuğuna çokça nasihatta bulunur, bazan sevdirme, bazan korkutma, bazan da kıssalar anlatarak dikkat çekmek suretiyle sözünü çeşitlendirir, daha sonra da bir başkasına, "Bir de sen onunla konuş. Belki senin sözün bir fayda sağlar.." der. Çünkü insanların zihinlerinde, hem konuşanların hem de konuşulan sözün çeşitli olmasının etkili olacağı düşüncesi bulunmaktadır.
Şimdi, Allah Teâlâ da çeşitli ifâdeler getirmiş, çoğu kez İstidlaller yapmış ayetler serdetmiş, zaman zaman uygun kıssalardan bahsetmiş, daha sonra da bir başka konuşucudan, yani, Hz. Peygamber (s.a.s)'den pasajlar nakletmiştir. Müfessirlerden Dazdan, ayetin takdirinin, "Onlara, "Allah'a kaçınız" de" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.96[96]

Ayetinin Manası

Ayetin, "Doğrusu ben, O'nun tarafından size gelmiş bir uyanayım" ifadesi de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamber oluşuna bir işaret olup, bunda da birkaç incelik vardır:
a) Allah Teâlâ azametini, "Semâyı biz. .yaptık", "yeri biz döşedik.." ifadesiyle; heybetini de, "Onlan denize biz attık.." (Zariyat, 40), "Onların üzerine kısır rüzgârı saldık.." (Zâriyât, 41) ve "Ve onlan, o saika, sayha yakaladı" (Zariyat, 44) ifadeleriyle açıklamıştır ki, burada, Allah Teâlâ'nın, azâb ettiğinde, varlığın ve bekanın, sayesinde sağlandığı şeyler ile, yani toprak, su, hava ve ateş ile azâb edeceğine bir işaret vardır. Binâenaleyh, Lût kıssası, balığın ve bekanın kendisi sayesinde olduğu toprağa bir işarettir, ama Allah istediğinde o toprağı, yok etme sebebi kılabiliyor. Firavun kavmi hakkında su; Ad kavmi hakkında rüzgâr, hava; Semûd kavmi

---

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/388-389.

hakkında da ateş böyledir..

Belki de, bu dört kıssanın sırasıyla yer alması, "anasır-ı erba'a dört temel elemenf'deki tertipten dolayıdır ki, biz, Ankebût Sûresi'nde buna dair bir nebze izahatta bulunmuştuk. Daha sonra Cenâb-ı Hak, (İşte bu şekilde) azamet ve heybetini ortaya koyunca, Resulüne, "Onlara, o durumu anlat, bildir ve de ki: Ben, işte ayetler sunmam ve kıssalar serdetmem suretiyle, bir elçiyim.." Bu sebeple de İfâdelerin peşinden Peygamberin getirilmesinin böylesi bir faydası vardır.

b) Risâlet hususunda, Üç şey söz konusu edilebilir: Mürsil (gönderen), resul (elçi) ve mürselun ileyh (kendilerine peygamber gönderilen). İşte burada hepsi de zikredilmiştir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki fö "sizi, sizin için" ifadesi, kendilerine peygamber gönderilenlere ifâdesi, gönderene ve j& İfâdesi de, resule bir işarettir. Cenâb-ı Hak, kendilerine peygamber gönderilenleri önce zikretmiştir, çünkü kendilerine resul gönderilenler, risâlet meselesinde Önemli bir yer arzetmektedir. Çünkü ancak o zaman nübüvvet işi tamam olmuş olur. Padişah, kendisine muhalefet veya muvafakat eden kimselerin olmadığı, böylece de, bir nezir veya müjdeci gönderme ihtiyacı hissetmediği yerlere, ne kadar büyük padişah olursa olsun, resul (elçi) göndermez. Ama orada muhalefet edenler veya muvafakat edenler bulunursa, büyük dahi olmasa, oraya elçi gönderir. Ayette daha sonra gönderene yer verilmiştir. Çünkü gönderen bellidir ve işe teşvik eden de odur. Elçi de, onun seçmesiyle olur. Eğer o belli gönderen olmasaydı, elçi gönderme işi söz konusu olmazdı. Elçiye (Resule) gelince, o belli değildir. Çünkü padişah (gönderen), bu ise Kullarından dilediği kimseyi seçer. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, resulü (elçiyi), mürsil (gönderenden sonra zikrederek, ayette Önce, "Ondan" demiş, sonra "nazîr" demiştir.

c) Ayetteki "müöfn" sözü de, sayesinde o risaletin bilinip tanındığı hususa işarettir. Çünkü her sonradan olan şeyin, bir sebebi ve alameti vardır. O halde resul, kendisiyle risâlet müessesesinin tamamlandığı kimsedir. Dolayısıyla onun, o risalet sayesinde bilinen bir alâmeti olması lâzımdır. İşte ayetteki' 'mübtn'' (açıklama) ifadesi, bu alamete işarettir. Bu alamet de ya delillerdir, yahut mucizelerdir.97[97]

"Allah'ın yanısıra başka tanrı uydurmayın. Gerçekten ben, size O'nun tarafından gönderilen aşikâr bir uyarıcıyım" (Zâriyât, 51).

Bu ayet, tevhidin izahını tamamlamıştır. Bu böyledir, çünkü tevhid, ta'tîl (inkar) ile şirk arasında bir yerdedir. Esas yol, tevhiddir. Çünkü ta'tilci "Tanrı diye birşey yok" der, müşrikler "Pek çok ilah var" derler. Muvahhid ise, "birden fazla ilahın bulunduğunu söylemek de, hiçbir ilahın olmadığını söylemek de bâtıldır" der. O halde "Hepiniz Allah'a kaç m " (Zâriyât, so) ayeti, Allah'ın varlığını ortaya koymaktadır. Hak Teâlâ, burada, "Allah'ın yanısıra başka tanrı uydurmayın" buyurarak, birden fazla tanrıyı nefyetmiştir. Böylece bu iki ayetle, Allah'ın birliği anlatılmak istenmiştir. İşte bu sebepten ötürü her iki yerde, her iki durumda, "Gerçekten ben size O'nun tarafından gönderilen aşikâr bir uyanayım" buyurmuştur.

Biz defalarca dedik ki: Mu'attıla "Vâcibu'l-Vücûd bir varlık yok" dediğinde, herşeyi "mümkin" kılmış olur. Çünkü buna göre, her mevcud mümkin varlıktır. Fakat Allah Teâlâ da gerçekte mevcuttur. Dolayısıyla muattıla, Allah Teâlâ'yı da diğer mevcudat arasına katmakla müşrik olur ve Allah'ı, başka varlıklar gibi saymış olur. Müşrik, başkasının'da ilah olduğunu söyleyince, onun bu sözünden, (temanû') delilini98[98] izah ederken de söylediğimiz gibi, ilahın gerçek ilah olmaması gerekir. Zira, eğer yer ile gökte Allah'dan başka ilahlar olsaydı, o zaman herbirinin âciz olması gerekirdi. Binâenaleyh bu, varlık âleminde hiç ilah olmadığı manasına gelirdi. Bu yönüyle müşrikler, ulûhiyyeti hiç kabul etmemiş olurlar, dolayısıyla da mu'attıla (inkarcı) olurlar. Öyle ise aslında her muattıla, müşrik; her müşrik, muattıladır. Halbuki bu iki güruhtan herbiri, karşı tarafın yanlış yolda olduğunu söylemektedir. Ne var ki kendisi de aslında karşı tarafın yolu üzeredir. O da böylece farkında olmadan bâtılı savunmaktadır. Bizi

---

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/389-390.

98[98] Enbiya, 22 ayetinin tefsirine bakınız (ç.).

hakka-hakikata ileten Allah'a hamdolsun. hitabında şöyle bir incelik var: Bu, o ilahların, mec'ûl (yapılmış-edinilmiş-sonradan uydurma) olduklarına bir işaret vardır. Hak Teâlâ'nın, "Allah'ı vekil edin"(Müzzemmil, 9) ayetinden Ötürü, Allah Teâlâ'da "edinilmiş" olur" denilemez. Çünkü diyoruz ki, buna verilecek cevap çok nettir ve bu husus, Meryem 81. ayetin tefsirinde geçmişti.[99]

"Onlardan evvelkilere de, herhangi bir peygamber gelse, mutlaka (onun hakkında da), "Bir sihirbaz, bir mecnun" demişlerdi" (Zâriyât, 52).

Bunun ne demek olduğu, geçen İzahlardan anlaşılmaktadır. Daha önce, kıssaların teselli için getirildiğini söylemiştik. Fakat burada zikretmeden geçemeyeceğimiz şöyle bir incelik var: Bu ayet, her peygamberin mutlaka yalanlandığına delâlet eder. Bu durumda ise, şöyle birkaç soru söz konusu olur:

1) Bazı peygamberler, kendinden Önceki peygamberlerin şeriatını anlatmış ve devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla da onun ümmeti, üzerinde oldukları dini devam ettirmiştir. Mesela, Benî İsrail'in peygamberleri için, bir müddet böyle sürmesi gibi... Fakat Adem (a.s) peygamber olarak gönderildiğinde, yalanlanmamıştır.

2) Allah Teâlâ'nın, peygamberlerin yalanlanmalarına imkân vermesindeki hikmeti nedir? Allah bunca çok olmalarına ve farktı farklı mucizeler göstermelerine rağmen, niçin muhataplarının kendilerini tasdik edeceği bir şekilde peygamber göndermemiştir?

3) Ayetteki, ifadesi, onların hepsinin, "Bu bir büyücü veya bir mecnun" dediklerine delâlet eder. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Çünkü her peygambere mutlaka iman edenler çıkmıştır ve bu mü'minler böyle söylememişlerdir?[100]

Sorulara Cevaplar

1) Resul ve Nebi Farkı

Birinci soru hakkında şöyle deriz:

Cevap: Bir önceki peygamberin şeriatını tatbik eden peygambere, "resul" dendiğini kabul etmiyoruz, aksine bu, bir "resûl'ün dini üzere gönderilmiş bir "nebî"dir. Binâenaleyh resulünü yalanlayan, ister istemez bunu da[101]yalanlamış olur. [102]

2) Kaza ve Kader

İkinci soruya da şöyle cevap verebiliriz: Allah Teâlâ, ancak insanlar ihtiyaç hissettiğinde peygamber gönderir. Bu ihtiyaç ise, dünyada kâfirler zuhur ettiğinde ortaya çıkar. Küfür ise, cehalet çoğaldığında olur. Hem sonra Allah Teâlâ, kendisine ister istemez iman edilecek bir peygamber göndermez. Aksi halde ona iman, ye's halindeki iman gibidir, kabul edilmez. Câhil kimse ise, ona açıklanan şey son derece açık ve net bir şekilde olmadığı sürece, onu kabul etmez. Böylece de dalâlet çukurunda kalakalır. İşte bu Allah Teâlâ'nın, mahlûkatı hakkında bu şekilde hükmetmesinden ötürü lâzım gelen, kaçınılmaz olan bir kaderdir.

Biz, bir defasında da yine, insanlardan birisinin şöyle dediğini zikretmiştik: "Allah'ın kazası olan herşey hayırdır. Şer ise, kaderdedir. Binâenaleyh Allah ateşe, kendisine insanların faydası olması hükmünü vermiştir. Çünkü ateş aslında nur (ışık)tır ve o İnsanlar, Allah'ın da bahsettiği gibi, ateşi, yolculuklarında ve diğer durumlarında zarurî birşey saymışlardır. Suda da, içme faydası vardır. Fakat ateşin faydası doruk noktadaki hararet (sıcaklık) ile, suyunki ise çok güçlü sellerle (bollukla) tamamlanır. Bu ikisinin bu şekilde olması Allah Teâlâ'mn, bu ikisi üzerine sünnetini (tutumunu) icra ettirmesiyle, bunların ayrılmaz vasfı olmuştur. Dolayısıyla mesela ateş, fakirin elbisesini yakmış; su da miskinin koyununu boğmuştur. O halde hayır (fayda) kazada, şer ise kaderdedir." Bu çok derin bir sözdür. Sünnet İse şöyle dememizdir: Allah dilediğini yapar, istediğine hükmeder.

---

[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/390.

[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/391.

[101] Bu cevap bize müphem geldi. Tercümesini böyle yapabildik (ç.).

[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/391.

Üçüncü soruya şu şekilde cevap veririz: Bu genel durumu anlatan bir ifade değildir. Çünkü Allah Teâlâ, "Hepsi dediler..." dememiş, fakat "Dediler" demiştir. Onlardan çoğu, hatta büyük çoğunluğu böyle söylediği için, Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur. Eğer, "Öyle ise Cenâb-ı Hak, peygamberleri böyle yalanlayanlara yer verdiği gibi, tasdik edenlere de niçin yer vermemiş ve mesele, "Bazıları, o peygamberi yalanladı, bazıları tasdik etti" dememiştir?" denilirse, deriz ki: Çünkü maksad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini tesellidir. Bu teselli ise, tekzîbten (yalanlamadan) ötürü yapılır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kavminin seni yalanlamalarına üzülme, ümitsizliğe düşme. Çünkü senden önce de, nice kavimler tekzib ettiler, nice peygamberler yalanlandılar" demektir.[103][103]

Birleşik Kâfirler

"Hepsi de bunu birbirine tavsiye mi ettiler? Hayır onlar, (genellikle) azgınlar güruhunun tâ kendileridir. O halde onlardan yüz çevir, artık sen kınanacak değilsin" (Zâriyât, 53-54).

Bu, "Onlar bu sözleriyle, yani, "Bu bir sihirbaz, bir mecnun" demek suretiyle haddi aşmış azgın bir topluluktur" demek olup, insanları bu işe şaşmaya davettir, yani "Hayret, nasıl da aynı görüşü paylaşıyorlar! Sanki bu hususta anlaşıp ittifak etmişler ve biri birlerine "Ancak bunu söyleyin" demişler" demektir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, bunun bir anlaşma neticesi olmayıp birleştirici şu sebepten ötürü olduğunu belirtmiştir: Çünkü onlardan herkese bolca nimet verilmiş, dolayısıyla hepsi de zengin olmuşlar; Allah'ı unutmuşlar; azmışlar. Böylece de peygamberlerini yalanlamışlardır. Bu tıpkı bir padişahın bir belde halkına mühlet tanıyıp, onları herhangibirşeyle mükellef tutmayıp, bir müddet bu şekilde oturup kaldıktan sonra, onları kapısına çağırdığında, onlar birtakım köşkler, bağlar, bahçeler edindikleri; beldelerini imar edip süsledikleri için, onlara bu emre uyma ağır gelir. Dolayısıyla bu durum, onları o padişaha baş kaldırıp, bir başka padişahın sözünü dinlemeye sevkeder.

Hak Teâlâ daha sonra, "O halde onlardan yüz çevir. Artık sen kınanacak değilsin" buyurmuştur. Bu da, bir başka tesellîdir. Çünkü Hz. Deygamber (s.a.s)'in kendisini kusurlu sayması ve "Onların iman etmeyişleri, benim tebliğdeki kusurumdan ötürüdür" diyerek, inzâr ve tebliğ işinde alabildiğine gayret göstermesi, O'nun (a.s) üstün huylarındandı. İşte bundan dolayı Mak Teâlâ, "Sen, sana düşeni yaptın. Onlardan yüz çevirmen sana zarar vermez. Onların inkârları, senden kaynaklanan bir kusurdan ötürü değil. Dolayısıyla üzülme, çünkü sen, kusuru sebebiyle kınanmış bir kimse değilsin. Yüz çevirip inad ettikleri için, esasen kınanacak olanlar onlardır" demek istemiştir.[104][104]

Öğüt Mümine Fayda Verir

"Sen vaazet, hatırlat. Çünkü şüphesiz va'z-u öğüt (hatırlatma) mü'minlere fayda verir" (Zâriyât, 55).

Bu, "bahsedilen yüz çevirme mutlak, kayıtsız şartsız değildir. Aksine (duruma), bazan yüz çevir, bazan yönel, bazan davet et, bazan aldırma. Onlardan yüz çevirme sana zarar vermez. Öğüt de mü'minlere karşı yapılması durumu müstesna, toyda vermez" demektir.

Burada, bundan daha ince şöyle bir mana var: Hidayet edenin hidayeti faydalı uçtuğu zaman, onun mükâfaatı da çok olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "Onlardan yüz ver deyince, birisi, "O halde bu durumda, Hz. Peygamber (s.a.s) için büyük bir olmaz" diyebilir. İşte buna karşılık

---

[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/391-392.

[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/392-393.

Cenâb-ı Hak, "Evet. Çünkü mü'minlerde çokluk vardır. Sen onlara va'z-u nasihat ettiğinde onların hidayetleri artar. Senin sözünden ötürü hidayetin artması da, topluluğun sayısının artması gibidir. Çünkü aek çok sayıdaki insandan herbiri bir veya iki rekât namaz kılıp, az sayıdaki topluluktan larbiri de biner rekât namaz kıldığında, az sayıdakilerin çokça yapmış oldukları ibadet, ayıca fazla olanların ibadeti gibi olur. O halde hidayet edene, her hidayete erdiğinin sapacağı ibadeti sayısınca ücret vardır, hidayete ermişlerin ücretinden de, bundan birşey eksiltilmez. Nitekim Hak Teâlâ da, "Şüphesiz senin için bir ücret var..."(Kalem, 3) buyurmuştur. Bu eğer sen, mü'minlerin faydalanmaları sebebiyle yüz hatta muannidlerden yüz çevirmen durumunda bile, sana ecir vardır"demektir.

Ayetteki, "Çünkü şüphesiz zikrâ, mü'minkre fayda verir" ifadesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bununla, mü'minlerin "yakîn" inançlarındaki kuvvetleri kastedilmiş olup, bu tıpkı, "imanlarını artırsınlar diye..."(Fetih,4), "îman edenlere gelince, busûreonlann imanını artırır" (Tevbe, 124) ve (Allah) onların hidayetini artırdı ve onlara takvalarını nasib etti" (Muhammed, 17) ayetlerinde ifade edildiği gibidir.

b) Bu, "Va'z-u nasihat, senden sonra gelen mü'minlere fayda verir" demektir ve bu "Sen çokça, tekrar tekrar öğütte, hatırlatmada bulunursan, bu durum senden tevatür ile nakledilir. Dolayısıyla bundan, senden sonra gelen mü'minler de istifade eder" manasınadır.

c) Öğüt, eğer kâfirin iman etmesini sağlasaydı, kâfir, imana girerek bundan faydalanmış olurdu. Çünkü o, mü'min olmuştur. Eğer bu ona fayda vermez ise, yine de bir hasene meydana gelmiş olur ve bu, mü'minlerin hasenelerine eklenmiş olur Dolayısıyla bundan mü'minler istifade etmiş olur. Ayetin bu ifadesi, "İşte bunlar, vâris kılındığınız cennetlerdir" (Zuhruf, 72) ayetinde anlatılan husustur.105[105]

Hilkatten Maksad İbadet

"Ben, cinleri de,insanİan da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zariyat, 56).

Bu ayette pek çok incelikler var. Biz onları ayrıntılı bir şekilde ele alıyor ve diyoruz ki: Bu ifadenin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir

a) Allah Teâlâ, "Sen vaazet, hatırlat" buyurunca, bu "Vaazın ve hatırlatmanın en ileri şekli, mahlûkatın, ancak ibadet için yaratıldığını anlatmaktır. Binâenaleyh insanın yaratılmasının gayesi, kulluk etmesidir. O halde sen onlara bu gayelerini hatırlat, anlat ve onlara bunun dışında kalan herseyin, zamanı boşa geçirmek olduğunu bildir" manasına gelir.

b) Biz, defalarca, peygamberlerin işinin esasta iki şeye, yani Allah'a ibadet etmeye ve insanları doğruya hidayete münhasır olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh Hak Teâlâ. "O halde onlardan yüz çevir. Artık sen kınanacak değilsin"(Zâriyat, 54) buyurunca, hidayet vazifesinin ümitsizlik ve hidayet yolunu tutacak kimsenin bulunmaması durumunda sakıt olabileceğini bildirmiş olmaktadır. Ama ibadete gelince, bu devamlıdır, hiç düşmez. Mahlûkatın yaratılışı da sırf ibadet içindir. Halbuki yaratma işi, hidayetten ötürü değildir. O halde bu, "Sen, o hususta gücünü, son noktasına kadar kullandıktan sonra, artık insanları doğruya iletme isini bırakıp da esas vazife olan ibadeti yerine getirdiğinde kınanmazsın" demektir.

c) Allah Teâlâ, öncekilerin yalanlamalarından bahsedince, onların yaptıklarının kötü olduğunu anlatmak için bu ayeti zikretmişti. Çünkü onlar Allah'a İbadet etmeyi bırakmışlardır. Halbuki onlar, sırf ibadette bulunsunlar diye yaratılmışlardı.

Bu ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele var:106[106]

Meleklerin Zikredilmeyisin Sebebi

Melekler de, mükellefler arasındadır. Allah, onların yaratılmasındaki en büyük faydanın ibâdet olmasına

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/393-394.

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/394-395.

rağmen, (bu ayette) bunlardan bahsetmemiştir. Onların yaratılmalarının maksadı ibâdet olduğu için, Cenâb-ı Hak, "Hayır onlar, ikrama mazhar edilmiş kullardır...(Enbiya,26) ve "Onun huzurunda olanlar kendisine ibadet etmekten asla kibirlenmezler" (Enbiya, 19) buyurmuştur. Binâenaleyh, meleklerin bu ayette zikredil memesinin hikmeti nedir? Biz diyoruz ki, buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Biz, yaptığımız izahların birinde, bu ayetin, kendisinden Öncekilerle münasebetinin, kâfirlerin, yaratılış maksadlarını yapmamalarının kötülüğünü beyan etmek olduğunu anlatmıştık ki, yapmamaktan dolayı meydana gelen kötülük de, cinlere ve İnsanlara mahsustur. Çünkü cinler arasında küfür daha çok yaygındır ve onlardan kâfir olanlar, mü'minlerden daha fazladır. Zira biz, bu ayetin maksadının, onların kötülüklerini ve yaptıkları işin kötülüğünü ortaya koymak olduğunu beyan etmiştik.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), cinlere de peygamber olarak gönderilmiştir. Binâenaleyh Cenab-ı Hak, "Onlara hatırlatılması gerekli olan şeyi, yani yaratma işinin ancak ibâdet için olduğunu hatırlat..." buyurunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini özellikle zikretmiştir ki, bunlar da, cinler ve insanlardır.

3) Putperestler, "Şanı yüce olan Allah, melekleri yaratmış ve onları kendisine yakın kılmıştır. Binâenaleyh melekler, Allah'a ibâdet ediyorlar ve onların yaratılışları da, O'na ibâdet gayesine matuftur. Biz ise, derecemiz aşağı olduğu için, Allah'a ibâdet etmeye lâyık kimseler değiliz. Binâenaleyh, biz meleklere; melekler de Allah'a ibâdet eder..." diyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Ben cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" buyurmuş, böylece de meleklerden bahsetmemiştir. Çünkü melekler hakkındaki durum, o Mekke müşrikleri arasında müsellem ve kabul edilmiş bir işti.. Binâenaleyh Allah, hakkında ihtilaflı olan hususu dile getirmiştir.

4) Ayetteki "cin" ifâdesinin, melekleri de içine aldığı; zira cin kelimesinin kök anlamının "görünmeme" masdarından olduğu, dolayısıyla, meleklerin de diğer canlılar tarafından görülmediği ileri sürülmüştür. Bu izaha göre, ayette cin ifâdesinin önce getirilmesi, meleklerin bu kavramın muhtevasına girmiş olmasından ve ihlas ve ibâdetlerinin çok ileri derecede olmasından dolayıdır.

5) Bazı kimseler de söyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak her ne zaman yaratma işinden bahsederse, oradaki takdir, kütte ve zaman açısından olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah, gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yarattı... "(Furkan. 59), "Yeri iki günde yarattı..."(Fussilet, 9) ve "... iki elimle, "ellerimle" yarattığım (Adem)e..."
(Sad, 75) v.b. buyurmuştur. Zaman ve kütlenin söz konusu olmadığı yerde ise, bu yaratma işini "emr" (iş, emir) kelimesiyle ifâde etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bir şeyi dilediği zaman O'nun emri, ona "ol!" demesi, onun da oluvermesidir" (Yasin,82), "De ki: "Ruh, Rabbimin emrindendir..."(isra,85) ve "Dikkat edin: Yaratma da emir de O'nundur..." (Araf, 54) buyurmuştur. Melekler de, ruhlar gibi, "emr" âlemindendir. Cenâb-ı Hak onları, herhangi bir zaman boyutu olmaksızın yaratmıştır. O halde, ayetteki ifâdesi, mahlûkat aleminden olanlara bir işaret olup, melekler bu ifâdenin muhtevasına girmezler. Bu görüş, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah, her şeyin halikıdır..."(En'am.202) beyanından dolayı bâtıldır; o halde melekler de, (emr âleminden değil), mahlûkat âlemindendir.107[107]

Cinlerin Önce Anılmasının Sebebi

Hangi hikmetten dolayı, ayette cinler insanlardan önce zikredilmiştir? Biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bunların bir kısmı, birinci meselede geçti.

b) İbâdet, gizli ve açıktan olmak üzere ikiye ayrılır. Gizli yapılan ibâdetlerin açıktan yapılan ibâdetlere bir tür üstünlüğü vardır. Cinlerin ibâdeti ise gizli olup, o İbâdetlerin içine, büyük oranda riya giremez. İnsanların ibâdetlerine gelince, bu ibâdetlerin içine riya karışabilir.

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/395-396.

Çünkü insan, Allah'a bazan, hemcinsinden (insanlardan) dolayı, onlar için ibâdet eder. Bazan da, cinlerden haber almak, yahut da onlardan korktuğu için ibâdet eder. Halbuki cinler böyle değildir.108[108]

Allah'ın Fiilerinde Gaye Arama

Allah, yaptığı şeyleri herhangi bir maksattan dolayı yapmaz. Aksi halde, o maksatla kendisini tamamlamış olur. Halbuki Cenâb-ı Hak, bizatihi kâmildir. O halde, Allah'ın
emirleri için daha nasıl birtakım maksatlar, gayeler, sebepler düşünülebilir? Biz diyoruz ki, işte Mutezile bu ayete tutunmuş ve "Allah'ın fiilleri birtakım maksatlardan dolayıdır" demiş, bu görüşü kabul etmeyenlere
reddiyede bulunma hususunda da ileri gitmişlerdir. Biz ise diyoruz ki: Bu hususta
şu izahlar yapılabilir:
1) "Talî!" (bir şeyi bir sebebe bağlamak), lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır: "Lafzî" her ne kadar hakikatte, o iş ondan ötürü, onun için olmasa dahi, o işi idare eden, ona bakanın ona bu adı vermesi, onun sebebinin bu olduğunu söylemesidir. Bunun misali şudur: Bir hükümdar, beldesinden çıkıp da düşman beldesine girsin, kalbinde de başka bir şey değil, (bu hareketiyle) sırf askerini yormak kastı bulunmuş olsun.. Binâenaleyh, esasen maksat bu olduğu halde, lafzan bu, illet olmaya elverişli değildir. Şimdi bu kimse, "Ben ancak, bir ücret elde etmek için veyahut da bir güzellikten istifâde etmek için yolculuk yaptım.." diyecek olsa, "Bu bir şey değil ve bu iş buna bağlanamaz..." denilir. Ama bir kimse, bu gibi yerlerde, düşman beldesine girip onları korkutmak için sefere çıktığını söylese, öne sürdüğü bu sebep tasdik olunur. O halde, "lafzî sebep", muteber olan bir menfaati, kendisinde menfaat bulunan bir işin illeti ve sebebi yapmaktır.. Her ne kadar gerçekte böyle bir kâr etme söz konusu olmasa bile, başlangıçta, "Kazanmak için ticaret yaptı.." denilir. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Hakikatler, insanlarca (tam olarak) bilinemezler. Nasslardan anlaşılan şey, onların lafzî manalarıdır. Ne var ki, bir şeyde bir fayda bulunduğunda, onu, lafzan bir illet kabul etmek doğru otur. Münakaşa ise, lafızda yatan hakikat hususundadır.
2) Bu, tıpkı Allah kelâmında geçen temenni ve terece! gibi bir takdirdir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ sanki şöyle demek İstemiştir: "Mahlûkat nezdinde ibâdet, bir şeydir. Eğer o sizin fiillerinizden olsaydı, bu fiilin ibadet için olduğunu söylerdiniz. Bu tıpkı bizim, Cenâb-ı Hakk'ın "umulur ki öğüt alır..."(Taha, 44) ayetini "Siz onun öğüt almasını umabilirsiniz" şeklinde ve "Umulur kiRabbiniz düşmanınızı helak edecek... "(Araf, 129) ayetini de, "Sizce, siz O'nun helak etmesini umabilirsiniz" şeklinde tefsir etmeniz gibidir. Böylece sizler, bu işin yakın olduğunu söyleyebilirsiniz.
3) Lâm, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın "Güneşin kayması anında ... güzelce namazını kıl" (isrâ. 78) ve "Onları İddetlerine doğru boşayınız" (Talak. 1) ayetlerinde olduğu ve bununla, "yaklaşmak" manası kastedildiği gibi, illet ve sebep olmaya müsait olmayan yerlerde de bulunabilir ki, bu gibi yerlerin tamamında böyledir. (Yani bulunur, ama illet değildir.) Buna göre mana, "Yaratma İşi ibâdetle içiçedir. Yani, ibâdetin farziyyeti ile içiçedir" demek olup, bu da, "Ben onları yarattım ve onlara, ibâdet etmelerini farz kıldım" demektir.
"Hakikî" manada bir illetin olamayacağının delili şudur: Allah, her türlü menfaatten müstağnidir, uzaktır, azadedir. Binâenaleyh, O'nun fiilleri ne kendisine ne de başkasına yönelik bir menfaatten dolayı olamaz.. Çünkü Allah Teâlâ, o menfaati başkasına herhangi bir işi vasıta kılmaksızın da ulaştırmaya kadirdir. Binâenaleyh, o işin vâsıta olması illet olsun diye değildir. Allah Teâlâ'nın, herhangi bir işi, illet olsun diye değil de, o ameli vasıta kılarak yaptığı sabit olunca, bu mesele onlara, (yani Mu'tezlle'ye) gerekli ve lâzım olmuş olur.. Bu hustaki nasslara gelince, bunlar sayılmayacak derece çok olup, pekçok çeşitleri vardır. Bunlardan meselâ, saptırma işinin Allah'ın fiili ile olduğuna delâlet edenler vardır. Bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, "Dilediğini saptırır..." (Fatır. 8) ve benzeri ifâdelerinde olduğu gibidir. Yine bunlardan

---

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/396.

eşyanın tamamının Allah'ın yaratması ile olduğuna delâlet edenler vardır. Bu da meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, her şeyin yaratıcısıdır..."(Enam, 102) ayetinde olduğu gibidir.. Yine, bu ayetlerden, böyle bir illetin olamayacağına açıkça delâlet edenler vardır.
Meselâ bunlar da, Cenâb-ı Hakk'ın "Yaptığından mesul olmaz, sorulmaz..." (Enbiya, 23), "Allah, dilediğini yapar.." (Al-i İmran, 40) ve "Allah, dilediği şekilde hükmeder.."(Maide, 1) ayetlerinde olduğu gibi. Bu husustaki tafsilat müfessire değil, itikâd esaslarından bahseden ketâmcıya bırakılmıştır.109[109]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, hem "Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi, (sırf) bahirinizle tanımşanız için büyük büyük milletlere (...) ayırdık.. "(Hucurat, 13) buyurmuş, hem de bu ayette, "Bana kulluk etsinler diye..." buyurmuştur. Binâenaleyh, bu İki ifâde arasında bir fark var mıdır? Biz deriz ki: Hayır, yoktur. Çünkü Allah Teâlâ, o insanları büyük büyük milletler kılmasını, tanışmaları sebebine bağlamış; burada da onları yaratma işini, ibâdet amacına bağlamıştır.. Cenâb-ı Hakk'ın oradaki, "Allah katında en şerefliniz, Allah'a en fazla saygılı olanmızdir" buyruğu, burada e/e aldığı şeyin delilidir ve buna da uygundur. Çünkü kişi, en müttakî olduğu zaman, amel bakımından da en çok İbâdet eden ve en çok ihlâslı olan olmuş olur. Böylece de ondan istenen, varlık âleminde en mükemmel şey olmuş olur. Dolayısıyla da bu kimse en kerim ve en kıymetli kimse olmuş olur. Bu tıpkı, menfaati bir fayda olup, fakat o menfaati meydana getiren cüzlerin bazısının, o faydanın bütünü İçinde daha çok faydalı ve menfaatti olan bir şey gibidir... Meselâ su, temizlik yapmak ve içmek için yaratılmıştır. İşte bu menfaat içinde, saf su daha çok faydalıdır. Böylece de bu saf su, başka sudan daha kıymetli olmuş olur. Kendisinden istenen şeyin, kendisinde ileri derecede bulunduğu kul da, bunun gibidir.110[110]

İbadet Kavramı

Cinlerin ve insanların, kendisi sebebiyle yaratılmış olduğu o ibâdet nedir? denilirse, biz deriz ki: Bu, Allah'ın emrine olabildiğince saygı duymak, mahlûkatına karşı şerefli olmak... Çünkü şeriatin bütün hükümleri, bu iki tür şeyden hâli değildir. İbâdetlerin özelliklerine gelince, bu husustaki kanunlar, konum, şekil, azlık-çokluk, zaman-mekân, şartlar ve rükünler bakımından farklı farklıdırlar. Celâl ve ikram sahibine yakışan tazim, aklen bilinemeyeceğine göre, bu hususta şer'î kanunlara yapışmak ve peygamberlerin sözlerini almak gerekir. Çünkü Allah İbâdetin bu iki çeşidi hususunda kullarına peygamberler göndermek ve bu husustaki yollan izah etmek suretiyle lütufta bulunmuştur. Ayetteki, "bana İbadet etmeleri için" fiilinin manasının, "Beni tanımaları için..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir hadis-i kudside "Ben, gizli bir hazine idim; dolayısıyla bilinmek, tanınmak istedim111[111] dediği rivayet edilmiştir.112[112]

"Mahluklardan Rızık İstemem"

"Ben onlardan bir rızık istemiyorum. Bana (yemek) yedirmelerini de istemiyorum" (Zâriyat, 57).
Bu ifâdede şöyle bir sorunun cevâbı bulunmaktadır: Yaratma işinin bir maksattan dolayı olması, Allah'ın bir ihtiyaç içinde olduğunu ihsas ettirmektedir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak adetâ, "Ben onları, bana yemek yedirsinler diye yaratmadım.. Bu yaratmanın faydası bana

---

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/396-397.
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/397-398.
111[111] Buhari, Ezan, 148.
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/398.

değil onlara aittir" buyurmuştur. Çünkü, efendi açısından kulun menfaati, ya ona mal kazanmak, yahut da mevcut malını muhafaza etmesi bakımından, efendiye bir kazanç sağlamasında yatmaktadır. Çünkü kul köle, eğer kazanç temin etmesi için elde edilmişse, bu husustaki amaç açıktır. Yok eğer, efendisinin işlerini görmesi için elde edilmişse, şimdi bu köle olmasaydı, efendisi, şlerini yapabilecek birisini kiralama ihtiyacı duyacak, böylece de ona, ücret verme mecburiyetinde kalacaktı. O halde kul, efendisinin malını muhafaza etmiş ve onu, icret vermekten müstağni kılmıştır ki, bu da bir tür kazanç sağlamadır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, ben onlardan bir nzık istemiyorum. Bana, (yemek) yedirmelerini de istemiyorum" buyurmuştur ki bu, "İbâdet yapmalarını isteme açısından ben, kölelerin efendileri gibi değilim. Tam aksine burada, onların ibâdet etmelerinde kazanç sağlayan ben değil, onlardır" demektir.

Burada şöyle bir İzah da yapılabilir: Bu, onların ibâdet için yaratılmış olduklarını kabullenmedir. Zira, örfen bir işin, mutlaka bir faydası söz konusudur. Ne var ki, köleler de İki kısma ayrılır. Bunlardan bir kısmı, sırf büyüklük ve saltanatın izhar edilmesi için olurlar. Bunlar, hükümdarın sahip olduğu köleler gibi... İlgili kral bunları gedilir içirir; memleketinin her köşesinden bunlara yer-yurt verir. Onlara güzel ve orijinal şeyler verip durur. Bundan maksad onların kendisini tazim edip önünde pençe divan durmalarıdır. Bunlardan bir kısmı da, ya rızıklarını elde etme yahut da nzıkları ıslâh İçin, kendilerinden yararlanmak maksadıyla elde bulundurulur.. İşte sunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Ben onları yarattım. Onlarda mutlaka bir menfaatin oulunması gerekir. Şimdi onlar, kendileri hakkında düşünsünler ki, onlar, kendileri den bir nzık elde edilmek istenen türden midirler? Halbuki onlar, böyle siğillerdir. Çünkü ben onlardan bir nzık istemiyorum. Yahut onlar, pişirmek ve sayesinde yiyeceğin sunulduğu sofra gibi, kendilerinden bir azığın uygun hale getirilmesi istenenler kabilinden midirler? Oysa onlar, bu türden de değillerdir. Çünkü sen onlardan, beni yedirip içirmelerini de istemiyorum. O halde onlar, birinci kısım kulelerdendir. Binâenaleyh, onların tazimi, saygıyı, ibâdeti bırakmamaları gerekir. Sorada, bir,kaç mesele içinde ele alacağımız birtakım incelikler bulunmaktadır.113[113]

İrada Fiilinin İki Defa Kullanılması

Ayette, iki defa, "irâde" fiilinin kullanılması ne ifade eder? Çünkü, hiç kimseden herhangi bir nzık istemeyen bir kimse, o kimsenin, kendisini yedirip içirmesini de istememiş demektir. Biz deriz ki: Bu, biraz Önce bahsettiğimiz şu sebepten dolayıdır: Efendi bazan, kölesinden kendisi için kazanç temininde bulunmasını ister ki işte bu, ondan nzık isteme manasına gelir.. Bazan da, efendinin, kölesini kazanç temininde müstağni kılacak bol malı olur. Ne var ki ondan, revaçlarının kendi malından karşılanması ve yine, kendi malından olmak üzere, taodisine yiyecek ve sofranın hazırlanması talep edilmiş olabilir. İşte bu sebeple, igiii efendi, "Ne onu istiyorum, ne de bunu istiyorum.." der.114[114]

Rıskı Önce Getirilmesi?

Cenâb-ı Hak niçin, nzık isteme işini, yedirip içirmeyi isteme işinden önce zikretmiştir? Biz deriz ki bu, basitten mürekkebe doğru çıkma halindendir. Ve bu tıpkı bir kimsenin, "Ne senden ve ne de senden daha güçlü olandan yardım istiyorum!" demesi gibi olur ki, bu ters çevrilemez. Ve yine, "Falanca, emirlere, hana sultanlara ikram ediyor.." denilir Ki, bu da ters çevrilemez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak burada, "Ben sizden rızık istemediğim gibi, bundan daha aşağı olanını da istemem..." demiştir ki, bu daha aşağı olan da, efendinin huzurunda ona bir yiyeceğin sunulmasıdır. (Cenâb-ı Hak bunu da nefyetmiştir.) Çünkü, her ne kadar kesb, kullardan istenmese de, bu, yani yiyecek hazırlanma onlardan çokça istenen bir

---

113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/398-399.

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/399.

husustur.[115][115]

Ayetteki Üslûbun İzahı

Cenâb-ı Hak şayet, '"Ben onlardan, beni rızıklandırmalarını istemiyorum; ve "ben onlardan yiyecek de istemiyorum" demiş olsaydı, bu mana yine elde edilebilir miydi? Biz diyoruz ki: Yaptığımız ayrıntılı izah açısından meseleye bakarsak, "Hayır, elde edilmez.." deriz. Çünkü, "kazanç temin etme" ifadesiyle, fiil değil, zenginlik manası kastedilir. Çünkü, bir işle meşgul olup da zenginlik elde etmeyen kimse, meşgul olmasa dahi, zenginlik elde eden kimse gibi olamaz. Bu, çalışıp çabalayan bir kölenin ihtiyacından ötürü işi terkedip de, işi kazanmak olduğu zaman, kendisinden ötürü efendisini razı edeceği bir kaynak bulan kölenin durumuna benzer. Fakat kendisinden, fiilin bizzat kendisinden Ötürü, o işi yapması istenen kimseye gelince ki, mesela aç olan bir kimsenin, kölesini yiyecek hazırlamak için gönderip de, kölenin, bir kaynaktan mal elde etmekle meşgul olması durumunda, çoğu kez efendisinin, onun bu durumundan razı olmaması gibidir. O halde, ayetteki rızıktan maksad, zenginliktir. Dolayısıyla Allah Teâlâ bunu, fiil ile ifade etmedi. Halbuki yedirme işinden maksad, o fiilin bizzat kendisidir. Dolayısıyla Allah Teâlâ bunu, fiil ile ifâde etmeli. Halbuki yedirme işinden maksat, o fiilin bizzat kendisidir. Dolayısıyla Allah Teâlâ bunu fiil ile ifade edip, "Bana yedirmelerini istemiyorum" dedi de, "yemek istemiyorum" demedi. Öte yandan ayet-i kerimedeki iki lafızda tenvî (çeşitleme) kasdıyla fesahat ve sefalet vardır.[116][116]

Dördüncü Mesele

Ayette kastedilen husus, senin bahsettiğin husus olduğuna göre ve onlardan istenen şey, saygıdan başka birşey
olmadığına göre, özellikle, "yedirme işl"nin zikredilmesinin faydası nedir? Deriz ki: Cenâb-ı Hak, birinci istek hususunda işi genelleştirince, "bir nztk" kelimesiyle yetinmiştir. Çünü bu kelime umûm ifade eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, saygıya da bir işarette bulunmuş ve böylece yedirme işini zikretmiştir. Zira yapılan işlerin derecelerinin en düşüğü, efendisinin, kölesi veya cariyesinden, yemek İşinin hazırlanması hususunda yardım istemesidir. En düşük fiilin kabul edilmeyişini, en üstün fiilin kabul edilmeyişi, ister istemez izler. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ben onlardan ne bir mal, ne de bir iş istemiyorum" demiş olur.[117][117]

Beşinci Mesele

Bahsettiğim üzere, istenilen şeyler, söylediğin o şeylere münhasır değil. Çünkü efendi, köleyi bazan, ondan ne bir iş istemek, ne bir rızık istemek, ne de onun saygıda bulunmasını istemek için satın alır. Aksine onu ticaret için ve kâr elde etmek için satın alır. Deriz ki: Hak Teâtâ'nın, "Ben onlardan bir rızık istemiyorum" ayetinin genel oluşu, bunu da içine alır. Çünkü ticaret maksadıyla köle alan kimse, ondan aynı zamanda rızık da elde etmek istemiş olur.[118][118]

Altıncı Mesele

Arapça'da, deyimi, şimdiki zamanın olumsuzluğunu ifade eder. Özellikle bu tabire yer verilmiş olması, bahsedilenlerin dışında kalan şeylerin de nefyedildiği zannını uyandırır. Fakat Allah Teâlâ onlardan, ne şu anda, ne de gelecekte herhangi bir rızık istemiştir. Öyleyse Cenâb-ı Hak niçin dememiştir?

---

[115][115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/399-400.
[116][116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/400.
[117][117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/400.
[118][118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/400.

Cevap: Diyoruz ki edatı, şimdiki zamanın olumuzluğunu, edatı da gelecek zamanın olumsuzluğunu İfade eder.

Binâenaleyh bir kimse, karşı taraf henüz aynı fiili yaparken, bitirmemişken,"Falanca şu işi yapmayacak" dediğinde, sözü doğrulanmaz. Fakat o kimse, sözünü bitirince fiili de terkederse, bu sözü söylediğinde bu sözü doğru kabul edilir. Binâenaleyh bu kimse, yerine demiş olsaydı, bahsettiğimiz misale göre, doğrulanmazdı. Bunun bir misali de şöyledir İnsan namazda iken birisi "O namaz kılmıyor, ona bak" dese, şimdi ona birisi o namazını bitirmiş olduğu sırada baksa, bakan kimsenin, "Sen namaz kılmazsın" demesi doğru olur. Şimdi bir kimse o anı ifade için demiş olsaydı, bu, doğru kabul edilmezdi.

Bunu anladığına göre, bu iki lafızdan herbiri olumsuzluk için olup, bir bakıma her birinde bir hususîlik var. Fakat şimdiki zamanın olumsuzluğu, daha uygundur. Çünkü şimdiki zaman ile dünya hayatı, istikbâl ile de, âhirette olacak olan birşey kastedilmiştir. Binâenaleyh dünya ve ona ftit bütün İşler "hal" (şimdiki zaman) ile ilgili işlerdir. O halde ayetteki "İstemiyorum" ifâdesi, "Bu dünya hayatındaki mevcut durumda istemiyorum" demektir. Kişinin, ölümünden sonra, ondan herhangi bir rızık veya bir İş istemeyeceği malumdur. Binâenaleyh ayetteki, lafzı, genel bir olumsuzluğu ifade eder. Eğer Allah Teâlâ burada, demiş olsaydı, bu lafız, o genelliği ifade etmezdi.119[119]

Rezzak Yalnız Allah'dır

"Şüphesiz nztk veren, o pek metin, kuvvet sahibi Allah'ın kendisidir" Bu ayet, bir Önceki ayette bahsedilen o İki şeyin sebebini göstermektedir. O hakte, İfadesi, Allah Teâlâ, rızık isteğinde bulunmayışının; "kuvvet sahibi" ifadesi de, herhangi bir şey istemediğinin sebebidir. Çünkü rızık isteyen kimse, fakir ve muhtaç olur. Başkasından bir iş yapmasını İsteyen kimse de, gücü-kuvveti olmayan bir âciz olmuş olur. Dolayısıyla Hak Teâlâ sanki, "Ben onlardan nzık İstemiyorum.

Çünkü zaten rezzâk benim; iş de istemiyorum. Çünkü kuvvet sahibi olan benim" demiştir.

Bu ayetle ilgili birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Hak Teâlâ, önceki ayette istemiyorum" demiş, "Rezzâk yalnız benim" dememiş; orada olmayan birisinin sözü olarak, (gaib sîgasıyla) "Şüphesiz rezzâk... yalnız Allah 'tır" buyurmuştur, bunun hikmeti nedir? Diyoruz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, biraz önce de bahsettiğim gibi, bu ayeti "Şüphesiz ben Rezzâhm" şeklinde de okuduğu rivayet edilmiştir. Meşhur kıraata göre, şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "Ey Muhammed, "Şüphesiz Allah rezzâktır" de" takdirindedir.

2) Bu, "iltifat" kabilindendir ve nefs-i mütekeltimden, gâib sığasına geçme türündendir. Burada şöyle bir incelik vardır: "Allah" isminin zikredilmesi, O'nun rezzâk oluşunu İfade eder. Zira, daha evvel de bir kaç kez bahsettiğimiz gibi, Allah değil de, "ilah" lafzı, ma'bûd (tapılan şey) manasınadır. Bunun bu manaya olduğu hususunda, "Seni ve ilahlarım bırakır..." (Araf, 127) yani "seni ve ma'budlarını terkeder" ayetine tutunmaktayız. Allah Teâlâ, ma'bûd olduğuna ve kulunun rızkını verdiğine göre, onu geçimini kazanmaktan başka bir işte çalıştıracaktır, zira rızkı efendisine aittir. İşte Cenâb-ı Hak burada, "Ben, cinleri de, insanları da ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım " buyurunca, onları, sırf Kendisi için ve ibadeti için seçip ayırdığını ve rızıklarının da Kendisine ait olduğunu beyân etmiştir. Bu sebeble de Kendisinin Rezzâk olduğunu gösteren, Lafzatullah'ı kullanarak, "Şüphesiz rezzâk, Allah'ın kendisidir" buyurmuştur. Şimdi Allah Teâlâ, "Şüphesiz ben, rezzâk*ım" demiş olsaydı, bahsedilen ilgi olurdu, fakat bahsettiğimiz bu incelik ifade edilmiş olmazdı.

3) Kul (de ki) fiilinin cümlesinin başında takdir edilmesi. Buna göre mana şöyle olur: "Ya Muhammed, de ki: "Ey nas, ben sizden beni yedirip içirmenizi istemiyorum." Böylece de bu, Resulün: "De ki: "Buna karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum" (En'âm. 90) sözü gibi olur ve bu izaha göre, "Şüphesiz Allah, rezzâktır" İfadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözünün

---

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/401.

devamı olmuş olur.

Hak Teâlâ, "kavi" "kuvvetli" dememiş, aksine "kuvvet sahibi" demiştir. Bu böyledir, çünkü bu ayetin maksadı, bundan Önce geçen ayetteki, rızık istememe ve başkasından yardım beklememe gibi hususları anlatmaktır. Fakat rızık istememede, müstağni olan şahsın bir kimseyi rızıklandıracak bir şekilde olması yeterli olmaz. Çünkü pek çok insan, hem çoluk-çocuğunu, hem başkalarını rızıklandırdığı gibi, ayrıca kendisinden de rızık istenir. Kendisinden çokça rızık sudur etti mi, kendisinden isteme azalır. Binâenaleyh bu maksad da onun için, ancak rızık vasfında mübalağa edilerek elde edilir. İşte bu sebep ile, Hak Teâlâ "er-rezzâk" buyurmuştur.

Başkasının yardımına ihtiyaç hissetmeme ise, rızkın altındadır. Çünkü kuvvetli bir kimse, alabildiğince kuvvetli olduğu zaman başkasına yardım eder. Ama böyle olmadığı zaman, başkasına yardım edemediği gibi, kendisinden de yardım istemez. Onun gücü bundan aşağı olunca, yardımda bulunur, ama farklı farklı olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "Bana yedirmelerini de istemiyorum" buyurunca, O'na bizzat kuvvetin kendisini beyân etmek yetmiştir, el-kavî demeyip "kuvvet" manasını ifade etmek üzere, "kuvvet sahibi" buyurdu. Çünkü "zü" (sahib) kelimesi, apaçık ve ayrılmaz sıfatlar hakkında kullanılmaz. Dolayısıyla da insandan hiç ayrılmayan durumlar hakkında "mal sahibi, mal edinmiş olan "güzellik sahibi güzel olan; iyi huy sahibi iyi huylu gibi sıfatlarda kullanılır. Fakat "üç" sayısı için, tekli; dört sayısı için de, (çiftli) denilmez. İşte bu sebeble de, fiillerden türemiş olmayan hakiki vasıflar hakkında, O kullanılmaz. Meselâ eliflâm'lı olarak veya veya denildiği duyulmamıştır. Buna mukabil, ihsan hakkında, eliflam'sız olarak veya denir. Çünkü bu ilim ve hayat, insanda peydah olan, arızî (sonradan) bir vasıf olup, ondan ayrılmaz bir vasıf değildir. Fiil sıfatları hakkında da, işitilir, fakat "Allah çokça: "Allah lafzı ve lütuf sahibidir" sözü çok dir" denilmez. Çünkü, "zû", "sahibi rabbi" manasınadır. Beraberlikle, apaçık bir lüzumiyyet (ayrılmazlık) şöyle dursun, lüzumluluk manası bile anlaşılmaz. Allah Teâlâ'nın, "Her ilim sahibinin üstünde bir alim vardır" (Yûsuf, 76) demiş olması da bunu te'yîd eder. Böylece Allah Teâlâ, başkasını "ilim sahibi" olarak, kendisini ise, fiil ile yani "atîm" sıfatıyla tavsif etmiştir. O halde bu demektir ki, "İlim sahibi" (zu ilmin) ifadesi ile "alim" arasında fark var. Aynen bunun gibi, kuvvet sahibi ifadesi ile "kavî" (kuvvetli) arasında da fark vardır. Bunun böyle olduğunu, HakTeâlâ'nın, "Allah onları yakalar. Şüphesiz O, kavîdir, ikâbı şiddetli olandır" (Enfal, 52); "Allah kullarına karşı lütufkârdır. Dilediğine rmk verir. O, kavîdir, azizdir"(Şuara, 19) ve "Ben ve peygamberlerim gâlib geleceğiz. Şüphesiz Allah kavîdir, azîzdir"(Mücadele, 21) ayetleri de destekler. Çünkü bu ayetlerde, büyük işleri ifâ etme manası kastedilmiştir. Halbuki tefsirini yaptığımız ayette, O'nun başkasına muhtaç olmayışı m/ınası kastedilmiştir. Başkasına muhtaç olmayan kimseye ise, bir miktar kuvvet yeter. Fakat tek başına bir işi yapmak İsteyen için mutlaka, büyük kuvvet lâzımdır. Çünkü muhtaç olmama işi, bazan ilgili işi yapmamak ve ondan uzak durma ile sağlanabilir. Bu konu, bu gibi yerlerde, "kuvvet sahibi" ifadesi ile kuvvetli (kavi) ifadesi arasındaki farkı sorana, cevap olarak verilmiş olsaydı, daha güzel olurdu.

Eğer, "Hak Teâlâ, "Allah, gıyaben, kendisine (yani dinine) ve peygamberlerine yardım edeni bilmek İçin (böyle yapmıştır). Çünkü Allah kavîdir, azizdir"'(Hadid, 25) buyurmuştur. Halbuki bu ayette, senin bahsettiğin o mana mevcut. Çünkü ayetteki, "kavî" sözü, Allah'ın yardıma muhtaç olmadığını anlatan bir ifadedir. Cenâb-ı Hak, bu beyanıyla Kendisine (dinine) yardım ve destekte bulunanlara mükâfaat vereceğini bildirmek istemiştir. Fakat yardım ve desteğe muhtaç olmama hususunda, ufacık bir kuvvet yeter. O halde, Cenâb-ı Hak niçin burada da, "zü'Mucuvvetr (kuvvet sahibi) dememiştir?" denilirse, deriz ki: Allah Teâlâ "Kendisine ve peygamberlerine yardım edeni..." buyurmuştur ki bu, "Peygamberlerini, muhtaç olmaktan müstağni kılar ve insanlardan onlara desteği, onlar âciz olduğu için değil, yardım görenlerin ihtiyacı için değil, yardımda bulunacak olanları mükâfaat vermek için istemiştir. Aksi halde, Allah Teâlâ, o peygamberlere zaten ilahî destek vaadetmistir. Çünkü O, "Peygamberkullarımız için hükmümüz önceden verilmiştir; Onlar, mutlaka yardım olunacaklar" (Saffât, 171172) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, peygamberlerden bahsederken, kendisinin "kavî" olduğunu söylemiştir ki bu, peygamberlerinin mü'minlere, mü'minlerin de peygamberlere yaklaşmasını

takviye ve hem peygamberlerin, hem de mü'minlerin kalblerini tesellî etmek içindir.
İkinci Bahis: Hak Teâlâ, "el-metîn" (pek metîn) tabirini kullanmıştır. Çünkü, daha Önce de bahsettiğimiz gibi bu, ancak onun, bir tür kuvveti bulunduğuna delalet eder. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak sıfatça, bu kuvvetin fazla olduğunu anlatmak istemiştir. O halde Allah Teâlâ, sarsılmaz bir sebatı bulunan bir zattır. Binâenaleyh "kuvvet" kelimesi, "metîn" kelimesi ile, hem lafız, hem mana bakımından, aynı kategoridendir. Çünkü birşeyin "metln"i, o şeyin sebatının üzerine dayandığı temeli demektir. Yine "metin", bedenin esaslarının, üzerine oturup dayandığı sırt (omurga) demektir. Kuvvetle birlikte zikredilen metinlik, yine kuvvetle zikredilen "izzet" (azizlik) gibidir. Çünkü Allah Teâlâ, pek çok yerde kuvveti ve izzeti (aziz sıfatını) birlikte zikretmiş ve meselâ, "KavIyyOn Aziz" ve "el-Kavlyyü'I-azîz" buyurmuştur.
Burada, "kavî" ve "zu'l-kuvve" ifadeleri hakkında, söylediklerimizi te'yîd eden şöyle bir incelik de mevcuttur: "Metîn", sarsılmayan ve sabit olan şey demektir. Azîz ise, gâlib demektir. O halde "metin" de, Allah'ın mağlub olmayacağı, ezilmeyeceği, hezimete uğralamayacağı manası; "azîz"de de, galib geleceği, ezeceği ve ayakları kaydırıp hezimete uğratacağı manası yatmaktadır. Binâenaleyh "kavî" (kuvvetli), zü'l-kuvve'den daha mükemmel bir mana ifade ettiği gibi, "azîz" de, "metin"den daha mükemmel bir ifadedir. O halde Allah Teâlâ, mükemmeli mükemmel ile, aşağı olanı da aşağı olanla birlikte zikretmiştir. Şimdi sen, gerçek ve hakiki manada tefekkür edip, iyice incelediğinde, Allah'ın kitabında, münkirlerin inadına ve muannidterin çirkin inkârına dikkatini çekecek, pek çok incelikler bulunduğunu görürsün.[120][120]

Zalimlerin Payı

"Artık muhakkak ki o zulmedenler için (geçmiş) arkadaşlarının hissesi gibi bir nasibleri vardır. Şimdi onu acele İstemesinler. İşte kendilerine vaadedilen günlerinden dolayı, vay o kâfirlere..." (Zariyat, 59-60).
Bu ifade de, kendinden daha öncekilerle bir uyum içerisinde... Çünkü Hak Teâlâ, Allah'dan başkasına ibadet eden kimsenin, bu ibadetini, yapılması gereken yerin dışına koyduğunu böylece de zâtim olduğunu beyan etmiş ve âdeta "İnsanın, ibadet etmek maksadıyla yaratıldığı sabit olup, şimdi başkasına ibadet etmek suretiyle zalim olanlar için, aynen öncekilerin helaki gibi bir helak var" buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü birşey, kendisinden beklenen faydadan uzak kaldığında mahfuz kalmaz, korunmaz. Şayet bir yerde bulunursa, o yer ondan temizlenir. Baksana, ölümü veya hastalığı sebebiyle, artık kendisinden istifade edilemeyen hayvan ahırın dışına atılır. Kokmuş yiyecek dökülür, kabından boşaltılır. Kâfir de böyledir O küfredip, kendisini, konulmaması gereken bir konuma koyunca, menfaatlenmenin dışına çıkmış olur; böylece de, o mekânı ondan boşaltmak güzel ve başına bir helakin çöküvermesi de hak ve kaçınılmaz olur. Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç mesele vardır.[121][121]

Birinci Mesele

Bu mesele, fâ harfinin neye taalluk ettiğiyle alâkalı olup, biz bunu sana, bu taallukun izahını daha Önce yapmıştık.[122][122]

İkinci Mesele

Zenüb kelimesinin ne münasebeti vardır? Biz deriz ki: Azâb onların üzerine salıverilmiş, akıtılmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "bunların başlarının üzerinden, onların başlarının üzerinden dökülen hisseler gibi, (azâb) hisseleri, paylan akıtılmıştır..."

---

[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/401-404.
[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/404-405.
[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/405.

Bir başka izah şekli daha vardır ki, o da şudur: Arablar kuyulardan, nöbetleşe olarak, hisse hisse su çıkarıyorlardı.. Bu onların, güzel yaşam zamanlarıydı.. İşte buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "o zulmedenler için, dünya ve onun güzelliklerinden paylar ve nasibler, yani dolu dolu vardır. Ama ahirette ise, onlar için hiçbir pay ve nasib olmayacaktır. Tıpkı, arkadaşlarının o hsi- ybi ki, onlar kuyulardan dolu dolu sular aldılar, ama sonunda onu terkettiler" dem;;,: istemiştir. Bu açıklamaya göre, zanûb, azâb ve helak anlamına gelmeyip, geçim ve hayatın bolluğu anlamına gelir ki Arapça'ya en uygun olan da budur.

Ayetteki, "Şimdi onu acele istemesinler.." ifadesine gelince; bu böyledir, çünkü nzık bitmediği sürece, ecel gelmez. Sonra Cenâb-ı Hak, sûrenin başında zikrettiğini tekrarlamış ve "İşte kendilerine vadedilen günlerinden dolayı, vay o kâfirlere..." buyurmuştur.

Alemlerin Rabbine hamd; efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun bütün âline ve ashabına da salât-ü selâm olsun.[123][123]

---

[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/405.

TÛR SÛRESİ

Kırkdokuz ayet olup, Mekkidir.[1][1]

Bir Önceki Sûre İle Münasebet

"Andolsun "Tur"a, neşredilmiş kâğıtlar içinde yazılı kitaba, ma'mûr eve, yükseltilmiş tavana, dolan denize.."
(Tur, 1-6),
Bu sûre, kasem ile başlaması ve her ikisinde de hasrın beyân edilmesi bakımından, bir önceki sûre ile bir uygunluk arzeder. Bu sûrenin başlangıcı, öncekinin sonuna uygun düşer. Çünkü, Önceki sûrenin sonunda, "... vay o kâfirlere" ifâdesi bulunurken bu sûrenin baş kısmında ise, (ayet. m) "vay artık o gün yalanlayanlara..." (Tûr. 11) ifâdesi bulunurken, bu sûrenin baş kısmında bulunmaktadır. O sûrenin sonunda, azaba işaret olmak üzere, "Artık muhakkak ki o zulmedenler için (...) nasibleri vardır" buyururken, burada ise, "Rabbinin azabı hiç şüphesiz vakidir..(Tur,7) buyuru İm aktadır. Ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:[2][2]

Tur

"et-Tûr" nedir? "Kitâb-ı mestur" nedir? Deriz ki: "et-tûr" hakkında bazı izah şekilleri vardır:
1) Tûr, maruf olan o Tûr Dağı'dır; Allah o dağda Hz. Musa
(a.s)'ya konuşmuştur.
2) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kendisi için "Sina dağı..." (Tur, 2) buyurduğu dağdır.
3) Bu, bir cins isim olup, murad, dağa yemin etmektir. Ancak ne var ki "tûr" kelimesi, tıpkı (Şuara, 63) kelimesi gibi, büyük dağı ifâde eder.[3][3]

Kitab-ı Mestur

KItab-ı Mestûr'a gelince, yine bu konuda da birkaç izah şekli bulunur: Ma'mür eve gelince, bu konuda da bazı izahlar bulunmaktadır:
1) Bu, Musa (a.s)'nm kitabıdır.
2) Semada bulunan kitap (levh-i mahfuz)dır.
3) Kulların amel defterleridir.
4) Kur'ân'dır. Her nasıl olursa olsun, bu kağıtlar içindedir. Biz inşâallah, Cenâb-ı Hakk'ın neşredilmiş kağıtlar içinde ifadesinin mana ve anlamını İleride açıklayacağız.[4][4]

Beyt-i Mamur

1) Bu, en yüce semada, Arş'ın hemen yanında bulunan bir evdir. Onun mamur olmakla nitelenmesi, orayı tavaf eden meleklerin çokluğu sebebiyledir.
2) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Mescid-i Haramı'dır ki, o, onu tavaf eden hanlar ve orada ibadete kapananlar ile mamur olur.
3) ifâdesindeki lâm, cim içindir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, mamur evlere ve meşhur binalara kasem etmektedir,[5][5]

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/407.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/409.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/409.
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/409-410.
[5][5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/410.

Bahr-i Mescûr

"Yükseltilmiş tavan"a ve "Bahr-i mescûr "a gelince, buradaki (mescûrf kelimesinin, "tutuşturulmuş" anlamında olduğu, nitekim Arapça'da "Fmni tutuşturdum.." ifâdesinin kullanıldığı söylenmiştir. Yine bu ifâdenin manasının, "Suyla dolu, dalgalı deniz.." şeklinde olduğu söylendiği gibi, yine bunun, semâda bulunan bilinen bir deniz olduğu ve kendisine "Bahru'l-Hayevân-Hayaf Denizi" denildiği de öne sürülmüştür.6[6]

Bunları Saymanın Hikmeti

Bu şeylerin seçilmiş olmasının hikmeti nedir? Deriz ki, bu hikmet, muhtemelen bazı şeylerden kaynaklanabilir:
1) Bu üç mekân, yani Tur dağı, Beyt-i Mamur ve Bahr-i Mescûr, üç peygambere ait olup, onlar orada Rableriyle halvet, insanlardan (geçici süre için) uzak bulunup da Rablerine yakarmak için, yalnız başlarına kalıyorlardı; Tûr'a gelince, ona, Musa (a.s) yönelmiştir. Beyt ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'indir, Bahr-i Mescûr (dolu deniz) ise, Yunus (a.s)'ındır. Bunlardan herbiri orada Allah'a seslenmişlerdir. Meselâ Musa (a.s), 'İçinizden bit takım beyinsizlerin işlediği yüzünden hepimizi helak mı edeceksin? Zaten o da senin imtihanından başka bir şey değildi... Sen onunla kimi dilersen sapıklığa götürür, yine onunla kimi dilersen doğru yola iletirsin.." (Araf, 155) ve "Rabbim, (cemâlini) göster bana, seni göreyim... "(Araf, 143) demiştir. Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelince, o, (Beyt-i Mamûr'da) "Selâm, bize ve Allah'ın salih kullarına olsun... Ben seni, senin kendi zâtını medhettiğin gibi medhedip yüceltemem..."7[7] demiştir. Yunus (a.s)'a gelince, o, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben, haksızlık edenlerden oldum"(Enbiya, 87) demiştir. Böylece bu üç mekân, bu sebeplerden dolayı, şerefli olmuştur. Bundan ötürü de Cenâb-ı Hak onlara yemin etmiştir. "Kİtâb"ın (Kitab-ı Mestur) zikredilmesine gelince, çünkü, peygamberlerin bu mekânlarda Allah ile konuşmaları olmuştur. Kelâm ve söz ise, kitâbda olur. Nitekim, "Kitâb-ı Mestûr"un, "Tûr"dan hemen sonra gelmesi de, kuvvetli biçimde buna delâlet eder. Çünkü Musa (a.s)'ın, kendisine nazil olan bir mektubu (kitabı) olup, bu da Tür Dağı'nda gelmişti. "Beyt-i Mamûr"la birlikte, "Yükseltilmiş tavana gelince, bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şanının azametli ve ululuğu bilinsin diyedir.
2) Burada kasem, azabın mutlaka vâki olacağı ve onu men edecek hiçbir şeyin bulunmayacağı hakikati üzerine bina edilince; zira, Allah'ın azabından bir kurtuluşun olmayacağı; kendisinden azabı nefyetmek isteyen bir kimsenin, işte, bazı zamanlarda, zirvesi ve ucubucağı olmayan sivri ve yüksek dağlara sığınarak (kendisini) korumaya çalışacağı düşünülebileceğinden, Cenâb-ı Hak, bu dağlara sığınmanın da Allah'ın emri karşısında hiçbir fayda sağlamayacağını beyan etmiştir. Nitekim, Nûh (a.s) kıssasında yapılan nakilde, Nûh (a.s)'un oğlu şöyle diyordu: "Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur.." dedi. (oysaki) Bu gün, Allah'ın emrinden, hiçbir koruyucu yoktur.." (Hüd, 43).8[8]

Nekire Bazan Bilinen İçin Olur

Kitab kelimesinin nekire getirilip de, diğer kelimelerin marife getirilmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Aynı cinsten benzer şeylerle karışabilecek olan şeylerdeki muhtemel belirsizlik ve gizlilik, kelime lâm ile marife yapılarak giderilir. Meselâ, "Emiri gördüm; Vezirin huzuruna girdim" denilir. Ama emir, şöhreti dolayısıyla başkalarıyla karıştırılmayacak bir derece ve tanınmıştık mertebesine ulaşınca, kişi de onu bir ululuk ve azamet niteliğiyle vasfetmek isterse, o zaman "Bu gün öyle bir emir gördüm ki, benzeri yok...

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/410.
7[7] Buhari Ezan 148.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/410-411.

Oturuyor idi.. Üzerinde, hükümdarların alâmeti bulunuyordu.." dersin. Oysa ki sen, o malûm olan ve bilinen emiri kastediyorsundur.. Bunun sebebi şudur: Sen, kelimeyi nekire getirmek suretiyle, onun, bilinme sınırlarının dışına çıktığına ve artık, bizzat azametin künhüyle maruf ve tanınır hale geldiğine işaret ediyorsun.. O zaman bu, Cenâb-ı Hakk'ın "O hak olan (kıyamet), nedir o hak olan (kıyamet) onu sana hangi şey bildirdi?.."Hakka, ifâdesi gibi olmuş olur. Çünkü kelimesindeki lâm, her ne kadar marifelik lamı ise de, ancak ne var ki, onun dehşetinin belli olmaması onu, marifelik halinin dışına çıkarmıştır. İşte burda da böyledir; Tür şöhret itibariyle nekire getirilmesi halinde karışıklıktan emin plunylacak bir konumda değjldir (onun için marife getirilmiştir). Beyt-i Mamur da böyledir. Kitaba gelince, şüphesiz ki o, diğer kitaplardan ayrılıp temayüz etmiştir; şöyleki, Hz. Peygamber (s.a.s) bunu telaffuz buyurduğunda, kitâb lafzından dinleyenlerin zihnine ancak o kitâb gelmektedir.. Böylece, karışıklıktan emin olunup, lâm zikredilsin da zikredilmesin, marifelik halinin faydası hasıl olunca, Cenâb-ı Hak bir başkasına yönelmiştir ki, bu da, "kitâb" kelimesinin nekire olarak zikredilmesidir. Diğer nesnelerde, marifelik halinin temin ettiği fayda ancak tarîf edatı (elif-lâm) ile ek edilince, Cenâb-ı Hak bunu kullanmıştır ki, bu, buradaki "Kitâb" sözü ile Kur'ân'ın kastedildiğini teyit eder. Meşhur olduğu İçin, buradaki "kitâb" sözüyle Levh-i Mahfuz da kastedilmiş olabilir.9[9]

Rakk-i Menşur

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesini zikretmesinin hikmeti nedir? Çünkü, "Kitâb"ın azameti, onun, yazısı ve yaprağı
ile değil, lafzı ile manası ile meydana gelir. Biz deriz ki: Bu, yine, işin çok açık olduğuna bir işarettir. Bu böyledir, zira durulmuş bir kitabta ne olduğu bilinmez.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "O, neşredilmiş kâğıtlar içindedir. Yoksa, durulmuş kitablar gibi değildir.." buyurmuştur. Buna göre, bu ifâdeyle Levh-i Mahfuz kastedilmiş olup, bu, "O, sizin için açılmıştır, yayılmıştır. Hiç kimse sizi, onu mütalâa etmekten alıkoymaz.." anlamındadır.
Şayet şimdi biz, "Bu ifadeyle, herkesin amel kitabı, (deften) kastedilmiştir" dersek, "kitâtT kelimesinin nekire oluşu, o herkesin kitabının, bizatihî bilinmeyişinden; ifâdelerinin nekire getirilişi ise, onun vasfını beyândan dolayıdır. Nitekim, Cenâb-ı Hak, bu hususu beyan için, ".. neşredilmiş olarak kendisine kavuşacak..." (İsra, 13) buyurmuştur Bu böyledir, çünkü, tanınmayan bir şey, tavsif edildiği zaman, mahfe olmaya daha çok yaklaşmış olur.10[10]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak, bazı sûrelerde, çoğul lafızları ile yemin etmiştir. Meselâ bu, Cenâb-ı Hakk'ın, zârtyit
(Mürselât, 1) (Zariyat, 1) ifâdelerinde böyledir. Bazı sûrelerde de, müfret lafızlarla yemin etmiştir. Bu, işte bu sûrede böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, demiş de, buyurmamıştır. özellikle biz, buradaki "Tûr" kelimesiyle, tıpkı (Şuara, 63) ifâdesinde olduğu gibi, büyük bir dağın kastedildiğini söylersek... Cenâb-ı Hak bu hususu "ve onların üzerine Tûr'u yükselttik... "(Nisa, 154) ayetinde de böyle getirmiştir. Yani, "dağı kaldırdık.." demektir. Binâenaleyh, bazan çoğula bazan tekile yemin edişinin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Çoğullar da onların pek çoğunda Cenâb-ı Hak, hareket edenlere yemin etmiştir. Tıpkı bir rüzgâr da, devamlı aynı kalan ve sabit olan bir şey değildir ki, ona yemin edilebilsin.. Tam aksine, tek bir rüzgâr da, tek başına değişen ve çeşitleriyle devam edip giden bir şeydir. O halde, bunlardan elde edilmek istenen maksat, ancak, tebeddül ve değişme ile elde edilir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, hep aynı kalan, sabit birşeye değil de, devam eden türlere ve çeşitlere işaret etmek için, buyurmuştur. Ama, "dağ"a gelince, bu sabittir, değişimi çok azdır. Dağ, yıllarca, asırlarca,

---

[9] [9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/411.
[10] [10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/412.

aynen kalır devam edip gider. Dolayısıyla, Cenab-ı Hak, dağlara yemin ederken, tekil siga ile yemin etmiştir. (en-necmu- yıldız) ve (er-rîh- rüzgâr) kelimeleri de böyledir. Bunlara kasem edildiği pek maruf değildir, ama Tur'a kasem edildiği ise varittir.11[11]

Rabbin Azabı Önlenemez

"Ki, Rabbinin azabı hiç şüphesiz inecektir. Onu önleyecek de yoktur" (Tür, 7-8).
Bu ifâdeler, kasemin konusuna bir işarettir. Bu ifâdelerle ilgili olarak şöyle birkaç bahis bulunmaktadır:12[12]

İnne ve Leyse Edatları

Birinci Bahis: Bu bahis, öl harfiyle ilgili olup; bu hususta şöyle birkaç makam
(mukaddime) vardır.
Birinci Makam: (inne), ismini nasb, haberini de ret' eder. Bunun sebebi, 'nin, hem lafzî, hem de mana bakımından, fiile benzemesidir. Lafız bakımından benzeyişi, sonunun fetha oluşu, isimlerin başına gelişi ve nasbettiği kelimenin de, kalıbında oluşundan dolayıdır. Mana bakımından olan benzerliğe gelince, biz diyoruz ki: Biz ki, müsbet (olumlu) cümleler, olumsuz cümlelerden öncedirler. İşte bundan ötürü, cümlenin olumlu olduğuna delâlet eden bir harfe (olumlu cümlelerde) ihtiyaç duyulmamıştır. Binâenaleyh, meselâ Arablar, "Zeyd gidicidir..." dediklerinde, bundan, Zeyd'in gidici olduğunun kastedildiği anlaşılır. Ama, olumsuz cümleler, olumludan sonra geldikleri için, kendilerine, onları, asıl olan şeyden, yani o müsbet halinden farklı kılacak bir harf ilâve edilir de, meselâ, "Zeyd, gidici değildir.." denilir. Böylece de, "Zeyd, gidici değildir" cümlesi bir kimsenin, "Zeyd, gidicidir" sözünden sonra olmuş olur. Sonra, bir kimsenin, "Muhakkak ki Zeyd gidicidir" şeklindeki sözü, yine o kimsenin, "Zeyd gidici değildir" sözünden istinbât edilerek söylenmiştir. Bu cümleleri vaz eden kimse, adeta, ilk önce, müsbet (olumlu) cümle olarak, "Zeyd gidicidir" ifâdesini vaz etmiş; bunu olumsuz yaparken de, o müsbet şeklini değiştiren şeye ihtiyaç duymuş da, onu, o şeklini değiştiren lafız İle getirmiştir ki, bu da, bir bakıma fiil sayılır. Çünkü sen, bazan o fiilin yerine olumsuz koyabilirsin. İşte bundan dolayı, "Sen olmadın, değilsin" "değiller" şeklinde ifâde edilmiş de, böylece bunların sonuna fail zamiri getirilmiştir. Şimdi şayet, fiil olmasaydı, bu yapılmazdı. Daha sonra bu kimse, "Zeyd, gidici değildir" ifâdesinin mukabilinde, nasıl ki olumsuz cümlelerde, olumsuzluğu ifâde eden bir edat getiriliyor ise, olumlu cümlelerde de, olumluluğu ifâde eden bir harf getirerek, meselâ "Muhakkak ki Zeyd, gidicidir" demiş ama, 'nin fiil olduğunu kasdetmemiştir. Çünkü, kendisinde fiil manası, yani değiştirme, tağyir etme manası bulunduğu için, fiile benzemiştir. Çünkü cümleyi, aslı olan müsbet oluştan, olumsuzluğa çevirir, değiştirir ve tağyir eder. Ama İnne cümleyi değiştirmez. Böylece de o cümle, olduğu müsbet şekil üzere kalıverir. Böylece de Inne, fiile benzeyene, yani 'ye benzemiş olur. Nahivcilerin, için, "Bunlar, fiile benzeyen harflerdir.." dedikleri şey, işte budur.
Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, 'nin faile benzeyen bir ismi, mef'ûl gibi de bir haberi olduğu ve sen "Zeyd, kerim olarak geceledi" dediğin gibi, ref ve nasb ile, "Zeyd, kınanmış değildir..." dersin. Aynen bunun gibi, 'nin de bir ismi ve bir de haberi vardır. Ne var ki, nin ismi 'nin ismine; haberi de.onun haberine Arsflr. Çünkü, 'nin ismi, mansûb; haberi ise, merfûdur. Zira, öl , asi olanın aksine ilâve edilen bir harf olup zira ancak, herhangi bir harf olmaksızın elde edilen aynı müsbet manâyı ifâde etmektedir de, asla ziyâde bir kelime olunca, çünkü de, aslı değiştiren bir edattır ve olmadığında maksat da hasıl olmayınca kelimesi hakkında, merfû ve mansûb, aslı üzere bırakılmıştır. Çünkü asi olan, failin önce getirilmesidir. (İşte bundan dolayı 'nin ismi önce getirilmiştir). 'de ise bu husus, asi olanın aksine yapılmış ve mef'ûle benzeyen kısım, faile benzeyen kısımdan, takdim gerekli olarak takdim edilmiştir.

---

[11] [11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/412.
[12] [12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/412-413.

Dolayısıyla da, denilmesi caiz olması halinde, 'de ise, tıpkı fiilde olduğu gibi, haberini İsmine takdim ederek, denilebilir. Çünkü fiildir.

İkinci Makam: Peki, bu elif-nûn maddesi niçin, bazen meksûr, bazan da meftun olabiliyor? Biz diyoruz ki, elif-nûn maddesinde asıl olan husus, onun meksûr oluşudur. Meftûh oluşu ise, geçici bir sebepten dolayıdır. Bu söylediğimiz şey, her ne kadar zahiren, nahivcilerin görüşüne ters düşse bile, ama ne var ki, gerçekte bu böyledir.

Üçüncü Makam: Peki, niçin meftûh olana değil de, meksûr olanın haberinin başına lâm geliyor? Biz deriz ki, biraz önce, belirtildiği gibi, bir kimsenin, "Zeyd gidicidir" şeklindeki sözü, asıldır. Çünkü, esasen haber verilme ihtiyacı duyulan şeyler, müsbet olan cümlelerdir. Çünkü, değişiklik, (eğer olursa), burada olacaktır. Ama, yokluklar, olumsuzlukar, asılları üzere sürüp gitmektedir. İşte bundan dolayı, "Eyşâda aslolan bekadır; onun sürüp gitmesidir, değişikliğe uğramamasıdır.." denilmiştir. Daha sonra, bu sözü duyan kimse, bazan, bunu reddetme ihtiyacını duyar da, meselâ, "Zeyd, gidici değildir" der. Bunun, üzerine karşı taraf, "Muhakkak Zeyd, gidicidir" der. Bunun üzerine beriki, yine karşı tarafa bir reddiyede bulunarak, karşı çıkarak, "Zeyd, elbette gidici değildir" der Derken, söze ilk başlayan kimse, buna da reddiyede bulunarak, "Muhakkak ki Zeyd, elbette gidicidir." enne, 'nin makabili olan bir kelime olmayıp, meksûr olan inneden dallanan (çıkan) bir kelimedir.13[13]

Rab Lafzındaki İncelik

İkinci Bahis: Ayetteki, "Rabbinin azabı..." ifâdesinde şöyle çok kıymetli bir incelik vardır: Şayet Cenâb-ı Hak, "Allah'ın azabı gelecek, inecektir.." demiş olsaydı, "Allah" kelimesi, azamet ve heybeti ifâde eden bir kelime olduğu için, mö'minler, hatta Hz. Peygamber (s.a.s) bile, bu azabın kendilerini de gelip bulacağından endişe ederlerdi. Çünkü Allah, tek bir şey şöyle dursun, âlemin tamamından müstağnidir. Böylece Allah, peygamberini, (derken mü'minleri), "Rabbinin" demek suretiyle, emniyet içinde bıraktı.. Zira Peygamber, "Rabb" lafzını duyduğunda emin olur.

Üçüncü Bahis: Ayetteki, kelimesinde, o azabın, çetin ve şiddetli olacağına bir işaret vardır. Çünkü, kelimesi de kelimesi de, aynı köktendir, ama lafzı olacak olan şeyin şiddetine daha fazla delâlet etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onu önleyecek de yoktur" buyurmuştur. Bu husustaki incelememiz, (Fussilet, 46) ayetinin tefsirinde geçmişti.

Biz, biraz önce, ayetteki, "Tûr, Beyt-i Mamur ve Bahr-i Mescûr" kelimelerinde, hiçbir savuşturucunun olamayacağına bir delâlet olduğunu söylemiştik. Çünkü, kendinden azabı def etmeye çalışan kimse, bazan dağın tepesine, bazan da denizin derinliklerine sığınmakla def etmeye çalışır. Halbuki, bu da fayda vermez.. Tam aksine yükseltilmiş tavana ulaşmak, Beyt-i Mamura girmek dahi bu azabı savuşturmayacaktır.14[14]

"O gün, gök sallanıp çalkalanır, dağlar (yerinden kopup) yürür..." (Tur , 9-10).
Bu ifadelerle ilgili olarak birkaç mesele vardır:15[15]

Birinci Mesele

Bu ayetin başındaki kelimesini ne nasbetmiştir? Biz derizki, yaygın olan şey; bunu nasbedenin, £î i j kelimesinin
delâlet ettiği fiil olup, kelamın takdiri, "O azâb, semânın çalkalandığı günde vâki olacaktır.." şeklindedir. Ben öyle sanıyorum ki, bunu nasbeden, ifâdesinin delâlet ettiği fiildir.. Ben böyle diyorum, zira bu izahımıza göre meydana gelecek olan o azabın, işte o günde meydana

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/413-414.

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/414-415.

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/415.

gelmesi gerekir. Ancak ne var ki, kendisi ile korkutmanın sağlandığı azâb, haşrden sonra olandır. Göklerin çalkalanması ise, haşrden öncedir. Biz bunun manasının, "Gökler çalkalandığı günde o azabı def edecek yoktur" şeklinde olduğunu söylersek, bu, Cenâb-ı Hakk'tn, "Fakat hışmımızı gördükleri zaman imanları faide verecek değildir" (Mümin, 85) ifâdesinin anlamında olmuş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "o günde onun için, bunu savuşturacak hiç kimse yoktur. O gün de, göklerin, gözleriniz Önünde çalkalandığı, dağların yürüdüğü ve sizlerin, buna hiçbir şeyin fayda vermeyeceğini ve hiçbir şeyin bunun savuştu ram ayacağını kesinkes anladığınız gündür..." demek istemiştir.16[16]

Göğûn Dalgalanması

"Semânın mevr"i ne demektir? Deriz ki: Semânın (göğün) yerinden, dalgalanarak, çalkalanarak çıkması demektir. Felsefecilerin ileri sürdüğü şeyin zayıflığını, sen defalarca anlamıştın. Hak Teâlâ'nın "Dağlar (yerinden kopup) yürür" ifadesi, felsefecilerin görüşlerinin aksine delâlet eder. Çünkü felsefeciler,
büyük bir dağın yerinden çıkabileceği hususunda birlik içindedirler. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü onlar, yerin, içindeki dağlarla birlikte, yer altında toptenan bir buhar ile sarsıldığını ve o buharın yeri hareket ettirdiğini söylemektedirler. Durum böyle olunca, biz diyoruz ki: Gök, "semi'inden çıkarılmak suretiyle, haraketi kabul edebilir. Dağ ise, hareketsizdir, tabiatı, hareketsiz olmayı iktiza eder. Şimdi tabiatının aksine olmasına rağmen, bir madde o haraketi kabul ediyorsa, karakterine uygun olduğu halde başka bir kütle, bu hareketi haydi haydi kabul eder. O halde, o felsefecilerin "Dairesel harekete kabil olan cisim, müstakim hareketi kabul etmez" şeklindeki görüşleri son derece tutarsızdır. Ayetteki "mevren" lafzı, şöyle yüce bir manayı da ifade etmektedir: "Dağlar yürür" ayetinin, göğün nasıl çalkalandığını ortaya koyan bir ifade olması muhtemeldir. Çünkü dağlar hareket edip, dağların üzerinde oturanlar da hareket edince, gök, dağların hareketinin aksi istikamette, bir gezegen olarak gözükebilir. Bu tıpkı, gemiye binen kimsenin, duran dağı hareket eder gibi görmesine benzer. Bu sebeple birisi şöyle diyebilir: Gök, çıplak gözle, tıpkı gemiye binen kimsenin gemi hareket ederken, ayı hareket ediyor olarak görmesi gibi, çıplak gözüyle dağların hareketinden ötürü, göğün dalgalandığını söyleyebilir. Gök dalgalanıp-çalkalandığında da böyledir. Dolayısıyla ne gökte, ne de yerde, ne bir kaçacak yer, ne de sığınacak bir yer vardır.17[17]

Üçüncü Mesele

Göğün çalkalanmasının ve dağların yürümesinin sebebi nedir? Deriz ki: Bunun sebebi, Allah'ın kudretidir. Bunun hikmetine gelince, bu da, artık bir daha dünyaya dönüşün olamaycağını bildirip, anlatmadır. Çünkü yer, dağ, gök ve yıldızların hepsi, dünyanın ma'mur olması ve insanların bunlardan istifade etmesi içindir. Binâenaleyh artık İnsanların dünyaya yeniden dönüşleri söz konusu olamayacağına göre, bunlarda herhangi bir fayda kalmamıştır, dolayısıyla Allah Teâlâ bunları yoketmiştir.18[18]

Dördüncü Mesele

Eğer birisi, "Sen, zamanla ilgili bir açıklamada bulunacağım, dolayısıyla da insanın bundan, hem lafız, hem
de mana bakımından bir takım, neticeler çıkarmasını va'detmiştin. İşte burası yeridir. Çünkü fiile zamandan başka birşey muzaaf olmaz ve mesela "Falancanın cıkttğı gün...", "Falancanın

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/415.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/415-416.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/416.

girdiği zaman..." denilir. Allah Tealâ, "Doğrulara (doğruluklarının) fayda verdiği gün..." (Maide, 119) "Göğün sallanıp çalkaİandığı gün.." ve "(Allah'ın), gökleri ve yeri yarattığı gün.." buyurmuştur. Aynen bunun gibi, zaman (zarfı) cümleye de muzaf olur. Öyleyse bunun sebebi nedir? Diyoruz ki: Mekânlar, eşyanın zarfı olduğu ve herbir şeyin de ancak bir mekanda bulunması gibi, zaman da fiillerin ve arazların (sıfatların) zarfıdır ki bunlar ancak bir zaman içinde olurlar. İşte bu iki hususta pek çok kimse şaşırmış, yanılmıştır ve şöyle demişlerdir: "Eğer mekân bir cevher (varlık) olsaydı, onun içinde bir başka mekan olurdu ve bu iş sürüp giderdi. Eğer o, araz (sıfat) olsaydı, araz için de mutlaka bir cevherin olması, cevher içinde mutlaka bir mekanın bulunması gerekirdi. Böylece ya devr-i fasit, veya teselsül gerekirdi. Yok eğer mekân, ne cevher, ne de araz ise, bu durumda cevher, ya varlığı olmayan bir şeyde, yahut da kendisine işaret edilemeyen bir şeyde olurdu. Halbuki bu da olamaz." Yine onlar, zaman hakkında da şöyle demişlerdir: Eğer zaman yenilenmeyen birşey olsaydı, bu durumda zaman, sürüp giden şeyter gibi olurdu ki artık zaman içinde, mazî ve istikbâl diye birşey tesbit edilemezdi. Yok eğer yenilenen bir şey olursa ve her yenilenen de bir zaman içinde olacağına göre, o zaman, bunun için de başka bir zaman söz konusu olurdu ki bu durumda teselsül olurdu."

Ayrıca, felsefeciler, zamanlar hususunda, teselsülü üstlenmiş ve bu görüşleri sebebiyle de, âlemin kadîm oluğu neticesine varmışlardır. Aynı topluluk, mekânlar hususunda, teselsülü kabul etmemiş ve herhangibir ayırıcı özelliği tesbit etmeden, zamanla mekânı birbirinden ayırmışlardır, Bir başka topluluk da hem zaman, hem de mekân hususlarında, teselsülün olabileceği görüşünü benimsemiş ve âlemin kadîm, zamanın sınırsız ve boyutların nihayetsiz olduğunu söylemişlerdir. Bu ikinci grup, bu iki meselede de, her nekadar bize muhalefet etmişler; felsefeciler de bu iki meseleden birinde bizimle aynı görüşü paylaşıp, diğerinde bize muhalefet etmişler ise de bunlar, vehm yoluna girmişler ve kendileri üzerinde, zamanlar hususunda üstlenme yolu bırakmamışlardır.

İmdi eğer, "İlk yenilenenden önce ne vardı?" denilirse, deriz ki: "Allah'dan önce hiçbir şey yoktur demek" O'nun ademi, kendisinden öncedir" Zira bizim, "Ondan önce hiçbirşey yoktu" şeklindeki sözümüz, senin "Ondan önce yokluğu vardır" şeklindeki sözünden daha geneldir. Çünkü biz, meselâ "Âdem'den önce bin başlı hayvan yoktu" dersek, doğru söylemiş oluruz. Bu sözden bizim ya, "Âdem, bin baş hayvandan öncedir", yahut da, "Bin baş hayvan Âdem'den sonradır" şeklindeki sözümüzün doğruluğu neticesi çıkmaz. Zira o hayvanlar, hem ondan önce, hem de sonra yokturlar ve ezel-ebed açısından varltk âlemine girmemişlerdir. İşte bizim söylediğimiz de böyledir. Buna göre eğer, "Bu doğru olmaz. Çünkü Allah Teâlâ, mevcut şey olup, âlemden öncedir" denilirse, deriz ki: "İlk yenilenenden önce hiçbirşey-yoktu" şeklindeki sözümüzün manası, "zaman açısından, ondan önce hiçbirşey yoktu" şeklindedir. Allah'dan önce zaman yoktur. Çünkü Allah var iken zaman yoktu. Zaman ilk yenilenen varlık olmuştur."

Buna göre eğer, "Allah'ın, kendisi dışında kalan herşeyden önce olması" ne demektir?" denilirse, deriz ki: Bunun manası, "Başka birşey yokken Allah vardı" demektir. Sizin ileri sürdüğünüz şey, birşeyi yine kendisiyle isbât etmektir. O şey ise ancak, isbat edilmesini istediğiniz şeyle sabit olur" diye itiraz edilemez. Çünkü zamanın başlangıcı, sizin maksadınızdır. Bu ise ilk yenilenene varıp dayanan husustur. Halbuki münakaşa, yenilenen hakkındadır. Çünkü hasmınıza göre, varlık âleminde ilk yenilenen diye birşey yoktur. Aksine her yenilenenden önce, bir yenilenen var" denilemez. Çünkü diyoruz ki: Biz bunu bir delil olarak zikretmedik, ancak bir mecburiyyetin olmadığını ve "Eşyanın (alemin) hadis olduğunu, buudların sonlu olup, lazım ve ilzamı kabul etmemiz halinde bizim aleyhimize birşey terettüb etmediğini beyan etmek için zikrettik. Böylece ilk söz kabul edilmiş olur.

Sonra o yine bir ihtiyaç hisseder ve: "Sen, bizim için, ilk yenilenenin var olduğunu söylemedin mi? Bunu dediğin gibi, onun yok olacağını da söyle" der. Deriz ki: Hayır, ondan önce zaman denen birşey yoktu. Böylece bu, genel manada bir olumsuzluk olur. Bu da, misalimizde de bahsettiğimiz gibi, zamanın yokluğundan Ötürü böyle olmuştur. Bunu iyice kavradığın zaman, zaman bazan bir arazla bitlikte, bazan da bir arazdan sonra var olmuş olur. Çünkü bizim bu günümüz ve diğer günlerin hepsi, ilk yenilenen ile seçilmiş olur. İlk yenilenen ile birlikte var olan bir zaman vardır.

Zaman ve mekân ifadelerinin, bazı anlayışlara nisbetle, müşkil ve kapalı bir durum olduğunu anladığına göre, bu zaman ve mekân ifadelen, sıfatla veya izafetle bilinebilir. Çünkü meselâ, "Çocuk, köle" dediğinde, bunun kime ait olduğu anlaşılmaz. Ama, onu sıfatla zikredip, yahut muzaaf kılıp, "Küçük köle, büyük köle", yahut "Beyaz köle, siyah köle" dediğinde, bu, anlaşılmaya yaklaşmış olur. Aynen bunun gibi, "Zeyd'in kölesi" dediğin zaman, bu da, anlaşılması kolay birşey olur. Ama zamanın bilinmesine dair bir gereklilik yoktur. O şey, ancak kendisine mahsus şeylerle bilinebilir. Çünkü sen, mesela, "insanda mevcut hayvan var" dediğinde, bunu anlayıştan uzaklaştırmış olursun. Fakat "insan boyu poşu yerinde bir canlıdır" dediğin zaman, bunu anlaşılmaya yaklaştırmış olursun. O halde zaman da, kendisine mahsus şey ile belirtilmelidir. Çünkü mâzîfiil, müstakbel fiil ve hal fiil, zamanla ilgili ifadelerdir. Masdarda ise, mutlak zaman manası mevcuttur. Binâenaleyh sen, "çıkma zamanı" dediğinde, bu girme ve benzeri şeylerin zamanından ayrılmış olur. Ama "Çıktığı gün" dediğinde, bu "çıkma zamanı günü" şeklindeki sözünün ifade ettiği manayı ifade etmekle birlikte, danasını da ifade etmiştir. Bu da, bunun ifâdesinden de ayrı olduğunu ifade etmesidir. O halde, daha fazla temyiz kabiliyeti olan şeye muzâf kılmak daha evlâdır. Meselâ, "Adamın kölesi" demen durumunda, bu köleyi, "kadının kölesinden" ayırdetmen gibidir. Ama birinci ifade yerine, "Zeyd'in kölesi" demiş olsaydın, daha açık söylemiş olurdun ve bu daha güzel olurdu.

İşte aynen bunun gibi, o günün hangi gün olduğunu iyice belirtmek için
demen, "huruç günü" demenden daha iyidir. Bu açıklamamızdan şu netice ortaya çıkmaktadır: Zaman, fiile muzâf olur, başkası olmaz. Çünkü zaman fiile mahsustur,
başkası değildir, "Onun oturduğu yere otur" ifadendeki mekân zarfı olan "haysü" müstesna.. Çünkü bu, cümleye muzaf olur. Çünkü mekân zarfı, zaman zarfına benzer. Cümlelere gelince, bu ancak cümlenin fiil manasını taşıması vasıtasıyla sahih olabilir. Dolayısıyla da ne de denilemez.

Lafzî inceliklerden birisi de, oM kelimesinin, "zaman" ile kullanılır olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kaçış zamanı değildi..." (Sad, 3) buyurmuştur. Arapça'da, "(O adam) kötü adam oldu" şeklinde kutlanılmaz. Bu böyledir, zira zaman, hep yenilenmektedir. Yok oluştan sonra başka hayat katmaz. Ama, her hareketten sonra, başka bir hareket ve her zamandan sonra bir zaman söz konusudur. Cenâb-ı Hak, işte bu hususa, "Her günde O bir şe'ndedir, iştedir" (Rahman, 29) ayetiyle işaret etmiştir. Yani, O, yaratmazdan önce hiçbir şey yaratmamıştır, ancak ne var ki, O, yarattıktan sonra her zaman ve sırasıyla yaratır.. Binâenaleyh, bizim yaşantımızdan sonra ölüm vardır, Ölümümüzden sonra hayat vardır. Hayatımızdan sonra hesap vardır, hesabımızdan sonra da, ya devamlı mükâfaat, ya da ayrılmaz bir ceza vardır. O halde bu demektir ki Allah, fiilde bulunmayı, iş yapmayı asla bırakmaz. Zaman, olumsuzluktan uzak katınca, olumsuzluk harfine de bir ilâvede bulunulmuş getirilmiştir.

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ, yok olmaktan külliyyen uzaktır. Binâenaleyh, buradaki kelimesine o'nın, bitişmemesi gerekirdi" denilirse, biz deriz ki ifâdesinde tevîl vardır. İşte bundan dolayı, bahsettiğiniz şey söz konusu olmaz. Bu tevîl de şudur: 'ye benzeyen, olup, ayetin takdiri, "Zaman, kaçış zamanı değildir" şeklinde olup, bu, gayet meşhurdur. İşte bundan dolayı, bu kelime "gece" ve "gündüz" kelimeleriyle değil, "hîn" kelimesiyle kullanılır olmuştur. Çünkü "hîn", gece ve gündüzden daha süreklidir. O halde bu demektir ki, gece ve gündüz bazen olmayabilir, ama "hîn" (zaman, süre) hep vardır..[19][19]

Dini Yalanlayanların Akıbeti

'Vay artık o gün, (Peygamberleri) yalanlayanlara. Ki onlar, daldıkları batıl İçinde oyalanıp duranlardır.."
(Tûr, 11-12).

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/416-419.

Bu, "Allah'ın azabının mutlaka geleceğini ve onu def edecek hiçbir güç ve kuvvetin olmayacağını bildiklerine göre, vay o yalanlayanların haline..." demektir. 8u izaha göre buradaki fâ, manayı birleştirmek için getirilmiş bir ifâde olup, bu da, mü'minlerin bir emn ü emân içinde olacaklarını bildirmesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Rabbinin azabı mutlaka gelecektir" (Tur, 7) buyurunca, bunun, kimin başına geleceğini beyan etmemiştir. Şimdi, "Vay artık o gün, (peygamberleri) yalanlayanlara..." deyince, bu azabın kime tahsiss edilmiş olduğu anlaşıldı ki, bu da, yalanlayanlardır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:
Birinci Mesela: Sen, "Vay artık o gün, (peygamberleri) yalanlayanlara..." ifâdesinin, o azabın kime ineceğini ve kime geleceğini beyân eden bir İfâde olduğunu söyledin. Binâenaleyh, yalanlamayanlar, azâb olunmayacak demektir. Buna göre, büyük günah sahipleri, azâb olunmayacaklar, demektir, zira bunlar tekzîb etmemişlerdir. (Ne dersiniz?).
Cevap: Biz deriz ki: O azâb, büyük günah sahiplerinin başına gelmeyecektir. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı, "her güruh, içine atıldıkça kendilerine bekçileri sordular: "Size, (bu), azâb ile korkutan (birpeygamber) gelmedi mi? Onlar, "Evet, dediler, gerçek bize, azâb ile korkutan peygamber gelmiştir. Fakat biz, (onları) yalanladık..."(Mülk, 8-9) ayetlerinde bahsedildiği gibidir.
İmdi biz diyoruz ki, mü'min, o cehenneme hor ve hakir edilmek için atılmayacaktır. O oraya, bir çeşit İkramla birlikte, temizlenmesi için sokulacaktır. İşte, aynen bunun gibi, "Veyl", yalanlayanlara aittir. Çünkü "veyl", şiddet ifâde eden bir kelimedir. Zira, vav, yâ ve lâm harflerinin meydana getirdiği terkip, hemen hemen daima şiddet manasını ifâde eder. "Savuşturma ve kuvvetli olma" manalarına gelen kelimesi de ifâdesi de böyledir. "Velî, sözünde de, kendisine velayet edilene karşı bir kuvvet ve güç bulunmaktadır. Bunun böyle olduğunun delili, Cenâb-ı Hakkın,
"O gün onlar cehennem ateşine itilip kakılırlar" (Tur, 13) ayetidir. Çünkü, yalanlayan, cehenneme itilip kakılacaktır. Halbuki, tasdik eden, böyle değil; o itilmeyecektir
Biz, nekire bir kelimenin, mübtedâ olabileceğini, daha önce zikretmiştik. Dolayısıyla ayetteki ji) kelimesi, nekire olduğu halde, mübtedâdır. Çünkü bu ifâde, mansub takdirindedir. Çünkü, bu, bir bedduadır. Bunun, mansûb takdirinde oluşunun izahı, (Zariyat, 25) ayetinin tefsirinde geçmişti. Havd kelimesi, bizzat Kur'ân'ın kullanışında, bâtıla dalma anlamına tahsis edilmiştir. İşte bundan dolayı ayette "Sizler de, dalanların daldıkları gibi daldınız" çjmt»,^ ve "Biz de dalanlarla beraber dalardık" (Müddessir, 45) varid olmuştur. Bu ifâdede, kelimesinin nekire getirilmesi hususunda, şu muhtemel İki izah yapılabilir:
a) Bu nekirelik, çokluk ifâde etmek içindir. Yani, "Büyük, tam olan bir dâima., içindedirler" demektir.
b) Bu kelimenin sonundaki tenvîn, muzâfun lleyh'ten bedeldir. Bu, meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın, ,(Tevbe, 10) ve (Hûd,111) Ve ifâdelerindeki tenvinler gibidir. Onların dalmalarının temeli, onların yaptıkları bilinen hususlardır. O halde, ifâdesi, kendinden Önce geçen "yalanlayanlar" ifâdesini, başkalarından eytrdedecek bir nitelik değildir. Bu, sırf zem için getirilmiş olan bir vasıf olup, tıpkı senin, "Racîm olan şeytandan sığınırım.." deyip de, buradaki "racîm" sıfatıyla bu şeytanı "racîm" olmayan şeytandan ayırdetmeyi kasdetmeyişln gibidir. Ama senin "Âtim adama ikram ediyorum.." demen böyle değildir. O halde, şeytanı "racîm" olarak tavsif etmek, onu tanıtmak için değil de, onu kınamak ve zemmetmek içindir. Medh konusunda da sen, meselâ, "Yaratan Allah; büyük Allah.." gibi ifâdeler kullanırsın.. Bu ifâdelerdeki sıfatlar, sırf medh için getirilmiş sıfatlar olup, Allah'ı, yaratmayan İlâhtan veyahutta büyük olmayan ilâhtan ayırdetmek ve seçmek için değildir. Çünkü, Allah tek'tir, başkası yoktur.20[20]

Cehenneme İtilenler

"O gün, onlar, cehennem ateşine itilip kakılırlar.." (Tur, 13).
Bu ayette iigm, lafzI ve manevî olmak özere, birkaç bahis vardır: Lafzî olanına gelince, bu

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/419-420.

hususta birkaç mesele vardır:[21]

Birinci Mesele

Bu ayetin başındaki kelimesi ne İle mansûb olmuştur? Biz dtyoruz ki: Görünen odur ki, bu kelime, hemen
kendisinden sonra gelen ifâde ile mansub olup, bunun delili, Bu ateş (Tûr, 14) ifadesidir. Takdiri de, "Onlar, itilip kakıldıkları gün, onlara, "İste bu, kendisini yalanlayageldiğiniz ateştir", denilir, şeklindedir.
Bu husustaki muhtemel bir izah da şudur: Bu ayetin başındaki kelimesi, (Tur, 11) kelimesindeki den bedel olup, takdiri, "O yalanlayanların cehenneme itilip kakıldıkları günde, işte o günde, yalanlayanların vay haline..." şeklindedir. Bu böyledir, zira ifâdesinin manası, "Azabın tahakkuk ettiği gün..." şeklindedir o günde, yalanlayıcılırn cehenneme itilip kakıldıkları gündür.[22]

İkinci Mesele

ifâdesi, cehennem ateşinin çok müthiş ve dehşetli olduğuna delâlet eder. Çünkü cehennem bekçileri oraya yaklaşamaztar; cehennemlikleri cehenneme uzaktan iterler, onları oraya atarlar, ama kendileri oraya yaklaşamazlar.[23]

Üçüncü Mesele

kelimesi, mef'ûl-i mutlak olan bir masdardtr. Ben, masdariarın zikrediliş hikmetlerinden bahsetmiştim. Bu da, buradaki bu İtmenin, kayda değer, önemli bir itme olduğunu bildirmektir. İşte bundan dolayı denilir, fakat meselâ, denilmez. Bu, tıpkı bir kimsenin! hafifçe dövüldüğünü ve Önemsiz olduğunu belirtmek için "Bu bir dövme değil ki?" demesi gibidir, "Hakîr kılıcı düşman..." denilir, ama masdar olmadığı için Bu, düşman değil" ifadesi kullanılmaz. Yine, denilir de denilmez. Bu ancak, bu ifâdeyi ti şeklinde okuyanlara göre söylenebilir. Çünkü bu durumda kelimesi hal olarak mansûb olup, takdiri, onlara "ona davet edilmişler olarak, o ateşe geliniz...." şeklinde olur.
Manevi olanına gelince, biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün, onlar, cehennem ateşine itilip kakılırlar.." ifâdesi, v cehennem görevlilerinin, kendileri o cehennemden uzak oldukları halde, cehennemlikleri oraya attıklarına delâlet eder. Halbuki, Cenâb-ı Hak, (bir başka ayetinde), "O gün onlar yüzleri üstü ateşte sürüklenirler..."(Kamer, 48) buyurmuştur. Biz deriz ki, buna şu birkaç açıdan cevâp verebiliriz:
a) Melekler o cehennemlikleri, cehenneme sürüklerler... Sonra onlar, o husuf ateşe, cehennem ateşine yaklaştıklarında, onlar onları, o cehenneme uzaktan atarlar. Böylece, yüz üstü olma işi, ateşin içinde söz konusu olur. Çünkü ateşin içinde kendini müdafaa zor, daha çetindir. Bunun böyle olduğunun delili de, "... onlar sıcak suyun içinde sürüklenecekler, sonra ateşte yakılacaklar..." (Mü'min, 71-72) ayetidir. Yani, onların yüz üstü olmaları cehennemin kaynar suyundan olacak, onların cehenneme sokuluşları ise daha sonra meydana gelecektir.
b) Onların işlerini her zaman bir meleğin üstlenmiş olması mümkündür. Binâenaleyh, onları, ateşe bir melek iterek atarken, bir başkası da, yüzü koyun atmış
olabilir.
c) Yüzüstü sürükleyen cehennemin dışında olduğu halde, bu yüzüstü sürüklemenin zincirlerle olması, böylece de onların cehennem ateşine yüzükoyun atılmış olmaları da mümkündür.
d) Meleklerin, hor ve hakîr kılmak ve hafife almak için o cehennemlikleri cehenneme atmış

---

[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/420.
[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/420-421.
[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/421.

olmaları; daha sonra, onlarla birlikte ateşin içine girip de, onları orada yüzüstü sürüklemiş olmaları da muhtemeldir.[24]

"İşte sizin, yalanlamakta olduğunuz ateş budur" (Tur, 14).
Bu ifâde, "Onlara, "İştesizin, yalanlamakta olduğunuz ateş budur.." denilir.." takdirindedir,
Daha sonra Cenâb-ı Hak, meseleyi iyice ortaya koymak için,
"(De ki): bu da mı sihirdir?! Yoksa siz, görmüyor musunuz?" (Tur, 15) buyurmuştur.
Bu böyledir, zira bir şeyi görüp de, oşey, gördüğü şekilde olmazsa, bu durumda bu yanlışlık, şu iki şeyden birinden dolayı olmuş olur:
a) Görülenden,
b) Görenden... Bu sebeple, ayetteki, "(Peki) bu da mı sihirdir?" İfâdesi, "Bu görülen şeyde mi bir şüphe var, yoksa sizin gözlerinizde mi bir arıza var?!" demek olup, bu ifâdenin başındaki istifham, istifhâm-ı inkâridir. Yani, "Bu iki şeyden hiçbirisi sabit ve mevcut değildir. O hatde bu demektir ki, sizin gördüğünüz haktır, ne var ki siz, "Bu, hak değildir" diyorsunuz. Cenâb-ı Hak, diye söze başlamıştır. Zira onlar, gördükleri şeyi, sihre nisbet ediyor ve meselâ, ayın ikiye bölünmesi vb. mucizelere, "sihirdir" diyorlardı. Halbuki o günde, gözle görmelerinin yanısıra, kendilerine bizzat dokunup idrâk edecekler bir elem ve acı isabet edip ve bu acı verme de doruk noktaya ulaşınca, onların artık, "Bu bir sihirdir" demeleri mümkün olmayacaktır. Aksi halde, eğer durum böyle olmasaydı, onların cehennemden kurtulmayı istemeleri doğru ve yerinde olmazdı.[25]

Yaptığınızın Karşılığı

"Girin oraya! İster dayanın ister dayanmayın, sizce hepsi de birdir. Siz ancak, yapageldikîerinizin cezasına çarpılıyorsunuz.." (Tûr, 18).
Bu, "Mademki siz, artık bunu inkâr edemediniz, ne bunun bir sihir olduğu ne de gözlerinizde bir arıza bulunduğu, (yani olmadığı) tahakkuk edince, o halde girin o cehenneme, o ateşe.." demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "ister dayanın ister dayanmayın" ifâdesinde, şöyle İki fayda bulunmaktadır:
a) Kurtuluşun olmayacağını ve kaçışın bulunmayacağını beyân.. Çünkü, sabretmeyen kimse, o şeyi, kendi nefsinden, ya azâb edeni bertaraf edip ona mani olması suretiyle, yahutta ona gazâb edip, kızarak onu öldürüp de, böylece de kurtulmuş olması suretiyle, onu kendinden uzaklaştırabilir. Halbuki, bunlardan hiçbiri, âhiret azabı konusunda bir yarar sağlayamazlar. Zira, azâb edene galip gelemeyen, böylece onu savuşturamayan ve, derken onu yok etmek suretiyle ondan kurtulamayan kimsenin işi bitirilemez, böylece de o kimse ölmek suretiyle de (kurtulamaz). O halde, sabretmek, âdeta sabretmemek gibidir Zira sabreden de o azâbta olacak, sabretmeyen de..
b) Ahiret azabının dünya azabından farklı olduğunu beyân.. Çünkü, dünyada bir cezaya duçar olmuş olan bir kimse, eğer sabrederse, ya âhirette mükâfaat alması, yahutta dünyada bu yüzden medhedilmesi ve, hakkında, "Ne cesur insani Kalbi de ne de kuvvetli adam!" denilmesi süratiyle.. sabrından yararlanmış olabilir. Ama bu kimse, sabırsızlık gösterip feryâd ü figanı basarsa, "Çocuklar ve kadınlar gibi çığlık atıp sabırsızlık ediyor!" denilir. Ahiretteki sabra karşı İse, ne medh u sena ne de mükâfaat söz konusudur. "Sizce hepsi de birdir" İfâdesine gelince, kelimesi haber, mübtedâsı ise, "ister dayanın, ister dayanmayın' ifâdesinin delâlet ettiği şey olup, kelâmın takdiri, "Sabretmek de, sabretmemek de eşittir" şeklindedir.
İmdi eğer: "Bu, azabın artmasını ve yapmadığı, fakat kafasına koyduğu şeyler sebebiyle de azaba duçar olmasını gerektirir.." denilirse, biz deriz ki: Burada, şöyle bir incelik vardır: Mü'min, İmanı sebebiyle şöyle bir fayda elde etmiştir: Niyetlenip de yapamadığı güzel şeylerden dolayı mükâfaatlandırılır, niyetlenip de, gerçekleştirmediği kötülükten dolayı ise

---

[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/421-422.
[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/422.

cezalandırılmaz. Kâfir İse, küfründen dolayı, mü'minin tam tersinedir. Binâenaleyh, niyetlenip de yapamadığı güzel şeylerden dolayı kendisine mükâfaat verilmeyeceği gibi, niyetlenip de yapamadığı kötülüklerden dolayı cezalandırılır ve bu zulüm de değildir. Çünkü Allah Teâlâ, ona bunu haber vermiştir. O da bunu seçip tercih etmiş ve bu işe, kendi iradesiyle girmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, "Kim kâfir olur da, küfrü üzere Ölürse, ona ben, ebediyyen azâb edeceğim. O halde sakınınız.. Kim de iman ederse, onu ebedî bir mükâfaatla mükâfaatlandıracağım.." demiştir. Binâenaleyh, kim kütür irtikap edeı, bu emri duyduktan sonra onu devam ettirirse, şimdi, ceza eden yüce zat, onun tehdit ettiği şeyi gerçekleştirmek için, ona devamlı bir şekilde ceza verirse, cezâtandırırsa, o zaman o zalim olmaz.26[26]

Müttakilerin Ödülleri

"Şüphesiz ki, müttakîler, cennetler ve nimetler içindedirler. Rablerinin kendilerine verdiğiyle, zevk içinde olarak... Rableri onlan, o çılgın cehennemin azabından korumuştur. (Şöyle denilir): İyi amel etmiş
olduğunuz için, afiyetle yeyin için... Sıra sıra dizilmiş tahtlara kurulmuş olarak..." Biz şahin gözlü hurileri onlara eş yaptık..." (Tûr. 17-20).
Kur'an'ın adeti, meselâ kafirlerin durumunu beyân ettikten sonra mıTminlerin durumunu beyân etmek; "terkîb ve terğîb, işi tamam olsun diye, cezanın peşinden mükâfaatı getirmek, zikretmek şeklinde cereyan etmiştir. Biz, müttakînin ne demek olduğunu, birkaç yerde izah ettik. Cennet, her ne kadar eğlenme yeri ise de, ne var ki, bağı bekleyenler son derece güzel bir bağda bulunurlar ama, ondan yararlanamazlar. İşte bu yozdan Cenâb-ı Hak, 'Ve nimetler içinde..." buyurmuştur ki bu, o cennetliklerin, bağ bekçileri gibi değil de, eli bol zengin kişilerin yaptıkları gibi, orada nimetler içinde bulunduklarını ve onlardan yararlandıklarını ifade ederler.
Ayetteki, "zevk içinde oldukları halde..." ifadesi de bu manayı destekler. Çünkü, çeşitli nimetlerden istifâde eden kimsenin, bu nimetlerden istifâde edişinin emaresi, onun dışında görünebilir, ama kalbi başka şeylerle meşgul olabilir.. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, buyurunca, orada duyulan lezzetin doruk noktada bulunduğuna delâlet eder.
Cenab-ı Hakk'ın, "Rablerinin kendilerine verdiğiyle..." ifâdesi de, bu işin doruk noktada olduğunu gösterir. Zira zevk duyan kimsenin gönlü, basit ve düşük seviyede olabilir. Dolayısıyla da en ufacık bir şey onu mutlu eder ve en basit şeyle sevinir.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki, "Bu onların basit gönüllü ve anlayışlı olmalarından dolayı değil, tam aksine, o nimetlerin çok değerli olmasından ötürüdür. Zira o nimetler, onların Rableri katmdandır" demektir.
Ayetteki, "Rableri onları, o çılgın cehennemin azabından korumuştur" ifâdesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, "Onlar,
1) Rablerinin kendilerine verdiği şeyden dolayı;
2) Rablerinin kendilerini koruması sebebiyle zevk içindedirler." demektir.
b) Bu, birinci cümleye atfedilmiş olan başka bir cümledir. Böylece Cenâb-ı Hak âdeta, onları cennetlere sokup nimetlere gark ettiğini ve onları cehennem azabından koruduğunu beyân etmiş olur.27[27]

Cennet Nimetlerinden Bazıları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "(Şöyle denilir): "iyi amel etmiş olduğunuz İçin, afiyetle yeyin için.. Sıra sıra dizilmiş tahtlara kurulmuş olarak.." Biz şahin gözlü hurileri onlara eş yaptık." Bu ifâdede, bu nimetlend irmen in vasıtaları sırasıyla beyân edilmiştir. Bunların ilki, mesken

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/423-424.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/424-425.

nimetidir ki bu, ayette, kelimesiyle beyan edilmiştir. Sonra yeyip içmek, sonra yatak ve yaygılar; sonra da eşler.. İşte bütün bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın sırasıyla getirdiği dört şeydir. Her birisi hakkında da, onun mükemmelliğine delâlet eden şeyi zikretmiştir. O halde, ayetteki sözü, meskene işaret olup, nesneler için meskenler zorunludur. Ki bu da, mekândır, barınaktır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Çünkü nimetlenilen yerler bazan, çeşitli sebeplerden dolayı iç açıcı olmayabilirler. Böylece Cenâb-ı Hak bu zevkin sebebini ve derecesinin yüksekliğini, o nimetlerin Allah'ın onlara verdiği şeyler cinsinden olduğunu söylemekle beyân etmiştir ki, biz bunu daha evvel söylemiştik. Yemek yemek ve mutlak izne gelince, çeşitliliğinden ve çokluğundan dolayı, buna yer verilmemiştir.[28][28]

Afiyetin Manası

Ayetteki "afiyetle..." kelimesi, bu yeme içmenin, dünyadakinin aksine, zarar ve kötü şeylerden uzak olduğuna bir işarettir. Çünkü dünyada iken yiyen kimse, hastalanmasından korkar. Böylece de yediği şey afiyet dolu olmaz. Yine dünyada iken elde bulunan nimetlerin sona ereceği endişesi duyulur, dolayısıyla da yeme içme bol biçimde olmaz. Halbuki bütün bunlar, cennet hakkında söz konusu değildir. Dolayısıyla da ne hastalık ne de yiyeceklerin bitmesi endişesi söz konusudur. Çünkü ahirette, cennetliklerin yanında, ihtiyacından fazlası vardır. Yiyip içmeden dolayı her hangi bir günah oluşmayacağı gibi, yiyecekleri elde etmek için bir yorulma ve çaba da söz konusu değildir. Zira dünyadayken insan, pişirmek, elde etmek için çalışıp çabalamak, yorulmak, başkasının minneti altında kalmak, yahut da def-i hacet ve kazurat gibi., şeylerin söz konusu olması sebebiyle, bazan yeme içme lezzetini terkedebilir; dolayısıyla da bu yeyip içme işi afiyetle cereyan etmez. Halbuki bütün bunlar, cennette söz konusu değildir.

Ayetteki, ifâdesi, Allah Teâlâ'ntn şöyle diyeceğine bir işarettir "Ben, sizin, Rabbiniz, Yaratıcınız ve fazlımla sizi cennetime sokanınız olarak, benim size olan lütfum, dünyada iken benim sizi, sâlih amelleri yapmaya muvaffak kılmam ve sizi, bunları yapmaya yöneltmemdir. Nitekim Cenâb-ı Hak (ben) size, sizi imana sevketmem sebebiyle in'âmda bulunmuş olurum. (Hucurat. 17) Ama bu gün ise, size ikram ve in'âm yoktur Zira bu, va'dimin yerine getirilmesidir." Buna göre şayet, Cenâb-ı Hak, kâfirler hakkında, "Muhakkak ki sizler, yapageldiğiniz şeylere mukabil cezalandırılıyorsunuz"(Tur, 16); mü'minler hakkında da, "İyi amel etmiş olduğunuz için" buyurmuştur. Şu halde, bu iki ifâde arasında fark var mıdır?" denilirse, ben derim ki, bu iki ifâde arasında, şu bakımlardan büyük farklar vardır:

1) Bir kere kelimesi hasr ifâde eder. Dolayısıyla bu, "Sizin cezanız ancak budur" demek olur. Halbuki, Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, mü'minler hakkında getirmemiştir. Zira Cenâb-ı Hak mü'min kimseye, yapmış olduğunun kat kat mükâfaatla mukabele edecek ve lütfü sebebiyle de bunu ziyâdeleştirecektir. Şimdi, eğer Allah kuluna in'âmda bulunacaksa, bununla bulunacaktır.

2) Cenâb-ı Hak, burada buyururken, orada (Tur, 16) buyurmuştur
ki, alabildiğine, birbirine denk olduğuna bir işaret olsun diye bu, "Size, yaptığınız şeylerin aynı ve dengi ile karşılık verilecektir" demektir. Nitekim sen, "Bu, senjn yaptığının aynısıdır" dersin. Bunun izahı daha önce geçmiştir. Cenâb-ı Hak mü'min kimse hakkında ise, buyurmuştur ki, bu "Bu, sizin şu amelinize göre devam edip giden bir husustur" demektir.

3) Cenâb-ı Hak orada (Tur, 16) da, sözünü zikretmiş, burada ise, buyurmuştur. Çünkü "ceza", bir şeyin sona erdiğini ifâde eder. Zira, birisine ihsanda bulunan kimseye o birisi, onun karşılığını verip getirdiğinde, ihsanda bulunan kimse artık daha başka bir şey beklemez.

İmdi, eğer; "Allah Teâlâ pekçok yerde, müzminlere verilecek mükâfaatı beyan ederken, "Yaptıklarına bir karşılık olarak.."(Ahkaf, 14) denilirse, buyurarak "ceza" sözüne yer vermiştir" denilirse, biz deriz ki: O yerlerde, Cenâb-ı Hak, mükâfaat verilenlere hitabta bulunmamış ve meselâ, "Sen karşılığını görürsün" dememiş, tam aksine devamı ve sürekliliği ifâde eden şeyi getirmiştir.

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/425.

Cennette duyulan haz ve sevinçlere gelince, bu hususta da, Cenâb-ı Hak şu açıklamalara yer vermiştir:29[29]

Tahtlara Kurulma

a) Zira bu, nimete gark olmuş, üzerinde bir külfet ve mükellefiyet bulunmayan kimselere has bir durumdur. Zira, üzerinde, bakmakla mükellef bulunduğu kimselerin külfeti, o kimseyi adetâ bastırır, onu bir yere yaslandırmaz. Bir işte olan kimse, yaslanmaya vakit bulamaz. O halde bu durum, hayra ve iyi hâle delâlet etmektedir.

b) Bir araya toplanma... Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

1) Herkes için ayrı ayrı bir sürürün olması ki, bu, açık olan bir mânadır. Zira, "sıra sıra dizilmiş.." ifâdesi, bunların herkes için ayrı ayrı olduğuna delalet eder. Çünkü, herkesin sürürü ve zevki, seçilmiş olan aynı yerde olamaz. "Serîr" lafzında, "sürür" maddesinin harfleri vardır. Taht ve diğer ifadelerse böyle değildir. sözü, bu işin sırt saygı için olduğunun delilidir. Zira, bunlar, ayrı ayrı olsalardı, o zaman, "Orada bulunduğunda, sahibi kendisine yaslansın diye, her yerde bir tane divan vardır.." denilirdi.

Ayetteki, ifâdesi, dördüncü nimete işarettir. Bunda da yine, şu bakımlardan, o durumun mükemmelliğine deliller vardır:

1) Evlendiren, Cenâb-ı Hakk'tır ve iki tarafın işini de üzerine alan O'dur. Zira kullarını, kendi izni ve müsadesi ile evlendirmektedir. Böyle olan zât, ancak kendisinde, kullarının ve cariyelerinin huzuru ve rahatı olan şeyleri yapar.

2) Cenâb-ı Hak, demiş de, dememiştir. Zira, "tezvic" masdarı, harf-i cer olmaksızın da iki mef'û! alır. Ve meselâ Arapça'da, "Seni onunla evlendirdim..." denilir. Cenâb-ı Hak, "Seni onunla evlendirdik..."(Ahzab.37) buyurmuştur ki, bu, bu evlendirmedeki menfaatin erkeklere ait olduğuna bir işarettir. Onlar, huriler ile lezzetlensinler diye, evlendirilmişlerdir; yoksa hurîler onlar ile lezzetlensinler diye değildir.. Bu böyledir, zira harf-i cer olmaksızın da fiil mef'ûl alabilir. İşte, bu evlendirme işi de, öncelikle onlara taalluk etmiş, daha sonra hurileri ilgilendirmiştir. Çünkü ifâdesinin manası, "Onların izdivacını bu yolla, yani hurilerle yaptık" şeklindedir.

3) "Eşler" ifâdesini zikretmekle yetinmeme.. Tam aksine onları güzellikle tavsif etmek ve güzel olandan daha en güzelini seçme... Çünkü insanoğlunun genel heyeti içinde yer alan uzuvların en güzeli, yüzüdür. Yüzde yer alan en güzel uzuv da gözdür. Bir de, hem]y- hem de ifâdeleri, uzuvlarda uyumun güzelliğine; ruhlardaki kuvvete delâlet eder.. Mizacın güzelliğinin alâmeti, (beyazlık) vasfı... Huzur ve mutluluğun bolluğuna gelince, iri gözlü olma, o gözlerden çok mutluluk ve huzur duyma sebebiyledir.30[30]

Atıf Meselesi

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak ifâdesini mazi fiil olarak getirmiş, jnf& İse hâldir. Daha Önce geçmiş olan bir mazî fiil yoktur ki, böylece bu fiili ona atfedilmiş olsun.. Halbuki, mazî fiilin mazî fiile ve muzarî fiilin de muzarl fiile atfedilmesi en güzel bir yoldur (ne dersiniz?)" denilirse, biz deriz ki: Buna, ikisi lafızla, biri de mana ile ilgili olmak üzere, üç bakımdan cevap veririz:

a) Bu tür ifade tarzı, pek çok yerde bir güzellik arzeder. Nitekim sen, "Zeyd geldi, Amr geliyor, Zeyd çıktı" dersin.

b) Ayetteki, "Şüphesiz müttakîler (sakınanlar), cennette ve nimetler içindedirler" ifadesi, "Biz onları cennetlere soktuk" manasındadır. Çünkü bu ifade, "O günde kâfirler, cehenneme itilir; mü'minler de, aynı vakitte, yerlerine sokulur" takdirindedir. Buna göre Hak Teâlâ, adetâ, "Kâfirlerin cehenneme itildiği gün, müttakîler de, cennetlerde olacaklar" demiştir:

---

[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/425-426.
[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/426-427.

c) Mana ile ilgili olan, üçüncü izaha gelince, Allah Teâlâ, mükâfaat vermekten bahsetmiştir. O halde O, bugünde kullarını hurilerle eşleştirmiş ve huriler, sanki yaklaşma gününde, zifafı beklemektedirler.[31][31]

Ailelerine Kavuşan Mü'minler

"İman edip de, soyları da iman ile kendilerine tabî olanlar (yok mu), biz onların bu soylarım da kendilerine kattık ve kendilerinin amellerinden, bir şey de eksiltmedik. Herkes, kazana mukabilinde bir rehindir" (Tûr, 21).
Bu ayette, şöyle birkaç latîfe (incelik) var:
Birinci İncelik: Babalık şefkati, dünyadaki gibi ahirette de çoktur ve boldur. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, kullarının kalblerini hoşnud etmiştir. Çünkü evladları yüzünden, babalarını-atalarını üzmemiş, aksine bunları orada biraraya getirmiştir.
Buna göre eğer, "Sen, bazı ayetlerin tefsirinde, Allah Teâlâ'nın, atalarını (babalarını) oğullarından, oğullan da babalarından ötürü teseltî ettiğini; cennetlik olan baba ile, cehennemlik olan oğlu zikretmediğini söylemiştin" denilirse, biz deriz ki: Küçük çocuk babasında, güzel bir babalık bulup hisseder ve babalığa ters düşen herhangi birşey mevcut olmaz. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, dünyada, küçükken, çocuğu babası müslüman olduğu için, babasına katmış ve müslüman saymıştır. Ama çocuk büyüdüğünde, artık müstakil kabul edilmiştir. Eğer büyükken kâfir olursa, artık bu çocuk babasına nisbet edilmez. Çünkü İslâmiyet, müstümanlar için tıpkı bir baba gibidir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Mü'minler ancak kardeştirler" (Hucurat, 10) buyurmuştur. Buradaki, ıhve "kardeş" kelimesi, doğumdan ötürü olan "kardeşlik" manasındaki "ah" kelimesinin çoğuludur. "İhvan" da, dostluk ve sevgi manasında olan, "fhve"nin çoğuludur. O halde, madden ve örten, küfür de bir baba sayılır. Şimdi bir kimsenin dini, babasının dinine ters ise, şeriat bakımından, onun başka babası var demektir. Burada, babalan, hiçbirşeyin çocuklarına şefkatten al (koyamayacağına bir irşâd vardır. Böylece insanın, ahbap ve dostlan ile, bağ-bahçe İçerisinde refah ve eğlence içinde oyalanıp da, çoluk çocuğunun geçimini temin etmekten geri kalması en çirkin birşey olur. Ya cennet ehli, cennetteki hurilerle eğlenirken, evladlarından nasıl azade kalabilir? Böylece Allah Teâlâ onlara, bunu hatırlatmış ve onların kalblerini, "Biz onlann bu soylannı kendûerine kattik" ifadesiyle rahatlatmıştır. Durum böyle olduğuna göre, malını haram yollarda harcayan, böylece de, çoluk çocuğunu İyi ve kötü kimselere el açar biçimde bırakan fasıklar hakkında ne düşünürsün?! Böyle olmaktan Allah'a sığınırız. Bu, vârislerine helâl mal bırakan kimseye, bu malı sebebiyle, âdeta bir sadaka mükâfaatının yazılacağına delâlet eder. İşte bundan Ötürü, ölüm döşeğindeki kimsenin, malının üçte birinden fazlasında tasarruf etmesi (bağışta bulunması) caiz değildir.
İkinci İncelik: Bu incelik, "Sayleri de iman ile kendilerine tabî olanlar..." ifadesindedir. Bunun, âhirette bizim onlara katılacağımızın bir delili olması gerekir. Çünkü dünya yurdunda, sebebler zincirini nazar-ı dikkate atmak daha çoktur. İşte bundan ötürü, Allah Teâlâ, örfünü insanın önüne gökten bir yiyecek inmesi şeklinde sürdürmemiştir. Ekme, öğütme ve hamur edip-pişirme gibi şeyler olmadan, insan o yiyecekleri yiyemez. Âhirette ise, rızıklarını kuluna, kulun daha önce harcadığı çabalarına bir karşılık olarak, artık âhirette bir çaba karşılığı olmaksızın verir. Binâenaleyh bunun, Hak Teâlâ'nın, çoğunu babasına, o çocuk sâiih olmasa da, katacağının apaçık bir delili olması gerekir, dünyada henüz küçükken ve hiçbirşeye inanma yaşına gelmemişken onu babasından saydığı gibi...[32][32]

İrtidad Hakkında Hüküm

Üçüncü İncelik: Bu da, ayetteki İman ile" ifadesindedir. Çünkü Allah Teâlâ, çocuğu, ebeveynine, iman bakımından tabî kılmıştır, küfür bakımından tabî kılmamtştır. Bunun delili ise şudur: Bir kimse kâfirken müslüman olsa, onun çocuklarının da müslüman olduğuna hükmedilir. Ama Allah korusun, birisi irtidâd etse, çocuğunun da kâfir olduğuna hükmedilmez.

---

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/427-428.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/428-429.

Dördüncü İncelik: Cenâb-ı Hak, dünyadaki durumu beyan için, "tabî kıldık" buyururken, âhiretteki durumu beyan için de, "onlan kendilerine kattok" buyurmuştur. Çünkü dünyada iken, küçük olan ve babasına tabî olan çocuk, tabî olduğu babası gibi sayıldığını idrâk edemez. Çaba gösterenin, çaba göstermeyene üstünlüğü prensibi sebebiyle, çocuk tabî, baba asıldır. Fakat âhirette, Cenâb-ı Hak, lutfu gereği, çocuğunu babasına kattığından, o çocuğa babasındaki derecenin aynısını verir.

Beşinci İncelik: Ayetteki, "Amellerinden birşey eksiltmedik" ifadesi, hem babaların kalblerini hoşnud tutmak, hem de herhangibir kimsenin babanın amellerinin mükâfaatının, baba ile çocuk arasında bölüştüm I eceği vehmini gidermektir. Aksine baba, sa'y-u gayretinin karşılığını alacak, çocuğu için de, Allah'ın bir lütfü ve rahmeti olarak, babaya verilen derecenin aynısı verilecektir.

Altıncı İncelik: Cenâb-ı Hak ayette, "amellerinden..." buyurmuş da, "mükâfaatlanndan..." dememiştir. Çünkü "Amellerinden bir şey eksiltmedik" ifadesi, onların amellerinin olduğu gibi kaldığının bir delilidir. Mükâfaat ise, amele karşılık fazlasıyla verilen şeydir. Böylece bu ifâdede, kendisi için büyük ücret bulunan o amellerin, bakî kalacağına bir işaret bulunduğu gibi, mükâfaatının fazla fazla verileceğine de bir işaret vardır. Eğer Cenâb-ı Hak, "Biz onların mükâfaatlarından birşey noksanlaştırmadık" demiş olsaydı, bu iş, en ufacık bir mükâfaat ile de hasıl olmuş olurdu. Çünkü Allah Teâlâ'nın kuluna, ameli karşılığı verdiği her derecedeki bir şey, tam bir mükâfaattır. Bir de Hak Teâlâ, "Biz onların mükâfaatlanndan bir şey noksanlaştırmadık" demiş olsaydı, şöyle de denilebilirdi: Allah Teâlâ'nın, kuluna noksan ameline karşılık, tam ve bol mükâfaat verdiği söylenebilir. Yine, babanın amelinin, hem babaya hem çocuğa böl üstü rüldüğü söylenebilirdi.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:[33][33]

Birinci Mesele

"ve irnan edenler" ifadesi, ne üzerine affedilmiştir? Deriz ki: Bu, "Şüphesiz müttakîler..." ifadesine atıftır.[34][34]

İkinci Mesele

Durum böyle olduğuna göre, Cenâb-ı Hak niçin, "iman edenler" ifadesini getirmiştir? Halbuki aynı gaye ve
maksad, "Biz onlara, şahin gözlü hurileri eş yaptık" (Tûr. 20) ifadesinden sonra, "Biz onların bu soylarım da kendilerine kattık" ifadesi ile anlatılmıştır. Buna göre kelamın takdiri, "Biz onlara, şahin gözlü hurileri eş yaptık ve onlara soylannı kattık" şeklinde olur, (ne dersiniz?) Deriz ki: Bunda şöyle bir hikmet vardır: Müttakîler, şirkten ve masiyyetten korunan, uzak duran kimselerdir, dolayısıyla iman edip, salih amel işleyenlerdir. Bu ayette Cenâb-ı Hak, "îman edenler,." buyurmuştur ki bu, "İmanları sayesinde, çocukları cennetliklerden olanlar" demektir. Hem sonra baba, büyük günah olsun, ısrarla küçük günah işlesin, çocuğu bundan ötürü cezalandırılmaz. Aksine bundan ceza gören babadır. Çoğu kez oğul, babadan önce cennete girer. Burada mana ite ilgili şöyle bir incelik vardır: Hadislerde yer aldığına göre, küçük çocuk babasına şefaatçi olacaktır ki bu, babanın ceza göreceğine işarettir.[35][35]

---

[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/429-430.
[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/430.
[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/430.

Müstakbel Hakkında Mazî Sigası

Bu terkipten, farklı bir terkip ve takdir yapmak, buna başka bir mana vermek caiz midir? Deriz ki: Evet. İman edenler..." ifadesinin, "şahin gözlü huriler" (Tûr, 20) ifadesine affedilip, takdirî manasının, "Kardeşler halinde karşı karşıya tahtlar üzerindedirler"(Hicr, 47) ayetine bir işaret olmak üzere, "Biz onları hurîerle ve iman edenlerle yaklaştırdık, biraraya getirdik" seklinde olması mümkündür. Bu da, "Biz, onların dağınık hallerini, eşlerini, kardeşlerini ve ayetteki "soylarını tabî kıldık" ifadesinden ötürü çocuklarını biraraya topladık" demektir. Bu izahı Zemahşeri yapmıştır, ama birinci izah daha güzel ve daha doğrudur.
Eğer, "Allah Teâlâ, onların arasını birleştirdikten sonra, bu izaha göre, bu hâdisenin, mazî bir lâfızla anlatılması nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta, "Her nekadar birleşme zamanı sonra olacak ise de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz onlan, hurilere eş yaptık" ifadesi, Allah'ın onları bize, ta yarattığı günden eş kılması manasındadır" diyebiliriz.36[36]

Dördüncü Mesele

Ayette geçtiği üzere, "zürriyet" kelimesi (bu husustaki kıraatlara göre) her iki yerde de cemî; yine her iki yerde
de müfred olarak okunduğu gibi, birincisi cemi, ikincisi müfret olarak da okunmuştur. Binâenaleyh bu üçüncü kıraatin bir izahı var mı? Evet. Bunun sebebi, lafzî değil, mana ile ilgilidir. Çünkü mü'mine, soyu, imanda tâbidir. Eğer zürriyeti (soyu) olmasa bile, bu, o mü'minin bin tane çocuğu olsaydı bile, bunların iman bakımından ona tabî sayılacaklarını gösterir. Ama zürriyeti ona katma işi ise, hükmen değil, hakikaten olmaktadır. Dolayısıyla bu katma işi, mevcudlar hakkındadır. Binâenaleyh bu demektir ki: Tabî olan zürriyet, katılanlardan daha çoktur. Dolayısıyla birincisi cemî, ikincisi müfred olarak getirilmiştir.37[37]

İmanda Çocuk Babasına Tabidir

Ayetteki, "iman ile" ifâdesinin nekire getirilmesindeki hikmet nedir? Deriz ki: Bu. ya "tahsis"dir, ya "tenkîr"dir. Sanki Cenâb-ı Hak, ya "Biz onlara zürriyetlerini, halis bir iman sebebiyle kattık" demek istemiştir, yahut da, "Biz onları onlara, ufacık bir İman sebebiyle kattık" demek istemiştir. Çünkü çocukta tam manada bir iman olmaz. Bunun delili ise şudur: İnsanın küçük bir çocuğu olsa, o çocuğun da babası gibi mü'min olduğuna hükmedilir. Ama bulûğa erip de, açıkça kâfir olur ve babasının yolundan gitmeyi kabul etmez ise, ona mürted denmeyeceği söylenmiştir. Böylece onun sözü ile, tabî olmadığı ortaya çıkar. Yine bu çocuğun mürted sayılacağı, çünkü, tıpkı aslı müslüman olan birisi gibi, mü'min kabul edildikten sonra kâfir olmuş olduğu da söylenmiştir. Bu durumda, bu ihtilaftan, insanın imanının kuvvetlenip artacağı anlaşılır. Bu iki izahı, Zemahşerî yapmıştır.
Yapılan bu izahın dışında, ayetten şöyle başka bir mananın kastedilmiş olması da muhtemeldir: ve ayetlerindeki "ba'z" ve "kül" kelimelerinin sonundaki tenvin gibi, bu "iman" kelimesinin sonundaki tenvin de, muzafun ileyhten bedeldir. Buna göre ayetin manası, "Biz onlara soylarını, onların imanı sebebiyle kattık" şeklinde olur. Çünkü bu tâbi oluş, nasıl olursa olsun, kimden olursa olsun, iman değildir. Burada söz konusu olan iman, atalarının imanıdır. Fakat izafet, bir kaydı ve mutlak manada imanın (inancın) iman olmadığını göstermektedir. Çünkü bir kimsenin, "ağaç suyu, nar suyu" demesi doğrudur. Ama "su"yu izafetsiz olarak kullanması doğru değildir. O halde ayetteki "iman" sözü, bu imanın onlara nisbet edilen bir iman olduğu hissini verir ve bu tıpkı, "Bizim azabımızı gördükleri zaman, o anda imanları, onlara fayda vermez" (Mü'min, 85) ayetinde ifade edildiği gibidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "imanları" buyurup, imanı onlara izafe etmiş, bunu izafetsiz olarak kullanmamıştır. Dolayısıyla,

---

[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/430.
[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/430.

bu imanın, sahih bîr iman olduğu bilindiği için, izafet murad edilerek, izafetsiz olarak kullanılmıştır. Babaların imanı hariç, bunun dünyada bir imâni gerektirmeyeceği anlaşılsın diye de, tenvin muzafun ileyhe bedel olarak getirilmiştir. Bu, güzel bir izahtır.[38][38]

Her Nefis Rehindir

Cenâb-ı Hak daha sonra "Herkes, kazana mukabilinde bir rehindir" buyurmuştur. Vahidî şöyle der: Bu ifâde, yine cehennemliklerden bahsetmektedir. Çünkü cehennemde rehin tutulan onlardır. Mü'min ise, rehin tutulmaz. Çünkü Hak Teâlâ, "Ashab-ı yemîn müstesna, herkes kazana mukabilinde bir rehindir" (Müdessir, 38-39) buyurmuştur. Bu, aynı zamanda Mücâhid'in görüşüdür. Zemahşerî ise, bu ifâdenin, herkes hakkında umumî olduğunu; çünkü herkesin, yaptığı amellere karşılık Allah katında rehin tutulacağını; zira eğer kişinin yaptığı hayırlı ve güzel ameller ise, bağdan çözülüp serbest bırakılacağını; aksi halde rehin olduğu için bağlı kalacağını söylemiştir. Bundan anlaşılıyor ki bu, herkese âit, genel bir ifadedir.

Ayet hakkında şöyle bir diğer izah daha yapılabilir: "Rehin", fa'îl vezninde, ism-i fail manasında bir kelimedir. Buna göre mana, "Allah, her kişinin yaptığı şey sebebiyle bir râhin yani devamlı olduğunu en iyi bilendir. Eğer bu kimse iyilik yapıp, güzel amellerde bulunmuş İse, cennette râhin, yani devamlı ve ebedîdir; yok eğer kötü ameller yapmışsa, cehennemde ebedîdir" şeklindedir. Biz, dünyada amellerin devamının, zatların devamı ile olacağını söylemiştik. Zira arazlar, ancak cevherde sürüp giderler ve onda bulunurlar. Ahirette ise, zatların devamı, amellerin devamı ile sağlanır. Çünkü Allah Teâlâ, o amelleri bakî bırakacak. Zira onlar, Allah katında "bakî kalan sâlih amellerdir. Allah katında olanlar ise bakîdir; bakî kalan amel de, onu yapanla birlikte bakî kalacaktır.[39][39]

Cennetliklerin Zevkleri

"Onlara, canlarının çekeceği meyveleri ve etleri bol bol verdik. Orada, birbirleriyle Öyle kadeh çekişirler ki, o (içki) de ne bir saçmalama, ne de bir günaha sokma (özelliği) var" (Tur, 22-23).

Yani o ehl-i cennete, bol bol yiyecek ve içecek veririz. Yiyecekler, meyve ve et; içecekler de, kapış kapış aldıkları kadehlerdeki şeylerdir. Bu ayetin tefsirinde, bir takım incelikler var:[40][40]

Bazı İncelikler:

Birinci İncelik: Cenâb-ı Hak, "Biz onların nesillerini kendilerine kattık" (Tür,21) buyurunca. dünyada hükümdarların âdeti olmak üzere, bol bol vereceğini beyan etmiştir. Çünkü hükümdarlar, kölelerinden birisine verecekleri şeyi ziyadesiyle verecekleri zaman, onların ekmek ve katıklarını artırırlar. Allah Teâlâ da, yiyecek türlerinin en üstününü seçmiştir. Bu da, meyve ve ettir. Çünkü bunlar, nimet ve bolluk içerisinde yüzenlerin yiyecekleridir. Hak Teâlâ, "canlarının çekeceği" ifadesinde, pek çok güzel sıfatı toplamıştır. Çünkü Allah Teâlâ, eğer, tek bir tür zikretmiş olsaydı, belki de bu tür yiyecek, kimilerince pek sevilmeyen ve arzu edilmeyen birşey olabilirdi. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "Onlara, canlarının çekeceği (...) bol bol verilir" buyurmuştur.

İmdi, eğer; "Arzulamak ve canı çekmek, açlık gibi olup, bunda da bir tür elem ve acı vardır" denilirse, biz deriz ki: Böyle değildir. Aksine "canı çekme" işinde bir lezzet vardır. Allah Teâlâ da kulu, elem duyacağı bir biçimde, arzulanan şey olmaksızın, insanı, arzu etme canı çekme duygusu içinde bırakmaz. Aksine can çekilen şey, arzuyla birlikte mevcuttur. Dünyada İse insan ancak iki şeyden birisi sebebiyle elem duyar: Ya gerçek bir arzu içinde olduğu halde, onun, arzu ettiği şeye ulaşmaktan âciz olması; yahut da, yanında pek çok yiyecek ve içecekler bulunduğu halde, onda arzu ve isteğin tamamen yok olması sebebiyle... Bu sebeblerin ikisi de ahirette yoktur.41[41]

---

[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/431.

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/431-432.

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/432.

Bedenlerin ve Ruhların Zevki

İkinci İncelik: Cenâb-ı Hak, "Amellerinden bir şey de eksiltmedik" (Tûr, 21) buyurup, eksilmenin söz konusu olmadığını belirtince, amellerin mükâfaatımn eksiksiz hasıl olacağı anlaşılır. İşte bundan sonra Cenâb-ı Hak, eksiltmenin olmayışı, sadece hakedilenin, müsavi (eşit) bir biçimde verilmesi yoluyla olmayıp, bir başka yol ile de gerçekleşir. Bu da, ilave etmek ve mükâfaatı bol bol vermektir. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ, yeme ve içmeden çok bahsetmiştir. Bazı arifler ise şöyle derler: Allah'ın has kullarının, onları yemekten, içmekten ve Allah'tan başka herşeyden alıkoyup, sadece Allah ile oldukları bir meşguliyetleri vardır?!" denilirse, biz deriz ki: Bu mükâfaatlar, amellere karşılıktır. Bundan ötürü, Allah Teâlâ, "İyi amel etmiş oldukları için" (Tûr, 19) ve "Yaptıklarına bir karşılık olmak üzere..." (Secde. 17) buyurmuştur. Bilmelerinin karşılığına ise şu ayette işaret edilmiştir: "Onlara cennette meyveler ve temenni ettikleri şey vardır: Rabb-i rahimden sözle olan selam vardır" (Yasin, 57) yani, "Hem canların sevinip, neşe duyacakları şeyler; hem de ruhların arzuladıkları Allah'a yakınlık vardır."
Allah Teâlâ "Orada, birbirleriyle öyle kadeh çekişirler ki..." buyurmuştur. Bu, yeme-içme için, bir meclise oturdukları zaman, hükümdarların adeti üzere olan bir durumdur. Onlara, onlar içerken, bir taraftan meyve ve etler getirilir. Ayetteki bu ifade, "Birbirlerinden alıp-verirler" manasındadır. Buradaki fiilin "karşılıklı olarak birbirinden kapmak, kapışmak, çekip almak" manasında olduğu da söylenebilir. O zaman onlann bu çekiştirmeleri, kavga ve döğüşteki çekişme türünden olmayıp, oyun ve eğlence türünden olur. Bunda da bir tür lezzet vardır. Bu da, dünyadaki içki sofralarının halinin bir anlatımıdır. Çünkü dünyadaki bu kimseler, çok içmekle övünüyorlar, ama çok yemekle övünmüyorlar. Bu sebeple, onlardan birisi içtiğinde, diğerinin de, kendisi kadar içmesini gerekli görürken; bu sofra arkadaşının yediği kadar yemesini gerekli görmüyor.42[42]

Cennet İçkisi

Ayetteki "Onda ne bir saçmalama, ne de bir günaha sokma (özelliği) var" ifadesine gelince, buradaki "onda" zamirinin, cennete râcî olduğunu söylesek de, kadehe (o içkiye) râcî olduğunu söylesek de birdir. Binâenaleyh bu ikisinin zikredilmiş olması, içmenin daha önce zikredilmiş olması ve onun dünyadaki hal üzere anlatılması sebebiyledir. Böylece Hak Teâlâ, " Ahiretteki içmede, dünyadaki içmede olan mahzurlar olmadığını bildirmektedir. Zira dünya sarhoşluğundaki saçmalama, aklın baştan gitmesi, günah ise şehvet ve öfkenin ayaklanması sebebiyle olur. Cennette ise bu durumlar yoktur. Burada bir üçüncü izah şekli de şöyle denilmesidir: Ahiret içkisi, dünya içkisinin dokunduğu gibi dokunmaz, bu sebeple de o, günaha sürüklenmez, yani bir günaha nisbet edilmez.
Bir dördüncü izah şekli daha vardır ki: Bu da, "te'sîm" ile anlatılmak istenen şeyin "sarhoşluk" olmasıdır. O zaman bu ifadede güzel bir tertib bulunmuş olur. Çünkü insanlardan kimi sarhoş olur. Ama aklı yerinde olur ve sağa-soia saldırgan olmaz. Bu sebeble de sakin durur, uyur; başkasına eziyet vermez, kendisi eziyet görmez; saçmalamaz, sacmalayana da kulak vermez. Bazı içki içenler ise, sağa-sola saldırır, onunla-bununla döğüşür. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "O içkide, ne bir saçmalama, ne de bir günaha sokma vardır" buyurur.43[43]

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/432-433.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/433.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/433-434.

Refakatlerindeki Çocuklar

"O sedefleri içinde gizlenmiş inci gibi civanlar da kendilerine (hizmet için) etraflarında döner" (Tür, 24).

Yani, o civanlar kadehlerle (tepsilerle) dönüp, dolaşırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ebediliğe mazhar edilmiş evlatlar, (hizmet için) etrafta dolanır, maîn kaynağından dolu büyük kablarla, ibriklerle ve kadehlerle... "(Vâkıâ,17-18) buyurmuştur. Ayetteki, "kendilerine" kelimesi, onların, onlar üzerinde emir, nehiy ve istihdam gibi tasarrufta bulunma kudretlerinin bulunduğunu açıklamak üzere getirilmiş olup, "Bunlar, onların mülküdür" manasındadır. Meşhur olan görüş budur.

Şöyle bir başka izah da mümkündür: Allah Teâlâ, âhiret içkisinin dünya içkisinden üstün oluşunu açıklayınca, bu sefer, ahiret delikanlılarının (gılmanlarının),dünya delikanlılarından üstün olduğunu da beyan etmiştir. Çünkü dünya civanları (delikanlıları, hizmetkârları), efendilerinin ve hükümdarlarının huzurunda dönüp dolaştıklarında, ya bir fayda beklentisi, yahut da kendisine karşı müsamaha ve sevginin artması gibi bir sebeb için, kendi menfaatlanna olmak üzere, onlar etrafında dönüp dolaşmış olurlar. Ahiretteki bu dönüp dolaşma ise, o gılmanların bu işi, sadece ehl-i cennet için, ehl-i cennet yararınadır ve gılmanların onlara, ihtiyaçları yoktur. İşte durumu bu olan hizmetkârın, böyle olmayanlara göre bir meziyeti vardır. Binâenaleyh gılman bazan, evlatlar derecesine ulaşır. Ayetteki, "inci gibi" ifadesi, "saflık, temizlik inci gibi" manasınadır. "Meknûn" (sedefleri içine gizlenmiş) kelimesi de, renklerindeki berraklığın çok fazla olduğunu ifade etmek, yahut da sahiblerinin yanından hiç çıkmamış, hiç görülmemiş olan hep onların yanlarında kalan günyüzü görmemiş kimseler gibi olduğunu anlatmaktadır.44[44]

Dünyadaki Hatıralar

"(Ehl-i cennet) birbirine yönelip (hallerini) soruştururlar. Derler ki: "Doğrusu biz, bundan evvel, ailemizin içinde korkardık. İşte Allah bize lütfetti ve bizi Semûm azabından korudu. Biz bundan evvel, O'na ibadet ediyorduk.

Şüphesiz O, evet O, ben ve rahimdir'(Tûr, 25-28).

Bu, onların dünyada iken kendileri hakkında cereyan eden şeyi bildiklerine ve ondan bahsettiklerine bir işarettir. Kâfir de böyledir: O da dünyada sahip olduğu nimetleri unutmaz. Böylece, dünya hapishanesinden cennete, darlıktan-genişliğe geçmiş olduğunu görmesi cehiteyle, âhirette mü'minin lezzeti ve sevinci artarken; şerefli halden, telef haline ve nimet yurdundan çılgın ateşe geçmiş olduğunu görmesi sebebiyle de, kâfirin elem ve üzüntüsü arttıkça artar. Daha sonra mü'minler, dünyada iken içinde bulundukları korku ve haşyet halini hatırlarlar da, "Doğrusu biz, bundan evvel, ailemizin içinde korkardık" derler. Bu, onların, ulaştıkları âhiret halinin sebebini birbirine sormalarıdır. Böylece onlar derler ki: Bu (âhiret saadetinin sebebi), Allah korkusudur. Çünkü biz dünyada iken Allah'dan korkardık. Bundan dolayı Allah bize lütfetti ve bizi (cehennemin o) sam yeli (gibi olan) azabından korudu."

Burada şöyle bir incelik var: Onların korkuları dünyanın elden gitmesi, dünyadan (hayattan) ayrılmaları ve dünyadaki dostlarını terketmeleh sebebiyle olmasıdır. Cennete konduklarında ise, hatalarını (korkularının boşuna olduğunu) anlarlar.45[45]

Senin Görevin Hatırlatmaktır

"Sen, hemen öğüt vermekte devam et. Çünkü 'sen Rabbinin nimeti sayesinde, ne bir kâhin, ne de bir mecnunsun. Yoksa, "O, bir şair. Biz onun, zamanın felaketli hadiselerine (çarpılmasını) gözlüyoruz mu diyorlar? De ki: "Bekleyin. Çünkü ben de sizinle beraber

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/434.

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/435.

bekleyenlerdenim" (Tûr, 29-31).
Bu ayetin, kendinden önceki ile olan münasebeti açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, varlık aleminde, Allah'dan korkan ve çoluk-cocuğu hakkında bir endişe içinde olan kimselerin olduğunu beyan etmişti. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Tehdidinden korkana, Kur'ân ile Öğüt ver" (Kâf. 45) ayetiyle, Allah'dan korkana öğüt vermekle emrolunmuştur. Sırf Rasûl'ün işi ise sadece emrolunduğu şeyi, yerine getirmesidir.
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:46[46]

Birinci Mesele

Bu mesele, in başındaki "fâ" edatıyia ilgilidir. Bu ifadenin, kendinden önceki ayetle olan münasebeti biraz önce anlaşıldı. Binâenaleyh bu ayetlerin, fâ-i takibiyye ile başlatılması güzel ve yerinde bir iştir.47[47]

İkinci Mesele

ıfadesindeki "fâ"nın manası da.böylece anlaşılmış olup, bu, "Sen bir kâhin değilsin. Binâenaleyh değiştirme
ve onların hevâ-u heveslerine uyma. Çünkü bu, yalancı ve iftiracıların yoludur. Binâenaleyh sen, hatırlat, vaz-u nasihat et, çünkü sen müzevvir (yalancı) değilsin. İşte hatırlatmanın sebebi budur.48[48]

Üçüncü Mesele

Ayetteki "Biz onun, zamanın felaketli hadiselerine (çarpılmasını) gözetliyoruz" ifadesinin, "Yoksa "O bir şâir" mi diyorlar" ifadesindeki "şâir" ile alakası nedir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Araplar, şâirlere eziyet etmekten, onlar hakkında ileri geri konuşmaktan sakınıyorlar, bu hususta dillerini tutuyorlardı. Çünkü şiir, onlarca ezberlenir ve tedvin edilir (toplanırdı) ve onlar, "Biz şimdilik onunla çekişemeyiz. Çünkü onun, şiirin kuvvetiyle bize galib gelmesinden korkuyoruz. Bizim yolumuz, sabretmek ve onun ölümünü beklemektir" demek istemişlerdir.
b) Hz. Peygamber (s.a.s), "Hak, Allah'ın dinidir. Getirdiğim şeriat sonsuza kadar sürüp gidecektir. Kitabım kıyamete kadar okunacak" diyordu. Bunun üzerine de onlar, "Hiç de böyle değil. O bir şâirdir. Onun, ilahlarımız hakkında söylediği şeyler, bir şiirdir. Onun bir yardımcısı ve destekçisi yoktur. İlahlarımızdan ona, bela ve helak ulaşacaktır. Dolayısıyla onun için bunu bekleyelim" diyorlardı.49[49]

Reybe'l-Menûn

"Raybe'l-Menûn", ne demektir? Deriz ki: "Menûn", ölüm manasınadır, "Menn" kökünden, fe'ûl vezninde bir
kelimedir. "Menn" de "kesmek" demektir. Ölüm de, lisanı hayattan kesen birşeydir. İşte bundan ötürü, "menûn" adını almıştır" denildiği gibi, "Menûn, zaman manasınadır, "Rab"i de, "zamanın belaları" demektir" de denilmiştir. Buna göre, ayetteki, ''gözlüyoruz" ifadesiyle ilgili olarak, şu izah da muhtemeldir: Bu "Muhammed (hâşâ) bir şâir olduğuna göre, zamanın belaları, onun zihnini zayıflatır; onda zayıflık ve gevşeklik meydana getirir. Böylece
herkes, onun halinin sahteliğini ve şiirinin kesâdını anlar" demektir.50[50]

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/435-436.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/436.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/436.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/436.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/436.

Beşinci Mesele

Peygamber (s.a.s)'e emretmek,, emredilen şeyin yapılmasını gerektirdiği, en azından bunun mümkün olduğunu ifade ettiği halde, Cenâb-ı Hak niçin, "De ki: Bekleyin! buyurmuştur. Halbuki böyle bir bekleyiş haramdır? (denilirse), biz deriz ki: Bu gerçek bir emir değil, bir tehdid olup, "Bunu bekleyin, çünkü biz de sizin helakinizi bekliyoruz" manasındadır. Bu tıpkı öfkeli bir efendinin kölesine, "istediğini yap. Ben senin yaptıklarından habersiz değilim!" demesine benzer. Bu, o işin, kendisine basit ve kolay olduğunu ifade eden bir emir olur. Bu yine tıpkı, birisinin, kendisini, başka bir adamla tehdit edip, "Seni Zeyd'e şikayet edeceğim" diyen birisine, "Şikâyetini yap" yani, "Bu, beni üzmez, korkutmaz" demesi gibidir.
Burada şöyle bir incelik de var: Eğer bu kimse, "Aman beni şikâyet etme" deseydi, bu, onun korktuğunun delili olurdu ve böyle söylemesi ise korkuya ters düşerdi. Dolayısıyla o, hem lafız, hem de mana bakımından tam bir cevab vermiştir. Buna göre, "Eğer bu böyle olsaydı, Cenâb-ı Hak, "İster sabredin, ister sabretmeyin" rrûr, 16) buyurduğu gibi, "İster bekleyin (gözleyin), ister gözlemeyin" derdi" denilirse, biz deriz ki: Durum böyle değildir. Çünkü bir kimse, bahsettiğimiz misalde, eğer, "İster beni şikâyet et, ister şikâyet etme" demiş olsaydı, bu da, onun, o kişiden korkmadığını ifade ederdi ama, "şikâyet et" deyince, bu kimse onda korkunun zerresinin olmadığına delâlet eder ve böylece sanki, "Buna hiç aldırmıyorum. Bunu sen düşünüyorsun. O halde, inandığının aksinin olduğunu anlamam için, haydi yap yapacağım" demiş olur.51[51]

Kâfirlerin Akıbeti

Ayetteki, "Çünkü ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim" ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, "Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim. Ama ben, sizin helâlinizi bekliyorum" demektir. O kâfirler, Bedir günü ve diğer (savaş) günlerinde helak edilmişlerdir. Bu ekseri alimlerin izahıdır. Burada bizim söyleyeceğimiz ise şudur: Bu ifadeyle ilgili, bir takım izahlar yapılabilir ve açıklaması şöyledir: "Ayetteki, "Biz onun için, raybe'l-menûnu bekliyoruz" cümlesindeki "menûn" ile, eğer Ölüm kastedilmiş ise, "Ben de.sizinle beraber bekleyenlerdenim" ifadesi, "Ben de ölümden korkuyorum. Onu ne kendim, ne başkası İçin istemem. Çünkü ben, öteye ne gönderdiğimi (ahiret için neler yaptığımı) bilmiyorum. Ben ancak bir uyarıcıyım ve Rabbimin dediği gibi, "Eğer (O peygamber) ölür veya öldürülürse, gerisin geri mi döneceksiniz" (Al-iimran.144) diyorum. O halde siz benim ölümümü bekleyin, ben de bekliyorum. Ama bu sizi sevindirmeyecek. Çünkü benden sonra, beklediğinizi elde edemeyeceksiniz" demektir.
Bunun, şu manada olduğu da ileri sürülmüştür: "Ölümümü bekleyiniz. Ben de sizin azab ile ölümünüzü beklemekteyim."
Eğer, "raybe'l-menûn" ile, zamanın belalarının sökün etmesinin kastedildiğini söylersek, bu, "Zamanın akışının etkisini kabul etmemek olur. Buna göre, sanki Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben de sizinle beraber onları gözleyenlerdenim. Böylece, sizin, helak edici olduğunu zannettiğiniz o zamanın ne getireceğini ve o gelenden bana ne isabet edeceğini pek iyi göreceğiz" demiş olur. Bu iki takdire göre de, diyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s) de onların beklediği şeyi beklemiştir. Fakat birinci takdirde, o şeyi (ölümü) meydana geleceğine inanarak beklemiştir; ikincisinde ise, o şeyin birtesirinin olmadığına inanarak ve bunu bilerek, onu beklemiştir. 8u tıpkı, olması beklenilen şeyin, olmayacağına inanarak, "Ben de falancanın beklediğini bekliyorum ki ne olduğunu göreyim" denilmesi tarzında bir ifadedir. Bu bökedir. Zira "Ben de sizinle beraber gözleyenlerdenim" cümlesinde mef'ûlün (reybe'l-menûn gözlenen şeyin ne olduğunun) -ayette zikrolunması sebebiyle terkedilmiş olması, mezkûr olmayan bir şeyin yani

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/436-437.

"azab"ı kastederek terkedilmesinden daha münasiptir.

2) Bu, "ben de zamanın tasarruflarını bekliyorum. Böylece onun bir tesirinin olmadığı anlaşılacak" demektir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) bu iki izaha göre, onların başına bir belanın gelmesini gözlememiştir. Ama buna göre, onlardan sonra kendisinin bekasını ve davasının yükselmesini gözetlemekte-beklemektedir. Tercih ettiğimiz bu izahlara göre, Hz. Peygamber (s.a.s), onların başına birşey gelmesini beklememiş ve "Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim" demiştir.52[52]

Akılları mı Böyle Tavsiye Ediyor?

"Yoksa bunu, kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa onlar azgınlar güruhu mudur?" (Tûr. 32).

Buradaki edatı da, bahsettiğimiz gibi, em-i muttasıla olup, "Onlara bir öğüt mü indi yoksa akılları mı bunu onlara emrediyor?" demektir. Çünkü herşey, ya nakil yoluyla tesbit edilir, ya da akılla... Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Nakfî bir şey mi var, yoksa onların akıllan mı bu söylediklerini söylemelerini emretmiştir. Yoksa onlar aldanmış ve azgın bir toplum mudurlar ki hakkında ne nakfî, ne de aklî bir delil bulunmayan bir şeyi söylüyorlar" demek istemiştir

"Tuğyan", günah işleyip, sınırı aşmak demektir. Zahiren kötü olan herşey, tuğyandır. Nitekim Hak Teâlâ, "Su tuğyan edince (yükselince), biz onları gemiye yükledik" (Haka, 11) buyurmuştur.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:53[53]

Birinci Mesele

Ayetten, bahsettiğin şeyler kastedildiğine göre, daha niçin, ayetin başı mahzuftur? Deriz ki: Onların söyledikleri şeyin, yokluğu malum olan bir nakle isnâd edilmiş olması inkâr edilemez. Fakat onun bir aklî delile isnâd edilmesine gelince bu, onların bunun ma'kûl olduğunu iddia edişlerinden ötürüdür. Onların tuğyan güruhu olmaları ise, gerçektir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, onların iddia ettiklerini özellikle ifade etmiş ve böyle buyurmuştur. Binâenaleyh onlar, "Biz aklımıza uyup, böyle söylüyoruz" derken, Allah Teâlâ, "Hayır, aksine onlar azgın bir topluluktur" demiş, hakkında ihtilaf bulunan iki hususu zikretmiştir.54[54]

Aklın Önemi

Ayetteki, "Akılları mı emrediyor" ifadesi, akla uygun olmayan şeylerin söylenilmemesi gerektiğine bir işarettir. Aklen gerekli olan şeyin ise, söylenilmesi gerekir. Binâenaleyh aklen vâcib olan herşey, emredilmiş olur mu?55[55]

Üçüncü Mesele

"Âlâm" ne demektir? Deriz ki: Bu, "hilm"in çoğuludur ve hllm, akıl demektir. Akıl ve hilm, mana bakımından aynı bandandırlar. Çünkü akıl, insanı bağlar, zapteder. Böylece kişi, olduğu yerden hareket edemeyen, bağlanmış bir deve gibi olur. "Hulm" de, hilm kökünden olup, kişinin vakar ve sebatının sebebidir. Aynen bunun gibi, akıllara, "menetmek" manasindaki "nehy" masdarından olarak, "nühâ" denilmiştir.

Burada şöyle bir incelik var: Hulm, Arapça'da, lügaten, uyuyan bir insanın bir rüya görüp de, ihtilam olmasını, dolayısıyla gusletmesini gerektiren şeydir ki bu, kişinin buluğa erişinin

---

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/437-438.

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/438.

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/438.

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/439.

sebebidir ve o esnadan itibaren, insan mükellef olur. Allah Teâlâ, hikmetinin inceliklerinden olmak üzere, şehveti akla bağlamıştır. Şehvet ortaya çıktığında, aklın kemâle erdiği anlaşılır. Böylece Cenâb-ı Hak, kendisine bağladığı şeye, yani ihtilam olmaya işaretle akla işaret etmiştir ki, böylece o peygamberin, aklı mükemmel bir nezir (uyarıcı) olduğu anlaşılsın diyeYoksa bu, insantn şirkten ve cehenneme girmeye adım atmaktan sakınmasına vesile olan akla işaret değildir. Buna göre burada, biraz Önce bahsettiğimiz, "insanın her ma'kul geleni söylemesi gerekmediğine, aksine ancak, mükellefiye uygun düşecek ve onu doğrulayacak sakin, vakur ve asîl aktın emrettiği şeyi söylemesi gerektiğini" hakikatini te'kîd vardır.56[56]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, (bu) ifadesi neye işarettir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, kapalı bir hususa işaret olup, "onlardan söz ve fiil
olarak meydana gelen şeyi akılları mı emrediyor?" dernektir. Çünkü onlar, putlara ve heykellere ibadet ediyor ve bu saçma-sapan sözleri söylüyorlardı.
2) Bu, o kâfirlerin, "o bir kâhin; o, bir şâir; o bir mecnun" gibi sözlerine işarettir.
3) Bu, o "beklemeye bir işarettir. Çünkü onlar, "Biz ... bekliyoruz (gözlüyoruz)" deyince, Allah Teâlâ, "Helaklerini beklemeyi, onlara akılları mı emrediyor. Çünkü peygamberlerinin helakini bekleyen her fert, mutlaka helak olur" demiştir.57[57]

Beşinci Mesele

Ayetin başındaki "hatta" manasına gelebilir mi? Diyoruz ki: Evet ve bunun manası, "Onlar, söz ile, "O bir şâirdir" diyorlar. Hatta onun, böyle olduğuna akılları ile de İnanıyorlar. Onların akıllarına bu yatıyor" şeklindedir. Yani, bu onlardan, akılları devrede olmaksızın sudur etmiş bir söz değildir. Aksine onlar, onun bir kâhin ve mecnun olduğuna kesinkes inanıyorlar. Bunun böyle olduğunun delili, şeklindeki kıraattir. Fakat burada edatı açıktır, ifadesinde edatının manasına gelmesi ise kapalıdır.58[58]

Kur'ân'ın Resulün Sözü Olduğu Saçması

"Yoksa, "Onu kendisi uydurup söyledi" mi diyorlar? Hayır, hayır, onlar iman etmezler. Öyle ise, onlar da, eğer doğru söyleyenlerse, onun gibi bir söz getirsinler!" (Tûr, 33-34).
Bu ayetler de, "Yoksa "O bir şâirdir. Biz onun, zamanın felaketli hadiselerine (çarpılmasını) gözlüyoruz" (Tur,30) ayetiyle ilgili olup, takdiri manası, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, "Sizler, "O bir kâhindir" mi diyorsunuz, yoksa "O bir şâirdir" mi diyorsunuz, yoksa onun bu Kur'ân'ı uydurduğunu mu söylüyorsun uz?" şeklindedir.
Cenâb-ı Hak, daha sonra, bütün bu ihtimallerin batıl olduğunu beyan için, "Öyle ise, onlarda, eğer doğru söyley enlerse, onun gibi bir söz getirsinler" buyurmuştur ki bu, "Eğer o bir şâir ise, içinizde beliğ şâirler, zekî kâhinler, irticalen nutuk atıp kasideler okuyanlar, hikâyeler-masallar anlatanlar var. Uzun ve kısa olması farketmez, peygamberin getirdiği şeyin bir benzerini, o halde, onlarda getirip söylesinler" demektir.
"Takavvul" kelimesiyle, "yalan, murad edilmiş olup, burada şöyle ince bir manaya işaret vardır: "Tefa'ül" babı, tekellüf ve bir şeyi, aslında öyle olmadığı halde öyle göstermek için kullanılır. Nitekim aslında hasta olmadığı halde kendisini hasta gösteren kimse hakkında, Arapça'da, deyimi kullanılır. Bu durumda onlar, adetâ, "Bu bir yalan olup, bir söz değildir. Bu, ancak, şeklî söze benzeyen, ama hakikatte böyle olmayan zoraki bir söz, yalan, yani "takawül"dür" demek istediler. Onlar bu sözü, yalanlayan tarafın doğru sözlü olduğunu ortaya

---

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/439.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/439.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/439.

koymak için böyle dediler. Ayetteki, "Hayır, hayır, onlar iman etmezler" cümlesi de, şu hususu beyan etmektedir: Onlar, vahiy inerken, mu'cizeler görüp müşahede ediyorlardı. Binâenaleyh bu durum, onların, o peygambere başkalarının yanında şehâdet etmelerini ve sahabe (r.a)'nin olduğu gibi, mü'minler için, birer yıldız olmalarını gerektirirdi.. Halbuki onlar, böyle olmaları şöyle dursun, yıldızdan daha az bile olamadılar. Bu daha aşağı olup da, onların meselâ, bunları görüp müşahede etmeyen ve kendileri nezdinde bunların bu şekilde zuhur edip meydana gelmediği mü'minler topluluğundan birisi olmalarıydı (en azından bir mü'min olmaları...).

Ayetteki, ifâdesinin başındaki fâ, takîbiyye fâ'sı olup bu, "Durum böyle olduğuna göre, kendi sözlerini doğruya, peygamberin sözünü de yalana çıkarabilmeleri için onların, o peygamberin getirdiği şeyin bir mislini ve benzerini getirmeleri vâcib olur..." demektir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Bazı ulemâ, ayetteki ifâdesinin, bir işi veya bir fiili yapabileceğini iddia eden kimseye, bir kimsenin söylemiş olduğu ve onu acze düşürmeyi amaçlayan bir emir olduğunu; ki, bunu söyleyenin maksadının da karşı tarafın bundan âciz olduğunu ortaya koymak olduğunu söylemişlerdir. Görünen odur ki, buradaki emir, hakikati üzere bırakılmış olan bir emirdir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, mutlak olarak getiriniz dememiş, tam aksine O, "Eğer doğru söyieyenlerse, onun gibi bir söz getirsinler.." buyurmuştur. Bu takdire göre, şart bulundu mu, onu getirmekte vâcib olur. Allah'ın kelâmında acze düşüren emir ise, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah güneşi doğudan getiriyor. Haydi sen de onu batıdan getir" deyince ise, o kâfir şaşırıp kalmıştı.." (Bakara, 258) ayetindeki, "getir" emridir. Bu, onların (bazı ulemânın) sözlerinde bir eksiklik meydana getirecek bir konu değildir.

İkinci Bahis: Mu'tezile, "Ayetteki kelimesi, (muhdes) anlamındadır. Allah, Kur'ân'a "hadîs" adını verdiğine göre Kur'ân, muhdes olmuş olur" demektedir. Biz deriz ki: "Hadîs", müşterek bir kelime olup, hem "muhdes" hem de "kadîm" için kullanılır. İşte bundan dolayı, "evveliyeti yoktur" anlamında değil de, "zamanı çok eski, geçmiş" manasında, "Bu, kadîm bir sözdür" denilebilmiştir. Bunda münakaşa yoktur,.59[59]

İzafet ve Nekirelik

Üçüncü Bahis: Nahivciler şöyle demektedirler: "Sıfat mevsûfuna, marifelik ve nekirelik bakımından uyar. Ne var ki, mevsûf olan "hadis" sözü nekiredir (belirsizdir). (Sıfat olan) "misi" kelimesi ise, Kur'ân'a râci olan zamire muzaftır. Marife'ye muzâf olan ise mahfedir, o halde bu nasıl olur? Biz deriz ki: "Misi" ve "gayr" kelimeleri izafetle marife olamazlar. Bunlar gibi olan her şeyde böyle olup, bunun sebebi şudur: "Gayr, misi, vb. ifâdeler, son derece belirsizdirler.. Çünkü sen meselâ, "Zeyd gibi olan hiçbir şey görmedim" dediğinde bu ifâde, her şeyi içine alan bir ifade olmuş olur. Çünkü herşey, "şey" olması açısından Zeyd gibidir. O halde cansız varlıklar, cisim, hacim ve mümkin varlıklar olmaları açısından, Zeyd gibidirler. Bitkiler, büyüme, gelişme, solma ve yok olma açılarından, Zeyd gibidirler. Canlılar, hareket etme, algılama ve diğer vasıflar açısından Zeyd gibidirler. "Gayr" kelimesi muzâf kılındığında, belirsiz olur. Ama, izâfetsiz kullanıldığında, çoğu kez marife olur. Çünkü meselâ sen, "Zeyd'den başkası..." dediğin zaman, son derece kapalı olur. Zira bu, sınırsız şeyleri içine alır. İzâfetsiz kullandığında ise, sen çoğu kez, "gayr" ve "muğayeret" ifâdelerinin aynı babtan olduğunu söylersin ki, tağayyür kelimesi de böyledir, böylece "gayr" kelimesini ya cins isimler gibi kılmış, yahutta onu mübtedâ tutarak belli bir manayı kastetmiş olursun.

Dördüncü Bahis: Ayetteki, ifâdesi, "Eğer onlar, "o onu uydurdu" sözlerinde sâdık kimseler iseler" demektir ki biz bunun, geçmişle ilgili olduğunu ve bu sözün, "o, kâhindir; o, mecnûndur; o, şâirdir; o, uydurandır" şeklinde varid olduğunu söylemiştik. Buna göre buradaki ifâdenin anlamı, "Eğer onlar ileri sürdükleri bu şeyler hususunda sadık kimseler iseler, onlara Kur'ân'ın mislini getirmek basit olmalıdır. Bu imkânsız olduğuna göre, onlar

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/440-441.

bütün bu söyledikleri hususlarda yalancıdırlar.." demektir.[60]

Kur'ân'ın Mu'clzliği

Beşinci Bahis: Biz, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğunu ve bunda herhangi bir şüphenin bulunmadığını belirtmiştik. Çünkü insanlar meydan okuma esnasında, buna yakın şeyin mislini bile getirmekten âciz kalmışlardır. Kur'ân'ın mu'cize oluşuna gelince, bu, fesâhatından ötürü olup, bu, ehl-i sünnetin ekserisinin görüşüdür. Yine bunun mu'cize oluşu, Allah'ın, insanların akıllarını bunun mislini getirmekten alıkoymasından, çevirdiğinden ve lisânlarını buna yakın olan bir şeyi getirmekten men edip bağlaması sebebiyledir. Güç yetirilebilen bir şeyi getirmeye kadir olanı ondan men etmek, başkasının kadir olamayacağı bir işi, başkasının yapması gibidir. Zira, bir başkasına, "Ben şu dağı hareket ettireceğim" diyen kimsenin bu sözü imkânsız görülür. Ve yine bu kimse, "Öyle bir iş yapacağım ki, o durumda mahluklar bir olmasa bile yerinden kaldıramayacaklar" dese, bu da imkân harici görülür. Bunların her ikisi de, iddia ile birlikte olursa mucize sayılır. Nitekim bu, bazı kelâmcıların görüşüdür. Ve bunda bozuk bir taraf da yoktur.[61]

Yaradansız Yaratık Olmaz

"Yoksa onlar, bir Halik olmaksızın mı yaratıldılar? Yahut, yaratıcıları kendileri midir? (Tûr, 35).
Buradaki edatının, manasında olmadığında ihtilâf yoktur. Ne var ki, müfessirlerin ekserisi, bununla, bu ayetin başında bulunan (bulunması gerekli) olan istifhamın kastedildiği kanaatindedirler. Bu istifham da, ya hemzedir, yahutta 'dir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, demiş olur. Bunun, sözün arasında gelen, istifham için getirilmiş olduğu; takdirinin de, "Onlar yaratılmadılar mı? Yoksa onlar, bir Halıksız olarak mı yaratıldılar? Yoksa, yaratıcıları kendileri midirler?" şeklinde olduğu da söylenebilir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[62]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin mukabili ile münasebeti nedir? Biz deriz ki, onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanlayıp, onun kâhin, mecnûn ve şâir olduğunu söyleyip, Allah da peygamberini bütün bunlardan aklayınca, onlann yalanlarını boşa çıkarmak için, Peygamberinin doğruluğuna dair delili getirmiş ve bu işe ilk önce onların kendi nefislerinden başlamıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Kendilerinde, (nefislerinde), onun doğru olduğunun delili bulunurken, onlar daha nasıl onu yalanlıyorlar?" demek istemiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın sözü üç şey, yani kendisinin birliği (tevhîd), haşir ve risâlet (peygamberlik) müessesi hakkındadır. Binâenaleyh, onların nefislerinde o peygamberin doğruluğunun anlaşılacağı şey bulunmaktadır. Ki, bunun izahı şudur:
Onlar, yaratılmış varlıklardır. Beyân ettiğimiz veçhile, her şeyde O'nun birliğine delâlet eden, bir delil vardır. Bu ise, tevhid delilidir. Biz bunun nasıl izah edileceğini, defalarca beyân ettik, bunu tekrarlamıyoruz.. Haşre gelince, ilk yaratma işi, dirilişin imkânının delilidir. Bu söylediklerimizin delili de, Allah Teâlâ'nın, bu istifhamları, "Yoksa onların, Allah 'tan başka ilahları mı vardır? Allah onlann şirk koşmalarından münezzehtir" (Tûr, 43) ifadesiyle bitirmesidir.[63]

İkinci Mesele

---

[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/441.
[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/442.
[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/442.
[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/442-443.

Durum, bahsettiğin şekilde olduğuna göre, daha niçin, "yaratılmadılar mı?" ifadesi hazfedilmiştir?!" denilirse, biz deriz ki: Bunun imkânsız olduğu, bu ifâde varken, buna muhalefet etmenin izahının yapılamayacağı bir biçimde olmasından dolayıdır.

Buna göre şayet, "o halde, daha niçin Cenâb-ı Hak ayetin başına "yaratılmadılar mı?" ifâdesini getirmemiş de, aksine, "Yoksa onlar, bir Hâlıksız olarak mı yaratıldılar?" demiştir" denilirse, biz deriz ki: Onların yaratılmamış olmadıklarının açık ve malûm olmasından dolayıdır bu. (yani, onların yaratılmış olduğu açık seçiktir). Mezkûr olan ifâde de, bu işin bâtıl ve imkânsizz oluşunun açık ve seçik olması bakımından, zikredilmemiş olan yakındır. Buna göre şayet, ifâdesinin de batıl olduğu açıktır. Zira onlar, hem kendilerini topraktan, sudan ve nutfeden yaratıldıklarını bilmektedirler" denilirse biz deriz ki: Batıl olma açısından birinci şık açıktır. Çünkü, onların yaratılmamış olduklarını iddia eden kimse zarurî, zorunlu olanı inkâr etmiş olur ki, bunu inkâr eden, pek kesin bir şeyi inkâr etmiş olur.64[64]

Ne Demettir?

ifâdesi ile ne kastedilmiştir? Deriz ki: Bu hususta bir takım izahlar yapılmıştır: Nakle dayanan İzahlar şunlardır:

a) "Onlar, yaratıcısız mı yaratılmışlardır?"

b) "Onlar, bir şey için değil, boş yere mi yaratılmışlardır?"

c) "Onlar, babasız annesiz mi yaratılmışlardır?" Bu ifâdenin manasının, "onlar topraktan yahut sudan yaratılmadılar mı?" şeklinde olması da muhtemel olup, bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz sizi hakîr bir sudan yaratmadık mı?" (Murselât, 20) ifadesidir. İkinci istifhamın olumsuzluk değil, aksine müsbet anlamda olduğu da söylenebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizler mi onu yaratıyorsunuz, yoksa yaratıcı Biz miyiz?" (Vakıa, 59); "Sizler mi onu ekiyorsunuz, yoksa ekiciler biz miyiz?" (Vakıa,64); "Sizler mi onun ağacını inşâ ettiniz, yoksa inşâ ediciler Biz miyiz?!" (Vakıa,7Z) buyurmuştur. Bütün bu istifhamlar, birincisinde olumsuz, ikincisinde olumludur. İşte burada da Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki, bu "İşte bu ikincisi doğrudur" demek olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsanın üzerine uzun devirden öyle bir zaman geldi ki o, adı sanı anılan bir şey değildi.. "(Dehr, 1) ayetinde olduğu gibidir.

İmdi eğer, "Adem topraktan yaratılmışken, bu müsbet mâna nasıl olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Toprak, şeysiz yaratılmıştır. Binâenaleyh, insanın yaratılışı hususunda düşünüp, bu tefekkürünü onun yaratılışının başlangıcına vardığında, insanın şeysiz olarak yaratıldığını görürsün. Yahut da şöyle deriz: Bu ifâde ile, "Yoksa onlar, mezkûr veya muteber olan bir şey olmaksızın mı, yani o hakir şey olmaksızın mı, yani o hakir su olmadan mı yaratüıldılar" manası kastedilmiştir.65[65]

Dördüncü Mesele

Ayette bahsedilen bu üç şeyin zikredilmiş olmasının izahı nasıl yapılabilir? Biz deriz ki bu üç şey, her biri vahdâniyyet
ve haşr görüşüne mâni olan tertipli ve sıraya konulmuş bir takım sözlerdir. Ki Cenâb-ı Hak bunları sırasıyla sorarak, "Onlar hiç yaratılmadılar mı ki, bundan dolayı, yani îcâd etmenin ve yaratmanın mevcut olmayışından dolayı tevhidi (Benim birliğimi); ilk yaratılış olmadığı için de haşri inkâr ediyorlar!?. Yoksa onlar, şeysiz mi yaratıldılar? Yani, yoksa onlar, kendilerinin bir şey olmadan yaratıldığını, dolayısıyla da "iâde"nin, ikinci kez yaratmanın olmayacağını mı söylüyorlar?" demektir ki, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa siz, bizim sizi boş yere yaratmış olduğumuzu mu sandınız?!" (Mü'minûn, 115) ayeti gibidir.

Bizim, "Bununla kastedilen, "Toprak ve su olmadan mı yaratıldılar?" manasıdır.." şeklindeki görüşümüze gelince, bunun izahı açık olup, bu da şöyledir: Yaratma işi, bir şey'den olmayıp,

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/443.

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/443-444.

tam aksine yoktan var etme şeklinde olmuş olsaydı, o zaman o şeyin mahlûk olduğu, bazı ahmak kimselere meçhul katırdı. İşte bundan dolayı bazıları, şöyle demişlerdir: Semâ, tesadüfen yükselmiş ve yaratıcı olmadan meydana gelmiştir. Ama insanın, ilk önce nutfe, sonra " 'alaka", sonra bir çiğnem et parçası, sonra et ve kemik... olmasına gelince, onun bu değişik hallerini görüp müşahede ettikten sonra, onun bu şekilde yaratılmış olduğunu inkâr etmek hiç kimse için
mümkün değildir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak yani, "Onlara, yaratılışlarının şekli kapalı gelecek bir biçimde mi yaratıldılar?" demektir. Ki bu da, "Onlar, başlangıçla kendileri üzerinden bazı haller geçmeksizin, yani onlar o haller içinde önce toprak sonra su, sonra da nutfe olmaksızın, doğrudan doğruya mı yaratıldılar? Hayır, onlar, böyle olmadılar. Tam aksine onlar, bu sayılan şeylerden bir şey idiler ve o şeyden yaratıldılar. Binâenaleyh onlar, "şeysiz" yaratılmadlar ki, vahdâniyyeti inkâr edebilsinler!.." demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "Sizi analarınızın karınlarında, üç karanlık içinde, bir yaratılıştan sonra öbür yaratılışa dönüştürerek yaratıp duruyor" (Zümer, 6) buyurmuştur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Biz insanı nutfeden yarattık.. "(Mû'minûn,13) sözünü çokça zikretmiştir. "Biz sizi, hakir bir sudan yaratmadık mı?" (Mür»iât, 20» sözü, burada zikredilen bu iki durumu da içine alır.. Çünkü, "sizi... sudan yaratmadık mı?" ifadesinin, yaratma işinin nefyedilmesi ile toplamın nefyedilmiş olmasına delalet etmesi muhtemeldir. Böylece Cenab-ı Hak sanki "Sizler, su bulunmaksızın mı yaratıldınız" demiş olur.
Hak Teâlâ'ntn, "Yoksa onlar bir şeysiz olarak mı yaratıldılar" ifadesi ile, "Yaratıcı olmaksızın mı yaratıldılar" manası kastedilmiştir diyenlerin görüşüne göre, ayette güzel bir tertip (sıra) var. Çünkü yaratıcının olmadığını söylemek, ya âlemin mahluk, dolayısıyla da "mümkin" varlık olmadığını (vâcibû'l-vucûd olduğunu) söylemekle olur, yahut da âlemin mümkin olduğunu, ama muhtaç olmadığını söylemekle olur ve bu durumda, "mümkin varlık", herhangi bir müessir olmadan meydana gelmiş olur ki, her iki ihtimal de imkânsızdır. Ama Cenâb-ı Hakk'ın, "Yahut yaratıcûar kendileri midir?" ifadesi, "mahlûkatı yaratanlar onlar mı? Böylece yaratan kimse, işinin çokluğundan ötürü acze düşer. Çünkü insanın adeti, yaratmadan (iş yapmaktan) ötürü yorulmaktır. Dolayısıyla onlara, "Onlar yaratılmadılar mı?" diye sormak, oniarın bir ilahı olduğunu isbat etmez. "Yoksa bir şeysiz olarak mı yaratıldılar" da, bundan ötürü, yaratma işi onlara saklı kaldı. Yoksa onlar, yaratıcıyı, kendileri gibi mi kabul edip, O'na acziyyeti nisbet ettiler" demektir. Bu ifadenin bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "Ya biz, ilk yaratışta acz mi gösterdik"(Kaf, 15) ayetidir. Bu, haşre nisbetle böyledir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın tevhidine nisbetle, bu ifadeler, onlara bir cevabtır. Çünkü onlar, "Bu işler, farklı şeylerdir. Neticelerin farklı oluşu, müessirlerinin de farklı olduğuna delâlet eder" demişlerdir ve onlar, "O, bütün tanrıları bir tek Tanrı mı yapmış?" (Sad,5) demişlerdir. Bunun üzerine Hak Teâlâ, "Yahut, yaratıcıları kendileri midir?" buyurmuştur. Çünkü fırıncı, terzi; terzi de duvar ustası olamaz. Bunlardan herbirini, başka işle meşgul olmaktan alıkoyan bir işi vardır.[66][66]

Gökleri ve Yeri Onlar mı Yarattı?

"Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, hayır onlar, iyi bilmiyorlar" (Tur, 36).
Bu ayetle ilgili şu izahlar yapılabilir:
1) Zemahşerî'nin tercih ettiği görüşe göre bu, "Onlar, kendilerinin yaratılmış olduklarını kesin kes bilmiyor, inanmıyorlar" demektir. Bu durumda ifade, "Onlara gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olursan, onlar, "Allah" derler" (Lokman, 35) ayetinin manasında olur ki, bu da "Onlar Allah'ın yaratıcı olduğunu ama, kendilerini yaratmadığını söylüyorlar" demek olur.
2) Bu, "Yoksa onlar Allah'ın bir olduğunu bilmiyorlar mı?" demek olur. Bu da, "Durum böyle değildir, yani, "Bunları onlar yaratmadılar ve Allah'ın bir olduğunu da bilmiyorlar" manasına gelir.
3) Mef'ûlü zikretmemek, burada fiili tamamen nefyetme manasını ifade eder, yani "onlarda

---

[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/444-445.

bilme kabiliyeti yok" manasına gelir. Nitekim bir kişinin mezhebini-yolunu beyan etmek İçin, mef'ûl (inandığı veya inanmadığı şey) belirtilmeksizin, "Falanca mü'min değildir veya filanca kâfir değildir" denilir. Bu durumda ayetin takdiri, "Gökten ve yeri onlar yaratmadılar. Onlar bu delillere de iyice inanmıyorlar. Hatta hertûrlû delil ve mucizeyi getirsen bile, asla inanmayacak, bilmeyecekler" şeklindedir. Bunun böyle olduğunun delili, Hak Teâlâ'nın ileride getirdiği, "Eğer gökten bir parça düştüğünü görseler, "Bu, birbiri üstüne yığılmış (kesîf) bir bulut" derler" (Tur, 44) ayetidir. Tefsir ettiğimiz ayet, afakî (dış dünyamızdaki) delillere, bundan önceki ayet de, enfüsî (iç dünyamızdaki) delillere işarettir.67[67]

Rabbin Hazineleri Onlarda mı?

"Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mı? Yoksa onlar, hakim ve gâlib kimseler mi?" (Tûr, 37).
Bu ayetle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
a) Ayetteki, "hazineler" ile, rahmet hazineleri; veya
b) "Gaybın hazineleri" kastedilmiştir.
c) Bu, insanlara kapalı, ilahî sırlara bir işarettir.
d) Bu, insanın görmediği ve duymadığı çeşitli mahlûkat hazineleridir. Bu izahlardan, ilk ikisi nakle, son ikisi ise istinbata (tefekküre) dayanmaktadır.68[68]

Musaytır'ın Manası

Ayetteki "Yoksa onlar, hakîm ve gâlib kimseler mi?" ifadesi de, bu reddiyeyi tamamlayan bir ifadedir. Çünkü Cenâb-ı Hak böyle söyleyince, onların Allah'ın rahmetinin-hazinelerinin bekçileri olmadıklarını, dolayısıyla Allah'ın hazinelerini bilemeyeceklerine işaret etmiştir. Onların sırf bekçileri olmayışları, o hazineleri bilmemeyi gerektirmez. Zira o bekçilerin, hazineyi görmüş olmaları mümkündür. Çünkü hazineyi bilmek, hazinenin görevlisi ile kâtibinin (muhasibinin) işidir. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, "Sizler, ne bekçiler, ne de hazinelerde görevli kâtiblersiniz" demek istemiştir. "Musaytır" kelimesinin, "hazinenin yazıcıları" manasına alınması, uzak birşey değil. Çünkü bu kelimenin kökü "satır"a delâlet eder. "Satır" da, yazmada-kitabta olur. "Musaytır"ın, "hükümran ve musallat" manasında olduğu da söylenmiştir. Bu kelime (sin) ile ve (sâd) ile okunur. ile birlikte olan sinlerin pek çoğu sâd şeklinde de okunmuştur. Nitekim Hak Teâlâ, ile (Gâşiye, 22) buyurmuştur. Bu kelime sâd ile şeklinde de okunmuştur.69[69]

Göğe Merdiven mi Kurdular?

"Yoksa onlara ait bir merdiven vardı da, onun üstüne çıkıp (göğü mü) dinliyorlar? Öyle ise, dinleyicileri, açık bir burhan getirsin" (Tûr, 38).
Bu ayet de, ilgili delili tamamlayan bir ifadedir. Çünkü hazinedar ve kâtib olmayanlar da, bazan ilgili işe, bekçiden ve kâtibten duymak suretiyle muttali olurlar. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, "Siz ne bekçi, ne kâtibsiniz ve ne de bunlarla biraraya geldiniz. Çünkü hazinelerimin bekçi ve kâtibleri meleklerdir. Siz onların yanına da çıkamazsınız" buyurmuştur.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:70[70]

Birinci Mesele

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/445-446.
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/446.
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/446.
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/446-447.

Ayetin maksadı, göğe çıkarılmayacağını, tırmanılamayacağını anlatmaktır. Binâenaleyh onların merdivenleri
olmadığını söylemekten, onların göğe tırmanmadıkları manası çıkmaz. Öyleyse buna ne şekilde cevap verilir? Deriz ki: Onların merdivenlerinin olmadığını söylemek, tırmanamayacaklarını söylemekten, yani göğü dinleyemeyeceklerini söylemekten daha beliğdir. Ayetin sonu da, bu manaların hepsini kapsamaktadır. Çünkü Hak Teâlâ, "Öyle ise dinleyicileri, açık bir burhan getirsin" buyurmuştur.71[71]

İkinci Mesele

Merdivenin içinde dinlenilmez, ancak üzerinde dinlenilir. O halde, "O merdivenin içinde (göğü) mü dinliyorlar?" ifadesini nasıl izah edebiliriz? Buna şu iki şekilde cevap veririz:
a) Zemahşerî'nin söylediğine göre bu ifade, "O merdivenden çıkarak" takdirindedir.
b) Vahidî'nin belirttiğine göre buradaki "fî" harf-i cerri, (üzerinde) manasındadır. Nitekim "Sizi, hurma dallanna asacağım"(Tahâ, 71) ayetindeki edatı manasındadır. Her iki izahta da, bir takdir ve tebdil söz konusu olduğu için, bunlar zayıftır.72[72]

Dinleme Konusu?

Niçin, "dinliyorlar" fiilinin mef'ûlü (yani dinlenilen şey) zikredilmemiştir ve bu mef'ûl nedir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
a) Dinlenilmek istenen şey, vahiydir. Buna göre mana, "O kâfirlerin, üzerine tırmanıp, vahyi dinleyecekleri bir merdivenleri mi var?" şeklinde olur.
b) Bu. "Onlar, "O bir şâirdir. Allah'ın ortakları var. Haşr olmayacak" gibi sözleri mi bu merdivene çıkıp dinlediler duydular" demektir.
c) Bu ifadede mef'ûl direkt olarak terkedilmiştir. Allah Teâlâ sanki, "Onların göğü dinleme güçleri mi var ki, O (Muhammed (s.a.s)'in) peygamber olmadığını ve sözünün, Allah'dan olmadığını bilebiliyor" demek istemiştir.73[73]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak buyurmuş "Onun Kur'ân'ın benzen bir söz getirsinler" (Tur, 34) dediği gibi, "Getirsinler"
dememiştir (niçin)? Deriz ki: Allah Teâlâ, onlardan, doğru olmaları farzedilmesi halinde, daha basit birşeyi yapmalarını istemiştir. Böylece onların, Kur'ân'ın bir benzerini yapmak için biraraya gelmeleri, görüşlerinin bâtıl olduğuna daha fazla delâlet eder. İşte bu sebeble Allah Teâlâ orada, "Onun benzeri bir söz getirsinler" (Tur, 34) demiştir ki bu, "Bu hususta biraraya gelin, birbirinize destek olun ve onun benzeri birşey yapın (söyleyin). Çünkü bu iş, birlikte yapıldığında daha basit ve kolay olur. Ama hep birden bir merdivene çıkmak imkânsızdır. Çünkü merdivene teker teker çıkılır ve en üst noktada sadece bir kişi bulunur" demektir. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, (müfred olarak) "Dinleyicileri... getirsin" demiştir ki bu, "Merdivenin o en üstünde olan tek kişi, duyduğu şeyi getirsin, söylesin" demektir.74[74]

Beşinci Mesele

Ayetteki, "sultan-ı mübîn" (açık bir burhan) tabirinden maksad nedir? Deriz ki: Bu, şöyle bir inceliğe işarettir: Eğer Allah Teâlâ onlardan duydukları şeyi istemiş ve onlara, "Haydi

---

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/447.
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/447.
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/447.
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/448.

duyanları, duyduğunuzu getirip söyleyin" denildiğinde, birisi, "Falan falan şeyleri deyip, uydurduğu şeyleri söyleyebilirdi. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Hayır, aksine bunda gerekli olan, bunu söyleyenin, söylediği şeyin gökten duyulduğuna dâir delil getirmesidir" demiştir.75[75]

Kız Allah'ın, Oğul Sizin Mi?

"Yoksa kızlar O'nun (Allah'ın), oğullar sizin mi?" (Tur, 39).
Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ortakları olmadığına ve o kâfirlerin söyledikleri şeyin yanlış olduğuna bir başka yolla işaret etmektir. O yol da şudur: Tasarruf (yetki) sahibi kimse, âciz olduğu için, ortaklara muhtaç olur. Halbuki Allah Teâlâ, mutlak kadirdir. Dolayısıyla O'nun ortaklan (ortaklara ihtiyacı) yoktur. Çünkü o kâfirler, "Biz, bu putları ve diğer taptığımız şeyleri, Allah'ın ortakları saymıyoruz. Bunlara, Allah'ın kızları olduğu için saygı gösteriyoruz" diyorlardı. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ da, "kızları da, erkekleri de Allah yarattığı halde, siz daha nasıl, kızları O'na nisbet ediyorsunuz. Kızları ve erkekleri, insanlar ölüp gittiği için (nesil sürsün diye) yaratmıştır. Eğer doğum hadisesi olmasaydı, nesiller sona erer, asıllar, yerlerine fasıllar (kendilerinden çıkan dallar) geçmeksizin ortadan kalkıp yok olurlardı. İşte bundan Ötürü Allah Teâlâ üremeyi takdir etmiş, yine bu sebeble cennette üreme olmayacaktır. Çünkü âhiret yurdu, beka yurdudur. Orada babaların ölümü söz konusu değildir ki, oğullar yaratmak suretiyle, imâr ve nesli devam işi sürdürülsün. Bunun böyle olduğu sabit olunca,
çocuk, babasının yok olması durumuna karşılık yaratılmıştır. Hak Teâlâ işte bundan ötürü, Al-i İmrân Sûresi'nin başında, "(Allah) hayy (diri) ve Kayyûm'dur"(Ai-i imrân, 3 buyurmuştur ki bu, "Allah, hiç Ölmeyen bir diridir. Dolayısıyla kendisine vâris olacak bir çocuğa ihtiyacı yoktur. O, değişmeyen ve zayıflamayan bir kayyûm'dur, dolayısıyla yerine geçsin diye de bir çocuğa muhtaç değildir" demektir. Zira bu ayet, Necrân hristiyanları hakkında vârid olmuştur.
Daha sonra Hak Teâlâ bu hususu en beliğ bir biçimde beyan ederek şöyle buyurmuştur: Onlar, Allah'ın kızları, kendilerinin de oğulları olduğunu söylüyorlar. Halbuki onlar için kızlar daha uygundur. Çünkü kızların çokluğu, neslin çokluğunu sağlar. Çünkü çok kızdan, tek bir taneden elde edilecekten daha çok çocuk olması mümkündür. Ama çok erkeğin, tek bir dişiyi, pek çok çocuğa hamile bırakması mümkün değildir. Baksana, koyunların dişisi nadiren kesilir. Zira türün bekâsının dişi ile sağlandığı sabit olduğu için, üreme bakımından bunlar daha faydalıdır. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, "Ben, yok olmayan bir kayyumum. Türün devamı hususunda, Benim, hadis (mahluk) bir şahsa ihtiyacım yoktur. Siz insanlar ise, dünyevî ölümden korkuyorsunuz. Halbuki âlemin bekası, daha ziyade dişilerle sağlanır. Buna rağmen, sizler kendinizi kızlardan tebrie ediyorsunuz. Allah Teâlâ'nın hiçbirşeye ihtiyacı yok iken ve herşeyden müstağni iken, onun kızları olduğunu söylüyorsunuz" demek İstemiştir. Bu izaha göre, geçen ayetteki ifade, Allah'ın bir başlangıcı olmayışına nazaran, Allah'ın hiçbir ortağı olmadığına, bu ayet ise, Allah'ın fânî olmayışına nazaran, yine O'nun ortakları olmadığına bir işarettir.
İmdi, eğer, "Bu iş, herkesin anlayacağı şekilde çirkin bir şey olmasına rağmen, daha nasıl Allah'ın kızları bulunduğu söylenmiştir? Halbuki bunu söyleyenlerin, mükellefiyeti kaldıracak akılları vardı. Bu kadar bir akıl bile, bu sözün yanlış olduğunu anlamaya yeterlidir?" denilirse, biz deriz ki: Onların bu görüşe (inanca), akıllarına tabî olup, nakle itibar etmeyişleri sevketmiştir. Çünkü onları bu konuda takib ettikleri yol, felsefecilerin yoludur. Çünkü felsefecilerin, "Açık (sarih) akla (yani aktın açık olarak gösterdiği şeylere), uyması gerekir. Nakil ise, kendisine uyulmaktan uzaktır. Ona ancak, akla uygun olduğu zaman uyulur. Nakil akla uyduğunda ise nakle uymaya zaten gerek kalmaz. Çünkü bu durumda akıl yeterlidir" derler ve şöyle ilave ederler: "Babaya, çocuğunun varlığına sebeb olduğu için "vâlid" (doğumuna sebeb olan) denilmiştir. İste bundan dolayı, birşey birşeyden çıktığında, "Bu ondan tevellüd etti" denilir. Bu sebeble Araplar, "hummâ"nın (vücuddaki ateşin) midede

---

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/448.

karışan yiyeceklerin, bozulmasından (yanmasından) meydana geldiğini söylerler. Bu sebeble onlar: "Allah, meleklerin meydana gelmelerinin vâcib ve zorunlu bir sebebidir" diyorlar. O'na bundan dolayı "Vâlid" (baba) adını veriyor ve Allah'ı bu şekilde isimlendirirken, O'na noksanlık getirecek şeylerle O'nu adlandırmaktan tenzih edilmesi gerektiğine aldırmıyorlardı ve nakle itibar etmedikleri için de, Allah'ın isimleri (ve sıfatları) konusunda şeriatın getirdiği en güzel isimlerle yetinmenin vâcib oluşuna da dikkat etmiyorlardı. İşte bu sebeble, Allah'a ve O'nun sıfatlarına mecazî ve hakikî kelimelerin verilebileceğini söylüyor, böylece de mesela O'na mecazî olarak, asık, ma'şûk, baba, vâlid v.b. adlar veriyor, ama "oğul, mevlûd" gibi adlan, ittifakla vermiyorlardı ki, bu bir dalâlettir.76[76]

Risalet İçin Ücret?

"Yoksa sen onlardan (peygamberlikten dolayı) bir ücret istiyorsun da, bundan dolayı onlar, ağır bir borç yükü altına mı girmişler?" (Tür, 40).
Bu ayetin, kendinden öncekilerle münasebetinin izahı da şöyle yapılır: Müşrikler, şeriatı (dinî hükümleri) bir kenara atıp, aklen doğru sandıklan şeylere uyup, yokluktan sonra var olana, "mevlûd" (doğmuş-üremiş), bunları yoktan var edene de, "vâlid" adını verince, bu sebeble ve müşrik olmaları sebebiyle kâfir olmuşlardır. İşte bu sebeple, Hak Teâlâ onlara, "Sizi, şeriatı bir tarafa atmaya, peygambere uymamaya sevkeden şey nedir? Bu, o peygamberin sizden herhangi bir ücret istemesinden ötürü müdür?" demek istemiş, onların buna "evet" demeleri mümkün olmayınca, geriye onların ancak "Hayır" cevabını vermeleri kalmıştır. Binâenaleyh biz de onlara diyoruz ki: Sizin söylediğiniz gibi bir mana olmasa dahi, iftira etmenizi caiz gören ve lafız bakımından Allah'ın makamını hafife almayı gerektiren felsefecilerin sözüne nasıl uyuyor ve mana bakımından adaleti (uygunluğu), lafız bakımından iyiliği ve güzelliği size emreden ve size' 'Açık ve vazıh manalara (gerçeklere) tâbi olun. Eğiten ve terbiye eden güzel kelimeler kullanın" diyen zata tabî olmuyorsunuz?" buyurmuştur ki bu son derece güzel bir açıklamadır.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:77[77]

Ücret Neden Resule Nisbet Edildi?

"Yoksa onlar (...) mı diyorlar?"(Tûr,33) ve "Yoksa onlar, bir tuzak kurmak mı istiyorlar" (Tür, 42) vb. ayetlerinde olduğu gibi, niçin, "Yoksa onlar bir ücret mi istiyorlar?" buyurulmamış da, isteme işi Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilerek, "Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun..." buyurulmuştur, bunun faydası nedir? Biz deriz ki: Bunda iki fayda bulunmaktadır:
Birinci Fayda: Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini teselli etmek. Bu böyledir, çünkü onlar Kur'ân'ı dinlemekten imtina edip tabî olmaktan yüz çevirince, bu durum Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağır geldi. Bunun üzerine de Rabbi ona, "Sen, üzerine düşeni yaptın. O halde, iman etmediler diye, canın sıkılmasın.. Sen, kınanacak değilsin.. Sen ancak, eğer onlardan bir ücret talep etmiş olsaydın, kınanırdın.. Peki, sen onlardan bunu istedin de mi, bu onlara ağır geldi?!. Hayır, o halde senin hiçbir kabahatin yok.." dedi.
İkinci Fayda: Şayet "Yoksa onlar... istiyorlar mı?" buyurulmuş olsaydı, o zaman, ücretin mutlak olarak nefyedilmesi, (istenmemiş olduğu) gerekirdi ki, bu böyle değildir. Çünkü onlar hem şirk koşuyorlar, hem de onlardan, liderleri tarafından bir ücret talep ediliyor.. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelince, Cenâb-ı Hak ona,
"Sen onlardan bir ücret istemiyorsun, buna rağmen onlar sana uymuyorlar. Senden başkaları ise onlardan ücret talep ediyor ve onlar da bu talebe muhatap oluyorlar, buna rağmen yine

---

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/448-449.
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/450.

de onlara tabî oluyorlar. Bu ise sapıklığın zirvesidir.." demiştir.78[78]

İkinci Mesele

Eğer bir kimse, edatının, ancak ya hakiki olarak ya da takdiren ifâdenin ortasında gelmesini açıklaman gerekir.. O halde, burdaki hangi durumdur?" dese, biz deriz ki: Burada Cenâb-ı Hak sanki, "Sen onlara, sırf Allah rızası için mi hidâyet gösteriyorsun, yoksa buna mukabil onlardan bir ücret mi talep ediyorsun?" buyurmuştur. Bu durumda, birinci kısmın terkoiunması, yadırgama ve nefyin onun hakkında vâkî olmaması sebebiyledir. Bu tıpkı, "Yoksa Allah'ın kızları mı var?"(Tur,39) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü kelâmın takdiri "O, bu mudur, yoksa O'nun kızları mı vardır?" şeklindedir. Ancak birinci kısmın zikredilmeyişi, birinci kısım hakkında Allah tarafından bir yadırgama ve inkârın vaki olmayışıdır. Birde, onların, "O Muhammed, Allah'ın rızasını istemiyor. O ancak, bu dünyada önderlik ve ücret istiyor" demelerinden dolayıdır.79[79]

Ücret Kelimesinin Seçilmesi

Cenâb-ı Hakk'ın, hassaten buyurmuş olmasında meselâ "Sen onlardan bir şey mi istiyorsun?" veya "Sen onlardan bir mal mı istiyorsun?" vb. şeklinde demiş olsaydı, başkasında olmayacak olan bir fayda ve mana mı vardır? Biz deriz ki, evet. Daha önce benden, Kur'ân'daki her lâfzın, biz bilmesek bile, bir mana ve hikmeti vardır şeklinde bir söz sâdır olmuştu. Burada da görünen odur ki, bu kelimenin getirilmiş olması, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı ve getirdiği şeyde onların maslahat ve menfaatleri olduğuna bir işarettir. Çünkü ücret ancak, kendisinden bir ücret talebini ifâde eden bir şey yapıldığında istenilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sen onlara öyle bir şey getirdin ki, şayet buna mukabil bir ücret talep etsen, onlar da, senin bu davetinde kendileri için ve onlara olan mükemmel fayda ve menfaatleri bilselerdi, şüphesiz sana, bütün varlıklarını sunarlar ve kendilerini sana feda ederlerdi.. Bununla beraber sen, onlardan herhangibir şey talep de etmiyorsun!.." buyurmuştur. İşte, Cenâb-ı Hak, yerine veya buyurmuş olsaydı, bu fayda meydana gelmezdi.. Allah en iyi bilendir.80[80]

Akrabalık Hukuku Ücret midir?

Bu ifâde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlardan, herhangi bir ücret talep etmemiş olduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın "Ben bu (tebliğe) karşılık sizden akrabahkda sevgiden başka hiçbir mükâfaatistemiyorum.."(Şûra,23) ifâdesi ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in herhangi bir ücret talep etmediğine delâlet etmektedir. Şu halde, bunları nasıl uzlaştıracağız? Biz deriz ki: Aralarında herhangi bir aykırılık yoktur. Bilakis, herbiri de doğrudur ve her ikisi de tek bir söz gibidir. Bunun izahı şudur: akrabalıkdan sevgiden başka hiçbir mükâfaat ..." (Şûra, 23) ifadesinden kastedilen, "Ben sizden, dünyaya yönelik bir mükâfaat istemiyorum.. Benim mükâfaatım ancak ve ancak Allah'a yaklaşmaya karşı muhabbet ve sevgi duymadır. Bir de, Allah'ın kâmil kulları, Allah'a, O'nun eksik kullarından daha yakındır. Allah'ın kendileriyle konuşup, onların da kendisiyle konuştuğu; kendilerini kullarının kemâle Allah'a, kendileriyle konuşmayıp, onları elçi olarak göndermediği, böylece de kâmil hale gelemeyen kimselerden daha yakındırlar.

Bu izaha göre bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Benim mükâfaatım ancak Allah'a aittir" (Yunus, 72) ayetinin izafe ettiği manada olmuş olur. Ben de buna mütemayilim. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Ben, kıyamet gününde sizlerle, diğer ümmetlere karşı iftihar edeceğim.."81[81]

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/450-451.
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/451.
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/451.
81[81] Müsnd, 2/172.

buyurmuştur.
Cenâb-ı Hakk'ın, bundan dolayı onlar, bir borçtan ağır yükün altına mı girmişler.." ifâdesine gelince.. Daha önce yapmış olduğumuz açıklamalar, "Yoksa sen onlardan bir ücret (mi) istiyorsun" ayetinden kastedilenin, dünya mükâfaatı olduğunu; "De ki: "Ben bu (tebliğe) karşılık sizden, akrabalıkda (veya Allah'a yakınlıkta) sevgiden başka hiçbir mükâfaat istemiyorum" (Şûra. 23) ayetinden kastolunanın ise umûm olup, daha sonra istisna yapılmış olduğunu beyan etmiştir. Şu halde Vahidî'nin söylediği şeye hacet yoktur. Çünkü, bu istisna, istisnâ-i munkati olup, manası da "Sizden hiç bir ücret istemiyorum, şu kadar var ki akraba hukukunu gözetmenizi beklerim" şeklindedir. Ki biz bunu orada zikretmiştik, oraya bakılabilir.82[82]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın "Bundan dolayı onlar, ağır bir borç yükü altına mı girmişler.." ifâdesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in
onlardan hiçbir şey talep etmemiş olduğuna bir işarettir. Şayet onlardan herhangi bir ücret talep etmiş olsaydı, ona tabi olmayı terk etme haklan olmazdı. Meğer ki yükleri çok ağır olsun. Yani ellerinde ne varsa alması,
vermedikleri hiç bir şey bırakmamaları, böylece malları gittikten başka ağır bir borç yükü altında kalmaları durumunda, ancak o zaman tabi olmayı bırakabilirlerdi.83[83]

Gayb Bilgisi Onlarda mı?

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Yahut gayb, kendilerinin yanındadır da (bunu) onlar mı yazıyorlar?"(Tûr, 41).
buyurmuştur.
Bu ifâde de, yukarda zikrettiğimiz tertip üzeredir. Buna göre, Cenâb-ı Hak onlara sanki, "Siz, şeriatı ve onun güzelliklerini neye binâen terkettiniz? Söylediğiniz şeyleri, makûl şeyler diye isimlendirdiğiniz bozuk vehimlerinize dayanarak söylediniz.. Halbuki peygamber (s.a.s) sizden herhangi bir ücret talep etmemektedir. Sizler ise bilmiyorsunuz.. Binâenaleyh, siz mazur değilsiniz. Çünkü mazeret, ya sizin borçlu olmanızda, yahutta o peygamberin getirdiği şeyle muhtaç olmamanızda söz konusu olabilir. Halbuki bu hususta, üzerinizde bir borç yoktur ve siz, size getirilen o şeyden müstağni de kalamazsınız. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.84[84]

Birinci Mesele

Kelâmın takdiri nasıldır? Biz deriz ki, burada herhangi bir takdir yapmaya ihtiyaç yoktur. Tam aksine (fi edatı),
daha önce de bahsettiğimiz gibi, ortada gelen bir istifhamdır. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Onları, Allah rızası için mi hidâyete sevkediyorsun, yoksa sen onlardan herhangi bir ücret istiyorsun da, onlar onun için mi diretiyorlar? Yahutta, gaybın bilgisi onların yanında da, bu yüzden onlar senin söylediğine ihtiyaç duymuyorlar, bundan ötürü mü sana tabî olmuyorlar?85[85]

Gayb'ın Mahiyeti

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/451-452.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/452.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/452-453.
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/453.

kelimesinin başındaki elif-lâm, ne tür bir elif-lâm'dır? Cins için mi, yoksa ahd için midir? Biz diyoruz ki, görünen odur ki, bu ifâde ile, gaybın türü kastedilmiştir. Bu tıpkı bir kimsenin, muayyen bir eti değil de, et yeme işini beyân etmeyi kastederek, "Et satm alıyorum" demesi gibidir. O halde, "Gaybın ve şehâdetin âlimi..."(Haşr,22) deyiminde ise, elif-lâm cins içindir ve bu elif-lâm, her tür gaybı içine almaktadır.86[86]

Üçüncü Mesele

Bu izaha ve şahsın yanında gayb bilgisi bulunmayacağına göre, daha gayb bilgisi nasıl olur da onların nezdinde
bulunabilir ki? Biz deriz ki: Bunun anlamı, "Başkalarına göre gayb sayılan şey, onların yanında mevcut mu?" şeklindedir. Bu ifâdenin, "... biz onun, semânın felâketi hadiselerifne çarpûması)m gözetliyoruz" (Tûr, 30)
ifadesiyle ilgili olduğu ileri sürülmüş olup, bu, "Gayb bilgisi sizin yanınızda mı ki, o peygamberin sizden önce öleceğini bifebiliyorsunuz?" demektir. Ama bu zayıf bir ihtimaldir. Zira, bu iki ayet arasına çok uzun bir fasıla girmiştir. Yahut da
"De ki: "Gözleyiniz..."(Tur, 31) hitabıyla ilgilidir. Dolayısıyla, bununla ilgili olması,
ötekisiyle İlgili olmasına mâni olur.87[87]

Kitabetin Burada Manası

"Onlar mı yazıyorlar?" ifâdesindeki hikmet nedir? Biz deriz ki: Bu, bu işin iyice açık olduğunu göstermek ve peygamber yanında bulunan gayb bilgilerinin, vahy ile bilinen bir takım emirler, sırlar, hükümler, haberler vb. türünden olduğuna bir işarettir ki, peygamber bütün bunlar hakkında, onların öyle
olduğuna dair kesin inanca sahiptir ve peygamber tıpkı, ferasetli gözükmek isteyen kimsenin "Şu iş şöyledir" dediği gibi de demektedirler.
İmdi, eğer feraset göstermek isteyene, "söylediğin bu hususu sen el yazınla yaz.." denilecek olsa, o, buna yanaşmaz ve "Ben bu hususta, kesinliği ve katiyyeti iddia etmiyorum. Ancak ne var ki ben bunu, zan ve fikir yürütme yoluyla söylüyorum.." der. Eğer bu şahıs, söylediği bu şey hususunda kesin bir inanca sahip ise, "Bunu,
benim cümlem olarak yazınız ve kitâblarınızı da, "Falanca gün şöyle şöyle olacak diye yazınız" der. Binâenaleyh, yaptığımız bu izaha göre, ifâdesinin manası, "Onlar, Muhammed (s.a.s)'in derecesinde midirler ki, böylece bundan müstağni oldular da yüz çevirdiler?" şeklinde olur.
İbn Kuteybe'den nakledildiğine göre, bu ifâdede geçen sözü ile "hüküm verme" kastedilmiş olup, manası, "o halde onlar da mı hükmediyorlar?" şeklinde olur. İbn Kuteybe, verdiği bu manâ hususunda Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Aranızda, Allah'ın kitabıyla, yani "Allah'ın hükmü ile" hükmet" ifadesine tutunmuştur. Halbuki, bu kastedilmemiştir. Tam aksine bu ifâde, izmâr kabilinden bir ifâde olup, manası, "Allah'ın kitabında olan ile hükmet" şeklindedir. Nitekim Arapça'da meselâ, "Falanca, Şâfi'nin mezhebine göre hüküm veriyor" denilir ki, bu, "Şafi'nin mezhebinde olan şeylerle" demektir. Ve nitekim, beraberinde, halkın idarecisinin bir kitabı bulunan bir elçi, "Melikin kitabına göre hareket edin.." der..88[88]

Tuzağa Düşürmek mi İstiyorlar?

"Yoksa sana bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Fakat o küfredenler kurdukları o tuzağa kendileri düşüp mağlub olmuşlardır" (Tûr, 42).

---

[86] [86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/453.
[87] [87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/453.
[88] [88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/453-454.

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:[89][89]

Birinci Mesele

Bu iki ifâde arasındaki ilgi ve münasebet nedir? Biz deriz ki, bu ilgi ve münasebet, Cenâb-ı Hakk'ın,
ifâdesinden ne kastedildiğinin izah edilmesiyle ortaya çıkacaktır. Bu sebeple bazı müfessirler, "Yoksa onlar sana tuzak mı kurmak istiyorlar? Ama ne var ki, tuzağa düşenler onlar olacaktır.." manasını vermişlerdir ki bu, "Onlar, sana tuzak kuramıyacaklar. Çünkü, Allah'ın bizzat kendisi seni koruyacak ve koruması ile de sana yardım edecek.." demektir. Bu izaha göre şimdi biz (Tûr.41) ifâdesini, ifadesiyle, ilgili olduğunu söyleyenlerin sözünü söylersek, burada son derece güzel bir tertibin bulunduğu görülecektir. Bu tertip de, "Onlar, "Biz onun, zamanın felâketli hadiseierifne çarpılmasını gözetliyoruz..." (Tûr, 30) deyince, onlara, "Sizler gaybı biliyorsunuz da, böylece Muhammed'in sizden önce öleceğini söylüyorsunuz? Yoksa, bir tuzak mı kuruyor da böylece, "Biz onu öldüreceğiz, böylece de o bizden önce ölecek diyorsunuz?.. Eğer şimdi siz, gaybı bildiğinizi iddia ediyorsanız, yalancısınız.. Yok eğer, sizler, ona galip geleceğinizi sanıyorsanız, yanılıyorsunuz. Çünkü Allah, size karşı onu koruyacak ve size karşı, ona yardım edecektir.." şeklindedir.
Ama bizim, bu ifâde ile, "O, sizi doğruya sevketmesine karşılık, sizden bir mal istemiyor. Halbuki sizler, eğer onun hidâyeti olmasaydı, gayb âleminden olduğu içip, onun getirdiğini bilemezdiniz.." manasının kastedilmiş olduğunu söylemenize göre, biz deriz ki bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) ifâdesi ile, "Yoksa onlar, şeytandan ve onun saptırmasından kaynaklanan bir tuzak kurup da, böylece muratlarına ermek mi istiyorlar?" mânası kastedilmiştir. Ki buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Sen onlardan bir ücret istemiyorsun. Onlar gaybı bilmiyorlar. O halde, onlar sana muhtaçtırlar, ama senden yüz çevirip, şeytanın tuzağını tercih ettiler ve onun saptırmasına razı oldular." demek istemiştir. Bu izahımıza göre, öjîij kelimesiyle, tercih etme ve arzu duyma manaları kastedilmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak bu fiili (bu manada), "Kim de dünya ekinini isterse ona da bundan veririz... "(Şura.20) ve "Yalancılık etmek için mi Allah'ı bırakıp düzme tanrılar diliyorsunuz..." (Saffât. 86) ayetlerinde getirmiştir. Bunlardan daha açık olarak da, "Şüphesiz dilerim ki, sen kendi günahınla birlikte benim günahımı da yüklenesin de..." (Maide, 29) ifâdesinde kullanılmıştır.[90][90]

Müşakele

2) Allah daha iyi bilir ya, bu ifâde ile şu mananın kastedilmiş olduğu da söylenebilir: "Yoksa onlar, Allah'a tuzak kurmak mı istiyorlar? O halde o tuzaklar, kendilerine ulaşacaktır. Bu demektir ki onlar, en yakın zamanda, o tuzağa düşmüş olacaklardır." Bu manaya göre sözün tertibi şöyledir: "Bu yüz çevirişleri hususunda, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'e ittibâ etmeyişleri hususunda bir mazeret ve bir hüccetleri kalmadığına göre, bu demektir ki onlar, ilahî azabın, başlarına gelmesini istiyorlar. Çünkü allan onlara, kendilerinden herhangi bir ücret istemeyen ve onları, hiç bilgileri olmayan şeylere ileten bir peygamber göndermiştir. Onların yanında, daha önce kitâb da yoktu.. Buna rağmen onlar, yüz çeviriyorlar. O halde bu demektir ki onlar, Cenâb-ı Hakk'ın onları helak etmesini ve kendilerine tuzak kurmasını (cezalandırmasını) istiyorlar. Çünkü, kâfirin, küfründe ilerlemesi için ona fırsat vermek, bir tuzaktır ve günâhlarını iyice artırmasına mühlet tanımaktır. Bu istıdrâcın yanlış bir şey olduğu söylenemez, zira Allah'ın fiilleri hakkında, tuzak kurma ve kötülük yapma ifâdeleri, ancak "müşakele ve mukabele"den dolayı kullanılabilir. el-Mekru (tuzak, hile) de böyledir. Dolayısıyla, "Allah, kâfirlere kötülük yaptı" Allah, haddi aştı denilemez. Ama, daha önce, -kâfirler hakkında bu tür

---

[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/454.
[90][90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/454-455.

ifâdeler kullanılmışsa, hemen bunun peşinden, lafızla ilgili bir münasebetten dolayı, Allah hakkında da bu ifâdeler kullanılabilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir kötülüğün cezası, dengi bir kötülüktür.." (Şûra, 40) "Kim size karşı haddi aşarsa, siz de ona karşı ... haddi aşm.." (Bakara, 194) "Hile yaptılar, Allah da hilelerini bozdu.."(Al-i İmran, 54) ve
"Bir tuzak kuruyorlar, ben de bir tuzak kuruyorum.." (Tarık, 15-16) ifâdelerinde böyledir. Çünkü biz diyoruz ki, el-keyd kelimesi, her ne kadar kendisinden sudur eden kimseye göre güzel olsa dahi, başına gelmiş olduğu kimseyi üzen şey demektir. Baksana, İbrahim (a.s), hiç mukabele olmaksızın,

"Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza elbette bir tuzak kuracağım" (Enbiyâ, 57) buyurmuştur.91[91]

İkinci Mesele

ifâdesindeki fayda nedir? Bu söz ile bir kimsenin, demesi arasındaki fark nedir? Biz diyoruz ki, buradaki fayda, kâfirin, tuzak kurmayı istemesi mukabilinde değil de, küfrü mukabilinde tuzağa düşmüş olduğunu belirtmektir. Şimdi Cenâb-ı Hak şayet, "Onlar, tuzak kurmak İstiyorlar, o halde tuzağa düşecek olanlar onlardır" demiş olsaydı, bu sözden, onlar tuzak kurmayı istemedikleri sürece tuzağa düşmeyecekleri manası anlaşılırdı.. Ki bu bahsettiğimizi, buradaki el-keydu kelimesiyle şeytanın tuzağı, yahut Allah'ın onlara azâb etmesi anlamında- "Allah'ın tuzağı" manasının kastedilmiş olduğu da teyit eder. Zira, "Fakat o küfredenler (kurdukları o) tuzağa kendileri düşüp mağlub olmuşlardır" cümlesi, şeytanın tuzağa düşürdüğü ve Allah'ın azâb ettiği manasında, Allah'ın tuzağa düşürmüş olduğu her kâfiri içine alan bir ifâdedir. Bahsettiğimiz bu izaha göre, bu cümlenin manası, "Sen onları, Allah'ın nzası için mi hakka ve hakikata sevked i yorsun? Yoksa bu işe karşılık, onlardan bir ücret mi istiyorsun da, böylece işlerini ağırlaştırıyorsun da, sana uymaktan imtina ediyorlar? Yoksa, yanlarında gaybın hilesi mi vardır ki, sana ihtiyaç hissetmiyor ve senden yüz çeviriyorlar? Yoksa, bu son iki şıktan herhangi bir şey mevcut değil midir ki, böylece onlar ilahî azabı seçiyorlar? Halbuki, küfürlerinden dolayı bu ilahî azâb, onlardan hiçbir şekilde savuşturuImayacaktır. Çünkü kâfirler, muhakkak ki azâb göreceklerdir" şeklinde olur.92[92]

Üçüncü Mesele

Keyd kelimesinin, belirsiz getirilmesinin faydası nedir? Çünkü Cenâb-ı Hak, kapalılık izâle olsun diye, meselâ yahut veyahut da başka bir şekilde söylememiştir... Biz deriz ki, buradaki fayda, o azabın, onların kestiremedikleri bir cihetten gelip, onları bulacağına bir işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onların bu hususta hiçbir bilgileri olmaksızın bu azap ansızın gelip onlara çatacaktır.." demek istemiştir. Veyahut da bu, daha önce de defalarca bahsettiğimiz gibi Cenâb-ı Hakk'ın bu tuzağın büyük olduğunu murat etmiş olması sebebiyledir.93[93]

Yoksa Allah'tan Başka Tanrılar Mı Var?

"Yahut onların, Allah'tan başka bir tanrıları mı var? Allah, onların katmakta oldukları ortaktan münezzehtir"
(Tur, 43). Cenab-ı Hak, tevhîdden yeniden bahsetmeye başlamıştır ki, bu da, "Yahut kızlar O'nun, oğullar sizin mi?" (Tûr, 39) ayetinin ifâde ettiği manaya delâlet eder. ifadesiyle ilgili olarak, şöyle kıymetli bir bahis söz konusudur. Dilciler, kelimesinin, "tesbîh" (cinsinin) alan

---

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/455-456.
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/456.
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/456.

ismi olduğunu söylemişlerdir ki, biz bu hususu, "Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tenzih edin.."(Rum, 17) ayetinin tefsirinde açıklamış ve bunun pekçok inceliklerinden bahsetmiştik.. Buna göre şayet, "Biz, ifâdesinin bir masdar olduğunu ve "fu'lân" vezninde olduğunu söylüyor, böylece de, kelimesini, Lafzatullah'ın olmadığı yerlerde de getirebiliyoruz. Ve nitekim, "Allah'ı teşbihte (...) vardır" manasında . denilmektedir..." denilirse, biz deriz ki: Bu, tıpkı bir kimsenin, harf-i çerdir; zarf ifâde eder" deyip de, harfleri yani ve 'yi mübtedâ tutarak bunlara haber getirmesi gibidir. Ne var ki, aslında, harfler mübtedâ olmazlar.. Buna da şu şekilde cevâp verilebilir: Burada ve harf-i çerleri isim gibi kabul edilmişler ve meselâ senin, "Zeyd'den aldım" ve "Para, cüzdandadır, kesededir" cümlesinde olduğu gibi, asıl kullanılışları (harf oluşları) üzere bırakılmamışlardır. (Yani, yukardaki kullanılışlarında isim, burada ise, harfdirler). Aynen bunun gibi kelimesi de, geçtiği yerlerde, kullanıldığı şekil üzere bırakılmamıştır. Çünkü bu durumda bu ifâde, artık alem değildir. Nitekim meselâ, "Zeyd (kelimesi) fa'l vezni üzeredir" denilir. Bahsettiğimiz yerde ise, teşbih lafzı böyle değildir. (Sübhânellâh dersek, cins-i âlem alır, meselâ de ise, masdar olur).94[94]

Dördüncü Mesele

ifâdesindeki hakkında, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, masdanyye olup, manası, "Onu, onlara şirk koşmalarından tenzih ederim" şeklinde olur.

b) Haberiyye (ism-i mevsûl) olup, manası, "Allah'ı, onların şirk koştukları şeylerden tenzih ederim.." şeklindedir. Bu izaha göre, bunun, yani nın, "o çocuktan" şeklinde manalandırılması muhtemeldir. Çünkü onlar, "kızlar Allah'ındır.." dediler de, bunun üzerine O da, "Allah, kızlardan ve oğullardan münezzehtir.." buyurmuştur. Yine bu 'nın, "ilâhlar gibisinden..." şeklinde mana alması da muhtemeldir. Çünkü o müşrikler, O'nun, kendilerinin, taptıkları ilâhlar gibi olduğunu söylüyorlardı da, işte bunun üzerine, "Allah onların taptıkları o şeyler gibi olmaktan münezzehtir" buyurdu.95[95]

Gök Parçalansa da Te’vil Ederler

"Eğer gökten bir parça düşer görseler, "(Bu) derler, birbiri üstüne yığılmış bir buluttur" (Tür, 44).96[96]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin önceki ayetle münasebetini de şöyle izah edebiliriz: Allah Teâlâ, o müşriklerin görüş ve inançlarının,
yanlış ve nazarı dikkate alınmayacak birşey olduğunu beyân edince, onlar için artık hiçbir mazeret kalmadığını bildirmiştir. Çünkü bunca mucizeler ortaya çıkıp, deliller ve gerçekler batıldan ayrılıp seçildikten sonra, onlar iman etmediler. Bundan sonra da, "Eğer gökten bir parça düşer görseler, "Bu, birbiri üstüne yığılmış bir buluttur" der" yani bu mucizeyi de inkâr ederler" buyurmuştur. Ne var ki mucize, en bariz şeyde gösterilirse, daha açık olmuş olur. Bunu şöyle izah edebiliriz: Bir kimse evinden, bir şey getirse ve onu bu şekilde yapanın kendisi olduğunu iddia etse, çoğu kez onu dinleyenlerin kalbine, o şeyin tâ evinde iken böyle olduğu, onu bu şekle onun sokmadığı düşüncesi gelebilir. Ama bu kimse, insanlara, "İstediğiniz şeyi getirin, ondan size bunun gibisini yapıp göstereceğim" dese, akla gelen bu düşünce ve şüpheler silinir. Ne var ki insanlarca, en açık şey, insanın beşiği ve yatağı mesabesinde olan yeryüzü ile, tavanı ve kubbesi mesabesinde olan gökyüzüdür. Araplar, asıl

---

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/456-457.

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/457.

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/457-458.

inançları itibariyle, felsefecilerin yolu üzere idiler. Dolayısıyla da, "Biz felsefecilerin görüşüne iltifat etmeyiz ve Allah'ı son derece tenzih ediyoruz. Hatta O'nun görülemeyeceğini ve zatına ilave bir vasıfla vasfedilemeyeceğini söylüyoruz ki böylece O, gerçekte tek olsun. O halde bizim yolumuz nasıl, Allah'a yontulmuş putları ortak koşanların yolu sayılabilir?" diyorlardı.

Biz diyoruz ki: Sizler, kâinatta meydana gelen hadiseleri, yıldızlara bağlayıp, yıldızlara dua edip-yalvarma yolunu açınca, cahiller bunu sizden öğrenip, bir yol (din) edindiler. Şimdi Arapların câhiliyye çağında, aslında felsefecilerin yolunu takib ettikleri; felsefecilerin de, herşeyi tabiata bağladıkları ve "yerin özelliği, oluşmadır (kendi kendine olmadır). Göğün özelliği ise, ayrılıp çözülmeye manî olmak (parçalanmamak)tır" ddikleri sabit olunca, Hak Teâlâ, tabiat fikrini çürütmek ve hâdiselerde hür ve irade sahibi bir yüce zatın (kendisinin) müessir olduğunu göstermek için Kur'ân'ın pek çok yerlerinde buna reddiyede bulunup cevap vermiş ve meselâ, "Eğer biz dilersek onları yere geçiririz, yahut gökten üstlerine parçalar düşürürüz" (Sebe, 9) buyurmuştur. Şimdi Cenâb-ı Hak burada da, "Eğer biz, son derece garib (alışılmamış) birşeyi en açık ve bilinen yani hep gözleri önünde olan ve hiç kimsenin ilaçlarla-başka çarelerle bir parçasını düşürmek için ona ulaşamadığını bildikleri o gökyüzünde getirecek-gösterecek olsak, bunu da inkâr ederler onlar. O halde bu durum, bundan daha az açık olanda gösterilse ya nasıl olur?" demek istemiştir. Bahsettiğimiz bu izahı ve gökyüzü konusunda, Arapların, felsefecilerin yolunu takib ettiklerini, Hak Teâlâ'nın onların, "Gökyüzünü üstümüze parça parça düşüresin" (isra, 92) dediklerini belirttiği bu ifadesi de destekler. Bu "Senin iddiana göre, Ey Muhammed, bu mümkündür. Bize göre ise mümkün değildir" demektir.

"Kisfe" kelimesi, parça-kısım demektir. Arapça'da, elbisenin parçası manasında da "kisfe" denilir.

Ayetle ilgili birkaç bahis vardır:97[97]

Küsûf

Birinci Bahis: Gök parçası hakkında "kisf" kelimesi kutlanılır. Dilciler bu kelimenin, elbise parçası hakkında da kullanıldığını söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, göğü, açılıp yayılmış (serilmiş) bir beze benzetmiştir. Bundan ötürü de, geçtiği ayetlerde, meselâ, buna işaret ederek, "Gökler, Allah'ın elinde durulmuştur" (Zümer, 67) ve "Göğü dürüp topladığımız gün..." (Enbiya, 104) buyurmuştur.

İkinci Bahis: "Kusûf", gök hakkında; "husuf" da yer hakkında kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onları yere geçiririz" (Sebe, 9) buyurmuştur. Ki bu, "Ay tutulması için "husuf", güneş tutulması için de "küsûf" kullanılır" diyenlerin delilidir. Bunun izahı şöyledir: Hâ'nın mahreci, kşf'ın mahrecinden aşağıdadır. Kâfin mahreci ise, hâ'nın mahrecinin üstünde olup, ona bitişiktir. Binâenaleyh mahreci aşağıda olan, aşağıda olan için; yukarıda olan da, yukarıda olan için kullanılmıştır. İşte bundan dolayı Araplar, güneş ve gök için "küsûf" ve "kesf'i; ay ve yer hakkında da "husuf" ve "hasf'i kullanmışlardır ki bu, Araplar'ın tıpkı, kuyunun üstünde duran şahsı ifade için, üstü noktalı kelimeyle diye; kuyunun dibinde olan şahsı ifade için de, altı noktalı kelimeyle diye anlamları kabilindendir.98[98]

Hüsûf

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, bulutlar hakkında onlar, aydan aşağıda oldukları halde, "Allah onları kısef (parça parça) kılar" (Rum, 48) buyurmuş; ay hakkında ise, "Ay da hüsûfeder (tutulur)"(Kıyam, 8) buyurmuştur. Çünkü ay tutulduğunda, onun üstünde bir benzeri vardır ki bu da, tutulduğu zaman, güneştir. Buluta gelince, buna, yeryüzündekilere nisbetle, onun hakkında "kisef" kullanılmıştır. Çünkü yeryüzündekiler bulutu görürler. Bu sebeple Cenâb-ı

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/458-459.

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/459.

Hak, buluta nisbetle, ay hakkında "hüsûf "u kullanmamış; ay hakkında bunu, güneşe nisbetle; bulut hakkında da yere nisbetle söylemiştir.99[99]

Rü'yet'in Manası

Ayetteki "sakıt" (düşer-düşen) kelimesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, ikinci mef'ûldür. Çünkü Arapça'da, "Zeyd'i âlim gördüm" denilir.
b) Bu kelime "hal"dir. Nitekim Arapça'da "Onu ayakta iken dövdüm" denilir. İkinci ihtimal daha uygundur. Çünkü "re'y" (görme) fiili, iki mef'ÛI aldığında, genelde, "ilm" (bilmek) manasına gelir. Nitekim sen, "Bu görüşü doğru görüyorum" ve "Bu izahı açık görüyorum" dersin. Fakat bu fiil bir mef'uI aldığında, gözün görmesi manasına gelir, genelde... Nitekim meselâ, "Zeyd'i gördüm" dersin. Allah Teâlâ da, "Onlar bizim azabımın gördüklerinde..."(Mümin,85) ve "Eğer bir insan görürsen..." (Meryem,26) buyurmuştur. Bu iki ayette de, gözün görmesi kastedilmiştir.100[100]

Üçüncü Mesele

Ayette "sakıt" (düşen) kelimesinin kullanılmasında, bu kökte, başka bir kökten bir kelimenin kullanılmasında olmayan bir ince mana vardır: Çünkü onlarca, gökten bir parçanın kopup düşmesi mümkün değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, şu iki açıdan, onların inançlarına ters olsun diye, "sakıt" kelimesini kullanmıştır:
1) Kopma işine,
2) Düşme işine ters o\sun diye.. Eğer Cenâb-ı Allah, "Onlar, kopmuş veya asılı kalmış bir parça görseler..." demiş olsaydı, bu ince mana temin edilemezdi.101[101]

Dördüncü Mesele

Ayette, "derler" ifadesinin yer almasında, şöyle bir diğer incelik var: Çünkü bu, ayetin geliş maksadı olan, o müşriklerin inadını ortaya koymadır. Zira onlar, böyle bir zamanda, bir takım izahlar (yorumlar-ihtimaller) zikrediyorlar ve böylece pes demiyorlardı ve onlar inanmaksızın, sırf lisânen "Bu bir bulut" diyorlardı. Buna göre, onların inadlarını daha iyi ortaya koyma bakımından, ayetteki "görme" fiili ile, "bilme" manasının kastedildiği söylenebilir. Bu durumda ayet, "Onlar, düşen şeyin, göğün bir parçası olduğunu kesin kes bilip anlamalarına rağmen, bunu görmemezlikten geliyor, inadlarını sürdürüyor ve "Bu, kesîf bir buluttur" diyorlardı" demektir.102[102]

Sehab-ı Merküm

Ayetteki, "Bu, birbiri üstüne yığılmış bir buluttur" derler" ifadesi, onların, yalanlamaktan âciz kaldıkları ve "yeryüzüne birşey düşmedi" demeleri mümkün olmadığında, te'vile (yoruma) ve hayale başvuracaklarına İşarettir. Ayetteki, "merkum" ifadesi, "birbiri üzerine binmiş, kesîf, yığılmış" demek olup, adetâ "Onlar, kendilerinden, üzerlerine gelen o şeyi defedemezler" demektir. Çünkü bulut, tıpkı hava gibi olup, bir cismin kendisine nüfuz etmesine manîdir. Ama kesîf bulut, daha kuvvetli bir maniadır. İşte bu sebeple, müşrikler, bunun, kesîf dolayısıyla da kuvvetli ve sert olduğunu

---

99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/459.
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/459.
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/459-460.
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/460.

söylemek istemişlerdir.[103]

Altıncı Mesele

Bu ifadede, "bu" ism-i işaretinin getirilmemesi, meselâ, denilmemesi, işin, çok açık ve müşriklerin
inadının çok belli olduğuna bir işarettir. Dolayısıyla o müşrikler, artık münakaşa ve münazara sebebinin kalmayacağı birşeyin getirmekten hoşlanmamışlar ve bu sebeble, "Birbiri üstüne yığılmış bir bulut" demişlerdir. Fakat, mübteda'nın hazfi, o hususta birşey söyleyen için bir mecal (bir açık kapı) kalsın diye de yapılır. Böylece muhatapları onları yalanladığında, onlar, "Biz, ona, "Birbiri üstüne yığılmış bir bulut" yani, "onun gibi birşey dedik" derler" ve avam (cahil) kimselere karşı tutumları (aldatmacaları) işte böyle sürüp gider. Bu, birsöz söyleyip de, onun kabul görüp görmeyeceğini bilemeyen, korkak (fazla tedbirli) bir kimsenin metodudur. Böylece bu kişi, sözünü iki ihtimali! olarak söyler: Eğer bir ihtimalin kabul edilmediğini görürse, diğer manayı kastettiğini söyler, yok kabul gördüğünü görürse, maksadını açıkça ortaya kor.[104]

Onları İnatlarıyla Başbaşa Bırak!

"Artık onları, çarpılacakları o günleriyle karşılaşıncaya kadar bırak" (Tur. 45).
Bu, "Onların, bu yanlış inançlarından dönmeyecekleri ortaya çıktığına göre, onları bırak. Tâ ki çarpılacakları o günleriyle karşılaşsınlar" demektir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:[105]

Tebliği Bırakmak Doğru Mu?

Buradaki "bırak" fiili bir emirdir ve "Artık Hz. Peygamber için, onları İslâm'a çağırma müsaadesi kalmamıştır" denilmesi gerekir. Ama durum böyle değil (ne dersiniz?) Buna birkaç bakımdan cevap verilir:
1) "Bu ayetler, tıpkı "Yüz çevir" (Bırak) "Geri dur" ifadeleri gibi olup, bu gibi ifadelerin hepsi de, kıtal (cihâd) ayetiyle mensuhtur." Bu izah zayıftır.
2) Bununla, emir manası değil, tehdid manası kastedilmiştir. Bu tıpkı, suç işleyen kölenin efendisinin, o köleye nasihat eden kimseye, "Bırak! O, suçunun cezasını çekecek" demesi gibidir.
3) Bununla, ismen beklenmeksizin "inad edenler" kastedilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), insanları umûmî olarak hakka ve İslâm'a davet ediyordu. Bu hitab ile inadı meydana çıkan değil de, inadı henüz aşikâr olmayan kimseler kastedilmiştir. Allah Teâlâ bunlar hakkında "onları terket" buyurmam ıştır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, daha önce geçmiş olan, "Sen öğüt vermekte devam et. Çünkü sen Rabbinin nimeti sayesinde ne bir kâhin ne de bir mecnunsun" (Tûr, 29) ayetidir. Cenâb-ı Allah burada ise, "Onları ... bırak" demiştir. Şimdi Hak Teâlâ'nın orada bahsettiği kimseler, "Biz (...) bundan evvel ailemiz içinde korkanlardık" (Tur, 26) diyen, o endişeli kimseler; burada bırakılmasını emrettiği kimseler de, "O bir şât. Biz onun, zamanın felaketli hadiseleriyle çarpılmasını gözlüyoruz" (Tûr, 30) diyen kimselerdir.[106]

Hattâ Edatı Hakkındaki Mühim Not

---

[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/460.
[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/460.
[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/461.
[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/461.

1) Buradaki "hattâ", "gaye" (sınır) içindir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Sen onları, o güne kadar bırak; onlarla
konuşma sonra o gün geldiğinde, sözünü yeniden söyle ve "Ben size dememiş miydim ki Kıyamet gelecek, hesab
yapılacak, azab ebedî olacak" der. Binâenaleyh o güne kadar onlarla konuşma;
onlara bildirmek İçin, o gün gelince onlarla konuş" demek istemiştir.
2) "Hattâ" ile, lâm harf-i cerrinin kullanılabildiği "gaye" (için) manası kastedilmiş olup, tıpkı "ölsün diye" manasında "Ona yiyecek-içecek verme ölsün diye" denilmesi gibidir. Çünkü maksadı göstermek için kullanılan "lâm" edatının dahil olduğu kelimede, maksadı gösteren fiil sona ermiş olur. Dolayısıyla bu kelimede, hem "gaye" hem "İllet" (sebep) manası mevcud olur. Hattâ ve "lâm"ı bu manada kullanmak caizdir. Belki de "Yakfn sana gelinceye kadar Rabbine ibadet et" (Hıcr. 99) ayetiyle bu mana kastedilmiş olup, "Sana yakîn gelinceye dek..." manasındadır. Buna göre şayet, "Peygamberin, bırakmadığı kimseler de, o gün ile karşılaşacaklardır" denilirse, biz deriz ki: Ayetteki "çakılacakları" ifadesiyle "helak edilecekleri" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh ahiretten endişe eden ve Cenâb-ı Hakk'ın emir ve yasaklarını unutmayan kimseler helak olmazlar. Böylece onlar, bunlardan istisna edilmiş olurlar. Nitekim Mak Teâlâ bu durumu, "Göklerde ve yerde olanlar, Allah'ın diledikleri müstesna, hep düşüp ölecekler" (Zümer, 68) ayetiyle anlatılmıştır. Biz o ayetin tefsirinde, hakkı kabullenip, hesab gününün mutlaka olacağını bilen kimselerin, o Kıyamet sayhası (narası) koptuğunda, gök gürültüsünün korkutacağını bilen ve dolayısıyla onun sesini duymaya hazır olan kimse gibi olduğunu; bunu bilmeyenin de müthiş gürültünün az sonra geleceğini bilmeyen kimse gibi olacağını, dolayısıyla o sayha koptuğunda, bilmeyen kimsenin çok sarsılacağını; bilenin ise sarsılmayacağını söylemiştik. Bu durumda, o günle karşılaşma tehdidi, o günle karşılaşacak olan herkes için söz konusu olmaz. Fakat ancak o gün yani böyle nitelik taşıyan gün, çarpılacak kimseler için olur. İşte bu, Cenâb-ı Allah'ın, "Eğer Rabbinden ona bir nimet erişmiş olmasaydı, o mutlaka o ıssız yere kınanmış olarak bırakılırdı" {Kai«n. 49) ayetinde ifade buyurduğu gibidir. Çpnkü burada, olmadığı söylenen şey, çırılçıplak bırakılma işi değildir. Çünkü bu iş, Hak Teâlâ'nın, "Biz onu, hasta olduğu halde, çırılçıplak bırakırız" (sattat, ayetinde de belirtildiği gibi, tahakkuk edecektir. Binâenaleyh bu ayette, olmadığı söylenen şey, beraberinde kınanma bulunan, çırılçıplak bırakmadır. İşte söz konusu olmayan şey budur.[107][107]

Üçüncü Mesele

"Hattâ". kendinden sonra gelen muzarî fiili bazan mansub, bazan da merfû kılar. İki durum arasındaki fark şöyledir:
Eğer fiil, gelecek zamana ait olup, şimdiki zaman için değil ise, "hattâ" edatı bunu nasbeder. Nitekim sen, "Derecemin yükselmesi için, fıkıh öğrendim" dersin. Çünkü bu yükselme işinin ileride olacağını bekliyorsun. Eğer o fiil, şimdiki zamanla ilgili İse, "hattâ", o muzarî fiili ref eder. Nitekim "Tekrar ediyorum öyle ki kuvvetim tükeniyor sonra da uyuyorum"
"Tekrar ediyorum, öyle ki kuvvetim tükeniyor, sonra da uyuyorum dersin. Bunun sebebi şudur: "Hattâ", gelecek zamanda kullanıldığında "gaye" (sınır) içindir. Lâm-ı ta'lîl ise, garaz (maksad) içindir. Maksad, fiilin gayesidir. Nitekim "Niçin o evi yapıyorsun?" dediğinde, muhatab "li's-süknâ" (Oturmak için) der. Böylece, "derecem yükselir diye" şeklindeki sözü, "yükseleyim diye" sözü gibi olur. Her ikisinde de, hattâ ve lâm'dan sonra, mukadder bir edatı vardır.
Buna göre eğer, "Hal (şimdiki zaman) manası murad edildiğinde refedişinin, istikbal manası murad edildiğinde de nasbedişinin sebebi hakkında ne birşey söyledin, ne birşey zikrettin" dersen, biz deriz ki: Gelecek zaman fiili, eğer beklenen birşey olur, dört gözle umulan ve zihinde olması beklenen bir şey söz konusu olursa, o bunu, manasına uygun bir lafızla

---

[107][107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/461-462.

yapmayı gözetir. İşte bundan dolayı, nahivciler şöyle demişlerdir: İzafet terkibinde, muzâf, mana bakımından bir şeyi bir şeye çekince, o onu lafızla da çekmiş sürüklemiş olur. Söylediğimiz bu hususu, şu da teyit eder: Muzarîfiil, ancak edatlarıyla mansûb olur. Bu gibi yerlerde, fiilin sırf gelecek zaman olması gereklidir. Fiili, şimdiki zaman için olması haline getirecek harf ise, fiilin mansub olmasına mânidir. Çünkü senin, demen caiz değildir. Şöyle diyerek buna itiraz edemezsiniz: "Sin ve sevfe kelimeleri, fiili, gelecek zamana tahsis etmelerine rağmen, fiili nasbedemiyorlar. Tam aksine, "Sizden hastalar bulunacağını bilmiştir.." (Müzemmil, 20) ayetinde olduğu gibi, nasb edatının nasb etmesine mani olurlar?" Biz deriz ki, sîn ile sevfe, fiili gelecek zamana tahsis etmenin dışında başka bir manaya gelmezler. ile ise, sadece gelecek için kullanılan bir manayı ifâde ederler. Binâenaleyh, sîn ile sadece gelecek zaman sabit olup, gelecek zamanda bir manâ sabit olmaz. O halde gözetilen şey, istikbâlin bizzat kendisi değil, istikbâlde olacak şeydir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz:' "Allah'a, beni bağışlaması için ibâdet ediyorum" dediğinde, edatının bir maksat için getirmiş olursun" ki, o maksat da, mağfirettir. Mağfiret ise, gelecek zamanda olur. Ama sen, "Senden bağışlanmamı diliyorum Rabbim.108[108] dediğinde, sîn harfini, bu mağfiretin gelecekte vaki olacağım bildirmek için getirmiş olursun. Kelâmın maksadının, sadece istikbâlin beyânı olduğu yer ile, kelâmın maksadının istikbâlde bir mana (iş, fiil) olduğu yer arasında bir fark bulunur. Ancak ne var ki, gelecek zaman, manada tahakkuk eder. Dolayısıyla, kendisiyle istikbâl manası ortaya çıksın diye, bir mana getirilmiştir. Sözün maksadının yeri ve mahalli ortaya çıksın diye de, istikbâl zikredilmiştir.109[109]

Tuzaklarının Faydasızlığı

"O gün, tuzakları hiçbir biçimde kendilerine fayda vermeyecek, onlara yardım da edilmeyecektir..." (Tur, 46).
Cenâb-ı Hak, "O günleriyle karşılaşıncaya kadar.." buyurup, iyi ve kötü olan herkes de, kendi günü ile karşılaşacağı için, Allah, herkesin, kendine ait gününün sıfatını tekrarlamış ve sayesinde, o müşriklerin günlerinin, mü'minlerin günlerinden başka olacağını ve ayrılacağını beyan eden ifâdeyi getirerek "O gün ... kendilerine fayda vermeyecek..." buyurmuştur ki, işte bu gün, mü'minlerin gününden başka olup, ona uymaz. Zira, Cenâb-ı Hak, mü'minlerin günü hakkında, "Sâdıklara, doğruluklarının fayda verdiği gün... "(Maide, 119) buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:110[110]

Birinci Mesele

ifâdesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
1) Bu ayetin başındaki kelimesi (Tûr, 45) kelimesindeki kelimesinden bedeldir.
2) Bu da (Tûr, 45) ifâdesinin zarfıdır.. Yani, "Onlar va'd olunmuş günlerine, tuzaklarının kendilerine fayda vermeyeceği bu günde kavuşurlar..." demektir.
Buna göre şayet, "Böyle bir takdirden, o günün bu günün içinde olması ve dolayısıyla da, bu günün o günün zarfı olması neticesi ortaya çıkar.." denilirse, biz deriz ki: Bu, tıpkı bir kimsenin, şu cümlesi mesabesindedir: "Falancanın öldürülme günü, suçlarının ortaya çıktığı günde gelir, tahakkuk eder." Buna bir mâni yoktur. Biz, (Tûr, 11) ifâdesinde, zaman meselesini, zamanın zarf olabileceğini ve zaman olmasına rağmen, kelimesinin zaman ifâde eden edata muzaf olabileceğini söylemiştik.111[111]

108[108] Matbu nüshada böyledir. Muhtemelen doğrusu şeklindedir (ç.).
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/462-463.
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/463-464.
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/464.

İğna Kelimesinin Manası

Cenâb-ı Hak, "Ogün, tuzakları hiçbir hiçinde kendilerine fayda vermeyecek..." buyurmuş da, şu yüce ve kıymetli nükteden dolayı; fiili de, harf-i cersiz olarak müteaddî olmasına rağmen, buyurmamıştır.,.. Bir yüce nüktede şudur: Bir kimsenin ifâdesinden, onun ona fayda vermiş olduğu anlaşılır. Ama şeklindeki sözünden ise, o kimsenin ondan bir zararı defettiği anlaşılır. Bu böyledir, zira o kimsenin demesinin gerçek manası "O bana, kendisi istifâde etmeksizin kazandırdı" demesinin manası ise, "O benim orada bulunmama ihtiyaç bırakmadı; başkasının orada bulunması, benim orada bulunmama gerek bırakmadı.." şeklindedir. Nitekim kendisinden bir şey yapması istenilen birisi, "Benim yerime çocuğumu kabul edin; çünkü o, benim yerimi tutar.." der. Yani, "O, sizin yanınızda benim yerime geçer ve böylece de, beni orada bulunma meşakkatinden kurtarır" demektir. O halde, ayetteki ifâdesi, "Onlardan o zararı gideremez, savuşturamaz.." anlamındadır. Bir kimsenin, "Onlardan zararı gideremez" şeklindeki sözünün, "Onlara fayda vermez..." şeklindeki sözünden daha beliğ olduğunda şüphe yoktur. Şimdi Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında şayet, "Doğruluklarının, onların yerini tutacağı gün..." demiş olsaydı, bundan, onların faydalanmış oldukları anlaşılmazdı. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sâdıklara, doğruluklarının fayda verdiği gün..." (Maide, 119) buyurmuştur ki, sanki Cenâb-ı Hak adetâ "Onların doğruluklarının, kendilerinin yerini aldığı (artık suâl ve hesaba gerek kalmadığı..) gün..." buyurmuştur. Buna göre Cenâbı Hak adetâ, mü'minler hakkında, kâfirler hakkında da buyurmuştur ki bu, ancak, İlm-i beyandan nasibini almış; yakın bir zekâ ile, Allah'ın ayetlerini düşünen, Allah'ın da onu buna muvaffak kıldığı kimselerden başkasının muttali olamayacağı hususlardandır..112[112]

Dil Felsefesi: Fail-Meful

Asi olan, failin mef'ûlden, zamirin ise ismi zahirden önce getirilmesidir.. Bunlardan birinci hususa gelince, failin, fiile bitişik olmasından dolayıdır. İşte bundan dolayı, Araplar, aynı kelimede peşpeşe dört hareke bulunmasın diye, "yaptım..." diyerek, lamı sakin getirmişlerdir. Ama yine onlar, "Sana vurdu..." demiş, ama fiilin lâmelfiilini (burada bâ) sakin getirmemişlerdir. Zira burada kâf, mef'ül zamiri olup, munfasıl bir zamirdir. Ama, zamirin zahir isimden önce getirilmesine gelince, bu da, kısa söylemenin, iyice ihtisar etmenin düşünülmüş olması sebebiyledir. Çünkü sen, "Zeyd, bana vurdu..." dediğinde bu, demenden daha kısa olur. Eğer orada bir kısaltma yoksa, -ki bu senin, ve Zeyd, bana uğradı; o bana rastladı..." demendir-, burada failin önce getirilmesi evlâdır. Şimdi burada Cenâb-ı Hak şayet, demiş olsaydı, mef'ûlün önce getirilmesi daha güzel olurdu. Ama o, buyurunca, bu, tıpkı bizim, dememiz gibi olmuştur. O halde daha niçin faili başa almamıştır?. (Ne dersin?)
Cevap: Biz deriz ki: Burada da, yine ilm-i beyândan elde edilen şöyle bir İncelik bulunmaktadır: Daha mühim olanın başa alınması, daha evlâdır.. Şimdi, Cenâb-ı Hak şayet, demiş olsaydı, bu sözü duyan kimse çoğu kez, "Onların tuzakları başkalarına fayda vermedi.." der ve bu faydayı onlar hakkında bekler ve umar. Ama o ta işin başından "Onlara..." ifâdesini duyunca, artık ümidi kesilir, böylece de, fayda veremeyecek olan şeyin ne olduğunu beklemeye koyulur.113[113]

Keyd

Biz, keyd kelimesinin "kendisinden kaynaklandığı kişi tarafından bu iş güzel görülse bile, başına geldiği kimseyi
üzen şey" anlamına geldiğini söylemiştik. O halde, özellikle bu üzücü şeyin zikredilmesini ve meselâ mutlak anlamda, "Onlara fiillerinin fayda vermeyeceği gün.." denilmemesinin hikmeti nedir? Biz

---

112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/464.
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/465.

deriz ki, bu, "evlâ bittarîk" yapılan bir kıyastır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ve mü'minlerin yaptığını yapıp, bunun, amellerin en güzeli olduğunu zannediyorlardı. işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların; en güzel olduğunu zannettikleri bu amellerden daha aşağı olan amellerden ümitlerini kesmesi için, "Onların en güzel olduğuna inandıkları o amelleri dahi fayda vermedi... (Bunun dûnunda olanlar nasıl fayda verecek?!.." buyurdu. (Böylece de bu, "evlâ bittarîk" bir kıyâs oldu..)

Burada, söyleşi bir diğer izah da yapılabilir: Allah Teâlâ daha önce, "Yoksa, bir tuzak mı kurmak istiyorlar?" (Tur, 42) buyurup, ve biz de, "O müfessirlerin ekserisi, bu ifâdeyle, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürme hususundaki tedbir ve plânlan kastedilmiştir kanaatinde olduklarını" belirttiğimize göre, Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki, bu, "Onlara, bu tuzaktan dünyada fayda vermemiştir. O halde onlar, bu tuzaklarının kendilerine fayda vermeyip zarar verdiği günde ne yapacaklardır?.." anlamındadır.114[114]

Lâ Yunsarûn'un Manası

Ayetteki, "Onlara yardım da edilmeyecektir" cümlesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu cümle, bu yardımın şeklini tamamlayan bir ifâdedir. Ki o da şudur: Davette bulunan kimse itk önce, başkasından yardım istemeye, böylece de minnet altında kalmaya ihtiyaç duymaksızın, meydana gelebilecek kötülükleri bertaraf edebilmek için, bazı tedbirler alır. Sonra, bu tedbirler ona bir fayda sağlamayınca, başkasından yardım bekler bu sefer., İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Onlara, kendi nefislerinin fiilleri hiçbir fayda vermediği gibi, ümitsizlik anı ile, ikbâllerinden ümidi kesildiği anda, onlara, başkaları da fayda veremez.." buyurmuştur.

b) Bu cümle ile kastedilen, "Onların şefaatleri, bana hiçbir fayda vermez ve o ilâhlar beni... kurtaramazlar da.."(Yasin,23) ifâdesinden kastedilenin aynısı olmuş olur: O halde, ifâdesinin manası, "Onların o putlara tapışları, onların, "işte bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizde.." (Yunus, 18) ve "Biz onlara sırf, bizi Allah 'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.." (Zümer, 3) demeleri de fayda vermez. O halde, "Onlara yardım da edilmeyecektir" ifadesinin manası, "onların şefaatçileri olmadığı gibi, ya bir şefaatçinin şefaati, yahutta bir yardımcının yardımı ile o azabı def edecek bir yardımcıları da yoktur.." şeklindedir.115[115]

Masdarın İzafeti

c) Biz diyoruz ki, kelimesindeki izafet, masdann failine değil, mef'ûtüne izafeti kabiiindendir. Buna göre Cenâbı Hak adeta, "Onlara, şeytanın onlar için kurduğu tuzağı da fayda vermeyecektir.." demek istemiştir. Ki bunu şu şekilde izah edebiliriz: Sen "Zeyd'in Amr'ı dövmesi beni şaşırttı..." diyebileceğin gibi "Amr'ın dövmesi (veya dövülmesi) beni şaşırttı..." da diyebilirsin. Binâenaleyh sen, masdarla yetindiğinde, muzafun ileyh, ancak karine ve niyetle bilinebilir. Bu sebeple sen bir kimsenin, dediğini duyduğunda, Zeyd'in, hem döven, hem de dövülen olması muhtemeldir.. Ama bir kimsenin, "Hırsızlığından dolayı hırsızın kesilmesi beni hayrete düşürdü..." dediğini duyduğunda, karine, bu masdann, mef'ülüne muzaf olduğunu gösterir.

Buna göre şayet, "bu, açık olanı yeniden açıklama kabilinden olduğu için fasittir. Çünkü, tuzağa düşmüş olanın tuzağı asla fayda vermez ve benim böyle olduğum da herkes tarafından bilinir. Dolayısıyla bu, herhangi bir beyâna ihtiyaç duymaz. Ne var ki tuzak kuranın tuzağının fayda vereceği sanılır. İşte bu sebeple Cenab-ı Hak, bunun da fayda vermeyeceğini belirtmiştir.." denilirse, biz deriz ki: Şeytanın, onlara karşı kurduğu tuzak, putlara tapmaları hususunda olmuştur. Onlar da, bunun faydalı olduğu zannındaydılar. Ama, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e kurdukları tuzağa gelince, onlar bunun ahirette kendilerine fayda vermeyeceğini biliyorlardı. Onlar bunun, ahirette değil de, dünyada fayda sağlamasını istiyorlardı. Binâenaleyh problem, ilk izahı yapana yönelmiş olur. Bizim söylediğimiz şey

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/465.

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/466.

hakkında iyice düşündüğünde, bu iki izahın hiçbiri için bir problemin bulunmadığını anlarsın.[116]

Zalimlere Mahsus Azap

"Muhakkak ki o zulmedenlere, bundan evvel de bir azâb var. Fakat onların çoğu bilmezler"(Tûr, 47).
Bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Bu ifâde Cenâb-ı Hakk'ın, (Tûr, 45) ayetiyle ilgilidir. Çünkü bu ayet, onlarla savaşmanın (henüz) caiz olmadığına delâlet ediyor ki, işte bundan dolayı o ayetin, kıtal meşru kılınmadan önce indiği söylenmiştir. Bu durumda Cenâb-ı Hak sanki, mutlak anlamda, "Onları, ister savaşmaksızın bırak, istersen bırakma.. Onlar için, kıyamet gününden önce Bedir gününün azabı vardır. Çünkü onların kılıçtan geçirilmeleri hükmedilmiştir," buyurmuştur. Böylece bu, föü emrinin, Bedir emrinin, Bedir günündeki o ilahî azâbla neshedileceğini va'd eden bir beyân olmuş olur.
b) Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, (Tûr, 46) ifadesiyle ilgilidir. Zira, Allah, onların tuzaklarının kendilerinden herhangi bir şeyi bertaraf edemeyeceğini beyan edince, "Bu fayda vermeyişle de yetinilmeyerek, tam aksine, onların tuzaklarının fayda vermemesinin yanısıra, onlar için başka bir "veyl" daha vardır ki, bu da, onlar için hazırlanmış olan o (Bedir) azabıdır.." buyurmuştur. Şimdi şayet Cenâb-ı Hak, sadece, "O tuzakları onlardan hiçbir şeyi savuşturamayacak" demiş olsaydı, bu, o tuzağın fayda vermeyeceği gibi, zarar da vermeyeceğini düşündürebilirdi. Ama bu İfadeyle birlikte, bir de, "Muhakkak ki o zulmedenlere (...) bir azab var..." buyurunca, böyle bir zan ortadan kalkmış oldu. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[117]

Birinci Mesele

Eğer ayette geçen azabın Bedir azabı olduğunu söylersek, bu ayette bahsi geçen zalimler, Mekkeliler olmuş olur. Yok bu azabla, kabir azabının kastedildiğini söylersek, ayette geçen, "zalimler" kelimesi, bütün zalimleri kapsayan bir ifâde olmuş olur.[118]

Zulüm'den Maksad

Buradaki zulümle ne kastedilmiştir? Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, onların, peygamberlerine karşı kurmuş oldukları tuzaktır.
b) Onların putlara tapışlarıdır.
c) Onların küfürleridir. Bu üçüncü şık, ikinci şıkla münasebet arzeder.[119]

Üçüncü Mesele

Müfessirlerin ekserisine göre ayette geçen ifâdesinin anlamı, "bundan önce" demek olup, bunu, Cenâb-ı
Hakk'ın, "Biz, o en büyük azâbtan önce de onlara mutlaka yakın azabtan taddıracağız"(Secde, 21) ifâdesi de teyid eder. Bu hususta şu diğer iki izah da yapılabilir:
a) Bu ifâde, "devam ve şiddet bakımından bundan daha az..." anlamına gelir. Nitekim Arapça'da, "Elem verme bakımından, dövme, öldürmeden daha aşağıdır" denilir. Bu manaya göre, dünya azabının, ahiret azabından daha hafif olduğunda şüphe yoktur. Mananın böyle

---

[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/466-467.
[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/467.
[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/467.
[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/467-468.

olması halinde burada, ahiret azabının büyük olacağına dikkat çekilmiş olur. Bu böyledir, zira, bir kimse, yani, "Öldürme ve kabirdeki azâb bakımından bundan daha az elem verici olan bir azâb..." dediğinde, düşünen birisi düşünür de, "Öldürmenin, kendisinden aşağı o azâb, olsa olsa çok büyük olur.." hükmüne varır.

Buna göre, şayet, "O halde bu mana, "Biz, o en büyük azâbtan önce de onlara mutlaka yakın azâbtan taddıracağız" (Secde, 21) ayeti hakkında söylenilmesi mümkün değildir" denilirse, biz deriz ki: Bunu kabul ediyoruz, ancak ne var ki, burada bu ikincisi ile bir kimsenin, "Senin ısrarlarının altında fesatlar vardır; senin maksadımı altında da, yorgunluklar vardır..." sözü tarzında bir mananın kastedilmiş utması mümkündür. Ki bunun izahı şudur: Onlar, Allah'tan başkasına ibadet edip tapınca, nefislerini, esasen kendisi için yaratıldığı amacın dıştnda kullandıkları için, böylece kendilerine zulmetmişlerdir. İşte bu sebeple onlara, "Sizin için, bu zulmün ötesinde, azâb vardır" denilmiştir.120[120]

Dördüncü Mesele

Ayetteki ifâdesi neye işarettir? Biz diyoruz ki, öyle görünüyor ki bu, "o gün"e işaret olup, bu hususta başka
iki izah daha yapılabilir:

a) Bu, çarpılmalarına bir işarettir. ifâdesi de, vaki olacak olan azaba bir işarettir. O halde, illi 'nin buna da bir işaret olduğu söylenebilir. Şöyle de denilebilir: Daha Önce, "Rabbinin azabı hiç şüphesiz vâkidir"(Tur,7)cümlesi geçmişti. O halde, bu ayetteki ifâdesinin anlamı, "o azabın dışında..." demektir.

b) Bu İfâde, "onların tuzaklarının dıştnda" anlamına gelmektedir. O halde onların tuzaklarına bir işaret olup, biz bunun ne demek olduğunu, biraz önce verdiğimiz bir misalle açıkladık ki, bu da bir kimsenin, "Senin ısrarların altında mefsedet ve mahrumiyetler yatar" tarzındaki sözü gibidir. Allah en iyi bilendir.121[121]

Ekseriyetten Maksad

Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat onların çoğu bilmezler" buyruğuna gelince, biz bu hususta da şu İzahları yapabiliriz:

1) Bu ifâde Arapların Örfüne göre söylenmiştir. Çünkü Arablar, yekûnu, ekseriyetle ifâde ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onların ekserisi buna inanırlar.."(Sebe, 41) buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, yalan olmaktan uzak kalacağı için, konuşanın böyle konuşmasının güzel olduğununu bildirmek amacıyla, aynı tarzda konuşmuştur.

2) Onlardan iman edenler olup da, fakat insanlar tarafından bilinmeyenler bulunabilirdi.

3) Onlar, genel olarak bilmezler, ama bazı hallerde bilebilirler. Bunun en azı da, kendilerine fayda vermeme dahi, onların, "kesif halinde" (can boğaza dayandığında) bilmeleridir.122[122]

Mefûlûn Terkedilmesi

Ayetin sonundaki ifâdesinin mef'ulünün, daha önce geçen şey, yani, "Onlar için bundan aşağı bir azab
da vardır" ifâdesi olduğu söylenebileceği gibi, bunun, hiç mef'ûl olmadığı da söylenebilir. Buna göre mana, "Onların ekserisi habersizdirler, cahildirler" şeklinde olur.123[123]

---

[120] [120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/468.

[121] [121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/468.

[122] [122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/468-469.

[123] [123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/469.

Sabret

"Sen Rabbinin hükmüne (rıza ile) sabret. Çünkü muhakkak sen, bizim İnayetimiz altındasın. Kalkacağın zaman da, Rabbini hamd ile teşbih ve tenzih et..." (Tur. 48).
Biz, bunun ne demek olduğunu, (Kaf, 39) ayetinin tefsirinde zikretmiştik. Biz, orada söylediklerimizin bir kısmına burada işaret edelim. Zira, aradan uzun zaman geçmesi, unutmaya sebep olabilir. Şimdi biz diyoruz ki, Cenab-ı Hak, "Onları bırak"(Tur, 45) buyurunca, bu ifâde de, artık onlara nasihatta bulunmanın faydasının kalmadığına bir işaret vardır; Özellikle de, Cenâb-ı Hakk'ın (Tûr. 44) İfâdesi gelince... İste bu, tıpkı Nûh (a.s)'ın yaptığı
"Ya Rabbî, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma" (Nûh, 26) şeklindeki beddua ile Yunus (a.s)'ın yaptığı duâ gibi, Hz. Peygamber (s,a.s)'ı badduftya sevkeden bir sebep oldu. İste bunun üzerine Cenâb-ı Hak yani, "Lanetini teşbih İle değiştir." "Rabbini tenzihe sarılarak onu an.." Yani, "Allah'ım, onlan heiâk et" diyeceğine, beni teşbih et" buyurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinin hükmüne sabret. O balığın yoldaşı olan (Yunus a.s) gibi olma"(Kalem,48) buyruğuna baksana...[124][124]

Sen İnayet Altındasın

Ayetteki, "Çünkü muhakkak inayetimiz altındasın" cümlesi hakkında şu izahlar yapılabilir:
1) Allah Teâlâ, onların o peygambere tuzak kurduklarını beyan buyurunca, bu, hilelerini tamamlayamasınlar diye, örfen, onları hemen ortadan kaldırmaya götüren sebeplerden birisi olabilirdi. Bu vaki olmayınca Cenâb-ı Hak, "Sabret, endişelenme, çünkü sen bizim himâyemizdesin.." buyurdu.
2) Allah Teâlâ, "Sabret, onlara bedduada bulunma. Sen, bizim inayetimiz altındasın. Seni gözetliyoruz. Bu durum olabilecek hallerin ve durumların en efdali üzere olmanı gerektirir. Ne var ki, senin Bizi tenzih etmen, yarattığımız kullar aleyhine duâ etmenden daha efdaldir. O halde, daha üstün olanını seç... Çünkü sen, Bizim gözlerimiz Önündesin..." buyurmuştur.'
3) Halini başkasına açan kimsenin bu hareket tarzında, kendisine şikâyette bulunulanın, şikâyet edenin halini bilmediği hissi bulunur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Sabret, halini şikâyet etme. Sen, bizim gözlerimiz önündesin. Biz seni görmekteyiz. Binâenaleyh, şikâyetinin bir faydası yoktur" buyurmuştur, Cenâb-ı Hakk'ın (Kâf, 39) ifâdesinde bulunmayan, ancak buraya mahsus birkaç mesele vardır.[125][125]

Birinci Mesele

fiilindeki lâm hakkında şu muhtemel izahlar yapılabilir:
1) Bu lâm, anlamında olup, kelamın takdiri, "Allah hükmedinceye kadar sabret.." şeklindedir.
2) Sabır'da, sebat manası vardır. Buna göre, adetâ Cenâb-ı Hak, "Rabbinin hükmüne sebat et.." demek istemiştir. Nitekim Arapça'da, "Falanca, kılıcını taşımak için sabr ü sebat etti" denilir.
3) Bu lâm, sebep anlamına kullanılan lâm'dır. Nitekim Arapça'da, "Niçin çıktın?" denilir de, buna cevaben, "Falancanın bana, çıkma emrini vermesinden dolayı" denilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak demiştir ki bu, "Allah'ın emrini, tutmaya sabra sebep yap" demektîr. Çünkü O, "Başka bir şeyden dolayı değil, sana verilen bu hükümden dolayı sabret" buyurmuştur.[126][126]

Ayn'in Allah'a İzafesi

---

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/469.
[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/470.
[126][126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/470.

hükümden dolayı sabret" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, burada bir başka yerde de,
(Tahâ.39) buyurmuştur. (Niçin?) Biz deriz ki, Cenâb-ı Hak orada (Tahâ), zamiri müfred -ki bu mütekellim
yâ'sıdır- getirince, fi kelimesini de müfret getirmiştir. Burada ise, çoğul zamirini, yâni yi getirince, fi kelimesini de çoğul yaparak, buyurmuştur. Bu izah, lafız bakımındandır.
Manâ bakımından olana gelince, burada koruma işi, daha tam ve daha mükemmeldir. Çünkü "sabr", Hz. Peygamber (s.a.s)'in rahmet binitidir. Zira insanlar, onun aleyhine birleşmişler, onun için tuzaklarım birleştirmişler ve onun işi hakkında karşılıklı müşaverede bulunmuşlardır. Allah'ın, Hz. Nûh (a.s)'a, henüz Tufan kopmadan önce gemiyi emretmesi, gemi edinmesi gerektiği emrini vermesi ve yeryüzünün her tarafı suyun altında kalmışken, onun boğulmaktan korunması, mahlûkatın gözünde, büyük bir himayeye muhtaç olan bir husus olmuştur. İşte bundan dolayı da, (Hûd. 37) buyurmuştur.127[127]

Üçüncü Mesele

kelimesinin başındaki bâ'nın, ilgi ve münasebetinin izahı nasıl yapılabilir? Biz deriz ki, bu, bütün bakımlardan
ortada olan bir husustur. Şimdi biz, bunun "hıfzetmek, muhafaza etmek" anlamını taşıdığını söylersek, takdiri, "Sen bizim gözlerimiz önünde mahfuzsun.." şeklinde olur. Biz bunun "ilim" manasını ifâde ettiğini söylersek, bunun takdiri, yani, "Sen, bizim seni göreceğimiz bir mekândasın.." demek olur ki, bunun takdiri de, "Sen, bizim gözlerimizle görülüyorsun.." demektir. Bu durumda bu, tıpkı bir kimsenin, "Ben onu gözlerimle gördüm.." demesi gibi olur ki, bu da, "Alet olan kalemle yazıldı.." denilmesi gibidir. Ki, her ne kadar Allah'ın görmesi, bir alet ile olmasa da...
Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın şu iki yerde, yani Tâhâ''da (Taha, 39); burada da, demesi arasında ve ile harfi cerri arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki: Orada 'nın anlamı, "O onu, Allah'ın razı olduğu bir biçim üzere görür.." şeklinde olup, bu tıpkı bir kimsenin, "Onu, gözlerimin önünde yap.." demesi gibidir ki, bu da "Benim rızâm üzere yap.." demek olup, takdiri, "Benim gözüme girecek ve benim dönüp ona bakabileceğim bir tarzda yap" şeklindedir. Çünkü, birisi bir başkasına ait bir şey yapar da, onun da hoşuna gitmezse, o ona bakmaz, gözünü kaldırıp bakmaz bile Bâ'ya gelince, biz bu hususu, (Kâf, 39) ayetinin tefsirinde zikretmiştik.128[128]

Kıyam'ın Manası

Ayetteki, "kalkacağın zamanda..." ifâdesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
1) "Yerinden kalktığında..." demek olup, bu da, "kalkmaya azmettiğinde, kalkma zamanı geldiğinde henüz kalkmadan önce..." demektir. Nitekim bir haberde, "Kim meclisinden kalkmazdan önce "Subhânellâh" derse, bu, o kimseden o mecliste sâdır olmuş boş ve malâyanî şeyler için bir keffâret olarak yazılır" şeklinde varid olmuştur.
2) "Uykudan kalktığında..." Bu hususta da varid olan haber, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, uyanır uyanmaz tesbihatta bulunduğuna delâlet eder.
3) "Namaza kalktığında..." Yine bir haberde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, namaza başlarken, "Allah'ım, seni tenzih ederim... Hamdinle överim, ismin yücedir... Şanın ve şerefin uludur. Senden başka ilah yoktur" dediği varid olmuştur.
4) "Herhangi bir iş için kalktığında..." Özellikle de kavminle, mücahede, mücâdele ve onlara beddua etmek için kalktığında Rabblni, O'nun hamdine bürünmüş olarak teşbih et ve düşmanlık ve intikam almak için olan kalkışını, Allah'ı zikretmek ve onu tesbihatta bulunmak için kalkışınla değiştir.,"

127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/470-471.
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/471.

5) "Gündüzün kalkarken.. Çünkü gece, sükûnet; gündüz de, talep etme zamanıdır.. O halde kalkma işi, gündüz daha elverişlidir." Bu durumda bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gecenin bir kısmında da O'nu teşbih et..." (Hicr, 49) ayeti gibi olmuş olur ki, bu, geriye kalan zamana bir işarettir,"Sabahın ilk vakti" demektir.129[129]

Gece ve Fecir Namazı

"Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışından sonra dahi teşbih et..." (Tur, 49).
Bunun tefsiri daha önce geçti. Bu, aynen "Haydi akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı tenzîh (ve teşbih) edin"(Rum, 17) ayeti gibidir. Teşbihin bu vakitlere tahsis edilişlerinin hikmet ve manasını anlatmıştık. Dolayısıyla bu sûreyi, bir hikmetle sona erdirelim: Allah Teâlâ burada "Yıldızların batışından sonra..."
Kâf Suresi'nde ise, "Secdelerin arkalarında..."'(Kaf, 40) buyurmuştur. Şöyle denebilir: Bu ikisinin manası da aynıdır. Çünkü "sücûd", sâcid (secde) edenin çoğulu olup, yıldızlar için de secde söz konusudur. Nitekim Hak Teâlâ, "Yıldız ve ağaç secde ederler" (Rahman, 6) buyurmuştur, buradaki yıldız (necm) kelimesi ile, gökteki yıldızların murad edildiği söylendiği gibi, "gövdesi olmayan bitkilerin" kastedildiği de söylenmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "Gökte ve yerde olan herkes, yani herşey Allaha secde eder (Raf,15) buyurmuştur.Yahut da "nücûm" ile, görevler kastedilmiştir. Çünkü her göreve Arapça'da, "necm" denir. Buna göre mana, "Namaz vazifeni bitirdiğinde "Sübhânellâh" de" şeklinde olur. Nitekim bir hadiste:
"Kim, namazının peşlstra, on kere "Sübhânellâh", on kere "Elhamdülillah", on kere de "Allahu Ekber" derse, ona bin sevab yazılır130[130] buyurulmuştur. Böylece her iki ayettede mana aynı olmuş olur. Çünkü secde etmek de görevlerdendir. Meşhur ve zahir olan mana ise, "EdMre'n-nucûm" (yıldızların batışı) ifadesiyle, sabah vaktinin kastedilmiş olmasıdır. Çünkü yıldızlan da Allah Teâlâ idare eder. Böylece güneşin doğuşu ve ışığı ile, yıldızların ışıkları görünmez olur. Mananın böyle olması halinde, biraz önce beşinci maddede bahsettiğimiz gibi, "Kalkacağın zaman..." ifadesi ile, gündüz vaktinin kastedildiği, çünkü gündüzün, kalkmayı isteme vakti olduğu ortaya çıkmış olur. yani "İnsanın uyanık olduğu zaman" İle sabah namazı vaktinde, tesbihatta bulunmaktan hâli kalma, yani uyku vaktinin dışında, hep tesbihatta bulun.
Bu sûrenin tefsirinin sonu budur. Allah en iyi bilendir. Hamd, Rabbu'l-âlemîn olan Allah'a, salât-u selâm da, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashabına olsun. (Amin).131[131]

129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/471-472.
130[130] Kenzul-Ummal 16/44081.
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/472-473.

NECM SURESİ

Bu sûre altmışiki ayet olup Mekkî'dir.[1][1]

"Battığı zaman yıldıza yemin olsun ki..." (Necm, 1).
Sûrenin tefsirine başlamadan önce, bunun tefsiriyle ilgisi olmayan birkaç meseleyi ele alıp, sonra bunun tefsirine geçeceğiz.[2][2]

İki Sual Arasındaki Münasebet

Sûrenin evveli, hem lafız hem de mana bakımından, kendinden Önceki sûrenin sonuyla yakın bir ilgi ve münasebet içindedir. Lafız bakımından olan münasebet şöyledir: Cenâb-ı Hak Tûr Sûresini, yıldızdan bahsederek bitirmiş, bu sûreye de yıldıza yemin ederek başlamıştır. Mana bakımından olan münasebet de şöyledir: Allah Tealâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışından sonra dahi teşbih ef"(Tûr,49) buyurmuş ve böylece, ona, bu işi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan tuzakların zamanlarına göre taksim edip emretmiş; bu işi biraz ileride, "Arkadaşınız, sapmadı. Bâtıla da inanmadı" (Necm. 2) buyurarak belirtmiştir.[3][3]

Yemin Konuları

Allah Teâlâ, daha önce geçen sûrelere, harflerle değil de, isimlerle yemin ederek başlamıştır. Bu sûreler, Sâffât,
Zâriyât, Tür ve Necm'dir. Bunlardan birincisinde, Allah'ın birliğini isbât için, yemin edilmiştir. Çünkü yeminin hemen akabinden, "Şüphesiz sizin tanrınız, tekdir" (Saffat, 4) buyurmuştur. İkinci sûrede, yani Zâriyât'da, haşrin (dirilişin) ve hesabın olabileceği konusunda yemin etmiş ve peşisıra, "Şüphesiz va'dolunduğunuz doğrudur ve din (işlerin karşılığı) mutlaka olacaktır" (Zariyat, 5-6) buyurmuştur. Üçüncüsünde ise, o azabın meydana gelmesini müteakib, onun devamlı olacağı hususunda yemin edilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, orada, yeminden sonra, "Muhakkak Rabbinin azabı olacaktır ve onu soruşturabilecek hiçbirşey de yoktur" (Tur, 7-8} buyurmuştur. Bu tefsir ettiğimiz sûrede ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olduğu hususunda yemin etmiştir. Böylece, usûl-ü selâse (üç iman esası; yani Allah'ın birliği, haşr ve nübüvvet) meselesinin amam lan maşıdır.[4][4]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, ne kendi birliği hususunda, ne de nübüvvet konusunda çokça yemin etmemiştir. Tevhid (birliği)
hususunda yemini, bir defa olarak Sâffât Süresi'nde varid
olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti hususunda ise, bu sûrede bir şeye; Duhâ Süresi'nde de iki şeye yemin etmiştir. Ama haşr ve haşrla ilgili şeylere yemin edişinde ise, birçok şey üzerine yemin ederek bunu yapmıştır. Çünkü, "Bürüdüğünde geceye yemin olsun ki..."(Leyl, 1); "Güneşe ve onun doğuşuna yemin olsun ki" (Şems, 1)"Burçlar sahibi göğe yemin olsun ki... "(Burûc, 1) ve benzeri ayetlerin hepsi, haşr yahut onunla ilgili şeyler hakkındadır. Bu böyledir, çünkü tevhidin delilleri çok olup, hepsi de aklîdirler. Nitekim "Herşeyde, Allah'ın varlığı ve birliğine ayet (delil) vardır" denilmiştir. Nübüvvetin delilleri de çoktur. Bunlar, meşhur ve mütevatir olan mucizelerdir. Haşre (kıyamete) gelince, bunun da mümkün olduğunu aklen isbat etmek mümkündür. Fakat bilfiil meydana gelişinin isbâtı,

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/475.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/477.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/477.
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/477-478.

ancak naklî delillerle mümkündür. İşte bu sebeble, mükellef bunun böyle olduğuna kesinkes inansın, bunun böyle olduğunu kesinkes bilsin diye, Cenâb-ı Hak, bu hususa çokça yemin etmiştir.

Ayetin tefsiri ile ilgili birkaç mesele vardır:5[5]

Dil Felsefesi: Tâ ve Bâ ile Kasem

Ayetin başındaki vâv, ya yıldıza veya yıldızın Rabbine kasem için olan kasem vardır. Bu hususta değişik tefsirler var. Biz bunları daha önce zikretmiştik. Fakat zahir olan, bunun yıldıza yapılmış bir yemin olmasıdır.

Çünkü aslında kasem için bir harfin bulunmadığı, fakat bâ ile vav harf-i çerlerini, ârizî (geçici) bir sebebten ötürü kasem için kullanmakta olduğumuz söylenmiştir. Çünkü kasem için kullanılan "ba", ilsâk (bitiştirme) ve istiane (yardım isteme) manasında' olan bir edattır. Nitekim bir kimse, mesela, "Allah'tan yardım istedim" diyebildiği gibi, "Allah'a yemin ettim" de diyebilir. Yine bir kimse, "Allah'ın yardımı ile (Biavnillah) düşmana galip geleceğim" diyebileceği gibi, "Allah'ın hakkına (bi-hakkillahi) yemin ederim ki..." de diyebilir. O halde, bu kullanışların hepsinde, "bâ", tıpkı (Kalem ile) yazıldı" demendeki kullanılan bâ gibidir. O halde, "bâ", gerçekte kasem için değildir. Fakat Arapça'da, kasem (yemin) çokça kullanıldığı için, kasem lafzının zikredilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Ama başka durumlar çok görülmediğinden, onlar zikredilmiştir.

Binâenaleyh birisi, "Zeyd'in hakkı İçin..." dediğinde bundan yemin manası anlaşılır. Çünkü eğer bu ifade ile kastedilen, ya "Zeyd'in hakkı ile gir, git" gibi ifadeler kastedilmiş olsaydı, yahut da, bu sözü söyleyen kişi, Zeyd'in hakkı üzere yemin etmemiş olsaydı, müstağnî olunamayacağı için, yukarıdaki ifadelerde zikredildiği gibi, burada da zikredilirdi. Binâenaleyh o misalimizde, herhangi bir fiil zikredilmediğine göre, oradaki harfin, onun meşhur oluşundan, dolayısıyla zikredilmesine ihtiyaç duyulmadığından ötürü olduğu anlaşılır. Bu, kasemin dışındakilerde söz konusu değildir. Dolayısıyla burada hazfedilen şeyin, kasem fiili oludğu anlaşılır ve bunu söyleyen sanki, "Zeyd'in hakkına yemin ederim ki..." demiş olur. O halde, aslında "bâ" harfi, kasem için değildir. Fakat bahsettiğimiz çok kullanma ve meşhur olma hususları, ârizî birer sebeb olunca, "bâ"mn kasem için olduğu söylenmiştir.

Sonra mütekelüm (konuşan), bu hususta düşünür ve işin karışıklıktan hâli olmayacağını söyleyebilir ve "mesela ben, "billahi" dediğimde, bunu duyan bir duraklar. Eğer bundan sonra, yemin fiili dışında bir fiil getirdiğimi, mesela "Allah'dan yardım istiyorum";"Allah sayesinde kadir oldum""Allah sayesinde yürüdüm ve aldım" dediğimi duyduğunda, bu bâ'nın kasem için olmadığını anlar. Yok eğer bu gibi fiilleri duymasa ve bu fiillerin varlığı ihtimalini düşünmezse, bunu kasem manasına hamleder. Ama yine o kimse, "Billahi" sözünün yanısıra, başka birşey söylediğim, ama kendisinin onu duymadığını zannına kapılırsa, yine durup düşünür. O halde bu, anlayışta bir duraklamadır. Binâenaleyh hakim (hikmetli) olan mütekelüm, bu kısalığı gidermeyi ve müstağni olunan (ihtiyaç, duyulmayan) şeyi, yani kasem fiilini hazfetmeyi istediğinde, "bâ" harfini "tâ" harfi ile değiştirerek, "Tallahi" demiş, dolayısıyla da, hem "Allah" lafzı meşhur olduğu, hem de iltibas (karışıklık) olmayacağı için, lafzatullah ile birlikte "tâ"yı kullanmıştır. Çünkü kelimelerin başlarında yer alan "tâ" harfi bazan, kelimenin aslından bazan da hitab ve te'nis tâ'sı olabilir. Şimdi bir kimse tâ harfi ile ismi "Dâî", "Rftî", "Hâdt", veya "Âdî" olan birisine yemin etse, "Tadâî", veya "Âdî olan birisine yemin etse, Tadâî, Tarâî, Tahâdî, Taâdî" dese, bu bir karışıklığa sebeb olur. Yine bu kimse, Roman (Romalı) veya Turan (Türk) olan birisi için yemin edip, "Tâ Roman", "Tâ Turan" dese, sen de bunun yemin için olduğunu sansan, bu tâ, muzârî fiilin başındaki hitab veya te'nis tası ile karışıklık arzeder. Dolayısıyla nahivciler bu tâ'yı da vâv'a çevirmişlerdir. İzahın böyle yapılması halinde, şu iki problemin ortaya çıkacağı da ileri sürülemez.

1) Vâv ile de karışıklıktan (yanlış anlaşılmadan) emin olunamaz. Çünkü meselâ velâ

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/478.

dediğimizde fiilin aslından olan vâv, yemin vâv'ı ile karışır. Bu iddia edilemez, çünkü diyoruz ki: Bu durum, benimsediğimiz izahta söz konusu değildir. Hernekadar vâv kasem için olmasa da, bu atıf olduğunu gösteren "vâv"larda söz Konusu olur. Nasıl böyle olmasın ki bu, asıl gibi olan "bâ" da bile söz konusu otur. Çünkü bu "Bürme" kelimesinin çoğulu olan "Buram"; "Behme"nin çoğulu
binam" ve "bağla" kelimesinin çoğulu "biğal" da bile söz konusudur. Çünkü "blğal" ve "biram" da kelimenin aslından olan "bâ""bl-mâlin" "bireyin" gibi sözlerindeki bâ harf-i cerriyle karışabilir. ya gelince bu, kasem için kutlanılınca, bu kullanılıştan Ötürü bir karışıklık meydana gelmiştir. Çünkü bu tâ, daha önce, bâ ve vâv gibi edat olan harflerden değildir.
2) İkinci problem şudur: Sen, niçin iltibas (karışıklık) olmayan birşeyi kullanmadın ve meselâ, ifadelerini misal getirmedin? Buna karşı deriz ki: Lafzatullah son derece meşhur ve açık olduğu için, tâ, bunda, aslî halinin aksine Kullanılmıştır. Bu, "Meşhurlukta kendisi gibi olan şeyler hariç, başka kelimelerin buna mukayesesi caiz değildir" manasındadır. Başka kelimelere gelince, bu genelde, insanlarca sezilemez. Çünkü 'Rahim" kelimesini duyup da, nadiren de olsa, kasti manasındaki fiilini duyan (bilen) bir kimse ifâdesini fiil ile fail, yahut fiil ile mef'ül sanabilir. Bu uzak bir ihtimal olsa da... Fakat gerek "menkûlün minh" (nakledilen şey) de yahut, menkûlün ileyh) kendisine nakledilen) şeyde bulunan meşhurlukta eşitlik olması gereklidir. Lafzatullah gibi meşhur bir kelimede yoktur. Kaldı ki biz şöyle de diyebiliriz: Peki o halde sen niçin, doğru anlaşılmasına güvenildiğinde bile kullanılamayacağını söyledin. Baksana Arapların "Kâ'be'nin Rabbine yemin olsun ki..." diye yemin ettikleri nakledilmiştir. Yaptığımız bu izahı "Allah'a yemin ederim ki" deyip de, demeyisin de destekler. Çünkü burada getirilen tâ, kasemin fiili hazfedildiğinde, karışıklık olacağı endişesiyle kullanılan tâ'dır. Ama fiili zaten zahir olduğunda, bu endişeye mahal yoktur. Dolayısıyla bu şekilde kullanılması caiz değildir.6[6]

Necm

ifâdesinin başındaki elif-lâm, bir görüşe göre, and için, bir görüşe göre de cins içindir. Birincisi,
ifadesiyle Süreyya (yıldızı)'nın kastedildiğini söyleyenlerin görüşüdür. Nitekim Araplar'dan birisi, "Akşamdan sonra Süreyya yıldızı görünürse, çoban, üzerine giyecek bir aba arar..." demiştir, ikincisine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
a) Necm, semâda sabit olan ve yol göstermeye yarayan yıldızdır. Bu olmayıp, aksine bunun, semâda bulunan ve şeytanları taşlamak için olduğu da ileri sürülmüştür.
b) Bu, yerin necmleri, yani, gövdesi olmayan bitkilerdir. Şimdi biz, bu her şıkkın ilgi ve alâkasını zikredip, bunlardan tercih edileni ortaya koyacağız.
Bizim, "Bu, kelimesiyle Süreyya yıldızı kastedilmiştir" dememize gelince, bu, (geceleyin) semâya bakan kimselere, onun, yıldızlar içinde en parlağı olmasından dolayıdır. Çünkü, bunun, semâda bulunan diğerleriyle karışmayacak bir biçimde ayrı bir alameti vardır. Ki, bir alâmet, herkes tarafından görünür bir durumdur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, herkesden, apaçık ayetler vasıtasıyla ayrılmıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak "necm"e yemin etmiştir. Bir de Süreyya (yıldızı), sabahleyin doğuda gözüktüğünde, meyvelerin olgunlaşma zamanı gelir. Bu, sonbaharın sonlarına doğru, yatsı zamanı gözüktüğünde, hastalıklar azalır. Peygamber (s.a.s) de zuhur edince, sekler ve kalbî hastalıklar azalmış, hikemî ve hilmî meyveler olgunlaşmıştır.
Bizim "Bununla, semâda bulunan ve yol göstermeye yarayan yıldızlar kastedilmiştir" şeklindeki görüşümüze gelince, biz diyoruz ki, o yıldızlar sayesinde, karada yollar tesbit edilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu ilgi ve münasebete binâen, bunlara yemin etmiştir.
Bizim, "Bunlarla, şeytanların taşlandığı yıldızlar kastedilmiştir" şeklindeki görüşümüze gelince, yıldızlar, şeytanları, semâdakilerden uzaklaştırır. Peygamberler oe şeytanları, yerdekilerden

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/478-480.

uzaklaştırır.
Bizim, "Bununla Kur'ân kastedilmiştir" şeklindeki görüşümüze gelince, bu Kur'ân'la, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğuna ve berâetine istidlal edilmesinden 5türü olup, bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Yastı.. Hakim olan Kur'ân'a yemin olsun ki. sen gönderilmiş (peygamberler)densin. Doğru bir yol üzerindesin.."(Yasin, 1-4) ayetleri gibidir. Yani, "... sen sapıtmadın; azmadın da..."
Bununla, "Bitkiler kastedilmiştir" şeklindeki görüşümüze gelince, biz diyoruz ki, oedenî kuvvetlerin sebatı ve salam (düzgün ve normal olması) bitki sayesindedir. Aklî kuvvetler ise, ıslâh edilmeye daha layıktır. Bu ise, Peygamber göndermek ve şöylece yolları ve metodları izah etmekle olur. İşte bu yaptığımız izahlardan tercih edilen görüşün, "necnV'in, semâdaki yıldızlar olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır. Çünkü, bu kelimeyi işitenin ilk anda hatırına gelen gökteki yıldızlardır. Ayetteki ifâdesi de, buna haydi haydi delâlet etmektedir. Bundan sonra gelen, bundan kastedilenin Kur'ân olduğu görüşüdür. Zira, Kur'ân'da da apaçıklık söz konusudur. En sonunda da, bu, Süreyya (yıldızı)'dır.7[7]

Üçüncü Mesele

hakkındaki söz, tıpkı ifâdesi hakkındaki söz gibidir. Çünkü, Cenâb-ı Hak bu iki yerde, demezken, ve buyurmuştur. Bu husustaki inceleme ise, daha Önce geçmişti.8[8]

Yıldızların Kayması

Yıldıza kasem etmeyi, onun battığı (düştüğü) zaman ile kayıtlamanın faydası nedir? Biz deriz ki, yıldız, semânın ortasında bulunduğu sırada, yerden uzak olur, dolayısıyla da yeryüzünde yolculuk edenler ondan yararlanamazlar. 0ttnfcû, artık bu durumda, doğu batıdan, güney de kuzeyden ayırdedilemez olur. Zail olduğunda ise, batı doğudan, güney de kuzeyden seçilmiş olur, ayrılmış olur. Aynen onun gibi, Hz. Peygamber de, kanatlannı mü'minlere germiştir. Ve O, üstün bir ahlâk beredir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Muhakkak ki, yüce bir ahlâk üzeresin.."(Kalem, 4) ve "Allah'tan olan rahmet sayesindedir ki sen onlara yumuşak davrandın. Şayet sert ve katı kalbli olsaydın, etrafından dağılırlardı.. "(Al-i İmran, 159) buyurmuştur.
Buna göre şayet, "O yıldız, doğu ufkunda olduğu zaman yol bulma işi, batı ufkunda bulunduğu zaman yol bulma işi gibidir. Dolayısıyla, senin bahsettiğin îç klama, söz konusu soruya bir cevâp teşkil etmez.." denilirse, biz deriz ki, o yıidız, aatrya yöneldiği bir sırada o yıldız sayesinde yol bulma işi daha çok ve iyi olur. Çünkü, rununla, her iki yol, dünyevî ve dinî hususlarda yol bulunur. Dünyevî olanına gelince, biraz önce bahsettiğimiz gibidir. Dinî olanına gelince, bu da Halil (İbrahim (a.s)'in, "Sen, batanları, kaybolanları sevmem" (En'âm, 76) demesi gibidir. Ki burada, şöyle incelik vardır: Allah Teâlâ, yıldıza yemin edince, onu yüceltmiş ve ona kıymet vermiştir. Yıldıza tapanlar ise, müşriktir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, buna o yıldızın kendisine ibâdet edilme derecesine ulaşmadığına delâlet eden bir vasfı eklememiştir ki, bu da, işte, onun yok olma vasfıdır.9[9]

Aranızdaki Nebî Şaşırmadı

"Sahibiniz (doğru yoldan) sapmadı, bâtıla da inanmadı.. Kendi (re'y u) nevasından söylemez o..."(Necm, 2-3).10[10]

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/480-481.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/481.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/481-482.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/482.

Dalâl ve Gayy

Müfessirlerin ekserisi, "sapıtma" ile "azma" (ed-dâlâl ve el-gayyu) arasında fark görmezler. Bazıları da bu farkı incelerken şöyle demişlerdir: 'Dalâl, hidâyet mukabili; "gayy" de, "rüşd" teriminin mukabilidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer, doğrular "rüşd" yolunu görürlerse, onu yo! edinmezler. Ama, sapıklık "gayy" yolunu görürlerse, onu yol edinirler" (Araf, 146) ve "Rüşd, gayy (Sapıklık) dan aynıydı" (Bakara, 256) buyurmuştur" Bu hususta gerçek olan ise şudur: "Dalâl, vaz'ı itibariyle, daha kapsamlı bir kullanılışa sahiptir. Nitekim sen"Devem ve kervanım yolunu yitirdi.." diyebildiğin halde, diyemezsin... O halde, "dalâi"den kastedilen, yola girenin, maksadına ve gayesine asla bir yol bulamamasıdır. "Gavâye" ise, kişiyi maksadına ulaştıracak dosdoğru bir yolun olmamasıdır. Bunun böyle olduğunun delili şudur: "Sen, doğru yol üzere olmayan bir mü'min hakkında "O sefihtir, doğruyu bulmuş (reşîd) değildir" dersin de, ama bu kimse hakkında, "O dalâlettedir - dâlI" diyemezsin. O halde "dalâlette olan", tıpkı kâfir gibi; "azmış olan -gâvîr" de, tıpkı fasîh gibidir. O halde, Cenâb-ı Hak adeta sanki derken, "kâfir olmadı"; hatta bundan daha azı da sudur etmedi. O halde fâsık da olmadı.." demek istemiştir. Bu bahsettiğimiz şoyi, Cenâb-ı Hakk'ın, "... kendilerinde bir ahi ve salâh gördünüz mü mallarım onlara teslim edin..."(Nisa, 6) ifâdesi de teyit eder. Yahut da biz şöyle diyebiliriz: "Dalâlet yokluk gibidir; "gavâye (azgın olma) ise, derece ve mertebe bakımından fasit olan bir varoluş gibidir.

Ayetteki, "aranızdaki arkadaşınız" kelimesine gelince, bu hususta şu İki izah yapılmıştır:

a) "Efendiniz..."

b) "Arkadaşınız..." Nitekim Arapça'da, "Evin efendisi; evin sahibi..." denilir. Ayetteki, ifâdesi ile "cinlenmedi, mecnûn olmadı..." ifâdesi bir kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın,

"Nûn... Kaleme ve yazmakta oldukları şeylere andolsun ki, sen, Rabbinin nimeti sayesinde, bt mecnûn değilsin.. Senin için muhakkak ve muhakkak tükenmeyen bir mükâfaat vardır.. "(Kalem, 1-3) ifâdesi gibi olmuş olur. Böylece bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in azmadığına, tam aksine, onun, Cenâb-ı Hakk'a bir başka irşâd ile delâlet eden doğruyu bulmuş (reşîd) bir mürşid olduğuna bir işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "De ki, ben, buna mukabil sizden bir ücret istemiyorum..." (şuarâ, 109) ve "Benim ücretim, ancak Allah'a aittir"(Yunus, 72) buyurmuştur. "Muhakkak ki sen, yüce bir ahlâk üzeresin"(Kalem.4) ayeti, Cenâb-ı Hakk'ın buradaki, "Kendi hevâsmdan söylemez o.." ifâdesine bir işarettir. Çünkü, bu şekilde davranmak, büyük bir huydur.

Şimdi biz, ayetler arasındaki münasebeti izaha geçiyor ve şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hak ilk önce, sapmadı.." buyurmuştur ki, bu, "O, o yol üzeredir" demektir. Sonra da "azmadı, yoldan çıkmadı.." buyurmuştur ki, bu da, "Onun üzerinde olduğu yol, dosdoğru bir yoldur.." demektir. (Üçüncü olarak da), "Kendi (re'y u) hevâsmdan söylemez o..." buyurmuştur ki, bu da, "O, üzerinde olduğu o yolun, (adetâ) sırtına binmiş ve maksadına ulaştıran o cihete yönelmiştir..." demektir. Bu böyledir, zira, maksadına ulaşmak için bir yola giren herkes, bazen, yoldan yararlanamayabilir. Bazen de, o maksadına ulaştıracak uzak bir yol bulur da, o yol da çeşitli yorgunluklar ve tehlikelerle karşılaşabilir. Bazen de, geniş ve emniyetli bir yol bulabilir, ancak ne var ki, bu sefer de sağa ve sola meyleder, yalpalar, bir o yana bir bu yana vurur da, böylece de maksadından uzaklaşır. Maksadına ulaşması gecikebilir. Binâenaleyh, caddeye girip, adeta onun sırtına bindiğinde, maksadına daha hızlıca ulaşmış olur. Şöyle de denilebilir: Ayetteki ifâdesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sapmadığının ve azmadığının,
yoldan çıkmadığının delilidir. Ve takdiri, "O hevâsmdan konuşmazken, daha nasıl sapabilir veya azabilir? Ancak nevasına tâbi olanlar azar, sapar" şeklindedir. Bunun böyle oluşunun delili, "Hevâ ü hevesine uyma; sonra seni, Allah'ın yolundan saptırır"(Sad. 26) ayetidir. Buna göre şayet, "Senin ifâdesinin mazî sîgasıyla; ifâdesinin de muzarî sığasında olmak üzere getirilmiş olduğuna dair bahsetmiş olduğun tertip son derece güzel olup, bu, "O, küçüklüğünde, sizi ve sizin taptıklarınızı terkettiğinde kaybolmadı, sapmadı, yani, "Kendi başına kalıp, uykusunda gördüğü şeyi gördüğünde azmadı, yolunu şaşırmadı.. Şu anda da,

hevâ hevesinden konuşmuyor.. Çünkü Cenâb-ı Hak, onu, size bir peygamber olarak göndermiştir ve onu, sizin üzerinizde şahit olarak bulunan bir resul kıldı.." demektir. O halde bu demektir ki, o, önceleri ne sapıtmış idi, ne de azmış.. Şimdi İse, dalâletten kurtarıyor, hakka irşâd edip hidâyet ediyor" demektir.
Fakat senin, "O, havasından konuşmuyor. Öyle ise nastl yoldan çıksın" şeklinde verdiğin manaya göre siga buna uygun düşmüyor" denilirse, biz deriz ki: Evet. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Allah Teâlâ peygamber olarak göndermek istediği kimseyi, tâ küçüklüğünde, inkârdan ve hırsızlık, zina, yalan söylemeyi alışkanlık haline getirmek gibi kötü ve çirkin kusurlardan korumuştur. İşte bu sebeple "sapmadı" Küçüklüğünde bile sapmadı. Çünkü o, hevâsmdan konuşmaz" buyurmuştur.11[11]

Hevâ

"Hevâ"nın tefsiri hususunda söylenenlerin en güzeli, bunun, "arzu, istek, sevgi" manasına olmasıdır. Fakat bu, nefisden kaynaklanan arzu istek ve sevgidir. Nitekim Arapça'da "Onu sevdim, arzuladım" manasında denilir. Fakat "hevâ" kelimesinin kökü olan "he-ve-ye" maddesi, esas itibariyle değersiz oluşa, alçaklığa, düşüklüğe delâlet eder, bu manaya gelir. Nitekim "hâviye" kelimesi de böyle bir manaya gelir. O halde nefis alçaldığında ve yüce ve güzel şeyleri bırakıp, değersiz şeylere tutunduğunda, alçalır, yuvarlanır, tökezler. Binâenaleyh "hevâ", nefs-i emmâre (kötülüğü emreden nefs) hakkında kullanılan bir kelimedir. Sen "onu ben kalbimle istedim, arzuladım" desen, "hevâ" kelimesinin ihtiva ettiği sefillik manası zail olur. Fakat bu kullanılış, Kur'ân'ın bu şekilde kullanmasını uzak saydıktan sonra, çünkü Kur'ân-ı Kerim, "hevâ" kelimesini, muhabbete (sevgiye) ters düşen yerlerde kullanmıştır. Çünkü sevgi, övgü yerlerinde kullanılır. Bunun delili Hak Teâlâ'nın, "Artık kim haddi aşarak inkâr ederse... Kim de Rabbinin makamından korkar ve nefsini hevâsmdan ahkorsa..." (Naziat,3740) ayetidir. Bu, nefsin derecesinin yüceliğine bir işarettir.12[12]

O Vahiyle Konuşur

"O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka birşey değildir" (Necm, 4).
Cenâb-ı Hak, önceki kısmı beyan etmek üzere böyle buyurdu. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ, "Kendi hevâ-u hevesinden söylemez o" (Necm, 3) buyurunca, sanki birisi, "O halde neye göre konuşur; delile istinaden mi, yoksa içtihadına (kendi görüşüne) göre mi?" demiş de, Cenâb-ı Hak, "Hayır, hayır. O, ancak Allah'dan gelen vahiy ile konuşur" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:13[13]

Nefy Belirten

nefy (olumsuz) manadaki 'nın yerine kullanılır. edatı da, şart manasına olarak yerine kullanılır. Nitekim
Cenâb-ı Hak, "Eğer bir ayeti neshedersek veya unutturursak, ondan daha hayırlısını getiririz"(Bakara, 106) buyurmuştur. O halde bu iki edat arasında, hem lafız hem mana bakımından bir benzerlik var: Lafız bakımından
benzerlik şöyledir: hemze ve nûndan, ise, mîm ve elif'den müteşekkildir. Elif, hemze gibi, nün da mim gibidir. Birinci husus, kalbin (yerdeğlstirmenin) caiz oluşu delili iledir. İkinci husus da, caiz ve vâcib olması delili iledir. Mana bakımından olan benzerliğe gelince, bir bakıma nefye (olumsuzluğa) bir açıdan da isbata (olumluluğa) delalet eder. Fakat olumsuzluğa delâleti, daha güçlü ve daha ileridir. Çünkü bunun kullanıldığı yerlerde, şart ve "ceza"nın, o anda

---

[11] [11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/482-483.
[12] [12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/484.
[13] [13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/484.

mevcud olmamaları gerekir. Bu da, eğer maksad teşvik veya menetme manası olursa, böyledir. Nitekim sen, "Eğer iyilik yaparsan senin İçin sevab vardır; Eğer kötülük yapar, günah işlersen, senin için azab vardır" dersin. Yok eğer bundan maksad, haklarında şüphe olan, iki ihtimali beyan ise, mesela, "Eğer bu yüzük kaşı camsa, kıymeti yarıdır. Yok eğer, mücevher ise.kıymeti bindir (tamdır)." demen gibi, bu durumda, o ikisinden birinin olup olmadığı malum değildir. Mevcut olan, malum olmayıştır. Ortada malum bir durum olmayışı, teşvik ve men hususlarında, hiçbirşeyin olmaması gibidir. O halde edatının kullanıldığı yerlerde mutlaka bir yokluk söz konusudur. Bu yokluk, ya o iştedir, ya da bilmededir. Varlığa gelince, bu da hâlin anlatıldığı anda, şartın mevcut olup olmamasına göredir. İşte bundan ötürü nahivciler, "Eğer olgunlaşmamış hurmalar kızarırsa, sana gelirim" denilmesini güzel bulmamışlardır. Çünkü bu kızarma, ister istemez olacaktır. Ama ö* edatının, asla olmayacak şeyler hususunda kullanmayı caiz görmüşlerdir. Nitekim, ümidi tamamen kesmek için, "Eğer (O',) zift beyazlaşırsa, sen beni yenersin" denilir. Hak Teâtâ da. "Eğer o dağ, yerinde kalabilirse, sen beni görebilirsin"(Araf, 143)buyurmuştur. O dağ, (Allah ona tecellî edince), yerinde kalamamıştır, dolayısıyla görme söz konusu değildir. Böylece edatının, daha ziyade olumsuzluğa delâlet ettiği anlaşılır. Çünkü bunun manası 'nın manasına daha yakındır. Dolayısıyla bunlardan biri, diğerinin yerine kullanılmıştır. Bu zahir (açık)tır. ve edattan, aslında olumsuzluk manasında olan iki harftirler" Binâenaleyh bunların müteradif (eş anlamlı) olduğunu söylemeye gerek yok" denilemez.14[14]

İkinci Mesele

Ayetteki,(O), bilinen bir şeye işaret olan bir zamir midir, yoksa daha önce zikri geçmiş birşeye işaret olan bir
zamir midir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) En meşhur görüşe göre, bu bilinen malum olan bir şeye işarettir. O malum şey de Kur'ân'dır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kur'ân, vahyedilen bir vahiyden başka birşey değildir" demiş olur. Bu izah, "necm" (yıldız) kelimesi İle, Kur'ân'tn kastedilmediğini söyleyenlerin görüşüne göredir. "Necm" ile Kur'ân kastedilmiştir" diyenlere göre bu zamir, daha önce "necm" diye zikredilmiş Kur'ân'a râcî olmuş olur.

2) Bu zamir, zımnen (dolaylı olarak) bahsi geçmiş olan birşeye râcîdir. O da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözü ve kelamıdır. Bu böyledir, çünkü "Kendi hevâ-u hevesinden söylemez O (peygamber) "(Necm, 3) ayetinin zımnında, "nutk" (konuşma) vardır. Nutk da, bir kelam ve sözdür. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "Onun kelamı, yani nutku, ancak vahiydir" demiş olur.

Bu hususta daha ince ve derin diğer bir izah da şöyledir: Hak Teâlâ'nın, "Sahibiniz (arkadaşınız), sapmadı" (Necm, 2) ifadesiyle, biraz önce de bahsettiğimiz bir görüşe göre, "O, delirmedi. Onu cinler çarpmadı. O halde O kâhin değildir" manası kastedilmiştir. Ayetteki, "Azıp, yoldan da çıkmadı" ifadesi de, "O peygamber (a.s) ile, azıp-yoldan çıkma arasında hiçbir ilgi yok. Binâenaleyh o şâir değil. "Çünkü şâirlere, ancak azgınlar uyar" (Şuara, 224) demektir. Bu durumda, "Kendi nevasından söylemez O" cümlesi, bunlara bir cevab ve reddiyedir. Çünkü onlar, "Onun sözü, kâhin sözüdür. Onun sözü, şâir sözüdür" diyorlardı. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Hayır, onun sözü ancak vahiydir. Ne kâhin, ne şâir sözüdür" buyurmuştur. Nitekim bir diğer ayette, "Bu, bir şâir sözü değildir. Ne kadar az inanıyorsunuz. Bir kâhin sözü de değildir. Ne kadar az düşünüyorsunuz"(Hakka.4142) buyurmuştur.15[15]

Vahy

"Vahy" bir isim mi bir masdar mıdır? Deriz ki: İkisi de olabilir. Çünkü vahy isim olarak "kitab" manasına gelir. . Masdar olunca ise, onun iki manası vardır:

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/484-485.

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/485-486.

a) İrsal (göndermek) ve ilham etmek, kitabet (yazma), kelam (syöleme), işaret etme ve anlatmadır, (O) zamirinin, Kur'ân'a râcî olduğunu söylersek, "vahy" kelimesi "O kitab" manasına bir isim olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki "Kur'ân ancak bir kitabtır ve vahyolunuyor, yani salıveriliyor (gönderiliyor)" buyurmuştur. Bu izaha göre, yine "vahy" kelimesinin masdar olduğu da söylenebilir. Kur'ân, ancak bir irsal ve bir ilhamdır." Bu irsal ve ilham, mürsel ve mülhem manasında masdardırlar. Yok eğer bu zamir ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söz ve kelamının kastedildiğini söylersek, "vahy", Allah tarafından ilham edilmiş ve gönderilmiş manasında, "ilham ve irsal" demek olur. Burada şöyle birkaç bahis söz konusudur:16[16]

Vahyden Maksad: Kur'ân Veya Sünnet

Birinci Bahis: Görünen odur ki bu, bazı müfessirlerce meşhur olan şeyin tam aksine bir manadır. Bazı müfessirlerce meşhur olan da, Hz. Peygamber (s.a.s)in, sadece vahye dayalı olarak konuşmuş olmasıdır. Bunun böyle olduğunu düşünen kimse için, bu ayette bir delil yoktur. Çünkü, "O ... vahiyden başka birşey değildir" ayetindeki, "o" zamirinin Kur'ân'a râc? olduğunu söylersek, bunda delil olmayacağı açıktır. Bu zamirin, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözlerine "râcî" olduğunu söylersek, o zaman, Hz. Peygamber (s.a.s)'ın sözleri ile, hakkında müşriklerin, "Bu bir şâir sözüdür.." dedikleri ve Cenâb-ı Hakk'ın cevaben, "Bu ne bir şâir, ne bir kâhin sözüdür. Bu sözKur'ân'm tâ kendisidir" diye reddiyede bulunduğu sözler kastedilmiş olur. Şimdi biz, müfessirlerin bazılarının bu görüşünü benimseyecek olursak, bu ayetteki "vahiy" kelimesinin, "ilham" manasında alınması (tefsir edilmesi) gerekir.17[17]

Hz. Peygamber (s.a.s)'in İçtihadı

İkinci Bahis: Bu, Hz.Peygamber (s.a.s)'in ictihadda bulunmadığına delâlet ediyor. Halbuki zahiri durum bunun tersinedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) meselâ harblerde ictihadlarda bulunmuş, Allah Teâlâ'nın "Sen niçin Allah'ın sana mubah kıldığını haram ediyorsun?" ayetinde helal kıldığını haram saymış Allah Teâlâ'nın, "Allah seni bağışlasın e mi? Niçin onlara izin verdin (vermemeliydin) ?"(Tevbe, 43) ayetinin inişine sebeb olan kimselere, (savaştan geri kalma hususunda) müsaade etmiştir?.. Buna karşı (cevaben) deriz ki: Sabit olan bu duruma, bu ayet delâlet etmez.18[18]

Kur'ân'da Vahy Kelimesi

Üçüncü Bahis: (vahyolunuyor) fiilinin 'den (yani sülâsîden) meçhul fiil olması muhtemel olduğu gibi 'dan (yani rûbâfden) meçhul muzarî olması da muhtemeldir. Nitekim sen, veya yine veya dersin. Şimdi biz deriz ki: Bu kelime ve aynı manaya geliyoriarsa da, 'dan değil, 'dandır Fakat Ailah Teâlâ Kur'ân'da masdarı kullanırken, 'nın masdarı olan masdarını hiç kullanmamış, fiil olarak kullanırken de fiilin masdarı olan "vahy"i zikretmemiş, aksine masdar şeklini getirirken vahy kelimesini kullanmış; fiili zikrederken de 'yi kullanmıştır. kelimeleri hakkındaki hüküm de böyledir. Çünkü, ve aynı manaya gelmektedir. Allah Teâlâ, Kur'ân'da, masdardan bahsederken, Ihbflb masdarını getirmemiş (hubb) masdarınt zikretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İman edenler ise, Allah'ı daha fazla severler" (Bakara, 155) buyurmuştur. Ama fiili zikrederken de, dememiş, lam aksine meselâ, (Maıde, 54), ' (Hucurat. 12) (Al-i imran. 92) vb. âyetlerinde olduğu gibi, fiilini kullanmıştır. Ki burada, sarf ilmine dair şöyle bir incelik yatmaktadır: Masdar, sülâsî mazî fiil hakkında İhtilâf vardır.19[19]

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/486.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/486.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/486.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/487.

Masdar

Sarf âlimlerinden bazıları, masdarın, mazi fiilden müştak olduğunu zira mazinin temel olduğunu ve bunun delilinin ise, birisi iafzî diğeri de manevî oimak üzere iki şey olduğunu söylemişlerdir.

Bunun lafzı olanına gelince, onlar şöyle demektedirler: sigasının T.asdan müteaddi olduğu zaman, ayne'l fiilini sükûn ile, ama, lâzım olduğunda genel olarak şeklinde gelir. Ama, sarf âlimleri, "Mazi ftil, ve masdarındandır" demezler. İşte bizim bahsettiğimiz şeyin delilidir.

Manevî olanına gelince, meydana gelen her iş, meydana geldiğinde zımnında ve muhtevasında genel bir mananın bulunduğu sınırlı bir kavram (has) olarak -eydana gelir. Bunun misali şudur: İnsan varolup meydana geldiğinde, ya Zeyd, ya Amr, yahut ta bu ikisinden başkası olur. Ki bunun muhtevasında da, "Bu, insan, ya Türk'tür, ya Hintlidir" düşüncesi yatar. Yine bunun muhtevasında da bunun onuşan canlı olduğu kaziyyesi bulunur. Dolayısıyla ilk önce bu insandı, sonra Türk oldu, sonra da Zeyd veya Amr oldu., şeklinde bir oluşum söz konusu değildir.

Bunu iyice kavradığına göre, gerçekleşen her fiil, mazi veya istikbale ait olmaktan hafi olmaz. Onun muhtevasında da -geçmiş veya gelecek zamana ait olması gözönüne alınmaksızın- bu İş, bir fiil mevcuttur. Bunun misali şudur: Dövme işi tahakkuk ettiğinde, bu ya geçmiş olur yahutta henüz geçmemiş olur. Birincisi mazi, kincisi ise ya haldir, ya da gelecektir. Halbuki, dövmek, dövmek olması açısından, mazi, hal ve istikbal olmaktan beri ve hali değildir (Üçünden birisidir). Ne var ki insan, "yaptı" "o, şu anda yapıyor" ve yarın yapacak.." ifadelerinden, ortak bir mana anlar da, onu bundan sonra "fiil" diye nitelendirir. Aynen bunun gibi insan "dövdü" "o, şu anda dövüyor" ve "o, yarın dövecek.." ifâdelerinden ortak bir mana anlar da, buna "darb" (dövmek) adım verir. O halde bu demektir ki, ilk önce mevcut olmuş, derken, "darb" (dövmek) ondan çıkarılmış.. Lafızlar da, kendisinde tahakkuk edecekleri ve dolayısıyla o lafızlarla ifâdesini bulacakları bir takım manalar için vaz edilmişlerdir. Müşterek şeyler ancak diğer seyierin muhtevasında tahakkuk ederler. Binâenaleyh, meselâ vaz' (kelimenin konum ve terkibi) bakımından, ondan bir şey tahakKuk etmeyince, meselâ "darb"tan önce, ondan bir şey anlaşılmaz. Bu, "mazi fiili asıl ve temel, masdar da ondan alınmıştır" diyen kimsenin görüşlerini ortaya koyabilmek için söylenebilecek şeylerdir.20[20]

Fiilin Masdardan Türemesi

"Masdar asıldır, mazi ise ondan türemiştir" diyenlere gelince, bunların da delilleri vardır. Bu deliler şunlardır: İsim, asıldır. Fiil ise, ikinci derecededir. Masdar ise isimdir. Birde, masdar, "mu'reb" (irabatâbi olan) mazi ise, mebnî(irabatâbi olmayan)dir. İrâb ise, mebnîlikten önce gelir. Bir diğer husus da şudur: Meselâ, (dedi) ve (kaylûle yaptı, uyudu); korktu ve (arttı, fazlalaştı; korktu, titredi) ifâdeleri arasındaki farkı ortaya koymak istediğimizde.'bunların kalıplarını masdarlarına çeviririz de, böylece Jü 'ntn elifinin, vâv'dan dönüştüğünü; delilinin ise, masdannın (kavten) olduğunu; (kaylûle yaptı)'nın elifinin ise, yâ'dan dönüştüğünü, delilinin ise, (el-kaylu) olduğunu söylemişlerdir ve gjli ifâdeleri de böyledir.

Bu hususun aklî deliline gelince, lafızlar, zihinlerdeki manaları ifâde için vaz' olunmuştur. Âmm olanlar, zihinde, hâs'dan önce yer alırlar. Çünkü, mevcut varlıklar algılandıklarında, o mevcudu algılayan kimse, "Bu, cevherdir veya arazdır" der. Bunun bir cevher olduğunu anlayıp idrâk ettiğinde, "Bu, maddedir veya madde değildir" der. Bu ikinci cümlenin, cismi cevher kabul edenlere göredir ki, doğru ve açık olan budur. Sonra bunun bir cisim ve bir madde olduğunu anladığında o, "Bu, tamdır" der. Ve bu iş, bu taksim neticesinde eğer buraya gelip dayanması mümkün ise, ta, eşyanın en husus? olanına varıp dayanıncaya değin sürüp gider. O halde, ilk vaz' (konum), her hangi bir ilâvede bulunmaksızın, fiildir. Fiil de

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/487-488.

masdardır. Daha sonra buna bir zaman boyutu eklendiğinde işte o zaman sen, meselâ ya "vurdu" veya "dövecek" dersin. O halde bu demektir ki; masdar maziden öncedir. (Asıl, masdardır). İşte doğru olan da budur.
Bunu iyice anladığına göre "sülâsî batılarında masdar maziden türemiştir" diyenlerin görüşüne göre, biz deriz ki: Hubb ve kelimelerinin her ikisi de, aynı derecededir. Çünkü her İkisi de, 'dendir. Sülasî masdarlan, türemiş masdarlardan bir derece öncedir. "Sülâsî bablarının, mazi sigaiarı masdardan türemiştir" diyenlerin görüşüne göre, sülasî masdarlan, türemiş masdarlardan iki derece öncedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, sülas? masdarını kullanmıştır. Çünkü sülasî masdan, türemiş masdarlardan önce gelir. (Cenâb-ı Hakk'ın), fil! olarak ve fiillerini kullanmasına gelince bunlardaki elif, aynı fiillerin sülasî mücevherlerinin ifâde edemeyeceği bir manayı ifâde eder. Çünkü, daha ileri derecede teaddî (yani sevme) manasını ifâde edebileceği gibi, aynı zamanda "lüzûmiyyet-ayrılmazlık vehminden" de o nisbette uzaktır (yani, bu hemze, izâle için de kullanılabilir). Dolayısıyla, bu kelime kullanılmıştır.21[21]

Dördüncü Mesele

Ayetin şeklinde kullanılışı, meselâ bir kim senin demesinden daha beliğdir. Ve bunda, bu iki manâdan Öteye, şöyle bir mana da bulunmaktadır: O müşrikler, "Bu, bir kâhin sözüdür. Şâir sözüdür" diyorlardı. Cenâb-ı Hak, onların bu görüşlerini nefyetmek istedi. Bu ise, ancak olumsuzluk sigası ile elde edilebilirdi. Bunun üzerine o, "Bu, onların dediği gibi değildir!" buyurdu, peşinden de, "Tam aksine bu, vahiydir?" ifâdesini ekledi. Burada, bundan başka bir incelik daha vardır. O da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu vahyolunuyor" şeklindeki sözü, tıpkı, "... iki kanadıyla uçar bir kuş da yoktur ki..."(En'âm.38) buyruğu gibidir. Ki burada bir hakikatin ortaya konulması söz konusudur. Alabildiğine hızlı koşan bir at hakkında, genelde, "Bu, kuş!" denilir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, (Enam,38)deyince, işte, böylesi bir mecazın söz konusu olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmış oldu. Aynen bunun gibi, ulu orta söz söyleyen ve son derece de mübalağa yapan bir kimse, "Falancanın şiiri bir sihir" ve "Falancanın sözü bir mu'cize" dediği gibi- "Falancanın sözü bir vahiy" de der... Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "Bu, vahyolunuyor" dediği için de, yukarıdaki mecaz ihtimali ortadan kalkar veya, çok uzak bir ihtimal haline gelir.22[22]

Şedîdu'l-Kuvâ

"Ona, müthiş kuvvetlere mâlik olan öğretti..." (Necm, 5).
Bu hususta da şu iki izah yapılabilir: Müfessirlerce, bu iki izahın en meşhur olanına göre, ifâdesindeki "hû" zamiri, "vahye" râci olup, buna göre mana, "o vahyi, müthiş kuvvetlere mâlik olan Öğretti.." şeklinde olur. Şimdi "vahy" kelimesi ile eğer kitap manası kastedilmişse, bu gayet açıktır. Eğer ilham manası kastedilmiş ise bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu, senin kalbine Emîn Rûh İndirdi..."(Suara, 83-84) ayeti gibi olur. Evlâ olan ise, bu zamirin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e râci bir zamir olması ve takdirinin de "Muhammed'e, alabildiğine güçlü olan Cebrail öğretti" şeklinde olmasıdır. Bu durumda, bu zamir, ayette geçen ifâdesine râci olmuş olup, takdiri, "Arkadaşınıza, Cebrail öğretti" şeklinde olur. Cebrail olup, bu "Onun ilmî ve amelî kuvveleri son derece güçlüdür. Dolayısıyla, bilir ve amel eder" demektir.23[23]

Bu Tabirdeki İncelikler

tabirinde, şöyle birtakım incelikler bulunmaktadır:
1) Öğreteni (öğretmeni) övmek, öğreneni övmek demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak şayet,

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/488-489.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/489.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/489.

"Ona Cebrail öğretti" deyip de, (bu ayette olduğu gibi), onu tavsîf etmeseydi, Hz. Peygamber (s.a.s) için apaçık bir fazilet tahakkuk etmezdi..

2) Bunda, o müşrikler için bir reddiye de bulunmaktadır. Çünkü onlar, Kur'ân hakkında, "Bu, evvelkilerin masallarıdır. O bunları, Şam'a yolculuk yaptığında dinlemişti" diyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da "Ona hiçbir insan öğretmedi. Tam aksine onun muallimi, müthiş kuvvetlere malik olan Cebrail'dir, insan ise, zayıf olarak yaratılmış olup, ona pek az ilim verilmiştir" buyurmuştur.

3) Burada, Cebrail (a.s)'in sözüne güvenme soz konusudur. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ona, müthiş kuvvetlere mâlik olan öğretti" beyanı, güven veren unsurları ihtiva eden bir ifâdedir. Çünkü, idrâk (anlama) kuvveti, bir kimsenin sözüne güvenmenin temel şartıdır. Çünkü biz, (meselâ) bir kimsenin zihninin bozulmuş olduğu zannına kapılırsak, sonra da bize, bu büyük zattan derin ve çok çetrefilli bir mesele naklederse biz onun sözüne güvenmeyiz ve "Falanca, o zatın dediği şeyi anlamamış" deriz. Güven unsurlarından biri de hafıza kuvvetidir. Böylece biz, artık, "o onu idrâk etti, ama unuttu" diyemeyiz. Emânet kuvveti de böyledir. Böylece de biz, "O onu tahrîf etti, değiştirdi..." diyemeyiz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bu şartlan kapsamına alsın diye, "Müthiş kuvvetlere mâlik olan" buyurmuştur. Böylece bu tabirde, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Çetin bir kuvvete mâliktir.. Arşın sahibi nezdinde çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunandır, bir emîhdir" (Tekvir, 20-21) ayeti gibi olmuş olur.

4) Burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli söz konusudur. Bu da şu bakımdandır: Allah Teâlâ, herhangi bir mekânda değildir. O halde, Allah'ın Cebrail (a.s)'e olan nisbeti, Muhammed (s.a.s)'e nisbeti gibidir. Bu sebeple, Hz. Peygamber Cebrail (a.s) vasıtasıyla öğrenmiş olunca, (derecesinin) Cebrail (a.s)'inkinden noksan olduğu anlaşılmış oldu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Hiç de böyle değildir. Zira o, bizimle konuşmaya dayanabiliyor. Sen ise, buna dayanacak güce (bizim konuşmamız karşısında) bayılıp yere düşen Musa gibi olursun" demek istemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ilk önce, vasıta ile öğrettiğini, daha sonra da vasıtasız olarak öğrettiğini söylemek istemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ve sana, bilmediğin şeyleri öğretti" (nisa. 203) derken, Hz. Peygamber (s.a.s) de "Rabbim beni eğitti, ne güzel de eğitti" buyurmuştur.[24][24]

Zû Mirretin

"(O), akıl sahibidir, binâenaleyh doğruldu" (Necm, 6).

Ayetteki, ifadesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "kuvvetli" demektir.

b) "Akıl ve din bakımından kemâle ermiş."

c) "Büyük görünüşlü ve heybetli."

d) "Güzel huylu" demektir. Buna göre şayet, "Bu tabir ile "kuvvetli" manasının kastedildiğini söylersek, onun kuvvetli olduğu zaten, "müthiş kuvvetlere mâlik" (Necm, 5) ayeti ile biraz önce anlatılmış olduğuna göre, biz daha nasıl "O, müthiş kuvvetlere malik, o kuvvetlidir" diyebiliriz?" denirse, deriz ki: Bu, eğer bir sıfattan sonra başka bir sıfat gelirse güzel otmaz. Ama bir bedel olarak gelirse, bu caizdir. Buna göre Hak Teâlâ, "Ona bu vahyi kuvvetli olan öğretti" demiş olur, böylece de "şedîdü'l-kuvâ'yı sanki söylememiş gibi olur. Dolayısıyla bu sonraki ifade, ikinci bir sıfat değil, bedeldir ve takdiri, "Büyük kuvvet sahibi, yahut da kâmil kudret . sahibi..." şeklindedir. Bu durumda bu, tıpkı "Şüphesiz, muhakkak o (Kur'ân), çok şerefli bir elçinin kelâmıdır, (bir elçi ki) çetin bir kudrete maliktir. Arşın sahibi yanında itibarlıdır" (Tekvir, 19-20) ayeti gibidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ona kuvvetli olan öğretti de, o da dimdik durdu" demiştir.

Buna cevap bir başka izah da şudur: Kuvvet kelimesinin tek başına zikredilmesi, bazan da onun meşhur ve ileri derecede kuvvetlerinin bulunduğunu beyan etmenin yanısıra, Allah'ın ona bir başka kuvvet daha verdiğini belirtmektir. Nitekim Arapça'da, "Falancanın malı çoktur ve onun hiç kimsenin bilmediği ayrı bir malı daha var" denilir. Bu da, "onun görünen mallarının çok olmasının yanısıra, bâtını malı da vardır" demektir. Bu izah, "zûmirre"den maksadın, "şiddet sahibi" manasının olduğuna ve takdirinin, "Ona, kuvvetleri müthiş olan ve zâtında şiddet bulunan öğretti" şeklinde olmasına göredir. Çünkü insanın bazan müthiş kuvvetleri olur, ama cüssesi küçük ve hakir ve önemsiz olur.

---

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/490.

Burada söyle bir incelik daha vardır: Allah Teâlâ, "şedîtiu'l-kuvâ" ifadesi ile, Cebrail (a.s)'in ilimdeki kuvvetini; "zûmirre" ile de, bedenen kuvvetini ifade etmiş, böylece de ilimce kuvvetli oluşu, bedence kuvvetli oluştan önce getirmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, bir başka ayetinde de, "(Allah) ona, ilimce ve bedence bir genişlik

(kuvvet) vermiştir" (Bakara, 247) buyurmuştur.

ifadesi hakkında da iki izah yapılır: Meşhur olan izaha göre, bununla Cebrail (a.s)'in, yaratılış itibariyle doğrulduğu, dimdik olduğu manası kastedilmiştir.25[25]

Ufuk-l 'A'la

"O, en yüksek ufukta idi" (Necm, 7).

Meşhur olan, buradaki "O" zamirinin, Cebrail (a.s)'e râcî oluşudur. Buna göre mana, "Cebrail, Allah Teâlâ'nın kendisini yarattığı şekilde, doğu ufkunda doğruldu. Büyüklüğünden ötürü, bütün doğu ufkunu kapladı" şeklindedir. Ama zahir olan, bu zamir ile, Hz. Muhammed (s.a.s) kastedilmiş olup, manasının "O, hakikaten bir mekânda bulunma açısından değil de, rütbe ve değer açısından yüksek bir mekânda iken, bir mekânda doğruldu" şeklinde olmasıdır.

Eğer, "Allah Teâlâ. Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Cebrail (a.s)'i ufukta ayan-beyan gördüğüne işaret etmek için, (başka bir ayette) "Andolsun kî o, onu apaçık ufukta gördü"(j9k*r. 23) buyurmuş iken, senin izahın nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki: O ayet hakkında da, burada dediğimizi deriz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Cebrail (a.s)'i, kendisi apaçık bir ufukta iken görmüştür. Nitekim bir kimse, "Ayı gördüm" der de, ona "Nereden gördün?" denilir. O da "çatıdan" der, yani gören,

çatıda görülen değil... "Mübîn", ayıran demek olup, öl? (ayırdı) fiilindendir. Yani, "O peygamber, insanların derecesiyle, meleklerin mertebesi arasını ayıran ufukta idi." Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) o derece yükseldi ki, müntehaya. son noktaya ulaştı, bazı peygamberler gibi nebî oldu. Vahy kendisine hem uyku halinde, hem normal durumunda, hem de iki makamı ayırdeden ufuk-i a'lâya vasıl olduğunda gelirdi.

İmdi eğer, "Daha sonra gelen ifadeler, senin benimsediğin fikrin aksine delâlet ediyor. Çünkü, "Sonra yaklaştı. Derken sarktı" (Necm, 6) ve "Andoisun ki onu diğer bir defa da sidretü'l-müntehâ'nm yanında gördü o"(Necm,13-14) ayeti, senin verdiğin mananın aksine delâlet etmektedir" denilirse, biz deriz ki: Bunun, inşaallah, bahsettiklerimize uygun olduğunu, ilgili ayetlerin tefsirini yaparken açıklayacağız.

Buna göre eğer, "Birçok hadis de, senin söylediğin şeyin aksine delâlet etmektedir. Çünkü haberlerde (hadislerde) varîd olduğuna göre, Cebrail (a.s) kuvvetini, aslî şekli üzere Hz. Muhammed (s.a.s)'e göstermiş, böylece de doğu ufkunu kaplamıştır. Deriz ki: Bunun böyle olmadığını söylemiyoruz. Ama hadiste, Allah Teâlâ'nın bu ayetle, anlatılan bu şeyi kastettiği de belirtilmemiştir. Dolayısıyla hadise muhalefet söz konusu değildir. Biz, ancak şunu söylüyoruz: Cebrail (a.s) kendisini, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iki kez göstermiş ve kanatlarını açmıştır. Derken de böylece doğu ufkunu kaplamış ve örtmüştür. Fakat ilgili ayet, bunu izah için gelmemiştir.26[26]

Miracdan Halka Dönüş

"Sonra yaklaştı. Derken sarktı. (Necm, 8).

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/490-491.

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/491-492.

Bu ayetle ilgili şöyle meşhur izahlar var:

1) Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e yaklaştı" yani, Cebrail (a.s) ufukta iken kanadını açtıktan sonra, inmeyi alışkanlık haline getirdiği şekline döndü; Hz. Peygamber (s.a.s)'e yaklaştı" demektir. Bu izahımıza göre, Jl^s» ile ilgili olarak, şu üç izah yapılabilir:

a) Bu ayette bir takdim-te'hir söz konusu olup, "sonra o, en yüce ufuktan sarktı, derken Hz. Peygamber'e yaklaştı" takdirindedir.

b) Bu iki fiil de aynı manayadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, demiş

c) "Denâ" Hz. Muhammed (s.a.s)'e yaklaşmayı istedi ve bulunduğu yerden harekete geçti, ayrıldı böylece, onun yanına indi, geldi" demektir.

2) "O, en yüksek ufukta idi"(Necm,7) ayetiyle ilgili olarak en son yaptığımız izaha göre bu, "Muhammed (s.a.s), mahlûkata-ümmetine yaklaştı, onlara yumuşak davrandı ve onlardan biri gibi oldu. yani, onlara yumuşak sözlerle, şefkatli davetlerle sarktı, yaklaştı ve mesela, "Ben de sizin gibi bir insanım. Ne var ki bana vahyolunuyor"(Fussilet, 6) dedi" demektir. Bu izaha göre ifadede, iki mükemmelliyet vardır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Bu, Cebrail'in Muhammed'e getirdiği bir vahiydir. Dolayısıyla Muhammed doğruldu, kemâle erdi, yükselişinden sonra, mahlûkata yaklaştı ve onlara geldi ve risâleti tebliğ etti" demiş olur.

3) Zayıf ve tutarsız bir izaha göre, ayet, "Allah yaklaştı ve sarktı" manasınadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bir yönde ve bir mekânda olduğunu söyleyenlere göredir. Meğer ki bu yaklaşma ile manevî bir yaklaşma kastedilmiş olsun (bu takdirde bu izah geçerli olur). Bu izaha göre, bu ayette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Cenâb-ı Hakk'dan naklettiği şu hadis-i kudsinin manası yatmaktadır: "Kim bana bir kanş yaklaşırsa, ona bir arşm yaklaşırım. Kim bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kim bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak giderim27[27]" Bu hadis, mecazî bir manaya (yaklaşmaya) işarettir. Burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, maddî mekân bakımından değil de, aklî (manevî) mertebeler bakımından, doğrulup yükseldiği beyan edilince, Allah Teâlâ kendisinin "Kim bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kaç kulaç yaklaşırım" hadis-i kudsisindeki manayı gerçekleştirmek için, ona yaklaştığını belirtti.28[28]

Kabe Kavseyni

"İki yay kadar, yahut daha yakın oldu. Kuluna vahyettiği neyse, onu vahyetti" (Necm, 9-10).

Bu, "Cebrail (a.s) ile Muhammed (s.a.s) arasında, iki yay veya daha az bir mesafe kaldı" demektir ve bu Arapların, kullanışlarına ve örflerine göre (yakınlığı ifade için kullanmayı adet ettikleri üslûba göre) gelmiştir. Çünkü Araplardan, iki reis veya iki büyük kişi, anlaşma yapıp, bunu imzaladıklarında, herbiri yayını çıkarır ve herbiri, yaylan üst üste çakıştırarak (paralel tutarak) gererler. Onların maiyyetlerindeki adamları ise, karşılıklı olarak avuçlarını birleştirir, kulaçlarını gererler. Bundan dolayı bu işe, mübâya'a denilir. Bu izaha, göre, ayette şöyle bir incelik vardır: "Kabe kavseyn" tabiri, bu ikisinin iki büyük varlık sayıldığına; tabiri de, bunlardan birinin diğerine bir üstünlüğü olduğuna delâlet eder. Çünkü halk başkana biat ettiğinde, biat edende kavs (yay) bulunmaz. Dolayısıyla başkan onunla musafaha eder, tokalaşır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O ikisinin iki büyük emir (başkan) olduklarını, dolayısıyla aralarında, iki yay kadar mesafe olduğunu belirtmiştir.

Yahut da "Cebrail (a.s), Allah ile, Hz. Muhammed (s.a.s) arasında bir elçi idi. Bundan dolayı o, Hz. Muhammed (s.a.s)'in tebaası gibi oldu. Böylece de yayını değil de, kulacını gerip uzatan bir biatcı (anlaşmacı) gibi oldu. Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Cebrail (a.s)'e üstün gören kimsenin görüşüne göredir. Bu görüş, pek azı müstesna, ehl-i sünnetin görüşüdür. Çünkü Cebrail (a.s), Allah tarafından gönderilen, uyulması ve saygı gösterilmesi gerekli bir elçi idi. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), Cebrail (a.s)'in yanında, ona tâbi olan bir zat gibi olur. Bu izah, Cebrail (a.s)'i Peygamber (a.s)'den üstün gören, ondan daha faziletli olduğunu

---

27[27] Buhari, tevhit, 15; Ibn Mace, edeb, 58 (2/1255).

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/492-493.

söyleyenlere göredir.

Burada bahsettiğimize göre, yapılabilecek bir izah da şöyledir: "Kavs", uzaklık manasına olup fiilindendir. Buna göre, diyoruz ki: O uzaklık, Hz. Peygamber (s.a.s) için söz konusu olan bir çeşit uzaklıktır. Zira, Hz. Muhammed (s.a.s), her ne olursa olsun bir insan; Cebrail (a.s) de, her ne olursa olsun bir melektir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) her nekadar, şehvet, gazab, cehalet ve heva-u heves gibi, melek olmaya ters düşen sıfatlardan (o anda) kurtulmuş olsa bile, insan oluşu devam etmektedir. Cebrail (a.s) da böyledir. O, her nekadar, görülmeye ve örtünmeye mâni olan, kemâl ve lütuf sıfatlarını (o an için) bıraksa bile, melek olmaktan çıkmamıştır. Dolayısıyla aralarında, ancak gerçek yapılarının meydana getirmiş olduğu farklılıktan başka birşey kalmamıştır. Ama sona ermesi ve zeval bulması mümkün olan diğer sıfatlara gelince, bunlar her ikisinden de kalkmıştır. Derken Hz. Peygamber (s.a.s)'in derecesi yükselmiş, böylece beşeriyyetin (insan oluşun) en üstün ufkuna çıkmış ve Cebrail (a.s)'e yaklaşmıştır. Cebrail (a.s) de sarkmış, böylece meiekiyyeîin en alt ufkuna inmiş ve ikisi arasında hakikatleri ve mahiyetlerinden başka hiçbirşey kalmamıştır.

Bu izaha göre, birinci (vahyetti) fiilinin failinin kim olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu vahyi yapan, gönderen, Allah Teâlâ'dır. Buna göre, ayette geçen "abdlhf" (kuluna) ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bu "kul", Cebrail (a.s) olup, ayet, "Allah Cebrail (a.s)'e vahyetti" manasındadır. Böyle olması halinde de, son (vahyetti) fiilinin failinin kim olduğu hususunda şu iki ihtimal vardır:

Birincisi: Bunun faili de Allah Teâlâ'dır. Buna göre mana, vahyedilen şeyin şan ve şerefinin yüceliğini göstermek için, "Allah Teâlâ Cebrail (a.s)'e vahyedeceğini vahyetti" şeklinde olur.

İkincisi: Bunun faili, Cebrail (a.s)'in her peygambere vahyettiği şeyi vahyetti" şeklinde olur. Mananın böyle olmasında, Cebrail (a.s)'in, kendisine vahyedilen şeyler hususunda, hiçbirşeye hainlik etmeyen, emîn (güvenilir) bir zat olduğunun beyanı yatmış olur. Bu da tıpkı, "Onu Ruhul-Emîn indirdi"(şuara. 193) ve "O, orada (Allah yanında) (meleklere) itaat edilen ve güvenilir olandır" (Tekvir. 21) ayetleri gibi olur.

2) Bu "kul", yine vahyedenin Allah oluşuna göre, Hz. Muhammed (s.a.s) olup, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şanını yüceltmek ve ululamak için, ayet, "Allah, Muhammed'e, vahyedeceğini vahyetti" şeklinde olur.[29][29]

Manaların Mükemmel Sıralanışı

Yaptığımız tefsire göre bu ayetler, son derece güzel birtertib içinde olmuş olur. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s), başlangıçta insana ait derecelerin en üstününde bulunmuş ki bu, nübüvvet derecesidir. Derken, nübüvvet derecesindeyken Cebrail (a.s)'e yaklaşmış, böylece resul olmuş, derken doğrulmuş, kemâle ermiş, ümmetine jtufla yaklaşmış, onların yanına, güzel sözler söylemek suretiyle sokulmuş, böylece de birkaç kez, ümmeti ile Rabbi arasında gidip gelmiştir. Derken, Allah Teâlâ ona, Cebrail (a.s)'i vasıta kılmaksızın, vahyedeceği şeyi vahyetmiştir.

b) Birinci "vahyetti" fiilinin failinin Cebrail (a.s), Allah'ın kullarından bir kul olan Muhammed (s.a.s)'e vahyetti. Burada, "Allah" lafzı, daha önce açıkça zikredilmese de, malumdur, vardır (Bunun faili, O, kabul edilebilir). Hak Teâlâ'nın, "Onların hepsini toplayıp, sonra meleklere, "Bunlar mı size tapıyorlardı?" diyeceğimiz o gün, onlar, "(EyRabbimiz), Seni tenzih ederiz. Bizim velimiz, onlar değil, sensin. Onlar aslında bize değil cinlere tapıyorlardı" (Sebe, 40-41) ayetlerinde, bu lafzın, Hz. Peygamber (s.a.s) için kullanılamayacağını kesin olarak gösteren bir husus mevcuttur. Bu izaha göre, ikinci "vahyetti" fiilinin faili şu iki şey olabilir:

Birincisi: Bu, Cebrail (a.s)'dır ve ayetin manası, bu vahy işinin yüceliğini ve saygınlığını göstermek için, "Cebrail, Allah'ın kulu Muhammed'e vahyedeceğini vahyetti" şeklinde olur.

İkincisi: Bunun faili, Atlah Teâlâ'dır ve mana "Cebrail, Hz. Muhammed'e, Allah'ın kendisine vahyettiği o şeyi vahyetti" şeklinde olur.

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/494-495.

Vahyedilen şeyin ne olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Vahyedilen şey, namaz emridir.

2) Bu, "Peygamberlerden hiçbiri, senden önce, ümmetleri de senin ümmetinden önce, cennete giremeyecekler" hükmüdür.

3) Ayetteki, ism-i mevsûlü, umûmî bir mana ifade eder ve bununla, "Cebrail'in getirdiği vahyettiği herşey" kastedilmiştir. Bu, burada vahyedilen zatın, Cebrail (a.s) olması görüşüne göre, doğru bir izahtır. "Kulu" sözü ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedilmiş olmasına göre, ilk iki izah daha açıktır.

Burada, Arapça açısından garip, fakat usulcülerce manası meşhur, şöyle bir başka izah daha yapılabilir: Biz bunu soru-cevap üslubuyla açıklayalım: Hz. Muhammed (s.a.s), Cebrail (a.s)'in Allah katından bir melek olup, bir cin olmadığını hangi kıstasla anlayabilmiştir? Hz. Hatice'nin bunun için deneme olsun diye, başını açıp saçını gösterdiğinin söylenmesi hususu son derece tutarsızdır. Eğer bu sözü söyleyen, bunu bilmenin (anlamanın), bu gibi şeylerle olabileceğini iddia ediyorsa... Bu eğer bu rivayeti ve Hz. Hatice (r.a)'nın böyle yaptığını kastediyorsa, buna da birşey demiyoruz. Çünkü onun böyle yapması, yadırganacak birşey değildir. Esas yadırganacak şey, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onun melek olduğunu anlamasının, Hz. Hatice'nin bu dvranışıyla meydana geldiğinin iddia edilmesidir. Çünkü şeytan, meselâ Hz. Hatice'nin iddia edilmesidir. Çünkü şeytan, mesela Hz. Hatice'nin, başını açması halinde de kaybolabilir, böylece de o meleğe benzemiş olur, böylece yine karışıklık ve belirsizlik meydana gelir. (Ne dersiniz?) Bu hususta verilebilecek en doğru cevap şu iki şekilde olabilir:

a) Nasıl Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde, sayesinde, onun bir peygamber olduğunu anladığımız mucizeler göstermiş ise, Cebrail (a.s)'in elinde de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onun Cebrflil (a.s) olduğunu anlayabileceği mucizeler göstermiştir.

b) Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s) de, onun bir cin ve şeytan değil de, Allah kattndan gönderilmiş bir melek olduğuna dair zarurî (kesin) bir bilgi yaratmıştır. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın, Cebrail (a.s)'de, onunla konuşanın bizzat Allah Teâlâ olduğuna, onu gönderenin-vazifelendirenin başkası değil, bizzat Rabbi olduğuna dâir zarurî (kesin) bir bilgi yaratması gibidir. Bu iki cevap bilindiğine göre, diyoruz ki: Ayetteki "Kutuna vahyettiği neyse, onu vahyetti" ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) "Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Cebrail (a.s)e vahyettiği şeyi vahyetti." Bu, "Allah Teâlâ, o peygambere, ya bunun bir vahiy olduğunu söyledi (bildirdi), yahut da onda, bu hususa dâir zarurî (kesin) bir bilgi yarattı."

2) Allah Teâlâ Cebrail (a.s)'e, onun Hz. Muhammed (s.a.s)'e sayesinde bunun bir vahiy olduğunu bileceği şeyi, yani bunun delilini vahyetti. Buna göre, ayetteki (U) edatının, mâ-i masdariyye olup, "Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, melek ile cinni birbirinden ayırdedebilsin diye, kendisine yapılan o vahyetmeyi bilmeyi vahyetti" manasındadır.[30][30]

Kalbin Tasdiki

"Onun gördüğünü, kalbi yalana çıkarmadı" (Necm, 11).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:[31][31]

Birinci Mesele

Ayette bahsi geçen "fuâd" (kalb), kimin kalbidir? Diyoruz ki: Meşhur görüşe göre, bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kalbi olup, ayet, "Onun kalbi, gördüğü bu şeyleri yalan (aldatmaca) saymadı" manasındadır. Buna göre "fuâd"ın başındaki elif-lâm "ahd-ı haricî" ifade etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "Kuluna vahyetti"(Necm,10) "O, en yüksek ufukta İdi" (Necm, 7) ve "Sahibiniz sapmadı..." (Necm, 2) ayetlerinde daha önce bahsedilmiştir. Bu elif-lâm ile, "cins" manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir, yani "cins olarak bütün kalbler, bunu yalanlayan, "vehim" ve "hayal" olup, bunlar meselâ şöyle derler: "Havadan daha saydam olup hava görülmediği halde, nasıl olur da Allah veya Cebrail görülebilir? Eğer O (a.s), Rabbini gördüyse, O'nu bi' şekil üzere görmüştür ki, bunların hepsi de, görülen o şeyin, ilah olmasına münâfîdirler. Binâenaleyh, şayet, "Hz. Muhammed (s.a.s) Cebrail (a.s)'i, "Dihye ya da başka bir şekil üzere görmüş olsaydı, bu demektir ki, Cebrail (a.s)'in hakikati değişebilir. Eğer bunun olabileceği kabul edilirse, o zaman da, müşahede edilen şeyler hakkında itimat kalkar..." Biz deriz ki: Allah'ın ve Cebrail (a.sj'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gördüğü üzere görülmeleri, kalbi olan kimselerce caizdir. Her ne kadar, nefs-i mütevehhime ve mütehayyile (vehmeden ve hayal eden nefs) bunu kabullenmiyor ise de, "onun fuâdı-kalbi" bunu kabulleniyor.[32][32]

---

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/495-497.

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/497.

nin Manası

ifâdesi, ne anlamdadır? Biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Zemahserî'nin yaptığı izaha göre, onun kalbi, bunu yalan
saymamış ve "Senin gözünün gördüğü şey doğru değildir" de dememiştir. Şayet onun kalbi, böyle söylemiş olsaydı, o zaman, söylediği şey hususunda yalancı olmuş olurdu. Ki, Zemahşeri nin yapmış olduğu bu izah, Müberredin yaptığı izaha yakındır. Çünkü Müberred, bunun anlamının, "Kalbi, gördüğü şey hususunda tasdikde bulundu...".şeklinde olduğunu söylemiştir ki, bu da, "O bir şey gördü, böylece de kalbi onu bu hususta tasdik etti" demektir.
2) Bu kelime, şedde ile mâ kezzebe şeklinde de okunmuştur ki, buna göre ayetin anlamı, "Onun kalbi, "Bu görülen şey, hakikati olmayan bir hayaldir..." demedi..." şeklindedir.[33][33]

Cevaz İmkânını Nefyetme

3) Bu izah, bizim biraz önce bahsettiğimiz şu hususu destekleyen bir açıklama olup şöyledir: Muhammed (s.a.s), Cebrail (a.s)'i gördüğünde, Allah Teâlâ, Muhammed (s.a.s)'de, bu işin bir hayal olmadığına dâir kesin bir bilgi yaratmıştır. Ki bu da, "Onun kalbi, bunun yalan olmasını mümkün görmedi" demektir. Çünkü, herhangi bir şeyin vuku bulmasını nefyederek, aslında onun mümkün olmasını nefyetme kasdı çokça vâkî olur. Nitekim Cenâb-ı Hak 'Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz.." (Zümer, 6) "Gözler O'nu idrâk edemez..."(Enam, 103) "Rabbin... gafil değildir"(Hud, 123) buyurmuştur. Ki, bütün bunlar, cevâzm nefyini ifâde ederler. Ama, Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhsinlerin ecrini zayi etmeyiz.." (Tevbe, 120), "Ameli iyi olanın ecrini zayi etmeyiz.." (Kehf. 30) ve "Kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz..." (nisa, 84) ifâdeleri ise böyle değildir. Çünkü bunlar, vukûun nefyini ifâde ederler.[34][34]

Gören Kimdir?

Ayetteki, ifâdesindeki "gören", ya onun kalbidir, ya onun gözüdür veyahut da ikisinden başkasıdır. Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu gören, onun kalbidir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta "Onun kalbi, kalbini gördüğü şeyi yalancı çıkarmadı, yalan saymadı" demek istemiştir ki, bu da, "Onun kalbi, bunun cin veya şeytan olduğunu söylemedi, tam aksine, kalbi ile gördüğü o şeyin, sahih ve doğru olduğuna kesinkes inandı" demektir.
2) Bu, onun gözüdür. Buna göre, "Onun kalbi, gözünün gördüğü şeyi yalana çıkarmadı ve gözünün gördüğü şeyin bir hayal olduğunu söylemedi" demektir.
3) "Kalbler, Muhammed (s.a.s)'in gördüğü şeyi yalana çıkarmadı" demektir. Bu, bizim füad

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/497.
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/497.
[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/498.

kelimesinin başındaki elif-lâm'ın cins için olduğunu söylememiz halinde vazıh olup, bu da, "Her ne kadar vahim ve, bunun böyle olduğunu itiraf etmeseler dahi, kalbler, Muhammed (s.a.s)'in gördüğü o şeyin doğruluğuna şehâdet
etmektedirler" anlamfndadır.35[35]

Görülen Nedir?

ifadesiyle, görüldüğü belirtilen, o görülen şey nedir? Biz deriz ki, bu, biraz önce geçen ihtilâfa göredir. Bu sözün muhtemel olduğu şey ise, şu üç şıktır:
a) Allah Teâlâ,
b) Cebrail (a.s),
c) İlahî ilginç ayet ve mu'cizeler..
İmdi eğer; "Herhangi bir tenkit olmaksızın, kendisinden, Cenâb-ı Hakk'ın bir cihette bulunan bir cisim olduğu neticesi çıkmaksızın, Allah'ı görmeksizin, Allah'ı görmek nasıl mümkün olur?" denilirse, biz deriz ki:36[36]

Allah'ı Görmenin Cevazı

İnsan, bir mekânda bulunan bir adam hakkında düşünüp, "Bu, Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğü; Allah tarafından görülen şeydir.." dediğinde, bir de, hiç mevcut olmayan bir şey hususunda tefekkür edip, "Bu da Allah Teîâ'nın kendisini gördüğü; Allah tarafından görülen şeydir" dediğinde, bu iki söz arasında bir fark gözetir. Çünkü insanın aklı, birinci sözü doğruladığı halde, ikincisini yalanlar. Bu, onun Ailah Teâlâ'nın malûmu olması anlamında değildir. Çünkü, bu kimse şayet, mevcut olan da ma'dum olan (olmayan) da, Allah tarafından bilinir, O'nun malûmudur" diyecek olsa, onun bu sözünde bir bozukluk, bir imkânsızlık olmaz, böyle bir şey hissedilmez. Çünkü Allah âlim olması manasında görücüdür.37[37]

Duyuların Bazan Aldanması

Sonra, Allah Teâlâ, görülen şeyin karşısında, bir cihette ve onun mukabilinde olmaksızın da görür. Bu, varlıkları, ancak muayyen bir cihette görebilmesi sebebiyle insanın havsalasının kolay kolay alacağı bir husus değildir. Dolayısıyla vehim, bir cihette olmanın kesin ve zorunlu olduğunu söyler. Bu hususu şu da doğrular: Sen, suda ay'ı görürsün. Halbuki, gerçekte, suya baktığında ay'ı, ancak semânın üzerinde bulunduğu yerde görmektesin ama şu anda sen ay'ı suda görüyorsun.. Çünkü, gözden çıkan şualar, bununla bitişti, dolayısıyla su, bu şuayı semâya yansıttı. Ancak ne var ki senin vehmin, gördüğü şeylerin pek çoğunu, karşısında olarak gördüğü için, arkasında, ötesinde olan şeyi görmeye alışkın değildir. İnsan, o şeyi ancak ona doğru yöneldiğinde görür. İşte bu sebeple o, "Ben ay'ı gördüm" demektedir. Halbuki görme işi, görülen şey, gözbebeğinin karşısında olduğu zaman gerçekleşir. Şu anda, gözbebeğinin mukabilinde, sudan başka bir şey yoktur. İşte buna binâen o, bu durumda, ayı, suda gördüğüne hükmeder. Dünyevî işlerin ekserisi, vehmî ve hissi oldukları için, bu âlemde vehim, akla baskın çıkmıştır. Ahirette ise, vehimler kalkacak, anlayışlar parlayacak ve eşya, mekânda olduğu için değil, var olduğu için görülecek.
Bil ki, Allah'ın görülebileceğini kabul etmeyenlere, Cebrail (a.s)'in de görülebileceğini kabul etmemeleri gerekir ki, bunda da, risâleti inkâr yatmaktadır. Bu ise küfürdür. Allah Teâlâ'nın görülmesini inkâr etmekde de, nerdeyse küfür olabilecek bir şey bulunmaktadır. Zira Allah'ın görülmesi hususunda şüphe eden kimse, şöyle demektedir: "Şayet Allah'ın görülmesi mümkün olsaydı, onun görülmesi vacib de olurdu. Çünkü duyu organlarımız sapasağlamdır.

---

[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/498.
[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/498.
[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/498-499.

Allah Teâlâ da, bir perde arkasında değildir ve o, bir cihette ve bir mekânda olmadığı için de, bizden son derece uzak da değildir. Binâenaleyh şimdi, o görülebilse de, biz onu göremesek, o zaman, müşahedeye dayanan bu duyu yetilerimiz hakkında bir ta'n söz konusu olur. Çünkü bu durumda, yandaşımızda bir dağ olabilir, ama biz onu görmemiş olabiliriz!.." Bu fikri savunana şöyle denebilir: Cebrail (a.s)'in, yanında başkaları olduğu halde ve Hz. Peygamber (s.a.s) de onu gördüğü halde, Hz. Muhammed (s.a.s)'e geldiği doğru ve gerçektir. Şimdi caiz olan şey, mutlaka olması gerekli hâle dönüşmüş olsaydı, onu herkes görürdü.

İmdi eğer: "Orada bir perde vardı" denilirse biz deriz ki, orada bir perdenin olduğunun da görülmesi gerekirdi. Çünkü, onların anlayışlarına göre, görüldüğünde, perde de perdelemiş olmaz. Ayrıca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Rabbini kalbi ile görüp görme kuvvetinin kalbine konulduğu, yahut gözüyle görüp kalbinin gözüne yerleştirildiğine dair naslar bulunmaktadır. Nasıl böyle olmasın ki, ehl-i sünnete göre, rû'yet, kulun kudretiyle değil, irâde ile olmaktadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, bir şeyin bilgisini görme yoluyla meydana getirirse, rû'yet; kalb yoluyla îcad ederse, marifet olur. Allah Teâlâ, kalbte algılayan bir kabiliyeti yaratmaya kadir olduğu gibi, gözde de, malûmatı algılayan bir yeteneği yaratmak suretiyle, o şeyin bilgisini meydana getirmeye kadirdir. Bu meselenin vukuu hakkında sahabe arasında ihtilâf vardır. Bir şeyin vukuunda ihtilâf ise, onun olabileceği hususunda ittifakı ifâde eder. Bu mesele, akâid kitaplarında, geçmektedir. Dolayısıyla biz bu konuda uzatmıyoruz.[38][38]

Sidretü'l-Müntehâ'da Görmesi

"Şimdi siz onun bu görüşüne karşı da, kendisiyle mücadele mi edeceksiniz? Andolsun ki, o, onu diğer bir defa da Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında görmüştü..." (Necm, 12-14).

Bu, "Siz nasıl onunla mücadele ediyor ve o gördüğü şeyi ayne'l-yaktn görmesine rağmen, ona karşı şek ve şüpheler ortaya atıyorsunuz? Halbuki, gördükten sonra, artık şüphe edilemez. O halde bu demektir ki, o, kesindir. Ve bu hususta yakîn sahibidir. Siz ise, ona cinnin isabet ettiğini söylüyorsunuz.." demektir.[39][39]

Uzak İhtimal, Hükmü Engellemez

Şöyle de denebilir: Ayetin bu ifâdesi, biraz önce geçen hususu te'kîd eden bir ifâdedir. Zira, bir şeye kesinkes inanan bazan kendisinden başkalarının şüphe etmesini Önleyemeyecek bir durumda olur. Cenâb-ı Hak bu hususu, "Andolsun ki o, onu diğer bir defa da Sidretü'î-Müntehâ'nm yanında görmüştü..." ifadesiyle te'kid etmiştir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s) yeryüzündeyken onu görünce, bunun cinlerden olduğunun söylenilmesi son derece uzak bir ihtimâl olur. Zira biz biraz önce, Hz. Peygamber (s.a.s) de, bunun gönderilmiş bir elçi olduğuna dair zorunlu bir bilginin meydana getirildiğini beyan etmiştik. Uzak bir ihtimal ise, karar vermeye ve kesin hükme varmaya engel olmaz. Baksana biz, geceleyin uyuyup da, gündüzün uyandığımızda, meselâ bu denizin, biz uyurken kurumadığını suyunun çekilip batmadığını; meselâ bu dağın da yok olmadığını ve başka yere hareket etmediğini kesinkes söyleyebiliriz. Halbuki böyle bir ihtimal söz konusu edilebilir. Çünkü Allah Teâlâ, biz uyurken böyle yapmış, uyandığınızda da onları aynı hale döndürmüş olabilir..

Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s), onu, altına göğün üzerinde İken Sidretü'l-Müntehâ'da görünce, artık orada ne bir cin, ne de bir insan bulunma ihtimali söz konusu olmaz. İşte Cenâb-ı Hak bu ihtimali de bertaraf ederek, "Şimdi siz, onun, bizzat çıplak gözle olan bu görüşüne karşı da, kendisiyle mücadele mi ediyorsunuz?" buyurmuştur. Hem nasıl, o onu semâda gördüğü halde, bu hususta bir söz söyleme cesaretini bulabiliyorsunuz? bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:[40][40]

---

[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/499-500.

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/500.

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/500-501.

Birinci Mesele

ifâdesinin başındaki vâv'm, beyân ettiğimiz üzere atıf vav'ı olması muhtemel olduğu gibi haliyye vâv'ı olması da
muhtemeldir. Ki bu, "Daha nasıl sizler onun, hakkında hiç şüphe etmeyeceği bir biçimde görmüş olduğu o şey hususunda onunla mücadele ediyorsunuz?.." demektir. Bununla birlikte bu konuda bir takım şek ve şüpheler ileri sürme ihtimali kalmaz. Çünkü, bir şeye inanan bir kimse, o şeyde de çoğu kez şüphe edebilir. Ne var ki, bu şüpheler onun üzerine gidip gelir ve bunları cevaplamak da mümkün olmaz. Bununla birlikte, bahsettiğimiz o misâlde de olduğu gibi, durumun böyle olmasında bir kusur bahis mevzu değildir. Çünkü biz, (yukardaki misâlde de olduğu gibi), o denizin altın olmadığı, o dağın atılmış bir yün olmadığı hususunda asla şüphe etmeyiz. Ama birisi bize, bir takım şek ve şüpheler telkininde bulunsa ve "Sen uyurken, Allah Teâlâ onları bu hale (yani denizi altına, dağı da yüne) çevirdi, daha sonra da yeniden eski haline döndürdü" dese, buna cevâp vermeniz mümkün olmaz. Ama ne var ki biz, bunların eski halleri üzere berdevam olduklarında şüphe etmeyiz.
ifâdesinin başındaki Ifim'ın aynı ifâdenin başında bulunan vâv'a ters düştüğü söylenemez. Çünkü bu ifâdeyi kullanan kimse, lâm getirmeksizin de diyebilir. Biz diyoruz ki, hâl için olan o vâv, cümle başına gelmiştir. Cümle ise, mübtedâ ve haber, yahut fiil ve failden meydana gelir. Ki, bunların her ikisinin başında da lâzım bulunması caizdir.41[41]

İniş

kelimesi, vezninde olup, "nüzûl-inmek" kökündendir. O halde bu demektir ki bu ifâde, cülus kökünden olan celse kelimesi gibidir. Bu kelime, mutlaka, bir inişin söz konusu olduğunu gösterir. O halde bu iniş, (bu geri gelme), kimden dolayı olmuştur? Biz deriz ki bu hususta bir takım izahlar yapılmıştır ki, bunlar da, kelimesindeki "hû" zamirinin kimle alâkalı olduğuna varıp dayanmaktadır. Bu hususta iki görüş vardır;
Birinci Görüş: Bu zamir, Allah'a râci olup, "O Allah'ı, diğer bir defa da gördü.." demektir. Bu izah, ayetindeki görülen şeyin, Allah olduğu görüşüne dayanır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Rabbini, kalbiyle iki kez gördüğü de ileri sürülmüştür. Böyle olması halinde bu "iniş"in, şu iki şeyden olmuş olması muhtemeldir:
a) Allah için.. Buna göre de şu iki izah yapılabilir:
1) Bu, Allah'ın hareket ve intikâlde bulunabileceğini caiz görenlerin iddiasıdır ki, bu batıldır.
2) Bu inme işi, maddî değil manevî yaklaşma şeklinde olmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, kulu kendisini görmeksizin, kuluna, rahmet ve lütfü ile yaklaşır. İşte bundan ötürü, Hz. Musa (a.s), "Rabbim (kendini) bana göster.,"(Araf,143) demiştir ki, bu, "Seni görmem için, azamet ve celâl perdelerini kaldır ve kuluna rahmet ve lûtufla yaklaş.." demektir.
b) "Muhammed (s.a.s) Allah'ı ikinci kez gördü..." demektir. Bu durumda da bu, şu iki manaya gelebilir:
1) "Hz. Peygamber, hevâ u heves ve nefs binitinin sırtına bindi, oturdu, (onları gemledi)..." demektir. İşte bundan dolayı hevâsının sırtına binen kimseye
"Yeryüzünde azdı ve büyüklük tasladı..." denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Firavun, yeryüzünde büyüklük tasladı" (Neml, 4) buyurmuştur.
2) Ayetteki o "nezleten" kelimesiyle, zıddı, yani "çıkma, yükselme" mânâsı kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak sanki "O, onu bir başka çıkışta gördü..." demek istemiştir. Cenâb-ı Hak, "çıkarken.." yerine, "inerken" ifâdesini kullanmayı tercih etmiştir; zira, ahiretteki çıkışın, inişi yoktur. İşte bunun, dünyada olan kimse tarafından yapıldığı bilinsin diye, "nezleten" Duyurulmuştur.
İkinci Görüş: Bu zamir Cebrail (a.s)'e ait olup, "Hz. Peygamber, ikinci kez inişinde Cebrail'i

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/501.

gördü.." demektir. Mânânın böyle olması halinde, bu inme işinin, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ait olması da muhtemeldir. Çünkü Miraç gecesi ile ilgili haberlerin birinde vârid olduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Cebrail (a.s)'in Önüne geçti ve Cebrail (a.s) ona, "Şayet bir parmak ucu kadar yaklaşacak-olsam yanar kül olurum.." dedi . Daha sonra Hz. Peygamber Cebrail (a.s)'in yanına dönüp geldi ki, bu hal, âyette, "nezleten" kelimesiyle ifâde edilmiştir.
Buna göre şayet, "Peki o halde daha nasıl "bir başka" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki, Hz. Peygamber (s.a.s) namazla ilgili olarak, birkaç kez gidip geldi. O halde bu demektir ki, her defasında Cebrail (a.s)'in önüne geçiyor ve yine her defasında Cebrail (a.s)'in yanına geliyor. Bu inme işinin, Cebrail (a.s)'e ait bir iş olması da muhtemeldir. Bu iki husus da nakledilmiş olup, buna göre rfj* iîjî tabirinin mânâsı açıktır. Çünkü, Cebrail (a,s)'in birçok inişi vardır. Aslî suretinde olduğu halde Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanma inişi, iki defa olmuştur.[42][42]

Sidra

Cenâb-ıHak, "Sidratü'I-Müntehâ'nınyanında..."buyurmuştur. Meşhur olan görüşe göre Sidra, üzerinde sedir ağacının meyvesine benzeyen meyveler bulunduğu halde, yedinci kat gökte olan bir ağaçtır. Bunun semanın altıncı katında olduğu da ileri sürülmüştür. Bir haberde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "O ağacın meyveleri, Hecer mevkiinin küp gibi olan meyveleri gibidir. Yapraklan ise, fil kulakları gibidir" buyurduğu vârid olmuştur. Sidratü'l-Mürrteha tabirinin, "en ileri derecede duyulan hayret ve şaşkınlık" mânâsına geldiği ve "es-sederet" kelimesinden olduğu da ileri sürülmüştür. »t-Sederetu kelimesi de, tıpkı tekebe kelimesinin rftklb kelimesinden müştak olması gibidir. Bu ifâde, akıl, daha fazlasının olmayacağı bir biçimde hayret ettiği zaman kullanılır. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) şaşmamış, kaybolmamış (kendinden geçmemiş) ve gördüğünü iyice görmüştür. ifâdesinin başındaki İnde burada, ya mekân zarfı, ya da zaman zarfıdır. Biz diyoruz ki, meşhur olana göre, bunun zarf-ı mekân olması ve takdirinin de, "Hz. Peygamber, Cebrail'i veya başkasını, Sidratü'l-Müntehâ'nm yakınında gördü" şeklinde olmasıdır. Bunun, zarf-ı zaman olabileceği de ileri sürülmüştür. Nitekim Arapça'da, "Gün doğarken namaz kıldım" denilir.
Buna göre, ayetin takdîrî, "o onu, en ileri hayret esnasında gördü..." şeklinde olup, bu, "O onu, aklı olanların akıllarının şaştığı bir zamanda gördü.." demektir. Görmek, ilimlerin en ileri derecesidir. O vakit de, cehalet ve şaşkınlık vakitlerini en ileri derecede olduğu bir vakit dilimidir. O halde bu demektir ki, "Hz. Peygamber (s.a.s) akıllıların şaşması normal olan bir vakitte dahî şaşmadı." Allah en iyisini bilendir.[43][43]

Allah'ı Gördü Mü?

Biz, ayetin mânâsının, "Peygamber, Allah'ı gördü..." şeklinde olduğunu söylersek, o zaman, "Sldratü'l Müntehâ'nın yanında..." ifâdesi nasıl anlaşılmalıdır. Biz deriz ki, bu hususta da şu görüşler ileri sürülmüştür:
1) Allah'ın mekânda bulunabileceğini ileri sürenlerin iddiası ki, bu bâtıldır. Biz bunun bâtıl olduğunu, Secde Sûresi'nde tafsilatlı bir biçimde anlatmıştık.
2) "Hz. Muhammed (s.a.s), Sidratü'l-Müntehâ'dayken onu, Allah'ı gördü" demektir... Çünkü zarf, daha önce de verdiğimiz misâlde de olduğu gibi, bazen gören kimseye ait olan bir zarf olur. Nitekim "Hilâli, ayı gördüm" denilir. Bunun üzerine bunu söyleyene, "Onu nereden gördün?" denilir de, bunun üzerine o, "Çatıdan" veya "Falanca ağacın yanından" der. Biz bu görülen şeyin Cebrail (a.s) olduğunu söylememiz hâlinde, bu iki maddenin izahı gayet açıktır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, SİdratüT-Müntehâ'da Cebrail ile beraber olması ise daha açıktır.[44][44]

---

[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/501-502.
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/502-503.
[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/503.

Müntehâ'ya İzafetinin Sebebi

Sidra kelimesinin el-müntehâ'ya izafeti, ne tür bir izafettir? Biz deriz ki, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, bir şeyin mekânına izafe edilmesi kabilindendir. Nitekim Arapça'da, "Falanca beldenin ağaçları soğuktan uzamıyor"; "Cennetin ağaçları kurumazlar, meyveden de hiç hâli olmazlar" denilir. Bu durumda müntehâ kelimesi, Cebrail (a.s)'in aşamayacağı yere işaret etmiş olur. Bunun, hiçbir ruhun aşamayacağı bir yer olduğu da ileri sürülmüştür.
2) Bu, bir yerin, o yerde oturana izafeti kabilindendir. Nitekim Arapça'da "Fıkıh kitabı..." "karanlık yer., "denilir. Bu izaha göre, Müntehâ, Sklra'nin yanında olmuş olur, ki bunun da takdiri, "ilimlerin nihayete erdiği yerdeki Sldre'de şeklinde olur.
3) Bu, mülkün mâlikine izafeti kabilindendir. Nitekim Arapça'da, "Zeyd'in Zeyd'in ağaçları" gibi ifâdeler kullanılır. Buna göre, "kendisine varılan – müntehi ileyh, mahzûf olup, takdiri, 4şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Onun nihayet (üm)i ancak Allah'a aittir"(Naziat, 44) buyurmuştur. O halde bu demektir ki, "müntehâ ileyh" Allah Teâlâ'dır. Bu durumda, Sidre'nin bu kelimeye muzaf otuşu, tıpkı şeref vermek ve ululandırmak için, "beyt"in Allah'ın izafeti, (Beytullah - Allah'ın evi) gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ı teşbih ederken de, gayelerin gayesi" ve "Ey arzuların varıp dayandığı zât!" denilir.45[45]

Cennetü'l-Me'va

"Ki, Cennetü'I-Me'vâ onun yanındadır" (Necm, 15).
Bu cennetin, hangi cennet olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Kimileri, Cennetü'l-Me'va'nın, müttakilere va'dolunan cennet olduğunu söylemişlerdir ki, bu durumda cennet kelimesinin "el-me'vâ"ya izafeti, tıpkı "... ikamet yurdu..." (Fatır, 35) âyetindeki izafet gibi olmuş olur. Bunun, kendisinde şehitlerin ruhlarının bulunduğu bir başka cennet olduğu da ileri sürüldüğü gibi, bunun meleklere âit bir cennet olduğu da ileri sürülmüştür. Bu ifâde hâ ile şeklinde de okunmuş olup, mânâsında olmak üzere "bürüdü, örttü" fiilinden müştaktır. Nitekim Arapça'da, ifâdeleri kullanılır. Bu kıraate göre, iâi* ifâdesindeki zamirin, kelimesine râci olması muhtemel olup, bu, "inerken, Muhammedi, el-Me'va Örttü, bürüdü; onu barındırdı..." anlamındadır. Zahir olan ise, bu zamirin, Sidre'ye râci olmasıdır. Doğru olan da budur. Bu okuyuşu Hz. Aişe'nin kabul etmediği ileri sürüldüğü gibi, onayladığı da ileri sürülmüştür.46[46]

Sidre'yi Bürüyen

"O (gördüğü) zaman, Sidre'yi buruyordu onu bürümekte olan..." (Necm, 16).
Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:47[47]

Birinci Mesele

Bu ifâdenin başındaki edatının âmili, kendinden Önce geçenler mi, yoksa sonra gelenler midir? Bu hususta, iki
izah bulunmaktadır. Şimdi biz bunun âmilinin kendisinden önce ifâdeler olduğunu söylersek, bu hususta şu iki ihtimal söz konusudur. Ki bunların en açığı, bunun âmilinin tfj fiilinin olmasıdır. Buna göre, mânâ "Peygamber onu, Sidre'yi bürüyen şeyi, onu bürüdüğünde gördü.." şeklinde olur. öteki ihtimal ise, "Bunun âmili, Üji masdannda âmil olan fiildir.." denilmesidir. Buna göre kelâmın takdiri, "O onu bu inişin, Sidre'yi bürüyen şeyin onu

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/503-504.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/504.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/504.

bürümesi zamanında gördü.." şeklinde olur ki, bu da, "O peygamberin inişi, ancak, Sidre'de ilginç şeyler zuhur ettikten ve onu bürüyen şey, onu bürüdükten sonra olmuştur.." demektir. Bu durumda, Hz. Muhammed (s.a.s)'in yeniden inişi, faydasız ve hikmetsiz olarak geri dönmediğine bir işaret olmuş olur. Biz bunun âmilinin, kendisinden sonra gelen şey olduğunu söylersek, bu durumda ondaki âmil, (Necm,17) cümlesi olmuş olur. Ki bu, "Onun gözü, Sidre'yi bürüyen şey Sidre'yi bürüdüğü vakitte (bile hedefinden) sapmadı, meyletmedi.." demek olur ki, biz bu hususu, bu âyeti tefsir ederken ele alacağız.48[48]

Sidre

Sen, yaptığın izahların birinde, Sldretü'I-Müntehâ ifâesinin, "doruk noktaya ulaşmış bir şaşkınlık anlamına geldiğini söyledin. Ayetteki, ifâdesi, bu izaha göre, bir çelişkiyi çağrıştırmaktadır. Binâenaleyh bunun tashihi ve izahı mümkün müdür? Biz deriz ki: Şöyle demek mümkündür: Buradaki "bürüme" ile kastedilen, hâl üzerine bir başka halin bürünmesi olup, bu da, bu şaşkınlık hâli üzerine bir de görme ve yakînen hissetme hâli gelmiştir.." demektir. O halde, "Muhammed (s.a.s), aklın gördüğü şeyden hayrete düştüğü bir sırada ve Allah'ın fazlından ve rahmetinden kaynaklanmak üzere, o ha) üzere gelen şeylerin gelip de arız olduğu bir sırada gördü.." demektir. Ama, birinci mânâ doğrudur. Çünkü, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, Sidre'nin meyvelerini Hecer mevkiinin küp gibi olan meyveleri gibi olduğu hakkındaki rivayet, Sidre'nin bir ağaç olduğuna delâlet etmektedir.49[49]

Sidre'yi Bürüyen

Sidre'yi bürüyen şey nedir? Biz deriz ki, bu hususta da izahlar bulunmaktadır:
1) Bunlar, altından olan kelebek veya çekirgelerdir. Bu
görüş zayıftır. Zira, bu husus, ancak nakîî bir delil ile sabit
olabilir. Bu görüş zayıftır. Zira, bu husus, ancak naktî bir delil ile sabit olabilir. Şimdi
bu hususta sahiîh bir haber var ise, bu mutlaka te'vîl edilir. Yok eğer sahîh bir haber
yoksa, bunu söylemenin, bir-âlemi yok...
2) "Sidre'yi, adetâ kuşlar gibi olan melekler bürümüştürler." Bu, olabilir. Çünkü orası, meleğin öteye geçemediği bir mekândır. O halde bu demektir ki, tıpkı insanların Kabe'yi ziyaret edip orada toplanmaları gibi, melekler de oraya kadar yukseiebiliyor, onunla şerefleniyor, onunla teberrük ediyor ve onu ziyaret ediyorlar.
3) Allah'ın nurları... Bu, açıktır; zira Hz. Peygamber (s.a.s) oraya Sidre'ye; varınca, Cenâb-ı Hak (Hz. Musa hadisesinde olduğu gibi), dağa tecellî ettiği gibi, oraya tecellî etmiş, derken onun nurları, zuhur etti.. Ancak ne var ki, Sidre, o dağdan daha güçlü ve daha kararlı. Dolayısıyla, o dağ unufak, paramparça olurken, bu ağaç hareket dahi etmemiş, Musa da bayılıp yere düşerken Muhammed (s.a.s), sarsılmamış dahi.
4) Bu, tâzîm ifâde eden bir kapalılık ve mübhemiyettir. Nitekim bir kimse, bir yandan ortaya koyma bir yandan da gizleme hareketi içine girerek "Hükümdarın yanında, Öyle şeyler gördüm ki deme gitsin.." der.50[50]

Yeğşa

Âyetteki ifâdesi "örtüyor, buruyor.." mânâsına gelebileceği gibi ki kelimesi de bu anlamdadır "gelme" anlamına gelmesi öe muhtemeldir. Nitekim Arapça'da "Falanca, her vakit beni buruyor.." denilir. Yani, "Bana gelir.." Her iki vecih de muhtemeldir. "Allah gelir, gider" diyenlerin görüşüne göre bu fiilin "gelmek" mânâsına gelmiş olması doğruya daha

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/504-505.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/505.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/505-506.

yakındır.[51][51]

Nebî (a.s) Hedeften Asla Sapmadı

"(Peygamberin) gözü ağmadı, (onu) aşmadı da" (Necm, 17).
Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:[52][52]

Birinci Mesele

"el-Basar" kelimesinin başındaki lam-ı tarif iki mânâya gelebilir:
a) Ahd-ı haricî... Bu durumda bahsi geçen bu göz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gözüdür ve mânâ, "Muhammed (s.a.s)'in gözü meyletmedi, başka yana kaymadı" şeklindedir. Bu izaha göre, bu kaymama işi, şu mânâlarda olur: Sidre'yi bürüyen şeyin, altın kelebekler ve çekirgeler olduğunu söylersek, bunun mânası, "Peygamber (s.a.s) buna iltifat etmedi, bununla meşgul olmadı ve bakışlarını esas maksadı olan şeyden kesmedi." Bu izahımıza göre, o kelebeklerin ve çekirgelerin Sidre'yi çürüyüşleri, Hz. Muhammed (s.a.s) için bir imtihan olur. Eğer biz, Sidre'yi bürüyen şeyin, "Allah'ın nurları" olduğunu söylersek, bu durumda da şu iki izah yapılabilir:
1) Peygamber, sağa ve sola dönmeden, hep o nurlara bakmakla meşgul oldu.
2) O göz, o naradan ötürü kaymadı. Ama Musa (a.s)ın gözü böyle olmamıştı. Çünkü Musa (a.s), benzeri bir durumda bakışlarını kesti, bayılıp düştü. Birinci izahta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in edebinin beyânı vardır; ikincisinde ise, kuvvetli ve sebatlı oluşunun beyânı vardır.
b) Bu lâm, "cins" manasınadır ve ayet "o heybetin büyüklüğünden ötürü, hiçbir göz sağa sola meyletmez, kaymaz" demektir. Buna göre eğer, "Mânâ böyle olsaydı, Cenâb-ı Hak, "Hiçbir göz kaymadı" derdi. Çünkü bu ifâda, daha umumî mânâdadır. Çünkü menfî (olumsuz) cümlede gefen nekire kelimeler, umumî mânâ ifade eder" denilirse, biz deriz ki: Bu Cenâb-ı Hakk'ın "Gözler o (Allah'ı) İdrâk edemez" (En'am, 103) buyurup da, "Hiçbir göz O'nu idrak edemez" demeyişi gibidir.[53][53]

İkinci Mesele

Eğer "Bu ifade ile, Hz. Muhammed (s.a.s) kastedilmişse, şimdi Cenâb-ı Hak, "Onun kalbi ağmadı-kaymadı" demiş olsaydı, bu ifâdeyle, "Gözü ağmadı9' ifadesinin anlattığı husus anlatılmış olur muydu?" denilirse, biz deriz ki: Hayır. Çünkü büyük bir kralın yanında bulunan kimsenin kalbi kuvvetli olmasına rağmen, o kralın azametinden ötürü, korkuya kapılıp titrediği görülür. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Gözü ağmadı" buyurunca, bundan şu mânâ anlaşılır: "Bu, büyük bir iş idi. Ama göz sahibinin ihtiyarı olmadan, gözü kaymadı."[54][54]

Üçüncü Mesele

"(Onu) aşmadı da" cümlesi, ya müstakil bir cümlenin başka bir cümleye, yahut da mukadder bir
cümlenin, bir cümleye atfı kabilindendir. Müstakilin atfına misâl, "Zeyd çıktı ve Amr girdi" cümlesi; mukadderin atfına misâl ise "Zeyd çıktı ve o girdi" cümlesidir. Şimdi biz diyoruz ki: Bu iki ihtimâl de mümkündür. Birincisine göre, Hak Teâlâ o nur ortaya çıkarken, adetâ, "Muhammed (s.a.v) 'in gözü, bu iltifat sebebiyle ağmadı ve aşmadı. Eğer ona iltifat etmiş olsaydı, haddi aşan olurdu. İkincisi, birincisine göre daha açıktır. Ama "Sidre'yi altın çekirgeler

---

[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/506.
[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/506.
[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/506-507.
[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/507.

bürüdü" dememiz halinde bu ayetlerin manası, "Muhammed (s.a.s) onlara iltifat etmedi. Allah'dan başkasına dönüp bakmadılar. Dolayısıyla ne o çekirgeler, ne de başka bir şeye iltifat etti" şeklinde olur.

Sidre'yi bürüyen şeyin, Allah'ın nuru olduğunu söylememiz hâlinde ise, cümlesi, "Gözü, o nurlardan ayrılmadı" mânasına, cümlesi de, "O nurların Ötesinde başka birşey istemedi" mânâsına olur. Burada şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ, neden buyurdu da, bunun yerine ve buyurmadı? Çünkü burada, "meyi" ve "mücaveze" tabirlerini kullanmak, çirkin olur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak burada, "zeyg" ve "tuğyan" ifâdelerini kullandı.

Burada yapılabilecek bir başka izah da şudur: Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, dahası olmayan bir yakın ile, Sİdre'ye ulaştığını beyandır. Bunun izahı şöyledir: Onun gözü, bu yoldan sapmadı ve o şeyi, olduğunun aksi bir şekilde de görmedi. Fakat meselâ bizzat güneşe bakıp, sonra daha parlak birşeye bakan kimse bunu sapsarı yahut yeşil görür, ki bu durumda bu adamın gözü, görme caddesinden sapmış demektir. "Onun gözü aşmadı da", yani "yok olan şeyi, mevcut olarak hayal etmedi" demektir.[55][55]

Ayât-ı Kübrâ

"Andolsun ki o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını görmüştür" (Necm, 18).

Bu âyette ilgili birkaç mesele var:[56][56]

Birinci Mesele

Bu ifâdede, Hz. Peygamber (s.a.s)'in miraç gecesinde, Allah'ın âyetlerini gördüğünün, ama Allah'ı görmediğinin delili vardır. Bu hususta bir ihtilaf olup, izahı şöyledir: Allah Teâlâ, miraç hâdisesini o (ilgili) âyette, "âyetleri görme"den bahsederek bitirmiş ve "... Ona ayetlerimizi gösterelim diye..."(İsrâ, 1) buyurmuştur. Eğer Hz. Peygamber (s.a.s), Rabbini görmüş olsaydı, bu, mümkün olan şeyin en büyüğü olmuş olurdu. Böylece de o âyet "ru'yetullah" (Allah'ı gömre) olmuş olurdu ve bireyin en büyüğü "ru'yet" (görme) olmuş olurdu. Baksana malı bulunan kimse hakkında, "O kazanmak için yolculuk ediyor" denilir, ama "Geçim standardını yükseltmek için yolculuk ediyor" denmez. Çünkü ticaret yoluyla kâr elde etmek, geçim seviyesini yükseltme işinden, daha büyüktür.[57][57]

İkinci Mesele

Bazı müfessirler, bu âyet hakkında şöyle demişlerdir: Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Cebrail (a.s)'i olduğu gibi, asıl
şekliyle gördüğü manasınadır. Şimdi bu âyet, bu müfessir-lerin dediği mânâda mıdır? Diyoruz ki: Görünen odur ki, bu âyetteki "âyetler" ifâdesi, Cebrail (a.s)'i görmekten başka birşeydir.. Çünkü, Cebrail (a.s), büyük ise de, hadis-i şeriflerde, Allah'ın Cebrail (a.s)'den daha büyük meleklerinin olduğu belirtilmiştir. "Kübra", "ekber" (en büyük) kelimesinin müennesidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Peygamber, Rabbinin ayetlerinden olmak üzere, o ayetlerin en büyüğü olan âyetler; gördü" demektedir.

Eğer, "Allah Teâlâ'nın "sakar" (cehennem)dan daha büyük âyetleri oluduğu halde, onun hakkında, "Bu, en büyük şeylerden biridir" (Müdessir, 35) buyurmuştur. Aynen bunun gibi, hernekadar Cenâb-ı Hakk'ın bundan daha büyük âyetleri bulunsa bile, Cebrail (a.s) ve Cebrail (a.s)'deki özellikler için "en büyük âyetler" denebilir?" denilirse, biz deriz ki: Sakar, hernekadar büyük belâlardan bir büyük belâ ise de, O belâlar içerisinde, bundan daha büyük belâların bulunduğunda şüphe yoktur. Ama Allah'ın âyetlerine gelince, Cebrail (a.s), onların en büyüğü değildir. Bir de yapısı açısından "sakar", Cebrail (a.s)'den daha büyük ve daha enteresandır. Binaenaleyh "sakar"ın "büyük" olarak nitelenmesinden, Cebrail'in de "büyük" olarak nitelenmesi gerektiği neticesi çıkmaz.58[58]

---

[55][55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/507.

[56][56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/508.

[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/508.

Üçüncü Mesele

"Kübrâ" neyin sıfatıdır? Deriz ki: Bu hususta şu İki izah yapılabilir:
a) Takdiri, "Andolsun ki o, Rabbinin ayetlerinden, en büyük âyeti gördü" şeklinde olmak üzere, mahzûf bir "ayet" kelimesinin sıfatıdır.
b) Bu, "ayatı Rabbihi" (Rabbinin ayetleri) ifâdesinin sıfatıdır. Böyle olması halinde, "Görme" fiilinin mef'ûlü mahzûf olup, takdiri, "Muhammed (a.s), o büyük ayetlerden bir ayet veya bir şey gördü" şeklinde olur.59[59]

Lat, Menat, Uzza'ya Son!

"Lâfı, üzzâ'yı ve bunların üçüncüsü olan o diğer Menâfi (bize) haber verin bakalım" (Necm. 19-20).
Cenab-ı Allah, risâlet müessesesini anlatınca, ilgili peygamberin ilk defa yapması gereken şeyi zikretmiştir. Bu da tevhîdi (Allah'ın birliğini) savunup, insanları müşrik olmaktan alıkoymaya uğraşmaktır. Buna göre, Hak Teâlâ'nın, "Baksanıza! Ne dersiniz?" ifadesi, onların görüşlerini, bizzat görüşleriyle İptal etmeye bir işarettir. Bu tıpkı, güçsüz ve âciz bir kimsenin, krallık iddiasında bulunup, sonra da insanların, bu İşi son derece akıldan uzak bir şey olarak görerek, bunun böyle olduğu ortada olduğunda, hiçbir delil getirmeksizin ve işi yadırgayarak, "Şuna da bakın, krallık iddia ediyor!" demeleri gibidir. İste bundan ötürü, Cenâb-ı Hak böyle buyurmuştur ki bu, "Bunlar bu âciz halde iken, daha nastl bunları Allah'a ortak koşabiliyorsunuz?" demektir.60[60]

"Lat" Kelimesi

"Lât" kelimesinin sonundaki "te", tıpkı "Menâfin sonundaki gibi, müennes te'sidlr. Üzerinde vakıf yapılıp, böylece "he"ye dönüşmesin ve Allah'ın ismiyle karışmasın diye, açık "te" ile yazılmıştır. Çünkü "Allah" lafzındaki "ne", kelimenin aslından olup, telaffuz esnasında lafz-ı celâl üzerinde vakfedildiği (durulduğu) zaman "he"ye dönüşen, müenneslik "te"si değil, 'lât", Sakıf kabilesinin, Lat'te bulunan putudur. Zemahşart şöyle der: Bu (dönmek, eğilmek, eğmek-bûkmek) fiilinden, "fa'letün" vezninde bir kelimedir. Çünkü onlar, bu putun etrafında, dönüp dolaşıyor, eğilip-bükülüyorlardı". Zemahseıfnin dediğine göre, "Lâtın aslı dür. "Ya" sakin kılındı ve ictimâ-i sakineynden dolayı hazfedildi. Geriye ijl kaldı. Ma-kabli meftun olduğu İçin "vâv" elife kalbedildi. Böylece "Lât" oldu.
Bu kelime, şeddeli olarak da okunmuş olup, (lette) kökûndendir. Zira bu kelimenin, yağ ile yiyecekleri ıslatıp karıştırarak insanlara yediren, böylece de kendisine tapınılan ve kendi suretine göre bir heykel yapılan bir adam nâmına ortaya çıkmış olan bir isim olduğu da ileri sürülmüştür ki, böylece bunlar bu adama "Lât" adını vermişlerdir. Bu izaha göre Lât, müennes değil müzekker olmuş olur.61[61]

Uzzâ

El-Uzzâ ya gelince, bu kelime Vi el-e'azzu kelimesinin müennesi olup, tapınılan bir ağaç idi.

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/508.
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/508-509.
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/509.
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/509.

Nihayet, Hz. Peygamber (s.a.s) Hâlid ibn Velîd (r.a)'i gönderdi de, o da o ağacı kesti. Derken, içinden başı açık, saçı başı dağınık, başına vuran ve çığlıklar koparan ve lanetler savuran bir şeytâne (dişi şeytan) çıktı.. Hâlld İbn Velîd onu Öldürdü. Hâlid İbn Velfd onu öldürdürürken şöyle diyordu: Uzzâ, terkolundun ve sana aman yok! Muhakkak ki ben, Allah Teâlâ 'nm seni hor ve hakir kıldığını gördüm." Sonra Hâlid İbn Velfd, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına döndü ve ona, gördüğünü ve yaptığını anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, "O, Uzzâ'dır ve artık bir daha tapınılmayacaktır..." dedi.62[62]

Menât

El-Menât 'a gelince, bu kelime "fe'alatun" kalıbında olup, Safâ'daki bir putun adıdır. Bu put, bir kaya parçası şeklinde olup, Hüzeyl ve Huzâa kabilelerinin idi. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır.63[63]

Âher ve Uhrâ Kelimeleri

(diğeri) kelimesi, ancak birincisi ikincisi ile bir müştereklik arzettiğinde kullanılan bir kelimedir. İşte bu sebeple, (meselâ) Arapça'da, "Bir kadın ile diğer bir erkek cjördüm" denilmediği halde "Bir adam ile bir diğer adam gördüm" denilebilir. Bu İkincisinin denilebilmesinin sebebi, birinci ile ikincinin, erkek olma noktasında müşterek oluşlarından dolayıdır. Binâenaleyh, âyetteki bunların üçüncüsü olan o diğer Menâfi..." ifâdesi, yaptığımız izaha göre, el-Uzzâ'nın, ilk üçüncü, Menâfin da diğer üçüncü olmasını gerektirir. Halbuki, hiç de böyle değildir. Buna şu birkaç açıdan cevap
verebiliriz:

1) El-Uhrâ kelimesi, olduğu gibi, zemm (kınama) için kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, 'Ve onların ilkleri, sonrakilerine ... dedi.." (A'râf, 39) buyurmuştur ki, yâni "sonrakilere tabî olanlara..." demek olup, bunlara, derecelenmede sonraya kaldıkları için kuyruk takımı (başkalarının adına takılanlar) da denilir. O halde bu demektir ki, bu bir kınama ifâde eden bir sıfattır. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, ve bunların geriye kalmış ve zelil olanlarından üçüncüsü olan Menâfi..." demek istemiştir. Bu yaptığımız izaha dayanarak, bu üç putun, âyetteki tertibi hakkında güzel bir sıralamanın bulunduğunu söylemek istiyoruz. Zîrâ birincisi, insan şeklinde bir heykel; (ikincisi) Uzza'nın şekli ise, bir ağaç şeklidir. Menâfin şekli ise, bir kaya parçası şekli olup, cansız bir nesnedir. İnsan (Adem) ise, bitkilerden; bitki ise, cansız varlıklardan daha kıymetlidir. Binâenaleyh cansız en sonra gelir. Menat da cansız bir nesnedir. O halde, bu derecelerin en sonunda bulunmuştur.

2) Burada, takdiri, "Baksanıza şu kendilerine batıl olarak tapılan Lât ve Uzza'ya ve onların peşinden üçüncüleri olan Menâf a" şeklinde olan bir harf vardır.

3) Putlar çoktur. Dolayısıyla Lât ve Uzzâ iki öncüller olarak anıldığında, bu demektir ki, mevcut olan her put, üçüncüdür. Binâenaleyh burada, pekçok üçüncüler vardır. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak, adetâ "Bu ikisi için pekçok üçüncüler vardır, Menât ise, diğer bir üçüncüdür" demek istemiş olup, bu tıpkı bir kimsenin "gün begün..." demesi gibidir.

4) Burada, takdîri, "Üçüncü bir diğeri olan Menât..." şeklinde olan, bir takdim-te'hir vardır.

Şöyle de denebilir: Buradaki "Uhra" (diğeri) kelimesi, hernekadar daha önce zikredilmiş ve meşhur olmuş olmasa da, ya vehmedilen, ya anlaşılan birşey için kullanılmıştır. Nitekim, insanlar tarafından çokça eziyet gören bir kimseye, bir diğer insan eziyet verdiğinde, bu, "Bize eziyet vermeye geldi" der. Çoğu kez de sen, "bir diğer" ifadesi karşısında sûkûf eder ve onun ne demek istediğini hemen anlarsın. İşte burada da böyledir.64[64]

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/510.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/510.
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/510-511.

İkinci Mesele

Burada bir tertibin olduğu öncelikle anlaşılmaktadır. O halde deki takibiyyenin faydası nedir? Halbuki bu ifade, pek çok yerde fâ'sız olarak kullanılmıştır. Nitekim, Cenâb-ı Hak, (Ahkâf. 4) ve (Fâtır. 40) buyurmuştur?.

Biz deriz ki: Allah Teâlâ mülkündeki yüce ayetlerinden birisi olmak üzere, peygamberlere gönderdiği o elçisinin kanadının bir kısmıyla, ufukları kapayacabileceğini, kuvveti ve şiddetiyle şehirleri yerle bir ettiğini, buna rağmen, Allah'ın celâl ve izzet makamında, Sldre'den öteye geçemediğini beyan buyurunca, "Artık söyleyin bakalım. Güçsüzlüklerine ve hakirliklerine rağmen, bu putlar hiç Allah'ın ortağı olabilirler mi?" demek istemiştir ki buna göre Cenâb-ı Hak, bu fâ-i ta'kiblyye ile, "Allah'ın duyduğunuz bu büyük ayetlerinin, mucizelerinin ve emrinin hem Mele-i A'lâ'dakilere hem toprağın en altındakilere kadar nüfuzlu olduğunu duymanızın peşisıra, şimdi dönüp bir de Lâfınıza, Uzzâ'nıza bakın. Böylece tanrı olarak benimseyip, kendisine güvendiğiniz şeylerin ne derece yanlışlığını, batıl ve sahte olduklarını anlayacaksınız" demek istemiştir.65[65]

Üçüncü Mesele

Burada bir mânânın tam olacağı söz nerede? Deriz ki: Bunun izahı biraz Önce de geçmiş olup, şöyledir: Bu, "Siz
bunu gerçek manada görüp bildiniz mi? Eğer bunu gerçek manada anladıysanız, bu putların Allah'a ortak olmaya elverişli olmadıklarını da anlamış olursunuz" demektir. Bunun bir benzeri de daha önce bahsettiğimiz gibi âciz bir kimsenin krallık iddiasını kabul etmeyen birisinin, arkadaşına, bunun iddiasının bâtıl olduğuna işaret ederek ve bununla yetinerek, "Bakın, şuna! Bu da hükümdar olacak hal" demesidir.66[66]

Niçin Oğullar Size, Kızlar Allah'a?

"Erkek sizin de, dişi O'nun mu?" (Necm, 21).

Bununla ilgili olarak söylenmesi gereken hususu, Tür Sûresi'ndeki, "Yoksa kızlar O'nun da, oğullar sizin mi?" (Tûr, 39) ayetinin tefsirinde anlatmıştık. Burada da, onların bir kısmını, yahut onlara yakın bazı hususları yeniden ele alıyor ve diyoruz ki: Hak Teâlâ, Lât, Uzzâ ve Menât'tan bahsedip, başka birşeyden bahsetmeyince, şöyle demiştir: "Gördüğünüz ve bildiğiniz bu şeyleri Benim ortağım kabul ediyorsunuz. Halbuki Benim celâl ve azametimi, kadr-u kıymetlerinin onca yüce olmasına rağmen meleklerin Sldre'den öteye geçemediklerini, orada beklediklerini duyduğunuza göre, bunların ilâh olmaktan uzak oluşlarının, nakli yönden daha çok akil yönden an\aş\tacafc\v\da şüphe yoktur." Bu cevap karşısında onlar, "Biz bunlardan hiçbirisinin, Allah'ın bir misli olmadığını ve O'na misil olmaya dahi yaklaşamadı hususunda şüphe etmiyoruz. Biz, bunları peygamberlerin itiraf ettiği ve "Yükseldiklerinde Sidre'den öteye geçemediklerini, kendilerine bir takım emir ve yasakları getirdiklerini, yeryüzünde Allah'ın kutlarından sâdır olan şeyleri Allah'a ulaştırdıklarını söyledikleri o muazzam meleklerin şekillerine göre yaptık. O melekler ise Allah'ın kızlarıdır. Dolayısıyla biz bunları, dişi (kadın) şeklinde yaptık ve onlara dişi (müennes) adlar verdik" dediler. O halde "Lat", el-Levhu kelimesinin müennesidir. Bunun aslının da şeklinde olduğunu söylemek gerekir. Müennesinde bu "tâ" üzerinde durulunca, iki "ne" meydana gelir. Dolayısıyla bu ikisinden biri düşürülmüş, kelime, iki aslî harfi ile tâ-i te'nîs üzere kalmıştır. Bu sebeple bundaki tâ-i te'nîsi tıpkı "Zât-u mâl" "zû-mâl" kelimelerinde yaptığımız gibi sanki aslî harf gibi kabul ettik. "Uzzâ" ise, fâ kelimesinin müennesidir.

Bundan dolayı Cenâb-ı Hak o putperestlere, "Siz içinizden kızların noksan, erkeklerin ise tam

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/511.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/511.

varlıklar olduklarını itiraf ettiğiniz halde Allah'a kızları nasıl nisbet edebiliyorsunuz? Halbuki Allah, ululuğu ve azameti tam bir zâttır. O halde nasıl O'na, sizce nakıs olan şeyleri nisbet ediyorsunuz? Halbuki sizler, son derece hakir ve zelil kimselersiniz. Çünkü siz kendinizi, eşekten daha kıymetsiz kabul edip, putlara tapmış, o kaya ve kütük parçalarına itaat etmişsiniz. Buna rağmen, kendinize de size kâmil (tam) olanları nisbet ediyorsunuz. Binâenaleyh bu taksimat, sizce de bir zulümdür. Çünkü sizler, kendinizi ayak altına almış, değersizleştirmiş ve kendinize, insanların ve cinlerin en kıymetlilerini nisbet etmiş; kızlara ise buğzederek, onları en yüce zâta, yani Allah'a nisbet etmişsiniz. Halbuki sizin örfünüze göre de, en büyük ve kıymetti olan, en büyüğe; en kıymetsiz olanı da, en hakire verilir. Şu halde sizler, hem fikre, hem akla, hem de âdetinize ters düşüyorsunuz" demek istemiştir.67[67]

Ne Haksız Bir Taksim!

"O takdirde bu insafsızca bir taksim" (Necm, 22).
Bu ayette ilgili birkaç mesele vardır:68[68]

Birinci Mesele

Buradaki "o" kelimesi, neye işarettir? Deriz ki: Bu, mahzûf birşeye işaret olup takdiri, "Bu taksimat, insafsızca bir taksimdir, âdil değildir" şeklindedir. Bunun manasının, Kızların Allah'a, erkek oğulların sizlere nisbeti, insafsız bir taksimdir" şeklinde olduğu da söylenebilir. Çünkü onlar taksimatta bulunup da, "Erkek çocuklar bizim için, kızlar da O'nun için" dememişler, sadece kızları Allah'a nisbet etmişlerdir. Zira onlar, kız çocukları olmasından hoşlanmıyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ, "Hoşlanmadıkları şeyi Allah'a nisbet ediyorlar" (Nahl, 62) buyurmuştur. Binâenaleyh kızları Allah'a nisbet edince, bu nisbetten, haksız bir taksîmât meydana gelmiştir.69[69]

ve Edatları Hakkında

Ayetteki "o takdirde" ifâdesi neyin cevabıdır? Diyoruz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, "Erkekler sizin için olurken, kızları Allah'a nisbet etmeniz, insafsızca bir taksimdir" demektir.
2) Bu, "Siz son derece değersiz, Allah da böylesine yüce iken, noksan olduklarına inanarak, kızları Allah'a nisbet etmeniz; tam olduklarına inanarak oğulları kendinize seçmeniz, haksız bir taksimattır" demektir.
İmdi eğer, "O halde, kelimesinin aslı nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, İzafetten kesilen bir zarftır. Dolayısıyla kendisine tenvin gelmiş olan bir kelimedir. Bunu şöyle izah ederiz: Sen, güneş doğduğu zaman "sana geleceğim" diyor ve oöylece sanki edatını, güneşin doğması zamanına muzâf kılmış ve adetâ, sana'güneşin doğum vaktinde geleceğim" demiş olursun. Binâenaleyh birisi, "Sana geleceğim" dediğinde, sen ona, "O takdirde, ben sana ikram ederim" dersin. Bu, "Sen bana geldiğinde, sana ikram ederim" demektir. Dolayısıyla o kimsenin, "Sana geleceğim" ifadesinde bahsi geçtiği için, bu "gelme" işi hazfedilince, buna bedel bir tenvin getirip, tıpkı "Herbirine verdik" lâdesinde olduğu gibi edatını kullanırsın.70[70]

Üçüncü Mesele

kelimesi hem hemzeli, hem de hemzesiz olarak okunmuştur. Birinci okunuşa göre bu kelime,

---

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/512.
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/513.
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/513.
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/513.

tıpkı "zikrâ" kelimesi gibi, fael fiilinin kesresi ile, "fî'la" vezninde bir masdar olup "kısmet" kelimesinin sıfatıdır. Bu tıpkı "âdil" anlamına adi masdannı kullanarak demek gibidir. Buna göre mânâ, "Bu daiza (insafsız olan) bir taksimattır" şeklinde olur. İkinci kıraate göre ise bu kelime, "fu'lâ" vezninde olup, aslı şeklindedir. Fakat kelimenin ayne'l-fîlli yâ harfi olduğu için, kalbolunmaktan salim olsun diye, fâ'el fiili kesrelenmiştir. Aynı iş, "beyazlar" kelimesi ne de yapılmıştır. Çünkü "ef'âle"nin cemisi, "fu'lün" şeklinde gelir. Nitekim esved-sûd" ve "ahmer-humr' dersin. Buna karşılık, ebyad-bîdün" dersin. Böylece bunun cemisi, "bid" şeklinde olur. Dolayısıyla da, ayne'l-fiilin kalbedilmesi gerekmiştir. Bundan ötürü, ayne'l-fiili değil de fa'el fülindeki bâ meksûr kılınmış, ye harfi olduğu gibi bırakılmıştır. Bu izaha göre, kelimesi mübalağa mânâsında olup, kökündendir. Nitekim sen, fâdıl-efdâl ve fâdıle-fudla; kebîr-ekber ve kebire-kübrâ dediğin gibi, dersin. Buna göre, diyoruz ki: "dâizun" kökünden, "daizatun" dandır.

Eğer, "Daha önce, "Yoksa kızlar O'nun da, oğullar sizin mi?"(Tûr,39) âyetinin, her iki durumu da yadırgama mânâsına olmayıp, aksine birincinin yadırgama, ikincinin de, bu yadırganmanın ortaya konulması mânâsına olduğunu söylemiştin. Nitekim meselâ, Allah'ın, Kendisi dışındaki herşeyin yaratıcısı olduğunu bilebile, Allah İçin eşler mi kabul ediyorsunuz?" dediğinde, ikincisi yadırganmış olmaz. Bu âyette ise "O takdirde bu, insafsızca bir taksim!" ifâdesi, bu iki durumun birden yadırgandığına delâlet etmektedir, ne dersiniz?" denilirse, biz deriz ki: Orada, bu iki hususu. muhtemel olduğunu söylemiştik. İki işin birden yadırganmasına gelince, bunun böyle olduğu, meşhur görüşe göre vazıhtır. Sadece birincisinin yadırganmış olduğu, bir takım hususlarla sabit olup; ikincisine gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın adetâ şöyle demiş olmasından ötürüdür: "Oğlanların sizin için olması, Hak Teâlâ'nın da, "(Allah) dilediğine kızlar, dilediğine erkekler nasîb eder" (Şûra, 49) âyetinde ifâde ettiği gibi, O'nun kudretiyle olmuşken, daha nasıl olur da kızların Allah için olduğunu söylersiniz? Halbuki hiç oğulları sizin için yaratan kimseye kızlar olur mu?" "O takdirde bu, insafsızca bir taksim" ayetine gelince, biraz önce bunun başındaki, "bu" işaret zamirinin, "nisbet etme" işine âit olup, "Oğlanlar sizin için olduğu halde, kızları Allah'a nisbet edişiniz, insafsızca bir taksimdir" mânâsına geldiğini söylemiştik. O halde burada yadırganan şey, bu nisbet işidir. Eğer yadırganan şey, taksîm işi ise,bunun takdirî mânâsı şöyle olabilir: Birisi ile ortağı arasında eşit bir şekilde ortak olunan bir şey bulunup, birisi yarısını kendisine alır, diğer yarının da yarısını zâlime, yarısını da ortağına verdiğinde, nasıl bu caiz olmaz ise, kızları Allah'a nisbet etmek caiz olur mu?" İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, "Bu, yarısını aldığı için değil, çünkü bu onun hakkıdır, aksine kendisine diğer yarı tam verilmediği için, "Bu, insafsızca bir taksim" demiştir.[71][71]

Putların Gerçek Varlıkları Yoktur

"Bu (putlar) sizin ve atalarınızın taktığı adlardan başka birşey değildir. Allah onlar hususunda bir hüccet indirmedi. Onlar kuruntudan ve nefislerinin arzu ettiği hevâ-ü hevesden başkasına tâbi olmazlar. Halbuki kendilerine Rablerinden hidayet gelmiştir" (Necm, 23).

Bu âyetle ilgili olarak, kişide ilim bulunmadığı zaman, lügat bakımından anlaşılması zor olan bâzı bahisler vardır. Önce bu hususta söylenilenleri ele alalım. Buna göre diyoruz ki: Bunun mânâsının, Bunların dişi oluşları, ma'bûd oluşları, müsemmâları (varlı kları-as il lan olmayan) birer isimden başka birşey olmayışlarıdır. Çünkü bunlar gerçekte ne dişidirler, ne de ma'bûddurlar" şeklinde olduğu ileri sürülmüştür. Ayetteki, "isimler" kelimesine, "sizler onların birisinin Uzzâ (yüce) olduğunu söylediniz ama, onun izzeti (yüceliği ve kudreti) yoktur..." şeklinde mânâ verildiği gibi, "Bunların ilah olduklarını söylüyorsunuz ama, bunlar ilah değiller" şeklinde de mânâ verilmiştir.

Bizim görüşümüze göre, âyetin bu ifadesi, onların sözlerine bir cevabtır. Bu böyledir. Çünkü biz, daha önce onların: "Allah Teâlâ'nın, kadınların doğurması gibi doğurmadığı ve cima (cinsî temas) ve hamilelik vasıtasıyla erkeklerin doğması gibi doğmadığı hususunda şüphe etmiyoruz. Fakat "çocuk" (veled) kelimesinin, araplarca netice (müşebbeb) manasında kullanıldığını görmekteyiz. Nitekim, araplar, dağdan çıkan şey için dudaktan çıkan kısım için deyimlerini kullanırlar. Fakat, melâike hakkında "Allah'ın evladlan" denilmesi onların, arada bir vâsıta olmaksızın, Allah sebebiyle meydâna gelmiş olmalarından ileri gelir. İşte bu sebeple meleklerin O'nun çocukları olduğunu söylüyoruz. Hem sonra "melâike" de tâ-l te'nls vardır. İşte bu sebeple, meleklerin, dişi çocuklar olduğunu söylüyoruz. Dişi çocuk ise kızdır. Dolayısıyla onlara, "Allah'ın kızları" dedik" dediklerini belirtmiştik ki bu, felsefecilerin de dediği gibi, o meleklerin vâredilmeleri hususunda, "Allah ile onlar arasında bir vâsıta olmamıştır" manasınadır. İşte bu sebeble, Hak Teâlâ, "bu isimleri sizler, kendi arzu ve nevanıza göre ortaya attınız, böylece de noksanlık zannettirecek şeyleri, Allah hakkında kullandınız. Bu ise caiz değildir" buyurmuştur. "Allah hakkında işlediğim hatâlardan dolayı vay hasret ve nedametime!.." (Zümer.56) ve "(Ey Allah'ım) hayır senin elindedir"(Al-i İman, 27) âyetleri de, Allah hakkında bir takım şeyleri vehmettiren ifadelerdir. Fakat bunları Allah Teâlâ söylemiştir. Dolayısıyla O'nun, Kendisini istediği şekilde isimlendirme hakkı vardır. Binâenaleyh şeriatın (Kur'ân'ın vahyin) kullanmadığı ve bir takım noksanlık zannı uyandıran şeylerle hiç kimsenin Allah'ı isimlendirme hakkı yoktur.

---

[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/513-514.

Şimdi ayetin tefsirini bir kaç mesele içerisinde yapalım:72[72]

Birinci Mesele

Bu ifâdenin başındaki (Bu-o) zamiri, neye râcîdir? Deriz ki: Görünen odur ki, bu zamir, malûm olan o işe, yani
"esma" (isimler)e râcîdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sizin koyduğunuz bu isimler..." buyurmuştur. Meşhur olan görüş budur. Bu zamirin, bizzat putların kendilerine râcî olduğu da söylenebilir. Buna göre mânâ, "Bu putlar, ancak (boş) isimlerden ibarettir" şeklinde olur. Böyle olması halinde bu, sırf mübalağa ve mecazlık ifâde etsin diye söylenmiş olur. Nitekim bir insanı tahkir etmek için, "Zeyd dediğin de nedir ki, sırf bir isim! O padişah dediğin de nedir ki sırf bir isim!" denilir. Bu, bu kimseler insanlar arasında sözde nazar-ı dikkate alınacak bir sıfata sahip olmadıklarında söylenecek bir sözdür. Bu görüşü, "Sizler, sadece (boş) isimlere tepiyorsunuz" (Yusuf. 40) âyeti de destekler. Buna göre ayet, "Bu putlar, ancak boş isimlerden ibarettir" manasınadır.73[73]

İkinci Mesele

Bütün isimleri veya bir kısmını o İnsanların koymasına ve bunun yadırganmamasına rağmen, "taktığınız adlar..." denmesinin hikmet ve mânâsı nedir? Deriz ki: Bu mesele ihtilaf edilmiştir. Âyetteki kınama ve tenkid, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah onlar hususunda, herhangi bir hüccet indirmedi" beyanıyla tamamlanır. Bunun izahı şöyledir: O isimleri eğer Allah Teâlâ indirdiyse, buna denecek birşey yoktur. Yine Cenâb-ı Hak onları, birbirinizi anlayasınız-anlaşasınız diye bu isimleri koymuştur. Dolayısıyla, bu faydanın içinde, bundan daha büyük zararların olmaması gerekir. Fakat Allah'ın sıfatları hususunda noksanlık zannı uyandıran herşey, bu faydadan daha büyük bir zarar ve serdir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, haramdan uzak olduğu zaman, zâttan ve cevherleri anlatmak için isimleri koymaya cevaz vermiştir. Halbuki onların bu isimleri hususunda ne nakit bir delil, ne de aklî bir İzah vardır. Çünkü ufacık bir menfaat için, büyük zararları üstlenmeyi hiçbir insan uygun görmez. O halde, bu demektir ki Allah, onların kullandığı bu isimler hakkında, bir hüccet indirmemiştir. Halbuki isim koyma işi, ancak ya aklî ya naklî bir delille olur ve baskın çıkan her türlü zarardan da hâlî olmalıdır.74[74]

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/515-516.
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/516.
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/516.

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, bu isimler o putlar için, onlardan önce söz konusu olduğu halde, niçin "Sizin ... taktığınız adlar"
demiştir? Deriz ki: Burada şöyle bir incelik vardır: Eğer onlar, "Bu adları biz vermedik. Bunlar, bizden önce konulmuş" demiş olsalardı, onlara, "Bu kelimeleri (yadırgamadan) kutlanan herkes, onu ilk koyan gibidir. Çünkü bu isimleri ilk icâd eden, aktî bir delille icâd etmeyince, buna uymak gerekmez. Binâenaleyh, birisinin, "Falanca onu kullandığı için, ben de kullanıyorum" demesi doğru olmaz. Bu tıpkı, "Beni, şu kör saptırdı" demesinin doğru ve yerinde olmayışı gibidir. Eğer birisi böyle söylerse mutlaka "Seni o kör değil, kendin saptırdın. Çünkü uyulmaya elverişli olmadığını bildiğin kimseye sen tabî oldun" denilir.75[75]

Tesmiye (Ad Verme)

İsimler, adlandırılmaz aksine, isimlerle adlandırılır. O halde Cenâb-ı Hak niçin, "isimlendirdiğiniz isimler demiştir? Deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:
a) Lügavî olarak: "Tesmiye", "isim koyma" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bunlar ancak sizin vaz'ettiğiniz (koyduğunuz) isimleri" demek istemiştir. Böylece de, ifâdesini, vaz'ettiniz yerine kullanmıştır. Nitekim Arapça'da, hem "Onu "Zeyd" diye isimlendirdim" denilir, hem de "onu Zeyd ismi ile isimlendirdim" denilir. O halde, âyetteki bu ifâde takdirindedir.
2) Mânâ açısından: Eğer Allah Teâlâ, "Bunlar, kendileriyle adlandırdığınız isimlerdir" demiş olsaydı, o zaman burada, ifadesindeki bâ harf-i cerrinin taallûk ettiği, isimden başka bir şey olmalıydı. Çünkü bir kimsenin, "Onunla (ty adlandırdım" şeklindeki sözü başka bir mef'ûlü de gerektirir. Bu durumda sen, "Oğlumu, kölemi veya bir başkasını "Zeyd" diye adlandırdım" dersin. Eğer âyette böyle söylenmiş olsaydı, o zaman isimlerin ötesinde, putlar için bir İtibar ortaya çıkardı. Cenâb-ı Hak, böyle buyurunca yâni, "Bunlar, gerçeklikleri (asılları) olmayan ve sizin verdiğiniz isimlerden ibaret olan şeylerdir" buyurunca, bu îtibar verilmemiştir.
Eğer, "Senin söylediğin bu husus, "Onu "Meryem" diye isimlendirdim" (Al-i İmran. 26) ayetiyle çelişir. Çünkü Hak Teâlâ burada, bâ harf-i cerrini kullanarak dememiştir. Dolayısıyla, böyle bir incelik söz konusu edilemez. Aksi halde, putlar hakkında söylediğin gibi, Hz. Meryem'de gözönünde bulundurulmamış olur" denilirse, biz deriz ki: Bu iki husus arasında büyük fark vardır: Çünkü o âyette, demiş, böylece her iki mef'ûlü de zikretmiştir. Meryem'in zâtı, zamiriyle, ismi de "Meryem" kelimesiyle ifâde edilmiştir. Ama Cenâb-ı Hak burada, demiştir ki bu, "Ortada ancak konulan isimler var" demektir. O halde burada, o isimlerin, müsemmâları nazar-ı dikkate alınmaz iken, Hz. Meryem hakkında nazar-ı dikkate alınmıştır.76[76]

Beşinci Mesele

Allah Teâlâ, ifadesindeki bâ harf-i cerrini hangi tarz ve mânada kullanmıştır? Deriz ki: Bu, bir kimsenin, "beraberinde ailesi ve eşyası olduğu halde.." mânâsında, "Falanca ehli ile ve metât ile göçtü" denilmesinde olduğu gibi kullanılmıştır. Burada da bu mânâdadır.77[77]

Zan ve Hevâya Uyuyorsunuz

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onlar, kuruntudan ve nefislerinin arzu ettiği hevâ-ü hevesten başkasına tabî olmazlar. Halbuki kendilerine RabJerinden hidâyet gelmiştir" buyurmuştur. Bu

---

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/516.
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/517.
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/517.

ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:78[78]

Birinci Mesele

Muhâtab sîgası ile ve tâ ile bu fiil, "Sizler tabî oluyorsunuz" şeklinde de okunmuştur ki bunun, "Sizin ve
atalarınızın..." beyanıyla, net bir şekilde münasebet arzettiği ortadadır. Bu ifadenin, gâib sigasıyla okunması hâlinde, şu iki îzah yapılabilir:
a) Hitâb yine bunlaradır. Fakat bu bir "iltifat" sanatıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, atalarından bahsetmeyi sona erdirmiş, onların nesillerine-oğullanna, "O atalarınız, ancak kuruntularına uyuyorlardı. Öyleyse, onların sözlerine itibar edilmez" demiştir.
b) Bu ifâde ile, onlardan başkaları kastedilmiştir. Böyle olması halinde şu iki ihtimal söz konusudur:
1) Bununla onların ataları kastedilmiş olup, mânâsı şöyle olur: Allah onları siz koydunuz" buyurunca, onlar âdeta, "bunlar bizim icâd ettiğimiz isimler değil, olsa olsa bizden önceki atalarımızdan aldığımız isimler gibidirler" demişler de bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onları atalarınız koydu ama, o atalarınız kuruntularından başka birşeye uymadılar" demiştir.
Buna göre eğer, "böyle olması halinde, âyetteki fiilinin mâzî sigasıyla olması gerekirdi" denilirse, biz deriz ki: Bu mûzarî sigasıyla da olabilir. Buna göre, o konuşma zamanından sonra bir zaman takdir edilmiş olur ve bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, "O (Ashâb-ı Kehf'in) köpeği de, (mağaranın girişinde, iki kolunu (ayağını) uzatıp yatar" (Kenf, 18) ayetinde olduğu gibidir.
2) Bununla bütün kâfirler kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kâfirler, ancak kuruntularına uyarlar" demiş olur.79[79]

İlim ve Zan Ne Demek?

Âyetteki "zan" ne mânâdadır ve Cenâb-ı Hak, nasıl onları bununla zemmetmiştir (kınamıştır)? Halbuki fıkıhta, zann-ı galibimize uymamız gerektiği prensibi vardır. Hz. Peygamber (s.a.s) de bir hadis-i kudside, "Ben, kulumun Beni zannettiğine göreyim" buyurmuştur (ne dersiniz)? Deriz ki: Zan, ilmin karşıtıdır. Dolayısıyla mecazî olarak, ilim manasında kullanılabilir, "ilim1 de mecazî olarak "zan" yerinde kullanılabilir. "İlm"in asıl mânâsı, "açıklık-ortaya çıkma"dır. Nitekim alem ve âlem kelimeleri bu köktendir. "Rabbu'l-âlemîn" (Fatiha. 1) ayetinin tefsirinde, ayn-lâm-mîm terkibinin, yerleri değişse bile, açıklık manasına olduğunu söylemiştik. Nitekim "inciler ve serap parladı" manasında, "le-ma-'a" fiili kullanılır. Koşup, ortada göründüğünde ceylan iç in de bu fiil kullanılır. Yine "devekuşu" kelimesinde de açıklık (ortada olma) mânâsı vardır kelimesi de böyledir. "Zan", ilmin mukabilinde kullanıldığında, orada "kapalılık" mânâsı var demektir." İçinde su olup olmadığı bilinmeyen kuyu mânâsında, deyiminin kullanılması bundan dolayıdır. "Ne zannolunduğunu bilmeyen" manasında tâbiri de böyledir. Deriz ki: Bu, işi yakîni anlamaktan âciz olunduğunda, zann-ı galibe bina etmek demektir. Halbuki inanç böyle değildir. Çünkü bunda yakîne ulaşmak bize imkânsız değildir. İşte, "Halbuki kendilerine Rablerinden hidâyet gelmiştir" ifadesiyle buna işaret edilmiş olup, "Onların yakîne sarılmaları mümkünken, zanlarına tabî olmuşlardır" demektir. Amel (ibâdet) konusunda da bu imkânsızdır.80[80]

Üçüncü Mesele

ifâdesindeki haberiyye mi, masdariyye midir? Deriz ki: Bu hususta iki izah vardır:
a) Bu masdariyyedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar ancak zanna ve nefislerinin

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/517.
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/517-518.
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/518.

nevasına uyuyorlar" demek istemiştir. Eğer, "Peki, hem bir uzatma, hem de bir ilâvesi söz konusu iken, açıkça masdarı kullanmayıp, fiili kullanmanın hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada şöyle bir fayda vardır. Bu asıl kullanışta böyledir. Şimdi diyoruz ki: Bir kimse, "Senin yaptığın beni hayran bıraktı" dediğinde, bu sığadan, hayran bırakma işinin, tahakkuk etmiş bir masdardan kaynaklandığı anlaşılır. Aynen bunun gibi "Yapmış olduğu o şey, beni hayran bıraktı" dediğinde, bu hayranlığın, onun içinde bulunduğu bir masdardan kaynaklandığı yine anlaşılır. Ama bu kimse eğer, "senin yaptığın beni hayran bıraktı" demiş olsa, bu kişinin de hem düne ait, hem de bugüne ait bir işi bulunsa, hayran olunanın, bunlardan hangisi olduğu bilinmez.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi şöyle diyoruz: Ayetteki, tabirinden, bundan maksadın, onların şu anda ve gelecekte, nefislerinin arzu ettikleri şeye tabî olacakları olduğu anlaşılır ve bu onların tek bir sapıklık üzere sebat etmediklerine, meselâ nefislerinin geçmişte ibadet şekillerinden belli birşeyi arzu edip, bunu sürdürmediklerine, buna devam etmediklerine, aksine, hergün ayrı bir ibâdet şekli ortaya çıkardıklarına, meselâ putları kırıldığı' gün, bir başkasını yaptıklarına, günlük arzularına göre ibâdetlerinin şekillerini değiştirdiklerine bir işarettir.81[81]

Mâ: Haberiyye ve İstikbâliyye

b) Bu haberiyye olup, âyetin takdiri, "Nefislerinin arzu ettiği şeye:.." şeklindedir. Buna göre, 'nın haberiyye veya masdariyye olması arasındaki fark şudur: Masdariyye olması durumunda, uyulan şey, hevâ-ü hevesin bizzat kendisi; haberiyye olmasına göre ise, hevâ-ü hevesin iktizâ ettiği şey olmuş olur. Bu tıpkı, "Senin yaptığın şey, beni hayran bıraktı" demen gibidir.82[82]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ, "Onlar, her nefsin arzu ettiği şeye tabî olmadıkları halde, (çünkü onların içinde başkasının arzu
ettiğini arzu etmeyenler de olduğu halde) niçin, cemî (çoğul) lafzı ile, "nefislerin arzu ettiği" demiştir? Deriz ki: Bu, ceminin cemi ile karşılanması faslından olup, mânâsı, "Onlardan herbiri, kendisinin arzu ettiğine tabî oldu" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, "İnsanlar, aileleri ile çıktı" denilir ki bu, "herkes, o toplumun aileleri ile çıktı" mânâsına değil, "Herkes, kendi ailesi ile çıktı" demektir.83[83]

Beşinci Mesele

Bize bu sözün mânâsını biraz açıklar mısın? Deriz ki: Âyetteki, "Onlar kuruntudan ve nefislerinin arzu ettiği
hevâ-ü hevesden başkasına tâbi olmazlar" ifâdesinde, iki husus zikredilmiştir. Bu iki hususun, iki takdiri şeyden ötürü zikredilmiş olması muhtemeldir. Buna göre, "Onlar, itikadda zanlarına, amel ve ibadetleri hususunda
da, nefislerinin arzu ettiği şeylere tabî oluyorlar" demek olup, her iki davranış da yanlıştır. Çünkü itikadın yakîne (kesin bilgi ve inanca) dayanması gerekir. O halde önemli bir konuda zanna (kuruntulara) uymak nasıl caiz olur? İlgili iş her ne zaman daha kıymetli ve Önemli olursa, orada ihtiyatlı olmak, o nisbette önemli ve gerekli olur. Amel ve ibadetlere gelince; ibadet nefsin arzu ettiğinin aksi birşeydir. Binâenaleyh ibâdet, daha nasıl hevâ-ü heves üzerine bina edilebilir. Ayetin bu ifâdesinin, derece derece inme metodu ile, tek bir şey hakkında olması da muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki bu, 'Onlar ancak

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/519.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/519.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/519.

zanna (kuruntuya) ve zannın dûnunda olan şeylere tabî oluyorlar. Çünkü nefis, hayır olduğu sanılmayan şeyleri arzu eder. Hak Teâlâ'nın, "Haİbuki kendilerine Rabierinden o hidâyet gelmiştir" beyanı, onların, nazar-ı dikkate alınmayan bir hal üzere olduklarına bir işarettir. Çünkü yakîn inanç, elde edilebilen bir şeydir ve peygamberlerin gelmesiyle tahakkuk eder. Ayetteki ifâdesi ile ilgili olarak şu üç izah yapılabilir:
a) Kur'ân,
b) Peygamber,
c) Mucizeler.84[84]

Her Temenni Gerçekleşmez

"Yoksa insana her umduğu şey mi var?" (Necm, 24).85[85]

Em-i Munkatia

Meşhur olan görüşe göre bu ifâdenin başındaki "munkatıa" olup, mana sı, "Yoksa insan için tercih edip arzuladığı şey mi vardır?" şeklindedir. Ayetteki ifâdesi hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Onlar, kendileri için bir şefaat olmadığı halde, bir şefaat beklentisi içindedirler.
2) Bu onların, "Andolsun ki Rabbime döndürülürsem bile hiç şüphesiz, O'nun nezdinde benim için daha güze! (hal) vardır" (Fussilet, 50) şeklindeki sözleridir.
3) Velid Ibn Muğîre'nin, "Bana elbette mal ve evlâd verilecektir.."(Meryem, 77) şeklindeki sözüdür.
4) Bir grup insan, peygamber olmayı arzulamalardır, ama bu yüksek makam onlar için tahakkuk etmemiştir. (Bu ifâde, buna işarettir.)86[86]

Em-i Muttasıla

Buna göre şayet, "Bu âyetin başındaki pî edatının, em-i muttasıla olması mümkün müdür?" dersen, biz deriz ki: Evet. Buna göre ilk cümlenin, şu iki şey olması muhtemeldir:
a) Bu, "Erkekler sizin de dişiier onun mu?"(Necm,21) ifâdesinde ele alınan husus olup, buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Gerçekten erkekler sizin, dişiler O'nun mu? Yoksa, sizler, kendileriniz için arzu ve temenni ettiğiniz şeyi mi ayırıyor, kendinize veriyorsunuz?.." demek istemiştir. Mânânın böyle olması halinde, "O takdirde bu, insafsızca bir taksim..."(Necm,22vd.) ifâdeleri, birbiriyle ilgili olan iki sözün arasına girmiş mu'tarıza cümleleri olmuş olurlar.
b) Bu mahzûf olup, îzâhı ise şöyle yapılabilir: "Biz daha önce, jhV ifâdesinin, onların görüşlerinin yanlışlığını beyân etmek için ve herhangi bir delile ihtiyaç duyulmayacak biçimde çok net olduğuna işaret etmek üzere söylendiğini belirtmiştik. Ki bu tıpkı bir kimsenin, "Falanca, kral olmaya elverişlidir" dediğinde, başka birisinin üçüncü bir şahsa "Bakın şuna siz! (Hiç olacak iş mi!)" deyip de, (önerilen) bu kimsenin krallığa ehil olmadığını belirtmemesi gibidir. Ki, onun gayesi ise, esasen, elverişli olmadığını belirtmektir. Dolayısıyla, onun bu işe elverişli olmadığına dikkat çekmek için sâdece bunu zikreder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak burada, "Bakın şu Lât ve Uzzâ'ya ve peşlerindeki şu Menât'a!" (Necm. 19-20) buyurmuştur ki bu, "Hiç bunların tanrılıkla bir alâkalan var mıdır? Veyahut insanın heves ettiği her şeyi tanrılaştırma hakkı var mıdır?" demektir. Mânânın böyle olması halinde, ifâdesi, "İnsan, temennîsine ve arzusuna göre ibâdet edebilir mi?" anlamında olmuş olur ki, bu mânâyı, "Nefislerin arzu ettiği hevâ... "(Necm,23) İfâdesi de destekler. Ve bu, "Sizler, nefislerinizin

---

[84] 84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/519-520.
[85] 85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/520.
[86] 86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/520.

hevâsına göre ibâdete müstehak olmayan şeylere ibâdet ettiniz, taptınız. Böyle bir hakkınız var mı?" demektir.87[87]

Dünya da Ahiret de Allah'ındır

"İpte âhiret de, dünya da Allah'ındır" (Necm, 25)
Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:88[88]

Birinci Mesele

Bu mesele, bu söz içindeki fâ'nın ne ile ilgili olduğu
hususunda olup, bu hususta şu îzahlar yapılmıştır:

1) Bunun takdîrî, "İnsan, dünyasında, "kendi arzusuna ve isteğine göre bir mabûd seçince, âhiret de dünya da, Allah içindir.. Dolayısıyla Allah bu kimseye, yaptığı bu işten dolayı dünyada ceza verir. Eğer onu dünyada cezâlandırmazsa, bunun akabinde, onu mutlaka âhirette cezalandırır.." şeklindedir. Müteakip "Göklerde nice melek vardır ki..." (Necm, 26) âyeti de bu mânâyı te'kîd eder.. Buna göre bu, "Onların cezası mutlaka verilecektir. Onlar hakkında hiç kimse şefaat etmeyecek ve onlara, hiçbir şefaatçinin şefaati fayda vermeyecektir" demektir.

2) Allah Teâlâ, Lât ve Uzzâ'yı mabûd edinmenin, zanna ve nefislerin arzusuna tabi olmakta olduğunu beyân edince, bunu, adetâ takrîr ederek, "Eğer, bunu bilemiyorsanız, şunu bilin ki, dünya da, âhiret de Allah'ındır. Bu putların ise, dünya ve âhiretten yana hiçbir şeyleri yoktur. O halde, daha nasıl bunlar, Allah'a ortak koşulabilir?" demiştir. Bu îzâha göre, (Necm, 26) âyeti bu sözün cevâbı olup, bunlar adetâ şöyle demek istemişlerdir: "Biz, Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmuyoruz. Bu putlar, bizim şefâatçilerimizdir sadece.. Zira bunlar mukarre meleklerin suretleridirler." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak "Göklerde nice melekler vardır ki..." (Necm, 26) buyurmuştur.

3) Bu, bir tesellidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, peygamberine, kendisinin peygamber olduğunu, Allah'ın birliğini açıklayıp da onlar iman etmeyince, "Üzülme, zîrâ ahiret de dünya da benimdir!" buyurmuştur ki, bu, "Onlar beni (Allah'ı) âciz bırakamayacaklar" demektir.

4) Bu, deliline göre sıralanmış bir tertip olup, bunun izahı şöyledir: "Allah Teâtâ, "O ancak, vahyolunan bir vahiydir..."(Neon,4) ifâdeleri ile, onun peygamberliğim beyân edip, Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği şeyin bir kısmını -ki bu tevhiddir-açıklayınca, "Sizler, Allah'ın risâletini beyân etmiş olması sebebiyle, Muhammed (s.a.s)'in doğru olduğunu bildiğinize göre, bilin ki ahiret de, dünya da Allah'ındır. Çünkü, peygamber, size haşri de haber vermiştir. O halde o, sâdıktır, doğrudur.

5) Kâfirler, mü'minlere, "Bunlar mı bizden daha fazla hidâyet üzere, daha isabetli!" ve "Bu işte (dinde) bir hayır olsaydı, onlar bu hususta bizi geçemezlerdi" (Ahkâf. ıi) deyince, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Size dünyayı seçen, size mallar verip de bunun bir kısmını (lî hikmetin) mü'minlere vermeyen, Allah'tır. Hattâ sizler, "Eğer Allah isterse, onları da zengin kılardı.." demiş ve bu iddianın yerinde olduğuna da inanmıştınız.. Şimdi de, âhiret de dünya da Allah'ın (benim)dır. O halde, dünya hakkında söylediğiniz şeyi, âhiret hakkında da söyleyin ve "Allah (dünyadayken) dilediği kimseleri zengin kıldığı gibi, dilediği kimseleri de hidâyete erdirir..." deyin..."89[89]

Kelime Olarak "Ahiret"

Bu âyetin başındaki "âhiret" kelimesi, neyin sıfatıdır? Biz deriz ki, bu, ya "hayat" kelimesinin

---

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/520-521.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/521.
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/521-522.

veyahutta "daryurt..." kelimesinin sıfatıdır. Ve bu kelirne, kullanılmayan bir fiilin, ism-i failidir. Nitekim sen, "Onu erteledim, o da geriye kaldı..." dersin. Halbuki, bu ifâdenin hakkı, senin, (fe uhira) demendi. Ki bu, tıpkı senin, "Onu toza buladım, o da toza bulandı.." demen gibidir. Ama, sen bunu, bunun sülasîsinin kullanılmaması sebebiyle söyleyemedin diyemedin. Bu konunun, inşaâllah, ilerde söz konusu olacak olan bir faydası bulunmaktadır.90[90]

Üçüncü Mesele

vezninde olup, müennes siğasıdır. O halde, el-ewelu kelimesi de, sıfat olarak (ism-i tafdil) olarak
"ef'alu" kalıtımdadır. Bu hususla ilgili birkaç bahis vardır:91[91]

Evvel ve Âhir, Kabl ve Ba'd İle İlgili Dil Felsefesi

Birinci Bahis: Kendisinden "ef'alu" ve "fu'lâ" sigalarının elde edildiği bir ism-i fail sîgasının, mutlaka olması gerekir. Şimdi eğer, "fu'lâ" ve "ef'alu" kelimelerinin müzekker ve müennes olarak bir kökü varsa bunlar mutlaka bu kökten alınmalı; çıkarılmalıdır. Meselâ, ve fâdıl ve tâdile kelimelerinden alınmıştır. O halde bu kök nedir? Biz deriz ki, burada bunlar, kullanılmayan bir asıldan alınmışlardır. Çünkü biz diyoruz ki, âhir kelimesi, kullanılmayan bir fiilin ism-i failidir. Bunun sebebi şudur: Kullanılan her fiilin, yapılan her işin, bir bitimi vardır. Bu böyledir, zîrâ her fiilin mâzîsi vardır. Onun mâzîsi kullanıldığında, fiilin bitmiş olması gerekir. Aksi halde, fail fiilden sonra olmuş olur, böylece de o fiil, mazî olmamış olur. Çünkü sen, henüz yeme işine devam eden kimseye, yediği şeyden yanında çok az bir miktar kaldığında, ancak mecazen, "yedi bitirdi" diyebilirsin. Böylece, meselâ, birisi, geride kalanların dikkate alınmayacak denli az olduğuna işaret etmek için, "Yedi bitirdi" diyebilir. Yine sen, (henüz bitirmemiş), ama bitirmeye yaklaşmış olan kimseye,
'Bitirdin..." dersin. Böylece, o da, geriye kalanların nazar-ı dikkate alınmaya değer olmadığı anlamında, "Bitirdim bitirdim.." der de, böylece adetâ o sanki, "Bitirmiş gibiyim.." demek istemiş olur. Ama, gerçekte mâzî, ancak o şey tamamlanıp da Ditirildiğinde mazî olarak tahakkuk etmiş olur. O halde bu demektir ki, kullanılan bir 'Hin bir sonu vardır. Şimdi, şayet bizim, "fail" vezninde olan "âhir" şeklindeki sözümüzün bir fiili, yani gibi diye bir fiili, kökü olmuş olsaydı, d zaman bunun mânâsı, "Masdar"ın ifâde ettiği şey, yani son bulma işi sudur etti" şeklinde olurdu. Ki bu tıpkı, nın mânâsının, "O kimseden, oturma işi tastamam ve mükemmel sşdûr etti" şeklinde olması gibidir. O halde, bir kimse
Falanca sonuncudur" dediğinde, bunun mânâsının, "Ondan, âhiriyyet, son olma şi tastamam sudur etti ve bu iş tastamam olup bitti" şeklinde olması gerekir. Ki, bu durumda artık, "bundan sonra bir sonuncu yoktur" demektir
Ancak ne var ki, biraz önce, her fiilden sonra meydana gelen bir son bulunduğu Delirtilmiştir. Bu yapılan izahın, jJö ifâdesinin kullanılmasıyla bir müşkillik arzettiği; ;ûnkü bunun mânâsının da, "sonuncu, oldu..." şeklinde olduğu da ileri sürülemez. ÇünkÛ biz diyoruz ki, fiilin kalıbı, bahsettiğimizin doğruluğunu ifâde eder. Çünkü bu, mutekebbir "tekebbür" ve "tekellüf" nev'inden ve babından olup, bu "Gerçekte reyle olmadığı halde, onun sonuncu olduğu sanılıyor" demektir.
Bunu iyice kavradığına göre biz diyoruz ki, el-âhir kelimesi, fiili olmayan bir ism-i faildir. Bunun mübalağası ise, "ef'alu" ile ifâde edilir ki, bu da bizim, (e-haru-en sonuncu) şeklindeki sözümüzdür. Derken hemze, elifin yerine, elif de -emze'nin yerine taşındı da, elif, hemze, hemze de elif oluverdi. (Böylece de aheru oldu). Bunun böyle oluşunun delili mânâ bakımından yapılan açıklamadır. yünkü bir şeyin âhiri, ondan bir cüzdür ve ona bitişiktir. Âheru ise, ondan ayrı olup, ondan farklı olandır. Halbuki, ayrı olan ise, muttasıl bitişik

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/522.
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/522.

olandan sonra gelir, el-âher" kelimesinin mânâsı, "O şeyden alabildiğine sona kalmış.." şeklinde olup, "onu sona bıraktı, erteledi.." lâfzından alınmıştır. el-ewelü kelimesi de, ne bir faili, ne de bir fiili olmaksızın, "el'al" kalıbından olan bir kelimedir. Evvel ise, âhlr'e göre, fiilden daha uzaktır.. Çünkü, mazi fiilin, mazilikle tavsif edilen bir sonu olduğu bilinmektedir. Eğer hal böyle bir tavsif olmasaydı, onun bir sonunun olduğu bilinemezdi. Fiile gelince, bu bir fa'l (iş, oluş, hareket)in tefsiri, açıklaması olduğu için, bunun da bir evveli olduğu bilinir; anlaşılır. Çünkü, her "fa'l" İçin, kendisiyle kaîm olacağı veya kendisinden sudur edeceği bir failin olması gerekir. O halde bu demektir ki, Önce fail, sonra da fiil oluşur. Binâenaleyh fail, "faT'in evveli olunca, daha nasıl, "evvel" kelimesinin, kendisinden meydana geldiği bir fiili olabilir? O halde bu demektir ki, "evvel" kelimesinin, ne fiili ne de faili vardır, 'nin masdanndan; nin de masdanndan olduğunun söylenilmesi gibi, "falan şey önde oldu" anlamında, denilemez. Fail, fiili geçtiği, ondan önce bulunduğu halde, yine, fiilinden kelimesinden de kelimesinin türedlği söylenemez. Yine, fail fiilden önce olduğu halde, "Falan şey Öne geçti..." vs. denilir. Biz diyoruz ki, fiili hususunda vereceğimiz cevap, kelimesini incelerken geçmişti ya gelince, meselâ "onunla yarıştım ve onu geçtim..." diyebilir. Sen bana, "Bu, failden meydana gelecek bir şeye muhtaç olan bir durumdur. O halde kelimesi, eğer "evvel" anlamında kullanılıyorsa, bu hakîkî yolla değil, mecazî yolladır. Fail, fiilden evveldir ifâdesi, fiilden öncedir anlamındadır. Yoksa, fiili geçmiştir demek değildir. Çünkü fiil ile fail yarışmazlar. O halde, fail fiili geçmiştir, denemez.

Şu husus da, yaptığımız izahı, iyice ortaya koyar. "Aher, evvele göre, fiilden daha uzaktır. "Ahar" ise böyle değildir. "Evvele" kelimesinin, sözden bir mânâ çıkarmak için, âhir olanı İlk kılmadır, şeklinde söylenitmesine gelince, bu, uzak bir şeydir, aksi halde "âhir" bunu ifâde etmede, "evel"den daha aşağı olmaz. Tam aksine, "te'vîl" kelimesi, "Herhangi bir şeyi, kable "önce" ve ba'de "sonra" lâfızlarından daha ötedeki maksût olan mânâya döndürdü" demek olup tâbirinden gelir. Çünkü "âhir", fitli olmaksızın bir ism-i faildir, "evvel" ise, hem faili hem de fiili olmaksızın, ef'fllu kalıbındadır, ism-i tafdildir ile kelimeleri ise, ne fail ne de ef'al kahbındadırlar, asla bir fiilden anlaşılmazlar. Çünkü "evvel", kendisinde, "önce"manası bulunduğu için evveldir. Halbuki kendisinde "evvel" manası olduğu için değildir. "Âhir" de, kendisinde (sonra) mânâsı olduğu için "âhlr"dir. Halbuki kendisinde "âhir" manası olduğu için olmamıştır.

Bunun böyle olduğu hususunda sana, şu da yol gösterir. Sen, bunlardan birini diğerine bağladığın halde, aksini yapamazsın. Ve meselâ, herkesten sonra geldiği için, "Bu, gelenlerin sonuncusudur, âhiridir" dediğin halde, "Gelenlerin sonuncusu olduğu için, bu, herkesten sonra geldi" diyemezsin.. Bunu, şu da teyit eder. (Ahir), son olma, ancak husûsî bir sonralıktan sonra gerçekleşir ki, bu da, artık ondan sonra, sonralığm bulunmadığı bir sonralıktır. Sonralık da, ancak "âhir"llk (son oluş) ite tahakkuk eder. Çünkü, ilklikten sonra ortada olan, sonuncu (âhir) değildir. Bu konu, zamanla ilgili bir konu olup, işte buradan harekette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in

"Zamana (dehre) sövmeyin, çünkü dehr, Allah'tır"**» şeklindeki beyânı anlaşılmış olup, bu, kendisinden "öncelik ve sonralığın anlaşıldığı "dehr-zaman, küllî zaman" demektir. İşte kendisi sayesinde, önceliğin ve sonralığın anlaşıldığı şey ise, Allah Teâlâ'dır. O halde, Allah'ın isbatı için, öncelik ve sonralık ifâdeleri, hakiki mânâdadır. Zamanın anlamı da, ancak, sayesinde öncelik ve sonralığın olduğu şeydir. O halde, "Zamana sövmeyiniz. Zira, sizin o zamandan anladığınız şey, ancak Allah sayesinde tahakkuk eder. Eğer Allah olmasaydı, ne Öncelik ne de sonralık olurdu" demektir.[92][92]

İsm-i Tafdilin Te'nis Tâ'sı Olması

İkinci Bahis Arapça'da, "evvel" kelimesinin müennesi, "el-evveletu" şeklinde vârid olmuştur. Ama, "el-ûlâ" kelimesinin kullanılabilir olması, (yani bunun kullanılması) buna ters düşmektedir. Çünkü el-ûlâ kelimesi, elevvelu kelimesinin, ism-i tafdîl olduğuna delâlet eder. Ism-i tafdîle ise, müenneslik tâ'sı gelmez ve meselâ, sebebinin izahı zaman alacağından, denilmez. Biz bunu, inşâallah bir başka yerde anlatacağız. Biz buna cevaben şöyle deriz: "Evvel" kelimesinin ism-i faili olmadığı halde, kendisi "el'ale" Kalıbında olunca,ve kelimelerine benzedi de, dolayısıyla, müennesine, müenneslik tâ'sı gelebildi (ve oldu). Ama, "evvel" kelimesi sıfat olduğundaysa, kelimelerine benzedi de, bu sebeple müennesi, (el-ûla) şeklinde geldi.93[93]

---

[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/523-525.

Evvel Munsarıf Mıdr?

el-ûlâ kelimesi, el-evvelû kelimesinin munsarıf olmadığına (yani gayr-i munsarıf olduğuna) delâlet eder. O halde, buna göre daha nasıl, "Önce onu yapacağım.."ve "önce Zeyd geldi, sonra da Amr..." ifadeleri kullanılmıştır? Buna göre şayet, "Meselâ, "evveletun" ve "ûlfl" kelimelerine varıp dayandığı için, burada iki şey de (munsarıf olması da olmaması da) caiz olabilmiştir. Binâenaleyh, "evvel" kelimesinin müennesinin, "evveletun" olduğunu söyleyenlere göre, bu kelime tıpkı (dört) kelimeleri gibi olmuş olur da dolayısıyla ona tenvin gelebilir. Bu kelimenin müennesinin el-ûlâ olduğunu söyleyenlere göre ise, bunun sonuna tenvinin gelmesi caiz değildir" denilirse, biz deriz ki;
Durum böyle olduğu zaman, meşhur ve yaygın olan, tenvinin getirilmemesidir. Çünkü, meşhur ve yaygın olan duruma göre, bu kelimenin müennesi el-ûlâ olup, Kur'an-ı Kerim'in kullanışı da böyledir. O halde, cevâp, müennesin el-ûlâ olması durumunda şöyle denilmesidir: Mânâya nazaran el-ûlâ kelimesi kullanılmıştır. Araplar nezdinde ise, bu kelimenin müennesi, "elvveletu"dür. Zira, bu, her ne kadar başkasından daha zayıf olsa dahi, asi olan ve delili bulunan şeydir. Ve çoğu kez, "ef'alu" kalıbının gayr-i munsarıf oluşunun, müennesinin ancak "fu'li" vezninde olmasından dolayı olduğu söylenmiştir. Ama bunun müvennesi "tâ" ile olur, veya bu kelimeye müenneslik tâ'sıntn gelmesi caiz olursa, artık bu kelime gayrı munsanf olmaz.94[94]

Şefaat

"Göklerde nice melekler vardır ki, onların şefaatleri bile hiçbir şeye yaramaz Allah Teâlâ'mn dileyeceği ve razı olacağı kimseler için ve bu işin, O'nun izin vermesinden sonra olması müstesna." (Necm, 26).95[95]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu âyetin, kendinden öncekilerile münasebetinin yönü, Cenâb-ı Hakk'ın (Necm, 25) ayetinin tefsirinde yapılan izahlarla anlaşılmıştı. Şimdi biz, bunun manasının, "Lât, Uzzâ ve bunların dışında kalanlar için, hiçbir yetki söz konusu değildir. Çünkü, âhiret de dünya da Allah'ındır. Dolayısıyla, bunların ortak kılınmaları caiz değildir" şeklinde olduğunu söylersek, o zaman o müşrikler, "Biz Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmuyoruz. Biz sâdece ve sâdece, bunların bizim şefaatçilerimiz olduğunu söylüyoruz.." şeklinde cevâp vermiş olduğunu söylüyoruz.." şeklinde cevap vermiş olurlar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak "Göktekiler şefaat hakkına sahip değilken, bunlar nasıl şefaat edeceklermiş?!" demiş olmaktadır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.96[96]

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/525.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/525.
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/526.
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/526.

Nicelik Bildiren "Kem" Edatı

(kem) kelimesi, miktar hakkında kullanılan bir edattır. Bu, o miktarın açıklamasını sormak, istemek için olur;
böylece de, bu mânâdaki "kem" edatı istifhâmiyye otur. Nitekim sen, "Uzunluğu kaç kulaç?" "Sana kaç adam geldi?" dersin ki, bu, "gelenlerin sayısı ne kadardır?" demek olup, böylece, miktarın açıklanmasını istemiş olursun. O halde durumların açıklanması için kullanılan, (nasıl); fertlerin açıklanması için kullanılan (eyyu hangisi) ve hakikatlerin açıklanmasını istemek için kullanılan (ne) gibidir. Ya da, bu miktarların kısaca, icmâlen açıklanması için kullanılır. Bu durumda da fi habehyye olur. Nitekim sen, "Bana nice adamlar ikram etti" dersin. Yâni, "Onlardan pek çoğu bana ikram ettiler" demektir. Ne var ki, burada şöyle birkaç soru sorulabilir:
1) harf-i cerri, niçin istifhâmiyye için olan fi 'in temyizinin başına gelemezken, haberiyye için olanınkinin başına gelebiliyor?
2) Niçin istifhâmiyye için olan fi 'in temyizi mansûb, haberiyye İçin olanınki
mecrûr?
3) Bu lâfız, haberiyye için olduğunda, (rubbe - (nice) mânâsında ve mukabilinde kullanılıyor. O halde, harf iken, niçin bu kelime isim kabul edilmiştir? Bunlardan birincisinin cevabı şudur: izafetle belirlenen yerlerde kullanılır. Nitekim sen "gümüş yüzük" diyebildiğin gibi, ya "gümüşten bir yüzük" de diyebilirsin.. İstifhâmiyyelerde izafet olmadığına göre, 'in, bu gibi yerlere benzeyen yerlerde de kullanılması caiz değildir. Ki biz bu cevâbı ilerde açıklayacağız.
İkincisine de, "Temyizlerde asi olan, izafettir" diyerek cevap veririz.
Üçüncüsüne de şöyle cevap verebiliriz: fi 'in başına, harf-i cer gelebilir. Ve meselâ sen "Daha ne kadar sabredeceksin?" "Kaç günde geldin?" ve "Ne kadar adama uğradın?" dersin. Mânâ bakımından da şunu söyleyebiliriz. edâtıyla birlikte harf-i cerri kullanılıp da, temyizi de meselâ "Pekçok erkek, onların hizmetkârlarıdır" şeklinde olur.
Ama, her ne kadar taklîl (azlık) belirtmek için ise de, ancak ne var ki, az olanın makamına geçmez. Dolayısıyla da, meselâ hakkında, bizim, fi kesretten, ibarettir" dememize rağmen, azlıktan ibarettir" denilmesi mümkün değildir.97[97]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, âyetten zamiri mânâya râci kılarak, buyurmuştur. Şayet o, demiş olsaydı, bu râci
oluş, lâfza(fi 'in lâfzına) olmuş olurdu. Çünkü, hem hem de "Nice adam gördüm..." denilebilir. Buna göre şayet, sen, "Bu ikisi arasında mânâ bakımından bir fark yok mudur?" dersen ben derim ki: Bu, şudur: Allah Teâlâ, "şefâatlar, fayda vermez" buyurunca, bu, "tümünün şefaati fayda vermez" anlamında olmuş olur. Ama şayet, demiş olsaydı, o zaman bunun mânâsı, "Meleklerden pekçok kimse vardır ki, herbirinin şefaati ayrı ayrı fayda vermez" şeklinde olurdu. Ve bu durumda da çoğu kez, bir kişinin hatırına, bir araya gelmeleri durumunda, onların şefaatlerinin fayda vereceği şeklinde bir düşünce gelebilir. Bu izaha göre, bu ifâdede, herbiri, bu işin büyüklüğüne işaret eden hususlar var demektir:
1) Burada fi ifadesi yer almıştır ve bu, çokluk ifâde etmektedir.
2) Melek lafzı yer atmaktadır. Zira melek, yaratılmışlar cinsinin en lâtif ve en kıymetlileridir.
3) Semâvât-gökler lâfzı yer almıştır. Zira, bu lafız, onların mertebelerinin yüceliğine ve bu mertebelerin, saadet ve mutluluk karargâhına yakın olduğuna bir işarettir.
4) Onların, ifadesiyle anlatılan bu hususta bir araya gelmeleri (ama buna rağmen fayda vermemesi). İşte bütün bunlar, onların, "Putlarımız bize şefaatçi olacaklardır" şeklindeki iddialarının yanlışlığını ve bozukluğunu ortaya koyan hususlar olup, bu, "Bunlar, önemsiz, adi, zayıf ve mertebeleri de düşük oolabileceklerdir. Çünkü, cansız varlıklar, cinslerinin en aşağı

---

[97][97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/526-527.

mertebelerinde bulunur. Melekler ise, cinlerinin en kıymetlileridir. Ve üstelik bunlar, göklerin en yücelerindedirler. Bu -italikleri taşıyan meleklerin şefaatleri kabul olunmayacağına göre, daha nasıl cansız varlıkların şefaati kabul edilebilir?" demektir.98[98]

Çokluk İfâdelerinin Dereceleri

"Gökteki meleklerden hiçbirinin, şefaat etme hakkına sahip değilken, "pekçok melek anlamında" olmak üzere, niçin buyurulmuştur? Biz deriz ki: Bu ifâde ile o putperestlerin, "Bu putlar, şefaat edeceklerdir" şeklindeki iddialarına bir cevap ve reddiye kasd edilmiştir. Bu ise, meleklerden birinin şefaatinin kabul edilmeyeceğini söylemekle elde edilebilecek bir husus değildir. Dolayısıyla, "pekçoğu" ifâdesine yer vermekle yetinilmiştir. Cenâb-ı Hak, "Onlardan hiçbiri şefaat hakkına sahip değildir?" buyurmamıştır, çünkü bu ifâde, maksat kendisiyle hasıl olduğu halde, Cenâb-ı Hakk'ın "pekçoğu" ifadesinden daha fazla münâkaşa götürür bir ifâdedir. Sonra burada şöyle bir bahis de vardır: Bazı durumlarda, umûm ifade eden sığalar kullanılır, ama çokluk mânâsı, kastedilir. Bazı yerlerde de, çokluk sığası kullanılıp, umûm mânâ kastedilir, ki bu iki durumda aynı sonucu verir. Ki bu da, geriye kalmaların az görülmesi, onlara itibar edilmemesidir. O halde "Herşeyi helak eder..." (Ahkâf, 25) ayetinde, Cenâb-ı Hak adetâ, ilgili hükmün dışında kalanlara hiç iltifat etmemiştir. Ama, ilk "nice melek vardır ki...", "Daha doğrusu, onların ekserisi, bilmezler..", "Onların ekserisi onlara inanırlar.." İfâdelerinde ise, hariçte bırakılanlara iltifat edilmeyenler muamelesi yapmıştır. Böylece, Cenâb-ı Hak, adetâ, hükmün dışında bıraktığı şeyleri, hükmün dışında kalanlar gibi addetmiş ve sanki onları, Kendisi çıkarmamış gibi olmuştur. Bu, sözün taşıdığı mânâ ve maksadın farklılığına göre, farklılık arzeder. Binâenaleyh eğer ilgili söz, kendisinde mübalağa etmek için, yani ileri bir mânâ ortaya koymak için getirilmiş İse, "küllü (hepsi)" ifadesi kullanılır. Bunun misâli, meselâ hükümdara, sözün maksadı sadece ona çokça duâ edildiğini anlatmak olduğunda, "Küllü nâs (bütün insanlar) sana dua ediyorlar" denilir. Eğer ilgili söz, bunun ötesinde ve mübalağa maksadı güdülmeksizın getirilmiş ise "kül!" (hepsi-bütün) kelimesi kullanılmaz. Bunun misali, kendisine "Benim duamı ganimet bil" diyen kimseye, hükümdarın, "Bana kesirun-nas (pek çok insan) dua ediyor" demesidir. Bu, kendisini dua edenlerin çokluğunu belirtmek için değil, o kimsenin duasına ihtiyacının olmadığını anlatmak için söylenmiş bir ifâdedir. İşte bu ayeti kerimede de böyledir.99[99]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, o putperestlerin iddialarının, putlarının şefaatlerinin fayda vermesi şeklinde olmayıp sâdece
putlarının şefaat edecekleri şeklinde olmasına rağmen niçin, burada, "(O meleklerin) şefaatleri bile hiçbir şeye yaramaz" demiş de, "Onlar şefaat edemezler" dememiştir. Diğer bazı ayetlerde de "Allah katında, O'nun izni olması müstesna, kim şefaatçi olabilir" (Bakara, 252) buyurmuş ve böylece izni olmadan şefaatin mümkün olmadığını; "Onlar için, Allah 'dan başka ne bir dost, ne bir şefaatçi vardır" (En'âm, 51) buyurmuş, hiçbir şefaatçi olmadığını bildirmiş; tefsiri sadedinde olduğumuz ayette ise onların şefaatinin fayda veremeyeceğini beyan etmiştir, (ne dersiniz?) Biz deriz ki: O putperestler, putlarının onlara şefaat edeceğini söylüyorlar ve bu şefaatin fayda vereceğine de inanıyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ, onların, "Bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye (onlara ibadet ediyoruz)"(Zûmer,3) dediklerini nakletmiştir.
Sonra biz diyoruz ki: Onların iddialarını reddetmek büyük bir mânâyı ifâde eder. Onların iddialarının reddedilmesi, onların, "putlar bize, mukarrebler (Allah'ın yakın kullan) olarak şefaat edecekler ve faydalı olacaklar" demesinden dolayı idi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onların şefaatleri bile hiçbir şeye yaramaz" buyurmuştur. Bunların iddialarının reddedilişinin

---

98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/527.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/528.

delili, meleklerin şefaatlerinin bile fayda vermemesinin bildiriImesidir. Buradaki şefaatin fayda vermesi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu işin, O'nun izin vermesinden sonra olması müstesna" ifâdesi ile ortaya konulmuştur. Bu, "Onlar şefaat edecekler" demektir. Fakat burada, bu şefaatin kabul olunup fayda vereceği, yahut kabul olunmayacağı hususlarının izahı yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak önce, "Onların şefaalerî bile hiçbir şeye yaramaz" deyip de, daha sonra, "Bu işin, O'nun izin vermesinden sonra olması müstesna..." buyurunca, bunun mânâsı, "Bu şefaat, (bu şartla) fayda verir.." şeklinde olur ve böylece ilgili müjde gerçekleşmiş olur. Çünkü Hak Teâlâ "Arşı taşıyan melekler ile (Arşın) etrafındaki melekler, Rablerini hamd ile tesbîh ederler, O'na inanırlar ve mü'minler için istiğfar ederler" (Mü'min, 7) ve "O (melekler) yeryüzündekiler için mağfiret talebinde bulunurlar"(Şura, 5) buyurmuştur. Mağfiret talebinde bulunmak da, şefaattir.

"(Allah'ın) izni olmaksızın, O'nun yanında kim şefaat edebilir?" (Bakara, 255) ifâdesi ile, tefsir ettiğimiz âyette olduğu gibi, şefaatin hiç olmayacağı ve kabul edilmeyeceği mânâsı kastedilmemiştir. Çünkü bu ifâdeler, müşriklerin bu husustaki inançlarına bir reddiyedir. Bununla ancak, "Onlar, ancak Allah'ın dilediği kimselere izin vermesinden sonra konuşabilirler (kıyamette)..." ifâdesinde olduğu gibi, Allah'ın yüceliği ve hiç kimsenin O'nun katında ağzını açıp konuşamayacağı anlatılmak istenmiştir.[100][100]

Şefâata Mazhar Olanlar

"Dileyeceği ve raâzı olacağı kimseler için..." ifâdesindeki "lâm" ile ilgili olarak şu iki îzah yapılabilir:

1) Bu harf-i cerr, "izin" fiiline taalluk eder. Bu durumda, şu İki mânâ verilebilir:

a) "Allah'ın şefaat etmeyi istediği ve razı olduğu kimseler için meleklerden dilediğine İzin vermesinden sonra..."

b) "Bu izin, şefaat edilecek kimse hakkında olacaktır." Çünkü izin, mü'minlere şefaat etme hususunda bütün melekler için söz konusudur. Zira onların tamâmı, mü'minler için mağfiret talebinde bulunurlar. Dolayısıyla bunu tahsis etmenin (sınırlandırmanın) mânâsı yoktur. Bu hususta da münâkaşa edilebilir.

2) Bu harf-i cerr, hiçbirşeye yaramaz" fiiline taallûk etmektedir, yani "Allah'ın, o meleklere, şefaat hususunda izin vermesinden sonra, onların şefaatleri ancak Allah'ın dilediği kimselere yarar" demektir. Bu mânânın da uzak birşey olduğu söylenebilir. Çünkü bu meleklerin şefaat etmeleri mânâsına gelir. Halbuki fayda verme, işe yarama, ancak Allah'ın dilediği kimseler için söz konusudur. Buna şu şekilde cevap verilir: Bu, Allah Teâlâ'nın azametine dikkat çekmek içindir. Çünkü melekler şefaat ettiklerinde, Allah Teâlâ, meşîeti doğrultusunda, onların şefaatlerinden sonra, dilediklerini bağışlar.[101][101]

Altıncı Mesele

'Ve râci olacağı" ifâdesinin getirilmesinin hikmet ve inceliği nedir? Diyoruz ki: Burada "irşâd" (yol gösterme) faydası vardır. Çünkü Allah Teâlâ, "Dileyeceği kimseler için" buyurunca, mükellef, Cenâb-ı Hakk'ın dilemesinin nasıl olacağını bilemediği için, tereddüd içine girdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, dileyeceği kimselerin, kâfirler ve muannidler değil de, âbid ve şâhidler olduğunu bildirmek için, "ve razı olacağı kimseler için" buyurmuştur. Çünkü Hak Teâlâ, "Eğer inkâr ederseniz, (bilin ki) şüphesiz Allah'ın size ihtiyacı yoktur. Bununla birlikte, kullan için küfre (inkâra) razı olmaz. Ama şükrederseniz, sizin için buna razı olur" (Zümer, 7) buyurmuştur.

Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Dilediği kimseler için..." buyurmuş, daha sonra da dilediği kimselerin kimler olduğunu beyan etmek için, "razı olacağı kimseler için.,." buyurmuştur.

---

[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/528-529.

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/529.

"Meleklerin şefaati, diledikleri hiç bir kimseye fayda vermez" şeklinde mânâ vermemize göre, âyetteki "razı olmak" fiilinin faili "dileyeceği..." ifâdesi ile kendisine işaret edilen kimse olur. Buna göre Hak Teâlâ adetâ, "Onun razı olacağı" demiş olup, "Ona şefaat elverişli olacak biçimde fayda verir. Bu sayede de onun rızası gerçekleşir" manasınadır. Bu tıpkı Allah'ın, o razı olur, yâni, şefaat ona fayda verir" demesi gibidir. Bu durumda, "razı olma" ifadesi, bir açıklama sadedinde getirilmiş olur. Çünkü Hak Teâlâ, az ve çok, herşeyin nefyine (bütün meleklerin şefaatinin olumsuzluğuna) işaret olmak üzere, "Onların şefaatleri fayda vermez" buyurunca, bunun gereği, bu istisna ile, onların şefaatlerinin, az da olsa bir fayda sağlayacağıdır. Böylece lehinde şefaat edilen kimse, bu istisna sebebiyle, gereğinden fazla fayda vereceğini düşünür. "Razı olma" işinin, "dileme" ifadesini açıklamak için getirilmiş olduğu da söylenebilir. Çünkü "dileme" fiili ile, "razı olma" mânâsındaki "meşîet" kastedilmemiştir. Çünkü allan Teâlâ, meselâ bir kulunun sapıklığını dilediği zaman, buna razı olmaz. Onun hidâyetini dilediğinde ise, bu dileme râzt olma ile birlikte olur. Dolayısıyla buradaki meşîetin (dilemenin) genel mânâda bir meşîet olmayıp, hususî mânâda bir meşîet olduğu anlaşılsın diye, "dileyeceği ve razı olacağı kimseler için,.." buyurmuştur.102[102]

Melekleri Tanrıça Sayanlar

"Ahirete iman etmeyenler, meleklere dişi adlan takarlar" (Necm, 27).
Bu hususu, Tûr Sûresi'nde açıkladık ve bu ayeti orada delil getirdik. Şimdi burada, oradakilere yakın hususları ele alıp, şöyle diyoruz: "Ahirete iman etmeyenler" ifadesi ile, Peygamberlerine iman etmeyenler ve onların şeriatlarına uymayanlar kastedilmiştir. Bunlar ancak akla uygun olduğunu iddia ettikleri şeye tabî olurlar. "Allah'ın isimleri tevkîff (vahiyle haber verilen cinsden) değildir. Yeled (oğul), başkasından olan demektir" derler ve bu hususta dilcilerin sözleriyle istidlalde bulunarak söyle derler: "Meselâ Arapça'da, "Bundan şu tevellüd etti" denilir. Yine "Ondan meydana geldi..." mânâsında, "Zâc (boya tuzu), kiremitten tevellüd etmiştir" denilir. Yine, "Bintü'l-kevm (üzümün kızı (içki), bintü'l-cebel" gibi ifadeler de böyledir." Bunlar sözlerine devamla "Melekter, Allah'dan meydana gelmiştir. O halde melekler, Allah'ın mahlûku olmak itibariyle, O'nun çocuklarıdır" demişlerdir. Daha sonra onlar, "Melâiketü" kelimesinin sonunda tâ-ü tenisi görüp, kendilerince de, "Melekler secde etti" denilirken müennes fiil kullanılması doğru olunca, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" deyince, Allah Teâlâ, "Ahirete iman etmeyenler, meleklere dişi adları takarlar" buyurmuştur. Bu, dişilere "kızlar (benât)" denilmesi gibidir.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:103[103]

Müşriklerde Ahiret İnancı

O putperestler hep, "Bunlar Allah katında bizim şefâatçilerimizdir" deyip, üstelik Örflerine göre, Ölen
kimsenin kabrinin yanıbaşına bir binek hayvanı bağlayıp, bağlayıp, bu kimsenin o binek üzerinde haşrolacağına
inanmalarına rağmen, daha nasıl onların âhirete inanmadıkları söylenebilir? Deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap veririz:
1) Onlar buna kesin olarak inanmayınca, sanki "Haşr yoktur. Eğer olursa, bizim zaten şefaatçilerimiz var" demiş gibi olurlar. Bunun delîlî, "(Derler ki) "Kıyametin kopacağını zannetmiyorum amma eğer (diriltilip) Rabbimin huzuruna döndürülecek olursam, yine de O'nun katında en güzel mükâfaat (cennet) benim için olur (olmalıdır)" (Fussilet. 50) sözleridir.
2) Onlar, âhireti gerçek mânâda, yani peygamberlerin bildirdiği şekilde kabul edip,

---

[102] 102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/530.
[103] 103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/530-531.

inanmıyorlardı.104[104]

İkinci Mesele

Bazı kimseler, "ünsâ" (dişi) kelimesinin, "ef'ale"nin (ism-i tafdilin) müennesi olan, fu'la vezninde olduğunu, çünkü bunun fiilinin, ism-i failinin ise, şeklinde olduğunu ve meselâ Arapça'da, "erkek demir" ve hadîdün enîsün "dişi demir" denildiğini söylemişlerdir. Ama gerçek olan, "ünsâ" kelimesinin, genelde bu şekilde kullanılmadığıdır. Bunun delili ise, kelimenin cem'inin, "inâs" şeklinde gelmesidir.105[105]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Mak, niçin "tesmiyete'l-inâs" dememiş de, "tesmiyete'l-ünsâ" demiştir? Deriz ki: Buna iki şekifde cevap verilebilir: Bunlardan birisi açık, diğeri ince bir izahtır. Zahir olan, bu "ünsa" kelimesindeki lâm-ı tarif ile, "dişi cinsi" kastedilmiştir ve bu lâfız, diğer âyetlerin sonlarına uygun olarak geldiği için buraya daha uygundur. Dalûk (ince) izah da şöyledir: Eğer Cenâb-ı Hak, "Onlar, onları "inâs" (dişi) adlarıyla adlandırıyorlar" demiş olsaydı, şu iki mânâ anlaşılabilirdi:

a) Kızlar,

b) Aişe, Hafsâ gibi, dişilere verilmesi mu'tad olan alem (özel) isimler. Çünkü dişilerin isimlendirilmesi böyle olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ "tesmiyete'l-ünsâ" buyurunca, artık bunun "cins" için olduğu belirgin hâl almıştır. Cins de, "kız" ve "kızlar" (benflt) ifadesidir.106[106]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu âyetin kendinden öncekilerle münâsebet ve ilgisi şöyledir: Onlara, "Putlar, cansız varlıklardır. Şefaat edemezler" denilip, "Mahlukatın en büyüğü olan meleklerin bile, Allah'ın müsâade etmesi durumu hariç, şefaat edemeyecekleri beyân edilince, onlar "Biz putlara tapmıyoruz. Zira onlar cansız varlıklar. Biz ancak, o putlara tapmakla, aslında meleklere tapmış oluyoruz. Çünkü bunlar, meleklerin seki İleri nded i rler. Biz onları Önümüze dikerken, onlar bize hem görünür âlemi, hem de görünmeyen âlemi hatırlatsınlar diye dikiyoruz. Dolayısıyla biz, mukarreb (Allah'ın yakın), sânı yüce, makamı üstün meleklere saygı göstermiş oluyoruz" demişler de, Cenâb-ı Hak bunlara bir red ve cevap olmak üzere, "Siz onlara, (kendiniz için kız evlat istemeyen kimseler olarak) dişi isimleri verirken, nasıl onları ululamış olursunuz" demek istem iştir.107[107]

Melâike Lâfzı

Cenâb-ı Hak daha sonra, bu hususta onların dayanaklarını zikretmiştir ki bu da, "Melâike" lafzıdır. Zira Allah Teâlâ," Ahirete iman etmeyenler, meleklere dişi adlan takarlar" derken, dememiş şeklini kullanmıştır. Çünkü onlar, bunun sonundaki tâ'ya aldanım ıslardır. Halbuki onların bu aldanışları yersizdir. Çünkü "ta", hakîkî müennesi gösterme dışında, birtakım başka mânâları göstermek için de kullanılır. "Blnt" (benât) lafzı ise, ancak hakiki müennes (dişi) için kullanılır. "Melâike"deki "tâ" da tıpkı (cilalar) kelimesinde olduğu gibi, cemîlik mânâsını te'kid için getirilmiştir. Bu "tâ o tâ"ya benzer. Bu böyledir. Çünkü meşhur görüşe göre, "Melâlketü" kelimesi, "melek" kelimesinin çoğuludur. "Melek" de, hemzesi hazfedilip, "mel'ek"den kısaltılmış bir şekildir. Mel'ek ise "elçilik" demek olan "ulûket" kökünden gelen, melek kelimesinin, çevrilmiş (harfleri yer değiştirmiş) şeklidir. O halde, bu görüşe göre, "melâike", "mefailetün" kalıbında olup, aslı "mefâllü"dür. Ama cemisinde, "melâlketü" şekline çevrilmiştir. Dolayısıyla "melâike", fe'allü ve fe'âiletü vezinlerine benzer. Ama görünen odur ki "Melâike" kelimesi, "melîk, yani "Melîk'e mensup olan" kelimesinin çoğulu olup, "fe'âilü" veznindedir. Bunun delili, mü'minlere vaad sadedinde zikredilen, "O, muktedir bir meliğin katındadır" (Kamer, 55) ayetidir. Cenâb-ı Hak melekleri anlatırken, "Onlar Rableri indindedirler" (Araf, 206) buyurmuştur. Yine vaad hususunda, "Onun katımızda bir yakınlığı var" (Sad. 25) buyurmuştur. Meleklerden bahsederken, "En yakın melekler de Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler" (Nisa, 172) buyurmuştur. Binâenaleyh melekler, yakınlığı Allah'ın kendilerine verdiği, şerefli kullarıdır ve onlar, sultanların yanında bulunan, kapılarını bekleyen, verilecek emirleri gözeten kölelerin ve hizmetçilerin emre İtaati gibi, "emrolunduklannı hemen yaparlar." Dolayısıyla onlar, anında herşeye muktedir olan Melik'e mensub (bağlı) kimselerdir. Öyle ise onlar, "RtoHMyyûn" (Büyük Melik Allah'a bağlı kimselerdirler. "Melâike' kelimesinin sonundaki "tâ" da, "sayârlfe" (kuyumcular) "beyâtine" (baytarlar) kelimelerinde olduğu gibi cemîliğe nisbet edilmekten dolayı gelen "tâ"dır.

---

[104] [104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/531.

[105] [105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/531.

[106] [106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/531-532.

[107] [107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/532.

Buna göre eğer, "Bu, şu bakımlardan yanlıştır:

1) Hiç kimse (sayrafî) kelimesini kullandığı gibi, meleklerden biri için melîkî" ifadesini kullanmamıştır.

2) İnsan, Allah katında olduğu zaman, meleklerden olması gerekir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü "melâike" kelimesinden, insanoğlundan başka bir cins anlaşılır.

3) "Faili vezninin, çoğulunun "fe'fliletü" şeklinde geldiği duyulmamıştır. Bunun müfredi, tıpkı "nemime" ve "habibe" kelimelerinde olduğu gibi, "fa'îletün" şeklindedir.

4) Eğer böyle olsaydı, "melik" kelimesi çoğul yapılamazdı" denilirse, biz deriz ki: Bunlardan birincisinin cevabı şudur:

Bunun müfredinin kullanılmadığı meselesini kabul ediyoruz. Sebebi ise şudur: Melîk, her nekadar büyük bir zat olursa, onun hükmü, hizmetçileri, adamları da, o nisbette çok olur. Binâenaleyh melîk, ululuk ile nitelendiğinde, çoğul ile tavsîf edilir ve meselâ, "Büyük ordular sahibi" denilir. Fakat tek bir kişi ile, böyle ululuk sıfatlan ile nttelenemez. Ama bu tek kimse, eğer melîke nisbet edilirse, o zaman haber olmaya aday olur ve meselâ, "Bu benim melikim" denilir. Bu ise, senin, onun bizzat kendisini tanıyıp da, bu bir kimseyi mübtedâ yapman ve ondan "melîkîm" diye haber vermen durumunda olur. Melekler ise, pek azı müstesna, bizzat tanınamaz, bilinemez. Onlardan bilinenler, Cebrail, Mikâil, (a.s) gibi olanlardır. Bu durumda ise, 'Cebrail benim melîkîmdir" dememizin mânâsı yoktur. Çünkü haberin ne olduğunu bilen kimse için, haberin mübtedâ için sabit olduğunu anlatma durumu hariç, ondan haber vermesi caiz olmaz. Dolayısıyla, meselâ insanın hayvan veya cisim olduğunu söylemek uygun olmaz. Çünkü bu, zaten açık olanı açıklamak demek olur. Meğer ki, bu kimse bunu bir maksad ve gayeden ötürü bir darb-ı meselde veya nâdir bir durumda kullansın. Bunun, mübtedâ olarak melike nisbet edilmesi de olamaz. Çünkü ululuk, kişinin "meleklerden birisi" deyip de, bununla, Allah'a yakın olanların çokluğuna dikkat çekmede yatmaktadır. Nitekim sen, "Melikin adamlarından biri..." dersin de, direkt olarak, "Melikin adamı (arkadaşı)" demezsin. Binâenaleyh ileri derecede bir saygıyı anlatmak istediğinde, birisinin yanında, melik ismi birşeye nisbet edilmeden kullanılır. Bundan da Öteye, bu, onun şiddet ve kuvvetini ifade için, (mübtedâ olarak) kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, (Cebrail (a.s) için), 'Güç-kuvvet sahibi..." (Necm,5) buyurmuştur. Mlm-iâm-kâf harfleri, çeşitli şekillerde tertib edildiğinde (sıralandığında), bilindiği üzere, "güç, şiddet - kuvvet" mânasına gelirler. Fakat bir topluluk yanında, saygı için, "el-Melâike" kelimesi kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rabblnin ordularım, O'ndan başka hiç kimse bilemez" (Müdessir, 31) buyurmuştur.

İkinciye de şu şekilde cevap verilir: Deriz ki, bir isim, İlk defada, onunla nitelenebilecek birisine has kılınmış bir vasıf (sıfat) için kullanılır. O birisinden başkası, eğer bu sıfatla nitelenmiş olsa, bu isimle adlandırılamaz. Nitekim fiilinin ism-i faili olan (hareket eden) kelimesi böyledir. Dolayısıyla hareket eden bir kadına "dâbb«" denilmez. Herkes ve herşey hakkında genel mânâda kullanılan, "debb"in (hareketin) dışında olmak üzere, bu kelime, husûsî bir şekilde hareket ettiğinde, o kadının bir sıfatı olarak kullanılabilir. Meselâ o kadın, birşeyi almak için veya başka birşey için geceleyin hareket etmesini gösteren bir sıfat olarak şöyle de denilebilir: Meleklere, "melâlke" denilmiştir, çûnkû onlar, âdemoğlu yaratılmazdan önce, sayısını ancak Allah'ın bilebileceği bir müddetten itibaren, Allah'a intisâb etmiş varlıklardır. Binâenaleyh Allah'a vuslat etmeyen, O'nun kapısında beklemeyen kimse için, ne böyle bir intisâb, ne böyle bir alışkanlık tahakkuk etmez, dolayısıyla da bu adla adlandırdamaz.

Üçüncüsüne de şu şekilde cevap veririz: Kıyasî olarak çoğul yapılan cemîler için bir engel yoktur. Meselâ bunlar, "fa'al" vezninde olan, "cemel" kelimesinin cimâl, semer kelimesinin sim&r şeklinde fi'âl vezninde; eşkâl ve eşcâr gibi ef'al vezninde ve fa'lfin v.b. vezinlerde cemî olması gibi. Samâî olarak cemüenenlere gelince, bunların pek azı müstesna, eğer kelimenin böyle bir cem'i yoksa, bu durumda, pek çok cem'in Allah'ın kapısına nisbet edilmesi gibi, orada yatan ta'zîm ile yetiniiir ve bu "mer'e" (kadın) kelimesinin "nisa" şeklinde cemilenmesi babından olur.

Dördüncüsüne ise şu şekilde cevap veririz: Bu, bir engelden ötürüdür. Belki de bu engel, ondan kaynaklanmıştır. Yahut şöyle diyebiliriz: "Fey'ai" kelimesi cemî konusunda, fa'fl veznine hamiedildiği gibi, fa'fl vezni de, fa'îl veznine hamledil m iştir. Dolayısıyla da, ceyyld'in cem'ine de clyad denilmiştir. Ama fa'fl vezninde, çoğul olarak effl'll denilmez. Bu söylediğimiz hususu şu da destekler. İblis, o kapıda dururken, melekler zümresine dâhildi. Dolayısıyla diyoruz ki: "Cenâb-ı Hak, "Hani biz meleklere, "Adem'e secde edin" demiştik de, İblis hâriç, hepsi hemen secde ettiler" (Bakara, 34) buyurmuştur. Bu, "O İblis, o kapıdan geri çevrilip uzaklaştırıldığı zaman, meleklerden hâriç tutuldu ve cinlerden oldu" demektir.

Bazı dilcilerin, "Melaike kelimesi, "Mel'ek"in cemîsidir. "Mel'ek" de, elçilik demek olan, Ulûket kökünden olan me'lek kelimesinin çevrilmiş (harfleri yer değiştirmiş) hâlidir" şeklindeki iddialarına gelince, bunda, bizim söylediklerimizden daha çok zorlamalar var. Çünkü bir kere, "melek" kelimesi fa'al vezninde olmayıp mef'al veznindedir? Bu, zahirin hilâfınadır. Niçin tıpkı me'ârib, me'âslm, me'âkil gibi kelimelerde olduğu üzere, aslına göre bunda da me'âlik şekli kullanılmamıştır. Bütün bunlar, ancak bir zorlama ile söylenebilecek şeylerdir. Yine "melek" kelimesi "mel'ek ' şekline sokulmuş da, bu bahsettiğimiz benzeri kelimelerde niçin yapılmamıştır? Yine niçin bunun cemine "tâ" getirilmiş de, her "mefâl" veznindeki kelimenin cemisinde olduğu gibi, "ta"sız olarak "melaik" denilmemiştir. Onların görüşlerini, "Allah (melekleri) elçiler kıldı" (Fatır, 1) âyeti de reddeder. Şu halde buradaki "rüsûl" (elçiler), o mânâdaki elçilerden başkadır. Binâenaleyh nasıl "rusu!" kelimesinin, mürseîîn (gönderilenler), "mukterlb" kelimesinin de "karib" (yalnız) mânasına alınması doğru olmaz ise, meleklerin resuller kılındığının söylenilmesi de doğru olmaz. Çünkü kılmada, mutlaka bir değişiklik söz konusudur. Bütün bu meleklerin, Allah Teâlâ'ya mensûb oluşları, O'nun huzurunda duruşları ve kendilerine gelen emirleri almak için, emre muntazır oluşları, bu kimselerin söylediklerinin aksine delâlet etmektedir.[108][108]

Bilgiye Değil, Zanna Uyanlar

"Halbuki onların buna dâir bilgisi de yoktur. Onlar kuruntudan başkasına uymazlar. Kuruntu ise, şüphesiz, gerçek nâmına hiçbirşey ifâde etmez" (Necm, 28).

Ayetteki, "buna dâir" ifâdesinin, neyi gösterdiği hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Zemahşerî'nin naklettiğine göre bu, onların bilgisizce, ilimleri olmadan söyledikleri şeye râcidir.

2) Bu zamir, önceki âyette geçen bilgilere râcidir, yâni, "Onların Allah hakkında bilgileri yoktur. Dolayısıyla, müşrik olmaktadırlar" demektir. Bu zamir, şeklinde de okunmuştur. Bu durumda da şu izahlar yapılabilir:

---

[108][108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/532-534.

a) Onların, âhiret hakkında bilgileri yoktur.
b) Onların, bu tesmiye edişleri bir bilgiye dayanmamaktadır.
c) Onların, melâike hakkında bir bilgileri yoktur.
Eğer biz, "Onların âhiret hakkında bilgileri yoktur" manâsını verirsek, onlar hakkında daha Önce söylenen hususa bir cevap olur. Çünkü onlar, "Bu putlar, Allah katında bizim şefâatçilerimizdir" deyip, dirilince üzerine binsinler diye, ölülerinin kabirlerinin başına bir deve bağlıyorlardı. Fakat onlar, bunu âhireti bilmeden kaynaklanan bir iş olarak yapmıyor, söylemiyorlardı.
Yok eğer biz, "Onların, bu tesmiye edişleri bir bilgiye dayanmamaktadır" mânâsı verirsek, ortaya bir problem çıkar, o da şudur: Bu adlandırma ile ilgili olarak onların bir bilgileri var. Çünkü onlar, kendilerinin bir şüphe içinde olmadıklarını biliyorlardı. Çünkü isim verme bâzan, öncelikle "vaz'î" olur ki bu, zan ile değil, aksine ne vaz, ettiğini bile bile olur. Bazan da, mânâ ile ilgili bir kullanış şeklinde olur da, buna yalan, doğru veya ilim arız olabilir. Birincisinin misâli, bir kimsenin ilk Önce "semâ-gökyüzü" adını, müsemmâsına koyup, "Bu, semâdır" demesi; ikincisinin misâli de şudur: Şimdi biz bundan sonra, su veya taş hakkında, "Bu, semâdır" dersek, bu yalan olur. Buna inanan ise, câhildir.109[109]

İtikadî ve Amelî Durumlarda Zan

İşte, aynen bunun gibi, bunların melekler hakkında, "Bunlar Allah'ın kızlarıdır" deyişleri, vaz'î bir isimlendirme olmaz. Onlar bununla, o meleklerin, kızlar lâfzının kendileri hakkında kullanılması gerekli olan bir şey ile mevsûf olduklarını kastetmişlerdir ki, iste bu yalandır ve bunun böyle olduğuna inanan ise câhildir. Binâenaleyh, işte bu, bizim, daha önce de bahsettiğimiz gibi, maslahat (fayda) olan durumlarda, örfî, ya da şer'î fiillerde kesin bilgi elde edilemediğinde zanna tabî olunur. Ama itikadt konularda ise zan, hakikat bakımından, hiçbir şey ifâde etmez" şeklindeki sözümüzden kastedilendir.110[110]

Zan Bazan İsabet Eder

İmdi eğer; "Zan, bazan isabet etmez mi?" Binâenaleyh, daha nasıl zan hakkında, "O hiçbir şey ifâde etmez" hükmü verilebilir?" denilirse, biz deriz ki, mükellef, hakka inanabilmesi için, hakkı batıldan; hayrı yapması için de, hayrı serden ayırıp ortaya koyacak yakînî (kesin) bir inanca muhtaçtır. Ancak ne var ki hakikat konusunda (vakıaya) mutabık bir inanç için, kesin inanç içinde bulunulması gerekir. Zanneden ise, kesin inanç içinde olamaz. Ama, hayır, iyi, güzel hususunda pekçok yerde, zanna îtibar olunur.111[111]

"Hak"dan kasıt: Allah Teâlâ

Ayetteki, "hak" kelimesiyle, Allah Teâlâ'nın kastedilmiş olduğunun söylenilmesi de muhtemel olup, bunun mânâsı, "zan, Allah'tan yana hiçbir şey ifâde etmez" şeklinde olup, bu da, "İlahî vasıflar zanlarla elde edilip, ortaya konulamaz" demektir. Bunun delili, "... Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah hakkın ta kendisidir.." (Hac. 6) âyetidir. Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, üç yerde, "zan"dan (zanna tâbi olmaktan) men etmiştir ki, bütün bu yerlerde bu men etme işi, "isimlendirme" ifâdesinin akabînden gelmiştir. İsimle çağırma ve ona tutunarak duâ etme, iki yerde olmuştur. Bunlardan birisi, bu sûrededir:
a) Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu, sizin ve atalarınızın taktığı adlardan başkası değildir. Allah onlara hiçbir hüccet indirmedi. Onlar, kuruntudan ve nefislerin arzu ettiği hevâdan başkasına tâbi olmuyorlar" (Necm, 23) âyeti İle,

---

[109] [109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/535.
[110] [110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/535-536..
[111] [111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/536.

b) "Onlar kuruntudan başkasına tâbi olmazlar. Kuruntu ise şüphesiz, hakdan hiçbir şeyi ifâde edemez"(Necm,28) âyetidir. Diğeri ise, Hucûrat Sûresi'ndedir. Şöyle ki: Cenâb-ı Hak, kalb ile duâ (çağırma) etmenin peşinden, "Birbirinizi kötü lâkaplarla çağırmayın. îmandan sonra fâsıklık ne kötü addır! Kim tevbe etmezse, onlar zâlimlerin tâ kendileridir. Ey iman edenler, zannın birçoğundan kaçının..." (Hucûrat. 11-12) ki bütün bunlar, dili korumanın, diğer organları korumaktan daha evlâ, yalan söylemenin de, el ve ayaktan sudur eden asıl günahlardan daha çirkin oluşunun delilidir. Bu üç yer de,
1) Lât, Uzzâ gibi, medhe müstehak olmayanları methetme;
2) Zemme müstehak olmayan ve Rahmân'ın kulları olan o melekleri zemmetmek ve onları, dişilikle vasfetmek, isimlendirmek ve;
3) Durumu malûm olmayanları zemmetmektir. Ama, hâli bilinmeyenleri medhetmeye gelince, Cenâb-ı Hak bu hususta, "onlar ancak zanna tâbi olurlar" buyurmuştur. Tam aksine bu hususta zan (hüsn-i zan) muteberdir ve insanın dış görünümüne bakmak vâcibtir.112[112]

Ehl-i Dünyadan Uzak Dur

"Onun için sen, bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasmı arzu etmeyen kimselerden yüz çevir"
(Necm. 29).
Bu, "Onlarla mücadeleyi bırak, zîrâ tâbüğde bulundun ve sana düşeni hakkıyla yerine getirdin..." demektir.113[113]

Yersiz Nesh İddiası

"Kur'ân'da ne kadar "yüz çevir..." ifâdesi varsa, bunlar, savaş âyetiyle mensûhtur" demişlerdir, ama bu doğru değildir. Çünkü, "yüz çevir" emri, (bizzat) savaş (kıtal) âyetine muvafıktır. O halde daha nasıl, bu ifâdeler, kıtal (cihâd) âyetiyle mensûh olabilirler?! Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s), hikmetle (delilli) bir Diçimde ve güzel öğütle çağırmakla, davet etmekle me'mûr idi. Onlar o peygambere, Kendi bâtıllanyla karşı gelince, Peygamber (s.a.s)'e, ''Onlarla en güzel biçimde mücadele et..." (Necm, 125) denilmiştir. Daha sonra, bu da fayda vermeyince, Cenâb-ı Hak ona, "O halde onlardan yüz çevir, onlara, delil ve burhan (aklî ve naklî deliller) ile mukabelede bulunma. Çünkü onlar, hakka tâbi olmazlar ve sâdece ve sâdece zanlanna tabi olurlar. Ve onlara, mukabelede bulunmanın caiz olmasının şartlarına göre onlarla münazara etmekten yüz çevirerek, mukabelede butun..." demiştir. O halde daha nasıl, bu gibi ifâdeler mensûh olabilir? fiili "şikâyetini geri aldı..." bâbındandır. Ve buradaki hemze, "selb" içindir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Onlara olan arzını izâle et, gider; artık bundan sonra da hiçbir durumu onlara arzetme.." demek istemiştir. Ayetteki, "Bizim zikrimize arka çeviren..." ifâdesi, arzetmenin ve münazarada bulunmanın faydasını beyan eden bir ifâdedir. Çünkü söze kulak vermeyen kimse, o sözün mânâsını nasıl anlayacaktır?114[114]

Burada Zikr'den Maksad

kelimesi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
a) Kur'ân'dan;
b) Naklî ve aklî delillerden ve
c) Allah'ı anmaktan.. Çünkü bir şeye tefekkür gözüyle bakmayan, onun vasıflarını nasıl bilip tanıyabilir? Çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Biz, Allah'ın nimetleri hakkında tefekkür etmiyoruz, çünkü bizim Allah'la ilgimiz yoktur. Bizim işimiz, bizi yaratanladır.. Ki bu da, -farklı görüşlerine

---

[112] [112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/536.
[113] [113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/537.
[114] [114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/537.

ve muhtelif bâtıl itikadlanna nisbetle- melekler ya da "dehr"dir.

Ayetteki, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen.." ifadesi, onların "haşr"i inkâr ettiklerine bir işarettir. Çünkü onlar, "Bu (hayat), ancak bizim dünya hayatımızdır..." (Mü'minûn, 37) demişlerdir. Allah Teâlâ da, "Dünya hayatına mı razı oldunuz?" (Tevbe, 38) buyurmuştur ki bu, "Onlar, dünya hayâtının ötesinde, kendisi için çalışıp çabalayacakları bir başka şey kabul etmezler" demektir. O halde, âyetteki, "Bizim zikrimize arka çeviren..." ifâdesi de, onların, haşri inkâr edişlerine bir işarettir. Çünkü bir kimse, Allah'ın nimetleri hakkında tefekkür etme hususunu terkedlnce, O'nu tanıyamaz. Dolayısıyla da, Resulüne ıttibâ etmez. Bunun akabinden de, bu Resulün sözü, bu kimseye herhangi bir fayda temiz etmez. Bir kimse "haşr", "hesap" vs. gibi kavramlara (lisânında yer vermez) bu gibi şeyleri kabul etmezse, korkmaz, dolayısıyla da, üzerinde berdevam olduğu hareketinden vazgeçmez. Derken artık, bu çağrıda, bu davette bir fayda da kalmaz.115[115]

Nebî (a.s) Kalblerin Tabibi

Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s), kalblerin doktoru idi. Dolayısıyla, bütün bunları tabiblerin usûlüne göre yapmıştır, uygulamıştır. Tabiblerin usûlü şudur: İlgili hastalığın ıslâhı, gıdalarla mümkün ise, ilâç kullanmazlar; tesiri az ilâçlarla ıslâhı mümkünse, güçlü ilâçlar kullanmazlar. Derken, meşrubat, vb. şeylerle tedavi edemediklerinde de, cerrahî operasyona ve dağlamaya başvururlar. Öyle ki, "Tedavinin en sonuncusu, dağlamaktır, cerrahi operasyondur" denilmiştir.

Aynen bunlar gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) de, kalblere (bu kalblerin sahiplerine), sâdece Allah'ın zikrini emretmiştir. Çünkü, nasıl ki nefisler gıdalarla itmi'nâna eriyor, tatmin oluyor, aynen bunun gibi kalbler de, Allah'ın zikri İle tatmin oluyor. O halde bu demektir ki zikir, kalblerin gıdasıdır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) ilk önce, "Lâ İlahe illallah! Allah'tan başka ilâh yoktur" deyiniz" demiş, Ebu Bekir ve yararlanan diğer kimselere zikri emretmiştir. Bundan yararlanamayanlara da, ilgili delilleri zikretmiş ve meselâ, "Düşünmezler mi?.." "De ki: Tefekkür ediniz, hahnız"; "Bakmazlar mı?" vb. demiştir. Derken, ilgili tehdit ve vatdleri getirmiştir. Bu da onlara fayda vermeyince, Cenâb-ı Hak ona, "Müdahale etmekten vazgeç, sâlih kimseleri bozmaması için fesatçı kimselerle alâkanı kes" demiştir.116[116]

Bilgilerin Sınırı

"Onların, ilimden erebildikleri (son nokta) işte budur. Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapan kimseleri çok iyi bitenin ta kendisidir. O, hidayet bulan kimseleri de pek iyi bilendir" (Necm. 30).

Bu ifâdenin başında yer alan kelimesi hakkında, şu izahlar

1) Bu izahların en açık olanına göre, bu ifade, daha önce geçen (Necm.28) "zan" kelimesine işaret etmektedir. Buna göre mânâ, "Onların ilim namına ulaştıkları en son nokta, zanna sarılmaları olmuştur" şeklinde olur.

2) "Dünya hayatını tercih etmek, onların, ilim namına ulaştıkları son noktadır." Yani, "Bu tercih, onların ilim namına ulaştıkları şeyin son noktasıdır" demektir.

3) "Onun için sen, bizim zikrimize arka çeviren ... kimselerden yüz çevir" (Necm.29). Bu yüz çeviriş, onların ilim namına ulaştıkları son mesafedir" demektir. mânânın böyle olması halinde, söz konusu ayette geçen "ilim" ifadesiyle, "malum" yani ism-i mef'ûl mânâsı kastedilmiş olur. Böylece de, Hm kelimesinin başındaki eliflâm, tarif ifade eder. "Malûm olanı bilmek..." de, Kur'ân'da olan şeylerdir. Bunu, şu şekilde izah edebiliriz: Kur'ân gelince, İnsanların bir kısmı, o Kur'ân'ı kabul edip ona sarıldılar. Göğüsleri, onunla genişledi, ferahladı. Böylece de en üstün makama nazil oldular. Bazıları ise, o Kur'ân'ı, mu'cize olması bakımından

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/537-538.

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/538.

kabul etti, ilgili peygambere tâbi oldu; derken, orta bir dereceye ulaştılar. Kimileri de, meselâ Ebû Tallb gibi, bu hususta ileri geri söz söylemekten çekindi ki bu, ilgili mertebelerin en düşük olanıdır. Bazıları ise, Kur'ân'ı kabul etmeyip onu tenkit ve ta'n ettiler. Şimdi, ilk olanlarından yüz çevirmek caiz değildir., sonrakilerden ise, yüz çevirmek vacibtir. Bu durumda, onun ulaşmış olduğu ilmin mevki ve derece, onun, berikilerle konuşmaması ve onlardan yüz çevirmesidir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ, onların erişebilecekleri en son noktanın bu olduğunu beyan etti. Halbuki, "Allah, her nefsi ancak, gücünün yettiği ile mükellef tutar." Şimdi, ilmi olmayan deli ve çocuk, takat getiremeyecekleri şeylerle me'mûr olamazlar. O halde, Cenâb-ı Hak, daha nasıl, onları ikâba duçar kılacaktır?

Cevap: Biz deriz ki, Cenâb-ı Hak, daha önce, onların, Allah'ın zikrinden yüz çevirdiklerini belirtmiştir. Binâenaleyh, buna göre sanki, onların ilimlerinin olmayışı, ilmi kabul etmeyişleri yüzünden olmuştur. Allah Teâlâ, onların yüz çevirmelerini, bu bilmeme işi buna nisbet edilsin de, böylece ilahî ceza tahakkuk etsin diye, takdir etmiştir.

Zemahşerî ise şöyle demektedir: ifâdesi, iki cümle arasına girmiş bir cümle-i Itlraziyye'dir. Buna göre, kelamın takdiri, "Onun için sen, bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir. Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilenin ta kendisidir..." şeklinde olmuş olur."

Halbuki, ayet-i kerimenin maksadı, ancak, bizim bahsettiğimiz şekil ile tam olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlardan yüz çevir. Çünkü bu, onların varacakları son noktadır. Ve, onlardan meydana gelen şeyin ötesinde de, başka bir şey meydana gelmez" demek istemiştir. Böylece de, ayetteki, "... arka çeviren..." ifadesi, cehalet sebebiyle olan mazeretlerinin sona erdiğine bir işaret olmuş olur. Çünkü cehalet, arka çevirme ve sadece dünyayı tercih etmek ile olur.

Müteakiben söz yeniden başlayıp "Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilenin ta kendisidir. O, hidayet bulan kimseleri de pek iyi bilendir" buyurmuştur. Bu ifadenin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "yüz çevir..." diye hitap edip, Hz. Peygamber (s.a.s) de, kavminin iman etmesini alabildiğine arzulayıp, her aklına geldikçe de, "Hatırlatmada, tebliğde henüz fayda vardır. Kâfir kimselerden, bir takım kimseler de, savaşsız olarak iman edebilir..." deyince, Cenâb-ı Hak ona, "Senin Rabbin, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilendir" buyurdu. Böylece o, hiçbir mükellefin, (bu safhada), sadece davet ve iyi dilek ile iman etmeyeceğini, onlar hakkında en son safhada, ancak kılıcın ve savaşın fayda vereceğini anladı; böylece de, artık onlarla ciddileşmeyi bırakıp, savaşmaya yöneldi... Bu izaha göre, ayetteki ^Aâi 4*j ifadesinin anlamı, "O, kendi takdirinde, kimin sapacağını ya da kimin hidayete ereceğini, ilm-i ezefîsiyle bilmektedir. Binâenaleyh, bu iki durum O'nun nezdinde birbirine karışmaz. Yüz çevirmede ümitsizlik yoktur, hatta örfte, bazan maslahat sayılır" şeklinde olur.

2) Bu ifade, "Her halde ya biz, ya siz mutlak bir hidayet üzerindeyiz. Yahut apaçık bir sapıklıkta..." (Sebe, 24) ve "Allah aramızda hükmedinceye kadar..." (Arâf,87)ayetleri mânâsındadır. Ki, bunun izahı şöyle yapılabilir: Onlar, "Biz, hidâyet üzereyiz. Siz ise, batılı savunuyorsunuz.." dediler. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara ilgili delilleri getirdi, fakat bu onlara fayda etmedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Onlardan yüz çevir, senin mükâfaatını Allah verecektir. Çünkü O, sizin "hidâyete ermişler", onların da "sapıtmış kimseler" olduğunu bilmektedir" buyurdu. Münazara ve münakaşa yapan iki kişi, güçlü bir hükümdarın yanında münazara edip, maksadları da, ilgili hususun hükümdar yanında anlaşılması olduğu zaman, şimdi, karşı taraf hakkı kabul ederse, bu neâlâ; aksi halde, hakka isabet eden tarafın maksadı, bunun, hükümdar nezdinde (de) ortaya çıkmasını sağlamak olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak adetâ, "Mücadeleni verdin, hem de çok güzel yaptın. Allah, hakka isabet edeni, etmeyenden ayıran ve onları en iyi bilendir" buyurdu.

3) Allah Teâlâ, peygamberine, yüz çevirmesini emredip, kavminden de büyük eziyyetler sudur edip, Hz. Peygamber (s.a.s) de iman edecekleri ümidiyle, bütün bunlara katlanıp, "(ama neticede) bütün bunlar neticesiz kalıp onlar iman etmeyince, Hz. Peygamber (s.a.s) adeta, benim çabalarım ve onların eziyyetlerine katlanmam, boşuna oldu.'." deyince, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah sapıtanların da, hidayete erenlerin de durumunu bilir. Çünkü, göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ındır. (Bunların yaratılması ise Allah'ın) kötülük edenleri, yaptıklarına mukabil cezalandırması, hidâyete eren ve güzel harekette bulunan kimseleri de daha güzeliyle mükâfaatlandırması içindir.." buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır.117[117]

Ayetteki Ayrı Hûve Zamiri

İlgili ayetteki lafzına, zamir-i imâd (dayanak zamiri) zamir-i fasi denilir. Cenâb-ı Hak şayet, demiş olsaydı bile, söz tamam olurdu. Ne var ki, ilgili ifadeler böylesi fasıl zamirlerinden uzak kaldığında dinleyen kimse (meselâ burada), fii kelimesinin kelimesinin haberi olduğnu veya bunun yanısıra, başka bir haber bulunduğunu bildiği için, sözün sonrasını dinlemeye yönelir. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz: Şayet bir kimse, "Zeyd'e gelince, Amr ondan daha bilgilidir" demiş olsa, Zeyd'in ('nin) haberi, kendisinden sonra gelen cümle olmuş olur. Ama bu kimse derse, böyle bir tereddüt bertaraf olmuş olur.118[118]

Allah Hakkında İsm-i Tafdil

Ayetteki kelimesi, "mufaddalun aleyh"i, yani başkalarının kendilerine tercih edilmiş olduğu kimselerin bulunmasını gerektirir. Nitekim Arapça'da, Zeyd, Amr'dan daha bilgili (fii) 'dir" denilir. Peki, buna göre, (ayette ifâde edildiği şekliyle), Allah kimlerden daha bilgilidir? Biz deriz ki: Ef'alu fö kalıbı, genellikte, "Benzeri bulunmayan âlim..." anlamına gelir. İmdi, şayet o muhtevada bir âlim varsa, işte "mufaddalun aleyh (mukayese edilen)"dir. Yok, eğer yoksa, zaten gerçekte âlim olan sadece O'dur." Allah'ın sıfatları hakkında kullanılması halinde "ef'alu" kalıbı, pekçok yerde, işte bu mânâya gelmektedir. Meselâ, "Allahu ekber" denilir. "Hakikatte, O'nun gibi bir Kebîr olmadığı gibi, O'ndan ekber de yoktur. Buna uygun düşen bir başka misâlde, meselâ dualarda kullandığımız, "Ya ekreme'l-ekremîn" ifadesidir ki, bunu söyleyen kimse adeta, "Senin gibi kerîm yoktur. Gerçekte en keremli olan ancak sensin.." demek istemiştir. Yoksa mukayese kasdl yoktur. İşte ayetteki fiil "hidâyete ereni ya da sapıtam bilendir, âlimdir..." diyenlerin görüşlerinin mânâsı budur. Şöyle de denebilir: Allah,kendisi dışında başka bir âlimin varsayılması halinde- her âlimden daha bilgilidir.119[119]

Üçüncü Mesele

Hem, "onu bildim", hem de "onu bildim" ifadeleri kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu ayetinde buyururken, meselâ En'âm Sûresi'nde "O, yolundan sapanı en İyi bilendir" (A'rât, 117) buyurmuştur. Hem sonra, ilmin malûma taalluku daha güçlü olduğu zaman, malûmattan "ilim" mânâsı da kastedilmiş olabilir. Ki bu, ya ilmin kuvvetinden, ya malûm olanın açık oluşundan, ya ilmin malûm ile te'kîd edilmesinin vücûbundan, yahutta, fiilin kuvvetli oluşundan ötürü olmuş olabilir:
İlmin kuvvetli olmasına gelince bu, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphe yok ki Rabbin, senin, gecenin üçte ikisinden biraz eksik; yansı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu (...) biliyor" (Mûzemmil, 20) ayeti ile "Allah'ın muhakkak (her şeyi) görüp durduğunu hiç de bitmemiş mi?.."(Alak, 14) ayetinde böyledir. Şimdi, Cenâb-ı Hakk'ın ilmi tam ve şümullü olunca, o ilmini (yani ayetteki fit fiilini) Kendi gözetiminde bulunan kulunun hallerinden bir haline harf-i cer'siz olarak taalluk ettirdi. (Birinci ayet), kulun ilmi zayıf ve muhdes olunca da,

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/538-540.
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/540-541.
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/541.

beşer ilminin ihata edemeyeceği sıfatlarından bir sıfat olan mef'ûle, ilmi, harf-i cer ile taalluk ettirdi. (Alâk Sûresl'nde) yahutta şöyle diyebiliriz: Allah Teâlâ'nın görücü olması, hissedilir, güzle görülür, elle tutulur cinsten bir şey olmayınca, kendisi hakkında harf-l cer'siz, başkası hakkında ise harf-i cer ile taalluk ettirdi.

Malumun zahir olmasına gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın, kimi dilerse onun rızkını yaymakta, (kimi de dilerse onunkini) kısmakta olduğunu hâlâ bilmediler m/?.."(Zümer,52) ayetinde oludğu gibidir. Allah'ın böyle olduğu aşikâr ve malûmdur.

İlmin malûm ile te'kid edilmesinin vücubu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bil ki, AHah'dan başka hiçbir ilâh yoktur" (Muhammed. 19) ayetinde olduğu gibidir. Bunun, zahir kabilinden olduğu da söylenebilir. Nitekim "Biliniz ki sizler, Allah'ı acze düşürücü değilsiniz.."(Tevbe,2) ayeti de böyledir.

Fiilin kuvvetine gelince, Cenâb-ı Hak, "Onu asla sayamayacağınızı bildi..." (Mûzemmil, 20) ve "Şüphe yok ki Rabbin, senin, gecenin üçte ikisinden biraz eksik (...) ayakta durmakta olduğunu biliyor"(Müzemmil,20) buyurmuştur. Şimdi, kullanılan şey, fiil olunca, Allah Teâlâ, onu, harfi cersiz olarak mef'ûle taalluk ettirmiştir. Kullanılan şey fiil değil de, ameli zayıf bir ise delâlet eden bir isim olduğunda ise, o ismi, mef'ûle, harf-İ cer ile taalluk ettirir ki, işte bu sebepte Cenâb-ı Hak, buyurmuştur.120[120]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde sapıtanları bildiğini, hidayete erenleri bilişinden önce zikretmiştir. Meselâ En'am, Nûn ve bu Necm Sûresi'nde olduğu gibi... Çünkü bütün buralarda bahsedilen, Hz. Peygamber (s.a.s) ile inatçı kâfirlerdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, onları tehdid etmek ve peygamberinin kalbini teselli için, önce onlardan bahsetmiştir.121[121]

Beşinci Mesele

Hak Teâlâ, bu yerlerden birisinde, "O (Allah), yolundan sapanı çn iyi bilendir"(Enam, 117); bir diğerinde, yani bu sûrede, de buyurmuştur. Binâenaleyh bu konuda ne dersin? Ben derim ki: "Evet, Biz bu hususu, biri aklî, diğeri ise naktî, iki bahisle ele alalım:

Aklî olan şudur: Kadîm ilim, malum olana, olduğu biçimde taalluk eder. Eğer bu iş dün meydana gelmişse, O, bunun dün meydana geldiğini bilir ve O'nun ilmi bizim ilmimiz gibi değildir. Çünkü ilgili şeyin dün meydana gelmesi, bizim ise onu ancak bugün bilip öğrenmemiz mümkündür. Aksine, O'nun ilmi, "Ne göklerde ne yerde bir zerre miktarı O'nun bilgisinden kaçamaz" (Sebe, 3) ayetinde bildirildiği şekildedir. Meydana gelen şey, O'nun ilminden, bir göz açıp kapayıncaya kadarki süre bile geç kalmaz.

Naklî olan bahis de böyledir: İsm-i fail, muzarî manasına oluduğu zaman, fiilinin ameli gibi amel eder. Ama mâzî manasına olduğunda, müştak olduğu o fiili gibi amei edemez. Nitekim sen "Ben dün Zeyd'i dövücüyüm" diyemezsin. Eğer, Zeyd'i mef'ûl (tümleç) yapmak istiyorsan, sana düşen demendir. Yok eğer bu fiilin ism-i failini kutlanmak istiyorsan, o zaman sana düşen, bunu izafetle kullanman ye meselâ, "Dün Zeyd'i döven benim" demendir. Yine "Ben dün Zeyd'i dövenim" denilebilir. Bunun sebebi şudur: fiil meydana geldiğinde, bunun' istikbalde yenilenmesi, halde (şimdiki zamanda) bulunması söz konusu değildir. Binâenaleyh bu iş, oiup bitmiştir ve artık amel etmekten âcizdir. Fakat hâle ve olması beklenen şeye gelince, bunun için meydana gelme söz konusudur. Binâenaleyh işte bunu amel ettirmek mümkündür.

Bunun böyle olduğu anlaşıldığına göre, şimdi şöyle diyebiliriz: Allah Teâlâ, (saptı) buyurunca, bu sapma işi, mazî olmuş olur ve O'nun ilmi bu hadiseye, bu hadise meydana geldiği anda

---

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/541-542.
121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/542.

taalluk etmiş ve böylece onu bilmiştir. Fakat ayetteki "çok iyi (daha iyi} bilir" ifadesi» "âlim" manasınadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu ifadeyle sanki demek istemiştir. Eğer burada "be" harf-i cerri getirilmeyecek olsaydı, o zaman, mâzî manasına olan ism-i faili amel ettirmek sözkonusu olurdu. Ama Hak Teâlâ, buyurunca, "Hernekadar ezelde Allah, onun sapıtacağını biliyordu ise de, ilminin, bundan başka ileride olacak bir başka taalluku da vardır ki o da onun vuku bulduğudur. Zira "Allah falan kişinin saptığını, ezelde bildi" demek doğru değildir. Doğrusu şöyle demektir: "Allah, falancanın sapacağını ezelde bildi." Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, onun sapacağını bildiğini ifade etmiştir. Böylece de ism-i fail, muzârî manasına olmuş olur ve müştak olduğu fiilinin ameli gibi amel eder. Dolayısıyla (Arapça'da) "Zeyd, bizim meselemizi, Amr'dan daha iyi bilir" denilmez, denilmesi gerekir. İşte bundan ötürü, nahivciler, En'âm Sûresi'ndeki ifadesinin, fa takdirinde olduğunu söyleyerek, p£î kelimesi, ism-i tafdildir. İsm-i tafdil ise, müteaddî değil, ancak lâzım fiilden yapılır. Eğer fiil rnüteaddî ise, lâzıma çevrilir. O halde, fö fiili, sanki ayne'l-fiilinin zammesi ile babından gibidir. Durum, taaccüb sığaları için de aynıdır. Mesela biz, "O onu amma da bildi!" dediğimizde, bu sanki, bir lâzım fiilden yapılmış gibi olur" demişlerdi. Fakat ben buna şu şekilde cevab veririm: Ayetteki ifadesi, manasınadır. Biraz önce, Allah'ın sıfatları hakkında, bu tür ifadelerin kullanılması halinde, genelde bunların manalarının, "O, benzeri bulunmayan bir alimdir..." gibi bir şekilde olması gerektiğini anlatmıştık. Böylece Cenâb-ı Hak da, gerçekte (Daha iyi, en iyi bilen) olmuş olur. Dolayısıyla yaptığımız bu izah, "Allah âlim, başkası değildir" denilmesinden daha güzeldir.
İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hak niçin burada orada ise buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Burada ilgili dalâlet, geçmişte meydana gelmemiştir ve bu husus, Peygamber (s.a.s)'in onların hidayetinden ümitsizliğe düşüp, onlardan yüz çevirmesinin emrolunmasıyla te'kid edilmiştir. Orada ise, Cenâb-ı Hak, daha önce, "Eğer yeryüzündekilerin ekseriyetine itaat edersen, onlar seni Allah'ın yolundan saptırır" (En'am, 116) buyurmuş, daha sonra, "Şüphesiz O (Allah) yolundan sapanı en iyi bilendir" (Enam, 117) buyurmuştur ki bu, "Eğer saptı isen, Allah senin bu sapışını bilir" demektir. Dolayısıyla ilgili sapıklık henüz meydana gelmiştir ve bu sebeble de, burada mazî sigası kullanılmamıştır.122[122]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hak, dalâletten bahsederken "yolundan" demiş, hidayetten bahsederken "yoluna" dememiştir. Çünkü "Allah'ın yolundan sapma", dalâlettir ve bu ifade kişinin dalalette olduğunu anlatmada yeterlidir. Çünkü sapma, ancak yolda iken olur. Maksada gidilecek yere ulaşıldıktan sonra, artık dalâlet (sapma) söz konusu olmaz. Yahut şöyle diyebiliriz: Allah'ın yolundan, ister başka yola girsin, ister girmesin, gerçek maksadına ulaşamaz. Ama bir yola girenin, bu yola girmemesi halinde maksada ulaşması mümkün değildir. Bunu, onun yolundan başka bir yola sapan kimsenin sapık (dâil) sayılısı ve o yola sevkedilenin muhtedî sayılmayışı da te'kid eder. Fakat kişi, bilinmemesi halinde imanına zarar getirecek her meseleye ulaştığında, işte o zaman yakînî ihtida (hidayet) meydana gelir ki, gerçek ihtida işte budur. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, (yoluna) demeksizin, ve buyurmuştur.123[123]

Ödül ve Ceza

"Göklerde ne varsa ve yerde ne varsa, (hepsi) Allah'ındır. Kötülük edenleri, yaptıklarına mukabil cezalandırması, güzel hareket edenleri de daha güzeliyle mükâfaatlandırması içindir (bütün bunlar)" (Necm. 31).
Bu ayet, Allah Teâlâ'nın zenginliğinin ve kudretinin mükemmelliğine bir işarettir. Hak Tealâ böyle buyurmuştur, çünkü daha sonra, "Senin Rabbin, ganî ve kadirin kim olduğunu en iyi

---

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/542-543.
[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/543-544.

bilendir" demek ister. Zira bilip de muktedir olamayan kimse, mükâfaatlandıramaz. Bu sebeble Hak Teâlâ, "Göklerde ne varsa ve yerde ne varsa (hepsi) Allah'ındır" buyurmuştur.[124][124]

Birinci Mesele

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:Zemahşerî, burada 'nin lâm'ının, "(Allah), atlan, kahrlan ve eşekleri, binesiniz
diye (yarattı)"(Nahl, 8) ayetindeki lâmgibi, (maksadı gösteren bir lam) olduğuna inandığını ortaya koyan sözü söylemiş ve bu hususta yine kendi mezhebine (Mu'tezile'ye) göre hareket etmiş, bu ayetin manasının, "Allah yerde ve gökte olanları, cezalandırma (karşılığını vermek için) yaratmıştır" şeklinde olduğunu söylemiştir. O, Mu'tezilî inancından ötürü, söylediği bu şeyden hiçbir istisna yapmamıştır.
Vahidî ise şöyle der: "Buradaki lâm; tıpkı "Onlar için bir düşman olsun diye..." (Kassas, 8) ayetindeki lâm gibi olduğunu söyler, yani, "O Firavun hanedanı, Musa'yı saraylarına alıp büyüttüler ama, bunun neticesinde Musa, onlara düşman ve başlarına dert olsun diye" manasındadir" der."
Bu hususta sözün özü şudur: edatı ile maksadı göstermek için kullanılan lamı'l-garaz, mana bakımından biribirlerine hayli yakındırlar. Çünkü garaz (maksad) ilgili işin neticesidir, "hatta" ise, mutlak bir sonudur. Binâenaleyh ikisi arasında bir yakınlık vardır. Bundan dolayı birbiri yerine kullanılabilirler. Nitekim Arapça'da, "Oraya girinceye kadar gittim" ve "Oraya gireyim diye gittim..." denilir. O halde, lâmı'l-akibe (netice lamı), gaye için olan "hatta"nın yerine kullanılabilen lamdır.
Burada bu iki izandan, daha ince olmakla birlikte, daha yakın şöyle bir izah da mümkündür. Ayetteki bu lâm, ne fiiline, ne de fiiline taalluk etmektedir. Aksine daha Önce geçen, ve fiillerine taalluk etmekte olup takdiri, "Allah; sapana ve hidayete erene, hakettikleri karşılığı vermek için, sapanı da, hidayete ereni de en iyi bilendir. Çünkü Allah bunu en iyi bilendir" şeklinde olur. Böylece ayetteki, "Göklerde ne varsa ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır" cümlesi bir cümle itirazıyye olur.
Şöyle de denebilir: Bu lâm, "yüz çevir" fiiline taalluk eder, yani, "ilgili cezanın tahakkuk etmesi için onlardan yüz çevir" demek olur. Bu tıpkı, bir iş yapmak İsteyen kimsenin, o işe manî olana, "Onu yapabilmen için bana uğra" demesi gibidir. Bu böyledir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), kâfirlerin hidayetinden ümit kesmediği müddetçe, o azab inecek değildir. Yüz çevirme ise, artık ümit kesme zamanında söz konusudur. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, "Güzel hareket edenleri de daha güzeliyle mükafaatlandırması için..." ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüz çevirmesi halinde gerçekleşecek o azabın, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın "Gelmesi halinde, sizden sadece zalimlere isabet etmeyip (herkesi içine alacak) fitneden sakmm"(Enfal,25) buyurduğu azab gibi olmayacağının, aksine sadece zâlimlere mahsus olup, zâlimlerin dışındakilere en güzel mükâfaatın verileceğinin anlaşılması için gelmiş olur.
Hak Teâlâ'nın kötülük yapanlar hakkında, "yaptıklanna mukabil" deyip de, iyi hareket edenler hakkında, "daha güzeliyle" deyişinde söyle bir incelik vardır: Çünkü kötülük yapanın cezası azaptır. Böylece Cenâb-ı Hak, zulmedeceği vehmini defetmeye dikkat çekmek için, "Herkes ancak günahından ötürü, günahına göre ceza görür" demek istemiştir.
"Daha güzel" mükafaatta ise, "yaptıklarına mukabil" dememiştir. Çünkü mükafaat eğer bir iyiliğe mukabil olmazsa, son derece güzel birşey olur. Bizim, ayetteki "hüsnâ" ifadesini, "hüsnâ (en güzel) ile mükafaat verme" diye manalandırışımız, bu inceliği ortadan kaldırmaz. Ama bunu, "güzel ameller" diye tefsir ettiğimizde, ortaya şöyle diğer bir incelik daha çıkar: Onların amelleri hakkında bir eşitlikten bahsedilmemiştir. Cenâb-ı Hak, muhsinlerin amelleri hususunda, Kendisinin keremine ve müsamahasına işaret etmek için, "el-hüsna" (en güzel) ifadesini kullanmıştır. Çünkü O, iki isimden (kelimeden) en güzel olanını zikretmiştir. Çünkü

---

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/544.

"hüsnâ" mevsûfun yerini tutan bir sıfattır. Dolayısıyla Hak Teâlâ sanki, "el-esmâü'l-Hüsnâ" dediği gibi, burada da, "el-a'mâlü'l-hüsnâ" (en güzel ameller) demiş olur ve bu durumda ifade, tıpkı "Onların kötülüklerini bağışlayalım ve onları, yaptıklarının en güzellerine göre mükafaatlandıralım diye..." (Nahl, 97) ayeti gibi olur, yani "Allah onların amellerinin en güzelini alır ve onlar tarafından yapılan her iyi şeyin mükafaatını, bu en güzelin mükafaatına göre verir."

Yahut da bu "hüsnâ" kelimesi, mahzûf "a'mâl'in değil, "mesûbe" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Güzel amelde bulunanların yaptıklarına mukabil, en güzel mükafaatla karşılık ver" yani "Onların mükafaatları, bu en güzel mesûbe (sevab) ve âkibet (netice)dir. İşte bu sadece karşılıktır. Ama fazi üstüne fazi, ziyade üstüne ziyade olan o fazlalık, bunun dışındadır" demiştir.125[125]

Büyük Günahlardan Sakınanlar

"O güzel hareket edenler, ufak ufak suçlar hariç olmak üzere, günahın büyüklerinden ve fuhşiyyâttan kaçınanlardır. Şüphesiz ki Rabbin, mağfireti bol olandır. O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz henüz analarınızın karınlarında ceninler halinde olduğunuz sırada, sizin ne olduğunuzu çok iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. O, ittikâ edeni çok iyi bilendir" (Necm, 32).

Ayetin başındaki ism-i mevsûlünün, önceki "Güzel hareket edenler" ifadesinden bedel olması muhtemeldir, açık olan da budur. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kötülük edenlere ve iyilik edenlere karşılık vermek için..." buyurmuş olur. Böylece de, iyi hareket eden kimsenin, yaptığı o güzel amellerle, Allah'a hiçbir fayda sağlamadığı ortaya çıkar. Muhsin (iyilik yapan), kötülük yapmayan ve Rabbi katında kötü kabul edilen, aslında da kötü olan çirkin şeyleri yapmayandır. O halde, güzel amel işleyenler, büyük günahlardan kaçınanlardır. İşte en güzel ödül (hüsnâ) bunlar içindir. İşte böylece güzel amel işleyen, iyi hareket edenler ile kötü ameller işleyenler birbirinden ayırdedilmiş olur. Çünkü günahların büyüklerinden kaçınmayan, kötü davranmış, kaçınan ise güzel davranmış olur.

Bu izaha göre burada şöyle bir incelik var: Muhsin, günahlardan sakınan kimse olarak tarif edildiğine göre, nafile ibadetlerde bulunan kimse, muhsinden daha üstün olur. Fakat Allah Teâlâ, muhsinîni, hakettiğinden fazla Ödüllendirmeyi va'detmiştir. Onun üstünde olanlar için ise, daha fazla ve ziyade mükafaatlar vardır. İşte bunlar da, kendileri için, kat kat mükafaat verilecek olanlardır.

Ayetin başındaki ism-i mevsulün, cümle başlangıcı olması da muhtemeldir ve takdiri, "Allah, büyük günahlardan sakınanların günahlarını bağışlar" şeklindedir. Bunun böyle oluşunun delili ise, Hak Teâlâ'nın bunun hemen peşisıra getirdiği, "Şüphesiz ki Rabbin, mağfireti bol olandır" ifadesidir. Bu izaha göre ayet kendinden önceki ifadelerle birlikte, hem kötüler, hem iyilerin hem de ne kötülük ne iyilik yapmayanların, yani kendilerinden iyilikler sudur etmese bile, günah da işlemeyenlerin halini anlatır. Günah işlemeyenler de, kendilerinde mükellefiyet şartları bulunmayan çocuklardır. Bunlar için mağfiret vardır ki bu, "hüsna" (en güzel)in altında bir derecedir. Mananın böyle oluşu da, daha sonra gelen, "O sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz henüz analarınızın karınlarında ceninler halinde olduğunuz sırada, sizin ne olduğunuzu çok iyi bilendir" beyanı ile ortaya çıkar. Yani, "o, kötülük edip sapan ve iyilikte bulunup hidayete erenlerin kimler olduğunu bildiği gibi, kendisinde ne iyilik ne kötülük bulunan kimseleri de bilir."

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:126[126]

Birinci Mesele

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/544-546.

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/546-547.

ifadesiifadesinden bedel oldu ğuna göre, bunların biri mazî, biri muzarî olmak suretiyle, niçin farklı sigalarla ifade edilmişler? Çünkü Cenâb-ı Hak, öncekinde fiili mazî kullanıp, burada muzarî kullanmış, bunun yerine dememiştir? Deriz ki: Bu tıpkı bir kimsenin "Benden isteyenlere verdim, yani bana isteyiciler olarak gidip gelenlere verdim" demesi gibidir. Bu da, "gidip-gelmeyi ve istemeyi adet haline getiren kimseler benden istediler, ben de onlara verdim, yardım ettim" demektir. Mana burada da aynıdır. Cenâb-ı Hak, "kaçınanlar" buyurmuştur ki bu, "Günahlardan kaçınmayı adet haline getirenler" demek olup, "bazan kaçınan, bazan yapanlar" manasına değildir.127[127]

Tağuta Uymayı Bırakanlar

İmdi, eğer, "Hak Teâlâ Kur'ân'ın pek çok yerinde, büyük günahlardan üahsederken, meselâ "Büyük günahlardan ve fahiş kötülüklerden kaçınmakta, öfkelendikleri zaman bizzat bağışlamakta olanlara (...)"(Şura,37), yine mesela tağuta ibadet edenler hakkında, "Tağuttan, ona tapmaktan kaçınıp da, Allah'a yönelenlere gelince (...)" (Zümer. 17) buyurmuştur. Tağut'a ibadet, itikadla ilgilidir. İtikad (iman), -ir kere yerleşti mi, devam eder. Dolayısıyla Tağuttan kaçınan onun batıl oluduğuna inanır ve bu inancı sürdürür. Fakat içki ve zina gibi günahlar konusunda insanların hareket tarzları değişiktir. Dolayısıyla insan bunu bazan bırakıp sonra tekrar taşlayabilir, fşte bundan ötürü, "Tevbe ettiğinde günahlar, bunlardan durur. Ama Kâfir müslüman olduğu zaman, bunlardan uzak duramaz" denilmiştir. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, büyük günahlar hakkında, buyurmuştur ki bu, "hep oçınanlar ve kaçınma işine hep devam edenler" demektir. Tağuta (putlara) tapma Hususunda ise, maksada daha fazla delâlet etsin diye mazî sigası ile, kaçınmış olanlar" buyurdu. Bir de, büyük günahların birçok çeşidi vardır. Dolayısıyla nsanın, birinden, diğerinden, üçüncüsünden, yani tek tek herbirinden içtinap etmesi gerekir. Dolayısıyla bu ictinapda, bir tekrar söz konusudur. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, bu gibi yerlerde, (tekrarı ifade eden) muzarîsigasını kullanmıştır. Putlara ibadet işi ise, temelde tek birşeydir. Dolayısıyla burada muzarî fiil getirilmemiş, bir defa kaçınmaya delalet eden, mâzî sigası getirilmiştir.128[128]

Kebâir'in Manası

İkinci Mesele

Kebâlr, "kebîre" kelimesinin çoğuludur. "Kebîre" ise, bir sıfattır. O halde bunun (mahzûf) mevsûfu nedir? Deriz ki: Kebîre (el-fa'le) kelimesinin sıfatıdır. Buna göre sanki, (günahlardan, büyük işler) denilmek istenmiştir.129[129]

Kebîre'nin Günahla İlgisi

Eğer, "Kullanılışta, "kebîre" lafzının günahlara tahsis edilmesinin hikmeti nedir? Bir kimse mesela, "kebîre olan bir iyilik" demiş olsa, buna bir engel yoktur?" denilirse, biz deriz ki: Hasene (iyilik), hiçbir zaman büyük olamaz. Çünkü kulun yapması gerekli olan şeyler, Allah'ın ona verdiği nimetlerle mukayese edildiğinde, yaptığı o şeyler son derece küçük kalır ve hatta, eğer Allah onları kabul etmese, heba olurdu. Fakat Allah Teâlâ'nın her türlü nimeti verdiği o kuldan bir günah sâdır olduğunda, bu büyük (kebîre) sayılır. Hatta eğer Allah'ın fazlı ve rahmeti olmasaydı, yeme içme ile meşgulken ibadet etmeme hali bile, günah sayılırdı. Fakat Allah Teâlâ günahların bir kısmını bağışlamış, bir kısmını da küçük kabul etmiştir.130[130]

---

[127] [127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/547.
[128] [128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/547-548.
[129] [129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/548.
[130] [130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/548.

Fevahiş Ne Demek?

Ayette "kebâlr" zikredildiğine göre, ayrıca "fevâhiş" kelimesinin de kullanılmasının hikmeti nedir? Deriz ki:
Kebir, yapılan işteki günahın miktarına ve büyüklüğüne, "fevâhiş"' sözü ise, o günahdaki çirkinlik özelliğine
işarettir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "miktarları büyük şekilleri (özellikleri) çok çirkin olan işlerden sakınanlar" demek istemiştir. Çünkü "fahiş" kelimesi Arapça'da, çirkinliği kapatılamayan nahoş şeyler için kullanılır. Kalıplardaki harflerin terkibi de buna delâlet eder: Çünkü sen, bu kelimedeki harflerin yerini değiştirip de meselâ, "ha-şe-fe" dediğinde, tarif edilmez bir çirkinlik manası meydana gelir. Çünkü Arapça'da, deve, bevletmek (işemek) için, kendine mahsus (o çirkin) şekilde durduğunda, denilir. Binâenaleyh "fahş", çirkinlik, kendisinin ayrılmaz özelliği olan bir kelimedir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "fahiş günahlar" dememiş
de, büyük günahlar hakkında, "Günahların kebîre olanları" demiştir. Çünkü eğer büyük günahları, "isme" (günaha) izafe etmekle belirlememiş olsaydı, maksat hasıl olmazdı. "Fevâhiş" ise böyle değildir.131[131]

Kebair ve Fevâhiş

Kebâir ve fevâhiş hakkında epeyce söz edilmiştir: Meselâ "Kebâir, Allah'ın açık ve net bir şekilde, yapılmasına karşılık cehennemini va'dettiği şeylerdir. Fevâhiş ise, yapılması halinde, Allah'ın dünyada iken şer'î cezalar koyduğu şeyler" diye tarif edilmiştir. Yine, "Kebâir, helal sayanın kâfir olduğu şeyler" diye de tarif edilmiştir. Yine "Kebâir, Allah Teâlâ'nın, isteyenleri, ancak tevbe etmeleri şartıyla bağışladığı günahlar" diye de tarif edilmiştir ki bu, Mu'tezile ye göre yapılmıştır. Ama bütün bu tarifler, bir şeyi, kapalılık bakımından, yine, kendisi gibi kapalı veya daha kapalı olanla tarif etmektir.
Biz ise, "kebair, günahtık miktarı (derecesi) büyük olan, fevâhişin ise, çirkinliği apaçık olan şey" demek olduğunu biraz önce anlatmıştık. O halde, kebire, yapılan işin miktarı ile; fahişe (fuhşiyyat) ise, aynı şeyin keyfiyyeti ile ilgili bir sıfattır. Nitekim Arapça'da meselâ, alaca hastası hakkında, "bu, kebîr ve rengi açık beyaz bir hastalıktır" denilir. Böylece kebîre, miktarın; "açık" (zahir) kelimesi de, keyfiyyetin anlatımı için getirilmiş bir ifadedir. Buna göre şimdi diyoruz ki: Her günahta aslolan, onun büyük (kebire) sayılmasıdır. Çünkü Allah'ın nimetleri öylesine çoktur. Nimet verenin emrine muhalefet etmek, her halükârda büyük bir günahtır. Fakat Allah Teâlâ, kullarından, hataen ve unutularak meydana gelen kusurları bağışlamıştır. Çünkü bunlar, ya kulların hepsinde bulunduğu için, yahut da onlardan çokça sudur ettiği için, Cenâb-ı Hakk'a karşı saygısızlığa delâlet etmiştir. Bunlar mesela, bir iki defa, yalan söylemek, gıybet etmek, namahreme bakmak ve şüpheli işleri işlemek gibi... Çünkü bu tür şeylerden, kaçınabilen her zaman sayıca pek azdır. İşte bundan ötürü alimlerimiz; "Sazlar eşliğindeki şarkı-türkü dinlemek günah sayılır. Ama insan bunları, bu işi sanat haline getirmemiş olan, bir şahıstan dinlerse, günah sayılmaz" demişlerdir. Binâenaleyh buradaki küçüklük büyüklük, bahsettiğimiz özellikle ilgili olur. Bu da şudur: İnsanlar eğer o yapılan şeyi, Cenâb-ı Hakk'a saygısızlık anlamına almıyorlarsa, bu kimse büyük günah işlemiş sayılmaz. Yaptığımız bu izaha göre bu hususlar, zaman ve şahısların değişmesine göre değişir. Binâenaleyh müttakî bir âlim, kadınlarla fazlaca ilgilenir veya çokça oyun oynarsa, bu kimse büyük günah işlemiş olur. Ama dellâl, bohçacı ve işsiz-güçsüz kimselerin hareketleri böyle değerlendirilmez. Yine namaz vakitlerinde oyun oynanması ile bu vaktin dışındaki oyun aynı değerlendirilmez. Bu izaha göre, her günah büyüktür. Fakat mükellefin, Allah'ın lûtfu ve affı sayesinde, onun büyük günahlardan sayılmayacağını bilmesi veya zannetmesi

---

131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/548.

müstesna...[132][132]

Lemem (Küçük Günah)

Ayetteki, "lemem" hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, mü'minin niyetlenip de gerçekleştirmediği şeydir. Kelime, "bir araya gelme, toplanma" manasına gelen fiilindendir. Buna göre, sanki bu kimse, azmini toplayarak, bu işe karar vermiş (ama yapmamış) demektir.

b) Bu, mü'min kimsenin yapıp da, anında pişman olduğu şeydir. Bu durumda kelime, kişiyi bir anlık tutan, delilik-şuursuzluk manasındaki "lemem" kelimesidir. Buna göre o insanı, bu delilik bir anlığına tutup bırakmıştır. Bu manayı "Onlar, fuhşiyyat işlediklerinde veya kendilerine (günah işleyerek) zulmettiklerinde, hemen Allah'ı hatırlarlar ve günahlarından dolayı istiğfar ederler" (Al-i imran, 135) ayeti destekler.

c) Lemem küçük günah demek olup, hiç beklemeden, anıık bir ziyaret manasına gelen, fiilindendir. Nitekim, Arapça'da bir kimse az yediğinde, denilir. Bu izaha göre, ayetteki ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Bu istisna, kendinden önceki, "fevâhlş"den yapılmış. Buna göre, şu iki izah söz konusudur:

Birincisi: Bu, İstisna-yı munkatı'dır. Çünkü lemem, fevâhişden değildir.

İkincisi: Bu, Istlsna'yı muttasıldır. Çünkü biraz önce biz, hertürlü günahın, Allah'ın nimetlerle mukayese edilmesi ve kulun üzerine düşen şeyleri yapması ile mukayese edilmesi durumunda bir kebire ve fahiş bir iş olacağını açıklamıştık. Zira Allah Teâlâ, "Onlar fuhşiyyât işlediklerinde "(Al-i İmran, 135) buyurmuştur. Fakat Allah Teâlâ, bu fuhşiyyâttan pek çok şeyi istisna etmiştir. Nitekim "Fevâhiş, her türlü masiyyettir, ancak Allah'ın bunlardan istisna tutup, bizi affedeceğini va'dettikleri
müstesna" denilmiştir.

2) Buradaki edatı, "gayru" manasına olup, "gayre'l-lememi" takdirindedir. Bu durumda "gayr", eğer temyiz için kullanılmışsa sıfat olur. Nitekim Arapça'da, "Cinsel gücü olmayanlar hariç diğer erkekler" denilir. Buna göre "lemem", fahişe ile aynı olmuş olur. Ama "gayr" kelimesi, "kadınlar değil erkekler bana geldi" sözünde olduğu gibi, te'kid ve izah için olup başka mana ifade ederse, durum böyle olmaz, denilmesi gibi, başka şey için getirilmiş olursa, böyle olmaz.

3) Bu, "kaçınanlar" ifadesinin delalet ettiği, kaçınma fiilinden istisnadır. Çünkü bu istisna, o kimselerin kebâire yaklaşmadıklarına delâlet eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar ona hiç yaklaşmazlar, ancak ona düşmeyecek, onu işlemeyecek bir biçimde yaklaşırlar" demek istemiştir. İşte "lemem" budur.

Ayetteki, cümlesi, az önce geçen kısmının yani başlayan bir cümle olduğu şeklindeki görüşe açıkça bir delildir. Çünkü, iyilik yapanlara mükâfaat verilmiş, günahları bağışlanmıştır. Büyük günahlardan kaçınanların küçük günahları bağışlanır. Kebaire girip de tevbe edenlerde affedilir. Böylece, affa mazhar olmayanlar sadece günah işleyip de günahta ısrar edenler kalmıştır, demek ki mağfiret-i ilahiyye geniştir.

Burada, şöyle ince bir başka mana da vardır: Cenâb-ı Hak kötülük yapanları mağfiretten istisna tutunca, bu işin mağfiretteki bir azlıktan dolayı olmadığını, tam aksine kendisinin meşietinden kaynaklandığını; iyilik ve kötülük yapan herkesi bağışlamayı istemesi halinde bunu yapacağını ve mağfiretinin bunları da içine alabileceğini beyan buyurmuştur. Çünkü mağfiret, örtmek kökünden gelmektedir. Örtme işi ise, ancak çirkin ve kabın olan hakkında kullanılır. Şimdi sen, Allah'ın yarattığı kimselerin yaptıklarına bakıp, o yapılan şeyleri, Allah'ın onlara verdiği nimetlerle mukayese ettiğinde, o kimseyi kusurlu ve hatalı bulursun. Çünkü, apaçık istiğnası (müstağni olması) ve tartışılmaz ululuğu ile birlikte, sayısız nimetler veren kimseye bir dirhem veyahutta ondan daha azı ile mukabelede bulunmak isteyen kimse, bu şeyi gizlemek ve örtmek ihtiyacını hisseder.133[133]

---

[132][132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/548-549.

Allah Sizin Mayanızı Bilir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz henüz analarınızın karınlarında ceninler halinde olduğunuz sırada, sizin ne olduğunuzu çok iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. O, ittikâ edeni çok iyi bilendir" buyurmuştur.134[134]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ifadenin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, daha önce geçen, Cenâb-ı Hakk'ın, "O, sapanı en iyi bilendir" ifadesini te'kid eden bir ifadedir. Buna göre, kâfirlerden bir iş yapmak isteyen kimse, meselâ,
Biz, karanlık gecenin ortasında, kimseciklerin bulunmadığı bir evde şunu şunu yapıyoruz. Bunu, Cenâb-ı Mak, nerden ve nasıl bilebilir?" diyebilir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "sizin yaptığınız şeyler, analarınızın karnında bir cenin halinde bulunduğunuz halinizden, daha gizli ve kapalı değildir. Ben, bütün bu hallerinizi Dilenim..." demek istemiştir.
2) Bu, sapan ve hidâyete eren kimselerin, Allah'ın takdiri ile, o iş üzerinde olduklarına ve öyle yaptıklarına bir işarettir. Çünkü Hak Teâlâ, onlar daha analarının marnında iken, onların durumlarını bilmiş, böylece de kimisinin sapan, kimisinin de - d âyete erenler olduklarını takdir etmiştir.
3) Bu ifâde, daha önce bahsi geçen "ceza" kavramının bir tekidi ve seyâniyyesidir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, "Kötülük edenlere, yaptıklarıyla karşılık vermesi için..." buyurunca, bu kâfirler de "Bu ceza, ancak haşirle, yeniden ; -ilme ile tahakkuk edebilecek bir cezadır. Halbuki, dağıldıktan sonra, parçaları bir araya getirmek, (meselâ), Zeyd'in olan o parçaları, onun bedeninde herhangi bir barışıklığa meydan vermeksizin yeniden bir araya getirmek imkânsızdır" deyince, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ... sizin ne olduğunuzu çok iyi bilendir" buyurmuştur. Böylece de O, "Kudreti sayesinde, o parçaları, sizi yoktan icâd ettiği gibi, ilmine uygun bir biçimde bir araya getirecektir" demek istemiştir.
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:135[135]

Zarfın Âmili

Bu ifâdenin başındaki iz âmilinin, kelimesinin delâlet ettiği şey olmast muhtemeldir. Buna göre kelamın takdiri,
"O sizi yoktan var ederken bilendir" şeklinde olur. Bu âmilin, mahzûf ifâdesi olması da muhtemeldir. Böyle
olması halinde bu, Cenâb-ı Hakk'ın âlim olduğunu pekiştiren bir ifâde olur ve kelamın takdiri de, "O sizi bilendir. Eğer, O'nun sizi bilmesi hususunda bir şüphe içinde iseniz, o halde bu durumda, O'nun sizi topraktan yaratması halini de hatırlayınız..." şeklinde olur.136[136]

Topraktan Yaratılış

kelimesinin, bütün insanlar için geçerli olduğunu defalarca söyledik. Gerçi bazı insanlar yalnız Hz. Adem (a.s)'in kastedildiğini söylerler. Fakat bizim açıkladığımız üzere gıdalar topraktan

---

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/549-550.
134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/551.
135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/551.
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/551.

olur, gıdalardan da nutfe olur. Böylece her insanın aslı toprak olur.[137][137]

Ayetin Muhatapları

Şayet birisi, ifâdesinin, ille de Hz. Âdem (a.s) manasına alınması gerektiğini; zira, onun cenin safhası geçirmediğini, "ve siz henüz analarınızın karınlarında ceninler halinde olduğunuz sırada" ifadesinin Hz. Adem (a.s)'in dışındakilerle ilgili olduğunu" söyler de, buna karşılık sen de, ifâdesinin bütün insanlarla ilgili bir ifâde olduğunu söylersen, bu durumda bütün insanların analarının karnında cenin olmuş olmaları gerekir" dersen, ki, bu, felsefecilerin görüşüdür (ne dersin?).. Biz deriz ki: Durum hiç de böyle değildir, çünkü ayet hitap esnasında mevcut olanlara hitap etmektedir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "O, sizi en İyi bilendir" ifadesi, bir görüşe göre, ayetin nüzulünden sonra mevcut olan herkese, diğer bir görüşe göre de, inerken mevcut olan herkese bir hitap olup, bunların, birer cenin olarak, yerden meydana geldiklerinde şüphe yoktur.[138][138]

Dördüncü Mesele

"Cenin", analarının karnında olan yavru anlamına gelir. Dışarı çıktıktan sonra ise, çocuk veya düşük adını alırlar.
O halde, "analarınızın karınlarında iken" buyurulmasının hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu, Allah'ın, ilim ve kudretinin mükemmel oluşuna dikkat çekmek içindir. Çünkü, ana karnı, alabildiğine karanlıktır. Binâenaleyh, yavrunun halini daha orada bilen zâta, kulların apaçık görünen halleri, asla saklı kalmaz.[139][139]

Beşinci Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "O, sizi en iyi bilendir"ifâdesinin, Cenâb-ı Hakk'ın sapıtanları bilişini te'kîd ve takrîr eden bir ifâde olduğunu söylersek, "Kendinizi temize çıkarmayın" hitabının bununla ilgisinin açık olduğu anlaşılır. Ama, biz, bu ifâdenin bahsedilen cezanın bir te'kidi ve beyâniyyesi olduğunu; zira O'nun, kişilerin darmadağın olmuş parçalarını bildiğini, o parçaları ait olduğu bedenlere yeniden döndüreceğini söylersek, o zaman, "kendinizi temize çıkarmayın.,." hitabının bununla ilgisi nasıl olur?"
Biz deriz ki: Bu hususta da bunun anlamı, "Nefislerinizi, o ilahî azâbtan tebriye etmeyiniz. Ve, "parçalarımız dağılıp gitti. Onlar için, ilahî azâb daha nasıl gerçekleşebilir?" demeyiniz. Çünkü, sizi yoktan var ederken bilip tanıyan, "iade" ederken de bilir tanır.
Bu İzaha göre, ayetteki, "O, ittika edeni çok iyi bilendir" ifadesinin manası, "O, onun parçalarını bilir, onun parçalarını ona iade eder ve ona, yaptıkları şeyler sebebiyle mükâfaat verir" şeklinde olur.[140][140]

Ayetin Muhatapları

Ayetteki hitap kime yapılmıştır? Bu hususta şöyle üç ihtimal vardır:
a) Bu hitap, kâfirleredir. Bu izah, bizim, o kâfirlerin "Allah bizi nereden bilecek?" deyip de, Cenâb-ı Hakk'ın da, onların bu sözlerini reddedişine göredir. Hitap;
b) Mü'min kâfir kim olursa olsun, hitap esnasında ve ondan sonra mevcut olan herkesedir.
c) Bu, mü'minlere karşı yapılmış bir hitap olup, izahı şöyledir: Allah Teâlâ, "Sen, bizim zikrimize arka çeviren ... den yüz çevir.."(Necm, 29) buyurunca, Cenâb-ı Hak, nebisine, "O

---

[137][137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/552.
[138][138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/552.
[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/552.
[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/552.

(yani Ben), senin ve senin yanında yer alanların, hak üzere; müşriklerin ise, bâtıl üzere olduklarını bilir (bitirim). O halde, onlardan yüz çevir, ama, "Biz hak üzereyiz. Siz ise sapıklıktasınız.." demeyiniz. Çünkü, onlar da size, aynı şekilde mukabele ederler. İşi, Allah'a havale et. Zira O, muttaki olanı da, azıp şaşanı da bilir..." demiştir. Bu izaha göre, "yüz çevir..." ifadesinin, mensûh olduğunu söyleyenlerin görüşü, daha açık ve daha net olmuş olur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Herhalde ya biz ya siz mutlaka bir hidâyet, yahut açık bir sapıklık üzerindeyiz" (Sebe, 24) ayeti gibidir. Bütün işleri en iyi bilen Allah'tır.

Üçüncü maddeye göre, şöyle de denilebilir: Bu, mü'minlere bir yol göstermedir. Böylece, Cenâb-ı Hak onlara hitap ederek, "O, (Ben), ey mü'minler, sizi en iyi bilendir. Sizin, yaratılışınızın başlangıcından en son gününüze kadar, sizin lehinize olan şeyi bilir (bilirim). Binâenaleyh, caka satmak ve kibirlenmek için, kendinizi tezkiye edip de, bir başkasına, "Ben senden daha hayırlıyım. Ben senden daha temiz ve daha müttakiyim" demeyiniz. Çünkü, her şey, Allah'ın nezdinde ve katındadır.

Bir başka izah da şudur: Bu, kişinin, neticesinin ne olacağını göz önünde bulundurmasının vâcib olduğuna bir işaret olup, "Ey mü'minler, kurtulacağınıza kesinlikle hükmetmeyin. Çünkü, ittikâ üzere olanların gerçek akıbetini Allah bilir. Bu, akibetini nazar-ı dikkate alarak, "eğer Allah dilerse, ben mü'minim" diyenlerin görüşünü teyit eder.141[141]

Hak'tan Yüzçevlren

"Şimdi (imandan) dönen (malından), birazını verip de, gerisini sert kaya gibi elinde tutan adamı gördün mü? Gaybın ilmi onun yanındadır da, kendisi mi görüyor?*' (Necm 33-36)

Bu hususta birkaç mesele vardır:142[142]

Nüzul Sebebi

Bazı müfessirler, bu ayetin, Velîd ibn el-Muğîre hakkında nazil olduğunu söylerler: Mz. Peygamber (s.a.s)'in yanında oturmuş, onun öğütlerini dinlemiş ve hikmet (sünnet), kendisine iyice tesir etmişti. Bunun üzerine ona birisi, "Atalarının dinini bırakma" demiş, daha sonra da, sözüne devamla, "Korkma, sana birşeyler veririm ve senin günahlarımda ben yüklenirim" demiş ve ona, tekeffül ettiği o şeyi vermişti. Derken, Velid ibn el-Muğire de, Peygamber (s.a.s)'in va'zlarından ve onun sözlerini dinlemekten yüz çevirmişti.143[143]

Hz. Osman'a İftira

Diğer bazıları da, bu ayetin, Hz. Osman (r.a) hakkında nazil olduğunu söyleyerek, Hz. Osman (r.a), malını çokça bağışlıyordu. Bunun üzerine ona, anabir kardeşi olan Abdullah İbn Sa'd İbn Ebi Şerh, "Malın neredeyse tükenecek.. Dolayısıyla kıs, eksilt.." dedi. Bunun üzerine Hz. Osman ona, "Günahlarım var. Allah'ın, bu bağışlarım sebebiyle beni bağışlamasını umuyorum.." deyince kardeşi ona, "Eğer sen bana, şu şu malla birlikte deveni de verirsen, günahlarını üstlenirim.." demiş, bunun üzerine de Hz. Osman ona istediğini vermiş, bundan sonra da intaktan geri durmuştu. İşte ayet de bunun üzerine nazil olmuştur" demişlerdir ki, bu, dile alınması bile caiz olmayan batıl bir görüştür. Çünkü bu, ne tevatür derecesine ulaşmış, ne de meşhur olmuştur. Hz. Osman (r.a)'ın, apaçık durumu bunu reddetmektedir! Tam aksine gerçek olanı, şöyle denilmesidir.

Allah Teâlâ daha önce, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir..." (Neon, 29) buyurup, yüzçevirme çeşitlerinden birisi de, kendisini herhangi bir şeye muhtaç görmeyen kimsenin yüz çevirmesi olunca, -zira, bir şeyi bilip tanıyan kimse, o şeyin bahsedildiği meclislere gelmez, onun dışındaki şeyleri elde etmeye çalışır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Şimdi, istiğna ederek, (imandan) döneni... gördün mü? O, gaybı mı bilmiş?.." buyurmuştur.144[144]

---

[141] [141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/553.

[142] [142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/553-554.

[143] [143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/554.

İkinci Mesele

Ayetin başındaki kendisine varıp dayanılan bir cümleyi iktizâ eder. Binâenaleyh, bu söz nedir? Biz deriz ki: Bu,
Cenâb-ı Hakk'ın, ilmine, kudretine ve kötütük-iyilik edenlere karşılık ver eceği va'di hususunda daha geçmiş olan ifâdeler olup, bunun takriri şöyledir. Allah Teâlâ, iyilik ve kötülük yapanlara mutlaka bir karşılık vereceğim; iyilik yapanın büyük günahlardan kaçınan kimse olduğunu; dolayısıyla, hiçbir insanın, Peygamber (s.a.s)'i dinleyip ona tabi olmaktan müstağni olamayacağını beyan edince, işte bunca şeyden sanki yüz çevirme işinin ancak, bütün bir ihtiyaç içinde bulunmaya rağmen olmuştur, demektir.145[145]

Üçüncü Mesele

Ayetteki ism-i mevsûlü, bazı müfessirlerin ileri sürdüğüne göre, malûm birisine raci olup, bu da, "o adam,
yani Velîd İbn el-Muğire"dir. Halbuki, görünen odur ki, bu, ayette mezkûr olan bir kelime ile ilgilidir. Çünkü Cenâb-ı Hak daha önce, "Zikrimize sırt çevirenden yüz çevir" (Necm, 29) buyurmuştur ki, bu da, bu ayette geçen j* lafzıdır. Çünkü, yüzçevirme işi, inatçılardan sadece birisine tahsis edilmiş bir şey değildir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Bahsi geçen kimseyi görmedin mi?" demektir.
Buna göre şayet, ifâdesindeki ji umumîlik ifâde ettiği için, Cenâb-ı Hakk'ın "yüz çevirenlerden..." demesi daha uygun olmaz mıydı?" denilirse, biz deriz ki, fiilin lafzına da atıfta bulunmak (ifâdeyi lafzına râci kılmak) çoktur ve yaygındır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kim bir iyilik yaparsa, onun için ...on misli ecir vardır"(Enam. 160) demiş de, "onlar için ... vardır" dememiştir.146[146]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, "birazını verip de..." buyurmuştur. Ama, bununla neyi kastetmiştir? Biz deriz ki, az önce geçen
açıklamaya göre, bu, o adamın Velîd ibn el-Muğîre'ye verdiği miktardır, şeydir. "gerisini sert kaya gibi elinde tuttu" ifâdesinden ise, o kimsenin, Velîde vermeyip kendi elinde tutması kastedilmiştir.
Buna göre şayet birisi, "Elde tutmak, vermemek ayıplanacak bir şey değildir. Çünkü bağış, zaten karşılıksız verilen şeydir. Binâenaleyh, vermemekten dolayı kişi
kınanmaz. Hem, bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın, ayette geçen "az..." lafzının bir anlamı kalmaz. Çünkü, bu durumda, bağışın bizzat kendisi kınanmış olur.." derse, biz deriz ki, bunda, onların hem akıl, hem de örf dışı hareket etmelerinin vurgulanması ve beyânı vardır. Akıl dışı hareketlerine gelince, onun günahını üstleneceği için bağışta bulunmaktan imtina etmiştir. Çünkü günahını yüklenme işinin, verme ile alakası yoktur. Örf dışı hareketlerine gelince, asil arapların adeti, sözünü yerine getirmektir. Bu adam ise verdiği sözü tutmamıştır. Çünkü bağışta bulunmayı üstlenmiş, ama sonra vermemiştir. Yukarıda bahsettiğimize uygun olan ise, şöyle dememizdir: Cenâb-ı Hakk'ın, "Bizim zikrimize arka çeviren, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir"(Necm, 29) buyurmuştur ki bu, "Ahiret işlerini

---

144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/554.
145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/554.
146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/554-555.

düzene koymak için gerekti olan şeyler mukabilinde, bağışlanması gerekli şeyi vermek" demektir. Hak Teâlâ'nın, "Gaybm ilmi onun nezdinde mi?" (Necm, 35) ayeti, "Onların ilimden erebildikleri (son had) işte budur" (Necm, 30) ayetinin mukabilinde olup, bu da, "O. gaybı ve ahiretle ilgili şeyleri bilemedi" demektir; HakTeâlâ'nın, "Yoksa Musa'nın ve vazifesini tastamam ifâ eden İbrahim'in sahifelerinde olanlardan haberdâr mı edilmedi. Hakikaten hiçbir günahkâr diğerinin günah yükünü çekmez" (Necm, 36-38) ifadesi ise, "Şüphesiz Rabbin, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilenin tâ kendisidir. O hidayet bulan kimseleri de pek iyi bilendir. Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ındır. Kötülük edenleri, yaphkianna mukabil cezalandınlması, güzel hareket edenleri de daha güzeliyle mükâfaatlandırması içindir" (Necm, 30-31) ifadesinin mukabilindedir. Çünkü her iki ifade de, ilgili cezanın açıklanması için getirilmiş ifadelerdir.

Şöyle de denebilir: Allah Teâlâ, Lâfa ve Uzzâ'ya tapan inatçı müşriklerle, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söyleyenlerin durumunu beyan edince, ehl-i kitabın durumunu beyâna başlamış ve şöyle demek istemiştir. "Zikrimizden yüz çeviren müşrikin halini gördükten sonra, kendisinin bir Kitabı olmasına ve az da olsa Allah'ın haklarına riayet etmesine rağmen, Muhammed (s.a.s)'in zamanına yetişince de hiç vermeyen ve yüz çeviren kimsenin haline baksana.Yoksa bu adam, gaybı mı bildiğini iddia ediyor? Böylece, kendi kitablannda yer alan, ne de önceki kitaplarda bulunmayan birşey söyledi. Halbuki bu kimse, o kitaplarda, herkesin, kendi yaptıklarına göre hesaba çekilip karşılık göreceğini bulup öğrenmiştir" O halde Hak Teâlâ'nın, "Yoksa Musa'nın ve ibrahim'in sahifelerinde olanlardan haberdâr edilmedi mi?" (Necm, 36-37) ifadesi, yüz çevirdiği söylenen kimsenin, ehl-i kitabtan olduğunu gösterir.[147][147]

Beşinci Mesele

Ayetteki, kelimesinin, Arab'ın ifadesinden olduğu ileri sürülmüştür. "Kedye" ise, "sert, eşilemeyen
toprak" manasınadır. Çünkü kuyu kazan birisi, böylesi bir toprak tabakasıyla karşılaşıp da, kazması imkânsızlaşınca veya iyice zorlaşınca, denilir. Görünen odur ki bu kelimenin manası, "geri çevirmek, engel olmak"tır. Nitekim Arapça'da, "Geri çevirdim, kabul etmedim" manasında islisi denilir.

Ayetteki, "Garbın ilmi onun yanında mı da, o görüyor?" ifadesinin tefsiri, bir nebze anlaşılmıştır. Çünkü bunun maksadı, yüz çeviren kimsenin cahil ve bilgiye muhtaç olduğunu, hakka yönelmeye, eğilmeye, gaybın bilgisine muhtaç olduğu halde, bundan yüz çevirişinin, çirkinliğini ve saçmalığını anlatmaktır. Buradaki gayb, mahlukata gözükmeyen şeylerin bilgisi manasınadır. O halde ayetteki, "O görüyor" ifadesi, yüz çevrilebilecek vakti anlatan, tamamlayıcı bir ifadedir. Bu vakit de, gaybın görülüp, anlaşılmasının gerçekleştiği vakittir. İşte bu vakitte, artık iman etmek fayda vermez ve bu noktada gördüğü şeyler hususunda hiç kimseye tâbi olmasının gerekliliği diye birşey kalmaz. Çünkü hidayet eden (gayeye ileten) ve kılavuzlayan kimse, insanı o, gideceği yola sokup, kılavuzlanan insan da, maksad ve gayesini bilfiil gördüğünde, artık onun o gördüğü şeyi, başkasından aleyhte duyduğu şeyler silemez. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Gördüğü için gaybı mı bildi" demek istemiştir. Dolayısıyla böyle bir kimsenin bilgisi nazari bir ilim değil, görmeye dayanan bir ilim olmuş olur. Sanki bu sebeble isyan etmiş ve yüz çevirmiş olur. Ayetteki, "ki o görür" ifadesinin mef'ûlünün, "birisinin bir başkasının günahını yüklendiği" ifadesi olması muhtemel olup, buna göre Hak Teâlâ, "Yoksa o, günahlarının (başkasınca) yüklenildiğini mi gördü? O, günahlarının üstlenemeyeceğini duymadı mı? O halde mazur sayılabilmesi için, bu demektir ki, o, günahlarının üstlenileceğini biliyor (buna inanıyor da), üstlenilmeyeceğinden haberi yok" demek istemiştir. Bu ifadenin mef'ûlünün hiç olmaması ve şu manada olması da muhtemeldir: "O, bir yol göstericiye ve uyarıcıya muhtaç olmaksızın, gözü ile gördü."148[148]

---

[147][147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/555-556.

Sapanın Mazereti Yoktur

"Yoksa Musa'nın ve vazifesini tastamam İfâ eden ibrahim'in sahifelerinde olanlardan haberdar mı edilmedi o Gerçekten hiçbir günahkâr, diğerinin günah yükünü yüklenmez. Hakikaten insan için, kendi sa'y-ü gayretinden başkası yoktur ve çalıştığı, ileride görülecek sonra buna en tam mükâfaat verilir"(Necm, 36-41).
Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa, Musa'nın ve vazifesini tastamam ifâ eden İbrahim'in sahifelerinde olanlardan haberdar mı edilmedi o?" ifadesi, "yüz çevirerTin, kendisine dayanarak mazeret beyan ettiği o durumuna zıt bir başka hali ifade etmektedir ki, bu halde, kişinin mutlak manada cahil oluşudur. Çünkü, bir şeyi tastamam bilen kimseye, o şeyi öğrenmesi emredilmeyeceği gibi, bir şeyi hiç bilmeyen kimseye de ki bu meselâ, uyuyan kimsenin durumunda olduğu gibi, mutlak anlamda gafil kimsedir- o şeyi bilmesi emreolıemez. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, "Bu yüz çeviren kişi, her şeyi bildi mi ki, böylece, onun için yüz çevirme olabilsin? Yoksa, hiçbir şey duymadı mt ve ona, hiçbir davet ulaşmadı mı ki, mazur görülebilsin? Bu iki durumdan hiçbirisi söz konusu değildir. O halde bu kimse, yüz çevirmesinde mazur değildir.." demek istemiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.149[149]

Birinci Mesele

Ayette geçen kelimesi hakkında, şu muhtemel iki izah yapılabilir:
a) Bununla, ondaki şeyler kastedilmiştir, ama orada olduğu şekliyle değil... Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Yoksa, o, tevhidden, haşr'den vs. gerçeklerden, haberdar mı edilmedi? Halbuki bu tür bu hususlar Musa (a.s)'nın sahifelerinde ele alınmış ve zikredilmiş şeylerdir" demek istemiştir. Ki, bunun bir misâli, meselâ bir kimsenin, sudan başka bir şeyle abdest alan bir kimseye, "Peygamberin abdest aldığı şey ile abdest al.." demesi gibidir. Yaptığımız bu izaha göre, ayet, herkese hitâb etmiş olur. Çünkü müşriklere de ehl-i kitaba da, Peygamber (s.a.s), Musa (a.s)'nın sahifelerinde olan şeyleri bildirip haber vermişti.
b) Bununla, sahifedekiler, orada bulunduğu şekliyle kastedilmiştir. Ki bu, meselâ bir kimsenin, bahsettiğimiz misal bakımından, "Testideki ile değil, kırbadaki ile abdest al.." deyip, böylece o şeyin aksini değil de bizzat kendisini kastetmesiyledir. Yaptığımız bu ikinci izaha göre de, ayet sadece ehM kitaba hitap etmiş olur. Çünkü, bu hususun kendilerine haber verildiği kimseler onlardır.150[150]

İbrahim ve Musa (a.s) nm Suhufları

Ayet-i kerimede, "Musa ve İbrahim'in "suhuflan" denmiştir. Şimdi bu, "sahifeler" ifâdesi, çok sahife olduğu için mi çoğul yapılarak "sahifeler" mi denmiştir, yoksa, Cenâb-ı Hakk'ın (Tahrim, 4) ayetinde olduğu gibi, iki
kişiye nisbet edilişinden dolayı mı çoğul yapılmıştır? Görünen odur ki, bu ifâde, sahifelerin çok oluşundan dolayı çoğul yapılmıştır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, cemi olarak "Levhaları aldı..." (Arâf, 154) ve "ve levhaları attı" buyurmuştur. O halde, her "levha", bir sahifedir.151[151]

Suhuflann Muhtevası

"Musa ve İbrahim'in sahifelerinde bulunan şey" ile ne kastedilmiştir? Biz deriz ki, bununla

---

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/556.
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/557.
150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/557.
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/558.

kastedilen,
"Gerçekten hiçbir günahkâr, diğerinin yükünü yüklenmez. Hakikaten insan için, kendisa'yü gayretinden
başkası yoktur" ifadeleridir. Bu izah, elif nunu 'nin hemzesini okuyan kıraate göredir. Ama, nun'ukesreli kılıp da, "Şüphesiz Rabbinedir varış..." (Necm, 42) seklinde okuyanlara göre ise burada, şu izahlar yapılabilir:
a) Kastedilen şey, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gerçekten hiçbir günahkâr, diğerinin günah yükünü yüklenmez.." ayetiyle anlattığı şey olup, akla ilk gelen de budur. Ama. başkası da muhtemel olabilir. Çünkü Hz. Musa (a.s) ve İbrahim (a.s)'in sahifelerinde yer alan şey sadece bu değildir. Ve, bu, orada yer alanların başlıcası da değildir. -Fetha okunma halinde ise, mana böyle değildir.- Çünkü beyan edildiği üzere, orada beyan edilen bütün esaslar sözkonusudur.
b) Ahiret, dünyadan daha hayırlıdır. Bunun böyle oluşunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz ki bu, evvelki sahifelerde, İbrahim ile Musa'nın sahifelerinde de vardır" (Ala, 18-19) ayetidir.152[152]

Şeriatlerin Aslı Bir

c) İtikadı esasların tamamı, ilahî kitapların tümünde yeralmakta olup, Allah, hiçbir kitabı bunlarsız kılmamıştır. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, Hz, Muhammed (s.a.s)'e, "Onların yoluna uy..."(Enam,90) buyurmuştur.Bununla, "fürû'lara, yani tali hükümlere uy.." manası kastedilmemiştir. Çünkü, Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği dinin fürûu, hiç şüphesiz, onların dinlerinin fürûundan başkadır.153[153]

Takdim ve Te'hîr

Cenâb-ı Hak, bu ifâdede, önce Musa (a.s)'dan bahsetmiş ve A'lâ Sûresi'nde buyurduğu gibi buyurmamıştır. Bunun bir manası var mıdır? Biz deriz ki, fasîh kişilerin sözünde geçen bu gibi şeylerde bir hikmet aranmaz. Tam aksine, onların sözlerinde, Önce getirmekle sonra getirmek müsavidir, denktir. Bu cevapla yetinilebileceği gibi, şöyle de denilebilir: Oradaki (A'lâ Sûresi) ele alış, sadece ihbar ve uyan içindir. Burada güdülen amaç ise, mazeretlerin geçersiz olduğunun beyanıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, A'lâ Sûresi'nde, var oluş sırasına göre zikretmiştir. Çünkü, İbrahim (a.s)'in sahifeleri, indirilme bakımından, Hz. Musa (a.s)'nınkinden öncedir. Ama biz burada, ayetteki hitabın, ehl-i kitaba yönelik olduğunu söylemiştik ki, bunlar da yahudilerdir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların kitaplarını Önce zikretti. Ama biz buradaki hitabın genel olduğunu söylersek, o zaman, Musa (a.s)'nın sahifelerinin önce getirilmesi, bu sahifelerin çokça bulunmasından dolayıdır. Buna göre, adeta, onlara, "o sahifelere bakınız, böylece onun risâletinin, hak olduğunu anlarsınız. Çünkü, Hz. Musa (a.s)'dan Önce, birçok peygamber gelmişti. "Tevhîd" haktır; "haşr" da vuku bulacaktır" denilmek istenmiştir. Binâenaleyh, yahudiler nezdinde Musa (a.s)'nın sahifeleri çokça bulununca, bunları daha önce zikretmiştir. Ama, İbrahim (a.s)'ın sahifeleri ise, onlara, zaman bakımından bir hayli uzaktı... Ve o, İbrahim (a.s)'in sahifelerinde yer alan öğütler, yahudiler arasında, Musa (a.s)'nınkiler kadar meşhur ve yaygın değildi. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, İbrahim (a.s)'in sahifelerini sonra zikretti.154[154]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak, genelde, (Hz. Musa ve Hz. İbrahim (a.s)'den bahsederken) Musa (a.s)'yı önce getirmiş, Hz. İbrahim

---

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/558.
153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/558.
154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/558-559.

(a.s)'i ise sonraya bırakmıştır. Çünkü, Hz. Musa (a.s), genelde, etrafındaki kimseler ile imtihan olunmuştur. Ki bunlar, müşrik ve yahudî idiler. Halbuki müşrikler, diğer yandan, ataları olduğu için, İbrahim (a.s)'e saygı duyuyorlardı.
Cenâb-ı Hakk'ın, ayette geçen ifâdesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Bu, akidler hakkında zikredilen vefa kökünden gelen bir fiildir. Ve "vefa göstermek" anlamındadır. Bu izaha göre, bu fiilin şeddeli olarak getirilmiş olması, mübalröa ifade etsin diyedir. Çünkü Arapça'da, "kesti" "lime lime doğradı" "öldürdü" "adamakıllı öldürdü..." denildiği gibi "vefa gösterdi" ve "tastamam vefa gösterdi" denilir. Ki, mananın böyle olduğu açıktır. Çünkü Hz. İbrahim (a.s), vaadlerine sıkı sıkıya bağlı kalmış, hatta kesmek için oğlunu bile yan üstü yatırmıştır. Ve onun hakkında, "Muhakkak ki rüyanı doğruladm.."(Saffat, 105) ve "Şüphesiz ki bu, apaçık bir imtihandır"(Saffat, 106) gibi ifadeler gelmiştir.
2) Bu fiil, vefa kökünden olan tevfiye den gelmektedir. Çünkü vefa tamam olma; tevfiye ise, tastamam yapma, demektir. Nitekim Arapça'da, "Ona, tastamam verdi" anlamında, tabiri kullanılır. Yaptığımız bu izaha göre, bu ayetin bu ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın "Ve hatırlayın o zamanı ki, Rabbi, İbrahim'i bir (akım kelimelerle jmtihan edip de o, bunları tamamen yerine getirince..." (Bakara. 124) ifâdesi gibi olmuş olur. Bunun anlamının, "İbrahim, Allah'ın, kendi bedenine taalluk eden haklarını ifâ etti..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Bu izaha göre de bu, Cenâb-ı Hakk'tn, hakkında, "biraz verip de gerisini sert kaya gibi elinde tutan..." (Necm, 34) buyurduğu kimsenin zıddına olmuş olur.155[155]

İbrahim (a.s)'in Övülmesinin Sebebi

Cenâb-ı Hak, İbrahim (a.s)'i vasfederek övdü de, Hz. Musa (a.s)'yı nitelemedi. (Niçin?) Biz deriz ki, Hz. İbrahim (a.s), kendisine düşeni tastamam yerine getirdiğinin beyân edilmesine gelince, burada söyle bir incelik vardır: O, verdiği her sözü, eksiksiz yerine getirmiştir. Hatta, babasına, "Senin için, Rabbimden mağfiret talebinde bulunacağım..."(Meryem.47) dedi, onun için mağfiret talebinde bulundu da, böylece ahdini yerine getirdi, ama, Allah Teâlâ ise, babasını bağışlamadı. Böylece de, "Hakikaten insan için, kendi sa'y ü gayretinden başkasının olmadığı..." ve, "bir kimsenin günahını, başka bir kimsenin üstlenip çekemeyeceği" gerçeği, bir kere daha anlaşılmış oldu. İbrahim (a.s)'in medhedilmesine gelince bu, onun, yahudi, müşrik ve müslümanlar arasında, hakkında ittifak edilen bir kimse oluşundan dolayıdır. Ve, hiç kimse onun, ahdini iyice yerine getiren, ahdine bağlı bir kimse oluşunu inkâr etmemiştir. Ama, müşrikler çoğu kez, Musa (a.s)'nın vasfı hususunda tevakkuf ederler (kararsızlık gösterirler).156[156]

Sorumluluk Şahsîdir

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Gerçekten hiçbir günahkâr, diğerinin günah yükünü yüklenmez.." buyurmuştur ki, bunun tefsiri, Melâike (İsrâ) Sûresi'nde (Ayet 15) de geçmişti. Burada, söylenilmesi güzel olan birkaç husus ve mesele vardır.157[157]

Birinci Mesele

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın "Musa'nın sahifelerinde olanlar..." ifadesi ile kastettiğinin ifadesiyle açıkladığı şey
olduğunun açıkça anlaşıldığını beyan etmiştik. Böyle olması halinde bu ifâde, oradaki dan bedel olur ve takdiri de, "Yoksa o, gerçekten de, "Yoksa o, gerçekten hiçbir günahkâr nefsin, diğerinin günah yükünü yüklenmeyeceğinden haberdar edilmedi mi?" şeklinde olur. Ve biz

---

155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/559.
156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/559-560.
157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/560.

orada şu iki şeyi açıklamıştık:
a) Bu, "Ahiret daha hayırlı ve bakidir" anlamındadır.
b) Bununla, itikadı esaslar kastedilmiştir.158[158]

Muhaffef Enne

Bu ifâdenin başındaki şeddeli olan di 'den şeddesiz hale getirilmiş oı olup, buna göre Cenâb-ı Hak adetâ,
"Dikkat, hiçbir kimse, başkasının günah yükünü yüklenmeyecektir.." demek istemiştir. Şeddeliyi şeddesiz hale getirmek, bazan gerekli olur, bazan da olmaz. Bazan caiz olur, bazan da caiz olmaz. O halde, gerekli olması, kendisinden sonra bir fiilin gelmesi veyahutta, bir fiilin başına bir harfin gelmiş olması halinde sözkonusudur ki, burada o 'yi şeddesiz hale getirmek gerekli olur. Çünkü bu harf hem lafzan hem de mana bakımından fiile benzemektedir. Halbuki, fiilin, bir başka fitlin başına getirilmesi mümkün değildir. Böylece bu harf, fiile benzemeklikten çıkarılıp da, fiile tahsis edilmiş bir harf şekline sokulmuştur. Böylece de fitle bir yakınlık arzetmiş de, onun başına gelmiştir.159[159]

Üslûptaki İncelik

Şayet bir kimse, "Ayet, günahkâr kimsenin günahının, birbaşkası tarafından üstlenilemeyeceğini beyân için
getirilmiştir. Halbuki, ayetin bu ifadesiyle bu mana elde edilemez. Zira, günahkâr kimse, zaten, kendi günahı
sebebiyle sırtındaki yükü ağır olan kimse demektir. Çünkü, herkes böylesi bir kimsenin, yeniden başka bir şey üstlenemeyeceğini bilir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak şayet, "Yükü olmayan bir nefis, bir başkasının yükünü taşımaz..." demiş olsaydı daha beliğ olurdu.." derse, biz deriz ki: Bu, senin sandığın gibi değildir, zira ayeti kerimede geçen "günahkâr" ifadesiyle, bilfiil günah işlemiş, onları sırtlanmış kimse değil de, kendisinden, günahın sudur edeceği ve bu yükü yüklenebileceği düşünülen kimse kastedilmiş olup, bu tıpkı, o anda üzerinde bir yük bulunmayan kimsenin, "Taşımak bana güç geliyor.." demesi gibidir. Binâenaleyh, kendisinden günahların sudur edebileceği düşünülebilen o kişi, günah işlemediği zaman, daha nasıl başkasının günahını üstlenebilir? Dolayısıyla ayetin lafzının ifâde ettiği mana daha mükemmel olmuş olur.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakîkaten insan için, kendi sa'yü gayretinden başkası yoktur" ifadesi, mükellefin hallerinin beyânını tamamlayan bir ifâdedir. Çünkü, ona, günahlarını hiç kimsenin üstlenmeyeceği beyân edilince, başkasının iyiliğinin fayda vermeyeceği; salih amel işlemeyen hiç kimsenin hayır namına hiçbir şey elde edemeyeceği de beyân edilmiş olur ki, böylece kötülük yapan kimsenin, başkasının iyiiiği sebebiyle bir mükâfaat elde edemeyeceği ve hiç kimsenin, onun namına, ilahî cezayı üstlenemeyeceği açıkça ve mükemmel bir biçimde anlaşılmış olur. Bu hususta da şöyle birkaç mesele vardır.160[160]

Gayrın Amelinden İstifade

Ayetteki "insan için yoktur" ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Ayet, genel mana ifâde etmektedir. Doğru olan da budur. Ayete bu şekilde mana verilmesi halinde, şu İleri sürülmüştür: Haberlerde, kişinin yakınının, o verdiği sadakaların, tuttuğu orucun mükâîaatının, ölen o kişiye ulaştığı, duanın da fayda verdiği... şeklinde bir takım hususlar varid olmuştur. O halde bu demektir ki, insan için, hakkında sa'y ü gayret

---

[158] 158[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/560.
[159] 159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/560.
[160] 160[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/560-561.

göstermediği şeyler de söz konusudur. Üstelik Cenâb-ı Hak da, "Kim bir iyilik yaparsa, onun için, onun on misli vardır" (Enam, 160) buyurmuştur ki, bu da, kişinin yaptığının üstünde bir durumdur.

Cevap: Şayet, insan, o akrabasının yaptığı tasaddukun kendisine fayda vermesi için, iman konusunda sa'y ü gayret göstermeseydi, onun sadakasının ona bir faydası olmazdı. Dolayısıyla bu demektir ki, yine insan İçin, ancak sa'y edip yaptığı şey söz konusudur. Ayette beyan edilen fazlalığa gelince, biz diyoruz ki, Allah Teâlâ, iyilik yapan kimseye, on kat fazlasını, hatta daha fazlasını va'dedip, mü'min kişi de, Allah'ın, kendisine böyle bir lütufta bulunacağı ümidi ile tek bir hasene, iyilik yaptığında, o, bunun birkaç misli için sa'y ü gayret göstermiş olur. Buna göre şayet, "Bu durumda siz, "sa'y" masdarını, "bir şeye üşüşme, koşuşma.." manasına hamletmiş oldunuz. Çünkü Arapça'da, birisi birşeye üşüşüp koşuştuğunda, deyimi kullanılır. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin manası, "yaptığıameller müstesna" manasında olup, Arapça'da, "amel etti, çalıştı, çabaladı.."denilir. Şimdi, durum şayet sizin bahsettiğiniz gibi olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak derdi. Biz deriz ki, her iki durumda da, mutlaka bir ilâvede (takdirde) bulunmak söz konusudur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakikaten insan için, kendi sa'y ü gayretinden başkası yoktur" ayeti ile, "Onun için sa'y ettiği şeyin aynısı, bizatihi kendisi vardır" manası kastedilmeyip, tam aksine, bahsettiğim gibi, ya, "onun için, ancak sa'y ettiği şeyin mükâfaatı, yahut yaptığı şeyin ecri vardır.." manası kastedilmiştir. Yahut da, burada kastedilen mananın, "Sa'y ettiği şey, kendisi için muhafaza edilmiştir. Geçersiz kılınmaktan (ihbât) muhafaza edilmiştir.." şeklinde olduğu da söylenebilir. O halde bu demektir ki, yaptığı şeyler, kıyamet gününde yine onundur, lehinedir.

b) Buradaki ayette geçen "insan" ile, mü'min değil, kâfir kastedilmiştir.. Bu görüş zayıftır. Yine, "insan için ... yoktur" ifadesinin ifade ettiği hükmün, öncekilerin şeriatinde yer alan bir hüküm olduğu, Allah Teâlâ'nın bu hükmü, Muhammed (s.a.s)'in şeriatında neshediidiği ve insan için, sa'y ettiği ya da etmediği her şeyin verileceği ileri sürülmüştür. Ama bu batıldır. Çünkü gerçek ortaya çıktıktan sonra, böyle zorlamalara girmeye gerek yoktur. Bahsedilene binâen, ayetteki ifâdesi, hakikî manaya alınmış olup, buna göre, "Gayret ettiği şeyin aynısı onun için sözkonusudur ve bu Allah katında mahfuzdur. Bunda bir eksiltme yapılmamıştır. İnsan, bununla karşılık bulacaktır" demektir. Bu, tıpkı "Kim zerre miktan hayır işlerse: onun (mü'kâfaatını) görür. Kim de zerre miktan kötülük yaparsa, onun (cezasını) görür" (Zilzal, 7-8) ayeti gibidir.161[161]

Mâ-i Masdariyye

Ayetteki haberiyye mi, masdariyye midir? Deriz ki: Ayetteki, "Çalıştığı, ilende görülecek" ifadesinin delaleti ile, bunun masdariyye olması daha açıktır. Çünkü ayetteki "sa'y" (çalışma), "sa'yedümiş şey" manasınadır. Çünkü masdarlar, çoğu zaman ism-i mef'ûl manasına kullanılırlar. Mesela, "Allah'ın mahluku" manasında, "halku'llah" denilir.162[162]

Üçüncü Mesele

Ayet ile ya, sâlih amellere verilecek mükâfaatın, yahut da hertürlü amelin açıklaması kastedilmiştir. Deriz ki: Meşhur olan, bunun her amelin mükâfaatının açıklaması sadedinde gelmesidir. Çünkü hayır (iyi amel), mükâfaatla karşılık görür, kötü amel ise cezalandırılır. Ama görünen odur ki ayetin bu İfadesi, iyi amellerin mükâfaatını beyan etmek İçin gelmiştir. Bunun delili İse, OUhU ifâdesinin başındaki "lam" (İçin) edatıdır. Çünkü, "lam", faydalı şeyin gelip kişiyi bulduğunu, J* (edatı) ise, zararlı şeyin gelip insanı bulduğunu anlatmak için kullanılır. Nitekim faydalı ve zararlı şeyler hakkında, "Bu onun lehinedir, şu onun aleyhinedir; onun lehine şehadet eden, yahut aleyhine şehâdet eder" dersin.

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/561-562.
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/562.

Meşhur olan görüşü savunanlar söyle diyebilirler: İki şey birlikte olduğunda, daha üstün olan "tağlîb" edilir, baskın çıkar. Meselâ, kadınlarla erkeklerin birlikte bulunduğu bir topluluktan bahsedildiğinde, ifade cem-i müzekker salim sigasıyla kullanılır. Ayrıca bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ'nın, "Sonra buna en tam mükâfaat verilecektir" (Necm, 41) ayetidir. Buradaki "evfâ" (en tam) kelimesi, ancak güzel ve iyi şeyleri anlatmak için kullanılır. Kötü şeyler hakkında ise, "misi" (dengi), "dûn" (aşağısı) yahut tamamen affını ifade eden kelimeler kullanılır.163[163]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ bu ifadesinde, salih amele gayrete teşvik için, muzarî değil de mâzî sığasını kullanmıştır. Bunun izahı şöyledir: Eğer Allah Teâlâ, "insan için ancak gayret edeceği vardır buyurmuş olsaydı, o zaman insan, "yarın şu kadar namaz kılacağım, şu kadar para tasadduk edeceğim. Dolayısıyla da bunu Allah şu anda amel defterine sevab olarak yazar" diyebilirdi. Çünkü Allah ona, ileride sa'yetmesini emretmişti ve bu durumda da kulun, o hususta ileride gayret etme hakkı doğmuş olurdu. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hakk, mâzî sigasıyla "Ancak sa'y u gayret edip yapmış olduğu şeylerin mükâfaatı kul için söz konusudur" demek istedi. Ama şeytanın kötülükleri süslemesine ve istikbale ait vaadlerine gelince, buna asla itimad edilmez.164[164]

İşlerin Teşhîri

Daha sonra Cenâb-ı Hak (İnsanın) çalıştığı ileride görülecek. Sonra buna en tam mükâfaat verilir" buyurmuştur. Bu, "yaptığı şeyler ona sunulur, açıltp gösterilir" demektir. Ayetteki kelimesi, arapların "falancaya, o şeyi gösterdi mi" deyiminden alınmış olup, bu ayette, daha önce de bahsettiğim gibi mü'minler için bir müjde vardır. Şöyleki: Allah Teâlâ, o kimseye, sayesinde rahatlayıp sevinsin diye, dünyada iken yaptığı salih amelleri gösterecektir. Yahut da Cenâb-ı Hak, kişinin yaptığı o iyi şeyleri -meşhur olan görüşe göre-, onlarla övünsün diye, meleklerine ve diğer mahlûkatına gösterecektir ki bu da, yine mü'minin rahatlaması, kâfirin üzülmesi içindir. Çünkü kişinin sa'yedip yaptığı şeyler, hem kendisine hem de diğer mahlûkata gösterilecektir. Bu kelimenin, (gördü) fiilinden olması da muhtemeldir. Buna göre ayet, "De ki: (istediğinizi) yapın. Çünkü Allah ve resulü amelinizi görecektir"(Tevbe, 105) ayeti gibi olur. Bu ve bundan sonraki ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:165[165]

Amellerin Görülmesi

Amel, olup bittikten sonra, artık nasıl görülebilir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Eğer insan, salih ameller işlemiş ise, o onları güzel suretler şeklinde görür.
b) Amellerin görülmesi, biz ehl-i sünnetin inancına göre uzak bir görüş değildir. Çünkü her meydana gelmiş olan şey görülebilir. Allah Teâlâ, her yok olanı yeniden varetmeye kadirdir. O halde, ameller yapılıp bittikten sonra da görülebilir.
Yapılabilecek bir üçüncü izah da şudur: ayetin bu ifadesi, "Yaptığının mükafaatlan görülecektir" manasında, mecazî bir ifadedir. Nitekim "karşılığını görürsün" manasında "yaptığın iyilikleri, padişahın yanında görürsün" denilir. Ama bu izah, daha sonra gelen, "Sonra buna en tam mükâfaat verilir" ifadesinden ötürü uzak bir ihtimaldir.166[166]

---

[163] 163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/562.
[164] 164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/563.
[165] 165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/563.
[166] 166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/563.

İkinci Mesele

"Buna ... mükâfaat verilir" dedi. "buna" zamiri, önceki ayette geçen, "sa'y" (çalışma) masdanna râcîolup, "sonra
insana, o sa'y u gayretinin mükâfaatı, en tam ve mükemmel
şekilde verilir" manasınadır. Çünkü fiili, iki mef'ûl manasınadır. Çünkü fiili, iki mefûl Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sabretmelerine karşılık (Allah) onlara cenneti ve ipek (elbiseleri) verdi" (insan. 12) buyurmuştur. Nitekim, insanlar birbirlerine "Allah seni hayırla mükâfaatlandırsın" diye dua eder. Bu fiil, harf-i cer ile, üç mef'ûl de alabilir. Nitekim "Allah o kimsenin iyi ve güzel amellerine karşılık, mükâfaat olarak ona cenneti versin" denilir. Bugibi yerlerde, harf-i cer hazfedilip, fiil doğrudan doğruya bağlanarak meselâ, de denilebilir. Yukarıdan beri yaptığımız bu şeyler, bir izah tarzıdır.
Bu hususta bir başka izah da, "bunu" zamirin, "ceza" (mükâfaat) kelimesine râcî olup, "Sonra o bu hakettiği. mükâfaatı, karşılık olarak alır" manasınadır ve ayetteki, "el-cezfi el-evfâ" ifadesi de, fiilden anlaşılan "ceza (mükâfaat) masdarının ya tefsiri, ya bedeli olur. İfade böylece tıpkı, "Zalimler, o hsüdayışlannı gizlediler" (Enbiyâ, 3) ayeti gibi olur. Çünkü bunun takdiri de şeklindedir. Hernekadar Cenâb-ı Hak "(kâfirler) cehennem, sizin tastamam cezanızdır" (Isra, 63) buyurmuş ise de, yaptığımız izaha göre, "el-cezfiu'l-evfâ" (en tam karşılık) özelliği» salih mü'minlere uygun düşer. Çünkü bu tam karşılık, sâlihlere verilecektir. Bu izaha göre, bu soruya şöyle cevab verilebilir "En tam" oluş, amele göredir. Çünkü cehennemin zararı, günahların (dünyevi faydası) karşısında, çok çok fazladır. Binâenaleyh cehennem, zaten aslında tastamam bir cezadır.167[167]

İsm-i Tafdilin Burada Manası

Ayetteki ya, cezanın (mükâfaatın) verilişinin sonralığın, yahut bu sözün sonralığınt ifade eder. Yani, "Sonra da deriz ki, ona en tam mükâfaat verilir" manasınadır. Eğer bu edat, mükâfaatın verilişinin sonralığını ifade ediyorsa, mükâfaat salih amelden nasıl sonraya bırakılabilir? Halbuki, bununla salih amelin kastedildiği açıkça sabittir, (buna ne dersiniz?) Deriz ki: Her iki izah da muhtemeldir. Sorunun cevabı şudur: Verilen mükâfaatın "en tam" (evfâ) diye nitelenmesi, ileri sürdüğün bu itirazı ortadan kaldırır. Çünkü Allah Teâlâ salih bir kimsenin Ölmesi halinde, Ölümünden hemen sonra, yaptığı amellerin iyilerine göre onu mükâfaatlandırmaya başlar. En mükemmel karşılığını geriye bırakır. Bu mükâfaat da, cennettir.
Yahut şöyle de diyebiliriz: Buradaki "en tam" ifadesi, fazlalığa işarettir. Bu durumda ayet, tıpkı, "İyi ameller işleyenler için, en güze! mükâfaat olan (cennet) ve bir de fazlası vardır" (Yunus, 26) ayeti gibi olur ki, buradaki "en güzel" ifadesi ile cennet, "fazlası" ile de, "ru'yetutlah" (Allah'ı görme) kastedilmiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ âdeta, "O, sa'yu gayretinin karşılığını alacaktır, sonra da (en tam mükâfaat olarak), "ru'yetullah" ile rızıklandırılacaktır" demektir. İşte bu izah, ayetin ihtiva ettiği lafızların tefsirine uygun düşmektedir. Çünkü ayetteki "evfâ" (en tam) kelimesi, "mutlak" olup, "mübeyyen" (açıklanmış) değildir. Zira Hak Teâfâ, "şundan daha tam" dememiştir. Binâenaleyh bunun, her tamdan daha tam olması gerekir. Bu şekilde olan şey de, "ru'yetullah" (Allah'ı görmekten başka birşey değildir.168[168]

Diğer İncelikler

Bu ayetlerdeki inceliklerin açıklanmasıyla ilgilidir. Cenâb-ı Hak kötü işler yapanlar hakkında, "Hakikaten hiçbir
günahkâr diğerinin günah yükünü çekmez" (Necm, 38) buyurmuştur ki bu, günahkârın

---

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/563-564.
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/564.

yükünün, ondan alınıp başkasına yüklenmeyeceğine delâlet eder. Ama bundan,'lafzı bir zaruretten ötürü, o günahların mutlaka onun üzerinde kalacağı neticesi de çıkmaz. Çünkü Allah Teâlâ'nın, onun günahlarını, düşürebileceği, affedip silebileceği düşünülebilir. Böylece de ne onda bir günah kalır, ne de bu günahları başkasına yüklenmiş olur.

Eğer Cenâb-ı Hak, "Herkes hiç kimsenin günahını yüklenmez, ancak Kendisininkini yüklenir" buyurmuş olsaydı, ifadede istisnanın yer alış zaruretinden ötürü, kişinin günah işlediği manası çıkardı.

Keza, Cenâb-ı Hak, muhsinler hakkında da, "İnsan için, çalıştığından başkası yoktur" buyurmuş, ama, "İnsan için, sa'y u gayret sarfetmediği şeyler yok" oememiştir. Çünkü ikinci ifadede, sa'y u gayret gösterdiği şeylerin mükâfatının insan çin olacağı açıkça söylenmemiştir. Ama birinci ifâdede, istisnadan Ötürü, sa'yeltiği çalıştığı şeylerin onun için olacağı açıkça belirtilmiştir. Yine Hak Teâlâ, kötü ameller şleyenler hakkında, onun ümidini tamamen kesmeyecek bir ifade kullanmış; iyilik -apanlar hakkında ise, onların korkusunu bertaraf edecek bir ifade kullanmıştır. Bütün aunlar, Rahmetinin gazabından Önce olduğuna bir işarettir.[169][169]

Son Varış Allah'adır

"Şüphesiz ki en son gidiş ancak Rabbinedir" (Necm, 42).

"Ayetin başındaki edatı daki ya atfedilerek, hemzenin fethasıyla okunmuştur. Meşhur kıraatte böyledir, yani, "Bu da o sahifeterde yer almış otup, gerçektir" manasınadır. Bu hemze, istinaf cümlesinin başı kabul edilerek, eksûr olarak da okunmuştur.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[170][170]

Birinci Mesele

Ayetten ne kastedilmiştir? Deriz ki; Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Meşhur görüşe göre, bu ifade, ahiretin bir anlatımı olup, insanlar, neticede varıp Allah'ın huzuruna duracaklardır" manasınadır. Bu izaha göre ayet, önceki ayetlerle sıkı sıkıya ilgilidir. Çünkü Hak Teâlâ, "Sonra . . mükâfaat verilir" buyurunca, sanki birisi, "o mükâfaat görülemez. Bu ne zaman olacak?" demiş

Cenâb-ı Hak, "Dönüşünüz Allah'adır. İşte o zaman Allah, şükredici olanlara

huvurmustur.

b) Bununla Allah'ın birliği anlatılmak istenmiştir. Feylesoflar (hukemâ), rücû (dönüş), intiha (varıp dayanma) gibi ifâdeler bulunan pek çok ayeti, bahsedeceğimiz şekilde tefsir etmişlerdir. Ama onların yaptıkları tefsirler, bu ayetlerin bir kısmı hakkında pek açık değildir. Ama bir kısmı hakkında açıktır. İşte bu sebeble biz diyoruz ki bu, Allah'ın varlığının ve birliğinin anlatıldığı bir ifadedir. Çünkü mümkün varlıklara göre gezdirdiğinde, onlardan hiçbirinin mûcid (var edici) olamadığını görürsün. Hem sonra, çoğu kez mesela, yüzdeki-dıstaki hararetin, güneşin ışığının vurmasından yahut bir ateşten dolayı olduğunun sanılması (tahmin edilmesi) gibi, bunların mucidinin bir başka mümkin varlık olduğu sanılır da, "Güneş de, ateş de mümkün varlıklardır. Binâenaleyh bunlar neden meydana gelmişler?" denilir. Eğer bunlar, bir başka mümkün varlığa dayandırılacak olursa, akıl, mümkün olmayan bir şeye varıp dayanmaları gerektiği neticesine varır ki o şey de "vâcibu'l-vücud'dur ve bütün işlerin kendisine varıp dayandığı varlıkdır. O halde "Rab", müntehâ olan, herşeyin vanp dayandığı şeydir.

Bu mana, burada açıktır, aklîdir ve nakle de uygundur. Çünkü, Ubeyy b. Kâ'b'den rivayet edildiğine göre o, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Şüphesiz en son gidiş ancak Rabbinedir ve Rab hakkında fikir yürütme olmaz" buyurduğunu söylemiştir. Bu, "Bütün işler, vacibü'l-vücûd da varıp dayanır, demektir. Vâclbü'l-vücûd da, varlığı bir mûcid sayesinde olmayıp, herşeyin varlığı kendisine bağlı olan" demektir.

---

[169][169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/565.

[170][170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/565.

Hz. Enes (r.a) de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: "Rabden bahsedildiğinde, onun hakkında ileri-geri konuşmayın" buyurmuştur. Bu, bahsettiğimiz manaya gelebilir. Bazı kimseler ileri giderek, rücû, müntehft gibi ifadelerin yer aldığı her ayeti, işte bu manada tefsir etmişler, hatta bu manada, "Hoş ve güzel kelimeler, Allah'a yükselir" denilmiştir ki bütün bunlar, Mak Teâlâ'nın varlığının delilidir.

Ama O'nun birliğinin deliline gelince, bu da, insan aklının, vâcibu'l-vücûd'un vâcibu'l-vü-cûd olması açısından, bir vâclbu 1-vücûda varıp dayanmasıdır, çünkü eğer o vâcibu'l-vücud olmasaydı, "müntehâ" olamazdı; aksine onun da bir mucidi bulunması gerekirdi. O halde, "müntehâ", "vâcib olması açısından" vâcib "olan zat" demektir ki bu mana, hem hakikat, hem de akıl açısından tektir. Çünkü mutlaka ya bu vacibe, yahut da o vacibe (yani bir vacibe) varıp dayanmak gerekir. Binâenaleyh vâcib için, vâcib oluşundan başka bir mana (sıfat) verilemez. Dolayısıyla da onun vâcib oluşu, uzak bir ihtimal olur. Eğer iki vâcib mevcud olsaydı, onlardan herbiri "müntehfi'dan önce olurdu. Çünkü vâcib olan, ikisinin toplamından öncedir. O halde müntehâ, O'dur. Bu iki delili kısaltarak anlattım.[171][171]

İkinci Mesele

ifadesindeki, "Senin Rabbin" ifadesi ile, kime hitab edildiği hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, genel bir hitap olup, "Ey duyan, en mükellef, ve akıllı kişi..." manasınadır.

b) Bu hitab, Hz. Peygamber (s.a.s)'edir ve bunda, onun dininin doğruluğunun izahı yatmaktadır. Çünkü herkes bir Rabbi ve ilahı bulunduğu iddiasındadır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s), 'Benim Rabbim tektir ve sameddir. Hermümkin (mahlûk) Ona muhtaçtır. O halde senin Rabbin "müntehâ" (herşeyin varıp dayandığı zat'tır). O, rablerin Rabbi ve sebeblerin müsebbibidir" buyurunca, ayetteki hitabın ne kadar yerli yerince olduğu anlaşılır. Fakat hitabın genel olduğunu söylememiz halinde, bu, kötüler için ileri derecede bir tehdid, iyiler için de alabildiğine bir teşvik olur. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Ey dinleyen, kim olursan ol, bil ki, herşeyin müntehası Rabbinedir" sözü, her iki durumu da alabildiğine güzei anlatır.

Ama bu hitabın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olduğunu söylersek, o zaman bu, onun (a.s) kalbini yatıştıran bir teselli olur. Buna göre Cenâb-ı Hak, "üzülme, çünkü herşey sonunda, Bana gelecektir" demiş olur. Böylece de tıpkı, "Onların sözleri seni üzmesin. Çünkü Biz, onların gizli yaptıklarını da, açıktan yaptıklarını da biliriz..." (Yasin,76-63) ayetleri gibi olur. Bunun benzeri ayetler, Kur'ân'da pek çoktur.[172][172]

Üçüncü Mesele

"Müntehâ"nın başındaki lâm-ı ta'rîf "ahd" (belirlilik) içindir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) hep, "Sizin varışınız
Allah'adır"derdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz ki en son gidiş (mentehâ) Rabbinedir" buyurdu. Böylece va'dedilen husus, Kur'ân'da ve hadisde ifadesini bulmuş olur. İkinci izaha göre, bu Iftm-ı ta'rtf, "umumîlik" için olup, "Her sonlu Rabbine varıp dayanır. Çünkü başlangıç O'dur" demektir. Bu izaha göre, diyoruz ki: Allah, idrak edebilecek varlıkların idrâklerinin son bulduğu noktadır. Çünkü insan önce, görünen şeyleri idrâk eder, algılar. Daha sonra da tefekkürünü derinleştirir ve gide gide Allah'a vartr. İşte orada durmak mecburiyetinde kalır.[173][173]

---

[171][171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/565-566.

[172][172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/566-567.

[173][173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/567.

Güldüren Ağlatan O'dur

"Şüphesiz ki güldüren de, ağlatan da O'dur" (Nacm, 43).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:174[174]

Birinci Mesele

"Geçen ayetteki, "en son gidiş (menteha) ancak Rabbinedir" ifadesi ile, Cenâb-t Hakk'ın birliği anlatılmak istenmiştir" dememize göre.bu ayetler, İslam'ın temeli olan bir takım meseleleri isbat etmiş olurlar. Meselâ bunlardan birisi, Allah Teâlâ'ntn kudretidir. Çünkü bazı filozoflar da Allah Teâlâ'nın, herşeyin varıp dayandığı "müntehâ" olduğunu ve O'nun birliğini kabul etmektedirler. Ama bunlar, Allah Teâlâ'ntn kadir olarak değil de, otomatik (mûcib) olarak işleri gördüğünü (kâinatı idare ettiğini) söylerler. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ Kendisinin, aynı yerde birbirine zıd olan, gülmeyi-ağlamayı, ötümü-hayatı, erkekliği-dişiliği yarattığını, bunun ise ancak kudret ve irade sahibi bir yaratıcıdan olabileceğini bildirmiştir. Bunun böyle olduğunu herkes kabul eder.
Bizim, geçen ayetteki bu ifade ile, ahiretin anlatılmak istendiğini söylememiz halinde, bu sonraki ayet, ahiretin durumunun anlatımıyla ilgili bir işaret olmuş olur. Çünkü insan, dünya hayatının mesela bir diliminde güleç-sevinçli, bir diğer diliminde, hüzünlü, ağlayan olduğu gibi, ahirette de onun başına böyle şeyler gelecek; gülecek veya ağlayacaktır.175[175]

İkinci Mesele

Burada, "Güldüren ve ağlatan" fiillerinin mef'ulferi zikredilmem iştir. Çünkü bu iki kelime, güç yetirilen şeyi ortaya koymak için değil, Allah'ın kudretini anlatmak için getirilmişlerdir. Dolayısıyla mef'ûle gerek yoktur. Nitekim birisi "alıp-vermek falancanın elindedir. O isterse verir, isterse vermez" der ve verilip-verilmeyecek şeyi bildirmeyi kasdetmez.176[176]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ erkek ve dişi için, bu iki sıfatı özellikte belirtmiştir. Çünkü bunlar, herhangi kesin bir sebebe bağlanmayan iki durumdur. Dolayısıyla hiçbir tabiatcı (maddeci) gülmenin ve ağlamanın niçin sadece insanda bulunduğu hususunda bir izah yapamaz ve bir sebeb gösteremez. Binâenaleyh bunlar aşikârı birşeye bağlanamayıp, mutlaka bir varedicileri de gerektiğine göre, bu varedicinin Allah olduğunu söyleriz. Hastalık ve sağlık ise böyle değildir. Çünkü tabiatcılar, hastalık ve sağlığın sebebinin, bedenin mizacının (düzeninin) bozulması ve dengesinin kaybolması olduğunu söylerler. Ağlama ve gülmenin sadece insana verildiğinin delili şudur: Tabiatcılar gülme konusunda, gülünebilecek birşey söylediklerinde, "işte bu taaccübün kuvvetinden kaynaklanan bir durumdur" derler. Ama bu son derece yanlıştır. Çünkü insan, dikkate değer bir takım şeyler görüp, apışıp kalır, hayranlık duyar ama gülmez. Yine gülmenin, sevincin kuvvetinden kaynaklandığını söylemişlerdir. Ama böyle de değildir. Çünkü insan bazan alabildiğine sevinir, ama gülmeyebilir. Yine hüznün doruk noktasında olan birini, komik birisi güldürebilir. Ağlamadaki durum da böyledir. Eğer tabiatcıların iddia ettiği şeyleri fazlaca bilen birisine, "Bir takım hususî durumlarda, gözden yaşın çıkmasının sebebi nedir?" denilecek olsa, o, gerçek bir sebeb gösteremez. Yine mıknatıs ve benzeri maddelerdeki belli özelliklerin sebebi sorulduğunda, tabiatcı apışıp kalır. Nitekim onlara, yıldızların konumlarının

---

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/567.
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/567-568.
176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/568.

sebebi sorulduğunda, hem onlar, hem de bu tür şeyleri Allah'ın kudret ve ifadesine havale etmeyen hendeseciler apışıp kalırlar.[177][177]

Öldüren Dirilten O'dur

"Öldüren de, dirilten de O'dur" (Necm, 44).
Bu ayet hakkında söylenebilecek şeyler, tıpkı önceki ayet hakkındakiler gibidir. Fakat Allah Teâlâ Önceki ayette, "cins"den daha hususi olan "tür"ün özelliğini belirtmiştir. Çünkü bu çok nettir ve bir sebebe bağlanabilmekten çok uzaktır. Daha sonra da bu hususa, ondan daha genel ve sebebe bağlanmaktan uzaklık bakımından, birinciden daha hafif olanı ona atfetmiştir. Bu daha hafif ve genel olan ise, öldürme ve diriltmedir. Bu iki sıfat, birbirine zıttırlar. Yani ölüm ve hayat, tıpkı gülme ve ağlama gibi, birbirinin zıddıdır. Bu izaha göre ölüm, sırf yokluk değildir. Aksi halde, imkânsız olan şey ölmek olurdu. Her halükârda bu demektir ki, öldürmek de, diriltmek de, bir yokluk değildir, var olan bir şey olup, ikisi de canlıların özellikierindendir. Tabiatcı yine, hayatın, bedenin mizacının (düzeninin) dengeli oluşundan kaynaklandığını söylemiştir. Halbuki mizaç, birbirine zıt temel unsurlardan meydana gelmiştir. Bu unsurlar, ateş, hava, su ve toprak olup, tabiatları gereği birbirinden aynlıp-çözülmeyi akla getirirler. Zıt oldukları için, aralarında terkip yapamayan, biraraya gelemeyen şeyler için, Ölüm söz konusu olmaz. Çünkü öldürme ve diriltme işinin gözle görüleceği tarzda ne zaman bu ihya ve imate işini yapmıştır? Aksine canlılardaki müşahedemiz hayat ve sonra ölüm esasına bina edilmektedir? diyecek olursa, zıt şeylerin herbiri, yaklaştığı, biraraya geldiği şeyden uzaklaşmayı ister. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, "yaratan, enâsır-ı erbaa'yı (dört temel unsuru) biraraya getiren ve onları belli bir müddet böyle muhafaza eden zat, onları bundan daha fazla muhafaza etmeye de kadirdir. Binâenaleyh bir canlı öldüğünde, bu, o canlıdan kaynaklanan zarurî birşey olmayıp, hür ve irade sahibi bir failin fiili (yaratması) sebebiyle olmuştur. İşte o fail, Allah Teâlâ'dır. Binâenaleyh O, öldüren ve diriltendir" demek istemiştir.
İmdi, biri çıkıp dese ki: O ne zaman Öldürür ve diriltirse, böylece Öldürdüğü ve dirittiği zaman bu bilinir. Hatta hayata ve ölüme binaen, diriltme ve Öldürme işi müşahede edilir mi? denilirse
Cevaben deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılır:
1) Ayette bir takdim-tehir vardır.
2) Bu iki fiil, muzari manasınadır. Çünkü öldürüp diriltme işi her zaman pek yakındır. Nitekim Arapça'da, yeri ve zamanı yakın olduğunda, "Falanca ulaştı", "Gece girdi" denilir. Ayetteki "diriltti - öldürdü" kelimeleri de böyledir.
3) "öldürdü" yani, "O unsurlarda (elementlerde), ölümü ve cansızlığı yarattı, daha sonra onları bir araya getirip "diriltti" yani, bu cansız unsurlarda hissi ve hareketi yarattı."[178][178]

Erkek ve Dişi

"Hakikaten, (rahme) atıldığı zaman meniden erkek ve dişi, çiftini yaratan O'dur" (Necm, 45-46).
Bu ayette bahsedilen bu iki varlık da, aynı meniden meydana gelen zıd şeyler cümlesindendir. Binâenaleyh bazısı erkek olarak, bazısı dişi olarak yaratılmışlardır. Bunun, dişideki soğukluk ve rutubet (yumuşaklıktan) olduğunu söyleyen tabiatcının anlayışı, bu işin künhüne ulaşamaz. Çünkü mizaç itibarıyla erkekten daha kuru (yâbis) olan nice kadınlar vardır. Nitekim sen küçükle büyük arasındaki farklara dikkat edecek olursan birtakım şaşırtıcı durumlar görürsün. Bunlardan birisi de, sakalın bitmesidir. Tabiatcıların, sakalın bitmesi konusunda söyledikleri şeyin en kuvvetlisi şudur: Onlar demişlerdir ki: KıHar, deri gözeneklerine doğru kayıp giden

---

[177][177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/568.
[178][178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/568-569.

dumanımsı bir buhardan meydana gelmektedir. Binâenaleyh, bu gözenekler, çocuk ve kadının yaratılışında olduğu gibi, son derece nemli ve yumuşak, açılımtı olduklarından, bu dumanlar, kıl meydana gelmeden önce kolaylıkla o nemli gözeneklerden çıkacağı için, kıl bitmez. Ama bu gözenekler son derece kuru ve kesif, açılımsız, sert olduklarında ise, dumanların o daracık yerden çıkması zor olacağından, kıl biter. Sonra muhakkak ki ilgili o maddeler, özel yerlere doğru cezbolunurlar ve de, oralara yönelirler. Başa gelince, oraya yönelirler; çünkü baş, kafatası, buhar ve dumanların üzerindeki bir kubbe gibidir. Bu sebeble giderek ona doğru yükselirler. Bundan ötürü baştaki kıllar, daha çok ve daha uzun olur. Bundandır ki, erkekde, buhar ve dumanların kendisine yöneldiği bir takım yerler bulunmaktadır. Kalbin harareti dolayısıyla göğüs bunlardan biridir. Zira hararet, lambanın (alevinin) yağı kendisine doğru çekmesi gibi, nemliliği kendine doğru çeker. Tenasül uzvu da, buna yakındır, çünkü şehvetin harareti de, aynı şekilde cezbedici, kendine çekicidir. Bu yerlerden bir tanesi de, sakal ve bıyıktır. Zira bunlar, yeme ve konuşmadan dolayı, çokça hareket etmektedirler. Hareket de aynı şekilde cezbedicidir... Buna göre onlara, "Ancak tenasül uzvu bulunduğu zaman sakal kıllarının bitmesini (telâzim) gerekli kılan faktör nedir? Zira, tenasül uzvu kesildiğinde sakal bitmemektedir. Yine, çocuk dişiyle genç dişi, kadının dişiyle erkeğin dişi arasında ne fark vardır?" denildiğinde, bu meselelerin bir kısmında o tabiatçı şaşırır, bir kısmı hakkında ise, tutarsız ve zayıf şeyler söyler.. Halbuki o bunları ilahi hikmete havale etseydi, elbette daha iyi olurdu.179[179]

Fasl Zamirinin Rolü

İfadeyle ilgili birkaç mesele vardır.180[180]

Fasl Zamirinin Rolü

Cenâb-ı Hak burada, buyurmuş, 43. Ayette buyurduğu gibi, buyurmamıştır (niçin)? Çünkü, bir kimse, gülme ve ağlama işinin, insanın kendi fiiliyle olduûunu zannedebilir. Öldürme ve diriltme hususunda böyle bir tevehhüm her ne kadar uzak ise de, ancak ne var ki, câhil bir kimse bunu söyleyebilir. Nitekim Hz. İbrahim (a.s)'le mücâdele eden Nemrud "Ben de diriltir ve öldürürüm..."(Bakara,258) derken, bunu kastetmişti. İşte bu sebeple Cenâb-t Hak, bu hususu, fasıl zamiri zikretmek suretiyle te'kîd etmiştir. Nutfeden erkek ve dişinin yaratılmasına gelince, hiç kimse, herhangi bir kişinin bunu yapabileceğini düşünmez.. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu hususu fasıl zamiri ile te'kid etmemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın şu sözüne bir baksana: "Zengin kılan da fakir kılan da O'dur..."(Necm,48). Çünkü, onlara göre zengin olma İşi, Allah'a dayanmamaktadır. Onların inançlarına göre bu, kendi fiilleriyle olmaktadır. Nitekim Karun da şöyle demişti: "O bana ancak, kendi ilmimden dolayı verildi.."(Kasas,78).. Bundan ötürü Hak Teâlâ, "Şüphesiz ki, Şi'râ (Sirius) yıldızının Rabbi de, O'dur.." (Necm,49) buyurmuştur, zira o müşrikler, Muhammed (s.a.s)'in Rabbinin, Şi'rfi yıldızının da Rabbi olmasını imkânsız addediyorlardı.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların, Allah'a nisbet edilmesini imkânsız gördükleri pekçok yerde, bu isnâd edilmeyi te'kid etmiş, ama bunun dışındaki yerlerde te'kid etmemiştir.181[181]

İkinci Mesele

"Erkek ve dişi", (zeker ve ünsâ) kelimeleri, hem iki isim ve sıfat mıdırlar, yoksa iki isim olup sıfat değil midirler? Dilciler nezdinde meşhur olan, ikincisidir. Açık olan görüşe göre, bu kelimeler, sıfat olan isimler cümlesindendirler. Zeker Hasen (güzel, iyi) ve âzib (bekâr)

179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/570.

180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/570.

181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/570-571.

kelimelerine; ünsâ kelimesi de, Hublâ (hâmile) ve kübrâ (büyük) kelimelerine benzer. Biz, açık olanın, bunların iki sıfat olduğu şeklindeki görüş olduğunu belirttik. Çünkü sıfat, kendisi için herhangi bir durumun sübût bulduğu şeye itlâk edilip ona yüklenen şeydir. Meselâ âlim kelimesi, kendisinde ilim hali olan şeye; el-müteharrik (hareketli) kelimesi de, ağaç ve taş kelimelerinin aksine, kendisinde hareket bulunan şeye itlak edilir. Çünkü ağaç kelimesi, birsey hakkında, onun için herhangi bir durumu sübut bulması şartıyla söylenilmez. Bilakis bu, muayyen bir şey için vaz, olunmuş bir isimdir. Zeker (erkek) kelimesi ise, kendisinin bir durumu ve hal olan bir şey için kullanılır. Bu sebeble de, onunla tavsifte bulunulabilir; ama, ağaç kelimesiyle niteleme yapılmaz. Meselâ, "bana, erkek bir şahıs geldi" ya da "erkek bir insan geldi" denilir, ama, "ağaç bir cisim" denilmez.

Bunun, bir isim olup, sıfat olmadığı görüşünü benimseyene gelince, o bu görüşe, onun (kendisinden iştikak ettiği) bir fiili olmadığı için kail olmuştur. Çünkü sıfatların genellikle bir fiili vardır. Meselâ, âlim, câhil, azlb (bekâr), kübrâ ve hublâ kelimeleri gibi... Bu, onun, (tabiatcının) benimsediği görüşe delâlet etmez. Çünkü, erkeklik ve dişüik, bir kısmıyla değişmeyen sıfatlardandır. Bu yüzden, bunlardan fiiil yapılmaz. Çünkü fiil, vaki olacağı şey için, çoğunlukla yenilenir, teceddüd eder. Bunun için, oabalık, oğulluk ve kardeşlik gibi nisbetlerin, nisbet hallerinin fiilleri bulunmamaktadır. Çünkü bunlar, değişen köklerden olmamıştır. Bu bakımdan, değişebilen nisbet hallerinin fiilleri bulunmaktadır. Arapça'da, zorlamayla ortaya konulmayıp, değişimi kabul ettiğinden "onu kardeş edindi" ve "onu oğul edindi" denilir.

Ayet-i kerimedeki ifadesine gelince, bu, "bir damla su parçasından" demektir.

"atıldığı zaman" ifadesine gelince, bu ifâde, ya, kişide inzal hali vuku bulduğunda söylenilen "meni akıttı" ifâdesinden, yahut da, kadir oldu, muktedir kılındı anlamında olan kelimesinden gelmektedir kelimesi, kudretin mükemmelliğine dikkat çekmektedir. Zira nutfe, menî, unsurları son derece mütenasip olan bir cisimdir. Allah Teâlâ ondan, pek muhtelif uzuvları ve farklı farklı huyları yaratır. Erkek ve dişinin bundan yaratılması, açıkladığımız üzere, olabilecek şeylerin en şaşırtıcı olanıdır. İşte bundan ötürü hiç kimse, nasıl ki gökleri yaratableceğini iddia etmeye kadir olamamış ise, aynen bunun gibi, bunu yaratmayı iddia etmeye de kadir olamamjştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Onlara, kendilerini kimin yarattığını sorarsan, muhakkak ki, "Allah!" diyeceklerdir" (Zuhruf,87) ve "Eğer onlara, gökleri ve yeri kim yarattı diye sorarsan, muhakkak ki "Allah!" diyeceklerdir" (Lokman. 25) buyurmuştur.182[182]

Bir Başka Yaratılış

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Şüphesiz ki (ölümden sonra) tekrar diriltmek de O'na aittir" (Necm. 47).

buyurmuştur.

Bu, müfessirlerin ekseriyetinin görüşüne göre, haşr'e bir işarettir. Uzun uzun düşündükten ve Cenâb-ı Hakk'ın lûtf u kereminden, bu konuda beni gerçeğe ulaştırmasını istedikten sonra, bana görünen odur ki, burada, insana, insanî ruhun üfürülmesinin murad edilmiş olması (da) muhtemeldir. Bu böyledir, çünkü, emmâre bi'ssû-f (kötülüğe sevkeden) olmayan kıymetli nefis, kesif ve karanlık cisimlerle karışır haldedir... Allah da, bununla (imam ruhla), Ademoğlunu şereflendirmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "..o kemiklere de et giydirdik. Bilâhere onu başka yaratılışla inşa ettik.." (Mûmmûn, 14) ayetinde de buna işaret vardır. Cenâb-ı Hak, nutfenin yaratılışını " alaka"ya, " 'a!aka"yı, bir çiğnem et parçasına, bir çiğnem et parçasını (mudğatun) da kemiklere dönüştürmüştür. Bu son yaratılışla da, insan, diğer canlı türlerinden temeyyüz edip ayrılmış, idrâk ve algılamalar hususunda meleklerle müşterek olmuştur. Cenâb-ı Hak nasıl orada, nutfenin yaratılmasından sonra, "Bilâhere onu başka yaratılışla inşa ettik..." buyurmuşsa, burada da, "Şüphesiz ki (ölümden sonra) tekrar dirütmek de O'na aittir" buyurmuştur. Böylece, rûh üfürülüşu, orada "bir başka inşâ" olarak addedilirken, burada da,

---

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/571-572.

"tekrar diriltilme • neş'eten uhrâ-" addedilmiştir. Bunu söylemeyi vâcib kılansa, "Şüphesiz ki, en son gidiş ancak Rabbinedir.." (Necm, 42) ifâdesinin, ekseri alim nezdinde yeniden yaratılma halinin beyânı; "Sonra buna en kâmil mükâfaat verilecektir.."(Necm, 41) ayetinin de, bunun gibi oluşudur. Böylece, "neş'et-i uhrâ"nın zikredilmesi, "iade yeniden yaratılma" olmuş olur. Bir de Cenâb-ı Hak, bu ifâdeden sonra "Hakikat şu: (insanları) başkalarına muhtaç olmaktan kurtardı ve o, sermaye sahibi kıldı.." (Necm, 48) buyurmuştur. Bu da, dünya hallerindendir. Bu anlattığımıza göre, ayetlerin tertibi son derece güzeldir. Çünkü buna göre Cenâb-ı Hak, "Allah, erkek ve dişiyi yarattı. Sonra onlara, kıymetli olan o insan ruhunu üfürdü, sonra onu, küçüklüğünde annenin sütü, babanın da nafakalarıyla başkasına muhtaç olmaktan kurtardı, büyüdükten sonra da onu, kazanç yoluyla sermaye sahibi kıldı.
Buna göre eğer, "neş'et-i uhrâ, Cenâb-ı Hakk'ın, "(Allah'ın) yaratmaya nasıl başladığını görün. Allah yeni bir ahiret hayatımda tekrar yaratacaktır..." (Ankebût. 20) ayetinde "mhaşr" için varid olmuştur" denilirse, biz deriz ki: Ahiret kelimesi, âher (en sonuncusu) kelimesinden olup, Ahir (sonuncu) kelimesinden değildir. Çünkü elâher, ef'al veznindedir. Daha önce de geçtiği Üzere, Cenâb-ı Hak orada el-bed'u (başlama)'yı zikredince bu, yeniden yaratmaya hamledilmiş, burada ise, onun, bir nutfeden (meniden) yaratılışını zikretmiştir. Nitekim, "Sonra o nutfeyi bir " 'alaka*' haline getirdik..." buyurulup da, daha sonra, "Bilâhere onu, başka yaratılışla inşâ ettik.."(Mûminun, 14)buyurulan ayetlerde de durum aynıdır. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:183[183]

Allah Hakkında Vücub

alâ- "üzerine.." harf-İ cerri, Arapça'da vücûb, zorunluluk ifâde etmektedir. Oysa ki, yeniden yaratmak,
Allah'a vacib değildir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin manası nedir? Zemahşerî, mezhebi olduğu
üzere bunun aklen böyle, (vâcib) olduğunu; çünkü hikmetin bir muktezâsının da, insanları cezalandırmak olduğunu, bununsa ancak "haçr"la tamamlanacağını, o halde, yeniden diriltme (lâde)'nin, O'na aklen vacibb olduğunu söylemiştir. Bizse
bunu söylemiyor ve .şöyle diyoruz: Bu konuda iki izah şekli vardır:
a) Va'd hükmüne göre, bu Allah'a aittir. Çünkü Cenâö-ı Hak, "Gerçek ölüleri biz diriltiriz biz"(Yasin, 12) buyurmuştur. Şu halde bu, ne aklen ne de şer'an değil, ama va'dinden dolayı Allah'a düşer.
b) Bunun, iş olarak, (başkasına değil de), Allah'a düşmesi.. Çünkü, bir kimse bir topluluğun arasında bulunur, derken o topluluk bir şey yapmaya yönetir, ama bundan da aciz kalırsa, o zaman o kimseye, "Şu halde, bunu yapmak sana düşüyor denilir. Yani, "Bu iş sana düştü".184[184]

İkinci Mesele

(en-neş'etu) kelimesi, "ed-darbetu - darbe, bir vuruş..." kelimesi gibi, binâ-I merre olan "fı'letun" vezni
üzerine olmak üzere, masdar olarak, bu şekilde okunmuştur. Nitekim sen "ona, iki defa vurdum" dersin... Buna göre bu, "Diriltme üstüne diriltme, O'na aittir" anlamındadır. Bu kelime, "keffttet" kelimesi gibi, "feale" vezninde, med ile şeklinde de okunmuştur. Kelime, hangi şekilde okunursa okunsun, her halükârda fiilinden gelmektedir. Bu fiilse lâzım (edilgen) bir fiildir. Söylenilmesi gerekli olan şudur: "Yeniden yaratma değil, ama inşâ etme (ilk yaratma) O'na aittir..." biz diyoruz ki, bunda şu fayda vardır: Şüphesiz ki kesinlik, yaratmanın bir başka kez bulunması yoluyla, bundan (da) elde edilir... Şayet O, "inşâ etmek O'na aittir"

183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/572-573.
184[184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/573.

demiş olsaydı, muhtemelen bir kimse, şöyle diyebilirdi: "İnşâ kelimesi, Iclâs (oturtmak) kabilinden bir kelimedir. Şöyle ki, genişlik itbariyle, "onu oturttum, ama o oturmadı", "onu ayağa kaldırıp dikelttim, ama o dikelmedi" denilir. Bu sebeple, "onu inşâ etti, ama o, neş'et etmedi; yani, neş'et edip yaratılmaya yönelmedi ve vücûd bulmadı" denilebilir. Bu bakımdan buyurulunca, bu, yaratılmayı meydana getirir, onun zarurî olarak bulunması itibariyle, onu gerçekleştirir" anlamına gelmiş olur.185[185]

Üçüncü Mesele

"Yaratma, ikinci kez de O'na aittir" diyenin görüşüyle, "Bir başka yaratma da O'na aittir" diyenin görüşü arağında bir fark var mıdır? Biz diyoruz ki, evet denildiğinde, neş'et (yaratma) işi önceden bilinmiş olmaz. Ama, buyurulduğunda ise, bir başka yaratmanın hakikati (daha Önceden) bilinmiş olur Biz diyoruz ki, işte malum olan bu iş O'na aittir.186[186]

Cenâb-ı Hak,
"Hakikat şu (insanları) başkalarına muhtaç olmaktan O kurtardı ve O,
sermaye sahibi kıldı.." (Necm. 4) buyurmuştur. Biz bunun tefsirini az önce zikretmiştik. Şu halde diyoruz ki:
kelimesi, "ihtiyâcını giderdi", "onu muhtaç bırakmadı" anlamına gelir. Çünkü, ganî (zengin) mukabilinde fakir, yoksul bulunur. Buna göre, herhangi bir surette fakir olmayan kimse, mutlak anlamda zengindir. Bir cihetten fakir olmayan kimse, işte o cihetten zengindir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Bugün onları, istemekten müstağni kılın..."187[187] buyurmuştur. Ve bu, sadaka-i frttr manasına hamledilmiştir. Demek ki o fakire, ihtiyaç duyduğu şey ulaşmış olduğunda İstemekten kurtulmuş, bu itibarla zengin olmuştur.
Ayetteki İfâdesinin anlamı ise, "ona, onu zengin kılmanın üstünde daha fazlasını verdi, sermaye verdi.." şeklindedir. Buna göre, kelimelerin harfleri de mana bakımından birbirleriyle bir münasebet arzederler. Bu cümleden olarak diyebiliriz ki, kaf'ın çıkış yeri, mahreci, ğayn'tn mahrecinin üzerinde olunca, Cenâb-ı Hak, sermaye vermeyi, müstağni kılmanın üstünde bir hal kılmıştır. Bu izaha göre, "müstağnî kılma", Allah'ın o kimseye (meselâ) göz ve dil verip, onu çocukken annesinin memesini emmeye sevketmesi; yahutta, Allah'ın, o kimseye kendisine muhtaç olduğu rızık ve : .inme gibi şeyler vermesidir. Netice olarak diyebiliriz ki, Allah'ın, kişinin, kendisiyle tıtiyactnı giderdiği her şey, müstağni kılma; bunun üzerinde verdiği şeyler de, "ikna - sermaye verme"dir.188[188]

Şi'râ'nın Rabbi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir başka topluluğun fasit görüşüne işaret etmek için, "Hakikat şu: "Şi'râ" yıldızının Rabbi de O..." (Necm, 49) buyurmuştur. Zira, bazı kimseler, fakirlik ve zenginliğin, insanın çalışıp çabalamasına bağlı olduğunu, binâenaleyh çalışıp çabalayan kimselerin zengin, tembellerin ise fakir olduklarını söylemişlerdir. Bazı kimseler de, bunun, baht'a, şansa, talihe bağlı olduğunu; bahtın da, yıldızlarla alakalı olduğunu söylemişlerdir. İşte bunun üzerine 3enâb-ı Hak da, Kendisinin, "Şi'râ yıldızının Rabbi... olduğunu" buyurmuştur. O zaide, zenginliğin yıldızlarla olduğunu söyleyenler yanılmışlardır.
Bu sebeple biz de diyoruz ki: O, yıldızların Rabbi'dir, onları harekete geçirendir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "O, Şi'râ yıldızının Rabbidir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, onlar bunu kabul etmeyip inkâr ettikleri için, araya fasi zamiri getirerek, ifâdeyi te'kîd etmistir. Şi'rt, aydınlatan yıldız demektir. Yıldızların içinde, bir Yemânî diğeri de Şamf ;ımak üzere, iki parlak yıldız

---

185[185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/573-574.
186[186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/574.
187[187] Darekutni, 2/153.
188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/574-575.

bulunur. Görünen odur ki, bununla, Yemanf yıldızı kastedilmişti.. Çünkü onlar, ona tapıyorlardı.

b) Önemli haberlerin yer aldığı şeyi inzal etmek, bir hikmet-i balığadır

c) Yaklaşmakta olan kıyamet ve ona delalet eden deliller, bir hikmet-i balığadır.

d) Bu ifade mansub olarak şeklinde de okunmuştur. Bu durumda, "hal" Bunun zi'l-hâli ise, geçen ayetteki mâ edatıdır. "Bu size bir hikmet-i bâliğa olarak geldi" demektir.

Buna göre şayet, "Eğer bu mâ ism-i mevsûl kabul edilirse, marife olur. Bu xrumda da onun "zilhal" olması yerli yerinde olur. Fakat ifade, "Onlara, kendisinde zaydırıcık özelliği bulunan önemli haberler gelmiştir" manasında olursa, bu mâ, nekire olur. Halbuki "zi'l-hâl'in nekire olması (nahiv bakımından) uygun değildir" aenilirse, biz deriz ki bu durumda mâ'nın, ayette, ifadesiyle tavsif edilmiş olması, bunun "zi'l-hâl" olmasını sağlamış olur.

Ayetteki, 'Fakat (onlara) nezirler asla fayda vermiyor" ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, mâ-i nâflyedir. Buna göre, "O uyarıcılar fayda versinler ve gönderildikleri kimseleri hakka girmeye zorlasınlar diye gönderilmediler. Ancak ve ancak birer tebliğci (mesaj ulaştınct) olarak gönderildiler" manasında olur ve böylece ifade, tıpkı, "Eğer yüz çevirirlerse, bil ki biz seni onlara muhafız olarak göndermedik" (Şûra,48) ayeti gibi olur ve bu manayı, hemen peşinden gelen, "O halde onlardan yüz çevir" (Kamer, 6) ayeti de destekler. Bu durumda mana, "Senin ve bütün peygamberlerin görevi (Ey Muhammed), mutlak fayda vermek ve mecbur etmek değildir. Binâenaleyh sen, tebliğ vazifeni yapınca, "Rabbinin yoluna hikmetle çağır" (Nahl, 125) ayeti ile emrolunduğun, o üstün hikmet görevini yerine getirmiş olursun. Buna kadir olamazsan, onlardan yüz çevir" şeklindedir.

b) Bu, mâ-i istifhamiyye (soru mâ'sı)dır. Buna göre, ilgili ayetlerin manası, şöyle olur: "Sen vazifen olan tebliğ işini, ilgili mucizeleri ve delilleri gösterme işini yerine getirdin. Ama onlar yine de yalanladılar. Bunun üzerine sen onları, daha önceki kavimlerden, peygamberlerini yalanlamış olanların başına gelenler ile uyardın. Bu da onlara fayda vermedi. Bütün bunlar, herbiri birer hikmeM bâllğâ'dır Artık bunların ötesinde, nezirlerin (uyarıcıların, sayesinde faydalı olacakları şey nedir? Binâenaleyh üzerinde ifâ edilmemiş g örev kalmamıştır."189[189]

Âd Kavmini İmha Eden

"Hakikat şu: Evvelki Ad'i O helak etti..." (Necm, 50).

Cenâb-ı Hak, kendisinin, müstağnî kılan ve sermaye veren olduğunu bildirip, bu da Şİ'rfl yıldızının bağışıyla değil de, Allah'ın lütfuyla olunca, onların, helak eden zâta şükretmeleri gerekmiştir. Ve onlara, Âd, Semûd ve saire kavimlerin halleri, başlarına gelen şeyler delil olarak yeter. Ayetteki, ifâdesi ile bahsedilen Âd'in, Mekke'de bulunan bir başka Âd kavminden seçilip ayırdedilmesinin kastedildiği söylenmiştir. Yine, bu sıfatın, onları temyiz etmek için değil de onların Önce yaşadığını beyan etmek için getirildiği de söylenmiştir. Nitekim sen "Bana, âlim olan Zeyd geldi" dersin, böylece Zeyd'i, başkasından ayırıp seçmek için değil de, ilmi tebarüz edip ortaya çıktığı için bu şekilde vasıflarsın...

Bu ifâde, şu şekillerde okunmuştur:

1) İki sakin harfin birarada bulunmasından dolayı, tenvinin nûnunun kesresiyle...

2) ayetlerinin kıraatinde olduğu gibi, • ne iki sakin harfin bulunmasından dolayı, tenvîn nûnunun düşürülmesiyle...

3) Nûnu lâm'a idğam edip, hemzenin dammesini lâm'a naklederek okuma...

4) Vâv'ı hemzeleyerek. (Âdel-ûlâ)... Bu şekilde okuyan, bu kelimeyi, kelimenin (su'kıhî) şeklinde okumuştur ki, bunun delili zayıftır. Ve bu, burada, zammeden ve vâv'dan dolayı, tıpkı ve kelimeleri yerine konulmuş olması muhtemeldir. O halde,, burada vâv, hemzenin yerini tutar.. Aslında hemze bulunduğu için, kelimesinde de böyledir. ve kelimesinde ise, güzel

---

189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/575-576.

değildir.190[190]

Semûd Kavminin İmhası

"Semûd'u da bırakmadı. Daha evvel Nûh kavmini de O imha etti. Çünkü bunlar çok zâlim ve çok azgınların tâ kendileriydi" (Necm, 51-52).
Bu, "Allah Semûd kavmini de helak etti" demektir. Ayetteki ifadesi, Âd ve Semûd" kelimeleriyle ilgili olup, "Allah onlara merhamet etmedi" demektir. Kimi müfessirler bu ifadeye, "Onları bırakmadı" manasını vermişlerdir ki, bu da, "Allah onlardan hiçbirini sağ bırakmadı" demektir. Mananın ooyle oluşunu, "Onlardan hiç bakî kalmış birisini görüyor musun?" (Hakka, 8) ayeti de destekler. Haccâc, Sakîf kabilesinin, Semûd soyundan olduğunu söyleyenlere *arşı bu ayetteki, "(Allah) Semûd'u da bırakmadı" ifadesini delil getirmiştir.191[191]

Kabl ve Ba'd Kelimeleri

Ayetteki, "Daha evvel Nûh kavmini de..." ifadesi, "Allah, daha önce de Nûh • avmini helak etmişti" demek olup, izafetten kesilen, (yani muzafun ileyh'leri -azfedilen), ve (daha önce - daha sonra) kelimeleri ile ilgili izahlar meşhurdur. Buna binâen bu kelimeler, sanki bir gaye (son sınır) ifade eder olup, zamme üzere mebnî kılınırlar. Bunların mebnî oluşları, izafeti ihtiva etmelerinden ötürüdür, ama başka bir hareke değil de, zamme üzerine mebnî oluşlarına gelince, do şundandır: Bunlar eğer feth üzere mebnî kılınmış olsalardı, zaman zarfı olmaları açısından, i'raba müstehak olan şey bunlarda sabit olmuş, böylece de mansub olmayı laketmiş olurlardı. Çünkü fetha da nasb gibidir. Eğer bunlar, kesr üzere mebnî olsalardı, yine durum, i'rabın gerektirdiği tarz üzere olmuş olurdu. Bu da, harf-i cerle mecrûr olmalarıdır. Dolayısıyla mu'reb oluş hallerine ters düşen, bir hareke üzere ebnî kılınmışlardır.
Ayetteki, "Çünkü bunlar çok zalim ve çok azgınların tâ kendileriydi" ifadesine gelince, bil ki bu "zulüm", onların bu işin öncülüğünü yapmalarından ve dünyada bu işi ilk yapanlar olmalarından ötürüdür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Kim kötü bir çığır açarsa, yaptığı bu işin ve (kıyamete kadar) aynı işi yapanların günahı o kimseye olur"192[192] Kötü işi ilk başlatan, en zâlim kimsedir. (en azgın) oluşları da, onların, öğütleri dinleyip, aradan uzun zaman geçince, artık öğütlere aldırmaz olunca, peygamberlerinin bedduasına uğrayan kimseler oluşlarından ötürüdür. Çünkü bir peygamber, kavmine ancak, aşırı ısrar ve inadlarından sonra beddua eder. Binâenaleyh zâlim, ilgili şeyi, olması gerektiği yerden başka bir yere koyan, tâğî (azgın) ise aşırı giden, haddi aşan demektir. Şu halde "tâğî", zulüm itibarıyla daha ileri olandır. Zulüm ile tuğyan, tıpkı "mugayir ile muhalif" kelimeleri gibidir. Çünkü muhalif, ilave bir vasıfla birlikte mugayirdir, (yani mugayir oluşuna ilaveten bir kötü vasfı daha vardır). "Mugayir ile ztd" kelimeleri de böyledir. Çünkü her zıd, mugayirdir, ama her mugayir zıd değildir.
Burada şöyle bir soru sorulabilir: Ayetteki "Nûh kavmini de..." ifadesinden murad, zâlim kimseleri, helak etme ile tehdiddir. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, "Onlar, zulmün ve tuğyanın zirvesinde oldukları için helak oldular" deyince, zâlim, "Onlar çok zâlimmişler de, zulümde aşın gitmiş olmalarından ötürü helak edilmişler. Biz ise o kadar ileri gitmeyiz. Dolayısıyla helak da olmayız" diyebilirdi. Ama Cenâb-ı Hakk, "Zâlim oldukları için helak edildiler" buyurunca, bu, her zâlime korku vermiştir.
Peki burada "azlem" (daha zâlim) kelimesinin kullanılmasının hikmeti nedir? Deriz ki: Bunun maksadı, onların güç ve kudretlerini, bedence cüsseli oluşlarını anlatmaktır. Bu "Çünkü onlar bu aşırı zulüm ve tuğyanlarına, dalışları, bunu mütemadiyen yapışlarından ve uzun Ömürlü oluşlarından ötürüdür. Ama bu güç ve kudretlerine rağmen, hiç biri kurtulamamıştır. O halde,

---

190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/576-577.
191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/577.
192[192] Müslim, ilim, 15 (4/2059) Tirmizi, İlim, 15 (5/43).

ömür ve kudret bakımından onlardan daha aşağı olanların durumu, ya nice olur" demektir. Bu tıpkı, "Onlar kuvvetçe daha çetin idiler" (Kaf, 36) ayeti gibidir.193[193]

Mu'tefike

"Altı üstüne gelen kasabaları da kaldırıp yere çarptı da, onlara giydirdiğini giydirdi" (Necm. 53-54).
"Mu'tefike", altüst edilen demek olup, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:194[194]

Birinci Mesele

Bu ifade, açık ile şeklinde de okunmuştur. Bu hususta meşhur görüşe göre, ayet ile ifade edilenlerin, Lût
kavminin beldeleri olmasıdır. Fakat Lût kavminin altüst edilmiş yerleri vardı. Binâenaleyh bunlar, altüst edilmiş bir çok yerdir (mü'tefikât)tır. Şöyle de denebilir: Bu ifade ile kastedilen, "Şehirleri altüst edilmiş, evleri yerleri bir edilmiş, bütün beldelerdir, herkestir. İşte bundan ötürü helak edilen kimseler sayılırken, bu iş, "mü'tefikât" ifadesiyle noktalanmıştır. Bu tıpkı birisinin, "Falan, falanca ve onlar gibi olan herkes helak oldu" demesi gibidir.195[195]

İkinci Mesele

kelimesi, "ya "Cenâb-ı Hak onları düşürdü, alaşağı etti" manasınadır. Bu cümleden olarak, Allah Teâlâ'nın onları
yukardan aşağı düşürdüğü, kaldırıp attığı söylenmiştir. Çünkü Cebrail (a.s) onları, kanadının üstüne alıp kaldırmış, sonra tepeleri üstüne yere çakmıştır. Şu da söylenmiştir: Onların binaları yüksekti. Derken Allah Teâlâ o yüksek evleri deprem ile, yerle bir edip, altını üstüne getirdi.196[196]

Üçüncü Mesele

Ayetteki bu ifade, senin de söylediğin gibi, tıpkı bir kimsenin "Altüst edilmişi altüst etti" demesine benzer. Halbuki zaten altüst edilmişi altüst etmek, hâsıl-ı tahsildir (ne dersiniz)? Deriz ki: Bu, "altüst edilmiş, kendi kendine altüst olmadı, aksine Allah onu böyle etti, o da böyle altüst oldu" demektir.197[197]

Dördüncü Mesele

Altüstedilen bu beldelerin, yer ismi ile anılmasının hikmeti nedir? Çünkü Cenâb-ı Hak, Âd, Semûd ve Nûh kavmini,
beldelerinin adı ile değil de, kavim adı ile zikretmiştir (niçin)? Deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap veririz:
1) Semûd kelimesi de aslında yer ismidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "Âd"ı, kavim ismi ile, Semûd'u yer ismiyle; Nuh'u kavim ismiyle, Mü'teflke'yi de yer ismiyle zikretmiştir. Çünkü ilgili kavimlerin, yerlerini Allah'ın azabından korumaları mümkün olmadığı gibi, yerlerinin de o kavimleri korumasının mümkün olmadığını belirtmek istemiştir. Çünkü örten, bazan oturanlar kuvvetli olurlar ve evlerini koruyabilirler, bazan da evler (kaleler) kuvvetli olur da, gelecek

---

193[193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/577-578.
194[194] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/578.
195[195] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/579.
196[196] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/579.
197[197] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/579.

tehlikeleri sakinlerinden bertaraf ederler. Halbuki Allah'ın azabına karşı onları ve diyarlarını koruyabilecek hiçbirşey yoktur. İşte bu mana mü'minler için şu iki ayette vardır:

a) "(Allah) insanların elini sizden alıkoydu, uzak tuttu "(Feth.20) ve

b) "Onlar, kalelerinin, kendilerini Allah'dan koruyacağını zannettiler"(Haşr, 2) ayetlerinde.. Birinci ayette sakinleri, meskenlerini koruyamamıslardır, ikincisinde de, kaleler sakinlerini koruyamamalardır.

2) Âd, Semûd ve Nûh kavimlerinin işlerinin (günahlarının) ne olduğu daha önce geçmişti. Bunların diyarları yok olmuştu. Fakat bunların hikayeleri (haberleri), meşhur ve mütevatir idi. Lût kavmine gelince, onların diyarlarında, bu altüst olmanın izleri (haberleri) net bir biçimde gözüküyordu. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, burada sayılan kavimler hakkında, en meşhur yönlerini anlatmıştır.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "(Allah) onlara giydirdiğini giydirdi" buyurmuştur. daki edatının mef'ûl olması muhtemel olup, açık olan da budur. Bu edatın, fail olma ihtimali de vardır. Nitekim Arapça'da "Onu döven dövdü" denilir. (burada faildir). Yaptığımız bu izaha göre diyoruz ki: "Bu giydiren, bürüyen failin, Allah Teâlâ olması muhtemeldir. Bu durumda ayet tıpkı, "Semâ'ya ve onu bina edene yemin olsun ki..." (şems, 5) ayeti gibidir. Yine bunun, Allah Teâlâ'nın onlara gazab edişinin sebebine bir işaret olması da muhtemel olup, "Allah onlara, bir sebebten ötürü gazablanmışttr" manasında, "Onları bu sebebler, bürüdü" demektir. Nitekim Arapça'da padişahı, sözü ile kızdırıp, padişah tarafından dövülen kimseye, "Seni döven, senin sözündür" denilir.198[198]

"Şimdi Rabbinin nimetlerinden, hangisi hakkında şüphe edersin?" (Necm, 55).

Bu ayetin manasının da, o peygamberlerin hitablarında (suhuflarında) yer alan şeyler cümlesinden olduğu ileri sürüldüğü gibi, yeni bir cümle olup, genel bir hitab olduğu da söylenmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey dinleyici, hangi nimet hakkında şüphe (veya mücadele) ediyorsun?" demektedir. Yine bu ifadenin, kâfirler için bir hitab olduğu da söylenmiştir. Yine bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben söylenmiş olması da muhtemeldir. Peygamber (s.a.s)'e "Şüphe mi ediyorsun?" denilebilir mi?" de denilmesin. Çünkü diyoruz ki bu, tıpkı, "Eğer şirke düşersen, amellerin boşa gider"(Zümsr.65) ayeti gibidir. Bu, "Onda şüphe edilme imkânı yoktur. Hatta, meselâ birisi, gizli kapalı bazı şeyler hakkında, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, şüphe edenlerden birisi olduğunu farzetse bile, onun Allah'ın nimetleri hakkında şüphe ettiğini ileri sürmesi mümkün değildir demek olur. Ayetteki hitabın, bütün mükellefler için olup genel sayılması en doğru olan görüştür. Buna göre âdeta Cenâb-ı Hak, "Ey insan, Rabbinin hangi nimetleri hususunda şüphe edersin" demek istemiş olup, tıpkı "Ey insan, cömert Rabbine karşı seni aldatan nedir?"(Infitar, 6) ve "insan ne kadar da cedelcidir!" (Kehf, 54) ayetleri gibidir.

Buna göre eğer, "Daha önce zikredilen şeyler de nimet idi, "âlâ" kelimesi de nimet manasınadır. O halde Cenâb-ı Hak niçin burada âlâ-I Rabbik" (Rabbinin nimetleri) buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ, nimetlerini, yani insanın meniden yaratılışını, ona kıymetli ruhu üfleyişini ve ona "İğna" ile "Iknâ"da bulunuşunu sayıp, nimetlerini inkâr edenlerin helak olduğundan bahsedince, "Şimdi Rabbinin nimetlerinden hangisi hakkında şüphe edersin" buyurmuştur ki bu, "Senin başına gelen, daha önce şüphe edenlerin maruz kaldığı durumun aynısıdır" demektir. Yahut da deriz ki: Cenâb-ı Hak, helak etmekten bahsedince, şüphe eden kimseye de, "Onların başına gelen, senin başına gelmemiştir. Ama bilesin ki bu, Allah'ın seni koruması ile olmuştur. O halde Rabbinin hangi nimetlerinden şüphe ediyorsun" demek İstemiştir ki biz, bu hususta daha fazla izahı, Rahman Sûresi'nde çokça tekrarlanan, "Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz" ayetini tefsir ederken vereceğiz.199[199]

198[198] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/579-580.

199[199] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/580-581.

Nüzûr-i Ûla

"İşte bu da, korkutucu (ikaz edici) evvelki peygamberlerden, nezir bir peygamberdir" (Necm, 56).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:200[200]

Birinci Mesele

Ayette, "İşte bu" ifadesi ile, hangi şeye işaret edilmiştir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, "Hz. Muhammed (s.a.s) de, ilk inzârcılar gibi bir inzarcıdır" demektir.
b) Bununla Kur'ân'a işaret edilmiştir.
c) Bununla, helak edilmiş kavimlerle ilgili geçen haberlere işaret edilmiş olup, "Bu haberler de, inzarcı (İkaz edici) işler cümlesinden birşeydir" manasınadır.
Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in kastedildiğini söylememiz halinde, buradaki nezîr", münzir manasınadır, harfi cerri de, cinsin beyânı içindir. Bununla Kur'ân'ın kastedildiğini söylememiz halinde, "nezîr" kelimesinin masdar "inzar" manasına gelmesi mümkün olduğu gibi, ism-i fail "münzîr" manasına olması da
muhtemeldir.
Bununla, Kur'ân'a işaret edilmiş olması, hem lafız hem de mana bakımından uzak bir ihtimaldir. Bunun mana bakımından uzak oluşu şöyledir: Kur'ân, ilk suhuflar cinsindendir. Çünkü Kur'ân, (aynı zamanda) bir mucizedir. Onlar ise mucize değildir. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, Kendisinin birliğini anlatıp, "Şimdi Rabbinin nimetlerinden hangisi hakkında şüphe edersin" buyurunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir işaret ve onun peygamberliğine bir isbat olmak üzere, önce "işte bu nezîr" buyurmuş, daha sonra da, peşpese gelen üç ayet, üç temel inancın isbatı yer aldığı için, bunlardan kıyamet inancına işaret etmek için, "Yaklaşan yaklaştı" (Necm, 57) buyurmuştur. Çünkü ilk temel inanç, Allah ve O'nun birliği, ikincisi peygamber ve nsaleti, üçüncüsü de haşr ve kıyamettir. Lafız bakımından bunun uzak bir ihtimal oluşu da şöyledir: Nezîr, eğer kâmil bir zat ise, onun, helak edilen kavimlerle İlgili olarak söylediği şey, daha evladır. Çünkü o gerçeğe en yakın olandır.
Bu izaha göre, ayetteki harf-i cerri, gerçek "teb'fciyye" manasındadır ki bu, "Anlattığımız bu şeyler, olup bitenlerin bazısıdır" demektir. Yahut da bu harf-i cer, "ibtida-i gaye" için olur. Şu halde mana, "Bu, Önceki inzarcılardan olan bir inzarctdır" şeklinde olur. Nitekim bu manada, "Bu kitab, bu söz falancadandır (OSi #) denilir. Her halükârda, ayette, "ulâ" (evvelkiler) kelimesi, mevsûfu, sıfatı ile beyan etmek ve onu diğer nezirlerden ayırdetmek için getirilmemiştir. Nitekim bu manada, ikinci veya diğer fırka ile karıştırmamak için, "Birinci fırka" denilir. Bu, mevsûfa ait olan sıfatı beyan etmek için getirilmiştir. Nitekim bu manada, "Âlim Zeyd bana geldi" denilir, böylece "âlim" sıfatı, ya Zeyd'in âlim olduğunu anlatmak için getirilmiş olur ki bu durumda sen bunu '"haber" gibi söylemez, sıfat olarak kullanır, yahut da Zeyd'in âlim olduğunu söyleyerek onu övmek için veya başka bir sebebten dolayı kullanmış olursun. "Ûlâ" kelimesi, "nüzûr" cemisinin lafzından ötürü bu şekilde getirilmiştir. Eğer bu cemînin manası nazar-ı dikkate alınmış olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, bu kelimeyi "evvelîn" şeklinde kullanırdı. Nitekim Arapça'da, hem lafzı hem de manası nazar-ı dikkate alınarak, "el-akvamu'l mütekaddimetü" veya el-akvâ-mu'l-mütekaddimîn denilir.201[201]

Âzife

"Yaklaşan yaklaştı" (Necm, 57).
Bu, tıpkı, "Olacak oldu" (vakıa, 1) ayeti gibidir. Arapça'da, "Olacak oldu" denilir. Bu şekilde

---

[200] 200[200] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/581.
[201] 201[201] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/581-582.

kullanılış, şu bir kaç tarzda cereyan eder:
a) Fail olduğu zaman, o fiil gibisini daha önce de yapmış olur. Derken kendisinden o fiilin aynısı bir kez daha sudur eder de bu durumda, "O fail yaptı" yani "Fail olan zat, ikinci kez fail" oldu denilir. Yine "Daha önce aynı şeyle meşgul oldu" manasında "O dokuyucu onu dokudu" denilir.
b) O failin, bu fiilin faili olması hali... Bu manada, "Ölen öldüğünde ameli sona erer", "Gasbedici bir şeyi gasbettiğinde, onu ödemesi gerekir" denilir. Buna göre ayetteki, "Yaklaşan yaklaştı" ifadesinin birinci tarzda olması muhtemel olup, "Hergün biraz daha yaklaşan, o kıyamet yaklaştı. O halde o, yakında olacak. Çünkü alabildiğine yaklaştı" demektir. Bunun, "meydana gelmesi yaklaştı" manasındaki, "Olacak oldu" (Vakıa, 1) ayeti rrraoasında olması da muhtemeldir. Ayetteki "yaklaştı" fiilinin faili, gerçekte kıyametrvahut "o saaf'tir. Buna göre adeta Cenâb-ı Hakk, "yaklaşan kıyamet, o saat yaklaştı..." demiş olur.

"Onu Allah'dan başka açacak da yoktur" (Necm. 58).
Bu ayetle ilgili şu izahlar yapılır:
a) O kıyameti gerçekleştirecek olan sadece Allah'dır. Binâenaleyh kıyameti bilen, ancak Allah'ın bildirmesi ile bi lebiImistir. Bu durumda, ayet, tıpkı, "Kıyametin bilgisi ancak Allah katındadır" (Lokman, 34) ve "Onun vaktini ancak O ortaya kor" (A'raf, 187) ayetleri gibi olur.
b) Onu ancak Allah yapar. Bu durumda ayet tıpkı, "Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu onun için açacak olan da ancak O'dur"(Yunus, 107) ayeti gibi olur.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:202[202]

Birinci Mesele

Buradaki edatı, zaide olup, "Onu Allah'dan başka açan yoktur" takdirindedir. Bu zaide edat, olumsuz
cümlelerde yer alır ve o cümlenin manasını te'kid eder. Nitekim sen, diyebileceğin gibi, "Bana hiç kimse gelmedi" de diyebilirsin. Bu izaha göre, takdirinde bir takdim te'hir söz konusudur. Böylece de bu, açanlara nisbetle, genel bir olumsuz hüküm olur. Şöyle de denebilir: Bu harf zâid değildir. Aksine ayetin manası, "Allah'dan başka onu olduğu gibi haber veren, vaktini bilen yoktur" manasında, "Varlık âleminde onu keşfedecek hiç kimse yok" şeklinde olur. Bu da, "Onu keşfeden Allah'dan başkasından değil, Allah'dan öğrendiği ile keşfetmiş, bilmiştir" demektir. Nitekim Arapça'da, "İş, Zeyd'den, Zeyd sayesinde açığa çıktı" denilir. Ayetteki "düne" kelimesi, "Allah'ın dûnunda (dışında), ilahlar mı istiyorsunuz"(Sâffat.86) ayetinde olduğu gibi, "gayri-başka" manasınadır.203[203]

İkinci Mesele

"Kâşife" kelimesi, müennes bir mehzûfun sıfatı olup, "efsun kâşifetun" takdirindedir. Bu tâ'nın, tıpkı "allametü"
kelimesindeki tâ gibi, mübalağa için olduğu da söylenmiştir. Bu izaha göre, Cenâb-ı Makk'ın, bunu keşfedecek olmadığını mübalağa sigasıyla bildirdiği söylenemez ve "daha üstün keşfedici" ifadesinden, keşfedenlerin hiç olmadığı manası çıkmaz. Çünkü biz diyoruz ki, eğer onu birisi keşfedecek olsaydı, en mükemmel manada keşfederdi. O halde bu manada onun kâşifi yoktur ve onu hiç kimse keşfedemez. Bu ifade tıpkı, "Ben kullarıma çokça zulümkâr değilim" (Kaf, 29) ayeti gibi olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Kendisinin çokça zâlim olmadığını söylemesinden, az zâlim olmadığı manası çıkmaz. Biz deriz ki: Cenâb-ı Hak eğer, zayıf ve âciz kullarına haksız yere zulmetmiş olsaydı, bu zulmün en ilerisi olurdu. Halbuki o zulmün ileri

---

[202] 202[202] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/582-583.
[203] 203[203] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/583.

derecesinde de değildir o halde O, hiç zulmetmez.[204]

Üçüncü Mesele

Sen, bunun manasının, "Onu keşfedecek hiçbir nefis (can) yok" şeklinde olduğunu söylediğin zaman, ayetteki,
ifadesi, bu hususta ileri sürülen görüşlerin en meşhuruna göre istisna olmuş olur. Böylece de onu keşfeden (bilen) ancak Allah Teâlâ'nın nefsi olur. Biz buna da şu birkaç şekilde cevap veririz:
1) Bunda herhangi bir yanlışlık yok. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. İsa (a.s)'nın ağzından, "Senin nefsinde olanı ey Allah'ım ben bilmem" (Maide, 116) demiştir ki buradaki "nefs" (kendisi) kelimesi hakiki manadadır.
2) Bu, açık bir istisna değildir. Dolayısıyla burada "nefs" kelimesinin takdir edilmemesi de mümkündür.
3) İstisna edilen, ileri derecedeki "kâşife"dir.[205]

Kötülerin Dikkatinin Çekilmesi

"Şimdi siz bu söze mi şaşıyorsunuz, ağlamıyor da gülüyorsunuz. Siz gafil kimselersiniz. Haydi Allah'a secde edin ve ibadet edin" (Necm, 59-82).
Ayetteki, "söze" ifadesi ile, "Kur'ân" kastedildiği söylenmiştir. Buradaki "bu" ism-i işaretinin, "âzlfe" (yaklaşan kıyamete) işaret olması da muhtemeldir. Çünkü müşrikler, dağıtıp bozulduktan sonra, insanın etinin-kemiğinin bedeninin, yeniden meydana getirileceğine ihtimal vermiyorlardı.
Ayetteki "gülüyorsunuz" ifadesinin, "Bu söze gülüyorsunuz" manasında olması muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Musa (a.s) hakkında "O onlara ayetlerimizi getirdiğinde, onlar gülüveriyorlardı"(Zuhruf,47) buyurmuştur. İşte bu müşrikler de, Hz. Peygamber (s,a.s)'in dediklerine ve Kur'ân'a gülüyorlardı. Ayetin bu ifadesinin, kıyamet hadisesinin duyulmasına karşı, mutlak manada gülmeyi kabul etmeyen bir ifade olması da muhtemel olup, "Siz kıyametin yaklaştığını duyduğunuz halde güler misiniz? Halbuki bu durumda gülmemeniz gerekir" demektir.
Ayetteki, "Ağlamıyorsunuz da" ifadesi, "Size düşen, bundan dolayı ağlamanızken.bunu bırakıp da aksini yapıyorsunuz" manasınadır.
Ayetteki, "Sâmidûn" kelimesi, "gafiller" manasınadır. Bu kelime ism-i fail sigasıyla getirildi. Çünkü gaflet, devamlı olan bir şeydir. Ama gülmek ve şaşmak, olup olup kaybolan bir şeydir.
Ayetteki "Haydi Allah'a secde edin ve ibadet edin" ifadesinin, herkesi içine alan genel bir emirdir. Bunun "iltifat" üslubundan kaynaklanmış olması da muhtemeldir.
Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ey mû'minler siz de, Allah'ın size hidayetine şükür çn secde edin ve O'na İbadetle meşgul olun" demek istemiştir. Hak Teâlâ, ya 'indiği İçin, yahut da gerçekte İbadet ancak Allah için olacağından, "Allah'a ibadet edin" şeklinde değil de, "İbadet edin" buyurmuştur. Bu, "Emrolunduğunuzu yapın, Mah'dan başkasına kulluk etmeyin. Çünkü bu gerçek ibadet (kulluk) değil" demektir. İşte bu mana, ayet okunduğ uzaman secde etmeye buradaki emri umûmî manaya amanın halinden daha ileri ve daha mükemmel bir münasebet arzeder.
Hamd âlemlerin Rabbine, salat-u selâm da, bizim ve peygamberlerin efendisi sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bütün ailesine ve ashabına olsun. (Amin).[206]

---

[204] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/583.
[205] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/584.
[206] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/584-585.

KAMER SÛRESİ

Bu sûre elli beş ayet olup, Mekkidir.1[1]

"O saat yaklaştı ve ay ikiye ayrıldı" (Kamer, 1).
Bu sûrenin başı, bir Önceki sûrenin sonu ile, yani "Yaklaşan yakiaşt" ayeti ile yakın bir ve münasebet içinde olup, buna göre Hak Teâlâ, burada bu hususa ait delili yeniden ele almış ve "Ben, "yaklaşan yaklaştı" dedim. Bu gerçektir. Çünkü ay ikiye ayrılmıştır" buyurmuştur.2[2]

Ayın Yarılması

Müfessirlerin tamamı bu ayetle, ayın varıldığı ve bu yarılmanın onda bizzat meydana geldiği manasının kastedildiği kanaatindediıier ki rivayetler de "Inşlkak-ı kamer" hadisesinin olduğuna delâlet etmektedir. Sahlh-I Buharî'de sahabeden bazılarının rivayet ettiği meşhur bir haber vardır: Onlar şöyle demişlerdir. "Hz. Peygamber (s.a.s)'den mucize olarak, bizzat ayın yarılması mucizesi istendi. O da Rabbinden böyle bir İstekte bulundu. Allah ayı ikiye böldü. Böylece iş olup bitti". Bazı müfessirler de, ayetin bu ifadesi ile, ayın ileride varılacağı" manasının kastedildiğini söylemişlerdir ki bu uzak bir ihtimal olup, manasız bir şeydir. Çünkü bu karşı fikri savunan felsefecilerdir ve bunun, geçmişte de, gelecekte de olamayacağını söylemişlerdir. Bunun olabileceğini savunanların, te'vile ihtiyaçları yoktur. Olamayacağı fikrine sahib olanlar, yarılma işinin korkunç bir şey olmasından; meydana gelmesi halinde de yeryüzünün her tarafından görülmesi gerektiğinden; dolayısıyla ilgili haberlerin tevatür derecesine ulaşması gerektiğinden (halbuki böyle olmadığından) ötürü bu kanaata varmışlardır.
Bu deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân ile meydan okuyup, buna karşılık müşrikler, "Kur'ân'dan daha fasihini getiririz" deyip, bunu başaramayınca, Kur'ftn, kıyamete kadar, başka bir mucizeye gerek kalmadan, devam eden bir mucize olmuştur. Ama âlimler Kur'ân'ın böyle mucize oluşunu da mütevatir derecesine varacak şekilde nakletmemişlerdir. Tarihçilere gelince, onlar da bu hâdiseyi nakletmemişlerdir.
Çünkü tarihleri genelde, müneccimler kullanır. Binâenaleyh bu hâdise meydana gelince, müneccimler, "Bu, ayın tutulması ve bir başka yerde ayın yarısı gibi, uzayda meydana gelen başka bir görüntüsünün ortaya çıkması gibi birşey" diyerek, bunu tarihlerinde fevkalâde bir hadise olarak nakletmemişlerdir. Halbuki Kur'ân en ileri delildir ve bunu isbat eden en güçlü delildir. Bunun mümkün olduğunda şüphe yoktur. Doğru haberci (muhbir-i sadık) olan peygamber bunun olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh olduğuna seksiz inanmak gerekir. Ayın yarılıp, sonra yeniden bitişip eski haline gelmesinin imkânsız olduğunu söylemek, tenkidcilerin kınayıcıların sözüdür. Göklerin yarılıp, harap edilebileceği sabittir ve bunu defalarca anlattık. Dolayısıyla tekrar etmiyorum.3[3]

Mucizelerden Yüzçevirmeleri

"Onlar bir ayet (mucize) görürlerse yüzçevirirler ve "Bu, sürüp giden bir büyüdür" derler" (Kamer, 2).
Bu, "Ayın yarılmasından sonra onlar, başka bir ayet (mucize) görürlerse, "Bu bir büyüdür" derler. Çünkü onlar, nice yeryüzü mucizeleri, "gökyüzü mucizeleri gördükleri halde, iman etmemişler, inadlarını bırakmamışlardır. Şimdi onlar.gördüklerini gördükten sonra, başka mucize görseler yine iman etmeyecekler" demektir. Burada yapılabilecek diğer bir izah da şöyledir: Onlar bir mucize görünce, yüzcevirmeyi adet haline getirmişlerdir. Binâenaleyh

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/587.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/589.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/589-590.

onlar, Inşikâk-ı kamer (ayın yarılması) mucizesini görünce de, bu adetlerinden ötürü, yine yüz çevirmişlerdir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:4[4]

Birinci Mesele

Ayetteki, "ayet" (mucize) hangi ayettir. (Mucizedir? Deriz ki: Bu, kıyametin yaklaşmasının ayeti (delili) olan şeydir. Çünkü İnşikâk-ı kamer de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in getirdiği mucizelerdendir. Ama onlar, bunu kabul etmeyip, yalanlamışlardır. Binâenaleyh şimdi onlar, bundan başkasını görseler de, yine yüzçevirirler. Yahut da bu ayet, ayın yarılması mucizesi manasınadır. Çünkü bu, mucizedir ve bunun mucize olduğu son derece açıktır. İlgili ayette geçen "ayet" kelimesinin, kıyametin vukuuna dair bir ayet olması hususuna gelince, âlemin harab olacağını kabul etmeyenler .semânın yarılmasını ve çatlamasını da kabul etmezler. Onların, meselâ yıldızlar gibi, gökle ilgili olan her madde hakkındaki görüşleri hep böyledir. Binâenaleyh, şimdi o gökle ilgili cisimlerden birisi yarılıp çatlayınca, bunu kabul etmeyenlerin görüşünün aksi kesinleşmiş olacak ve âlemin yıkılabileceği ortaya çıkacaktır. Müfessirlerin ekserisi, bunun zamanının, "Kıyametin kopacağına dair alametlerden birisi de, ayın yakın bir zamanda varılmasıdır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir, ama bu tutarsız bir görüştür. Onları bu görüşe sevkeden, dar bir çerçeveden yetişmiş olmaları ve ilgili hususun, (biraz) kapalı kalışıdır. Bunun zayıf olduğunu şu şekilde beyan edebiliriz: Şayet Allah Teâlâ, kitabında, ayın ikiye varıldığını haber vermiş ve bu da, kıyametin kopmasının bir alameti sayılmışsa, bu, tıpkı,' Dabbetu'l-arz'ın çıkışı, güneşin batıdan doğuşu gibi, olması mutlaka gerekli olan bir şey olmuş olur ve bu yönüyle de, bu sayılan şeylerin İlginç şeyler olup da, ama Peygamber (s.a.s)'in mucizeleri olmaması gibi, evet onun mucizesi değildir (bu zorunludur). "Bu iş meydana gelmezden önce, bunun meydana geleceğini haber vermek de bir mucizedir" denilmez. Çünkü, biz deriz ki, bu, bu durumda gayb'tan haber vermek kabilinden olmuş olur da, başlıbaşına bir mucize olmaz. Başlıbaşına bir mucize olması fasittir." Bu, bir mucize ve bir alamettir, zira, Allah Teâlâ, sahifelerde ve önceki kitablarda, bunun Hz. Peygamber (s.a.s) İçin bir mucize olacağını, dolayısıyla da, böylece kıyametin yaklaştığının anlaşılacağını haber verdik. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderilmesi, kıyametin vuku bulacağının bir alâmetidir. Çünkü O, "Benim peygamber olarak gönderilişimle kıyamet arasındaki zaman, şu iki parmağım (arasındaki zaman) gibidir"5[5] buyurmuştur. İşte bundan dolayı Satîh'ın, kendisine Hz. Peygamber Ka.s)'in doğduğu haber verilince, "Olacak bir takım şeyler için o meydana geldi, doğdu" dediği nakledilmiştir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dünyaya gelmesi, bir takım şeylerin delili olmuş olur. Hem, ay yarılınca, onun yarılma hadisesi, Hz. Peygamber (s.a.s) müşriklere karşı istidlalde bulunurken meydana gelmiştir. Halbuki müşrikler, ilahî kitablarda ne var ne yok, bundan habersiz idiler. Kendilerine kitap verilen kimseler de, kıyametin alâmetinin beyan edilmesine ihtiyaç duymuyorlardı. Zira onlar da, bunu söylüyor ve onun yaklaştığını itiraf ediyorlardı. O hakte bu, göklerin yıkılabileceğine delâlet eden bir mucizedir ki, en büyük esas ve temel de budur. Çünkü, gökler durulup ve bunun olacağı caiz görülünce, yer ve yeryüzündekilerin son bulacakları, imkânsız görülemez.." de denilemez. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre biz diyoruz ki, "o saat yaklaştı..." ifadesindeki yaklaşma işi, "aklen ve fikren" olabileceği manasına alınabilir. Nitekim, olması mümkün olmayan bir şeyi birisi duyduğu zaman, "Bu, olması mümkün olmayan, imkânsız bir şeydir" der. Yaptığımız bu izahı, her ne kadar bazı tutarsız zihinler yadırgasalar bile, bu güzel bir izahtır. Zira, ayetin bu ifadesini "mümkün olma bakımından yaklaşma" manasında değil de, zaman bakımından yaklaşması manasına almak, kâfir kimseye fasit (kısır) bir mücadele etme imkânını verir. Zira, kâfir kimse "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber zamanında, "kıyamet yaklaştı" demiştir. Hz. Peygamber zamanındakiler de, eski kitaplarda da, Cenâb-ı Hakk'ın, "va'di yaklaştı.." buyurduğunu söylemişlerdir. Aradan yüzyıl geçti, ama

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/590.

5[5] Buhari, rikak. 39.

bu iş vuku bulmadı.. Diğer bir yüzyılın geçmesi halinde de, bunun vuku bulmayacağı uzak bir ihtimal değildir" diyebilir. Yaklaşma lafzını bu gibi şeylere (imkân bakımından değil) zaman bakımından vermek doğru olsaydı, o zaman verilen haberlere güven diye bir şey kalmazdı. Hem, yaklaşma ifâdesi, iman etmenin geçerli olmayacağı bir zaman gelmeden önce, verilen fırsatı değerlendirmek ve iman etmeyi sağlamak için kullanılmış bir lafızdır. Yaklaşma kelimesi zaman bakımından yaklaşma anlamına alındığında kâfir şöyle diyebilir: "Bundan korkmaya gerek yok. Çünkü bu, ne beni ne evlâdımı, ne de onların evlâdını bulmaz, ulaşmaz.." Ama, ayetin bu ifâdesi, bunun "aklen yakın ve mümkün olması" anlamına alındığında, bu, hem müşriklere hem de felsefecilere iteri derecede bir reddiye olmuş olur. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın mükellef kıldığı şeylerin ilki, Kendisinin birliğini ve ahiret gününü kabul etmektir ve O, "Haşrin olacağını biliniz" demiştir, ama müşrik ve (tabiatçı olan) felsefeci buna muhalefet etmiş, bunlar, sadece, şeriatın beyânını getirdiği şeyi inkâr etmekle yetinmemiş, "olmaz, olması muhtemel değildir" dememiş, tam aksine, "bu uzaktır" demiş bununla da yetinmemiş, "Bu, mümkün değildir!" demiş, yine bununla da yetinmemiş tam aksine, "Bunun imkânsızlığı kaçınılmazdır.." demiştir. Zira onların inancına göre, yok olan şeyi, yeniden ortaya çıkarmak, ölüleri diriltmek, zorunlu bir biçimde imkânsızdır. İşte bundan dolayı onlar, ilgili şey bu kadar net olmasına rağmen, inkâr ifâde eden "istifhamı" kullanarak, "BizöÌüp de bir toprak ve bir yığın kemik olduğumuz vakit mi, sahiden biz mi mutlaka diriltilmiş olacağız" (Saffat, 16), "Biz çörüyüp dağılmış kemikler olduğumuz vakit mi?.." (Naziat, 11) ve "Biz yerde kayb olduğumuz vakit mi, hakikaten biz mi yeni bir yaratılışta (bulunacağız?)"(Secde, 10) demişlerdir. Binâenaleyh, onlar bu hususu, imkânsız görünce, Allah ve Resulüllah, bu işin olabileceğini beyânla yetinmemiş, tam aksine Cenâb-ı Hak, "O saat muhakkak ve mutlak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur"(Mû'min, 59) buyurmuş, bununla da yetinmeyerek, "Ne bilirsin, belki de o saat yakın olacaktır" (Ahzab, 63) buyurmuştur. Ve, bu işin peşini bırakmayarak, "Saatyaklaştı..."(Kamer, 1), "Hak va'd yaklaştı..." (Enbiya, 97) ve "İnsanların hesabı yaklaştı..."(Enbiyâ, 1) buyurmuştur ki, bütün bunlar, "Göz açıp kapayacak bir süre içinde olacak şeyi inkâr etmenin caiz olmayacağı bir biçimde aklen yaklaştı" demektir. Çünkü, gözbebeğimizi, evirip çevirmemiz bize nasıl kolay ise, işte bu da Allah'a o kadar kolaydır, hatta bundan da kolay ve yakındır!.. Halkın, "Alemin varoluş zamanı, uzun bir süreyi içerir. Ama, ondan geçip giden şeylere nisbetle, geride kalan ise, çok cüzî bir şeydir" şeklindeki sözleri de bunu destekler. İşte, bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "O saat yaklaştı" buyurmuştur.6[6]

Ok Meydanına Uğramadan Geçmek

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şeklindeki hadisinin manası "Benden sonra peygamber yoktur. Çünkü benim zamanım, kıyametin kopuşuna kadar sürüp gidecektir. O halde, benim zamanımla kıyamet, şu iki parmağım gibi bitişiktir" şeklindedir. Bu zamanın, Peygamber (s.a.s)'in zamanı olduğunda şüphe yoktur. Çünkü, onun emirleri geçerli olduğu sürece, her ne kadar o, o zamanda olmasa bile, zaman onun zamanıdır. Ve bu tıpkı, bir kralın emirlerinin geçerli olduğu bir yer için, "O kralın mekânıdır.." denilmesi gibidir ki, bunu ifâde için "Falancanın beldesi" ifadesi kutlanılır. Buna göre şayet, "Ayetin bu manasını, o kesin bir şey olduğu halde, "aklen mümkün olma" anlamına hamletmek nasıl doğru olabilir?" denilirse, ben derim ki: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı "Ne bilirsin, belki de o saat yakın olacaktır" (Ahzâb, 63) ifâdesinin doğru olması gibidir. Çünkü, adı geçen şey Allah katında malûm iken, Cenâb-ı Hak bunu ifâde için, "umulur ki, belki..." anlamında olan, kelimesini kullanmıştır. Bunun faydası ise, kıyametin kopuşunun, insanların örflerinden uzak olmayan bir tarzda mümkün olduğunu bildirmektir. Ve tıpkı, zamammızdaki insanoğlunun son derece ağır şeyleri taşıması ve çok kısa Dir süre içinde uzak mesafeleri katedebilmesi gibidir. Çünkü bu, mümkündür, ama hemencecik olacak bir imkân değil. Ama, gözbebeğini evirip çevirme ise, son derece yakın,

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/590-592.

yani hemencecik olan bir şeydir.[7][7]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak ifâdelerindeki vav'ın kendilerine râcî olduğu cemaat, ayette zikredilmemiştir. Pekî, bunlar kimdir? Biz diyoruz ki: Bunlar belirti kimseler olup kâfirlerdir. Ayetin takdiri de, "O kâfirler, şayet bir ayet, bir mu'cize görürlerse, hemencecik yüz çevirirler" şeklindedir.[8][8]

Üçüncü Mesele

İlgili ayette geçen "ayet" kelimesi, tazîm ifade etsin diye, nekre getirilmiş olup, bu, "Onlar, eğer ulu ve büyük bir ayet görürlerse, yüz çevirirler.." takdirindedir.[9][9]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "Bu, sürüp giden bir büyüdür" cümlesinin yer almasının hikmeti nedir? Biz deriz ki, bunun faydası, o
ayetin (mucizenhin) her türlü şüphe ve şaibesinden uzak olduğunu, onların da bunu kabullenmelerini mutlaka gerektiğini beyan etmektir. Zira onlar, "Biz de aynısını yaparız" diyememişlerdir. Yine, ayetin bu ifadesi, onların mazur sayılabilecek bir yüz çevirişle yüz çevirmediklerini beyândır. Çünkü, bir işle meşgul crfup da o ayete, mucizeye bakmayan kimsenin yüzçevirişi, ona sonuna kadar bakıp 3a, onu herhangi bir kimseye nisbetten ve aynısını getirme iddiasından aciz olan, sonra da, "Bu birşey değildir. Bu bir sihirdir" diyen kimsenin yüz çevirişinin kötü : naşı gibi kötü değildir. Zira, hiçbir mucize yoktur ki, inatçı olan kimse o ayet -akkında bu sözü söylemiş olmasın.[10][10]

Mûstemir

"Sürüp giden" ne demektir? Biz deriz ki, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, "devam eden" demektir. Çünkü, Hz. Muhammed (s.a.s), ister sözlü, ister fiili, ister yersel, isterse göksel her zaman bir mucize getiriyordu. Bunun üzerine o müşrikler, "Bu, peygambere nisbetle değişmeyen, sürüp giden bir sihirdir. Öteki sihirbazların büyüsü se böyle değildir. Çünkü, bunların bir kısmı, çok çok olsa, bir, iki veya üç şey yapabiliyor, bunun dışındakilerden ise aciz kalıyor; halbuki Hz. Muhammed, herşeyi .akabiliyor.." dediler.
b) Bu ifade, "güçlü" manasına gelip, bu da, ipin, şiddet ve kuvvet anlamına gelen el-mirretu" maddesine dayanan, "güçlü bükülmüş ip" ifâdesinden alınmıştır.
c) Bu kelime, "öd kesesi" manasına gelen "el-mIrâretu" kökünden olup, buna göre ifâde, "Bu, acı, tadı bozuk bir sihirdir" anlamındadır.
d) Bu ifade, "geçip giden, zeval bulan" anlamındadır. Çünkü sihir, sürekli değildir.[11][11]

Hevalarına Uyanlar

(Peygamberi) tekzib ettiler. Heva (ve heves)lerine uydular ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Onlar, kıyametin yaklaştığını haber veren Muhammed (s.a.s.)'i yalanladılar.
b) Onlar ayın yarılması mucizesini yalanladılar. Şimdi biz Onlar Muhammedi yalanladılar

---

[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/592-593.
[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/593.
[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/593.
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/593.
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/593-594.

dersek ayetteki heva (ve heves)lerineuydular ifadesinin manası delili terkettiler ve ilgili mucizeleri te'vil ederek Bu cinlerin kendisine destek verdiği bir mecnundur. Yıldızlara dayanarak bir şeyler söyleyen fiilleri için vakitler seçen bir kahindir, bir sihirbazdır dediler şeklinde olurki işte ifadesinin anlamı budur.Yok eğer biz onlar ayın yarılmasını yalanladılar dersek buna göre ayetteki onlar hevalarına uydular ifadesinin manası onlar Bu ayın büyülenmesidir.Bu ay tutulmasıdır diyerek hevalarına uydular. Halbuki aya bunlardan hiçbir şey isabet etmemiştir.İşte onların hevası budur.Onların her mucize hakkındaki sözleri de böyledir.

Ayetteki Halbuki her iş bir gayeye bağlıdır ifadesi hususunda şu izahlar yapılabilir:

a)Herşey sürüp gitmekte. Hakkın kanunlarına göre sübut bulmakta.Batıl ise yok olup gitmektedir şeklinde olur. Bu durumda ayetin bu ifadesi onlar için bir tehtid Hz. Peygamber(s.a.s.) için de bir teselli olmuş olur. Ve bu Cenab-ı Hakkın tıpkı Sonra dönüşünüz Rabbinizedir. O da size bunların hak olduğunu haber verrecektir (Enam,164) ayeti gibi olmuş olur.

b) Herşey Allahın ilminde kara kılmıştır sürüp gitmektedir. Hiçbirşey O'na kapalı değildir. Ohalde bu demektir ki bunlar yalanlayıp hevalarına uymuşlar. Peygamberlerde tastik edip kendilerine gelen şeyi tebliğ etmişlerdir. Mananın böyle olması halinde ayetin bu ifadesi tıpkı Onlardan hiçbir şey Aallah'a gizli kalmaz, (Mümin, 16) ve "Onların yaptıkları her şey, sahifelerdedir. Büyük küçük her şey yazılmıştır' (Kamer, 52-53) ayetleri gibi olmuş olur.

c) Bu, onların, "Bu sürüp giden bir sihirdir" sözlerine bir cevâp olup, bu, "Onun işi gelip geçici değil, tam aksine onun her işi sûbut bulmuştur" demektir.12[12]

Enbâ

"Andolsun ki onlara, vazgeçirecek nice mühim haberler gelmiştir" (Kamer, 4).

Bu ifade, Allah'ın kullan için tahakkuk etmiş olan her türlü lütfuna bir işarettir. Çünkü, peygamberleri onlara kıyametin yaklaştığını haber vermiş, doğruluğuna ve bir mucize olan ayın yarılması iddiasının peşinden kıyametin kopabileceğine dair delil getirmiştir. Çünkü, bunu yalanlayan herkes, onun ayetlerinden hiçbir şeyi tasdik etmez. O halde onlar, o ayetleri yalanlayıp geçici batıl davalarına uymuşlar ve yalan sözleri dillerine dolayıp durmuşlardır. Böylece de Cenâb-ı Hak, onları sakındırmak tçin, işte bu iki ayetle, helak olanların haberlerini anlatmıştır. Ki, işte bu, hikmetli bir sıralamadır. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, bu mu'cizelerin sayıp dökülmesinin peşinden, "Ki, gayesine ermiş bir hikmet..."(Kamer, 5) buyurmuştur ki bu, "Bu, üstün bir hikmettir" demektir, enba, Önemli, mühim haberler anlamına gelir. Bunun böyle oluşunun delili, Kur'ân-ı Kerim'de, nebe' ve enba kelimelerinin, ancak bir ağırlığı, önemli olan şeyler için kullanılmış olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu manada, "Sana, Sebe, kavminden, kesin bir haber getirdim.." (Neml, 22) buyurmuştur. Çünkü bu, Önemli bir haber idi. Ve yine Cenâb-ı Hak, "Eğer, bir fasık size önemli bir haber getirirse..."(Hucurat6) buyurmuştur. Yani, savaşı veya barışı, veya buna benzer örfî şeyleri konu alan bir haber getirirse demektir. Kendisine bir hükmün taalluk ettiği ve önemli şeylerin kendisine varıp dayandığı hususlarda, araştırma yapmak inclemek gerekir. Cenâb-ı Hak, "Bu, gayb haberlerinden olup, onu sana vahyediyoruz.." (Al-i İmran,44) buyurmuştur. İşte, buradaki "el-enbâ" da böyledir. Ve yine Cenâb-ı Hak, Hz. Musft (a.s)'dan naklen, "Olur ki size ondan bir haber yahut ısınmanız için bir ateş parçası getiririm... "(Kassas, 29) buyurmuştur. Çünkü, Hz. Musa (a.s) hakkında nebe' denilmesinin uygun düşeceği büyük bir şeyle karşı karşıya kalacağını bilmiyordu ve o bunu, aklından da geçirmiyordu. Görünen odur ki ayet-i kerimeden kastedilen, yalanlamaları sebebiyle yok olup gidenlere dair önemli haberlerdir.

Bazı kimseler de ayetin bu ifadesiyle Kur'ân'ın kastedildiğini söylemişlerdir. Buna göre kelâmın takdiri, "O Kur'ân'da önemli haberler vardır" şeklinde olur. Ayetteki, "Onlara ... nice mühim haberler gelmiştir" ifadesinin, Kur'ân'da yer alan bütün öğüt ve caydırıcı yasaklan içine alan

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/594-595.

bir ifade olduğu da ileri sürülmüştür, ama, bizim söylediğimiz mana, ayetteki, "vazgeçirecek" ifadesinden ötürü daha açık ve uygundur.
Ayetteki mâ edatı hakkında da şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, ism-i mevsul olup, "Size caydırıcı şeylerin yer aldığı şey" manasınadır.
b) Bu, mâ-i mevsûfedir. Takdiri, "Onlara (yani size), kendisinde caydırıcılık sıfatını taşıyan şey gelmiştir" şeklinde olur. Bu, daha açık ve net manadır.
Ayetteki, "müzdecer" kelimesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:
a) Bu kelime, "izdicâr" manasına, ism-i mef'ul'dür.
b) Tıpkı, "mürtekâ" (çıkılacak yer) gibi, ism-i mekândır. İsmi mef'ûllerin, masdar manasına kullanılmaları yaygındır. Çünkü masdar, gerçekte mef'ûl (işlenmiş şeydir).13[13]

Hikmetün Bâliğatün

"Ki (herbiri) gayesine ermiş bir hikmettir. Fakat (onlara) nezirler asla fayda vermiyor" (Kamer, 5).
Ayetteki, "gayesine ermiş bir hikmet" ifadesi hakkında şu izahlar yapılabilir:
1) Önceki ayette gecen, "nice mukim haberler" ifadesiyle Kur'ân'ın kastedildiğini söyleyenler, bu "hikmet-i baliğa" ifadesinin ondan bedel olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Andolsun onlara, herbiri gayesine ermiş bir hikmet gelmiştir" demiş olur.
2) Bu ifade, önceki ayetteki mâ edatından bedeldir.
3) Bu, mahzûf bir mübtedanın haberi olup, takdiri, "Bu, bir hikmet-i balığadır" şeklindedir. Mananın böyle olması halinde.mahzûf olan "bu" zamiri hakkında da şu izahlar yapılabilir:
a) Peygamberler gönderme, ilgili delilleri ortaya koyma ve gelip-geçmiş, milletlerin başına gelenlerin haberi ile mevcut insanları uyarmadaki sıralama; bir hikmet-i balığadır.
b) Önemli haberlerin yer aldığı şeyi inzal etmek, bir hikmet-i baliğadır.
c) Yaklaşmakta olan kıyamet ve ona delalet eden deliller, bir hlkmet-i balığadır
d) Bu ifade mansub olarak şeklinde de okunmuştur. Bu durumda, "hal" olur. Bunun zi'l-hâli ise, geçen ayetteki mâ edatıdır. "Bu size bir hikmet-l baliğa olarak geldi" demektir.
Buna göre şayet, "Eğer bu mâ ism-i mevsûl kabul edilirse, marife olur. Bu durumda da onun "zd-hâl" olması yerli yerinde olur. Fakat ifade, "Onlara, kendisinde caydırıcık özelliği bulunan önemli haberler gelmiştir" manasında olursa, bu mâ, nekire olur. Halbuki "zi'l-hâl'in nekire olması (nahiv bakımından) uygun değildir" denilirse, biz deriz ki bu durumda mâ'nın, ayette, ifadesiyle tavsif edilmiş olması, bunun "zi'l-hâl" olmasını sağlamış olur.
Ayetteki 'Fakat (onlara) nezirler asla fayda vermiyor" ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, mâ-i nâfiyedir. Buna göre, "O uyarıcılar fayda versinler ve gönderildikleri kimseleri hakka girmeye zorlasinlar diye gönderilmediler. Ancak ve ancak birer tebliğe) (mesaj ulaştırıcı) olarak gönderildiler" manasında olur ve böylece ifade, tıpkı, "Eğer yüz çevirirlerse, bil ki biz seni onlara muhafız olarak göndermedik"(Şûra. 48) ayeti gibi olur ve bu manayı, hemen peşinden gelen, "O halde onlardan yüz çevir" (Kamer, 6) ayeti de destekler. Bu durumda mana, "Senin ve bütün peygamberlerin görevi (Ey Muhammed), mutlak fayda vermek ve mecbur etmek değildir. Binâenaleyh sen, tebliğ vazifeni yapınca, "Rabbinin yoluna hikmetle çağır" (Nahlı. 125) ayeti ile emrolunduğun, o üstün hikmet görevini yerine getirmiş olursun. Buna kadir olamazsan, onlardan yüz çevir" şeklindedir.
b) Bu, mâ-i istifhamiyye (soru mâ'sı)dır. Buna göre, ilgili ayetlerin manası, şöyle olur: "Sen vazifen olan tebliğ işini, ilgili mucizeleri ve delilleri gösterme işini yerine getirdin. Ama onlar yine de yalanladılar. Bunun üzerine sen onları, daha önceki kavimlerden, peygamberlerini yalanlamış olanların başına gelenler ile uyardın. Bu da onlara fayda vermedi. Bütün bunlar, herbiri birer hlkmet-i bâliğâ'dır. Artık bunların Ötesinde, nezirlerin (uyarıcıların) sayesinde

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/595-596.

faydalı olacakları şey nedir? Binâenaleyh üzerinde ifâ edilmemiş görev kalmamıştır."14[14]

Kabirden Kalkış

"O halde (Ey Muhammed) onlardan yüz çevir. O davet edicinin, görülmemiş ve bilinmeyen bir şeye davet edeceği gün, gözleri zelil ve hakîr olarak, çıvgın çekirgeler gibi, kabirlerinden çıkacaklardır" (Kamer, 6-7).

Müfessirlerin, "yüz çevir" emrinin mensuh olduğunu söylediklerini belirtmiştik. Ama bu ifade mensuh değildir. Aksine bu ifade ile, "Artık onlarla sözlü münakaşada bulunma" manası kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "O davet edicinin görülmemiş ve bilinmeyen bir şeye davet edeceği gün..." buyurmuştur. Daha önce de söylediğimiz gibi, bir şahsa öğütte bulunup da, bu öğüt fayda vermeyince, öğütçü onu bırakır, bu Öğütleri bir başkasına söyler ve onun böyle yapmaktan maksadı, yine irşaddır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Mak, diyeceğini dedikten sonra, uyarmak ve caydırmak için, "O halde (Ey Peygamber), onlardan yüz çevir. O davet edicinin, görülmemiş ve bilinmeyen bir şeye davet edeceği gün, (hepsi) gözleri zelil ve hakir olarak, çıvgın çekirgeler gibi, kabirlerinden çıkacaklardır" buyurmuştur.

Ayetteki "yevm" (gün) kelimesinin âmili (fiili), daha sonra gelen, "kabirlerinden çıkacaklardır" ifadesidir. Ayetteki, "eddai" (o davetci) kelimesi, tıpkı "O münâdinin nida ettiği gün"(Kaf, 41) ayetindeki "el-münâdî" gibi, bilindiği ve haber verildiği için, marife olarak getirilmiştir. İşte bu sebeple de, aynı manada olarak, "Bir münâdî..." bir davetci çağırıp, nida ettiğinde" de denilmiştir.

Ayetteki, "O davetci" ifadesi hususunda şu izahlar yapılır:

a) Bu, İsrafil (a.s)'dir,

b) Cebrail (a.s)'dir.

c) Bu, bu işle görevli bir başka melektir. Bu manaya göre, kelimedeki marifelik, alemliğin (özel isimliğin) sağladığı marifelik gücüne ulaşamaz. Bu, ancak bizim, "Bir adam geldi ve o adam (er-Racul) şöyle dedi" sözümüzdeki marifelik gibi olur.15[15]

Nükür

Ayetteki, ifadesinde geçen "nükür" kelimesi, "münker" (bilinmez-tanınmaz şey) manasına olup, ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, şu günümüzde münker olan şeye davet eden..." manasınadır. Çünkü onlar, bu şeyi (kıyameti) inkâr ediyorlardı. Buna göre mana, "O davetci, bunların inkâr ettikleri şeye çağırdığı gün ... kabirlerinden çıkacaklar" şeklindedir.

b) Bu kelime, "münekker" (yadırganan-ihtimal verilmeyen) manasınadır. Nitekim meselâ birisi, "Bunun böyle olmaması gerekirdi" der. Bu, "Olmamalıydı" demektir. Arapça'da da, "Falanca münkerden nehyeder" denilir. Bu manaya göre, "Onları cehenneme sürükleyeceği için, bu iş, onlarca olmaması gereken bir şey olmuş olur.

Buna göre eğer, "Yadırganan, ihtimal verilmeyen bu şey nedir?" denilirse, deriz ki: Bu, ilahi hesab, yahut hesab vermek için toplanma, yahut da toplanmak gayesiyle kabirlerden kalkıştır. Bu mana doğruya daha yakındır. Eğer, "Kabirden kalkış, yadırganacak birşey değil. Çünkü bu bir diriltme işidir. Bir de kâfir kişi, kabirden kalkış zamanını ve o zaman başına gelecekleri nerden bilecek ki, onu yadırgasın?" denilirse, biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın, onların söylediğini belirttiği, "Vay halimize, bizi kabirlerimizdeki (uykumuzdan) kim diriltti?" (Yasin,52)ifadesinin delaleti ile kâfir bunu biliyordu.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Gözleri zeltl ve haktr olarak, çıvgm çekirgeler gibi, kabirlerinden çıkacaklardır" buyurmuştur. Bu ifade, "hâşl'an", "hâşi'aten" ve huşşa'an' şekillerinde kıraat

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/596-597.

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/597-598.

edilmiştir. Binâenaleyh bunun "hâşf'an" şeklinde okuyan, fiil takaddüm ettiği için müennesliği terkedilerek söylenen, ifadesine göre böyle okumuştur. Bunu "hâşi'aten" şeklinde okuyan da, ifadesine göre okumuştur. Bunu "huşşa'an" şeklinde okuyan için de şu izahlar yapılabilir:
a) O, bu kelimeyi, tıpkı diyen kimsenin yolu üzere hareket edip, diyene göre okunmuştur.
b) "Huşşa'an" ifadesinin faili, gizli olup, "ebsaruhum" kelimesi, o zamirden bedeldir ve takdiri, bedel-i istimal olarak şeklindedir. Bu ifade tıpkı, "Onların güzellikleri beni hayran bıraktı" ifadesi gibidir.
c) Burada, fiilinin tefsir ettiği, mukadder bir fiil olup, takdiri, bedel-i istimal olarak şeklindedir. Doğru otan, bu kelimenin "hâşi'an" şeklinde okunmasıdır. Çünkü rivayet olunduğuna göre, Mücâhid (r.a), rüyasında Hz. Peygamber (s.a.s)'i gördü ve ona, "Ya Resûlellah, "huşşa'an" mı "hâşi'an" mı?" diye sordu da, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "hâşi'an ebsârühüm" buyurdu.16[16] Bir de, bu şekildeki kıraat için, diğerlerinin ileri sürdüklerinden daha açık, şöyle bir izah yapılabilir: "Huşşa'an" kelimesi, İfâdesi ile mansub olarak mef'ûl olup, takdiri, "O davetci bunları, "gözleri huşşâ" olarak davet eder, çağırır" şeklindedir. Buna göre eğer, bu izah, şu bakımlardan yanlıştır:
1) İfadeyi tahsîs etmenin bir faydası yoktur. Çünkü o davet edici, herkesi çağıracak.
2) Onlar, bu davetcinin çağrısından sonra kabirlerinden çıkacaklar. Verilen manaya göre, onlar daha kabirlerinden çıkmadan "huşşâ" olurlar ki bu yanlıştır.
3) Bu ifadenin aynı zamanda "hâşi'an" şeklinde de okunabilmesi, bu okunuşunu ibtal eder" denilirse, biz deriz ki "Birinci iddiaya şöyle cevap verilebilir: Ayetteki, "Görülmemiş ve bilinmeyen bir şey'e" ifadesi, bu itirazı ortadan kaldırır. Çünkü herkes, o "nühür" (yadırganan) şeye davet olunmaz. İkincisine de, "Bu "nühür" şeyle kastedilen, çetin hesabtır" yani, o davetci, onların gözleri "huşşa" (dönmüş) olduğu halde onları bu çetin hesaba çağırır" demektir. Buna göre, ayetteki "yevm" kelimesinin âmili, byrjH fiili değil, ya mukadder (hatırlayınız) yahut da, (fayda vermez) fiilidir. Bu durumda ifade, tıpkı, "Şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez" (Müdesssir, 48) ayeti gibi olur. ifadesi cümle başı olur
Üçüncü itiraza da "iki kıraat arasında, manaca bir zıdlık yoktur. Çünkü "haşl'an" da, ya hal olarak yahut da, "davet eder" fiilinin mefulü olarak mansubtur. Buna göre
Cenâb-ı Hak sanki, "O davetci, gözleri haşi'a (dönmüş) olan bir kavmi, çağırır" demek ister. Çünkü "huşu" sükûn manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ "Sesleri huşûya ermiş (dinmiş)..."(Taha, 108) buyurmuştur. "Gözlerin huşÛ'u" ise, sağa sola kaymaksızın, sükûnda olup, birşeye dikilmeleridir. Nitekim, "Gözleri (o gün) kendilerine bile dönüp bakamayacak" (İbrahim, 43) ayeti de bu manaya delalet eder.
Ayetteki, "Çıvgın ve yaygın çekirgeler gibi kabirlerinden çıkacaklardır" ifadesine gelince, Cenâb-ı Hak onları, çok olmaları ve dalgalanmaları bakımından, her tarafı kaplamış ve birbirine girmiş çekirge sürüsüne benzetmiştir. Şöyle de denebilir: Ayetteki "münteşir" (yaygın) kelimesi, fiilinin "mutava'atı"dır. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanları yeniden diriltince, onlar âdeta, yerde gezinen, hareket eden çekirgeler gibi olurlar. Binâenaleyh onların kabirlerinden çıkış durumlarına ve güçsüzlüklerine bir işarettir.17[17]

Zor Gün

"O davet ediciye koşarak (çıkarlar). Kâfirler, "Bu, çok çetin bir gün" derler. Onlardan evvel, Nûh kavmi de yalanladı. Onlar kulumuzu yalana saymakta ısrar ettiler ve (ona) "mecnûn" dediler. O vazgeçirilmişti"
(Kamer,8-9).

16[16] Bunların dil tetkiki veya tefsir bakımından bir değer ifade edebilir. Fakat unutmamaltdırki şaz kıraatlerle Kur'âniyyet sabit olmaz. Hele rü'ya ile hiç sftbit olmaz, kur'ân, metini; tevatür kesinliği ile Asm Saadetten Deri nakledilmiş olup elimizde mevcuttur. Bu kat'î gerçeği elbette müfesslr Rftzî de bilmektedir. Fakat her nedense bu kabil nakillere de yer vermektedir.(Ç).
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/598-600.

Ayetteki, ifadesi, "Onlar boyun eğip itaat ederek, o davetciye koşup gelirler" demektir.
Allah Teâlâ "Kâfirler, "Bu çok çetinbirgün"derler"buyurmuştur. ifadesindeki yevm zarfının âmili "Kâfirler, "Bu çok çetin bir gün" derler" ifadesi olabilir. Buna göre kelârnın takdiri, "O davetci davet ettiği gün, kâfirler, "Bu çok çetin bir gün" derler" şeklindedir. Bunun şöyle iki faydası vardır:
a) Bu günün sadece kâfirlere zor olacağı hususuna mü'minlerin dikkatini çekmek... Nitekim Hak Teâlâ, "İşte bu, kâfirler için kolay olmayan, zor bir gündür" (Müddessir, 9-10) buyurmuştur ki bu, "Onlar için, hiç kolaylık olmayan bir zorluk söz konusudur" demektir.
b) Zorluk da, kolaylık da (mahşerde), mü'min ve kâfir için müşterektir. Çünkü kabirlerden çıkma işi, adetâ böylesi çekirgeler gibi olacaktır. O davetciye boyun eğip gitme, mü'min için de söz konusudur. Çünkü o da dehşete kapılır ve kendini azabtan güvencede hissetmez. Fakat Ailah Teâlâ, ona, kendisinin emniyet içinde olduğunu bildirir ve mükâfaatını verir. Geriye kâfirler kalır. İşte o zaman kâfir, "Bu çok çetin bir aün!" der.18[18]

Nûh (a.s)'ın Tekzib Edilmesi

Allah Teâlâ daha sonra, biraz önceki ayetlerde beyan ettiği‰o önemli haberlere yeniden dönerek, "Onlardan evvel Nûh kavmi de yalanlandı. Onlar kulumuzu yalancı saymakta ısrar ettiler ve (ona) "mecnûn" dediler. O, vazgeçirilmişti" buyurmuştur. Burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini yatıştıran ve işin ağırlığını hafifleten bir mana vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in durumu da, önceki peygamberlerin durumu gibidir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:19[19]

Fiil Fail Mutabakatı

Fail zikredilmezden önce, fiile müennes zamirinin bitişmesi, ittifakla, caizdir ve güzeldir. Fakat cemî zamirinin fiile bitiştirilmesi, ekseri nahivciere göre uygun değildir. Çünkü onlar, denilmesini caiz görmezler. Fakat denilmesini, caiz görürler. Öyleyse, aradaki fark nedir? Deriz ki: Müenneslik, kelimenin cemî oluşundan Önce gelir. Çünkü failin dişi veya erkek oluşu değişmeyen bir durumdur. Dolayısıyla da faili olduğu fiil sebebi ile, fail için müenneslik meydana gelmez ve bu sebeb-le de meselâ biz, "Şu kadın dövdü" dediğimizde, fiildeki müenneslik, "dövme" yüzünden meydana gelmiş olmaz. Ama, "cemîlik" (çoğulluk) böyle değildir. Çünkü faillerin cemî oluşu, bizzat onların yaptıkları fiilleri sebebiyledir. Çünkü biz, "bir topluluk dövdü" "Onlar dövücüdürler" dediğimizde, onların var oluşta sırf biraraya gelmeleri, "Dövdüler", "dövücüdürler" şeklinde söylememizin doğru olmasını gerektirmez. Çünkü onlar, eğer bir yerde biraraya gelirlerse ki bu durumda bir cemaat olmuşlardır ve hepsi dövme işine katılmaz ise, "dövdüler" dememiz doğru olmaz. Binâenaleyh fiilin failinin çoğul olması, o cemaatin, hem fiilde, hem de fâiliyyette müşterek olmaları sebebiyle olup, sadece fiil sebebiyle değildir. İşte bu sebeple, denilmesi caiz olmaz. Çünkü cemâat, hepsinin dövmesi ile ortaya çıkacak bir durumdur. Bu sebeple önce onların birtiilde birleşmeleri gerekir ve bu sebeple de, "Dövücüler dövdüler" denebilir. Ama "Hlnd dövdü" demek sahihtir. Çünkü "müenneslik, ancak o kadının dövmesi ile ortaya çıkan bir durumdur" denilemez. Aksine o zaten müennesti (kadındı) ve ondan dövme işi sâdır oldu. Böylece o, bir "dâribe" (dövücü kadın) olmuş oldu. "Yoksa onlar bir cemaattiler ve dövdüler de böylece "darbın" (dövücüler) oldular" şeklinde olmayıp, aksine onlar aynı fiili yaptıkları İçin "dâribln" oldular. İşte bu sebepten dolayı, lafzın çoğul oluşu, aynı lafza müenneslik vasfının gelişinden sonradır. Bu sebeple de, (cemi:) denilmiştir. Yoksa, ilgili lafız, ilk Önce, ne dişilikten ne de erkeklikten dolayı çoğul kılınmaz. Bu sebeple, denilmesi güzel olmadığı halde, fakat, denilmesi, ittifakla

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/600.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/601.

geçerlidir.[20]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "yalanladı.." buyurunca, artık ayette, "derken kutumuzu yalanladılar" ifâdesinin yer alışının gayesi nedir? Biz deriz ki: Buna şu birkaç bskimdan covap verilebilir:
1) ifâdesi, "onlardan önce, Nûh kavmi, bizim ayetlerimizi ve inşikâk mu'cizesini yalanladılar. Böylece de onlar, kulumuzu da yalanladılar.
2) Nûh kavmi, peygamberi yalanladılar, "Allah, peygamber göndermedi" dediler, o peygamberleri, Allah'ın birliği konusunda yalanladılar. Böylece de, başkalarını yalanladıkları gibi bu kulumuzu da yalanladılar. Bu böyledir zira Nûh kavmi, putperest olan müşrik bir topluluk idi. Puta tapan herkes, bütün peygamberleri yalanlar ve risalet müessesesini kabul etmez. Çünkü bunlar, "Allah'ın, süftî âlemle bir alâkası yoktur. Süflî alemin işi, yıldızlara bırakılmıştır" derler. Böylece de onların yolları ve yöntemleri, hep yalanlama olmuştur. Bu sebeple de, kulumuzu yalanlamışlardır" demektir.
3) Ayetteki, "kulumuzu yalanladılar" ifadesi, tasdik ve onlara bir reddiye olsun diye getirilmiş bir ifâde olup, takdirî "Nûh kavmi, yalanladı. Ama onların, kulumuzu yalanlamaları... işte bu, yerinde bir yalanlama değildir" şeklinde olup, bu, tıpkı bir kimsenin, "O beni yalanladı, ama aslında doğru söyleyeni yalanladı.." demesi gibidir.[21]

Allah'ın Zatına İzafe Etmesi

Cenâb-ı Hak, genelde, sâlih kimseleri, Kendisine nisbet ederek, tahsis cihetine gitmektedir. Bu, meselâ Cenâb-ı
Hakk'ın,"Muhakkak ki kullarım..." (Hicr, 42) "kulumuzu an...."(Sad, 17), "Ey kullarım..."
(Zümer 16) ve"Muhakkak ki o, kullanmızdandır..." (Sâffât, 132) ayetlerinde böyledir. Halbuki, herkes onun kuludur. Binâenaleyh, bunun sırrı nedir? Biz deriz ki: Buna şu bakımlardan cevap verebiliriz:
a) Genel ve yaygın olan görüşe göre, böylesi bir nisbet, Allah'ın, kulunu şereflendirmesi için yapılır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, kime ki "kulum" demiştir, ona büyük şeref bahsetmiştir. Bu gibi ifâdeler, meselâ Allah'ın "evimi..." (Bakara, 25) ve "... Allah'ın devesi..."(Hud, 64) izafetlerinde olduğu gibidir.
b) "Kulumuz" ifâdesi ile, "Bize ibâdet edeni, Bizi bilip bizi tanıyanı..." anlamı kastedilmiştir. O halde bu demektir ki, herkes kuldur, çünkü herkes, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben, cinleri ve insanları, ancak Bana ibâdet etsinler diye yarattım" (Zâriyat, 56) beyanından dolayı, ibâdet etmek için yaratılmıştır. Ne var ki, bu herkes içindeki bazıları, ibâdet eder de, maksadı gerçekleştirir, böylece de O'nun kulu olur. Bu manayı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bana kul olunuz.,. "(Al-i imran, 79) buyruğu destekler ki, bu, "Maksadınızı gerçekleştirin..." demektir.
c) İzafet (nisbet), hasr (tahdit) ifâde eder. O halde, "kulumuzu" izafetinin manası, "Bizden başka mabûd kabul etmeyen İnsanı yalanladılar" şeklinde olur. Binâenaleyh, hevâsına uyan kimse de, (nevasını) ilâh edinmiştir. O halde, böylesi bir nisbetle ifâde edilen kul, bütün benliğiyle ve her vakit, Allah için yaşayan O'ndan ötürü yeyip içen ve bütün işlerini Allah rızası için yapan demek olur, bunların sayısı da ne kadar azdır!..[22]

Resule Kul Denilmesindeki Güzellik

Cenâb-ı Hak "elçimizi" deseydi, bu ifâde onların yaptıkları işin kötülüğüne daha fazla delâlet ederdi. Buna rağmen, "kulumuz" lafzını seçişinin faydası ve hikmeti nedir? Biz deriz ki:

---

[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/601.
[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/601-602.
[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/602.

Cenâb-ı Hakk'ın "kulumuz" demesi, Peygamberin doğruluğunu ve onu tekzib etmenin çirkinliğine "elçimiz" demesinden daha fazla delâlet eder. Çünkü kul, elçiye göre, efendisinin sözünü efendinin sözünü, az tahrif eder. Böylece de bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer (peygamber) bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onun sağ elini ahverir, sonra da, hiç şüphesiz, onun kalb damarını koparırdık... "(Hakka, 44-46) ayeti gibi olmuş olur.23[23]

Mecnun İddiasının Delâleti

Ayetteki, "ve (ona) "mecnûn" dediler'' cümlesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisinin doğruluğuna delâlet eden
ayet ve mu'cizeler getirdiğine bir işarettir. Çünkü onlar, yapamayacakları türden şeyler görünce, "Bu, cin çarpmış bir kimsedir!" dediler. Yahutta bu deyim onların yaptıklarının, son derece kötü bir şey olduğunu belirten bir ifâdedir. Çünkü onlar, "O yalancıdır" sözleriyle yetinmemiş, daha da ileri giderek, "O, mecnûndur" demişlerdir ki, bu, "Onun söylediklerini akıl kabul etmez" demektir. Akıllı yalancı, bu derece aşırı birşey söylemeyip, doğru söylediği vehmini verecek bir şey söyler. Ama onlarsa, "Bu, mecnûndur" demişlerdir bu, "o, hiçbir akıllının söylemeyeceğini söylüyor" demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, onların yalanlamada ileri gittiklerini beyan etmiş olur.24[24]

Meçhul Fiilin Delâleti

"O, vazgeçilmiştir". Bu tabir, ya, doğrudan Allah'ın beyan ettiği bir sözdür, yahutta onların söylemiş olduğu
sözün nakledilmesidir. Biz deriz ki, bu hususta ihtilaf vardır. Bu cümleden olarak kimileri, bunun, doğrudandoğruya Allah'ın söylediği bir söz olduğunu ve "yalanladılar" ifâdesine atfedildiğini; mananın
se, "Onlar yalanladılar, o da, yani "eziyyet gördü, derken, engellendi.." şeklinde olduğunu ve bunun, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "derken yalanlandılar ve eziyyete uğradılar..."(En'am,34) ayeti gibi olduğunu söylemişlerdir.
Bu izaha göre şayet, "Şayet Cenâb-ı Hak, "kulumuzu yalanladılar ve onu engellediler, men ettiler" demiş olsaydı, bu söz, daha fazla münasebet arzetmiş olurdu" denilirse, biz deriz ki, hayır, tam aksine, ayetteki ifâde daha beliğdir. Çünkü, ayetin maksadı, kendinden önce geçen peygamberlere ve onların kavimlerine yer vererek Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini takviyedir. Bu sebeple de, Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki, bu "Onlar kendilerini hakka davet etmekten caydıracak şeyleri yaptılar da, böylece peygamber, onları davet etmeyi bıraktı ve onları imana davet etmekten onlara beddua etmeye yöneldi..." demektir. Ama, Cenâb-ı Hak, şayet, onlar onu men ettiler" demiş olsaydı, bu, o peygamberin onlardan neşet eden sıkıntılara katlanmış olduğunu ifâde etmezdi. Çünkü normal olarak, "onlar bana eziyyet ettiler, ama ben eziyyet hissetmedim.." denilir. Ama, "eziyyet : undum" ifâdesine gelince, bu adetâ, lâzım bir fül gibidir ve bu ifâde, fiilden önce değil, ancak fiil ve iş tahakkuk ederken söylenir.
Kimileri de ifâdesinin, onlara ait olan bir söz olduğunu, yani onların, caydırıldı" dediklerini ileri sürmüşlerdir. Buna göre kelamın takdiri de, onlar, "Bu, bir mecnûndur, bu, bir caydırılmıştır" dediler" şeklinde olur ki, bu da, "Cin onu caydırdı, saptırdı" demek olur. Yahut da onlar adeta sanki, "delirdi, çarpıldı, caydırıldı" demiş gibidirler. Ama birinci mana, daha doğrudur.25[25]

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/603.

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/603.

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/603-604.

Mevasına Niyazı

"Nihayet, o da Rabbine "Ben hakikaten mağlubum. Artık (benim) intikam(ımı) sen al diye dua etti.'."
(Kamer. 10).
Bu ayet, daha önceki ifâde ile, çok güzel bir münasebet arzetmektedir. Çünkü o müşrikler, o peygamberi engelleyip, caydırıp, ona mâni olup, o peygamber de onları hakka çağırmaktan vazgeçince, Rabbine, "Ben çekildim, mağlup oldum.." diye yakarışta bulundu.. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:26[26]

Birinci Mesele

Ayetteki ellf-nûn maddesi hemzenin kesresiyle (-Innî) şeklinde okunmuştur. Şöyle ki, bu, bir duadır,
dolayısıyla da Nuh (a.s) "Muhakkak ki, ben mağlup oldum" demiştir. Bu ifâde, "benim... sebebiyle" takdiri üzere, fetha ile (-ennî) de okunmuştur.27[27]

İkinci Mesele

Mağlup" ne demektir? Biz diyoruz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) "Bu kâfirler, bana galip geldi. Binâenaleyh, benim için, onlardan intikam ali" demektir.
b) "Nefsim bana baskın çıktı ve beni, onlara bedduada bulunmaya sürükledi. Binâenaleyh, nefsimden benim için intikam al.." demektir. Bu izahı, Ibn Atiyye nakletmiş olup, zayıf bir izahtır.
c) Bu, ilk iki izahın karışımı bir izah olup, ikisinden daha güzel olup, şöyledir: Nûh (a.s), kendisinde katlanma ve sabır, tahammül bulunduğu sürece, kavmine beddua etmemiştir. Onun nefsinin gücü ise, kavminin iman etmesi muhtemel olduğu sürece devam etmiştir. Daha sonra ümitsizlik meydana gelmiştir.. Dayanma güci de, Ümitsizlikten sonra, bir süre kaybolmuştur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakkın, meselâ Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Nerdeyse kendini helak edeceksin" (Şuara,3)ve "O halde (habibim), nefsin onlara karşı hasretlerle (üzüntülerle) gitmesin"(Fatır, 8) buyurmuş olması, Hz. Nûh (a.s)'a da, "Zalimler hakkında bana hitap etme... Çünkü onlar boğulmuşlar (boğulacaklar)dır" wqö, sn demiş olmasıdır. Bunun üzerine Nûh (a.s)
"Allah'ım, nefsim bana galip geldi. Ve, bana, onlara beddua etmemi telkin etti. Artık, onların hakkından gel" demiş olur. Buna göre de, ayetin manası, "Ben, bir beser olmam hasebiyle mağlubum. Yani, nefsim bana galip geldi. Sabrım azaldı, tükendi. Beni cezalandırma, fakat benim intikamımı onlardan ali.." şeklinde olur.28[28]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, ifâdesinin manası, ya, "Benim için intikam al.." yahutta, "Kendin için intikam al!.. Zira onlar, Seni inkâr ettiler" demektir. Bu hususta da, şu izahlar yapılabilir:
a) "Benim için intikam al" manası, ayetteki "Çünkü ben mağlubum" ifâdesine uygun düşmektedir.
b) Bu, "senin ve dinin için intikam al! Zira, ben yenik düştüm. Dinin için intikam almaktan aciz oldum.." demektir.
c) Bu, "Hak için intikam al" anlamındadır. Bu izahla, burada, ne Nûh (a.s)'tan, ne de Rabbinden bahsedilmemiş olur. Bunu, Hakkın, kendisiyle birebir olduğuna kesinlikle inanan

---

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/604.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/604.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/604-605.

kimse söyler ve "Allah'ım, bizden, yalancı olanları yok et! Hakkı savunanlara ise destek ver, yardım et!.." der.[29][29]

Tufan

"Bunun üzerine biz de şanl şarıl dökülen bir suyla gök kapılarını açtık.." (Kamer, 11).
Cenâb-ı Hak, Nuh (a.s)'ın bedduasının peşinden, işte böyle yapmıştır. Bu ifadeyle ilgili, birkaç mesele vardır:[30][30]

Birinci Mesele

Ayetteki, "açmak" "kapı" ve "gökyüzü" ifâdeleri ile, hakikî manaları mı kastedilmiştir, yoksa bunlar mecazî ifadeler midir? Biz deriz ki: Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bunların hakiki manaları kastedilmiştir. Zira, "semâ"nın, açılıp kapanan kapılan vardır ve bunda, imkânsız görülecek bir durum yoktur.
b) bunlar, "istiâre-teşbih, benzetme" yoluyla söylenmiş olan ifâdelerdir. Çünkü, işin zahirinde, suyun buluttan olduğu anlaşılmaktadır. Bu izaha göre, ayetin bu ifadesi, bir kimsenin, şiddetli bir yağmuru ifâde için, "Gökyüzünün olukları aktı, kırbalarının ağızları açıldı.." demesi gibidir ki, bu, "Bu yağmur, adeta böyle oldu.." demektir. O halde, bu demektir ki, Tufan'da yağan yağmur da, bir kimsenin, "Semânın kapılan açıldı.." diyeceği bir biçimde olmuştur. Üstten yağan yağmurun son derece iri taneli olduğunda şüphe yoktur.[31][31]

İkinci Mesele

Ayetteki, "açtık" ifâdesi, Allah'ın, onlardan intikam aldığının, hem de bu cezalandırmasını, Cenâb-ı Hakk'ın kudretini beyan maksadıyla "Ondan sonra kavminin üzerine gökten hiçbir ordu indirmedik, indiriciler de değildik. Birtek sayhadan başka (bir şeyde) değildi..."(Yasin,28-29) ifade buyurması gibi, hassaten indirdiği bir ordu ile değil de, su ile gerçekleştirdiğini bildirmiştir. Şaşılacak şeydir, onlar yıllarca yağmur talep etmişler de, Allah Teâlâ da onları, o istekleriyle helak etmiştir..[32][32]

Üçüncü Mesele

ifâdesindeki "ba"yı nasıl izah edebiliriz? Bura- daki konumu nedir? Biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah
yapılabilir:
a) Bu, bir kimsenin tıpkı, "kapı anahtarla açıldı"demesi gibi olur ve bu ayetin takdiri de buna göre, "Sanki su geldi de, o semanın kapısını açtı.." şeklinde olur. Bir kimsenin birisine "Allah sana hayırlar açsın.." şeklindeki sözü, işte böyle tefsir edilir. Ki bu, "O, gelip kapıları açan bir hayrı takdir etsin" demektir. Mananın böyle olması halinde burada, hayran bırakıcı manalardan olan şöyle bir incelik vardır: Cenâb-ı Hak, kişinin maksadını, varoluş itibariyle öne almış ve adetâ, "Senin maksadın, kapalı bir kapıya varmış, derken onu açmış, derken de seni bulmuş.." demek istemiştir. Bir kimsenin, şeklindeki sözü, de "Allah, adeta kapalı imişcesine olan bir kapıyı gelip bulan, onu iten, derken onu açan bir rızık takdir etsin.." anlamındadır ki, bu durumda o rızkı ona açan Allah olmuş olur.
b) Bu, "Biz semânın kapılarını, şarıl şarıl dökülen bir suyla birlikte açtık.." demektir. Çünkü inhimâr kelimesi, şarıl şarıl dökülme, ardı arası kesilmeksizin yağmak anlamına gelir. Bu

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/605.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/605.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/605.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/606.

konudaki sözün özü şudur: Yağmur, bulut anlamında olan "semâ"dan, suyun kabından dolup taşması, şarıl şarıl akması gibi çıkar. O günde ise, yağmur adeta sanki, kapıdan dışarı salıverilmiş, bendi, önü açılmışcasına boşalmıştı.33[33]

Yerden Suların Fışkırması

"Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık da su, takdir edilmiş bir emir üzerinde birleşiverdi" (Kamer, 12)
buyurmuştur ki, bu ifâdede, bir kimsenin meselâ, "Biz yerin kaynaklarını fışkırttık.." şeklindeki sözünde bulunmayacak olan bir belâğât vardır. Ve bu, pekçok yerde "temyiz"in "beyâniyye"si olarak anlaşılır. Nitekim sen "Zeyd, gönülce, gönül bakımından daraldı.." dediğinde "Zeyd'in göğsü daraldı.." şeklindeki sözünle ifâde edemeyeceğin bir manayı ifâde etmiş olursun. Burada birkaç mesele vardır:34[34]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak "Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık" buyurmuş, ama beri taraftan yerine, "semayı da, kapılar halinde açtık.." dememiştir. Çünkü "semâ" yer'den büyüktür ve bu ifâde, daha güçlü bir mana için getirilmiştir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "semâ'nın kapıları" demiş de, "semâ'nın kanalları, menfezleri; semâ'nın bendleri" vb. buyurmamıştır.
Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, Yerin pınarlarını fışkırttık" ifâdesinden daha beliğdir. Çünkü bu ikinci İfâde, kendisinde bir mübalağa olmayan bir hakikattir. Bu sözün doğruluğu hususunda, yerde üç tane pınarın halkedilmesi yeterlidir. Ama, semâ hakkında ise bir kimsenin ancak, "Biz, semâ'dan su veya sular indirdik" demesi uygun düşer. Bahsettiğim bu şey, mucize bakımından değil de mana bakımındandır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın yukardan bir su indirip de onu yerde menbalara yerleştirdiğini bilmez misin?" (Zûmer, 21) ayetidir. Çünkü burada, mübalağa yoktur. Çünkü insanların sözü, Allah'ın sözüyle boy ölçüşemez ve ona yaklaşamaz da.. Ne var ki ben bunu, en üstün meseli getirmek Allah'a ait olduğu halde (Rum, 27) bir mesel olarak zikrettim.35[35]

İkinci Mesele

ifâdesindeki (pınarlar) kelimesi hakikat mıdır, mecaz mıdır? Biz deriz ki, meşhur olan görüşe göre,
'el-'ayn ' lafzı müşterek bir lafızdır. Ama, zahir olan şudur ki, bu kelime, yani el-'ayn lafzı, görme âleti olan gözde, hakikat (hakiki manada), diğerlerinde ise mecazdır. Bu kelimenin, "su gözesi" anlamında kullanılışına gelince, bu, kendisinden göz yaşlarının çıktığı, gören göze benzemesinden ötürü, yahutta, gözede olan suyun, gözde olan nûr gibi olmasından dolayıdır. Ne var ki bu, yaygın bir mecaz olduğu için, galib olmuş, yani hakikî mana gibi kullanılır olmuştur, öyle ki, kullanılırken, herhangi bir karineye de gerek duymaz. Ancak böyle bir ihtiyaç, iki ayn çeşidinin arasını belirlemek için söz konusu olur. Bu lafız, "gören göz" manasına nasıl ki, ancak kafine ile anlaşılabilirse, "kaynayan, taşan göze, pınar" manasına da ancak karîne ile alınabilir. Bu karine, meselâ, "Gözeden içtim, onda yıkandım" denilmesi ve kaynakta bulunması gereken diğer hususların ifade edilmesi gibidir. Bir şeye nazarı değmek manası o şey, gözün kendisini görebileceği bir biçime getirildiğinde de denilir. Bir şey, gözün kendisini görebileceği manasına ise, denir.36[36]

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/606.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/606-607.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/607.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/607.

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, birleşiverdi"buyurmuştur. Ayetin bu ifadesi "iki su, birleşiverdi.." şeklinde okunmuştur ki, buna göre iki ayrı tür kastedilmiştir, muselâ, göğün yağmuru ile yerin suyu bu türlerdendir. Cins insanlar, çeşit manası kastedildiğinde, tesniye ve çoğul olabilirler. Nitekim iki veya daha fazla tür kastedilerek, "Yanımda iki çeşit hurma vardır veya hurmalar vardır.." denilir. Ama, meşhur ve doğru olan kıraat ise, bu ifadenin şeklinde okunmasıdır. Bu okunuşa göre şöyle ince bir mana vardır: Allah Teâlâ, "Bunun üzerine biz de şarıl şarıl dökülen bir suyla gök kapılarını açtık.." (Kamer, 11) buyurunca, hem suyu, hemde kuvvetli biçimde akma anlamına gelen İnhlmar maddesini münhemlrle birlikte zikretmiştir. Binâenaleyh, "Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık" buyurunca, beyan ve beyanla ilgili olarak da, o suyun, yerden kuvvetlice fışkınp kaynadığını ifâde eden bir şeyi söylemesi gerekirdi. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, kelimenin hemen peşinden, "su... birleşiverdi" buyurmuştur ki, bu, "O gözelerden o su Öylesine kuvvetle fışkırdı ki, böylece kabardı, derken semânın suyuyla buluştu. Ama, zayıf bir şekilde aksaydı, yerden çıkan o su, semânın suyu ile karşılaşamaz, tam aksine semânın suyu onun üzerine akar ve onunla birleşirdi. Belki de, Cenâb-ı Hakk'ın, "fırm kaynadığı zaman..." (Hûd, 40) ifadesinden bu mana kastedilmiştir.

Ayetteki, "takdir edilmiş bir üzerinde..." ifâdesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) "Allah'ın, dilediği gibi takdir etmiş olduğu hal üzere..."

b) "Bu iki sudan birinin miktarının, diğerinin miktarıyla mütenasip olması haline göre..."

c) "Diğer miktarlara göre takdir edilmiş olarak.." Bu böyledir, zira, imamlar ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, göğün suyunun daha fazla olduğunu ileri sürerken, kimileri çok olan tarafın, yerin suyu olduğunu söylemişlerdir. Kimileri de, her iki suyun denk ve müsavi olduğunu ifâde etmişlerdir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Hangi miktar üzere olursa olsun, su birleşiverdi" buyurmuştur. Birinci görüş, Tufan hadisesinin büyüklüğüne bir işarettir. Çünkü, ayetteki kelimesinin belirsiz getirilmesi, bunu ifâde eder. Nitekim örfte de, birisi, işin büyüklüğüne işaret etmek için, "Falancanın başından,
ifade edilemeyecek bir şey geçti" der.. Buradaki bir başka ihtimal de şöyle denilmezdir: yani "Su, onların helak edilmesi işi üzerinde toplandı.." ki, bu helak, önceden belirlenip tayin edilmişti. Mananın böyle alınması halinde bu ifâdede, "Tufan, yedi yıldızın su burcunun etrafında toplanması sebebiyle olmuştur. İlgililerin boğulması, bizatihi kastedilmemiştir. Bu, Tûfan'dan dolayı, kaçınılmaz olmuş olan bir hadise idi" diyen, müneccimlere bir reddiye bulunmaktadır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Hayır, bu, ancak belirlenmiş ve takdir olunmuş bir emr, bir iş için böyle olmuştur" buyurmuştur. Bunun böyle oluşunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'tn Nûh (a.s)'a, kavminin "boğulmuşlardan" olduğunu (olacağını) vahyetmiş olmasıdır (Hûd, 43).[37][37]

Nûh (a.s)'un Gemisi

"Onu, (Nuh'u) levhalar ve çivilerle yapılmış olan gemiye yükledik. Ki, (o gemi hakkında), kendisine karşı nankörlük edilmiş olan (o zâta) bir mükâfaat olmak üzere, bizim gözlerimiz önünde akıp gidiyordu"
(Kamer. 13-14).

Ayetteki ifâdesi "levhalardan yapılmış gemi üzerine.." takdirindedir. Bu demektir ki, mevsûf hazfedilmiş, sıfatı ise onun yerine ikâme edilmiştir. Ayetin bu ifâdesi, o geminin çivilerle perçinlenmiş olan ağaç levhalarından yapıldığına ve onun çözülüp dağılmasının son derece kolay olduğuna, ama çözülüp dağılmamışsa. bunun Allah'ın lütfü ile olduğuna bir işarettir. Dusur, "musmar" (mıh, perçin) anlamındadır.

Ayetteki, fiilinin faili, "gemi" olup, "o levhalardan yapılmış olan o gemi akıp gidiyordu.." anlamındadır. ifâdesinin manası ise, "Bizim gözetimimiz, bizim muhafazamız ile" şeklindedir.

---

[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/607-608.

Çünkü göz, gözetme vasıtasıdır. Dolayısıyla "el-âyn" kelimesi bu anlamda kullanmıştır.
Ayetteki, "kendisine karşı nankörlük edilmiş olan (o zâta) bir mükâfaat olmak üzere" ifadesi hakkında şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) kelimesi, ifâdesi ile mansub olup, "Biz onu, bir mükâfaat olsun diye yükledik" anlamında olur ki, bu da, "Bu taşıma, onların nankörlüğüne karşı sabretmenin bir mükâfaatı olarak" demektir.

b) Bu ifadenin ifâdesi ile mansub olmasıdır. Çünkü bu ifâdede, "Biz onu koruduk" anlamı vardır. Buna göre mana, "Biz onu, onun için bir mükâfaat olsun diye, gözetimimizden, himayemizden ayırmadık.." şeklinde olur.

c) Bu kelimeyi nasbeden fiilin, Cenâb-ı Hakk'ın bahsettiği şeylerin tümünden anlaşılan şey, mefhum olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Göklerin kapılarını açtık. Yeri kaynaklar halinde fışkırttık.. Ve Nuh'u,... gemiye yükledik.. Bütün bunları, ona, bir mükâfaat olsun diye yaptık buyurmuştur. Biz, takdirin böyle olduğunu anlatmaya çalıştık, çünkü "ceza - mükâfaat", ancak O'nun onları koruması ve kurtarması ile meydana gelir. Binâenaleyh, "cezâ'en" kümesinin, bütün bu fiiller ile; o peygamber için yapılmış olan o şey ile mansub olması gerekirdi. Şimdi biz bu ifâdede yer alan incelikleri, birkaç mesele içinde vermeye çalışalım..38[38]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, gökle ilgili olarak, "Semânın kapılarını açtık" buyurmuştur. Çünkü "semâ", dönüş halindedir. Ve onun, hiçbir çatlağı, yarığı yoktur. İşte bu sebeple, "Semâyı yardık, çatlattık" buyurmam ıştır. Ama yerle ilgili olaraksa, "Yeri de gözeler halinde fışkırttık" buyurmuştur, çünkü yer, yarılır, çatlağı vardır.39[39]

İkinci Mesele

Yağmur, açılmış geniş kapılardan çıkan bir su gibi addedilip, Cenâb-ı Hak, "Yerde denizler ve nehirler
akıttık" demeyip tam aksine, "gözeler fışkırttık" buyurup, gözeden çıkan da, o geniş kapılardan çıkan sulardan daha az olunca, yerdeki gözelerin çokluğu semânın kapılarının genişliğine tekabül etsin de, semâdaki genişlik
sebebiyle meydana gelen şey yerde çokluk vesilesiyle meydana gelsin diye, yer hakkında da, o yeryüzünün tümünü fışkırttığını belirterek "Yeri de.... fışkırttık" buyurmuştur.40[40]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak öfkelendiği esnada yok etmenin sebeplerini zikretmiş, -ki bunlar, semânın kapılarının açılması,
yeryüzünün gözeler halinde fışkırtılmasıdır, helak etme işine de, "takdir edilmiş bir emr üzerinde" ifadesiyle işaret etmiş, bunu çok net olarak beyân etmiştir. Ama, rahmeti esnasında ise, "Ona ... yükledik" buyurarak, kurtarma işini açıkça belirtmiş, 'levhalarla ... yapılmış" ifadesiyle de, o kurtarışın yoluna ve yöntemine işaret etmiştir. Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak bir başka yerde, "Tufan onları yakaladı... "(Ankebût, 14) buyurmuş, "Yok edildiler, helak edildiler" dememiştir. Ama, ilgili ayetin hemen peşinden, "Fakat Biz onu da, gemi arkadaşlarını da selâmete erdirmişizdir.." (Ankebût. 15) buyurmuş, böylece, rahmetinin genişliğine, kereminin sınırsız olduğuna bir işaret olsun diye, kurtarma işini açıkça ifade etmiş, ama helak etme işini açıkça beyan etmemiştir. Ki bu da, "biz, helak olma sebebini

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/608-609.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/609.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/609-610.

yarattık, ama şayet onlar tuttukları o kötü yoldan dönselerdı. bu onlara zarar vermeyecekti. Nitekim, Hz. Nûh (a.s), "Evladım, bizimle beraber bin..."(Hud, 42) demiştir. Kurtarmadan bahsederken, onu kurtarmış ve kurtuluş için bir yol belirlemiştir ki, bu yol da gemi yapmadır. Şimdi o gemi şayet parçalanmış olsaydı bile, bu, ona yine zarar vermezdi. Tam aksine, Allah onu kurtarırdı. O halde, "kurtarmamdan maksat, kurtulmadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak mahalli, yeri, gemiyi zikretmiştik. Ama helak etmeden maksat, gücü ve kuvveti izhâr etmektir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak o helakin sebebini açıkça zikretmiştir.41[41]

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi, "korumamızla..." ifâdesinden daha beliğdir. Nitekim bir kimse, daha mükemmel, edibâne bir manayı ortaya koymak maksadıyla, "Şunu, gözünün özünden hiç ayırma!" der de, "onu koru" şeklinde bir ifâde kullanmaz.42[42]

Beşinci Mesele

Ayetteki ifâdesi ile, "muhafazamız ile" ifâdesinin kastedilmiş olması muhtemeldir. İşte bundan dolayı "Görmek, gözün dilidir" denilmiştir.43[43]

Altıncı Mesele

Cenâb-ı Hak, "bu, onun imanına ve şükrüne karşılık değil. onların ona karşı nankörlüğüne mukabil bir mükâfaattır' buyurmuştur. Binâenaleyh, Nûh (a.s)'a verilen mükâfaat. onun, onların küfürlerine karşı sabredişinin mükâfaatıdır. Ama, onun Cenâb-ı Hakk'a şükredişinin mükâfaatı ise, henüz verilmemiştir. Bu kelime, "mufâ'ele" babından olması düşünülerek de, cim'in kesresi ile (ciza'en) şeklinde de okunmuştur ki, bu durumda bu, tıpkı, masdarları gibi olmuş olur. Ayetteki, ifâdesi kâfin fethası ile, kefera şeklinde de okunmuştur. Bunun böyle okunması halinde, şu iki izah yapılabilir:

1) Harf-i cer'le ya da harf-i cer'siz müteaddi olması bakımından tıpkı. (şekera) fiili gibidir. Nitekim Arapça'da "Ona teşekkür ettim" denilir. Cenâb-ı Hak da, meselâ bir yerde "Bana şükrediniz bana nankörlük yapmayınız.."(Bakara, 152), bir başka yerde de kim Tağûtu inkâr eder de..."(Bakara, 256) buyurmuştur.

2) Bu ifâdenin, "küfrân" maddesinden değil, "küfür" maddesinden olması.. Bu durumda manâ, "Durumunu gizleyen, yaptıklarını beğenmeyen ... kimse için bir mükâfaat olarak .." şeklinde olur. Bu ifâdenin takdirinde olduğu da söylenebilir. Ama, maksad açık olduğu için lafzı terkedilmiştir.44[44]

Gemideki İbret

"Andolsun ki, biz bunu, bir ayet olarak bırakmışızdır. O halde, bir düşünüp ibret alan var mı?"(Kamer, 15).

Ayetteki, "onu" zamirinin kime ait olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, mezkûr olana râci olup, bu da kalaslardan yapılmış olan gemidir. Mananın böyle olması halinde, burada şu iki vecih vardır:

a) Allah, o geminin bizzat kendisini, bir müddet bırakıverdi. Böylece yeri, görüldü, tanındı, bilindi ve bu gemi, el-Cezlre denilen yerdeki Cûdî(dağı) üzerindedir. Bunun, Hint topraklarında olduğu da ileri sürülmüştür.

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/610.

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/610.

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/610.

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/610-611.

b) O geminin aynısını değil de, insanlar arasında yâd edilmek üzere, onun Örneğini bıraktı.
2) Bu zamir, malûm olan bir şeye ait olup, takdiri, "O gemiyi, bir ayet olarak bıraktık" demek olur. Ama birincisi, daha açıktır. Bu izaha göre, ayetteki ifâdesine, "Biz onu bir âyet kıldık.." anlamı verilebilir. Çünkü o gemi boşaldıktan sonra, "terkedilmiş, metruk kılınmış" olur. Nitekim birisi, "Ben, falancayı ibret vesilesi olarak bıraktım, yani onu böyle yaptım, kıldım" der. Bütün bunlar, daha Önce de anlattığımız gibi, bir işi bitirip de ondan boş kalan, fariğ olan kişinin, o işi bırakıp, onu öyle yapmasından ötürüdür. Böylece bu demektir ki, bu iki fiilden birisi, diğerinin yerine kullanılabilir. Ayetteki, "O halde bir düşünüp ibret alan var mı?" ifâdesi, ilgili şeyin, peygamberler açısından tam olduğuna, geriye ancak, kendilerine peygamberler gönderilenler tarafından kaldığına bir işrettir. Çünkü, o kendilerine peygamber gönderilen kimseler uyarılmışlar, tefekkür etmişler ve Allah'ın lûtfu ile hidayete ermişlerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Haka, "o halde bir düşünüp ibret alan var mı?" buyurmuştur ki, bu "hidâyete eren." demektir. O halde bu ifade. bir teşvik olabileceği gibi, bir sakındırma, caydırıcı unsur da olabilir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:45[45]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, burada Ankebût'ta ise, "onu bir ibret, ayet kildik"(Ankebut, 15) buyurmuştur (niçin)?
Biz deriz ki, bu iki ifâde, az önce de izah edildiği gibi, her ne kadar aynı anlamda iseler de, ancak ne var ki, "terketmek" lafzı, iki şeyi yapmaya (ca'l) ve günlerce evvel terkolunmaya delâlet eder. Binâenaleyh, bu hadise, sanki burada, detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, gökten yağmur yağdırmaktan, yeri fışkırtmaktan ve levhalar ve perçinlerle yapılmış gemiye yüklemekten bahsederek de gemiden ve onun hareketinden bahsetmiş, neticede de, takdir edilen fiilin tamamlandığına bir işaret olmak üzere, "onu... bıraktık" buyurmuştur. Ama Ankebut 15'de, bunların bir kısmına işaret olmak üzere, "onu ... kıldık" buyurmuştur.
Buna göre şayet, "Eğer durum senin dediğin gibi olmuş olsaydı, Cenâb-ı Hak daha nasıl burada, demeden "onu yüklemiş..." demiş, ama orada ise "Onu ve gemi ashabını kurtardık"(Ankebut, 15) buyurmuştur.." denilirse, biz deriz ki: Kurtarma işi burada, oradakinden daha beliğ bir şekilde anlatılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, "gözleriniz Önünde akıp gidiyordu" demiştir ki, bu, "gözetimimiz altında.." demektir. Geminin gözetimi, hem onun içindekilerin, hem onların mallarının hem de onlarla beraber olan canlıların korunmuş olduğunu ifâde eder. Binâenaleyh, "Onu ve gemi ashabını kurtardık" ifadesinden, mallarının kurtulmuş olması, ancak başka bir açıklama ile anlaşılabilir. İlgili kıssa, Hûd Suresl'nde daha tafsilatlı ve daha mükemmel bir şekilde yer almıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Her birinden ikişer çift ile... taşınabilen şeyleri gemiye yükle.." (Hûd, 44) buyurmuştur.
Ayetteki, ty kelimesi, ilji fiilinin ikinci mef'ûlü olarak mansubtur. Çünkü, biraz önce de beyân edildiği gibi, Jmt "kıldı, yaptı" manasındadır. Açık olan da budur. Bunun hâl olduğu da söylenebilir. Çünkü sen, "o bir ayet olduğu halde onu bıraktım.." dersin. Binâenaleyh kelimesi, fail ve mef'ûl manasındadır. Cenâb-ı Hak sanki, "Onu yol gösterici olarak bıraktık" demek istemiştir. Bunun, temyiz olarak mansub olduğu da söylenebilir: Çünkü ayet, terkin manalarından birisidir ve bu tıpkı bir kimsenin, "Ona bir kamçı vurdum" demesi gibi olur.46[46]

İkinci Mesele

Müddekklr" fiilinden, "mutta'll" kalıbında olup, aslı, "müztekir"dir. Zal harfinin mahreci, tâ'nın mahrecine
yakındır. Mahreçleri yakın olan harfleri, peşpeşe söylemek zordur. İşte bu sebeple meselâ,

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/611-612.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/612.

konuşurken zal ile ta harfini mukayese ettiğinde, zal harfi sanki ta olmaya, tâ harfi de sanki "dal" harfi olmaya yaklaşır. Böylece tâ, dala dönüşür. Sonra dal, dal'a idğam edilir. Bu kelimeyi, aslı üzere, "müztehir" diye okuyanlar olduğu gibi, tâ'yı dal'a çevirip, "müzdeklr" okuyanlar da vardır. Çünkü dilcilerden, "müddekir" kelimesinin aslının, "müzdeklr" olduğnu söyleyenler de vardır. Böylece dal, tâ'ya, çevrilir ve idğam edilmez. Her biricinini yapılabilecek izahları
vardır. "Müddekir", ibret alan, tefekkür eden, kıyas yapan" manasınadır. Bu ifadede, ya Hak Teâlâ'nın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Dediler ki: "Elbette Rabbimizsin " (Araf, 172) ayetinde bahsedilen hususa işaret vardır, yani "O hali hatırlayan yok mu?" demektir; ya da, ilgili işin açık oluşuna, sanki Allah'ın ayetlerinin herkes için tahakkuk ettiğine, ama onların onu unutuşuna, binâenaleyh "O ayetlerden hiç hatırlayan var mı?" diye sorulduğuna bir işaret vardır.[47][47]

Mütekellim Ya'sı'nın Düşmesi

"Ki benim azabım ve tehdidlerim nice imiş (düşünün)" (Kamer, 16).
Bu ayetle ilgili şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dikkatini çekmek ve ona, güzel akıbeti va'detmek için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelik bir hitabtır.
b) Bu, bütün herkesin dikkatini çekmek için, genel bir hitabtır. "Nüzür" kelimesinin, tıpkı (Fecr. 4) ayetindeki, son fiilin ya'sıntn hazfedilişi gibi, yâ'sı düşürülmüştür. Bu, vakıf halinde böyle olup, benzen ifadeler pek çoktur. Nitekim "Sadece Bana ibadet edin " (Ankebût, 56), "Beni kurtaramazlar on/ar"(Yasin,23); "Ey kullarım, benden korkun"(Zümer. 16); "Beni inkar etmeyin "(Bakara, 152) ayetlerinde böyledir. Bu ifade, yâ ile, jüj Jf& şeklinde de okunmuştur.
Ayetle ilgili birkaç mesele var:[48][48]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki tt edatının gelmesini gerektiren şey nedir? Deriz ki: bizim, ayetin bu ifadesinin, Hz. Peygamber
(s.a.s)'e hitab olduğunu söylememiz halinde, Cenâb-ı Hak sanki ona, "Senden öncekilerin haberlerini duydun. O halde nice imiş azabım., düşün, yani onların haberlerinin sana nakledilmesiyle, bilgin onları kuşattıktan sonra, düşün ki..." demektir. Ama bu hitabın genel olduğunu söylememiz halinde, deriz ki: Hak Teâlâ, "O halde bir düşünüp, ibret alan var m/?" (Kamer, 15) buyurunca, düşünenlerin olduğunu var sayıp, "Ey düşünüp, tefekkür eden ve öğütler, hatırlatmalar sayesinde, bilip öğrenen, benim azabım nasıtmış (düşün)" demek istemiştir. Bu ifadenin, "ibret alan var mı?" ayetiyle ilgili, ona bağlı olması da muhtemeldir. Bunun takdiri, "Azabımın ... nasıl olacağını düşünüp, ibret alan yok mu?" şeklindedir.[49][49]

Hadiseyi Görmeyen Muhataptan Sorma

Onlar, ne azabı, ne de "nezirleri" (uyarıcı peygamberleri) görmediler. Binânaleyh bunlara nasıl böyle sorulabilir?
Deriz ki: Bu sorunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitaben olduğunu söylememiz halinde, o öğrendiklerinden ötürü,
bunları biliyordu. Bu hitabın genel olduğunu söylememiz halinde, bu, düşünmenin varsayılmasına göre sorulmuş bir sorudur. Düşünmenin varsayıiması halinde ise, muhatab, ilgili şeyleri biliyor demektir.

---

[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/612-613.
[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/613.
[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/613.

Şöyle de denebilir: Bu, bir soru olmayıp, ilgili şeylerin çok büyük ve dehşetli olduğunu haber vermektir ve tıpkı "Hak olan (kıyamet), nedir o hak olan kıyamet" (Hakka, 1-2) ve "Kâri'a (kıyamet), o kâri'a nedir?" (Kâna, 1-2) ayetlerindeki soru gibi olur. Bu böyledir, çünkü soru, bazan haber vermek için kullanılır. Nitekim meselâ j* edatı, aslında istifham (soru) içindir. Ama, "Zeyd evde mi?" manasında, "Zeyd evde (değil mi)" denilir. Yine va'dini yerine getiren kimse, "Doğru çıktım mı?" (yani çıktım değilmi)" denilir. Buna göre Hak Teâlâ sanki. "Azabım meydana geldi, nasılmış!" yani, "Büyük, değil mi?" demek ıstimiştir. İşte bu durumda, sorulan kimsenin bu konuyu bilip bilmemesine gerek yoktur.50[50]

Ceminden Müfrede Geçiş

Cenâb-ı Hak daha önce, "Biz açtık, biz fışkırttık, gözleriniz önünde" buyurmuş ve cemî ifade kullanmış, ama burada "azabım" demiş "azabımız" dememiştir, niçin? Deriz ki: Bunun şu iki sebebi vardır: Bunlardan birincisi, lafla ilgili olup şöyledir: Mütekellim yâ'sı bazan hazfedilebilir. Çünkü ictimfl-i sakineyn olan heryerde ve genelde, lafızdan (telaffuzdan) düşebilir. Meselâ sen, Su "Benim kölem" ve "Benim evim" diyebilirsin. Burada da, ayetlerinin sonunun uyumundan ötürü düşmüştür. Ama cem? zamiri olan ellf-nûn (Biz) edatı, hazmedilemez.

İkincisine, yani mana ile ilgili olan sebebe gelince, şöyle diyebilir: Eğer bu soru hitabı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelik ise, bu zamirin müfred getirilişi, daha önceki (Kamer.4), "haberler" kelimesinden ötürüdür. "Açtık, fışkırttık" fiillerinin cemî getirilişi ise, asîleri böylece daha çok korkutmak içindir. Şunu da söyleyebiliriz: Biraz önce, "Bir düşünüp ibret alan var mı?" ayetinde, Hak Teâlâ'nın, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (Araf, 17) ayetine bir işaret bulunduğunu söylemiştik. Binâenaleyh bu ayetteki, "Ben" zamiri müfret olunca, bu ayette de, "azabım..." dedi.51[51]

Dördüncü Mesele

"Nüzür" kelimesi, "nsztr"in çoğuludur. Binâenaleyh bu kelime, "nesîh" (soylu) ve "nahfb" (ağlamak) gibi masdar
mıdır, yoksa "kebîr", "sağîr" gibi, ism-i fail midir? Deriz ki: Müfessirlerin ekserisi, buradaki "nüzür"ün, Inzar manasına, masdar olduğu kanaatindedirier. Yani, "Azabımın ve inzarımın neticesi nasıl olur, bir bak?" demektir. Halbuki, zahir olan, bununla, daha önce geçen, "o önemli haberler" kastedilmiş olup, "Allah'ın ve Resûlüllah'ın düşmanlarının akıbetleri nasıl oldu? O peygamberleri, yalanlayanlara gelen o azab ulaştı mı, ulaşmadı mı? Binâenaleyh ey Muhammed bunların haberlerini ve hallerini artık bildiğine göre sabret. Çünkü senin işinin sonu da, tıpkı o nezîrlerin sonu gibi olacak" demektir. "Azâb" kelimesi masdar olduğu için, cemî olarak getirilmemiştir. Eğer cemî olarak getirilseydi, bunu izah için, bir takım şeyleri takdir ve farzetmek gerekecekti. Halbuki buna gerek yok.

Eğer, "Hak Teâlâ'nın, "Semûd kavmi de "nüzür"ü yalanladı"(Kamer,23) ifadesi, "inzariarı" (uyarıları) yalanladılar" manasınadır. Çünkü onlara gelen şeyler, uyarılardır. Ama bütün peygamberler, onlara gelmemiştir ve nezir olan peygamberleri tektir (ne dersiniz)? denilirse, biz deriz ki: Geçmiş müşrik kavimlerin hepsi resulleri tekzib edip "Allah hiçbir şey indirmedi" demişlerdi. Böylece müşrikler, bütün resulleri yalanlamış olmaktadırlar. Yalnız ibrahim (a.s)'i hariç tutmuşlardır. Dolayısıyla onlar, İbrahim (a.s), peygamberlerin piri olduğu için, onun hakkında iyi düşünüyorlardı. Binâenaleyh siz ey müşrikler, o peygamberlerin tümünü yalanladığınız gibi, Semûd kavminin, bütün peygamberleri yalanladığı söylenemez."52[52]

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/614.

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/614.

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/614-615.

Kur'ân'ın Kolaylaştırılması

"Andolsun ki Biz, Kur'ân'ı, zikir için kolaylaştırdık. O halde bir düşünen var mı?"(Kamer, 17).
Bu ayetle ilgili şu izahlar yapılabilir:
a) Buradaki "zikir", hıfz (ezberleme - muhafaza) manasınadır. Dolayısryla Kur'ân'ı ezberleyip, zihinde tutmak mümkün ve kolaydır. Allah'ın diğer kitaplarından hiçbiri, böyte ezberden okunmamıştır. Buna göre ayetteki, "O halde bir düşünen var mı?" ifadesi, "Onu bir ezberleyen var mı (yok mu?)" demek olur.
b) Bu, "Biz o Kur'ân'ı, öğüt alınmak için kolaylaştırdık. Çünkü onda hertürlü hikmete yer verdik" demektir.
c) Bu, "Biz onu, kalblerde (akla takılıp kalan), dinlenmesinden tad alınan, anlayışsızların bile, yavaş yavaş anlayabileceği, dinleyip-anlayanların, ondan hiç bıkmayacakları ve "Anladım, öğrendim. Artık dinlemiyorum" demeyecekleri, aksine her an, kendisinden yeni bir tad ve bilgi elde edilecek bir şekilde kıldık" demektir.
d) Daha açık olan görüşe göre ayet, Nûh (a.s)'un durumu anlatılıp, Hz. Nuh (a.s)'un birçok mucizesi olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Senin mucizen ele Kur'ân'dır. Andolsun ki Kur'ân'ı zikir için, yani herkese hatırlatmak, sayesinde âleme meydan okumak ve asırlar boyu sürüp gitsin diye kolaylaştırdık. Böyle yanına gelen herkes, bir mucize ortaya koyman için dilekte bulunmasına gerek kalmasın. Senden sonrakilerden hiç kimse de, bazı insanların, sonradan ayın yanlış mucizesini inkâr edemez demektir.
Ayetteki, "O halde bir düşünen var mı?" ifadesindeki, "müddeklr" kelimesi, "mütezekklr" (hatırlatan) manasınadır. Çünkü ifti'al ve tefa'ul bab? çoğu kez aynı manaya kullanılır.
Eğer birisi, "Bu, daha önce olmuş fakat unutulmuş birşeyin söz konusu olmasını gerektirir" derse, biz deriz ki: İnsanda fıtratan bulunan, hak ve hakikate boyun eğme özelliği "unutulmuş şey" durumunda mütalaa edilmiştir. Dolayısıyla "Fıtratına dönen yok mu?" manasında olarak böyle buyurulmuştur. Bu ifadenin daha önceki benzeri ayeti tefsir ettiğimiz biçimde, "koruyan, öğüt alan, ezberleyen" manalarına geldiği de söylenmiştir. Bu ifade ilgili işin açık olduğunu anlatan bir ifade olduğunu söylememiz halinde, "yadırgamaya ve inkâra mahal yok. Aksine bu, başkalarının nezdindekilerin tekrarlatıİmasına ihtiyaç duyulmayacak bir biçimde, herkese malum ve mevcut olan bir durumdur" demek olur.53[53]

Ad Kavminin Tekzibi

"Âd kavmi de yalanladı, işte Benim azabım ve imarlarım nice imiş (bir düşün)" (Kamer, 18).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:54[54]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk, Nûh kavminden bahsederken, "Nuh kavmi yalanladı" demiş, fakat Ad kavmi hakkında, 'Hûd kavmi yalanladı" dememiştir. Çünkü imkân oldukça, marife kullanmayı tercih etmek gerekir. Bu, daha etkilidir. Dolayısıyla özel ismi ile meydana gelen marifelik (belirlilik) izafet yapmakla elde edilen marifelilikten daha evlâdır. Çünkü sen, "Beytullah" (Allah'ın evi) dediğinde, bu sözün "KA'be" kelimesinin ifade ettiği belirliliği tam ifade etmez. Aynen bunun gibi, "Resûlüllah" (Allah'ın peygamberi) sözün, "Muhammed (s.a.s) sözünün ifade ettiğini aynı marifelikle ifade etmez. Binâenaleyh "Ad", o kavmin özel ismidir. Bunlara "Hûd Kavmi" demenin daha marife (belirli) olacağı şu iki sebebten ötürü söylenemez:
1) Çünkü Allah Teâlâ, "Hûd'un kavmi Âd, (Allah'ın rahmetinden) uzakoİsun" (Hûd, eo) buyurarak "Ad"ı, "Hûd'un Kavmi" ifadesi ile sıfatlandırmışsın Halbuki daha açık olan, daha kapalı ile, daha husûsî olan, daha genel olanla sıfatlanamaz.

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/615-616.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/616.

2) Hud (a.s)'un kavmi tektir. Ad'ın ise birçok kavimler için kullanılan bir isim olduğu söylenir. Bundan ötürü Hak Teâlâ, "Birinci Âd (Necm, 50) buyurmuştur. Böyle denilemez. Çünkü diyoruz ki: "Hûd'un kavmi Âd" ayetindeki, "Hûd'un kavmi" ifadesi sıfat değildir, aksine bedeldir. Bedellerde de, bedelin, marifelik bakımından
"mübdelln minh'den daha aşağı olması caizdir. Yine nekirenin, marifeden bedel kılınması da caizdir. "Birinci Ad" ayetine gelince, daha Önce buradaki "birinci" kelimesinin, bu kavmin daha önce yaşamış olduğunu anlatmak için getirildiğini ve "Daha önce yaşamış olan Âd kavmi" manasına olduğunu, yoksa temyiz ve marifelik için olmadığını söylemiştik. Bu tıpkı, "NebîMuhammed, bana şefaat eder", "Kerîm Allah benim Rabbimdir", "Şerefli Kabe'nin Rabbi..." gibi sözlerine benzer. Bu ifadelerdeki sıfatlar, bahsedileni tarifetmek ve temyiz etmek için değil, şeref ve kıymetlerini belirtmek içindir. Nitekim sen "iki evden mamur olanına girdim", "iki adamdan zâhid ve muttakî olanına hizmet ettim" der ve burada maksadını sıfatla göstermiş olursun.55[55]

Nuh (a.s)'u Tekzib Edişleri

Hak Teâlâ, "Onlar kulumuzu (Nuh'u) yalanladılar" dediği gibi, bu kavim hakkında, "Bunlar Hûd'u yalanladılar" dememiştir. Çünkü bunun iki sebebi vardır:
1) Nuh (a.s)'un yalanlanışı, daha İleri ve ağır şekildedir. Çünkü Nûh (a.s), kavmini yaklaşık bir sene hakikate davet etmiştir. Ama onlar hep yalanlamalarını sürdürmüşlerdir. İşte bundan Ötürü Hak Teâlâ, bir çok yerde, Nûh (a.s)'un tekzib edilişinden bahsetmiş, Nûh (a.s) dışında diğer peygamberlerin yalanlanışını isimlerini zikrederek ifade etmemiştir. Nuh (a.s)'dan bahsettiği ayetlerden biri, A'râf Sûresi'ndeki, "Onu ve onunla beraber gemisinde olanları kurtardık" (Araf, 64) ayetidir. Yine Cenâb-ı Hak, Hz. Nuh (a.s)'un, "Ya Rabbi, kavmim beni yalanladı" (Şuarâ, 117) ve "Şüphesiz onlar bana karşı çıktılar" (Nûh. 22) dediğini nakletmiştir. Bu gibi yerlerde, Cenâb-ı Hak, pek azı müstesna, o peygamberlerden, Hz. Nûh (a.s) dışındakilerin kavimlerinin, onları tekzibini açıkça ifade etmemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, Şuayb (a.s)'dan bahsettiği yerlerde, "Onu yalanladılar", "Şuayb'ı yalanlayanlar dediler ki..."(A'râf,92) buyurdu. Yine Cenâb-ı Hak, Âd kavminin: "Biz senin yalancılardan olduğunu zannediyoruz"(Araf, 66) dediklerini haber vermiştir. Çünkü Hûd (a.s) da kavmini uzun süre dine davet etmişti.
2) Ad kavminin kıssası burada kısaca zikredilmişti. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak burada, sadece onların yalanlayışlanna ve uğradıkları azaba işaret etmiş; "Nuh'un kavmi yalanladı" buyurduğu gibi, "Âd da yalanladı" buyurmuş, Nûh (a.s)'dan bahsettiği gibi, Hûd (a.s)'un da, kavmi aleyhine duâ ettiğinden ve Kendisinin bu duayı kabul edişinden bahsetmemiştir.56[56]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, bu azabı anlatmazdan önce, meselâ burada, "Benim azabım ve inzarlanm nice imiş?" buyurmuştur.
Ama Nûh (a.s) kıssasında Önce o azabın ne olduğunu
anlatmış, ondan sonra, "Ki benim azabım ve inzarlanm nice İmiş (düşün)" (Kamer, 16) buyurmuştur. Binâenaleyh bunun hikmeti nedir? Biz diyoruz ki: Nuh kıssasında Allah'ın getirdiği bu istifham burada da zikredilmiş olup, bu da, hem bundan önce, hem de bundan sonra Semûd kıssasında buyurduğu gibi, "Benim azabım ve inzarlanm nice imiş (bir düşün)" ayetidir. Ne var ki Hak Teâlâ, Âd kavmi kıssasında, "Benim azabım ve inzarlanm nice imiş?" ifadesini iki kez nakletmiştir. Birinci defa. neşisıra ' ayanda bulunmak için sormuştur. Bu tıpkı, bir öğretmenin, sorulan, soran durumuna geçsin ve "o nice imiş?" desin, öğretmen de "şöyle şöyle"

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/616-617.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/617.

diye anlatsın diye, bilmeyen birisine, "Falanca meseleyi anlatsana?" demesi gibidir. İşte burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, "Ad yalanladı. işte Benim azabım ve inzarianm nice imiş?" buyurmuş, bunu dinleyen de sanki "Ya Rabbi bunu bana izah et, çünkü ben bilmiyorum demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak,"Çünkü Biz, uğursuz ve sürekli bir günde onların üstüne çok gürültülü fırtına gönderdik" (Kamer, 19) buyurmuştur.
İkinci kez ise, bu soruyu ta'zîm için, (işin büyüklüğünü anlatmak için) sormuştur. Bu da, birisinin, meseleyi bilip görene, "Nasıl yaptım gördün mü?" deyip, o kimsenin de, "Çok enteresan yaptın" demesi ve böylece soru sayesinde, yapılan işin büyüklüğünü ve dehşetini ortaya koyması gibidir. Cenâb-ı Hak burada bunu ilk defa olarak böyle zikretmiş, başka yerde zikretmemiştir. Çünkü kıssayı muhtasar olarak ele almıştır. Dolayısıyla muhtasarlık sebebiyle de, yapılan kıyaslar ve verilen ibretler farklı farklı olmuştur. Binâenaleyh tefekküre sevketmek için, "işte Benim azabım ve imarlarım nice imiş?" buyurmuştur. Onların kıssalarını böyle kısa anlatma, işlerinin genelde kibirlenme, güçlerine güvenme ve peygamberlerinin sözüne aldırmama yüzündendir. Bunun delili, "Âd'a gelince, onlar, yeryüzünde haksız yere kibirlendiler. "Bizden daha güçlü kim var?" dediler" (Fusilet, 15) ayetidir. Cenâb-ı Hak, onların kibirlilik taslayışlarını sık sık dile getirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kavmi ise, kibirlilik taslamada değil, yalanlamada ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e delilik isnad etmede ileri gitmişlerdi. Allah Teâlâ, Hz. Nûh (a.s)'un kıssasını da tafsilatlı anlatmıştır. Çünkü onun kavmi, hem yalanlama suçunu, hem de kibirlilik taslama suçunu birlikte işlemiş bir topluluktu. Salih (a.s)'in durumunu da Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumuna çok benzettiği için ayrıntılı olarak anlatmıştır.57[57]

Fırtına ile İmhalar

"Çünkü Biz, uğursuz ve sürekli bir günde onların üstüne çok gürültülü fırtına gönderdik" (Kamer, 19).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:58[58]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, orada müfred zamiriyle, "Benim azabım" demiş, "Bizim azabımız" dememiştir. Burada ise "Biz" demiş, "Ben" dememiştir (niçin)? Bunun cevabı, "Göklerin kapılarını açtık..." (Kamer, 11) ayeti ile ilgili olarak söylediğimiz şeydir.59[59]

İkinci Mesele

Ayetteki, hakkında şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, sesi şiddetli olan rüzgâr demek olupk çok kuvvetli esen ve uğuldayan manasındaki, köklerindendir.
2) Bu, "devamlı esen" manasına olup, bu da "sürüp gitti, devam etti" manasındaki, ifadesindendir.60[60]

Cins İsimler Sıfat Olur mu?

Burada şöyle bir inceleme yapılabilir: Müştak (türemiş) isimlerin, bir başkasına sıfat olmaları mümkündür. Ama cins isimler, hiçbirşeye sıfat olamaz, ister bunlar maddî birşeyin, ister manevî bir şeyin ismi olsunlar... Bu sebeble meselâ "Recül bir insan geldi" denilemediği gibi,

---

[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/617-618.
[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/618.
[59][59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/618.
[60][60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/618-619.

"Beyaz renk" de denilemez. Dense dense OLji "âlim bir insan" veya "beyaz cisim" denilir. "Beyaz" sözünün manası, "kendisinde beyazlık bulunan şey" demektir. Binâenaleyh cisim buna girmez. Bu husus, meselâ "racülün âlfmun" "âlim adam" sözünde kendini daha açık gösterir. Çünkü "âlim", kendisinde "ilim olan" demektir. Hatta, "haddâd" (demirci), "hubbftz (fırıncı) kelimeleri de böyledir. Eğer ilim bunlarla kâim olsaydı, bunlar da âtim olurdu. Ama, "hayy " (canlı) ifadesi, mefhum cihetinden manaya dahil değildir. Çünkü biz, "âlim" dediğimizde, bunun "hayy" (canlı) bir varlık olduğu anlaşılır. Çünkü âlim sözü zaten, bilen bir canlı için konmuş bir sözdür. Hatta bu söz bilen bir şey için konulmuştur. Bu hususu, "malum" sözümüz daha çok ortaya kor. Çünkü malum, "bilinmiş şey", yahut şey olmasa bile "bilinen bir emir (durum)" demektir. Şimdi cisim, beyazlığı dahil olsaydı, o zaman, sözümüz, tıpkı, "cismin lehû beyanı" şeklindeki sözümüz gibi olurdu. Böylece de, madde ile, cüsse ile vasıflandırmak tahakkuk etmiş olurdu. Bunu anladığına göre, cinsten elde edilen, şeyden de aşağı şeydir. Çünkü mesela, hindi (hindli) sözü, Hind'e mensub olan, herşey için kullanılır. Ama "mühenned" kelimesi, "Hinde mensub kılıç" demektir. Dolayısıyla mesela (Hindli köle), (Hind hurması) denildiği halde, veya denilmez. At hakkında kullanılan, eblak (alaca) veya bir başka renk için, "eblak" denmez, kelimesi de böyledir. Bu "basık burun" manasınadır. Binâenaleyh birisi, dediğinde bu, sanki, "Kendisinde "fats" bulunan burun" demiş olur. Böylece de onu, kütle ile tavsif etmiş otur. Binâenaleyh aslında, (alaca at), (basık burun), (keskin hind kılıcı) denilmemesi gerekir. Ama araplar böyle kullanıyorlar. Dolayısıyla buna karşı ne cevap verirsiniz: Bu soru, ayetteki, "sarsar" kelimesinden Ötürü sorulmuştur. Çünkü bu, "soğuk rüzgar" demektir. Binâenaleyh birisi, "riyhün sarsanın" deyince bu, (soğuk rüzgâr) dememiz gibi değildir. Çünkü "sarsar" kelimesi tek başına zaten, "soğuk" demektir. Binâenaleyh diyen kimse, adetâ, "soğuk rüzgâr rüzgâr" demiş olur. Şimdi biz diyoruz ki: Lafızların manalarında, birden fazla husus yatar. Meselâ "âlim" kelimesi, kendisinde ilim olan şeye delâlet eder. Binâenaleyh bu, hem ilme, hem bir şeye delâlet eder. Lafızlar üç kısımda ele alınabilir:

1) "Hâl! (yani bir yere giren, dahil olan), anlatmak maksad olup, mahalli anlatmak ikinci derecede olan lafızlar... Bu, meselâ filim, dfirlb, ebyaz kelimelerinde böyledir. Çünkü bu lafızların anlatmak istediği husûsen ilim, dövme ve beyazlık manalarıdır. Ama mahal, bunlarda sadece genel manada kastedilmiştir. Öyle ki meselâ beyaz,
eğer siyah gibi bir başka renkle değiştirilecek olsa, maksad bozulur. Fakat beyaz sıfatının mahalli olan maddeye gelince, eğer bunun değiştirilmesi ve beyazlığın bulunduğu bu cevherin (maddenin) başka bir cisim haline sokulması mümkün olsaydı, maksad bozulmazdı.

2) "Hall"in değil de, "mahall'in maksud olması... Meselâ, "hayvan" ve "canlı" kelimeleri gibi. Çünkü bu kelimeler, kendisinde hayat bulunan cinsinin adı olup, hayat olan birşeyin adı olan "hayy" (canlı) kelimesi gibi değildir. O halde bu gibi kelimelerin esas anlattığı, "mahal"dir ki o da "cisim"dir. Öyle ki eğer cisim olmayan bir canlı bulunsaydı, "hayvan (canlı) diyen kimsenin maksadı hasıl olmazdı. Ama yine bu kelime hiç ölmeyen hayy (Allah) manasına alınsaydı, bu sözü söyleyenin maksadı hasıl olurdu. Eğer "hayvan" kelimesi, ayakta duran bir ata, yahut hâlâ canlı olan, bir uyuyana denilmiş olsaydı, duyan için bu bir mana ifade etmiş olmaz, söyleyenin de maksadı hâsıl olmazdı. Çünkü bu sözü söyleyen, aslında ölmüş olan, ama hâlâ ayakta durmakta olan bir insana "Bu hayvan (canlı)dır" deseydi, sonra da onun ölmüş olduğu anlaşılsaydı, söz sahibi, dediğinde vazgeçmez, aksine, "Ben onun hayy olduğunu söylemedim, hayvan olduğunu söyledim. Yani o, hayatın kendisini terkettiği bir hayvandır" der.

3) Her ikisinin yani hem "hall"in hem de, "mahall'in anlatılmak istendiği kelimeler... Meselâ, racul (adam), mmer'e (kadın), nâka (dişi deve), cemel (erkek deve) kelimeleri gibi. Çünkü "racul", erkek insan için; mer'e, dişi insan için; nâka, dişi deve için; cemel, erkek deve için konulmuş kelimelerdir. Binâenaleyh "nâka" kelimesi bir hayvan için kullanılsa, sonra o hayvanın at veya öküz olduğu anlaşılsa, kelime yanlış kullanılmış olur. Yine o hayvanın "cemel" olduğu anlaşılsa, durum aynı olur.

Bunu iyice kavradığın zaman, her yerde, ya "mahal" tek başına anlatılmak istenmektedir, yahut da "hal" ile birlikte anlatılmak istenmektedir. Dolayısıyla bununla tavsif olunamaz ve mesela, (hayvan olan cisim), ve (Nake deve) denilemez. Bu ifadeler ancak cümle haline sokulur da, cümle bütün olarak sıfat olur. Dolayısıyla da, denilir. Misallerim izdeki "eblak" ve "eftas" kelimelerinin durumu, bir yönden "hayvan" kelimesi, bir başka yönden "âlim" kelimesi gibidir. Mühenned kelimesi de böyledir. Fakat bu kelime, "haH"in ağır bastığına dan1 delil açıktır. Çünkü "mühenned" ancak, kılıcı övmek için kullanılır. "Eftas" da, ancak burnun kendisini değil, sıfatını anlatmak için kullanılır. "Eblak" da böyledir. Ama "hayvan" kelimesi bunların aksinedir. Çünkü bunları sıfatlandırmak için, bu kelime kullanılmaz. "Nâka" kelimesi de böyledir. Bunu da iyice kavradığına göre, "sarsar" kelimesi, ya rüzgârın şiddetini, yahut da soğukluğunu anlatmak için kullanılan bir kelimedir. Binâenaleyh "barid" (soğuk) ve "şedîd" (şiddetli) kelimeleri ile yapılan şeyin bunun İçin de söz konusu olması gerekir. Dolayısıyla bunun da sıfat olması caizdir. Bu, çok kıymetli bir İzahtır.61[61]

Marife ve Nekire

Hak Teâlâ burada, buyurmuş, Zâriyât Sûresi'nde ise, aynı sadedde,(Zariyat, 41) buvurmustur. Dolayısıyla. Zariyat suresindeki marife olarak “er-riyh” demiş burada ise nekire olarak "rlyh" demiştir. Çünkü "er-riyh" (o rüzgâr) kelimesindeki, "akîm" oluş Özelliği, bitkilere zarar veren soğuktan, yahut da ağaçları kökünden koparan şiddetten daha açık bir şekilde görülür. Çünkü "er-rîyhu'l-akîm" (kısır rüzgâr), ne yağmur için bulutları toplar, ne de meyve için ağaçları aşılar. Ama çok esen bir rüzgârdır. (Sarsar) helak eden soğuk rüzgârlar ise pek nâdir olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Zâriyât Sûresi'nde, "O kısır rüzgâr" buyurdu ki, "O bilinen cins rüzgâr" demektir. Cenâb-ı Allah daha sonra bu hususu, "her uğradığı şeyi bırakmayan mutlaka onu kül gibi savuran "(Zâriyât, 42) ayetiyle, onu iyice anlattı ve böylece ifâdesi "er-riyahu'l 'ukum" (akîm rüzgârlardan) ayrılıp, belirgin hale gelmiş oldu. "Sarsar"a gelince, bu çok nâdir esen bir rügzârdır. Dolayısıyla meşhur ve malum olmamıştır. Bu sebeble bunu nekire olarak, "rîyhan sarsaran" şeklinde getirmiştir.62[62]

Farklı Lafızla Anlatım

Dördüncü Mesele

Hak Teâlâ burada, buyurmuş, Fussilet Sûresi'nde ise (Fussilet, 16) Hâkka'da da (Hakka, 8) "Yedi gece, sekiz gün ard ardına" buyurmuştur. Bu hususta ne dersiniz? Buradaki yevm (gün) kelimesi ile, vakit ne zaman manası kastedilmiştir. Nitekim, "Doğduğum gün, öldüğüm gün ve yeniden dirildiğim gün... "(Meryem,33) ayetinde de böyledir. Ayetteki "müstemlr" (devamlı) kelimesi, eyyam (günler) kelimesinin ifade ettiği manayı ifade eder. Çünkü tıpkı eyyam (günler) kelimesi gibi, istimrar da, birçok zamanın geçtiğini, akıp gittiğini haber vermiştir. Manaları aynı olmakla birlikte, İfade şekli değişmiştir. Çünkü burada, kıssa kısaca anlatılmıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, zamanı zikretmiş, ama miktarını belirtmemiş, dolayısıyla onu tavsif etmemiştir.
Bu ayette iki türlü kıraat vardır:
a) Yevm kelimesini rriLrzâf yapıp, "nash" kelimesini, "nefs" kelimesi kalıbında, hâ'nın sükûnu ile şeklindeki okuyuş...
b) Yevm kelimesini tenvinleyip, hâ'nın harekesini kesre kılıp, yevm'e sıfat vererek, şeklindeki okunuş... Bu okuyuşa göre bu tıpkı gibi olur. Buna göre eğer, "Bu kıraatlerden hangisi tercihe şayandır?" denilirse, biz deriz ki: "bunu izafetti okumak daha doğrudur. Çünkü şeklinde okuyan, müstemir" kelimesini, "yevm'e sıfat vermiştir. Ama diğer şekilde okuyan, bu kelimeyi "nash"in sıfatı yapmış olur. Böylece de bu okuyuştan, uğursuzluğun devamlı olduğu anlaşılmış olur. Binâenaleyh birinci kıraat daha açık ve daha uygundur.

---

[61] [61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/619-620.
[62] [62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/620-621.

Eğer, "hâ'nın sükûnu ile şeklinde okuyan kimse, güzel okumuş olur. Ya bunu şeklinde okuyana ne dersin?" denilirse, biz deriz ki: "Nahs" kelimesinin, "nahis"inin hafifletilmiş şekli olması muhtemel olup, tıpkı sıfatların dışındaki, (uyluk) ve fahiş gibi olmuş olur. "Nasr" "nasır" (yardım etmek), "ra'd", "ra'td" gibi. Bu duruma göre böyle okuyanın bunun takdirinin, şeklinde olduğunu söylemesi gerekir ve bu tıpkı, (Kassas, 44) ayeti hakkında söylediğin şey gibidir. Bu kimse, "nash"ın sıfat olmayıp, bir mana ismi olduğu, yahut masdar olduğunu söyleyebilir. Bu durumda kelime, arapların,yevmün berdün" veya "yevmün harrun" (soğuk ve sıcak gün) demeleri gibi olur. Doğruya en yakın izah da budur.63[63]

Müstemirr

"Müstemir" ne demektir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "devam eden, uzun süre kalan" demek olup, "devam etti" manasındaki fiilinden olur. Buna göre
ayetteki bu kelime, "Fussilet Sûresi'ndeki, "eyyamin nahisâtln" (uğursuz günler) ifadesi gibi olur. Çünkü çoğul, sürekliliği ifade eder. Hâkka'daki "husûm" kelimesi de böyle devamlılık ifade eder.

b) Bu, "şiddetli" demek olup (kuvvet) kökündendir ve tıpkı daha önce "sihrun mustemirrün" (Kamer, 2) ayeti hakkında söylediğimiz gibidir. Buna göre kelime, tıpkı arapların, eyyamu'ş-şedaid "şiddetli günler" tabirleri gibi olur. Hak Teâlâ işte buna "Onlara zillet azabım tattıralım diye, uğursuz günlerde bu rüzgârı saldık" (Fussilet, 16) ayetiyle işaret etmiştir. Çünkü O onlara, acı ve zararlı o azabı tattırır.64[64]

Boş Hurma Kütükleri Gibi

"İnsanları, sanki köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi, (bu fırtına) tâ temelinden söküp atıyordu"
(Kamer, 20).
Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:65[65]

Birinci Mesele

Bu ayet, daha önce geçen kelimesinin ya sıfatı, ya "hâl"idir. Deriz ki: Her ikisi de muhtemeldir. Çünkü,
"İnsanları kökünden söken çok şiddetli ve soğuk rüzgârı saldı" denilebileceği gibi, "Allah o rüzgârı, kökten söküp atıcı olarak gönderdi" de denilebilir.

Eğer, "zü'l-hâl" olan rtyh kelimesi nekire iken, nasıl onun "hâl"i olabilir? denilirse, deriz ki: Buradaki durum, (Kamer, 4) ayetindeki durumdan daha kolay İzah edilir. Çünkü o ayetteki mâ edatı da nekiredir. Alimler buna, o 'nın, mevsûfe olduğunu, dolayısıyla bir "tahassüs" kazandığını, zü'l-hâl kılınabileceğini söyleyerek cevap vermişlerdir. Aynen onun gibi biz de burada diyoruz ki: Rîh kelimesi "msarsar' kelimesi ile tavsif edilmiştir ve buradaki nekirelik ta'zîm (büyüklük ve önem) ifade eder. Aksi halde şunu da diyebiliriz: Bu ifade üçlüdür, dolayısıyla, zi'l-hâl olabilir.

Bu hususta diğer bir izah da şudur: Bu, hem bir fiil, hem de bir fail olmak üzere, müste'nef bir kelâmdır. Nitekim sen, "Zeyd geldi, beni çekti" dersin ki bunun takdiri, "Geldi ve çekti" şeklindedir, işte aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak burada, "Biz onlara rüzgârlar salıverdik de, o rüzgârlar da insanları söküp atıverdi" buyurmuştur. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "öyle ki, o kavmin (bu müddet) içinde ölüp yıkıldığını görürdün..."(Hakka, 7} ayetidir. O halde, ifâdesindeki tâ, Cenâb-ı Hakk'ın (Hakka, r, ifâdesi ile işaret ettiği şeye bir işarettir.

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/621-622.

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/622.

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/622.

Ayetteki, "Sanki köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi" ifadesine gelince bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) "O rüzgâr, insanları, kökünden söküp, onları sanki kökünden sökülmüş kütükler imişcesine yere çaldı.." demek olup, bu tıpkı, "Öyle ki, o kavmi (bu müddet) içinde ölüp yıkıldığını görürdün"(Hakka, 7) ayetinin ifâde ettiğini ifâde eder.

2) "Rüzgâr, o insanları köklerinden, temelinden söküp attı. Binâenaleyh, o insanlar, bu sökülüp atılmadan sonra, tıpkı, sanki köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibiydiler" demektir. Bu mana, doğruya daha yakındır. Çünkü "ınkı'âr-kökten sökme" "rükû" yani yere serilmeden önce gelir. Buna göre sanki, "o rüzgârlar, meselâ onlardan birisini adetâ kökünden söküyor, böylece de o adeta sökülüyor, derken de, çam kütüğü gibi yere devriliyordu. Dolayısıyla da yeri boşalıyor ve orası bir çukur haline geliyordu.." O halde, Cenâb-ı Hakk'tn, "Sanki onlar, içleri bomboş hurma kütükleri idiler... "(Hakka,7) ifâdesi, sökülüp atıldıktan sonra meydana gelen, duruma bir işarettir. Bu da gösteriyor ki, ilgili kıssa, burada, kısaca anlatılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların yere serildiklerine ve yerlerinin büsbütün boş kaldığına işaret etmemiştir. Çünkü, yere serilme hali, tam bir boşluk meydana getirmez. Çünkü bu hal, kökü oradan çıkmaya başlayıp, nerdeyse çıktı-çıkacak durumdaki halini temsil eder.

3) "O rüzgârlar onları, zorla söküp attı." Böylece onlar adeta, sanki, hurma kütükleri gibi oluverdiler. Zira o rüzgâr onları, kökünden çıkarıyor, böylece de yere seriliyorlardı.." demektir. Mananın böyle verilmesinde, onların, yeryüzündeki kuvvet ve sebatlarına bir işaret olmuş olur. Mananın bu şekilde olması haline göre de, şu
izahlar yapılabilir:

a) Cenâb-ı Hak bunu, onların, cüsselerinin iri, boylarının da uzun olduğuna işaret
etmek için zikretmiştir.

b) Allah bunu, onların yeryüzündeki sebat ve yeryüzüne tutunmalarına, itirazlarına işaret etmek için zikretmiştir.. Buna göre "Sanki onlar, ayaklarını iyice yere perçinlemeye çalışıyor ve böylece de, o rüzgârı engellemeyi tasarlıyorlardı.." demektir.

c) Cenâb-ı Hak bunu, rüzgârlar onların kuruyup, unufak haline geldiklerine bir işaret olsun diye zikretmiştir. Böylece o rüzgâr onları adeta Öldürüyor, o aşın soğuğuyla kasıp kavuruyor, derken onlar da adeta, sanki kurumuş birer kütük gibi yere düşüyorlardı..66[66]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak burada, (munka'ır) buyurmuş ve "en-nahle" (hurma ağacı) kelimesini müzekker getirmiştir.

Hakka Sûresi'nde ise, demiş, böylece kelimesini getirerek, kelimesini müennes kabul etmiştir. Müfessirler söyle demişlerdir: Bu sûrede, ayetlerin sonu, bunu gerektirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak,
(Kamer, 19), (Kamer, 11) (Kamer, 7) Vd. buyurmuştur. Bu, güzel
bir cevaptır. Çünkü ifâde, mâna güzelliğiyle tezyin edildiği gibi, lafız güzelliğiyle de süslenir. Şöyle de denebilir: kelimesinin lafzı, tıpkı (baklagil) ve (karınca...) kelimeleri, müfrettir. Ama, manası ise, çoğuldur. Dolayısıyla, denilebilir. Binâenaleyh, bir kimse, yahut yahut demişse, kelimenin lafzına bakmış, mana tarafını nazar-ı dikkate almamıştır. Birisi de, yahut hayut demişse, kelimenin çoğul olan manasını nazar-ı dikkate almış, ama lafzını gözetmemiştir. Ama, bir başkası da, yahut veyahutta demişse, aynı lafız olması açısından her iki tarafı, yani, hem lafzı, hem de manasını nazar-ı dikkate almış demektir. Çoğu kez, tafız nazar-ı dikkate alınarak, yalnız başına ij& denilir ve buna, "el-cemfi'atu" sözündeki, müenneslik tâ'sını getirmiş olur.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyebiliriz ki: Allah Teâlâ, kelimesini, üç yerde zikretmiş ve bunu, (biraz önce de) belirttiğimiz gibi, üç şekilde tavsît etmiştir. Meselâ (Kaf. 10)

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/622-623.

buyurmuştur. Çünkü burada, kelimesi, kelimesinin halidir, ama hâl olan kelime de sıfat gibidir. Yine Cenâb-ı Hak, (Hakka, 7) buyurmuş, burada da, buyurmuştur. dediği yerde tercihe şayan olan, öyle denilmesidir. işin aslında, mef'ûl gibidir, (ism-i mef'ûldur). Çünkü, çukurluğun kendisine arız olduğu şeydir. O halde, o aslında ism-i mef'ûl olarak, (çukurlanmış)'dır. ve kelimeleri ise, ism-i fftil veznindedir. Ve manası, mef'ûl manasına gelen şeyi, ilk önce müenneslik alametinden soyutlamaktır. Nitekim sen, "kefil olan kadın" diyebild'ığin gibi, de diyebilirsin.. Yine sen, "büyük kadın" Bil de diyebilirsin. ifâdesine gelince, bu, zâten fâifdir. Çünkü el-busûk bir şeyin kendisiyle kaim olduğu hâldir. ise"hatenu'l-vechl" babındandır. Çünkü, el-hâvt olan (boşalan) şey, o şeyin yeridir. Buna göre, Cenftb-ı Hak adeta, sanki, "yerleri boşalmış hurma ağaçları..." buyurmuş olur ki, bu, i'cazın doruk noktasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, lafız cihetinden, hem Önceki lafızlara, hem de sonrakilere uygun olan bir lafzı getirmiştir. Binâenaleyh, İlgili delil, bunu gerektirir. Ama, vezin ve kafiyeden dolayı, şairin, tutarsız usulüne göre lafız seçmesi ise, hiç de böyle değildir.[67][67]

Daha sonra Cenâb-ı Hak,
"İşte benim azabım ve tehditlerim niceymiş! Andolsun ki biz, Kur'Sn'ı, düşünmek için kolaylaştırmışadır. O halde, var mı bir düşünen.-." (Kamer, 21-22)
buyurmuştur. Bu ayetin tefsiri daha önce geçmiş olup, tekrarlar ise iyice zihinlere yerleştirmek içindir. Cenâb-ı Hakk'ın, İfâdesi hakkında, daha önce de bahsettiğimiz şöyle bir incelik vardır. Ki, bu incelik, soru cevâp şeklinde ortaya konulabilir. Bu cümleden olarak şayet birisi, müfessirierin ekserisi, buradaki kelimesinin, "uyarmam.." manasında masdar olan nezîr kelimesinin çoğulu olduğunu söylemişlerdir. Şu halde, "azâb" kelimesinin müfret getirilmesinin hikmeti nedir? Zira Cenâb-ı Hak, "Benim azabımın çeşitleri ve inzârımın ağır yükü, sorumluluğu niceymişl?" dememiştir" derse, biz deriz ki, burada Allah'ın rahmetinin, gazabına baskın çıktığına bir işarettir. Bu böyledir, zira inzâr, üzerine titremektir, rahmettir, acımaktır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Rahmet, nimet demek olan uyanlarım, ardarda geldi. Birbirini takip etti, ama fayda vermeyince, azabım bir defada tahakkuk etti" demek istemiştir. O halde, bu demektir ki, ilahî nimetler çok, ama belâ tektir. Biz, bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız" (Rahman) ayetini tefsir ederken, daha çok anlatacağız. Çünkü Allah Teâlâ, Ait (nimetler) kelimesini çoğul getirmiş, bunu çokça zikretmiş ve otuz yerde tekrarlamıştır.[68][68]

Semûd Kavminin Tekzibi

Daha sonra Cenâb-ı Hak bir başka kavmin durumunu beyân ederek, "Semud, uyana emirleri yalan saydı da, "Bizden olan bir tek insana, ona mı tâbi olacağız? Bu takdirde biz, muhakkak ki, bir sapıklık ve delilik içinde
kalmış oluruz..." dediler" (Kamer, 23-24).
Bunun ne demek olduğu daha önce geçmişti. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, Ad kıssasında, "yalanladılar" demiş, "uyarıcı emirlerini yalanladılar" dememiştir. Nuh (a.s) kıssasında ise, "Nûh kavmi, uyarıcılarını yalanladı" buyurmuştur. (Ne dersiniz?).
Nûh kavmi de yalanlamıştı..."(Kamer,9) ayetiyle, onların adetlerinin peygamberleri inkâr etmek, onları yalanlamak olduğunu, dolayısıyla da bu gidişatlarına uyarak Nûh (a.s)'u yalanladıklarını kastetmiştir. Cenâb-ı Hak, burada bunu açıkça ifâde etmiştir. Çünkü her topluluk, bir başka topluluktan sonradır. Bu demektir ki, onlara iki peygamber gelmiştir. Bu sebeple, sonraki yalanlayanlar, gerçekte ikisini birden; evvelkiler de aslında tek bir peygamberi yalanlamışlardır. Dolayısıyla bunlar, bu izaha binâen, sonra geleni de yalanlamışlardır. Çünkü onlar, önce geçen peygamberi, "Allah birdir, haşr vâki olacaktır" şeklindeki sözleri hususunda yalanlayınca, ondan sonra gelen peygamberin görüş ve inancı

---

[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/624.
[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/625.

bu şekilde olunca, bundan, onların bu sonra gelen peygamberi yalanladıkları neticesi çıkar. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, Nûh (a.s) kavmi hakkında, "Onu yalanladılar da, Bizde onu kurtardık... "(A'râf, 64) ve Âd kavmi hakkında da, "îşte bu Âd kavmi.. Rablerinin ayetlerini bilerek yalanladılar ve O'nun resullerine âsi oldular" (hm, 59) buyurmuş olmasıdır. "Nuh'un kavmi, peygamberleri yalanladı..." (Şu&ra. ıos> ayeti, onların, yalanladıklarına ve bütün peygamberleri yalanlama neticesine götüren şeyler söyleddiklerine bir işarettir. İşte, bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "peygamberler" ifâdesini, istiğrak ve şümul ifâde eden, elif-lam ile getirmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, o sürede, Nûh (a.s), "Ya Rabbî, muhakkak ki kavmim beni yalanladı"(Suarâ, 117) dediğini, fakat Nûh (a.s)'u onlardan sudur eden şeyin hakikat olduğuna, yoksa, onları ilzam eden şeyin, kendisini ilzam etmediğine bir işaret olmak üzere, "Onlar senin elçilerini yalanladılar" demediğini belirtmiştir.69[69]

Beşer Peygamber İstemeyenler

Bunu iyice kavradığına göre, Semûd kısası gelince, iki resulden bahsetmiştir. Halbuki onların peygamberi, onların üçüncüsüydü... İşte bu sebeple, "Semûd kavmi, uyarıcıları yalanladı.."(Kamer,23) buyurmuştur. Bütün bunlar, "Biz, kelimesinin, manasında olan jjû; kelimesinin çoğulu olduğunu söylediğimizde geçerlidir. Ama biz, kelimesinin, "inzâr etmeler" anlamına geldiğini söylediğimizde, şöyle diyebiliriz: Nuh ve Âd kavimlerine gelince, onların zamanlarında zuhur eden o mu'cizeler devamlı değildi. Ama Semûd kavmi ise, hep uyarıldılar. Çünkü, onlar için, bir kayadan deve çıkarılmış ve o deve de, aralarında bir müddet) yaşamıştır. Ama buna rağmen onlar yalanlamışlardır. Dolayısıyla onlar, pekçok uyarıyı ve apaçık ayetleri yalanladıklarından Cenâb-ı Hak, açık bir biçimde böyle buyurmuştur.
Ayetteki, "Bizden olan bir tek insana, ona mı tâbi olacağız?" ifâdesi de, birinci manayı, yani jâî kelimesinin, "uyarıcılar" anlamında olmasını teyid eder. Çünkü, bütün peygamberler beşer olduğu halde, birisi kalkar da, "Ben, benim gibi beşer olan birine tâbi olmam.." derse, bütün peygamberleri yalanlamış olur. Ama, ulu ifâdesinin başındaki bâise, ikinci manayı, yani bunun "uyarmak" anlamında olmasını teyit eder. Çünkü biz, daha evvel de, Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberlerini yalanlamasından bahsederken, bu fiili harf-t cer'siz olarak getirerek,
(A'raf, 64) (Sebe, 45) (Kamer, 9) (Şuara 117) gibİ kelimeler kullandığını söylemiştik. (Enam, 54),
(Enbiyâ, 77) kurmak, yalancı saymak demektir. Bunu söyleyen ise, gerçekte yalancının kendisidir. Halbuki ifâdenin yalancı olduğunu söylemek, mecazîdir. Dolayısıyla, "tekzîb"in, onu söyleyenle alâkalı olması, daha açıktır. Bundan ötürü, bu gibi yerlerde, harf-i cerr'e ihtiyaç duyulmamıştır. Ama, kavi (söz) gibi ifâdelerin yalancı olduğunun söylenmesi halinde, bunun tersi söz konusudur. (Yani, harf-i cer'le kullanılır). Biz bu hususu, daha önce anlattık ve sadra şifâ verecek biçimde beyân ettik.
Cenâb-ı Hakk'ın ayetteki, "Birden olan bir tek insana, ona mı tabi olacağız?" ifadesine gelince, bununla itgili birkaç mesele vardır:70[70]

İştigal Bahsi

Hem, "Zeyd'e, ona vurdum" hem de, "Zeyd, ona vurdum" demek geçerlidir. Ama, bu gibi yerlerin bir kısmında mansub okumak, tercihe şayandır. Bu da, o ismi nasbeden bir fitlin, o ismin başına gelmesi halinde olur (iştigal). Merfû okumak ise, istifham harfinden sonra olur. Nasbin tercih edilişinin sebebi, aklîdir ve şöyledir: Soru soran kimse, kendisine soru sorduğu o kimseden, o istifham harfinden sonra getirdiği o şeyi, kendi sözünün başlangıcı kılmasını ve ondan haber vermesini istemiştir. Binâenaleyh, birisi, "Zeyd, yanında mı?" dediğinde, "Zeyd'den bana haber ver ve onun durumunu bana anlat" demektir. Binâenaleyh, bu

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/625-626.
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/626-627.

duruma, mezkûr fiil de eklenirse, o zaman o fiil, nasb tarafının tercihine sebep olur da, "Zeyd'i mi dövdün" denilmesi caiz olur. Cevâp vermese bile, yine en güzeli bu olur. Binâenaleyh, şeklinde okuyan kimse, daha, nasıl en güzel kıraat şeklini terketmiştir" denilirse, biz deriz ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki ijJüi "dediler" ifadesinden dolayı böyle okunmuştur. Çünkü, maddesinden sonra gelen, ancak ci-nle olur. Bu
cümlenin isim cümlesi olması durumunda ise, daha evlâdır. Ama, birinci şekilde, yani şeklinde okumak, daha kuvvetli ve daha açıktır.71[71]

Fiilin Sona Bırakılması

kelimesi, fiil ile mansub olduğuna göre, ayetteki gibi, fiilin sonraya bırakıl ması ndaki hikmet nedir? Biz
deriz ki, daha evvel de izahı defalarca geçtiği üzere, belagat sahibi olan bir kimse, söylediği sözde, maksadın kendisine daha fazla taalluk ettiği şeyi başa alır. Halbuki onlar, ona tâbi olmamada, kendilerinin haklı olduklarını ortaya koymak istiyorlardı. Binâenaleyh, şayet onlar, "Bir beşere tâbi mi olacağız?" demiş olsalardı, "Evet, ona tâbi olunuz. Sizi, ona tâbi olmaktan engelleyen nedir?" denilebilirdi. Ama, onlar, onun vasfını (beşer oluşunu) önce getirip, "O da bizim nevimizden bir beşerdir. Bizim sınıfımızdan bir adamdır. Yabancı birisi değildir ki, hakkında, "O, bizim bilmediğimizi biliyor" veya "Bizim yapmadığımızı yapıyor" diye inanalım. "O, tektir, yalnız basınadır. Ordusu, tebaası, atlan, hizmetçileri yoktur. O halde biz ona nasıl tabi oluruz?" demek istemişlerdi. İşte bu sebeple de, tâbi olmaktan kaçınmalarını haklı kılacak şeyi zikretmişlerdir.72[72]

Sıradan İnsan Diye Küçümsemeleri

Bil ki, bu ayette, işte bu az önce yazılan şeylere bazı işaretler bulunmaktackr
a) Onlar, kelimesini nekire getirdiler. Çünkü, dediler de, meselâ, "Salih birisine veya nübüvvet iddiasında bulunan adama" vb. marife ifâdeleri kullanarak, "...tâbi mi oluruz?.." demediler. O halde nekire getirmek, hakaret içindir.
b) Onlar, meselâ "Bir adama mı..." demeyip de, "Bir beşere mi?" demişlerdir.
c) Onlar, "Bizden.." demişlerdir ki, şu iki manaya gelebilir:
1) "Bizim sınıfımızdan, yabancı olmayan..."
2) Yani, "Tebaamızdan". Nitekim birisi bir başkasına, "Sen bizdensin.." der de, bunu duyan kimse, bundan sıkıntı duyar da, "Hayır, sen bizdensin, ben sizden değilim.." der. Ki, bunun gerçek anlamı sudur: j* kısmiyyet (tebîz) içindir. Halbuki, kısım, ba'z, az olan, bütüne tâbi olur, Yoksa bütün o ba'z'a. aza tâbi olmaz..
d) Ayetteki, kelimesi hususunda da şu iki izah yapılabilir:
1) Bu kelime, "Onun acizliği, zayıflığı" manasına bir işaret olmak üzere, "tek, güçsüz" manasınadır.
2) "O, ileri gelenlerden, meşhurlardan birisi değil, halktan birisidir" anlamındadır. Ki, bu maddenin gerçek izahı da şudur: âhâd (birler) ifâdesi, âmme hakkında kullanılır. Çünkü, meselâ, "o, insanların âhâdından, yani halktandır" denilir. Ki bu, "O, soyuyla, asaletiyle tanınan birisi değildir. Onu tanımayan birisi ondan bahsettiğinde, bu bahseden kimsenin, "Falanca veya falan oğlu filân" demesi mümkün değildir. O dese dese, "o tekdir, yalnızdır" der ki, bu da, son derece silik bir söz olur. Çünkü, o bayağı kimseye hiçkimse nisbet edilmez de, böylece o, zamanlarının ekserisinde, tek başına kalır, bu sebeple böylesi kimseler hakkında, "tek basmalar, yalnızlar" denilir.
"Bu takdirde biz, muhakkak ki, bir sapıklık ve delilik içinde kalmış oluruz" ifâdesine gelince, bu, şu iki manaya muhtemeldir:

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/627.
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/627.

1) Onların, kendilerine, "Eğer ona tâbi olmazsanız, bir sapıklık içinde olursunuz" diyenlere cevaben, o kimseye, "Hayır, aksine eğer ona tâbi olursak, o zaman bir sapıklık içinde olmuş oluruz" demiş olmalarıdır.

2) Bu ifâdenin, daha önce geçmiş olanla münasebet içinde olmasıdır. Yani, "Onun durumu daha önce zikrettiğimiz gibi olup, za'f ve yalnızlık içindedir. Eğer şimdi biz ona uyarsak, bir sapıklık ve delilik içinde kalmış oluruz. Yani, bu durumda, bir delilik hali üzereyiz" demektir. Eğer biz, "Muhakkak bunu onlar, cevaben söylemişlerdir" dersek, o zaman onlara konuşan kimsenin, onlara, "Eğer ona tâbi olmazsanız, şüphesiz ki o zaman biz şu anda bir sapıklık içinde, ahirette de, ateşler içinde kalmış oluruz" demiş olması, onların da, "Hayır, bilâkis eğer biz ona tâbi olursak, şüphesiz muhakkak ki o zaman şu anda hem sapıklık hem de zillet ve hilelik ateşleri içinde kalmış oluruz.." demiş olmaları gerekir ki, bu bir mecazdır. Çünkü onlar, cehennem ateşini kabul etmiyorlardı.73[73]

Sa’ir Hakkında

Ahiretteki ateş sair: bir tanedir. 0 halde daha nasıl çoğul yapılmış olur? Biz deriz ki, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Cehennemde bir takım dereceler (terekeler) bulunur ki, bunların herbirini birer "sa'îr - ateş" olması ya da, bunların her birinde bir "sa'tr"in bulunması muhtemeldir.

2) Bu ifâde, onların başına gelecek olan azab devamlı olacağı için getirilmiştir. Çünkü, onların derileri (ateşten) her kızardığında, Allah onların derilerini başka derilerle değiştirince, bu durumda sanki onlar, herbir zamanda başka bir ateş (sair) ve başka bir azâb İçinde otmuş olurlar.

3) Müfred olan sair kelimesi, sanki "ateşler inmişcesine" manasında, mecazen çoğul getirilmiştir. Nitekim Arapça'da, tek bir kişi hakkında, "o tek adam değil, aksine o, birçok adamlardır! (Birden çok adanla denktir)" denilir.74[74]

Resulü Yalancı Saymaları

"Bizim aramızda vahiy, ona mı verildi? Hayır, o, şımarık, aşırı bir yalanadır" (Kamer, 26).
Daha Önce geçtiği üzeres istifham yoluyla getirilen olumsuzluk ifâdesi, daha befîğdir. Çünkü "Ona vahiy indirilmedi" diyen kimse, kendisini dinleyenin, onu o konuda yalanlayacağını çoğu kez bilir, ya da zannedebilir veya o bunu sezebilir. Fakat bunun istifham yoluyla söylediğinde ise, o zaman manası, "Bu istifhamı dinleyen bana, "indirilmedi..." şeklinde cevâp verecektir.." şeklinde olur. Ve o zaman da o şey, hiç kimseye gizli kalmayan, bilâkis herkesin, "indirilmedi" diyeceği bir biçimde, apaçık bir biçimde inkâr edilmiş olur. Zikr kelimesi, her ne kadar onunla, Allah'tan yana olan şeylerin zikrinin murad edilme&i, meselâ el-Hakku denilip de bununla, Allah'tan yana vaki olan şey manasının kastedilmesi de muhtemel ise de, adı geçen kelime, "risâlet" ya da "kitâb" anlamlarına getir. Bu İfadeyle ilgili birkaç mesele vardır:75[75]

İlka Kelimesi

Onların mı atıldı?" sözleri "... mı indirildi?" sözlerinden bir bedeldir. Bunda, onların mübalağa yoluyla inkâr ettikleri şeye bir işaret bulunmaktadır. Bu böyledir, çünkü (lika) kelimesi, "süratle indirmek" anlamındadır. Peygamber de onlara, "Vahiy bana, çok kısa bir zaman içinde melekle beraber geldi" diyordu. Buna göre onlar sanki, "Melek bir cisimdir. Semâ da çok uzak (derin)dir. Böyle olunca o kısa bir zamanda nastl inebilir?" demişler. Bu nedenle de değil de, "mı atıldı?" demişlerdir. Onların ayrıca, "ona" demeleri, bir başka inkâr ve

---

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/627-628.

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 20/629.

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/5.

yadırgamadır. Sanki onlar, "Ona asla hiçbir vahiy atılmadı, indirilmedi" demişlerdir ki, böylece onlar, "Eğer vahiy ilkfi edilmiş olsaydı, içinizde, şeref ve zekâ bakımından daha üstün kimseler var iken, bu ona ilkâ edilmezdi" demek istemişlerdir. Onların, sözleri, "Allah zikri ona mı attı, ılkâ etti?" ifâdesinin yerini tutmaktadır. Ki bununla da, "Vahiy ilkâ etmenin Allah'tan olması bir yana, semâ'dan olması bile mümkün değil, imkânsızdır" manasına işaret edilmiştir.76[76]

İkinci Mesele

Onlar, "zikr" kelimesini marife getirmişler, bu sebeple de, meselâ, zikrun" dememişlerdir. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ, onların, inkâr edilmemesi gereken şeyi inkâr ettiklerini nakletmiş de, "onlar, inkâr edilmesi asla uygun olmayan apaçık, mübîn olan o zikri, vahiyi, "inkâr ettiler" buyurmuştur. Bu tıpkı, "Onlar, malûm olan ve bilinen şeyi İnkâr ettiler" diyen kimsenin sözü gibidir.77[77]

Üçüncü Mesele

edatı, daha önce kendisinden vazgeçilen, idrâb edilen bir şeyin olmasını gerektirir. O halde bu nedir? Biz deriz
ki: "Onların" sözü bir inkâr olup, buna göre onlar, "Allah ... indirmem iştir" demişlerdir. Sonra, onların bu sözü, ancak, "O, bir peygamber değildir" manasını iktizâ eder. Sonra da onlar, "Daha doğrusu o doğru da söylemiyor" demişlerdir.78[78]

Dördüncü Mesele

Kezzâb kelimesi, vezninde olup, ism-i failin mübâla- ğasıdır. Ya da. "Daha doğrusu kelime terzi, temmâr (hurmacı) kelimelerinde olduğu gibi, nisbet, aidiyet bildiren ism-i failden taşınmıştır" denilebilir. Biz deriz ki, birinci görüş, doğru ve daha aşikâr olanıdır. İkincisi ise, evlâ kabilindendir. Çünkü, bir şeye nisbet edilenin, o şeyi cokca yapıyor olması gerekir. Zira, birkez elbise dikene heyyat (terzi) denilmez. Sen bunu anlayınca biz deriz ki, mübalağa, ya çokluk hususundadır, ya da şiddet ve yoğunluk hususunda... Buna göre kezzâb Kelimesi, ya "yalancı çok şiddetli ve yoğun olan aklın kabul etmeyeceği şeyler söyleyen" anlamına gelir, ya da (kemmiyet itibariyle) "yalanı çok olan" anlamına.. Bu iki vasfın da onda bulunduğuna inanmış olmaları sebebiyle de, o peygamberi (s.a s bununla vasfetmiş olmaları muhtemeldir. Onların, eşir "şımarık.." ifâdesi, (nisbet ettikleri) o yalanın, meselâ zayıf bir kimsenin söylediği yalan gibi, bir zaruret ya da bir şeyden kurtulmak manasına yönelik olan bir yalan olmayıp, bilâkis (o peygamberin, onlara göre), kendisini üstün görmesinden, şımararak onlara lider olmayı ve insanlan kendisine tabi kılmayı arzulamasından kaynaklanmakta olduğuna işaret etmektedir. Böylece, herbir vasıf ve nitelik, o peygambere tâbi olmayı engellemektedir. Çünkü, yalancıya iltifat edilmez; hele hele onun yalanı, hiçbir zarurete mebni değilse.79[79]

Hayr ve Şerr Kelimeleri

Bu kelime, (eşerru) şeklinde de okunmuştur. Bu kelime kelimesi gibi ism-i tafdil veznindedir.kalıbı tefsir edildiği zaman, başka bir ile, ikincisi de, üçüncü bir ile; tefsir edilir. Bunun, misali şudur: Birisi (el-a'lemu)'nin manası nedir?" derse, Yani ilim bakımından encok olandır, denilir. Yine, "ekser ençok olandır, ne demek?" denilirse, denilir ki: "sayıca en fazla olandır" yahut buna benzer bir şey söylenilir. Şu halde, kendi babından değil de, "ef'alu"

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/5-6.
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/6.
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/6.
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/6.

kalıbının tefsir ettiği bir şeyin olması gerekir. Bu sebeple, ulemâ, ef'al ism-i tafdîl sigası olup, buradaki tafdîl kelimesi fazilet kökünden gelir. Bu kelimenin aslî manası ise, hayr (hayır)dır. el-hayru kelimesi ise, kalıbında asi olup, onun için (ahyar) ifâdesi kullanılmaz... Sonra, şerr kelimesi hayr mukabilinde olup, ona da, hayr kelimesine tasdik edilen şey tatbik edilir. Buna göre, "O, bundan daha şerlidir" "O, bundan daha hayırlıdır" denilir, eşerr kelimesi ahyar mukabilindedir... Sonra, kelimesi iki yerde kullanılır

1)"Hayr" kelimesinin mübalağası, ya ya da sığasında, farklı farklı kullanılır. Meselâ ya da denilir, kelimesi kelimesinin mübalağası olarak, asliyyet üzere değil de, müşahebet üzere kullanılır. Kim, şeklinde okursa, kullanılan aslı terketmiş olur. Çünkü bu kelime, terkedileni asılda, "O, başkasından daha şerlidir" manasında alınmıştır. A'lem kelimesi de böyledir. Yani, "onun ilmi, başkasının ilminden daha hayırlıdır" yahut, "onun ilmi, cehaletin aldatmasından daha hayırlıdır" demektir. "Ed'af daha zayıf" vs. kelimeleri hakkındaki hüküm de aynıdır.80[80]

Asıl Yalancı Ötede Anlaşılacak

"Şımarık, aşırı yalancı kimmiş, yarın bilecekler onlar" (Kamer, 26).

Buna göre şayet birisi, "Bilecek" ifâdesi, istikbal anlamındadır. Halbuki Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indiği andan itibaren, onlar bilmiş anlamışlardı. Çünkü kişinin ölümünden sonra, gerçekler ortaya çıkar ve kişiler, pekçok şey müşahede etmiş olurlar. Bu hususta ne dersiniz? Biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu sözün, onların, "Hayır, o, şımarık, aşırı bir yalancıdır"(Kamer. 25) dedikleri vakitte, meydana gelmiş olması farzedilen bir söz olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Onlar, "Hayır, o, şımarık aşın bir yalancıdır" dedikleri gün bilecekler..." demek istemiştir.

2) Bu tehdit, elîm bir azabın kabir azabı olmayıp, kıyamet günü yapılacağına dairdir. O halde bu, "Onlar kıyamette, azaba duçar olacaklar" demektir. Kıyamette olan azâb ise, gelecekte olan bir azâbtır kelimesi ise, imkân ve düşünce açısından zamanın yakınlığını ifâde eder. Sonra biz, eğer, "Bu, azâbla tehdit etmek için söylenmiş olup, yalanlama için söylenmiş bir söz değildir" dersek, bunun manasını vermeye hacet kalmaz. Tam aksine bu, manasını hiç kastetmeden, onların sözlerinin, tekrarlanması olur.

Eğer biz, bunun reddiye için ve ilgili şeyin ortaya çıkacağını va'detmek için olduğunu söylersek, o zaman ifâdesinin manası, "onlar, yarın, hiçbir ihtiyaç ve zaruret olmaksızın yalan söyleyip, hatta bundan da öteye zengin oldukları için şımanp kötülük düşünen yalancı kimselerin kendileri olduklarını bileceklerdir" şeklinde olur. Ayetteki "yarın" ifadesi ile, kıyamet gününün kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, bununla o azâb gününün kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu izah birinci şıkka göredir.81[81]

Salih (a.s)'ın Devesi

"Gerçekten onlara bir imtihan olmak üzere, o dişi deveyi gönderen Biziz. Onları gözetle ve sabret." (Kamer. 27).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:82[82]

Birinci Mesele

Ayetin bu ifadesi, mazi manasına mı, yoksa muzârî (gelecek zaman) manasına mıdır? Eğer bu mâzî manasına ise, Cenâb-ı Hak, daha nasıl devamında, "Onları gözetle ve sabret" demiştir? Yok eğer muzârî manasına ise, Ad kıssası ile Semûd kıssası arasında ne fark vardır ki, Cenâb-ı Hak Ad kıssasında, "Gönderdik" buyurmuş, bu kıssada ise, "Biz göndereceğiz" manasında "Biz

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/6-7.

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/7-8.

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/8.

göndericileriz" demiştir? Deriz ki: Bu ayetteki ifade, gelecek zaman manasınadır. Çünkü bundan önceki, "Yann bilecekler onlar" ayeti bunun delilidir. Çünkü "Biz göndericileriz" ifadesi, bu ifadenin beyâniyesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar bilecekler. Çünkü biz o dişi deveyi göndereceğiz" demek istemiştir. Bu ifadeden sonra gelen, "Onları gözetle ve sabret" ve "onlara haber ver" ifadeleri de bunu gerektirir. Buna göre eğer, "ileride gelen", "çağırdılar" (Kamer. 29) ifadesi ise, "göndericileriz" İle, mâzî manasının kastedildiğine delildir?" denilirse, biz deriz ki: Buna yeri gelince cevab vereceğiz. Ama bu iki kıssa arasındaki fark hususunda şöyle diyebiliriz: Burada Semûd kıssası tafsilattı bir biçimde verilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, o kavmin, uyana peygamberleri yal an (ayışlarını ve onlara karşı söyledikleri sözleri, Kendisinin, "yann bilecekler onlar" İfadesi ile peygamberlerini tasdik edişini zikretmiş ve dişi deve mucizesine, onların bu deveye yaptıklarına yer vermiştir. Dolayısıyla azab ve helak, bu kıssada, mazi sığalarla anlatılmıştır. Bunları gelecek zaman sığaları ile ifade edişi ise, hadiseyi Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sanki onun zamanında olmuşcasına, canlı olarak anlatmak, böylece de Hz. Muhammed (s,a.s)"in, sabır ve hakka davet hususunda Hz. Salih (a.s)'i örnek almasını sağlamak, düşmanlarına karşı ilaht yardımın geleceği hususunda Rabbine güvenini sağlamlaştırmak içindir. Binâenaleyh sanki Cenâb-ı Hak, "Ben seni kesin mucizelerle destekleyiciyim" demiştir.
Bil ki Allah Teâlâ bu sûrede beş kıssa anlatmış, ortadaki kıssayı, en tafsilatlı şekilde vermiştir. Çünkü Sftlih (a.s)'in durumu, Hz. Muhammeti (s.a.s)'in durumuna çok benzemektedir. Zira Salih (a.s), diğer peygamberlerin mucizelerinden daha dikkat çekici olan ve yeryüzünde bulunan bir mucize getirmiştir. Zira Hz. İsa (a.s) ölüleri dirittmiştir. Fakat Ölü, hayata mahal bir varlıktır. Dolayısıyla Hz. İsa (a.s), Allah'ın izniyle, hayata kabiliyetli olan bir yerde hayatı gerçekleştirmiştir. Hz. Muta (a.s) gelince, onun da asası bir ejderhaya dönüşmüştür. Böylece Allah Teâlâ, Hz. Musft (a.s) için, o ağaç parçasında hayatı yaratmıştır. Fakat o asâ da büyüme bakımından, kendisinden bir tür istidad ve kuvvet bulunan bir bitkidir, büyüyüp gelişme bakımından canlılara benzer. Dolayısıyla Hz. Musa (a.s)'ntn mucizesi, Hz. İsft (a.s)'nınkinden daha dikkate şayandır. Hz. Silin (a.s) vasıtası ile ise, mucizesi olarak, büyük bir kayadan o dişi deve çıkrvermiş (doğuvermıştir). Halbuki kaya, ne hayata ne büyüyüp gelişmeye müsait olmayan cansız bir varlıktır (ve bu daha şaşırtıcı fcir mucizedir). Hz. Muhammed (s.a.s) de, bütün bunlardan daha harika olanı getirmiştir. Bu da, müşriklerin, "Hiç kimsenin göğe çıkıp, ayı ikiye yarması mümkün değildir" dedikleri, gök cisimleri üzerindeki tasarrufudur. Ama yeryüzünde cereyan eden mucizeler hakkında ise, müşrikler, "Bunlar, maddeleri bir olan, ortak Özellikler taşıyan cisimlerdir. Herbiri diğerinin şekline girebilir. Gök cisimleri ise böyle bir şeyi kabul etmez" diyorlardı. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), o müşriklerin, hiç bir insanın gücünün yetemeyeceğini bildikleri bir şeyi yapınca, bu, Hz. Salih (a.s)'in, Hz.Muhammed (s.a.s) dışındaki peygamberlerin mucizelerinden daha ileri ve tam olan mucizelinden, daha mükemmel ve daha tam olmuş olur.83[83]

Mazi Manasında İsm-i Fail

Burada şöyle incelik yatmaktadır: ism-i fail, mâzî manasına olup, mef'ulü de beraber zikrediğinde, onu izafette kullanmak vâcibtir. Nitekim sen, "Vahşî, Vahft (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in amcasının katilidir) dersin. Eğer biz. "Vahşi katilin amme'n-Nebryye" der ve "kail" ism-i failini "amme" üzerinde amel ettirirsek, "hâTin hikayesi (şimdiki zamanın hikayesi) takdir edilmelidir. Bu tıpkı, "(O ashab-ı kehfin) köpekleri de iki kolunu uzatıp yatıyordu" (Kehf, 18) ayetinde olduğu gibidir ki burada, kıssa sanki meydana gelirken naklediliyormuş gibi nakledilmiştir. Çünkü sen, her ne kadar döğme işi olup bitmiş birşey İse de, "Zeyd Amr'ı dövüyor" dediğin gibi, "Dün çıktım, bir de baktım ki Zeyd Amr'ı dövüyor" da dersin. Fakat ism-i fail, muzari fiil manasına olduğunda, en güzel olan, ona amel ettirmendir. Nitekim sen, Yarın Amr'ı dövücüyüm" dersin. Eğer, işin olup bittiği bir zamanda, "Yarın Amr'ı dövücüyüm

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/8-9.

(dârlbü Amıin)" dersen, bu caiz olur, ama pek yerinde olmaz.

Bu hususta sözün özü şudur: "Dârib, sarih katil (döven, çalan, öldüren) gibi kelimeler, aslında isimdirler. Fakat bunlarda, bir fiil manası da bulunur. Binâenaleyh ilgili fiil, geçmişte olup bitmişse, bu iş geçip gitmiş birşeydlr. Dolayısıyla o İlgili fiilin, artık ne hakikatte, ne de ileride bir varlığı söz konusu değildir. Dolayısıyla isim İçin sözkonusu olan izafet manasına hamletmek ve isimliğin gfllib gelmesinden ve İlgili fiilin geçmişte olup bitmiş olmasından ötürü de -kendisindeki fiil manasından dolayı amel ettirmemek gerekir. Ama ilgili fiil, hareket ve oluş, o anda oluyorsa veya gelecekte olması bekleniyorsa, bu fiilin, o anda yahut da ileride bir varlığı söz konusudur. Dolayısıyla da ism-i faili, isim oluşundan Ötürü muzâf kılmak veya fiilin tahmin edilip beklenmesinden yahut o andaki varlığından ötürü amel ettirmek caizdir. Fakat bu durumda onu amel ettirmek daha evladır. Çünkü istikbâle ma'tuf olarak söylenen, "Dövmeyecek lafzı, o kişinin "darib" (dövücü) olmayacağını anlatır. Dolayısıyla bunun muzâf kılınmaması uygun düşer. Fakat bu İsm-i faili amel ettirme işi, fiilin meydana geleceğini veya o anda var olduğunu ifade eder. Zira birisi, "Zeyd, Amr'ı dövücüdür Daribun Amren", bunu duyan, Zeyd'in dövdüğünü duyduğunda, bu işin olup bittiğini anlar. Ama onu o anda görmediğinde de, bu dövme işinin ileride olacağını düşünür ve bekler. Fakat izafet, sayesinde tenvinler ve tesnlye-cemî nunları düştüğü için, tahfifi (kolaylığı) ifade eder. Dolayısıyla da sen, manayı değil de lafız yönünü tercih edersin.

Bunu İyice kavradığına göre, diyoruz ki: "Mürsllü'n-Nâka" (göndericileriz) ifadesinde, izafetten gelen tahfifin (kolaylığın) varlığı ile birlikte, İlgili işin gerçekleştirildiği manası da söz konusu olup, "Bu iş olup bitmiş bir şey gibidir" şeklindedir. Ama "Biz, o dişi deveyi göndereceğiz" denilmesi hali hiç böyle değildir.84[84]

İkinci Mesele

Ayetteki "fitne" kelimesi, mef'ûl-ü leh'tir. Dolayısıyla, o devenin gönderilmesinden maksad bu fitne (imtihan) otur. Fakat aslında bunun maksadı, o peygamberin yani Hz. Salih (a.s)'in doğruluğunu ortaya koymaktır. Çünkü bu bir mucizedir. Binaenaleyh bu kelimenin tefsiri hususundaki sözün özü nedir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Mucize de bir fitne (bir imtihan)dır. Çünkü mucize sayesinde, mükâfaat hakedenin durumu, azab hakedeninkinden ayrılır. Çünkü Allah Teâlâ, mucize ile kâfirlere azab etmez. Ancak mucize onlara, peygamberin doğruluğunu ortaya koyduğu için bir imtihan (fitne) olmuş olur. Zira mucize bir tasdiktir. Tasdikten (doğrulamadan) sonra ise, o peygamberi, doğru kabut edenler, yalanlayanlardan ayrılır, herkes belli olur.

2) Bu izah daha ince olup, şöyledir: O dişi devenin kayadan doğması, bir mucizedir. Devenin onlara gönderilmesi, aralarında dolaşması, kavmin suyunun deve ile aralarında taksim edilmesi (nöbete bindirilmesi), birer fitnedir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Biz onlara bir imtihan (fitne) olmak üzere o dişi deveyi göndericileriz" demiş de, "bir imtihan olmak üzere o dişi deveyi çıkarıcıyız" dememiştir. Fitne, tbttla ve imtihan kelimeleri hakkındaki izahlarımız, daha önce defalarca geçmişti. Buna ayette şöyle çok ince bir işaret var: Allah Teâlâ, dilediği kimseleri hidayete erdirir. Hidayetin çeşitli yollan vardır. Bunlardan birisi mesela, insanın kesbinin bulunduğu hidayettir. Bunun misali şudur: Cenâb-ı Hak, birşeye emare olan birşey yaratır, derken insanın tefekkürü ve nazarı, hakikat kendi nazarında görünecek ve baskın çıkacak şekilde o şeye ilişir ve böylece ona uyar. Bazan da Allah Teâlâ, insanı o hakikate doğrudan mecbur kılar, iletir ve onu tâ küçüklüğünden itibaren hatadan korur. Binâenaleyh peygamber elinde gösterilen mucizeler, Allah Teâlâ'nın dilediği kimseleri, kendi kesbleri (ve iradeleriyle) hidayete erme vasıtaları olur. Peygamberlerin hak ve hakikati buluşları ise, kendi kesbleri olmaksızın, Allah Teâlâ'nın onlarda kesbi olmayan bir takım ilimler yaratmasıyla olur. Binâenaleyh ayetteki "Gerçekten Biz onlara bir imtihan olmak üzere o dişi deveyi göndericileriz" ifadesiyle anlatılan şey o kavim için bir işaret olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/9-10.

Hak onlara, manası, "Fitneye (imtihana) elverişli bir tarz üzere bu deveyi gönderiyorum" şeklinde olan bir söz söylemiş olur. Bu izaha göre mucizeleri daha açık peygamberlerin, kavminin mükâfaatı daha az olur.

Ayetteki, "Onları gözetle" ifadesi, "Onlara azabın gelmesini bekle" demektir. Hak Teâlâ, güzel edebe ve şerri istemekten kaçınmaya bir işaret olsun diye, "O azabı gözetle" demomiştir.

Ayetteki, "sabret" kelimesi bunu te'yid eder ve "Eğer onlar sana eziyet ediyorlarsa da, onlar için o azabın hemen gelmesini isteme, sabret" demektir. Bu ifadenin, deve ile o kavmin İşinin vaktinin, artık sabredilemeyecek kadar yaklaştığına bir işaret olması muhtemeldir.85[85]

Suyun Paylaşılması

"Bir de suyun, aralarında taksimli (nöbetle) olduğunu onlara haber ver. Her su (nöbetinde) sahibi hazır bulunsun" (dedik)." (Kamer, 26).

Buradaki "kısmet" kelimesi, ism-i mef'ûl yani "maksûm" (taksim edilmiş) manasına olup, bu ifade ile, müştakkun minh olan masdarın, sıfat olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu tıpkı birisinin (tuzlu su), (yalan söz) şeklindeki ifadeleri gibidir. Bu tür ifadelerde, bir çeşit mübalağa (te'kid) manası vardır. Nitekim kerîm (cömert) birisine, sanki o keremin (cömertliğin) kendisi imiş gibi olduğuna işaret için, "Kerem adam" denilmektedir. Yine "falanca mahza lütuftur" denilir.

Ayette bahsedilen taksimatın iki şey arasında olması muhtemeldir. Çünkü o dişi deve iri yapılı idi. O kavmin hayvanları ise ondan korkup kaçıyorlardı. Dişi deve suyun başında iken, onlar geliniyorlardı. Dolayısıyla bu durum kavme zor geldi. Böylece o su, bir gün dişi deveye, bir gün onlara ait olmak üzere ikiye taksim edildi (nöbete bindirildi). Bu taksimatın, suyun azlığından Ötürü olması da muhtemeldir. Dolayısıyla o sudan içme hakkı birgün o dişi deveye, bir gün de diğer hayvanlara olmak üzere taksim edildi.

Yine bu suyun, o kavim arasında taksim edilmiş olması da muhtemeldir. Dolayısıyla bir gün bir kısmına, bir gün diğer kısmına nöbet verilmiş olur. Allah Teâlâ o dişi deveyi yaratınca, o da bir gün bu suya gelmeye başladı. Böylece kendileri için su nöbeti olan kimseler nöbetleri olmayan günde gelmeye ve diğerlerine "Su bugün tamamen bize ail stain gününüz dündü" demeye başladılar. "Halbuki deve suyun hepsini içip bitiriyordu. Binâenaleyh bugün de suyun başına ge\me imkanınız yok". Böylece, suyun noksanlığı, herkes için söz konusu oldu. Çünkü deve, suyun hepsini içip bitirmişti. Bu izah da, zahirdir ve rivayet edilmektedir. Ama meşhur olan, ortadaki şıktır.

Biz diyoruz ki: O kavim, deve suyun başına gelip suyu içtiği gün, onun sütünü İçip yetiniyorlardı. Bütün bunların hepsi muhtemeldir, ama hiçbiri hakkında mütevatir haber yoktur. Kesin olan ise, üçüncü husus olup, o da bir taksimatın yapılmış olmasıdır. Çünkü bu taksimat, ayet ile sabittir. Ama taksimatın ne şekilde olduğu ve sebebinin ne olduğu hususu kesin belli değildir.

Ayetteki, "Her su sahibi (nöbetinde) hazır bulunsun" cümlesi de üçüncü hususu te'kid eder, yani "her içme (nöbeti), kavmin tümü için hazırdır". Çünkü bu eğer içmenin kavim yahut deve için hazırlanmış olduğunu anlatmak için olsaydı, bu malum bir şeydir. Çünkü su hazır olmadan terkedilmez. Yok eğer bu ifade, o suyun bir gün deveye, bir gün kavme verildiğini anlatmak için İse, ayetin lafzında bu manayı gösteren birşey yok. Ama deveden önceki adet, o suya birgün kavmin bir kısmının, ertesi gün de diğerlerinin gelmesi şeklinde olup, deve yaratılınca, bir kısmının su nöbeti aksayıp diğerleri aksamıyordu İse, işte bu maksadla Cenâb-ı Hak, "Ey kavim, her içme (nöbeti), sizin için hazırlanmıştır. Şu halde hergün suya gelebilirsiniz" demek istemiştir. Bu durumda, kavim her noksan su nöbetini, karşılıklı bölüşmüş olabilecekleri gibi, her tam nöbeti de karşılıklı bölüşmüş olabilirler.86[86]

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/10-11.

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/11-12.

Deveyi Kesmeleri

"Sonunda arkadaşlarım çağırdılar, o da (kılıca) sarılarak deveyi kesti" (Kamer, 29).
Bu, "Onlar, o (azgın) arkadaşlarına, tıpkı imdat isteyenin çağrısı gibi çağrıda bulunup, sanki, tıpkı "Allah'ım, müslümanlartn yardımına yetiş" demesi gibi, "Ey Kıdar kavmin imdadına koş" demişlerdir" demektir. Onların bu arkadaşlarının adı Kıdar idi. Çünkü en cesurları ve tehlikeden korkmayanlarıydı. Bu adamın, onların reisleri olması ihtimali de var.
Ayetteki, "(Kılıcına) sarıldı ve kesti" ifadesi hakkında şu izahlar yapılabilir:
1) O, kesici aletini aldı ve onu kesti.
2) "Deveyi ele alıp kesti". Bu, zayıf bir manadır.
3) Bu ifade ile, büyük bir işi yapmaya koyulma manası kastedilir. Bu hususta sözün özü şudur: O büyük ise, herkes arkadaşını sürdürmek ve kendisini ondan uzak tutmak ister. Kim bu işi kabul eder ve ele alırsa, bunun için fiili kullanılır. Buna göre bu hususta adeta, bir sen ben meselesine girişilmiş ve neticede işi o Kıdar üstlenmiştir.
4) O kavim, Kıdar'a, yapacağı iş için bir ücret takdim ettiler ve ona bunu verdiler. O da deveyi öldürdü.87[87]

"İşte Benim azabım ve tozarlarım nice imiş (düşünün)." (Kamer. 30).
Bu ayetin izahı daha önce geçti. Fakat Cenâb-ı Hak, bu ayeti, üç yerde zikretti. Nûh kıssasında, ilgili azabı anlattıktan sonra; burada, ilgili azab, anlatmazdan önce, Ad kıssasında da azabı anlattıktan hem önce, hem sonra, İlgili azabtan önce zikrettiği yerde, bu ifadeyi, izah için zikretmiştir. Nitekim, "Falancayı dövdüm, ama ne dövme!" dersin. Yine "Onu dövdüm, nasıl dövdüm" yani "çok fena dövdüm" dersin. Ad kıssasında ise, Cenâb-ı Hak bunu. hem izah, hem de soru olarak iki kez zikretmişti. Bunun sebeb-i hikmetini orada açıklamıştık. Nûh kıssasında bu ifadeyi ta'zîm (azabın dehşetini anlatmak), Semûd kıssasında da izah için zikretmiştir. Çünkü Nuh kavminin azabı, çok büyük ve genel olan, bütün âlemi kaplayan tufandı. Hûd kavminin azabı ise böyle değildi. Çünkü bu, sadece onlara mahsus bir azabtı.88[88]

Sayha İle İmhaları

"Çünkü Biz onların üzerine korkunç bir ses gönderdik. Böylece hayvan ağıhndaki kuru çerçöp gibi oluverdiler"
(Kamer, 31).
Bu, "Onlar, bu sesi (narayı) duyup, ölüverdiler" demektir. Ayetle İlgili birkaç mesele vardır:89[89]

Kâne Fiili Hakkında Önemli Not

Birinci Mesele

Ayetteki, fiili, hangi tür fiildir? Deriz ki: Nahivciler, 'nin bazan (oldu) manasında olduğunu söylemişler ve bu hususta şâirin: şiirini delil getirmiş ve bundaki 'nin manasında olduğunu söylemişlerdir. Bu cümleden olarak, bazı müfessirler de, bu ayetteki 'nin manasına olduğunu söylemişlerdir. Sözün özü şudur: mef'ül almayan, diğer mâzî fiillerden farklı değildir. tam olur, nakıs olur, zaide olur manasına olur" şeklindeki sözler, bu fiilin, diğer fiillerden farklı olmasını gerektirmez. Çünkü, (bulundu, var oidu), (hâsıl oldu) ya (gerçekleşti) manalarına gelir. Fakat bulunan (meydana gelen) şey, bazan o şeyin bizzat kendisi, bazan da onun bir sıfatı olur.

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/12-13.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/13.
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/13.

Binâeleyh sen, "Olan oldu" "ol" (dedi). O da oluverdi" dediğinde, bu oluşu birşeyin bizzat kendisi için kullanmış olursun. Bu durumda da sanki "olan o şey, oldu" demiş olursun. Yine "ol" ifadesi ile, "meydana gel" demiş olursun, böylece o şey meydana gelmiş olur. Ama "Zeyd âlim oldu" dediğinde, "Zeyd'in ilmi mevcud oldu" demiş olursun. Fakat biz "Zeyd, âlim bulundu" ifadesinde, "âlim" kelimesinin hal olduğunu, "Zeyd âlim oldu (ûtf) ifâdesinde ise, âlim kelimesinin kâne'nin haberi olduğunu söyleriz ve bu tıpkı, "Zeyd âlim olarak hasıl oldu" demeniz gibi olur. Fakat, "Zeyd âlim bulundu" sözümüzden, çoğu zaman, Zeyd için tahakkuk eden o şeyin, o anda meydana geldiği anlaşılır ve bu tıpkı senin, "Zeyd, bir tarafa çekilerek kalktı" demen gibidir. Çünkü Zeyd'in kalkışı, işte bu şekilde olmuş olur. sözümüzün manası ise, "Zeyd, o anda âlim oldu" demek değildir. Fakat bu 'nin, "hal"ler ve sıfatlar ile alabildiğine ilgisi bulunan lâzım fiillerden farklı olmasını gerektirmez. Çünkü "Bugün Zeyd, en güzel bir hal üzere oldu" sözümüzden, "Zeyd bugün en güzel hal çıktı" şeklindeki sözümüzden anlaşılan mana anlaşılır ve "Zeyd eni halde idi" şeklindeki sözümüzden, o mananın aynısının anlaşılmasına bir manî yoktur.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi diyoruz ki: Mazi fiiller bazan, şimdiki zamana bitişik bir zamandaki bir hadise için kullanılabilirler. Bu tıpkı, fiî "Zeyd, çocukluğunda kalkıyordu" demeniz gibidir. Bazan da şimdiki zamanda olan hadiseler için kullanılır. Bu da, "Zeyd kalktı, sen ve sen de kalk. Çünkü Zeyd kalktı. dememiz gibidir. fiili için de durum aynıdır. fiili misalinde olduğu gibi, "Zeyd, falanca yıl kalkmış idi" denildiği şekilde, "Zeyd şimdi kalktı" da denilir.

Binâenaleyh ayetteki ifâdesi de, "şimdiki zamanla" ilgili bir manada kullanılmıştır ve tıpkı seni, "Onlara bir sayha (nara) salıverildi de ölüverdiler yani hemen o anda ölüverdiler” demen gibidir. Evet ayette bunun yerine fiili kullanılsaydı, caiz olurdu. Fakat ve ‘nin ayrı hususi manaları vardır.’nin manasına hamledilmesi o şiirde olduğu gibi kendi manasına alınamayacağı zaman mümkündür.Çünkü o şiirde “Yumurtalar civciv idi” manası verilmesi mümkün değildir.Burada ise “Onlar adeta çerçöp içinde idiler.” denilebilir. Eğer ayetteki kaf harf-i cerri olmasaydı o zaman nin manasına hamledilmesi gerektiği söylenebilirdi.Çünkü bu durumda tıpkı çevrilmiş şeyin tersyüz edilmesi gibi onların çerçöpe çevrildikleri manası kastedilmiş olurdu. Halbuki denilmek istenen bu değildir. 90[90]

Heşîm

"Heşîm" ne demektir? Deriz ki: Bu "mehşûm" yani "kırılmış, dökülmüş, ufalmış" manasınadır. "Hâşin ve de, tirid (yemeğini) çanakları taksim ettiği küçük küçük ayırdığı, için, bu ad verilmiştir. Ne var ki "heşîm", genelde kuru olan, kırılıp ufalanan odunlar, dallar hakkında kullanılır. Dolayısıyla müfessirler bu kavmin, çürüdükten sonra ağıldan toplanıp dışarı atılan utanmış, çerçöp gibi olduklarını söylemişlerdir. Mananın böyle olduğuna, "kuru bir çöp kırıntısı..."(Kehf,45) ayetini delil getirmişlerdir. Bu, sıfatın, mevsûfunun yerinde kullanılması babından olup, "Cerîh'i yani merûh (yaralanmış) olanı gördüm" denilmesi gibidir. Bu kelimenin bir benzeri de Çalı 'dir (ve bu mes'ûr manasınadır).91[91]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak onları, hangi şeye benzetmiştir? Deriz ki: Bu teşbih, onların, bir zamanlar ölüp gidenler arasındaki kuru otlar gibi, kupkuru oluşlar ile ilgili bir teşbih olabilir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onlar o narayı duydular ve günlerce evvelden ölüp gitmiş kimseler gibi ölüverdiler. Bu teşbihin şundan ötürü olması da muhtemeldir. Korku esnasında eş ve dostların birbirlerine girip, adetâ bir yığın teşkil etmeleri gibi, bunlarda birbirlerine kenetlenip, öylece öldüler. Onların bu hali böylece, bir oduncunun müşteri tarafından görülsün diye, odunlarını

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/14-15.

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/15.

üst üste yığması gibi oldu. Çünkü çok odunu bulunan kişi, onları adetâ bir ağıl gibi, dizer. Bu teşbih, onların cehennemdeki hallerini anlatmak için de olabilir. Buna göre mana, "Onlar, yakıt için olan kuru odunlar gibi oldular" şeklinde olur ve bu hakiki mana olur (mecazi değil). Çünkü Hak Teâlâ, "Siz ve Allah'ı bırakıp taptıklarınız, cehennemin kütüğüdürler" (Enbiya, 98), "Böylece cehenneme odun oldular" (Cin, 15) ve "Boğuldular ve cehenneme sokuldular" (Nûh. 25) buyurmuştur. İşte onlar da aynen böylece öldüler ve sırf yakıt olarak kullanılan odunlar gibi oldular. Mana böyledir. Çünkü "heşîm" denen odunlar, bina yapımında kullanılmaya değil, yakılmaya elverişlidirler.92[92]

"Andolsun ki Biz Kur'ân'ı, düşünülmesi için kolaylaştırdık, O halde bir düşünen yok mu?" (Kamer, 32).
Bu ayet-i kerime, manasının tekrar tekrar hatırlanması ve Kur'ân'tn çokça düşünülmesi içindir.93[93]

Lût (a.s)'ın Kavmi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bir başka kavmin yani Lût kavminin durumunu anlatmak üzere: "Lût kavmi, inzârcüan yalanladılar" (Kamer, 33). buyurmuş, daha sonra da bunlann azabına ve helaklerine yer vererek şöyle buyurmuştur:94[94]

"Biz onlara (taş yağdıran) bir fotona gönderdik. Lût ailesi müstesna (onları helak ettik). Bunları İse bir seher vakti kurtardık" (Kamer, 34)
Ayetle ilgili birkaç mesele var:95[95]

Birinci Mesele

"Hasib"fiilinden ısm-i faildir. Çakıl taslarını (hasbâ) atan kimseye "hasib" denir. Hasbâ, taşlara verilen isimdir.
Lût kavmine attan (yağdırılan) şey, bizzat taşlardır. Cenâb-ı Hak, "Onların üzerine, pişmiş taşlar yağdırdık" (Hud, 82) buyurmuştur ve yine Cenâb-ı Hak, meleklerden naklen, "Çünkü üzerlerine çamurdan taşlar atacağız.,"(Zariyat,33) buyurmuştur. O halde onların üzerine salıverilen şey, "(taş yağdıran) fırtma-hâsıb" değildir. Binâenaleyh, buna nasıl cevap verilebilir? Biz deriz ki: Buna da şu birkaç açıdan cevap verilebilir:96[96]

Hasib Kelimesinin Delâleti

1) "Biz onların üzerine, çakıl taşları demek olan taşları savuran bir rüzgâr salıverdik" takdirinde olup, "Hfisıbu" kelimesi, "şiddetli rüzgâr" anlamında çokça kullanılmıştır. Ve böylece de, sıfat, mevsûfunun yerinde kullanılmış olur.
Buna göre şayet, "Bu, hem tafız, hem de mana bakımından tutarsız bir izahtır, zayıftır. Lafız bakımından zayıf oluşuna gelince, bu şöyledir: rîh (rüzgâr) kelimesi, müennestir. Nitekim Cenâb-ı Hak, uğultulu, azgın bir fırtına ile... "(Hakka. 6), "güzel bir rüzgâr ile... "(Yunus, 22) "Bunun özerine müsahhar ettik..." sabahı bir ay (lıkyol)..." (Sebe, 12)"Biz aşılayıcı rüzgârlar gönderdik..." (Hicr, 22) buyurmuş, meselâ bu ayette, (çok aşılayıcı), buyurmamıştır.
Mana bakımından tutarsızlığına gelince, şöyledir: Allah Teâlâ, onların üzerine, üzerinde herbirine ait alâmet bulunan pişmiş ve damgalanmış taşlar salıverdiğini beyân etmiştir ki,

---

[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/15.
[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/15-16.
[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/16.
[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/16.
[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/16.

bunlara haşbâ'n (çakıl taşı) denilmez. Ve üstelik, bu iş, rüzgârla değil, meleklerin eliyle olmuş bir iştir" denilirse, biz deriz ki: rîh kelimesinin müennesliği hakiki değildir ve rüzgârın çeşitleri vardır ki, bunlarda genel ofan durum, meselâ (rüzgâr, kasırga) kelimesi gibi, müzekker kabul edilmeleridir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "derken ona (o bahçeye) içinde bir ateş bulunan bir bora isabet etsin..."(Bakara,268) buyurmuştur. Binâenaleyh, hâsıb kelimesi "el-hicâretu taş" anlamında olunca, "kendisinde ateş olan bir bora, kasırga gibi olmuş oiur. Soru soranın, bu salıverilen şey, slccfldir, ama el-hasbâu (çakıl taşı) değildir ve bu iş, rüzgâr vasıtasıyla değil, melekler eliyle olmuştur şeklindeki soru şıkkına gelince, biz deriz ki, taş savuran her rüzgâra, el-hâsıbu ' denilir. Nasıl böyle olmasın ki? Dolu yağdıran buluta, doluyu çakıl taşlarına benzeterek, "hasba' " adı verilmektedir. O halde bu kelime, "sicci" hakkında daha niçin kullanılmasın? "Melekler eliyle olmuştur" şıkkına da şöyle cevâp veririz: O rüzgârları harekete geçiren, meleklerdir. Dolayısıyla rüzgârlar, o taşları onların üzerine savurmuştardır.

2) Ayetin ifadesiyle, "Biz onların üzerine, "hâsıb" azabını salıverdik" manası kastedilmiştir. Bu mana, doğruya daha yakındır. Zira bu mana, meleği de hasbâ yi çakıl taşını) da, rüzgârı da ve olması muhtemel olan her şeyi de İçine alır.

3) kelimesi, dışındaki diğer kelimelerden daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz ... gönderdik" ifâdesi, bir gönderene delâlet eder ki, bu da, o taşlan salıveren ve savurandır. Buna göre şayet, "Mananın böyle olması halinde Cenâb-ı Hakk'ın "hâsbeynl iki savuran" buyurması gerekirdi..." denilirse, biz deriz ki, Cenab-ı Hak, mevsufunu zikretmeyince lafız tarafı tercih edimiş oldu.. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "savuran şey, rüzgâr" demiş olur. Çünkü, ayet-i kerimenin maksadı, onun cinsini beyan etmek olup, onun, kimin eliyle gerçekleştiğini beyan etmek değildir. Bu izah, "rüzgâr, müennestir" diyen kimselerin aleyhine bir izahtır. Çünkü orada, müennesliğin terkedilişi, burada, çoğul alâmetinin terkedilişi gibidir.[97][97]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, bu salıverme işini, onların yalanlamasına "fa" harfi ile dayandırarak, daha önce Nûh (a.s)'ın
kıssasında "Göklerin kapılarını açtık.." (Kamer, 11) buyurduğu gibi, "Lût kavmi o uyarıcıları yalanladı da, bunun üzerine biz de salıverdik" buyurmamıştır. Çünkü, bu kıssada, daha önce geçen kıssaların üslubuyla anlatılmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta sanki, daha Önce de dediği gibi, "İşte benim azabım ve tehditlerim nice imiş..." buyurmuş. Kendisine, "Bizim bu konuda bilgimiz yok. Alîm olan sensin, o halde bize o azabı bize haber ver" denilmiş de, o da, "Biz onların üzerine ... salıverdik..." buyurmuştur.[98][98]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifâdenin peşinden, "İşte benim azabım nice imiş?.." demeyişindeki hikmet nedir? Oysa ki Cenâb-ı Hak, diğer üç kıssada hep bu ifâdeye yer vermişti. Biz diyoruz ki, tekrar üçe vardımı, hedefine ulaşmış demektir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s), üç defa, "Dikkat, tebliğ ettim mi?" demiştir (bu sünnettir). Peygamber (s.a.s), "Onun nikâhı, bâtıldır, bâtıldır, bâtıldır[99][99] buyurmuştur. Hatırlatma üç defa tekrarlandı mı, Üçüncüsü ile tekîd tahakkuk etmiş olur. Biz, Allah Teâlâ'ın, ifâdesini, Nûh (a.s) kıssasında "tazîm" (hadisenin büyüklüğünü ifâde); Semûö kısasında beyân ve izah, Âd kıssasında ise, hem taztm, hem de beyan için getirdiğini söylemiştik. Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu ifâdeyi, üç kıssada, dörtkez zikretmiştir. Birincisi, inzâr için; diğer üçü ise, hatırlatmak içindir. Çünkü, esas maksat bir defa ile gerçekleşmiştir. Cenâb-ı Hak, (Rahman, 13) ifâdesini, bir kere beyân için zikretmiş, otuz kere de birincisinden başka bir amaç için tekrarlamıştır. Ki bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesini, ilk defanın ta harfinde, üç defa tekrar etmesi gibidir. Binâenaleyh bu, kendisini izah için "Kim bir iyilikle, güzellikle gelirse işte ona bunun on kah. kim de bir kötülükle gelirse bu, o miktardan başkasıyla cezalandırılmaz.."(Enam, 160) buyurduğu "rahmef'ine bir işaret olsun diye, nimetlerini, azabın on katı kadar zikretmiş olmasıdır. Biz bu hususu, Rahman Sûresi'nde izah edeceğiz.100[100]

---

[97][97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/16-17.
[98][98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/17-18.
[99][99] Tirmizi, HNikah 14 (3/408); İbn, Mace, Nikâh, 15 (/605).

Dördüncü Mesele

Ayetteki, "Lût ailesi müstesna" ifâdesi, neden istisna edilmiştir? Eğer bu istisna, Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında
"Biz onlara (taş yağdıran) bir fırtına gönderdik..." buyurduğu kimselerden ise, "onlara" ifadesindeki zamir, Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında, "Lût kavmi ... yalanladılar." buyurduğu; sonra da, "Biz onlara ... gönderdik" buyurduğu, Lût kavmine râcidir. Ne var ki, Allah, "Onun ailesi de, kavminden olduğu halde, derken böyle bir istisna da bulunmamıştır. Bu duruma göre, Lût (a.s)'ın ailesi de yalanlamış olur. Halbuki, hiç de böyle değildir.. Buna şu iki bakımdan cevâp verebiliriz:
1) Ayetteki istisna, ifadesindeki zamirin râci olduğu kimselerden yapılmış olup, bunlar da, Lût (a.s)'un kavminin tümüdür. Ne var ki, "Lût'un kavmi... yalanladı" ifâdesi, Hz. Lût (a.s)'un ailesinin de yalanlayıcılar arasında yer almasını gerektirmez. Çünkü bir kimsenin, her ne kadar orada itaat eden az bir grup olsa dahi, "Falanca beldenin halkı isyan etti..." şeklindeki sö2ü, doğru olan bir sözdür. Ya bu söz, çok fazla değil, aralarında itaat eden bir iki kişi bulunan topluluk hakkında kullanılırsa ne olur ki! (Yani, haydi haydi doğru olur). Buna göre şeyet, "Ailesi için bir istisna yapmaya gerek yoktur. Çünkü, "Bizonlara ... gönderdik" cümlesi, içlerinden birkaç kişinin kurtulmuş olduğu kimseler hakkında kullanılabilir" denilirse, biz deriz ki: Bu fayda, yalanlayanların helak edildiğinin, iman edenlerin ise kurtarıldığının vurgulanması İle elde edilince, kurtarma işinin zikredilmesi de, bir gaye ve maksat olur. Büyük bir cemaata mukabil az olan kimselerden bahsetmek de maksad olunca, o kastedilenlerin durumunun; istisna ya da ayrı bir cümle ile beyan etmeksizin, meseleyi umûmen zikretmek ve mutlak bırakmak caiz olmaz.. Bunun misali, 'İblis hariç, meleklerin tümü secde etti..."(Sad,73-74) ayetidir. Cenâb-ı Hak burada, gaye ve amaç olduğu için, İblisi istisna etmiştir. Ve yine Cenâb-ı Hak, "Ona herşey verilmiştir.." (Neml, 23) buyurmuş, fakat hiçbir istisnada bulunmamıştır. Zira, bu ifâdenin gayesi, o Sabâ Melikesine nelerin verildiğini beyân etmek değil, sadece ona verildiğini açıklamaktadır. Ama İblis kıssasında, hem "müstesna" hem de "müstesna minh" maksuddur. Bu, Âdem (a.s)'e karşı büyüklenenin cezalandırılacağının, tevazu gösterenin ise mükâfaatlandınlacağının bilinmesi için böyledir. İşte, burada da, (yani, azabın gönderilmesi hususunda) böyledir. (Onun için istisna etmiş, müstesna ile müstesna minh'i getirmiştir). Ama, Lût (a.s)'un kavminin yalanlamasından bahsederken, oradaki amaç adeta sanki, yalanlayanlardan bahsetmektir. Dolayısıyla istisna yapmamıştır.
2) Bu istisna, kendisine işaret edilen ifâdeden yapılmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta sanki, "Biz onların üzerine, o kasırgayı salıverdik. Ve o kasırgadan, sadece, Lût ailesini kurtardık" demek istemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden yalnız zulmedenlere çatmaz... "(Enfâi. 25) ayetinde olduğu gibi, bu salıverme ve helak etme işinin genel olmuş olması da mümkündür. Binâenaleyh, o kasırga, bizzat kendilerine gönderilmesi kastedilen kimseleri helak etmiş, onların çocukları, hayvanları ve meskenleri nevinden olan şeyler ise, yok edilmemiştir. Dolayısıyla da, onlardan, Lût ailesi dışında hiç kimse kurtulamamıştır. Buna göre şayet, "istisna, Lût kavminden yapılmayıp, tam aks ne genel bir durumdan yapılınca, Lût'un da müstesna olması gerekir..." denilirse, biz deriz ki: Lût da, aklen. istisna edilmiştir. Çünkü, onu o helakin içinde bırakıp da, onun ailesini kurtarmanın caiz olmayacağı malumdur. Lût'un da müstesna oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerin,

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/18.

İbrahim (a.s)'a, "Orada Lût da var"(Anket>ût. 32) dediği için verdikleri "Biz orada kimin bv'unduğunu çok iyi bileniz. Onu da, evlerini de muhakkak kurtaracağız. Yal iz geri kalacaklardan olan karısı müstesna..." (Ank*öût, 32) şeklindeki cevâptır

Lût kavmini şayet; Cenâb-ı Hakk'ın Hicr Sûresİ'ndeki "Lût ailesi müstesna... Muhakkak ki, biz o ların hepsini kurtaracağız..." (Hicr. 59) ayeti, "Biz, mücrim bir topluluğa gönderil, ik..." (Hicr 58) ayetindeki "mücrimler" ifâdesinden istisna edilmiştir. Halbuki Lût ailesi, mücrim değildi. Dolayısıyla onlar, daha nasıl mücrimlerden istisna edilebilmişlerdir?" denilirse, bunun cevabı da, yukarda bahsettiğimiz gibidir. Binâenaleyh, bu iki cevaptan birisi, "Her ne kadar içlerinde mücrim olmayanlar varsa da Biz, haklarında, "onlar mücrimdirler" hükmü verilmiş olan bir kavme gönderildik..." şeklinde olur. İkincisi ise, "Lüt ailesi müstesna, yok edişi" herkesi kapsayacağı mücrim bir kavme gönderildik.,," şeklindedir.101[101]

Seher Vakti

Cenâb-ı Hak'ın, "Bunlan ise bir seher vakti kurtardık" ifâdesi, ya kurtarma vaktinin, yahutta istisnanın keyfiyetinin izahı için getirilmiş "müste'nef" bir kelamdır. Çünkü, o rüzgârın, kâfirleri söküp atıp, mü'mınlere ise herhangi bir kötülüğü dokunmamış olduğu bildirilen Âd kıssasından, veyahutta Nûh kavmi hakkında olduğu gibi, Lût ailesi için, belâlara karşı koyan mâni olan bir şey kılınması gibi, Lut ailesinin, Lût kavmi içinde bulunup da şiddetli kasırganın onlara isabet etmemiş olması da mümkündür. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Bunları ise, bir seher vakti kurtardık" buyurmuştur ki bu, "Biz onlara, gecenin sonunda, o beldeden çıkmalarını emrettik" demektir, es-seheru "sabah" vaktinden az önceki zamana denilir. Bunun, gecenin son altıda biri olduğu da söylenmiştir.102[102]

Şükrün Mükâfaatı

"Tarafımızdan bir nimet olarak... işte şükredenleri biz böyle mükâfaatlandırırız" (Kamer. 35).

Bu, "o helak ediş, nasıl tarafımızdan adaletin uygulandığının bir göstergesi ise, bu kurtarış da, tarafımızdan bir lütuftur. Ama, hepsi de, hiçbiri müstesna olmamak üzere helak edilmiş olsaydı, bu da âdil bir davranış olurdu" demek olup, bu tıpkı, Cenab-ı Hakk'ın "Bir de Öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden yalnız zulmedenlere çatmaz" (Enam, 25) ayeti gibi olmuş olur.

Hukemâ şyle demiştir: Bozulan sıhhatini kaybeden bir uzuv; kesilir, ama, o kesilen kısmın kökünü dipten almak için, onun yamsıra, sağlam olan kısımdan da kesilmesi gerekir. Ne var ki, Allah Teâlâ, tam ve mükemmel anlamda seçmeye kadirdir. Binâenaleyh o, muhtardır, hür ve irâde sahibidir. İsterse, hem iman edenleri, hem de yalanlayanları yok edip, sonra da, helak ettiği, o tasdik edenleri, ceza yurduna, mükâfaat yurdu olan cennete koyar; İsterse de sadece, yalanlayanları helak eder.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu ikinci kısma bir işaret olsun diye, "Tarafımızdan bir nimet olarak..." buyurmuştur. (ni'meten) kelimesinin mansub oluşu hususunda, şu iki izahı yaparız:

1) Bu, "mef'ûlün îeh"dir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "tarafımızdan olan bir nimet otsun diye ... biz onlan kurtardık!.." demek İstemiştir.

2) Bu kelime, "mef'ûlün mutlak" olarak mansubtur. Çünkü, Allah'ın bu kurtarışı, bir "InânTdır, ihsandır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Biz onlara, onları kurtarmamız vesilesiyle lütufta butunduk demek istemiştir.

Ayetteki, "İşte şükredenleri biz böyle mükâfaatîandmrız..." cümlesi hususunda da şu iki izah yapılabilir:

1) Açık olan ve müfessirierin ekserisinin kanaatine göre, bu hususun izahı şöyledir: Allah, iman edenleri, işte bu şekilde dünya azabından kurtarır. Ve onları, helak etmez. Bu, Ümmet-i Muhammed'in mü'min olanlarına, Cenâbı Hakk'ın, onları, genel bir imhadan ve herkesi

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/18-19.

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/20.

kaplayan kötülüklerden koruyacağı yolunda va'didir.

2) En doğru olan bu açıklamaya göre bu, "Mü'minler için bir va'd ve onlara, âhire yurdunda mükâfaat verileceğini haber veren bir ifâdedir. Buna göre Cenâb-ı Hak, adeta "Biz, onları dünyada iken kurtardığımız, yani onlara nimet verdiğimiz gibi, kaza gününde de, onlara in'âmda bulunup, nimetler vereceğiz" demek istemiştir. Bunu şu da teyit eder: Dünyadaki helaklerden kurtulma, kişinin ayrılmaz bir vasfı değildir. Ama, ahirette, Allah'ın azabından kurtulması ise, ilahî va'd gereğince, kişinin ayrılmaz vasfı olur. Aynen bunun gibi, Allah, şükredenleri, cehennem azabından kurtarır, zalimleri ise orada bırakır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim dünya menfaatini isterse kendisine ondan veririz. Kim de âhiret mükâfaatını isterse ona da bundan veririz... Biz şükredenleri mükâfaatlandıracağız" (Al-i İmran, 145). ve "işte Allah onların (bu) söylediklerinden dolayı altından ırmaklar akan cennetleri kendileri için ebedî kalıcı olmak üzere onlara mükâfaat olarak ihsan etti" (maide, 65) ayetleridir.

Şükreden de mü'mindir. O halde, murad edilenin, onların ahiretteki mükâfaatı olduğu anlaşılmış olur.103[103]

Cezaya Çarpılmaları

"Andolsun ki (Lût) onlara, azâb ile yakalayacağımızı haber vermişti. Fakat onlar, bu uyarmaları şüphe ile tekzîb ettiler" (Kamer. 36).

Bu ifâdede, Lût (a.s)'un aklanması ve üzerine düşen görevi yaptığının beyânı bulunmaktadır. Zira, Cenâb-ı Hak, azat etmesini, onların yalanlamalarına dayandırıp, rahmeti gereği azâb etmeyi sona bırakıp, ondan önce ise işleyen ve hedefine ulaşan bir takım uyanlarda bulununca, bu azâb etme işini açıkladı da, "Lût, onları daha önce de inzâr etmişken, onlar onu dinlemeyip, yalanlamalarını devam ettirdiler de, biz de onları helak ettik." buyurdu.

lüîtt kelimesi ite ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bununla, olmuş bitmiş ve kendisiyle onları korkutmuş olduğu yakalayış kastedilmiş olabilir. Bunun böyle oluşunun delili, "Biz onlara bir fırtına gönderdik..." ayetidir. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Daha önce, inzâr ve korkutmak için zikredilmiş olan o şeyi onların üzerine salıverdik..." demek istemiştir.

2) Bu ifâde ile, âhiretteki yakalama kastedilmiş olup, bu, "Çok büyük bir şiddet ve satvetle çarpacağımız gün muhakkak ki biz intikam abalarız..." (Duhan, 16) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü, bütün peygamberler kavimlerini, ahiret azâbıyla uyarmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Size, alevlendikçe alevlenen bir ateşi haber verdim " (Leyl, 14), "Onlara o yakın günün tehlikesini anlat..." (Mû'mm, 17) ve "Çünkü hakikaten biz sîze yakın bir azabın tehlikesini haber verdik" (Nebe, 40) vs. buyurmuştur.

8u izaha göre bunda şöyle bir incelik vardır: Cenâb-ı Hak orada "Muhakkak ki Rabbinin tutması şiddetlidir" (Buruc, 12) buyurmuş, burada ise "tutmamız" demiş de, t&İif dememiştir. Çünkü, "Muhakkak ki Rabbinin tutması şiddetlidir" ifâdesi O'nun yakalayışının cinsini beyandır. O yakalamanın cinsi şedid olduğuna göre, ya o yakalamanın en büyüğü nasıl olur? Lût (a.s)'a gelince, tebliğde kusur etmiş olmasın diye, kavmine en büyük yakalamadan bahsetmiştir. Ayetteki, "Korkutmaları şüphe ile tekzib ettiler" ifadesi, daha önce geçen "nüzür" kelimelerinin, inzarcılar değil inzarlar manasına geldiğine delâlet eder.104[104]

Kavmin Misafirlere Sataşması

"Andolsun ki ondan (Lût'un) misafirlerine (bile) kötülük yapmayı kastetmişlerdi. Biz de gözlerini silme kör ettik. İşte azabımı ve tehdidlerimi tadın" (dedi)" (Kamer, 37).

"Mürâvede", "revd" masdarındandır. "İrâde" de bu köktendir. Mürâvede, "mütalebe" kelimesiyle eş manalıdır. Fakat mütalebe, zatlar (maddeler) hakkında kullanılır. Nitekim

---

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/20-21.

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/21-22.

Arapça'da "Zeyd Amr'dan o dirhemleri istedi" denilir. Mürâvede ise, ancak iş-güç hakkında kullanılır. Nitekim Arapça'da "Ondan yardım istedi" denilir. İşte bu sebeple, mürâvede ikinci mef'ûlünü harf-i cerri ile, mütalebe ise "bâ" ile alır. Çünkü iş-güç yapanın iradesine bağlı bir şeydir. Ama madde, bazan insanın irâdesi olmaksızın da bulunur. İşte aradaki fark budur. Binâenaleyh
sen "Onun işini bana haber ver" dediğinde, o kimsenin, bizzat bu haberi bu vermesi gerekir. Ama "Bana bunu bildir" denmesi böyle değildir. Bu hususu, meselâ bir kimsenin şu sözü daha iyi ortaya kor "Zeyd bana falancanın gelişini haber verdi" yine "O bana, onun gelişini haber verdi." Çünkü harf-i cerrini kullananın ifadesinden, çoğu kez, o kimsenin gelmesi değilde, geliş keyfiyyetinden haber verme manası kastedilir. Bâ harf-i cerrini kutlanma ise, sadece gelmesinin bizzat kendisini haber vermeyi ifade eder. müfred ve çoğul için kullanılan bir kelime olup, bu hususu Zâriyat Sûresinde anlattık. Bu misafirlere yapılmak istenen kötülüğün ne olduğu ise yine daha önce anlatılmıştı. Lût kavmi, müfsid idiler, bozulmuşlardı. Onlar, Lût (a.s)'un yanına giren bir takım misafirler olduğunu duydular ve onlara kötülük yapmak istediler.
Ayetteki, "Biz de gözlerini silme kör ettik" ifadesine gelince, deriz ki: Gelen o melekler arasında Cebrail (a.s) de vardı. O, bir kanadı ile onların yüzüne çarpıp, gözlerini kör etti. Ayetle ilgili bir kaç mesele var: 105[105]

Birinci Mesele

ifâdesindeki cemî zamiri, eğer Lût kavmine râcî bir zamirse, "gözleri" ifâdesindeki (onlar) zamiri de (onlar) zamiri de onlara râcî olur. Böylece de, Cebrail (a.s), Lût kavminin hepsinin gözlerini silme köretmiş olur. Halbuki, Cebrail (a.s), onlardan bir kaçının gözlerini böyle yapmıştı. Bunlar da, Lût (a.s)'un evine giren ahlâksızlardır. Yok eğer bu zamir, sadece Lût (a.s)'un evine girenlere râcî ise, bunlardan daha önce bahsedilmiştir (dolayısıyla bunun onlara râcî olması müşküldür). Bu husustaki görüşünüz nedir? Biz deriz ki: Bu kötülük yapma isteği, Lût kavminin bir kısmındadır. Fakat o kavmin genelde işi-gücü bu olunca, Allah Teâlâ bu mürâvede (kötülük yapma) işini hepsine isnâd etti. Daha sonra bu mürâvede ile belli bir grup kastedildi ki bunlar, gerçekte o kötülüğü yapmak isteyenlerdir. Böylece, "onların gözleri" ifâdesindeki "onlar"zamiri, özellikle onlara râcî olur. Bunun misâli, şu şekildeki sözdür: "Mü'minler namaz kıldılar, böylece onların namazı sahih oldu". Buradaki "onların" zamiri, iman ettikten sonra namaz kılanlara râcî olur, yoksa sadece iman etmiş olanlara râcî olmaz. Çünkü eğer, "iman edenler... onfann namazlan sahîh oldu" demiş olsaydın, bu derli toplu bir söz olmazdı. Fakat, "Namaz kılanların namazlan sahih oldu" desen, söz düzgün olur. Böylece, ayetteki "onların" zamirinin, mürâvede (kötülük yapmayı isteme) işinden sonra, meydana gelen şeye râcî olduğu anlaşılır, 'daki cemî zamiri, şüphe ile tekzîb eden o uyarılmış kimselere râcî olur. 106[106]

Gözleri Tams Etme

Allah Teâlâ burada, "Gözlerini silme kör ettik" buyurmuş, Yasîn'de ise, "Eğer dileseydik, onların gözlerini silme kör derdik" (Yasin ,66) emiştir. Aradaki fark nedir? Diyoruz ki: Bu, Ibn Abbas (r.a) sözünü teyid eden türden birşeydir. yünkü rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir. Çünkü "tams" kelimesi ile, "anlamama, drâk edememe" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh onların gözlerine birşey (ap il mam ıştır. Fakat onlar eve dalmışlar, orada hiçbirşey görememiş ve böylece sanki ;ilme kör kimseler gibi olmuşlar. Yâsîn Sûresl'nde ise, Cenâb-ı Hak, eğer dilerse, mlann gözlerini perdeleyeceğini, yani göz kapaklarını birbirine yapıştırarak, gözlerinin izerinde açılmaz bir deri oluşturacağını, böylece de, gözleri silme kör

---

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/22-23.
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/23.

edeceğini anlatmak istemiştir."
ibn-i Abbas (r.a)'dan başka müfessirler, onların kör edildiklerini, gözlerinin yüzleriyle bir seviyeye gelip, dümdüz bir levha haline geldiğini söylemişlerdir. Bu nanayı, ayetteki, "İşte azabımı ve tehdidlerimi tadın " cümlesi destekler. Çünkü onlar jğer ısrarlarını sürdürüp de, orada birşey görememiş olsalardı, bu bir azab olmazdı. D halde, İbn-İ Abbas (r.a)'ın dışındakilerin verdiği manaya göre "tams" bir azabtır.
Biz diyoruz ki: Uygun olan şöyle den ilmesidir: Allah Teâlâ burada, olanı nakletmiştr yüzlerinin dümdüz bir levha halini alması onların artık bunu inkâr edemeyişleridir. Çünkü bu olmuş bir hadisedir.
Ama Yâsîn Sûresinde Allah Teâlâ onları, mümkün ve kudreti dahilinde olan bu azabla korkutmuş ve böylece de herkesin kabul edeceği ve bilebileceği bir manayı tercih etmiştir. Bu da gözlerin kapalı olmasıdır. Çünkü göz kapaklarının göz üzerinde yapıştırılması, çokça vâkî olan bir durumdur ve bu Allah'ın kudret ve iradesiyle böyle olmuştur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki bu, "Biz onların göz kapaklarını, gözleri üzerinde bir birinden ayırıp, açmazdık" demektir. Bu, mümkün oluşu açık oln ve çokça görülen bir durumdur. Halbuki Lût kavmi için olan "tams", nâdirâttandır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak kabule daha yakın olsun diye burada, (dilemesinden bahsetmeden), doğrudan doğruya "Onların gözlerini tams ettik" (silme kör ettik)" demiştir.107[107]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "işte azabımı ve tehdidlerimi tadın" ifadesi, kimden kime bir hitâbtır? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Ayette bir izmâr bulunup takdiri, "Ben, o meleklerce söylenen bir sözle, onlara, "Azabımı tadın" dedim" şeklindedir.
2) Bu, yalanlayan herkese bir hitab olup, "Sizler peygamberleri yalanlıyordunuz. Haydi şimdi azabımı tadın" manasındadır, çünkü onlar yalanlayınca, ister istemez o azabı tadacaklardır.
3) Bu ifâde, örfe göre söylenmiştir, çünkü bir padişah, alabildiğine öfkeli olduğu sırada, bir suçlunun dövülmesini emredip de, suçlu da fena şekilde dövülüp, çığlıklar atarken, padişah onun çığlıklarını duyar ve tam o esnada, "Tad, çünkü sen suçlusun ve bunu hakettin!" der. Ama padişah o azab edilenin, bu sözünü duymayacağını da biliyordur. Fakat yine de onun için böyle söylüyor. Bu çokça kullanılan bir ifadedir. Aynen bunun gibi herkes de, Allah'ın gözetiminde olup, sözlerini duyar. Cenâb-ı Hak, kendisine gazab ettiği bir inatçı kâfire ve isyankâra azab ettiğinde adetâ: "Tad. Çünkü hani sen aziz ve kerimdir"(Duhan,49), "Bu gününüze kavuşmanızın tadını çıkarın!" (Secde, 14) ve "İşte azabımı tadın!" diyor. Halbuki O, bu sözleri ile duyar ve cevap verecek olan birilerini muhatap atmış değildir. Bu, adaletini ortaya koyma olup, "Ben, sana azab edileceğinden, ağlayıp sızlamakla kurtulamayacağından gafil değilim. Ben seni biliyorum. Sen, senden sâdır olan işlerden ötürü buna müstehaksın" demektir. Buna göre şayet, "Bu başında "fa" olmayan bir ifadedir. Fâ ile olanlara gelince, biz, "Bu fâ iledir" demiyoruz. Çünkü genelde Cenâb-ı Hak, "Sizler yalanladınız, o halde tadınız" der.108[108]

Tehdidi Tattırma

İnzar" (tehdid) nasıl tadılır? Deriz ki: Bu, "Yaptığının cezasını ve gereğini tad" manasında, "Yaptığını tad" demek gibidir. Yine "Yaptığından ötürü bu acıyı tad" denilir. Şu halde ayetteki, "Azabımı tadın" hitabı, Arapların "O acıyı tad" demeleri gibi; "ve tehdidlerimi tadın" ifadesi de, Arapların "Fiilini tad!" demeleri gibi olup, bu ikincisi de, "İnzarlanmdan (uyarılarımdan) gereken, onlara uymamaktan gereken şeyi tad" demektir.

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/23-24.
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/24.

İmdi eğer, "Bu izaha göre, inzârın, azab üzerine atfedilmesi doğru olmaz. Çünkü böyle olması halinde ayetin manası, "Azabımı ve uyarılarımdan gereken şeyi yani yine azabı tadın" şeklinde olur. Bu, birisinin, "Azabımı ve azabımı tadın" demesi gibidir" denilirse, deriz ki: Ayetteki, "azabımı" ifadesi, dünyevî azabları; "inzârımdan (gereken azabı)" ifadesi, âhirette olacak olanları manasınadır. Çünkü uhrevi azablarta inzârın izahı daha evvel geçmişti. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "Peşin (dünyevî) ve tecellî (yani uhrevî) azabımı tadın" demektedir.
Eğer, "Bu ikisi, aynı zamanda olacak şeyler değildir. Öyleyse, daha nasıl, iki şey için birden "tadın" denilmiştir?" denilirse, deriz ki: Tecilli olan (âhiret) azabının başlangıcı, dünya azablarının sonuyla bitişiktir. Binâenaleyh ikisi aynı zamanda olan şey gibi olup, tıpkı "Boğuldular ve cehenneme sokuldular" (Nuh, 25) ayetinde olduğu gibidir.109[109]

Cezanın İnmesi

"Andolsun ki onlara bir sabah, asla bırakmayacak bir azab baskını yaptık" (Kamer, 38).
Bu, "O belli kısmının gözlerinin kör edilmesinden sonra, bütün kavmi saran bir azab baskını yaptık" demek olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır:110[110]

Birinci Mesele

Ayetteki, (sabah baskını yaptık) tabiri, bu azabın sabah vakti olduğuna delâlet ediyor. Öyleyse, ayrıca "bükreten" (sabahleyin) denilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bu kelimenin faydası, bu azabın o zamanda başladığım anlatmaktır.
Binâenaleyh ayetteki, "bühra" kelimesi şu iki şekilde izah edilebilir:
a) Bu, zarf olarak mansubtur. Bunun bir benzeri de, (İsra, 1) ayeti hakkında söylediğimiz husustur. Burada şöyle bir inceleme yapılabilir: Zemahşerf, İsrâ Sûresİ'ndeki ayetin tefsirinde, "Leylen" kelimesinin getirilişinin hikmetiyle ilgili bir soru sorar ve yine kendisi cevap olarak, "Bu kelimenin nekire getirilişinde, İsrâ hasisesinin, gecenin bir kısmında cereyan ettiğine bir delâlet vardır" der. Bu hususta, kelimeyi şeklinde okuyanların kıraatine tutunur. Ama bu izah açık değildir. Daha açık olan, şöyle denilmesidir: Vaktin müphem bırakılması, sözün sahibinin vakti tayin gayesi taşımadığını ortaya koymak içindir. Bu tıpkı bir kimsenin, mutlaka bir vakitte çıkması gerektiği halde, "zamanların birinde çıktık" der. Böylece çıktığı o vakti belirtmek istemez. Şimdi bu kimse sadece, "çıktık" demiş olsaydı, dinleyen çoğu zaman, "Ne zaman çıktınız?" diye sorabilirdi. Binâenaleyh, "bir zamandır" deyince, maksadının o vakti belirtmek değil, çıktıklarım anlatmak olduğuna işaret etmiş olur. İşte Hak Teâlâ'nın bu ayeti, "Erkenlerden birerken zamanda..." manasına; ifâdesi de "Gecelerden bir gece" manasına olup, böylece O, "esas olarak bunların ne zaman olduğunu anlat.nak istemiyorum. Çünkü esas anlatılmak isterken, İsrâ'nın bizzat kendisidir" demek istemiştir. Şimdi Hak Teâlâ, "Kulu Hz. Muhammet! (s.a.s) Mescid-i Haram'dan geceleyin yürüttü" demiş olsaydı, bunu duyan, "Hangi gece?" diyebilirdi. Binâenaleyh Allah Teâlâ, "... Bir gece yürüttü" deyince, hem bu soruya meydan vermemiş, hem de "Bunun ne zaman olduğunu anlatmak istemiyorum" demek istemiştir, isterse bu soruyu soran kimse, bu konuda câhil olsa bile... Çünkü böyle bir işi, "O vakit bilemiyorum" diyebilir. Yaptığımız bu izah doğruya daha da yakındır. Bunun böyle olduğunu, İsrâ Sûresi birinci ayet için, anladığına göre, aynı mana ve inceliğin tefsir ettiğimiz bu ayette de kastedildiğini bil.
Bu izaha göre ayetteki, ifadesinin, "Allah onlara, kötülüklerine bir karşılık olarak" sabahleyin çarpıldılar" manasına olduğu söylenebilir. Bu tıpkı, "Onları bir elemli azabla müjdele" (Al-i imrân, 21) ayeti gibi, (onlarla bir istihza olur). Buna göre Cenâb-ı Hakk, "sabahleyin baskına uğramış birisi gibi, onlara bu azab erkenden geliverdi" demek istemiştir. Ama birinci izah

---

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/24-25.
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/25.

daha doğrudur.
Ayetteki "bükraten" kelimesinin, zarf olarak mansub olduğunu söylememize göre, ifadesi hakkında, İsrâ 1. ayet hakkında yapılamayacak şöyle bir izah da yapılabilir: Bu ifade, "Onlara o azab sabah vakti geldi" manasınadır. Fakat bu fiilin tef'îl babı, yani "tasbîh", çoğu kez, sabahın ilk vaktinden, ortalığın iyice ağarmasından sonraya kadar devam eden zaman için kutlanılır. Binâenaleyh Hak Teâlâ, ayrıca "bükraten" buyurunca, bu işin, bu vakit diliminin ilk cüzünde olup, sonraya bırakılmadığını ifade etmiş olur. Bu İzah daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ, "Şüphesiz onların (azabla) randevu vakitleri sabandır" (Hud, 81) ayeti ile, onları bu azabla sabah vakti için tehdid etmiştir. Bu haberin hükmü gereğince, o azab, sabahın ilk vaktinde olmalıdır. Halbuki ayette sadece ifâdesinin getirilmesi, bu inceliği anlatmaz. Bu izah daha güçlüdür. Çünkü sen, "Dün sabah bükreten (erkenden" ve "Bugün bükreten (erkenden)" denir. Böylece, biraz önce bahsettiğimiz, "erken zamanlardan bir erken zamanda" manasını kastedersin.
b) "Bührateh" kelimesi, mefûl-ü mutlak olarak da mansub olabilir. "Ona bir kırbaç vurdum" babından olur. çünkü buradaki "darb" kelimesinin mansub oluşu, mef'ûl-ü mutlak oluşundan Ötürüdür. Bazan bu mansub oluş, yine aynı ifadedeki, "sert" (kırbaç) kelimesindeki gibi, mef'ûl-ü mutlak oluşun dışında bir sebepten Ötürü olur. ifadesinin, darb çeşitlerinden birisini beyân ettiğini, çünkü dövme işinin bazan kamçı ile bazan da başka şeyle olduğu; ama ayetteki "bükreten" kelimesinin böyle bir hususu beyân etmediği söylenemez. Çünkü diyoruz ki: "Bükraten" kelimesi de böyle bir hususiyeti bir çeşidi beyan etmektedir. Çünkü sabah, bazan erken, bazan ortalığın ağarması vaktinde olur.
İmdi eğer,"Aynı hususiyetin, İsrâ 1. ayet hakkında söz konusu olduğu da söylenebilir" denilirse, biz deriz ki: Evet. Buna göre şayet, "Orada, yani İsrâ 1 ayetinde, İsrâ çeşitlerinden bir çeşidin beyânı yer almamaktadır" denilirse, biz deriz ki: Bu, bir kimsenin tıpkı, "Ona bir şey yönünden vurdum" demesi gibidir. Çünkü, her vurmada vurdum" demesi gibidir. Çünkü, her vurmada, mutlaka bir "şey" vardır ve bu, kelimesinin bu gibi yerlerde, mef'ûl-ü mutlak olarak mensûbolduğu söylenebilir. Ayette Öyle ifâde edilişinin hikmeti ise, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, ilahî maksadın, o yürütüşün türlerine taalluk etmediğini beyândır. Sanki, böyle demiş olan kimse, "Ben o kimseyi neyle dövdüğümü beyan etmek istemiyorum. Kendisine herhangi bir gaye taalluk etmediği için de, beyân etmek mecburiyetinde değilim" demek istemiş, böylece, herhangi bir kimsenin, "Onu, neyle dövdün, kamçıyla mı değnekle mi?" şeklinde soru sormasına meydan vermemiş olur. Durum, Cenâb-ı Hakk'ın, isrâ, ifâdesi için de aynıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, "İsrâ"yı sorabilecek kimselerin, soru sormalarına meydan vermemiştir. Çünkü İsrâ, gecenin başında yürümektir. Sery ise, gecenin sonunda yürümek, vb. dir.[111][111]

Müstakırr

Ayetteki, kelimesi hakkında şu muhtemel izahlar yapılabilir:
a) "Bu, savuşturulması mümkün olmayan bir azâbtır" demek olup, bu azâb onlara yönelir de, onların üzerinde karar kılıp sâbitleşir. Hiç kimse onu bertaraf etmeye, izâle etmeye, def etmeye ve savuşturmaya muktedir olamaz.
b) "Bu, devamlı olan bir azâb..." anlamındadır. Çünkü onlar, helak edildiklerinde cehenneme sürülürler. Böylece, onların başına gelen o azâb, adetâ, ölümleriyle son bulmaz, neticelenmez. Çünkü ölüm, dövülen kimsenin, dövülmeden; hapsedilen kimsenin de ha edilmekten ötürü duyup hissettiği o elem ve acıdan kurtarır; ama, ayette sözü geçen kimselerin ölümleri, kendilerini, o azâbtan kurtaramaz.
c) "Bu, sadece onların üzerine çullanmış bir azâb olup, başkasına geçmez" demektir ki, bu da, "Bu, Allah Teâlâ'nın onlar için takdir ve takrîr ettiği, böylece de onun karar kıldığı bir hal ve durum (azâb) dur" anlamındadır. Ve bu, tıpkı, "Bu, meselâ, birisinin ekinine zarar verip

---

[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 25-27.

diğerininkine zarar vermeyen ve tesadüfi bir durum olduğu zannedilen bir dolu gibi, "Bu, onlara tesadüfen isabet etmiş bir durumdur" denilmesi ve "Şayet yerlerinden çıkmasalardı, tıpkı, Lût (a.s)'un ailesinin kurtulması gibi, bunlar da kurtulurlardı..." denilmesi gibi değildir. Tam aksine, bu onların peşini hiç bırakmayan bir azâbtır. Zira bu, karar kılmış bir iştir.112[112]

Üçüncü Mesele

kelimesindeki "hüm" zamiri, "gözlerini" ifâdesindeki zamirinin kendilerine râcî olduğu kimselere râcîdir. Binâenaleyh, 'daki zamir, yakın olduğu için lafzan onlara; mana bakımından ise, ya "Fakat onlar bu korkutmaları şüphe ile tekzib ettiler" (Kamer, 36) ayetinde anlatılan kimselere, yahutta, "Andolsun ki onlara azâb ile yakalayacağımızı da haber vermiştik"(Kamer. 36) ifâdesindeki "onlara" zamirinin râcî olduğu kimselere râcî olabilir.113[113]

"İşte tadın benim azabımı ve tehditlerimi" (Kamer, 39).
Cenâb-ı Hak bu ifâdeye yeniden yer vermiştir, çünkü, ilgili azâbtan iki kez bahsedilmiştir ki, bunlardan birisi, Hz. Lut (a.s)'un misafirlerine (meleklere) kötülük yapmak isteyenlere tahsis edilen, diğeri ise Lût (a.s)'un bütün kavmini kapsayan azâbtır.114[114]

"Andolsun ki biz Kur'ân'ı düşünmek için kolaylaştırmışadır. O halde var mı düşünen?" (Kamer, 40).
Biz bu ayeti, defalarca tefsir ettik ve hangi sebepten dolayı getirildiğini de tekrar tekrar beyân ettik.115[115]

Aziz Allah'ın Çarpması

"Andolsun ki Firavun hanedanına da tehditler gelmişti. Onlar bizim ayetimizin hepsini yalanladılar. Biz de kendilerinin çok kuvvetli, kudretli zatın yakalayışıyla yakaladık" (Kamer. 41-42).
Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:116[116]

Birinci Mesele

"Firavunmun kavmi" yerine, "Firavun hanedanı, âli..." denmesinin yararı nedir? Biz deriz ki: "Kavm" kelimesi,
"âl, hanedan" ifâdelerinden daha genel bir ifâdedir. O halde "kavm", başkasının, idarelerini üstlendiği, yahut da, başkanın emrini yerine getiren herkes; "âl, hanedan" ise, hayırlarının olsun, serlerinin olsun, varıp kendisini bulduğu reis yahut hayrın da şerrin de kendisine râcî olduğu kimse demektir.
Binâenaleyh, o başkasını tanımayan, onu görmeyen, sadece ismini duyan uzak bir kimse, o kimsenin "ili, hanedanı" değildir. Bu farkı anladığına göre, biz diyoruz ki: Musa (a.s) hariç, bütün peygamberlerin kavmi içinde, hepsini ezip geçen ve onları aynı noktada toplayan hâkim bir kişi yoktu... Onlar, kimileri idareci, kimileri de tebaa idiler. Başkanlar, idareciler çoğalınca da, hiç kimsenin hiç kimse üzerinde bir nüfuzu ve etkisi kalmaz.. Bunlardan, mislinin misline karşı (müdürün müdüre karşı) böyle oluşları açıktır. Ama, meselâ, alt tabakaya gelince, bu hususun böyle olması da, onların, o reislerden birine sığınıp başına gelebilecek o kötü şeyi, bu idareci sayesinde bertaraf etmesiyle oluyordu.. Böylece de her

---

[112] [112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/27.
[113] [113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/27.
[114] [114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/28.
[115] [115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/28.
[116] [116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/28.

biri, kendi başına olmuş oluyordu. Binâenaleyh peygamber gönderme İşi, o liderlerin tümüne birden oluyordu.

Ama Firavun gelince, o herkesi ezip geçen bir diktatördü. Böylece onları az ya da çok her hususta, kendisine hiç muhalefet edemeyecekleri bir hale getirmişti. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, Firavun'a, sadece ona, işte o peygamberin, yani Musa (a.s)'ya gönderdi. Ne var ki, meselâ Karun gibi, Firavunun nezdinde, kendisine yakın olan maiyyeti de vardı. Karun'u, o büyük ve çok malından Hâman'ı da zekâsından dolayı yanına almıştı. Böylece Cenâb-ı Hak, bu gönderme işinde, bunların tümünü (Firavun, Karun, Hftman) nazarı dikkate almıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, pekçok yerde, meselâ, "Andolsun ki Biz, Musa'yı ayetlerimizle Firavun ve onun topuluğuna gönderdik..." (Zuhruf,46), "... ayetlerimizle, Firavun'a, Hâmân'a ve Karun'a gönderdik"(Gafir,24), Ankebût'ta da, "Kârûn, Firavun ve Hâmân... Andolsun ki, onlara Musa gelmişti" (Ankebut, 39) buyurmuştur. Çünkü, bunlar şayet, iman etmiş olsalardı, bunların dışında katmış olan herkes iman ederdi. Ama, bunlardan önce ve sonra gelen topluluklar ise böyle değildir.. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Andolsun ki Firavun hanedanına da tehditler gelmlişti.." buyurmuş ve genel olarak da bu ifâdeyi kullanmıştır. Meselâ, "Firavun hanedanını, en şiddetli azaba sokunuz" (Mü'min, 46) ve "Firavun Şilesinden olup imânını gizlemekte bulunan bir mü'min (şöyle) dedi... "(Mümin.28) buyurmuştu. Cenâb-ı Hak, (el-Mele'u) lafzını da çokça kullanmıştır.117[117]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk burada, buyurup, başkaları hakkında ise dememiştir. Çünkü Musa (a.s), Firavun hanedanına, diğer peygamberlerin kavimlerine gelişi gibi, gelmemiştir. Tam aksine, bunlara, hakikî anlamda (kelimenin hakikî anlamında) gelmiştir. Çünkü o, bu topluluğun dışında idi. Derken, bundan sonra onlara geldi. İşte bundan dolayı, Cenâb-j Hak, "Vaktaki elçiler Lût (a.s) ailesine geldi.." ibr wü (Hicr, 8) buyurmuştur. Hakiki manada Cenâb-ı Hakk yine, "Andolsun ki size, içinizden bir peygamber geldi... "(Tevbe, 128) buyurmuştur. Çünkü o, onlara, Allah'tan, Mirâç'tan sonra semâvattan gelmiştir. Ve bu tıpkı, Hz. Musa (a.s)'mn kavmine, Tûr'dan hakikî anlamda gelmesi gibidir.118[118]

Üçüncü Mesele

Eğer, nüzür kelimesi ile, "uyarılar, tehditler, manası kastedilirse, -ki açık olan budur-, Musa (a.s)'nın diliyle ve
eliyle onlara gelen kelâmı, İşte bu uyarılardır. Yok, eğer bu ifâde ile, "Peygamberler, uyarıcılar" kastedilmişse, bu, Musa (a.s) ve Harun (a.s)'un ve bunlardan önce gelen bütün peygamberlerin ona gelmesi demektir. Çünkü, bütün peygamberler, Musa (a.s) ve Harun (a.s)'un söylediği, Allah'ın birliğini, O'na İbâdet etmeyi talîm etmişlerdir.

Bu ifadeden sonra, Cenâb-ı Hakk'fn, başına fâ getirmeksizin, "Onlar bizim ayetlerimizin hepsini yalanladılar" buyurması, ilgili yalanlamanın, bu gelişe varıp dayanmasını gerektirir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Söz, Cenab-ı Hakk'tn, "Andolsun kiFiravun hanedanına da tehditler gelmişti" ifadesiyle noktalanmıştır; "yalanladılar" ifadesi ise, yeni bir cümledir; "onlar,.." zamiri, (bu sûrede) Nûh (a.s)'un kavminden Firavun hanedanına kadar gelip geçen herkese şamildir.

2) Bu kıssa da, daha öncekilerin üslûbunda gelmiş olan bir kıssadır. Buna göre Cenâb-ı Hak adetâ, "İşte benim azabım ve tehditlerim nice imiş. Muhakkak ki onlar, bizim ayetlerimizin tümünü yalanladılar. Böylece de biz onları... yakaladık." demek istemiştir. Birinci izaha göre, "Ayetlerimizin tümünü" ifadesinin manası açıktır. İkinci izaha göre, bu ifadeyle, Musa (a.s)'nın yanındaki ayetler kastedilmiştir ki, müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre de, o dokuz

---

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/28-29.

118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/29.

mu'dzedir. Ayetlerimizin tümünü" ifadesiyle, onların, Allah'ın ayetlerini, yani aklî ve nakli tüm ayetlerini yalanlamış olmaları da kastedilmiş olabilir. Çünkü her şeyde, kişi için, Allah'ın birliğine delâlet eden deliller bulunmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, onları yakaladık" ifadesi, onların, ya kaçkın köleler gibi olduklarına, yahut da, asî olduklarına bir işarettir. Çünkü, bir idareci birisini hapsettiğinde, "Emir, falancayı yakaladı" denilir.

Ayetteki, "çok kuvvetli, kudretli..." ifadesinde ise, şöyle bir incelik bulunmaktadır: "Azîz" kelimesiyle, "gâlib, üstün, baskın olan" kastedilir. Ancak ne var ki "aziz", bazan, düşmanını yenen ve ona gâlib gelen anlamında kullanılır. Birinci anlama göre "azîz" olan, eğer kaçıyorsa, uzak olduğu için; yok, eğer muharip ise, karşı koymasından dolayı, karşısındakini yakalama imkânını elde edemez. İşte bu sebepten dolayı, "Âciz olmayan, ama fırsat veren bir galibin yakaiayısıyla. ." buyurdu.119[119]

Kureyş'in İmtiyazı Yok

"(Ey Kureyş), sizin kâfirleriniz (bütün) bunlardan daha mı üstündür? Yoksa (semavi) kitaplarda sizin için bir beraet mi var?" (Kamer, 43).

Ayetin bu ifâdesi, onların o azâbtan emîn olmamaları, gevşememeleri için dikkatleri çekmek gayesiyle getirilmiştir. Çünkü bunlar, o helak olmuş olan kimselerden daha üstün değillerdir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:120[120]

Birinci Mesele

Ayetteki hitap, Mekkelileredir. Binâenaleyh, onların, kâfirlerinin, kendilerinin bir parçası olması gerekir. Aksi halde Cenâb-ı Hak, "Sizler, onlardan daha mı hayırlısınız?" derdi. Binâenaleyh, onların kâfirleri kendilerinin bir kısmı olunca, Cenâb-ı Hak, tıpkı bir kimsenin, "Bize, kerîm kimseler geldi de, biz de onlara ikram ettik..." deyip de, "Biz de size ikram ettik..." demeyeceği gibi, "Yoksa onlar için..." demeyip de, daha nasıl, "Yoksa sizin için... bir beraet mi var?" demiştir. Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Bu, "Sizin, küfrünüzü devam ettiren ve o küfründen dönmeyen kâfirleriniz mi..." takdirindedir. Bu böyledir, zira, bu hitabın yapıldığı gün, Mekkeliterden büyük bir kâfir topluluğu, bu azabın olacağına kesinkes inanmışlardı. Halbuki, böyle bir azâb, ancak, ilgili kavmin arasında artık iman edecek bir kimsenin kalmadığı bilindikten sonra tahakkuk eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak adetâ, "Ey Mekkeliler, sizden küfründe ısrar edenler mi daha hayırlı, yoksa daha önce küfürde ısrar edenler mi?" demek istemiştir. Böyiece de, ayetin tehdidinin onların bir kısmı için olmuş olması mümkündür.

Cenâb-ı Hakk'ın, "yoksa sizin için ... bir beraet mi var?" hitabına gelince, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) "Yoksa, sizin topunuz için bir beraet mi söz konusudur ki, böylece kendisini beraeti olan bir toplum içinde hissettiği için, sizden küfründe ısrar edenler hiç tınmıyor?!"

b) "Yoksa, eğer ısrar ederseniz, sizin için beraet mi var?" Böylece, hitap da, tehdit de umumî olmuş olur, ama, "ısrar ederseniz" şartı, ayette zikredilmemiş olur.121[121]

İsm-i Tafdil'in Özel Manası

Ayetteki, ifâdesi ile ne kastedilmiştir? Çünkü, meselâ bir kimsenin "daha iyidir, daha güzeldir" ifâdesi, birinin
diğerine üstün olmasıyla beraber, iki şeyin "güzel..." sıfatında müşterek olmasını gerektirir.

119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/29-30.

120[120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/30.

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/30-31.

Halbuki, bunlarda ne hayır, ne de güzellik namına bir şey vardır!.. (Ne dersiniz?). Biz deriz ki, buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Böyle bir ortaklığı gerekti ren herhangi bir şey yoktur. Bunun delili, meselâ, Şair Hassân'ın "Ona denk olmadığın halde, sen onu hicvedip kınıyor musun? Şu halde, sizin kötülükleriniz hayırlarınızı alıp götürmüştür". Oysa ki "hayır", sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e "şer" ise, onu hicveden kimseye mahsus olup, bu ikisi, bu iki şey hususunda müşterek olamazlar.

2) Bu ifâde, onların iddia ve zanlarına göre söylenmiş olan bir ifâdedir. Yani, "Sizin kâfirleriniz, kendilerinin, helak olup giden önceki kâfirlerden daha hayırlı, daha iyi olduğunu iddia mı ederler? Halbuki, eskiler de kendilerinin daha iyi olduğunu iddia etmişlerdi" demektir. Yine bu ifâdenin, önceki putperestlere, peygamberlerini yalanlayıp, "ilahî helaklerin, meselâ, yıldızların kötü bir biçimde bir araya gelmesi gibi, göksel sebeplerle olduğunu" söyleyenler ile ilgili olması da muhtemeldir.

3) Bu, "Sizin kâfirleriniz mi daha kuvvetlidir?.." takdirindedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta sanki, "Sizin kâfirleriniz mi kuvvetçe daha hayırlı? Halbuki, örfen kuvvet beğenilen bir şeydir!.." demek istemiştir.

4) Her mümkün varlıkta, iyi ve kötü sıfatlar bulunabilir. Binâenaleyh, iki şeyde gûzet olanlarına bakıp, onlardan birisini diğeri İle karşılaştırdığında, işte burada, (birinin diğerinden daha iyi olduğunu belirtmek için), "hayır" lafzı kullanılabilir. Kötü sıfatlarda da böyledir. Ki, (iki kötü sıfat birbiriyle mukayese edildiğinde), burada "daha kötü" anlamında olan "şer" kelimesi kullanılabilir. Binâenaleyh, sen meselâ, iki kâfiri değerlendirip, bunlardan birisinin diğerinden daha berllik olduğunu söylediğinde, bunlardan birisinin, diğerinden güzellik ve iyilik bakımından daha hayırlı olduğunu kastetmiş olursun. Yine sen, sana eziyyet veren iki mü'mini değerlendirdiğinde, bunlardan birisinin diğerinden daha kötü olduğunu söyleyebilirsin ki bu, "iman açısından değil de eziyyet açısından böyledir" demektir. İşte, ayetteki, ifâdesi de böyledir. Çünkü değerlendirme, onları o azâbtan kurtarmaya elverişli şey hakkında yapılmıştır. Binâenaleyh bu tıpkı, "Sizin kâfirlerinizde, o özelliklerde olmayıp da, sizinkileri o ilahî azabtan kurtaracak bir şey mi var da, böylece bunlar daha hayırlıdır?! Yoksa, sizinkilerde, onları azabtan kurtaracak bir haslet yok da, ne var ki Allah, onlardaki hasletten dolayı değil, kendi fazlından dolayı onları o azabtan emin kılacaktır?.." denilmiş olması gibidir.[122][122]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksa (semavi) kitaplardan sizin için bir beraet mi var?" ifâdesi, kurtuluş sebeplerinden bir diğerine işarettir. Zira, kurtuluş, ya onlarda mevcut bir şey sebebiyle olur, ya da böyle olmaz.. Eğer onlarda mevcut olan bir şey sebebiyleyse, bu sebep, onlardan Önce yaşayanlar da, mevcut olmaz, böylece de bunlar onlardan daha hayırlı olmuş olurlar. Yok, eğer onlarda mevcut olan bir sebepten dolayı olmaz ise, o zaman bu, Allah'ın lütfü, onlara olan müsamahası ve onları o azabtan emîn kılmış olması ile olur. Böylece de onlara, "Siz onlardan daha mı hayırlısınız ki, bu sebeple helak olmayacaksınız; yoksa, onlardan daha hayırlı değilsiniz de, ancak ne var ki Allah sizi emin kılmış da, onları helak etmiş?! Halbuki, bunların hiçbirisi söz konusu değildir. Binâenaleyh, bundan emin olamazsınız?" demek istemiştir.

Ayetteki bu ifâde, şöyle bir inceliğe de işaret etmektedir: insan, ancak, emin olacağına dair kesin bir hüküm bulunduğunda, yahutta, söz konusu durumu kesinlik haline yaklaştıran ipuçları bulunduğunda, kendisini emin hissedebilir.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizin için, güvendiğiniz bir beraet var da, bu beraet diğer semavî kitaplarda tekrar mı edilmiştir?" demek istemiştir. Çünkü diğer kitaplarda bulunan şeyler, çoğu kez te'vîle muhtemeldir. Yahutta, Tevrat ve İncil gibi, tahrifat ve tebdilata uğramışlardır. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak "Sizin için, diğer kitaplarda tekrarlanan, sayesinde o azâbtan emin olacağınız bir beraet mi vardır? Eğer böyle olmamışsa, emin olmak söz konusu olmaz" demek istemiştir. Ne var ki, böyle bir beraet, ne (genel olarak) kitaplarda, ne tek bir kitapta, ne de kitaba benzer bir şeyde yer almamıştır. Dolayısıyla onların kendilerini emin hissetmeleri, aşın gafletlerinden olur. İşte bu noktada, mü'minin üstünlüğü ortaya çıkar. Çünkü mü'min, kendisine hiçbir taraftan bâtılın yaklaşamadığı kitabta va'dler bulunmasına rağmen, vaîd, tehdit, ayetlerinde tahsis İhtimali bulunduğu için, velî ve peygamberler derecesine ulaşsa bile, kendisini emin hissedemez. Zira tehdit ayetlerinde tahsis ihtimali olup ümmetten herbir kişi istisna edilenlerden olabilir. Dolayısıyla dünyada kâfir güvenlik, mü'min endişe içindedir. Ahirette ise durum aksinedir.[123][123]

---

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/31-32.

Galip Topluluk İddiaları

"Yoksa onlar, "Biz (peygamberlerden) intikam almaya muktedir bir cemiyyetiz" mi diyorlar?" (Kamer, 44).

Bu ifâde, kurtuluşun kısımlarını, beyânını tamamlamak ve hasr için getirilmiş bir ifâdedir. Zira kurtuluş, ya azabtan kurtulan kimse bunu hak ettiği için olur; ki bu, bir hükümdarın, bir topluma azâb ettiğinde, bunların içinde kendisine iyilikte bulunan birisini görüp de ona azâb etmemen gibidir; yahutda, kurtulan o şahısta bulunan bir şeyden dolayı bulunur. Ki bu da, hükümdarın, o toplum içinde küçük çocuğu bulunan veyahutda zayıf bir annesi bulunan bir kimseyi görüp ona acıması gibi... Bu, her ne kadar buna lâyık değilse de, kurtuluş onun için takdir edilmiştir. Yahutda, ne, sayesinde kurtuluşu hak edeceği bir şey onda vardır, ne de, azâb görenin bizzat kendisinde merhameti gerektiren bir şey vardır. Ancak ne var ki hükümdar, kimsenin yardımlarının çokluğu ve kardeşlerinin bağlılığı ve ısrarı sebebiyle onu cezalandırmaya kadir olamaz. Bu da, bir kimsenin, o kraldan kaçıp da, o krala mâni olacak bir orduya sığınması gibidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, ilk iki kısmın olamayacağını söylediği gibi, üçüncü kısmın, yani taraftar ve dostlardan da yararlanılmayacağım da söylemiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[124][124]

Birinci Mesele

Bu mesele, ayetler arasındaki münasebetin güzelliği hususunda olandadır. Zira, zâtı gereği bir şeye müstehak
kimse, kurtuluşa, kendisine acınılandan daha yakındır. Çünkü, zâtı gereği hak etmiş kimsede, azabın sebebi mevcut değildir. Ama, merhamet olunanda ise, azabın sebebi mevcuttur, ama o azaba mani olan bir şey mevcuttur. Azâb etme sebebi kendisinde mevcut olmayan kimse için, o azâb asla tahakkuk etmez. Ama, sebep mevcut da, başka bir mâni bulunan kimse için, bu mâni, o azabı def etmeyebilir... Azâb edilmek istenen kimsenin bizzat kendisinde mevcut olan mâni, başkası sebebiyle de ondan daha kuvvetlidir. Çünkü, kendisinde bulunan bu mâni, o azaba sebep olan fiilin yapılmasına mâni olur. "Dâî, sebep olmadığında ise, fiil gerçekleşemez. Başkasından yararlanma yoluyla söz konusu olan mâni ise, ona kesinlik ve katiyyet duygusu sağlayamaz. Tam aksine, çalışır ama, genelde mağlup olur. Böylece de onun gördüğü azap, daha öncekinden kat kat fazla olur. Arna, kendisi için merhamet duyduğu ve rahmetinin kendisi için mâni olduğu kimse ise böyle değildir. Çünkü rahmet, her ne kadar ona mâni olmasa bile, ancak ne var ki, onun suçunu, yükünü yer ve hepsini artırmaz. Azabtaki fazlalık ise, güç getirildiği zamandır. İşte bu, son derece güzel bir tertiptir.[125][125]

---

[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/32-33.

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/33.

[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/33-34.

Cemî Kelimesinin Mânası

Ayetteki, ifâdesi hakkında, şu iki şey söylenebilir: **1)** Çokluk... **2)** ittifak, birlik... Buna göre sanki, Cenâb-ı Hak, "Onlar, "Biz kalabalığız... İttifak etmiş bir toplumuz.. Dolayısıyla bizim için zafer, intikam sözkonusudur.." mu diyorlar?' demek istemiştir. Müfret lafızlardan hiçbirisi, bu ifâdenin yerini tutamaz. Biz bunda, iki anlam bulunduğunu söyledik, zira, cem' kökü, asıl harfleri olan cim, mim, ayn ile, "cemâat" anlamına delâlet ettiği gibi, vezni ile de buna delâlet eder. Ki, "faîl", "mef'ûl" anlamında olup, bu kalıp, onların mutaassıp ve tutkun cemiyyetlerini bir araya getirdiklerine delâlet eder..
Şöyle de denebilir: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uyanlara değer vermediklerine işâaret olsun diye, "Biz bir bütünüz; hiç kimse bizden ayrılamaz.." demişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Nûh (a.s) hakkında, (kavminden naklen), "Dediler ki: "Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken biz sana iman eder miyiz?" ismi, mi) ve "... en aşağı tabakalarımızdan başkasının sana tâbi olduğunu da görmüyoruz..."(Hûd,27) buyurmuştur. Bu izaha göre ifâdesindeki tenvîn, muzâfun ileyh'ten bedel olarak gelmiş olan bîr tenvîn olmuş olur. Buna göre onlar adeta, "Biz, insan topluluğuyuz ... (başkası değil)!" demek istemişlerdir.126[126]

Muntasır

Ayetteki, çoğul zamiri olduğu halde, muntasır kelimesinin müfret getirilmesinin sebebi nedir? Biz deriz ki: Bu, birinci izaha göre açıktır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, son tahakkuk edecek olan cezayı haber olarak tavsif etmiştir.
Ve bu tıpkı bir kimsenin, "Siz, intikam alan bir cinssiniz; onlar ise, gatib gelen bir ordu, topluluktur" demesi gibidir. kelimesi, "el-cinsu" kelimesi gibi, lafzu müfret manasında da çokluk bulunan bir cemî kelimedir. İkinci izaha göreyse, (kelimenin ittifak etmiş toplum" anlamına gelmesi halinde buna şu iki yönden cevâp verebiliriz:
1) Mâna, "Bunlar, kendilerine itibâr edilmeyenler hariç, hiç kimsenin kendileri dtşında kalmadığı, ittifak etmiş bir topluluktur..." şeklinde olur. Ne var ki, izafet yapılmayıp da kelimenin sonuna tenvîn gelince, aslında nekireymiş gibi oluverdi de, dolayısıyla, lafzına nisbetle nekire bir kelime ile tavsif edilebildi. Böylece de, izafet halindeki manasına dönüşüverdi.
2) Bu ifâde, ikinci bir haberdir! Çünkü, iki haberden birisinin marife, diöerinin nekire olması caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O, çok mağfiret eden, çok sevendir. Arşm sahibidir... Pek yücedir. Ne dilerse hakkıyla yapandır..." (Bürûc, 14-16) buyurmuştur. kelimesi, haber olan diğer kelimeler marife olduğu halde, nekire gelmiştir). Bu izaha göre, ayetteki kelimesi, yakınındaki lafzından dolayı, müfret getirilmiştir.
Şöyle de denilebilir: ifâdesindeki kelimesi, "her biri" anlamındadır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak adetâ sanki, (onlar adına), "Bizim herbirimiz, intikam alanlarız..." demek istemiştir, ki, bu tıpkı senin, "Onlardan herbiri kuvvetlidir"her biri alimdir" anlamında demen gibidir.
Böylece çoğul sigası terkedilmiş, haber herbirini ilgilendirdiği için, tekillik tercih edilmiştir. Buna göre, tıpkı, Übeyy ibn Halef el-Cumahî'nin dediği gibi, onlar, "Bizden herbiri tek başına (Muhammed (s.a.s)'i) yener.." demek istemişlerdi.
Mananın böyle olması halinde, burada şöyle b ir incelik bulunmaktadır: Onlar, kendilerini herbirini galip olduğunu, üstün geleceğini iddia etmişler, Allah Teâlâ da, onların tümüne birden, "Yakında o cemiyyet bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır" (Kamer, 45) ifadesiyle reddiyede bulunmuştur.127[127]

Birleşik Kuvvetlerin Hezimeti

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/34.
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/34-35.

"Yakında o cemiyyet bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır" (Kamer, 45).
Onlar, herbirinin, tek başına Hz. Muhammed (s.a.s)'i yenecek güçte olduklarını söylemek suretiyle, kapsamlı bir kuvvetlerinin bulunduğunu iddia etmişler, Allah Teâlâ da, onların tümüne şamil olan ve çok aşikâr bir biçimde görünen zayıflıklarını arkalarını dönüp kaçacaklar" ifadesiyle ortaya koymuştur.128[128]

Dübür Kelimesinin Tekil Gelmesi

Burada, şöyle bir soru bulunmaktadır ki, bu da şöyledir: Allah Teâlâ, burada demeyip, buyurmuş, ama başka yerlerde, meselâ, (Al-i İimran, 111), (Ahzab, 15) ve (Enfâl. 15) buyurmuştur. Kelimenin burada müfret getirilmesi nasıl izah edilebilir ve diğer yerlerle arasındaki fark nedir? Biz deriz ki: Bunun böyle söylenebileceği açıktır. Çünkü, bir kimsenin "onlar yaptılar" şeklindeki sözü, tıpkı, "Bu yaptı" "o yaptı" ve "diğeri yaptı" demesi gibidir. Nitekim alimler, "Cemîlerde atıf vavı yerine geçen bir mana vardır" demişlerdir. O halde, ayetteki ifâdesi, "Bu arkasını çevirecek; o arkasını çevirecek; diğeri arkasını çevirecek..." mesabesinde olup, "herbiri arkasını çevirecek" demektir. Buradaki farka gelince, bu fark, ayet sonlarının iktizâsından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla burada müfret getirmek, güzel ve yerinde olmuştur. Binâenaleyh, ayetteki müfretlik ifâdesi, "arkalarını çevirme" hususunda kendilerinin bir tek vücut gibi olduklarına; hiçbirinin o topluluktan geri kalmayacağına ve hiç kimsenin, harp sahasından geri kaçmayacağına bir işarettir. Binâenaleyh, onlar, arka çevirme hususunda "tek bir arka" gibi olmuş olurlar. Ama, meselâ, (Enfal, 15) "Onlara arkalarınızı dönmeyiniz" ifâdesine gelince, orada bulunan herkesin, kendisinin oraya adetâ çivilenmesi ve dönüp kaçmaması gerektiği ifâde edilmiştir. Binâenaleyh, orada yasaklanan, onların tümünün birden dönüp kaçmalarıdır. Hatta, onlardan birinin dahi dönüp kaçması nehyedilmiştir. Dolayısıyla da, herbir kişi, tek tek arkasını çevirmekten nehyolunmuş. Bu sebeple de, onlardan herbiri yalnız başına, ayetin bu ifâdesine muhataptır.
hitabıyla, fiil çoğul getirilince, bu iş ancak, ifadesiyle tamamlanabilmiştir. (Ahzâb. 15) ayeti de, "herbiri..." anlamında olup, bunlanrdan herbiri adetâ, "Ben kendimi orada şahit tutacağım, arkamı dönmeyeceğim.." sözünü vermiş olur. inayetine gelince, bu ifâde ile, yahudilere söz veren münafıklar kastedilmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlan bir topluluk zannedersin. Oysa ki, kalbleri darmadağınıktır.." (Haşr, 14) ayetinin delaletiyle, onların bölük pörçük oldukları anlaşılmıştır. Ama bu ayette ise, onların, kendileri dışındakilere karşı, tek el, tek güç oldukları belirtilmiştir.129[129]

Büyük Randevu

'Vaha doğrusu onlara va'dolunan asıl (azâbm) vakti, o saattir. O saat, daha belâlı, daha acıdır" (Kamer, 46).
Bu ayet, ilgili şeyin, onların bozulup kaçmalarına, sırtlarını çevirmelerine, işin bununla kalmayacağına, tam aksine bundan daha da feci olacağına, onlara verilen randevunun saat olduğuna bir işarettir. Zira, Cenâb-ı Hak, dünyada onların başına gelen bozgundan bahsetmiş, daha sonra da, ısrarla, başlarına vereceği asıl belayı beyan etmiştir.
Bu müfessırlerin ekserisinin görüşüdür. Halbuki görünen odur ki, "kıyamefle yapılan inzâr, daha Önce gelmiş geçmiş herkesi kapsayan bir inzardır. Buna göre, âdeta, Cenâb-ı Hak, "Senden önce gelmiş geçmiş, kâfir olmuş ve küfürlerini sürdümüş kimseleri helak ettik. Muhamrred (s.a.s)'in (senin) kavmin, onlardan daha hayırlı değildir. Eğer ısrar ederlerse, onların başına gelen şey, bunların da başına gelir. Sonra, (bilki) dünya azabı, verilen cezayı tamamlamak için değildir. Cezanın tamamlanması devamlı ve çok acıklı olan bir azab ile

---

128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/35.
129[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/35-36.

olacaktır" demek istemiştir.130[130]

Randevunun Kâfirlere Mahsus Kılınması

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:131[131]

Birinci Mesele

Kıyamet herkes için bir randevu (buluşma) yeri ve zamanı olduğu halde, ayette kıyametin sadece onlar için randevu olarak belirtilmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Mev'id (randevu), kendisinde va'd ve va'îdin olduğu zamandır. Mü'mine hayır vazedilmiştir ve sabır ernrolunmuştur. Binâenaleyh mü'min, "Bu ne zaman olacak?" demez, aksine bunu Allah'a bırakır. Kâfir ise, bunu kabul edip inanmadığı için, hep "Azab ne zaman olacak?" der durur da, ona, "Sabret, kıyamet günü gelecek o" denilir. İşte bundan Ötürü, kâfirler, "Bizim amel defterimizi acele ver (de görelim)" (Saad, 16) demişlerdir. Cenâb-ı Hak da, "Senden azabı çarçabuk (getirmeni) isterler" (Ankebut, 53) buyurmuştur.132[132]

Edhâ Kelimesi

Ayette (daha belâlı) diye ifade edilen şey, hangi şeyden daha belâlıdır? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu "Size daha önce bahsedilen dünya azabı çeşitlerinden, o kıyamet daha belâlıdır." demektir.
b) Bu, "Bu saat, belâların daha belâlısıdır. Bunun üstünde daha belâlı bir şey yoktur" demektir.133[133]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "daha acı" ifadesiyle ne kastedilmiştir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu ifade, mürr kelimesinin mübalağalısıdır ve daha önce geçen, "Azabımızı tadın" ayeti ile "Tadın cehennemin dokunuşunu"(Kamer,48) ayetine uygundur. Bu izaha göre, "edha", daha güçlü "emerr" ise, daha acı demektir. O halde, daha güçlü ve daha acı arasındaki fark şudur: Daha güçlü, o azabı, hiç kimsenin kuvveti ile ona dayanamayacağına ve onu savuştu ram ayacağına bir işarettir.
Bunu şöyle bir misalle açıklayalım: Âciz ve zayıf birisi, kendisine galip gelecek bir suya, yahut kendisinden kurtulamayacağı bir ateşe atılsın. Güçlü birisi de bir denize, yahut da kuvvetli bir ateşe atılsın. Bu ikisi, acı ve azab bakımından eşit oldukları gibi, azabın elem verişinden de eşittirler. Fakat şiddette farklıdırlar. Çünkü zayıf kimsenin, o zayıf sudan bir yardımcı desteği ile kurtulması mümkündür. Ama kuvvetli kişinin, o denizden kurtulması mümkün değildir.
b) kelimesi, kelimesinin mübalağasıdır. Çünkü o kıyamet, herkesin uğrağı olacaktır. Binâenaleyh bu kelime, bu işin devamlılığına bir işarettir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak sanki, bunun daha çetin ve daha sürekli" olduğunu söylemiş olur. Bu, âhiret azabına mahsus bir ifade olmuş olur. Çünkü dünya azabı, ne kadar çetin ve ileri olsa bile, ancak azab göreni öldürür ve it» biter, devam etmez. Eğer Öldürmeyecek biçimde sürerse, bu durumda da şiddetli ve çetin değil demektir.
c) Bu kelime, (güçlü) manasına olup, "şiddetli" demek olan kökündendir. Bu izaha göre, bu, ya bir kimaenin, "Falanca nahif ve nahîl (zayıf ve güçsüz); falanca ise kavî ve şedîddir" deyip

---

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/36.
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/37.
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/37.
133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/37.

de, te'kid olmak üzere, müteradif kelimeleri kullanması gibidir ki bu izah zayıftır, ya da "edha" kelimesi, ism-i fail olan "dâhiye" (belâlı) kelimesinin mübalağası olup, birisinin başına güç bir şey geldiğinde kullanılan, tâ y>\ iuâ "Falanca iş ona çok güç geldi" ifadesindendir. Çünkü "dâhiye", ism-i fail olmayan "sâibe" ve "batine" kalıbında, "şedîd olan" manasında bir isim gibidir. "Dâhiye"nin aslı hernekadar bu ise de, tıpkı isimler gibi kullanılmış ve onların sınıfına yazılmıştır. Bu izaha göre, manası "elzem", daha gerekli demek olup, "Bu kıyamet, savuştur ulam ayacak cinsten birşey" manasınadır.134[134]

Mücrimler Alevler İçinde

"Şüphe yok ki mücrimler, sapıklık ve çılgın ateşler içindedirler. O gün onlar yüzleri üstü ateşte sürüklenirler. Onlara: Tadın Cehennemin dokunuşu" denir. (Kamer, 47-48).
Ayetle ilgili bir kaç mesele var:135[135]

Birinci Mesele

Bu ayet, kimler hakkında nazil olmuştur? Müfessirlerin çoğu, bunun, Kaderiyye hakkında nazil olduğu görüşündedirler. Vahidî tefsirinde şunu rivayet eder: Nişâbur'da, Şeyh Radıyyuddin el-Müeyye et-Tûsî'nin şöyle dediğini duydum: "Abdülcebbâr'ın şöyle dediğini işittim: "Vahidî bana haber verdi ve dedi ki: "Ebu'l-Kâsım, Abdurrahman b. Muhammed Serrac bize haber verdi ve dedi ki: Ebu Muhammed Abdullah el-Ka'bî bize haber verdi ve dedi ki: "Hamdan b. Salih el-Eseçç bize anlattı ve dedi ki: "Abdullah b. Abdulaziz b. Ebû Dâvud bize anlattı ve dedi ki: "Süfyan es-Sarî, Ziyad b. İsmail el-Mahzûmî'den, o da Muhammed b. Abbâd b. Cafer'den, o da Ebû Hureyre'den naklen, Ebü Hureyre (r.a)'nin şöyle dediğini söylediler: "Kureyş müşrikleri Resûlüllah ile kader konusunda tartışmak üzere geldiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki mücrimler, sapıklık ve çılgın ateşleriçindedirler ... Şüphesiz Biz herşeyi bir kader ile yarattık"(Kamer, 47-49) ayetini indirdi." Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'den, bu ayetin, Kaderiyyeciler hakkında indiği nakledilmiştir. Hz. Aişe(ra) Hz Peygamber (sas)'in "Bu ümmetin Mecûsileri
Aişe(r.a), Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Bu ümmetin Mecûsileri, Kaderiyyecilerdir' dediğini rivayet etmiştir. Bunlar, Allah Teâlâ'nın "Mücrimler, sapıklık ve çılgın ateşler içindedirler" dediği kimselerdir. Kaderİyye.hakkında çokça hadis vardır. Burada şöyle bir kaç bahis var:136[136]

Kaderiyye Mutezile Münasebeti

Birinci Bahis: Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ilgili ayetin haklarında nazil olduğunu belirttiği Kaderiyyecilerin kimler olduğu hakkındadır? Diyoruz ki: Amellerin (insanların fiillerinin) yaratılması meselesinde, her fırka, Kaderiyyenin karşı taraf olduğu iddiasındadır. Binâenaleyh meselâ Cebriyye, "Kaderiyye, "kulun taat ve masiyeti, Allah'ın yaratmasıyla, kaderi ile değildir" diyenlerdir. Çünkü bunlar, kaderi inkâr ettikleri için, kaderiyye diye isimlendirmişlerdir" derken; Mu'tezile, "Kaderiyye, insan zina ederken, hırsızlık yaparken, "Bunları benim için Allah takdir etmiş" diyen Cebriye'dir. O halde, kaderin olduğuna inandıkları için, Kaderiyye bunlardır" der. Bu iki fırka birden, herşeyin Allah'ın yaratması ile olup, kuldan olmadığını söyleyen, ehl-i sünnet için, "İşte Kaderiyye bunlardır" demişlerdir. Halbuki gerçek olan ve haklarında bu ayet nazil olmuş olan Kaderiyye, kaderi inkâr edip, kâinatta meydana gelen hâdiselerin, yıldızlarla ve onların biribiriyle olan alâkalarından kaynaklandığını söyleyenlerdir.

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/37-38.
135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/38.
136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/38.

Bunun böyle oluşunun delili, Ebû Hureyre'nin, "Kureyş müşrikleri, Resûlüllah ile kader konusunda tartışmak üzere geldiler.." şeklindeki sözüdür. Çünkü bu müşriklerin inancı, kâinattaki her türlü hadisenin sebebinin yıldızlar olduğu şeklindeydi. Onlar, Mu'tezİİe'nin görüşlerinin aynısını söylemiyorlardı. Çünkü Mu'tezile şöyle der: "Allah, benim uzuvlarımı sapasağlam yaratmış, bana anlama kuvveti vermiş ve Kendisine itaatta itaat veya isyanda bulunma gücü vermiştir. Halbuki Allah Teâlâ, kulun taat veya masiyeti için bir mecbûrîlik de yaratabilirdi. Yine meselâ Allah Teâlâ, lutfu ile yedirip-içirdiğim fakiri, ben olmaksızın doyurmaya da kadirdir." Müşrikler ise, "Allah'ın asla o fakiri doyurmaya kadir olmadığını iddia ederek, "Allah'ın istediği takdirde yedirip-içireceği kimseyi, biz mi doyuralım!?" (Yasin, 47) demişlerdir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kaderiyye, bu ümmetin mecûsîleridir" hadisine geline biz diyoruz ki: "Bu ümmet" ifadesinden, ya ister ona iman etmiş olsunlar, ister iman etmen.iç olsunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gönderildiği ümmettir. Bu manaya göre bu ümmet kelimesi, tıpkı "kavm" gibi olur, yahut da Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman eden ümmettir. Eğer kastedilen birinci mana ise, diyebiliriz ki, onun zamanındaki Kaderiyye, Allah Teâlâ'nın kudretini inkâr eden, Kureyş müşrikleridir. Binâenaleyh bu hadisin muhtevasına Mu'tezile girmez.

Yok eğer ikinci mana kastedilmiş ise, deriz ki. "Hadisteki "bu ümmetin mecûsîleri" ifâdesi, "Bu ümmete nisbetle, durumları eski ümmetlere oranla mecûstlertnki gibi olanlar" manasınadır. Fakat eski ümmetlerin çoğu kâfirdirler. Mecûsîler ise onlardan daha az şüpheli olup, akla daha fazla muhalefet edenlerdi. Aynen bunun gibi, Ümmet-i Muhammed içindeki kaderiyye de, ümmetin delil bakımından en zayıf kısmıdır. Bu durum ise, kesin olarak onların cehennemde olacakları hükmünü vermeyi gerektirmez. Binâenaleyh gerçek olan şudur ki: Kaderiyye, bu nisbetin, olumsuzluk (nefiy) açısından, (Allah'ın sıfatları olmadığını söyleme açısından) olduğunu söylersek, "Allah'ın kudretini inkâr edenler"; isbât açısından (Allah'ın sıfatları bulunduğunu söyleme açısından) olduğunu söylersek, "Hâdiselerde Allah'dan başka bir kudretin tesirinin olduğunu söyleyenler" olmuş olur. Bu durumda da bu kimsenin "sapıklık ve çılgın ateş içinde" olduğuna, cehennemin dokunuşunu tadacağına kesinkes hükmedilebilir.[137][137]

Kaderlyye Kim?

İkinci Bahis: Nassda (hadiste) geçen Kaderfyyeye dâhil olanlar kimlerdendir? Bunların, Allah'ın kudretinin olmadığını söyledikleri için bu adı alanlar olduğunu söylersek, Ümmet-i Muhammed'e müntesip olanlardan olduğunu söyleyebiliriz: Çünkü, herşey mümkin iken, namaz kılarken veya zina ederken, kulun hareket ettirilmesine Allah'ın kudreti olmadığını söyleyen kimsenin, "Kaderiyye'den sayılması uzak bir ihtimal değildir. Ama "Allah herşeye kadirdir. Fakat bunu, hiçbirşeyi yapmaya mecbur etmez kulu, fiillerini yaptıran veya yaptırmayan sebeblerle başbaşa bırakır. Bunun meselâ birşeyi taşıma hususunda çocuğunu deneyen bir babanın, âciz oluşundan değil de, sırf denemek gayesiyle, çocuğunu o işle başbaşa bırakması gibi olup, bir başkasına, "Şunu taşı" diyen, kuvvet-i kudreti olmayan bir felçli gibi olmadığını söyleyene gelince, hernekadar hatalı ise de, bunlar Kaderlyye içine net olarak dahil olmazlar. Yok eğer Kaderiyyenin, Allah'dan başkasının, meselâ yıldızların, hadisler üzerinde kudret ve tesirleri olduğunu söyleyenler ile "yıkılmak üzere olan bir duvarı, bu durum, onun dışında kalan bir şeyden kaynaklandığı için, herhangi bir şeyle mükellef ve mes'ül tutmak caiz değildir" diyen Cebrlyye'nin, ki bunlar "ibahiyyecller'dir, olduğunu söylemek, yine bunların "kaderlyye" kapsamına dahil olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bunlar da, mükellefiyeti yok saymak suretiyle kâfir olmuştur. Ama, "Allah bu fiilleri bizde yaratmış; bize, onları yapacak kudret-kuvvet vermiş ve bizi mükellef tutmuş. Çünkü O, yaptığından mes'ûl olmaz" diyenler, kaderiyyeden değildir.

Üçüncü Bahis: Bir taassub neticesi olarak, bu ismin Mu'tezile'ye mi, yoksa Eş'âriyye'ye mi

---

[137][137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/39.

daha uygun olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Dolayısıyla Mu'tezile, "Bu isim size daha uygun. Çünkü Kaderlyye nisbeti, nefyetmeden (yok saymadan) ötürü değil, isbattan (vav saymaktan) Ötürüdür. Zira herşeyi zamana bağlayıp, herşeyi yapanın zaman olduğunu söylediği için ve her işi zamana isbat edip, ondan nefyetmediği (zamana verip, ondan uzak saymadığı) için, "dehri'ye dehrî denmiştir. Mübahlığı isbat ettiği için (kabul ettiği için), mübahcıfara "İbâhfyye" ve iki tanrı olduğunu yani nûr ve zulmet tansın olduğunu söyledikleri için, Mecusflere de Seneviyye (ikici) denmiştir vb. Siz (Eş'ârîler) de, kaderi isbat etmekte (yani var saymaktasınız). Dolayısıyla kaderiyyeci ismine layık olan sizlersiniz" demiştir.
Eş'ârîler ise, "Naslar, Allah'ın kudretini nefyeden (olmadığını söyleyen) kimselerin kaderiyye olduğuna delâlet etmektedir. Kureyş müşrikleri, Allah'dan başka varlıkların kudreti olduğunu söyledikleri için Kaderiyye sayılmışlardır" der. Mu'tezile ise buna cevaben şöyle derler: "Müşrikler bu adı şundan ötürü almışlardır: Çünkü onlar, "Ey Muhammed senin dediğin gibi, eğer Allah bütün herşeye kadir ise, istese zaten bize hidayet eder, istemesi halinde fakiri doyurur" demişlerdir. Böylece istemesi halinde kendilerinde hidayeti yaratabilecek olmasının, Allah'ın hâdiselere kadir olmasının, ayrılmaz bir vasfı olduğuna inanmışlardır. İşte ey Eş'âri, sizin mezhebiniz budur." Açık gerçek ise, her iki mezhebi benimseyen müslümanların da kaderiyye" olmadıklarıdır. Onlardan hiç biri kaderiyyeci olmaz, ancak nefyeden Allah'ın kudretini nefyederse, isbât eden de, mükellefiyeti inkar ederse, o zaman kaderiyye olur.[138][138]

Mücrimler Mûşrîklerdir

Ayette geçen mücrimler (günahkârlar), müşriklerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "O mücrimleri başlarını eğmiş olarak bir görseydin..." (Secde, 12), "Mücrim, keşke fidye verip kurtulsam diye arzu eder"(Meânc,n) ve "O gün mücrimler sımalarından tanınır" (Rahman, 4ij buyurmuştur. Binâenaleyh hernekadar ayet belli bir grup hakkında inmiş ise de, hükmü geneldir. Bunların cürümleri (suçlan) ise, müşrik olmaları, haşri inkârları, Allah'ın öldükten sonra diriltmeye ve diğer hadiselere kudretini inkâr etmek suretiyle o peygamberleri ve uyarıları yalan saymalarıdır.[139][139]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "sapıklık ve çılgın ateşler içindedirler" ifadesiyle ilgili şu üç izah yapılabilir:
a) Bu iki ceza, dünyada iken söz konusudur. Yani, "onlar dünyada iken bir delâlet ve hiçbirşeyi akledemeyen, hakkı bulamayan bir delilik içindedirler" demektir. Bu izaha göre, ayetteki (sürüklenirler) ifâdesi, onların bu şekildeki hallerini beyan eden bir şey olur. Bu, doğruya en yakın izahtır.
b) Bu iş, ahirette olacaktır, yani onlar âhiretin sapıklığı ve çılgın ateşleri içindedirler. Ahirette çılgın ateşte olacaktan hususu açıktır. Ama âhiretteki sapıklıkları şu manayadır: Onlar maksadlarına, yahut maksad olabilecek birşeye yol bulamazlar. Şaşkın bir vaziyette kalıveriiier: Buna göre eğer, "Doğru olan başkası değil bu izahtır. Çünkü, "Sürüklendikleri gün" ifadesi, mukadder "kavi" (denilme) fiilinin zarf-ı zamanıdır. Yani, "sürüklendikleri o günde bunlara, "Tadın cehennemi" denilecek" manasındadır" denilirse, bu hususu ele alır ve şöyle deriz: Ayetin bu ifadesi (yevm kelimesi), ya mezkur (zikredilen), yahut da mezkûr olmayıp, sözden anlaşılan bir âmil ile mansubtur:
Birinci ihtimalin, iki yönü vardır:
1) Mezkûr olan bu âmil daha önce geçmiş olup, "kâin" ve "müstekar" kelimelerinin manasıdır. Fakat bunun adı sanı anılmaz olmuştur.
2) Bu âmil, sonra gelecek olup, ayetteki "tadın" fiilidir ve takdiri, "Mücrimlerin yüz üstü süründüğü gün tadın cehennemin dokunuşunu" şeklindedir. Bu durumda "tadın" hitabı, "Sizin

---

[138][138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/40.
[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/41.

kâfirleriniz bunlardan daha mı üstündür? Yoksa sizin için beraet mi var?" (Kamer, 43) ayetinde hitab olunanlaradır.[140][140]

Tatma Duyusunun Özelliği

İkinci İhtimal: Mefhûm olan (sözden anlaşılan) bu âmil, "o yüzüstü sürüklendikleri gün onlara, "Tadın azabı" denilecek" şeklindeki takdire göre (kavi fiilidir). Meşhur olan izah budur. Ayetteki "tadın" ifadesi, bir istiare (mecaz ve teşbih)dir. Bunda şöyle bir mana inceliği vardır: Tadmak, duyular cümlesindendir. Çünkü tadılan şey, dil ile yüzyüze getirildiğinde, hem sıcaklığı, hem soğukluğu, hem sertliği, hem kayganlığı idrâk edilir. Bu tıpkı, diğer maddi uzuvların algılanması gibidir. Ama dil bunun bir de tadını alır ki, bunu dilden başka uzuv algılayamaz. Binâenaleyh dilin algılaması, diğer uzuvlara nazaran daha tam ve mükemmeldir. Çünkü eğer tadılan şey sıcaksa, dil bundan ötürü hem onun sıcaklığı, hem de acılığı itibariyle eziyet duyar. Başka organlar ise, sadece o şeyin sıcaklığının eziyetini hisseder. Binâenaleyh zevk dokunma iie elde edilen bir idrâk olup, dokunma ife ilgili olarak kullanılan diğer kelimelerden daha tam bir mana ifade eder. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, onların dokunma ile algıladıkları o şeyin, algıların en tam ve mükemmel olduğuna işaret etmek için, "Tadın cehennemin dokunuşunu" buyurdu. Böylece o azabda hem şiddet, hem de devamlı ve uzun süreli oluşundan dolayı, elem verici otma vasfı toplanmıştır. Onu algılayan kimseye bunu unutturacak hiçbirşey yoktur. Çünkü bu en ileri derecede olacak bir idrak, bir algılamadır. Dolayısıyla da çok büyük bir elem ve acı meydana gelecek. Ekseri âlimlerin görüşüne göre, "tadın" ifadesinin başına, "Onlara denilecek ki" yahut da "Biz deriz ki" gibi btrşey takdir edildiğini söylemiştik. Yine bu hitabın, haklarında "Mücrimler sapıklıktadırlar..." denilenlerden başkalarını da içine aldığını söylediğimizde, böyle bir takdir yapmaya gerek kalmayacağını da söylemiştik. Çünkü bu durumda Cenâb-ı Hak sanki, "Ey Muhammed'i yalanlayanlar, önceki mücrimleri cehenneme yüzükoyun sürüklendikleri gün siz de cehennemin dokunuşunu tadın" demek istemiştir.[141][141]

Her Şey Kader İle

"Şüphesiz ki Biz herşeyi bir kader ile yarattık" (Kamer, 49).
Ayetle ilgili birkaç mesele var:[142][142]

Birinci Mesele

Meşhur olan görüşe göre, bu ayet, daha öncekilerle ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Tadınız. Çünkü Biz herşeyi bir kader ile yarattık. Yani işte bu, bunu İnkâr edenlerin cezasıdır" demektedir. Bu tıpkı, "Haydi tat (azabı). Hani sen (dünyada iken) azizdin, şerefyildin" (Duhan, 49) ayeti gibidir.

Ama zahir olan odur ki, bu ayet, yeni bir cümle olup, önceki cümle, Hak Teâlâ'nın, "Cehennemin dokunuşunu tadın" ifadesiyle bitmiştir. Bundan sonra da Cenâb-ı Hak, bu azabı izah etmiştir. Çünkü bundan onra gelen ve "Yapacağımız iş, sadece bir emir vermektir"(Kamer, 50) ayetinin, "Şüphesiz ki Biz her şeyi bir kaderle yarattık" ayetine atfedilmesi, sözün devam ettiğini göstermektedir. Bunun delili ise, Hak Teâlâ'nın, "Haberin olsun ki "yaratmak" da "emretmek" de O'na mahsustur" (Araf, 54) ayetidir. Cenâb-t Hak, buradaki birinci ayette, "yaratma" işini, "Herşeyi bir kader ile yarattık" sözüyle belirtmiştir. Binâenaleyh uygun olan burada "emrini" de zikretmesidir. İşte bundan dolayı, "Yapacağımız iş, sadece bir emir vermekten ibarettir" demiştir.

---

[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/41.
[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/41-42.
[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/42.

Yukarıda bahsedilen mücadeleye gelince, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s), müşrikler hakkında, "Şüphe yok ki günahkârlar, sapıklık ve çılgın ateşler içindedirler... (Onlara) "Tadın cehennemin dokunuşunu" (denilir)"ifadesine kadar olan ayetlerine tutundu. Diğer ayeti ise, sırf okuma kastıyla okudu. Son ayeti, ayeti bitenlerin bilgileriyle yetindiği için okumadı. Nitekim meselâ sen, istidlalde bulunurken, "Mallarınızı yemeyin... ilaâhiril âyeh" dersin, yine "Üzerine Allah adı anılmadan kesilenleri yemeyin..." ilâ âhiri'l-âyeh" ve "Borç aldığınız ve verdiğiniz zaman... ilâ âhiri't-ayeh" dersin (ayetlerin tamamını okumazsın).143[143]

İkinci Mesele

kelimesİ, nasb ile okunmuştur. En doğru ve meşhur olanı da budur. Kelime merfû (ötüreli) olarak da okunmuştur. Bunu mansub okuyan, zahirî fiilin tefsir ettiği mukadder bir fiil ile mansub kılmış olur ve tıpkı ayetlerindeki gibi olur. Buradaki mukadder fiil "halk" (yaratma) fiilidir. Ayetteki sonra gelen, fiili bunu tefsir etmiş (belirlemiş) olup, takdiri şeklindedir. Bu takdire göre (Zâriyfii,49)ayetindeki gibi, kelimesi kelimesinin sıfatı olmaz. Fakat orada (zâriyat, 49)'da, laü* fiilinin "şey" kelimesinin sıfatı olmasına engel, ilgili fiilin sonunda mevsûfa âit bir zamirin bulunmamasıdır. Halbuki burada böyle bir engel yoktur.
Bu izaha göre ayet Mutezile aleyhine bir delildir. Çünkü biz insanların fiilleri de bir "şey"dir Dolayısıyla ayetteki "herşey"e dâhil olur. Böylece bunlar da, Allah'ın yarattığı şeylerden olur. kelimesini merfû okuyan kimsenin, "Semûd'a gelince, onlara hidayet ettik"(Fussilet, 17) ayeti ile ilgili, olarak yaptığı izaht burada da yapması mümkün değil (çünkü bu kimse oradaki "Semûd" kelimesini de merfû okumuştu). Zira bu ayetteki, "kütle şeyin" ifadesi nekiredir. Dolayısıyla bunun mübtedâ olması sahih değildir. Böylece bu kimsenin, "Biz herşeyi bir kader ile yarattık" demesi lazım. O halde bizim fiillerimiz de kader iledir. Bu tıpkı manaca, "Herşey O'nun katında bir miktar (ölçü) iledir"(Ra'd, 9) ayeti gibidir. Bu iki izahı İbn Atiyye, tefsirinde yapmış ve Mu'tezile'nin, merfû kıraate tutunduklarını belirtmiştir.
Şöyle de denebilir: Birinci, yani nasb ile kıraat edenlerin kıraatine göre, bu hususta bir başka izah daha mümkün. Bu ifade, "müzmer-müfesser" bir fiille, yani malum (bilinen) bir fiil ile mansubtur. Bu fiil de (takdir ettik) veya (yarattık) fiilleridir. Çünkü Hak Teâlâ sanki ya, demek istemiş, ya da, demek istemiştir. Bu fiilin malum olduğunu söyledik. Çünkü, "işte bu, sizin Rabbinizdir. Allah herşeyin yaratıcısıdır"(Mü'min,62) ayeti, yaratmaya, "Herşey O'nun katında bir miktar iledir" (Ra'd, s) ifadesi de, "takdire" delalet etmektedir. İzahın böyle yapılması durumunda, tefsir ettiğimiz ayette, Mu'tezile'nin görüşünün yanlışlığına delâlet olmaz. Mutezile'nin görüşünün yanlışlığına delâlet eden ayet, "Allah herşeyin yaratıcısıdır"(Mümin.62) ifadesidir.
İkinci kıraata, yani "küllü" kelimesini merfû okuyuşa gelince, deriz ki: "Küllü şey" ifâdesini mübteda, ifadesinin haber olması caizdir. Böyle olması halinde, bu delil, Mu'tezile aleyhine daha açık ve beliğ şekilde ortaya çıkar. "Küllü şey" ifadesi nekiredir. Dolayısıyla mübteda olamaz" şeklindeki görüş zayıftır. Çünkü "küllü şey", bütün herşeyi içine alan bir ifadedir. Dolayısıyla bu ifadede, meselâ, şeklindeki bir nekirede yer alan sakınca yoktur. Çünkü "racülün kâimün" (ayakta bir adam) sözü hiçbirşey ifade etmez. Halbuki "herşey" ifadesi, "Zeyd'i yarattık, (Amr'ı yarattık)" gibi ifadelerin anlattığını fazlasıyla anlatır. İşte bundan Ötürü nahivciier, umûm ifade ettiği için, "Hiç kimse senden daha iyi değildir" şeklindeki ifadeyi normal bulurlarken, umûm ifade etmediği için "Biri senden daha hayırlıdır" ifadesini yerinde bulmamışlardır.144[144]

Kader Nedir?

Kader ne demektir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/42-43.
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/43-44.

a) Bunun manası "miktar"dır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Herşey O'nun katında bir miktar (ölçü) iledir" (Ra'd, 8) buyurmuştur. Bu izaha göre, herşey, hem zatı, hem de sıfatları açısından miktar iledir (bir ölçü dahilindedir). Zat bakımından olan takdire gelince, meselâ cisimler böyledir. Bundaki miktar, net bir biçimde görülür. Beyazlık-siyahlık gibi maddeten görülen ve cisimde bulunan sıfatlar da böyledir. Ama bir miktarı olmayan atoma ve ilim, cehalet vs. gibi devam edip giden, belli bir miktarı olmayan, ama cevher ile (zat ile) birlikte bulunan şeylere gelince, deriz ki: Bunlarda da bir miktar vardır, ama bu sürüp giden manada değildir. Bu manada atomda bir "miktar"ın bulunmasına gelince, meselâ, onun ikisi üç tanesinden daha küçüktür. Eğer sayesinde uzayan (devam eden) bir hacim olmasaydı, uzayandan daha aşağıda olan onda mevcut olmazdı. Cevher İle kâim olan sıfatlara gelince, bunların bir sonu ve bir başlangıcı vardır. O halde peydah olan ilimlerin miktarı ve yaratılmış olan miktar sonludur. Sıfata gelince, herşeyin bir zamanda başlamış olmasından ötürü, bekada (sürüp gitmede) de bir miktarı vardır. Çünkü herşey hadis (mahluk)tur (ve yok olacaktır).

İmdi eğer; "Varlığının başlangıcı olmadığı ve kendisi için bir miktar söz konusu olmadığı halde, Allah Teâlâ da böyle tavsif edilebilir" denilirse, biz deriz ki: Konuşan, bir sıfatla mevsuf olup, yahut bir at almış olup, sonra da adı olan o şeyleri o isimlerle; tavsif edilen o şeyleri, o sıfatlarla zikredip de, Allah'ın fiillerinden bir fiili Allah'a isnat ettiğinde, Allah bundan müstesna olmuş olur. Bu tıpkı bir kimsenin "Evde olan herkesi gördüm. Her birinin bana ikram ettiğini gördüm". Veya şöyle demesi gibidir: "Bu evde hiç kimse yoktur ki beni dövmüş olup ben de onu dövmüş olmayayım". İşte bu sözleri söyleyen kişi, bu sözün haricinde kalır. Bu onun bu kelimelerin kapsamına girmemesinden değil, terkipte onun kastedilmediğine delilin bulunmasındandır. Aynen bunun gibi, tahsis yoluyla değil de, tam hakikat yoluyla Cenâb-ı Hakk'ın zatı, "herşeyi yarattık", "Allah herşeyin yaratıcısıdır" ifadelerindeki "herşey"in dışında kalmış olur. Terkibin vaz'î olduğunu söylersek, bu takib, bu durumda ancak mütekellim (konuşan) dışındakiler için vaz' edilmiş olur.

b) Kader, "takdir" manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ "Biz takdir ettik; ne güzel kadirleriz biz"(Murselet, 23) buyurmuştur. Şâirde, "Rahman, takdir edeceği her şeyi takdir etti" demiştir. Bu, "Mukadder olanı takdir etti" demektir.

Bu İzaha göre ayetin manası, "Allah Teâlâ, takdir etmeksizin, hiçbirşeyi yaratmaz" şeklinde olur. Nitekim ok atan birisi, oku atar, fakat bu ok, hiç takdir etmediği (ölçüp-biçmediği) bir yere düşer. Allah Teâlâ ise, bunun aksine, herşeyi takdir ettiği gibi yaratır.

Felsefeciler bu görüşte değiller. Onlara göre çünkü Allah zatı gereği faildir. Farklılık karşı tarafta (yaratılandadır. Binâenaleyh kısa ve küçük olarak yaratılan şey, maddesindeki kabiliyetten ötürü böyle yaratılmıştır. Uzun veya büyük olarak yaratılan da, kendisinde bulunan bir başka istidaddan Ötürü böyledir. Bundan dolayı Hak Teâlâ "Biz herşeyi bir kader ile yarattık" buyurmuştur. Binâenaleyh küçük olanın büyük olarak, büyük olanın da küçük olarak yaratılması mümkündür.

c) Kader, kaza ile birlikte söylenen şeydir. Nitekim, "Allah'ın kazası ve kaderi ite ..." denilir. Felsefeciler, kaza ile birlikte söylenen kader hakkında şöyle demişlerdir: Kastedilen şey, "kaza", onunla birlikte olan şey ise "kader"dir. "Onlar sözlerine devamla "Ateş sıcak olarak "kaza" ile yaratılmıştır. Bu, hakkında hüküm verilen husustur. Çünkü bunun böyle olması gerekir. Fakat meselâ o ateşin bir ihtiyarın elbisesine, yahut da bir fakirin simli ipine düşüp de onu yakması, kazanın ayrılmaz vasfı olup, kaderdir kaza değildir" derler. Ama bu yanlış bir sözdür. Aksine kaza, Allah'ın ilminde olan, kader de iradesinde olan şeydir. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, "Biz herşeyi bir kader ile yarattık" ifadesi, "Biz herşeyi iradesiyle olarak kaderiyle yarattık". Yoksa, Allah -müşriklerin iddia ettiği gibi- mûcib (iradesi olmaksızın yaratan) değildir" manasında olup, müşriklere reddiye ifade eder.[145][145]

Her İş Bir Anda Tamamlanır

---

[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/44-45.

"İşimiz, sadece bir emre bakar: Göz açıp kapayıncaya kadar iş tamamdır" (Kamer, 50).
Bu, "Bizim işimiz, bir emirden ibarettir" manasmdadır. Bu bir kelime de, Allah Teâlâ'nın yaratmak istediği şeye "kün" (ol) demesidir. Meşhur ve açık olan mana budur. Bu izaha göre, Allah Teâlâ, bir şeyi yaratmak istediğinde ona, "ol" der. Binâenaleyh burada bir değil iki şey ortaya çıkar:

a) İrade etmek (istemek).

b) Demek... Binâenaleyh irâde, "kader"dir; demek de "kazâ"dır. Ayetteki "vâhidetün" (bir şey) ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, emrinin geçerli olduğuna bir işaret olsun diye, sözünü tekrar etmeye hacet kalmayışının bir izahıdır.

2) Durumun (herne olursa olsun, O'nun için) farklılık arzetmeyişinin beyâniyesidir.

Binâenaleyh o büyük Arş't yaratırken olan durumu, tıpkı en küçük karıncayı yaratırkenki durumu gibidir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın durumu, herşey karşısında aynıdır.
Ayetteki "bir göz kırpması gibi" ifadesi, O'nun emrinin değil, olayın meydana gelişin buna benzetildiğini anlatır. Buna göre, Hak Teâlâ sanki, "Bizim emrimiz tekdir (bir keredir). Binâenaleyh bu emirle emrolunan şey, bir göz kırpması gibi hızlıca oluverir" demektedir. Çünkü eğer bu benzetme, Hak Teâlâ'nın "emri" ile ilgili olsaydı, bu, Allah'a yakışan bir övgü sıfatı olmazdı. Çünkü "kün" (ol) kelimesi de, tıpkı bir göz açıp-kapama süresinde söyleniverilen bir sözdür. İşte bu açık ve meşhur bir tefsir tarzıdır. Burada hükemânın (feylesofların) benimsediği, açık, diğer bir izah da şudur: "Allah'ın makdurâtı (kudretinin yettiği şeyler), kudretiyle var ettiği şu mümkinât âlemidir". Bu mümkinâtın yok oluşu hususunda ihtilaf bulunup, başka bir sebebten değil, fakat uzun kaçacağı için, bunun izahı burada uygun düşmez.146[146]

Mümklnat

Allah Teâlâ'nın yarattığı mümkinât iki kısma ayrılır:

1) İnsan, hayvan, bitki ve madenler gibi, biraraya geldiklerinde uyum sağlayan ve varlığı tamamlanan kısımları-parçaları bulunan şeyler... Anâsır-ı erbaa (dört esas element: su, ateş, toprak, hava), gökler. Diğer maddeler, maddelerle kâim olan diğer arazlar da bu sınıfa dâhil olup, hepsi Allah'ın makdûratıdır ve O'nun yarattığı mümkinât âlemidirler. Çünkü önce bunların.parçaları meydana gelir, sonra da bunlarda o parçalar bir araya gelip, bir uyum içinde terkib teşkil ederler. O halde burada, parçalarına, terkibine ve sıfatlarına (arazlarına) nazaran, "takdirler" vardır.

2) Parçaları mafsalları ve sürüp giden miktarları olmayan şeyler... Bunlar da, maddeleri aydınlatan o şerefli ruhlardır. Pek azı müstesna, bunun böyle olduğunu bütün felsefeciler kabul eder. Bir grub kelamcı da, bu konuda felsefeciler gibi düşünürler Riyazat ve mücâhede erbabı (mutasarrıfadan) gönül ehli olanlardan pekçoğu, bunun böyle olduğunu kesin olarak söylerler. Binâenaleyh bu ikinci kısmı teşkil eden şeylerin varlıkları, yekpare olup, önce parçalan meydana getirilmiş, sonra bunların terkibi ile oluşmuş değillerdir. Halbuki maddeler ve maddelerle kâim arazlar (sıfatlar) böyle değildir. Bunu iyice kavradığına göre, bil ki şöyle denilmiştir; Maddeler "yaratma" ve "takdir" iledir. Ruhlar ise, "ibdâiyye"dir, "emir" iledir. Bu hususa Hak Teâlâ, "Haberin olsun ki yaratmak da, emretmek de O'na mahsustur" (Araf, 54) ifadesiyle işaret etmiştir. O halde "yaratma" (halk) maddeler; "emir" de, ruhlar içindir. Bu sözümüzün, hadistekilerin aksine olduğunun sanılması doğru değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah'ın ük yarattığı şey akıldır147[147] buyurmuştur. Yine O'nun şöyle dediği riveyet edilmiştir. "Allah ruhları, (cisimlerden) iki bin sene önce yarattı148[148] Allah Teâlâ da, "Allah herşeyin yaratıcısıdır"(Mü-min, 62) buyurmuştur. O halde "yaratma", ruhların ve aklın

---

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/45-46.

147[147] Keşfû'l-Hafa, 1/263.

148[148] Teıulhü'ş-Şeria, 1/368.

varedilişi için de kullanılabilir. Çünkü hakkında, "emr" kelimesi kullanılan şey için, "halk" (yaratma) kelimesinin kullanılması da caizdir. Bir de bütün âlem hadis (mahluk)tur. "İhdas etti" manasında, "halketti" kelimesinin kullanılması, "halk" kelimesinin esas lügatında "takdir etme" manası var ise de, caizdir. Fakat "hâdiseler" (ruhlar) hakkında bu kullanılmaz. İki ifade arasında fark olmasaydı, felsefeciler, "muhdes kadimdir" denilmesini yanlış gördükleri gibi "Mahluk kadîmdir" denilmesini de yanlış görürlerdi. O halde Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "ruhlar" için yarattı kelimesini kullanması, onları "emri ile ihdas etti" manasındadır. Böyle kullanmanın şöyle büyük faydası vardır: Eğer Hz. Peygamber (s,a.s) değişik kelime kutlanıp, "Allah ruhları emirle, maddeleri halk (yaratma) ile varetti" deseydi o zaman, Allah'ın kendilerine çok ilim vermediği kimseler, "Muhdes değildir" manasında, ruhların mahluk olmadıklarını sanırlardı ve böylece sapıtırlardı. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) rahmet olarak gönderilmiştir. Bu görüşte olanlar, sözlerine devamla şöyle derler: Sen, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sana ruhtan soruyorlar. De ki, rûh, Rabbimin emrindendir"(isra 85) ve "Gökleri yeri altı günde yarattı." (Araf 54) "Sonra o nutfeyi bir kan pıhtısı göründümünde bir hale getirdik, derken o kan pıhtısını bir çiğnem et yaptık, o bir çiğnem eti de kemik(ler)e dönüştürdük... "(Mü'minûn, 14) gibi ayetlerine baktığında, "emr, halk, ervah, ve eşbâh (gölgeler,karaltılar)" gibi şeyler arasında farklılıklar bulunduğunu görürsün. Çünkü, Cenâb-ı Hak, maddelerin kimisinin yaratılması için uzayıp giden bir zaman belirlemiştir ki, bu altı günlük bir zamandır.. Bunun "sonra yarattık..." için de, demek suretiyle "terahî-sonralık" derken yarattık" demek suretiyle tertip (hemen peşinden gelme) gibi şeyler kullanmıştır. Ama rûh için, böyle bir şey belirtmemiştir. Bizim bu sözümüzden, "Allah'ın, içersinde bunları yaratabilmesi için, maddeler için uzayıp giden zaman veya günler gereklidir" şeklinde bir hüküm de çıkarılmasın.. Tam aksine, Allah Teâlâ, hür ve irâde sahibidir, muhtâr'dır. Gökleri, yeri, insanları, hayvanları, ağaçları vb. gözaçıp kapama süresinden daha kısa bir süre içinde yaratmayı dileseydi, onları bu şekilde yaratabilirdi. Ancak ne var ki, bunlar, yine de kendileri için parçaları, cüzleri bulunan mevcudat olmaktan kurtulamazlardı.. Bunların parçalan, o parçaların terekkübünden öncedir, varlıklarının tamamlanması ve varoluşları ise, parçalarının var edilmesinden ve bunların terkibinden sonradır. O halde bunlar, 3 + 3 olarak (altıdır)lar (yani, üç günde parçalar, üç günde de parçaların birleşimi).. Nitekim Cenâb-ı Hak, hem kırmayı, hem kırılmayı, aynı zamanda, aynı anda yaratabilir, ama bunlar için aklen bir sıra söz konusudur. O halde, madde, her ne zaman yaratılması düşünüldüğünde, maddede, Allah'ın bir tertip üzere yaratması sebebiyle, bütün varlık için bir takdir, belirleme ve bir merhale söz konusudur. Ruha gelince, ruhun, Allah'ın îcâd etmesiyle, tek bir anda varlığı söz konusudur. Bütün bunlar, görüşlerini belirttiğimiz kimselere ait olan ifâdelerdir.[149][149]

Emr ve Halk Âlemleri

Şimdi biz, "Halk ve emr" ifâdelerindeki naklî ve aklî yönden yapılabilecek izahları ele atalım:

1) Daha evvel de belirttiğimiz gibi, "emr", "kün-ol" kelimesidir. "Halk", Allah'tı kudret ve iradesiyle olan şeydir.

2) Ulemânın, maddeler ve cisimler hakkında zikretmiş oldukları şeydir. Bunlardan zikredilenlerden birisi de ruhlardır.

3) Allah'ın kudreti vardır ki, yaratma ve îcad bu kudretle olur; irâdesi vardır ki, tahsis de bununla olur. Bu böyledir, zira "muhdes" için, zamana bağlı bir var oluş söz konusu olduğu gibi, onun, belli bir miktarı da vardır. O halde, onun var oluşu, "kudret-i ilâhiyye" ile; zamana tahsis edilişi de, irâdesi iledir: Bu sebeple, kudretiyle olan "halk", iradesiyle olan ise, "emr"dir. Çünkü o onu, "emr"iyle (muayyen) bir zamana tahsis etmiştir. Bunun böyle oluşunun hem naklî hem de aklî bir delili vardır.[150][150]

---

[149][149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/46-47.

[150][150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/47-48.

Kün Emrinin Manası

Naklî olanına gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir şeyin olmasını istediğinde ona "ol" der, O da oluverir..."(Yasin,82) buyruğudur. "Kün - ol!" emri, irâdesi taalluk ettiği için oldu...
Bil ki, "kün" (ol) sözü ile, kâf ve nûn'dan meydana gelmiş harf ve kelime kastedilmemiştir. Çünkü, ilgili şeyin var oluşu, "kün" kelimesinden daha hızlı bir şekilde olmuştur. Binâenaleyh, bu kelimeyi, lafzın hakîkî manasına hamlettiğinde, kâf ve nün, aynı konuşmacıdan ancak tertip üzere (önce kâf, sonra nün) meydana gelir. O halde bu demektir ki, "kün" de zaman sözkonusudur. Olma ise, sonradır. Bunun böyle oluşunun delili, "o da oluverir" ifâdesinin tâ ile getirilmiş olmasıdır. Binâen?, jyh, şayet, "kün" ile, harf ve ses hakikati kastedilmiş olsaydı, olması istenilen o ilgili şey, bundan bir müddet sonra olmuş olurdu. Halbuki, hiç de böyle değildir.
İmdi eğer, bı. si, "Bu iki harfin bir anda meydana gelmesi mümkündür, Allah'ın konuşması bizim konuşmamız gibi değildir ki, bir zamana muhtaç olsun" derse, biz deriz ki: "Bunun, lafızdan anladığımız şeyden başka bir manası vardır.
Aklî olanına gelince, her ne kadar bazı kimseler "halk" ve "îcâd"ın, bir hikmete mebnî olduğunu söyleseler ve "Allah Teâlâ, insanların karargâhı olsun diye yeri yaratmıştır..." veya benzeri hükümler verseler bile, bir zaman ile tahsis herhangi bir illet ve bir sebepten dolayı değildir. Bu kimselerin, "Cenâb-ı Hak, insanlar için bir karargâh olsun diye, yeri muayyen bir zamanda yaratmıştır" demeleri mümkün değildir. Zira, Allah, yeri, bu belirtilen zamanın dışında da yaratmış olsaydı, o zaman da insanlar için bir karargâh olmuş olurdu. O halde tahsis bir sebepten dolayı olmayıp, sırf, hikmetinden dolayıdır. Ve bu durum tıpkı, emirler veren azametli bir hükümdarın durumuna benzer ki, bu padişaha, "Niçin emrettin, niçin yaptın?" denilemez ve esas maksadının ne olduğu, yine ancak kendisinden öğrenilir.
4) Yaratılan şeyler, birbirine mukabil olan iki ya da üç sıfattan hali olmazlar. Bunun misali şudur: Maddenin, yaratılmasından sonra, mutlaka bir mekânda olması gerekir. Ve onun, mutlaka ya hareket halinde, ya da hareketsiz olması gerekir. O halde maddenin, ilk önce yaratılması (îcâd) O'nun "halk" etmesi; maddenin üzerinde görülen şeyler ise O'nun "emr"i iledir. Bunun delili, "Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Hepsi de emrine râm olarak (...)"(Araf, 54) ayetidir.
Böylece Cenâb-ı Hak, maddeyi yarattıktan sonra, onun için söz konusu olan hareket, sükûn vs. şeylerin kendi "emr"i ile olduğunu belirtmiştir. Yine bunun böyle olduğunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Allah Teâlâ'nın yarattığı ilk şey, akıldır. (Onu yarattı da), ona, "gel" dedi, o da geldi. Daha sonra da. ona, "git" dedi, o da gitti"151[151] hadisidir. Böylece "yaratma" işi, hakikatte (maddede), "emr" işi ise, "arâz"da, sıfatlarda kullanılmış oldu. Cenâbı Hak, "Allah, gökleri ve yeri ve bunların arasında olan şeyleri altı günde yaratan ... "(Secde, 4) demiş, daha sonra da, "Gökten yere kadar her işi O yönetir, sonra, sizin sayageldiğinizce bir sene miktarında olan bir günde yine O'na yükselir" (Secde. 5) buyurmuştur ki bunun açıklamasını biz daha önce yapmıştık.
5) Allah Teâlâ'nm yarattığı şeyler ikiye ayrılır:
a) Akıl vsb şeyler gibi, Allah Teâlâ'nm, mümkün olan en hızlı zamanda yarattığı şeyler,
b) Gökler, insanlar, hayvanlar ve bitkiler gibi, bir süre içinde yarattığı şeyler. O halde hızlıca yarattığı şeyler için "emr"; süre içerisinde yarattığı şeyler için de "halk" kullanılır... Ki, bu da 2. maddede olduğu gibidir.
6) Fahruddîn er-Razî'nin, "Cenâb-ı Hakk'ın, "ona ve arza, "ikiniz de ister istemez gelin" buyurdu... "(Fussilet,11)ayetinin tefsirinde söylediği şu husustur: Halk, "takdîr" etmektir, "îcâd" ise, bir zamana bağlı olarak değil de tertîb bakımından sonralıkla meydana getirmektir. Binâenaleyh Allah'ın ilminde, göklerin, takdirî olarak, iki günde yedi kat halinde olması var idi... O halde bu demektir ki, O, bunları, bildiği gibi yaratmayı takdir etti, ki, işte buna "îcâd" denir. Binâenaleyh, birincisi "halk", ikincisi, yani "îcâd" da "emr"dir. Bu husus, kelimenin

---

151[151] Keşful-Hafa 1/253.

lügavî, lafzî kullanılışından alınmıştır. Nitekim şair:152[152]

"Bazı insanlar halk (takdîr) eder, sonraysa kesmez...", yani, önce ölçüp biçip, sonra da kesen bir terzi gibi, kesip ayırmaz, sadece takdir eder, demektir. Bu izah, bu kelimelerin dildeki kullanılışına yakın olan bir izahtır. Ne var ki, bu, Kur'ân'daki kullanılışa uzaktır. Gündüz Allah Teâlâ, "halk - yaratma"yı zikrettiği yerde, îcâd manasını kastetmiştir. Meselâ, "Onlar gökleri kim yarattı (halk) diye sorsan..." (Lokman, 25) ve "İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı bilmez m;?"(Yasin, 77) ayetleri böyle (Halk kelimesi îcâd anlamında) olup, yoksa, "Biz, onun, o nutfeden meydana geleceğini takdir ettik..." demek değildir vs.
7) "Halk", başlangıçta var etme; "emr" ise, sayesinde yeniden yaratmanın olduğu şeydir. Çünkü, Allah Teâlâ, mahlûkatı, başlangıçta bir süre içinde yaratmıştır. Ama, daha sonra kıyamet gününde ise en küçük zaman parçası (ân) dan daha kısa bir zamanda diriltilecektir. O halde, 'Ve bizim emrimiz, birdir, bir göz kırpması gibidir..." (Kamer, 50) ayeti, tıpkı, "O ancak tek bir nara gibidir"(Naziat, 13), "tek bir çığlık, sayha..." (Yasin,53) ve "tek bir ü/ürüş..." (Hakka, 13) ayetleri gibi olmuş olur.
Bu izaha göre "Şüphesiz ki Biz, her şeyi bir kader ile yarattık" ayeti, O'nun birliğine; "Ve bizim emrimiz birdir, bir göz kırpması gibidir" beyanı da, haşr'e bir işaret olup, böylece Cenâb-ı Hak, sanki, ilk temel esası, yani birliğini (vahdâniyyet) ve, son temel esası da, bu ayetleriyle beyân etmiş otur.
8) İcâd, "halk" (yaratma); yok etme ise, "emr"dir. Yani, Allah Teâlâ, o çetin, zorba meleklerine, "Helak edin" veya "şöyle yapın..." dedimi, onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği hususta O'na isyan etmezler, emrine uyma işini yeniden emir vermesine bağlamazlar. Dolayısıyla O'nun ilk emrini müteakiben, adem ve helak olmak gelir.
Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, rahmetinden otan var etmeyi kendi elinde tutmuş, yok etmeyi ise, elçi ve meleklerine havale etmiş, böylece, ölümü, Ölüm meleğinin eline vermiş, ama hayatı ise, hiçbir meleğin eline vermemiştir. Ki, işte bu, buraya uygun düşer. Çünkü, Cenâb-ı Hak, bu nimetini (yaratma), "Şüphesiz ki Biz, her şeyi bir kader ile yarattık" ayetiyle beyan etmiş, intikam almaya da kudreti olduğunu açıklamak için, "Bizim emrimiz birdir, bir göz kırpması gibidir" (Kam«r, 50) ve "Hiç şüphesiz ki biz onu gidermeye de kadiriz.,,." (Müminun, 18) buyurmuştur ki, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, azâb murad ettiğinde, "Emrimiz gelip de fırın kaynadığı zaman" (Hûd. 40), "Vaktaki emrimiz geldi, Salihi'de (...) kurtardık" (Hûd, 66) ve "Vakta ki emrimiz geldi, üstünü altına getirdik..."(Hûd,82) ayetleri gibi olmuş olur. Cenâb-ı Hak bu kıssalarda azabını, "emr" lafzıyla getirip, yok edişini de yine bu lafzıyla beyân ettiği gibi, işte burada da böyle olmuştur. Hele, geçen kıssalara bir bakıp, onları, onları da o kıssalar gibi bulunca, bu görüş daha da kuvvet kazanır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Andolsun ki biz. sizin benzerlerinizi helak etmişizdir. O halde, bir düşünen var mı?" (Kamer. 5) beyanı da, bu görüşün doğruluğuna delâlet eder.153[153]

Lemh Ne Demektir?

9) "Lemh bi'l basar'ın ne demek olduğu hususunda da şu iki izah yapılabilir:
a) Göz ile bakmak... Nitekim Arapça'da, "Gözle baktım" denilir. Ki bu, tıpkı, "gözümle ona baktım" denilmesi gibidir. Bu durumda bâ harfi, ayetlerde zikrolunduğu gibidir. Nitekim Arapça'da "Kalemle yazdım..." denilir. Cenâb-ı Hak, böyle bir misâli tercih etti, çünkü gözle bakmak, insandaki en hızlı harekettir. Zira, gözde, hareketin hızlı oluşunu sağlayan bir takım şu hususiyetler vardır:
1) Hareket ettirenin, göze yakın olması çünkü, sinirleri harekete geçirip uyaran, beyindir. Göz ise, beyine son derece yakındır.
2) Kapladığı alanın küçüklüğü... Zira göz, küçük olduğu için, kendisini hareket ettirene isyan

---

152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/48-49.
153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/49-50.

edemez, ona karşı gelemez. Ama, hacmi büyük olanlar böyle değildirler.

3) Şeklinin dairesel olmasıdır. Çünkü, küreyi yuvarlamak (hareket ettirmek), dörtgeni veya üçgeni yuvarlamaktan daha kolaydır.

4) Gözün, bulunduğu uzuv içinde nemli ve kaygan olarak yaratılmış olması.. Bu hikmet ise, görülebilecek olan şeylerin son derece çok olmasında yatmaktadır, ama, yenilen, duyulan, tadılan, ayaklarla yapılanlar ise böyle değildir. Şimdi, sayesinde, görülebilecek şeylerin algılandığı o âlet hızlıca hareket etmeseydi, görebileceği her şeye ancak, uzun bir zamandan sonra ulaşabilirdi.

b) "Lemh-i bi'l-basar"ın manası, "salıvermektir". Berk, gözün şimşek gibi çakması ve hızlıca o şeye yönelmesidir.. Bu duruma göre, ayetteki ba, "istiâne ve vâsıta" için değil, "ilsâk" içindir, yani onunla yapışma ve birleşmeyi ifâde ediyor. Bu tıpkı, bir kimsenin ı> ti»jjî "Ona uğradım..." sözündeki bâ harfi gibidir. Ve bu bakışın o nesneye düşüşü, son derece hızlı olur.

Ayette kelimesinin yer almasının bir hikmeti vardır ki, o da, son derece hızlı oluştur. Çünkü, Cenâb-ı Hak şayet, "çaktığında, bulunduğu yerden harekete başlayıp da, düşünülebilecek en kısa zamanda bir başka yere ulaştığında (işte bu anlamda) şimşek çakması gibi bir süratle..." demiş olsaydı, söz düzgün olurdu; ancak ne var ki, doğru olmasının yanısıra, göz ile bakıldığında geçen süre, şimşeğin çakmaya başlamasından sona erişine kadar geçen zamandan daha azdır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, buyurdu. Yoksa, "Başlangıçtan sona erinceye kadar geçen süre içinde..." demektir. Hatta, bundan da öte, gözün bakması ve şimşek gibi çakması, zaman bakımından iyice az, hız olaraksa son derece hızlıdır.154[154]

"Andolsun ki biz, sizin benzerlerinizi helak etmişizdir. O halde bir düşünen var mı?"(Kamer, 51).

"benzerler..." anlamında olup, biz bu ifâdenin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bizim emrimiz ancak tek bir kelimedir" (Kamer, 50) ifâdesinin, yok etme tehdidi anlamında olduğuna delâlet ettiğini söylemiştik. İkincisi ise 155[155] zahirdir.156[156]

Cenâb-ı Hakk'ın, "Bununla beraber işledikleri her şey defterlerdedir" (Kamer, 52) ayeti için, onların helak edilmesiyle sınırlı olmadığına; aksine, bu helak edişin sadece dünyevî helak olduğuna yaptıkları şeyden ötürü onlara hazırlanan o uhrevî azabın ise, onların aleyhine kaydedildiğine bir işarettir. (ez-zubur), Cenâb-ı Hak'ın, haklarında, "Hayır, bilakis dini yalan sayıyorsunuz. Halbuki sizin üstünüzde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcılar vardır"(İnfitar, 9-11) buyurduğu, o yazıcıların kitablandır ifâdesi ise, kelimesinin sıfatıdır. Zira nekire, cümleyle tavsif edilebilir.157[157]

Herşey Yazılmış

"Küçük büyük herşey yazılıdır" (Kamer, 53).

Bu ayet, ilgili hükmü genelleştiren bir ifâde olup, "Bu yazma işi, sadece onların yaptıklarıyla sınırlı olmayıp, tam aksine, başkalarının yaptıkları şeylerin de orada yazılı olduğunu" anlatmaktadır. Dolayısıyla, bu yazma işinden, ne küçük ne de büyük, hiçbirşey hâriç kalmaz.. Biz, "Ne göklerde, ne yerde bir zerre miktarı O'ndan kaçmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük (hiçbirşey) müstesna olmamak üzere, (hepsi) muhakkak apaçık bir kitabta (yazılıdır)"(sebe,3) ayetinin tefsirini yaparken, bu ayetteki "daha büyük" ifâdesinin yer alışının şöyle büyük bir faydası olduğunu söylemiştik: Bir kimsenin hesabını yazan kimse, bunu, genelde unutulmaması için yazar. Ama, unutulmayacak bir biçimde, bir yekûn söz konusu olduğunda, (yani, unutulması imkânsız bir şey olduğunda), çoğu kez, bunu yazmaz ve

---

154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/50-51.

155[155] Buradaki metinde bir eksiklik ihtimali var. (ç.) kelimesinin.

156[156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/51.

157[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/51-52.

unutulma endişesi olan şeyleri yazmakla meşgul olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, "... bundan daha büyüğünü... "(Sebe, 3) buyurunca, O, bu ifadesiyle, unutulmayacak o şeylerin de yazıldığına işaret etmiştir. Ki bu, "Bizim yazmamız • çizmemiz, kendisinden maksat unutulmayı önlemek olan sizin yazmanız gibi değildir..." demektir. İşte, bu ayette (Kamer,53} de böyle diyoruz. Cenâb-ı Hakk'ın hem, "... Bu kitaba ne olmuş, küçük büyük hiçbirşey bırakmayıp onlan saymış... "(Kehf, 49) ayetinde, hem (de ilgili diğer yerlerde, küçük olanı büyük olandan önce zikretmiştir. Çünkü, yazılma esnasında, İyice kaydedilmeye en uygun olanı, küçük olanıdır. Böylece, insanların adetinde, unutulmasın diye, küçük olan şeyi yazmakla işe başlanır. Cenâb-ı Hak da, bu ayetlerini, insanların örfüne göre getirmiştir. Ki, bu daha önce zikrettiğimiz şu hususu teyit eder: Ayette geçen kelimesi, her ne kadar nekire bir kelime ise de, umumî olduğu ve kapalılık olmadığı için, kendisiyle söze başlanması (mübtedâ olması) güzel olmuştur.[158][158]

Müttakiler Cennette

"Şüphesiz ki takva sahipleri cennetlerde, ırmaklardadırlar..," (Kamer, 54).
Biz, "müttakîn" ve "cennât" kelimelerinin tefsirini, pekçok sûrede yapmıştık. Meselâ, bunlardan birisi de, Tûr Sûresi'ndeki ilgili ayettir, kelimesine gelince, bunun çeşitli okunuşları vardır. Tıpkı hacer gibi, nûn'un ve hâ'nin fethasıyla neher şeklinde okunuşuna göre, bu kelime, cins isimdir. Ve, "nehirler" anlamındadır. İşte bu izah, açık ve en doğru olanıdır. Bu ifâdeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:[159][159]

Birinci Mesele

Bağ bahçe ile, doruk noktasına çıkmış bir biçimde mükemmel bir lezzetin hissedilmesinin, insanın o bahçede
bulunmasında yattığında; insanın nehrin içinde olması halinde hiçbir lezzetin olmayacağında; tam aksine, lezzetin o bahçede, nehrin kenarında bulunmada yattığında şüphe yoktur. O halde, ayetteki fij kelimesinin ifâde ettiği mana nedir? Biz deriz ki: Bu hususu, biz, Cenâb-ı Hakk'ın, Zariyât Sûresi'ndeki, "Şüphesiz ki sakınanlar ... cennetlerde, pınarlardadırlar..."(Zâriyât, 15) ayetinin tefsirini yaparken cevaplamış ve bu ifâde ile, "pınarların arasında ve oradaki mahallerde..." manasının kastedildiğini söylemiştik. Tefsirini yapmakta olduğumuz ayette geçen "bahçeler" kelimesi hakkında yapılabilecek izah da böyledir. Çünkü, "cennet", güneşin ışınlarına mani olacak denli sık ağaçlıklı yer, anlamındadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "... gölgeler ve pınarlar içinde..." (Mürselât, 41) buyurmuştur. "Cennet", güneşin ışınlarını örtecek denli sık ağaçlıklı yer anlamında olunca, bu demektir ki insan, "ağaçlarda" olmaz, olsa olsa ağaçların arasında bulunur. Ayette geçen iradesinin anlamı da böyledir. Biz, burada, şöyle bir ilâve bir izahta da bulunabiliriz: Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetteki ifâdenin takdiri, "Bahçelerde ve nehirlerin kenarlarında..." şeklindedir. Çünkü, "mücâveret - yakınında yer almak" böyle bir durum olmadığında kullanılması güzel olmayan bir ifâdenin kullanılmasını caiz hale getirir. Nitekim Araplar, "O hayvanları, saman ve soğuk su vermek suretiyle yemledim..." ve "kılıcımı ve mızrağımı boynuma astım..." derler. Halbuki, "su", yemlenmez, mızrak ise, boyundan asılmaz. Ancak, "saman"a ve "kılıca" mücâveretten, yakınlıktan dolayı, böyle bir kullanış güzel ve yerinde olmuştur. Aynı sebepten dolayı, Cenâb-ı Hak, ilk ifâdede, başına getirdiği "fi" kelimesini, ikincisinin başına getirmemiştir.[160][160]

---

[158][158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/52.
[159][159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/53.
[160][160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/53.

İkinci Mesele

Bu ifâde de, tîdifr (cennât) kelimesi çoğul olduğu halde, (neher) kelimesi tekil getirilmiştir. Halbuki, ilgili pekçok yerde, bu kelimede) çoğul olarak getirilmiştir.
Nitekim meselâ Cenâb-ı Hak bir ayetinde, (Bakara, 25)... vs. buyurmuştur. Binâenaleyh, bunun hikmeti nedir? Biz deriz ki, birinci cevâba göre, şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, bu ifâdenin manasının "... arasında ..." şeklinde olduğunu beyân buyurunca, bu ifâdeyi duyan kimsenin, tek bir nehrin arası olamayacağını bildiği için, "nehirler" ifâdesini duymaya ihtiyacı kalmamıştır. Ama, meselâ (Bakara, 25) ayetinde, ilgili ifâde şayet çoğul getirilmemiş olsaydı, kişi, dünyada olduğu gibi bahçelerde sadece tek bir nehrin bulunduğunu zannedebilirdi. Çünkü, pekçok bağın - bahçenin arasından uzayıp geçen tek bir nehir de bulunabilir. İkinci manaya gelince, biz diyoruz ki insan, "bahçelerde" bulunur. Çünkü, biz, daha önce de belirttiğimiz gibi, "bahçeler" kelimesinin çoğul getirilmesinin, o cennetlerin alanının büyüklüğüne; ağaçlarının çokluğuna ve çeşitliliğine bir işarettir. Ama bu ifâdenin, meselâ, "Müttakilere va'dolunan cennetin durumu, misâli.."(Muhammed,15) ve öl"... cennet karşılığında... "(Tevbe, 111) ayetlerinde müfret getirilişi, cennetlerin ağaçlarının, birbiriyle bitişik olmasından ve aralarında, düz, ağaçsız bir yerin bulunmayışından dolayıdır.
Bunu iyice kavradığına göre, dünyada insan, bir kampusun evinde bulunsa, o kampus de, bir mahalle de, o mahallede bir şehirde bulunsa, onun, (sadece) o şehirde olduğu söylenir.. Yakınlığa gelince, dünyada insan, eşit bir biçimde iki nehrin arasında bulunduğunda, "O, iki nehrin arasında oturuyor" denilir. Ama, iki nehirden birisine daha yakın olduğunda, diğerine değil de, "iki nehirden birinin yanında oturuyor" denilir. Ancak ne var ki, dünyada bir insanın, üç nehir arasında olması mümkün değildir. Olsa olsa, iki nehrin arasında olur. Üçüncü nehir ise, o iki nehre çok uzak olur. İşte bu sebeple, bu kimse, gerçekte, aynı anda pekçok nehrin kenarında olamıyor demektir. Allah Teâlâ da, ahiret şeylerini, bizim dünyada görüp bildiğimiz şeylere göre zikretmiş de, bundan dolayı, "nehrin kenarında..." demiştir. Zira biz, her ne kadar kelimesinin, "nehirlerde" anlamında olduğunu beyân ettiysek de, bu, "Kılıcımı ve mızrağımı boynuma astım..." şeklindeki ifâdelerinde olduğu gibi, bu, mücaveretten dolayıdır. Ama, "altlarından ırmaklar akan..." (Bakara, 25) ifâdesine gelince, bunun anlamı, tarafımızdan hakikî anlamda, (mecazî değil), anlaşılmaktadır. Çünkü, tek bir bahçede bazan üçten dörtten çok nehir, çay akabilir.
Bu izaha bir de, buradaki ayetlerin sonlarının, çoğul değil de tekil kelimelerle bitmesinin güzel ve yerinde olacağını da katabiliriz. Buradaki kelimesinin nekire getirilişinin, tazîm için olduğu da söylenebilir. Çünkü, "cennet" de, diğer nehirlerin en büyüğü ve güzeli olan bir nehir de bulunmaktadır ki, bu da, Kevser'den veya Rıdvan çeşmesinden kaynaklanan nehirdir. Ki, orada bulunmak bir şeref ve gıbta vesilesi olur. Ve herkesin orada, oturacağı bir yer vardır. Diğer nehirler ise, cennette, bahçede akar, oranın halkı da onu seyreder. Halbuki, o müstesna nehirin kenarında oturan, ötekileri göremez. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, buyurdu ki, bu, "Bu nehir kenarında mü'minlerin oturağı yeri bulunan'bir nehirdir" demektir. Onlar için malûm ve bilinir olmadığından dolayı, hem Cenâb-ı HakVın
"Muhakkak ki Allah, sizi, bir nehirle sınıyor" (Bakara. 249) ayetinde, hem de burada bu ifâdelerin böyle getirilmesinin güzelliği söz konusudur. Her iki yerde de, bizim, "cins isim olduğu için, kelimesi çoğul anlamdadır" dememize gerek kalmaz.[161][161]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak burada, "nehirlerde...", Zâriyatta ise, "pınarlarda" buyurmuştur. Bunlar arasındaki fark nedir? Biz diyoruz ki, biz şayet, kelimesinin manasının, "arasında.." şeklinde olduğunu söylersek, dünyada iken insanın, meselâ, yüksek bir yerde bulunup da, o yerden, kaynayan pınarların aşağıya doğru akması suretiyle çaylar oluşturması gibi, kendisini kuşatan

---

[161][161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/53-55.

pekçok pınarın arasında olması mümkündür; ama, yine dünyada iken, pekçok çayın arasında bulunması mümkün değildir; olsa olsa, sadece iki nehir arasında bulunabilir.
Yine bizim, "Bu ifadeyle, "nehirlerin yanında" manası kastedilmiştir" dememiz halinde de durum böyledir. Ama bizim, bu ifâdedeki nekireliğin tazîm ifâde ettiğini, kenarında mü'minler için oturacakları yerleri bulunduğunu söylersek, bu durumda deriz ki, o nehir, uzayıp giden ve diğer herbir nehirle birleşen, yanında, akarak kendisine katılan pekçok, pınar bulunan bir nehirdir. O halde, neher kelimesinin zikredilmesi, teşrif; uyun (pınarlar) kelimesinin zikredilmesi ise, gezinti ve tenezzüh içindir.. Kaldı ki, büyük bir çay, akan pekçok pınarla, kaynakla birleşir. Binâenaleyh, müfret olmasına rağmen, neher kelimesi, pekçok olmasına rağmen, "pınarlar"ın yerini tutar. Bütün bu izahlar, hem buradaki, hem de oradaki ayet sonlarına göredir. Çünkü, burada, bu ifâdenin müfret, orada ise, çoğul getirilmesi güzel ve yerindedir.162[162]

Dördüncü Mesele

Ayetteki y kelimesi (nehflr - gündüz) kelimesinin çoğulu olarak nuhur şeklinde de okunmuştur. Çünkü orada, gece yoktur. Bu izaha göre, bu ifâdenin başına, (fi) harfi cerrinin takdir edilmesi, var olduğunun kabulü, hakikî anlamdadır. Binâenaleyh, ayetteki, "bahçeler" ifâdesi, zarf-ı mekân; "gündüzler.." ifadesi de zarf-ı zamana işaret olmuş olur. Bu kelime, tıpkı (aslan) kelimesinin çoğulunun usd gelişi, gibi, neher kelimesinin çoğulu olarak, nûn'un dammesi ve hâ'nın sükûnu ile nuhr şeklinde de okunmuştur. Ki bunu, ez-Zemahşerî nakletmiştir. Bu ifâdenin, (semer: meyve) kelimesinin (sumur) şeklinde çoğul yapılması gibi, hâ'nın dammesi ile nuhur şeklinde cemilenmiş olduğu da söylenebilir.163[163]

"Hak medisinde (ve) kudret sahibi, mülkü çok, yüce olan (Allah)'ın yanındadırlar" (Kamer, 55).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:164[164]

Birinci Mesele

ifâdesinin nahiv bakımından yeri hakkındadır. Biz diyoruz ki, bu hususta şu iki muhtemel izah yapılabilir:
1) Bunun, "bedel" şeklinde bir ifâde olması.. Bu tıpkı bir kimsenin, "Falanca, falan şehirde, falan evde..." demesi gibidir. Bu izaha göre, bu ifâde o bahçeler türünden olmak üzere, diğer yerlerde bulunan bahçelere üstünlüğü bulunan ve müttakiler için seçilmiş olan bir mahal olmuş
olur. kelimesi de, aynı durum ve takdir üzeredir. Çünkü biz,yaptığımız izahların birinde, "bahçelerde ve nehirlerde" ifâdesinin, "bir nehir yanındaki bahçelerde..." şeklinde olduğunu söylemiştik. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Kudret sahibi, mülkü çok yüce olanın yanındaki hak meclisinde..." demiştir. Ayetteki, kelimesinin ifâdesinin sıfatı olduğu da söylenebijir. Nitekim sen, "İmkânlı olanın birinde bir dirhemin bulunması, ödeme güçlüğü içinde bulunan bir kimsede bir altının bulunmasından daha hayırlıdır" veya emin kişinin yanındaki az şey, hain kimsenin yanındaki çok şeyden hayırlıdır" dersin. Böylece de, misalimizde, nekire kelimelerden sonra kelimeler sıfat olmuştur. Aksi halde, sıfat olmasaydı, ilgili ifâdelerin mübtedâ olması güzel olmazdı.
2) ifâdesinin, kendisinden, önce geçen ifâdelerinin sıfatı gibi olması... Yani, "Müttakîler, hak meclisi diye tavsif edilen, cennet ve nehirlerdedir" demek olur. Ki, bu da, senin tıpkı, "Allah yolundaki cephede bir sefer durmak falan şeyden daha hayırlıdır" demen gibidir. O halde

---

[162] [162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/55.
[163] [163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/55.
[164] [164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/55-56.

ayetteki, sıfattan sonra gelen ikinci sıfattır.165[165]

“Kaade” Kelimesi

Ayetteki "Fî mak'adından..." ifadesi "meclis" kelimesinin delalet edemeyeceği bir bekleyişe delâlet eder. Çünkü kelimeleri, sanıldığı gibi aynı manaya değillerdir, aralarında fark yardır. Fakat bu fark, ancak emsalini geçenler için görünür. Aradaki fark şudur: kendisinde hem hakiki, hem de iktizâî olarak bir oturup bekleme manasınadır. Bunun böyle oluşunun delili şunlardır:
1) Kötürüm kimseye, gerçek manada uzun süre oturup kalmış olduğu için "mak'âd" denilir, ama "meclis" denmez. "Evin temelleri" manasına, kava'idu'l-beyt" denilmesi de böyledir. Oturup kalan, evden çıkmayan kadınlar için, "kava'id" denilir de, fiili, uzun süre oturup; beklemeye delâlet etmediği için, cevalis" denmez. Böylece devam ve sebat arasında, hep aynı hal üzere kaldığı için, her iki yerde de, "avâ'id" kelimesi kullanılmıştır. Yine hakiki manada olmasa bile iktizâî olarak, hep üzerinde oturulduğu için, binit olarak kullanılan develere de, "ka'ûd" denilir. Çünkü bu deve böylece, kendisi yük taşımadan korunmuştur ve sırf binit olarak ayrılmıştır. Buna göre sanki o devede, böyle olmayı iktizâ eden (gerektiren) bir tür ku'ûd (oturma) özelliği bulunmuştur. Bunun için fiili kullanılmaz.
2) Kelimedeki harflerin yer değiştirmelerini nazar-ı dikkate alıp, meselâ, fiilinin harflerinin yerini değiştirdiğinde, meydana gelen bu yeni kelimede, "bekleme" manasını bulursun. Çünkü kaf harfini öne aldığında meydana gelen ve kelimelerini aynı manaya bulursun. "Kelebekler birbirine çarpıp, yere serildi" manasındaki, ifâdesi de böyledir. Ayn harfini öne aldığında meydana gelen, ve fiillerinin, yine bekleme ve durma manalarını ihtiva ettiklerini açıkça görürsün fiilinde bu mana biraz kapalıdır. Çünkü, oraya düştükten sonra onu oradan almasını birisine emrettiğinde, "Kuyudan kovayı elinle çıkar" denilir. kelimesi de, kuyuya düşen kovaları çıkarmak için kullanılan başında kancalar bulunan şey manasınadır. Dal harfini öne aldığında meydana gelen ve kelimelerine baktığında, da bekleme manası çakıtır. Çünkü iuii kelimesi, yere yapışan toprak demektir. ifadesi de, sahibi toprağa belenmiş fakirlik demektir. fiilinde de mana böyledir. Çünkü hayvanın tırnaklarıyla çiğnediği, böylece parçalan birbirine girip, kıpırdayamaz hale kalmış, sert yer manasınadır.
3) "Ku'ûd" kelimesinin kullanılışı da bunun delilidir. Bunlara baktığında, söylediğimiz şey, net şekilde görülür. Nitekim Hak Teâlâ; "Mü'minlerden, mazeretleri olmaksızın kâid olanlar (oturup, geri kalanlar)..,"(nisa,95) buyurmuştur ki bununla, artık bundan sonra, onların ittibâının olmayacağı manası kastedilmiştir. Yine Hak Teâlâ, "Şüphesiz Allah, yolunda, sanki birbirine kurşunla kenetlenmiş bir bina gibi, saflar bağlayarak çarpışanları sever" (Saf, 4) buyururken "Muharebe için fabya"(Al-i İmrân, 121) buyurmuş, böylece o büyük sebata işaret etmiştir. Yine Hak Teâlâ, "Bir (düşman) grubuyla karşılaştığınızda, sebat gösterin" (Enfal, 45) buyurmuştur. O halde, "mekâ'id", savaşan kimsenin, içinde durup beklediği ve sebat gösterdiği yerler demektir. Mak'ad kelimesinin, oturma işi yapılan o uzva ad olarak verilmesi de buna delalet eder. İşte cülus ite Ka'ûd arasındaki farkı bu şekilde anladığında, senin için bir takım faydalar ve incelikler meydana gelir. Bunlardan birisi, bu ayettedir. Çünkü bu ayetteki, "mak'ad" kelimesi de, uzun süre bekleme ve kalma manasındadır. Bir diğer fayda da, "Sağında solunda bir katd (oturan melek) vardır" (Kaf, 17) ayetindedir. Çünkü ka'îd, celîs ve nedîm (beraber oturup kalkan arkadaş ve dost) manasınadır.166[166]

Fevasıl Hakkında

Bu anlaşıldığına göre, zahir ehli müfessirlere, "Oturma manasına kelimesinin kullanılması daha meşhur olmasına rağmen, bu ayette tiî fiilinin seçilmesindeki hikmet nedir?" diye

---

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/56.
166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/56-57.

soruldduğunda, onların cevapları "Efendim, hablu'l-verîd", "ledeyye atfd", "bi-cebbârin anîd" gibi ayetlerin sonları, "celîs"e değil de, "ka'îd"e daha uygun düştüğü için..." şeklinde olur. Halbuki Kur'ân'ın "cazı secisinde değildir. Ama anlatılanları nazar-ı dikkate aldığında, münasib bir lafzın getirilmesindeki, çok açık, mana ile ilgili, hikmetli birtakım faydaların ortaya çıktığını görürsün. Çünkü "ka'îd" ifadesi, o iki meleğin, insanı hiç terketmeyip, hep onnla oturup kalktıklarına delâlet eder. İşte Kur'ân'ın mûciz oluşu bu yönüdür. Bu böyledir, çünkü şâir, şiir ve secî (kâfiye) zaruretinden ötürü, manaca uygun olmayan kelimeler seçer, böylece manayı kelimelere tabî kılar, (yani kelimeleri esas alır, manayı ikinci derecede düşürür). Halbuki Allah Teâlâ, layıkıyla hikmetini beyan eder ve kullandığı lafızları da, olması gereken en güzel biçimde getirir. Bir başka hikmet de, Allah Teâlâ'nın, "Ey iman edenler, meclislerde, size "yer açın" denildiği zaman, açtlm ki, Allah da sizin için (rızkının) açsın. "Kalkm" denilince de, kalktverin..." (Mûcadele, 11) ayetindedir. Çünkü ayetteki "açılın" ifadesi harekete, "kalkıverin" ifadesi de, oturmayı terketmeye bir işarettir. Böylece Cenâb-ı Hak bu ifadede, orasının oturma yeri (cülus yeri - meclis) olduğuna, hep oturup-kalmanın gerekmediğine ve orasının mak'ad" yani hiç terketmemeleri gereken bir yer olmadığına bir işaret olsun diye, "mecâlis" (meclisler) kelimesini kullanmıştır.167[167]

Üçüncü Mesele

Ayetteki bu ifade hakkında, şu iki İzah yapılır:

a) "Mak'ad-ı sıdk", uygun oturma yeri demek olup, bu tıpkı Sâlihler İçin, "racül-ü sıdk"; fasıklar için de, "racül-ü sû' " denilir. Bu hususu. Fetih Sûresi'ndeki, "zannu's-sev " 12. ayet ifadesinin tefsirinde ele aldık.

b) Ayetteki "sıdk" ile, kizb (yalan) kelimesinin zıddı mana kastedilmiştir. Buna göre şu iki izah yapılabilir:

1) "Hak meclisi" ifadesi, o hakkı haber verenlerin, yani Allah ve Resulünün meclisi..." manasınadır.

2) Bu meclis, sıdkından ötürü onun elde ettiği ve "Allah birdir; Muhammed O'nun Resulüdür" dediğinden dolayı kazandığı bir meclistir. Bu ifade ile, "Burası yalanın yer alamayacağı bir meclistir. Çünkü Allah Teâlâ sâdıktır, O'nun yalan söylemesi imkânsızdır. O'na kavuşanların yalan söylemeleri de imkânsızdır. Çünkü yalanın sebebi cehalettir. O'na ulaşanlar ise, herşeyi olduğu gibi bilirler. Böylece de, Allah'ın lütfü sayesinde yalan söylemeleri halinde elde edecekleri (değersiz) şeyler için yalan söylemekten müstağni olmuşlardır. O halde burası mak'ad-ı sıdktır, hak meclisidir" manası da kastedilmiş olabilir.

Ayetteki, (yanında) kelimesinin manasını biliyorsun. Bununla mekân ve mana bakımından bir yakınlık değilde, makam, mevki ve şan bakımından bir yakınlık kastedilmiştir.

Ayetteki "melik-i muktedir" ifadesi de böyledir. Çünkü melîk'e (padişaha) yakınlık, tatlı bir şeydir. Padişah hernekadar ileri bir güç ve kudret arzederse, ona yakın olmada o nisbette tad verir. İşte bu ayette, Allah'a yakın olmanın, padişaha yakın olmadan çok farklı olduğuna bir işaret vardır. Çünkü padişahlar (iktidardakiler), hem sevdiklerini, hem de, isyan edenler ve düşman yanında yer alıp, kendisini iktidardan ederler diye, korktukları kimseleri kendilerine yakın tutarlar. Allah Teâlâ ise muktedirdir. Dolayısıyla Kendisine yaklaştırdıklarını, ancak lütfü İle yaklaştırmıştır. Hamd Allah'a, salat-u selâm mahlukatın en hayırlısı, efendisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âlisine ve bütün ashabına olsun.168[168]

167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/57-58.

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/58.

RAHMAN SURESİ

Bu sûre, elli beş ayet olup, Mekkîdir.1[1]

"Kur'ân'ı O Rahman öğretti. İnsanı O yarattı. Ona beyânı O öğretti" (Rahman, 1-4).
Bil ki bu sûrenin, kendinden Önceki sûre ile, şu iki şekilde münasebeti olduğu söylenebilir:
1) Allah Teâlâ önceki sûreye, İzzetine, ceberrûtuna ve heybetine delalet eden bir mucize ile, yani ayın İkiye bölünmesi mucizesi ite başlamıştır. Çünkü ayı ikiye bölebilen, dağlan ve insanları yerle bir etmeye de kadirdir. Rahman Sûresine ise, rahmetine ve erhamürrâhimîn oluşuna delâlet eden bir mucize İle başlamıştır ki bu da Kur'an mûcizesidir, Çünkü kalblerin şifası, sağlığı, günahlardan arınması ve uzak durmasıyla olur.
2) Allah Teâlâ, önceki sûrede, "Benim azabım ve İmamlarım nasûmış (bir düşün)" ayetini, birden fazla tekrar etmiştir. Bu sûre de, "O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz" ayetini defalarca zikretmiştir. Çünkü daha önce de anlattığımız gibi, o sûre, Hak Teâlâ'nın, heybetini anlattığı bir sûredir. Bu İse, rahmetini ortaya koyduğu bir sûredir. Hem sonra bu sûrenin başı ile, önceki sûrenin sonu bir münasebet arzetmektedir. Çünkü Hak Teâlâ o sûrenin sonunda, "Kudret sahibi, mülkü çok yüce olan (Allah'ın) yanındadırlar (onlar)" buyurmuştur ki "Kudret sahibi" oluşu, heybet ve azametine bir işarettir. Bu sûre başında ise, "er-Rahman" demiştir ki bu, "O Allah, kâfir ve tacirler için ileri derecede azîz ve intikam sahibi (zü'ntikâm) bir muktedirdir; ama İyiler, muttakîler ve mû'minler için Rahman'dır, nimetler sahibidir, onların hatalarını bağışlayandır" manasına gelir.
Bu ayetin tefsiri ile İlgili birkaç mesele var:2[2]

Rahman Lafzı Hakkında

"Rahman" lafzı ile ilgili bir kaç bahis vardır ve bunlar, ancak "Allah" lafzını inceleyip-ortaya koyduktan sonra iyi anlaşılacak hususlardır. Dolayısıyla diyoruz ki:
Birinci Bahis: "Allah" lafzının, başındaki elif-lâm ile birlikte, mümkinât (mahlûkât) âlemini yaratan O yüce zatın, alem (özel) ismi olduğunu söyleyenler vardır. Buna göre, yine bu görüşte olanlardan "Rahman kelimesinin de, Cenâb-ı Hakk'ın özel ismi olduğunu söyleyenler ve bu hususta, "İster Allah'a duâ (kulluk) edin, ister Rahman'a... Hangisi ile duâ ederseniz edin, nihayet en güzel isimler O'nundur" (isra, no) yani bu iki isimden hangisiyle dua etseniz olur" ayetini delil getirmişlerdir.
Yine bunlardan bir kısmı, meselâ birisinin "Ya Allah" diyebileceği gibi "Ya Rahman" da diyebileceğini söyleyerek, bu ayete tutunmuşlardır. Bütün bunlar tutarsız izahlardır, hele bir kısmı iyice tutarsız.
Elif lâm'lı olarak Allah lafz-ı celîlinin alem olduğu görüşü de zayıftır. Çünkü eğer onların dediği gibi olsaydı, bu lafzatullahın başındaki hemze, kelimenin aslından oturdu, dolayısıyla da hemze-i vasıl kabul edilmesi caiz olmazdı. Bu sebeple de ve denip, Ahmed ve İsmail kelimelerinin başındaki hemze, vasıl halinde kaldırılmadığı gibi, denilmeliydi. Halbuki aksine bu hususta doğrusu, şu iki görüşten biridir:
Birinci Görüş: Biz, ya mümkinât âleminin yaratıcısı olan zatın, alem isminin, "İlah" veya "Iflh" olduğunu; daha sonra el-FazI, el-Abbas, el-Hasen ve el-Halîl kelimelerinde olduğu gibi, başına elif-lâm getirilerek kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu izaha göre, başkasını "ilâh" diye adlandıran kimse, tıpkı çocuğu için bu kelimeyi kullanıp da böylece, hernekadar caiz olma hususunda, kendinden önce başkalarının da alem ismi olsa da, çocuğuna Muhammed ve Ahmed gibi isimler veren kimse gibidir. Çünkü çocuğuna "Ahmed" adını veren kimseye, başkasını bu isimle adlandırmasına manî olan, itaati gerekli bir kanun yoktur ve bunun için, bu ismi kendisine veya çocuğuna verme hususunda bir başkasına manî olma hakkı yoktur.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/59.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/61.

Fakat kendisine itaat edilen bir padişahın adı olması böyle değildir. Çünkü o padişah kendisine, bir isim seçtiğinde, hakimiyeti devam ettiği müddetçe, idaresi altında bulunanlardan hiçbir kimse ne kendisini, ne çocuğunu o isimle isimlendirme cesaretini gösteremez. Hele de bu kimse köle olursa, ne kendisini, ne de çocuğunu padişahın adıyla adlandıramaz. Allah Teâlâ, itaat edilen, emirleri dinlenen bir meliktir. Kendisi dışında kalan herkes O'nun idaresi ve emri altındadır. Binâenaleyh kendisi için bir isim seçtiğinde, kullarının o ismi atmaları caiz olmaz. Şimdi kim, Allah'a ait olan ismi, bir başkasına vermiş ise, haddi aşmış demektir. Binâenaleyh müşrikler de, isim verme bakımından haddi aşmışlar, mana bakımından da sapıtmışlardır:

İkinci Görüş: Yahut da diyebiliriz ki, "ilah" veya "lan", tapılan kimsenin adıdır. Başındaki elif-lâm ise, ta'rîf (belirlilik) ifade eder. Şimdi ilgili bu mana Allah Teâlâ'dan başkası hakkında imkânsız olunca, başka varlıkların bu ismi almaları da imkânsız olur. Buna göre eğer, "Bir kimse oğluna bu ismi verse, caiz olması gerekir" denilirse,

biz deriz ki: Bu çâiz olmaz. Çünkü böyle bir isim verme hadisesi, o kimsenin bir alem olsun diye değil de, oğlunu, bu kelimenin taşıdığı "tapılma" manasından ötürü, bununla isimlendirdiği zannını uyandırır.

Birinci Bahis eğer, "Bir kimsenin "kerîm" (cömert) ve vedûd (seven-şefkatli) kelimeleriyle adlandırılması caizdir" denilirse, biz deriz ki: İsim olabilecek bir şeyi, alem olmaya, yahut da zikirlerde kutlanılan lafızlarda düşünülen manadan ötürü İsim olarak veriyor, bu da bir yanlış anlaşılmaya götürmüyorsa, caizdir. Dolayısıyla birisinin kerîm ve vedûd gibi adları alması ve birisini bunlarla adlandırması caizdir, ama halik (yaratıcı) yahut kadîm (ezelî) gibi kelimeleri bu sadedde kullanması caiz değildir. Çünkü bu gibi isimlerin kullanılışı, sadece alem olarak alınıp, taşıdıkları manaları nazar-ı dikkate alınmadığı için caiz olmuştur. Fakat sayesinde halkın (yaratmanın) varlığı veya yokluğu söz konusu olan, Kudret gibi, kendisiyle beraber bulunan bir manadan ötürü, bu kelimelerin alem olarak verilmesi halinde, bu caiz olmaz. Ne var ki, "Allah" ismi, işte bu kabildendir. Dolayısıyla bu ismi, ma'bûd olmayan için kullanmak caiz değildir. O halde gerçek olan bu iki görüşten birisidir. Ama onların, "Allah lafzı, başındaki elif-lâm ile birlikte alemdir" şeklindeki görüşleri doğru değildir. "Allah" lafzı hakkındaki bu bahsi ve buna dayanan hususları anladığında bil ki "Rahman" kelimesinin, alem için olduğunu söylemek, bundan daha zayıftır. "Yâ er-Rahmân" denilebileceğini söylemek, hepsinden daha zayıftır.

İkinci Bahis: Cenâb-ı Allah hakkında, "Allah" ve "er-Rahmân" isimleri, tıpkı ilk isim ve İlk isimden sonra, vasfı galibin (en belirgin vasıta) isim olarak kullanılması gibidir. Bu tıpkı, Ömeru'l-Fâruk, Aliyyü'l-Murtazâ, Musa erRızâ ve halifelerin isimlerinde, onların en belirgin vasıfları olan sıfatlarında bulunup gördüğümüz benzeri şeyler gibidir. Bu sıfatlar, çok kullanılıştan ötürü, adetâ vasıf olmaktan çıkmışlardır. Öyle ki ilgili şahıs artık onunla muttasıf olmasa, ondan bu vasıf ayrılmış olsa bile, yine bu sıfat, tıpkı onun alemi gibi kullanılmaya devam eder. İşte bu vasıfların, bu kimselere has olarak kullanılması gibi, rahman (en merhametli) sıfatı da, Allah'ın alem isimlerinden biri haline gelmiştir. Fakat bu isim ve sıfatlarda, vad' (ilk defa koyup kullanmak) caizdir. Çünkü insanların iktidar ve azamet açısından eşit olduklarını izah etmiştik. Ama vad' Allah hakkında caiz değldir.

Şayet, "Birileri "rahman" sıfatım, mesela bir Yemâmeli'ye ad olarak vermişlerdir" denilirse, biz deriz ki: Bu tıpkı kimilerinin ilah lafzını, Altah'dan başkasına, aslında bâtıl bir inanç olduğu halde, sırf dil yönünden geçerli oluşuna bakarak, haddi aşmak ve küfürde bulunmak için vermesi gibidir.

Üçüncü Bahis: Allah Teâlâ'nın, biri Önceden, biri de sonradan olmak üzere iki rahmeti vardır. Önce olanı, sayesinde mahlukatı, yarattığı rahmeti, sonra olanı ise, yarattıktan sonra mahlûkata, rızık, akıl, zekâ ve şâire şeyleri verdiği rahmeti... Binâenaleyh Allah Teâlâ, önceki rahmeti nazar-ı dikkate alınınca, "rahman"; sonraki rahmeti nazar-ı dikkate alınınca, "rahînV'dir. İşte bundan ötürü; "Ya Rahmflne'd-dÜnya, ya Rahîme'l-âhiret" denilir. O halde Allah Teâlâ, ilk Önce rahmetiyle mahlukatı yarattığı İçin "Rahmân'dır. Binâenaleyh bu rahmet, başka hiç kimsede bulunmadığına ve hiç kimse hiç kimseyi yaratmadığına göre O'ndan başkasına Rahman denilmesi caiz değildir. Ama Allah'ın sâlih kulları, insanın takâtına göre, Allah'ın bazı huyları ile ahlâklanıp, mesela açları doyurup, çıplakları giydirdiğinde, sayesinde böyle doyurma ve yardımlaşmanın meydana geldiği ilahî rahmetten o salih kullarda bazı şeyler bulunduğunda, bunlara da "rahîm" (çok müerhametli) denir. Biz bütün bu hususları. Fatiha Sûresl'nin tefsirinde anlattık. Fakat burada anlattıklarımızın, orada anlattıklarımıza ilave edilmesini istedik. Bu yüzden burada bunları tekrar ettik. Çünkü bütün bunlar, Fatlha'da anlattıklarımızın tafsilatı gibidir.3[3]

İki İrab İhtimali

Bu ayette "Rahman" kelimesi mübteda olup, bir fiil cümlesi olan "Kur'ân'ı öğretti" ifadesi haberidir. "Rahman"
kelimesinin, mahzüf bir mübtedânın haberi olduğu; takdirinin ise "O (Allah), Rahman'dır" şeklinde olduğu; daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın bu cümleden sonra, yeni bir cümle ile, "O Kur'ân'ı Öğretti" buyurduğu söylenmiştir. Ama birinci izah daha doğrudur. Zayıf olan ikinci görüşe göre, "er-Rahmân" tek başına ayet olur.4[4]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "Kur'ân'ı öğretti" ifadesi, ikinci bir mef'ûlü (kime öğretildiğini) gerektiren bir cümledir. Binâenaleyh bu mef'ûl nedir? Diyoruz ki: Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:
a) Ayetin başındaki (öğretti) kelimesinin, "alâmet kıldı" manasında olduğu İleri sürülmüştür. Buna göre, Allah Kur'ân'ı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinin alameti ve bir mucizesi yapmıştır. Bu izah, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, Hak Teâlâ'nın bir önceki sûrede geçen "ve ay yarıldı" ayetiyle yakın bir münasebet ve ilgi arzeder. Çünkü Hak Teâlâ, o (Kamer) sûresinin başında bunu, heybetine işaret eden bir mucize olarak zikretmiştir. Bu heybet de, Allah'dan başka hiç kimsenin ikiye bölemeyeceği birşeyi ikiye bölmesidir. Bu sûrede ise, rahmetine işaret olan bir mucizeye yer vermiştir ki bu da, Allah Teâlâ'nın, Kendisi dışında hiç kimsenin yayıp veremeyeceği şekilde, İlimleri ve hakikatleri yaymastdır. İşte bunlar, Kur'ân'da bulunan ilimlerdir.
Bu izaha göre, burada şöyle bir cevap daha verilebilir: Allah Teâlâ, o Kur'ân'ı Öğrenilebilir bir şekilde kılmıştır. Bu ifade, bu manada olmak üzere, tıpkı "BizKur'ân'ı zikir (düşünülmesi için) kolaylaştırdık" (Kamer, 17) ayeti gibi olur. Bu izaha göre, buradaki (öğretti) kelimesi, mecazî manada olur. Nitekim Arapça'da, eğer öğreten kimseye infakta bulunur, öğretmesine karşı da ücretini verirse, o da ona öğretir" denilir.
b) Buradaki ikinci mef'ûl, Cebrail (a.s) ve diğer meleklerdir. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân'ı önce onlara öğretmiş, sonra da Cebrail (a.s)'i, kulu Muhammed (s.a.s)'e indirmiştir. Nitekim Hak Teâlâ bu hususu, "(OKur'ân'i), Ruhu'l-emtn (Cibril), senin kalbine indirdi" (Şuara, 193-194) ayetiyle belirtmiştir. İkinci mef'ûlün, Hz. Muhammed (s.a.s) olması da muhtemeldir. Mananın böyle olması halinde bu ifadede, Kur'ân'ın, Muhammed (s.a.s)'in sözü değil de, Allah'ın sözü-kelâmı olduğuna bir işaret olmuş olur.
Burada bir üçüncü izah da şöyle olabilir: Bu, "Allah, Kur'ân'ı insana öğretti" manasınadır. Bu, Allah'ın in'amının daha tam ve mükemmel olmasını anlatması bakımından, doğruya en yakın olan manadır. Çünkü bu sûre, daha kapsamlı-genel bir nimetin beyanı ile başlamaktadır.5[5]

Dördüncü Mesele

Niçin ikinci mef'ûl hazfedi İm iştir? Deriz ki: Bu şu şahsa değil de, bu şahsa ait olmadığına, bu

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/62-64.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/64.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/64-65.

öğretme nimetinin genel ve şümullü olduğuna bir işarettir. Nitekim Arapça'da, kime yedirdiğini belirtmeden, sırf o adamın keremine (cömertliğine) işaret olsun diye "Falanca yemek yedirir" denilir.[6][6]

Kuran’ın Manasını Anlama

"Öğretme (ta'Iîm)" ne manayadır? Deriz ki: Bunun İkinci bir mef'ûlünün olduğunu söylememiz halinde, ayetteki bu ifade, "Bu Kur'ân'ı ona anlatmak" demektir. Eğer, "Allah Teâlâ, "Onun tevilini Allah'dan başka kimse bilemez" (Al-i imrân, 7) buyurduğu halde, daha nasıl bu anlatılan, bunu anlayabilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Kim, o ayetteki (AHah'dan başka) lafzı üzerinde vakıf yapmaz da "ve raalhûn" (ilimde kök satmış olanlar) kelimesini, müfredi müfrede atıf kabilinden, "Allah" lafzı üzerine atfederse, (mana "Allah'dan ve rft»îh âlimlerden başka kimse bilemez" şeklinde olur) ve bu soru söz konusu olmaz. Fakat "Allah" lafzında vakıf yaparda, cümlenin cümleye atfı kabilinden ifâdesini, "Onun te'vilini bilmez" cümlesine atfederse, şöyle der: Allah Kur'ân'ı öğretti. Çünkü büyük ve önemli bir kitabı öğrenen, içinde anlayamadığı yerler bulunduğu halde, genel hatlarıyla kitabı anlamış olur ve o iyice anlayamadığı şeyleri imkân dâhilinde bilirse, "Falanca, hernekadar kitabın yazarının muradını tastamam bilmese bile, falan kitabı bilryor ve gücü yettiğince onu anlıyor" denilir. İşte Kur'ân'ın öğretilmesi konusundaki durum da böyledir.

Yahut da bunu "Onun te'vilini Allah'dan başka kimse bilmez" O'nun dışındaki kimseler, Allah öğretmediği müddetçe, kendiliğinden bilemez" diye izah edilebiliriz. Böylece bu mana, Allah'ın kitabının, zekâ ve ilim kuvvetine dayanarak, içindeki mana ve hikmetlerin çıkarılabilen diğer kitaplara benzemediğine bir işaret olur.

Hak Teâlâ daha sonra, "insanı O yarattı. Ona beyanı O öğretti" buyurmuştur. Bununla ilgili bir kaç mesele var:[7][7]

Ayetter Arası Münasebet

Ayetin tertibi ve münasebeti hakkında şu iki izah yapılabilir:

1) Daha önce de belirttiğimiz gibi, Cenâb-ı Hak, "Kur'ân'ı öğretti" ifadesi ile, "insanı yaratmadan önce Allah
meleklere Kur'ân'ı öğretti" manasını kastetmiştir. Böylece Allah Teâlâ, mukarreb meleklere, Kur'ân'ı gerçek manada öğretmiştir. Bunun delili, "Şüphesiz o şerefli bir Kur'ân'dır, korunmuş bir kitab (olan Levh-i Mahfuz'dadır). Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir" (Vakıa, 77-79) ayetleridir. Hak Teâlâ daha sonra, o meleklere Öğretmesinin peşisıra, Kur'ân'ı insanlara indirmesine bir işaret olsun diye, "Bu, alemlerin Rabbinden bir indirmedir" (Vâkıa, 80) buyurmuştur. İzahın böyle yapılması halinde, ayetin nazmında şöyle ilave bir güzellik ortaya çıkmaktadır: Çünkü Alla" Teâlâ, hem ulvî hem de süflî (yerde ve gökte olan) bir takım şeylerden bahsetmişti-Ulvî olanlarla süflî (yersel) olanları, dengeli olarak zikretmiştir. Ama ayetlerin sonuna kadar, ulvî olanları hep süflî olanlardan önce zikretmiştir. İşte bu sebeple Kur'ân'ı önce ulvî (göksel) olanlara Öğrettiğine bir işaret olsun diye, buyurmuş; süflî olanlara bunu öğrettiğine bir işaret olsun diye de, "O insana beyân; öğretti" buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ, ulvî olanlara işaret olarak, "Güneş ve ay..." (Rahman, 5) buyururken, bunların mukabili olarak süflîlerden, "Ağaçlar ve otlar... "(Rahman, 6) buyurmuştur. Daha sonra da "Allah göğü yükseltti" buyurmuş, bunun mukabilinde de, "Yeri de bütün mahlûkat için a/farf;"(Rahman, 10) buyurmuştur.

2) Kur'ân'ın öğretilmesinin önce zikredilmesi, bu işin daha mükemmel bir nimet verme olduğuna bir işarettir. Cenâb-ı Hak, bundan sonra, Kur'ân'ı nasıl öğrettiğini belirtmek üzere, "tnsam O yarattı. Ona beyanı O öğretti" buyurmuştur ki bu tıpkı bir kimsenin: "Falancaya edebi ben öğrenim. Onu bu işe ben teşvik ettim ve malımı onun için harcadım" demesi gibidir. Buradaki, "Onu bu işe ben teşvik ettim ve malımı onun için harcadım" ifadeleri, ilk cümlenin bir açıklaması olmuş olur. Cenâb-ı Hak, çok büyük bir nimet olduğu için, Kur'ân'ı öğrettiğini önce zikretmiştir.8[8]

---

[6][6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/65.

[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/65.

İkinci Mesele

Bu sûre ile, Alak Sûresi'ndeki benzeri ifadeler arasındaki fark nedir? Çünkü Hak Teâlâ orada önce, "Yaratan Rabbinin adıyla oku" buyurmuş, sonra da, "Senin en kerîm Rabbin, kalem ile (yazmayı) öğretendir" (Alak. 1-4) buyurmuş ve böylece yaratmayı, öğretme işinden Önce zikretmiştir, (niçin)? Diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, Alak SûresÎ'nde, Kur'ân'ı öğrettiğini açıkça ifade etmemiştir. Dolayısıyla bu, sanki buradaki, "İnsanı O yarattı" ifadesinden sonra, "Ona beyanı O öğretti" ifadesiyle belirttiği bir öğretme gibi olmuş olur.9[9]

İnsandan Burada Maksat?

Ayette geçen "insan" ile kim kastedilmiştir? Deriz ki: Bununla bütün insanlar (cinsi) kastedilmiştir. Bununla Hz.
Muhammed (s.a.s)'in kastedildiği ileri sürüldüğü gibi, Hz. Adem'in kastedildiği de söylenmiştir. Fakat ayetteki, "Onu (Allah) yarattı" lafzını nazar-ı dikkate aldığımızda, ilk mana daha doğru olur. Çünkü "yarattı" ifadesine, Hz. Muhammed (s.a.s) de, Hz. Âdem (a.s) de, diğer peygamberler (ve insanlar) da girer.10[10]

Beyanın Manası

"Beyan" nedir ve onun öğretilmesi nastl olur? Deriz ki: Kimi müfessirler, "beyan"ın, konuşma (kabiliyeti) manasına olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Allah Teâlâ insana, konuşmayı ve kendinde (içinde) olan fikirleri ve hisleri başkalarına anlatabilmeyi öğretmiştir. Zira bu sayede insan, diğer canlılardan temayüz etmiş olur. O halde, " O yarattı" ayeti, insanın o özel kalıbını yaratıp takdir etmesine; "Ona beyanı O öğretti" ayeti de, insanın, ilmi sayesinde başkalarından ayrıldığına bir işaret olur. Daha evvel bahsettiğimiz, "Buradaki, beyandan murad, Kur'ân'dır. Cenâb-ı Hak, bu ifadeye, ifadesiyle, mücmel olarak bahsettiği şeyi, anlatmak için getirmiştir" şeklindeki izahımız, bunun dışında kalmış olur ve bu tıpkı, misal verdiğimiz gibi olur. Çünkü birisi, "Falancaya edebi ben öğrettim. Onu bu işe ben teşvik ettim..." diyebiliyordu. Bu izaha göre, "beyan", içinde bulunan şeylerin kastedildiği bir masdar olur. Çünkü Kur'ân manasında "beyan" lafzının, Kur'ân hakkında kullanılması, Kur'ân'da pek çok geçer. Nitekim Hak Teâlâ, "İşte bu, insanlar için bir beyandır" (Al-i İmran, i38) buyurmuştur. Allah Teâlâ Kur'ân'a, "beyan" gibi "furkan" adını da vermiştir. O halde "beyan", hak ile bâtıl arasını ayırdetme demektir. Binâenaleyh, Kur'ân manasında "beyan" kelimesinin kullanılması doğrudur.11[11]

Dillerin Menşei

Cenâb-ı Hak, "Ona beyanı O öğretti" ifadesinde, her iki mef'ûlü de açıkça zikretmiş, fakat bu iki mef'ûlü, "Kur'ân'i öğretti" ayetinde ki, "insana Kur'ân'ı öğretti" manasının kastedildiğini söylersek, bu durumda mef'ülün hazfedilişinin, öğretme nimetinin büyüklüğünden dolayı olduğunu da söyleriz. Cenabı Hak böylece, bu öğretme işini, kime öğrettiğinden ve

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/65-66.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/66.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/66.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/66-67.

yaratmadan bahsedişinden önce zikretmiş olur. Daha sonra da, o öğretme işinin nasıllığını detaylı bir biçimde ele alarak, 'insanı O yarattı. Ona beyanı O öğretti" demiş ve bunu böylece beyan etmiş olur. Ama, "Kur'ân'ı öğretti" ayeti ile, Allah'ın Kur'ân'ı meleklere öğretişinin kastedildiğini söylersek, böyle buyurmasının maksadı, insanlara, nimetlerini sayması, onlardan nimetlerine şükretmelerini istemesi ve onları Kendisini yalanlamaktan menetmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın o Kur'ân'ı meleklere öğretmesi işinde ise, insanın kendine yönelik bir faydanın olduğu ortaya çıkmış olmaz. Ama, Kur'ân'ı, insana öğretmesi ise, açık bir nimettir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Ona beyanı O öğretti" buyurmuştur ki, bu, nimetini o insana sayıp dökme kabilinden, "insana O öğretti" demektir. Aynısını, Alak Sûresi'nde de yaptı. Çünkü, bir keresinde kime öğrettiğine yer vermeksizin, önce "kalem ile öğretti" demiş, daha sonra da, yeniden (kimi öğrettiğini belirterek), "İnsana bilmediğini öğretti" buyurmuştur ki, işte "beyan" budur. Bütün dillerin tavkifi olduğu ve o dillerin Allah'ın öğretmesiyle öğrenildiği hususunda bu ayetle istidlal edilebilir.12[12]

Kainat O'nun Emrinde

"Güneş de ay da hesapladır. Nebat da, ağaç da (ona) secde ederler" (Rahman, 5-6).
Bu ifadelerin, daha öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Allah Teâlâ'nın Rahman olduğu sabit olup, bir şifâ ve rahmet demek olan Kur'ân'ına da işarette bulununca, nimetlerini zikretmiş ve bu işe de, insanı yaratması ile başlamıştır. Çünkü, insanın yaratılması, diğer bütün nimetlerin, sayesinde tamamlandığı bir nimettir. Zira, insan yaratılmamış olsaydı, hiçbir şeyden istifâde edemezdi. Daha sonra Cenâb-ı Hak, anlama nimetini, "Ona beyânı O Öğretti" ifadesiyle beyân etmiştir. Bu ifâde de, insanın var oluşu itibariyle söylenmiş olan bir ifâdedir. Çünkü insan var olmasaydı, ne fayda, ne de istifâde tahakkuk etmezdi.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, malûm olanlar sınıfından belli olan iki nimetini zikretmiştir ki, bunlar, semavî nimetler türünün en bariz olanlarıdır. Ki, işte bunlar, güneş ve aydır. Güneş olmasaydı, karanlık hiç gitmezdi. Ay olmasaydı, pekçok açık nimetler elde edilemezdi. Ama, bu ikisi dışında kalan yıldızlar böyle değildir. Çünkü, bunların nimet oluşları, bu ikisinin nimet oluşlarının açıkça anlaşılması gibi, açıkça anlaşılamaz. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu iki şeyin hareketlerindeki en mükemmel faydanın, değişmeyen bir hesap sayesinde gerçekleştiğini beyân etmiştir. Çünkü güneş, bir yerde sabit olsaydı, bundan hiç kimse yararlanamazdı. Eğer onun hareketi insanlar tarafından bilinmemiş olsaydı, onlar, ziraatlarında ve vakitlerinde (ondan) faydalanamazlardı. Çünkü, hemen hemen her şey, mevsimlere bina edilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, güneş ile aya mukabil, yerde olan iki açık nimetini de beyân etmiştir ki, bunlar da gövdeli ve gövdesiz olan bitkilerdir. Çünkü rızkın temeli, bunlara dayanır. Eğer bitkiler olmasaydı, Allah'ın dilemesi hali müstesna, insanoğlunun rızkı olmazdı. Biz, bitkilerin, rızkın temeli olduğunu söyledik; çünkü rızkın, ya bitkisel, yahut da et, süt ve diğer parçalar gibi, hayvansal olur. Şimdi, bitkiler olmasaydı, hayvanlar yaşayamazdı. O halde, aslolan bitkilerdir. Bu da, birisi, buğday, arpa, büyük ağaçlar ve meyvelerin asılları gibi, bir gövde ile kaim olanlar, diğeri de toprağın üzerine tutunmuş baklagiller, kuru otlar ve hayvanların gıdası olan taze otlar... gibi, gövdesi olmayanlar diye ikiye ayrılır.
2) Allah Teâlâ, Kur'ân'dan bahsedip, Kur'ân'da. kendisiyle beraber başka bir delile muhtaç olunmayacak delili yeterli bir delil olunca, bundan sonra, "Güneş de ay da hesapladır. Nebat da, ağaç da (O'na) secde ederler" buyurmuştur. Bu şuna işaret eder: Allah Teâlâ bazı temiz ruhları Kur'ân'daki deliller ile başka delillerden müstağni kılmakla beraber O'nun dış dünyada da birtakım delilleri vardır. Cenâb-ı Hak, özellikle bu ikisinden bahsetmiştir. Çünkü, bunların hareketlerinin bir hesap ile oluşu, bir Fâil-i Muhtar (Allah)'ın olduğuna, bu ikisini hususî bir tarzda hizmete soktuğuna delâlet eder.
Şimdi, bu dünyada bulunan tabiatçı, felsefeci vb. kimseler biraraya gelseler, bu ikisinin

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/67.

hareketinin yavaşlılık ve hızlılık açısından belli bir güzergâh, belli bir cihet ve belli bir miktar üzere olduğunu isbât üzere ittifak etseler, onlardan hiçbiri muradına eremez ve neticede gerçeğe dönüp "Bunları, Allah dilediği .gibi hareket ettirir" demekten başka çare bulamaz. Allah Teâlâ, aklî delillerin, Kur'ân'daki nakîî delilleri te'yid ettiğine bir işaret olsun diye, yerden, gökten ve bu ikisi arasındaki şeylerden bahsetmiştir.

3) Daha önce dediğimiz gibi bu sûre Astronomi ilmine ait bir mucize ile başlayınca, onun peşinden Kur'ân zikredilmiştir. Ta ki -işaret ettiğimiz vecihler-nübüvveti inkâr edenlere cevap teşkil etsin. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, peygamberine kitap indirmiş, onu, insanlara en şerefli bir kitap ile, peygamber olarak göndermiş, bunun üzerine kimi inkarcılar, "Gökten, bir kütlenin yere inmesi nasıl mümkün olur ve yerde bulunan şey de, semâya doğru nasıl yükselebilir?" demişler de, Cenâb-ı Hak da, "hareketlerinin tabiî (tabiat tarafından) değil, hür ve irâde sahibi bir muharrik (hareket ettiren) tarafından olduğuna işaret olsun diye, "Güneş de ay da hesapladır" buyurmuştur. Halbuki onlar da, bu hususta bize muvafakat edip, "dairesel, periyodik bir hareketin, tabiî ve kendiliğinden olması mümkün değildir" demektedirler. Şimdi biz diyoruz ki, güneşi ve ayı periyodik olarak hareket ettiren zât, melekleri de, yukarıdan aşağıya dikey olarak indirebilir.

Sonra, o gövdesi olan ve olmayan bitkiler, onların, "ağır cisimler, yukarıya doğru çıkamazlar" iddialarına rağmen, yukarıya doğru dikey olarak çıkmaktadırlar ki, işte bu, Allah'ın kudret ve iradesiyle olmaktadır. Aynen bunun gibi, meleğin hareketinin de, tıpkı yıldızların hareketi gibi, dairesel olması mümkündür.[13][13]

Güneş ve Ay Hesapla İşler

Ayetteki, "hesapla..." ifadesine gelince, bu ifâde de, onların, "Kur'ân, aramızdan (kala kala) ona mı indirildi?.." (Sad. 8) şeklindeki iddialarına verilen cevâba bir işaret vardır. Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, güneş ve ayın hareketleri için belli bir güzergâh, belli bir yön ve belli bir miktar seçmiş olduğu gibi, lütfuyla da, ilgili melek için belli bir zaman ve belli bir güzergâh seçebilir. Ayetin tefsiriyle ilgili birkaç bahis vardır.

Birinci Bahis: Doğrudan doğruya Allah Teâlâ'yı ilgilendiren bir hususu, O'nun tarif edişindeki hikmet nedir? Çünkü O, "Güneş de ay da hesapladır" buyurmuş, tıpkı, "İnsanı O yarattı", "Beyanı ona O Öğretti" buyurduğu gibi, ya, "O ikisini Allah, hesapla hareket ettirdi" yahut "O ikisini Allah, hesapla emre amade kıldı" veyahutta, "O ikisini Allah, hesapla hareket ettirmiş..." dememiştir (niçin)? Biz deriz ki, burada söyle birkaç hikmet bulunur:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, insanı yaratmasının ve ona beyânı öğretmesinin, onun yararlanabileceği rızık, vs. şeyleri yaratmasından daha tam ve daha mükemmel olduğuna bir işarettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, birincilerin failinin ve yaratıcısının bizzat kendisi olduğunu açıkça ifade etmiş, burada ise, bunu açıkça ifade etmemiştir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın buradaki "Güneş de ay da hesapladır" ifadesi, "büyüklükte bu gibi olanlar böyledir" anlamındadır. Ve bu, tıpkı bir kimsenin, "Ben sana, o binleri, o yüzleri defalarca verdim. Senin için birler, onlar çokça gerçekleşti, ama sen şükretmedin" demesi gibi olur ki, bu da, "Tarafımdan ve bağışlarımdan senin için (pekçok şey) tahakkuk etti, gerçekleşti" demektir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu bağışını, çok olduğu için açıkça belirtmemiş (kendisine nisbet etmemiş)tir

c) Daha önce biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "Güneş ve ay..." ifâdesinin, naklî delili te'kîd eden aklî bir delile işaret olduğunu, kendisine baktığında onun O'ndan olduğunu bileceğini ve kabul edeceğini aklî bir delile işaret olsun diye, açıkça, "Ben yaptım..." dememiş olduğuna bir dikkat çekmedir. Ama, naklî delile gelince, doğrudan doğruya Kendisiyle ilgili olan işleri açıkça İfâde etmiş, belirtmiştir.[14][14]

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/67-69.

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/69.

Hüsban

İkinci Bahis: ifâdesindeki bfl, hangi anlamda, müteallakma taalluk etmektedir? Biz deriz ki, bu, tefsirinden ortaya çıkmaktadır. Tefsirinin beyânı da, daha önce geçti. Ve bu mana, bir başka izah ile de ortaya çıkmıştır. Şu halde biz diyoruz ki: Ayetteki, üÇJ- husbân ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
a) Meşhur olana göre, bu ifâdeyle, doğrudan doğruya "hesap" anlamı kastedilmiştir. Nitekim Arapça'da denilir. Böyle olması halinde, başındaki bâ harfi, "musâhebe" (beraber olmak) için olmuş olur. Nitekim sen, "Hayırla beraber, hayırla içice geldin" anlamında, dersin. İşte "güneş ve ay da, hesaplarıyla içice, hesapları da kendileriyle beraber olarak, hareket ederler" demektir ki, bu manaya göre bu ifâdenin bir benzeri de, "Şüphesiz ki biz herşeyi bir takdir ile yarattık. Ve bizim emrimiz, birdir, bir göz kırpması gibidir..." (Kamer, 49-50) ve "Onun nezdinde her şey bir ölçü iledir" (Ra'd, 8) ayetleridir. Bu bâ harfinin, "istiâne" için olması da muhtemeldir. Böyle olması halinde bu ifâde, tıpkı senin "Allah'ın yardımı ile galib geldim" ve "Allah'ın muvaffakiyle, üstün geldim ifâdesindeki gibi olmuş olur. Aynen bunun gibi, ay ile güneş de, Allah'tan olan bir hesap sayesinde akıp giderler.
b) el-Husbân, yörünge demek olup, ayetteki bu ifâde, o yörüngeyi, değirmenin yörüngesine benzetmek için yer almıştır. Çünkü yörünge, dönüp de dolayısıyla değirmenin taşını döndüren şeydir. Bu izaha göre de, ifâdenin başındaki bâ harf-i cerri, istiâne için olmuş olur. Nitekim Arapça'da, alet edevat hakkında, meselâ «lilb cJaT "Kalem ile, onun sayesinde yazdım" gibi ifâdeler kullanılır. Bu izaha göre, güneş ile ay, yörüngeleri sayesinde dönmüş, hareket etmiş olurlar. Böylece de bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Her biri bir felekte yüzerler"(Yasin,40) ayeti gibi olmuş olur.
Üçüncü Bahis: "Bunlardan herbiri mi "husbân" ile hareket ediyorlar, yoksa ikisi mi tek bir husbân'la hareket ediyorlar? Burada kastedilen nedir?" şeklinde meşhur olan soru tarzına göre biz diyoruz ki, ikisi de muhtemeldir. Çünkü biz, ikisini de nazar-ı dikkate aldığımızda, herbirinin başhbaşına bir hesabı (husbân) olmuş otur ve bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'm, "Her biri bir felekte..."(Yasin, 40) ayeti gibi olur; "Hepsi aynı felek üzerindedir..." manasında değildir. Ve yine, bu ifâde, tıpkı, "Onun nezdinde her şey bir ölçü iledir"(Rad, 8) ayeti gibi olmuş olur. Ama biz, Cenâb-ı Hakk'ı nazar-ı dikkate alıp O'nun açısından düşündüğümüzde, tümü için tek bir hesap vardır. Hepsinin tek bir hesabı vardır. Cenâb-ı Hak, hepsinin hesabını, tek bir hesap ile hesap etmiştir. Bunun misâli de şudur: Bir kimse, "bizzat kendisinin mirasını, vereselerden herbiri için, belli bir pay alması suretiyle, tek bir hesapta taksim eder. Daha sonra, ilgili şey, ilgililer nezdinde farklılık arzeder de böylece de bir kısmı altıda bir, bir kısmı şu kadar vs. alır. İşte, tek hesap meselesi budur.
Ayetteki, "Nebat da, ağaç da (ona) secde ederler" ifâdesine gelince, bu hususta da birkaç bahis vardır:[15][15]

Affın İşlevi

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, önceki cümleleri attfsız olarak getirip de, buradan itibaren ki ifâdeleri atıf vâv'ı ile getirmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Bu, sözlerin iki türe ayrılması içindir. Bu böyledir, zira, verdiği nimetleri karşısındakine sayıp döken kimse, bazan, araya atıf harfi sokmaksızın, aynı ahenk ile zikreder. Ve meselâ, "Falanca sana çokça in'âmda bulundu. Fakir iken, seni zengin kıldı. Zelil iken, seni azîz kıldı. Zayıf iken, seni kuvvetli hale getirdi" der, bazan da, bu nimetleri, atıf harfiyle birbirine ekler ve bu atıf harfi de, bazan vâv, bazan fâ, bazan da "sümme" olabilir. Böylece de, "Falanca sana ikramda bulundu. Ve sana, in'âmda bulundu. Ve sana, ihsan etti" der, daha sonra da, "Seni terbiye etti" derken, sana öğretti derken seni zengin kıldı der, daha sonra da, "Sana verdi, sonra seni zengin kıldı daha sonra da, insanların kendisine çokça başvurulanı haline getirdi der. İşte aynen bunun gibi, Cenâb-ı

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/70.

Hak, bu nimetleri tadâd etme işini, bu iki tür ifâdenin ikisiyle de birlikte belirtmiştir.

İmdi, eğer: "Biraz daha açıkla ve mâna bakımından, bu iki tür ifâde arasındaki farkı ortaya koy..." denilirse, biz deriz ki: Atıf harfi olmaksızın söylediği şey ile, o adeta, pekçok nimetin beyânını kastetmiş, böylece de, sözü uzatmaksızın, her tür nimeti içine alsın diye, atıf harfini getirmemiştir. İşte bu sebepten dolayı, bu çeşit ifâde, genelde, ilgili nimetlerin, üçden veya ikiden fazla olması halinde kullanılır. Çünkü, eğer bu tür kelâmı, iki nimeti ifâde etmek için getirir de, meselâ, "Falanca, sana mâl verdi ve seni kızıyla evlendirdi..." der, böylece onun bu sözünde, nimetlerin pekçok olduğuna, fakat numune için iki nimetle yetindiğine bir işaret bulunmuş olur. Ama, atıf harfi ile söylediği, dile getirdiği nimetlere gelince, o adetâ, böylece, o nimetlerin herbirinin yalnız başına bir nimet olduğuna dikkat çekmeyi; bedel ve tefsir olma zannını ortadan kaldırmayı istemiş olur. Çünkü bir kimsenin, "Sana in'âmda bulundu. Mal verdi..'" şeklindeki ifâdesinde yer alan, "mal verdi" ifâdesi, birinci kısmın tefsiri olmuş olur ve bu ifâdede, aynı anda iki nimetin ayrı ayrı bahsi geçmemiş olur. Ama, atıf harfi ile söylediği ifâde tarzı ise, bunun aksinedir.

Şayet, "Eğer durum, senin bahsettiğin gibi olsa, ve o da, ilk nimeti vâv ile zikretse, daha sonra, söz sortyna kadar uzadığmdaysa, sözü aynı şekilde söylemiş olsaydı, belagata daha yakın olmaz mıydı? Üstelik, Cenâb-ı Hakk'ın kelâmının da bu şekilde gelmesi, Allah'ın beyan eden tarzının daha beliğ olduğuna delil olarak yeter... Ve bu hususun, bir incelemeyle, araştırmayla ortaya konulacağı, açık ve zahir olan tafsîlî bir delili de olup, bu da şöyledir: İlgili söze, onu söyleyen kimse bazan, kısa tutmak niyetiyle başlar da, ya soru soranın çok soru sorması, yahut konuşan kimsenin konuşmasının inceliklerine daha fazla muttali olunması isteğinden, yahut da, bu ikisinin dışındaki benzeri sebeplerden dolayı, muktezâyı hal, sözü uzatmayı gerektirir. Bazan da, sözü uzatma ve tafsilatlı açıklama yapma niyetiyle söze başlar da, böylece, ya dinleyenlerin yahut da konuşanın meşguliyetinden dolayı, esas olanla yetinmeyi gerektiren ve insanların konuşmalarında olabilecek benzer şeyler zuhur eder, arız olur" denilirse, biz deriz ki: Allah'ın kelâmının faydaları, Kendisi için değil de, kulları içindir. Binâenaleyh, bu sûrede ise, maksat o olduğu için, nimetlerin en mükemmelini, yani insanın yaratılmasına işaret etmekle başlamış, daha sonra da, çoklukla alakalı olan şeyleri getirmiştir. Sonra, insanın ilmi, kendi cinsinden olan kimselerin konuşmalarının (açıklanmamış) maksadını bilecek derecede kâmil değildir. Binâenaleyh, ya bu söz, Allah'ın kelâmı olursa nasıl olur?) Böylece Allah Teâlâ, yeni bir faydayı anlatmaya, bedel, tefsir ve tafsîl zannını gidermek, herbirinin başlı başına kâmil bir nimet olduğunu bildirmek için söze başlamıştır.16[16]

Sekiz Nimet

Buna göre şayet, "Durum böyle olunca, o halde daha, atfın, ne Öncesine ne de sonrasına değil de, bu kelâma ve onunla başlamaya tahsis edilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, bu iki tür kelâmın dengeli ve eşit olması içindir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, Kur'ân öğretme, insanı yaratma ... vs. gibi sekiz tür nimetten bahsetmiştir. Bunlardan dördünü vâv'sız, dördünü de vâv ile getirmiştir. Hak Teâlâ'nın, "Onda meyveler, tomurcuktu hurmalar (var)... "(Rahman, 11) ve "Samanlı daneler, hoş kokulu nebatlar var" (Rahman,12) ayetleri, yeryüzünün nimetlerini tafsilatlı bir biçimde anlatmak içindir.

Hem sonra Cenâb-ı Hakk'ın bu sekizi seçişinde, şöyle bir incelik var: Yedi, bir tam (kâmil) sayıdır. Sekiz ise, yedi artı fazlası demektir. Böylece bunda, Allah'ın nimetlerinin sayılamayacak derecede olduğuna bir işaret bulunmuş olur. Çünkü kâmil olandan fazla olan, belli ve açıklanmış sayılmaz. Böylece Cenâb-ı Hak, nimetlerin bu sayıya münhasır olduğunu bildirmek gayesiyle değil, sayılamayacak kadar çok olduklarına işaret için, bunlardan sekizini zikretti.17[17]

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/71-72.

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/72.

Necm

"Necm" ne demektir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Necm, gövdesi olmayan bitki demektir.
b) Yıldız manasınadır. Birinci mana daha açıktır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu kelimeyi "şecer" (ağaç) kelimesiyle birlikte ve "Güneş ve ay" mukabilinde zikretmiştir. Böylece de, iki semavi varlığa karşılık, iki yeryüzü varlığını zikretmiş olur. Bir de ayetteki, "(O ikisi) secde ederler" ifadesi, ayetteki "necm" ile, gökteki yıldız manasının kastedil m ediği ne delâlet eder. Çünkü bunu bu manaya alanlar, onun batıya doğru (batarak) secde ettiğini söylerler. Ama bu izaha göre, güneş ve ay da batıya doğru secde ederler, yani batarlar. Bu durumda da, ayette özellikle bunların secdesinden bahsedilmesinin bir manası kalmaz. Ama biz, "necm" ve "şecer"in yer ile İlgili şeyler olduğunu söylediğimizde, o zaman deriz ki: Ayetteki, "o ikisi secde ederler" ifadesi, "Bu ikisinin gölgesi secde ederler" manasınadır. Böylece de secde etme işi, burada güneş ile aya değil de, bu ikisine tahsis edilmiş olur.18[18]

Nebat ve Ağacın Secdesi

Bunların secde etmelerinin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, biraz önce de söylediğimiz gibi, "onların gölgeleri secde ediyorlar" manasınadır.
b) Bu ikisi Allah'a boyun eğerler. Dolayısıyla hep yerden bitip çıkıyorlar. Allah'ın izniyle bu çıkışa ve boyun eğişe devam ediyorlar. Böylece de Cenâb-ı Hak, güneşi ve ayı dairevî bir şekilde hareket etmeye, bu bitkileri de, yukarıya doğru, dikey harekete memur kılmıştır.
Bu sebeple de bitkinin hep yerinde duruşu, secdeye teşbih edilmiştir. Çünkü secdede olan, sabit ve hareketsizdir.
c) Hernekadar gözle görülmese de, bu bitkiler, gerçekten secde ederler ve bu tıpkı, anlaşılamasa bile, herbirinin Allah'ı teşbih edişleri gibidir. Nitekim Hak Teâlâ, "Herşey Allah'ı teşbih eder. Fakat siz onların teşbihini anlayamazsınız" (İsra, 44) buyurmuştur.
d) Secde, alnı yere koymak, yahut da başın yere doğru olması demektir. Gövdeli ve gövdesiz bitkilerin başları da gerçekte yere doğru, ayakları ise, göğe doğrudur. Çünkü canlıların, gıdalarını almaları başları sayesinde olur. Bitkilerin ise gıdaları almaları kökleri sayesinde olur. Bir de baş olmadan hayat olmaz. Bitkilerin de köklerine bir arıza girdiğinde, taptaze olarak ayakta kalmazlar. Ama dalları ve tepeleri kesildiğinde, hayatiyetlerini sürdürebilirler. İşte bundan ötürü dallara, "ağacın başlan" denmiştir. Çünkü insandaki baş, en üstte olandır. İşte bundan ötürü bitkilerin de üst taraflarına baş denmiştir. Bunu iyice anladığına göre, gövdeli ve gövdesiz bitkilerin başlan, hep yere doğrudurlar. O halde bunların secde edişleri, hakikî manada değil, bir teşbih olacaktır.19[19]

Üçüncü Mesele

Necm kelimesinin şecer'den önce getirilmesinde, "eş-şemsü ve'l-kameru (güneş ve ay) ifadelerine, lafzî bakımdan bir uyum bulunduğu gibi, mana bakımından da söyle bir incelik yatmaktadır: Necm'in secde etmesi daha açık olarak anlaşılır, çünkü böyle gövdesiz bitkiler, tıpkı secde eden insan gibi, yere serilip-sartlmıştır ve bu tıpkı güneşin hesabla ilgisinin daha yakın olması gibidir. Çünkü güneşin hareketlerini hesap etmek, takvimcilere göre, ayınkini hesap etmekten kolaydır. Çünkü takvimcilere göre, yıldızların hareketlerinden bahseden kitaplarda, güneşin seyrini hesap etmek, ayınkini hesap etmekten kolaydır.20[20]

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/72.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/72-73.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/73.

Semanın Yükseltilmesi

"Göğe (gelince), onu da Allah yükseltti ve mîzânı (ölçüyü-tartıyı) koydu" (Rahman, 7).
Göklerin yükseltilmesinin ne demek olduğu malum olduğu gibi, burada "semâ" (gök) kelimesinin lafzan niçin mansub olduğu da malumdur. Çünkü bu kelime, "onu yükseltti" ifadesinin tefsir ettiği bir fiil ile (iştigal ile) mansubtur. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "(Allah) göğü yükseltti" demiştir. "Semâ" kelimesi, mübteda olarak ve ibtidâ cümlesi olan, "Güneş de, ay da hesapladır" fadesine atfedilerek, merfû da okunmuştur.21[21]

Mizan

"Mîzan'ın konulması", Allah'ın adaletine bir işarettir. Burada şöyle bir İncelik var: Allah Teâlâ önce ilimden başlamış, daha sonra ilirn çeşitlerinin en yücesi Kur'ân'dan bahsetmiş, sonra da adaletinden bahsederek, adaletini en çok ilgilendiren bir hususa yervermiştir. O da, mîzan (ölçü-tartı)dır. Bu izaha göre, bu ayetler, tıpkı, "Biz, kitabı ve mizam indirdik" (Hadid, 25) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hak, bu ikisini indirdiğini belirtmiştir. Çünkü insanlar, indirdiği o kitabla amel etsinler ve o kitabın kendilerine emrettiği şeyi mîzân (ölçü) ile yapsınlar diye... Buna göre buradaki, "Kur'ân'ı O Rahman öğretti" ayeti ile, "Mîzânı koydu "ifadesi tıpkı, "Bizkitabı ve mîzânı indirdik" (Hadid, 25) ayeti gibi olmuş olur.22[22]

Mîzan'daki Nimet

Buna göre eğer, "ilmin büyük bir nimet olduğunda şüphe yoktur. Ama mîzâna gelince, bunun sayesinde, nimetler arasında sayılmasını gerektirecek, büyük nim»t olarak ne var?" denilirse, deriz ki: İnsanlar, aldatılmaktan hoşlanmazlar, hep buna karşı çıkarlar. Çok önemsiz bir şeyde bile, hiç kimse, bir başkasının kendisine haksızlık yapmasına razı olmaz ve bunu kendisine bir hakaret sayar. Dolayısıyla, bunu karşı tarafın yanına koymak istemez. Yine hiç kimse karşı tarafın kendisine galib gelmesi fikrini benimseyemez. Binâenaleyh şimdi belirleme, ölçüp-tartma, böylece adaleti-dengeyi ortaya koyma olmasaydı, şeytan insanlar arasına, tıpkı cahil olmaları, sarhoş olup, akıllarının gitmeleri durumlarındaki gibi, öfkeyi, kini ve düşmanlığı daha fazla sokardı. Akıl ve ilim, âlemin mamuriyetinin devamına vesile oldukları gibi, adalet de aynı şekilde sebebtir. Bu hususta sebeblerin en özeli ise, mîzân (ölçü-tartı)dır. O halde mîzân da, mükemmel manada bir nimettir. Ama ancak yok olduklarında, nimet oldukları anlaşılan, su ve hava gibi, çok olduğu ve kolayca elde edildiği için, bunun nimet oluşu açıkça görülmez.23[23]

Mîzan

"Mizanda (tartıda) haksızlık etmeyin diye" (Rahman, 8).
Buna göre, ilk "mîzân" kelimesi ile, Allah'ın adaleti; o "mîzânın konulması" ile de, şeriatı (dini) kastedilmiş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, "Allah, adalet vasıtası olan o mîzanda haddi aşmayasınız diye, adaleti şeriat yaptı" demek istemiştir. Bu mana, nakle dayanan manadır. Ama evlâ olan, izahı ters çevirip, ilk ayette geçen "mtaârTın, tartı aleti manasına olduğunun; ikinci ayette geçen "mîzân"ın "ölçüp-tartma" manasında mastar olduğunun söylenmesidir ki buna göre mana: "Tartmakta haddi aşmayasınız diye, Allah tartı aletini koydu" şeklinde olur, yahut da bu "mîzân", adalet manasınadır. Adalet de, herkese hakkını vermektir.
Böylece Cenâb-ı Hak sanki: "Allah, hakedenlere haklarını vermeniz hususunda haksızlık etmeyesiniz diye, ölçü-tartı aletini koydu (size verdi)" demek istemiştir. "Mîzân" kelimesinden, "mîsâk"dan "vusûk" (güvenme) "mîrâc'dan da "va'd" manasının kastedilmesi gibi, vezn

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/73.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/74.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/74.

(ölçüp-tartmak) manası kastedilmiş olması mümkündür. O halde "mîzân" ile, tartma aleti de kastedilmiş olabilir.

Bu hususta ikinci bir izah şöyle yapılabilir: daki edatı, en-i müfessiredir. Buna göre ifadenin takdiri: "Allah adaleti meşru (şerîat) kıldı, yani haddi aşmayın" şeklinde olur. Bu durumda da, "mîzânı koydu" ifadesi, "Allah adaletini meşru kıldı (din yaptı)" manasına olur. "Koyma" fiilinden, "meşru kılma" manasını, "mîzân"dan da "adalet" manasını almak mümkündür. Şöyle de denebilir: "Mîzânı koydu", "tartmayı koydu" demektir. Bu izaha göre, "mîzânda haksızlık etmeyesiniz diye" ifadesinden de yine "tartma" manası kastedilmiş olur. Böylece Hak Teâlâ sanki, hem tartıp satmada, hem de tartıp almadaki haksızlıktan nehyetmiş olur. "Mîzân" kelimesini aynen tekrar etmek, işte bu iki mananın aynı olduğuna delalet eder. Demek ki, Cenâb-ı Hak adetâ, "Bu huluslarda haddi aşmayın" demek istemiştir.

Eğer, "Mîzân kelimesi ile "tartma" manası kastedilmiş olsaydı, Cenâb-ı Hak vezn'de haksızlık etmeyesiniz diye" söylerdi" denilirse, biz deriz ki: "Eğer böyle demiş olsaydı, o zaman bu nehyin başkası için tartmalarla ilgili olduğu, kendisi için tartmayla ilgili olmadığı zannedilebilirdi. işte bu sebeple, alıp-vermeyi içine alan aleti zikretmiştir. Bu böyledir. Çünkü eğer veren tartıp, açıkça fazla fazla verseydi, fazla vermiş olurdu. Hele özellikle sarfta (para bozmada ve değiştirmede) ve mislini alıp-satmada fazla vermiş (faiz yapmış olurdu).24[24]

Teraziyi Doğrultun

'Teraziyi adaletle doğrultun ve tartıyı eksik yapmayın diye..." (Rahman, 9).

Bu ayet de, "Mîzânda haksızlık etmeyin diye..." ayetinden kastedilenin, "Tartmada haksızlık etmeyin" manası olduğuna delâlet eder. Çünkü, "Teraziyi adaletle doğrultun" ifadesi, tıpkı, "Mizanda haksızlık etmeyin" ayetinin bir açıklaması gibidir. Haksızlık, o işi adaletle ifâ etmemektir.

Ayetteki, "Teraziyi adaletle doğrultun" ifadesi hakkında, şu iki izah yapılabilir:

a) Ayetteki, ifadesi, manasına olup, tıpkı "Namazı ikame edin" yani, "Onu ifâ edin" ifadesi gibi olur. Çünkü fiil bazan, harf-i cer ile, bazan da, başına getirilen (ziyâde edilen) hemze ile müteaddi olur. Nitekim sen, "O onu götürdü" dersin. Yine aynı manada olmak üzere, "Onunki gitti" dersin.

b) ifâdesi, doğrudan doğruya (doğrultan) manasınadır. Nitekim ağaç-dal hakkında, ve "Onu doğrulttum" dersin.25[25]

İsimden Fiil Yapma

"Kist" kelimesi, adalet manasınadır. Eğer, "O halde daha nasıl fiili, (âdil oldu) manasına değil de, "zulmetti" manasına kullanılmaktadır" denilirse, biz deriz.ki: Kist kelimesi, o fiilin masdarı değil, isimdir. Masdar olmayan^ isimleri, birisi yaparsa o hususta, (falan şeyi yerleştirdi) manasında, denir. Nitekim, hediye verdi koku dağıttı, şey manasında, fiilleri kullanılır. Yine sen, kabza yaptı manasında, (kılıca kabza yaptı); "O elbiseye alem (işaret) yaptı manasında, elbiseyi ala metlendirdi, dersin. Yine "Ata eğer vurdu ve gemledi manasında, denilir, Binâenaleyh birisi, birisine "kist", (adaleti) emrettiğinde veya yaptığın da, denilir. Ki bu "Adil oldu" manasınadır.

"Kist" kelimesine gelince, bu kelime masdar değil isimdir. İsim ise, aslında masdar olmayıp, kendisinden bir fiil yapıldığında, bu fiili yapan kimse, onu aslından değiştirmiş olur. Bunun misali, (omuz) kelimesidir. Meselâ sen, dediğinde, sanki "O şeyi, istifade editiriikten çıkardım ve değiştirdim" demiş olursun. Çünkü bunun manası, "Onun iki omuzunu birbirine bağladım. Binâenaleyh o mektûftur, omuzlan bağlanmıştır" şeklindedir. Dolayısıyla, "ketf" de tıpkı "kist" gibi. isimden elde edilmiş bir masdar olur ve bundan elde edilen fiilin manası ise. "olması

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/74-75.

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/75-76.

gereken şekilden başka şekle soktu" şeklinde olur.
Bu izaha göre, artık "Kâsit ile muksitin asılları aynı değildir" deme gibi bir söze gerek kalmaz. Hem sonra nasıl, "şikâyetini geri aldı" manasında, "yabancılığı giderdi" manasında, denildiği gibi, "kıstı (adaleti) giderdi" manasında denilebilir. Bu incelemede şöyle bir fayda var: Meselâ bir kimse, "Falanca falancadan daha âdildir" dediği gibi, Allah "Sizin böyle yapmanız, Allah katında daha âdildir" (Bakara, 282) buyurmuştur. Halbuki ism-i tafdillerde aslolan, bunların sülasî mücerred fiillerden olmasıdır. Fakat sen, (Daha zalim ve daha adil) kelimelerinin, kelimelerinden (yani adilden daha âdil - zâlimden daha zâlim manasında) olduğunu söylersin. Aynen bunun gibi, (daha âdil) kelimesinin, (adaletli) kelimesinden olması gerekir. Halbuki bu, "kâsifdan değildir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, bunun aslı, "kist" ismidir. Kist ise, "Kendisinde olmaması gereken şey, bulunan şey" manasınadır. İşte fiili, bu şeyi kaldırmak, onu aslına, olması gerektiği şekle döndürmek demektir. Böylece aslına uygun olmuş olur. İsm-i tafdiller de, ikinci derece olanlardan değil de, asıl olanlardan elde edilir. Nitekim, kelimesi, müştak olduğu (türediği) asta, yani "kısf'a daha yakındır. Ama "zalim" ile "muzlim" böyle değildir. Zira fö kelimesi, "zâlim"den müştaktır. Çünkü fö hem lafzan, hem manaca, astına daha yakındır. "Âtim" ile "mu'lim" ve "haber" ile "muhbir" de böyledir.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Tartıyı eksik yapmayın..." buyurmuştur. Ki buradaki "mîzân" kelimesi de, "hem tartılan şeyi, hem de tartmayı noksan yapmayın" demektir. Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, her defasında bir başka manaya olmak Üzere üç kez kullandı. Binâenaleyh birincisinde, tartı aleti ve o aleti koyma (insanlara verme); ikincisinde, masdar manasına, "mîzânda yani tartmada haddi aşmayın manasına; üçüncüsünde de, ismi mef'ûl manasında, "MTzanı eksik yapmayın, yani ötçülen-tartıtan şeyi eksik yapmayın" manasında kullanmıştır. Ama bu üç manayı da, "mîzân" kelimesiyle ifade etmiştir.
Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, bu lafız daha çok incelik ve mana ihtiva etmekte olup, tıpkı "Kur'ân" lafzı gibidir. Zira Hak Teâlâ, "Kur'ân" kelimesini, "Onun Kur'ân'ını (yani okunmasını) takib et" (Kıyame, 18) ayetinde masdar manasına kullanmıştır; "Onun toplanması ve Kur'ân'i Bize aittir" (Kıyame, 17) ayetinde ism-i rnef'ÛI, yani okunan şey manasına; "Eğer kendisiyle dağlann yürütüldüğü bir Kur'ân olsaydı, elbette bu Kur'ân olurdu" (Rad, 31) ayetinde ise "içinde okunan şeyin bulunduğu kitap" manasına kullanılmıştır. Buna göre Kur'ân okumak için alet ve mahal durumunda olmaktadır. Cenâb-ı Hak, hem, "Andolsun ki biz sana seb-i mesanfyi ve şu büyük Kur'ân) verdik"(Hicr, 87) ayetinde, hem de Kur'ân'ın pekçok yerinde, "Kur'ân" lafzını, bu Kerîm kitâb anlamında getirip zikretmiştir. Kur'ân ile mîzân - tartı, ölçü- arasında bir münasebet vardır. Çünkü Kur'ân'da, diğer kitaplarda bulunmayan ilim; mîzân'da da, diğer âletlerde bulunmayan adalet vardır.26[26]

Takdim Tehirdeki İncelik

Eğer (Rahman, 7) ayetinde fiilin sonra gelip (Rahman, 7) ayetinde, fiilin el-mîzân kelimesinden önce getirilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Görülebilenler hariç, Allah'ın kelimelerinin herbirinde, beşerin ilminin kendisini kuşatamayacağı bir biçimde faydalar ve hikmetler bulunduğunu defaatta anlatmıştık. Burada göze çarpan ise şudur: Daha evvel de belirttiğimiz gibi, Allah Teâlâ, sekiz tür nimetinden bahsedip, bu nimetlerin bazısı, insana diğer bazısından daha özgü olunca, insana daha has ve Özgü otan yerlerde, fiili önce getirmiştir. Bu, tıpkı, daha evvel de o binleri verdim; senin nice onlukların hasıl oldu..." der. Ama, az olan şeyler hususunda, fiili açıkça kendisine isnat etmez. Yine, (insana) Özgü olan nimetler hususunda, "Sana, şunu verdim" der, müşterektik arzedenler konusunda ise, "Aranızda taksim ettiğiniz şeylerden sana şu kadar ulaştı..." gibi, ifadeler kullanır da, hususîlik arzeden yerlerde, meselâ verme işini açıkça zikreder, müştereklik söz konusu olan yerlerde ise, fiili, kendisine açıkça nisbet etmeyebilir. İşte, burada da Cenâb-ı Hak, dört şeyi, fiili, Önce getirerek, zikretmiş ve meselâ buyurmuş; dört şeyi de, ismi öne alarak zikretmiş ve meselâ

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/76-77.

ve buyurmuştur. Zira, Kur'ân öğretmenin faydası, insanı daha çok ilgilendirir. İnsanı yaratma işi de, yine o insanla ilgili bir şeydir. Ona beyânı öğretmek de böyledir, mîzânı koymak da böyledir. Çünkü bunlardan faydalananlar insanlardır, yoksa ne melekler ne de diğer hayvanlardır. Ama, güneş, ay, gövdeli gövdesiz bitkiler, gökte ne var ise, yerin üzerinde, semânın altında bulunan her canlının yararlandığı şeylerdir.[27][27]

Arzın Yayılması

"Yer(e gelince:) Onu da bütün mahlûkat için alçalttt" (Rahman, 10).
Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Biraz önce de geçtiği gibi, ismin fiilden önce getirilmesi, hususîliğin bulunmadığı yerlerde olabiliyordu. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın (insanlar) ifâdesi, hususîliğe delâlet eder. Çünkü lam, menfaatin kim için söz konusu olduğunu ifade edef. (Ne dersiniz?). Biz deriz ki: Buna, şu iki bakımdan cevâp verebiliriz:

a) İfâde edildiği üzere, enam, hem insanları, hem de insanın dışında kalan diğer canlıları içine alan bir kelimedir. Binâenaleyh bu söz, insana ait olmayı, sadece ona has olmayı iktizâ etmez.

b) Yer, üzerinde bulunan her şey için konulmuş, yaratılmıştır. Ama, insan, Özellikle zikredimiştir. Zira, yeryüzünden ençok yararlanan insandır. Çünkü insan, hem yerden, hem onun içindekilerden, hem de üzerinde bulunan şeylerden yararlanmaktadır. İşte bu sebeple, yerden çokça yararlandığı için, denildi. Bu, bizim, el-enâm kelimesiyle, "insan"ın kastedildiğini söylememiz halinde söz konusudur. Ama, "bu ifâdeyle bütün mahlukât kastedilmiştir" dememiz halinde, Kur'ân'ın pekçok yerinde, halk (mahlûkat) ifâdesi zikredilmiş, ama bununla insan kastedilmiştir.[28][28]

Meyveler, Hurma Ağaçları

"Ki onda meyveler, tomurcuktu hurma ağaçlan (vardır) (Rahman, 11),
Bu ifâde, gövdesi bulunan bitkilere, (ağaçlara), "Samanlı tane..." (Rahman, 12) ifâdesi de, gövdesi olmayan o bitkilere bir işarettir. el-fâkihetu' kelimesi, kendisi sayesinde kişinin zevk duyduğu şeyler, meyveler olup, bu, ya tıpkı (Karia. 7) "memnun eden yaşantı" üslûbunda gelmiş olan, fâlle kalıbında bir kelimedir, yahut ta, alet ve vasıtanın, fail olarak, onun kalıbında adlandırılması gibi adlandırılmış olan bir kelimedir. Nitekim, sayesinde susuzluğun giderildiği kırbaya denilir. Ve bu ifâdede, üzerinde taşıdığı şeylerden dolayı (binit) kelimesinde olduğu gibi, mübalağa manası vardır. Daha sonra bu kelime, bazı meyvelerin adı olmuştur. Herhangi bir yerden türemeksizin, isim olarak kullanılan bir kelimedir. Sonundaki nekirelik ise, çokluk ifâde etmek için olup, bu "Orada, pekçok meyveler vardır" demektir. Ve bu tıpkı, "büyük, çok" anlamında"Falancanın bir malı var ki!" denilmesi gibidir. Biz, nekireliğin, çokluğa, azamete ve ululuğa nasıl delâlet ettiğini daha evvel anlatmıştık. Ki bu, şöyledir: Bu kimse, bir şeyin büyük olduğuna, herkesin bilgisinin onu kavrayamayacağına işaret etmek için, böylesi bir ifâde kullanılır. Binâenaleyh, bunun belirsiz getirilişi, künhünün bilinemeyeceğine bir işarettir.

Ayetteki, "tomurcuklu hurma ağaçları (vardır),.." ifadesi de, o ağaçların bir başka çeşidine işarettir. Zira, meyve veren ağaçlar, ağaçların en kıymetisidir. O halde ağaçlar, meyveleri azık olmayan, ama sadece zevk için yenilip içilen ağaçlar ve meyveleri azık olan, ama nasıl ki, "fâkfhe" türünden olanla bazan azıklanılıyorsa, diğer yandan bunun da zevkine yenilip içilen olmak üzere ikiye ayrılır. Çünkü aç kimse, "fâkihe" türünden başkasını bulamadığında, onlarla beslenir ve bunları, bu sefer, beslenme amacıyla yer. Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır.[29][29]

---

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/77-78.

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/78.

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/78-79.

Hububatın Önemi

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "fâkihe"yi, yani zevkine yenilen şeyleri, azık olarak yenilen şeylerden önce getirmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu, en düşüğünden başlayıp da, en üstün olanına çıkma babından bir ifâdedir. Zira, fakihe, fayda bakımından, kendisinden azıklanılan hurmadan daha aşağıdır... Yine "fakihe" diğer yerlerde geçimin kendisine bağlı olduğu tahılgillerden daha aşağıdır. Çünkü, bütün bölgelerde insanlar, hatta bütün mahlûkat, onunla beslenir. İşte böylece Cenâb-ı Hak, önce "fakihe" ile söze başlamış, sonra "hurma"yı zikretmiş, daha sonra da insanın mizacına uygun olduğu için en mükemmel nimet olan hububattan bahsetmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, tahılgilleri bütün beldelerde yaratırken, hurmayı sadece sıcak beldelere tahsis etmiştir.30[30]

Fakihe ve Nahl

İkinci Bahis: "Fâkihe" kelimesinin nekire, nahl kelimesinin ise marife olarak getirilmesinin hikmeti nedir? Buna, şu birkaç açıdan cevâp verebiliriz:
1) Azık olan nesneler, her zaman, kendisine muhtaç olunan şeyler olup, her an ve her zaman eldeğiştirir (satılırlar). Bu yönleriyle "Fakihe ise, bazı zamanlar ve bazı kimseler nezdinde bulunur.
2) Daha önce de beyân ettiğimiz gibi "tikine", zevk-i yenilip içilen ve kişinin, kendisinden haz duyduğu şeydir. Böyle olmak ise, her zan göre herkes nezdinde bir "şey"dir (fazla önem arzetmeyen bir durumdur). Bd imateyh, harareti olan susamış kişi, ekşi ve benzeri şeylerle ihtiyacını karsılar. Kfeel ide, tatlı ve benzerlerini tadmak, ihtiyacını karşılamak ister. O halde bu demektir "Mfclln" herkes nezdinde zarurî olan bir şey değildir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak bunu nekire olarak getirmiştir. Halbuki, hurma ve tahılgiller, bilinen malûm şeylerdir, Bundan ötürü Cenab-ı Hak, bu ikisini de marife olarak getirmiştir.
3) Hurma ağacı, tek başına kendisinden pekçok yurartanılan büyük bir nimettir. Fikihe (meyve)ye gelince, meselâ şeftali, erik gibi, kendilerinde, hurma ağacında olduğu gibi büyük bir nimet olma vay dunmayın, bir nimetler türüdür. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, çokluğa kelimesini, belirsiz getirmiştir. Ve Cenâb-ı Hak, diğer yerlerde, bu çokluk vasfını açık bir biçimde irâde etmiştir. Ve meselâ, "Orada birçok yemiş, içecek isteyecekler" (Sad, 51) ve '"verilmeyen, yasak da edilmeyen birçok meyve.,buyurmuştur. O halde Cenâb-ı Hak, (buralarda), açıkça "vasfıyla tavsif etmiş, mevzûbahs ayetimizde ise, o nimet türlerinden birindi uygun olan çoklukla nitelenebilsin diye, nekire getirmiştir. Ama, hurma e değildir.
Üçüncü Bahis: "Fâklhe"nin, ağacının ismi ile indi ismi ile; hurma ağacının da, meyvesinin adıyla değil de, kendi adıyla zikredilişin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bunun izahı, Yâsîn Sûreal'nde geçmiş Cenâb-ı Hak orada, "hurmalıklardan, üzüm bağlarından buyurmuştur. Ve bunun izahı şöyledir: Üzüm ağacı (yani kerm), meyvesine (yani 'ıneb) nisbetle önemsizdir. Ama, hurma ağacı, meyvesine nisbetle bilindiği üzere, meselâ ev yapma, ateşinden, olgunlaşmamış halinden vb. gibi istifâdeler bulunmaktadır. Binâenaleyh, hurma ağacının ürünü, sanki, farklı farktı ürünler gibidir de, böylece diğer nimet olmuştur. Bu sebepte, Cenâb-ı Hak, hurm "fakihe"yi, ağacıyla değil de, kendi adıyla zil faydası, bizzat meyvelerinde yatmaktadır.31[31]

Zatü'l-Ekmâm

Ve, hurma ağacında, inin olgunlaşmış pekçok faydalar acısından, adeta en mükemmel irftryle zikrederken, fakihe ağactannm
Dördüncü Bahis: ne demektir? Biz derizki bu hususta su iki izah yapılabilir:

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/79.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/79-80.

1) Ekmâm, "örten her şey", anlamına kelimesinin çoğuludur. Bu kavramın içine kabuğu, girer. Çünkü, hepsinden istifâde edilir. Ve bu dallarından ve ateşi demek olan kütüğünden dammesl ite kumm çekirdeği vs. hepsi un kendisinden.

2) Ekmâm kâfin kesresiyle kimm kelimesinin çoğulu olup, tomurcuğu içine alan şey anlamına gelir. Çünkü tomurcuk, ilk önce bir kapçığın içinde olur, derken yarılıp da, tomurcuğun kendisinden çıktığı şeydir.

Buna göre şayet, "Birinci izaha göre, bu kelimenin zikredilmesinde bir fayda sözkonusudur. Çünkü bu ifâde, nimet türlerine bir işarettir. Ama, ikinci manaya göre, bunun zikredilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, onları toplamanın kolaylığına ve kendilerinden istifâde edilebilirliğine bir işarettir. Çünkü hurma ağacı, kendisinden meyvelerin dökülebilmesi için, sallanılmayacak derecede büyük bir ağaçtır. Binâenaleyh, mutlaka, o salkımların ağaçtan devşirilmesi gerekir. Şayet bu hurmanın meyvesi, ağacından tek tek, ayrı ayrı toplanıldığı söylenirken ceviz (incire benzeyen) bir yemiş gibi olsaydı, toplanması çok zor olurdu. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki bu, "Bir kapçıkta, bir saikımda, pekçok hurma bulunur. Tıpkı, üzüm salkımı gibi, bir kimse bir tek hurma salkımı aldığında, bir salkım, birkaç kişiye yeter. Şimdi sen bak, üzümün taneleri, ağacında, tıpkı bir "ceviz" ve kızılcık gibi dağınık olsaydı, toplanmak istendiğinde, hiç sallama ile onları toplamak mümkün olur muydu? İşte bu sebeple Allah Teâlâ, üzümü salkım halinde, toplu halde yaratmıştır. Ki, olgun hurmada böyledir. Binâenaleyh, bunların "tomurcuktu, kapçıktı, salkımlı..." olmaları, in'âm ve ihsanı tamamlayan şeyler cümlesindendir.[32][32]

Zu'l-asf

"Samanlı tane(ler), hoş kokulu nebât(Iar) vardır" (Rahman. 12).

Cenâb-ı Hak, ağaçlar içinde, sadece hurmayı zikretmekle yetindi. Zira, bu ağaç, ağaçların en ulusudur. Ayetteki, habb kelimesinin içine, buğday, arpa ve ekmek olarak kendisinden yararlanılan yahut da katık edilen, daneli, herşey dahildir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak bunu, derece derece, en basitinden en yükseğine yükselsin diye, en mükemmelini en sonra zikretmiştir. Binâenaleyh, tahılgiller, hem fayda açısından, hem de her yerde bulunma bakımından hurmadan daha faydalıdır.

Ayetteki "samanlı... "tabirine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, bizim için yaratılan hayvanlarımızın, kendisinden yararlandığı samandır.

b) Bu, tıpkı başağın yapraklarının üstten aşağıya doğru olması gibi, gövde mfından çıkan ve gövdesi olan bitkilerin yapraklarıdır.

c) Bu, sadece yenilebilecek yapraklardır.[33][33]

Reyhan

"hoş kokulu nebat" ifadesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, koklanabilen şey, nebat demektir.

2) Bu, yaprak anlamındadır.

3) Bizce malûm olan kokulu muayyen bir bitki oiup, daneleri de ilâç için kullanılan bir bitkidir. Ama, en açık olan ise, bu bitkinin başının, bir çiçek gibi olmasıdır ki, bu. maksad olan bitkinin varlığının temel ve kaynağı (tohumu}dur. Çünkü, o çiçek, o darte sayesinde oluşur ve olgunlaşıncaya kadar, bir araya gelmeye devam eder Binâenaleyh, ayetteki kelimesi, o yaprağa; da, o çiçeğe bir işarettir. Cenâb-ı Hak, bu ikisinin, sonunda esas maksadı oluşturdukları için zikretmiştir. Zira, bunların birisinden, hayvanların otları elde edilir, diğerinden de insanların ilâcı... Bu ifâde, kelimesine atfedilerek, cer ile şeklinde okunduğu gibi kelimesine atfedilerek şeklinde de okunmuştur.

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/80-81.

[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/81.

Bu kelime hakkında şu muhtemel iki izah yapılabilir:
a) Bu ifâde ile, koklanan nebat kastedilmiş olabilir. Böylece de, tahılgillerin dışında bir şey olmuş ve onun üzerine atfedilmiş olur.
b) Takdirin, tıpkı, (Yusuf. 82) ayetinde olduğu gibi, muzafın hazfedilip muzafun ileyhin muzafın yerine getirilmesi gibi, "zü'r-reyhânî" şeklinde olmasıdır. Bu tür tahlil, Cenâb-ı Hakk'ın, yerle ilgili olan nimet çeşitlerini kendisiyle hitâma erdirdiği bu reyhanın daha aziz ve kıymetli olması için, bahsettiğimiz manaya daha uygundur. Şayet bu kelimeyle, bilinen o şey veya kokulanan şeyler kastedilmiş olsaydı, böyle bir tertip ve münasebet kurulamazdı. Bu ifade (ve'r-rayhâne) şeklinde de okunmuştur. Bunu bu şekilde ancak, şeklinde okuyan kıraat okumuştur. Böyle okunması halinde yukardaki iki izah aynen yapılabilir.34[34]

"O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 13)
Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır:35[35]

Muhatap Cin ve İns'tir

Birinci Bahis: Ayetteki hitap kimedir? Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) İnsanlara, cinlere. Bu konuda da şu üç izah yapılabilir:
a) "el-enflm" kelimesinin, cinlerin ve insanların adı olduğunun söylenmesi. Bu daha önce geçmişti. Böylece, hitap zamiri, el-enâm'daki cinsliğe (yani, insan ve cinsine) raci olmuş olur.
b) el-enâmm "insanlar" manasınadır. Cinler ise, niyette kastedilip, daha sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, "Cinleri de ... yarattı..."(Rahman, 15) ifadesiyle açıkça zikredilince, hitap zamirinin buna da raci olması caiz olmuştur. Nasıl böyle olmasın ki? Hiçbir şey zikredil m ediği halde, zamirin, niyette gözetilen ve kastedilen şeye raci olması caiz olmuştur. Nitekim sen, Zeyd'i ve Amr'ı niyetle kastederek, "O ikisin den hangisinin daha hayırlı olduğunu bilemem" diyebilirsin.
c) Hitabın, lafzan zikredilenlere değil de, niyetle kastedilenlere raci olması. Buna göre Cenâb-ı Hak, adeta "Ey sakınan, ins ve cin! O halde Rabbinizin, hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" buyurmuştur.36[36]

Muhatap Erkek ve Kadınlardır

2) Yani Hitap, erkek ve dişiyedir. Hitap bu ikisine yapılmlış, zamir de bu ikisine raci olmuş olabilir.
3) Bu ifâdenin takdiri, "Rabbinin hangi nimetlerini yalanlıyorsun" sözünün tekrar kastedilerek böyle tesniye şeklinde gelmiştir. Bu tekrar ile de te'kîd kastedilmiştir.
4) Umumîlik kastedilmiştir. Ne var ki, âmm ifâdenin muhtevasına, sayesinde bütünün bir araya geldiği, iki kısım dahil olur ve hiçbir şey de 'âmm ifâdenin dışında kalmaz. Çünkü sen, "Allahu Teâlâ, düşünebilenleri (akit olanları) de düşünmeyenleri (aklı olmayanları) da yaratmıştır"; yahutta, "Allah, ortada olanı da olmayanı da bilir" vs. şeklinde deyip de, toplayıcı ve şümullü bir taksimat yaptığında, işte o zaman bir umumîlik meydana gelmiş olur.
Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta, "Ey o iki kısım, o halde Rabbinizin, hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?" demek istemiştir. Bil ki, derleyici ve şümullü bir taksimat, asla, iki şeyden hali kalmaz.. Ve toplayıcılık da, ancak o iki şey sayesinde elde edilir. Eğer ilâve yapılıyorsa, bil ki orada, iki kısımdan birinin, diğerinin muhtevasına girdiği iki kısım vardır. Bunu şöyle bir misalle açıklayabiliriz. Meselâ sen, "Renk, ya siyahtır, ya beyazdır, yatıutta kırmızıdır, sarıdır veya başkasıdır" dediğinde, sen adeta, "Renk, ya siyahtır, ya siyah değildir; ya beyazdır, ya beyaz değildir; sonra beyaz olmayan da, ya kırmızıdır veya değildir" vs. demiş olursun. Böylece Cenâb-ı Hak, işte ayetinde, "Hiç kimsenin, hiç bir şeyin, Allah'ın nimetlerini

---

[34] [34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/82.
[35] [35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/82.
[36] [36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/82-83.

yalanlaması mümkün değildir" manasında, derleyici bu iki kısma işaret etmiş olur.

5) "Yalanlama", münafıklarda olduğu üzere, lisanla değil de, kalble olur. Bazan inatçı kimselerde olduğu gibi, kalb ile değil de, lisân ile olur. Bazan da, her ikisiyle olur. O halde, yalan ve yalanlama işi, ya dil ile ya da kalb ile olmuş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Ey o kalb ve dil, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz..." aemek istemiştir. Çünkü nimetler, inatçı kimsenin yalanlamasını sürdüremeyeceği bir noktaya varmıştır.

6) Yalanlayan, Resulü, Kur'ân'daki nakiî delilleri, afâk ve kendisindeki aklî burhanları yalanlamıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, sanki, "Ey bu iki hususu yalanlayanlar! Rabbiunizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Halbuki, risâletin delilleri apaçık ortadadır. Çünkü Rahman, Kur'ân'ı öğretmiştir; vahdâniyyetin delilleri ortadadır. Çünkü, Allah insanı yaratmış, ona beyânı öğretmiş, semâyı yükseltmiş, yeri de ayaklar altına sermiştir" demek istemiştir.

7) Yalanlayan, bazan bilfiil yalanlamada bulunmuştur; bazan da, henüz kendisinden o yalanlama sudur etmemiştir; ancak ne var ki, yalanlamada bulunacağı umulmaktadır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hakk, "Ey yalanlayan, yalanlıyorsun, yalanla içice bulunuyorsun.. Kalbinde de, yalanlama depreşiyor.. Ama Rabbinin hangi nimetlerini yalanlayacaksın?.." demek istemiştir.

Bu izahlar, birbirine yakın izahlardır. Bu izahlardan en bariz olanı ise, ayetteki hitabın, inse ve cinne olmasıdır. Çünkü bu sûrede, bu ikisinden, "Ey ins ve cin, ileride size yöneleceğiz" (Rahman. 31), "Ey cin ve insan cemâati, göklerin ve yerin bucaklarından geçmeye gücünüz yetiyorsa (...) "(Rahman, 33) ve "O, insanı testi gibi (çınlayan) kupkuru bir balçıktan yarattı. Cânnı (cinni) da, yalın bir ateşten yarattı" (Rahman, 14-15) ayetleriyle bahsetmiştir. "Çift", Kur'ân-ı Kerim'de, pekçok kez vârid olduğu ve bütününü şumulüne alan iki türün kastedilmesi ile de, umumîlik söz konusu olduğu için, işi umûmî kılmanın evlâ olduğu söylenebilir. Çünkü, eğer, kastedilen şey, şayet, Cenâb-ı Hakk'ın "O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" diye hitap ettiği ins ve cin taifesi olmuş olsaydı, bu ifâdeyi, sadece insanın yaratılışından bahsettikten sonra böyle söylemez, tam aksine, hitapta bulunarak, "Ey insan, biz seni, "salsat'dan; ey cin, seni de, yalın bir ateşten yarattık.." derdi. Yahutta, "Ey insan, O seni yarattı..." derdi. Çünkü ilgili kelâm her ikisine birden hitaptır. Ama, Cenâb-ı Hak, insanın yaratılışından bahsedince, bu, muhatabın başkası olduğuna delâlet etmiştir ki, bu başkalık da umumîliği doğurur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Ey halk ve dinleyenler. Biz, insanı, testi gibi tınlayan bir nesneden, cihni de yalın bir ateşten yarattık..." demiş olur. Bu konudaki açıklamamız, eğer Cenâb-ı Hak lütfederse, bu sûrenin tefsirinde yer yer gelecektir.37[37]

Sarih İsimsiz Zamir

İkinci Bahis: Herhangi bir muhatap geçmediği halde, ayetteki böylesi hitabın hikmeti nedir? Biz deriz ki bu, "iltifat sanatı" türündendir. Çünkü, sûrenin başı, dinleyen herkese hitap etmektedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta, "Rahman, Kur'ân'ı Öğretti" deyince, "Ey dinleyenler, dinleyiniz!" demiştir. Ki bu tür hitap, caydırmak ve uyarmak için yapılır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki o yalanlayan gafil kimsenin dikkatini, kendisini, Rabbisinin huzurunda duruyor gibi farzetmesine ve Rabbisinin de kendisine, "Sana, şöyle şöyle... nimetler verdim. O halde, Rabbinin hangi nimetlerini yalanlıyorsun?" demesine çekmiştir. Şüphe yok ki, böylesi bir durumda, bu kimse, şüphesiz Rabbinin huzurunda olmadığı zamankinden daha fazla utanacaktır.38[38]

Rabb İsminin Seçilmesi

Üçüncü Bahis: "Rabb" kelimesinin secilisindeki hikmet nedir? Cenâb-ı Hak, hitap ettiğinde,

---

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/83-84.

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/84.

bir kimseye hitap etmeyi diler ki, bu hitap eden de, orada bulunan bir mütekellim, konuşan kişidir. O halde, daha ne diye, "Rabbinizin nimetlerini yalan sayıyorsunuz..." demiş ve muhataba isnat edilen bu yalanlama, orada bulunmayan için de söz konusu edilmliştir? Şayet sadece, "Hangi nimetlerimi yalanlıyorsunuz?" deseydi, daha uygun bir hitap olmuş olurdu. Biz deriz ki, Cenâb-ı Hak bir önceki sûrede meselâ, "Semûd, uyaran elçileri yalan saydı" (Kamer, 23), "Lût'un kavmi uyaran elçileri yalan saydı"(Kamer, 33), "Ayetlerimizi tekzip ettiler" (Kamer, 42) "Biz de kendilerini çok kuvvetli, kudretli bir yakalayışla yakaladık..."(Kamer,42) ve "Azabım ve uyarmalarım nasdmış?" (Kamer. 21) buyurmuştur. Ki, korkutma için bulunduğu yerlerde, bu ifâdeleri, mütekellim zamirine isnat ederek söylemiştir. Bu demektir ki, Allah Teâlâ, Kendisinden haşyet duyulmaktan daha büyüktür. Binânaleyh, Cenâb-ı Hak şayet, "Onları, o kadir veya o helak eden yakalar.." demiş olsaydı, tazîmde, ululukta", "onları yakaladık" ifâdesi tazîm ve şiddet ifâde etmezdi.
İşte bundan dolayı, "Allah sizi kendinden (azabından) sakındırır" (Al-i İmran, 28) buyurmuştur ve bu tıpkı, kuvvetiyle meşhur olan bir kimsenin, "Ben, senin tanıdığın kimseyim!" demesi gibi olur ki, bu ifâde, tehdit ifâde etme açısından "Ben, o azâb edenim" demesinin fevkinde olur. Binâenaleyh, helak etme ve azâbtan bahsederken, önceki sûrede, fiiller bizzat Allah'ın zâtına isnat edilince, bu sûrede, rahmetinden bahsedilirken ise, korku ve dehşeti bertaraf edecek bir lafız kullanılmıştır ki, bu da "Rabb" lafzıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "O sizin Rabbiniz olduğu halde, siz onun hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?.." buyurmuştur.39[39]

Ayetin 31 Defa Tekrarı

Dördüncü Bahis: Bu ayetin tekrarlanmasının ve meselâ, bu tekrarın 31 kere olmasının hikmeti nedir? Biz diyoruz ki, buna da şu birkaç açıdan cevâp verebiliriz:
1) Tekranın faydası, iyice anlatmak, zihinlere yerleştirmektir. Ama, bu hususî sayının meselâ 31 şeklinde oluşuna gelince, biz deriz ki: Bu manadaki sayılar tevkifidir. Bunların niçin bu şekilde takdir edildiğine, insanın aklı ermez, buna muttali olamaz. Evlâ olanı, insanın, ilahî kelâmda geçen hemencecik kavranılamayan şeyleri çıkarıp ortaya koyma hususunda, Hz. Ömer (r.a)'in sözüne tutunarak, buna dayanarak, ileri gitmemesidir. Çünkü Hz. Ömer (r.a), yalnız başına Abese SûresI'ni
okurken şöyle demiştir: "Bütün bunları anladık. Ama, el-ebbu kelimesi ne demektir?" demiş, sonra da, elindeki değneği fırlatarak, "Allah'a yemin olsun ki bu bir tekellüftür. Ey Ömer, sana düşen, "ebbu" kelimesinin manasını bilmemektir" dedi, daha sonra da "Bu kitabtan size açıklanan şeylere anladıklarınıza) tabî olun. Açıklanmayanları ise, olduğu gibi bırakın" dedi. Hz. Ömer (r.a)'in bu sözünün ne demek olduğu, inşaallah Abese Sûresi'nin tefsirinde anlatılacak.
2) Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hak Teâlâ, geçen sûrede, "Benim azabım ve hızarlarım nasıl imiş (bir düşünün)" ayetini, ihtiva ettiği manayı beyan etmek için dört kez tekrarlamış, bundan üçünü onu, daha iyi anlatmak ve yerleştirmek için zikretmiştir. Sayılar arasında üç ve yedi sayılarının, Hak Teâlâ'nın, "Deniz de, arkasından yedi deniz daha yardım ederek..." (Lokman, 27) ayetinin tefsirinde anlattığımız gibi, birçok faydaları ve hikmetleri vardır. Binâenaleyh Hak Teâtâ, azabından üç kez bahsedince, nimetlerini de, birini, kendisinde mevcut manayı beyan etmek için, otuzunu da onu daha iyi anlatmak için, otuzbir kere zikretmiştir ve bu husus, bu şekilde, Hak Teâlâ'nın, "Kim bir iyilik yaparsa, onun için bunun on misli (sevab) var. Kim de bir kötülük yaparsa, ancak misli ile cezalandırılır. "(En'âm, ıeo) ayetinin manasına işaret olsun diye, nimetler, o azabın on katı olarak zikredilmişir.
3) Birincisinde mana ortaya konulduktan sonra, ilgili ifadenin otuz kez daha zikredilmesi bir tekrardır ve şundan ötürü yapılmıştır: İlgili hitab, cinlere ve insanlaradır. Nimetler ise kötülükleri bertaraf etmede ve maksadı elde etmede bulunmaktadır. Fakat kötü şeylerin en büyüğü, cehennem azabıdır ve onun yedi kapısı vardır. Esas olan maksadlann en mükemmeli

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/85.

ise, cennet nimetleridir ve cennetin sekiz kapısı vardır. O halde, o yedi kapıyı kapayıp, bu sekiz kapının hepsini açmak, bir nimet ve ikramdır. Binâenaleyh bu nimeti, insan ve cin cinsine oranlayarak, nazar-t dikkate aldığında, sayısı otuza varır. (7 + 8 x 2 = 30) ve bu sırf anlatmak ve izah etmek için yapılmış bir tekrardır. Bu ifadenin ilk zikredilişi ise, manası içindir." Bu görüş nakledilmekle beraber zayıf bir görüştür.

4) Cehennemin kapıları yedidir. Allah Teâlâ da ateşinden sakındırmayla ilgili olarak, burada, yedi ayet zikretmiştir. Bunlar, "Ey ins ve cin, ileride siz(in hesabınızı görmeye) yöneleceğiz"(Rahman, 31) ayetinden başlayıp, "Onlar, bu ateşle kaynar su arasında (bocalayıp) dolaşacaklar" (Rahman, 44) ayetine kadar sürmektedir. Daha sonra Hak Teâlâ, "Rabbinin huzurunda durmaktan (hesabtan) korkan kimse için iki cennet vardır" (Rahman, 46) buyurarak, iki cennetten bahsetmiştir. Her cennetin, hepsi de müttakiler için açılan, sekiz kapısı vardır. Bu sûrenin başından itibaren, bu tehdid ayetlerine kadar olan kısımda ise, "Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" ayetini sekiz kez zikretmiştir. Bunlardan yedisi, sırf o çokluk ifade eden "yedi"yi tamamlamak içindir. Biz, özellikle bu sayıda zikrediliş sebebini, "yedi deniz... "(Lokman. 27) ayetinin tefsirinde beyan etmiştik. İnşaallah bunu bir nebze tekrar edeceğiz. Böylece toplamı, otuz olur. Bunlardan, o nimetlerin akabinde zikredilen ilk ayet, bu manayı ortaya koymak için olup, asıldır. Çokça zikrediliş ise, tekrardır. Böylece bu ayet, otuzbir kere olur.[40][40]

Salsal

'O, İnsanı çömlek gibi (tın tın eden), kupkuru bir çamurdan yarattı' (Rahman. 14).

"Salsalın manası ite ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime, "kokuşmuş çamur" manasında olup, "et koktu" manasında söylenen deyimindendir. Bu durumda, "salsâl" masdarından olmuş olur.

b) Bu kelime, masdarındandır. Nitekim. "Demire vurunca ses çıktığında denilir. Bu izaha göre, kupkuru olan o çamurun bir parçası bir parçası üzerine düştüğünde, aralarında bir ses meydana gelir. Çünkü özlü-yapışkan olan bu çamur, birşeye yapışıp, sonra ondan birden kopup ayrıldığında, yine bir ses duyulur.[41][41]

İnsanın Yaratıldığı Madde

İmdi eğer, "İnsan, salsâl'dan yaratıldığına göre, daha nasıl Kur'ân'da, onun topraktan, tîn (kil)den, balçıktan, değersiz bir sudan (meniden) ve benzeri şeylerden yaratıldığı söylenmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Onun bir kez topraktan, diğer defasında ise, önemsiz bir sudan (meniden) yaratılmış olması, ayrı iki şahıs (yaratılış) itibariyledir. Çünkü Hz. Adem (a.s), salsâl, balçık, kil olan topraktan; çocukları ise Önemsiz bir su olan (meniden) yaratılmıştır. Eğer Âdem (a.s) yaratılmamış olsaydı, çocukları da yaratılmamış oturdu. "Atası-babası ondan yaratıldı" manasında, "Zeyd balçıktan yaratıldı" da denilebilir. Kur'ân'daki, yapışkan çamur, balçık ve benzeri ifadeler ise, Adem (a.s)' in, ilk önce topraktan yaratılıp, sonra o toprak kil olmuş, sonra kokuşmuş balçık, daha sonra yapışkan-özlü çamur olduğuna işarettir, buna göre, 'Âdem, şundan, şundan, berikinden, ondan yaratıldı" denilmiş gibi olur. Ayetteki, fehhâr", ateşte pişmiş çamur olup, tuğla-kiremit manasınadır. Binâenaleyh burada, asit lügat manası üzere kullanılmış olur. O halde "fehhâr", fâhlr kelimesinin, mübalağa sigası olup, tıpkı, "allâm" kelimesinin, "âlim"in mübalağası olması gibidir. Bu böyledir. Çünkü, unufak olma özelliğindeki o toprak, suyu ve sıvıları içinde tutabilecek (bir çömlek) haline gelip, ufalanmayıp-yanlmayıp, içindekileri sızdırmayacak bir hal alınca, sanki, hem cinslerine karşı fahretmiş (öğünmüş) gibi olur.[42][42]

---

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/85-86.

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/86-87.

[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/87.

Cinnin Maricden Yaratılması

Cannı da yalın bir ateşten yarattı. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz" (Rahman, 15-16).
"Cann" kümesinin manasıyla ilgili şu iki izah yapılabilir:
a) Burada bahsedilen "insan", nasıl bütün insanların atası, "Hz. Adem" (a.s) -anasına ise, bu Cân'nın da, "bütün atası" (İblis)tir.
b) Bu kelime "cin" manasınadır. O halde "cân" ve "cin", aynı kökten gelen, il* sıfat olup, tıpkı "milh" ve "mâfk" (tuzlu) kelimeleri gibidir. Yahut da deriz ki: "Cin", tıpkı "mih" (tuz) gibi cins ismidir, "cân" ise, tıpkt "mâlik" (tuzlu) gibi, âdeta bir sıfattır.[43][43]

Cânn

Bu hususta şöyle bir izah yapılabilir: Araplar, fiilin kendisine dayanacağı failini bilemedikleri zaman, meselâ, "Adam, cinnet getirdi" derler ki, bu sözün aslı, "Onu cin delirtti, böylece o delirdi" demektir. Binâenraleyh faili tam bilinmediği için fail zikredilmez, sadece "cinnet getirdi, o mecnûndur" denilir. Bu failin biliniyor olması da mümkündür. Çünkü ilk görüşte olan kimse, "cân"nın, bir alem (özel) isim olduğunu söylememektedir. Çünkü cin bakımından "cân", tıpkı bizim için "Âdem" gibidir. Bu kimse ancak, nasıl "insan" kelimesinden, bizim atamız Âdem (a.s) kastedilmiş ise, "cân" ile de cinlerin atasının kastedildiğini söylemektedir. O halde, bizim cinsimizin ilki, "salsâl"dan; ondan sonra gelenlerimizin de, onun sulbünden yaratıldığı gibi, ilk "cin" de, ateşten, ondan sonra gelen zürriyeti ise "mâric" (yalın bir ateş)den yaratılmıştır.[44][44]

Maric'in Manası

"Mâric", karışık manasınadır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Mâric, dumanla karışık (içice) olan ateş;
b) Saf (dumansız)-yalın ateş manasınadır. İkinci şık, hem lafız, hem de mana bakımından daha doğrudur. Lafız bakımından doğru oluşu, Allah Teâlâ'nın, "yalın bir ateşten" demiş olmasından ötürüdür ki bu da, "yalın olan bir ateşten" demektir. Bu tıpkı, bir kimsenin, "O, altından bir kalıptır" demesi gibidir. Çünkü "altından" ifadesinde, karışan şeylerin uyumunun bir beyanı yatmakta olup, "hepsi altındandır. Fakat aslında bu, çeşitli karışımlardan meydana gelmiştir" manasınadır. Fakat meselâ senin, "Bu, karışık bir buğday" demen halinde, buğdayın ne ile karışmış olduğunu söylemen gerekir. Böylece de, "Sununla, sununla karışmış" deme mecburiyetini hissedersin. Ama mevcud buğday, hem ondan, hem şundan karışmış olduğu halde, bunu "buğday" dersen, böyle demek, istenilen izahı ihlâl etmek olur.
Bunun mana bakımından, daha doğru oluşuna gelince, bu şöyledir: Allah Teâlâ, "insanı salsâldan" yani "katıksız, Özlü çamurdan" yarattı" buyurduğu gibi, aynı şekilde, cânnın da, katıksız ateşten yaratıldığını beyan etmiştir. Eğer, "katıksız" manasına olduğu halde, "mâric" kelimesinin, "karışık" manasına olduğu nasıl söylenebilir?" denilirse, biz deriz ki: Ateş kuvvetli olduğu zaman, cayır cayır yanan alevleri yükselir ve birbirine, tıpkı güzel ve uyumlu bir şekilde birbiriyle imtizaç etmiş, birbirinden ayırdedilemez hale gelmiş ve âdeta, tıpkı iyice karışmış çamur gibi yek pare olmuş, çeşitli şeyler gibi olur. Bu husus cayır-cayır yanan fırında da gözlenir. Eğer o fırına odun atılacak olsa, hemen onu tutuşturur. İşte "mâric" de, aynen bunun gibi, öylesine birbirine girip yekpare olmuş bir ateş türüdür ki, parçaları arasında dumanı ve yerdeki kısımları arası birbirinden ayırdedilemez hale gelmiştir. Bu hususu, 19. ayetin tefsirinde anlatacağız.

---

[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/87-88.
[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/88.

Eğer, "Ayetlerin maksadı, Allah'ın nimetlerini, insanlara sayıp, gözleri önüne sermektir. Binâenaleyh burada, cinnin yaratılmasından bahsetmenin hikmeti nedir?" denilirse, deriz ki: Buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

1) Biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, "Siz ikinizin Rabbi" hitabı, insanlara ve cinleredir. Allah Teâlâ, böylece, bu nimetleri, her iki cinse saymış olur. Ama aslında, bunlar sırf insanlar içindir.

2) Bu, Allah Teâlâ'nın insana olan lutfunun bir beyânıdır. Çünkü Hak Teâlâ, insanı, kesif-bulanık; cinni ise, saydam-latîf bir asıldan yarattığını, ama insanı cinden daha üstün kıldığını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh insan, aslına (yaratıldığı elemente) baktığında, elde ettiği bu şerefi, ancak Allah'ın fazlı sayesinde elde ettiğini anlar. O halde, daha nasıl Allah'ın nimetlerini yalanlayabilir.

3) Bu ayet, nimetleri izah sadedinde değil, Allah'ın kudretini anlatma sadedinde zikredilmiş ve âdeta Hak Teâlâ, bu sûrenin başında saydığı sekiz nimeti beyan edince, bu sekizi, sanki çokluk ifade eden "yedi" sayısından çıkıp da, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, "sekiz" sayısının delâlet ettiği o çok-çok fazla oluşa dahil olduğunu beyan etmek için zikretmiştir.

Bu hususu daha evvel de ele aldık ve dedik ki: Araplar, sekizincinin, bir başka cinsten olduğuna işaret etmek için, sekizinciden bahsederken "ve" edatını kullanarak "ve sekizinci" der, Cenâb-ı Hak ilk yedi tamamlandıktan sonra, o kâmil kudretinin anlatımına geçerek, "O, insanı topraktan, cinni de ateşten yaratandır. O halde, daha önce geçen yedi hususla ifade edilen ve sekizinci iie işaret edilen onca sayısız nimetin hangisini yalanlayacaksınız" buyurmuştur. Sekizincinin delalet ettiği şey ile, "O hergün bir iştedir. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz" (Rahman, 29-30) ayetlerini nazar-ı dikkate aldığında, daha önce de belirttiğimiz gibi, "Cenâb-ı Hak bununla kudret ve azametini anlatmakta", sonra da "O ilk önce bahsettiğimiz nimetlerden hangisini yalanlayabilirsiniz" demektedir" hususunun doğruluğu sence anlaşılmış olur. Biz bu izahın genişçesini, bu ayetlerin tefsirinde ele alacağız.45[45]

Maşrıkayn ve Mağribeyn

"O, hem iki doğunun Rabbi, hem iki batının Rabbidir. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz" (Rahman, 17-18).

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "O, güneşin ve ayın doğuşunun, güneşin ve ayın batışının Rabbidir" demektir. Bu durumda ayetin sağladığı izah, ilavesiyle birlikte, daha önce geçen hususun tekrarı hükmünde (gibi) olur. Çünkü Allah Teâlâ, daha önce, "Güneş ve ay hesap iledir"(Rahman, 5) buyurunca, zaten bu, güneş ile ayın, iki doğusu ve iki batısı olduğuna delâlet etmişti; Hak Teâlâ, "insanı O yarattı. Ona beyanı O öğretti" (Rahman, 3-4) buyurunca, bu ifadelerde, insanın birşeyden yaratılmış olduğuna delâlet etmişti. İşte böylece Cenâb-ı Hak, o şeyin "salsâl" (kupkuru çamur) olduğunu beyan etmiştir.

b) Bu, "Kışın ve yazın doğusunun ve batısının" demektir. Buna göre eğer, "Altı ayda geçen herbirgün için, güneşin birbirinden farklı doğuş ve batış yerleri olmalarına rağmen, bunlann, "ktştn ve yazın doğusu" diye ifade edilişinin (anlaşılmasının) hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz: Bu, güneşin, kış mevsiminde alabildiğine aşağı inişinin, yazm ise alabildiğine yukan çıkısının belirtilmesi olur ki, bu iki tarafı ifade, ikisi arasında kalanları da içine alır. Bu tıpkı, insanın, büyük bir padişahı anlatırken, "Doğu da onun, batı da onun..." demesi gibidir. Bu sözden, iki taraf arasında kalan yerlerin de onun olduğu anlaşılır.

c) Daha önce de beyan ettiğimiz gibi tesniye (iki), derleyici iki türe işarettir. Çünkü herşey, iki kısımda derienir-toplanır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Güneşin doğusunun ve güneşin dışında kalanlann Rabbi..." demek istemiştir. O halde, ayette bahsedilen, "iki doğu" herşeyi içine alan bir ifade olur. Yahut da şöyle denebilir: "Allah, güneşin, aym ve insanın bunlar

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/88-89.

dışında farzedebileceği her şeyin doğusunun ve batısının Rabbidir." O hakte ayetteki bu tesniye (ikilik), çoğul manasındadır.46[46]

Kavuşan İki Deniz

"İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir, (Böyle iken) aralarında yekdiğerine tecâvüz etmeye mâni bir perde vardır. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz" (Rahman, 19-21).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:47[47]

Birinci Mesele

Bu ayetlerin, daha önceki ayetlerle münasebeti hususunda şöyle diyebiliriz: Allah Teâlâ, doğu ve batıdan bahsedip, doğu ve batı da, yıldızda ve yörüngelerinde bulunan bir husus Olunca, burada da iki denizden bahsetmesi; buna uygun düşmüştür. Çünkü güneş ve ay, tıpkı İnsamn denizde rotayla hareket edişi (gidişi) gibi, yörüngelerinde hareket ederler. Çünkü Hak Tealâ, "Bunların herbiri, bir yörüngede (felekte) yüzerler (hareket ederler) buyurmuştur. İşte bu sebeple, iki doğu ve iki batıdan bahsettikten sonra, "iki denlz"i zikretmiştir. Bir de, bu "iki doğu" ve "iki batı" ifadesinde, denize bir işaret vardır. Çünkü kara ve deniz, doğu ve batı arasında yer alır. Fakat arza "(Yer'e) gelince, onu da... (Allah) alçalttı)"(Rahman. 10) ayetiyle belirtilmiş olunca, burada da, burna, zikredilmemiş olanı, yani denizi zikretti.48[48]

İkinci Mesele

kelimesi, müteaddî olduğu zaman, karıştırdı manasına yahut buna yakın bir manayadır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak niçin, demiş de, dememiştir? Biz deriz ki: müteaddîdir, ama, râ'nın kesresiyle olan şekli lazımdır. O halde ve kelimeleri, tıpkı, babındandır. vezninde aslolan, bu fiilin, tabiî olması ve huy olmasıdır. Huy halinde olanda aslolan ise, o şeyin lazım oluşudur. Dolayısıyla lazım olan fiil için, tabiî olanın hükmü vardır. Pek çok yerde, işte bu şekilde, bu bab değerlendirilir.49[49]

İki Deniz

Ayetteki, "iki deniz" hakkında şu izahlar yapılmıştır.
a) Bu, gök ve yerin denizi demektir.
b) Bu tatlı ve tuzlu deniz demektir. Nitekim Hak Teâlâ, "O iki deniz bir olmaz: Şu çok tatlı, susuzluğu keser, içimi
boğazdan kolay, şu çok tuzludur, acıdır"(FatıM2) buyurmuştur. Bu, birinciden daha açık ve sahihdir.
c) Cenâb-ı Hakk'ın "iki doğu" ... "iki batı" ve ifadeleriyle ilgili olarak açıklanan şeydir. Çünkü bu derleyici iki türe işarettir. Böylece bu ifadenin içerisine, göğün denizi de, yerin denizi de, tatlı olan deniz de, tuzlu olan deniz de girmiş olur.
d) Allah Teâlâ, yerde, yerin sarıp kuşattığı denizler yaratmıştır. Yerdeki adaların (karaların) bir kısmını da sular (denizler) kuşatmıştır. Aynen bunun gibi, Allah Teâlâ yeri kuşatan ve yerin, üzerinde olduğu bir deniz yaratmış; o denizi de hava (atmosfer) çepeçevre kuşatmıştır. Nitekim bunun böyle olduğunu, astronomi bilginkleri de söylemektedir ve bu hususta meşhur'haberler gelmiştir. Yerin kuşattığı denizlerin, yeri kuşatan o denizle İrtibatı vardır.

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/89-90.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/90.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/90-91.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/91.

Buna rağmen bu ikisi, yeryüzü, insanlar kendisinde mekân edinsinler diye, apaçık görünür bir halde olması için, Allah'ın fazlı sayesinde, yeryüzüne taşmıyor ve onu toplamıyor. Yerin bu durumuna bakıldığında, tabiatcı şaşakalıyor ve geveleyip duruyor. Çünkü onlara göre, yeryüzünün konumu, tabiatı gereği, merkezde olması ve suyunu, onu çepeçevre kuşatmasıdır. Bu sebeple onlara, "öyle ise daha nasıl suyun üzerine çıkmış ve batmamıştır?" denildiğinde, onlar, "Denizler yerin bir tarafına çekildiği için" derler. Bunun üzerine, "Peki niçin, hangi sebepten ötürü çekilmiştir?" denildiğinde, azıcık aklı olan hakka dönüyor ve bunun ancak Allah'ın iradesi ve meşîeti ite olduğunu söylüyor. Aklı olmayanlar ise, bunun sebebinin, yıldızlar, yıldızların konumu ve birbirlerini farklı farklı karşılamaları olduğunu söylüyor; bunları ikaz ederken de, heryerde sesi-soluğu kesiliyor; en sonunda kendisine, "Yıldızların konumu, yer küresinin bir kısmında değil de, meselâ bir başka kısmında soğuğa sebeb olacak şekilde farklılık arzetmiştir" denildiğinde, ttpkı, "Kâfir (Nemrud) apışıp kaldı"(Bakara.258) ayetinde buyurulduğu gibi oluyor, eğer Allah hidayet nasib ederse, hakka dönüyor.50[50]

Dördüncü Mesele

fiili, "karışma (kavuşma)" manasına olduğuna göre, ayrıca, "kavuşurlar" denilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Ayetteki ifâdesi, ya "Allah o iki denizi salıverirken, birbiriyle karşılaşacak biçimde olduğu halde içice salıverdi" manasınadır, yahut da "karışma ve kavuşma (karşılaşma), ayrılmaz vasıfları olduğu halde salıverdi, fakat o ikisini, tabiatlarında mevcut olan Özellikten (karışmadan) alıkoydu" manasınadır. Bu izaha göre, ayetteki Ji-H» kelimesi kelimesinden "hal" olur. Bu ifadenin, mahzûf bir kelimeden "hal" olduğu da söylenebilir. Buna göre takdiri: "Allah o iki denizi kendi başına bıraktı. Böylece o iki deniz birbirine karışmadan, şu ana kadar kavuşmuşturlar, yanyanadırlar" şeklindedir. Birinci manaya göre, ayette verilmek istenen mana, Cenâb-ı Hakk'ın, faydalı olan şeylere olan kudretini ortaya koymaktır. Çünkü tabiatlarında, Allah'ın yaratması ve örfüne göre, akma ve karşılaşma özellikleri olduğu hade, iki suyu, bibiri özerinde olarak salıverip de, o ikisine Allah'ın kudreti demek olan eğgelleengel olup,yahut kudreti ile manî olduğunda, bu durumun, o iki denizin karşılaşmamaları halindekinden, ilahi kudrete daha fazla delalet etmiş olur.
Bu manada, şöyle hikemî bir meseleye işaret vardır: Hükemâ, suyun, tıpkı civanın molekülleri gibi, bir ktsmı bir kısmına doğru çekilmiş, tek bir mekânı bulunduğunda ittifak etmişlerdir. Fakat muhakkik hükemâ nezdinde, bu iş, Allah'ın bunu bu şekilde yapması-yaratması ile olmaktadır. Fakat hikmet iddiasında bulunup da, aslında Allah'ın kendilerine hikmet nasib etmediği tabiatcılar, bunun, suyun kendi tabiatından kaynaklandığını söylemektedirler. Binâenaleyh ayetteki, (kavuşurlar) ifadesi, "O iki denizin yerinin tek olması, ayrılmaz vasıflarıdır. Ama o ikisi, birbirinden ayrı olarak aynı mekânda kalmışlardır ki işte bu, ilah? kudretin ve Allah'ın tercihinin bir delilidir.
İkinci izaha göre de, elde edilen mana, ilahî kudretin, o iki suyun birbirine karışmasına manî olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü iki su, birbiriyle karşılaştıklarında, hemen birbirine karışmaz, bir müddet hallerini muhafaza edebilirler. Bu tıpkı, içine kaynar su doldurulmuş bir kabın, soğuk su içine daldırıldığında, eğer orada bir müddet beklemeyecek ise, o soğuk suya karışmamasına benzer. Fakat bunların komşulukları devam edince, mutlaka birbirlerine karışırlar. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, buyurmuştur ki bu, "Allah o iki denizi, birbirlerine kavuşmaları, ama karışmamaları için salıverdi. İşte bu, ancak İlahî kudret sayesinde olabilir" demektir.51[51]

Aradaki Berzah

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/91.
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/92.

Cenâb-ı Hak daha sonra, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, o iki denizin, tabiatları üzere akışlarına (karışmalarına) manî olduğuna işaret etmek için, "(Böyle iken) aralarında, yekdiğerine tecâvüz etmeye manî bir perde vardır" buyurmuştur. "Berzah", engel-perde demek olup, bu enget de, bazısında, Allah'ın kudretidir; diğerlerinde ise Allah'ın kudreti ile olandır. Çünkü bu iki deniz arasında, bazan gözle görülür, elle tutulur, yere ait bir mania bulunur, bazan ise böyle olmaz.

Ayetteki ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime, "bağy" kökünden olup, "Onlardan biri diğerine bağyetmez (zulmetmez)" manasındadır. Ama tabiatcıların görüşü böyle değildir. Çünkü tabiatcılar, iki suyun ikisinin de tek bir parça olduğunu söylüyorlar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, o ikisinin zulmetmediğinisının aşmadığını söylemiştir.

b) Bu kelime, "isteme, arama" manasındaki "bağy" kökündendir. Buna göre mana, "O ikisi, herhangi birşey istemezler" şeklindedir. Bu şıkka göre, yapılabilecek bir başka izah da şudur: ou£ kelimesinin belli bir mef'ûlü yoktur. Aksine bu, o iki suyun, zatları hakkında yani kendileri için hiçbirşey istemediklerini anlatmaktır. Fakat, tabiatcının, "Su, bir yerde bir yerden Ötürü, hareketi ve sükûnu ister" şeklindeki sözü böyle değildir.52[52]

Lü'lü ve Mercan

"O ikisinden inci ve mercan çıkar. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz" (Rahman, 22-23).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:53[53]

Birinci Mesele

Ayetteki, (çıkar) fiili, sülasîden bu şekilde okunduğu gibi, rubaiden, ra'nın fethası ile (meçhul olarak) (çıkarılır) şeklinde de okunmuştur. Bu iki okuyuşa göre de, ayetteki "Lü'lü" ve "mercan" kelimeleri merfû (ötüreli) olurlar. Bu fiil, "Allah çıkarır" manasında, "Biz (Allah) çıkarırız" manasında, şeklinde de okunmuştur. Bu son iki kıraate göre de, lü'lü ve mercan kelimeleri mansub (mef'ûl) olur. "Lü'lü", incinin büyüğü; "mercan" ise küçüğüdür. "Mercan"ın, kırmızı (kıymetli) taş manasına olduğu da söylenmiştir.54[54]

İkinci Mesele

Lü'lü, ancak tuzlu sudan çıkarılır. Öyle İse, Cenâb-ı Hak niçin, "O ikisinden" (tuzlu ve tatlı denizden)" demiştir?" Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz?

1) Allah'ın kelamının (ayetin) zahiri, nazar-ı dikkate alınma bakımından, hem sözüne güvenilmeyen kimselerin sözünden, hem de incirin (lü'lüün) tatlı sudan çfcarılmayacağının bilinmesinden daha evlâdır. Farzet ki dalgıçlar, incilerini, ancak bunu sudan çıkarıyorlar ve ancak bunu tuzlu suda bulabiliyorlar. Fakat bundan, başka suda kesinlikle inci bulunamayacağı neticesi çıkmaz. Bunun ancak tuzlu suda olacağını kabul etsek bile, siz niçin, "sedef Allah'ın emri ile, sudan çıkıp, tuzlu suya girer" diyorsunuz? Çölleri kateden, beldeleri dolaşan, o tüccarlara, görünüp duran yerlerle ilgili bazı şeyler, onlara görülmezken, daha nasıl bu hususun böyle olduğu kesinkes iddia edilebilir. İnsanlara, denizin dibindeki bazı şeylerin kapalı kalması niçin mümkün olmasın.

2) Şöyle diyebiliriz: Eğer onların, incinin ancak tuzlu denizden çıkarılabileceği şeklindeki görüşleri doğru ise, bu durumda şu izahlar yapılabilir:

a) Sedefi içeriside o inci, ancak yağmurdan oluşur. O zaman sözkonusu olan, gök denizidir.

---

[52] [52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/92-93.

[53] [53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/93.

[54] [54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/93.

b) İnci, o iki denizin, birbirine kavuşması ile oluşur. Daha sonra da, o sedefte inci oluştuğunda, tıpkı, hamileliğin başlangıcında, tuzlu yiyecekler arzulayan bir kadın gibi, tuzluya arzu duyarak, tuzlu denize girer. Böylece orada ağırlaşır da, bir daha tatlı suya girme imkânını bulamaz (tatlı suya dönemez).

c) Bahsettiğiniz bu husus, ancak Cenâb-ı Hakk'ın, "O ikisinden herbirinden lü'lü ve mercan çıkar" demesi halinde söz konusu olur. Ama ayetteki, "O ikisinden ... çıkar" ifadesine göre, böyle bir mana söz konusu değildir. Çünkü o ikisinden birisi müphem olduğu halde, o (ikisinden) birinden çıkan şey, o ikisinden çıkmış demektir. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın, "Onların içinde ayı bir nur yaptı"(Nuh, 16) ayetindeki gibidir. Nitekim Arapça'da, "Falanca, falan şehirden çıktı, falan şehre girdi" denilir. Halbuki bu kimse, ancak şehirdeki bir mahallenin bir evindeki bir yerinden çıkmıştır.

d) Bu ifâdenin başındaki herhangi bir şeyin başlangıcını ifade etmez. Nitekim Arapça'da, "Küfe'den çıktım" denilir. Bu ibtidâiyye'dir (başlangıcı ifade eder). Aksine ayetteki aklî bir başlangıç içindir ve tıpkı, "Adem topraktandır, Ruh, Allah'ın emrindendir" denilmesi gibidir. Aynen bunun gibi, "Lü'lü mine'l-ma (sudan) çıkar; yani, ondan doğar" demektir.55[55]

İnci'deki Nimet

İnci ve mercanda ne tür yüce bir nimet oluş özelliği var ki, Allah Teâlâ bu ikisini, Kur'ân'ın öğretilmesi ve insanın yaratılması gibi nimetlerle birlikte zikretmiştir? Bu hususu cevaplamak için, şu iki şeyi söyleyebiliriz:

1) Nimetler türlü türlüdür:

a) Mekânımız olan yeryüzü gibi, yaratılması zarurî olan nimetler. Çünkü yer olmasaydı, yerleşme - bir mekân tutma olmazdı. İnsanın hayatiyyetini sağlayan nzıklar da böyledir...

b) Çeşitli tahıllar ve güneş ile ayın yürütülmesi gibi, zarurî olmasa bile, yine de kendilerine ihtiyaç duyulan nimetler...

c) Sırf, lezzet ve tad almak için yenilen-içilen şeyler gibi, kendilerine ihtiyaç duyulmasa bile, faydalı olan şeyler... Denizlerin yaratılması, bu türdendir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "insanlara fayda sağlamak üzere, denizde hareket eden gemiler..." (Bakara, 164) buyurmuştur.

d) Faydalı olmasa da, inci ve mercan gibi, süslerin yaratılması... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Takınacağınız süsler çıkarırsınız... "{Faiır, 12) buyurmuştur. Bu demektir ki, Allah Teâlâ, bedenî gücü alakadar eden, bu dört nimeti zikretmiş, bunlardan önce de, ruh yani ilim demek olan o büyük kuvveti, "Kur'ân'ı O Rahman öğretti" (Rahman,1-2) ifadesiyle zikretmiştir.

2) Şöyle diyebiliriz: Bu, nimetlerin beyânı (anlatım) sadedinde değil, Hak Teâlâ'nın harikulade şeyleri yaratışını (ve kudretini) anlatma sadedinde zikredilmiştir. Çünkü bundan önce nimetlerden bahsedilmişti. Bu böyledir. Çünkü insanın sal saldan (testi gibi balçıktan); cinnin de ateşten yaratılmasının anlatılışı da, nimetler babından değil, Allah'ın yarattığı enteresan şeyler babındandır. Çünkü Hak Teâlâ insanı, yarattığı herhangi bir şeyden yaratmış olsaydı, bu in'âm (nimet) olurdu.

Bunu iyice anladığına göre diyoruz ki, "Temel elementler dörttür. Bunlar, toprak, su, hava ve ateştir. İşte böylece Allah Teâlâ, "insanı salsaldan yarattı" ifadesi ile, insanın, toprak ve çamurdan yaratıldığını, "Cânnı da yalın bir ateşten yarattı" (Rahman. 15) ifadesi ile, ateşin, enteresan bir varlığın temeli olduğunu; "O ikisinden inci ve mercan çıkar" ayeti ile, suyun da tıpkı hayvanlar gibi, bir başka enteresan mahlukun temeli olduğunu beyan etmiştir. Geriye hava kaldı. Fakat bu, elle tutulur, gözle görülür birşey değildir. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak, havayı, bir mahlukun temeli olarak zikretmemiş, aksine onun, denizde tıpkı dağlar gibi olan o koca gemilerin hareketini sağlayan şey olduğunu beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:56[56]

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/93-94.

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/94-95.

Büyük Gemiler

"Denizde büyük dağlar gibi yükselen gemiler de O'nundur. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz" (Rahman. 24-25).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:57[57]

Birinci Mesele

Göklerdekiler ve gökler, yerdekiler ve yer, zaten hep Allah'ın olduğu halde, bu ayette özellikle gemilerin,
Kendisinin olduğunu söylemesindeki hikmet nedir? Deriz ki: Bu söz, avam (halk) için söylenmiştir. Hak Teâlâ böylece, o zeki kimseler şöyle dursun, azıcık aklı olanların bile habersiz olamayacağı bir hususu dile getirerek,
"Denizdeki gemide, gerçekte, hiç kimsenin mâlikiyyeti olmadığında şüphe yoktur. Çünkü hiç kimse, aslında gemide tasarruf yetkisine sahip değil der. Hepsi de Allah'ın rahmetini umarlar. Mallarının ve canlarının, Allah'ın kudret elinde olduğunu itiraf ederler. Gemide iken, "gemi de senin, mülk de senin tanrım" derler, denizi de, gemiyi de Allah'a nisbet ederler. Sonra da denizden kurtulup da, taş-kireç ile yapılmış evlerine baktıklarında, artık helak olabileceklerini unuturlar. İşte o zaman şüphesiz o geminin sahibi otan insanı hatırlarlar, denizi de, gemiyi de o insana nisbet ederler" demek istemiştir. Cenâb-ı Hak bu hususa, "Gemiye bindikleri zaman... "(Ankebût,65...) ayetiyle işaret etmiştir.58[58]

Cevari

(el-cevarî) (câriye) kelimesinin çoğuludur. Câriye ise, geminin (sefine) ya adıdır, yahutta sıfatıdır. Eğer adı ise,
bir müştereklik söz konusu olur. Aslolan ise, böyle bir müşterekliğin olmamasıdır. Yok eğer, sıfatı İse, aslolan, sıfatın, mevsûfu ile beraber kullanılmasıdır. Halbuki, Cenâb-ı Hak burada, mevsûfu getirmemiştir (ne dersiniz?). Biz deriz ki, görünen odur ki, el-cevârî kelimesinin, "hareket eden (sey)"in sıfatı olmasıdır. et-Meydanl'den şu nakledilmiştir: "el-cârlyetu, hareket eden gemi, anlamındadır. Çünkü gemi, hareket etmek için yapılmıştır. Memluke olan dişiye, kadına da, "el-câriyetu" denilmiştir. Zira, hür kadın, oturmak ve evlilik için; memlûke (cariye) ise, ihtiyaçları karşılaması, onun için hareket etmesi amacıyla edinilir. Ne var ki bu kelime, tağlibten dolayı sefine (gemi) manasında kullanılmıştır. Çünkü, sefine, genelde hep hareket halindedir.
Aklımız da, bu bahsettiğimiz geminin hep hareket halinde olduğuna delâlet etmektedir. Ne var ki, bu kelime daha çok iştikak sebebiyle, "hareket eden gemi" manasında kullanılmıştır. Ama, daha sonralarıysa, hareket etmese dahi, yine gemi manasında kullanılır olmuştur. Öyle ki, hareketsiz olan gemiye veya, sahilin durgun sularında demir atmış gemiye de, hareket edeceğinden dolayı, "el-câriyetu = hareket eden, akıp giden" denilmiştir. Aynen bunun gibi, oturup duran memlûkeye de, tağlib yoluyla, yine "câriye" denir olmuş, böylece de, mevsûf getirilmeyerek, sıfatı onun yerine ikâme edilmiştir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi, "Hareket eden gemiler, O'nundur" manasındadir. Ne var ki, sefine de, Serfen kökünden "faîlet" kalıbından bir kelime olup, sefen de, "yontmak" anlamındadır. Halbuki bu kelime, Ibn Düreyd'e göre, ism-i fail manasında, faîle kalıbında bir kelime olup, "Gemi, suyu yarıyor, (adeta) yontuyor" takdirindedir. Başkalarına göreyse, ism-i mef'ûl manasında, "faîlet" kalıbında bir kelime olup, "yontulmuş" demektir. O halde, hem "el-cârtyetu", hem de "essefînetu" kelimeleri, gemi için kutlanılan iki kelimedir.
Burada, şöyle, lafzî bir incelik vardır: Allah Teâlâ, Nûh (a.s)'a, gemi yapmasını emredince,

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/95.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/95-96.

"Gözetimimizde o gemiyi yap" (Hud ,37) buyurmuştur. Bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, işin başında ona,henüz hareket etmediği için- fulk adını vermiş, daha sonra da Hz. Nuh (a.s) onu yapınca da, ona, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Onu ve o geminin ehlini kurtardık... "(Ankebût, 15) buyurduğu gibi, "es-sefînetu" adını vermiş, derken de, Kendisinin de, "Hakikat su bastığı zaman sizi gemide biz taşıdık..."(Hakka, 11) buyurduğu gibi, el-câriyetu adını vermiştir. Böylece biz, fulk kelimesinin ne demek olduğunu ve onun hareketini Öğrenmiş olduk. Böylece de o, bu akma işi ile de adlandırılmış oldu. O halde, gemiye, en ilk başta fulk, daha sonra sefine, daha sonra da câriye adlan verilmiştir.59[59]

Münşaat

ne demektir? Biz deriz ki, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu kelime, "yükseltilmiş..." anlamında olup, bulut yükseldiğinde ya Arapların, deyimlerindendir, yahut da, "Allah yükseltti" anlamında deyimindendir. Bu durumda gemi ya, kendi kendine denizde yükselmiş demektir, yahutta, o geminin yelkenleri yükseltilmiştir.
b) Bu, "yaratılmış, icâd edilmiş.." manasında olup, "Allah mahlûkatı icad etti" manasındaki, tabirindendir.
Eğer, "İkinci izah, uzak bir izahtır. Zira, ayetteki ifâdeleri, münşeat kelimesine taalluk etmektedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Denizde dağlar gibi olan yaratılmış o gemiler O'nundur O'nun" demiş olur, ama bu uygun düşmez. Birinci izaha göreyse, Cenâb-ı Hak sanki, "Adeta dağlar gibi denizde yükselen o gemiler O'nundur, O'nun" demiş olur ki, bu mana güzeldir. Bunun böyle olabileceğinin delili ise, senin meselâ, "Harpte, aslan gibi cesur olan adam' deyip de, bu sözünün güzel olması, ama bunun yerine, "Harpte, aslan gibi alim olan adam..." dediğinde, bu sözünün, güzel olmayışı gibidir.." denilirse, biz deriz ki: Sen, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, ayetteki el-cevârî kelimesinin mevsûfunun yerini tutan bir sıfat olduğunu düşündüğünde, yaratma anlamında olan el-inşa kelimesinin, ayetteki, ifâdelerine ters düşmediğini anlarsın. Çünkü bu durumda, kelamın takdiri, "Denizde, tıpkı dağlar misâli hareket eden o gemiler O'nundur" şeklinde olmuş otur ve gemiler O'nundur" şeklinde olmuş olur ve böyiece de, Allah'ın kudretini daha fazla izhar etmiş olur. Çünkü bu durumda Cenâb-ı Hak adeta, "Ttpkı dağlar gibi olan ve denizde hareket eden o gemiler O'nundur" demek istemiş olur ki, bu manaya göre gemiler, adeta tfağ olmuş olur. Halbuki dağ ise, ancak Allah'ın kudreti ile hareket eder, demektir.
el-a'lâmu" kelimesi ise, "dağ" anlamına gelen el-'alemu kelimesinin çoğuludur. Dağ gibi yükselen yelkene gelince, bu bilinen bir şey olup, buna şaşmamak lâzım. Bunda, dağın suyun içinde hareket etmesinde olduğu gibi, şaşırtıcı bir durum yoktur. "et-Münşeât" da, böylece, maruf olmuş olur ve bu tıpkı senin, Ay gibi güzel ve oturan adam.." demen gibi olur ki, bu durumda
ifâdesindeki kaf'ın müteallakı, "el-câlisu" kelimesi değil,' el-hasenn kelimesi otmuş olur. Böylece de, kudreti ilâhiyyenin tezahür alanı olmuş olur. Çünkü, gemiler, dağlar gibidir. Dağlar ise, ancak Allah'ın kudretiyle hareket ederler.60[60]

Dördüncü Mesele

İlgili ifâde, slnsin'in kesresiyle, el-münşeâtu şeklinde de okunmuştur. Bu durumda, ayetteki kelimesi, cümle yerine geçmiş olan bir ifâde olmuş olur. el-cevftrf kelimesi ise, mahfedir. Mahfeler ise, cümlelerle tavsif edilemezler (cümleler, marife olan kelime sıfat olarak gelmezler). Ve meselâ sen, (Arapça'da) ne "Aslan gibi olan o adam bana geldi"; ne de "Aslan olan o adam bana geldi" diyemezsin. Ama, Arapça'da, "Aslan gibi olan bir adam bana geldi" ve "Aslan olan bir adam bana geldi" diyebilirsin.. Bu ifâdenin, sln'in fethası ile elmünşeâtu

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/96-97.
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/97.

şeklinde okunması halinde, bu kelime, ancak hal olabilir. Bu durumda da şu iki izah yapılabilir:

1) kelimesinin başındaki kâfin, isim kabul edilmesi. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Dağlar misâli yükseldiği o halde, o gemiler O'nundur" demiş olur.

2) "Durumu buna benzeyen.." anlamında bir hal takdir olunur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Durumu, tıpkı dağların durumu gibi olan gemiler O'nundur" demiş olur.' Bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakkın dağlar gibi dalga(lar) içinde olduğu halde..."(Hud, 42) ifadesidir.61[61]

Beşinci Mesele

İlgili ayette, el-cevarî kelimesinin ifâdesindeki çoğul el-bahru kelimesinin, tekil ifâdesindeki el-a'lâmu kelimesinin çoğul getirilmesinde önemli bir husus bulunmakta olup, bu şöyledir: Bu, o denizin büyüklüğüne bir işarettir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, şayet "deniz" yerine "denizler" demiş olsaydı, o zaman, her hareket eden gemi, bir denizde bulunmuş olurdu. Böylece de, bu deniz, dağlar gibi olan o gemilerin içinde bulunduğu o denizden daha küçük olmuş olurdu. Ama, o deniz tek olup ve o tek denizde de, dağlar gibi olan o gemiler bulununca, bu deniz, son derece büyük ve sahili uzak bir deniz olmuş olur da, oradan kurtarma işi, ancak kâmil bir kudret sayesinde olmuş olur.62[62]

Her Varlık Fani

"(Yer) üzerinde bulunan her canlı fânidir" (Rahman, 26).

Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Sahih olan bu görüşe göre, "üzerinde" ifâdesindeki zamir, "arz"a râci olup, her ne kadar "arz" kelimesi daha önce geçmese bile, zamire merci olabilecek bir malûm oluş ifâde etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer Allah insanları kazandıkları (günahlar) yüzünden (hemen) muaheze etseydi (yerin) sırtında hiçbir canlı mahlûk bırakmazdı" (Fatır, 45) buyurmuştur. Bu izaha göre, ayette, son derece güzel bir münasebet var demektir. Zira, Cenâb-ı Hak, herkesin, denizde iken, ruhunun, bedeninin ve malının, Allah'ın kudret elinde olduğunu kesinkes bildiğine, ama, karaya çıkıp da, yerdeki o sebat halini ve kendisi için orada söz konusu olan kalabilme imkânını görünce, önceki durumunu unuttuğuna işaret etmek için, "Denizde büyük dağlar gibi yükselen gemiler de..." buyurmuş, kişiye, unuttuğu o şeyi yeniden hatırlatarak, "Allah'ın (Benim) kudretime nisbetle, iki durum arasında fark yoktur. Zira, yeryüzünde olan herkes, tıpkı, suyun yüzünde olan herkes gibidir. Eğer, aklı başında olan bir insan, iyice dikkat edecek olursa, ağır olan bu yeryüzünün suya gömülmesinin, o kimsenin aklına, yerden daha hafif olan o geminin suya batmasından daha kolay ve mümkün olacağını görecektir" demek istemiştir.

b) Bu zamir, el-cevârî kelimesinden anlaşılan, "el-carlyetu" kelimesine râcldir. Ancak, ne var ki, bu râci oluş, kendisinden Önceki İfâdeden anlaşılmaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Gemiler O'nundur. O gemilerde bulunan herkesin, hor an yok olmaya daha yakın olduğunda şüphe yoktur. Bu kimse, bu durumda, kendisi hakkında herhangi bir fayda ya da zarara sahip değilken, daha nasıl olur da, kendisinin Allah'ın mülkünde olduğunu inkâr edebilir?" demiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "(Ancak) azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zâtı bakî kalacaktır" (Rahman, 27) ifâdesi, doğru olanın, birinci şık olduğuna delâlet eder. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:63[63]

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/98.

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/98.

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/98-99.

Birinci Mesele

Yeryüzünde olan her şey, yer ile beraber yok olacakken, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette, akıllı varlıklar için olan (men)'i getirmesinin ve bu yok oluşun, akıllara tahsis edilişinin hikmeti ve faydası nedir? Biz deriz ki korkuyla ve uyarıdan yararlananlar, akıllı varlıklardır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, özellikle bunlardan bahsetmiştir.64[64]

İkinci Mesele

"Fani", yok olup giden demektir. Halbuki, yeryüzünde olan herkes, (henüz yok olup gitmemiş), ama fanî olacaktır. O halde, bu demektir ki, bunlar henüz bakîdirler, "fani" değillerdir. (Ne dersiniz)? Biz deriz ki: Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki sen, ölüsün" (Zümer,30) ifadesi gibidir. Ve, tıpkı bir yere yakın olan kimse hakkında "o ulaştı, oraya vardı.." denilmesi gibidir.
Bir başka cevap da şudur: İnsanın varlığı, arızîdir, gelip geçicidir. O halde, anzf demek, bakî olmayan demektir. Bakî olmayan ise, fanî demektir. Binâenaleyh, dünyanın İşi, iki şey varoluş, yokoluş- arasındadır. Bekâ'ya gelince, onun için bir beka yoktur; çünkü, beka, süreklilik demektir. "Bu, arızî olan şeyler hakkında denildiği gibi, maddenin iki zaman arasında bakî kalmayacağını savunan batıl bir inancın doğrulanması demektir" de denilemez. Zira, biz diyoruz Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayette yerine getirmesi, böyle bir vehmi bertaraf eder. Çünkü, Cenâb-ı Hak âdeta, "Ben, yeryüzünde bulunan akıllı varlıkların fani olduğunu, bekalarının bulunmadığını söyledim, ama yeryüzünde olan şeylerin fanî olduğunu söylemedim." der. yeryüzünde olmasına rağmen, biri de o hayat demek olan bir takım arazların kendisiyle kaim olduğu bir cisimi de şumûlü içine alır. Halbuki, arazlar, bakî değillerdir. O halde, toplamı da, daha önce oldukları gibi baki kalmayacaktır. O bakî, kalan şey, iki cüzden birisidir ki, bu da maddedir, cisimdir. Halbuki, madde ve nesne için de hakiki anlamda lafzı itlâk edilemez. O halde, "fanî" olan, yeryüzünde olmayan şeylerdir; yeryüzünde olanlar ise, bakî kalmayacak olanlardır.65[65]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, bu kimsenin fanî oluşunu beyân etmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bunun şu tür faydaları vardır:
1) Kişileri ibâdete teşvik etmek ve en küçük zaman dilimini bile, Allah'a taat uğruna sarfetmeye yöneltmektir.
2) İnsan için söz konusu olan şeylere, insanın bel bağlamasından men etmektir. Böylece, kendisini bir nimetin içinde bulan bu kimse, "Bu, artık, kesinlikle son bulmaz.." deyip de, malına ve mülküne güvenerek Allah'a yönelmeyi terKedemez.
3) Eğer bir zarara uğramışsa, kişiye, sabretmesini emretmek.. Dolayısıyla bu kimse, başına gelen bu işin, geçip gideceğine zararı zail olacağına güvenerek, Allah'a küfretmez.
4) Başkalarını mabûd edinmemek ve hükümdarlara yakın olmakla aldanmaktan; Allah'a İse yaklaşmayı bırakmaktan men etmek, caydırmak. Çünkü, bunlar, krallar da yok oluşla yüzyüzedir. Böylece, onlara yakın olan kimseler de, yakın bir zamanda büyük bir nedamet içinde kalıverirler. Zira, hükümdara yakın olan bu kimse onlardan Önce Ölmüşse, Allah'a, tıpkı kaçmış bir kölenin kavuşması gibi kavuşur. Yok eğer, hükümdar, bu kimseden önce ölmüşse, bu kimse, herkesin kendisinden öc alıp, başına gelen şeylerden çevireceği bir durumda, insanlar içinde kalakalır.. Böylece de, daha evvel, kendilerine karşı büyüklük tasladığı o kimselerden utanıverir. Yok, hepsi birden ölmüşlerse, bu ölümü müteakiben, onların Allah'la karşılaşmaları son derece çetin olur.

---

[64] [64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/99.
[65] [65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/99-100.

5) Bu ifâdede, tevhidin en güzel şekli bulunmakta olup, açık ve gizli bütün şirklerin terkedllmesi söz konusu edilmiştir. Çünkü, fanî olan, hiçbir zaman, ibadet edilmeye layık olmaz...[66][66]

Bakî Allah

"(Ancak), azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zâtı baki kalacaktır. Böyle iken, Rabbinizin hangi nimetini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 27-28).
Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:[67][67]

Birinci Mesele

Vechu kelimesi, "zât" manasına kullanılabilir. Ama, Mücessime, ayetteki bu lafzı, malûm olan o uzuv (yüz) manasına almıştır ki, böyle bir mana, hem aklî hem de nakîî delillerin hilâfına verilen bir manadır. Naklî delil ile, Kur'ân'ı kastediyorum. Çünkü "O'nun vechi (zâtı) hariç, herşey yok olucudur" (Kasas, esi ayeti, Cenâb-ı Hakk'ın "vecrTinden başka, hiç bir şeyin bakî kalmayacağına delâlet eder. Binâenaleyh, hak olan görüşe göre, bunun böyle olacağında, hiçbir müşküHük bulunmamaktadır. Çünkü, ayetin manası, ya, "Allah'ın hakikatinden...", ya da, "Allah'ın zâtından başka hiçbir şey bak? kalmaz..." şeklindedir, ve bu da, böyledir. Halbuki, Mûcemime'nin görüşüne göre, Cenâb-ı Hakk'a nisbet ettiği ne elin, ne de ayağın bakî kalmaması gerekir.
Buna göre, "Sizin görüşünüze göre de, Allah'ın ne İlminin, ne de kudretinin kalmaması gerekir.. Zira, "vech"i, siz, Allah'ın zâtı manasına aldınız. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı, sıfatlarından başkadır. Binâenaleyh sen, ilgili ayetin manasının, "Allah'ın hakikati; O'nun zatı hariç, herşey yok olucudur" şeklinde olduğunu söylediğinize göre, Allah'ın sıfatları, zâtının dışında kalmış olur. Böylece de, sizin görüşünüz de, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını nefyetmiş, (o'nun sıfatlarının helak olacağını gerektirmiş) olur.." da denilmesin! Çünkü biz diyoruz ki, bu hususun böyle olduğuna hem akıl, hem de nakil ile, cevâp verebiliriz.
Nakfî delile gelince bu, bir başka yerde ele alınabilecek bir husustur. Aklî delile gelince, bu, meselâ bir kimsenin, "Falancanın, sadece bir elbisesi kaldı" demesi halinde, bu sözünün, hem o elbiseyi hem de o elbise ile kaim olan rengini, uzunluğunu vö genişliğini şümulüne alması gibidir. Ama aynı kimsenin, "Falancanın elbisesinin sadece yeni, kol ağzı kaldı" şeklindeki sözü ise, o elbisenin cebinin, eteğinin kaldığına delâlet etmemesi gibidir. Aynen bunun gibi, bizim, "Allah'ın zâtı baki kalacaktır" şeklindeki sözümüz, O'nun sıfatlarının da baki kalacağını ifâde eder. Ama, sizin dediğiniz gibi, uzuv anlamında "Allah'ın yüzünden başka hiçbir şey baki kalmayacaktır" şeklinde mana verilirse, benden, O'nun meselâ, elinin de bak! kalmaması gerekir.[68][68]

Vech, Zat Manasına

"Vech" lafzının, zât manasına kullanılmasının güzel oluşunun sebebi nedir? Biz deriz ki: Bu, insanların Örfünden alınan bir husustur. Çünkü "vech", örfte, insanın hakikatini ve zâtını ifâde için kullanılır. Baksana, insan, bir başkasının "vech"inin yüzünün gördüğünde, "Onu gördüm" der. Ama, meselâ, yüzünün dışındaki, eli, ayağı, vs. gibi uzuvları gördüğünde ise, "Onu gördüm" diyemez. Bu böyledir, çünkü insanın, eşyanın hakikatine genel anlamda muttali oluşu his (duyu organları) ite gerçekleşir. Çünkü insan, bir şeyi gördüğünde, o şeyden, o şeyi görmediği zamanda bilemeyeceği şeyleri bilip öğrenmiş olur. Çünkü his, görülen şeyin tamamını değil de, bir kısmını görebilmiştir. Sonra his, idrâk edip algılar, akıl ve zekâ da karar verir. Dolayısıyla, bir insan bir şeyi duyu organlarıyla gördüğünde, o şey hakkında aklıyla hüküm verir. Ne var ki, insanın "vecrTinde, yüzünde, herbiri bir şeye delâlet eden, pekçok uzuv vardır. Binâenaleyh insan, insanın vechini, yüzünü gördüğünde, o insan hakkında, gözünün görmemesi halinde veremeyeceği hükümleri verir. Şu halde, yüz, insanın hakikatine ve onunla ilgili hükümlere, başkasından daha fazla delâlet etmiş olur. Böylece "vech" kelimesi (ilk önce), insanın hakikatini ifâde etmek için kullanılmış, daha sonra nesneler bakımından kullanılmaya başlanmış, derken nesne olmayan şeyler hakkında da kullanılır olmuştur. Nitekim, meselâ, söz ile ilgili olarak, "Bu, güzel bir vech'dir, izahtır, bu da, tutarsız bir vech'dir, izahtır" denilir olmuştur. Bazı fıkıh kitaplarında da yazıldığı gibi, "vech"in, "muvâcehet -yeryüzü olma" masdarından olduğunu söyleyenlerin görüşüne gelince, bu pek fazla önemli bir görüş değildir. Çünkü İlgili iş, burada izah edilenin aksinedir. Zira fiil, masdardan; masdar da, esas kök isimden iştikak etmiştir. Bu iş nakil yoluyla (yani faraza aslında isim olup da daha sonra masdar haline, oradan fiil haline taşıma..) olmuş olsa bile böyledir. O halde "vech", o uzvu ifâde için konulmuş şeylerin ilkidir. Daha sonra, kullanılır olmuş, derken başka şeyler de bundan türemiştir. Bunu ancak, dil ilminde ileri edebiyat sahasında mahir olan kimse anlayabilir.[69][69]

---

[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/100.
[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/100-101.
[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/101.

Rabb Vasfının Zikredilmesi

Cenâb-ı Hak şayet, ya "Rabbin", ya "Allah" yada benzeri isimleri söyleyerek, "bakîdir" demiş olsaydı, elde edilen mana, herhangi bir vehme düşülmeksizin de elde edilmiş olurdu. (Ne dersin?). Biz deriz ki: "Vech" kelimesinin yerini tutacak bir başka lafız yoktur. Ve bu husustaki izah da, ancak Allah'ın buyurduğu şekildir. Bu böyledir, zira Allah'ın bilinen diğer isimleri, meselâ, Rab, Hâlık... gibi, İsm-i fail sığalarıdır. "Allah" lafzı ise, bazılarına göre, (ism-i mef'ûl sığasında olup), mabûd (tapınılan) anlamındadır. Binâenaleyh, şimdi, Cenâb-ı Hak şayet, "Rabbin bak! kalır" demiş olsaydı ve bizim de, "Senin Rabbin..." sözümüzün kullanılışta,
a) Rabbin bütününden olan şey "bakî kalır",
b) Bakî kalırken de senin Rabbin olduğu halde Rabbin bakî kaldı..." şeklinde iki manası olduğu halde, şimdi, Cenâb-ı Hak, "Rabbin bakî kalır" demiş olsaydı, böylece, o vakitte merbûb, Rab edinilmiş olurdu. Ve, "Halik bakî kaldı", "Rezzâk bakî kaldı.." vs. demiş olsaydı da, yine böyle olurdu.[70][70]

Dördüncü Mesele

Burada "Rab" kelimesinin ve "vech" kelimesinin ona izafe edilmesinin hikmeti nedir? O, bir başka yerde ise, meselâ, "Her nereye dönerseniz, Allah'ın vechi oradadır" (Bakara, 115) ve "Allah'm vechini dilerler" (Rum, 36) buyurmuştur. Biz eleriz ki: Bahsedilen bu İki yerin İkisinde de, ibâdet manası kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, (Bakara, ne) ayetinde bu mananın kastedilmiş olduğu açıktır; zira, burada kastedilen, namazdır (Rum. 78) ayetinde de kastedilen, zekattır.
Çünkü Cenâb-ı Hak, bundan önce, "O halde, akrabaya hakkını ver; miskine ve yolda kalmışa da (...). Bu, Allah'ın vechini dileyenler için daha hayırlıdır" (Rum, as) buyurmuştur. "Allah" lafzı, ibâdet manasına delâlet eder; çünkü, Allah, mabûd anlamındadır. Halbuki, mevzûbahs ayetimizde ise, sayesinde, insanın eğitildiği nimetlerden bahsedilmiştir. İşte bu sebeple, Cenab-ı Hak, "Rabbinin vechi" buyurmuştur.[71][71]

Ayetin Muhatabı

---

[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/101-102.
[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/102.
[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/102-103.

"Rabbin..." ifâdesindeki hitap, kimedir? Biz deriz ki, görünen odur ki, bu hitap, herkese yapılmış olur, Cenâb-ı Hak adetâ, "Ey dinleyen, Rabbinin vechi, zâtı bakidir" demek istemiştir. Ayetteki hitabın Hz. Muhammed (s.a.s)'e olması da muhtemeldir. Buna göre şayet, "O halde Cenâb-ı Hak, daha nasıl, iki (şeye) hitaben, "Böyle iken, Rabbinin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"; tek şeye hitaben de "Rabbinin vechi, zatı..."diyebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Rabbinin zâtı bakî kalacaktır" ayeti ile herkesin yok olup, Allah'ın bak? kalacağına işaret edilmek istenmiştir. Böylece de Allah Teâlâ, "Ey dinleyen kişi, Rabbinin zâtı bakî kalacaktır. öyleyse, O'ndan başkasına iltifat etme. Çünkü, O'nun dışındaki herşey, fanidir" demek istemiştir.

Muhatap, genelde, sözde kastedilen manadan hariç olur; çünkü sen, sana bir yerin halkından şikâyet eden birisine, "Senden ötürü oradakileri cezalandıracağım./' dediğinde, muhatap, her ne kadar oradakilerden birisi olsa bile, bu tehdidin dışında kalmış olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, herkesin, O'nun dışında kalanların fanî olacağını bilmesi için, "Rabbinin zâtı bakî kalacaktır" buyurmuştur. Şimdi Cenâb-ı

Hak şayet, "ikinizin Rabbinin zâtı demiş olsaydı, o zaman bunlardan her biri, hem kendisini, hem de muhatap olan arkasını fani olmaktan hariç tutmuş olurdu.

İmdi eğer sen: ','Peki, Cenâb-ı Hak, hiçbir şeye hitap etmeksizin, "Rabbinin zâtı, yüzü bakidir" demiş olsaydı, O'nun dışında kalan herkesin yok olacağına daha fazla delâlet etmiş olurdu.." dersen, biz deriz ki: "Rabbinin..." ifâdesindeki hitap, adeta sanki, O'nun lütfuna; bakî bırakma ise, O'nun kahrına bir işarettir. Halbuki burası, lütfün beyân edildiği, nimetlerin dile getirildiği bir yerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, sadece "Rab" sözünü kullanmış olsaydı, hitabın delâlet ettiği manaya delâlet etmezdi. Hem, "Rab, lafzı hakkında, cari olan şöyle bir Örf bulunmaktadır. Bu Örf te, bu kelimenin izâfetsiz kullanılmamasıdır. Meselâ kul, "Rabbimiz l4j bizi bağışla"; "Ya Rabbî, beni bağışla" der. Cenâb-ı Hak da, meselâ, "Sizin Rabbİniz; atalarınızın Rabbi, bütün alemlerin Rabbİ..." gibi ifâdeler kullanır. Cenâb-ı Hak, bu kelimeyi izâfetsiz kullandığı yerde, bunu, kendisine ait sıfatlardan bir sıfatla kullanır. Çünkü Cenab-ı Hak, meselâ, "Güzel bir belde ve çok bağışlayıcı bir Rab" fsabt, ıs) ve "Merhametli bir Rab'den sözlü bir selâm"(Yasin, 25) buyurur.

"Rabb" lafzının, terbiye manasında bir masdar olması muhtemeldir. Nitekim Arapça'da, meselâ, (Onu terbiye etti); denildiği gibi, de denilir. Bu kelimenin, tıpkı "tabîb" manasında "et-tıbbu,"hasse manasında, "sem" (işitme) "cimri" manasında buhl (cimrilik) vb. kelimelerin kullanılması gibi, masdar olan er-Rabbu kelimesinden er-Rûbbu manasında sıfat olması da muhtemeldir. Ne var ki, bu durumda bu kelime, bâbındandır. Bu izaha göre bu kelime, kalıbından gelen bir iş, oluş, hareket bildirmiş olur. Yani, bu, huya ait olan tabii bir iş olmuş olur. Nitekim biz, "Falanca daha alim, daha iyi hükmedendir" dediğimizde, müteaddî olandan ayrılsın diye, lâzım olan babından bir vasıf söylenmiş olur.[72][72]

Celâl

(el-celâl) nefy babından olan her sıfata bir işaret olmuş olur. Nitekim bu manada biz, "Allah, cisim değildir, cevher değildir, araz değildir" dediğimiz gibi, "O, muhtaç olmaktan yüce oldu O, aciz olmaktan yüce oldu de denilir. Bu husustaki sözün özü şudur: "Celâl", azamet anlamındadır. Ne var ki, azamet, temelde, kuvvet hakkında; celâl de fiil hakkında kullanılır. O halde bu demektir ki Allah, zayıf akılların kavrayamayacağı kadar büyüktür. Binâenaleyh O, farzedilen her aklî şeyin kavramasından ve idrâkinden yüce ve celîldir.

(el-ikrâm) da, müsbet babından olan her sıfata bir işarettir. Bu da bizim meselâ, "O, Hayy'dır, Kâdir'dir, Âllm'dir..." dememiz gibidir. "Semî ve Basîr" kelimelerine gelince, bunlar da, Ehl-i sünnete göre, isbat babından iki sıfat olduğu halde, Mu'tezile'ye göre nefy bâbındandır. Halbuki bize göre, nefy babından olan sıfatlar, isbât babından olan sıfatlardan önce gelir. Çünkü biz, her şeyden önce, ilgili delili buluruz ki, bu delil, âlemdir. Ve şöyle deriz: Âlem, her şeye muhtaçtır. O şey (Allah) ise, âlem gibi değildir. O halde, muhdes değildir. Muhtaç değildir. Mümkin değildir. Daha sonra, böylesi bir zâtın kudreti, ilmi, vb. sıfatlan olduğunu söyleriz. İşte bu noktadan, Cenâb-ı Hak, kullarına "Allah'tan başka Tanrı yoktur"demelerini emrederken, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Lâ ilahe illallah deyinceye kadar, insanlarla savaşmakla emrolundum"[73][73] buyurmuştur. Uiûhiyyeti, Allah'ın dışındaki varlıklardan sebbetmek, nefyetmek, Allah için uygun olmayan sıfatlan da Allah'tan nefyetmek, demektir. Binâenaleyh, sen meselâ, "cisim, ilâh olamaz!" dediğinde, bu sözünle sen, adeta "Allah, cisim değildir" demiş olursun. Celâl ve ikram, daha önce geçmiş olan iki şeye dayanan iki vasıftır. O halde Celâl, Allah'ın dışındaki varlıkların yok olacağı gerçeğine dayanan; ikram da, Allah'ın bakî olduğu gerçeğine dayanan birer vasıftır. Binâenaleyh, geride sadece tek olan, fert olan O, (Allah) katmış olur. Halbuki, tek olan o zât, emrini (işini), Kendisi dışında kalan kimselerin ve şeylerin yok olmasıyla sınırlamaktan yücedir. O halde bu demektir ki o, hep kerem sahibi, hep kadir, hep âlim olmuştur. Binâenaleyh, O, Kendisi dışında kalan kimselerin ve şeylerin yok oluşundan sonra da, istediği kimseleri var edecektir. Bu kelime (zîl-celâli) şeklinde de okunmuştur. Bizinsaallah, bu sûrenin sonunda, bu kelimeyle ilgili diğer açıklamalar ele alacağız.[74][74]

---

[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/103-104.

Herkes O’na Muhtaç

"Göklerde ve yerde kim (ve ne) varsa, O'ndan ister. O, hergün bir iştedir. O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 29-30).
Bu hususta, şöyle iki izah yapılabilir:
1) Bu ifâde, kendinden Önce geçeni ifâde eden hâl olup, takdiri, "Kendinden istenilmek, sorulmak üzere, Rabbinin zâtı bakîdir" şeklindedir. Bu izah, nakle dayanmış olup, makul bir açıklamadır. Ama şöyle bir problem söz konusudur. İzahın böyle yapılması halinde bu, bir çelişkiye götürür. Çünkü Cenâb-t Hak, "Rabbinin zâtı bakîdir" buyurduğunda, bu, yeryüzünde bulunanların, olan kimselerin fanî oluşlarından sonra kendisinin bakî kalacağına bir işaret olmuş olur. Şu halde daha nasıl, yerdeki kimseler için bir "mesul", kendisinden istenilen bir zât olacaktır?! Ama biz, fi£4) 'deki zamirin racî şeylere racî olduğunu söylersek, yukardaki izahta bir problem kalmaz. Sahîh olan görüşe göre, biz diyoruz ki. buna şu şekilde cevâplar verilebilir:
a) Daha Önce de beyân ottiğimiz gibi, insan, kendisine nisbetle fanidir. Dolayısıyla, insan ancak, Allah'ın bakî kılmasıyla bakî olabilir. Böyle olması halinde, Allah, "mesul - kendisinden istenilen" zât olabilir.
b) Cenâb-ı Hakk'm, hakiki değil de, mana cihetinden "mesul - kendisinden istenilen" olması. Çünkü, herkes yok olup, varlık da ancak Allah'a ait olunca, böylece insanlar, "lisân-ı hâl ile isteyenlerin bulunduğunu farz saymışlardır."
c) Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi istikrar (süreklilik) ifâde eder. Dolayısıyla bu demektir ki, o bakî kalış, yeryüzünde olanları yeniden diriltir (iade), böylece de Allah, istenilen bir zât olmuş olur.
2) Ayet, yeni başlayan bir cümledir. Daha doğru görünen de budur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:[75][75]

Birinci Mesele

O isteyenler, Cenâb-ı Hak'tan ne istemişlerdir? Şimdi biz diyoruz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bağışta bulunmasını istemektir. Böylece herkes o İlahî rahmeti ve gerek dini gerek dünyası hususunda muhtaç olduğu herşeyi Allah'dan istemiş olur.

---

[73][73] Buhari, iman 17.
[74][74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/104.
[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/105.

2) Bu, bilinmeyen şeylerin bildirilmesini istemektir ve "Gaybın bilgisi O'nun katındadır. Gaybı ancak O bilir. Binâenaleyh herkes, kendi akıbetinin ne olacağını, salah ve fesadının hangi şeyde olduğunu Allah'a sorar, O'ndan ister" demektir.

Buna göre eğer, "Herkes, kendisinin câhil, Allah'ın âlim olduğunu kabullenmez" denilirse, biz eleriz ki: Bu gerçekte, câhilin söyleyebilceği bir sözdür. Eğer bu söz inatçı bir câhilden sâdır olmuşsa, bu husus birinci madde için de söz konusu olur. Çünkü muannid kimselerden, Allah'ın kudretini kabul etmeyenler vardır. Dolayısıyla, hernekadar bu kişi, O'ndan, kendisi mümkin varlık olduğu için, Itsan-ı hâl ile birşeyler istiyor ise de, ile O Allah'dan birşey istemez. O halde birinci şık, O'nun kudretinin mükemmelliğine bir işaret olup, "Herkes, muhtaç olduğu şeyleri elde etmekten âcizdir" manasına gelir. İkinci şık da, Allah'ın ilminin mükemmelliğine bir işaret olup, "Herkes, Allah'ın katındaki malumatı bilemez. O konuda câhildir" demektir.

3) Bu, bir işi çıkarıp ortaya koymasını istemektir. Ayetteki, "Göklerde ve yerde kim varsa..." ifadesi, "Melekler, Allah'dan hergün talebte bulunur ve "Ey Rabbimiz ne yapalım, bize neyi emrediyorsun?" derler." Bu izah, aynı zamanda, bu ayetin "hal" olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre, ortaya çıkan o problemin en uygun cevabıdır. Çünkü o şöyle der: "Hak Teâlâ, "yer üzerinde bulunan her canlı fânidir' (Rahman, 26) buyurmuştur. Yeryüzündeki herkes için, yeryüzü mekân ve dayanaktır. Eğer yer olmasaydı, hiçkimse yasayamazdı. Ama yeryüzündeki melekler, yerdedirler, yeryüzünde değillerdir. Binâenaleyh yerin sarsılması (yok edilmesi), o meleklere zarar vermez. Bu sebeple, yeryüzünde olanlar fânî, Allah bakî olduğundan, bu melekler, dünya helak edilince fânî olmazlar. Dolayısıyla da böylece Allah Teâlâ'dan talebte buunur, O'na sorarlar ve "Ne yapalım?" derler. Böylece Allah onlara, emredeceği şeyi emreder. Onlar da emrolundukları şeyleri yaparlar. Daha sonra Hak Teâlâ o meleklere, dilediği bir zamanda, "ölünüz" emrini verir ve onlar derhal Oluverirler. Bu izah, ayetteki, 'isterler..." ifadesinin, "hal" cümlesi olduğunu izaha göre ise, zaten bir problem söz konusu değildir.76[76]

İkinci Mesele

Ayetteki zamiri kime râcîdir? Deriz ki: Zahir ve meşhur olana göre, bu zamir "Allah"a râcîdir ve bu hususta, müfessirlerin ittifakı vardır. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ayetteki "şe'n"in ne demek olduğu soruldu da, O "O, günahı bağışlar, sıkıntıyı giderir, dilediğini yüceltir, dilediğini alçalür" buyurdu. Ayetteki bu zamirin, "yevm" (gün) kelimesine râcî olması, "külle yevm" (hergün) ifadesinin de, "sorarlar" fiilinin zarfı zamant olması da mümkündür, yani, "o, zaten iş esnasında olduğu her bir günde, onların istemelerine muhatap olur" demektir. Burada ifadesi, nekire"yevm"in sıfatı olan bir cümle olur. Bu tıpkı "Falanca benim istirahat günüm olan herbirgünde, benden ister" denilmesi gibidir. Bu, "O, benden hep istirahata çekildiğim günde istekte bulunur" demektir. Böylece ayetteki bu ifade, kendisinde bir "şe'n" olan o günleri, Hak Teâlâ'nın, hakkında, "Bugün mülk kimin? (Tabii ki) tek ve kahhar Allah'ındır" (Mü'min, 16) buyurduğu günden ayıran bir sıfat olur. Çünkü o günde, soran da, cevap veren de Allah Teâlâ'dır. Allah'a o günde, hiçbirşey sorulmaz, hiçbirşey istenmez. Çünkü o gün, insanlar, melekler ve diğer bütün soranları ilgilendiren bir şe'nde (halde) değildir. İnsanlar, melekler ve diğerleri, kendilerini alâkadar eden bir şe'nde (halde- işte) olduğu zaman Allah Teâlâ'dan talebte bulunurlar. İşte o zaman muhtaç oldukları şeyi isterler. Yahut da, o gün, ne yapacaklarına dair Allah'ın emrini öğrenmek isterler

İmdi eğer, "Bu, yukarıdaki hadiste varid olan manaya ters düşer" denilirse, biz deriz ki: "Ayetteki "şe'n" (hal - iş) ne demektir? diyene cevaben, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "O, günahı bağışlar, sıkıntıyı giderir..." şeklindeki sözü ile bir tezat teşkil etmez. Çünkü bu, "Allah Teâlâ, bazı günleri, mahlukatın günahlarını bağışlamaya ve sıkıntılarını gidermeye ayırmıştır. İşte bu

---

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/105-106.

sebeple Cenâb-ı Hak, "Göklerde ve yerde kim varsa O'ndan ister (sorar)" buyurmuştur ki, bu, "Mahlûkatla ilgili bu günlerde, O'ndan talebte bulunurlar" demektir. Bazı günleri ise, Kendisinden talebte bulunulmamaya ayırmıştır. Biz nasıl böyle söylemeyelim ki: Eğer ayetteki "hergün" ifadesini, umumîliği üzere bırakacak olsaydık, o zaman hergünde bir iş, bir oluş, bir hareket söz konusu olurdu ki, bu da, bu tür şeylerin kadîmliğini ve sürekliliğini söyleme neticesine götürürdü. Fakat ayetteki, "hergün" ifadesinin, tıpkı, "O (Belkıs'a) herşey verilmiştir. (Neml, 23) ve "Bu, herşeyi yerle bir eder" (Ahkaf, 25) ayetlerinde olduğu gibi, "tahsis" görmüş (sınırlandırılmış) bir umûmî ifade olduğu söylenebilir.[77][77]

Her An İştedir

Meşhur olan izaha göre, Allah Teâlâ, hergün ve her an bir iştedir. Halbuki o kader kalemi, olacak şeylerin hepsini yazmış bitirmiştir (ne dersiniz)?" Deriz ki: Bu hususta, son derece güzel olan ve nakle dayanan cevaplar vardır. Binâenaleyh önce naklî cevapları verdim. Daha sonra aklî cevapları ele alalım: Naklî cevap şöyledir: Bazıları demişlerdir ki, "Ayetin bu ifadesiyle, takdir edilen şeylerin, zamanlarına sevkedilmeleri (zamanı gelince yaratılmaları) kastedilmiştir. Buna göre mana, "Kader kalemi, her gün ve her an olacak şeyleri yazıp bitirdi. Dolayısıyla herşeyin vakti gelince, Hak Teâlâ'nın iradesi, o fiile o vakitte taalluk ediyor. Böylece de o fiil o vakitte, meydana geliyor" şeklinde olur ki, bu hem lafız, hem de mana bakımından güzel bir izahtır.

Bazıları da şöyle derler: Allah'ın işleri, yeni başladığı işler olmayıp, önceden takdir ettiği işleri izhar etmesi şeklinde cereyan etmektedir. Bu da, manaca birincisi gibi olup, "O'nun bu işin olacağına dair hükmü değişmemiştir. Fakat Allah'ın, o fiilin olmasını takdir ettiği o vakit gelir. Böylece o vakitte, Allah'ın takdir ettiği o şey ortaya çıkar" demektir. Bu iki görüş, el-Hasan b. el-Fadl'a nisbet edilmiştir. O, bu İki izah ile, Abdullah b. Zahire cevap vermiştir.

Bazıları da bu ayete, "Allah, geceyi gündüze, gündüzü geceye sokar (çevirir), diriden ölü, ölüden diri çıkarır; hastayı iyileştirir; sağlamı, hastalandırır; zelili, aziz; azîzi zem kılar vs. vs." manasını vermişlerdir ki bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yukarıdaki, "O, günahı bağışlar, sıkıntıyı giderir..." hadisine dayanır, onun gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu sözü, son derece güzel ve beliğdir. Zira O, (a.s) birisi âhireti, diğeri de dünyayı ilgilendiren iki hususu ifade etmiş, ama âhiretle ilgili olanı, dünyevî olandan önce zikretmiştir.

Aklî olan izahlar da şöyledir:

1) Deriz ki: Ayetteki bu ifade, mahlûkata nisbetledir ve gök ile yer ehlinden, Allah'dan istekte bulunanlara nisbetle böyle ifade edilmiştir. Zira Allah Teâlâ, istediğine hükmetmiş, o husustaki hükmü kesinleştirmiş ve öylece yürürlüğe koymuştur. Şu kadar varki O'nun bu hükümleri hergün birer birer ortaya çıkar. Bu sebeple meselâ biz diyoruz ki: "Allah Teâlâ, falancanın rızkını bugün kesinleştirdi, dünden rızıklandırmadı." Mahlukatın ilminin, Allah'ın ilminin kuşattığı herşeyi kuşatması (bilmesi), mümkün değildir. Dolayısıyla melekler hergün, "Ey ilahımız, bugün, bizim ilmimize göre, hangi işte (şe'nde)sin?" diye sorarlar.

2) Fiil, birisi fail tarafından, hususî olan, diğeri de bazı işler konusunda mef'ûl tarafından olan, iki şeyle gerçekleşir ve başka bir ihtimal de mümkün değildir. Failin tercih edeceği o tarza göre, fiil, çeşitli şekillerde meydana gelebilir. Birincisinin misâli, durgun olan birşeyi harekete geçirmek gibidir: Harekete geçirmek, o şeyden sükûnu (hareketsizliği) gidermekle olur ve o hareketi, araya hiç fasıla sokmadan, o sükûnun peşinden getirmekle olur. İkincisinin misâli ise, sakin (hareketsiz) olanın, hareketsizliğini sürdürmektir. Çünkü kendisinde, o hareketsizliğin sürdürülmesi ve araya bir fasıla sokmaksızın veya fasıla ile birlikte, o sükûnun peşinden, sükûnu gidermek (onu hareketlendirmek) ile olur. Çünkü ondan, cismin var olmasına rağmen, harekete geçirmeksizin, ondan sükûnu gidermek mümkündür.

Bunu iyice kavradığına göre, bil ki Allah Teâlâ, aynı anda, pek çok nesneleri yaratır ve o nesnelerde, bu yaratma zamanının dışında, çeşitli sıfatlar da yaratabilir. Dolayısıyla o nesnelerin var edilmesi de, yine o zamanda olup, yoksa o zamandan sonra, başka bir zamanda yaratılmış değillerdir. Binâenaleyh kimi ki Allah bir zamanda fakir olarak yaratmıştır, onu o zamanda fakir olarak yaratmasına rağmen, aynı o zamanda onu zengin olarak yaratmış olması mümkün değildir. Bu sözden, Cenâb-ı Hakk'ın âciz olması gerektiği sanılsa yahut bu vehmedilse bile aslında bu hiç de böyle değildir. Tam aksine acziyet, aksi durumda söz konusudur. Çünkü Cenâb-ı Hak eğer o kimseyi, zengin olmasını dilediği bir zaman fakir olarak yaratsaydı. İstemesine (iradesine) rağmen, zenginlik o zamanda onda meydana gelmezdi. Dolayısıyla acziyyet, bizim verdiğimiz misalde değil, onun aksinde, söz konusudur. O halde, "her zaman", diğer zamanlardan başkadır. İşte, Hak Teâlâ'nın, "O, hergün bir iştedir" ayetinin manası budur. Müfessirlerin, "O, fakiri zengin, zengini fakir, zelili aziz, azizi zelil kıtan, zıdlan böylece yaratabilendir" şeklindeki sözlerinden kastedilen mana da budur. Bil ki iki zıd, iki muhtelif şeye münhasır olmayabilir. Aksine iki denk şey, kendi hükümlerine göredirler. Çünkü bunlar içtimâ edemez (birleşemezler). Binâenaleyh kendisinde, bir zaman içinde, bir mekâna doğru hareket bulunan bir Kimsede, o zaman içinde, o mekâna doğru başka bir hareketin bulunması mümkün değildir. Halbuki Allah Teâlâ'nın işi, dün fakir veya zengin kılmaksızm, bugün zengini fakir, fakiri zengin kılmaya hasredilmiş değildir ve Zeydde düne ait zengin kılma ile, bugüne ait zengin kılmanın içtimâ etmesi (birleşmesi aynı sayılması) mümkün değildir. Binâenaleyh ilgili işe baktığımızda, zengin için devam etmekte olan zenginlik, hep hal değiştirir ki işte bu da Allah'ın şe'ninden (işinden)dir.78[78]

---

[77][77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/106-107.

Bir İşi Başka İşine Mani Olmaz

Bil ki Altah Teâlâ, "kendisini hiçbir İş, bir başka işten meşgul edemez" diye tavsif edilmiştir. Bunun manası, "Bize engel iken, bir iş, Allah Teâlâ'nın başka bir iş yapmasına manî olamaz" şeklindedir. Bunun misali şudur: İçimizden birisi, herhangi bir maddeyi ateşte ısıtarak, bir boya ile, siyaha boyanmayı, yahut su ile soğutup, beyazlandırmayı istesin. Halbuki su ile ateş, birbirinin zıddıdıriar. Binâenaleyh bu kimseden, bu iki şeyden birisi istense de, o da, buna başlasa, bu işi, diğer işi yapmasına mâni olur. Halbuki bu misalde, fiil fiile manî olmamıştır. Çünkü bir nesneyi siyaha, bir diğerini beyaza boyamak bir tezad olmadığı gibi, bunlardan birisini ısıtma ve siyaha boyama arasında bir tezad yoktur. Binâenaleyh fiil, faile engel teşkil etmiş, fakat fiile engel teşkil etmemiştir. Halbuki Allah Teâlâ hakkında, ne Mile ne faile mân? teşkil eder. Dolayısıyla Allah Teâlâ, aynı anda, sayısız-sınirsiz farklı fiilleri yapabilir. Fakat bir cismi hem beyazlandırmanın, hem siyahlandırmanın mümkün olmaması gibi, yapılması imkânsız olana gelince, bu durum, bazan faile manî olduğu gibi, bazan olmayabilir. Fakat mutlaka faile mâni olması gerekir. Zira bir nesneyi, aynı anda hem beyazlandırmak, hem siyahlandırmak mümkün değildir. Aliah Teâlâ'yt ise. hiçbir iş, hiçbir işi yapmaktan alıkoyamaz. Fakat o işlerin sebeplen, faile mâni olmaksızın, başka sebeplere manî olmuştur. Bu incelemeyi iyice kavradiysan gerçekten sana çok faydalı olmuştur.79[79]

Sizin Hesabınıza Bakacağız

"Ey insanlar ve cinler, ileride sizin (hesabınıza) yöneleceğiz. Şimdi Rabbinızın hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz" (Rahman, 31-32).

Önce, bu ayetle ilgili olarak söylenen şeyleri, meşâyihin (büyük âlimlerin) görüşlerinden bereket umarak, zikredelim. Daha sonra da bunu, doyurucu bir izah ile, tahkîk edelim. Binâenaleyh diyoruz ki: Müfessirier, bu hususla değişik izahlar yapmışlardır. Çoğu, bu ayet ile, "Ey Sekalân (insanlar ve cinler), bizzat sizi, sizin hesabınızı maksad edinip, özellikle ele alacağız" manasının kastedildiği kanaatindedİrler. Bazıları da bu ifadenin, insanların örfünde-adetinde olduğu gibi, ilahî tehdit olarak söylendiği görüşündedirler. Çünkü efendisi kölesine

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/107-108.
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/108-109.

kızdığında, "Sana öyle bir yöneleceğim, senin için öyEe bir fırsat bulacağım ki!" der. Halbuki o zaten boş oturmaktadır, buna manî bir meşguliyeti yoktur.

Bu hususta bizim izahımız şöyledir: "Boş olmama", failin, onunla beraber herhangi bir fiil yapmasının mümkün olmadığı bir iş üzerinde olması demektir. Çünkü birşey diken kimse, meselâ "yazmaya vaktim yok" der. fakat vaktin olmaması, bazan, iki fiilden birisinin, failin bir başka fiili yapmasına manî olmasından ötürü olur. Bu durumda, "O, şu sebeple, şundan ötürü şunu yapamaz" denilir. Nitekim meselâ bir kimse, "Dikişle meşgul olmam dolayısı ile yazı yazamam" diyebilir. Bazan da boş olmama (yapamama), bir fiilin bir fiile manî olmasından ötürü olur da, fiilin faile mâni olmasından ötürü olmaz. Meselâ, o zamanda teskîni (dindirmesi-durdurması) mümkün olmayan bir zamanda, bir cismi hareket ettiren, onu durdurmaya vakit bulamamış demektir. Fakat bu vakitte, "Ben, hareket ettirmem sebebi ile, durduramıyorum' denilmez. Çünkü bu gibi bir yerde, hernekadar o, durdurmayla meşgul olmasa bite, o failin fiiliyle değilde, bizzat mahallin kendisinde bulunan bir hareketten ötürü failin onu durdurması mümkün olmamıştır. Binâenaleyh failin onu durduramaması, hareket ettirmesi imkânsız olduğu içindir. Halbuki birinci misalde, eğer o kimse dikiş ile meşgul olmasaydı, yazma imkânına sahip olurdu.

Bunu iyice kavradığına göre, boş olmama - vakit bulamama ikiye ayrılır:

a) Bir işle meşgul olmadan ötürü...

b) Herhangi bir meşguliyet olmadan... Diyoruz ki: Allah Teâlâ, kendi irade ve ihtiyarıyla, insanı yaratıp, sırf kudret ve iradesiyle onu dilediği bir müddet bakî (hayatta) bırakınca, işte bu durumda onu yok etmez. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, faile mâni olmayan, fakat başka bir fiile mâni olan bir fiil içindedir ve biz, bu gibi hallerin "ferağ" (boş zaman) olmadığını beyan ettik. Ama Cenâb-ı Hakk'ın bir meşguliyeti olur ve bu durumda O, önce irade ettiği şeyi icâd eder de, bundan sonra, aynı anda fazlasıyla beraber, yok etme imkânı elde edilirse, "ferağ" tahakkuk etmiş olur. Fakat insan için, hem kendi fiilleri, hem de hemcinsinin fiillerine hasredilmiş müşahedesi bulunup, onlardan boş vakit bulamaması da, meşguliyeti sebebiyle olunca, Allah Teâlâ'nın boş olduğunu sanmıştır. Böylece de yaratma işini, boş olmama manasına almıştır. Dolayısıyla bundan, lafzı manasından başkasına hamletmeyi gerektiren bir işten ötürü, bir iş, kendisini meşgul etmediği halde, O'ndan bir fiilin sudur etmesi gerekmiştir. Bil ki söylediğimiz bu izah, âlimlerinkinden farklı birşey değildir. Aksine bu da onların, ifâdesine "Sizi maksad edineceğiz, size yöneleceğiz" manasını verişlerinin bir diğer izahıdır. Fakat bu, biraz daha açıktır. Bizi, lisan erbabının görüşünden ayrılmadan izahta bulunmamıza imkân veren Allah'a hamdolsun.

Bil ki aslında "ferağ", "huluvv" (boş olma) manasınadır. Fakat bu boş olma, bir mekânla ilgili olursa, bir başkasının imkân bulmasına müsait olur. Eğer zamanla ilgili olursa, bir fiilin yapılmasına müsait olur. Binâenaleyh aslolan, failin zamanının, fiilden boş olup-olmamasıdır. Fakat mekânın boş olduğu, bizzat gözle görülür. Dolayısıyla falanca için, o mekânın boş olduğu manasında "ferağ" kelimesi kullanılır. Ama zamanın "ferağ") gözükmez. Dolayısıyla boş olup-olmadığı gözükmez. Bundan ötürü de, falanca, falan zamanda boştur" denilir. Çünkü görülebilen şey, zaman değil, falancadır. Aslolan, bu zamanın, falancanın zamanlarından boş bir zaman olmasıdır. Binâenaleyh bu kimseyi, o zamanda herhangi bir fiil yapmakla tavsif etmek mümkün olur. O halde hak Teâlâ'nın "Sizin için fâriğ olacağız" ifadesi, işte aslolan bu durumun düşünülüşüne göre kullanılmıştır. Çünkü mekân boş olduğunda, (falanca İçin) denilir de, (falancaya) denilmez. Zaman da böyledir. Fakat faile nakledilip, "Fail boştur. O boş olduğu zaman, başka bir işe yönelir" denildiğinde, fail hakkında, "Falan işi bitirip falan işe başladı" denilir. Ama zarf hakkında "Şunu bitirip şuna başladı" denilir. İşte bu sebeple Cenab-ı Hak, bu asıl mananın düşünülmesi ile, ayette (isim için) buyurdu. İşte bu durum, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, engelin, faile nisbetle değil, fiile nisbetle olduğunu takviye eder.

Ayetteki, (ey) ifadesi hakkında, diyoruz ki: Müpheme nida etmede ve ondan sonra da bir sıfat getirmedeki hikmet, bu nidayı yapanın, sözünü, zâyî olmaktan (boşa gitmekten) koruması içindir. Bu sebeple, nida eden önce, duyan herkes, kendisine yönelsin ve nida edenin sözüne, seslendiği kimse dikkat kesilsin diye, müpheme (belirsiz birisine nida) ederek, "eyy" der, sonra da duyanlar kendisine yöneldiğinde, esas kastettiği kimseye husûsen seslenir de, "er-Racülü" (ey falanca adam) der (yani) Dolayısıyla bu gibi nidalarda, şu iki husus yerine getirilmeye çalışılır:

1) Lâm ile veya ismi işaretle, marife olanı tavsîf etmek... Dolayısıyla meselâ sen, "Ey falan adam", yahut da "ey falanca, ey şu" dersin. Fakat burada, bu ikisinden daha marife olan getirilmez ki bunlardan daha marife olan "alem" isimlerdir. Çünkü her cins için kullanılan müphem (isim) İle, her şahıstan ayrılmış belirti alem arasında, bir uzaklık ve farklılık vardır.

2) İkisinin arasında, tenbih "ha"stnı sokmak... Çünkü (ey) edatında aslolan, son derece müphemlik olduğu için, izafetle kullanılmasıdır. Dolayısıyla böylece, ayırdedilmeye muhtaç olur. Ayırdetmede temel olan ise, daha önceleri de beyan ettiğimiz gibi "izâfef'tir. Dolayısıyla ikisinin arasına, izafetten bedel olsun diye "hâ-l tenbih" getirilmiştir ve yine "eyyü" (ey) edatı kaldırıldığında lâm-ı tarif de hazfedilir. Çünkü sen meselâ, diyemezsin. Zira böyle söylemede, manasız bir uzatma sözkonusu olur. Çünkü sen, biraz önce bahsettiğimiz "dikkat" çekmeyi sağlayamazsın. Ama demen bunu sağlar. Dolayısıyla da lam-ı tarifi getirmeye hacet kalmaz. İşte bu durum, Izâfet-I manevlyye olduğunda da, lamın düşmesini gerektirir. Çünkü izafeti maneviyyede marifelik ifade edince, lâm-ı tarifi getirmek lüzumsuz bir uzatma olur. Çünkü böyle yapmak, İki muarrifin (marife kılan unsurun) arasını cemetmek olur.80[80]

Cin ve İns

Ayetteki (iki ağırlık) İfadesi, meşhur olan görüşe göre, cinleri ve insanları anlatır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu iki cins varlık, günahları yüzünden ağır oldukları için bu adı almışlardır.

b) Yeryüzünde bir ağırlıkları olduğu için bu adı almışlardır. Çünkü toprak, hemekadar Hz. Adem (a.s)'in yaratılması tamamlansın diye, yaratma işinde, bir letafet arzederse de, bu durum tapraği, ağır olmaktan kurtarmaz. Ateşe gelince, cinler bundan yaratıldığı için, az da olsa bir kesafet arzeder. Binâenaleyh nasıl toprak (insanda) az da olsa latif İse, ateş de böylece, az da olsa ağırdır. Dolayısıyla bu iki cins, sakfl (ağırdırlar. İşte bundan ötürü "sakaleyn" adını almışlardır.

c) Ağır olan, bunlardan sadece biridir. Diğeri ise, sırf ağır olan Komşuluğundan ötürü bu adı almıştır. Nitekim sadece birisi Ömer olduğu halde, yanyana olan iki kişiye "ömereyn" (iki Ömer), sadece biri ay olduğu halde (ay ile güneş hakkında), kamereyn (iki ay) denilir. Yahut da, bu ifade ile, derleyici iki tür sayesinde umumîlik kastedilmiş olabilir. Nitekim sen meselâ, "Ey şöyle ağır olan, ey şöyle olmayan ağır..." dersin. "Sakal" (ağırlık), büyük ve önemli şey manasına kutlanılır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "Ben, size, iki ağır (önemli) şey bırakıyorum. (Kur'ân ve hadis)" buyurmuştur.81[81]

Uzaya Çıkma

"Ey cin ve insan cemaatleri, göklerin ve yerin bucaklarından geçmeye gücünüz yetiyorsa, ki bir sultan (kudret) olmadan asla geçemezsiniz, haydi geçin! O halde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz" (Rahman,33-34).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:82[82]

Birinci Mesele

Bu mesele, ayetin kendinden önceki ayetlerle olan münasebeti ve bu münasebetinin güzelliği hakkındadır. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ, "Ey İnsanlar ve cinler, ileride sizin (hesabınıza)

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/109-111.
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/111-112.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/112.

yöneleceğim" buyurup, biz de, Allah'ın aslında buna bir manî ve meşguliyeti olmadığını açıklayınca, sanki, birisi, "Madem ki ortada bir meşguliyet yok. O halde, bu erteleme ne?" demiş. Bunun üzerine sanki Hak Teâlâ, "Acele eden, ya o işi tehir etmeden ötürü, o işinyapılmayacağı endişesini duyar, yahut o andaki ihtiyacından ötürü, yahut da tehire dâir olan ihtiyar ve iradesinden ötürü acele eder" diye cevap vermiş ve böylece, ihtiyacı olmadığını, daha önce "Yeryüzünde bulunan her canlı fanîdir. Ancak azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zâtı bakî kalacaktır" (Rahman, 26-27) buyurarak beyan etmiştir. Çünkü herkesin fânî oluşundan sonra bakî kalan, hiçbirşeye muhtaç değil demektir. Bu ayetle, elden kaçırma (yapamaam) endişesi olmadığını beyân ederek, "Onlar, elimden kurtulamazlar. Göklerden ve yerden dışarı çıkamazlar. Eğer onların, gökler ve yer dışına çıkmaları mümkün olsa bile, Allah'ın mülkünün dışına çıkamazlar. Binâenaleyh Ben, onları, nerede ve nasıl olurlarsa olsunlar, yakalarım" buyurdu.83[83]

Ma'şer

(ma'şer), büyük cemaat manasınadır. Bunun izahı şöyledir: Ma'ser, kendisinden sonra daha büyük bir sayının bulunmayacağı, ancak yeniden baştan sayılmaya başlanması gereken, çok fazla ve büyük bir sayı demektir. Çünkü Araplar, on sayısında birler basamağını tekrar başlatarak "ahade - aşere" bir ve on (yani onbir) "İsnâ aşere" (iki ve on yani oniki)..., yirmi - otuz" derler ki otuz, üç onluk demektir. O halde, ma'şer, aşerelerin (onlukların) toplandığı yer demektir. İşte bu da büyük bir topluluk manasınadır.84[84]

Üçüncü Mesele

Ayetteki hitab, dünyada mı, yoksa ahirette mi yöneltilecek- tir? Diyoruz ki: Zahir olan bu hitabın ahirette olmasıdır. Çünkü cin ve insanlar, o azabtan kaçmak isterler, fakat göklerin ve yerin etrafını, yedi sıra meleğin sardığını görecekler. Evlâ olan, bu ifâdenin, "Sizin için kaçma imkânı yok. Allah'ın mülkünden dışarı çıkmanız imkânsız. Her neye yonelseniz ve gitseniz, ora da Allah'ın mülküdür. Nerede olursanız olun, Allah'ın hükmü gelip sizi bulacaktır" manasında, genel bir ifâde olmasıdır.85[85]

Takdim Tehir

Bu ayette "cIrTin, insandan önce, "Bu Kur'ân gibisini getirmek üzere insan ve cin toplansa, bunu yapamazlar..." (isra. 88) ayetinde ise, "insan"ın, "cin"den önce getirilişinin hikmeti nedir? Diyoruz ki: Gökleri- yerin bütün bucaklarından geçip gitmek eğer mümkün olsaydı cinlere; Kur'ân in benzerini getirmek de eğer mümkün olsaydı, insanlara daha uygun düşer. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, herbir yerde, bahsedilen işi yapması ihtimali fazla olanları önce zikretmiştir.86[86]

Uzaya Bir Araçla Çıkılır

Ayetteki, "Bir sultan (kudret) olmadan asla geçemezsiniz" ifadesi ne demektir? Deriz ki: Bu hususta, şu muhtemel izahlar yapılabilir:
a) Bu, onca geçen ifadenin aksine bir açıklamadır, yani, "Siz şu anda geçemezsiniz. Bir kudret (vasıta) olmaksızın da geçemeyeceksiniz) Kaldı ki zaten buna bir kuvvetiniz de yok" demektir.

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/112.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/112-113.
85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/113.
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/113.

b) Bu, ilk bahsedilen hususun, olabileceğinin farzedilmesine ve bunun da onlara fayda vermeyeceğine göre getirilmiş bir ifade olup, takdirî manası şu şekildedir: "Sizler şu anda geçemezsiniz. Eğer geçebileceğiniz farzedilse bile, ancak Allah'ın sultanı (kudreti) sizinle beraber olunca geçebilirsiniz." Bu tıpkı bir kimsenin, "Kavim, ehl-i iyâli ile birlikte çıktı" demesi gibidir (yani bu bâ, maiyye manasınadır).
c) Buradaki geçme ile geçmeden murad edilen netice (yani azabtan kurtulma) kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü onların geçebilmeleri, kurtuluş istemelerine bir işarettir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sizler göklerin bucaklarından (sınırlarından) geçip gidemezsiniz" buyurmuştur ki bu "Sizler, o azabtan kurtulamazsınız ve geçme ile elde etmek istediğiniz neticeyi, o azabtan kurtuluş neticesini bulamazsınız. Ancak Allah'tan olan ve sizi kurtaran bir sultan (kudret, araç) ile, bunu elde edebilirsiniz. Aksi halde, sizin için kurtuluş yoktur" demektir. Bu da, tıpkı, "Sen doğru olduğun zaman, ağlaman sana fayda verir" deyip, bununla, "Sana sadece doğruluk fayda verir" manasını kastetmen ve "Eğer doğru olursan, ağlaman fayda verir" manasını kastetmemen gibidir.
d) Bu, tevhidin anlatılmasına ve yerleştirilmesin bir işarettir. İzahı şöyledir: Cenâb-ı Hak sanki, "Ey gafil, aklın ile göklerin ve yerin bucaklarından çıkman mümkün değildir. Binâenaleyh, hep Allah'ın birliğinin delillerini görüp duruyorsun. Farzet ki göklerin ve yerin sınırlarını aşıp gidebilirsin. Ama bil ki ancak göklerin ve yerin dışında bulabileceğin ve Allah'ın vahdaniyyetine kesinkes delâlet eden bir sultân (kudret ve araç) ile ancak geçip gidebilirsin. Bu sultan ise, o mükemmel kudrettir.[87][87]

Gönderilen Alev

"Üzerinize ateşten bir yalın (alev) ile, bir duman salıverilecek, öyle ki biribirinizi kurtaramayacaksınız, yardimlaşamayacaksınız. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz" (Rahman, 35-36).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:[88][88]

Birinci Mesele

Bu ayetin, daha önceki ayetlerle münasebeti ne şekildedir? Diyoruz ki: Eğer "Ey cin ve insan cemaatleri" hitabının kıyamet günü yöneltilecek bir nida olduğunu söylersek, Hak Teâlâ sanki bu ayette de, "üzerinize ateşten bir yalın (alev) salıverildiği gün, artık sizin için bir yardımlaşma imkânı yok. Eğer göklerden kaçıp gitmeye muktedir iseniz, haydi geçip gidin" demek istemiştir. Yok, eğer bu nidanın dünyada yapılacağını söylersek, o zaman biz, "eğer muktedir olursanız" hitabının, "Sizin için, Allah'tan kaçmak ve kurtulmak söz konusu değildir ki, o azaba düşmezden önce kaçabilesiniz... Sizin için, bir yardımcı yoktur ki, o azaba düştükten ve o ateş üzerinize salıverildikten sonra, sizi o ateşten kurtarıversin" manasına bir işaret olduğunu söylemiş oluruz. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer o azaba düşmemek için kaçabilecekseniz, kaçınız. Ama, daha sonra, bundan kurtuluşun olmayacağı ve mutlaka o azaba düşeceğiniz, tarafınızdan anlaşılır; böylece, o azaba düşersiniz de, o ateş de sizin üzerinize salıverilirse, bilin ki, yardım olunmayacaksınız. Binâenaleyh, bu durumda sizin için bir kurtuluş söz konusu değildir. Çünkü kurtuluş, ya o azaba düşmezden önce, onu savuşturmanızla, yahutta düştükten sonra, onun kaldınlmasr ile elde edilir... Halbuki, bu ikisi de mümkün değildir.[89][89]

İkinci Mesele

---

[87][87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/113.-114.
[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/114.
[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/114.

Cenâb-ı Hak, önceki ifadeyi, "Eğer muktedir olursanız" şeklinde çoğul getirdiği halde, ifâdesindeki zamiri, niçin tesniye getirmiş; daha önce, "Bir sultan (kudret) olmadan asla geçemezsiniz..."deyip de çoğul getirdiği halde, ilgili ayetin sonunda iki topluluğa hitap ederek, niçin "birbirinizi kurtaramayacaksınız" buyurmuştur? Biz deriz ki, burada şöyle bir incelik vardır: "Eğer muktedir olursanız" hitabı, onların aciz olduğunu; Allah'ın mülkünün azametini beyan etmek için getirilmiş olan bir ifâdedir. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak sanki, "Bir araya gelmeniz, kuvvet birliği yapmanız suretiyle göklerin ve yerin bucaklarından geçip gidebilecekseniz, o halde haydin geçip gidiniz. Ama sizler âciz olduğunuz için, bunu yapamayacaksınız. Bunun böyle olduğu, sizin bir araya gelmenizi ve birbirinize destek vermeniz durumunda bile açık ve aşikârdır. Binâenaleyh, bunun böyle olduğu, ayrı ayrı olmanız halinde ise, haydi haydi aşikârdır" demek istemiştir. O halde bu ayet, kişinin, kendisi dışında kalan bütün dostları ve kardeşleri ile biraraya gelmesi durumunda, herkes için genel ve umumî olan bir hitaptır. Ama, ifâdesi ise, bu azabın, iki türün herbirine değil de, İki türe birden salıverileceği bir beyândır. Çünkü, bütün ins ve cinnin tamamına, herkese, o azâb ve o ateş salıverilmeyecektir. O halde bu demektir ki, o azâb ve o ateş, genel anlamda, iki türe salıverilecek de, Allah'ın lütfü sayesinde o iki türden, bu azâb ve ateşten kurtulanlar olacaktır. Ama, hiç kimse, asla, göklerin ve yerin, kenar ve bucaklarından çekip gidemiyecektir. İşte bu mana, bizim biraz önce de bahsettiğimiz, "Sizin için, o ateşe düşmezden önce kaçış, söz konusu değildir; düştüğünüzde de, kurtuluşunuz söz konusu değildir" şeklindeki sözümüzü, teyit eder. Ne var ki, kaçamama, genel bir hükümdür; o ateşten kurtulamama ise, genel bir hüküm değildir (yani, kurtulanlar olacaktır).
Bu hususa bir ikinci cevâp da, lafız bakımındandır. ifâdesi, "et-ma'şer" (cemaatler)e hitaptır. O halde, ayetin manası, "Ey topluluklar, eğer gücünüz yetiyorsa..." şeklinde olur. ifâdesi ise, bu cemaatlere değil, tam aksine, ins ve cinden orada bulunanlara bir hitaptır. Ki, orada bulunanlar da, İki türden varlıklardır. Üstelik ifâdesi, atıf harfi olan vâv ile de getirilmemiştir, ki, böyle bu iki tür de, birinci ifâdede kendilerine nida edilenlerin aynısı olsun... Şimdi diyebiliriz ki, nidâ'nın açıkça yer almadığı yerlerde, tesniye getirmek daha evlâdır. Nitekim, Cenâb-ı Hak1 da "O halde (siz ikiniz) Rabbinizin hangi nimetlerini..." buyurmuştur. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, meselâ, "... size yöneleceğiz"(Rahman,31) hitabıyla da teyit olunur. Ama, nidanın açıkça bulunduğu yerlerde ise, zamir çoğul getirilir. Ama, meselâ böyle çoğul getirildikten sonra, nida açıkça bulunmadığı için, yine Cenâb-ı Hak, buyurarak ifâdeyi tesniye getirmiştir.90[90]

Nühas ve Şuvâz

Ve ne demektir? Biz deriz ki: şuvaz, ateşin alevi ve özü, hülasasıdır. Bunun, odundan çıkan duman ile karışan, onunla içli dışlı olan ateş için söylenildiği de ileri sürülmüştür. Ama, görünen odur ki, bu kelime, hukemânın şu sözüne varıp dayanmaktadır. Ateş, tıpkı, son derece, iyice tutuşmuş olan körüğün ateşi gibi, artık katıksız bir ateş, kor haline geldiğinde ve iyice tutuşmuş ve yanmış bir fırında, katıksız bir ateş halinde geldiğinde, artık ateş olarak gözükmez. Çünkü o bu durumda aslında ateş olduğu halde, nûr (ısı ve ışık) olarak görülür. "Nuhas" kelimesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Bu, o ateşin dumanıdır.
2) Bu kelime, erimiş bakır, bakır eriyiği hakkında kullanılır ki, bize göre, kelimenin meşhur olan manası budur.
Sonra, o iki türe hitap edilmesinden sonra, bu iki şeyin getirilmesi, bunlardan herbirinin o iki türden herbirine tahsis edilmiş olmasından dolayı olabilir... Bu durumda, bu demektir ki, hafif olan ateş (nâr), insan içindin, Çünkü ateş, insanın cevherine muhaliftir. Ağır olan o bakır eriyiği ise, cinler içindir; çünkü bakır eriyiği de cinnin cevherine ters düşer. O halde bu demektir ki, insan ağır, ateşse hafif; cin hafif, bakırsa ağırdır... Ayetteki nöhfls kelimesi ile

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/114-115.

dumanın kastedilmiş olduğunu söylememiz halinde de durum aynıdır. Bu iki ifâdenin, ins ve cinden herbirine göre gelmiş olması da muhtemeldir ki, zahir ve muhtemel olan da budur.91[91]

Dördüncü Mesele

Kelimeyi mecrûr olarak (nuhasln) şeklinde okuyan kıraat nasıl tahlil edilecektir. Şimdi, bu kelimeyi böyle okuyan kıraat daha önce geçen ifâdesine atfedildiğini gözönüne alacak olursa, o zaman kelamın takdiri "dumandan bir yalım..." şeklinde olur. Halbuki nühâs'tan meydana gelmez. (Ne dersin?). Biz eleriz ki, buna şu iki bakımdan cevâp verilebilir:

1) Bu ifadenin bu durumda takdiri, "Nühâs'dan bir şey..." şeklinde olup, Arapların tıpkı "Kılıcımı ve mızrağımı kuşandım..." ifâdesi gibi olmuş olur.

2) Daha açık olan bu görüşe göre, Öyte okuyan kimse şöyle diyebilir: ancak, ateşte hava ve yerle ilgili unsurlar bulunduğu zaman oluşur ki, işte oluşan bu şey dumandır. O halde, da, hem ateşten, hem de "nühâs'tan. yani dumandan meydana gelmiş bir şeydir. Bu izaha göre, salıverilen, iki şey değil, tek şey olmuş olur, ama ne var ki, bu tek şey (iki şeyden) mürekkep haldedir. Buna göre şayet, "Yapılan izaha göre, (şuvaz)'ın salıverilmeye tahsis edilmesinin faydası, ancak o ateşin güçlü değilken, kendisinden dumanı giderebilecek birgüce ulaştığının beyân edilmesidir" denilirse, biz deriz ki, görülmeyen bir ateş ile azâb etmek, kendisine düşme korkusu ve azabın sürüp gideceği daha evvel belirtildiği için, görülen azâb ile azâb etmekten daha aşağı mertebededir. Çünkü, katıksız, yalın ateş ya görülmez, yahutta, tıpkı nûr (ışık) gibi görünür. Böylece de, bu aetşin ne alevi ne heybeti olmaz.

Cenâb-ı Hakk'ın hitabı hiçbir yardımlaşma türünün olamayacağını bildiren bir ifâdedir. Dolayısıyla, bu iki türden birisi diğerinden yararlanamayacağı gibi, ikisi birden, kendileri dışındakilerden de yararlanamayacaklardır. Her ne kadar kâfirler, dünyada iken "Biz, intikam almaya muktedir bir topluluğuz" (Kamer, 44) diyorlardı ise de bu böyledir. İntişâr, nusret ve kuvvet ile içice olmaktır. Nitekim Arapça'da, birisinden öc alan kimse hakkında denilir ki, bu kimse adeta, o kimseden, kendisi için o yardımı zorla çekip almış ve o yardımla içli dışlı olmuştur. İddlhâr (intikam) ve iddihân kelimeleri de, lafzan, bu babdandır. Buradaki intisâr kelimesinin imtina (karşı koyma) manasına geldiğinin, dolayısıyla, kelimesinin "kaçınamazsınız, karşı koyamazsınız" manasına geldiğini söylemesine gelince, bu mana da, hakikatte bizim bahsettiğimiz hususa vanp dayanır. Çünkü bu kimse, nusret ve yardımla içice olmuş olacak ki, buna karşı koyabilmiş olabilsin.92[92]

Semanın Yarılıp Ateş Akıtması

"Artık gök yarılıp da kırmızı sahtiyan (deri) gibi bir gül olduğu zaman, Rabbinizin hangi nimetierini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 37-38).

Cenâb-ı Hakk'ın bu ayeti, ins ve cinne 'in salıverilmesinden daha büyük olan bir duruma bir işarettir. Çünkü Allah Teâlâ önce, İnsanın kendisinden korkup ürkeceği bir şeyi dile getirmiş, daha sonra da, cin, ins ve meleklerden idrâki yerinde olan kimselerden herbirinin, korkup dehşete kapılacağı durumu zikretmiştir. Çünkü, meleklerin mekânları yarmak ile; cin ve insanların merkezleri de harab etmekle boş bırakılmıştır. Şöyle de denebilir: Cenâb-ı Hak, "yerin sakinlerine işarette bulunmak için, "Yer üzerinde bulunan her canlı fânidir" (Rahman. 26) buyurunca, "semâ" sakinlerinin durumunu beyân etmek için de, "Artık gök yarılıp da..." buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır. 93[93]

---

[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/115-116.

[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/116-117.

[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/117.

Birinci Mesele

Fâ harfi aslında, şu üç anlamda, takibiyye ifâde eder:
a) Birinin diğeriyle aklen ilgisi bulunmayan iki şey arasında zaman bakımından bir takibiyye ve ardarda geliş olması... Bu, meselâ, tıpkı, sana, Zeyd'in oturmasını, Amr'ın da kalkmasını soran kimseye cevaben, senin "Zeyd oturdu, Amr da, hemen kalktı..." demen gibidir. Çünkü, bu iki şey, ya aynı anda, yahut ta birbirini takib edercesine meydana gelmiştir.
b) Birinin diğeri ile ilgisi bulunan İki şey arasındaki zihnî takibiyesi, ardarda oluşu ifâde etmek için... Bu da, senin tıpkı, "Zeyd geldi, Amr da, ona ikram olsun diye kalktı demen gibidir. Çünkü, bu gibi yerlerde, Amr'ın kalkması, zaman bakımından, Zeyd'in gelmesiyle beraber olmuştur.
c) Sözde takibiyye ifade etmesi... Bu da senin, meselâ demen gibidir. Zira sen, bu ifâdenle, adeta, "Ne emirden korkuyorum, ne melikten korkuyorum, ne sultandan korkuyorum!.." demiş olursun. Bunu iyice kavradığına göre, bu ifadenin başındaki da, yapılan bu üç izahın üçüne de ihtimali olan bir harftir. Birincisine gelince, bu şöyledir: Zira şuvaz'ın o kimseler salıverilmesi göklerin yarılmasından önce olur. Böylece de bu salıverme işi, hem kabir azabına, hem de suçluların mahşere sevked il meleri esnasında meydana gelen şeye bir işaret olmuş olur. Çünkü, tefsirde varid olduğuna göre, "şuvâz", o mücrimleri mahşere sürecek, böylece o mücrimler de, tek bir yerde toplanıncaya değin, "şuvaz'dan kaçacaklar.
Bu izaha göre, ayetin manası, "Size, yalın ateş salıverilir. Gökler yar ildiği ndaysa. inşaallah ilerde de beyan edeceğimiz üzere, o elîm azâb ve o şiddetli hesap tahakkuk eder..." şeklinde olur. İkincisine gelince; bunun izahı şöyledir:
"Üzerinize ateşten ve bakır eriyiğinden oluşan "şuvâz" salıverilir de, böylece bu, semâ'mn kıpkırmızı bir hale gelmesine sebep olur..." Bu, o ateşin alevinin, semâ'ya varıp dayandığı ve O semayı, tıpkı erimiş olan kırmızı demir haline getirdiğine bir işaret olmuş olur.
Üçüncüsüne göre yapılacak izah da şöyledir: Cenâb-ı Hak, "aşuvâz"ın size salıverilmesi vaktinde, "Artık yardımlaşamazsınız..." buyurunca, "Ya gökler yarılıp mühl - yani eğrimiş çamur- gibi olduğunda, ya nasıl yardımlaşacaksınız?!" demek istemiştir ki, bu da, o salıverilen "şuvâz"ın, yekpare bir alev olduğuna bir işarettir. Yahut ta meselâ, "Gök yarılıp, eriyip, yer, hava ve semâ'nın tamamı da ateş olduğunda, ya nasıl yardımlaşacaksınız?.." şeklinde olur.[94][94]

İza Edatı

(-iza) kelimesi bazen, sadece zarf için, bazen şart, bazen bu "müfflcee" için kullanılır. Bu edat, bütün bu gibi yerlerde, her ne kadar zarf ise de, ne var ki, aralarında fark vardır. Birincisine misâl, Cenâb-ı Hakk'ın, (Leyl, 1-2) ikincisine misâl, "Bana ikram edersen, ben de sana ikram ederim" cümlesidir. "Azmettiğinde Allah'a tevekkül et." (Al-i İimran, 159) ayeti de bu türdendir. Birincisinde, ilgili fiilin mezkûr olan o vakitte, şarta bitişik olması gerekirken, ikincisinde bu gerekmez. Çünkü meselâ sen, "Bana öğretirsen, mükâfaatlandırılırsın.." dediğinde, mükâfaatlanma işi, öğretmeden belli bir müddet sonra olur. Ne var ki, kişinin mükâfaatı hak etmiş olması işi, o vakitte ve o anda (yani Öğretme anında) şarta bitişik olmuş olur. Üçüncüsünün misali ise, meselâ bir kimsenin, "Çıktığımda bir de ne göreyim, kervan çoktan gelmişi.." şeklindeki sözüdür. Ama bu kimse şayet, "Kervan yöneldiği vakit çıktım.." demiş olsaydı, bu söz, birisinin, "ne zaman çıktın?" şeklindeki sözüne, cevâp olarak söylenmiş bir söz olurdu.
Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, buradaki edatı bu vecihlerden hangisine göre kullanılmıştır? Biz diyoruz ki, bu hususta şu muhtemel iki izah yapılabilir:
a) Başındaki fâ'nın, zaman bakımından takîbiyye olmasına göre, sadece zarf için kullanılmış olması. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, bli ifâdesi, o azabın vaktini beyân eden bir ifâdedir. Buna

---

[94][94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/117-118.

göre Cenâb-ı Hak adeta, "Semâ varıldığında, azâb vaki olur! Yani, "şuvaz" salıverildikten sonra ve semâ varıldığında bu azâb tahakkuk eder."

b) Bunun şartıyye iÇ'n olması... Bu da, (fâ'nın), sözde takibiyye ifâde etmesine göredir. Çünkü, biz diyoruz ki: İlgili her iki ayetin manası, "şuvaz salıverilirken, yardımlaşamayacağınıza göre, ya, gök yarılırken nasıl yardımlaşacaksınız?!" şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Semâ varıldığında, artık asla yardımlaşmayı beklemeyin..." demiştir. "Sizin üzerinize "şuvâz" salıverilir. Birde ne güresiniz! Semâ yarılmış!" denilmesine göre, (iza)'nın müfâcee anlamına alınmasına gelince, bu izah bir ihtimaldir, bi bu manaya ancak, ikincisine göre, yani, fâ'nın zihnî takibiyye ifâde etmesi halinde alınabilir.95[95]

Üçüncü Mesele

Bu izahlardan tercihe şayan olanı hangisidir? Biz deriz ki, 'nın şartıyye manasına alınmasıdır. Bu durumda burada, şu iki izah yapılabilir:

1) Cezâ'nın, bunu duyan herkes bunu duyduktan sonra, hertürlü dehşetli şeyi aklına getirip varsaysın diye, doğrudan doğruya zikredilmemiş olması... Bu, tıpkı bir kimsenin, 'Hükümdar, bir kimseye kızdığında, hiç kimse onun, ona ne yapacağını bilemez.." demesi gibidir ki, bu kimse genelde, işin dehşetine delâlet eden bir karine ve İpucunu getirip hayretini ortaya koyarak, "Hükümdar bir kızarsa yok mu!.." demekle yetinir. Bunun böyle ifâde edilmesinin gayesi, bu sözü duyan herkesin, aklına gelebilecek her şeyi mümkün görsün de, böylece, birisi meselâ, "Hükümdar bir kızarsa yok mu, öldürür" desin, bir başkası, "Hükümdar bir kızarsa yok mu, her şeye el koyar" desin, bir diğeri de, bir başka şeyi söylesin., diyebilir.

2) Bu, biraz önce de beyân ettiğimiz gibi, hiçbir yardımlaşmanın olamayacağını beyân etmek içindir. Bu hususu da, Cenâb-ı Hakk'ın "O gün gök bulutla yarılınca bu, kâfirlere zor ve çetin bir gün olur" (Furiam, 25-26) ifâdesi teyit eder. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Onların üzerine, ateşten bir yalım ve "nühas" salıverildiğinde, artık o zaman yardımlaşamazlar. Binâenaleyh, ya gök varıldığında nasıl yardımlaşacaklar!.." demek istemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, "Onların üzerine ateşten ve bakır eriyiğinden bir yalım salıverildiğinde, birbirlerine yardım edemeyeceklerdir. Gök varıldığı zaman nasıl birbirlerine yardım edebilsinler ki? O zaman iş, son derece zor olur" demek istemiştir. O halde O, sanki, "Gök varıldığı zaman iş, son derece zor olur.." buyurmuştur. Şöyle denilmesi de muhtemeldir: "Gök varıldığı zaman, kişi ameliyle karşılaşır ve onun hesabı görülür" Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gök yanldığı, Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman, ki gök zaten buna layık olarak yaratılmıştır... Ey insan, gerçekten sen Rabbine (kavuşuncaya) kadar durmayıp didineceksin, nihayet O'na ula saçaksın.." (İnşikak, 1 -6) buyurmuştur.96[96]

İnşikâk

"İnşikâk" yazılmasının anlamı nedir? Biz deriz ki: Bunun hakiki manası, göğün erimesi ve harap olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, onun harap olmasına işaret etmek üzere, "O gün semâyı ... düreriz ..(Enbîya, 104) buyurmuştur.

Şöyle denilmesi de muhtemeldir. "Gök, bulutlar ile yarılmıştır." Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ogün semâ, bulutlar (çıkıp) parçalanacak... "(Furkan,25) buyurmuştur ki, bunda bir kaç izah ihtimali olup, bunlardan birisi de şudur: "O gün semâ, bulutlarla parçalanacaktır..." Buna göre bu, bizim burada zikretmiş olduğumuz, harap olma ve yarılma kabilinden olmuş olur.97[97]

Semanın Gül Hali

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/118-119.

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/119.

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/119-120.

Cenâb-ı Hakk'ın "... kırmızı sahtiyan (deri) gibi bir gül olduğu zaman..." ifâdesinin manası nedir? Biz deriz ki: Meşhur olan manaya göre bu, "Sema o zaman hemen, kıpkırmızı olur.." anlamındadır. Nitekim Arapça'da, atın kırmızılığı olduğu zaman, dersin. Yine, rengi kırmızı anlamında, "gül oda, (gül gibi kırmızı) oda" dersin. Biz daha önce, ateşin alevinin göğe doğru yükseleceğini, göğün de eriyerek, erimiş bir tane gibi kıpkırmızı bir hale geleceğini söylemiştik.

Bir başka izah şekli de mümkündür: Buna göre buradaki kelimesi, tıpkı er-rek'atu, es-secdetu, el-celsetu ve el-ka'detu kelimelerinin, "rükû", "sücûd", "cülus" ve "kuûd" kökünden gelen "binâ-i merre" (yani, bir defa oluş...) olmaları gibi, "el-vürûd - gelme" kökünden gelen bir binâ-i merre'dir. O zaman fiilindeki zamir, "(Bu), bir tek sayhadan başkası değildi.. "(Yâsin, 53) ayetindeki 'deki zamir gibi olmuş olur Yani, "olan şey"; yahut, "Başa gelen belâ.." veya Burada zamir, her ne kadar müzekker bir şey ise de, zahir isim müennes olduğu için müzekker kılınmıştır. işte burada da, denilmiştir ki, bunun anlamı şudur: "Yarılmanın kendisiyle oluverdiği hareket tek bir vürûd (meydana geliş ve oluş) dur. O zaman her şey sarsılır, toptan harap olur..." Böylece hareket, yarılma ile malûm olur. Zira, yarılan şey, hareket eder ve sarsılır.98[98]

Dihan

Ayetteki, kelimesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Kelime, (yağ) kelimesinin çoğuludur.

b) Veya kelime, kırmızı deriye, sahtiyana verilen bir isimdir. Buna göre eğer, "Kırmızı deri, "verde (kırmızı gül)" İfadesine uygundur. Buna göre bunun anlamı, "O zaman gökyüzü tıpkı, kırmızı bir sahtiyan, deri gibi olur" şeklinde olur. Ama, dihân ile verde arasında hangi münasebet vardır?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu birkaç bakımdan cevâp verilir:

1) Buradaki kelimesinden kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ogün gök, erimiş maden gibi olacaktır..." (Mearic, 8) ifâdesinden kastedilendir. Buradaki mühl kelimesi, "yağ tortusu" anlamında olup, böylece aralarında bir münasebet meydana gelmiş olur. Çünkü verd kelimesi, aslana itlak olunur da, meselâ, "çok cerîr ve atılgan astan" anlamında denilir. Şu halde el-verdu, "çok, iyice kırmızı olan" anlamında değildir.

b) duhn kelimesine benzetme, renk itibariyle değildir; bilakis, erime açısındandır.

c) Buna göre, eritilmiş olan yağ, bir defada dökülür ve bir defada erir.. Demir ve kurşun ise, iyice, adamakıllı erimezler. Böylece, yağın, eridikten sonraki hareketi, dışındaki şeylerin hareketinden daha süratli olur.. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "O zaman göğün hareketi, ince kısımları eriyip de kendisinden yararlanılan, geriye ise tortuları kalan bir kurşun gibi değil de, bir hamlede akıveren yağ gibi, tek bir meydana geliş (verde) olur.." buyurmuştur.. Demir ve bakır da böyledir. kelimesi, semânın büyüklüğü ve unsurlarının farklılığından dolayı, meydana gelecek olan erimelerin çokluğu sebebiyle çoğul getirilmiştir. Zira gök cisimleri, dışındakilere muhalefet halindedir.99[99]

Suçtan Ötürü Sorgu

"İşte o gün, ne insana, ne cinne günahı sorulacak... Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 39-40).

Bu ifâdeyle ilgili, iki izah şekli bulunmaktadır:

1) Bunun anlamı, "Hiç kimseye günahından sorulmaz ve ona "Günahkâr sen misin, ya da başkası mı?.." denilmez. Veya, "Sizden günahkâr olan kimdir?" denilmez. Bilakis onları, gözlerinin siyahlığı vb. şeylerle tanırlar. Bu izaha göre 'deki zamir, kendisinden sonraki ifâde ile tefsir edilen mukadder bir ifâdeye râcî olup, bunun takdiri de şöyledir: "Ne, hiçbir insan

---

[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/120.

[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/120-121.

günahından sorulur, ne de cin.. Yani, "ne de cin, günahından sorulur.."
2) Bu ifâdenin anlamı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Günah işleyen hiçbir nefs, başkasının günahını çekmez" (Fatır, 18) İfadesindeki manaya yakındır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Onun günahı, ne bir günahkâr insana sorulur, ne de günahkâr bir cinne..." buyurmuştur. Burada lafızla ilgili bir müşkilât bulunmaktadır. Çünkü ifadesindeki zamir eğer, kendisinden önceki şeye râcî olursa, bu durumda senin zikretmiş olduğun mana imkânsız olur. Daha doğrusu, o mananın, doğrudan doğruya fasit olması gerekir. Çünkü sen, "Soruya çekilebilecek tek kişiye ya da, meselâ, tek bir insana, onun günahından sorulmaz" deyip de, "insan, kelimesinden sonra "bir cinne de..." demen, bir fiilin, iki faile taalluk etmesini gerektirir ki, bu İmkânsızdır...
Suna iki bakımdan cevap verilir:
1) Bu zamire bir mana takdir edilmez, aksine bu zamir zahir bir isim gibi alınır. Dolayısıyla ifâdesi de, adetâ, "Birgünahkârın günahından ..." denilmiş gibi kabul edilmesidir. Bu, daha ince ve kabule daha layık olup, zamirin kendisine raci olduğu şeyin, fiilden önce takdir olunmasıdır. O zaman ifadenin takdirinin şöyle olduğu söylenilir: "Günahkâra gelince, o zaman, onun günahından ne bir insana, ne de bir cinne sorulur..." Burada, lafzî ve manevî bir takım meseleler bulunmaktadır.100[100]

Birinci Mesele

Bu, lafzî olup, buna göre, bundaki fâ harfi takibiyye ifâde etmektedir. Ve, bunun, zamanla ilgili olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Gök varıldığında, azâb meydana gelir. Onun meydana geldiği gün de,... sorulmaz..." buyurmuştur. Buna göre, bu durumlar arasında zamansa! olan, ama fazla gecikmemiş olan bir fasıla bulunur. Bunun, aklî bakımdan olması da muhtemeldir. O zaman da sanki, "...Azâb vaki olur... Azabın onlara gelmesi, günahlarından sorguya çekildikleri süre kadar bile tehir olunmaz, geciktirilmez" Duyurulmuş olur.
Burada, sözle ilgili bir tertibin murad edilmiş olması da muhtemeldir. Ki buna göre sanki, "O zaman siz, göklerin çatlaklarından çıkarak kaçmaya yönelirsiniz. Ben derim ki: Göğün yarılması sırasında, artık korunamaz, kaçamazsınız... Ve yine Ben derim ki: Sorguya çekildiğiniz süre mıktarınca bile, geciktirilmezsiniz..." buyurulmuş olur.101[101]

Süalden Maksad

Buradaki "süal"den murad nedir? Biz deriz ki: Meşhur olan, bizim zikrettiğimiz şey olup, buna göre onlara, "Günahkâr içinizden hangisi?" denilmez. Buna göre bu, öğrenme amacıyla sorulan soruyla ilgilidir. İkinci bir izaha göreyse, bu tevbîh amacıyla sorulan sorudur. Yani, onlara, "Niçin günah işledin?!" denilmez. Bunun, bir bağış ve şefaat için olan sual anlamında olması da muhtemeldir. Nitekim bir kimse "Sana, falancanın hatasını soracağım" der ki, bunun anlamı, "Senden onu afvetmeni istiyorum" şeklindedir.102[102]

Bazı Sorulara Cevap

Buna göre, "Bu, birkaç bakımdan yanlıştır:
1) kelimesi harf-i cerriyle müteaddi olduğu zaman, ya istilâm
(öğrenmek amacıyla soru sormak) ya da tevbfh (kınama) anlamlarına gelir. Fiil, merhamet talep için (Isti'taf) kullanıldığında, doğrudan doğruya iki mef'ûl alır ve meselâ, "Senden, afv ve afiyet istiyorum" denilir.
2) Söz, herhangi bir takdirde bulunmaya muhtemel olmayıp, lafza mutabakat açısından

---

100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/121-122.
101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/121.
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/121.

takdirde bulunmak da mümkün değildir. Zira, buna göre, o sanki şöyle demiş olur: "Hiç kimse, bir kimsenin günahından sorulmaz. Hatta, hiçbir kimseye, kendi günahı bile sorulmaz.."

3) "Günahkârlar simalanyla tanınacaklar..." (Rahman, 41) ifadesi buna uygun düşmez.." denilirse, biz deriz ki: Birinciye gelince, buna şöyle cevâp verilir: fiili, çoğu kez iki fiile birden müteaddî olur; ancak ne var ki, öğrenmek için soru sorma manası kastedildiğinde, ikinci harf-i cer düşer, o harfe bitişik olan zamir getirilir. Meselâ, denilir ki, bu, "Ondan bu hususta haber vermesini istedim" demektir. Burada, "haber verme" ifâdesi hazfolunmuş, buna delâlet eden ile yetinilmiştir. Ki, bunlar da, harf-i cer ile, mecrûr olan kelimedir. Buna göre mana, "Ondan, bana, o şeyden haber vermesini talep ettim" şeklinde olur.

İkinciye ise şöyle cevâp verilir: Buradaki takdir, "Ne bir insana günahından sorulur, ne de bir cinne..."'şeklinde olur. Bu durumda, zamir, mercie, manaca değil de lafız bakımından râci olur. Nitekim biz "kendilerini öldürdüler" deriz; burada, deki zamir, senin ifâdesindeki vâv zamirine olup, bu da lafzandır, manacadır. Çünkü, 'daki şey, fail zamiri; 'deki zamir ise, mef'ûl zamiridir. Çünkü, hiç kimse, kendisini öldürmez. Tam aksine kastedilen, herbirinin bir diğerini öldürmesidir. İşte, "Hiçbir insana, günahından sorulmaz.." ifâdesi de böyle olup, bu, "O, kendisi dışındaki insantn günahından sorgulanmaz" anlamındadır. Buna göre ayetin anlamı, o vakitte, ins ve cinden, kendisinden talepte bulunulan hiç kimsenin olmayacağını; herkesin, ancak Allah'tan talepte bulunacağını, kendisinden talepte bulunulan sadece Allah Teâlâ olduğunu ortaya koymak için, hiç kimseye, "Falancayı afvet.." denilemeyecektir.103[103]

Sorma ve Sormamaya Dair Ayetler

Mâna ile ilgili meselelere gelince, bunlardan birincisi, şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbine andolsun ki, onların topuna soracağız" (Hicr, 92) ayeti ile, "Durdurun onları. Onlara sorulacaktır" (Saffat, 24) ifadeleri nasıl bağdaştırabilir? Biz deriz ki, meşhur olan izaha göre, bu hususta şu iki cevap verilebilir:

a) Ahirette çeşitli duraklar vardır. Dolayısıyla, bir yerde soru sorulmazsa, diğer yerde sorulabilir.

b) En güzel ölen bu cevaba göre, bu, "Sizden hiç kimseye fiilinden sorulmaz. Ancak Cenâb-ı Hak o kimseye, onu niçin yaptığını sorar. Dolayısıyla bu soru, bilgi edinilmek için sorulmuş bir soru olmaz. Tam aksine, onları azarlamak, susturmak için soru sorulur (tevbih...)- İkinci veçhe göreyse, zaten, böyle bir soru söz konusu olmaz; dolayısıyla da, böyle bir telif cihetine gitmeye de hacet kalmaz.

İkincisi: Soru sorulmayacağını beyân etmenin faydası nedir? Biz deriz ki: Bu hususta meşhur olan izaha göre, bunun faydası, onları kınamaktır, azarlamaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O gün yüzler de vardır; üzerlerini toz toprak (bürümüştür). Onu (da) bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır"(Abese, 40-41) ve "Yüzleri kararanlara gelince..."(Al-i İmran, 106) buyurmuştur. İkincisine göreyse, bu, onlardan herhangi bir fidyenin alınmayacağını beyândır. Böyle olması halinde, ilgili ayetler arasında son derece güzel bir münasebet olmuş olur. Çünkü, buna göre Cenâb-ı Hak, "... geçmişe ;jeün üz yetiyorsa..." (Rahman, 33) ifadesiyle, orada onlar için bir kaçışın olmadığını; birbirinizi kurtaramayacak, yardımlaşamayacaksınız..." (Rahman, 35) ifadesiyle, onlardan bu azaba mani olacak kimsenin bulunmadığını "sorulmaz" ifadesiyle de, onlar lehine alınacak hiçbir fidyenin olmadığını beyan vardır. Ama son şıkka göreyse, kendileri için bir şefaatçi ve merhamet edicinin bulunmadığını beyan etmek söz konusudur.

Bir diğer fayda da şudur: Allah Teâlâ, (Rahman, 31) ifadesiyle, o azabın, dünyada ertelendiğini beyan buyurunca, bu azabın ahirette, soru sorma müddeti kadar dahi ertelenmeyeceğini beyan etmiştir.

Diğer bir hikmet de şudur: Allah Teâlâ "... geçemeyeceksiniz..." hitabıyla kaçacakları hiçbir

---

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/122-123.

yerin olmadığını, "yardimlaşamayacaksınız" hftabıyla da onları o azabtan kurtaracak hiç kimsenin bulunmadığını beyan edince, şu hususu da beyan etmiştir: Günahkâr, "Ben de, bu arada (çaktırmadan) sıvışabilir, paçayı kurtarabilirim, oldubittiye getirebilirim" diyebilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Dünyadakinin aksine, hiçbir günahkâr gizli kalamaz..." buyurmuştur. Çünkü, dünyada iken, meselâ, bir kaç kişi, küçük bir grup, kaçıp gizlenmeleri, göze görünmemeleri sebebiyle, o umumî azabtan kurtulabilirler. (Ama, ahirette böyle olmaz...).104[104]

Mücrimler Yüzlerinden Tanınır

"Mücrimler simalanyla tanınacak da, perçemlerinden ve ayaklarından tutulacak... Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman. 41-42).

Bu ayetlerin, önceki ayetlerle münasebeti, o meşhur izaha göre açık ve nettir. Çünkü Hak Teâiâ'nın, "Mücrimler simalarıyla tanınacak" ifadesi, adeta bir tefsir, bir izah gibidir. Ama yukarıdaki ikinci izaha göre, yani "Hiç kimse bir başkasının günahınından mesul olmaz" manasına göre, Cenâb-ı Hak burada daha nasıl, "tanınacak-tutulacak" diyebilir? Bizim, "Hiç kimse, hiç kimsenin günahının affını ve silinmesini isteyemez" şeklinde verdiğimiz manaya göre de, durum aynıdır.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:105[105]

Sîmâ

"Sîmâ", tıpkı kelimesi vezninde olup, aslı süvma"dır ve kökündendir. Bu kelimeyle ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, onların alınlarındaki dağlama izidir. Nitekim Cenâb-ı

Hak, "O gün. bu şeyler, üzerlerinde yakûan cehennem ateşinin içinde kızdmlacak ve o kimselerin alınları böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak" (Tevbe. 35) buyurmuştur.

b) Bu, siyahlık manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, "Yüzleri simsiyah kesilecek olanlara gelince..." (Al-iİmran,106) ve "Onların yüzleri, simsiyahtır" (Zümer, 60) buyurmuştur.

c) Bu, toz-toprak manasınadır. (Abese, 40-41) ayetlerde olduğu gibi...106[106]

Fiilinin Kulanılışı

1) Bu fiil, ayetteki, "Mücrimûn" kelimesi cemî olduğu halde, "alınır" fitlinin müfred getirilmesinin sebebi nedir, halbuki onların biri değil hepsi "alınırlar" "yakalanırlar"? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

ifâdesi ile ilgilidir ve tıpkı bir kimsenin, "Zayd götürüldü" demesi gibidir.

2) Bu ifâde, fiilinin delalet ettiği şeyle ilgilidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onlar, perçemlerinden yakalanırlar" demektedir.

Eğer, Jtfi fiili, harfi cerre gerek duymadan müteaddî olabildiği halde, burada niçin "bâ" harf-i cerri ile müteaddî olmuştur? Nitekim Hak Teâlâ, "Sizden fidye kabul edilmez" (Hadid, 15) ve "O (asayı) al ve korkma (Ey Musa)" (Taha, 21) buyurmuş (bu fiili ba'sız kullanmıştır)? denilirse, biz deriz ki: Bu fiil, senin de anlattığın gibi, hem harf-i cersiz, hem bâ ile müteaddi olur. Nitekim bir ayette, "sakalımı tutma..." (Taha, 94) varid olmuştur. Fakat kullanışta şöyle bir incelik var: Eğer o tutulan şey, tutmanın esas gayesi ise, fiil o şeye, doğrudan taalluk eder, harf-i cerre ihtiyaç duymaz. Yok eğer, o tutma ile, esas maksad, bizzat tutulan o maddi şeyden başka bir şey ise, fiil ona harf-i çerle taalluk eder. Çünkü "tutulan şey" esas gaye olmayınca, sanki tutulmamış gibi olur ve fiil de ona, kendi başına taalluk etmez. Dolayısıyla harf-i cerr getirilir. Söylediğimiz ve yaptığımız bu izahın delili, bizzat Kur'ân'ın bu kelimeyi kullanış şeklidir. Çünkü Allah Teâlâ, meselâ, asâ-yı Musâ Hakkında, " (Taha, 21) buyurmuştur. Yine "silahlarını alsınlar" (Nisa, 102) ve"(Musa) Tevrat levhalarını aldı"'(Araf, 154) vb. buyurmuştur. Bahsedilen şey, almanın esas gayesini teşkil edince, fiil, ona harf-i cersiz olarak taalluk eder. Ama buna rağmen yine "Sakalıma yapışma (tutma)" (Taha, 94) ve "Perçemlerinden tutulacak" buyurmuştur. Arapça'da da, "elimden tut" "Allah elinden tutsun" gibi deyimler kullanılır ki, buradaki tutmanın esas maksadı başkadır.

---

[104] [104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/123-124.

[105] [105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/124.

[106] [106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/124-125.

Buna göre eğer, "Bu fiilin, birinci fiilin alakalı oiduğu şeyden başka birşeyle alakalı olmasındaki hikmet ve mana nedir, niçin Cenâb-ı Hak, "Mücrimler simalarıyla tanınacak da, perçemlerinden ve ayaklarından tutulacak" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Burada, onların cezalarının ve kötü hallerinin beyanı söz konusu edilmiştir. Bu hususu şöyle bir misal vererek anlatmaya çalışalım: Birisi, "Zeyd dövüldü ve Amr Öldürüldü" dediğinde, faili zikredilmeyen mef'ûldür, fail yerine geçer ve adetâ faile benzerler. Binâenaleyh, eğer, "tutulacak" fiili, "tanınacak" fiilinin ilgili kılındığı şeyden başka bir şeyle ilgili atmasaydı, o zaman bu tutma işi de, tanıyanın işi olmuş olurdu. Bu durumda da Hak Teâlâ sanki, "Mücrimleri, bilen (O Allah) bilir ve onları yakalar" demiş olurdu. Fakat mücrimleri, simalarına bakıp herkes tanır, ama simalarından onları tanıyan herkes, onları yakalayamaz.

Hatta şöyle de denebilir: "Mücrimler simalanyla tanınacak" ifadesi ile, "Onları, kendilerini tanıma hususunda bir alamet ve ipucuna ihtiyaç duyan insanlarla melekler tanır. Ama, amelleri yazan melekler ile, çetin ve şiddetli zebânî melekleri, bunlar onlan. tıpkı kendi kendilerini bildikleri gibi, hemen tanır ve hiçbir alâmete ihtiyaç hissetmezler" manası kastedilmiştir. Velhasıl, "tanınacaklar" ifadesi, "Onlar herkesçe malumdurlar, tanınırlar. Binâenaleyh eğer, Cenâb-ı Hak bunun devamında, tutulacaklar - yakalanacaklar" şeklinde çoğul ifade kullansaydı, sanki, onların herkesçe yakalanacaklarını söylemiş olurdu. Halbuki durum böyle değibldir. Aynen bunun gibi, meselâ bir kimsenin, "Meşgul edildim, Zeyd de dövüldü... ifadesi üzerinde düşündüğünde, bu iki fiilin iki ayrı mef'ûle yöneldiklerini anlarsın. Bunun böyle oluşunun delili ise, meşgul olan ite dövülenin ayrı şahıslar oluşlarıdır. Çünkü bu ifadeden, "Beni, meşgul eden birşey meşgul etti de, böylece Zeyd'i, bir döven dövdü" manası anlaşılır. Binâenaleyh döven, meşgul edenden başkadır. Fakat meselâ, "Zeyd meşgul edildi ve dövüldü" demiş olsaydın, her iki fiil de tek bir mef'ûle yönelik olduğu için, yukarıdaki gibi olmazdı. Yukarıdaki gibi olsa bile, bu, iki mef'ûle yönelme bakımından yukardaki gibi açık ve net olmazdı.

Ayette bahsedilen bu hususun bir ceza oluşunun izahı şöyledir: Cenâb-ı Hak, "Perçemlerinden tutulacak, yakalanacak" buyurunca, bu yakalamanın keyfiyetini beyan etmiş ve bunu sözün ağırlık noktası kılmıştır: Eğer Hak Teâlâ, böyle değil de, meselâ, "Yakalanacaklar" demiş olsaydı, o zaman söz bununla tamamlanmış olur, "Perçemlerinden" ifadesi ise, söz tamam olduktan sonra getirilmiş olurdu, böylece de, sözün ağırlık noktasını bu teşkil etmiş olmazdı. Fakat Hak Teâlâ, 'tutulacak -yakalanacak" buyurunca (müfred oiarak), bu ifadenin mutlaka bir mef'ûlü olduğu, dolayısıyla bu sözü duyan her insanın, o mef'ûlün söylenmesini beklemesi söz konusu olur, "perçemlerinden" buyurulunca da, sözün ağırlık noktasını, bu teşkil etmiş olur.

Bu yakalamanın nasıl olduğunun anlatılması ile, onlara nasıl bir ceza verileceği ortaya konmaktadır. Çünkü sadece perçemden (kâkülden) yakalamada bile, yakalanan için bir zillet ve hakir kılma vardır. "Ayaklardan" yakalanma da böyledir. Sakın "Biraz önce sen, "Bâ harf-i cerri ile müteaddi oluşun, ancak yakalamanın esas gaye olmadığı yerlerde söz konusu olduğunu belirttin. Şu anda ise, perçemlerden yakalamanın esas maksad olduğunu söylüyorsun" denilmesin çünkü, biz diyoruz ki: Bu ikisi arastnda bir tezad yoktur. Zira perçemden yakalama işi, sözün ağırlık noktasını teşkil etmiştir. Çünkü perçem, sırf perçem olduğu için değil, sahibi yakalanması gereken birisi ofduğu için yakalanır. Dolayısıyla sözün ağırlık noktası ile yakalama arasında ince bir fark var.

Ayetteki, "Perçemlerinden ve ayaklarından tutulacak" ifadesi hakkında şu iki izah yapılır:

a) Onların perçemleri ile ayakları biraraya getirilir. Bu izaha göre, bu hususta şu iki ihtimal

vardır:
1) Bu iş, sırt tarafından olur. Böylece onların perçemleri, ayakları ile sırt tarafından bir araya getirilip, bağlanır. Böylece de göğüsleri, bir tümsek (bir daire) gibi olur.
2) Bu iş, yüz tarafından olur. Böylece de, onların başlan dizlerinin üzerine konur, perçemleri, ayak parmaklarına bağlanır.
b) Onlar, yüzüstü sürüklenirler, kimileri perçemlerinden, kimileri ayaklarından yakalanarak sürüklenirler. Birinci izah daha doğru ve açıktır.[107][107]

İşte Yalanladığınız Cehennem

"İşte bu. o mücrimlerin yalan saydıkları cehennemdir" (Rahman, 43).
Meşhur olan izaha göre burada, takdiri, "Onlara "İşte cehennem!" denilir" şeklinde olan, bir hazif vardır. Bunun benzerleri pek çok yerde geçti. Şöyle de denebilir: Bunun takdirî manası, "işte cehennemin özelliği budur" şeklindedir. Bu manaya göre, muzafun ileyh durumundaki cehennem muzaaf yerini tutmuştur. Yine burada "işte bu" diye işaret edilen kimseler, geçen ifadedeki mücrimlerdir.
En kuvvetli izah şöyle denilmesidir: Cümle, "akdâm" (ayaklarından tutulacak) ifadesinde tamamlanmıştır. "İşte bu,... cehennemdir" denilişi, cehennemin çok yakın oluşundan dolayıdır ve bu tıpkı, yeri yakın olduğunda, "İşte Zeyd, neredeyse geldi" denilmesi gibidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Mücrimlerin yalanladığı cehennem, işte budur. Bu, onlara yakındır, uzak değildir" demektir, "yalan saydıkları" ifadesi de bu manaya uygun düşer. Çünkü eğer bu ayetin başına bir (denilir) sözü takdir edilmiş olsaydı, o zaman Hak Teâlâ, "yalanlamış oldukları" derdi. Çünkü o zaman artık, yalanlamakta olan hiç kimse kalmamıştır. Dolayısıyla bu durumda burada, denilmesi gerekirdi.[108][108]

Kaynar Su İçmeleri

"Onlar bunun ve kaynar suyun arasında gidip-gelirler" (Rahman, 44).
Bu ayet tıpkı, "Eğer onlar (susuzluktan) feryâd edip, su isterlerse, kalın bir mâyîye benzer bir su ile suvarılacaklar" (Kehf, 29) ve "Onlara "tadın bu yangın azabım" denilir" (Hacc, 22) ayetleri gibidir. Çünkü onlar çıkacaklar ve imdâd isteyecekler. Böylece gözlerine, sıvı şey gözükecek ki bu, kendilerinin vücudlarından akan, kaynar irinlerdir. Bunu su sanacaklar ve ona doğru, tıpkı susuz kimselerin kapandığı gibi, kapanacaklar. Ondan âdeta susamış develerin içişi gibi içecekler. Ama onu çok sıcak bulacaklar. Böylece o su, bağırsaklarını yakıp parçalayacak. Bu tıpkı, susamış kimselerin, tuzlu bir suya ulaşıp, onu incelemeden ve tadına bakmadan, hemen nefessiz içip, bağrının iyice yanıp, susuzluğunun dinmemesi (hatta artması) gibidir. Ayetteki, "hamım" ifadesi bu sudaki (sıvıdaki), kaynarlığa işarettir. kelimesi ise, bu halin Önemine işarettir ve tıpkı "kestim kesildi" denilmesi gibidir. Buna göre "O suyu ateş kaynattı, böylece o da son derece kaynar oldu" demektir. ifadesi, su iyice ısındığında ve kaynadığında kullanılır.[109][109]

Bunlar Nasıl Nimet?

"Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 45).
Bu ayetle ilgili şöyle bir bahis var: Bahsedilen şu yukarıdaki hususlar nimetler zincirinden değildir. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, peşisıra böyle buyurmuştur? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu "Şu bahsettiğimiz şeyleri, nasıl yalan sayabilirsiniz?" manasındadır.

---

[107][107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/125-127.
[108][108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/127.
[109][109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/127-128.

b) Bu ifade ile, sûrenin başında zikredilen nimetler kastedilmiş olup, mana "Sûrenin başında anlattığımız o nimetlerin hangisini yalan sayıp da, böylece bu azaba müstehak olursunuz" şeklindedir. Bundan sonra gelen, "Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için iki cennet vardır" (Rahman, 46) ayeti hakkında da benzeri izah yaparız. Buradaki "iki cennet", cennetler manasınadır. Çünkü o nimetler, görülmez. Bunun böyle olduğu açıktır. Çünkü cennetler de gözükmezler. Onlara iman, gaybe imandır. Dolayısıyla, gök, yer, yıldızlar, ağaçlar, güneş, ay ve görünür cinsten olan herşeyin durumunu soran, bir istifhâm-ı inkârînin, cennet ve cehennem gibi görünmeyen şeyler hakkında, aynen yer alması güzel olmaz. Fakat cennet ve cehennem, daha önce de izah ettiğimiz gibi, sırf tergib ve terhib (teşvik ve korkutma) için zikredilmiştir. Binâenaleyh bu ifade ile kastedilen, "Bu cennet ve cehennemden hangisini yalanlar da, böylece o azaba müstehak olur, bu mükafaattan mahrum kalırsın" manasıdır.110[110]

Huzura Çıkma Endişesi

"Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimseler için iki cennet var. O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 46-47),
Bu ayette, şöyle bir takım incelikler var:111[111]

Birinci Mesele

"İşte bu cehennem" buyurularak, cehennem azabının marife olarak zikredilmesi, cennetin mükâfaatının ise, "iki cennet" diye nekire (belirsiz) getirilmesi cennet derecelerinin sınırsız derecede çokluğuna, nimetlerinin sayılamayacak kadar fazlalığına bir işarettir. Bir de, azabın en ilerisinin cehennem; mükafaat derecelerinin ilkinin (en küçüğünün) ise cennet olduğunun, cennette girişten sonra, daha nice mertebeler ve lutfu ilahî olarak fazladan verilen sevablar olduğunun anlaşılmasına işarettir.112[112]

Havf ve Haşyet

İkinci İncelik: Hak Teâlâ'nın, "Va'îdimden korkan kimseye, Kur'ân ile va'z-u nasihat et" (Kaf, 45) ayetinin tefsirinde, şunu anlatmıştık: "Havf" (korku) sebebi, haşyet duyanın zelît ve güçsüz oluşunu bilip, kabul etmesi olan bir haşyet; "haşyet" ise, sebebi, korkulan varlığın azameti olan bir korkudur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'dan ancak, O'nun âlim kulları haşyet duyar"(Fatır, 28) buyurmuştur. Çünkü âlimler, Allah'ın azamet ve yüceliğini bilip, anlarlar da, kendilerindeki zillet ve güçsüzlükten ötürü değil de, Allah canibinden hissedilen o azametten ötürü, O'ndan korkar, O'na saygı (ta'zim) duyarlar. Hak Teâlâ'nın "Onlar, Rablerine tazimlerinden dolayı titrerler" (Enbiya, 28) ve "Eğer Biz bu Kur'ân'ı, bir dağa indirseydik, onun Allah'a duyduğu tazimden dolayı, parça parça olduğunu görürdün" (Haşr, 21) ayetleri de bu manadadır, yani, "Kendisine indirilenin ne olduğunu anlayan bu kimse, (insan), kuvvet ve yücelikçe, büyük bir dağ gibi olsaydı, Allah'ın azametinden dolayı, O'ndan duyulan haşyetten, paramparça olurdu." Hak Teâlâ'nın, "Sen insanlara karşı haşyet duyuyor, onlan sayıyorsun. Halbuki tazime en layık olan Allah'tır"(Ahzap,37) ayeti de böyledir. "Haşyet" kelimesinin, bu manada olduğunu söylüyoruz. Çünkü büyük insanlara ve efendilere, "şeyh" denmesi, "ha-şe-ye" kökünde, azamet manasının mevcut olduğunu gösterir.
Hak Teâlâ, "havf" hakkında ise, "Havfetme, biz o asayı, o ilk hâline döndüreceğiz" (Taha, 2)} buyurmuştur. Havf, Musa (a.s)'da bir acizlik meydana getirince, Cenâb-ı Hak, "Havfetme, hüzünlenme" (Ankebût, 33); "(Musa), "Beni öldürmelerinden endişe ediyorum" (dedi)"

---

[110][110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/128.
[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/129.
[112][112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/129.

(Kasas, 33) ve "(Zekeriyya) (Ben, arkamdan (yerime gelecek) abramdan endişe ediyorum" dedi (Meryem,5) buyurmuştur ü, "ha - ve - fe" kökünden elde edilebilecek kalıplar da, bunun böyle olduğuna delâlet eder. Çünkü (gizli oldu) fiili, buna yakın bir manadadır. (korkan) kelimesine de, bir zayıflık manası vardır. kelimesi de buna delâlet eder.

Bunu iyice kavradığına göre, bu demektir ki: Allah Teâlâ'dan hem "havfedilir". hem "haşyet duyulur". O halde kul, Allah'a karşı hem "hâif", hem "haşî"dir. Çünkü kul, kendi kendine baktığında, kendinin son derece, âciz olduğunu görür ve dolayısıyla "hâlf" olur. Allah Teâlâ'nın hazretini (azamet ve yüceliğini), nazar-ı dikkate alınca da, o hazreti son derece ulu ve büyük görür. Dolayısıyla kul, aynı zamanda, Allah'dar "haşî" (haşyet duyan)dır. Fakat haşyet duyanın derecesi, havf duyandan ileridir

İşte bundan ötürü HakTeâlâ, "Allah'dan ancak O'nun alim kullan haşyet duyar (Fatır. 28) buyurmuş ve bu haşyetin, sırf âlimlere münhasır olduğunu beyan etmiştir. Çünkü onlar hernekadar kendilerini, üzerinde oldukları halden başka bir halde farzetseler ve Allah Teâlâ'nın, içinde bulundukları bütün ihtiyaçlarını karşılayacağını düşünüp, bunu umsalar bile, O'na duydukları bu haşyeti (saygıyı) elden hiç bırakmazlar. Aksine bu durum, onların haşyetlerini artırır. Fakat Cenâb-ı Hak'tan, kendisini fakir edeceği, yahut makamını elinden alacağı düşüncesiyle havf (korku) duyanlara gelince, bu hususta kişi, kendini emin hissettiğinde, çoğu kez bu korkusu azalır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, buna rağmen, "Rabbinin huzurunda durmaktan havfeden (korkan) kimseler için, iki cennet vardır" buyurmuştur. Havf duyan için iki cennet söz konusu olduğuna göre, haşyet duyanlara ne mükafaat verileceğini var sen düşün.

Üçüncü İncelik: Allah Teâlâ, "havf "den bahsettiği yerde "makam" (huzurda durma) sözünü, " haşyet u İlah "dan bahsettiği yerde ise, yüce ismini zikrederek, meselâ, "Allah'dan haşyet duyar"'(Fatır, 28) ve "Allah'dan haşyetinden dolayı..."(Haşr.21) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Aîlah'dan haşyet, her hikmetin başıdır (kaynağıdır)"[113][113] buyurmuştur. Çünkü kalbinde bu haşyeti duyan kimse, Rabbinin yüceliğini tanır ve böylece O'ndan haşyet duyar.

Ayetteki, "Rabbinin huzurunda durma..." ifadesiyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Rabbinin huzurunda duracağı o makamda (yerde)..." demektir, bu da, "Rabbine ibadet ettiği yerde, ibadet ederken, korkan..." demektir ve tıpkı, "Burası, Allah'ın mabedidir, Bâri'nin mabedidir, yani, burası, kulun Allah'a ibadet ettiği yerdir" ifadesi gibidir.

b) Bu, "Kendisinde, Allah'ın kullarını görüp gözettiği yer" manasınadır. Bu mana, Hak Teâlâ'nın, "Her nefsin bütün kazandığına kâim olan, yani onları muhafaza eden ve onlara muttali olan Allah, böyle olmayan gibi midir?" (Ra'd, 33) ayetinde olduğu şekildedir. Bu mana ifadesinden alınmış olup, "Onun gerçek muhafızı, kendisine hiçbirşey gâib olmayan, gözünden birşey kaçmayan" demektir.

Buradaki "makam" kelimesinin, tıpkı, "Falanca, falanca canibinden korkar" yani "falancadan korkar" denilmesinde olduğu gibi, manada bir tesiri olmayan bir kelime otduğuda ileri sürülmüştür. Bu izaha göre, "hâif" ile "hflşî" arasındaki fark alabildiğine ortaya çıkar. Çünkü "hâif", Allah'ın huzurunda, Rabbinin makamından endişelenmiş ve korkmuştur. "Hâşi" ise, eğer ona, "istediğini yap. Çünkü hesaba çekilmeyeceksin, yaptığından mesul olmayacaksın" denilecek olsa bile, bu kimsenin, Cenâb-ı Hakk'a ta'zimin dtşında birşey yapması mümkün değildir. "Hâif'e gelince, eğer kendisinden mes'ûliyyetin kaldırıldığı söylenecek olsa, o çoğu kez nefsinin arzuladığı şeylere yönelir. Nasıl böyle bir fark olmasın ki, Allah'ı tazimlerinden ötürü Allah'ın has olan kulları, yeme-içme diye birşey bilmezler, hep Allah'ın huzurundadırlar. O'nun cemâlini seyre dalmışlardır, celâl denizinde yüzüyorlar. İkinci izaha göre ise, bu ikisi arasında fark olsa bile, biribirlerine yakın manadadırlar.

Dördüncü İncelik: Bu, "iki cennet" ifadesiyle ilgilidir. Bu inceliği, buradaki ifadenin tesniye (ikili) getirilişi hakkındaki görüşleri zikrettikten sonra açıklayacağız. Bu cümleden olarak, kimileri, bununla tek bir cennet kastedildiğini, bunun tıpkı, "(Siz ikiniz), onu cehenneme atın"

---

[113][113] Cemlu's-Sağir, 2/4.

(Kâf, 24) ayetindeki gibi olduğunu söylemişler ve bu hususta da şâirin şu şiirini delil getirmişlerdir:
"İki defa yürüdüğüm, o ikili çöl... Ki ben onu, (elimde kendisiyle oyalandığım) bir okla geçtim kat ettim, iki okla değil...". Bu şiiri delil getirerek, şâirin bununla asfmda tek bir çölü kastettiğini söylemişlerdir. Buna delil olarak da, "Onu kastetti" ifadesindeki "onu" zamirinin müfred getirilişini göstermişlerdir. Fakat bu görüş yanlıştır. Çünkü bu şiirdeki, "sehm" ifadesi, "mehmeheyn" ile iki çölün katedildiğine delâlet eder. Çünkü eğer şâir bununla, tek bir çölü kastetmiş olsaydı, onlar onu katetme (geçme) hususunda, münakaşa etmez, hayretlerini ifade ederlerdi. Hayret edilecek şey de bu kimsenin, bu iki çölü tek bir sefer elbisesi ile ve tek bir "sehm" ile katetmek istemesidir ve bunun çok kuvvetli bir azmin ifadesi oluşundandır. Zamire gelince bu, şiirden anlaşılan bir manaya raci olup, takdiri, "Her iki çölü de katettin (geçtin)" şeklindedir. Bu ifade bir ism-i maksur olup, lafzı müfred, manası tesniyedir. Nitekim Arapça'da, Her ikisi de malumdur veya makuldür" denilir. Hak Teâlâ da, "Her iki cennet (bahçe)de, yemişini verir" (Kehf, 33) buyurmuş ve J& (her ikisi) lafzını müfred getirmliştir. Dolayısıyla burada zorlanmaya gerek yoktur. Allah Teâlâ'nın İki cennet, yahut sayısız cennetler vermesine engel yoktur. Mana nasıl böyle olmasın ki, Allah Teâlâ, daha sonra yine, tesniye ile, gibi ifadeler kullanmıştır. İkinci mana ise, doğru olandır. Çünkü onlar, iki cennettirler.
Bu iki cennet hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, "Birisi cinler, birisi insanlar için olan iki cennet" manasınadır. Çünkü bahsedilen, bu iki tür varlıktır.
2) Bu, "Birisi taatlar için, diğeri ise masiyetleri terkten ötürü verilen cennettir" demektir. Çünkü mükellefiyet, bu iki şekilde olmuştur.
3) Bu, "birisi mükâfaat olarak, diğeri ise mükâfaata ilave olarak verilen cennet' demektir. Şöyle de denebilir: Bununla, birisi maddî, diğeri ise ruhî (manevî) olan iki cennet kastedilmiştir. O halde maddî olan cennette bulunanlar, na'İmdedirler; rûhîoe olanlar ise, "ravh" içindedirler. Bu manaya göre ifade, tıpkı "Artık ravh (rahatlık; güzel nzık ve naîm cenneti (onundur)" (vâkıa, 89) ayetindeki gibi olur. Bu böyledir Çünkü hâif, mukarrebîndendir. Mukarreb ise, ravhda, reyhanda (güzel kokulu rızıkta ve nâîm cennetindedir.
Bu hustaki incelik de şudur: Cenâb-ı Hakk, günahkârların cehennem ateşi ile o kaynar su arasında gidip-geleceklerini söyleyip, bu gidilen yerler iki tür şey olunca, başkası için de, yani Allah'dan havfeden (korkan) için de, günahkâr hakkında zikrettiğinin dengi olarak, iki cennetten bahsetmiştir. Fakat mücrimlerden bahsettiği yerden, onların gidip-geldiklerinden, ateşten uzaklaşırken, bir diğer azaba düştüklerinden bahsetmiştir. Burada ise, cennetliklerin, bu iki cennet arasında gidip-geldiklerinden bahsetmemiş, aksine bunları, âdeta krallar kılmıştır. Binâenaleyh Ailah'dan havfeden bu kullar, cennette kendilerine bir saygı, haklarında bir ikram olsun diye, dolaştırılmazlar, gidip-gelmezler, aksine, başkaları hizmet için onların etrafında pervane olur. Bu hususu, "Müttakilere va'dolunan cennetlerin misâli şöyledir..." (Ra'd, 35) ve "Şüphesiz müttakiler cennetlerdedirler" (Duhan, 51-52) gibi ayetlerin tefsirinde anlattık. Çünkü Allah Teâlâ, bu ayetlerin birinde tek bir cennetten, diğerinde ise cennetlerden bahsetmiştir. Binâenaleyh bunlar, ağaçları-evleri birbirine bitişik olup, oraya çöl gibi, boş arazi gibi, hiçbir fasıla girmediği için tek bir cennet, geniş oldukları için, çeşitti ağaçlar ihtiva ettikleri için, çok evler-köşkler bulunduğu için, birçok cennetler olarak sayılmışlardır. Ayrıca yine maddî-manevî lezzetler ihtiva ettikleri için, iki cennet kabul edilmişlerdir. O halde ifadelerin böyle değişik şekillerde getirilişi, övgü içindir.114[114]

Ağaç Sergisi Gibi Bahçeler

"(Bu cennetler) çeşit çeşit ağaçlarda doludur). Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan

---

114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/129-132.

sayabilirsiniz" (Rahman, 48-49).

"Efnan", ya "fenen" kelimesinin çoğuludur. Buna göre mana, "dallar sahibi, dallı budaklı" şeklindedir; yahut "fenn" (çeşit)in çoğuludur ve "O iki cennet çeşitli ağaç sahibidirler" manasınadır. Buna göre eğer, "Bunlardan hangisi daha güçlü manadır?" denilirse, biz deriz ki: Şu iki sebepten ötürü, birinci daha kuvvetlidir:

1) Bu "efnftn", "fenen "in çoğuludur. Meşhur olan da bu görüştür. "Fen"in çoğulu ise, meşhur olan şekle göre "funûn'dur. Efnân ve funûn kelimelerinin ikisinin de, "fenn"in çoğulu olduğu sanılmasın. Aksine herbiri, kendilerini belirleyecek harf sayesinde bilinirler vezninin, şeklinde cemî oluşu çoktur. Fakat (fenn gibi) vezninin, şeklinde (fünûn gibi), cemî oluşu daha yaygındır.

2) Hak Teâlâ'nın, "Bu iki (cennet)de, her meyveden çifte çifte çeşitler var" (Rahman, 52) ayetin başlı başına bir mana ifade edişinden dolayı... Bir de bu ifade, zihnen bir farklılık olmayan ve hep var olan şeyler hakkında kullanılır. Buna göre şayet, "Cennetler, nasıl dallı budaklı olmakla övülür. Dünyadaki cennetler (bahçeler) de böyle ağaçlı, daltı-budaklıdırlar" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Cennetler (bahçeler), aslında ağaçlı olur. Ağaçlar dallıdırlar, dallar da çiçeekli ve meyvelidirler. Bunun böyle oluşu ise, bunun bakana zevk vermesi içindir. Fakat dünya cennetleri, ihtiyaçtan ötürü böyledir. Ahiret cenneti ise, dünya cenneti gibi değildir. Binâenaleyh âhiret cennetinde ancak lezzet veren şeyler bulunur, ihtiyaç için, zarureten olan birşey yoktur. Ağaçların kökleri ve gövdesi ise, bulunması gerekli şeyler olup, insanın böylesi bahçelerde, istediği gibi dolaşmasına manidirler. Ahiret cennetlerinde ise, ağaçlar üzerlerinde enteresan yapraklar, güzel meyveler bulunan dallar şeklinde olup, kalınca gövdeleri yoktur. Bunun böyle oluşunun delili, Allah Teâlâ'nın bu cennetleri, "dallı-budaklı" diyerek, oradaki lezzetleri anlatarak nitelemesidir. Yani, bu cennetlerin, dalları vardır, bu dallar bir köke dayanmaz. Aksine bunlar boşlukta (havada-muallakta) dururlar. Cennetlikler ise, onların altındadırlar.

b) "Efnan" (dallar) kelimesinin nekire getirilişi, ya çokluğu göstermek için, yahut da teaccüb (hayret edilecek şekilde olduğunu göstermek) içindir.115[115]

Bahçelerinde Pınarlar

"Bu iki (cennet) de, akar iki göze vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz? Bu ikisinde, her meyveden çifte çifte çeşitler vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman,5053).

Bu, Allah Teâlâ'nın bir başka ayette de, "Orada akan bir göze (kaynak) vardır"(Gaşiye, 12) buyurduğu gibi, "Bu iki cennetin herbirinde, akan bir kaynak, yine herbirinde iki tür meyve var" demektir. Bu ayetlerle ilgili olarak, bir kısmı, "O ikisinde, durmayıp fışkıran iki kaynak var" (Rahman, ee) ve "O ikisinde, her nevi meyveler, hurma ve nar var" (Rahman, 68) ayetlerinin tefsirinde, bir kısmı da şimdi zikredilecek bir kaç mesele var:116[116]

Birinci Mesele

Ayetteki, "dallı - budaklı", "akar iki kaynak", "her meyveden çifte çifte" ifadelerinin tümü, yukarıda bahsi geçen o iki cennetin özellikleridir. Binâenaleyh, bütün bunlar, tek bir söz gibidir ve "Dallı budaklı, ağaçları olan, akar iki kaynağı bulunan, her meyveden çifte çifte çeşitler olan iki cennet..." manasındadır.

Buna göre eğer, "Üzerlerine bir duman salıverme, yakın bir ateşi salıvermeden (Rahman, 35) başka olduğu halde, Cenâb-ı Hak, azabından bahsederken, bu ikisini birbirinden ayırmayarak, "Üzerlerine ateşten bir yalın ile bir duman salıverilecek. Öyle ki birbirinizi

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/132-133.

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/133-134.

kurtaramayacaksınız"(Rahman, 35) buyurmuş; "hamîm" (sıcak su), cehennemden başka olduğu halde, "Onlar bununla, kaynar su arasında gider-gelirler" (Rahman, 44) buyurmuş iken ve "işte bu, o mücrimlerin yalan saydıkları cehennemdir"(Ratman, 43) ifadesi, başlıbaşına bir söz iken, "Onlar bununla, kaynar su arasında gider-gelirler" (Rahman, 44) bir başka tam söz iken ve aralarını, tekrar edip duran o ayetle ayırmaz iken, bu ayetleri üç kez, o tekrar ayetle birbirinden ayırışının hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada, Cenâb-ı Hakk'ın rahmet tarafının gâlib oluşunu gösterme söz konusudur. Çünkü Hak Teâlâ, azab ayetlerini, birbiri ardınca getirdi ve bahsi kısa olsun diye, toptan - bir çırpıda zikretti. Ama vereceği mükafaatları derece derece, kademe kademe zikretti. Çünkü bunları böyle saymak, dinleyenin hoşuna gider. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak bu fasıla (tekrar) ayetiyle, bir de "O ikisinde...", "O ikisinde..." İfadelerinde olduğu gibi, aynı şeye raci olan, zamirlerin tekrarı ile zikretti. Çünkü arzu edilen şeyi, tekrar zikretmek, hoşa giden birşeydir, lezzet veren şeyi uzatmak, ondan uzun uzun bahsetmek, yine hoşlanılan birşeydir.117[117]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın ayeti, yukarıda da bahsetti- ğimiz gibi, "O iki pennetin her birinde, akar bir kaynak var" manasına; "ayeti de, "Her birinde, çifte çifte meyveler vardır" manasınadır. Yahut da, "Bu cennetlerin herbirinde, o meyvelerden iki çeşit vardır" manasınadır. Mananın bu şekilde olması da muhtemel olup, "O iki cennetin herbirinde, her meyveden bir çift vardır" demektir. O halde, o iki cennetin herbirinde, her meyveden iki çeşit vardır. Bu mana, "o ikisinde" ifâdesindeki zamirin "zevcân" (iki çeşit) kelimesine raci olduğunu söylersek, söz konusudur. Yahut da, ifâdesindeki harf-İ cerrinin, "zevcân"ın beyâniyyesi olduğunu söyleyebiliriz. Bunun Örneği şudur: V harf-i cerri, birşey içinde olması mümkün olmayan birşeye dâhil olduğunda böyle olur. Bu tıpkı senin "Evde, şark'dan bir adam var" demen gibidir. Bu, takdirindedir. "O ikisinden" ifadesi ile "Ondan" manasının kastedilmesi de muhtemeldir. Bu izaha göre, ifâdesi, "her meyveden" ifadesinin delâlet ettiği şeyin sıfatı gibi olur. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "o ikisinde, her meyveden vardır" derken, "O iki cennette, her meyveden, birşey vardır" demiş olur ki bu var olan şey de, "iki çeşit" olmuş olur. Bu, harf-i cerrinin, orada, o şeyde, ondan başka olması mümkün olmayan birşeye dâhil olması halinde açık bir manadır. Bu tıpkı senin, "Evde, hertürlü sakinden vardır" demen gibi olur. Bu durumda, o iki cennette, her tür meyveden, iki çeşidin olduğunu söylemiş oluruz.118[118]

Üçüncü Mesele

Eğer "Cenâb-ı Hak, "efnân" (dallar-ağaçlar)dan bahsederken, eğer, "O iki cennette her meyveden iki çift vardır" demiş olsaydı, daha uygun olurdu. Çünkü dalların üzerinde meyveler vardır. Binâenaleyh biri diğeriyle ilgili iki ifade arasında, "O ikisinde, akar iki kaynak vardır" ayetini getirmesindeki hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki: Cennetten bahsetme, nimetlenenlerin örfüne göre yapılmıştır. Çünkü nimetlenenler, bağa-bahçeye girdiklerinde, hemen meyveleri yemeye koşmazlar, aksine ferahlanmayı - rahatlamayı, yemeden - içmeden önce düşünürler. Üstelik dünya bahçelerindeki insan dahi, iyice acıkmadıkça ve arzu duymadıkça, yiyip-içmez. Ya bu durum cennette nice otur (var düşün). Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, gezintinin, sayesinde tamamlanacağı, ağaçların yeşilliği, gözelerin akışt gibi şeyleri zikretmiş, daha sonra da, gezintiyi tamamlayan bu şeylerin peşisıra, meyvelerden, yiyecek-içecek şeylerden bahsetmiştir. Binâenaleyh en açık ifadeler içinde, ayetlerini en güzel manalar ile donatan Zât-ı Mevla'yı noksan sıfatlardan tenzih ederiz.119[119]

117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/134.
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/134-135.
119[119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/135.

Astarı İpek Döşekler

"Hepsi de, astarlan atlastan olan döşemelere yaslanarak (nimetlcnirler). Her iki cennetten devşirilen meyveler, (onlara) yakındır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 54-55).
Bu ayetle ilgili nahiv, lügat ve mana açısından birkaç mesele vardır:120[120]

İ'rabMeselesi

Bu, nahiv açısındandır. Meşhur olan görüşe göre, ayetin başındaki "mütteklîne" ifadesi, "hâl" olup, "zü'l-hâl" ise,
"Korkan için..."(Rahman. 46) ayetindeki ism-i mevsûlüdür Bu "hâl"in âmili ise, harfi cerr olan, lâm'ın delâlet ettiği şey olup, takdiri "Onlar ittikâ (dayanma) halinde oldukları halde, onlar için iki cennet vardır" şeklindedir.
Halbuki, Keşşaf sahibi ise, bu ifâdenin, "medh" üzere mensûb olabileceğini söylemiştir. Ama, bu ifadeyi bu manaya hamletmede, ifâdenin hal olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre, şöyle bir problem söz konusu olabilir: Cemâat, sadece cennetlikler, yaslanma halinde iken, onlara ait değildir; tam aksine cennet, her halde iken onlara aittir. Binâenaleyh, cennet, cennetlikler oraya girmezden önce de, onlar içindir. Bu ifâdenin, hâl; hâl sahibi olanın ise, kelimesinin delâlet ettiği şey olduğu da söylenebilir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu ikisinde, her meyveden çifte çifte çeşitler vardır" ifadesi, o "fakihe" ile zevkyâb olanların bulunduğuna delalet eder.
Buna göre, Cenâb-ı Hak, sanki, "O meyvelerle zevkyâb olanlar, yaslanmış oldukları halde zevkyâb olurlar" demek istemiştir ki, mananın böyle olması halinde, söyleşi ince bir mâna söz konusu olur. Çünkü, yiyen kimseler, cariye, hizmetçi, köle. uşak... gibi emir altındaki kimseler iseler, bunlar hep ayakta yeyip içerler. Yok eğer. yiyen bu kimse, seçkin birisi de, ama ne var ki, açlığını gidermek için yiyorsa, o zaman oturarak yer, fakat, yaslanarak yemez. Yaslanarak yeme işi, kendisini yemek yemeye mecbur eden ve bunun için oturtan acil bir açlığı bulunmayan ve orada, onu buna zorlayan bir kimse bulunmayan seçkin, aziz kimselere aittir. Binâenaleyh, zevkyâb olma, yaslanmaya uygun bir kelimedir (Hâl sahibi kelime, "fakihe" bir mefhûmun olabilir...).
Nahvî meselelerden ikinci mesele: ifâdesi, hangi fiile taalluk etmektedir? Cenâb-ı Hakk'ın adeta, "Falanca asasına yaslanmış" veya "... uyluklarına dayanmış..." denilmiş olması gibi, "Onlar, döşeklere, döşemelere yaslanıyorlar" demiş olması için, eğer bu ifâde, kelimesine taalluk ettirilecekse, bu olamaz. Çünkü "flrâşa" yaslanılmaz... Yok eğer, başka bir şeye taalluk ettirilecekse, bu başka şey nedir? Biz deriz ki, bu, başka bir şeye taalluk edip, bunun takdiri, neye yaslandıkları beyân edilmeksizin, "Döşekler üzerinde olanlar, yaslanmış oldukları halde zevkyâb olurlar..." şeklindedir. Onların yaslanışlarının, döşeklere olması da muhtemeldir; ancak ne var ki, bu ifâdenin, onların altlarında olanı ve onların tüm bedenleriyle üzerinde bulundukları o şeyi beyân eden bir ifâde olabilmesi için, daha açık olan bizim bahsettiğimizdir. Ki bu, onlar için daha büyük bir nimet ve daha büyük bir ikram olmluş olur.121[121]

Üçüncü Mesele

Görünen odur ki, herbiri için tek bir döşek değil de, herbiri için pekçok döşeme, döşek vardır. O halde bu demektir ki, hepsinin, üzerinde bulundukları pekçok döşekleri bulunuyor.122[122]

---

[120][120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/135.
[121][121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/135-136.
[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/136.

Lügat Meselesi

Bu lügat açısından olup, şöyledir: "el-istebrak", kalın ipek demektir. Araplarda ipek bulunmayıp, bu, onlara Acemlerden gelmiş olması sebebiyle, "ed-dîbâcu" kelimesi, Arapça'laştınlmış bir kelime olunca, bu, Acem kökenli kelime bunu ifâde etmek için kullanılmıştır. Ne var ki Araplar, bu kelimede, hayli tasarrufta bulunmuşlardır. Zira, bunun Farsça'da adı, (sitebr) kelimesinin tasğîri olan ve kalın anlamına gelen (sitebrek)'dir. Binâenaleyh, bu demektir ki, Araplar bu kelimenin başına bir hemze ilâvesinde bulunmuşlar, sonundaki kâfi da kafa çevirmişlerdir. Bu kelimenin başına hemze getirilişine gelince, Acem lisânında, kelimenin başındaki harfin harekelerinin pekçok yerde açık olmayışından dolayıdır. Böylece, adeta bu harekeler sükûnmuş gibi olurlar... Dolayısıyla, Araplar, nasıl sakin bir kelimenin başına, vasıl hemzesi getiriyortarsa, bunun da başına, hemze getirmişlerdir. Sonra, ulemâdan bazıları, bu ifâdenin başındaki hemzeyi, hemze-i vasıl kabul edip, şeklinde okurlarken, ekserisi, bunu, hemze-i kat' kabul etmişlerdir Çünkü, ilgili kelimenin başı, aslında, harekeli idi; ne var ki bu bozuk bir hareke idi. Dolayısıyla, Araplar, o bozuk harekeyi düşürecek ve başını sakin kılma imkânı verecek olan hemzeyi getirdi.. Hareke denkleşince, sükûna başvurmak daha yakın olur. Halbuki, vakıf yapılırken, kelimelerin sonları sakin kılınır ve herhangi bir harekeyle de değiştirilmez, harfinin, kâf harfi ite değiştirilmesine gelince, Araplar şayet, bu kelimenin sonundaki kâfi yine kâf olarak bırakmış olsalardı, o zaman, "senin mescidin, senin evin" anlamına gelen, kelimesiyle karışırdı. Dolayısıyla Arapça'da kelimenin sonunda hitap için getirilen kâfi düşürdüler onun yerine kaf harfini getirdiler.[123][123]

Kur'an'da Arapça Olmayan Kelime?

Ne var ki, izahın böyle yapılması halinde, şu meşhur soru gündeme gelebilir: Kur'ân, apaçık ki Arapça lisanıyla inzal olunmuştur. Bu kelime ise, Arapça değildir... (Ne dersin)? bu konudaki gerçek ve doğru cevap şudur: Aslında bu kelime, Araplar arasında kullanılan bir kelime değildir. Dolayısıyla ayet "O Kur'ân aslında Arapların lisanında vaz' olunmuş bir dil ile inzal olunmuştur" manası kastedilmem iştir. Tam aksine, ayetten kastedilen, "Kur'ân'da, Arapların konuşmadığı, dolayısıyla da, lisanlarının onu konuşmaya alışmadığı için onlara zor gelen bir dil kullanılmaksızın Araplara manası gizli kalmayan bir dil ile indirilmiş olduğudur... Dolayısıyla, onların bu gibi şeylerden âciz oluşları, ancak onun bir mucize oluşundan dolayıdır.[124][124]

İttikâ

Bu mesele, mâna ile ilgili olup şöyledir: bedenin sağlamlığına, kalbin huzuruna delâlet eden bir durum arzeder. Binâenaleyh, böyle oturan kimse, hem bedenine ait olan hususları, hem de kalbinin durumlarını, olması gerektiği bir biçimde oluşturmuştur. Çünkü, hasta kimse, sırtüstü yatmaksızın, ya yan yatar, yaahut da, rahatını sağlayabileceği bir biçimde, bir şeye yaslanır. Ama, meselâ elini başının altına dirseklerini yere koyup, yanını da yerden uzaklaştıracak biçimdeki "ittikâ - yaslanma"ya gelince, bu, herkesin yapacağı bir şey değildir. Bu şeyi arzulama konusunda kalbi meşgul olan kimseye gelince, onun kalbi bu kimseyi, alelacele hareket eden kimse gibi, hareket ettirir.[125][125]

Astarı İpekten Döşekler

---

[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/136-137.

[124][124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/137.

[125][125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/137.

Müfessirler, ayetteki "astarlan atlastan olan..." ifâdesinin, o yatakların, döşeklerin son derece kıymetli olduklarına delâlet ettiğini; zira, astan atlastan olan şeyin dışının, ondan daha kıymetli olacağını ve bunun adeta, gözün görmediği bir şey olduğunu, "sündüsten" yani, yumuşak ve ince ipekten olduğunu söylemişlerdir. Burada, yine manayla ilgili olarak, söyleşi diğer bir izah daha yapılabilir: Dünya ehli, zinetlerini gösterirler. Ve onlar, hiçbir zaman, içini dışı gibi yapma imkânı da bulamazlar. Çünkü, maksatları, zinetlerini izhar etmektir. Astar ise, gözükmez. Binâenaleyh, sebep bulunmayınca, müsebbeb (netice) de bulunmaz. (Bir şeyin içini göstermek esas olmayınca, için kıymetli şeyden olması da gerekmez). Binâenaleyh, astarları ipekten yapmadaki maksatlar, yani ortaya koyma amacı olmayınca, onu, öyle yapmamışlardır. Halbuki, ahirette, durum, ikramda bulunmaya ve nimet vermeye varıp dayanır. Dolayısıyla da, astarları da dışlan gibi olur. İşte böylece Cenâb-ı Hak, astarlarının bu şekilde ipekten, atlastan olduğunu zikretmiştir.126[126]

Cennette Meyve Toplama

Ayetteki "Her iki cennetten devşirilen meyveler (onlara) yakındır..." ifadesinde, bu cennetlerin dünya yurdunun cennetlerinden şu üç bakımdan farklı olduğuna bir işaret vardır:

1) Dünyadaki bahçelerin ağaçlarında meyveler, ağaçların tepelerinde, dal uçlarındadırlar. İnsan arkaya yaslanırken, dalların uçlarından uzak düşer. Ahirette ise, cennetlikler, yaslandığı halde, meyveler onlara doğru iniverir sarkar.

2) Dünyada, bir ağacın meyvesine yaklaşan bir kimse, diğerinden uzaklaşır. Ahirette ise, hem aynı anda hem de aynı yerde bütün meyveler yakın durumdadırlar. Ahirette, bir cennette karar kılmış olan bir kimsenin yanında, başlıca bir cennet daha vardır.

3) Bütün bu ilginç şeylerin tamamı, cennete ait özelliklerdendir. Cennetteki ağaçlar, cennetlikler oturur dururlar, hiç hareket etmezlerken, onların yanına gelir, onları bürür ve gölgelendirir. Halbuki, dünyada ve dünya bahçelerindeki durum böyle değildir. Zira, dünyada insan, daima hareket halinde olup, elde etmek istediği şey (meyve) ise, hareketsizdir. Burada şöyle bir hakikat bulunmaktadır: Dünyada kim tembellik etmez, Allah'a ibâdet hususunda geri kalmaz, hep hayır ve hasenat hususlarında sa'y ü gayret gösterirse, bu kimsenin işi ve durumu, kendisini hareket etmeye mecbur bırakmayacak bir hareketsizliğe varıp dayanır. Binâenaleyh, cennetlikler, cennette şayet hareket etmek isterlerse, herhangi bir ihtiyaç ve arzudan dolayı hareket etmiş olmazlar... Eğer hareketsiz ve sakin halde ise, yorulmadan sonra istirahata çekilme amacıyla da bir sükûnet halinde değillerdir: Sonra, Allah'ın dostu (velî kimse) için, dünyada cennetin pekçok örneği vardır. Çünkü bu kimse evinde oturur, rızkı ona, onun etrafında dönüp dolaşarak, ona doğru geliverir. Bunun böyle oluşunun delili, "Zekeriya ne zaman (Meryem'in bulunduğu) mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek buldu..." (Aliİimran, 37) ayetidir.127[127]

İki Cennet

Bahsi geçen iki cennetlerin ikisi de maddî iseler, bu demektir ki, cennetlik, bu iki cennet sağında ve solunda, o da bunların meyvelerinden istifâde eder vaziyette, hep bu ikisinin arasındadır. Yok eğer bunlardan birisi ruhî, manevî, diğeri maddî ise, bunlardan herbiri için, kendisine uygun düşen meyveler ve döşekler bulunmaktadır.128[128]

Yalnız Eşlerine Bakan Güzeller

"Oralarda gözünü yalnız eşlerine hasretmiş (öyle dilber)Ier vardır ki, bunlardan evvel ne bir

---

126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/137-138.
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/138.
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/138-139.

insan, ne bir cin asla kendilerine dokunmamıştır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 56-57).
Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır.[129]

Önceki Ayetle Münasebet

Birinci Bahis: Bu bahis, ayetin önceki ifâdelerle olan münasebet ve bu ıünasebetin son derece güzel olması hakkındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, öncelikle, Bnnetliğin yerini beyân etmiştir, ki bu, cennettir, daha sonra da onun sayesinde ezinebileceği şeyi beyân etmiştir. Çünkü, bir bağa bir bahçeye giren kimse, her eyden önce, bir kere içi rahatlar, geniş nefes alır. İşte, bunu anlatmak için, Cenâb-ı lak, "Çeşit çeşit ağaçlar ...Bu iki (cennet) de akar iki kaynak vardır" (Rahman. 48-so» uyurmuş, daha sonra, yeme, içmeyle ilgili olanları zikrederek, "Bu iki cennette her ıeyveden çifte çifte neviler vardır" (Rahman. 52) buyurmuş, daha sonra da, bu yeyip :meyi müteakiben de, istirahat mahallini, yani yatakları, döşekleri beyan buyurmuş, aha sonra da, yatakta, orada bulunacak olanları açıklamıştır.
İkinci Bahis: ifâdesinin, "oralarda" zamiri, neye racidir? Biz deriz ki, u hususta şu üç izah yapılabilir:
1) Bahsedilen lütuflara ve nimetlere raci olup, "O nimetler içinde gözünü asretmiş (öyle dilber)ler..." demektir.
2) Bu zamir, furuş (yataklar) kelimesine raci olup, "O yataklar içinde gözünü hasretmiş (Öyle dilber)!er..." demektir. Ama, bu iki izah zayıftır. Birincisinin zayıf
luşuna gelince, o iki cennetin nimetler içinde yer alması, iki kaynak ve meyvelerin iki cennette bulunması sebebiyle gözlerini dikmiş olan o kadınları, bu göz dikişlerini, endilerini nimetler içinde bulunmalarına tahsis etmenin hiç bir faydası yoktur, cincisinin zayıf oluşuna gelince, Cenâb-ı Hak, "döşeklere yaslanarak..." buyurarak döşekleri, cennetliklerin zarfı kılmış, o döşeklere raci olacak olan zamiri de, astarlan" diyerek tekrarlamış, ama, buyurmamıştır. Dolayısıyla, âdesi, daki zamirin bir tefsiri olmuş olur. Böylece de, bir başka noktayı beyan tmeye ihtiyaç duyulmuş olur. Çünkü, Cenâb-ı Hak, bundan sonra, yeniden, orada "döşekler" kelimesi geçmediği halde "İçlerinde güzel huylu... kadınlar vard;r" (Rahman. 70) buyurmuştur. O halde, bu durumda en doğru olan, şu üçüncü izah olup, bu da ifadesindeki zamirin, "iki cennet" kelimesine raci oluşudur. Burada zamir, çoğul getirilmiş, Rahman so ve 52. ayetlerinde ise tesniye getirilmiştir. Çünkü biz, cennetin şu üç değerlendirmeye sahip olacağını beyân etmiştik.
a) Cennetin ağaçları, birbirine bitişik olup, ağaçlar arasında geniş çöller kurak araziler ve bataklıklar bulunmamaktadır. Bu açıdan, o cennetler adeta, herhangi bir şeyin, onları biribirinden ayıramadığı tek bir cennet gibi olmuş olurlar. (Onun için bazan, cennetteki kelimesiyle ifade buyurulmuştur).
b) Cennetin, hayırları derleyici iki türü ihtiva etmiş olmasıdır. Çünkü, o cennetlerde, dünyada mevcut olanlar bulunduğu gibi, dünyada olmayan türler de vardır; cennetlerde, bilinen ve bilinmeyen her şey vardır; cennetlerde, vasfedilen ve edilemeyen şeyler vardır ve cennetlerde, maddî olan ve maddî olmayan lezzetler vardır. Binâenaleyh, "cennet" sözü bu iki türü kapsadığı için, o adeta iki cennet gibi olmuş olur. (Onun için de, bir başka "iki cennet" diye ifadelendirilir).
c) Geniş ağaçları, mekânları, nehirleri ve meskenleri çok ve bol olduğu için, cennet, adeta "cennetler..." makamında olmuş olur. (Bu sebeple Kur'ân'm bir başka yerinde cennet, w»&- "cennetler" diye zikir edilir). Binâenaleyh bu demektir ki, cennet, bir açıdan bir tane, bir başka açıdan iki tane ve bir başka açıdan da ikiden fazla, ilh'dir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki: Kadınların dünyada iken, hem eşleriyle birlikte bulunmak, hem de yatakta, eşleriyle birlikte mübaşeret için tek bir yerde, aynı anda, bulunmak mümkün değildir. Bu, ya o mekânın darlığından dolayı, ya da imkân olmayışından dolayıdır; yahutta bu, o

---

[129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/139.

kadınların zelil (umursanmaz cinsten) oluşlarının delilidir. Çünkü, her erkek, bir evde, kadınlarıyla birlikte, ancak o kadınlar kendilerine iltifat edilmeyen cariyeler oldukları zaman bir araya gelebilir. Ama, bunların her biri, üst düzeyde ve malları çok kimseler olunca, bunları, bir evde, aynı yerde toplamak mümkün olmaz. Bil ki, dünyada, şehvet, eşlerdeki güzellik sebebiyle arttığı gibi, eşlerin, küçük ve üst düzeyden olunca da artar: İnsanların genel anlamdaki durumlarının farklı farklı oluşları, bunun delilidir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyebiliyoruz ki, cennetteki hazlar, o kadınlarda, hem şekillerinin güzelliği, hem güzel oluşları, hem asil, şerefli ve mükemmel olmaları ile bir arada bulunmaktadır. Binâenaleyh, o kadınların birinde dahi, bütün bunlar mevcuttur. Onların cariye ve uşaklarında da böyledir. Dolayısıyla, söz konusu cennet, bunlarda bulunan bu mükemmellik sebebiyle hep zirveye doğru tırmanır. Binâenaleyh, bu durumda, herbirine uygun geniş yerlerin bulunması gerekir. Bu sebeple, birbirlerine bitişik olmaları açısından tek olan o cennet, kendisinde oturanların ayrı ayrı yerlerde olması açısından, çoktur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "oralarda" buyurmuştur. Ama dünyada meskenlerin çok geniş bir alana yayılması durumu yoktur. Bu durum cennetin azametine delildir. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, "o iki cennette" buyurmuştur. İşte bu da, söz konusu inceliklerdendir.

Üçüncü Bahis: Ayetteki ifâdesi, hazfedilen ve sıfatı yerine geçen bir mevsûfun sıfatı otup, bu hazfedilen mahzûf da, ya (kadınlar) ya da (eşler) kelimesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Oralarda, gözlerini kocalarına tahsis etmiş kadınlar, eşler vardır" buyurmuştur. Bunda da şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ, o kadınları ancak vasıflarıyla zikretmiş, onları, kendi cinslerini ifâde eden ad ile zikretmemiştir. Bu cümleden olarak, meselâ bir seferinde, "horu îh (pek güzel) gozîü huriler de... (vardır)"(Vâkıa,22) bir seferinde, "yaşıtkızlar"(Vakıa,37), bazan da "gözünü yalnız eşlerine hasretmiş (dilberler)" buyurmuş, fakat, "falan, falan kadınlar..." diye ismen zikretmemiştir. Bunun şu iki sebebi vardır:

a) Bu, onların kendilerini teşhir etmekten pek sakındıklarına bir işarettir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu kadınları, cinslerine ait isimlerle zikretmemiştir. Çünkü cins ismi, sıfatın ortaya koyamayacağı gerçekleri anlatır. Zira sen, meselâ, "Hareket eden, dileyen, yiyen, içen..." dediğinde, bu kimseyi, böyle pek çok vasıfla nitelemene rağmen, "hayvan veya insan" demek suretiyle anlatışından daha fazla ortaya koyamazsın.

b) Onları yüceltmek için... Zira böylece onların güzellikleri, kendilerine cennet va'dedilmiş olan ehli cennet gözünde artar. Çünkü padişahların kızları, ancak sıfatlarla anlatılırlar.[130][130]

Kasıratı Tarf

tabiri "menetmek" manasına olan, "kasr" kökündendir, yani "O kadınlar gözlerini (bakışlarını), başkalarına bakmaktan ahkorlar" demektir. Yahutta bu ifade, "kusur" kökündendir ve "O kadınlar gözlerinin bakışlarını, kasrederler (kısaltırlar) ve onların gözünde, başkalarına bakma diye birşey yoktur" manasında olur. Diyorum ki: Görünen o ki, bu ifade "kasr" kökündendir. Çünkü bu mana medh ifade eder. "Kusur" kökü ise böyle değildir. Bu tabirin, "Onlar gözlerini (bakışlarını) alıkoydular" manasında, "kasr" kökünden olduğu da söylenebilir. Mananın böyle olmasına göre, bu ifade, "failin mef'ûlüne izafeti" kabilinden olur. Bunun böyle oluşunun delili ise, "kasr" kökünün medh ifade edip, "kusur" kökünün böyle olmayışıdır.

Bu izaha göre, burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ daha sonra, "Bunlar "çadırlar içinde maksûrat (ehl-i perde) hurilerdir"(Rahman, 73) buyurmuştur. O halde Dunlar, bir taraftan maksûrat (kasredilmiş-Perdelenmiş) iken bir taraftan kâsırât (kendi kendilerini perdelemiş, bakışlarını eşlerine hasretmiş) olurlar. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Onlar, tıpkı iffetli kimselerin meşgul oluşları gibi, gözlerini (bakışlarını) alıkoymuşlardır (başkalarına bakmazlar). O halde bunlar, tıpkı kendisini çadırlar içinde tapalı tutan, bakışlarını başkalarına bakmaktan alıkoyanların âdeti gibi, kendilerini çadırlara kasretmiş adetâ hapsetmişlerdir.

---

[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/139-141.

2) Bu, onların yüce kıymetlerini ve iffetlerini anlatan bir ifadedir. Çünkü kendinden kaynaklanan bir alıkoyma vasfı bulunmayan ve kendilerini idare edecek, onlara bakacak velileri olmayan kadınlarda bir tür zillet vardır. Ama kendileri için çok güçlü, başkalarına manî olabilecek velileri (akrabaları) bulunan kadınlar ise, dışarı çıkmaktan, başkalarına görünmekten çekinirler. İşte bu onların saygınlıklarına delalet eder. Ama onların, içlerinde, dışarı çıktıklarında sağa-sola bakma gibi bir duygu olmadığı zaman da, kendi kendilerine iffetlidirler demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, "maksûrât" (Rahman, 72) ifadesi ile, yani "onları velileri perdelerler, cennette ise onların velisi Allah Teâlâ'dır" ifadesi ile, saygınlıklarına; "kasırfit" ifadesi ile de, onların iffetli olduklarına işareti birlikte zikretmiş olur. Bu inceliği tamamlayan bir diğer unsur da şudur: Allah Teâlâ onların iffetlerine delalet eden, ortaya koyan ifadeyi, saygınlıklarına delalet eden ifadeden önce getirmiş ve mesela, iki cennetin en üstününden bahsederken "kâsırât" ifadesini, bu kadar üstün olmayanından bahsederken "maksûrât" ifadesini zikretmiştir. "Maksûrât'a delalet eden şey, onların saygınlığına delalet eder. Çünkü onlar, kendi kendilerine kapananlar diye değil de, kapatılanlar diye tavsif edilmişlerdir ve bu, onları başkasından perdeleyen birisinin olduğuna bir işarettir. Mesela bu kimse çadırını diker, perdesini asar. Ama bunu bizzat kendisi yapan, kapısını eliyle kitleyen kadın böyle değildir. Bu hususu, bu ayetin biraz sonraki tefsirinde anlatacağız.[131][131]

Beşinci Mesele

ifadesinde, bunların iffetli oluşuna, mü'minlerin, onların nazarında çok kıymetli olduğuna - güzel gözüktüğüne, dolayısıyla kocalarım, kendilerini başkalarından alıkoyacak bir biçimde sevdiklerine bir delalet vardır. Bu ifade yine, onların utangaç - edepli - terbiyeli olduklarına delalet eder. Çünkü "tart", göz kapağının hareket etmesi (açıp - kapanması) demektir. Halbuki hûrilik (seçkin olma) kadının göz kapağını bile hareket ettirmeyip, başını kaldırmamasını gerektirir.[132][132]

Altıncı Mesele

Ayetteki, "Kendilerine asla (hiç kimse) dokun- mamıştır" ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
1. Onlara başkası hakim olmamış;
2. Onlarla cinsi münasebette bulunulmamış;
3. Kendilerine dokunulmamış. Bu mana, onların hallerine ve saygınlıklarına daha uygundur. Fakat "tams" kökü bu manada, açık değildir. Eğer bundan, dokunma manası kastedilmiş olsaydı, Cenâb-ı Hak, bu mananın en açık şekilde anlaşılacağı lafzı zikrederdi. Nasıl böyle olmasın ki, Hak Teâlâ, "Eğer (o nikâhlılarınızı) kendilerine temas etmeden (dokunmadan) önce boşarsanız..." (Bakara. 237) ve "Kadınlarınızdan ayrılın..."(Bakara.222) buyurmuş, cinsî münasebeti, açık bir lafızla değil, kinayeli bir lafızla anlatmıştır.
İmdi, "Fakat bahsettiğiniz problem devam etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, dünyada, "Yahutkadınlara lemsettiğinizde (dokunduğunuzda)..."(Mâide,6) ayetinde de buyurduğu gibi, cinsî münasebeti, bu ayetin tefsiri hususunda, ileri sürülen sahih görüşe göre, "lems" kelimesiyle anlatmıştır. Biz bunu, hernekadar imamımız eş-Şâflf'nin görüşünün aksine de olsa, ileride ele alacağız. Yine Hak Teâlâ, cinsî münasebeti, Bakan, 237. ayette de, "mess" ile ifade etmiştir. Fakat ahireti, cinsî münasebeti kinaye yoluyla anlatmamıştır" denilirse, biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak şehveti ifâ sözkonusu olup, bu da bedeni zayıf düşürüp, ibadete manî olduğu için, dünyadaki cinsî münasebeti, kinayeli lafızla anlatmıştır. Halbuki bu münasebet, bazan, tıpkı içkinin kötülüğü gibi, bazan da çok yemenin kötülüğü gibi bir kötülük arzeder. Ahirette ise bu iş, bütün kötülüklerden ve mahzurlarından arındırılmıştır. Nasıl böyle olmasın ki,

---

[131][131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/141-142.
[132][132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/142.

meselâ cennetteki içki, lezzet veren şeylerdendir ve oranın yemesi-içmesi süreklidir (ve mahzursuzdur). Binâenaleyh Allah Teâlâ, kötülüğüne bir İşaret olsun diye, dünyada bu hususu, mecazî lafızlarla, alabildiğine kapalı kinayeli ifadelerle anlatmıştır. Ahiretteki bu işi ise, açığa yakın, yahut da neredeyse çok açık lafızlarla zikretmiştir. Çünkü "tems", cinsî münasebete daha açık şekilde delalet eder. Zira cima ve "vika", "biraraya gelmek, birlikte oimak, üzerine çıkmak" manasındadır. İşte bu husus, ahiretteki cins? münasebetlerin, bütün kötülüklerden ve mahzurlardan beri olduğuna bir işarettir.[133][133]

Yedinci Mesele

Ayette, "Onlardan önce" ifâdesinin getirilişinin hikmeti nedir? Deriz ki: Eğer Cenâb-ı Hak sadece, "Onlara ne bir insan ne bir cin dokunmamıştır" demiş olsaydı, bu mü'min kimsenin de, o hurîlere dokunmayacağını ifade ederdi. Halbuki hiç de böyle değildir.[134][134]

Sekizinci Mesele

Cinler, cinsî münasebette bulunmadıkları halde, bu ayette, "cinlerin" de zikredilişinin hikmeti nedir?" Cevaben diyoruz ki: Hiç de öyle değildir. Aksine cinlerin de çoluk-çocukları ve üremeleri vardır. İhtilaf, onların insanlar ile cinsî münasebet yapıp yapmayacakları hususundadır. Meşhur olan görüşe göre, bunlar, insanlarla da cinsî münasebette bulunabilirler. Eğer böyle olmasaydı, cennette, soy-sop diye birşey olmazdı. Binâenaleyh insanların o hurilerle teması cinlerin onlarla cinsî münasebeti gibidir. Yani cinlerin teması olmadığı gibi insanların da teması olmuş değildir.[135][135]

Yakut, Mercan Gibi Huriler

"Sanki onlar (birer) yakuttur, mercandır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz" (Rahman,5859).
Bu benzetme hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, onları, yakut ve mercanın saflığına - berraklığına bir teşbihtir.
b) Bu, onların incinin beyazlığının ve yakutun kırmızılığının güzelliğine bir teşbihtir. Mercan, incinin küçüğü olup, beyazlık ve parlaklık bakımından, büyüğünden çok çok ileridir. Şimdi eğer, bu teşbihin, o kadınların temiz ve saflıklarını anlatmak için yapıldığını söylersek, deriz ki: Bu hususta şöyle bir incelik var: Geçen ayetteki tabiri o kadınların kötülükten ve ahlâksızlıktan uzak olduklarına, "sanki onlar yakuttur, mercandır" ifadesi de, onların cennette seçkin, saf, berrak ve tertemiz oluşlarına bir işarettir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak ilk defa aklî-zihnî hususu zikrederek işe başlamış, sonra da maddî-hissî olan hususu zikretmiştir. Tıpkı bizim, "Bu teşbih, onların cisimlerini kırmızılık (pembelik) ve beyazlık hususunda, yakut ve mercana benzediklerini anlatmak içindir" deyişimiz gibi, bu hustaki hüküm de budur. Çünkü, Cenâb-ı Hak, bu kadınların iffetli oluşlarını, parlak oluşlarından önce zikretmiştir. Bu ayetin, önce geçen ayeti te'kid eden bir ifade olduğu da söylenebilir. Çünkü bu kadınlar, bakışlarını sadece beylerine hasretmiş olup, ne bir insan, ne bir cin ile beraber olmaktan sakınmış, cinsî münasebetten kaçınmış oiunca, adeta tâ madeninin göbeğindeki yakut, sedefinde (kabukları içinde) korunmuş ve hiç bir el tarafından dokunulmamış olan bir inci gibi olmuş olurlar.[136][136]

Teşbih Çeşitleri

---

[133][133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/142-143.
[134][134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/143.
[135][135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/143.
[136][136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/143-144.

Biz bu hususu, "sanki onlar saklanmış, gün görmemiş yumurtalar gibidirler" (Saffat. 49) ayetini tefsir ederken, şöyle de izah etmiştik: Müşebbehün blh (kendine benzetilen) üzerine gelen edatı, müşebbehün (benzetilen) başına gelen edatının ifade ettiği te'kidî ifade etmez. Binâenaleyh mesela sen, aslan gibi" dediğinde, "Zeyd aslana benziyor" demiş olursun. Ama, "Zeyd sanki aslan gibi" dediğinde ise, bu "Zeyd şüphesiz, gerçekten aslana benziyor" manasında olur. Fakat bizim, "Zeyd aslana benziyor" sözümüzde, ileri bir mübalağa yoktur. Çünkü Zeyd aslana, her ikisinin de canlı olmaları, bedenleri olmaları ve saire bakımlarından benzemiştirler. Halbuki, "Zeyd aslana benziyor" şeklindeki sözümüzü, hakiki manaya hamletmek mümkün değildir. Bunun lafız bakımından izahı hususunda şöyle deriz: "Kât", müşebbehün bih'in başına getirilip de, mesela "Zeyd asian gibidir" denildiğinde, bu "kât", "esed" (astan) kelimesinde, lafzî bir amel yapmış (bir tesir göstermiş ve sonunu cerretmiş) olur. Halbuki lafzî amel, mana bakımından amel etmeye manîdir. Binâenaleyh sanki o aslanda bir amel (tesir) yapılmış da, o, "Zeyd" oluvermiş. Ama sen, "Zeyd sanki aslandır" dediğinde ise, "esed" lafzını, aslî i'râbı (hali) ile bırakmış olursun. O halde bu demektir ki "esed" (aslan), hali ve hakikati üzere bırakılmış da, Zeyd ona işte bu halde benzetilmiştir. Zeyd'in, "esed"in aslî halindeki durumuna benzetildiğinde, aslî halinde olmadığında ona benzetil işinden daha kuvvetli olacağında şüphe yoktur. Binâenaleyh "Zeyd astan gibidir" diyen kimse, adetâ o aslanı, aslî derecesinden-halinden indirmiş de, böylece Zeydm ona denk olduğunu anlatmak; "Zeyd sanki aslandır" diyen kimse ise, Zeyd'i olduğu dereceden yükseltmiş, böylece Zeyd'in, aslana denk olduğunu anlatmak istemiştir. İşte bu son derece güzel bir inceliktir.137[137]

İyiliğin Karşılığı İyilik

"İyiliğin karşılığı iyilikten başka birşey midir? Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 60-61).

Bu ayetle ilgili pek çok izahlar yapılmıştır. Hatta şöyle denilmiştir: "Kur'ân'da, herbirinde yüz görüş (izah) bulunan, üç ayet vardır. Bunlardan birincisi, "Siz Beni zikredin (hatırlayın) ki, Ben de sizi zikredeyim"(Bakara,152) ayeti; ikincisi, "Eğer siz dönerseniz, Biz de döneriz"(isra,8) ayeti; üçüncüsü de, Hak Teâlâ'nın bu ayetidir." Şimdi bu hususta yapılan en meşhur izahları sıralayıp, daha sonra da doğruya en yakın olanını izah edeceğiz:

Meşhur olan izahlar şunlardır:

1) "Tevhidin mükâfaatı, cennetten başka birşey değildir. Yani, "La İlahe illallah" diyenin mükâfaatı, cennete girdihlmekten başka birşey değildir.

2) Dünyadaki iyi işlerin karşılığı, ahiretteki ihsan (iyi ve güzel mükâfaatlar)dır.

3) Size dünyada nimetler vererek, ahirette de naîm cennetleriyle iyilikte bulunan Zât'a verilecek karşılık, ibadet ve takvanızla O'na ihsanda bulunmanızdır.

Doğruya daha yakın izah şudur: Bu ayet, genel bir ifadedir. Binâenaleyh başkasına ihsanda (iyilikte) bulunan herkese verilecek karşılık, iyilik yapılanın da bu kimseye iyilikte bulunmasıdır. Şimdi biz bu hususta sözün özünü belirteceğiz ki, yapılan bütün izahlar varıp ona dayanır: Diyoruz ki: "İhsan" lafzı, şu üç manada kullanılır:

1) Güzeli varetmek ve yaratmak. Nitekim Allah TeTâ, "(Allah) sizin suretlerinizi (şekillerinizi) güzel yaptı" (Teğabun, 3) ve "(O), herşeyin yaratılışını ahsen (en güzel) yapandır" (Secde. 7) buyurmuştur.

2) "Zarff" işi yapmaya "İzraf", "garîb" (enteresan) işi yapmaya "igrâb" denildiği gibi, ""İhsan" da, "hasan" (güzel) olanı yapma manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, "Kim bir hasene yaparsa, ona on misli vardır" (En'am,160) buyurmuştur.

3) "Onları bilmiyor" manasında, "Falanca kitabette güzel (hasen) değil, fatihada güzel (hasan) değil" denilir.

Ama görünen odur ki, "ihsan"daki asıl mana, ilk iki şık olup, üçüncüsü o iki şıktan çıkarılmıştır. Bu ise ancak, kullanılış karinesiyle anlaşılır ve "ilim" (bilme) manasının kastedilişi, zannı galibe

---

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/144.

dayanır. Bunu iyice kavradığına göre, diyoruz ki: Bu ayetteki her ihsan" lafzını da, aynı manaya almak mümkün olduğu gibi, değişik manalara almak da mümkündür. Birincisi ile ilgili olarak diyoruz ki: Bu ifadenin manası, "Güzel bir fiili işleyenin göreceği karşılık, ona güzel bir fiil ile mukabelede bulunulmasıdır" seklindedir. Fakat kuldan sâdır olan güzel fiil, kulun kendisinin güzel ve hoş gördüğü şey değil, de, Allah Teâlâ'nın (dinin) güzel ve hoş gördüğü şeydir. Çünkü fasığın gözünde fasıklığı, astında güzel olmadığı halde, çoğu kez ona güzel gözükür. Binâenaleyh güzel olan, Allah Teâlâ'nm kulundan yapmasını istediği şeydir. Aynen bunun gibi, Allah'dan olan güzel şey de, nasıl Allah'ın kendisinden istediği şeyi kulun yapması, güzel ise, kulunun kendisinden istediği herşeydir. Hak Teâlâ bu hususa, "O (cennette), nefislerin arzu ettiği, gözlerin zevk aldığı herşey var"(Zuhruf, 71); "O (ehl-i cennet), nefislerinin iştihâ duydukları şeyler içinde ebedidirler"(Enbiya, 102) ve "Güzel ameller yapanlara, en güzel mükâfaat var" (Yunus,26) yani "O cennetlikler nezdinde en güzel olan var" buyurmuştur.

İkincisi ile ilgili olarak diyoruz ki: Dünyada iken amelinde güzel davranmış kimselerin mükâfaatı, Allah Teâlâ'mn, o kimsede ve onun hallerinde, her iki dünyada güzele olanı vermesi, onu tecelli ettirmesidir. Bunu tersinden ele alarak, "İçinizde, suretlerinizde ve hallerinizde güzelliği yaratana verilecek karşılık, bizim de O'nda güzelliği ortaya koymamızdır. Ne var ki, bizim Allah'a iyilik etmemiz imkânsızdır. Bizim nefislerimiz ve fiillerimizde de güzelliğin isbâtı böyledir. Binâenaleyh bizim kendimizi ve fiillerimizi güzelleştirmemiz, nefislerimizi Hz. Allah'ı görüyormuşçasına ibadetle, fiillerimizi de tevbe, ile içimizi de, O'nu tanımakla güzelleştirmek suretiyle olur. İşte bu hususa işaret edilmiş ve haberlerde, mü'minlerin yüzlerinin güzel olacağı, kâfirlerin yüzlerinin ise çirkin olacağına dair bir takım haberler varid olmuştur.

Üçüncü izaha gelince, ki bu da, her iki manaya birden alınmasıdır, biz diyoruz ki: Güzel fiil ve amellerde bulunan herkesin mükâfaatı, ancak, Allah Teâlâ'nın o kimse ve onun bütün halleri hususunda güzel olanı gerçekleştirmesidir, böylece, Cenâb-ı Hak, o kimsenin hem yüzünü, hem de halini güzelleştirir. Bu hususta söyleşi birkaç incelik vardır:138[138]

Cennette Avamın Muafiyeti

Birinci İncelik: Bu, ahirette, avamdan teklifin kaldırılacağına, havâssa yöneltileceğine bir işarettir. Bu cümlenin birinci şıkkına gelince; zira Allah Teâlâ, "İyiliğin karşılığı iyilikten başka birşey midir?" buyurup, mü'min kimsenin de, cennetle mükâfaatlandırılacağında şüphe olmayınca, bu, mü'min kimse için, ona mükâfaat olarak bir ihsan ve ödül olmuş olur. Kölesini bir şeyinden dolayı mükâfaatlandıran bir kimse ise, ona, kendisine teşekkür etmesini emretmez. Bir de, şayet mükellefiyet, ahirette de devam etmiş olsa; derken kul da, o mükellefiyetini yerine getirmemiş olsaydı, o zaman, ilahî cezaya müstahak olurdu. ise, ihsanda bulunmama demektir. Çünkü kul, dünyada bulunduğu sürece Allah'a ibadet edince ahirette, kul var olduğu ve yaşadığı sürece, ona ihsanda bulunması suretiyle, Allah'ın keremiyle karşılaşır. Binâenaleyh, kendisine teklif edilmediği için ahiretteki sorumluluğu yerine getirmemeden dolayı, avamdan olan kula bir ceza ve ikâb yoktur.139[139]

Seçkinlerin Yükümlülüğü

Cümlenin ikinci şıkkına gelince, Allah'ın velî kullan şöyle derler: "Biz, dünyada, Allah Teâlâ'ya. bize daha önce verdiği nimetlerden dolayı ibâdet ettik. Binâenaleyh, şu anda Allah'ın bize verdiği mükâfaatlar ise, yeni bir nimet ve yeni bir ihsandır. İşte bundan ötürü, Allah'a teşekkürde bulunmanız gerekir." Böylece havas olan bu kullar, el-Hamdülillâh derler, Allah'ı zikrederler, O'na senada bulunurlar. Binâenaleyh, Allah'tan gelen bu lütfün bizzat kendisi,

---

[138][138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/145-146.
[139][139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/146.

Allah'ın has kulları hakkında, Allah'ın şükrünü yerine getirmeye sebep teşkil etmiş olur da, böylece onlar, kendilerini yeniden Allah'a ibâdet etmeye verirler ve bu durum, huri, köşk, yeme-içme gibi... şeylerden alıkoyan ufak bir ibâdet olmuş olur. Artık onlar, yemezler içmezler, biribirlerine kötü lakaplar takmazlar, böylece, onların bu hali, bu günümüzde, yani dünyada, tıpkı meleklerin hali; yani, evlenmemeleri, oyalanmamak gibi olmuş olur da, bu durum, bu dünyada bir zor ve ağır mükellefiyetler gibi bir mükellefiyet olmaz. Bu olsa olsa ancak, başka şeylerden duyulan lezzetten daha fazla bir lezzet olmuş olur.

İkinci İncelik: Bu ayet, kulun, ahirette durumunun sapasağlam olduğuna delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Orada taze yemişler, onların temennî edecekleri herşey onlarındır" (Yâsîn, 57) buyurmuştur. Zira biz, "İhsân"ın, o ihsanı yapan kimse nezdinde, güzel olanı işlemek anlamına geldiğini beyan etmiştik. Ne var ki, Allah bizden, Kendisine Kendisinin istediği gibi ibâdet etmemizi isteyip, mü'min kul da, bunu, kendisinden istenildiği gibi ifâ edince, o zaman "muhsin - iyi davranan kişi" olmuş olur ki, bu da, Allah'ın bu kuluna, ihsân'da bulunmasını ve bu kutu nezdinde güzel olanı gerçekleştirmesini gerektirir. Ki bu da, kutun, Allah'tan dilediği o şeyin, istediği gibi olmasıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak adeta, buyururken, "Benim, kendisinden istediğim şeyleri istediğim biçimde yapıp ifâ eden kimsenin mükâfaatı, istediği o şeylerin ona, onun istediği biçimde verilmesidir. Ancak ne var ki, dileme, güzel görmeyi alâkadar eder. Binâenaleyh, Allah'ın bu va'di gereğince, bu ayetin, Cenâb-ı Hakk'ın keyfiyyetsiz olarak görüleceğine delâlet etmiş olması gerekir.

Üçüncü İncelik: Bu ayet, insanın, Allah'tan olan ihsan çeşitleri namına aklına getirebileceği herşeyin, Allah Teâlâ'nın kendisine va'detmiş olduğu o ihsanın dûnunda, aşağısında olduğuna delâlet eder. Çünkü kerîm olan kimse, fakir bir kimseye, "Şunu yap, sana şu kadar dinar var", bir başkasına da, "Sana ihsanda bulunmam mukabilinde şunu yap" dediğinde, kendisi için ücret belirlemediği bu ikinci kimsenin ümidi, kendisine ücret belirlenmiş olduğu kimsenin ümidinden daha fazla olur. Bu husus, o kerîm zât, son derece kerîm ve son derece zengin olduğunda söz konusu olur. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Allah Teâlâ sanki "Bana ihsanda bulunanın mükâfaatı, benim ona, kendisine gıbta edilecek şeylerle iyilikte bulunmam ve ona, arzuladığı şeyin daha üstünde olanı, ulaştırmamdır" demiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Allah'ın, mü'min kulunun beklediğinin üstünde bağışta bulunduğu o şeyin, O'nun keremine ve lütfuna uygun olması gerekir.140[140]

Başka Cennetler

"O (Cennet)ten başka iki cennet daha vardır. Şimdi, Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz? (Bu cennetler) koyu yeşildirler. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz? içlerinde (sulan) durmayıp fışkıran iki pınar vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 62-67).

Cenâfcn Hak, ceza (karşılık, mükâfaat)'dan bahsedince, bunun peşinden, misli bir cezadan da bahsetmiştir ki, bu da, (bu ayette bahsedildiği gibi) diğer iki cennettir. Bu manaya göre bu ifadeler, tıpkı, "iyi iş, güzel amel yapanlara, daha güzel iyilik ... vardır"(Yunus, 26) ayeti gibi olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ınifâdesi hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) "Şeref, kıymet bakımından onların "aşağısında.."demektir. Bu görüş, Keşşaf sahibinin tercih ettiği görüş olup, o, şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, daha önce geçen iki cennet hakkındaki "çeşit çeşit ağaçlar" (Rahman, 48) ifadesinin yanısıra, burada "koyu yeşildirler..."(Rahman, 64) evvelkiler hakkında, "akan iki kaynak..." (Rahman,50) burada, "durmayıp fışkıran iki pınar" (Rahman, 66) (fışkırma), "akma" olayından aşağıdır-; evvelkiler hakkında, "her meyveden çift çift..." (Rahman, 52) buyurup da, burada, "her nevi meyveler, hurma ve nar..." (Rahman, ea) buyurması ve evvelkiler hakkında, "astarlan atlastan olan döşemeler, döşekler..." (Rahman,54) buyurması, -zira, yüceliğinden, üstünlüğünden ve

---

140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/147.

akılların onları idrâk edemeyişinden dolayı, o döşeklerin dış yüzünü zikretmemiştir-, burada ise, "yeşil yastıklara ve güzel döşeklere..."(Rahman,76) buyurması, işte bunun delilidir." Birisi, "Bu, zayıfdır; çünkü, ahirette, Allah'ın atiyye ve bağışları, peşpeşedir. Bu şeyleri verirken, herkes onun, bir öncekinin aynısı yahutta ondan daha güzel ve hayırlı olduğunu zanneder..." diyebilir.

Buna, Zemahşerî'nin tercih ettiği şeyi iyice anlatmak için, şöyle cevap verilebilir: Bu, evvelkilerden daha aşağı olan bu iki cennet, Allah'ın, cennetlikleri kattığı o zürriyetleri ile, onlara tabi olanlar içindir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu ikisini onlara bir ikram otsun diye vermiştir. Bu, "Bu iki diğer cennet de size aittir, siz, bu iki cennette istediğiniz kimseleri iskân edebilirsiniz.." demektir

b) Bu ifâde ile, bunların mekân, yer bakımından aşağı olmaları kastedilmiştir. Buna göre, onlar adetâ, o iki cennette olurlar, böylece de, üstten, onlardan daha aşağıda olan diğer iki cenneti seyrederler.. Bunun böyle oluşunun delili "... onlar için üzerlerinde (başka başka) konaklar bina edilmiş, altlarında da ırmaklar akan yüksek mesireler vardır" (Zûmer ,20) ayetidir. O yüksek konaklar, yanında, çeşit çeşit ağaçlar vardır. Onların altındaki konakların arazisi ise, yemyeşildir. Yaptığımız bu izaha göre, ayette şöyle birkaç incelik vardır:

Birinci İncelik: Cenâb-ı Hak, evvelkiler hakkında, "çeşit çeşit ağaçlarla (dolu)" (Rahman. 48j; bunlar hakkında ise, "koyu yeşildirler"(Rahman, 64) buyurmuştur ki, bu son ifâde, "alabildiğine yeşil" anlamındadır. Çünkü birşey simsiyah olup, o hale getirildiğinde simsiyah oldu. Ne var ki bu ifâde, bazı şeyler hakkında kullanılmaz. Yeryüzü alabildiğine yemyeşil olduğunda, siyaha çalar.. Şöyle de denebilir: Ekilip biçilmeyen yer hakkında, "yerin beyazlığı..."; mamur ve dolu olduğunda ise "Yerin siyahlığı..." ifadesi kullanılır ki, bu tıpkı, "Memleketin siyahlığı, yani nüfusunun kalabalıklığt, tabiri gibidir. Hz. Peygamber de,"En büyük cemaat ve topluluktan ayrılmayın. Kim, bir kavmin nüfus ve sayısını arttırırsa, o onlardandır"[141][141] buyurmuştur. Ki, buradaki sözün özü şudur: Renklerin başı, beyazdır; sonu ise, siyahtır. Çünkü beyaz, her rengi kabul eder; siyah ise, hiçbir rengi kabul etmez. İşte bundan dolayı başka renge ad olarak verilmezken, siyah renge, "kâfir" adı verilmiştir. Ekip biçmeden, yeşillikten hali olan yer beyazlıkla nitelenip, halî olmayan yer de siyah olarak adlandırılınca, bu, cennetin, mekân olarak o ikisinin evvelkilerin altında bulunduklarına delâlet eder. Binâenaleyh, alttakiler üsttekilere baktıklarında, üstteki cennetlerin ağaçlarının kendilerini gölgelediğini; üsttekiler de alttakilere baktıklarında, alttaki araziyi yemyeşil olarak görürler. Ayetteki ifâdesinin manası da, "Bu, ikisinin suyu; yukarıya doğru fışkırır, kabarır" demek olur. Ama, o ilk iki cennetin pınarları ise, mü'minlere doğru akar.. O halde bu iki suyun, her ikisinin hareketi de, ehl-i imanın bulunduğu istikamete doğru olmuş olur. Keşşaf sahibl'nin kelimesinin delâleti, geri (ahmak) kelimesinden daha aşağıdır" şeklindeki sözüne gelince, buna lüzum yoktur. Çünkü "akma"nın hafif, "fışkırma" (nadh)'ın ise çok kuvvetli olması mümkündür. Hatta, burada fışkırma, yukarı doğru hareket etme anlamındadır. O iki pınar ise, mü'minlerin bulunduğu yerdedir. O halde bu demektir ki, suyun hareketi, mü'minlerin bulunduğu tarafa doğrudur. Binâenaleyh, ilk iki pınar, bu demektir ki, mü'minlerin bulunduğu yerdedir. Binâenaleyh, suların hareketi de, akış istikameti olarak mü'minlere doğru olmuş olur.[142][142]

Meyveler, Hurma, Nar

"İçlerinde her nevi meyveler, hurma ve nar vardtr. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 68-69).

Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesi tıpkı O'nun, "Bu iki (cennet) de her meyveden çifte çifte vardır"(Rahman.52) ifadesi gibidir. Bu böyledir, zira "fâkihen" karpuz, vb. ekilip biçilen yerden elde edilen, yere ait meyvelerle, hurma vb. ağaçtan elde edilen, ağaca art meyvetere öeniiir.

---

[141][141] Ibn Mâca Fiten, 8 (2/1303); Müsned, 4/278.

[142][142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/148-149.

İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak "yere ait meyvelerden olan çeşitli yeşilliklerle koyu yeşillenmiş" buyurdu. Ki, orada, ağaçtan elde edilen meyveler de bulunmaktdır. Bu meyvelerden de, şu iki çeşidini, yani nâr ite hurmayı zikretmiştir. Çünkü, bunların ikisi de, birbirinin karşıtıdır. Binâenaleyh, bu demektir ki, bunlardan birisi tatlı, diğeri ise değildir. İşte aynen bunun gibi, bunlardan birisi sıcak, diğeri soğuk (birisi hararet verir, diğeri ise harareti giderir)tur. Bunlardan birisi, hem fâkihedir, hem gıda; diğeri ise, sadece fâkihedir. Yine bunlardan birisi, sıcak memleketlerin fakihesinden, diğeri ise, soğuk memleketlerin fâkihesindendir. Yine bunlardan birisinin ağaçları iyice uzun, diğerininki ise, bunun tersidir. Yine bunlardan birisi, açıkça yenilir, kabuğu yoktur, diğeri ise, kabukludur. Binâenaleyh, bunlar birbirlerinin tersinedir. O halde, bu ikisi, adeta, iki zıt şey gibidirler. Bu iki zıt tarafa işaret etmek ise, ikisinin arasında kalanlara işaret etmeyi de içine alıp, bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "iki doğu ve iki batının Rabbi... "(Rahman, 17) buyurması gibidir. Biz bu hususu, daha evvel izah etmiştik.[143][143]

"İçlerinde güzel huylu, güzel yüzlü kadınlar vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?"(Rahman, 70-71).
Buyurmuştur ki, bu, "o kadınların içinde hayır, güzel huy; dışlarında ise, güzellik vardır" demektir, kelimesi, (hayrat) kelimesinin çoğuludur. Biz, bu ayetle ilgili gerekli açıklamaları, (Rahman, 56-58) ayetlerinin tefsirinde yapmıştık ki, bu ifâde, yine, onların güzel olduklarına bir işarettir.[144][144]

Çadırlardaki Huriler

"Çadırlar içinde ehl-i perde huriler vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz? Bunlara onlardan evvel ne bir insan, ne bir cin dokunmuştur. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman. 72-75).
Bu ifâde, onların saygınlıklarına bir işarettir. Çünkü, onlar, zorla odalara tıkılmamışlardır. Bu, onlara ikram için çadırlar kurulduğuna, perdeler asıldığına bir işarettir, hayme (çadır) kelimesi, tıpkı ahşaptan yapılmış ev manasında olan el-beytu kelimesi gibi, insanın gecelediği yer anlamına getir. Öyle ki, Araplar kıldan yapılmlış olan beyti, evi de, hayme diye adlandırırlar. Çünkü bu, ikamet ve oturmak için hazırlanan bir yerdir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki ifâdesi, söyleşi bir ince manaya işaret etmektedir: Cennette, mü'min, herhangi bir şey için hareket etme ihtiyacı duymaz... Tam aksine, oradaki şeyler mü'minlere doğru hareket eder. Binâenaleyh, yenilip İçilecek her şey, mü'min kimseye, ondan herhangi bir hareket sudur etmeksizin gelip ulaşır ve mü'min kimselerin etrafında, onların arzuladıkları bir biçimde dolaşırlar. Huriler evler içindedirler. Mü'minler istedikleri zaman, onlara gitmek için, o hurTeri o çadırlar mü'minlere doğru hareket ettirir. Mü'minlerin ise köşkleri vardır. Böylece hurîler, çadırlardan o köşklere inerler. Cenâb-ı Hakk'ın, "Bunlara onlardan evvel ne bir insan, ne bir cin dokunmuştur..." (Rahman, 74) ayetinin tefsiri daha Önce (Rahman, 56) geçmişti.[145][145]

Şahane Odalar

"(Zevceleri) yeşil yastıklara ve güzel döşemelere, döşeklere yaslanarak (nimetlenirler). Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz?" (Rahman, 76-77).
Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:[146][146]

---

[143][143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/149-150.
[144][144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/150.
[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/150-151.
[146][146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/151.

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, o ilk iki cennetten bahşederken, mü'minlerin yaslanışlarını, kadınlardan bahsedişinden önce zikredişinin, çünkü orada, önce döşeklere yaslanarak..." (Rahman, 54) demiş, daha sonra ise, "gözünü yalnız zevcelerine hasretmiş"(Rahman, 56) buyurmuş burada ise, bu cennettekilerin yaslanışının bahsini, kadınlarının zikredilmesinden sonra getirişinin hikmeti nedir? Zira burada Cenâb-ı Hak Önce "İçlerinde güzel huylu güze! yüzlü kadınlar vardır"(Rahman, 70) buyurmuş, daha sonra, "(Zevceleri) yeşil yastıklara ve güzel döşemelere, döşeklere yaslanarak..."(Rahman, 76) demiştir... Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:
1) Cennettekiler için bir yorgunluk, bir hareket, iş-güç söz konusu değildir. Binâenaleyh onlar, hep nimetler içindedirler. Ancak ne var ki, dünyadaki insanlar ise, çeşit çeşittir. Kimileri, önce ailesiyle bir araya gelir; onunla güzel güzel sohbet eder, ihtiyacını gördükten sonra ise, gusleder, sonra da, maişetinin temini maksadıyla yeryüzüne yayılır... Kimileri de, Önce geçim peşinde gezer dolaşır; kazancını elde edince, ailesinin yanına döner, ihtiyacını gidermezden önce, kalbini o yorgunluklardan arındırır... Binâenaleyh, bu demektir ki, dünyada iken, o cinsî ilişkiden önce bir tür yorgunluk söz konusu olduğu gibi, o işten sonra da yine, rızk için çalışıp çabalamadan dolayı yorgunluk söz konusudur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, cennet ehlinin, hem aileleri ile bir araya gelmezden önce, hem de geldikten sonra rahatlık içinde oldukları, yaslanmış vaziyette nazlandıklarını beyan etmiştir. Böylece, cennetliklerin hep rahat içinde oldukları anlaşılmıştır. Binâenaleyh, onlar için, ne eşleriyle bir araya gelmezden önce, ne eşleriyle bir araya geldikten sonra bir yorgunluk söz konusudur.
2) Biz daha önce, o ilk geçen iki cennetin, mücahede ve mücadele eden o cennetliklere ait olduğunu; son iki cennetin ise, onlara katılan zürriyetlerine ait olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh onlar, bu iki cennettedirler. Aileleri de, o çadırlar içinde eşlerinin gelmesini beklemektedirler. Bu sebeple mü'min barınağı olan o cennete girdiğinde döşeklere yaslanır, derken o güzelim eşleri, onların yanına gelir. Binâenaleyh, o eşlerin o ilk iki cennette oluşları, kocalarının yataklarına yaslanmalarından sonradır. Ama, eşlerin kocaların, son iki cennette oluşlarına gelince, bu, bu dünyada olduğu gibidir. Dolayısıyla, günümüzde olduğu gibi, mü'minin yaslanması sözkonusu değildir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, orada, o hurî ve eşlerin o ilk iki cennette oluşlarını önce zikretti, bu ayette ise, bunu sonraya bıraktı.
ifadesi, hâl'dir. Bunun âmili Cenâb-ı Hakk'ın delâlet ettiği şeydir. Çünkü bu son ifâde, istisna kuvvetindedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "O hurîlere ve eşlere, o mü'mtnlerden başkası dokunmamıştır. Çünkü, o mü'minler, o hurî ve eşlere yaslamalar olarak, dokunuyorlar.." buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Hepsi de ... döşemelere, döşeklere yaslanarak..." (Rahman, 54) ayeti hakkında daha önce söylediğimiz her şey, bu ayet hakkında da söylenir.[147][147]

Refref

"Refref", ya, iyice parladığında söylenilen, ekin iyice parlayıp sarardı..." ifâdesinden gelmektedir. Böylece
bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "koyu yeşildirler..." (Rahman. 64) ifadesine uygun düşer. Buna göre, kelâmın takdiri, "Onlar, güzel yeşilliklere, bahçelere ve güzel döşeklere yaslanmışlardır" şeklinde olur. Yahutta ifâde"refrefetu'ttâiri" "refrele", kuşun, havada, inmek istediği şeyin etrafında dönüp dolaşmasıdır. Buna göre mana, "Onlar, yükseltilmiş halılar üzerinde bulunurlar" şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, 'Ve yükseltilmiş döşeklerde..."(Vakıa,24) buyurmuştur. Ki, bu ifâde, "(O) iki (cennet)ten başka iki cennet daha vardır..." (Rahman, 62) ayetinin manasının, bu iki cennetin mekân bakımından onların altında olduğunu gösterir. Çünkü, bunların yatakları yükseltilmiştir. Ayetteki, (yeşiller) kelimesi, cemidir. Binâenaleyh,

---

[147][147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/151-152.

"refref" de çoğul olur. Çünkü bu. cins isimdir. Tekili ise, tıpkı (Ebû Cehil karpuzu) kelimesinin şeklinde çoğul yapılması gibi, iijij'dür, nin çoğul oluşu da bunu gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hak, buyurunca, bu, onların refrefler üzerinde olduklarına delâlet etmiş olur.148[148]

Üçüncü Mesele

"el-furuş" ile "er-refrefu" arasında ne fark vardır? Çünkü Cenâb-ı Hak, ifâdesinin delâlet ettiği şey ile yetinerek, (refârife) dememiş, fakat yine aynı ifâdenin delâlet ettiği şey ile yetinmeyerek, buyurmuştur (yani, bu kelimeyi çoğul getirmiştir). (Ne dersiniz)? Biz deriz ki, rubaî. dört harfli bir kelimeyi çoğul yapmak, üçlü, sülasi bir kelimeyi çoğul yapmaktan daha ağırdır. İşte bundan dolayı, rubailerin çoğulu için tek bir misâl gelirken, sülasilerin çoğullarının misalleri ise pek çoktur. Zaten şeklinde de zaten okunmuştur.149[149]

Renkler Hakkında

Biz, "refref" kelimesinin yaygı, halı anlamına geldiğini söylersek, bunun yeşil olduğunu belirtmenin faydası nedir? Çünkü, Cenâb-ı Hak, cennet elbiselerini, yeşil olmakla nitelemiş ve "üzerinde ince ve kaim ipekten yeşil elbiseler vardır"(insan, 21) buyurmuştur. Biz deriz ki, insanların dünyada iken yeşil renge daha fazla temayülleri bulunmaktadır. Buna olan temayülün sebebi ise şudur: Renklerin temeli addolunan renkler yedi tane olup, bunlardan birisi "şeffaflık"tır. Şeffaf, gözün, cine nüfuz etmesine mani olmayan ve ötesinin görülmesini engellemeyen renktir. Bu, meselâ, cam, saf su, vs. gibidir. Bundan sonra beyaz, bunun peşinden san, kırmızı, yeşil, derken mavi, ve nihayet siyah gelir. Halbuki bu görünen odur ki, asıl renkler, üçtür. Bunlardan ikisi beyaz ve siyah olup, bunların arasında hayli mesafe olunmaktadır. Beyaz ile siyah arasında ise, kırmtzı yer alır. Çünkü sıhhat, normal durumda olmayınca, eğer bürudet mizacının fazlalığı sözkonusu ise yüzün rengi beyaza çalar. Eğer hararet mizacının fazlalığı sözkonusu ise renk siyaha çalar. Ancak -e var ki, bu üçten (siyah-beyaz-kırmızı) diğer renkler de elde edilir. Bu sebeple beyaz Kırmızıyla karışınca, sarı renk elde edilir. Bunun delili; meselâ bütün kan ve diğer kırmızı şeylerle karıştınlrnasıdır. Beyaz, siyah ile karıştırıldığında ise, mavi renk elde edilir. Bunun böyle oluşunun delili ise, yanmış kirecin kömürle karıştın I maşıdır. Kırmızı siyahla karıştırıldığında da, yine mavi renk elde edilir. Ancak ne var ki, bu renk, siyaha daha meyyaldir. San renk mavi ile karıştırıldığında, sarı ve maviden, yeşil elde edilmiş otur. Böylece sarı rengin beyazdan; kırmızı ve mavi rengin beyazdan, siyahtan, kırmızıdan ve siyahdan elde edildiği anlaşılmış olur. Binâenaleyh yeşil de, üç temel renk mevcut demektir. Bu sebeple, yeşil, üç temel rengi ihtiva ettiği için, insan ona doğru meyleder. Ama bu, cidden uzak bir ihtimaldir.150[150]

Rahatlatıcı Renk

Doğruya en yakın olanı ise şudur: Beyaz, bakışı ayırır, keser. İşte bundan dolay insan, meselâ yeryüzü karla örtülü olduğu zaman, o devamlı ona bakamaz. Ç bu, gözü kamaştırır. Halbuki, siyah şeylere bakmak ise, bakışı kendine toplar. Bunda» dolayı insan bu renge ve meselâ kan gibi kırmızı renge bakmaktan hoşlanmaz. Ama. yeşilde, üç şey birarada bulununca, bir şeylerden bir kısmı, diğerinin vereceği eziyyeft bertaraf eder. İnsanın bedenindeki eşyanın karışımı olan bir renk olur ki, bunlar O£ kırmızı, beyaz, sarı ve siyahtır. Dünyada iken insanın yeşile olan meyli söz konus-olunca, Allah Teâlâ, ahirettekini de, kişinin dünyadaki zevkine göre zikretmiştir.151[151]

148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/152-153.

149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/153.

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/153.

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/154.

Abkari

"Abkariyy", "Abkar'a mensub" manasına olup, "Abkar da arablarca, cinlerin yerlerinden bir yerdir. Binâenaleyh çok güzel dokunmuş kumaşa, çok güzel olduğunu iface etmek için "abkarî" derler ki "bu sanki insan mamı ü değil"miş gibi... Bu kelime, elbise (kumaş) dışında başka eşya için de kullanılr Nitekim Arapça'da mesela çok enteresan bir iş yapan kimseye, "Bu, abkarî, ya" o beldeden" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, gördüğü rüyada, "onun yaptığı işi yapabilecek mahir, bir kişi görmedim" demiştir. Cenâb-ı Hak kelimeyi cins İsmi olarak kullanıp, cemî olarak zikretmemiştir. Ama bu kelimeyi, cemî olan kelimelerin tavsif edildiği gibi, cemî olan "hisân" kelimesiyle tavsif etmiştir. Çünkü daha önce, rubâî kelimelerin cemî yapılmalarının bir tür ağırlık arzettiğini söylemiştik. Kelimeyi şeklinde okuyan, bunu yerine koymuş olur. Eğer o, bunun cemî olduğunu iddia ediyorsa, bu bir yanlış zandır. Yok eğer önce. "abkari"yi cemî yapmış, sonra da sonuna nisbet "yâ"sınt getirmiş ise, edebiyatçıların yaptığının aksini yapmış olur. Çünkü edebiyatçılar (edibler), cemilere nisbet (yâ)sını getirmek istediklerinde, o cemîyi müfrede çevirip, sonra bunu eklerler. Fakat böyle okuyan kimse, önce kelimenin müfredini, külfete girerek cemî yapmış, sonra nisbet yâ'sını eklemiştir. Külfete girdiğini söyledik, çünkü dünyada Araplar nezdinde her belde "Abkâr" değildir. Dolayısıyla bu kelime cemîlenip, "abâkır" denilmez. Binâenaleyh bu, cemîsi yapılmayacak bir şeyde, cemî yapma külfetine girip, onun sonuna nisbet yâ'sını getirmektir. Halbuki edibler, cemî ile nisbet yâ'sını birarada kullanmamak için, nisbet yâ'sı getirilecek yerde, kelimeyi cemî olarak kullanmaktan hoşlanmazlar.152[152]

Zülcelâl

"Azamet, saltanat ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir" (Rahman, 78).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:153[153]

Birinci Mesele

Bu, ayetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda olup, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Allah Teâlâ, dünya nimetlerini anlatışını, "Azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zat bakî kalacaktır" (Rahman, 27) ayeti ile bitirince, zatı gereği bakî ve devamlı olanın ancak Allah Teâlâ olduğuna, dünyanın fâni olduğuna, ahiretin ise, hernekadar bakî ise de, bakî oluşunun ancak kendisinin bakî kılmasıyla olduğuna bir işaret olsun diye, ahiret nimetlerini anlatışını da, "Azamet, saltanat ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir" buyurarak bitirmiştir.

2) Allah Teâlâ, bu sûrelerin hepsinin sonlarında, kendi isminden bahsetmiş ve mesela, bundan önceki sûrenin sonunda, "Muktedir bir melek katında..."(Kamer, 55) buyurmuştur. Kulun, Allah katında oluşu, nimetlerin en ilerilerinden olduğu gibi, Cenâb-ı Hak burada da, cennetlerden ve cennetlerdeki nimetlerden bahsettikten sonra, katındaki nimetlerin en tamının ve lezzetlerin en mükemmelinin, zikrullah olduğuna işaret etmek için de, "Azamet, saltanat ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bundan sonraki, Vakıa Sûresi'nin sonlarında da, "Artık rahatlık, güzel rızık ve natm cenneti (onundur)"(Vakıa, 89) buyurmuş, en sonunda İse, "Haydi Yüce Rabbinin adını teşbih et" (Vakıa, 96) buyurmuştur.

3) Allah Teâlâ, cennetteki bütün lezzetleri sayıp, lezzetlerin en ileri çeşitlerinden olan, "dinleme" ile ilgili lezzeti (nimeti) zikretmeyince, adetâ "Yeşil yastıklara ve güzel döşemelere yaslanarak, Allah'ın zikrini dinlerler" buyurmşutur.[154][154]

---

[152] 152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/154.

[153] 153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/154-155.

Tebareke

"Tebareke" kelimesi, "bereket" kökündendir. "Bereket", devam ve sebat etme manasınadır. (deveyi çöktürmek, sebat ettirmek) ve ifâdeleri de bundandır. Çünkü su, blrkede (havuzda) hep bulunur, hep akar. Tebareke ile ilgili birkaç izah bulunmaktadır:

1) Bu, "O'nun ismi devamlı ve sabit oldu" demektir.

2) "O'nun katında hayırlar devamlı oldu" demektir. Çünkü bereket, hernekadar, "sebat" manasına ise de, bu hayırlar için de kullanılır.

3) Bu, "Mekânca değil de, şan ve şerefçe yücedir" demektir.[155][155]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, dünya nimetlerini sayıp bitirdikten sonra, "Rabbinin zâtı baki kalacaktır" buyururken, ahiret nimetlerini sayıp bitirdikten sonra da, "Rabbinin adı ne yücedir" buyurmuştur. Çünkü dünya nimetlerini sayıp döktükten sonra, bütün mümkinâtın (mahlûkatın) fânî olduğuna, zatları gereği yok olacaklarına, Allah'ın yüce isminin İse, zikredenlere fayda vereceğine, dünyada, Allah'ı alabildiğine birleyen zâkirlerin kalmayacağına işaret etmek gerekmiştir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, "Rabbinin zatı bakî kalacaktır" buyurmuştur. Burada ise, cennet ehlinin ebediliğinin, Allah'ın bırakmasıyla olduğuna, cennetliklerin hep Allah'ın ismini anacaklarına ve bunca zevk duyacaklarına işaret etmek gerekmiştir. İşte bu sebeple de, "Rabbinin adı ne yücedir" buyurmuştur ki bu, "O günde, Allah'ın isminden başka, dillerde kimsenr adı-şanı kalmayacak ve hiç kimsenin, hiç kimse nezdinde, isminin anılmasına ihtiyaç kalmayacak, hiç kimseden de korku duymayacaktır. Binâenaleyh eğer onlar, birbirlerini zikredecek anacak iseler, Allah'ın ismi ile zikirleşirler" demektir.[156][156]

İsm İle İlgili İzah

Ayette, "isim" kelimesinin yer alışının, aslında manada tesiri yoktur. Yahut da, "Bu kelime, "Tebâreke" fiilinin kendisinden ötürü zikredildiği temel unsurdur (yani onur failidir)" (dersek, ne dersiniz)? Deriz ki: Bu hususta şu k izah yapılabilir:

1) Meşhur olan görüşe göre, tıpkı, "Rabbinin zâtı (vechi) bakî kalacaktır' ayetindeki "vech" gibi, bu "isim" kelimesinin de manada bir tesiri yoktur. BöyJe oluşunun delili ise, Hak Teâlâ'nın başka bir ayette mesela, "Yaratıcıların en güzel: ne yücedir!" (Mü'minûn, 14) ve "Mülk elinde bulunan O Zât ne yücedir!" (Mûlk, 1) buyurması ile "tebâreke" (yüce oldu) lafzının bu şekilde kullanıldığı, diğer bütün ayetlerdir.

2) Mübarek olan yüce olan, bizzat Allah'ın ismidir. Bunda beliğ (ince) bir manaya işaret vardır. Çünkü meselâ "yüce oldu" manasında "tebâreke" dediğimizde, "şimdi ismi böyle olan zatın bizzat kendisi ya nice yüce olur" demiş oluruz. Bu böyledir. Çünkü mesela, padişahın ismi-şanı yüce olduğunda, ismi ancak saygı ile anılır. Sonra da onu gıyabında anan, bizzat onun yanına vardığında, saygısı daha da artar. Çünkü isme karşı duyulan o saygıdan dolayı ismi duyan kimse ayağa kalkar. Bu tıpkı, padişahların Örfünde olduğu gibidir. Çünkü melikler mektuplarında, büyük bir sultanın adını okuduklarında, onun ismini duyunca ayağa kalkarlar. Sonra faraza o sultanın bizzat kendisi, mektubunun gittiği yere gelecek olsa, insanlar onu karşılarlar, huzurunda yerlere kapanırlar. İşte bu, ismin yüceliğinin, müsemmâda (ismin sahibinde) daha fazla bir yüceliğe delâlet ettiğinin apaçık delilidir. Ama biz "tebâreke"nin, "katındaki hayırlar devamlıdır" manasında oluduğunu söylersek, bu, Allah'ın isminin zikredilmesinin, serleri giderdiğine, şeytanları kaçırttığına, hayırları artırdığına ve mutlulukları celbettiğine bir işaret olur. Yok eğer bu kelimenin, "Allah'ın ismi devamlıdır" manasında olduğunu söylersek, bu biraz önce de söylediğimiz gibi, zahirlerin, cennette de zikre devam edeceklerine bir işaret olur.[157][157]

---

[154][154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/155.

[155][155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/155.

[156][156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/155-156.

Zilcelal Kıraati

Bu ayette meşhur kıraat şeklindedir. 27. Ayette ise şeklindeki kıraat meşhurdur. Çünkü "celâl" (yücelik ve azamet), ancak Rab" için olur. "İsim" ise, müsemmâdan (isim sahibinden) başka birşeydtr. "Rabbin vechi" ifadesinde ise, "Rab" de "vech" de, ikisi birden o Zâtı ifade eder. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak o ayette "vechi"ni, "zü'l-celâl" diyerek tavsif etti (dolayısıyla vech gibi merfu oldu). Burada ise (mecrur olan) "Rab" kelimesine "zl'l-celâli" sıfat olarak getirdi (mecbur kıldı). Eğer Cenâb-ı Hak, "Rab bakî kalacaktır" demiş olsaydı, Rab olarak bakî kalınca, o zamanda onun merbûbları da (kulları da) bulunması gerekirdi. Ama "Rabbin vechi (yüzü - zatı) bakî kalacaktır" buyurunca bu söz, mevbûbu unutturdu. Dolayısıyla Hakk'ın bakî kalacağı kesin kes ifade edilmiş oldu. Derken "vech"i, işte böyle bir inceliği göstersin diye kullandı. Allah en iyi bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbine, salat-u selam da, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e. âline ve ashabına olsun. (Amin).[158][158]

---

[157][157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/156.

[158][158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/156-157.

VAKIA SURESİ

Bu sûre 96 ayet olup, Mekkidir.1[1]

"O vakıa olduğu zaman, onun vâki olduğunu hiç kimse yalanlayamaz. O, (kimini) alçaitıcı, (kimini) yükseltici"
(Vakıa, 1-3).2[2]

Önceki Sûre İle Münasebet

Bu sûrenin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Rahman Sûresi, Cenâb-ı Hakk'ın insanlara nimetlerinin sayılıp-dökülmesini, insanlardan bu nimetlere karşılık şükürde bulunmalarını isteyişini, yalanlamaktan menedişini ihtiva etmekte. Bu sûre ise, Allah'ın şükreden kimseye hayırla (mükâfaatla) karşılık vereceğini, yalanlayan ve inkâr eden kimseyi ise, cezalandıracağını anlatmaktadır.
2) Geçen sûre kullar için olan nimetlerinin zikredilmesi suretiyle, bir takım tenbthleri (dikkat çekişleri) ihtiva etmekteydi. Bu sûre de, onun gibi, bağnşıp-çağnşma günü olan kıyamette, onlara verilecek karşılıkları anlatmaktadır.
3) O sûre, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetini; bu sûre ise Allah'ın heybetini ortaya koymaktadır.
Bu sûrenin başı ile Rahman Sûresi'nin sonu arasındaki münasebet de şöyledir: O sûrenin sonunda, nefy ve isbat açısından, Allah'ın sıfatlarına, bu sûrenin başında ise, kıyamete ve kıyametteki mükâfaat ile cezaya bir işaret vardır ki bunların herbiri, yine Cenâb-ı Hakk'ın isminin yüceliğine, sânının ululuğuna, kudretinin mükemmelliğine, saltanatının güçlülüğüne delâlet eder.3[3]

Kıyamet

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:4[4]

Birinci Mesele

Bu ayetlerin tefsiri hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, "olacak olan o kıyamet, yahut olacak olan o büyük zelzele (sarsıntı) olduğu zaman, herkes bunu (olup-biteni) kabul eder, artık hiç kimse inkâr edemez. Bu hâdise, inadcılann inadının bât olduğunu ortaya kor, böylece, cehennemin dibine savurmak suretiyle kâfirleri alçaltın cennetin derecelerine çıkarmak suretiyle mü'minleri de yükseltir. Bir de bakarız ki bunlar naim cennetlerinde, berikiler ise cehennemdedirler" demektir.
2) "O vakıa olduğu zaman, insanları alt üst eder, sarsar. Böylece yüksek olanları alçaltır, alçak olanları yükseltir." Bu izaha göre, ayet, vâki olacak kıyametin şiddetine işaret etmek için, bu tıpkı, "Biz o (beldenin) altım üstüne getirdik" (Hûd,82) ayeti gibi olmuş olur. Çünkü yüksekte olanı yıkmak suretiyle alçaltan, alçağı da yükselten, böylece aşağıdaki yeri, yüce dağlar haline getiren, yüce dağları da, alçak vadilere çeviren o azâb çok şiddetli ve ileri bir azabtır. Böylece o yüksek yüksek burçlar, kaleler (gökdelenler), yerle bir olur. İşte kopacak olan kıyamet, böylece aşağıdakileri yükseltir ve yerin zirveleri haline getirir, yüksekte olanları da, yerin derinlikleri haline getirir. Bunun böyle olacağının delili, "O zaman yer bir sarsıntı ile sarsılmıştır, dağlar didik didik parçalanmıştır..." (vakıa, 4-5) ayetleridir. Çünkü bu ifadeler, yeryüzünün, kendisini kökünden söküp atacak, dağlarını ise unufak edecek şekilde, hareket

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/159.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/161.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/161.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/161.

edeceğine, böylece aşağıdaki yerin, tıpkt koca dağlar gibi, yüce dağların da tıpkı derin vadiler gibi olacağına, bu hale geleceğine bir işarettir ki bu tıpkı, kumlu bir yerde, esen fırtınanın meydana getirdiği durum gibidir.
3) O vakıa (kıyamet) olduğu zaman, onun vukuu ve nasıl olduğu herkesçe anlaşılır. Artık onu ne bir inkâr eden, ne de yorumlayan bir kimse bulunur. Binâenaleyh ayetteki,
ifâdesi ifâdesine ma'tuftur, yani aynı durumdadır. Bu tıpkı bir kimsenin "Benim o iş hakkında ne bir şüphem, ne bir yanılmam var" demesi gibi olur ki bu da, "Alçak olanı yükseltmeye, yüksek olanı da alçaltmaya" hiç kimsenin gücü yok (ancak Allah'ın gücü var) demektir.5[5]

Sondaki Te Harfi

"O vakıa olduğu zaman" ifadesindeki "vakıa" kelimesinin, mahzûf birşeyin sıfatı olması muhtemel olup, bu mahzûf şey, daha önce de beyân ettiğimiz gibi, "el-kıyame" yahut "el-zelzele" lafzıdır. Bu mahzûfun, belli olmayan bir şey olması da muhtemeldir. Bu durumda kelimenin sonundaki tâ, vâkî olan o şeyin şiddetine ve dehşetine bir işaret olmuş olur. Nitekim mananın, "olacak o şey öylesine oldu ki..." şeklinde olması için, iînsût denilir. Halbuki bizim, "iş oldu" şeklindeki sözümüz, ona nisbetle, çok önemsiz de olsa, sadece bir işin olduğunu ifade eder. Çünkü "kfllnetü" kelimesinde, onun bir "şey" oluşunun ötesinde ilave bir sıfat ve mana vardır. Bu hususu, Arapların, "Falanca alabildiğine râvî ve nesebe!" ifadelerindeki "tâ"mn, mübalağa için olduğunu anlatmak suretiyle izah edelim: Çünkü Araplar, bu kimsenin râvî olduğunu iyice anlatmak istediklerinde, haberden sonra bir sıfat getirerek, meselâ "Falanca çok güzel râvî, üstün râvî..." derler. Böylece, bu uzun ifadeyi, bir ilave manayı taşıması ile birlikte kısaltarak, "Biz, bir kelimenin yerini tutan bir harf getirdik. Nitekim müenneslik ta'sını da bu maksadla getirdik. Çünkü mesela bir kimsenin, (dişi zâlim) ifâdesinin yerine, sadece üJlfc deriz" demişlerdir. İşte bundan ötürü, tâ ile beyan edilmesi mümkün olmayan yerde, ünsâ (kadın-dişi) kelimesini bizzat getirme ihtiyacını duyarak meselâ (dişi koyun) demişlerdir. Çoğulu ifade ederken de, yazıda kısaltma yaparak meselâ, "Dedi, dedi, dedi" yerine geçmek üzere, "dediler" ijllf "dedi, dedi" yerine geçmek üzere de, Vli demişlerdir. Aynen bunun gibi, mübalağa (te'kid) manasını elde etmek istediklerinde de, bir kelime yerini tutacak bir harf kullanmışlardır. İlave manaya (te'kide) delâlet eden o harfin kelime sonunda olması gerekir. Çünkü ilave, birşeyin aslından sonra sözkonusudur. İşte bundan ötürü müfredlik ve müennestiği göstermek için olmadığı zaman, mübalağa manasını ifade etsin diye, cemilerin değif de müfredlerin sonuna tâ'yı getirmişlerdir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi diyoruz ki: Meselâ, ifadelerinde bu husus, lafzan değil de, manaca mevcuttur. Bunun manaca mevcut oluşu şöyledir: Araplar, şeklindeki sözleri ile, olan o şeyin olması gerektiğinden daha ileri şekilde olduğunu anlatmak isterler. Lafzan olmayışına gelince, kelimenin sonundaki "tâ" eğer mübalağa için olursa, fiilin de müennes zamiriyle yer alması caiz olmaz. Aksine ve denilmesi gerekir. Halbuki bu mümkün değil. Çünkü biz, bu tâ ile mübalağa manasının kastedildiğini söylüyoruz.6[6]

Üçüncü Mesele

edatının ayetteki âmili nedir? Deriz ki: Bu hususta şu üç izah yapılabilir:
1) Bunun âmili, kendinden önce geçen-bir fiildir. Bu durumda, Iîl kelimesi, mef'ûl-ü fîh değil de, mef'ül-ü blh olmuş olur. Önceden olduğu düşünülen fiil (âmil) de, mahzûf jfü "hatırla ki..." fiilidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kıyameti hatırla" demiş olur.
2) Bunun âmili, ifadesidir. Bu, senin, "Cuma günü, benim için meşguliyet yok" demen gibi olur.
3) Bunun âmili, kıyamet koptuğunda, kimi alçaltır, kimi yükseltilir" gibi ifadelerdir. Bunun

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/162.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/162-163.

delili ise, ayetteki "haflzâ, " ifadelerinin yer alışıdır. Bunun âmilinin, yine ayette geçecek olan, "ashab-ı meymene..." (Vakıa,8) kelimesinin olduğu da söylenmiştir ki bu, "Kıyametin koptuğu günde, ashab-ı meymene..." demektir.7[7]

Kâzibe

Ayetteki, ifadesi, o kıyametin, tek bir defada, bir anda olacağına işarettir. Çünkü, "vakı'a" kelimesi, "masdar binâ-i merre"dir. Ayetteki ifadesi, İle ilgili olarak, şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, yerini almış olduğu mahzuf bir kelimenin sıfatı olup, takdiri, şeklindedir.
b) Bunun sonundaki tâ da mübalağa içindir. Bu tıpkı "vakı'atü" ile ilgili olarak söylenen şey gibi olup, izahı yukarıda geçti.
c) Bu kelime, tıpkı "âkibet" gibi, masdardır.
Şimdi biz, birinci izahı kabul edersek, "li-vakiatiha"daki lam harf-i cerrl şu iki manaya gelebilir:
1) Bu, lam-ı ta'lîl'dir ve takdiri, "O hadisenin şiddetinden ötürü, o günde hiçbir kimse (nefis), yalanlamada bulunamayacaktır" şeklinde olur. Bu ttpkı, bütün herşeyi zaptettiği için, meleğin yanında yalan söylenenin olmaması gibidir. Böylece bu, "Herkes, daha Önce, pek çok şey hususunda yalancı kimseler oldukları halde, onu söylediği ve söyleyeceği herşeyde tasdik eder" manasında, genel bir olumsuz hüküm olmuş olur. Artık hiçbir yalancı yoktur ki, o vakıanın şiddetinden ve işin açıklığından ötürü, "Kıyamet yok" diyebilsin. Bu tıpkı, herkes nezdinde açık bir şekilde ortaya çıktığı için bir iş hakkında, "Bu iş artık inkâr edilemez" denilmesi gibidir. Bu manaya göre de, ayetin bu ifadesi, "Hiç kimse yalanlayıp da, daha önce bunun yalan olduğunu söyleyen kimseler bulunduğu halde, artık, "Kıyamet yok" diyemez" manasında hususî bir nefiy (olumsuz hüküm) olmuş olur.
b) Bu lâm'ın, müteaddîlik için olması... Bu da tıpkı, "Zeyd'i hiçbir döven yok" denilmesi gibi olur. Buna göre ayetin takdiri, "Olacak o şey olup bittiğinde, artık onun olup bittiğini yalanlayan hiçbir kişi olmaz. Eğer onun olduğu haber verilirse, bu demektir ki, artık o, kimilerini alçaltan, kimilerini de hâfd (indirici) ve rafla (yükseltici) kıyamettir" şeklinde olur. Bu izaha göre, ifâdesi, edatında âmil otamaz. Çünkü bu, kıyametin, "Bu iş kolay ve takat getirilebilen bir şeydir" diyen bir inkarcısı yoktur" manasına olur. Zira Arapça'da, güç yetiritebilir şey olduğunu sanarak büyük bir işe girişen kimseye, "Kendine sor" denilir ki, bu "işi kolay sandın ama, hiç de kolay değilmiş" demektir.
Eğer biz, İkinci İzahı, yani tâ'nın mübalağa için oluşunu kabul edersek, bu durumda şu iki izah yapılabilir:
1) Bu, "Büyük bir yalan söyleyen kimsenin, bile o günün dehşetini yalanlaması mümkün değil" manasında, "Kıyametin ileri bir yalanlayıcısı yoktur" demek olur.
2) Bu, "Eğer bir kimse yalan söylese ve o gün için, "Ne kıyameti, ne vakıası... Kim demiş?" diyecek olsa, bu kimse çok büyük bir yalancı otur. Halbuki o günde hâdisenin büyüklüğünü ve dehşetini yalanlayacak kimse yoktur" demektir. Birinci mana, kıyametin dehşetini daha fazla anlatmış olur. Üçüncü izaha göre ise, bahsettiğimiz şeyler, "O günde hiç yalanlayıcı yoktur. Aksine herkes onu tasdik eder" manasına vartp dayanır.8[8]

Hafîda Râfia

Ayetteki, ifadelerinin takdiri, "O kıyamet hftfida, rafla (alçaltan, yükseltendir" şeklindedir. Bunun izahı, baştaki kısa tefsirde geçti. Bu hususta, şöyle birkaç izahlar da yapılabilir:
1) Bu ifadeler, "kazibe" (yalanlayıcı nefis) ifadesinin sıfatları olup, "bu kıyameti yalanlayan, sözü değiştiren hiç bir nefis yoktur. Binâenaleyh kimi işi alçaltan, kimi işi yücelten kıyamet olacaktır. O halde hâfida - râfia, kıyamettir" demektir. Yahut da bu iki kelime, insanların, kıyamet kopunca, doğru konuşup, yalanlama imkânı bulamayışlarını iyice ortaya koyan

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/163.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/163-164.

ifadelerdir. Çünkü yalan söyleyen kimse, sözü değiştirir, sonra da kendisinin o yalanı söylemediğini ifade etmek İstediğinde, "Tek bir kelime bilmiyorum" dediği gibi, çoğu kez de "Tek bir harf bilmiyorum" der. Bu böyledir, çünkü yalan söyleyen kimse bazan o işin hakikat, (kendisi) hususunda yalan söyler. Çoğu kez de, o işin herhangi bir sıfatı hususunda yalan söyler. O sıfata bazan iltifat edilir. Önemli olur, bazan ise, nazar-ı dikkate alınmayacak önemsiz bir husus olur. Bazan da, hiç iltifat edilmez. Birincisinin misâli, meselâ bir kimsenin, geldiği halde, "Zeyd gelmedi" demesi; ikincisinin misali, "O cuma günü erkenden gelmedi" demesi gibidir. Halbuki o kimse, cuma günü erkenden, gelmiş veya gelmemiştir. İkincisi, birincisinden, dördüncüsü de hepsinden daha aşağı-önemsiz bir husustur. Binâenaleyh şimdi bu kimse, "Yalan bir söz bilmiyorum" dediğinde, o yalanı kendisinden, hem verdiği haber hususunda, hem de o haberin sıfatları hususunda nefyetmiş olur. Ama, "Tek bir harf dahi bilmiyorum" diyen kimse, bunun daha ilerisinde birşey nefyetmiş (reddetmiş) olur; "Hiçbirşey bilmiyorum" diyenin sözü ise, bunlarında üstünde, te'kidli bir söz olmuş olur. O halde, ayetteki ifâdesi, "çok önemsiz birşey bile olsa artık o gün hiç kimse sözü değiştiremez, yalan söyleyemez" demektir.9[9]

Dağların Parçalanması

"O zaman yeryüzü, bir sarsıntı ile sarsılmıştır ve dağlar didik didik parçalanmıştır, derken dağılmış toz haline gelmiştir" (Vakıa, 4-6).
Bu, "Yeryüzü, yüksek yüksek kum yığınları haline gelmiş, dağlar, erimiş ufalmış -.aie gelir" demektir. Ayetteki, "Derken dağılmış, toz haline gelmiştir" ifadesi Hak 'eâlâ'nın, dağlar ile ilgili olan, "hallaç pamuğu gibi atılmış" (Karia. 5) ayeti gibidir. Masdarların bu şekilde getirilişinin izahı geçmişti: Meselâ bu, fiilin, aslında iltifat •dknez birşey olduğu halde, muteber bir söz olduğunu İfade eder. Bu hususta mesela, "O birşey değil..." denilir. Binâenaleyh bir kimse, "Ben falancayı hatırı sayılır ar biçimde dövdüm" dediğinde, bu kimse burada, o dövmeyi önemsiz görerek, "Bu da bir dövme mi?" dememiş olur ki eğer böyle demiş olsaydı, "Bu birşey değil..." şeklinde ifade edilirdi.
Ayetteki, "O zaman yeryüzü ... sarsılmıştır" ifadesi ile ilgili şu izahlar sormamıştır:
1) Bu ifâde, "O vaha olduğu zaman " ifadesinden bedeldir ve bunun (yani buradaki edatının) âmili, daha Önceki ile ilgili olarak bahsettiğimiz ihtimaller olur.
2) Önceki nın âmili, ve cümlesi; bu nın âmili ise, "hafîda-raflv ifadesidir. Takdirî manası, "kıyamet, yeryüzü, bir sarsıntı ile sarsıldığı ve dağlar didk didik parçalandığı, derken dağılıp toz haline geldiği vakit, kimilerini alçaltır, kimilerini yükseltir" şeklindedir. Buna göre ç-îtö 'İn başındaki "fâ", zaman açısından bir tertib (sıra), ifade etmiş olur. Çünkü yeryüzü, böyle hareket etmediği ve dağlar böylesine parçalanmadıkları müddetçe, dağılıp toz haline gelmiş olmazlar.
"Bess" masdarı, "altüst etmek" manasına, "heba" ise, güneş huzmeleri camdan içeri düştüğü zaman, bu huzmeler içinde uçuşan toz-toprak demektir. Harfler ile manalar arasında bir münasebetin bulunduğunu söyleyenler şöyle derler: Hava, yerin ağır olan o zerrecikleriyle (toz-toprağı ile) karıştığında, "hava"nın lafzında bir harf ağır olur, dolayısı ile; "hava"nın vâv'ı, ancak hızlı bir şekilde dudakların kapanması ile söylenebilen "bâ"ya dönüşür. Çünkü bâ da biraz ağırlık vardır, böylece hava, heba şekline dönüşür.10[10]

Üç Sınıf

"Siz de (o zaman) üç sınıf oldunuz. Sağcılar, ki o sağcılar ne mutludurlar; solcular ki o solcular da ne bedbahttırlar!" (Vakıa, 7-9).
Bu, "Kıyamet günü siz üç sınıfsınız" demektir. Cenâb-ı Hak bu üç sınıfı, "ashâb-ı meymene..."

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/164-165.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/165-166.

diyerek açıklamıştır.
Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:11[11]

Birinci Mesele

Ayetteki "ta" edatı, bir tefsire ve taksimattan ötürü meydana gelen durumun bir anlatımına delalet eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki önce, "Siz, sağcılar, solcular... olarak üç sınıfsınız" demiş, daha sonra da herbirinin durumunu tek tek anlatmaya geçerek, demiş, böylece önce, taksimi bırakmış ve bu taksimin delâlet ettiği şey ile yetinmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak daha sonra, her üç kısmı da, halleri ile birlikte anlatmıştır. Ayetteki, "Siz de üç sınıf oldunuz" ifadesinin önce söylenmiş olması bu kısımları (şimdilik) teker teker ele almaktan müstağnî kılar. Daha sonra Hak Teâlâ, bu kısımların her birini, hallerini anlatarak tekrar ele alacaktır.12[12]

Kitabını Sağdan Alanlar

Ashâb-ı meymene (sağcılar), cennetliklerdir. Bunlara bu adın verilmesi, bunlar ya, amel defterleri sağ taraflarından verilenler oldukları içindir, yahut da, onların sağ tarafları Allah'dan olan bir nûr ile aydınlandığı içindir. Nitekim Hak Teâlâ, "Onların nurları, önlerinde ve sağlarında (onlarla birlikte) koşar" (Hadid, 12) buyurmuştur. Yahut da, "yemîn" sözü ite, güzel ve iyi olan şeylere işaret edildiği için, bu kökten olan "Meymene" ile isimlendirilmişlerdir. Çünkü Araplar, "Sanih" kelimesini kullanıp, bununla uğur ve bereket umarlar. "Sânih', uçurulduğunda, yahut ürkütüldüğünde, insanın sağ tarafından giden, sağ tarafına konan hayvan demektir.
Bu hususun temelinde ise söyle hikmetli bir iş yatmaktadır: Allah Teâlâ, mahlûkatı yaratınca, herseyde kudret ve irâdesine bir delil bulunmuştur. Öyleki insanın kendinde bile, sayısız-sınirsiz deliller vardır. Allah'ın "iradesi" ve "ihtiyarTnın delili, farklı farklı şeylerin, birbirine benzer iki yerde varedilmesi, yahut da, birbirine benzeyen iki şeyin ayrı ayrı yerlerde var edilmesidir. Çünkü insanın durumu, girift şeylerin başında gelir. Zira o, birbirine benzer şeylerden yaratılmıştır. Sonra Allah Teâlâ, insanın sağ tarafına, sol tarafında bulunmayan bir gücü-kuvveti vermiştir ki eğer ehl-i ilim, Allah'ın kudret ve iradesinden başka, bunun böyle oluşuna bir sebeb ortaya koymak için bir araya . gelseler, bunu izah edemezler. Hernekadar aklı ve zekası olduğunu iddia eden bazı kimseler, "sağ tarafta ciğer vardır. Bu cieğer sayesinde, gıdalanma kuvveti elde edilmiş olur. Sol tarafta ise dalak vardır. Bunda ise, menfaati açık bir özellik yoktur. Dolayısıyla sağ taraf, ciğerin sağ tarafta yer almasından ötürü, kuvvetli olmuştur" demişler ise de... Buna karşılık biz yine diyoruz ki:'Bu, Allah'ın irade ve ihtiyacı bulunduğunun bir delilidir. Çünkü sağ taraf da sol taraf gibidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, ciğeri sağ tarafta yaratması, O'nun irâde ve ihtiyarı bulunduğunun bir delilidir. İnsanın sağının, solundan daha güçlü olduğu sabit olunca, sağı, sola tercih ettiler, daha kıymetli kabul ettiler ve meselâ sağ tarafı büyük-önemli şeyler için, kullandılar. Böylece saygınlığrbulunan bir kimse için, "Bu, ashab-ı yemindendir," denilir oldu ve insanlar bunun için "azız" vezninde, bir lafız icâd ettiler. Binâenaleyh bu işin, işte bu tarz üzere, tıpkı "sem?", "basîr" ve değişiklik arzetmeyen "tavîl", "kasîr" gibi olması gerekir. İşte bundan ötürü de, bu kelime "yemîn" şeklinde olmuştur ve "kuvvete" delâlet eder.
Bunun mukabilinde ise, bu vezinle nida esnasında, kınanan ismin kendisine tahsis edildiği vezin üzere el-yisâr (sol) kelimesini vaz ettiler, koydular. Bu, "flâl" veznidir. Çünkü, kınama ve kınanan isme nida esnasında, kesreli olarak bu vezin getirilir; şöylece meselâ, "ya ficâru", (ey fâcir), "ya fisAku" (ey fâsık), "ya hibâsu" (ey kötü tisi) denilir, "el-yemîn" kelimesinin el-yisâr anlamında olduğu, derken, sonraları, şu andaki anlamında olmak üzere) el-yemîn (sağ...)

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/166.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/166.

anlamında kullanılmaya başladığı ca söylenmiştir, meymene kelimesine gelince, bu kelime, "mef'ale" vezninde (ism-i mekân)dır. Buna göre o, kendisinde yemîn olan mekânı olan her şeyi ifâde etmektedir, şte bu yeminin yeri ve mekânı olup, buna, bizim tıpkı oyun sahasına mel'abe :ememiz gibi meymene denilir.13[13]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ mahlûkatını, rahmetinin baskın çıktığına delil olmak üzere, üç kısma ayırmıştır. Bu böyledir, çünkü
insanın yanı dört tanedir; sağı solu, önü ve arkası... Sağ, sol mukabilinde, arka ise ön... Sonra Cenâb-ı Hak, "ashâb-ı yemin" ifadesiyle, kitapları kendilerine sağ yanlarından verilen ve en şerefli cihetin ehli olup ikrama mazhar olan kurtulmuş kişilere, "ash&b-ı şimal" ile, ashâb-ı yeminin aksi durumunda olan ve kitapları kendilerine sol yanlarından verilerek hor ve hakîr durumda olan kimselere işaret buyurmuş; sonra, kendilerine hesap sorulmayacak olan ve, hesapsız olarak, sağ ya da soldaki insanların önüne geçecek olan es-sâbikûn"u zikrederek, onlann en sağdan en yüce menzil ve makamda olacaklarını onların Allah'ın huzuruna yaklaştırılmış olup, başkaları için söz söyleyebildiklerini, başkaları için şefaatçi olduklarını, insanların işlerini gördüklerini... anlatır. Bunlar, ashâb-ı yeminden daha yüce bir mertebenin adamıdırlar.
Sonra, Cenâb-ı Hak, ashâb-ı şimalden daha geride olan ve kendilerine olan kızgınlığın şiddetinden dolayı yüzlerine bile bakılmayacak olan en gerideki bir başka topluluktan bahsetmemiştir. Üstelik taksimatlarda adet de dörtlü iken, faziletinden dolayı bu taksimat, üçlü olmuştur. Bu, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte onlardan kimi, nefsine zulmedendir, onlann bazısı mutedûdir, onlardan bir kısmı da, Allah'ın izniyle hayırlı işlerde öncü olandır..."(Fatır,32) ayetinde oiduğu gibidir. Cenâb-ı Hak, burada, hepsinden geriye kalan bir başka gruptan bahsetmemiştir.14[14]

Sıralamadaki İncelik

Beyân edilirken, önce sâbikun'un, sonra ashâb-ı yemin'in ve nihayet ashâb-ı şimalin durumu anlatıldığı halde, ayette, önce ashâb-ı yemîn ile başlayıp, sonra ashâb-ı şimale, ondan sonra da sâblkûn'a geçilmiş olmasının hikmeti nedir? Buna şöyle diyerek cevâp veririz: Kıyamet ve onda vâki olacak dehşetengiz şeyler ancak, kendisini, günah ve isyanlardan alıkoyacak muhabbetullaha sahip olmayan kimselerdin zikredilir. Ama, Rableri ile meşguliyetleri kendilerini sevindiren ve sûru. andıran kimselere gelince, onlar azabtan dolayı hiç hüzünlenmezler. Bu sebeple Allah Teâlâ, "Kıyamet koptuğunda..."(Vâkıa,1) bunda gizli kalmayacak biçimde bir korkutma bulunup, sevabı uman, ikâbdan korkan kimseleri korkutmak da daha evlâ olunca, Cenâb-ı Hak, haber fayda vermeyeceği için değil, mazeret kapısını kesmek için zikrettiği şeyi zikretmiştir. Sflbikûna gelince, onlar, terğîb ve terhibe muhtaç değildirler. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, dinleyen ve rağbet eden ashâb-ı yemîn'i zikretmiş, daha sonra da, her ne kadar hiç kimse Allah'ın cezbesi olmaksızın oralara yaklaşamaz ise de, ashâb-ı yemin gayret edip de onların derecelerine yaklaşsınlar diye, sabikûnu zikretmiştir. Çünkü, sâbikûn, nail olduğu her şeye Allah'ın cezbesiyle nâit olmuştur. Nitekim şu hadiste buna işaret edilmektedir:"Rahmanın cezbelerinden tek cezbe, yetmiş yıllık ibadetten daha 15[15]hayırlıdır"16[16]

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/167.
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/168.
15[15] Keşfû'l-Hafa 1/332. (Benzer Hadis).
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/168.

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak'ın ifâdesinin anlamı nedir? Biz deriz ki, bu, bir belagat türü olup, bunun anlatılmasıysa şöyledir: Konuşan kimse bir şeyi beyân etmeye başlar, sonra konuşmaktan vaz geçer ve dinleyenin onu dinlemeye güç yetiremeyeceğine işaret eder.. Bu meselâ, bir kimsenin birine, "Sana başımdan geçen şeyi haber vereyim" deyip, sonra da tam o sırada, kendine cevap verircesine, "Bunun seni hüzünlendirmesinden de korkmuyorum!" demesi gibidir. Bu, şuna da benzer: Bir kimse, "Falancayı kim tantr?" der.. Onun bu sözü, o kimseyi, tanımlayıp tavsif etmesinden daha beliğdir. Çünkü dinleyen kimse, onun vasfını duyduğunda, "Onun olup olacağı son hal buymuş..." der. Ama kişi, "Falancayı tanıyan var mı?" dediğindeyse, onu dinleyen kimse kendi aklında bir şeyler tasarlar ve sonra da der ki: "O falanca, o haber veren benim nezdimde, benim tahayyül ettiğimden daha büyük ve benim bildiğimden daha azametlidir!" der.17[17]

İ'rab Meselesi

Bu ifâdenin i'râbı nedir ve bundan anlaşılan mâna (nedir)? Biz deriz ki ifâdesi bir mübtedâ olup, konuşan kimse, önce haberini zikretmek istemiş, ama bunu zikretmekten vazgeçerek terketmiştir. Ayetteki Hakk'ın ifâdesi ise, teaccüb anlamında olan bir istifham (soru) cümlesidir. Nitekim sen, bir şeyi bildiğini iddia eden kimseye, soru sorarak, onu imtihan ederek ve cevâbı bilmediğini zan ve iddia ederek, "O halde, bunun manası nedir bakalım?!.." dersin. Öyle ki sen, onun, senin soruna cevâp verememesini ister ve arzularsın... Eğer cevâp verse, bundan hoşlanmazsın.. Zira senin bu sözün, anlaşılan, mefhumu olan bir ifâdedir. Buna göre sen sanki, "Sen cevâbı bilmiyorsun..." demiş olursun..
Bunu iyice anladığında, bil ki, konuşan kimse sanki başlangıçta bir şeyi haber vermiş, sonra ise, hiçbir şey haber vermemiş gibidir. Zira, haber vermede, sözü uzatma vardır. Sonra ise, sözüne devamla, imtihan edip, o kimsenin, o şeyin hükmünü bilmediğini iddia ederek bunu (yani, "o halde, bunun manası nedir bakalım?" ifâdesini) söylemiştir. Bu böyledir, "çünkü bir kimse bir söze başlayıp, sözün başını zikretse, sonra da haber vermekten vazgeçse, onun bu susması bazen, onun, muhatabının o şeyi, haberi zikretmeksizin bilmiş olduğunu anlamasından dolayı olur.
Bu şuna benzer: Bir kimse, bir başkasına "Zeyd'in ulaşmış olduğunu" bildirmeyi istese ve "Muhakkak ki Zeyd..." dese, sonra, onun sözünü tamamlamasından önce de Zeyd gelse ve bakışları Zeyd'e ilişerek, onu yanında oturur görse, işte o zaman susar ve "geldi!.." demez. Çünkü, artık, bunu söylemenin bir faydası kalmamıştır. Bazan da daha işin başında haberi zikretmekten vazgeçer kişi; çünkü o, kendisine, "kim geldi?" diye soran kimseye, sözün sadece baş kısmının yeteceğini bilmektedir. Zira o, "Zeyd" derse, bu cevap yeterli olur; nitekim biz de, bu soruya, "Zeyd" diye cevap veririz, "geldi..." ifâdesini tekrarlamayız. Haber bazan da, olayın çok uzun olduğuna işaret etmek için zikredilmez. Bu tıpkı, kızgın olan bir kimsenin, "Zeyd kim?" deyip susması, sonra da, "Onun hakkında ne diyeyim ben?!..." demesi gibidir. İşte bu bilinince, diz deriz ki: Cenâb-ı Hak, İüliJ1 v1**^ "sağ ehli..." buyurunca,
O, sanki bir haber vermeyi dilemiş, ancak, daha sonra susmuş, ama kendi kendine, tıpkı, "kim geldi?.."nin sorusunda, "Zeyd" ifâdesinin yeterli olması gibi, "susmak, haberin durumunu çok açık ve belli olduğunu vehmettirebilir..." demiş, bunun üzerine de bunun, O'nun mübtedâ üzerinde susmasının, meselenin açık ve aşikâr olması sebebiyle olmayıp, bilakis gizli ve müphemliği sebebiyle olduğuna açık bir delil ve işaret olsun diye, adeta imtihan edip, anlaşılmayacağını iddia üslubuyla "O sağcılar, nedir bilir misin?!./' yani "sağcıların ne oldukların'ı sen nereden bileceksin?" buyurmuştur. İşte bu, çok güzel bir izahtır. Bu hususta, açık olan bir başka izah şekli daha vardır ki, bu da onun, tek bir soru cümlesi olduğunun

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/169.

söylenmesidir. Buna göre, Cenâb-ı Hak sanki, "Sağ ehli; nedir onlar?" buyurmuş, böylece de istifham üslûbunu seçmiştir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, zamirin yerine zahir isim getirmiş ve "Sağ ehli.. Nedir o sağ ehli?!.." buyurmuştur. Zahir ismi getirilmesi, onları açıktan açığa, iki defa zikretmesi sebebiyle, onların şanlarının büyüklüğüne işaret etmek içindir. Cenâb-ı Hakk'ın (vakıa.8-9) (Hakka, 1-2) ve (Karia, 1-2) ayetleri hakkındaki açıklama da bunun gibidir.18[18]

Şimal ve Meş'eme

Günahkârların hallerinin beyanında "şimal" (vakıa. 41) kelimesi kullanıldığı halde, "meymene" kelimesinin mukabilinde "meş'eme" (vakıa, 8-9) kelimesinin seçilmesinin hikmeti nedir? Biz diyoruz ki: el-yemîn kelimesi, önce, malûm olan yani, tarafı ifâde için vaz olunmuş, kullanılmıştı. Daha sonra insanlar, bu kelimeden tefâülde (uğur çıkarmak) bulundular da, bu kökten pekçok kelimeyi değişik yerlerde kullandılar. Ve meselâ, "Bu meymûn'dur, uğurludur, hareketlidir", "Bunda, yünün u bereket umuyorum" vb. dediler. Öte yandan, mukabili cihet içinde, işaretle, "az birşey" zayıflığına kökünden alınma el-yesâr, el-yesâr kelimesini vaz ettiler. Böylece bu kelime, her nerede gelirse, "el-yemîn" (sağ taraf) mukabilinde kullanılır oldu. Bu sebeple yümna'nın mukabili olarak eyser; meymene'nin karşılığı olarak da meysere denilmiş; fakat eş-şimâl lafzı, elyemîn lafzı gibi muamele görerek, meselâ eşmel ve meşmele denilmemiştir. Ama, tıpkı, meymene lafzının kullanılışı gibi, meş'eme lafzı da kullanılmıştır. Binâenaleyh, "el-yemîn" kelimesine mukabil, kökünden gelen bir lafız kullanılmamıştır. eş-şe'âmu lafzına gelince bu, el-yemînu lafzının mukabilinde olmayıp, tam aksine "el-yemînu" lafzının mukabilindedir.

Bu iyice kavranılınca, şimdi biz diyoruz ki: Onlar yemînle ilgili olarak bu lafızları vaz edip kullandıktan sonra bunu terketmediler; "yemîn" lafzını, insanoğlunun bilinen tarafı, yönü hakkında kullanmakla; "şimal" lafzını da bu tarafın mukabili olan taraf hakkında kullanmakla iktifa ettiler. Onlar için bu konuda, şu diğer iki lafız da söz konusudur:

1) "Şimal" lafzı. Bu böyledir, zira onlar, gökteki yıldızlara nazar edip, onların geçiş yerlerini insan tarafına doğru alıp, semâ'yı insanın yüzünün iki tarafında addedip, insanda müşahede ettikleri gibi, bu iki taraftan (sağ ve soldan) birini daha kuvvetli addedince, işte o tarafın kuvvetinden dolayı, en kuvvetli olan tarafa "cenûb" (güney) adını verdiler. Ve bu tıpkı, "gadûb - çok kızgın", "re'ûf - çok merhametli" denilmesi gibidir. Sonra da, bu "cenûb'un mukabilinde, âlemin ümrânlığını İçine alan bir başka yan ve cihet görünce de, buna da, şimal - kuzey adını verdiler.

2) "el-meymenetu" ve ey men lafızları mukabilindeki, meş'eme ve eş'em kelimeleri... Bu yüzledir, zira onlar, tefe'ûl (uğur ve hareket ummak için) el-yemîn kökünden el-yünûm, vs. kökleri iştikak ettirince, kişi, herhangi bir tarafına uğursuzluk nisbet edilmesinden hoşlanmayacağı için, kendi uzuv ve yanları için değil, sadece öncekine mukabelede bulunmak için şu'mu lafzını vaz ettiler. Onlar bunu vaz edip, iş de bu şekilde sürüp gidince, yemin lafzını, (kişi)nin "sağ tarafı" manasından alarak başka şeylerde de kullanmaya başladılar. Binâenaleyh, Allah Teâlâ kâfirleri, farklı iki lafız ile zikredip meselâ, "Ashabu'l-meş'eme" ve "Ashâbu'ş-şimâl" gibi ifadeler kullanıp, o ilgili işin kolaylığına delâlet eden el-yesâ ve el-meysere lafızlarını kullanmayınca, işte burada o iki ismin en kötüsü ile, buyurmuştur. İşte bundan dolayı Araplar, kendi orduları hakkında, ' şu'm" lafzından kaçınarak, el-meymenetu ve el-meyseretu kelimelerini kullanmışlardır.19[19]

Sabikun (öncüler)

"Hayır yarışlarında ta öne geçip kazananlar... Onlar öncüdürler.. işte onlar, (Allah'a) en çok

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/169-170.

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/170-171.

yaklaştırılmış olanlardır" (Vakıa, 10-11).
Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır.[20]

İ'râb

Bu ifâdenin i'râbı hakkında şu üç görüş bulunmaktadır;
1) kelimesi, i kelimesine atfedilmiş olup, söz, burada tamamlanmıştır. Ayetteki, ifâdesi ise, tek bir cümledir.
2) Ayetteki, ifâdesi, tek bir cümle olup, bu tıpkı, bir kimsenin "Sen sen..." ve senin demesi gibi olup, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:
a) Mübtedânın, üzerinde taşıdığı vasıf ile şöhretli olması, dolayısıyla da, artık haberini getirmeye ihtiyacın kalmaması... Ki, sarinin kastı da bu olup, bu, nahivciler arasında meşhur olan izahtır.
b) Bu, mübtedâyı, ilmin kuşatamayacağına, ordan haber verilmeyeceğine ve mübtedâ namına, mübtedânın kendisinden başka hiçbir şeyin bilinemeyeceğine bir işaret olup, bu tıpkı, bir kimsenin bir başkasına, "Bana, melikin durumundan bahset" deyip de, "başkasının melik namına, onun meliklisinden başka hiçbir şey bilmiyorum" demesi gibidir. Binâenaleyh, ayetteki ifâdesine gelince, bu, "Onların bizzat kendileri hariç, onlardan haber vermek mümkün değildir. Çünkü onların hali ve üzerinde oldukları üstün ve bunun fevkindedir" demektir.
Burada şöyle bir incelik vardır: Cenâb-ı Hak "sağ ehli" hakkında, istifham edâtıyla, demiştir. Buradaki istifham, her ne kadar i'câz (âciz bırakmak) içinse de, ne var ki, Allah Teâlâ onları, istifham mahalli kılmıştır. Burada ise, Cenâb-ı Hak, dememiştir. Çünkü, i'câz için olan istifham, itim iddiasında bulunanlar için getirilir de, meselâ, ona, "Haydi biliyorsan, sözü açıkla!.." denilir. Ama cehaletini itiraf edene, ne "yalan söyledin", ne de, "Bu nasıl?" ve "Bunun cevabı nedir?" denilir. İşte ifâdesi de böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak onları, iddia edenler yerine koymamış ki, onlara bir soru yöneltmiş olsun ve âciz olduklarını ortaya koymuş olsun. Tam aksine işi, onların tâ baştan acizliklerini itiraf edişlerine dayamıştır.
Bu izaha göre Hak Teâlâ'nın, ifâdesi, bilemeyeceğini bildiği bir kimseye, çetin bir mesele sanan bir kimsenin sözü gibidir. Bu kimse hernekadar bu meseleyi son derece açıklamış olsa bile... Çünkü bu husustaki iş, olduğu üzere bina edilmiş ve açıklanmasına uğraşılmamıştır.
c) İkinci "sâblkûn" ifadesi, birincisinin te'kîdidir. Fakat ikinci izah, en doğru ve en dengeli izahtır. Bu ikinci izaha göre, şu açıklama da yapılabilir: Bu ifade ile, "Dünyada hayr-u hasenata koşuşanlar, gayret edenler, ahirette cennete koşuşanlann, varıp ulaşacak olanların tâ kendileridir" manası kastedilir.[21]

Mukarreb Olanlar

Ayetteki, "işte onlar, en çok yaklaştırılmış olanlar" ifadesi, hasr (sadece) manasınadır. Binâenaleyh bunların dışındaki insanların, "mukarreb" olmaması gerekir. Halbuki Allah Teâlâ, meleklerin de "mukarrebûn" olduklarını söytemişdir. Biz deriz ki: Bu ifade, "işte bu üç sınıftan, mukarreb olanlar bunlardır" takdirindedir. Buna göre eğer, "sağcılar da mukarreblerden olmamış olur" denilirse, biz deriz ki: Mukarrebltğin dereceleri vardır. "Sâblkûn", bunlardan en ileri olanlarıdır ve burada "şu kadar mukarrebtir" gibi bir sınırlandırma da yapılamaz. Şöyle bir İzah da yapılabilir: Sağcılar daha cennet yoluna yeni yönelmişlerken, sâblkûn cennete iyice yaklaşmıştır. Çünkü mü'minin hesabının kolay oluşuna ve kitabının sağ tarafından verilişine göre, "sâbikûn", yerlerine yaklaşmış olurlar. Yahutta bu, "sağcılar henüz mukarreblerin, kendisine yöneldikleri şeye yönelmişlerken, sabikûn cennette Allah'a yaklaşmıştır" demektir. Çünkü hareket ve yükselme sona ermez. Çünkü Allah Teâlâ'ya doğru yapılan seyr-ü seferin ve yükselmenin, sonu ve nihayeti yoktur. Binâenaleyh hernezaman sağcılar, sâbikûn'un derecesine yaklaşırsa, sâbikûn, oradan daha yükseğine geçer. Dolayısıyla sağcılar, huriler İle vuslat halinde iken, sâbikûn, naîm cennetlerinde, A'la-yı illiyyin'de mukarrebler olurlar.22[22]

---

[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/171.
[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/171-172.

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak, ayette bahsettiği bu üç sınıfın kimler olduğunu anlattıktan sonra, onların hallerini açıklamaya, aynı sıra üzere geçmeyip, ilk olarak daha önce sonda bıraktığı sâbikûndan bahsetmiş, daha önce sâbikûndan evvel zikrettiği solcuların halinin anlatımını sonraya bırakmıştır (niçin)? Deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın o kıyamet "vâkıası"nın anlatıldığı sırada, kıyametin dehşetinin kendisine fayda vereceği kimseleri önce zikrettiğini, cehennem korkusu ve cennet ümidi ile durumlarında değişiklik olmayan kimseleri ise sonraya bırakmıştır. Ama burada, faziletinden ve taşıdığı halin üstünlüğünden ötürü sâbikûnu önce anlatmıştır.23[23]

Naim Cenneti

"Naim cennetlerinde(dirler)" (Vakıa, 12).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:24[24]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, burada "naîm" keliemsini, lam-ı tarif ile, marife (belirli) olarak zikretmiş, sûrenin sonunda da,"bir naîm cenneti" (vakıa, 89) buyurarak, lâm-ı tarifsiz zikretmiştir. Halbuki sûrenin sonunda da bahsedilen kimse, yine "sâbikûn"dan birisidir ve onun içinde "naîm cennetlerinden" bir cennet vardır. Bu cennet ise, mahfeye izafetle marife kılınmıştır. O ise, marife değildir. Binâenaleyh bu ikisi arasında ne fark vardır? Diyoruz ki: Fark, hem lafız, hem mana yönündendir.
Lafız bakımından olan fark şöyledir: "es-Sâbikûn" ifadesi, cinslerini içine alan, lam-ı tarif ile, yani "cins için olan elif-lam" ile marife kılınmıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, marife olan bu kimselerin, öbür dünyadaki mekanlarını da, marife olarak zikretmiştir. Ama sûrenin sonunda bahsedilen kişi, marife (belirli) bir kişi değildir. Çünkü oradaki, "Eğer mukarreblerden ise (o öten kişi...)" ifadesi, eğer "O, onlardan bir fert ise..." demektir. Böylece Cenâb-ı Hak, o şahsın, belli bir şahıs yerinin ise, belirsiz olması ihtimalinden dolayı yerini blirsiz (nekire) olarak zikretmiştir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz muttakiler cennetlerde, gözeler (başmda)dırlar" (zâriyât, 15) ve "Şüphesiz muttakiler, cennetlerde ve nehir (hyı)lanndadtrlar" (Kamer, 54) ayetlerinde ifade edildiği gibidir. Aksi de böyledir. Mana bakımından olan fark ise şöyledir: Diyoruz ki, Cenâb-ı Hak, diğer ayetlerde, cemaatten (topluluklardan) bahsettiği her yerde, "cennet" ifadesini çoğul getirerek, meselâ, "Şüphesiz muttakiler, cennetlerdedir" (zanyât, 15) ve meselâ, "işte bu mukarrebler, cennetlerdedirler" buyurmuştur. Fakat "sâblkûn" da, müttakilerin bir çeşididir ve muttakiler içinde, sâbikûn olmayanlar da vardır.
Hem sonra sâbikûn olan muttakiler için, daha ileri ve yücesi bulunmayan makamlar vardır. Binâenaleyh bu makamlar, ya son derece yüksek oldukları için. yahut da, "sâbikûn'un üstünde hiç kimsenin yer almayacağı için, mahfe (belir olmuşlardır. Fakat diğer müttakilerden herbirinin bir mertebesi vardır ve bu mertebeler, birbirinden üstün şekildedirler. Binâenaleyh diğer muttakiler, makamları birbirinden farklı olduğu için, hiçbir belagat sahibi (söz ustası)nın, birleştiremeyeceğ (tek bir sözle ifade edemeyeceği), mevhice birbirine münasib çeşitli cennetlerdedirler, ama sâbikûnun elde ettiği cennetler, tek bir sitilde olup, onlar a'la-y ı illiyyîn'dedirle-ve herkes o cennetleri tanır. Fakat diğer müttakilerden birisinin makamı,

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/172.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/173.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/173.

kendisi gib olan bir çok makam içindedir ve bu kamamın, falanca müttakiye ait olduğunu bilemez. Dolayısıyla herhangi biri de bilememiştir. Ama o sâbikûnun makamlarını, herkes bilir ve burasının "falanca sâbık"a ait olduğunu tanır. Ama aynı şekilde falanca müttakînin yeri bilinmez.[25][25]

İzafet Çeşidi

Ayetteki, ifâdesi, hangi çeşit bir izafettir Deriz ki, bu, mekânın, o mekânda olabilecek şeye izafeti (nisbeti) ile yapılan bir izafettir. Nitekim Arapça'da, "daru'z-ziyafe" (ziyafet evi), "dâru'l-adl" (adalet evi) ve "dâru'd-da've" (tebliğ yurdu) denilir. Cennâti'n-naîm" fadesi de aynen böyle olup, manası şudur: Dünyadaki cennetler (bağ-bahçeler), bazan nimetler, bazan da meşguliyet ve meyvesiyle geçim temini için edinilir. Ama ahiret cennetleri, ancak nimetler için olur.[26][26]

Üçüncü Mesele

"Naîm cennetlerinde (dirler)" ifadesi, "haber bade haber" olabileceği gibi, tek bir "haber" de olabilir. Birinci ihtimale göre takdir, "İşte onlar mukarrebtirler ve naîm cennetlerindedirier" şeklinde olup, tıpkı "O (Allah), arşın sahibidir, pek yücedir, dilediğini yapandır" (Burûc, 14-15) ayeti gibidir. İkinci ihtimale göre takdir, "işte onlar, naîm cennetlerindeki mukarrerlerdendirler" şeklinde olup, tıpkı "Bu beldedeki padişahın yanında o, itibarlı birisidir" denilmesi gibidir. Birinci ihtimale göre, ayetin sağladığı mana, onların bedenlerinin iyice nimetlere garkolduğunu, kendilerinin mükerrem (şerefli ve itibarlı) olduklarını, dolayısıyla da, Allah katında mukarreb olduklarını, derken, alabildiğine nimetler ve cennetler içinde olduklarını anlatmaktır. Binâenaleyh onların bedenleri de son derece nimetlere garkolmuştur. Ama padişahlara yakın olup, onların saraylarında yaşayanlar böyle değildir. Çünkü bunlar, padişaha yakın olmaktan haz alırlar, ama bedenleri için bir rahat söz konusu değildir. Aksine onlar hep ayakta durmaktan ve iş görmekten ötürü bir yorgunluk içindedirler. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Naîm cennetlerindedirier..." buyurmuş ve sadece, "cennetlerdedirler" buyurmamıştır.

İkinci ihtimale göre ise, ayetin taşıdığı incelik, bu mukarreb kulları, meleklerden ayırmaktır. Çünkü günümüzde, gökteki mukarrebler, meleklerdir. Binâenaleyh cennetteki mukarreb ve sâbikûn, bu meleklerden başkaları olması gerekir. Burada şöyle bir incelik vardır: Meleklerin yakınlığı (mukarreb oluşu), o padişahın yanında, iş yapmak için bulunan has adamların yakınlığı gibidir. Binâenaleyh hernekadsr bundan büyük haz alsalar da, nimetler (rahat) içinde değildirler ve bu melekler, Allah'ın kapısında dururlarken, ilgili işlerin, kabul edilip-edilmeyeceğinden ötürü endişe ve korku içindedirler ve mükellefiyet onlardan hiç kalkmaz. Halbuki "sâbikûn"un, Allah nezdinde, tıpkı padişahla oturup-kalkan, yiyip-içen kimselerinki gibi bir yakınlıkları vardır. Binâenaleyh bunların ellerinde bir iş yoktur ve iş bunlara geri çevrilmez. Dolayısıyla da, padişaha yakın olmadan ötürü haz duyarlar, rahatlık ve nimetler içindedirler.[27][27]

Öncekiler ve Sonrakiler

"Bir çoğu evvelkilerden, birazı da sonrakilerdendir" (Vakıa. 13-14).

Bu ayet de, "haber ba'de haber" (haberden sonra gelen ikinci haber) otup, bununla ilgili bir kaç mesele vardır:[28][28]

---

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/173-174.

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/174.

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/174-175.

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/175.

Birinci Mesele

ayetinin tek bir cümle olduğunu; haberinin, ya halleri ortada olduğu için, ya da halleri başkalarına kapalı olduğu için, mübtedânın aynısı olduğunu söyledin. Öyle ise, daha nasıl bundan sonra, (bu cümle) haber olarak gelebilmiştir?
Deriz ki: Bu gayeyi, başka bir gaye için olan diğer bir haberin zikri ifade etmiş olup, bu tıpkı, meşhurlardan olduğuna işaret etmek için bir kimsenin, "Zeyd'in durumu sana gizli değil" deyip, daha sonra "gizli değil" demesine rağmen, muhatapça bilinmeyen bir haline geçip, bu hâli anlatması gibidir. Çünkü bu, Zeyd'in yabancılardan olmadığını anlatmak için getirilmiş bir ifadedir. İşte aynen bunun gibi, Hak Teâlâ'da, onların şereflerini beyan etmek için önce, "ve's-sâblkûne's-sablkûn" buyurmuş, daha sonra da, onların sayılarının durumunu zikretmiştir.29[29]

İkinci Mesele

"Evvelkiler", kimlerdir? Deriz ki, meşhur olan görüşe göre, bunlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önce olanlardır. Cenâb-ı Hak, "sülletün" buyurmuştur, halbuki "sülle", büyük kalabalık-cemaat demektir. Çünkü bizim Peygamberimiz (s.a.s) önceki peygamberler ile, ashablannın ileri gelenleri biraraya geldiğinde, Ümmet-I Muhammed'in sâbikûnundan çok çok fazla olurlar. Sahabenin, bu ayet nazil olunca, kendilerinin azlığı ağırlarına gitmiş ve bu sebepten dolayı, peşisıra, "Bir çoğu evvelkilerden, bir çoğu da sonrakilerden" (vakıa,3940) ayetleri nazil oldu" denilmiştir, ama bu, şu bakımlardan, son derece zayıftır:
1) Bu "Ümmet-i Muhammed'in sayısı, o zamanda, hatta kıyamete kadar, kendinde önce geçmiş, ümmetlere nisbetle, son derece azdır. Allah'ın, ümmetlerden olan kullarına ihsanda bulunması ashab-ı kiramı neden etkilesin Bu iddia, caiz olmayan bir hulftür.
2) Bu, haberlerde olabilecek nesh gibidir ve böyle bir neshin olması son derece uzak (ve İmkânsız) bir şeydir.
3) Bundan sonra gelen bir hüküm, bunu kaldırmaz. Çünkü buradaki, "Bir çoğg evvelkilerden" ifadesi, evvelkilerden, sâbikûn olanlar hakkındadır, Bunun böyle olduğu açıktır. Çünkü, Hz. Muhammet) (s.a.s)'in ümmeti çoktur. Allah Teâlâ onla-bağistemiştir. Dolayısıyla Ümmet-i Muhammed'den, başka ümmetler için affetmediği (bazı) şeyleri affetmiş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e, şefaat yetkisi vermiş, böylecede ümmetinden kurtulanların sayısını çoğaltmıştır. İşte ayette ashab-ı yemîn ifadesiyle anlatılanlar bunlardır. Ama Ümmet-i Muhammed'den, hiç günah işlememiş, büyük günah işlememiş kimselerin sayısı ise, son derece az olup, işte ayette bahsediler "sâbikûn" bunlardır.
4) Bu bir yanlış düşüncedir. Çünkü ashabın bu ayetle ferahlaması gerekir. Zira Allah Teâlâ burada, "Bir çoğu evvelkilerden" buyurunca, bunun içine bütün evvelki peygamberler girer. Hz. Muhammed (s.a.s)'den sonra ise, başka peygamber gelmeyecektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, peygamberi ve aynı derecede olan velileri ile birlikte, ümmetten az kılınca, bu ashâb için bir in'âm (nimet) olur ve belki de bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, "Ümmetimin âlimleri, Ben-i İsrail'in Peygamberleri gibidir'30[30] şeklindeki sözünün manasına bir işarettir.
İkinci izaha göre, evvelkilerden murad, muhacir ve ensârın "sâbikûn" ve "evvelûn" (ilk) olanlarıdır (Tevbe,100). Çünkü bunların ekserisi için, en yüksek dereceler söz konusudur. Zira Hak Teâlâ, "İçinizde fetihten evvel (Allah yolunda) infâk eden ve muharebe eden kimseler (diğerleriyle) bir olmaz. Onlar derece itibariyle daha büyüktürler... "(Hadid,10) buyurmuştur. Ayetteki, "Sonrakiler" kelimesi ile de, ardları sıra gelip, sonradan onların derecesine ulaşamayan kimseler kastedilmiştir. Bu izaha göre ayetteki "Siz de, üç sınıf olmuştunuz"(vakıa,7) cümlesi, bu ayetler inerken mevcut olanlara bir hitab olup, burada, Hz.

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/175.
30[30] Keşû'l-Hafâ, 2/64.

Muhammed (s.a.s)'den Önce yaşamış olan, evvelkilerle ilgili bir açıktama yer almamıştır. Bu açıktır, zira hitab, lafız bakımından, ancak mevcut olanlara yönelik olabilir. Başkaları bu hitabın çerçevesine ancak başka bir delil ile dâhil olabilirler.

Ayetle İlgili üçüncü bir izaha göre, "Birçoğu evvelkilerden..." ifadesi ile, iman edip, bizzat kendileri amel etmiş olanlar; "birazı da sonrakilerden" ifadesi ite de, haklarında Cenâb-ı Hakk'ın, "soylarını da kendilerine kattık" (Tûr, 21) buyurduğu kimseler kastedilmiştir. Binâenaleyh mü'minler ve zürriyetleri, eğer ashab-ı yeminden iseler, bunlar çokluk açısından, eşittirler. Çünkü ebeveyninden birisi mü'min iken ölen her çocuk, ashab-ı yemindendir. Ama mü'minler ve zürriyetleri "sâblkûn"dan, yani mukarrebûndan iseler, bunların çocukları, nadiren bunların derecesine yetişir. Küçük oğlunda bulunmayan bir günahtan, yahutta babada bulunup, oğulda bulunmayan bir kusurdan ötürü, mü'minlehn çoğu, genelde, hal ve fazilet bakımından babasından daha ileri olur. Yaptığımız bu izaha göre, "sonrakilerden" ifadesi ile, babalarından sonra gelen, onların soyu olan çocuklar kastedilmiştir.31[31]

Karşılıklı Tahtlar

"(Onlar) cevherlerle örülmüş tahtlar üzerindedirler. (Bu tahtlar) üzerinde, karşı karşıya yaslanmış olarak..." (Vakıa. 15-16).

Ayetteki, hjty kelimesi, kuvvetli, düzenli, kendi haline bırakılmış, dokunmuş demektir. Örülmüş, zırha da "mevdûne" denişi bundandır. kelimesi de, bedeni kuvvetle kavrayan kemerin yapıldığı sapasağlam olan enli ip demektir. Kralların tahtları vardır ki bu şerir, ipek vs. şeylerle döşenmiş olup, kraflar bunlar üzerinde otururlar. Çünkü ipek ve benzeri şeylerle döşenmesi sebebi ile "şerir", ağaç ve benzeri sert şeylerden daha yumuşak olur. Böylesi tahtların ayakları kıymetli taşlardan olur. Yerleştirildiği yer de, altın ile döşenir.

Ayetteki, "Onlar üzerinde yaslanmışlar..." ifadesi te'kid için getirilmiş olup, manası "Onlar, karşılıklı olarak, divanlara yaslanmış vaziyette, divanlar (tahtlar) üzerindedirler" şeklindedir. Bu te'kidin manası şudur: Sanılmasın ki onlar tahtlarda oturup başka şeylere yaslanırlar. Nasıl ki yaslanmaya elverişli olmayan küçük bir kürsüye oturan kimsenin altına, yaslanmayı sağlayacak başka bir şey konulur. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "Onlar üzerine yaslanmış olarak, tahtlar üzerindedirler" buyurunca, bu, onların oturmalarının da, yaslanmalarının da hep o tahtlar üzerinde olduğuna delâlet eder.

Ayetteki, "karşı karşıya" ifadesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) "Onlardan hiçbiri hiçbirine sırtını (arkasını) dönmediği halde...

b) Öncekilerden biri, kendisi üzerinde olan bir başkasını görmez olduğu halde... Bu mana doğruya daha yakındır. Çünkü birinci manaya göre, "mütekâbilin" ifadesi, "herkes aynı zamanda bir başkasına mukabelede bulunur" manasına gelmiş olur. Bu mana ise, ancak kendisinde cihet farklılığı bulunmayan şeyler hakkında düşünülebilir. Buna göre, ayetin manası "Onlar, arkaları sırtları olmayan ruhlardır" şeklinde olur. Bu durumda da, "sâblkûn" ile kastedilen, tıpkı herşeye mukabelede bulunan ve hiçbirşeye sırtını çevirmesi düşünülemeyen bir nur gibi, bedenleri nurânî ruhlar, bütün yönleri adetâ, yüz olan kimseler olmuş olur. Halbuki birinci mana, mekânı anlatmaya daha uygun bir vasıftır.32[32]

Cennet Çocukları

"Ebediliğe mazhar edilmiş evladlar, etraflarında dolanırlar" (Vakıa, 17).

"Velîd" kelimesi aslında, "mevlûd" manasında olup, ism-i mef'ûl manasında fail veznindedir. Ne var ki, onların "mevlûd" olmalarından sarf-ı nazar edilerek, küçük çocuklar için kullanılır olmuştur. Bunun böyle oluşunun delili, Arapların, mesela küçük kıza, "velîde" demeleridir. Binâenaleyh eğer onlar, kelimenin asıl manasını gözetirlerse, tıpkı "katîl" kelimesinde olduğu

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/175-177.

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/177.

gibi hâ'dan yani tâ-İ te'nisden tecrîd ederler. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi diyoruz ki:[33]

Vildân

Vildan kelimesi velîd'in çoğuludur. Ayetteki "vlldân" hakkında şu iki izah yapılabilir:
1) Bu kelime, asıl manası üzere olup, "mü'minlerin küçükleri" demektir. Bu izah zayıftır Çünkü Cenâb-ı Hak, mü'minlerin küçüklerini, babalarına katacağını haber vermiştir. Üstelik, mü'min ve sâlih kimselerden, hiç çocuğu olmayanlar da vardır. Binâenaleyh mü'minin çocuğunun (cennette), bir başka mü'mine hizmet etmesi caiz olmaz. Bu durumda da, bu hizmet işinin, ya bazı sâlihlere has olduğunun söylenmesi, yahut etrafında dönüp-dolaşacak çocuğu olmayan kimseler için olmaması, yahut da, bir başkasının çocuğunun, babasından başkasına hizmet etmesi gerekir ki, her üç halde de, bu durum, o çocuğun babası için bir noksanlığı ifade eder. Bu izaha göre, ayette bahsedilen, "vildan" ifadesi ile, kâfirlerin küçük çocuklarının kastedilmiş olması gerekir ki bu, doğruya birinciden daha yakındır. Çünkü bunda, biraz önce bahsettiğimiz mahzurlar söz konusu olmaz.
2) Bu, kendisinde aslî mananın düşünülmediği bir kullanışa göre getirilmiş olup, o asîî mana da, onların doğmuş olup-olmalarına bakılmaksızın, sadece küçük olduklarının kastedilmesidir. Bu durumda kelime tıpkı, "Onların etrafında gılmânlar dönüp dolaşırlar" (Tur, 24) ayeti gibi olur.
Ayetteki, "muhalledun" "ebediliğe mazhar edilmiş" ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:
a) Bu kelime, devam eden, süreklilik arzeden manasmdaki "hulûd"dandır. Buna göre, şu iki mana verilebilir:
1) Onlar ebedîdirler, ölümleri yok olmaları söz konusu değildir.
2) Onların halleri değişmez. Onlar, hep küçük olarak kalırlar, büyümezler, acıkmazlar.
b) Bu, "hulde" kökündendir. "Hulde" küpe manasınadır ve ayetteki kelime, "Onların kulaklarında halkalar (küpeler) vardır" manasınadır. Ama birinci şık daha açık ve daha uygundur.[34]

Leğen, İbrik, Pusula, Kaynak Suyu

"Maîn'den (dolu) büyük kaplarla, ibriklerle ve kadehle (dolaşırlar)" (Vakıa. 18).
İçki kapları, içki meclislerinde olur, dolaşır. Ayetteki "ekvâb"ın manası hakkında şu iki izah yapılır:
a) Bu, o kadehler cinsinden birşey olup, "büyük kadehler" demektir.
b) Bu, "testiler" türünden birşeydir, ama kulpu ve imbiği yoktur. İbrik ise, kulpu ve imbiği olan şey demektir.
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[35]

Birinci Mesele

Ekvâb, ebarîk ve ke's arasında ne fark var? Çünkü Cenâb-ı Hak, ilk ikisini cemi, sonuncusunu, müfred olarak getirmiş ve meselâ dememiştir? Deriz ki: Bu, Arapların içki-içme örflerine göre söylenmiş bir ifadedir. Zira içki İçenlerin yanında, içkilerle dolu ve hazır duran pekçok kaplar bulunur. Fakat ke's içinde içki bulunduğu zaman, içkinin içildiği kadeh demektir. İnsan, aynı zamanda tek bir kadehten içer. Fakat aynı zamanda içki ile dolu, birçok kap olabilir.
İmdi, şayet, "Kadehi dolaştırmak, dünyadakilerin örfüne göredir. Küpleri ve ibrikleri dolaştırmak ise, dünyada alışılagelmiş birşey değildir. Binâenaleyh ayette böyle zikredilişinin

---

[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/178.
[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/178-179.
[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/179.

hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Dünyada küplerin ve ibriklerin dolaştırılmaması, ağır oldukları için, onu dolaştıracak olanlardan, zorluğu ve meşakkati kaldırmak içindir. Yoksa aslında, onların da dolaştırılmasına da ihtiyaç vardır. Bunun delili ise, içki içenin, içkisini bitirdiğinde, ibriklerin ve küplerin bulunduğu yere gidip, tekrar içki almasıdır. Ahirette ise, bu küpler ve ibrikler, bizzat kendileri etrafta dolaşırlar, onlarla birlikte dolaşan küçük çocuklar da, onları taşımak için değil, sırf onlardan ikram etmek için dolaşırlar.36[36]

Önce Bir Dil Meselesi

Burada dil açısından şöyle bir izah da yapılabilir: Ke's, içinde içki bulunan kap demektir. Dolayısıyla bu kelimenin manasına, içindeki içki de dahildir. İbrik ise, kendisine bu ismin verilebilmesi için, içinde içki olması şart olmayan bir kabtır. Bunun böyle olduğu sabit olunca, diyebiliriz ki: Dolu kaba verilen değer, kab için değil de, kaptakinden ötürüdür. Durum böyle olunca, "ke's" (kadehe) verilen değer, içinde-. şeyden ötürüdür. Fakat kesin içinde tek bir cins içki olup nazar-ı dikkate alınan da budur. Cinsi ifade eden kelimeler ise, ancak çeşitlendiklerinde cemî kılınırlar. Bu sebeple mesele, aynı cins ekmeklere, mesela çoğul olarak denmez. Bu kelime ancak, ekmeklerin kimi beyaz, kimi siyah cinsten olduğunda kullanılabilir.
Lahm (et) kelimesinin çoğulu olan, "luhûm" ifadesi de böyledir." Luhum" (etler) kelimesi, söz konusu olduğunda kullanılır ve meselâ aynı cins etten iki parçayı ifade etmek için "lahmânl" denilmez. Ama sınıflandırılan şeyler, cemîlenebilir. Binâenaleyh kadehler, ne kadar büyük ve çok olurlarsa olsunlar, aynı cins içki ile doldurulduklarında, bunlara çoğul olarak "humûr" (içkiler) denilemez. Binâenaleyh "ku'ûs" (kadehler) de denilemez. Aksi halde bu, kablan önemseme olur. Çünkü ke's. içinde aynı cins içki olması açısından, cemî olarak kullanılmaz. Böylece içinde bulunan şey Önemsendiği için, cemîlenmemiş otur. İbrikler ise böyle değildir. Çünkü bunda nazarı dikkate alınan şey, kablardır, içindekiler değildir. İşte bu izaha göre, Kur'ân'ın belagatı ortaya çıkmaktadır. Çünkü içinde aynı cins içki bulunduğu için, "kadeh" (ke's) lafzı bu ayette cemî olarak kullanılmamıştır. İşte bu, dil açısından yapılmış kıymetli bir incelemedir.37[37]

İkinci Mesele

"Ke's" kelimesinin en sonda sayılmasında ve "ekvab"ın önce zikredilmesinde, hoş bir tertib söz konusudur. Çünkü, küplerdeki içkiler, Önce ibriklere, ibriklerden de kadehlere doldurulur.38[38]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "maîn'den" ifadesi, ya kadehdekilerin, yahut da küplerdeki ve ibriklerdekilerin beyâniyesidir (neden olduğunun açıklamasıdır). Deriz ki: Bunların hepsinin de, maîn'den doldurulmuş olması muhtemeldir, ama ilk zikredilen mana, yani "ke's"dekinin beyâniyesi olması, vaz' açısından, daha açıktır. İkinci verilen mana (ihtimal) ise, böyle değildir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, deyince, sanki "içilecek şey" demiş olur. Böylece de, dinleyen sanki, o içilecek şeyin ne olduğunu öğrenmek istemiştir. (Dolayısıyla o beyan edilmiştir). Ama, ibriklerin, içilecek şeye delâleti, vaz'î (yani lügat itibariyle) değildir. Mana bakımından bunun böyle oluşuna gelince, bu kapların hepsinin dolu olması, gerçek olan bir husustur. Bir de boş kapların dolaştırılması manasızdır. Dolayısıyla görünen odur ki ayetteki ifâdesi, bunların tümünün birden beyâniyesidir. Fakat birinci manayı şu da te'yit eder. Allah Teâlâ kaplardan bahsederken, onlarda bulunan şeyin cinsini değil de, onların cinsini zikrederek, meselâ,

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/179.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/179-180.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/180.

"Onlara, gümüşden, billur kaplar - kupalar dolaştırılır..." (insan, 15) buyurmuş; kadehlerden bahsederken ise, onda bulunan şeyi bildirerek, "ma'în dolu kadeh" buyurmuştur. Hernekadar boş olsalar dahi, ibriklerin dolaştırılmalarının, zinet (süs) ve güzellik olsun diye dolaştırılmaları da muhtemeldir. Ama ahirette bu dolaştırma işi, başka hiçbir şey için değil, sırf ikram ve nimetlendirme için olur.39[39]

Main

"Ma'în" ne demektir? Deriz ki: Sâffât Sûresl'nde, bu kalıbın, ism-i fail veya mef'ûl manasına geldiğini söylemiştik. Bu husustaki farklı görüşler orada zikredilmişti. Şimdi biz bunun ism-i fail manasında olduğunu söylersek, suyun akıp-gittiği zaman söylenilen, ifâdesinden olur. Ama bunun ism-i mef'ûl manasında olduğunu söylersek, onu bizzat gözüyle görüp, iyice teşhis edip, başkalarından ayırdettiği zaman kullanılan, ifâdesinden olmuş olur. Birinci mana daha doğru ve açıktır. Çünkü bu kelimenin ism-i mef'ûl manasına alınması, onun kusurlu olduğu vehmini verir. Meselâ bir kimsenin, ifadesinin manası, "Falancanın gözü bana değdi" manasında, 'Falanca bana zarar verdi" şeklinde olur. Bir de ism-i mef'ûl manası ile bu tavsifi yapmanın, herhangi bir faydası yoktur. Ama içecekler hakkında "akıcılık" vasfının kullanılması, eğer bu, su hakkında ise, bir övgü sıfatı, başka şeyler hakkında ise, dünyada bulunmayan enteresan bir şey demek olur. Bu manaya göre bu ifade, tıpkı Hak Teâlâ'nın, "içkiden nehirler, ki onlar içenler için bir lezzettir..." (Muhammed, 15) ayeti gibi olmuş olur.40[40]

Aklı Etkilemeyen İçki

"Ki bundan ötürü baş ağnsma uğralamayacakları gibi, akıllan da giderilmez" (Vakıa, 19).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:41[41]

Birinci Mesele

Ayetteki, ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Onlara, bu içkilerden dolayı bir baş ağrısı ânz olmaz. Nitekim Arapça'da, "Bende baş ağrısı bıraktı, yaptı" manasında "Falanca benim başımı ağrıttı" denilir.
b) "Ehl-i cennet, bu içkilerden ötürü sarhoş olmazlar ve bu içkileri içe içe bitiremezler" manasında olup, ketime, kökündendir. Görünen odur ki, "şada" (başağrısı) kelimesinin aslı da budur. Çünkü baştaki ağrı, genelde, beyin cidarmdaki iltihap sebebiyle oluşur ve insana eza verir. Dolayısıyla başağrısı meydana getiren o şey, adeta beyin cidarına girmeye çalışmaktadır.42[42]

İkinci Mesele

Eğer bu ifade ile, baş ağrısının olmayacağı manası kastedilmiş ise, harf-i cerri ile kullanılması nasıl güzel olur. Çünkü sebebi bildirmek için kullanılan edat, harf-i cemdir. Nitekim meselâ Arapça'da, tâ "şundan ötürü hastalandı"; denilir. Hastalıktan kurtulmayı anlatmak için de, denilir. Biz deriz ki:
Bunun cevabı şudur. Bir sebep herhangi bir yerde bir iş meydana getirince, âdeta oradan bir şey ayrılmış da, o sebebin etkisi o ayrılan şeyin yerinde kalmış otur. Binâenaleyh burada iki görüş ve iki değerlendirme söz konusudur. Çünkü sen, o şeyin bulunduğu yere bakıp da, orada birşey gördüğünde, mesela, "Bu, hangi şeyden ötürüdür?" dersin ki bu, "Bunun var

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/180.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/181.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/181.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/181.

oluşunun başlangıcı, hangi şeyden ötürüdür" demek olur. Böylece nazarın sebep üzerinde toplanır da sen, "Bu, işte bundandır" yani "bunun var oluşunun sebebi budur" dersin. Fakat neticesine baktığında, ondan sâdır olan bu işin, âdeta onu bırakıp da, olması gerektiği yerle birleşmiş olarak görürsün. İşte bundan ötürü, o şeyin yeniden bir daha var olması mümkün değildir. Böylece, sanki sebep orada bulunuyordu da oradan ayrılmış oldu. Binâenaleyh burada, yakınlığı ve uzaklığı söz konusu olan, cisimlere ait iki şey bulunmuş olur. Bunun iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Burada, ahiret içkileri, hem yapılan açısından, hem de özellikleri açısından anlatılmışlardır. Binâenaleyh nazar, içenlere değil de, bizzat içkiye takılmıştır. Şayet ayetten, "Cennetlikler, kendilerinde bulunan bir özellikten dolayı, cennet içkisinden etkilenerek baş ağrısına tutulmazlar" şeklinde bir mana kastedilmiş olsaydı, bu mana, cennet içkileri için bir medh taşımazdı. Ama Cenâb-ı Hak, bu içkilerin, kendisinde bulunan bir husisiyetten dolayı başağrısı yapmadıklarını ifâde edince, bu, o içkiler için bir medh olmuş olur. Binâenaleyh, bakış, tefekkür ve nazar içkilere takılıp kalınca, Vf* buyurmuştur. Ama, meselâ sen, çok içmesinden ve içkiye dayanıklılığından dolayı bir adamı tavsif etmek istediğinde, onun hakkında, "O, şu kadar içmesine rağmen başağrısına tutulmaz" içmeyi nitelediğinde ise, "Bu, kendisinden dolayı hiç kimsenin başağrısına tutulmadığı bir içkidir" dersin.43[43]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "akıllan da giderilmez" ifâdesinin tefsiri, Saffât (Ayet. 47) Sûresi'nde geçmişti. Burada zikredilmesi uygun olan ise şöyle denilmesidir. Eğer ifâdesinin manası, "Onlar sarhoş olmazlar" şeklinde olursa, bu durumda, biz ifâdesinin manasının, ya, "Onlara, baş ağrısı isabet etmez" şeklinde olduğunu, yahut da, "Onlar kendilerini kaybetmezler şeklinde olduğunu söylemiş oluruz. Şimdi biz, bunlardan birincisinin olduğunu söylersek, o zaman, ayetteki tertip son derece güzel olmuş olur. Çünkü bu, kademe kademe yükselmeye işaret eder. Zira ifâdesinin manası, "Onlara başağrısı isabet etmez" şeklinde olur. Ama, ne var ki, bu ifâde, sarhoş olmayı nefyetmez. İşte bu sebepte, Cenâb-ı Hak bunun peşinden buyurarak, "Sarhoşluk da vermez" demiştir. Ki bu, bir kimsenin tıpkı, önce, "Bunda, aşın bir mefsedet yoktur" deyip, daha sonra da, izahı tamamlamak için, "Mefsedetin azı da yoktur" demesi gibi olmuş olur. Şimdi sen, bu sırayı tersyüz edecek olursan, ayetteki tertip güzel olmaz. Yok eğer biz, ifâdesinin manasının, "kendilerini kaybetmezler" şeklinde olduğunu söylersek, o zaman tertip yine güzel olmuş olur. Çünkü bizim, "başağrısına tutulmazlar" şeklindeki sözümüzün anlamı, "çok olmasına ve devamlı içilmesine rağmen onlar kendilerini kaybetmezler, sarhoş olmazlar" demektir. Çünkü, içkinin bitmesinden dolayı sarhoş olmama, ilginç bir şey değildir.
Ancak, onların, içki içmeye devam etmelerine ve hep içmelerine rağmen sarhoş olmamaları ise, işte hayret uyandıran şey budur. Yok eğer biz, yukarda da beyan ettiğimiz gibi, ifâdesinin, "Onların içkileri bitmez" manasında olduğunu söylersek, yine biz deriz ki: Eğer ifâdesi, "Onlara baş ağrısı isabet etmez" manasında olursa, ayetteki tertip yine son derece güzel olmuş olur. Bu böyledir, zira " ifâdesi, eğer onların içmeleri az ise, ilginç bir durumu beyan eden bir ifâde olmaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, onların, şarapları eksik olmamakla ve şarap içmeye hep devam etmelerine rağmen, "O içkiden dolayı başları da ağrımaz..." buyurmuştur. Yok eğer, bu ifadenin, "O içkiden dolayı sarhoş olmazlar" anlamına geldiğini söylersek, o zaman ayetteki tertip yine son derece güzel olmuş olur. Çünkü, ifâdesi, "Onlar, içinde bulundukları hâlden dışarı çıkmazlar, kendilerine verilmiş olan içki de onlardan alınmaz; içe içe o içkileri tükettiklerinde ise, kendilerine yine içki verilir..." manasında olmuş olur.44[44]

Her Türlü Meyve

---

[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/181-182.
[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/182-183.

"Beğeneceklerinden (türlü) meyve(ler), iştihlanacaklarmdan kuş eti..." (Vakıa, 20-21)
Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:45[45]

Birinci Mesele

Bu ayette bahsi geçen bu "fâkihe"yi, o çocuklar ikram etmedikleri halde ve bu ifâdelerin de atfedilmiş olması bu manayı gerektirdiği halde, bu kelimenin cer okunuşunun sebebi nedir? Biz deriz ki: buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) "Fâkihe" ve "et", şu iki halde de, yani, içki içerken de, icilmezken de, istenilen, aranan şeylerdendir. Binâenaleyh, "fâkihe", Cenâb-ı Hakk'ın da, "devşirilecek şeyleri yakındır" (Hakka, 23) ve "Her iki cennetten devşiriien meyve yakındır" (Rahman, 54) buyurduğu gibi, cennet ağaçlarının dallarının uçlarından devşirilir. İçki içilirken, bunları, o cennet çocukları ikram etmedikleri, dolayısıyla da, yemek için değil de sırf ikram için, o cennet çocuklarının o ilginç meyveleri ve hayreti mûcib o etleri cennetliklere sunmaları mümkündür. Ve bu tıpkı, her biri, yakın olma açısından diğeriyle müşterek olduğu halde, müsafire uzatan ve ikram eden kimsenin, etiyle o çeşitli meyveleri misafir yanına koyması gibidir.

2) Bu ifâdelerin, mana bakımından "Naîm Cennetleri (vtkıa, ıaj ifâdesine atfedilmiş olmaları... Yani, "Onlar, naîm cennetlerinde, meyveler, etler ve "ünler içinde bulundukları halde mukarrebûndurlar" demek olup, bu da, "işte onlar, ou nimetler içinde gidip gelirler..." demektir. Meşhur olan ise, bu ifâdenin, mâna bakımından değil de, ilgili lafza komşu olmalarından dolayı atfedilmiş olmalarıdır. "Kılıcını ve mızrağını kuşandı..." denilmesi caiz iken, bu neden demlemesin?46[46]

Et ile Meyve Arasındaki Fark

"Tahyîr'! ifâdesinin "fâkihe"ye, üjföî ifâdesinin de, "et"e tahsis edilmelerinde bir belagat bulunmakta mıdır? Ben derim ki, benim bu âciz zihnim kuşatamasa ve bu az ilmim ulaşamasa bile, Kur'ân'ın her bir harfinde bir belagat ve bir fesahat bulunmaktadır. Bana öyle geliyor ki, "et" ve "fâkihe", aç olan bir kimsenin yanına konulduğunda, onun canı ete; tok olan bir kimsenin yanına konulduklarında ise, tok olanın canı da "fâkihe meyve"ye meyleder. O halde bu demektir ki aç olanın iştihâsı vardır; tok olanın ise iştihâsı olmayıp, bu tok olan kimse hür ve muhtardır; isterse yer, istemezse yemez... Ama, aç olan kimse hakkında, "isterse yer..." ifâdesi kullanılmaz. Zira, edatı, kesin olmayan şeylerin başına gelir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, dünyada iken, "et", iştahı olan (aç olan) nezdinde tercihe şayandır; "fâkihe meyve" ise, iştahı olmayan (aç olmayan) kimse nezdinde tercihe şayandır. Cennetin anlatımı, dünyada anlaşılır olan şeylere göre yapılır. Dolayısıyla üyföi kelimesi ete; kelimesi de meyveye tahsis edilmiştir. Bu hususta, lafız bakımından sözün özü şudur: "İhtiyar" kökü, iki şeyden en iyisini almak anlamındadır. Dış görünüş itibariyle "ihtiyâr-seçme işi"nin kendisine taalluk ettiği iki şey hususunda, bir tercih veya ikisinden birisine meyil söz konusu olmaz... Kişi, daha sonra düşünür, karar verir ve fikrinin galip geldiği tarafı seçer. Binâenaleyh, "tefekküh - zevklenme" ihtiyaç olmadığında söz konusu olan şeydir. Ama, meselâ, bir kimse, doğrudan doğruya bir meyveye iştihâ duyarda, onu getirir yerse, bu kimse "mütefekkiri zevklenen" olmaz; tam aksine bu; ihtiyacını gidermiş olur. Cennetin meyveleri, cennetliklerin yanında, cennetliklerden o meyvelere bir meyil ve arzu söz konusu olmaksızın bulunurlar.. Derken, kendi seçeneklerine göre o meyvelerle zevklenir; onlarla telezzüz ederler. Ama "et"e gelince, azıcık da olsa, oların canı . et istediğinde, o et onların yanında butunuverir. Nefsin, yenilecek bir şeye meyletmesi ise iştihâlanmadır. Bunun böyle olduğunun delili, "devşirilecek şeyleri yakındır" (Hakka. 23) ve "Her iki cennetten devşirilen meyve, yakındır" (Rahman, 54) ayetleridir. "Kesilmeyen, yasak da edilmeyen birçok meyve arasında..."(vakıa, 32-33) ayetleri de, o meyvelerin hep orada bulunduklarının delilidir.47[47]

---

[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/183.
[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/183-184.

Kuş Eti

"Et"e gelince, rivayet olunduğuna göre, meselâ kuş uçuyor, tam o strada mü'min kimsenin canı, onun etini arzuluyor, dolayısıyla o kuş, o anda, onun arzuladığı tarzda kebap edilmiş ve kızartılmış biçimde onun önüne iner... Velhasıl, fâkihe, hep o cennetliklerin yanında mevcuttur; mü'min, işte buna rağmen, arzularsa bunlardan yer, isterse yemez. "Et"e gelince mü'min onu ister ve canı, en ufak biçimde onu çektiğinde, o hemen mevcut ve hazır olur. Bu böyledir, çünkü, "fâkihe"nin hep orada olması ile, cennetliklerin gözleri onun zevkiyle doyar, ama etin bulunmasıyla ise, cennetliklerin gözleri zevklenmez...
Sonra, ilgili lafızda, şöyle bir incelik vardır: Cenâb-ı Hak, mâna bakımından biri diğerine yakın olmasına rağmen, dememiş, ama buyurmuştur. Çünkü, "tehayyür", tekeffül (tefe'ul) babındandır. Dolayısıyla o cennetlikler adeta, son derece mükemmel olan bir şeyi almış olurlar. Bu ise, ancak, ona ihtiyacı olmayan ve mecbur da olmayan bir kimseden sudur edecek bir kimsedir.48[48]

Meyvenin Etten Önce Gelmesi

"Fâkihe"nin "eften önce zikredilmesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, buna şu bakımlardan cevâp verebiliriz:
a) Dünyadaki âdet, yemekten önce "fâkihe - yemiş"in sunulmasıdır. Cennet ise, dünyada bilinip tanınan şeylerle tanımlanmaktadır. Özellikle de, içki içenlerin âdeti böyledir. Binâenaleyh, ayetin maksadı adeta, cennetliklerin içme halini beyân edip ortaya koymaktır.
b) Dünyadaki hikmet, "meyve"nin önce yenilmesini gerektirir. Çünkü, "meyve" daha kıymetli ve hoş, daha çabuk bağırsaklara inen ve hazmı için, midede daha az bir müddet duran bir yiyecektir. Ayrıca, "Fâkihe", yemek için, iştahı harekete geçirir, "et" ise, iştahı önler..
c) "Tahyîr" ve "iştihâ" lafızlarından çıkan ve biraz önce cevâp olarak zikrettiğimiz şeyden, şu netice ortaya çıkar: Allah Teâlâ, "fâkihe"nin, cennetliklerin yanında, her zaman mevcut olduğunu; "et"in ise arzu edilir edilmez mevcut olacağını beyân edince, bu, cennetliklerde bir açlığın sözkonusu olmadığına delâlet eder. Çünkü aç olan kimsenin "et"e olan ihtiyacı, onu seçmesine mahal bırakmaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Çünkü cennetteki durum, dünyada iken tok kimsenin durumuna benzer. Dolayısıyla, bu kimsenin "fâkihe"ye olan meyli daha çok olur. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak "fâkihe"yi önce zikretmiştir. Bu izah daha doğrudur. Çünkü, "fâkihe"den, yemekten sonra yenHebilecek olanlar da vardır. Bu sebeple, birincisi, hepsi için bir cevâp olarak sahîh olmaz..49[49]

Güzel Gözlü Huriler

"Güzel gözlü huriler de (vardır), saklı inci timsâlleri gibi,.." (Vakıa. 22-23).
Bu kelimeler, çeşitli şekillerde okunmuşlardır:
1) Merfû olarak... Meşhur olan da budur. Bu okunuşa göre jy-j (ve hürün) lafzı, (vakıa, 17) ifâdesine atfedilmiş olur. Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, o hurilerin örtülü ve mesture olduklarına işaret etmek için, daha önce, "Çadırlar içinde ehl-i perde huriler vardır" (Rahman, 72) buyurmuştur. Binâenaleyh, daha nasıl senin, "Bu ifâde, ifâdesine atfedilmiştir" şeklindeki sözün doğru olabilir?" denilirse, deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevâp verebiliriz:
a) Meşhur olan bu görüşe göre, bizim, bu kelimenin, o ifâdeye mana bakımtnda-değil de lafız bakımından atfedildiğini söyleme m izdir. Veyahutta, bu takdir ve anlaşılan şeye ve mefhuma

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/184.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/184-185.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/185.

göre, mâna bakımından atfedildiğini söylememizdir. Çünkü. Cenâb-ı Hakk'ın, (vakıa, 17) ifâdesinin manası,"Onlar için. çocuklar vardır" takdirinde olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Civanlar da kendilerine (hizmet için) etraflarında döner(ler)"(Tur,24) ayeti gibidir. Böylece de, ifâdesi, "Onlar için güzel sözlü huriler vardır" takdirinde olmuş olur.

b) Şöyle denilebilir: (huriler) sözü, sadece bir cinse hasredilmemiştir. Tam aksine, cennet ehli için, muazzam odalarda ehl-i perde huriler vardır; ki bu hurilerin de, cariyeleri, hizmetçileri vardır. Ayrıca, sabî olan o çocuklarla birlikte dolaşan huriler vardır. Buna göre Cenâb-ı Hak âdeta, o cennetliklerin yanında dolaşan çocuklar ve kadınlar vardır" demek istemiştir.

2) (vakıa, 18) ifâdelerine atfedilerek, mecrûr okunmaları... Buna göre şayet, "Bunlar nasıl, o cennet ehlinin yanında dolaştırılırlar?" denilirse, biz deriz ki: Bunun cevâbı, biraz önce, (vâkıa.21) ayetinin tefsirinde geçmişti. Yahutta, bu ifâdeler, (vakıa, 12) kelimesine atfedilerek mecrûr okunmuşlardır. Buna göre mana, "O rr.ukarrebler, naîm cennetlerinde... ve de, güzel gözlü hurîler yanında, içindedirler..." şeklinde olur. Bu iki ifâde, nasb ile, şeklinde de okunmuştur. Belki de, bir atıf, söz konusu olmadan bu kıraata göre elde edilen mana, atfın olması halinde elde edilen mana gibidir. Ne var ki, böyle okuyan kimselerin, nasbeden bir şeyi takdir edip de, meselâ, "O cennetliklere güzel gözlü huriler verilir" demesi gerekir. Bunun üzerine bu okuyana, "Haydi, bir ref eden de takdir et!" denildiğinde, o, meselâ "Onlar için, güzel gözlü huriler vardır" takdirini yapar ki, böylece de, atfedilmesi halinde elde edilen manadan dışarı çıkarılmış olmaz.

Ayetteki, "saklı inci timsâlleri gibi..." ifâdesine gelince, bu Hususta şöyle birkaç bahis söz konusudur.

Birinci Bahis: Bu ifâdenin başındaki kâf, teşbih için olan kâf olup, (-misli) slimesi, teşbihte hakîkat ifade eder. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, şayet, lemis olsaydı, bunun başına, kâf getirmeye hacet kalmazdı. Öyleyse, teşbih için olan bu iki kelime nedir? Biz deriz ki: Bu konuda meşhur olan cevaba göre, teşbih için olan bu iki kelime, te'kîd ve mükemmel bir teşbih ifâde ederler. Buna göre şayet, 'Hiç böyle değil. Tam aksine, bu ikisi birden, ikisinden birisinin ifâde ettiğini ifâde edemezler. Çünkü meselâ sen, kendisinden dolayı teşbihin yapıldığı bir şey hususunda "müşebbehün bin" (kendisine benzetilen) için değil de, "Müşebbeh (benzetilen) için, "O, inci gibidir" diyebilirsin..

Biz deriz ki, bu husustaki sözün Özü şudur: Bir şeyin bir misli varsa, bu misli. o şeyin mislidir. Binâenaleyh, sen meselâ, "O, ayın mislidir" dediğinde, bu ifâde, meselâ senin, "o, aydır" şeklindeki sözünün ifâde ettiği belagatı ifâde etmez. Yine, meselâ bizim, "O, aslan gibidir" "O, aslandır" şeklindeki sözleriniz de böyledir. Binâenaleyh, sen, meselâ, "o, inci gibidir" dediğinde, adeta sen, demiş olursun. Halbuki senin, "O, incidir" şeklindeki sözün, yine senin, "O, inci gibidir" şeklindeki sözünden daha beliğdir. Bu bahis, burada bu neticeyi verir.

Ama, bu husus bize, Cenâb-ı Hakk'ın (Şûra. 11) ifâdesinde bu neticeyi vermez. Çünkü, nefy (olumsuzluk), isbâtın mukabilindedir. Halbuki, sözden, olumsuzluğun mukabili olan "isbât" manası anlaşılmadığı sürece, nefy manası anlaşılmaz. Bu sebeple biz diyoruz ki, ayeti, bir kimsenin, "Bir şey, O'nun gibidir" şeklindeki sözünün karşıtıdır. Böylece Cenâb-ı Hak, bu kimsenin bu sözüyle isbât etmiş olduğu şeyi, nefyetmiş olur. Ne var ki, şeklindeki sözünün anlamı, biz bu ifâdenin başındaki kâfin ziyâde olduğunu söylemezsek, "Onun mislinin misli, şeydir" şeklinde olur ki, bu söz, O'nun (Önce) bir misli olduğuna, daha sonra da, o mislinin misli bulunduğuna delâlet eder. Şimdi tam bu noktada biz, "Böyle değil" dersek, bu, onun bu sözüne bir reddiye olmuş olur. Ona reddiyede bulunmak ise sahmtir.

Geriye şöyle denilmesi kalmaktadır: Pekçok şeyi kabul eden kimseye reddiye de bulunmak, bu kimsenin kabul ettiği her şeyi nefyetmek anlamına gelmez. Binâenaleyh, meselâ bir kimse, "Zeyd çok iyi alimdir" dese de, sonra da bu kimseye, reddiye olsun diye, "Zeyd, çok iyi alim değildir" denilse, bundan, bu kimsenin, Zeyd'in âlim olmasını nefyettiği çıkmaz. Binâenaleyh, "Mislinin misli, şey değildir" manasında, kim kalkar da, derse bu sözünden, bu kimsenin onun mislini nefyettiği neticesi çıkmaz. Tam aksine, bu söz sadece, mislinin mislini nefyetmiş olabilir. Binâenaleyh, bu tür reddiyede bulunan kimse, muvahhid olmaz, dolayısıyla da onun bu sözü, Allah'ın birliğini ifâde etmenin dışında kalır.." denilirse, biz deriz ki, bu Cenâb-ı

Hakk'ın birliğini ifâde etmiş olur. Zira biz, "Onun mislinin misli şeydir" dediğimizde, O'nun mislinin olmaması gerekir. Çünkü eğer O'nun bir misli olsaydı, o şey, O'nun mislinin misli olurdu ki O'nun mislinin misli şeydir. Bunun delili ile Hak Teâlâ'nın "De ki: Şehadetce hangi şey daha büyüktür." De ki: "Allah" (Enam, 19) ayeti. Çünkü "şey", mevcud olarr demektir. Binâenaleyh O'nun mislinin misli de "şey" olur. Halbuki bu husus, "O'nun mislinin misli, şey değildir" şeklindeki sözümüzle nefyedilmiştir. Böylece bu sözün, tevhidi anlattığı anlaşılır. Bu sebebie de, sözü hakiki manasına hamletme "Saklı inci timsalleri..." ayetinde mübalağa (fazla Dir tesir) ifade eder. "O'nun misli gibi birsey yoktur" (şura, 11) ayetinde ise, hakiki -anaya hamledilmez. Tatil (Allah'ı inkâr) fikri çıkmasın diye, teşbih kâfi zaide diye (tezyin için) düşünülür.

Biz diyoruz ki: ayetinde şöyle bir incelik vardır: Bu, nefye delalet eden şeye işaret etmek suretiyle yapılan bir nefiydir (yok saymadır). Bu böyledir, çünkü

Allah Teâlâ, vâcibü'l-vûcûd'dur. Allah'ın ortaklan olduğunu söyleyenler de, bu hususta bize muvafakat etmiştir. Bu hususta bize muhalefet eden ise sadece "mu'attıla'dır

Bunun açık isbatı şöyledir: Hak Teâlâ vâcibü'l-vücûd olup, tam bu noktada O'nun bir misli bulunduğu söylenecek olursa, O, vâcibü'l-vücûd olmaktan çıkar. Çünkü, bu takdirde O, gerçekte misli ile, eşit olmuş olurdu. Aksi halde, o şey, Allah'ın misli olamazdı. O halde, bu durumda ilah, birden fazla olmuş olurdu. Dolayısıyla, onu mislinden ayırdeden bir özelliğin eklenmesi gerekir. Şu halde eğer mürekkeb bir varlık olsaydı, vâcibü'l-vücûd olamazdı. Çünkü her mürekkeb, mümkin varlıktır. Şimdi eğer O'nun bir misli ofitaıydı, bu şey o olamazdı. Böylece O'nun bir mislinin olduğunun söylenmesinden, mislinin olmadığı neticesi çıkar. Bu sebeble, ayetini "Onun mislinin misli bir "şey" yoktur" manasına hamledip, bu sözün mukabilinde de kâfirin, "O'nun mislinin misli bir "şey"dir" sözü yer alınca, bu söz O'nun mislinin misti olduğunu kabul etmiş olur. O'nun misli, O'nun bizzat kendisinin gerçeğinden hariç bir şey olurdu. Dolayısıyla da ortada vâcibü'l-vücûd kalmazdı. Binaenaleyh, lafız olarak iki tane "misil" kelimesinin zikredilmesi, müşriklerin görüşlerinin bâtıllığına delalet eden hususa işaret etmenin yanısıra, tevhidi de ifâde eder. Eğer biz, "O'nun misli "şey" değildir" demek, bu, delile işaret etmeksizin yapılan bir nefiy olmluş olurdu. Bu hususta gerçeği şöylece izah edebiliriz: Cenâb-t Hakk'ın mislinin olmadığını söylemede, O'nun mislinin bulunduğu iddiasını taşıyan, müşriklere bir red vardır. Buna şöylece istidlal ediyoruz. Eğer O'nun bir misli olsaydı, Kendisi de onun misli olurdu. Böylece de mümkin ve muhtaç bir varlık oturdu. Dolayısıyla ilah olamazdı. Eğer O'nun bir misli olsaydı, Allah, vâcibü'l-vücûd bir ilah olamazdı. Çünkü O'nun bir misli olduğu farzedildiğinde, bir hususta o şeyle müştereklik arzediyor, bir hususta da ondan farklı oluyor. Binâenaleyh bu iddianın terkedilmesi gerekir. Şimdi eğer O'nun bir misli olsaydı, ilah olma gerçeğinden hâriç kalırdı. O halde O'nun ortağı olduğunu söylemek, ilah olmadığını söylemiş olma neticesine götürür. Dolayısıyla delil ile birlikte olarak Allah'ın birliğini anlatan bir ifâde, ifadesi ise, delilsiz olarak, Allah'ın birliğini ifade eden bir sözdür. Bu cümleleri yazıp bitirdikten sonra, İmam Fahruddin er-Râzİ (r.h)'in sözleri arasında da benim ifadelerime benzer sözlere rastladım. Demek ki zihinlerimiz arasında bir tevarüd sözkonusudur. Bununla beraber onun sözlerinde çok istifade ettiğimi de itiraf ederim.

Hak Teâlâ'nın ifadesi de o incilerin, çok saf ve berrak olduklarına bir işarettir yani, "Bunlar, renkleri güneş ve hava ile değişmeyen incilerdir" demektir.[50][50]

Amellerinin Karşılığı

"İşledikleri amellere bir mükâfaat olarak (Vakıa, 24).

"Cezâen" kelimesinin mansub oluşuyla ilgili olarak şu ftftfcafi yapılabilir:

a) Bu, mef'ûl-ü lehtir. Bunun böyle oluşu, açık olup, takdiri, karşılık tahakkuk etsin diye ve onlar yaptıklarının karşılığını görsünler diye, Allah onlara bunu yaptı (verdi)" şeklindedir. Bu izaha göre, ayette şöyle bir incelik var: Diyoruz ki: Ayetin ifade ettiği mana, "Bütün bunlar, sizin karşılığıdır. Daha fazlasının size verilmesine gelince, hiçbiriniz bunu tahmin edemez" şeklindedir.

---

[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/185-188.

b) Bu, mef'ûlü mutlaktır. Bunun delili şudur: Allah Teâlâ'nm onlara yaptığı herşey bir "ceza" (karşılıktır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak burada adetâ, demektedir. Ayetteki, ifadesine gelince, biz bunun böyle ifade ediliş hikmetini, Tûr Sûresinde (16. ayette) anlatmıştık. Çünkü Allah Teâlâ, azabın, o kâfirlerin yaptıkları şeyin (suçlarının) tam karşılığı olduğuna, fazladan azab verilmeyeceğine; mükâfaatın da, mü'minlerin amellerinin karşılığı olduğuna, ama Allah Teâlâ'nm mü'minlere sadece yaptıklarının karşılığını değil, amellerine karşılık onlara otattâtâğme mükâfaat verdiğine, kâfire ise sadece yaptığının karşılığını vereceğine bir işaret olmak üzere, mü'minler hakkında, "İşledikleri amellere bir mükâfaat olarak..."; kâfirler hakkında ise, "Siz ancak, yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz" (Tur, 16) buyurmuştur. Böylece de burada, adetâ Hak Teâlâ'nm, "Kim bir iyilik yaparsa, onun için o iyiliğin on misli (mükâfaat) vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, ancak onun misli ile cezalandırılır" (En'am, 160) ayetinin manası vardır.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[51][51]

Cennet Amel Karşılığı Değil

Bu, usûl (itikad) ile ilgili olup, İmam Fahruddln (r.h) bunu pek çok yerde zikretmiştir. Biz de onlardan bir kısmını nakledelim. Şöyle ki: Birincisi, Mutezile şöyle demiştir: "Ayetin bu ifadesi, amellere karşılık vermenin Allah'a vâcib olduğuna delâlet eder. Çünkü karşılığı ayrıca istemek caiz değildir." İmam Fahreddln er-Razî (r.h) buna pek çok cevab vermiştir. Fakat sanıyorum ki o, benim bu hususta söyleyeceğim şu hususu zikretmemiştir. Bu da, bizzat Mu'tezile'nin söyleyip (de kendi aleyhlerine dönen) şu husustur: "Eğer ileri sürdüğünüz şey doğru olsaydı, bu tür şeyleri va'detmenin bir manası olmazdı. Bu böyledir, çünkü akıl, cezanın (karşılığın) verilmemesinin kabîh (çirkin-nahoş) olduğuna hükmedip, kabîh olan şeylerin Allah'dan sudur etmeyeceği yine aktl ile bilindiğine göre, Allah Teâlâ'nm bu tür şeyleri ceza (karşılık oldukları) için verdiği anlaşılmış olur. Cezayı yerine ulaştırmak da gereklidir, vâcibtir.

Ama biz, bizim mezhebimize göre meseleyi ele aldığımızda, ayetler, bir mana,bir müjde ifade eder. Çünkü müjde, malum olmayan birşey hakkında hayırlı haber verme şeklinde olur. Dolayısıyla da karşılık vermenin, Allah için vâcib olduğu (vücûb ala'llah) söylenemez. Bu tür şeyleri haber vermek ise, bir müjde sayılmaz. Çünkü

biz diyoruz ki: Karşılığın bizzat kendisi vâcib olunca, Allah TeâJâ'nın dünyada İken bize verdiği şeyler, zaten bir karşılıktır. Şu halde âhiret mükâfaatı, Allah'dan ancak bir lütuf olarak sâdır olur.

Bu hususta söylenebilecek son söz şudur: Atlah Teâlâ, "İşte sizin cezanız (karşılığınız) budur" sözü ile, nimetini kemâle erdirmiştir ki bu söz, "Ben bunu sizin için bir karşılık kıldım" demektir ve bu cezanın (karşılığın) ne miktarı bellidir, ne de Allah'a vâcibtir. Bu tıpkı, şuna benzer: Kerîm (cömert) bir zat, Önemsiz bir iş yapan kimseye, pek çok karşılık verir. Öyle ki verdiği o şahıs, bunu onun kendisine emanet olarak verdiğini, yahut da bir yere götürmesini isteyeceğini zanneder. Derken veren şahıs ona, "Bu, senindir" deyince, o sevinir, sonra da "Bu, ancak pek çok hizmete karşı verilebilecek olan çok büyük bir in'âm!" der. Kerim zat da ona: "Bu, sadece yaptığın şeyin karşılığıdır. Verdiğim bu mükâfaattan ötürü senden bir hizmet istemiyorum. Ama yeni bir hizmet yaparsan, ona yeni bir mükâfaat verilir" der ki işte bu, son derece büyük bir lütuftur.

İşte bu noktada biz diyoruz ki: Bu söylediğimiz durum, kul olmayan kimse hakkında geçerlidir. Fakat kul (köle), efendisinin verdiği görevi yerine getiriyorsa, durumda ücrete hak kazanmaz. Hele hele efendisinin emrettiği şeyi, yarım yamalak yaparsa! efendi o kölenin sadece bedenine mâlik olur, Allah Teâlâ ise bizim hem bedenlerimizin, hem de ruhlarımızın sahibi ve maliki olduğuna göre, ya şimdi Allah karşısında bizim halimizin nice olacağını bir düşün bakalım) Sen, ehl-i sünnet mezhebi hususunda tefekkür edip, derine daldığında, onların, ubudiyyet manasını son noktasına kadar gerçekleştirmiş olduklarını görürsün. Onlar kendilerinin hiç birşeye mâlik olmayan kullar olduklarını ve kulun efendisi üzerinde, herhangi bir alacağının bulunamayacağını itiraf ederler. Mu'tezite imanları ise, bu manada ubudiyyeti (kulluğu) ortaya koyamamışlar, kendileri ile Allah arasında bir patron-emekçi muamelesi düşünmüşlerdir. Biz, Allah Teâlâ'nın bize gerçek manada mâlikiyyetini gerçekleştirmesini, temel ihtiyaçlarımızı gidermesini ve amellerimizi temizlemesini umarız. Nasıl ki efendi, kölesini yedirir, giydirir, ihtiyaçlarını karşılar, fit ir sadakasını vererek, orucunu temizler. Köle bir cinayet (suç) istediğinde, aeyhine suç işlenen taraf köleyi cezalandırma İmkanı bulamaz. İster istemez fidyeyi tercih eder. Böylece de köle, boynunu (canını), o cinayetin sorumluluğundan kurtarmış olur. Aynen bunun gibi, Allah Teâlâ da, ahirette ihtiyaçlarımızı giderir. En önemli ihtiyaçlarımız ise, O'nun bize merhameti, affı, bizi mağfiret ve rıdvân ile bürümesidir. Çünkü O, bizim namımıza fidyeyi vermek suretiyle, başkalarının bize sahiplik iddia etmelerini, engellemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, Mu'tezile mezhebinden kardeşlerimiz üzerimizde hakimiyet taslamaları hakkında da, birbirlerine karşı, çok önemsiz şeyleri bile hesaba katan, en ufak şeylerin bile hesabını yapan ve isteyen, muamele erbabının yapacağı tarzda bir muamelede bulunmamasını diler ve umarız.52[52]

---

[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/188-189.

Cennette Allah'ı Görme

Mu'tezile şöyle demiştir: "Eğer ahirette, Cenâb-ı Hakk'ı görme söz konusu olsaydı, bu bir ceza (mükâfaat)
olurdu. Halbuki Allah Teâlâ, vereceği cezayı, zikrettiği şeylerle sınırlamıştır." Buna cevaben şöyle deriz, Siz, niçin "Eğer görme işi olsaydı, bu bir ceza olurdu" dediniz. Halbuki bu, Cenâb-ı Hakk'ın vereceği mükâfaatın üstünde, O'nun bir lütfudur. Farzedelim ki bu, sizin dediğiniz gibi, bir cezadır (karşılıktır). Ama siz niçin, aslında böyle olmadığı halde, cezanın hasredildiğini (sınırlandığını) söylediniz. Çünkü bir başkasına, yapacağı İşe karşılık, "Sana şu mükâfaatı vereceğim" diyenin bu sözü, yine onun, "Sana bunun ötesinde, yaptığına karşılık daha nice şeyler vereceğim" demesine ters düşmez. Haydi farzedelim ki, ceza hasredilmiştir. Fakat siz niçin, Allah'a yakınlığın (kurbetin), ru'yete (Allah'ı görmeye) delalet etmediğini söylüyorsunuz. Eğer, "Çünkü Cenâb-ı Hak, melekler hakkında, "Mukazreb melekler bile (Allah'a kulluktan geri durmaz!" (Nisa. 172) buyurmuştur. Onların mukarreb (yakın) olmalarından, Allah'ı gördükleri neticesi çıkmaz" denilirse, biz deriz ki: Bu hususu, daha önce de cevaplamış ve söyle demiştik: Meleklerin, Allah'a olan yakınlıkları, tıpkı bir hükümdarın yanında, onun hizmetini gören, vazifeleri bulunan, hükümdarın kapısı önünde, onun emirlerini yerine getiren kimselerin yakınlığı gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak meleklerin bu yönünü, "Emrolunduklan şeyleri yaparlar" (Nahl, 50) buyurarak, beyan etmiştir. Halbuki mü'minin Allah'a kurbiyyeti, padişah ile aynı sofrada oturan, nimetleri paylaşan kimselerin yakınlığı gibidir. Bu kimseler, sadece beraber oturup, kalkmak, onunla sohbet etmek için, padişahla biraraya gelirler. Fakat mükellef (vazifeli) olan yakın kimseler, padişahın kapısına her geldiklerinde içeri giremezler. Ama padişah ile nimetleri paylaşan kimse ise, kapıya gelir-gelmez, içeri alınır. İşte bu ikisi arasındaki fark, bu şekilde ortaya çıkar, "işte mukarreb bunlardır"(vakıa, 11) ayetinde, Cenâb-ı Hakk'ın görülebileceğine bir işaret bulunduğunun delili ise şudur: Allah Teâlâ, Mutaffifîn Sûresi'nde, hem iyilerden, hem kötülerden bahsetmiş, sonra da kötüler hakkında, "Onlar o günde, Rablerinden perdelenmişlerdir (O'nu göremezler)" (Mutafiifin, 15) iyiler hakkında ise, "O kaynaktan mukarrebler içerler" (Mutaftıtin. 28) buyurmuş, perdetenmişlerin mukarrebinde, iyilerin halinin, perdelenme ve yakın olma hususlarında, kötülerin hâline benzemediğini gösteren şeyi zikretmem iştir. Çünkü hernekadar bu sûredeki "illiyyîn" (en yücelerdedirler) sözünde, onların yakınlıklarına, derecelerinin yüksekliğine bir delil var ise de,

---

[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/189-190.

bu sûredeki "slccîn" (Mutamın, 7) mukâbilindedir. Binâenaleyh HakTeâlâ'nın, iyi kimseler hakkında, "Rableri, onlara tertemiz bir içki ikram etmiştir" (İnsan. 21) ifadesinin yanısıra, "O kaynaktan mukarrebler içerler" (Mutaffifin. 28) buyurması, bu yakınlık ile, tıpkı bir padişahın bir padişah ile oturup kalkması gibi olan bir yakınlığın kastedildiğine delâlet eder.
Hak Teâlâ nin o sûredeki melekler için söylediği, "Huzurunda mukarreb melekler bulunur"(Mutaffifin, 21) ayeti ise, buradaki yakınlık ile, padişahın yanındaki kâtiblerinin ve muhasebecilerinin yakınlığı gibi bir yakınlığa delâlet eder. Çünkü dünyada bunlar, : rbirine haset edebilirler. Eğer sekreterin padişaha olan yakınlığı, hizmeti sebebiyle olursa, bu kimse, diğer kâtiblerin ve muhasebecilerin yakınlığını ve arkadaşlığını tercih etmez, aksine padişah ile yeyip-içme ve eğlenme ile, kâtib olma sebebi ile yakın olma arasında, insanı başka yakınlığa tercih etmeye sevkeden unsurlar vardır. Mutaffifîn Sûresi'ndeki "perdelenmişlerdir" ifadesi, mukarreblerin, Allah'ı görmekten ve seyretmekten perdelenmediklerine (engellenmediklerine) delalet eder. Fakat bizim, padişahla oturup kalkan nedimlerden bahsetmemiz Allah hakkında bir cihette olma. keza yakınlıktan bahsetmemiz O'nun hakkında bir mekânda olmay düşündürmemelidir. Bu husus ancak seçkin, hikmetli, bilgili alimlerin anlayabileceği şekilde değerlendirilmelidir.53[53]

Üçüncü Mesele

Mu'tezile, ayetteki, "işledikleri amellere bir mükâfaat olarak..." ifadesinin, bu amellerin, onlar (kullar) tarafından yapıldığına, bizzat onların kudretiyle meydana geldiğine delil olduğunu istemişlerdir. Diyoruz ki: Lügat manası itibari ile "amel" (iş) sözünün, bir fiil için, "mecnûn" sözünün, aklı olmayan için; "akıllı" sözünün aklı kemale ermiş kimseler için vaz'edilmiş olduğunda bir münakaşa yoktur. Bu, duyularla algılandığı için, lügat açısından böyledir. Çünkü iki cisimden birisinin hareket ettiğini birisinin de durduğunu gören herkes, hakikî manada, birisinin hareket ettiğini, diğerinin durduğunu söyler ve bu tıpkı bu kimsenin, "Değirmen taşı dönüyor" ve "taş yükseliyor" demesi gibidir. Halbuki ilgili söz, sayesinde, o fiilin, görülebilen o merhalede yapıldığı kudret hakkındadır. Bu ise, lügavî manadan başka bir manadır.54[54]

Orada Batıl İş Yok

"Onlar orada ne boş bir lâf, ne de günâha sokacak bir şey işitirler... Yalnız bir söz: Selâm, selâm..." (Vakıa,2526).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:55[55]

Birinci Mesele

Büyük nimetlerden olmasına rağmen, ayetin ifâde ettiği bu hususun, vakıa 34 ayetinin ifâde ettiği ceza (karşılık) ifâdesinden sonra getirilişinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu hususta, söyleşi birkaç incelik vardır:
Birinci İncelik: Bu, nimetlerin, en mükemmellerdendir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bunu bazı ulemâya göre, Ru'yetullahın da bundan olduğu ve kulun yaptığı ameller mukabilinde verilmediği, "o fazlalık ziyâde"(Yunus,26) türünden kılmıştır. Biz, bunun, nimetlerin en mükemmellerinden olduğunu söyledik. Zira biz, biraz sonra da ele alacağımız gibi, bu ayetteki "selâmen" sözünden Allah'ın Yâsfn Sûresl'ndeki "Çok merhametli bir Rab'den sözlü olarak, selâm... (Yâsin, 58) ayetinden kastedilen şey kastedildiği için bu, Allah'ı dinleme ve duyma nimetidir. Dolayısıyla, Allah Teâlâ, bu nimeti, bir karşılık olarak verdiği şeyler arasında

---

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/190-192.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/192.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/192.

zikretmedi.. Bu izah, bizim, 'İşte onlar, en çok yaklaştırılmış olanlardır" (Vakıa, 11) ifadesinde, Cenâb-ı Hakk'ın görüleceğine dair bir delil olmadığını söylememiz haline göre yapılmış bir izahtır.

İkinci İncelik: Allah Teâlâ, işe, nimetlerin en mükemmeliyle başlamış, -ki bu mükemmel nimet, Allah'ı görme nimetidir; Bu da, daha önce de geçtiği gibi bizzat gözle görmedir- ve yine, misli ile neticelenmiştir ki, bu da hitap etme (selâm selâm... sizlere deme) nimetidir.

Üçüncü İncelik: Allah Teâlâ, fiilî nimetleri zikredip, bunları da, "İşledikleri amellere bir mükâfaat olarak... "(vakıa, 24) buyurduğu için, onların amellerine mukabil olarak verince, onların güzel zikir ve yâd edişleri mukabilinde de, sözlü, kavfî nimetleri zikretmiştir. Onların, kalblerindeki İhlâs ve inançları kabilinden olarak, aklî lezzetlerden bahsetmemiştir. Çünkü kalbe ait amel, ne görülür, ne de duyulur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın onlara vermiş olduğu bu nimet, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı bir nimet olur ki, işte bu hususa, Hz. Peygamber (s.a.s) Allah'ın salih kullarına "Hiçbirgözün görmediği, hiçbir kulağın duymadğı ve hiçbir beşerin aklına da gelmeyen..." nimetler hazırladığına işaret etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ifâdesi, işte o "fazlalık"a işarettir. Onların, güzel sözleri mukabilinde kendilerine sözlü nimetlerin verileceğinin delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın "Gerçekten "Rabbimiz Allah'dır" deyip de, sonra doğruluğu iltizâm edenler (yok mu?). Onlann üzerlerine, "korkmayın, tasalanmayın, va'd olunduğunuz cennetle sevinin" diye diye melekler inecektir. Gafur, rahîm olan Allah'dan bir fazl u kerem olmak üzere..."(Fussilet, 30-32) ayetidir.56[56]

Lağv

Ayetteki, "Onlar orada ne boş bir lâf, ne de günaha sokacak bir şey işitirler..." cümlesi, kötü şeylerin olmayacağını bildiren bir ifâdedir. Çünkü "lağv", nazarı dikkate alınmayan, değer verilmeyen bir sözdür. Çünkü muteber kimseler nezdinde "lağv" kötüdür. Halbuki, kötü şeyin bulunmadığını bildirmek ise, bahsi geçen büyük nimetlerden sayılmaz... Nasıl böyle otur; halbuki sen, tam ve mükemmel bir nimet olduğu için, (biraz önce) bu nimetin geriye bırakıldığını söyledin! Şimdi bir kimse, "Falanca, falan beldede saygındır, mükerremdir, dövülmez, sövülmez..." dese, bu ifâde güzel bir ifade olmamış olup, mezmumdur. "el-vftğil" olma da kötü bir şeydir. "Vağıl", yeyip içmekte olan bir toplumun yanına girip de, davet ve müsaade edilmeden, hemen onlarla birlikte yeyip, cmeye koyulan kimse demektir. Binâenaleyh, vâğll, itibar edilmeme açısından, o yeyip-içenlere nisbetle muteber olmayan bir söz, yani "lağv" gibi olmuş olur. Bu Kökten türetilebilecek her şey böyledir. Meselâ (el-vulûğ) (kaba başını sokmak)
kökü de böyledir. Zira bu ifâde, kaba başını sokan, köpek veya benzeri yırtıcı hayvanlar olduğunda kullanılır.57[57]

Te'sîm

(et-te'sîm) kelimesine gelince, bu da, günaha nisbet etmek demek olup, manası, "O kimse, ancak batılı söyler; bir kimse onu ancak, batıla nisbet eder" şeklindedir. "Lağv"ın "te'sîm"den önce getirilişine gelince, lağvın te'sîm'den daha genel oluşundan dolayıdır. Ki te'sîm de, bir kimsenin günahkâr olduğunu beirtmektir... Nitekim sen meselâ, "Falanca, fâsıktır, hırsızdır, vs." dersin. Velhasıl, konuşan kişi, lağviyyatta bulunan ve bulunmayan diye iki kısma ayrılır. Lağvde bulunmayanı, emr-i marufu ve nehy-i münkeri amaç ve gaye edinir. Dolayısıyla da. insanları, sözlerine göre muaheze eder, ama, kendisi muaheze olunmaz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "hiç kimse lağviyyatta bulunmaz. Ondan lağv sudur olmadığı gibi, lağve benzer bir şey sudur etmez..." buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu kimseye sâdık unvanını verir, ve onun lağviyyette bulunmadığını, onu günaha sokacak bir şey yapmadığını söyler. Bâtılın, bu lağve benzeyenlerin en çirkini olduğu hususunda ise, şüphe yoktur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Artık hiç kimse günah işlemez" buyurmuştur.58[58]

---

[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/192-193.

[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/193.

Kizzab ve Te'sîm

Cenâb-ı Hak, Nebe' Sûresi'nde, "Orada ne boş bir lakırdı, ne de birbirine yalan söyleme işitmezler" (Nebe, 35)
buyurmuştur. Öyleyse, bu iki ifâde arasında bir fark var mıdır? Biz deriz ki: (kizzâb), çok yalana nisbet etmek
anlamında olup, Nebe, Sûresi'ndeki anlamı, "Onlar, ne çok yalana nisbeti duyarlar, ne de, bir kimsenin diğer bir kimseye "yalan söyledin" dediğini işitirler, duyarlar.." şeklindedir. Bunun faydası ise şudur: "Onlar, cennettekilerle dünyadakilerin hali biribirine uymadığı için, orada, ne muayyen olan bir kimse ve ne de muayyen olmayan bir kimseye denir, çok yalana nisbet etme bilmezler." Çünkü biz, bu dünyada bazı kimselerin bizatihi yalancı olduklarını bilebiliriz. Bunu bilmesek dahi, insanların arasında çok yalancıların bulunduğuna kesinkes hükmederiz. Çünkü, meselâ, insanlardan birisi, arkadaşına, "yalan söyledin" der. Şimdi bu sözü söyleyen doğru söylüyorsa, o zaman, arkadaşı yalancıdır; yok eğer doğru söylemiyorsa, kendisi yalancıdır. Böylece, dünyada, bizatihi (muayyen) veya belli olmayan yalancıların bulunduğu anlaşılmış olur. Halbuki, ahirette ise, böyle değildir; dolayısıyla, orada yalan söylemek söz konusu değildir; Cenâb-ı Hak burada ise, buyurmuştur ki, bu, "tekzîb"den daha beliğdir. Zira, tanımadığı bir kimse hakkında, meselâ, "o, zinakârdtr; veya içkicidir" dediğinde, (bu sözünde) doğru olsa dahi, onu söyleyen günahkâr olur. Binâenaleyh, bilgiye dayanmadan söylenen şey, günahtır. Şu halde, hiç kimse hiç kimseye, "Sen, hakkında bilgin olmayan şeyi söyledin..." deme gereğini duymaz. Dolayısıyla buradaki söz, daha beliğdir. Zira, Cenâb-ı Hak, sûreyi, bahsi geçen kısımların beyânına benzetmiştir. Çünkü burada bahsi geçenler, "sâblkûn"dur; Nebe Sûresi'nde bahsi geçenler ise, 'müttakîlerdir. Halbuki biz, "sâbikûn'un müttakîlerin üzerinde olduğunu beyân etmiştik.59[59]

Dördüncü Mesele

ifâdesi, Istisnâ-i muttasıl mıdır, yoksa munkatı' mıdır? Biz diyoruz ki, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Daha açık olan bu görüşe göre, bu, bir istisnâ-i munkatıdır. Çünkü "selâm" "lağv"in cinsinden olmayıp, ayetteki takdir, "Lâkin, selâm selâm, denildiğini duyarlar" şeklindedir.
b) Bu, bir istisnâ-i muttasıldır. Bunun izahı şudur: Mecazî manada da olabilir. Bu cümleden olarak, sen meselâ, "Benim, seni sevmemden başka bir günahım yoktur". İşte bundan dolayı sen bana eziyyet ediyorsun" dersin; onu sevme işini,günahtan istisna edersin ve bu sözünle de, istisnâ-i munkatı, kastetmemiş olursun. Çünkü sen, bu sözünle, senin onu sevdiğini beyân etmeyi amaçlamıyorsun. Sen, bu sözünde, kendinin günahlardan beri olduğunu kastediyorsun.
Bunun izahı da şudur: Bu iki şey arasında, atabildiğine farklılık bulunmaktadır. Bu ikisi arasında ise, mutavassıt şeyler bulunmaktadır. Bunun misali şudur: Sıcak-soğuk, ikisi arasında ise, soğuktan sıcağa; sıcaktan soğuğa daha yakın olan "ılık" kısım vardır. Şimdi, ortada otana, sıcağa nisbetle, soğuk adı verilir de, meselâ, "Bu, soğuktur" denilir; soğuğa nisbetl değerlendirilir de, meselâ, "sıcaktır" denilir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki, "seni sevmemden başka günahım yoktur" diyen kimsenin bu sözünün manası, "o sevgiden başka, günaha yakın olan bir şey bulamazsın. Çünkü, benim katımda, o sevgimin üzerinde nice şeyler vardır ki, sen o şeyleri, günaha nisbet ettiğinde, aralarında çok farklılık ve uzaklık olduğunu görürsün..." şeklindedir. Ve bu da, bu kimsenin, "Benim yanımda

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/193-194.
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/194.

sevginin dereceleri, senin bana olan saygındır. Bunun üstünde de, benim, senin en basit bir işini dahi, kendi canını korumaya tercih edişim bulunmaktadır seklindeki sözü gibidir. Ki bu, daha fazla bir manaya işarettir. Ve bu tıpkı, bir kimsenin, daha üstündekine nisbetle, hakîr görerek, "Bu bir şey değil,.." demesi gibidir. Binâenaleyh ayetinin manası, "Onlar o cennette, öylesine üstün, öylesine büyük, Öylesine kâmil ve mükemmel lezzetler dinlerler ki, bunların "lağv"e en yakın olanı, birbirlerine, "selâm sana!.." şeklindeki sözleridir. Binâenaleyh onlar, lağv'e yakın olarak, ancak "selâm.." ifâdesini duyarlar. Artık senin, ya o lağv'den uzak olan o şeyler hususundaki kanaatin nasıl olur?" demektir. Bu tıpkı, son derece soğuk veya, güneşin, soğukluğunu kırdığı sudan uzak kalıp da, kendisinden, sıcak su istenilen bir kimsenin, "Benim yanımda, sıcak su yoktur, ancak su vardır.." Yani, "Benim, yanımda ancak, gerçek anlamda, iyice soğuk su vardır. S'"*ğa yakın olan ise, ancak şudur (güneşin, soğukluğunu kırdığı su)" demesi gibidir. Ki, bunda, üstün bir mübalağa ve çok yüce bir belagat bulunmaktadır. Bu durumda da, ayetteki "lağv" mecazî anlamda bir lağv olup, istisna da, istisnâi muttasıl olmuş olur.
İmdi, "Burada, mutlaka, mecazi bir mana bulunduğu ve "lağv"in de, o mecazî -anaya nisbetle en yakın şeye hamledilmesi söz konusu olduğuna göre, ayetteki edatı, (lâkin) manasına hamladilsin. Zira, Önce geçen şeyin aksini isbât etme hususunda müşterektirler" denilirse, biz deriz ki, isimlerdeki -ecazlık, harflerdeki mecazlıktan daha evlâdır. Çünkü, isimlerdeki mecazlık, delâlette ve hallerde değişikliği kabul ederler. Halbuki, harfler böyle değildir. Çünkü harfler, ecâz olmazlar. Ancak, bir isimle beraber zikredildiklerinde olurlar. Halbuki, isim harfle birlikte zikredilmeksizin mecaz olabilir. Çünkü meselâ sen, "Ok atan bir arslan gördüm" dersin, bu ifade de, bir harf ile zikredilmeksizin mecaz olur. Aynen aunun gibi, "aslan" kelimesiyle, son derece şecaatli olmamasını kastederek, Bu adam bir arslan..." dersin. Bir de, meselâ, "Seni sevmemden başka günahım diyen kimsenin maksadı, ifade etmek istediği mecaz ile elde edilir. Bir diğer kusus da, asidan udûl etmenin, mübalağa ve belagat namına hiçbir faydası yoktur.60[60]

Beşinci Mesele

Ayetteki, ifadesi hakkında, şu iki izah yapılabilir:
1) Bu kelime, tıpkı kavi kelimesi gibi bir masdardır. Böylece kelimesi de, kavi kelimesinin masdar olması gibi. bir masdar olmuş olur. Ancak ne var ki, jiiî - Jü babında, masdar olarak tek bir şekil görülür.
2) Bu kelime isim, "kavi" ise masdardır. Ve bu tıpkı, sin'in kesresiyle, (uzun gerdanlık) (örtü, sütre) kelimeleri gibi isim; fethası ile ise masdar olması gibidir. Bu izaha göre biz diyoruz ki: Görünen odur ki, bu kelime, Jtf ve jd» kelimelerinden alınmış bir isimdir. faili zikredilmeyen söz için kullanılır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kil u kaiden naklettiğine dair söylenilen sözün manası ise, "O, çekişmeden, münakaşadan ve anlatımında bir fayda olmayan şeylerin toplum arasında, anlatılmasını..." yasaklamadır. Dolayısıyla bu ifâde, bir va'z ve bir hikmet olmaksızın, sırf naklin nehyedilmis olması söz konusudur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah, hayr söyleyip de kazanan; yahut, susup da selâmet bulan kula merhamet etsin.61[61] buyurmuştur. Bu izaha göre "kil" söyleyeni belli olmayan söze denir. "ise, faili zikredilmeyen 'den alınmış olan "kavl"tn adıdır. Nitekim sen, "Falanca şöyle dedi... Sonra ona, şöyle denildi de, o da, şöyle dedi..." dersin. Böylece, senin bu sözünün neticesi, "kîl u kal" olmuş olur. Bu izaha göre "kîl" söyleyeni belli olmayan "kavl"in; "kâl" ise, sözünden alınmış olan 'den mehuz olan şeyin adı olmuş olur. Birisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun Ya Rabbt, demesi, hakkı için, muhakkak ki onlar imana gelmeyen bir güruhtur" beyanından dolayı, bu açıklamanın batıl olduğunu söyleyebilir. Çünkü bu ifâdenin sonundaki zamir, Hz. Peygamber (s.a.s)'e râcîolup, manast, "Allah, Muhammed'in, "Ya Rabbî, çünkü bunlar, iman etmeyecek bir toplumdur"

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/194-195.
61[61] Feyzül-Kadîr, 4/24.

şeklindeki sözünü bilir" şeklinde olmuş olur. Bu ifâde tıpkı Nuh (a.s)'un, "Eğer sen onları, başıboş bırakacak olursan, onlar kullarım saptırırlar"(Nuh,27) ifâdesi gibidir. İzahın böyle yapılması halinde, "O halde onlardan vazgeç ve "selâm" de..."(Zuhruf, 89) hitabı, Nûh (a.s)'ın ümitsizliğe düştüğü bir sırada, kavmine beddua etmesi gibi, ümmetinden ümitsizliğe düştüğünde, ümmetine'bedduâ etmemesi konusunda, Hz. Peygamber (s.a.s) için bir irşâd ve yol gösterme olmuş olur. Şimdi bu ayetteki "kavi" maddesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilince, artık, "kîl", kaili belli olmayan bir sözün adı olamaz.. (Ne dersin?). Biz deriz ki, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Bizim, "Bu, aslında söyleyeni belli olmayan bir söz için vaz olunmuş "lafzından alınmış bir isimdir" şeklindeki hükmümüz, bu kelimenin, vaz'an olmaksızın, bilinen bir kimsenin sözü hakkında kullanılabilmesine ters düşmez.

b) Bu ince bir cevâp olup, buna göre biz söyle diyoruz: ifâdesindeki zamir, Kulelilere göre, daki zamiri gibi, yahutta, zamir-i sân demek olan meçhul zamir gibidir. Basralılara göre ise, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın juftı J*& H "Doğrusu gözler kör olmaz"'(Hac, 46) ayetindeki zamir, bahsi geçmeyen bir şeye aittir.

Ne var ki, Kûfeliler bu zamiri, malûm olmayana verirlerken, Buralılar bu zamiri, "zamir-i kıssa" olarak değerlendirmişlerdir. Bu meselede zahir olan ise, Kulelilerin görüşüdür. Bu izaha göre, bunların ifadelerinin anlamı, Allah Teâlâ'nın ilminin, onlardan, "Ey Rabbim, bunlar iman etmeyen..." diyen kimsenin sözünü bilmeye varıp dayanmış olduğunu ifâde eder. Ki bu, bu sözün, onlardan her birinin, "Çünkü onlar iman etmeyecekler" şeklindeki sözlerine tahsis edildiğine bir işarettir. Zira Allah, onların bu şekilde söyleyeceklerini biliyordu. Onları da ehl-i semâ da, kıyametin ilminin Allah katında olduğunu, dolayısıyla kıyameti ancak O'nun bildiğini, derken de, herkes bu hususta müşterek olduğu için, sözü tayin etmeksizin, "Ya Rabbî, çünkü bunlar iman etmeyecek bir topluluktur" diyen kimsenin sözünü de bilmiştir. Zamirin, malûm olan bir şeye ait oiması hali de, bu manayı destekler. Bu durumda zamir, ya kendinden önce gelen bir şeye raci olur. Halbuki zamirin raci olabileceği herhangi bir şey de geçmemiştir. Yahutta, mezkûr olmayıp da, malûm olana raci olması söz konusudur. Ki, bu da Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Ne var ki, "vazgeç" (zuhruf, 89) ifadesi İle hitab, Cenâb-ı Makk'ın, demesini gerektirirdi. Çünkü herşeyden önce, Hz. Muhammed (s.a.s), Allah'ın kelamının muhatabıdır. Nitekim bu ifadeden önce de, "Eğer sen onlara soracak olursan..."(Zuhnrf, 87) ve "De ki, "Eğer Rahmanın bir çocuğu var ise, ben (ona) ibadet edecek olanların ilki olurum" (Zuhmf, 81) buyurmuştur. O halde, bu hitabların muhatabı, Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, şimdi biz diyoruz ki: ji lafzının Kur'ân'da nasıl kullanıldığı hususunda düşündüğünde, bahsettiğimiz hususun, nazar-ı dikkate alındığını görürsün. Bu sebeple Cenâb-ı Hak burada, ilgili söz, herhangi bir söyleyene tahsis edilmediği için, "Yalnız bir söz (kîl), "selâm, selâm"dır" buyurmuştur. Dolayısıyla bu söz, hem melekler, hem de insanlar tarafından hep duyulur. Nitekim Hak Teâlâ, "Melekler, onların yanına her kapıdan girip (gelirler), "Sabrettiğinizden dolayı, selâm olsun size (derler)" (Ha'd, 23-24) buyurmuştur.

Yine Cenâb-ı Hak, "Rahîm Rab'den sözlü selâm (onlara)..." (Yâsin, 58) buyurmuştur. Bu ayette selâm veren, tektir. O da, Allah Teâlâ'dır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Tarafımızdan sözlü bir selâm..." demek istemiştir. Hak Teâlâ, "Allah'a çağıran ve sâlih amel İşleyenden daha güzel sözlü (kîlen) kimdir?" (Fussilet, 33) buyurmuştur. Yine bir başka yerde de, "Bu, uygunluk itibariyle daha kuvvetlidir, hem de kıraatçe daha sağlamdır" (Müzemmil,6) buyurmuştur. Çünkü bu ayetlerde, sözü söyleyen bellidir ve bunlar da, peygamberler ve onlara tabî olan ümmetleridir. Bir de gece kalkanın sözü (kıraati) kuvvetli, yolu sağlam olur. Hak Teâlâ herkes, "çünkü onlar iman etmeyeceklerdir" diyebileceği için, (Zuhruf, 89) buyurmuştur. Bunlara gelince, bunlar, itiraf ve kabul ettikleri İçin böyledir. Bunların z şındakiler ise, israfları ve küfürdeki ısrarları sebebiyle, kâfir oldukları için böyledir. Bu söylediğimiz hususu, "Onlar orada ne boş bir laf, ne de günaha sokacak bir şey işitmezler" (vakıa,25) ayeti de teyîd eder. O halde ayetteki istisnanın, istisna-yı - jttasıl olması, başkasına nisbetle manaya daha yakındır ki bu başka şey de, bu sözün, söyleyeni belli olmayan bir söz olmasıdır. Bu sebeple Hak Teâlâ, Buyurmuştur ki bu "kîl", "selâm sana" sözüdür. Bilinenin sözüne gelince ki, bu bilinen Allah'dır. Bu söz, lağivden alabildiğine uzaktır. Allah'ın sözü ile lağiv arasında. sonsuz mesafe vardır. Bu sebeple Hak Teâlâ, Yasîn Sûresinde, "sözlü si (Yârin, 56) buyurmuştur.[62][62]

Selâm

Bu ayetteki "selâm" sözü hususunda, şu üç İzah yapılabir
a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "kîlen" kelimesini tavsîf ettği br sıfattır. Çünkü birşey, masdar ile tavsîf edilebilir. Nitekim meselâ, "raculün adlün" (âdil adam), "kavmün savmür (oruçlu kavim) denilir. Buna göre ayetin manası, "ayıplardan uzak bir söz şeklindedir.
b) Bu ifade, mef'ûl-ü mutlak olup, takdiri şeklindedir.
c) Bu İfade, Sü 'den bedel olup, takdirindedir.[63][63]

Selâmın Tekrarının Sebebi

Ayette, "selâm" sözünün tekrar edilmesinin bir hikmeti var mıdır? Biz deriz ki: Burada, nimetin tam ve mükemmel oluşuna bir işaret vardır. Çünkü dünyada "selâm"ın tesir (neticesi), ancak selâmı iade etmekle (ona karşılık vermekle) elde edilir. Binâenaleyh dünyada, birbiriyle karşılaşan iki kişiden biri, diğerine, "selâmün aleyküm" deyip diğeri de, "ve aleyküm selâm" dediği gibi, âhirette de böyledir. Zira onlar, biribirlerine hep "selâm, selâm" derler. Ama Hak Teâlâ, Yâoîn Suresİ'nde belirtildiği gibi, "Rahim Rabden sözlü selâm" buyurunca, buna karşılık verilmez. Zira Allah'ın kuluna verdiği selâm, kulunu emîn (güvenlikte) kılması manasına gelir. Allah Teâlâ ise, herhangi bir kimsenin, Kendisini emin kılmasından münezzehtir. Eğer bir yerde selâma karşılık verilecekse, mü'minin meselâ, "Selâmün aleyna ve ala ibâdillahi's-sâlihîn" (selâm, üzerimize ve Allah'ın salih kullarına olsun) demesi olmalıdır.[64][64]

Sekizinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın burada, iki mansub ile, "selâmen selâmen" ifadesi ve Zariyat Süresindeki, "Seiâmen" dediler, O da "selâmün" dedf'ps. ayet) ifadesi arasında ne fark vardır? Biz deriz ki: Zarlyât Sûresl'ndeki ayetteki, "selâmün (aleyküm)" ifadesinin, meleklerin "selâmün aleyke" şeklindeki sözlerinden daha tam ve beliğ olduğunu zikretmiştik. Binâenaleyh İbrahim (a.s).böyle demekle, o meleklere lütufta bulunmayı ve onları, onların verdiği selâmdan daha güzeli ile selâmlamak istemişti. Ama burada ise, cennet ehlinden birisinin, diğerine böyle bir üstünlüğü söz konusu değildir. Çünkü onlar, hep aynı cinstendirler, yani hepsi, mü'mmtivrter. Dolayısıyla hiç kimse hiç kimseye artık bir kusur nisbet edemez.[65][65]

Dokuzuncu Mesele

"selâmün aleyke" ifadesi, daha tam ve beliğ olduğuna göre, meşhur kıraatin, "selâmen, selâmen" şeklinde olmasının sebebi nedir? Bunu "selâmün" şeklinde okuyanın kıraati, bunu nasb ite "selâmen" şeklinde okuyantnki gibi değildir (ne dersiniz)?
Biz diyoruz ki: Bunun, hem lafız, hem de mana bakımından sebebi vardır: Lafızca olan sebebi şudur: Bir kere bu ifade, duyulan şeyden istisna edilmiştir ve o da mansûb bir mef'ûldür. O halde bu ifadenin mansub oluşu, ayetteki "Onlar orada bir lağiv işitmezler" ifadesi

---

[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/196-198.
[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/198.
[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/198.
[65][65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/198.

sebebiyledir.
Mana bakımından bunun böyle okunuşunun sebebine gelince, biz, buradaki istisnanın, istisnâ-yı muttasıl olduğunu beyan etmiştik. O halde o cennetliklerin, "selâmun" demeleri, "selâmen" demelerinden, "lağiv" açısından daha uzaktır. İşte bu sebeble, hemekadar aslında, lağivden uzak olsa da, lağve başkasından daha yakın
olsun diye, buyurmuştur.66[66]

Ashab-ı Yemîn

"Sağcılar: "Onlar ne (mutlu) sağcılardır! Dikensiz kiraz, meyveleri, tıklım tıklım muz ağaçlan..." (Vakıa, 27-29).
Cenâb-ı Hak, o üç sınıftan, "sâbikûn"un durumunu anlatınca, yine o üç sınıftan "sağcılar"ın halini anlatmaya başlamıştır. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:67[67]

Yemîn ve Meymene

Sağcıların, sûrenin başında o genel taksimat yapılırken "ashabu l-meymene' ; nimetlerden bahsedilirken de, burada olduğu gibi, "ashab-ı yemîn" diye zikredilişlerinin sebebi nedir? Deriz ki: "Hüküm yeni" manasında, "mahkeme" denilişi gibi, "meymene" de, ya "kendisinde yemînin (sağın) bulunduğu yer" manasında, mef'ale sigasındadır, yahut da nârın (ateşin) yakıldığı yer" manasında menâre'1, yahut "cemre (ateş) yeri" manasında "mecmere" denilmesi gibi, "yümn'ü bereketin bulunduğu yer" manasında, ism-i mekândır. Binâenaleyh her iki manada da, "meymene'de, ism-i mekân manası vardır. Fakat o üç sınıf, tâ işin başında, birbirlerinden seçilirler ve ayrılırlar. Çünkü Hak Teâlâ, "O gün onlar, ayırdedilirler..."'(Rûm.14), "Birbirlerinden ayrılırlar"(Rûm,43) buyurmuştur. Dolayısıyla onlar, mekân bakımından ayrılacaklar. Bu sebeple Hak Teâlâ, işin başında bu hususu, mekâna delâlet eden lafızla işaret etmiş, ama onların mükâfaatından bahsedilirken, ayrı ayrı oluşlan.mekân gibi, müşterek olmadıkları müphem bir şeyle olduğu için, ashâb-ı yemin" buyurmuştur. Bunun ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:
a) Bunlar, kitaplarını (amel defterlerini) sağ taraflarından alanlar...
b) Bunlar güçlü kuvvetli (yemin) kimseler...
c) Bunlar, nurlu kimseler... Bunun izahı geçmişti.68[68]

İkinci Mesele

Cenab-ı Hakk'ın "sidirde" demesinin hikmeti nedir? Onların, bu dikensiz kirazda oluşlarının, nimet olarak ifade ettiği şey nedir? Halbuki "sidr" çöl ağaçlarından olup, ne acıdır, ne tatlıdır, ne de hoş kokuludur? Deriz ki: Burada, hem evvelkilerin, hem sonrakilerin göremediği, üstün bir incelik vardır. Çünkü evvelki ve sonraki âlimler (mûfessirler), bunu kısa cevaplamışlardır.
Doğruya en yakın olanı şudur: Cennet, araplar nezdinde, kıymetli ve övgüye değer şeylerle anlatılmaktadır. Bu cevap, doğrudur ama, ileri derecede üstün bir cevap değildir. Allah'ın kelamının tefsirine uygun, güzel ve üstün cevap ise, şöyle dememizdir. Daha önce de defalarca belirttiğimiz gibi, beliğ kişi, iki ucu zikreder, onun bu iki ucu zikredişi, bu uçlar arasında kalan herşeye bir işaret olur. Nitekim mesela, "Falanca şarkın ve garbın padişahıdır" denilir ve bu sözden, bu kimsenin, hem şarka, hem garba, hem de ikisi arasındakilere sahip olduğu anlaşılır. Yine mesela, "Falanca küçüğü, büyüğü herkesi memnun eder" ifadesi kullanılır ve bundan onun herkesi memnun ettiği anlaşılır.
Şimdi biz diyoruz ki: Kendisinde genişlik ve rahatlık hissedilen yerlerin, ağaçlarla süslü

---

[66] [66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/198-199.
[67] [67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/199.
[68] [68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/199.

olacağında, kapalı bir yön yok. O ağaçlardan, bazan görülmek istenen şey, bazan yaprakları, onlara bakmak ve onlarla gölgelenmek olduğu gibi, bazan maksad, meyveleri olur, bazan da hem yaprağı (-gölgesi), hem de meyvesi gaye olur. Fakat ağaçlar, yaprakları açısından pek çok kısma ayrılırlar. Ama bu pek çok kısmı, şu iki türde, yani yaprakları küçük veya büyük olma türünde toplamak mümkündür.

Şimdi diyoruz ki: "Stdr"in yaprakları son derece küçük, muz ağacının yaprakları ise, alabildiğine büyüktür. O halde, Hak Teâlâ'nın bu ayeti, yaprakları alabildiğine küçük olan alabildiğine büyük ağaçlara bir işaret olmuş olup, böylece, yaprakları açısından bu iki taraf (uç) arasında yer alan her türlü ağaç bir işaret olmuş olur.

Ağaçların yaprağı da bazan maksad!ardan biri olabilir. Bu ifadenin bir benzeri de, meyveleri maksad olduğu için, mesela hurma ile narın zikredilişidir.fRahman'da olduğu gibi). Çünkü bu ikisi arasında, yerinde anlattığımız gibi, son derece farklılık vardır. Böylece orada da, meyveleri açısından bütün ağaçlara işaret etmek gayesi ile, bu ikisine işaret edilmiştir. Aynı şeyi yine hurma ile üzüm için de söyleyebiliriz. Çünkü hurma, meyve ağaçlarının en büyüğü (yükseği), Üzüm ise, meyve veren ağaçların en küçüklerinden olup, bu ikisi arasında, nice meyve ağacı yer alır. Binâenaleyh bütün diğer ağaçları da içine alsın diye, üzüm ve hurmaya işaret edilmiştir. İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın bize ulaştırdığı üstün bir cevabtır.69[69]

Mahdud

ne demektir? Deriz ki bu hususta şu iki izah yapılır:

a) Bu, dikeni alınmış (yani dikensiz) demektir. Çünkü "sıdr (kiraz) ağacının dikenleri, yaprakları tarafından kırılır (yok edilir). Aksi halde, sidr ağaçları, araplar için bir gezinti yeri olmazdı. Çünkü, sidr, yapraklan çok oiduğu için, birbirine girdiği için (iyi) gölge yapar.

b) Bu, yukarıdan aşağı doğru sarkmış demektir. Çünkü sidr (sedir) ağaçlarının dallarının başı, diğer meyve ağaçlarının aksine, yukarı doğrudur. Çünkü cennettekilerin dallarının başı ise aşağı doğru sarkar. Bu durumda ise, cennetteki sidr ağaçlan, dünyadakinin aksine olur. Çünkü cennettekilerin pek çok meyvesi de vardır.70[70]

Dördüncü Mesele

"Tahl" nedir? Deriz ki: Görünen odur ki bu, "muz ağacı" manasınadır ve bu manada olursa, bahsettiğimiz incelik bulunmuş olur. Rivayet olunduğuna göre Hz. Ali (r.a), bunu şeklinde okuyan birisini duymuş ve "tahl" nedir, bu şeklindedir" demiş. Bunun böyle olduğuna delil olarak da, (Kaf, 10) ayetini getirmiştir. Bunun üzerine, "mushaftaki şekil 'dir" denildiğinde ise, o, "Mushafları değiştirmeyin (oradaki nasıl ise öyle okuyun)" demiştir.

İmdi biz diyoruz ki: Bu, hem Kur'ân'ın mucize oluşunun, hem de Hz. Ali (r.a)'nin ilminin genişliğinin delilidir. Kur'an'ın mucizeliğine delil oluşu şöyledir: Hz. Ali (r.a), fasîh bir arap idi. Bunun o şekilde okunduğunu duyunca, kelimesini manasına aldı ve böyle olması gerektiğini söyledi. Zihni, manaya hızlıca intikal ettiği için, kelimelerin harflerinin uyuştuğunu gördü. Sonra da kendi kendine, da son derece güzel ve uygun. Çünkü Hak Teâlâ, bu ayette, hem gölgesinden istifade edildiği için, yaprağı esas olan ağacı, hem de meyvesinden istifade edildiği için, meyvesi esas olan ağacı zikretmiştir. Böylece de iki tür ağacı zikretmiştir" dedi. Daha sonra, lafzın hakikatine muttali olunca, bu ayette "talh" kelimesinin daha uygun olduğunu anladı ve bunun son derece fasîh zannettiği o kelimeden daha fasîh olduğunu görerek, "Mushaf bana, bana iyi görünenden, daha iyisini gösterdi. Dolayısıyla mushaf değiştirilemez" dedi. Bu hususu, şu da teyîd eder: Eğer bu kelime, şeklinde olsaydı, bu ayetten sonra gelen, "birçok meyve" (vakıa, 32) ifadesi, faydasız bir tekrar olmuş olurdu.

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/200.

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/200-201.

Ama bu, "talh" olunca, "birçok meyve" ifadesinin hikmeti de ortaya çıkar. Biz bunu inşaallah açıklayacağız.[71][71]

Beşinci Mesele

"Tıklım tıklım" olan nedir? Deriz ki: Bu, ya yapraklardır, ya meyvelerdir. Ama görünen odur ki bununla, yapraklar kastedilmiştir. Çünkü muz ağacı, tepeden aşağı, üstüste binmiş yapraklarla doludur ve bu tıpkı buğdayın, yaprak yaprak üstüne olması gibidir. Gövdesi kalın, yaprakları yüksektedir ve bu kamışta olduğu gibi, yaprakların bir kısmı kalır. Binâenaleyh dünyadaki muz ağaçlarının yaprak ve dalları arasında boşlukların ve yapraksız yerlerin bulunması söz konusu olunca, bu demektir ki, âhiret muzlarının yaprakları, birbirine girmiştir ve bunlar çok yapraklı ağaçlardır. "Tıklım tıklım" diye bahsedilen şeyin, cennet meyveleri olduğu da söylenmiştir. Buna göre, "talh" kelimesinin kendisi ağaç olduğuna göre, ağaç, tıklım tıklım olmaz. Tıklım tıklım olan, olsa olsa onun meyveleri olur. Binâenaleyh ağaç demek olan "talh", tıklım-tıklım demek olan "mandûd" kelimesi ile tavsif edilmiştir? Biz deriz ki: Bu, tıpkı hasenü'l-vechl" (yüzü güzel) babında (şeklinde) birşey olup, kendisinden hiç ayrılamyan bir şey ile vasıflanmıştır. Nitekim Arapça'da, "Zeyd hasenü'l-veclh" dendiği gibi, "vach" (yüz) sözü kullanılmadan, "Zeyd hasendir" denir ki bununla, hasenü'l-vech (yüzü güzel) manası kastedilir. Eğer bir vehme (yanlış anlaşılmaya) sebebiyet verecekse, bu terkedilmez. Meselâ "Zeyd, kölesi dövülmüş olandır" denilebilir, ama burada "gulâm" sözü kaldırılarak aynı manada, denilmez. Çünkü bu, dövülenin Zeyd olduğu vehmini verir. Ama "hasenü'l-vech'i ifadesinde "vech"in terkedilmesi caizdir.[72][72]

Yayılan Gölgeler

"Yayılmış gölge..." (Vakıa. 30). Bu ifâde hususunda şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, zaman bakımından, uzamış anlamında olup, "zeval bulmayan, hep sürüp giden" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Yemişleri daimdir. Gölgeleri de (böyledir)"(Ra'd. 35) buyurmuştur.
b) Mekân bakımından uzamış, anlamında olup, "Bu gölge, cennet mıntıkalarından büyük bir şey üzerine düşüp, onu örter" demektir.
c) "Memdûd" sözüyle, döşenmiş, yayılmış manası kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Yeri de yaydık ve döşedik" (Hicr, 19) buyurmuştur.
Buna göre, şayet, "İkinci şık nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Gölge bazan, yüksek olur. Çünkü, meselâ güneş, yer yuvarlağının öbür tarafında olduğu zaman, dünyanın gölgesi havaya düşer, derken gölgeler üst üste gelmiş olur ve bu sebeple de, dünyanın güneş almayan kısmı, kararmış olur. Ama güneş, o yerin iki tarafından biri üzerinde ufuğa daha yakın olduğu zaman, (güneşin ışınlan) yeryüzüne yayılır, boşluk aydınlanır, ama yeryüzü ısınmaz ve bu durum, son derece de güzel olur. Binâenaleyh, ayetteki "yayılmış gölge" ifadesi, "O gölge, yeryüzünde tıpkı geceleyin olduğu gibi, bir direk gibi olur" anlamındadır. Bu izaha göre, bu gölge, cennet ağaçlarının sağladığı gölge değil, tam aksine Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu gölge olmuş olur.[73][73]

Yüksekten Akan Sular

"daima akan su..." (Vakıa, 31).
Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
a) Üstten akan... Bu böyledir, zira, Araplar nezdinde genelde kuyu ve, içinde su bulunan

---

[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/201.
[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/201-202.
[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/202.

çukurlar bulunmaktaydı. Binâenaleyh onlar nezdinde, suyun yukardan akması söz konusu değildir. Ama, yeryüzüne hâkim olan dağlardan kaynaklanan gözelerin bulunduğu yerler ise böyle değildir. Bu gözeler, yeryüzüne yukarıdan aşağı akarlar.
b) Yatak açmadan akan... Çünkü akar su, havadan akmakta olup, onun yatağı olmaz... Cennetteki su da böyledir.
c) Bu, "Çok.." anlamındadır. Çünkü su, Araplar nezdinde çok kıymetlidir ve (öyle bol bol) akıtılmaz. Tam aksine, muhafaza edilir de öyle içilir. Binâenaleyh, onlar, nimetlerden bahsederlerken, suyun bol oluşunu da nimet sayarlar, onun çokluğunu, onun yukardan aşağı dökülmesi ile ifade ederler. Bu manalardan birincisi daha doğrudur.74[74]

Kesintisiz Meyveler

"... kesilmeyen, yasak da edilmeyen bir çok meyve arasında..." (Vâkıa. 32-33).
Cenâb-ı Hak, yaprakları esas olan ağaçlardan bahsedince, meyvesi maksat ve gaye olan ağaçları da zikretmiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:75[75]

Birinci Mesele

Yaprakları esas ağaçların, meyveleri esas olan ağaçlara takdim edilişihdeki hikmet nedir? Biz deriz ki, bu gayet açık olup şöyledir: Cenâb-ı Hak, bir nimetten daha üst nimete yükselme üslûbu içinde, yaprakları esas olanları meyveleri esas olandan önce zikretmiştir. "Fâklhe" ise, mükemmel bir nimettir.76[76]

İkinci Mesele

Yaprakları esas olan ağaçlan bizatihi, meyveleri esas olan ağaçları da meyveleriyte birlikte zikretmenin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Bu da gayet açıktır. Çünkü yapraklar ağaç üzerinde olduğu zaman güzeldir. Ama, meyveler ise, ister ağaç üzerinde olsun, isterse devşiritmiş olsun, bizatihi matlup ve gayedirler. İşte bundan dolayıdır ki, meyveler ağaçlarına isim vermişlerdir. Bu sebeple meselâ "incir ağacı, incir yaprağı" denilir.77[77]

Meyvenin Özelliği

Fâkihe'yi, "güzel ve lezzetli" olarak değil de çok oluşla tavsif etmenin hikmeti nedir? Biz deriz ki: Biz, Rahman
Sûresi'nde, "fakihe"nin, tıpkı (Kâria. 7) ayetinde olduğu gibi, "fail" vezninde bir kelime olup, "meyveli" anlamına geldiğini söylemiştik. Meyveli olma işi de, karakterle değil, güzel ve lezîz olma ile olur. Çokluk meselesine gelince, biz, Allah Teâlâ'nın, fâkîhe'den bahsettiği yerde, onun çokluğuna delâlet eden şeyi de zikrettiğini beyan etmiştik Çünkü, fâkihe, İhtiyacı karşılamak için değildir ki, ihtiyaca göre olsun!.. Tam aksine bu, nimetlenmek ve haz duymak içindir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bunu, çokluk ve çeşitlilikle tavsif etmiştir.78[78]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, ifâdesinin manası, "Bu, dünya meyveleri gibi değildir; çünkü dünya meyveleri (fevâkih), çoğu zaman

---

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/202-203.
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/203.
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/203.
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/203.
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/203-204.

ve çoğu yerlerde, son bulur, tükenir, ifâdesinin manası da, "Bir bedel olmak için, insanlardan men olunmamıştır..." şeklindedir. Çünkü, karşılık almak için insanlardan men edilen şeyler, müşahede âleminde aşikârdır Çünkü dünyada, "fâkihe" kimilerinden men olunur; dolayısıyla da, "memnu - yasaklanmış" olmuş olur. Ahirette ise, "memnu" değildir.

"Kesme" sözüne gelince, meselâ, dünyada bunu ifâde için "O, sona erdi..." denilir. O halde, bu şey de, "maktu" değil, "munkat'ı" olmuş olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, buyurması, son derece güzel ve yerindedir; Zira, ifâdesinde nasıl, onun men edilmeyeceğinin bir delili bulunmakta ise de, bu ifadedede, onun kesilmeyeceğinin deliline bir işaret vardır.

Ve bunun izahı şöyledir: Dünyada "fâkihe", ancak karşılık elde etmek ve sayesinde bir ihtiyacı gidermek için, sahibinin onun meyvesine muhtaç olmasından dolayı men edilir. Ahirette ise, "fâkihe"nin, yegane mâliki, Allah Teâlâ'dır ve O'nun ona ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla, tıpkı, kendisinin yemediği, içmediği, yatmadığı ve hiçbir şekilde kendisine ihtiyacı olmadığı pekçok meyvesi bulunan kimse gibi, o fâkihe'nin herhangi bir kimse tarafından engellenmemesi gerekir. Böylesi meyvenin, dağıtılacağında ve hiç kimsenin buna mani olamayacağı hususunda hiç şüphe yoktur. İnkitâ ifadesine gelince, biz deriz ki, dünyada "Fâkihe, meyve tükendi" denilir, fakat, mevcut olup verilmediğinde,denilmez, tam aksine, denilir. Bu böyledir, zira insan ancak, hem küçüğün hem de büyüğün anlayacağı şeyi söyler. Ne var ki, herkes meyve bulunduğu zaman o meyveye baktığında, herkesin onu koruduğunu görür. Ama, "fâkihe"nin bizzat kendisinin kendisini koruduğunu göremez!.. Bu sebeple de herkes, meyvenin "memnu - men olunmuş" olduğunu söyler. Ama, "fâkihe" inkitâa uğradığında ve artık kalmadığında, bu kimse maddi olarak onu kesen ve yok eden bir kimseyi göremez de; böylece o meyvenin, kesenini görmediği ve bunu görmesine mani bir hal olduğu için, "fâkihe"nin kendikendine kesilmiş olduğunu sanır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Dünyada iken, şayet, hakiki manada tefekkür ettiğinizde, gece ve gündüz olmasına nazaran, her zamanda meyvenin bulunduğunu anlarsınız..." demek istemiştir. Dolayısıyla meyve, kendi kendine sona ermez. Meyve, muhakkik kimsenin nezdinde ancak, Allah onu sona erdirdiği ve şu zamana değil de bu zamana tahsis ettiği için, bulunmaz. Muhakkik olmayanın nezdinde ise, zamanın soğuk sıcak oluşundan ve onun, tomurcuklanmasına, çiçekten meşine ve görülür hale gelmesine olan ihtiyaçtan dolayı meyve meydana gelmemiştir. İşte bundan dolayı, ilgili örf ve adet, zamanlara göre cari olmuştur. Bu sebeple de, meyve'yi sona erdiren şey, mhakkik ve incelemeci olmayan kimseye göre zamandır. Binâenaleyh, cennetin gölgeleri devamlı olup, orada ne güneş ne de zemheri (soğuk) bulunmayınca, bütün zaman eşit ve müsavî demektir. O halde, o meyveyi devşiren ve sona erdiren Cenâb-ı Hakk'tır. Bu sebeple meyve, ne hakikî ne de zahiri bir sebepten dolayı maktu olmuş olmaz. Binâenaleyh insan, "maktûa" kelimesi üzerinde durduğunda, o meyvenin, kat' edeni olmadan maktu olduğunu, muhtaç olmadığını anlar. Cennette ise, kesen yoktur, dolayısıyla o meyve de kesilmiş, devşirilmiş olmaz.79[79]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak, meyvenin kesik olmayışını, memnu (yasaklamış) olmayışından önce zikretmiştir. Çünkü, "kat" (kesme)" mevcut olan için söz konusu olup, men' (koruma) ise, olmayan şey var olduktan sonra söz konusudur. Çünkü bu şey ilk önce var olur, sonra da men olunur (korunur, muhafaza edilir). Eğer mevcut değilse, memnu ve mahfuz olamaz. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sona ermez, hep vardır. Sonra bu var olan şey, hiçkimseden de men edilmemiş, korunup muhafaza edilmemiştir..." buyurmuştur. Bu mana gayet açıktır; ne var ki biz, katımıza gelen ve doğru olan bir şeyi terketmemeyi (yazıp çizmeyi) severiz.80[80]

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/204-205.

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/205.

Kıymetli Döşekler

"Ve yükseltilmiş döşeklerde..." (Vakıa, 34).
Biz, "furuş ", kelimesinin ne demek olduğunu anlatmıştık. Bu konuda, inşaallah bir başka şeyi zikredeceğiz. Ayetteki kelimesine gelince, bu hususta şu üç izah yapılabilir:
a) "Kadr ü kıymeti yüksek döşekler..." Nitekim Arapça'da, "kıymetli, pahalı" anlamında "Yüksek elbise" denilir. Bunun böyle oluşunun delili, "Astarları kalın ipekten olan döşekler..."(Rahman, 54) ayetidir.
b) "Üstüste istif edilmiş, koyulmuş..."
c) "Divanlar üzerine yükseltilmiş, koyulmuş..."81[81]

Dünya Kadınlarının Cennetteki Güzelliği

"Gerçekten, biz onları yepyeni bir Yaratılışla yarattık da, kız oğlan kızlar, zevcelerine sevgi ile düşkün, hep bir yaşıt yaptık. Ashab-ı yemîn için..." (Vakıa, 35-38).
Ayetteki "İnşâ"nın ne demek olduğu hususunda birkaç mesele vardır:82[82]

Birinci Mesele

Bu ayetteki zamiri, kime racidir? Kiminle ilgilidir? Bu hususta şu üç izah yapılabilir:
a) Bu zamir, "hûr-in îyn" (güzel gözlü huriler) ifadesine racidir... Bu, uzak bir ihtimaldir, çünkü, zamire merci olması bakımından bu kelime, zamire uzak kalmıştır ve bunlardan, bir başka kıssada bahsedilmiştir.
b) "el-furuş" sözündeki, "kadınlar" manası kastedilmiş olup, buradaki zamiri işte bunlara racidir. Çünkü Cenâbı Hak bir başka ayetinde, (Bakara, 187) buyurmuştur. Ve yine, cariyeler için, "Onlar firâş oldu..." ifadesi kullanılır. Çünkü onlar firâş olunca, (yani birisiyle evlendiklerinde) "firâş" olmamış cariyeye nisbetle kadru kıymetleri yükselir. Bu mana, doğruya, birincisinden daha yakındır. Ancak ne var ki, böyle bir mana da, yine zahiren uzaktır. Çünkü, "kadınları" yüksek olmakla nitelemek, bu ikinci durumun zıddını haber verir...
c) Bu zamir, "furuş" kelimesinin kendisine delâlet ettiği o bilinen şeye racidir. Çünkü, dünyada iken ve ahiretln zikredlldiği pekcok yerde, "furuş" da, saygın bir takım kimselerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kelamın takdiri, "O kıymetli yataklarda, icâd edilmiş kadri yüce varlıklar vardır" şeklindedir. Mananın böyle Olması halinde bu ifâde tıpkı, (Rahman. 56) Ve (Rahman, 72) ayetlerinde geçen şey gibi olmuş olur. Binâenaleyh, bu demektir ki, Cenâb-ı Hak, mevsûfun yerine geçecek olan sıfatı getirmiştir. Ve O, âhiret kadınlarını, hiçbir zaman hakiki lafız ile zikretmemiş, tam aksine onların korunduklarına, muhafaza edilip mahfuz olduklarına, örtülü ve perdeli olduklarına işaret etmek için, onları vasıfları ve elbiseleriyle tanıtmıştır.
Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi ile "hurilerin" kastedilmiş olması da muhtemeldir. Böylece, ayetteki, "inşâ" kelimesiyle, ilk yaratılış bahsedilmiş otur. Bu ifâde ile, insanoğlunun kızları da kastedilmiş olabilir. Bu durumda da "İnşâ" kelimesi, yeniden diriltme manasında olmuş olur. Ki, ayetteki kelimesi de buna delâlet eder. Çünkü "inşâ" sözü, şayet ilk yaratma manasına alınacak olursa, bunu yeniden bildirmeye hacet olmaksızın, bekâr oldukları anlaşılmış olur. Ama, ayetteki bu ifâde ile kastedilen şey, insanoğlunun kızlarını yeniden yaratma olunca, Cenâbı Hak "Her ne kadar onlar dul olarak ölmüş idiyseler de, biz onları bekâr olarak yarattık..." anlamında, buyurmuştur.
İmdi, o halde şayet, "Birinci izaha göre bu ifâdenin getirilişinin hikmeti ne olabilir?" denilirse, biz deriz ki, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/205.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/205-206.

1) Bundan sonra bu vasıf, artık başkası tarafından olmaz.. Ama onlar, onların eşleri olunca, Cenâb-ı Hak işte, bu faydayı, kaydı beyân etti. Çünkü, dünyada iken bakire kimse, koca lezzetini tanımaz. Dolayısıyla da, tanımadığı bir erkekle evlenmeye razı olmaz. Akranı ile, tanıdığı kimselerle evlendirilmeyi tercih eder. Ne var ki, cennettekiler, Ademoğullan cinsinden olmayıp, onlardan biri de hiç koca görmemiş bir bakire olup, sonra da, cinsinden olmayanla evlilik yaptığında, bununla evlenen erkek, bu kadının bakire olmadığı şüphesine kapılabilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, buyurdu ki, bu, "Bunlardan, dünyadaki bakirelerde bulunan hal bulunmaz" demektir (yani, hep bakiredirler).
2) Bu ayetle, dünyadaki bekârete benzemeyen bekâret hali kastedilmiştir. Çünkü, dünyadaki bekâret; bir kez zail olunca, ancak çok zaman sonra yeniden oluşur.
Ayetteki, ifâdesi hususunda da, şu muhtemel izahlar yapılabilir:
a) "Yaşça eşit olarak..." Binâenaleyh bu demektir ki, artık onlardan hiçbiri diğeri, küçüklük ya da büyüklük açısından üstün değildirler. Hepsi de, aynı yaşta yaratılmışlardır. Onlara, ne ihtiyarlık, ne kötürümlük, ne de bozulma arız olmaz. Buna göre, onlar eğer AdemoğuHarının kızları iseler, bu durumda jfc? lafzı, hakiki anlamdadır. Ama eğer, Ademoğullarımn kızlarından değilseler, bu durumda ifadenin manası, "Onlar yaşlanmamışlardır" şeklinde olur. Çünkü onlardan her biriyle, diğerine dokunulduğu zaman dokunulabilir. Ancak ne var ki, asi unutulmuş da, yaşıt iki insan için söz konusu olan doğum gibi, bundan ibaret kılınmıştır. Böylece de, cennet hurilerine, "etrâb-yaşıtlar" denilmiştir.
b) İster bir zamanda, isterse birçok zamanda, bulunsunlar, onlar, tıpkı yaştakiler gibi, kendilerine bakılmaları hususunda eşit ve müsavidirler, birbirlerine benzerler. Açık olan, bunun birçok zamanda olduğudur. Zira, mü'min bir salih amel işlediği zaman, Allah, onun için bu hurilerden dilediğini halkeder.
c) Bu. "Ashfib-ı yemîn ile yaşıt", yani, "Onlarla aynı yaşta" anlamındadır. Bu ifâdede, eşlerin aynı yaşta olmaları hususuna bir işaret vardtr. Çünkü, eşlerden birisi diğerinden daha yaşlı olursa, genç olan öbürünü tenkit edebilir.83[83]

İkinci Mesele

ifâdesindeki fayda nedir? denilirse, biz deriz ki: Bunun faydası açık olup, ifâdesindeki lama bakmakla ortaya çıkar. İşte biz diyoruz ki: Lâm eğer kelimesine müteallik ise, bunun anlamı, "Biz onları inşâ ettik ve yaptık" şeklinde olur. Bu ise doğru olmaz.. Bu lâm eğer ifâdesine müteallik ise, bunun manası, "Biz onları, ashâb-ı yemin için inşâ edip hazırladık" şeklinde olur. "İnşâ" ise, onların, bakire ve yaşıt olmaları halidir. Binâenaleyh, onların bakire olmaları inşâ ile olacağından, "inşâ" ifadesi kelimesine taalluk etmez. Çünkü fiil, aynı anda, zorunlu ve vâcib olan bir tesirle tesirde bulunmaz. O halde biz diyoruz.ki, bunu "inşâ" ifâdesine yöneltmek, "inşâ"nın bir fiil ile olduğuna; binâenaleyh, onlara olan ikram ve inamında, onlar için sadece huriler yaratmakla olacağına delâlet etmez.."
ifâdesi, netice sebebine terettüp etsin diye gelmiş olup, buna göre bu, onların bakireler olmasını iktizâ etmiştir. Ama, "İnşâ"nın, önce, kocalar tarafından bir dokunma olmaksızın olması haline gelince, bu, onların bakire olmaların gerektirmeyip, buradaki fâ harfi de, muktezasının muktezîye (gerektirene) terettüc ettiğini ifade içindir.84[84]

"Birçoğu evvelkilerden, birçoğu da sonrakilerden..." (Vakıa, 39-40).
Biz daha önce, bu konuda açıklama yapmıştık. Fakat burada bir nükte bulunmakta olup, bu da şudur: Cenâb-ı Hak sâbikûn hakkında, divanların, meyvelerin ve huriler -zikredilmesinden önce, "Birçoğu evvelkilerden" onun, my, ashâb-i yemin hakkında da, bütün bu nimetleri zikrettikten sonra, "Birçoğu evvelkilerden" (Vakıa, 13) buyurmuştur (niçin)? Biz deriz ki: sâbikûn, güzel gözlü hurilere, yenilecek içilecek şeylere iltifat etmeyip, bilakis cennetin

---

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/206-207.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/207-208.

nimetleri onlara yönelir ve onlarla şerefyâb olur. Ashab-ı yemîn ise bunlara iltifat edip bakar... Bu sebeple Cenâb-ı Hak bu nimetleri onlara önce zikretmiş; sonra da, "Bu sizindir" buyurmuştur. "Sâbikûn' gelince, Allah Önce onları zikretmiş, sonra da mekânlarını.. Buna göre O sanki, cennetliklere, "Bunlar sizden'önce geleceklerdir" buyurmuştur. Şu husus da bu nükteyi tamamlamaktadır: Cenâb-ı Hak öncekilerin topluluğunu ancak, onlar hissen yakınlaştırılmış oldukları için önce zikretmiş ve "Cennetlerde yakınlaştmlmışlardır" (vakıa.11-12) buyurmuş, sonra ise "Birçoğu evvelkilerden" (vakıa. 13) diyerek, en sonunda da, Allah'a yakın olma sevgisi hariç, dünya nimetlerini üzerlerinde olduğu için, o cennet nimetlerini zikretmiştir. Çünkü o her şeyin üzerindedir... Ayetteki "Ben bu (tebliğe mukabil), (Allah'a) yakınlık sevgisinden başka h'içbir mükâfaat istemiyorum..." (şûra, 23) ifadesiyle de buna işaret etmiştir. Yani, "Mü'minlere sevgi..." Cenâb-ı Hak, "Nezdimizde onun muhakkak bir yakınlığı ... vardır" (Sad, 25) ifadesinde de, resullere bir yakınlık va'detmiştir. İfâdesine gelince, daha önce biz, bunun, mü'minlerin mukarrebûnu ile meleklerin mukarrebûnunu ayırdetmek için olduğunu söylemiştik. Çünkü mü'minlerin mukarrebûnu, cennette yaklaştırmışlardır. Onlar, Allah Teâlâ'nın kudreti ile, hem insanlar hem de başkaları için olan işleri yapmak için bulundukları yerde yakınlaştınlmışlardır. Şüphesiz bununla şu ortaya çıkmıştır ki, ashâb-ı yeminden murâd edilenler, günah işleyip aşırı da giden, ama en ufak bir iyilikleri sebebiyle Allah'ın kendilerini bağışladığı o kurtulmuş kimselerdir; iyilikleri ağır basıp çok olan kimseler değil! İnşaallah biz, Cenâb-ı Hakk'ın (vakıa, eu ayetinde bunun delilini zikredeceğiz.[85][85]

Ashâb-ı Şimal

"Ashâb-ı şimal, nedir ashâb-ı şimal! Bir sıcaklık ve kaynar bir su ve bir de kapkara bir dumandan bir gölge içindedirler..." (Vakıa, 41-43).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[86][86]

Semûm, Hamîm

"Semûm" ve "hamîm'in zikredilip de, ateş ve onun dehşetli hallerinin zikredilmemesinin hikmeti nedir? Biz deriz ki, burada, en basit ve en küçüğü ile en büyüğüne bir işaret bulunmaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak, "Onlara ezen hava, zehirleyicidir. Kendisinden medet umdukları su ise, çok sıcaktır.." buyurmuştur. Esasında hava ve su, en serin şeylerden olduğu halde, bunlar yani "semûm ve "hamîm" ahirette, dünyadaki hava ve suyun aksine, en zararlı şeylerdendir. Zira, dünyadaki hava ve su ise, en yararlı şeylerdendir. O halde, onların, bizim yanımızda bile çok yakın ve hararetli olan ateşleri hakkında ne düşünürsün? Allah Teâlâ şayet, "Onlar bir ateş içindedirler" demiş olsaydı, biz, onların içinde bulunduğu ateşin bizim ateşimiz gibi olduğunu zannedebilirdik. Çünkü biz, gördüğümüz ateşten daha yakın olanını "semûm'dan daha hararetli olanını ve serin buz gibi sudan (ez-zülâl) dan daha soğuk olanını görmedik. İşte böylece Cenâb-ı Hak, "En soğuk şey bile onlar için en hararetli ve en yakıcıdır. O halde, onJarın, en hararetli olan şeye karşı durumları nice olacaktır?" buyurmuştur.
Buna göre eğer, "semûm" nedir?" denilirse, biz deriz ki: Meşhur olan görüşe göre, bu, esen son derece hararetli ve yakın bir rüzgâr olup, hasta edip çoğu kez de öldüren bir rüzgârdır. Daha evlâ olanı, bunun, bir yerden diğer yere hareket eden kokuşmuş bir hava olduğunun söylenmesidir. İnsan onu hissedip kokladığında, kokuşmuşluğu sebebiyle ruhu ve kalbi bozulur. Ve insan böylece Ölür. Kelimenin aslı, "es-semûm - zehir" kelimesidir. Yılan, akreb vs. şeylerin zehiri (es-semûm) gibi. Bu kelimenin, iğnenin deliği anlamına gelen semm kelimesinden olması da muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Halat, iğnenin deliğinden girmedikçe..." (A'râf, 40) buyurmuştur. Zira, yılanın zehiri, gözeneklerden nüfuz eder de,

---

[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/208.
[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/209.

oraları fesada uğratır. "Semûm" rüzgarının, geceleyin esen, rüzgârlara eşit bir isim olduğu da söylenmiştir. Buna göre semûm, onların içinde bulundukları zulmete bir işarettir. Fakat ne var ki bu görüş, son derece uzak bir ihtimaldir. Zira semûm rüzgârını, yoğunluğu sebebiyle gündüzleyin de görürsün.[87][87]

Hamim

Hamîm kelimesi, "kaynar su" anlamına olup, "fail" anlamında "faîl" vezninde bir kelimedir. Suyun ısınmasını
ifade eden deyiminden alınmadır. Yahut da, "suyu kaynattı" anlamında olup, ism-i mef'ûl anlamındadır.
Biz bunu pekçok kereler zikrettik; ancak ne var ki burada lügavî bir nükt» bulunmaktadır. Bu da şudur: Feûl vezni, tekerrür ifade eden şeyler hakkında olup. rüzgâr da, ardarda esen ve meydana gelen bir şey olunca, "feûl" katibi, "semûm kelimesine tahsis olundu; "sıcak su" ifadesinden de bir şeyin ardarda gelmesi manası anlaşılmayınca, bunu ifâde için de, buyurulmadı.
"Yahmûm ne demektir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, cehennemin isimlerinden bir isimdir.
b) Bu, duhân (duman) anlamındadır.
c) Bu, karanlık anlamında olup, kömür anlamına gelen , humem kökünden-dir. Bu, siyah olduğu için, adeta bir kömürdür; dolayısta da onu, bu kökten müştak olan bir isimle isimlendirmişlerdir. Bu kelimedeki ziyadelik (yahmûm), bu manayı bu kelimeye ilâve etmek içindir. Buradaki bu ziyadelik çoğu kez, şu iki mana için, yani:
1) Siyahlığında ziyadelik.
2) Sıcaklığında ziyadelik için., vârid olmuştur. Bu üç ifâde de (hamım, semûm ve zillin min yahmûm), onların daima o azâb içinde hor hakîr-durumda olduklarına bir işaret bulunmaktadır. Zira ashab-ı şimal, o havanın estiği yere yönelseler, başlarına, "semûm" denilen o hava isabet eder; kendisinden o semûmu savuşturmaya çalışan kimsenin hareketi gibi, şayet bir köşede saklanmaya çalışacak olsalar, o zaman, yahmûm (kara duman)dan olan bir gölge içinde kalırlar. Eğer onlar bu semûmu, o kaynar suyun bulunduğu o mekânda başlarından savmak isteseler, o zaman onlar için, o kaynar su azabından ayrılabilme imkânı asla söz konusu olmaz.
Burada, şöyle bir tertibin olduğu da söylenebilir: O semûm onlara çarpar da, böylece susarlar. Derken, semûmun ateşi içlerinde yanmaya başlar, o böylece bu kaynar suyu içerler de, o da, onların bağırsaklarını paramparça eder. Derken, bir gölgenin altında serinlemek isterler, bu gölge ise, yahmûm-kara duman'dan olan bir gölgedir.
Buna göre şayet, "Bu ifâdenin başına 'in getirilmiş olması nasıl izah edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Eğer biz bunun cehennemin adı olduğunu söylersek, başındaki de, ibtida bildiren dir. Bu, tıpkı, senin meselâ "Bana cennetten nesîm rüzgârı geldi" demen gibi olmuş olur. Yok eğer bunun "duman anlamına geldiğini söylersek, bu tıpkı bizi tat "Gümüş yüzük" yani "gümüşten mamul yüzük" terkibindeki gibi; yani mln-i beyâniyye olur. Biz, bunun "zulmet" anlamına olduğunu söylememiz halinde de, böyle olur.
Buna göre şayet, "Munsarif ve nekire bir isim olduğu halde, bu kelimeyi cehennemin adı olarak tefsir etmek ve marife bir kelimenin yerine koymak, velev ki onun ismi dahi olsa, nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki: Bunun kullanılışı, tıpkt el-cahîm kelimesi gibi, elif-lâm iledir. Yahutta, tıpkı cehennemin diğer isimleri gibi, gayr-f munsarıf olursa, bu kelimenin durumu, üç yerde de elif-lâm'sız olarak yahmûm" şeklinde olur.[88][88]

---

[87][87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/209.
[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/209-211.

Serin Olmayan Gölge

"Ki (o gölge) ne serin, ne de faydalıdır" (Vakıa, 44).
Zemahşerî "Gölgenin keremi, çaresize fayda vermesi ve ondan, sıcağın eziyyetini savuşturup bertaraf etmesi demektir" demiştir. Eğer böyle olsaydı, o zaman bârld ve kerîm kelimeleri aynı manaya gelmiş olurdu. Doğruya en yakın olanı ise, şöyle denilmesidir: Gölge şu iki faydayı sağlar:
a) Sıcağı savuşturması,
b) İnsanın o gölge içinde ikrama mazhar kılınması... Bu böyledir, zira insan, soğuk içinde kalır, üstündeki giyecek de ince ise, sıcağı ile ısınabilmesi için, doğrudan doğruya güneşi arzular, ona yönelir vs. Binâenaleyh, eğer bu kimse ikram görmüş kimselerden ise, o hep, kendisinden o sıcağı ve o soğuğu savuşturan bir mekânda bulunur. Hararete gelince bu açıktır; soğuğa gelince, bu kimse bu soğuğu kendisinden, onu ısıtacak olan şeyi tutuşturup yakmak suretiyle savuşturur. Binâenaleyh, gölge sıcakta, serinlenmek için arzulanır; dolayısıyla da, o kimse onun serin olmasını arzular; soğukta da, serinliği için değil de, hoş olduğu için elde edilmek istenen şey olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, »j\?İ serinliğinden dolayı istenen..." içinde oturmak için hazırlanmış olan kerim bir gölge değildir.." buyurmuştur. Bu böyledir, zira ağaçların altında ve duvarların önündeki yerler gibi üzerine gölge düşen yerlerde, oturulacak yerler edinilir. Dolayısıyla bu yerler, pisliklerden uzak tutulur ve temizlenir. Diğer yerler ise temiz olmaz. Sonra bazı zamanlar, buralara güneş düştüğünde, hem temiz oldukları için, hem de oturmaya hazırlanmış oldukları için, buralarda oturma arzu edilir. Dolayısıyla da işte bu esnada o gölge, soğuk olduğu çin değil, iyi-güzel olduğu için arzu edilir. İşte Hak Teâfâ'nın, "ne serin ne de faydalıdır" ifadesi, bu manaya gelebilir.
Şöyle de denebilir: Gölge bazan hissi (duyguyu), bazan da aklı alakadar eden bir husustan ötürü istenir. Binâenaleyh duyuyu alakadar eden şey, onun serinliğidir, aklı alakadar eden şey ise, ondan istifadenin faydalı olmasıdır. İşte ayetteki bu tabirin -ianası budur ki, bu da Vâhldî'nin Ferrâ'dan naklettiği şu husustur.: Araplar her oiumsuz ifadenin peşinden, olumsuz o şey daha kerim (faydalı-iyi) olduğu zaman, Kerîm" kelimesini kullanırlar ve dolayısıyla meselâ, "Bu ev ne geniştir, ne de terimdir" derler.
Burada sözün özü, yine bahsettiğimiz şu hususa varıp dayanır: Kemâl vasıf ya hissî, yahut aklîdir. Hissi olan, onu ifade eden kelimelerle anlatılır: aklî olan ise, hislere kapalı olduğu için, câmî (genel) bir lafızla anlatılır. Çünkü "keramet" ve "kerem Araplarca, medih (övgü) vasıflarının en meşhurlarındandır. Bu iki şeyin olmadığını söylemek ise, aklî olan kemâl vasıflarının olmadığını söylemektir. Binâenaleyh bu ayetin manası, "Kendisinde ne hissî, ne aklî yönden medhe değer bir şey olmayan demektir" demiştir.89[89]

Günahta Israr Edenler

"Çünkü onlar bundan evvel de, şehvetlerine düşkündüler. (O günah üzerinde ısrar ederlerdi. Bir de, "Öldüğümüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğumuz vakit mi, gerçekten biz mi diriltilip kaldırılacakmışız? Evvelce geçmiş atalarımız da mı?.." derlerdi" (Vakıa, 45-48).
Ayetlerle ilgili birkaç incelik vardır ki biz bunları, şöyle bir kaç mesele içinde ele alacağız:90[90]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "ashab-ı yemfn" (sağcılar)ın nimetler içinde oluşlarının sebebinden bahsetmeyip, "Çünkü onlar, bundan önce de şükredici idiler, işin aslını-esasını biliyorlardı" demediği halde, kâfirlerin, o azab içinde oluş sebeblerini beyan ediş hikmeti nedir? Biz, Hak

---

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/211-212.
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/212.

Teâlâ'nın, mükâfaatlandırırken, kullarının sâlih amellerinden bahsetmediğini, ama azablandırışından bahederken, günahkârların amellerinden de bahsettiğini, çünkü mükâfaatın fazl-ı ilâhî, cezanın da adl-i ilâhî olduğunu, fazılda ise, sebebi zikredilse de, zikredilmese de, lütuf gereği verilen o şeyde, bir noksanlık ve haksızlığın bulunuşunun düşünülemeyeceğini, ama adalette, eğer cezanın sebebi bilinmez ise, ortada bir zulmün bulunduğu zannının olacağını, daha önce bir çok kere anlatmıştık. İşte bu sebeble Cenâb-ı Hak, "Onlar şehvet düşkünlükleri, zevk-u sefa alışkanlıkları, refahları sebebiyle bu azabtadırlar" buyurmuştur.
Bu inceliği te'yîd eden husus şudur: Allah Teâlâ, "sâbikûn" hakkında, İşledikleri iyi amellere.bir mükâfaat olarak..."(Vakıa, 24) buyurmuştur. Ama ashâb-ı yemîn hakkında böyle birşey dememiştir. Çünkü biz, ashâb-ı yeminin, Allah'ın büyük lütfü ve fazlı sebebiyle, kurtulmuş olduklarına işaret etmiştik. Bu hususu, "Artık ashâb-ı yemtnden selâm sana" (vakıa, 91) ayetinin tefsirinde açıklayacağız. Durum böyle olunca da, onlar hakkındaki bu fazla, "sadece" onlara has bir şey olur ve dolayısıyla Cenâb-ı Hak sanki, "Bu nimetler sizin içindir" demiş de, "yaptıklarınızın bir karşılığıdır" dememiştir. Çünkü bu gibi yerlerde, yani affedildiklerinin bildirildiği yerlerde, onlar için fazla bir sevinç ve övünç vesilesi bulunmaz. Ama hasenatı alabildiğine fazla olanlar, böyle değildirler. Çünkü bunlara, "Yaptığın İş ne güzel, şunu, bir mükâfaat olarak al" denilir.91[91]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, o azabın sebebini onların "müfret" (refah, zevk-ü sefa içinde) olmaları olarak göstermiştir. Halbuki
ashâb-ı şimalden (kâfirlerden) herkes refah içinde değildirler Çünkü onlar içinde fakirler de vardır? Deriz ki: Hak Teâlâ'mn "Çünkü onlar, bundan evvel de, müfret idiler" ifadesi, zemm (kınama) değildir. Çünkü müfret, nimetler içinde yüzen, malı mülkü çok olan demektir. Böyle olmak ise (tek başına), bir zemmi gerektirmez. Fakat bu, daha sonra kendilerinde bulunduğunu belirttiği şeyin çirkinliğini ortaya kor. O belirtilen husus da, "O büyük günah üzerinde ısrar ederlerdi" ayetiyle anlatılan husustur. Çünkü alabildiğine nimetler içinde yüzen kimseden, (Allah'a karşı) nankörlüğün sâdır oluşu da, alabildiğine çirkin bir şeydir. İşte bu sebeble, Cenâb-ı Hak, "Çünkü onlar refah içinde idiler. Allah'ın nimetlerine şükretmediler, aksine günahlarında ısrar edip durdular" demek istemiştir.
Bu İzaha göre, diyebiliriz ki: "Herkesde, Allah'a şükrü ve ibadeti gerektiren, pek çok nimet vardır. Çünkü yaratılma, rızıklandırılma, muhtaç olunan zarurî şeylerin ve insanın faydasının dayandığı şeylerin verilmesi, her insan için söz konusudur. Velhasıl bu refah ve nimetler konusunda, insanların durumu, esas itibariyle birbirine yakındır. Dolayısıyla mesela bir başkası nazar-t dikkate alınarak, birisi hakkında, "O sıkıntı içindedir. Kendini kanaatkârlığa adaşa, zenginlerin zengini olur" denilebilir. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü insan, o hale baktığında, kendisini, barınacağı bir eve, sıcaktan soğuktan korunduğu bir elbiseye, yeme-içme gibi açlığını giderecek şeye ve insan nefsinin cimriliğinin hoşlandığı diğer fuzulî şeylere muhtaç olarak bulur. Sonra herkes, satın alma veya kiralama ile, bir ev elde etme hususunda, bir güce sahiptir. Eğer böyle olmasa da bu kimse, sığınacak bir mağara bulamayan, haşarattan (hayvanlardan) daha âciz değildir. Elbise meselesine gelince, eğer insan, zarurî olanı giderecek olanla yetinecek olursa, ömrü boyu bir tek elbise bile, ona yeter. Çünkü bu tek elbisenin bir yeri yırtılıp söküldüğünde, onu herhalükârda yamayabilir. Geriye yeme-içme meselesi kalır. Binâenaleyh bir kimse iyice düşündüğünde, şartlar ne olursa olsun, herkesin, bir ekmek parçası ve içecek bir su bulmaktan âciz kalmayacağını görür. Ama zenginlik peşinde koşmak, fakirliği doğurur. Dolayısıyla insan, süslü evler, övünç vesilesi olan elbiseler, güzel yiyecekler ve çeşitli giyim, kuşam, hayvanlar, binitler edinmek ister. Böylece de, çeşitli güçlüklere katlanma ihtiyaç ve zaruretini hisseder. O halde, fakirliği (sıkıntıyı) doğuran şey, zenginlik arzusudur. Yükselme isteği de, aynı şekilde, insanın kadr-u kıymetini düşürür.

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/212-213.

Velhasıl insanın belini büken, karın ve şehvet arzusudur. Kaldı ki biz, ayetteki, "Çünkü onlar bundan evvel de, müfret idiler" cümlesi hakkında şu manayı veriyoruz: "Kabir ehli olanların, kavrayan, çalışıp-çabalayan elini, gören gözünü yitirip de, taraftarlarından gerçekler anlaşılınca, işte bu hâle nisbetle, kendilerinin "müfret" olduklarını anlayacaklarında şüphe yoktur.[92][92]

Üçüncü Mesele

"Onların o büyük günahta ısrar etmeleri" ne demektir? Deriz ki: Hıns-ı azîm (büyük günah), şirk manasınadır. Çünkü Hak Teâlâ, "şüphesiz şirk, büyük bir zulümdür" (Lokman. 13) buyurmuştur. Burada şöyle bir incelik var: Cenâb-ı Hak, bu üç ayetinde, üç inanç esasına işaret etmiştir. (Nübüvvet, tevhit ve haşr'a...). O halde, "Onlar bundan evvel müfret idiler" ayeti, kullanıldığı yerler açısından, onların peygamberleri inkâr etmeleri yüzünden zemmediiişlerine delâlet eder. Çünkü refah içinde (müfret) olan kimse, zenginliği sebebiyle kibirlidir. Dolayısıyla da risâleti (peygamberliği) inkâr eder. Çünkü mürtedler, "B/z. bizim gibi bir insana mı tâbi olacağız?"(Kamer. 24) derler. Hak Teâlâ'nın ifadesi de, şirke ve tevhidi inkâra bir işarettir. Yine, "Bir de, "öldüğümüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğumuz vakit mi diriltilip kaldtrılacakmışız" ifadesi de, haşnn ve neşrin (ahiretin) inkârına bir işarettir.[93][93]

Üsluptaki Bir İncelik

Hak Teâlâ'nın "O büyük günah üzerinde jsrar
ederlerdi" ayetinde şu bakımlardan beliğ manalar yatmaktadır:

1) Ayetteki, "Israr ederlerdi" cümlesi, mesela bir kimsenin, "Muhakkak ki bundan önce onlar, ısrar etmişlerdi" şeklindeki sözünden daha te'kidlidir. Çünkü mazî ve muzarînin bir arada kullanılıp da, meselâ "Israr ediyorlar idi" denilmesi, bu tşin sürekti Yapıldığına delalet eder. Çünkü, "Falanca insanlara 'iyilik eder idi" şeklindeki sözümüz, bu işin, artık onun âdeti olduğunu ifade eder.

2) "Israr" lafzının kullanılması da beliğdir. Çünkü "ısrar", isyan ve hıyaneti sürdürmek demektir. Meselâ hayrı sürdürme manasında, "ısrar" kelimesi kullanılmaz.

3) "Hıns" (günah) kelimesinin kullanılması da böyledir. Çünkü "hıns", "zenb" kelimesinin ifade ettiği günahın üstünde bir günahı ifade eder. Zira "hins", Arapça'da "küçük günah" manasında nerdeyse hiç kullanılmaz. "Zenb" kelimesi ise, küçük günahlar için de kullanılır. "Hıns" kelimesini Araplar, "yemini bozma" manasında da kullanmışlardır. Çünkü insanlar nezdinde yalan, çirkin bir şeydir. Çünkü âlemin maslahatı (menfaati), doğruluğa bağlıdır. Eğer böyle olmasaydı, hiç kimse hiç kimsenin sözüne güvenmez, dolayısıyla da, hiç kimsenin sözüne bir takım faydalar dayandırılamaz ve zararlardan kaçınılamazdır. Hem sonra yalan pek çok insanda, bir takım bozuk gayeler içinde bulununca, Araplar ilgili işi, yalan zannını giderecek bir unsuru eklemek suretiyle te'kid etmek istemişlerdir. Böylece söze, yemini eklemişler ve yeminden öteye de birşey yoktur. Binâenaleyh bir kimse yeminini bozduğunda, artık güveni ifade edecek hiçbir şey kalmaz ve bundan, zina ve içkinin fesadının üzerinde, çok daha büyük fesadlar-zararlar meydana gelir. Ama yemin eden kişi o şeyden daha hayırlısını gördüğünde, şeriat bu kişinin yeminini bozmasına müsaade etmiştir. Fakat yemini bozma işine, yeminin çokluğundan, adam öldürmenin azlığından ötürü, mesela zina etmek ve adam öldürmek gibi büyük günahlar hususunda müsaade etmemiştir.

Hıns" kelimesinin, büyük günah manasına gelişinin delili ise, Araplar m, buluğa ermiş kimse için, demeleridir. Bu söz, "Artık bu kimse, büyük günah işleyebilecek çağa erişti" demektir. Halbuki bundan önce, bu kimsenin, küçük günahları işleyemeyeceği söylenmemiştir. (Dolayısıyla "hıns" küçük günahlar için kullanılmaz). Çünkü çocuğun velisi, edebsizlik yapması ve meselâ küçük iken namazı kılmaması hususunda, çocuğu cezalandırmakla müükelleftir.[94][94]

---

[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/213-214.

[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/214.

Dördüncü Mesele

"Azîm" kelimesi, buradaki "hins" (günah), ile "şirk" manasının kastedildiğini ifade eder. Çünkü böyle vasıflar,
şirkten başka bir günahta toplanmaz.[95][95]

Fiilinin Kulanılışı

Kur'ân-ı Kerîm'in, muzâriyi (gelecek zamanı) ifade ederken, (ölür, ölecek) lafzını kullanmasına rağmen, mesela
Hak Teâlâ, Yahya ve İsâ (a.s)'dan "Ogün ölürüm" (Meryem, 33) dediklerini nakletmesine rağmen, bu kelime bu ayette, (korkuyorum) vezninde olarak, (ölürüm) şeklinde okunmamış iken, yine Hak Teâlâ "De ki: Ölünüz" demeyip de, (Al-i imrân, 119) demiş ve "Korkmayın" (Fussilet, 30) buyurduğu gibi, "ötmeyin" demeyip de "ölmeyiniz" (Al-i İmran, 102) buyurmuş iken, niçin mîm'in kesresiyle, şeklindeki kıraat meşhur olmuştur? Deriz ki: Bu hususta, şu iki izah yapılabilir:
a) Bu kelime, başka benzerlerinden farklı okunmuştur ve bu hususta meselâ (ölürüm) denmiştir. Halbuki, dilde semâ (duyulan şekil), kıyastan (kaideden) önce gelir.
b) şekli, aynen gibidir. Dolayısıyla bu ayette, kesrelt şekil kullanılmıştır. Çünkü mazideki kesreti kullanış, şu iki sebebten ötürü daha çok bulunur:
1) kalıbının, den çok olması.
2) Tıpkı, gibi, bunun, kalıbında olması... Bunun muzarisinde zamme, şu iki sebebten ötürü bulunur:
a) Fiilin, tıpkı, gibi kalıbında olması... Çünkü bunu "tâli" ile değil de, "tatvîl" ile tavsif etmek, bu fiilin babından (babtan) okluğuna delalet eder.
b) Bunun kalıbında olması... Çünkü sen bunun mazisinde, kesre ile muzarisinde ise, zamme ile dersin.[96][96]

Te'kid Lam'ı

Cenâb-ı Hak, kastedilen şey nefy olduğu halde ve nefiyde 'nin haberinde, lâm getirilmediği halde, zira Arapça'da
meselâ, "Muhakkak Zeyd gelecek" "Zeyd gelmeyecek" denilip de, menfî (olumsuz) olanda lam getirilmediği halde, bu ayette, "un başına Iam-ı te'kid getirmiştir? Halbuki onların bu soru ile kasıdlart, inkâr olup, ayetin bu ifadesi, "şüphesiz biz ba's olunmayız" manasındadır. Biz deriz ki: Buna şu iki açıdan cevap verilir:
a) Olumsuzluk, açıkça ifade edilmek istendiğinde, neftyi (olumsuzluğu), sigasryta birlikte açıkça ifade etmek gerekir.
b) Onlara, öldükten sonra dirilmeyi haber veren kimse, bunu beliğ bir tarzda haber vermiştir. Biz ise, onun bu beliğ ve te'kidli iffadelerini çok buluyoruz" demişler ve bu konudaki sözlerini, istifham-ı inkârı şeklindeki bir soru yoluyla ifade etmek istemişlerdir. Sonra onlar, inkârlarının doğruluğunu ortaya koyan bu inkârlarını isbat sadedinde, getirdikleri ve inandıkları bir takım şeylere işaret ederek, mesela ilk önce, "öldüğümüz... vakit mi?" demişler, bununla da yetinmeyip, hemen peşinden, ubir toprak, bir yığın kemik olduğumuz vakit mi" demişlerdir ki bu, "Biz öldükten üzerimizden bunca zaman geçip, etlerimiz toprak, kemiklerimiz de unufak

---

[94][94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/214-215.
[95][95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/215.
[96][96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/215.

olduktan sonra mı diriltileceğiz" demektir.
Bunlar daha da ileri giderek, "Buna rağmen, yine de bize," Muhakkak ki öldükten sonra diriltileceksiniz" denilecek" demişler ve bu ifâdesini şu üç çeşit te'kid ile getirmişlerdir;

a) edatının kullanılması.

b) Haberin başına lamın getirilişi,

c) İstikbali gösteren muzarî sigasını getirmeyip de, onun yerine, olmuş bitmiş birşeyi ifade için kullanılan ism-i mef'üf sigasının getirilmesi... onlar sözlerine devamla "Bize, deniliyor" demişler, daha da ileri giderek, "Evvelce geçmiş atalarımız da mı?" demişlerdir ki bu, "Bu, daha uzak bir ihtimal". Çünkü biz, ölümümüzden sonra toprak olduğumuz, babalarımızın durumu da, çer-çöp olmanın çok-çok ilerisinde olduğu halde, daha nasıl öldükten sonra diriliş mümkün olacak" demektir. Bu hususların tümünü, Sâffât Sûresi'nde ele aldık ve dediler ki, "Bunların, "Evvelce geçmiş atalarımız da mı?" şeklindeki sözlerinin manası, problem teşkil etme bakımından, atalarının durumunun daha büyük olduğuna işaret etmek için, "ilk atalarımızın da mı (dirileceğini) söylüyorlar..." şeklinde olduğunu söylemiştik.97[97]

Haşr Meydanı

Daha sonra Allah Teâlâ, onlara cevap vererek ve reddiyede bulunarak, bir başka beliğ ifade ile onlara şöyle beyanda bulunmuştur98[98]

"De ki: "Şüphesiz hem evvelkiler, hem sonrakiler malum bir günün, muayyen vaktinde mutlaka toplanacaklardır" (Vakıa, 49-50).
Çünkü ayetteki, "De ki" ifadesi, ilgili işin, son derece açık olduğuna bir işarettir. Bu böyledir, zira peygamberlikte ancak ebrara (iyilere) söylenebilecek hususî sırlar vardır. Bu sırlardan birisi de, kıyamet vaktinin ne zaman olduğudur. Çünkü avam (halk), bu vakti bilecek olsaydı, işi bırakıp tembellik ederlerdi. Ama peygamberler, o vaktin alametlerine, beyan ettiklerinden daha fazla muttalîdirler. O, sahabenin büyüklerine, ileride de anlatacağımız üzere, birçok alametleri açıklamıştır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:99[99]

Kul (De ki) Emrinin Kullanılışı

1) Ayetteki, "De ki..." ifadesi... Bu, "Avam ve havassın, herkesin üzerinde birleştiği son derece aşikâr durumlardan biridir" manasınadır. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, genel bir ifade olarak, "De" demiştir. Cenâb-ı Hak, genel bir ifade olarak, "De" buyurduğu her yerde, ilgili iş "çok vazıhtır" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, "De ki: Allah birdir" (Ihlas, 1); "De ki; Ruh, Rabbimin emrinden (işinden)dir" (Isra, 85) buyurmuştur ki bu, "Ruhum ile ilgili açık olan husus, onun Allah'ın emrinden olduğudur. Öteki yönleri ile kapalıdır" demektir.

2) Ayetteki, "Evvelce geçmiş atalarımız da mı?" diyenlere cevaben, önce evvelkileri, sonra sonrakileri zikrederek buyurulan, "Şüphesiz hem evvelkiler, hem sonrakiler..." ifadesi... Onlar, daha uzak ve imkânsız kabul ettikleri için, atalarını daha sonra zikretmişlerdi. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, "Öldükten sonra dirilmelerini imkânsız görüp de, sonra zikrettiğiniz o evvelkileri, Allah, sonrakilerden önce olan bir işten dolayı, öldükten sonra diriltecektir" buyurmuştur ki bundan, işin Allah için çok kotay olduğuna işaret etmek için, "Sizin olmaz şey diye geriye bıraktığınız kimselerin halinin isbatı ortaya çıkar" demektir.

3) Ayetteki, "mutlaka toplanacaklar" ifadesi... Çünkü onlar, peygamberin, "Siz muhakkak diriltileceksiniz" şeklindeki sözünü yadırgamıslardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu işin, daha fazlasıyla birlikte olacağını belirtmiştir ki, bu da, onların haşrolunup, hesab meydanında birarada toplanmalarıdır ki bu hadise, öldükten sonra dirilmenin çok çok fevkindedir. Çünkü

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/215-216.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/216.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/216-217.

uzun bir müddet toprağın altında kalıp da, sonra hasrolunan kimse, çoğukez hareket etmeye kadir olamaz. Nasıl böyle olmasın ki, diri bir kimse, mesela kabirde bir müddet hapsedilse, hareket edemez hale gelir. Fakat Allah Teâlâ kudreti ile, onu en hızlı bir biçimde hareket ettirir ve en güçlü bir biçimde yürüterek, o meydanda toplar.
Ayetteki, kelimesi, mesela bir kimsenin, sözünden daha beliğdir. Nitekim biz, te'kid ifade etmesi açısından, "O ölüyor" şeklindeki sözün, "O ölmüş" sözünden daha aşağıda olduğunu söylüyoruz,
4) Ayetteki, "malum bir günün, muayyen vaktinde..." ifadesi... Çünkü bu, Allah Teâlâ'nın onları malum olan bir günde toplayacağına delalet eder. Halbuki sayısını ancak Allah'ın bildiği ölülerin, bir anda biraraya getirilmeleri öldükten sonra dirilişden daha enteresandır ve bu tıpkı, Saffflt Sûresi'ndeki "Şüphesiz o ancak tek bir haykırmadır" (Saffat. 19) ayeti gibidir ki bu, "Sizler, öldükten sonra dirilişin imkânsız olduğunu söylüyorsunuz. Halbuki bundan daha enteresanı, Allah Teâlâ'nın, o ölüleri tek bir sayha ile diriltmesidir. Bir de bakarsınız ki onlar, dirilrmş bakışıp duruyorlar, yani, onlar daha fazlası ile birlikte öldükten sonra dirilecekler Bu dahası da, onların, dirilir dirilmez gözlerini açıp, etrafa bakmalarıdır. Ama meşe a uykusundan uyanan kimse böyle değildir. Çünkü bu kimse uyandığı zaman bir müddet öyle kalakalır, daha sonra etrafa bakmaya başlar" demektir. Binâenaleyh Allah katında, yeniden diriltme işi, uyuyanı uyandırmaktan daha basittir.
5) Ayetin bu ifadesinde harf-i cerrinin kullanılması, öldükten sonra dirilmeye lâm, harf-i cerrinden daha fazla delalet eder. Biz bu hususu şöyle bir soruya verilebilecek cevap içerisinde ele alalım: Allah Teâlâ, "Allah'ın sizi toplama günü için bir araya getireceği günde..." (Teğabün. 9) buyurmuştur. Burada ise, "Malum bir günün muayyen vaktinde..." buyurmuş ve meselâ, "Musa mikâtımıza geldiğinden...." (Araf. 143) buyururken, dememiştir? Diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, öldükden sonra dirilme işini olmaz şey görüp de, inkâr edenlere cevaben, toplanma işinden bahsederken, öldükten sonra dirilme işinden başka bir fiile daha fazla delalet etsin diye, "hareket ve intikâle" delalet eden harf-i cerrini kullanmıştır. Çünkü dirilişin olduğu yerde toplanılmayacaktır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Allah'ın sizi toplama-günü için toplayacağı gün..." buyurmuştur. Halbuki haşr (diriltme) hernekadarsözden anlaşılsa bite, bizzat harf-i cerrden anlaşılmaz, işte bundan ötürü Hak Teâlâ burada, te'kid ifade eden bir lafızla, buyurmuş, Teğabun'da ise, şeklinde fiil ile ifade etmiştir. Yine Cenâb-t Hak burada, demiştir. Çünkü burası, oraya intikal etme vaktidir. Hak Teâlâ'nın, "Musa mikâtımıza geldiğinde..." (Araf,43) ifadesine gelince, biz deriz ki: Orada Musa (a.s) arzusu ve gayesi esas itibariyle o yer değildir. Onun arzusu ve gayesi, Allah ile baş-başa bulunmaktır. Çünkü birisine randevu verip, bir yer belirleyen kimsenin gerçekte hareketi, bir şeye tabi olmadan ötürü başka bir şey içindir. Burada ise en büyük iş, zaman değil, orada bulunmaktır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak bu hususu, yere ve mekana delaleti daha açık olan bir kelime ile, J\ harf-i cerri ile zikretmiştir.[100][100]

Cehennem Yiyeceği

"Sonra gerçekten siz, ey sapıtmışlar ve yalanlayıcılar, muhakkak ki zakkum ağacından yiyecek kimselersiniz. Öyle ki karınlarınızı hep ondan dolduracaksınız, üstüne de susamış develerin içişi gibi o kaynar sudan içeceksiniz" (Vakıa. 51-55).
Bu ayetlerin tefsiriyle ilgili bir kaç mesele var:[101][101]

Birinci Mesele

Ayetin muhatabı kimdir? Deriz ki: Bazı müfessirler bu muhatabın, Mekkeliler olduğunu söylemişlerdir, ama görünen o ki bu, bütün sapıtan ve yalanlayan (kâfirlere) bir hitabtır. Benzeri ifadeler pek çok yerde geçmiş olup, bunlar da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in söylediği sözler cümîesindendir. Buna göre HakTeâlâ sanki peygamberine, "De ki: Muhakkak evvelkiler de, sonrakiler de biraraya getirilecekler sonra sizler işte böyle azablarla cezalandırılacaksınız" demek istemiştir.102[102]

---

[100][100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/217-218.
[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/218-219.

İkinci Mesele

Hak Teâlâ burada, dalalette olanları, yalanlayanlardan önce zikretmiş, aynı sûrenin sonunda İse, yalanlayanları önce zikrederek, "Eğer yalanlayıcılardan, sapıklardansa..." (vakıa, 92) buyurmuştur. Şu halde bu ikisi arasında bir incelik var mıdır? Derim ki: Evet. Çünkü bu ayetteki, "dalâlette olanlarla" kastedilenler, kendilerinden o hınsı azimde (büyük günah olan şirkte) ısrar sâdır olan kimselerdir. Böylece onlar Allah'ın yolundan sapmışlar, O'na ulaşamamışlar ve O'nu birleyememişlerdir. İşte bu büyük bir delâlettir. Daha sonra da O'nun peygamberlerini yalanlayarak, "Öldüğümüz ve bir toprak ... olduğumuz vakit mi?" demişler, böylece haşri (dirilişi) inkâr etmişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak adeta, "Ey müşrik olan sapıklar, ey haşri inkâr eden yalanlayıcılar, sizler hoşlanmayacağınız şeyler yiyeceksiniz" buyurmuştur. Sûrenin sonunda ise, "Ey hasrı yalanlayanlar, ey naîm cennetlerine yol bulamayanlar, kurtuluş yolunu kaybetmiş (dalâlette olan) kimseler..." demek İstemiştir.
Burada bir başka izah olarak da şu söylenebilir: Tefsir ettiğimiz ayetteki hitab bütün kâfirleredir. Bu sebepte Hak Teâlâ, "Ey önce sapmış, sonra da yalanlamış o kimseler..." demek istemiştir. Sûrenin sonundaki hitab ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'edir. Çünkü Cenâb-ı Hak, peygamberine, üç sınıfın halini beyan ederek, "Mukarrebler, rahat için, hoş kokulu nimetler içinde naîm cennetlerindedir, ashâb-ı yemîn ise, selamet içindedir. Yalanlayan o yalanlayıcılar ise sapıtmışlar (yotu buiamamışlar)dır" demiştir. Böylece orada, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şerefine bir işaret olsun diye, kâfirlerin tekzibini önce zikretmiştir. Çünkü böylece Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin azaba düşmelerinin en kuvvetli sebebinin, tekzibleri olduğunu beyan etmiştir. Sûrenin sonundaki hitabın Hz. Muhammed (s.a.s)'e oluşunun delili ise, "Artık ashâb-ı yemînden selâm sana..."(Vâkıa, 91)ayetidir.103[103]

Zakkum

"Zakkum" ne demektir? Deriz ki: Bunu biz, başka yerde de açıklamıştık. İnsanların (müfessirlertn) bu hususta çeşitli görüşleri vardır. Bütün bu görüşler, netice itibari ile, zakkumun, tadca acı, dokunma açısından sıcak ve yakıcı, koku bakımından pis, görünüş bakımından ise simsiyah olup, yenilmesi zor, yutulmas güç ve zorlu yedirilen birşey olduğuna varıp dayanır. Bu hususta dil açısından izah şöyledir: Zakkum, arapça bir kelimedir. Terkibi, (yapısı-hadleri), manasının kötü olduğunu gösterir. Çünkü za ve kâf harfleri, ancak manasız ve kötü şeyleri ifade için kullanılır. Meselâ, (parçaladı) kelimesi, bunlardan müteşekkildir. Yine "saçını başını yoldu" manasındaki ifadesi de bu köktendir. Yine mesela, alçaklık adilik manasına gelen, kelimesi de böyledir. Bundan daha kuvvetlisi ise şudur: Kâf harfi, diğer iki harften her biri ile, genelde kötü olan şeye delâlet eder. Meselâ kâf, mîm ile birleştiğinde oluşan, kelimeleri, aksi şekildeki kelimesi böyledir. Çünkü "mekâmik", kalın ses manasına; "kumkume" ise, sur ve çift kulplu bakır kap demektir. Kâf harfi; zâ ile birlikte terkib teşkil ettiğinde ise, meselâ kelimesi, kuşun pisliğini dışarı atması" manasına, kelimesi de, hafiflik manasına gelir. Dolayısıyla insanın tabiatı da, bu kelimenin, biraraya gelmeleri halinde, çirkinliğin ve nahoşluğun delili olan harflerden meydana gelişinden nefret eder. Kaldı ki Cenâb-ı Hak, buna bir de yeme işini eklemiştir. Böylece bu durum bunun, zillet veren, kolay kolay yenilemeyen bir yiyecek olduğuna delalet eder. Fakat meselâ "Arapların, "Sen bana kaymak, bal, süt yedirdin" manasında, demelerine gelince, buna, beddua olduğu için böyle denmiştir. Bu tıpkı arapların, "güzel bir elbise ile, gözlerimi parlat", "Bir kese altın ile beni taşla" demeleri gibidir.

---

[102] [102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/219.
[103] [103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/219.

Ayetteki, "ağaçtan" ifadesindeki ibtidâ içindir, yani, "sizin yiyeceğiniz bundandır" demektir. Ayetteki "Ondan dolduracaksınız (karınlarınızı)" ifadesi de, bu azabı iyice açıklayan bir söz olup, "Sizden hiç kimse, "Siz, öylesine bir yeme değil, karınlarınızı doldururcasına ondan yiyeceksiniz" demektir. Bilakis onlar karınları dolusu yemeye mecbur bırakılırlar. Bu ifadedeki hâ zamiri, şecere (ağaç) lafzına râcidir. "Butun" (karınlar) ifadesi ile, çoğulun-çoğul ile karşılanması, yani, "Sizden her biri karnını dolduracak" manası kastedilmiş olabileceği gibi, "Sizden her biriniz, karınlarınızı dolduracak" manasına da gelebilir. Bu durumda "karınlan" ifadesi, insanın karnındaki bağırsakların içleri düşünülerek, "bağırsaklarınızın içleri" manası kastedilmiştir ki bu, meselâ bir kimsenin, "yedi parmak bağırsağına" yemesi, böylece de bütün bağırsaklarını ve diğer şeylerini doldurması gibi olur. Birinci mana daha açık, ikinci mana ise, azab ve tehdidi daha fazla ifade edicidir.

Ayetteki, cümlesi, "Bu yemenin akabinde o yenilen şeyin acılığı ve sıcaklığı, kişiyi, o sudan içmeye sürükler; bunun üzerine de kişi, bu yenilen şeylerin ve bu zakkumun üzerine o sıcak sudan içer..." demek olup, "hamîm'in, ne demek olduğu, daha Önce geçmişti.

Ayetteki, "Üstüne de susamış develerin içişi gibi... içeceksiniz..." ifadesi de, o azabın şiddetini beyan eden bir ifade olup, "Sizin durumunuz, sıcak ve kokmuş suyu içip de öylece kalan kimsenin içişine benzemez; tam aksine, sizin bu sudan, tıpkı susamış olan bir devenin içmesi gibi içmeniz kaçınılmaz olur.." demek ofup, "elhîm" "susamış deve" anlamına gelip, "içip içip de kanmayan" demektir. İçmenin bu şekilde izah edilmesi, o azabın dehşetini göstermek içindir. "Karınlarınızı hep ondan dolduracaksınız" ifadesi de, yeme açısından o azabın dehşetini gösteren ifadelerdir.

İmdi eğer: "Susamış bir deve, çokça su içtiğinde, bu ona zarar verir, ama o anda, bir an dahi olsa o bundan lezzet alır. Binâenaleyh, cehennemlikler için, cehennemde, bu kaynar sudan içme sebebiyle bir lezzet söz konusu olabilir mi?" denilirse, biz deriz ki, hayır, bu ifade, sırf o azabın son derece ileri bir derecede olduğunu belirtmek için söylenmiş olup, izahı şöyledir: Onlar hep, o kaynar suyu içecekler. Hiçbiri bu içmeyle yetinmeyecek, tam aksine, sayesinde hastalığın ortaya çıktığı o susamış devenin içmesi gibi, hep içmeye devam edeceklerdir. Yahut da bu, "onlar, içtiklerinde, zakkumun harareti onların karınlarında had noktaya varır da, böylece bu hararetin o kaynar sudan değil de, zakkumdan kaynaklandığı vehmine kapılırlar da, suya kanacakları düşüncesiyle, ondan daha çok içerler..." demektir. Hîm hakkındaki söz, tıpkı bîd (yumurta) kelimesi hakkındaki söz gibi olup, aslı, hivm dur. Bu kelime, "şaşkın şaşkın dolaştı" anlamına gelen kökünden olup, bana göre bu kökte adeta sanki, o susuzluğun etkisinden dolayı şaşırmış ve ne yapacağını bilmez bir vaziyette kalmış gibidir. Hiyâm ise, o kimseyi susuzluktan dolayı şaşkın hale getiren o hastalığın adıdır.104[104]

"İşte ezâ günü onlara (çekilecek) ziyafet budur!.." (Vakıa, 56).

Yani, "Bu, o azabın tümü değildir. Tam aksine bu, onların içine düştüğü o azabın ilkidir ve o azabın bir cüz'üdür. Onların bağırsaklarını da paramparça eden bir azâbtır" demektir.105[105]

Nasıl Yaratıldığınızı Düşünün

"Sizi biz yarattık. O halde (tekrar dirilmeye de) inanmalı değil misiniz? O halde, dökmekte olduğunuz menî nedir? Bana haber verin. Onu siz mi düzgün bir insan suretine getiriyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?" (Vakıa,57-59).

Cenâb-ı Hak bu ifâdelere, "haşr" konusunda, peygamberlerin doğruluğuna, onların ise yalancı olduklarına bir delil olsun diye yer vermiştir. Zira "Onu siz mi (düzgün bir insan) suretine getiriyorsunuz?" cümlesi, o menînin başlangıçta yaratıcısının Allah olduğunu kabullenmeye

---

104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/219-221.

105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/221.

mecbur eden bir ifâdedir. Şu halde Allah, onu ilk önce yaratmaya kadir olduğuna göre, ikinci kez yaratmaya da (haydi haydi) kadirdir. Cenâb-ı Hak (c.c)'ın, zâtı ve sıfatlarına bakmaya gerek yoktur. Eğer onlar, bunu kabullenmiyor, tam aksine şüphe ediyor da, "ilk yaratma, tabiatı gereği menidendir!" diyorlarsa, biz diyoruz ki: Menî, "mümkin" olan şeylerdendir. Mümkin olan şeyler içinse, zâtları gereği varlık söz konusu değildir. Tam aksine ve bilindiği üzere, bu tür varlıkların mevcudiyeti başkası (Allah) sayesindedir. Binâenaleyh, bu menî de, kadir ve kahir olan Allah tarafından var edilmiş olur. Tabiatın ve diğer hadiselerin yaratılması da böyledir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak bu kelimelere, "Sizler, sizleri ilk önce Allah'ın yaratıp yaratmadığı hususunda şüphe mi ediyorsunuz?" demiştir. Şimdi onlar, "Biz, O'nun yaratıcı olduğunda şüphe etmiyoruz" derlerse, onlara, "O'nun sizi ikinci defa yaratacağını da o halde tasdik etmez misiniz? Zira, sizi hiç aslınız yokken ilk önce yaratan zât, sizi, katında malum olan parçalardan ikinci kez yaratmaktan aciz değildir" denilir. Yok eğer siz, bu hususta şüphe ediyor ve bu yaratılışın ancak manîden dolayı olduğunu, ölümden sonra da kişinin ne babasının ne de menisinin bulunmayacağını söylüyorsanız, bu durumda onlara (size), "Bu meniyi siz mi yoksa Allah mı yaratıyor? Eğer siz, Allah'ı, O'nun kudretini, irâdesini ve fiilini itiraf ediyorsanız, bu, sizin, haşr'in olabileceğini, onun gerçekliğini de kabul etmenizi gerektirir." denilir.

iki kelimeden meydana gelmiş bir kelime olup, manası, teşvîk etmek, sevketmek, yöneltmek içindir. Ki, bu manada aslotan, "Lime la..." ifadesidir. Meselâ sen, ve dis'î "Niçin yemedin?" dediğinde böyle soru caizdir. Çünkü bu, "Yememen için hiçbir sebep yoktur. Yememen için bir sebep zikretmen mümkin değildir" anlamındadır ve tıpkı, bir kimseyi azarlayarak, "Niçin yaptın?" demen gibi olur ki, bu da, "Sebebi olmayan ve kendisi için ileri bir sebep süremeyeceğin bir iş yaptın" demektir.

Daha sonra Araplar, bunun sebebini soran harfi terkettiler de, hükmünü soran harfi getirerek "Yaptın mı?" dediler. Bu tıpkı onların bir yerde, "Sen bunun yanlış olduğunu bile bile, niçin onu yaptın?" ve "Sen akıllı birisi olarak bunu yapar mısın?" demeleri gibidir. Ki, bu kelimede, daha fazla teşvik vardır. Çünkü, bir kimsenin, "Niçin yaptın?" şeklindeki sözü, gerçekte, o işin sebebini soran bir ifade olup, bu, "Bunun sebebi malûm ve açık değildir. Dolayısıyla, bu işin meydana gelmesi caiz değildir" demektir. Yine bir kimsenin, "Yaptın mı?" ifâdesi de, o şeyin hakikatine dair bir soru olup, bu da, "Bu şey, kendi cinsleri arasında mümkün değildi... (Ama sen bunu yapabildin).." demektir. Sebebini soran kimse, adeta, o şeyin var oluşunu kabul edip malûm bir şey saymış, ama sadece sebebini sormuştur. Bu, tıpkı bir kimsenin, "Zeyd geldi; peki niçin geldi?" demesi gibidir. Ama o şeyin varlığını soran kimse ise, onun var oluşunu kabullenmemiş demektir. Dolayısıyla bir şahsın, "Sen, bunda olanı bile bile niçin yaptın?" şeklindki sözü, "Sen, bunda olanı bile bile onu yaptın mı?" şeklindeki sözünden daha aşağı mertebededir. Çünkü, birincide, bu soruyu soran kimse o kimseyi, kendisinden çıkarılan gizli bir illetten dolayı, yaptığı o işte isabetli; ikincisinde ise, ta işin başından, onu hatalı bulmuş gibidir. Şimdi "Niçin yaptın?" ile, "Yaptın mı?" ifâdeleri arasındaki şey malûm olup anlaşılınca, ve "Niçin yapıyorsun?..." arasındaki fark anlaşılmış olur.

ya gelince, biz diyoruz ki, aslında bir şart ifadesidir. İstifham cümleleri kesinlik ifade etmediği gibi, şart cümleleri de kesinlik ifade etmez. Ancak ne var ki daha fazla yoldan sapmaya ve hiç önem vermeme manasına delalet eder. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak başına geldiği mananın nefyine, yani tasdik etmemeye daha fazla delâlet ettiği için, ve yerine, buyurmuştur ki, burada şöyle bir incelik bulunmaktadır! muzariden önce mazinin başına gelen bir edattır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Herbir fırkadan bir grubun ... savaşa katılmaması gerekmez miydi?" (Tevbe, 122) buyurmuştur. Şu halde burada, özellikle muzari fiilin getirilmesinin sebebi nedir? Ve Cenâb-ı Hak, demeli değil miydi? Biz deriz ki, bu, onlara dünyada iken söylenmiş bir sözdür. Dünyada ise, İslâm'a girme kabul ediliyordu... Ve İslâm, kendisinden Önceki küfür ve günahtan da silip süpürür. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak "Siz, niçin şu anda tasdik etmiyorsunuz? Zira, deliller açık ve sürekli, neticesi de elde edilebilmektedir" buyurmuştur.

Ama, ifâdesine gelince, bunun faydası, bir müddet sonra görülecektir. Bu sebeple Allah Teâlâ, âdeta, "Eğer sefere çıksaydınız, sizin için o fayda o anda mevcut olacaktı. Halbuki, bunu kaçırdınız... Eğer şimdi siz, şu anda sefere çıkmazsanız, ilgili faydayı ileride de elden kaçıracaksınız..." buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sizi biz yarattık" ifadesini anlattıktan sonra, "O halde dökmekte olduğunuz (o) menî nedir?" buyurmuştur. Bu böyledir, zira Cenab-ı Hak, "Sizi biz yarattık" buyurunca, tabiatçılar, "Biz, gizli cevher ve özler sayesinde, mahlûkatın nutfelerinden meydana geldik. Çünkü, herbirinden önce bir başkasının nutfesi var idi..." dediler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak onlara reddiyede bulunarak, "Sizler bu rnenîyi ve şekli ve şemailin birbirine benzeyen basit bir cisim olduğunu; onun mutlaka bir mükevviminin (var edicisinin) olması gerektiğini biliyorsunuz. Peki, siz mi onu yarattınız, yoksa onu sizden başka birisi mi yarattı? Hasılı, bâtıl olan teselsülü sona erdirmek ve bu işin Rabbinize varıp dayanması için, mahlûk olmayan bir yaratıcının itiraf ve kabul edilmesi gerekir. Dolayısıyla, nutfe'yi ilk yaratanın, ona şekil verenin, ona canlılık vasfı kazandıranın ve onu, nurlandıranın Allah oluğu hususunda hiç kimse şüphe edemez, öyleyse ne diye, sizler O'nun "vahid, ehad" hiçbir şeye muhtaç olmayıp her şey O'na muhtaç olan, her şeye kadir olan olduğunu tasdik etmiyorsunuz? Çünkü O, sizi yoktan var eden olduğu gibi, tekrar diriltecek olandır? Buradaki istifham, daha fazla anlatım ifâde eden bir kelime olup, sen bunun ne demek olduğunu defalarca görüp anlamıştın.106[106]

Ölüleri Diriltmemize Mani Yok

"Aranızda, ölümü biz takdir ettik ve biz -yerinize diğer benzerlerinizi getirmemiz ve sizi bilemeyeceğiniz bir yaratılışta ve suretlerde tekrar peyda etmemiz hususunda engelleyecek değiliz. Andolsun ki, birinci yaratılışı bildiniz. Fakat düşünmeli değil misiniz?"(Vakıa. 60-62).

Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır.107[107]

Ölüm

Bu ayetlerin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, önce geçen şeyi anlatan bir ifade olup, tıpkı, "Ki O ölümü ve hayatı yarattı. "(Mülk, 2) ayeti gibi olmuş olur. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak önce, "Sizi biz yarattık" (vakıa, 57) buyurmuş, daha sonra da, "Aranızda, ölümü biz takdir ettik". Binâenaleyh, birbirine zıt olmalarına rağmen, diriltmeye ve öldürmeye kadir olan kimsenin, muhtar, hür ve irâde sahibi olduğu da sabit olmuş olur. Böylece de, Allah, "Öldürdükten sonra, O'ndan ikinci kez diriltmenin sudur etmesi mümkündür. Ama, diriltmenin O'ndan olması düşünülüp de, öldürmeye kadir olmaması düşünüldüğünde, O'nun muhtar, hür ve irade sahibi değil, mûcib bizzat (zorunlu) olduğu sanılırdı. "Mûcib.." ise, "mümkin" olan her şeye kadir değildir" demek istemiştir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sizi biz yarattık; aranızda da ölümü takdir ettik ki, bu hususta düşünesiniz ve böyece, Bizim, sizi yeniden yaratabileceğimizi anlayasınız..." buyurmuştur.

b) Bu, bâtıldan yana dan bir kimsenin, "Eğer hayat ve ölüm, maddelerdeki hararet ve rutubet sayesinde olmamış olsaydı, -zira bu maddeler bolca bulunduğunda, bu nesne diri olarak varlığını sürdürür, ama noksantaşıp da yok olduğunda ötür- böylece ölüm denen farklı bir şey meydana gelmemiş olur. Hem, hâkim olan zâta, yaratmasını güzel ve muhkem yapıp, böylece bir şeyi yaratıp; sonra da onu bozup, yok edip, derken yeniden yaratıp îcâd etmesi..." şeklindeki görüşüne bir cevâptır. Bu sebeple, cevaben Cenâb-ı Hak, "Biz, ölümü takdir ettik. Böylece de sizin, "Niçin yok etti; niçin yarattı; niçin mahvetti?..." şeklindeki sözleriniz vârid olmasın... Çünkü, o mükemmel kudret, böyle olmasını gerektirmiştir. Bir dökümcünün bir şeyi yapması, kalıba dökmesi, onu kırması, ancak, buna bir zaman harcamaya ve sıkıntıya katlanmaya gerek duyduğu için kabîh addedilir. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın misali, bir insanın bir şeye bakıp da, o şeyden, bakışlarını çok kısa bir süre uzaklaştırıp, sonra da yeniden ona

---

106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/221-224.

107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/224.

döndürmesine benzer ki, bu kimseye, "Niçin bakışlarını uzaklaştırdın da, daha sonra yine ona bakıyorsun?" denilemez.

Allah içinse, bu meselden daha yüce meseller söz konusudur. Çünkü burada, yine bir hareket ve zaman söz konusudur! Binâenaleyh, insan için, buna benzer pekçok şey söz konusu olsaydı, o elbette yorulurdu; hem de ilk keresinde... Ne var ki, Allah için yorulma söz konusu değildir. Allah yorulmadan münezzehtir. Yaptığı şeylerde zamana muhtaç olmadığı gibi, yaptığı şey için, zaman da söz konusu değildir. Ve yine, herhangi bir nutfeyi harekete geçirmeye de muhtaç değildir!.." buyurmuştur.

Burada, bundan daha hoş ve daha ince bir izah da şu şekilde yapılabilir: cümlesinin anlamı, "Siz, bunu, yani menîyi, kendisinde hayat olmayan bir ölü olarak görüp tanımadınız mı? Şimdi bu hususta iyi düşünecek olursanız, bunun, bundan önce diri olduğunu, bir canlıyla birlikte olduğunu, idrâk eden, elem ve lezzet duyan bir nesne olduğunu anlamış olursunuz. Ama, daha sonra sizler onu akıttığınızda, onun cansız nesneler gibi ölü olduğundan şüphe etmiyorsunuz. Ama, buna rağmen Allah Teâlâ o meniyi, en nihayet insan olarak yaratmış ve onu, düzenli ve ahenkli, her şeyi orantılı bir insan haline getirmiştir. Binâenaleyh bu demektir ki nutfe, yerinden ayrılmazdan önce canlıydı, daha sonra cansız oldu; daha sonra Allah onu yeniden yarattı... O halde, bizim, sizi ilk önce yarattığımız) sonra ikinci kez, ölümü aranızda takdir ettiğimizi, derken sizi yeniden yarattığımızı bilin ve görün de, artık, nutfe de olduğu gibi, bu hususu imkânsız addetmeyin!.." demektir.108[108]

İkinci Mesele

Buradaki ifâde ile Mülk Suresi'nin başındaki ayet arasındaki fark nedir? Çünkü Cenâb-ı Hak orada önce ölümü zikrederek, "O, ölümü ve hayatı yaratandır" (Mülk. 2) buyurmuştur. Biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın diğer pekçok yerde de beyan buyurduğu gibi, bu söz olması gerektiği tertibi üzeredir. Çünkü Allah, ilgili yerlerin birinde, "Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülasadan yarattık"(Mü'min, 12) buyurmuş, daha sonra da, "Sonra siz bunun arkasından hiç şüphesiz ki ölüler (olacaksınız)" (Mü'minûn, 1) buyurmuştur. Ama Mülk Sûresl'ndekine gelince, biz inşaallah orada bunun faydasını ele alacağız. Bunun neticesi de, yine bizim biraz önce bahsettiğimiz şu hususa varıp dayanır. Zira Allah, "Nutfenin diri iken, yerinden ayrılmasıyla onda ölümü yaratmış, derken, ölümünden sonra onda hayatı yeniden yaratmıştır ki, işte bu, "haşr"in bir delilidir" buyurmuştur. Buradaki ölüm ile, hayattan sonraki ölümün; oradakiyle ise, hayattan önceki ölümün kastedildiği de ileri sürülmüştür.109[109]

Farklı Anlatım

Cenâb-ı Hak burada "Biz takdir ettik" buyurmuş, Mülk Sûresi'nde ise, "Ölümü ve hayatı yaratan (O'dur) buyurmuş, böylece de, ölümü de, hayatı da, (yaratma. lafzı ile zikretmiştir. Burada ise, "Sizi Biz yarattık"(Vâkıa, 80) buyurmuştur (niçin)? Biz diyoruz ki: Mülk Sûresi'nde kastedilen, ölüm ve hayatır sadece insanlar için değil de, mutlak manada yaratılmış oldukları beyan edilmiştir Burada ise, Cenâb-ı Hak, "Siz Biz yarattık" buyururken, sadece insanları kastetmiştir böylece de sanki, "Sizin hayatınızı Biz yarattık" demektedir. Binâenaleyh şimdi O. "ölümünüzü de Biz takdir ettik" demiş olsaydı, o anda onların hemen ölmeler gerekirdi, halbuki kastedilen budur. İşte bundan ötürü, "Aranızda ölümü Biz takdir ettik" buyurmuştur. Ama Mülk Sûresi'nde, ölüm ve hayatı, iki ayrı yerde ve zamanda yaratmıştır. Dolayısıyla bu, sadece belli kimseler için yaratılmış değildir.110[110]

108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/224-225.

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/225.

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/226.

Dördüncü Mesele

Ayetteki "aranızda" ifadesinde ve bu ifadenin yerine başka lafızların kullanamamasında bir hikmet var mıdır? Deriz ki: Evet, söyle yüce bir hikmet ve incelik vardır. Bu incelik, bu lafzın yerine kullanılabilecek lafızlarla bu lafız mukayese edildiğinde ortaya çıkar. Dolayısıyla diyoruz ki: Eğer Cenâb-ı Hak, bunun yerine (sizin için) veya (sizin içinizde) demiş olsaydı, demesi, "yarattık" manasını ifade ederdi. Çünkü bir şeyi bir şey (içinde) takdir etmek, o şeyin onun zarfı (kaplayıcısı) olmasını gerektirirdi.

Bu zarf oluş da, tıpkı, "Beyazlık o cisimdedir" ifadesinde olduğu gibi, onda mevcut olma zarflığı, yahut da, "Sürme gözdedir" cümlesinde olduğu gibi, ona hulul etme şeklindeki zarflık olurdu.ündeki zarftık olurdu. Şimdi Cenâb-ı Hak eğer, "Sizde ölümü takdir ettik" demiş olsaydı, o ölüm bizim içimizde yaratılmış olurdu. Halbuki durum böyle değildir. Eğer biz, kelamın takdirinin, "Sizin için Ölümü takdir ettik" şeklinde olduğunu söyleyecek olursak, bu, o ölümün insanlardan sonraya bırakıldığını ifade eder. Çünkü bir kimse mesela, "Bu senin için hazırlanmıştır" dediğinde, manası, "Bu bugün başkası için ama, yarın senin içindir" seklinde otur. Nitekim Hak Teâlâ da, "işte bu günleri, insanlar arasında (nöbetleşe) değiştiriyoruz" (AliImran, 140) buyurmuştur.111[111]

Beşinci Mesele

Ayetteki, "Biz, önüne geçilecekler de değiliz" ifadesine gelince, meşhur olan izaha göre, bundan, "Biz, sizin gibileri yaratmaktan ve onların eklemleriniz (bütün parçalarınız) birbirinden ayrıldıktan sonra, sizi yeniden yaratmaktan âciz ve mağlub kimseler değiliz" manası kastedilmiştir. Nitekim Arapça'da, birisi birisine galib gelip, öbürü ona güç yetiremediğinde ve emsali onu geçtiğinde "O şeyi elinden kaçırdı" denilir.

Buna göre, yukarıda bahsettiğimiz "tertib"i yeniden ele alıyor ve diyoruz ki: Hak Teâlâ'nın, "Aranızda ölümü Biz takdir ettik" beyanı, hayatı yaratanın ve ölümü takdir edenin O olduğunu anlatmak için getirilmiş bir ifade olup, hayat ile ölüm de birbirlerinin zıddı iki şey olup, zıdları yaratabilen de, hür ve irade sahibi bir kadiri mutlak olunca, "Biz engellenecek değiliz" buyurmuştur. Bu, "Biz böyle şeyleri yapmaktan âciz değiliz. Ama iki zıttan her ikisini de yapamayan aciz kalan, buna gücü yetmeyen otomatik çalışan şeyler ise böyle değildir" demektir. Çünkü meselâ ateşi soğutmak mümkün değildir. Çünkü ateşin, özelliği, sıcaklık vermeyi gerektirir. Ama "Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, o kâfirlere bir cevap olarak zikretmiştir. Çünkü onlar, "Ölüm, aslî rutubetlerin yok olması, bol sıcağın sönmesi ile olmasaydı ve bu, hakîm, hür ve irade sahibi birisinin yaratmasıyla olsaydı, ölüm diye birşey bulunmazdı. Çünkü hakîm olan, nasıl önce birşeyi var edip, sonra onu yok eder?" demişlerdir" dersek, işte bu sebeble Cenâb-ı Hak, "Biz, önüne geçilecekler de değiliz" demiş olur ki bu, "Bizler, onların yapımcı ve dökümcüler namına, uzak bir ihtimal gördükleri hususları yapmada da âciz değiliz. Çünkü o yapımcılar-dökümcüler, varetme (yapma) hususunda bir zamana, mekâna ve mef'ûle muhtaçtırlar. Böylece de onlara, hareket edip, çalışıp durmalarından ötürü, bir yorgunluk ve bıkkınlık ânz olur. Halbuki Allah Teâlâ, "ol" demekle yaratır, "ol" dediği şey, hemen oluverir.

Binâenaleyh bu, bizim bahsettiğimiz "Birşeyden bir anlığına, göz-açıp kapayıncaya kadar gözünü kapatıp, hızlıca yeniden gözü açıp ona bakma" gibi, darb-ı mesellerin çok üstündedir. Çünkü bir kimse, "Niçin, idrak edilmeyen, gözle görülmeyen o latif zaman içerisinde bakışlarını kestin?" diyemez. Aksine çoğu kez, çok seri bir biçimde, kısa bir zaman içerisinde, bir şey yapmaya tam ve mükemmel kudretinin bulunduğunu iddia eden kimse, o şeyi yapar, sonra yokeder, sonra yine yapar, yine yokeder... Bunun delili, göz boyayıcıların hızlı el hareketleri ile yaptıkları işlerdir. Çünkü bu kimseler, güçlerinin yettiğini-yapabildiklerini

---

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/226.

göstermek için, bir şeyi yapar-bozar, yapar-bozar zannını uyandırırlar.

Bu izaha göre diyoruz ki: Mülk Sûresi'ndeki, "Ölümü ve hayatı sizi imtihan etmek için yaratan (O'dur)" ayetinin manası, "Sizler, O'nun hür ve irade sahibi bir yaratıcı olduğunu anlayasınız ve böylece de O'na ibadet edesiniz, mükâfaat ve cezanın O'ndan olacağına inanasınız, dolayısıyla güzel amellerde bulunasınız diye, öldürüp-dirilten O'dur" şeklindedir. Eğer sizler O'nun, otomatik olarak bunları yaptığına inansaydınız, hiç bir (amel) yapmazdınız. İşte meşhur tefsir de bu şekildedir. Halbuki açık olan duruma göre, Hak Teâlâ'nın, "Biz, engellenecek de değiliz" beyanından kastedilen şey, bu ifadenin hakiki manasıdır ve bu da, "Bizi hiç kimse geçemez" manasınadır.

Buna göre şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "Allah, evvel olandır, yani kendisinden önce hiçbirşey bulunmayandır" demektir.

2) Bu, "İnsanları yaratma ve onlar arasında ölümü takdir etmede, Allah âciz bırakılamayandır" demek olup, bu bir başkasını menetme metodu üzere söylenmiş bir ifade olur.

Bu manada şu iki incelik vardır:

a) Biz, Hak Teâlâ'nın bu ayetinin, "Bizi hiçbir şey geçemez" manasında olduğunu söylersek, bu, şuna işaret olur: Sizler, hangi yön ve yönteme, tefekkür yoluna girerseniz, neticede Allah'a varırsınız, orada durursunuz. Oradan geçemezsiniz. Çünkü meselâ eğer sizler, "Nutfeden (meniden) önce baba, babadan önce yine nutfe vardı" derseniz, aklınız, bu nutfelerin ve babaların, mahluk olmayan bir halika varıp dayanacağına hükmeder ki işte Ben O'yum. O halde Ben, mesbûk (geçilebilen) birisi değilim.

Burada Benden başka hâlık yok. Beni geçecek yok. Bu mana, bir makamdan bir makama derece derece inme ile yapılan bir izahtır. Allah Teâlâ'ntn, kuvvetli bir hidâyet nasib ettiği akıllı insan, bunun böyle olduğunu hemen anlar. Bundan daha az olan, bunu bir derece sonra anlar. Muannid kimse ise, eğer aklına başvurursa, bir kaç derece sonra mutlaka bunu anlaması ve herşeyin, mutlaka bir yaratıcısının (ilahının) bulunduğunu söylemesi gerekir ki, işte bu ilah, yaptığı şeylerde, âciz bırakılamayan ve geçilemeyendir (engellenemeyendir).

Dolayısıyla ayetteki bu ifade, "O, yaptıklarının bir misali, bir örneği olmaksızın yapacağını yaptı, yapar" demektir. Ama biz bunun, "O, geçilmez. Yeniden yaratması hususunda, daha basit olan bir örneğe (modele) ihtiyacı yoktur" manasında olduğunu söylersek, bu tıpkı, "O (yeniden yaratma), Allah'a daha kolaydır"(Rum,27) ayeti gibi olur. Bu manayı, "Yerinize diğer benzerlerinizi getirmemiz ve sizi bilemeyeceğiniz bir yaratışta ve surette tekrar peydah etmemiz..." ifadesi de teyîd eder.

İmdi, eğer, "Bu doğru değil. Çünkü bu gibi şeyler soru soranın süaliyle ilgili olarak söylenebilecek ifadelerdir. Halbuki kastedilen, daha önce bahsettiğimiz şeylerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak bununla sanki, "Biz yerinize benzerlerinizi getirmeye kadiriz ve bundan aciz de değiliz. Dolayısıyla Bizim delilimiz işte budur" demek istemiştir.

Bu böyledir çünkü, "Biz kadirleriz" sözü, âciz olmayışı anlatır. Dolayısıyla ayetteki, "Biz önüne geçilecekler de değiliz" ifadesinin, mutlaka bir faydası, açık manası bulunmaktadır. Bundan sonra Cenâb-ı Hak, "Yerinize diğer benzerlerinizi getirmemiz... hususunda" buyurmuştur. Meşhur olan izaha göre, ayetteki JÎy Ot J* ifâdesindeki j* harf-i cerri, "mesbûkûn" ifadesine taalluk eder ve bunun manası, "Biz, değiştirmekten âciz değiliz" şeklinde olur. Bu mananın izahı şöyledir: Bir şey tarafından geçilen kimse, o şey tarafından mağlub edilmiş bu kimse ona karşı âciz kalmış demektir. Bu izaha göre, ayetteki harf-i cerri, "müsabaka" lafzının kullanılmasına göre getirilmiştir. Çünkü bir kimse bir şey, bir iş üzerinde olur da, bir başkası onu, bu hususta geçerse, geçen gâlib olur.

Diğer izaha göre ise, harf-i cerri, ayatteki "takdir ettik" ifâdesine taalluk eder ve takdiri manası, "Biz, tâ baştan nesli kesip sona erdirmek yoluyla değil de, sizi birbirinizin yerine getirmek ve değiştirmek yoluyla, aranızda ölümü takdir ettik" şeklinde olur. Bu tıpkı "Falanca hemen dönmek üzere çıktı" cümlesi gibi olur ki bu, "O, işte bu şartla çıktı" demektir. harf-i cerrinin, Ujaı fiiline taalluk etmesi daha açık ve kuvvetlidir.

Buna göre, eğer, "Müfessirlerin benimsediği manaya göre, "yerinize diğer benzerlerinizi getirme..." ifadesinde bir problem yok. Çünkü bu, "Sizin şekillerinizi ve vasıflarınızı değiştirme..." demektir.

Buna göre, "emsal (benzerler" kelimesi "misf'in çoğulu olup, manası, "Sizi çevirmekden ve maymun-domuz şekline getirmekten âciz değiliz" şeklindedir. Böylece de, bu ifade tıpkı, "Eğer dikseydik, oldukları yerde onların şeklini çevirirdik" (Yâsin, 67) ayeti gibi olur.

Fakat senin, "mesbukîn" ile ilgili olarak yaptığın tefsire ve buradaki harf-i cerrinin mutaallakının, fiili olduğunu söylemene göre, ifadesinin manası, "Onların amellerini değil de, emsallerini değiştirmeye (yerlerine benzerlerini getirmeye) kadiriz" şeklinde olur, denilirse, biz deriz ki: Bu, "emsâl'i, "mlsl"in çoğulu olarak alan, bütün müfessirlere karşı, ileri sürülebilecek bir sorudur. "Emsâl"in, "misl"in çoğulu olduğu ise açıktır. Nitekim bu husus, Hak Teâlâ'nın (Muhammed.18) (insan, 28) ayetlerinde böyledir Çünkü buradaki edatı, bu işin olduğunun delilidir, ama mesh (şeklini çevirme) ile özelliklerinin değişmesi ise, olmuş bir hâdise değildir" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Emsal kelimesi ya "misl"in ya "mesel"in çoğuludur. Eğer bu mesel kelimesinin çoğlu uise, ayetin manası, "Aranızda ölümü işte bu tarz üzere, yani, vasıflarınızı değiştirerek, Önce çocuk, sonra genç, sonra olgun bir insan, sonra ihtiyar, sonra da ecelleri gelip kendini ölmüş kimseler olarak takdir ettik. Yoksa, aranızda o ölümü, sizi bir anda helak etme şeklinde takdir etmedik. Fakat bu şekilde ölümün vakti gelince (kıyamet olunca), sizler tek bir nefha (sûra üfleyiş) ile ölüp gideceksiniz" şeklinde olur. Yok eğer bunun, 'misl'in çoğulu olduğunu söylersek, ayetin manası, "Sizin yerinize benzerlerinizi getiririz" şeklinde olur. Çünkü "tebdil", bir şeyin yerine, başka birseyi getirmek demektir. Halbuki "sizi işte bu mesel (tarz) üzere tebdil ettik" denilmesi güzel olmaz. Çünkü böyle denilmesi, "Biz bedel kıldık (yerine koyduk}" manasını ifade eder. Dolayısıyla da, bu, öncekilerin yok olduğuna delalet etmez.

Velhasıl bir kimsenin, "Şunu bedel kıldım (yerine koydum" ifadesi, ancak, "Bunu şuna bedel kıldım, (onu şunun yerine koydum)" denilmesi halinde tam olur. Fakat Hak Teâlâ, "Sizin misillerinizi (benzerleriniz) bedel kıldım" buyurup, "misi" de, yine bir "misl"e (benzere) delâlet edince, Hak Teâlâ sanki, "Sizin misillerinizi, sizin yerinize kıldım" demiş olur ki bu da, biraz önce bahsettiğimiz gibi, "Biz, mahlukatın bir anda yok olması şeklinde (şartıyla) ölümü takdir etmedik. Aksine ölümü, uzun bir süre, insanların misillerini (benzerlerini), onların yerine getirmek, en sonunda da onların tümünü helak edip, daha sonra da baştan beri olanların hepsini yeniden yaratmamız şartı üzere takdir ettik" demektir.

Ayetteki, "Bilemeyeceğiniz (bir yaratışta...)"ifadesi, meşhur tefsire göre, "Bilemeyeceğiniz vasıf ve huylarda yarattık" demektir. Görünen o ki, bu ifade ile, "Bilemeyeceğiniz şekilde ve zamanda..." manası kastedilmiştir. Çünkü hiç kimse. ne zaman öleceğini ve ne zaman yeniden yaratılacağın) bilemez. Yahut da onlar âdeta, "Kıyamet ne zaman? Bu yeniden yaratılış ne zaman?" demişler de, Hak Teâtâ cevaben, "Sizin bu iki şey hususunda bilginiz yok" buyurmuştur. Bu son izah, burada kastedilen şeyin, o meşhur izah olduğunu söylememiz halinde, yapılabilir.

Bu ifadede şöyle bir incelik var: Ayetteki bu tabir, "Onu siz mi yaratıyorsunuz. yoksa yaratan Biz miyiz?" (vakıa, 59) ayetini izah eden bir ifadedir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Sizler, analarınızın karnında iken, bilemediğiniz nitelik ve vasıflar üzere yaratılmış iken, kalkıp da nasıl böyle diyebiliyorsunuz. İnsanı yaratan O yaratıcı, onu nasıl bilemez" demektir. Bu ifade, bu mana ile, tıpkı, "Sizi topraktan yaratmışken ve siz analarınızın karnında ceninler iken, O (Allah sizi en iyi bilendir" (Necm, 32) ayeti gibi olur. Bu izaha göre burada, insanları ameli sâlihe teşvik var. Çünkü "tebdil" ve "İnşâ" yani ölüm ve haşr, hiç kimsenin bilemeyeceği bir zamanda olacağına göre, insanın, zamanın uzunluğuna güvenmemesi ve hazırlıklı olması gerekir.

Cenâb-ı Hak, ikinci defa yaratılışın mümkün bir şey olduğunu anlatmak için de, . "Andolsun ki, birinci yaratılışı bildiniz. Fakat düşünmeli değil miydiniz?" buyurmuştur.[112][112]

---

[112][112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/226-230.

Tohumun Gelişmesine Bakın

"Şimdi Bana, ekmekte olduğunuz (tohumu) haber verin. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz?" (Vakıa, 63-64).
Allah Teâlâ, yaratma delilinden sonra, rızık delilini zikretmiştir. Binâenaleyh, "O halde dökmekte olduğunuz o meni nedir, Bana haber verin" (Vakıa, 58) ayeti, yaratmaya, ve başlangıcın bu yaratma ile olduğunun deliline; "Şimdi Bana, ekmekte olduğunuz (tohumu) haber verin" ayeti de, nzık deliline ve hayatı sürdürmenin bu rızık sayesinde olduğuna bir işarettir.[113][113]

Delillerin Tertibi

Cenâb-ı Hak, yeme, içme ve sayesinde yemenin sağlandığı şey olmak üzere, üç husustan bahsetmiş ve bunları sıraya koymuş, böylece de, önce gıda olduğu için yenilen şeylerden, sayesinde sürüp-gitmenin sağlandığı için içilen şeylerden, daha sonra da, yenilen şeylerin yenilebilir hale gelmesini sağtayan ateşten bahsetmiş ve herbirine ait, temel olanı zikrederek, mesela yenilenlerden tanegilleri (tahılları) Çünkü bu, yerilecek şey terin temelidir. İçilecek şeylerden de suyu zikretmiştir. Su da, bunların temelidir. Yenilecek şeyleri, yenilecek hale getirenlerden de ateşi zikretmiştir. Çünkü ekseri yiyeceklerin ıslahı, bu ateş sayesindedir. Bunların herbirinin içinde, daha dün olan diğer şeyler de girer. İşte ayetteki sıra budur.[114][114]

Hars ve Ziraat

Ayetin tefsiri hususunda diyoruz ki: Hars ile zer (ziraat) arasındaki fark şudur: Hars (ekin) ziraatın başlangıcıdır. Bu ziraatın (hars) başlangıcı ise, toprağı sürme, tohumu atma ve atılan o şeyi sulamaktır. Ziraat (zer') ise, bitkinin topraktan çıkması, gövdesi üzerinde dimdik durması ve başak vermesi gibi, hars'in sonucu ve neticesidir. O halde, ayetteki, ifâdesinin manası, "Bana haber verin bakalım, "hars"in başlangıcıyla ilgili o işleri siz mi ulaşması gereken noktaya getirdiniz, yoksa Allah mı? Başakta danenin yaratılmasının, insanların fiili ile olmadığı ve tohum atıp sulamanın dışında, hiç kimsenin fiili ile olmadığı hususunda hiçkimsenin şüphesi yoktur" şeklindedir.
Buna göre şayet, "Bu ziraatçinin (zâri'in), Allah Teâlâ olduğuna delâlet eder. O halde daha nasıl, Cenâb-ı Hak, "Ekicileri de hayrette bırakır..." (Fetih, 29); Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "Ekin, ekenindir..." buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Yaptığımız tefsir ite, "hars"in 'zer'" ile ilgili olduğu sabit olmuştur. Dolayısıyla "hare", "zer"'in başlangıcı; "zer"' ise, "hars"in neticesi ve muhassalası-dır. Bunlardan birinin diğeri yerine kullanılması caizdir. Ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, yerine (Fetih, 29) demeki şuna delalet eder: Haris (ekici) ise başlattığı için, yaptığı bu işin neticesinde nebatın çıkışına hayret eder. Zari (ziraatçı, çiftçi) ise işin sonunda yer aldığından, onu ancak büyük bir durum sevindirebilir. İşte bunun içindir ki buyurulmuştur. Maksat şudur: Bu mahsul çiftçilerin hoşuna gittiğine göre; artık ekicileri ne kadar memnun edeceğini bir düşün!
Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Ekin, ekenindir" ifadesine gelince, bunda şöyle bir incelik vardır: Zira, Hz. Peygamber (s.a.s) şayet, "Ekin hâris'indir" demiş olsaydı ve bir kimse de ziraat işine başlayarak yeri sürüp, düzeltmesiyle "haris" olurdu. Bu yer ise, ekin için tohum atmadan önce, daha sonra olacak, yani tohumu atacak kimse için olur. Yani Ebu Hanlfe (r.a)'mn mezhebine göre, bu yer, oraya tohum atanındır; bu daha açıktır çünkü, sırf yere tohum atma ile, oranın ister mâliki, isterse gâsıbı olsun, ekin o tohumu atana aittir.[115][115]

---

[113][113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/230.
[114][114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/230-231.
[115][115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/231.

Ekini Çerçöp Yapabiliriz

"Eğer düeseydik, onu, bir ot kırıntısı yapardık, siz de şaşa kalırdınız. "Biz. hakikaten ağır borca uğratılmışlarız. Daha doğrusu biz, mahzun bırakılmışlarız" derdiniz" (Vakıa, 65-67).
Bu, "isbât" hususunda bir tedriciliği ifâde edip, bunun izahı şöyle yapılabilir Cenâb-ı Hak, "Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz?" (Vakıa, 64) buyurunca, bir inatçı, "Biz ekiyoruz, o da kendi başına, yani ne bizim ne de bir başkasının fiili olmaksızın ekin haline geliyor" diyebilirdi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sizin bu batıl iddianızı (bir an için) kabul edelim. Ama o ekinin başına gelecek kötü afetlerden, böylece, danesi oluşmadan ve olgun hale gelmeden bozulmaktan veyahutta danesi oluşup da, bu danesi kendisinde olgun hale gelmezden önce ona isabet edecek o afetlerden o ekinin ve bitkinin korunması hususunda ne diyeceksiniz? Şimdi de siz mi o ekini bu tür afetlerden koruyorsunuz? Yahut da, o bitkiden o afetleri savuşturuyorsunuz? Yoksa, "O kendi kendine bitiyor" dediğiniz gibi, bu ekinin bizzat kendisinin mi kendini o afetlerden koruduğunu, onları kendisinden savuşturduğunu söylüyorsunuz? Halbuki, bu tür afetlerin, Allah'ın izni ile o ekinlerden uzak durduğu, Allah'ın lütfü ile, o ekinlerin bu afetlerden korunduğu hususunda hiç kimsenin şüphesi yoktur.
Bu izaha göre, Cenâb-ı Hak, bu delilleri, biri diğerine varıp dayansın ve böylece de, ilk delil hidâyete ermiş kimseler için; ikincisi, zalimler için, üçüncüsü de sapıtmış inatçılar için olsun diye tekrar tekrar zikretmiş, derken de, en sonunda sapıtmış olan muannitlere bir hüccet olmak üzere, kendisinde şüphe edilemeyecek olan hususu
(delili) zikretmiştir.116[116]

Cevaba Lâm'ın Dahil Olması

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ, bu delilleri beyan ederken burada, cevâp lamını getirerek, "onu... kılardık" demiş, sudan bahsederken de, başına lâm getirmeksizin "Onu acı yapardık" buyurmuştur. Binâenaleyh, bu iki ifâde erasındaki fark nedir? Biz deriz ki: Zemahşeri bu konuda şöyle iki cevâp zikretmiştir:
a) Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, zikri yanında geçmiş olan bir ifâdedir. Dolayısıyla, ikinci kez tekrar lâm ile getirilmesine hacet kalmamıştır. Zemahşerî'nin bu izahı tutarsızdır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, yine O'nun (vakıa, 67) (vakıa, 70) yakınlığından daha yakındır. Ama burada şöyle diyebiliriz. Orada, bu iki ayetten birisinin diğerine yakınlığı, mana bakımından değil de, zikredilme bakımındandır. Çünkü, "silme kör etmek - et-tamsu" sözünden, "mesh - şeklini değiştirme" sözü gerekmediği gibi, bunun tersi de böyledir. Halbuki, tefsirini yapmakta olduğumuz ayetlere gelince, "yeme, içme" işleri, her zaman aynı andadır. Binâenaleyh, bu iki husus (yeme, içme), hem lafız hem de mana bakımından birbirlerine yakındırlar.
b) "Lâm, bir tür te'kid ifâde eder. Cenâb-ı Hak, yeme işinin, içme işinden daha ehemmiyetli olduğunun ve nimet olarak da daha büyük olduğunun bilinmesi için, yenilen şeyler hakkında getirdiği bu ifadenin başına lamı getirmiştir." Biraz önce bahsettiğimiz husus, burası için de söz konusudur. Çünkü, "silme kör etmek" işi, şeklini değiştirme" işinden daha basit olduğu halde, Cenâb-ı Hak her ikisinin de başına lâm getirmiştir.117[117]

Şart Cümlesi

Burada, 'in cevabına lâm getirmenin faydasını gösteren bir ön bilgi ile açığa çıkabilecek bir başka cevap daha vardır. Şöyle ki: Şart harfi, cümlenin başına geldğinde, o cümleyi, mana bakımından cümle olmaktan çıkarır. Bundan ötürüdür ki araplar, manaya delâlet eden bir alâmete ihtiyaç duymuşlar da, muzaride (alamet oJarak) meczûm oluşu zikretmişlerdir.

116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/231-232.
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/232-233.

Çünkü şart, bir cezayı (neticeyi) gerektirir. Burada sözü uzun tutma söz konusudur. Binâenaleyh, sükûn demek olan cezm bu yere daha uygundur. Cezmle mana arasında bir münasebet de bulunmaktadır. Ne var ki manâ bakımından hep mazi olanın başına gelir. Çünkü muzarinin başına geldiğinde bile, onu maziye çevirir.

Bu husustaki sözün özü şudur: Şart cümleleri, birkaç çeşittir. Çünkü, şart cümleleri zikredildiğinde, mutlaka şartın meydana geldiğinin bilinmiş olması gerekir. Çünkü, şartın meydana geldiği malum olursa, o zaman cezanın da meydana gelmesi gerekli olur. Böylece, ilgili sözü, isnadî bir cümleden taliki bir cümleye dönülmüş şart cümlesi yapmak, faydasız bir uzatma olmuş otur. Binâenaleyh, bir kimsenin, "Eğer güneş doğarsa, sana geleceğim" şeklindeki sözü, sözü uzatmadır. Evlâ olan, bu k msenin, bu işi herhangi bir şarta bağtamaksızın, kesin bir ifâde ile "Sana geleceğim..." demesidir. Bu bilindiğine göre, bu demektir ki, şartın durumu, yokluğunun malûm olmasından yahutta, hakkında şüphe edilmekten berî ve uzak :eğildir. Binâenaleyh, şart bulundu mu, iki şekilde meydana gelir; ve bunların birisi . diğeri de olmak üzere, iki lafzı bulunmaktadır, şüpheyi ifâde etmet için kullanılır: ise, bir başka yerde beyân ettiğimiz şeyden Ötürü, yokluğu bilinen hakkında kullanılır. Ne var ki, başkasının bulunmasıyla yokluğu bilinen şey, var demektir. O halde bu, mazidir, yahutta mazi hükmündedir. Çünkü, eşya (varlıklar) -meydana geldikten sonra bilinir. Hakkında şek olunan ise, gelecektir yahutta gelecek î- amındadır. Çünkü biz, gelecek şeylerin olup olmayacağı konusunda şüphe ederiz... Halbuki, mazî ise, tereddüt alanının dışındadır. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, biz diyoruz ki, mazinin başına gelip, mazî de, âmil sebebiyle sonu deşmeyen bir şey olunca, mazide irâb ortaya çıkmaz, zahiren gözükmez.

Ama muzarinin başına geldiği için, muzaride irâb ortaya çıkar. Sonra bu caza, şarta göredir ve bâbındaki ceza, mazi olur. Dolayısıyla mazide, ilgili durum (ceza oluş), ne hareke ne de sükûn ile kendini gösterir... Dolayısıyla, cezaya, kendisinin müstakil cümle olmaktan çıkıp da, bir cümlenin cüz'ü olduğuna delâlet den bir harf (yani lâm) eklenir.

Şimdi, bu durum sabit olduğuna göre, biz diyoruz ki, şartın cezası olduğu olan yerlerde, bu harfe lüzum kalmaz. Ne var ki, ayette zikredilen "su"yun yani, buluttan inen ve içilen o suyun, "acı" olması beklenen bir şey olmadığı için, müstafcl bir haber olduğu sanılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın itibar? bir üslubla, (vtioam demesi de, bunu takviye eder. "Hars - ziraat" çoğu kez çerçöp (el-hutâm) halde bulununca, şimdi Cenâb-ı Hak, (lâmsız olarak), demiş olsaydı, bundar. bunların zaten böyle olduklarının haber verildiği zannedilirdi. İşte bu sebeple Cenatn Hak o ayette, o bitkileri, vakıaya uygun olan halden çıkardığını, çerçöp yaptığın haber vermek için, buyurmuştur. Ve, "Buluttan inen ve içilen o suyu. biz acı kıldık..." buyurmuştur. Çünkü burada, böyle bir zann söz konusu değildir. Dolayısıyla da bu ifadenin başına lâm getirilmemiştir.

Burada, nahvi açıdan bir başka incelik daha vardır ve şöyledir: Kur'ân-ı Kerîm'de. lafzan muzarî olan ifâdenin başına geldiğinde, 'in cezasından lâm kaldırılmış, ama mazî olanın başına gelip de, cezası da, müsbet olduğunda ise lâm, düşürülmemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak meselâ, "Şayet dileseydik... verirdik" (Secde, 13) ve "Şayet Allah bizi hidayete erdirseydi biz de sizi hidayete erdirirdik "(İbrahim, 21) buyurmuştur. Bu böyledir, zira muzari fiilin başına geldiğinde, -nitekim Cenâb-ı Hakk'ın ifâdelerinde böyledir-, onu muzari olmaktan lafzan çıkarır, çünkü ji mazinin başına gelir. Binâenaleyh şart, olmaktan çıkınca, cezasının da, ceza olmaktan lafzan çıkması ve lamın, cezâ'dan düşürülmesi mümkündür. Çünkü, 'den sonra gelen, muzari olup, öl de muzarinin başına gelince, şimdi di 'in başına geldiği kelime (şart) mazi kılınınca, -ki bu meselâ senin "Eğer bana gelirsen..." şeklinde olduğu gibidir- haberinin de muzari olmaktan çıkarılması ve meczûm yapılmaması caiz olur. İşte bu sebeple de sen, ref ile diyebildiğin gibi, cezm ile de diyebilirsin. Nitekim sen, meselâ, hem hem de diyebilirsin. Bizim, (Yasin,47) ayetinin tefsirinde zikrettiğimiz cevaba baktığında, bu cevabı doğru olarak bulursun... Çünkü, Cenâb-ı Hak, demediği için, son kelime 'nin, ceza olduğu anlaşılmış ve bu hususta yanlış bir zanna mahal kalmamıştır. Çünkü, bu vehim, ya mütekellim (konuşan) nezdinde bulunabilir, -ki bu, caiz değildir; çünkü, konuşan kimse, sözünün gerçek yüzünü bilir-, yahut başkalarında olur ki, vehim burada da caiz değildir, çünkü o müşriklerin, "Allah isteseydi, onu doyururdu..." şeklindeki sözleri, kendi iddiâlarınca, mü'minlere verilmiş bir cevaptır. Yani, "Sizler, "Eğer Allah isterse yapar.." diyorsunuz. Öyleyse biz de, sizin iddianıza göre, istemesi halinde Allah'ın doyuracağı kimselere yedirip içirmeyiz..." demektir. Binâenaleyh, ayetteki (Yasin, 47) ifâdesi, hem dinleyenlerce, hem de konuşan kimselerce bilinen bir ceza olunca başına lâm getirmeye hacet kalmamıştır.118[118]

Fûal Vezni

Hutam tıpkı, futât ve cüzâz kelimeleri gibi olup hatm (kırma, unufak etmek), kökündendir. Ve bu tıpkı, fûtât ve cüzaz'ın, fett ve cezz kökünden olması gibidir. "Füâl" kalıbı, genelde, ya kötü yahut da yadırganan şeylere delâlet eder. Bunun, mana bakımından böyle olmasına gelince, meselâ insanlarda ve bitkilerdeki çeşitli hastalık ve afetleri ifâde için, sübât (hıçkırık), zükflm (nezle olmak) ve suda (başağrısı) kelimelerinin kullanılması gibidir. Eşyayı ve nesneyi ifâde için ise meselâ cüzaz, el-hutûn ve fütat (parçalanmış, unufak edilmiş) kelimelerinin kullanılması gibi... Bu kalıba, müennes ta'sının eklenmesi durumunda da, mana böyledir. Ve meselâ, kırıntıyı ifâde için, bürâde suhâle kelimelerinin kullanılması gibidir.
Bu hususta şöyle ilave bir beyanda da bulunabiliriz: Kelimenin fael fiilinin ötreli olması, fiiller konusunda zikrettiğimiz şeye delâlet eder. Çünkü biz, faili zikredilmeyen fiili ifade için j*» (yapıldı) demekteyiz. Ki, bunun sebebi şudur: Kelimelerin başlaarında, mutlak anlamda hafifletmek demek olan sükûn bulunmayınca, ötre kılmak demek olan ağırlaştırma da bulunmamıştır. Eğer böyle bir ötre varsa, bu demektir ki, bu geçici bir sebepten dolayı böyle olmuştur. Eğer, bahsettiğimiz gibi, bu husus bilinip anlaşıldıysa, artık daha fazla söze hacet yok. Yok eğer meselinde olduğu gibi aniaşıldıysa, mesele kapalı olup, bunu anlatmak uzun sürer. Üçlü (sülasi)lerde kelimenin vaz'ı buna delâlet eder.119[119]

Muğremûn

Ayetteki, "Biz, ağır borca uğratılmışlarız. Daha doğrusu biz, mahrum bırakılmışlarız..." ifâdesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) İlk izaha göre bu, onlar namına takdir edilmiş bir kelâm gibi otmuş olup, Cenâb-ı Hak adeta, "Bu durumda, sizin, "Biz, muhakkak ki azaba uğratılmışlarız. Hep azabta kalıcılarız" demeniz uygun düşer.." demek istemiştir. İkinci izaha göre, onl&r, "Biz, muhakkak ki, azaba uğratılmışlarız. Ve, yeniden, o ekini iade etmekten, geri getirmekten mahrum kılınmışlarız.." demiş olurlar ki, bu da, onların, "Biz muhakkak ki, azaba uğratılmışlarız. Ve, yeniden, o ekini iade etmekten, geri getirmekten mahrum kılınmışlarız.." demiş olurlar ki, bu da onların, "biz, ekinin yok edilmesi ile, açlıktan dolayı azaba uğratılmışlar; ve, su olmadığı için, ekinden başkası ile o azabı def etmekten mahrum kılınmışlarız.." demeleri anlamındadır.
2) Bu, ayetteki, ifâdesi ile ilgili olup buna göre, "biz, borçlanma ve borca uğratılma suretiyle zor durumda bırakılmış kimseleriz..." demek olup, buna göre bu ifâde "Adam borçlandı..." kökündendir. ve kelimelerinin kök anlamı, istenmeyen bir şeyin hiç sona ermemesi, hep devam etmesi şeklindedir.120[120]

İçtiğiniz Tatlı Su

"Şimdi içmekte olduğunuz suyu, söyleyin bana, onu buluttan siz mi indirdiniz? Yoksa, indiren biz miyiz? Eğer dileseydik onu, tuzlu bir su yapardık... O halde şükretmeli değil misiniz?" (Vakıa, 68-70).121[121]

---

[118] [118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/233-234.
[119] [119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/234-235.
[120] [120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/235.
[121] [121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/236.

Müzn

Cenâb-ı Hak bu ayetinde, ya latîf ve nazîf olduğu için, yahutta onlara verdiği o nimetleri onlara hatırlatmak için, özellikle sudan bahsetmiştir. Müzn kelimesi, başka bir şeyle değil de su ile ağırlaşmış ve yoğunlaşmış bulut anlamında olup, tatlı su çeşitlerini kapsar. Bunun "ağır" anlamına geldiğine, bu lafzın harflerinin yer değiştirilmesi delâlet eder. Ve bu ifâde, ilgili işin işitme sonucunda olduğuna da delâlet eder. Ki, lafzının harflerini yer değiştirilmesi halinde elde edilen nuzum kelimesi, Arap lehçesinin birinde, "yere dokunan, yere kadar değen bulut" anlamına gelir.122[122]

Ücâc

Daha önce kelimesinin, ileri derecede tuzluluktan dolayı son derece acı su anlamına geldiğine dair izah geçmişti. Halbuki, görünen o ki, "ücâc", sıcak su anlamında olup, "hutâm" kelimesinin "hatîm" kökünden gelmesi gibi, "ücâc" da, "ecînu'n-nâr - ateşin tutuşması" kökündendir. Ki,'biz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın, gayetinin tefsirinde ele almıştık. Cenâb-ı Hak, tatlı, güzel su hakkında iki sıfatı zikretmiştir ki, bunlardan birisi onun tadı ve diğeri ise, dokunma keyfiyyetiyle ilgilidir ki, dokunma keyfiyyetiyle ilgili olanı, onun soğukluğu ve hoşluğudur. Diğer su hakkında da, birisi tadı, diğeri de dokunma keyfiyyeti ile ilgili olarak iki sıfat zikretmiştir ki, bu da, onun sıcaklığıdır."123[123]

Şükür

Daha sonra Allah Teâlâ, "O halde şükretmeli değil misiniz?" buyurmuştur. Allah, yiyeceklerden bahsederken, "şükretmek" ifadesine, şu iki sebepten dolayı yer vermemiştir:
a) Cenâb-ı Hak, yenilebilecek şeylerden bahsederken, onların bil fiil yenilmesinden bahsetmemiştir. Binâenaleyh, "yiyorsunuz" demeyince, "şükredersiniz" de dememiştir. Ama su'dan bahsederken, "içiyorsunuz" demiş, bu sebeple de "şükredersiniz" buyurmuştur.
b) Yenilen, şeyler hakkında, "ekiyorsunuz" buyurmuş, dolayısıyla insanlar için bir sa'y ü gayrette bulunma vasfını zikretmiştir. Bu sebeple de, "şükredersiniz" dememiştir. Ama şu hakkında, "onu buluttan siz mi indirdiniz?", yani "Sizin bu konuda asla bir sa'y ü gayretiniz söz konusu değildir. Dolayısıyla bu, katıksız bir nimettir" buyurmuştur. Bu sebeple de, "o halde şükretmeii değil misiniz?" buyurmuştur.
Bu hususta bir üçüncü izah da daha yapılabilir ki, en güzel olanı da budur. Şöyle denilebilir: Nimet, ancak yenilip-içilirken tam ve mükemmel hale gelir. Baksana, suyun bulunması ümit edilmeyen bir çölde, insan, "Susarım..." endişesiyle bir şey yeyip-icmez. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak önce yenilenlerden bahsedip bu hususu, ikinci olarak, içilen şeylerden bahsederek tamamlayınca, "Bu tam ve mükemmel nimete şükretmeii değil misiniz?" buyurmuştur.124[124]

Yaktığınız Ateş

"Şimdi bana (yeşil bir ağaçtan) çakıp yakmakta olduğunuz ateşi söyleyin. Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?" (Vakıa, 71-72).
"Ateşin ateşi" ifâdesinin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, Merh ağacı gibi, çakmak ve "kapsülle, kendisinden ateş çıkartılan ağaç" anlamına gelir.
2) Kütük, vb. şeyler gibi ateşi tutuşturmaya elverişli ağaçtır. Zira, odun ve kütük, vb. şeyler

---

[122] [122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/236.
[123] [123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/236.
[124] [124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/236-237.

olmasaydı, ateş yakmak kolay olmazdı. Çünkü, ateşin odunla olan alâkası kadar, başka hiçbir şeyle alâkası yoktur.
3) Onun alevlerinin kökleri ve ağacının tutuşması.. Çünkü eğer o ateş, alevli olmasaydı, o zaman yiyeceklerin pişmesi için uygun olmazdı. Diğer hususlar ise gayet açıktır.125[125]

Mukvi

"Biz onu hem bir ibret, hem çöl yolcularına bir faide kıldık..." (Vakıa, 73).
Bu ifâdedeki, kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
a) "Kıyamet ateşini hatırlatıcı olarak..." anlamındadır. Binâenaleyh, insanın bu cayır cayır yanan dünya ateşini gördüğünde Allah'dan ve O'nun azabından haşyet edip korkması ve sakınması gerekir.
b) "öldükten sonra dirilmenin doğru olduğunu hatırlatıcı olarak.." Çünkü, yemyeşil bir ağacın içine ateşi bırakmaya kadir olan zât, ölmüş kimsenin bedenine, bolca sıcaklık bırakmaktan aciz değildir. Biz bu hususu Cenâb-ı Hakk'ın, (Yâsin, 80) ayetinin tefsirinde anlatmıştık. "Mukvi kelimesi, o ateşi tutuşturan ve onu iyice yakan kimse anlamına gelir. Burada şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ uhrevî fayda ve hikmetin daha tam ve hatırlanmaya daha değer olduğu için, ateşin hatırlatıcı olması yönünü, onun bir meta olması yönünden önce zikretmiştir.126[126]

Rabbini Tenzih Et

"O halde Rabbini o büyük adıyla teşbih et" (Vakıa, 74).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:127[127]

Birinci Mesele

Bu mesele, bu ifadenin daha önceki ifâdelerle münasebeti hakkındadır. Bu sebeple biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, haşr'i ve Kendisinin birliğini, yalanlayanların durumunu ele alınca, haşr'in ve birliğinin delili olarak, yaratıp rızık vermesinden bahsetmiş, fakat iman etmeleri açısından bu onlara bir fayda temin etmemiştir. Bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: "Senin vazifen, kendin açısından, mükemmel olup kemâle ermendir. Nefsinin kemâle ermesi de, Rabbini tanıman ve O'nun için çalışıp çabalamanladır. O halde, Rabbinin adını teşbih et..." Biz bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın hem (Kaf, 39) hem de başka ayetlerde anlatmıştık.128[128]

İsm Kelimesinin Yerine Konulması

"Tesbîh", Cenâb-ı Hakk'ı, O'na yakışmayan şeylerden tenzih etmektir, uzak ve beri olduğunu söylemektir. Binâenaleyh, daha bu ifâdede "ism.." kelimesinin getirilmesinin hikmeti nedir? Cenâb-ı Hak niçin, buna şu batandan cevap verilebilir:
a) Meşhur olan izaha göre, buradaki, "ism.." kelimesinin, manada herhangi bir tesiri yoktur. Verdiğimiz bu cevaba binaen, şimdi biz diyoruz ki, bu ifadenin bu şekilde getirilmesinde alabildiğine bir tazîm gayesi bulunmaktadır. Çünkü, birisini tazim eden ve ona saygıda ileri giden bir kimse, onun adını her zikrettiğinde, ona tazîm ve saygıda bulunur. Dolayısıyla, onun ismini, uluorta her yerde ve dilediği şekilde söylemez. Bu böyledir, zira, bir şahsa, o şahsın bulunduğu yerde saygı duyan tazimde bulunan bir kimse, o bulunmadığı zaman saygı

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/237.
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/237-238.
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/238.
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/238.

duymayabilir ve onu, özel adıyla anar. Eğer o yantnda bulunacak olsa, onu özel adıyla anmaz... Binâenaleyh, eğer bu şahıs bu kimse nezdinde bir saygınlık taşıyorsa, o bunu, o şahıs orada ister bulunsun, isterse bulunmasın, ancak azamet ifâde eden vasıflarla ifâde eder. Buna göre şayet, "Yaptığınız bu izaha göre, peki, bu ifâdenin başındaki bâ harf-i ceninin faydası nedir?

Niye bu şekilde ifâde edilmiş de, meselâ ya veya dememiştir?" denilirse, biz deriz ki: Daha evvelde defalarca geçtiği gibi, fiilin mef'ûlü ile olan alâka ve münasebeti son derece açık olursa, onunla harf aracılığıyla bir alâka kurmaz. Dolayısıyla da "Zeyd'e vurdum" manasında, denilmez. Ama, bu alâka ve münasebet, son derece gizli ve saklı olur, açık olursa, fiil mef'ûiü ile, ancak o hal sayesinde ilgi kurar. Dolayısıyla da, meselâ "Zeyd'i götürdüm" anlamında, denilmez. Ama, bu iki durum arasında bulunursa, iki vecihle de (harf-i cersiz, harf-i cerli) alâka kurabilir. Bu sebeple de biz, "Onu teşbih ettim, tazim ettim" "Ona teşekkür ettim..." diyebiliriz. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyebiliriz ki, "teşbih" fiili "ism.." kelimesiyle alâka kurup, "ism" kelimesinin de manada bir tesiri olmayınca, gerçekte bu fiil "ism" kelimesiyle değil, başkasıyla alâka kurmuştur ki, bu başkası da, "er-Rabbu" kelimesinin başına "bâ" harfi getirilmiştir. Buna göre şayet, harfi getirmek de, getirmemek de câîz olduğuna göre, ohalde buradaki bu ifâde ile (A'la, 1) süresindeki ifâdesi arasındaki fark nedir? denilirse biz deriz ki delilin '"azâmefe takdimi, ifâdesinin başındaki bâ'nın zâid olmadığını söylemesidir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz

1) Cenab-ı Hak, ilgili şeylerden bahsedip, "Biz mi yoksa siz mi?" deyince, böylece herkes de, bütün her şeyin Allah'tan olduğunu itiraf etmiştir. Ama, onlardan, Allah Teâlâ'nın vahdaniyyetini inkâr hususunda talepte bulunulduğunda, onlar, "Biz, mana bakımından O'na ortak koşmuyoruz. Biz ancak, isim bakımından bir takım putlar ediniyor ve onlara ilah adını veriyoruz.. Onları, yeri göğü yaratan Allah'tır diyen; binâenaleyh, biz gerçekte O'nu teşbih ve tenzih ediyoruz..." dediler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, buyurdu ki, bu "Ey insan, sen, gerçekte Allah'ın ortaklan olmadığını itiraf ettiğin gibi, isim bakımından da, O'nun ortakları olmadığını itiraf et de, başkasına, "ilâh" deme! Çünkü, isim, hem mâna, hem de hakikata tâbidir" demektir. Yaptığımız bu izaha göre, ayetin bu hitabı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olmayıp, tıpkı bir vaizin, muayyen bir kimseyi kastetmeden, "Ey miskin, ömrünü bitirdin, ama amelini hâlâ düzeltmedin..." demesi gibi olur ki, bu da, "Ey dinleyen miskin..." demektir.

2) ifâdenin takdiri, şeklindedir. Yani, "Sen, onların yüz çevirdiğini söylüyorsan, kavmin arasında Rabbinin ismini yâdetmek suretiyle, O'nu teşbih et ve tebliğ ile meşgul ol!.." demektir ki, bu da, "Rabbini lisânın ve kalbinle yâdet, O'nu onlara anlat. Onlar kabul etmeseler bile, böylece sen, tebliğden ibaret olan işinle O'na yönelmiş olursun.." anlamındadır. Demek ki, Cenâb-ı Hak sadece, demiş olsaydı, bu onun muhataplara, Rabbi anlatmasını ifade etmez, sadece, kişinin kalben yaptığı teşbihleri ifâde ederdi. Ama, Cenâb-ı Hak, buyurup, isim' de lafzen zikredilen şey olunca, bu, ilgili şahsın, sadece kalben zikirle yetinmeyip, lisanen de zikredip anlatmakla memur olduğuna delâlet etmiş olur. Mananın, "Azîm olan Rabbinin ismi ile başlayarak teşbihte bulun..." şeklinde olduğu da söylenebilir. Böyle olması halinde bâ harfi zâid olmaz.[129][129]

Rabbü'l-âlemin'in Himayesi

Rabbiniz nasıl teşbih edilecektir? Biz deriz ki, ya manen ki bu da, O'nun bir olduğuna, ortakları bulunmadığına, kadir olduğuna, acizlikten berî olduğuna, dolayısıyla da hasretmekten aciz olmayacağına inanmakla olur. Yahutta, lafzan olur ki, bu da "Sübhânellâhi, sübnânellâhl'l-azîm, sübhânehû amma yüşrikûn" ve Cenâb-ı Hakk'ın, otlaklardan, acizlikten münezzeh olduğuna delâlet eden benzeri lafızlar söylenmesi suretiyle olur. Çünkü sen, O'nu teşbih edip, O'nun bir olduğuna, gerçekte, O'nun hakkında caiz olmayan her şeyden münezzeh olduğuna inandığında, O'nun, cisim olmaması gerekir. Çünkü cisimde, pekçok şey mevcuttur. Halbuki O, gerçek tek'dir, zât için çokluk düşünülemez, araz değildir ve herhangi bir mekânda da değildir. O'nun için caiz olmayan her şey, O'nun bir olduğunu söylemekle son bulur. Böylece de O, bir şeyin üzerinde, içinde ve bir şeyden meydana gelmiş olmaz!.. Sen, "O, kadirdir" dediğinde, O'nun için ilim, irâde, hayat vs. sıfatlar olmuş olur. Ki, biz bunu, inşallah İhlas Sûresl'nin tefsirinde ele alacağız.130[130]

---

[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/238-240.

Dördüncü Mesele

"El-azîm" ile "el-a'lâ" arasındaki fark nedir? Burada, "el-a'lâ" yerine, "el-azîm" lafzının; A'lâ Sûresinde ise, "elazîm" yerine, "el-a'lâ" lafzının kullanılmasının bir hikmeti var mıdır? Biz diyoruz ki, el-azîm ile el-a'lâ arasındaki farka gelince, "el-azîm", yakın oluşa, yakınlığa; "el-a'lâ", uzaklığa delâlet edip, bunun izahı şöyledir: Duyu organları ile algılanan büyük şeyler, her mümkin varlığa yakın demektirler. Çünkü, şayet o ondan uzak olacak olsa, onun yeri boş kalır. Binâenaleyh, orada şayet başka cüzler olacak olsaydı, o, üzerinde bulunduğu şeyden daha büyük olmuş olurdu. O halde, bütün her şeye nisbetle "azîm", o her şeye yakın olan demektir. Ama, "sağır" "küçük olan"a gelince, bir cihetten yakın olduğu zaman, diğer cihetten uzak olmuş olur. "el-'allyy - âlî olan" ise, her şeyden yüce olan demektir. Çünkü, üst cihetleri bir şeye yakın olan şey, ondan daha uzak olmuş olur ve böylece de el-a'lâ (en üst, en yüce) olmuş olur. Şu halde, her şeye nisbetle mutlak yüce olan, herşeyden alabildiğine âli ve uzak olan demektir. Bunu iyice kavradığına göre, bu demektir ki, müdrik olan eşya, Allah'ı teşbih ederler. Biz, "Allah" lafzından, selbî" bir mana anlattığımıza göre, bizim, "O, bizim idrâkimizin Kendisini kuşatmaktan çok çok yücedir, a'lâdır" dememiz doğru olur. Yine bizim, "Allah" lafzından, ilim ve kudret gibi, "sübutî" bir vasfı anladığımızda, O'na duyulan saygı, ilmimizin kendisine ulaşmış olduğu şeylerden, çok çok fazta olur. Bu sebeple de biz, "O, bizim ilmimizin kuşatmasından a'zamdır, âlâdır, en büyüktür, en yücedir.." deriz. Bizim, "a'zam" sözümüzün anlamı, "O, Kendisi gibi azîm bulunmayan bir azîmdir olur. Ve böyle ifâde edişimizde de, hem selbî hem de subûtî bir mefhûm bulunmuş olur. O'nun, "a'lâ" sözünün manası ise, "o, misli olmayan bir âlî (yüce)dir" şeklindedir. O halde selbî bir manaya işaret eder. el-A'lâ ise, başka bir sebepten dolayı, bunun gibidir. O halde, el-a'lâ, hem lafzan hem de mânaca hakiki manada kullanılmıştır, el-a'zam ise, kendisinde selbî mana olduğu halde, lafzan hakiki manada kullanılmıştır. Binâenaleyh, el-azîm'de aslî mana, adeta, kendisine selbîlik bulunmadığı halde sübûtî bir mefhum olmuş otur. Binâenaleyh, "el-a'lâ", kullanma cihetinden el-a'zam'dan daha güzeldir. İste, oradaki fark budur.131[131]

Mevakı-ı Nücum

"Hayır... İşte yıldızların düştüğü yerlere andediyorum.. Ki, hakikaten bu, eğer bilirseniz, büyük bir yemindir"
(Vakıa. 75-76).
Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:132[132]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin, daha önceki kısımla münâsebeti hakkında olup, bunun izahı şöyledir; Allah Teâlâ, Resulünü, hidâyet ve hak din ile peygamber olarak gönderince, ona, olması gereken her şeyi vermiş ve onu, olmaması gereken her şeyden arındırmış, tertemiz kılmıştır. Böylece de ona, hikmeti, yani kesin aklî delilleri ve bu delilleri yerli yerinde kullanmayı; güzel Öğüdü, yani kalbleri yumuşatan, gönülleri aydınlatan faydalı şeyleri ve en güzel bir biçide mücadele

---

130[130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/240.
131[131] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/240-241.
132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/241.

etmeyi vermiştir. Dolayısıyla da o peygamber bunları getirmiş herkes de, herhangi bir şey ile ona numara etmekten aciz kalmış, ama yine de, iman etmemişlerdir.133[133]

Kur'ân'da Yemin Üslubu

Bütün bunlar kendilerine anlatılıp da iman etmeyen kimsenin, geriye ancak şöyle oemesi kalmıştır. Bu beyânlar, iddia edilen şeyin açıklığından dolayı değil, tam aksine, davayı savunanın zihin kuvvetinden ve delilleri yerli yerince kullanabilmesinden dolayıdır. Halbuki bu kimse, o peygamberin sözle değil de, delil kuvvetiyle ü&tûn geldiğini bilir. Mücâdele eden iki kişiden biri diğerine, çaresiz kaldığında, çoğu kez, sen, gerçeğin benim tarafımda olduğunu biliyorsun. Ama bana baskın çıkıyor ve insaflı davranmıyorsun" der. Böylece karşı taraf için, kendisinin işi yokuşa sürmediğine ve âdil olduğuna yemin ederek cevap vermekten başka bir çaresi kalmaz. Bu böyledir, zira o bir başka delil getirecek olsa, beriki yine ona, "Bu delil de, kuvvet ve kudretin ile beni yendiğin bir delil (yoksa haklılığın ile değil...)" der.
İşte aynen bunun gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de, Cenâb-ı Hak, olması gereken herşeyi verince, o kâfirler, "O, bize üstünlük taslamak istiyor ve aksini bile bile, bizimle mücadele (münakaşa) ediyor" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, buna karşı yeminle cevap vermekten başka çaresi kalmadı. Dolayısıyla da Hak Teâlâ, peygamberine, işte bütün bu delillerden sonra, çeşitli yeminler bulunan ayetler indirdi. İşte bu sebeple, Kuran vahyinin başlangıcında, özellikle Mushaf-ı Şerifin son yedide bir kısmında yemin çok yer almıştır.134[134]

İkinci Mesele

ifâdesinin başındaki, bâ harf-i cerrinin neye taalluk ettiği hususunda deriz ki: Cenâb-ı Hak, mahlûkatın yaratıcısını ve nzık vericisinin, Kendisi olduğunu, Kendisine saygı duyulması gerektiğini kesin delillerle beyan edip de, onlarda iman etmeyince, geriye yemin etme kalmıştır. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'a yemin ederim ki, ben doğruyum" diye yemin etmiştir.135[135]

Tabirinin İzahı

Sen bunun bir yemin olduğunu söylediğin halde, niçin ayette "yemin etmem" diye ifade edilmiştir? Deriz ki: Bu hususta, hem nakîî, hem de nakle muhalif olmayan aklî izahlar yapılabilir:136[136]

Naklî İzahlar

1) Buradaki edatı, tıpkı, (Hadid, 29) ayetinde olduğu gibi, zaidedir. Çünkü bu ayet, takdirindedir.
2) Bunun aslı, te'kid lamı ile 'dur. Dolayısıyla, hemzenin fethası "Işbfl" yapılmlış da, vakıf halinde olduğu gibi, şekline dönüşmüştür.
3) Bu, nâfiyedir (olumsuzluk ifade eder). Temelde de bu ifade, Araplar'ın kullandığı şekildedir. Yemin ise daha sonra gelmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hayır, vallahi kâfirlerin sözü doğru değil. Buna yemin ederim" demektedir.137[137]

---

[133] [133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/241.
[134] [134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/241-242.
[135] [135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/242.
[136] [136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/242.
[137] [137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/242.

Aklî İzahlar

1) Buradaki edatı, aslî manası üzere nâfiyedir. Fakat sözde terkîbî bir mecaz vardır ve takdiri şöyledir. Buradaki tıpkı bir kimsenin başına gelenlerin açıklanamaz olduğuna, dolayısıyla sorulmaması gerektiğine işaret için söylediğini, "Başıma gelenleri sorma..." sözündeki olumsuzluk gibidir! çünkü onun maksadı, sorma ile elde edilmeyecektir ve kişinin "sorma" deyişinin maksadı da, başına gelen hadisenin büyük birşey olduğunu belirtmektir. Buna göre o âdeta, "Başıma çok büyük işler geldi" demiş olur. Bunun delili şudur: Dinleyen kişi onu, "Başına ne geldi" der. Şimdi eğer bu kimse, onun sözünün esas manasının, soru sormaktan nehiy olduğunu anlamış olsaydı, böyle demezdi. Karşı tarafın, "Hata ettin. Çünkü ben seni (aslında) sormaktan menetmiyorum" demesi doğru olurdu. Sonra "Sen benden sordun. Çünkü nasıl sormayasın ki..." derd. Çoğu kez bu sözü söyleyen, arkadaşı soru sormadığında, "Benden sorma" ve "Başına ne geldi" deme" der. Dinleyenin ise, "Sen beni sormaktan menettin" deme hakkı yoktur. Bütün bunlardan, onların zihinlerinde, bunun bir nehiy değil, hadisenin büyük bir şey olduğu manası yer etmiş olur.

Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, şimdi biz diyoruz ki: Şu iki cihetten birinden ötürü, yeminde de bu tür bir husus (mana) mevcuttur:

a) Ya hâdise son derece açıktır. Bundan dolayı kişi, "Ben hadisenin bu şekilde olduğuna yemin etmem. Çünkü hadise, anlatılmaya gerek olmayacak kadar açık ve alabildiğine büyüktür" der. Böylece bu kişi, yemin edip etmemeyi murad etmeyip, sadece vakıanın açık ve seçik olduğunu anlatmak maksadı ile, "la-uksimu" der.

b) Yahut da hakkında yemin edilen şey, yemin edilmesinin çok ötesinde daha mühim birşey olmasından ötürü böyle denilir. Dolayısıyla, yemin eden, kendisini doğrular bir vaziyet alarak, "la uksimu", "yemin etmem, hatta bin kere bile yemin etmem. Emirin başına yemin etmem, Sultanın başına bile yemin etmem" der. Böylece son derece kesin ve emin olduğu için, "yemin etmem" demiş olur.

2)Bunun böyle oluşunun delili, bu siganın (şeklin) Kur'ân'da yer almayışıdır. Kendisine yemin edilen varlık, Allah'dır, yahut O'nun sıfatlarından birisidir. Halbuki pek çok mahluk adına da yemin edilmiştir. Birincisi hakkında, eğer bütün her yerde, kendisine yemin edilen, aslında bazı şeylerin Rabbi olduğunu söylersek, bir problem söz konusu olmaz. Mesela, "Saf saf duran (meleklere mü'minlere) yemin olsun ki..." (satfât, i) gibi ifadelerle "saf saf duranların Rabbine", "kıyametin Rabbi'ne", "Güneşin Rabbi'ne (..)" gibi manatar kastedilmiş olur. Buna göre, bu ayetteki, "Yıldızların düştüğü yerlere yemin etmem" ifadesinin manası, "iş, üzerine yemin edilmekten ve şüphelenilmekten çok uzak, açık ve nettir" şeklinde olur.138[138]

Mevâk-ı Nücum

"Mevâkı un-Nücûm" (yıldızların düştüğü yerler) ne demektir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "doğu-batı", yahut sadece "batı" demektir. Çünkü yıldızlar batıya düşer (batıda batar).

b) Bu, onların gökteki burçlarındaki yerleri ve menzilleridir.

c) Bu, "yıldızların şeytanları takib etme esnasında, ve sıkıştırma esnasında düştükleri-vurdukları yerler" manasınadır.

d) Bu, "kıyamet günü, yıldızlar sacıldığtnda, düştükleri yerler" manasınadır. Kur'ân yıldızlarının düştüğü yer ise, kulların, meleklerin, peygamberlerin ve sâlih mü'minlerin kalbleridir. Yahut da, ayetlerin, hakkında vârid olduğu hükümler ve manalardır.139[139]

138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/242-243.

139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/243.

Yıldızla Ayetin Münasebeti

Yıldızların düştüğü yerlere özellikle yemin edilmesinin bir inceliği vardır? Deriz ki: Evet, hem şöyle çok kıymetli incelikler vardır: Yıldızların düştükleri yerlere yemin etmenin, bir yemin olmanın yanısıra, aynt zamanda birer delil olduklarını zikretmiş ve bu hususu Zâriyât, Tûr, Necm ve benzeri yemin ayetlerinde açıklamıştık. Şimdi diyoruz ki: Durum burada da aynıdır. Çünkü Allah Teâlâ, insanoğlunun meniden yaratılmasından ve ölümünden bahsedince, böyle iki zıddın yaratılmasına işaret etmek suretiyle, aslında kudretine, iradesine ve hürriyetine işaret etmiştir. Daha sonra da enfüsî delillerden bahsedince, âfâkî delillerden de yine, kudret, irade ve hürriyetine deliller zikrederek, "Şimdi Bana ekmekde olduğunuz (tohum)dan haber verin" (Vakıa, 63) ve "Şimdi içmekte olduğunuz suyu söyleyin bana... "(Vakıa,68) ve benzeri beyanlarda bulunmuş, iki zıddı yaratmaya kadir olanın, hür ve irade sahibi olduğuna işaret etmek için de, ziraata (ekine), onu çer-çöp yapmaya ve suyu tattı ve acı olarak yaratmaya olan kudretinden bahsetmiştir. Ama dış dünyadaki delillerden hiç bahsetmemiştir. Bundan dolayı, yemin şeklinde, âfâkî-semavî delilden de bahsederek, "yıldızların düştüğü yerlere..." buyurmuştur. Bu da, hür ve irade sahibi oluşunun delilidir. Çünkü gök ve gök dışında kalan şeylerin herbirinin yeri, aslında eşit ve denk olmalarına rağmen, ayrı ayrı yerlerde yer almış olmaları, yine hür ve irade sahibi bir failin bulunuşunun delilidir. Dolayısıyla Mak Teâlâ, enfüsî ve âfâkî delillere işaret etmek için, özellikle, yıldızların düştüğü yerlerden bahsetmiştir. Bu tıpkı, "Onlara, afâk (dış dünyadaki) ve enfüslerindeki (kendilerindeki) ayetlerimizi göstereceğiz" (Fussilet, 53) ve "Şüphesiz inanmışlar için yeryüzünde ve nefislerinizde (kendinizde) ayetler vardır, görmez misiniz? Gökte de, rızkınız ve va'dolunduğunuz şeyler var"(Zâriyât.20-22) ayetleri gibidir, Cenâb-ı Hak, bu üç'çeşit şeyden burada da bahsetmiştir.

Hak Teâlâ daha sonra hakikaten bu, eğer bilirseniz, büyük bir yemindir" buyurur. Buradaki "bu" zamiri, "yemin ediyorum, andediyorum:: ifadesinin ihtiva ettiği o yemine işarettir. Çünkü "uksimû" fiili, kasem (yemin) masdarını da ihtiva eder. İşte bundan ötürü, fiilden sonra açıkça görünmeyen masdarların yerine, sıfat getirilir de meselâ yerine denilir.

Bu ifâdeyle ilgili, nahiv ve mana bakımından bir kaç mesele vardır: Nahvî olanlardan:[140][140]

Dil Felsefesi: Âmil

Ayetteki, "Eğer bilirseniz" şart cümlesinin cevabı nedir? Bazı câhiller, bunun cevabının, daha önce geçtiğini söylemişlerdir. Bu söz, sadece burada değil, her yerde fasit (yanlış) bir sözdür. Çünkü şartın cevabı, hiçbir zaman kendisinden önce gelmez. Bu böyledir. Çünkü harfleri, mamulleri mevcut olmayınca, söz konusu olmaz. Dolayısıyla da meselâ, denilemez. Diğer harfler de böyledir. Bunun sırrı (hikmeti) şudur: Harflerin amelleri, manaların amellerine benzer. Dolayısıyla da fail, mef'ûl ve benzeri şeyler birbirinden ayırdedilebilir.

Binâenaleyh âmil bir mana olup, mananın da, duyu organları açısından mahalli (görünen bir şekli) bulunmayınca, bunun ancak önce veya sonralığı görülerek, bilinip ayırdedilebilir. Böylece de, yahut da denilir.

Harflere gelince, bunların, gözle görülen, duyu organları ile anlaşılan, bir öncelik-sonralığı söz konusudur. Dolayısıyla, sonra geldiğini veya geleceğini bilmemizden sonra, bir şeyin, önceden var olduğunu farzetmemiz mümkün değildir. Fakat "mana"lar böyle değildir.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre biz diyoruz ki: Şart edatının, mana bakımından ameli, şart ve cevap cümlesinden her birini, müstakil cümle olmaktan çıkarmasıdır. Binâenaleyh sen, edatlarını kullandığında, bunların, birinci cümleyi, tam bir cümle olarak bulunduktan sonra, tam cümle olmaktan çıkarmaları mümkün değildir. Bu, harflerin (edatların) amelinin, mananın amelinden daha zayıf olduğunun bilinmesinden ötürüdür.

---

[140][140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/244.

Çünkü harfin ameli de, mananın ameline dayanmaktadır. Fakat mananın önce veya sonra olarak farzedilmest mümkündür. O halde fiillerin amelleri, mana cihetindendir; harflerin amelleri ise, "mana"ya benzediklerinden dolayıdır.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, diyoruz ki: Bazı va'z-u nasihatcılar "Andolsün ki o (kadın) ona niyeti koymuştu. O (Yusuf) da, (neredeyse) ona niyeti kurmuştu. Eğer Rabbisinin burhanını

görmemiş olsaydı..." (Yûsuf, 24) ayetindeki, fiilini, edatına taalluk ettirmişler yani "Eğer Rabbisinin burhanını görmeseydi, o da o kadına niyeti kuracaktı" manasını vermişler). Buna göre Hz. Yusuf (a.s)'tan, böyle bir niyet hiç sâdır olmamış olur. Fakat, yukarıda söylediğimiz sebebten ötürü, bu yanlıştır. Burada, daha da yanlıştır. Çünkü önce gelen cümle, sonra gelen "şart"m, cezası (cevabı) olamaz. Zira, bir kimse, "Eğer buseydin, muhakkak ki Zeyd ayakta" diyecek olsa, doğru dürüst bir (arapça) söz söylemiş olmaz.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, ilgili söz hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) Bu "Eğer bilirseniz.." ifadesinin cevabı, tamamen hazfedilmiştir, cevab diye birşey gönüle-kafaya konulmamıştır. Sadece ve sadece şart edatının dâhil olduğu şeyin (işin) nefyedilmesi, söz konusu olmadığı kastedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu, yüceliğini bilemediğiniz bir kasemdir demiştir. Bunun izahı şöyledir: başka bir şeyin bulunmaması sebebiyle bir şeyin imkânsızlığını anlatmak için kullanılır. Binâenaleyh birincinin (şart olan şeyin) kesin olarak bulunmamış olması gerekir. Bu sebeple, edatının, 'nin başına getirilmesi, o cevabı ister bilelim, ister bilmeyelim, bize onların bilgilerinin olmadığını anlatmıştır. Bu tıpkı, araplann, müteaddi bir fiil olmasına rağmen, hiç bir mef'ûl gözetilmeksizin - niyetlenmeksizin, "Falan şahıs verir de, vermez de" demeleri gibidir. Çünkü onlar bu söz ile, sadece, o falancanın vermeye de, vermemeye de gücü olduğunu anlatmak istemişlerdir.

Bu izaha göre, eğer, "Peki, hakikî manadan başka manayı kastedip de, meselâ normalda, "Şüphesiz o bir yemindir, siz bilmezsiniz" denilmesi gerekirken, bunun yerine, "Eğer bilirseniz" denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun faydası (hikmeti), olumsuzluğu (bilmemeyi) te'kid (pekiştirmedir, çünkü bir kimsenin, "Eğer bilseydiniz..." şeklindeki sözü, onun tarafından ileri sürülmüş bir iddiadır. Binâenaleyh ondan istekte bulunulsa ve "Niçin bizim bilmediğimizi söylüyorsun?" denilirse, o, "Eğer bilseydiniz, şöyle yapardınız" der. Dolayısıyla bu kimse, tâ sözün başında, "Bilmiyorsunuz" demiş olsaydı, nefyi (olumsuzluğu) ilk başta murad etmiş olurdu, bu sebeble de sanki, "Herhangi bir delile ve sebebe dayanmaksızın, sizin bilmediğinizi söylüyorum" demiş olurdu.

b) Bunun takdiri, "Eğer bilseydiniz, o yemini büyük sayardınız. Ama onu büyük saymadınız, böylece de bilmediğiniz anlaşıldı. Çünkü bilseydiniz, o, gözünüzde büyürdü. Halbuki bir büyütme yok. O halde, siz bilmiyorsunuz" şeklinde olan bir cevabı vardır.[141][141]

İkinci Mesele

Eğer, "Eğer buseydiniz" ifadesinin, bir mef'ûlü olup-olmadığı sorulacak olursa, deriz ki: Birinci izaha göre, bunun mef'ûlü yoktur ve tıpkt, "Falanca verir de, vermez de" ifadesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki bu cümle ile, "Sizin hiç bilginiz yok" demiş olur. Bu kelamın takdirinin, "Sizin bu yeminin büyüklüğüne dair bilginiz yok" şeklinde olması da muhtemeldir. Böylece bunun bir mef'ûlü bulunmuş olur. Fakat birinci izah, daha beliğ ve güzel. Çünkü o kâfirler, aslında hiçbirşey bilmiyorlardı. Zira onlar, eğer bilselerdi, açık ve kesin delillerle ortaya konulmuş olan gerçekleri haydi haydi bilip, kabul ederlerdi. Binâenaleyh "Eğer bilseydiniz" ifadesi, tıpkı, "Onlar, sağır, dilsiz ve kördürler" (Bakara. 18) ve "Bu (kâfirler), hayvanlar gibidirler, hatta onlardan daha şaşkındırlar" (Araf, 179) ayetleri gibi olur.

İkinci izaha göre ise, şu iki mana verilebilir:

1) "Eğer sizin o yemine dair bilginiz olsaydı, onu mutlak önemserdiniz, ona saygı duyardınız."

b) "Eğer sizin o yeminin büyüklüğüne dair bir bilginiz olsaydı, onu muhakkak büyük sayar, saygı duyardınız."142[142]

---

[141][141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/244-246.

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "Eğer bilseydiniz (bilirseniz)" badesi, kendinden öncekilerle mi, sonrakilerle mi alâkalıdır? Deriz ki: Bu, iki cümle arasına girmiş, bir cümle-i i'tiraziyye olup, takdiri, "Muhakkak ki bu büyük bir yemindir. Eğer bilseydiniz, bunu tasdik ederdiniz" şeklindedir. Buna göre eğer, "Peki, bu itiraziyye cümlesinin sağladığı fayda nedir?" denilirse, deriz ki: Bu, itiraz edenin, itirazı bertaraf etmeye gösterilen bir ihtimaldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz bu bir yemindir" buyurunca, bunu, "büyük" sıfatı ile niteleyerek, büyüklüğünü anlatmak istemiştir. Kâfirler ise, bunun böyle büyük olduğunu bilmiyor ve yıldızların işlerini (tesirlerini) bildiklerini iddia ederek, "Eğer böyle ise, bunun hakkında bir bilgimiz ve birzannımız niçin yok" dediler de, Cenâb-ı Hak, "Eğer bilseydiniz, sizin için kesin inanç hâsıl olurdu" buyurmuştur.
Yukarıda bahsettiğimiz izaha göre, durum, bundan daha açıktır. Zira biz, ayetteki ifadesinin, "Durum, yemin ile tasdik edilmenin ötesinde, çok açık ve seçiktir" manasında olduğunu söylemiştik. Kâfirler ise, "Bunun açıklığı neresinde, aksine biz, açıklığın hiç olmadığını kesinkes söylüyoruz" dediler. Bunun üzerine Hak Teâlâ, "Eğer siz birşey bilseydiniz, böyle kesin konuşmazdınız" demek istemiştir. Bundan daha açığı da, biraz önce belirttiğimiz gibi, Allah'ın üzerine yemin ettiği herşeyin, astında hükmün bir delili oluşu ve fakat o delili, yemin şeklinde getirmesidir. Binâenaleyh ayetteki, "Şüphesiz ki bu büyük bir yemindir" ifadesinin astında manası, "Bu, güçlü bir delil ve burhandır. Eğer nasıl büyük bir delil olduğunu anlasaydınız, neticesini (medlulünü de) itiraf ve kabul ederdiniz. Bu netice de, Benim bir olduğuma ve haşre (diriltmeye) kudretime inanmanızdır" şeklindedir. Bu böyledir, zira yıldızların belli mevkilerine yerleştirilmelerinin bir delil oluşu son derece açıktır. Felsefecilere karşı, bundan daha açık ve ilzam edici bir delil yoktur.
Mana ile ilgili meseleler de şunlardır:143[143]

Mâna İle İlgili Hususlar

Üzerine yemin edilen şey nedir? Diyoruz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Bu, Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü müşrikler Kur'ân'ı, bazan
şiir, bazan sihir, bazan başka birşey sayıyorlardı.
2) Bu, tevhid ve haşrdir. Bu, daha açıktır. Çünkü ayetteki ifadesi, yeni bir söz başlangıcıdır. Bunun böyle olduğunu ileride açıklayacağız.144[144]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın buyurarak, bu yemini "büyük" olarak tavsif edişinin hikmeti nedir? Deriz ki: Cenâb-ı Hak, buyurup, bunun manası da, "muk-semun bih" (yemin edilen husus) açık ve net oiduğ uiçin, artık buna yemin etmeme gerek yok" şeklinde olunca, Cenâb-ı Hak, "Bir yemin olmadığı için, yahut da büyük bir yemin olmadığı için buna yemin etmiyor değilim. Aksine bu büyük bir yemindir, ama ben buna yemin etmem. Hatta bundan büyüğüne de yemin etmem. Çünkü bu işin kesin bir hakikat olduğunu bilmekteyim" demek istemiştir.145[145]

Üçüncü Mesele

Genelde yeminler, büyük diye tavsif edilir. Nitekim yemin eden kimse hakkında, "Falanca çok büyük yemin etti"

142[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/246.
143[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/246-247.
144[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/247.
145[145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/247.

denilir. Daha sonra bu büyük yemin hakkında sen, vebali büyük olduğu için, "yemin-İ mugallaza" (te'kidti yemin) dersin. Ama Cenâb-ı Hak hakkında, "azîm" (büyük) kelimesiyle yeminin tavsif edilmesi, en uygun olandır. Çünkü "azîm", sözü her kalbe uygun gelen, göğüslere korku salan demektir."Azîm"de bu mananın olduğunu daha Önce beyan etmiştik. Bu tıpkı büyük bir maddenin, büyük nesnelere yakın olması, büyüklüğünden ötürü de, büyük bir yer kaplaması gibidir. Aynen bunun gibi, maddî olmayan büyük bir şey de, pek çok şeye yakın olan ve pek çok gönlü dolduran demektir.146[146]

Kur'an'ın Bazı Özellikleri

"Muhakkak o, elbette çok şerefli bir Kur'ân'dır. Korunmuş bir kitabtadır o. Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez. O, âlemlerin Rabbinden indirilmedir"(Vakıa, 77-80).147[147]

deki Zamirin Mercii

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:148[148]

Birinci Mesele

"Muhakkak, o" ifadesindeki "o" zamiri, neye racidir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, bilinen birşeye racidir. Bilinen de, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilen kelâm (Kur'ân)'dır. Bunun böyle olduğu, herkesçe malumda, kâfirler, bunun bir şiir, bir sihir olduğunu söylüyorlardı. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ onlara reddiyede bulunarak "Muhakkak o, çok şerefli bîr Kur'ân'dır" buyurmuştur.
b) Bu zamir, daha önce zikredilmiş bir şeye (mezkûra) racidir. Mezkûr olan o şey de, sûrede geçen, tevhid, haşr, bunlarla ilgili deliller ve bu hususlardaki bütün yeminlerdir. Yeminleri de, buna kattım, çünkü kâfirler, "Bütün bunlar Muhammed (s.a.s)'in kendi sözleri, uydurduğu şeyler" diyorlardı. Bundan ötürüdür ki Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz size bildirilen bu hakikatler çok şerefli bir Kur'ân'dır (uydurma) değildir" buyurmuştur.149[149]

“Kur'ân" Kelimesinin Manası

Kur'ân" kelimesi, masdar mıdır, isim midir? Diyoruz ki: hususta, şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, kendisi ile, ism-i mef'ûl yani "okunmuş şey" (okunan şey) manası kastedilen bir masdardır. "Eğer kendisi ile, dağların yürütüldüğü bir Kur'ân olsaydı..."(Ra'd, 31) ayetlerindeki "Kur'an"da bu manadadır. Bu, tıpkı büyük bir cisim hakkında, "Allah'ın kudretine, yani makduruna (güç yetirdiği - yarattığı) şeye bakin" denilmesi gibidir. Bu da tıpkı, "İşte Allah'ın halkı (yani mahlûku)"(Lokman) ayetinde olduğu gibidir.
b) Yaklaşma vesilesine "Kurban"; kiracının veya kâhinin, sayesinde ağzım tatlandırdığı şeye "hulvân" denilmesi gibi, okunan şeye "Kur'ân" denmiştir. Yani o şeyin ismidir. Bu izaha göre, fakihlerin zekât konusundaki, "O, kendisine vacib olandan daha fazlasını verir. Beriki de "cubran'ı alır. Yahut da "vacib olandan daha aşağısını verir, beriki de "cubrâm" alır" şeklindeki sözlerine karşı çıkan kimsenin, görüşünün
yanlışlığını anlatacağız. Çühkü bu kimse, "cubrân" masdardır, dolayısıyla ne alınır, ne verilir." demiştir. Bu kimseye denilir ki: "Cabrân da, tıpkı "Kur'ân"ın, ism-i mef'uI (olan makrû)

146[146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/247-248.
147[147] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/248.
148[148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/248.
149[149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/248.

manasına gelişi gibi, ism-i mef'ûl manasınadır. Binâenaleyh alan kimseye câbir" veya "mecbur" denilebileceği gibi, tıpkı "kurban" lafzı gibi, bunun sorulan şeyin ismi olduğu da söylenebilir.150[150]

Üçüncü Mesele

Bu söz, müşriklere karşı bir cevap olduğuna göre, müşrikler, Kur'ân'ın "makrû" (okunan bir şey) olduğunu
kabul ediyorlar demektir. Binâenaleyh "Muhakkak o, bir Kur'ân'dır" (okunan bir şeydir)" demenin hikmeti nedir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, yani, "Kur'ânun kerîmun" ifadesinin tümü birden haberdir. Binâenaleyh demektir ki o müşrikler, hernekadar onu okumasalar da, Kur'ân'ın "kerîm" oluşunu inkâr ediyorlardı.
b) Birinci şıktan daha güzel diğer izaha göre, onlar, "Bu, peygamberin kendisinin uydurduğu şey" diyorlar. Hz. Peygamber (s.a.s) de, o Kur'ân'ın, uydurduğu değil, (Allah'dan duyup, onlara okuduğu bir şey) olduğunu söylüyordu. Dolayısıyla da Kur'ân onlar nezdinde, okunmuş olmuyordu ve onlar, "Muhammed Kur'ân'ı okuyor" aemiyorlardı. Halbuki, okuma ile bir şeyi uydurup söyleme farklı şeylerdir. Binâenaleyh, Hak Teâlâ "Muhakkak bu şerefli bir Kur'ân'dır" buyurunca, Kur'ân'ın, okunsun (tilavet edilsin) diye, peygambere okunduğunu ifade etmiştir. İşte bundan dolayı, "Muhakkak bu şerefli bir Kur'ân'dtr" buyurmuş ve okunan şeyin çokluğundan (çokça okunmasından) ötürü ona Kur'ân adını vermiştir. O, bazısı bu dünyada, bazı âhirette, hep okunacaktır.151[151]

Kelimelerin Aşınması

Ayetteki "kerîm" ifadesinde şöyle bir incelik vardır: Bir söz çokça okunup söylendiğinde, gözde ve kulakta basitleşmeye başlar. İşte bundan ötürü, padişahların meclisinde
birşey söyleyen kimseyi aynı şeyleri tekrar etmez görürsün. Eğer o, sözü tekrar etse, "Niye tekrar edip duruyorsun" diye karşı çıkılır.152[152]

Kerîm'in Manası

Allah Teâlâ, "Muhakkak bu, bir Kur'an'dır (yani okunmuş, okunan ve okunacak olan bir şeydir) buyurunca, hemen peşinden "kerîm" (bir Kur'ân'dır) buyurmuştur. Bu, "çokça okunduğu ve tekrar edildiğinde basitleşmeyen, değerini kaybetmeyen, her zaman taze, turfanda ve parlak bir kelâm olmaya devam eder" demektir. İşte Kur'ân ezelî kelâm olduğu halde onun hakkında hadîs (yeni söz) denilmesinin kaynağı budur. Bu demektir ki: "Bu kelâm ezelî olmakla beraber, ona işiten henüz şimdi söylenmiş daha önce hiç duyulmamış bir söz diye düşünür. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, binlerce yıl Önce Kur'ân'ı bilen melekler bile, onu bir mü'minden duyup dinlediklerinde daha önce hiç duymadığı yeni bir sözü duyup dinleyenin hoşlanması, •nerakla dinlemesi gibi, bundan tad alırlar.
O halde "kerîm", bütün övgü sıfatlarını câmî bir isimdir. "Kerîm'in aslı temiz üstünlüğü açık şey manasına olduğu da söylenmiştir. Öyle ki, aslı temiz olmayan birisine, kayıtsız-şartsız (mutlak) olarak "kerîm" denilmez. Böylece bir kimseye. "sadece kendisi kerîm" ifadesi kullanılır. Aynen bunun gibi, aslı temiz olup, kendisi böyle olmayan kimseye de ancak şartlı (kayıtlı) olarak, "kerîm" denir. Bu sebeple de, "bunun aslı temiz ama, kendi çok hasistir" denir. Mutlak manada cömert (sahî), ya insanlara çokça verip, yardım eden, yahut da verdiğini zorlanmadan veren kimsedir. Buna, başka bir üstün özelliği olmasa, tek bir sebepten ötürü olsa da, "kerîm" vasfı verilir. Bu sebep de, insanların, kendilerine bağışta bulunanları

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/248-249.
151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/249.
152[152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/249.

sevmeleri, vermeyen bir başkasından duyacakları sevinçten, verenden duydukları sevinç daha fazla olmasıdır. Binâenaleyh insanlar, zâhid veya alim birisini gördüklerinde, ona "kerîm" demezler.

Bunun böyle oluşunu şu da destekler: İnsanlar, kendilerinden birşey istemeyen birisini gördüklerinde, sırf istemediği için ona da "kerîm" derler. Çünkü insanlardan bir şey almak ve istemek, insanların çok zoruna gider. Bütün bu durumlar, avamın kıymetsiz örfüne göredir. Ama aslında "kerîm" kendisinde, aslının temizliği ile, şu andaki üstünlüğü şahsında toplayan kimsedir. Bunun delili şudur: Âlicenap, sehavetli bir zat, kendisine leîm (düşük) dedirtecek tarzda muamelede bulunmamalıdır.

O halde Kur'ân da, "aslı temiz, ve üstünlüğü meydanda" manasında, bir kerimdir. Çünkü lafzı fasih, manası sahihtir. Fakat o, avamın anlayışına göre de kerimdir. Çünkü, ondan herhangi bir şey isteyen her bir insana, o, istediğini verir. Meselâ, fakîh onunla deıil getirir, delilini ondan alır. Hikmet ilmi ile meşgul olan Kur'ân'dan rneded umar, onunla istidlal eder. Edebiyatçı, Kur'ân'dan istifade eder ve onunla güç kazanır. Allah Teâlâ da, Kur'ân'ı, "kerîm", "azîz" ve "hakîm" diye tavsif etmiştir. Binâenaleyh Kur'ân "kerîm" olduğu için, ona yönelen, kapısını çalan herkes, ondan istediğine nail olur. Çünkü pek çok insan, fazla birşey bilip anlamaz. Ama Kur'ân ile meşgul olduğunda onu kolayca ezberlerler. Herhangi bir kitabı ezberleyenin, ondan bir kelimeyi başka kelime ile, bir harfi başka harfle okuduğu (yani hatasız okuduğu) çok az görülür. Ama bütün kurrâ, Kur'ân'ı hiç duraklamadan ve değiştirmeden (hatasız ezbere) okur; Kur'ân, "azîz" olduğu için, ondan yüz çeviren kimsede, o Kur'ân namına hiç birşey kalmaz. Ama diğer ezberleyen, sonra onu bıraktığında, manası yine aklında kalır ve nazarsız doğru olarak anlatabilir. Ama Kur'ân'ı bırakan kimsede, Kur'ân "azîz" olduğu için, hiç birşey kalmaz. Dolayısıyla da onu sürdürmeyenin, aklında (ve kalbinde) hiç birşey kalmaz; Kur'ân "hakîm" olduğu için de, kim onunla meşgul olur, ona kalben yönelirse, Kur'ân onu diğer ilimlerden müstağnî kılar.

Hak Teâlâ, "O, bir kitabtadır" buyurarak, onun bu kitabta olduğunu bildirmiştir. Peki, şimdi o kitabta olan şey nedir? Deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) O kitabta olan şey, Kur'ân'dır, yani, "O kitabta bulunan Kur'ân'dır" demektir. Bu tıpkı, "Falanca, adamdır evinde kerimdir" ifadesi gibidir.

Bunu duyan kimse, sözü söyleyenin maksadının, o kimsenin evinde oturmakta olduğunu anlatmak olduğunu, fakat bu sözle, o kimsenin, evinde olduğu zaman "kerîm", dışarda iken "kerîm olmadığı" manasını kastetmek olmadığını şüphesiz bilir. Yine bu sözü duyan kimse, bu kimsenin, bu sözüyle, onun sadece evinde iken "kerîm" olduğunu kastetmediğinden şüphe etmez. Aksine bu kimsenin maksadı, o falancanın, evinde iken de-kerim olduğunu anlatmaktır. Aynen bunun gibi, burada da, Kur'ân'ın o kitabta olduğu halde "kerîm" olduğu anlatılmak istenmiştir. Yahutta kitabta bulunan şey, "kerîm"liktir. Buna göre mana, "Kur'ân, o kitabta bulunan kerîm bir şeydir" şeklinde olur. Nitekim "falanca aslında kerîmdir" denilir ve herkes buradaki ifadesinin "racûl"ün "zarfı olmadığını bilir. Çünkü bu sözü söyleyen, "o, nefsinde racüldür, uyuyandır, oturandır" manasını kastetmemiştir. O, bu sözle bu kimsenin, kendilerinde kerem bulunan bir kerim olduğunu kastetmiştir. ifâdesi de böyledir. O halde Kur'ân, hernekadar kâfirler onu "kerîm" kabul etmeseler bile, levh-i mahfuzda kerimdir.

b) Bu kitabta bulunan şey, "kerîm olan Kur'ân" ifadesinin tümüdür, yani, o Kur'ân kitabta bu şekilde yer almıştır. Bu tıpkı ifâdesi, Allah'ın kitabındadır" denilmesi gibidir ki bu durumda kastedilen mana, "O Levh-i Mahfuz'dadır, onun ünvant orada, "O kerim bir Kur'an'dır" diye yer alır" şeklinde olur. Bu iki izah da doğrudur, ama birincisi, gökte okunmuş olma manasına geldiği için daha fazla ta'zîm ifade eder.153[153]

"Kitab" Vasfının Anlatımı

"Kitâb" sözü ile ne kastedilmiştir? Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

153[153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/249-251.

1) En doğru izaha göre, bununla "Levh-İ Mahfuz" kastedilmiştir. Bunun delili, "Aksine o, yüce bir Kur'an'dır, Levh-i Mahfuz'dadır" (Burûc. 21-22) ayetidir.
2) Bu, "mushaf'tır.
3)Bu, semâdan indirilen kitablardan bir kitabtır. Binâenaleyh bu (adı) Tevrat'ta, İncil'de ve diğerlerinde bulunan Kur'ândır. Buna göre eğer, 'Kitab kelimesi, '"îi'âl" vezninde olup, bu vezin de müfred için olduğunda, hlsflb ve kıyam vb. kelimeler gibi ya masdardır, yahut da libas (giysi), lisâm (örtü) gibi isimdir, yani "mektub"un (yazılan şeyin) adıdır. Herne olursa olsun, Kur'ân, masdar manasındaki kitab m (yani yazma işinin) İçinde olamayacağı gibi, ism-i mef'ûl manasındaki mektubun içinde de olamaz. O, olsa olsa, ya bir levhada, yahut da bi sahifede yazılmış olur. Binâenaleyh yazılan şey, kitabta (yani yazmada) değil, olsa olsa kâğıdın (yazılacak malzemenin) üzerinde olur. Deriz ki: Bahsettiğin kalıblar, kitabın, ne "mektûb" ne
"mektubun fin", ne de "mektubun aleyh" olduğuna delâlet eder. Çünkü (lisam), kendisiyle yaşmaklanılan şey, (sıvan), kendisinde elbiselerin muhafaza edildiği şey (sandık) demektir. Ama "levh" (levha), sadece, üzerine yazılan şey olunca, ona "kitab" demek doğru olmuştur.154[154]

Meknûn

"Meknûn", kapalı demektir. Nitekim Hak Teâlâ, "Meknûn inci gibi.. "(Tür, 24) ve "Meknûn yumurtalar gibi... "(Saftat, 49) buyurmuştur. Şimdi eğer, ayetteki "kitâb" sözü ile Levh-i Mahfuz kastedil m işse, o, kapalı değil, tam aksine, ondaki o şey menşur, yani açık, malûm ve yaygındır. Yok eğer, bundan "mushaf" kastedilmişse, onun meknûn (saklı) ve örtülü olmadığı açıktır. Öyleyse, bunu nasıl cevaplayabilirsiniz?
1) Biz deriz ki, korunmuş ve muhafaza edilmiş şey, eğer çok kıymetli değilse, sadece göz ile muhafaza edilip kollanır; bu şey, insanlara da açıktır. Binâenaleyh, eğer, kıymetli ve değerli olursa, göz ile koruyup muhafaza etmekle yetinilmez, tam aksine, gözlerden ırak tutulur. Bu sebeple, giderek, son derece kıymet sahibi olduğunda, buna göre de, muhafazası derece derece artar. Meselâ, bazan anbarda muhafaza edilir; bu da yetmezse (icâb ederse) gömülür.. O halde, örtmek, "en mükemmel derece koruma"nın ayrılmaz bir vasfı gibi olmuş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "iyice korunmuştur" anlamında, "meknûn" buyurmuş, "melzûm -netice"yi murat eden, lazımı zikretmiştir ki, bu, kelâmın fesahatiyle ilgili bir husustur. Nitekim, sen meselâ, "Falanca, bir kırmtzı lira (altın)dır" desin ki, bu, "Onun eşi ve benzeri nâdir bulunur" demektir.
2) "Levh-i Mahfuz" hususî melekler hariç, hiç kimsenin muttali olamayacağı ve ancak, tertemiz kimselerin seyredebileceği, gözlerden nihai ye mahfuz bir şeydir. Kur'ân'a gelince, Kur'ân da, onu değiştirmek niyetiyle olan kimselerin bakışlarından tahrif edicilerin ellerinden, daima ve her zaman saklı örtülür ve mahfuzdur, korunmuştur.155[155]

Kitapta Olduğunu Tasrihin Sebebi

İmdi, "Her okunmuş şey Kitapta olduğu halde, Kur'ân'ın kitapta olduğunun belirtilmesinin hikmet ve faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, o kâfirlere verilen cevâbı tekîd etmek içindir.. Çünkü o kâfirler, "Peygamber, bunu uydurdu; o, bunu kendiliğinden söylüyor" diyorlardı. Cenâb-ı Hak ise, "Kur'ân, makrûdur (okunandır), Peygamber okumuştur" deyince, onların bu iddiaları çürütülmüştür. Bunun peşinden onlar, "Eğer bu Kur'ân, ona okunmuşsa, bu, cinlerin sözüdür" deyince de, Cenâb-ı Hak, "Kitâbtadır.." buyurmuştur ki, bu da, "O melek bunu o peygambere, bir kitabtan aldıktan sonra indiriverdi. O halde bu, cinlerin sözü olması şöyle dursun, o meleğin sözü de değildir.." demektir.

---

[154] 154[154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/251.
[155] 155[155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/252.

Ama biz, "O, kerîm olunca, bir kitâbta olur" dediğimizde, bunun faydası gayet açık olur.
"Onun korunmuş bir kitapta olduğunun belirtilmesinin faydasına gelince, bu, "O, evvelkilerin yazılmış sahifelerdeki masallarıdır" diyenlere bir reddiye olmuş olur ki, bu da, "O halde ne diye, kâfirler onu mütâlâa edip okumamışlar? Ona vakıf olmamışlar?Hayır hayır, tam aksine, O, ancak tertemiz kitâbtadır" demek olur. Bu durumda, bahsettiğimiz gibi, onun "Kur'â" olarak nitelenmesi "Onu kendiliğinden
söylüyor!" diyenlere cevap; "Kitaptadır.." ifâdesi, "Onu ona cinler okuyor" diyenlere bir reddiye olmuş olur. Çünkü böyle diyen kimse, o Kur'ânın okunduğunu kabulleniyor, fakat başka bir şey hususunda tartışıyor, mücadele ediyor. "Meknûn" lâdesi de, "O, kitâbta okunmuştur, ama ne var ki, evvelkileri masallanndandır!" diyenlere bir reddiyedir.156[156]

'deki Zamir

ifâdesindeki zamir, sahih olan görüşe göre, "kitâb"a râcîdir. Bunun, Z\ ifâdesinin râcî olduğu şeyler râcî olduğu da söylenebilir. Buna göre mana, "Kur'ân'a, ancak tertemiz olanlar dokunabilir" şeklinde olur. iLiflt fiili ihbarî bir cümledir. Ne var ki, tıpkı "Boşanan kadınlar beklesinler..."(Bakara.234) ifâdesinin emir anlamında olan bir ihbarî cümle olması gibi, bu ifâdenin nehiy anlamına gelip gelmeyeceği hususunda ihtilâf vardır. Binâenaleyh, kim, buradaki "kitâb" sözüyle Levh-i Mahfûz"un kastedildiğini söylerse, -ki bu, bizim de beyân ettiğimiz gibi en doğru görüştür-, o bu ifâdenin, lafzan ihbarî bir cümle olduğu gibi, manaca da ihbari bir cümle olduğunu söylemiş olur. Biz, ifâdesindeki zamirin "kitâb"a râcî olduğunu söylediğimizde bu, söz konusu olabilir.
Ama, "kitâb" ile, "mushaf'ın kastedildiğini söyleyenlere gelince, onların bu görüşleri hususunda ihtilâf edilmiştir. Burada, İbn Atiyye'nin naklettiği, şöyle bir tutarsız taraf vardır: "Bu ifâde, hem lafzan, hem de mânaca nehiydir. Bu fiilin sonundaki fiilin dammesi ise, ona, irâb için getirilmemiştir." Bu izahın anlamı yoktur.157[157]

Zamirden Maksad Levh-i Mahfuz

Buradaki "kitâb" sözü ile, Levh-i Mahfûz'un kastedildiği görüşü en doğru görüş olduğuna göre, "deki zamirin de, "kitâb"a râcî olduğunun söylenmesi sahîh ve doğrudur. Peki, buna göre, daha nasıl, -Allah kendisine rahmet etsin-Şaflî'nin, "Abdestsiz kimsenin mushafa dokunması caiz değildir" şeklindeki görüşü doğru olabilir? Biz diyoruz ki, görünen odur ki, Şafiî, (r.a) ilgili hükmü, ayetin sarîh manasından elde etmemiştir. Belki de o bu hükmü, sünnetten almıştır. Çünkü Hz. Peygamber, Amr ibn Hazma, "Kur'ân'a, temiz olmayanlar dokunamaz...” diye yazmış (yazdırtmış)tır. Yahut ta Şafiî (r.a), ou hükmünü, bu ayetten istinbât yoluyla çıkararak şöyle demiştir: "Kur'ân'a temiz Diarak dokunmak, ona saygıya; temiz olmaksızın dokunmak ise, bir tür hakîr görmeye delâlet eden, sıfatlardan bir sıfattır, haldir". Bu böyledir, zira, zıd şeylere zıtlarıyla •nukabelede bulunulması gerekir. Binâenaleyh bu demektir ki, temiz olarak dokunmak, temiz olmadan dokunmanın mukabilidir. Dokunmamak ise, bu iki şeyden hangi birini yerine getirmeme demektir. Aynen bunun gibi, "ikram" (değer vermek) de hakîr görmenin mukabilindedir. O halde burada, ne ikram ne de horgörme sayılacak bir durum vardır.
İmdi, biz diyoruz ki, Mushaf'a dokunmayan, ne "mükrim-iyi davranan" ne de hakir görücü olur. Dokunmayı terketmek suretiyle, kişi, iki zıddın ikisini de yapmamış olur. O halde bu demektir ki, Kur'ân'a temiz olarak dokunmada, ona saygı; abdestsiz dokunmada ise, onu hor ve hakîr görme vardır. Dolayısıyla abdestsiz dokunmak caiz değildir. İşte bu, Şafiî (r.a) ile, derece bakımından ona yakın olanlara yakışan ince bir izahtır.158[158]

---

[156][156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/252-253.
[157][157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/253.
[158][158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/253-254.

Bir İncelik

Sonra burada, bu ayetin tefsiri hususunda tefekkür ederken, bu âciz kula has olan şöyle fıkhî bir nükte bulunmaktadır. Binâenaleyh, bu aciz, burada bu fıkhî inceliği belirtmek istemiştir. Çünkü, bu inceliğin (kalbime) doğması, Allah'ın bir lütfudur. Binâenaleyh, bu inceliğin bize lutfedilmesine mukabil, bunu, yazıyla belirtmemiz lazım. Bu incelik şudur: Şafiî (r.a), abdestsiz ve cünüp kimsenin, mushafa dokunmalarının caiz olmayacağını belirtmiş ve bu iki kimseyi temiz addetmemiştir. Derken, cünüp kimsenin Kur'ân okumasını yasaklamış, ama abdestsiz kimsenin okumasını ise yasaklamamıştır. Ki bu, Şafiî (r.a) tarafından, Allah kelâmından istinbât edilen bir hükümdür. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak "cünüpken de..."(Nisa,43) ifadesiyle, bu kimseyi, mescide girmekten men etmiştir. Binâenaleyh, bu men ediş, cünüp kimsenin "zikr" ehli olmadığına delâlet eder. Çünkü, cünüp kimse şayet "zikr"e ehil olmuş olsaydı, Allah, bu kimseyi, mescide girmekten men etmezdi. Çünkü Cenâb-ı Hak, "O evlerde Allah, onİann yüce tanınmasına ve içlerinde adının anılmasına izin vermiştir" (Nur, 36) ayetiyle, "zikr"e ehil olarlara mescitlere girme müsaadesinde bulunmuştur.

Mescitte zikirde bulunulmasına müsaade edilen kimse ise, zorunlu olarak, mescide girmesine müsaade edilmiş kimsedir. Binâenaleyh, şayet, cünüp kimse zikre ehil olmuş olsaydı, o, mescide girmekten ve orada kalmaktan men edilmiş olmazdı. Halbuki, mescide girme işi; bu vasfı taşıyan her iki insan ile, bunların herhangi birinden de men edilmiştir. Abdestsiz olana gelince, bunun, mescide girmekten men edilmediği bilinmektedir. Çünkü, sahabeden kimileri, mescide bu şekilde giriyorlardı. Ayrıca, Hz. Peygamber de, insanların mescidde uyumalarına müsaade etmiştir. Evet, mutlak manada uyuma bir abdestsizlik değildir, ama bazı hususî uyuma şekilleri vardır ki, imamlar arasında ihtilaflı olmasına rağmen, bu uyuyuştan abdestsizik hükmü çıkar.

Mescide girmekten men edilmeyen kimsenin ise, onun zikre ehil olmadığı hususu sabit olmaz. Binâeneleyh, abdestsiz kimsenin, Kur'ân okuması caizdir.

İmdi, "Cünübün, tesbihatta ve istiğfarda da bulunmaması gerekir. Çünkü, bunlar da bir zikirdir" denilirse, biz deriz ki, Kur'ân okuma, mutlak anlamda zikrdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Şüphe yok ki o (Kur'ân), senin için de kavmin için de kafi bir şereftir.." (zuhruf, 44), "Zikr sahibi olan Kur'ân'a andolsun..."(sad,1) ve "... ve içlerinde adının anılmasına..."(Nur, 36) buyurmuştur. Ne var ki biz, mescide, mescid (secde edilen yer) denildiğini bilmekteyiz. Çünkü, kavmin (bir kimsenin) mescidi, onun secde ettiği yerdir; ki, secde ifâdesinden, namaz kastedilir. Namazda vâcib olan zikir ise, Kur'ân'dır. O halde, kastedilen zikrin, Kur'ân olduğu, Cenâb-ı Hak'ın (Nur, 36) ifadesinden anlaşılır.

Bu, aklî cihetten de böyledir; çünkü Kur'ân'dan başkası da, manası kastedilerek, bazan, zikir olabilir. Böylece, bu şey, zikir olmaksızın bir kelâm olmuş olur. Çünkü, "estağfirullâhe" diyen bir kimse, kendisinin böyle dediğini haber vermiş olur. Yine, ‘’Lâ havle velâ kuvvete İllâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm" diyen kimse de, böyle dediğini haber vermiş olur. Ama, "Kul hüve'flahu ehad..." diyen kimsenin durumu böyle değildir. Çünkü (hakikatte), bunu söyleyen o değildir. Tam aksine, o, sadece bunu ifâde edendir. Yine bu kimse, bir başkasına, "De..." diyen de değildir. O halde Kur'ân, ancak, kelâm kastıyla değil de, zikir kastıyla olan bir zikirdir. Binâenaleyh, mutlak (kayıtsız) olarak zikir, işte Kur'ân'dır... Ama, Kur'ân m dışındaki ise, bazan zikir olabilir, bazan da olmayabilir.

"Peki bir kimse, "Oraya, esenlikle giriniz... "(Kaf, 34) dese de, bununla, bir haber manasını kastetse, bunun, ne Kur'ân, ne de zikir addedilmesi gerekir..." denilirse, biz deriz ki: Bu, aslında Kur'ân'dır, ama bir kimse bunu, haber verme, bildirme kastıyla söyler de, bu sözüyle oraya girme emrini ve müsaadesini kastederse, bu durum bu kimseyi, her ne kadar o ifâdeyi Kur'ân okumaktan çıkarmasa dahi, Kur'ân okuyucu olma vasfının dışına çıkarır (bu durum bu kimseyi Kur'ân okuyucu olmaktan çıkarmış olur). İşte bu niyetle bu sözü söyleyen kimsenin, namazının bâtıl olacağına hükmediyoruz. Eğer bu kimse, bu durumda bu niyet üzere Kur'ân'ı okuyucu olmuş olsaydı, namazı bâtıl olmuş olmazdı. Bu, bu kitabı mütalâa eden kimsenin,

dikkatli davranmasını gerektiren bir inceliğin bulunduğu bir cevâptır. Bu, benim, bir kimsenin izin amacıyla, "Selâmetle buraya giriniz.." şeklindeki sözünün Kur'ân olmadığınız söylenmesi ile, yine bir kimsenin, herhangi bir kastı olmaksızın "selâmetle buraya giriniz" şeklindeki sözü ile Kur'ân okuyucu olmaması arasını, ayırmama göredir.
Aklî bakımdan cevaba gelince, bu da şudur, ibâdet, nefsin arzu ve hevesinin hilâfınadtr. Şehvet ise, ya, mide ve karın (yeme-içme) şehvetidir; ya da, ekseri halde, fere (cinsî ilişki) şehvetidir. Çünkü hiçkimse, yenilecek, içilecek ve nikâhlanacak bir diğer şey arzulamamış olsa bile, bu ikisinden halî ve müstağnî olamaz. Çünkü karın şehveti, sadece şehvet olarak bulunmaz, hatta açlık sırasında bir ihtiyaç, korku anında da bir zaruret halini alır. Bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak, "Canlarının sevdiklerinden etler..."(Tur, 22) buyurmuştur. Yani, "Bu, bir ihtiyaç ya da bir zaruret gereği olmaz; bu sadece, sırf arzu ve canlarının çekmesinden ötürüdür" demektir, daha önce biz bunu, ilgili sûrede beyân etmiştik. Fere (cinsî ilişki) şehvetine gelince, bu da, bir şehvet olmanın dışına çıkamaz. Şayet çıkarsa, bu, zaruret değil de, bir ihtiyaç babında eie alınır. Şu halde, fere şehvetinin katıksız bir şehvet (olup) olmadığı (tam) bilinemez. Bu husustaki ibâdet de, şehvetten dolayı ilâve olunmuştur. Binâenaleyh, fere şehveti de, bedenî bir ibâdeti, sadece bedenî bir ibâdet olmaktan çıkarmakla kalmaz, hatta Sâri (Cenâb-ı Hak), o bulunduğu halde haccın, orucun ve namazın geçersizliğine hükmeder (hükmetmiştir).
Batn, kartn şehvetine gelince bu, mücerret bir şehvet (arzu) olmayınca, hac hariç, ondan dolayı namaz ve oruç geçersiz kılınmıştır. Geçersiz kılınmadığı da olmuştur, işte bu sabit olunca, biz deriz ki: Çıkan bir şeyin (kazurat) çıkması, batn şehvetinin giderilmesinin delili, meninin çıkması da, ferc şehvetinin giderilmesinin delilidir.Binâenaleyh, bunlar sebebiyle nefsi temizlemek gerekir. Fakat ne var ki, zahir ile batın birbirlerine bakarlar (paraleldirler). Bu sebeple Cenâb-ı Hak, bâtına uysun drye zahirin temizlenmesini, abdest bozma (el-hades) ve inzal (menî gelmesi) halinoe emretmiştir. Şayet insanda bir basiret var ise, cünüplükten dolayı, bâtınını temizleme için bu yıkanmasına ve guslüne bakarsa, (o zaman) o, ruhunda bir hafiflik hissede-namaz ve zikr hususunda bir arzu ve rağbet duyar.159[159]

Yemeden Dolayı Abdest

Burada, bu nükteyi şöyle tamamlayabiliriz: Şayet bir kimse, "Şayet senin dediğin doğru olsaydı, tıpkı "hades" gibi yemeden dolayı da abdest almak gerekirdi. Zira yeme, (batın) şehvetinin giderilmesidir. Nasıl ki, şehvetin giderilmesinin delili olması sebebiyle, inzalden dolayı yıkanmak vâcib oluyorsa, ihtiyaç bu yolla giderildiğinden (tenasül uzvunun) girdirme (îlâc) de böyledir; yine, abdest bozmak ve yemek yeme de böyledir" derse, biz deriz ki: Burada, gizli bir sır bulunmaktadır. Bu da bizim açıkladığımız şu husustur: Yeme işi bazan, ihtiyaç ve zarurete binâen olur. Şu halde deriz ki, yeme işinin şehvet olduğu, ancak bir alâmet ile bilinebilir. Kişi abdest bozduğunda, onun (daha önceden) yemek yemiş olduğu anlaşılır, fakat bunun şehvet sebebiyle olduğu anlaşılmaz. Ama girdirmeye gelince, bu, ne zaruretten ne de ihtiyaçtan ötürü olur. O, nastl olursa olsun, bu şehvettir (sadece). Böylece şan" (hüküm koyan), temizlemeyi şu iki delile bağlamıştır:
a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi: "Sudan (meniden) dolayı, muhakkak ki su (yıkanma) gerekir". Çünkü inzal (menînin gelmesi, abdest bozma (ihdas) gibidir. Nitekim "hades" çıkan şey olup, bu, abdestin gerekmesinde aslolandır. Aynen bunun gibi, bir çıkma işi olan inzalin de, yıkanmasının gerekli olmasından asi ve temel olması gereki.. Çünkü o zaman, ihtiyacın ve şehvetin giderildiği anlaşılır. Çünkü insan, inzal vaki olduktan sonra, zahirde cimâyı (cinsî ilişkiyi) arzulamaz.
b) Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadis: j^ı Üi U Jsi j* i^i*jji "Ateşin dokunduğu şeyin yenilmesinden dolayı abdest gerekir.." Nasıl, "hades"in çıkması ona delâlet ediyorsa, bu da, şehvetin giderildiğinin delilidir. Bu böyledir, zira muzdar (mecbur) olan

---

159[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/254-256.

kimse, yiyeceğin ateşle pişip olgunlaşmasını da bekleyemez, bilakis o, nasıl olursa olsun, onu yer.. Şu halde, iyice pişmesinden sonra bir şeyi yemek ise, o kimsenin, bununla şehvetini giderdiğine, zarureti savuşturmadığına delildir.. Biz sorunun cevâbını tekrarlıyor ve diyoruz ki: Bu anlaşılınca, ister İmam-ı Şafiî (r.a), fere şehvetinin katıksız bir şehvet olduğuna, binâenaleyh, cünüplüğün ibâdetle birlikte olamayacağına, bu sebeple de cünüp olanın Kur'ân okuması gerektiğine; abdestsiz olanın ise, okumasının caiz olduğuna,zira, abdest bozmanın, ona göre, mahzâ bir şehvet olmadığına hükmetmiştir.[160][160]

Mutahherün Kimlerdir?

Cenâb-ı Hakk'ın, "tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası..." ifadesine gelince, bunlar melekler
olup, Allah onları ta başlangıçta temizlemiş ve onları, bütün ömürleri boyunca da böyle bırakmıştır. Bundan murad şayet "hades - abdest bozma" olmuş olsaydı, o zaman (illâ'l-mütetahherûne) vetîvehâ'nınşeddesiyle (illâ'l-muttehherûne)dan başkası ona dokunmaz" Duyurulurdu. Meşhur ve sahih otan kıraat ise, (et-ittıhâr)'dan değil, et-tathîr kökünden almakta olan şeklindedir.
İşte buna göredir ki, daha önce zikretmiş olduğumuz diğer izah şekli de kuvvet kazanır. Bu, şu cihettendir: Bazıları tıpkı kâhinler için dedikleri gibi, "O Kur'fln göktendir; onu cinler indirir ve onun üzerine atar.." demekteydiler. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir kâhin olduğunu iddia etmekteydiler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Ona cinler dokunamaz. Ona ancak, pislikten iyice temizlenmiş olan, fesat ve kan dökme işine asla konu olmayan, bu sebeple hiç kötülük yapmayıp kan dökmeyen o pâk melekler dokunabilir..." buyurmuştur.
Onların dışında bulunanlar ise, bu tarz üzere temizlenmiş (mutahhar) değillerdir. Şu halde bu ifâde, Kur'ân'ın uydurması; Hz. Muhammed'in şair, cin çarpması sebebiyle mecnûn (cinli) ve kâhin olduğunu iddia edenlere karşı gelmiş olan bir reddiye olmuş olur. İşte bütün bunlar da, Allah Teâlâ'nın zikretmiş olduğu, Kur'ân'ın o vasıflar ile reddedilmiş olmaktadır.[161][161]

Tenzil

Cenâb-ı Hakk'ın "O, âlemlerin Rabbinden indirilmedir" ifâdesine gelince, "tenzil" kelimesi, bir masdardır. Bir kitâbta olan Kur'ân, bir tenzîl (indirmek) olmayıp, o, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu er-Rûhu'l-emîn indirdi... "(Suarâ. 193) buyurduğu gibi, "münezzel (indirilmiş)tir. (Ne dersin?).
Biz deriz ki: Masdarın zikredilip de, ism-i mef'ûlün kastedilmesi, çokça görülen bir durumdur.
Nitekim biz bunu, "Bu, Allah'ın yaratmasıdır" (Lokman, 11) ayetinde açıklamıştık.[162][162]

Fail ve Mef'ût Yerinde Masdar

Buna göre eğer, "Burada, hakikatten mecâze yönelmenin faydası nedir?" denilecek olursa, biz deriz ki: "Tenzil" ile "münezzel" kelimelerinin her ikisi de mef'ûl olup, bunlar faillerine taalluk ederler. Fakat ne var ki, failin masdara taalluk etmesi, daha çok olan şeydir. Mef'ûlün taalluku ise, onunla kâim olan bir vasıftan ibarettir. "Biz deriz ki: "Bu, kelâm hakkında geçerlidir. Nitekim Allah'ın kelâmı da, bize göre, Allah ile kaim olan bir sıfattır. Biz bunu ancak, siga ve lafız bakımından söyleriz, sana düşen ise, inançta bir hata ve yanılgıya düşmeksizin meseleyi kolay anlamak amacıyla, bir diğer misâle bakmandtr. O halde biz "kudret" ve "kudret yetirilen makdûr" hakkında diyoruz ki: Kudretin faile taalluku, makdûrun taallukundan daha beliğdir. Çünkü, "kudret" kâdir'de bulunurken, "makdûr" bulunmamaktadır. Bu sebeple bir kimse, "Bu, Allah'ın kudretidir" dediğinde, Allah için, "Bu, Allah'ın makdûrudur" dediğinde meydana gelenden daha büyük bir azamet ve tazîm meydana gelmiş olur. Çünkü bir şeyin ululuğu, Allah'ın azameti ile kâim olabilir. O halde, bir şeyi tazîm ve azamet ile kaim kılıp, ondan ayırmadığından, o şey azametli olur. O şeyi, benzeri, Allah ile kâim olmayan şeyler hakkında, -meselâ mef'ûlün bih hakkında- söylenen bir lafızla zikrettiğinde ise, bu, öncekinin altında ve ondan dûn olur. İşte bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak, "tenzîL" buyurmuş, "mûnezzel" buyurmamıştır.163[163]

---

[160][160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/256.
[161][161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/256-257.
[162][162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/257.

Masdar Yerinde İsm-i Mef'ûl

Ayrıca burada bir başka belagat daha bulunmaktadır. Bu da şudur: Az önce zikrettiğimiz ism-i mef'ûl zikredilir de, bununla masdar kastedilir. Tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, (İsra, 80) ayetinde olduğu gibi... Bu, ya "doğru bir girme ile..." veyahutta "doğru bir girdirme ile..." anlamındadır. Yine Cenâb-ı Hak, tjji* Jf (Sebe. 19) buyurmuştur. Yani, "paramparça etmek..." demektir. Şu halde el-münezzeh kelimesi, et tenzih anlamındadır. Tıpkı, el münezzel kelimesinin, et-tenzîl anlamında olması gibi. Bunun aksi de böyledir. Bu belagat ise, fiilin görülemeyip, mef'ûlün bih'in ise, görülür durumda olmasıdır. Çünkü, görülen şey, bilgi yönünden daha kuvvetlidir. Binâenaleyh meselâ, lijiî iJfry "onları iyice parçaladı..." denilir Buna, "temzîk", görülme derecesine varacak bir biçimde, herkesin, hakkında çok net bir bilginin bulunduğu bir fiil olduğu malûmdur. Böylece burada et-temezzuk (paramparça olma) ise, tıpkı paramparça olmuş bir şeyin sabit olup da görülmesi gibi bir şey olmuş olur. Söz, bulunduğu yerlere göre farklılık arzeder, ama en uygun olanı, Allah'ın muvaffak kılmasıyla ortaya çıkarılır:164[164]

Sözde Mütekellim Unsuru

Ayetteki, ifâdesi de, yine Kur'ân'ı tazîm edip, onu ululamak için getirilmiş olan bir ifâdedir. Çünkü söz, o sözü söyleyenin büyüklüğüne göre değer taşır. İşte bundan dolayı, meselâ bir hükümdarın elçisine, söylediği bir söz hakkında, "Bu söz, hükümdarın mı, yoksa senin mi?"; "Bu söz en büyük hükümdarın mı, yoksa onun altında bulunan yöneticinin mi?" diye sorulur. Böylece de o söz konuşanın büyüklüğü derecesinde azamet arzeder. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk, "Alemlerin Rabbinden" buyurunca, bundan, daha büyüğünün düşünülemeyeceği bir azamet ve ululuk anlaşılmış olur. Biz, "âlem"in ne demek olduğunu ve oradaki incelikleri, daha önce beyân etmiştik.

Ayetteki,]ip kelimesi de, bir başka gruba verilmiş bir cevâp olup, bunlar da, "O bir kitâbtadır. Ona ancak tertemiz kılınmışlar dokunabilir. Ki bunlar da meleklerdir. Ne var ki melek onu alır, kendisinden inmişçesine insanlara öğretir. Böylece de, Allah'tan olmamış olur" diyendir. Bu böyledir, zira Rafızîler'den bir fırka da, "Cebrail (aslında) Hz. Alî'ye indirildi de, o Hz Muhammed'e vardı..." diyorlar. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, "O, yani Kur'ân, Allah'tandır ve meleğin seçmesiyle de değildir" buyurmuştur. İşte bu noktada, hak ve gerçek ortaya çıkmış olur. Böylece de bu söz, kâfirleri azarlamaya yönelik bir söz olmuş olur.165[165]

Kur'ân'ın "Hadis" Diye Adlandırılması

"Şimdi siz bu kelâmı mı hor görüyorsunuz?" Bundan dolayı borçlu olduğunuz teşekkürünüz, bu yalanlamanız mı oluyor? (Vakıa, 81-82).166[166]

163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/257-258.

164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/258.

165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/258.

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/259.

Birinci Mesele

Ayetteki "bu" ifâdesi neye işarettir.
1) Biz deriz ki, meşhur olan izaha göre, bu, Kur'ân'a bir işarettir. Çünkü, vasıf değil de isim olma anlamında, Kur'ân'da, "hadîs" kelimesi, kadîm olan kelâm hakkında çokça kullanılır. Çünkü, "hadîs", konuşulan ve kendisinden bahsedilen şeye denilir. Ve, bununla, yenilenen ve yeniden olan şeyler tavsif edilir. Bu sebeple, "yeni - cedîd" anlamında "Yeni bir durum", "yeni bir tasvîr, tanım.." denilir. Nitekim Arapça'da, falancanın sözü ve kelâmı, hoşuma gitti" denilir. Biz de, Kur'ân'ın, kendisi için hep yeni bir sözün, hiç duyulmamış bir kelâmın lezzetinin söz konusu olduğu, kadîm bir kelâm olduğunu beyân etmiştik.
2) Bu, onların daha önceki, "Bir de, "Biz öldüğümüz, toprak ve bir yığın kemik olduğumuz vakit mi, hakikaten biz mi diriltilip kaldırılacak mışız?" derlerdi. Evvelce geçmiş atalarımız da mı?" (vakıa, 47-48). Sözlerine bir işarettir. Bu böyledir, zira bu kelâm, müstakil ve intizamlı bir sözdür. Çünkü Cenâb-ı Hakk onlara, "De ki, evvelkiler de sonrakiler de..." (Vakıa. 49-50) diyerek cevâp vermiş, derken de, aleyhlerine delil olarak da, "Çünkü, sizi biz yarattık..." (vakıa, 57), "O halde dökmekte olduğunuz meninin durumunu söyleyin bakalım"(Vakıa,58) ve "Şimdi bana ekmekte olduğunuz (tohum)u haber verin..." (Vakıa,63) ifâdelerini zikretmiş, bu delilleri getirdikten sonra da, "... Hayır, işte yıldızların düştüğü yerlere andediyorum... "(vakıa,7576) üslubuyla kasem etmiş, "Muhakkak o, elbette çok şerefli bir Kur'ân 'dır..." (Vakıa. 77-78) ayetiyle, bütün bunların Allah'tan bir haber verme olduğunu beyân etmiş, sonra da yine onların sözüne dönerek, "Konuştuğunuz bu sözü, aksinin doğru olduğunu bildiğiniz ve aksini söylediğiniz halde, arkadaşlarınıza yağcılık olsun diye mi söylüyorsunuz, yoksa bunun nesih olduğunu mu iddia ediyor ve bunda ısrar ediyorsunuz?" demiştir.[167][167]

Müdhinûn Lafzının İzahı

Biz bu hususu, "müdhirT'in ne demek olduğunu açıklamak suretiyle izaha çalışacağız. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) "Müdhln" ile, yalancı, yalanlayan manası kastedilmiştir. Çünkü Zeccâc, ayetin bu ifadesinin, "Kur'ân'ı mı yalanlıyorsunuz?" manasında olduğunu söylemiştir. Ama aslında "İdhan", konuşanın sözünün doğruluğuna inanmaksızın, dinleyenin alâkasını sağlamak için, sözü yumuşatmak demek olup, bu tıpkı düşmanın, düşmanını yenemediğinde, onun karşısında âciz düştüğünde, aslında yalancı olduğu halde, sırf işi yumuşatmak için, "Ben sana dua ediyorum. Hep seni övüyorum" demesi gitodr. Böylece "müdhin"in, yalanlayıcı - yalancı manasına kullanılması, ikinci bir kullanan olur (yani vadî, değildir). Bu izah, "hadis" kelimesinin, "Kur'ân" manasına geldiğini söylediğimiz zaman söz konusu olur.
2) "Müdhin", sözünü yumuşatan, aslında zıt yönde ısrarlı olduğu halde, ditryte uyduğu intibarınt uyandıran kimse demektir. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Binâenaleyh onlardan kimileri, "Peygamber yalan söylüyor. Haşr diye birşey olamaz" diyorlardı. Çünkü onlar, liderliğe meftun olmalarından ötürü böyfe yapıyorlardı. Ayet-i kerime onlara şöyle demek istiyor: "Siz Kur'ân'ı tasdik eder ve aranızdaki güçsüzleri inkârdan alıkorsantz, onlar sebebiyle elde edeceğiniz kârı, elden çıkarma endişesini duyuyorsunuz, böylece de peygamberleri yalanlama işini. rızkınızın vesilesi sayıyorsunuz." Birincisi, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. İkinci mana ise, açık ifadesine daha uygundur. Çünkü onların sözünü "hadîs" diye tavsif etmek, daha uygun düşer. Bu söz de onların, "Biz mi diriltilip kaldınlacakmışız" (Vakıa. 47) şeklindeki sözleridir. Bu manaya göre, ayetteki "müdhin", hakiki manasında kalmış olur. Çünkü onlar, "müdhînin bi'l-Kur'an' (Kur'ân'ı hor görücüler) değillerdi. Zeccâc'ın bu kelimeye, "yalanlayıcı" manası vermesi ise, pek tutarlı değildir, zira "tekzib" işi, hemen sonra zaten zikredilmektedir.

---

[167][167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/259.

Ayetteki "Rızkınıza (şükredeceğinize) siz behemehal tekzibe mi kalkışırsınız" cümlesine gelince, bu hususta da şu İzahlar yapılabilir;
a) "Sizler, verilen o nimetlerin şükrü olarak, "Falanca yıldızın batışından ötürü bize yağmur yağdı" demeyi mi uygun buluyorsunuz." Bu, ekseri- müfessirlerin görüşüdür.
b) "Sizler, geçmişinizi ve kazancınızı, Muhammedi tekzib etmede mi görüyorsunuz?" Nitekim Arapça'da, "Falanca geçim yolunu kesti" denilir. "Rızık" aslında, kendisiyle rızıklanılan şeye isim olarak verilen bir mastardır. Nitekim, makdûra, "kudret"; mahlûka, "halk" denilmesi gibi, me'kûla (yenilen şeye) de "rızık" denilir. O halde, "tekzîb", sayesinde, onların maksadlarına ulaştıkları "şeyin kastedildiği bir masdardır.
Ayetteki, J^'âö "yalanlıyorsunuz" ifadesine gelince, birinci izaha göre, bundan, onların, Hak Teâlâ'nın "Yeryüzünde her canlının rızkı Allah'a aittir" (Hud, 6) şeklindeki ve benzeri hükümlerini yalanlamaları kastedilmiştir. İkinci izaha göre ise, onlardan sudur eden bütün yalanlamalar kastedilmiş olur ve ayetin lafzından çıkarılan manaya bu daha uygundur.168[168]

Canınız Boğazınıza Geldiğinde

"Hele (can) boğaza gelince, o vakit siz görürsünüz! Biz ona sizden yakınız, fakat göremezsiniz" (Vakıa, 83-85).
Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:169[169]

Edatı Hakkında

Ayetin başındaki kelimesi ile, "tahdîd" (teşvik) edatlarından olan, (keşke) manası kastedilmiş olup, bu edatlar da dört tanedir: Bunlar, dırlar. Bu kelimelerin aslının, bir soru üslûbu içerisinde, (niçin değil...) şeklinde olduğu söylenebilir ve bu tıpkı bir kimsenin, "Eğer doğru isen, o halde niçin doğruluğunu ortaya koymuyorsun demesi gibidir. Sonra biz, bunun aslının, edatına benzeyen, bir soru olduğu için, şeklinde olduğunu söyledik. Çünkü soru sorma, bazan birşeyin varlığı hakkında, bazan da o şeyin varlığının sebebi hakkında olur. Dolayısıyla da mesela hem, "Zeyd geldi mi?" denilebilir, hem de, "Niçin geldi?" diye de sorulabilir, ile yapılan sorudan,. ile yapılan soru daha önce gelir. Hem sonra soru bazan, inkâr (red) için olur. Böylesi pek çoktur. Hak Teâlâ'nın, "Şimdi siz bu kelamı mı hor göreceksiniz?"; "Ba'l putuna tapıp da, yaratıcıların en güzelini terk mi ediyorsunuz?" (Saffat. 125) ve "Allah'ın dışında uydurma tanrılar mı (ediniyorsunuz)?" (Saffât, 86) ve benzeri ifadeleri böyledir, Kur'ân'da bu kabil ifadeler çoktur. Bunun hikmetini sana şu şekilde anlatabiliriz: Nefyeden ve nehyeden, muhataba yalanlamayı emretmez; olumsuzluğun beyânına ihtiyaç duyulmasın diye, doğrudan doğruya olumsuzluğu arzeder.
Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, ile, fiili inkâr etmek, işi kabullenmemek; edatı ile de, (işin kendisini değil de) sebebini inkâr için soru sorulur. Bunun izahı şudur: Bir kimse, "Şunu niçin yaptın?" dediğinde, o bu ifadesiyle, yapılan bu işin bir sebebi bir gerekeni olmadığına işaret etmiş ve adeta, "aslında olmasına gerek yokken olmuş bir iştir bu. Bu doğru değil" demiş olur. Fakat birisi de, ciü Jâ "Yaptın mı?" dediğinde, o işin sebebsiz olarak yapılmasını değil de, işin bizzat kendisini-yapılmış olmasını-yadırgamış olur. Binâenaleyh birincisinde, sanki, "Eğer o işin bir sebebi olsaydı, onun ona yapmasının mutlaka uygun olduğunu; ikincisinde ise, fiilin bir sebebi olsa da, yapmasının uygun olmayacağını söylemiş olur.170[170]

Edatı Hakkında

168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/259-260.
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/260-261.
170[170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/261.

Bu iki soru edatından her biri, bulundukları cümlenin başında yer alırlar ve iki sözden meydana gelmiş bir cümleyi gerektirirler. Bu durumun edatı için böyle oluşu şu şekildedir: Aslında edatını sen, iki cümlenin başında
kullanırsın. Fakat çoğu kez, birini hazfedersin meselâ, "Zeyd geldi mi gelmedi mi?" dersin, edatına gelince sen, "Şöyle olsaydı, şöyle olurdu" dersin, (vakıa. 76) ayetinin tefsirinde de anlattığımız gibi, genelde ceza (cevap) cümlesini hazfedersin. Çünkü kişi ile, nefyedilen şeyin bir delili bulunduğuna işaret etmiş olur. Binâenaleyh bir kimse, "Eğer bilseydiniz, dediğinde ve ona, "Onlar neyi bilmiyorlar?" denildiğinde, o, "Onlar, eğer bilselerdi, şöyle yaparlardı" der. Binâenaleyh bu demektir ki bu kimsenin delili hazırdır, istendiği an onu beyan edecek durumdadır. Şimdi edatı edatı ile, nefyedilen şeyin, hernekadar aralarında, manaca, lafızca ve hükümce bir müştereklik olsa da, ve ile nefyedilenden daha beliğ olup teşvik edatları, yani edatları da, tıpkı senin (niçin değil) demen gibi olunca, bu durumda bir kimsenin, "Sen bundan müstağni iken, yaptın mı?" demesi, tıpkı çirkin olduğu halde, niçin bunu yaptın" demesi gibidir ve "Sen kendisine muhtaç olduğun halde, bunu yapmaz mısın, sen buna muhtaç iken, bunu yapmalı değil misin?" demesi gibi olmuş olur. Yine ve edatlan da tıpkı, edatı gibidir. Binâenaleyh lafzında bir fazlalık vardır. Çünkü lafzı naklederken, ister istemez bir fazlalık meydana gelir. Nitekim anlattığımız üzere, da bir mana ziyadeliği de sözkonusudur.171[171]

Can Boğaza Gelince İman

Binâenaleyh HakTeâlâ'nın "Hele (can) boğaza gelince..." ifadesi, "Onlar niçin tam işlerin (hakikatlerin) ortaya çıkacağı, sözlerin ittifak edeceği bir zamanda, ölürken böyle söylemiyorlar. Dolayısıyla eğer onların söylediği söz, iddia ettikleri gibi açık ve gerçek olsaydı, can boğazdan çıkarken de müşrik olmaları gerekirdi" demek olur. Bu, onlardan herbirinin, tam ölürken iman ettiklerine, ama daha önce iman etmemiş olandan bu imanın makbul olmayacağına bir işarettir.172[172]

İmanları Duyulmuyor

Buna göre eğer, "Can boğazdan çıkarken onların iman ettikleri hiç duyulmuyor. Aksine onlar yine, canları boğazlarına geldiğinde bile, "Peygamberleri yalanlamaya devam ediyoruz ve bu şekilde ölüyoruz" diyorlar (ne dersiniz)?" Deriz ki: Bu ayet, aynı ile, hem bir işaret, hem de bir beşaret (müjde)dir. İşaret, o kâfirlere; beşaret de o peygamberleredir. İşaret şu şekildedir: Allah Teâlâ, kâfirler hakkında, inkâr etmeleri mümkün olmayan bir durumdan bahsetmiştir. Bu da ölüm halidir. Çünkü onlar, hernekadar, haşrl yani ölümden sonra dirilişi inkâr etmişler ise de, ölümü de inkâr edemiyorlar ya... Binâenaleyh bu, benzeri herşeyden daha açıktır. Bu sebeple onlar, can verirken, şüpheye düşmezler. Ama o vakitte, kendilerinin bu durumunu ortaya koyacak ve yaptıkları işlerin doğru olmadığını ifade edecek bir güçleri kalmadığında şüphe etmezler. Böylece de imanı kesbetme kuvvetini artık elden kaçırmış olurlar ve kendilerine düşen vazifeleri yerine getirme fırsatını bir daha bulamazlar. Binâenaleyh ayet bu yönüyle, o hal başlarına gelmezden önce, onları, hakkı araştırma hususunda yeniden düşünmeye teşvik ve buna bir işaret olmuş olur.173[173]

Ayetteki Müjde

Ayetin bir beşaret olması da şöyledir: Çünkü peygamberler, yalanlanıp, kendilerine gönderildikleri o kavimlerin yalanlamaları da peygamberlere ağır gelen bir iş olunca,

---

[171][171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/261-262.
[172][172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/262.
[173][173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/262.

dolayısıyla o peygambere, kendilerini yalanlayanların bu sözlerden (ölürken) caydıkları müjdesi verilir. Eğer bu iş, can boğaza gelmeden önce olunca, makbul bir iman olur. Aksi halde, tam ölürken olursa, o kişiye fayda vermez, fiilin müennes gelmesi, ya "nefs" ya "hayat" yahut da! "rûh" kelimelerine râcî olmasından Ötürüdür. Ayetteki, "O vakit siz görürsünüz" cümlesi, o gerçeğin beyanını te'kid eden bir ifade olup, "İşte o zaman, herşey ayan-beyan görülür. O hale düşen herkes, herşeyi görür. Binâenaleyh eğer sizin söylediğiniz hak ise, o vakitte ortaya çıkmalıdır" demektir. (o vakit) ifadesi hakkındaki izahımızı, Tur Suresl'nde "yevmelzin" (Tûr, 11) kelimesini tefsir ederken yaptık.
Bu ikisinin lafzı ve manası, bahsettiğimiz gibi, biribirine uygundur. Çünkü onlar, peygamberleri ve dirilişi yalanlıyorlardı. Cenâb-ı Hakk bu hususu Vakıa Sûresl'hde açıkça ifade etmiştir ve çünkü "O büyük günahta (şirkte) ısrar ederlerdi. Bir de, "Biz mi diriltilip kaldırılacak mışız?.." derlerdi.. "(Vakıa, 46-47) buyurmuştur. Bu ifade, onların tekziblerini açıkça göstermektedir. Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın yağmur indirdiğini inkâr etmiyorlardı. Fakat yıldızların da yağmuru indirdiklerini söylüyorlardı. Açıkça ifade edilmeyen hususu Cenâb-ı Hakk, "içtiğiniz şu suyu görüyor musunuz? Onu, o buluttan siz mi indiriyorsunuz, yoksa müşriklerin ve felsefecilerin iddia ettiği gibi araya vasıta koyarak- biz mi indiriyoruz" buyurmuştur.
Hem sonra, meşhur tefsirine göre, bu ayet şöyle bir takdire muhtaçtır: "Sizler, rızkınızın şükrünü, peygamberi yalanlama şeklinde mi yerine getiriyorsunuz?" Rızkın, "geçim" manasına alınması, doğruya en yakındır. Çünkü Arapça'da mesela, "Falancanın rtzkı elinde, hem ayağında hem etinde..." denilir. Hak Teâlâ'nın, "Hele (can) boğaza gelince..." ifadesi de, daha öncekilerle ilgili bir ifadedir. Çünkü önceki ifadeden, "Sizler, peygamberleri yalanlıyorsunuz! O halde onları niçin, canınız çıkarken de yalanlamıyorsunuz" manasının kastedildiğini söylemiştik. Çünkü Hak Teâlâ, "Eğer onlara "Gökten su indirip de, ölümünden sonra onunla yeryüzünü kim diriltti?" diye soracak olsan, onlar, "Allah" derler" (Ankebût, 63) buyurmuştur. Böylece onların yalanlamış oldukları anlaşılır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Kabe'nin Rabbine yemin olsun ki müneccimler tekzib ettiler" buyurmuştur. Onlar açıkça tekzib etmemişlerdi. Fakat yaptıkları iş, tekzib manasına geliyordu. Bu, ayetteki kelimeyi şeddesiz olarak şeklinde okuyanların kıraatine göredir. Bu durumda "müdhin" kelimesi, yine aslî (lügat) manast üzere kalır. Hak Teâlâ'nın "Onlar, kendileri de yumuşak davranmak için, senin yumuşak davranmam arzu ettiler" (Kalem, 9) ayeti de, buna uygun düşer. Çünkü burada, bir yalanlama yoktur ki, onlar yalanlamış olsunlar. Zira onlar, apaçık şekilde yalanlamayı değil, münafıklık yapmayı tercih etmişlerdir.174[174]

Ömrün Hesabı

"işte madem ki, ceza görmeyecekmişsiniz, onu geri çevirseniz ya. Eğer doğru iseniz" (Vakıa, 8647).
Ayetle ilgili birkaç mesele var:175[175]

Birinci Mesele

Müfessirlerin çoğu, ikinci kez tekrarlanan bu nın ifadesindekinin aynısı olduğu ve her ikisinin tek bir cevabı bulunduğu kanaatindedirler. Zemahşeri'nin dediğine göre bunun takdiri, "Can boğaza geldiğinde, eğer ceza görmeyecekseniz, canınızı geri çevirseniz, ya..." şeklindedir.
Bazıları da bu ifadenin, tıpkı, "Eğer tarafımdan size bir hidayet gelir de, kim bu hidayetime tabî olursa, bunlara korku yoktur" (Bakara, 38) ayeti gibi olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ "Korku yoktur" ifadesini, iki şart cümlesinin, ceza (cevabı) kılmıştır. Fakat görünen odur ki bu, onların söylediğinin aksine olup, şöyle denilmelidir: 'nın cevabı, bundan önceki

---

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/262-263.
175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/264.

ifadelerin delalet ettiği husus olup, takdiri mana, "Sizler hayatınız boyunca, yalanlamada bulundunuz, yalanlamanızı da adeta rızkınız ve geçim sebebiniz'kıldınız. Öyleyse haydi şimdi canınız çıkarken de yalanlasanız ya! Ama şu anda artık gerçekleri biliyor ve müşahede ediyorsunuz" şeklindedir. İkinci nın cevabı ise, "Onu geri çevirseniz ya" ifadesidir.176[176]

Medinîn

Ayetteki, ifadesinin manası hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Kimileri bunun "memlûkîn" yani "köleler değilseniz" manasında; kimileri de, "meczlyytn" yani "cezalandırılacak kimseler değilseniz" manasında olduğunu söylerken; Zemahşerî, bunun, sultan birisini idare ettiğinde kullanılan, ifadesinden alınma olduğunu söylemiştir. Bunun manasının, birisi bir yerde ikamet ettiğinde kullanılan, fiilinden olmak üzere, "mukîmler" yani, "Orada duracak kimseler değilseniz..." şeklinde olduğu da söylenebilir. Bu durumda bu kelime, "fa'ÎI" vezninde olmuş olur. "Medine" kelimesi de, bu köktendir. "Medîne"nin çoğulu, yasız olarak, "medain" şeklindedir. Eğer bu "medtntn" kelimesinin müfredi, "mef'ale" kalıbı üzere olsaydı, tıpkı lı olan "me'aylş" kelimesi gibi, çoğulu, "medAyin" şeklinde olurdu.
Bunun izahı için şu söylenebilir: Kimileri, devamlı azabı kabul etmezlerken, kimileri de, azabı hiç kabul etmezler. Azabı kabul eden de, devamlı (ebedi) olmayacağını söylüyordu. Bunun bir misali de, Hak Teâlâ'nın, "O cehennem ateşi, bize ancak sayılı günlerce dokun ur" (Bakara, 80) (derler) ayetinde bahsedilenlerdir. Bundan dolayı onlara, "Eğer dediğinizde ısrarlı iseniz, devamlı azabta kalmayacaksınız demektir(!) Eğer âhiret, ebedî ikamet yurdu değilse, daha ne diye kendinizi yeniden dünyaya döndürmüyorsunuz" denilmiştir. "Medîntn" kelimesinin "mecziyyîn" (cezalandırılanlar) manasında olmasına göre de aynı tefsir yapılır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Sizler, canınız çıkarken, Allah'ın elçilerini (peygamberlerini), hasrın olacağı konusunda tasdik edersiniz. Eğer bundan sonra siz, cezalandırılmayacaksanız, o halde ne diye, kendinizi yeniden dünyaya döndürmüyorsunuz. Çünkü sizin burada alıkonulmanız, ancak cezalandırılacağınızdan dolayıdır. Eğer bu ceza olmasaydı, ceza yurdu olmayan dünyanızda, istediğiniz yere gidip-gelme hususunda serbest olduğunuz gibi, şimdi de serbest olurdunuz" demek istemiştir.
Bu kelimenin manasının "mülk" kökünden olmak üzere "memlûkin" (köleler) şeklinde olmasına göre, ki kadın köleye "medîne" denişi de bundan ötürüdür, durum açık olup bu, "Sizler ceza yurdu olmayan dünyanızda olduğunuz gibi, her hangi bir kimsenin hakimiyeti altında olmadığınıza göre, ne diye kendinizi yeniden dünyaya döndürmüyorsunuz. Kaldıki zaten bu, gönlünüzün arzusu - kalbinizin duygusudur.
Bütün bunlar gerçekte tek bir şeye yönelik ifadelerdir. Çünkü onlar, herşeyde değil de, bazı şeyler hususunda felsefecilerin bazı şeyler hususunda da tabiatçıların görüşlerini benimsiyor ve mesela yağmurun buluttan meydana geldiğini, bulutların ise, felekî bir takım sebepler neticesinde oluştuğunu; Allah Teâlâ'nın haşâ hiçbirşeyde ihtiyarı olmadığını söylüyorlardı. Dolayısıyla da peygamberleri ve haşri inkâr etmek, onlar için farketmiyordu. Bundan dolayı Hak Teâlâ, "Eğer ilgili iş, onların dediği gibi ise, bildiğinizi iddia eden tabiatcıya ne oluyor da, canını boğazından geriye döndüremiyor. Çünkü, o tabiatcıya göre, beka (hayatiyeti sürdürme), gıda ile, hastalıkları sona erdirme de ilaç iledir" demiştir. Bunun böyle olduğu bilindiğine göre, tabirinin "köle olmayan kimseler iseniz" manasında olduğunu söyler isek, bu, onların iradeyi ve Cenâb-ı Hakk'ın işleri dilediği gibi evirip-çevirdiğini inkâr etmelerine varıp dayanır. Eğer bu tabirin, "mukîmler değilseniz" şeklinde olduğunu söylersek, durum yine aynıdır. Çünkü hasrı inkâr, herşeyi tabiatın idare ettiği fikrine varıp dayanmaktadır. Yok eğer bu ifadenin manasının, "gayre mecziyyîn" yani "cezalandırılmayacak kimseler iseniz" şeklinde olduğunu söylersek, netice yine aynı olur.177[177]

176[176] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/264.
177[177] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/264-265.

Cenab-ı Hakk daha sonra, ölümün mutlaka olacağını, bundan sonra da hasrın gerekliliğini beyan edince, mükellefi, salih amele sevkedici, mütemerridi de, isyandan ve yalandan alıkoyucu olsun diye, haşrdan sonra olacak şeyleri de anlatarak şöyle buyurmuştur:178[178]

Mukarreblerin Mükâfaatı

"Şimdi eğer o, mukarreblerden ise, artık rahatlık, güzel (kokulu) nzıklar ve naim cenneti (onundur)" (Vakıa,8689).
Ayetin mana bakımından kendinden öncekilerle münasebeti, işte anlatılan bu husustur. Ayetin, lafız bakımından daha önceki ayetlerle münasebetine gelince, diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk, "İşte madem ki, ceza görmeyecekmişsiniz, o halde o (canıj geri çevirseniz ya!" buyurup, hayatın ve canın bedene döndürülmesi de, onların kudreti dahilinde olmayıp, ölümlerinden sonra, yeniden dünyaya gelmeleri söz konusu olamayınca, Hak Teâlâ, adetâ, "Sizler ölümünüzden sonra, hep o ikamet (ebedî durak) yerinde kalacak ve ceza göreceksiniz. Fakat mükâfaat gören mukarreb kullardan olanlar için ise bir rahatlık ve güzel kokulu nimetler (reyhan) vardır buyurmuştur.
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:179[179]

Revh

Bu, "ravh"ın ne demek olduğu hususundadır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) "ilahî rahmet" manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah'ın ravhmdan (yani rahmetinden) ümitsizliğe kapılmayın" (Yusuf, 87) buyurmuştur.
b) "Rahatlık" manasınadır.
c) "Ferahlık" manasınadır. Çünkü "ravh" kelimesinin asıl manası "genişlik"tir. Uyluklar arasındaki boşluğa değil de, ayaklar arasındaki boşluğun genişliğini ifade için kullanılan "revan" kelimesi de bu köktendir. Bu ifade yine "rahmet" manasına olarak, "ra"nın zammesiyle "ferûh" şeklinde de okunmuştur.180[180]

İkinci Mesele

İfadede bir İzmâr (hazf) bulunup, takdiri, şeklindedir. Çünkü deki fâ edatı, Âl 'nün varlığına delâlet etmektedir. Çünkü ceza (cevab) cümlesinin başına gelen fâ, ceza cümlesini şart cümlesine bağlamak içindir. Böylece onun "ceza cümlesi" olduğu anlaşılır. Yine ceza cümlesi, emir veya nehiy veya mazi olduğunda, yine başına fâ gelir. Çünkü ceza müzarî olduğu zaman, onun "ceza" olduğu, hem sem'an (duyulmasıyla), hem de yazı itibariyle, görünen ve duyulan o "cezm" ile, anlaşılır. Bu bahsedilen şeyler (emir - nehiy - mani) ise, cezm ihtimaline sahib değildirler. Emir ve nehy dışında kalan, mazinin böyle olduğu açıktır. Emir ve nehye gelince, bunların "cezm" halinde oluşları, ceza (cevab) oldukları için değildir. Demek ki bunların ceza olduklarına dâir kendilerinde bir alamet yoktur. Binâenaleyh nahivciler alamet olarak, başlarına fâ getirmeyi tercih etmişlerdir. Ceza da şart cümlesine bağlanmıştır.181[181]

Üçüncü Mesele

Bu da, "reyhan" kelimesinin manasıyla ilgilidir. "Reyhan'ın ne demek olduğu, Rahman Sûresi'nin 12. ayetinin tafsirinde geçmişti. Ama burada şunu söylemeliyiz: Kimi müfessirler, buradaki "reyhan" ile kastedilenin, Rahman Sûresi'ndeki rehyan" ile kastedilen mananın aynı

178[178] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/265.
179[179] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/266.
180[180] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/266.
181[181] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/266-267.

olduğunu söylemişlerdir. Bu mana da, ya yaprak, ya çiçek yahut da reyhan diye bilinen bir bitki olmasıdır. Bu izaha göre, "cennetliklerin ruhları, dünyadan çıkar çıkmaz, kendilerine, koklamaları için cennet reyhanı verilir" denilmektedir. Yine bu sûredeki reyhanın, Rahman Sûresi'ndeki reyhan'dan farklı manada olduğu söylenmiştir. Buna göre buradaki "reyhan", ebedilik manasınadır. Yine buradaki reyhanın, Allah'ın bu kimselerden razı oluşu manasında olduğu da söylenmiştir. Binâenaleyh eğer "ravh'ın, rahmet-i ilahîye manasına olduğunu söylersek, bu ayet, tıpkı "Rableri, onları, katından olan bir rahmetle, ndvan (rızası) ile ve onlar için olan cennetlerle müjdeler. O cennetlerde, ebedî nimetler vardır" (Tevbe,21) ayeti manasında olmuş olur.182[182]

Naîm Cenneti

Ayetteki, "naîm cenneti" ifadesi ile ilgili izah, Hak Teâlâ'nın, "işte bunlar mukarreb kullardır. Bunlar naîm cennetlerindedir" (vakıa, 11-12) ayetinin tefsirinde geçmiştir. Bu "naîm cennetleri" ifadesinin marife getirilişinin, burada ise nekire getirilişinin hikmetini orada anlatmıştık.183[183] •

Dördüncü Mesele

Cenâb-ı Hakk, hem burada, hem de Tevbe 21. ayetinde "mukarreb" (Allah'a yakın olan) kullar hakkında üç husustan bahsetmiştir. Çünkü mukarrebler, üç şeyi yapmış ve hakkıyla yerine getirmişlerdir: Bunlar da, gerçek bir inanç, tertemiz bir kelime (söz), bir de güzel amellerdir. Binâenaleyh kalb, dil ve diğer uzuvlar, Allah'ın rahmeti sayesinde Allah'a inanırlar. Kendisinde gerçek ve tam bir akîde bulunan herkese, Allah merhamet eder ve onu sürekli rızıklandırır. Yine bütün bu uzuvlar, kelime-i tayyibeye (güzel ve temiz söze) de, Allah'ın rahmetiyle ulaşırlar. Kelime-i tayyibe, kelime-i şehadettir. O halde, "Lfl İlahe İllallah" diyen herkes için, kıymetli ve şerefli bir rızık vardır. Bu kimsenin cenneti elde edişi ise, sâlih amellerine karşılıktır. Çünkü HakTeâlâ, "Şüphesiz Allah, mü'minlerden, cennet karşılığı, mallarını ve canlarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşırlar" ve "(Kim) nefsini hevâ-ü hevesinden alıkorsa, onun varacağı yer cennettir" (Naziat, 40-41) buyurmuştur.
İmdi, eğer: "Yaptığınız izaha göre, kim gerçek manada bir inanca sahip olur ve ama kelime-i tayyibeyi (şahadeti) telaffuz etmezse, bunun da, ilah? rahmet ehlinden olması gerekir. Halbuki Allah Teâlâ, ancak, "La İlahe illallah" diyenlere merhamet eder" denilirse, biz deriz ki: "Kim gerçek manada bir inanca sahip ise, mutlaka o kimsenin kelime-i tayyibeyi, yani kelime-i tevhidi, kelime-i şehâdeti söylemesi gerekir. Eğer ondan bu kelime duyulmazsa, onun böyle bir inanca sahip olduğuna hükmedilmez. Çünkü kalbindeki inancı, zahirden bilmemiz mümkün değildir. O halde bu konuda bizim delilimiz, tutanağımız, onun bunu açıkça söylemesidir, yani kelimen tevhidi. Altah Teâlâ ise, sırları kalblerin içinde olanları bilendir. İşte bundan ötürü haberlerde (hadislerde) şu yer almıştır: "Kimileri kâfirlerin mezarlığına gömülür. Ama mü'minlerle birlikte haşrolur. Kimileri de müslümanların mezarlığına gömülür, ama kâfirlerle beraber haşrolunur."
Sakın, "senin bu bahsettiğine göre, salih amelde bulunmayan için cennetin söz konusu olmayacağı manası çıkarılır" denilmesin. Çünkü biz buna karşı şu iki şekilde cevap veririz:
a) Onun sağlam inancı ve kelime-i tevhidi söylemesi, onu kesinlikle amelsiz bırakmaz. Binâenaleyh aksi, olacak şey değildir ve mümkün olmayan birşeyi varsaymak (farzetmek)tır.
b) Biz diyoruz ki: Bu, ceza (karşılık) elde etme bakımındandır. Ama samimiyetle "Lâ ilahe illallah" diyen herkes, herhangi bir amelde bulunmasa bile, yine cennete girecektir. Fakat bu, yaptıklarının bir mükâfaatı olarak değil, sırf Allah'ın fazlından dolayıdır. Salih amellerin karşılığı olarak cennet hakediş de yine, Allah'ın lutfu ile ise de, hak etmeksizin verilen ihsanlar gibi

---

182[182] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/267.
183[183] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/267.

lütuflar bulunduğu gibi, böyle olmayan, meselâ, cömert bir padişahın, bir başkasına hiç hakkı olmaksızın vermesi ve ona hediyede bulunması gibi olan tütuflar da vardır. O, bu yönüyle, padişahın ne hediyesine ne iyiliğine hak kazanmış değildir.[184][184]

Ashab-ı Yemin

"Eğer sağcılardan ise, artık sağlcılardan selâm sana..." (Vakıa, 90-91).
Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir mesele var:[185][185]

Selâm

Bu, ayette bahsedilen, o selâm hakkında olup, konuyla ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, sağcının sağcıya verdiği selâmdır. Nitekim Hak Teâlâ, "(Ehl-i cennet), orada ne boş bir laf, ne de günaha
sokacak birşey işitmezler. Yalnız bir söz (işitirler ki o da), "Selâm, selâm "dır" (Vakıa, 25-26) buyurmuştur.
2) Buradaki, "selâm sana" ifadesi, kalbinin ürperdiği şeyden, senin için selâm, yani emniyet-güven var" demektir. Çünkü artık bu kimse, en üst mertebededir. Bu tıpkı, cömert, iyi birisinin yanında hizmetçi olarak bulunan ve kendisinden uzakta olan oğluna aklı fikri takılı olan, oğlu hakkında endişe duyan bir babaya, "Çocuğundan dolayı endişe etme, kafana birşey takma. Çünkü rahat içindedir" denilmesi gibidir.
3) Bu cennetliklerin hallerinin ne denli yüksek ve ileri olduğunu anlatan bir cümledir ve tıpkı, lütfün üzerinde övgüye değer bir halde olduklarını anlatmak için söylenen, "Falanca sana yeter! Onun, falanca olması sana kâfidir" şeklindeki söz gibidir.[186][186]

Mubatab Kimdir?

"Sana" hitabı, kime yöneliktir? Diyoruz ki: Bunun manası kısmen açıktır. Şimdi buna göre diyoruz ki: Bu söz ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kastedilmiş olması muhtemeldir. O zaman burada şöyle bir izah yapılabilir: Bu, daha evvel de bahsettiğimiz gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini teselli eden bir ifadedir. Çünkü onlar, şefaat ve benzeri şeylere muhtaç değiller. Binâenaleyh onlardan ötürü ey Muhammed sana selâm olsun. Çünkü onlar, işleri seni ilgilendirmeyecek, seni endişelendirmeyecek bir şekilde bir selâmet ve afiyet içindedirler" yahut da bu "Ey Muhammed, onlar tarafından sana selâm" demektir. Çünkü onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'e selâm verenlerden olmaları, kendilerinin büyük olduklarının delilidir. Çünkü büyük olan ancak büyüğe selâm verir.
Bu izaha göre burada, şöyle bir incelik yatmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s)'in makam ve mevkii, "illiyyîn'de olan mukarreblere nisbetle, tıpkı cennet ehlinin, "illiyyîn ehline" nisbeti gibi ashab-ı yemînin makamının kat kat üstündedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "Eğer sağcılardan ise..." buyurunca, bunda, sağcıların makamının, evvelki mukarreblerin makamından farklı olduğuna bir işaret bulunmuş olur. İşte bu sebeble Hak Teâlâ, "Bunlar hemekadar, evvelkilerden daha aşağı iseler de, aralarındaki makam-mevki ve teslimiyet (farkı) onları birbirinden ayırmaz. Aksine ashab-ı yemin seni görürler ve sana, tıpkı padişahın yakın dostunun, ona, uzakta olan çoluk-çocuğuna kavuşup sevinmesi gibi, kavuşup sevinmesi şeklinde, kavuşurlar. Mukarreblere gelince, sen onlardan daha üst bir mertebede isen de, hep seninledirler, senden ayrılmazlar" demek istemiştir.[187][187]

---

[184][184] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/267-268.
[185][185] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/268.
[186][186] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/268-269.
[187][187] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/269.

Münkirlerin Akıbeti

"Ama eğer yalanlayıcüardan, sapıkîardansa, işte (ona da) kaynar sudan bir ziyafet ve cehenneme bir atılış..." (Vakıa, 92-94).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:188[188]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk burada "... yalanlayıcılardan, sapıklardansa..."; daha önce ise, "sonra, siz, ey sapkınlar ve yalanlayıcılar..." (Vâkıa, 51) buyurmuştur ki, biz, bu iki ifâdedeki takdim ve tehirin hikmetini orada anlatmıştık.189[189]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk, bu üç sınıf insandan, bu sûrenin başında, bir çeşit ifâde ile bahsetmiş, bunları bir başka ifâde ile
tekrarlayarak, meselâ, önce (vakıa. 8), daha sonra ise (Vâkıa, 27) (Vakıa.9), daha sonra ise, (vakıa, 41) buyurmuş ve bunları burada da tekrar etmiştir. Bu üç yerde de, Cenâb-ı Hakk, "ashâb-ı yemîn"i, ya aynı taftzla, yahutda ayrı olacak, biri diğerinden başka olan iki lafızla, iki kez zikretmiş; "sâbikûrT'u sûrenin başında, (vakıa,10) lafzıyla; aynı sûrenin sonunda ise, (vakıa.se) lafzıyla zikretmiş, yine, cehennemlikleri, önce "ashâbu'l-meş'eme" sonra, "ashâbu'ş-şimâl", daha sonra ise, "el-mükezzlbin" lafzıyla zikretmiştir. De ki: Bundaki hikmet nedir?
Biz deriz ki: "Sâbikûn" için, biri dünyada, diğeri de ahirette olmak üzere iki hal söz konusudur. Bundan ötürü, "sâbikûrTu, birincisinde, dünyadaki hali ile, ikincisinde ise, âhiretteki hali ile zikretmiştir. "Sâbikûn" için, arzolunmak ve hesap vermek gibi bir hal söz konusu değildir. Tam aksine, bu kimseler, dünyadan hemencecik "a'lây-I illiyyfn"e varırlar.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk, ashâb-ı yemîn'i, birbirine yakın iki lafızla anlatmıştır. Çünkü, bunların durumu da, "sâbikûn"un durumuna yakındır. Ama, kâfirler dünyada iken, uğursuz addedilen durumun müntesipleri olmaları sebebiyle, insanlar tarafından, kendilerine hep gülünmüş, acınmıştır. Böylece de dünyadaki müslümanlar, kâfirleri, "ashâb-ı meş'eme - uğursuzluk, uğursuzluğun bulunduğu yerin ve durumun ehli" diye nitelemişlerdir. Çünkü, "meş'eme" "mef'ale" kalıbında olup, ism-i mekândır.
Daha sonra da Cenâb-ı Hakk, bunlar hakkında, "ashâb-ı şlmfll" buyurmuştur. Çünkü bunlar, ahirette, kitapları kendilerine sollarından verilen kimselerdir. Yine bunlar, cehennemliklerden oldukları için de, "şimal" denilen yerde duracaklardır. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, bunların durumlarını, "haşr"ın başlangıcında, "ashâb-ı şimal" olmakla niteleyince, onlara ait olan semûm (zehirli kara duman) ve hamîrrTden (kaynar sudan) bahsetmiş, bununla da yetinmeyerek, sebebine yer vererek, "Çünkü onlar bundan evvel şehvetlerine düşkündüler. O büyük günah üzerinde ısrar ederlerdi" (Vakıa, 45-46) buyurmuş, böylece de, daha Önce de defalarca, "Adil kimse, verdiği cezanın sebebini de zikreder. Lütufta bulunan kimse, yaptığı iyilikler ve lütuflar için herhangi bir sebep zikretmez.." şeklinde bahsettiğimiz üzere, bu cezanın sebebini zikretmiştir. Böylece de onlara, ahirette, dünyada yaptıkları şeyleri hatırlatarak, o cezanın, onların kitabı yalanlamalarına mukabil olduğunu ifade etmek için, "eğer yalanlamalardan ise..." buyurmuştur. Böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın adaleti ortaya çıkmış olur. Diğer ifâdelerin ne manaya geldiği ise açıktır.190[190]

188[188] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/269.
189[189] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/269.
190[190] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/270.

Hakke'l-Yakîn

"Şüphesiz ki bu elbette kati bilgi (veren) hakikatin ta kendisidir. Haydi Rabbini o büyük adıyla teşbih et..." (Vakıa, 95-96).
Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:191[191]

Birinci Mesele

Bu ayetin başındaki "Bu" işaret zamiri neye işaret etmektedir? Biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) "Kuran..."
b) Bu sûrenin başında zikrettiği şey...
c) Bu üç sınıf insana verilen karşılık ve mukabele...192[192]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk, ikisi de aynı anlamda olduğu halde, niçin "hak" kelimesini "yakîn" kelimesine muzâf kılmıştır? Biz deriz ki: Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
1) Bu muzâf kılış, Hak Teâlâ'nın tıpkı, (Kasas, 44) ayetindeki "Cânib" kelimesinin, "el-Garbî" kelimesine ve (Nahl, 30) ifâdesindeki (dar) kelimesinin "el-âhire" kelimesine muzâf kılınması gibidir. Ne var ki, burada takdir edilen şey, açık değildir. Çünkü, bunun şartı, o şeyin "yakîn" olarak tavsif edilecek bir biçimde olması ve "hakk"ın kendisine muzâf kılınmasıdır. Halbuki, "hakk" kendisine muzâf kılındıktan sonra, hak, yakîn olarak tavsif edilemez (yani bu, izafet terkibi olmuş olur; sıfat terkibi değil).
2) Bu, manasına olan izafetindir (izafe-i ma'neviyyenin izatet-i mimiyye bölümündendir) ve tıpkı "Abanoz ağacından olan bir kapı" ve "abanoz ağacı" "gümüşten olan bir yüzük" ve "Gümüş yüzük" denilmesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hakk adetâ, "Muhakkak o, yakînden olan bir haktır!" demiş olur.
3) Doğruya en yakın olan bu izaha göre, İbn Atıyye şöyle demiştir: "Bu, bir tür te'kîddir. Nitekim Arapça'da meselâ, "Son noktasına vardı, kemâle erdi; daha ötesi yoktur" anlamında, denilir. Bunun izahı hususunda söylenebilecek şey ise şudur: İnsan, yanındaki, algılayan nurlarını hissi ve duyu organları, uzuvları ile ortaya koyar. O nurlar ise, pekçok olup, başkasıyla karışmıştır. Binâenaleyh, talip, yani manevî yolcu, bu nurların başlangıcına vâsıl olduğunda, "şunu buldum, şunu hissettim..." der. Sonra, bu lafzın, kendisine itlâk edilmesinin doğruluğuna rağmen bu kimse, bu nuru başkalarından ayırdedemez. Böylece bu manevî yolcu, ortaya doğru ilerler ve talebini, o şeyin ortasından alır. Bunu şöyle bir misâlle açıklayalım: Birisi su arasın.. Derken, büyük bir çukura ulaşsın; şimdi bu kimse o çukurun bir tarafından bir şey aldığında, "Bu sudur" der, ama, çoğu kez bir başkası ise, "Bu, su değil, tam aksine çamurdur. Ama, aldığın su ise, o çukurun ortasından aldığın şeydir" der. Binâenaleyh, o büyük çukurun kenarında olan şey, başka maddelere nisbetle sudur. Sonra bu şey, saf ve berrak su ile mukayese edildiğinde, buna (su değil de) başka bir ad verilir. Bu kimse, "Bu, gerçekten sudur" dediğinde, bu ifâdesini vurgulamış olur. Ve bu kimse manasında, yani, "Su, tam olarak sudur. Artık bunu o su olması hakkında hiç kimse bir şey diyemez" anlamında diyebilir. İşte, aynen burada da böyledir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Bu, birilerinin, "Bu yakîn değildir" diyeceği "yakîn" değil de, "Gerçekten, inkâr edilemeyecek bir yakındır" demek istemiştir.
Burada bir başka izah daha yapılabilir. Ki bu da, buradaki bu izafetin hakîkî anlamda bir izafet olduğunun söylenmesidir. Buna göre bu ifâdenin anlamı, "Ey Muhammed, bu söz, sana ve mü'minleredir. Yakîn olan hak ise, senin böyle söylemendir" şeklindedir Bir kimsenin,

---

191[191] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/270-271.
192[192] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/271.

"Kemâlin hakkı, mü'minin namaz kılmasıdır" şeklindeki sözü de, buna yakın bir sözdür. Ve bu tıpkı, Hz. Peygamber (s.a.s)'ir

"Ben, insanlar, "Lâ ilahe illallah" (Allah'tan başka ilâh yoktur) demelerine kadar, onlarla savaşmakla emrolundum. Onlar, bu kelimeyi söylerlerse, hakedilmiş olması (yani, haklı durum) hariç, benden, canlarını ve mallarını korumuş olurlar" ifâdesindeki zamirlerinin, "kelime"ye râcî olduğunun söylenilmesidir. Yani, demektir. Zekât vermek, namaz kılmak da, o kelimenin ayrılmaz bir vasfı ve neticesidir.

İşte aynen bunun gibi, de, kişinin, Allah Teâlâ'nın, Vakıa Sûresi'nde bu üç sınıf kimse hakkında söylediklerini bilip tanımasıdır. Bu izaha göre mana, "Yakîn, söz verdiği şeyi hak ile tasdik etmedikçe, hak olmaz" şeklindedir. Bmâenateyh, tasdik, o k'ımsenm müstehak olduğu "yakm" o\an inancın ayrılmaz vasfıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Haydi, Rabbini o büyük adıyla teşbih et..." emrine gelince, bunun ne demek olduğu daha önce geçmişti. Ve biz, şöyle diyoruz: Allah, o "halik") beyân edip, kâfirler de bundan kaçınınca, peygamberine, "bu, hakkın ta kendisidir. Öyleyse, onlar diretirlerse dahi, sen onları terketme, onlardan yüz çevirme. Sen, için için Rabbini teşbih et. Seni, ister yalanlasınlar, isterse tasdik etsinler, kavminden sana bir kötülük gelmeyecektir" demiştir. Bu ifâdeden kastedilen mananın, "O halde, teşbih et; Rabbini, O'nun en büyük ismiyle yâdet" şeklinde olduğu da söylenebilir. Bu durumda mana, bu ifâdenin, kendinden sonra gelecek olan ifâde ile ilgili olmasına göredir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk, hemen bu sûrenin peşinden gelen sûrede, "Göklerde olanlar Allah'ı teşbih etmektedir" (Hadid, 1) buyurmuştur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk sanki, "Göklerdekiler, Allah'ı teşbih ediyorlar. Şu halde, senin de onlara uyman, azmış olan bu bir avuç kimseye aldırmaman gerekir. Çünkü her şey, seninle beraber, Allah (c.c)'yi teşbih etmektedir.

Bu sûrenin tefsiri tamamlanmıştır. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Dönüş ve varış O'nadır. Selât ü selâm, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline, ashabına olsun...[193][193]

---

[193][193] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/271-272.

HADİD SURESİ

29 ayet olup, Medine'de nazil [1]olmuştur.[2]

"Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'ı teşbih etmektedir. O, gâlib-i mutlak,
sâhib-İ hikmet olandır" (Hadîd, 1).[3]

Teşbih ve Takdis

Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:
"Teşbih", Allah'ın, kötü şeyleri işlemekten uzak olduğunu söylemektir. "Takdîs" de böyle olup, bir kimse yerde veya suda yol alıp uzaklaştığında ve uzaklaştırdığında kullanılan deyimlerine râcîdir.
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, kötü şeylerden münezzeh olduğunu söylemenin şümulüne, zâtının, sıfatlarının, fiillerinin, isimlerinin ve hükümlerinin uzak olduğunu söyleme de girer. Zâtının uzak olmasına gelince, bu şöyledir: O'nun zâtı, mümkin olmanın mahal ve mekânı değildir. Çünkü, kötülük, ademdir, yokluktur. Ve, yokluğu da, böylece mümkin hale getirmedir. Sonra, mümkin oluşu nefyetmek, çokluğu (kesreti) nefyetmeyi iktizâ eder. Kesrenin olmadığını söylemek de, cisim ve araz olmayı, zıddının, eşinin ve benzerinin bulunmasını nefyetmeyi, dolayısıyla da, mutlak vahdeti ve birliği gerektirir.
Sıfatlan hususuna gelince, O'nun cehaletten münezzeh olduğunu, ilmi ile bütün malûmatı kuşattığını, her türlü makdûrata kadir olduğunu, sıfatlarının değişmekten münezzeh olduğunu söylemekle olur. Fiilleri hususuna gelince, bu da O'nun fail oluşunun, bir madde ve misâle (örneğe) varıp dayanmamasıdır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, O'nun dışında kalan her şey, "mümkin"dir. Dolayısıyla her madde ve her misâl, O'nun fiilidir. Bu sebeple, her mümkin, O'nun fiilidir. Binâenaleyh şayet, O'nun fail oluşu bir maddeye ve bir misâle muhtaç olsaydı, o zaman teselsül gerekirdi.
Yine, O'nun fiilleri bir zamana ve bir mekâna bağlı değildir. Çünkü, her zaman, son bulan cüzlerden mürekkebtir. Böylece, o zaman O, mümkin varlık olmuş olur. Her mekân da, çeşitli mekân türlerinden meydana gelmiş bir mümkin varlıktır. Böylece, zaman ve mekândan her biri de "mümkin" ve "muhdes" olmuş olur. Dolayısıyla, şimdi O'nun fail oluşu bir zamana ve mekâna muhtaç olmuş olsaydı, o zaman ve mekânın fâiliyeti bir başka mekân ve zamana muhtaç olurdu..., böylece de teselsül gerekirdi.
Yine, O'nun fiilleri, herhangi bir menfaati celbetmeye, herhangi bir zararı da defetmeye varıp dayanmaz. Aksi halde O, zâtı bakımından eksik ve başkası vasıtasıyla kemâle eren bir varlık olurdu. Ki bu muhafdir.
O'nun isimleri hususuna gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, "En güzel isimler Allah'ındır; o halde Allah'a onlarla duâ edin" (A'râf, 180) buyurması gibidir. Ve, hükümleri konusuna da gelince, Allah'ın şeriat kıldığı her şey, bir maslahata, bir ihsana ve bir hayra mebnîdir. Bunların birer lütuf, iyilik ve güzellik olması ise, Allah'ın üzerine vâcib olan hususlar olmayıp, tam aksine ihsanının gereği olan şeylerdir. Özet olarak, buradan, O'nun hükmünün, teklifinin herkes için gerekli olduğunun, hiç kimsenin O'nun üzerinde bir hükmünün, teklifinin bulunmadığının, dolayısıyla da, O'na hiç kimse için, asla herhangi bir şeyin vâcib olmadığının bilinmesi gerekir. İşte, "tesbîh" maddesiyle ilgili genel külli esas budur.[4]

ve Farkı

---

[1] Matbu nüshada "Mekki" çıkması bir zûhâl eseri sayılmalıdır (ç.).
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/273.
[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/275.
[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/275-276.

Bazı sûrelerin başında, mazî sigasıyla, "teşbih etti"; bazılarında ise, muzari sigasıyla "teşbih ediyor, eder" şeklinde gelmiştir ki bu, bu nesnelerin teşbih etmelerinin, herhangi bir vakte tahsis edilmediğine, tam aksine mazide de hep teşbih edici olduklarına, gelecekte de teşbih ediciler olacaklarına bir işarettir. Bu böyledir, zira bu şeylerin teşbih edici olmaları, kendi mahiyetlerinin, ayrılmaz bir vasfıdır. Dolayısıyla, o mahiyetlerin de bu teşbih etmekten ayrılmaları imkânsız olur. Biz, bu teşbih edicilik vasfının o nesnelerin mahiyetlerinin ayrılmaz bir niteliği olduğunu söyledik, çünkü Vâcibü'l-vücûd olan Allah'ın dışında kalan her şey, "mümkin" varlıktır. Her mümkin varlık ise, Vâcibü'l-vücûd'a muhtaçtır. Vâcibü'l-vücûd'un vâcib olması ise, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, O'nun zâtının, zâtı, sıfatları, fiilleri, hükümleri ve isimleri konusunda her türlü kötü şeyden tenzih edilmesini gerektirir. Böylece, bu teşbih ediciliğin mazîde mevcut olduğu, gelecekte de mevcut olacağı ortaya çıkmış olur. Allah en iyisini bilendir.5[5]

Üçüncü Mesele

Bu fiil, bu sûrede olduğu gibi, bunun lâm harf-i cerriyle (Fetih, 9) ayetinde olduğu gibi, bazan da harf-i cersiz müteaddîolur. Esası ise, harf-i cersiz müteaddî olmasıdır. Çünkü, fiilinin anlamı, "Onun, kötü şeylerden uzak olduğunu söyledim" demektir. Şu halde buradaki lâm, "Ona nasihat ettim" ifâdesindeki lâm gibidir, yahutda, sırf O'nun rızası için teşbihi vücûda getirdi, anlamında, anlamı kastedilmiştir.6[6]

Dördüncü Mesele

Zeccâc, ayette bahsedilen teşbih ile, sözlü olan teşbihin kastedildiğini iddia etmiş ve bu hususta, şu iki delili
getirmiştir:

1) Allah Teâlâ, "Hiçbir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile teşbih eder. Fakat siz, onların teşbihini iyi anlamazsınız" (Isrâ, 44) buyurmuştur. Şimdi eğer, "teşbih" sözü ile yaratılan şeylerin yaratana delâleti kastedilmiş olsaydı, onlar bunu anlarlardı.

2) Allah Teâlâ, "Dağları ve kuşları, Dâvud ile birlikte teşbih etmek üzere, râm etmiştik" (Enbiya, 79) buyurmuştur. Dolayısıyla teşbih, yaratılan şeylerin yaratıcıya delâletinden ibaret olsaydı, bu husus, Dâvûd (a.s)'a tahsis edilmezdi. Bil ki, bu söz, şu iki hüccetten dolayı zayıftır:

Birinci Hüccet: Bu maddelerin Cenâb-ı Hakk'ın zâtını, sıfatlarını ve fiillerini her türlü kötü şeyden tenzih etmeye delâletleri, en ince hususlardandır. İşte bundan dolayı insanlar, bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Binâenaleyh, ayetteki, (Isrâ, 44) ifâdesi, belki de, bu delâletleri bilmeyen toplumlara bir işarettir. Şu halde, Cenâb-ı Hakk'ın İyi anlamazsınız" (isra, 44) ifâdesi bir işarettir; eğer bu, belli bir topluma işaret değilse, bu demektir ki bu, herkese yapılmış olan bir hitaptır. Demek ki, Cenâb-ı Hakk adeta, "Bütün onlar bunu anlayamadılar" demiş olur ki, bu.O'nu, bazı kimselerin anlamasına aykırı değildir.7[7]

Dağların Teşbihinin Mahiyeti

İkinci hüccet de, zayıftır. Çünkü vermesi, böylece de o dağın (Dâvûd (a.s)'la) tesbihatta bulunması muhtemeldir. Ama, cansız olduklarını kesin olarak bildiğimiz bu cansız varlıkların, o teşbihi söylemesine, Allah'ı teşbih ettiklerinin söylenilmesi ise, imkânsızdır. Çünkü biz, cansız varlıklardan muhkem ve sağlam fiillerin sudur edebileceğini caiz görürsek, Allah'ın fiilleri ile, meselâ O'nun alîm ve hayy olduğuna istidlalde bulunmamız imkânsız olur ki, bu küfürdür.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/276.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/276.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/277.

Tam aksine, gerçek şu ki, sözlü yapılan teşbih, ancak Allah'ı tanıyan akıllı varlıktan sudur eder. Böylece bu kimse bu sözüyle, Rabbini tenzihte bulunmuş olur ki, bu manadaki teşbihin, cansız varlıktan sudûru doğru olmaz. Dolayısıyla, canlı ve cansız, akıllı ve akılsız varlıklardan meydana gelen, genel anlamdaki teşbihin, mutlaka şu iki hususun biri ile tefsir edilmesi gerekir.

1) "O şeyler, tesbihatta bulunuyor" ifâdesi, "Onlar, O'nun ululuğuna, tazimine ve tenzihine delâlet ediyor" manasındadır.

2) Bütün mümkin varlıklar, O'na boyun eğmiştir. O, onlarda, istediği gibi tasarruf eder. O'nun fiiline ve meydana getirmesine manî olan hiçbir varlık yoktur.

Bu ön bilgileri iyi anladığına göre şimdi biz diyoruz ki: Şayet biz, bu ayette bahsi geçen "tesbih"i, sözle yapılan teşbih anlamına alırsak, ıfâdesindeki ile, (kişi, akıllı zât) anlamı kastedilmiş olur ki, arşın taşıyıcı melekleri bunlardandır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "Eğer kibirlenmek isterlerse, Rabbinin nezdinde bulunan melekler teşbihte bulunurlar" (Fussilet, 38) buyurmuştur. Mukarrebler de bunlardandır, nitekim meleklerden naklen: "Seni tenzih ederiz. Bizim yârimiz onlar değil, Sensin... dediler"(Sebe, 41) buyurmuştur. Diğer melekler de bunlardandır. Nitekim onların "Seni tenzih ederiz. Seni bırakıp da başka veliler edinmemiz bize yakışmaz" dediklerini (Furkan.18) Allah Teâlâ nakletmektedir.

Yeryüzündeki teşbih edicilere gelince, meselâ peygamberler bunlardandır. Nitekim Zünnûn Yunus (a.s) "Senden başka hiçbir Tanrı yoktur. Seni tenzih ederim..."(Enbiyâ,87), Musa (a.s) ise, "Seni tenzih ederim. Tevbe ettim sana..."(Araf, 143) demiştir. Sahâbe-i kiram da tesbihatta bulunmuşlardır. Nitekim "Sen pâk ve münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru...(Al-i İmran, 191) buyurulmuştur.

Ama, biz bu teşbih edişi, manevî manadaki teşbih anlamına alırsak, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Hiçbir şey hariç değil, hepsi O'na hamd ile teşbih eder" (İsra. 44) buyurduğu gibi, göklerin unsurları, yerin, dağların, kuzuların, demirlerin, ağaçların, debelenen canlıların, cennetin, cehennemin, Arş'ın, Kürsî'nin, Levh-i Mahfuz'un, Kalem'in, o nûr ve zulmetin zerreleri, zât, sıfat, madde ve arazların hepsi Allah'ı teşbih etmekte, O'nun celâline boyun eğmekte, O'nun tasarrufuna itaat etmektedir. İşte, bu teşbih, "Göklerde ve yerde olan herşey Allah'a secde eder... "(Neml, 49) ayetinde geçen secde ile kastedilendir.8[8]

Azîz-u Hakîm

cümlesine gelince bu, "O, hiçbir şeyin kendisine karşı gelemeyeceği bir kadirdir" demek olup, buradaki "el-azîz" sözü, kudretinin mükemmel oluşuna; el-hakîm sözü de O'nun, cüz'iyyât ve külliyâta dair hiçbir şeyin O'nun ilminin dışında kalamayacağı bir âlim olduğuna, veyahutta, O'nun, yaptığı işleri hikmete ve doğruya uygun ve muvafık olarak yapan bir zât olduğuna bir işarettir. Cenâb-ı Hakk'ın "kadir" olduğunu bilmek, "âlim" olduğunu bilmeden önce gelince, hiç şüphesiz, Cenâb-ı Hakk, bu ayette de "el-azîz" ismini "el-hakîm" isminden önce getirmiştir. Bil ki, "O, gâlib-i mutlak, sâhib-i hikmet olandır" ayeti, el-azîz'in sadece O olduğuna delâlet eder. Çünkü bu ifâde, "haşr" ifâde eder. Nitekim Arapça'da, "Âlim, başkası değil, Zeyd'dir" manasında, denilir. Ki, bu da O'ndan başka ilâhın olmamasını gerektirir. Çünkü O'ndan başkası, ne azizdir, ne de hakîmdir. Böyle olmayan ise, ilâh olamaz.9[9]

Tek Hâkim

"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Hem diriltir, hem öldürür. O, her şeye hakkıyla kadirdir" (Hadîd, 2).

Bil ki, gerçek anlamda melik, zâtı ve bütün sıfatları hususunda, Kendisi dışında kalan herşeyden müstağni olan, ama, kendisi dışında kalan O her şeyin zâtları ve sıfatları

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/277-278.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/278.

hususunda kendisine muhtaç olduğu zâttır. Binâenaleyh, işte bu iki sıfatı taşıyan, sadece Cenâb-ı Makk (c.c)'tir O'nun, zâtı ve sıfatları hususunda, Kendisi dışında kalan her şeyden müstağni olması hususuna gelince, şimdi O şayet, zâtı hususunda başkasına muhtaç olmuş olsaydı, zâtı gereği, "mümkin" oturdu, böylece de "muhdes" bir varlık olurdu da "vâcib" varlık olamazdı. O'nun, selbî ve izafî (nisbî) olan bütün sıfatları hususunda, Kendisi dışında kalan herşeyden müstağni olduğu hususuna gelince, bu da şöyledir: O'nun için farz olunacak her sıfat, bu sıfatlar ister selbî isterse îcabî (sübutî) olsun, Cenâb-ı Hakk'ın hüviyyeti (kimliği), bu sıfatları tahakkuku hususunda ya yeterlidir, veya yetersizdir. Eğer O'nun hüviyeti, o hüviyetin sürekliliğinden dolayı bu hususta yeterli ise, o sıfatlar da, ister selbî olsun, isterse sübutî olsun, devam eder. Eğer böyle olmazsa, hüviyetin kâfi olması gerekir. Bu durumda da, o hüviyetin, o sübut? ve selbî sıfatlardan ayrılmaması gerekir.

Ayrıca, bu sübutî ve selbî sıfatların bulunması, başka bir şeyin sübûtuna ve seibine dayanır. Bir şeye dayanana dayanan ise, o şeye dayanıyor demektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın hüviyeti, o sıfatların sübutîlik veya selbîlik illetinin tahakkukuna dayanmış olur. Halbuki başkasına dayanan şey ise, zâtı gereği mümkin varlıktır. Böylece de zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olan, zâtı gereği mümkinü'l-vücûd olmuş olur ki, bu bir "hulf'tür (yani, mukaddimelerden birinin, neticede kullanılması). Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, ne zâtı, ne de selbî ve sübutî sıfatlarından herhangi birisi hususunda başkasına muhtaç olmadığı sabit olmuş olur. O'nun dışında kalan her şeyin, O'na muhtaç olması hususuna gelince, bu da şöyledir: O'nun dışında kalan her şey, mümkin varlıktır. Çünkü, Vâcibü'l-vücûd, birden fazla olamaz. Mümkin varlık içinse, muttaka bir müessirin olması gerekir. Vâcibü'l-vücûd ise, işte bu tek olandır.

Bu demektir ki, O'nun dışında kalan her şeyi ister cevher ister araz olsun, o cevher ister ruhanî (manevi) isterse maddî olsun, O'na muhtaçtır. Kimi insanlar da, vâcibü'l-vücûd'un tesirinin, mâhiyetlerinde değil de, varlıklarını vermede olduğu görüşünü savunmuşlardır. (Binâenaleyh bu görüşe göre, Vâcibü'l-vücûd, siyahı sadece var edendir, yaratandır. Ama onun, o siyahı, (sıfat olarak) siyah kılması ise, imkânsızdır. Onlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: Çünkü, eğer siyahın siyah olması fail ile olsaydı, o faile bağlı olsaydı, o failin yok sayılmasından siyahın da siyah olarak kalmaması gerekirdi ki, bu imkânsızdır.

Bunun üzerine onlara şöyle denilebilir: Böyle olması halinde, sizin, o varetmenin de fail ile olmadığını söylememiz gerekir. Aksi halde, o failin, yokluğunun farzedilmesinden, bu var oluşunda bulunmaması gerekir. Şimdi onlar, şayet, "Failin tesiri, var etmede değil, mahiyyeti vücûdla mevsuf kılmadadır" derlerse, biz deriz ki bu, şu iki bakımdan kabul edilemez:

1) Mahiyetin vücudla tarif edilmesi, sübutî bir şey değildir. Çünkü, eğer sübutî bir şey olsaydı, mahiyet de var etme de, o failin olmuş olurdu. Bu durumda da, o mahiyetin var edişle nitelenmesi, buna ilâve bir şey olmuş olurdu, böylece teselsül gerekmiş olurdu ki, teselsül muhaldir. Mahiyetin, var oluşla tavsif edilmesinin sübutî bir şey olmadığı zaman İse, o failin, mahiyyette ve o var edişte tesirinin olmadığının tam aksine tesirinin, mâhiyetin varlık ile mevsûf oluşunda bulunduğunun söylenilmesi imkânsız olurdu.

2) O nitelenişin, sübutî bir iş olmasının takdir edilmesi halinde de, onu o failin eseri kılmak imkânsızdır. Aksi halde, o failin eseri kılmak imkânsızdır. Aksi halde, o failin, yokluğu farzedilmesi halinde, o nitelenişin devam etmesi gerekirdi. Böylece, onların ileri sürdükleri o şüphenin, tamamlanması ve karar kılması halinde, hem tesirin hem de müessirin kökünden nefyi gerekeceği ortaya çıkmış oldu. Tam aksine, bu mâhiyetlerin ancak o Vâcibü'l-vücûd'un tesiri ile mevcut olmaları gibi, o mahiyetler de yine ancak, o Vâcibü'l-vücûd'un tesiri ile mahiyet olmuşlardır. Bu hakikatler zuhur edince, aklî delillerle de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Göklerin ve yerin mülkü O'nundur" ifâdesinin doğruluğu ortaya çıkmış olur. Hatta, O'nun mülkünün kemâline nisbetle, semavat ve yerin mülk oluşu, zerreden dahi çok çok azdır. Bundan da öteye, bu, O'nun mülkünün mükemmel oluşuyla, asla mukayese bile edilemez. Çünkü, göklerin ve yerin mülk oluşları, sonlu bir mülkiyettir. Halbuki, O'nun mülkünün kemâli ise, sonsuzdur. Sonlu olan ise, hiçbir zaman, sonsuz olanla mukayese edilemez. Ne var ki, Cenâb-ı Hakk, elle tutulur, gözle görülür bir şey olduğu için, göklerin ve yerin mülk oluşundan bahsetmiştir. İnsanların ekserisinin aklı zayıftır, onlar nadiren mahsusât (duyularla algılanan) aleminden makulât (akıl Ne idrâk edilen) âlemine yükselebilirler.10[10]

Enfüsî (Sübjektif) Deliller

Cenâb-ı Hakk (c.c), afakî (sübjektif) delillerden olmak üzere, göklerin ve yerin mülkünden bahsedince, bunun peşinden enfüsî delilleri getirerek, "Hem diriltir, hem öldürür. O, her şeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:11[11]

Birinci Mesele

Mufesirler bu hususta şu iki şeyi söylemişlerdir:
a) "Allah, öldükten sonra dirilmek (ba's) için, ölüleri diriltir. Dünyada iken de canlıları öldürür."
b) Zeccâc ise şöyle der: "O nutfelere can verir, böylece de onları, anlayan, konuşan, akıllı şahıslar haline getirir; derken onları daha sonra öldürür."
Bence bu hususta, şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: Ayetin bu ifadesi ile. Öldürüp diriltmenin, belli bir zamana ve belli şahıslara tahsis edilmesi kastedilmem iştir. Tam aksine bunun manası, "Diriltmeyi ve öldürmeyi yaratmaya kadir olan" emek olup, tıpkı Mülk Sûresi'ndeki, "Ölümü ve hayat! yaratan O'dur..."(Mülk, 2) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın anlatmak istediği, Kendisinin, bu iki mahiyeti (şeyi) var etme hususunda mutlak manada tek olduğunu, bu iki hususta Kendisine karşı gelebilecek olanın ve bu iki şeyi geri çevirebilecek olanın olmadığını bildirmektir. Bu durumla mananın içine, müfessirlerin o ilk iki İzahı da girer.12[12]

İkinci Mesele

"Hem diriltir, hem öldürür" ifadeleri, "O diriltir, o öldürür" takdirinde olmak üzere, mahallen merfudurlar. Bu ifâdelerin, "O diriltci ve öldürücü olduğu halde, göklerin ve yerin mülkü O'nundur" takdirinde, hâl olarak mansub olmaları da mümkündür.
Bil ki Allah Teâlâ. ilk önce âfâkî delillerden, ikinci olarak da, enfüsî delillerden bahsedince, her ikisini de içine alan bir cümle söyleyerek, "O, her şeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur. Bu ifadenin hikmetleri (incelikleri), Mülk Sûresi'nin başında anlatılmıştır.13[13]

Kemal Sıfatları

"O, hem evveldir, hem âhirdir, hem zahirdir, hem harındır. O, herşeyi hakkıyla bilendir" (Hadîd, 3).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:14[14]

Birinci Mesele

Resûlüllah (s.a.s)'ın, bu ayetin tefsiri hakkında, "O, kendinden evvel hiçbirşey olmayan Evvel ve Kendinden sonra hiçbirşey olmayan Âhirdir" buyurmuştur.15[15]

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/278-280.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/280.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/280.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/280-281.
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/281.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/281.

El-Evvel

Bil ki bu, kapalı, heybetli ve derin bir konudur. Bu hususta şu bakımlardan izahlar yapılabilir:

1) Birşeyin birşeyden önce olması, şu açılardan olabilir:

a) Tesir bakımından... Çünkü biz, parmağın hareketinin, üzerindeki yüzüğün hareketinden önce olduğunu düşünebiliyoruz. Dolayısıyla bu öncelikten (evvellikten), önce olanın, sonra olana tesiri kastedilmiştir.

b) Tesir bakımından değil de, ihtiyaç bakımından öncelik... Çünkü hernekadar birin, iki için illet olmadığını biliyor isek de, İkinin bire muhtaç olduğunu düşünebiliyoruz.

c) Şeref bakımından öncelik... Meselâ Hz. Ebû Bekir (r.a)'in, Hz. Ömer (r.a)'den önce gelişi gibi...

d) Rütbe bakımından öncelik... Bu da, imamın cemaata önceliği gibi, maddî bir başlangıçtan dolayı olan öncelik, yahut da aklî bir başlangıçtan olan önceliktir. Bu da, meselâ, o en üst "cins"i başlangıç kabul etmemiz gibidir. Çünkü tür ne kadar aşağıda olursa, o kadar sonra olmuş olur. Şimdi bunu ters çevirecek olursa, ilgili iş de ters yüz olmuş olur.

e) Zaman bakımından öncelik... Çünkü önceki zamanda mevcut olan, sonraki zamanda mevcut olandan öncedir. İşte öncelik ve sonralığa dair, akıl erbabının ortaya koyabildiği kısımlar bunlardan ibarettir.

Bence burada şöyle bir altıncı kısım vardır: Zamanın bir kısım parçaları, diğer bir kısım parçalarından önce gelir. Bu önce gelme işi, zaman ile olan bir önce oluş değildir. Aksi halde o bütün zamanın, başka bir bütün zaman ile çepeçevre kuşatılmış olması gerekirdi. Şimdi bu kuşatan hakkındaki söz, tıpkı kuşatılan hakkındaki söz gibi olur. Böylece de, hepsinin şu anda mevcut olması açısından, her zamanın, sonsuza kadar, başka bir zaman kuşatılmış olması gerekirdi. Binâenaleyh şu an, tek (müstakil) olmaz, aksine her an, sonsuza kadar uzanan, bir başka mevcut ânın içinde oimuş olur ki bu düşünülemez. Hem sonra, mevcut o ânların toplamı (bütünü), geçmiş anların toplamından sonradır. Dolayısıyla zamanların toplamı için, sayesinde kuşatıldıkları bir başka bir zaman söz konusu olur. Ama bu muhaldir. Çünkü her zaman "zaman", zamanların toplamının içinde olursa, bu durumda, o zaman, hem o toplamın içindedir, hem onun dışındadır. Böyle olması da muhaldir. Böylece, bu açık aklî delil ile, zaman dilimlerinden birisinin, diğer bir dilimden önce olmasının, bütün zaman açısından olmadığı ortaya çıkmış olur. Bunun zahiri de işin ne illet ile, ne de ihtiyaç ile olmadığını gösterir. Aksi halde, ikisi de, tıpkı illet ile ma'lülun, bir de ikinin aynı anda var olmaları gibi, birlikte var olmuş olurlardı. Bu öncelik, şeref ve mekân itibariyle de değildir. Böylece zamanın, herhangi bir diliminin, diğer bir diliminden Önce oluşunun, bahsedilen bu beş kısmın dışında altıncı bir kısım olduğu anlaşılır.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki; Kur'ân-ı Kerîm Hak Teâlâ'nın, Kendisi dışında kalan herşeyin evveli olduğuna delâlet etmektedir. Aklî delil de bunu gösterir. Çünkü biz diyoruz ki: Vâcibü'l-vücûd olan o Zât'ın dışında kalan herşey, mümkinü'l-vücûd'dur. Halbuki her mümkin varlık, muhdestir. O halde Vâcibü'l-vücûd'un dışında kalan herşey, muhdes (mahluk)tur ve O Vâcibü'l-vücûd da, Kendisi dışında kalan herşeyin evvelidir. Vâcibü'l-vücûd dışındaki herşeyin "mümkin" olduğunu söyledik. Çünkü eğer zatları gereği vâcib olan iki şey mevcut olsaydı, bunlar, zatî olan vücûbiyyette müşterek, ama varlık olarak farklı farklı olmuş olurlardı. Sayesinde müştereklik olan husus ise, sayesinde farklılık olan husustan başkadır. Binaenaleyh buriiaröan berttin böytece "mürekkeb" olmuş olurlar. Soma bu iki cüzden (parçadan) herbiri, eğer vâcib ise, ikisi de vâcib olmada müşterek, husûsiyyette farklı olurlar. Böylece de herbir cüz, "mürekkeb" (farklı parçalardan meydana gelmiş) olur ve böylece "teselsül" gerekir. Yok eğer her ikisi de vâcib olmazsa, yahut birisi vâcib olmazsa, "vacib" oluşla değerlendirilen böyle bir "bütün", vâcib olmamaya daha uygun olur. Böylece Vâcibü'l-vücûd olan o zâtın dışındaki herşeyin "mümkinü'l-vücûd" olduğu sabit olur. Her "mümkin" ise, muhdestir. Zira her mümkin, müessire (yaratıcıya) muhtaçtır. Bu muhtaç oluş, ya var edilirken, yahut yok edilirken söz konusudur. Bu durumda var ediliş hali, ya beka hali olur, ki bu imkânsızdır. Çünkü bu mevcudu yeniden varetme ve elde edilmiş olanı yeniden elde etme neticesine götürür. Bu ise imkânsızdır. Çünkü bu muhtaç oluş, ya meydana gelirken, yahut yok olurken söz konusudur. Her iki halde de, her mümkinin muhdes olması gerekir. Böylece de, o vâcibü'l-vücûd olanın dışında kalan herşeyin, o vacibe muhtaç bir muhdes (mahluk) olduğu anlaşılır. Binâenaleyh o vâcib, Kendisi dışında kalan herşeyden önedir.

Daha sonra aklımız, bu önceliğin nasıl olduğunu araştırmak ister. Dolayısıyla diyoruz ki: Bu önceliğin tesir açısından olması caiz değildir. Çünkü müessir, müessir olması açısından, esere eser olması bakımından nisbet edilir. O halde her iki nisbet aynıdır. Aynılıkta ise öncelik olmaz. Bunun sırf, "ihtiyaç" bakımından bir öncelik olması da caiz değildir. Çünkü muhtaç olan ile kendine muhtaç olunanın, aynı anda beraber mevcut olmaları imkânsız değildir. Halbuki biz; böyle bir aber oluşun burada imkânsız olduğunu beyan etmiştik.

Bunun sırf bir şereften ötürü olması da caiz değildir. Çünkü bu öncelikten burada elde edilmek istenen, Allah Teâlâ'nın, mümkin varlıklardan daha şerefli olduğunu tesbit etmek değildir. Bunun, mekân bakımından bir öncelik olması da söz konusu değildir. Böyle bir önceliğin var sayılması durumunda, muhdisin (halikın), muhdesden (mahluktan) önce olması, bunlardan birisinin, mekân bakımından diğerinin üstünde olmasının ötesinde, başka bir şeydir.

Bu önceliğin zaman bakımından olması da bâtıldır. Çünkü "zaman" da, mümkin ve muhdes bir varlıktır. Mümkin oluşuna gelince, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, vâcibü'l-vücûd birden çok olamaz. Zaman'ın muhdes oluşuna gelince, mümkin ve muhdes oluşun emareleri, zamanda, diğerlerinden daha açıktır. Zira zamanın bütün parçaları, birbirini takib etmektedir. Halbuki yok olduktan sonra var olan, var olduktan sonra yok olan herşeyin, mümkin ve muhdes olduğunda şüphe yoktur. Zamanın bütün dilimleri mümkin ve muhdes olup, "bütün" de, parçalardan elde edilince, şimdi, mümkin ve muhdese muhtaç olan, haydi haydi mümkin ve muhdestir. O halde zaman, bütünü ve parçaları ile mümkin ve muhdes varlıktır. Dolayısıyla zamanı yaratanın, zamandan önce oluşu, zaman itibariyle olamaz. Çünkü bütün zamanlardan önce olan şey, zaman ile olmaz. Aksi halde o zamanın, zaman olduğu için, zamanların toplamına dahil olması, zamanın zarfı (kuşatanı) olduğu için de, onun dışında birşey olması gerekir. Halbuki zarf, mazruftan (kuşatılandan) başkadır. Fakat o şeyin, birşeyin hem içinde, hem dışında olması imkânsızdır.

Üçüncü ihtimale gelince, zamanın mahiyeti, hep akıp-gitmeyi, yenilenmeyi gerektirir. Bu da, başkalarının, kendisinden önce olmasını gerektirir. Halbuki ezel, başkasının, kendisinden önce bulunmasına terstir. O halde, ezel ile böyle zamanı birlikte düşünmek imkânsızdır. Böylece, yaratıcının, kendisi dışında kalan herşeye karşı olan önceliğinin, kesinlikle zaman açısından olmadığı sabit olur. O halde insanın nezdinde (aklında) olan, Cenâb-ı Hakk'ın herşeyden önce oluşu ve bu önceliğin, yukarıda bahsi geçen beş tür öncelik açısından olmayışıdır.

Geriye, bu beş kısmın dışında, bir başka önceliğin (evveliyetin) olması kalır. Şimdi bu tür önceliğin, nasıl bir öncelik olduğu hususunda, aklın söyleyebileceği birşey yoktur. Çünkü akıllının aklına gelen herşey, mutlaka bir zaman içindedir, bir zamana bağlıdır. Ama ortaya koyduğunuz delil, bunun imkânsız olduğunu gösterir. O halde. Allah Teâlâ'nın "el-evvel" oluşu, mücmel olarak malumdur, ama bunun tafsilatı ve 0 evveliyyetin (önceliğin) özünü kuşatma, mahlûkatın akıllarının gücünün yetmediği birşeydir.

2) Bu konunun kapalı olan hususlarından, ikincisi de şudur: Ezet, lâ-yezal'dan öncedir. Ezel, Hakk'ın dışında birşey de değildir. Binâenaleyh, "ezel"in, "lâ-yezal"dan önce olması, ezel ile, "lâ-yezâl" arasında farklılığın olmasını gerektirir. Binâenaleyh bu, böyle bir farklılığın tahakkuk edebilmesi için, "lâ-yezâl"ın bir başlangıcının ve ucunun olmasını gerektirir. Fakat böyle bir uç ve başlangıç farzetmek imkânsızdır. Çünkü farzedeceğin her başlangıçtan, "lâ-yezâl" öncedir (ewel)dir. Zira, faraza, yüz sene ilave etmek suretiyle, farzedilen o başlangıçtan daha önce olan farzedilmiş başlangıç, ezel cümlesinden değil de, "lâ-yezâl" (ezelî olan) cümlesindendir. O halde, lâ-yezâl mevcut olmazdan önce olma manasınadır ve bu imkânsızdır.

3) Bu konunun kapalı olan hususlarından üçüncüsü ise şudur: Ezel'in, lâ-yezâl'dan farkı, ezel hakikatinin, sona ermesini gerektirir. Halbuki ezel hakikatinin son bulması imkânsızdır. Çünkü evveli olmayanın, son bulması imkânsızdır. Bunun son bulması imkânsız olunca da, 16-yezaTin mâhiyetinin, bunun peşinden meydana gelmesi de imkânsız olur. Bu durumda da, ezelin lâ-yezal'den, 16-yezaTin de ezelden seçilip-ayrılmanır tahakkuku imkânsız olunca da, önce ve sonralığın bulunması imkânsız olur. Binâenaleyh bunlar, "takaddüm", "evveliyet" ve "ezeliyet" gibi şeylerin hakikatini ortaya koyma hususunda, kapalı ve anlaşılması zor konulardır. Bu kapalılık ise, insan aklının, ezeliyet ve evveliyyet mahiyetinin göz kamaştırıcı azameti ve parlaklığı önünde hayrete düşmesi sebebiyledir. Çünkü akıl, birşeyi, onu ancak çepeçevre kuşattığında bilip-anlayabilir. Aklın bulup getireceği, düşünebileceği herşey ise, çepeçevre kuşatılabilen şey demektir. Çepeçevre kuşatılan şey ise, sonludur. Halbuki ezeliyyet, bunun ötesindedir. O halde, Hak Sübhânehû ve Teâlâ, "evvel" oluşu hususunda, hem "zâhir"dir (açıktır), hem "batın" (gizli)dir. Zira akıllar, muhdes varlıkların, kendilerinden önce olan bir mucîde (varediciye) varıp dayandığını görmektedir. O halde Hak Teâlâ'nın "evvel" oluşu işte bu açıdan, açık olan herşeyden daha açık ve nettir. Şimdi sen, evveliyyetin hakikatini bilmek istersen, âciz olursun. Zira aklının ve ilminin kuşatabildiği herşey, aklının ve ilminin kuşatıp sınırladığı şeydir, dolayısıyla da soniudur-sınırlıdır. Böylece "evveliyyet", bunun ötesinde olmuş olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın "evvel" oluşu, düşünebileceğin her açıdan, her bâtın (gizli) olandan, daha bâtın (gizli) bir evveliyyettir... İşte Cenâb-ı Hakk'ın "evvel" oluşuna dâir, izahımız bundan ibarettir.16[16]

El-Âhir

Cenâb-ı Hakk'ın "âhir" olması ile ilgili izahımız da şöyledir: Kimileri, bunun imkânsız olduğunu ileri sürerek şöyle der: Buna göre, Allah Teâlâ, Kendisi dışında kalan herşeyin sonuncusu olmuş olur. Zira Allah Teâlâ, ancak Kendisinden başka herşeyin yok olup yalnız zatının baki kalması halinde her şeyin âhiri olurdu. Fakat başka bir şeyin ademi, ancak var oluşundan sonra olur. İşte bu "sonra"lık da zaman içinde vukubulmaktadır. Şu halde o "sonra oluş" keyfiyetinin sayesinde gerçekleştiği zaman kavramının varlığını düşünmeksizin her şeyin yok olacağı bir zaman farz eden kimse kendisi dışındaki hiç bir kimse ile kendisini yok ettirmemektir. Bu ise hult'tür. Demektir ki kendisi dışındaki herkesin olduğunu düşünürsek bunun imkânsız olduğunu görürüz. Bu şüphe de yine, öncelik (evveliyet) ve "sonralığın" (âhiriyyetin) ancak zaman açısından olacağına varıp dayanmaktadır. Bunların zaman açısından olmasının yanlışlığını, biraz önce delilleriyle anlattık. Binâenaleyh bu şüphe bâtıldır.
Cenâb-ı Hakk'ın bekasıyla birlikte, diğer herşeyin yok olabileceğini kabul edenlerin, bir kısmı Hak Teâlâ'nın herşeyin ahiri olabilmesi için, bunu vâcib görenler vardır. Bu, Cehmlyye'nin görüşüdür. Çünkü Cehmlyye, Hak Teâlâ'nın mükâfaat ehline mükâfaatını, ceza ehline cezasını verdikten sonra, cenneti ve cennetlikleri, cehennemi ve cehennemlikleri, Arşı, Kürsî'yi, melekleri, felekleri yok edip neticede, Allah'dan başka hiçbirşeyin kalmayacağını iddia ediyor." Binâenaleyh O, nasıl hiçbirşey yokken ezelde mevcut idiyse, yine hiçbirşey yok iken, ebediyyü'l-âbâd, lâ-yezâl'da da mevcut olarak kalacaktır" diyor. Onların bu husustaki delilleri şunlardır:17[17]

Ebedî Hayat İnkarcılarına Cevap

1) Ayetteki "O, hem evveldir, hem âhirdir" ifadesi... Allah Teâlâ, herkes son bulduğunda ancak âhir olur.
2) Allah Teâlâ ya cennet ve cehennemliklerin hareketlerinin sayısını bilir, ya da bilmez. Dolayısıyla eğer O, bunu biliyor ise, bu hareketlerin ne kadar olacağını da biliyor. Halbuki kendisi için belirli bir sayı söz konusu olan herşey, sonludur. Dolayısıyla cennet-cehennem ehlinin hareketleri de sonludur. O halde bu durumda mutlaka hiç bozulmadan devam edecek

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/281-284.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/284-285.

olan bir yokluğun söz konusu olması gerekir. Yok eğer Allah Teâlâ, bu hareketlerin sayısını bilmiyorsa, bunların câhili demektir. Allah'a cahilliğin nisbet edilmesi ise imkânsızdır.

3) Gelecekle ilgili olan hadiseler, artmayı da, noksanlaşmayı da kabul edebilir. Böyle olan herşey ise sonludur.

Bunlara şöyle cevap verilir: Bu şeylerin hep sürüp gitmesi, ebede kadar devam edecektir. Bunun detifi şudur: Bu mahiyetlerden, "mümkin" oluş vasıfları zail olacak olsa, o zaman, zâtı gereği mümkin olan nesnenin, zâtı gereği mümkin olmayan (imkânsız) hale dönüşmeleri gerekir. Şimdi Allah Teâlâ tesir kudreti, tesirin imkânsızlığa dönüşecek olsa, o zaman mahiyetler de dönüşmüş olur ki bu imkânsızdır. Binâenaleyh bu mümkin oluşların sürüp gitmesi gerekir. Bu durumda da, bu muhdes varlıkların, sırf bir yokluğa varıp dayanmaları gerektiği sabit olmuş olur. Cehmiyye'nin ayet ile yaptığı istidlalin cevabını, inşaallah daha sonra zikredeceğiz.

Cehmiyye'nin ikinci şüphesine (dehline) şu şekilde cevap verebiliriz: Allah Teâlâ o hareketlerin belli bir sayısının olmadığını biliyor. Bu ise, cehalet olmaz. Cehalet, o hareketlerin belli bir sayısı olur da, Allah Teâlâ onu bilmez ise, o zaman söz konusu olur. Ama o hareketlerin belli bir sayısı olmaz da, sen de onu bu şekilde bilirsen, bu cehalet değil, aksine ilim olmuş olur.

Onların üçüncü şüphelerine (delillerine) de şöyle cevap verebiliriz: Allah Teâlâ'dan, ebediyyen varhk âlemine çıkan şey, sonlu olmaz.

Daha sonra kelamcılar, âlemin bekâsının mümkin olduğunu isbat edince, cennet ve cehennemin de sürekli olacağını isbat hususunda, müslümanların icmâsı ile, bu konudaki ayetlerin zahirî manalarına futundular ki bunların manaları açıktır.[18][18]

Ehl-i Sünnete Göre el-Âhir

Cennet ve cehennemin bekâsını (ebedîliğini) kabul eden müslüman çoğunluk, Hak Teâlâ'nın el-Âhir oluşunun ne demek olduğu hususunda, şu değişik izahtan yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ, mümkinât âleminin tümünü yok eder, böylece Kendisinin âhir oIuşl gerçekleşir. Ama daha sonra o mümkinât âlemini yeniden var eder ve ebedî olarak bırakır.

2) İnsanın aklında-zihninde, herşeyin sonu olabilecek mevcut (varlık) sadece O'dur. Binâenaleyh herşeyin sonu olabilmesi, Hak Teâlâ'ya has bir vasıf olunca, pek yerinde olarak o da "Âhir" diye tavsif edilmiştir.

3) Var olma, Hak Teâlâ'dan başlar ve bu git gide, derece derece aşağı doğru iner. Diğer varlıkların neticesi olup artık başka bir şeyin sebebi olmayan son varlığa kadar iner. Bu itibarla, Hak Teâlâ, "evvel" (ilk) olmuş olur. Daha sonra o şey, bu son mevcuddan, derece derece yukarı çıkar, derken yukarı çıkışın en son noktasına varıp dayanır ki işte orada, Hak Sübhânehû'nun varlığı söz konusudur. Şu halde Hak Teâlâ, varlığın kendisinden mümkinât âlemine inmesi hususunda "evvel"; varlığın mümkinât âleminden O'na tırmanırken de "âhir"dir.

4) O, bütün mahlûkâtı öldürür ve sadece Kendisi kalır. İşte bu itibarla O, "Âhir"dir.

5) O, varlık olma bakımından ilk, istidlal (delille varıp gitme) hususunda da "âhir"dir. Çünkü bütün istidlallerin maksadı, Yaratıcıyı tanımaktır. Yaratıcıya ulaşmak gayesiyle yapılmayan diğer istidlaller, fazla önemli değildir.[19][19]

Ez-Zâhir ve el-Bâtın

Hak Teâlâ'nın "zahir" ve "bâtın" olmasına gelince, bil ki O, varlık açısından zahirdir. Çünkü kâinattan ve mümkinâttan, gördüğün herşey, daha önce de belirttiğimiz gibi, herşey O'nun varlığının sübûtuna, hakikatine ve değişmekten uzak olduğuna bir delildir. Hak Teâlâ'nın "bâtın" oluşu da, şöyle bir kaç yöndendir:

---

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/285-286.

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/286.

1) Onun mükemmel manada zahir (açık) olması, "bâtın" olmasına sebebtir. Çünkü meselâ bu güneş, felekler üzerine doğuşunu hep sürdürseydi, bu ışığın o güneş sebebiyle olduğunu anlayamazdık. Herşeyin kendiliğinden aydınlandığını (kendi kendini aydınlattığını) sanardık. Fakat güneş, bir batıp-bir doğunca, battığında ışıkların sona erdiğini, bütün aydınlığın kaybolduğunu görünce, bütün bunların güneşten kaynaklandığını anlıyoruz. İşte burada da, eğer, Cenâb-ı Hakk'ın cömertliğinin, mümkinât âleminde sona erdiğini düşünecek olursak, bu mümkinât âleminin varlığının, Allah'ın varlığından kaynaklandığı açıkça anlaşılırdı. Fakat bu cömertlik (bunca nimetler) sürüp gidince, sona ermeyince, yani bunun devamlılığı ve mükemmelliği, işte böyle bir şüpheye sebebiyet vermiştir. Öyle ki çoğu kez bu varlığın nurunun, ondan olmadığı samlabilmiştir. Halbuki tam aksine, herşeyin varlığı, O'nun zâtındandır. Böylece, bu kapalılığın, (bâtıniyyetin), ancak O'nun varlığının mükemmelliğinden ve cömertliğinin sürekliliğinden meydana geldiği ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh çok net bir biçimde açık ve ortada olduğu için ve nurunun mükemmelliğinden ötürü akıllardan saklı kalan O yüce zâtı, teşbih ve tenzîh ederiz.
2) O'nun mahiyeti, kesinlikle insan tarafından anlaşılamaz. Bunun delili şudur: İnsan, birşeyin mahiyetini, ancak, acı, lezzet gibi, içinde hissettiği şeylerle yahut renkler, tatlar ve diğer hissî (duyularla algılanan) şeyler gibi, duyulanyla idrâk ettiğinde tasavvur edebilir. Böyle olmayan bir şeyin mahiyetini ise, insanın tasavvur etmesi imkânsızdır. Dolayısıyla Allah Celle Celâlühû'nun, o hususî hüviyeti (kimliği), bu iki yol ile anlaşılamaz. Dolayısıyla da insan tarafından, gerçek manada Allah'ın zâtı (mahiyeti), akledilemez. Bunun delili yine şudur: Mahlûkât nezdinde, Allah hakkında bilinen şey, ya vücûdî (subûtî, sabit olan), yahut da selbî (yani onda olmayan) sıfatlardır, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın bir cisim veya cevher olmayıșt gibi sıfatlardır. Yahut da izafî sıfatlardır. İzafî de, şöyle şöyle olmak şanından olan şeydir. Halbuki Allah Teâlâ'nın zâtına mahsus gerçek hakikati ve mahiyeti, bütün bu bildiğimiz şeylerden başkadır (ileridir). Binâenaleyh O'nun mahiyeti ve hüviyeti akledilemez.
Bunun delili şudur: Akıl nezdinde Hak Teâlâ'dan en açık şekilde zuhur eden (görünen) şey, O'nun şu mahlûkatın yaratıcısı olması ve bütün bunlardan önce olmasıdır. Halbuki sen, Hak Teâlâ'nın evvel oluşunu anlama hususunda, aklımızın ne kadar âciz olduğunu ve bu hususta nasıl şaşkınlığa düştüğünü daha önce anlamıştın (dinlemiştin).
Böylece anlattıklarımız ile, Hak Teâlâ'nın "evvel", "âhir", "zahir" ve "bâtın" olduğu ortaya çıkmış oldu. Rahmetli babamın şöyle dediğini duymuştum: "Rivayet olunduğuna göre, bu ayet nazil olunca, müşrikler Beytultah'a doğru dönüp secde etmişlerdi."20[20]

El-Evvel İsmi Tevhidin Delili

Pek çok âlim, Allah Teâlâ'nın bir olduğunu isbat hususunda, ayetteki, "O, hem evveldir" ifadesini delil getirerek, şöyle demişlerdir: Evvel, ilk-tek olandır. İşte bundan ötürü bir kimse şayet, "ilk alacağım köle hürdür"
dese, sonra da iki köleyi birden alıverse, ikisi de hür olmuş olmaz. Çünkü, "ilk" (evvel) olma şartı, tek olmaya bağlıdır. Burada ise, tek şartı, tahakkuk etmemiştir. Bundan sonra, bir köle de alsa o yine azâd edilmez. Çünkü "evvel" olmanın, bir şartı da (önce) olmaktır. Bu kölede ise bu şart tahakkuk etmemiştir. Dolayısıyla "evvel" olmanın şartının, "tek" olmak olduğu sabit olur. O halde bu ayet, âlemin yaratıcısının tek olduğuna delâlet etmiş olur.21[21]

Üçüncü Mesele

Çoğu müfessirler, ilgili ayete, "Allah, herşeyden önce olduğu için, "evvel"; herşeyden sonra kalacağı için "âhir",
deliller açısından "zahir", duyulardan-gözlerden uzak ve kapalı olduğu için, bu kelimelerin

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/286-287.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/287.

manasının, tıpkı bir kimsenin, "iş dönüp dolaşır O'na varır, O'nun sayesinde tamamlanır" manasında söylediğini, "Falanca bu işin hem başı, hem sonudur, hem zahiri, hem bâtınıdır" sözü gibi olduğunu söylemişlerdir Bil ki bu ayeti, sayesinde Cehmiyye'nin istidlallerinin de sakıt olduğu, o bahsettiğimiz manalara hamletmek mümkün olduğuna göre, bu mecazî manaya hamletmeye ihtiyaç (gerek) yoktur.

Yine bir takım kimseler de, "zahir" ve "bâtın"ın izahı sadedinde şunları söylemişlerdir: "Zahir, herşeye gâlib gelen, herşeyin üstünde olan demektir. Hak Teâlâ'nın, "Böylece zahirler oldular"(Saffat, 14) yani galibler, üstün gelenler oldular" ayeti bu manadadır. Yine bu mana, senin "Ona üstün geldim" manasında söylediğin şeklindeki sözün cümlesindendir. Hak Teâlâ'nın (Zuhruf, 33) ayeti de bu manadadır. İşte şu hadisteki ifadenin manası da aynıdır: "(Ya Rabbi) Sen Zahirsin ki senin üstünde hiçbirşey yoktur."

Cenâb-ı Hakk'ın "bâtın" oluşu hususunda, Zeccflc, "O, bâtındır (içlerde-kalblerde olanı) bilendir" manasını vermiştir. Bu tıpkı birisinin, "Falanca falancanın işinin batını bilir" demesi gibidir. Nitekim Leys. "Sen şu işi falancadan sakladın yani "Onun bâtınını (içini) biliyorsun" demiştir. Şu halde Allah'ın "bâtın" olması, işlerin bâtınının (aslını, asdarını) bilici olmasıdır.

Bence bu izah üzerinde biraz düşünmek gerekir. Çünkü bu manaya göre, hemen bunun peşisıra gelen, "O, herşeyi hakkıyla bilendir" ayeti, lüzumsuz bir tekrar olmuş olurdu. Ama "bâtın" kelimesine verilen ilk manaya göre, bu ayet tam yerli yerinde olmuş olur. Çünkü bu durumda takdiri mana, sanki şöyle denilmesi şeklindedir: "Hiç kimse Allah'ı kuşatamaz, O'nun sırlarına ulaşamaz. Başkasının hallerinden hiçbirşey ise, O'na kapalı kalmaz." Bunun bir benzeri de, "(Ya Rabbi) Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sendekini bilemem"(Maide, 16) ayetidir.[22][22]

Altı Günde Yaratma

"O, gökleri ve yeri altı günde yaratan; sonra Arş'a istiva edendir. Yeryüzüne giren ve oradan çıkan, gökten inen ve göğe yükselen şeyleri O bilir. Nerede olursanız olun, O, sizinle beraberdir. Ne yaparsanız yapın O Allah hakkıyla görendir" (Hadid, 4).

Hak Teâlâ'nın, "O gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istiva edendir" beyanı, A'râf Sûresi'nde (54.ayetinde) tefsir edilmiş olup, bu ifadeyi getiriş maksadı, kudretinin delillerini bildirmektir.

"Yeryüzüne giren ve oradan çıkan, gökten inen ve göğe yükselen şeyleri O bilir" ayeti de Sebe' Sûresi (2. ayette) tefsir edilmiş olup, bu ifadeden maksadı da, ilminin mükemmelliğini anlatmaktır.

Hak Teâlâ kudretine dâir olan ifadeyi, ilmine dâir olan ifadeden önce getirmiştir. Çünkü Allah'ın kadir olduğunu bilmek, âlim olduğunu bilmekten önce gelir, bu daha önemlidir. İşte bundan ötürü bazı muhakkik âlimler, Allah'ı bilmenin ilk mertebesinin, O'nun kudretini bilmek olduğunu söylemişlerdir. Diğer âlimler de, Allah'ı bilmenin ilk mertebesinin, O'nun müessir oluşunu bilmek olduğunu söylemişlerdir. Her iki takdire göre de, Allah'ın kadir olduğunu bilmek, âlim olduğunu bilmekten önce gelir.[23][23]

Allah'ın Beraberliği

Hak Teâlâ daha sonra "Nerede olursanız olun O, sizinle beraberdir. Ne yaparsanız yapın, O Allah hakkıyla görendir" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:[24][24]

Birinci Mesele

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/288.

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/288-289.

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/289.

Bil ki vâcibü'l-vücûd olan Allah'ın dışındaki herşeyin "mümkin" olduğu ve her mümkinin varlığının, O vâcib'den
kaynaklandığı sabittir. O halde mümkin varlıkların, bu varlıklarını elde edişleri, O gerçek vâcibü'l-vücûd olanın, bu varlıklara varlık vermesi sebebiyledir. Dolayısıyla Hak Teâlâ, her mahiyet ile, o mahiyetin var oluşu arasında yer almaktadır. Binâenaleyh O, her mahiyete (varlığa), o mahiyetin varoluşundan daha yakındır. İşte bu incelikten ötürü, muhakkik âlimler, "Her ne gördüm ise, Allah'ı ondan önce gördüm"; orta halli âlimler "Herne gördümse, Allah'ı onunla beraber gördüm." Zahir uleması ise, "Her ne gördümse, ondan sonra Allah'ı gördüm" demişlerdir.
Bil ki anlattığımız bu inceliklerin şöyle iki mertebesi vardır:
a) İnsanın, bu inceliklere, aklı, fikri, düşüncesi sayesinde ulaşması...
b) İnsanın açıklayamayacağı zevk kuvveti, vecd (bir bakış hali) hali elde etmesi.. Zevk ile bu incelikleri anlayıp, bunlara ulaşmanın, zevk olmaksızın anlamaya nisbeti (oranı), tıpkı şekeri yiyenin, şekeri yemeden anlatana olan durumu gibidir.25[25]

İkinci Mesele

Kelamcılar, ayette bahsedilen "beraber oluş-maiyyet"in, ya ilim, ya da görüp gözetme, muhafaza bakımından olduğunu söylemişlerdir. Her iki takdire göre de, bu demektir ki, Allah'ın mekân, cihet ve yön bakımından, bizimle beraber olmadığı hususunda, icmâ hasıl olmuştur. Dolayısıyla "O, sizinle beraberdir" ifadesini, mutlaka tevil etmek gerekir. Şimdi biz burada, bunun tevîl edilebileceğini söylediğimize göre, bu tevflin diğer yerlerde de yapılabilmesi gerekmiştir.26[26]

Üçüncü Mesele

Bil ki, bu ayetlerde, ilginç bir tertip bulunmaktadır. Zira, Cenâb-ı Hakk, "O, hem evveldir, hem âhirdir, hem zahirdir, hem bâtındır" buyurarak, önce, Kendisinin, bütün mümkinât ve kainatın ilâhı olduğunu; daha sonra da, Kendisinin, arşın, göklerin ve yerin ilâhı olduğunu beyan etmiş, en sonunda da, "Nerede olursanız O, sizinle beraberdir" cümlesi ile de, kudreti, îcadı, tekvîni ve ilmi ile bizimle beraber olduğunu beyân etmiştir ki, O'nun "ilmi", bizim içimizi dışımızı bilmesi demektir. Şimdi bu tertibin keyfiyeti hususunda bir düşün, sonra da, bu ayetlerin lafızları hakkında tedebbür et. Çünkü bu lafızlarda, enteresan sırlar ve yüce işlere dikkat çekmeler bulunmaktadır.27[27]

"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur.İşler ancak O'na (yani, O'nun dışında mâlikin bulunmadığı yere) döndürülür"
(Hadîd, 5).
Cenâb-ı Hakk bu ifadesiyle, meâdın yani ahiretin varlığına delil getirmiştir.28[28]

Gece-Gündüz Deveranı

"O, geceyi gündüzün içerisine sokar, gündüzü de gecenin içine katar. O, sinelerde gizlenen herşeyi hakkıyla bilendir" (Hadîd. 6).
Bu tabirlerin tefsiri, diğer sûrelerde geçmiş olup, bunlar, Allah'ın kudretine dair deliller ile, nimetini ortaya koymayı kapsayan ve birleştiren ifâdeler olup, bunların tekrar tekrar sunulması, kişiyi önce düşünüp tefekkür etmeye, sonra da Allah Teâlâ ile şükürle meşgul

---

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/289.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/289-290.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/290.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/290.

olmaya teşvik etmektir.[29][29]

Hak Yolunda İnfak

"Allah'a ve peygamberine iman edin, size vekîl kıldığı mallardan O'nun yolunda harcayın. İçinizden iman edip de harcayanlar (yok mu?), onlar için büyük mükâfaat vardır" (Hadid, 7).[30][30]

Ayetin Muhatabı

Bil ki, Allah Teâlâ, birliğine, ilim ve kudretine dair çeşitli deliller getirince, bunun peşinden tekliflerini de getirmiş ve işe, ilk önce, Allah'a ve Resulüne iman etmeyi emretmekle başlamıştır.
Buna göre şayet, "Ayetteki "iman ediniz" İfâdesi, Allah'ı tanıyana mı, yoksa tanımayana mı bir hitaptır? Şimdi, eğer birincisi ise, bu, O'nun tanıyana O'nu tanıtmayı emretmek olur ki, haliyle bu, tahsil-i hasıl (elde edilmiş olan bir şeyi yeniden elde etmeyi) emretmek olur ki, bu muhaldir. Yok eğer, ikincisi olursa, bu sefer de, ayetin hitabı, O'nu tanımayana yönelik olmuş olur. Halbuki, O'nu tanımayan ve bilmeyen kimsenin ise, O'nun emrini bilmesi imkânsız olur. Böylece de bu emir, kendisinin böylesi bir emirle memur olduğunu bilmesi imkânsız olan birisine yönelik olmuş olur ki bu da "teklîf-i mâla yutâk"dır" denilirse, buna cevaben şöyle diyebiliriz: Kimi âlimler, bu yaratıcının varlığına dair bilginin herkeste meknuz ve mevcut olduğunu; buradaki bu emir ile kastedilenin de, sıfatlarını tanımaya dair olduğunu söylemişlerdir
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sizi vekîl kıldığı mallardan O'nun yolunda harcayın. İçinizden iman edip de harcayanlar (yok mu?), onlar için büyük mükâfaat vardır" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[31][31]

Birinci Mesele

Bil ki, Cenâb-ı Hakk, insanlara ilk önce, Kendisine tâatle meşgul olmalarını emretmiş, ikinci olarak da, dünyaya fazla iltifat etmemelerini ve o dünyayı Allah yolunda harcamalarını emretmiştir ki, burada "De ki: Allah, sonra da onları bırak..." (En-âm, 91) ayetinden kastedilen mana murad edilmiştir. ifâdesi, burada, "Allah'a ve Resulüne iman edin..." cümlesine, "Sonra da onları bırak..." ifâdesi de, burada cümlesine uygun düşmektedir.[32][32]

İnfakın Gerekçesi

Bu ayet hakkında şu iki izah yapılabilir:
1) "Ellerinizdeki mallarınız, yaratması ve onları îcad etmesi sebebiyle, Allah'ın mallarıdır, ama O, o malları şeriatın ölçüsü içinde kendisinden yararlanılsın diye, mükellefin tasarrufuna sunmuştur. Şu halele bu mallarda tasarruf etme açısından mükellef, tıpkı bir vekîl, bir nâib ve bir halîfe gibidir. Müsaade ettiği zaman tıpkı, bir kimsenin başkasının malından kolayca harcaması gibi, sizin de bu mallarınızdan kolayca harcaması gerekir."
2) "Allah onların mallan veraset yoluyla size geçtiği için, sizi sizden önce gelip geçmişlere halife kıldı. Öyleyse, sizler onların durumundan ibret alın. Çünkü o mallar nasıl onlardan size intikâl ettiyse, böylece, sizden de sizin dışınızdakilere geçecektir. Şu halde siz de mallarınızda

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/290.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/291.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/291.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/291.

cimrilik etmeyiniz."33[33]

İnfaktan Maksad

Alimler, ayette bahsedilen infâk (harcama)nın ne tür bir harcama olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu sebeple kimileri, "Bu, farz olan zekâttır" derken, kimileri, "Hayır, bunun içine nafile olanlar da girer" demişlerdir. Ve, bunun, bütün iyilik türlerini içine alan genel bir ifâde olması imkânsız değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, böyle yapan kimselere büyük bir ücret vereceğini tekeffül ederek, "İçinizden iman edip de harcayanlar (yok mu?) onlar için büyük mükâfaatlar vardır" buyurmuştur, Kadî, "Bu ayet, böyle bir ücretin, sırf iman ile elde edilemeyeceğine, buna, infâk etmenin de eklenmesi gerektiğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh, işte bu açıdan bu ayet, zekât ve saire gibi farzları ihlâl eden kimseler için, bir ücret olmayacağına delâlet eder" der. Bil ki, Kadî'nin bu istidlali tutarsızdır. Zira ayet, farz olan zekâtı ihlâl eden kimseler için "büyük bir ücretin" gerçekleşmeyeceğine delâlet etmektedir. O halde, ey Mu'tezile, siz, ayetin, farzları (zekâtı) ihlâl eden kimselere hiç ücret, mükâfaat verilmeyeceğine delâlet ettiğini nasıl söyleyebiliyorsunuz?!34[34]

Resule Uyunuz

"Peygamber, Rabbinize iman etmeniz için sizi davet edip dururken, size ne oluyor ki, Allah'a iman etmiyorsunuz? Halbuki O, sizden kesin teminat almıştır. Eğer O'na iman edeceklerseniz (hemen buna koşun)" (Hadid, 8).

Bu ayet-İ kerime İle ilgili birkaç mesele vardır:35[35]

Birinci Mesele

Bil ki, Allah Teâlâ, iman etmemeyi şu iki şart açısından kınamıştır:

a) O Resulün davet etmesi. Ki, bu ifâde ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara, apaçık deliller kapsayan o Kur'ân'ı okuyup durması kastedilmiştir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın onlardan ahd ve mîsâk alması. Ulemâ, mîsâk almanın ne demek olduğu hususunda da şu iki izahı yapmışlardır:

1) 0 peygamberin davetini kabul etmeyi gerektiren delillerin sunulması ve akla yerleştirilmesi... Bil ki, o deliller, bu davetin kabulünü gerektirdiği için, bu, bu hususta yemîn ve and etmekten daha tesirli bir ifâde olmuş olur. İşte bu sebeple de, Cenâb-ı Hakk (delillerden çıkarılan neticeleri), "mîsâk" diye adlandırmıştır. Velhasıl, naklî ve aklî deliller bu konuda, bir uyum içindedirler. Naklî olan, Cenâb-ı Hakk'ın, "Peygamber, ... sizi davet edip dururken..." ifâdesinden elde edilen; aklî delil ise, "Halbuki O sizden kesin teminat almıştır" ifâdesinden elde edilendir. Bu iki tür delil bir araya gelince de, ilgili konu (hakkında bu tür delillerin bulunduğu bu şey), hakkında daha fazlasının ilâve edilmesinin imkânsız olduğu bir noktaya ulaşmış demektir.

Allah'ı tanımanın ancak nakil ile olduğunu iddia edenler, bu ayeti delîl getirerek, şöyle demişlerdir: Çünkü Cenâb-t Hakk, bu kimseleri, o Resulün kendilerini davet etmesine, (ama onların icabet etmemesine binâen) kınamıştır. Böylece biz, ilahî zemme müstehak olmanın, ancak, Resulün davetine tabi olmama durumunda olacağını anlamış bulunuyoruz.36[36]

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/291-292.

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/292.

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/292.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/292-293.

Kalû Belâ Mîsâkı İle İlgi

2) Atâ, Mücâhid, Kelbî ve iki MukâtİI, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâde ile, insanların ruhlarını Hz. Âdem (a.s)'in sulbünden çıkarıp, "Rabbiniz değil miyim?" deyip de, onların da "Elbette, Rabbimizsin..." demelerini kastettiğini söylemişlerdir ki, bu görüş zayıftır. Zira, Allah Teâlâ, artık bundan sonra iman etmemeleri konusunda kendileri için geride herhangi bir mazeretin kalmadığı hususunda bir sebep olsun diye, "mîsâk almak" bahsetmiştir. Halbuki, onları, Âdem'in sırtından çıkardığı zamanda alınan o mîsâk, o kavim için ancak, o Peygamberin söylemesi ile malûm olmuştur. Dolayısıyla, peygamberin doğruluğu bilinmezden önce, bu, o peygamberi tasdik etmenin vücûbunun sebebi olamaz. Ama, deliller ve beyyineler getirip bunları akıla yerleştirmek ise, herkes için malûmdur. Bu yönüyle bu, o resulü tasdik etmenin vücûbuna bir sebep olmuş olur. Böylece biz, ilgili ayeti bu manada tefsir etmenin caiz olmayacağını anlamış bulunuyoruz.[37][37]

İkinci Mesele

Kadî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, "size de ne oluyor.." hitabı kulların iman edebilme gücüne sahip olduklarına delâlet eder. Çünkü, böyle bir söz, ancak yapabilme ve edebilme imkânına sahip kimseler için söylenir. Ve bu tıpkı, "Sana ne oluyor da, boyunu uzatmıyorsun, rengini beyazlatmıyorsun?" denilmemesi gibidir. Böylece bu, "istitâat kable'l-fiil" olduğuna, (yani, fiilden önce, onu yapma gücünün bulunduğuna), kudretin her iki zıddı (yani hem yapma, hem de yapmayıp terketmeyi) de yerine getirmeye elverişli olduğuna ve iman etmenin, Allah'ın yaratması ile değil de, kulun eli ile olduğuna... delâlet "[38][38]eder.[39][39]

Üçüncü Mesele

Ayetteki ifâde, "uhize misâkukum..." şeklinde de okunmuştur. Ayetteki,ifâdesinin manası ise, "Eğer siz, deliline
binâen bir şeyi tasdik ediyorsanız, daha size ne oluyor da, şu anda iman etmiyorsunuz? Çünkü, aklî ve naklî deliller, mutabakat sağlamış ve daha fazlasının eklenemeyeceği bir dereceye ulaşmıştır" şeklindedir.[40][40]

Hidâyet Ayetleri

"O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için, kulunun üzerine açık açık ayetleri indirmekte olandır. Şüphesiz ki Allah, size karşı Raûfdur, Rahimdir" (Hadîd, 9).
Kadî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk, bu ayeti ile, Kur'ân olan apaçık ayetler ve diğer mucizeler indirişinin maksadının, onları, karanlıklardan nura çıkarmak olduğunu beyân etmiş ve bu hususu, "Şüphesiz ki Allah, size karşı Raûfdur, Rahimdir" ayetiyle tekid etmiştir.
Allah Teâlâ şayet, bazı kimselerin küfrün karanlıklarında kalmalarını dilemiş, onlar hakkında bunu yaratmış ve onlar için, zail olmayacak bir biçimde bunu takdir etmiş olsaydı, böyle demesi doğru olmazdı.
İmdi eğer: Bu ifâdenin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın, bunları karanlıklardan nura çıkardığına delâlet etmiyor mu? Binâenaleyh, iman işinin, O'nun fiili olması gerekir..." denilirse, biz deriz ki: Şayet Cenâb-ı Hakk, "çıkarma" sözü ile, bunlardan imanı yaratmayı kastetmiş ofsaydı, o

---

[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/293.
[38][38] Bu görüşü Râzî Mutezilî olan Kadi Abdûlcebbarda naklediyor. Hiç tenkil etmeyişinin sebebi, benzeri tenkitleri başka yerlede yapmış olsa gerektir (ç).
[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/293.
[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/293.

zaman Cenâb-ıHakk'ın, "O, sizi karanlıklardan ... çıkarmak için, kulunun üzerine açık açık ayetleri indirmekte olandır" hitabının manası kalmazdı.. Çünkü bu, İster önce, ister sonra olsun, O yarattığı için O'nun yaratması değişmez. O halde, bu durumda bu hitaptan kastedilen mana, Allah'ın bu kimselere, onları karanlıklardan nura çıkarması konusunda, lütufta bulunmuş olmasıdır. Eğer böyle olmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, Kendisini, onları o karanlıklardan nura çıkarmakla tavsîf etmesi, O'nun, kendisini, onları nurdan karanlıklara çıkarma ile nitelemesinden daha evlâ olmazdı..."41[41]

Razî'nin Mu'tezile'ye Cevabı

Bil ki bu söz, düşüklüğüne ve parlaklığına rağmen, "ilim" meselesiyle çelişir. Çünkü Allah Teâlâ, onların iman etmeyeceklerini ve bu bilginin onlardan imânın meydana gelmesine manî olduğunu bilen bir âlim olmasına rağmen, şimdi kalksa da, diğer zıddının varlık âleminde izâlesi ve ibdâli mümkün olmayacak bir biçimde mevcud olduğunu bile bile, bu kimseleri, bu iki zıddan birisini yapmakla mükellef tutsa, bunun yanısıra bu kimselere hayır ve ihsanı irâde etmesi düşünülebilir mi? Mu'tezlle'nin ileri sürdüğü bu fikrin, hiçbir insanın kabul etmeyeceği şeyler cümlesinden olduğunda şüphe yoktur. İşte böyle bir çelişki söz konusu olduğunda, Mu'tezile'nin sözlerinin ve iddialarının zahirî gücü zail olur.
Ayetteki, "Şüphesiz ki Allah size karşı Raöfdur, Rahimdir" cümlesini kimileri, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber ofarak gönderileceği manasına hamletmişlerdir, ama böyle bir tahsisin (sınırlandırmanın) manası yok. Aksine bu ifadenin içerisine, kişinin yapabileceği diğer mükellefiyetlerin yanısıra, bu da girer.42[42]

Mülk Allah'ındır

"Ne oluyor size ki Allah yolunda infak etmiyorsunuz. Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Sizden, Fetih'ten evvel harcayan ve savaşanlar, diğerleri ile bir (aynı) olmaz. Onlar derece itibariyle, sonra harcayan (infak eden) ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, her birine en güzel (mükâfaatı) va'detti. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdârdır" (Hadîd, 10).
Cenâb-ı Hakk, önce imanı ve infâkı emredip, sonra da, önceki ayette, iman etmenin gerekliliğini te'kid edince, bu ayette de infâkın gerekliliğini pekiştirmiştir. Buna göre mana, "Sizler öleceksiniz ve mallarınızı miras olarak bırakacaksınız. Binâenaleyh o mallarınızı, Allah'a taat olan şeylerde harcamayı, Ön plana almalı değil misiniz" şeklinde olur. Bu da, "Matınız, mutlaka ya ölüm veya Allah yolunda infâk suretiyle elinizden çıkacaktır. Eğer bu elden çıkma işi, birinci şekilde otursa, neticesi Allah'ın laneti, gazabı ve cezası olur. Yok eğer ikinci şekilde olursa, neticesi Övgü ve mükâfaat olur. Mademki o malınız mutlaka elinizden çıkacak, bu durumda her insan, o malın elinden, övgüye ve mükâfaata müstehak olacak bir biçimde çıkmasının, ianete ve cezaya müstehak olacak bir biçimde çıkmasından daha evlâ olduğunu bilir.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk, Allah yolunda infâkın bir fazilet olduğunu beyan edince, bu infâk hususunda yarışmanın da, faziletin tamamlayıcısı olduğunu beyan etmek üzere: "Sizden Fetih'den evvel harcayan ve savaşanlar, diğerleri ile bir (aynı) olamaz. Onlar derece itibarıyla, sonra harcayan ve savaşanlardan daha yüksektirler" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:43[43]

Birinci Mesele

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/294.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/294-295.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/295.

Ayetin takdirî manası, "Sizden, Fetih'den önce infak edenle, Fetih'den sonra infak eden bir olmaz" şeklinde
olup, bu tıpkı, "Cennet ashabı ile, cehennemlikler bir olur mu?" (Haşr, 20) ayeti gibidir. Ancak ne var ki durum meydanda olduğu için, takdirî manada eklenen kısım, mahzuftur.44[44]

Feth: Mekke'nin Fethi

Ayetteki "Fetih" ile, Mekke'nin fethi kastedilmiştir. Çünkü "Fetih" lafzı mutlak zikredildiğinde, ondan Mekke'nin fethi anlaşılır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, bu kelimeyi mutlak kullanarak,"Fetih'den sonra hicret yoktur'45[45] buyurmuştur. Ebû Müslim (el-Isfehanî) de, "Kur'ân, başka bir fethe de delâlet eder. Çünkü Hak Teâlâ, "(Allah) ondan önce yakın bir fetih yaptı (nasib etü)" (Fetih, 27) buyurmuştur" demiştir. Herne olursa olsun, Allah Teâlâ, fetihden önce infak edişin faziletinin ve yerinin daha büyük olduğunu beyân etmiştir.46[46]

Hz. Ebû Bekir (r.a)'in Fazileti

Kelbî, bu ayetin, Hz. Ebû Bekir Sıddfk (r.a)'ın fazileti hakkında nazil olduğunu söyler ve şöyle der: "Çünkü Allah yolunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e malını veren ve harcayan ilk şahıs, Hz. Ebû Bekir (r.a)'dir. Hz. Ömer (r.a) şöyle demiştir: "Yanında Ebû Bekir ve üzerinde de göğsünde iki yakasını bir araya getirmiş olduğu bir cübbe olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında oturuyordum. Birden Cebrail (a.s) geldi ve "Bana ne oluyor da, Ebû Bekir'i, üzerinde göğsünde İki yakasını bitiştirdiği (eski) bir cübbe ile görüyorum?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "O (bütün) malını, fetih'den önce benim yolumda harcadı" dedi.
Bil ki bu ayet, fetihden önce Allah yolunda infâk veya Allah'ın düşmanlarıyla savaşma sadır olan kimsenin, Fetih'den sonra bu iki işi yapandan, hal ve fazilet bakımından daha büyük olduğuna delalet eder. Şimdi daha çok İnfâk edenin Hz. Ebû Bekir (r.a), daha çok savaşanın da Hz. Ali (r.a) olduğu malumdur. Fakat Cenâb-ı Hakk, infâk edeni savaşandan önce zikretmiştir ki bunda, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in önceliğine bir işaret vardır. Bir de, infâk etmek, "rahmet"; savaşma da "gazab" babındandır. Allah Teâlâ ise, "Rahmetin gazabımı geçmiştir" buyurmuştur. Dolayısıyla öncelik infâk sahibindedir.
İmdi eğer, "Aksine Hz. Ali de infâk sahibidir. Çünkü Hak Teâlâ onun hakkında "Yemeği, sevdiği (ve ona ihtiyacı) olduğu halde, onu (fakire verir ve) yedirir" (insan, 8) buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki: "İnfâk kelimesi mutlak olarak, "O infâk etti" gibi bir şekilde kullanıldığında, ancak büyük hadiselerde ve büyük miktarda infâkta bulunma manasını ifade eder. Vahidî, "Basît" adlı eserinde şöyle der: "İslâm için ilk savaşan Hz. EbÛ Bekir (r.a)'dtr. Hz. Ali (r.a) İslâm'ın ilk yıllarında küçük bir çocuktu, savaşacak yaşta değildi. Ama Hz. Ebû Bekir (r.a) ileri yaşta idi, İslâm'ı savunuyordu. Hatta bu yüzden, nerdeyse ölesiye dövülmüştür."47[47]

Kıdemli Ashab

Tevhid ulemâsı (kelamcılar), bunu, İslâm'a ilk girenlerin, Fetih'den önce Resûlüllah (s.a.s)'ın yanında cihad eden ve infâkta bulunanların faziletine delâlet eden bir ayet kabul etmişler ve şöyle bir izah yapmışlardır: Bu, Allah'ın Resulüne, canlarıyla ve mallarıyla yardımcı olanların büyüklüğünü ifade eder ki o ilk yıllarda, müslümanların sayısı az, kâfirlerin ise hem sayısı çoktu, hem güçleri fazlaydı. Dolayısıyla maddî-manevî yardıma o zamandan daha çok ihtiyaç hissediliyordu.

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/296.
45[45] Müslim, imare, 86 (3/1488).
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/296.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/296.

Fetih'den sonraki durum ise böyle değildi. Çünkü İslâmiyet o zaman, artık güç bulmuş, küfür ise zayıflamıştı. Bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ'nın, "Muhacir ve Ensâr'dan, öncü olan (yansı başta götürenler)..." (Tevbe, 100) ayeti ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Ashabım hakkında ileri geri konuşmayın. Çünkü eğer sizden birisi Uhud dağı kadar altını (Allah yolunda) harcayacak olsa, onlardan birisinin bir avuçluk infâkının, hatta yarım müdlük infâkmm fazilet (ve mükSfaatma) yetişemez'48[48] hadis-i şerifidir. Cenâb-ı Hakk daha sonra, "Bununla beraber Allah herbirine en güzel (mükâfaat) vadetti. Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" buyurmuştur.
Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:49[49]

el-Husnâ

Bu ifade, "Bu iki cemaatten herbirine Allah, en güzeli, yani en güzel mükâfaatı vadetmiştir. Bu en güzel mükâfaat da, dereceleri farklı olmasına rağmen, cennettir" manasındadır.50[50]

İkinci Mesele

Meşhur kıraata göre, ilk kelime, mansub olarak şeklinde okunmuştur. Çünkü bu, tıpkı "Zeyd'e bir hayır vadettim" ifadesi gibidir. Binâenaleyh bunda, "Zeyd" kelimesi, "va'd" fiilinin mef'ûlüdür. İbn Âmir ise, bu kelimeyi merfû olarak, şeklinde okumuştur. Onun bu kıraatinin delili, fiil, mef'ülünden sonra geldiğinde, önce gelen o ma'mûlünde (mef'ulünde) amel edememesidir. Bunun delili ise, meselâ Arapların, "Zeyd'i dövdüm" demeleridir. Bu tıpkı, şiirdeki şu ifadede olduğu gibidir:
"Ümmü'l Hıyar, benim bir takım günahlar işlediğimi iddia etmiştir. Halbuki onların hiçbirini ben yapmadım." Buradaki kelimesinin, fiili sonra geldiği için, bunun merfû olmasını gerektiren, bir başka sebebten ötürü, merfû okunduğu rivayet edilmiştir.
Bil ki âlim Abdülkâdir el-Cürcânî'nin bu konuda güzel bir sözü var. O şöyle demiştir: Bu şiirdeki mana, kelimenin mansub ve merfû okunuşuna göre farklılık arzeder. Bu böyledir. Çünkü mansub okunuşuna göre, söz, o kimsenin, her günahı işlemediğini ifade eder ki bu da, o kimsenin bazı günahları işlemiş olmasına ters düşmez. Çünkü bir kimse, "Her günahı işlemedim" dediğinde, bu söz onun her günahı işlemediğini ifade eder ama, bir kısım günahları işlediği ihtimalini de taşır. Bundan da öte, "hitab delili"nin hüccet olduğunu söyleyenlere göre bu söz, o kimsenin bir takım günahlar işlediğini itiraf etmiş olur.
Ama kelimenin merfû okunmasına gelince, yani ifadenin şeklinde oluşunun manası, tek tek herbir günahın bu kimse tarafından işfenilmediği şeklinde olur ve böylece o kimsenin hiçbir günah işlemediğini ifade etmiş olur. Şâirin de maksadı, kendisinin bütün günahlardan uzak olduğunu anlatmaktır. Böylece mananın, kelimenin merfû veya mansub okuyuşa göre farklı olduğunu anlıyoruz. Bu konuda, i'rabın farklı olması sebebiyle, mananın da farklı olduğu yerlerden birisi de, (Kamer, 49) ayetidir. Kim buradaki "küll" kelimesini mansub okursa, bu, Allah Teâlâ'nın herşeyi bir kader ile yarattığını ifade eder. Ama bu kelime merfu okunursa, o zaman ayet, Allah Teâlâ'nın herşeyi yarattığını değil de, yarattığı herşeyi kader ile yarattığını ifade eder. Bazan da bu konuda, mana farklılık arzetmediği halde, i'rab farklı olabilir. Meselâ, (Yasin, 39) ayetinde olduğu gibi. Çünkü bu ayetteki, "kamer" kelimesini merfu da, mansub da okusan, mana aynıdır. İşte bu ayette de böyledir. Binâenaleyh nasb ile, ref ile şeklinde okusan, neticeyi değiştirmez. Çünkü mana, her ikisinde de aynıdır, farklt değildir.51[51]

48[48] Müslim, fezâilû's-sahâbe, 221-222 (4/1967).
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/297.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/297.
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/297-298.

Aid Zamirinin Hazfi

Ayetin takdiri, şeklindedir. Ama karine bulunduğu için, âid zamiri olan "hû" hazfedil m iştir. Âid zamirleri, (Furkan.41) ve (Bakara, 123) ayetlerinde de aynı şekilde hazfedilmiştir.
Cenâb-ı Hakk daha sonra, "Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdârdır" buyurmuştur. Bu, "Allah Teâlâ, sâbıkûna ve muhsinlere mükâfaat va'dedince, hakedenlere hakettiklerini vermek için, mutlaka, O'nun hem cüz'iyyatı (en ince teferruatları) hem de bütün her şeyi bilmesi gerekir. Çünkü eğer Allah Teâlâ bunları ve kulların bütün fiillerini, tafsilatlı bir şekilde bitmemiş olsaydı, va'dettiği o va'din uhdesinden tam olarak çıkması, onu yerine getirmesi mümkün olmazdı. İşte bundan dolayı va'dinin peşinden, "Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" buyurmuştur.52[52]

Allah'a Ödünç Verme

"Allah'a, karzı basenle ödünç verecek olan kim? işte O, bunun (mükâfaatını) kat kat artıracaktır. Ona çok değerli bir mükâfaat da vardır" (Hadîd, 11).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:53[53]

Birinci Mesele

Alimler, bir yahudinin, bu ayet nazil olduğunda, "Muhammed'in tanrısı fakir düşmüş olacak ki borç istiyor" diye alay ettiğini, bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (r.a)'in onu tokatladığını, derken yahudinin bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e şikayet ettiğini; bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Ebu Bekir (r.a)'e, "Böyle yapmakla ne kastettin?" dediğini, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in de, kendine hâkim olamayıp, onu tokatladığını söylediğini, dolayısıyla Hak Teâlâ'nın, "Sizden önce kendilerine kitab verilmiş olanlardan ve müşriklerden, nice eziyetler duyup-göreceksiniz" (Al-i İmran, 186) ayetinin nazil olduğunu söylemişlerdir. Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Yahudi bu sözü, tanrının fakir olabileceğine inandığından ötürü değl de, (müslümanlarla) istihza için söylemiştir. Onların, "Allah fakir, biz ise zenginiz" (Al-i İmran, 181) şeklindeki sözleri de aynı mahiyettedir."54[54]

Ödünç veya İnfak

Allah Teâlâ bu ayetle, insanları, mallarını İslâm'a yardım etme, kâfirlerle savaşma ve müslüman fakirleri destekleme hususunda harcamaları konusunda yaptığı teşviki te'kid etmiştir. Böylece de sayesinde cennet va'dedildiği İçin, "karza" (ödünç verilen parçaya) benzetilerek, bu infâka "karz" denilmiştir.55[55]

Üçüncü Mesele

Âlimler, buradaki infâk ile, hangi türünün kastedildiği hususunda değişik izahlar yapmışlardır. Kimileri, bununla
farz olan intakların (yardımların) kastedildiğini ileri sürerlerken, kimileri de, "Aksine bu nafile infâklar hakkındadır" demişlerdir. Doğruya en yakın olan, bu "infâk" ile, her iki türün de kastedilmiş olmasıdır.56[56]

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/298.
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/299.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/299.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/299.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/299.

Dördüncü Mesele

Âlimler, bu "karz"ın (borcun), karz-ı hasen (güzel bir borç) oluşu hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Mukâtil, "İnsanın, bunu İçinden gelerek bağışlaması, güzel bir karzdır" demiştir.
2) Kelbî, "Bunun, sırf Allah rızası için tasadduk edilmesi güzeldir" der.57[57]

Sadakanın Kabul Şartları

3) Bazı âlimlerde, "Verilen karzın, güzel olabilmesi için şu on güzelliği taşıması gerekir" demişlerdir:
a) Bunun helal maldan olması... Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), vtemizdir, ancak temizi kabul eder58[58] ve "Allah Teâlâ abdestsiz namazı kabul etmez, yine ganimetten çümarak verilen sadakayı kabul etmez59[59] buyurmuştur.
b) Bu karzın, insanın sahib olduğu malların en iyi tarafından olması ve insanın, infâk olarak kötü malını vermemesi... Nitekim Hak Teâlâ, "Pek âdi, bayağı şeyleri infâk etmeye yeltenmeyin"(Banara, 267) buyurmutur.
c) Sevdiği ve ona muhtaç olduğu halde, sırf âhiret hayatını elde etmek maksadıyla, insanın o sevdiği şeyi tasadduk etmesi, vermesi... Çünkü Hak Teâlâ, "Çok sevmesine rağmen malını veren..." (Bakara, 177) ve "O, sevdiği halde yemeğini, başkasına yedirir..."(insan. 8) buyurmuştur. Bu mana, bu son ayet hakkında yapılan tevillerden birisine göredir. Hz. Peygamber (s.a.s) de,"Sadaka, sen sağlıklı ve cimri olduğun halde, kendi geçimini düşünüyorken ve bunu ihmal etmezken, vermendir. Can boğazına gelip de falanca şu kalsın, falanca şu kalsın " diyeceğin vakte kadar bekletme60[60] buyurmuştur.
d) Sadakanı, onu almaya en layık ve en muhtaç olana vermendir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ bu sadakayı, almaya layık bir takım kimselere tahsis etmiştir. Bunlar da payları belirtilmiş (Entfal, 1. ayetle) kimselerdir.
e) Mümkün olduğunca, sadakanı gizlice vermen, (gizli tutmandır); Nitekim Hak Teâlâ, "Eğer onu gizler ve fakire (öylece) verirsen, bu sizin için daha hayırlıdır" (Bakara. 271) buyurmuştur.
f) Sadakanın peşisıra, başa kakmaya ve eziyyete yeltenmemendir. Nitekim Hak Teâlâ, "Ey iman edenler, sadakalarınızı (iyiliklerinizi), başa kakma ve eziyet etme suretiyle boşa çıkarmayın"(Bakara, 264) buyurmuştur.
g) Sadaka vermek ile, sadece Allah'ın rızasını gözetip, riyaya düşmemen... Nitekim Hak Teâlâ, "Ancak Rabbinin, yüce razısını isteyerek (verir) ve (Allah ondan) razı olacaktır" (Leyl, 20-21) buyurmuştur. Bir de riyakârlık, ittifakla, kötü bir şeydir.
h) Çok da olsa, verdiğin şeyi Önemsiz görmendir. Çünkü verdiğin şey, dünyadan az bırşeydir. Kaldı ki dünyanın tümü bile, aslında azdır. İşte bu da, "Başa kakma, yaptığın iyiliği çok görme... "(Müddessir. 6) ayetiyle kastedilmiştir. Bu mana, bu ayetle ilgili tefsirlerin birine göredir.
k) Verdiğin sadakanın, sence malların en sevimlilerinden olması... Nitekim Hak Teâlâ, "Sevdiklerinizden vermedikçe bin (derecesine) ulaşamazsınız" (Al-i İmran, 92) buyurmuştur.

l) Kendini aziz (üstün), fakiri zelil (aşağı) görmemen... Aksine durum sence, tam tersi olmalıdır. Böylece fakiri, sanki Hak Teâlâ, onun rızkını, "Yeryüzünde hareket eden her canlının rızkı Allah üzerinedir..."(Hud, 6) ayet-i kerimesi gereğince, üzerine almış ama, sana havale

---

[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/299.
[58] 58[58] Müslim, zekat, 93 (2/716).
[59] 59[59] Buhari, zekât, 7.
[60] 60[60] Müslim, zekât, 93 (2/716).

etmiş gibi görmen ve kendini de fakire borçlu görmendir. İşte bu on güzellik bir araya geldiğinde, verilen o sadaka, "karz-ı hasen" olmuş olur. Bu ayet, Bakara Sûresi (245. ayette) izah edilmişti.
Daha sonra Hak Teâlâ, "işte O, bunun mükâfaatmı kat kat artıracaktır. Ona çok değerli bir mükâfaat da vardır" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele vardır:61[61]

Güzel Ödünlerin Ödülü

Cenâb-ı Hakk, bu güzel ödünce (karz-ı hasene) karşılık şu iki mükâfaatı va'detmiştir: Bakara Sûresi'nde de belirtildiği üzere, buna kat kat karşılık vermesi ve bu kat kat mükâfaatın yanısıra da, ayrıca bu kişi için bir değerli mükâfaatın olduğunu beyan etmesi... Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) Alimlerimizin görüşüne göre, "kat kat" sözü, Allah Teâlâ'nın hakedilen mükâfaata, Kendi lütfundan bir o kadar daha ekleyeceğine bir işarettir. Ayetteki "ecr-i kerîm" ise, vereceği mükâfaat manasınadır.
Buna göre eğer, "Siz (ehl-i sünnetin) inancına göre, Allah'ın verdiği mükâfaat da, aslında bir lütfudur. Dolayısıyla bu iki ifade arasında bir fark. olmadığına göre, yaptığın bu izah tam değildir" denilirse, cevaben şöyle diyebiliriz: Allah Teâlâ, Levh-i Mahfûz'a, "Kendisinden falanca fiil sâdtr olacak herkese şu kadar mükâfaat vardır" diye yazmıştır. İşte o kadar mükâfaat, amelin sevabıdır. Binâenaleyh ona, bir o kadarım eklediğini, onu o kadar katlamış olur.
b) Mu'tezileden CübbâTye göre, bedeller sevaba eklenir ve işte kat kat katlama budur.
Cenâb-ı Hakk ücreti (mükâfaatı) "kerîm" (değerli) diye tavsif etmiştir. Çünkü sevabı katlayan bizzat Kendisidir. O'nun sayesinde bu katlama olmuştur. Dolayısıyla da o, işte bu açıdan "kerîm" olmuştur.62[62]

Karaat Farkı

İbn Kesîr ve İbn Âmir, elifsiz, ama şeddeli olarak şeklinde; yine İbn Kesîr, fâ'nın zammesiyle, İbn Âmir de fâ'nın fethastyta, yine elifsiz-şeddeli okumuşlardır. Âsim da, elif ile ve fâ'nın fethasıyla şeklinde ve Nâfî, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî, elifle, ama fâ'nın zammesiyle şeklinde okumuşlardır. Ebû Ali el-Fârisî, şeddeli-elifsiz okunuş ile, şeddesiz-elifli okunuşun aynı manaya geldiğini, önemli olanın, fiilin merfû veya mansub oluşunun sebebini ortaya koyma olduğunu söyleyerek, şöyle demiştir: Bunu merfû okuyuşun sebebi açıktır. Çünkü bu, fiiline ma'tuftur. Yahut da, ayetin başıyla alâkası yoktur. Buna göre sanki "O Allah, bunu katlar" denilmektedir. Mansub okunuşuna gelince, şundan dolayıdır: Hak Teâlâ, "Allah'a, karz-ı hasenle ödünç verecek olan kim?" buyurunca, sanki, "Allah'a güzel bir borç verecek bir kimse yok mu?" demiş de, böylece ifadesi, bu soruya cevab olmuş. İşte bundan ötürü de mansub kılınmıştır.63[63]

Ahirette Nur

"O günde, erkek ve kadın mü'minleri, nurları önlerinden ve sağlarından koşar bir halde görürsün. (Melekler onlara), "Bugün size müjdeniz, içlerinde ebedî kalacak olduğunuz ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir" (diyecekler), işte bu, büyük murada ermenin tâ kendisidir" (Hadîd, 12).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:64[64]

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/299-301.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/301.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/301-302.
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/302.

Birinci Mesele

Ayetin başındaki "yevm" (o günde) kelimesi, ya "Ona çok değerli bir mükâfaat vardır (o günde)" ifadesinin zarfıdır. Yahut da, o günün büyüklüğünü göstermek için, mahzûf bir kelimesi ite mansubtur (yani hatırla o günü ki ... demektir).65[65]

Bu Nurun Mahiyeti

Bu gün ile, hesab günü kastedilmiştir. Ab'hter bahsedilen bu "nûr"un ne olduğu hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:
1) Bir takım kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den de rivayet edildiği üzere, bununla, bizzat "nûr" (ışık) manası kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü (Hz. Peygamber (s.a.s) "Mükâfaatı hakeden herkes için, büyüklük ve küçüklük bakımından amel ve sevabına göre, nuru tahakkuk eder" buyurmuştur. Bu izaha göre, herkesin nurunun derecesi farklıdır. Dolayısıyla kimilerinin nuru, Aden ile San'a şehri arasındaki mesafeyi aydınlatacak kadar kuvvetli; kimilerinin nuru dağ kadar; kimilerininki ise, ancak ayaklarının önünü aydınlatacak kadardır. En az nurlu olanlar ise, nuru, başparmağını aydınlatacak kadar olandır ki bu, bir söner, bir yanar. Bu görüş, İbn Mes'ûd (r.a), Katflde ve diğer bazılarından nakledilmiştir. Mücâhid ise, "Kıyamet günü her kulun, "Ey futan, işte nurun... Ey falan, senin ise nurun yok" diye seslenilecek" demiştir. Nuru olmamaktan Allah'a sığınırız.
Bil ki Nûr Sûresi'nde, gerçek "nûr"un Allah Teâlâ'nın kendisi olduğunu, basiret (akıl) nuru demek olan, ilim nurunun, nûr (ışık) olmaya, göz nurundan daha lâyık olduğunu açıklamıştık. Durum böyle olunca da, kıyamet günündeki bu nurun, Allah'ı (bu dünyada iken) tanımadan kaynaklanan (ilim) nuru olduğu ortaya çıkmış olur. Bu sebeble kıyamet (mahşer) günündeki nurların miktarı, dünyadaki marifetullah ölçüsünde olacaktır.
2) "Nûr"dan murad, insanın kurtuluşuna sebeb olan şeydir. Cenâb-ı Hakk, bu nurun, onların önlerinde ve sağlarında koşuşturduğunu belirtmiştir. Çünkü nasıl şakî (bedbaht) kimselere, amel defterleri, sollarından ve arkalarından veriliyorsa, saîdlere de, amel defterleri işte bu iki taraftan, yani sağlarından ve Önlerinden verilecektir.
3) Bu nûr ile, cennetin yolunu gösterme manası kastedilmiştir. Nitekim maksad hasıl olmadığı zaman, Arapça'da "Bu işin nuru yok" denilir. Maksad hasıl olduğunda da, "Bu işin, nuru ve rengi (parıltısı) var" denilir.66[66]

Üçüncü Mesele

Sehl İbn Şuayb, hemzenin kesresiyle şeklinde okumuştur ki, buna göre mana, "Nurları önlerinden koşar; bu koşma işi ise, onların imanları sayesinde tahakkuk
etmiştir" şeklinde olur ki, bunun bir benzeri de, "Bu, senin ellerinin daha önceden yaptığı şey sebebiyledir... "(Hacc, 10) ayetidir ki, bu, "İşte bu, bu sebeple olmuştur" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bu gün size müjdeniz, içlerinde ebedî kalacak olduğunuz ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. İşte bu, büyük murada ermenin ta kendisidir" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç, mesele vardır:67[67]

Beşaret

"Beşâref'in ne demek olduğunu biz, Cenâb-ı Hakk'ın, "îman edip salih amel işleyenleri müjdele"(Bakara, 25) ayetinin tefsirinde anlatmıştık. Daha sonra ulemâ, bu ayetin takdirinin,

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/302.
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/302-303.
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/303.

"Melekler onlara, derler" şeklindeolduğunu söylemişlerdir ki, bu tıpkı, "... melekler de her bir kapıdan onların yanma sokulacaklar (ve şöyle diyecekler): "Sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selâm... Dar-ı dünyanın en güzel sonucudur bu!"(Ra'd,23-24) ayeti gibidir.[68][68]

İkinci Mesele

Bu ayet, kıyametin dehşetinin, mü'minlere ulaşmayacağına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, herhangi bir tahsiste bulunmaksızın, mü'min kimselerin kıyamet günündeki durumlarının böyle olacağını beyân etmiştir.[69][69]

Fasık Mü'min Midir?

Ka'bî, fâsık kimsenin mü'min olmadığına delil getirme iddiasıyla şöyle der: "Fasık kimse şayet mü'min olsaydı,
bu müjdenin muhtevasına girerdi. Eğer bu müjdenin muhtevasına girmiş olsaydı, kesinkes onun cennetliklerden olduğuna hükmedilirdi. Böyle olmadığına göre, fasık kimsenin mü'min olmadığı sabit olmuş olur." Buna şu şekilde cevâp verebiliriz. Fasık kimsenin, kesinkes cennetliklerden olduğuna hükmedilmektedir. Çünkü, fasık kimse ya hiç cehenneme girmeyecek, yahut da cehenneme girse bile, ondan çıkacak, cennete girecek ve artık hep orada kalacak. O halde, bu demektir ki, fâsık kimsenin kesinkes cennetliklerden olduğuna hükmedilmektedir. Dolayısıyla, Ka'bî'nin yaptığı bu istidlal düşer.[70][70]

Dördüncü Mesele

Ayetteki,ism-i işareti, önce geçenlerin tümüne, yani o nura ve cennette ebedi kalma müjdesine râcidir.[71][71]

Beşinci Mesele

kelimesi düşürülerek, şeklinde de okunmuştur.[72][72]

Kıyamette Münafıklar

Bil ki, Allah Teâlâ, kıyamet gününde mü'minlerin durumunun ne olacağını ele alıp belirtince, bunun peşinden de, münafıkların durumunu açıklamak üzere:
"O gönde ki, erkek münafıklarla kadın münafıklar, iman etmiş olanlara, "Bizi bekleyin. Nurunuzdan bir parça ışık alalım.." diyecekler. (O gün onlara), "Dönün arkanıza da bir nûr arayın" denilmiş, nihayet onların arasına kapılı bir duvar çekilmiştir. Öyle ki, onun içinde rahmet, dış yanında da azab vardır" (Hadîd, 13) buyurmuştur.
Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:[73][73]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki (Hadid, 12) ifâdesinden bedeldir, yahutta mukadder olan (hatırla) fiili ile mansubtur.[74][74]

---

[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/303.
[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/303.
[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/303-304.
[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/304.
[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/304.
[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/304.

Nazar Kelimesi

Sadece Hamza, nûn'un kesresiyle, "bize mühlet tanıyın..." şeklinde okurken, diğerleri "bize bakın..." şeklinde okumuşlardır. Ebû Ali el-Fârist, kökünün birkaç şekilde kullanıldığını söyleyerek şöyle der:

1) Bu ifâdeyle, manasını kastetmiş olabilirsin. Buna göre harf-i cer hazfedilmiş, fiil, mef'ûlünü doğrudan doğruya almıştır (el-hazfu ve'l-îsâl). Nitekim, Ebü'l-Hasen şu beyti nakl etmiştir:

"Hüsnü cemâlleri göz alıcı biçimde olduğu halde, tıpkı ceylanların Erâk (Misvak) ağacına bakması gibi, bakarlar." Ki bu, takdirindedir.

2) Sen bu fiil ile, "düşünme ve tedebbür etme" manasını kastetmiş olabilirsin. Ki, senin, "Git, Zeyd'e bak, iman eder mi?.." şeklindeki sözün bu anlamdadır. İşte, buradaki bak! sözü ile "düşün" anlamı kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Bak (düşün), sana naşı! da meseller getirdiler"(İsra, 48) "Bak (düşün), Allah'a mâl ederek nasıl da yalan uyduruyorlar"(Nisa, 50) ve "Bak (düşün), biz nasıl onların bir kısmını da bir kısmına üstün kıldık" (İsra,21) ayetleri de bu anlamdadır. Bazan da bu kelime harf-i cerriyle mef'ûlünü alır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar, deveye bakmazlar mı, nasıl yaratılmışlar?!" (Gâşiye, 17)buyurmuştur ki, bu ayet, kullanımının, düşünme ve o husustaki hikmeti beyan etme anlamına geldiğine dair bir nastır. Bazan da bu kelime harf-i cerriyle müteaddî olur. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Göklerin ve yerin melekûtu hakkında düşünmediler mi?,." (A'râf, 185) ve "Onlar, kendi nefisleri hakkında düşünmediler m/?"(Rum, 8) uyurmuştur.

3) fiiliyle görmek manasının kastedilmesi.. Bu da tıpkı şairin,

"Havran ve onun önünde de ailen ortaya çıktığında sen baktın, ama, orada gözlerinle görüp tanıdığın bir manzara göremedin" demesi gibidir ki, bu, "Baktın, ama gözün ile, ailen içinde tanıytp bildiğin bir manzara (görünüm) göremedin" demektir. Ne var ki bu mana, mecazîdir. Çünkü, deliller, görmenin (nazar işinin) göz bebeğinin görmek amacıyla, bakışlarını herhangi bir şeye çevirmesinden ibaret olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, görmek "nazar etme, bakma"nın ayrılmaz bir vasfı olunca, sebebin müsebbeb (sonuç) yerinde kullanılması gibi, genelde, görme manasında bakma (nazar) ifadesi kullanılmıştır. Bunun, tıpkı, "Konuştun, ama konuşmadın", yani "Faydalı bir söz söylemedin" denilmesi gibi, "Baktın, ama bakmadın" kabilinden olması mümkündür. Yani, "Baktın, ama bir şey ifâde edecek biçimde bakmadın" demektir.

4) Nazar kelimesinin, bekleme anlamına alınması... Cenâb-ı Hakk'ın, (Ahzab, 53) buyurması gibi.. Ki bu, "Onun piştiğini, piştiği vakti gözetlemeksizin" demektir.. Bu izaha göre, şiirde ifâdesinin anlamı, "bekledin.." şeklinde olur. Çünkü, Arapların tıpkı, (kebâb yaptım..) (küçümsedin) şeklindeki ifâdelerinde olduğu gibi, £İ«s»ij dJ«i kalıplarının aynı anlama gelmeleri çokça olan bir şeydir.

Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, ayetteki ifâdesi hakkında şu muhtemel iki izah yapılabilir:

1) "Bizi bekleyin!.." Çünkü, mü'minler, cennete, adeta bir şimşek gibi girecekler; münafıklar ise, yayadırlar.

2) Bu, "Bize bakın.." takdirindedir. Çünkü mü'minler, o münafıklara baktıklarında, yüzleriyle onlara dönüp bakacaklardır; nurları önlerinde olduğu için de, o münafıklar bu nurdan yararlanacaklardır.

Ama, zi'nin kesresiyle şeklinde okunmasına gelince bu kelime, "Zaman tanıma, mühlet verme, bekleme" anlamına gelmiş olur. Cenâb-ı Hakk'ın, İblis'ten naklen, "Bana, onların diriltileceği güne değin zaman tanı.." (Sad, 79) şeklindeki ifâdesi de böyledir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, ödeme güçlüğü içinde bulunan bir kimseye "inzâr"ı, yani ödemesi için ona zaman tanımayı emretmiştir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hakk, o münafıkların o mü'minlere yetişebilmesi için, o mü'minlerin ağır yürümelerini, o münafıklara bir zaman tanıma kılmış" şeklinde olur. Bil ki, Ebû Ubeyde ve Ahfeş, bu kıraatin doğruluğu hususunda ta'nda bulunmuşlardır, ama şu anda bu kıraatin doğruluğunun izahı ve sebebi ortaya çıkmış bulunmaktadır.75[75]

---

[74][74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/304.

Üçüncü Mesele

Bil ki, bu konuda şu üç ihtimal ortaya çıkmaktadır:
1) Tüm insanlar, zulmetler içindedirler. Ama daha sonra, Allah Teâlâ, mü'miniere bu nurları verir. Münafıklar da, bu nurları o mü'minlerden isterler.
2) İnsanların tümü nurlar içindedir. Daha sonra mü'minler cennetlerde olurlar, böylece de, cennetlere doğru çok hızlı biçimde yürürler. Münafıklar onların arkasında kalakalır. Derken de, münafıklar mü'minlerden durmalarını, gitmemelerini, beklemelerini isterler.
3) Mü'minler nûr: münafıklar ise zulmetler içindedirler. Derken, daha sonra münafıklar, mü'minlerden nur talebinde bulunmuşlardır. Bu ihtimallerden herbirini benimseyen kimseler vardır. Eğer şimdi bu durum, duraktan meydana geliyorsa, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetteki ifâdesinden, "Bize bakın anlamı" kastedilmiş olur. Çünkü, mü'minler münafıklara baktığında onlara doğru yönelmiş olurlar. Nurları önlerinde olduğu halde, mü'minler her ne zaman o münafıklara doğru yönelirlerse, münafıklar o nurlardan yararlanmış olurlar. Yok eğer bu durum, mü'minler cennete giderlerken meydana gelecekse, o zaman, ayetteki bu ifâdeden, hem bekleme, hem de onlara bakma anlamı kastedilmiş olabilir.76[76]

Dördüncü Mesele

Kabes kelimesi, ateşten veya kandilden alınan bir parça şule demektir. Münafıklar, tıpkı dünya ateşinden alma gibi, mü'minlerin nurlarından herhangi bir şey almayı ummuşlardır, ama bu, onlardan sudur eden bir cehalettir. Çünkü o nurlar, dünyadaki salih amellerin neticeleridir. Dolayısıyla, dünyada, münafıklardan bu tür ameller sudur etmediğine göre, ahirette de, bu nurların eide edilmesi imkânsız hale gelmiştir.
Hasan el- Basrî şöyle der: "Kıyamet gününde herkese, ameline göre, nûr verilir. Derken, daha sonra, cehennemin ateşinden, dikenli kancalı şeylerden ve pıtırak dikenlerinden alınır, o yolların üzerine atılır. Derken, yüzleri, tıpkı, ayın ondördü gibi olan bir bölük mü'min gelip geçer. Daha sonra da, yüzleri semâdaki yıldızların ışıkları gibi olan başka bir grup gelip geçer. Sonra onları öylesine bir karanlık sarar ki, böylece o karanlık münafıkların nurunu söndürür. İşte orada münafıklar mü'minlere, "Durun, gitmeyin; nurunuzdan, tıpkı ateşten alınır gibi, alalım!" derler.77[77]

Kötü Huydan Uzaklaşma

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi hakkında da şu izahları yapmışlardır:
1) Bununla, "Dünya yurduna geri dönün de, bu nurları orada arayın.. Çünkü bu nurlar, ancak, ilahi bilgilerin, üstün huyların kazanılmasından ve cehalet vb. kötü huylardan uzak kalmakla elde edilir." manası kastedilmiştir. Ki, ayetteki, "sûr, duvar çekme" ifadesiyle de, onların, dünyaya yeniden dönmemeleri kastedilmiştir.
2) Ebû Ümâme şöyle der: "İnsanlar, çok zifiri bir karanlık içine düşerler. Derken mü'minlere, nurları verilir. Müteakiben mü'minler gitme hususunda acele edince, münafıklar, "Durun, nurunuzdan istifâde edelim, alalım!" derler. Bunun üzerine münafıklara, "Arkanıza dönün ve nuru arayın, alın!" denilir." O, sözüne devamla, "Bu, sayesinde, münafıkların tuzağa düşürüldüğü bir hiledir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Allah'a tuzak kurarlar. Oysa ki Allah, onları,

---

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/304-306.
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/306.
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/306.

kurdukları bu tuzağa düşürür.." (Nisa, 142) buyurmuştur. Böylece münafıklar, nurun tahsis edildiği o yere dönerler, nur namına bir şey bulamazlar; derken, tekrar mü'minlerin tarafına dönerler, böylece de, o duvarın, kendileriyle mü'minler arasına çekilmiş olduğunu görürler.." der.
3) Ebû Müslim şöyle der: "Mü'minlerin, "ölünüz.." şeklindeki sözlerinden, münafıkların, o nurun aydınlığından istifade etmekten men etmeleri kastedilmiştir. Ki bu, tıpkı bir kimsenin, kendisine yaklaşmak isteyen kimseye, "Arkan, gerin, senin için daha geniş, daha elverişlidir.." demesi gibidir. Bu görüşe göre, "dönünüz.." ifadesinden kastedilen mana, "Onlara geri dönmeyi emretmek değil de, onların, talep ettikleri bu şeyi elde etmelerinin imkânsız olduğunu kesinkes bildirme olur.78[78]

Araya Müteşabih Ayetler

Ayetteki, nihayet onların arasına kapılı bir duvar çekilmiştir. (Öyle ki), onun içinde rahmet, dış yanında da azâb vardır" ifadesiyle ilgili olarak, şöyle iki mesele vardır:79[79]

Birinci Mesele

Alimler, ayette bahsedilen "sûr"un ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, bununla, bir engel ve manianın kastedildiğini, yani, münafıkların, mü'minlerden böyle bir talepte bulunmaktan men edildiklerini söylerken, kimileri, "Tam aksine bu ifâde ile, cennet ile cehennem arasındaki bir duvar kastedilmiştir" demişlerdir ki, bu, Katâde'nin görüşüdür. Mücahit ise bunun, "arâf" perdesi ve engeli olduğunu söylemiştir.80[80]

İkinci Mesele

ifadesindeki "bâ" harf-i cerri zâid olup, te'kid için getirilmiştir. Buna göre ifadenin takdiri, şeklindedir. Ahfeş de böyle söylemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, yani o sûrun bir kapısı vardır ki yani o sûrun içinde rahmet vardır. Buradaki rahmet ile mü'minlerin içinde bulunduğu cennet kastedilmiştir. yani, "sûrun dışı ise yani azab taraftan onlara gelir" buyurmuştur. Buna göre mana, "O sûrun mü'minlere olan tarafında rahmet vardır, kâfirlere olan tarafından ise, kâfirlere o azab gelmektedir" şeklindedir. Velhasıl cennet ile cehennem arasında bir duvar, bir engel vardır. İşte sûr budur ve bu sûrun bir kapısı vardır. Mü'minler bu kapıdan cennete girerler. Kâfirler ise, hep o azab ve ateş içinde kalırlar.81[81]

Münafıkların Geri Kalması

"(Münafıklar), onlara seslenirler, "Biz sizinle beraber değil miydik?" diye. Dediler ki "Evet, fakat siz kendi kendinizi yaktınız. Hep mü'minlerin başına belâ gelmesini gözettiniz. Şüphe ettiniz. Sizi kuruntular aldattı. Sizi, o çok aldatan (şeytan), Allah'a karşı da aldattı. Nihayet işte Allah'ın emri gelip çattı" (Hadid, 14).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:82[82]

Birinci Mesele

Ayetle ilgili iki mana verilmiştir:

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/307.
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/307.
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/307.
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/307-308.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/308.

a) "Biz dünyada iken sizinle beraber değil miydik?"
b) "Biz, ibadetlerde, mescidlerde, namazlarda, savaşlarda hep sizinle beraber değil miydik?" Bu ikinci mana, daha zahir olandır.[83][83]

İkinci Mesele

Cennetle cehennem arasındaki uzaklık fazladır. Çünkü cennet göklerin en üstünde, cehennem ise yerin dibindedir. Binâenaleyh ayetin bu ifadesi, bu kadar uzaklığın karşılıklı seslenişe mani olmadığını göstermektedir. "Allah Teâlâ, kâfirlerin sesini, yerin dibinden, A'la-yı İlliyyîn'e çıkabilecek şekilde kuvvetlendirmiştir" demek de mümkün değildir. Çünkü böylesi bir ses ancak, çok ileri derecede güçlü kimseler için düşünülebilir. Kâfirler ise, âcizlikle-kısık seslilikle nitelendirilmişlerdir. Böylece mezhebimize göre, oradaki bu mesafenin, karşılıklı seslenişe mâni olmadığını anlıyoruz.
Daha sonra Hak Teâlâ, mü'minlerin, "Evet, siz bizimle beraberdiniz. Ama öyie şeyler yaptınız ki, onlar yüzünden işte bu azaba düştünüz. Yaptığınız şeyler:
1) "Siz kendi kendinizi yaktınız", yani küfrünüzle, günahlara dalmakla, kendinizi yaktınız." Bunların hepsi birer fitne (yakıcı ateş)tir.
2) "Hep mü'minlerin başına belâ gelmesini gözettiniz" Bu ifadeyle ilgili şu manalar verilebilir:
a) Ibn Abbas (r.a), bunu, "Tevbeyi beklediniz, hep ileride tevbe edeceğinizi düşündünüz" manası vermiştir.
b) Mukatil, "Muhammed'in başına ölümün gelmesini gözetip durdunuz ve "Ah bir ölse de kurtuluversek, rahata kavuşsak" dediniz" manasını vermiştir.
c) Bu, "Kendinizi yeniden kâfirlere katılasınız ve nifaktan çıkasınız diye, mü'minlerin başına kötü şeylerin gelmesini gözettiniz" demektir.
3) "Şüphe ettiniz." Bu ifadeyle ilgili şu manalar verilir:
a) "Allah'ın vaîdi hususunda şüphe ettiniz."
b) "Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği konusunda şüphe ettiniz."
c) "Öldükten sonra dirilme ve kıyamet konusunda şüphe ettiniz."
4) "Sizi kuruntular aldattı" İbn Abbas (r.a) şöyte der: "Cenâb-ı Hakk bu kuruntular ile, batıl şeyleri kastetmiştir. Bu batıl şeyler de, meselâ mü'minlerin başına çeşitli belâların inmesini arzulayıp durmalarıdır. "Nihayet işte Allah'ın emri, yani ölüm gelip çattı" yani onlar hep şeytanın aldatmalarına aldandılar, derken, Cenâb-ı Hakk onların canını alıp, onları cehenneme atıncaya kadar, şeytan onları hep aldatıp durdu. [84][84]

Şeytanın (Tercümedeki) Faydası

Allah Teâlâ "Sizi çok aldatan (şeytan), Allah'a karşı da aldattı" buyurdu. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:[85][85]

Birinci Mesele

Semmâh b. Harb, gayn'ın zammesiyle, kelimeyi şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "Sizi Allah'a karşı, gururunuz (aldanışınız) aldattı" şeklindedir. Bu mana, bir muzâfın hazfına göre verilmiş bir manadır ve bu, "sizi, Allah'a karşı, o yanılmanızın yanısıra. O'ndan (dünyada iken) emin kalmanız, yani yaptığınız suçların peşinden hemen cezasının gelmeyişi sizi aldattı" demektir.[86][86]

İkinci Mesele

---

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/308.
[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/308-309.
[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/309.
[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/309.

Bu kelime gayn'ın fethasıyla şeklinde okunmuştur. Buna göre, bununla şeytan kastedilmiş olur. Çünkü şeytan onlara, "hesab ve ceza (kıyamet) diye birşey yoktur" fikrini atmak suretiyle, onları aldatmıştır.87[87]

Fidyenin Geçersizliği

"İşte bugün, ne sizden, ne de kâfirlerden hiç bir fidye alınmaz. Sığınacağınız yer ateştir. Size yakışan da odur. O ne kötü bir varış yeridir!" (Hadid, 15).88[88]

Fidye Hakkında

"Fidye", sayesinde (verilip) kurtulunulan şeydir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Artık sizden ne iman, ne de tevbe kabul edilir. Binâenaleyh artık mükellefiyet kalkmış, mecburiyet doğmuştur (yani mecburiyen cehenneme gidiş var).

b) "Sizden, verip de o azabdan kurtulabileceğiniz bir fidye kabul edilmez." Bu manaya göre ayet tıpkı, "O kimseden ne bir fidye kabul edilir, ne de herhangi bir şefaat ona fayda verir" (Bakara, 123) ayeti gibi olur.

Bil ki "fidye", sayesinde kurtulunulan şeydir. Binâenaleyh bu ifade, iman etmeyi de, tevbe etmeyi de, mal verip kurtulmayı da içine alır. Bu, aklen Mu'tezile'nin ileri sürdüğü gibi, tevbenin kabulünün Allah hakkında vacib olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, fidyeyi kesinlikle kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Halbuki tevbe de bir fidyedir. Binâenaleyh bu ayet, tevbenin de artık o zaman asla kabul edilmediğine delâlet eder. Durum böyle olunca da, tevbe aklen, kabulü Allah'a vâcib olmayan birşey olur.

HakTeâlâ'nın "ne de kâfirlerden..." ifadesi ile ilgili olarak bir hususu açıklamak gerekir: Bu da, bu ifadenin, münafıklar üzerine atfedilişinin, münafığın sanki kâfir olmadığını gerektirmesidir. Çünkü atfedilen ile, kendisine atfedilen arasında bir mugayeretin (başka başka oluşun) bulunması gereklidir. Buna şu şekilde cevab veririz: Buradaki ifade ile, küfrünü açıkça ifade edenler ortaya koyanlar kastedilmiştir. Yoksa münafıklar da kâfirdir.

Daha sonra Hak Teâlâ "Sığınacağınız yer ateştir. Size yakışan da odur. O ne kötü bir varış yeridir!" buyurur. Burada geçen "mevlâ" kelimesi hakkında, şu manalar verilmiştir:

1) İbn Abbas (r.a) buna, "masîr" (varacağınız yer)" manasını vermiştir. Sözün özü şudur: Mevla, "veliyy" kökünün ism-i mekânıdır. Veliyy ise, yakın olmak demektir. Binâenaleyh ayetteki bu ifade, "Cehennem, sizin (Ey münafık ve kâfirler), kendisine yaklaşacağınız, ulaşacağınız, neticede gireceğiniz yerinizdir" manasınadır.

2) Kelbî, bu kelimeye "Size yakışan" manasını vermiştir ki bu, Zeccâc, Ferrâ ve Ebû Ubeyde'nin de görüşüdür. Bil ki, bunların bu sözü, bir mana olup, lafzın tefsiri değildir. Çünkü eğer, "mevlâ" ve "evlâ" kelimeleri, Arap dilinde aynı manaya olsalardı, elbette bunlardan herbirinin diğeri yerinde kullanılması doğru olur, dolayısıyla da, "Bu falandan daha evlâdır" denilebildiği gibi, denilebilmeliydi (ama denilememektedir). Yine "Bu falancanın dostudur" denilebildiği gibi, aynı manada denilebilmeliydi. Bu demlemediğine göre, bu zatların söylediği şeyin, bir mana olup, bir tefsir olmadığını anlamışoluyoruz.

Biz bu ince noktaya şundan ötürü dikkat çektik: eş-Şerif el-Murtazâ, Hz. Ali'nin imameti (hilafeti) konusunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Ben kimin mevlası (dostu) isem, Ali de onun meviasıdır (dostudur)"89[89] hadisine tutunarak şöyle demiştir: Mevlâ kelimesinin manalarından birisi de "evlâ"dır. Eş-Şerif el-Murtaza bu hususta, ayetin tefsiri ile ilgili olarak bu dilcilerin ileri sürdüğü görüşü delil getirerek, "mevlâ"nm "evlâ" manasına olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: Lafzın bu manaya gelmesi söz konusu olduğuna göre, onu bu manaya hamletmek gerekir. Çünkü bunun dışındaki manalar, ya, Hz. Ali'nin, Resûlüllah (s.a.s)'ın amcası oğlu ve

---

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/309.

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/309.

89[89] Keşfu'l-Hafa; 2/374.

yardımcısı olması gibi, olumlu; yahut da, azâd edilmiş (köle) olması gibi olumsuz bir mana arasındadır. Binâenaleyh birinci manaya göre, bu sözü söylemek bir abes, lüzumsuz bir söz olur. İkinci manaya göre ise, bir yalan olmuş olur. Biz ise, delil ile, bu kimselerin bu ayetteki sözlerinin, "tefsir" değil bir "mana" olduğunu beyân ettik. Bu durumda ise, eş-Şerif el-Murtaza'nm istidlali düşer.

Ayetle ilgili olarak yapılan bir başka izah da şudur: Hak Teâtâ'nın "Cehennem sizin mevlânızdir" şeklindeki sözü, "sizin aslında hiçbir mevlanız (dostunuz) yoktur" demektir. Bu böyledir, çünkü mevlası cehennem olanın, aslında mevlası yok demektir. Nitekim Arapça'da, "Onun hiçbir yardımcı ve destekçisi yok" manasında, "Onun yardımcısı hızlan, destekçisi ise ağlamadır" denilir. Bu izah, "Kâfirlerin mevlası yoktur" (Muhammed, 11) ayeti ile de desteklenir. "Yüzleri kavuran bir su ile sulanacaklar" (Kehf, 29) ayeti de bu manadadır.90[90]

Duyarlığın Azalması

"îman edenlerin, Allah'ı ve O'nun katından inen hakikati hatırlamak için, kalblerinin saygı ile yumuşaması zamanı hâlâ gelmedi mi? Onlar daha evvel kendilerine kitab verilip de, üzerlerinden uzun zaman geçmiş ve artık kalbleri kararmış olanlar gibi olmasınlar. Onlardan bir çoğu asıklardı" (Hadid, 16).

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:91[91]

Birinci Mesele

Hasan el-Basrî, ayetin baş kısmını şeklinde okumuştur. İbn Cinnî şöyle demiştir:nın aslı, dir. Daha sonra buna ilave edilmiştir. Binâenaleyh (yaptı mı?) ifadesini nefy için; (bazan yapar) ifâdesini nef içindir. Bu böyledir. Çünkü ifadenin müsbetine, ilave edilip (mesela denilince), hiç şüphesiz menfisine de u ilave edilmiş (olmuştur). Fakat Araplar, edatını ile birleştirince, ortaya çıkan lafız için, hem bir yeni mana, hem de lafızla ilgili mana söz konusu olmuştur. Manaya gelince, bazı yerlerde, zarf olur, dolayısıyla Araplar, mesela "Sen kalkınca, Zeyd de kalktı" yani senin kalktığın zamanda Zeyd de kalktı" derler.

Kelimenin lafzı ile ilgili manasına gelince, kelimenin meczûmunda (cezmettiği) fiilde değil de, kendisi üzerinde vakıf yapmak caizdir. Bu sebeble, mesela, Oj dd» demen caizdir ki bu, "Ben geldim, o gelmedi" demektir. Ama mesela bir kimsenin, diye vakıf yapması (durması) caiz değildir.

Bu kelimeyi şeklinde okuyanlara gelince, meşhur olan izaha göre, bu okuyuş, "vakti geldi" manasında "İşin vakti geldi" ifâdesindedir. Yine bu kelime, aynı manada, fiilinden olarak şeklinde de okunmuştur.92[92]

Kalbin Katılaşması

Alimler, Hak Teâlâ'nın bu ayetinin manası hususunda değişik izahlar yapmışlar; kimileri, "Bu, kalblerinde huşûya (saygıya) ters düşen nifak bulunduğu halde, iman ettiklerini söyleyen münafıklar hakkında nazil oldu" demişlerdir. Bu görüşü ileri sürenler, belki de, mü'minin, ancak kalbinin, huşu duymasıyla gerçek mü'min olabileceğini benimsemişlerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın bunu, ancak mü'min olmayan kimselere demiş olması caiz olur.

Diğerleri ise, "Hayır, bu ifade ile, gerçekte mü'min olanlar kastedilmiştir. Ama mü'minin bazan hususu ve haşyeti bulunur, bazan da bulunmaz. Sonra, bu görüşe göre, ayet hakkında şu muhtemel izahlar yapılabilir:

a) Belki de, bir grup mü'min içinde çok fazla huşu ve rikkat bulunuyordu da, böylece onlar,

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/310-311.

91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/311.

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/311-312.

işte bu ayetle bu hususa teşvik edilmiş oldular.

b) Belki de, bir kavmin içinde, ileri derecede huşu sahibi kimseler bulunuyordu.. Daha sonra bu kimselerden, o mükemmel huşu zail olup silindi de, böylece onlar, bu ayetle o huşûlu yeniden elde etmeye teşvik edildiler. Çünkü A'meş, şöyle demektedir: "Sahabe, Medine'ye gelince, bolluk ve refaha kavuştular. Böylece de, daha önce üzerinde bulundukları dinî hal ve tavırlar konusunda bir gevşeklik gösterdiler. Bu sebeple de, bu ayetle kınandılar."

Hz. Ebû Bekir (r.a)'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ayet, Resûlüllah'ın huzurunda okundu. O sırada da, onun yanında Yemâmeliler'den bir grup bulunuyordu.. Bunun üzerine onlar, adamakıllı ağladılar. Bunun üzerine de Ebû Bekir, onlara baktı da, "Biz de böyleydik; ama kalblerimiz katılaştı artık..." dedi.

Ayetteki,"Allah'ı ... zikir için..." ifadesi hususunda da, şu iki izah yapılabilir:

1) Ayetin takdirî manası,' 'Mü'minler için, kalblerinin, Allah'ın zikrine karşı rikkatti ve duyarlı olmaları, yani, Allah'ın Kur'ân'da bahsettiği öğütlerine karşı böyle olma zamanı gelmedi mi?" şeklindedir. Bu manaya göre, "zikr" kelimesi, failine muzâf bir masdar olmuş olur.

2) Buradaki "zikr" kelimesi, mef'ûlüne muzâf bir masdardır. Buna göre mana, "Allah'ın, onları anması ve zikretmesi için..." şeklinde otur ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, onlarda bir huşu bulunsun ve onlar, O'nu gafletle anan, böylece de kalbi, Allah'ın zikrine karşı huşu duymayan kimseler gibi olmasınlar diye, onlara zikri müyesser kılması gerekir.

Ayetteki, "ve inen hakikati..." ifadesine gelince, bununla ilgili olarak birkaç mesele vardır:93[93]

Birinci Mesele

Buradaki (-mâ), "zikr" lafzına atfedilmiş olması sebebiyle, mahallen mecrûrdur ve kendisi de, ism-i mevsûldür. Aid zamiri de hazfedilmiş olup, takdiri ise, "Haktan yana ona nazil olan.." şeklindedir. İbn Abbas, Hak'tan yana inen şeyin, Kur'ân-ı Kerîm olduğunu söylemiştir.94[94]

Kıraat Farkı

Ebû Ali el-Farisî, şöyle demiştir: "Nfifi, Asım'tn ravileri Hafs ve Mufaddal, şeddesiz olarak, (ve ma nezele) şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları ile, Asımın ravisi Ebû Bekr, şeddeli olarak, ve mâ nezzele şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr'ın da, nûn'un ref'i, zâ'nın kesresi ile, ve mâ nüzzile şeklinde okumuştur. Birinci kıraate göre, ifadenin takdiri, "İman edenlerin kalblerinin, Allah'ın zikrine ve inen hakikate huşu duyup boyun eğmeleri zamanı gelmedi mi?" şeklinde olur. İkinci kıraate göre de, "... Allah'ın indirdiği o hakikate..." şeklinde olur. Üçüncü kıraate göre ise, "... indirilen hakka..." şeklinde olur.95[95]

Üçüncü Mesele

Ayetteki "hak" sözünden Kur'ân kastedilmiş olabilir. Çünkü Kur'ân, iki vasfı da, yani zikri de öğütü de cami bir kitabtır. Bir de, semâ'dan gelen bir haktır. Yine, bu ifâde ile, Allah'ın, mutlak anlamındaki zikri, "haktan yana inen şey" ifâdesi ile de Kur'ân kastedilmiş olabilir. Cenâb-ı Hakk, "zikr" ile elde edilen bir huşûyu, nazil olan Kur'ân'la elde edilen huşû'dan önce getirmiştir. Çünkü, "huşu" ve haşyet ancak Allah anıldığı zaman elde edilir. Bunların, Kur'ân dinlenirken elde edilmelerine gelince, bu, Kur'ân'ın da yine, "Allah'ın zikr"ini şâmil olması sebebiyledir.96[96]

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/312-313.

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/313.

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/313.

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/313.

Katılaşan Ehl-i Kitap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "ve... olmasınlar" buyurmuştur. Ferrâ, bu ifâdenin mahallen mansûb olduğunu, ayetin anlamının da, "Mü'minlerın kalblerinin ... ve onlartn olmamaları... zamanı gelmedi mi?" şeklinde olduğunu, söylemiş, ama bunun nehiy olarak meczûm kabul edilmesi hafinde de bunun doğru olacağını Delirtmiştir. Bu izahın delili, bu ifâdeyi, iltifat üslûbu ile, tâ ile "olmayınız.." şeklinde okuyanların kıraatidir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, yahudîve nristtyanları kastederek, "daha evvel kendilerine kitâb verilip de..." buyurmuştur. "üzerlerinden uzun zaman geçmiş..." ifadesi ile ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:97[97]

Uzun Zaman Geçmesi

Alimler, "zamanın uzaması"nın ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:
a) "Bu toplumlarla peygamberi arasındaki zaman uzadı da, böylece kalbleri kaskatı oldu..."
b) İbn Abbas da, "Onlar dünyaya yöneldiler, Allah'ın öğütlerinden yüz çevirdiler" demiştir.
c) "Onların ömürleri, gaflet içinde sürüp gitti de, işte bu sebeple o kasvet ve katılık, onların kalblerinde hasıl oldu."
d) Mukâtil b. Hayyân, buradaki "emed" kelimesinin, "uzun emel, tûl-i emel" anlamına geldiğini, buna göre mananın, "Onlara tûl-i emel sebebiyle, o zaman uzayıverdi, (çok uzun geldi)" şeklinde olduğunu; bunun da, "Onların, emel ve arzuları böylesine uzayıp sürüp gidince, kaçınılmaz olarak kalbleri de katılaştı" şeklinde olduğunu söylemiştir.
e) Mukâtil b. Süleyman da, "Onlara, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelme zamanı uzadı..." anlamını vermiştir.
f) "Onların, Tevrat ve İncil'i duyup dinlemelerinden sonra, aradan çok uzun zaman geçti. Böylece de, Tevrat ve İncil'in saygınlığı onların kalblerinden zail oldu. Derken de, kaçınılmaz olarak kalbleri katılaştı" demektir. Böylece Cenâb-ı Hakk adeta mü'minleri, böyle olmaktan men etmiştir. Bu görüşü, M. İbn Ka'b el-Kurazî dile getirmiştir.98[98]

İkinci Mesele

Bu kelime, şeddeli olarak el-emeddu şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana "en uzun süre, ömür" şeklinde olur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onlardan birçoğu asıklardı" buyurmuştur. Bu, "Onlar dinlerinden çıkmışlar ve her iki kitabta olan şeyi terketmişlerdir" demektir. Bu adeta, işin başında huşû'un bulunmamasının, neticede, fıska götüreceğine dair bir işarettir.99[99]

Allah, Mü'minleri Cennete Koyar

"Şu hakikati bilin ki, Allah yere, ölümünden sonra can veriyor. Muhakkak ki biz, aklınız ersin diye, size ayetleri açıkça bildirdik" (Hadid, 17).
Bu ifâde hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, bir temsildir. Buna göre mana, "Katblerinin katılaşması sebebiyle ölmüş olan o kalblerin, Allah'ın zikrine müdavim olması, tıpkı Allah'ın ölmüş yeri yağmur ile diriltmesi gibi, huşûun sağladığı hayat ve diriliğin, o kalblere yeniden dönmesine bir sebeptir.
b) ifâdesinden, ölülerin diriltilmesi kastedilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bunu, huşu ve haşyete teşvik etmek, kafbleri katılaşmaktan alıkoymak •çin zikretmiş olur.100[100]

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/313-314.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/314.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/314.
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/314-315.

Allah Yolunda Harcayanlar

"Gerçekten sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a karz-ı basenle ödünç verenler (yok mu?), onların (mükâfaatı) kat kat arttırılır. Onlar için çok şerefli (başka) bir mükâfaat da vardır" (Hadid. 18).
Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:[101][101]

Birinci Mesele

Ebû Ali el-Farisî şöyle der: "İbn Kesir ve Ebû Bekir'in rivayetine göre Asım, şeddesiz olarak, "el musaddıkîne.." şeklinde okurlarken, diğer kıraat Tiamları ve Asımın ravisi Hafs ise, her iki kelimede de, sâd'ın şeddesiyle, ût şeklinde okumuşlardır. İkinci kıraatagöre, "el-musaddık..."in anlamı, "mü'min, inanan, tasdik eden" şeklinde olur. Buna göre de mana, tıpkı, "iman edip de salih amel işleyenler.." ifadesi gibi olmuş olur. Çünkü, karz-ı hasende Dulunmak da, salih amellerden birisidir. Daha sonra, ifâdeleri bu şekilde okuyanlar, şu iki sebepten dolayı, böyle okumanın daha uygun, daha evlâ olduğunu söylemişlerdir:
a) Allah için tasaddukta bulunup da, malum bir miktarını bu işe tahsis eden kimse, mü'min olmazsa, ayetteki bu va'din muhatabı olamaz. Binâenaleyh, ayetin zahiri anlamı, şeddesiz okuyanlara göre terkedilmediği halde, şeddeli okuyanlara göre, terkedilmiş olur.
b) Tasadduk eden, Allah için karz-ı hasen yapan kimse demektir. Böyle olunca ayetteki ifadesiyle ifâdesi aynı şey olmuş olur. Halbuki bu, bir tekrardır. Ama, ilgili kelimelerin şeddesiz okunması halinde ise, böyle bir tekrar söz konusu olmaz. Bu kelimeyi şeddeli okuyanların delili ise, şu iki şeydir:
1) Übeyy İbn Ka'b'ın kıraatinde bu ifâdeler tâ ile, (inne'l-mütesaddıkîne...) şeklindedir.
2) ifadesi, haber ile mübtedâ (yani "inne"nin ismi ile haberi) arasına girmiş, bir itiraziyye cümlesidir. Cümle-i itiraziyyeler ise, sıfat konumundadırlar. Binâenaleyh, bu sıfat, "tasdîk" masdarından ziyâde "sadaka, tasadduk" kökü için daha çok gereklidir. Birinci kıraati benimseyenler ise şu şekilde cevap vermişlerdir: "Biz, Cenâb-ı Hakk'ın kelimesini, cümle-i itiraziyye olarak almıyoruz. Bilakis biz bunu, manaya atfediyoruz. Baksana, kelimesinin açıkça ifâde ediliş tarzı "tasdik edenler..." şeklindedir. Böylece, ayetin takdiri, şeklinde olmuş olur.[102][102]

Fiilin İsme Atfedilmesi

İlgili ayette şöyle bir problem söz konusudur: Fiilin (fiil cümlesinin) isme atfı, hoş karşılanmaz, uygun değildir. Şu halde, burada böyle bir görüşü benimsemenin faydası nedir? Keşşaf sahibi şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, ifâdesindeki fiil manasına matuftur. Çünkü bu ifadenin başındaki Ellflam anlamındadır. İsm-i Fail de, manasındadır. Buna göre adeta denilmek istenmiştir." Bil ki bu izah, burada söz konusu olan problemi giderememiştir. Çünkü bu izahta, niçin o ifâdeden bu ifâdeye geçildiğinin izahı yoktur.
Buna göre burada denilmesi gerekli olan şudur: ve ifâdelerindeki eliflâm "ahd-belirlilik" ifâde etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk adeta, "işte bu vasfı taşıyan muayyen bir cemaati zikretmiş, bunlara ait haberi getirmezden önce de, bunların, sadaka çeşitlerinin en güzelini, yani karz-ı haseni yaptıklarını haber vermiş, daha sonra ilgili haberi zikretmiştir ki, bu da, ayetteki ifadesidir. Dolayısıyla, sözü, haşv-l levzene denilen bir doldurma kelime ile düzeltilmiş bir durum arzeder. Bu tıpkı şairin,
"Seksen yaş Allah seni de bu yaşa ulaştırsın - benim kulağımı bir tercümana muhtaç kıldı..."

---

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/315.
[102][102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/315-316.

ifadesinde olduğu gibidir.103[103]

Üçüncü Mesele

İlgili ifâdeleri şeddeli okuyanlar da, bu ifâdelerle, farz olan zekâtın mı, yoksa nafile tasaddukun mu veya, her ikisinin mi; yoksa, bu ifâdelerle, farz olan zekâtın mı; yoksa, bu ifâdelerle, farz olan zekâtın ve ifâdesi iie de, nafile olan tasaddukun mu kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çünkü, buna "karz" adını vermek, bunun nafile olacağına delâlet eder gibidir. Bütün bu ihtimaller, söz konusu olabilir.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların mükâfaatı kat kat arttırılır. Onlar için çokşerefli (başka) bir mükâfaat da vardır" ifâdesine gelince, bu husustaki açıklamalarımız daha önce geçmişti.104[104]

Sıddîkler, Şehidler

"Allah ve peygamberlerine iman edenler yok mu? Onlar sözü özü doğru olanlar, Allah için şahidlik edenlerdir. Onların, hem mükâfaatlan, hem nurları vardır. Küfredenlere, ayetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar da, cehennemin yaranıdırlar" (Hadid. 19).
Bil ki, Allah Teâlâ, bu ayetten önce, mü'minlerin ve münafıkların durumundan Dahsetti. Şimdi ise, hem mü'minlerin hem de kâfirlerin durumundan, aynı anda bahsetmektedir. Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:105[105]

Birinci Mesele

"Es-sıddîk", çokça sâdık olan ve Allah'ı ve O'nun peygamberlerini tasdik etme hususunda sıdkına sıdk katan kimseler için varid olan bir sıfattır. Bu ayet hakkında şöyle iki görüş vardır:
1) Ayet, Allah'ı ve O'nun peygamberlerini tasdik eden herkes hakkında gelmiş olan genel bir ifadedir. Bu, Mücâhidin görüşü olup, o "Allah'ı ve O'nun peygamberini tasdik eden herkes sıddîk'tir", sonra da bu ayeti okumuş. Bunun böyle olduğunun delili ise, İbn Abbas'ın, ayetteki ifâdesine "muvahhitler" anlamını vermesidir.
2) Ayetin hükmü genel olmayıp hususidir. Bu görüş iki Mukâtil'in (Mukâtil b. Hayyfln ve Mukâtil b. Süleyman) görüşü olup, bu görüşe göre, ayetteki "sıddîk" ile, İlyâs'ın ailesi ve Firavn hanedanından mü'min olan o kimse gibi, ilgili peygamberler kendilerine geldiğinde onları tasdik edip, bir an bile yalanlamayan kimseler kastedilmiştir. Ama, bizim dinimize göre bunlar, İslâm'ı ilk benimseyen şu sekiz kimsedir: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Hz. Zeyd b. Harise, Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Sa'd ve Hz. Hamza'dır. Bunların dokuzuncusu ise, iyi niyetini bildiği için, Allah'ın bunlara ilhak ettiği, Hz. Ömer'dir.106[106]

Sıddîk ve Şahidin Manası

Ayetteki, ifâdesi hakkında, şöyle iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Bu ifâde, önceki ifâdeye atfedilmiş olup, takdiri, "Allah'ı ve resullerini tasdik edenler, sıddîkler ve şahitlerdir" şeklinde olur. Mücâhid, "Her mü'min, sıddîk ve şehîd'dir" der ve bu ayeti okurmuş. Bu izaha göre, alimler her mü'mine niçin şehîd" adı da verildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri şöyle demişlerdir: "Çünkü mü'minler, Rableri katında kullara, amelleri hususunda şahit olan kimselerdir." Ki, bu ifade ile de, bu kimselerin ahirette şehâdetleri kabul edilen âdil kimseler oldukları kastedilmiştir. Hasan el-Basrî, bunlara bu ismin verilişinin sebebinin, her mü'minin, Rabbinin ikramını görüp

---

103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/316.
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/316.
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/317.
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/317.

müşahede etmesi olduğu biçiminde belirtmiştir. El-Esamm da şöyle demiştir: "Her mü'min şehîd (şâhit)tir, çünkü her mü'min, Cenâb-ı Hakk'ın, sayesinde kendilerini "kul" kabul ettiği, imanın, tâatın vâcib olması, küfrün ve günahınsa haram olması... gibi hususlarda, Allah için şehâdeti yerine getirir. Ebû Müslim de şöyle demektedir: "Biz, daha önce de, sıddîk lafzının, çok sâdık olan ve Allah'ı ve peygamberini tasdik konusunda doğruluğuna doğruluk katan kimselerin bir vasfı olduğunu belirtmiştik. İşte böylece bu kimseler bu sayede, başkaları hakkında şâhidler olmuşlardır.
İkinci Görüş: lafzı, önce geçmiş olan herhangi bir şeye atıf değil, tam aksine mübteda; haberi ise, ayetteki i+o "Rableri katında" ifadesidir. Yahutta bu ifâde, kelimesinin sıfatı; haberi ise, ifadesidir. Bu görüşe göre alimler, ayette bahsedilen "şahitlerdin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ferrâ ve Zeccâc, Cenâb-ı Hakk'ın, "Her ümmetten bir şahit, onların üzerine seni bir şahit olarak getirdiğimiz zaman halleri nice olur?" (Nisa, 41) ayetinden dolayı, bunların peygamberler olduğunu söylerlerken, Mukâtil ve Muhammed ibn Cerir et-Taberî, bunların, Allah yolunda şehâdet şerbetini içenler olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şöyle dediği rivayet edilmiştir:
"Sizler, aranızda, kimleri şehid sayarsınız? Ashab, Allah yolunda öldürülenleri, deyince, Hz. Peygamber, "Böyle olması halinde, ümmetimin şehitleri az demektir" buyurdu, sonra da, Allah yolunda öldürülenlerin; kann ağrısından (şanodan) ölenin ve kargıyla öldürülenin şehit olduğunu behrtü"107[107]
Allah Teâlâ, mü'minlerin durumundan bahsedince, kâfirlerin durumunu da, hemen bunun peşinden ele alarak, "Küfredenlere, ayetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar da, cehennemliklerdir" buyurmuştur.108[108]

Dünya Zevkinin Önemsizliği

Cenâb-ı Hakk, mü'minlerin o kâfirlerin durumundan bahsedince, bunun peşinden, dünyanın önemsizliğine, ahiretin durumunun mükemmelliğine delâlet eden şeyi getirmek üzere şöyle buyurdu:
"Bilin ki, dünya hayatı, ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür, aranızda bir öğünç (vesilesi)dir, mallarda ve evlâtlarda bir çoğalıştır. (Bunun) misâli, bitirdiği nebat, ekicilerin hoşuna giden bir yağmur gibidir. Sonra o
nebat kurur da, sen (onu) sapsarı bir hale getirilmiş görürsün. Sonra da o, bir çerçöp oluverir. Ahirette çetin bir azâb vardır, Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı bir aldanış metâmdan başka birşey değildir" (Hadid,20).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:109[109]

Birinci Mesele

Bu ayetin asıl maksadı, dünyanın halinin önemsizliğini, ahiretin durumunun saygınlığını ortaya koymaktır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hakk, "Dünya bir oyun, bir eğlence, bir süs ve bir övünme vesilesidir" buyurdu. Bu gibi şeylerin önemsiz olduğunda ise hiç şüphe yoktur. Ahiret hakkında da, "Orada devamlı, çetin bir azâb vardır. Veya, kesintisiz biçimde, Allah'ın rızası vardır" buyurdu. Bunların da büyük şeyler olduğunda şüphe yoktur110[110]

Hayat Nimeti

Bil ki, aslında dünya hayatı da bir hikmet ve gayeye matuftur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı

107[107] Ebû Davut cenâiz 15 (3/181).
108[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/317-318.
109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/318-319.
110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/219.

Hakk, "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım (...) Ben sizin bilmediklerinizi bilirim" (Bakara. 30) buyurdu. Şimdi dünya hayatı bir hikmet ve bir gayeye matuf olmasaydı, Cenâb-ı Hakk hiç böyle buyurur muydu? Ayrıca, hayatı yaratan da O'dur. Nitekim Allah, "Ölümü ve hayatı yaratan zât.." (Mûlk, 2) buyurmuştur. Bir de, Cenâb-ı Hakk, "Ya sizi ancak boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"(Mü'min, 115)
ve "O göğü, o yeri ve bunların arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık" (Sad. 27) buyurduğu üzere, abesle iştigal etmez.

Ayrıca, "hayat"m kendisi de bir nimettir, hatta bütün nimetlerin temelidir. Eşyanın hakikati, dünyada veya ahirette olmaları ile farklılık göstermez. Yine, Altah Teâlâ, hayatı yaratmış olması sebebiyle, alabildiğine lütufta bulunarak, "Allah'ı nasıl olup da inkâr edersiniz? Halbuki siz ölü iken, O diriltti..." (Bakara, 28) buyurmuştur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, nimetlerinin çeşitlerine dair ilk ele aldığı şey, "hayat", nimetidir. Bu sebeple, bahsettiğimiz şeylerin tümü birden, "dünya hayatının, kötü ve kınanmış olmadığına" delâlet etmektedir. Ama, kim kalkar da, bu dünya hayatını, Allah'a tâat uğruna değil de, şeytana tâat ve hevâya ittiba uğruna harcarsa, işte kınanan ve mezmûn olan budur![111][111]

Dünya Zevkinin Özellikleri

Sonra Cenâb-ı Hakk, dünya hayatınt şu vasıflarla nitelemiştir:

1) "Dünya hayatı bir oyundur" buyurmuştur. Oyun ise, onları cidden yoran çocukların yapacağı bir iştir. Uğrunda bu yorgunlukların çekildiği bu şeyler ise, vermeden sona erer.

2) "Dünya hayatı bir eğlencedir". Eğlence de gençlerin yapacağı bir şeydir. Eğlenceler de sona erdiğinde, genel olarak geride, sadece bir hayıflanma ve hasre: duygusu kalır. Bu böyledir, zira insan, eğlenceler sona erdikten sonra, malının. ömrünün gittiğini, lezzetin ve zevkin son bulduğunu ve ortada herhangi bir şey kalmamasına rağmen, nefsinin bunlara karşı bir iştiyak ve özlem duyduğunu görür Böylece de, zarar verici şeyler birbirini izler.

3) "Dünya hayatı bir süstür". Süs ve süslenme, kadınların adetidir. Zira, süsten ve süslenmeden elde edilmek istenen şey, çirkin olanı güzelleştirmeye çalışmak yıkım ile yüzyüze olan bir binayı onarmak ve noksan olan şeyi tamamlama hususunda çaba göstermek demektir. Halbuki, arızî olan şeyin, zatî olana mukavemet gösteremeyeceği malûmdur. Dolayısıyla, dünyanın kendisi, zâtı gereği son bulan, zâtı gereği fasit olan bir şey olunca, daha nasıl, insan, bu bozuk şeyleri, bu dünyadan silmeye muktedir olabilir?

İbn Abbas ise, ayetin manasının şöyle olduğunu söylemiştir: "Kâfir kimse, ahiret için çalışma değil de, hayatı boyunca hep dünya süsünü elde etmekle meşgul olur ve bu tıpkı, "Ey mağrur, aklanmış kimse, senin hayatın bir yanılma ve gaflettir" denilmesi gibidir."

4) "Dünya hayatı, fanî ve zail sıfatlarla, aranızda bir övünç vesilesidir." Bu övünme ya neseb bakımından, yahutta güç, kuvvet, asker, taraftar... bakımındandır. Halbuki, bütün bunlar son bulucudur.

5) "Dünya hayatı, mallarda ve çocuklarda bir çoğalma vesilesidir." İbn Abbas şöyle der: "Kişi, malını, Allah'ın gazabının söz konusu olduğu yerler için cem eder, o mal sayesinde^ Allah'ın dostlarına tepeden bakar ve o malını, Allah'ın gazabına sebep olacak yerlerde harcar. Dolayısıyla bu mal, üst üste, istiflenmiş, zulmetler misâlidir. Cenâb-ı Hakk, dünyadakilerin mutlaka bu kısımlardan biri ile ilgili olacağını bildirmiş olmaktadır. Yine Cenâb-ı Hakk, dünyanın durumunun, bu hususlardan hali olmayınca, kişinin bunlardan yüz çevirip de, kendisini, ahiretini mamur edecek şeylere yöneltecek olanları yapması gerektiğini beyân buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, bu dünya hayatı için bir mesel getirerek, "bir yağmur gibi" buyurmuştur. Ki, bunun bir benzeri de, "Onlara dünya hayatının misâlini de irâdet. (O), gökten indirdiğimiz bir su gibidir..." (Kehf, 45) ayetidir. Bu ayetin başındaki kâf, şu iki bakımdan mahallen merfûdur:

---

[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/319.

a) ifâdelerinin sıfatı olduğu için..
b) Zeccâc'ın da belirttiği gibi, haberden sonra gelen bir başka haber olduğu için...[112][112]

Küffarın Manası

"bitirdiği nebat, ekicilerin hoşuna giden..." ifadesi hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Ebû Mesûd, buradaki "el-küffâr - örtücüler" sözüyle, çiftçilerin kasd edildiğini söylemiştir. el-Ezherî de, Arapların, serptiği tohumu, yerdeki toprak ile kapayıp örttüğü için ekiciye "kâfir" ismini itlâk ettiklerini söylemiştir. Onların bunu bilmesine rağmen, yağmur sayesinde meydana gelen o bitki, çiftçilerin hoşuna gidince, bu son derece güzel ve yerinde olur.
b) Bu ayetteki "küffâr" kelimesiyle, Allah, dünya zinetini, dünya ziraatını, mü'minlerden daha fazla sever ve bu iş, mü'minlerden daha ziyade onların hoşuna gider. Çünkü, kâfirler, dünya mutluluğunun dışında başka bir mutluluk kabul etmezler. Ayetteki, ifâdesi, "o yağmur sayesinde biten şey" anlamındadır. Ayetin geriye kalan kısmı, Zümer Sûresi'nde tefsir edilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk, ahiretin durumundan bahsederek, "Ahirette ise çetin bir azâb vardır" buyurmuştur. Yani, "ömrü bir şekilde geçenler için, ahirette..." demektir. "Allah'tan mağfiret ve nza vardır." Yani "Dostlarıve kendisine itaat edenler için..." demektir. Zira, Allah, dünyayı, Önemsiz ve gelip geçici olmakla niteleyince, ahirette de, ya şiddetli ve devamlı bir azabın, yahut da devamlı bir rızânın bulunduğunu belirtmiştir ki, "rıza" (Allah'ın razı olması), mükâfaatların en büyüğüdür.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Dünya hayatı bir aldanış metâmdan başka bir şey değildir" buyurmuştur. Yani, "Büsbütün dünyaya yönelen ve bu sebeple de, ahireti elde etmekten yüz çevirenler için.." demektir. Saîd ibn Cübeyr şöyle demiştir: "Dünya, seni, ahireti elde etmekten alıkorsa, aldanış metaldir. Ama, seni, Allah'ın rızasını ve ahiret mutluluklarını elde etmeye götürürse, o zaman da ne güzel bir vesiledir!"[113][113]

Gök Genişliğinde Cennete Koşun

"Rabbinizden mağfirete ve genişliği yerle göğün eni kadar olan ve Allah'a ve peygamberine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete (ulaşmak) için yansın.. İşte bu, Allah'ın fazlu keremidir ki, kime dilerse ona verir. Allah, büyük faz! sahibidir" (Hadid, 21).
Cenâb-ı Hakk bu ifâde ile adeta, "Sizin, öğünmeniz, üzerinde bulunduğunuz gayeden başka bir şey için olsun. Bundan da öteye, bu yarışınızın, ahireti elde etmek için olmasına özen gösteriniz" elemek istemiştir. Bil ki, Cenâb-ı Hakk, "Rabbinizden mağfirete yanşm.." ifadesiyle yarışmayı emretmiş, daha sonra da burada, bu yarışmanın nasıl olması gerektiğini açıklayarak, "Yarış meydanlarında, akranlarına yetişmek için koşanların koşması gibi koşunuz" buyurmuştur.
Ayetteki, ifâdesi hakkında şöyle iki mesele bulunmaktadır:[114][114]

Birinci Mesele

Bundan, "mağfireti gerektiren şeylere koşmanın" kastedilmiş olduğunda şüphe yoktur. Bu cümleden olarak.
kimileri, bu ifâdeye, "tevbeye koşunuz" manasını verirken. kimileri de, "mükellef olduğunuz diğer şeyleri yapmaya koşunuz" manasını vermişlerdir ki, bunun içine "tevbe" de girer. En doğru olan da budur. Çünkü, mağfiret ve cennet, ancak günah olan herşeyden vaz geçme ve

---

[112][112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/319-320.
[113][113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/320-321.
[114][114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/321-322.

taat olan her şey ile meşgul olmakla elde edilir.115[115]

Emir Fevr İfade Eder

"Emr"in, fevrîliği (hemen yapılmayı) ifâde ettiğini söyleyenler, bu ayetle istidlalde bulunarak, şöyle
demişlerdir: "Bu ayet, yarışmanın vücûbiyyetine delâlet etmektedir. Dolayısıyla, geri durmanın mahzurlu ve günah olması gerekir.116[116]

Gök ve Yer Genişliğinin Anlamı

Ayetteki, "Genişliği yerle göğün eni kadar olan... cennete..."ifâdesine gelince, -ki Cenâb-ı Hakk, Âl-I İmrân Sûresi'nde de, "eni gökler ve yerin eni kadar olan cennete..." (Al-i İmrân, 133)buyurmuştur. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) "Yedi kat gök ve yedi kat yer şayet, dümdüz bir levha haline getirilseler ve yanyana birbirine eklenseler. cennet, onun eni kadar olurdu" demektir. Bu, Mukâtil'in görüşüdür.
2) Atâ'nın İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre, İbn Abbas, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifâdeleri ile, itaat eden herkes için böylesi vasıfta bir cennetin olacağını kastettiğini söylemiştir.
3) Süddî şöyle demiştir: Allah Teâlâ, cennetin "enini", yedi kat yerin ve yedi kat göğün enine benzetmiştir. Halbuki, cennetin boyunun, eninden daha fazla olduğunda ise şüphe yoktur. Böylece Cenâb-ı Hakk, cennetin boyunun, bunun kat kat fazlası olduğuna dikkat çekmek için, "en"i zikretmiştir.
4) Bu, kullar için, onların düşünebilecekleri, kafa ve gönüllerine çıkabilecekleri şeye bir benzetmedir. Onların anlayışlarına göre, en büyük şey ise, göklerin ve yerin miktarıdır. Bu, Zeccâc'ın görüşüdür.
5) İbn Abbas (r.a)'ın tercih ettiği görüşe göre, cennetler dörttür. Çünkü Hak Teâlâ, "Rabbisİnin makamından korkan için iki cennet vardır" (Rahman, 46) ve "Bunların altında da iki cennet vardır" (Rahman, 62) buyurmuştur. O halde burada kastedilen, o cennetlerden tek birini, eni bakımından, yedi kat gök ile yedi kat yere teşbihtir.117[117]

Cennetlerin Hazırlanmış Olması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah'ın ve peygamberine iman edenler için hazırlanmış bulunan (cennet'e)..." buyurmuştur, Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır:118[118]

Mu'tezile'nin Te'vili

Alimlerimizin ekserisi, cennetin yaratılmış olduğuna, bu ayeti delil getirmişlerdir. Mutezile ise, bu ayeti, şu iki
sebepten ötürü zahirî manasına göre almanın mümkün olamayacağını söylemiştir:
1) HakTeâlâ'nın, "Yemişlerini (meyveleri) devamlıdır.."(Rad,35) ifadesi, cennet meydana geldikten (yaratıİdfktan) sonra, sıfatlarından birisinin de, onun fena bulmayacağına delâfet etmektedir. Fakat eğer cennet şu anda mevcut olmuş olsaydı, "Allah'ın vechi hariç, herşey helak olacaktır (son bulacaktır)" (Kasas, gayetinin delaletiyle, o da fâni olurdu.
2) Ehl'i sünnete göre cennet yaratılmış olup, şu anda yedinci göktedir. Halbuki cennetin, bunlardan birisinde olması ile, onun eninin yedi kat göğün eni kadar olması düşünülemez. Binâenaleyh bu iki sebepten ötürü, ayeti mutlaka te'vil etmek gerekir. Bu te'vil de şu iki

---

115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/322.
116[116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/322.
117[117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/322.
118[118] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/323.

şekilde yapılabilir:
a) Allah Teâlâ kadir olunca, O'na karşı koymak mümkün olmaz. Hakîm olunca da, va'dinden dönmesi söz konusu değildir. Halbuki Allah Teâlâ, kendisine itaat edenlere cenneti vadetmiştir. Binâenaleyh cennet, mutlaka olacak bir şeyi, olmluş-bitmiş bir şeye teşbih edilerek, o cennetlikler için adeta hazırlanmış gibi olur. Nitekim kişi, arkadaşına, onu mükâfaatlandırmaya kesinkes azmedip, ama mükâfaatı vermediğinde, "senin İçin mükâfaat hazırlandı" der.
b) Bu ifade ile, "Ahiret günü, Allah o cennetleri, mü'minler için hazırlar" manası kastedilmiştir ki bu tıpkı, "Kıyamet günü nida ettiğinde..." manasında, "cehennemlikler, cennetliklere şöyle nida ettiler..." (A'raf, 44) demesi gibidir.119[119]

Mu'tezile'ye Cevap

Mu'tezile'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Hak Teâlâ'nın, "Allah'ın vechi (zâtı) hariç, herşey helak olacaktır" (Kasas, se) ayeti, genel bir ifadedir. "İman edenler (muttakiler) için hazırlanmış" ayeti ile, "(Cennetin) yemişleri devamlıdır" (Rad, 35) ayeti ise, husûsîdir. Husûsî ifadeler, umûmî ifadeden önce nazar-ı itibara alınırlar. Mu'tezile'nin "Cennet yaratılmış olup, yedinci göktedir" ifadesiyle ilgili iddiasına gelince, biz diyoruz ki: Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cennetin sıfatlarını belirtirken, "Cennetin tavanı, Rahman'm arşıdır" buyurduğu gibi, "Cennetler, yedinci kat göğün üstünde yaratılmışlardır" demektir. Binâenaleyh birşeyin üzerinde, ondan daha büyüğünün yaratılmasında uzak görülecek ne vardır? Yedinci kat gök üzerinde yaratılmasına rağmen, Arş da, mahlûkatın en büyüğü değil midir?120[120]

İkinci Mesele

Ayetteki, "Allah'a ve peygamberlerine iman etmişler için hazırlanmış..." ifadesinde, son derece büyük bir ümit ve emel vardır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, cennetin, Allah'a ve peygamberlerine iman etmiş olanlar için hazırlandığını bildirmiş ve bu imanın yanında başka birşey de zikretmemiştir. Mutezile, hernekadar "iman" lafzının, şeriatın kullandığı manada, bütün taatlan (ibadetleri) içine aldığını iddia etse bile, iman lafzının, bâ harfi cerri ile müteaddî (geçişli) olduğu zaman, asıl manası yani "tasdîk" manası üzere kaldığını da İtiraf ederler. Dolayısıyla bu ayet, onların aleyhine bir hüccettir.
Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetin peşinden, "İşte bu Allah'ın fazlı keremidir ki, onu kimi dilerse, ona verir" buyurması da, bahsettiğimiz manayı te'kid eder ve "Cennet bir muamele (alışverişle elde edilen bir şey) değil, bir lütf-u ilâhîdir. Dolayısıyla Allah o cenneti, ister itaatta bulunandan, ister asî olsun, dilediği (mü'min) kullarına verir" demektir.
İmdi, eğer, "Bu durumda siz ehl-i sünnetin, bütün günahkârlar için cennetin söz konusu olduğunu ve onlar için kesinlikle bir cezanın olmayacağını söylememiz gerekir" denilirse, biz deriz ki: "Evet, cennetin, günahkârlar için de söz konusu olduğunu kesinkes söylüyoruz ama, ilahî cezaya hiç maruz kalmayacaklarını söylemiyoruz. Çünkü günahlar, günahları oranında bir müddet azab görecekler, sonra cennete nakledilecekler. Orada, artık süresiz kalınca, cennet bunlar için de hazırlanmış olur.
Eğer, "Mürted de, bir zaman Allah'ı tasdik etmiştir. Binâenaleyh bunun da, bu ayetin muhtevasına girmesi gerekir" denilirse, derim ki: Bu umûmî hükümden, istisna edilmiş bir durumdur. Dolayısıyla bu umûmî nas, bunun dışında kalanlar için hüccet olmaya devam eder.121[121]

---

[119] [119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/323.
[120] [120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/323.
[121] [121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/323-324.

Cennet Lütuf Eseri

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "İşte bu, Allah'ın fazl-ı keremidir ki, onu kimi dilerse, ona verir" buyurmuştur. Alimlerimizin çoğu, cennet nimetlerinin, mü'minlerin yaptıkları amellerin karşılığı değil, sırf Allah'ın lütfü olduğunu söylemişlerdir. Mu'tezile'den Ka'bT'nin görüşü de böyledir. Alimlerimiz, bunun doğruluğuna bu ayeti delil getirmişlerdir, ama Mu'tezilî Kadî (Abdulcebbar), buna şöyle cevap verir: "Sizin bu dediğiniz şey, cennetin hakedilmesi ile cennetin Allah'ın lütfü olması konusunu bağdaştırmak mümkün olmadığı zaman söz konusudur. Ama iki sıfatın te'lifî mümkün olduğu zaman, böyle bir istidlal (delil getiriş) doğru olmaz. Biz ise, bu iki vasfın arasında bir zıtlık olmadığını söylüyoruz. Çünkü, sayesinde mükellefin, bu hakedişi elde edebildiği şey (sebepleri) de lütfeden Allah Teâlâ'dır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, cenneti haketmentn sebeplerini de lütfeden olunca, cenneti de lütfetmiş olur. Bu sabit olduğuna göre, "Onu kime dilerse, ona verir" ifadesinin mutlaka, "onu hakeden kimselere verir" manasında olması gerekir. Eğer böyle olmasaydı, daha önceki, "Rabbinizden (olan) mağfiret ... için yarışın" ifadesinin bir manası olmazdı.

Bil ki Kâdî'nin bu izahı zayıftır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, cenneti kazanmasının sebeblerini lutfedici olması, cennetin bizzat kendisini de lütfeden olmasını gerektirmez. Çünkü bir insana bir kâğıt-kalem verilse, sonra da bu, kalemle, kâğıt üzerine Kur'ân yazsa ve yazdığı Kur'ân'ı, kâğıtla-kalemi kendisine verene satsa, karşı tarafın ödediği paranın, bir lütuf olduğu söylenemez. Aksine bu kimse o parayı almayı haketmiştir. İşte burada da böyledir. Kfidî "nin, "Mutlaka haketmesi gerekir. Aksi halde ayetteki, "Rabbinizden (olan) mağfiret... için yarışın" ifadesinin bir manası kalmaz" şeklindeki sözüne gelince, buna da şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, enteresan bir istidlaldir. Çünkü lütfeden kimse, yaptığı lütuf hakkında, istediği şartı koşabilir ve "Ancak şu şartla lütfederim (bu iyiliği yaparım)" diyebilir.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Allah büyük faz! sahibidir" buyurur. Bununla, Cenâb-ı Allah, cennetin halinin-özelliğinin, büyüklüğüne dikkat çekmek istemiştir. Bu böyledir, çünkü büyük lütuf sahibi, sayesinde kendisini medh-ü sena ettiği, bir bağışta bulunduğunda, bunun, mutlaka ve mutlaka büyük olması gerekir.122[122]

Musibet Hata Sonucu

"Gerek yerde, gerek nefislerinizde herhangi bir musibet isabet etse, mutlaka o, Bizim onu yaratmamızdan evvel, bir kitabta yazılmıştır. Şüphesiz ki bu, Allah için kolaydır" (Hadid. 22).123[123]

Yerdeki ve Nefislerdeki Musibetler

Zeccâc şöyle der: Allah Teâlâ, "Rabbinizden olan mağfiret için ... yarışın" buyurunca, cennet veya cehenneme gitmenin de ancak Allah'ın takdir ve kazası ile olacağını bildirerek, böyle buyurmuştur ki bu, "Her bir musibet meydana geldiğinde, o Allah katında önceden yazılmış-çizilmiştir" demektir.

"Yerdeki musibetler, yağmursuzluk, ürünsüzlük, bitkilerin az olması, fiyatların artması (enflasyon) ve açlığın biribirini kovalaması gibi şeylerdir. "Nefislerdeki musibetlere gelince, bu hususta şu iki görüş iteri sürülmüştür:

1) Bu, hastalıklar, fakirlik, çoluk-çocuğun ölümü, insanın cezalara uğraması gibi şeylerdir:

2) Bu, HakTeâlâ'nın bundan sonraki, "Elinizden çıkana tasalan mayasınız, O'nun size verdiği ile şımarmayasınız diye (takdir edilmiştir)"(Hadid, 23) ifadesinden ötürü, hayrı da şerri de içine alan bir ifadedir.

---

[122][122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/324-325.

[123][123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/325.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Mutlaka bir kitabta yazılmıştır" buyurur ki bu, "Allah katında, levh-i mahfuz'da yazılmıştır" demektir. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele var:124[124]

Musibet Kader İledir

Bu ayet, yeryüzündeki bütün meydana gelen şeylerin, var olmazdan önce, Levh-i Mahfuzda yazılmış (Allah'ın ilminde malum) olduklarına delalet eder. Kelamcılar, şöyle derler: "Bütün bunlar, şu sebeplerden ötürü, yazılıp tesbit edilmiştir:
1) Melekler, yazılan bu şeyler ile, Hak Teâlâ'nın, bütün herşeyi, meydana gelmezden önce bildiğine, bunun sayesinde istidlal etmişlerdir.
2) Bu, onların Allah'ın hikmetini bilmelerine-görmelerine yarar. Çünkü Allah Teâlâ, insanların günah işleyeceklerini'bile bile, onları yaratmış ve onlara rızık vermiştir.
3) Onlar bu gibi masiyetlerden kaçınsınlar diye...
4) Allah'ın onları, taatta bulunmaya muvaffak kılıp, günahtan koruyuşuna şükretsinler diye..."
Feylesoflar şöyle demişlerdir; "Cenâb-ı Hakk'ın, kendilerini işleri yöneten ve taksim eden varlıklar olarak nitelediği, o melekler, süflî alemde, yörüngedeki hareketler ve yıldızların birleşmeleri (karşılıklı etkileşini) vasıtasıyla meydana gelen o hadiselerin, başlangıcı (sebebi)dirler. Binâenaleyh meleklerin tasavvuru (varlığının düşünülmesi), bu sebeplerin o neticelere götürülmesi içindir. Hak Teâlâ'nın, "Mutlaka bir kitabta yazılmışır" ifadesi ile kastedilen mana budur."125[125]

Allah'ın Herşeyi Bilmesi

Ehl-i tevhidin çoğunluğu, Hişâm b. Hakem hariç. Allah Teâlâ'nın, eşyayı (herşeyi), onlar meydana gelmezden önce bildiğine, bu ayeti delil getirmişlerdir. Bu delil (getirişin şekli şöyledir: "Allah Teâlâ, hâdiseleri o kitaba, onlar meydana gelmezden önce yazıp-çizip, o hadiseler de bu yazgıya uygun olarak gerçekleşince, bu sayede, Allah Teâlâ'nın herşeyi, önceden, bildiğini anlıyoruz."126[126]

Nefislerdeki Musibetler

Ayetteki, "Gerek nefislerinizde..." ifadesi, nefislerle, insanın kendisiyle ilgili olan bütün musibetleri-belâları içine alır. Dolayısıyla da bunun içine, insanın kâfir ve günahkâr olması da girer. Öyle ise ayet, olduğuna ve Allah'ın İlminde mevcut olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu mukadder (yazılı) şeylerden uzak kalmak imkânsızdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, onların olacağını bilmesi, onların meydana gelmemesini münâfidir. Böyle birbirine münâfî (zıt) iki şeyin arasını te'lif etmek (aynı anda yapmak) ise, muhaldir. Binâenaleyh onların meydana geleceğine dair, ilahî ilim mevcut olup, bu ilminde, asılsız çıkması imkânsız olunca, bunların olmaması ile Allah'ın onların olacağını bilmesinin arasını te'lif etmek (bu ikisini birlikte düşünmek) imkânsızdır.127[127]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ, bütün hadiselerin o "kitab"ta yazılı olduğunu söylememiştir. Çünkü cennetliklerin ve cehennemliklerin hareketleri sımrsız-sayısızdır. Dolayısıyla bütün bu hareketleri o kitaba kaydetmek imkânsızdır. Hem sonra, Allah Teâlâ, yazma işinin. yerde ve nefislerde olanlarla İlgili olduğunu bildirmiş, bunun içine göklerde olan şeyleri katmamıştır. Ayrıca bunları, yerdeki ve nefislerdeğki mutluluklar ile değil de, musibetlerle sınırlamıştır ki, bütün bu rumuzlarda, bir takım işaretler ve sırlar yatmaktadır.128[128]

---

[124] [124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/325.
[125] [125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 326.
[126] [126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/236.
[127] [127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/236.

Yaratma

Ayetteki, "Bizim onu yaratmamızdan evvel..." ifadesi ile ilgili olarak, alimler değişik izahlar yapmışlardır. Bazıları, buradaki "onu" (hâ) zamirine, "O musibetleri", bazıları, "O nefisleri", diğer bazıları da, "O yeri" manalarını vermişlerdir. Bu manaların hepsi de düşünülebilir. Çünkü bahsedilen bu üç şey de, daha önce zikredilmiş şeylerdir.

Fakat doğruya en yakın olan, bunun "O musibetleri yaratmazdan önce..." manasında olmasıdır. Çünkü esas konu budur. Diğer bazı âlimler de, buna, "O mahlûkatı yaratmazdan Önce..." manasını vermişlerdir. Herne kadar daha önce bahsedilmiş olmasa bile, bu zamirin, açık olduğu için, "mahlükata" râcî olması caizdir ve bu tıpkı, zamirin mercii geçmediği halde, "Şüphesiz onu Biz indirdik" (Kadir, 1) ayetindeki zamiri, "Kur'ân" manasına almamız gibidir.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Şüphesiz ki bu Allah için kolaydır" buyurmuştur ki bu hususta da şu iki açıklama yapılabilir:

a) Bu, "Bu (kader) kitabını korumak Allah'a kolaydır" demektir.

b) Bu, "Bütün bunları, çok-çok fazla olmalarına rağmen, böyle bir şey insan için zor ise de, Allah'ın o kitaba yazması, çok kolaydır" demektir. Bu ayetin bir benzeri de, "Ömrü uzatılana çok ömür verilmesi, (kısaltılanın) ömrünün eksilülmesi de hâriç olmamak üzere, hepsi, bir kitabta yazılıdır" (Fâtır, 11) ayetidir.129[129]

Kaçırdığınıza Üzülmeyin

"Allah bunu, elinizden çıkana tasalanmayasınız, O'nun size verdiği ile sevinip şımarmayasmız diye böyle kader olarak yazmıştır. Allah çok böbürlenen hiçbir kibirliyi sevmez" (Hadid. 23).

Ayetle ilgili birkaç mesele var:130[130]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki "lâm", sözün başlangıcının, sonu için bir sebeb kılındığını ifade etmektedir. Bu tıpkı senin şu sözün gibidir: "Seni dövmek için kalktım." Çünkü buradaki lâm, ayağa kalkmanın, dövmenin bir sebebi olduğunu ifade etmektedir. Ayette de böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, bu şeylerin, kaza ve kader ile olup, değişmeyen bir kitabta (yazgıda) bulunduklarını haber vermesinin, insanın meydana gelen şeye karşı sevinip şımarmasının aşırı olmamasını; meydana gelmeyen şeyden dolayı da üzüntüsünün çok şiddetli olmamasını gerektirdiğini beyan etmiştir. Hz. Peygamber (s.a-s)'in,"Kim Allah'ın kader sırrını bilirse, musibetler ona kolay ve hafif gelir" hadisi ile kastedilen de işte budur.

Ehl-i sünnete göre vukua gelen her şeyin vaki olması, vukua gelmeyen her şeyin ise vaki olmaması kesindir. Bu şu dört sebepten ileri gelir:

1) Allah Teâlâ, o şeyin vakî olacağını bilmiştir. Binâenaleyh eğer o şey vuku bulmayacak olsa, Allah'ın ilmi, cehalete dönüşmüş olurdu (ki bu imkânsızdır).

2) Allah Teâlâ, onun olmasını irâde etmiştir. Eğer o şey vâkî olmasaydı, Allah'ın iradesi bir temenniye dönüşmüş olurdu (ki bu da imkânsızdır).

3) Allah'ın kudreti, o şeyi meydana getirmeye taalluk etmiş (yönelmiştir). Eğer o şey meydana gelmemiş olsaydı, bu kudret bir acziyyete dönüşmüş oturdu.

4) Allah Teâlâ, sırf doğruluk olan kelamı (sözü) ile, o şeyin meydana geleceğini söylemiştir. Eğer o şey meydana gelmemiş olsaydı, bu doğru haber, bir yalana dönüşmüş olurdu. O halde meydana gelmiş olan bu şey, eğer meydana gelmeseydi, bu dört sıfat, kemâl ifade etmekten, noksanlık ifade eder hale, kadîm oluşdan da, sonradan olma haline dönüşürdü. Böyle olması imkânsız olunca, biz, bu şeylerin meydana gelmesine manî olacak hiçbirşeyin bulunmadığını anlarız. Bu tür düşüncelerin ortaya çıkması durumunda da, mihnet ve sıkıntılar insana kolay gelir. Hüzün ve keder yok olur, mihnet ve sıkıntılar o insana kolay gelir.

---

[128][128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/236-237.

[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/237.

[130][130] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/237.

Mu'tezile'ye gelince, haydi diyelim ki, onlar mezkûr dört esastan kudret ve irade konusunda (ehl-i sünnet) ile çekişirler. Fakat onlar, "ilim" ve "haber" konusunda, ehl-i sünnetle aynı görüştedirler. Haber131[131] bu iki sıfat hakkında gerekli olansa, artık bu iki sıfat sebebiyle gerekli olması ile dört sıfat sebebiyle gerekli olması arasında ne fark olabilir ki?

Felsefecilere gelince, haber zaten onların görüşüdür. Çünkü onlar, insan fiillerinin meydana gelmesini, bir takım zihnî tasavvurlara ve hayatî tahayyüllere bağlamışlardır. Sonra onlar, bu tasavvur ve tahayyülleri, takdir edilmiş: belirlenmiş bir takım metodları olan ve de aksine şeylerin vuku gelmesi imkânsız olan, felekî devirlere (dönüşümlere) bağlamışlardır.

Hiçbir müessir kabul etmeyen, Dehriyye'nin ise, olayların meydana gelişinin tesadüfi olduğunu söylemeleri zorunludur. Bu şeyler tesadüfi olunca da, ihtiyarî ve iradî olmamış olur. Böylece de "cebr" kaçınılmaz olur. Bunu ister kabul ister reddetsinler, hiçbir akıllı bundan kaçamaz. İşte bu, ehl-i sünnetin, bu ayet ile nasıl istidlal ettiğinin beyânı ve izahıdır.132[132]

Mu'tezile'nin İstidlal Şekli

Mu'tezile ise şöyle der: "Bu ayet, kulun kudret ve irade sahibi olduğuna deiâlet etmektedir. Bu hususu, şu birkaç şekilde açıklayabiliriz:

1) Ayetteki "Elinizden çıkana tasalanmayasınız diye..." ifadesi, Allah Teâlâ'nın insanlara, bu musibetlerin bir kitabta yazılmış olduğunu haber verişinin, insanların hüzünlenme ve fazlaca sevinmeden kaçınmaları için olduğunu haber verişinin,. insanların hüzünlenme ve fazlaca sevinmeden kaçınmaları için olduğuna delâlet etmektedir. Eğer insanlar, bu fiillere muktedir olamasalardı, bu "lâm"ın (sebeb belirtisin), herhangi bir anlamı olmazdı.

2) Bu ayet, Allah Teâlâ'nın insanlardan hüzün ve şımarıklığın (aşırı sevincin) meydana gelmesini istemediğine delalet eder. Bu da mücebbirenin (ehl-i sünnetin), "Allah, onların bütün bu fiillerini diler" şeklindeki görüşlerinin hilafınadır.

3) Allah Teâlâ bu ayetin sonunda, "Allah çok böbürlenen hiçbir kibirliyi sevmez" buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu işi dilemediğine delâlet eder. Çünkü "sevme" ile "irâde etme" aynı manayadır. Bu durum da, mücebbirenin (ehl-i sünnetin), "Olan herşey, Allah'ın muradı (iradesi) ile olmuştur" şeklindeki görüşünün aksinedir. Cenâb-ı Hak, (için, diye) ifadesi ile, fiilin başına, illet (sebeb gösteren) lâm getirmiştir. Bu, Allah'ın fiillerinin bir maksad ve gayeye bağlı (muallel) olduğunu gösterir."

Ben derim ki: Akıllı olan, gerçekten bu ayetin, hem cebr, hem de kader fikrine nasıl taalluk ettiğine ve her iki mezheb mensuplarının daha çok kendi örüşlerine deflet bulmalarına hayret eder.133[133]

Kelimesinde Kıraat Farkı

Ebû Ali el-Fârisî şöyle demiştir: "Sadece Ebû Amr, kasr ile okuyarak, (size gelen) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, med ile (Onun size verdiği) şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr'm delili şudur: "Bu ifade, ayette i&ü (elinizden çıkan) ifadesinin dengi (karşılığı)dır. 'deki fiil, gâib sigasıyladır. deki fiilde aynı şekildedir. Her iki fiilde ism-i mevsûle râcî olan âid zamiri, fail olması sebebiyle, merfû olan müzekker bir zamirdir." Diğer kıraat imamlarının delili de şudur:

131[131] Matbu nüshada haber, cebr diye dizilmiş ise de, zannımızla mânâ, bu kelimenin haber olmasını gerektirmektedir. Vallahu a'lam (ç.).

132[132] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/238-329.

133[133] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/329.

Bu fiil med ile okunduğu zaman, verme işi Allah'a nisbet edilmiş olur. Dolayısıyla bunu veren Allah Teâlâ'dır. Bu fiildeki fail zamiri, Allah lafzına râcî olan bir zamir olur. Burada mahzûf bir hâ zamiri vardır ve takdiri, "Size verdiği o şey" şeklindedir."134[134]

Üçüncü Mesele

Müberred şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın bu ayet ile muradı, üzülme ve şımarmayı mutlak olarak yasaklamaktır.

Daha doğrusu bunun manası şudur: "Sizi, kendinizi helak edecek bir şekilde üzülmekten kaçının, elinizden kaçan fırsatlardan elde edeceğiniz, mükâfaat ve kârların hesabını yapmayın. Aynı şekilde, sizi, şımartıp azgınlaştıracak bir şekilde olan aşırı sevinç ve şımarıklıklara da düşmeyin."

Bunun delili, ayetteki, "Allah çok böbürlenen hiçbir kibirliyi sevmez" cümlesidir. Ayet, bu ifade ite birlikte, kişinin böbürlendiği ve iyice şımardığı bir sevincin Alla" katında kınanmış olduğuna delâlet etmektedir. Allah Teâlâ'nın nimetlerine karş -sevinmeye ve bunlara şükretmeye gelince, bu kınanmamıştır. Bütün bunlar, İkrfme'nin fbn Abbas (r.a)'dan naklettiği şu rivayetin, manasına uygundur: Sevinmeyen veya mahzunluk duymayan hiç kimse olmaz. Ama siz musibet halinde sabır, nimet ve sevinç halinde şükür ile donanın."

Kâdî Abdul Cebbar (Mu'tezılî) ise bu ayet ile, Allah Teâlâ'nın, kulların fiillerini murad eden olmadığı hususunda istidlalde bulunmuştur ki buna şöyle cevap verilir. Ehl-i sünnetten, pek çoğu "sevme" ile "irade etmeyi birbirinden ayırd etmiş ve "sevme, özel bir irâde etmedir. Sevme, mükâfaat verme iradesidir. Dolayısıyla, bu iradenin olmadığını söylemek, mutlak manada irade olmadığı manasına getmez" demiştir.135[135]

Cimriliğe Teşvik Suçu

"Onlar (o kibirliler) cimrilik yapanlar ve insanlara da cimriliği emredenlerdir. Kim arka dönerse, şüphe yoktur ki Allah herşeyden müstağni ve bütün hamdlere iâyık olanın tâ kendisidir" (Hadid. 24).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır:136[136]

Birinci Mesele

Ayet hakkında iki görüş vardır:

1) Bu, bir önceki ayetteki, "çok böbürlenen, hiçbir kibirliyi" ifadesinden bedeldir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk sanki şöyle buyurmuştur: "Allah böbürleneni, cimrilik yapanları sevmez." Allah Teâlâ, bununla, insanı azgınlığa düşüren bir böbürlenme ve sevinç ile sevinenleri kastetmiştir. Bu kimseler, bir mal ve bir dünya hazzı nasib edildiğinde, o şeye karşı olan sevgileri ve o şeyin onlar indindeki değerinden dolayı, o şey hakkında cimri davranırlar, bununla da yetinmezler, hatta insanlara da o konuda cimriliği tavsiye ederler. Bütün bunlar, o şey, ellerine geçtiği zaman gösterdikleri sevinç ve şımarmanın bir neticesidir. Bundan sonra Cenâb-ı Hakk, "Her kim Allah'ın emir ve nehiylerine arka döner, kendisini Allah'ın nehyettiği, elden kaçana üzülme ve verilere karşı aşırı sevinmeden alıkoymaz ise, bilsin ki Allah müstağnidir, kimseye ihtiyaç yoktur.

2) Ayetteki, "cimrilik yapanlar" ifadesi, önceki ayetle irtibatı olmayan, yeni bir cümledir. Bu, Hz. Muhammed (s.a.s)in Kitab-t Mukaddes'te bulunan sıfatlarını gizleyen ve onun sıfatlarını ortaya koyma (anlatma) hususunda cimri davranan, yahudilerin durumuyla ilgilidir,ifadesi mübteda olup; haberi, ifadesinin delâlet ettiği mahzûf bir ifadedir. Kur'ân'da bu şekilde

---

134[134] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/329.

135[135] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/239-330.

136[136] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/330.

haberlerin hazfi çokça vardır. Meselâ, "Eğer, bu, kendisiyle dağların yürütüldüğü bir Kur'ân olsaydı..." (Ra'd, 31) ayetinde, böyledir.137[137]

Kıraat Farkı

Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Amir, lafzını hazfederek, şeklinde okumuşlardır. Medine ve Şam ahalisinin mushaflarında da böyledir. Diğer kıraat imamları ise, ayeti şeklinde okumuşlardır. O sözüne devamla, bu ayeti kerimedeki nın mübtedâ değil, fasi zamiri olması gerekir. Çünkü, fasi zamirinin hazfedilmesi daha kolaydır. Bilmiyor musun, fasi zamirinin irâbta mahalli yoktur ve (Kehf,39) ayetinde olduğu gibi, bu zamir bazan hazfedilir ve bu manaya da bir halel vermez.138[138]

Ganiyyun Hamid Terkibinin Delaleti

ifâdesi, "Şüphesiz ki Allah Teâlâ müstağnîdir; dolayısıyla, bu cimrinin cimriliği, Allah'a hiçbir zarar vermez.." anlamındadır. Ayetteki el-hamîd, burada zikredilen sualin bir cevabı gibidir. Sanki, "Allah Teâlâ o kimsenin bu mal hususunda cimrilik yapacağını ve bu malı tâat yerlerinde harcamayacağını bildiği halde, bu malı niçin ona vermiştir?" denildi de, Allah Teâlâ buna karşı, "Allah, bu verme hususunda hamîd'dir; O kişiye, rahmet ve nimet kapılarını açması sebebiyle, hamd'e müstehaktır. Eğer bu kul, taatta kusur işlerse, şüphesiz ki, bunun vebali ona aittir" diye cevâp vermiştir.139[139]

Resul, Kitap, Mizan, Demîr

"Andolsun ki biz, elçilerimizi, açık açık burhanlarla gönderdik ve insanların, adaleti ayakta tutmalan için, beraberlerinde de kitabı ve mîzânı indirdik. Bir de, kendisinde hem çetin bir sertlik hem de insanlar için menfaatler bulunan demiri indirdik. Çünkü (bununla), Allah, Kendisine ve peygamberlerine gıyaben, kimlerin yardım edeceğini belli edecektir. Şüphesiz ki Allah, en büyük kuvvet sahibidir, yegane gâlibtir" (Hadid, 25).140[140]

Beyyinat

Ayetteki beyyinat (burhanlar) kelimesinin tefsiriyle ilgili iki görüş vardır:
Birincisi, Mukâtil ibn Süleyman'ın görüşüdür. Buna göre, el-beyyinât, apaçık mu'cizeler ve kesin delillerdir.
İkincisi, Mukâtil ibn Hayyân'ın görüşüdür. Buna göre ayet, "Bizonları, Allah'a itaata ve Allah'tan başkasından yüz çevirmeye davet eden amellerle gönderdik" anlamındadır. Birinci görüş, daha sahihtir. Çünkü, peygamberlerin nübüvveti, ancak bu mucizelerle sabit olmuştur.141[141]

Mizân

Cenâb-ı Allah daha sonra, "... insanların adaleti ayakta tutmaları için, beraberlerinde de kitabı ve mîzânı indirdik. Bir de, kendisinde hem çetin bir sertlik hem de insanlar için menfaatler bulunan demiri indirdik..." buyurmuştur. Bil ki, bu ayetin benzerleri de, "Allah, hak ile kitabı ve mîzânı indirendir" (Şûra, 17) ve "Semâyı yükseltti ve mîzânı (ölçüyü) koydu" (Rahman, 7)

137[137] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/330-331.
138[138] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/331.
139[139] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/331.
140[140] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/331-332.
141[141] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/332.

ayetleridir. Burada birkaç mesele vardır.[142]

Kitap-Mîzân-Demirin İlişkileri

Bu, kitab, mîzân ve demir arasındaki münasebet konusundadır. Bu münasebet birkaç şekildedir:

1) Bu, benim söylediğim şu münasebettir: Mükellefiyet İki şeye dayanır: Birincisi, yapılması gerekeni yapmak, ikincisi, terkedilmesi gerekeni terketmektir. Birincisi, bizzat maksût olan bir şeydir. Çünkü, eğer, bizzat maksût olan şey "terk" olsaydı, hiç kimsenin yaratılmaması gerekirdi. Çünkü terk, ezelde mevcut idi.

Yapılması gereken şeyler ise ya nefse (ruha) ait işlerdir ki bunlar da bilgi (maarif) nevindendir. Yahut bedene ait işlerdir ki bunlarda azaların işleridir. Kitap, ruha ait (fikri) işlere vesile olan bir şeydir; zira hakkı batıldan; delili şüpheden ayırdeden odur. "Mîzân" da, kendisiyle, gerekli olan bedenî fiillerin yapılmasına ulaşılan vasıtadır. Çünkü, amellerdeki meşakkatli mükellefiyetlerin ekserisi, insanların birbirleriyle ilişkisine yöneliktir. Mîzân da, adaletin zulümden, fazlalığın noksanlıktan kendisiyle ayırdedildiği bir şeydir. Demire gelince, onda da şiddetli bir sertlik vardır. O, insanları, gerekli olmayandan ahkoyucudur. Velhasıl, kitab, kuvve-i nazariyyeye (düşünce kudretine); mîzan, kuvve-i ameliyyeye; demir de, gerekli olmayanı def etmeye bir işarettirler. Kısımların en şereflisi, ruhanî maslahatlara; sonra, cismanî maslahatlara riayet edip, sonra da gerekli olmayandan alıkoyma olunca, ayeti kerimede de bu tertibe riâyet edilmiştir.

2) Muamele, ya Hâlık (Allah) ile olur, ki bunun yolu "kitâb"tır; ya halk (insanlar) ile olur, ki bunlar da, ya dostlarımızda ve onlarla adil bir biçimde muamele yapıyoruzclur; ki bu da "rnîzân" ile sağlanır; yahutta düşmanlarımızdır. Ve onlarla muamelelerimiz de, demir ile, kılıç iledir.

3) İnsanlar üç kısımdır: Ya, sâbikûn'durlar. Ki bunlar, halka, kitabın muktezâsına göre muamele ederler; kendilerine insaflı davranılmasa bile, onlar insaflı ve âdil olurlar. Şüpheli (haram şüphesi olan) hususlardan uzak dururlar. Yahut da, muktesidûn (orta yolu izleyenler)dırlar. Onlar, insaflı davranan ve başkalarından da insaftı davranmalarını bekleyenlerdir. (Kendilerine insaflı davranılması halinde insaflı davranırlar). Dolayısıyla, bunlar için bir mîzân, Ölçü gerekir. Üçüncü kısım ise, zalimlerdir. Ki bunlar, kendilerine âdil davranılmasını istedikleri halde, kendileri adil davranmayan kimselerdir. Bunlar için de, demir ile zecr, yasak gereklidir.[143]

Hakikat, Tarikat, Şeriat

4) İnsan, ya hakikat makamında olur; ya bu, nefs-i mutmainne ve mukarrebûn makamıdır-, bu makamda, ruhu, ancak Allah ile sükûnet bulunur ve ancak Allah'ı-hitâbı ile amel eder. Nitekim, "iyi bilin ki, kalbler ancak Allah'ın zikri ile mutmain olur.." (Ra'd. 28) buyurmuştur. Yahut ta insan, tarikat makamında olur. Ki bu, nefs-i levvâme ve ashâb-ı yemîn makamıdır. Bu insan için de, ifrat ve tefrit aşırılıklarından sakınabilmesi ve sırat-ı müstakim üzere kalabilmesi için, ahlâkı bilme hususunda bir ölçü gereklidir. Yahutta insan, şeriat makamındadır. Ki bu, nefs-i emmâre makamıdır. Onun için burada, bu konuda, meşakkatli ve demir gibi sert olan, mücahede ve riyazât gereklidir.[144]

Keşf, İstidlal ve İnkâr

5) İnsan, ya keşf ve vusul sahibi olur; bu durumda da onun, ancak kitabta ünsiyyeti olur;

---

[142] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/332.

[143] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/332-333.

[144] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/333.

yahut, talep ve istidlal sahibi olur, bu durumda da ona, delil ve hüccet mîzân gerekir, ya da, inat ve diretme sahibi olur, ki bu durumda da onun demir ile yeryüzünden sürülmesi gerekir.[145][145]

Usul ve Fürû'

6) Din, ya usûl ya da fürû'dur. Bir diğer ifâdeyle, ya marifettir, ya da ameldir. "Usûl", kitab'tan alınır. Fürû'a gelince, bundan maksat, insanların fayda ve maslahatlarını, âdil düzenlerini bulunduğu fiil ve amellerdir. Ve bu, mîzân ile elde edilir. Binâenaleyh bu, adalete riayet etmeye bir işarettir. Demir ise, bu iki yolu terkedeni tedip etmek için kullanılır.
7) Kitâb, Allah Teâlâ'nın, adalet ve insanlık davranmayı gerektiren ahkâmdan olmak üzere Kitâb-ı Kur'ân'da zikrettiği şeylere bir işarettir. Mîzân, adalet ve insaf üzerine bina edilmiş bu ahkâma, insanları yöneltmeye bir işarettir ki, bu, yöneticilerin işidir. Demir de, eğer insanlar başkaldırırlarsa, onları kılıçla adalet ve insafa yöneltmenin gerektiğine bir İşarettir.
Bu, Kitâb'ın erbabı olan âlimlerin mertebesinin, kılıç erbabı olan yöneticilerin mertebesinden önce geldiğine delâlet eder. Bunlar arasındaki münasebet ve ilgi noktaları çok daha fazladır. Bizim zikrettiklerimizde ise, diğerlerine bir işaret vardır.[146][146]

İnzal (İndirme)in Mânası

Alimler, mîzân ve demirin indirilmesiyle ilgili iki görüş zikretmişlerdir:
1) Allah Teâlâ bunları gökten İndirmiştir. Rivayet olunduğuna göre Cebrail (a.s), mîzânı indirmiş ve onu, Nûh (a.s)'a vermiş ve "Kavmine, bununla ölçüp tartmalarını emret" demiştir. İbn Abbas'tan şu rivayet edilmiştir: Hz. Adem (a.s), yanında, örs demiri, kelpeten, çekiç, körük ve iğne olarak beş şey olduğu halde, cennetten indirilmiştir. Bunun sıhhatine. İbn Ömer'in rivayet ettiği şu hadis de delâlet eder: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ, gökten yere dört bereket indirmiştir Demiri, ateşi, suyu ve tuzu indirmiştir"[147][147]
2) Bu indirmenin anlamı, var etme ve hazır hale getirmedir. Nitekim Allah Teâlâ, "Sizin için, davarlardan sekizçiftindirdi..."(Zümer, 6) buyurmuştur. Kutrub, "bizonu indirdik" sözünün anlamının, "en-nüzul" kökünden olmak üzere, "biz onu hazırladık" şeklinde olduğunu; Arapça'da, "Emir, falancaya güzel bir ziyafet hazırladı" denildiğini söylemiştir. Bazı alimler de, bu ifadenin, "O hayvanı, saman ve soğuk su ile yemledim.." ve "Ekmek ve süt yedim.." cinsinden bir söz olduğunu söylemişlerdir.[148][148]

Demirin Faydaları

Mîzân (terazi)'nin faydalan hususunda, insanların, onunla adaleti yerine getirmeleri olduğu hususu zikredilmiştir.
"el-kıstu ve el-ıksatu" kelimeleri, insaflı, âdil davranma anlamındadır. Bu ise, kendi payını aldığın gibi, başkasının payını da vermendir. Âdil olan da, "muksif'tir. Allah Teâlâ, "Şüphesiz ki Allah muksıt (âdil) olanları sever" (Mâide, 42) buyurmuştur. El-kâsıtu kelimesi ise, zulmeden anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Zalimlere gelince, bunlar, cehennem yakıtıdırlar" (On, ısjbuyurmuştur. Demir'e gelince, onda şiddetli bir sertlik vardır. Çünkü, harp aletleri ondan yapılır; keza bunda da birçok faydalar vardır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, sizin için, ona zırh yapma sanatını öğrettik..." (Enâm, 80) sözü, bu faydalardan birisine işarettir.[149][149]

---

[145][145] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/333.
[146][146] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/333.
[147][147] Kenzû'l-Ummâl 15/41651.
[148][148] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/334.
[149][149] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/334.

Sosyolojik Temel

Bu faydalardan birisi de şudur: Alemin faydası, ya usûlle, ya da fürû ile ilgilidir. Usûle, yani temel olanlar dört tanedir: Ziraat, dokumacılık, inşaat ve idarecilik... Bu böyledir, çünkü insan, yiyecek yemeye, giyecek elbiseye ve oturacak konuta muhtaçtır. Ve insan, yaratılış icabı, medenîdir. Binâenaleyh, onun menfaati, ancak, kendi cinsinden olan bir grubun bir arada bulunması ve onlardan herbihnin, hususî bir iş ile meşgul olması ile tamamlanır. İşte o zaman, herbirinin menfaati, hepsiyle beraber düzen ve nizama girer. Bu nizamın, bir takım sıkışıklıklara yol açması ise, kaçınılmazdır. Yine, bu durumda, bir kısmının diğerine vereceği zarara mani olacak bir kişi gereklidir ki, bu da, yöneticidir.150[150]

Demir İle Hayat

Böylece, âlemin düzeninin, ancak bu dört iş ile nizâm ve düzen içinde bulunacağı sabit olmuş olur. Bunlardan ziraat, demire muhtaçtır. Bu ihtiyaç, toprağı altüst etme ve ekme konusundadır. Sonra, hububat oluşup elde edildikten sonra da, onun başaklarından çıkarılıp savrulması gerekir. Bu da demirle tamamlanır. Sonra, bu hububatın öğütülmesi gerekir. Bu da, demirle olur. Sonra, bu unun pişirilmesi gerekir ki, bu da ateş ile samanladır. Ateşte pişirmek için de, demir kaplara ihtiyaç vardır. Meyvelere gelince, onların da, kopuklarından temizlenmesi, yemeye elverişli bir biçimde dilimlenmesi gerekir. Bu da ancak demirle yapılır. Malumdur ki, dokuma da, araç gereçleri hususunda demire muhtaçtır. Sonra, yine elbise kesiminde ve dikiminde, yine demire ihtiyaç duyulur. Bina işine gelince, malûmdur ki, bunun tam ve mükemmel bir biçimde yapılması, ancak demir ile mümkün olur. Yine, güç kudret vasıtalarının ancak demir ile tam ve mükemmel olduğu malumdur. İşte böylece, âlemin pekçok menfaatinin, ancak demir ile tam olabileceği ortaya çıkmaktadır. Yine, altının, bu menfaatlerin hiçbirinde demirin yerini tutmadığı da ortaya çıkar. Dolayısryla, eğer dünyada hiç altın bulunmasa, dünya menfaatinden hiç birine halel gelmez. Ama, eğer, demir mevcut olmasaydı, dünya menfaatlerinin hepsi bozulur, halel görürdü.151[151]

Bolluk ve İhtiyaç İlişkisi

Hem sonra, demire olan ihtiyaç şiddetli olunca, Allah Teâlâ, onun bulunmasını kolay; miktarını da bolca yaptı. Altına ihtiyaç da az olduğu için, onun bulunuşunu zor kıldı. İşte böylece, Allah Teâlâ'nın kullarına karşı, rahmet ve cömertlik eseri zuhur etmektedir. Çünkü, insanların kendisine daha çok muhtaç olduğu şeyin bulunuşunu daha kolay kılmıştır.

Bundan dolayı, bazı hukemâ, şöyle demişlerdir: "Kendisine ihtiyaç duyulan" en önemli şey, havadır. Eğer, onun kalbe (akciğere) ulaşması bir an kesilecek olsa, insan derhal ölür. Bundan dolayı, pek yerinde olarak Cenâb-ı Allah, onu kolayca elde edilen bir şey kılmış ve teneffüs sebep ve araçlarını hazırlamıştır. Böylece insan, bu hususta herhangi bir zorlanmaya ihtiyaç duymaksızın, yaratılışı gereği, daima teneffüs etmektedir.

Hava'dan sonra en çok ihtiyaç duyulan şey, sudur. Ama suya olan ihtiyaç havaya olan ihtiyaçtan daha az olduğu için, Allah, suyu elde etmeyi, havayı elde etmekten biraz daha meşakkatli kılmıştır.

Sudan sonra en çok ihtiyaç duyulan şey, yemektir. Yemeğe olan ihtiyaç, suya olan ihtiyaçtan daha az olduğu için, Allah Teâlâ, yemek elde etmeyi su elde etmekten daha meşakkatli kılmıştır. Sonra, ihtiyaç derecesi ve kıymet açısından, yemekler de derece derecedir. Binâenaleyh, kendisine daha çok ihtiyaç duyulan yemeğin bulunması daha kolaydır. Bulunması ve elde edilmesi daha zor olan her yiyecek, kendisine daha az ihtiyaç duyulan bir

---

150[150] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/334.

151[151] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/335.

yiyecektir.
Kıymetli taşlara ve madenlere olan ihtiyaç gerçekten çok az olduğu için, pek yerinde olarak onlar son derece azdırlar. Böylece anlıyoruz ki, daha çok ihtiyaç duyulan herbir şeyin elde edilmesi daha kolaydır. Allah'ın rahmetine olan ihtiyaç, herbir şeye olan ihtiyaçtan daha fazla olduğu için, Allah'ın fazlından, o rahmetin bulunmasını en kolay şey kılmasını niyaz ediyoruz.
Şair şöyle demiştir: "O Allah'ı takdîs ve tenzih ederim ki insanların pek ihtiyaç duymadıkları şeyleri izzetinin teallisine mazhar kılarak nadir kılmış. Faka; ruh sahibi her varlığın muhtaç olduğu havayı onlara musahhar ve amade eylemiştir."152[152]

İmkânları Din Yolunda Kullanmak

Allah Teâlâ daha sonra, "Çünkü (bununla), Allah, kendisine ve peygamberlerine gıyaben kimlerin yardim edeceğini bilecektir. Şüphesiz ki Allah, en büyük kuvvet sahibidir. Yegâne galibör" buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:153[153]

Birinci Mesele

"Kendisine ... kimlerin yardım edeceğini..." ifadesi. "dinine kimin yardım edeceğini, peygamberlerine, onların gıyabında, din düşmanlarıyla cihâd ederek, kılıçlar. mızraklar, vb. silahlar kullanmak suretiyle kimin yardım edeceğini bilecektir" anlamındadır. İbn Abbas, "Allah'a yardım ederler, ama O'nu göremezler" demiştir "Eğer Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder" (Muhammed, 7) ifâdesi de buna yakındır.154[154]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ'nın ilminin "hâdis-sonradan olma" olduğunu söyleyen kimse, ayetteki Allah bilecektir, bilsin, diye" ifâdesini delip çevirmiştir. Bu kimseye, "Allah Teâlâ, burada, bilmek ile, malûmu (bilineni) kastetmiştir. O sanki şöyle buyurmaktadır: "Böylece, peygambere yardım edecek kimsenin o yardımının vaki olması için" buyurmuştur" denilerek cevâp verilir.155[155]

Cûbbâi'ye Red

Cübbâî, "Ayetteki, "İnsanların adaleti ayakta tutmaları için" İfadesinde, Allah Teâlâ'nın, mîzân ve demiri indirdiğine O'nun kullarından istediğinin, onların adaleti yerine getirmeleri ve peygamberine yardım etmeleri olduğuna bir delâlet vardır. Allah'ın herkesten istediği bu olunca, Mücebbire (ehl-i sünnet)nin, "Allah, bazı insanlardan bunun aksini murad etmiştir" şeklindeki sözleri batıl olur"demiştir.
Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, bunun aksinin mevcut olacağını bildiği, iki zıt arasını cem etmek de imkânsız olduğu ve muhal olan irâde edilemeyeceğine göre, Allah'ın, bunu herkesten dilemiş olması nasıl mümkün olur?156[156]

Bilgayb Kaydının Manası

Yardım bazan, bir münafıktan ya da, gayesi, dünyada menfaat sağlamak olan kimselerden vaki olduğu gibi, açıktan açığa yapıldığından, Allah Teâlâ, esas muradının, gıyaben yapılan yardım olduğunu murad etmiştir. Bu, o yardımın ihlâs-ı kalb ile meydana gelmesidir. Sonra,

---

[152][152] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/335-336.
[153][153] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/336.
[154][154] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/336.
[155][155] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/336.
[156][156] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/336.

Allah Teâlâ, kendisinin, bütün işlere muktedir ve mâni olunamaz bir azîz olduğunu beyan etmiştir.[157]

Nûh ve İbrahim (a.s)

"Andolsun Biz, Nuh'u ve İbrahim'i, peygamber olarak gönderdik. Peygamberliği ve kitabı onların nesillerine verdik. Velhasıl içlerinden doğru yolu bulanlar var (idiyse de), onların bir çoğu da fasık idiler" (Hadid, 26).

Bil ki Allah Teâlâ, apaçık beyyineler ve mucizelerle, peygamberler gönderip, mîzân (Ölçü-tartı) ile demiri indirdiğini ve insanlara, peygamberlere yardım etmelerini emrettiğini bildirince, bunun peşinden, onlara in'am ettiği (nimet olarak verdiği) diğer şeyleri zikretmiştir. Binâenaleyh Nûh (a.s) ve İbrahim (a.s)'i peygamberlik ile şereflendirdiğini, sonra peygamberlik ile kitabı, bunların nesillerine miras kıldığını, dolayısıyla, onlardan sonra peygamber olarak gelen her bir kimsenin, ancak ve ancak bu ikisinin neslinden olduğunu açıklamıştır. Cenâb-ı Hakk, önce peygamberliği, sonra kitabı zikretmiştir. Çünkü peygamberin hâlinin mükemmelliği, onun kitab ve şeriat sahibi olmasına râcidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Velhasıl içlerinden doğru yolu bulanlar var (idiyse de), onların bir çoğu da fâsık idiler" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele vardır:[158]

Birinci Mesele

ifâdesi, "O nesilden, yahut kendilerine peygamber gönderilenlerden doğru yoiu bulanlar vardı" manasına olup, bu ifadeden önce, "peygamber gönderme" ve "peygamberler" kelimesinin geçmesi bunun bu manada olduğuna delalet eder. Bunun manası, "Onlar içinde hidayete erenler de vardır, fasıklar da vardır" şeklindedir. Ekseriyet, fasıklardan taraftır.[159]

Fasık

Buradaki "fasık" kelimesinin manası ile ilgili iki görüş vardır:

1) 0, kâfir olsun veya olmasın, büyük günah işleyen kimsedir. Çünkü bu kelime, hem kâfir, hem kâfir olmayan için kullanılır. Kişi büyük günah işlediğinde fasıktır.

2) Bu, "fasık" ile kâfir kastedilir. Çünkü ayet-i kerime, Cenâb-ı Hakk'ın burada, fasıkları, hidayete erenlerin zıddı olarak zikrettiğine delâlet eder. Buna göre burada kastedilen, "Onlar içinde, dini Kabul edip hidayete erenler olduğu gibi. kabul etmeyerek hidayete ermemiş olanlar da var" manasıdır. Böyle olan bir kimsenin ise kâfir olduğu malumdur.

Bu görüş zayıftır. Çünkü âsî olmuş olan müslüman hakkında bazan, "O, rüşti ve dininin doğru yolunu bulamadı" denilir.[160]

İsa (a.s)

"Sonra bunların peşleri sıra, ard arda peygamberlerimizi yolladık. arkalarından da Meryem oğlu isa'yı gönderdik. Ona İnciri verdik. Ona tâbi olanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk. Onların ihdas ettikleri ruhbanlığa (gelince), onu üzerlerine Biz farz kılmadık. Fakat (onlar bunu sırf) Allah'ın rızasını elde etmek için ortaya çıkardılar. Fakat buna hakkıyla da riayet de etmediler. Biz de içlerinden, (gerçek) iman edenlere mükâfaatlaranı verdik. Onlardan bir çoğu fasık idiler" (Hadid, 27).

Bu ayetle ilgili iki mesele var:[161]

---

[157] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/336-337.

[158] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/337.

[159] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/337.

[160] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/337-338.

Birinci Mesele

tabiri, birşeyi geçmiş (gitmiş) olanın peşinden göndermektir. Bundan murad, Allah Teâlâ'nın, tâ Hz. İsa (a.s)'a gelinceye kadar, peygamberleri ard arda göndermiş olduğu, böylece onlardan sonra Hz. İsa (a.s)'yı gönderip, ona da İncil'i vermiş olduğudur.162[162]

İncil Kelimesi

İbn Cinni şöyle der: "Hasan el-Basrî, "İncil'M, hemzenin fethası ile "el-Encîle" şeklinde okumuştur." İbn Cinnî.
"Bu, benzeri olmayan bir misâl (kıraattir). Çünkü bu, "Efîl" vezninde bir kelime olup, onlara göre bu kelime, "Bir şeyi, istihraç edip çıkarttığın" zaman söylenilen, tabirindendir. Çünkü hükümler bu kitabtan istihraç edilir. "Tevrat" kelimesi ise, çakmak taşı ateş çıkardığı zaman söylenilen, deyiminden alınma, "fev'ale" vezninde bir kelimedir. Bunun bir benzeri de, fu'lân veznindeki "furkân" kelimesidir Furkân da, iki şeyin arasını ayırmak manasındaki, fiilindendir. Buna göre, İncil'in hemzesini fethalı okumak caiz değildir. Çünkü bunun bir benzeri yoktur" demiştir. Zannı galibimce, Hasan Basrî, bunu ancak semâen (böyle duyduğu için), böyle okumuştur. Bunun iki izahı vardır:
1) Bu kelime, bazılarının (el-birtîl) kelimesi hakkında naklettikleri gibi şazz (çok nadir) bir okuyuştur.
2) O, İncil kelimesinin a'cemî (Arapça olmayan) bir kelime zannederek, buna dikkat çekmek için, böyle okumuştur.163[163]

İsâ (a.s)'ın Ashabındakİ Şefkat

Cenâb-ı Hakk'ın "Ona tabî olanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk. Onların ihdas ettikleri ruhbanlığa gelince..." ifadesi ile ilgili birkaç mesele var:164[164]

Birinci Mesele

Ehl-i sünnet âlimleri, bu ayet-i kerime ile, kulun fiilinin Allah tarafından yaratılıp, kul tarafından "kesb" edildiği hususunda istidlal etmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Makk, bu şeyleri Allah tarafından kılınmış, yaratılmış, konulmuş olduğunu; onların ise bu ruhbanlığı ihdas etmiş olduğunu belirtmiştir."
Kâdî Abdülcebbâr "Bundan murad şudur: "Allah onlara lütufta bulunmuştur. Öyle ki, onların halvette (yalnızlıkta) yaşamak ve sert elbise giymek gibi, bir takım meşakkatli şeylere katlanmak demek olan ruhbanlığa temayül ve arzuları kuvvetlenmiştir" der. Buna şöyle cevap verilir: Bu, delilsiz olarak, ayetin zahirî manasını terk olur. Kaldı ki, biz bunu kabul etsek de, o yine biz (ehl-i sünnetin) maksadını ortaya kor. Bu böyledir, çünkü iki tarafın dengeli olması durumunda, bir tarafın ağır basması imkânsızdır. Aksi halde, denge halinde, bir tarafın üstünlüğü söz konusu olur ki, bu ikisinin aynı anda olması imkânsızdır. Denge halinde böyle bir şey imkânsız olunca, kendisine baskın çıkılma durumunda da bu haydi haydi imkânsız olur. Mercûh imkânsız olunca, râcih gerekli olur. Zira, iki zıttan birinin mutlaka bulunacağı kesindir. Dolayısıyla mercuhun olmadığı yerde, mutlaka râcih bulunacaktır.165[165]

161[161] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/338.
162[162] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/338.
163[163] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/338-339.
164[164] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/339.
165[165] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/339.

İkinci Mesele

Mukâtil şöyle demiştir: Re'fet ve rahmet ile kastedilen, onların, karşılıklı olarak biribirlerini sevip, birbirlerine karşı merhametli olmalarıdır. Cenâb-ı Hakk, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabını da,”Birbirine karşı merhametlidirler” (Fetih, 29) buyurarak, bu sıfatla vasfedilmiştir.166[166]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi, "Refet" kelimesi, "fe'âle" vezninde olmak üzere, "re'âfeten" şeklinde de okunmuştur" demiştir.167[167]

Rahbaniyyet

"Rahbanlyye" kelimesi, "ruhbanlara ait iş" anlamındadır. "Ruhban" ise, "rehbere" kökünden, "fu'lân" vezninde, "korkan" manasına bir kelimedir ve tıpkı 'den gelen "huşyân" manasındadır. Bu ifâde, "ruhbanlara ait
olduğunu sanki açıkça ifade etmek için, zamme ile "ruhhâniyye" şeklinde de
okunmuştur. "Ruhban" kelimesi, "râkib"in çoğulunun "rubbân" (biniciler) oluşu gibi,
"râhib'in çoğuludur.
Ruhbanlık ile kastedilen ise, bu kişilerin, dindeki fitnelerden kaçarak, dağlara çekilmeleri, kendilerini bütünüyle ibadete vermeleri, üzerlerine vâcib olan ibadetlere ek olarak, yalnız yaşamak, sert elbiseler giymek, kadınlardan uzak durmak, mağaralarda ve kuytu köşelerde kendilerini ibadete vermek gibi, ileri derecede meşakkatli bir hayat tarzına katlanmalarıdır. İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Hz. isa (a.s) ile Hz. Muhammed (s.a.s) arasındaki fetret döneminde, krallar Tevrat ve İncil'i değiştirmişlerdi. Derken bir gurup insan yolculuğa çıkmış (gezginci bir hayata atılmış) ve yün (rahatsız edici) elbiseler giymişlerdi."
İbn Mes'ûd (r.a)'un rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona (bir gün) şöyle der: ...."Ey ibn Mes'ûd, sen Israîloğullannm yetmiş fırkaya ayrıldıklarını, üç fırkası hariç hepsinin ateşte olduğun u, bu üç fırkanın ise Hz. Isa 'ya iman eden, ona yardım için, Ölesiye Allah in düşmanlarıyla çarpışan fırka; savaşmaya takatlan olmayınca, marufu emredip, münkerden sakındıran fırka ve bu iki işe de güçleri olmadığı için, kalın yün abalar giyen, ıssız yerlere ve çöllere çekilen fırka olduğunu ve bunun "Ona tâbi olanların yüreklerinde bir şefkat ve merhamet koyduk" ayetinde ifade edildiğini biliyor muydun?"168[168]

Beşinci Mesele

Allah Teâlâ, "Onların ihdas ettikleri ruhbanlık" ifadesi ile, onları kınama manasını murad etmemiştir. Aksine bundan maksad, onların bu ruhbanlığı kendiliklerinden ihdas edip, bir nezir olarak yaptıklarını anlatmaktır. Dolayısıyla bunun peşisıra Cenâb-ı Hakk, "Onu üzerlerine Biz farz kılmadık" buyurmuştur.169[169]

Altıncı Mesele

"Rahbaniyye" kelimesi, muzmar (gizli) bir fiil ile mansub olup, zahir fiil onu tefsir etmektedir

---

166[166] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/339.
167[167] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/339.
168[168] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/340.
169[169] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/340.

ve takdiri, şeklindedir. (Yani bu bir iştigaldir). Ebu Ali el-Fârlsî şöyle demiştir "Bu kelimeyi, (kıldık) fiilinin mef'ûlü saymak doğru olmaz. Çünkü bizzat onların ihdas ettikleri şeyin, Allah'ın kıldığı şey olması mümkün değildir."

Ben derim ki: Bu söz ancak, iki kadir arasında müşterek bir makdûrun bulunmasının imkansızlığının sabit olması halinde tamam olabilir. Böyle meselelere dalmak nerde, Ebu Ali el-Fârisî nerde...

Cenâb-ı Hakk daha sonra, buyurmuştur ki, bu, "Bunu onlara Biz farz kılmadık" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat (onlar bunu sırf) Allah'ın rızasını elde etmek için ortaya çıkardılar" ifadesi istisna-ı rnunkatt'dır, yani, "Fakat onlar bunu, Allah'ın rızasını taleb etmek gayesiyle ihdas ettüer" demektir.

2) Bu, istisna-yı muttasıl olup, mana, "Biz onları, bu ruhbanlıkla, ancak Allah'ın rızasını elde etmeleri şeklinde, ibadete çağırdık1' şeklindedir. Bundan murad ise, ruhbanlığın vâcib olmadığıdır. Çünkü vacibin yapılması ile kastedilen, Allah'ın ikabını savuşturup, hoşnutluğunu etde etmektir. Mendubun işlenmesinden maksad ise, ikâb-ı ilahiyi savuşturmak değildir. Bilakis bundan gaye sırf Allah'ın hoşnutluğunu elde etmektir.[170][170]

Çıkardıkları İşe Uymadılar

Cenâb-ı Hakk'ın "Fakat buna hakkıyla da riayet etmedik. Biz de içlerinden (gerçek) iman edenlere mükâfaatlannı verdik. Onlardan bir çoğu fâsık idiler" ayetine gelince, bu hususta bir kaç izah vardır:

1) Bu, "bu ruhbanlığı ihdas eden bu kimseler, ona hakkıyla riayet etmediler. Bilakis ona "teslis" ve "ittihâd" (ilahın bir beşerle birleşmesi) görüşlerini kattılar. Onlardan bazıları ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dönemine gelinceye kadar, Hz. İsa (a.s)'nın gerçek dini üzere kaldılar. Sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman ettiler" demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'sn "Biz de içlerinden İman edenlere mükâfaatlannı verdik. Onlardan bir çoğu fasık idiler" ifadesinde anlatılan husustur.

2) Bu, "Biz bu ruhbanlığı onlara ancak, bunu Allah'ın rızasına bir vesile edinsinler diye farz kıldık. Ama sonra onlar, bu işleri işlediler. Fakat bu gaye için değil de, başka bir gaye için... Bu gaye de, dünya arzusu, riyakârlık ve gösteriş idi" demektir.

3) Bu, "Biz bu ruhbanlığı onlara farz kıldığımızda, onlar bunu yapmadılar" demektir. Buna göre ayet, onların, üzerlerine vacib (farz) olanı terketmeleri sebebiyle, onlara yapılan bir kınama olur.

4) Bu ruhbanlığa hakkıyla riayet etmeyenler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in risaletine ulaşıp da, ona iman etmeyenlerdir. Ayetteki, "Biz içlerinden iman edenlere mökâfaatlannı verdik" cümlesi de, "Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman edenlere..." manasına, "çoğu fasık idiler" ifadesi ise, "Ona iman etmemiş olanlar, fasık idiler" manasınadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den "Bana kim iman etmiş, beni tasdik etmiş ve bana uymuş ise. işte o bu ruhbanlığa hakkıyla riayet etmiştir. Kim de bana inanmamış ise, işte onlar helak olanların tâ kendileridir" şeklinde rivayet edilen hadis de buna delâlet eder.

5) Hz. İsa (a.s)'nın kavminden sâlih kişiler, bu ruhbanlığı ihdas ettiler ve ömürlerini o ruhbanlık üzere bitirdiler. Sonra onların peşinden, sözde onlara uyan, ama amel (İbadetçe) onlara uymayan bir başka topluluk (nesil) geldi. İşte o ruhbanlığa hakkıyla riayet etmeyenler bunlardır. Atâ şöyle demiştir: "Onlar ruhbanlığa, Hz. İsa (a.s)'nm havarileri gibi riayet etmediler." Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Onlardan bir çoğu fasik idiler" buyurmuştur ki bu, "Onların bir kısmı ruhbarlığa hakkıyla riayet ettiler. Ama çoğu, fasıklık yapıp, hem zahiren hem batınen bu yolu terkettiler" demektir.[171][171]

---

[170][170] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/340-341.

[171][171] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/341-342.

İki Misli Ücret Alanlar

"Ey İman edenler, AHah'dan ittikâ edin. O'nun peygamberine de iman edin ki, (Allah) size rahmetinden iki kat nasib etsin ve sizin için, sayesinde yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin, sizi bağışlasın. Allah gafur ve rahimdir" (Hadid, 28).
Bil ki Cenâb-ı Allah Önceki ayette, "lsâ (a.s)'nın ümmetinden iman edenlere mükâfaatiarını verdik" buyurunca, bu ayette de, "Ey iman edenler ..." buyurmuştur. Bu ifade ile kastedilen ise, işte o mü'minlerdi. Böylece Cenâb-ı Hakk onlara, Allah'dan korkmalarını ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmelerini emretmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Allah size rahmetinden iki kat nasib etsin" buyurmuştur ki, bu, "Önce Hz. İsâ (a.s)'ya iman etmenizden dolayı, sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmenizden dolayı, rahmet-i ilâhiyyeden iki nasib..." demektir. Bu ayetin bir benzeri de, "Bunlara mükâfaatlan iki kat verilir" (Kassas, 54) ayetidir. Ibn Abbas (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, bu ayet, ehl-i kitabtan olup da, Yemen'den Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelen ve müslüman olan bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Böyle Cenâb-ı Allah, bu kimselere iki kat mükâfaat vermiştir.
Burada şu iki soru söz konusudur:
1) "Kifl" kelimesinin lügat manası nedir? Buna şöyle cevap verilir: Müerrlc "Kifl" kelimesi Hüzeyl lügatinde (lehçesinde) nasib, pay manasınadır" demiştir. Başkası ise, "Aksine bu kelime, Habeş lügatindendir" der. Mufaddîl b. Seleme ise, "Kifl kelimesi insanın, deve sırtında oturabilmek için, devenin hörgücünün etrafına geçirdiği bir örtüdür" demiştir.
2) Cenâb-ı Hakk, onlara iki kat nasib, mü'rrtinlere bir nasib verince, onların hali daha yüce olmuş olur, (ne dersin)?
Cevap: Rivayet olunduğuna göre, ehl-i kitab, bu sebeple, mü'minlere karşı öğünüyordu. Bu, zayıftır. Çünkü tek bir nasibin, kadr-ü kıymet bakımından iki kat nasibten daha fazla olması uzak ve imkânsız değildir. Çünkü bir mal, iki kısma taksim edildiğinde, herbiri bir yarım olur. Mal, yüz kısma ayrıldığında, herbir pay, yüzde bir olur. Buna göre, ilk taksimin tek parçası, ikinci taksimin yirmi parçasından daha fazla olmuş olur. İşte burda da böyledir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sizin için sayesinde yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin" buyurmuştur ki bu, "Allah kıyamet günü size onunla yürüyeceğiniz bir nûr yaratır" demektir. Bu, "Onların nuru önleri sıra gider" (Hadid.12) ayetinde zikredilen nurdur. Cenâb-ı Allah devamla, "Sizi bağışlasın" yani, "Daha önce işlediğiniz isyan ve günahları affetsin" buyurmuştur. Allah gafur ve rahimdir.[172][172]

Ümmet-i Muhammed ve Ehl-i Kitap

"Ehl-i kitab hakikaten Allah'ın fazlından hiçbir şeye nazil olamayacaklarını, muhakkak bütün inayetin Allah'ın elinde bulunduğunu, onu dileyeceği kimselere vereceğini bilmedikleri için mi (böyle küfürde inâd ediyorlar)? Allah büyük lütuf sahibidir" (Hadid, 29).
Bu ayetle ilgili iki mesele var:[173][173]

Önceki Ayetle Münasebet

Vahidî şöyle demiştir: "Bu ayet müshil olup, müfessirlerin bu ayetin, kendinden önceki ayetle münasebet ve ilgisinin nasıl olduğu hususunda açık ve net bir izahları yoktur" demiştir. Bil ki müfessirlerin çoğu, ayetin başındaki, edatınım, "zaid" olduğu ve takdirin, "Ehl-i kitab bilsin diye..." şeklinde olduğu görüşündedirler. Ebû Müslim el-lsfehânî ile bir başka topluluk da şöyle demiştir: "Bu edat "zâid" değildir." Biz, Allah'ın yardım ve tevfîki ile, bu ayeti, her iki görüşe göre de tefsir edeceğiz.

---

[172][172] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/342-343.
[173][173] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/343.

Meşhur olan görüş, bu lafzının zâid olduğudur. Bil ki buna göre burada, şöyle bir mukaddime takdir etmek gerekir: İsrâiloğulları olan ehl-i kitab, "Vahiy ve risalet ancak bizdedir. Kitab ve şeriat da ancak bize verilir. Allah Teâlâ bu yüce şerefi, bütün insanlar arasından bizi seçip, bize vermiştir" diyorlardı. Sen bunu bildiğinde biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk o ehl-i kitaba, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmelerini emredip, bu imanlarına karşılık büyük bir mükâfaat va'dedince, bunun peşisıra bu ayeti getirmiştir. Bundan maksat, nübüvvetin sadece kendilerine has olup, ancak onlar için söz konusu olduğu inancını kalplerinden söküp atmaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk, "Biz bunu, en mükemmel biçimde beyân ettik ve ehl-i kitab, Allah'ın lütfunun muayyen bir topluluğu tahsis etmeye kadir olamayacaklarını risalet ve nübüvveti belli bir kavimle sınırlayamayacaklarını, inayetin Allah'ın elinde okluğunu ve onu dilediğine verdiğini, bu hususta, O'na kesinlikle İtirazın söz konusu olmadığını bitsinler diye, va'd u vaîdi iyi, teferruatlı biçimde açıkladık..." buyurmuştur.

İkinci görüşe göreyse, bu V zâid değildir. Buna göre, bil ki, deki fail zamiri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve ashabına râcidir ve ifadenin takdiri, "Ehl-i kitâb, Hz. Peygamber ve mü'minlerin, Allah'ın lutfundan hiçbir şeye kadir olamayacağını bilmedikleri için..." şeklindedir. Onlar, kendilerinin buna kadir olmadıklarını bilmedikleri zaman, buna muktedir oldukları zannına kapılırlar. Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Bütün inayet Allah 'm elindedir..." buyurmuştur ki, bu, "Bütün inayetin Allah'ın elinde olduğunu bilsinler diye..." demektir. Buna göre takdir, "Biz, ehl-i kitab, Allah'ın fazlını ve ihsanını muayyen bir topluluğa tahsis etmeye kadir olabileceklerini zannetmesinler, bilakis, fazlu keremin, ancak Allah'ın etinde olduğuna inanıp itikad etsinler diye, işte biz böyle böyle yaptık..." şeklinde olur. Bil ki bu görüş, ancak, bu ayete bir ziyâde takdir eder ve ifadesinin takdirinin, "Fazlu keremin, Allah'ın elinde olduğuna inansınlar diye..." şeklinde olduğunu söylersek söz konusu olur. Birinci görüşte ise, mevcut olan bir şeyin hazfine gerek duyarız; malumdur ki, takdir, haziften daha evladır. Çünkü söz, takdire ihtiyaç duyduğunda, zahiri, asla yanlış anlaşılmaz. Ama, hazfe gerek duyulduğunda, zahiri, yanlış bir manayı akla getirebilir. Böylece anlıyoruz ki, bu ikinci görüş, daha evlâdır. En iyisini bilen Allah'tır.174[174]

Hakkındaki Kıraatler

Keşşaf sahibi, "Ayetin başı, ve nûn'un yâ'ya idğamı ile şeklinde de okunmuştur" demiştir. İbn Cinnî, elMuhteseb adlı eserinde, el-Kutrub'tan, Hasan el-Basrf'nin, bu fiili, lamın kesresi ve yâ'nın sükûnu ile şeklinde okuduğunu nakletmiştir. Yine, İbn Mücahld, Hasan el-Basrî'nin bunu, lAm'ın fethası ve hemzesiz olarak yâ'nın cezmiyle, (leylâ) şeklinde okuduğunu nakletmiştir. İbn Cinnî, "Kutrub'un zikrettiği daha yakındır. Çünkü, bu hemze'hazfediidiği zaman, geriye (lenlâ) kalır. Bu durumda, nûn'un lâm'a idğamı gerekir ve (lellâ) olur. Böylece, üç lâm bir araya gelmiş olur; dolayısıyla ortadaki sakin olduğu için ve makabli de kesreli olduğu için yâ'ya çevrilir, böylece de, olur. İbn Mücahid in Hasan el-Basrî'den olan rivayetine gelince, bunun izahı şöyledir: Lâm harf-i cerrini sen bir zamire eklediğinde, fethalı kılar ve meselâ, (lehû) dersin. Zahir ismi, buna kıyaslayan bazı alimler vardır..." demiştir. Ebû Ubeyde, bazı kişilerin, (ibrahim. 46) ifâdesi şeklinde okuduğunu nakletmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Bütün inayetin Allah'ın elinde olduğunu..." ifadesi, "Allah'ın mülkünde ve tasarrufundadır" anlamındadır. "Yed-el" kelimesi, bir meseldir. Allah Teâlâ, o fazlını dilediğine verir. Çünkü O, kadirdir, muhtardır; ihtiyarına göre hareket eder. "Allah büyük faz! sahibidir" İhsanının büyük olması gerekir. Bundan murad, Hz. Muhammed (s.a.s)'in halinin, nübüvveti, şeriatı ve kitabı hususunda büyüklüğünü göstermektir. En doğrusunu, Allah Teâlâ bilir. Dönüş ve varış, ancak O'nadır. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Allah, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına salât ve selâm eylesin.175[175]

174[174] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/343-344.

175[175] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/344-345.

MÜCADELE SURESİ

22 ayet olup, Medenî'dir[1][1]

"Kocası hakkında, seninle münakaşa eden ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah, duymuştur. Allah, sizin konuşmanızı duyar. Çünkü Allah, hakkıyla işitici, kemâliyle görendir" (Mücadele, 1).[2][2]

Nüzul Sebebi

Rivayet olunduğuna göre, Ubade ibn es-Sâmit'in kardeşi olan Evs ibn Samİt, karısı Havle binti Salebe yi, namaz kılarken gördü. O, son derece güzel idi. Adamda ise, bir parça tuhaflık vardı. Kadın selâm verince, o kadından kâm almak istedi, ama kadın yüz vermedi. Bunun üzerine, Evs, kızdı... Evs'de de, biraz acelecilik vardı; bu sebeple, hemen "zehâr" yaptı. Bunun üzerine, Havle Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve "Ben, genç ve arzu edilir iken Evs benimle evlendi. Yaşım ilerleyip çocuklarımın çoğaldığı bir zamanda, beni annesi gibi addetti. Benim, küçük çocuklarım var. Eğer onları, onun ailesine bıraksam, zayi olurlar, bakamazlar. Onları yanıma alsam, aç kalırlar" dedi.
Bu konuda iki rivayet bulunmaktadır: Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Senin durumunla ilgili, şu anda söyleyebileceğim bir şey yok" dedi. Yine, diğer bir rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Sen, kocana haram oldun..." demiştir. Bunun üzerine Havle, "Ya Resûlatlah, o talâk ve boşanmadan bahsetmedi. O, çocuklarımın babasıdır ve en çok sevdiğim insandır" dedi. Yine, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Sen ona haram oldun!" dedi. Bunun üzerine kadın, "İhtiyacım ve içimden geçenleri Allah'a arzediyorum" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) her keresinde, "Sen ona haram oldun" dedikçe, o, hayıflanıyor ve Allah'a arzda bulunuyordu. İşte o, bu durumda iken, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzü birden değişti ve bu ayet-i kerime nazil oldu.
Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s), Havle (r.a)'ın kocasına haber göndererek, şöyle dedi: "Seni bunu yapmaya sevkeden şey nedir?" O, "Şeytan. Bu konuda bir kolaylık, çıkış yolu var mı?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Evet" buyurup, ona bu dört ayeti okudu ve, "köle azâd etmeye gücün yeter mi?" diye sordu. O, "Yok vallahi" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Oruç tutmaya gücün yeter mi?" dedi, o, "Yok, vallahi. Eğer ben, günde bir veya iki kere yemek yemezsem, gözümün kuvveti kaybolur, sanki ölüyorum zannederim" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Altmış fakiri doyurmaya gücün yeter mi?" dedi, o, "Yok vallahi, ... ya Resûlallah; ama, sen sadaka ile yardımda bulunursan, o zaman olur" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona, onbeş ölçek yardımda bulundu; Evs de, elinde bulunan maldan bu kadar mikdarı ortaya koydu ve bunları altmış fakire tasadduk etti."
Bil ki, bu rivayetle ilgili birtakım konular bulunmaktadır.[3][3]

Lemem Kelimesi

Birinci Bahis: Ebû Süleyman el-Hattâbî, "Bu haberdeki "onda birazcık tuhaflık vardı" ifadesinden murad, delilik ve akılsızlık değildir. Çünkü, eğer onda böyle bir şey olsaydı ve bu haliyle zıhâr yapmış olsaydı, bundan dolayı bir şey gerekmezdi. Aksine, burada "lemem" kelimesinin anlamı, kadınlara düşkünlük, şiddetli ve onlara meyildir" demiştir.[4][4]

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/347.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/349.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/349-350.
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/350.

Zıhâr ve Nesh

İkinci Bahis: "Zıhâr, câhiliyye dönemi talâk çeşitlerinin en sıkıntılı ve şiddetli olanı idi. Zira o, alabildiğince şiddetli bir biçimde haram kılınmış idi. Şayet bu hüküm, şeriat tarafından ortaya konulup takrir edilmiş idiyse, ayet bu hükmü neshetmiş olur; böyle değilse, bu, nesh sayılmaz. Çünkü nesh ancak, câhiliyye adetinde değil de, hüküm ve ahkâmda söz konusu olur. Fakat, Hz. Peygamber (s.a.s), o kadına, "Ona haram oldun" ya da, "Gördüğüm ancak şudur ki, sen ona haram oldun" dediği şeklindeki rivayet, onun, bir şeriat olduğuna bir delâlet gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hüküm konusunda tavakkuf ettiğine dair rivayete gelince, bu ona delâlet etmez...
Üçüncü Bahis: Bu olay, halktan ümidini kesip de, Allah'tan başka hiç kimseden bir şey beklemeyen kimseye, o iş hususunda, Allah'ın yeteceğine delâlet eder. Şimdi tefsire dönelim... Ayetteki "Muhakkak ki Allah, duymuştur" ifadesiyle ilgili iki mesele vardır.5[5]

Birinci Mesele

edatı, bir şeyin vuku bulduğunu ifâde etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) ve onunla münakaşa eden o kadın, Cenâb-ı Hakk'ın, bu şikâyet ve münakaşayı işitmesini ve bu hususta, onun problemini izâle edecek bir ayet indirmesini bekliyorlardı.6[6]

İkinci Mesele

İmam Hamza, kelimesindeki dâl'ı, sîn'e idğam ederek okurdu. Benzeri ifadelerde de, aynısını yapardı. Bil ki, Allah Teâlâ bu kadının iki işini nakl etmektedir:
1) "Kocası hakkında seninle münakaşa eden" yani, "Kocasının durumu hakkında..." ayetinin ifade ettiği, münakaşa etmek; ki bu münakaşa, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir defasında ona, "Sen kocana haram oldun.." dediğinde, kadının, "Allah'a andolsun ki, o talaktan bahsetmedi..." diye cevâp vermesi şeklinde cereyan etmiştir;
2) Kadının, Aliah'a şikâyette bulunması... Bu şikâyeti o, "ihtiyacımı ve içimden geçenleri Allah'a arzediyorum.." ve, "Benim, küçük çocuklarım var.." diyerek yapmış idi.. Sonra Allah Teâlâ, "Allah, bu konuşmanızı duyur..." buyurmuştur. "Muhavere" karşılıktı olarak konuşma anlamındadır ve bu kelime "o şey döndü" anlamındaki, (hâre'ş-şey'u...) kökündendir.
"Kemalden sonra, noksanlıktan Allah'a sığınırız" ifâdesi ve "ne cevâp yerdi?" ifâdesi de bundandır. Cenâb-ı Allah daha sonra, "Çünkü Allah, hakkıyla işitici kemâliyle görendir" buyurmuştur. Bu, "Allah, kendisine nida edenin sözünü duyar; O'na tazarru ve yakarışta bulunanı görür.." demektir.7[7]

Zıhâr'ın Hükmü

"İçinizden hanımlarına zthâr yapanların hanımları, onların anaları değildir. Onların anaları, kendilerini doğuranlardan başkası değildir. Şüphe yok ki onlar, kesinlikle çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Allah, muhakkak ki, çok affeden ve bağışlayandır" (Mücadele, 2).8[8]

Zıhâr Kelimesi

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/350.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/350.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/351.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/351.

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:[9]

Birinci Mesele

Bu, lügat ve fıkıh konularıyla ilgilidir. Bu bakımdan diyoruz ki, ayetle ilgili iki bahis vardır:
1) Zıhâr nedir?
2) Zıhâr yapan kimdir? Yine ayetteki, ifadesiyle ilgili bir bahis vardır. Bu da, kendisine zıhâr yapılanın kim olduğudur.
Birinci Bahis: Bu, zıhâr nedir, konusu olup, bununla ilgili iki makam bulunur.
Birinci Makam: Lügat bakımından "zıhâr" lafzının araştırılmasıyla ilgilidir. Bu konuda iki görüş vardır:
1) "Zıhâr", adamın, hanımına "Sen, bana, anamın sırtı -zahn- gibisin.." demesinden ibarettir. Binâenaleyh bu kelime, "zatır-sırt"tan müştaktır.[10]

Nazm

2) Bu "Nazm" adlı eserin müellifin görüşü olup, buna göre bu kelime, vücudun bir uzvu olan "ez-zahr - sırt"dan iştikak etmemiştir. Çünkü, böyle bir konuda cima yapılıp kendisiyle lezzet alınan diğer beden uzuvlarının zikredilmesi, sırtın zikredilmesinden daha uygundur. Bilakis, "ez-zahr" kelimesi, "yücelik" anlamından alınmadır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık onu asmaya da güç yetiremedüer..' (Kehf, 97) ayetindeki kelime, işte bu anlamdadır. Bir şeyin üstünden aşan herkes hakkında, denilir. Binilen şeye, ez-zahr adının verilmesi de bundandır. Çünkü binen kimse, onun üstüne çıkmıştır. Aynı şekilde, adamın karısı da, onun "zahrTdır, bineği gibidir. Çünkü, koca, hanımının "bıd'ına" sahip olmakla, onun üstüne çıkar; koca, her ne kadar, kadının sırtına binmiyor ise de, bu böyledir. Binâenaleyh, kadın, kocanın bir bineği ve "zahr"ı gibidir.
Şu durum bu mananın doğru olduğunu gösterir. Araplar, "Hanımımı boşadım.." anlamında, "Hanımımdan indim.." derler. Arapların, "Sen bana, anamın sırtı gibisin.." sözünde, bir hazf bulunmaktadır. Çünkü bunun açık manası, "Senin sırtın, yani benim sana malik oluşum ve senin üzerine çıkışım, aynen, anneme malik olmam ve onun üzerine çıkmam nasıl haramsa, aynen o şekilde haramdır.." şeklindedir.[11]

Zıhâr Şekilleri

İkinci Makam: Bu, şeriat örfünde bu anlamda kullanılan lafızlar hakkındadır. Bu konuda asloian, "Sen bana, anamın sırtı gibisin.." denilmesidir. Bu durumda, ya "zahr" ve "ana" lafzı birlikte zikredilir, yahut ta "zahr" lafzı olmaksızın, "ana" lafzı zikredilir; yahut "ana" lafzı olmaksızın "zahr" lafzı zikredilir, yahutta, bunlardan hiçbiri zikredilmez.. Binâenaleyh bu, dört kısımdır.
Birinci Kısım: Eğer bu iki lafız, birlikte zikredilirse, bu zıhâr, ittifakla geçerlidir. Hem sonra, cümle düzgün olduğunda, harf-i çerlerin kullanımı hakkında bir münakaşa yoktur. Binâenaleyh adam, veya dese, bu harf-i çerlerin hepsinin kullanılması da caizdir. Yine, adam, harf-i cer kullanmadan ve dese, bunun doğru ve açık bir zıhâr olduğu söylenilmiştir. "Yine, bu adam bu söz ile, hanımının kendisine, tıpkı anasının sırtının başkasına helal olması gibi (nikahının) olduğunun kastetmiş olabilir" denilmiştir. Fakat bu ihtimal, bir adamın, karısına, "Sen boşsun" deyip de, sonra da, "Ben bu sözle, onun, falanca şahıs cihetinden boş olduğunu haber vermeyi murad ettim.." demesi gibidir.
İkinci Kısım: "Ana" lafzının zikredilip, "sırt" lafzının zikredilmemesi.. Şafiî mezhebinin bu

---

[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/351.
[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/351-352.
[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/352.

konudaki açıklaması şöyledir: Uzuvlar iki kısımdır. Kendisiyle yapılan benzetme, bir şeref ve ikramı işar etmeyen uzuvlar; ve, kendisiyle yapılan teşbih, bir şerefi işar eden uzuvlar. Birincisi, "Sen bana, anamın ayağı, eli, veya karnı gibisin.." vb. şekillerde yaptlan teşbihtir. İmam-ı Şafiî'nin bu hususta iki görüşü vardır: Kavl-i cedidine göre, bu şekilde yaptlan zıhâr, sabit olur, tahakkuk eder. Eski görüşüne göreyse, zıhâr vâki olmamış oiur. Kendisiyle teşbih yapılması şeref sebebi olan uzuvlara gelince, bu, "Sen bana, anamın gözü gibisin; veya, anamın ruhu gibisin.." vb. şekillerde yapılan teşbihlerdir. Eğer böyle söyleyen, bununla zıhân murat etmişse, zıhârı sabit otur; eğer bununla, karşısındaki şeref vermeyi murat etmişse, bu zıhâr olmaz. Çünkü bu ifade, bu manaya da gelebilir. Bu konuda mutlak bir ifade kullanılırsa, bu hususta tereddüt ve ihtilaf vardır. İşte bu, jmam-ı Şafii'nin mezhebinin açıklamasıdır.

Hanefî mezhebine gelince, Ebû Bekr er-Razî el-Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân ında,

"Kişi, hanımını, anasının uzuvlarından, bakması helâl olan bir uzva benzetir ve meselâ "Sen, bana, anamın eli gibisin; başı gibisin.." derse, bu zıhâr olmaz. Ama, hanımını, anasının uzuvlarından bakması haram olan bir uzva benzetir ve meselâ, "Sen, bana, anamın karnı veya anamın uyluğu gibisin.." dese, bu zıhâr sabit olur" demiştir.

Bence, doğruya en yakın olan görüş, İmam-ı Şafiî'm "kavl-i kadimi"dir. Bu da, bu lafızlardan herhangi biriyle zıhânn sahih olmadığı görüşüdür.. Bunun delili şudur: Kadının kocasına helâlliği sabittir. Zıhâr keffâretinin vâcib olması hususunda da, yine berâet-izimmet sabittir. Sabit olanda aslolan, kişi, "Sen bana anamın sırlı gibisin" dediği zaman, diğer ifade biçimlerinde bulunmayan bir manadan dolayı, kendisiyle amelin terki üzere devam etmesidir. Bu böyledir, çünkü câhiliyye döneminde zıhâr için meşhur ifade, "Sen bana anamın sırtı gibisin" şeklinde idi. Bundan dolayı bu iş zıhâr diye isimlendirmişti. İşte böylece bu lafız, örfen, haramlığı gösterir. Bu mana, diğer lafızlarda mevcut olmayınca, aslolan bu nüküm üzere devam edilmiştir.

Üçüncü Kısım: Bu, "zahr" (sırt) kelimesi zikredilip "ana" kelimesi zikredilmeden yapılan zıhârdır. Bu şu üç mertebeyi gösterir:

Birinci Mertebe: Hem neseb, hem de süt emme cihetinden nikâhı haram olanlara yapılan bir teşbih ile zıhâr yapılmasıdır. Bu konuda da iki görüş vardır: (Şafiî'nin) kadîm mezhebine (eski görüşüne) göre, bu zıhâr olmaz. Onun kavl-i cedidine (yeni görüşüne) göre ise, bu zıhâr olur. Ebû Hanîfe'de bu görüştedir.

İkinci Mertebe: Hanımın, muvakkat olarak (nikâhı) haram birisine teşbih edilmesidir. Bu, insanın hanımına, "Sen bana falanca kadının sırtı gibisin" deyip, onu daha önce üç talakla boşamış olduğu bir kadına benzetmesidir. Bence tercihe şayan görüş, bunlardan hiçbirisinin zıhâr olmayacağıdır. Bunun delili, bir önceki meselede zikrettiğimiz husustur. Ebû Hanife'nin delili "Zıhâr yapanlar" ayetidir. Bu ayetin zahiri, haram kılınmış olan her kadına yapılan teşbih ile, zıhânn meydana gelmesini gerektirir. Dolayısıyla, bunu "ana" ile sınırlayan, ayetin hükmünü tahsis etmiş olur. Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hakk, bu İfadeden sonra, "(Bunlar) onların anaları değildir. Onların analan, kendilerini doğuranlardan başkas: değildir" buyurmuştur. Bu ifade, kastedilenin, ananın zikredilmesi (benzetilmesi) ile yapılan zıhâr olduğuna delâlet etmektedir. Bir de annenin haramlığı, diğer haram kadınların haramlığından daha şiddetli ve güçlüdür. Binâenaleyh biz deriz ki: Helâllik üzere kalmayı gerektiren şey, açıkladığımız üzere sabit ve mevcuttur. Bu fark mevcut olduğuna göre, arada bir kıyas yapılmaması gerekir.

Dördüncü Kısım: "Ana" ve "zahr" (sırt) zikredilmeden yapılan zıhârdır. Bu kişinin hanımına meselâ, "Sen bana, kızkardeşimin karnı gibisin" demesidir. Daha önce geçmiş olan kıyasa göre bunun zıhâr sayılmaması gerekir.[12][12]

Zıhâr Yapanın Durumu

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/352-354.

İkinci Bahis: Bu, zıhâr yapan kimse hakkındadır. Bu hususta iki mesele vardır13[13]

Zımmînin Zıhârı

Şafiî (r.h) "Kesin ve muhakkak olan, talâkı sahih (yapabilecek) herkesin zıhâr yapabileceğidir" demiştir. Buna göre, Şafiî nazarında, ztmmînin yaptığı zıhâr geçerlidir. Ebû Hanîfe (r.h) ise bunun sahih olmayacağını
söylemiştir. Şafiî, ayetteki, "İçinizden zıhâr yapanlar..." ifadesinin umûmî olan hükmünü delil getirmiştir. Kıyasa gelince, bu iki bakımdandır:

1) Zıhâr haram kılma sonucunu doğurur. Zımmî de bu işe ehliyetlidir. Talâkının geçerli olması da bunun delilidir. Bu sabit olunca, diğer tasarruflarına kıyasla, zımmînin bu tasarrufunun da sahih (geçerli) olması gerekir.

2) Kefaret müslümana ancak, çirkin bir söz ve yalan olan bu fiilden onu menetmek için vacib olmuştur. Bu durum, zımmî için de söz konusudur. Dolayısıyla onun zıhârının da geçerli olması gerekir.

Hanefîler, Ebû Hanîfe'nin görüşü için, bu ayeti şu iki şekilde delil getirmişlerdir:

1) Ebû Bekir er-Râzî (el-Cessâs), "İçinizden zıhâr yapanlar.." ifadesiyle, "Bu, mü'minler için bir hitab olup, zıhârın da sadece müslümanlara has olduğuna delâlet eder" diyerek istidlal etmiştir.

2) Geçerli olan zıhânn vâcib keffâretl erin den birisi de, köle azâd etmekten âciz olan, ama karısına dönmek isteyen kimsenin oruç tutmasıdır. Bunun delili de. "Kadınlarından zıhâr İle ayrılmak isteyip de sonra dediklerini geri alacaklar için. birbiriyle temas etmezden önce, bir köle azâd etmek (lazımdır)... fakat kim (bunu! bulamazsa fasılasız iki ay oruç (tutsun)"(Mücadele,3-4) ayetleridir. Zımmîye orucur farz kılınması imkânsızdır. Çünkü oruç ona farz kılınmış olsaydı, ya o, kâfir olduğu halde, ona oruç farz kılınmış olurdu ki bu batıldır (olamaz); yahut da iman ettikten sonra farz kılınmış olurdu ki bu da batıldır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "islâm, kendisinden önceki (günahları) silip-süpürür"14[14] buyurmuştur.

Onların birinci deliline, bir kaç bakımdan cevap verilir:

1) "İçinizden" ifadesi, şifahî bir hitab olup, hazır bulunan herkesi içine alır. O halde siz niçin, bu hitabın mü'minlere has olduğunu söylüyorsunuz? Haydi bunun mü'minlere has olduğunu kabul edelim. Fakat, yalnız mü'minlerin zikredilmesinin, diğerlerinin durumunun başka türlü olduğuna delâlet ettiğini neye dayanarak söylüyorsunuz? Hele bilhassa, "Hitabtaki tahsis, onun dışındakilerin durumunun, bunun hilâfına olduğuna delâlet etmez" prensibi, bunu söyleyenin mezhebinin prensibi olunca..! Haydi bunun buna delâlet ettiğini kabul edelim, ama "mefhum?" delâlet, "mantukî" delâletten daha zayıftır.

Binâenaleyh, "içinizden zıhâr yapanlar..." ayetinin, umûmuna tutunmak daha evlâdır. Haydi bunların kuvvet bakımından denk olduklarını kabul edelim. Fakat Ebû Hantfe'nin mezhebine göre, genel (âmm) bir hüküm hâs bir hükümden sonra geldiği zaman, genel olan diğerini neshetmiş olur. Bizim tutunduğumuz, "Kadınlarına zıhâr yapanlar..." (Mücadele. 3) ayeti, söyleniş sırası bakımından, "içinizden zıhâr yapanlar..." ayetinden sonradır. Görünen odur ki bu ayet, nüzul bakımından da sonradır. Çünkü, 'İçinizden zıhâr yapanlar ayetinde, zıhârın hükmü (keffârett) zikredilmemiş olup bu hüküm, "Kadınlarına zıhâr yapanlar..." ayetinde beyan edilmiştir. Mübeyyen (mücmeliiğin açıklandığı) ayetin, nüzul itibarı ile mücmelden sonra olması haydi haydi söz konusudur.

Hanefîlerin ikinci deliline ise, yine bir kaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Zıhârın neticelerinden bir diğeri de, eğer o kişi oruç tutmaktan aciz ise, fakirleri doyurmakla bu işi yapmasıdır. İşte bu durumda eğer bir acziyyet olursa, onun fakirleri doyurmakla yetinmesi gerekir. Ama (oruç tutma) hususunda bir acziyyet olmazsa, bu soru zaten düşer.

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/354.

14[14] Keşful-Hafa 1/127; müsned, 4 (199, 204-205).

2) Oruç tutmak, köle azâd etmekten bedel olarak yapılır. Bedel, yerine yapıldığı şeyden daha zayıftır. Sonra köle de zıhârı sahih olduğu halde, köle azâd etmekden âcizdir. Zıhâr sahih olduğu zaman, iki lazımdan daha kuvvetlinin bulunmayışı, zıhârın geçerli olmayışını gerektirmediğine göre, bu iki lazımdan en zayıf olanın bulunmayışı daha nasıl bu zıhârın geçerli olduğunu söylemeye mâni olabilir.
3) Alimlerimizden Kâdî Hüseyin şöyle demiştir: "Zıhârın neticesi olan haramlıktan kurtulmak istediğin zaman, hükmü yerine getir ve oruç tut" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "islâm kendinden önceki (günahları) silip süpürür" hadisine gelince, biz bunun genel manada olduğunu söylüyoruz. Keffâret ile ilgili mükellefiyet ise hususîdir. Hususî olan ise genel olandan önce gelir. Bir de biz o zımmîye oruç tutmasını teklif etmeyiz. Bilakis, "Bu haramlığı izâle etmek istediğinde oruç tut, aksi takdirde oruç tutma" diyoruz.[15][15]

Kadın Zıhâr Yapamaz

İmam-ı Şafiî, Ebû Hanife ve İmam Mâlik (Allah hepsine rahmet etsin), "Kadının, "Sen bana anamın sırtı gibisin"
diyerek kocasına karşı yaptığı zıhâr geçerli değildir" demişlerdir. Evzâî, "Bu, kadına keffâret gerektiren bir yemindir (yemin olur)" demiştir. Ama bu görüş hatalıdır. Çünkü erkeğe de zıhârdan Ötürü bir keffaret-i yemin gerekmez. Aslolan budur. Şu halde nasıl olur da, kadına böyle bir keffaret gerekebilir? Bir de zıhâr, sözden Ötürü haramlığı gerektirir. Kata ise, boşama hakkına sahip olmayışının delili ile, zıhâr yapma hakkına da mt z değildir.[16][16]

Üçüncü Mesele

İmam-ı Şafiî ve Ebû Hanife şöyle demişlerdir: Koca. karısına "Sen bana bugün, anamın sırtı gibisin" dediğinde.
o günün geçmesiyle zıhâr bâtıl olur (sona erer)" demişlerdir. İmam Mâlik ve İbn Ebî Leylâ ise, bu kimsenin ebedî olarak yani (geçici olmayan, tam bir) zıhâr yapmış olacağı görüşünü belirtmişlerdir. Biz (Şafiîiertn) delili şudur: Zıhâr ile meydana gelen haramlık, muvakkattik (belli bir zaman için olmayı) kabul edebilir. Aksi halde, bu haramlık keffaret ile çözülemez. Zıhâr, muvakkattik kabul edince, bu durumda onun vaktinin de, yeminin hükmüne kıyasla, bu muvakkatliğe göre belirlenmesi gerekir. İşte, "içinizden zıhâr yapanlar..." ayetiyle ilgili meseleler bunlardır.
Ayetteki, "hanımlarına" ifadesine ise, kendisine zıhâr yapılan kadınlarla ilgili hükümler taalluk etmektedir. Alimler, cariyeye yapılacak zıhârın sahih olup olmayacağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir: Ebû Hanife ve Şafiî bunun sahih olmayacağını söylerlerken, İmam Mâlik ve Evzâî, sahih olacağını söylemişlerdir. Şafiî'nin hücceti şudur: "Helâl oluş, asıl ve sabittir. Keffaret ise vâcib değildir. Sabit olanda asıl olan ise, olduğu hal üzere devam etmektedir. Ayet bu durumu, içine almamaktadır. Çünkü, "Kadınlarına zıha yapaniar..." (Mücadele, 3) ayeti, cariyeleri değil de hür kadınları içine almaktadır. Bunun delili ise, "Mü'min kadınlara söyle zinetierini açmasınlar... Kendi kadınları, yahut cariyeleri müstesna..."(Nur. 31) ayetidir. Buradaki "kendi kadınları" ifadesinden anlaşılan hür kadınlardır, Eğer böyle olmasaydı, "yahut cariyeleri" ifadesini buna atfetmek sahih olmazdı. Çünkü birşey, yine kendisine atfedilmez. Cenâb-ı Hakk yine, "Size hanımlarınızın anneleri de haram kılındı" (Nisa, 23) buyurmuştur. Böylece zıha, milk-i yemîn (mülk) olan cariyelere değil de, ona nikânlı hanımlara ait bir hüküm olur.[17][17]

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/354-355.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/355-356.
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/356.

Farklı Kıraatler

Bu, ayetteki kıraatlere dairdir: Ebû Ali, "İbn Kesîr, Nâfî ve Ebû Amr, elifsiz olarak, şeklinde; Asım, yâ'nın zammesi şeddesiz zî ve elif ile şeklinde: İbn Âmir, Hamza ve Kisâî, yâ'nın fethası ile, elif ve şeddeli zî ile, şeklinde okumuşlardır. ifâdesi, ve gibidir. Bunlardan herbirinin başına te harfi gelmiş ve böylece ve olmuşlardır. Sonra bunların da başına m.uzârî harfi gelmiş, böylece ve olmuşlar. Sonra birbirine yakın olduğu için te ile zî harfi birbirine idğam edilmiş ve böylece bu fiiller, ve şekline gelmişlerdir. Muzarî harfi olan yâ, fethalıdır. Çünkü, tıpkı mutavaat (dönüşlülük) ifade eden, (yuvarlanır) fiilindeki, muzarî harfinin fethalı oluşu gibi, bu da mutavaat içindir. Meselâ "Onu yuvarladım, o da yuvarlandı" deriz, ve fiillerinin yâ'sı da fethalanmıştır. Çünkü bu fiiller, tıpkı fiilindeki gibi, mutavaat siğasındadırlar. Hernekadar bu ikisi "ilhak" için cleğilseler bile, o ikisinin vezni üzeredirler. Asımın şeklindeki kıraati, kişi zıhâr yaptığı zaman kullanılan, fiilinden gelmektedir" demiştir.18[18]

Beşinci Mesele

Ayetteki, "içinizden" kaydı, Arapları kınamak ve zıhâr âdetlerinin çirkinliğini göstermek içindir. Çünkü câhiliye araplarmın, diğer ümmetlere değil de, sadece böyle (zıhâr gibi), kendilerine has yeminleri vardı.
Ayetteki, "Onlar, onhrın anaları değildir' ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:19[19]

Birinci Mesele

Mufaddal'ın rivayetine göre. Asım, ref ile şeklinde; diğerleri ise harf-i cerrin hazfi üzere, şeklinde okumuşlardır. Merfû okunması, Temîm lügatine göredir ve Sîbeveyh bunun, bu iki vecihden, kıyasa (dile) en uygun olanı olduğunu söylemiştir. Bu böyledir. Çünkü nefiy (olumsuzluk), istifham (soru) gibidir. Buna göre, nasıl ki istifham, ifadenin (cümlenin) bulunduğu durum değiştirmiyorsa, aynen bunun gibi nefyin de cümlenin durumunu (i'rablannı) değiştirmemesi gerekir. Ayetteki bu kelimenin mansub okunuşu ise, Hicaz lügatına göredir. Kur'ân-ı Kerîm'de onların lügatlarını (lehçelerini) asıl almak daha uygundur. Nitekim (Yusuf, 3) ayeti, Hicaz lügatt üzere varid olmuştur.
Bunun "kıyas"dan yana izahı ise şu şekildedir: edatı, kelimesine benzemektedir. (Leyse'ye müşabih mü'der.) Bu benzeyiş iki bakımdandır:
1) tıpkı gibi, mübtedâ ve haberin başına gelir.
2) Bu, tıpkı, gibi, o andaki (şimdiki zamanda) olan şeyi nefyeder (olumsuzluk ifâde eder). Şu halde böyle iki bakımdan benzerlik meydana gelince bu iki yönden benzerlik olunca, diğer hükümlerde de eşitliğin husulü gerekli olur. Gayr-ı munsarıf isimlere kıyasen defile dayanmak tahsis edilen durumlar, bu hükmün dışındadır.20[20]

İkinci Mesele

Ayette bir işkâl vardır. O da şudur: Karısına, "Sen bana, anamın sırtı gibisin" diyen kimse, hanımını, annesine benzetmiştir. Yoksa, onun annosi olduğunu söylememiştir. Dolayısıyla, onun sözünün yanlış olduğunu anlatmak için, "Onlar, onların anaları değildir "denilmesi, nasıl uygun düşer? Yine, onlar hakkında, "Şüphe yok ki onlar, kesinlikle çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar..." denilmiştir?
Buna şöyle cevap verilir: Bunun yalan addedilmesi gerekir. Çünkü, "Sen bana, anamın sırtı gibisin" sözünü, bu kimse, ya ihbarı manada, haber vermek amacıyla, ya da, inşat anlamda

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/356-357.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/357.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/357.

söylemiştir. Birinci ihtimale göre, bu. bir yalandır. Çünkü, hanımı ona helâl, annesi ise haramdır. Helâl olanın, helâllik ve haramiık vasfı hususunda haram olana benzetilmesi İM», yalandır. Eğer biz, bu sözü, ınşaî (yani bir emir olarak) kabul edersek, bu da bir yalandır. Çünkü, onun bunu, inşaî anlamda söylemesinin anlamı, "Şeriat, bu sözü, haramlığın meydana gelmesinde bir sebep kılmıştır" şeklindedir. Oysa ki, şeriatta böyle bir teşbih varid olmayınca, onun, bu hükmün meydana gelmesi için, onun bu sözü inşaî anlamda söylemiş olması, bir yalan ve çirkin bir sözdür.

Bazıları, "Allah Teâlâ, bunun, "çirkin ve yalan bir söz" olduğunu söylemiştir, çünkü, ona, ebedî bir haramlıkla haramdır. Hanımı ise, böyle bir söz sebebiyle, ebedî biçimde haram olmaz. Dolayısıyla bu, çirkin ve yalan bir söz olmuş olur.." demişlerdir. Bu izah zayıftır. Çünkü, bir şeyin bir şeye benzetilmesi, aralarında, her bakımdan benzerliğin meydana gelmesini gerektirmez. Binâenaleyh, haramlık hususunda, zevcenin anaya benzetilmesi, bu haramlığın ebedî olduğu hususunda bir benzetmeyi gerektirmez. Çünkü, "haramlık" kelimesinin manası, ebedî ya da muvakkat haramlık kelimesinden daha umumîdir.[21][21]

Asıl Anaları Onları Doğuranlardır

Cenâb-ı Hakk'ın,"Onların anaları, kendilerini doğuranlardan başkası değildir. Şüphe yok ki, onfar, kesinlikle çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar" buyruğuna gelince, burada geçen jytt lafzının tefsiriyle ilgili izah, Ahzâb Sûresi'ndeki, (Ahzâb, 4) ayetinin tefsirinde geçmişti. Sonra, bu ayetle ilgili iki soru vardır:

1) İfâdenin zahiri, ancak çocuk doğuranın ana olmasını iktizâ eder.. Bu ise, müşküldür, çünkü, Allah Teâlâ bir başka ayet-i kerimede, "sür analarınız..."(Nûr, 3) ve bir diğer ayette de, "Peygamberin hanımları, sizin annelerinizdir..."(Ahzâb, 6) buyurmuştur.. Bu soru, süt emzirenin, asla, peygamber hanımının da, yine ana olmasının anlamının, onların nikâhlarının haramlığı olduğu ifâde edilerek, evvel böyle izah yapılarak, savuşturulama;:.. Çünkü, biz diyoruz ki: Bu izah ile ortaya çıkmıştır ki, hakiki analığın bulunmayışından, haramlığın da olmayışı gerekmez. Binâenaleyh bu durumda, hanımın ana olmayışından, onun haram olmaması gerekmez.. Ayetin zahiri, Allah Teâlâ'nın, hakiki analığın bulunmayışı ile haramlığın da olmadığına istidlalde bulunduğu zannını uyandırır. Bu durumda soru, yeniden karşımıza çıkar.

Bunun cevâbı şudur: Ayetin zahirinden murad, bu soru soranın söylediği mana değildir. Aksine, ayetin takdiri şöyledir: Sanki, "Hanım gerçek anne değildir ki, analık sebebiyle olan bir haramlık söz konusu olsun... Hem sonra şeriat, bu lafzı, haramlığın meydana gelmesi için de bir sebep saymamıştır ki, bir haramlık meydana gelsin.. Dolayısıyla bu durumda, kesin olarak haramlık söz konusu olmaz.. Böylece, zıhâr yapanların, hanımlarını haram caymaları, bir yalan ve çirkin bir söz olmuştur.." denilmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Allah muhakkak ki, çok affeden ve bağışlayandır..." buyurmuştur. Bu mağfiret, ya, dilediği kimse için, o tevbe etmese bile hasıl olur.. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "O, şirkin dışındakiler!, dilediği kimseler için bağışlar" (Nisa, 116) buyurmuştur. Yahutta, af, kişinin tevbe etmesinden sonra olur..[22][22]

Zıhâr Keffareti

"Kadınlarına zıhâr yapıp da, sonra dediklerini geri alacaklar için, birbiriyle temas etmezden evvel bir köle azâd etmeleri gerekir. İşte, bize bununla Öğüt veriliyor. Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır" (Mücadele, 3).

Zeccâc, "Buradak kelimesi, mübtedâ olarak merfûdur. Bunun haberi, ubir köle azat etmeleri gerekir..." ifadesidir. Ayet-i kerime jrfüi "onlara..." ifâdesi zikredilmemiştir. Çünkü bd, sözün akışından anlaşılmaktadır. Dilersen sen, bu haberi, "onların ödemeleri gereken keffâret, bir köle azat etmektir" şeklinde de takdir edebilirsin.." demiştir. Bil ki, insanların çoğu, ayet-i kerimedeki, ifâdesinin tefsiri hakkında değişik izahlarda bulunmuşlardır. Özellikle, bu ifâdeyle ilgili olarak, Arapça dil alimlerinin görüşlerinin görüşlerini beyân etmek gerekir. Bir konuda bir çok mesele vardır:23[23]

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/357-358.

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/358-359.

Kısmının İzahı

Ferrâ, "Lügatta, demekle, demek ve demek arasında fark yoktur" demiştir. Ebü Ali el-Fârisî de, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "Bizi buna sevkeden Allah'a hamd olsun "(Araf, 43), "Onları cehennem yoluna sevkedin" (saffat.23), "Nuh'a vahyolundu"(Hûd, 36) ve "Rabbin ona vahyetti diye... (Zilzâl, 5) ayetlerinde olduğu gibi, ve lâm harf-İ çerlerinin birbirinin yerini tuttuklarını söylemiştir.24[24]

İkinci Mesele

Ayetindeki "dedilerini" ifadesi hakkında iki izah şekli vardır:
1) Bu, zıhâr lafzıdır. Buna göre mana, "onlar, söyledikleri bu söze dönerler" şeklindedir.
2) Bundan muradın, hakkında konuşulan şey olması da muhtemeldir. Bu da, zıhâr yaparak onların kendilerine haram kıldıkları şeydir. Böylece "kavi" kelimesi hakkında söz söylenilen şeyin yerine geçmiş olur. Bunun bir benzeri de, "Onun söylediği şeye biz varis oluruz" (Meryem, 80) ayetidir ki, bu, "Onun mekûlüne yani bahsettiği eye biz varis oluruz" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s) "Yaptığı hibeden dönen kimse, dönüp kustuğunu yiyen köpek gibidir25[25] buyurmuştur ki bu kimse, hibe ettiği şeyden (mevhûb'dan) geri dönmüştür. Kişi, "Allah'ım bizim recâmız sensin" der ki bu, "Bizim mercüvvümüz. yani, ümit kaynağımız sensin" demektir. Cenâb-ı Hakk, "Yakîn sana gelene kadar Rabbir.e ibadet et" (Hicr, 99) buyurmuştur. Buradaki "yakîn", "mükanun bin" yani "kendisine kesin inanılan şey" anlamındadır. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, ı ifadesi, "Onlar, hakkında bu sözü söyledikleri şeye dönerler" demektir.
Sonra biz bu lafzı, birinci şekle göre tefsir edersek, deriz ki: Dil âlimleri, "O iş ikinci kez yaptı" anlamında denilmesinin, "yaptığını bozdu" anlamında yine denilmesinin caiz olduğunu söylemişlerdir ki bu, makûl bir izahtır. Çünkü birşeyi yapıp da, sonra, o şeyin mislini (aynısının) denilmesini dileyen, mutlaka o mahiyete (şeye) yeniden dönmüş demektir. Yine birşeyi yapıp da sonra, onu ibtâl etmeyi isteyen kimse de yine ona dönmüş demektir. Çünkü birşeyi yok etme işi, ancak yeniden ona dönmekle mümkün olur.26[26]

Üçüncü Mesele

Önceki anlattıklarımızdan ortaya çıkmaktadır ki, ayetteki bu ifadeden murad, onların, onu bozmak ve gidermek için o şeye dönmüş olmaları manası olabileceği gibi, yine onların o şeye, onu yeniden (tekrar) yapmak için dönmüş olmaları manası da olabilir. Birinci ihtimal, ekserî müctehidlerin benimsediği mana olup, onlar bunu birkaç şekilde izah etmişlerdir:
1) Şafiî'nin görüşüne göre, "onların söyledikleri şeye dönmeleri"nin manası, zıhârdan sonra, hanımını boşaması mümkün olan bir zaman süresince boşamadan söz etmemesidir. Bu böyledir, çünkü, kişi zıhâr yaptığında, hanımını kendine haram kılmayı kastetmiştir. Eğer o, bunun peşinden talak ve başlattığı haram kılma işini tamamlamış olur ve ona keffaret de gerekmez. Eğer bu kimse talaktan söz etmezse, bu, onun, başlamış olduğu, hanımını kendine

---

[23] 23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 359.
[24] 24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/359.
[25] 25[25] Buhâri, hibe, 14.
[26] 26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/359-360.

haram kılma işinden pişman olduğuna delâlet eder ve o zaman onu keffaret gerekir.

Ebû Bekir er-Râzî (el-Cessas) ise, Ahkâmu'l-Kur'ân'ında, bu görüşün, şu iki yönden hatalı olduğuna istidlal etmiştir:

a) Cenâb-ı Hak, "Sonra dediklerinin geri alacaklar için..." buyurmuştur. Buradaki "sonra" (sümme) kelimesi, sonralığı gerektirir. Şafiî'nin görüşüne göre, zıhâr yapan kimse, zıhâr yapmasının hemen ardından, gecikmeksizin, zıhârından dönmüştür. Ama bu mana, ayetin gerektirdiği mananın aksinedir.

b) Zıhâr yapan kimse, hanımını anasına benzetmiştir. Anasını yanında tutmak ise haram değildir. Şu halde hanımı anaya benzetmek zevcesini yanında tutmanın haramlığını gerektirmez. Şu halde zevcesini yanında tutmak ona zıhâr yapanın, "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözünü bozmayı gerektirmez. Böylece de, geri dönmenin (avdetin), nikâh altında tutmamasında tefsir edilmemesi gerekir.

Birinci istidlale (itiraza) şöyle cevâp verilir: Aynı şy, Ebû Hanife'nin görüşüne karşı da söz konusudur. Çünkü o, "dönme" kelimesini, "hanımla cinsi münasebette bulunmanın mubah olması" şeklinde tefsir etmiştir. O halde zıhâr yapanın, bu tefsire göre, zıhâr lafzını söylemesinin hemen peşinden, belli bir süre geçmedikçe, hanımına dönmemesi gerekir. Halbuki ümmet, bunun o kocanın hakkı olduğunda icmâ etmiştir. Böylece bu problemin, Ebû Hanlfe'ye karşı da vârid olduğu görülür.

Sonra biz deriz ki: O kimse, onu boşaması mümkün olduğu zaman süresince, zıharım bozmazsa, onun zıhânndan avdet ettiğine hükmedilemez. O muhakkak ki, bu kadar bir zamanın geçmesiyle, zıhâr yapan durumunda olmaktan vazgeçen kişi olması gecikmiş olur. Bu da, y (sonra) kelimesinin muktezasıyia amel etme konusunda yeterlidir.

Cessâs'ın ikinci itirazına şöyle cevap verilir: Evlenme yoluyla anayı nikâh altında tutmak ve ondan bu manada yararlanmak haramdır. Binâenaleyh zıhâr yapanın hanımına, "Sen bana, anamın sırtı gibisin" sözünde, bu benzetmenin, hanımı karı-kocalık yolu ile yahut ondan yararlanma yolu ile, tutma hususunda olduğuna dair bir açıklama (ifade) yoktur. Buna göre bu ifadeyi, bütün yönlerden ele almak gerekir. Binâenaleyh kocanın, "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözü, hanımının, zevciyyet yolu ile tutulmasının haramlığı bakımından anaya benzetilmiş olmasını gerektirir. O, hanımını boşamadığında da, zevciyyet yolu üzere, hanımını nikâh altında tutmuş olur. Böylece de bu nikâh altında tutma, o kişinin "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözünün muktezasını bozmuş olur. Dolayısıyla da o kocanın, sözünden dönmüş olduğuna hükmetmek gerekir. Bu, İmam Şafiî'nin mezhebinin izahı sırasında özetlenmiştir.

2) "Avdet" (dönme, geri alma) hususundaki ikinci görüş, Ebû Hanife'nin şu görüşüdür: Dönme, cinsî münasebetin, hanıma dokunmanın ve ona arzuyla bakmanın mubah hale gelmesinden ibarettir. Hanefîler bunu şöyle açıklarlar: Çünkü kişi, zıhâr yaparak, bu şeylerin haramlığı hususunda anasına benzetip, sonra da bu şeylerin yeniden mubah olmasını isteyince, "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözünden avdet etmiş (dönmüş) olur. Bil ki bu görüş zayıftır. Çünkü o kimse hanımını, anasına benzettiğinde, hangi bakımlardan anasına benzettiğini açıklamamıştır. Böylece bu benzetmeyi, hanımından yararlanma ve ona arzuyla bakmanın haramlığına hamletmek, zevciyyet yoluyla hanımını nikâh altında tutmak manasına hamletmekten daha evlâ değildir. Dolayısıyla da bu benzetmeyi, bütün yönlerden düşünmek gerekir. Durum böyle olunca, koca, zevciyyet yolu ijz&re hanımını, bir an bile nikâhı altında tutmuş olsa, o zaman "Sen bana anamın sırtı gibisin" sözünün hükmünü bozmuş olur. Böylece de avdet (dönme, geri alma) işinin tahakkuk etmiş olması gerekir.

3) Avdet (dönme) ile ilgili üçüncü görüş, İmam Mâllk'in şu görüşüdür: "Kadına dönme, onunla cinsî münasebette bulunmaya azmetmekten (niyetlenmekten) ibarettir." Bu görüş de zayıftır. Çünkü bu nanımıyla cinsî münasebete yönelmek, onun haramlığını nakzetmez. Onun haramlığını nakzeden (bozan şey) ise, onunia cinsî münasebeti helâl görmeye yönelmektir. O zaman biz, Ebû Hanife (r.h)'nin görüşüne döneriz.

4) "Avdet" ile ilgili bu görüş, Tavus ve Hasanü'l-Basrî'nin şu görüşüdür: "Onun hanımına dönmesi, hanımıyla cima etmesinden ibarettir." Bu görüş, yanlıştır; çünkü ayetteki, "Sonra, dediklerini geri alacaklar için birbiriyle temas etmezden evvel bir köle azat etmek gerekir"

ifâdesi, "bir köle azat etmek gerekir..." şeklinde, takibiyye fâ'sı ile gelmiştir. Bu, keffâret ödemenin, dönmeden sonra olmasını gerektirir. Yine, bu ayetteki, "birbiriyle temas etmezden evvel" kısmı da, bu keffâret ödemenin, cimâdan sonra, cimâdan önce olmasının gerekliliği sabit olunca dönmenin, cimâdan başka bir şey olması gerekir.
Bil ki, âlimlerimiz şöyle demiştir: Farzet ki, bu ayette zikredilen dönme, geri alma. cima manasına da, cinsî münasebete azmetme manasına da, cimâyı mübâh görme manasına da uygundur. Ancak şu kadar var ki, İmam Şafiî'nin söylemiş olduğu şey. bu ismin kendisine uygun düştüğü en az manadır. Binâenaleyh, bu hükmün onunla ilgili olması gerekir. Çünkü, bu asgarî miktarla avdet işi tahakkuk etmiş olur. Diğerleri ise, bundan daha fazla olup, bundan onun kastedildiğine dair kesin bir delil yoktur. kelimesindeki ikinci ihtimal, bu ifadenin, "daha önce yaptıklarını yeniden yaparlar" anlamında olmasıdır. Bu ihtimale göre de, ayette birkaç izah vardır:
1) Sevri, "Avdet, İslâmiyet döneminde zıhâr yapmaktır.." demiştir. Bunun izahı şöyledir: Cahiliyye Arapları, zıhâr ile hanımlarını boşuyorlardı. Cenâb-ı Allah, zıhârın İslâm'daki hükmünü, cahiliyye dönemi Arapları nezdindeki hükümden değişik belirlemiş ve "Kadınlarına zıhâr yapanlar, (yani cahiliyye döneminde), sonra da, dediklerine dönenler için, (yani İslâmiyet geldikten sonra bu işi yeniden yapanlar için)..." buyurmuştur. Bu, "Onlar, İslâm geldikten sonra, cahiliyye döneminde iken söyledikleri gibisini söylüyorlar, Binâenaleyh, bunun keffâreti şöyle şöyledir..." anlamına gelir.
Bizim alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bu görüş zayıftır, çünkü Cenâb-ı Hakk, zıhârdan bahsetti, ondan sonra da, p sonra" kelimesiyle de, avdetten bahsetti. Bu, avdetin, zıhârdan başka bir şey olmasını gerektirir. Binâenaleyh, eğer onlar, "Hanımlarına zıhâr yapanlar" ifâdesinden muradın, İslâm'dan önce ilgili hanımlarına zıhâr yapmakta olanlar olduğunu; (Bakara, 102) ayetinin takdirinde olması gibi, lafzının zımmen bulunduğunu söylerlerse, biz de deriz ki: Takdir ve gizleme, aslolanın hilafınadır.
2) Ebu'l-Âliye, "Zıhâr lafzını tekrarladığı zaman, koca, avdet etmiş olur. Eğer tekrarlamazsa, bu avdet olmaz" demiştir. Bu, lafza ve zahire bağlı olanların görüşüdür. Onlar bu görüşlerine, "Sonra dediklerine geri dönerler" ifadesi, yaptıkları şeye geri dönmeye delâlet eder. Bu ise, ancak o işi tekrarlamakla olur" diyerek delil getirmişlerdir. Bu görüş de iki bakımdan zayıftır:
a) Eğer, ayetten murad bu olsaydı, ayet, "dediklerini iade ederlerdi" şeklinde olurdu.
b) Bu, Evs (r.a)'ın hadisidir. O, zıhârı tekrar etmemiştir; ancak o, cimâya kastetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, ona keffâreti gerekli görmüştür. Seleme bin Sahr el-Beyâdî (r.a) ile ilgili hadis de böyledir. O, "Ben cimâya karşı sabırlı değildim. Binâenaleyh ayı gelince, fecr doğduktan sonra, cima etmekten kendimi alıkoyamayacağım korkusuyla, bütün ramazan ayı boyunca hanımıma zıhâr yaptım. Sonra, yine sabredemedim, onunla cima ettim. Ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, ona bu durumu haber verdim ve "Allah'ın hükmünü icra et" dedim. O da, "Bir köle azat et" buyurdu. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s) Seleme, zıhârı tekrar ifâde etmediği halde, ona, keffâretin vâcib olduğunu beyân etmiştir.
3) Ebû Müslim el-Isfehanî, "Avdet'in anlamı, kişinin ilk defa söylemiş olduğu zıhâr" kelimesini yemin ife söylemiş olmasıdır. Binâenaleyh, eğer o, yemin etmemiş ise, buna keffâret gerekmez. Bu, şuna kıyasla böyledir: Eğer kişi, bazı yiyecekler hakkında, "Bu bana, insan eti gibi haramdır" dese, bu sözden dolayı (bozması halinde) ona keffâret gerekmez. Ama, bunu yemin ederek söylese, o zaman ona, keffâret-i yemin gerekir" demiştir. Bu görüş de zayıftır, çünkü menâsik-i hac'da, keffâret, icmâ ile vâcibtir. Halbuki burada, bir yemin de söz olmadığı halde, hatâen öldürmede de keffâret gereklidir.27[27]

Köle Azâd Etme

Cenâb-ı Hakk'ın, "Birbiriyle temas etmeden evvel bir köle azâd etmeleri gerekir..." ifadesiyle

---

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/360-363.

ilgili birkaç mesele vardır:[28][28]

Birinci Mesele

Alimler, zıhânn haram kıldığı şey hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bu hususta İmam Şafiî'nin iki görüşü vardır: **1)** Zıhâr, sadece cinsî münasebeti haram kılar.
2) Daha hevesli olan bu görüşüne göreyse, zıhâr hanımından istifade cihetlerinin hepsini haram kılar. Bu, aynı zamanda, Ebû Hanîfe (r.a)'ın da görüşüdür. Bunun birkaç delili vardır:
a) Allah Teâlâ, "birbiriyle temas etmeden evvel bir köle azat etmeleri gerekir" buyurmuştur. Binâenaleyh, bu, bütün dokunma ve temas çeşitlerini, ister el ile, isterse başka bir şeyle olsun, içine alır.
b) Ayetteki, "Hanımlarına zıhâr yapıp da..." ifâdesi, kocaya, hanımını anasının sırtına benzetmiş olması sebebiyle, hanımının ona haram olmasını gerektirir. Dolayısıyla, nasıl anasının sırtına dokunması ve temas etmesi haram ise, aynı halin, aynı şekilde hanımı için de söz konusu olması gerekir.
c) İkrime'nin rivayetine göre, bir adam hanımına zıhâr yaptı. Sonra, keffâret ödemeden, onunla cinsî münasebette bulundu ve gelip, bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdi. Hz. Peygamber de, "Keffâret verinceye kadar hanımından uzak dur...'[29][29] buyurdu.[30][30]

Zıhârın Teaddûdû

Alimler, tekrar tekrar zıhâr yapan kimse hakkında ihtilaf etmişlerdir. İmâm Şafit ve Ebû Hanife, "Aynı mecliste olmaması ve bu tekrar ile tekîdin kastedilmemes durumunda, her zıhâr için bir keffâret gerekir. Aynı mecliste ve tekîd gayesiyle tekrar edilen zıharlar içinse, tek keffâret gerekir" demişlerdir. İmam Mâlik, "Kim karısına, yüz ayrı mecliste zıhâr yapsa, yine ona, ancak bir keffâret gerekir" demiştir. Bizim delilimiz şudur: "Kadınlarına zıhâr yapanlar için.., bir köle azâd etmeleri gerekir..." ayeti, zıhârın, keffâretin vâcib oluşunun itleti olmasını gerektirir. İkinci bir zıhâr bulununca, keffâretin vâcib olmasının Ületi bulunmuş olur. İkinci zıhâr ise, ya birinci keffâreti, ya da ikinci keffâretin illeti olmuş olur. Birinci ihtimâl bâtıldır; çünkü o keffâret, birinci zıhâr ile vâcib olmuştur. Olanın yeniden olması (tahsil-i hâsıl) imkânsızdır. Ayrıca, illetin hükümden sonraya kalması da imkânsızdır. Böylece anlıyoruz ki, ikinci zıhâr, ikinci bir keffâreti gerektirmektedir. İmam Mâlik. "Ayetteki, "Zıhâr yapanlar" ifâdesi, hem bir kere zıhâr yapan, hem de pek çok kere zıhâr yapan kimseyi içine almaktadır. Sonra Cenâb-ı Hakk bu kimseye bir köle azadını farz kılmıştır. Böylece anlıyoruz ki, tek bir keffâret, ister bir defa, ister pekçok zıhâr olsun, yeterlidir" diyerek delil getirmiştir. Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, "Allah sizi, yeminlerinizdeki "lağv"den dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi, kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden hesaba çeker. Bunun da keffâreti, on yoksulu doyurmaktır..."(Maide, 89) buyurmuştur. Bu ayet, zahiren, çok sayıdaki yemin için, ancak bir tek keffâretin farz olmasını gerektirir. Halbuki bu böyle değildir. Bu böyle olmayınca, siz (Mâlikilerin) söylediği şey de yanlış olur.[31][31]

Bütün Hanımlarına Zıhâr Yapan

Nikâhı altında dört kadın bulunan ve de, "Sizler bana anamın sırtı gibisiniz" demek suretiyle, hepsine birden tek bir ifadeyle zıhâr yapan hakkında, İmam Şafiî'nin iki görüşü vardır. Bu görüşlerden, doğruya en yakın olanına göre, bu kimseye, zıhâr yaptığı hanımlarının sayısınca, yani dört keffâret gerekir. Bunun delili ise, daha önce zikrettiğimiz husustur. Buna göre, bu kimse bu sözü ile, falan kadına zıhâr yapmış, böylece bu zıhâr sebebiyle ona bir keffâret gerekmiştir. Yine o aynı bu ifadesi ile, falanca kadınına, zıhâr yapmış olur. Böylece bu ikinci (ve üçüncü ve dördüncü) zıhâr da, başka keffâretleri gerektirmiş olur.[32][32]

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/363.
[29][29] Müsned, 6/369, Ebû Dâvud, talak, 17 (2/268).
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/363.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/364.

Dördüncü Mesele

Ayet-i kerime, keffâretin temasdan (cinsî münasebetten) önce geçerli olduğuna delâlet eder. Eğer keffâreti ödemeden o kişi hanımıyla cinsî temasta bulunursa, ona ancak tek bir keffâret gerekir. Bu, İmam Mâlik, Ebû Hanife, Şafiî, Süfyan es-Sevrî, İmam-ı Ahmed ve İshak b. Rahuye gibi (Allah hepsine rahmet etsin), ekserî ilim erbabının görüşüdür. Bazı alimler de, "Eğer koca, keffâret ödemeden önce, hanımıyla cinsî münasebette bulunursa, ona iki keffâret gerekir" demişlerdir. Bu, Abdurrahman b. Mehdî'nin de görüşüdür. Bizim delilimiz, ayetin zıhâr yapan kimseye, hanımıyla temas etmezden önce, keffâret ödemesinin gerekli olduğuna delâlet edişidir. İşte burada, öncelik vasfı fevt olmuş, keffâretin vacibliği kalmış olur. Şu halde ayette, keffâret öncesi yaklaşmadan ötürü başka bir keffâret gerektirdiğine delil yoktur.[33][33]

Keffaret İçin İcbar

En açık olan görüşe göre, kadın için de, kocası keffâreti ödeyinceye kadar, kocasını kendisine yaklaştırmaması gerekir. Eğer koca, keffâreti hafife alırsa, bu sefer, koca ile kadın arasına, kadı (hakim) girer ve kadınla cinsî müanasebete karşılık ödemesi gereken hakkı (keffâreti) tam ödetmek için, dayakla bile olsa, kocayı keffâret ödemeye zorlar. Alimler şöyle demişlerdir: "Kişi sadece keffâretler içinde zıhâr keffâretinden ötürü zorlanır ve (gerekirse) hapsolunur. Çünkü keffâreti edâ etmemek, kadına zarar vermekve onun hakkını yerine getirmekten kaçınmaktır."[34][34]

Altıncı Mesele

Ebû Hanife (r.h), "Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir köle azâd etmeleri gerekir" ifadesinden ötürü, köle ister mü'min, ister kâfir olsun, yeter. Çünkü bu lafız, bütün köleleri içine alan, umûmî bir ifadedir" demiştir. İmâm Şafiî ise, azad edilecek bu kölenin mutlaka mü'min olması gerektiğini söylemiştir. Onun delili şu iki şeydir:
1) Müşrik, pistir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "Şüphesiz müşrikler pistir" (Tevbe. 28) buyurmuştur. Pis olan herşeyi ümmetin icmâ ile, habis ve pistir. Cenâb-ı Hakk ise, habîs şeyler hakkında, "Habts şeylere dokunmayın, onları infak etmeye yelten meyin" (Bakara, 267) buyurmuştur.
2) Biz, öldürme (kati) keffâretinde, azâd edilecek kölenin mü'min olması gerektiğinde icmâ etmiştik. Bu keffârette de durum aynıdır. Herkesin benimsediği görüşe göre, azâd etme, bir iyiliktir. Bunu iman ile sınırlamak (mü'minlere has kıfmak), bu iyiliği, Allah'ın dostlarına yapıp, Allah düşmanlarını bundan mahrum bırakmayı gerektirir. Bunu iman ile sınırlamamak ise, Allah'ın dostlarının bundan mahrum kalmasına yol açar. İşte bundan dolayı, bu faydayı elde etmek için, bunu iman ile sınırlamak gerekir.[35][35]

Yedinci Mesele

İmâm Şafiî (r.h)'ye göre, "mükâteb" köleyi azâd etmek, zıhâr keffâreti için yeterli (geçerli) olmaz. Ebû Hanîfe (r.h) ise, "Zıhâr yapan, eğer bu mükateb köle (efendisine) henüz hiçbir şey ödemeden onu azâd ederse, zıhâr keffâreti olarak yeter. Eğer köle birşeyler ödemiş iken onu azâd ederse, "zâhirürrivayeye" göre, bu kifayet etmez" demiştir. Hasan Ebû Hanîfe'den, "Bu köle azadının kâfi geleceği" görüşünü de rivayet etmiştir. Bunda Ebû Hanîfe'nin delili şudur: (Bakara, 177) ayetinden ötürü, mükâteb kölenin de, rakabeye (kölelere) dahil olmasıdır. Köle olma durumu ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir köle azâd etmeleri gerekir" ifadesinden ötürü, keffâret için yeterlidir. İmâm Şafiî'nin delili ise şudur: Köle azâd etmeyi gerektiren durum, mükâteb kölenin azâd edilmesinden sonrada durum devam eder. Köleler konusunda, amel edilmemeyi gerektiren husus, burada mevcud değildir. Bu sebeple de hükmün, aslı üzerine devam etmesi gerekmiştir.

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/364.
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/364.
[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/365.
[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/365.

Bunu gerektiren şey şöyle izah edilir: Sabit olanda aslolan, onun bulunduğu hal üzere devam etmesidir. Bu ikisini birbirinden ayıran husus şöyle izah edilir. Mükâteb köle, hernekadar o, efendisinin mülkiyetinden henüz çıkmamış ise de, onun mülkiyetinden çıkmış gibidir. Fakat onun köleliğinde bir noksanlık mümkündür. Bunun delili ise, o kölenin, kendi kazancına kendisi daha müstehak olup, efendisi için ise, onun üzerinde bir takım tasarrufta bulunmasının imkânsız oluşudur. Öyle ki efendisi onu Öldürse, kıymetini tazmin eder. Meselâ efendi, mükâteb olan cariyesi ile cinsî münasebette bulunsa, o cariyenin mihri, efendiye borç olur, efendinin bunu ödemesi gerekir. Yine malûmdur ki, katıksız mülkiyeti, bir takım zayıflık ve ziyan şaibelerinden uzak tutmak, mâlik, zayıf olan mülkü bunlardan uzak tutmaktan daha 2or ve ağır gelir. Kişinin, normal köleyi azâd ile mesuliyetten çıkmasından, onun mükâteb köleyi azâd etmekle de sorumluluktan çıkması gerekmez. İkinci bir izaha göre ise şöyle denilir: Biz, şayet efendi öldükten sonra vârisler, köleyi azâd etseydiler, bunun keffâret olarak yeterli olmayacağı hususunda icmâ etmiştik. İşte bunun gibi, vâris bırakan da onu azâd ettiğinde böyledir. Câmî (bu ikisinde ortak taraf) ise, bu mülkiyetin zayıf oluşudur.36[36]

Sekizinci Mesele

O köleyi, eğer, keffâret niyetiyle bir akrabası alıp azâd etse, bu köleyi azâd olur. Fakat Şafiî'ye göre, bu keffâret yerine geçmez. Ebû Hanîfeye göre ise, bu zıhâr keffâreti yerine geçer. Ebû Hanîfe'nin hücceti, ayetin zahirine tutunmaktır. İmâm Şafiî'nin hücceti ise, daha önce geçmiş olan husustur.37[37]

Keffârette Doyurma

Ebû Hanîfe, keffâretlerde fakiri doyurma şartının, yiyecek bulmaya ve yedirmeye imkân bulmakla yerine getirileceğini söylemiştir. Şafiî'ye göre ise, fakiri ona mâlik kılmakla edâ edilir. Ebû Hanîfe'nin delili, ayetin zahiridir. Buna göre, vâcib olan, bizzat yedirmektir. Yedirmenin hakikati ise, yeme imkânı sağlamaktır. Bunun böyle olduğunun delili ise, "Ailesine yedirmekte olduğunuzun orta derecesinden on yoksulu doyurmak..." (Mâide.89) ayetidir. Bu, hem yeme imkânı verme, hem de fakiri o yiyeceğe bizzat mâlik kılmakla yerine getirilir. Zıhâr keffâretinde de böyledir. İmâm Şafiî'nin hücceti ise, bunu, zekâta ve sadakayı fıtra kıyastır.38[38]

Onuncu Mesele

Şafiî "Her bir fakire, yiyip-içtiği o beldenin yiyeceğinden olmak üzere, bir müdd (ölçek) buğday, veya arpa, veya
pirinç, veya hurma, yahut keş peyniri verilir. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ölçeğine (ölçü biimine) göre olup, ondan sonra ortaya çıkmış ölçekler itibara alınmaz" demiştir. Ebû Hanîfe ise "Her bir fakire (zıhâr keffâreti için), yarım ölçek buğday, veya un, veya kavut, yahut bir

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/365-366.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/366.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/366.

"sa' " hurma, veya arpa verilir. Bunun dışında verilecek miktarlar yeterli olmuştur" demiştir. Şafiî'nin delili şudur: Ayetin zahiri, "yedirme"yi gerektirmektedir. Yedirmenin mertebeleri ise, kemiyet ve keyfiyet açısından farklı farklıdır. Bu nedenle, "yedirme" lafzını, bunların bir kısmına hamletmek, diğerlerine hamletmekten daha evlâ değildir. Binâenaleyh bu lafzı, zahiren olması gereken en az şeye hamletmek gerekir. Bunun en azı ise, "müdd" miktarıdır.
Ebû Hanîfe'nin delili ise, Evs b. Sâmit (r.a) ile ilgili hadiste geçen, "Her yoksul için, yanm "sa " buğday ver" hadisidir. Hz. Ali (r.a) ve Hz. Aİşe (r.a)'nın, "Her fakire, iki müdd (ölçek) buğday verilir" dedikleri rivayet edilmiştir. Bir de göz Önünde bulundurulması gereken, her yoksulun o gün şartlarındaki günlük ihtiyacıdır. O zaman bu, sadakayı fıtrin bir benzeri olur. Bu da, "müdd" ile değil, söylediğimiz şey ile edâ edilir.39[39]

Onbirinci Mesele

Eğer o kimse, bir yoksulu, altmış defa yedirse, İmâm Şafiî'ye göre bu, keffâret olarak, kifayet etmez; Ebu Hanîfe'ye göre ise kifayet eder. Şafiî'nin delili, bu ayetin zahiridir. Çünkü ayet, altmış yoksulun doyurulmasının vâcib olduğunu ifâde ediyor. Dolayısıyla ayetin zahirine uymak gerekir. İmam Ebû Hanîfe'nin delili ise, bundaki gayenin, ihtiyacı gidermek olmasıdır ve bu, (bir fakiri altmış kere doyurmakla) yerini bulmuş olur. Şafiî, buna karşı şöyle diyebilir: "Lafzın zahirinin ifade ettiği hükümler, böylesi takdirlerden üstündür. Binâenaleyh bu gibi hususlarda kıyastan kaçınmak vâcibtir. Ve yine belki de altmış ayrı kişiyi sevindirmek, bir kişiyi (altmış kere) sevindirmekten Hakk'ın rızasına daha uygundur."40[40]

Onikinci Mesele

Şâfî uleması şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, köle hakkında, "Fakat kim bulamazsa, birbiriyle temas etmezden evvel, fasılasız iki ay oruç tutsun..", oruç hakkında da, "buna da güç yetiremezse, altmış yoksulu doyursun..." buyurmuş, birincisinde, "kim bulamazsa...", ikincisinde, "kim güç yetiremezse..." demiştir. Binâenaleyh, malı olmayan kimse, o anda köle azâd etmekten aciz olması sebebiyle hemen oruca geçemez!.. Ama, o anda hasta olan kimse, eğer hastalığı, iyileşmesi umulmayan bir hastalık ise, fakir doyurma şıkkına geçebilir. Bu iki durum arasındaki fark şudur: Allah Teâlâ, fakir doyurma şıkkına geçme hususunda, "kim güç yetiremezse" buyurmuştur. Bu, o anda hemen söz konusu olan hastalık sebebiyledir: Şu andaki acizlik ise, güç yetirilemeyen bir durumdur. Allah Teâlâ köte azâd etme durumu hakkında ise, "kim bulamazsa" buyurmuştur. Bu, "kim bir köle bulamazsa" veya "köte satın alacak mala sahip olamazsa" demektir. Malı olmayan kimse, malını yitirmiş olan kimse, diye isimlendirilmez. Yine, bu ikisi arasındaki farkın şu olduğu söylenebilir: Mal elde etmek, kişinin iradesiyle ilgilidir. Ama hastalığı gidermek, insanın iradesiyle olamaz.41[41]

Onüçüncü Mesele

Alimlerimizden bazıları şöyle demişlerdir: "Aşırı şehvet arzusu ve cinsî münasebet düşkünlüğü, keffârette, oruçtan fakir doyurmaya geçme hususunda bir özürdür. Bunun delili şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), bir bedevî araba, oruç tutmasını emretmiş, bedevi de Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bu iş zaten oruçtan dolayı başıma geldi, nasıl dayanabilirim?" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Fakirleri doyur" buyurmuştur. Bu hadis şehvet düşkünlüğünün, ketfârette, oruçtan fakir doyurmaya geçme hususunda bir mazeret olduğuna delâlet eder. Ayrıca, "istitâ'e", vüs'atin; vüs'at de takatin üzerindedir. Binâenaleyh "istitâ'e", insanın, bu işi kolaylıkla yapabilmesidir. Malûmdur ki, şehvet düşkünlüğü bulunan kimsede,

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/366-367.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/367.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/367.

bu anlamda bir "istitâ'a" yoktur. İşte bütün bunlar, Kur'ân'ın anlaşılmasına taalluk eden, bu ayetteki hususların kısa bir özetidir. En iyisini Allah bilir.
Cenâb-ı Allah, "İşte size, bununla öğüt veriliyor. Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" buyurmuştur. Zeccac ifâdesi, keffâretin önemini göstermek içindir. Bu ifâde, "Keffâretin sıkı tutulması, aharı terk edesiniz ve tekrar yapmayasımz diye, size bir Öğüt ve nasihattir" anlamındadır" demiştir. Bir başkası da, "Bu ifâde, "işte siz, keffâretle emrolunuyorsunuz.." anlamındadır" demiştir. Allah, keffâreti ödeme ya da Ödememe hususunda ne yaparsanız hakkıyla bilir.42[42]

Keffaret Olarak Oruç

Cenâb-ı Hakk bundan sonra, köle azâd etmekten aciz olan kimse hakkındaki hükmü beyan etmiş ve şöyle demiştir:

"Fakat kim bunu bulamazsa, birbiriyle temas etmezden evvel, fasılasız iki ay oruç tutsun. Kim, buna da güç yetiremezse, altmış yoksulu doyursun. Bu hafifletme Allah ve peygamberine iman etmekte olduğunuz içindir.. Bunlar Allah'ın sınırlandır. Kâfirler içinse, elem verici bir azâb vardır" (Mücadale, 4).
Ayet-i kerime, bu orucun peş peşe tutulmasının bir şart olduğuna delâlet eder. Allah Teâlâ, köle azâd etme ve oruç hususunda, bunların cinsî münasebetten önce bulunması gerektiğini belirtmiştir. Sonra da, "kim buna güç yetiremezse, o, altmış yoksulu doyursun" buyurmuştur. Ama, bu doyurma işinin, cinsî münasebetten önce olması gerektiği hususunu zikretmemiştir. Fakat, bu iş de, icmâ'ın delaletiyle, ilk ikisi gibi (cinsî münasebetten) önce olmalıdır. Bu ayetle ilgili fıkhı meseleler çok olup, fıkıh kitaplarında zikredilmiştir.
Cenâb-ı Hak, "Bu (hafifletme), Allah ve peygamberine iman etmekte olduğunuz içindir. Bunlar, Allah 'm sınırlandır. Kâfirler içinse, elem verici bir azâb vardır" buyurmuştur. Ayetin başındaki ile ilgili, iki görüş vardır:
1) Zeccâc, "Bu, ref mahallindedir ve "Koyduğumuz bu hükümlerin farz kılınışı..." anlamındadır" demiştir.
2) Bu, "Bizim bu izahı yapmamız ve bu ahkâmı öğretmemiz, sizin, şeriatıyla amel etme hususunda Allah ve Resulünü tasdik etmemiz; zıhârı en güçlü boşanma şekli kılma biçimindeki câhiliyye adetine devam etmemiz içindir..." demektir.
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:43[43]

Birinci Mesele

Mu'tezile, ayetteki "iman etmekte olduğunuz için..." ifâdesini, Allah'ın fiillerini gaye ve sebeplere bağlı olduğu ve O'nun gayesinin ise, mü'minlerin Allah'a iman edip, daha Önce bulundukları câhüiyye dönemindeki küfür halinde bulunmamaları olduğuna delâlet ettiği hususunda hüccet getirmişlerdir. Bu da, Allah Teâlâ'nm, onlardan imam ve küfür etmemeyi murad ettiğine delâlet eder.44[44]

İkinci Mesele

Ameli imandan addeden kimse, bu ayetle İstidlal etmiş ve "Allah Teâlâ onlara bu amelleri emretmiş ve onlara bunları bu amelleri yapmak suretiyle mü'min olmaları için, emrettiğini beyan etmiştir. Binâenaleyh, ayet-i kerime, amelin imandan bir cüz olduğuna delâlet eder" demiştir. Bunu kabul etmeyenler ise, "Allah Teâlâ, "Bu, bu şeyleri yapmak suretiyle, Allah'a

---

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/367-368.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/368-369.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 369.

iman etmiş olmanız içindir.." dememiştir. Biz, bunun manasının, "Bu, bu hükümleri kabul etmek içindir..." şeklinde olduğunu söylüyoruz. Sonra, Cenâb-ı Hakk, bu kimseler için tâatın gerekli olduğunu tekîdle beyân ederek, "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler içinse, yani bunları İnkâr eden ve yalanlayan kimseler içinse, elem verici bir azâb vardır" buyurmuştur" der..45[45]

Resule Karşı Çıkanların Sonu

"Allah'ı ve Peygamberine muhalefet etmekte olanlar, kendilerinden evvelkilerin uğradıkları zillet gibi zillete uğratılmışlardır. Halbuki biz, açık açık ayetler indirmişizdir. Kâfirlere, hor hakir kılıcı bir azâb vardır" (Mücadele, 5).
Bu ayetle ilgili iki mesele bulunmaktadır:46[46]

Birinci Mesele

Ayetteki, kelimesiyle ilgili iki görüş vardır:
1) Müberred, "Bu kelimenin aslı, "önlemek, mâni olmak" anlamındadır. Arapça, kapıcıya "haddad" denilmesi ve rızkı engellenmiş kimse için de "mahdûd" denilmiş olması bu manadan dolayıdır.." demiştir.
2) Ebû Müslim el-İsfehanî de, "Bu, "hadîd-demir" kökünden gelip, "mufâele" veznindedir. Bundan murat, bu ister hakiki manada olsun isterse, demirle yapılan mücadeleye benzetilerek, şiddetli çatışma ve çekişme anlamında olsun, "demirle, kılıçla, silahla karşılık verme" anlamındadır" demiştir. Müfessirler ise, "Bu kelime, düşmanlık yapan, muhalefet eden.." anlamındadır. Bu bazan, Allah'ın dostlarına karş. savaşmak suretiyle olur, bazan da, Allah'ın dinini yalanlama ve ondan men etme biçiminde olur" demişlerdir.47[47]

İkinci Mesele

"Muhalefet etmekte olanlar" ifadesiyle, münafıklar kastedilmiş olabilir. Çünkü onlar, kâfirlere dostluk besliyor,
Hz. Peygamber (s.a.s)'in aleyhine, onlara destek veriyorlardı. Bundan dolayı Allah onları zelil kılmıştır. Yine bununla, diğer kâfirlerin kastedilmesi de muhtemeldir. Dolayısıyla, Allah Teâlâ, Resulüne, onların zillete duçar edileceklerini bildirmektedir. Müberred, fiili hakkında, "Allah onu zelil kıldı..." anlamında denilir. Zillete duçar kılman kimseye, "mekbût" denilir..." demiştir.
Sonra Cenâb-ı Hakk, "kendilerinden evvelki peygamber düşmanlarının uğradıkları zillet gibi bir zillete duçar olacaklardır. Halbuki, Allah Teâlâ, bu peygamberin doğruluğuna delâlet eden apaçık ayetler indirmiştir. Bu ayetleri inkâr edenler için, şereflerini ve kibirlerini gideren, onları hor ve hakir kılan bir azâb vardır" buyurmuş, böylece, bu muhalefet edenlerin azabının, dünyada zillet ve horluk hakirlik, ahirette de o şiddetti azâb olduğunu beyân etmiştir.48[48]

Cenâb-ı Allah daha sonra, bu vaîdi mükemmelleştiren hususu zikredip şöyle buyurmuştur:
"O günde ki Allah onların hepsini diriltecek ve kendilerine neler yaptıklarını haber verecek. Allah (bütün) onları saymış (tesbit etmiş), onlarsa bunu unutmuşlardı. Allah her şeye hakkıyla şâhiddir" (Mücadele, 6).
Ayetin başındaki kelimesi, ya fiiliyle, ya da kelimesi ile mansubtur (yani onun zarf-ı zamanıdır) yahut da, mahzûf bir (hatırla) fiili ile mansubtur. Bu, o günün dehşetini göstermek içindir.
Ayetteki, (hepsini) kelimesiyle ilgili iki görüş var:
1) "Hepsini diriltecek, hiçbirini dirilmemiş olarak bırakmayacak" demektir.

---

[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/369.
[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/369.
[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/369-370
[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/370.

2) Bu "Onlar tek bir halde toplanmış oldukları halde, onları diriltecek" demektir.

Cenâb-ı Hakk daha sonra, "ve kendilerine neler yaptıklarını haber verecek" buyurmuştur. Bu haber verme işi, onları utandırmak, kınamak, ayıplamak ve gördüklerinde bir an önce cehenneme atılmalarını temenni edecekleri hallerini teşhir içindir. Çünkü bütün şâhidler {seyredenlerin gözü önünde büyük bir horluk onlara gelmiştir.

Ayetteki, "Allah (bütün) onlan saymıştır" ifadesi, "Onların bu amellerinin, kemiyet, keyfiyet, zaman ve mekân gibi bütün hallerini bilir." Çünkü Allah Teâlâ, cüziyyatı (bütün teferruatı) bilir" demektir. Cenâb-ı Hakk daha sonra, "Onlarsa bunu unutmuşlardı" buyurmuştur. Çünkü onlar, bu amelleri önemsemediler, küçümsediler ve gevşek davrandılar ve böylece gerçekten onları unuttular. Halbuki "Allah herşeye hakkıyla şâhiddir". Ona, kesinlikle hiçbir şey gizli kalmaz.49[49]

Allah İlmi İle Her Yerde

Hak Teâlâ daha sonra herşeyi bilir olduğunu iyice izah etmek için şöyle buyurdu:

"Görmedin mi ki göklerde ne var, yerde ne varsa, Allah hepsini bilir. Neredi üç kişi fısıltı ile konuşsa, muhakkak O, bunların dördüncüsüdür. Bit beş kişiden olsa (bu iş), o muhakkak bunların altıncısıdır. Bundan daha az, (veya) daha çok (sayıda kişiden bu fısıldaşma olsa), muhakkak O, onlar nerede olurlarsa olsunlar, onlarla beraberdir Sonra O, bütün yaptıklarını kıyamet gününde kendilerine haber verecektir. Çünkü Allah, her şeyi hakkıyla bilir" (Mücadele, 7).

İbn Abbas (r.a), "görmedin mi ki?" ifadesi, "bilmiyor musun ki1 manasınadır" demiştir, ben de diyorum ki: Bu doğrudur. Çünkü Allah Teâlâ'nıı herşeyi bilir oluşu görünmez, fakat deliller vasıtası ile bilinir, anlaşılır. "Görme' kelimesi bu "bilme" manasında kullanılmıştır, çünkü Allah'ın âlim oluşunun delili O'nun muhkem, muntazam, sapasağlam işleridir. İşleri böylesine düzgün ve sağlan olan, şüphesiz âlimdir. Buradaki birinci mukaddimeye gelince, bu, göklerin ve yeriı hayranlık veren hadiselerinde, bitkiler ve canlıların oluşumlarında görülmekte anlaşılmaktadır.

İkinci mukaddimeye gelince, bu da son derece açıktır. Şöyle ki, Allah'ın böyle âlim olduğuna delâlet eden delil açık ve net olunca, muhakkak ki, bu ilim ve istidtfn de, açıklık ve netlik derecelerinin en üst mertebesine ulaşmış, böylece de algılanan ve görülen birşey gibi olmuş olması gerekir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hakk, "görme" lafzmı bt\me manasında kullanıp "Görmedin mi ki" buyurmuştur. Allah'ın, herşeyı bilmesine gelince, bunun sebebi de şudur: Çünkü O'nun ilmi kadim bir ilimdir.

Buna göre, bilinen bütün şeyler, bilinebildikleri açısından müşterek oldukları halde, eğer Allah'ın ilmi sadece bir kısmına taalluk etmiş olsaydı, bu ilim, bu tahsisde, bir tahsis edene muhtaç olurdu, bu ise, Allah hakkında imkânsızdır. Binâenaleyh şüphesiz Allah Teâtâ'nın bütün herşeyi bilir olması gerekir. Bil ki Cenâb-ı Hak, "Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah şüphesiz hepsini bilir" buyurmuş, ama önce yerde olan şeyleri zikretmem iştir. Böyle bir sıralamanın, son derece enteresan bir sırrı (Önceliği) vardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, özellikle kullardan sudur eden fısıldaşma olayını zikretmiş ve "Nerede üç kişi fısıltı ile konuşsa, muhakkak O, bunların dördüncüsüdür. (Bu iş) bir beş kişiden olsa, O muhakkak bunların altıncısıdır. Bundan daha az (veya) daha çok (sayıda kişiden bu fısıldaşma olsa), muhakkak O, onlar nerede olurlarsa olsunlar, onlarla beraberdir. Sonra O, bütün yaptıklarını kıyamet gününde kendilerine haber verecektir. Çünkü Allah, herşeyi hakkıyla bilir" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele var:50[50]

Farklı Kıraatin İzahı

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 370-371.

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/371-372.

Ibn Cinnî, "Ebû Hayre, ayeti te ile ... şeklinde okumuştur. Ekseriyetin kıraati olan, ya ile şeklindeki kıraat, dil yönünden daha vazıhtır. Çünkü bu okuyuşta daha yaygınlık ve cinsin umumîliği (hem müzekker hem müenneslik durumu vardır. Bu tıpkı,- senin: "Bana hiçbir kadın gelmedi" ve "Bana hiçbir cariye gelmedi" demen gibidir. Bir de, fail ile mef'ûl arasına bir fasıla girmiştir. Bu fasıla harf-i cerridir. Öte yandan, "necvâ" kelimesinin müennesliği hakiki müenneslik değildir" demiştir. Fiilin müennes okunuşu, ayetin takdirinin şeklinde oluşundan dolayıdır. Bu tıpkı, "Hiçbir kadın kalkmadı" ve "Hiçbir câriye gelmedi" sözü gibidir.51[51]

İkinci Mesele

deki fiili, tam fiildir ve "Üç kişinin fısıldaşması meydana geldiğinde, O Allah, onların dördüncüleridir, mutlaka bunu bilir" manasınadır.52[52]

Necvâ

"Necvâ", karşılıklı olarak fısıldaşma (tenâcî) manasında masdardır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların necvâlannın pek
çoğunda hayır yoktur"(Nisa, 114) ayetindeki kelime de, aynı manadadır. Zeccâc ise, "Necvâ, (necve)den türemiş
olup, necve de, yüksek olan ve göze çarpan şey anlamındadır. Buna göre, bahse konu olan söz, başkasının duymasından uzak olduğu zaman bir sır olduğu için, tıpkı yüksekçe bir yer gibi olur. Çünkü o, yüksek olduğu için, başkalarının ona ulaşmasından emin olmuş olur. Keza necva kelimesini bir sıfat sayıp, "fısıldılaşan topluluk" diye takdir etmek de mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar hani necvâ iken, yani gizli konuşurlarken" (İsra, 47) ayeti de böyledir. Bu "Onlar fısıltı sahibleri idiler" takdirindedir. Ayette, muzaaf olan
kelimesi hazfolunmuştur. Sıfat olarak gelen bütün masdarlar böyledir.53[53]

Dördüncü Mesele

ifadesindeki, "selâse" kelimesinin mecrûr oluşu, şu iki ihtimalden ötürüdür:
1) İzafetten ötürü...
2) "Necvâ" kelimesinin, ismi fail olarak, "mütenâcîn" (fısıldaşanlar) anlamında olmasından ötürü... Buna göre takdir, "Fısıldaşan üç kişi olduğunda..." şeklindedir. Bu durumda "selase" kelimesi sıfat olur.54[54]

Beşinci Mesele

Ibn Ebî Able, "selâse" ve "hamse" kelimelerini mukadder bir, "Fısıldaşıyorİar" fiilinin "hâl"i olarak mansub okumuştur ve "Çünkü "necvâ" (fısıldaşma) ifadesi, bu fiile delâlet eder" demiştir.55[55]

Altıncı Mesele

Allah Teâlâ, üçü ve beşi zikretmiş, fakat ikisi arasındaki dördü zikretmemiştir. Alimler bu hususta şöyle bazı izahlar yapmışlardır:
1) Bu, Allah'ın rahmetinin mükemmelliğine bir işarettir. Çünkü üç kişi bir araya geldiğinde,

---

[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/372.
[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/372.
[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/372-373.
[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/373.
[55] 55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 373.

onlardan ikisi fısıldaşmaya ve aralarında konuşmaya başlasalar, diğer bir kişi tek başına ve yalnız kalır, bu sebeple kalbi daralır, üzülür. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hakk, o üçüncüye, "Senin arkadaşın ve sırdaşın da Benim" buyurmuştur. Beş kişi de böyledir. Onlar (ikişer ikişer) konuştuğunda, beşinci kişi tek kalır. Ama onlar dört kişi olduklarında, hiç biri tek kalmaz. İşte bu, halktan kesilmiş ve tek başına kalmış olan hiç kimseyi, Allah'ın tek başına ve yalnız bırakmayacağına bir işarettir.

2) Tek sayılar, çift sayılardan daha şereflidir. Çünkü, Allah tekdir, tek'i sever. Binâenaleyh, bütün işlerde, ilahi işlere riâyetin gerekliliğine işaret için, özellikle tek sayıları zikretmiştir.

3) Kendisinden, bir fayda elde edilmek gayesiyle yapılan müşaverede geçerli en az sayı, üç kişidir. Çünkü, iki kişi, müsbet ya da menfi istikamette birbiriyle çekiştiğinde, üçüncüsü onlar arasında, arayı bulan bir hakim gibi olur. Binâenaleyh, işte o zaman bu müşavere tam ve mükemmel olur, gayeye ulaşılmış olur. Müşavere için toplanmış olan bütün topluluklarda da durum böyledir. Dolayısıyla, onlar arasında, görüşü kabul edilecek ve hakem olacak olan bir kişinin mutlaka bulunması gerekir. İşte bu sebepten dolayı, müşavere yapacak olanların sayısı tekli olmalıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk ilk iki tekli sayıyı zikretmiş, bundan sonraki tekil sayılara dikkat çekmek üzere, bu ikisini zikretmekle yetinmiştir.

4) Bu ayet-i kerime, mü'minlere öfkelerinden dolayı, birbiriyle fısıldaşmak üzere toplanan münafık bir topluluk hakkında nazil olmuştur ki, onların sayılan, bu iki sayıda idi. İbn Abbas (r.a), "Bu ayet, Amr'ın iki oğlu Rebla ve Habîb ite, Safvân ibn Umeyye hakkında nazil olmuştur. Onlar bir gün, kendi aralarında konuşuyorlardı. Onlardan birisi, "Allah senin ne dediğini bilir mi?" deyince, ikincisi, "Bazısını bilir, bazısını bilmez.." dedi. Üçüncüsü de, "Eğer bazısını biliyorsa, O, hepsini biliyor demektir" der.." demiştir.

5) Abdullah İbn Mes'ûd'un mushafında, bu ayet, "Dört kişi, beş kişi ya da bundan daha an veya daha çoğu fısıldaşmaya başladıklarında, Allah onların beşincisi, altıncısıdır... Allah onlarla beraberdir..." şeklinde varid olmuştur.[56][56]

Yedinci Mesele

Ayet-i kerime şeklinde, buradaki 'nın, cinsini nefy eden lâ olması itibariyle, nasb ile okunmuştur. Bunun, 'nın mahalline atfedilerek merfû olarak, ref ile şeklinde okunması da münkündür. Bu demen gibidir. Üçüncü ihtimale göre, bu ikisi de, mübteda olmak üzere merfû olabilirler. denilmesi gibi. Dördüncü ihtimale göre, bu ikisi, ifadesinin mahalline atfen merfû olabilirler. Buna göre sanki, şöyle denilmiş gibi olur: denilmesi gibi olur. Beşinci bir ihtimale göre, bu ikisi, 'ya atfen, mecrûr olabilirler. O zaman, denilmesi gibi olur. [57][57]

Sekizinci Mesele

kelimesi, bâ ile şeklinde de okunmuştur.[58][58]

Dokuzuncu Mesele

Allah Teâlâ'nın, onların dördüncüsü oluşundan ve onlarla beraber oluşundan murad, onların sözlerini, İçlerini, açık ve gizli olan her şeylerini bildiğini anlatmaktır. Allah Teâlâ sanki, onlarla beraber bulunmakta, onları müşahede etmektedir... Oysa ki Allah Teâlâ, mekân ve müşahedede bulunmaktan münezzehtir.[59][59]

---

[56][56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 373-374.

[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/374.

[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/374.

[59][59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/374.

Onuncu Mesele

Bazıları fiili, nûn'un sükûnuyla, şeklinde okumuşlardır ki, ve aynı anlamdadır. Ayet-i kerimedeki, "Sonra O, bütün yaphklan kıyamet gününde kendilerine haber verecektir" cümlesi, "Allah Teâlâ, onları, bunlardan dolayı hesaba çekecek ve hak ettikleri cezayı verecektir" anlamındadır. Cenâb-ı Hakk daha sonra, "Allah her şeyi hakkıyla bilir" buyurmuştur. Bu, günahlar hususunda bir sakındırma, taatler hususunda ise bir teşviktir.60[60]

Yasağa Rağmen Şer Kulisleri

"Fısıldaşmadan men edilip de, sonra men edildikleri şeye dönmekte ve günahı, düşmanlığı, peygambere isyanı fısıldaşmakta olanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman, seni, Allah'ın seni selamlamadığı bir şekilde selamlarlar. Kendi aralarında da, "Allah bizi, söyleyegeldiğimiz şeyler yüzünden azablandırmalı değil miydi?" derler. Onlara cehennem yeter. Oraya girecekler, işte o, ne kötü dönüş yeridir" (Mücadele, 8).61[61]

Yahudilerin Selâmlama Şekli

Alimler bunların kimler olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğu, "Bunlar yahudilerdir" demişlerdir. Kimileri, bunların münafıklar olduğunu söylerlerken, kimileri de, "kâfirlerden bir grup..." demişlerdir. Birinci görüş, doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü, Allah Teâlâ, onları anlatırken, "Onlar sana geldikleri zaman, seni, Allah'ın seni selâmlamadığı bir şekilde selamladılar" buyurmuştur. Bu çeşit selam ise, yahudilerden vakî olduğu olayda geçmektedir. Şöyle ki, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e selâm verdiklerinde, ölümü kastederek "es-Sâmu aleyke Hay canı çıkasıca!" diyorlardı. Bu husustaki haberler, gayet açıktır. Ve bu hususta, Hz. Âise (r.a)'ın kıssası gayet meşhurdur.
Cenâb-ı Allah daha sonra, "Günahı, düşmanlığı ve peygambere isyanı-fısıldaşmakta olanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman, seni, Allah'ın seni selâmlamadığı bir şekilde selâmlarlar. Kendi aralarında da, "Allah bizi, söyleyegeldiğimiz şeyler yüzünden azablandırmalı değil miydi?" derler" buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:62[62]

Birinci Mesele

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bahsedilen bu topluluğun, aralarında fıstldaşıp, mü'minlere, onlar aleyhine olarak kötü şeyler fısıldaştıkıarı zannınt uyandıran; böylece de mü'minlerin üzülmelerine sebep olan kimseler olmaları mümkündür. Onlar bu işi çok çok yapınca, müslümanlar bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e şikâyet ettiler. Resûlüllah (s.a.s) de onlara, müslümanların yanında fıstldaşmamalarını emretti. Onlar, bu işe son vermeyip fısıldaşmaya devam edince, Cenâb-ı Hakk bu ayet-i kerimeyi indirdi. Ayet-i kerimedeki, "Günahı, düşmanlığı ve peygambere isyanı fısıldaşmakta olanlar" ifâdesi iki manaya gelebilir:
1) Günah ve düşmanlık, onları fısıldaşmaktan nehy konusundaki peygamberin emrine muhalefet etmeleridir. Çünkü, vahyedilene yönelmek, hele de bu yöneliş, karşı çıkmak ve inadı ve serkeşliği ortaya koymak için olursa, günahı ve düşmanlığı ifâde eder.
2) Günah ve düşmanlık, aralarında geçen bir sırdır. Çünkü bu, ya bir hiledir, ya müslümanlara karşı bir tuzaktır veya, onlara zarar verecek bir şeydir.63[63]

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/374.
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/375.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/375.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/375-376.

İkinci Mesele

Sadece, Hamza, elifsiz olarak, kelimeyi, elifsiz olarak şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise kelimeyi, şeklinde okumuşlardır. Ebû Ali şöyle demiştir: kelimesi, masdarının, "ifte'ale" veznindeki şeklindedir. en-Necvâ, "da'vâ" ve " advâ" gibi bir masdardır. Dolayısıyla, bu her iki okuyuş ta aynı anlamdadır. Çünkü, "ifte'ale" ve "tefâ'ele" fiilleri gibi, aynı manaya gelirler. Cenâb-ı Hakk'ın, "Nihayet hepsi birbiri ardınca oraya girip toplanınca... "(Araf, 38) ifadesi anlamındadır, anlamındadır. da ifte'ale veznindedir. ise, "tefâ'ale" veznindedir. Bunu, şeklinde okuyanların hücceti, . "Peygamber ile gizli konuştuğunuz zaman..." (Mücadele, 2) ve "iyilik ve takva ile fısıldasın..." (Mücadele, 9) ayetleridir. Buradaki fiiller fiilinin mutâva'at (dönüşlülük) biçimidir. Bunda, Hamza'nın, şeklindeki kıraatine bir red yoktur. Çünkü, geçerli olma bakımından bu da onun gibidir.

Ayet-i kerimedeki, "Peygambere isyan..." ifâdesi hususunda Keşşaf sahibi, "Bu, "Peygambere isyanlar..." şeklinde de okunmuştur..." demiştir. "Günah" ve "düşma+nlık" kelimeleri ile ilgili olarak zikrettiğimiz gibi, burada da iki izah vardır:

Ayet-i kerimedeki, "Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın seni selâmlamadığı bir şeyler selâmlarlar..." cümlesi, "Onlar seni selâmlamak için, "es-sâmu aleyke ya Muhammedu" derler" manasındadır. "es-Sâmu" ölüm demektir. Halbuki, Cenâb-ı Hakk, "Allah'ın seçtiği kullarına selâm olsun"(Neml, 59), "Ey Resul ...Ey Nebî ... " diye selâmlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Kendi aralarında da, "Allah bizi, söyleyegeldiğiniz şeyler yüzünden azâblandırmalı değil miydi?" der..." buyurmuştur. Bu, "Onlar, içlerinden, "Eğer o, bir peygamber ise, bizim bu hafife almanız yüzünden Allah niçin azap etmedi?.." derler" anlamındadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Azabın vaktinden önce gelmesi, ancak, ya Allah'ın meşîeti ile olur, yahut bir maslahattan ötürü olur. Dolayısıyla, Allah'ın meşîeti, azabın önce gelmesini gerektirmeyince, keza maslahat da bunu iktizâ etmeyince, kıyamet günündeki azâb, içinde bulundukları halden men etme hususunda onlara yeter..." demektir.64[64]

Hayır Hususunda Necvâ

"Ey iman edenler, aranızda gizli konuşacağınız, fısıldaşacağmız vakit, günahı, düşmanlığı peygamberlere isyanı hsıldaşmaym. iyiliği ve takvayı fısıldasın. Ancak, kendisinin huzurunda toplanacağınız Allah'tan ittika edin..." (Mücadele, 9).

Bil ki, buradaki, "Ey iman edenler" hitabının muhatabının kim olduğu hususunda iki görüş vardır. Çünkü, bundan Önce geçen, "Men edildikleri o şeye dönmekte olanları görmedin m/?" (Mücadele, 8) ayetini Yahudilere hamledersek, bu hitabı da, "Ey dilleriyle iman edenler.." anlamında olmak üzere, münafıklara hamlederiz. Eğer o ayeti, Yahudi-Münafık bütün kâfirlere hamiedersek, bu hitabı da mü'minlere hamlederiz. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ, yahudi ve münafıkları, günah, düşmanlık ve peygambere isyan konusunda fısıldaştıkları için kınayınca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mü'min otan ashabını, onların yollarının benzeri bir yola girmekten nehyetmeyi, bunun peşinden getirdi ve "Günahı, yani, onlara has olan çirkin şeyleri, düşmanlığı, yani başkasına zulmetmeye götüren şeyleri ve peygambere isyanı, yani ona muhalif olan şeyi fısıldaşmayın.." buyurdu. Ve mü'minlere, "İyiliği, yani düşmanlığın zıddı olan şeyi ve takvayı, yani taatleri yapıp masiyetleri terketmek gibi, insanı günahtan koruyan şeyi fısıldasın..." diye emretti. Bil ki, bir topluluk, ne zaman bu özellikte olan şeyi fısıldaşırsa, o onların kötülükteki fısıldanmaları azalır. Çünkü, İmanı böyle bir şeye sevkeden şey, onu bunu açıkça söylemeye de sevkeder. Bunun anlamı, "Onların fısıldaşmalannm birçoğunda hayır yoktur. Ancak, bir sadaka vermeyi veya bir iyilik yapmayı yahutta insanların arasını düzeltmeyi emredenlerin (fısıldaşması) müstesna"(Nisa. ıu) ayetine yakındır. Yine, insanın bu

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/376.

fısıldaşmadaki metodu ve gayesi bilinirse, hiç kimse onun fısıldaşmasından eziyyet duymaz.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ancak, kendisi huzurunda toplanacağınız Allah'tan ittikâ edin..." buyurmuştur. Bu, "Allah'ın sizi hesaba çekeceği ve karşılıkları vereceği yerde toplanacaksınız..." demektir. Yoksa, Allah için mekân söz konusu değildir.65[65]

Şeytanî Necvâ

"Fısıldaşma sırf şeytandandır, iman edenleri tasaya düşürmek içindir. Halbuki Allah'ın izni olmaksızın bu onlara hiçbir surette zarar verici değildir! O halde mü'minler, ancak Allah'a güvenip dayansınlar" (Mücadele, 10).
Necvâ kelimesinin başındaki eliflâm'ın "istiğrak - şümul, kapsamlılık' için olması mümkün değildir. Çünkü, Allah'tan ve Allah için olanları vardır. Aksine, buradaki en-Necvâ'dan murat, daha önce geçmiş olan muayyen bir fısıldaşmadır. O da, günah ve günah hususunda ftsıldaşmadır. Buna göre ayetin anlamı, "Şeytan, onları, mü'minlerin üzüntüsüne yol açacak olan böyle bir fısıldaşmaya yönelmeye sevkeder. Çünkü, mü'minler, onların fısıidaştıklarını gördükleri zaman, "Biz bu münafıkları ancak, onlara, savaşa çıkmış olan akraba ve kardeşlerimizin öldürüp hezimete uğratıldıklarına dair bir haber ulaştığında böyle görürüz..." diyorlar, onların akıllarına bu geliyor ve bundan dolayı üzülüyorlardı.
Allah Teâlâ daha sonra, "Halbuki, Allah'ın izni olmaksızın bu, onlara hiçbir surette za:ar verici değildir" buyurmuştur. Bununla ilgili iki izah vardır:
1) Bu, "Onların fısıldaşmatarı mü'minlere hiçbir zarar vermez" demektir.
2) Bu, "Allah'ın izni olmadıkça, şeytan mü'minlere hiçbir zarar veremez.." demektir. "Allah'ın izni olmaksızın..." ifadesinin, "Allah'ın bilgisi olmaksızın..." veya "Allah'ın, hastalıkları, hüzün ve sevinç gibi kalbe dair halleri yaratması ve takdiri olmaksızın..." veyahutta, "Hüzün ve gam gitsin diye, Allah'ın kâfirlerin fısıldaşmalarımn keyfiyyettni beyân etmesi durumu müstesna..." manalarında olduğu söylenmiştir.
Cenâb-ı Allah daha sonra, "O halde mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler" buyurmuştur. Çünkü, kim Allah'a tevekkül ederse, ümidi ve gayreti boşa çıkmaz.66[66]

Yüksek Dereceler

"Ey iman edenler, size meclislerde yer açm denildiği zaman, genişletin, yer açın ki, Allah da size genişlik versin. Kalkın, denilince de hemen kalkın.. Allah, sizden iman etmiş olanlarla kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini yükseltir. Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" (Mücadele, 11).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:67[67]

Tefessehû

Bil ki, Allah Teâlâ, mü'min kullarını, kin ve nefret sebebi olan şeyden nehyedince, şimdi de onlara, daha çok muhabbet ve sevgi sebebi olacak olan şeyi emretmiştir. hitabı "Meclislerde yer açın, birbirinize yer verin" anlamındadır. Bu, "Kenara çekilin, sıkışmayın..." anlamındaki, ifâdesinden alınmadır. Geniş anlamında, yine, "Geniş belde" "Geniş sığınak..." ve "Bunda senin için bir genişlik var" denilmektedir.68[68]

İkinci Mesele

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/377.
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/377-378.
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/378-379.
68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/379.

Hasan ve Dâvud ibn Ebî Hind, bu kelimeyi, "tefâsehû..." şeklinde okumuşlardır. İbn Cinnî, "Bu, anlatılmak istenen manaya daha uygundur. Çünkü denildiği zaman, bu, "Burada bir genişlik olsun" anlamındadır. Tefâsüh ise tefâ'ûl veznindedir. Bundan murad ise, mufâele, yani karşılıklı yer açmadır. Bu da, birden fazla kimse arasında olur. Tıpkı, karşılıklı bölüşme anlamında olan "mukâseme" ile, karşılıklı paylaşma, Ölçekle bölüşme anlamına gelen "mukavele" gibi, birden çok kimseden sudur eder" demiştir. Yine bu kelime, şeklinde okunmuştur. Vahidî, "Tercihe şayan olan, bu kelimenin müfred okunmasıdır. Çünkü bundan murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisidir. O da tekdir. Bunu çoğul okumanın İzahı ise, her oturan için, bir meclis, yani bir oturma yeri kabul etmek sebebiyledir.." demiştir.69[69]

Celselerde Gelene Yer Açma

Alimler, ayet hususunda şöyle birtakım izahlar yapmışlardır:
1) Burada kastedilen, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisidir. Müslümanlar o mecliste, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olma yarışı ve onun sözünü duyma arzusu içinde bulunduklarından dolayı, birbirlerini sıkıştırıyorlardı...70[70]

Nüzul Sebebi

Buna göre, ayetin sebeb-i nüzulü ile ilgili birkaç vecih zikredilmiştir:
a) Mukâtil İbn Hayyân şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, cuma günü Suffa'da bulunurdu. Orası da gayet dar idi. Resûlüllah (s.a.s), muhacir ve ensardan, Bedir savaşına katılmış olanlara daha bir öncelik verirdi. Binâenaleyh, Bedir ehlinden bir cemaat geldi ve meclisin en ön safına geçtiler. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tam karşısına geçip, onun kendilerine yer açtırmasını beklediler. Hz. Peygamber, onları böyle tam karşısına dikilmeye sevkeden şeyi anladı da, bu ona ağır geldi. Etrafında bulunan ve Bedir'e katılmamış olan kimselere, "Ey falan, kalk; ey falanca kalk..." dedi ve önünde ayakta dikili bulunan kimseler sayısınca adam kaldırdı. Bu onun meclisinden kaldırılanların gücüne gitti; bunun onların hoşuna gitmeyip yüzlerinden okunuyordu. Münafıklar da bunu dillerine doladılar ve "Allah'a andolsur ki peygamber, bunlara âdil davranmadı. Çünkü bir gurup önceden gelip, yerlerin aldılar ve peygambere yakın olmak istediler. O da onları oradan kaldırıp, onların yerine uzakta kalmış olanları oturttu" dediler. Bunun üzerine, Cuma günü bu ayet nazil oldu.
b) İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: "Bu ayet-i kerime, Sabit b. Kays b. eş-Şemmâs hakkında nazil oldu. Şöyle ki: O, daha önce herkes meclisteki yerlerini almış iken, mescide girdi. Kulaklarındaki ağırlıktan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın oturmayı istiyordu. Bundan dolayı, iyice yaklaşıncaya kadar, ona yer açtılar. Sonra biri onu sıkıştırınca, onunla o kişi arasında, bir söz alış-verişi oldu. O da, sözünü duyabilmek için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olmayı istediğini ve fakat falancanın kendisine yer açmadığını peygambere söyledi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.s) de cemaate, oldukları yerde (biraz sıkışarak) yer açmalarını, hiç kimsenin, hiç kimse için yerinden kalkmamasını emretti.
c) Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olmayı arzuluyorlardı. Herbiri, kendisinin sıkıştırılmasını da istemiyordu. Bazan, bir (din) kardeşi kendisine yer açmasını istediğinde, bundan kaçınıyordu. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk onlara, birbirlerine şefkatle davranmalarını ve bunun için biraz sıkıntıya katlanmalarını emretti. Yine onlar arasında, kendisine fakirlerin dokunmasından hoşlanmayanlar vardı. Çünkü ehl-i suffa yün elbise giyiyor ve bu sebeple de kokuyorlardı.
2) Hasan el-Basrî'nin tercihine göre mana, "Savaş meydanlarında birbirinize yer açın" şeklindedir. Bu tıpkı, "Savaşı elverişli yerlerde..."(Al-i İmran, 121) ayeti gibidir. Şöyle ki kişi,

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/379.
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/379.

savaş safına gelip, "yer açın, bana yer açın" diyor, ama ön safta bulunanlar, şehid düşme arzusuyla, ona yer vermek istemiyorlardı.

3) Bundan murad, bütün meclisler ve tüm toplantı yerleridir. Kfldî şöyle demiştir: Doğruya en yakın olanı, bundan kastedilenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisi olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, "mecalis" ifadesini, bunun malûm (bilinen) bir meclis olduğunu belirtir bir şekilde zikretmiştir. Ayetin nazil olduğu zamanda malûm olan yegane meclis ise, ancak, insanların girmek için birbiriyle büyük yarışa girdiği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisidir. Yine malumdur ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yakın olmanın, onun sözünü dinleme ve böylece büyük bir mertebeye nazil olmadan ötürü, büyük bir üstünlüğü vardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s) "Sizden, zeki ve görüş sahibi olanlar bana yakın olursun" buyurmuştur.71[71] İşte bu sebepten ötürü, ashabın önde gelenleri ileri geçiyor ve çoklukları sebebiyle de birbirlerini sıkıştırıyorlardı. Bundan ötürü, mümkün olduğu sürece, yer açmakla emrolunmuşlardır. Çünkü bu, din hususunda, zarurî bilgileri (ve hükümleri) duyabilme ve bu husustaki arzuyu giderebilmeye daha elverişli idi. Bu husus, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisi için söz konusu olunca, cihadın da böyle olması gerekir. Hatta bu, cihada daha uygun düşer. Çünkü savaşma kabiliyeti ve gücü çok olan kimse, Öne geçmesine daha çok ihtiyaç duyulduğu halde, bazan ön saftan geriye düşebilir. İşte bundan dolayı yer açmak gerekir. Hem sonra ilim ve zikir meclisleri de buna kryas edilir.

"Allah da size genişlik versin" hitabı, insanların, mekân, rızık, göğüs, kabir, cennet gibi genişliğini istedikleri herşey hakkında umûmî olan, mutlak bir ifadedir.

Bil ki bu ayet, kullarına hayır ve rahat kapılarını açan herkese, Allah Teâlâ'nın da, dünya ve âhiretin hayırlarını genişlettiğine delâlet eder. Akıllı bir kimsenin, bu ayetin sadece meclislerde yer açma manasında olduğunu söylemesi uygun düşmez. Aksine bundan murad, müslümana hayırları ulaştırmak ve onun kalbine neş'e ve sürür vermektir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s): "Kul, müslüman kardeşine yardımda bulunduğu sürece, Allah da o kula, yardım etmeye devam eder" buyurmuştur72[72]

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kalkın denilince de kalkıverin. Allah sizden iman etmiş olanlarla kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini artmr. Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:73[73]

Inşuzû Kelimesinin Manası

Ibn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Bu, "Size, "yerinizden kalkın" denildiğinde, kalkın" demektir. Buradaki "nüfuz" kelimesi, bir kaç manaya gelebilir:

1) Bu, "size, gelene yer açmak için, "kalkın" denildiğinde, "kalkın" demektir.

2) Bu, "Size Allah'ın Resulünün huzurundan kalkın" denildiğinde, sözü uzatmayıp, kalkın. Onun yanında çakılıp kalmayın" demektir. Bu tıpkı, "Söz dinlemek veya sohbet etmek için (izinsiz Resûlüllah'm yanma) girmeyin. Çünkü bu peygambere ezâ veriyor" (Ahzâb, 53) ayeti kerimesi gibidir. Bu görüş, Zeccac'ındır,

3) Bu, "namaza, cihada ve hayır işlerine kalkın. Bunlar için hazırlanın, bunlarla meşgul olun, tedariklerinin ve bu konuda ağır davranmayın denildiği zaman..." demektir. Dahhftk ve Ibn Zeyd şöyle demişlerdir: "Bir topluluk namaz konusunda ağır davrandı da, bunun üzerine ezan okunduğu zaman, namaza hemen kalkmakla emrolundular."74[74]

İkinci Mesele

kelimesi, şın'ın kesresiyle de, zammesiyle de okunmuştur. Bunlar ve ve gibi, aynı manada iki

---

[71] [71] Müslim, salât, 123 (1/323).

[72] [72] Benzeri, bir hadis için bkz. Müsned, 2/274.

[73] [73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/379-381.

[74] [74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/381.

kullanıştırlar.
Bil ki Cenâb-ı Hakk onları Önce bazı şeylerden sakındırıp, sonra da onlara bazı şeyleri emredince, yapacakları taatlere karşılık onlara va'dde bulunarak, "Allah sizden iman etmiş olanlarla, kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini artırır" buyurmuştur. Bu, "Allah, peygamberin emrine uymaları sebebiyle mü'minlerin ve onlardan özellikle âlim olanların derecelerini artırır" demektir. Sonra buradaki derecelerin yükselmesi hususunda iki görüş vardır:
a) Pek duyulmadık bir görüşe göre, bu Resûlüllah'ın meclisinde yükselme, temayüz etmedir.
b) Meşhur olan görüşe göre ise, bundan murad, mükâfaat dereceleri ve Allah'ın hoşnutluğunun mertebeleri bakımından yükselmektir.[75][75]

İlmin Fazileti

Bil ki, ilmin faziletini, "(Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti" (Bakara. 31) ayetinin tefsirinde uzun uzun anlatmıştık. Kâdî şöyle demiştir: "Hiç şüphe yok ki âlimin ilmi, taatinden ötürü normal bir mü'min için söz konusu olmayan bir makam ve mertebeyi gerektirir. Işt ebundan Ötürü yaptığı bütün işlerde âlime uyulur ve âlim olmayana uyulmaz. Çünkü âlim, haram ve şüpheli şeylerden kaçınma yollarını, başkalarının bilemediği, nefsi hesaba çekme yollarını bilir. Yine o, ibadette başkalarının bilemediği, huşu ve tesellül keyfiyetini bilir. Yine o, başkasının bilemeyeceği tevbe keyfiyetini, vaktini ve niteliklerini bilir. Öte yandan bu kimse, başkalarının aksine, boynuna düşen, haklara riayet eder. Bu durum, pek çok şeyde böyledir. Fakat, nasıl ki taatlarından ötürü onun mükâfaatının derece ve mertebesi yükseliyorsa, aynı şekilde işlediği günahların ikâb ve cezası da büyük olur. Çünkü, ilminden ötürü işlemekten imtina edeceği ve başkasına göre küçük olan pek çok günah, onun için büyük günah sayılır.[76][76]

Necvâ'dan Önce Sadaka

"Ey iman edenler, siz peygamberle başbaşa kalmak istediğinizde, bu öze! görüşmeden önce bir sadaka verin. Böyle yapmanız, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer (birşey) bulamazsanız, bilin ki Allah gafur ve rahîmdir" (Mücadele, 12).
Ayetle ilgili birkaç mesele var:[77][77]

Bu Hükmün Hikmetleri

Bu mükellefiyet, şöyle pek çok faydaları kapsamaktadır:
1) Hz. Peygamber (s.a.s) ve ona yapılacak olan fısıldaşmayı yüceltme, kıymetini artırma faydası... Çünkü insan birşeyi güçlükle elde ettiği zaman, onu gözünde daha çok büyütür ve kıymetini daha çok bilir. Ama onu kolaylıkla elde eder ise, onu önemsiz ve değersiz görür.
2) Fısıtdaşmadan önce verilecek olan böyle bir sadaka sayesinde, fakirler pek çok fayda sağlarlar.
3) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e soru sorma işini pek ileri götürdüler ve hatta ona meşakkat verdiler. Allah Teâlâ da peygamberinin yükünü hafifletmek istedi. İşte bu ayeti kerime nazil olunca da, pek çok kimse tamah gösterdi. Bunun üzerine soru sormaktan vazgeçtiler.
4) Mukâtil b. Havyan şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisinde, zenginler fakirlerden daha çok ve baskın olup, Hz. Peygamber (s.a.s) ile çokça fisiIdaşıyorlardı. Öyle ki Hz. Peygamber (s.a.s), onların bu çok oturuşlarından hoşlanmadı. Cenâb-ı Hakk da, fısıidaşmadan önce, sadaka vermeyi emretti. Zenginler ise bundan kaçındılar. Fakirler de,

---

[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/381-382.
[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/382.
[77][77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/382.

sadaka vermek için birşey bulamadılar. Fakat diğer yandan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisine bir iştiyak duydular. Bu sebeple, "Keşke birşeylere sahip olsaydık da, bunu infâk ederek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in meclisine ulaşabilseydik" diye temenni ettiler. İşte bu mükellefiyet ile, fakirlerin Allah katındaki dereceleri fazlalaşırken, zenginlerin dereceleri alcalmıştır.

5) Bundan kastedilen şeyin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir kolaylık sağlamak olması da muhtemeldir. Çünkü ihtiyaç sahipleri, dertlerini ısrarla arzediyorlar ve ümmete tebliğde bulunma ile ibadet yapma arasında taksim edilmiş olunan vaktini işgal ediyorlardı. Yine bunda, herhangi bir kimsenin, Hz. Peygamber (s.a.?) ile kalbin dünyaya yönelik herhangi bir şey hususunda meşguliyetini gerektiren bir meseleden ötürü fısıldaşmış olduğunu zannedeceği sebebiyle, kimi mü'minlerin kalbini meşgul eden bir şeyin bulunması da muhtemeldir.

6) Bununla, âhireti arzu edenle dünyayı isteyen kimseler birbirinden seçilir. Çünkü mal, bütün isteklerin mihenkidir.78[78]

Necvâdan Önce Sadaka

Ayetin zahiri, fısıldaşmadan önce sadaka vermenin vâcib olduğuna delâlet eder. Çünkü emir, vücûb (farziyyet) ifade eder. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetin sonundaki, "Eğer birşey bulamazsanız, bilin ki Allah gafur ve rahîmdir" ifadesiyle de kuvvet kazanır. Çünkü bu ancak, yokluğu sebebiyle, vücûbiyyeti zâih olan şey hakkında söylenebilir. Alimlerden, bunun vâcib olmayıp, mendub olduğunu söyleyenler de vardır. Bu görüşte olanlar, şu iki şekilde delil getirmişlerdir:

a) Cenâb-ı Hakk, "Böyle yapmanız, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir" buyurmuştur. Böyle bir ifade, ancak farzlar için değil, nafile ibadetler için kullanılır.

b) Eğer bu sadaka vâcib olsaydı, onun vâcibliği, peşisıra gelen bir söz ile zail olmazdı. Bu söz de, "Mahrem konuşmanızdan evvel, sadakalar vermekten korktunuz mu..."(Mücadele, 13) ayetidir. Birinci delile şöyle cevap verilir: "Nasıl ki mendub olan şey, daha hayırlı ve daha temiz olmakla vasfediliyorsa, vâcib olan da, bu sıfatlarla vasfedilir." İkinciye ise şöyle cevap verilir: Bu iki ayetin, tilâvet, (okunuş sırası) bakımından birbirlerine bitişik olmalarından, bunların nüzul bakımından da peş peşe olmaları gerekmez. Bu, tıpkı dört ay on gün İddet belemenin vâcib olduğuna delâlet eden ayet hakkında, "Bu ayet, nasih ayet mensûhdan tilâvet bakımından daha önce ise de, bir yıl iddet bekleme hükmünü nesh eder" dememiz gibidir.

Daha sonra âlimler, bunu nesheden ayetin mensûhdan ne kadar sonra geldiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Kelbî, "Bu hüküm ancak günün bir saatinde yürürlükte kalmış, daha sonra nesholunmuştur" derken, Mukâtil b. Hayyân, "Bu hüküm on gün yürürlükte kalmış, daha sonra nesholunmuştur" der.79[79]

Bu Sadakanın Neshedilmesi

Hz. Ali (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında öyle bir ayet vardır ki ne benden önce bir kimse onunla amel etmiştir, ne de benden sonra herhangi bir kimse onunla amel edecektir: Şöyle ki: Bir dinanm vardı. Ben onu on dirheme bozdurdum. Hernezaman Hz. Peygamber (s.a.s) ile başbaşa kalmak istesem, bundan önce bir dirhem tasaddukta bulundum. Daha sonra bu hüküm neshedildi ve hiç kimse bununla amel edemedi." İbn Cüreyc, Kelbî ve Ati yoluyla İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, ashab, sadaka vermeden, Hz. Peygamber (s.a.s)'le fısıldaşmaktan nehyolunmuşlardı. Bundan dolayı Hz. AH müstesna, hiç kimse Hz. Peygamber (s.a.s)'le başbaşa kalmamıştı. O da bunun İçin

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/382-383.

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 383-384.

bir dinar tasadduk etmişti. Daha sonra (sadakasız olarak) fısıldaşma ruhsatı veren ayet nazil olmuştu.

Kâdf şöyle demiştir: "Rivayetteki en kuvvetli husus, sadece Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'le fısıldaşmasından önce tasaddukta bulunduğu, daha sonra bu hükmün neshedildiğidir. Hernekadar sahabenin faziletlilerinin de, bunu yapmaya vakit ve imkân buldukları halde bunu yapmadıkları, sadece Hz. Ali'nin bunu yapmış olduğu sübût bulmuş ise de, biz diyebiliriz ki: "Onlar bunu yapmamışlar, çünkü bunu yapmak için vakit yetmemiştir. Aksi halde sahabenin mümtaz şahsiyetlerinin, böyle birşeyden geri durmayacaklarında hiç bir şüpheniz yoktur."

Ben derim ki:. Sahabenin mümtaz şahsiyetlerinin buna vakit bulduklarını, ama yapmadıklarını farzetsek bile, bu onlara bir tenkid yöneltmeyi gerektirmez. Böyle bir şeyi yapmaya yönelmek, ancak fakirin kalbine sıkıntı verir. Çünkü o bunu yapmaya güç bulamaz, dolayısıyla kalbi daraiır-üzülür. Bu iş, zenginin kalbine de bir korku verir. Çünkü zengin bu işi yapmaz da, bunu başkası yaparsa, başkasının bu işi, onu yapmayan kimselerin tenkid edilmesine sebeb olur. İşte bu iş, fakirlerin üzülmesine, zenginlerin de korkmasına bir sebeb olunca, bunu yapmamada büyük bir günah ve zarar bulunmamış olur. Çünkü ülfet ve sevince sebeb olan şey, korku ve hüzne sebeb olandan, daha önce ve daha evlâdır.

Keza, bufısıldaşma, ne vâcib şeylerden, ne de mendub taatlerdendir. Hatta daha önce açıkladığımız gibi, ashabın sadaka vermekle mükellef tutulmalarının sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başbaşa kalma arzuları arttığından, bu arzulan sınırlamak idi. İşte bu fısıldaşma hususunda evlâ olanı, onun terkedilmesi olunca, bunun yapılmaması da herhangi bir tenkid sebebi olmaz.80[80]

Dördüncü Mesele

Hz. Ali (r.a)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu ayet nazil olunca, Allah'ın Resulü beni çağırdı ve dedi ki: "Ne dersin, bir dinar tasadduk etsinler mi?" Ben, "Buna güç yetiremezler" deyince, "Ya ne kadar olsun?" dedi. Ben de, "Bir buğday veya bir arpa tanesi kadar..." dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Şüphesiz sen, pek azta yetiniyorsun" buyurdu. Bunun manası, "Şüphesiz senin malın az. Dolayısıyla sen, malına göre takdirde bulundun" şeklindedir.

Ayetteki, "Böyle yapmanız sizin için daha hayırlı ve daha temizdir" ifadesi, "Böyle bir tasaddukda bulunmanız, dindarlığınız için daha hayırlı ve daha temizdir. Çünkü sadaka bir temizliktir ve temizlenmedir." demektir. "Eğer (birşey) bulanmazsanız (bilin ki) Allah gafur ve rahimdir." cümlesinden maksad, fakirlerdir. Bu ayet, tasadduk edecek birseye sahip olmayanın, bağışlanmış olduğuna delâlet eder.81[81]

Beşinci Mesele

Ebü Müslim el-lsfehânî, neshin olduğunu kabul etmez ve şöyle der: "Münafıklar, sadaka vermekten kaçınıyorlardı. Bunlardan bir gurup, münafıklığı bırakmış ve gerçek iman ile, zahiren ve bâtınen mü'min olmuşlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, onları diğer münafıklardan ayırmayı dilemiş ve de, gerçek mü'min olmuş olan bu kimselerin, hâlâ nifakta kalmış olanlardan ayırdedilmesi için, Hz. Peygamber (s.a.s) ile fısıldaşmadan önce tasaddukta bulunulmasını emretmişti. İşte bu emir, o zaman için belirlenmiş olan bu maslahattan ötürü olunca, şüphesiz o vakte mahsus olmuş olur." Ebû Müslim'in sözünün özü şudur: Bu mükellefiyet (emir), belli bir gaye için belirlenmiştir. Dolayısıyla da bunun, o belli gaye elde edildiğinde sona ermesi gerekir. Binâenaleyh bu nesh değildir. Ebû Müslim'in izahı güzel olup, bunda bir sakınca yoktur. Ama cumhur nezdinde bilinen ve meşhur olan ise, bu sadaka hükmünün, "... korktunuz mu?" (Mücadele, 13) ayeti ile nesholunduğudur. Alimler arasında,

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/384.

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/384-385.

bu sadakanın, zekâlın farz olduğunu bildiren hükümle neshedildiğini söyleyenler de vardır.[82][82]

Geçici Emirden Sonra Devamlı Emir

"Mahrem konuşmanızdan önce sadakalar vermekten korktunuz mu? Çünkü, işte madem ki yapmadınız, (ama) Allah sizin tevbelerinizi kabul etti, öyleyse namaz kılın, zekâtı verin, Allah'a ve peygamberlerine İtaat edin. Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" (Mücadele, 13).[83][83]

Müminleri Kınama Üslûbu

Bu, "içinde, mal infâkı bulunduğu için, özel görüşmeden önce sadaka vermekten korktunuz değil mi? Madem ki, emrolunduğunuz şeyi yapmadınız, Allah Teâlâ da sizin tövbenizi kabul edip, o işi yapmama hususunda size ruhsat verdi, öyleyse namaz, zekât ve diğer ibadetlerde kusur etmeyin" demektir.

Eğer "Ayetin zahiri, mü'minlerin bu sadaka emri hususunda kusurlu davranmış olduklarına delâlet eder. Bunun böyle olduğunun izahı birkaç bakımdandır:

1) "Mahrem konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz değil mi" hitabı, onların kusurlu davranmış olduklarına delâlet eder.

2) "Madem ki yapmadmız..." hitabı ile,

3) "(Ama) Allah sizin tevbenizi kabul etti..." denilirse, biz deriz ki: Durum sizin dediğiniz gibi değil. Çünkü bu insanlar, bu şekilde sadaka vermekle emrolunup, Hz. Peygamber (s.a.s)'le başbaşa kalacaklarında, sadaka vermek gerekli idi. Dolayısıyla kim fısıldaşmaz ise, kusurlu duruma düşüyordu. Ama eğer, "Onlar sadaka vermeksizin, Mz. Peygamber ile fısıldaşıyorlardı..." denilirse, bu mümkün değildir. Çünkü, fısıldaşma, ancak Peygamber (s.a.s) buna imkân verdiğinde mümkün olurdu. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bu imkânı vermeyince, onlar fısıldaşıyorlardı. Böyle anlıyoruz ki, ayet, onlardan bir kusur sadır olduğuna delâlet etmemektedir.

Ayetteki, "korktunuz değil mi?" hitabının şu manada olması imkânsız değildir: "Allah Teâlâ, bu vücûbiyet devam ederse, ilerde sadaka vermeden dolayı, onlardan çoğunun kalbinin mahzun olduğunu biliyordu. Dolayısıyla da bu sözü söyledi. Ayetteki "Allah sizin tevbenizi kabul etti..." hitabına gelince, bu ifâdede, Allah'ın, böyle bir kusurdan dolayı onları bağışladığına dair bir husus yoktur. Aksine, bu, "Siz, tevbe edip Allah'a döndüğünüz, namaz kılıp zekâtınızı verdiğiniz zaman, işte bu yaptıklarınız size yeter" manasına gelebilir.

Ayetteki, "Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır" cümlesi, "Allah, amellerinizi ve niyetlerinizi kuşatmıştır" demektir.[84][84]

Gazaba Müstehak Olanları Dost Edinme

"Allah'ın, kendilerine gazab ettiği bir topluluğu kendilerine dost edinenleri görmedin mi? Bunlar ne sizdendir ne de onlardan. Bile bile, onlar, yalan yere yemin ederler" (Mücadele, 14).

Münafıklar, Allah Teâlâ'nın, "Allah'ın lanet ve gazab ettiği kimseler" diye nitelediği" (Maide. 60) yahudileri dost ediniyorlar ve onlara, mü'minlerin sırlarını aktarıyorlardı. Ey müslümanlar! O münafıklar sizden değildirler. Yahudilerden de değillerdir. Onlar, yalan yere yemin ederler. Bu yalandan murad, ya kendilerinin müslüman oldukları iddiasıdır, ya da, Allah ve Resulüne küfretmeleri ve müslümanlara hile yapmalarıdır. Binâenaleyh onlara, "Siz şunu yaptınız" denilse, öldürülmekten korkarlar ve "Ben bunu demedim, ben bunu yapmadım!.." diye yemin ederler, İşte, hakkında yemin ettikleri yalan budur.85[85]

---

[82][82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/385.

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/385.

[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/385-386.

Yalanın Tarifi

Bil ki bu ayet, Câhız'ın şu sözünün yanlışlığını gösterir: "Gerçek durumu anlatmayan haberin yalan olması için, haber veren kimsenin, işin gerçeğine muhalif olduğunu bilmesi gerekir" sözünün yanlışlığına delâlet eder. Çünkü, eğer durum Câhız'ın söylediği gibi olsaydı, ayetteki, "bile bile..." ifâdesi, faydasız bir tekrar olmuş olurdu.86[86]

Nüzul Sebebi

Rivayet olunduğuna göre, münafıklardan Abdullah ibn Nebtel, Hz. Peygamber (s.a.s)'le oturur, sonra onun sözlerini yahudilere götürürdü. Bir gün Resûlüllah (s.a.s) odasında iken, birden o, "Yanınıza, size şeytanın sözüyle, yani, şeytanın iki gözüyle bakan bir adam girecek" dedi. Derken, iki gözü mavi olan bir adam girdi içeri. Hz. Peygamber (s.a.s) de ona, "Bana niçin küfrediyorsun?" dedi. Adam da, yemin etmeye başladı... Bunun üzerine de, "Bile bile onlar yalan yere yemin ederler" ayeti nazil oldu...87[87]

"Allah onlar için çetin bir azâb hazırladı. Gerçekten, onların yapmakta oldukları işler ne kötüdür" (Mücadele,15).
Bazı muhakkik âlimlere göre bu azâbtan maksad, kabir azabıdır.88[88]

Kalkan Yapılan Yemin

"Onlar, yeminlerini bir kalkan edindiler ve Allah yolundan men ettiler. İşte onların hakkı, hor ve hakir kılıcı bir azâbtır" (Mücadele, 16).
Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:89[89]

Birinci Mesele

Hasan el-Basrî, hemzenin kesresi ile, "İmanlarınızı" şeklinde okumuştur. İbn Cinnî, "Bu, m uzatın hazfi ile böyledir. Takdiri ise, "imanlarınızı İzhar etmelerini..." şeklindedir dedi. Yani, "Zahiri imanlarını, nifaklarının ve müslûmanlara yaptıkları hilelerin ortaya çıkmaması için; veya, müslümanların kendilerini öldürmelerini önlemek için, bir kalkan edindiler. Ama, öldürülmekten emin olunca, kalblerine şüpheler atmak ve İslâm'ın durumunu çirkin göstermek suretiyle, insanları İslâm'dan alıkoymak ve men etmekle meşgul oldular" demektir" şeklindedir.90[90]

İkinci Mesele

"İşte onların hakkı, hor ve hakir kılıcı bir azâbtır" cümlesi, ahiret azabını anlatmaktadır. Eğer, geçen ayetteki, "çetin bir azâb" sıfatını, kabir azabına hamledersek, bir tekrarın söz konusu olmaması için, buradaki "hor ve hakir kılıcı azâb" sıfatını, ahiret azabına hamlederiz. Her iki azâbtan maksadın da, ahiret azabı olduğunu söyleyenler vardır. Bu Cenâb-ı Hakk'm, "inkâr

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/386-387.
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/387.
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/387.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/387.
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 387-388.
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/388.

edip de, insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların
azabım, arttırdıkça arttırdık..." (Nahl, 88) ayetinde olduğu gibidir.[91][91]

Nifakın Akıbeti

"Onların, ne malları ne de evlâtları, hiçbir şekilde, Allah'ın azabı hususunda onlara fayda vermeyecektir! Onlar, ateş ehlidirler. Onlar orada ebedîdirler. O gün Allah, onların hepsini diriltecek ve O'na da, size ettikleri gibi yemin edeceklerdir. Onlar, gerçekte, bir şey üzerinde olduklarını sanırlar. Gözünüzü açın ki, onlar, cidden yalancıların ta kendileridir" (Mücadele, 17-18).

Rivayet olunduğuna göre, münafıklardan birisi, "Kıyamet gününde, muhakkak ki, birbirimizden ve evlâtlarımızdan yardım göreceğiz..." dedi de, bunun üzerine bu ayet-i kerime (Mücadele, 16) nazil oldu. İbn Abbas, "Münafık, dünyada iken, dostlarına karşı yalan yere yemin ettiği gibi, kıyamet gününde de, Allah'a karşı yalan yere yemin eder. Kıyamet gününde Allah'a yalan söyleyişi, "Rabbimiz olan Allah'a yemin ederiz ki, biz müşriklerden değiliz..." (En'am. 23) ayetinde beyan edildiği gibi, söylemeleridir. İkincisi ise, "Sizden oldukları hususunda Allah'a yemin ederler"(Tevbe, 56) ayetinde beyan edildiği gibi, söylemeleridir" demiştir. Münafıklar, alabildiğine nifaka daldıkları için, kıyamet günü, gayblerin yegâne âlim olan (Allâmü'l-guyûb) Allah karşısında, yalan yemin ederek, yalanlarına inandıracaklarını zannettiler. Demek ki, bu kötü yemin huyu, onlarla beraber, ebediyen kalacaktır. "Eğer dünyaya geri gönderilseler bile, nehyolunduklan şeyleri yine yapmaya girişirlerdi" (En'âm, 28) ayetiyle buna işaret edilmiştir.

Cübbâî ve Kadî şöyle demişlerdir: "Ahirettekiler, yalan söylemezler. Binâenaleyh, "Biz, kendi düşüncemize göre kâfir değildik" diye yemin ederler." Bu izaha göre, burada yemin, yalan olmaz. Cenâb-ı Hakk'tn, "İyi bilin ki onlar, yalancıların ta kendileridir..." Bil ki, ayetin bu şekilde tefsiri, şüphesiz, nazmda büyük bir rekabet ve tutukluluğu gerektirir. Biz, bu meseleyi, Enam Sûresi'ndeki, "Rabbimiz olan Allah a yemin olsun ki, biz müşriklerden değildik.. "(Enâm, 23) ayetin tefsirinde uzun uzun ele almıştık.[92][92]

Hizb-i Şeytan

"Bunları şeytan istila etmiştir. Artık o, bunlara, Allah'ı hatırlamayı bile unutturmuştur. Bunlar, şeytanın takımıdır. Gözünüzü açın ki, şeytanın takımı, gerçekten hüsrana düşenlerin ta kendileridir" (Mücadele, 19).[93][93]

İstahveze

Zeccâc, kelimesi, Arapça'da, "istîlâ etti" anlamındadır. "Develere hakim olup da, onlan bir araya topladığın zaman" denilir" demiştir. Müberred, "Onu çepeçevre sardı ve kuşattı" anlamında denilir. Hz. Aişe, Hz. Ömer hakkında, yani, "O, siyâseti ve işleri yönetmesini çok iyi bilen birisi idi..." demiştir. Bu fiil, aslî harfi üzere çekilen ve fiilleri gibi aslî şekliyle kullanılan fiillerden biridir ve "Şeytan onlara sahip oldu ve onları istilâ etti" anlamındadır" demiştir.[94][94]

Hizb-i Şeytan

Allah daha sonra, "Artık o bunlara, Allah'ı hatırlamayı bile unutturmuştur. Bunlar, şeytanın takımıdır. Gözünüzü açın ki, şeytanın takımı, gerçekten hüsrana düşenlerin ta kendileridir"

---

[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/388.
[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/388-389.
[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/389.
[94][94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/389.

buyurmuştur. Kadî, bu ayeti, amellerin yaratılması meselesinde, şu iki bakımdan delil getirmiştir:
1) Bu unutturma, eğer Allah'ın yaratması ile olmuş ise, bunun şeytana izafesi bir yalan olur.
2) Eğer bu, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, bu münafıklar, şeytanın takımı değil de mü'minler gibi Allah'ın takımı olmuşlardı.95[95]

Din Düşmanlarının Zilleti

"Allah'a ve Peygamberine muhalefet edenler yok mu, işte onlar, şüphesiz en çok zillete düşenlerin içindedirler. Allah şöyle yazmıştır: "Celâlim hakkı için: Ben ve peygamberim galip gelecek..." Şüphesiz Allah kâmil kuvvet sahibidir, mutlak galibtir" (Mücadele, 20-21).
Yani, "Bu kimseler, mahlûkatın en zelilleri cümlesindendir. Çünkü, iki rakibten birisinin zilleti, ikinci hasmının izzetine göredir. Binâenaleyh, Allah'ın izzeti nihayetsiz olunca, O'nunla nizâlaşanın zilleti de nihayetsiz olur." demektir.96[96]

Müminlerin İzzeti

Cenâb-ı Allah, bu münafıkların zilletini beyân edince, mü'minlerin izzetini de açıklayarak, "Allah şöyle yazmıştır: Celâlim hakkı için, Ben ve peygamberlerim galip gelecektir" buyurmuştur. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:97[97]

Birinci Mesele

Nâfî ve İbn Amir, yâ'nın fethasıyla (rüsüliye) şeklinde, diğer kıraat imamları ise, yâ'yı harekelemeksizin, (rüsülî) şeklinde okumuşlardır. Ebû Ali, "Bunu, harekeli okumak da, harekesiz okumak da caizdir" demiştir.98[98]

Dinin Üstünlüğü Delildeki Kuvvet

Bütün peygamberlerin hüccet ile galip gelmeleri, ki üstünlük ve iftihar vesilesidir. Şu kadar var ki, bazı peygamberler, hüccet ile galibiyete kılıç ile galibiyeti eklemişlerdir; bazıları ise böyle olmamıştır.
Cenâb-ı Allah daha sonra, "Allah dostlarına yardımda güç kuvvet sahibidir, azizdir, yani, galibtir, hiç kimse O'nu, murâd ettiği şeyden çeviremez. Çünkü O'nun dışındaki her şey, zâtı bakımından mümkinü'l-vücûd'dur. Zâtı bakımından vâcibü'l-vücûd olan. zâtı bakımından mümkün olana galip gelir" buyurmuştur.99[99]

Nüzul

Mukâtll şöyle demiştir: "Müslümanlar: "Biz, Fars ve Roma'ya karşı, Allah'ın bize yardım edeceğini umuyoruz" dediler. Bunun üzerine, münafıkların reisi olan Abdullah Ibn Übeyy, "Siz, Fars ve Roma'nın, yendiğiniz bazı memleketler gibi mi olduğunu zannediyorsunuz?! Hayır, vallahi onlar, sayıca ve güç bakımından çok büyüktürler" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayet-i kerimeyi inzal buyurdu."100[100]

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/389-390.
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/390.
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/390.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/390.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 390.
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 391.

Allah'ı Sevmenin Ölçüsü

"Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, Allah ve Resulüne muhalefet eden kimselerle, -velev ki onlar, bunların babaları, oğulları, kardeşlen yahut soy-soplan olsunlar- dost olduklarını görmezsin. Bunlar, Allah'ın imanı kalblerine yazdığı ve kendisinden bir ruh ile desteklediği kimselerdir. Allah bunları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaklardır.Ve bunlar, orada ebedi olarak kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır, işte onlar, Allah'ın takımıdır. Gözünüzü açın ki, Allah'ın hizbi, kurtuluşa erenlerin ta kendileridir"(Mücadele, 22).101[101]

Hizbullah

Bu, "İman ve Allah düşmanlarıyla dostları bir arada bulunamaz" anlamındadır. Bu böyledir, çünkü, birisini seven kimsenin, onunla beraber onun düşmanını da sevmesi imkânsızdır. Bu şu iki şekilde olur:

1) İman ile, Allah düşmanlarına olan sevgi, kalbte, bir araya gelemez. Yani, bir kalbte, Allah düşmanlarına karşı bir sevgi var ise, orada iman bulunamaz! Şu halde, bu kalbin sahibi, bir münafık olur.

2) Bu iki şey, bir arada bulunur; ama bir isyan ve büyük günah olarak... Buna göre, bu sevginin sahibi, bu sevgiden dolayı kâfir olmaz, bilakis o, Allah'a asî olmuş olur.102[102]

Haram Olan Dostluk

İmdi, eğer, "Ümmetin alimleri, onlarla bir araya gelme ve ilişki içinde bulunmanın caiz olduğuna dair icmâ etmişlerdir. Şu halde, mahzurlu ve haram olan dostluk ve sevgi, hangisidir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, haram olan dostluk, o kâfir olduğu hakle, hem din hem de dünya bakımından, ona rağbet edip gıbta etmektir. Ama, bunun dışındaki sevgi ve dostlukların bir mahzuru yoktur.103[103]

İmanla Bağdaşmayan Sevgi

Sonra Allah Teâlâ, bu tür sevgiyi birkaç bakımdan alabildiğince yasaklamıştır.

1) Bu sevginin, iman ile birlikte olamayacağını belirtmiştir.

2) "O kimseler velev ki, bunların babaları, oğulları, kardeşleri yahutta soy-sopları olsunlar..." buyurmuştur. Bundan maksad şudur: Bu kimselere sevgi göstermek, en büyük sevgi türüdür. Bununla beraber, bu meylin ve sevginin, sırf imandan dolayı bir tarafa atılması lazımdır.104[104]

Nüzul

İbn Abbas (r.a), şöyle demiştir: Bu ayet-İ kerime, Uhud günü, babası Abdullah ibnu'l-Cerrâhı Öldüren Ebu Ubeyde Ibnu'l-Cerrâh; Bedir günü, dayısı, el-Âs İbn Hlsam İbn el-Muğîre'yi öldüren Hz. Ömer ve yine Bedir günü oğlunu mübarezeye davet eden Hz. Ebû Bekir hakkında nazil olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Senin burada da faydanı görelim..." buyurdu.105[105]

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/391.
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/391.
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/392.
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/392.
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/392.

İman Kardeşliği

Yine bu ayet, kardeşi Ubeyd İbn Umeyr'i öldüren Mus'ab ibn Umeyr Bedir günü, Utbe, Şeybe ve el-Velîd İbn Utbe'yi öldüren Hz. Ali ve Ubeyde hakkında nazil olmuştur. Allah Teâlâ bununla, Allah ve dini için gazaplanarak, bu kişilerin, akraba ve soy-soplarını'bite, sevmediklerini haber vermektedir.

3) Allah Teâlâ, "Bunlar, Allah'ın imanı kaîblerine yazdığı... kimselerdir" ifadesiyle başlayarak, mü'minlere olan nimetlerini tadâd etmiştir.

Bu ifadeyle ilgili iki mesele var:106[106]

Ketebe'nin Manası

Bu, "Allah'ın kendisine böylesine büyük nimetler verdiği kimsenin kalbinde, Allah düşmanlarına karşı, bir dostluk nasıl bulunabilir" demektir. Ayetteki, "yazdı" ifadesine alimler farklı manalar vermişlerdir: Kadî, buna, Mu'tezlle inancına uygun şu üç manayı vermiştir:

a) Bu, "Allah onların kalblerine, meleklerce, onların üzerinde bulundukları İhlasın aniaşflacağı bir alamet yerleştirmiştir" demektir.

b) Bundan murad, onların gönüllerini, lütuflar ve ilahi tevfikler ile imana açmaktır.

c) "Yazdı" fiilinin, "Allah onların kalblerine bu nitelik ve vasıf ile hükmetti manasında olduğu söylenilmiştir.

Bil ki Kâdî'nin bu üç izahını kabul ediyor ve, kendi (ehl-i sünnet görüşümüzün) doğruluğunu bunun üzerine bina ediyoruz. Çünkü Allah, hükmettiği ve levhf mahfuza yazdığı şeyden haber vermektedir. Eğer bu vâkîolmasaydı, Allah'ın mahza doğruluk olan haberi yalana dönüşmüş olurdu ki bu İmkânsızdır. İmkânsız olana götüren şey de imkânsızdır.

Ebû Ali ei-FArlsî, "yazdı" fiili, "topladı" manasınadır. Nitekim "Katibe" kelimesi de, "ordudaki bölük" manasınadır. Buna göre ayetin takdiri, "Bunlar, Allah'ın kalblerinde imanı topladığı, yani imanları kemâle ermiş olan ve de, "Kitabın bir kısmına inanır, bir kısmına inanmayız" (Nisa, 150) diyenlerden olmayan kimselerdir. İşte onlar böyle olunca, kalblerinde, kâfirlere karşı bir sevginin yer bulması imkânsız olmuştur" şeklindedir.

(Ehl-i sünnet) âlimlerimizin çoğu, bu "ketebe" "yazdı" fiilinin, "Karar kıldırdı ve yarattı" manasında olduğunu, çünkü imanın yazılmasının mümkün olmadığını, dolayısıyla bu kelimenin "varetme, meydana getirme" manasına hamledilmesi gerektiğini söylemişlerdir.107[107]

Müminler İçin Faydalı Olacak Bir Mekale

Mufaddil, Asım'ın, bu fiili, meçhul olarak, (yazıldı) şeklinde okuduğunu; diğer kıraat imamlarının ise malûm sigasıyla, (Allah yazdı) şeklinde okuduklarını rivayet etmiştir.108[108]

Müminleri Te'yid

Allah'ın bu ayette mü'minler için zikrettiği İkinci nimet, "(Allah) Bunları, Kendinden bir rûh ile desteklemiştir" ifadesiyle anlatılan şeydir. Bu ifade hakkında iki izah vardır:

1) Ibn Abbas (r.a), bunun manasının, "Allah düşmanlarına karşı onlara yardım etti" şeklinde olduğunu, Allah Teâlâ'nın burada yardımı, "rûh" diye ifade ettiğini, çünkü mü'minlerin işlerinin, bu ilahi yardım sayesinde hayat bulduğunu söylemiştir.

2) Süddî, ayetteki, "kendinden, ondan" zamirinin, imana râcî olduğunu, manasının, "Allah onları, imandan sâdır olan bir rûh ile destekledi, kuvvetlendirdi" şeklinde olduğunu, "İşte biz böylece sana emrimizden bir rûh vahyettik" (Şûra, 52) ayetinin de buna delâlet ettiğini söylemiştir.

---

[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/392.

[107][107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/392-393.

[108][108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/393.

Allah'ın bu ayette mü'minler için zikrettiği üçüncü nimet, "Allah bunları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Bunlar orada ebedî kalıcıdırlar" ifadesiyle anlatılan nimettir. Bu, cennet nimetine bir işarettir.

Dördüncü nimet, ayetteki, "Allah onlardan razı olmuştur. Onlarda Allah'dan rân olmuşlardır" ifadesiyle anlatılan şeydir. Bu, "rıdvân" nimeti olup, en büyük nimet ve en yüce mertebedir.

Cenâb-i Hakk daha sonra, bu nimetleri saymasının peşisıra, Allah düşmanlarına xarşı sevgi beslemem ey i-dost olmamayı gerektiren şeylerin dördüncüsünü zikredip, şöyle buyurmuştur: "îşte onlar Allah'ın takımıdır. Gözünüzü açın ki, Allah'ın hizbi kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir." Bu ifade, Hak Teâlâ'nın münafıklar hakkındaki, "Bunlar, şeytanın takımıdır. Gözünüzü açın ki şeytan takımı, gerçekten hüsrana düşenlerin tâ kendileridir" (Mücadele. 19) ifadesine mukabil olarak zikredilmiştir.109[109]

Nüzul

Bil ki âlimlerin çoğu, Allah Teâlâ'nın, "Allah'a ve âhiretgününe iman eden hiçbir kavmin (topluluğun), Allah ve Resulüne muhalefet eden kimselerle ... dost olduklarını görmezsin" ifadesinin, Hfltıb b. Ebî Belta (r.a)'a ve onun Mekkelllere, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in fethetmek arzusuyla, Mekke'ye doğru sefere çıkacağında ittifak etmişlerdir. Bu hadise meşhurdur.

Kısaca bu ayet, kâfirlere ve fasıklara sevgi duyup-dost olmaktan menetmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hep şöyle dediği rivayet olunur: "Allah'ım, bana bir günahkâr ve biri:astk eliyle hiçbir nimet nasib etme. Çünkü Senin vahyettiklerin arasında, "Allah ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, Allah ve Resulüne muhalefet eden kimselere ... dost olduklarını görmezsin" ayetini bulmaktayım."110[110]

Sübhân ve yüce olan Allah daha iyi bilir. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'adır. O'nun salât-u selâmı ise, peygamberlerin efendisi ve sonuncusu, efendimiz ümmî peygamber Hz. tauhammed'e ve onun ailesi ile birlikte bütün ashabına olsun.

(Âmin).111[111]

109[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/393-394.

110[110] Kenzû'l-Ummâl, 2/3810.

111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/394.

HAŞR SURESİ

Bu sûre Medenidir ve yirmidört ayettir.[1]

Benû Nadir Yahudilerinin Çıkışı

"Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ı teşbih eder. O, azizdir, hakîrndir. O, ehl-i kitabtan kâfir olanları, ilk sürgünde yurdlanndan çıkarandır. Siz, çıkacaklarını sanmamışhnız. Onlar da, kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağım zannetmişlerdi. İşte onlara, hesab etmedikleri yönden Allah'ın emri geliverdi. O, bunların yüreklerine korku düşürdü, öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem müzminlerin elleriyle harab ediyorlardı. İşte ey akıl ve basiret sahipleri, siz (bundan) ibret alın" (Haşr, 1-2).[2]

Tarihi Çerçeve

Benû Nadir, Hz. Peygamber (s.a.s) ile ne onun aleyhine, ne de lehine çatışmamak üzere anlaşma yapmıştı. Bedr savaşı olduğunda onlar, "Muhammed, Tevrat'da muzafferiyet ile nitelenen peygamberin tâ kendisidir" dediier. Müslümanlar Uhud'da hezimete uğrayınca da, şüpheye düşüp, anlaşmalarını bozdular. Derken Kab b. Eşref, binitli kırk kişilik bir kafile ile Mekke'ye vardı ve Ka'be'nin yanında Ebû Süfyan ile anlaşma yaptılar. Resûlüllah (s.a.s) da, Muhammed b. Mesleme el-Fusârt (r.a)'ye emretti de, o, süt kardeşi olduğu halde Kâb'ı, tuzak kurup öldürdü. Sonra o hurma lifinden ağzına gem vurulmuş bir eşek üzerinde olarak Hz. Peygamber, bölük bölük askerleriyle onların yanına vanp, onlara "Medine'den çıkın" dedi. Buna mukabil onlar, "ölüm bize, çıkmaktan daha hoş gelir" dediler ve harb ilan ettiler.

Yine rivayet edildiğine göre, onlar yol hazırlığı yapmak ve çıkmak için, Hz. Peygamber (s.a.s)'den on gün müsâade istediler. Abdullah b. Übeyy (münafığı) onlara "Sakın kalenizden çıkmayın. Eğer müslümanlar sizinle çarpışırlarsa, bilin ki biz de sizinle beraberiz. Sizi yardımsız bırakmayız. Yemin olsun ki eğer çıkar giderseniz, biz de sizinle çıkıp gideriz" diye haber gönderdi. Bunun üzerine, geçitlerini muhkemleştirdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) 21 gün onları muhasara etti. Allah Teâlâ onların kalblerine korku atıp, bu yahudiler, münafıkların yardımından ümidlerini kesince, Hz. Peygamber (s.a.s)'den barış talebinde bulundular. Hz. Peygamber (s.a.s) de, ancak her üç evin, diledikleri eşyaları seçip sadece bir deveye yüklemeleri şartı ile sürgüne gitmelerine razı oldu. Onlar, içlerinden iki ev halkı, yani Ebu'l-Hakîk ile Hayy b. Ahtab aileleri hariç, Şam bölgesine, o bölgedeki Erîka ve Ezra ât yöresine göçüp gittiler. Çünkü bu iki aile, Hayber'e iltihak etti. Bir başka küçük gurub da Hire'ye iltica etmişti.

Burada bir kaç soru var:

Birinci Soru: Ayetteki, ^ tabirindeki lâm'ın manası nedir?

Cevap: Bu tıpkı "Şu vakit için, şu vakitte geldim" şeklindeki sözündeki lâm gibidir. Buna göre ayetin manası, "Allah o inkâr edenleri, ilk sürgünleri esnasında çıkardı" şeklinde olur.[3]

Evvel'il-Haşrin Manası

İkinci Soru: İlk sürgün ne demektir?

Cevap: Sürgün, bir topluluğu, bir yerden başka bir yere sürüp çıkarmaktır, Cenâb-ı Hakk'ın bunu ilk sürgün olarak isimlendirmesinin sebebini, bir kaç şekilde açıklayabiliriz:

1) Bu, İbn Abbas ve ekseri âlimlerin görüşüne göre, Ehl-i Kitabın ilk sürgünüdür. Yani onlar, o zaman Arabistan yarımadasından ilk olarak sürgüne gönderilmişler ve Arabistan yarımadasından sürüp çıkarılmışlardı. Çünkü onlar, daha önceleri güç ve kudret sahibi bir toplum idiler.

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/395.

[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/397.

[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/397-398.

2) Allah Teâlâ onların Medine'den çıkarılmalarını bir sürgün diye vasfetmiş ve bunu, insanların kıyamette Şam tarafına toplanıp, kıyametin onları burada yakalayacağı için, ilk haşr (sürgün-toplanma) diye nitelemiştir.

3) Bu, onların ilk sürgünleridir. Onları son sürülmeleri de, Hz. Ömer (r.a)'in onları, Hayber'den Şam'a sürüp çıkarmasıdır.

4) Bunun manası, "Allah onları, savaşmak üzere ilk kez toplandıkları için, yurdlanndan sürüp çıkardı" şeklindedir. Zira bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlarla ilk savası idi.

5) Kaaide, "Bu ilk haşrdır (toplanma ve sürülmedir). İkinci sürgün ise, insanları doğudan batıya sürecek ve geceledikleri yerde onlarla beraber geceleyip, uykuya yattıkları yerde onlarla beraber kalacak olan bir ateş sebebi ile olacaktır" demiştir. Alimler o ateşin, gece görünüp, gündüz görünmeyeceğini söylemişlerdir.

Ayetteki, "Siz, çıkacaklarını sanmamtştmız" cümlesi hakkında İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Müslümanlar sanıyorlardı ki, Benû Nadîr, güçlü ve kuvvetli oldukları için, yurdlarından çıkmayacaklardı." Allah Teâiâ bunu, bu nimetin büyüklüğünü anlatmak için söylemiştir. Çünkü kişi aksi bir zann üzere olduğu halde, bir nimet insana ulaşırsa, işte bu nimet çok daha kıymetli olur. Nitekim müslümanlar da, bu yahudilerin çıkması böylece de onların hile ve tuzaklarından kurtulmaları ile ilgili dileklerine nail olabileceklerini sanmıyorlardı. İşte her ne zaman bu onlara nasib oldu, böylece bu nimetin gerçekleşmesi daha kıymetli oldu.4[4]

Kalelerine Güvenmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar da, kalelerinin Allah'dan koruyacağını zannetmişlerdi" cümlesi ile ilgili olarak âlimler şöyle demişlerdir: "Onların kaleleri son derece sağlamdı. Bundan Ötürü kalelerinin, kendilerini Allah'ın Resulünden koruyacağını zannediyorlardı." Ayet-i kerime'de Resûlüllah için yüce bir şerefin ifadesi vardır. Çünkü ayet, onların Resûlüllah ile olan muamelelerinin, bizzat Allah ile olan muameleleri gibi olduğuna delâlet etmektedir. İmdi eğer, "Senin, demen ile, ayetteki şekli ile söylemen arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki: Haberin mübtedadan evvel gelmesi, onların, o kalelerinin sağlamlığına ve kendilerini muhafaza edeceğine olan aşırı güvenlerine delildir. Onları ifade eden "hiirn" zamirinin 'nin ismi kılınıp, bu mübteda-haber cümlesinin o zamire isnâd edilmesinde (onun haberi yapılmasında), onların, içten içe kendilerinin son derece güçlü ve kuvvetli olduklarına inanıp, kendileriyle savaşacak hiç kimseye aldırış etmedikleri hususuna bir delit var. Bu manalar, şeklindeki cümlesinde bulunmaz.5[5]

Allah'ın Azabının Çarpması

Ayetteki "İşte onlara hesab etmedikleri yönden Allah'ın emri geliverdi" ifadesi ile ilgili bir kaç mesele var:6[6]

Birinci Mesele

Ayetin iki izahı vardır:

1) Ayetteki "onlara" zamiri yahudilere ait sayıldığında
mana, "Allah'ın azabı ve onları yakatayışı, onlara hiç ummadıkları bir taraftan geldi" şeklinde olur.

2) Bu zamir "mü'minlere" ait sayıldığında mana, "Allah'ın yardım ve tavsiyesi, mü'minlere hiç

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/398-399.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/399.

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/ 399.

ummadıktan bir taraftan geliverdi" şeklinde olur.
ifadesi, "hiç tahmin etmiyor, akıllarına hiç getirmiyortardı" -nanasındadır. Bu işin, hiç sanılmadık şekilde oluşu şu iki şeyden ötürü idi:
a) O yahudilerin reisi olan Ka'b b. Eşref, kendisine tuzak kurulup, süt kardeşi tarafından Öldürülmüştü. Bu da onların, gücünü kırmış ve dağıtmış, böylece de kudret .e ihtişamları azalmıştı.
b) Çünkü Allah onların kalblerine korku atmıştı.7[7]

Meşru Te'vile Cevaz

"Allah onlara geliverdi" ifâdesinin, bütün akıl sahiplerinin ittifakıyla, zahiri manası üzere alınması mümkün değildir. Dolayısıyla bu, tevil kapısının açık olduğna ve ayetlerin, zahirî manalarından alınıp, aklî delillerin muktezasına göre başka bir manaya sarfedilip yorumlanmalarının caiz olduğuna delâlet eder.8[8]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi, bu ifâdenin, "Allah onlara helak ve azabı verdi" şeklinde okunduğunu söylemiştir. Bil ki, bu kıraat, bizim beyân ettiğimiz tevîl biçimlerini ibtâl etmez. Çünkü bu kıraat, önceki kıraati kaldırmaz. Çünkü o kıraat, tevatürle sabittir. Tevatürle sabit olduğu zaman da, onun ibtâli mümkün değildir. Bu sebeple de, onun
yorumlanması gerekir.
Cenâb-ı Hak "O, bunlarm yüreklerine korku düşürdü" buyurmuştur. Dil âlimleri insanın içini saran korku..." anlamındadır. Onun atılması da, gönle dolması, gönle düşmesidir. Bundan dolayı, aslanı nitelerken, Araplar, (mukazzef) demişlerdir. Buna göre sanki aslan etti butlu oluşundan dolayı, sanki kendisine et atılmış, yapıştırılmış gibidir.
Bil ki, bu ayet-i kerime, bizim, "Bütün işler Allah'a aittir" şeklindeki görüşümüzün doğruluğuna delâlet etmektedir. Çünkü bu ayet-i kerime, onların kalblerinde meydana gelen bu korkunun, Allah tarafından meydana geldiğine ve böylece de bu korkunun, onların bazı işlere yönelmelerine sebep olduğuna delalet etmiştir. Kısaca, fiil ancak, katbte kuvvet bulmuş, etkili bir sebep mevcut olduğu zaman meydana gelir. Bu sebebin mevcut oluşu ise, ancak Allah'tan yana meydana gelebilir. Böylece de bütün fiiller, bu yolla, Allah'a râci olur.9[9]

Evlerini Harab Etmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, "öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem müminlerin elleriyle harab ediyorlardı.." cümlesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır.10[10]

Kıraat ve Tefsiri

Ebu Ali, sadece Ebû Amr'ın bu kelimeyi, şedde ile şeklinde okuduğunu, diğerlerini ise, şeddesiz olarak şeklinde okuduklarını söylemiştir. Ebû Amr şöyle söylerdi: "İhrab, bir şeyi harab halde bırakmaktır. Tahrib de, yıkmaktır. Benû Nadîr, yıkmışlardır, yoksa harâb halde bırakmamışlardır.." el-Müberred, bunun niye böyle izah edildiğini bilmiyorum. şekil asi olup, evi harab etmek, yıkmak anlamındadır Evi sahibi yıkmıştır. Bu, ve gibidir. Zefîl babından olarak, dediğinde, bu çokluk ve teksîr ifâde eder. Yani, çok iyice yıkma anlamında... Çünkü Allah Teâlâ, hem çoğu, hem de azı ifâde etmeye elverişli olan büyût (evler) kelimesini

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/399.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/400.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/400.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/400.

zikretmiştir. Sîbeveyh, bu iki şeklin "sevindirdi..." ve "güzel yaptı..." fiilleri gibi, birbiri yerine geçtiklerini ve kullanıldıklarını iddia etmiştir. Şair "Ben, bir kavmin yurdunda nice evleri harâb ettim..." demiştir. Ferrâ, "yuherribûn", "hedmederler, yıkarlar" anlamındadır. Şeddesiz olarak "yuharrlbûn" kıraati ise "onlardan bir kısmını harab edip öylece bırakırlar" diye açıklamıştır.11[11]

İkinci Mesele

Mûfessirter, onların, evlerini, hem kendi elleri, hem de mü'minlerin elleriyle nasıl harâb ettiklerini izah için, birkaç vecih zikretmişlerdir.
1) Onlar, kesin olarak sürüleceklerini anlayınca, müslümanların kendi evlerinde kalmaları ve oturmaları hususunda hased ettiler de, böylece onlar evlerini, içten; müstümanlar da dıştan yıkmaya başladılar.
2) Mukâtil şöyle demiştir: "Münafıklar, çıkmamaları için, yahudilere hile ve desiseler kurdular, telkinlerde bulundular. Bununüzerine yahudiler de, kale girişlerini muhkemleştirip, iyice sağlam hale getirdiler. Böylece de, evlerini bozarak, onları, boğazın girişinde, birer kale haline getirdiler. Müslümanlar da, diğer taraftan harap ediyorlardı.
3) Müslümanlar, onların kale girişlerinden bir girişe hakim olduklarında, onu harap ediyorlardı. Yahudiler de, evlerin gerisine çekiliyorlar ve o evlerin arkasından gedikler açıyorlardı.
4) Müslümanlar, o diyarın, gözle görülen şeylerini harab ediyorlardı. Yahudİlerse, kesin olarak sürüleceklerini anladıklarında, evlerinde güze! ve hoş buldukları kapt ve ahşap kısımlara bakıyorlar, sonra onları sökerek deve ve hayvanlarına yüklüyorlar, en sonunda da evlerini yıkıyorlardı.
Eğer, "Yahudilerin, müslümanların eli ile evlerini yıkmalarının manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Zeccâc şöyle demiştir: "Yahudiler müslümaniarı bunu yapmaya sevkedip, böylece buna sebep olunca, sanki yahudiler müslümanlara bunu emretmiş ve bununla vazifeli kılmışlar gibi olmuşlardır."12[12]

Kıyas Edin

Cenâb-ı Hak, "İşte, ey akıl ve basiret sahipleri. Siz bundan ibret alın" buyurmuştur. Bil ki biz, kıyasın hüccet olduğu hususunda, fıkha dair "el-Mahsûl" adlı eserimizde, delil olarak bu ayete tutunduk. Binâenaleyh, bunu burada zikretmeyeceğiz. Fakat şu kadar var ki, burada, Allah Teâlâ'mn ibret alınmasını emrettiği şeyin izah edilmesi gerekir. Bunda birkaç ihtimal var:
1) O yahudiler, kalelerine, kuvvetlerine ve İhtişamlarına güveniyorlardı. Allah Teâiâ da, ihtişamlarını yok edip, kuvvetlerini izâle etti. Sonra da, "İşte, ey akü ve basiret sahipleri siz bundan ibret alm." Ve, Allah'tan başka hiçbir şeye dayanmayın. Öyleyse, zâhid, zühdüne güvenmesin. Çünkü, bunun zühdü, Bel 'am'ın zühdünden daha çok olamaz. Yine, âlim de ilmine güvenmesin. İbnur-Ravendî'ye bak. Muhakeme ve mümaresesinin çokluğuna rağmen, nice oldu!? Aksine, hiç kimse için, hiçbir hususta, Allah'ın lütuf ve rahmetinden başka itimat edilecek bir şey yoktur!" buyurmuştur.
2) Kadî şöyle demiştir: "Bundan maksat, insanın, zulüm, küfür ve peygamberliği ta'n etmenin akibetini bilmesidir. Çünkü bu yahudiler, zulüm ve küfrün uğursuzluğu ile, şiddetli belâ ve sürgüne duçar olmuşlar. Mü'minler de, bundan ibret alıp, böylece günahlardan uzaklaşmışlardır.
Buna göre eğer, "Bu ibret alma ancak, eğer biz, "Onlar, zulmetmişler ve inkâra sapmışlardı. Dolayısıyla da azaba uğramışlardı. Bu azabın sebebi, onların küfrü ve zulmüdür" dersek, doğru olur. Şu kadar var ki, bu söz, "tarden" ve "aksen" yanlıştır. "Tarden" yanlış oluşuna

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/400-401.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/401.

gelince, bu şundan dolayıdır: Nice, zâlim ve kâfir olan kişiler var ki, onlar, dünyada iken azaba uğramamışlardır. Bunun "aksen" yanlış olması da şundan dolayıdır: Bu gibi, mihnet ve belâlar, hatta bundan daha şiddetlileri, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashabının da başına gelmiştir. Ve bu, onların dinlerinin ve davranışlarının kötülüğüne delâlet etmemişti. Bu illet yanlış olunca, bu şekilde ibret almak da batıl olur.

Yine, esasen, sabit olan hüküm şudur: O yahudiler, hem kendi, hem de mü'minlerin elleriyle, evlerini yıkmışlardır. Biz, bunun, onların küfür ve zulümleri sebebiyle olduğunu söylersek, zulmeden ve inkâr eden herkesin evinin, kendi ve müslümanlann eliyle harab edilmesi gerekir. Bunun ise ev söz konusu olmadığı malumdur. Böylece anlıyoruz ki, bu şekilde bir ibret alış sahih değildir" denilirse, şöyle cevâp veririz:

Aslında sabit olan hükmün üç mertebesi vardır:

a) Onların evlerinin yıkılmasının, kendi elleri ve mü'minlerin elleriyle olması.

b) Bunun, dünyada bir azâb olması. Ki bu, birincisinden daha umumîdir.

c) Bunun, mutlak anlamda azâb olmasıdır. Ki bu da, ikinci husustan daha umumîdir. Zulüm ve küfür, azaba, bir azab olması cihetinden uygun düşerler. Bunun, husûsen dünya veya ahirette, bir yıkım veya bir öldürülme olmasına gelince, bunun bir netice ve tesiri yoktur. Dolayısıyla, kıyasın neticesi şuna varıp dayanır; zulmeden, inkâr eden ve yalanlayanlar, bu azabın, dünyada veya ahirette olmasına bakılmaksızın, azaba duçar olurar. Zulüm ve küfür de bu azaba münasib düşer. Böylece anlıyoruz ki, küfür ve zulüm, bu azabın iki sebebidirler. Ne zaman ve nerede var olurlar ise, bu azabın dünyada veya ahirette olacağı açıklanmaksızın, azâb meydana gelir. Biz, buradaki kıyâs etme ve ibret almayı bu şekilde anlattığımızda, tenkitler ve çelişkiler ortadan kalkar. Kıyas da, doğru bir biçimde tamamlanmış olur.13[13]

İbret ve İ'tibar Kelimeleri

"İbret almak" demek olan "i'tibâr", "geçmek" "bir şeyden başka bir şeye geçmek" manasından alınmadır. Göz yaşına da o şey gözden yanağa (yüze) geçtiği (aktığı) için "ibret" denilmiştir. Sayesinde geçme sağlandığı için geçite de, "ma'ber" denilmiştir. O belli (rüya yorumlama) ilmine de, "ta'bîr" ismi verilmiştir. Çünkü bu ilmin sahibi, hayalî olandan ma'kûl (aklî) olana intikal eder. Lafızlara da ibareler ismi veriler. Çünkü ibareler, manaları konuşanın dilinden dinleyenin aklına intikal ettirir. Nitekim "Mutlu (saîd), başkasından ibret alandır" denilir. Çünkü onun aklı, başkasının durumundan, kendisinin durumuna geçmiştir. Bu nedenle müfessirler " "i'tibâr" ve "ibret", eşyaya bakmak suretiyle, aynı cinsten başka şeyleri bilmek gayesiyle, eşyanın (herşeyin) hakikatlerine ve delâlet yönlerine bakmadır" demişlerdir.

Ayetteki, ifadesi ile ilgili iki izah şekli vardır:

1) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk bununla, "Ey ince akıl, fikir ve basiret sahipleri..." manasını murad etmiştir."

2) Ferrâ, bu ifadenin manasının, "Ey bu zikredilen olayı bizzat görüp, ibret alan" şeklinde olduğunu söylemiştir.14[14]

Allah'a Muhalefet

"Eğer Allah onların üstüne bu sürgünü hükmetmeseydi dünyada kendilerini şiddetle azablandıracakti. Ahirette de onlar için cehennem azabı vardır. Bunun sebebi şudur. Çünkü onlar, gerçekten Allah'a ve peygamberine muhalefet ettiler. Kim Allah'a muhalefet ederse, şüphe yok ki Allah çetin azabhdır" (Haşr, 3-4).

"Cela"nın Arapça'daki manası, vatandan çıkmak ve ayrılmaktır. Buna göre eğer,"Eğer ... yazmasaydı" edatı, başka bir husus olduğu için, bir diğer şeyin olmadığını ifade eder. Dolayısıyla sürgün mevcud olduğu için, dünyada azablandırmanın olmaması gerekirdi. Ama sürgün de, azab çeşitlerinden biridir. O aide, sürgünün mevcudiyeti ile, azabın olmaması gerekirdi, ama bu imkânsızdır" denilirse biz deriz ki: Bunun manası şudur: Eğer Allah Teâlâ onlara hükmü vermeseydi yazmasaydı, onları dünyada, kardeşleri (soydaşları) Benî Kureyzâ kabilesine yaptığı gibi, öldürülme azabına dûçâr kılardı.."

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/401-402.

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/402-403.

Ayetteki, "Ahirette de onlar için cehennem azabı vardır' ifadesi, "yeni bir cümle olup, kendinden öncesine atfedilmemiştir. Çünkü eğer kendinden önceki ifadeye atfedilmiş olsaydı, daha önce edatının, şart bulunduğu için, cezanın (neticenin) : mamasını gerektirdiğini açıklamamızdan ötürü, ahirette onlar için bir azabın olmaması gerekirdi.

Cenâb-ı Hakk'ın "Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, Allah'a ve peygamberine muhalefet ettiler" cümlesi, yahudilerin evlerinin harab işinin sebebinin, onların Allah ve Resulüne muhalefet etmeleri olmasını gerektirir.

Buna göre eğer, "Şayet muhalefet etmeleri, bu harab edişin sebebi olsaydı, "Bu muhalefet her ne zaman bulunursa, harab ediş de bulunur" denilmesi gerekirdi. Oysa ki durumun böyle olmadığı malumdur" denilirse, biz deriz ki: Bu, nasla (açıkça) belirtilmiş bir illetin (sebebin), bir şeye tahsis edilmesinin, onun doğruluğuna zarar vermeyeceğine delâlet eden şeylerden birisidir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, "Kim Allah 'a muhalefet ederse, şüphe yok ki Allah çetin azabhdır" buyurmuştur. Bundan maksad, (insanları muhalefetten) menetmektir.15[15]

Kestiğiniz Hurmalıklar

"Herhangi bir hurma ağacını kestiniz, yahut kökleri üstünde ayakta bıraktınız ise, (hepsi) Allah'ın izniyledir. Bu da, fasıldan rüsvay edeceği içindir" (Haşr, 5).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:16[16]

Birinci Mesele

kelimesi, kelimesini "beyan" eden bir ifade olup, buradaki ism-i mevsûlü, fiilinin mef'ulü olarak, mahallen mansubtur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hangi şeyi keserseniz..." demektir 'daki, "mâ" ism-i mevsûlüne râcî olan zamiri, müennes olarak getirmiştir. Çünkü manasındadır.17[17]

(Leyn) Kelimesi

Ebu Ubeyde, "Üne" kelimesinin, iyi ve has cinsden olmayan hurma ağacı manasına olduğunu, bunun aslının "llvne" şeklinde olduğunu; lamın kesreli oluşundan ötürü, vav'ın yâ harfine dönüştüğünü; bundan dolayı kelimenin çoğulunun "elvan" şeklinde olduğunu; iyi cins hurma dışında, bütün hurma ağaçlannın ismi olduğunu söylemiştir. Bazı alimlerse, "fine" kelimesinin, son derece kıymetli-iyi cins hurma ağacına isim olarak verildiğini söylemişlerdir.

Buna göre onlar bu kelimeyi, yine hurma ağacı manasındaki "linun" kelimesinden türetmişlerdir. Bu durumda, çoğulu "llyen" şeklinde gelir.

Eğer, "kesilme ile ilgili olarak, niçin özellikle hurma ağacı zikredilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Eğer onların, orta halli-normal hurma ağaçları var idiyse, müslümanlar iyi cins ve bernî (has) hurma ağaçlarını kendilerine bırakmak için böyle yapmışlardır. Eğer kesilenler, son derece değerli cins hurma ağacı idiyse, bu, yahudileri daha çok kızdırmak ve üzmek için olmuştur.18[18]

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/403-404.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/404.

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/404.

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/404.

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Kafmeten" ifadesi, şeklinde de okunmuştur. "Usûl" kelimesinin "usul"' şeklinde okunmasının iki izahı vardır:
1) Bu kelime, tıpkı "Rehn"in çoğulunun "rühün" olması gibi, "ast" (kök) kelimesinin çoğuludur.
2) Burada vav'a bedel olarak, aâd'ın zammesiyle yetinilerek böyle okunmuştur. Yine bu kelime, (ü) ism-i mevsûlinin lafzına bakarak, şeklinde, müzekker zamire izafe edilerek de okunmuştur.
Ayetteki, "Allah'ın izniyle" ifadesi, şu manayadır: "O hurma ağaçlarının kesilmesi, Allah'ın izni ve emriyledir."
Yine ayetteki, ifadesi ise, "Fasıkları, yani yahudileri rezil ve rüsvay etmek için, Allah o hurma ağaçlarının kesilmesine izin verdi" manasınadır.19[19]

Dördüncü Mesele

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), ashabına, yahudilerin hurma ağaçlarını kesip-yakmayı emrettiği zaman, yahudiler, "Ey Muhammed, sen yeryüzünde fesad çıkarmayı nehyediyordun. Öyle ise bu hurma ağaçlarını kestirip-yaktırman ne oluyor?" dediler. Mü'minlerin aklına da buna benzer şeyler geçiyordu. İşte bunun üzerine buayet nazil oldu.
Dolayısıyla gayzı, kin ve Öfkesi artsın, düşmanlarının yani müslumanların, onların en sevgili mallarına sahip olup, hükmetmeleri sebebiyle üzüntü ve pişmanlıkları kat kat artsın diye izin vermiştir" şeklinde olur.20[20]

Beşinci Mesele

Âlimler, bu ayet-i kerimeye, kâfirlerin kalelerinin ve evlerinin yıkılıp yakılması, su altında bırakılması ve topa tutulmasında bir sakınca olmadığı hususuna delil getirmişlerdir. Yine bunun gibi. meyveli veya meyvesiz ağaçlarının kökünden sökülmesinde bir sakıca olmadığına, bu ayeti delil getirmişlerdir. İbn Mes'ûd (r.a)'dan rivayet edildiğine göre o, müslümanların, savaş alanına rastlayan ağaçları kestiklerini söylemiştir.21[21]

Altıncı Mesele

Rivayet olunduğuna göre, iki müslümandan birisi o ağaçlardan iyi cins hurmaları diğeri ise orta halli hurma
ağaçlarını kesiyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bunun sebebini sorunca, birisi, "O iyi cins hurma ağacını Allah'ın Resulüne bıraktım" dedi. Öteki de, "iyi cins hurmaları, o kâfir yahudileri iyice öfkelendirmek İçin kesiyorum" dedi. Âlimler, bu hadiseyi, içtihadın caiz olduğuna ve bunun bizzat Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda bile yapılabileceğine delil getirdiler.22[22]

Fe'yin Taksimi

"Allah'ın onların mallarından peygamberine "fey' " olarak nasib ettiği şeye gelince, siz bunun için, ne ata ne deveye bindiniz. Fakat Allah peygamberlerini, dilediğine musallat eder. Allah herşeye hakkıyla kadirdir" (Haşr,6).
Müberred şöyle demiştir: "Döndü" anlamında, denilir. ifâdesi, "Allah onu döndürdü"

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/405.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/405.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/405.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/405.

anlamındadır. Ezherî, "ley' ", Allah'ın, kendi dininin müntesiplerine, bu dinin ehline muhalefet edenlerin mallarından, ya yurtlarından sürülüp çıkarılmaları veya o yurtları müslümanlar için boşaltıp bırakmaları sebebiyle, yahut, adam başına muayyen miktarda ödeyecekleri bir cizye üzerinde anlaşmaları sebebiyle, veya, kan dökmelerine mukabil bir fidye olmak üzere cizye dışındaki bir mal olarak, Allah'ın o müslümanlara çevirip nasip ettiği şeydir... Nitekim, Allah Teâlâ bunu, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, her üç ev için, silah hariç, diledikleri mallarından bir deve yükü eşya alıp, gerisini terketmek üzere anlaşma yaptıkları zaman, BenÛ'n-Nadîr kabilesine yapmıştır, işte bu mal, "fey' "dir ve bu, Allah'ın kâfirlerden müslümanlara çevirip nasib ettiği maldır.
Ayetteki, "onlardan" kaydı, "Benu'n-Nadîr yahudilerinin mallarından" anlamındadır.
Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Arapça'da, at ve deve gibi hayvanlar hızlı yürüdüğü zaman, denilir. Sahibi, o hayvanı hızlı yürümeye zorladığı zaman, denilir. Ayetteki "onun üzerine bunun için" ifâdesi, "Allah'ın fey1 olarak nasib ettikleri şey İçin..." demektir. Buradaki üzerine binilen deve anlamındadır. Bunun delili er-râhllletu'dur. Bunun, kendi lafzından delili yoktur. Araplar, er-râkibu kelimesini, ancak deveye binen için kullanırlar. Ata binen için, fâris (süvari) kelimesini kullanırlar.
Ayetin manası şöyledir: "Sahâbe-i kiram, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, ganimeti aralarında paylaştırdığı gibi, "fey' "i de paylaştırmasını istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu ikisi arasındaki farkı belirtti ki, bu fark da şudur: "Ganimet, "fey' "in aksine, elde etmek için, kendinizi yorduğunuz ve üzerine at ve deve sürdüğünüz şeydir. Ama fey' i elde etmede, bir yorgunluk çekmediniz. Dolayısıyla, bunda yapılacak şey, Resûlüllah (s.a.s)'a havale edilmiştir. Binâenaleyh, o, bu işi dilediği gibi yapar.23[23]

Bir Suâl

Sonra burada şöyle bir soru vardır: Benûn-Nadîr'in malları savaş neticesinde alınmıştır. Çünkü onlar, günlerce muhasara edilmişler, savaşmışlar, öldürülmüşler, sonra da sürgünü kabul ederek anlaşma yapmışlardır. Dolayısıyla, bu mallann "fey' " cümlesinden değil, ganimet cümlesinden olması gerekir? İşte* bu suâl karşısında müfessirler iki izah yapmışlardır:24[24]

Nüzul

1) Bu ayet, Benû'n-Nadîr'in yerleri hakkında nazil olmamıştır. Çünkü müstümanlar, onlar üzerine, atlar ve develer sürmüşlerdir. Müslümanlar ve Resûlüllah (s.a.s), onları muhasara etmiştir. Aksine bu ayet, Fedek hakkındadır. Çünkü Fedek ahalisi, Fedek'ten ayrılmış, böylece, onların yerleri ve evleri, savaşsız olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in eline geçmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), Fedek gelirinden, kendisinin ve geçimini sağlamak zorunda olduğu kimselerin nafakasını alır, gerisini silâh ve teçhizat giderlerine harcardı.25[25]

Fedek Arazisi

Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s) öldüğü zaman, kızı Fatıma, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Fedek'i kendisine bıraktığını iddia etti. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (r.a) şöyle dedi: "Sen fakirlik halinde, benim nezdimde en değerli olan insansın, servetçe buna en uyumlu olansın. Fakat ben, sözünün doğru olup olmadığını bilmiyorum. Buna hükmetmem doğru olmaz" dedi. Bunun üzerine, Ümmü Eymen ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir kölesi, Hz. Fatıma lehine şehâdette bulundular. O zaman Hz. Ebû Bekir (r.a), Hz. Fatıma (r.a)'dan, şehâdeti şer'ân caiz olan bir şahit getirmesini istedi. Ama bu olmadı. Böylece Hz. Ebû Bekir (r.a) bu işi, Hz.

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/405-406.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/406.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/407.

Peygamber (s.a.s)'in yürüttüğü gibi yürütmeye başladı. Artık, Fedek gelirinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in geçimini sağladığı kimselere harcadı. Gerisini de, yine silah ve teçhizata yatırdı. Aynı şekilde Hz. Ömer (r.a), Fedek gelirini, bu minval üzere harcamak üzere, Hz. Ali (r.a)'ye havale etti. Hz. Ömer (r.a)'in hilafetinin sonuna doğru, Hz. AH (r.a) bunu yeniden Hz. Ömer (r.a)'e verdi ve şöyle dedi: "Biz zenginiz, müslümanlarınsa buna ihtiyacı var.." Hz. Osman (r.a) da bunu, aynı şekilde yürüttü. Sonra, bu iş Hz. Ali (r.aj'ye kaldı, o da bunu, aynı şekilde yürüttü. Binâenaleyh bu dört halife de böyle yapmada ittifak etmişlerdir.
2) Bu ayet, Benû Nadîr ve onların beldeleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü -nüslümanların o gün, çok at ve develeri yoktu. Benû Nadîr'e ulaşmak için de çok -esafe kat etmemişlerdi. Dolayısıyla müslümanlar oraya, yürüyerek gittiler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in dışında hiçkimse, herhangi bir hayvana binmedi. Hz. Peygamber se, bir deveye binmişti. Çatışma az olup, at ve deve de bulunmayınca, Allah Teâlâ sunu, kendisi için sanki hiç savaş olmamış gibi kabul etti. Böylece de bu malları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tahsis etti. Sonra, rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber s a.s) bu malları muhacirler arasında taksim etti. Üç kişi müstesna, ondan, Ensâr'a hiçbirşey şey vermedi. Bu üç kişi ise, muhtaç durumda olan Ebû Ducane, Sehl Ibn Hanff ve Haris ibnu's-Sanıt idi.26[26]

Fe'y Arazisi

"Allah'ın, memleketler ahalisinden peygamberine verdiği fey', Allah'a, peygamberine, akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Ta ki, (bu mallar), içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın! Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasak ettiyse de ondan sakının. Allah'tan ittika edin, çünkü Allah'ın azabı çetindir" (Haşr, 7).
Allah Teâlâ böyle buyurarak, fey'in hükmünü bildirmiştir. Keşşaf sahibi, "Bu cümlenin başına atıf harfi gelmemiştir. Çünkü bu cümle, önceki cümlenin beyânıdır. Dolayısıyla, bu onun bir parçası olup, ondan ayrı bir şey değildir" demiştir.27[27]

Zîl'kurba

Bil ki, müfessirler, ayetteki, "akrabalara..." kelimesinden maksadın, Haşimoğullan ve Muttali boğul lan olduğu hususunda icmâ etmişlerdir.28[28]

Fey'in Beşe Taksimi

Vahidî şöyle demiştir: "Fey1, Rasûlullah zamanında, beş parçaya ayrılırdı. Dört parçası, Rasûlullah (s.a.s)'e ait idi. Kalan beşinci parça, yine beş parçaya ayrılırdı. Onun yine bir sehni (payı), Hz. Peygamber (s.a.s)'e ait idi. Geriye kalan dört pay ise, 1) akrabalara, 2) yetimlere, 3) yoksullara ve 4) yolda kalanlara ait idi.
Rasûlullah (s.a.s)'in vefatından sonra ise, fey'in, Rasûlullah (s.a.s)'e ait olan kısmı hakkında, Şafiî'nin iki görüşü vardır:
a) Bu, savaş için hudutlarda nöbet bekleyen mücahitlere aittir. Çünkü onlar, sınır boylarındaki kalelerde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yerini tutmaktadırlar.
b) Fey'in bu kısmı, kale yapmak, kanal açmak, köprüler yapmak, vb. müslümanlann faydasına olan yerlere sarfedilir. Bunlardan önce en mühimi yapılır, sonra da sırasıyla diğerleri... işte bu, Rasûlullah (s.a.s)'e ait olan 4/5'lik kısmı için söz konusu olan husustur. Fakat Rasûlullah (s.a.s)'ın fey'in, humusünden (beşte birinden beşte bir hissesine gelince o, ittifakla, müslümanların menfaatleri için harcanır.29[29]

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/407.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/407-408.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/408.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/408.

Zenginlere Mahsus Devlet Olmasın

Ayetteki "Ta ki bu mallar, içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın.," cümlesiyle ilgili bir kaç mesele vardır:[30][30]

Birinci Mesele

Müberred, şöyle demiştir: "dûle kelimesi, bir topluluğun elden ele dolaştırdıkları ve böylece de, bazen şöyle bazen de böyle olan şeyin adıdır. Fetha ile olmak üzere devlet kelimesi ise, sevindirici bir halin durumun, bir topluluktan başka bir topluluğa geçmesidir. Dolayısıyla, damme ile olmak üzere dûlet, bu intikâl eden, elden ele dolaşan şeyin adıdır. Fetha ile olmak üzere devle kelimesi ise, intikal etmek anlamında masdardır. Ve, insan için meydana gelmiş olan sevindirici hal hakkında kullanılır. Dolayısıyla da, sevindirici halin ona geçtiğini ifade etmek için, "Bu, falancanın devletidir" denilir. Şu halde dûle, mal olarak elden ele dolaşan şeyin adıdır. Devlet ise, intikal eden halin adıdır. Buna göre ayetin manası, "Hakkı, sayesinde yaşayabilecekleri bir nasib, pay olsun diye fakirlere verilmek olan fey'I zenginlerin eline düşüp de, onlar arasında dolaşan bir şey olmasın diye..." şeklindedir.[31][31]

İkinci Mesele

Bu kelime, dalın fethası ve zammesi ile, devle ve dûle şeklinde okunmuştur. Ebû Ca'fer, bunu dâl ve tâ'nın ref'i ile şeklinde okumuştur, Ebû'l-Feth, "Bu ayetteki kelimesi, "Eğer borçlu darda ise, ona süre tanıyın.." (Bakara,280) ayetinde olduğu gibi tam bir fiildir. Ve manası da, "Cahiliyye dönemindeki eski bir "devlet" ve mal dolaşımı meydana gelmesin diye..." şeklindedir.[32][32]

Rasûlullah (s.a.s)'ın Emrini Tutun, Nehyettlğini Bırakın

Cenâb-ı Allah daha sonra, "Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size yasak ettiyse ondan da sakının" buyurmuştur. Bu, "Peygamber (s.a.s)'in bize verdiği fey'i alın; o, sizin için helâldir. Almanızı yasakladığını ise, almayın. Feyp konusunda Allah'tan korkun. Çünkü, Resûlüllah'ın sizi nehyettiği şeylerde, Allah'ın azabı cidden çetindir" demektir. En güzel olan mana, bu ayetin, Rasûlullah'ın verdiği, emrettiği ve nehyettiği herşeye şâmil bir hüküm olmasıdır. Binâenaleyh, fey' ile ilgili hüküm de bu umumîliğe dahildir.[33][33]

Fey' Özellikle Muhacirlerin Hakkıdır

"(Bilhassa o fey), hicret eden o fakirlere aittir. Onlar, Allah'dan bir fazi ve rızâ ararlarken, Allah'a ve peygamberine yardım ederlerken, yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlardır. İşte bunlar, sadık (vefakâr) olanların tâ kendileridir" (Haşr, 8).
Bil ki bu ayet, "Akrabalara, yetimlere, yoksullara, yolda kalaniara aittir (fey)"(Haşr, 7) ifadesinden bir bedel olup, buna göre sanki: "Bu dört kısım kişi ile, şu şu vasıftaki o fakirler ile muhacirleri kastediyorum" denilmek istenmiştir.
Cenâb-ı Hakk bunları şöyle bir takım sıfatlarla vasfetmiştir.
1) Onlar fakirlerdir.
2) Onlar, muhacirlerdir.

---

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/408.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/408-409.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/409.
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/409.

3) Onlar, yurtlarından sürülmüş, mallarından uzaklaştırılmışlardır. Yani Mekke kâfirleri, onları çıkmaya zorlamış, böylece onlar, yurtlarından sürülüp çıkartılmışlardır.
4) Onlar Allah'ın fazlını ve rızasını istemektedirler. Buradaki fazi ile kastedilen cennet nimeti, "rıza" ile kastedilen de, "Allah'ın rızası ise daha büyüktür'" (Tevbe. 72) ayetinde anlatılan husustur.
5) Onlar, Allah'a ve peygamberine yardım ederler. Yani canları ve malları ile Allah'a ve Rasûlüne yardım ederler.
6) "işte onlar, doğru olanların tâ kendileridir" ayetiyle anlatılan husus. Bu, "Onlar din için, dünya lezzetlerini terkedip, onun sıkıntılarına katlandıklarında, dinlerindeki sadakatleri ortaya çıkmış olur" demektir.
Alimlerden birisi, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in halifeliğinin sıhhati hususunda bu ayeti delil getirip şöyle demiştir: "Ayette bahsedilen fakirler muhacirlerden idi. Ensâr da, Hz. Ebû Bekir (r.a) için, "Ey Resûlüllah'ın Halifesi..." diyorlardı. Allah Teâlâ ise, burada, onların doğru olduklarına şehâdet ediyor. Şu halde onların, "Ey Resûlüllah'ın Halifesi..." deyişlerinde de doğru olmaları gerekir. Durum böyle olunca, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in halifeliğinin doğru olduğuna da hükmetmek gerekir."34[34]

Ensarın Fazileti

Cenâb-ı Hakk daha sonra ensardan bahsetmiş ve muhacirler lehine, fey'den feragat etmelerinden dolayı onları medh-ü sena ederek şöyle buyurmuştur:35[35]

"Onlardan evvel Medine'yi yurt ve iman evi edinmiş olan kimseler, kendilerine hicret edenlere sevgi beslerler. Onlara verilen şeylerden dolayı, gönüllerinde bir ihtiyaç (arzu meyli) bulmazlar. Kendilerinde fakirlik ve ihtiyaç olsa bile, onlan öz canlarından daha üstün tutarlar. Kim nefsinin hırsından ve cimriliğinden korunursa, işte felaha erenler, onların tâ kendileridir" (Haşr, 9).
Ayetteki "dâr" (yurt)'dan maksad Medine'dir. Çünkü Medine, hicret yurdu olup, ensar, muhacirler gelmezden önce oraya yerleşmişlerdi. Buna göre ayetin manası, "Medine'ye, bu iman yurduna muhacirlerden önce yerleşenler..." şeklindedir.36[36]

İki Sual

Eğer, "Ayet hakkında şu iki soru var:
1) "İmana yerleşti" denilmez.
2) Bunun söylenebileceğini farzetsek bile, "ensar, imana muhacirlerden önce yerleşmemiştir" denilirse, birinciye şöyle birkaç bakımdan cevap verilir:
a) Bu, "Onlar o yurda yerleştiler ve imanlarında ihlaslı oldular" manasındadır. Bu tıpkı şâirin, "Andolsun ki savaşta ben seni kılıç ve mızrak kuşanmış (yani taşırken) gördüm" beytinde olduğu gibidir.
b) Bunlar, ona imkân bulup, oünda dosdoğru olmaları sebebiyle, imanı adetâ bir karargâh ve vatan edinmişlerdir. Bu tıpkı, Seimfln-ı Fârisî (r.a)'ye nesebini sorduklarında "Ben İslâm'ın oğluyum" demesi gibidir.
c) Cenâb-ı Hakk, Medine'yi "iman" diye isimlendirmiştir. Çünkü iman orada zuhur etmiş, kök salmıştır.
İkinci suale de şu iki bakımdan cevap verilir:
a) Bu sözde, bir takdîm-tehir bulunmakta olup, takdirî manası, o yurda muhacirlerden önce yerleştiler ve mü'min oldular" şeklindedir.

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/409-410.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/410.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/410-411.

b) Burada, muzafın hazfı sözkonusudur ve takdir, "Onlar, muhacirlerin hicretlerinden önce o yurda ve imana yerleştiler" şeklindedir.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Onlara verilen şeylerden dolayı gönüllerinde bir ihtiyaç (arzu meyli) bulmazlar" buyurmuştur. Hasan el-Basrî, "Bu, "kendilerine verilmeyip muhacirlere verilen o fey'den ötürü bir haset, bir yangınlık ve bir kin hissetmezler" demektir. Burda Cenâb-ı Hakk, haset öfke ve kini, "hacet" (ihtiyaç) kelimesi ile ifade etmiştir. Çünkü bu duygular, ihtiyaç anında hissedilir. Böylece Cenâb-ı Hakk, kinaye yoluyla, "lâzımı" zikrederek melzûmu kastetmiştir.37[37]

İsar (Yaşatma Şevki)

Daha sonra Hak Teâlâ, "Kendilerinde fakirlik ve ihtiyaç olsa bile, onlan öz canlarından daha üstün tutarlar" buyurmuştur. Arapça'da, birşeyi kendisine has kıldığı zaman, "Onu kendine tercih etti" oenilir. Ayetteki "tercih etme" fiilinin mef'ulü mahzûf olup, takdiri, "Ensar, muhaciri, -nallarına ve evlerine hatta kendi canlarına tercih ederler" şeklindedir.
İbn Abbas (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ensara şöyle demiştir: "Eğer isterseniz, evlerinizden ve mallarınızdan muhacirlere bir pay verebilirsiniz. Ben de size ganimette, onlara verdiğim gibi, bir pay veririm. Yok eğer istemezseniz ganimet (fey) onların olur, evleriniz ve mallarınız size kalır" demiştir. Onlar da: "Hayır, bilakis biz onlara, hem evlerimizden ve mallarımızdan vereceğiz, hem de fey'de onlara ortak olmayacağız" demişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk bu ayeti indirmiş ve böylece, ensarın muhaciri kendilerine tercih edişlerinin, mal hususunda zenginliklerinden dolayı olmadığını, aksine kendileri de ihtiyaç ve fakirlik içinde oldukları halde bu fedakârlığı gösterdiklerini beyân etmiştir. Bu ayetteki "hasâsa" kelimesinin aslı, ferahlık, kalburdaki her delik veya kapı, bulut veya baş örtüsü manasındaki "hasAs"dır. Müfredi "hasase"dir.
Müfessirler, ensarın, misafirleri olan (muhaciri) yemek hususunda kendilerine tercih edişleri, misafir doyuncaya kadar kendilerinin yemekten oyalandıkları ile ilgili birçok şeyler anlatmışlardır. Sonra bu ayetin, bu tercih ediş (fedâkârlık) hususlarında nazil olduğunu söylemişlerdir. Doğru olan, bu ayetin, onların, fey konusunda muhacirleri kendilerine tercih edişleri hususunda nazil olduğudur. Hem sonra diğer tercih ediş hususlarının buna dahil olması da imkânsız değildir.38[38]

Buhl ve Şuhh

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Kim nefsinin hırsından ve cimriliğinden korunursa, işte felaha erenler onların tâ kendileridir" buyurmuştur. Şuhh kelimesi, hem zammeli, hem kesrelidir. "Şuhh" ve "şıhh" şeklinde de kıraati vardır. Bil ki "şuhh" ve "buhl" (cimrilik) arasındaki mana farkı şudur: Buhl, cimriliğin bizzat kendisidir. Şuhh ise, insanın içinde bulunan ve bu cimriliğe sebep olan halin (vasfın) adıdır. Şuhh, insan "nefs"inin sıfatlarından olduğu için, hiç şüphesiz Cenâb-ı Allah, "Kim nefsinin şuhhundan (cimriliğinden - mal sevgisinden) korunursa, işte felaha erenler" yanı, "istediklerine nail olanlar, onların tâ kendileridir" buyurmuştur. İbn Zeyd şöyle demiştir: "Allah'ın alınmasını nehyettiği şeyi alan ve verilmesini emrettiği şeyi vermeyen nefsinin şuhhuna (cimriliğine) tabî olmuş olur."39[39]

Ashabın Halefleri

"ve bunların arkasından gelenler şöyle derler: "Ey Rabbimiz bizi ve iman ile daha önden bizi geçmiş olan (din) kardeşlerimizi bağışla, iman etmiş olanlar için kalblerimizde bir kin bırakma.

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/411.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/411-412.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/412.

Ey Rabbimiz, şüphesiz Sen, raûfsun, rahîmsin" (Haşr, 10).
Bil ki "ve bunların arkasından gelenler..." ifadesi "muhacirler" üzerine atıftır ve bunlar, daha sonra hicret edenlerdir. Denildi ki: "Bunlar, İyilik yapma hususunda evvelkilere tabi olanlardır ki bunlar, muhacir ve ensardan sonra, kıyamet gününe kadar gelen (mü'minler)dir." Allah Teâlâ bunların hem kendileri için, hem de kendilerinden Önce iman etmiş kimseler için duâ ettiklerini ve "Ey Rabbimiz bizi ve iman ile daha önden bizi geçmiş olan (din) kardeşlerimizi bağışla. İman etmiş olanlar için kalblerimizde bir kin, yani hased ve buğz bırakma" dediklerini zikreder.
Bil ki bu ayejler, bütün mü'minleri içine alır. Çünkü mû'minler, ya muhacirdir, ya ensardır, yahut da onlardan sonra gelenlerdir. Allah Teâlâ, muhacir ve ensarlardan sonra gelenlerin halinin, kendilerinden önce geçmiş olan bu ensar ve muhacirini dua ve rahmetle anmak olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla kim böyle olmaz, aksine onları kötülükle anarsa, haklarında kötü konuşursa, bu ayetin nassına (açık ifadesine) göre, mü'minlerin kısımları cümlesinin dışına çıkmış olur.[40][40]

Münafıklara Gelince...

"Ehli kitabtan o kâfir kardeşlerine, "Andolsun ki eğer siz yurtlarınızdan çıkanlırsanız biz de muhakkak sizinle beraber çıkarız. Sizin aleyhinize hiçbir kimseye ebediyyen itaat etmeyiz. Eğer sizinle harbedilirse muhakkak ve muhakkak, size yardım ederiz" diyen o münafıkları görmedin mi? Halbuki Allah, onların kesinlikle yalancı olduklarına şâhidlik eder" (Haşr, 11).
MukâtiI b. Hayyan ve Mukâtil b. Süleyman şöyle demişlerdir: Allah bununla ensardan olan, fakat aslında münafık olan Abdullah b. Übeyy, Abdullah b. Nabtel ve Rufa'a b. Zeyd'i kastetmiştir. Onlar kardeşlerine böyle demişlerdi. Bu kardeşlik su birkaç manaya olabilir:
1) Küfürde (inkârda) kardeşlik... Çünkü yahudi ve münafıklar, Hz. Muhammed :s.a.s)'i genel olarak inkârda ortak idiler.
2) Karşılıklı sadakat, dostluk ve yardımlaşma sebebiyle kardeşlik...
3) Hz. Muhammed (s.a.s)'e düşmanlıkta, aralarında bulunan ortaklık sebebiyle olan kardeşlik...
Allah Teâlâ bunların, yahudilere, "Yemin olsun ki eğer Medine'den çıkartılırsaniz, biz de mutlaka sizinle beraber çıkarız. Sizi perişan etmek, yardımsız bırakma hususunda hiç kimseye asla itaat etmeyiz" dediklerini ve "Eğer sizinle harbedilirse muhakkak ve muhakkak size yardım ederiz" diyerek onlara yardım sözü verdiklerini bildirmiştir. Cenâb-ı Hakk daha sonra da, "Allah, onların kesinlikle yalancı olduklarına şâhidlik eder" buyurarak, o münafıkların bu sözlerinde yalancı olduklarını haber vermiştir.[41][41]

Münafıkların Caymaları

"Andolsun ki onlar çıkarılacak olurlarsa, (bu münafıklar) onlarla beraber çıkmazlar. Eğer onlar savaşa tutuşurlarsa, bunlar onlara yardım da etmezler. Onlara yardım etseler bile, andolsun ki mutlaka gerisin geri dönerler. Sonra da kendilerine yardım edilmez" (Haşr, 12).
Cenâb-ı Hakk, çok genel olarak münafıkların yalancı olduklarını bildirince, bunun peşinden böyle buyurarak, tafsilata girmiştir. Bil ki Hak Teâlâ, nihayetsiz olan bütün malumatı bilir. Bundan dolayı hem mevcudatı (var olanları) hem de ma'dûmâtı (var olmayan şeyleri), her üç zamanda (mazî, hal, istikbâl) da bilir ve O, herbir şeyi bu altı bakımdan bilir. Cenâb-ı Hakk, bir şeyin, bu altı durumdan her birinde, olduğu halin aksi bir halde olduğu zaman, nasıl olacağını da bilir. İşte Cenâb-ı Hakk bu noktada, o yahudilerin, eğer yurtlarından çıkanlsalardı bile, münafıkların onlarla birlikte olup çıkmayacaklarını haber vermiştir. Nitekim netice de böyle olmuştur. Çünkü Benû Nadir yurtlarından çıkarılınca, münafıklar onlarla beraber

---

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/412-413.
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/413-414.

çıkmamış; Benu Nadir ile savaşıldığında da münafıklar onlara yardım etmemişlerdir.
Ayetteki, , ifademin takdirî manası, başkasının sözünü tenkit edip, itiraz eden kimse, "Biz, meselenin dediğin gibi olduğunu kabul etmiyoruz. Kaldı ki, durumun, senin dediğin gibi olduğunu kabul etsek bile, bu senin için birşey ifade etmez" demesi gibidir. İşte burada da böyle olup, Cenâb-ı Hakk, münafıkların yahudilere yardım etmeyeceğini, faraza yardım etmek isteseler bile, bu yardımı yapmayıp kaçacaklarını, böylece de yardım etmek istedikleri bu kimseleri düşmanlarının eline bırakacaklarını haber vermiştir. Bu ayetin bir benzeri de, "Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi, elbette onlara duyururdu. Duyursaydı bile, yine onlar muhakkak ki yüz çevirip arkalarını dönerlerdi" (Enfal, 23) ayetidir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Sonra da kendilerine yardım edilmezdi" ifadesi ile ilgili iki izah vardır:
1) Bu, münafıklarla ilgili olup, "Münafıklar muhakkak hezimete uğrarlar. Sonra onlara yardım olunmaz. Allah onları helak edecek, küfürleri apaçık ortaya çıktığı için de nifakları onlara hiçbir fayda vermeyecektir" demektir.
2) Bu, "yahudiler, mutlaka hezimete uğrayacaklar. Hem sonra münafıkların yardımı da onlara hiçbir fayda sağlamayacaktır."[42][42]

Münafık Allah'tan Ziyade, İnsandan Korkar

Cenâb-ı Hakk daha sonra, münafıkların mü'minlere karşı olan korkularının, Allah'a karşı olan korkularından daha fazla olduğunu zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Muhakkak ki sizin onların yüreklere saldığınız korku, Allah'dan korkularından daha şiddetlidir. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar iyi anlamayan (yani Allah'ın azametini bilip de, O'ndan hakkıyla korkmayan bir güruhtur.) Onlar, müstahkem kasabalarda, yahut duvarlar arkasında bulunmaksızın, sizinle toplu bir halde vuruşamazlar. Kendi aralarındaki savaşları çetindir. Sen onları birlik halinde sanırsın. Halbuki kalbleri darmadağınıktır. Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar akıllarını kullanmayan bir toplulukturlar" (Haşr, 13-14).
Allah Teâlâ, bu ayetlerle, yahudi ve münafıkların, müslümanlarla ancak, hendekler ve geçitlerle sağlamlaştırılmış müstahkem yerlerde veya duvarlar-surlar arkasında bulundukları halde topluca savaşabileceklerini; bunun sebebinin ise, Allah Teâlâ'nın onların kalblerine korku düşürüp, mü'minlere nusret ve zafer nasib etmesi olduğunu anlatmak istemiştir.
Ayetteki 'cüdür" kelimesi, dalın sükûnu ile, şeklinde de okunmuştur. Buna göre, müfred olan, "cidâr"ın çoğulu, hem "cüdür" hem de "cüdr" şeklinde gelmektedir.[43][43]

Kendi Aralarındaki Kavgaları

Cenâb-ı Hakk daha sonra, "Kendi aralarındaki savaşları çetindir. Sen onları btlik halinde sanırsın. Halbuki onlar, akıllarını kullanmayan bir kavimdirler" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili üç izah bulunmaktadır:
1) Bu, "Onların kendisiyle nitelendikleri şiddetli savaş ancak, birbirleriyle savaştığında olur. Fakat sizinle savaştıklarında, onların bu güç ve şiddetlerinden eser kalmaz. Zira cesur bir kimse, Allah ve Resulüne karşı savaştığında korkuya kapılır, daha Önce izzet ve şeref sahibi iken, zelil ve rüsvay olur" demektir.
2) Mücâhid şöyle demiştir: "Bu şu manayadır: Onlar, biraraya geldiklerinde, "Biz andolsun ki şunu şunu yapacağız" diyorlar ve böylece mü'minleri, duvarlar ve muhkem kaleler arkasından verecekleri savaşlarla tehdid ediyorlardı. Sonra savaşmak üzere, çıkmaya yelleniyorlardı. Halbuki ancak kendi aralarındaki savaşları çok şiddetlidir. Yoksa mü'minlere karşı olan savaştan değil..."
3) İbn Abbas (r.a), "Bunun manası, "Onlar biribirinin düşmanıdır" şeklindedir" demiştir. Bu

---

[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/414-415.
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/415.

izahın doğruluğunun delili ise ayetteki, "Sen onlan birlik halindi sanırsm. Halbuki kalbleri darmadağınıktır" ifadesidir. Bu, "Sen, şeklen-zâhiren, onların birbiriyle bir ülfet ve sevgi üzere, birlik halinde olduklarını zannedersin. Kalblerine gelince darmadağınıktır. Çünkü onlardan herbiri, ayrı bir görüştedir. Aralarında da (içten içe) şiddetli bir düşmanlık vardır" demektir. Bu, onlarla savaş hususunda, müslümanları bir cesaretlendirmedir.
Cenâb-ı Hakk'ın "Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, akıllarını kullanmayan bir güruhtur" ifadesi ile ilgili iki izah vardır:
1) Bu, "Bunun sebebi onların, bundaki paylarının ne olacağını anlayamayan bir kavim olmalarıdır" demektir.
2) Bu, "Onlar, kalblerinin darmadağınık olmasının, güç ve kuvvetlerini zayıf düşüreceğini bilmeyen bir topluluktur" demektir.44[44]

Münafıkların Selefleri

"Onların hali, kendilerinden az öncekiler gibidir. Ki onlar, yaptıklarının kötü akıbetini tatmışlardır. Onlar için (ahirette de) çetin bir azab vardır" (Haşr, 15).
Bu, "Onların durumu, az bir zaman önce, Bedirde savaşan kâfirlerin durumu gibidir" demektir. Buna göre, kelimesi niçin mansub olmuştur" denilirse,
"Mesel kelimesi sebebiyle mansub olmuştur ve takdir, "Bu din savaşına katılanların mesellerinin durumlarının varlığı gibidir ki onlar kötülüklerinin ve Resulüllah'a düşmanlıklarının cezasını tatmışlardı" şeklindedir. "Vebal" kelimesi, Arapların, neticesi "tehlikeli ve kötü ot" deyimlerinden alınma olup, bu, "Onlar bu dünyada öldürülme azabını tattılar. Onlar için (âhirette de) çetin bir azab vardır" demektir.45[45]

Şeytan Misali

Cenâb-ı Hakk, daha sonra, yahudi ve münafıklar için bir darb-ı mesel zikretmiş (benzetme yapmış) ve şöyle buyurmuştur:46[46]

Bu münafıkların durumu) şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "inkâr et" der. O inkâr edince de, "Ben senden berîyim. Çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'dan korkarım" der" (Haşr, 16).
Bu, "Benû Nadir'in (yahudileri), "Yemin olsun ki eğer siz, yurdunuzdan çıkanlırsanız, biz de muhakkak sizinle beraber çıkarız" diyerek, aldatan, sonra da onları desteksiz bırakarak, sözlerini tutmayan o münafıkların durumu, şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "inkar et" der. Sonra da, neticene ondan uzaklaşır" demektir. Bundan murad ya, şeytanın genel olarak küfre davetidir, yahutta, Bedir günü, "Bu gün, insanlardan sizi yenebilecek hiç kimse yoktur. Ben sizin yakınınızdayım..." deyip, neticede, "Ben sizden uzağım.." diyerek, Kureyş'i aldatmasıdır.47[47]

Sonunda Cehennemde Buluşurlar

"Nihayet, ikisinin de akıbeti, ateşin içinde ebedî kalıcı olmalarıdır, işte bu, o zalimlerin cezasıdır" (Haşr, 17).
Bu ayetle ilgili iki mesele bulunmaktadır:48[48]

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/416.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/416-417.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/417.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/417.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/417.

Birinci Mesele

Mukâtil, "Böylece münafıkların ve yahudilerin akıbeti, şeytan ile ona uyan insanın akıbeti gibidir. Çünkü onlar,
cehenneme gitmişlerdir" demiştir.49[49]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Ibn Mes'ûd, bunu, nin haberi, kelimesin de (zâid olan) bir car maa'l-mecrûr olmak üzere, şeklinde okumuştur. Meşhur kıraate göre İse haber, zarf anlamında olan kelimesi olup, ifâdesi de hâl'dir. Ayetteki, kelimesi, ref ile de okunmuştur."
Cenâb-ı Hakk daha sonra, "İşte bu, o zalimlerin cezasıdır" buyurmuştur. Buradaki "zalimler" kelimesi, "Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür"(Lokman, 13) "müşrikler" anlamındadır.50[50]

Yarın İçin Ne Hazırladın?

"Ey iman edenler, Allah'dan korkun. Herkes, yann için önden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah'tan ittikâ edin. Çünkü Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır" (Haşr, 18).
Buradaki, "yarın", kıyamet günüdür. Allah Teâlâ kıyamet gününü, bu dün gününü izleyen ve ona yakın olan bir gün olarak isimlendirmiştir. Burada, ve kelimeleri, belirsiz getirilmiştir. Nefs kelimesinin nekire olarak gelmesinin hikmeti, ahiret için önden gönderdiği şeylere bakan nefisleri, tek tek, müstakilleri kastetmektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki, "Herbir nefs, kendisinin önden gönderdiğine baksın..." buyurmuştur, (yarın) kelimesinin belirsiz getirilimesi ise, onun önemini ortaya koymak ve onun durumunun belirsizliğini anlatmak içindir. Cenâb-ı Hakk sanki, "O, azametinin künhüne vakıf olunamayan bir yarındır" demek istemiştir.
Cenâb-ı Hakk daha sonra, "Allah'tan ittikâ edin. Çünkü Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır" buyurmuş ve tekid olsun diye, ittikâ emrini tekrarlamıştır. Yahutta, İlk ittikâ emri, vâciblerin, farzların edasıyla ilgili; ikincisi de günahların terkiyle ilgili... olabilir.51[51]

Allah'ı Unutmayın

"Hem kendisi Allah'ı unutmuş, hem de Allah'ın, kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte bunlar fasıkların ta kendileridir" (Haşr, 19).
Bu ayet hakkında iki izah şekli vardır:
1) Mukâtll İbn Havyan ve Mukâtil Ibn Süleyman şunu söylediler: "Onlar Allah'ı hakkını unuttular, bunun üzerine Allah da onlara, kendi nefislerini hak ve hukukun unutturdu. Böylece de onlar, Allah nezdinde kendilerine fayda verecek şeylei yapamadılar."
2) "Allah onlara kendilerini unutturdu." Yani, "kıyamet günü onlara, kendilerir unutacakları korkular gösterdi, gösterecek..." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gözlei kendilerine dönüp bakamayacak bile. Kalblerinin içi ise, müthiş korkulardan dolayı bomboştur" (ibrahim, 43) ve "insanları o gün sarhoş görürsün, oysaki onlar sarho değildirler" (Hac, 2) ayetlerinde beyan edildiği gibidir.
Cenâb-ı Hakk daha sonra, "Onlar İasıklann ta kendileridir".buyurmuştur. Bunda maksat, zem ve kınamadır.52[52]

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/418.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/418.
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/418.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/419.

Mü'min İle Kâfir Bir Olmaz

Bil ki, Cenâb-ı Hakk, "Herkes, yarın için önden ne göndermiş olduğun, baksın..." buyurarak, mü'minlere, kıyamet günü, kendi yararlarına olacak olan şeyi bildirip, "Hem kendisi Allah'ı unutmuş, hem de Allah'ın, kendilerini kendilerin unutturduğu kimseler gibi olmayın" hitabıyla da kâfirleri tehdit edince, bu iki guruı arasındaki farkı beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur:53[53]

"Cehennemlikler ile cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler, işte ancak onlar muradlanna erenlerdir" (Haşr. 20).
Bil ki, bu iki topluluk arasındaki farklılık, çok açık olarak malûmdur. Allah Teâlâ'nın böyle bir yerde bu farkı zikretmesinden maksadı, şu cennetlikler cemaatinin büyüklük ve heybetine işaret etmektir. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:54[54]

Birinci Mesele

Mu'tezile bunu, büyük günah sahibinin, cenntte giremeyeceğine dair delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Çünkü bu ayet, cennetliklerin ve cehennemliklerin birbirine denk olmadıklarına delâlet etmektedir. Eğer büyük günah sahibi cennete girecek olsaydı, cennetlikler ile cehennemliklerin birbirine denk olması gerekirdi. Bu ise caiz değildir." Bunun cevabı, malumdur.55[55]

İkinci Mesele

Bizim alimlerimiz bu ayeti, müslümanın, zimmtye mukabil kısasen öldürülmeyeceğine delil getirmiştir. Biz bunu, hilâfıyât ile ilgili kitabımızda açıklamıştık.56[56]

Kur'an'ın Azameti

Cenâb-ı Hakk daha sonra, bu açıklamaları yapınca, Kur'an'ın büyüklüğünü ve azametini anlatmak için şöyle buyurmuştur.57[57]

"Eğer biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik, muhakkak ki sen onu, Allah korkusundan baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri Biz, onları insanlar düşünsünler diye irad ediyoruz" (Haşr. 21).
Bunun manası şudur: "Eğer dağa, size verildiği gibi bir akıl verilip, sonra da üzerine Kur'ân indirilseydi, o baş eğer, boyun eğer ve Allah korkusundan parça parça olurdu..." Ayetteki, "Bu misalleri Biz, onları insanlar düşünsünler diye îrad ediyoruz..." ifâdesinin zikredilmesinden murad, bu kâfirlerin kalblerinin katılığına ve karakterlerinin sertlik ve kabalığına işaret etmektir.. Bunun benzeri, "Sonra (ey yahudiler) bunun arkasından, yine kalblerimiz katılaştı. Şimdi o kalbler taş gibi yahut daha katı..." (Bakara, 74) ayetidir.58[58]

Allah Teala'nın Güzel Vasıfları

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/419.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/419.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/420.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/420.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/420.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/420.

Bil ki Cenâb-ı Hakk, Kur'an'ın büyüklüğünü anlatınca ve sıfatın büyüklüğünün de mevsûfun (nitelenenin) büyüklüğünden ileri geldiği malûm olunca, bunun peşisıra, Kendi azametini ve celâlini beyân etmek için şöyle buyurdu:59[59]

"O öyle Allah'tır ki, Kendisinden başka hiçbir Tann yoktur. O, gaybı da, şehâdeti de bilir. O, Rahmân'dır, Rahman'dir" (Haşr, 22).
Buradaki, gayb ve şehâdetin, "gizli ve açık olan" anlamında, ya da, "dünya ve ahiret" anlamında olduğu söylenmiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, gaybı şahadetten Önce zikretmiştir. Bunda, aklî bir sır bulunmaktadır. Müfessirler, gayb ve şehâdet hakkında birçok görüş zikretmişlerdir. Ezcümle "Gayb, ma'dûm, şehâdet ise mevcut olandır", yine, "Gayb, kullara gâib olan, şehâdet ise, onların müşahede ettikleri şeylerdir" denilmiştir.60[60]

"O, öyle Allah'dır ki, Kendisinden başka hiçbir Tanrı yoktur. O, Melik'dir, Kuddüs'tür, Selâm'dtr, Mü'min'dir, Müheymin'dir. Aziz'dir, Cebbâr'dır, Mütekebbfr'dir. Allah, müşriklerin şirk koştukları şeylerden münezzehtir" (Haşr, 23).
"O, öyle Allah'dır ki, Kendisinden başka hiçbir Tanrı yoktur. O, Meliktir..." ifâdesinin tefsiri daha önce geçmişti.61[61]

El-Kuddüs

Cenâb-ı Hakk, daha sonra "el-Kuddüs" buyurmuştur. Bu, damme ve fetha ile okunmuştur. Fethalı okunuş, Allah'ın isimlerinde, ahkamında, fiillerinde, sıfatlarında ve zâtındaki müzekkerliğe daha çok delâlet eder. Biz, bu kelimeyi, Hadtd SûratTnin başında açıklamıştık. (Bakara, 30) ayetinin tefsirinde de biraz izah geçmişti. Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Bu, "Allah, bereketleri çok olandır" anlamındadır.62[62]

Es-Selâm

Ayetteki, "es-Selam" ile ilgili iki izah vardır:
1) Bu, "selâmet ve esenlik" anlamındadır. "Darü's-selâm: esenlik yurdu" ve "selâmün aleyküm: selâmet üzerinize olsun" ifâdesi de bu anlamdadır. Cenâb-ı Hakk, bütün noksanlıklardan en mükemmel manada uzak olmasından dolayı, bu kelime ile nitelenmiştir. Nitekim, "çok ümitvar, ümitli" anlamında, "çok yardımsever" anlamında ve "çok adil" anlamında da denilmesi de, aynı üslub üzeredir.
İmdi, eğer, "Bu tefsir açısından, el-Kuddüs ile es-Selâm arasında bir fark kalmaz. Tekrar ise, aslın hilafına olup, (olması gerekir)" denilirse biz deriz ki, Allah'ın Kuddüs oluşu, geçmişte ve halde, bütün kusurlardan münezzeh ve berî olduğuna bir işarettir. es-Selâm oluşu ise, gelecekte de hiçbir kusur ve noksanlığın O'na arız olmayacağına işarettir. Çünkü, kendisine bir kusur arız olan kimsenin, selâmet ve esenliği zail olur, artık o "es-Selâm" olarak kalmaz.
2) Allah, "selâmeti veren ve sağlayan, güvenlik veren" anlamında es-Selâm'dır.63[63]

El-Mü'min

Ayetteki, "el-Mü'mİn" vasft ile ilgili iki izah vardır:
1) Allah, velilerini, azabından emin kılandır. Bu manada, "Onu emin kıldı, kılar; emin kılandır"

---

[59][59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/420.
[60][60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/421.
[61][61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/421.
[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/421.
[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/421-422.

denilir.
2) Allah Teâtâ, "doğrulayıp tasdik eden" anlamında mü'mindir. Bu ya, •peygamberlerini, onlara ait mucizeleri izhar etmek suretiyle tasdik etmesi
anlamındadır. Yahutta, Muhammed (s.a.s) ümmetinin, diğer peygamberlere şehâdette bulunarak, Allah'ın onları doğrulaması anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "(Ey Ümmet-i Muhammed), insanlar üzerine şahitler olasınız diye..." (Hac, 78) buyurmuştur. Hem sonra Allah Teâtâ, onların, bu şehadetlerinde doğru olduklarını tasdik eder. Bu kelime, mîm'in fethasıyla da, şeklinde de okunmuş olup, bu, (kendisine inanılan) takdirindedir. Ama, "Musa kavminden ... seçti..." (A'raf, 155) ayetinde de, câr maa'l-mecrûr olan ifâde hazf edilmiştir.64[64]

El-Müheymin

Ayetteki, "el-Müheymln" isminin müfessirler, "hiçbirşeyin kendisinden gizli ve saklı kalmadığı, şahit, hazır" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Kelimenin köküyle ilgili iki görüş vardır:
1) Haltt ve Ebû Ubeyde, "Bu kelime, bir kimse bir şey üzerinde gözcü ve murakıp olduğunda kullanılan köründendir" demişlerdir.
2) Diğer lügat alimleri ise, "Bu kelimenin aslı,kökünden olmak üzere (Müheymin)'dir. Binâenaleyh bu, el Mü'minu anlamındadır" demişlerdir. Bu kelimenin geniş izahı, (Mâide. 84) ayetinin tefsirinde geçmişti. Ibnu'l Enbarî, "el-Müheymln, rızıklarını vererek, mahlükatı üzerinde kâim ve hakim olan" demektir" demiş ve şu şiiri nakletmistir: "iyi bitin ki, peygamberlerinden sonra insanların en hayırlısı iyi kötü bir hususta insanları kontrol eden ve onlan izleyendir."
Ibnu'l-Enbarî, "Buradaki el-Müheymln kelimsi, anlamındadır" demiştir.65[65]

El-Aziz

Ayetteki "ei-Azîz" kelimesi, ya "nazîri, benzeri bulunmayan", ya da, "gâlib otan, kahir olan" anlamındadır.
Ayetteki "el-Cebbâr" ism-i şerifiyle birkaç izah vardır:
1) Bu, "fakiri zengin kıldı" ve "kırığı onardı" anlamında olan (Cebere) fiilinden j& veznindedir. el-Ezherî, "Ömrüme yemin olsun ki, O Allah, her kırığı ve fakir olanı onarandır (Câblr) O, razı olduğu dinini de onarandır (Câbir), ayakta tutandır" demiştir. El-Accâl da, "O Allah dinin onardı da, o da sapasağlam, dimdik, möstakîm oldu" demiştir.
2) Bu kelime, "Onu, istediği şeyi yapmaya zorladı" anlamındaki, ifâdesindendir. Süddî, "Allah, insanları kahr u galebesi altına alır ve onları, dilediği şeye zorlar" demiştir. el-Ezherî de, "Bu, Tenûm lehçesine ait bir kelimedir. Hicazlılann çoğu bu kelimeyi kullanırlar" demiştir, İmâm-ı Şafiî, bu kelimeyi elifsiz olarak kullanır ve meselâ, "Suttan onu, şu işe zorladı" dedi. Ferrâ, bu anlama gelen el-Cebbâr kelimesinin, kökünden olduğunu söylemiştir. Ki, ketimesi, "Zorladı" aniamında olan meşhur bir kullanımdır. Ve Ferrâ, "iki fiil hariç, vezninden ism-i mübalağa vezninin geldiğini hiç işitmedim. Bu ikisi de, den el-Cebbâr; 'den ed-Derrak "yetişen, idrak eden, çok kavrayan" kelimeleridir" demiştir. Buna göre, Cebbar, el-Kahhâr anlamındadır.
3) İbnu'l-Ehbarî, "Allah'ın sıfatı olarak el-Cebbâr kelimesi, kendisine ulaşılamayan, yetişilemeyen anlamındadır. Bu manada olmak üzere, toplayıcının elinin yetişemediği hurmaya da, "el-Cebbâre" denilmiştir" demiştir.
4) Ibn Abbas (r.a), "Cebbar, büyük padişah, melik anlamındadır" demiştir. Vahidî de, "Zikrettiğimiz bu manalar, Cebbarın, Allah'ın sıfatı olarak ifâde ettiği manalardır. Bu kelimenin bir de, insanların vasfı olarak şu anlamlan bulunur:
1) Bu kelime, musallat edilen, zorba anlamındadır. Nitekim, "Sen onlar üzerinde bir zorba,

---

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/422.
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/422.

cebbar değilsin..." (Kaf, 45) ayetinde böyledir.

2) Bu kelime, iri cüsseli, müheykel anlamındadır. Nitekim, "Muhakkak ki otada, İri bedenli bir topluluk bulunmaktadır" (Mâide. 22) Cebbar ayetinde böyledir.

3) Allah'a ibadetten yüz çeviren, kaçman anlamındadır. "O, beni, bir Cebbar, azgın kılmadı" (Meryem, 32) ayetinde böyledir.

4) Bu kelime, "çok öldüren" anlamındadır. "Siz ... cebbarlar, çok öldürenler olarak onları yakalayıverdiniz" (Şuarâ, 130) ve "Sen (ey Musa) ancak, yeryüzünde bir cebbar olmak istiyorsun.,."(Kasas, ıq ayetlerinde böyledir" demiştir.66[66]

El-Mütekebblr

Ayetteki, el-Mütekebbir sıfatıyla ilgili birkaç izah vardır:

1) İbn Abbas (r.a), "O Allah, rubûbiyyeti ile büyük ve yücedir. O'nun gibi hiçbir şey yoktur" demiştir.

2) Katâde, "O, Kendi dışındaki her şeyden yüce ve büyüktür" demiştir.

3) Zeccâc, "O, kullarına zulmetmekten münezzeh ve yücedir" demiştir.

4) İbnu'l-Enbarî, el-Mütekebbir, anlamındadır. el-Ktbrlyâ da, Araplar nezdinde el-Mülk, saltanat anlamındadır. "Ve, yeryüzündeki mülk ve saltanat (kibriyâ) da sizin olsun diye mi?,."(Yunus, 78) ayetinde de bu anlamdadır" demiştir.

Bil ki, mütekebbir, insanlar hakkında kullanılırsa, bir kınama ifâde eder. Çünkü mütekebbir, kibirlenen, büyüklenen kimsedir. Bu ise, insan için bir noksanlıktır. Çünkü, insanın bir büyüklüğü ve yüceliği söz konusu değildir. Çünkü onda olan, ancak hakirlik, zillet ve meskenettir. Dolayısıyla, büyüklük tasladığı zaman, o yalancı olmuş olur. Bundan ötürü, bu sıfat, onun hakkında mezmüm bir nitelik olmuş olur. Ama Cenâb-ı Makk'a gelince, bütün yücelik ve kibriyâ türleri O'na aittir. O, büyüklüğünü ortaya koyduğunda, kullarını, Celâl ve Yüceliğini bilmeye irşâd ve sevk etmişolur; böylece bu, Allah Teâlâ için, son derece mükemmel bir med ye Övgü ifâde eder. İşte bundan dolayı, bu ismi zikrettiği zaman, peşisıra, "Allah, müşriklerin şirk koştukları şeylerden münezzehtir" buyurmuştur. Buna göre sanki, "Muhakkak ki insanlar bazan büyüklük taslayıp, bu kibriyâ (büyüklük) sıfatında, Allah'a ortaklık iddiasında bulunurlar. Oysa ki, Cenâb-ı Hakk, insanlar için olan tekebbürden münezzehtir. Çünkü insanlar, zatları itibarıyla eksik-kusurlu varlıklardır. Dolayısıyla, onların tekebbürleri (büyüklük taslamaları), zatlarında mevcut noksanlığa bir de yalan noksanlığı ilave etmek olur. Allah Teâlâ'ya gelince, bütün yücelikler ve izzet O'na aittir. Bu sebeple O, Yücelik izhâr ettiğinde, bu, bir kemâle, bir başka kemâl daha ilave etmektir. Cenâb-ı Hakk, o müşriklerin, büyüklük sıfatını mahlûkata (putlara) vermek suretiyle, Allah'a ortak koştukları şeylerden münezzehtir.67[67]

El-Halık, el-Barî, el-Musavvlr

"O, öyle Allah'dır ki, yaratacağı herşeyi hikmetiyle takdir edendir. Onları var edendir. Varlıklara suret verendir. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar, O'nu teşbih eder. O, azîz ve hakimdir" (Haşr, 24).

Cenâb-ı Hak, "O, Allah haliktır"buyurmuştur. "Halk", kelimesi, "takdir etme" manasındadır. Buna göre ayet, "Allah, kendi fiillerini, belli biçimde takdir eder" manasındadır. O halde yaratıcılık, Allah Teâlâ'nın irâde sıfatıyla ilgilidir.

Daha sonra Allah buyurmuştur, bu kelime tıpkı; "sanî" ve "mucîd" manasındadır. Fakat "bârî", bedenlerin yaratılmasını ifade eder. Dolayısıyla mahlûkat için, "beriyye" (yaratık) denilir. Ama, renk ve tat gibi sıfatlar için bu kelime kullanılmaz.

Ayetteki "el-Musavvir", "Allah mahlûkatın suretlerini dilediği biçimde yapar" anlamındadır. Bu

---

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/423.

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/423-424.

ayete, hâlık ismi, " den Önce zikredilmiştir. Çünkü irâdenin tercihi, kudretin tesirinden önce gelir. Bârî ismi de musavvirden önce gelmiştir. Çünkü zatları var etmek, sıfatlan varetmekten öncedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "En güzel isimler O'nundur" buyurmuştur. Bu ifadeyi, A'raf 180. ayetinin tefsirinde izah etmiştik.

Ayetteki, "Göklerde ve yerde olanlar, O'nu teşbih eder. O, azîz ve hakîmdir" ifadesinin tefsiri de, Hadîd Sûresinin başında geçmişti. Yüce ve münezzeh olan Allah Teâlâ doğru olanı en iyi bilendir. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. O'nun salat ve selâmı, efendimiz olan Nebiyy-i Ümmî Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve bütün ashabına olsun.[68][68]

---

[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/424-425.

MÜMTEHİNE SÛRESİ

(Bu sûre onûç ayet olup, Medine'de nazil olmuştur.)1[1]

İmanın Gereği

"Ey iman edenler, Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlan dost edinmeyin. Siz onlara sevgi izhâr edersiniz. Halbuki onlar, size gelen hakkı inkâr etmişlerdir. Peygamberi de sizi de, Rabbiniz olan Allah'a iman ediyorsunuz diye, onlar (yurtlarınızdan) çıkarıyorlardı. Eğer Benim yolumda cihad ve Benim rızamı aramak için çıkmışsanız (bunu yapmazsınız). Onlara hâla içinizden (gizli gizli) muhabbet mi besleyeceksiniz? Halbuki Ben, sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da çok iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa, muhakkak ki yolun ortasından sapmış olur" (Mümtehine, 1).
Ayetie ilgili bir kaç mesele var:2[2]

Önceki Sûre İle Münasebet

Bu ayetin, kendinden önceki sûre ile İlgi ve münasebetini sağlayan şeylerden birisi de, her iki sûrenin de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendi zamanındaki yahudi, hristiyan ve diğer başkalarıyla ilişkilerini beyan etme hususunda olmalarıdır. Çünkü onların bir kısmı, anlaşmaya yönelmiş ve peygamberin doğruluğunu kabul etmişlerdir.
Nadiroğulları bunlardandır. Zira onlar, "Allah'a yemin olsun ki o (peygamber), Tevrat'ta hem bedenî, hem de manevî özelliklerini gördüğünüz peygamberin tâ kendisidir" demişlerdir. Bir kısmı ise bunu inkâr ederek, ya açıktan açığa, ya da gizlice savaşa yönelmişlerdir. "Gizlice" diyoruz. Çünkü onlar görünüşte müslümanlarla birlikte olmalarına rağmen, gizliden gizliye kâfirlerle işbirliği yapıyorlardı.
Bu sûrenin baş tarafı ile önceki sûrenin sonu arasındaki ilgi ve münasebete gelince, bu açıktır. Çünkü geçen sûrenin sonu, Cenâb-ı Hakk'tn vahdaniyyet gibi yüce sıfatlarını ihtiva ediyordu. Bu sûrenin başı ise, bu sıfatları kabul etmeyenlerle, içli-dışlı olmanın haramlığını kapsamaktadır.3[3]

Nüzul Sebebi

Ayetin sebeb-i nüzulü hakkında rivayet olunduğuna göre, bu ayet, Hâtıb b. Ebt Belte'a (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü o, Mekkeli müşriklere, Hz. Peygamber (s.a.s)'in savaş için hazırladığını ve onlarla savaşmayı planladığını haber vermek istemiş ve onlara 'Tedbirinizi alın" diye mektup göndermeye teşebbüs etmiştir. Sonra yazdığı bu mektubu, Hâşimoğullarının bir cariyesi olan Sâriye adındaki bir kadınla göndermiştir. Bu kadın Mekke'den Medine'ye yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelmişti. O zaman Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Müslüman olarak mı geldin?" dediğinde, "Hayır" demişti. "Muhacir olarak mı geldin?" dediğinde de, "Hayır" demişti. Bunun üzerine, "Seni buraya getiren sebep nedir?" diye sorduğunda, o, "Şüphesiz ki efendilerim, Bedir günü gittiler, yani hep öldürüldüler. Böylece ben şiddetli bir ihtiyaç içinde kaldım" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, onunla ilgilenmeleri için MuttaliboğuHarını görevlendirmiş, onlar da onu giydirip kuşandırmışlar, binitini-azığını temin etmişlerdi.
Hâtıb, o kadının yanına gelip ona on dinar vermiş, bir de elbise giydirerek, ondan yazdığı bu mektubu Mekkelilere götürmesini istemişti. Böylece o kadın yola koyuldu. Allah Teâlâ, peygamberini (vahiy ile) bu olaydan haberdar etti. Hz. Peygamber (s.a.s), bunun üzerine, Hz. Ali, Hz. Ömer, Ammar b. Yasir, Hz. Talha ve Hz. Züber (r.ahm)'i, atlı olarak o kadının

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/427.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/429.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/429-430.

peşinden gönderdi. Kadına yetiştiklerinde, bu mektubu sorarlar. O, yemin ederek inkâr eder. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a), "Vallahi ne biz yalan söylüyoruz, ne de Allah'ın Resulü" der ve kılıcını çeker. Bunun üzerine kadın, saçlarının örgüsü arasından o mektubu çıkarır. Sonra onlar, mektubu Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirirler. O da durumu Hâtıb'a sorar. Hâtıb bunu itiraf eder ve der ki: "Benim Mekke'de ailem ve malım-mülküm var. İstedim ki o müşriklere yakın görüneyim. Ama şunu da kesin olarak biliyorum ki Allah belasını onların başına indirecektir" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) onu doğruladı ve özrünü kabul etti. Hz. Ömer (r.a) de, "Ey Allah'ın Resulü, müsâade et de, bu münafığın boynunu vurayım" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Nerden biliyorsun ki ey Ömer, belki de Allah Teâlâ, Bedr'e iştirak edenlerin hâline muttali oldu da onlara, "Dilediğiniz gibi yapın. Şüphesiz Ben sizin günahlarınızı bağışladım"dedi" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer(r.a)'in iki gözünden yaşlar boşandı ve "Allah ve Resulü daha iyi bilir" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.4[4]

Ayetin Tefsiri

Bu ayetin tefsirine gelince, buradaki, "Ey iman edenler.." hitabının kimlere ait olduğu daha önce geçmişti. Durum iman hususunda da aynı olup, iman, kendi içinde tek bir bütün olup, bu da kalb ile tasdiktir, yahut Mu'tezile'nin ileri sürdüğü gibi, pek çok şeyden müteşekkil olup, bu şeyler de, taatlerdir (ibadetlerdir).5[5]

Din Düşmanını Dost Tutmayın

Ayetteki, "Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin" hitabına gelince, buradaki (edindi) fiili, iki mefûl alır. Bu mef'ûller, bu ayette, "aduvvî" (düşmanımı) ve "evliya" (dostlar) kelimeleridir, kelimesi, tıpki (atfetti) fiilinden gelen "afüvv" (affedici) kelimesi gibi, s& (haddi aştı - düşmanlık yaptı) fiilinden, fa'ûl vezninde bir isimdir. Bu kelime, masdar vezninde olduğu için, müfred manada kullanılabildiği gibi, cemî (çoğul) manasında da kullanılmaktadır. Adavet, sadâkatin zıddıdır. Bu ikisi, bundan dolayı, aynı zamanda ve aynı cihetten, bir yerde (birlikte) bulunamazlar. Fakat bu ikisi, mümkün oluş noktasından, birbirlerinin yerine geçerler.
Zeccac ve Kerâbisî'den rivayet olunduğuna göre, "düşmanım" ifadesi, "Dinimin düşmanı" manasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s), "Kişi, arkadaşının dini üzeredir. Binâenaleyh her biriniz, kimi arkadaş edindiğine iyi dikkat etsin"6[6] buyurmuştur.Yine Ebû Zerr el-Cafârl (r.a)'ye"Ey Ebû Zer, iman kulplarının hangisi daha iyi bilir" deyince, Hz. Peygamber "Allah için dostluk yapmak; Allah için sevmek ve Allah nzası için buğzetmek7[7] buyurdular.
Cenâb-ı Hakk'ın "Siz onlara sevgi izhâr edersiniz" hitabıyla ilgili iki mesele var:8[8]

Birinci Mesele

Bu mesele, ayetteki, fiilinin neye müteallik olduğu hususundadır. Deriz ki: Bu hususta bir kaç izah sekli vardır: **1)** Nazm kitabının müellifi şöyle demiştir: "Bu, nekire olan "evliya" (dostlar) kelimesinin sıfat cümlesidir." Ferra da bu görüştedir.
2) Zemahşerî, Keşşafta, "Bunun zamirinden hâl olmak üzere, fiiline taalluk etmesi mümkündür. "Evliya" kelimesi bu zamirin sıfatı olur" demiştir.
3) Yine Zemahşerî, bunun müste'nef bir cümle olabileceğini, böylece "evliya"
kelimesinin sıfatı olmayacağını söylemiştir.

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/430.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/431.
6[6] Keşfû'l-Hafa, 2/201. Keşfû'l-Hafa, 2/201.
7[7] Kenzu'l-Ummâl, 1/1395. Kenzu'l-Ummâl, 1/1395.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/431.

ifadesindeki bâ harf-i ceninin, "Kim orada zulüm ve ilhâda yeltenirse..." (Hacc, 25) ayetindeki bâ harf-i cerri gibidir. Buna göre ayetin manası, "Sizler o müşriklere (kâfirlere), sizinle onlar arasında bulunan sevgi sebebiyle, peygamberin haberlerini ve sırlarını aktarıyorsunuz" şeklinde olur ki, ayetteki "Onlara hâla içinizden (gizli-gjzli) muhabbet mi besleyeceksiniz?" ifadesi de buna delâlet eder.[9][9]

Beş Suâle Cevap

Ayetle ilgili bir kaç bahis var:[10][10]

1) Dûşmanla Dostluk Mümkün Müdür?

1) Düşmanlık, sevgi beslemeye aykırı olduğu halde ve de sevgi beslemek de, böyle bir dost edinmenin neticelerinden olunca, düşmanın dost edinilmesi nasıl mümkün olabilir?
Biz deriz ki: Düşmanlığın, bir işe nisbetle olması, muhabbet ve sevginin de bir başka şeye nisbetle söz konusu olması uzak bir ihtimal değildir. Baksana Cenâb-ı Hakk, "Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, size düşman olanlar vardır" (Teğâbûn, 14) buyurmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s), "Çocuklarımız, bizim ciğerparelerimizdir'[11][11] buyurmuştur.
2) Cenâb-ı Hakk, "Benim düşmanım" deyince, niçin bununla yetinmeyerek, bir de "sizin de düşmanınız" buyurmuştur? Çünkü Allah'ın düşmanı şüphesiz ki zaten mü'minlerin de düşmanıdır? Biz deriz ki: Kişinin, mü'minlere düşman olmasından, onun mutlaka Allah'a da düşman olacağı neticesi çıkmaz. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Hammlartntzdan ve çocuklarınızdan, size düşman olanlar vardır" (Teğabün, 14) buyurmuştur.[12][12]

Önce "Benim Düşmanım" Denilmesinin İzahı

3) Cenâb-ı Hakk niçin, "Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlar..." buyurdu da, "Sizin de düşmanınız, benim de düşmanım" buyurmadı? Deriz ki: Mü'min ile kâfir arasındaki düşmanlık, mü'minin Allah'a ve O'nun Resulüne duyduğu sevgiden Ötürüdür. Binâenaleyh iman ehli olan kulun Allah'a duyduğu sevgi, herhangi bir sebebe bağlıdır. Fakat Allah'ın kula karşı duyduğu sevgi ise, hiçbir sebebe bağlı değildir. Çünkü Allah, mutlak manada müstağnidir. Binâenaleyh O'nun asla hiçbir kimseye ve şeye ihtiyacı yoktur. Bu sebeple de, herhangi bir sebebe bağlı olmayan, bir sebeb ve illete bağlı olandan önce zikredilmiştir. Bir de, bir şey iki uca nisbet edildiğinde, en yüksek olan taraf, aşağıda olan taraftan önce zikredilir.[13][13]

Velî Kelimesinin Cemisinin Kullanılmasının Hikmeti

4) Cenâb-ı Hakk niçin "vettyytn" dememiş de, "evliyae" buyurmuştur? Halbuki, bunun mukabili olan "adüvv" kelimesi müfred olarak gelmiştir? Deriz ki: Harf-İ ta'rîf ile nıarife kılınır bir kelime, nasıl bütün ferdleri içine alırsa, izafet yoluyla marife kılınan kelimeler de böyledir (çoğul gibidir).[14][14]

Kur'an'da Zâid Kelime Olmaz

5) Bazı âlimler, deki bâ harf-i cerrinin zâid olduğunu söylemişlerdir. Halbuki daha Önce,

---

[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/431-432.
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/432.
[11][11] Keşfu'1-Hafa, 1/262.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/432.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/432.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/432.

Kur'an'da. anlamsız bir ziyadeliğin mümkün olmadığı anlatılmıştı. Dolayısıyla buradaki bâ harf-i cerri, bazı manalar ifade etmektedir, gerçekte zâid (fazlalık) değildir.15[15]

Düşmanca İşlerinin Hatırlatılması

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, "Halbuki onlar size gelen hakkı inkâr etmişlerdir. Peygamberi de, sizi de, Rabbiniz olan Allah'a iman ediyorsunuz diye, onlar yurdlarınızdan çıkarıyorlardı. Eğer Benim yolumda cihad ve Benim rızamı aramak için çıkmışsanız, (bunu yapmazsınız). Onlara hâla içinizden, gizli-gizli muhabbet mi besleyeceksiniz. Halbuki Ben, sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da çok iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa, muhakkak ki yolun ortasından sapmış olur."
Buradaki, 'İnkâr etmişlerdi" cümlesinin başındaki vâv, "hâl" için olup, "Halbuki onlar inkâr etmişlerdi" manasındadır. "Hak" sıfatının mevsûfu mahzüf olup, uhak dîn" takdirindedir. Bunun mevsûfunun, "hak Kur'ân" şeklinde olduğu da söylenmiştir: O kâfirler, peygamberi ve sizi, Mekke'den Medine'ye sürmüşlerdir. Bu da, Rabbiniz olan Allah'a iman ettiğiniz içindir.
Ayetteki, hitabı hakkında şöyle der: Bu cümle, cevabı, daha Önce geçmiş bir şart cümlesi olup bu cevap da: "Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin" hitabının cümlesidir. Ayetteki, "clhfiden" ve "Ibtiğâe" kelimeleri mef'ûlü leh oldukları için mansubturlar.
Mukâtil "Onlara halâ içinizden gizli-gizli muhabbet mi besleyeceksiniz?" ifadesindeki "muhabbet"in, nasihat etme manasında olduğunu söylemiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk, onların hallerinden hiçbir şeyin, Kendisine gizli kalmayacağını bildirerek, "Sizin kâfirlere karşı beslediğiniz o gizli sevgiyi ve açıkça yaptığınız şeyleri bilirim" buyurmuştur. Bu ifâdenin, gizli ve alenî yapılan her ş eyi içine alması da uzak ihtimal değildir.
Bazı alimler, şöyle demişlerdir: Allah, kutların filleri ve halleriyle ilgili bütün sırlarını, gizliliklerini, zahirlerini ve bâtınlarını bilir. Ayetteki, "Sizden kim bunu yaparsa..." hitabının içten içe gizli dostluk beslemeye, sevgi izhâr etmeye ve kâfirleri dost edinmeye dair bir kinaye olması mümkündür. Çünkü daha önce bu hususlardan bahsedilmişti.16[16]

Sevaes-Sebîl Ne Demektir?

Ayetteki, "Muhakkak ki yolun ortasından sapmış olur..." ifadesiyle ilgili iki izah vardır:
1) Ibn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "O kimse, inancındaki gerçek ve doğru imandan sapmış olur."
2) Mukâtil de şöyle demiştir: "O kimse, hidâyete yol bulamamış, şaşırmış olur." Daha sonra, bu ayetle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: "Eğer ... çıkmışsanız" hitabı "dostlar edinmeyin..." ifâdesine müteallik olur ve "Eğer siz benim dostlarım iseniz, düşmanlarımı dost edinmeyin..." demektir. "içinizden (gizli gizli) sevgi mi besleyeceksiniz?" hitabı müste'nef bir cümle olup, manası, "Benim ilmimde, bir işi gizli ya da açık yapmanızın değişmediğini bildiğiniz halde, onlara gizli gizli dostluk beslemenizde ne fayda vardır?" şeklindedir.
İkinci Bahis: Birisi şöyle diyebilir: "Eğer ... çıkmışsanız"cümlesi, bir kaziyye-i şartiyye'dir. Eğer böyle ise, şart cümlesi olan "Eğer ... çıkmışsanız..." hitabının ifade ettiği şartını bu nehiy olmaksızın mevcut olması mümkün değildir. Halbuki, bunun mümkün olduğu malumdur." Buna cevaben deriz ki, bu ifâdelerin toplam, o nehyin muktezâsı için bir şarttır, yoksa, sarih bir lafızla gelmiş olan nehy için bir şart değildir. Bu olmaksızın, o toplamın bulunması da mümkün değildir. Çünkü bu, daima mevcuttur. Dolayısıyla, "Benim rızâmı aramak için "ifâdesinin manası açıktır. Çünkü, çıkmak bazan Allah rızasını aramak için olur, bazan da olmaz.17[17]

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/432-433.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/433.
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/433-434.

İhfa Kelimesinin Tercih Sebebi

Üçüncü Bahis: Allah Teâlâ, daha önce geçen djjgj ifâdesine daha uygun ifâdesine daha uygun olduğu halde, demedi de, dedi (niçin?). Deriz ki, bu ifâde, öbüründe olmayan bir kuvvet ve mübalağa vardır. Çünkü, "ihfâ (gizlemek)" "ısrar (gizli fısıldamak)"tan daha beliğdir. "Allah gizli ve en saklı olanı bilir..." (Tahâ, 7) ayeti de buna delâlet eder. Buradaki ifâdesi, "sırdan da gizli ve saklı ..." demektir.18[18]

Allah'a Göre Gizli Var Mı?

Dördüncü Bahis: Allah Teâlâ, "Gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da çok iyi bilenim..." buyurarak, aksi söz konusu olmaksızın, zâten bu bunun gerektirdiği halde, gizliyi bilmesini açık olanı bilmesinden önce getirmiştir (niçin)? Biz deriz ki, bu bizim bilmemize nisbetledir, yoksa Allah'ın bilmesine nisbetle değil. Çünkü, az önce de geçtiği gibi, Allah'ın ilminde bu iki durum aynıdır. Bir de, bundan maksat, daha gizli olanı -ki, o küfürdür- beyân etmektir. Dolayısıyla da önce zikredilmiştir.19[19]

Minkum (Sizden) Kaydının Manası

Beşinci Bahis: Allah Teâlâ, "Sizden kim bunu yaparsa..." buyurmuştur. Buradaki "sizden" ifâdesinin ne faydası vardır? Çünkü, malûmdur ki, bu fiili kim yaparsa yapsın, "muhakkak ki, yolun ortasından sapmış olur." Bu hususta deriz ki: Buradaki "sizden" ifâdesinin manası, "siz mü'minlerden" şeklinde olursa, bunun manası gayet açıktır. Çünkü, bu fiili kim yaparsa, artık o, mü'min olmaz...20[20]

Kâfirlerin Mü'minler Hakkında Düşündükleri

"Eğer onlar sizi ele geçirebilirlerse, hepinizin düşmanları olacaklar, ellerini ve dillerini kötülükle size uzatacaklardır. (Zaten) onlar, kâfir olmanızı arzu etmişlerdir. Ne akrabalarınız ne de evlâtlarınız size asla fayda vermez. Kıyamet gününde (Allah onlarla) sizin aranızda kesin hükmü verecektir. Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir" (Mümtehine, 2-3).

Allah Teâlâ, mü'minlere, Mekkeli kâfirlerin düşmanlığını haber vermek için böyle buyurmuştur: ifâdesi, "sizi ele geçirirler de size karşı imkân, güç kuvvet bulurlarsa, en îleri derecede düşman olurlar" demektir. Bu, İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür. Mukâtil şöyle demiştir: "Bu, "Eğer onlar size üstün gelirlerse, size karşı gelirler ve kırmak suretiyle ellerini, küfretmek suretiyle de dillerini size uzatırlar. Sizin, onların dinine dönmenizi arzularlar" demektir.

Ayetin nihaî manası şöyledir: "Allah düşmanları, aralarında bulunan ayrılıktan dolayı, Allah dostlarına karşı, halisane sevgi beslemezler." Ayetteki, "akrabalarınız size asla fayda vermez..." ifâdesine gelince, Hâtıb (r.a) yaptığı şeyden dolayı azarlanınca, o, kendisinin, Mekke'deki müşrikler arasında akrabaları ve çoluk-çocuğunun olduğunu ve orada, akrabalarını koruyacak kimsenin bulunmadığını, dolayısıyla, onlar yanında koruyucu bir el edinerek, Mekke'de ailesinden geride. kalanlara o müşriklerin iyi davranmalarını sağlamak istediğini söyleyerek özür beyan etmiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, '"Kendilerinden dolayı müşriklere dostluk izhar ettiğiniz ve onlara olan endişenizden dolayı müşriklere yakınlaştığınız, akrabalannız ve evlatlarınız size asla fayda vermeyecektir" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk daha sonra, "Kıyamet gününde Allah, sizinle akrabalannız ve evlâtlarınız arasını ayıracak, iman ehli cennete, küfür ehli ise cehenneme girecektir. Allah, ne yaparsanız, bu

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/434.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/434.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/434.

meyânda Hâtıb'ın yaptığını hakkıyla görendir" buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç bahis vardır.

Birinci Bahis: Keşşaf sahibi şöyle demiştir: ifâdesinde, nasıl olurda, şartın cevabı da, şart gibi muzâri gelir?" Sonra da Cenâb-ı Hakk, mazî sigasıyla, buna atfen, 'Ve arzu ettiler..." (Ne dersin?) Biz deriz ki: Her ne kadar mazi, irâb bahsinde, şart babında muzarinin yerini tutarsa da, ancak ne var ki, bunda şöyle bir incelik vardır: Sanki, "Her şeyden önce onlar, sizin küfrünüzü ve irtidâd etmenizi arzuladılar" denilmektedir.

İkinci Bahis: Ayetteki, "kıyamet gününü" ifâdesi, neyin zarfıdır? Biz deriz ki: Bu, ya, ayetteki, veyahutta, ifâdesinin zarfıdır. İbn Kesîr, yâ'nın dammesi ve sâd'ın fethası ile, "yufsale" şeklinde okumuştur. Bu kelimenin malûm sigasıyla okunması halinde, fail, Allah olmuş olur. Bu kelime nûn ile "nefsıle" ve "nufessıle" şeklinde de okunmuştur.21[21]

Basîr İsmindeki İncelik

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk, "habîr" bir şeyi bilmeyi ifâde etmede daha beliğ olmasına rağmen, "Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir..." buyurmuş, ama "haberdardır" buyurmam ıştır (niçin)? Buna şöyle cevap veritir: "Habîr" lafzı, bir şeyi bilmeyi ifâde etmede daha beliğdir. Ne var ki, Cenâb-ı Hakk onların amellerini gözle görülür gibi kıldığı için, lafzı, burada, "ilim" maddesinden daha açık ve uygun olmuştur.22[22]

İbrahim (a.s.) Ümmetindeki Örnek

"ibrahim'de ve onun maiyyetindekilerde, sizin için, hakikaten güzel bir örnek vardı. Hani onlar, kavimlerine, "Biz, sizden ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz nesnelerden kesin olarak uzağız. Sizi reddettik. Siz, Allah a, bir olarak iman edinceye kadar bizimle aranızda ebedî düşmanlık ve buğz belirmiştir" demişlerdi. Yalnız, ibrahim'in, babasına, "Muhakkak ki, senin bağışlanmanı isteyeceğim. Fakat, senin için Allah'dan gelecek herhangi bir şeyi def etmeye gücüm yetmez" demesi müstesna. Siz şöyle deyin: "Ey Rabbimiz, ancak Sana güvenip dayandık ve yalnız Sana yöneldik. Son dönüş de ancak Sana'dır" (Mümtehine, 4).

Üsve

Bil ki, üsve tıpkı kelimesinin, kendisine iktidâ edilen, uyulan şeyin ismi olması gibi, kendisi örnek alınıp uyulan şeydir Nitekim Arapça'da, "Sen onun gibi, o da senin gibidir" anlamında denilir. Üsve'nin çoğulu, ei-usâ şeklinde gelir. O halde üsve, kendisine uyulan her şeyin ismidir. Müfessirfer şöyle demişlerdir: "Allah Teâiâ, İbrahim ve ona tabi olanların ashabının, kavimlerinden teberrî ettiklerini, onlara düşman kesildiklerini ve onlara, "Biz sizden uzağız" dediklerini haber vermiş, Resûlüllah (s.a.s)'in ashabına da, İbrahim ve ashabına uymalarını ve onların bu sözlerini örnek almalarını emretmiştir. Ferra, ayetin anlamının şöyle olduğunu söylemiştir: "Ey Hatıb ibn Ebî Belte'a, İbrahim'in ehlinden teberrî etmesi hususunda, sen onu örnek almaz mısın? Çünkü Cenâb-ı Hakk, (İbrahim (a.s) hakkında), "Onlar kavimlerine, "Biz, sizden ... kesin olarak uzağız" demişlerdi" ve "İbrahim, (müşrik olan} babasına, "Muhakkak ki, senin bağışlanmanı isteyeceğim..." demesi müstesna" buyurmuştur."

Mücahid de şöyle der: "Onlar, İbrahim (a.s)'in babası için mağfiret talebinde bulunmasını örnek almaktan nehyedildiler. Çünkü, onlar da, müşriklerin bağışlanmasını istiyor ve onlar için bağış talebinde bulunuyorlardı." Yine Mücahld ve Katâde, bu ayete, "İbrahim'in, babası için bağış talebinde bulunması durumu müstesna, Hz. İbrahim'in herşeyini örnek alınız..." şeklinde mana vermişlerdir.

Ayetin anlamının, şöyle olduğu da söylenmiştir: "Kavminizin kâfirlerinden uzak durun, teberrî edin. Çünkü sizin için, babasının bağışlanmasını talep etme hususu değil de, kavminden

---

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/434-435.

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/435-436.

uzaklaşması hususunda, İbrahim'de ve ona inananlarda güzel bir örnek vardır." İbn Kuteybe de, "Cenâb-ı Hakk bu beyanıyla, İbrahim (a.s)'in, babasına söylediği, "Senin için muhakkak ki bağış talebinde bulunacağım" ifâdesi hariç, kavmine düşman kesildiğini ve onları her hususta terk ettiğini belirtmek istemiştir" demiştir. İbnu'l-Enbarî ise şöyle demektedir: "Durum, İbn Kuteybe'nin bahsettiği gibi değildir. Tam aksine mana, "İbrahim'in babasına, "Senin için muhakkak ki bağış talebinde bulunacağım..." demesi hariç, sizin için, İbrahim'in yaptığı her şeyde örnek vardır" şeklindedir.

Ayetteki, "Fakat senin için Allah 'tan gelecek herhangi bir şeyi defetmeye gücüm yetmez..." ifâdesi de, İbrahim (a.s)'in babasına söylemiş olduğu sözlerdendir. O, bu ifâdeyle, "Eğer müşrik olursan, senden herhangi bir şeyi def edemediğim gibi, Allah'ın azabını da savuşturarnam" demek istemiştir. Böylece de, babasının müslüman olacağını umarak, ona mağfiret talebinde bulunacağı va'dinde bulunmuştur."

İbn Abbas, "EyRabbimiz, ancak Sana güvenip dayandık ve yalnız Sana yöneldik..." ifâdelerini de, Hz. İbrahim (a.s) ve ashabının duaları cümlesinden olduğunu söylemiştir ki, bu ifâdelerin manası, "Ey Rabbimiz, bütün işlerimiz hususunda Sana tevekkül ettik ve Sana güvendik. Günahlardan tevbe etmek suretiyle, Sana yöneldik, Sana geldik. Çünkü nihaî varış, ancak Senin huzuruna olacaktır" şeklindedir Ayetle İlgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Birisi, "Cenâb-ı Hakk'ın da, "Hepsi de Allah'a, meleklerine, peygamberlerine iman etti. (Bakara,285) buyurduğu gibi, hem Allah'a, hem de diğerlerine iman, "iman" mefhûmunun ayrılmaz vasfı iken, onların, "bir olan Allah'a iman etmedikçe" demelerinin faydası ve hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki: Meleklere, kitâblara, peygamberlere ve âhiret gününe iman, bir olan Allah'a iman etmenin ayrılmaz unsurlarındandır. Çünkü, ayetteki ifadesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyyet hususundaki tek oluşu kastedilmiştir. Zira. başkasının ulûhiyyetine inanmanın, Allah'a iman etmek olmadığında şüphe etmeyiz. Çünkü bu, hakikatte şirk koşmadır. Müşrik ise mü'mın olamaz!

İkinci Bahis: Ayetteki "Fakat ibrahim 'İn şöyle demesi müstesna..." ifâdesi, neden müstesnadır? denilirse, biz deriz ki: Bu, ayetteki "güzel bir örnek..." ifâdesinden istisna tutulmuştur. Çünkü, Cenâb-ı Hakk, üsve-i hasene ile, onların, kendisine iktidâ etmeleri.ve kendisini izlemeleri gerekti olan sözlerini kastetmiştir.

Üçüncü Bahis: Eğer "Muhakkak ki senin bağışlanmanı isteyeceğim" ifâdesi, daha önce geçen sözden, yani ifâdesinden istisna edilir, bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat senin için Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi defetmeye gücüm yetmez..." ifâdesinin durumu nasıl olur? Çünkü bu ifâde, istisna edilmeye lâyık ve uygun değildir... Baksana, Cenâb-ı Hakk, bir başka ayetinde, "Sen de ki: "Allah'ın takdiri hususunda, O'na karşı size kim bir fayda sağlayabiiir?" (Fetih, 11) buyurmuştur.." denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ, sadece, "babasına..." ifâdesini istisna etmeyi kastetmiştir. Babasının bağışlanması va'dine yönelmek ile ondan sonrakiler buna dayanmış ve ona tâbi olmuş olan ifâdelerdir. Buna göre Hz. İbrahim (a.s) adeta, "Ben senin için, mağfiret talebinde bulunacağım. Benim kudretim, gücüm ve kuvvetim mağfiret talebinde bulunmaktan ibarettir" demek istemiştir.

Dördüncü Bahis: Ayetteki, "Ey Rabbimiz, ancak sana güvenip dayandık" sözü, ne ile alâkalı bir ifâdedir" denilirse, biz deriz ki: Bu, istisnadan önceki ifâdelerle ilgili olup, bu da, "üsve-i hasene" cinsinden ve cümlesindendir. Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna varılacağına ve O'ndan ancak medet umulacağına dikkat çekmek için, onlarla kâfirler arasındaki ilgiyi kesme ve kâfirlerden uzak kalma hususunda, İbrahim (a.s) ve kavmini örnek alma gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabına yapılan vasiyyeti tamamlamak ve mü'minleri eğitmek için, mânanın, bu sözü emretmek şeklinde olması da mümkündür.

Beşinci Bahis: "Bu tertipdeki hikmek ve fayda nedir?" denilirse, biz deriz ki: Buradaki fayda ve hikmetin sınırı, O'ndan başka hiçkimse ihata edemez. Ama, bu cümleden ortaya çıkan, şöyle denilmesidir: Tevekkül, kazandırmak, vermek içindir. Tevekkülü kazandırmak ise, takvaya muhtaçtır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Kim Allah'tan ittikâ ederse.Allah ona bir çıkış yolu lütfeder" (Talâk, 2) buyurmuştur. Takva ise, Allah'a yönelmektir. Çünkü "takva", uygun olmayan şeylerden sakınmak ve mahlûkatın nihaî dönüşünün, O'nun mukaddes huzuru

olduğuna işaret etmektir. Böylece Cenâb-ı Hakk adeta sanki, bu işi, olduğu gibi anlatmak için, önce bir şeyi zikretmiş, peşinden de, o şeyin ayrılmaz vasıflarından bahsetmiş gibidir.
Ayetteki, kelimesi, şu dört şekilde okunmuştur: gibi, dammeyi kesreden bedel kılarak ve masdarla tavsif ederek tıpkı gibi şeklinde okunmuştur.23[23]

Kâfirlerle İmtihan Olma

"Ey Rabbimiz, bizi o kâfirler için bir fitne kilma. Bizi affet Rabbimiz. Çünkü gerçekten aziz ve hakim Sensin Sen." Andolsun ki onlarda sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü ummakta olanlar için, güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse, şüphesiz ki Allah, herşeyden müstağni, her hamde hakkıyla lâyıktır. Olur ki Allah, sizinle düşmanlarınız arasında, yakında bir dostluk peydâh eder. Allah hakkıyla kadirdir, Allah gafurdur, rahimdir" (Mümtehine, 5-7).24[24]

Fitne'nîn Manası

Ayetteki, "Ey Rabbimiz, bizi ... bir fitne kılma..." ifadesi de, İbrahim (a.s)'in yaptığı dualar cümlesindendir. İbn Abbas (r.a), bunun manasının, "Düşmanlarımızı bize musallat etme, hâkim kılma. Eğer onları bize hükümrân yaparsan, kendilerinin hak üzere olduklarını zannederler..." şeklinde olduğunu söylerken; Mücâhid, bunun manasının, "Ey Rabbimiz, bize ne onların elleriyle (vasıtasıyla), ne de katındakilerin azabıyla, azabetme. Eğer böyle yaparsan, onlar, "şayet bunlar hak üzere olsalardı, başlarına bu gelmezdi" derler" şeklinde olduğunu söylemiştir.
Bunun manasının "Rızkı, bize değil de onlara bol verme. Çünkü bu, onlar için bir fitne {şaşırma sebebi) olur" şeklinde olduğu söylendiği gibi, "sayesinde kâfirlerin azab gördüğü bir fitne kılma bizi" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu izaha göre ayet, Hz. İbrahim (a.s)'in duaları cümlesinden olmaz.
Ayetteki, "Bizi affet Rabbimiz" kısmı da daha önce geçen ifadeler cümlesindendir. Buna göre sanki, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabına, "Ey Rabbimiz bizi o kâfirler için bir fitne kılma, Bizi affet Rabbimiz..." demeleri emredilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk, ilgili (geçen) sözü te'kid etmek için, "üsve" (örnek) kelimesini te'kid etmek için, "Andolsun ki onlarda, yani. Hz. İbrahim ve ashabında, sizin için ... güzel bir örnek vardır'1 buyurmuştur. Bu ifade de, Hz. İbrahim (s.a.s) ve ashabını örnek almaya, onların yolundan gitmeye bir teşviktir. İbn Abbas (r.a), "Onlar, Allah'a muhalefet edenlere buğzediyor, Allah'ı sevenleri seviyorlardı" demiştir.
Ayetteki, "Allah'ı... ummakta olanlar için" ifadesi, "sizin için" ifadesinden bedeldir ve bu örneğin, Allah ile âhiret azabından korkanlar için olduğunu anlatmaktadır. yani "kim bunları örnek almaz da, kâfirleri sevmeye, ontara sempati duymaya meylederse şüphesiz Allah, düşmanlarının Kendisine muhalefet etmelerinden müstağni ve dostlarına hamdedendir.
Ayetteki, ifadesine gelince Mukâtll şöyle demektedir: Allah Teâlâ, mü'minlere, küffara düşmanlık beslemelerini emredince, onlar, babalarına, oğullarına ve bütün akrabalarına düşman olma ve onlardan uzaklaşma hususlarında aşırı davrandılar da, bunun üzerine, "Olur ki Allah, sizinle, onların içlerinden, yani Mekke kâfirlerinden düşman olduklarınız arasında, yakında bir dostluk peydâh eder" ayetini indirdi. Bu ise, onların İslâm'a meyletmeleri, müslümanlara karışmaları ve onlarla kız alıp-vermeleri ile olmuştur.25[25]

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ümmü Habîbe İle Evlenmesi

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ümmü Habîbe ile evlendiği işte bundan ötürü Ebû Süfyân'ın

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/436-438.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/439.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/439-440.

yumuşadığı ve düşmanlıktaki mukavemetinin kırıldığı söylenmiştir ki Ümmü Habîbe müslüman olmuş, kocası Ubeydullah b. Cahş ile Habeşistan'a hicret etmişti. Kocası orada hristiyan olmuş, Ümmü Habîbe'yi de hristiyan yapmak istemiş. Ama o, kocasına karşı koyup, müslümanlığını sürdürmüştü. Derken kocası ölmüştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) Necâşî'ye bir elçi gönderip, vekâlet verip izdivaç için ona talib oldu ve ona dörtyüz dinar mehir gönderdi. Bu haber Ümmü Habîbe'nin babası Ebû Süfyan'a ulaşınca, o "Böyle erkeğin burnu kanatılmaz" demiştir.26[26]

Düşman Bir Gün Dost Olabilir

Ayetteki "asâ" (olur ki) ifâdesi, Allah'dan bir va'ddir. Cenâb-ı Hakk, "Sizinle düşmanlarınız arasında, yakında bir dostluk peydâh eder" ifadesiyle, Mekke'nin fethinden sonra iman eden bir gurub Kureyşliyi kastetmiştir ki Ebû Süfyan b. Havb, Ebû Süfyan b. el-Hars, Haris b. Hişâm, Süheyl b. Amr ve Hakîym b. Hizam bunlardandır. Allah Teâlâ, kalbleri çevirmeye, durumları değiştirmeye, sevgi ve sempati sebeplerini kolaylaştırmaya kadirdir. Allah onlar tevbe edip müslüman olup, Allah'a yöneldiklerinde, onları bağışlayan ve onlara merhamet edendir. Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "(Kişileri) büsbütün terketmeyin. Çünkü gönüllere muttalî olan Allah 'dır. "Sevdiğini çok aşın sevme, olur ki bir gün ona buğzedersin " diye rivayet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, bazı kâfirlerle müslümaniar arasında bir sevgi meydana getirmesi hususundaki hikmetle ilgili olarak şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Hak Teâlâ'nın, "Ey Rabbimiz bizi... fitne kılma" ayetinin manası, meselâ "Düşmanlarımızı bize hâkim kılma" şeklinde olduğuna göre, Cenâb-ı Hakk niçin, bu ifadeyi bırakmış da, ayetteki ifadeyi zikretmiştir? Deriz ki: Bu, bundan ibaret olması muhtemel bir ifâde olunca, Allah Teâlâ bu ifâdeyi getirdiğinde, sanki bununla berikini söylemiş gibi olur. Binâenaleyh burada, bu te'villerden (manalardan) sadece birisiyle yetinilmeyecek derecede faydalar ve hikmetler vardır.27[27]

El-Hamîd İsm-i Şerifi

İkinci Bahis: Birisi, "Ey Rabbimiz bizi kâfirler için bir fitne kılma, sen aziz ve hakimsin" denildiğinde ve söz de bir tertib ifade ettiğine göre, o zaman "Bizi affet Rabbimiz" demenin hikmeti nedir?" derse, deriz ki: Onlar, fitneden uzak kalmayı istemişlerdir. Fitneden uzak kalma işi ise, bağışlama olmadan olmaz. Çünkü isyankâr günahkâr, eğer bağışlanmazsa, kahredici azab ile kahrolunur ki işte bu bir fitnedir. Çünkü fitne, kişinin kahrolmasıdır. Ayetteki, "hamîd" sözü, hâmid (hamdeden) manasına gelebileceği gibi; mahmûd (hamdolunan) manasına da gelir. O halde mahmûd, mahlûkatına nimet vermiş olduğu için, onlar tarafından yapılan hamde müstehak olan; "hâmid" ise, az amele karşı çok mükâfaat vermek suretiyle mahlûkatına müteşekkir olan demektir.28[28]

Savaş Açmayan Kâfirlerle Münasebet

Cenâb-ı Hakk, mü'minlerin kâfirlerden büsbütün ilgi ve münasebetlerini kesmeleri gerektiğini belirttikten sonra, kendileriyle savaşmayan kâfirlerle ilgi ve münasebet kurmaya müsaade ederek şöyle buyurmuştur:29[29]

"Sizinle, din hususunda savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış olanlara, iyilik yapıp;

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/440.

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/440.

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/441.

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/441.

onlara adaletle muamele etmekten Allah sizi menetmez. Çünkü Allah, adalet yapanları sever. Allah sizi ancak, size karşı din savaşı yapmış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmış, çıkarılmanıza arka çıkmış olanlara dostluk etmenizi meneder. Kim onları dost edinirse, işte bunlar zalimlerin tâ kendileridir" (Mümtehıne, 6-9).30[30]

Nüzul Sebebi

Alimler, buradaki "savaşmamış olanlar" ifâdesi ile kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ekserî alimler bunların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, savaşmama, onun düşmanlarına destek olmama hususunda anlaşan kimseler olduğu görüşündedirler. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, ona karşı savaşmamaya söz verip anlaşan Huza'a kabilesidir. Böylece Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu anlaşmanın zamanı doluncaya kadar, onlara iyi davranmayı, bu anlaşmaya vefa gösterilmesini emretmiştir ki bu, Ibn Abbas, Mukâtil ve Kelbî'nin görüşüdür. Mücâhid ise, ayette bahsedilenlerin, Mekke'de iman edip de, hicret etmeyen kimseler olduğunu söylemiştir. Bunların, küffann kadınları ve çocukları olduğu da söylenmiştir.

Abdullah b. Zübeyr den bu ayetin, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in kızı Esma hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Buna göre, Esmâ'ntn müşrik olan annesi Kuteyle, bir takım hediyeler getirdi, ama o, annesini kabul etmedi ve girmesine müsaade etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Esma (r.a)'ya, annesini içeri almasını ve onu kabul edip, iyi davranmasını, ihsanda bulunmasını emretti.

İbn Abbas (r,a)'dan, ayette bahsedilenlerin, Haşimoğuilarından bir gurub kimsenin olduğu, babası Abbas'ın bunlardan olduğu ve Bedir günü, diğer müşriklerce zorla savaşa çıkarılmış kimseler olduğu rivayet edilmiştir.

Hasan el-Basrî'den de şu rivayet edilmiştir: Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, müşrik akrabalarını ziyaret etmek, sıla-i rahimde bulunmak için müsaade istediler de bunun üzerine, Allah Teâlâ işte bu ayeti indirdi. Ayetin bütün müşrikler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Katâde, bu ayeti, kıtal ayetinin neshettiğini söylemiştir.

Ayetteki, kısmı kısmından bedeldir. Aynen bunun gibi, ifâdesi de ifâdesinden bedeldir. Buna göre mana, "Allah sizi, bunlara iyilik et.nekten değil, onları dost edinmekten nehyetmiştir" şeklinde olur ki düşmanlıkla çok ileri oldukları gözönünde bulundurulursa bunun, onlar hakkında bir rahmet olduğu anlaşılır.

Müfessirler: "Bu ayet, müşriklerle müslümanlar arasında, hernekadar birbirlerine dost edinmeleri yasaklanmış ise de, birbirlerine karşı iyi davranabileceklerine delâlet eder" demişlerdir.

Ayetteki, "Onlara adaletle muamele etmeniz..." ifadesi hakkında, İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Hakk bununla, sıla-i rahmi ve benzeri şeyleri kasdetmiştir. "Çünkü Allah muksitleri (adalet yapanları) sever" ifadesi ile de, "İşte böyle yapanları kastetmiştir" demiştir. Mukâtil ise, bu ayete, "Onlarla yaptığınız anlaşmalara vefa gösteriniz ve âdil olunuz" manasını vermiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, mü'minleri, kendileriyle ilgi kurmalarını yasakladığı kimselerden de bahsederek, "Allah sizi ancak, size karşı din savaşı yapmış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmış, çıkarılmanıza arka çıkmış olanlarla dostluk etmenizden meneder" buyurmuştur. Burada bir incelik vardır. Bu da, bu ifadenin, daha önce geçen, "Sizinle, din hususunda savaşmamış olanlardan... menetmez" ifadesini te'kid etmesidir.31[31]

Muhacir Kadınları Sınama

"Ey iman edenler, mü'min kadınlar, muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilendir ya... Fakat siz de, mü'min kadınlar olduklarını

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/441.

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/441-442.

anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmaz. O kâfir kocaların verdikleri mehri, kendilerine geri verin. Sizin bu kadınları nikâhla almanızda, eğer mehirlerinizi verirseniz, size bir günah yoktur. Kâfir zevcelerinizi, nikâhınız altında tutmayın. Vermiş olduğunuz mehri isteyin. (O kâfirler de) harcadıkları mehri sitesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. Aranızda O hükmeder. Allah hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir" (Mümtehine, 10).

Bu ayetlerin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şöyle güzel ve aklî bir izah yapılabilir: İnadcı kimsede mutlaka şu üç şeyden birisi bulunur; ya inadtnı sürdürür, yahut inadını bırakması umulur, yahut da inadını bırakıp teslim olur. Allah Teâtâ bu ayetlerde, işte onların hallerinden bahsetmiş ve müslümanlara, onlara her halükârda, durumun gerektirdiği bir biçimde muamelede bulunmalarını emretmiştir.

Hak Teâlâ'nın, "İbrahim ve onun maiyyetindekilerde sizin için hakikaten güzel bir örnek vardı. Hani onlar kavimlerine, "Bizsizden ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz nesnelerden katiyyen uzağız..." demişlerdi"(Mümtehine, 4) ayeti birinci duruma; "Olur ki Allah, sizinle düşmanlarınız arasında bir dostluk peydah eder" (Mümtehine, 7) ayeti ikinci duruma; "Ey iman edenler, mü'min kadınlar, muhacir olarak size geldiklerinde ..." ayeti de üçüncü duruma bir işarettir. Sonra burada, bir incelik, bir dikkat çekme ve güzel huylara bir teşvik vardır, Çünkü Allah Teâlâ, mü'minlere, bu üç durum mukabilinde, en güzel olandan ve en uygun sözden, başka bir karşılık emretmemiştir.

Bil ki Allah Teâlâ bu kadınlara imanı gerektiren şey, yani kelime-i şehadet kendilerinden sâdır olup, bu imana ters herhangi bir şey onlardan sâdır olmadığı için, "mümin kadınlar" adını vermiştir. Yahut da onlar, imanlarının devamından ötürü, imtihanla yüzyüze geldikleri için bu adı almışlardır. "İmtihan", yemin ettirerek denemek, mü'min olduğunu ortaya koydurmak demektir. Yemin ise, onların, kendilerinin mü'min olduğuna, zannı galibin bulunmasından ötürü yaptırılmıştır. Hz.

Peygamber (s.a.s), yemin ettirilen kadına şöyle dedirtiyordu: "Kendisinden başka Hah olmayan Allah'a yemin olsun ki herhangi bir kocaya buğzdan ötürü; bir yerden,arzu ettiğim başka bir yere gitmekten ötürü; dünyalık elde etmekten ötürü çıkmadım. Ben ancak Allah ve Resulü için çıktım, "32[32]

"Allah onların imanlarını", yani mü'min olup-olmadıklarını daha iyi bilendir. Çünkü sırları bilen gönüllere hakim olan odur.

Yani, bu konuda yemin ettirmeksuretiyle ve diğer başka yollarla, zann-ı galib demek olan bir bilgi elde ederseniz, onları kâfirlere, yani müşrik olan kocalarına geri vermeyin. "Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmaz." Onların verdiklerini onlara verin, yani, o kadınların kâfir kocalarına, bu kadınlar için vermiş oldukları mehirleri veriniz."33[33]

Nüzûl Sebebi

Bu böyledir zira, Hudeybiye yılındaki anlaşma şu şekilde yapılmıştı: "Mekkelilerden kim müslümanlara gelirse, Mekkelilere iade edilir (üticâ ederse), size geri verilmeyecek." Anlaşmayı aynen böyle yazıp, mühürlemişlerdi. Derken Subey'a bIntl'l-Hftris el-EslemÎyye müslüman olarak geliverdi. Hz. Peygamber (s.a.s), o sırada Hudeybiye de idi. Kocası Musafir el-Mahzûmî de peşinden çıka geldi. Gelenin Sayf b. er-Rahib olduğu da söylenmiştir. Derken, "Ey Muhammed; hanımımı geri ver. Çünkü sen, bize bizden size gelenleri geri vereceğin şartını kabul ettin. Bu anlaşmanın mürekkebi henüz kurumadı" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet, bir izah olarak iniverdi. Çünkü geri verme şartı, kadınlar için değil, erkekler için söz konusuydu.

Zührî'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Azadlı olan Ümmü Külsüm bintl Ukbe b. Ebû Mu'ayt Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip sığındı. Bunun üzerine ailesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in

---

32[32] Tirmizi, tefsir, 61, 5/412 (benzeri hadis).

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/443-444.

onu iade etmesi için, geldiler. Çünkü o kadın, kocası Amr b. el-As'dan kaçmıştı ve yanında iki kardeşi Amâre ve Velîd vardı. Hz. Peygamber (s.a.s), o iki kardeşini onlara verdi ama, Ümmü Külsüm ü teslim etmedi. Bunun üzerine gelenler, "Onu da bize ver" dediklernde, Hz. Peygamber (s.a.s), "İlgili şart, kadınlar hakkında değil, erkekler hakkındadır" buyurdu. Dahhâkm bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İlgili anlaşmanın metni şöyledir: Eğer birden, senin dininde olmayan bir kadın sana gelip sığınırsa, onu mutlaka bize iade edersin. Yok eğer, senin dinine girer ve o kadının bir kocası bulunursa, kocasına, o kadın için ödemiş olduğu mehri geri verirsin." Hz. Peygamber (s.a.s) de, onlara aynı şartı koşmuştu. Daha sonra hem bu hüküm, hem bu anlaşma neshedildi.

Hz. Peygamber (s.a.s) gelen o kadından yemin etmesini istedi, o da (mü'min olduğuna) yemin etti. Hz. Peygamber (s.a.s) kocasına, vermiş olduğu mehri ödedi. Daha sonra Hz. Ömer (r.a) bu kadınla evlendi.

Cenâb-t Hak, "Sizin bu kadmlan nikâhla almanızda, eğer ücretlerini, yani mehirlerini verirseniz, size bir günah yoktur" buyurmuştur. Mehre ücret denmiştir. Çünkü o, kadının avret mahallinin mubah olması için şart olan ücrettir. "Kâfir zevcelerinizi nikâhınız altında tutmayın." İsmet, ahd (söz) ve benzeri, kendisine dayanılan tutunulan şeydir. Halbuki sizinle o kâfirler arasında, böyle bir ismet söz konusu değildir, nikâh bağı da yoktur. Ibn Abbas (r.a)'dan, "Ülkelerin farklı oluşu, aradaki ismeti (bağı) koparır" dediği rivayet edilmiştir. Ayetteki bu ifadeye, "Kâfir kadınlar için oturup kalmayın" manası verilmiştir. Buradaki fiil, şeddesiz olarak şeklinde okunduğu gibi, şedde ile şeklinde de okunmuştur. Yine bu fiil, şeklinde de okunmuştur, ki bunun aslı dür.

Cenâb-ı Hak, "Vermiş olduğunuz mehri (siz de) isteyin" buyurmuştur. Bu, "Sizden bir kadın, anlaşma yaptığınız o kâfirlere, irtidâd edip katılırsa, vermediklerinde ve ödemediklerinde onlardan, vermiş olduğunuz mehirieri İsteyiniz. Binânaleyh bu mehtr, nasıl onlar için söz konusu olduğunda, siz vermeyi üstleniyorsanız; onların da o kadınların mehirlerini ödemeyi üstlenmeleri gerekir" demektir ki bu, "(O kâfirler de) harcadıkları mehri istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. Aranızda, yani müslümanlarla kâfirler arasında O hükmeder" demektir. Bu ayetle ilgili birkaç bahis var:[34][34]

İmtihan Emrinin Hükmü

Birinci Bahis: Ayetteki, "onları imtihan edin" ifâdesi, ya vücûb (farziyet), yahut nedb (mendubluk), yahut da bu ikisi dışında bir manada emirdir. Vahidî bu emri, müstehablık manasında olduğunu söylemiştir.

İkinci Bahis: Seksiz şüphesiz zaten Öyle olduğu malum iken, "Allah onların imanlarını daha iyi bilendir" buyurulmasının hikmeti nedir? Deriz ki: Bunun hikmeti, onların imanlarının hakikatini bilme hususunda sayesinde insanların mutmain olacağı şeye bir yol bulunamayacağını, bunun imkânsız olduğunu anlatmaktır. Çünkü bu, allâmü'l-guyûb olan Cenâb-ı Hakk'ın, bilgisini Kendisine has kıldığı şeylerdendir.

Üçüncü Bahis: Ayetteki, "Onlar da bunlara helâl olmaz" ifadesinin hikmeti nedir? Taraflardan sadece birinde, bu haramlığın bulunması mümkündür. Biz deriz ki: Bu, imanın hem kadınlar, hem de erkekler tarafında bulunmasının nazar-ı dikkate alınmasından ötürüdür. Çünkü her iki taraftan kaynaklanan iman helalliğin şartıdır. Bir de her iki tarafı da zikretmek (mü'min kadınlar müşrik erkeklere, müşrik erkekler de mü'min kadınlara helâl olmaz, demek) mübahlığın olmadığını te'kid eden bir ifade tarzıdır. Burada, başka ifadede bulunmayan nice ince manalar vardır. Eğer, "Farzedelim ki bu böyledir. Fakat ayetteki, "Onları kâfirlere geri göndermeyin" ifadesi, bunu anlatmak için yeter. Çünkü onlardan biri, diğerlerine helâl değildir.

Binâenaleyh bunu anlatmak için, ilave birşey söylemeye gerek yoktur. O halele ilave ifadelerin anlatmak istediği, başka bir husustur" denilirse, biz deriz ki: Bu lafız tek başına, helalliğin iki taraftan da kalktığını ifade etmez. ilaveler ise böyle değildir ve bu açıktır.

---

[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/444-445.

Dördüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk, "Fakat siz de, mü'min kadınlar olduklarını bilirseniz" ifadesinde anlaşılan "zann"a, niçin "bilme" adını vermiş ve onu bu fiille ifade etmiştir? Deriz ki: Bu, zann-ı galibin, içtihada götüren şeyin ve kıyasın, bir ilim (bilgi) yerine geçtiğini ve bunları yapanın, "ilmin (bilgin) olmayan şey üzerinde durma"(isra, 36) ayetinin muhtevasına girmediğini bildiren bir şeydir.35[35]

Zevcesiz Kalanlara Mali Destek

"Eğer zevcelerinizden kâfirlere kaçan olur da, siz de savaşta ganimete kavuşursanız, zevceleri gitmiş olan (müslümanlara) harcadıkları kadar verin. Kendisine iman etmekte olduğunuz Allah'tan ittikâ edin" (Mümtehine,11).36[36]

Nüzul Sebebi

Zührî ve Mesruk'un şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Müslümanların, kâfirlerden, müslüman bir kadın onlara iltica ettiğinde, mehrini istemeleri; kâfirlerin de, onların kadınlarından birisi, müsiüman olarak bize iltica ettiğinde, onun mehrini istemeleri, Allah'ın verdiği bir hükümdü. Böylece müslümanlar, Allah'ın bu hükmünü kabullendiler, ama müşrikler kabul etmediler. Bunun üzerine, "Eğer zevcelerinizden kâfirlere kaçan olur, siz de ganimete kavuşursanız (...)" ayeti nazil oldu." Hasan ve Mukâtil bu ayetin, Ebu Süfyan (r.a)'ın kızı Ümmü Hakîm hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu kadın irtidâd etmiş ve kocası Abbas b. Temîm et-Kureşî'yi bırakıp gitmişti. Kureyş'den sadece bu kadın irtidâd etmişti. Bu da daha sonra yeniden müslüman olmuştu.

Ayeteki. fötâ ifadesine, İbn Abbas, Mesrûk ve Mukâtil, "Ganimet efde ederseniz..." manasını verirlerken, Ebû Ubeyde, "Siz o kâfirlere karşı bir ukbâ, yani bir netice, bir zafer elde ederseniz..." manasını vermiştir. Müberred ise buna, "Herkese yapılan şeyi yaparsanız, yani muzaffer olursanız..." manasını vermiştir ki bu, "Akıbet (netice) falancanındır" manasındaki, "ukbâ falancaya ait" sözüne varıp dayanmaktadır. "Akıbef'in manası da, "son defa"dır. O halde, ün manası, "savaş üstüne savaş ederseniz..." şeklindedir. Buna, "Netice ve galibiyet sizin için olursa, o zaman o kocalara, ganimetler paylaşılmadan, o kadınlar için ödemiş oldukları mehirleri verin" manası da verilmiştir. İşte bu mana da, "Zevceleri gitmiş olan (müslümanlara) harcadıkları kadar verin" ayetinin anlattığı husustur. Bu kelime, ve şeddeli olarak föi şeklinde okunduğu gibi, kâfin fethası ve kesresi ile, şeddesiz olarak, ve şekillerinde de okunmuştur.37[37]

Mümin Kadınlardan Blat

"Ey peygamber, mü'min kadınlar -Allah'a hiçbir şeyi eş tutmamaları, hırsızlık yapmamaları, zina etmemeleri, evlatlarını Öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmemeleri, (emredeceğin) herhangi bir iyilik hususunda sana asi olmamaları şartıyla-sana, bey'atleşmeye geldikleri zaman, bey'atlerini kabul et. Onlar için, Allah'tan mağfiret iste... Çünkü Allah, çok affeden, çok merhametli olandır" (Mümtehine, 12).38[38]

Biat Esnasında Ebû Süfyan'ın Zevcesi Hind

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Mekke'nin fethedildiği gün erkekler

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/445-446.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/446.

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/446-447.

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/447.

bey'atleşmeyi bitirince, kadınlarla biate başladı. Kendisi Safa tepesinde, Hz. Ömer (r.a) de oranın altında, Hz. Peygamber (s.a.s)'in emriyle kadınlarla bey'atleşip peygamber (s.a.s)'in tebligatını onlara aktarıyordu. Ebû Süfyan'ın karısı, Utbe'nin kızı Hlnd ise, peygamber (s.a.s)'in, kendisini tanıyacağı endişesiyle başını örtmüş, kıyafetini değiştirmiş olarak, bey'at eden kadınlar arasında bulunuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Sizin, Allah'a herhangi bir şeyi şirk koşmamanız şartıyla, sizinle bey'atleşiyorum" buyurunca, Hlnd başını kaldırdı ve "Allah'a yemin olsun ki, biz, putlara taptık. Şüphesiz sen, erkeklerden olmadığın, onlarla bey'ate konu yapmadığın bir şeyle bizi sorumlu tutuyorsun. Çünkü sen, erkeklerle sadece, müslüman olmaları ve cihâdda bulunmaları konusunda bey'atleştin..." dedi.

Hz. Peygamber (s.a.s), "Hırsızlık yapmamanız ... şartı üzere bey'atleşiyorum..." deyince, yine Hlnd, "Ebû Süfyan, cimri bir adamdır. Ben onun malında bir kötülük işledim (onun malından çaldım). Bu sebeple, bilemiyorum, o aldığım mal bana helâl midir, değil midir?" dedi. Bunun üzerine Ebû Süfyan da, "Geçmişte aldığın, gelecekte alacağın herşey, sana helâl olsun..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) gülümsedi, onu tanıdı ve ona, "Muhakkak ki, Utbe'nin kızı Hind'sin" deyince Hind, "Evet, dedi, binâenaleyh, ey Allah'ın Nebîsi, Allah sana afiyet versin... Geçmişte olanı bağışla..."

Hz. Peygamber (sözüne devamla), "Zina etmemeniz şartı üzere ..." deyince, Hlnd, "Hür kadın da zina eder mi?" dedi. Bir rivayette de, "Buradaki hiçbir hür kadın zina etmemiştir" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s)' "Çocuklarınızı öldürmemeniz şartı üzere..." deyince de, Hind, biz onları küçükken büyüttük, sen ise onları büyük iken öldürdün. Bunu sen de onlar da pek iyi bilirsiniz!" dedi. Zira, Ebû Süfyan'ın oğlu Hanzale, Bedir savaşında öldürülmüştü...

Bunun üzerine Hz. Ömer(r.a), güldü, derken gülmekten sırtüstü yere düştü. Hz. Peygamber (s.a.s) de tebessüm etti. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "kızdırıp düzdüğünüz iftirada da bulunmamanız şartı üzere..." deyince de, -ki bu iftira, kadının, kocasından olmayan çocuğuna, onun olduğunu iddia etmesidir-, Hind, Allah'a yemin ederim ki "bühtan", kötü bir iştir. Halbuki sen bize, doğruluğu ve güzel huyları emrediyorsun" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Ma'rufta, iyi şeylerde bana isyan etmemeniz şartı üzere..." deyince de, Hlnd, "Allah'a yemin ederim ki, içinizde, herhangi bir şey hususunda sana isyan etmek düşüncesi var olduğu halde şurada bulunuyor değiliz!!.." dedi.

Ayetteki, "hırsızlık yapmamaları..." ifâdesi, mallarda, hıyanetten, ibadetlerde de noksanlıklardan nehyetmeyi de içine alan bir ifadedir. Çünkü, "Namazdan çalan kimse, hırsızdan daha hırsızdır" denilmektedir.

Ayetteki, "zina etmemeleri..." ifadesi de, gerçek anlamda zinayı ifade eden bir ifade olduğu gibi, ona götüren sebepleri de ihtiva eden bir ifadedir. Çünkü Hz.

Peygamber (s.a.s) "Eller de zina eder; gözler de zina eder. Kişinin ayakları ile avret mahalli de, ya bunlara uyar, onları doğrular, yahut uymaz"[39][39] buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk, "evlatlarını öldürmemeleri..." ifadesiyle, cahiliyye dönemindekiierin yaptığı gibi, kız çocuklarının diri diri gömülmelerini kastetmiştir. Ve bu ifade, çocuğu ve diğer şeyleri öldürme gibi, her çeşit kötülük hakkında genel bir ifadedir.

Ayetteki, "... bir iftira uydurup getirmemeleri..." ifadesi de, göz gezdirmeden nehyeden bir ifadedir. Yani, "o kadınlardan herhangi birisi, kocası aleyhine nemmâmlıkta bulunmasın; eğer böyle yaparlarsa bu, küskünlüğü, ayrılığı doğurur..." demektir.

Bu ifadenin, kocasından olmayan bir çocuğu, kocasına, aileye katmaktan men eden bir ifade olması da muhtemeldir. Nitekim İbn Abbas buna, "Hiçbir kadın, kocasına ondan olmayan bir çocuğu nisbet etmesin, nesebine katmasın..." anlamını vermiştir.

Ferrâ da şöyle demektedir: "Kadın, bir çocuk buluyor ve kocasına, "Bu, senden olan, benim cocuğumdur" diyordu. İşte, kadınların elleriyle ayaklan arasında uydurup düzdükleri bühtan budur!.. Bu böyledir, zira, annesi çocuğunu emzirdiğinde, çocuk, annesini elleriyle ayakları arasında bir konumda bulunur.. Yoksa bu, ayet-i kerimenin manası, o kadınları zinadan nehy konusu değildir. Zira, zinadan nehyeden ifade, az önce geçmişti..."

---

[39][39] Müsned, 2/343-344.

Cenâb-ı Hakk, "(emredeceğin) herhangi bir iyilik hususunda sana âsi olmamaları..." buyurmuştur. Yani, "Allah'a tâata muvafık olan her şeyde..." demektir. Ayetteki "ma'rûf" kelimesine, "iyilik ve takva hususunda..." manası verildiği gibi, "kendisinde doğruluk, iyilik bulunan herşeyde..." manası da verilmiştir. Yani, "Ey peygamber, onlar, senin vereceğin bütün emirler hususunda sana isyan etmemeleri şartı üzere... bey'atlerini kabul et" demektir.
İbnu'l-Müseyyeb, Kelbî ve Abdurrahman ibn Zeyd ise, ayetteki bu ifadeye, "kendilerine emrettiğin ve (Öfüye) kendini parçalarcasına ağlamak, üstünü başını yırtma, saçını başını yolma, eteklerini, yanlarını parçalama, yüzlerini tırmalama, mahremleri olmayan erkeklerle konuşma, mahremi olmayan erkekle başbaşa olma ve mahremi olmayan erkekle yolculuk yapma... gibi kendilerine yasakladığın herşey hususunda..." manasını vermişlerdir.[40][40]

Nihaye'nin Vebali

Kimileri de, ayetteki "ma'rûf" sözünü, ölüye, kendisini parçalarcasına ağlama manasına tahsis etmişlerdir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ümmetim içinde bulunan şu dört şey, bırakmadıkları cahiliyye adetlerindendir: Soy-sopla övünmek, başkalarım neseplerinden dolayı tenkit etmek, yıldızların yağmuru yağdırdığına inanmak ve dövünerek ağlamak,.." Ve yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Dövünerek ağlayan kadın, eğer ölümünden önce tevbe etmezse, kıyamet gününde, üzerinde katrandan bir elbise ve uyuzdan bir zırh olduğu halde kaldırılır" buyurmuştur. Yine O, "Yüzüne başına vuran, üstünü başını yırtan ve cahiliyye istekleriyle istek ve çağnda bulunan kimse bizden değildir"[41][41] buyurmuştur.
Ayetteki, "bey'atlerini kabul et" ifadesi, yine ayette bulunan edatının cevabı olup, "Onlar seninle bu şartlar üzere bey'atleştiklerinde, sen de onlarla bey'atleş ve bey'atlerini kabul et..." demektir.[42][42]

Biat'ın Şekli

Alimler, bu bey'atleşmenin nasıl olduğu hususunda ihtilaf ederek, şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), kendi eliyle o kadınların elleri arasında bir bez parçası bulunduğu halde, bey'at alıyordu. Yine, "Hz. Peygamber, onlara bey'atı şart koşuyor, Hz. Ömer ise, onlarla müsafahalaşıyordu..." denilmiştir ki, bu sözün kaili, Kelbî'dir. Hz. Peygamber (s.a.s) şifahen bey'atleştiği ileri sürüldüğü gibi, bir kap su getirtip, peygamberin eli herhangi bir kadının eline değmeksizin, kendisi ve kadınlar ellerini o suya daldırarak bey'atleştikleri de ileri sürülmüştür.
Ayetle ilgili birkaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Cenâb-ı Hak, "O mü'min kadınlar sana geldiklerinde" buyurmuş, muhacir kadınlar hakkında buyurduğu halde, burada, "onları, imtihan ediniz.." dememiştir (niçin)? Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:
1) İmtihan, zaten, ayetteki, "şirk koşmamaları..." ifadeleri ile gerçekleşmiştir.
2) Muhacir kadınlar, daru'l-harbten gelmişlerdi. Bu sebeple onlar, şer'i hükümlerin neler olduğunu bilemiyorlardı. Dolayısıyla da, mutlaka imtihan gerekli idi. Ama, "mü'min kadınlar" ise, daru'l-İslâm'da idiler. Ve şer'i hükümleri biliyorlardı. Binâenaleyh, imtihana gerek kalmamıştır.[43][43]

Beyne Eydîhinne Tabiri

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "elleriyle ayaklan arasında" demesinin hikmeti nedir ve bu nasıl izah edilebilir? Biz diyoruz ki: Kimileri şöyle demiştir: Kadın bir çocuk bulduğunda, onu eliyle bulmuş ve onu almaya da, ayağı ile yürüyüp gitmiştir. Binâenaleyh, bu kadın o çocuğu, kocasına mal ettiğinde, böylece o adeta elleriyle ayakları arasında uydurup düştüğü bir iftirayı ortaya koymuş, yapmış olur. Bu ifadeye, "o çocuğu kendilerine mal ederler..." manası da verilmiştir. Çünkü onları, hiç de böyle olmadığı halde, "Bu, bizim çocuğumuzdur" derler... Halbuki çocuk, zinadan hasıl olmuş olan bir çocuktur. Ve yine, bu mecazi manayı izah için, "Annesi çocuğunu doğurduğunda, çocuk, onun, elleriyle ayaklan arasına düşer..." denilmiştir.

---

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/447-449.
[41][41] Müslim, Cenâiz, 29 (2/644).
[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/449.
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/449-450.

Üçüncü Bahis: Ayette bahsedilen bu hususların tertibi ve bunlardan bir kısmının diğer bir kısmından önce gelmesinin izahı nasıl yapılabilir? Biz diyoruz ki, Atlah, en çirkin olanı, çirkinlikte ondan biraz daha aşağı olandan önce getirmiş ve bu iş, sona kadar böyle sıralanmıştır. Ayetteki tertip hususunda, "Cenâb-ı Hakk, ayette bahsedilen hususları, insanlar arasında en bariz olanına göre sıralamıştır..." denilmiştir.44[44]

Gazaba Uğrayanları Dost Edinmeyin

"Ey iman edenler, üzerlerine Allah'ın gazab ettiği o kavim ile dost olmayın. Ki, mezarların yaranından olan kâfirler nasıl ümitlerini kestilerse, onlar da, öylece ahiretten ümitlerini kesmişlerdir" (Mumtehine, 13).

İbn Abbas şöyle der: "Cenâb-ı Hakk bu beyanıyla Hâtıb ibn Ebî Belte'a'yı kastetmiştir. Buna göre'mana, "Ey iman edenler, sizler, yahudi ve müşrikleri dost edinmeyin..." şeklinde olur. Bu böyledir, zira, bir grup fakir müslüman kendilerine olan ihtiyaçlarından ötürü, yahudilere müslümanlarla ilgili haberleri iletiyorlardı. Böylece onların böyle yapmaları yasaklandı. "Ve onlar, ahiretten ümit kestiler", "yahudiler, peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın elçisi olduğunu bile bile, onu yalanladılar ve Muhammed (s.a.s)'i yalanlamaları sebebiyle de, ahiretlerini ifsat ettiler" demektir. Böylece de, kâfirlerin kabirde olanlardan ümidi kesmeleri gibi, ahiretten ümit kestiler. Bu kayıtla kayıtlamak, gayet açıktır. Zira onlar, küfürleri üzere öldüklerinde, onların desteksiz ve yardımsız kaldıklarını; artık ahirette bir kimseleri olmadığını bilmek, katileşir. Bu, Kelbî ve bir grup müfessirin görüşüdür. Yani, ölen o kâfirler, cennetten ve ahirette kendileri için bir hayır bulunacağından ümit kesmişlerdir.

Hasan el-Basri, ayetin bu ifadesine, "Yaşayan kâfirler, ölülerinden ümidi kesmişlerdir" manasını verirken, Ebû ishflk da, "öldükten sonra dirilmeye inanmayan kâfir kimselerin ölülerinden ümit kesmeleri gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı direten o yahudiler de ümit kesmişlerdir" manasını vermiştir.

Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a, salât ve selâm da, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun. Amin.45[45]

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/450.

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/450-451.

SAFF SÛRESİ

Bu sûre ondört ayet olup, Mekkidir.1[1]

Kâinatın Allah'ı Takdisi

"Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı teşbih etmektedir. O, azizdir, haktmdir. Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz?" (Saff, 1-2).2[2]

Önceki Sûre İle Münasebet

Bu sûrenin, kendinden önceki süre ile münasebet ve İlgisi şöyledir: Cenâb-ı Hakk, o sûrede, "Eğer siz Benim yolumda savaşmak ve Benim rızamı aramak için çıkmışsanız ..."(Mümtehine, 1) ifadesi ile Allah yolunda cihad etmek ve O'nun rızasını elde etmek maksadıyla çıkıştan bahsetmiş, bu sûrede ise, "Şüphesiz ki Allah, Kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bir bina gibi, saf bağlayarak çarpışanları sever" (Saff, 4) ayeti ile de, ehl-i imanı cihada teşvik ve sevkeden bir hususu beyan etmiştir. Birincisinin ikincisi ile münasebeti şudur: Cenâb-ı Hakk adeta, "Eğer o kâfirler, cahillikleri sebebiyle, bizim yüce Zatımızı, bu yüceliğe uymayan şeylerle tavsîf ederlerse, bilsinler ki, melekler ve onların dışında kalan bütün ins-ü cin, Bizim yüce zatımızı, yüceliğimizi takdîs ve tenzîh etmektedirler" demek istemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, bu sûrenin başında, "Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı teşbih etmektedir" buyurmuştur. Bu, "Göklerde ve yerde bulunan herşey, O'nun rubûbiyyetine, vahdaniyyetine ve bu ikisi dışında layıkı olduğu bir çok vasıfları bulunduğuna şehâdet etmektedir" manasınadır.3[3]

El-Azîzu'l-Hakim

"Aziz" kelimesi, birisi birisine galib geldiğinde kullanılan, fiilinden olup, "Başkasına galib olan" demektir, yani o başkası, ne olursa olsun, Azîz Allah'a onun galib gelmesi mümkün değildir. "Hâkim" kelimesi ise, birisi birisi hakkında hüküm ve karar verdiğinde kutlanılan, tJİJı Js- '£*- ifâdesine dayanır ve "başkası hakkında hüküm veren" demektir. O başkası ne olursa olsun, o Hakîm Allah'a hükmedemez. Binâenaleyh ayetteki, "Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ı takdis etmektedir" ifadesi bu durumda, Allah Teâlâ'nın rab oluşuna ve birliğine (tekliğine) delalet eder.4[4]

Sebbeha Fiilinin Kullanılışı

Cenâb-t Hakk, bazı sûrelerde, "Hepsi Allah'ı teşbih etti"; bazı sûrelerde "Hepsi Allah teşbih etmektedir"; diğer bazılarında da emir sigasıyla, "Allah'ı teşbih et" buyurmuştur Bu, mazinin geçmişe, muzarinin geleceğe, emrin de hale (şimdiki zamana) delâlet etmesinden ötürü, Allah'ın hazretinin, (yüceliğinin) teşbih ve takdis edilişinin, devamlı olduğunu ve kesintiye uğramadığının bildirilmesi içindir.5[5]

Yapmadığın Şeyi Söyleme

Cenâb-ı Hak "Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz" buyurmuştur.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/453.

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/455.

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/455.

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/455-456.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/456.

Kimi müfessirler, bu ayetin, bir gurup mü'min hakkında nazil olduğunu, bunların, Aliah nezdinde amellerin en sevimlisini yapmayı arzu eden kimseler olduklarını; işte bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey iman edenler, size, sizi o elim azabtan kurtaracak bir ticarete hlavuzlayayım m;?"(Saff. 10) ve "Şüphesiz ki Allah kendi yolunda (...) savaşanları sever"(Saff,4) ayetlerini indirdiğini, ama bunların kendilerini gittikçe dünya hayatına kaptırıp, mesela Uhud'da yüz çevirdiklerini; bunun üzerine de Cenâb-ı Hakk'ın, "Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz" ayetini indirdiğini söylemişlerdir.

Bu ayetin, savaşmadığı halde "savaştım"; mızraklaşmadığı halde, "mızraklaştım"; yapmadığı halde "yaptım" diyenler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Yine bu ayetin, savaş hususunda münafıklık yapanlar hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür. Çünkü onlar savaşmayı arzuluyorlardı, ama Allah savaşt bil-fiii emredince, "Niçin bize savaşı farz kıldın" (Nisa, 77) demişlerdi.

Yine bu ayetin bütün mü'minlere hitaben indiği de söylenmiştir. Çünkü mü'minler, kendilerine va'dedilen taat, teslimiyet, huzu ve huşuu tam yerine getireceklerine inanıyorlardı. Ama Allah'ın kendilerine va'dettiği bu hususları, onların tam yerine getirmeleri tahakkuk etmeyince, her zelle (hata) konusunda, onların bu ayetin hükmüne girmelerinden korkulur. Sonra bu cümle ile ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:6[6]

Kur'ân'da Tekrar

Birinci Bahis: Hak Teâlâ bu sûrenin başında, "Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah 'ı teşbih etmektedir" buyurmuştur. Daha sonra bir başka sûrenin başında da aynen böyle buyurmuştur ki bu bir tekrardır. Tekrar ise bir kusurdur. Binâenaleyh bu nasıl olur? Deriz ki: Şöyle cevap verilebilir: Cenâb-ı Hakk bu ifadeyi, aslında bunun bir tekrar olmadığını bildirmek için tekrar etmiştir. Çünkü kâinat meydana gelirken, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelecek teşbih: kâinat var edildikten sonra, meydana gelecek teşbihten başkadır. Aynen bunun gibi, insanoğlu var edilirken ve varedildikten sonra olan teşbihler de birbirinden başkadır.

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, kendisinden, şu andaki ifadede bulunmayan ileri bir mana mevcut olmasına rağmen, böyle buyurmuş, ama mesela, "Gökler, yer ve bunlarda olanlar Allah'ı teşbih eder" buyurmamıştır, niçin? Deriz ki: Bu, ayette bahsedilen teşbih ile, mutlak manada lisan-ı hâl ile yapılan teşbih kastedildiğinde böyle olur. Ama onunla, hususi bir teşbih kastedilirse, bir kısmı bu şekilde tavsif edilebilir. Böylece de durum, sizin söylediğiniz gibi olmaz.7[7]

Sualden Maksat

Üçüncü Bahis: Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetteki, ifâdesinin "lâm", mesela ve gibi sözlerde olduğu gibi, diğer harf-i çerlerin başına geldiği istifham edatı gibi, mâ-ı istifhamiyyeye dâhil olan lâm harf-i cerridir. Bu 'nın elifi hazfedilmiştir. Çünkü ile, bunun başına dahil olan harf, tek ile, bunun başına dahil olan harf, tek bir şey gibi olmuştur. Bu ifade, soru sormak için kullanılmıştır. Binâenaleyh eğer böyle olsaydı, o zaman, ifadesinde de, istifham (soru) manasında olurdu. Fakat herşeyi bildiği halde, Cenâb-ı Hakk'ın böyle soru sorması muhaldir (ne dersiniz?). Biz deriz ki: Bu, soru sormadan maksat, işin aslını anlatmak istemek olduğunda böyledir. Ama maksat, va'dedileni yerine getirmekten yüzçevirenleri, yahut hakkı inkâr edip de, batılda ısrar edenleri ilzam etmek olduğunda ise böyle değildir.8[8]

Bunun Cezası

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/456.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/456-457.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/457.

"Yapmadığınız şeyleri söylemeniz, Allah indinde büyük bir buğz (sebebi) oldu" (Saff. 3).

"Makt", buğz (kızgınlık) manasınadır. Allah'ın buğzuna sebep olan herkese, o ilahî azap gerekli olur. Keşşaf sahibi, "makt" kelimesinin, "buğz"un en ilerisi ve en şiddetlisi olduğunu söylemiştir. Zeccâc da, ö' edatının başına geldiği cümlenin, mahallen merfû olduğunu, "makt" kelimesinin ise, temyiz olarak mansub olduğunu ve mananın, "Sizin, yapmadığınız şeyleri (yapmış gibi) söylemeniz, Allah katında buğz yönünden çok büyük ve şiddetli oldu" şeklinde olduğunu; bunun tıpkı, "Ağızlarından çıkan söz ne büyük..." (Kem, sı ayeti gibi olduğunu söylemiştir.9[9]

Allah Mücahidleri Sever

"Şüphesiz ki Allah kendi yolunda, birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak savaşanları sever" (Saff. 4).

Zeyd b. Ali, tâ'nın fethası ile fiili, (çarpışanları) şeklinde okumuştur. Yine bu kelime, (vuruşanlar) şeklinde de okunmuştur ki buna göre mana, "Onlar savaş esnasında kendilerini, adeta birbirine kenetlenmiş bir duvar gibi, dizer, saf-saf dururlar" şeklinde olur, Ferrâ, "marsûs" kelimesinin, rasâs (kurşun) ile birbirine bağlanmış (yani harcı kurşundan olan) bir duvar" manasına olduğunu söylemiştir. Nitekim Arapça'da duvarın taşları, arada hiçbir boşluk kalmamasına, birbirine iyice kenetleşip, tek bir parça halini aldığında, "Duvarı (binayı) iyice-sağlamca yaptım" denilir.

Zeyd ise şöyle der: "Sen, bir şeyi bir şeye ekleyip bitiştirdiğinde, mesela, dersin. O halde, Bass, eşyayı birb'rine bitiştirmek, eklemek ve bağlamak demektir."

İbn Abbas da şöyle demektedir: "Taş taşın üzerine konur, sonra da, bu taşlar küçük taşlar vasıtasıyla birbirlerine bağlanır, derken bunun üzerine hare sökülür ki, işte Mekkeliler bu tür yapıya, merâus • birbirine temellenmiş yapı, adını verirler. Ebû İshâk ise, "Allah Teâlâ, tıpkı birbirine kenetlenmiş bir binanın duruşu gibi, cihaddan azimli ve karartı olan ve bulunduğu yeri hiç terketmeyen kimseleri sevdiğini bildirmiştir" der. O, sözüne devamla şöyle der: "Bu ifade ile, onların, düşmanlarıyla harbetmeleri hususunda yekvücut olmalarının ve tıpkı, birbirine kenetlenmiş bir bina gibi, birbirlerini sevip desteklemelerinin kastedilmiş olması da mümkündür."

Bu misalin, orada sabit kadem kalmayı belirtmek için getirilmiş olduğu da ileri sürülmüştür. Yani, "İman etmiş kimseler, saf bağladıklarında, adeta yerine çakılmış ve birbirine kenetlenmiş bir bina gibi, orada sabit kadem olurlar" demektir. Bu ayette, yaya olarak savaşmanın yerinde ve faziletli olduğuna bir delâlet olduğu da İleri sürülmüştür. Çünkü Araplar bu şekilde saf saf oluyorlar (ve savaşıyorlardı).

Muhabbet, zahiren şu iki manaya gelebilir:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, mahlûkattan razı olması.

b) Yaptıkları şeylerden ötürü onları övmesi..

Sonra, bu ayetin, kendinden önceki, yani, Cenâb-ı Hakk'ın, "Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah indinde büyük bir buğz sebebi oldu" (Saff, 3) İfadesiyle münasebetinin izahı şudur: O ayet (Saff,3), savaşa karşı çıkanları kınayan ayettir. Ki bunlar, savaşmayı vadedip de savaşmayan kimselerdir. Bu ayet ise, savaşmaya muvafakat edenleri öven bir ayettir. Ki bunlar da, Allah yolunda savaşan ve bu konuda herşeyi yapan kimselerdir.10[10]

Peygambere Eziyetin Vebali

"Hani Musa, kavmine, "Ey kavmim, benim size Allah'ın peygamberi olarak gönderilmiş olduğumu bildiğiniz halde, niçin bana eziyyet veriyorsunuz?" demişti, işte onlar sapıp eğrildikleri zaman, Allah da, onların kalblerini

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/457-458.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/458-459.

saptırdı. Allah, asıklar güruhuna hidayet etmez" (Saff, 5).
Bu ayet, "Kavmine bu kıssayı da anlat..." takdirinde olup, bu demektir ki, ayetin başındaki edatı, mukadder bir "hartırlat" kelimesiyle mansubtur. Yani, Musa (a.s)'nın onlara, "niçin bana eziyyet ediyorsunuz dediği zamanı hatırla." Onlar, Hz. Musa (a.s)'ya, hem sözlü hem fiilî olarak çeşitli eziyyetlerde bulunuyorlardı. Ve mesela, "Bize Allah'ı açıkça göster. Biz, artık, tek çeşit yiyeceğe dayanamıyoruz..." diyorlardı.
Ayetteki, "benim size hakikaten Allah'ın peygamberi olarak gönderilmiş olduğumu bildiğiniz halde..." ifadesine gelince, bu cümle, hal mahallindedir. Yani, "Sizler, benim Allah'ın Resulü olduğumu kesin olarak bildiğiniz halde, yine de bana eziyyet ediyorsunuz. Halbuki sizin bunu bilmenizin gereği ise, bana tazimde bulunup saygı göstermenizdir" demektir.
Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, "Ne zamanki onlar, hak olmayan şeyden saptırdı..." anlamındadır. Ki bu, İbn Abbas'ın görüşüdür. Mukatil ise, bu ayete, "Onlar, bedenleriyle haktan meyledince, Allah da onların kalplerini haktan döndürdü ve yaptıklarının bir karşılığı olarak, onları saptırdı" manasını vermiştir ki, bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah {asıklar güruhuna hidâyet etmez..." ayetidir. Ebû İshfik bu ifâdenin manasının,
"Allah, iIm-ı ezelîsi ile fâsık olduğunu bildiği kimseleri hidâyete erdirmez" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu ayette, peygambere eziyyet etmenin, küfre götürecek ve kalb-leri hidayetten döndürecek kadar ne denli büyük bir günah olduğuna dikkat çekme vardır. Ayetteki kelimesinin manası tekîd olup, Cenâb-ı Hak sanki, "Hakkında hiç şüphesi olmadığı halde, kesin biçimde bile bile..." demek istemiştir.11[11]

İsa (a.s)'nın Kavmine Tebliği

"Meryem oğlu Isa da, bir zaman şöyle demişti: "Ey İsrâihğullan, ben size, Allah'ın peygamberiyim. Benden evvelki Tevrat'ı tasdik edici, benden sonra gelecek bir peygamberi de, -ki adı, Ahmed'dir müjdeleyici olarak geldim." Fakat o, kendilerine açık açık burhanlar getirince, "Bu, apaşikâr bir büyüdür" dediler. Kendisi islâm'a davet edilip dururken, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir? Allah, zalimler güruhunu muvaffak kılmaz" (Saff. 6-7).
Ayetteki, "ben ... Allah'ın peygamberiyim" cümlesi, "Benim, Tevrat'ta vasfolunduğum vasıfla size gönderilmiş bir peygamber olduğumu; Tevrat, Allah'ın kitaplarını ve bundan önce geçen ve sonra gelecek olan bütün peygamberleri tasdik eden ve aynen benim tasdik edişim gibi, Tevrat'la tasdik edilen bir resulü müjdeleyen, Allah'ın bir Resulü olduğunu hatırlayınız..." takdirindedir.
Buna göre, sanki Hz. İsa (a.s)'ya. "Peki, onun adı nedir?" diye sorulmuş da, o da, "Adı Ahmed'dir" deyivermiştir. Binâenaleyh, bu demektir ki, ayetteki, "bundan soma gelecek bir peygamberi -ki adı, Ahmed'dir-" ifadesi, mahallen mecrûr olan iki cümledir. Çünkü, bu iki cümlenin ikisi de, nekire olan "bir peygamber" kelimesinin sıfatıdırlar.
şu iki şekilde okunmuştur: Aslı üzere, yâ'yı, fetha ile"ba'diye" şeklinde harekelemek. Ki, bu, el-Halîl ve Sîbeveyhe göre iki sakin harfin bir arada bulunduğu her zaman yâ harfi hakkında tercihe şayan olan görüştür. Meselâ, evine mü'min olarak giren kimseleri de,.."(Nûh,28) ifadesinde de durum böyledir. Binâenaleyh ifâdesini sakin okuyan, isti'mâr-i sâkineyn, yani yâ ile ifâdesindeki sîn'den dolayı yâ'yı telaffuzdan hazfeder. Ki, bu da Müberred ile Ebû Ali'nin görüşüdür.12[12]

Ahmed Kelimesi

Ayetteki, "Ahmed" kelimesi, şu iki manaya gelebilir:
a) Bu kalıp, ism-i failin mübalağa kalıbıdır. Yani, "O, Allah'a başkasından daha çok hamdeder"

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/459-460.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/460-461.

demektir.
b) Bu kalıp, ism-i mef'ûlün mübalağa kalıbıdır. Yani, "O, kendisinden ihlastan ve güzel huylardan dolayı, başkalarından daha çok övülmüştür."[13][13]

İncil'in Hz. Muhammed (s.a.s)'i Müjdelemesi

Şimdi biz, Hz. Isa (a.s)'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gelişiyle ilgili Tevrat'ın bazı bölümlerinde ifade ettiği, bazı pasajlar zikredelim.
1) Yuhanna Inclll'nin 14. bölümünde, şu ifade yer almıştır: "Ben, sizin için, Babama talepte bulunacağım... Ta ki, ebediyete kadar sizinle beraber olacak olan "Faraklit"! size bağışlasın, versin. "Faraklit" yakın otan Hakk'ın ruhudur." "Faraklit' kelimesinin, Arapça'ya tercümesi, işte, budur.
Yine, 15. bölümde şu zikredilmiştir: "Farakllt" Babamın, benim ismimle gönderdiği Ruhu'l-Kudüs'tür. Ki, o size, bütün her şeyi öğretecek, her şeyi bağışlayıp verecek ve o sizi, benim size söylediklerimi hatırlatacak.." Hemen bunun peşinden de, şu ifadelere yer vermiştir: "Ben size bunu, o gelmezden önce haber verdim ki, o geldiğinde hemen iman ediniz..."
2) Yuhanna İncili'nin 16. bölümünde de şu yer almıştır: "Ne var ki, ben size, şu anda yakîn ve katî olan bir gerçeği söylüyorum. Benim sizden ayrılmam, sizin için daha hayırlıdır. Çünkü, şayet ben, sizden ayrılıp da Babama gitmezden (o zaman) Faraklit size gelemez... Eğer ben gidersem, onu size gönderirim.. O geldiğinde, dünyaya hükmedecek, ihsanda bulunacak, günah ve salahın ne olduğunu bildirecektir."
3) Bundan hemen sonra da şu ifadelere yer vermiştir: "Benim size söylemek istediğim pek çok sözüm vardır. Ne var ki, siz onları kabul etmeye ve tutmaya kadir değilsiniz.. Şu da var ki, gerçek ruh size geldiğinde, size ilhamda bulunur ve bütün hak ile sizi destekler. Çünkü o, kendiliğinden, herhangi bir bid'ati konuşmaz." İşte, mezkur İncil'de bahsi geçen bunlardır.
İmdi eğer: "Bu sözlerde yer alan "Faraklit" ile, -geldiğinde onları hakka ileteceği ve onlara şeriati Öğreteceği için Hz. İsa (a.s)'nın, çarmıha gerilmesinden sonraki gelişi kastedilmiştir" denilirse, biz deriz ki: Havariler, İncil'in sonunda şunlara yer vermişlerdir: Isa (a.s), çarmıha gerildikten sonra geldiğinde, şeriat'a dair bir şeyden bahsetmeyecek, onlara ahkâma dair herhangi bir şey öğretmeyecek, onların yanında bir anlık olarak duracak ve onlara, "Ben, Mesih'im... O halde, beni öldü sanmayın.. Tam aksine ben, Allah katında kurtuluşa erdim. Size bakıyorum. Ve bundan sonra size vahiyde bulunmayacağım..." demesinden başka bir şey söylemeyecek. İşte bu konudaki sözün tamamı bundan ibarettir.
Ayetteki, "Fakat o, kendilerine açık açık burhanlar getirince" ifadesinin failinin, yani "getiren"in Hz. İsa (a.s) olduğu ileri sürüldüğü gibi, Hz. Muhammed (s.a.s) olduğu da ileri sürülmüştür. Bunun böyle oluşunun delili, onlara burhanlar getiren zatın, yine onlara, mu'cizeleri ve getirdiği o şeyi, ancak Allah katından getirdiğini beyan eden beyyineleri getiren zat oluşudur.[14][14]

İftiracılar ve Zalimler

Ayetteki, Bu apaşikâr bi büyüdür" ifâdesi, "Bu, apaçık bir büyüdür" anlamındadır.
Ayetteki, "Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir?" ifadesi, "iftirası, Allah'a yalan nisbet edecek dereceye varan kimseden, zulüm bakımından daha çirkin davranışta bulunanı yoktur!.." anlamındadır. Çünkü onlar, elde ettikleri nimet ve ikramların, ancak ve ancak Allah'tan olduğunu, bunu O'ndan aldıklarını biliyor, sonra da kalkıp bunu inkâr ediyor ve Allah'a ve O'nun elçisine iftirada bulunuyorlardı!
"Allah, zalimler güruhunu muvaffak kılmaz..." Yani, "Allah onları, kendilerine bir ceza olsun diye, Kendisine taatta bulunmaya muvaffak kılmaz" demektir.

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/461.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/461-462.

Ayette, söyleşi bir bahis bulunmaktadır: kelimeleri, "Resûlln" kelimesinde zımnen bulunan "irsâl-göndermek" kelimesiyle mi, yoksa kelimesine zımnen bulunan zarf manası ile mi mansûb kılınmışlardır?.. Biz deriz ki: Bu, Resul kelimesinde zımnen mevcut olan "irsal-göndermek" kelimesiyle olmuştur. Çünkü kelimesi, kelimesinin sılasıdır.15[15]

İslâm Güneşini Üflemekle Söndürme

"Onlar, ağızlarıyla, Allah'ın nurunu söndürmeye yelleniyorlar. Halbuki Allah, Kendi nurunu tamamlayacaktır, kâfirler hoş görmese de. O, peygamberini hidâyet ve hak din ile gönderendir. Çünkü o, bunu, diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır, müşriklerin hoşuna gitmese de" (Saff. 8-9).

Ayetteki, kelimesi takdirindedir. Bu lâm adeta, kendisinde mevcut olan "dilemek, istemek..." anlamını tekid etmek için, irâde fiiline bitişik olarak gelir. Ve bu tıpkı, mesela senin, "sana ikram etmek isteğiyle geldim..." demen gibidir. Nitekim bu lâm"seni baban..." sözündeki izafet manasını tekid için, lâm ilave edilerek, "Ey babası olmayasıca" denilmesi gibidir.

Onların "ağızlarıyla, Allah'ın nurunu söndürmeleri", onların, mesela Kur'ân hakkında, "Bu, apaçık bir büyüdür" şeklindeki sözleri ile, İslâm Dini'ni boşa çıkarma girişimleri ve istekleri hususunda, onlarla alay etmektedir. Böylece onların durumu, kendisini söndürmek için ağzıyla güneşin nuruna üfleyen kimsenin haline benzetilmiştir. Bu hususu Keşşaf sahibi, Keşşafında zikretmiştir.

Ayetteki, "Halbuki Allah, kendi nurunu, tamamlayacaktır" cümlesine gelince, buradaki kelimesi, izafetten dolayı râ'nın kesresiyle okunmuştur. Halbuki, asıl olan, kelimesinin tenvinli okunmasıdır. İbn Abbas, bu kelimeye "Dinini gâlib kılandır" manasını verirken Keşşaf sahibi, "Hakkı tamamlayan ve onu hedefine ulaştıran, zirveye çıkaran" diye mana vermiştir.16[16]

Nûr Kelimesinin Tefsiri

Buradaki kelimesine, "Allah'ın dini", "Allah'ın hitabı", "Allah'ın elçisi" manaları da verilmiştir. Ki, bu sayılan üç şeyden herbiri de bu sıfatı taşımaktadır.

1) Çünkü insanların üzerinde bunların eserleri bu şekilde gözükmektedir.

2) Allah'ın nuru, ebediyen ışıldayacaktır ve asla son bulması mümkün olmayan bir kaynaktan doğacaktır ki, bu kaynak da, Hazret-i Allah'dır. Bu üç şeyden herbiri de böyledir.

3) Nûr, ilim; zumet ise, cehalettir. Yahut nûr, onları zulmetten nura çıkaran imandır. Yahut da nûr, İslâm'dır. Şöyle de denilebilir: "Din, akıl sahiplerini, kendi övgüye değer ihtiyar ve iradeleriyle, güzel ve iyi şeylere, sevkeden ilahî bir nizamdır. İşte nûr budur." Kitap ise, "açıklayan"dır. Nitekim Hak Teâlâ, 'İşte bu, açıklayan kitabın ayetleridir" (Yusuf, 1) buyurmuştur. O halde, "ibâne" (açıklama) ve kitap, nurdur. Yahut da şöyle denebilir: Kitap, mucize olduğu için, bir hüccettir. O halde hüccet nurdur. Binâenaleyh kitap da nurdur.

Yahut da peygamberin nûr olduğu söylenebilir. Aksi halde peygamber (s.a.s) "âlemlere rahmet" olarak nitelenemezdi. Çünkü rahmet, sır olan şeyleri ortaya koymakla olur. Bu ortaya koyma-gösterme de nûr (ışık) ile olur. Yahut şöyle diyebiliriz: Nûr, peygamberdir. Çünkü O'nun vasıtasıyla mahlûkat hidayete ulaşır. Yahut peygamber, insanlara indirileni, insanlara açıklayıp-ortaya koyduğu için, nurdur. Binâenaleyh açıklayıp, ortaya koyan zata "nûr" denebilir.

Sonra onun nûr oluşundaki faydalar ve hikmetler hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, onun şanının yüce, burhanının (delilinin) de ulu olduğuna delâlet eder. Bu, şu iki sebepten ötürü böyledir:

a) O, "nûr" diye tavsif edilmiştir.

b) Bu nûr, Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilmiştir.

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/462.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/462-463.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın nurlarından bir nûr olduğu için, bütün âlemi, her kenar ve köşesini aydınlatmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) ve nuru, âlemin sadece bir tarafına mahsus değildir. Binâenaleyh o, bütün mahlûkat için gönderilmiş bir peygamberdir. Çünkü onun, "Beyaz ve esmer derili olarak bütün insanlığa gönderildim" dediği rivayet edilmiştir. Dolayısıyla insanlar ve cinlerden kim varsa, hepsi onun ümmetidir. Şimdi eğer bunlar mü'min iseler, ümmet-i icabet; eğer kâfir iseler, ümmet-i davet (tebliğe muhatap) olurlar.

Ayetteki, "Kâfirler hoş görmese de..." ifadesi, "yahudiler, hristiyanlar ve bunların dışında kalan bütün müşrikler hoş görmeseler de..." demektir. Ayetteki, "Tabi olanlar için Kur'ân, hidayettir" manasına gelir. Ayetteki "hak"

kelimesinin "Allah" manasına geldiği söylenmiştir. Buna göre mana, "hidayet ve Allah'ın dini ile gönderme..." şeklinde olur. Yine bu kelimenin, "dîrfin sıfatı olduğu da söylenmiştir. Buna göre hak olan din olmuş olur, yani "hak din" demektir. Bu "hak" kelimesine "herkesin kendisine tâbi olması gereken şey" manası da verilmiştir.

Ayetteki, "Çünkü O, bunu diğer bütün dinlerden üstün kılacaktır" cümlesine gelince, buradaki "bunu" zamiri ile Allah Teâlâ, İslâm'ı kastetmiştir. Bu zamir ile, peygamberini kastettiği de söylenmiştir. Buna göre mana, "Peygamberini galib getirmek suretiyle, onu bütün dinlere üstün kılacaktır" şeklinde olur. "Peygamberini galip kılmakla, dinini de kuvvetli delillerle üstün kılar" demektir. Burada şöyle bir kaç bahis vardır:17[17]

Nurunu Tamamlamak Ne Demektir?

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, "Allah, kendi nurunu tamamlayacaktır" buyurmuştur. Tamamlama, ancak bir noksanlık bulunduğunda söz konusudur. Öyleyse bu nurun noksanlığı nedir ve nasıldır? Bu hususta deriz ki: O nuru tamamlamak, neticedeki noksanlık açısından olup, bu tamamlayış o nurun, doğudan batıya her yerde görünmesi ve heryeri aydınlatması demektir. Zira ışıldama-parıldama, ancak aydınlatma ile olur ki İşte nuru tamamlama budur. Hak Teâlâ'nın, "İşte bugün sizin için dininizi tamamladım"(Mâide, 3) ayeti de, bu manayı te'yid eder. Ebû Hureyre (r.a)'nin de, bu tamamlamanın, Hz. isa (a.s) gökten indiğinde olacağını söylediği rivayet edilmiştir. Bunu Mücâhid söylemiştir.

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, burada, "Nurunu tamamlayacaktır"; bir başka ayette ise, "O'nun nurunun meseli. "(Nur,35) buyurmuştur. Şimdi bu nur, Nûr Sûresl'nde bahsedilenin aynı mıdır, yoksa başka bir nûr mudur? Deriz ki: Bu, ondan başka bir nurdur. Çünkü oradaki, "Onun nuru" ifadesi ile, muhakkik âlimlere göre, "Allah" bu ayette ise, "din", yahut "Kitab" (Kur'ân), yahut da "Hz. Peygamber (s.a.s)" kastedilmiştir.

Üçüncü Bahis: Hak Teâlâ, önceki ayette, "kâfirler hoş görmese de..."; sonraki ayette ise, "müşriklerin hoşuna gitmese de..." buyurmuştur. Bunun hikmeti nedir?

Deriz ki: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ona indirilen o kitabı inkâr etmişlerdir. Peygamber ve kitab gönderme ise, Allah'ın bir nimetidir. Bütün kâfirler de küfran-ı nimet (nankörlük) içindedirler. İşte bundan Ötürü Hak Teâtâ, önceki ayette, "kâfirler hoş görmese de..." buyurmuştur. Bir de, "kâfir" lafzı, "müşrik" lafzından daha genel ve kapsamlıdır. Binânaleyh burada geçen "kâfirler" ile, yahudiler, hristiyanlar ve müşrikler kastedilmişlerdir. Cenâb-ı Hakk da bu ayette, "nûr"dan ve onun söndürülmek istenişinden bahsetmiştir. Dolayısıyla, bu ifadeye uygun düşen, "kâfir" lafzıdır. Çünkü kâfirlik, örtmek, kapamak, gizlemek manasını taşır. Çünkü nuru söndürme çabasına giren o nurun son bu I masın ı-sön meşini isteyen olur. Allah Teâlâ, ikinci ayette ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, onu göndermekten ve hak dinden bahsetmiştir ki bütün bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s) için, büyük bir mevki, büyük bir şeref ve büyük bir mertebe demektir. Peygamber (s.a.s)'e verilen bu dereceleri içe sindirememe ise, aslında Allah'a karşı gelme ve itiraz etme demektir. Nitekim mesela şair

"Dikkat, bana hased edene, "Kime karşı edebsizlik ettiğini biliyor musun? Sen, bana verilene sanki razı olmadığın için, Cenâb-ı Allah'ın yaptığı şey hususunda aslında Allah'a karşı

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/463-464.

edebsizlik ettin" de" demiştir. İtiraz etme ise, şirke (müşrikliğe) uygun bir şeydir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s)'e hased edenlerin çoğu, Kureyş kabilesindendir. Kureyş de müşrik idi. Böylece "nûr", "din" ve "peygamber" gibi ifadelerden daha genel bir ifade olduğu için Cenâb-ı Hakk, "nûr" ifadesine, İslâm'ın ve peygamber göndermenin muhalifi olan, ona karşı çıkan "kâfirler" ifadesi ile; "Peygamber" ve "din" kelimeleri, "nûr" kelimesinden daha hususî olduğu için de, buna bu ikinci ayette, "kâfir" kelimesinden daha hususî (dar) olan "müşrikler..." ifadesi ile mukabelede bulunmuştur, yani ona karşılık bunu zikretmiştir.18[18]

Ebedî Mutluluk Kazandıran Ticaret

"Ey iman edenler, acı verici olan bir azabtan sizi kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve peygamberine iman eder; mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda mücahede edersiniz. İşte bu, sizin için, eğer bilirseniz, çok hayırlıdır" (Saff, 10-11).

Bil ki ayetteki, "size göstereyim mi?" fiili, Ferrâ'ya göre, "emir" manasında bir ifadedir. Nitekim "sus" manasında, "susar mısınız" denilir ki, bunun izahı şöyledir: istifham (soru) manasınadır. Daha sonra, yavaş yavaş, "arz ve taleb" manası ifade eder olmuştur. Taleb ve teşvik ise, "igrâ" (teşvik) gibidir. Teşvik de, aslında bir emirdir.

Ayetteki, "bir ticareti" kelimesi, mü'minler ile Allah Sübhanehû ve Teâlâ arasında olan bir ticareti anlatır. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah, karşılığında cenneti vermek üzere, müminlerin canlarını ve mallarını onlardan satın almıştır"(Tevbe, 111) buyurmaktadır. Bunun böyle oluşunun delili, buradaki, "Allah'a ve peygambere iman ederseniz..." ifadesidir. Ticaret, bir şeyi bir şeyle değiştirmekten ibarettir. Ticaret, taciri, fakirlik sıkıntısından ve fakirliğin ayrılmaz vasıfları olan şeylere sabır zahmetinden kurtardığı gibi, bu ticaret de, yani kalb ile tasdîk - dil ile ikrar (iman) ticareti de böyle, insanı ahiret zahmetlerinden kurtarır. Kalb ile tasdik ve dil ile ikrar ifadeleri, imanın tarifinde geçer. İşte bu sebeple, Hak Teâlâ, bu hususu, "ticaret" lafzı ile anlatmıştır. Ticarette kazanma da ve kaybetme de söz konusu olduğu gibi, imanda da durum aynıdır. Çünkü iman edip, sâtih amellerde bulunan kimseler için, ücret, sâlih amellerde bulunan kimseler için, ücret, bol kazanç ve gözle görülür bir kolaylık söz konusudur. Salih amelden yüz çevirenler için ise, bir hayıflanma, bir kederlenme ve apaçık bir zarar vardır.

Ayetteki, "Acı verici olan bir azabtan sizi kurtaracak..." ifadesi, şeddesiz olarak ve şeddeli olarak şekillerinde okunmuştur. ifadesi, "müste'nef bir cümle olup, onlar sanki "Nasıl amel edelim, nasıl çalışalım?" demişler de, Cenâb-ı Hakk, cevaben, "Allah'a ve peygamberine iman edersiniz..." buyurmuştur ki bu ifade, emir manasında, bir haber cümlesidir. İşte bundan ötürü, bundan sonraki ayette, (emrin cevabı olmak üzere, cezm ile) "O (Allah) sizin günahlarınızı bağışlasın..." buyurmuştur.19[19]

Mücahede

Cenâb-ı Hak, "Allah yolunda mücahede edersizin" buyurmuştur. Bu iki hususa imandan sonra, üçüncü merhalede yer alan cihad, üç kısımdır:

a) Kişinin, kendisi ile nefsi arasındaki cihadı... Bu, nefse hükmetmek ve onu, arzuladığı, can attığı şeylerden (günahlardan) alıkoymaktır.

b) Kişinin, kendisi ile mahlukat arasındaki cihadı... Bu da, mahlûkatdan beklentilerini kesmesi, onlara acıması ve onlara merhamet etmesi demektir.

c) Kişinin, kendisi ile dünyası arasındaki cihadı... Bu da insanın, dünyasını âhireti için bir azık (hazırlık) vasıtası edinmesidir. Böylece yapılması gereken şeylerin sayısı beşe çıkmış olur.

Ayetteki, "İşte bu sizin için çok hayırlıdır" ifadesi, "Allah'a iman etme, O'nun yolunda cihad etme gibi şeylerin size emredilmesi, sizin bunlarla mükellef olmanız, heva-u hevesinize uymanızdan daha hayırlıdır" demektir. "Eğer bilirseniz" yani "Eğer bildiklerinizden istifade eder, bilgilerinize göre hareket ederseniz, bu sizin i'çin daha hayırlıdır." Bu ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır.[20]

---

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/464-465.

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/465-466.

İnşa Yerine Haber Üslubunun Kullanılması

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk niçin, "haber cümlesi" ile, "iman edersiniz" buyurmuştur? Deriz ki: Bu, emre imtisâlin vücûbiyyetini (gerekliliğini) iyice göstermek içindir, fbn Abbas (r.a)'ın, onların, "Biz Allah ve Allah nezdinde en sevimli amellerin neler olduğunu bilseydik, o amelleri işlerdik" dediklerini, bunun üzerine, bu ayetin nüzul olduğunu; derken, "Ah keşke bunun ne olduğunu bilebilseydik" diyerek, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği bir müddet beklediklerini, derken Allah Teâlâ'nın, bu amellerin neler olduğunu onlara, "Allah'a ve peygamberine iman edersiniz..." ayetiyle bildirdiğini söylediği rivayet edilmiştir.
İkinci Bahis: Ayetteki, "Eğer bilirseniz" ifadesinin takdirinin ne olduğu sorulacak olursa, biz deriz ki: Bunun takdiri, "Eğer, bunun, sizin için daha (çok) hayırlı olduğunu bilirseniz, bu sizin için daha hayırlı olur" şeklindedir. Bütün bu izahlar, Keşşafa ait izahlardır. Başkaları ise şöyle demişlerdir: "Korku ve endişe, acı veren azabtan değil, bizzat azabın kendisinden duyulur. Çünkü acı veren azab bizatihi azaba ilave olan başka unsuru da ihtiva eder. O halde korku, azabın ayrılmaz vasıflarından olmuş olur. Nitekim Hak Teâlâ da, "Eğer mü'minseniz Benden korkun"(ah Imrân. 175) buyurmuştur.[21]

Mü'mine İman Emri?

Ayetle ilgili bahislerden biri de şudur: Ayetin başındaki, "Ey iman edenler..." ifadesinden sonra, "Allah'a ve peygamberine iman edersiniz" ifadesi ile, yeniden imanı emretmek de ne demektir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ifade ile, münafıklara hitab edilmiş olabilir. Çünkü onlar, zahiren iman edenlerdir. Yine bu ifadeyle, ehl-i kitabın, yani yahudi ve hristiyanların kastedilmiş olmaları da mümkündür. Çünkü bunlar, önceki kitaplara iman etmişlerdi. Buna göre Cenâb-ı Hakk sanki burada, "Ey önceki kitaplara iman edenler, Allah'a ve O'nun Resulü olan Muhammed'e de iman edin" demektedir.
Bu tabir ile, gerçek mü'minlerin kastedilmiş olmaları da mümkündür ve buna göre ayet, tıpkı, "Bu, onların imanım artınr"(Tevbe, 124) ayetleri gibi olur. Bu, imanda sebatı emretmek olur ve bu bakımdan tıpkı, "Allah iman edenlere sebat verir..."(İbrahim.27) ayeti gibidir. Bu da, imanı yenilemeyi emretme olur. Nitekim Hak Teâlâ, bu manada, Ey iman edenler, Allah'a ve Resulüne iman ediniz..."(Nisa, 136) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Abdestini yenileyen, sanki imanını yenilemiş gibi olur" buyurmuştur.
Ayetle ilgili bahislerden birisi de şudur: Kişi, Allah'a ve peygamberine iman edip de, Allah yolunda cihad etmediğinde, kurtuluşu nasıl umabilir. Çünkü kurtuluş, bunların tümüne birden bağlıdır. Diğer bir husus da şudur: Bu toplam, yani Allah'a ve Resulüne iman edip, Allah yolunda canla-malla cihad etme, aslında hayırlı şeydir.[22]

Cennet Mükâfaatı

"Böyle yaparsanız O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki çok güzel saraylara sokar. İşte bu, en büyük kurtuluştur. Ayrıca seveceğiniz (daha nice nimetler vardır). Allah'dan bir muzafferiyet ve yakın bir fetihle mü'minleri müjdele" (Saff. 12-13).
Bil ki ifadesi, emir manasında olan, "Allah'a ve peygamberine iman edersiniz..." cümlesinin cevabının, yine o ayetteki, "İşte bu sizin için,., çok hayırlıdır" cümlesi olduğu, bu ayetteki

---

[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/466.
[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/467.
[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/467.

ifâdesinin ise, o cevabın bir açıklaması olmaktan dolayı meczum olduğu, çünkü "işte bu sizin için ... çok hayırlıdır" ifadesinin mahallen meczûm olduğu ileri sürülmüş olup, bu tıpkı .."Eğer beni, yakın bir zamana kadar bırakın (canımı almazsan), ben de tasdik (iman) eder, salihlerden olurum"(Münafikûn, 10) ayeti gibidir. Çünkü buradaki ifâdesi, ifadesinden ötürü, mahallen meczumdur. ifâdesinin, önceki ayetteki ifadesinden ötürü meczum olduğu, çünkü o ifadenin emir manasında olduğu söylenmiştir.

Ayetteki, "sizi altından ırmaklar akan cennetlere... sokar" cümlesinde bildirilen durum, Tevrat'ın bahsi geçen şeyler arasındadır. Şöyle de denebilir: Allah Teâlâ bu ayetinde, mü'min kullarını, evlerini-barklarını terkedip, mallarını Allah yolunda infâk etmeye ve cihada teşvik etmiştir. Ayette teşvik unsuru olarak yer alan ifadeler, "günahlarınızı bağışlar" ifadesi ile, "işte bu en büyük kurtuluştur" yani "devamlı olan bu mükâfaat, en büyük kurtuluştur" ifadesidir. Bunun ne demek olduğu daha önce geçmişti.

Ayetteki, "Ayrıca, seveceğiniz (daha nice nimetler vardır)" ifadesi, "ahirette alacağınız mükâfaatların yamsıra, dünyadaki diğer bir ticarette (söz konusudur)" demektir. Ferrâ bu ifadeye, "Ahiretteki mükâfaatın yamsıra, dünyada, seveceğiniz diğer bir haslet de söz konusudur" manasını vermiştir. Ayetteki, "Allah'dan bir muzafferiyet..." ifadesi, o "diğer" şeyin bir tefsiridir. Çünkü bu ifadenin, "ticaref'in tefsiri olması güzeldir. Zira yardım, bizim için bir ticaret değildir. Aksine ticaretin neticesi, kârdır. Ayetteki, "fethun karîbun" (yakın bir fetih) ifadesi, peşin (dünyada) nasib edilen bir fetih olup, bu da Mekke'nin fethidir. Hasan el-Basrt ise, burada bahsedilen fetih ile, Fars ve Roma imparatorluklarının fethinin kastedildiğini söylemiştir. Ayetteki, "seveceğiniz" ifadesinde, dünyayı sevme hususunda bir nebze kınama söz konusudur.

Ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ayetteki 'Ve mü'minleri müjdele" ifadesi, emir manasına olan "iman edersiniz" ifadesine atfedilmiştir. Buna göre sanki, "Allah'a ve peygamberine iman edin, Allah yolunda cihad edin, ki böylece Allah size mükâfaat versin, size yardım etsin ve ey Allah'ın Resulü (sen de) mü'minlere işte bunu müjdele" denilmiştir.

Keza "bu kelimeleri, "nasran", "fethan" ve "karîben" şekillerinde okuyanlar, neye göre böyle okumuşlardır?" denilirse, bunun, ya "ihtisâs"dan ötürü, yahut ve takdirine göre, yahut da, "Sizi bağışlasın, sizi cennete soksun, size hayırlar versin, size nasrı ve fethi göstersin" takdirinde olmak üzere, böyle mansub okunduğu söylenir. Keşşâf'da da böyle izah edilmiştir.23[23]

Allah'ın Tarafını Tutun!

"Ey iman edenler, Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu Isa, havarilerine, 'Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kim?" demiş, havariler de, "Allah'ın dininin yardımcıları biziz" demişlerdi. Israiloğullarmdan bir zümre iman etmiş, bir zümre de, kâfir olmuştu. Nihayet biz, o iman edenleri, düşmanlarına karşı destekledik de, bu suretle galib geldiler" (Saff, 14).

Ayetteki, "Allah'ın yardımcıları olun" ifadesi, bu nusreti (yardımı) sürdürmeyi ve ona devam etmeyi emreden bir ifade olup, "Yapmakta olduğunuz yardıma devam edin" demektir. Bunun böyle oluşunun bir izahı, İbn Mes'ûd (r.a)'un bu ifadeyi, şeklinde kıraat etmesidir. Böylece Cenâb-ı Hakk, onlardan yana, bunu haber vermiş olup, "Allah'ın dininin yardımcıları olunuz" manasınadır.

Ayetteki "Nitekim Meryem oğlu İsa, havarilerine ... dedi" ifadesi, "Allah'ın dinine, tıpkı havarilerin yardımcı ve destek olup, taraf çıkmaları gibi, yardım edin, destek olunuz" demektir. Çünkü Hz. İsa (a.s) onlara, "Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kim?" demişti. Mukatil bu ifadeye, "Allah'ın yapmak istediği hususta O'na karşı bana kim fayda verebilir?" manasını verirken; Atâ, "Allah'ın dinine yardım edecek kim?" manasını vermiştir.

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/468-469.

Kimi müfessirler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, tıpkı havarilerin Hz. İsa (a.s)'ya yardım etmeleri gibi, mü'minlere, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yardım etmelerini emretmiştir ki bu ifadede, cihadla destek verme ve taraf çıkma işinin, sadece Ümmet-i Muhammed'e has olmadığına bir işaret vardır.[24[24]]

Havari ve Ensar

Havarî, Hz. İsa (a.s)'nın seçkin adamları ve onu ilk tasdik edenlerdir ve bunlar oniki kişi idiler. "Bir insanın havarisi", onun sadık dostları, seçkin adamları demek olup, aslı kelimesidir. Bu da, "bembeyaz" demektir. Bunların bu adı alışının, çamaşırları tertemiz bembeyaz yıkayan çamaşırcı kimseler oluşlarından ötürü olduğu söylenmiştir. "Ensar" kelimesine gelince, Katâde bir itibara göre, burada kastedilen ensarın hepsinin Kureyşli oldukları görüşü rivayet edilmiş olup, onlar da şunlardır: Hz. Ebû Bekir, Hz Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hamza, Hz. Cafer, Hz. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Hz. Osman b. Maz'ûn, Hz. Adurrahman b. Avf, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Osman b. Avf, Hz. Talha b. Ubeydullah ve Hz. Zübeyr b. el-Avvam (r.ahm).
Ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis var;
Birinci Bahis: Ayetteki teşbih (benzetme) mana bakımından olup: "Ey ensar, siz de, havariler gibi oiun" demektir.
İkinci Bahis: Ayette "Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kim?" şeklinde bir ifade kullanılmasının manası nedir? Deriz ki: Bunun manasının, havarilerin cevabına uygun olması gerekir. Bu cevaba uygun olan mana ise, "Allah'ın dinine yönelmiş olarak hareket edecek adamlarım, askerlerim kimlerdir?" şeklindeki bir manadır. "Benim yardımcılarım" ifadesindeki izafet (isim tamlaması), "Allah'ın yardımcıları" ifadesindeki izafetten başkasıdır. Çünkü birincide mana, "Allah'a (yani dinine) yardım edenler olunuz" şeklindedir; ikincide ise, "Bana ait olanlar ve Allah'ın dinine yardımda benime beraber olanlar kimdir?" şeklindedir.
Üçüncü Bahis: Hz. İsa (a.s)'nın ashabı (havarileri), "Allah'ın (dininin) yardımcıları biziz" diye cevap vermişler, Muhammed ashabı ise, bunu söylememiştir (niçin)? Deriz ki: Hz. İsa (a.s)'mn hitabı, soru üslûbunda olup, dolayısıyla buna cevap vermek gerekmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in hitabı ise ilzam (susturma ve emir) şeklinde olup, bunun için cevap değil, emre imtisal gerekir. Bu emir de, "Allah'ın yardımcıları olun" ayetidir.
Hak Teâlâ daha sonra, "Israiloğullarından bir zümre iman etmiş, bir zümre de kâfir olmuştu. Nihayet Biz, o iman edenleri, düşmanlarına karşı destekledik de bu suretle gâlib geldiler" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk, bu ifade ile, Hz. İsa (a.s) zamanında iman edenlerle yine o zamanda kâfir olanları nasdetmiştir. Zira İsa (a.s), göğe kaldırılınca, o zamanın insanları üçe bölündüler. Bir kısmı, Hz. İsa (a.s)'nın Allah olduğu için (haşa) göğe yükseldiğini; bir kısmı, Allah'ın oğlu olduğu için, Allah'ın onu Kendisine yükselttiğini; bir kısmı da, Hz. İsa (a.s)'nın Allah'ın kulu ve resulü olduğunu, dolayısıyla Allah'ın onu Kendisine yükselttiğini söylediler. Bu son fikri benimseyenler, onların mü'minleridir. Her guruba belli bir kesim tâbi oldu. Derken kâfir olan ilk iki güruh müslüman olan üçüncü gurub aleyhine ittifak ettiler ve kâfirler, müslüman olanları kılıçtan geçirip, onları sürdüler.
Bu hal, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'i, peygamber olarak gelince, mü'minler artık kâfirlere üstünlük sağladılar. İşte, "Nihayet Biz o iman edenleri, düşmanlarına karşı destekledik ayetiyle, bu anlatılmaktadır." Mücâhid ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu suretle galib geldiler" ifadesiyle, Hz. İsa (a.s)'ya tabi olanları kastettiğini söylemiştir. Bu, aynı zamanda iki Mukatil'in de görüşüdür. Buna göre ayet, "Kim Hz. İsa'ya iman ederse, onu inkâr edenlere karşı galib gelir. Böylece de onlar, bütün din mensuplarına galib geldiler" manasına gelir. İbrahim (en-Nehâî?) de buna, "Hz. İsa'yı tasdik edenlerin hücceti, Hz. Muhammed'in tasdiki ile ve Hz. İsa'nın Allah'ın kelimesi ruhu olması sebebiyle, galib ve üstün oldu" manasını verirken, Kelbî, "Onlar hüccet (delil) bakımından galib geldiler" manasını vermiştir ki hüccet

---

[24[24]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/469-470.

ile galib gelme, Zeyd b. AH (r.a)'nin de görüşüdür. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır. Hamd âlemlerin Rabbine, salat-u selâm, efendimiz, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âli ve bütün ashabına olsun. (Amin).[25][25]

---

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/470-471.

CUM'A SURESİ

Bu sûre, onbir ayet olup, Medine'de nazil olmuştur.1[1]

Kâinatın Allah'ı Takdisi

"Göklerde ve yerde olan herşey Hükümdar, Kuddûs, Azîz ve Hakîm olan Allah'ı teşbih eder" (Cum'a, 1).
Bu sûrenin kendinden önceki sûre ile ilgisinin izahı şudur: Hak Teâlâ önceki sûrenin başında, mazi lafzıyla "Allah'ı teşbih etti" buyurmuştur. Bu ifade, gelecekte yapılacak olan teşbihe delalet etmez. Bu sebeple Hak Teâlâ bu sûrenin başında, şu anda ve gelecekte yapılan teşbihe delalet etsin diye muzari sigasıyla"Allah'ı teşbih ediyor" buyurmuştur.
Ama bu sûrenin başının, o sûrenin sonuyla, bu sûrenin başının münasebet ve ilgisi şöyledir: Allah Teâlâ, o sûrenin sonunda mü'minlere destek verdiğini, onları güçlendirip-kuvvetlendirdiğini, böylece de mü'minierin kâfirlere gâlib geldiklerini Dildirmiştir ki bu, kendisine olan ihtiyaçtan ötürü, değil de hikmeti gereği böyle olmuştur. Çünkü O, mutlak olarak herşeyden müstağnidir ve yeryüzündeki cahillerin akıllarına gelen şeylerden münezzehtir. Bu sûrenin başında ise, Kendisinin yüce nuzuruna uygun düşmeyen şeylerden mukaddes ve münezzeh olduğuna, herkesin ttifakıyla delâlet eden şeyi zikretmiştir. Hem sonra göklerde ve yerde bulunan bütün -nahlukat Hazreti Allah'ı teşbih edince, bu, mülkün O'nun olduğu manasına gelir. Nitekim Hak Teâlâ, "Göklerde ve yerde olan (herşey) Allah'ı teşbih eder. Mülk O'nundur" (Teğabün, 1) buyurmuştur. O'ndan daha büyük Hükümdar yoktur. Çünkü O, bütün herşeyin yaratıcısı ve mâlikidir. Herşey O'nun kudretinde ve tasarrufu altındadır. Gece ve gündüz, hatta bütün zamanlar herşey O'nu teşbih eder. Nitekim bu sûrenin başında da aynı husus ifade edilmiştir. Mülkün tamamı O'nun olunca, oü demektir ki O, mutlak manada Melik'tir ve bütün herşey O'nun yaratmasıyla meydana gelince, bu demektir ki O, Mâliktir. Mâlik ve melik olan ise, memlûkden (sahip olunan şeylerden) daha kıymetli ve daha şereflidir. Şu halde o, Kendisinden şeref ve izzet anlaşılan bir takım sıfatlarla muttasıftır. Dolayısıyla O'nda, O, kuddûstür. Bu sebeple ayetteki, "melik" lafzı, Cenâb-ı Hakk'da yüce sıfatların bulunduğuna; "Kuddûs" lafzı da, bu yüce sıfatlan O'ndan nefyedecek olan hiçbirşeyin bulunmadığına bir işarettir.
Gazalinin buradaki "kuddûs" lafzına, "O, kendi dostlarının (evliyaullah'ın) gönlüne ve aklına gelen şeylerden münezzehtir" manasını verdiği rivayet edilmiştir. "Kuddûs"ün ne demek olduğu daha önce de geçmişti. Yine "azîz" ve "hakîm" kelimelerinin ne demek olduğu daha evvel izah edilmişti. Ayette yer alan bu sıfatlar, "medh" üzere ref ile de okunmuştur ki buna göre kelamın takdiri, "O, Hükümdardır; O, Kuddûs'tür; O Azîz'dir; O, Hakîm'dir" şeklinde olur. Eğer bu sıfatlar mansub okunacak olsalardı, yine i'rab bakımından bir izahı yapılabilirdi. O zaman tıpkı arapların "Hamde ehil olarak, hamd Allah'a mahsustur" şeklindeki sözü gibi olurdu. Bunu Keşşaf sahibi, böyle izah etmiştir.2[2]

Sebbahe Fiilinin Kullanılışı

Ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:
"Birinci Bahis: Hak Teâlâ ayette "Allah'ı teşbih eder" buyurmamış da, "Allah için teşbih eder" buyurmuştur, bunun hikmeti nedir? Deriz ki; Bu, kendisinde iki şekilde kullanılış mümkün olan şeyler cümlesindendir. Bu tıpkı, (Ona teşekkür etti), (Ona nasihat etti) şekilleri gibidir.
İkinci Bahis: "Kuddûs" lafzı, selbî sıfatlardandır. (Allah'a yakışmayan şeyleri, O'ndan nefyeden, O'nda olmadığını belirten sıfatlardandır). Bunun manasının, "mübarek" (bereket

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/473.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/475-476.

veren?) olduğu da söylenmiştir.
Üçüncü Bahis: "Hakîm" sıfatı, Allah'dan başka varlıklar için de kullanılır. Nitekim Lokman Sûresi'nde, Lokman (a.s) için bu sıfat kullanılmıştır. Deriz ki: Muhakkik âlimlere göre "hakîm", eşyayı (nesneleri) yerliyerine koyan demektir. Allah Teâlâ da işte bu manada hakimdir.3[3]

Nübüvvetteki Lütuf

Hak Teâlâ, Kendisinin birliğini ve herşeyden münezzeh olduğunu bildirdikten sonra, nübüvvet (peygamberlik) müessesesini ele alarak, şöyle buyurmuştur:4[4]

"O, ümmîler içinde, kendilerinden bir peygamber gönderendir. Resul onlara Allah'ın ayetlerini okur, onları anndmr, onlara kitabı ve hikmeti öğretir. Halbuki onlar daha evvel, gerçekten apaçık bir sapıklık içinde idiler" (Cum'a, 2).
Ümmî, onlar ümmî kitabı olmayan, herhangi bir kitap okuyup yazmayan ümmî bir topluluk oldukları için, "arap topluluğuna mensup kişi" demektir. İbn Abbas (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın bu kelime ile, kitapları olmayan ve kendilerinden hiçbir peygamber gönderilmemiş olan kimseleri kastettiğini söylemiştir. Keza "ümmî"nin, yaratıldığı hal üzere kalan, öylece hareket eden kimse manasına geldiği de söylenmiştir. Bu kelime, sonundaki nisbet yâ'sı hazfedilmek suretiyle, şeklinde de okunmuştur. Nitekim Hak Teâlâ da, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kastederek, "Onlardan bir peygamber" buyurmuştur ki bu, "Onun nesebi, onların nesebindendir, onların soyundandır. O halde bu peygamber de onların cinslehndendir" demektir. Nitekim Hak Teâlâ bir başka ayetinde, "Size, sizden olan bir peygamber geldi..."(Tevbe,128) buyurmuştur.
Me'ânî âlimleri Hz. Peygamber (s.a.s)'in de kendilerine gönderildiği o toplum gibi ümmî olduğunu; önceki kitaplarda onunla ilgili müjdelerin de, onun ümmî olduğunu gösterdiğini; Peygamber (s.a.s)'in bu sıfatla muttasıf oluşunun, Allah'dan getirdiği o hikmet konusunda, yazmak suretiyle desteklenmiş olduğu vehminden uzak olduğunu, dolayısıyla da Peygamber (s.a.s)'in durumunun, gönderildiği o ümmetin durumuna denk olduğunu; böyle oluşun ise, kişileri onu tasdike ve onun doğruluğuna inanmaya daha fazla yaklaştıracağını söylemişlerdir.
Ayetteki, "Resul, onlara Allah'ın ayetlerini okur" cümlesi, "Kendisinin peygamberliğini ortaya koyup açıklayan delilleri serdeder" demektir. Buradaki "ayetleri" ifadesi ile, şer'î hükümlerin kendisinden çıktığı ve sayesinde, hakkın batıldan ayırdedildiği ayetlerin, yani Kur'ân ayetlerinin kastedilmiş olması da mümkündür.5[5]

Tezkiye

"O peygamber, onları arındırır" yani onları şirk pisliğinden ve şirk dışındaki diğer pis söz ve fiillerin pisliklerinden onları temizler. Bazıları bu ifadeye: "Onları ıslah eder, yani, sayesinde temiz ve müttakî olacakları şeye uymaya, onları davet eder" manasını vermişlerdir.6[6]

Kitap ve Hikmeti Öğretme

Ayetteki, "Onlara kitabı ve hikmeti öğretir" ifadesine gelince, buradaki "kitab", okunan ayetler; hikmet ise, farzlardır. O peygamber onlara, Allah'ın ayetlerini okuyup, sünnetini öğrettiği için, buradaki "hikmet" ile, sünnet-i Resulüllah'ın kastedildiği de söylenmiştir. Yine buradaki "kitab"m, "nas" olan ayetler; "hikmef'm ise o ayetlerdeki manalar olduğu da söylenmiştir. Buradaki "kitab" ile Kur'ân ayetlerinin; "hikmet" ile de, o ayetlere nasıl sımsıkı

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/476.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/476.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/476-477.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/477.

sarılmak gerektiğinin anlatılışının kastedilmiş olması da mümkündür.

Ayetteki, "Halbuki onlar daha evvel gerçekten, apaçık bir sapıklık içinde idiler" cümlesinin manası açıktır. Çünkü onlar, daha evvel putlara tapıyor idiler ve apaçık bir delalet, yani şirk içinde idiler. Derken o peygamber gelip, onları Allah'ın birliğini kabul etmeye ve içinde bulundukları yanlış inanç ve hareketlerden vazgeçmeye davet etti.7[7]

Kur'ân'ın Tebliği Evrenseldir

Bu ifadeyle ilgili şöyle bir kaç bahis var:

Birinci Bahis: Ehl-i kitab bu ayeti delil getirerek, "O, ümmîler içinde kendilerinden bir peygamber gönderdi" ayeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sadece ümmîlere, yani araplara peygamber olarak gönderildiğine deiâlet eder" demişlerdir. Fakat bu istidlal tutarsızdır. Çünkü birşeyin, özellikle bahsedilmiş olmasından, onun dışında kalan şeylerin söz konusu olmadığı neticesi çıkmaz. Baksana Cenâb-ı Hakk, "Sen o (kitabı) sağ elinle de yazmadın"(Ankebut.48) buyurmuştur. Ama bu ifadeden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onu, sol eliyle yazdığı manası çıkmaz. Bir de eğer, Hz. Muhammed (s.a.s) sadece araplara gönderilmiş bir peygamber olsaydı, o zaman bu, "seni ancak bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak bütün insanlara bir peygamber olarak gönderdik" (Set», 28) ayetine ters düşerdi. Bu hususta ittifak olduğu için, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin hususiliğini (sadece araplara olduğunu) kabul etmek imkânsızdır. Böylece, "bütün insanlara" ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bütün herkese gönderildiğinin delili olmuş olur.8[8]

Başka Milletlerin İslâm'a Gireceklerini Bildirme

"(O peygamber) onlardan, henüz kendilerine katılıp erişmemiş bulunan diğerlerine de (kitabı ve hikmeti Öğretir). Allah azizdir, hakimdir. Bu, Allah'ın dilediğine vereceği bir lütfudur. Allah büyük fazl-u kerem sahibidir" (Cum'a, 3-4).

Ayetteki "diğerlerine" ifadesi, geçen ayetteki "ümmîler" ifadesine atfedilmiş olup, "o peygamber onlardan başkalarına da peygamber olarak gönderilmiştir" demektir. Müfessirler şöyle derler: "Bunlar, hangi milletten olursa olsun, arabın dışında kalan diğer bütün milletlerdir." Bu görüşü, İbn Abbas (r.a) ve bir gurub müfessir belirtmişlerdir. Mukâtil ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade İle, evvelkilere ulaşamayan topluluklardan, onlara tâbi olanları kastettiğini söylemiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki: Bu husustaki bütün görüşler varıp şu neticeye dayanır; Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, kıyamete kadar, İslâmiyet'e girecek olan herkes hakkında bu ayet geneldir. Dolayısıyla ayette geçen "ümmî" sözü ite araplar, "diğerleri" sözü ile de onların dışında kalan milletler kastedilmiştir. "Âharîn" ifadesi, mecrûr olan "ümmiyyîn" üzerine matuf olduğu için, mecrûrdur. Yine bu ifade, geçen ayetteki y» (onlara) zamirine ma'tûf olarak mansub da sayılabilir. Bu durumda mana, "O peygamber, ümmîlere ve yine onlardan olan diğerlerine kitap ve hikmeti öğretir" şeklinde olur. Cenâb-ı Hakk, müslüman oldukları zaman, artık o ümmîlerden sayılacakları için bu "diğerleri"nin de "ümmfler"den olduğunu söylemiştir. O halde, cinsleri-ırkları farklı bile olsa, bütün müslümanlar tek bir ümmettir. Nitekim Hak Teâlâ, "Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, birbirinin dostu ve yardımcısıdır"(Tevbe,71) buyurmuştur. Ama peygamberi tasdik etmeyen ve onun dinine girmeyenlere gelince, hernekadar o peygamber, tabliğ (çağrı) açısından herkese gönderilmiş ise de, ayetteki, "... diğerleri" ifadesine dahil olmaktan çok uzaktırlar. Çünkü Hak Teâlâ önceki ayetinde "Bu, onları arındırır, onlara kitap ve hikmeti öğretir" buyurmuştur. Halbuki mü'min olmayanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendilerine kitap ve hikmeti öğrettiği kimseler cümlesinden değildirler. Allah Teâlâ, her bir insanda, Kendisine boyun eğme ve muhtaç olma eseri bıraktığı için "azîz";

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/477-478.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/478.

bütün mahlûkatta, birliğine şâhid olan şeyler yarattığı için de "hakîm"dir.
Hak Teâlâ "Bu, Allah'ın dilediğine vereceği bir fazlıdır. Allah büyük fazl-u kerem sahibidir" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), Allah'ın buradaki "fazi" ile, arap olmayanları ve onların nesillerini Kureyş'e (arab'a) katmasını kastettiğini söylemiştir ki bu, "Onlar iman ettiklerinde, fazi derecesi bakımından, Resûlüllah (s.a.s)'ı görüp müşahede edenlere katılırlar ve onlar bu "fazi" hususunda o evvelkilere ortak olurlar" demektir.
Mukâtll ise, ayetteki, "Su, Allah'ın ... bir fazlıdır" ifadesi ile, İslâmiyet'i kastettiğini ve onu dilediğine vereceğini söylemiştir. Mukâtll b. Hayyan da, buradaki "fazi" ile, peygamberliğin kastedildiğini, Hak Teâlâ'nın peygamberliği dilediği kimseye vereceğini, dolayısıyla bu peygamberliği Hz. Muhammed (s.a.s)'e nasib ettiğini söylemiştir. Ayetteki, "Allah büyük fazl-u kerem sahibidir" cümlesi, biraz önce de geçtiği gibi, "dünyada kitab ve hikmeti öğretmesi suretiyle bütün mahlukata büyük lütuf sahibidir. Ahirette de yapılan ibadetlere çok mükâfaat vermek suretiyle de kerem sahibidir" demektir.[9][9]

Allah'ın Hükmünden Yüzçevlrenler

Hak Teâlâ daha sonra, Tevrat'taki hükümlerle amel etmekten ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmekten yüz çeviren o yahudilere bir benzetme yaparak şöyle buyurmuştur:[10][10]

"Kendilerine Tevrat yükletilip de, sonra onu taşımayanların hâli, koca koca kitaplar taşıyan eşeğin hâli gibidir. Allah'ın ayetlerini yalan sayan kavmin hâli ne kötüdür! Allah zâlimler güruhunu muvaffak etmez" (Cum'a, 5).
Bil ki Allah Teâlâ birliğinden ve peygamberlik müessesesinden bahsedip, peygamberlik konusunda, o yahudilerin ilgili ayetin, mefhum-u muhalifinden hareket ederek, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sadece araplara peygamber olduğu-kendilerine peygamber olmadığı şüphesini ortaya attıkları için, onun, hem ümmî araplara, hem de yahudilere gönderilmiş bir peygamber olduğunu beyan edince, bunun peşinden, Tevrat ile amel etmekten ve (dolayısıyla) Hz. Muhammed (s.a.s)'i tasdik etmekten yüz çeviren yahudilere bir mesel getirmiştir.[11][11]

Kitap Taşıyan Merkep

Bu darb-ı meselin anlatmak istediği şey şudur: O yahudiler, Tevrat'takilerte amel etmeyince, eşeğe benzetilmişlerdir. Çünkü onlar, eğer Tevrat'ın gereğine göre amel edip davransalardı, ondan istifade etmiş ve böyle bir şüpheyi ortaya atmamış olurlardı. Çünkü Tevrat'ta Hz. Muhammed (s.a.s)'in, sıfatları, onun peygamber olarak gönderileceği müjdesi ve onun getirdiği dine girmek gerektiği hükmü yer almıştı.
Ayetteki, ifadesi, "Tevrat'taki hükümlerle amel etme ve hükümlerini yerine getirme mükellefiyetini yükletilenler..." demektir. kelimesi, şeddesiz olarak da okunmuştur. "Nazm" müellifi şöyle der: Bu kelime, sırta yük almak manasına gelen "hami" masdarından değil, "üstlenmek, tekeffül etmek" manasına gelen hamâle masdarındandır. Kefile, "hamîl" denilişi de bundan ötürüdür. Buna göre mana, "Tevrat'ın hükümlerini önce üstlenip (kabul edip), sonra da gereğini yerine getirmeyen ve Tevrat'taki hükümlerle amel etmeyenlerin hali,..." şeklinde olur. Esmaî de, "hamîtin kefil manasına geldiğini söylemiştir. Klsâî de, "onu üstlendim, onu tekeffül ettim" manasında, ifadesinin kullanıldığını söylemiştir.[12][12]

---

[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/478-479.
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/479.
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/479-480.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/480.

Sifr (Esfâr)

Ayetteki "esfâr" kelimesi "slfr"İn çoğulu olup, bu, "büyük kitab" demektir. Çünkü böylesi kitab okunduğunda manaları açığa çıkarır. Bunun bir benzeri de, şibr (çoğulu: eşbar) (karışlar) kelimesidir. Yahudiler, Tevrat'takilerle, yani Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeleri gerektiğini bildiren hükümlerden istifade etmeyince, İlmî kitapları taşıyan, ama o kitaplarda ne var - ne yok bilmeyen eşeğe benzetilmişlerdir. Me'ânî alimleri şöyle demişlerdir: Bu benzetme, Kur'ân'ın manasını anlayıp da, onunla amel etmeyen ve Kur'ân'dan, ona ihtiyacı olmayanların yüz çevirişi gibi, yüz çeviren kimseler için yapılmıştır. İşte bundan ötürü, Meymûn b. Mlhran, "Ey Kur'dn ehli, Kur'ân sizin neşenize düşmezden (sizden hesap sormazdan) önce, Kur'ân'ın peşine düşün, ona tâbi olun" demiş, sonra da bu ayeti okumuştur.13[13]

Emaneti Layıkıyla Taşımadılar

Ayetteki, "Sonra da onu taşımayanlar" ifadesi, daha Önce de anlattığımız gibi, "o kitabın hakkını vermeyenler ve onu gerçek manada taşımayanlar..." demektir. Böylece Hak Teâlâ, ellerinde Tevrat olduğu halde, onunla amel etmeyen o yahudileri, taşıdığı şeyden istifade etmeyen, sadece sırtında ağır bir yük hisseden, kitap taşıyıcısı eşeklere benzetmiştir. İşte aynen bunun gibi, yahudilerin de, kitaplarından kendilerine kalan şey, o kitabın, onların aleyhlerine taşıdığı delillerin ve mesuliyetin yüküdür.
Daha sonra Hak Teâlâ, aslında yahudilerin bizzat kendilerini kınamayı kastettiği halde "onların benzerlerinin halini" kınayarak, "Allah'ın ayetlerini yalan sayan kavmin hâli ne kötüdür!" buyurmuştur ki bu, "Hal bakımından, o kavim ne kötüdür!" demektir. Bu tıpkı, bir başka sûredeki, "Bizim ayetlerimizi yalanlayan o kavim, hal bakımından ne kötü!" (A'raf, 177) ayeti gibidir. Buradaki, kelimesi, i'rabta, mahallen merfûdur. Mahallen mecrûr sayılması da mümkündür. Velhasıl, onların yalanları, yani Allah'a karşı iftirada bulunup, Allah adına yalan söylemeleri çok ileri gidince, bu, kötülüğün ve bozgunculuğun zirvesinde birşey olmuş olur. İşte bu sebepten ötürü Hak Teâlâ "Allah'ın ayetlerini", yani "Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğunu gösteren ayetlerini yalanlayan o kavmin hâli ne kötüdür!" buyurmuştur. Bu, Ibn Abbas (r.a) ve Mukatil'in görüşüdür.
Buradaki "ayetler" ile, Tevrat'ın kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü o yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeyince, aslında Tevrat'ı yalanlamış oldular. Bu mana buraya daha uygundur.
"Allah zâlimler güruhunu muvaffak etmez, onlara hidayet etmez." Atâ, Cenâb-ı Hakk'ın, bununla peygamberlerini tekzib etmek suretiyle, kendilerine zulmedenleri kastettiğini söylemiştir. Burada şöyle bir kaç bahis var:14[14]

Eşeğe Benzetmenin Sebebi?

Birinci Bahis: Hayvanlar içinde özellikle eşeğin burada zikredilmesinin sebeb-i hikmeti nedir? Deriz ki: Bunun şöyle bir çok izahı yapılabilir:
1) Allah Teâlâ, atı, katırı, eşeği, binmemiz için ve bir zinet (süs) olmaları için yarattığını söylemiştir. Zinet olma hususiyeti atta, binmeye ve üzerine birşey
yüklemeye nisbetfe daha fazla; katırda daha az, eşekte ise katırdan da azdır, o hafae katır, bu üç bakımdan, ortada yer alır. Bu durumda da eşeğin, taşımacılıkta ata, katıra ve diğer hayvanlara nisbetle genel ve açık bir üstünlüğü vardır.
2) Bu teşbih ve temsil (benzetme), cehaleti ve ahmaklığı anlatmak için yapılmıştır. Bu iki özellik ise, eşekte daha çok görülür.

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/480.
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/481.

3) Eşekte, başka hayvanlarda bulunmayan, değersizlik ve hakirlik vardır. Buradaki ifadenin maksadı ise, o yahudileri bu şekilde ayıplayıp, onlara böylece hakaret etmektir. Binâenaleyh burada, bunun için eşeğin seçilmesi daha uygun ve münasibtir.
4) Daha kolay baş eğdiği, kolayca güdüldüğü ve itaatkâr olduğu için, eşek üzerinde o kitapları taşımak daha kolay, daha güvenli, daha tam ve daha yaygındır. Öyle ki eşeğe, hiçbir zorluk ve güçlükle karşılaşmaksızın, aptal bir çocuk bile hâkim olabilir. İşte bu, diğer hayvanların değil de eşeğin burada zikredilmesini gerekli kılan şeylerdendir.
5) Sözde, kelimeler arasında ilgi ve münasebete riayet etmek, sözün ayrılmaz vasıflarındandır. Esfâr (büyük kitaplar) kelimesi ile "hımâr" (eşek) kelimesi arasında da, diğer hayvanlarda (isimlerinde) bulunmayan, lafzî bir münasebet vardır. Binâenaleyh burada "hımâr" kelimesinin zikredilmesi daha uyun düşüyor.
İkinci Bahis: Ayetteki cümlesinin i'rabtaki yeri nedir? Deriz ki: Bunun i'rabtaki yeri, Keşşaf sahibinin de kitabında dediği gibi, ya "hal" olmak üzere mahallen mansub, yahut "sıfat" olarak mahallen mecrurdur. Çünkü ayetteki "hımftr" kelimesi tıpkı şâirin,
"Yemin olsun ki bana söven kmayıcıya uğradım, "O beni kastetmemiştir" diyerek,
oradan savuştum" şeklindeki beytinde bulunan "le'îm" (kınayıcı) kelimesi yerindedir.
Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hak, "O kavmin hali ne kötürdür"
buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk, "mesel" (hal) kelimesini, nasıl böyle vasfetmiştir? Deriz ki: Bu vasıf (sıfat), hernekadar, zahiren "mesel" kelimesinin ise de, aslında "kavm" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hali şöylece olan bu kavim ne kötüdür" demektedir.15[15]

Yahudilere Hitabe

Hak Teâlâ daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onlara şöyle hitab etmesini emretmiştir:16[16]

"De ki: "Ey yahudiler, insanları bir tarafa bırakarak Allah'ı dostları gerçekten sadece sizlerin olduğunuzu iddia ediyorsanız ve doğru söyleyenlerseniz, hemen ölümü temenni edin." Onlar, yaptıkları şeyler yüzünden bunu ebediyyen istemezler. Allah o zâlimleri çok iyi bilendir" (Cum'a, 6-7).17[17]

Ölümden Korkmaları

Bu ayet, daha önce izahı geçen hususlar cümlesindendir. Ayetteki, hitabı vav'ın kesresiyle de okunmuştur, ifâdesi, "yahudi olanlar" manasınadır. Yahudiler, "Biz, Allah'ın oğulları ve akrabalarıyız" diyorlardı. Şimdi onlara "Eğer sözünüz samimi ise ve bu hususta kendinize güveniyorsanız, Altah'dan sizi öldürmesini ve dostları için hazırladığı o ikram yurdu (cennetlere) hemen girdirmesini isteyiniz" de. Nitekim şair de şöyle demiştir: "ölüp de rahata eren, aslında ölü değildir. Gerçek ölü olan, diri iken ölmüş olanlardır." Binâenaleyh eğer onların durumları böyle ise şüphesiz onlar hemen ölümü isterler.
Cenâb-ı Hakk, sonra, "Onlar, yaptıkları şeyler yüzünden, yani daha önceki inkârları ve Allah'ın ayetlerini tahrif etmeleri yüzünden, Ölümü ebediyyen istemezler" buyurmuştur. Hak Teâlâ bu hususu bir keresinde, te'kidli ifade ile, (Bakara. 95) şeklinde bir keresinde de te'kidsiz olarak, şeklinde beyan etmiştir.
Ayetteki, "Allah zâlimleri çok iyi bilendir" ifadesi, "Allah, ayetlerini tahrif etmeleri, o ayetler karşısında inad etmeleri ve diretmeleri gibi yaptıklar zulümleri çok iyi bilir" demektir.18[18]

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/481-482.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/482.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/482.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/483.

Ölümden Kaçamazsınız

"De ki: "Sizin gerçekten kaçıp durduğunuz o ölüm, mutlaka size gelip çatacaktır. Sonra, gaybı da şahadeti de bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir" (Cuma. 8).
Bu, "Allah'ın ayetlerini tahrif ve benzeri, yaptığınız şeyler yüzünden kendisinden kaçtığınız o Ölüm yok mu, işte o, şüphesiz gelip sizi bulacaktır. Kaçmanız fayda vermeyecek. Sonra hepiniz, gaybın ve şahadeti, yani görünen ve görünmeyeni bilen o yüce Zat'ın huzuruna götürüleceksiniz. Yani Tevrat ve İncil'den halka söylediğiniz şeyler ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatları ile ilgili olanlar gibi, halka söylemeyip gizlediğiniz ve onun peygamberliğini yalanlama hususunda içinizde sakladığınız şeyleri bilene döndürüleceksiniz de, "O size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir."
İster bizzat kıyamet gününde huzuruna varmanız suretiyle, ister yaptıklarınıza karşılık vermesi suretiyle olsun, bütün yaptıklarınızı size iyice haber verecek. Eğer yaptıklarınız iyi ve güzel ise, karşılığı da iyi ve güzel olacak; yok eğer kötü ve çirkin ise, karşılığı da kötü ve çirkin olacaktır. Binâenaleyh, ayetteki, "Kaçıp durduğunuz o ölüm" tabiri ahirette onlara faydalı olacak şeyler hususunda koşturmaları - gayret etmeleri gerektiğine dikkat çeken bir itadedir, "O, size yapmakta olduğunuz şey/eri haber vBrecekfir" ifadesi ise, alabildiğine bir tehdid ve şiddetli bir va'iddir
Ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis var:
Birinci Bahis: Bu ifadenin (şartın) cevabının başına, jsm-i mevsûlü şart manasını taşıdığı için, "fâ" edatı getirilmiştir. Ibn Mes'ûd (r.a), bunu fâ'sız olarak şeklinde okumuştur.
İkinci Bahis: İster kaçsın, ister kaçmasınlar, ölüm her halükârda onların başına gelecektir. Binâenaleyh ayetteki,, şarta (ayırıma) ne gerek var? Cevaben denilir ki: Bu, onların tutumunu reddetmek için getirilmiş bir şarttır. Çünkü onlar bu kaçışlarının, kendilerini o ölümden kurtaracağını sanıyorlardı. Nitekim şâir bunu, şu şiirinde, gerçek şart ile, açık ve net bir biçimde ifade etmektedir. "Kim, ölüm sebeplerinden korkar, kaçarsa, göklerin yücelerine merdivenİe çıkabilse bile, o ölüm, ona yetişir."19[19]

Cum'a Namazı

"Ey iman edenler, Cum'a günü namaz için çağrıldığınız zaman hemen Allah'ı zikre gidin, ahş-verişi bırakın. Bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. Artık o namazı kılınca, yeryüzüne dağdın ve Allah'ın fazlından arayın. Allah'ı çok anın. Tâki felaha eresiniz" (Cum'a, 9-10).
Bu ayetin daha Önceki ayetlerle münasebeti şudur: Yahudiler, dünya metâı ve onun leziz şeylerinden dolayı, ölümden kaçmak istiyorlardı. İman edenler ise, aynı şekilde dünya metâından ve onun leziz şeylerinden dolayı, alış-veriş yapıyorlardı. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, "... Allah'ın zikrine koşun..." emriyle, onların dikkatlerini çekmiştir ki bu, "Ahirette size, fayda verecek olan şeye koşun" demektir. Bu da, Cuma namazında bulunmaktadır. Zira, dünya ve onun metâı, fâni; âhiret ve ondakilerse bakî ve ebedidir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Ahiret ise daha hayırlı ve daha bakîdir" (A'la, 17) buyurmuştur.
Bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda yapılabilecek bir diğer izah da şudur: Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, şu üç şey hususunda, yahudilerin sözünü çürütmüş ve boş çıkartmıştır:
a) Yahudiler, kendilerinin, Allah'ın dostları ve sevgilileri olmakla övünüyorlardı da, Allah Teâlâ, "O halde eğer sözünüzde sadık iseniz, Ölümü temenni ediniz" (Cum'a, 6) hitabıyla onları yalanlamıştır.
b) Yahudiler, kendilerini ehi-i kitab olması o arabların ise, kitablarının bulunmaması ile övünüyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hakk onları, koca koca kitaplar taşıyan eşeklere benzetmiştir.

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/483-484.

c) Yahudiler, kendilerinin Yevmi Sebt'i (Cumartesi günü) bulunması, müslümanların ise böyle bir günlerinin bulunmaması ile övünüyorlardı. Bu sebeple de Cenâb-ı Hakk, müslümanlara Cum'a gününü meşru, saygıya lâyık bir ibâdet günü yaptı.
Cenâb-ı Hak "çağrıldığında, nida edildiğinde" buyurmuştur. Bu, "İmam cum'a günü, minberin üzerine oturduğu zaman okunan ezan vasıtasıyla..." demektir. Bu, Mukâtil'in görüşüdür. Durum da, Mukâtil'in dediği gibidir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında, bunun dışında başka bir nida (ezan) yoktu. Hz. Peygamber (s.a.s) minberin üzerine oturduğunda, Bilâl-i Habeşî, mescidin kapısının önünde ezan okurdu. Bu durum, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.a) zamanında böyleydi.20[20]

Cum'a Günü

Cenâb-ı Hak "namaz için" buyurmuştur ki bu, "namaz vakti için" anlamındadır. Bunun böyle oluşunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Cum'a gününün namaz vakti için" ifadesidir. Zira, "namaz", günden olmaz; ancak namazın vakti, "günden bir parça" olur. Leys ise şöyle demiştir: "Cum'a günü, insanların o günde toplanmaları için seçilmiş ve tahsis edilmiş bir gündür." "Cum'a" kelimesi, şeklinde çoğul yapılır.
Selman-ı Farisi (r.a)'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Adem'in yaratılışı bu günde tamamlandığı için, Cum'a gününe bu ad verilmiştir"21[21] Bu güne bu adın verilişi hususunda şu da rivayet edilmiştir: Allah Teâlâ bu günde, eşyayı yaratmayı bitirdi; derken, yaratılanlar, işte bu gündeki araya toplandılar. Ferra da şöyle der: "Bu kelime, üç türlü okunur: Tahfif ile Cum'a olup, A'meş'in okuyuşudur. Teskîl ile (sükûnsuz olarak) cum'a olup; âmmenin kıraati olup, aynı zamanda Ukayl oğullarının 22[22]lehçesidir.23[23]

Sa'y Kelimesinin Manası

Cenâb-ı Hak, " Allah'ı zikretmeye koşun" buyurmu ki, bu, gidin ..." demektir. Bu kelimenin, "yürüyerek gidin..." anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Bu izaha göre, bu kelimenin manası, "koşmak" değil, "yürümek" olur. Ferrâ da şöyle demiştir: (mudıyy, geçip gitmek), bunlar, aynı anlamdadır. Hz. Ömer (r.a)'in şöyle yaptığı rivayet edilmiştir: "O, şeklinde okuyan birisini duyunca, "Sana, bunu kim okuttu?" dedi; bunun üzerine o adam da, Ubeyy..." dedi... Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), "O, mensûh olan ifadeyi okumaya devam etmiş... Eğer olsaydı, ben, cübbem sırtımdan düşecek kadar hızla koşardım, sa'yederdim..." dedi.
Buradaki sa'y kelimesiyle, "koşmak" manası değil de, "yönelmek, kastetmek" anlamının kastedildiği de ileri sürülmüştür. Çünkü "sa'y", her işte tasarrufta bulunma anlamına gelir. Nitekim j"Artık o, yanında koşmak çağma erince..." {Sâflât, 102) ayetinde böyledir. Hasan el-Basrî ise şöyle der: "Allah'a yemin olsun ki, bu, ayaklar üzerinde yapılan koşma değildir. Ne var ki bu, kalb ile, niyyetle, arzu ile vb. şeylerle sa'yetmektir, yönelmektir..." O halde buradaki "sa'y", bazı kimselere göre, "amel" anlamındadır ki, bu, İmam-ı Mâlik ile İmam-ı Şafiî'nin mezhebidir. Çünkü, Allah'ın kitabında "sa'y", "amel" anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Ayrılıp arkasını döndüğünde, yeryüzünde (fesada) koşar, çalışırdı..." (Bakara, 205) ve "Muhakkak ki, sizin işiniz farklı farklıdır..." (Leyl, 4) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'den de, şu rivayet edilmiştir:"Namaza geldiğinizde (yani gittiğinizde), ona, koşarak gelmeyin. Ancak ne var ki, ona, vakarla muhafaza ederek, ağır ağır geliniz"24[24] Fukaha, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Cum'a'ya her geldiğinde, ağır ağır, vakar içinde geldiği hususunda ittifak etmiştir.

---

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/484-485.
[21][21] Münsed, 2/311.
[22][22] Üçüncüsü burada yer almıyor (ç.).
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/485.
[24][24] Müslim, Mesâctd, 151- 153 (1/420-4 21) Buhâri, Cuma, 18.

Cenâb-ı Hak, "Allah'ı zikretmeye" buyurmuştur ki, buradaki "zikr" kelimesiyle, müfessırlerin çoğuna göre, Cum'a hutbesi kastedilmiştir. Bu kelime ile, "namaz" manasının da kastedildiği ileri sürülmüştür. Bu ayetle ilgili şer'î hükümlere gelince, bunlar, fıkıh kitaplarından anlaşılan şeylerdir.[25][25]

Cum'a Namazı Sırasında Ticarete Paydos

Cenâb-ı Hak, "Alış-verişi bırakın..." buyurmuştur. Hasan el-Basrî, "Cum'a günü, müezzin nida ettiğinde, artık alış-veriş caiz olmaz" buyururken, Atâ, "Güneş, zeval vaktine girdiğinde, alış-veriş haram olur" demiştir. Ferrâ da şöyle demiştir: "Cum'a günü namaz için nida edildiğinde, insanlar bir araya gelsinler ve herkese, bütün iyilikler ulaşsın diye, alış-veriş haram kılınmıştır"..

Cenâb-ı Hak, "Sizin için neyin daha hayırlı ve neyin daha faydalı olduğunu bilirseniz, bu sizin için, ahirette daha hayırlıdır" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak; "Namaz ifa edildiğinde, yani, Cum'a günü farzı edâ ettiğinizde, yeryüzüne dağılm" buyurmuştur ki, buradaki emir, "ibâha" ifade eder. Çünkü, "dağılma"nın mubah oluşu, namazın farzının eda edilmesiyle ortadan kalkmaktadır. Binâenaleyh, namaz kılınınca, ibâha oluş, yeniden avdet etmektedir. Dolayısıyla da, insanlar için, yeryüzüne dağıtmaları ve Allah'ın fadlından, yani O'nun rızkından istifade etmeleri mubah olur. Bunun bir benzeri de, "Rabbinizin adlından aramanızda, üzerinize bir beis yoktur"(Bakara, 198) ayetidir. İbn Abbas, ilgili ayete şu manayı vermiştir: "Namaz bitirdiğinde, istersen çık, istersen ikindiye kadar namaz kıl, istersen otur..." Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın fazlından arayın" ifadesi de, Cenâb-ı Hakk'ın, "ahş-verişi terkedin" hitabıyla konan yasaktan sonra, ticaret yoluyla rızık aramak için ibâha ifade eden bir emir sigasıdır.

Mukâtil'in bu kelimeye, "Allah, onlara, namazdan sonra rızık talep etmelerini mubah kılmıştır. Binâenaleyh, isteyen çıkar, isteyense çıkmaz" manasını verdiği rivayet edilmiştir. Mücâhid de, "İsteyen, yapar; isteyen yapmaz.." demiştir. Dahhâk de şöyle der: "Bu, Allah tarafından verilmiş bir izindir. Dolayısıyla, kişi, namazını bitirdiğinde, isterse çıkar, isterse oturur. Ama, Allah'ın fazlından arama hususunda efdal olan, kişinin, rızkını yahut salih evlâdı, yahut faydalı ilmi, veyahutta benzeri güzel şeyleri talep etmesidir." Ama, daha açık olan görüş, birincisidir.

İrak ibn Mâlikin de şöyle yaptığı rivayet edilmiştir: "O, Cum'a namazını kılınca, mescidin kapısının yanında durur ve "Allah'ım, davetine icabet ettim, farzını edâ ettim; emrettiğin gibi, yayılıp dağılmak istiyorum. Sen de, beni fazlından rızıklandır. Çünkü Sen, rızık verenlerin en hayırlısısın" derdi.

Ayetteki, "Allah'ı çok anm" emrine gelince, Mukâtll, buradaki "zikr"in, lisân ile yapılan zikr olduğunu söylerken, Saîd ibn Cübeyr buradaki "zikr" ile "tâat" manasının kastedildiğini söylemiştir. Mücâhid de, "Kişi, ayakta, oturarak, yatarken Allah'ı zikretmedikçe, O'nu çokça zikredenlerden olamaz" demiştir ki, buna göre mana, "Ticarete başvurduğunuzda, defalarca alış-veriş ettiğinizde, hep Allah'ı çokça anın, zikredin..." demektir. Nitekim Cenâb-ı Hakk da, "(öyle) adamlar (vardır ki), onları ne bir ticaret, ne bir alış-veriş Allah'ı zikretmekten alıkor.." (Nûr, 37) buyurmuştur. Hz. Ömer (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Çarşıya çıktığınızda, "Bir olan, eşi ve benzeri olmayan Allah'tan başka ilâh yoktur. Mülk O'nundur. Hamd, O'na mahsustur. Öldüren de dirilten de O'dur. Ve O, herşeye kadirdir" deyiniz. Kim bunu söylerse, Allah onun defterine, milyonlarca sevap yazar ve onun milyonlarca günahını bağışlar ve onun derecesini milyonlarca yükseltir."[26][26]

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ta ki felaha eresiniz..." ifadesine gelince, bu, tefsiri defalarca geçen ifadeler cümlesindendir. Ayetle ilgili birkaç bahis vardır:[27][27]

---

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/486.

[26][26] Müslim, Cum'a, 19-21 (2/585-586); Buhârî, Cum'a, 10.

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/486-488.

Cum'a Namazının Hikmeti

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, Cum'a gününde böyle bir mükellefiyeti meşru kılışının hikmeti nedir? Biz deriz ki, Kaffâl şöyle der: "Allah Teâlâ, mahlûkatı yarattı, böylece onları yokluk aleminden varlık âlemine çıkardı. Derken onları, cansız, büyüyüp gelişen (bitki) ve hayvanlar olarak kısımlara ayırdı. Derken, cansızların dışında kalanlar da, muhtelif çeşitlere ayrıldı. Meselâ, hayvanlar (behâim), melekler, cin ve insan... bunlardandır. Sonra, bunlar da, ulvîlik ve süflîlik bakımından farklı farklı yerler işgal ettiler. Süflî alemin en kıymetlisi insan olmuştur. Çünkü, terkiplerinin ilginçliğinden; Allah Teâlâ'nın kendilerine konuşma liyâkati verip, onlara akıl ve sayesinde serî hükümlerle teabbüdün ve kulluğun zirvesine ulaşıldığı bir takım karakterler yerleştirmesinden ve bu lütfün yüceliği ve kendilerine bağışlanan şeyin azameti insanlar tarafından anlaşılıp gizli kalmayınca, mahlûkatın yaratılışının tamamlandığı haftanın yedi gününden bu Cum'a günündeki ikrama mukabil, şükür ile emrolundular.
Bu, onların, bu günde bir araya gelişlerinde Allah'ın kendilerine inam ettiği nimetlerin yüceliğine dikkat çekmek içindir. Onların durumları böyle olunca, insanlar, ta yaratıldıklarından beri, hep Cenâb-ı Hakk kendilerine verdiği nimetler içindedirler. Dolayısıyla da, Allah'ın lütfü, İnsanlar bunu hak etmeden Önce onların üzerinde sabittir.. Belli milletlerden her birinin, haftanın o yedi gününden, kendisine saygı gösterdiği bir günü vardır: Meselâ, yahudilerin, cumartesi; hıristiyanların, pazar; müslümaniarın ise Cum'a'sı vardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:"Cum'a günü, iştebugün, insanların hakkında ihtilaf ettiği gündür. Cenâb-ı Hakk biz (müslümanlara) bu günü bildirdi Yahudiler için yann, hristiyanlar için ise, yarından sonraki gün (önemlidir)"28[28]
Şükür günü ve sevinç gösterme, nimetleri ortaya koyma (gösterme) günü olduğu için Cum'a gününde, sayesinde o günün şerefinin ortaya konduğu toplanmaya (bir araya gelmeye) ihtiyaç hissedildi de, bayramların adeti gibi, cemaatlar bir araya geldi. Böylece Allah'ın nimetlerini hatırlatmak, şükür nimetlerinin tekrarını sağlayacak şeyi yapmak suretiyle, o nimetlerin sürdürülmesini teşvik için, bu günde hutbe okunmaya ihtiyaç hissedildi. Bu saygının medarı namaz olunca, arzulanan toplanma, tam ve mükemmel olsun diye, bugünün namazı, gündüzün ortasına (öğle vaktine) yerleştirildi. Bu namaz, işte bundan ötürü, daha fazla toplanmayı sağlasın ve daha büyük cemaati biraraya getirsin diye (her beldede) tek bir camide kılınması uygun görülmüştür. Allah en iyi bilendir.29[29]

Hutbede Zikrullah Dışı Sözler?

İkinci Bahis: Hutbede Allah'dan ve başkalarından bahsedildiği halde, daha nasıl, Cenâb-ı Hakk "Allah'ı zikre gidin" diyerek, cum'a hutbesini, Kendisinin zikrine tahsis etmiştir? Biz deriz ki: "Allah'ı zikir" ifadesinden, hem hutbe, hem de namaz kastedilmiştir. Çünkü bu ikisinden herbiri, Allah'ın zikrini ihtiva etmektedir. Ama Allah dışında, meselâ zâlimlerin hutbede anılması, onların medh-ü sena edilmesi ve lehlerine dua edilmesine gelince, bu, (Allah'ı zikir değil), şeytanı zikirdir.30[30]

Alış-Verîşi Terk Emri

Üçüncü Bahis: Hak Teâlâ,"Alış-verişi bırakın" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk, insanların işleri arasından, niçin özellikle "alış-veriş" işini zikretmiştir? Deriz ki: Çünkü bu, kişinin gündüzün, geçimle ilgili olarak meşgul olduğu en önemli işlerindendir ve burada ticaretin, o vakitte yapılmaması gerektiğine bir işaret vardır. Bir de alış-veriş (ticaret) genelde, çarşı-pazarda

---

28[28] Müslim, Cum'a, 19-21 (2/585-586); Buhârî, Cum'a, 1.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/488.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/488-489.

yapılır. Çarşı-pazarda olanların, namazı unutmaları daha fazladır. Binâenaleyh ayetteki bu ifade, gafil olanları uyarmak içindir. Dolayısıyla özellikle alış-verişin zikredilmesi, uygun düşmüştür. Bu esnada alış-veriş yapmak, "haram li-aynihi" değildir. Fakat bu esnada farzdan gaflet etme söz konusudur. Binâenaleyh bu ticaretin hükmü, gasbedilmiş bir arazide kılınan namaz gibidir.

Dördüncü Bahis: İlk ile ikinci "Allah zikir" ifadeleri arasındaki farkı nedir? Deriz ki: Birincisi, hiçbir zaman ticaretle birlikte yapılamayacak şeyler cinsinden bir zikirdir. Çünkü birincisiyle, daha evvel de geçtiği gibi, hutbe ve namaz kastedilmiştir. İkincisi ise, "öyle adamlar vardır ki onları, ne bir ticaret, ne de bir alış-veriş Allah'ı zikretmekten ... alıkoymaz" (Nur, 37) ayetinde de bahsedildiği gibi, her işle birlikte yapılabilecek şeyler cümlesindendir.[31][31]

Ahiretteki Ödül

"Onlar, bir ticaret, yahut bir oyun-eğlence gördükleri zaman, ona yönelip-dağıldılar, seni ayakta yalnız bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında olan mükâfaat eğlenceden de, ticaretten de daha hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır" (Cum'a, 11).[32][32]

Nüzul Sebebi

Mukâtil şöyle der: Dıhye b. Halife el-Kelbî (r.a), müslüman olmazdan önce, beraberinde çeşitli ticaret malları bulunduğu halde, Şam'dan alış-veriş yapmış olarak çıka geldi. Medlne'liler ise, onu davul ile alkışlarla karşıladılar ve bu İş, Cum'a günü oldu. Tam o sırada, Hz. Peygamber (s.a.s), minberde ayakta hutbe okuyordu. Müslümanlar, bunun için çıktılar. Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrıldılar. Camide farklı rivayetlere göre sadece oniki veya sekiz, yahut da kırk kadar kişi kaldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Eğer bu kalanlar da olmasaydı tepelerine taş yağdınlırdı" dedi ve bu ayet nazil oldu.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında kalanlar içinde idiler. Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Medinelilere, açlık ve pahalılık arız olmuştu. Derken bir ticaret kervant çıkageldi. Tam o sırada, Hz. Peygamber (s.a.s) Cum'a hutbesi okuyordu. Müslümanlar kervanın geldiğini duyunca, oraya doğru gittiler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Eğer bu ger ikalanlar da, evvelkilere (gidenlere) tabi olsalardı, şu vadi, onlar üzerine ateş olur cayır cayır yanardı" buyurmuştur. Katâde "Onlar bu işi üç kez yaptılar" der.

Ayetteki, "oyun-eğlence" kelimesi ile, davul kastedilmiştir. Çünkü onlar, düğün yaparken davul-zurna çaldırırlardı. Böylece onlar davul-zurna çalarak o kervana gittiler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i terkettiler.

Ayetteki, "Ona yönelip-dağıldılar" cümlesi, "O kervana doğru gittiler, böylece cemaatten ayrıldılar" demektir. Müberred buna, "Ona doğru meylettiler, ona yöneldiler" manasını vermiştir. "Ona" zamiri, "ticarete" demektir. Zeccac da, "ister bu, O ister şeklinde olsun, manası aynıdır ve tıpkı, (Bakara, 45) ayetindeki zamir gibidir. Fakat burada, "ticaret" onlarca daha önemli olduğu için, bu zamirin müennes olmasında, "ticaret"e râci olması nazar-ı dikkate alınmıştır" der.

Hak Teâlâ, "Seni ayakta yalnız bıraktılar" buyurmuştur. Alimler, bu kıyamın (ayakta kalışın), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Cum'a günü hutbede iken ayakta kalışı olduğu hususunda ittifak etmiştir. Câbir (r.a) "Resûlüllah (s.a.s)'ı, hutbede hep ayakta gördüm" der. Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'a, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ayakta mı, yoksa oturarak mı hutbe okuduğu sorulunca, o, bu ayeti okumuştur.

Ayetteki, "De ki: Allah'ın yanında olan, eğlenceden de, ticaretten de daha hayırlıdır" cümlesi, "Namazın ve Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte olmanın rnükafaatı, bahsi geçen eğlenceden ve

---

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/489.

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/489.

Dıhye'nin getirdiği o ticaret eşyasından daha hayırlıdır" demektir.[33]

Rezzak Allah dır

"Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır" ifadesi, tıpkı, "Allah, hâkimler hâkimidir" ve "Allah, yaratıcıların en güzelidir" ifadeleri gibidir ve bu, "Faraza başka rızık vericiler bulunsaydı, Allah onların en hayırlısı olurdu" demektir. Şu da ileri sürülmüştür: "Rızık veren " ifadesi, Allah dışındakiler hakkında, ancak mecaz yoluyla kullanılır. Ayrıca hakiki manada "rızık verici" olanın, mecazi manada rızık verici olandan daha hayırlı olduğunda şüphe yoktur.[34]

Manevî Şey Hakkında "Görme" Tabiri

Birinci Bahis: "Ticaret' ve "eğlence" mefhumları, gözle görülmeyen şeyler cinsindendir. Eğer böyle ise, daha nasıl, Cenâb-ı Hakk, "Bir ticaret, yahut oyun-eğlence gördükleri zaman..." demiştir? Deriz ki: Bununla, ticarete ve eğlenceye yaklaştıran şeyler kastedilmiştir. Bunun bir benzeri de, "Allah'ın kelamını duyana kadar..." (Tevbe,6) ayetidir. Çünkü Allah'ın kelamı da, duyulmaz. Aksine duyulan şey, o kelama delalet eden sestir.

İkinci Bahis: Allah Teâlâ, iki şeyden bahsettiği halde, niçin tek zamir getirerek (ona) demiştir? Bu husustaki izahımız biraz önce geçti. Ama Keşşaf sahibi, kelamın takdirinin, "Onlar bir ticaret gördüğünde, o ticarete bir eğlence gördüklerinde de o eğlenceye doğru dağılıp, giderler" şeklinde olduğunu; ama zikredilenin delaletiyle, diğerinin mahzuf olduğunu söylemiştir.

Üçüncü Bahis: Ayetteki, "Allah nzk verenlerin en hayirlısıdır" ifadesi, "eğlence" ile değilde, o "ticaret" ile uygunluk arzeder (ne dersiniz)? Biz deriz ki: Aksine bu ifade, her ikisine uygun düşer. Çünkü bahsi geçen eğlence de, ticaretin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü onlar, daha evvel de geçtiği gibi, ticaret için, davul-zuma çalıyor, sevinçlerini gösteriyorlardı. En iyi bilen Allah'dır. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a, saJat-u selâm da, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun. (Amin).[35]

---

[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/489-490.

[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/490.

[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/491.

MÜNAFİKÛN SÛRESİ

Bu sûre, onbir ayettir ve Medenîdir.1[1]

Münafıkların Riyaları

"Münafıklar sana geldiği zaman, "Şehâdet ederiz ki sen, kesinlikle Allah'ın peygamberisin" dediler. Allah da bilir ki sen, elbette O'nun peygamberisin. Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalana olduklarına şehâdet eder" (Münafikûn. 1).

Bu sûrenin, kendinden Önceki sûreyle münasebeti şöyledir: O sûre, hem Peygamber (s.a.s)'in nübüvetlerinden, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, "Tevrat'ı yüklenenlerin hali (Cuma,5) ayetinde, darb-ı mesel getirerek, peygamberi kalb ve dil ile yalanlayanlardan bahsetmişti. Bu sûre de, Peygamber (s.a.s)'i, lisanen değil de, kalben yalanlayanlardan bahsetmiştir. Bu sûrenin başı ile, o sûrenin sonu arasındaki münasebet de şöyledir Cenâb-ı Hakk o sûrenin sonunda, Cum'a namazı için seslenildikten (ezan okunduktan) sonra, mü'minlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı duymaları, onun hakkına riayet etmeleri ve edâ bakımından peygambere uymayı, başka şeyleri takdim etmeleri gerektiğine, peygambere saygısız davranıp, başka şeylerin poşine düşmenin, münafıkların huylarından olduğuna dikkat çekmiştir. Yalancılar ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin başında da buyurduğu gibi, münafıklardır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Münafıklar, yani Abdullah b. Übeyy ve arkadaşlar! sana geldiğizaman, yani yanma geldütlerinde, "Şehadet ederiz ki sen, kesinlikle Allah'ın peygamberisin" derler" buyurmuştur. Münafıkların sözü burada bitmiştir.

Cenâb-ı Hakk, daha sonra söze başlayarak, "Allah da bilir ki sen, elbette O'nun peygamberisin" buyurmuştur ki bu, "Seni peygamber olarak gönderen O'dur. Binâenaleyh senin peygamber olduğunu bilir. Allah o münafıkların, açığa vurduklarından başka bir (niyet ve inancı) gizlediklerine şehadet eder" demektir.

Bu ayet, imanın hakikatinin, kalb ile olduğunu gösterir. Her sözün hakikati de böyledir. Çünkü aksine inandığı sözü söyleyen kimse, yalancıdır. Çünkü yalan, lafzî var oluşla (görünürde meydana gelen ile), zihnî var oluş arasındaki terslikten ibarettir ve bu tıpkı, cehaletin, zihnî var oluş ile, haricî (dünyevî) var oluş (vakıa) arasındaki terslikten ibaret oluşu gibidir. Baksana o münafıklar dilleriyle "Biz senin Allah'ın peygamber olduğuna şehadet ediyoruz" diyorlar, Allah Teâlâ ise, onların sözlerinin kalblerindeki inançlarına ters oluşundan dolayı, onları, "yalancı" diye adlandırmıştır. Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, o münafıkları, "Şehadet ederiz ki sen, kesinlikle Allah'ın peygamberisin" demeleri hususunda yalanlamamış, aksine, "(Münafıklar, o sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar" (Tevbe, 74) ve "Sizden olduklarına dâir Allah'a and ederler" (Tevbe, 56) ayetlerinde de beyan buyurduğu gibi, o münafıklardan sâdır olan diğer yalanlar hususunda, yalancı olduklarını söylemiştir.

Ayetteki, (geldiği zaman) ifâdesinin cevabı, cümlesi olup bu, "Onlar, senin yanına geldiklerinde, peygamber olduğuna şâhidlik ederler Binâenaleyh dillerindeki bu sözleri, kalblerindekine uymadığı için, bu şehadetlerinde yalancıdırlar" demektir.

Ayetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: O münafıklar, "şehadet ederiz ki sen kesinlikle Allah'ın peygamberisin" demişlerdir. Eğer onlar, "Senin Allah'ın peygamberi olduğunu biliyoruz" demiş olsalardı, bu söz, Kur'ân'da geçen ifadelerinin, manasını aynen ifade eder miydi, etmez miydi? Deriz ki: İfade etmezdi. Çünkü onların, "şehadet ederiz ki..." şeklindeki sözleri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği üzerine yapılmış açık ve sarîh bir şehadettir. Ama "biliyoruz" ifadesi, ilgili bilginin var olduğu hususunda sarîh (açık) değildir.2[2]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/493.

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/495-496.

Yemini Siper Edinmeleri

"Onlar yeminlerini bir kalkan edindiler ve Allah'ın yolundan saptılar. Gerçekten, onların yaptıkları şeyler ne kötüdür! Bu böyledir, çünkü onlar,iman ettiler, ama sonra kâfir oldular. Bu yüzden kalblerinin üstüne mühür basıldı. Artık onlar anlamazlar" (Münafikûn, 2-3).
Ayetteki, "Onlar yeminlerini bir kalkan edindiler" ifadesi, "Onlar yeminlerini, başlarına gelmesinden endişe duydukları öldürülme ve benzeri belâlardan sayesinde kurtulup emin olacakları bir kalkan-bir siper edindiler" demektir. Keşşaf sahibi, ayetin bu ifadesiyle, münafıkların, "şehadet ederiz ki sen kesinlikle Allah'ın peygamberisin" şeklindeki sözlerinin kastedilmiş olabileceği; çünkü bu sözün de, onların yalan yeminlerinden biri olduğunu; zira "şehadet" sözünün te'kid açısından yemin yerine geçebileceğini; mesela bir kimsenin, "yemin ederim ki" manasında, "Allah için şehadet ederim ki" diyebileceğini söylemiştir.3[3]

Yemin ve Şehadet

Ebü Hanife de, işte bu ayeti delil getirerek, "Şehadet ederim ki" ifadesini, "Yemin ederim ki" manasına geldiğini söylemiştir. Yine bunu, münafıkların, yemini hafife almaları hususunda, onların bu vasfını anlatan bir ifade olması da mümkündür.
İmdi, eğer, "Peki o halde onlar, daha niçin, sizin de dediğiniz gibi, "Allah adına şehadet ederiz ki..." dememişler de, "şehadet ederiz ki..." demişlerdir?" denilirse, buna bazıları şöyle cevap verir: "Şehadet ederiz ki..." ifadesi, mü'min kimsenin kendisiyle yemin edeceği bir ifadedir. Binâenaleyh bu Örfen, "Allah adına şehadet ederiz ki..." manasındadır. işte bundan ötürü, Hak Teâlâ burada sadece, "şehadet ederiz ki..." ifadesini kullanmıştır."
Ayetteki, "Allah'ın yolundan saptılar" ifadesi, "Bizzat kendileri, Allah'a ve peygamberine itaattan yüz çevirdiler" demektir. Bunun, "Onlar, güçsüz ve şahsiyeti zayıf kimseleri, Peygamber (s.a.s)'e ittiba etmekten alıkoydular" manasına olduğu da söylenmiştir.
"Gerçekten onların yaptıkları şeyler ne kötüdür!" Çünkü onlar müslümanları güç durumda bırakmak, onların yaptığının aksini yapmak için, küfrü ortaya koymuşlardır.
Ayetteki, "Bu" kelimesi, "Onların yaptıkları şeyler ne kötüdür!" ifadesine işarettir. Mukatil buna, "Bu yalan, zahiren mü'min görünüp de, gizlide kâfir olmaları sebebiyledir" manasını vermiştir ki bunda, "Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduğuna şehadet eder" (Münafıkûn. 1) ayetini te'kid vardır.4[4]

Kalbleri Mühürlenenler

Cenâb-ı Hak, "Bu yüzden kalblerinin üstüne mühür basıldı. Artık onlar anlamazlar" buyurmuştur ki bu, "Onlar düşünmezler ve zahirî (açık) delillerden yararlanmazlar" demektir. İbn Abbas (r.a), ayettekifiilini, "hatm" (mühürleme) manası verirken, Mukâtil, "Onların kalblerine küfür damgası basıldı. Dolayısıyla onlar Kur'ân'ı ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğunu anlamazlar" manasını vermiştir. Buna, "Onlar, kendilerinin hak üzere olduklarını sanıyorlardı, ama Allah Teâlâ, onların, kalblerine böylesi bir mührün basıldığını anlamadıklarını haber vermiştir" şeklinde de mana verilmiştir.
Bu ayetle ilgili birkaç bahis var:
Birinci Bahis: Allah Teâlâ, daha önce de, kâfirlerin fiillerinden bahsetmiş; ama bunun peşisıra, "Onların yaptıkları şeyler ne kötüdür!" bu vurmamıştır. Öyle ise burada niçin böyle demiştir?
Deriz ki: O münafıkların fiilleri, yukarıda geçtiği gibi, müslümanların onların canlarını ve

---

[3] 3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/496-497.
[4] 4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/497.

mallarını mubah görmelerine karşı bir siper saydıkları o yalan yeminleriyle içiçedir.5[5]

Münafığın İman Dönemi Var Mı?

İkinci Bahis: Münafıklar, hep sürüp giden bir küfür üzeredirler. Öyle ise Cenâb-ı Hakk niçin, "Onlar iman ettiler, ama sonra kâfir oldular" buyurmuştur?
Deriz ki: Keşşaf sahibi, bu hususta şu üç izahı yapmıştır:
1) Ayetteki "iman ettiler.,." ifadesi, "Kelime-i şehadet getirdiler ve İslâm'a giren kimselerin yaptığını yaptılar, "ama sonra kâfir oldular", yani "daha sonra küfürleri ortaya çıktı" demektir.
2) Bu ifade, "mü'minlerin yanında iman ettiklerini söylediler, "ama sonra kâfir oldular", yani "İslâm'la alay etmek için, reislerinin yanında kâfir olduklarını ortaya koydular" demektir. Bu manaya göre ayet, tıpkı, "iman edenlerle karşılaştıklarında, "iman ettik" derler,,"(Bakara. 14) ayeti gibidir.
3) Bu ifade ile, onlardan zımmî olanlar kastedilmiştir.6[6]

Mu'tezilî İtiraz

Üçüncü Bahis: Kalblere mühür basma, ancak Allah'dan olabilir. Allah Teâlâ kalblerini mühürleyip, imana kapatınca da, onların düşünüp, delillerden yararlanarak doğruyu bulmaları mümkün olmaz. Bu durumda da, bu, Cenâb-ı Hakk'a karşı, onların lehine, bir hüccet (delil) olmuş olur. Çünkü onlar böylece, "Bizim İslâm'dan yüz çevirişimiz, gafletimizden; gafletimiz de Hak Teâlâ'nın, kalblerimizi mühürlemiş olmasından ötürüdür" diyebilirler, buna ne dersiniz? Deriz ki: Allah'tan olan bu mühürleme işi, onların kötü fiillerinden ve Hak'dan yüz çevirmeyi zaten maksad edinmiş olmalarından ötürüdür. Buna göre Hak Teâlâ sanki, bu münafıkları, kendi cahil nefisleri ve batı) arzularıyla başbaşa bırakmış gibidir.7[7]

Münafık Tasviri

"Onları gördüğün zaman, gövdeleri (görünüşleri) hoşuna gider. Eğer (söz) söyleseler dinlersin. Onlar, giydirilmiş kütükler gibidirler. Zuhur eden her sesi, kendi aleyhlerine sanırlar. Asü düşman onlardır. O halde onlardan sakın. Allah onları kahretsin! Nasıl olup da (hakdan böylesine) döndürülüyorlar. Onlara, "Gelin, Allah'ın peygamberi sizin için istiğfar etsin" denildiğinde, başlarını çevirirler. Gördün ki onlar, gururlarına yediremeyerek, halâ yüz çeviriyorlar. Onlar için ha istiğfar etmişsin, ha istiğfar etmemişsin, onlar için birdir, (Çünkü) Allah onları kesinlikle affetmez. Şüphesiz Allah fasıklar güruhuna hidayet etmez" (Mûnafikûn, 4-6).8[8]

Cüssesi Alımlı, İçi Kof

Bil ki Cenâb-ı Hakk, "Onları gördüğün zaman..."buyurmuştur. Bu, "Abdullah b. Übeyy. Muğîs b. Kay s ve Cedd b. Kays (gibilerini) gördüğünde..." demektir. Çünkü bunlar, cüsseli ve yakışıklı idiler. Dolayısıyla bu gösterişli oluşlarından ötürü, görünüşleri hoşa gidiyordu. Abdullah b. Übeyy, iri yapılı, yakışıklı ve güzel konuşan birisi idi. Birşey konuştuğunda, Hz. Peygamber (s.a.s) onu dinlerdi. İşte bu husus, ayetteki, "Eğer (söz) söyleseler dinlersin..." ifadesiyle anlatılmaktadır ki bu, "Eğer onlar, "Şüphesiz sen, Resûlüllah'sın" derlerse, sen onların bu sözlerine itibar edersin" demektir.
Ayetteki, (dinlersin) ifadesi, meçhul olarak, iâIJ (sözü dinlerin) şeklinde de okunmuştur.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/497-498.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/498.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/498.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/498-499.

Hak Teâlâ bu kimseleri, "huşub'a yani elbise giydirilmiş odun kütüklerine benzetmiştir. "Huşub" kelimesi, tıpkı, bedene (ç. büdn) esed (ç'üsd) kelimeleri gibi, çoğul olarak hüşb şeklinde okunduğu gibi, semere (sümür) kelimesi gibi, hüşüb şeklinde, medere ç. meder gibi, haşeb şeklinde de okunmuştur ki huşb şeklindeki okuyuş, İbn Abbas (r.a); harekeli şekil ise, ehl-i Hicaz'ın lehcesidir.

"Kütük", düşünüp anlayamaz. Münafıklar da aynen böyledir. Binâenaleyh münafıklar, anlamayı ve basiret sahibi olmayı istememeleri açısından, tıpkı bir kütük gibi kabul edilmişlerdir.[9][9]

Huşub-i Müsennede

Ayetteki müsennede sözüne gelince, Arapça'da "Ona meyletti, yöneldi" manasında, "yöneltti, meylettirdi" manasında tabirleri kullanılır. Dolayısıyla o yöneltilen şey, "müsned" olmuş olur. Ayetteki kelimenin şeddesi ise, tekid için getirilmiştir. "Huşub", bir bakıma meyve veren ve büyüyen ağaçlara benzediği için, müsennede sözüyle tavsif edilmiştir.[10][10]

Her Sesi Kendi Aleyhinde Sanır

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, o münafıkları korkak diye tavsif etmiş ve onları bu vasıflarından dolayı ayıplayarak, "Zuhur eden her sesi, kendi aleyhlerine sanırlar" buyurmuştur. Mukâtil şöyle der: Asker içinde biri bağırdığında, bir hayvan bağından kurtulup, bir ses çıkardığında, yahut da bir yitik için ilan verildiğinde, münafıklar, kalblerine sinmiş o korkudan ötürü, kendilerinin kastedildiğini ve kendilerine seslenildiğini zannederler. Bu böyledir, çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın, kendilerinin sır perdelerini açacağı, sırlarını ortaya koyacağı korkusu içinde olup, her an başkalarına bu işin geleceğini beklemektedirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, peygamberine onların düşman olduklarını bildirerek, "Asıl düşman onlardır. O halde onlardan sakın" yani "Sırlarını onlara güvenme, onlann görünüşlerine aldanma. Çünkü onlar, başkalarıyla mukayese edildiklerinde, düşmanlıkta had safhaya ulaşmış kimselerdir" buyurmuştur.

Ayetteki, "Allah onları, kahretsin. Nasıl olup da (hakdan böylesine) döndürülüyorlar" cümlesi, geçen ifadeyi açıklayan bir cümle olup, münafıklar için bir bedduadır ve Allah'ın kendi zatından onlara lanet etmesini, onları rüsvay etmesini isteyen ve mü'minlere böyle beddua etmelerini öğreten bir ifadedir. ifadesi de, "Hakdan nasıl döndürülüyorlar" demek olup, bu, onların cehaletlerinden, dalaletlerinden ve kendilerinin hak üzere oldukları kuruntusundan bir teaccüb, bir hayrettir.[11][11]

Resulün Şefaatçiliğini Küçümseme

Cenâb-ı Hak "Onlara, "Gelin, Allah'ın peygamberi sizin için istiğfar etsin" denildiğinde..." buyurmuştur. Kelbî şöyle demiştir: "Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, münafıkların vasıflarını bildirince, münafıkların mü'min akrabaları, onlara gidip, "Yazıklar olsun sizel Münafıklığınız ortaya çıktı ve rezil-rüsvay oldunuz. Kendinizi mahvettiniz. Bari, Resûlüllah'a gidip, münafıklıktan artık vazgeçtiğinizi ona söyleyip, sizin için istiğfar etmesini rica ediniz" dediler. Ama o münafıklar buna aldırmadılar, bu hususta inad ettiler. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu."[12][12]

---

[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/499.

[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/499.

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/499-500.

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/500.

Abdullah ibn Übeyy

İbn Abbas (r.a) da şöyle demiştir: "Abdullah b. Übeyy, pek çok adamıyla, Uhud'dan savaşmadan geri dönüp, müslümanlardan ayrılınca, müslümanlar ona buğzetmeye başladılar, onu sert dille eleştirdiler ve kulağı duya duya hoşlanmayacağı sözler söylediler. Bunun üzerine kardeşleri, Übeyy'e, "Keşke Resûlüllah'a gitsen de, o da senin için istiğfar etse ve senden hoşnud olsa" dediler. O da, "Ben ona gitmem, benim için istiğfar etmesini istemem" dedi ve yüzünü dönüp gitti. İşte o zaman bu ayet nazil oldu."

Ekseri müfessirlere göre ise, Abdullah b. Übeyy, "Eğer Medine'ye dönersek, andolsun en şerefli ve kuvveti! olan, oradan en hakîr ve zayıf olanı çıkaracaktır" (Münafikûn, 8) ve "Allah'ın peygamberinin etrafında bulunanları beslemeyin" (Mümfikûn, 7) dediği için, istiğfar talebinde bulunmaya çağırdı ve ona "Gel, Resûlüllah, senin için istiğfar etsin" denildi de, o da, "Ne dedin! Ne dedin!" dedi. İşte ayetteki, "Başlarını çevirirler" ifadesiyle onun bu tavrı kastedilmiştir. Bu kelime şeddesiz olarak, şeklinde de okunmuştur. Şeddeli okunuşu ise teksiri (işin çokça yapıldığını) göstermek içindir. Tek bir kişi kastedilerek, zamir cem? getirilebilir. Bu, arap şiirinde çokça rastlanan bir durumdur. Çünkü Cerîr,

"Allah, sizin, verdiği ahde bağlı olan kimseler olduğunuzu sanan kimsenin iyilik ve hayrını vermesin... (Farkında değildir ki), olan olmuştur..." demiştir. Cerîr bu ifadesiyle, tek bir kadına hitab etmiştir.

Ayetteki, "Gördün ki onlar gururlarına yediremeyerek, halâ yüz çeviriyorlar" ifadesine gelince, bu, "Onlar, Resûlüllah'ın kendileri için istiğfar etmesinden yüz çeviriyorlar.." demektir.[13][13]

Şefaat de Onlara Fayda Vermez

Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'in onlar İçin mağfiret talebinde bulunmasının da onlara bir fayda vermeyeceğini belirterek "Onlar için ha istiğfar etmişsin, ha istiğfar etmemişsin, onlar için birdir" buyurmuştur. Katâde bu ayetin, "Onlar için ister istiğfar et, ister etme... Yetmiş kez de istiğfar etsen... " (Tevbe, 80) ayetinden sonra nazil olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "Çünkü bu ayet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "Rabbim beni serbest bıraktı. Dolayısıyla, ben yetmişten fazla istiğfarda bulunurum" buyurdu. Bunun üzerine Hak Teâlâ, "Allah onları kesinlikle bağışlamaz. Şüphesiz Allah fasıklar güruhuna hidayet etmez" buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetle münafıkları kastettiğini söyler. Bazı kimseler de, "Bu ayette Allah Teâlâ'nın beyan (açıklama) manasındaki hidayetin yanısıra, başka hidayetin de sahibi olduğunun izahı yatmaktadır. Bu hidayet de, hidayete ereceğini bildiği kimseler hakkında, hidayete erme fiilini yaratmasıdır" demişlerdir. Bunun manasının, "Fasık oldukları için Allah onları hidayete erdirmez" şeklinde olduğu da İleri sürülmüştür. Mu'tezlle ise, "Onlar fasık olup, saptıklarında, Allah onları hidayete erenler diye adlandırmaz" manasını vermiştir.[14][14]

Duvara Yaslanmış Kütükler

Ayetle ilgili birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk niçin o münafıkları, kendisinden istifade edilen başka şeylere değil de, "huşubun musennede" (giydirilmiş kütükler)e benzetmiştir?" Deriz ki: Bu teşbih, başka teşbihlerde bulunmayan, şöyle pek çok ince manaları ihtiva etmektedir:

1) Keşşaf sahibi, şöyle demektedir: "Münafıklar, iman, hayır ve güzel namına ne varsa, hepsinden uzak birer kalıb oldrukları için, duvara dayandırılmış kütüklere-kerestelere benzetilmişlerdir. Bir de kütükten-keresteden istifade edildiğinde, bu ya tavanda, ya duvarda, ya da yararlanılan başka yerlerde kullanılırlar. Böylece o münafıklar, kendilerinden istifade edilmeyişleri açısından bu kütüklere benzetilmişlerdir.

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/500-501.

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/501.

Bu ifade ile, duvara yaslandırılmış kerestelerden yontulup-yapılmış putların kastedilmiş olması da mümkündür. Böylece münafıklar, şekillerinin güzellği, ama faydalarının azlığı hususunda bunlara benzetilmiş olurlar.

2) "Huşubun musennede" aslında, kendinden istifade edilmeye elverişli, taze dallardır. Bunlar daha sonra böyle kupkuru, kabasaba hale gelmişlerdir. Kâfir ve münafık da aslında aynen, şöyle veya böyle olmaya elverişli varlıklardı. Ama sonra bu Özelliklerini kaybetmişlerdir.

3) İnsanlardan kâfir olanlar, kütüktürler, odundurlar. Nitekim Hak Teâlâ, "Siz cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz" (Enbiya. 96) buyurmuştur. Huşubu müsennede de odundur.

4) Duvara yaslandırılmış kütüklerin birisi bir tarafa, diğeri diğer tarafa doğru iki ucu vardır. Münafıklar da böyledir. Çünkü münafığın iki tarafı vardır. İç (batınî-asfi) ucu kâfirlere doğru, dış (zahirî) ucu müslümanlara doğrudur.

5) "Huşubun müsennede"nin dayandığı şey, cansız varlıklar ve bitkilerdir. Münafıkların dayanıp-güvendikleri şeyler de böyledir. Çünkü münafıkların dayandıkları, putperest müşriklerdir. Putlar da ya cansızlardan, ya bitkilerden yapılmışlardır."

İkinci Bahis: Allah Teâlâ münafıkları önce huşubun müsennedeye (dayandırılmış veya giyindirilmiş kütüklere) benzetmiş, daha sonra da bu teşbihe ters düşen birşeyi beyan buyurmuştur. Bu da, "Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar. Ası! düşman onlardır" ifadesidir. Halbuki kütükler, asta zanda bulunamazlar (ne dersiniz)? Diyoruz ki: Müşebbeh (benzetilen) ile müşebbehün bih (kendisine benzetilenin, her bakımdan birbirlerine benzemesi şart değildir. Dolayısıyla bu münafıklar, istifade edilmeyiş açısından kütüklere benzetilmişlerdir. Yoksa onlar, sesleri ve benzeri şeyleri duyup-duymama açısından kütüklere benzetilmiş değillerdir.

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk, herbiri de biraz önce bahsi geçenler zümresinden olmalarına rağmen, "Allah kâfirler güruhunu", yahut "münafıklar güruhunu" yahut da, "kibirlenenler güruhunu hidayete erdirmez" buyurmayıp, "Fasıklar güruhuna hidayet etmez" buyurmuştur (niçin)? Deriz ki: Bu, güruhlardan herbiri, "fasıklar"a dâhildirler ve ayet, "Allah, fasıktan, yani kâfirleri, münafıkları ve müstekbirleri hidayete erdirmez" manasındadır.15[15]

Resulün Desteksiz Kalmasını Arzulayanlar

"Onlar "Resulüllah yanında bulunanları desteklemeyin, böylece dağılıp gitsinler" diyen kimselerdir. Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat o münafıklar anlamazlar. Onlar, "Eğer Medine'ye dönersek, andolsun en şerefli ve kuvvetli olan, en hakir ve zayıf olanı mutlaka çıkaracak" diyorlardı. Halbuki şeref, kuvvet ve galibiyet Allah'ındır, peygamberlerinindir müminlerindir. Fakat münafıklar bilemezler' (Münafikûn, 7-8}.

Allah Teâlâ, kötü sözlerini haber vererek, onların şöyle şöyle diyenler olduklarını bildirmiştir. Dağılıp gitsinler demektir. Bu ifade, yiyecekleri bittiğinde kavim için kullanılan ifâdesinden olmak üzere, "Böylece yiyecek şeyleri kalmasın..." şeklinde de okunmuştur.16[16]

Nüzul Sebebi

Müfessirler şöyle demişlerdir: Hz. Ömer (r.a)'in ücretlisi, savaşların birinde Abdullah b. Übeyy'in ücretlisi (adamı) ile bir savaşta dövüştü. Hz. Ömer (r.a)'in adamı, Abdullah b. Übeyy için, hoşlanmayacağı sözler sarfetti, onun hakkında sert sözler kullandı. Abdullah da, yanında bir takım kimseler varken öfkelenip, "Ama, Allah'a yemin ederim ki, eğer Medine'ye dönersek, daha şerefli ve güçlü olanlar, hakir ve zayıf olanları mutlaka oradan sürüp çıkaracaktır" dedi.

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/501-502.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/502-503.

"Daha şerefli ve güçlü" ifadesiyle kendisini, "hakir ve zayıf" ifadesiyle, (hâşa) Resulüllah'ı kastetti. Kavmine dönüp, muhacirleri kastederek, "Şu heriflere yardımda bulunmazsanız, şüphesiz onlar, memleketinizden çekip giderler. Öyleyse onlar Muhammed'in etrafından sökülüp gitsinler diye, onlara infakta bulunmayın" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.
Ayetteki, kelimesi, yâ'nın fethası ile şeklinde de okunmuştur. Hasan el-Basrî ve İbn Ebî Able, nûn ile ve "e'azz" ve "ezeli" kelimelerinin nasbi ile okumuşlardır.17[17]

Gök ve Yer Hazineleri

Cenâb-ı Hak, "Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır" buyurmuştur. Mukâtil bu ifadeye, "Rızıkların, bitkilerin ve yağmurların anahtarları (kaynaklan) Allah'ındır" manasını vermiştir ki bu, "Rezzâk olan Allah'dır" demektir. Bu tıpkı, "De ki; Sizi gökten ve yerden nzıklandıran kimdir?.." (Yunus. 31) ayeti gibidir. Me'ânî âlimleri, "Allah'ın hazineleri" tabirine, "Allah'ın makdûratı" (kadir olduğu şeyler) mahlûkatı manasını vermişlerdir. Çünkü çıkarmayı istediği herşey, bu makdurât içine dahildir. Cüneyd, "Allah'ın gökteki hazineleri, gayblar âlemi; yerdeki hazineleri ise, mahlukattn kalbleridir. Çünkü Allah allamu'l-guyûb ve mukallibe'l-kulûb'dur demiştir.18[18]

Münafıklar Kıt akıllıdırlar

Hak Teâlâ'nın, "Fakat o münafıklar anlamazlar" ifadesi, "O münafıklar birşeyin olmasını istediğinde, Allah'ın işinin, o şey için "ol" demesi olduğunu; o şeyin de hemen olacağını bilemezler" demektir.
Ayetteki "Onlar "Eğer Medine'ye dönersek..” diyorlardır" ifadesi, "Eğer bu savaştan Beni Mustalık savaşından Medine'ye dönersek" demektir. Cenâb-ı Hakk, bu sözlerini kendilerine reddederek, kabul etmeyerek, "Halbuki izzet (şeref, kuvvet ve galibiyet) Allah'ındır, peygamberinindir, mü'minleiindir." buyurmuştur ki bu, "Güç ve kuvvet Allah'ın, aziz kılıp desteklediği Resulünün ve mü'minlerindir" demektir. Cenâb-ı Hakk, peygamberine (s.a.s), yardım etmek suretiyle, onu ve taraftarlarını aziz (üstün-galib) kılmış, onların dinini, diğer dinlere galib getirmiş ve peygamberine, bunun böyle olacağını haber vermiştir. Ama münafıklar bunu bilememişlerdir. Eğer onlar bunu kestirselerdi, böyle söz söylemezlerdi.19[19]

İzzetin Sahibi

Keşşaf sahibi, ifâdesine şu manayı vermiştir: "Zillet, hakirlik ve horluk, nasıl ki şeytan için, şeytanın kâfir ve münafık dostları için ise, izzet (şeref) de işte sadece ve sadece Allah'a, Resulüne ve mü'minlere mahsustur." Üstü eski-püskü olan salına hanımlardan birinin şöyle dediği nakledilir: "İslâm olmam, bana yetmez mi? İslâm öyle bir izzettir ki onunla beraber zillet olmaz. Öyle bir servettir ki onunla beraber fakirlik olmaz."
Ali b. Hasan (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: Bir adam onu "İnsanlar sende bir şaşkınlık olduğunu iddia ediyorlar" deyince, o, "Bu şaşkınlık değil, aksine izzettir. Çünkü bu, beraberinde zillet olmayan izzet, fakirlik olmayan bir zenginliktir" dedi ve bu ayeti okudu.
Ariflerden biri bu ince manayı anlatmak için şöyle demiştir: "İzzet, kibirden başka birşeydir. Mü'minin kendi kendisini zelil hale düşürmesi helal olmaz. O halde izzet, insanın, kendisini iyi tanıması ve dünyevi bir takım maksadlar İçin şahsiyetini ayaklar altına almaktan korumasıdır. Kibir ise, insanın kendini tanımaması ve kendini haketmediği makamın üzerine çıkarmasıdır. O halde izzet, şekil bakımından kibre benzer ama, hakikati (özü) açısından kibirden farklıdır ve

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/503.
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/503.
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/503-504.

bu tıpkı, tevazünün, zillet ile karıştırılması gibidir. Halbuki teva2u, övgüye değer bir sıfattır. Zillet, alçaklık, şahsiyetsizlik ise, kötü bir sıfattır. Kendisinde kibre benzer bir durum olduğu halde izzet (şeref-şahsiyet), kınanmayan aksine övülen bir sıfat olduğu için, Hak Teâlâ, "İşte bu (azab) yeryüzünde haksız yere kibirlenmenizden dolayıdır" (Ahkâf, 20) buyurmuştur ki burada izzet sıfatının "hak" ile "haklı olmak" ile kazanılacağına gizli-ince bir işaret vardır. Açıklığa-alçalmaya meyletmeksizin tam tevazu çizgisinde durmak, onu korumak, büyük bir ateş üstünde kurulmuş izzet köprüsü üzerinde durmak demektir.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hakk önceki ayetin sonunda, "Münafıklar anlamazlar" buyururken, sonraki ayetin sonunda "münafıklar bilemezler" buyurmuştur, bunun hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk, birinci ayetle onların, akıl, anlayış ve zekâlarının azlığını; ikinci ayetle ise, onların ahmaklık ve cehaletlerinin çokluğunu anlatmak istemiştir. "anlamazlar" ifadesi, ya gibi babından, yada, babındandır. Birincisi, fıkhın (anlamanın), zorlukla elde edildiğini anlatır; ikincisi ise, kolaylıkla elde edildiğini anlatır. O halde, birincisi, 'ilâcı (kesbiliği), ikincisi ise mizacî (fıtrîliği) ifade eder.20[20]

Mal ve Aile Allah rızasını Engellemesin

"Ey iman edenler, sizi ne mallarınız, ne evlatlarınız, Allah'ın zikrinden alıkoymasın. Kim bunu yaparsa, işte onlar hüsrana uğramışların ta kendileridir. Herhangi birinize ölüm gelip de "Ya Rabbi, ecelimi yakın bir zamana kadar erteleseydin de, sadaka verseydim ve salihlerden olsaydım" demesinden evvel, size nzık olarak verdiğimizden infâk edin. Halbuki Allah, hiçbir kimseyi eceli geldiği zaman asla geri bırakmaz. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" (Mûnafikûn, 9-11).

Ayetteki, ifadesi, "münafıkları meşgul ettiği gibi, mallarını ve evlatlarınız sizi meşgul etmesin" demektir. Müfessirler bu hususta değişik izahlar yapmışlardır: Kimileri bu ayetlerin münafıklar hakkında nazil olduğunu söylerlerken, kimileri de mü'minler hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Ayetteki, "Allah'ın zikri" ifadesine, namaz, zekât,hac ve benzeri, "Allah'ın farzları"; yahut (mutlak manada "Allah'a taat" manaları verilmiştir. Dahhâk, "Beş vakit namaz" manası verirken; Mukâtil, "Bu ve bundan sonraki ayetler, mü'min olduklarını söyleyen münafıklara hitap olan ayetlerdir" demiştir. "Kim bunu yaparsa..." ifadesi, "Kimi, malı ve çocukları Allah'ı zikirden oyalarsa, işte onlar hüsrana uğramışların ta kendileridir, yani ticaretlerinde, yaptıkları alış-verişte zarara uğrayanlardır" demektir. Çünkü onlar, ebedî ve çok kıymetli bir şeyi, fâni ve adi şeyler değiştirmişlerdir. Bu ifadeye, "Onlar, Allah'ın Resulü (s.a.s)'nün anlattığı tevhid ve ba's (öldükten sonra dirilme) gibi şeyteri inkar etmek suretiyle zarara uğramış kimselerin ta kendileridir" şeklinde de mana verilmiştir. Kelbî, "Allah'ın zikri" ifadesine "cihâd" manasını verirken, buna, "Kur'ân hakkında tefekkür ve istidlal" gibi manalar da verilmiştir.

Ayetteki, "Size rızık olarak verdiğimizden infâk edin" hitabı hakkında, İbn Abbas (r.a), "Allah Teâlâ bununla, malların zekâtını kastetmiştir. Buradaki harf-i cerh, ba'ziyyet ifade etmektedir" der. Bu ifadeyle, vâcib (farz) olan intakların kastedildiği de söylenmiştir.

"Herhangi birinize ölüm gelmezden ... evvel" ifadesi, "ölümün emareleri görünmeye başlamazdan önce..." demektir. Çünkü bu durumda kişi, yeniden dünyaya dönmeyi isteyecektir. İşte bu husus da, "Ya Rabbi, ecelimi yakın bir zamana kadar erteleseydin" ayetinde anlatılmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetler ile, insanları, Kendisini zikre, yani hep hatırda tutmaya ve mallarında cimrilik etmemeye teşvik ettiği de söylenmiştir. Bu ifade, "Keşke bana mühlet versen ve ecelimi biraz daha geriye atsan" demek olup, bu geriye atma işi, insanın ömrünün artırılmasını ifade eden bir husustur. İnsan bunu, sadaka vermek, zekât vermek ve günahlardan arınmak için istemektedir. Bu hususu da ayette, "Sadaka verseydim ve salihlerden olsaydım" ifadesiyle anlatılmaktadır, İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bu, ayetin muhatablannın, mü'minier olmadığını gösterir. Çünkü mü'min, yeniden dünyaya dönmeyi

---

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/504.

istemez." Dahhâk da, "ölüm, haccetmemiş, zekâtını vermemiş, birisinin başına gelip çattığında, hep dünyaya yeniden dönmeyi ister" der ve bu ayeti okurmuş. Keşşaf sahibi ise bu ayette, "Kendisine mühlet tanıma gibi ümitsizliğe düştüğü, nefsini zar-zor aldığı, artık harcama imkânı kalmadığını, kabul edilme vaktinin geçtiğini göstermeden önce,.." manasını vermiştir. Çünkü insan bu durumda, infak etmediğine yanar, fırsatı kaçırdığından ötürü parmaklarının ucunu ısırır (pişman olur), İbn Abbas (r.a)'ın bu ayetle ilgili olarak, "Ölümün sultası başınıza çökmezden önce, tasadduk edin. Çünkü bu an geldiğinde, artık ne bir tevbe kabul edilir, ne de bir ibadet fayda verir" dediği de rivayet edilmiştir.

İbn Abbas (r.a) ayetteki, "salihlerden olsaydım" ifâdesine, "haccetseydim" manasını vermiştir. Bu İfade, şeklinde de okunmuş olup, bu kıraat, ifadesinin lafzına göredir. Müberred, bu okuyuşun, mâ-kablinden (öncesinden) ötürü olduğunu, çünkü mâ kablindeki kelimesinin temenni manasına olan istifhamın (sorunun) cevabı olduğunu; meczûm, yani şeklindeki okuyuşun ise, fâ edatının dahil olduğu kelimenin mahalline göre olduğunu söylemiştir. Übeyy (r.a) kelimeyi, aslı üzere, şeklinde okumuş; kelimesini ise, o kelimenin mahalline atfetmiştir.

Sibeveyh, kelimelerin mahal üzerine atfedilmesi hususunda şöyle pek çok şiir misal getirmiştir:

"Ey Muaviye; Bizler beşeriz, kolaylaştır ve yumuşak ol.. Dağ değil, demir de değiliz.." Burada, "hadîd" kelimesi, "cibâl" kelimesinin mahalline atfen, mansub okunmuştur. "Cibâl"in başındaki bâ harf-i cerri, hazfedilmesi mümkün olan "glecek zaman" manası için getirilmemiştir. İbn Ebî Selma'nın şu beyti ise, yukarıdaki durumun tam tersini gösterir: "Ben, artık geçmişe yetişemeyeceğimi ve gelen şeyin önüne geçemeyeceğimi anladım." İbn Ebî Selma'nın bunu şeklinde dediği ve "sabık" kelimesini mana bakımından o kelime üzerine atfettiği sanılmaktadır. Ebû Amr'ın ayetteki o kelimeyi şeklinde okuyuşuna gelince, bu kıraat bunu, mana üzerine değil, lafza hamletmiştir (atfetmiştir).

Hak Teâlâ daha sonra ömrü bitmiş, eceli gelip çatmış kimselerin süresini uzatmayacağını haber vererek, "Halbuki Allah hiçbir kimseyi eceli geldiği zaman asla geri bırakmaz" yani, "Her canın öleceği o (belli) zaman gelip çattığında, Allah onun ölümünü sonraya bırakmaz" buyurmuştur. Keşşaf sahibi bu ifadenin kesinlikle olmayacağını anlatacak tarzda, eceli sonraya bırakmanın söz konusu olmadığını anlatan bir ifade olduğunu söylemiştir.

Velhasıl Hak Teâlâ'nın "Sizi ne mallarınız ne evlatlarınız, Allah'ın zikrinden alıkoymasın" ifadesi, kişiye, ölümü gelip çatmazdan Önce zikretmesi ve bu zikri sürdürmesi gerektirdiğine; "Verdiğimizden infak edin" ifadesi de, verilen şeylere şükrü gerektirdiğine dikkat çekmektedir. Ayetteki, "Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır" cümlesi, "Allah, bu kimselerin, dünyaya yeniden döndürülmeleri halinde bile, yine zekât vermeyeceklerini, haccetmeyeceklerini bilir" demek olup, tıpkt "Eğer onlar, dünyaya geri döndürülselerdi, şüphesiz yasaklandıkları şeyleri yine yaparlardı" (En'âm, 28) ayeti gibidir. Müfessirier, ayetin hitabının, iyi veya kötü her ameli içine alan bir hitab olduğu kanaatindedirler. Asım, âdı ifâdesine uygunluk arzetsin diye, fiili, yâ ile (onların yaptıklarından) şeklinde okumuştur. Çünkü "nefs" kelimesi, lafzan müfred (tekil) ise de, bununla çok kimseler kastedilmiştir. Dolayısıyla bu kıraat, "nefs" kelimesinin manasına göredir. Allah en iyisini bilir. Salat-u selâm efendimiz, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve bütün ashabına olsun. (Âmin).[21][21]

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/504-507.

TEĞÂBUN SÛRESİ

Onseklz ayet olup, Mekkî'dir.[1]

Herşey Allah'ı Tenzih Eder

"Göklerde ne var, yerde ne varsa, Allah'ı tenzih etmektedirler. Mülk O'nun, hamd O'nun; O, herşeye hakkıyla kadirdir" (Tegâbun. 1).
Bu sûrenin bir önceki sûre ite münasebetinin ne olduğu açıktır. Çünkü, önceki sûre, yalancı olan münafıklardan; bu sûre ise, doğru söyleyen münafıklardan bahsetmektedir. Ayrıca önceki sûre, münafık kimselerin gizlice ve açıktan yaptığı batıl şeyleri anlatırken, bu sûre, onlar için son derece şiddetli bir tehdit ihtiva etmektedir ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki, "Göklerde ve yerde ne varsa bilir. Ne gizler, ne açıklarsanız onlan da bilir. Allah göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir" (Teğâbun, 4) ayetinin beyan ettiği husustur. Bu sûrenin başı ile önceki sûrenin sonu arasındaki münasebete gelince, o sûrenin sonunda insanların dikkatleri, biraz önce de geçtiği gibi, Cenâb-ı Hakk'ı zikretmeye (O'nu görüp gözetmeye) ve O'na şükretmeye çekilmiştir. Bu sûrenin başında ise, şu hususa işaret edilmektedir: "Eğer onlar, zikir ve şükürden yüz çevirirlerse, Bizim, hep zikrine ve hep şükrüne devam eden topluluklarımız vardır ki, bunlar da, tesbihatta bulunanlardır." Nitekim Cenâb-ı Hakk, "Göklerde ne var, yerde ne varsa, Allah'ı teşbih etmektedirler" buyurmuştur.
Aytttеki, tabirine gelince, bunun manası, "Göktekiler ve yerdekiler, Allah'ı te ve tenzih edince, mülk de O'nun, hamd de O'nun!" şeklindedir. Mülk O'nun oıunca, bu demektir ki O, mülkünde dilediği gibi tasarruf sahibidir. Tasarrufta bulunabilmek ise, kudrete muhtaçtır, yani kudreti iktizâ eder. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, "O her şeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur.
Keşşaf sahibi, şöyle der: "Cenâb-ı Hakk, mülkün ve hamdin Kendisine mahsus olduğunu belirtmek için, iki cümlenin ikisinde de, zarfı (yani ifâdesi) önce getirmiştir. Bu böyledir, zira mülk, hakikatte O'na aittir. Çünkü O, her şeyin var edicisi ve yoktan halkedenidir. Ve her şey, O'nunla kaimdir ve her şey, O'nun varlığını gösterir. "Hamd" de böyledir, çünkü nimetlerin başlıcalan ve bunlardan elde edilen, bunlardan çıkanların tümü, Allah'tandır. O'nun dışındakilerin bu nesnelerin sahibi ve maliki olması meselesine gelince bu, Cenâb-ı Hakk tarafından bir tavzif, hükümranlık vermek ve verdiklerini korumamızı İstemektir. O'na hamdetmek ise, Allah'ın verdiği nimetlerin O'nun tarafından olduğunu her gün sayıp dökmek ve bilmektir.
Ayetteki, cümlesine gelince, bunun manası, "O, istediği her şeye kadirdir" şeklindedir. Bunun manasının, "O, dilediği şeyleri dilediği kadar; ne fazla, ne de eksik yapan bir kadirdir.." şeklinde de olduğu ileri sürülmüş olup, bu husus daha önce geçmişti. Ayetle ilgili söyle birkaç bahis vardır:[2]

Teşbih Lafzı İle Başlayan Sûreler

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk.Hadîd, Haşr ve Saff sûrelerinin başında, "tesbih, tenzih etti..."; Cuma ve Teğabun sûrelerinin başında ise, "teşbih, tenzih eder.." ifadelerini kullanmıştır. Bunun hikmeti ne olabilir? Biz deriz ki, bunun cevabı daha önce geçmişti.
İkinci Bahis: Cenâb-ı Hak bir yerde (Teğabun, 1) buyurmuş, bir başka yerde ise,(Hadid, 1) buyurmuştur. Bunun hikmeti ne olabilir? Biz deriz ki, bunların mutlaka bir hikmeti vardır, ama biz o hikmetlerin neler olduğunu aynen bilemeyiz. Ne var ki, biz, şu anda hatırımıza gelen şu hususu ifade edebiliriz: Göklerin ve yerin tümü birden tek bir şey olup, bu da, bunların felekî ve unsurî (göksel yersel) cisimlerden meydana gelmiş alem oluşlarıdır. Sonra, bu bütüne göre yer bir şey; geriye kalanlar ise, başka bir şeydir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın şeklindeki

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/509.
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/511-512.

buyruğu bu toplam ve mecmûun cüzüne nisbetledir. Bu toplamın herbir cüzüne nisbetle durum böyledir. Hal böyle olunca da, bu maddî alem bir açıdan tek şey, diğer bir açıdan iki ve pekcok şey olduklarını bildirmek için, bazı sûrelerde bazı sûrelerde ise, şeklinde beyan buyurmuştur. Mecmuu itibariyle yaratma işi, cüz itibariyle olan yaratma işinden başkadır. Ve, kendi aralarındaki yaratılışlar da, bunun gibidir. Bir şeyin toplamda bulunmasından, o şeyin o toplamın cüzlerinin herbir cüzünde yer alması, ancak ayrı bir delil ile söz konusu edilebilir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesi, beliğ bir biçimde, bu delil cümlesindendir. Çünkü bu, göktekilerin ve yerdekilerin ayrı ayrı tesbihatta bulunduklarına delalet eder. Ama, ifadesi ise böyle değildir.3[3]

Allah'ın Mahlukatı Hakkında Takdiri

"Sizi yaratan O'dur. Kiminiz kâfir, kiminiz mü'min... Allah, ne yaparsanız, hakkıyla görendir. Gökleri ve yeri, gerçek bir maksadla O yarattı. Size suret verdi, hem suretlerinizi de güzel yaptı. Dönüş, ancak O'nadır. O, göklerde ve yerde ne varsa bilir. Ne gizler ne açıklarsanız, onları da bilir. Allah göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir" (Teğabun, 2-4).
Ibn Abbas (r.a), bu ayete, "Allah, insanoğlunu, mü'min ve kâfir olarak yarattı. Sonra da, kıyamet gününde, yarattığı gibi, mü'min ve kâfir olarak yeniden "iade" edecektir" manasını verirken, Ata bu ayete, "Kiminiz tasdik edici, kiminiz de inkarcısınız.." manasını vermiştir. Dahhak da, "Münafık gibi, kiminiz görünürde, açıkta mü'min, gizlide kâfir; Ammflr Ibn YAsir gibi, kiminiz de görünürde, huzurda kâfir, gizlide mü'minsiniz..." manasını vermiş ve bunun delili olarak da, Cenâb-ı Hakk'ın "Kalbi iman ile dolu olarak, inkâra zorlananlar müstesna..." (Nahl, 106) ayetini zikretmiştir. Zeccâc ise, bu ayete, "Kimileriniz, Cenâb-ı Hakk'ın, onu yarattığını inkâr ediyor; ki bunlar "tabiatcılar" ve "dehriyyûn"dur-, kiminiz de, Allah Teâlâ'mn, onu yarattığını tasdik ediyorsunuz" şeklinde mana vermiş, delil olarak da, "Ölesice insan, ne kadar da nankör!.."(Abese, 17-18) ve "Seni bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratıp... Allah'ı küh ile inkâr mı erö'n?"(Kehf, 37) ayetlerini getirmiştir. Ebu İshak da, bu ayetin tefsiri sadedinde, "O sizi, ta annelerinizin karnında iken kâfir ve mü'min olarak yaratandır.." demiştir. Nitekim, bazı tefsirlerde de, Yahya (a.s)'ın, annesinin karnında mü'min; Firavunun ise, annesinin karnında kâfir olarak yaratıldığı düşüncesi bulunmaktadır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah seni, Allah'dan olan bir kelimeyi müjdeleyici olarak Yahya ile müjdeler" (Al-i Imrân. 39) ayetidir.
Ayetteki, "Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir" cümlesine goünce, bu, "Allah, sizin amellerinizden olan küfür ya da iman fiilinizi bilendir..." anlamındadır. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, size nimetlerin aslı olan nimeti lütfetmiştir. Bu da, sizi yaratma nimetidir. Öyleyse çok iyi bir şekilde tefekkür edin ve böylece topyekün şükreden kullar olunuz. Ama imkânınız varken bunu yapmayıp, aksine bölünüp-parcalandınız. Derken, kiminiz kâfir, kiminiz mü'min oldu'1 şeklindedir.4[4]

Bi'l-Hakk Tabiri

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi," Gökleri ve yeri Kadîm iradesi, ile, hikmetine uygun olarak yarattı" demektir. Kimileri de ayetteki "hakk ile" ifâdesini "hak için..." demek olduğunu, bu "hak"kın da, öldükten sonra dirilme işi olduğunu söylemişlerdir.
Ayetteki, "Size suret verdi. Hem de suretlerinizi güzel yaptı' ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
a) "Güzel yaptı" ifadesi, "Başkasında bulunmayacak bir şekilde sapasağlam yaptı" demektir. Bu yaratılış nasıl başkasında bulunsun ki, çünkü insanların bizzat Kendilerinde, Allah'ın birliğine ve Rablığına, bu şeklin güzelliğinden ötürü, hususî olarak delalet eden, kuvvetli

---

[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/512.
[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/512-513.

deliller vardır.
b) Buradaki "güzeflıği, görünümünün güzelliği manasına da alabiliriz. Çünkü insanın boyuna-bosuna, organlarının mütenasib oluşuna baktığında, şeklinin en güzel olduğunu anlar.
Ayetteki, "Dönüş ancak O'nadır" ifadesi, "öldükten sonra dirilip gidiş, O'na doğru olacaktır" demektir. Cenâb-ı Hakk, bu işin kendisine doğru olacağını bildirmiştir. Çünkü mahlukatı yaratmasındaki en nihai hedeî buaur.
Cenâb-ı Hakk, "Size suret verdi. Hem de suretlerinizi güzel yaptı" buyurmuştur. Çünkü birşeyin yaratılmasında, o şeyin bir şekil alacağı neticesi çıkmaz. O şeyin şekü almasından da, onun en güzel şekil üzere olması gerekmez. Bundan sonra Cenâb-Hak, "Dönüş ancak Ö'nadır" buyurmuştur. Bu, "dönüş-varış, sadece Allah'adır' demektir.
Cenâb-ı Hak "Göklerde ve yerde ne varsa, o bilir. Ne gizler, ne açıklarsanız, onları da bilir. Allah göğüslerin içinde olan her gizliyi bile hakkıyla bilendir" buyurmuştur. Hak Teâlâ, göklerde ve yerdekini, kullarının gizli-âşikâr yaptıklarını, mahlukatının gönüllerinde yatan cüz'î ve küllî şeyleri bildiğini haber vermek suretiyle, hiçbirşeyin Kendisine sakh-gizli kalamayacağına dikkat çekmiştir. Zira ezelden-ebede hiçbirşey Allah Teâlâ'nın ilmi dışında kalamaz.5[5]

İnsanları Yaratmadaki Hikmet

Bu ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:
Birinci Bahis: Allah Teâlâ hakimdir. O, daha Önceden insanları yarattığı zaman. onların (bazılarının) kâfir olacaklarını ve bunda ısrar edeceklerini biliyordu Binâenaleyh hangi hikmet O'nu, bunları yaratmaya götürmüştür? Deriz ki: Allah Teâlâ'nın hakîm olduğunu bildiğimiz an, bütün fiillerinin hikmetine uygun olduğunu da anlarız. Bu kâfirleri yaratması da Allah'ın bir fiilidir. Binâenaleyh bu fiili de. hikmetine uygundur. Bunun hikmete uygun oluşunu kavrayamayışınızdan, bunur hikmetsiz olduğu neticesi çıkmaz. Aksine bundan, onları yaratmasının, hikmet üzere olduğu neticesi çıkar.
İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, "Size suret verdi. Hem de suretlerinizi güzel yaptı buyurmuştur. Halbuki insanlar arasında, şekli-şemaili, huyu-suyu bozuk olanlar vardır (ne dersiniz)? Deriz ki: Aslında ortada bir suret bozukluğu yoktur. Fakat güzellik de, tıpkı diğer şeyler gibi, derece derecedir. Bazı şekil ve suretler, kendilerinden üst derecede olanlardan, gözle görülür bir biçimde aşağı oldukları için, güzellikleri görülememiştir. Yoksa şekiller de, ayette bildirilen "güzel"!iğin sınırlan içindedirler, dışında değillerdir.6[6]

"Dönüş Allah'adır" Ne Demektir?

Üçüncü Bahis: Hak Teâlâ'nın, "Dönüş ancak O'nadır" ifadesi, bir taraftan bir başka tarafa geçiş olacağı zarınım uyandırır. Bu ise, ancak Allah Teâlâ'nın bir tarafta - bir mekânda olması durumunda söz konusu olabilir. Şu halde bu nasıl olur? Derim ki: Böyle bir vehm, işin aslına göre olmayıp, bize ve zamanımıza göredir. Çünkü işin aslı, kendisine dönülüp-gidilecek zat, "taraf" yani "cihef'ten münezzeh bir zat olunca, bir taraftan bir tarafa gerçek manada geçiş söz konusu olmaz.7[7]

Resulü Kabul Etmek İstemeyenler

"Daha önce kâfir olup da, işlerinin vebalini tadanların haberleri gelmedi mi size? Onlara elem verici azab vardır. Bu, şundan dolayıdır: Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getiriyorlardı da, onlar, "Bizi bir insan mı hidayete sevkedecek" demişler, böylece kâfir olmuşlar ve sırt

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/513-514.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/514.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/515.

çevirmişlerdi. Allah ise hiçbirşeye muhtaç olmadığını göstermiştir. Çünkü Allah ganiyy ve hamiddir. O kâfirler de, öldükten sonra kesinlikle diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: "Hayır, Rabbime andolsun ki mutlaka diriltileceksiniz. Sonra da yaptığınız şeyler behemehal size haber verilecektir. Bunu yapmak Allah'a pek kolaydır" (Teğabun, 5-7).

Bil ki "Gelmedi mi size..." cümlesindeki hitab, Mekke kâfirlerine yönelik olup, bu, onların dünyada taddıkları o perişanlığa, hüsrana ve ahirette onlar için hazırlanmış o azaba bir işarettir. Dolayısıyla ayetteki, "işlerinin vebalini, yani, işlerinin şiddetini tadanlar" ifadesi, tıpkı, "Tad azabı şimdi. Hani sen, çok ulu, çok şerefli idin!" (Duhan, 49) ayeti gibidir. Ayetteki, 'deki zamir, zamır-i şân olup, "Bu, onlar o peygamberin bir insan oluşunu yadırgayıp, mabudlarının bir taş oluşunu yadırgamayışları sebebiyledir" demektir. Böylece onlar kâfir oldular, hak ve hakikatten yüz çevirdiler; peygamberleri inkâr ettiler. Halbuki Allah Teâlâ, onların tâ ezelden-ebede bütün ibadet ve taatlerinden müstağnidir. Ayetteki, "Allah ganiyy ve hamidir" ifadesi de önceki ifadelerden olup, "hamîd" kelimesi, "mahmûd" yani, "zatı gereği hamde, övgüye "müstehakolan" manasınadır. Hamîd, "hâmid" (Öven) manasına da gelebilir. Cenâb-ı Hak, "Kâfirler iddia ettiler ki..." buyurmuştur.

Keşşaf sahibi "za'm" kelimesinin, "bilme iddiasında olma" manasına geldiğim söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "diyorlar ki, "diyorlar ki" diye söze başlayıp, dedikodu naakletmek yalan" binitine binmek demektir" hadis-i şeri-findeki kelime de bu manadadır. Şureyh'in "Herşeyin bir künyesi vardır. Yalanın şain: künyesi de "zu'nV'dur. Bu fiil tıpkı "ilim" masdarı gibi iki mef'ûl alır. Nitekim "Senin bundan uzak olduğunu sanmam..." demiştir. Ayetteki, "kâfir olmuşlar,.." ifadesi ile, Mekkelİter kastedilmiştir. Yine, ayetteki kelimesi ifadesinden sonra gelen manayı müsbete çeviren bir ifade olup, bu da, öldükten sonra dirilme hadisesinin olacağıdır. Ayetteki, "Hayır, Rabbinize andoisun ki..." ifadesinin, Hz.. Peygamber (s.a.s)'e, bunu talim edip öğreten ifade olabileceği de ileri sürülmüştür ki, bu, vermiş olduğu "öldükten sonra dirilme" olayını tekîd için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yemin etmesini öğretmesi anlamındadır. Kur'ân'daki bütün kasemler de böyledir. Ayetteki, "Bunu yapmak Allah'a pek kolaydır" cümlesine gelince, bu da, "O'nu, herhangi bir güç bunu yapmaktan alıkoyamaz..." demektir.

Bu ifadeye, "öldükten sonra dirilme işi Allah'a gayet kolaydır" şeklinde de mana verilmiştir. Çünkü Mekkeliler, toz-toprak olduktan sonra artık bir daha dirilmenin olamayacağını sanıyorlardı da, bunun üzerine Allah Teâlâ, onlan yeniden diriltmenin aklen, yok iken var olmaktan daha kotay olacağını haber vermiştir. Ayetle ilgili birkaç bahis vardır.8[8]

Ayetle İlgili Bazı Meseleler

Birinci Bahis: Ayetteki, "kâfir olmuşlar..." cümlesi, "sırt çevirmişler..." ifâdesini de karşılar. Öyleyse, daha yeniden "sırt çevirmişler" denmeye ne hacet vardı? Biz deriz ki, onlar küfretmişler ve, "Bir beşer mi bizi hidayete erdirecek?" demişlerdir ki, bu istifhamı-inkâr ve büsbütün yüz çevirme anlamında olup, işte esas "sırt çevirme", budur. Buna göre onlar adeta (önce) kâfir olmuşlar, daha sonra da yüz çevirdiklerini gösteren bir söz söylemiş gibi olmuşlardır. İşte bu sebepte de Cenâb-ı Hakk, "kâfir olmuşlar ve sırt çevirmişler" buyurmuştur.

İkinci Bahis: Ayetteki, "sırt çevirmişlerdi. Allah ise hiç kimseye muhtaç olmadığını göstermiştir" ifadeleri, "yüz çevirmenin ve hiç bir şeye muhtaç olmama"nın aynı anda meydana geldiği zannını uyandırmaktadır. Halbuki, Cenâb-ı Hakk daima müstağnîdir (ne dersin)? Keşşaf sahibi, Keşşafında bunun anlamının, "Onları iman etmeye zorlamadığı ve buna kadir olduğu halde onları buna mecbur etmediği için Allah'ın müstağni olduğu ortaya çıkmıştır" şeklinde okluğunu söylemiştir.9[9]

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/515-516.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/516.

Kâfire Göre Resulün Yemininin Manası

Üçüncü Bahis: O Mekkeliler Hz. Muhammed {s.a.sj'in öldükten sonra dirilmenin olacağını yemin ederek diie getirmesinin ne anlamı var? Biz deriz ki: Mekkeliler her ne kadar Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberi iğ in i kabul etmeseler bile, ne var ki onlar, o peygamberin, daha mükemmelinin düşünülemeyeceği bir biçimde Rabbtne inandığına inanıyorlardı. Böylece de Mekkeliler, peygamberin, verdiği bu haberin kendince ve verdiği haberin, güneşten daha aşikâr şekilde doğru olduğuna inanmadıkça, böyle bir yemine teşebbüs etmeyeceğini kesinlikle biliyorlardı. 6u haberi yeminli ifade ile dile getirmesinin manası, bundan başka bir şey değildir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), verdiği bu haberi hem kasemin cevabına gelen lam ile, hem de tekîd nûn'u ile vurgulamıştır. Böylece de, Hz. Peygamber (s.a.s), adeta, yemin üstüne yemin etmiş gibi olmuştur:10[10]

Aldanış Günü

Hz. Peygamber (s.a.s)'in öldükten sonra dirilmeyi ve öldükten sonra diriltmeyi kabul etmeyi böyle yemin iie haber vermesi, imanın ayrılmaz bir yasft piynça, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur.11[11]

"O halde, Allah'a, O'nun peygamberine ve indirdiğimiz o nura iman edin. Allah, ne yaparsanız, hakkıyla haberdardır. (Evet, "yaptığınız şeyler mutlaka size haber verilecektir"). O günde ki, (Allah), o toplama günü için hepinizi bir araya getirecek, işte bu aldanma günüdür. Kim, Allah'a iman eder, iyi amellerde bulunursa, O, bunun kötülüklerini örter, onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere, -kendileri içlerinde ebedî, sermedî kalıcı olmak üzere- kor. İşte, büyük kurtuluş budur. O küfredenler, ayetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar da -içinde ebedî kalıcılar olarak cehennem sakinleridirler. O ne kötü gidiş yeridir" (Teğabun, 8-10).
Ayetteki, "O halde, iman ediniz..." hitabının önceki ifadelerle olması mümkündür. Çünkü, Allah Teâlâ geçmiş ümmetlerin başına gelen ilahî cezadan bahsedip, bu ceza da onların Allah'ı inkâr edip peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle olunca, Cenâb-t Hakk, "Onların başına gelen o cezanın sizin de başınıza gelmemesi için, şimdi siz, Allah'a, Resulüne ve indirdiğimiz nûr'a, yani Kur'ân'a iman ediniz. Çünkü Kur'ân, tıpkı karanlıktan nûr'la, (ateşle) yol bulmuş hidâyete erildiği gibi, sayesinde, şüpheli şeyler konusunda hidayete erilen bir kitaptır.' buyurdu. Cenâb-ı Hakk, Öldükten sonra dirilmenin olacağı hususunda apaçık deliller ihtiva ettiği için, burada "nûr"u, yani Kur'ân'ı zikretmiştir. Keşşaf sahibi de, Cenâb-ı Hakk'ın buradaki "Resul" sözüyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, "nûr" sözüyle de Kur'ân'ı kastettiğini söylemektedir.
"Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır." Yani, "Allah, gizli-âşikâr yaptığınız her şeyi bilendir. Öyleyse, her iki durumda da O'nu gözetin, O'nu sayıp O'ndan çekinin" demektir.
Cenâb-ı Hak, "O günde ki, (Allah), o toplanma günü için hepinizi bir araya getirecek" buyurmuştur ki, O, bu beyanı ile göktekileri ve yerdekileri kendisinde bir araya getireceği kıyamet gününü kastetmiştir ki, "İşte bu, aldanma günüdür". et-Teğâbun, "el-ğabun" kökünden "tefâül" vezninde bir masdar olup bu, hakkını alma ve ticaret hususunda kullanılan ve gabn kökünden gelen bir kelimedir. Nitekim Arapça'da, birisi, birisinden değerinin altında bir fiatla bir şey aldığında, "onu aldattı..."denilir.
İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bir takım kimseler cehennemde azâb görürken, bir takım kimseler de cennette nirnetlenirler. İşte bu güne, kendisinde, ehl-i hakkın ehl-i bâtılı; hidayet ehlinin dalâlet ehlini ve iman ehlinin küfür ehlini aldatacağı (yani kâr ve kazançta olan taraf bunlar, aldanan taraf ise ötekiler olduğu) için, bu adı aldığı da ileri sürülmüştür. Bu sebeple, bundan

---

[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/516-517.
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/517.

daha açık bir aldanış yoktur. Kısaca, bu ifade aslında, alışverişte kullanılan bir ifadedir. Ne var ki, Cenâb-ı Hakk, ahiret hayatını verip dünya hayatını; hidayeti verip dalâleti satın aldıkları için, bu kelimeyi kâfirler hakkında da kullanmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, onların yapmış oldukları bu ticarette kazançlı çıkmadıklarını belirtmiş, mü'min kimselere de, kazançlı bir ticarete irşâdda bulunarak, "Size, sizi elim bir azabtan kurtaracak olan bir ticareti göstereyim mi?" (Saf, 10) buyurmuştur. Yine, mü'minlerin, kendi nefislerini (canlarını) cenneti elde etme mukabilinde sattıklarını da belirtmiştir. Böylece, bu demektir ki, kâfirlerin pazarlığı zarar etmiş, mü'minlerin pazarlığı ise kârlı olmuştur.

Ayetteki, "Kim Allah'a iman eder, iyi amellerde bulunursa..." ifadesine gelince, bu, "Kim, peygamberin bildirdiği haşir, neşir, cennet-cehennem, vs. şeyler hususunda, Allah'ı tasdik eder ve bu iman içinde (imanını koruyarak) ölünceye değin salih amel işlerse...) demektir. Ayetteki, ifâdeleri, nûn ile de okunmuştur.

ayetine gelince bu,

"Allah'ın birliğini, O'nun kudretini inkâr eden ve öldükten sonra dirilmeye delâlet eden ayetlerini yalanlayan kimselere gelince, "onlar da ebedî kalıcılar olarak cehennem sakinleridirler. Orası ne kötü gidiş yeridir!" demektir.

Ayetlerle ilgili birkaç bahis vardır:12[12]

İndirilen Nur

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, "Allah'a ve izafet terkibini kullanarak O'nun Resulüne iman edin..." demiş de, buradaki "nûr" ile Kur'ân kastedilmiş; Kur'ân O'nun kelâmı ve O'na nisbet edilmişken, izafet üslubuyla, "indirdiğimiz nuruna" buyurmamıştır. Biz deriz ki, ifâdesindeki eltflâm da, izafet anlamında olup, buna göre Cenâb-ı Hakk adeta, demiş gibidir.13[13]

Yevme'nin İ'rabı

İkinci Bahis: Ayetteki zarf olan ifâdesi, ne ile mansûb olmuştur? Biz deriz ki: Zeccâc, bu kelimenin, ayetteki (Teğâbun, 7) ifâdesi ile mansub olduğunu söylemiştir. Keşşafta ise ya, (Teğabun,7), yahut ta kendisinde tehdit manası olduğu için (Teğabun, 8) İfadesiyle mansub olduğu zikredilmiştir. Buna göre adeta, "Allah'a yemin olsun ki, sizi bir araya getirdiği günde sizi cezalandıracaktır" denilmek istenmiştir. Yahut da bu kelime, gizli bir (hatırla, an) kelimesiyle mansubtur.

Üçüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk imanı ifâde ederken, muzarî sigasıyla, küfrü ifade ederken de, mazi sigasıyla buyurmuştur (niçin)? Biz deriz ki: Bu sözün takdiri, "Kâfir olanlardan ve ayetlerimizi yalanlayanlardan kim Allah'ı tasdik ederse, O onu cennetlerine sokar; kim de, onlardan iman etmezse, işte bunlar da cehennem sakinleridirler" şeklindedir.

Dördüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk, müfret sigasıyla buyururken, çoğul lafzıyla buyurmuştur (niçin)? Biz deriz ki; bu, edatının, lafzına ve manasına göre böyle olmuştur.

Beşinci Bahis: "içinde ebedî kalıcılar olarak..." ifadesinden sonra, Cenâb-ı Hakk'ın yeniden, "Orası ne kötü gidiş yeridir!" demesinin hikmeti nedir? Çünkü, o cehennemde ebedî kalmak, oranın bir kötü gidiş yeri olmasının ta kendisidir..." Biz deriz ki: Bu, her ne kadar, aynı manaya gelen iki ifade ise de, oranın kötü bir yer olduğuna açıkça delâlet etmez. Binâenaleyh, ikinciyi açıkça ifade etmek, birinciyi tekid etmiştir.14[14]

Tesadüfi Musibet Olmaz

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/517-518.

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/518-519.

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/519.

"Allah'ın izni olmadıkça, hiçbir musibet gelip çatmaz. Kim, Allah'a iman ederse, O, onun kalbini doğruya iletir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz, peygamberinizin üzerine düşen ancak apaçık bir tebliğdir. Allah, Kendisinden başka hiçbir tanrı olmayan gerçek mabuddur. Öyleyse, iman edenler ancak Allah'a güvenip dayansınlar" (Teğabun, 11-13).

Ayetteki, "Allah'ın izni olmadıkça" ifadesi, "Allah'ın emri olmayınca..." manasındadır. Bunu, Hasan el-Basrî söylemiştir. Bu ifadenin, "Allah'ın takdiri ve kazası olmaksızın..."; "Allah'ın irâdesi ve meşîeti olmaksızın..." manalarına geldiği de ileri sürülmüştür. İbn Abbas (r.a) ise bu ifadeye, "Allah'ın ilmi ve kazası olmaksızın..." manasını vermiştir.

Ayetteki, "O, onun kalbini doğruya iletir" cümlesine gelince, bu, "Musibetler esnasında...", "ölürken...", "Hasta iken...", "Fakir iken...", "Kıtlık zamanında..." ve "benzer durumlarda..." demektir. Böylece kişi, başına gelen bu musibetin Allah'tan olduğunu bilir de, O'nun hükmüne teslim olur ve O'na yönelir, iltica eder. Ki, işte ifâdesinin anlamı budur. Yani, "Allah, onun kalbini, Kendisinin emrine teslim olma ve inkiyâd etmeye götürür, iletir" demek olup, bunun bir benzeri ifade de, "ki onlar kendilerine bir belâ geldiği zaman, "Biz Allah 'm (teslim olmuş kullan)yız ve biz ancak O'na dönücüleriz" diyenlerdir ...ve onlar doğru yola erdirilenlerin ta kendileridir" (Bakara, 156-157) ayetidir.

Meanî alimleri (ehl-i meanî) ise, bu ifadeye, "Allah kişinin kalbini, bolluk esnasında Kendisine şükretmeye; belâ ve sıkıntılar geldiğinde ise, Allah'a karşı sabırlı olmaya iletir" anlamını vermişlerdir ki bu, İbn Abbas (r.a)'ın, bu ayete verdiği "kişinin kalbini, Kendisinin verip ve hoşnut olduğu şeye iletir.." şeklindeki manadır.15[15]

Başka Kıraatler

Bu ifâde, nûn ile şeklinde de okunmuştur. İkrime'nin de dâl'ın fethası, yâ'nın dammesi, ile şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Yine bu kelime, (yende) şeklinde de okunmuştur. Zeccâc "kişinin kalbi yatıştığında, denilir..." demiştir, kelimesi, hem ref hem de nasb ile okunabilir. Bunun mansub okunuşunun izahı ise, bu ifadenin tıpkı, (kendini bilmedi) fiilinin ifâdesini mef'ul alması) gibidir.

"Allah her şeyi hakkıyla bilendir..." Bu cümlenin, belâlar esnasında, ilgili kişinin kalbinin yatışmasına bir işaret olması muhtemeldir. Bu İfadeye, "Allah, Resulünü tasdik edenin tasdikini bilir..." manası da verilmiştir. Çünkü, kim O'nun Resulünü tasdik ederse, bu demektir ki, Altah o kimsenin kalbini hidayete erdirmiştir.

Ayetteki hitabına gelince, bu, "Allah'a itaat edin ve Allah'ın nezdinden getirdiği hakikatler hususunda, O'nun peygamberine itaat edin..." demek olup, bu da, "Beiâ ve musibetler karşısında feveran etmeyin.. Allah'tan gelen emirlere uyun ve Peygamber'in sizi kendisine davet ettiği şeylere uyun..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, hitabına gelince, bu, "şayet sizler, peygamberin sizi kendisine davet ettiği şeyler konusunda ona icabet etmezseniz, Resulümüzün görevi, biliniz ki, apaçık bir tebliğ ve meseleleri çok net bir biçimde ortaya koymasıdır.." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, Kendi'nden başka hiçbir tanrı olmayan gerçek Mabûd'dur" cümlesinin, daha önce geçen "Mülk O'nun, hamd O'na aittir, O herşeye kadirdir... " (Teğabun, 1) ifadeleri gibi, Allah'ın zâtına uygun olan vasıflar cümlesinden olması muhtemeldir. Çünkü, bu ve benzeri sıfatları taşıyan, Kendisinden başka bir ilah olmayan Zât'tır ki, buna göre bu ifade, "O'ndan başka, ibadete müstehak olan kimse yoktur. Her şeyde maksûd ve amaç O'dur; her konuda O'na güvenilir; dönüş ve varış O'nadır" demektir.

Ayetteki, "Öyleyse iman edenler ancak Allah'a güvenip dayansınlar" ifadesine gelince, bu, mü'min kimsenin ancak O'na dayanması gerektiğini ve ancak O'nunla güç kuvvet sahibi olması gerektiğini beyandır. Çünkü mü'min kimse, gerçekte kadir olanın O olduğuna inanır.

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberini yalanlayanlara ve ondan

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/519-520.

yüz çevirenlere karşı peygamberine yardım ve destek sağlayabilmesi için, peygamberini Kendisine tevekkül etmeye ve işleri hususunda ancak Kendisinden güç kuvvet almaya bir teşviktir.

Buna göre şayet, "Cenab-ı Hakk'ın, "Allah'ın izni olmayınca, hiçbir musibet gelip çatmaz..." ifadesi, kendinden Önceki ayetlerle nasıl bir münasebet arzeder?" denilirse, biz deriz ki: Bu ayet, "O halde, Allah ve Resulünü ... tasdik edin..." (Teğabun, 8) ayeti ile alâkalı bir ifadedir. Çünkü Allah'a iman edip O'nu tasdik eden kimse, kendisine, herhangi bir musibetin ancak Allah'ın emri ve hükmü ile isabet ettiğini bilir, buna inanır.16[16]

Beklenmeyen Düşmanlar

"Ey iman edenler, eşlerinizin, evlatlarınızın içinde hakikaten size düşman olanlar da vardır. O halde, onlardan sakının. Af eder, kusurlarını başlarına kakmaz, ayıplarını Örterseniz, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. Mallarınız da evlatlarınız da sizin için ancak bir imtihandır. Allah'a gelince, büyük mükâfaat O'nun nezdindedir. O halde, gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun. (O'nun öğütlerini) dinleyin, itaat edin. Kendinizin hayrına olarak infak edin. Kim, nefsinin cimriliğinden korunursa, İşte onlar felaha erenlerin ta kendileridir" (Teğâbun, 14-16).17[17]

Hane Halkının Düşmanlığı

Kelbî şöyle der: "Bir kimse hicret etmek istediğinde, coluğu-çocuğu, hicret etmemesi için yakasına yapışır ve "sen çekip gideceksin, bizi de ölelim diye burada bırakacaksın" diyorlardı. İşte bu sebeple, bunlar içerisinde ailesinin sözünü dinleyen ve böylece hicret etmeyenler oluyordu. Derken Allah Teâlâ, işte bu kimseleri, hanımlarına, çoluk-çocuklarına itaat etmekten, onların sözünü dinlemekten sakındırmıştı.

Yine bunların içinde, çoluk-çocuğuna itaat etmeyen ve, "Ama Allah'a yemin ederim ki eğer hicret etmesek, Allah da bizimle sizi hicret yurdunda birleştirecek olsa, biz size kesinlikle faydalı olmayız" diyenler vardı. Allah Teâlâ, onları hicret yurdunda birleştirince, (yeniden) onlara infakta ve iyilikte bulunup lütufkâr davranmalarını emretmiştir.18[18]

Nüzul Sebebi

Müslim el-Hcrasani şöyle der: "Bu ayet, Avf b. Malik el-Eşca'î hakkında nazil olmuştur. Avf'ın ailesi, onun hicretine, cihada gitmesine karşı çıkıyorlardı." ibn Abbas (r.a)'dan, bu ayetin ne demek olduğu sorulduğunda, o şöyle demiştir: "Ayette bahsedilenler, Mekkeliler olup, bunlar müslüman idiler ve Medine'ye gelmek istiyorlardı. Eşleri ve çocuktan ise buna engel oluyorlardı. İşte bu husus ayette, "Eşlerinizin, evlatlarınızın içinde hakikaten size düşman olanlarda vardır. O halde onlardan sakının, yani, onlara itaat edip de hicret etmemekten sakının" ifadesiyle anlatılmıştır.19[19]

Af Tavsiyesi

Ayetteki "Affeder, kusurlarını başlarına kakmaz örterseniz" ifadesi hakkında da İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu Mekkelilerden birisi, hicret edip de, birçok insanın kendisinden önce hicret ettiklerini ve dinlerini daha iyi yaşadıklarını anlayınca, daha önce hicret etmesine mani olan, hanımını ve çocuklarını cezalandırmak istedi. Eğer onlar da gelip, hicret yurdunda

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/520-521.

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/521-522.

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/522.

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/522.

birleşirlerse, onlara infak etmeyip, iyi davranmayacağını söyledi. İşte bunun üzerine, bu ayet nazil oldu. Bu, "Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, kâfir oldukları için, sizi İslâm'dan engelleyen düşmanlarınız vardır. İşte onlardan sakının" demektir. Böylece, ayette bahsedilen düşmanlığın, küfür sebebiyle ve imandan engelleme sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır, Mü'minler arasında ise böyle bir düşmanlık söz konusu değildir. Çünkü mü'min olan hanımları ve çocukları, onların düşmanları olamazlar.20[20]

Mal ve Evlat İmtihanı

Hak Teâlâ'nın, "Mallarınız da, evlatlarınız da sizin için ancak bir imtihandır" ifadesi, işte bu hicrete mani olan eş ve çocuklar hakkında nazil olmuştur. İbn Abbas (r.a) da bu ifadenin tefsiri sadedinde, bu "içinde Allah'a isyan bulunan konularda, onlara itaat etmeyin" manasınadır" demiştir.

Ayetteki, "fitne" (imtihan) sözü, belâ ve insanı âhiretten alıkoyan şeyler anlamınadır. Şu da söylenmiştir: "Allah Teâlâ, malın ve çoluk-çocuğun, kendileri yüzünden insanların fitneye düştüğü şeyler cinsinden olduğunu bildirmiştir. Bu ifade, bütün çoluk-çocuğu içine alır. Çünkü insan, çocuğu sebebiyle, onun vasıtasıyla fitneye düşer, imtihan edilir. Çünkü insan, çoğu kez çoluk-çocuğu yüzünden Allah'a asi olur ve bu yüzden, başkalarının malını çalmak, gasbetmek gibi, haram olan bir işi yapmaya teşebbüs eder."

Cenâb-ı Hak, "Allah'a gelince, büyük mükâfaat O'nun katmdadır" buyurmuştur. Bu büyük mükâfaat, cennettir. Cenâb-ı Hakk, insanlar sıkıntılara göğüs gersinler diye, katında büyük bir mükâfaatın olduğunu bildirmiştir. Buna göre mana, "çoluk-çocuğunuz sebebiyle, günah olan şeyleri yapmaya yeltenmeyin ve onları, Allah katında sizin için hazırlanmış o büyük mükâfaata tercih etmeyin" şeklindedir.21[21]

Var Gücünüzle Allah'ı Sayın

Ayetteki, "O halde, gücünüzün yettiği kadar Allah'dan korkun" ifadesine gelince, Mukfltll, buradaki "gücünüzü yettiği kadar" ifadesinin, "gücünüzün en son noktasına kadar..." manasına geldiğini söylemiştir. Çünkü mü'min kişi, Allah'dan ittika hususunda, alabildiğine çaba sarfeder. Katade ise, "Allah'dan hakkıyla ittikâ edin" (Aliİmran, 102) ayetinin, bu ayetle neshedildiğini söylemiştir. Bazı alimler, bunu kabul etmeyip, tenkid ederek, "Bu doğru değildir. Çünkü "Allah'dan hakkıyla ittikâ edin" ayeti ile, güç yetirilemeyecek şekilde olan ittika kastedilmemiştir. Zira böyle bir ittika insan gücünün ve iktidarının üstündedir" demişlerdir.

Ayetteki, "dinleyin" ifadesi "Allah'a, Resulüne ve kitabına kulak verin" manasınadır. Bunun, "Allah'ın ve peygamberinin emirlerine kulak verin" manasına olduğu ela söylenmiştir. "İtaat edin" yani, "Allah'ın emirleri hususunda, O'na itaat edin", "İnfak edin"yani, "Mallarınızdan, Allah için, kendinizin hayrına infak edin."

Ayetteki, kelimesi, "infak edin" fiiliyle mansub olup, (onun mef'ûlü) olup, buna göre sanki, "Kendiniz için hayır olan şeyleri, önceden yapıp gönderin; dünyada iken işleyin" demektir. Binâenaleyh bu ifade tıpkı, "O halde iman edin ve kendiniz için hayırlı olan işlere yönelin"(Nisa, 170) ayeti gibidir.

Ayetteki, "Kim, nefsinin cimriliğinden korunursa..." ifadesine gelince, buradaki "şuhh" kelimesi "cimrilik" manasınadır. Bu, mal hususunda ve başka hususlarda yapılan cimrilikleri içine alır. Nitekim Arapça'da, "Falanca, makamı hususunda cimridir. "Falanca, makamı hususunda hırslıdır Falanca, bilgisi hususunda, ma'rûfa emretmek hususunda haristir" denilir. Ayetteki bu ifadeye, "Kim nefsinin zulmünden korunursa..." manası da verilmiştir ki, buna göre, burada geçen "şuhh" kelimesi, "zulüm" (zalimlik) manasına gelmiş olur. O halde

---

[20] [20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/522.

[21] [21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/522-523.

"suhh"dan uzak durabilen, kurtuluşa erenlerdendir.[22]

Bütün Zevce ve Çocuklar mı?

Eğer, "Ayetteki "Mallarınız da, evlatlarınız da sizin için bir imtihandır" ifadesi, bütün mal ve çocuklarının kişinin düşmanı olduğuna; "Eşleriniz, evlatlarınız içinde hakikaten size düşman olanlar var" ifadesi ile, eşlerin ve çocukların bazısının düşman olduğuna delâlet eder (ne dersiniz)?" Biz deriz ki: Bu, (hicrete) mani olma sadedinde söylenmiş bir sözdür. Dolayısıyla buradaki kısmîliğin, bahsi geçen "bütün" cinsinden olması gerekmez. Buna göre ayetin ifade ettiği mana, "Çocuklarınız içinde, size mani olanlar olduğu gibi, olmayanlar da vardır" şeklinde olur. Dolayısıyla, bunlardan olanların bir kısmı "düşman" olmuş olur.[23]

Allah'a Verilen Güzel Ödünç

"Eğer Allah'a güzel bir borç vermek suretiyle, borç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat artırır. Hem sonra sizi affeder. Allah az hayra çok mükâfaat veren, ceza hususunda acele etmeyendir. O, gizliyi de, aşikârı da bilen, aziz, hakîm olandır" (Teğâbun, 17-18).

Bil ki buradaki, "Eğer Allah'a güzel bir borç vermek suretiyle, borç verirseniz" cümlesi, "Eğer, rızasına ermek gayesiyle Allah yolunda harcarsanız, huzuruna yaklaşmak isteyenleri sevdiği, mükâfaatı peşin vermediği ve sizi bağışladığı için, size kat kat karşılığını verir" manasınadır. Bazılarına göre, buradaki "karz-ı hasen" (güzel borç), helâl kazançtan yapılan tasadduk demektir. Bunun, "gönül hoşluğu ile yapılan tasadduk" manasına geldiği de söylenmiştir. Karz, Allah yolunda yapılan infak gibi, mükâfaatı (sevabı) ümid edilen şey demektir. Keşşaf sahibi, "Karz kelimesinin burada yer alışı, insanları bu ise çağırması hususunda, lütufkâr bir yol tutmak içindir" demiştir.

Ayetteki, "Allah onu sizin için kat kat artırır" ifadesi, "O sizin için, bire karşılık on, bire karşılık yediyüz ve hatta dilediği daha büyük katlarda mükâfaat verir" demektir. Bu kelime, şeklinde de okunmuştur.[24]

Şekûr, Halim İsimleri

"Şekûr", "karşılık veren" demek olup, "Allah size, teşekkür etmede, ileri derecede davranan kimsenin yaptığı gibi davranarak, büyük mükâfaat verendir" manasına gelir. "Halim" de böyledir, yani, "O size, kötülükler karşısında sabreden kimselerin davrandığı gibi davranır. Dolayısıyla da onca günah işlemenize rağmen, cezanızı hemen vermez" demektir.[25]

Alîm ve Aziz Vasıflarının İlgisi

Birisi çıkıp şöyle diyebilir: "Bu fiiller, Allah'ın ilim ve kudret sıfatlarına muhtaçtır.

Halbuki Allah Teâlâ burada, kudretinden değil, sadece İlminden bahsederek, "Atlmu'l-Gayb" "O, gizliyi de, aşikârı da bilendir" buyurmuştur?" Biz deriz ki: Ayetteki, "aziz" sıfatı, Allah'ın kudretine de delâlet eden bir ifade olup, birisi birisine baskın çıktığında kullanılan, fiilindendir. "Hakîm" de, Allah Teâtâ'nın hikmetine delâlet eder. "Az1z"in, "kendisini hiçbirşeyin âciz bırakamadtğı zat"; "hakinV'in ise, "tedbirinden, idaresinde hata etmeyen zat" manasına olduğu da söylenmiştir ki Allah Teâlâ işte aynen böyledir. Dolayısıyla şanı yüce, kibriyası büyük Allah, âlimdir, kadirdir ve hakimdir. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a; selat-u selâm da, peygamberlerin efendisi ve sonuncusu, efendimiz Hz.

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/523.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/523-524.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/524.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/524.

Muhammed (s.a.s)'e ve onun âtine olsun. (Âmin).26[26]

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/524-525.

TALAK SURESİ

Bu sûre, oniki ayet olup, Medenî'dir.1[1]

Talak Usûlü

"Ey peygamber, kadınları boşayacağınız vakit, iddetlerine doğru boşaym. O iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'dan korkun, onları, evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasmlar. Apaçık bir kötülük yapmış olmaları müstesna... Bunlar, Allah'ın sınırları (kanunlarıdır). Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendisine zulmetmiş olur. Bilemezsin belki Allah bunun arkasından, bir başka durum peydah ediverir" (Talak, 1).2[2]

Önceki Sûre İle Münasebet

Bu sürenin, Önceki sûreyle münasebeti şudur: Allah Teâlâ, o sûrenin başında, "Mülk O'nun, Hamd O'na aittir ve O herşeye kadirdir" buyurmuştur. Mülk, nizamının sağlanacağı bir şekilde üzerinde tasarruf edilmeye muhtaçtır. Hamd de, bu tasarrufun, üzerlerinde tasarruf edilenler için, âdilâne ve lütufkârane yapılmasına ve böyle bir tasarruftan menedeceklerin üstesinden gelinebilmesine muhtaçtır. 8u sûredi ilgili hükümlerin anlatılması, işte hakkında herhangi bir düşünceye dalmaya ihtiyaç bırakmayacak bir biçimde, bütün bu hususlara muhtaç olunacağını kapsamaktadır. Binâenaleyh işte bu yönden, bu sûrenin, geçen sûre ile alâka ve irtibatı vardır.

Bu sûrenin başı ile o sûrenin sonu arasındaki ilgi ve münasebet de şöyledir: Allah Teâlâ, o sûrenin sonunda, "gaybı ve aşikârı bilen" ifadesiyle, ilminin mükemmelliğine, bu sûrenin başında da, kadınların yararına olan ve boşanmalarıyla ilgili hükümleri mükemmel bir biçimde bildiğine temas etmiş, böylece o küllî (genel) ifadelerini, bu cüz'î (Özel) konularla adeta açıklamıştır.3[3]

Nüzul Sebebi

Cenâb-ı Hakk, "Ey peygamber, kadınları boşayacağınız vakit..." buyurmuştur. Enes (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Hatsa (r.a)*yı boşadı. O da ailesine gitti. Bu ayet işte bunun üzerine nazil oldu. Şöyle de denmiştir: "O, çok namaz kılıp, çok oruç tutan bir hanım olduğundan Hz. Peygamber onu tekrar nikahlamıştır." Binâenaleyh Hz. Hafsa (r.a)'nın evinden çıkıp, baba evine gitmesi üzerine bu ayet nazil oldu. Hz. Peygamber (s.a.s) onu boşadığı zaman, Allah Teâlâ işbu "kendileri de (evlerinden) çtkmasmlar" ayetini inzal etti."

Kelbî "Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Hafsa (r.a)'ya bir sır söyledi. O da onu, Hz. Aişe (r.a)'ye anlattığı için, Hz. Peygamber (s.a.s) öfkelenip, Hz. Hafsa (r.a)'yı boşadı Bunun üzerine bu ayet nazil oldu" demiştir.

Süddi ise, bu ayetin hanımını hayızlı iken boşadığı için, Abdullah b. Ömer (r.a hakkında nazil olduğunu söylemiştir ki bu hadise meşhurdur. Mukâtll de şöyle der "Bir takım kimseler de, Abdullah b. Ömer'in yaptığını yaptılar. Bunlar, Amr b. Sa'îd b. el-As ve Utbe b. Gazvân'dır. İşte bu ayet, bunlar hakkında nazil oldu."4[4]

Ayetin Muhatabı

Hak Teâlâ'nın hitabı hakkında şu iki izah yapılabilir:

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/527.

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/529.

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/529-530.

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/530.

a) Cenâb-ı Hakk, peygamberine nida etmiş, sonra da, önderleri olduğu için, onur ümmetine hitaben, "Kadınları boşayacağınız vakit..." buyurmuştur. Binâenaleyh Peygamber (s.a.s)'e, çoğul sigasıyla hitab edildiğinde, ümmeti, bu hitabın içine dahi olur. Ebû İshâk şöyle der: "Bu hitab, Hz. Peygamber (s.a.s)'edir. Mü'minler de bı hitabın muhtevasına dahildirler."
b) Ayetin takdirî manası, "Ey Peygamber, ümmetine, "Hanımlarınız boşayacağınız vakit, şöyle şöyle yapın" de" şeklindedir. Buna göre, ayette, mukadde bir (de) kelimesi var. Ferrâ ise "Cenâb-ı Hak, hitabı sadece Hz. Peygambe' (s.a.s)'e yapmış, ama hükmü herkese teşmil etmiştir. Nitekim sen, aslında gruba hitap kasdıyla muayyen bir şahsa: "Yazıklar olsun. Allah'dan korkup-utanmaz mısınız k sen ona ve onun ehl-i beytine gidiyorsun" dersin. "Boşayacağınız vakit" ifades "boşamak istediğiniz zaman" demek olup, tıpkı, "Namaza kalktığınızda" (Maide, 6) ayeti gibi olup bu, "Namaz kılmak istediğinizde..." demektir. Bu husustaki izah daha önce geçmişti.5[5]

Sünnî Talak

Cenâb-ı Hak, "Iddetlerine doğm boşayın" buyurmuştu' Abdullah (b. Mes'ûd) (r.a) şöyle der: "Bir kimse hanımını boşamak istediğinde, om içinde onunla cinsî münasebette bulunmadığı bir temizlik döneminde boşardı." B Mücâhidin de görüşüdür. İkrtme, Mukâtil ve Hasan el-Basrî de "Allah Teâlâ kocalara, hanımlarını boşamak istediklerinde, İçinde cinsî münasebette bulunmadıkları bir temizlik dönemi içinde boşamalarını emretmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın "iddetlenne doğru" buyruğundan anlaşılmaktadır. İfade, "iddet zamanlannt doğru demektir. Bu zaman da, ümmetin icmâı ile, kadınının temizlik dönemidir"6[6]

Iddet Şekilleri

Ayetteki "iddetlerine doğru" ifadesine, "iddetlerini ortaya koymak için..." manası da verilmiştir. Bir gurup müfessir yine, "iddetlerine doğru boşamak", kadını, temiz olduğu dönemde cima etmeksizin boşamaktır" demiştir. Velhasıl temizlik döneminde boşamak gereklidir. Aksi halde yapılan boşama, "sünnî" (sünnete uygun) talak olmaz. Sünnî talak ise, ancak hayızdan kesilmiş ve hamile olmayan fakat, kendisi ile cinsî münasebette bulunulmuş, balığa (akıl-baliğ) kadınlar için düşünülebilir.
Küçük olan, cinsî münasebette bulunulmamış olup, hayızdan kesilmiş ve hamile kadınlar için, ne "sünnî" ne de "bid'i" (bidata uygun) talak olmaz. Bunlar, iddetlerini "kur' " (hayız-temizlik) dönemlerine göre beklemezler. Çünkü talakın sayısında, Şâflî mezhebine göre, sünnet ve bidat diye birşey yoktur. Hatta bir kimse hanımını bir temizlik döneminde üç talakla boşasa, bu "bid'i" olmaz.
Fakat Iraklılar (Hanefîler) bu görüşte değildirler. Çünkü onlar, "Talakın (boşamanın) sayısında sünnet olanın, kişinin, her bir temizlik döneminde, ayrı bir talak vermesidir" demişlerdir. "Nazm" sahibi de, ayetteki "iddetlerine doğru boşayın" ifadesinin, talakın sıfatı olduğunu söyleyerek der ki: "Bu nasıl böyle olmasın. Çünkü lâm, şöyle çeşitli manalara gelir:7[7]

Lâm'ın Manaları

1) İzafet için...Bu, lâm harf-i cerrinin asıl manasıdır.
2) Sebep ve illeti göstermek için 'Allah rızası için sizi yedirip içiriyor uz" (insan, 9) ayetinde olduğu gibi…
3) İndinde, esnasında manasına "Güneşin kayması esnasında..." (isra, 76) ayetinde olduğu gibi.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/530.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/530.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/531.

(4) (de - da) manasına. "Haşr'm başlangıcında..." (Haşr, 2) ayetinde olduğu gibi. İşte tefsir ettiğimiz ayettte de bu son manadadır. Çünkü ayetteki bu ifade, "Onları iddetleri içinde boşayın" yani "iddetlerine elverişli bir zaman içinde boşayın" manasınadır.

Keşşaf sahibi de, ayetteki bu ifadeyi, "iddetlerinin başında boşayın" manası vermiştir. Bu tıpkı arabın "Ona, Muharrem ayından geri kalan bir geceyi karşılarken geldim" demesi gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu ifadeyi, şeklinde de okumuştur. Binâenaleyh kadın, "kur* "larından, ilkinden önceki temizlikte boşandığında, iddetini karşılayacak şekilde boşanmış olur. Bundan da maksad, o kadınların, kendileriyle cinsî münasebet yapılmamış bir temizlik döneminde boşanıp, bu hallerini iddetleri bitinceye kadar korumaları kastedilmiştir. İşte boşanmanın en güzeli, en "sünnî"si ve pişmanlıktan en uzak olanı budur.

Bunun delili, İbrahim en-Nehfiî'den rivayet edilen şu husustur: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı, hanımlarını, sünnete uygun olarak, bir talakla boşamayı tercih ederlerdi. Sonra da bu talakın iddeti bitinceye kadar, başka talak vermezlerdi." Ashab nezdinde, en sevimsiz görülen boşama şekli ise, bir kimsenin, üç talakla birden hanımını boşaması idi.

Malik b. Enes de, "Ben, talak'ın birer birer verilmesinden başka yol tanımıyorum' demiş ve ister birden, ister ayrı ayrı olsun, üç talakla boşamayı, kerih görmüştür

Ebû Hanlfe ve arkadaşlarına gelince, bunlar, bir temizlik döneminde, birden fazla talak vermeyi kerih görmüşlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, İbn Ömer'e hanımını hayızlı iken boşadığı için, "Allah'ın sana emri böyle değildir. Sünnete uygun olan. o kadım, temizlik döneminin başında olarak boşaman ve onu her "kur' "da, bir talakla boşamandır" dediği rivayet edilmiştir. Şafiî'ye göre ise, üç talakın birden verilmesinde bir beis yoktur. Şafiî, "Talakın sayılan hususunda, ne "sünnî", ne de "bid'i" herhangi bir şey tanımıyorum. Hepsi mubahtır. Binâenaleyh talakın sünn? olabilmesi için, bir tane olması ve vaktini gözetmen gibi birşey yoktur" demiştir. Ebû Hanlfe, hem talakın ayrı ayrı verilmesine, hem de vaktine riayet ederken, Şafiî sadece vakti (yani temizlik içinde boşamayı) nazar-ı dikkate almıştır.8[8]

İddet Hesabı

Cenâb-ı Hak, "O iddeti de sayın" buyurmuştur. Bu, "O kadının "kar' "larını sayın; o kar' lan ve iddet içinde vacib olan hak ve hükümleri gözetin. Günlerin sayısını bizzat tesbit edin, sağlama bağlayın. Sayacağınız şeyler hayızların sayısıdır" demektir. Bu saymanın kocalara emredilişiyle ilgili, şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, hakların ve geçimin, kendilerinin ayrılmaz vasfı olanların, kocalar olmasından ötürüdür.

2) İddet içerisinde, coluk-çocuğu korumak için... Ayetle ilgili şöyle birkaç bahis var:

Birinci Bahis: Talaka, "sünnî" ve "bid'i" diye adlar verilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Talaka "bld'l" adı verilmiştir. Çünkü kadın hayızlı iken, talak verildiğinde, bu hayıztı günlerini, iddetinden sayamayacak; aksine iddeti üç kar' dan fazla olacak; böylece iddet uzayacak ve adeta dört kar' olacak, hem sonra o kadın; esnasında boşandığı o hayız döneminde sanki muallakta kalmış gibidir (yani ne boşanmış gibi, ne evli gibidir). Akıl, kişileri zarara sokmayı hoş görmez. Kadın, içinde cinsî münasebette bulunulmuş bir temizlik döneminde boşanması halinde; erkek bu münasebetten bir çocuğun olup olmayacağından emin değildir. Eğer bir çocuk olacağını bilirse, onu boşamaz. Bu böyledir. Çünkü erkek, aralarında bir çocuk olmadığı zaman, hanımını daha kolay boşar. Ama kendisinden bir çocuğa hamile olması halinde, bunu arzu etmez. Doolayısıyla koca hanımını, onunla cima ettiği bir temizlik döneminde karısının hamile olmadığı düşüncesiyle onu boşar, sonra onun gebe olduğunu anlarsa pişman olur. Binâenaleyh kocanın, o kadını hayızlı İken boşamasında kadın için; içinde cinsî münasebette bulunduğu ve bu münasebetten ötürü de hamile kaldığı bir temizlik döneminde boşamasında da koca için bir kötülük vardır. Dolayısıyla kadın, kendisiyle cinsî münasebette bulunulmamış bir temizlik döneminde boşanırsa, hu İki husustan da uzak durulmuş olur. Çünkü kadın, kocasının kendisini boşadığı ano. ı itibaren iddet beklemeye başlar ve bu bekleyiş, üç "kar' "

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/531-532.

sürer. Erkek de, o kadının kendi çocuğuna hamile olmadığına, zahiren de olsa emin olur.[9]

Sünnete Uymayan Talak

İkinci Bahis: Sünnete muhalif olarak verilen talaklar, bir boşanma sayılır mı? Deriz ki: Evet, sayılır, fakat günahtır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, huzurunda hanımını üç talakla boşayan bir kocaya, "Daha ben aranızda iken, Allah'ın kitabıyla oynuyorsunuz öyle mi?" dediği rivayet edilmiştir.[10]

Âdet Görmeyenlerin İddeti

Üçüncü Bahis: Küçüklüğünden veya yaşlılığından, yahut da başka sebeplerden ötürü, hayız görmeyen kadınlar, sünnî talakla nasıl boşanır? Deriz ki: Küçük, hayızdan kesilmiş ve hamile kadınların Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre, talak, üçer aydır (aylara göre ayarlanır). İmam Muhammed ve Züfer ise şöyle demişlerdir: "Sünnî talak, ancak bir boşamayla yapılan talaktır" demişlerdir. Kendileriyle cinsî münasebette bulunulmamış kadınlar ise, sünnî olarak, ancak bir taiakla boşanılırlar. Bunda talak verilmesi için vakit gözetilmez (hayızlı veya temiz olmasına bakılmaz).

Dördüncü Bahis: Cinsî münasebette bulunulmuş bir kadının bir talakla, fakat "bâin" olarak boşanması mekrûn mudur? Deriz ki: Âlimlerimizden bu hususta gelen rivayetler (görüşler) farklıdır. Fakat görünen odur ki bu mekruhtur.[11]

Boşama Vakti

Beşinci Bahis: "Kadınları boşayacağınız vakit" ifadesi, hem kendisiyle halvet yapılmış, hem hayız görüp, halvet yapılmayanları, hem hayızdan kesilmişleri, hem hayız görmeyecek kadar küçük olanları, hem de hamile kadınları içine alan genel bir ifadedir. Öyle ise bu ifadeyi sadece hayız gören ve kendisiyle cinsî münasebette bulunulmuş kadınlara has kabul etmek nasıl doğru olabilir? Deriz ki: Burada ne umumîlik, ne de hususîlik söz konusu değildir. Fakat "nisa" {kadınlar) sözü, insanların dişilerine verilen bir cins isimdir. Bu manada cinsiyyet ise, hem hepsinde, hem bir kısmında vardır. Binâenaleyh buradaki "kadınlar" ifadesiyle hem bunlar, hem onlar kastedilmiş olabilir. Binâenaleyh peşisıra, "(Onları) iddetlerine doğru boşaym" denilince, "kadınlar" ifadesinin, onlardan bir kısmı hakkında kullanıldığı anlaşmış olur. Bunlar da hayız gören ve "medhûlün bihâ" (halvet yapılmış) kadınlardır. Keşşaf sahibi de bunu aynen zikretmiştir.

Cenâb-ı Hakk daha sonra, "Rabbiniz Allah'dan korkun. Onları evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasmlar. Apaçık bir kötülük yapmış olmaları müstesna... Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendisine zulmetmiş olur. Bilemezsin, belki Allah bunun arkasından bir iş peydah ediverir" buyurmuştur.

Mukâtil, ayetteki, "Allah'dan ittikâ edin" ifadesine, "Allah'ı sayın. Binâenaleyh emirleri hususunda O'na isyan etmeyin" manasını vermiştir.[12]

Kadınları Evden Kovmayınız

ifadesi, "bosadığınız o hanımları, boşamadan önce beraberce oturduğunuz o evlerden çıkarmayın" demektir. Binâenaleyh o evler, boş olur da, kadın oraya dönüp gelmek isterse, kocalara, satın alma, kiralama ve benzeri yollarta. başka evler bulma hususunda kadınlara yardımcı olmaları gerekir. Kadınlara da, Allah hakkı için, o evlerden çıkmamak düşer. Fakat görünen bir zaruret hali olması müstesna... Binâenaleyh kadın gece ve gündüz (zaruret olmaksızın) bu evden çıkarsa, bu çıkış haram olur. Fakat iddet devam eder.13[13]

---

[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/532.
[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/532.
[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/533.
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/533.

Fahişe Kelimesi

Cenâb-ı Hak,"Apaçık bir kötülük yapmış olmaları müstesna..." buyurmuştur. İbn Abbas (r.a), "Buradaki "fahişe" (kötülük) kelimesiyle, "zina etmeleri" kastedilmiştir. Dolayısıyla bu kadınlar kendilerine zina cezasının uygulanması için, evlerden çıkarlar" demiştir. Dahhâk ve çoğu âlimler, "O halde bu görüşe göre, ayetteki "fahişe" kelimesi, "zina etmek" manasınadır" demişlerdir. İbn Ömer (r.a), bu ifadeyle, kadınların, iddetleri bitmezden önce o evden çıkmaları hususunun kastedildiğini söylerken; Süddî ve diğer kalanlar, bu ifadeyle, "apaçık isyan"ın yani "geçimsizliğin" kastedildiğini söylemişlerdir. İbn Abbas (r.a)'ın bu kelimeye "O kadınların edepsizce davranmaları ve konuşmaları müstesna..." manasını verdiği de rivayet edilmiştir. Dolayısıyla o kadınların huysuzluklarından ve edepsizliklerinden ötürü o evlerden çıkarılmaları mubah olur. Bu sebeple de, kocaların, onları evlerinden çıkarma hakkı vardır

Ayetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Eşler, bu "süknâ" (mesken) hakkını, karşılıklı anlaşma ile kaldırabilirler mi? Deriz ki: Karı-kocalığın sürdüğü zamanlarda, kocaya farz olan mesken, sadece kadın için bir haktır. Dolayısıyla kadının tek başına bunu ibtâl etme hakkı vardır. Bunun izahı şöyledir: Eşler, nikâh) sürdürdükleri müddetçe, maksadları iyi geçinmek ve biribirlerinden istifade etmektir. Hem sonra bu maksadın tastamam yerine getirilebiimesi için, kadının, kocanın ona ihtiyacı olduğu zamanlarda kocası için hazır halde olmasıdır. Bu ise, ancak kocanın, yemesi-içmesi, katığı, giyeceği ve evi gibi nafakası hususunda o kadına yeterli olduğunda söz konusudur. Ki bütün bunlar sayesinde biraz önce bahsettiğimiz istifadelerin tam ve mükemmel olduğu vasıtalar zincirine dahildirler.

Hem sonra, bundan da öteye, suyun (meninin yani neslin) ve benzeri şeylerin korunma hakkı (ve vazifesi) vardır. Binâenaleyh boşanma olduğunda, temei istifade unsuru ortadan kalkmış olur. Bu istifadenin ortadan kalkması ise, kadından ötürü kocaya gereken vasıtaların (vazifelerin) ortadan kalkması iledir. Dolayısıyla da erkek suyunu (menisini-soyunu) muhafaza etme ihtiyacını hisseder. Bu sebeple de, onu muhafaza etme işi temel unsur olur. Böylece de, muhafaza işinin gerekmesi yüzünden, bunu sağlayacak vasıtalar (vazifeler) gündeme gelir.

Çünkü bunun temeli, bir meskene varıp dayanır. Çünkü o muhafaza, ancak mesken ile sağlanır. Dolayısıyla bu durumda mesken, evlilik sebebiyle o kadına tahsis edilmiş birşey olmaz. "Suyu koruma", hukukullah (Allah'ın hakları) cümlesinden ve karı-kocanın karşılıklı anlaşıp düşüremeyecekleri şeyler cümlesindendir. Bu sebeple, kocası istese bile kadın o evden çıkamaz. Yine kadın istese bile kocası onu ordan çıkaramaz. Ancak o evin yıkılması yahut, evi gasbedenin çıkarması, yahut evin kira müddetinin sona ermesi durumunda, evden taşınma; yahut bir fitne, bir sel, bir yangın yahut da canı tehlikeye düşürecek birşey korkusu durumu müstesna... Binâenaleyh kendisinden ötürü kadın evden çıkmasına sebep bu şeyler son bulduğunda, kadın tekrar oraya döner.14[14]

Rab Vasfındaki Mana

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, "Rabbiniz Aliah'dan korkunuz" demiş de, sadece "Allah'dan korkun" dememiştir (niçin)? Deriz ki: Böyle söylemesinde, öbür türlü söylemesinde bulunmayan beliğ bir incelik vardır. Çünkü "Rab" kelimesi, o kimselerin, çeşitli ortamların son derece mükemmel bir biçimde sağlanması ile, in'am ve ikram demek olan terbiyenin (rububiyyetin) meydana geldiğine dikkatlerini çekmektedir. Dolayısıyla bu eğitmenin elden

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/533-534.

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/534-535.

kaçırılacağı endişesiyle insanlar, alabildiğine ittika (endişe) duyarlar.

Üçüncü Bahis: Bu ayette, hem kocaların kadınları o evlerden çıkarmalarından, hem de kadınların kendiliklerinden çıkmalarından bahsedilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: "Kocaların çıkarmaları", kocaların onları, kendilerine kızdıkları, beraber oturmayı istemedikleri, yahut da kendilerinin o eve ihtiyaçları olmasından ötürü çıkarmamaları, istemeleri halinde ise, kadınların çıkmasına müsaade etmemeleri manasınadır. Bu, erkeklerin, yasağın kalkması hususunda izinlerinin geçersiz olduğunu bildirmek içindir. Kadınlar da, isteseler bile, o evden kendiliklerinden çıkamazlar.

Dördüncü Bahis: (...mübeyyenetin) şeklinde de okunmuştur. Bu kelimeyi kesre ile , "mübeyyinetin" şeklinde okuyana göre bunun anlamı, "Bu fahişe hayasızlık" hakkında düşünüldüğünde, onun bir "fahişe hayasızlık" olduğu ortaya çıkar demek olur. Fetha ile, "mübeyyenetin" şeklinde okuyanlara göre manası ise, "Onun bir hayasızlık olduğu kanıtlanmış, tesbit edilmiş..." şeklinde olur.15[15]

Had Kelimesi

Cenâb-ı Hak, "Bunlar, Allah'ın sınırlandır" buyurmuştur. "Hudûd", meselâ yasaklar gibi, aşılamayan, yapılamayan engeller anlamındadır. Gerçekte "hadd" ise, bir şeyin kendisine varıp dayandığı son nokta-çizgi demektir. Mukâtil, Cenâb-ı Hakk'ın, bu kelime ile, bahsi geçen "sünnî talak" ve diğer hükümleri kastettiğini söyler.

Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'ın sınırlarını asarsa..." buyurmuştur ki, bu, "sünni talak1' ile boşamayan ve iddetinden sayılabilecek bir halde İken boşamayan (yani hayızlı iken boşayan) kimseler hakkında bir tehdittir.

Ayetteki, "Şüphesiz kendisine zulmetmiş olur". "Kendisini zarara sokmuş..." demektir. Mana, "Kim, Cenâb-ı Hakk'ın koyduğu bu sınırları aşarsa, kendisini, Rabbinin koymadığı bir mevkie koymuş, oraya yerleştirmiş olur..." şeklinde de olabilir. Çünkü "zulüm", bir şeyi, bulunması gerekli olan yerden başka bir yere koymaktır.

Cenâb-ı Hak, "Bilemezsin, belik Allah bunun arkasından yeni bir durum peydah ediverir..." buyurmuştur. İbn Abbas, "Cenâb-ı Hakk bu ayetle kişînin.verdiği talaktan ötürü pişmanlık doyacağını ve iddeti içinde hanımına dönmeyi arzulayacağını kastetmiştir" demiştir. Ki bu, boşamada müstehap olanın, talakları ayrı ayrt vermek olduğunun bir delilidir. Ebû İshâk da, "Bir kimse, aynı anda hanımın üç talak ile boşarsa, bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın, "Belki Allah bunun arkasından bir iş peydah ediverir..." ifadesinin bir manası kalmaz..." demiştir.16[16]

Boşanma Usulü

"Sonra, müddetlerini doldurdukları zaman, onları, ya güzellikle tutun, yahut güzellikle kendilerinden ayrılın ve içinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun. Şahitliği, Allah için dosdoğru edâ edin. işte bu, Allah'a ve ahiret gününe iman etmekte olanlara verilen öğüttür. Kim, Allah'tan korkarsa, Allah ona bir başka kapı açar, onu ummadığı bir cihetten rızıklandırır. Kim, Allah'a güvenip dayanırsa O, kendisine yeter. Şüphesiz ki Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü tayin etmiştir" (Talak, 2-3).

Cenâb-ı Hak, "Sonra müddetlerini doldurdukları zaman..." buyurmuştur ki bu, "o kadınlar, iddet zamanlarının bitimine yaklaştıklarında..." demek olup, "iddet zamanları bittiğinde..." demek değildir. Binâenaleyh, burada "zamanın gelmesi, ulaşması" ile kastedilen, bu zamanın bizzat gelmesi değil, yaklaşmasıdır ki, bunun tefsiri daha önce geçmişti. Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu ifadeyle, "iddetin sonu ve bitişi ile yüzyüze gelinmesi" kastedilmiştir. Şu halde, şimdi siz, muhayyersiniz. İsterseniz ric'at eder (kadına döneksiniz, isterseniz, iyilikle onu boşarsınız. İsterseniz de, ric'atı da ayrılmayı da terkedersiniz..." manası kastedilmiştir. Zararın devam

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/535.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/535-536.

ettirilmesi ise, erkeğin o kadına iddeti bitiminde müracaat edip, sonra da hem iddeti uzatmak, hem de o kadına işkence etmek ve onu cezalandırmak için yeniden boşanmak şeklinde olur.[17][17]

Boşamada Şahit

Cenâb-ı Hak, 'Ve içinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun..." buyurmuştur. Bu, "o erkeklere, hem boşarken hem de kadınlarına yeniden dönerken, adil kimseleri şahit tutmaları emrolunrnuştur.." demektir. Bu şahit tutma işi, Cenâb-r Hakk'ın, "Alışveriş yaptığınızda şahitler tutun..." (Bakara. 282) ayetinde de olduğu gibi, Ebû Hanifeye göre menduptur. Şafiî'ye göreyse, karısına yeniden dönerken farz; ayrılırken ve onu boşarken ise mendubtur.

Şahit tutmanın faydaları şu şekilde sıralanmıştır. Bir kere, aralarında karşılıklı bir inkârlaşma meydana gelmez. Erkek, o kadını iyilikle salıverdiği hususunda töhmet altında tutulmaz. Eşlerden biri ötüp de geriye kalanın vâris olması için, evliliğin sürdüğünü iddia etmemesi.. Yine bu şahit tutma işinin, ihtiyata binâen emrolunduğu zira, kadın, kocasının kendisini tekrar nikahladığını inkâr edip, böylece iddetinin son bulduğunu ve başka bir kocayla evlenmek istemesini önlemek için olduğu ifade edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, şahit olacak kimselere hitap ederek, "Şahitliği dosdoğru edâ edin..."buyurmuştur ki, bunun ne demek olduğu daha önce geçmişti.

Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'tan korkarsa, ona bir çıkış yeri ihsan eder..." buyurmluştur. Şa'bî, bu ayete, "Kim iddetine doğru boşarsa, Allah Teâlâ bu kimse için, onun, kadına yeniden dönmesine bir yol halkeder" derken, başkaları da bu ifadeye, "İnsanlara zor gelen bütün şeyler hususunda bir çıkış yolu yaratır.." anlamı vermişlerdir. Kelbî de, "Kim, musibetlere sabrederse, Allah o kimseye, cehennemden kurtulup cennete götüren bir çıkış yolu ihsan eder..." manasını vermişlerdir.

Bu ayet Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde okunduğunda, Hz. Peygamber, "Dünya şüphelerinden, ölüm sekerâtından ve kıyamet gününün sıkıntılarından bir çıkış yolu ihsan eder..." buyurmuştur.[18][18]

Nüzul Sebebi

Müfessirlerin çoğu şöyle demlişlerdir: Bu ve devamı olan ayetler, Avf İbn Mâlik el-Eşcaî hakkında nazil olmuştur. Düşmanlar, oğlunu esir almışlardı. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelir, bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlatır ve ihtiyacını ona arzeder de, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona, "Allah 'tan kork, sabret ve "La havle ve la kuvvete illâ billâh..'." cümlesini söylemeye devam et.. "[19][19] der, adam da böyle yapar. Bir gün, evde iken oğlunu karşısında bulur, zira oğlu düşmanların elinden kurtulmuş, derken bir deve sürüsüne rastgelmiş ve onu da sürüp babasına getirmişti.

Keşşaf sahibi de şöyle der: "Babası evde bulunduğu bir sırada, oğlu kapıyı çalar. Yanında da yüz deve getirmişti. Öyle ki, düşmanlar bu develeri görememişler, o da bunları sürüp getirmişti.. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, ".. onu ummadığı bir cihetten rızıklandırır.."ifadesiyle anlatılan bu husustur." Şöyle de denebilir: "Kim Allah'tan korkar, helâl kazancı tercih eder ve ailesine (onun huysuzluğuna) karşı sabrederse, eğer bir sıkıntısı varsa, Allah onun bu sıkıntısını giderir ve onu, ummadığı bir yerden rızıklandırır.."

Yine, Keşşaf sahibi, ayetteki, "kim Allah'tan ittikâ ederse.." ifadesinin, biraz önce geçen "talâk"ın sünnî (sünnete uygun) bir şekilde verilmesini tekid eden bir cümle-i itirâziyye olduğunu söylemiştir.

Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'a güvenip dayanırsa, O, kendisine yeter.." buyurmuştur ki, bu, "Kim, kendisini gelip bulan (musibetler) hususunda Allah'a güvenirse, Allah onu üzen bu şeyler hususunda ona yeter.." demektir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim insanların en güçlüsü olmak isterse Allah'a dayansın, tevekkül etsin.." buyurmuştur. ifâdesi, izafet ile şeklinde okunmuştur ki, bu ifadenin manası, "emrini infaz eden, yerine getiren" şeklindedir. Mufaddal ise, bu ifâdeyi şeklinde okumuştur. Ki bu durumda Mufaddal, ifâdesini 'nin haberi kılmış, ifadesini de hâl tutmuş olur. İbn Abbas da, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadesi ile, bunun bütün mahlukat hakkında böyle olacağını kastettiğini söylemiştir ki, buna göre mana "Allah, sizin hakkınızda dilediği hususlarda emrini ulaştıracaktır" şeklindedir.

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/536.

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/536-537.

[19][19] Müslim, Cevaiz, 15 (2/636); Tirmizî, Daavât, 131 (5/580).

Cenâb-ı Hak, "Allah her şey için bir ölçü tayin etmiştir..." buyurmuştur. Ki, buradaki ijJü kelimesi ve anlamlarında olup, bu, Allah'a tevekkül etmesi ve işleri O'na havale etmenin gerekliliğini beyan eden bir ifadedir. Kelbî ve Mukâtil ise bu ifadeye, "Sıkıntı ve refaha dair bir şeyin, Cenâb-ı Hakk'ın takdir ettiği bir noktaya varıp dayanacağı, ne bir an önce ne de bir an sonra vaki olamayacağı bir zamanı vardır.." şeklinde mana vermişlerdir. İbn Abbas da, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, "Meşîetimle yarattığım her şeyi takdir ettim.." manasını kastettiğini söylemiştir.

Ulemânın ekserisine göre, ifâdesine kadar bir ayet, Buradan ijii ifadesine kadar da diğer bir ayettir. Kûfelilere ve Medinelilere göre ise, tümü bir ayettir. Bu ayette "Kadınların hallerini görüp gözetmedeki takvanın, mala (zenginliğe) varıp dayandığı" hususunda bir nükte bulunmaktadır. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hakk, "Kim Allah'tan korkarsa, ona yeni bir kapı açar" buyurmuştur ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer onlar fakir iseler, Allah onları fazlıyla zenginleştirir.,"(Nur,32) ayeti gibidir.

İmdi eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın, 'Kim Allah a dayanırsa, O ona yeter" ifadesi, rızık, yiyecek elde etmek için çalışıp çabalamanın gerekmediğine; "Cuma namazı ifa edildiği (bittiği) zaman yeryüzüne düğüm ve Allah'ın lütfundan isteyin., "(Cum'a, 10) ayeti ise savaşmanın gerekliliğine delalet etmektedir. Bunlar nasıl telif edilir? Biz deriz ki: Cum'a Süresindeki ayet, bunun gerekliliğine delalet etmez. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın ifadeleri, daha önce de geçtiği gibi, mübahlık içindir. İbâha ise, mecburilik, "muhayyerliğe" ters düştüğü için çalışıp çabalamaya ihtiyaç duymaya ters düşen şeylerdendir.20[20]

Hayız Görmeyenlerin İddetleri

"Kadınlarınız içinde (artık) adetten kesilmiş olanlarla, henüz adetini görmemiş bulunanların iddetleri de, eğer şüphe ederseniz, onların iddeti üç aydır. Hamile kadınların iddetleri ise, yüklerini vaz etmeleri (doğurmalarıdır). Kim, Allah'tan korkarsa, O, kendisine her işinde bir kolaylık verir, işte bu, Allah'ın size indirdiği emirdir. Kim Allah'tan korkarsa, O, onun kusurlarını örter, onun mükâfaatmı büyütür" (Talak, 4-5).

Cenâb-ı Hakk, Bakara Sûresi'nde, hayız gören; kocası ölmüş kadınların iddetlerini bildirmiş, burada da, orada bahsetmediği diğer kadınların iddetlerinden bahsetmiştir. Rivayet olunduğuna göre Muâz b. Cebel, "Ey Allah'ın Resulü, biz hayız gören kadınların iddetinin ne olduğunu Öğrendik. Peki, hayız görmeyenlerin iddeti nedir?"

deyince, Cenâb-ı Hak, işbu ayetini indirdi.

Cenâb-ı Hak, "eğer şüphe ederseniz..." buyurmuştur ki bu, "Eğer, hayız görmedikleri o iddet içinde onların hamile olup olmadıkları şüphesine düşerseniz, işte bunların hükmü budur, üç aydır" demektir. Bunun, "Eğer, buluğa ermiş kadınların, hayızdan kesilme yaşına erip ermedikleri hususunda şüpheye düşerseniz bunun hayız mı yoksa "istihâze kanı mı (hastalıktan dolayı gelen) olduğunu kestiremezseniz, bunların iddetleri üç aydır. Ulema bu yaşı altmış ve ellibeş ile sınırlamışlardır.21[21]

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/537-538.

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/539.

Küçük Kadınların İddeti

"Bunların iddetleri üç aydır.." ayeti nazil olunca da, birisi ayağa kalkarak, "Ey Allah'ın Resulü, peki hayız görmeyecek derecede küçük olanların iddeti ne kadardır?" deyince, "henüz adetini görmemiş bulunanlar..." ayeti nazil oldu.. Ki bu, "Bunlar da, hayızdan kesilmiş yaşlı kadınlar gibi olup, iddetleri üç aydır.." demektir.[22][22]

Hamilelerin İddeti

Derken, bir başka birisi ayağa kalkaraka, "Peki, ey Allah'ın Resulü, hamile kadınların iddeti ne kadardır?" deyince de, "Hamile kadınların iddetleri ise, yüklerini vaz etmeleridir (doğurmalarıdır).." kısmı indi. Ki, bunun da manası, "onların, kocalarıyla aralarındaki şeyin, bağın sona ermesi hususundaki iddet süreleri, o çocuklarını doğurmalarıdır.." şeklindedir. Ki bu ifade, her hamile kadın hakkında genel bir ifadedir. Hz. AH (r.a), bu iki müddetten en uzun süreli olanını nazarı dikkate alır ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Kocası ölmüş kadınlar..." (Bakara,234) ayetinin hükmünün, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hamile kadınların iddetleri ise..." ayetinin bu hükmüne giremeyeceğini söyleyerek şöyle demiştir: "Çünkü, çocukları doğurma işi, ancak boşama iddetinde söz konusu olur. Dolayısıyla bu, kadın hayız gören bir kadın olup da kocası öldüğünde bekleyeceği iddete ters düşmez." İbn Abbas'a göre de, kocası ölmüş hamile kadınların iddeti, iki zamandan en uzun olanıdır.

İbn Mes'ûd ise, şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi, yeni başlayan, Cenâb-ı Hakk'ı ifadesine atfedilmeyen bir cümle olması da mümkündür. Bu ifadenin mübteda olması halinde bütün iddetleri içine alır." Bunun delili, Sübey'a bint el-Hâris ile ilgili haberdir. Çünkü o, kocasının ölümünden onbeşgüi, sonra çocuğunu doğurmuş, Allah'ın Resulü de ona, "evlenebilirsin.." demiştir. Böylece bu ifade, dört ay on gün geçmeden Önce de, evlenmenin mubah olduğuna delâlet eder. Hamilenin iddeti ise, her halükârda, çocuğunu doğurması ile sona erer.

Hasan el-Basrî ise şöyle demiştir: "Eğer kadın, iki çocuğundan birisini doğurursa iddeti sona erer. Çünkü Hak Teâlâ "Onların hamlini doğurmaları" buyurmuş, "Onların hamlerini doğurmaları" dememiş. Ancak bu doğru değildir. Ayet-i kerime, şeklinde de okunmuştur.

Ayetteki, "Kim Allah'tan korkarsa, O, kendisine her işinde bir kolaylık verir" cümlesi, "Allah, işlerinde o kimseye yardım eder; işlerini ona kolaylaştırır ve salih amel yapmaya onu muvaffak eder" demektir. Atâ bu ifadeye, "Allah bu kimsenin dünya ve ahiret işlerini kolaylaştırır" manasını vermiştir.

Cenâb-ı Hak, 'İşte bu, Allah'ın size indirdiği emridir" buyurmuştur. Bu, "O bahsedilen hükümler Allah'ın size indirdiği emirleridir. Kim O'na itaatta bulunmak suretiyle, Allah'dan korkar da, Muhammed (s.a.s)'in getirdikleriyle amel ederse, Allah bu kimsenin, bir namaz vaktinden diğer namaz vaktine kadar ve bir cum'adan diğer cum'aya kadar işlemiş olduğu günahlarını Örter ve ahirette onun ücretini bolca verir" demektir ki bu, İbn Abbas (r.a)'ın tefsiridir.

Buna göre eğer, "Hak Teâlâ, "vaz etmeleri" buyurmuş; ama "doğurmaları.." dememiştir (niçin)?" denilirse, biz deriz ki: Hami, kadınların karnında bulunan şeylerin tümüne verilen isimdir. Eğer bu kimsenin dediği gibi olsaydı, bu kadınların iddetleri, "haml'ferinin bir kısmını vaz etmeleriyle son bulurdu. Halbuki durum böyle değildir.[23][23]

Boşanan Kadının Sükna Hakkı

"(Boşanan o kadınları) gücünüzün yettiği kadar, ikamet ettiğiniz yerin bir kısmında oturdun. (Evleri), başlarına dar getirmek için, onlara zarar vermeyin. Eğer onlar hamile iseler,

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/539.

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/539-540.

hamilerini doğuruncaya kadar, nafakalarını verin. Eğer sizin için emzirirlerse, onlara ücretlerini verin. Aranızda bu hususta güzelce müşavere edin. Eğer zorluğa uğrarsanız, bu durumda o çocuğu bir başka kadın emzrinr. (Hali-vakti) geniş ulan. Nafakayı genişliğine göre versin. Rızkı dar verilmiş olanlar do-, nafakayı Allah'in kendisine vurdiği kadarından versin. Allah hiçtir kimseye, ona verdiğinden fazlasını yükJemez. Allah güçlükten sonra bir kolaylık İhsan eder" (Talak, 6-7).
Ayetteki, "(Onları) oturtun" ifadesi ve daha sonra gelenler, "Kim Allah'dan korkarsa.." (Talak, 5) ayetinde geçen takva (korku) şartını açıklayan ifadelerdir. Buna göre, sanki, "Boşanmış kadınlar hakkında, nasıl takva ile muamele edilir?" denilmiş de, bunun üzerine böyle cevap verilmiş. Keşşaf sahibi şöyle der 'deki "min" harf-i cerri zâid olup (manada bir tesiri olmayıp), mana "Siz nerede oturuyorsanız, onları da orada oturtun" şeklindedir."
Ebu Ubeyde, ifadesine, "vus'atınıza göre" manasını verirken; Ferrâ, "takatiniz oranında..." manasını vermiştir. Ebû İshâk da, "Arapça'da "mal sahibi oldum" manasında, denilir" demiştir. Ayetteki bu kelime, hem vav'ın fethası, hem de kesresiyle okunmuştur. O halde "vücd", vus' ve takat (güç ve kudret) demektir.
Ayetteki, ifadesi, "mesken(ler) ve nafaka hususlarında cimri davranmak ve işi yokuşa sürmek suretiyle, o kadınlara zarar vermeyi yasaklayan" bir ifadedir.24[24]

Bain Talak

Hak Teâlâ'nın, "Eğer onlar hamile iseler, hamilerini doğuruncaya kadar, nafakalarını verin" ifadesi, talak-ı bâin ile boşanmış kadının hükmünü beyan eden bir İfadedir. Çünkü rlc'î talak ile boşanmış kadın, hamile olmasa da, nafakayı hakeder. Eğer bu kadın üç talak ile boşanmış, yahut "hul' " yapmış (mal karşılığı boşanmış ise), hamile olması durumu hariç, böylesi kadın için nafaka yoktur. İmâm Malik ve Şafiî'ye göre de, talak-ı bâin ile boşanmış kadının, nafaka değil sadece, mesken hakkı vardır. Hasan el-Basrî ve Hammad'dan rivayet edildiğine göre, Fatıma bintl Kays ile ilgili şu hadisten ötürü, böylesi kadının ne nafaka, ne de mesken hakkı vardır: "Fatıma'nın kocası, onu bâin talak (kesin talak) ile boşadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Artık senin ne mesken, ne de nafaka hakkın var" buyurdu.25[25]

Radâ (Süt Emzirme)

Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer sizin için emzirirlerse, onlara ücretlerini verin" ay "Daha önce de geçtiği gibi, emzirme hakkı ve ücretini verin" demektir ki bu, "hernekadar o çocuğun doğmasından ötürü gelmiş ise de, süt, o kadının mülkü olduğunun delilidir. Aksi halde kadın buna karşılık ücret alamazdı. Bu ifade de aynı zamanda, emzittirme ve nafaka vermenin, çocuklardan ötürü kocanın; onları tutma, koruma, terbiye etme ve ona kefil olmanın kadının hakkı oluşunun delili vardır. Aksi halde kadın, ücretin tamamını değil de bir kısmını alabilirdi.26[26]

Aile İçi İstişare

Hak Teâlâ'nın, "Aranızda bu hususta güzelce müşavere edin" ifadesine gelince, Ata, Cenâb-ı Hakk'ın, buradaki "maruf" ile, lütuf-ihsan, manasını kastettiğini söyler. Mukâtil ise, bunun, ana-babanın karşılıklı anlaşmalarını ifade ettiğini söyler. Müberred de bu ifadeye, "Taraflar birbirlerine ma'rufu emretsinler" manasını vermiş ve ayetteki hitabın, eşlere (karı-kocaya) olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh buradaki maruf ile, erkeğin hanımı ve ona vereceği nafaka hakkında kusur etmemesi; kadının da, o çocuk ve onu emzirme hususunda kusur etmemesi

---

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/540-541.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/541.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/542.

kastedilmiştir. kelimesinin izahı daha önce geçmişti. Bunun, "Kadının güçlük hissettiğinde, erkeğin, çocuğunu emzirme hususunda, o kadınla müşavere etmesi" manasına geldiği de ileri sürülmüştür.
Cenâb-ı Hak "Eğer (ücret konusunda) zorluğa uğrarsanız, bu durumda o çocuğu bir başka kadın emziriri" buyurmuştur.27[27]

Nafaka

Daha sonra da "(Hali-vakti) geniş olan nafakayı genişliğine göre verir" ifadesiyle, bu infakın miktarını beyan etmiş. Hali-vakti yerinde olanlara, emziren kadınlara buna göre davranmalarını, ücretini ona göre vermelerini; hali-vakti yerinde olmayanlara da, hallerine göre ücret vermelerini emretmiştir. Bu, tıpkı, "Zengin olan kudretince, darda bulunan halince... "(Bakara. 236) ayeti gibidir.
Cenâb-ı Hak, "Allah hiçbir kimseye ona verdiğinden yani ona verdiği rızıktan fazla mükellefiyet yüklemez" buyurmuştur. Süddî bu ifadeye, "Allah, fakiri zengini tuttuğu mükellefiyetin aynısıyla mükellef tutmaz" manasını vermiştir.28[28]

Zorluktan -Sonra Kolaylık

Hak Teâlâ"Allah güçlükten yani darlık ve sıkıntıdan sonra bir kolaylık, yani bir zenginlik, bolluk ve genişlik ihsan eder" buyurmuştur. Çünkü o zaman, müslümanlar genellikle fakr-u zaruret içinde idiler. Bundan dolayı Allah Teâlâ onlara, bu darlıktan sonra bir kolaylığın olacağını bildirmiştir ki bu, onlar için umdukları şeyi müjdelemek gibi bir şeydir.
Ayetle ilgili şöyle bir kaç bahis vardır:
Birinci Bahis: ne manayadır? Deriz ki: Bu, min-i ba'ziyye olup,"Eğer sizin sadece bir eviniz varsa, o boşadığınız kadını, bu evinizin bir kısmında, bazı yerlerinde oturtun" demektir.
İkinci Bahis: ifadesinin i'rabtaki yeri nedir? Deriz ki: Bu ifadesinin, bir atfı beyânı, bir tefsiri olup, mana: "Onları, gücünüze göre olan meskenlerinizin bir yerinde oturtun" şeklindedir.
Üçüncü Bahis: Sizce her boşanan kadının nafaka verilmesi gerektiğine göre, ayetteki, "Eğer onlar hamile iseler..." şartının hikmeti ve manası nedir? Deriz ki: Bunun hikmeti şudur: Doğurma müddeti eğer uzarsa, doğurma süresi geçtiği için, artık nafaka verilmesi gerektiği sanılabilir. Dolayısıyla Allah bu ifadeyle, böyle bir yanlış zannı ortadan kaldırmıştır.29[29]

İmha Edilen Diyarlar

"Rabbisinin ve O'nun peygamberlerinin emrinden uzaklaşıp azmış olan, nice memleket(Ier) vardır ki Biz onları en çetin bir hesaba çektik ve akıllara şaşkınlık verecek bir azaba düçâr ettik, işte o diyarlar yaptıklarının vebalini tatmış ve işlerinin sonu bir hüsran olmuştur. Allah, bunların benzerleri için de, pek çetin bir azab hazırladı. O halde, ey iman etmiş olan akl-ı selim sahipleri, Allah'dan korkun. Allah size gerçek bir zikir indirmiştir. îman edip de sâlih amellerde bulunanları, karanlıklardan nura çıkarmak için bir de peygamber göndermiştir. O (peygamber), Allah'ın herşeyi açık açık gösteren ayetlerini size okuyup durmaktadır. Kim Allah'a iman eder ve sâlih amellerde bulunursa, onu altından ırmaklar akan cennetlere, hepsini de içlerinde ebediyyen kalmak üzere yerleştirir. Allah ona gerçekten ne güzel rızık (mükâfaat) vermiştir! Allah yedi göğü ve onlar kadar da yeri yaratmış olandır. (Allah'ın) emri, bunlar arasında durmadan iner. Allah'ın gerçekten herşeye kadir olduğunu ve ilmiyle herşeyi kuşatmış olduğunu bilmeniz içindir bunlar..." (Talak, 8-12).
Ayetteki, ile ilgili izah daha önce geçmiş olup, Hak Teâtâ aslında, içinde yaşayan ahaliyi

---

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/542.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/542.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/542-543.

kastederek, bu memleketleri, "Rabbisinin emrinden uzaklaşıp azmış" ifadesi ile, azgınlık ile tavsif etmiştir. Bu tıpkı, "O beldeye sor' (Yusuf, 82) ayetinde olduğu gibidir. İbn Abbas (r.a) kelimesine "Rabbisinden yüz çevirmiş" manasını verirken; Mukâtll, "Rabbinin ve peygamberlerinin emrine muhalefet etmiş..." manasını vermiştir.

ifadesi, "Allah ve memleketlerin halkını, dünyadaki yaptıklarına göre hesaba çekip cezalandırmıştır" demektir. "Azab" manası, "şaşkınlık verscek bir azaba düçâr ettik" ifadesinden anlaşılmaktadır ki bu da, "çok çetin ve büyük bir " demektir. Bu manaya göre Cenâb-ı Hakk, hesab çekişini, "azab etmesi" ite açıklamıştır. Kelbî de ayette bir takdîm-te'hir olup, takdirinin, "Dünyada onları azaba düçâr ettik, âhirette de çok çetin bir hesabla sigaya çektik" şeklinde olduğunu; buradaki hesabla, âhiret hesâb ve azabının kastedildiğini söylemiştir.

"İşte o diyarlar yaptıklarının vebalini tatmış" yani yaptıklarının çetin azabını ve küfürlerinin cezasını tatmışlardır. İbn Abbas (r.a) buradaki "vebal..."e, "küfürlerinin neticesini görüp-tattılar" manasını vermiştir.

"(Bunların) işinin sonu, yani azgınlarının neticesi, bir hüsran, yani bir âhiret iflası ve ziyanı, olmuştur." Bu mana, HakTeâlâ'nın, "Allah bunların benzerleri için de pek çetin bir azab hazırladı" cümlesinden anlaşılmaktadır. Cenâb-ı Hakk bu beyanı ile, Mekke kâfirlerini, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlamaktan, dolayısıyla da kendilerinden önceki ümmetlerin başına gelen şeylerin aynısının başlarına gelmesinden korkutmuş, uyarmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "O halde ey akl-ı selim sahipleri Allah'tan korkun" hitabı mü'minlere yönelik bir hitab olup, Allah'ı ve Resulünü inkârdan korkun" demektir.30[30]

Zikr'in Manası

Ayetteki, "Allah size, bir zikir, bir resul indirmiştir" cümlesi ile ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) Allah size bir zikir (hatırlatma) indirmiştir ki bu zikir, peygamberdir. Allah, Peygamber (s.a.s), onların dinleri ve ahiretleri ile ilgili şeyleri bu kimselere hatırlattığı için, kendisine "zikir" adını vermiştir.

b) Ayetin takdiri manası, "Allah size bir zikir (Kur'ân) indirdi ve bir peygamber gönderdi" şeklindedir. Keşşaf sahibi şöyle der: "Buradaki resul (peygamber) ile Cebrail kastedilmiştir ve bu, bir zikirden bedeldir. Çünkü Cebrail Allah'ın ayetlerini okur (hatırlatır). Binâenaleyh onun inişi, zikrin (Kur'ân'ın) inişi demek olur." "Zikir" kelimesiyle bazan da "şeref" manası kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk bu manada, "Şüphesiz ki o senin için ve kavmin için bir zikirdir" (Zuhruf, 44) buyurmuştur. Bu ifade ile bazan, "Kur'ân" manası da kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, bu manada,"Biz o zikri indirdik" (Nahl, 44) buyurmuştur.

Ayetteki, "resul" kelimesi,"O (zikir), peygamberdir" ki size "Allah 'm ayetlerini apaçık olarak okumaktadır" şeklinde de okunmuştur. Ayetteki, "mübeyyinât", "mübeyyenât" şeklinde de okunmuştur. Buradaki, "Ayetler", hüccetler-deliller manasınadır. Kelimenin "mübeyyinât" şeklinde okunması halinde mana, "ilahî emir ve yasakları, helâl ve haramları açıklayan ayetler..." şeklinde olur, "mübeyyenât" şeklinde okunması halinde ise, Allah Teâlâ, ayetlerini açıklamış olduğunu ve Kendi katından geldiğini beyan etmiş olur.

Hak Teâlâ, "İman edip de salih amellerde bulunanları, karanlıklardan nura çıkarmak için..."yani, "küfrün karanlığından, imanın nuruna (aydınlığına); şüphenin karanlığından, hüccetin nuruna; cehennemin karanlığından, ilmin nuruna çıkarmak için (peygamber göndermiştir) buyurmuştur.

Ayetle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ayetteki "... akl-ı selim sahipleri, Allah'tan korkun" hitabının, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinizin ve O'nun peygamberinin emrinden uzaklaşıp azmış olan, nice memleket(ler) vardır.." ifadesiyle ilgisi var mıdır, yok mudur? Biz deriz ki: "Allah'tan korkun" hitabı "memleket" kelimesiyle, "ora halkı"nın kastedildiğini söyleyenlerin görüşünü destekler. Çünkü

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/543-544.

bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın bu hitabının, akıl sahiplerine olduğunu gösterir. Aklı olmayanlara hitap edilmez. Cenâb-ı Hakk'ın, "nice memleket(ler)" ifadesinin, hem terkib'i, hem de terğîb'i ihtiva eden bir ifade olduğu da ileri sürülmüştür.31[31]

Müttakilere Takva Emri?

İkinci Bahis: İman, gerçekte, "takva"nın ta kendisidir. Halbuki, iman etmiş olan akl-ı selim sahipleri, ister istemez müttakiler zümresindendir. Binâenaleyh, daha nasıl bunlara, "Allah'tan korkun.." diye hitap edilebilir? Biz deriz ki: Takvanın, çeşitli derece ve kademeleri vardır. O halde, bu demektir ki, takvanın ilk basamağı şirkten korunmadır. Geriye kalan basamakları ve dereceleri ise, şirkin dışında kafan günahlardan korunmadır. Binâenaleyh, iman ehline, "muttaki olmaları" emrolunduğunda bu emir, "şirk" açısından değil, küçük ve büyük günahlar açısından verilmiş olan bir emir olur.32[32]

Muzari Yerine Mazi

Üçüncü Bahis: Allah'ı tasdik eden herkes, karanlıklardan nura çıkmış olur. Durum
böyle olunca, ayetteki, yerine,"... kâfir olanları çıkarmak için..." denilmesi gerekmez miydi? Biz deriz ki, bu ifade ile "iman edenleri çıkarması için..." ibaresi kastedilmiştir; zira, mazı sigasıyla muzari sigası kastediiebılir. Nitekim, meselâ Cenâb-ı Hak (Al-i İmran, 55) buyurmuştur ki, bu takdirindedir. Ayetteki ifadeye, "İman etmelerinden sonra kendileri için ortaya çıkan bir takım karanlıklardan, iman edenleri çıkarması için..." şeklinde de mana verilebilir.
Ayetteki, "Kim Allah'a iman eder..." cümlesinde Allah'ın, mü'mintere vermiş olduğu mükâfaatın büyük ve son derece hayran bırakan türden olduğu vurgulanmıştır. kelimesi, nûn ile de okunmuştur.
"Allah ona gerçekten ne güzel rmk (mökafaat) vermiştir!" cümlesine gelince, Zeccac bu ifadeye, "Allah, bu kimseyi, nimetleri sona ermeyen, cennetlerle nzıklandırmıştır..." manasını vermiştir. Ayetteki kelimesine, "dünyada taat, ahirette mükâfaat manası da verilmiştir ki, bunun bir benzeri de, "Rabbimiz; bize dünyada da ahirette de bir güzellik ver.."(Bakara, 201) ayetidir.33[33]

Gök Kadar Yer

Kelbî, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı bir kubbe gibi, biribiri üstünde yedi gök; tabakalar halinde ve birbirine bitişik olma açısından da, yerden de bir bu kadarını yarattığını söylemiştir ki, bu, tıpkı, meşhur olan şu görüş gibidir: Yer, üç tabakadır. Birisi, sırf yer (toprak) tabakası; diğeri, salt toprak olmayan çamur tabakası; üçüncüsü de, bir tarafı denize, bir tarafı da karaya açılan tabaka ki, işte, mamur ve meskûn olan tabaka da budur.
Cenâb-ı Hakk'ın, hem yedi kat göğe, hem de o gökteki yıldızlara, yani gezegenlere nisbetle yedi "iklim (mıntıka, bölge)'nin kastedilmiş olmasında akıldan uzak görülecek bir taraf yoktur. Çünkü, bu yıldızlardan her birinin özelliği, o yerin mıntıkalarından herbirinde ortaya çıkar, böylece de yer, işte bu açıdan yedi tane olmuş olur. Binâenaleyh, işte bu, aklın kabul edeceği, karşı çıkmayacağı İzahlardır. Müfessirlerden, bunların dışında kalan ve nakledilegelen izaha gelince, bütün bunlar, aklın kabul edemeyeceği şeyler türündendir. Ki, bunlardan birisi de yedi kat göğün şu şekilde izah edilmesidir:
1) Mevcun (tutulmuş dalga),
2) Kaya; **3)** Demir; **4)** Bakır; **5)** Gümüş; **6)** Altın;

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/544-545.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/545.
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/545-546.

7) Yakut... Yine, bunların herbirisi arasında beş yüz yıllık mesafe bulunduğunun ve herbirinin kalın kalın tabakalardan meydana geldiğinin söylenmesine gelince, bütün bunlar da, muhakkik alimlerce muteber olmayan görüşlerdir. Bu hususta mütevatir bir naklin bulunması durumu müstesna... (Yerin), yediden çok olması da mümkündür. Bunun ne ve nasıl olduğunu en iyi bilen ise, Allah'tır. Binâenaleyh, ayetteki, ifadesi, kendisi arasında mübtedâ ve haber olan bir ifadedir. "Yedi kat gök..." ifadesine atfı düşünülecek, nasb ile, şeklinde okunmuştur. Bu, mübtedâ olmak üzere, merfû olarak da şeklinde de okunmuştur ki, bu durumda haber ifâdesi olmuş olur.

Cenab-ı Hakk'ın, "(Aflah'm) emri, bunlar arasında durmadan iner..." ifadesine gelince, Atfl şöyle der: "Cenâb-ı Hakk bu buyruğu ile, yerin ve göğün her katında bulunan mahlûkattna olan vahyini kastetmiştir." Mukatll de, Cenab-ı Hakk'ın bu ifade ile, en üst gökten, en alt yere doğru olan vahyedişini kastettiğini söyler. Mücâhid de bu cümleye "Bir kısmına hayat vermek, bir kısmını Öldürmek, meselâ şunu emîn kılmak, diğerini ise imha etmek hususunda emri iner..." manasını vermiştir. Katâde de, "Gökler ve yerin herbirinde, Cenâb-ı Hakk'ın bir yaratığı, bir emri ve bir yargısı, hükmü vardır..." manasını vermiştir. Bu ifade, şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hak, "Allah'ın gerçekten herşeye kadir olduğunu... bilmeniz için..." buyurmuştur. Ayetin başındaki fiil, yâ ile, "bilsinler... diye" şeklinde de okunmuştur. Ki bu, "Sizler, göklerin, yerin yaratılışı ve orada devam eden ince tedbiri düşündüğünüzde, kudreti, bu derecede olan zatın bu kudretini, "ligayrihî" (başkasından ötürü olan) olmadığını, tam aksine zatı gereği olan bir kudret olduğunu ve hiçbir şeyin, yapmayı dilediği hiçbir şeyden O'nu alıkoyamayacağını bilesiniz diye..." anlamındadır. Bu ifadenin ne demek olduğu, daha önce de anlatılmış idi.

"ve ilmiyle herşeyi kuşattı..." ifadesine gelince, bu, "o, külft ve cüzi olan herşeyi bilir; O'nun ilminden ne gökte, ne de yerde, zerre miktarı dahi olsa hiçbir şey hariç kalamaz; her şeyi hakkıyla bilen ve yok ettikten sonra, yeniden var etmeye kadir olandır" demektir.

Âlemlerin Rabbi olan Allah yücedir; güç, kuvvet ve kudret, ulu ve yüce olan Allah'ın elindedir. Salât u selâm, peygamberin seyyidi, müttakîlerin önderi ve nebilerin sonuncusu, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun ailesine ve bütün ashabına olsun. (Amin).34[34]

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/546-547.

TAHRİM SURESİ

Oniki ayet olup, Medenî'dir.[1][1]

"Ey peygamber, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi, zevcelerinin hoşnutluğunu isteyerek, niçin (kendine) haram ediyorsun? Allah gafûr'dur, rahîm'dir" (Tahrlm. 1).[2][2]

Daha Önceki Sûre İle Münasebeti

Bu sûrenin, kendinden önceki sûre ile ilgisine gelince, bu şöyledir: Bu iki sûre kadınlara mahsus hükümlerde birleşmişlerdir. Aynı zamanda, o sûrenin başında, talâk ile ilgfli hitabın; bu sûrenin başında da "tahrim - haram kılma" ile ilgili hitabın yer alması da, bu müşterekliği sağlayan diğer bir husustur. Çünkü, pekçok çeşidinde (yerlerde), yahutta, bazılarının da mezhebine göre her çeşidinde, Allah'ın helal kıldığı şeyi haram kılma manasını ihtiva eder.

Bu sûrenin başı İle önceki sûrenin sonu arasındaki münasebete gelince, bu da şöyledir: Cenâb-ı Hakk, önceki sûrenin sonunda, Zâtının azametine delalet eden şeylere yer vermiştir. Çünkü bunlar, Allah'ın kudretinin ve ilminin mükemmelliğine delalet eder. Zira, Allah'ın, gökleri, yeri ve içersinde bulunan ilginç şeyleri yaratmış olması, bu ikisine, yani ilminin ve kudretinin mükemmel olması keyfiyyetine varıp dayanır. Onun, Zâtının yüceliği ise, Kendisinin helal kıldığı şeyi haram kılma kudretine ters düşer. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Allah'ın sana helal kıldığı şeyi... niçin (kendine) haram ediyorsun?" buyurmuştur.[3][3]

Nüzul Sebebi

Alimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'tn, kendisine haram kıldığı şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmiştir. Bu cümleden olarak, Kessâf sahibi şöyle der: "Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Alşe (r.a)'nin gününde Mârlye (r.a) ile başbaşa kalır. Hafsa bunu sezer. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s) Hafsa'ya, "Bunu benim için gizle; bu Mariye'yi kendime haram kıldım. Ebû Bekir (r.a) ile Ömer (r.a)'in benim vefatımdan sonra, ümmetimin işini deruhte edeceklerini de sana müjdelerim.." der. Derken, Hz. Hafsa bunu, çok samimi iki dost oldukları için, Hz. AİŞe'ye söyler.

Keza şöyle de denilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hafsa'ya ait günde Mâriye ile başbaşa kalıp da, derken, bu müjde ile, Hafsa'yı memnun etti ve bu işi saklı tutmasını istedi, fakat Hafsa bunu saklı tutmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de onu boşadı; hanımlarını da terkederek yirmi dokuz gece Marıye'nin evinde kaldı.

Yine rivayet olunduğuna göre Hz. Ömer (r.a) Hafsa'ya. "Eğer, Hattâb'ın soyunda bir hayır olsaydı, o seni boşamazdı..." deyip de, Cebrail (a.s)'in gelerek Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Ona dön; çünkü o, oruç ve namazı çok olan bir hanımdır. Üstelik o, senin cennetteki hanımlarındandır" dediği de rivayet olunmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hz. Hafsa'yı boşamadığı, ama onu boşayabileceği uyarısında bulunduğu da ileri sürülmüştür.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Zeyneb blnti Cahş'ın evinde bal şerbeti içip, derken Hz. Hafsa ile Aişe (r.a) anfaşarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Biz senden, meğafir kokusu alıyoruz.." dedikleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de kötü kokmaktan hoşlanmadığı, bunun üzerine kendisine balı haram kıldığı da rivayet olunmuştur.

Binâenaleyh, ayetteki bu hitabın manası, "Ey peygamber, Allah'ın sana helal kıldığı (bir rivayete göre) "mülk-i yeminini", (bir diğer rivayete göre de) veya balı niçin kendine haram kılıyorsun.." şeklinde olur. Birinci izah, Hasan el-Basrî, Mücâhid, Katâde, Şa'bî, Mesrûk ve

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/549.

[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/551.

[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/551.

Sâbit'in rivayetine göre Enes'in görüşüdür. 8u cümleden olarak meselâ Mesrük şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, cariyesini haram kılmış ve ona yaklaşmayacağına dair yemin etmiştir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu ayetini indirerek, ona adeta şöyle denilmek istenmiştir: "Haram kıldığın şeye gelince, bu helaldir. Hakkında yemin ettiğin şeye gelince de, bilesin ki Allah, yeminlerinizi çözmenizi, keffâret vermenizi size tarz kılmıştır." Şa'bî, "Haram" sözünün geçtiği ifade yemin sayılır. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s), haram kılma yüzünden itaba maruz kalmıştır, Yeminlere ise keffaret verilir. Ki, işte bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, (Tahrim, 2) ayetinden anlaşılan husustur.

Nazm kitabı sahibi de şöyle demektedir: "Ayetteki, "niçin haram kılıyorsun?" ifadesi, "inkarî" anlamda bir istifhamdır. Allah'ın kabul etmediği ve yadırgadığı şey ise, yasaktır. Halbuki, helali haram addetmek ise, mekruhtur. Helal, ancak Allah'ın haram kılmasıyla haram olur.

Cenâb-ı Hak, "zevcelerinin hoşnutluğunu isteyerek" buyurmuştur. Ayetteki, kelimesi hal'dir. Ve, muzari (cümle-i haberiyye) hal olarak vaki olmuştur. Mana, "Hanımlarının hoşnutluğunu arayarak şeklindedir. Keşşaf sahibi, şöyle demektedir: ifadesi, "ya niçin haram kılıyorsun ifadesinin tefsiriyyesi, yahut hal, veyahutda, "cümle-i isti'nâfyyedir." Bu ise, Peygamber (s.a.s)'den sadır olmuş bir "zelle"dir. Çünkü, hiç kimse, Allah'ın helâl kıldığı şeyi haram kılamaz. Allah, "gafur" ve "rahîm"dir. Yani, yaptığı bu zelleyi bağışlar, seni bununla muaheze etmediği için de, sana merhamet eder.. Ayetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır.4[4]

Ayetle ilgili Bahisler

1. Itab Var Mı?

Birinci Bahis: "Allah'ın sana hela! kıldığı şeyi, niçin (kendine) haram ediyorsun?" ifadesi, bu hitabın, kınama ihtiva eden hitap olduğunu hissettirir. Halbuki, tavsifi olan (ey nebî) hitabı ise.kendisinde bir teşrif ve tekrim bulunduğu için, buna ters düşer. Şu halde, bu nasıl uzlaştıniabilir? Biz deriz ki, aslında bu hitap, kınama muhtevalı bir hitap değildir, tam aksine Hz. Peygamber (s.a.s)'den sadır olan şeyin olmaması gerektiğine dikkat çeken bir hitaptır.5[5]

2. Peygamber Helali Haram Kılar Mı?

İkinci Bahis: Allah'ın helal kıldığı şeyi haram kılmak, helal tarafını; haram kılmak da haram tarafını tercih etmek demektir. Halbuki, bu iki tercihi birden yapmak ise imkânsızdır. Peki o halde daha nasıl, "Allah'ın sana helal kıldığı şeyi, niçin (kendine) haram ediyorsun?" denilmiştir. Biz deriz ki, bu haram kılmadan maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, eşleri ile karı-koca hayatı yaşamaktan imtina etmesi ve uzak durmasıdır. Yoksa, Allah'ın onu helal kılmasını müteakiben onun haram olduğuna inanmak değildir. O halde, bu demektir ki, Hz. Peygamber (s.a.s) bunun helal olduğuna inanarak, böylesi bir istifadeden vaz geçmiştir. Her kim, bu ayette bahsedilen haram kılmanın, Allah'ın helal kıldığı şeyi bizzat haram kılma olduğuna inanırsa, kafir olur. Öyleyse, nasıl Olur da böyle bir şey, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet edilebilir?!6[6]

Haram Kılmanın Hükmü?

Üçüncü Bahis: "Helali haram addetmenin hükmü nedir?" denilirse, biz deriz ki, imamlar bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Meselâ Ebû Hanlfe, her konuda böyle bir şeyi yemin kabul eder ve kişinin haram kıldığı şeyde asıl istifade ne ise, onu nazarı dikkate alır. Binâenaleyh, meselâ bir kimse, bir yiyeceği kendisine haram kılmışsa, bu kimse onu yemeğe; cariyesini haram

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/551-552.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/553.

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/553.

addetmişse, onunla (cinsî münasebette bulunmaya); hanım için yemin etmişse, ondan îlâ etmeye (uzak durmaya) yemin etmiştir. Hanımıyla ilgili yeminde erkeğin herhangi bir niyeti yoksa, bu "îlâ"dır. Eğer, "zıhâr"a niyet etmişse, bu "zıhâr"dır. Eğer, talaka niyet etmişse, ikidir; üçe niyet etmişse, üç'dür. Şimdi şayet kişi, "Ben yalana niyet ettim (bunu şakacıktan yaptım)" derse, bu kendisiyle Rabbi arasındaki şeyler hususunda kabul edilir, ama "î'lâ" sayılan bu şeyi iptal etmek suretiyle "kazaen", yani mahkeme hükmüyle tasdik olunmaz.. Yine bir kimse, meselâ, "Bana, helal olan her şeyin haramdır" dese, onun bu sözü, niyeti olmadığı zaman, kendisine yiyecek-içecek şeyleri haram kılmış olduğuna hamledilir. Yok eğer, niyeti varsa, o niyet ettiği şeye hamledilir.

Şafiî, bunu yemin addetmez. Ne var ki, o, bütün bunları, sadece kadınlar hakkında keffâretin sebebi sayar.. Şimdi, erkek bu yeminiyle talaka niyet etmişse, bu yemin, Şafiî nezdinde "talâk-ı rîc'Î" sayılır. Sahabenin bu husustaki ihtilafına gelince, bu tıpkı Keşşafta olduğu gibidir, bu sebeple de bunu anlatmaya gerek yok (isteyen oraya bakabilir).7[7]

Yemin Keffareti

"Allah, yeminlerinizin (keffaretle) çözülmesini size farz kılmıştır. Allah, sizin yardımcınızdır ve O, hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir. Hani peygamber, zevcelerinden birine gizli bir söz söylemişti. Bunun üzerine o, bunu haber verip de, Allah da peygambere bunu açıklayınca, peygamber bunun ancak bir kısmını söylemiş, bir kısmından da vaz geçmişti. Derken bunu kendisine söyleyince, o (hanımı), "Bunu sana kim haber verdi?" dedi. (Peygamber de), "Bana, herşeyi bilen, herşeyden haberdar olan haber verdi" dedi" (Tahrim, 2-3). "Allah ... size farz kılmıştır." Mukâtil, buradaki fiiline, "Allah beyan etti" aniamını vermiş ve bunun tıpkı, Nûr Sûresi'ndeki ayet (Nûr, 1) gibi olduğunu söylemiştir. Diğer alimler ise, bu kelimeye, "farz, vâcib kıldı" anlamım vermişlerdir.

Nazm sahib de şöyle der: "Bu fiil, harf-i cerriyle kullanılırsa, "farz anlamından başka bir şey ifade etmez. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın (Ahzab. 50) ayetinde böyledir, ama lâm harf-i cerriyle kullanılırsa, her iki manaya da gelir.

Cenâb-ı Hakk'ın "Yeminlerinizin (keffaretle) çözülmesini" ifadesine gelince, bu, "O yeminlerinizi, keffâretlerinizle çözmenizi." demektir. (tahlile), "tef'ile" vezninde bir kelime olup, aslı "tahllle"dir. Yeminleri çözmek, şu iki şekilde olur:

1) Keffaretle çözmek. Bu husus, bu ayette anlatıldığı üzeredir.

2)Bu kelimenin, "az şey" anlamında kullanılmasıdır. Ki, daha çok da bu anlamda kullanılır. Nitekim hadiste, "O kişi, ancak bir yemin kefareti kadar, cehenneme girer"8[8] buyurulur. Yani, "çok kısa bir süre için...1 (yemin yerini bulacak kadar) demektir. Bu ifadenin yerine, bizzat ifadeleri konularak da okunmuştur.

Bir grup müfessir şunu nakletmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), cariyesi (Mârlye) ile cinsî münasebette bulunmamaya yemin etmiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hakk da "ona v&cib kıldığı şeyi, yani "keffâret-i yemini" hatırlatmıştır. Said ibn Cübeyr, İbn Abbas'ın, "haram" sözcüğünün kullanıldığı ifadelerin yemin anlamına geldiğin; rivayet etmiştir. Yani, bir kimse, eşine "Sen bana haramsın" dese de, bununla talak ve zıhara niyet etmese, bu söz yemin keffaretini gerektirir.

"Allah, sizin yardımcmızdır." Yani, "Allah sizin dostunuz, yardımcınızdır. "Mahlukatını bihakkın bilendir" yani "Farz kıldığı hükümler konusunda hikmet sahibidir."9[9]

Hanımına Verdiği Sır

Cenâb-ı Hakk'ın, "Peygamber, zevcelerinden birine gizli bir söz söylemişti" ifadesine gelince,

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/553.

8[8] Müslim, Birr, 15 (4/2088); Buhari, Cevâiz, 6.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/554-555.

Cenâb-ı Hakk bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cariyesini kendisine haram kıldığını, bunu da, sır olarak Hz. Hafsa'ya söylediğini, ondan bunu saklı tutmasını istediğini kastetmiştir.

Şu da ifade edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), Hafsa'nın yüzünde bir kıskançlık belirtisi görünce, onu hoşnut etmek istedi de, böylece ona, şu iki şeyi sır olarak söyledi: Cariyesini kendisine haram kıldığını ve kendisinden sonra hilafetin Hz. Ebû Bekir ile babası Hz. Ömer (r.a)'e geçeceğini... Bunu, İbn Abbas (r.a) söylemiştir.

Cenâb-ı Hak, buyurmuştur. Yani, "Hafsa bunu Hz. Aişe'ye haber verip de, "Allah da bunu peygambere açıklayınca...", yani, "Allah, nebisini, Hafsa'nın, Aişe'ye bunu söylediğine muttali kılıp da, Hz. Peygamber (s.a.s) de, Hafsa'ya bu esnada onun söylediği şeyin bir kısmını haber verince..." demektir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bir kısmım söylemiş..." ifâdesinden anlaşılan husustur. Yani, "Hafsa'ya bir kısmını haber verdi, ve "Bazısından da vazgeçti..." yani, "Peygamber, Hafsa'ya bir ikram olsun diye ve görmemezlikten gelme sadedinde, "Sen, bunu Aişe'ye haber verdin.." dememiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in haber vermediği şey ise, Hz. Ebû Bekir (r.a) ile Hz. Ömer (r.a)'in hilafetinden bahsetmeyişidir. Şeddesiz olarak şeklinde de okunmuştur ki, bunun manası, "bu şeyden dolayı onu cezalandırdı" demek olup, bu da senin, kötülük yapan birisine, "Senin ne yaptığını biliyorum, sana ne yapacağımı biliyorsun.." şeklindeki kullanışına varıp dayanır. Nitekim Cenâb-ı Hakk da, "Bunlar, Allah'ın, kalblerinde ne olduğunu bildiği kimselerdir.."(Nisa.63) buyurmuştur. Yani, "O, onları cezalandıracaktır ve o, bütün mahlukatın kalbinde olanı bilendir" demektir.10[10]

Faş Edilen Sırrın Açığa Çıkması

Cenâb-ı Hak "Derken peygamber bunu ona, bunu söyleyince o, yani Hafsa, "Bunu sana kim haber verdi?" dedi. (Peygamber de), "Bana, herşeyi bilen, herşeyden haberdar olan haber verdi" dedi" buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ı el-hıabîr kelimesinde, el-alîm kelimesinde bulunmayan çok mükemmel bir mâna mevcut olduğu için, el-alîm diye niteledikten sonra ikinci olarak el-habîr diye de nitelemiştir. Ayetle ilgili şöyle birkaç bahis vardır.11[11]

Ayetle İlgili Bahisler

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, yeminlerinizin (keffâretiyle) çözülmesini vze farz kılmıştır.." ifadesi, O'nun, "Allah'ın helâl kıldığı şeyi, niçin kendine haram ediyorsun?" ifadesiyle nasıl bir münasebet arzeder? Biz deriz ki: Kadını haram kılmak bir yemin olunca, meselâ bir kimse hanımına, "Sen bana haramsın" dese, bu yemin sayılır bunu söylemek ile o, flâ etmiş, hanımından uzak kalacağına yemin etmiş sayılır. İşte, bundan sonra da keffaret verir.12[12]

Hz. Peygamber (s.a.s) Keffaret Verdi Mi?

İkinci Bahis: Cenâb-ı Hakk'ın "Allah, yeminlerinizin (keffaretle) çözülmesini size farz kılmîştır" ifadesinin zahiri, olayın, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sudur etmiş olan bir yemin olduğunu göstermektedir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s), ketfarette bulunmuş mudur? Biz deriz ki: Hasan el-Basri'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Peygamber (s.a.s)'in gelmiş geçmiş bütün günahları, bağışlandığı için o keffaret vermemiştir. Bu, mü'minler için bir talîmdir." Mukâtil de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Mâriye'den dolayı bir köle azâd ettiğini

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/555.

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/555.

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/555-556.

söylemiştir.[13]

Resulüllah'a İlahî Lütuflar

"Eğer her ikiniz de, Allah'a tevbe ederseniz (ne âlâ!). Çünkü doğrusu, sizin kalbleriniz kaymıştır. (Yok), onun aleyhine birbirinize arka çıkarsanız, hiç şüphesiz Allah bizzat onun yardımcmdır. Cebrail de, müzminlerin salih olanları da. Bunların ardında, melekler de onun yardımcısıdır. Eğer o, sizi boşarsa, yerinize Allah'a itaatta teslim olan, Allah'ın birliğini tasdik eden, namaz kılan, günahlardan tevbe eden, ibadet eden, oruç tutan kadınlar,
dullar ve kızlar olmak üzere Rabbinin ona sizden hayırlılarını vermeleri umulan bir şeydir" (Tahrim, 4-5).[14]

Ayetin Muhatapları

Ayetteki, "Eğer her ikiniz de, Allah'a tevbe ederseniz..." ifadesi, onları kınamada ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e sıkıntı verme konusunda göstermiş oldukları dayanışmadan tevbe etmede ileri bir mana ifade etsin diye iltifat yoluyla, Hz. Aişe ve Hafsa'ya yapılmış olan bir hitaptır.
Ayetteki, ifadesine gelince, bu "siz ikinizin kalbleri, haktan döndü.." demek olup, bu hak da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hakkıdır ki, bu, ufacık bir kusur neticesinde beraberinde kınamanın söz konusu olacağı büyük bir haktır. Buradaki şartın cevabı karine bulunduğu için hazfedilmiş olup, bu cevap, "Bu sizin için hayırlı olur.." şeklindedir.[15]

Tesniye Yerine Cemi

Kulûb kelimesinin çoğul getirilişi ile, aslında, tesniye anlamı kastedilmiştir. Ferrü şöyle demektedir: "Bu kelimenin çoğul olması, tesniye olarak getirilmesine tercih edilmiştir. Zira insandaki uzuvların pekçoğu, meselâ iki el, iki ayak, iki göz, vs. vs. gibi, ikişer ikişerdir. Binâenaleyh, insanın uzuvları bu şekilde olunca, tesnıyeye muzaf olduğunda, bir, iki gibi kabul edilmiş olur. İşte bu husus, daha önce geçmişti.
Cenâb-ı Hak, "Onun aleyhine, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyyet etme hususunda birbirinize arka çıkarsanız, hiç şüphesiz bizzat AHah onun yardımcısıdır." Yani, sizin bu dayanışmanız, ona zarar vermeyecektir. Zira, hem Allah, hem de Cebrail (a.s), yani Kerûbiyyûn meleklerinin reisi onun dostudur" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk, şanının yüce ve değerinin çok yüksek olduğunu bildirmek için, Cebrail (a.s)'i diğer meleklerden ayırarak tek başına zikretmiştir, "Mü'minlerin salih olanları da onun dostudur." İbn Abbas, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetle Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer (r.a)'i kastettiğini, zira bunlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında ona düşmanlık besleyenlere karşı, onun dostu ve yardımcısı idiler. Bu, aynı zamanda iki Mukâtîl'in de görüşüdür. Dahhâk, bununla mü'minlerin hayırlılarının kastedildiğini söylemiştir. Yine bu ifadeye, "mü'minlerden salih olanlar" yani "iman edip salih amelde bulunanlar" manası verildiği gibi, "mü'minlerden nifaktan berî olanlar" anlamı da verilmiştir. Yine bu ifadeye, "bütün peygamberler"; "halifeler"; "sahabe-i kiram"., manaları da verilmiştir. Buradaki salih kelimesi, çoğul anlamında kullanılmıştır. Çünkü, bu ifade ile, hem müfret hem de çoğul manası kastedilebilir.
Cenâb-ı Hak; "Bunların ardından da, melekler de onun yardımcısıdır" buyurmuştur. Ki bu, "Allah, Cebrail (a.s)'i ve mü:minlerin salihlerinden sonra, melekler de Hz. Peygamber (s.a.s)'in yardımcısı, onun destekçisidir" demektir. Buradaki kelimesi, "yardımcılar" anlamında olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, (Nisa, 69) ifadesindeki kelimesi gibidir. Ferrâ da, kelamın

---

[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/556.
[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/556.
[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/556.

takdirinin, "Bunların yardımından sonra, melekler de yardımcıdır.." şeklinde olduğunu söylerken, Ebû AH ise, "Fa'îl vezni, kendisinden çokluk manası kastedilerek, müfred olarak da gelir ve bu tıpkı, "(O gün) hiçbir hamîm (dostça), hiçbir hamime (dosta halini) sormaz" (Me'aric, 10) ayetinde olduğu gibidir" demiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarını, "Eğer o sizi boşarsa, yerinize.., Rabbinizin ona, sizden hayırlılarını vermesi umulur" ifadesiyle tehdid etmiştir. Müfessirler (umulur ki) fiilini, bizzat Cenâb-ı Hakk'ın kendisi kullanıyorsa, bu, ümit manası değil, kesinlik manası ifade eder" demişlerdir. Kûfeliler ayeti şeddesiz olarak, şeklinde okumuşlardır.

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, hanımlarını boşamayacağını biliyordu. Fakat onları korkutmak için, boşaması halinde ona, kendilerinden daha hayırlılarını vereceğini bildirmek suretiyle kudretini anlatmak istemiştir,

Kıraat imamlarının çoğu, ifâdesini "ızhar"la okumuşlardır. Ama Ebû Amr'ın, her ikisi de dudak harflerinden olduğu için, kâfi, kâf'a idğam ederek okuduğu rivayet edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk daha sonra, peygamberine, bu hanımlarının yerine vereceği hanımları tavsif ederek, "müslimât, yani Allah'a itaat etmek suretiyle boyun eğen; mü'minat, yani Allah'ın birliğini tasdik eden, İhlaslı; "kânitât", yani itaatkâr, bir diğer manasıyla geceleyin namaz kılan" diye tavsif etmiştir. Bu ikinci mana daha uygundur, çünkü bunun peşinden "sâihât" yani oruç tutan sıfatını getirmiştir. Dolayısıyla gündüz tutulan orucun, yanında gece kılınan namazın olması gerekir. "Sâihât" kelimesi, şeklinde de okunmuştur ki bu daha beliğdir. Oruç tutana "sâih" "seyyah" denmiştir. Çünkü seyyahın (çoğu zaman) beraberinde katığı bulunmaz. Dolayısıyla da kendisini yedirip-içiren birisini bulana kadar, aç dolaşır. Bu yönüyle de, iftar vakti gelinceye kadar, yemeyen-içmeyen oruçluya benzer." "Sâihât" ifadesine, "hicret eden kadınlar" manası da verilmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra, onları tavsif ederek "dullar ve kızlar olmak üzere" buyurmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in dünya-ahiret eşlerinin bir kısmı dul, bir kısmı bakire iken onunla evlenmişlerdir. Dolayısıyla vakıaya göre durum ifade edilmiştir. Burada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şehvet duygusuyla değil, aksine Allah rızasını gözeterek evlendiğine bir işaret vardır.

Bu ayetlerle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, meleklerinin ve onların yardımcılarının büyüklüğünü anlatmak için, "(Bütün) bunların ardından da, melekler de onun yardımcılarıdır..." buyurmuştur. Ayetteki şekillerinde de okunmuştur.

İkinci Bahis: Yeryüzünde mü'minlerin anneleri olan peygamber (s.a.s)'in hanımlarından daha hayırlı kadın yok iken, faraza bunların yerine verilecek olanlar, daha nasıl bunlardan hayırlı olabilir? Deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine isyan ettikleri ve rahatsız ettikleri için, onları boşaması halinde, o kadınlar artık bu sıfat üzere kalmazlar. Dolayısıyla da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e itaatta bulunan ve sayılan vasıfları taşıyan başka kadınlar, bunlardan daha hayırlı olmuş olurlar.16[16]

Müslim ve Mü'min

Üçüncü Bahis: Ayetteki, "müslimât" "mü'mlnât" ifadeleri, bir tekrar vehmini vermektedirler. Çünkü "müslüman kadınlar" ile "mü'min kadınlar" aynı manayadır (ne dersiniz)? Biz deriz ki: İslâm (müslümanlık), dil ile tasdikten, iman (mü'minlik) ise kalb ile tasdikten İbarettir, ki bu iki vasıf bazan birlikte bulunmayabilir. Binâenaleyh ayetteki bu iki kelime, o kadınlarda hem kalbin, hem de dilin tasdikinin bulunduğunu ortaya koyan ifadeler olmuş olurlar.

Dördüncü Bahis: Cenâb-ı Hakk, araya atıf vav'ı sokarak, "Dullar ve kızlar..." buyurmuş; ama önceki sıfatlar arasına atıf vav'ını getirmemiştir (neden)? Deriz ki: Kessâf sahibi "Bunlar, birbirine zıt iki sıfattırlar. Dolayısıyla o kadınlar, diğer sıfatlarda bir müştereklik arzettikleri

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/557-558.

halde, bu iki sıfatta müştereklik arzetmezler" demiştir.[17][17]

Dullar Hakkında

Beşinci Bahis: Cenâb-ı Hakk, burada "dul" oluşu övgü sadedinde zikretmiştir. Halbuki dulluk, erkeklerin rağbetini azaltan özelliklerdendir (ne dersiniz)? Diyoruz ki: Mal, güzellik, yahut soy-sop yahut bu özelliklerin birlikte bulunmasından Ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) nezdinde, bazı dullar, bazı bakirelere nisbetle daha iyi olmuş olabilirler. Durum böyle olunca da, buradaki "dullar" ile, bahsettiğimiz özellikte dullar kastedilmiş olabileceği için, "dul"luğun övgü sadedinde zikredilmesinde bir sakınca yoktur.[18][18]

Cehennemden Korunun

"Ey iman edenler, gerek kendinizi, gerek ailenizi öyle bir ateşten koruyun ki onun yakıtı, insanlar ve taşlardır. Bu ateşin başında iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır. Bunlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler. Ne emrolundular ise, onu yaparlar. Ey kâfirler, bugün özür dilemeyin. Siz ancak yapmış olduğunuz şeylerin cezasını çekeceksiniz" (Tahrim, 6-7).
hitabı, "Allah'ın sizi nehyettiği şeylerden vazgeçmek suretiyle, kendinizi koruyun" demektir. Mukâtil ise bu ifadeye, "müslümanın, hem kendisini hem ailesini terbiye edip, böylece ailesine hem hayrı emredip, hem de onları kötü şeylerden yasaklaması İle kendisini koruması..." manasını vermiştir.
Keşşâfda, bu ifadeye, "Günahları terkedip, taatları yapmak ve ailenizi, kendinizi sorumlu tuttuğunuz şeylerle sorumlu tutmanız suretiyle, koruyun" manası verilmiştir. Yine bu ifadeye, "Kendinizi, nefsinizi davet ettiği şeylerden koruyun. Çünkü nefis, size kötü şeyleri emreder" manası verilmiştir."koruyunuz" ifâdesindeki fail vav'ına atf düşünülerek, "Aileniz de korusun" şeklinde de okunmuştur. Böyle bir atıf, aradaki fasıladan dolayı yerindedir. Ayetteki, (bir ateş) ifâdesi, "bir çeşit ateş" manasına olup, bu da, yakıtı insan ve taş olan ateştir. İbn Abbas (r.a), ayetteki "taş" ifadesine, "kükürt taşlan" manasını vermiştir. Çünkü bunlar, yakıldığında, alabildiğine sıcaklık veren taşlardır. Ayet şeklinde de okunmuştur.[19][19]

Cehennemde Görevli Melekler

"Bu ateşin başında iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır." Cenâb-ı Hakk bu ifadeyle, ondokuz zebânî (cehennem bekçisi melek) ile onlann yardımcılarını kastetmiştir. Bunlar, alabildiğine büyük, haşin ve sert meleklerdir. Onların bu şekilde yaratılmış olmaları yadırganacak birşey değildir. Yahut da onlar, Allah'ın düşmanlarına karşı, alabildiğine şiddetli, Allah dostlarına karşı alabildiğine merhametli oldukları için, hilkatlerinde değil de işlerinde böyle serttirler. Nitekim Hak Teâiâ (mü'minleri vasfederken), "(Onlar), kâfirlere karşı alabildiğine sert; birbirlerine karşı ise son derece merhametlidirler" (Fetih, 29) buyurmuştur.
Ayetteki, "Ne emrolundular ise onu yaparlar" ifadesi. işin gerektirdiği ortamdan Ötürü onların, çok çetin ve sert olduklarına delâlet eder. Çünkü onlar Allah'ın emirlerini yerine getirme ve düşmanlarından intikam alma hususunda asla şefkatti davranmazlar. Burada, meleklerin, âhirette, Allah Teâlâ'nın emir ve yasakları ile mükellef olmaya devam ettiklerine bir işaret vardır. Çünkü onlardan sâdır olacak is^an. Allah'ın emir ve yasağına muhalefet olur.
Ayetteki, kâfirler, bugün özür dilemeyin" ifadesine gelince, Cenâb-ı Hakk bu azabın şiddetini, o ateşle anlatıp, meleklerin Allah düşmanlarından intikam alma hususunda çok çetin olduklarını belirtince, "Ey kâfirler, bugün özür dilemeyin" buyurmuştur ki bu, "Onlara, "Bugün

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/558.
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/559.
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/559.

mazeret beyan etmeyin" denilecek" takdirindedir. Çünkü mazeret beyan atmek, tevbe etmek demektir. Tevbe ise, cehenneme girdikten sonra, artık makbul değildir. Binâenaleyh mazeret beyan etmek, onlara bir fayda vermez. yani, "Sizin yapmış olduğunuz o kötü amelleriniz, hikmet-i ilahiyye gereği size bu azabı gerekli kılmıştır."[20][20]

Mü'minlere Cehennem Tehdidi?

Birinci Bahis: Allah Teala, "Eğer yapamazsanız, ki kesinlikle yapamayacaksınız, o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan o ateşten korununuz. Zira o, kâfirler için hazırlanmıştır"(Bakara, 24) buyurarak, cehennemin kâfirler için yaratıldığını bildirmiştir. Öyleyse burada, mü'minlere böyle hitap etmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Fasıkların derekeleri, kâfirlerin derekelerinin üstündedir. Çünkü fasıklar da kâfirlerle birlikte, aynı yerde, yani cehennemdedirler. Bundan dolayı mü'minlere, "Bu ateşin kendileri için hazırlandığı kimselerle birlikte olmamanız için, fısk-ı fücurdan (günahtan) alabildiğine kaçınmak suretiyle kendinizi bu ateşten koruyun" denmiştir. Bu hitapla, Cenâb-ı Hakk'ın onlara, mürtedlikten korunmalarını emretmiş olması da uzak bir ihtimal değildir.[21][21]

Meleklerde Cüsse?

İkinci Bahis: Melekler, ruhanî varlıklar oldukları halde, daha nasıl kaba-saba. iri gövdeli olarak nftetenebilirler? Deriz ki: Buradaki kaba-sabalık, çetinlik, beden açısından değil, ruhları, davranışları açısındandır. Bu görüş, aiğer görüşlere nisbetle, doğruya en yakın olandır.

Üçüncü Bahis: Ayetteki, "Bunlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler" ifadesi, "Ne emrolundular ise, onu yaparlar" ifadesinin aynısıdır. Binâenaleyh aynı ayette bu ikisine de yer verilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bu iki ifade aynı manada değildir. Çünkü birincisi, "Onlar, Allah'ın emirlerini kabullenir, onları üstlenir ve o emirleri yadırgamazlar" manasınadır. İkincisinin manası ise, "Onlar emrolundukları bu şeyleri behemehal yaparlar" şeklindedir. Keşşaf sahibi, bunu bu şekilde izah etmiştir.[22][22]

Tevbe-i Nasûh

"Ey iman edenler, bir tevbe-i nasûh ile Allah'a tevbe edin. Olur ki Rabbiniz kötülüklerinizi affeder ve sizi, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. O gün Allah, peygamberini ve iman edip, onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek. Nurları, önlerinde ve sağlarında koşacak. Diyecekler ki: "Ey Rabbimiz, nurumuzu tamamla, bizi bağışla. Şüphesiz ki sen, herşeye hakkıyla kadirsin." Ey peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş. Onlara karşı sert davran. Onların barınacakları yer cehennemdir ve o ne fena bir gidiş yeridir" (Tahrim, 8-9).

Ayetteki, "tevbe-i nasûh" tabiri, "alabildiğine nasihatkâr bir tevbe" demektir. Ferrâ, "nasûh" kelimesinin "tevbe"nin sıfatı olduğunu ve mananın, "Sahibine, kendisinden döndüğü o kötü işi yeniden yapmamayı öğütleyen, nasihat eden bir tevbe" şeklinde olduğunu; çünkü böylesi bir tevbenin, doğru-samimi ve İnsanların, sayesinde öğüt (örnek) aldığı bir tevbe olduğunu söylemiştir. Asım bu kelimeyi, nûn'un zammesi ile, "nusûhen" şeklinde de okumuştur. Bu kıraate göre kelime, tıpkı " 'ukûd" gibi bir masdardır. Nitekim Arapça'da denilir.

Keşşaf, da ise şöyle denilmiştir: "Buradaki "tevbe" kelimesi, bir isnad-i mecazî olarak, "nasihat edici" (nasûh) diye tavsif edilmiştir ki bu da, insanların, işlemiş oldukları o kötülüklerden alabildiğine pişman olmaları ve bir daha aynı şeyleri yapmamak kaydıyla ettikleri tevbedir." Nasûh ifadesinin, "elbisenin dikişi" manasındaki, "nesahatü's-sevb" ifadesinden olduğu da söylenmiştir. "Olur ki Rabbiniz..." ifadesi, Allah'ın kullarını ümitvâr ettiği bir ifadedir.

---

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/559-560.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/560.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/560-561.

Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün Allah peygamberini... rüsvay etmeyecek" ifadesindeki "o gün (yevm) kelimesi, "cennetlere sokar" kelimesi ile mansubtur, yani onun zarfıdır.

"Allah rüsvay etmeyecek" ifadesi, Kendisinin rüsvay ettiği küfür ve fısk ehli için bir çıtlatma ve bunların vasıflarından koruyup-muhafaza ettiği için de mü'minlerden Kendisine hamd etmelerini istemedir.23[23]

Allah Mü'minleri Rüsvay Etmez

Mu'tezlle, ayetteki bu ifadeye tutunarak şöyle demişlerdir: "Rüsvay etme, ilahî azab ile olur. Allah Teâlâ ise, iman edenlere azab etmeyeceğini va'detmiştir. Binâenaleyh eğer büyük günah sahipleri, mü'minlerden sayılsaydı, onlar için ilahî azabın olmasından korkmazdık." Ehl-i sünnet ise buna "Allah Teâlâ, mü'minleri rüsvay etmemeyi va'detmiştir" diye cevap vermiştir.

Ayetteki, "iman edenler" ifadesj,^ mûbtedft olup, haberi ise, "koşacak" ifadesidir, yahut da, "rüsvay etmeyecek" ifadesidir. Ehl-i sünnetten, "Ayetteki, en-nebî kelimesinde vakfedenler, yani cümleyi burada bitirenler vardır. Bu, "Allah, şefaatini reddederek peygamberini rüsvay etmeyecektir" demek olur. "İhzâ", rezil-rüsvay etmek demektir, yani Cenâb-ı Hakk onları, kâfirlerin huzurunda rezii-kepaze etmeyecektir. Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirlerin vâkıf olamayacağı tarzda (günahkâr) mü'minlere azab etmesi de mümkündür.

Ayetteki, "önlerinden..."tabiri; "yürür iken" "sağlarından..." tabiri de, "hesaba çekilirken..." demektir. Çünkü kendisinde bir nur, bir iyilik, bir hayır bulunan kitapları onlara sağlarından verilir ve bu nur, ayaklarını satıkları yerde, önlerinde ve sağlarında koşuşturur durur. Çünkü onların arkaları ve solları kâfirlerin yollarıdır.24[24]

İman ve Amele Göre Nur

Ayetteki, "Diyeceklerki: "Ey Rabbimiz, nurumuzu tamamla" ifadesine gelince, fbn Abbas (r.a) şöyle der: "Onlar bu sözü, münafıkların nuru söndürüldüğünde korktuklarından ötürü diyecekler." Hasan el-Basrî'den de, "Allah Teâlâ, onların nurlarını tamamlamıştır. Fakat Allah'ın huzuruna iyice yaklaşmak arzusuyla böyle dua edeceklerdir. Bu tıpkı, gelmiş-geçmiş bütün günahları bağışlanmış olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Günahına istiğfar et" (Muhammed, 19) diye emrolunması gibidir" dediği rivayet edilmiştir.

Şu da söylenmiştir: "Bu mü'minlerin derece bakımından en düşükleri, nurları, ancak ayaklarını basacakları yeri aydınlatanlardır. Çünkü nur, insanın ameline göre verilecek. Dolayısıyla bunlar, bu nurun tamamlanmasını, yani daha fazla verilmesini isteyeceklerdir." Şöyle de denilmiştir: "Cennete doğru yarışı önde götürenler (sabıkûn), sıratı şimşek gibi geçecekler. Bir kısım mü'minler rüzgâr gibi geçerlerken, bir kısmı da emekleyerek-yüzükoyun sürünerek geçerler. İşte "Ey Rabbimiz, nurumuzu tamamla" diyenler, bu iki kısımdır." Bu izahı Keşşaf sahibi, Keşşafında yapmıştır.25[25]

Kâfirlere Karşı Cihad

Cenâb-ı Hak,"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş" buyurmuş ve "kâfirler" sözü, münafıkları da içine almasına rağmen, onları da zikretmiştir. "(Ey Peygamber) onlara karşı sert davran" duyurulmuştur. Cihad, bazan savaşarak, bazan deliller ortaya koyarak olur. Bu demektir ki, bazan dil ile, bazan süngü ile olur. Bu ifadeye, "Onlara, ilahî hadleri, yani cezaları uygulayarak, onlarla cihad et. Çünkü onlar büyük günah işleyenlerdir" manası da verilmiştir.

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/561-562.

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/562.

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/562.

Zira peygamberin ashabı (r.ahm) büyük günah işlemekten masum (uzak) idiler, "Onların barınacakları yer cehennemdir" bunun ne demek olduğu daha önce izah edilmiştir.

Ayetlerle ilgili şöyle birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ayetteki, "Ey iman edenler" ifadesi, daha önce geçen, "Ey kâfirler" ifadesiyle nasıl bir münasebet arzeder? Deriz ki: Allah Teâlâ, mü'minlerin, bugün tevbe etmek suretiyle, o günkü azabı savuşturabileceklerine dikkatlerini çekmiştir. Çünkü o gün yapılacak tevbenin bir değeri yoktur.

Burada şöyle bir incelik yatmaktadır: Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, geçen şeyler hususunda yapılan terhibten (korkutmadan) sonra, azabı savuşturmaya dikkat çekmenin, onların hallerini ve haklarındaki in'am ve ikramları zikretmek suretiyle, bir tergibi (teşviki) ifade etmiş olmaktadır.

İkinci Bahis: Allah Teâlâ o günde, hem peygamberi, hem de iman edenleri rezil-rüsvay etmeyecektir. Böyle iken ayette ayrıca, "O (peygamberle) beraber olanları..." demeye ne gerek vardı? Deriz ki: Bu, biraraya gelmeyi, bir arada bulunmayı anlatan bir ifadedir. Binâenaleyh mana, "Allah, nurları, önleri sıra koşup giden bu topluluğu rezil-rüsvay etmeyecektir" şeklindedir. Dolayısıyla birarada-beraber olmak büyük bir faydadır. Çünkü iman edenler ile peygamberlerini, biraraya getirmek, mü'minler için bir şereftir ve saygının ifadesidir.

Üçüncü Bahis: "Bizi bağışla" ifadesi, her mü'minin günahı olduğu vehmini vermektedir. Günah ise, herkeste olmaz (denilirse), biz deriz ki: Bu kimselerin, her günah için lazım olan şeyden ötürü, (yani her günahın ayrılmaz vasfı olan şeyden ötürü), mağfiret talebinde bulunmuş olmaları mümkündür. Her günahın ayrılmaz vasfı da, hizmette (kullukta) kusur etmektir. Bunda kusur ise, her mü'minde bulunan bir vasıftır.26[26]

"Ey Nebî!" Hitabı

Dördüncü Bahis: Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, "Ey peygamber niçin ... haram kılıyorsun?" buyurmuş; daha sonra da yine "Ey peygamber kâfirlerle ve münafıklarla savaş" buyurmuş; mesela, "Ey Âdem, Ey Musa, Ey İsa dediği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ismi ile değil, vasfı ile, yani peygamberlik vasfı ile hitab etmiştir (niçin)? Deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, diğer peygamberlerden üstün olduğunu göstermek için, ismiyle değil vasfıyla hitab etmiştir. Bu, açık bir buluştur.

Beşinci Bahis: Ayetteki, "Onların barınacakları yer cehennemdir..." ifadesi, onların varacakları yerin, mutlak manada kötü bir yer olduğuna delalet eder. Çünkü bu mutlak ifade, bu azabın devamlı olduğuna delalet eder. Mutlak olmayan ifadeler ise, böyle bir devamlılığa delalet etmezler. Zira Cenâb-ı Hakk haklarında mutlak ifade olmayanları günahlarından arındırmış olabilir. (Dolayısıyla bunların azabı devamlı olmaz).27[27]

Meşhur Kadınlar

"Allah kâfirlere, Nuh'un karısı İle Lût'un kansım misal olarak gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki iyi kulun nikâhı altında idiler. Böyle iken hainlik ittiler de, o iki koca, onları Allah'ın azabından hiçbir şekilde kurtaramadılar. (O iki kadına), "Ateşe girenlerle beraber, siz de girin" denildi. Allah iman edenlere de, Firavun'un karısını misal olarak gösterdi. Hani o kadın, "Ya Rabbi, bana katında, cennet içinde bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun amellerinden kurtar. Beni, o zâlimler güruhundan kurtar" demişti" (Tahrim, 10-11).

Ayetteki, "Allah ... misal olarak gösterdi" ifadesi, "Allah bunların hallerini, bir temsil ile anlattı" demektir. Çünkü onlar, küfürlerinden ve mü'minlere olan düşmanlıklarından ötürü, korumasız ve sahipsiz, kendileri gibilerine verilen ceza ile cezalandırıldılar. Kendileriyle o peygamberler arasında bulunan akrabalık, o peygamberlere düşman oldukları; Allah katından getirdikleri şeylerde peygamberleri inkâr edip, bu inkârda ısrar ettikleri için, kendilerine hiçbir fayda vermeyecektir.[28][28]

---

[26] [26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/562-563.

[27] [27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/563.

Nûh (a.s) İle Lût (a.s)'ın Eşleri

Nuh'un ve Lût'un hanımlarının durumundaki gibi, kâfirle birlikte yaşayan mü'min. peygamber bile olsa, Hak Teâlâ, bunlar arasında herhangi bir bağın bulunmadığını ve bu akrabalığı, herşeyden uzak saydığını, buna itibar etmediğini belirtmiştir. Çünkü bu iki kadın, o peygamberlere (iman etmemek suretiyle), hainlik edince, bu peygamberler, onların başına gelen azabları onlardan savuşturamamışlardır ve üstelik bu kadınlara, ahiret gününde de, "(Haydi) ateşe girenlerle beraber siz de girin" denilecektir.[29][29]

Firavun'un Eşi Âsiye (r.ah)

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, Firavun'un hanımının halini ve bir Allah düşmanı zalimin zevcesi olmasına rağmen, Allah katındaki mertebesini, Imrân'ın hanımı, dünya ve ahirette kendisine yapılan ikramı, kavmi kâfir olmasına rağmen, zamanının kadınlarından faziletli kılınması gibi durumlarını anlatarak, müslümanların, kâfirlerle ilgi kurmalarında, bu ilginin müslümana zarar vermeyeceğini beyan buyurmuştur[30][30]

Mü'min Kadınlara İmalı Mesaj

Bu iki misalin zımnında, mü'minlerin annesi olan iki kadına, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in iki hanımı olan, Hz. Hafsa ve Hz. Aişe'ye, kendilerinden sadır olan ve sûrenin başında anlatılan kusurdan ötürü, bir tariz vardır ve bunlar için bu misalde kâfirlere yer verilip, Firavun'un hanımı olan Âsiye bint Muzâhim'in misal olarak getirilmesinden ötürü, bunları en sert ve ağır bir biçimde bir sakındırma vardır.

Âslye'nin, Hz. Musa (a.s)'nın halası (babasının kızkardeşi) olduğu; Musa (a.s)'nın asasını atıp, sihirbazların asasını, bu asanın yuttuğunu duyduğu zaman iman ettiği; Hravun'un ona, bu imanı sebebiyle çok ağtr işkenceler yaptığı da rivayet edilmiştir. Meselâ Ebû Hureyre (r.a)'den, Firavun'un dört kazık çaktırıp, bu kadını, kazıklara çivileterek, güneş altında bıraktığı; üzerine de büyük bir taş koyduğu; bunun üzerine tadının, "Ya Rabbi, beni Firavun'dan kurtar" dediği; böylece ruhunun cennete /ükselip, o taşın, onun ruhsuz cesedi üzerinde kalakaldığı rivayet edilmiştir. Hasan îl-Basri de, Cenâb-ı Hakk'ın bu kadını, dilediği gibi yiyip-içmek üzere cennete yükselttiğini söylemiştir. Şu da söylenmiştir: "Bu kadın, "Ya Rabbi, bana, katında, :ennet içinde bir ev yap" dediğinde, cennette kendisi için yapılan evini görmüştür. ev tek bir incidendir." Bunun nasıt ve ne olduğunu en iyi bilen Allah'tır.

Bu ayetlerle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci Bahis: Ayette, "Kullarımızdan..."denilmesinin hikmeti nedi? Deriz ki: tu, şu iki şekilde izah edilebilir:

a) Bu, daha evvel de geçtiği gibi bunlar için bir ta'zim ve kıymet ifadesidir.

b) Cenâb-ı Hakk nezdinde, bir kimsenin, başkasına üstünlüğünün, ancak üstün olanın salih olmasıyla mümkün olmasından dolayı, bu kimselerin, bu manada kul olduklarını ortaya koymak için, böyle buyurulmuştur.[31][31]

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/564.

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/564.

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/564.

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/565.

İki Kadının Hıyaneti

İkinci Bahis: Bu iki kadının hainlikleri ne manayadır? Deriz ki: Bunların münafık olup, küfürlerini saklamaları ve o iki peygamberin aleyhine benzeri hain gayeler gütmeleri manasınadır Meselâ Nuh'un karısı, kavmine, "O delidir" demiş; Lût'un karısı da, Hz. İbrahim (a.s)'in misafirlerinin gelişini kavmine haber vermiştir. Yoksa bu iki kadının, zina fiilinde bulunarak, kocalarına hainlik yaptıkları söylenemez. İbn Abbas (r.a)'dan, "Hiçbir peygamber hanımı zina etmemiştir" diye rivayet edilmiştir. Bunların hainliklerinin, dinî bakımdan olduğu söylenmiştir.

Üçüncü Bahis: Ayette, "katında, cennet içinde" şeklinde iki ifadenin birlikte zikredilmesinin hikmeti nedir? Deriz ki: Bu kadıncağız, Önce Allah'ın rahmetine yaklaşmayı istemiş, sonra da "cennet içinde" demek suretiyle, yakınlığın yerini belirlemiş ve Arş'a daha yakın olan, cennetü'l-me'vâ'daki derecesinin yüksek olmasını istemiştir.32[32]

Meryem (r.ah.)

"Namusunu iyice koruyan İmran kızı Meryem'i de Allah bir misal olarak gösterdi. Biz ona bundan dolayı ruhumuzdan üfürdük. O, Rabbisinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti ve itaat edenlerden oldu" (Tahrim, 12).

Ayetteki, kelimesi, "zinadan ve fuhşiyyattan korudu" demektir. Buna bu manayı verdik. Çünkü Hz. Meryem'e, zina iftirası yapılmıştır. Buna göre ayetteki "fere" kelimesi ile, hakikî manası murad edilmiştir. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Cebrail (a.s), onun elbisesinin yakasına üfledi, yani parmaklarıyla yakasını çekti ve oradan üfledi." Elbise ve benzeri şeylerde bulunan her yırtığa (açık yere), "fere" denilir. Buradaki c£&'\ fiiline, "iffetini korumak için, her türlü külfete katlandı" manası da verilmiştir. Çünkü "muhsane" kelimesi, iffeti i-na m uslu kadın manasına gelir.33[33]

Meryem'e Üflenen Ruh

"Ona, yani elbisesinin deliğinden (yakasından) ruhumuzdan üfledik" ifadesine, "sayesinde bedenlerin hayat bulduğu şeyi (yani ruhu), onda yarattık" manası da verilmiştir. Ayetteki, *i (ona) zamiri, "İsa'da" manasınadır. Bunu (ona) şeklinde okuyanlara göre de mânâ, "İsa'nın nefsinde..." şeklinde olur. Çünkü "nefs" kelimesi, müennestir. "Üfleme" ile yapılan teşbih de şöyle izah edilir: "Ruh, o kimsede yaratıldığında, tıpkı bir rüzgann-bir nefesin birşeyi doldurup şişirmesi gibi, bedenin tamamına yayılır." Bu teşbihin; tıpkı bir rüzgâr gibi, ruhun hızlı bir biçimde bedene girmesi yüzünden yapıldığı da söylenmiştir.

Ayetteki, "Rabbisinin kelimelerini... tasdik etti" ifadesine gelince, Mukâtll, buradaki "kellmât" ile, la (a.s)'nın kastedildiğini söyler. Çünkü buna, Hasan el-Basrî'nin bu ayeti, şeklinde okuması da delalet eder. Hz. İsâ (a.s), Kur'ân'ın birkaç yerinde, "kelimetullah" diye adlandırılmıştır. Ama burada bu kelime, çoğul olarak getirilmiştir.

Ebû AH el-Farisî de, ayetteki, "keiimât" (kelimeler) sözüne, sözün ötesinde, "kendisi İçin meşru kılınan, konan ilahî kanunlar" manasını vermiştir. Buna göre mân; "Allah'ın kanunlarını tasdik etti, onlara yapıştı; Allah'ın hitaplarını tasdik etti, yalanlamadı" şeklinde olur. Çünkü şer'î kanunlar "keiimât" (kelimeler) diye adlandırılmıştır. Nitekim Hak Teâla, "Hani Rabbi İbrahim'i birtakım kelimeler ile imtihan etmişti" (Bakara, 124) buyurmuştur.

Ayetteki, ifadesi, hem şeddesiz hem de şeddeli şekillerde okunmuştur. Şeddeli kıraata göre, o ilahî kelimelerin ve kitapların doğruluklarını dile getirmiştir, yani onları "doğru" (sadık) diye tavsif etmiştir ki tasdik'in tam manası da budur. Bu ifadeler, hem müfred hem cemî olarak,

---

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/565.

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/566.

kelime-kelime, kitap-kütüp şekillerinde okumuştur. "Kitap" şeklinde okunması ile, bunların çokluğu ve yaygınlığı kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hak, buyurmuştur kt bu, "O, itaat edenlerdendi" manasınadır. Bu mânâ, İbn Abbas (r.a)'a göredir. Atâ ise buna, "O, namaz kılanlardandı" manasını vermiştir.

Ayetle ilgili birkaç bahis vardır.34[34]

Allah'ın Kelimeleri

Birinci Bahis: "Allah'ın kelimeleri ve kitapları", da ne demektir? Biz deriz ki: "Allah'ın kelimeleri" tabiriyle, Idrls (a.s)'e indirilen sahifeler; "Allah'ın kitapları" ile de, dört büyük kitap kastedilmiştir. Bunlar ile, Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerine konuştukları ile, Levh-i Mahfuz'da takdir ettiği şeylerin tümü de kastedilmiş olabilir. Bu ifadeler, müfred olarak, "Allah'ın kelimesi ve O'nun kitabı" şeklinde de okunmuştur ki, buna göre ise "Hz. İsâ (a.s) ve onun kitabı İncil" kastedilmiş olur. Şayet, müzekker için kullanılan bir kelimedir" denilirse, biz deriz ki, "kunût" kökü, her iki taraftan (kadın ve erkek tarafından) da itaat edenleri içine alan bir sözdür. Dolayısıyla, erkek tarafı dişi tarafına tağlib edilerek böyle ifade edilmiştir. Başındaki min edatı ise, kısım ve ba'ziyyet ifade eder. Bu İzahı, Keşşaf sahibi yapmıştır. Bu kelime ile, "kavim, topluluk" manasının kastedildiği, "kavm"in ise, genel bir ifade olduğu ve tıpkı, "Allah'a taata devam edenlerden olun.." manasında olan, "rükû edenlerle rükû edenlerden ol..." (Al-i imran, 43) gibi olduğu da ileri sürülmüştür. Bir de, Hz. Meryem, Hz. Musa'nın kardeşi Harun'un soyundan olduğu için, (ona nisbetle) böyle ifade edilmiştir.35[35]

Bu Meseldeki Hikmetler

Nûh (a.s)'un Vâile adındaki karısı ile, Lût (a.s)'un Vahîle adındaki karısının mesel olarak verilmesine gelince bu, tamamını ancak Allah'ın bileceği bir biçimde, sayısız fayda ve hikmetleri ihtiva eder. Ki, bunlardan bazıları şunlardır:

1) Erkeklerin ve kadınların, "Büyük mükâfaat ve büyük azab" hususunda dikkatlerini çekmek...

2) Başkasının salâhının iyi güzel yolda olmasının, fesat içinde olana fayda vermeyeceğini; başkasının fesadının da iyi ve güzel yolda olana zarar vermeyeceğini
bilmek...

3) Erkek, takvanın zirvesinde dahî olsa, kadın konusunda ve nefsi konusunda kendisine güvenmemelidir. Bu tıpkı, Nûh ve Lût (a.s)'un hanımlarından sudur eden hal gibidir.

4) Kadının namusluluğunu ve iffetini bilmek çok mükemmel bir fayda temin eder. Bu da tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, hakkında, "Şüphesiz ki Allah seni seçti ve seni temiz kıldı; seni, (zamanındaki) alemlerin kadınlarına üstün kıldı"(Al-i İmran,42) buyurduğu Imran Kızı Meryem'de olduğu gibidir.

5) Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda sadâkati bütün olarak yalvarıp yakarmanın, O'nun cezasından kurtulup, hesapsız mükâfaatlar elde etmeye vesile olacağına ve ezelî olan zâtın huzuruna bütün her konuda başvurmanın gerekli olduğuna, dönüşün, şanı yüce, kelimesi üstün, kendisinden başka tanrı olmayan ve ancak Kendisine dönülecek olan zata olacağına dikkat çekmek...

Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a, salât ü selâm da, peygamberin seyyidine, ailesine ve ashabına olsun! (Amin).36[36]

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/566-567.

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/567.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/567-568.

MÜLK SÛRESİ

Otuz ayet olup, Mekkî'dir.1[1]

"Hâkimiyet, kendisinin elinde olan Allah'ın şanı ne yücedir! O her şeye hakkıyla kadirdir" (Mülk, 1).
Bu sûreye Mülk Sûresi denildiği gibi, kendisini okumaya devam eden kimseyi kabir azabından kurtaracağı için de, el-Münciye (kurtaran) diye adlandırılmıştır. İbn Abbas'ın da, hep bu sûreyi kendisini okuyan kimseyi kabirde müdafaa edeceği için, el-Mücâdile (müdafaa eden) diye isimlendirdiği rivayet edilmiştir.
Ayetteki, kelimesinin tefsirini biz, Furkan Sûrest'nin başında Ayet, yapmıştık. "Hâkimiyet, kendisinin elinde olan..." ifâdesine gelince, bil ki bu lâfız, ancak, Cenâb-ı Hakk'ın hem bir melik, hem de mâlik olduğunu te'kid etmek için kullanılmıştır. Ve bu tıpkı, "Emretmek yasaklamak, işleri bağlamak ve çözmek (kesin şekilde kararlaştırmak), falancanın elindedir. Bu hususta diğer organların bir payı yoktur.." denilmesi gibidir. Keşşaf sahibi de, "Mevcut olan her şeyin mütkü, O'nun elindedir; o halde, mümkin varlıklar namına mevcut olmayan her şeye de kadirdir" manasını vermiştir.
Cenâb-ı Hak, "O her şeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur ki, bu ifâdeyle ilgili olarak şöyle bir kaç mesele vardır:2[2]

Ma'dûm "Şey" Midir?

"Ma'dûm; bulunmayan, yok olan"a, "şey" denileceğini iddia edenler, bu ayete sarılarak, şöyle demişlerdir: "O, herşeye hakkıyla kadirdir" demek: O'nun "makdûru yarattığı ve yaratabileceği şeyler"in, "şey" olmasını gerektirir. Binâenaleyh, Allah'ın makdûru olan bu şey, ya mevcuttur yahut da ma'dûm'dur, mevcut değildir. Bunun mevcut olması caiz değildir. Çünkü, Allah şayet mevcut olana kadir olsaydı, O, ya, mevcut olan şeyi yeniden var etmeye kadir olmuş olurdu ki, bu muhaldir; zira, mevcut olanı yeniden var kılmak muhaldir. Yahut da O, onu yok etmeye kadir olmuş olurdu ki, bu da muhaldir. Zira, yok etme işinin (ayrı) bir fail ile meydana gelmesi imkânsızdır. Zira, "kudret" müessir bir sıfattır; binâenaleyh bu sıfatın bir tesiri söz konusudur. Yokluk ('adem) ise, katıksız bir olumsuzluktur. Dolayısıyla, yokluğu, kudretin eseri kılmak muhaldir. Bu sebeple de, yok etmenin bir fail ile meydana gelmesi muhal olur. Böylece, Allah'ın "makdûr"u olan "şey"in mevcut olmadığı sabit olmuş olur. Binâenaleyh, madem ki mevcut değil. Öyleyse "ma'dûm" olması gerekir. Bu sebeple de, "ma'dûm"un, "şey" olması gerekir.
Ma'dûm'un "şey" olduğunu kabul etmeyen âlimlerimiz de, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Cevherin, cevher olması açısından, "şey" olduğunda şüphe yoktur. Meselâ, (sıfat olan) "slyâh"ın da, siyah olması açısından "şey" olduğunda şüphe yoktur. Allah Teâlâ ise, her "şey"e kadirdir. Binâenaleyh, bu ayetin bir muktezâsı olarak, Cenâb-ı Hakk'ın, cevher olması açısından cevhere, siyah olması açısından da siyaha kadir olması gerekir. Durum böyle olunca da, cevherin cevher olması, siyahın da siyah olması, o tek fail ile meydana gelmiş olması gerekir. Hür ve irade sahibi (muhtar) olan o failin, mutlaka fiilinden önce olması gerekir. Binâenaleyh, Allah'ın varlığı ve zatı, cevherin cevher, siyahlığın da siyah olmasından öncedir. Bu sebeple de "ma'dûm"un da, "şey" olması gerekir ki, işte matlup da budur.
Daha sonra alimlerimiz, karşı tarafın bu husustaki şüphelerine şu şekilde cevap vermişlerdir: Biz, yok etmenin bir fail ile olmayacağını kabul etmiyoruz. Bunu kabul etsek bile. ama ne var ki niçin, "ma'dûm" olan o "makdûr"un, "ilerde.." "şey" haline dönüşeceği için, "şey" diye adlandırılmış olduğu söylenemesin? Bizim, yaptığımız izaha göre, bu ifade, her ne kadar

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/569.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/571.

mecazî bir anlamda olmuş olsa bile, ancak ne var ki, "ma'dûm "un şey olmadığına dair diğer deliller bulunduğu için, bunu kullanmak gerekir.3[3]

Yok Etme İşinin Faile İhtiyacı

Kâdî Ebû Bekir, farklı iki görüşünden birinde, nesneleri yok etmenin, bir fail ile meydana geldiğini iddia etmiştir ki bu, Mu'tezile'den Ebu'l-Hasan el-Hayyât ile Mahmûd el-Harezmî'nin de tercihidir. Bizim alimlerimizin çoğunluğu İle Mu'tezile'den bazı kimseler ise, yok etmenin bir fail ile olacağının muhal olduğunu iddia etmişlerdir.
Kâdî şu şekilde istidlalde bulunmuştur: "Mevcudat eşyadır (şey dediğimiz varlıklardır). Allah ise, her "şey"e kadirdir. O halde bu demektir ki O, "mevcûdâfa kadirdir. Binâenaleyh bu, "O, ya mevcudatı yeniden var etmeye kadirdir" demektir ki, bu, imkânsızdır. Çünkü, var olanı yeniden var etmek muhaldir. Yahut da "O, mevcudatı yok etmeye kadirdir" demektir ki, işte bu, yok etmenin bir fail ile mümkin olmasını gerektirir.4[4]

Kudretin MakdûraTaallûku

Ka'bî, "Allah Teâlâ, kulun makdûr'u gibi olan şeylere kadir değildir" diye iddia ederken, Ebû Ali ve Ebû Hâşim de, "Allah, kulun makdûruna kadir değildir.." demişlerdir. Alimlerimiz ise, Allah'ın, hem kulun makdûru gibi olan şeylere kadir olduğunu, hem de makdûru olmayana da kadir olduğunu söylemiş, bu hususta şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: Kulun makdûru olanın bizzat kendisi ile, "makdûru gibisi" olan, "şey"dir. Allah Teâlâ ise, "her şeye" kadirdir. Bu sebeple, yapılan bu izaha göre, tek bir makdûrun iki kadir {hem Allah, hem de kul) arasında var olabileceğinin ve bulunabileceğinin doğruluğu sabit olmuş olur.5[5]

Hakikî Tesir

Âlimlerimiz, Allah'ın kudretinden başka bir "müessir" olmadığını İddia etmişler; felsefecilerin görüşü olan tabiat fikri ile, Mu'tezile'nin görüşü olan, birbirini doğurma, neticelendirmeyi (tevâlüd) hem de kulun, kendi fiillerinin mucidi olması fikrini çürüterek, tümüne birden şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: Ayet, Allah Teâlâ'nın, her şeye kadir olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, şayet mümkün varlıklara dair her hangi bir şey, Allah'ın kudretiyle değil de, başka bir şey ile meydana gelmiş olsaydı, bu başka şey, makdûr'u olan şeyler konusunda, Cenâb-ı Hakk'ın kudretini tesir etmekten men ederdi ki, böyle bir şey olamaz.. Çünkü, Allah'ın dışında kalan her şey, mümkin ve muhdes varlıklardır. Dolayısıyla da, kuvvet bakımından, Allah'ın kudretinden daha az kuvvetlidirler. Daha az kuvvetli olanın ise, daha güçlü olanı saf dışı etmesi mümkün değildir.6[6]

İki Yaratıcı İmkânsız

Bu ayet, Allah Teâlâ'nın tek olduğuna delâlet etmektedir. Zira biz, şayet bir ikinci ilahın bulunduğunu farzetsek, bu durumda bu ilah, bir şeyi, ya yaşatmaya kadir olacak, veya olamayacak. Eğer, kesinlikle bir şeyi icad etmeye kadir değilse, ilah olamaz. Eğer kadir olursa, bu ikinci ilahın makdûru olanın, "şey" olması gerekir. Binâenaleyh, bu durumda da bu "şey"in, Cenâb-ı Hakk'tn, "O her şeye hakkıyla kadirdir" ifadesinden dolayı, birinci ilahın da makdûru olması gerekir. Bu durumda da, iki hâlık arasında, bir mahlukun meydana gelmesi neticesi ortaya çıkar

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/571-572.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/572-573.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/573.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/573.

ki, bu muhaldir. Çünkü, o iki itahdan biri yaratma konusunda bağımsız olursa, bu, onlardan her birinin diğerinden müstağni olması neticesini doğurur. Böylece de aynı zamanda hem birbirlerine muhtaç, hem de birbirlerinden müstağni olmuş olurlar ki, bu da muhaldir.[7][7]

Allah'ın Şey Diye Nitelenmesi

Cehmiyye, bu ayete dayanarak, Allah Teâlâ'nın "şey' olmadığını ileri sürerek şöyle demişlerdir: Eğer o, "şey" olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, "O her şeye hakkıyla kadirdir" ifadesinden dolayı, Kendi nefsine de kadir olmuş olurdu.. Ne var ki, Allah'ın Kendi nefsine kadir olması muhaldir. Dolayısıyla, Allah'ın "şey" olması imkânsızdır. Alimlerimiz de şöyle demişlerdir; Hak Teâlâ'nın "Hangi şey, şehâdet bakımından Allah'tan daha büyüktür?" (En'am, 19) buyruğu, Allah'ın bir "şey" olduğuna delâlet edrnce, umûmi olan bu ifadeyi, tahsis etmek gerekmiştir. Binâenaleyh bu ayet tahsis edilmiş genel lafızların, Allah'ın kitabında bulunduğuna delâlet ettiği gibi, genel ifadelerin, aklî delil ile de tahsis edilebileceğine, hatta fiilen vâki olduğuna delâlet etmektedir.[8][8]

Her Şey Allah'ın Mahluku

Mu'tezlle'nin ekserisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "yalanı, cehâlefî, abesi ve zulmü" yaratmaya kadir olduğunu iddia ederken, Nazzâm, buna kadir olmadığını iddia etmiştir. Alimlerin çoğu ise, "Cehalet ve yalan, ayrı ayrı "şey"lerdir. Allah Teâlâ, her şeye kadirdir. Binâenaleyh, O'nun bunları yaratmaya da kadir olması gerekir" diye istidlalde bulunmuşlardır: [9][9]

Allah Mekândan Münezzeh

Ehl-i tevhid, Allah Teâlâ'nın cihetten ve mekândan münezzeh olduğuna istidlalde bulunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, şayet şu mekânda değil de bu mekânda olsaydı; Allah'ın içinde olduğu söylenen o mekân, içinde olmadığı söylenen diğer mekândan ayrı olmuş olurdu. Çünkü şayet, bu iki mekân birbirinden ayrı olmaz ise, Allah Teâlâ'nın burada değil de şurada olduğunu söylemek imkânsız olur. Hem sonra bu iki yerden birinin, diğerinden ayrı olması, bu mekânın mevcut bir şey olmasını gerektirir. Çünkü sırf yokluğa hem maddî olarak işaret etmek, hem de yine maddî olarak birinin diğerinden ayrı olması, hem de hareket etmeye uygun olması imkânsızdır. O halde, eğer Allah, bir mekânda olsaydı, o mekân mevcut olurdu. O mekân mevcut olmuş olsaydı, o da bir "şey" olur ve "O her şeye kadirdir" (Müik, i) ayetinden ötürü, Allah'ın makdûru (mahlûku) olurdu. Bu mekânın var oluşu, Allah'ın kudreti ve yaratmasıyla olduğuna göre, var oluş bakımından Allah'ın bu mekândan önce olması gerekir. Durum böyle olunca da, Allah'ın, hiçbir cihet yok iken, var oluşu, herhangi bir mekâna bağlı olmaksızın ezelde mevcut olmuş olur. Ezelî olan ise asla son bulmaz. Böylece Allah Teâlâ'nın hem ezelen, hem de ebeden, cihetten ve mekândan münezzeh olduğu sabit olur."[10][10]

Hikimiyetin Gereği

Allah Teâlâ önce, "Hakimiyet elinde olan Allah" buyurmuş, daha sonra da "O her şeye hakkıyla kadirdir" buyurmuştur ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın her şeye kadir olduğu sabit olması durumunda, mülkün ancak O'nun elinde olabileceğini ihsas ettirmektedir. İşte bu, alimlerimizin, "Eğer kulun muradı yerine gelip de Allah'ın muradı yerine gelmeyecek olsaydı, bu Allah'ın aczini, za'fını ve mutlak manada mülkün sahibi olmamasını gerektirirdi" diye ifade ettikleri hususun ta kendisidir. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın, mülkün mâliki olması durumunda, herşeye kadir olması gerektiğine delâlet eder.[11][11]

---

[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/573.

[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/574.

[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/574.

[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/574.

Onuncu Mesele

"Kadir" kelimesi, "kâdlr"in mübalağa (ileri mana ifade eden) sigasıdır. O, her şeye kadir olunca, hiçbir şeyin O'nun herhangi bir şeye kadir olup yaratmasına manî olamaması gerekir. Bu da, Allah Teâlâ üzerinde, hiç kimsenin ve hiçbir şeyin hakkının bulunmamasını gerektirir. Aksi halde bu hak, O'nun o şeyi yapmasına mâni olur. Yine O'nun yaptığı hiçbir şeyin kabih (çirkin ve kötü) olmamasını gerektirir. Aksi halde bu kabîhlik, O'nun o şeyi yapmasına manî olur. Dolayısıyla kudret açısından kâmil olmaz. Böylece de "kadîr" olamaz. Allah en iyi bilendir.[12][12]

İmtihan İçin Yaratılış

"O, hanginizin daha güzel amel ve harekette bulunacağını imtihan etmek için, ölümü ve hayatı yaratandır. O,
azız ve gafurdur" (Mülk, 2).
Bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır:[13][13]

Ölümün Mahiyeti

Alimler şöyle demişlerdir: Mayat, o sıfattır ki mevsuf olduğu kimseyi bilen, kadir olan kılar. "ÖlünrTün ne demek olduğu hususunda ise ihtilaf edilmiştir. Bu cümleden olarak bir takım kimseler, ölümün, "hayat" sıfatının bulunmamasından ibaret olduğunu söylerlerken; alimlerimiz, "ölüm"ün var olan, fakat "hayaf'a zıt olan bir sıfat olduğunu söylemişler; bunun böyle olduğuna dair, Hak Teâlâ'nın, "Ölümü ve hayatı yaratan..." ifadesini delil getirmişlerdir. Çünkü ma'dum (var olmayan şey), mahlûk olmaz. İste bu, gerçeğin tâ kendisidir.
Kelbi, senediyle birlikte, Ibn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ ölümü beyaz, güzel bir koç şeklinde yaratmıştır. Ölüm, herneye uğrasa ve her ne onun kokusunu alsa, o şey anında Ölür. Allah hayatı da, eşekten büyük katırdan küçük alaca bir at şeklinde yaratmıştır. Bu hayat her neye uğrasa veya her ne onun kokusunu alsa, o şey anında hayat bulur." Bil ki İbn Abbas (r.a)'ın söylediği rivayet edilen bu hususun, mutlaka bir temsil ve tasvir sadedinde söylenmiş olması gerekir. Aksi halde gerçek, biraz önce söylediğimiz şeydir.[14][14]

Önce Ölümün Zikrediliş Hikmeti

"Hayat", "ötüm"den önce olmasına rağmen, Allah Teâlâ şu sebeplerden ötürü, ayette ölümü hayattan önce zikretmiştir.
1) Mukâtil şöyle der: "Cenâb-ı Hakk "ölüm" ile, nutfeyi, "alaka"yı ve "mudga'yı (insanın yaratılışındaki ilk merhaleleri); "hayat" ile de, ruhun (canın) üflenmesini kastetmiştir."
2) Atâ'nın rivayetine göre Ibn Abbas (r.a), "Allah, "ölüm" ile dünyadaki Ölümü, "hayat" ile de, ebedî hayat yurdu olan âhiret hayatını kastetmiştir" demiştir.
3) Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Kıyametgünü, birmünadi, "Ey cennet ehli" diye seslenir. Cennettekiler bu nidanın yüce AJlah'dan olduğunu bilirler ve "Ey

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/574-575.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/575.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/575.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/575-576.

Rabbimiz buyur, emrine amadeyiz, huzurundayız!" derler. Bunun üzerine Allah, "Rabbinizin size va'dettiklerini gerçek olarak buldunuz mu?" der. Cennetlikler de: "Evet" derler. Sonra da ölüm, güzel beyaz bir koç kılığında getirilip boğazlanır. Sonra da, "Ey cennet ehli, işte bu (hayatınız), ölümsüz ebediyyettir ve ey cehennem ehli, işte bu (azabınız), ölümsüz bir ebediyyettir" diye nida edilir. Bu nida, cennet ehlinin sevincine sevinç katarken, cehennem ehlinin de hüznüne hüzün katar."

Bil ki biraz önce de ölümün, tıpkı bir sükûn ve bir hareket gibi arazlardan (sıfatlardan) bir araz olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh bu arazın (sıfatın), bir koç gibi şekil alması caiz değildir. Aksine bu ifadeyle, o gün artık ölüm işinin son bulduğunu anlatmak için bir temsil yapılmak istenmiştir. Böylece bahsettiklerimizle, ölüm günlerinin, dünya günleri olduğu, ahirette bunların son bulduğu; ahiret günlerinin ise hayat günleri olduğu ve bunların daha sonra olacağı ortaya çıkmış olur. Şimdi ölüm günleri, hayat günlerinden önce olduğu için, Allah Teâlâ ayette ölümü, hayattan önce zikretmiştir.

4) Allah Teâlâ, ölümü, hayattan önce zikretmiştir. Çünkü insanların amele, en fazla yöneleni, ölümünü gözünün önünden hiç ayırmayan, öleceğini hep hesaba katar kimsedir. Bu sebeple ölüm önce zikredilmşitir. Zira ölüm, kişi için maksad olan şeyte-içinde en önemli olanıdır.[15][15]

Hayat Nimeti

Bil ki en temel nimet hayattır. Çünkü hayat olmasaydı dünyada hiç kimse nimetlerden istifade edemezdi. Haya: ahiret nimetleri arasında da birinci sıradadır. Çünkü orada da hayat olmasa, ebedî mükâfaat diye birşey olmaz. kitabın pek çok yerinde de anlattığımız üzere, ölüm de bir nimettir. Çünkü ölüm, mükellefiyet hali ile, kişinin amellerine karşılık verilmesi halini birbirinden ayıran birşeydir. ölüm, mesela bu açıdan bir nimettir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Lezzetleri (tadlan) mağlub eden, yok eden şeyi (yani ölümü) çokça hatırlayın[16][16]"buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s),"Eğer lezzetleri yok eden şeyi (ölümü), çokça hatırlasaydıniz, bu sizi, benim gördüğüm şu işlerinizden sizi kesinlikle alıkordu'[17][17] buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s) ashabına, birisini sordu. Onlar da o kişiyi övüp, onu hayırla yâd ettiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Onun ölümü hatırlaması nasıl?" diye sordu. Onlar, "Az idi" diye cevap verdiler. Bunun üzerine o, "öyle ise o sizin gibi değildi" buyurmuştur.[18][18]

Hayat İmtihanı

Cenâb-ı Hak, "Hanginizin daha güzel amel ve harekette bulunacağınızı imtihan etmek için..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:[19][19]

Allah'ın İmtihanının Manâsı

"Ibtila" imtihan etmek, denemek manasınadır. Binâenaleyh, Cenâb-t Hakk ibtilâ ederek, bir kimsenin itaat mı, yoksa isyan mı edeceğini bilmiş, anlamış olur" manasına gelir. Bu ise, hem ezelen, hem de ebeden bütün malumatı bilen zat hakkında, düşünülmesi imkânsız olan bir husustur. Fakat biz, bu meseleyi, "Hani Rabbi ibrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmişti" (Bakara, 124) ayetinin tefsirinde ele almış, incelemiştik. Velhasıl, "Allah'ın imtihanı (ibtilası)", kuluna, aynen imtihan yapıp, deneme yapanın, şeklen (zahiren) buna benzer bir biçimde davranması demektir.[20]

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/576.

[16][16] Ibn Mace Zuhd, 31 (2/422).

[17][17] Tirmizi, Kiyam, 26 (4/639).

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/576-577.

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/577.

İkinci Mesele

Allah Teâlâ'nın, yaptıklarını bir maksad bir gaye için yaptığını söyleyenler, bu ayeti delil getirerek "Ayetin başındaki "lâm" edatı, maksad ifade eden bir kelimedir. Bunun bir benzeri de, "ibadet etsinler için (yarattım)" (Zariyât, 56) ayetidir" demişlerdir. Buna şu şekilde cevap verilir: Aslında, Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri, bir imtihan ve deneme değildir. Fakat şeklen imtihana benzediği için, mecazî olarak imtihan adını alır. İşte burada da böyledir. Çünkü aslında bu fiil, gerçekte maksad olmadığı halde, maksada benzer bir durum arzetmektedtr. Dolayısıyla da Cenâb-ı Hakk burada, garaz (maksad-gaye) ifade eden lâm edatını kullanmıştır.[21]

Ölüm ve Hayatın Tefsiri

Bil ki ayetteki "ölüm" ve "hayat"ı tefsir ederken; Ölümü, kişinin nutfe, alaka ve mudga halleri; hayatı da bundan sonraki hali diye izah etmiştik. Şu halde bu izahımıza göre ayetteki "ibtila"nın tefsiri şöyle yapılabilir: Bu, kişinin, kendisini ölümden hayata taşıyanın Allah Teâlâ olduğunu bilip anlamasıdır. Nitekim bu imtihan böyle olmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın kişiyi, hayattan ölüme taşımaya da kadir olması gerekir. Böylece kişi, sebebiyle elde edemediği şeyleri elde etme imkânının son bulduğu Ölümün gelip çatmasından hep korkar durur ki ölüm konusunda, fakir ile zengin, efendi ile köle, bütün insanlar eşittir.
Fakat biz, ayetteki bu ifadelerden "Ölümü", dünyadaki ölüm, "hayat"ı da ahiretteki hayat diye ele alırsak, bu ölüm ve hayat ile imtihan daha tam ve mükemmel olmuş olur. Çünkü dünyadaki Ölümden duyulan korku bilfiil mevcuttur ve ahirette hayatın bulunuşundan duyulan korkudan daha ileridir. Binâenaleyh ayetteki "ibtilâ" (imtihan) sözünden. "Bu korku sebebiyle kişi, bu kötülüklerden vaz geçer mi, geçmez mi?" şeklinde yapılan bir imtihan manası kastedilmiş olur.[22]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, ifâdesinin Su ifâdesi ile münasebeti hususunda şu iki İzah yapılabilir:
1) Ferrâ ve Zeccâc'a göre, ifâdesinin muteallakı gizli olup, takdiri, veya fâ "Sizi deneyip, böylece hanginizin daha iyi amel yaptığını görmesi, bilmesi için.." şeklindedir.
2) Keşşaf sahibi, ifadesinin, "Size göstermek için" manasında olduğunu, takdirî mananın, "Hanginizin daha iyi amel ve harekette bulunacağını size göstermek, size bildirmek için..." şeklinde olduğunu söylemiştir.[23]

Kelimesinin I'rabı

Ayetteki, kelimesi, mübtedâ olmak üzere merfûdur. Kendinden önceki ifade, bunun üzerinde amel etmez. Çünkü bu, asıl olarak istifham manasındadır. Zira sen, mesela, "Hanginiz daha üstün, bilemiyorum" dediğinde, "Zeyd mi, yoksa Amr mı üstün, bilemiyorum" demek olur. Bu cümlede fiili, istifhamdan sonraki cümlede amel etmez. İşte aynen bunun gibi, kelimesinde de amel etmez. Çünkü mânâ aynıdır. Bu ayetin bir benzeri de, (Kalem,40)ayetidir. Bu hususla izah daha önce geçmişti.[24]

---

[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/577.
[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/577.
[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/578.
[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/578.
[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/578.

Güzel Amelin Manası

Âlimler, "daha güzel amel ve hareket" tabirinin tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:
a) Bu "hanginizin ameli daha samimi ve daha doğru.." demektir. Çünkü amel, samimiyetle olur, ama doğru olmazsa, makbul sayılmaz. Aynen bunun gibi, doğru olur, ama samimi-ihlaslı olmaz ise yine kabul edilmez. O halde amellerin halis olanı, Allah rızası için yapılanı, doğru olanı da sünnete uygun olarak yapılanıdır.
b) Katâde şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s) bu ayetin tefsirini sordum. O da, "Cenâb-ı Hakk, bu ifadeyle hanginizin daha akıllı olduğu..." manasını kastetmiştir" buyurdu. Sonra da Sizin akılca en tam olanınız, Allah'dan en fazla korkanınız ve Allah'ın emirleri ile yasaklan hususunda en iyi düşüneninizdir" dedi." "Güzel amel"in "mükemmel akıl" diye tefsiri mümkündür. Çünkü amel, neticede akla varıp dayanır. Dolayısıyla kimin aklı daha tamise, Katâde'nin bu hadisinde de bahsedildiği gibi, onun ameli en güzel olur.
c) Rivayet edildiğine göre, Hasan el-Basrî bu ayete, "Hanginiz dünya hususunda daha çok zühd sahibi, dünyaya daha fazla aldırmayan..." manasını vermiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, imtihandan bahsedince, peşisıra, "O, azîz ve gafûr'dur.." buyurmuştur ki bu, "O Allah, kötü amelde bulunanların Kendisini acze düşüremeyecek bir biçimde bir azîz, bir gâlib; günah işleyenlerden tevbe edenler için de affedicidir" demektir.
Bil ki Allah Teâlâ'nın azîz ve gafur olması, ancak herşeye kadir ve herşeyi bilen olması ile tam ve mükemmel olur. Allah Teâlâ'nın herkese, yaptığının karşılığını, gerek mükâfaat, gerekse ceza olarak tastamam verebilmek için, mutlaka tam ve mükemmel kudrete; itaat edenin kim, isyan edenin kim olduğunu bilebilmesi, böylece de hakedene, hakkını vermede hata etmemesi için, mutlaka tam ve mükemmel bir ilim sahibi olması gerekir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın azîz ve gafur oluşunun, ancak tam bir kudret ve tam bir ilim sahibi olduğunun tesbitinden sonra mümkün olacağı anlaşılır. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, burada bu iki sıfatın, yani kudret ve ilmin varlığının delillerini zikretmiştir. Allah Teâlâ'nın kadir oluşunun âlim oluşundan önce olduğu bilinince de, pek yerinde olarak önce, kudretinin, daha sonra da ilminin delilini zikretmiştir.25[25]

Hilkatteki Nizam

"O, birbiriyle uyum içinde olan yedi gök yaratmış olandır. Sen Rahman'm yaratmasında, hiçbir nizamsızlık göremezsin. İşte gözünü çevir, hiç bir çatlak görecek misin?" (Mülk, 3).
Biraz önce bahsettiğimiz Allah'ın, "kudretinin delili", Cenâb-ı Hakk'ın, "O, birbiriyle uyumlu yedi gök yaratmış olandır" ayetinin ifade etmiş olduğu husustur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır.26[26]

Tıbaken Kelimesi

Keşşaf sahibi, ayetteki ifâdesi hususunda şu üç izahı yapmıştır:
1) kelimesi, "üst üste, birbirine mutabık ve denk olarak" anlamında olup bu, Arapların, üst üste kat kat koyup da, dikip tamir ettiği zaman, ayakkabı hakkında kullandığıdeyimine varıp dayanır. Ki, bu açıklamaya göre, ayetteki masdarı ile, ism-i fail manası kastedilmiş olur.
2) Ayetteki bu masdarın muzafı mahzûf olup, ifade, "tabakalı tabakalı..." takdirindedir.
3) Ayetteki bu ifade, mef'ûlü mutlak olup, kelamın takdiri, "tabakalar halinde mutabık ve ahenkli kılınmıştır.." şeklindedir.27[27]

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/578-579.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/579-580.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/580.

İkinci Mesele

Bu göklerin, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine delaletleri, şu bakımlardandır:
1) Bir kere bunlar, hava boşluğunda, hiçbir destek ve bağ olmaksızın durmaktadırlar.
2) Daha fazlası ya da daha eksiği düşünülebilmesine rağmen, herbirine muayyen ve belli bir mikdar, hacim, büyüklük takdir edilmiştir.
3) Herbirine mesela htzlı ve yavaş olması; muayyen bir yöne doğru hareket etmesi bakımından, belli bir mikdar ile hareketin tahsis edilmiş olması.
4) Herbirinin, zatları gereği muhdes oluşları.. İşte bütün bunlar, göklerin yaratılışının, kudreti tam ve mükemmel bir zata alt olmasına delâlet eder.
Cenâb-ı Hakk'ın ilminin delili ise O'nun, "Rahman'm yaratışında, hiçbir nizamsızlık göremezsin. İşte gözünü çevir, hiç bir çatlak görecek misin?" ayetinin beyan ettiği husustur. Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:28[28]

Birinci Mesele

Hamza ve kelimeyi diğer kıraat imamlar ise şeklinde okumuşlardır. Ferrâ, bu ikisinin de, aynı derecede ve aynı manada birer kelime olduklarını ve tıpkı ve gibi olduklarını söylerken, Ahfeş kelimesinin manaca daha güzel olduğunu ileri sürerek şöyle der: "Çünkü Araplar, hep, mesela "iş çatallandı" dedikleri halde, ama nerdeyse, demezler (çok az derler)." Ebû Ubeyde ise, ctyt kelimesinin daha iyi gittiğini düşünerek şöyle der: "Zira, Arapça'da, bir şey elden kaçınca, elde edilemeyince, denilir." Ebû Ubeyde bu görüşüne, hadiste rivayet olunan, ifadesi ile istidlal etmiştir.29[29]

İkinci Mesele

Aslında "uyumsuzluk, dengesizlik" anlamındadır. Ki, bu da, "bir şeyin, bir bütünün parçalarının birbiriyle uyum sağlayamaması, birbirini fevt etmesi..." demek olur. Arapların, "Buna çok farklı farklı şeyler taalluk etti" iblisi şeklindeki sözleri de böyle olup, bu kelimenin zıddı da, "uyumluluk" kelimesidir.
Bu konuda müfessiherin ifadelerine gelince, meselâ Süddî, bu kelimeye, "farklı farklı hususlar... bulabilir misin?" şeklinde mana vermiştir. Ki, bu da, meselâ bir kimsenin, göğe baktığında, "şöyle olsaydı daha iyi olurdu!.." diyemeyişi bakımından tahakkuk etmiş olmasıdır. Diğer müfessirler ise, bu kelimeye, ayette az sonra gelen, "İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?" ifadesini nazar-ı İtibara alarak "çatlaklıklar, yarıklar..." anlamını vermişlerdir. Ki, bunun bir benzeri de, "Onda çatlaklıklar da yoktur.," (Kaf, 6) ifadesidir. Kâffâl şöyle demektedir: "Mananın, yaratıcısının hikmetine delâlet etmesi ve onları boş yere yaratmamış olduğuna delâlet etmesi bakımından "Rahman olan Allah'ın yaratmasında bir farklılık görür müsün? (Hayır)" olduğunu söylemiştir.30[30]

Ayetin Muhatabı

ifadesindeki hitap, ya, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, yahut da muhatap olan herkesedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "işte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin? Sonra
gözünü iki kere daha çevir O göz, hor ve hakir olarak yine sana dönecektir. Artık o, âciz kalmıştır.." (MOik, 3-4) hitapları da böyledir.31[31]

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/580.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/580-581.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/581.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/581.

Dördüncü Mesele

Ayetteki ifâdesi, kelimesinin sıfatıdır. Müteakip "Rahman'm yaratışında, hiçbir nizamsızlık göremezsin.." ifadesi de, "gökler" ile ilgili bir başka sıfat olup, buna göre kelamın takdiri, "Allah gökleri, yedi kat olarak yarattı. Sen, onlarda, bir aykırılık ve farklılık göremezsin" şeklindedir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu zamirin yerine, hem semâvâtın yaratılışının azametini göstermek, hem de onların aykırılıklardan ve uyumsuzluklardan uzak olduğuna dikkat çekmek için ifadesini koymuştur. Ki bu da, "Bunları, Rahman yarattı. O, tartışılmaz ve açık kudreti ile böyle birbiriyle mütenasip şeyleri yaratan Zat'tır" demektir.32[32]

Beşinci Mesele

Bil ki, bu ayetle Allah'ın ilminin mükemmel oluşu hususunda yapılan istidlalin şekli şudur: His (duyu) organları, yedi kat göğün çok sağlam ve muhkem bir biçimde yaratılmış nesneler olduğunu göstermektedir. Fiili ve işi bu denli sapasağlam olan bir failin, mutlaka, ama mutlaka âlim olması gerekir. Böylece bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün malumatın âlimi olduğuna delalet ederken, O'nun, "Rahmanın yaratışında, hiçbir nizamsızlık göremezsin..." ayeti de, o semavâtın sapasağlam olduğuna bir işarettir.33[33]

İnsanların Fiilleri

Ka'bî, bu ayete dayanarak, günah olan fiillerin, Allah'ın mahluku olmadığını ileri sürer ve şöyle der; "Çünkü Allah Teâlâ, yarattığı şeylerde uyumsuzluğun olmadığını belirtmiştir. O, bununla, küçüklük-büyüklük; noksanlık ve kusur bakımındag bir uyumsuzluğun bulunmadığını kastetmem iştir. Binâenaleyh, ayetin bu ifadesini, hikmeti bakımından, yarattıktan içinde bir uyumsuzluğun bulunmadığı anlamına almak gerekir. İşte bu, bu açıdan, bir kısmı cehalet, bir kısmı yalan, bir kısmı sefihlik olan kulunun fiillerinin Kendisinin yaratması (mahluku) olmadığına delâlet eder."
Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bütün bunların, kudreti, iradesi ve "dâî" (sebepler) açısından, O'ndan sudur etmesinin sahîh olması ondan asla kabîh (çirkin) bir şeyin sudur etmemesi açısından, biz, ayetin bu ifadesini, "O'na nisbetle bu fiillerde bir uyumsuzluk, tutarsızlık yoktur" anlamına hamletmekteyiz. O halde niçin, ayeti, sîzin bahsettiğiniz anlamdaki farklılığa hamletmek, bizim bahsettiğimiz manadaki farklılığa hamletmekten daha evlâ ve üstün olsun?!.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk, o göklerin sapasağlam olduğunu iyice pekiştirerek, "İşte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?!" buyurmuştur. Bu da, "Cenâb-ı Hak buyurunca, O, bundan sonra adeta, "Belki de sen, tek bir bakışla, buna hakkıyla hükmedemezsin ve bu bakışta da yanılmanın vaki olabileceği sebebiyle, buna itimat edemezsin. O halde sen, defalarca bak; böylece, Rahmân'ın yarattığında bir uyumsuzluk bulunmadığına kati olarak inanacaksın.." demek istemiştir" demektir.
kelimesi, "yarmak" demek olan, (fatr) kelimesinin çoğuludur. Nitekim Arapça'da, "yardı-yarıldı..." denilir ki "Deve, diş yardı..." deyimi de bu manadadır. Nitekim Arapça'da, denilir ki, bunun anlamı, "et yarıldı da, içi gözüktü" şeklindedir. Müfessirler, ayetin bu ifadesine, "yarık, çatlak, delik..." manalarını vermişlerdir. İşte, onların bu hususta kullandıkları ifadeler bunlardır.34[34]

Daha sonra Cenâb-ı Hak,

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/581.
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/581-582.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/582.

"Sonra gözünü İki kere daha çevir. (Nihayet) o göz, hor ve hakir olarak yine sana dönecektir. Artık o âciz kalmıştır" (Mülk, 4) buyurmuş, kendisinde bir kusur var mı yok mu diye incelemek ve araştırmak üzere, Kendisini yarattığı bu şeylere defalarca bakmayı emretmiştir. Bu, "Sen, durmadan bakacak olsan, gözün sana, aramakta olduğun gedik ve kusuru bulamadan dönecektir. Hatta, sana hayal kırıklığı içinde, umduğunu efde edememiş olarak dönecektir" demektir. Bu ifade, uzaklaştırıp kovduğunda söylenilen "köpeği kovdum" deyiminden alınmadır.

Müberred de bu ifadeye, "mahzun ve hakîr kılınmış olarak dönecektir" anlamını vermiştir. Ibn Abbas da, bu kelimeye, "arzuladığını bulamadan" manasını vermiştir. kelimesine gelince, Ibn Abbas bunun anlamının, "yorgun argın âciz, bitkin" şeklinde olduğunu söylerken, Leys de, bunun anlamının, "yorgun ve âciz kalmış olarak..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Vahidî, burada, bu kelimeyle ilgili olarak şu iki ihtimalden bahsetmiştir:

a) Buradaki kelimesi, ism-i mef'ûl anlamında olup, Arapların, "Göz gördüğü şeyi gördükten sonra, şaşırıp, belerip kaldı.." şeklindeki deyimine varıp dayanır. Nitekim Ru'be, "Onun boşluğu gözlerini yorar, artık beklemez hale getirir" demiştir.

b) Ferra'mn görüşüne göre, bu kelime fail anlamında olup, âciz bırakmak demek olan husûr kökündendir. Buna göre mânâ, "Durmadan baksan, tekrar tekrar baksan, bir kusur, bir uyumsuzluk bulamazsın. Tam aksine gözün, bıkkınlıktan ve acizlikten dolayı, umduğunu elde etmemiş olarak gerisin geriye dönüverir" demek olur. Burada şöyle iki soru sorulabilir:35[35]

Tesniyeden Buradaki Maksad

Birinci Soru: Göz, iki kez bakışı ite nasıl yorgun ve âciz olarak gerisin geriye döner? Buna şöyle cevap verilir: Ayetteki tesniye (iki kez oluş), "çok kez, tekrar tekrar.." anlamında olup, tıpkı Arapların, "Lebbeyke, sa'deyke" deyimleri gibidir ki, bunu söyleyen kimse, "ardarda, süresiz olarak emre âmâde olmayı.." kastetmiş olur.

İkinci Soru: Peki o halde, "Sonra yine çevir.." demenin anlamı nedir? Buna da bu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk insanoğluna bakışlarını çevirmesini emretmiş, sonra da ona, ilk bakışla yetinmemesini, tam aksine bundan sonra beklemesini, sonra dönüp bakmasını, bakışlarını yoğunlaştırmasını, derken bu süresiz çevirmelerden dolayı bakışlarının, kusur ve çatlak namına herhangi bir şeye muttali olamadığı için, umduğunu bulamadan dönünceye kadar tekrarlamasını emretmiştir.36[36]

Lambalarla Süslenen Sema

"Andolsun ki biz, yere en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunlan, şeytanlara da atış taneleri yaptık. Ve onlara, çılgın ateş azabı hazırladık" (Mülk, 5).

Bil ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın kadir ve âlim oluşunun ikinci delilidir. Bu böyledir, zira bu yıldızlar, muhdes oluşlarına, kendilerine muayyen bir miktarı, belli bir yerin ve belli bir hareketin tahsis edilmiş olması itibariyle, kendilerini yaratanın kâmil bir kudret sahibi olduğuna; sapasağlam, dünya ehli için bir zinet ve kendileri sayesinde menfaatlenmelerine sebep olmaları açısından, kutlarının maslahatlarına uygun olmasına nazarla da, bunları yaratanın âlim olduğuna delâlet ederler ki, bunun bir benzeri de, "Gerçekten biz, en yakın göğü bir zinetle, yıldızlarla süsledik. (Onu) her mütemenit şeytandan koruduk.." (Saffât, 6-7) ayetleridir. Burada şöyle birkaç mesele vardır:37[37]

Birinci Mesele

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/582-583.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 21/583.

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/5.

Ayetteki, tabiri, "en yakın semâ, gök" anlamındadır. Zira, bu semâ, göklerin, insanlara en yakın olanıdır. Buna göre mana, "insanlara yakın olan semâyı..." şeklinde olur.kelimesi ise, "kandiller" demek olup, bununla yıldızlar adlandırılmıştır. Çünkü insanlar, mescidlerini, camilerini ve evlerini kandillerle donatmaktadırlar, işte bu sebeple sanki, "Biz, içinde toplandığınız evin (dünyanın) tavanını kandillerle donattık ki, bunlar, ışık bakımından, kendi kandillerinizin onlarla boy ölçüşemeyeceği kandillerdir.." denilmek istenmiştir.38[38]

Rücûm

Ayetteki "Bunlan şeytanlara da ateş mermileri yaptık..." cümlesine gelince, bil ki rücûm, recm kelimesinin çoğuludur. Bu, kendisiyle, taşlanılan şeyin adlandınldığı bir masdardır. Alimler, bu ayetin izahı sadedinde şu iki açıklamayı yapmışlardır:
1) Şeytanlar, işitüebilecek olan şeyleri kulak hırsızlığı yaparak duymak istediklerinde bunlarla taşlanırlar. Buna göre şayet, "Yıldızları semânın bir süsü yapmak, onların sürekliliğini; bunları şeytanları taşlama aracı olarak görmek ise, bunların mütenahî olmasını gerektirir. Şu halde bu iki manayı bir arada düşünmek çelişki olur.." denilirse, biz deriz ki, (şeytanları taşlamanın) anlamı, onların, o şeytanları yıldızların kütleleriyle taşlamak değildir. Tam aksine o yıldızlardan şeytanlara atılan birer ateş parçası ayrılmış olabilir. İşte bu alev parçası, "slhâb" adını alır. Bu ise, ateşten alınan bir parçadır. Dolayısıyla da ateş, yine devam etmektedir.
2) Yaldızların şeytanlar için ateş mermileri olmasının diğer bir tefsiri de, "Biz bu yıldızları, ins şeytanları için bir zan sebebi ve gayb hakkında ileri geri konuşma vesilesi kıldık.." şeklinde olup, bu insan şeytanlanyla da, ahkâm kesen müneccimler kastedilmiş olur.39[39]

En Yakın Sema

Bil ki, bu ayetin zahiri, bu yıldızların, en yakın semada bulunduklarına delalet etmez. Bu böyledir, çünkü gökler, şeffaf olunca, yıldızlar, ister en yakın semada, isterse, enyakın semanın üstünde olan diğer semalarda olsun, mutlaka, en yakın semada görünür ve orada ışıldarlar. Binâenaleyh, her iki duruma göre de, en yakın sema, bu kandillerle bezenmiş ve süslenmiş olur.
Bil ki, astronomi alimleri, sabit yıldızların, gezegen yıldızların üstünde olan sekizinci felekde (yörünge) yer aldığı hususunda ittifak etmişlerdir. Onların bu hustaki delilleri şudur: "Bu sabit yıldızların bazıları, sekizinci felekte yer almıştır. Binâenaleyh, hepsinin orada olması gerekir. Biz, bunların bazısının sekizinci felekte bulunduklarını söyledik. Zira, bölgeye yakın olan sabit yıldızlar, bu gezegen yıldızlar ile tutulurlar (küsûf). Binâenaleyh, bu tutulan sabit yıldızların, onları tutan gezegen yıldızların üstünde olmaları gerekir. Biz, "sabit yıldızların bazen, sekizinci felekte olunca, hepsinin orada olması gerekir" dedik, çünkü bunların hepsi de, mesela her yüzyılda bir derece olmak üzere, çok yavaş ve aynı hareketi yaparlar. Binâenaleyh, bunların tümünün, tek bir küre (yörünge)de yer almış olmaları gerekir."
Bil ki, bu istidlal tutarsızdır. Çünkü, sabit yıldızların bazısının gezegen yıldızların üzerinde olmasından, bütünün orada olması neticesi çıkmaz. Çünkü, ayın altında bir kürenin bulunması ve hareketinin yavaş olması bakımından, sabit küreye eşit olması; kutuplara yakın yerlerde yer almış yıldızların da bu süfli (aşağı) kürede bulunmuş olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, hareket bakımından birbirlerine benzemelerine rağmen, küçüklük ve büyüklük açısından farklı olan iki kürenin bulunması, hiç de uzak bir ihtimal değildir. Bu takdire göre, bu lamba diye adlandırılan bu yıldızların en yaktn semada kümelenmiş olmaları imkânsız değildir. Böylece, felsefecilerin bu konudaki görüşlerinin zayıf ve tutarsız olduğu sabit olmuş olur.40[40]

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/5.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/5-6.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/6.

Yıldızların Faydaları

Bil ki, yıldızların faydalan pek çoktur. Bunlardan bazıları, meselâ şunlardır:
1) Allah Teâlâ. semayı bunlarla süslemiştir.
2) Bunlar sayesinde geceleyin bir nebze ışık meydana gelir. İşte bundan dolayı, geceleyin hava çok kesif bir biçimde bulutlu olduğunda, karanlık alabildiğine artar. Ki bunun sebebi, bulutların, bu yıldızların ışıklarına mani oluşlarıdır.
3) Bunlar sayesinde, dört mevsimin hallerinde değişiklik meydana gelir. Çünkü bunlar, nuranî büyük kütlelerdir. Binâenaleyh, güneş, meselâ yazın, kızgın bir yıldıza yaklaştığında, o yaz çok sıcak olur. Ki bu, meselâ, bir ateşin başka bir ateşle birleşmesi gibi bir hal arzeder. Çünkü, toplamdan meydana gelen neticenin, yani hararetin daha kuvvetli olduğunda şüphe yoktur.
4) Allah Teâiâ, bu yıldızları, kara ve denizlerin karanlıklarında, sayelerinde yol iz bulunan bir takım alametler ve işaretler kılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, bu hususu, "... daha nice alametler... (peyda etti). Yıldızla da onlar yollarını doğrulturlar.." (Nahl, 16) ayetiyle beyan etmiştir.
5) Allah, bu yıldızlan, insanları iman nurundan küfrün karanlığına iten şeytanlar için, kovma vesilesi kılmıştır. Bunun sebebinin şu olduğu rivayet olunmuştur: Cinler, semanın haberlerini dinlemeye çalışıyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, sema, muhafaza altına alındı ve şeytanlar (cinler) gözetilmeye başlandı. Binâenaleyh, şeytanlardan kim, sema haberlerini dinleyip çalmak için gelirlerse, alev parçalarıyla (yıldızlarla) kovulurlar. Böylece de, o şeytan, duyduğu o şeyi yere indirip de insanlara telkin edip, böylece de peygamberin işini karıştırarak, onun bu haberi sebebiyle de insanlar şüpheye düşmesinler diye, Allah, bu yıldızlarla onları yakar. İşte, bu alev parçalarının kopmasının sebebi de budur. İşte, "Bunları şeytanlara da atış mermileri yaptık.," ayetinden kastedilen mana budur.[41][41]

Şihablardaki Müşkilat

Bazı kimseler, bu hususu şu bakımlardan tenkit etmişlerdir.
1) Yıldızların akması ve kopması meselesi, eski felsefecilerin kitaplarında da bulunmaktadır. Çünkü onlar bu hususta şöyle derlerdi: "Yeryüzü, güneş sayesinde kızınca, oradan kuru bir buhar (duman) yükselir. Bu duman, feleğin (yörüngenin) altındaki ateşe ulaşınca, ateş sayesinde yanar ki işte, "şihâb" denilen alev budur.
2) Bu cinlerin, kendi cinlerinden, meselâ bir veya bin tanesinin böylesi bir hırsızlıkta bulunup da, bunun peşinden yandıklarını görüp dururlarken, daha nasıl yanıp kül olan bu kimselerin yaptığını yapmaya devam ederler. Çünkü, aklı olan bir kimse, bir şey yüzünden meydana gelen böyle bir imhayı pekçok kereler, mesela bin kez gördüğünde, herhangi bir fayda elde edemeyeceğini bile bile aynı işi yapmaya yönelmesi imkânsız olur.[42][42]

Melekler ve Vahy

3) Sema'nın kalınlığının beşyüz yıllık mesafe olduğu söylenmektedir. Şimdi bu cinler, eğer semanın kütlesine nüfuz ederler de, onun dokusunu yırtarlarsa, bu olmaz; bu batıl ve temelsizdir? Çünkü, Cenâb-ı Hakk, 'işte gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?" buyurmak suretiyle semada bir çatlaklığın olmadığını bildirmiştir. Yok eğer, cinler, semanın dokusunu delip geçemiyorlarsa, onlar daha nasıl, meleklerin sır olarak birbirlerine söyledikleri bu şeyleri, bu kadar büyük bir uzaklıktan duyabilirler?! Hem sonra, onların, meleklerin sözlerini bu kadar büyük bir uzaklıktan duymaları düşünüldüğünde, "Peki o halde, niçin onlar, yeryüzünde olan meleklerin sözlerini duyamıyorlar?" diye bir soru sorulabilir.

---

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/6-7.
[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/7.

4) Melekler gelecekte olacak şeylere muttalidirler. Bu, ya onların o hadiseleri, Levh-i Mahfuz'da görüp, oradan öğrenmelerinden ötürü; yahut da Allah'ın onlara yaptığı vahyi alıp, bundan o şeyleri öğrenmelerinden ötürüdür. Her iki duruma göre de, peki melekler niçin bu şeyleri söylemekten kendilerini alamamışlar ve cinler böylece bunlara vakıf olmuşlar?
5) Şeytanlar, ateşten yaratılmışlardır. Ateş ise, ateşi yakmaz aksine güçlendirir. O halde daha nasıl şeytanların, bu şihablarla (ateş mermileriyle) kulak hırsızlığı yapmaktan engellendikleri düşünülebilir?
6) Bu taşlama, peygamberlikten ötürü idi. O halde daha niçin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra da devam etmiştir?
7) Bu taşlamalar, yere yakın bir yerde meydana gelmektedir. Bunun delili, bizim bunu gözümüzle müşahede etmemizdir. Şimdi eğer bunlar, feieğe yakın bir yerde meydana gelmiş olsalardı, yıldızların hareketini müşahede edemediğimiz gibi, bunların hareketlerini de müşahede edemezdik. Bu alevlerin yere yakın bir yerde meydana geldiği sabit olduğuna göre, daha nasıl bunların, şeytanların feleğe ulaşmalarına mani oldukları söylenebilir?
8)Bu şeytanların, meleklerdeki gaybî haberleri, kâhinlere taşımaları imkân dahilinde olsaydı, kâfirlerin mü'minlere zarar vermelerini sağlamak için, niçin mü'minlerin sırlarını kâfirlere taşıyamamıslardır.
9) Allah Teâlâ, bunların tâ baştan göğe yükselmelerine niçin mâni olmuyor da, bunları gökten kovmak için bu alevlerin (şihabların) yardımına muhtaç oluyor?43[43]

Sırasıyla Müşkillere Cevaplar

Birinci soruya şu şekilde cevap verilir: Biz, bu alevlerin, Hz. Peygamber {s.a.s)'in, peygamber olarak çgönderilmesinden önce, başka sebeplerden ötürü mevcud olduklarım inkâr etmiyoruz. Fakat bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinden sonra, başka bir sebepten ötürü, yani cinleri kovmak ve menetmek için var olmalarına mani değildir. Rivayet edildiğine göre, Zührî'ye "Bu şeytanlar câhiliyyede de aynı şekilde taşlanıp, kovulmuyorlar mıydı?" denildi. O, "Evet" dedi.
"Hak Teâlâ'nın, "(Cinler) "Biz dinlemek için onun bazı kısımlarında oturacak yerler (bulup) oturuyorduk. Fakat şimdi kim dinleyecek olursa, kendisini gözetip duran bir şihab bulunuyor (derler)"(cm,9) ayeti hakkında ne dersin?" denildiğinde, Zührî, "Bu iş, Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderildiğinde, daha ileri derecede meydana gelmiştir" dedi.
İkinci soruya şöyle cevap verilir: Kader geldiğinde göz kör olur. Binâenaleyh Allah, bir gurup cinin, azgınlıklarından ötürü yanmasına hükmetmiş, bunu takdir etmişse, kendilerinin yok olmasına sebep olacak sebeplerin kapıları onlara açılır.
Üçüncü soruya, şöyle cevap verilir: Gök ile yer arasındaki uzaklık beşyüz yıllık bir mesafedir. Fakat feleğin kütlesinin kalınlığı ise belki de bu kadar büyük değildir.
Dördüncü soruya şu şekilde cevap verilir: Zührî, All b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib'in, İbn Abbas (r.a)'dan şunu rivayet ettiğini söylemiştir: "Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s), bir gurup ashabıyla birlikte oturuyordu. Tam o sırada bir yıldız kaydı ve parladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Böylesi birşey olduğunda, cahiliyye döneminde ne der, ne düşünürdünüz?" deyince, onlar, "Biz böylesi durumda, ya büyük bir zatın doğduğunu veya öldüğünü düşünürdük" dediler. Hz. Peygamber
(s.a.s), ... "Bu yıldızlar, ne bir kimsenin ölümü, ne de hayatı için atılmaz (kaydırılmazlar). Fakat Rabbimiz gökte bir fermanda bulunduğunda, Arş'm taşıyıcısı melekler "Sübhanellah" derler. Derken gök ehli "Sübhanellah" derler ve bu teşbih, dünya
semasına vanp dayanmcaya kadar, her kat gök müntehebatı sıra ile teşbihte bulunur. Derken, gök ehli, Arş'm taşıyıcılarına, "Rabbiniz ne ferman buyurdu" diye sorarlar. Onlar da, bunlara o fermanı haber verirler. Bu haber veriş, dünya semasına kadar, bir semadan diğer semaya aktarılıp gelir, işte o sırada cinler bu haberi kaparlar, bu yüzden de taşlanırlar.

---

[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/7-8.

Binâenaleyh onların getirdikleri haktır. Fakat bu cinler, o gerçek habere, bazı yalanlar katarlar[44][44] buyurmuştur.

Beşinci soruya da şu şekilde cevap verilir: Bir ateş, bazan diğerinden daha kuvvetli olabilir. Binâenaleyh daha kuvvetli olan, zayıf olanı tesirsiz hale getirip, yutar.

Altıncı sorunun cevabı şudur: Bu iş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra da devam etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), kâhinlerin haberlerinin yalan ve batıl olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh eğer bu tedbir devam etmeseydi, kâhinlik işi sürüp giderdi. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâhinliğin batıl olduğuna dair sözünü zedelerdi.

Yedinci sorunun cevabı şudur: Biz ehl-i sünnete göre, uzaklık birşeyin duyulmasına mani değildir. Belki de Allah Teâlâ, o şeytanların meselâ o yerde durup da, meleklerin sözlerini dinleyebilecekleri bir şekilde sünnetullahı yürütmüştür.

Sekizinci sorunun cevabı şudur: Belki de Allah Teâlâ, o cinlere, melekler tarafından söylenen gaybî haberleri dinleme gücü vermiş, ama mü'minlerin sırlarını kâfirlere verme gücünden mahrum etmiştir.

Dokuzuncu sorunun cevabı da şudur: Allah Teâlâ istediğini yapar, istediğine hükmeder. Bu hususlardaki izahlarımız bundan ibarettir. En iyi bilen Allah Teâlâ'dır.

Bil ki Allah Teâlâ, yıldızların faydalarından bahsedip, bunlardan birinin de şeytanları taşlama ve kovma olduğunu belirtince, "ve onlara çılgın ateş azabı hazırladık" buyurmuştur ki bu, "Biz, şeytanlar için, onları dünyada işte o alevlerle (şihablarla) yaktıktan sonra, ahirette de çılgın cehennem azabını hazırladık" demektir. Müberred şöyle der: "Arapça'da "Ateş çılgın bir şekilde, cayır cayır yandı. O, çılgınlaştırılmış, çılgınca yanan bir ateştir" denilir. Bu tıpkı, kelimeleri gibidir." Alimlerimiz, cehennemin, elan mahluk (mevcud) olduğuna bu ayeti delil getirmişlerdir. Çünkü ayetteki "hazırladık" ifadesi, geçmişi haber veren, olmuş bitmişliği anlatan bir lafızdır.[45][45]

'Rablerini inkâr edenler için de, cehennem azabı var. O ne kötü bir dönüş yeridir" (Mülk, 6).

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, bütün mümkinâta (herşeye) kadir olduğunu beyan etmiş; daha sonra da, herşeye kadir olmakla birlikte, yarattığı şeyleri abes olarak, boşuna yaratmayıp, aksine bir imtihan - bir deneme için yarattığını zikretmiş; bundan sonra da bu denemesinin maksadının, Kendisinin günahta ısrar edenlere karşı aziz, tevbe edenlere karşı da gafur olduğunu beyan etmiştir. O'nun azîz ve gafur olması, ancak mükemmel bir kudret ve ilme sahib olduğu sabit olunca söz konusu olacağı için, bunu da bahsi geçen delillerle ortaya koymuştur. İşte bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın âsîlere azab etmeye kadir olduğu sabit olmuş, dolayısıyla da "Rablerini inkâr edenler için de, cehennem azabı var" buyurmuştur ki bu, "O azab sadece, kovulan o şeytanlara değil, onlarla beraber, Allah'ı inkâr eden herkes içindir" demektir. Geçen ayetteki, "azâbe's-sa'îr" ifadesinden atfı beyan olduğu düşünülerek, buradaki ifade, mansub olarak "azâbe-cehennem" şeklinde de okunmuştur.[46][46]

Cehennem Azabının Sonuçları

Hak Teâlâ daha sonra bu cehennem azabını çeşitli sıfatlarla tavsif etmiştir.[47][47]

Birinci ve İkinci Sıfat:

"Onun içine atıldıktan zaman, onun kaynar haldeki bed sesini işitirler" (Mülk, 7),

Bu, "onlar tıpkı bir kütüğün, büyük bir ateşin içine yuvarlanması gibi, atılırlar, yuvarlanırlar" demek oiup, tıpkı, "(Onlar) cehennemin kütüğüdürler"(Enbiya,98) ayeti gibidir.

---

[44][44] Müslim, selam,124(4/1751).

[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/8-9.

[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/9-10,

[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/10.

Bu ayetteki, "Bed sesini işitirler" ifadesiyle ilgili şu izahlar yapılmıştır:
a) Mukâtll, "Onlar cehennemin korkunç sesini duyarlar" manasını vermiştir ki bundan maksad, cehennem ateşinin alevinin sesinin, "şehîk"a (sesii alınan nefese) benzetilmesidir. Zeccâc, "Kâfirler, cehennemden öyle bir ses duyarlar ki bu, en çirkin ve korkunç bir sestir. Bu: eşeğin sesine benzer" demiştir. Müberred de, "Allahua'lem bu, öfkeli bir kimsenin aldığı nefes gibi, alınan bir nefes sesidir" demiştir.
b) Atâ şöyle der: "Cehennemlikler, kendilerinden önce cehenneme atılanların böyle korkunç seslerini duymuşlardı."
c) Onlar, bu sesi kendilerinden duymuşlardır. Bu tıpkı, "Onların, orada (çok korkunç) bir nefes alıp vermeleri vardır" (Hud, 106) ayeti gibidir. Esas görüş birincisidir.
İkinci Sıfat: Bu ayetteki, "O, kaynar" ifadesidir. Leys şöyle der: "Coşan herşey, kabarır kaynar. Dolayısıyla bu, mesela tencerenin, dumanın, öfkenin ve
kaynaktaki suyun kaynaması gibi kaynamadır." İbn Abbas (r.a) da bu ifadeye, "Cehennem, cehennemliklerden ötürü, tıpkı bir tencerenin, bir kazanın kaynaması gibi, kaynar, fokurdar. Mücahid, "Cehennem, cehennemlikleri, tıpkı çok suyun, az taneleri kaynatması, hoplatması gibi hoplatır" manasını vermiştir. Bu ifadenin, "öfkenin kabarması" manasından alınmış olması da mümkündür. Nitekim Müberred şöyle der: "Arapça'da "Falancayı, öfkesinden fokur fokur kaynarken terkettim" denilir. Bu görüş, gelecek ayet ile de pekişir.48[48]

Üçüncü Sıfat ve Dördüncü Sıfat:

"O cehennem öfkesinden neredeyse çatlayacak gibi olur. O (cehennem) içine her bir gurub atıldığında, onlara onun bekçileri sorar: "Size bir nezir gelmedi mi?" (Mülk.8).
Arapça'da "Falanca öfkesinden çatlayacak, gazabından esip-yağıyor; dolayısıyla da ondan yere bir alev, göğe bir alev (ateş) gitti" denilir. Araplar, böyle bir kimseyi, öfkesindeki fazlalıktan ötürü, bu şekilde anlatırlar.
Derim ki: Bu tür mecazi ifadelerin sebebi şudur: Öfke, kalbin kanı kabardığında meydana

gelen bir haldir. Kan kabardığında, hacmi ve miktarı artar. Dolayısıyla da, bedendeki

"rutubetlerin oranı arttıkça, kan damarları da uzar - genişler. Binâenaleyh Öfkenin şiddeti

arttıkça, kabarma da o nisbette artar. Dolayısıyla da, artış çoğalır. Damarlar iyice gerilir,

neredeyse çatlar. Bundan dolayı, birbirine bağlı bu hususlar, aşırı öfkeyi mecazi olarak ifade

etmek için kullanılır.

imdi eğer, "Âteş, bir canlı değildir. Öyleyse nasıl olur da, "öfke" ile nitelenir?" denilirse, buna da şu birkaç açıdan cevap verilir:
a) Biz ehli sünnete göre, hayatın olması için, bünye (beden) şartı yoktur. Belki de Allah Teâlâ o cehennemde, canlı bir ateş yaratmıştır.
b) Ateşin alevinin sesi ve hızı, öfkeli kimsenin sesine ve hareketlerine teşbih edilmiştir.
c) Bu ifadeyle, cehennem zebanilerinin (meleklerinin) öfkesinin kastedilmiş olması da mümkündür.
Dördüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "İçine her bir grup atıldığında, onlara onun bekçileri sorar: "size bir nezfr gelmedi mi?" ayetinin ifade ettiği husustur.(fevcun), insan topluluğu demek olup, £'jtf de, gruplar, topluluklar anlamındadır. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "derken gruplar halinde gelirsiniz..." (Nebe. 18) ayeti de bu anlamdadır. ifadesi ile, cehennemin bekçisi Melek Mâlik ve onun yardımcısı zebaniler kastedilmiştir. "Size bir nezir gelmedi mi" ifadesi, bir

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/10-11.

azarlama istifhamıdır. Zeccâc, bu azarın, onların azabını daha da artırdığını söyler. Ayetle ilgili söyle iki mesele vardır:49[49]

Mürcte'nin İddiası

Mürcie, kâfirlerden başka hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğini, bu ayete dayanarak ileri sürmüş ve şöyle
demiştir: "Çünkü, Allah Teâlâ, cehenneme atılan herkesin, "Biz, peygamberlerini yalanladık" dediklerini nakletmiştir ki, bu durum Allah ve Resulünü yalanlamayanların cehenneme girmeyeceklerini iktiza eder. Bil ki, bu ayetin zahiri, günahta ısrar eden fasıkların, cehenneme girmemelerini gerektirir. Kadî buna şu şekilde cevap vermiştir: "Nezîr", bazan da, akılda ve zihinde bulunan sakındırıcı ve korkutucu özelliklere sahip olan deliller hakkında kullanılır. O halde, cehenneme giren herkes, mutlaka bu delile göre hareket etmemiş ve sımsıkı ona sarılmamış demektir.50[50]

İkinci Mesele

Allah'ı tanımanın, O'na şükretmenin, ancak naklî delil geldikten sonra vâcib olduğunu söyleyenler, bu ayetle
istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, bu kimselere ancak, kendilerine nezîr (gelip de, onların getirdikleriyle amel etmedikleri için), azab ettiğine delâlet eder ki, bu da, onlara şayet nezirler-uyarıcılar gelmemiş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın onlara azab etmeyeceğini gösterir.51[51]

Kâfirlerin İtirafı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kâfirlerin, kendilerine sorulan bu soruya şu iki bakımdan nevan verdiklerini nakletmiştir: Birincisi:
"Onlar, "Evet, derler, gerçekten bize azabı bildererek uyaran bir peygamber gelmişti. Fakat biz, yalanladık ve "Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz" dedik" (Mülk, 9) ayetinin ifade ettiği husustur.
Bil ki, "Evet, gerçekten bize azabı bildirerek uyaran bir peygamber gelmişti. Fakat biz, yalanladık..." cümlesi, onların, Allah'ın adaletini itiraf ettiklerini ve Allah'ın, peygamberler göndermek suretiyle her türlü mazereti ortadan kaldırdığını, ne var ki, kendilerinin, o peygamberleri yalanlayarak, "Allah hiçbir şey indirmedi..” dediklerini anlatan bir ifadedir.
Ayetteki, "Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz..." cümlesi ile ilgili iki mesele vardır.52[52]

Birinci Mesele

Ayet hakkında, şu iki izah yapılabilir:
1) Daha açık olan izaha göre, bu söz, kâfirlerin, uyarıcı peygamberlere karşı söylemiş olduğu sözler cümlesindendir.
2) Bu sözün, cehennem görevlilerinin, kâfirlere söylemiş olduğu sözler cümlesinden olması da mümkündür. Buna göre kelamın takdiri, "Kâfirler, o sözü, yani, "Biz yalanladık..." sözünü söyleyince cehennem bekçileri onlara, "Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz..." demiş

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/11-12.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/12.
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/12.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/12.

olur.[53]

İkinci Mesele

Ayetteki, "büyük bir sapıklık" terkibi ite, onların, dünyada içinde bulunduktan sapıklıkların kastedilmiş olabileceği gibi, bununla, şu anda helak edilişleri de kastedilmiş olabilir. Allah'ın, sapıklıkları mukabilinde onlara vermiş olduğu cezayı, "dalâl-sapıklık" adıyla isimlendirmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Bu da, "ve (şunu) dediler: "Eğer biz dinler, yahut aklımızı kullanır olsaydık, şu çılgın cehenneme girenler içinde bulunmazdık" (Mülk, 10) ayetiyle ifade edilen husustur.

İkincisi, Allah Teâlâ'nın, cehennem görevlileri,"Size bir uyarıcı gelmedi mi?" dediğinde, kâfirlerin, buna cevaben, "ve (şunu) dediler: Eğer biz dinler, yahut aklımızı kullanır olsaydık şu çılgın cehenneme girenler içinde bulunmazdık" diye naklettiği husustur. Bu, "şayet biz, bu uyarıyı, hakkı arayan ve onun hakkında gerçek manada düşünüp tefekkür eden kimsenin dinleyicisi gibi arayıp da dinleseydik, biz, cayır cayır yanan ateş yaranından olmazdık.." demezdik. Cenâb-ı Hakk'ın, mükellefiyetin, "semi (nakli) ve aklî" delillere varıp dayanmasından dolayı, bu ayette hem naklî-hem de aklî delilleri birlikte beyan ettiği de iteri sürülmüştür. Bu ayetle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:[54]

Ayetle İlgili Meseleler

Dinleyiş Şekli

Alimlerimiz, hidayet ve dalâlet meselesi hususunda bu ayetide delil getirerek şöyle demişlerdir: edatı, başkası

bulunmadığı için bir şeyin bulunmasının imkânsızlığını ifade eder. Böylece bu ayet, onlar için, ne sem'in (naklî delilin), ne de aklın (aklî delilin) bulunmadığına delâlet etmektedir. Ne var ki, onların, kulaklarının (duyu organlarının) ve sapasağlam bir akıl yeteneklerinin bulunduğunda; sağır ve deli olmadıklarında hiç şüphe yoktur. Dolayısıyla, ayetle kastedilen hususun, onlar için bir "hidayet dinleyişinin ve "hidayet tefekkürü"nün olmadığının kastedilmiş olması gerekir.[55]

Sem'in Basar'dan Önce Anılması

Din, ancak, öğretme (talim) ile tam ve mükemmel olur, diyenler bu ayetle İstidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, ilk önce mutlaka, bir mürşidin irşadının, bir hidayete sevkedenin hidayetinin olması gerektiğine, daha sonra da, buna icabet edenin anlayışının ve tefekkürünün bu meseleye eğildiğine dikkat çekmek için, "duyma"yı, "düşünme"den önce zikretmiştir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz:

Cenâb-ı Hak burada duymayı, önce ele almıştır; zira, dine davet edilen kimse, ilgili peygamberle yüzyüze geldiğinde, bu hususta izlenecek yol, bu kimsenin, önce o peygamberin sözünü duyması, sonra da, onun bu sözleri hakkında tefekkür etmesidir. Binâenaleyh, işte duyma işi, bu sebepten dolayı tefekkürden önce olunca, pek yerinde olarak Allah, önce bunu zikretmiştir.[56]

Yanlış Tefsire Tepki

---

[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/13.
[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/13.
[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/13.
[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/13-14.

Keşşaf sahibi, "Ayetteki, "şayet... olsaydık" ifadesini, "şayet, nakilcilerin veya akılcıların mezhebinde olsaydık (...) olmazdık!.." şeklinde tefsir etmenin ilk defa ortaya atılan (bidat olarak ilk defa ortaya konulan) bir tefsir olduğunu" söyler. Daha sonra da, sözüne devamla, "Bu tefsire göre, sanki bu ayet, bu iki mezhebin ortaya çıkışından sonra nazil olmuş (!) ve sanki, diğer mezhep ve müçtehitler hakkında, Allah, vaîd (tehdit) indirmiş (onları korkutmuş) gibidir.57[57]

Duyma ve Görmenin Genişliği

İşitmenin, görmeden daha üstün olduğunu söyleyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, işitmenin, duymanın ve dinlemenin cehennemden kurtulup cenneti elde etmeye bir katkısının bulunduğuna delalet etmektedir.Halbuki görme, böyle değildir. Dolayısıyla, duymanın daha üstün olması gerekir."
Bil ki, Allah Teâlâ, kâfirlerin böyle dediklerini nakledince, "Bu suretle günahlarını itiraf ettiler..." buyurmuştur. Mukfltil, ayetteki, "günahlarım..." ifadesiyle, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalan (ayışlarını kastettiğini söylemiştir ki, "Bu da, onların, "Biz, her şeyi yalanladık ve "Allah hiçbir şey indirmedi" dedik" şeklindeki sözleridir" der. Ayetteki, ifadesiyle ilgili olarak şu iki ifade yapılabilir:
1) Buradaki, "günah" sözü, çoğul anlamında "günahlar" şeklindedir. Çünkü bu kelimede "fe'l" (iş, oluş, hareket) anlamı vardır. Nitekim Arapça'da, "bağışları, hibeleri" anlamında, "imanların bağışı zuhur etti, ortaya çıktı" denir ki, bu açıklama, Ferrâ'ya aittir.
2) Buradaki müfret kelimesiyle, genellik ve şûyû buluş kastedilmiştir. Nitekim, bu manada Cenâb-ı Hak, "Eğer, Allah'ın nimeti, yani nimetlerini saymaya kalkarsanız,.." (Nam, ıs) buyurmuştur.
Daha sonra da Cenâb-ı Hak, "Allah, cehennemlikleri (rahmetinden) kovsun..."(Mülk, 11) buyurmuştur. Müfessirler bu ifadeye, "Allah'ın rahmetinden uzak olsun onlar! Çünkü, bu onlara fayda vermeyecektir" anlamını vermişlerdir.suhk kelimesi, uzak olma anlamındadır. Bu kelime, tıpkı,(boyun) ve (çadır ipi) denilmesi gibi, şekillerinde kullanılır. Zeccac şöyle der: "Bu kelime, ayette, mef'ûl-i mutlak olarak mansûb kılınmıştır ki mana, "Allah onları rahmetinden uzaklaştırsın..." şeklinde olmak üzere, kelamın takdiri, şeklindedir."
Ebû AH el-Farlsî de şöyle der: "Kaideye uygun olarak bu kelimenin,
(sıhâkan) şeklinde gelmesi beklenirdi. Bu ne demektir ki masdar, fiili hazfedilerek gelmiştir. Bu tıpkı Arapların, "Allah senin ömrünü uzun etsin..." demeleri gibidir.58[58]

Mü’minlere Müjde

Bil ki, Allah Teâlâ, kâfirlerle ilgili olarak tehdit ifade eden ayetlerini zikredince, bunun peşinden, mü'minlerle ilgili olarak bir va'd ifade eden ayetini getirerek, "Filhakika, Hablerinden gıyaben korkanlar (yok mu?), onlar için hem mağfiret vardır, hem de bir çok mükâfaat..." (Mülk, 12) buyurmuştur. Bu ifade hakkında şu iki izah yapılabilir:
Birinci İzah: Bu ifade ile, "Mükellefiyet ile nazarî bilgiler yurdunda bulundukları halde, Rablerini sayıp gözetenler" kastedilmiştir. Çünkü, onların, burada istidlalde bulunmak suretiyle, şeytanla mücahede ve her türlü şüpheyi def etmeye ihtiyaçtan vardır.
İkinci İzah: Bu, mü'min kimsenin bütün günahlardan korunan kimse olduğuna işaret eden bir ifadedir. Çünkü, hiç kimsenin bulunmadığı yerlerde, Allah'a asî olmaktan korunan kimse, insanların, kendisini görebilecekleri yerde, şüphesiz ki günahlardan haydi haydi korunur! Alimlerimiz, fâsıklarla ilgili ilahî azabın sonlu olduğuna dair bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Ayet, böylesi bir haşyeti ve korkuyu duyan kimseler için büyük bir mükâfaatın olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh, kıyamet günü kişi, hem fışkı hem de böyle bir

---

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/14.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/14-15.

haşyet ile huzura geldiğinde, şu iki husus tahakkuk edecektir. Bu kimseye ya, mükâfaat verilip sonra da, bu kimse cezalandırılacaktır ki, bu icmâen batıldır. Yahut da bu kimseye, önce cezası verilip, daha sonra mükâfaat yurdu olan cennete gönderilecektir ki, elde edilmek istenen netice budur.

Bil ki, Allah Teâlâ, hem kâfirlerle ilgili tehdit ifade eden ayetlerini, hem de mü'minlerle ilgili mükâfaat ifade eden ayetini, gayb gâlb sigalarıyla zikredince, bundan sonra kâfirlere hitaba yönelerek.59[59]

"(Ey kâfirler), sözünüzü (ister) gizleyin, ister onu açıklayın. Çünkü O, sinelerin özünü bile hakkıyla bilendir..."
(Mülk, 13) buyurmuştur. Bu hususta şu iKi izah yapılabilir:60[60]

Nüzul Sebebi

Birinci İzah: Ibn Abbas şöyle demektedir: "Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e dil uzatıyorlardı. Cibril (a.s) de, onların söylediklerini Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber veriyordu. Bunun üzerine, Mekkeliler birbirlerine, "(Bundan sonra) gizlice konuşun, zira, Muhammed'in ilahı duymasın..." dediler de, Allah bunun üzerine bu ayeti indirdi.

İkinci İzah: Bu, bütün herkese, yaptıkları her şey hususunda yapılmış olan genel bir hitap olup, kastedilen mana şudur: "Sözleriniz ve amelleriniz, hangi şekilde tahakkuk ederse etsin, Allah'ın bunu bilmesi açısından aynıdır, değişmez... Binâenaleyh, günahları açıkça yapmaktan sakındığınız gibi, gizlice yapmaktan da sakınınız. Çünkü bu, Allah'ın ilmine nisbetle, bir değişiklik arzetmez!.. O, Kendisinin, açtk ve gizli olan şeyleri bildiğini beyan ettiği gibi, kalblerde bulunanı da bildiğini izah etmektedir."61[61]

Yaratan Elbette Bilir

Cenâb-ı Hakk, aşikâr, gizli olanı ve kalblerde yatanı bildiğini belirtince, müteakiben her şeyi bilen bir zat olduğuna delâlet etmek üzere de,
"Yaratıp duran (Allah) mı bitmeyecekmiş! O, latiftir, her şeyden haberdârdır..." (Mülk, 14) demiştir. Ki, bu ifade ile ilgili olarak birkaç mesele vardır:62[62]

Kulun Fiillerim Yaratan Allah'tır

Ayetin manası şudur: "Bir şey yaratan zat, mutlaka yarattığı o şeyi bilmesi gerekir." Bu mukaddime (bu öncül), bu nasla ifade edildiği gibi, aklî delillerle de ifade edilmiştir. Zira, yaratmak, bilerek, kasten, niyete mebnî olarak yoktan var etmek ve îcâd eylemek demektir. Bir şeye kastedenin, yapmaya yönelenin ise, mutlaka o şeyin hakikatini ve özünü bilmesi gerekir. Çünkü, o şeyden habersiz olan kimsenin, ona yönelmiş olması imkânsız olur. Yaratanın, mutlaka yarattığı şeyin mahiyetini bilmesi gerektiği sabit olunca, O'nun, yine mutlaka yarattığı şeyin niceliğini bilmesi gerekir. Çünkü o şeyin bundan daha fazla veya daha noksan olmaksızın, o muayyen mikdar üzere meydana gelmesi, mutlaka ve mutlaka, onu yapanın kasdı ve iradesiyle olmuş olmasını gerektirir. Kasıttan önce ise, ilim gerekir... Binâenaleyh, mutlaka, bu meydana gelen mikdann, daha fazlasının veya daha noksanının meydana gelebilmesinden daha evla ve münasip olabilmesi için, bu mikdarı bilmesi ve o mikdarı yaratmayı dilemesi gerekir. Aksi halde, daha fazlasını veya daha noksanını değil de, meydana gelmeyi buna (meydana gelen şeye) tahsis etmek hiçbir müreccih yok iken, mümkün varlığın iki tarafından birini diğerine tercih etmek olur ki, bu, muhaldir. Binâenaleyh, bir şeyi yaratanın, mutlaka ve mutlaka, yaratılan o şeyin hakikatini, kemmiyyetini ve keyfiyyetini bilmesi gerekir. Mukaddimenin böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki; Alimlerimiz, kulun, kendi fiillerinin yaratıcısı olmadığını izah için, bu ayete tutunarak şu iki izahı yapmışlardır:

---

[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/15.

[60] 60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/15-16.

[61] 61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/16.

[62] 62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/16.

Birinci İzah: Onlar şöyle demişlerdir: "Kul şayet, kendi fiillerinin mucidi (yaratıcısı) olsaydı, o, fiillerini ayrıntılı biçimde bilirdi. Ne var ki kul, fiillerinin tafsilatını bilmemektedir. Binâenaleyh kul, fiillerinin mucidi değildir. Bu "gerekliliği" de, şu iki bakımdan izah edebiliriz:

a) Bu ayete tutunarak;

b) Mesela, on çeşit hareketin meydana gelmesi mümkündür. Bundan daha fazlasının veya daha noksanının da meydana gelmesi mümkündür. Binâenaleyh, daha fazlasının veya daha noksanının değil de, bu on çeşit hareketin meydana gelmesi, mutlaka ve mutlaka, Kadir ve hür irade sahibi bir zâtın bunu hâsseten dilemesi ve tahsisi neticesi olmalıdır. Aksi halde, daha fazlasının veya daha noksanının değil de, bu on çeşit hareketin meydana gelmesi, herhangi bir müreccih bulunmadan, muhdes ve mümkin bu varlığın vücuda gelmesini kabul ötmek gerekirdi. Çünkü, kadir ve hür İrade sahibi zat, meydana gelme İşini bu on çeşit harekete tahsis edince, onun, mutlaka meydana gelenin, daha fazla ya da daha noksan değil de on tane olduğunu bilmesi gerekir... Böylece kulun, kendi fiillerinin mucidi olması halinde, o fiillerinin tafsilatını bilmesi gerektiği sabit olmuş olur.

Kulun, kendi fiillerinin detaylarını bilmediği hususunda da, şu izahlar yapılabilir:

1) Kelâmcılar, hızlı hareket ile yavaş hareket arasındaki farklılığın, hareketsiz şeylerin bozulmasından ötürü olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh yavaş hareketi sağlayan, bazı yerlerde hareket eder, bazen de sükûn yapar.. Ne var ki bu kimse, falan yerde hareket, falan yerde de sükûn ameliyesinde bulunduğunu kesinlikle hatırlayamaz.

2) Hareketi yapan kimse, sükûnun başlangıcı ite sona erdiği yerler arasındaki mekânların sayısı hariç, o hareketlerin cüzlerinin sayısını bilemez. Çünkü bu, bu kimsenin, o meseleyi başından sonuna kadar dolduracak atomların ne kadar olduğunu bilmesine varıp dayanır. Halbuki, bunun bilinemeyeceği, malûm olan bir husustur.

3) Uyuyan ve baygınlık geçiren kimse, bazan, bir taraftan diğer tarafa hareket eder, fakat o, bu hareketini ve mahiyetini, ne de kemmiyetini (sayısını) bilemez.

4) Ebû Ali ve Ebû Hâşim'e göre fail ancak bir mekânda vücuda gelmeyi gerektiren bir iş yapar... Fakat sonra bu işi gerektiren mana, halkın çoğunun hatırına bile gelmez.

Böylece, İşte bu delillerle, kulun, fiillerinin mucidi ve yaratıcısı olmadığı ortaya çıkmış oldu..

Kulun, fiillerinin yaratıcısı olmadığı hususunda bu ayetle yapılan istidlalin İkinci izahı da şudur: Allah Teâlâ, Kendisinin gizli, aşikâr ve gönüllerde bulunan her şeyi bildiğini beyan edince, bunun hemen akabinden, "Yaratıp duran (Allah) mı bilmeyecekmiş?" buyurmuştur. Bu ifade, kendinden Önceki ifâde ite ancak, Allah Teâlâ'nın, insanların gizli ve aşikâr yaptıkları ve gönüllerinde bulunan şeyin halikı ve yaratıcısı olması durumunda alakalı olabilir. Çünkü, Allah bütün bunların yaratıcısı olmasaydı "Yaratıp duran (Allah) mı bilmeyecekmiş?" cümlesi, Cenâb-ı Hakk'ın bütün bu şeyleri bilici olmasını gerektirmezdi. Durum böyle olunca da, Allah Teâlâ'nın, kullarının, ister dış uzuvlara ait, isterse kalbin fiillerine ait olsun, gizli aşikâr yaptıkları her şeyin yaratıcısı olduğu sabit olmuş otur. ayetinden maksad fiiller değil de, bedenler olamaz mı? Çünkü bu bedenleri (cisimleri) yaratan âlim zat, o eşyayı da bilen âlimdir" diye sorulacak olursa cevaben deriz ki: Onun, başkaları için bu şeyleri yaratmasından, Onun bunları bizzarur bilici olması neticesi çıkmaz. Çünkü bir şeyin failinin, başka bir şeyin de âlimi olması gerekmez. Ama, onun, bu şeylerin yaratıcısı olmamasından onları bilici olması neticesi çıkar... Çünkü, bir şeyin yaratıcısının, onu bilmesi gerekir.

Bu ayet hakkında, şu muhtemel üç izah yapılabilir:63[63]

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/16-18.

İkinci Mesele

a) İfadesinin mahallen merfü olması, mef'ûlün ise, muzmer otması... Buna göre ayetin takdiri manası, "Yaratan yarattığı şeyi bilmez mi?" şeklinde olur.
b) ifadesi, mahallen mansub, fail ise mukadderdir. Buna göre, ayetin takdiri manası, "Allah, yarattığını bilmez mi?" şeklindedir. Bu iki ihtimalden birincisi daha uygundur; çünkü, ikincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, yarattığı şeyin zatını bildiğini, fakat onun hal ve sıfatlarını bilmediğini ifade eder. Halbuki bu ayetin maksadı ise, yarattığı şeylerin zatından ziyade sıfatlarını bildiğini ifade etmektir.
c) Ayetteki, 'in takdirinde kullanılmış olması. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, (şems,5) ayetindeki 'nın. manasında kullanılması gibidir. Bu takdire göre U mahlûkatın gizli aşikâr yaptıkları şeyler ile gönüllerinde sakladıkları hususlara işaret etmiş olur. Ki bu da, Allah'ın, kullarının fiillerinin yaratıcısı olmasını gerektirir.64[64]

Latif, Habîr

"O, latiftir, her şeyden haberdardır" cümlesine gelince, bil kif alimler, "latifin ne demek olduğu hususunda İhtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak meselâ bazıları, "Bununla, âlim - bilen" manasının kastedildiğini söylerlerken, diğer bazıları, "Hayır, bununla, Allah, kendisinin, faillerin pek çoğuna nasıl yapıldığı saklı ve kapalı olan latîf, göze görünmez fiillerin faili olduğunu ifade ettiğini söylemişlerdir. İste bundan dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın kulları için ve onlar hakkındaki tedbirinin incelikleri kastedilerek, "Allah'ın kullarına olan lütfü, çok acîbtir." denilir.." demiştercivr. Bu izah, doğruya daha yakındır; aksi halde, Latîf sıfatından sonra el-Habîr kelimesinin yer alması, (faydasız) bir tekrar olmuş olur.65[65]

Emre Verilen Yeryüzü

"O, yeri, sizin faydanıza olarak itaatkâr kılandır. O halde, onun omuzlarında yürüyün. Allah'ın rızkından yeyin. Son gidiş, ancak O'nadır" (Mülk, 15).66[66]

Önceki Kısımla Münasebet

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:67[67]

Birinci Mesele

Bil ki, bu ayetin kendinden Öncekilerle münasebeti şudur: Allah Teâlâ, kullarının gizli aşikâr yaptığı her şeyi bildiğini delillerle beyan etmiş, daha sonra da, bu ayeti tehditvârî bir biçimde getirmiştir ki, bunun benzeri, bir efendinin, kendisine gizlice kötülük yapmayı düşünen kölesine, "Ey falanca, senin gizti açık ne yaptığını ben bilemiyorum. Haydi, sana verdiğim bu evde otur. Senin için hazırladığım bu nimetlerden ye iç, ama benim seni te'dib edeceğimden de emin olma.. Çünkü, istersem, senin, emniyet ve selâmet yerin olan bu evi, içinde, şaşırıp kaldığın, afetler kaynağı, kendi yüzünden helak olduğun sıkıntıların yuvası da kılarım!.." demesi gibidir. İşte, burada da böyledir. Cenâb-ı Hakk adeta, "Ey kâfirler, benim, sizin gizli aşikâr yaptığınız herşeyi bilici olduğumu biliniz de, böylece benden ve benim cezamdan endişe duyucu olunuz.. Sırtında, üzerinde yürüdüğünüz ve size zarar veren şeylerin en uzağı

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/18.
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/18-19.
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/19.
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/19.

olduğuna inandığınız bu yeryüzü yok mu, onu sizin emrinize amade eden faydalanmanıza vesile kılan Benim Beni Haydi o binitin üstüne çıkınız. Çünkü Ben, istesem, sizi o yere batırır ve yeryüzüne, gökten çeşitli belalar yağdırırım" demek istemiştir. İşte, bu ayetin kendisinden önceki ifadesiyle münasebetinin izahı bundan ibarettir.68[68]

Zelül

kelimesi, sana "boyun eğen, itaat eden" her şey için kullanılan bir ifade olup, bunun masdarı, "züll'dür. Bu kelime de, "inkiyad etmek, boyun eğmek, uysal olmak" anlamlarına gelir. Bu manada olmak üzere, Arapça'da meselâ,"uysal hayvan..." denilir.69[69]

Arzın Zelûl Olarak Tavsifi

Yeryüzünün, "uysallıkla, itaatkârlıkla" vasfedilmesi hususunda da şu izahlar yapılabilir:
1) Allah Teâlâ yeryüzünü, meselâ sert bir kaya parçası üzerinde yürümenin
imkânsızlığı gibi, üzerinde yürümenin imkânsız olacağı bir biçimde sert bir kaya bloku olarak yaratmamıştır.
2) Allah Teâlâ, yeryüzünü, silebilir ve kendisinde istenildiği gibi binaların yapılabileceği bir durumda yaratmıştır. Binâenaleyh, yeryüzü sert bir taştan ibaret olsaydı, bütün bunlar imkânsız olurdu.
3) Yeryüzü şayet, taş olsaydı yahut da altın veya demir misüllü olsaydı, hiç şüphesiz yazın alabildiğine sıcak, kışın da alabildiğine soğuk olurdu. Böylece de kendisinde ekim-dikim imkânsız olurdu ve yeryüzü ölüleri de dirileri de sinesinde barındırmazdı.
4) Allah Teâlâ yeryüzünü, hava boşluğunda tutmak suretiyle bizim istifademize sunmuştur. Şayet, yer küresi, bir doğru istikametinde yahutta dairesel olarak hareket etmiş olsaydı, bizim için müsahhar kılınmış 70[70]olmazdı.71[71]

Üçüncü Mesele

Gerek, "onun omuzlarında yürüyün" cümlesinde, gerekse "Allah'ın rızkından yeyin..." cümlesindeki emirler, mübahlık bildiren emirlerdir.72[72]

Dördüncü Mesele

Alimler, "yeryüzünün omuzları" tabirinin izahı hususunda da şunları söylemişlerdir:
1) Keşşaf sahibi şöyle der: "Yeryüzünün omuzlarında yürümek" deyimi, onun, alabildiğine uysal olduğunun mükemmel biçimde temsil edilmesidir. Çünkü, omuz ve omuz uçları, devenin en ince ve üzerinde yürümenin en zor olduğu yerdir. Binâenaleyh, deve, omuzlarında yürünebilecek bir biçimde yaratılınca, alabildiğine itaatkâr ve uysal olmuş olur. Böylece,

---

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/19.
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/19.
70[70] Tesfirinin çeşitli yerlerinden anlaşıldığı İızçre mutessirlmiz Razi, arzın küreliğini kesın olarak kabul etmekle beraber, hareke ettiğini bilmiyordu. Bu noksanlık değildir, O zamanki ilmî seviye böyle idi. Biz, arzın hareket etmesinde de, hizimete amade kılınması nimetinin tezahür ettiğini pek âla Öğrenmiş bulunuyoruz (ç.).
"Yeryüzünde kalmanızın ve Allah'ın rızkından yiyip içmenizin, tıpkı varacağı huzurun Allah'ın huzuru olduğunu bilen ve eninde sonunda varıp O'nun huzuruna duracağı şuuru içerisinde yiyip içen kimselerin beklemesi, yemesi-içmesi gibi olması gerekir" demektir ki Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, mahlukatını, gizli-aşikar inkar ve isyanlardan sakındırmayı murad etmiştir.
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/19-20.
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/20.

"omuzlarında yürüyün..." hitabının, o yeryüzünün son derece uysal olduğunun hikâye yoluyla bir anlatım olduğu sabit olmuş olur."
2) Katâde, Dahhâk ve İbn Abbas'a göre, "yeryüzünün omuzlan", onun dağları ve tepeleridir. Dağlara "omuz" adı verilmiştir, çünkü insanın omuz başları yüksektir. Dağlar da yüksektir. Buna göre mana, "itaat edip uysal olmaktan en uzak görülmesine rağmen, Ben, size o yer yüzünün omuzlarında, yani dağlarında yürümeyi kolaylaştırdım. Binâenaleyh, ya diğerlerindeki durum nasıl olur?.." şeklinde olur.
3) Yeryüzünün omuzları, yolları, vadileri, uçları ve taraflarıdır. Bu, Hasan el-Basrî, Mücâhld, Kelbî ve Mukfttll'in görüşü olup, Ata'nın İbn Abbas (r,a)'dan rivayeti ve Ferrfi'nın da tercihidir. İbn Kuteybe ise, bu ifadeye "Yeryüzünün tarafları" manasını vermiş ve "Çünkü kişinin "menkeb"i, onun iki tarafı, iki omuzudur." Bu tıpkı, "Allah yeri, onun geniş yollarında gezip dolaşınız diye, sizin için bir döşek yapmıştır" <Nuh, 19-20) ayeti gibidir" demiştir.
Ayetteki, emri, "Allah'ın, sizin için yeryüzünde rızık olarak yarattığı şeylerden yiyiniz" demektir."Son gidiş ancak O'nadır" ifâdesi de,"Yeryüzünde kalmanızın ve Allah'ın rızkından yiyip içmenizin tıpkı varacağı huzurun Allah'ın huzuru olduğunu bilen ve eninde sonunda varıp O'nun huzuruna duracağı şuuru içerisinde yiyip içen kimselerin beklemesi yemesi içmesi gibi olması gerekir" demktir ki Cenab-ı Hak bu ifadeyle mahlukatını gizli aşikar inkar ve isyanlardan sakındırmayı murad etmiştir.73[73]

İnsanın Nazik Konumu

Daha sonra Allah Teâlâ, insanların yeryüzünde hayatlarını emniyet içinde sürdürmelerinin, Kendi lütfü ve rahmeti gereği olduğunu istemesi halinde, işi tersine çevirip, üzerlerine kahr bulutlarından âfet yağmurları yağdıracağını beyan ederek, işte bu manada şöyle buyurmuştur:74[74]

"Göktekinin sizi yere batmvermesinden emin mi oldunuz. Bir de bakarsınız kî, o (yer) çalkalanmaktadır"(Mülk, 16).
Bil ki bu ayetlerin bir benzeri de, "De ki: O, üstünüzden veya ayaklarınızın altından, size bir azab göndermeye kadirdir" (En'am. 65) ve "Onu ve evini-barkını yere geçirdik" (Kasas, 8) ayetleridir.75[75]

Allah Mekandan Münezzeh

Bil ki Müşebbihe, bu ayeti delil getirerek, Allah'ın bir yeri olduğunu söylemiştir. Buna şu şekilde cevap veririz: "Bu ayetin, müslümanların iltifatıyla, zahirî manasına alınması caiz değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın gökte olması, göğün Allah'ı, her yanından kuşatmış olmasını gerektirir. Dolayısıyla da Allah, -haşa- gökten küçük olmuş olur. Halbuki gök Arş'dan çok çok büyüktür. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın Arş'a nisbetle çok küçük olması gerekir. Halbuki bu, bütün müslümanların ittifakıyla imkansızdır. Bir de Cenâb-ı Hak, "Gökteki ve yerdeki şeyler kimindir?" de. De ki: Allah'ındır"(En'am, 12) buyurmuştur. Buna göre eğer Allah Teâlâ, gökte olmuş olsaydı, kendi kendinin sahibi (mâliki) olmuş olurdu ki bu imkansızdır. Böylece bu ayetin, zahirî manasına göre anlaşılmaması gerektiğini anlıyoruz. Bunun te'vîli ve tefsiri sadedinde şu İzahlar yapılabilir:
1) Ayetin takdiri, "Göktekinden, yani Allah'ın azabından emin mi oldunuz?" şeklinde niçin olmasın? Çünkü Allah'ın âdeti, hep belaları, inkarcı ve isyankarlara gökten indirme şeklinde cereyan etmiştir. Dolayısıyla gök, Allah'ın rahmet ve nimetinin iniş yeri olduğu gibi, azabının da iniş yeridir.

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/20-21.
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/21.
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/21.

2) Ebû Müslim şöyle demiştir: "Araplar bir tanrının varlığını kabul ediyorlardı, fakat bu tanrının, tıpkı Müşebblhe'nin inandığı gibi, gökte olduğuna inanıyorlardı.
Buna göre Hak Teâlâ sanki onlara, "Gökte olduğuna inandığınız ve dilediği şeyi yapabileceğini kabul ettiğiniz o zâtın, sizi yere batırmasından emin mi oldunuz?" demiştir."
3) Ayetin takdiri, "Gökteki olandan, yani Allah'ın saltanatından, mülkünden ve kudretinden emin mi oldunuz?" şeklindedir. Fakat ayette "gök" sözünün yer alışı, Allah'ın saltanatını ululamak ve O'nun kudretini yüceltmek içindir. Bu tıpkı, "O, yerde de, gökte de gerçek ilahtır" (En'&m, 3) ayeti gibidir. Çünkü tek bir şeyin aynı anda iki ayrı yerde olması mümkün değildir. Binaenaleyh Allah'ın yerde ve gökte oluşundan maksad, O'nun emrinin, kudretinin ve iradesinin göklerde de, yerde de geçerli olduğunu anlatmaktır. İşte bu ayette de böyledir.
4) "Gökteki" ifadesi ile, "azabla görevli meleğin" kastedilmiş olması niçin caiz olmasın. Bu melek de Cebrail (a.s)'dir. Buna göre mana, "Cebrail'in, Allah'ın emri ve müsadesi ile sizi yere batırmasından emin mi oldunuz?" şeklinde olur.
Ayetteki, "Birde bakarsın ki o (yer) çalkalanmaktadır" cümlesine gelince, müfessirler bunun manasının, "Allah Teâlâ onları yere batırırken, yeri harekete geçirir. Böylece yeryüzü alabildiğine çalkalanır. Derken onlar yere batar gider. Üzerlerini toprak kaplar, onları iyice aşağılara iter" şeklinde olduğunu söylemişlerdir, jjlî fiilinin manasının ne demek olduğunu daha önce açıklamıştık.

Cenâb-ı Hak, bu tehdidi ve korkuyu iyice artırarak şöyle buyurmuştur:76[76]

"Yoksa göktekinin, üstünüze taş yağdıran bir rüzgar göndermesinden emin mi oldunuz? Siz, tehdidimin nasıl olduğunu göreceksiniz" (Mülk, 17).
İbn Abbas (r.a), bunun bilfiil tahakkukunun, Cenâb-ı Hakk'ın Lût Kavmine böyle bir rüzgarı göndermesiyle olduğunu ve Cenâb-ı Hakk'ın bu hususta, "Şüphesiz Biz, onların üzerine taş yağdıran bir rüzgar saldık" (Kamer.34) buyurduğunu söylemiştir. "Hftsıb", içinde taşların ve kumların bulunduğu bir rüzgârdır. Bu rüzgar, çok şiddetli olduğu için, taşları, çakılları kökünden söküp savurmaktadır. Bunun, "içinde taşlar olan bulut" manasına olduğu da söylenmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hakk tehdidini artırarak, "Siz tehdidimin nasıl olduğunu göreceksiniz' buyurmuştur. Ayetteki "nerfr" (tehdid) kelimesinin, "munzir" (tehdid eden, ikaz eden) manasına olduğu ve bununla Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedildiği ileri sürülmüştür ki bu, Atfl'nın rivayetine göre İbn Abbas (r.a)'ın ve Dahhâk'ın görüşüdür. Buna göre mana, "Sizler Benim peygamberimi ve onun doğruluğunu anlayacaksınız. Ama bu anlayıp tanıma, size fayda vermeyen bir zamanda olacak" şeklinde olur. Bu kelimenin, "inzâr" (tehdid) manasına geldiği, ayetin, "Sizi o kitab ve peygamberimle inzârımın neticesini görecek, anlayacaksınız" manasında olduğu da ileri sürülmüştür.
Ayetteki, (nasıl) soru edatı, o peygamberin doğruluğunu ve inzârın neticesini bildiren bir ifadedir.77[77]

Öncekilerden İbret Alın

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirleri bu şekildeki tehdıdleri ile korkutunca, bu korkutma işini hem bir misal, hem de bir delil ile pekiştirmiştir. Bu misal, onlardan önceki kafirlerin, inkarları sebebiyle, bu gibi ilahî azabları görüp-müşahede etmeleridir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ şöyle

---

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/21-22.
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/22-23.

buyurmuştur:78[78]

"Andolsun ki onlardan evvelkiler de yalanlamışlardı. Benim inkarım nasıl
oldu?" (Mülk, 18).

Cenâb-ı Hak bu ayetle, Âd, Semûd ve benzeri kafir kavimleri kastetmiştir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Vahidî, buradaki "nekîr" kelimesinin, "Benim inkarım, benim ayıplamam-kınamam" manasına geldiğini, "Onlar benim ilgili azabımı gerçek olarak bulmadılar mı?" demek olduğunu söyler.

2) Ebû Müslim, bu ifadenin, "Münkire verilecek cezam nasılmış" manasına geldiğini söyler. Ebû Müslim sözüne şöyle devam eder: "Buradaki nezir ve nekîr kelimelerinin sonundaki yâ-ı mütekellim, önceki ve sonraki ayetlerin sonları ile birbirlerine benzesin diye, düşmüştür."79[79]

Kudretin Bazı Delilleri

Cenâb-ı Hakk'ın burada aklî delil olarak kudretinin mükemmel olduğunu gösteren şeyi zikretmiştir. Allah'ın kudretinin mükemmelliği sabit olduğunda, kafirlere çeşitli azaplar vermeye kadir olduğu da sabit olmuş olur. Bu delil, şöyle bir kaç şekildedir:80[80]

Saf Saf Uçan Kuşlar

Birinci Delil: Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetidir:

"Onlar, üstlerinde kanatlan açıp-kapayarak uçan kuşları görmediler mi? Bunları, Rahman'dan başkası (havada) tutmuyor. Şüphesiz ki O, herşeyi hakkıyla görendir" (Mülk, 19).

"Sâffât" kelimesi, "uçarken havada kanatlarını açmış olarak... kelimesi de, "kanat çırparken

kanatlarını birleştiren (kapatan)” demektir.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, (bu ikincisini de birincisi gibi) "kâbıdât" dememiş de, fiil şeklindedemiştir?" denilirse, biz deriz ki: Havada uçmak, tıpkı suda yüzmek gibidir. Binâenaleyh yüzmede asıl olan, kol ve bacakların (kanatların) açılmasıdır. Kapanması ise, hareketi sağlamak, için arızî olarak yapılan birşeydir. Dolayısıyla aslî olmayan, arız? olan hareketi Cenâb-ı Hak, fiil ile ifade etmiştir ki bu, "Onlar kanatlarını hep açarlar; tıpkı yüzenin yaptığı gibi zaman zaman da kanatlarını kaparlar (yumarlar)" demektir.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Bunları, ORahman'dan başkası (havada) tutmuyor" buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü ağır ve cüsseli oldukları için, onların havada kalmaları, ancak Allah'ın onları havada tutması ve muhafazasıyla olur.

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Bu ayet, kulunun kendi irade ve ihtiyarıyla yaptığı fiillerin yaratıcısının Allah Teâlâ olduğuna delâlet eder mi? Deriz ki: Evet. Ç ünkü kuşun havada durması da, kendi iradesi ve ihtiyarıyla yaptığı bir iştir. Hak Teâlâ, "Bunları, O Rahman'dan başkası (havada) tutmuyor" buyurduğuna göre, bu, kulunun fiillerinin yaratıcısın in in da Allah olduğunu gösterir.81[81]

Üslup Farkı

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/23.
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/23.
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/23.
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/23-24.

İkinci Soru: Allah Teâlâ, Nahl Sûresinde, "Göğün boşluğunda musahhar olarak uçan kuşları görmediler mi? Onları Allah'dan başkası (havada) tutmuyor" (Nahl, 79) buyururken' burada, "Bunîan, O Rahman'dan başkası (havada) tutmuyor" buyurmuştur. Aradaki fark nedir? Deriz ki: Cenâb-ı Hak, Nahl Sûresinde, göğün boşluğunda musahhar (emre âmâde) olduklarından bahsetmiştir. Binâenaleyh onların orada böyle tutulmaları, sırf ulûhiyyetin gereğidir. Burada ise Hak Teâlâ, bu kuşların kanat açıp-kapamalarından bahsetmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, menfaatlarına uygun bir şekilde o kuşlara kanat açıp-kapamayı ilham etmesi rahmet-i
Rahman'dandır.

Daha sonra Hak Teâlâ, "Şüphesiz ki O herşeyi hakkıyla görendir" buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Cenâb-ı Hakk, "basîr" (gören) ifadesiyle, Kendisinin en ince hususları da bildiğini anlatmak istemiştir. Nitekim Arapça'da, "mahir" "hazık" manasında, "Falanca bu hususta basîrdir" denilir.

2) Bu kelime, zahirî manasındadır. Binâenaleyh diyoruz ki: Allah Teâlâ "şey"dir ve her "şeyi" görendir. Binaenaleyh hem kendisini, hem de bütün mevcudatı görendir. İşte âlimlerimizin, Allah Teâlâ'nın görülebileceğini ve bütün mevcudatın da böyle olduğunu söylemeleri bundan başka birşey değildir.

Buna göre eğer, "Basîr" kelimesi, "ba" harf-i cerrl ile birlikte kullanıldığında, "âlim" manasına gelir. Nitekim Arapça'da, "Eğer o onu biliyorsa,denilir" diye sorulursa, biz deriz ki: Biz bunun böyle olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü Arapça'da, "Allah, duyulacak şeyleri duyan; görülecek şeyleri görendir" denilir.82[82]

Allah'a Karşı Koyan Ordu Mu Var?

"Rahman'a karşı size yardım edebilecek olan kim, şu sizin ordunuz mu? Kafirler ancak bir aldanış içindedirler" (Mülk, 20).

Bil ki kafirler imandan imtina ediyor ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in davetine iltifat etmiyorlardı. Onlar bu hususta şu iki şeye dayanıyorlardı:

a) Malları ve orduları sayesinde kendileri için olan kuvvete...

b) Onlar, "Bu putlar bize hertürlü iyiliği verir ve bizden hertürlü kötülüğü savuşturur" diyorlardı. Allah Teâlâ ise onların bu iki dayanaklarını da çürütmüştür. Birincisini, "Rahman'a karşı size yardım edebilecek olan kim, şu sizin ordunuzmu?" beyanı ile çürütmüştür ki bu ifade, "Yoksa göktekinden ... emin mi oldunuz?" (Mülk,17) ayetine atıftır. Buna göre mana, "Bu iki ayette kendisine işaret edilen o yüce Zat'dan emin mi oldunuz?" şeklinde olur ve "Eğer Cenâb-ı Hakk size azabını gönderirse, O'ndan başka size yardım edeceğini sandığınız şu ordunuz işe yaradı mı?" denilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kafirler ancak bir aldanış içindedirler" buyurmuştur. Bu, "O azabın onların başına gelmeyeceğini söylemesi ve onları aldatması sebebiyle, şeytandan ötürü bir yanılgı içindedirler" demektir.83[83]

O'ndan Başka Rızık Veren Mi Var?

Allah Teâlâ onların ikinci dayanaklarını da şu ayetle çürütmüştür.84[84]

"Eğer O, rızkınızı tutup kesiverse, size nzık verebilecek olan kim? Hayır, hayır onlar bir azgınlık ve nefret içinde hep inad etmişlerdir" (Mülk, 21).

Bu, "Eğer Allah size nzık vermese, o taptıklarınızdan size hangisi nzık verebilir? Bu, akıl sahibi bir kimsenin kabul edeceği birşey değil. Çünkü Allah Teâlâ, yağmur bitki ve saire nzık sebeplerini ortadan kaldıracak olsa, O'nun dışında bir rezzâk bulunamaz" demektir. Bu husus çok net bir biçimde kendisini gösterdiği için de, "Hayır, hayır. Onlar bir azgınlık ve nefret içinde hep inat etmişlerdir" buyurulur ki bu da, "Onlar, gerçek böylesine açık olduğu halde, hep kaçmada, hep hakdan yüz çevirmede, uzaklaşmada ısrar edip, azgınlık etmişlerdir" demektir. Binâenaleyh " 'utüw", onların dünyaya otan düşkünlükleri sebebiyle olup, bu, amelî kuvvetlerinin bozuk olduğuna; "nufûr" ise, cehaletleri sebebiyle olup, bu da nazarî kuvvetlerinin (düşünce özelliklerinin) bozulduğuna bir işarettir.85[85]

---

[82] [82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/24-25.

[83] [83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/25.

[84] [84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/25.

Psikolojik Delil

Bil ki Allah Teâlâ onları azgınlık ve nefret içinde olma ile niteleyince, bu iki vasfın kötü şeyler olduğuna delalet eden şeye dikkat çekerek şöyle buyurmuştur:86[86]

"Yüz üstü düşe-kalka yürüyen kimse mi hidayettedir, yoksa doğru bir yolda
dimdik yürüyen mi?" (Mülk, 22).
Bu ayetle ilgili şöyle birkaç mesele var:87[87]

Birinci Mesele

Vahidî şöyle der: fiilinin "mutavaatı" dtr. Nitekim Arapça'da "Onu diz çöktürdüm, o da diz çöktü, yüz üstü düştü" denilir. Bunun bir benzeri de fiilidir Nitekim Arapça'da, "Rüzgar bulutu açtı, o da açıldı" manasında, denilir."
Keşşaf sahibi ise şöyle der: "Durum hiç de böyle değildir. Çünkü babının bazt fiilleri, bizzat mutavaat için kullanılır. Mesela sen dediğinde, bunun manası, "Kebbe "girdi, yani "Kebb"li oldu (diz çökme halli oldu)" şeklinde olur. ifadesinin manası da, "Bulut, açılma haline girdi" şeklinde olur. fiili de, "Nafza" girdi" demek olur. Bu da "Kabın düşmesi" demektir ki bu ifade, fakirlikten kinayedir. fiili de, "Levm (kınama) haline girdi" manasındadır. ve fiillerinin mutavaatları, şekillerinde gelir.88[88]

İkinci Mesele

Alimler, "Yüz-üstü, düşe-kalka yürüyen kimse..." deyiminin ne demek olduğu hususunda şu

izahları yapmışlardır:

1) Bu, "Dümdüz olmayıp, inişli-çıkışlı bir yolda her an kayıp, yüz üstü düşerek yürüyen bir kimsenin durumu, düşmekten ve tökezlemekten uzak bir şekilde dimdik yürüyen kimsenin durumunun tam aksidir" demektir.
2) Bu şekilde zor bela yürüyen, cehalet ve şaşkınlık üzere olan kimsenin yürümesi, kesin bilgi ve yakını ilim ile malum bir yöne doğru gidenin yürüyüşü gibi olamaz.
3) Yolunu bulamayan, böylece bocalayan ve her an düşe-kalka giden bir kör, bildiği-gordüğü bir yolda yürüyen, gözü başı sapasağlam bir kimse gibi olmaz.
Alimler daha sonra, değişik izahlar yaparak bazıları: "Bu, kafirin ahiretteki durumunu anlatan bir ifadedir" demişler. Mesela Katâde, "Kafir, Allah'a isyan etme işine diz çökmüş, Allah da onu kıyamet günü böyle, diz üstü-yüz üstü hasretmiştir. Mü'min ise, apaçık olan din üzere gitmiş, Allah'da onu kıyamet günü dümdüz yol üzere hasretmiş" demiştir.

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/25-26.
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/26.
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/26.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/26.

Diğerleri ise, "Aksine bu, mü'min ile kafirin, âlim ile cahilin dünyadaki halini anlatan bir ifadedir" demişlerdir. Böyle söyleyenler de değ işi kızanlar yapmışlar: Bir kısmı bunun, bütün mü'minler ve kafirler hakkında genel bir ifade olduğunu söylerlerken, bazıları "Hayır bundan, belli şahıslar kastedilmiştir" derler. Meselâ Katâde, "Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s) ile Ebû Cehît kastedilmiştir" der. Atfl'nın rivayetine göre İbn Abbas (r.a), bununla Hz. Hamza ile Ebû Cehll'in kastedildiğini söylemiştir. İkrime ise bu ifadeyle, Ammâr b. Yâsir (r.a) ile Ebû Cehil'in kastedildiğini söylemiştir.[89][89]

Yaratma Delili

Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmelliği hususunda buradaki İkinci akli delil ise, şu ayettir:
"De ki: "O sizi yaratan, size kulaklar, gözler ve gönüller verendir. Siz ne kadar da az şükrediyorsunuz!" (Mülk,23).
Bil ki Allah Teâlâ, ilk aklî delilini, insanın dışındaki diğer canlılardan bahsederek, yani, kuşların havada duruşunu anlatarak verince; bundan sonra insanların durumunda görülen akli delili getirmiştir. İşte bu da, bu ayette anlatılmaktadır. Allah Teâlâ burada, duyma, görme ve kalbin hallerinde bulunan enteresanlıklara dikkat çekmiştir. Bu üç hususun izahı bu kitabta defalarca geçti. Binâenaleyh bunları tekrar etmenin faydası yok. Bil ki bunların bu ayette ele alınışında, şöyle bir inceliğe dikkat çekme vardır: Hak Teâlâ sanki, "Size, kendilerinde çok kıymetli özellikler bulunan şu üç bağışta bulundum. Fakat sizler, onları zayi ettiniz, dolayısıyla duyduğunuzu kabul etmediniz, gördüğünüze itibar etmediniz, anlayıp-aklettiğiniz şeylerin neticesini de düşünmediniz. Böylece sizler adeta.bu nimetleri ve bağışları, zayi etmiş oldunuz" demek istemiştir. Cenâb-ı Hak işte bundan ötürü, "Siz ne kadar da az şükrediyorsunuz?" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allah'ın nimetlerine şükretmek demek, bu nimetleri O'nun rızasına uygun yerlere yöneltmek demektir. Ama sizler, bu görme, duyma ve akletme nimetlerini, O'nun rızasının olduğu yerlere sarfetmediniz ve böylece O'nun nimetlerine şükretmemiş oldunuz."[90][90]

Haşir Delili

Üçüncü akli delil de şu ayettir.[91][91]

"De ki: "O, sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp yayandır. Ve sonunda hepiniz O'na toplanıp götürüleceksiniz" (Mülk, 24).
Bil ki Hak Teâlâ önce hayvanların halleri ile, ikinci olarak insanın duyma-görme ve tefekkür etme sıfattan İle, üçüncü olarak da, insanın kendisinin sonradan (mahlûk) oluşu île istidlal etmiştir. Bu, "O, sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp yayandır" ifadesiyle anlatılmıştır.
Kelamcılar, felsefecilerin ve bazı müslümanların dediği gibi, insanın mekandan ve kemiyyetten uzak (yalın) bir cevher olmadığı hususunda bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Hak Teâlâ, "O, sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaratıp yayandır" buyurmuş ve böylece insanı, adeta yeryüzüne zürriyet halinde saçıp yaydığını beyan buyurmuştur. Bu, insanın bir mekanda yer alan bir cisim olmasını gerektirir.
Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın bu aklî delilleri serdetmesinin sebebi, "Hanginizin daha güzel amel ve harekette bulunacağını imtihan etmek için..."(Mülk,2) ayetiyle belirttiği imtihanı gerçekleştirmek için, haşr ve neşrin olabileceğini anlatmaktır. Cenâb-ı Hak bu neticeyi isbat için, kudretinin çeşitli delillerini zikretmiş ve bu delillerini, "De ki: "O sizi yeryüzünde zürriyet halinde yaraüp, yayandır" buyurarak noktalamıştır ki bu, "Allah'ın ilk yaratmaya kadir oluşu, şüphesiz ikinci kez yaratmaya (diriltmeye) kadir olmasını gerektirir. İşte bundan sonra Cenâb-

---

[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/27.
[90][90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/27-28.
[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/28.

ı Hak, "Sonunda hepiniz O'na toplanıp götürüleceksiniz" buyurmuş, böylece bahsi geçen bütün bu delillerin, haşr neticesini ortaya koymak için olduğunu belirtmiştir.92[92]

Kafirlerin Haşirden Şüpheleri

Bil ki Allah Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e, o müşrikleri ilahî azabla tehdit etmesini emredince, kafirlerden iki şeyi nakletmiştir. Birincisi, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'den o azab vaktini belirlemesini istemeleridir. Bu, şu ayetin beyan ettiği husustur:93[93]

"Derler ki: "Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz, (söyleyin bakayım). O va'd ne zaman?" (Mülk. 25).
Bu ayetle İlgili bir kaç mesele var:94[94]

Birinci Mesele

Ebû Müslim şöyle der: "Hak Teâlâ, fiili muzarî sigası ile "Derler ki" buyurunca, kâfirlerin bu Sözü ileride
söyleyebilecekleri muhtemel olduğu gibi, geçmişte söylemiş olmaları da muhtemeldir. Geçmişte söylemiş oldukları farzedilirse, ayetin takdiri, "Diyorlardı ki" şeklinde olur."95[95]

İkinci Mesele

Onlar bu sözü belki alayvârî söylüyorlardı; belki de bu azab hemen gelmediği için, bir acizliği vehmettirerek, bunun aslı-esası olmadığını iddia etmekiçin söylüyorlardı.96[96]

Üçüncü Mesele

Sorulan o "va'd" nedir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, kıyamettir.
b) Bu, azabtır. Bu fırklı manaların hikmeti ileride gelecektir, inşaallah...
Hak Teâlâ daha sonra bu soruya şöyle cevap vermiştir:97[97]

"De ki: "O(nun) bilgisi, ancak Allah yanındadır. Ben sadece Allah'ın azabım apaçık haber veren bir nâzirim" (Mülk, 26).
Bu, "Bir şeyin olacağını bilmek, olacağı vakti bilmekten başka birşeydir. Binâenaleyh birincisiyle ilgili bilgi bende mevcuttur ve bu, size inzâr etmem ve sakındırmam için yeterlidir. Ama ikinci husustaki bilgi Allah'a aittir. Apaçık bir inzarcı (uyarıcı) olmam için, bunu bilmem gerekli değildir" demektir.98[98]

Azabı Gördüklerinde Durumları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu va'di, bu azab vakti gelince, o kâfirlerin ne hal aldıklarını da şöyle beyan buyurmuştur:99[99]

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/28.
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/29.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/29.
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/29.
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/29.
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/29.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/29.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/30.

"Artık onu yakında gördükleri zaman, o kâfirlerin yüzleri kötü bir hale getirilmiş ve onlara, "İşte bu sizin, (hakkında) iddialaştığınız şeydir" denilir" (Mülk, 27).
Ayetle ilgili bir kaç mesele vardır:[100]

Birinci Mesele

kısmındaki mef'ul zamiri, ifâdesine râcidir. kelimesi ise, "yakın" anlamında olup, kelamın takdiri, "onlar bu va'di yakın görünce..." şeklindedir. Mananın, "o iyice yaklaştığında..." şeklinde olması da muhtemeldir. Böylece, Cenâb-ı Hak, bunu bizzat, yakınlığın kendisi kılmış olur. Hasan el-Basrî ise, kelimesine, "bizzat, iyânen görünce..." anlamını vermiştir ki, bu, tefsir olmayıp, bir manadır. Zira, insan, kendisine yakın olan şeyleri gözüyle görür..[101]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, "o kafirlerin yüzleri kötü bir hale gelir..." buyurmuştur. İbn Abbas, bu kelimesine, "karardı" anlamını vermiştir. Bunun sebebi de, üzüntü ve gamdan dolayı, gözü bürüyen dumandır. Zeccac ise, "o yaklaşınca, onun kötülüğü ortaya çıktı..." anlamını vermiştir ki, kelimesinin aslı çirkinlik ve hoşa gitmemedir. Es-Seyyle ise, el-hasenetu kelimesinin zıddıdır. Nitekim Arapça'da, bir şey kötü olduğunda çirkin ve kötü kılındığında ise (sîe - yüsâ'û) denilir. O halde, bu kelime aslında, hem lâzım, hem de müteaddî olan bir fiildir. Binâenaleyh, ifâdesinin anlamı, "onların yüzleri çirkin-leştirildi kötü hale getirildi..." şeklinde olur. Ki, sebebi de, üzüntü ve o yüzü, bir gam dumanı ve morluğun, kederin bürümesidir. Böylece onların yüzleri, kısas edilmek üzere öldürülmeye götürülen kimsenin yüzü gibi oldu.[102]

Üçüncü Mesele

"Artık onun yakında gördükleri zaman..." ifadesi, geçmişle ilgili bir ifadedir. Yani, buradaki fiil, mazî sigasındadır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Derler ki: O va'd ne zaman..." ifadesindeki "va'd"i, "mutlak azab" manasına alanlara göre, bu ayetin tefsiri kolaydır. İşte bu yüzden Ebû Müslim, ayetin bu ifadesine, "Âd ve Semûd'un başına gelen şey gibi, onlara helak edici o ilahî azab gelip çattığında, bu azab onlara yakın olduğu için, yüzleri kararır, morarır.." manasını vermiştir. Ama, o ifadedeki "va'd"i "kıyamet" anlamına alanlara göre, bu ifadedeki 'nın anlamı, "her ne zaman onlar onu yakın görürlerse..." şeklinde olur. Bu böyledir, zira, geçmişi anlatan bir ifadedir. Halbuki, kıyametin halleri ise, "mazî" değil "gelecektir".
Binâenaleyh lafzı, bizim bahsettiğimiz biçimde yorumlamak gerekir. Mukâtil de, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetine, "Onlar, âhiretteki azablarını yakın görünce..." şeklinde mana vermiştir.
"ve onlar, "işte bu sizin, (hakkında) iddialaştığmız şeydir..." denilir" ayetiyle ilgili olarak birkaç mesele vardır.[103]

Birinci Mesele

Bazı kimseler, bu sözü söyleyenlerin, "zebaniler" olduğunu derken, diğer bazıları da, "onlar bu sözü birbirlerine demişlerdir" derler.[104]

---

[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/30.
[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/30.
[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/30.
[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/30-31.
[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/31.

İkinci Mesele

Ayetteki, kelimesi hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Ferra" şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu ifade ile, "duâ" kelimesinden olmak üzere, "peşine düştüğünüz, acele manasını kastetmiştir. Çünkü, Arapça'da, tıpkı kelimesi, de aynı anlamlar için olmasını talep ettiğiniz kelimeleri gibi, farklı iki siga olarak kullanılılır.
2) Bu kelime ed-de'vâ kökünden olup, buna göre mana, "Sizin yok kabul ettiğiniz, batıl olduğunu gördüğünüz; yani, batıl olduğunu iddia edip size ulaşmayacağını sandığınız şey, işte budur" yahut ta, "kendisi sebebiyle, öldükten sonra diriltilmeyeceğinizi iddia ettiğiniz şey budur..." şeklinde olur.
3) Bu kelimenin istifhâm-ı inkâr! anlamında olmasıdır. Buna göre mana, "Bunu mu iddia ediyordunuz? Hayır hayır, tam aksine sizler, yokluğunu, bunun olmayacağını iddia ediyordunuz..." şeklinde olur.105[105]

Üçüncü Mesele

Ya'kûb el-Hadramî, kökünden olmak üzere, şeddesiz olarak, şeklinde okurken, yedi kıraat

imamı, "Iddiâ'ın" kökünden olmak üzere, şeddeli olarak şeklinde okumuşlardır.106[106]

Kafiri Kim Kurtarır?

"De ki: "Eğer Allah, beni ve benimle beraber olanları imha eder, yahut bizi esirgerse, ya kafirleri acıklı bir azabtan kurtaracak kimdir?" (Mülk, 28).
Bil ki bu, Hz. Muhammed (s.a.s), o kafirleri ilahî azabla tehdit edince, kafirlerin Hz. Muhammed (s.a.s)'e söyledikleri şeye verilen ikinci türden bir cevaptır. Rivayet olunduğuna göre Mekke kafirleri, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Yoksa "(O), bir şairdir, biz onun, zamanın felaketli hadiselerini gözetliyoruz" mu diyorlar?"frur, 30) ve "Daha doğrusu siz peygamberin de, mü'minlerin de ailelerine temelli dönemeyeceklerini sandınız..." (F«tîh. u) ayetlerinde buyurduğu üzere, Hz. Peygamber (s.a.s) ve mü'minlerin aleyhine beddua ediyorlardı. Daha sonra Cenâb-ı Mak bu hususu şu iki bakımdan cevaplamıştır:
Birincisi: İşte bu ayettir. Buna göre mana, "Ey Resulüm, "Allah, Öldürmek suretiyle, beni ister helak etsin, isterse ecelimi, Ölüm zamanımı ertelemek suretiyle bana merhamet etsin, sizin, bunda ne menfaatiniz var ki? Hangi menfaatiniz söz konusu ki? Ve, Allah'ın azabı başınıza geldiğinde, sizi o azabtan kurtaracak olan kimdir? Bu putların veya başkalarının sizi kurtaracaklarını mı sanıyorsunuz? Binâenaleyh, sizin kurtarıcınız olmayacağını bildiğinize göre, o, azabtan sizi kurtaracak şeye, yani tevhid, nübüvvet ve ba's hakkındaki ilme sımsıkı sarılmalı değil misiniz? de" şeklindedir.107[107]

İnanıp Kurtulduk

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın,
"De ki: "O, Rahman'a biz, O'na iman ettik ve ancak O'na güvenip dayandık. Artık apaçık bir sapıklık içinde bulunan kimdir, bunu ilerde siz de bileceksiniz" (Mülk, 29).
Bu, "O, Rahman'dtr; biz O'na inandık ve ancak O'na tevekkül ettik. Böylece O, siz bizim hakkımızda İnatkar ve küfür sahibi olduğunuz halde, sizin dualarınızın makbul olmayacağını bilmektedir. Çünkü biz, O'nu tasdik ettik ve sizin yaptığınız gibi, O'nu inkar etmedik.

105[105]Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/31.
106[106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/31.
107[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/31-32.

Başkasına değil, O'na tevekkül ettik. Siz ise, adamlarınıza ve mallarınıza güvenmektesiniz, tevekkül etmektesiniz.." demektir. Ayetteki kelimesi, ifadesine uygun olsun diye, yâ ile (ya'lemûne) diye de okunmuştur.[108][108]

Allah'a Tevekkül Gerektir

Bil ki Cenâb-ı Hak, başkasına değil Kendisine tevekkül edilmesi gerektiğini anlatınca, bunun delili olarak da, şöyle buyurmuştur:[109][109]

"De ki: "Eğer suyunuz yerin dibine savulup giderse, kim akar bir su getirebilir, söyleyin!?" (Mülk, 30).
Cenâb-ı Hakk'ın bu sorudan maksadı, bu kafirlere, sürdürdükleri küfrün kötülüğünü göstermek için, onları, bir kısım nimetlerini kabul eder hale getirmesidir. Dolayısıyla bu ayetin manası, "Söyleyin bakalım, şayet suyunuz yere doğru batarsa, size, akan bir suyu kim getirecektir?" demek olup, bunun cevabı, mutlaka onların, "Allah!" demeleri şeklinde olur. Dolayısıyla da, bu durumda onlara, "O halde daha ne diye hiçbir şey yapamaz şeyleri ulûhiyyet hususunda O'na ortak tutuyorsunuz?" denilir. Ve bu ayet bu manasıyla tıpkı, "Şimdi içmekte olduğunuz suyu söyleyin bana. Onu buluttan siz mi indirdiniz, yoksa indiriciler biz miyiz"(Vakıa, 68-69) ayetleri gibi olur.
Ayetteki, kelimesine gelince, bu manalarındadır. Nitekim su, yere çekilip yerin içinde kaybolduğunda denilir. O halde, bu demektir ki, buradaki masdan, ism-i fail manasındadır. Ve bu tıpkı, (âdil) anlamında "çok âdil adam" denilmesi gibidir, kelimesi, "gözlerin gördüğü, apaçık şey..." anlamında olup, tıpkı , kelimesi gibi, 'ayn kökünün ism-i mef'ûlüdür. Bu kelimenin, "akan çeşmeler" manasına geldiği ve bu durumda da, bunun, kökünden olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre adeta, "akan bir suyu..." denilmek istenmiştir. En iyisini Allah Teâlâ bilir. Salât ü selâm, Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve ashabına olsun (Amin).[110][110]

* * *

---

[108][108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/32.
[109][109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/32.
[110][110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/32-33.

KALEM SURESİ

Elliiki ayet olup, Mekki'dir.[1]

"Nün..." (Kalem, 1).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[2]

Huruf-i Mukatta'a

Bu tür ifadeler hakkında ileri sürülen görüşleri biz, Bakara Sûresi'nin başında uzun uzun anlattık. Buraya has olan ilave izahlar ise şunlardır:
1) Nûn, "balık" demektir. Yunus (a.s)'dan bahsedilirken, (Enbiyâ, 67) denilmesi de, buna varıp dayanmaktadır. Bu görüş, İbn Abbas, Mücâhid, Mukâtil ve Süddî'den rivayet edilmiştir. Daha sonra bu görüşte olanlardan kimileri, "Allah Teâlâ, bu harf ile, sırtında yeryüzünün bulunduğu o balığa yemin etmiştir.. Ki bu balık en aşağıdaki yerin altında bulunan denizdedir.." demişlerdir. Kimileri de, "Allah Teâlâ, karnında Yunus (a.s)'u hapseden balığa yemin etmişdir" demişlerdir. Bir kısmıda, "Allah Teâlâ, Nemrud'un okuna kanı bulaşan o balığa yemin etmiştir" demişlerdir.
2) Bu da, İbn Abbas'tan rivayet edilmiş olup Dahhak, Hasan el-Basrî ve Katâde'nin tercihidir. Buna göre ö mürekkeb hokkası, anlamındadır. Ki şairin
"özlem ve iştiyak onları hatırıma getirdiği her keresinde, mürekkeb hokkam, ardı arast kesilmeyen gözyaşları dökmüştür" sözü de bunu ifade eder. Binâenaleyh, bu harf, hokka ve kalem'e yapılmış bir yemin olmuş olur. Çünkü, yazı işi meydana geldiği için, bu iki alet edavattan sağlanan fayda çok büyüktür. Zira, karşılıklı antlaşmalar, bazan şifahî olarak, bazan da yazıyla sağlanır.
3) Nûn, meleklerin, Allah'ın kendilerine emrettiği şeyleri üstüne yazdıkları levhadır. Bunu, Muavlye ibn Kurre "merfû" olarak rivayet etmiştir.
4) Nûn, sayesinde, meleklerin yazılarını yazdığı (manevî) mürekkebtir.
Bil ki, bu izahların tümü de zayıftır. Çünkü biz, bu ifadeyi, kendisine kasem edilen bir şey addettiğimizde, bu durumda eğer bir cins addedilirse, bizim bunu mecrûr ve tenvinli yapmamız gerekir. Çünkü, bu takdire göre yemin, ya belirsiz bir hokkaya, yahut da belli olmayan bir balığa edilmiş olur. Buna göre adeta, ya yahut da şeklinde denilmiş olur. Yok eğer bir alem ise, bunu, munsarıf ve mecrûr kılmamız; eğer gayr-ı munsarıf addedersek, bunu, gayr-ı munsarıf yapıp fethalı okumamız gerekir.
5) Buradaki nûn harfi "Rahman" kelimesinin son harfidir. Çünkü, bu kelimede kelimesiyle, Rahman isminin "nûn J"u birleşmiştir. Böylece Allah Teâlâ, bu ismin en son harfini zikretmiştir ki, esas maksad, bu harfi değil, ismin tamamına yemin etmektir. Bu görüş de tutarsızdır, çünkü böyle bir şeyi caiz görmek, Batınîler için, o bâtıl şeylerine kapı açmak olur. Tam aksine hak ve gerçek olan şudur: Bu, ya bu sûrenin ismidir, yahut bunun getiriliş maksadı (yine) meydan okumadır, yahut da Bakara SûresÎ'nin başında da zikredilmiş olduğu gibi diğer husustur.[3]

Ayetteki Okunma Şekilleri

Kıraat alimleri, ifâdesinde, o 'un izhar ve ihfâ ile okunup okunamayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Binâenaleyh bunu izhâr ile okuyanlara gelince, bu kimse, bununla burada iki sakinin bir araya gelmesinin delâleti ile, vakf yapmaya niyetlenmiş olur. Vakıf yapıldığından, kendinden sonra gelenden ayrıymış gibi olmuş olur. Kendinden sonra gelenden ayrı olunca da, izhâr yapmak vacib olur. Çünkü, ağız harflerinde ihfâ, ancak, bitişme (ittisal) halinde söz konusu olur. İhfâ ile okumanın izahı da şudur: Vasi hemzesi, meselâifadesiyle, Arapların sayılar hakkındaki gibi sözlerindeki harflerle beraber kullanıldığında düşmez. Bu harflerle beraber kullanıldıklarında hemze düşmeyince, biz, bunun vasi takdirinde olduğunu anlamış oluruz. Sen bu harfi (nûn harfini) vasi edince de, nûn'u gizlemiş olursun. Ki, bu hususu, ifadelerini tefsir ederken de ele almıştık. Ferrâ şöyle der: "Nûn'u izhar ile okumak, benim daha çok hoşuma gider. Çünkü nûn, hece harfidir. Hece harfleri ise, vasi olunsalar bile, üzerlerinde vakf yapılmış gibidir.4[4]

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/35.
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/37.
[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/37-38.

Kalem

"Kaleme, yazmakta oldukları şeylere and olsun ki..." (Kalem, 1).
Bu hususta, iki görüş bulunmaktadır:
Birinci Görüş: Kendisine yemin edilen şey, cins olup, bu da, semada ve yerdekilerin, sayesinde yazı yazdıktan bütün kalemleri içine alır. Cenâb-ı Hak, "Rabbin nihayetsiz kerem sahibidir. Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini O öğretti"(Aiak, ^buyurmuştur. Allah, insana,, konuşma kabiliyeti vermek suretiyle lütufta bulunduğu gibi, kalemle yazabilme kuvvetini vermek suretiyle de lütfetmiştir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Ki o, insanı yarattı ve ona beyanı öğretti..."(Rahman,3-4) buyurmuştur.
Kalemden nasıl yararlanıldığının izahına gelince, bu şöyledir: Her şeyden önce, kalem sayesinde, karşınızda olmayan uzaktaki kimseler, adeta muhatap gibi olurlar. Böylece kişi, bu kalem sayesinde, dili ile yanındaki kimselere bir şeyler öğretebildiği gibi, uzaktakilere de anlatma imkanını elde eder.5[5]

Kader Kalemi

İkinci Görüş: Kendisine kasem edilen şey, "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kaîemdir..." haberinde yer alan, belli ve muayyen olan o kalemdir. Nitekim İbn Abbas, "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki, kalemdir. Daha sonra, Allah o kaleme, "Kıyamete kadar olacak şeyleri yaz!" dedi ve, Kalem de, canlıların ecelleri ve amelleri gibi, kıyamete kadar olacak şeyleri yazıverdi..." demiştir. O, sözüne devamla şöyle der: "Bu, uzunluğu semâ ile yer arası kadar olan, nurdan bir kalemdir."
Mücâhid de İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak kaleme, "Kaderi yaz!.." dedi de, kalem de, bunun üzerine, kıyamete değin olacak şeyleri yazıverdi.. İnsanlar, olmuş bitmiş (yazılmış) şeyler üzerinde hareket etmektedirler.."
Kâdî şöyle dör: "Bu haberdeki ifadeleri, mecazî manaya almak gerekir. Çünkü, yazmaya has olan bir alet durumundaki kalemin, canlı ve akıllı, böylece de kendisine emredilip yasaklar konulan bir şey olması caiz değildir. Çünkü, kalemin mükellef bir canlı oluşu ile, yazı aleti oluşunun arasını uzlaştırmak imkânsızdır. Tam aksine bundan muradın, Allah Teâlâ'nın o kaleme, olacak şeylerin tümünü yazdırtmasıdır. Bu da tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "O bir şeye hükmetti mi, ona ancak "ol" der, o da oluverir..." (Bakara, 117) ayeti gibidir. Çünkü burada, ne bir emir, ne de bir mükellef tutma söz konusudur. Aksine bu, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin, hiçbir çekişme ve hiçbir karşı koyma olmaksızın, kudreti dahilinde olan şeye, kudretinin nüfuzudur.
Bazı kimseler de burada zikredilen "kalem"in, "akıl" olduğunu ve aklın, bütün mahlukatın hemen hemen temeli olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Bunun delili, haberlerde yer alan şu husustur; "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir." Bir başka haberde ise, "Allah'ın yarattığı şeylerin ilki bir cevherdir. Böylece Cenâb-ı Hak bu cevhere, heybet gözüyle nazar etti

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/38.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/38-39.

de, cevher eridi, kızdı. Derken ondan birduhân (duman) bir köpük yükseldi. Allah duhândan, dumandan yani, köpükten de yeri yarattı" buyurulmuştur. Bu haberlerin tümü, kalemin, aklın ve mahlukatın temeli olan o cevherin, aynı şey olduğuna delalet eder. Aksi halde çelişki söz konusu olur.

Cenâb-ı Hak, "yazmada oldukları şeylere and olsun" buyurmuştur. Bil ki buradaki kendinden sonraki ifadeyle, te'vil-i masdar durumundadır. Böylece ayetteki bu ifâde, takdirinde olmuş otur. Derken de yemin bizzat yazma işine yapılmış olur. Bu ifadeyle, ism-i mef'ûl manası kastedilmiş de olur, yani "yazılmış şeylere" demek olur. Her iki takdire göre de, şimdi biz buradaki "kalem" kelimesini, Allah'ın yarattıkları şeyler içinde yer alan bütün kalemler manasında alırsak, ayetin ifade ettiği mana açık olmuş olur. Böylece de Allah Teâlâ her kaleme ve her kalemle yazılan şeye yemin etmiş olur.

Bu ifade ile kastedilenin, Hafaza Meleklerl'nin ve Kiramen Kâtibinin yazmış oldukları şeyler olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bu "kalem" ifadesiyle, kalemin sahiplerinin (kalem kullananların) kastedilmiş olması da mümkündür. Böyle olması halinde, 'deki "vâv" zamiri, kalem sahiplerine râci olmuş olur. Buna göre sanki, "Kalem sahiplerine ve onların satretmelerine, yani yazıp-cizdikleri şeye yemin olsun ki..." denilmek istenmiştir. Fakat biz, ayette geçen "kalem" ifadesini, (o hadiste haberde yer alan) o belli "kalem" manasına alırsak, o zaman Hak Teâlâ'nın "yazmakta oldukları şeylere..." ifadesiyle onların kendisine yazı yazdıkları şey, yani Levh-i Mahfuz kastedilmiş olabilir. ifâdesindeki "cemî'Mik ile de, kelimenin cemîliği değil, aksine "ta'zîm" manası kastedilmiştir. Yahut da bu ifadesiyle, kıyamete kadar olacak şeylerin tamamı ile, mahlukatın yapacağı işler ve onların ömürleri kastedilmiş olabilir. 6[6]

Kasemden Maksat

Bil ki Allah Teâtâ, kendisiyle yemin edilen şeyi zikredince, kendisi için yemin edilen şeyi de hemen peşinden getirerek şöyle buyurmuştur:7[7]

"Sen, Rabbinin nimeti sayesinde, bir mecnun değilsin. Senin için muhakkak ve muhakkak tükenmeyen bir mükafaat vardır ve hiç şüphesiz sen büyük bir ahlak üzerindesin" (Kalem, 2-4).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, "Sen, Rabbinin nimeti sayesinde bir mecnun değilsin" beyanı ile ilgili şöyle iki mesele vardır:8[8]

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bir gün, hanımı Hatice (r.ah)'ye haber

vermeden Hlra mağarasına çekip gitti. Derken, Hatice (r.ah), onu aradı fakat bulamadı. Bir de ne görsün, karşısında Hz. Peygamber (s.a.s), herhangi bir toz duman olmadan, rengi değişmiş olarak durmuyor mu! Bunun üzerine, Hz. Hatice (r.ah), ona, "Sana ne oldu?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), Cebrail (a.s)'in geldiğinden, kendisine, "Rabbinin ismiyle oku" dediğinden bahsetti ki işte Kur'ân'dan inen şeyin ilki budur.

Hz. Peygamber (s.a.s) sözüne devamla şöyle buyurdu: "Daha sonra Cibril beni, bulunduğum yerden, düz bir yere indirdi. Abdest aldı, ben de abdest aldım; sonra namaz kıldı, ben de onunla birlikte iki rekât namaz kıldım ve Cibril, "Ey Muhammed, namaz işte bu şekildedir" dedi. Hz. Peygamber (s,a.s), bunu Hatice (r.ah)'ye anlatınca, Hatice (r.ah), amcasının oğlu olan Varaka b. Nevfel'e gitti ki Varaka, kavminin dinine girmemiş, aksine hristiyan olmuştu-.

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/39-40.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/40.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/40.

Hz. Hatice (r.ah), ona durumu anlatınca, "Muhammedi bana gönder" dedi. Hz.Hatice(r.ah)de, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Varaka'ya gönderdi. Varakanın yanına geldiğinde, Varaka ona, "Cibril sana, her hangi bir kimseyi Allah'a davet etmeni emretti mi?" deyince, Hz. Muhammed (s.a.s), "Hayır" cevabını verdi. Bunun üzerine Varaka, "Allah'a yemin olsun ki, eğer senin davet günlerine kadar yaşarsam, sana çok büyük destek verir ve çok yardım ederim" dedi. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in davet günleri gelmeden de öldü.
İşte bu hadise, Kureyş kâfirlerinin diline düşüp yayıldı. Bunun üzerine Kureyş kâfirleri "o bir deli" dediler de Allah Teâlâ, bu sûrenin başından bu beş ayet ile, onun deli olmadığına yemin etti. Daha sonra İbn Abbas (r.a) sözüne devamla, ilk nazil olan ayetin, (Ala, 1) ayeti olduğunu, bunun ise ikincisi olduğunu söyledi.9[9]

İkinci Mesele

Zeccâc şöyle der; kelimesi, 'nın ismi, ise, haberidir. ifadesi ise, isim ile haber arasına girmiş bir ifadedir. Buna göre mana, "Rabbinin nimeti sayesinde, sende delilik vs. yoktur" şeklinde olur ve bu tıpkı, "Elhamdülillah sen akıllısın.", "Allah'a hamdolsun sen deli değilsin", "Allah'ın bir nimeti olarak, sen akıllı ve anlayışlısın" ve "Allah'ın nimeti sayesinde, sen fakir değilsin" denilmesi gibidir ki bütün bunların manası, "övgüye değer bütün bu sıfatlar sende mevcutken, kötü sıfatlar, Allah'ın in'amı, lütfü ve ikramı sayesinde, sende yer almamış, silinmiş gitmişlerdir" demektir. Ata ve İbn Abbas (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinin nimeti ile..." ifadesiyle, "sana iman ve nübüvvet gereklidir" manasını kastettiğini ve bunun o müşriklerin, "Ey kendisine Kur'ân indirilen, sen bir delisin" (Hicr, 6) şeklindeki sözlerine cevap olduğunu söylemişlerdir.10[10]

Hz. Peygamberi Taltif

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i burada şu üç sıfatla nitelemiştir:11[11]

Töhmetten Uzaksın

Birinci Sıfat: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in deli olmadığını belirtmiş, sonra da bu iddiaya, bunun doğruluğuna kesinkes delalet edecek şeyi eklemiştir. Bu böyledir, çünkü ayetteki,"Rabbinin nimeti sayesinde..." ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, tam bir fesahat, mükemmel bir akıl, beğenilen bir gidişat, her türlü kusur ve ayıptan uzak olma ve her türlü olumlu sıfatla muttasıf olma gibi nimetlerinin, Hz. Peygamber (s.a.s) de çok net bir şekilde mevcut olduğuna delâlet eder. Bu nimetler, Hz. Peygamber (s.a.s)'de, adeta elle tutulur, gözle görülür bir biçimde mevcut olunca, bunların o peygamberde mevcut oluşları, onda bir deliliğin bulunmasına ters düşer. Binâenaleyh Hak Teâlâ, onların, o Peygamber (a.s)'e, "Sen bir delisin" şeklindeki sözlerinde yalancı olduklarına, yakîn bir delaletle, delalet etsin diye, işte bu inceliğe dikkat çekmiştir.12[12]

Büyük Mükafaatın Var

İkinci Sıfat: Bu, "Senin için muhakkak ve muhakkak tükenmeyen bir mükafaat vardır" ayetinin itade ettiği husustur. Ayetteki, "gayr'ı-memnûn" ifadesinin ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Ekseri alimlerin benimsediği fikre göre, bunun manası "noksan olmayan, kesintiye

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/40-41.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/41.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/41.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/41-42.

uğramayan, sonlu olmayan" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, "Yürümek onu aciz bıraktı" manasında, denilir. "Menîn" de, zayıf, aciz, güçsüz manasınadır. Yine birisi birşeyi katedip, tamamladığında, denilir. Lebîd'in "(Bu köpekler), iyice siyah olup, nzık olarak kendilerine ayrılmış olan avı elde eder, yakalarlar" şeklindeki sözü de bu manadadır ki Lebîd bu mısrasıyla, ava alıştırılan köpeği tavsif etmektedir. Bu ayetin bir benzeri de, "Kesintisiz bir bağış..." (Hud, 108) ifadesidir.

2) Mücâhld, Mukâtil ve Kelbî'ye ait görüşe göre, bu ifadenin manası, "Başına kakılmak suretiyle bulandırılmayan bir nimet" şeklindedir. Mu'tezlle, bu hususun izahı sadedinde "Bu, sana bir lütuf olarak verilmemiştir. Çünkü bu, ameline karşılık hakettiğin bir mükafaattır. Yoksa karşılıksız yapılmış bir lütuf değildir" manasını verir. Birinci görüş daha uygundur. Çünkü bu nimeti, bir ücret olarak görmek, bunda zaten bir başa kakmanın olamayacağını ifade eder. Binâenaleyh ayeti bu manaya almak bir tekrar gibi olmuş olur.

Alimler bu ücretin (ecrin), neden dolayı tahakkuk ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun manasının, "Bu, tenkidlere ve çirkin sözlere tahammül edip, onları sabırla karşılamandan ötürü, senin için kesintisiz büyük bir ücret var" şeklinde olduğunu söylerlerken, diğer bazıları, "İnsanları Allah'a davet etmen ve dini hükümleri onlara açıklaman hususunda, peygamberliğini ortaya koyup mucizeler gösterdiğin için, sana devamlı ve halis bir ücret var. Binâenaleyh o kâfirlerin, sana deli demeleri, seni bu Önemli vazifeyle meşgul olmaktan alıkoymasın. Çünkü bu sayede senin için, Allah katında yüce mevkiler ve mertebeler vardır" manasını vermişlerdir.13[13]

Üstün Ahlak Sendedir

Üçüncü Sıfat: Bu, "Hiç şüphesiz büyük bir ahlak üzerindesin sen" ayetinin ifade ettiği husustur.14[14]

Tabi Olacağın Hidayet

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:15[15]

Birinci Mesele

Bil ki bu ifade, biraz Önce geçen, "Rabbinin nimeti sayesinde..." ifadesinin bir tefsiri ve Peygamber (s.a.s)'in deli olduğunu söyleyenlere, bunun yalan ve asılsız bir şey olduğunu açıklayan bir ifadedir. Bu böyledir. Çünkü güzel huylar ve beğenilen hal ve hareket tarzları, o peygamberlerde açıkça görülen bir keyfiyettir. Böylesi güzel huylarla donatılmış birisine, deli olduğunu söylemek caiz değildir. Çünkü delilerin huyları kötüdür. Hz. Peygamber (s.a.s)'in güzel huyları, kâmil ve mükemmel olunca, pek yerinde olarak Allah Teâtâ bu huyları "büyük" diye nitelemiştir. İşte bundan ötürüdür ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Cenâb-ı Hak, "Ben sizden herhangi bir ücret istemiyorum ve ben mütekelliflerden de değilim"(sad.se) demesini emretmiştir. Bu, "Ben, size gösterdiğim bu huylarım ve hareketlerimi tekellüf ile, zorlanarak, yapmacık olarak yapmıyorum. Çünkü, bunları zoraki yapanların bu tür hareketleri uzun süre devam etmez. Aksine bu hareketlerim fıtratıma, tabiatıma dayanmaktadır" demektir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huy ve ahlakını "büyük" diye tavsif etmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "İşte bu peygamberler, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. Haydi onların hidayetü yollarına sen de uy" (En'âm, 90) buyurmuştur. Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, uymasını emrettiği bu "hidâyet" ise, Allah'ı tanıma demek olan hidayet değildir. Çünkü böylesi, bir taklid olur ve taklid peygambere layık değildir. Bu, Allah'ın diğer peygamberlere emrettiği şer'î kanunları da değildir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatı, onların getirdiği şeriattan başkadır. Böylece ayetteki "hidayet" ile kastedilenin, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendinden Önceki peygamberlerin her birine ayrı ayrı vermiş olduğu güzel huylar hususunda, herbir peygambere uyması olduğu ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sanki, o peygamberlerden-her birine bir çeşit huy vermiştir. Hz. Muhammed (s.a.s)'e bütün peygamberlere uymasını emredince, Hz. Peygamber (s.a.s) adeta, o peygamberlerin her birinde ayrı ayrı bulunan güzel huyların tümünü kendisinde toplamakla emrolunmuş gibidir. Binâenaleyh işte bu, Kendinden önce hiçbir peygambere müyesser olmayan üstün bir derece olunca, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hakk, Peygamber (s.a.s)'in huyunu, "büyük" diye tavsif etmiştir. Burada şöyle bir diğer incelik daha vardır. Bu da ifâdesinde, harf-i cerrinin yer almasıdır. Çünkü (üzerindesin) ifadesi, "istilâ" içindir. Böylece bu lafız, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu huyların üzerine çıktığına, bunlara sahip ve hükümran olduğuna, bütün bu güzel huylara nisbetle, tıpkı efendinin kölesine, âmirin memuruna nisbeti gibi olduğuna delalet etmektedir.[16][16]

---

[13] 13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/42.

[14] 14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/42.

[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/43.

İkinci Mesele

Huy, kendisini taşıyan kimsenin, güzel işleri çok kolay bir biçimde yapabildiği, ruhanî-manevî bir melekedir. Bil ki güzel şeyleri yapmak başkadır, onları kolaylıkla yapmak daha başkadır. Binâenaleyh sayesinde bu kolaylığın meydana geldiği durum, "huy"dur. "Güzel huy" ifadesine, cimrilikten, hasislikten, öfkeden ve karşılıklı muamelelerdeki şiddetten sakınmak; insanlara hem söz hem de fiil ile iyi davranmak, onları dost edinmek, alış-vehş ve şâire şeylerdeki akitler ve anlaşmalarda gafleti bırakmak, bunları unutmamak, insanlarla ilgiyi kesmemek ve ister neseben ister evlilik yoluyla olsun, insana gerekli olan haklar hususunda cömert davranma gibi hususlar girer. İbn Abbas (r.a)'dan. bunun manasının, "Muhakkak ki sen, büyük bir din üzeresin" şeklinde olduğu ve Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sana ve ümmetine, seçip verdiğim bu dinden, bana daha sevimli ve daha hoş başka bir din yaratmadım" dediği bununla İslâmiyet'i kastettiği rivayet edilmiştir.[17][17]

Ahlak

Bil ki bu görüş zayıftır. Zira insanın birisi nazarî (teorik), diğeri amelî (pratik) olmak üzere iki "kuwe"si vardır. Din, nazarî (teorik - düşünce) kuvvesinin mükemmel oluşuyla ilgilidir. Huy da amelî (davranış) kuvvesinin mükemmel oluşuyla ilgilidir. Dolayısıyla bu iki kuvveden, birisini diğerine hamletmek mümkün değildir. Bu soruya şu iki bakımdan da cevap verilebilir:
1) "Hulk" (huy-ahlâk), lügatta, ister algılanan şeyler hususunda, ister yapılan şeyler hususunda olsun, adet edinme manasınadır.
2) Biraz önce de, "Hulk" (huy) sayesinde, güzel fiillerin kolayca (içten gelerek) yapıldığı bir husustur" diye açıklamıştık. Binâenaleyh ruh, ilâhî ve hak bilgilere alabildiğine istidâdlı, batıl inançları kabullenmeye ise, istidatsız olan kudsî bir varlık olunca, hak bilgileri kabullenmede işte bu kolaylık meydana gelmiş olur. Dolayısıyla da bu kolaylığın, "huy" (hulk) diye adlandırılması uzak bir ihtimal değildir.[18][18]

Peygamber: Canlı Kur’an

Sa'îd b. Hişam şöyle demiştir: "Hz. Aişe (r.ah)'ye, "Bana, Resûlüllah'ın huyunu-ahlâkını anlat" dedim, o da bana,
"Sen Kur'ân okumuyor musun?" dedi. Ben, "Evet, okuyorum" dedim. Burun üzerine o, "İşte

---

[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/43.
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/43-44.
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/44.

Kur'ân, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ahlâkı odur" dedi. Yine bir keresinde, Hz. Alşe (r.ah)'ye bu husus sorulmuştu, o da, "Onun huyu, Kur'ân'dır" demiş, daha sonra da Mü'mfnûn Sûresi'nin başından on ayet okumuş, işte bu, Peygamber (s.a.s)'in mukaddes ruhunun, tabiî olarak gayblar âlemine ve o gayb alemiyle ilgili her şeye cezbedilmiş olduğuna, bedenî lezzetlerden ve dünyevî mutluluklardan, karakteri ve fıtratı gereği, alabildiğine uzak olduğuna ve hoşlanmadığına bir işarettir. Allah'ım, bize de bu tür hallerden birazcık nasib et (amin).

Hişâm b. Urve'nin babasından, babasının da Hz. Aişe (r.ah)'den rivayetine göre şöyle demiştir: "Hiç kimse Hz. Peygamber (s.a.s)'den daha güzel huy ve ahlaklı olamaz. Ashabından ve ehl-i beytinden kendine seslenen herkese "Lebbeyk (buyurun)" derdi. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Hiç şüphesiz büyük bir ahlak üzeresin sen" buyurmuştur." Enes (r.a) de şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, on yıl hizmet ettim. O bana, yaptığım hiçbirşey hususunda "niçin yaptın?"; yapmadığım hiçbirşey hususunda da, "keşke şöyle yapsaydın" demedi.

Ben diyorum ki: Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'in nazarî kuvvesi ile ilgili olan şeyi, "büyük" diye tavsif ederek, "(Allah) sana, bilmediklerini öğretti. Allah'ın sana olan lütfü büyüktür" (Nisa, 113); amelî kuvvesi ile ilgili olan şeyi de, yine "büyük" diye tavsif ederek, "H/ç şüphesiz sen büyük bir ahlak üzerindesin" buyurmuştur. Dolayısıyla insanın, bu iki kuvvesinden başka birşey yoktur. Binâenaleyh bu iki ayet birlikte, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ruhunun, beşer ruhları arasında en büyük bir yere ve üstün bir dereceye sahip olduğunu gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ruhu, alabildiğine kuvvetli ve alabildiğine mükemmel olduğu için, sanki meleklerin ruhları türünden olmuştur.[19][19]

Muarızlar Yakında Bilecekler

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, "Büyük bir ahlak üzeresin " diye tavsif edince, şöyle buyurmuştur:[20][20]

"Yakında göreceksin, onlar da görecekler" (Kalem, 5).

Bu, "Ey Muhammed sen de, o müşrikler de görecekler" demektir. Bu hususta şöyle iki görüş vardır: Kimileri, ayetin bu ifadesini, dünya ile ilgili hallere hamlederek, "Sen de, onlar da akıbetlerinizin nereye varıp dayanacağını, dünyada iken göreceksiniz. Çünkü sen, kalblerde büyürken, onlar zelîl ve melun olacaklardır ve sen, Öldürmek, mallarını ele geçirmek suretiyle onlara hükümran olacaksın" manasını vermişlerdir. Mukâtil, ayetin bu ifadesinin, Bedir savaşındaki o ilahî cezayı anlattığını söylemiştir. Kimileri de ayetin bu ifadesini âhiretteki hallere hamletmişlerdir. Bu görüşe göre ayet, tıpkı, "Yarın onlar şımarık ve aşın yalancı kimmiş bilecekler" (Kamer, 26) ayeti gibidir.[21][21]

"Delilik hanginizde imiş?" (Kalem, 6).

Bu ifadeyle ilgili olarak şu izahlar yapılır:

a) Ahfeş, Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybeye göre, ayetin başındaki bâ harf-i cerri zaid olup, takdiri, şeklinde olur. "Meftun", delirmek suretiyle belaya uğramış olan demektir. Bu tıpkı, (Müminun, 20) ifâdesinin, takdirinde oluşu gibidir. Ebû Ubeyde de şöyle bir mısra nakletmiştir:

Kılıçla vururuz ve rahatlığı ilmld ederiz." Ferrâ, Ebû Ubeyde'nin bu istişhadını tenkid ederek şöyle der: "Sahih manayı "bâ" harfini atmaksızın açıklamak mümkün olduğu zaman, bunu kullanmak evla olur. Fakat o şiirin manası, "içinde bulunduğunuz şeylerin (betaların) kalkmasını, "fereç" ile umarız" şeklinde, yahut da, "Yardımı, fereç ile umarız" şeklindedir.

b) Ferrâ ve Müberred'in tercihine göre, uradaki "meftun" ism-i mef'ûl'u, "lütûn" (masdarı) manasınadır. Futun, delirmek demektir. Çünkü masdarlar, bazan ism-i mef'ûl sığasında gelebilirler. Nitekim mesela, "akd" ve "yüsr" manasında, "ma'kûd - meysûr" kelimeleri kullanılmıştır. Çünkü Arapça'da "kesin bir görüşü yoktur" manasında, denilir. Bu, Hasan el-Basrî ve Dahhak'ın ve Atıyye'nın rivayetine göre İbn Abbas'ın görüşüdür.

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/44-45.

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/45.

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/45.

c) Buradaki "bâ", "fî" harf-i cerri manasınadır. Buna göre ayetin manası, "Sen ve onlardan, hanginizde yani İslâm gurubunda mı, yoksa kâfirler gurubunda mı delilik olduğunu göreceksiniz" şeklindedir.

d) "Meftun" (fitneye uğramış olan), şeytandır. Çünkü şeytanın, dini hususunda "meftun" olduğunda şüRhe yoktur. Binâenaleyh o kâfirler, "O mecnundur" derken, sanki, "Onda şeytan vardır" demiş olurlar. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, "onlar gelecekte, çarpmasından ötürü deliliğin ve akıl karışmasının meydana geldiği şeytanın kimde olduğunu bilecekler" demek istemişlerdir.22[22]

"Şüphesiz ki Rabbin, O, Kendi yolundan sapan kişiyi çok iyi bilendir. O, hidayete ermiş olanları da pek iyi bilendir" (Kalem, 7).

Bu ayetle ilgili şöyle iki izah yapılabilir:

1) Mânâ, "Senin Rabbin, gerçekte delilerin kim olduğunu en iyi bilendir. Bunlar, O'nun yolundan sapan kimselerdir. O yine, gerçekte akıllı olanları da bilendir. Bunlar da, hidayete ermiş kimselerdir" şeklinde olabilir.

2) Mânâ, "Onlar sana deli dediler, kendilerini de akıllı olarak nitelediler. Ama onlar bu hususta yalan söylediler. Çünkü gerçekte onlar sapıtmış, sen ise hidayete ermiş kimselersin. Göz önünde bulundurulmaya, hidayet ve dalalet bakımından olan ayırım, akıllı ve deli olma bakımından olan ayırımdan daha layıktır. Çünkü birincisinin neticesi, ya ebedi mutluluk, ya da ebedi bedbahtlıktır. İkincisinin neticesi ise, dünyada mutluluk veya bedbahtlıktır" şeklinde de olabilir.23[23]

Dini Yalanlayanlara Uyma

"Artık o yalanlayanlara boyun eğme" (Kalem, 8).

Bil ki Allah Teâiâ Kendisine din ve ahlak açısından mükemmel nimetler ve vasıflar vermesine rağmen o peygamberi hakkında kafirlerin söyledikleri şeyleri, ona deli dediklerini anlatınca, bunun peşinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'i kavmine karşı sağlam durmaya çağıran; taraftarlarının sayısının az, kafirlerin ise çok olmasına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbine kuvvet veren şeyi getirmiştir. Çünkü bu sûre, ilk inen sûrelerden biridir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, "Yalancılara boyun eğme" buyurmuştur ki bu, "Mekke'nin kodamanlarına boyun eğme" demektir. Çünkü onlar Hz. Peyamber (s.a.s)'i, atalarının dinine davet ediyorlardı. Bundan dolayı Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s))'e onlara itaat yasağını koydu ki bu, Allah tarafından, Hz. Peyamber (s.a.s)'i, kafirlere muhalif davranma hususunda bir teşvik ve şevktir.24[24]

Gevşetme, Arzularına Karşı Koy

"Onlar arzu ettiler ki sen yumuşak davranasm da, kendileri de yumuşaklık göstersinler. Alabildiğine yemin eden, şerefsiz, daima ayıplayan-istihza eden, hep laf getirip götürmeye koşan, her zaman hayırlara engel olan, aşırı zalim, çok günahkar kaba, haşin bütün bunlara ilaveten de kulağı kesik olan hiçbir kimseye itaat etme" (Kalem,9-13).

Bu ayetlerle ilgili şöyle iki mesele var:25[25]

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/45-46.

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/46.

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/47.

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/47.

Birinci Mesele

Leys şöyle der: "Idhan" yumuşak olma, yağcılık yapma, gevşek konuşma demektir." Müberred, "Hainlik edip, içinde sakladığı niyet ve fikrin aksini söyleyen kimse için araplar, derler" demiştir. Buna göre ayetin manası, "Onlar isterler ki, sen onların hoşlanmadıkları bazı prensiplrinden vaz gecesin de onlar da buna mukabil taviz versinler. Böylece sen onlara, onlar da sana karşı yumuşamış olasınız" demektir. Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın bu ayetin manasının da, "Sen kafir olasın da, onlar da kafir olalar..." şeklinde olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.26[26]

İkinci Mesele

fiili merfû kılınmış, temenninin cevabı olmasına rağmen, mesela başına bir o1 edatı takdir edilerek mansub kılınmıştır. Çünkü bu yol bırakılıp, başka bir yola, yani ifadenin mahzuf bir mübtedâ'nın haberi olması yoluna geçilmiştir. Buna göre takdir, şeklindedir. Bu tıpkı, (Cin, 13) ayetinde olduğu gibidir. Buna göre ayetin manası, "Onlar senin yumuşamanı arzularlar ki böylece Kendileri de yumuşasınlar" şeklinde olur. Sîbeveyh şöyle demektedir: "Kıraat imamlarından olan Harun, bu ayetin, mushafların birinde, şeklinde olduğunu iddia etmiştir."27[27]

Dine Karşı Çıkanların Sıfatlan

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalancılara itaat etmekten nehyedince, bu bütün kafirlere boyun eğmeyi de yasaklar. Fakat Cenâb-ı Hak küfrün Ötesinde, sayılan kötü sıfatları taşıyan kimselere boyun eğmekten de nehyetmiştir. Bu kötü sıfatlar şunlardır:28[28]

Hallaf

Birinci Sıfat: Kişinin vara-yoğa yemin edici olmasıdır. Çünkü "hallaf", doğru-yanlış, hak-batıl her hususta çokça yemin eden kimsedir. Yemini alışkanlık haline getirenler için, engelleyici ve caydırıcı olma bakımından bu ayet yeter. Bunun bir benzeri de, "Yeminlerinizi Allah'a karşı bir kalkan (hayır engeli) edinmeyin" (Bakara,224) ayetidir.29[29]

Menin

İkinci Sıfat: Kişinin "mehîn" oluşudur. Zeccac bu kelimenin, "fa'îl" kalıbında, "muhanet" masdarından olduğunu söylemiştir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu masdar, "azlık, değersizlik, kıymetli bir görüşe sahip olmama, ileriyi görememe" manasınadır.
b) Bu kimseye "mehîn" denmiştir. Çünkü bununla yalan yere yemin edenler kastedilmiştir. Yalan yere yemin edenlerse, insanlar nezdinde "mehîn" (hor ve hakir) olurlar. Ben derim ki: Bu kimsenin "hallâf" oluşu, Allah'ın azamet ve celalini tanımadığını gösterir. Çünkü eğer bu, Allah'ın azamet ve celalini tanımış, takdir etmiş olsaydı, her zaman, her an, asılsız herşey için, Allah'ın adını ve sıfatlarını şahit getirip, yemin etmeye cesaret edemezdi. Allah'ın azametini bilmeyen, kalbi hep dünyalık elde etmeye takılıp kalan her insan, "mehîn" (rezil-rüsvay) olur. İşte bu insanın şerefinin, kendisini kulluk ile tanıyan kimseler için meydana geleceğine;

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/47-48.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/48.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/48.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/48.

insanın hor ve hakirliğinin ise, kulluk sırrından gafil olanlar için söz konusu olduğuna delalet eder.[30]

Hemmaz

Üçüncü Sıfat: kişinin "hemmaz" olmasıdır. Hemmaz, çok çok ayıplayan, küçümseyen kimse demektir. Müberred, "Hemmaz", insanların gıyabından, hoşlanmayacakları kötü şeylerle yâd eden, onların kusurlarını ortaya koyandıır demiştir. Hasan el-Basrîden de, bunun, "insanların arkasından, avurdlarını eğip-büken kimse" demek olduğu rivayet edilmiştir. Bu kelimeyi, Hümeze Sûresi'nin başında detaylıca anlattık.[31]

Nemim

Dördüncü Sıfat: İnsanın, insanlar arasında laf getirip götürmesidir; insanların arasını bozmak için, ondan ona ondan ona söz taşımasıdır. Arapça'da denilir.[32]

Menna lil hayr

Beşinci Sıfat: İnsanın, hayırlara engel otucu olmasıdır. Bu ifade hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:
a) ile, kişinin cimriliği "hayr" ile de, mal-mülk kastedilmiştir.
b) "Bu kimse, çoluk-çocuğunu hayırdan, yani İslâm'dan menediyordu" manası da verilmiştir.
Bu ayet Velid b. Muğîre hakkında nazil olmuştu. Çünkü onun, on tane oğlu vardı ve o, hem oğullara, hem de oğullarının arkadaş, eş ve dostlarına, "Hanginiz Muhammed'in dinine tabi olursa, hiçbir zaman onun hakkında iyi düşünmem" diyor, böylece onları İslâm'a girmekten engelliyordu. İşte onun, bunları engellediği "hayır" budur. Ibn Abbas (r.a)'dan, ayette bahsedilen kimsenin, Ebû Cehil olduğu; Mücâhid'den, Esved b. Abdi Yagûs olduğu; Süddî'den de, Ahnesb. Şureyholduğu rivayet edilmiştir.[33]

Mu'ted

Altıncı Sıfat: İnsanın, haddi aşan-azgın bir kimse olmasıdır. Mukâtil, "Mu'ted, hakkı aşan, hakkı çiğneyen, hak tanımayan, alabildiğine zalim; dolayısıyla da hep zulmeden manasınadır" demiştir. Bu kelimeyi, bütün kötü huylar manasına almak da mümkündür. Buna göre mana, "Bu kişi, her türlü kötülük ve kepazelikte doruk noktadadır" şeklinde olur.[34]

Esim

Yedinci Sıfat: İnsanın, "esîm" olmasıdır. "Esîm", ism (günahkarlık) masdarının, mübalağa sigasıdır, yani "alabildiğine günahkar" demektir.[35]

Utüll

Sekizinci Sıfat: Bu sıfatıdır. Müfessirlerin bu kelimeye verdikleri manaları çok olup, hepsini şu iki şeyde toplamak mümkündür:

---

[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/48.
[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/48-49.
[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/49.
[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/49.
[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/49.
[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/49.

a) Bu, insanı beden açısından kınamak, tenkid etmek.
b) İnsanı, huy-ahlak açısından kınayıp, zemmetmektir. Bu kelime, birisi birisini sert ve kaba bir şekilde yönlendirdiğinde, Üst denilmesine dayanır.(Duhan,47) ayeti de yine bu köktendir. Fakat bu kelimeyi, "insanları tenkid ve kınama" manasına hamledenlere gelince, bunlardan İbn Abbas (r.a), Atâ'nın rivayetine göre, "Bununla, güçlü iri yan" manası kastedilmiştir" der; Mukâtil, "Koca karınlı, sağlam yapılı" manasını verir; Hasan el-Basrî, "Hilkat garibesinin (çirkin) kaba-saba manasınadır" demiş; Ubeyd b. Umeyr, "Çok yiyen-içen, çok kuvvetli manasınadır" demiş; Zeccac ise, "O, kaba sabadır" demiştir. Bu kelimeyi kötü huy manasına hamledenler, "Alabildiğine düşman, husumetli, kötü kalpli, sert" manalarını vermişlerdir.36[36]

Zenîm

Dokuzuncu Sıfat: Onun "zenîm" olmasıdır. Bu hususta şu iki mesele var:37[37]

Birinci Mesele

"ZenînV'in manası hususunda bir kaç görüş vardır:
1) Ferra, "Zenîm, nesebi belli olmayan; soysuz; bulunduğu topluma yamanan manasınadır. Nitekim Hassan (r.a):
"Sen, binitine binmiş bir kimsenin arkasına asiîmış yalnız bir kadeh gibi, Haşimoğullan sülalesine iliştirilmiş bir soysuzun tekisin" demiştir. Herşeyin "zenîme"si, fazlası manasınadır. Yine kulağı dilinip adeta sarkan bir şey gibi kalan, böylece kuruyan koyun manasında, denilir. Velhasıl, veled-i zlna demek olup, onlardan olmadığı halde, soy bakımından o topluma katılan demektir. Veltd ibn Muğîre de Kureyş arasında, soyu meçhul birisi idi; onların soyundan değildi. Babası onun, doğumundan onsekiz gün sonra, kendi çocuğu olduğunu kabul etmişti. Babasının haberi olmaksızın, annesinin zina ettiği de ileri sürülmüştür. Bu ayet nazil olunca, bu iş ortaya çıkmıştır.
2) Şa'bî, "Bu, tıpkı koyunun kulağındaki dilik ve kesik ile tanınması gibi, ser ve kötülükle lanman bir adamdır" demiştir.
3) İkrlme'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre, o şöyle demiştir: "Bu kimsenin "zenîm" olması, boynunda, sayesinde tanındığı bir mührü, bir işareti vardır." Mukâtil de, "Bu kimsenin, kulağının dibinde, tıpkı koyunun kulağındaki dilik gibi bir iz var idi" demiştir.38[38]

Üçüncü Mesele

Ayetteki,. "üstelik" ifadesine gelince bu, "bu kimse için bunca kusur ve ayıbın yanısıra, bir de bu kimse üstelik, soysuzdur; kaba saba, haşindir" demektir. Bu iki vasfın, yani onun kaba saba ve soysuz olmasının, kusurlarının en ilerisi olduğuna delalet eder. Çünkü bu kimse, kaba saba olduğu zaman, onun kalbi katılaşır, her türlü günahı işleme cesareti gösterir. Ayrıca, genel olarak nutfe (menî) pis (haram) olduğunda, çocuk da pis olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "Veled-i zina, onun çocuğu ve onun çocuğunun da çocuğu cennete giremez' buyurmuştur. Buradaki ifâdesi, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra da iman edenlerden oldu..."(Beled, 17) ayetindeki "sonra" konumundadır. Hasan el-Basrî, "zem-kınama" üzere merfu olarak " 'utullün" şeklinde okumuştur.39[39]

Varlığa Güvenmenin Boşluğu

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/49-50.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/50.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/50.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/50.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sıfatların peşinden şöyle buyurmuştur:
"Mal ve oğullar sahibi olmuş diye... Karşısında ayetlerimiz okunduğu zaman o, "Evvelkilerin masalları" demiştir" (Kalem, 14-15).40[40]

nin İrabı

Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:41[41]

Birinci Mesele

Bil ki, ayetteki ifâdesinin, hem kendinden öncekilerle, hem de kendinden sonrakilerle ilgili bir ifade olması mümkündür. Birincisine gelince, ayetin takdiri manası, "Mal ve oğul sahibi oldu diye... vara-yoğa yemin edene ve şerefsiz olana... boyun eğme..." şeklinde olup, bu da, bunca hususları olan kimseye zenginliği, çoluk-çocuğu ve etrafı çok diye itaat etme!" şeklindedir.
İkincisine gelince, kelamın takdiri, "Malı, mülkü ve çoluğu çocuğu olduğu için, ayetlerinin kendisine okunduğunda, evvelkilerin masalları' dedi" şeklinde olur ki, bu da, "Malı mülkü, çoluğu çocuğu çok oluğu için, Allah'ın kendisine lütfettiği bunca nimetlere bir karşılık olarak, Allah'ın ayetlerini İnkar.." demektir. Ebû Ali el Farisî şöyle der: ifâdesinin âmili, ya ya veyahutta üçüncü bir şeydir. Birincisi yanlıştır. Çünkü, Jâ 'nın başına gelmiş, muzâf olmuştur. Muzâfun ileyh durumunda olan şey ise, mâ kablinde amel edemez. Baksana, sen, "geldiğinde Zeyd'le dövüş olur..." manasında olmak üzere, diyemezsin. Bunun amili, ifâdesi de olamaz. Çünkü 'nın cevabıdır. Cevabın hükmü ise, kendisinden sonra gelenin ona cevap olması ve bt 'den önceye gelememesidir. Bu iki kısım, batıl olunca, biz, bu ifadenin amilinin, ayetin içindeki ifadelerin kendisine delalet ettiği üçüncü bir şey olduğunu anlıyoruz ki; bu da, mal ve oğullar sahibi olmuş diye "inkâr etti, yahut küfran-ı nimette bulundu, yahut, hakkı kabul etmedi, vs..." demektir. Her ne kadar kendinden Önce olsa dahi, zarfa benzediği için, böylesi manaların kendisinde amel etmesi caizdir.. Çünkü zarflar, önde bulunsalar dahi, mana ile ilgili şeyler kendisinde amel edebilir. Senin, bu ifadenin zarfa benzediğine dair delilin, bunun başına lâm harfini takdir etmendir. Çünkü, ayetin takdiri, şeklindedir. Bu, zarf gibi olunca, "mflIıuTnın kendisinde amel etmesi imkansız olmaz; ve bu tıpkı, zarf olduğu için, "O küfredenler (şöyle) dedi: "Siz didik didik parçalanıp dağıldığınız vakit her halde ve muhakkak tekrar yeni bir yaratılışta (bulunacağınızı) size haber vermekte olan bir adam... "(sebe, 7) ayetinde, mananın amel etmesi gibidir. Buradaki amil, ifadesinin delalet ettiği kasemdir,ifadesi de böyle olup, takdiri "O. mal ve mülk sahibi oldu diye, ayetlerimizi inkar etti" şeklindedir, yahut da, "O, mal ve mülk sahibi oldu diye ayetlerimizi inkar etti" şeklindedir.42[42]

İkinci Mesele

Bu ifade, istifham olarak "e in kâne" şeklinde de okunmuştur ki, bunun takdiri de, ...diği için mi?" şeklindedir. Yahut ta takdiri mana, "Mal sahibi olduğu için ona boyun eğer misin?" seklindedir. Zihnî'nin rivayetine göre Nafl, kesre ile şeklinde okumuştur. Böyle okunması halinde şart, muhatap için olmuş olur. Yani, "Zenginliğini şart koşarak, onu nazar-ı dikkate alarak, olur olmaz her şeye yemin eden kimseler, ey muhatap, boyun eğme!" demektir. Çünkü, bir kimse, kafire, zenginliğinden dolayı itaat ederse, bu kimse, ona itaat etme hususunda, adeta onun zenginliğini şart koşmuş gibi olur. "Şart"ın, "muhatab"a hamledilişinin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Olur ki öğüt ahr ya da korkar..." (Taha,44) ayetindeki

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/51..
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/51.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/51-52.

"terecci"nin muhataba hamledilmesidir.[43][43]

Burna Vurulan Damga

Bil ki, Allah Teâlâ bu kimsenin fillerinin ve sözlerinin çirkinliklerinden bahsedince, bu kimseyi tehdit ederek,
"Biz, yakında onun hortumunun (burnunun) üzerine damga basacağız" (Kalem, 16)
buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır.[44][44]

Birinci Mesele

"el-vesm dağlamak ve benzeri şeylerin neticesinde meydana gelen izdir. Nitekim Arapça'da,"Ben onu damgaladım.. O halde o, sayesinde tanınacağı bir damga ile damgalanmıştır. denilir. Bu damgalama işi de, onun bir alameti olsun diye, ya onu dağlamak yahut da, kulağında bir kesik izi bırakmak şeklinde olur.[45][45]

İkinci Mesele

Müberred şöyle der: "Cenâb-ı Hak, buradaki "hortum" İfadesi ile, kişinin burnunu kastetmiştir. Bu tür ifadeler,
karşıdakini hafife almak için getirilirler. Çünkü, insanların uzuvlarını, hayvanların uzuvlarına benzediği için böyle uydurulmuş isimlerle ifade etmek, onu hafife almak için olmuş olur. Ve bu tıpkı, insanların, mesela dudaklarını, "deve dudağı"; el ve ayaklarını da "çatal tırnak, hayvan ayağı..." şeklinde vasfetmek gibidir.[46][46]

Üçüncü Mesele

Yüz, insanın, bedenindeki en kıymetli uzvudur. Burun da, bir yükselti teşkil ettiği için, yüzün en kıymetli organıdır. İşte bundan dolayı, insanları meselâ burnu, izzet ve saygınlık mahalli saymışlardır. Ve bu kökten olmak üzere, meselâ, "enefe izzeti nefis" ifadesini türeterek, mesela, izzeti "ulu" nefis sahibi kimse hakkında "izzetini, şerefini korudu.." demişlerdir. Ve yine, "Falancanın izzeti nefsi yücedir" derler. Mesela zelil kimse hakkında ise,"burnu kesildi" ve "burnu sürtüldü" denilir. Böylece, "hortumuna damga vurulma" ifadesi ile de, o kimsenin alabildiğine zelil kılındığı, hor ve hakir kılındığı ifade edilmek istenmiştir. Çünkü, yüzdeki damga, bir ayıp ve kusurdur. Hele de bu, yüzün en kıymetli organında olursa.[47][47]

Ahiretteki Damga

Kimileri, bu damgalama işinin ahirette olacağını söylerken, kimileri de bunun, dünyada olduğunu söylemişlerdir. Birinci görüşe göre, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:
1) Mukâtil ve Ebu'l-Âliye'nin görüşüne, Ferrâ'nın da tercih ettiği kanaate göre, ayetin ifadesiyle kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın, bu kimsenin yüzünü, cehenneme girmezden önce karartmasıdır. Bunlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Ayette, damgalama işi, her ne kadar "burun"a tahsis edilmiş ise de, bu ifadeyle yüz kastedilmiştir. Çünkü, yüzde yer alan organlardan herhangi birisiyle yüzün tamamı kastedilebilir.
2) Allah Teâlâ, ahirette, bu kimsede, (yüzünde) kıyamettekilerin, kendisi sebebiyle,

---

[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/52.
[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/52.
[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/52.
[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/52.
[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/53.

peygambere düşmanlıkta ve hak dini inkarda ileri gittiğini anlayacakları bir alamet kılacaktır.
3) Bence, ayetteki bir başka ihtimal daha vardır ki, o da şudur: Bu kâfir, meseleyi izzet-i nefis ve gurur meselesi yaptığı için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşman olmada, hak dini tenkitte ileri gitmiştir, Binâenaleyh, işte bu inkârın kaynağı, taassub ve izzeti nefis olunca, ahiretteki azabın kaynağı da, yine izzeti nefis ve taassub olacaktır. İşte bu, özel durumu, Cenâb-ı Hak, "Biz, yakında onun hortumunun üzerine damga basacağız" ifadesiyle anlatmıştır.48[48]

Dünyadaki Damga

Bu damganın dünyada meydana geldiğini söyleyen ikinci görüşe gelince, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
1) İbn Abbas, bu deyimin manasının, "Biz onun burnuna kılıçla vuracağız ve bunu, o yaşadığı müddetçe, burnunda, silinmeyen bir alamet yapacağız.." şeklinde olduğunu söylemiştir. Ki, bu kimsenin, Bedir savaşına katılıp da, bu savaşta, kılıçla burnuna vurulduğu rivayet edilmiştir.
2) "VesnV'in manası, bu kimsenin, alemde kötü bir şöhret ve nam ile tanınmasıdır. Buna göre mana, "Biz ona, tıpkı damganın burundan silinip çıkmaması gibi, kendisinden ayrılmayacak bir şey yapacağız... Ve, durumunu böyle bir şekilde ortaya koyacağız..." şeklinde olur. Nitekim Araplar, birisi birisine, kalıcı, iz bırakıcı kötü bir biçimde dit uzattığında, derler. Bundan maksat, "Nasıl bir damga, hiç bir zaman silinmez, eseri kalmazsa, o ona kendisinden asla ayrılmayacak bir ayıbı yapıştırmış demektir" şeklinde olur. Şair Cerîr şöyle demektedir:
"Damgamı, Ferazdak'm ve ordusunun üstüne basınca, Ahtal'm burnunu kopardım..." O bununla, Ferazdak'ı ve onun ordusunu damgaladığını ve hicvetmek suretiyle de, Ahtal'm burnunu kestiğini kastetmiştir ki bu, "O onun üzerine Öylesi bir leke, ayıp attı ki, bu artık bir daha silinmez.." demektir. Bu ileri derecedeki kınama ve kusurların da, Velîd ibn Muğîre'de yıllar yılı kalacağında şüphe yoktur. İşte bu sebeple, bu ayıplar ve kusurlar, tıpkı onun burnuna vurulmuş bir damga gibidir. Bu izahı, ayetteki ifadesini, "Koyun tıpkı, nasıl bir kulağındaki dilik ile tanınırsa, bu da kötülükle tanınır" manasına alanların görüşü bunu destekler.
3) Nadr İbn Şümeyle'den "h.urtûm" kelimesinin "içki, şarap" demek olduğu da rivayet edilmiştir. Nitekim o, (istişhad için),
"Günün, hep oyun ve neşe içinde geçip gitmede, böyle devam etmede... Geceleyinse sen, içkiler içmede, (kadehler yuvarlamakta)sın" demiştir. Bu izaha göre ayetin manası, "Biz ona, içki içmesinden dolayı had vuracağız" şeklinde olur ki, bu bir zorlamadır. "İçki"ye "selâfe" denildiği gibi, "hurtûm" da denilir. "Selate" üzümün şırasından akarak elde edilendir. Yahut da buna bu isim, İçki, genze uçup gittiği, orayı etkilediği için verilmiştir.49[49]

Bahçe ve Sahiplerinin İmtihanı

"Biz, o bahçe sahiplerini nasıl belaya uğrattı isek, muhakkak bunları da imtihan ettik. Hani sabah olunca, onu mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi. Allah'ın dilemesine de havale etmiyorlardı" (Kalem, 17-18).
Bil ki, Allah Teâla, "Mal sahibi çoluk çocuk sahibi olduğu için inkar etti, isyan etti, diretip durdu.." buyurup, bu ifade de istifham-ı inkarı üslubuyla söylenmiş bir ifade olunca, bu ayette, böylece Allah ona, o malı ve evlatları bir imtihan ve sınamak için ve onları Allah'a taat olan mevkilerde kullanması; Allah'ın nimetlerine sükretmeye devam etmesi için vermiş olduğunu beyan etmiştir. Şimdi o, böyle davranmayınca, Allah, ondan bu nimetleri almış, kendisine çeşitli bela ve afetleri hiç aralıksız olarak vermiş, bu hususu beyan için de, "Biz, o

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/53.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/53-54.

bahçe sahiplerini nasıl belaya uğrattı isek, muhakkak bunları da belalandırdık..." buyurmuştur. Bu, "Biz, o meyveli bağ bahçe sahiplerini, Bize şükretmek ve fakirlerin hakkı olan kısmı o fakirlere vermekle mükellef tuttuğumuz gibi, bunları da, kendilerine verdiğimiz bu nimetlere karşı şükretmekle mükellef kılmıştık.." demektir. Rivayet olunduğuna göre, müslüman olan Safcff'H'li birisinin, San'a'ya yakın bir yerde, içinde hurmalıkların ve ziraata elverişli* arazilerin bulunduğu taşınmaz bir malı, akan var idi. Ve bu kimse, hasad zamanında, bu arazide bulunan her şeyden fakirlerin hisselerini bolca vermekteydi. Ölünce, bu araziye, oğulları varis oldu.. Sonra da, "Çoluk çocuğumuz çoğaldı, mal ise az. Babamızın yaptığı gibi, biz, fakirlere bir şey vermeyiz.." demeye başladılar da, işte bunun üzerine Allah Teâlâ onların bahçelerini yakıverdi... Ayette kendisinden bahsedilen şahısların İsrailoğullarından oldukları da ileri sürülmüştür.50[50]

İnsanın Acizliği

Cenab-ı Hak "Çünkü onlar, o hurmalıklarının meyve-lerini sabah vakti devşirmeye yemin etmişlerdi.." buyurmuştur. MukâtİI, bunun manasının, "Sabahleyin gizlice, bahçenize gidiniz, onu devşiriniz, fakirlere de haber vermeyiniz.." şeklinde olduğunu söylemiştir. Babalan ise, fakirlere haber veriyordu, böylece o fakirler de, bu bahçenin devşirilmesi sırasında orada toplanıyordu.. Nitekim Arapça'da, "Hurma ağacının hurması devşirildi..."; yine, devşirme vakti geldiğinde, denilir.51[51]

İstisna

Ayetteki,ifadesine gelince, bunun manası da, "Onlar, inşaailah demediler" şeklindedir. Bu, müfessirlerin görüşüdür. Arapça'da, "Falanca, içinde istisnanın bulunmadığı, yer almadığı bir biçimde yemin etti" demektir. Ki, bu kelimelerin tümünün manası birdir. Yine bu kelimelerin hepsinin aslı, "vazgeçirmek, geri çevirmek" anlamına gelen kökünden gelir. Zira, yemin eden kimse, "Allah'ın başkasını dilemesi durumu müstesna, Allah'a yemin ederim ki, şöyle yapacağım.." dediğinde, "istisnayı kullanmış olmasından dolayı, her yeminin oluşmasını adeta geri çevirmiş olur. Alimler, ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak ekserisi, "Onlar, Allah'ın meşîetini İşe katmadılar; zira onlar, bu işi, muhakkak olarak yapabileceklerini umuyorlardı" derken, diğer bazıları da, "Çünkü onlar, bahçedekilerin tümünü kendileri için devşirmeyi amaçlamışlardı. Babalarının o fakir kimselere verdikleri o mikdan, fakir kimseler için ayırmıyorlardı.." demişlerdir.52[52]

Bahçenin İmhası

"Halbuki, onlar uyurlarken, hemen Rabbinden dolaşıcı bir bela onu sardı da, böylece simsiyah kesiliverdi" (Kalem, 19-20).
Ayetteki, " ifadesi, "Rabbinden gelen azab" demektir. Çünkü olan azab, ancak gece gelir. Ki bu da, "Allah'ın azabı oraya geceleyin geldi" demektir. Kelbî ise, "Allah Teftlfi, o bahçeye gökten bir ateş salıverdi de, sahipleri uyurken, o bahçe yanıp kül oldu. Derken o bahçe, biçilmiş bir hale geldi ve simsiyah kesiliverdi" anlamını vermiştir.53[53]

Sarim Kelimesi

Bil ki, sarim kelimesi, "fail" kalıbında bir kelimedir. Dolayısıyla bu kelime, hem mef'ûl, hem de fail anlamına gelebilir. O halde burada, şöyle birkaç ihtimal bulunmaktadır:

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/54-55.
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/55.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/55.
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/55-56.

1) O bahçe yanınca, başka hususlarda farklılık söz konusu olsa bile, meyvelerin yok olması hususunda biçilmiş ve simsiyah kesilmiş bir hale geldi. Çünkü otlar, ekinler ve ağaçlar yandığında, meyvesi devşirilmiş olan ağaçlara benzemezler. Şu halde, bu farklılık bu yönden söz konusu olsa bile, ne var ki benzerlik mevcuttur.
2) Hasan el-Basrî, "O bahçenin hayrı kesildi. Böylece onda, fayda namına hiçbir şey kalmadı" anlamını vermiştir. Bu iki izaha göre, buradaki fail sigası, mef'ûl anlamında olmuş olur.
3) Kum için kullanılan sarim kelimesi, diğer kumlardan ayrı olup, büyük bir yığın halindeki kum tepesini ifade eder ki, bunun çoğulu, (sarfllm) gelir. Bu izaha göre, bağ ve bahçe, yanmış olduğundan, artık içinde meyve ve hayır namına bir şey kalmadığından, diğer kumlardan ayn olan bir kum tepesine benzetilmiş olur ki, böylesi bir kum yığını, kendisinden istifade edilecek herhangi bir şey bitirmez.
4) Sabah vakti de, geceden ayrılıp kesildiği için "sarim" diye adlandırılır. Buna göre mana, "O bağ bahçe kurudu; yeşillik namına hiçbir şey kalmadı.." şeklinde olur ki, buna göre bu ifade, Arapların, kabı boşaltıp silip süpürdüğünde kullandıkları, arşlı ifadesine varıp dayanır.
5) O bahçe yanıp kül olunca, adeta karanlık bir gece gibi, simsiyah kesiliverdi.. O halde, herbiri diğerinden ayrılıp koptuğu için, geceye de gündüze de sarim denilir. Bu izaha göre, "sarim" kelimesi, ism-i fail anlamına olmuş olur. Bir takım kimseler de, gecenin, karanlığı sebebiyle iş yapmayı engellemiş olmasından dolayı "sarim" diye adlandırıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu izaha göre de, yine ayetteki fan sigası, ism-i fail anlamında olmuş olur. Diğer bazıları da, gece gözün nurunu kesip engellediği için, "sarim" diye adlandırıldığını söylemişlerdir.[54][54]

Ümitle Bahçeye Çıkmaları

"İşte sabaha karşı biribirlerini çağırdılar, "Devşirecekseniz, erkence mahsulünüzü devşirmeye çıkın diye" (Kalem, 21-22).
Mukal, bu ifadenin manası sadedinde, "Sabah olunca, birbirlerine, "Devşirecekseniz, erkence mahsulünüzü devşirmeye gidin.." dediler" demiştir. Cenâb-ı Hak, buradaki hars kelimesiyle, meyveleri, Üzümleri ve hububatı kastetmiştir. İşte bundan dolayı, diye ifâde buyurmuştur. Çünkü onlar, meyveler) bu ağaçlardan devşirmek istiyorlardı. Buna göre şayet, "Peki o halde Cenab-t Hak niçin, ifâdesi yerine, dememiştir?" biz deriz ki: Mahsule gitmek, onu devşirmek, onu biçmek için olunca, adeta bunlar, onun üzerine gitmiş gibi olurlar. Nitekim sen mesela, "Düşmanlarına, üzerlerine gitti, yürüdü" elersin. Buradaki ğuduvv kökünün ikbal yönelme manasına tazammun etmiş olması da mümkündür. Ve bu tıpkı, Arapların, "Onların yanına, akşam-sabah sahanla girilir..." demeleri gibidir. Ki, buna göre ayetin anlamı, "Onlar, mahsullerine, erkence varıp gittiler, yöneldiler.." şeklinde olur.[55][55]

Aralarında Fısıldaşmaları

"Derken onlar, aralarında fıstidaşarak gittiler" (Kalem, 23).
kelimelerinin üçü de, '^S "gizledi, sakladı" anlamtannadır. Yarasaya, işte bundan dolayı, (hufdûdun) denilmiştir. İbn Abbas da, bu ayete, "Onlar, o mahsullerine, o fakir ve yoksullardan hiç kimse duymasın diye, birbirleriyle gizlice konuşarak, karanlıkta çekip gittiler.." manasını vermiştir.[56][56]

Fakir Gelir Diye Korkmaları

"Sakın; bu gün karşınıza hiçbir yoksul çıkıp, oraya girmesin diyerek" (Kalem. 24).

---

[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/56.
[55][55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/57.
[56][56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/57.

Bu ifadenin başındaki tefsiriyyedir. Ibn Metûd, bunu kaldırıp, yerine, maddesini koyarak, "Birbirlerine, aman ha oraya kimse girmesin" diye gizlice konuşarak..." şeklinde okumuştur. Fakirlerin oraya girmesini yasaklamak, onların böylesi bir şeye fırsat vermelerini yasaklamak ve Önlemek demek olur ki, bu, "aman ha, oraya kimsenin girmesine fırsat vermeyin!" demektir. Ve bu tıpkı, "Seni burada görmeyeyim ha!" demek gibidir.57[57]

Mağrurca Bahçeye Girmeleri

"Menetmeye güçleri yetecek adamlar taynyla erkenden gittiler" (Kalem, 25).58[58]

Hard

Bu ayetle ilgti olarak şu görüşler bulunmaktadır:
1) kelimesi, men etmek, engellemek, vermemek demektir. Nitekim Arapça'da, yağmuru az olup, güzelliğinden men ettiği zaman, sütünü vermeyip, böylece de verdiği süt az olduğunda da, denilir. (el-haredu), öfke anlamına gelmekte olup, har ile ekhared kelimeleri, aynı anlamda iki kullanıştır. Ancak, harekeli kullanılışı daha çoktur. Öfkeye bu ad verilmiştir, çünkü öfke, kendisi sebebiyle Öfkelenilen şeyin, varlık alemine girmesine, meydana gelmesine adeta mani olur gibidir. Buna göre mana, "Onlar, kendilerince, kendi zanlarınca fakirleri men edebilecekleri umuduyla, çekip gittiler" şeklinde olur.
2) Hard kelimesinin yönelmek, niyet etmek ve hızlı olmak manalarına geldiği de ileri sürülmüştür. Nitekim Arapça'da, "Senin gibi kastettim; senin gibi hızlandım.." denilir. Nitekim şair,
"Allah'ın kaderinden ve emrinden gelen bir sel yönetip geldi., öyle ki, o verim bahçeye yöneliyor, onu tehdit ediyor.." demiştir. Yine, hızlı anlamında "Hızlı bağırtlak kuşu.." denilir. Buna göre de mana, "Onlar, kendilerince muktedir olacaklarını sanarak ve "Biz, bunu devşirmeye ve fakirlere vermemeye muktediriz.." diyerek hızlı ve neşeli bir biçimde o bahçelerinin yolunu tuttular, oraya yöneldiler." şeklinde olur.
3) Hard kelimesinin, o bahçenin özel adı olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre manaya, "Onlar, kendilerince o bağı bahçeyi devşirmeye muktedir kimseler olarak, o Hard adındaki bahçeye çekip gittiler" şeklinde olur; yahut da, "elde edip edememe, devşirip devşirememe gibi, amaçlarının kendileri için tahakkuk edeceğini takdir ederek çekip gittiler" şeklinde otur.59[59]

Şaşırıp Kalmaları

"Fakat onu görüverince, dediler ki: "Her halde biz yanlış bir yere geldik. Hayır, biz mahrum kalmışlara" (Kalem,26-27).
Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
1) Onlar, bu bahçelerini yanmış halde görünce, yolunu şaşırdıklarını sanarak, "Her halde biz, yanlış yere geldik.." dediler. Daha sonra da durup düşününce, burasının kendi bahçeleri olduğunu anladılar, bunun üzerine de, "Hayır, biz mahrum kalmışlarız.."dediler ki, bu, "Bizim, cimriliği ve fakirlere vermemeyi dileyişimizin uğursuzluğu ile, biz, bu bahçenin mahsûlünden mahrum kalmışız" demektir.
2) Onların, o bağ ve bahçelerini yanmış, kurumuş olarak gördüklerinde, "Biz fakirlere vermemeye, niyetlenip, bundan faydalanmaya muktedir olduğumuza inandığımız için, her halde biz yanlış bir yere geldik. Ama iş tersine döndü, asıl mahrum kalanlar biz olduk" demiş

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/58.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/58.
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/58-59.

olmaları da ihtimal dahilindedir.60[60]

Evsat Kelimesi

"En İsabetli olanları: "Ben size demedim mi ki, Allah'ı teşbih etmeli değil miydiniz?" dedi" (Kalem, 28).
"Evsatuhum" ifadesi, en adil ve en üstün olanları..." demektir. "Vasat" kelimesinin manasını, "ümmeten vasatan... (Bakara 143) ayetinin tefsirinde açıklamıştık.ifâdesinin kelimesi, manasındadır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Ekseri ulemaya göre bu, "İstisna yapmalı, yani inşaallah demeli değil miydiniz?" demektir. Çünkü Allah Teâlâ bunları, istisna yapmadıkları için ayıplamıştır. "İnşaallah" demenin, teşbih olarak ifade edilmesi mümkündür. Zira teşbih, Allah Teâlâ'yı, her türlü eksiklik ve kötülükten tenzih etmekten, uzak olduğunu söylemekten ibarettir. Binaenaleyh eğer herhangi bir şey, Allah'ın iradesinin aksine var olacak olsaydı, bu, Allah'ın kudretinde bir noksanlığın olduğunu ifade ederdi. Dolayısıyla senin, "İnşaallah" (eğer Allah dilerse...) demen, bu noksanlığın olmadığını ifade eder ve böylece bu, bir teşbih olmuş olur.
Bil ki Kur'ân'm lafzı, bu kimselerin yemin ettiklerine, "inşaallah" demediklerine, isabetli olanlarının ise, onları "İnşaallah" dememekten nehyettiğine ve onları ilahi azabtan korkuttuğuna delalet etmektedir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak, hadisenin olup bitmesinden sonra, isabetli olanlarının, "Allah'ı teşbih etmeli değil miydiniz?" dediğini nakletmiştir.
2) Bu kimseler, zekât vermemeye azmedip, malları ve kuvvetleri ile gurura kapılınca, isabetli olanları onlara, "ilahi azab gelmezden önce, bu günahınızdan tevbe edin" demiş, bu azabın gelip çattığını görünce de, ilk sözünü hatırlatarak, "Ben size demedim mi ki Allah'ı teşbih etmeli değil miydiniz?" demiştir.61[61]

Günahlarını İtirafları

İşte bu sebepte onlar hemen tevbeye yönelmişler ve şöyle demişlerdir:62[62]

"Seni tenzih ederiz ey Rabbimiz. Gerçekten biz, zaiimlermişiz" demişlerdir" (Kalem, 29).
Böylece, mutedil olanlarının kendilerine demelerini tavsiye ettiği şeyi söylemişler ama ba'de harabll Basra (iş İşten geçtikten sonra).
3) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Buradaki teşbih ile namaz kastedilmiştir. Çünkü onlar sanki namaz hususunda tembellik ediyorlardı. Yoksa namaz, onları kötülüklerden alıkor ve Allah'ı zikretmeye, "İnşaallah" demeye devamlarını sağlardı."63[63]

Birbirlerini Suçlamaları

Allah Teâlâ, mutedillerinin onlara tevbe ve teşbihi tavsiye ettiğini nakledince, onların da şu üç şeyi yaptıklarını nakletmiştir:
a) Onlar teşbihte bulunmuş, hemen o anda, "Senin iraden ve meşietin olmaksızın, mülkünde herhangi bir şeyin hareket etmesinden seni tenzih ederiz" demişlerdir.
Onlar, Allah Teâtâ'yı, tenzih ve takdis edince, kendi fiillerinin kötü olduğunu kabullenmişler ve j»J& ^T fy "Gerçekten biz zalimîermişiz" demişlerdir.
b) "Şimdi kabahat biribirierine yüklemeye başladılar" yani biribirierini kınayarak bu berikine, "Bu fikri bize sen verdin"; beriki de ona, "Sen de bizi, fakir kalırız diye korkuttun"; üçüncüsü

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/59.
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/59-60.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/60.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/60.

de diğerine, "Mal biriktirmeye sen bizi teşvik ettin" demeye başlamışlardır. İşte karşılıklı kınama budur.

Daha sonra onlar, "Yazıklar olsun bize, hakikaten biz azgın kimseler misiz" (Kalem, 31) dediler.

Bu ifadeyle, onların suçtannın büyüklüğünü kabullendikleri anlatılmak istenmiştir.64[64]

Allah'a Yönelmeleri

Onlar daha sonra, hemen şöyle demişlerdir: "Belki Rabbimiz bize, bunun yerine ondan daha hayırlısını verir. Biz gerçekten (artık) Rabbimize dönenleriz" (Kalem, 32) fiili, şeddeli ve şeddesiz olarak okunmuştur.

Bı ifadesi, "Biz, Rabbimizden hayır bekliyoruz, affını umuyoruz" demektir. Alimler bu ifadenin ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bunun, onlarca yapılmış bir tevbe olduğunu söylerler iken; bazıları da ileri geri herhangi bir şey söylemeyerek, "Çünkü bu sözün onlar tarafından dünya konusunda bir arzu olarak söylenmiş olması da muhtemeldir."65[65]

Ahiret Azabı Daha Müthiştir

"işte azab böyledir. Ahiret azabı ise elbet daha müthiştir, eğer bilselerdi" (Kalem. 33).

ifadesi, "O bağın-bahcenin ateşle yanışından bahsettiğimiz gibidir, azab" demektir. İşte bu noktada, o bağ-bahçe sahiplerinin kıssası, son buldu.

Bil ki bu hadisenin anlatılış maksadı şu iki şeydir:

1) Allah Teâlâ, "O, maî-mû'lk, çoluk-çocuk sahibi olduğu için, kendisine ayetlerimiz okunduğunda, nankörlük ederek, "Bunlar, evvelkilerin masalları" dedi" (Kalem, 14-15) buyurmuştur. Bu, "Allah ona, mal-mülk, çoluk-çocuk verdiği için, Allah'ı inkar etti. Hayır, hayır. Tam aksine Allah ona bunları bir imtihan için vermişti. Dolayısıyla o bunları küfür uğrunda harcayıp, küfre yöneltince Allah onu helak etti" demektir. Mananın böyle oluşunun delili şudur: O bağ-bahçe sahipleri, bu kadarcık bir isyanda bulununca, Allah Teâlâ, onların bağlarını bahçelerini helak etti. Ya peygambere karşı inadını sürdürüp, İnkar ve günahta isyan edenler hakkında durum nasıl olur!

2) O bağ-bahçe sahipleri, oralardan sadece kendileri yararlanıp, fakirleri oraya yaklaştırmamak maksadıyla gidince, Allah Teâlâ, düşündüklerini tam ters yüz etmiştir. Binâenaleyh Mekke kafirleri de Bedre giderlerken, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ashabını öldürmeye yemin ettiler. Mekke'de iken de Ka'be'yi tavaf ettiler ve içkiler içtiler. Böylece Allah Teâlâ, onların bu ümidlerini tersine çevirdi ve tıpkı o bağ-bahçe sahipleri gibi sukut-i hayale uğrayıp, öldürüldü, esir edildiler.

Daha sonra Hak Teâlâ, o kafirleri dünyevî azabla tehdid edince, "Ahiret azabı ise elbet daha büyüktür, eğer bilselerdi" buyurmuştur. Bunun manası açık olup, tefsire ihtiyacı yoktur.66[66]

Hak Teâlâ daha sonra, cennetliklerin durumunu ele alarak şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ki muttakiler için, Rableri nezdinde naîm cennetleri var" (Kalem, 34).

"Rableri nezdinde" ifadesi, "ahirette" demektir. "Naîm cennetleri" ifadesi de, "Dünya cennetlerini (bahçelerinin) karışık olması gibi karışık olmayan, sırf nimetlerle dolu olan, bulandıracak, tadını kaçıracak hiçbir şeyi olmayan bahçeler" demektir. Mukatil, "Bu ayet nazil olunca, Mekke kafirleri müslümanlara, "Allah bizi, dünyada iken sizden üstün kıldı, şüphe yok ki ahirette de üstün kılacaktır. Eğer üstün kılınmasak bile, hiç olmazsa sizinle eşit oluruz"

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/60-61.

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/61.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/61-62.

demişlerdir" der.[67][67]

İtaat Edenle Mücrimler Bir Tutulmaz

Hak Teâlâ onların bu sözlerini, şöyle buyurarak cevaplamıştır:
"Hiç biz müslümanlar, günahkarlar gibi sayar mıyız? Size ne oluyor, nasıl düşünüyorsunuz" (Kalem, 35-36). Bu, "itaatkar ile İsyankarın aynı olduğu söylenemez, aynı kabul edilemezler" demektir.
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[68][68]

Kebire Sahibi

Kâdî şöyle der: "Ayetin bu ifadesinde, İnsanın "müslümanı" ve "günahkar" diye tavsif edilmesinin,
biribirine zıt gibi olduğuna açık bir delil vardır. Binâenaleyh fasık, günahkar olduğuna göre, müslüman olmaması gerekir."
Buna şu şekilde cevap veririz: "Allah Teâlâ, müslümanın günahkara denk sayılmasını yadırgamıştır. Binâenaleyh bununla, bütün her bakımdan denkliğin bulunmadığı manasının kastedilmediğinde şüphe yoktur. Çünkü müslüman da, günahkar da, cevher ve madde olma, sonradan yaratılma, canlı olma ve diğer pek çok hususlarda biribirlerine denktirler. Aksine bundan maksat, o ikisinin, müslüman olma ve günahkar olma açısından, yahut da bu iki hususun neticesi açısından eşit olmadıklarını anlatmaktır. Yahut da kastedilen, müslümanın müslüman oluşunun neticesi, Allah katında, günahkarın günahkar oluşunun neticesine aynı olmadığını anlatmaktır ki bu, hiç münakaşa edilemez bir husustur. Binâenaleyh, bu ifade, aynı şahısta müslümanlık ve günahkarlığın bulunmasının imkansızlığına nasıl delalet eder? [69][69]

İkinci Mesele

Cübbâî şöyle demektedir: "Bu ayet, günahkarın kesinlikle cennete giremeyeceğine delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, bu ikisi arasında eşitlik olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bunlar cennette biraraya gelmiş olsalardı, mükafaat açısından eşit olmuş olurlardı. Bundan da öte, günahkarın mükafaatı, ömrü müslümandan uzun olur ve ibadetleri de boşa çıkarılmaz ise, müslümanınkinden daha fazla olabilir."
Buna şu şekilde cevap verilir: Bu tutarsızdır. Çünkü biz, ayetin, onlar arasından her açıdan bir eşitlik olmadığını ifade etmeyip, aksine mükafaatın derecesi bakımından bir eşitlik olmayacağını ifade ettiğini anlatmıştık. Binâenaleyh müslüman ve günahkar, mükafaata erme açısından eşittir. Ama günahkar olmayan müslümanın mükafaatı, günahkar olanınkinden daha çoktur.
Bununla birlikte şunu da diyebiliriz: Buradaki "el-mücrimîn" (günahkarlar) ifadesiyle, niçin Allah'ın haklarında bu hadiseyi naklettiği o kafirler kastedilmiş olmasın. Çünkü başında elif-lâm bulunan çoğul kelimeleri, hem sözlük açısından, hem de örfen belli şahıslar manasına almak yaygın bir husustur.[70][70]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ, mükafaat açısından, müslüman ile günahkar arasında eşitliğin olmasını yad ırgam ıştır. Böylece bu, ehl-i sünnetin söylediği nakledilen, "Allah, hem kafirleri, hem de itaatkarları cennetine sokabilir" şeklindeki sözlerinin, aklen kabih olduğuna delalet eder?" (denilirse), buna şu şekilde cevap veririz: Allah Teâlâ, bir kimsenin buna müstehak olması açısından değil, kendi lutfu ve fazlına göre yadırgamıştır. Bil ki Allah Teâlâ, "olması imkansızdır" manasında böyle buyurunca, bu imkansızlığı "iltifat" üslubuyla, "size ne oluyor, nasıl böylesi çarpık neticelere ulaşıyorsunuz" demek suretiyle pekiştirmiştir.71[71]

---

[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/62.
[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/62.
[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/63.
[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/63.

"Yoksa size has, içinde, ne arzu ederseniz, sizin için yazılı bir kitab var da, (bunları) onda mı okuyorsunuz?!"
(Kalem, 37-38).
Bu ayet, tıpkı, "Yoksa sizin apaçık güç ve kudretiniz mi var. Öyle ise haydi kitabınızı getirin (Saffat, 156-157) ayeti gibidir.
Bil ki bu ifadenin astl dizisi, O' edatının fethasıyla şeklindedir. Çünkü "tedris edilen" (okunan şey), onların arzu ettikleri şeylerdir. Binâenaleyh lam harf-i cerrl gelince, edatı meksûr okunmuştur.
Birşeyin "ihtiyân" ve "tehayyuru", o şeyin en iyisini alıp seçmek demektir. Bunun bir benzeri de, "Eleyip temizini aldı" manasındaki, fiilidir.72[72]

Tahakkümle İstediğiniz Herşey Sizin Mi?

"Yahut, üzerinizde, sizin lehinize, kıyamet gününe kadar (sürecek) yeminler , mi vardır ki, ne hükmederseniz mutlaka sizindir?!" (Kalem, 39).
Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:73[73]

Birinci Mesele

Birisine bir şey hakkında garanti verip, onu yerine getire- ceğine dâiryemin ettiğinde "Falancaya, bu konuyu
yapacağıma dair yemin ettim" denilir. Yani, "Biz size, bu hususta garanti mi verdik, yoksa işi pekiştirme hususunda doruk noktaya ulaşmış çok ağır yeminler etmek suretiyle, sizin için yemin mi ettik?!" demektir.
Buna göre şayet, ifâdesindeki neye taalluk eder?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) ayetteki, ifadesine taalluk eder. Buna göre mana, "Kuvvet ve kemal
açısından, kıyamete kadar sürecek ve devam edecek bir biçimde, bizim sizin için yaptığımız yeminler mi var?" şeklinde olur.
b) Ayetteki takdirin, "kıyamet gününe kadar katot ve sabit" şeklinde olması.. Kelamın takdirinin böyle olması halinde, ayetteki kelimesi, te'kîd edici bir ifade olmuş olur. Nitekim sen, "alabildiğine taze ve güzel" anlamında, denilir. TazeVrtrte, sıhhat ve sağlamlıkla doruk noktada bulunan her şey hakkında, "baliğ" denilir. Ayetteki, "... ve hükmederseniz mutlaka sizindir" ifadesine gelince, bu, kasemin cevabıdır. Çünkü, ifadesinin anlamı, "Yoksa biz, sizin için yemin mi ettik?.." şeklindedir.74[74]

İkinci Mesele

Hasan el-Basrî, nasb ite şeklinde okumuştur ki, bunun mansub oluşu, zarftaki zamirden hal olmasından dolayıdır.75[75]

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/63.
72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/64.
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/64.
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/64-65.
75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/65.

Kefil Kim?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Habibim, sor kendilerine: Onlardan hangisi, bunun kefili olacak?!" (Kalem, 40) buyurmuştur ki bu, "Onlardan hangisi, bu hükmü, üzerine alacak ve bunun doğruluğu hususunda istidlalde bulunacak?" demektir. Bu da, bir topluluğun başkanının, onların işlerini üstlenmesi şeklinde olur.76[76]

Ortaklarını Da Toplasınlar!

"Yoksa, ortakları da mı var onların? Öyleyse o ortaklarını da getirsinler (iddialarında) doğru kimseler iseler?" (Kalem, 41).
Bu ifadenin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:
1) Bu, "Yoksa onların, Allah'ın ortaklan olduğuna inandıkları şeyleri mi vardır ki, bu nedenle de onlar, sevab elde edip ikabtan kurtulma hususunda bu ortaktan ahirette mü'minler gibi (şefaatçi) mi kabul ediyorlar?!" demektir. "ortaklar" kelimesini onlara nisbet etmiştir Çünkü onlar, bunları, Allah'ın ortaklan kabul etmişlerdir. Şu halde, bu yönüyle bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizin ortaklarınız içinde bunlardan herhangi bir şeyi yapacak kim?" (Rum, 40) ayeti gibidir.
2) Bu, "Yoksa onların, bu görüşte kendilerine iştirak edecek kimseleri mi vardır?" demektir. Ki bu görüş de, müslümanlarla günahkarların denk sayılması görüşüdür.. "O halde, eğer iddialarında sadık iseler, bunları getirsinler?" demektir. Bundan maksat da, bu görüşlerini isbat etme hususunda onların, bir aklî delilleri olmadığı gibi, naktî delillerinin de bulunmadığını beyan etmektir. Bu naklî delil de, onların, kendisinden öğrenimde bulundukları kitabtır. Binâenaleyh, onlara bu görüşlerinde hiç kimse muvafakat etmez. Bu sebeple de bu, bu görüşlerinin her bakımdan batıl ve geçersiz olduğunu gösterir.77[77]

Kıyamette Secdeye Davet

Bil ki, Allah Teâlâ, onların görüşlerini çürütüp, onların yanlış olduğunu ortaya koyunca, bundan sonra kıyamet gününün azamet ve dehşetini açıklamak üzere78[78]

"Gün gelecek paçalar sıvanacak (iş ciddileşecek), baldırların açılacağı, kendileri secdeye davet edilecekler. Fakat (buna) güç yetiremeyeceklerdir" (Kalem, 42) buyurmuştur.
Bununla ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:79[79]

Yevme'nin İ'rabı

Bu ifadenin başındaki ne ile mansubtur? Bu hususta şu üç izah yapılabilir.
1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Öyleyse o ortaklarını da getirsinler..." (Kalem, 41) ifadesindeki ifadesi ile mansub olmuştur. Bu böyledir, zira o gün, çok şiddetli ve müthiş bir gündür. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak adeta "Eğet onlar, bunların benim ortaklarım olduğu hususunda doğru söylüyor iseler, kendilerine menfaatci olmaları ve şefaatte bulunmaları için, kıyamet gününde hadi bakalım, onları getiriversinler!.." demek istemiştir.
2) Bu ifade, mahzuf olan "hatırla" kelimesiyle mansubtur.
3) Ayetteki takdir, "Baldırların açıldığı gün, şöyle şöyle olur..." şeklindedir. İfadenin bu kısmı, alabildiğine bir korkutma ve tehdit olsun diye o gün orada olacak şeylerin, büyük şeyler

---

[76] [76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/65.
[77] [77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/65-66.
[78] [78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/66.
[79] [79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/66.

olmasından dolayı, nitelenemez cinsten şeyler olduğunu belirtmek için hazfedilmiştir.80[80]

İkinci Mesele

Kendisinde paçaların sıvandığı bu gün, kıyamet günü müdür? Yoksa bu qün, dünyada mı olacaktır? Bu hususta iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Ulemanın ekserisinin benimsediği bu görüşe göre, bu gün, kıyamet günüdür. Ayetteki (baldır) ifâdesinin ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu, şiddet ve dehşet anlamındadır. Rivayet olunduğuna göre, İbn Abbas'a bu ayetin manası sorulmuş da, o da şöyle demiştir: "Size, Kur'ân'dan bir şey kapalı kaldığında, onu, Arap şiirinde arayın. Çünkü şiir, Arapların dîvanıdır. Siz, şairin,
"Boyunlan vurma adetini, bize kavmin bıraktı. Ve yaptığımız savaşı, büyük sıkıntılar üzerinde yükseldi..." dediğini duymadın mı?" demiş, daha sonra da, buradaki kelimesinin, sıkıntı, musibet ve bela anlamına geldiğini söylemiştir. Mücâhid de, yine İbn Abbas'ın, "Bu, kıyametteki en müthiş andır" dediğini rivayet etmiştir. Dilciler, bu kelimenin yer aldığı pekçok beyit nakletmişlerdir.
a) "O, senin için bacağını sıvazlar, yukarı sıyırırsa, ona seslenen bahardır,usanma..."
b) "Sıkıntılarını sizin için ortaya döküp saçtı.. Kendisinden kaçınılmayacak, apaçık serler ortaya çıktı.."
c) Cerir de şöyle demiştir:
d) Bir başkası da şöyle demiştir: "Bütün sıkıntılarını ortaya dökmüş olan bir senede.. Öyle bir seneki, insanları bir deri bir kemik bırkır..."
e) Diğer birisi de şöyle demiştir: "Savaş, bütün sıkıntılarını ortaya koydu, paçaları sıvazlattı.. Onlar da karşı koydular.. Bu sefer, başımzdaki savaş daha da büyüdü; bu sefer onlar da işi daha ciddiye aldılar."
Daha sonra İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Bunun aslı şudur: Bir kimse, kendisinde alabildiğine gayret gösterme ihtiyacını hissettiği büyük bir işin içine düştüğünde, paçaları sıvar. İşte, bu sebeple de hiç şüphesiz, tam doruk noktasında iken, "Paçaları sıvadı" denilir.
Bil ki bu, kelimesinin, "sıkıntı, belâ" anlamında kullanılmamasının, mecazî bir ifade olduğunu dilcilerin itiraf etmeleridir. Halbuki ulema, bir sözü ve bir ifadeyi, ancak hakiki anlamına hamletmek imkânsız olduğunda mecazi anlama hamletmenin caiz olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh biz, Cenâb-ı Hakk'ın, cisim olmasının imkansız olduğuna dair kesin deliller getirdiğimize göre, bu lafzı, mecazi anlama hamletmek gerekir.
Bil ki, Keşşaf sahibi, bu tevili, başka bir mecraya dökerek, "Keşfun an sftk.." deyimi, işin müthiş olduğunu bildirme hususunda cari olan bir meseldir. Dolayısıyla ifadesinin anlamı, "İlgili iş alabildiğine şiddetlenip iyice büyüdüğünde..." şeklindedir. Yoksa, orada ne bir açılma, ne de bir baldır bulunur. Nitekim sen, mesela, eli kesik, kollan kesik olan cimri birisine, "Eli kapalıdır, eli sıkıdır..." dersin.. Halbuki, o kimsenin, ne eli vardır, ne de dolayısıyla eli sıkılığı vardır. Bu, ancak ve ancak, cimriliği ifade etmek için kullanılan bir ifade biçimidir" der, sonra da, ilm-i beyânı medhe başlayarak, "Şayet bu ilim olmasaydı, biz bu tür inceliklere vakıf olamazdık.." açıklamasında bulunur.
Ben de derim ki: Ya kişinin bu lafzı, zahiri manasından, delilsiz olarak aldığı iddia edilebilir, yahut da o, "Bu, ancak hakiki anlamına hamletmek imkansız olduğu için caizdir.." der. Birincisi, müslümanların icmaı ile batıldır. Ayrıca biz, bunu caiz görecek olursak, felsefecilerin kıyamet ile ilgili yapmış olduğu tevillere Kapı açılmış olur. Çünkü onlar, mesela Cenab-ı Hakk'ırv "a/t/anndan ırmak/ar akan cennetler" ifadesi hakkında, "orada ne nehir ne de ağaç bulunur. Bu, lezzet ve mutluluğu ifade etmek üzere getirilmiş bir ifade biçimidir"; yine Cenâb-ı Hakk'ın, "Rükûda bulunun, secde edin..." ifadesi hakkında da, "Burada ne secde ve ne de rükû söz konusudur.. Bu tazim, ululamak için getirilmiş olan bir meseldir.," derler. Halbuki, bu tür sözlerin, şeriatları ortadan kaldırma ve dini ifsat etme neticesine götüreceği malumdur.

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/66.

Yahut da bu kimse, "Bu tür tevillere, kelimeyi - kelâmı zahirî anlamına almanın caiz olmayacağına dair delillerin bulunmasından sonra başvurulur" diyecektir. Ki, işte bu husus, her kelamcının söylediği ve kendisine güvendiği ve dayandığı bir husustur. Binâenaleyh daha, ilm-i beyân vasıtasıyla güya kendisini ilk bilip muttali olduğu bu incelikler niye ki? (Bunu herkes biliyor). Binâenaleyh, kendi derecesini bilen ve haddini aşmayan kişiye Allah merhamet etsin...

2) Bu da, Ebû Saîd ed-Darfr'in görüşü otup, buna göre, ifadesinin anlamı, "o işin aslı ve hakikati ortaya çıktığı gün" demektir. Çünkü, bir şeyin "sâk"i, sayesinde o şeyin ayakta durduğu astı ve temeli demek olup, bu tıpkı meselâ "ağacın gövdesi" anlamında ve "insanın baldın" anlamında denilir. Buna göre mana, "Kıyamet günü, herşeyin hakikati ve aslı ortaya çıkar.." şeklinde olur.

3) "Cehennemin, yahut arşın yahut da heybetli olan muazzam bir meleğin baldırının açıldığı gün..." demektir.

Ayetin lafzı, bir "baldıra" delalet ediyor. Ama bu "baldır"ın neyin baldırı olduğuna gelince, ayetin lafzında buna delâlet edecek herhangi bir şey yer almamıştır.

4) Müşebbihe'nin tercih ettiği bu görüşe göre, bu, Allah'ın baldırıdır Allah bundan münezzehtir. İbn Mesûd'un rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, kıyamet gönünde, bir kılığa girerek insanlara görünür. Müslümanlar geçince, "Kime ibadet ediyordunuz?" der de, onlar da, "Allah'a ibadet ediyorduk.." cevabını verirler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, müslümanlan buna iki veya üç kez şahit tutar. Sonra da, "Peki, Rabbinizi tanıyor musunuz?" deyince de onlar, "Kendisini, noksan sıfatlardan tenzih ederiz... Zatını gördüğümüzde onu tanırız" derler. İşte bunun üzerine, (Allah) baldırını gösterir.. De, bunun üzerine de bütün mü'minler secdeye kapanır; münafıklar ise, içinde sanki kebap şişleri var imişcesine sırtları dümdüz kalır, eğilemezler." Bil ki, bu görüş, şu bakımlardan batıldır.

1) Deliller, her cismin ve maddenin, "muhdes" olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü her cisim, sonludur. Her sonlu ise, muhdestir. Bir de, her cisim, ya hareket eder, veya durgun olur. Böyle olunca her şey ise, muhdestir. Diğer bir husus da şudur: Her cisim, mümkindir; her mümkin ise, muhdestir.

2) Eğer kastedilen mana bu olsaydı, o zaman, ayetteki kelimesinin diye marif olması gerekirdi. Çünkü bu "sâk onun katında bilinen muayyen bir "sâk" olmuş olurdu ki, o zaman bu, sâk'ın ancak Rahman'ın sâk'ı baldırı olduğu söylenebilirdi. Ama biz, ayetteki bu kelimeyi şiddet ve dehşet anlamına aldığımızda, bu kelimenin nekire getirilmesinin faydası, o günün çok büyük bir gün olduğuna delalet etmektir. Buna göre adeta, "Şiddet zuhur ettiğinde... Ama ne şiddet!" denilmek istenmiştir ki, bu da, "Kendisini vasfetmenin mümkün olmadığı bir şiddet!.." demektir.

3) Sonra, tanıtma işi, baldırı açmakla olmaz., bu ancak, yüzün açılmasıyla elde edilebilecek bir husustur.

İkinci Görüş: Yani, Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanıyla, kıyamet günü kastedilmemiş, tam aksine bu, dünyada cereyan edecek olan bir gündür diyen bu görüşe gelince, bu, Ebû Müslim'in görüşüdür. O şöyle der: "Bu ifadeyi, kıyamet günü" anlamına almak mümkün değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu günü vasfederken, "kendilerinin secdeye davet edilecekleri gün..." buyurmuştur. Halbuki, kıyamet gününde ne kulluk ne de bir mükellefiyet söz konusudur. Tam aksine, bununla, ya kişinin dünyadaki günlerinin en sonuncusu kastedilmiştir, -ki bu yönüyle bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Melekleri gördükleri gün, o gün günahkarlar için müjde yok..." (Furkan, 22) ayeti gibi olmuş olur-; çünkü bu kimse, namaz vakitleri geldiğinde, insanların namaza davet edildiklerini görür. Halbuki, kendisi artık, namaz kılacak kudrete de malik değildir. Zira, artık bu vakit, kişinin imanının kendisine fayda vermediği bir vakittir. Yahut, ihtiyarlık, hastalık ve eziyyet zamanı kastedilmiştir. Halbuki onlar, bu günden önce, namaza ve secdeye davet ediliyorlardı. Ve, şu anda, başlarına gelen şeylerden de beri idiler..

Yahutta, ölürken gördükleri şeyin dehşetinden dolayı, başlarına gelen şiddetten, acziyyetten veya ihtiyarlıktan dolayı bu duruma düşmüşlerdir ki, bu yönüyle bu ayetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hele (can) boğaza gelince... "(vakıa.83) ayetidir."

Bil ki, ayetin lafzının, Ebû Müslim'in söylediği manaya hamledilebileceğinde bir münakaşa yoktur. Ama onun, "Secde ile emrin bu dünyada olması ve teklifin kıyamet gününde zail olması., sebebiyle ayetin bu ifadesini, kıyamet gününe hamletmenin mümkün olmadığını söylemesine gelince, buna şu şekilde cevap verilir: "Bu durum, insanları mükellef tutmak için olmayıp, tam aksine, azarlamak ve mahcup etmek içindir. O halde daha niçin, "Bu caiz değildir" dediniz...81[81]

Farklı Kıraatlar

Bu kelime, nûn ile şeklinde; tâ ile, hem malûm hem de meçhul olarak şeklinde de okunmuştur ki, bu okuyuşa göre, fiilin tahtındaki zamirin mercii, ya ya da "O an; durum..." kelimeleri olmuş olur. Ki mana, "Hal, o durum şiddetlendiği gün..." şeklinde olur. Bu tıpkı senin, mecazî manada, "Harb gerçek yüzünü gösterdi, ciddeyet kazandı" demen gibidir. Ayetin bu ifâdesi, "tâ"nın zammesi, kesresiyle şeklinde de okunmuştur ki bu okuyuş, "Keşfe girdiği (açıldığı)" manasındaki fiiline dayanır ki bir kimsenin üst dudağı yukarı çekilip dişleri görüldüğünde (yani güldüğünde) denilmesi de bu manadan dolayıdır.
Hak TeâÎâ'nın "Kendilerinin secdeye davet edildikleri günde, buna güç yetiremezler" ifadesine gelince, bil ki biz bu kimselerin, kıyamette, kullukta bulunmaları ve mükellef tutulmak gayesiyle secdeye davet edilmediklerini; fakat bu ifadenin, dünyada iken secdeyi (namazı) terkettikteri için, bir azarlama, kınama ve horlama olduğunu beyan etmiştik. Hem sonra Allah Teâlâ, onları secde etmeye davet ettiğinde, onlardan secde etme güçlerini alır, böylece onlarla bu kuvvetlerinin arasına girer, onları engeller; neticede elleri-ayakian, yani mafsalları sapasağlamken, secdeye davet edilip de bunu yerine getirmedikleri zamanki kusurları hususundaki hasretleri ve nedametleri artar.
Cübbâî şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu güç yetirememenin ahirette olacağını bildirdiğine göre, bu, onların, dünyada iken, imana muktedir olduklarına delalet eder. Böylece de, işte bununla, "Kafir iman edemez. İman etme gücü, ancak iman meydana geldiği an, kişide oluşur" diyen kimselerin, (yani ehl-t sünnet'in) görüşü batıl olmuş olur."
Buna şu şekilde cevap verilir: Allah Teâlâ'nın, kafirlerin iman etmeyeceklerine dair olan ezelî ilmi, onlardan imanın meydana gelmesine ters düşer, İki zıt şeyin arasını te'lif etmek (birleştirmek) ise imkansızdır. Binâenaleyh, onlarda, Cübbtf'nin görüşüne göre de, dünyada iken iman etme gücü yok demektir.82[82]

Başlar Yerde

"Gözleri düşmüş ve kendilerini bir zillet sarmış olarak (secdeye güç yetiremezler). Halbuki onlar bu secdeye herşeyden, salim ve sapasağlam iken davet ediliyorlardı" (Kalem, 43).
"Gözleri düşmüş olarak” ifadesi, "güç yetiremezler" ifadesinden haldir. "Kendilerini bir zillet sarmış olarak" ifadesi, "Tıpkı efendisinin kendisinden yüz çevirdiği bir köle gibi, Mevlâ'sının hizmetine devam etmemiş olmaları sebebiyle, onları bir zillet bürümüş olarak" demektir. Çünkü böylesi kimse insanlar arasında zelil, hor hakir olur. yani, "orriar, sapasağlamken, namaz kılma gücüne sahipken, ezan ve kaamette namaza çağrıldıklarında, bunu yapmamışlardı" demektir. Burada, cemaata katılmayan, namazın cemaatle kılınması için, müezzinin çağrısına uymayanlar için bir tehdid vardır.83[83]

O Mülhidi Bana Bırak!

"Artık bu sözü yalan sayanları Bana bırak. Biz onları, hiç bilip-hesaba katmayacakları bir

---

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/66-69.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/69-70.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/70-71.

taraftan yavaş yavaş bir azaba yaklaştıracağız" (Kalem, 44).84[84]

İstidrac

Bil ki Allah Teâlâ kafirleri, kıyametin dehşeti ile korkutunca, bunun dozunu biraz daha artırıp, onları katındaki ve kudretindeki şeyler ve kahr ile korkutarak, "Sen onları Bana bırak" demiştir ki bu, "Onları Bana bırak. Çünkü Ben, senin için, onlara yeterim" demektir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ey Muhammed, senin bu kimselerin işini bana havale etmen ve aradan çıkman, onlardan intikam alma açısından sana yeter. Çünkü Ben, ne yapılacağını çok iyi bilen ve buna kadir olanım" demiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, buyurmuştur. Arapça'da, birisi, birisini derece-derece (yavaş-yavaş) birşeye yaklaştırıp, sonra onu o şeyin içine düşürdüğünde, denilir. Ebû Ravh şöyle der: "Ayetteki bu ifadenin manası, "Onlar her günah işlediklerinde, onlara yine de yeni yeni nimetler verir ve yaptıkları o günahlardan mağfiret taleb etme (istiğfar) işini unuttururuz" şeklindedir Dolayısıyla "İstidrac", ancak kişinin, bunun bir istidraç değil, kendisine bir lütuf olduğunu sandığı zenginlik ve bolluk halinde olur. Çünkü böyle kimseler bunu, mü'minlere verilmeyip, sırt kendilerine verilen bir lütuf sanırlar. Halbuki gerçekte bu. onların helak oluşlarının sebebidir.85[85]

Mühlet Veriyorum

"Ben onlara mühlet veriyorum. Şüphe yok ki Benim planım sağlamdır" (Kalem, 45).ifadesi, "Ben mühlet veririm" demek olup tıpkı, "Biz, günahlarını artırsınlar diye onlara mühlet veririz" (Al-i Imran, 178) yani, "Onların sürelerini uzatırız" ayeti gibidir. Çünkü bunun kökü olan "melavet", "uzun müddet" manasınadır. Nitekim, "Allah onun süresini uzattı" manasında, denilir. Ayrıca gece ile gündüze, "melevan" denilir. "el-Melâ" kelimesi de, "geniş yer, geniş arazi" demektir. Buna bu ad, uzayıp gitmesinden ötürü verilmiştir. Yine ayete, "ölüm zamanını geriye bırakmak suretiyle, onlara mühlet veririm" manası da verilmiştir. Sonra Allah Teâlâ bu yöndeki "ihsanını" (iyiliğini), "İstldraç" diye adlandırdığı gibi, şeklen bir tuzak biçiminde olduğu için, "keyd" (tuzak) diye de adlandırmıştır. Allah bu keydini helaktanna sebep olmaya alabildiğine tesir ettiği için, "metîn" (sağlam) diye tavsif etmiştir.

Bil ki alimlerimiz, kainatın irade edilmesi meselesinde, bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Istldraç" ve "keyd" diye adlandırdığı şeydir. Bu "keyd'Mn, yapma tarafının, yapmama tarafına tercihinde ya hiç tesiri yoktur, yahut da vardır. Birinci İhtimal, bâtıldır. Aksi haide, diğer bütün yabancı şeylerin tamamı, aynı mesabede olurdu. Böylece de kesinlikle ne bir istidraç, ne de bir keyd söz konusu olurdu. İkinci ihtimale gelince, bu da, bu "Istldraç" ve "keyd"in kendisine havale edildiği o fiili, Allah'ın murad etmiş olmasını gerektirir. Çünkü Hak Teâlâ hep bu tarafı pekiştirip, diğer tarafı gevşek tutup, pekiştirilen tarafın, sonunda mutlaka yapılacağı var olacağı bilinince, bu durumda Cenâb-ı Hak mutlaka, bu fiilin var olmasını irade etmiş olur, ulaşılmak istenen netice de budur.

Ka'bt buna şu şekilde cevap verir: "Ayetin kastettiği mana, "Biz onlan ölümlerine, hiç hesap etmedikleri ve bilemedikleri bir yönden yavaş yavaş yaklaştırırız" şeklindedir ki Allah'ın hikmetinin gerektirdiği de budur. Çünkü onlar, öleceklerі vakti bilselerdi, o zamana kadar kendilerini emniyette hisseder ve böylece çeşitli günahtan işleme cesareti gösterirlerdi. Böyle olma durumunda, günah İşlemeye bir teşvik yatmaktadır."

Cübbflf, Ka'bî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verir: "Ayetin manası, "Biz onları, ahirette azablarına, bilemedikleri bir cihetten yavaş yavaş yaklaştırır; aleyhlerine olan delili pekiştirmek için de dünyada onlara mühlet verir, fırsat tanırım. Çünkü Benim keydim (tuzağım) çok sağlamdır. Dolayısıyla helak olan bir delile binaen helak olsun, yaşayan da bir delile binaen yasasın diye, onlara zaman tanır ve her türlü engellerini kaldırırım" şeklindedir ki, işte "keyd-İ metîn" (sağlam tuzak) ifadesinden kastedilen budur:" Cübbâf sözüne devamla şöyle der: "Ayetten kastedilen şeyin, bahsettiğimiz mana olduğunun delili ise şudur: Allah Teâlâ, bu ayetten önce, "Artık bu sözü yalan sayanları Bana bırak" (Kalem, 44) buyurmuştur. Bu tehdidin, ahiretteki ceza ile ilgili olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bunun hemen peşisıra bahsedilen "İstidraç" ve "keyd" ile de, ya ahiret azabının, yahut da ölüm esnasındaki azabın kastedilmiş olması gerekir."

---

[84] [84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/71.

[85] [85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/71.

Bil ki alimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bizim izahımız şudur: Bu mühlet verme işi, kişilerin azgınlığına sebep olacağından, buna razı olan ve bunun kendisinin tuğyanına sebep olacağını bilen, mutlaka bu tuğyana razı olmuş demektir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın, "Biz onları, hiç büip-hesaha katmayacakları bir taraftan yavaş-yavaş bir azaba yaklaştıracağız" ve "Şüphe yok ki Benim tuzağım sağlamdır" ayetleri, Araf Sûresi'nde geçmiş ve genişçe tefsir edilmiştir.[86][86]

Risalet Ücret İstemez

"Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, borçlanıp ağır yük altında mı kalmışlar" (Kamer, 46).

Bu ayet de, kendisinden sonraki ayetlerle birlikte, Tûr Sûresi'nde tefsir edilmiştir. Hatta diyorum ki: İlgili sözler, ta (Kalem, 41)ifâdesinden itibaren, tekrardır (daha önce geçmiştir).

"Mağrem", "garame" (borç) manasına olup, "Ödenmesi gereken şey" demektir, ayetin manası, "O peygamber onlardan, yol göstermesine ve gerçeği öğretmesine karşılık bir ücret istememiştir ki böylece malî yönden bir borçlanma onlara zor gelsin de, dolayısıyla bu onlan imandan alıkoyuversin. Yani böyle bir durum yok" şeklindedir.[87][87]

Gaybı Mı Biliyorlar?

"Yoksa gayb, yanlanndadır da, onlar mı yazıyorlar" (Kalem. 47).

Bu ayetle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "Levh-i Mahfuz yoksa onların yanında da, onlar, üzerinde ısrar ettikleri küfür ve şirkin mükafaatı olduğunu oradan mı alıp yazıyorlar? Dolayısıyla bu küfürde mi ısrar ediyorlar" demektir. Bu manaya göre, ayetteki istifham, "istifham-ı inkârî" olmuş olur.

2) Bu, "Görülmeyen şeyler, onların akıllarında sanki mevcutmuş da, böylece onlar Allah'ın aleyhine yazıp, çiziyorlar. Allah aleyhine istediklerine ve dilediklerine karar veriyorlar" demektir.[88][88]

Sabır

Hak Teâlâ, kafirlerin metodlarını küçümsemede, üzerinde oldukları şeylerden menetmede kuvvetli ve te'kidli ifadeler kullanınca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle buyurmuştur:[89][89]

"Binâenaleyh sen, Rabbinin hükmüne sabret, O balığın arkadaşı (Yûnus) gibi olma. Hani o, gamla dolu olarak (Rabbine) duâ etmişti" (Kalem, 48).

"Rabbinin hükmüne sabret" ifadesiyle ilgili olarak, şu iki izah yapılabilir:

a) Onlara mühlet verme ve onlara karşı olacak sana yardımı erteleme hususlarındaki Rabbinin hükmüne sabret.

b) Sana tebliği, vahyi ve peygamberlik görevini yüklemesi hususundaki hükümlerine sabret,

---

[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/71-73.

[87][87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/73.

[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/73.

[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/74.

bu yolda ve bu sebeple meydana gelecek eziyet ve sıkıntılara katlan.
Hak Teâla'nın "O balık sahibi gibi olma. Hani o, gamla dolu olarak dua etmişti" ifadesiyle ilgili olarak iki mesele var:90[90]

Birirci Mesele

Ayetteki, (hani) ifadesinin amiti, "O balığın arkadaşı" ifadesinin manasıdır, yani, "Sen dua (nida) ederken, balık sahibi (Yunus) gibi olma" demektir. Bu böyledir. Çünkü "o balık sahibi", o vakit gamla dopdoluydu. Böylece adeta, "Sen gamlanma, Üzülme" denilmek istenmiştir.91[91]

İkinci Mesele

"Balığın arkadaşı" ifadesiyle Yunus (a.s) kastedilmiştir. Çünkü o, o balığın karnında, "Senden başka ilah yok. Seni teşbih ve tenzih ederim. Şüphesiz ben, zalimlerden oldum" (Enbiya, 87) diye dua ve niyazda bulunmuştu, ifâdesi, "Kederle dopdolu" demek olup, birisi su kabını doldurduğunda kullandığında deyimine dayanır. Buna göre mana, "Senden, o Yunus'dan sadır olan gibi bir darlık ve gazab sadır olmasın. Eğer olursa, sen de onun gibi imtihan olunursun" şeklindedir.92[92]

Yunus (a.s)'a Gelen İnayet

"Eğer Rabbinden ona bir nimet ulaşmış olmasaydı, mutlaka çırılçıplak (çıkarıldığı) o yere, hor ve hakir bir halde atılacaktı" (Kalem, 49).
Ayetteki "nimet" ifadesi, "rahmet" şeklinde de okunmuştur.
Burada şöyle birkaç soru var:
Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, buyurmamıştır?
Cevap: Araya fasıla olarak "hû" zamiri girdiği için, fiilin müzekker getirilmesi yerinde ve uygun olmuştur. İbn Abbas (r.a) ve İbn Mes'ûd (r.a) bunu şeklinde okurlarken; Hasan el-Basrî şimdiki zamanın hikayesi sigasında, takdirinde olmak üzere, şeklinde okumuştur ki bu, tıpkı, "Zeyd kalkacak olsaydı, falanca ona mani olurdu" denilmesi gibi, "Eğer o olmasaydı, bu hususta, "Rabbinden ona bir nimet ulaşırdı" denilirdi" manasındadır. "Falancanın kalkacağı söyleniyordu" demek olup, bu da, "Falancanın kalkması bekleniyordu" demektir.
İkinci Soru: "Rabbinden ona bir nimet" ifadesinden ne kastedilmiştir?
Cevap: Bu "nimet" ile, Allah Teâlâ'nın Hz. Yunus (a.s)'un, tevbeye muvaffak kılmak suretiyle nasib ettiği in'âmı kastedilmiştir ki bu da, güzel, iyi ve taat olan şeylerin, ancak Cenâb-ı Hakk'ın muvaffak kılması ve hidayeti ile tamamlanıp, mükemmel hale geldiklerine delalet eder.
Üçüncü Soru: nın cevabı nerede? Buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:
a) Ayetin takdiri, "Eğer Rabbinin bu nimeti olmasaydı, o, bu kötü vasıfla birlikte, çırılçıplak yere atılacaktı.. Binâenaleyh, bu nimet mevcut olunca, hiç şüphesiz bu kötü vasıfla beraber, çırılçıplak olan o araziye atılma işi tahakkuk etmedi. Çünkü, bu vasıf tahakkuk etmeyince, bunlardan hasıl olan şey de, bulunmamıştır" şeklindedir.
b) "Bu nimet olmasaydı, o, o balığın karnında, kıyamete değin kalakalır, sonra da, kıyametin çırılçıplak olan sahrasına mezmûm bir durumda atılırdı" demektir. Bunun böyle oluşunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer o teşbih edenlerden olmasaydı, o insanların diriltileceği güne kadar o balığın karnında kalırdı" <s«f«t, 143-1«> ayetleridir. Ve bu tıpkı, "kıyamet meydanı" anlamında, "Aruatu'MuyAmeti"; "Arâu'l-kıyâmeti" denilmesi gibidir.
Dördüncü Soru: Ayetteki, "hor ve hakir bir halde..." ifadesi, Yunus (a.s)'ın bir günah

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/74.
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/74.
92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/74.

işlediğine delalet eder mi?
Cevap: Buna şu üç bakımdan cevap verebiliriz:
1) Ayetteki kelimesi, böyle bir kınanmıştık halinin tahakkuk etmediğine delalet etmektedir.
2) Belki de, bu kınanmışlıkla kastedilen, "daha iyisini yapmama"dır. Çünkü, ebrârın hasenatı olan şeyler, mukarrebûnun seyyieleri addolunur.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken Rabbi onu seçti"(Kalem, 50) ifadesinden dolayı, belki de bu vakıa, peygamberliğinden dolayı olmuş olan bir vakıadır. Zira buradaki fâ, ta'kibiyye fâ'sı'dır.
Beşinci Soru: Bu ayetlerin nüzul sebebi nedir?
Cevap: Rivayet olunduğuna göre bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başına sıkıntılar geldiğinde ve o, etrafından dağılıp giden kimselere beddua etmek istediğinde, Uhud Savaşı hakkında nazil olmuştur. Bu ayetlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Sakîf Kabilesi ne beddua etmek istediğinde nazil olduğu da ileri sürülmüştür.93[93]

Allah'ın Onu Seçkin Kılması

"Rabbi onu seçti ve kendisini salihlerden kıldı" (Kalem, 50).
Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele vardır:94[94]

Balık Olayı Nübüvvet Öncesi Mi?

Birinci Mesele

Ayet hakkında şu iki izah yapılabilir:
1) İbn Abbas şöyle demektedir: "Allah ona yeniden vahiyde bulundu ve onu kavmi hakkında şefaatçi kıldı."
2) Bir takım kimseler de şöyle demektedirler: Belki de o, bu hadiseden önce, kendisine vahyedilen bir peygamber değildi. Daha sonra Allah onu peygamber kıldı; ki, işte "Rabbi onu seçti" ifadesinden kastedilen de budur. Kerametleri ve peygamberlik öncesi o kişide bulunan harikulade halleri kabul etmeyen kimselerin, mutlaka birinci görüşü tercih etmeleri gerekir. Çünkü, Yunus (a.s)'un, o balığın karnında kalması, orada ölmemesi peygamberlik öncesi tahakkuk eden bir hal olmayınca, o zaman bu, mutlaka bir mucize olur ki, bu da Yunus (a.s)'un, peygamber iken, bu hallerin başına gelmesini gerektirir.95[95]

İkinci Mesele

Alimlerimiz, kulların fiillerini Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı hususunda O'nun, "ve kendisini salihlerden kıldı" ifadesine dayanarak şöyle demişlerdir: "Bu ayet, bu salih oluşun, ancak Allah'ın kılması ve yaratması ile olduğuna delalet eder." Cübbal ise, mananın ya, "O bunu haber verdi.." şeklinde, yahut da, "O ona lütfetti de, o da salih oldu..." şeklinde olabileceğini, çünkü fiilinin lügat bakımından bu manalarda kullanılabildiğini söylemiştir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Sizin ileri sürdüğünüz bu iki ihtimalli izaha göre, ifade mecazî olmuş olur. Halbuki kelâmda aslolan hakikattir.96[96]

Gözleriyle Resulü Yemeleri

"O inkarcılar, zikri işittikleri zaman, az kaldı seni gözleriyle yıkacaklardı. Hali da, "O mutlaka bir mecnûndur" diyorlar. Halbuki o (Kur'ân), âlemler için mahzâ şereften başka bir şey

---

[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/74-76.
[94][94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/76.
[95][95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/76.
[96][96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/76.

değildir" (Kalem, 51-52).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:97[97]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki den tahfiflenmiş olup, alameti ise, kelimenin başındaki lamdır.98[98]

İkinci Mesele

Bu kelime, hem yâ'nm fethası, hem de dammesi ile okunmuştur. Zira, ve aynı anlamdadır. Nitekim tıraş ettiğinde fiili kullanılır. Yine, bunun yerine denilebilir ki, bu da "Canı çıktı, canını çıkardı.." kullanımına varıp dayanır. Sonra burada birkaç izah yapılabilir:
1) "Onlar, düşmanlık ve öfke bakışlarıyla, gözbebeklerini iyice sana dikip baktıktan için, nerde ise, senin ayaklarını yerden kesecekler" demek olup, bu, Arapların, "Bana Öylesine baktı ki, nerdeyse beni yere vuracak ve nerdeyse beni yiyecekti.." şeklindeki sözlerine varıp dayanır. Ki bu da, "Eğer o, bu bakışı sebebiyle, seni yerle bir etmesi veya bakışlarıyla seni yemesi mümkün olsaydı, o, bunu yapacaktı.." demektir. Nitekim şair de söyle demiştir:
"Bir yerde karşılaştıklarında, birbirlerine verip veriştirirler.. Kin ve öfkeyle birbirlerine öyle bir bakarlar ki, bu bakış, insanın ayaklarını yerden keser." Ibn Abbaa da, bakışlarını kendisine yönelten bir topluluğa uğradığında,
"Bana, kin ve Öfkeden kızarmış gözlerle, tıpkı koçların, kasabın bıçaklarına baktıkları gibi baktılar..." demiştir. Böylece, Allah Teâiâ, bu bakışın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'An okuması durumunda çok ileri derecede şiddetlendiğini beyan etmiştir ki, biz bunu, ayetteki "zikri işittikleri zaman..." ifadesinden anlıyoruz.99[99]

Nazar Meselesi

2) Kimileri, bu ayeti, gözdeğmesi (nazar) anlamına almışlardır. Binâenaleyh burada, şöyle iki mukaddime söz konusudur:
a) Nazarın, bir nebze olsun, hakikat payı var mıdır, yoksa yok mudur?
b) Nazarın, gerçek olmasının kabul edilmesi halinde, buradaki ayet bu manaya tefsir edilebilir mi, edilemez mi?
Birinci Mukaddimeye gelince, kimileri bunu kabul etmemiş ve "Bir cismin başka bir cisme, maddeye tesiri, ancak dokunma ve temas ile düşünülebilir. Halbuki burada, dokunma diye bir şey yoktur; dolayısıyla da, böyle bir tesir söz konusu değildir" demişlerdir. Bil ki, bu ifadenin, birinci mukaddimesi tutarsızdır. Bu böyledir, zira insan, ya ruhtan, ya da bedenden ibarettir. Şimdi, eğer birincisi ise, nefislerin (ruhların) cevherleri ve mahiyetleri açısından farklı olmaları imkânsız değildir. Bu böyle olunca da, bunlar, kendilerinin ayrılmaz vasıfları ve eseri açısından da farklı olabilirler. Dolayısıyla da, bazı ruhlar ve nefisler için, özel bir etkinin bulunması hiç de uzak görülmemeli..
Eğer ikincisi ise, yine, bir insanın huyunun ve mizacının hususi bir tesiri olan özel bir şekil üzere meydana gelmiş olması da imkânsız değildir. Velhasıl, bu demektir ki, bu konuda akien bu böyle bir ihtimal söz konusudur. Bunun aksinin hüccet olması şöyle dursun, geçersiz olduğunda şüphe yoktur. Üstelik nakil deliller de bu yöndedir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "isâbet-i ayn, göz değmesi vardır" ve "Bakış, kişiyi kabre, deveyi de kazana sokar"100[100] buyurduğu rivayet edilmiştir.
İkinci Mukaddimeye gelince, kimileri ayeti bu manada tefsir ederek şöyle demişlerdir: "Göz

---

97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/77.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/77.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/77.
100[100] Keşfu'l-Hafa, 2/76.

değmesi, Esed oğulları sülalesinde meşhurdu. Onlardan meselâ birisi, üç gün yemek yemez; kendisine rastladığı her şey hakkında, "Bu gün bunun gibisini görmedim.." der de, o şeyi de böylece nazarlardı. İşte böylece kafirler, böylesi özelliği bulunan kimselerden, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında böyle söylemelerini istediler. Ama Allah onu korudu."

Cübbâî bu tefsiri tenkit ederek şöyle der: "Göz değmesi, bir şeyi güzei bulmaktan dolayı olur. Halbuki, Mekke kafirleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu gözle bakmıyorlardı; tam aksine onu kınıyor ve buğzediyorlardı. Dolayısıyla, bu şekilde bakmak, göz değmesini gerektirmez."

Bil ki bu açıklama tutarsızdır; çünkü, Mekke kafirleri, her ne kadar din açısından Hz. Peygamber (s.a.s)'i, her ne kadar din açısından Hz. Peygamber (s.a.s)'e buğzediyor iseler de, belki de onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in fesahatini ve deliller getirmesini güzel görüyor, bunu beğeniyorlardı.. Hasan eI-Basrî'nin. isabeti aynin ilacının, bu ayeti okuma olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.

Daha sonra müşriklerin, "O mutlaka bir mecnundur..." dedikleri naklediliyor ki, bunun tefsiri, bu sürenin başında geçtiği gibidir. "Halbuki o (Kur'ân), âlimler için mahzâ şereften başka bir şey değildir" ifadesine gelince bu, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in deliliğinin bir delili diye iddia ettikleri bu Kur'ân, ancak, akıllılar İçin bir zikirdir" demektir. Çünkü bu Kur'ân, onlar için bir hatırlatma ve öğüttür; onlar İçin bir açıklamadır, bir delildir; akıllarındaki tevhid delillerine bir dikkat çekmedir. Ve bunda, edebler vardır, hikmetler vardır ve tahdit edilemeyecek bir biçimde diğer ilimler vardır, öyleyse, nasıl olur da bunu okuyan kimse, vb. tarzda ileri sürdükleri şekilde olabiliri Halbuki bu Kur'ân, aslında onun faziletini ve aklının mükemmelliğini gösteren delillerden biridir. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır. Varış O'nadır. Salât ve selâm, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e ve O'nun âline, ashabına olsun. (Amin).[101][101]

---

[101][101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:22/77-79.

HAKKA SURESİ

Elliiki ayet olup, Mekki'dir.[1]

"O hak olan... Nedir o hak olan... O gerçeği sana hangi şey bildirdi" (Hakka, 1-3).[2]

Hakka

Bu ayetlerle İlgili birkaç mesele vardır:[3]

Birinci Mesele

Alimler, ayette yer alan "Hakka" kelimesiyle kıyametin kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ama, "hakka" kelimesinin manasının ne olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) "Hak", var olan, mevcut olan demektir. O halde, "hakka" da, meydana gelmesi zorunlu olan, mutlaka gelecek olan ve geldiği hususunda şüphe olmayan kıyamet demektir.

2) "Hakka" her şeyin, asıl mahiyeti nasılsa öylece anlaşıldığı zaman demek olup, bu manasıyla bu ifade, senin, "Hakikatini bilmiyorum" manasındaki deyimine varıp dayanır. Bu manaya göre "hakka" kelimesi, aslında kıyamet ehli için olduğu halde, kıyametin kendisine nisbet edilmiş olur.

3) "Hakka" , haklar sahibi anlamında olup, bunlar da, doğruluğu kesin olan şeyler, demektir. Kıyametin halleriyle ilgili olarak mesela, mükafaat, ceza vs. şeyler, vukuu ve meydana gelmesi kesin olan şeylerdir. Binâenaleyh, bütün bunlar, olması gerekli olan zorunlu haklardır.

4) "Hakka" (hak, gerçek) anlamındadır. Bu kelime ise 'dan daha husus? ve daha gerekli olandır. Nitekim sen, mesela, "Hakkım.." anlamında, dersin. Bu izaha göre, "hakka", hak anlamında olmuş olur ki, bu İzah, birinci izaha yakın bir izahtır.

5) Leys şöyle demektedir: "Hakka", gelmesi hak olan olup, bu, Cenâb-t Hakk'ın, "Onun vukuunu yalanlayacak hiçbir şey yoktur" (Vakıa, 2) ayetinin manası olmuş olur.

6) "Hakka", her sapığın ve her hidayete ermiş kimsenin yaptıklarının karşılıklarını almalarının hak ve gerçek olduğu, tahakkuk ettiği an demektir ki, bu an da, kıyamettir.

7) "Hakka", herkesin içinde bulunmasının zorunlu olduğu vakit demektir.

8) Kendisinde bütün mükelleflerin amellerinin neticelerinin mevcut olduğu ve gerçekleştiği hak, gün demektir. Çünkü o günde, mükafaat ve ceza tahakkuk edecek ve artık gözetilmekten çıkmış olacaktır. Bu, Zeccâc'ın görüşüdür.

9) Ezherî de şöyle der: "Benim görüşüme göre kıyamete bu ad, Allah'ın dini hususunda, bâtıl ile mücadele eden herkesi yeneceği ve aldatacağı için verilmiştir. Buna göre mana, "O, her hasımla mücadele eder ve onu yener" demek olup, bu da senin, "Mücadele ettim, onu yendim, hakkından geldim.." anlamında olan, ifadesine varıp dayanır.

10) Ebû Müslim de, "Hakka, "Rabbinin sözü gerçekleşti" ifadesindeki fiilin fail veznidir" demiştir.

İkinci Mesele: Hakka, merfû mübtedâ; haberi ise, ifadesi olup, takdiri mana, "Hakka, nedir o hakka? Hangi şeydir o?" şeklinde olur. Bu, onun şanını yüceltmek ve dehşetinin azametinin had safhada olduğunu belirtmek içindir. Böylece bu demektir ki, ism-i zahir, onun dehşetini daha fazla ifade edeceği için, zamirin yerinde getirilmiştir. Bunun bir benzeri de, "Kâria, nedir o kâria (kıyamet)..."(Kâria, 1-2) ayetidir.

"O gerçeği sana hangi şey bildirdi..." Yani, "O hakka'nın ne olduğunu, sana hangi şey bildirdi.." demek olup, bu da, "Sen onun künhünü ve boyutlarını bilemezsin. Çünkü o, büyüktük ve azamette, hiçbir kimsenin aklının ve vehminin ulaşamayacağı bir niteliktedir. Binâenaleyh, sen her ne zaman, onun durumu hakkında bir tahminde bulunsan, bilesin ki o, senin tahmininden daha büyüktür" demektir. iXoii lij deyiminin tahliline gelince, merfû, mübtedâ ve istifham; de, 'nın, istifham manasını taşımış olmasından dolayı talîk edilmiş (yani, lafzan amelden ilga edilmiş) bir fiildir.4[4]

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/82.

[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/83.

[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/83.

Birinci Kıssa: Âd ve Semûd kıssası.

"Semûd ile Âd, patlayacak olan o kıyameti yalanladılar. Semûd, onlar, ölçü tanımayan korkunç bir ses ile imha edildiler. Ad'a gelince, onlar da, uğultulu ve azgın bir fırtına ile helak edildiler" (Hakka, 44). kelimesi, insanların kalblerini korkunçluğu ve dehşeti ile hoplatan, semayı, inşikâk ve infitâr ile paramparça eden, yeri ve dağları unufak edip temelinden söküp atmakta savuran, yıldızlan da ışığını alıp söndürmek suretiyle yok eden anlamındadır. Cenâb-ı Hak, buyurdu da, bu zahir ismin yerine zamir koyarak, meselâ demedi. Bundan maksad, işbu kar' manasının hakka, da da bulunduğunu açtkça belirtmektir.
Cenâb-ı Hak, Hakka'dan bahsedip, onun azametini ortaya koyunca, Mekkeliler için bir öğüt ve kendilerini, bu yalanlamalarının neticesinden korkutmak için, bunun peşinden, o kıyameti yalanlayıp da, böylece yalanlamaları sebebiyle başlarına gelen azabı getirmiştir.5[5]

Tâğıye

"Semud'a gelince: Onlar, ölçü tanımayan korkunç bir ses ile imha edildiler" ayetine gelince, bil ki, "Tâğıye"nin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Tâğıye,, şiddet ve kuvvet bakımından sınır tanımayan, haddi aşan, demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "sınırı aştı.." anlamında "Biz, (tufanda) su sının aşınca (sizi gemide) taşıdık" (Hakka, 11) ve "Gözü sapmadı, haddi de aşmadı..."(Necm, 17) buyurmuştur. Bu görüşe göre, ayetteki 1£& mahzuf bir şeyin sıfatı olmuş olur. Alimler, bu mahzufun ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, "Bu, kuvvet ve şiddet açısından diğer naraları aşan, onları geride bırakan sayhadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Çünkü biz onların üzerine korkunç bir ses gönderdik de hayvan ağzına konan kuru çalı çırpı ve otlar gibi oluverdiler" (Kamer, 54) buyurmuştur" derken, diğer bazıları, bu mahzufun, "sarsıntı" olduğunu; bir diğer grup da, bunun "yıldırım, nara..." olduğunu söylemişlerdir.
2) Buradaki "tâğıye", tuğyan, haddi aşma, anlamındadır. O halde bu manaya göre bu kelime, tıpkı, kâzlbe, bakiye, âklbe ve afiye kelimeleri gibi bir masdardır. Buna göre mana, "Peygamberlerini yalanlayıp onları kabul etmedikleri için, Allah'a karşı olan bu tuğyanları sebebiyle helak edildiler" şeklinde olur. Bu görüş, İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Müteahhirun uleması, bunu şu iki açıdan tenkit etmişlerdir:
a) Zeccâc'ın ifade ettiği bu görüşe göre: Cenâb-ı Hak, ikinci cümlede, sayesinde ilahî azabın tahakkuk ettiği bir tür azabtan ki bu, ayetteki "... uğultulu ve azgın bir fırtına ile..." ifadelerinin ortaya koyduğu bir azabtır-bahsedince, bu iki cümle arasında bir münasebet olsun diye, birinci cümlede de aynı şeyin (azab) olması gerekir.
b) Kadî'nin ileri sürdüğü bu görüşe göre, şayet, ayetten kastedilen, onların dediği şey olmuş olsaydı, o zaman ifadenin hakkının, "Bunun için, bundan Ötürü (tuğyanları sebebiyle)..." denilmesi gerekirdi.
3) ifadesinin anlamı, "Semûd toplumundan, haddi aşan grup sebebiyle..." şeklinde olup, bu da, "Onlar, o deveyi boğazlamayı, birbirlerine emrettiler; derken, deveyi boğazladılar da, İşte haddi aşan bu grubun uğursuzluğu sebebiyle tümü birden helak oldu.." demektir. Bu ifadeyle, deveyi boğazlayan o bir adamın, derken, tümünün helak edilmiş olmaları kastedilmiş olabilir. Çünkü onlar, o adamın yaptığına razı olmuşlardı. Bu adama "tâğıye" denilmesi, tıpkı,

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/83-84.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/84-85.

ve denilmesi gibidir.[6]

Sarsar

ve azgın bir fırtına ile helak edildiler.." ayetine gelince, gürültüsü ve soğuğu had noktaya varmış rüzgar demektir. Bunun, kökünden olmak üzere, soğuk anlamına geldiği de söylenmiştir. Kendisindeki bu soğuk adeta tekerrür ettiği için, kelimede şeklinde kök tekrarı yapılmıştır. O halde, bu demektir ki, bu rüzgar alabildiğine soğuk olduğu için, kasıp kavurur, yakar.[7]

Âtiye

kelimesine gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:
1) Kelbî, "O gün bekçilerine isyan eden, dolayısıyla da bekçilerini, ondan ne kadar miktar çıktığını bilemedikleri rüzgar.." demiştir. Halbuki, bundan önce ve sonra, o rüzgarlardan belli bir miktar çıkmıştır ve çıkmaya da devam edecektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Su, Nuh (Tufan) gününde, bekçilerini dinlememiş, rüzgar da Ad gününde, bekçilerini dinlememiştir. Dolayısıyla da onlar, bunun Önüne geçememişlerdir" buyurmuştur. Bu görüşe göre, ayetteki ifadenin takdiri, "bekçilere karşı gelen..." şeklinde olur.
2) Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifade ile, "Rüzgar, Âd kavmine isyan etti. Dolayısıyla da, mesela bir yapı ile kendilerini koruma veya bir dağa sığınma, vb. bir yolla, onu geri çevirmeye kadir olamadılar. Çünkü o rüzgar, Ad kavmini, bulundukları yerlerden söküp alıyor ve helak ediyordu" manasını kastettiğini söylemiştir.
3) Bu kelime, "isyan" anlamındaki "el-'utüwü" kökünden olmayıp, bu, bir şeyin nihayeti, son haddi anlamına gelir ki, bu manaya göre bu kelime, Araplann, "nihayete erdi, kurudu" anlamındaki ifâdesine varıp dayanır. Ve yine Cenâb-ı Hak meselâ, "Ben, yaşlılığın son noktasına varıp dayandım" (Meryem, 8) buyurmuştur. O halde, ayetteki kelimesinin anlamı, "kuvvet ve şiddette kemale ermiş, doruk noktaya çıkmış.." demek olur.[8]

Kasırga İle Helakleri

"(Allah) onu, yedi gece sekiz gün, ardardmca üzerlerine musallat etti. Öyle ki, o kavmin bu kasırga içinde, (nasıl) ölüp yıkıldığını görürdün. Sanki onlar, içleri bomboş hurma kütükleri idiler" (Hakka, 7).
Mukâtil, ayetteki kelimesine, "O, onu onlara musallat kıldı.." manasını verirken, Zeccac, "O rüzgârın hepsini onların üzerine salıverdi.." anlamını verip, diğerleri de, "Allah o rüzgarı onların üzerine salıverdi" manalarını vermişlerdir. Bütün bunlar, müfessirlerden nakledilen görüşlerdir. Bana göre burada şöyle bir incelik vardır: Çünkü, bazı kimseler, "O rüzgarlar, şiddetli olmuştur. Zira, yıldız feleklerinin birbirleriyle birleşmeleri bunu gerektirmektedir" demektedirler. Binâenaleyh, ayetteki ifadesinde, bu görüşün doğru olmadığına bir işaret bulunmakta olup, bunun, ancak Allah'ın takdiri ve kudreti ile meydana geldiğini beyan etme vardır. Çünkü, eğer bu incelik söz konusu olmazsa, bunda bir korkutma ve ilahi cezadan sakındırma husule gelmez.[9]

Yedi Gece Sekiz Gün

Cenâb-ı Hakk'ın, "Yedi gece sekiz gün ardardmca..." buyruğuna gelince, bu ifadenin ayette yer almamasının hikmeti şudur: Eğer, Cenâb-ı Hak bu ifadeye yer vermeseydi, bu azabın, zaman olarak miktarı belli olmazdı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, "yedi gece sekiz gün" buyurunca, bu zamanın miktarı malum olmuş oldu. Hem sonra, birisi, bu azabı bu müddeti içinde belli aralıklarla olduğunu sanabilirdi. İşte bu zannı da, "ardarda peşpeşe" anlamına gelen ifadesi ile bertaraf etmiştir.10[10]

---

[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/85-86.
[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/86.
[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/86.
[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/86-87.

Husumen

Alimler,kelimesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek, şu izahları yapmışlardır:
1) Ekseri ulemanın görüşüne göre, bunun anlamı, "ardarda" demek olup, ayetin anlamı da, "Bu günler, o helak edici rüzgarları ile, onların üzerine peşpeşe gelmiştir. Bu günlerde bir ara verme ve bir kesinti söz konusu olmamıştır" şeklinde olur. Bu görüşe göre, tıpkı ve kelimeleri gibi kelimesinin çoğuludur. Çünkü, el-hasmu kelimesinin Arapça'da manası, "kökünü kazımak suretiyle sona erdirmek" demektir. Kılıca da, düşmanı, düşmanlığını yerine getirmekten alıkoyduğu için, el-hüsâm adı verilmiştir. Binâenaleyh, bu rüzgarlar, bir andaki dinmeden, ardarda onların üzerine geliverince, bunların, onların üzerine ardarda geliverişleri, tıpkı, "dağlanıncaya kadar, dağlayan kimsenin, dağı, hastalıklı kısma tekrar tekrar basışına benzetmiştir.
2) Rüzgarlar her türlü hayrı kesmiş, her bereketin kökünü kazımıştır. Binâenaleyh, böylece de "husûm" olmuşlardır. Yahut da, rüzgar, onların kökünü kazımış, dolayısıyla da, onlardan geriye kimse kalmamıştır. Bu iki görüşe göre de "husûm" kelimesi, hâsim kelimesinin çoğuludur.
3) Bu kelimenin, tıpkı ve kelimeleri gibi, masdar olmasıdır. Böyle olması durumunda, bu kelime ya mukadder olan kendi kök fiili ile mansub olur, ki buna göre ifadenin takdiri, "onların alabildiğine kökünü kazıdı" anlamında şeklinde olur, yahut da, senin tıpkı, demen gibi sıfat olur, ve yahut da mef'ûlün leh olur. Yani, "Allah o rüzgârları, onların üzerine, köklerini kazıması için musallat etti" demektir. Süddî, bu kelimeyi kelimesinden hal olarak şeklinde okumuştur. Yani, "Allah o rüzgarları onların üzerine, köklerini iyice kazıyıcı olarak salıverdi" demektir.11[11]

Acüz (Kocakarı) Fırtınası

Bu günlerin, Eyyamü'l-acûz (kocakarı fırtınaları) günleri olduğu da ileri sürülmüştür. Bu günlere kocakarı günleri denmiştir, çünkü, Âd kavml'nden bir kocakarı bir tünelde gizlenmiş de, rüzar onu da sekizinci gün oradan çıkarmış ve helak etmiştir. Bu günlerin, kış günlerinin sonuncu günleri olduğu da ileri sürülmüştür.
Ayetteki, "öyle ki, o kavmin bu kasırga içinde, (nasıl) ölüp yıkıldığım görürdün" ifadesine gelince, yani "kasırganın esişi içinde" demektir. Diğer bazıları da, "O gece ve gündüzlerde" demişlerdir. "Sar'â" (sarf1) kelimesinin çoğuludur. Mukâttl, bu kelimenin "ölüler" manasına olduğunu; Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle, onların ölümleri sebebiyle bayılıp düştüklerini, dolayısıyla ötüm sar'ası gibi, sar'aya tutulduklarını kastettiğini söylemiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki bu, "Onlar sanki, içleri bomboş hurma kütükleri gibidirler" demektir. "Nahl" kelimesi, müennes, hem de müzekker için kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir başka yerde, (Kamer, 20) buyurmuştur. Bu ifade, şeklinde de okunmuştur. Sonra onların, kökünden sökülmüş hurma kütüklerine benzetilmiş olmalarının sebebi, iri yapılı ve cüsseli olduklarını anlatmak olabileceği gibi, bununla dallar değil de köklerin kastedilmiş olması da muhtemeldir, yani, "O rüzgâr onları söküp attı. Böylece onlar tıpkı hurma kütükleri gibi, büyük bir yığın oluverdiler" demektir. "Nahl" kelimesinin "hâviye" (bomboş) diye tavsif edilişi de şundan dolayıdır: Bu kelimenin, o kavmin sıfatı olması ihtimal dahilindedir. Çünkü o

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/87.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/87-88.

rüzgar, onların içlerine girmiş ve onları, tıpkı içleri bomboş hurma ağaçlan gibi yere sermiştir. Buradaki "hâviye" kelimesinin, "bâltye" (çürümüş) manasında olması da muhtemeldir. Çünkü kütükler çürüyünce, içleri boşalır. Böylece onlar, helak edildikten sonra, çürümüş hurma ağaçlarına benzemiş olurlar.12[12]

Kalan Olmadı

"Şimdi onlardan hiç bir geriye kalan görüyor musun" (Hakka, 8).
Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele vardır:13[13]

Birinci Mesele

"Bâkiye"nin tahlili hususunda şu üç izah yapılabilir:
a) Bu, "bahiyye" (geri kalmak) manasınadır.
b) Bununla, "nefsün bahlyetün" manası kastedilmiştir.
c) Bununla, tıpkı "tagiye" ile "tuğyan" manasının kastedilmesi gibi, "beka" manası da kastedilmiş olabilir.14[14]

İkinci Mesele

Bazı kimseler, bu ayetle, "O kavmin soyundan geriye kimse kalmadı" manasının kastedildiğini söylemişler ve görüşlerine de bu ayeti delil getirmişlerdir. İbn Cüreyc şöyle der: "Onlar, yedi gece ve sekiz gündüz, Allah'ın bu rüzgâr cezası içinde canlı idiler. Sekizinci günün aksamı ölüverdiler ve rüzgâr onları taşıyıp denize attı. İşte Hak Teâlâ'nın, "Şimdi onlardan hiçbir geriye kalan görüyor musun?" ayetinden ve "Ancak evleri görünür oldu (geride kaldı)"(Ahkaf, 25) ayetinden murad budur."15[15]

İkinci Kıssa, Firavun Kıssasıdır

"Firavun da, ondan öncekiler de, altüst olanlar da, hep o hatayı işlediler" (Hakka, 9).
Bu, "Hravun'dan önceki ümmetler de, tıpkı Firavun gibi kafir oldular" demektir. Buradaki lafız olarak umumîlik ifade eder, manası kafirlere hastır; "mü'minler değil de, ondan Önceki kâfirler" demektir. Ebû Amr, Asım ve, kâfin kesresi ve bâ'nın fethasıyla, seklinde okumuşlardır.
Sîbeveyh şöyle demektedir: birşeyi takib eden, peşinden gelen şey için kullanılır. Nitekim sen "Çarşıyadoğru gitti" "Senden taraf benim bir hakkım var" dersin ki, bu, "Seni takib eden şeyde benim hakkım var" demektir. Daha sonra bu kelimenin anlam sahası genişletildi de, adeta "Senin üzerinde benim hakkım var" manasında kullanılır oldu. O halde 'nin manası, yanında, katında olanlar; yani ona tabi olanlar ve ordusu" şeklinde olur. Bu kıraati, İbn Mes'ûd, Übeyy ve Ebû Musa (r.ahm)'nın, şeklinde okuyuşları da destekler. Sadece Übeyy (r.a)'in, bunu, (onunla birlikte olanlar) şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir.
Ayetteki "mü'teklffIt" kelimesinin tefsiri daha önce geçmiştir. Bunlar, Lût kavminden helak olanlardır. Bu kelime, "Altüst olmuş topluluklar" takdirindedir.
Ayetteki ifadesi ile ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:
a) "Hâtie" de tıpkı, "hatâ" kelimesi gibi bir masdardır.
b) Bununla, "büyük hatalı fiiller" manası kastedilmiştir.16[16]

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/88.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/88-89.
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/89.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/89.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/89-90.

İsyana Karşılık Çarpılmaları

"Onlar Rablerinin gönderdiği peygambere isyan ettiler. Bundan dolayı O (Rableri) de onlan şiddetle çarptı" (Hakka, 10).

Bahsedilenler eğer Firavun ve ondan Öncekiler ise, bu durumda, "Rablerinizin gönderdiği peygamberi", Hz. Musa (a.s)'dır Yok eğer, bahsedilenler "mü'teflkât" (altüst olmuş) kavimler ise, bu durumda kastedilen, Hz. Lut (a.s)'dur. Vahidî şöyle der: "Bu konuda yapılacak İzah şudur: "İsyan ettiler" ifadesi ile her İki ümmet kastedildiği için, "Resul" kelimesi ile de, her iki peygamber kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ifâde tıpkı "Şüphesiz biz, Âlemlerin Rabbisinin resulüyüz" ifadesi gibi olur.

Ayetteki, "Bundan dolayı o da onlan fazla bir şiddetle yakalaytverdi" ifadesine gelince, birşey artıp, kabarıp, fazlalaşınca, ifadesi kullanılır. Burada şöyle iki izah yapılabilir:

1) Nasıl bunların fiilleri, kötülük bakımından, diğer kafirlerin fiillerinden İleri İdiyse, azabları da şiddet bakımından diğer kafirlerin azablarından ileri ve fazla olacak.

2) Firavun ve hanedanının, dünyadaki cezaları, ahiretteki cezalarıyla birleştirilmiştir. Bunun delili ise, "Onlar suya garkedildiler ve akabinde de cehenneme sokuldular" (Nuh, 25) ayetidir. Ahiret cezası ise, dünyanınkinden daha ileridir. Binâenaleyh bu, "O azab adeta büyümüş, artmış" demektir.17[17]

Üçüncü Kıssa, Nûh (a.s)'un Kıssasıdır

"Su bastığı zaman, sizi gemide Biz taşıdık" (Hakka, 11).

Bu ifade, "Su kendisini bekleyen bekçilerine isyan edip de onlar böylece ne kadar su çıktığını bilemedikleri zaman..." demektir. Çünkü bu hadiseden önce ve sonra, gökten inen her damla, bir ölçü ve takdir çerçevesinde olmuş ve olacaktır. Diğer müfessirter ise bu ifadeye, "Su sınır tanımayıp, bendlerini aşıp, herşeyin üstüne çıkıp hükümran olduğunda..." manasını vermişlerdir.

Ayetteki, "Sizi" ifadesi, "Siz babalarınızın sulbünde iken atalarınızı, babalarınızı Biz gemide taşıdık" demektir. Bu hitabın muhatablarının, o gemide olanların soyları olduklarında şüphe yoktur.

"El-Cariye', "suda akıp giden, hareket eden gemi" manasına olup, bu da Nûh (a.s)un gemisidir. Çünkü "geminin isimlerinden birisi de "câriye"dir. "el-Cerâr" (cariyeler - gemiler)" (Rahman, 24) kelimesi de böyledir.18[18]

"Onu sizin için bir öğüt, bir ibret yapalım ve onu belleyen kulaklar bellesin diye (böyle yaptık)" (Hakka, 12).

Buradaki "hâ" (onu) zamiri, neye racidir? Bu hususta iki izah yapılır:

a) Zeccâc, bu zamirin, her ne kadar mercii, bu ayetlerde açıkça zikredilmemiş olsa da, o malum tufan hadisesine raci olduğunu; ifadenin takdirinin, "Biz o mü'minlerin kurtulup, kafirlerin suya garkoidukları o hadiseyi, bir ibret ve öğüt kılalım diye..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) Ferrâ bu zamirin, "sefine" (Nuh'un gemisi)ne raci olduğunu söylemiştir ki bu görüş zayıftır, birincisi doğrudur. Onun doğru oluşunun delili ise, ayetteki, "Onu belleyen (duyan) kulaklar bellesin" ifadesidir. Çünkü buradaki "onu" zamiri, birinci zamirin raci olduğu şeye racidir. İkinci görüşe göre, bu zamirin "seflne"ye raci olması gerekir, bu da mümkin değildir. Binâenaleyh birinci zamirin de "seffne"ye raci olması mümkün değildir.19[19]

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/90.

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/90-91.

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/91.

Kelimesi

Ayetteki, "Onu belleyen (duyan) kulaklar bellesin" cümlesiyle ilgili şöyle iki mesele vardır:20[20]

Birinci Mesele

Kişinin gönlünde, kafasında, hafızasında tutup ezberlediği şeyler için, ifadesi kullanılır. Mesela, "ilmi aldım, ezberledim" ve "dediğini ezberledim" denilir. Fakat insan, kendisi dışında bir yerde koruyup muhafaza ettiği şeyler için ise, fiili kullanılır. Nitekim mesela, "Eşyayı,kabında korudum" denilir. Şairin, olarak, koruyup muhafaza ettiğim şeylerin en habisi, serdir" şeklindeki sözü de böyledir.
Bil ki ayetteki "tezkire" (öğüt) yönü şudur: Bir toplumu gemi vasıtasıyla boğulmaktan kurtarıp, bunların dışında kalanların suya garkedilmeleri, alemi idare edenin kudretine, meşîetinin geçerliliğine, hikmet ve rahmetinin sonsuzluğuna ve kahrı ile hükümranlığının şiddetine delalet eder.21[21]

Hz. Ali (r.a)'nin Mazhar Olduğu Dua

Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ayet indiğinde "Ey Aİi, ayette bu bahsedilen kulağın, Allah'dan senin kulağın olmasını istedim" dediği rivayet edilmiştir. Hz. AH (r.a)'nin de "Bu duadan sonra, artık hiçbirşeyi unutmadım. Benim için unutma diye birsey söz konusu olmadı" demiştir.
Buna göre eğer, "Peki Cenâb-ı Allah niçin hem müfred, hem de nekire olarak, buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Onlar içinde, belleyip, ezberleyenlerin az olduğunu bildirmek, onlardan az ezberleyenleri (öğrenenleri) kınamak ve Allah'ın buyruğunu dinleyip belleyen bir tek kulağın, sevad-i azam yani cemaat hükmünde sayıldığına, âlem onlarla dotu da olsa bunun dışında kalanlara iltifat edilmeyeceğine işaret etmek içindir.22[22]

İkinci Mesele

Bütün kıraat imamları, fiili, ayn'ın kesresiyle şeklinde okurlarken, İbn Kestr'in, ayn'ın sükûnu ile şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Buna göre İbn Kesir, muzari harfini, mâbâdi ile birlikte tıpkı, "fahz" kelimesi gibi kılmış, böylece de, fahz, kebd, ketf kelimelerinin orta harfinin sakin kılınışı gibi, sakin kılmıştır. O böyle yapmıştır. Çünkü muzari harfi, fiilden ayrılmaz ve böylece, kelimenin kök (asıl) harfleri gibi olmuş olur. Bu yönüyle de, tıpkı, ve diyen kimsenin sözü gibi olmuş olur ki, kâfin sükûnu ile olan fiili gibi olmuş olur.23[23]

Kıyametin Başlaması

Bil ki Allah Teâlâ bu üç kıssayı nakledip, bu kıssalarla kudretine ve hikmetine dikkat çekince; kudretinin varlığı ile, kıyamet; hikmetinin varlığı ile de kıyametin vukuunun mümkünlüğü sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da kıyametin hallerinin bazı tafsilatına başlamış, ilk önce kıyametin başlayışını ele almış ve şöyle buyurmuştur:24[24]

"Artık sûr'a bir üflenişle üflendiğinde..." (Hakka, 13)

---

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/91.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/91-92.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/92.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/92.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/92.

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:25[25]

Birinci Mesele

"Nefhâ" kelimesi, hem merfû, hem de mansûb olarak okunmuştur. Merfu okunuşunun sebebi, (üflendi) fiilinin, nâib-i faili olmasından dolayıdır. Araya fasıla girdiği için de, bu fiili müzekker getirmek güzei ve yerinde olmuştur. Kelimenin mansub okunuşunun sebebi ise şudur: Ayetteki fiil, cer ve mecrûra isnâd edilmiştir (yani, nâib-i faildir). Bu durumda "nefha" kelimesi, mef'ÛI-ü mutlak olarak mansub kılınmıştır.26[26]

İkinci Mesele

Bu "tek üfleyiş" ile, birinci nefha (üfleyiş) kastedilmiştir. Çünkü alemin harab oluşu (kıyamet) bu üfleyiş ile olacaktır. Buna göre eğer, "Peki o halde, daha niçin, "arz" ikinci üfleyiş ite olacak iken, hemen akabinde, "O gün huzura arzolunacaklar" (Hakka, 18) buyurulmuştur?" denilirse, biz deriz ki: "Yevm (gün), bu iki nefhayı (üfleyişi), sayhayı, nuşûru (dirilişi) arasat meydanında duruşu, hesabı ve saireyi içine alan, geniş bir zamanın adıdır. İşte bundan Ötürü Hak Teâlâ, "O gün huzura arzolunacaklar" buyurmuştur. Bu tıpkı senin, "Oraya falanca yıl geldim" demen gibi olur ki, senin oraya gidişin, o yılın, zaman dilimlerinden birinde cereyan etmiştir.27[27]

Dağların Yıkılışı

"Yer ve dağlar, yerlerinden kaldırılıp da birbirine bir çarpışla, hepsi toz haline geldiği zaman..." (Hakka, 14).
Bu ayetle ilgili olarak şu iki mesele var:28[28]

Birinci Mesele

Bu, ya kıyamet günü olacak bir sarsıntı, yahut dağlar ile yeri taşıyabilecek şiddette esen bir rüzgar, yahut herhangi bir melek, yahut da, herhangi bir vasıta olmaksızın, Allah'ın kudreti ile, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp, bu iki kütle, yani yer kütlesi ile dağlar kütlesi birbirine çarpıtıp, adeta unufak olup, toz-kum yığını haline geldiği zaman..." demektir. kelimesi, kelimesinden daha beliğdir. Ayetteki bu ifadeye, "Öylesine bir yayılıp serildiler ki, adeta her ikisi de hiçbir inişi-çıkışı olmayan dümdüz bir arazi haline geldiler" şeklinde de mana verilmiştir. Buna göre ayet, "dümdüz olduğunda" senin, "Devenin hörgücü, düz oldu" demene varıp dayanır. Yine Arapça'da, "Hörgücü düz, erkek ve dişi deve" denilir. "Dühhftn" kelimesi de bu köktendir.29[29]

İkinci Mesele

Ferrâ, buradaki kelimesinin ancak mansub okunacağım, çünkü fiildeki zamirin fail olduğunu söylemektedir. Cenâb-ı Hak dememiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak dağları bir, yeri de bir sayarak, tesniye halinde, buyurmuştur. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Gökler ve yer iki bitişik idiler"(Enbiya, 30) ayeti gibidir. Hak Teâlâ bu ayette de, cemî olarak, dememiştir.30[30]

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/92-93.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/93.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/93.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/93.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/93.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/94.

“İşte o zaman olan olmuştur. Gök de yarılmış ve artık o gün zafa düşmüştür" (Vakıa, 15-16).
Bu, "İşte o gün büyük kıyamet kopmuş, meleklerin inmesi için gök yarılmıştır. Artık o gün gök, vahiyedir, yani, gevşemiş gücü-kuvveti kalmamış, sapasağlamken tıpkı çırpılıp-atılmış yün gibi olur" demektir.[31]

Hamele-i Arş

"Melek ise o (göğün) kenarlarında-bucaklarındadır. O gün Rabbinin Arşını, onlann üstünde bulunan sekiz (melek) yüklenir" (Hakka, 17).
Bu ifadeyle ilgili bir kaç mesele var:[32]

Birinci Mesele

Buradaki "melek" ile, tek bir melek değil, bütün melek cinsi, dolayısıyla cemî mana kastedilmiştir.
Arapça'da, "erca", kenar-bucak demektir. Nitekim û denir ki, bunların cernîsi, "erca" şeklinde gelir. Bu kelime, "kuyu ve kabir kazma vb. manalarında kullandır. Buna göre manâ. "Gök yarıidığında, melekler, o yarılan yerlerden, göğün kenarlarına doğru yönetirler" demek olur.[33]

Melalkenin Ölümü

Eğer, "Hak Teâlâ'nın, "Gök ve yerdeki herkes ölür "(Zümer.68) ayetinden ötürü, melekler de sûr'a ilk üfleyişte ölürler. Peki o zaman, göğün kenarlarına gittikleri daha nasıl söylenebilir?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap veririz:
1) Onlar bir an, göğün bucaklarında durur, sonra ölürler.
2) "Ancak Allah'ın diledikleri müstesna..." (Zûmer, 68) ifadesiyle, bu melekler istisna edilmiştir.
Ayetteki, "O gün Rabbtnin Arşını, onların üstünde bulunan sekiz (melek) yüklenir" ifadesi ile İlgili şöyle birkaç mesele var:[34]

Birinci Mesele

Bu "Arş" "Arş’ı yüklenenler..."(Mü’min,7) ve "Meleklerin, Arşın etrafında dönüp dolaştıklarını görürsün"(Zümer,75) ayetlerinde bahsedilen Arş'dır.[35]

İkinci Mesele

"Onların üsfünde... "ifadesindeki, "Onların" kelimesi kime racidir, kimleri gösterir? Bu hususta da iki İzah yapılmıştır:
1) Doğruya en yakın olan görüşe göre bununla, "göğün kenar bucağında olan o meleklerin üstünde..." manası kastedilmiştir. Bundan maksad, bu meiekler ile Arş'ı yüklenen melekleri birbirinden ayırmaktır.
2) Mukâtil şöyle demektedir: "Bu, "Arş'ı taşıyanlar, onu kendilerinin, başlarının üstünde taşırlar" demektir. Zamirin raci olacağı şey getirilmezden önce zamirin getirilmesi caizdir. Bu

---

[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/94.
[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/94.
[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/94.
[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/94-95.
[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/95.

tıpkı meselâ bir kimsenin,”Evinde hüküm verir" demesi gibidir.36[36]

Sekiz Adedinden Maksad

Üçüncü Mesele

Hasan el-Basrî'den nakledildiğine göre o, "Ben, onların, sekiz kişi mi, sekiz bin kişi mi, yoksa sekiz saf mı, sekizbin saf mı olduklarını bilemiyorum" demiştir.

Bil ki ayetin bu ifadesini, şu sebeplerden ötürü sekiz tane melek manasına almak daha uygun olur:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Onlar bugün dörttürler. Kıyamet kopunca, Allah onları diğer bir dörtle takviye eder de, böylece sekiz olurlar" değiği rivayet edilmiştir. Yine rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Bunlar sekiz melek olup, ayaklan yedinci kat yerin dibindedirler. Arş ise bunlann başı üstündedir ve onlar, gözlerini yummuş olarak, Allah'ı teşbih ederler."

Bu meleklerin kimisinin aslan, kimisinin öküz, kimisinin de kerkenes kuşu şeklinde oldukları ileri sürülmüştür. Şehr b. Harşed'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bunlardan dördü, "Ey Rabbimiz, Seni teşbih eder, Sana hamdederiz. Gücün yetmesine rağmen affettiğin için, hamd Sana aittir" diye teşbih ederlerken; diğer dördü de, "Ey Rabbimiz, Seni teşbih eder, Sana hamdederiz. Bilmene rağmen, onca sabrından ötürü hamd sana mahsustur" diye teşbih ederler."

2) Ayetteki bu kelimeyi, sekiz şahıs manasına almak, sekiz bin manasına almaktan daha uygundur, çünkü ilgili lafız "sekiz") kesin olarak ifade etmektedir. Binâenaleyh lafzın doğru olması için, artık "sekizbin" demeye ihtiyaç yoktur. Bu durumda lafız, kendisinde "sekizbine" delalet bulunmaksızın, "sekiz şahsa" delalet etmektedir. Dolayısıyla, bunu birinci manaya almak vacib (gerekli) olur.

3) Ayet, korkutma ve işin büyüklüğünü anlatma sadedindedir. Binâenaleyh ayetin bu ifadelinden, "sekiz bin melek" yahut "sekiz saf melek" gibi manalar kastedilmiş olsaydı, bu korkutmanın iyice yapılabilmesi için, böyle denilmesi, yani açıkça ifade edilmesi gerekirdi. Şu halde, böyle söylenmediğine göre, bu ayetle sekiz meleğin kastedildiğini anlıyoruz.37[37]

Müşebbihe'ye Cevap

Müsebbibe şöyle der: "Eğer Allah Teâlâ, Arş'da olmasaydı, Arş'ı taşımak abes ve faydasız bir iş olurdu. Hele de bu husus,"O gün sizler (huzura) arzolunacaksmız" (Hakka, 18) ayetiyfe te'kîd edilmişken... Çünkü arz, ancak İlah'ın Arş'ında (tahtında) olması durumunda söz konusu olur."

Ehl-i tevhid, buna şöyle cevap vermişlerdir: "Bu ifadeyle, Allah Teâlâ'nın, Arş'ında oturucu olduğunun kastedilmiş olması imkansızdır. Çünkü Arş'ı taşıyan, Arş'da olanı da taşıyor demektir. Eğer Allah Arş'da olsaydı, meleklerin O'nu da taşımış olması gerekirdi ki böyle şey olamaz, bu imkansızdır. Çünkü bu, Allah Teâlâ'ntn, Kendisini taşıyan o meleklere muhtaç olmasını ve onların Allah'dan daha güçlü-kuvvetli olmalarını gerektirir ki bunların böyle olduğuna inanmak apaçık bir küfürdür. Dolayısıyla burada mutlaka bir te'vil yapılması gerektiğini anlıyor ve söyle diyoruz:38[38]

Allah'ın Hakimiyetinin Anlatımı

"Ayetin ifadesinin bu şekilde gelişinin sebebi şudur: Allah Teâlâ insanlara, bilip-alışık oldukları

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/95.

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/95-96.

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/96.

üslublarla hitap etmiştir. Böylece mesela, Kendisi adına, kullarının ziyaret edeceği bir ev (beytullah - Allah'ın evi) yaratmıştır. Halbuki Kendisi orada oturuyor değildir. Allah, böyle şeyden münezzehtir. Yine Allah, o Beytullah'ın bir köşesine, bir taş koydurmuştur. Bu da, O'nun yeryüzündeki sağ eli mesabesindedir. Çünkü insanların başkanlarına, sağ elini öpmek suretiyle saygı göstermeler), adetlerinden ve yapageldikleri şeylerdendir. Yine Allah Teâlâ kulları üzerinde "halaza" melekleri görevlendirmiştir. Bu, Allah Sübhânehû ve Tealâ'nın, unutabilmesinden ötürü değildir. Fakat bütün bunlar, alışılagelmiş ve bilinen şeylerdir. Yine aynen bunun gibi, padişah, adamlarını hesaba çekmek istediğinde, bir kürsü (taht) üzerinde oturur ve böylece yardımcıları, tahtının etrafında dururlar. İşte tıpkı bunun gibi Allah Teâlâ da kıyamet günü, bir Arş bulundurur. Melekler de orada yer alır, o Arşın etrafında dönmeye başlarlar. Bütün bunlar, Cenâb-ı Hak, o Arş üzerinde oturduğu ve ona muhtaç olduğu için değildir. Aksine Beytullah (Ka'be) ve etrafındaki tavaf hususunda daha önce anlattığımız temsili bir manadan ötürüdür.39[39]

Huzur-u ilahî'de Hesap

"O gün (huzura) arzolunursunuz. Size ait hiçbir sır gizli kalmayacak" (Hakka, 18).

"Arz olunma", hesaba ve sigaya çekilme demektir. Bu husus, denetimde bulunulsun diye, ordunun padişaha arzeditmesine benzetilmiştir. Bu ifadenin bir benzeri de, "Onlar Rabbîne, saf saf arzolunurlar" (Kehf, 48) ayetidir. Rivayet olunduğuna göre, kıyamette üç türlü "arz" sozkonusudur: Bunların ikisinde, mazeret beyan etmeler, hüccet getirmeler ve kınamalar yer alır. Üçüncüsünde ise kitaplar saçılıp dağıtılır da böylece saîd yanî mutlu-bahtiyar kimseler, (amel) defterlerini sağ eline alırlarken; helak olacak olanlar da sol ellerine alırlar.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Size ait hiçbir sır gizli kalmayacak" buyurmuştur. Bu ifadeyle İlgili olarak şöyle iki mesele var:40[40]

Arzolunmaktan Maksad

Ayetle İlgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Ayetin manası, "Sizler, huzura arzolunursunuz ve size ait hiçbir şey saklı kalmaz. Çünkü O Allah, herşeyi bilendir ve sizin hiçbir sırrınız O'na saklı-gizli değildir" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, "Allah'a hiçbirşey gizli kalmaz" (Mümin, 16) ayetidir. Böylece ayetin anlatmak istediği şey, alabildiğine bir tehdid, bir ikaz olup, bu da, "Sizler, Kendisine hiçbirşey saklı-gizli kalmayacak bir zata arzolu nacaksın iz" demektir.

2) Ayetten kastedilen mana şudur: "Dünyada iken size saklı-kapalı kalan şeylerin hepsi, kıyamet günü ortaya çıkar. Çünkü mü'minlerin halleri belirir, böylece sevinçleri doruk noktasına ulaşır. Yine cehennemliklerin halleri de belirir ve kederleri, rezillikleri perişanlıkları ortaya çıkmış olur." Bu mana, "Ogün, (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacak. Artık (o insan) için ne bir kuvvet ne de bir yardımcı yoktur" (Tarık, 9-10) ayetiyle kastedilen mananın aynısıdır. Ayetin bu ifadesinde, caydırma ve tehdidin en büyüğü yatmaktadır ki bu da, rezil-ü rüsvay olma korkusudur.41[41]

İkinci Mesele

Bütün kıraat imamları, ile şeklinde okurlarken, Ebû Ubeyde, bunu "yâ" ile okumuştur ki bu, Hamza ve Klsâl'nin kıraatidir. Ebû Ubeyde şöyle der: "Çünkü yâ'nın hem müzekker, hem de müennes için olması caizdir. "Tft"lı fiil-i muzari ise sadeca müennes içindir. Burada fiilin müzekkere isnadı caizdir. Çünkü "hafiye" sözü ile, "gizlilik sahibi bir şey" manası kastedilmiştir. Aynı zamanda da fâil-fiili arasına fasılası girmiştir."[42][42]

---

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/96.

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/97.

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/97.

Arzolunmanın Neticesi

Bil ki Allah Teâlâ, bu arzolunuşun neticesini de şöyle anlatmıştır:

"Artık kitabı sağ eline verilmiş olana gelince der ki: "Alın okuyun kitabımı" (Hakka, 19).
Bu ayetle ilgili iki mesele var:[43][43]

Birinci Mesele

"Ha", kendisi ile seslenilen bir sestir. Bundan, tıpkı ve kelimeleri gibi, "Al, tut" manası anlaşılır. Ebu'l-Kasım, ez-Zeccacî şöyle der: "Bu hususta bir takım değişik lehçeler var. Bunların en iyisi, Stbeveyhin Araplardan naklettiği şeydir: Sibeveyh şöyle der: Arapların, şeklindeki sözleri de, mebnî emirlerden biridir ki bu, "Ey genç al" demektir Araplar bunun hemzesini meftun okuyarak, şeklinde, müzekkerin alemi (işareti) sayarlar. Bu tıpkı, onlar deyip, de, kâfin fethasını müzekkerterin alameti sayışları gibidir. Tssniye için, cemî için, ve denir. Buradaki mîm, tıpkı, ve deki gibidir. deki hemzede meydana gelen bu zamme ise, cemî mîm'inin dammesidir. Çünkü bunun aslı, ve dür. Böylece net bir zamme ile okudular, ama cemi kelimesi ile, tesniyeye hükmettiler. Çünkü onlarca iki (tesniye), pek çok hususta, cemî hükmündedir.[44][44]

İkinci Mesele

Tek bir ma'mûl üzerinde iki âmil birleşirse, en yakın olanı onda amel ettirmek, ittifakla, caiz olup, "Uzak olanı amel ettirmek caiz midir, değil midir?" meselesinde, Kûfe'liler bunun caiz olduğunu; Basralılar ise caiz olmadığını savunmuşlar ve görüşlerine bu ayeti delil getirmişlerdir. Çünkü ayetteki, ifâdesi, mef'ûl gerektirmektedir, yine ijjü. fiili de mef'ûl gerektirmektedir. Şimdi "Kitabiye" ifadesini, mef'ul olarak nasbeden, en uzaktaki âmil olsaydı, ifadenin takdiri, "İşte kitabım" şeklinde olurdu. Bu durumda da, "Onu okuyun" denilmesi gerekirdi. Bunun bir benzeri de, "Verin, üzerine bakır eriyiği dökeyim" (Kehf, 96) ayetidir.
Bil ki, bu delil tutarsızdır. Çünkü bu ayet, buradaki hadisenin, en yakın İfadenin amel ettiğine delalet etmektedir. Bunda ise, zaten münakaşa söz konusu değildir. Münakaşa, "en uzak olanı amel ettirmek caiz midir, değil midir?" meselesindedir. Ayette ise, buna değinilmemiştir. Ayrıca zamir, bazan hazfedilebilir. Çünkü, ifadenin açık olması, açıkça zamir getirmeye gerek bırakmaz. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, (Ahzab, 35) ayetinde olduğu gibidir. (Buradaki Allah'a raci zamiri hazfedilmiştir). Binâenaleyh burada da niçin böyle olmasın?
Kuleliler de şu şekilde hüccet getirmişlerdir: Birinci Âmil, bulunma bakımından ikinciden öncedir. Birinci âmil meydana geldiğinde, illet olmadan, illete bağlı olanın meydana gelmesi imkansız olduğu için, birr mamulün olması gerekir. Binâenaleyh, o mamulün, birinci amitin ma'mulü haline gelmesi, ikinci amilin meydana gelişinden öncedir. İkinci amil ancak, o mamulün, birinci amilin mamulü haline gelmesinden sonra vücut bulmuştur. Binâenaleyh, aynı hükmü iki illete bağlamanın ve Önce olanın daha sonra olana bağlamanın imkansızlığı sebebiyle, o mamulün, aynı zamanda ikinci amilin mamulü olması imkansız olur. Bu mesele, Nahiv ilminin inceliklerindendir.[45][45]

---

[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/97.
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/98.
[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/98.
[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/98-99.

Kelimesinin Okunuşu

ifadesindeki hâ, sekte İçin olup ve kelimelerinde de böyledir. Bu hâ'ların hakkı, vakf halinde sakin olup, vasi halinde düşmeleridir. Bu ha'lar, mushafta bu şekilde yer alıp, mushafta yer alan şeyin de, mutlaka lafızda da yer alması gerekip, lafızda İsbat edilmeleri de ancak vakıf halinde yerinde ve makul olunca, pek yerinde olarak ulema, işte bundan dolayı, buralarda, vakf yapmayı güzel saymışlardır. Bazı kimseler cesaret izhar ederek, bu hâ'lan vasi halinde düşürmüşlerdir. İbn Muhaysln, hâ'sız ve yâ'nın sükunuyla (şeklinde) okumuştur. Bir kısım kimse de, mushafa ittibâen, hem vasi hem de vakf halinde hâ'yı isbat ederek okumuşlardır.46[46]

Dördüncü Mesele

Bil ki, Cenâb-ı Hak, önce bu kimselerin sağ ellerine kitaplarının verildiğini bildirip sonra da, (onlardan naklen), "Alın okuyun kitabımı" buyurunca bu, bu hadisenin, sevinç açısından doruk noktaya ulaşmış olduğuna delalet etmiştir. Çünkü Allah, onlara kitaplarının sağdan verildiğini bildirince, bu kimselerin kurtuluşa erenlerden ve nimetleri elde edenlerden oldukları (zaten) anlaşılmıştı. Dolayısıyla, bunun başkaları tarafından görülmesini, böylece o başkasının elde ettiği şeyle berikilerin sevinmesini de arzuladığı için, böyle buyurmuştur. Kitabını sağ eline atan bu kimsenin, hane halkına ve yakını olanlara böyle diyeceği de ileri sürülmüştür,47[47]

Kitabını Sağdan Alanın Sevinç İfadesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kimsenin şöyle dediğini nakletmiştir:48[48]

"Çünkü ben, hakikaten hesabıma kavuşacağımı biliyordum" (Hakka, 20).
Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Buradaki "zannetme" ifadesiyle, yakînen istidlalde bulunma manası kastedilmiştir. Çünkü, istidlal yoluyla kesinlik kazanan bir şeyde, mutlaka muhtelif düşünceler bulunur. Bundan dolayı "bilme", "zan" kelimesiyle ifade edilmiştir.
2) Ayetin takdirî manası, "Ben, hesabımla karşılaşacağımı ve Allah'ın beni günahlarım sebebiyle muaheze edeceğini sanıyordum. Ama, Allah'ım, beni affetmek suretiyle, bana lütufta bulundu ve beni günahlarımla sorgulamayarak, "İşte kitabım okuyun..." deyiniz (dedi)" şeklindedir.
3) Ebû Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kişi kıyamet gününde getirilir veJiendİsine kitabı verilir. Derken, onun hasenatı, elinin üzerinde zuhur ederken, günahları da avucunun içine yazılır. Derken, günahlarına bakar da üzülür. Bunun üzerine, kendisine, "Avucunu ters çevir" denilir, böylece de o, elinin tersine bakar; hasenatlarını görür ve sevinir. Sonra da, "işte kitabım, okuyunuz. Ben ilk bakışta, alabildiğine muhasebe edileceğimi sanıyordum. Ama şu anda, Allah benden bu kederi giderdi de, beni ferahlattı" der." Ama, bedbaht kimselere gelince, durum, bunlar hakkında tamamen tersinedir."
4) buradaki ifâdesi, "bildim" manasındadır. Ama "itim makamında kullanılmıştır. Çünkü, zann-ı gâlib, örfte ve ahkâmda "ilim" yerinde kullanılabilir. Nitekim Arapça'da, "işin, şöyle olacağını yakîn gibi sanıyordum., (yakînen biliyorum)" denilir.
5) Ayetten kastedilen mânâ, "Ben, dünyada iken, dünyada yaptığım o ameller sayesinde, kıyamette bu derecelere ulaşacağımı sanıyordum. Şu anda ise, yakîn mertebesine ulaştırır"

---

[46] 46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/99.
[47] 47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/99.
[48] 48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/99.

şeklindedir. Bu manaya göre, ayetteki "zan", kendi manasında kullanılmış olur. Çünkü dünyalıklar, dünyada iken, bunun böyle olacağına kesinkes hükmedemezler.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, kişinin akıbetinin nereye vardığını beyan etmek üzere, "İşte o, hoşnut bir hayat içindedir.." (Hakka, 21) buyurmuştur. Bu hususla ilgili iki mesele vardır:49[49]

Birinci Mesele

Cenab-ı Hak, burada kelimesini, 'ye sıfat yapmıştır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Mânâ, "Bu yaşayış, rızaya nisbet edilmiştir" şeklinde Olur. Bu manayla bu ifade tıpkı, "zırh sahibi; ok sahibi" aniamianna gelen ve kelimeleri gibi olmuş olur. Nisbet iki türlüdür; birisi harfle yapılan nisbet, diğeri de, kalıpla yapılan nisbet...
b) Yaşayan şahıs kastedilmesine rağmen, Cenâb-ı Hak, memnun olma vasfını, yaşamaya mecazen vermiştir.50[50]

İkinci Mesele

Alimler, sevabı tarit ederken, onun, mutlaka menfaatti olması, şaibelerden arınmış olması, mutlaka devamlı olması ve mutlaka tazimle-ululukla içice olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Binâenaleyh, buna göre mânâ, "Bu yaşayış, bu tür nitelikleri taşıması halinde bütün yönleriyle beğenilmiş, memnun olunmuş bir yaşayış olmuş olur" şeklindedir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "İşte o, hoşnut bir hayat içindedir" ifadesi, bahsettiğimiz bütün bu şartların tamamını İhtiva eden bir ifade olmuş olur.51[51]

Cennet Tasvirine Dair

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "yüksek bir cennette..." (Hakka, 22) buyurmuştur. Ki bu, "Hoşnut bir yaşayış içinde olan herkes, yüksek bir cennette olur" demektir. "el-uluw, yüksektik" kelimesiyle, şayet mekân bakımından yükseklik kastedilmişse, bu, zaten mevcuttur. Çünkü cennet, göklerin üzerindedir.
Buna göre şayet, "Cennetliklerin bir kısmının makamları, diğer bir kısmının makamlarından üstte değil midir? Dolayısıyla, altta olan bu cennetlikler, yüce olan cennetlerde olmuş olmazlar. Ne dersiniz.." denilirse, biz deriz ki: Bunların bir kısmının diğerlerinin altında olması, cennetlerin yüksek olması ve göklerin üzerinde bulunması hususunu zedelemez. Yok eğer, bu "yükseklik" derece ve şeref bakımından söz konusu ise, durum böyledir. Yok eğer bununla, cennetin binalarının yüksek, değerli olduğu kastedil misse, durum yine aynıdır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, v;b tyjai "Meyveleri de (çabuk devşirflecek cinsten olup) yakındır" (Hakka, 23) buyurmuştur ki bu, "Onun meyvelerinin alınması kolay ve alana yakındır. Kişi onu, istediği gibi alır. Eğer onu, eliyle almak isterse, ister ayakta olsun, ister oturuyor olsun, isterse yanüstü yatmış olsun, o meyve ona eğilir... Eğer, onların yaklaşmasını isterse, yaklaşırlar.." demektir. el-Kutûf kelimesi, JıİaiH 'nun çoğulu olup, devşirilmiş anlamındadır.52[52]

"(Dünyada) geçmiş günlerde takdim ettiğiniz (iyi amellerin) karşılığı olarak afiyetle yiyin için" (Hakka, 24).
Bu, "onlara... denilir; emri verilir" demek olup, bu İfadeyle ilgili birkaç mesele vardır.53[53]

---

[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/99-100.
[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/100.
[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/100.
[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/101.
[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/101.

Cennetle Vaki Emirlerin Hükmü

Kimi alimler, ayetteki "yeyiniz..." gibi emirlerin, ne vücub, ne de nebd ifade ettiklerini söyleyerek, "Çünkü ahiret, mükellef tutulma yurdu değildir" derlerken; kimileri de bu emirlerin nedb ifade etmesinin uzak bir ihtimal olmadığını; çünkü bu emirlerin maksadının, o insanı yüceltmek o insanın kalbine sevinç sokmak olduğunu söylemişlerdir.54[54]

İkinci Mesele

Ayetteki, (Hakka, 19) ifâdesinden dolayı, "O, hoşnut bir yaşayış içindir" ifâdesinden sonra, "yeyiniz, içiniz" cümlesinde hitap, çoğul sigasıyla yapılmıştır. Çünkü mânâ bakımından çoğuldur.55[55]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, ifadesinin manası, "daha Önce yapmış olduğunuz salih ameller" şeklindedir. Çünkü, Arapça'da Islâf, fiilinin manası, "Sana, güzel ve iyilikle dönmesini, sana gelmesini umduğun şeyleri Önceden yapmak" şeklinde olup, buna göre bu kelime, tıpkı, "Allah rızası için borç verme" anlamında olan nın masdarı olan gibi olur. Bir şey için malını harcadığında, denilmesi de, varıp buraya dayanır. Buna göre bu kelimenin manası, "Yapmış olduğunuz salih ameller sebebiyle..." şeklinde olur. "Eyyâm-ı hfttlye" İfadesiyle de, dünyadaki günler kastedilmiş olup (Ahkaf, 17) ve (Bakara. 134) ayetleri de böyledir. Kelbî, ayetin bu ifadesiyle "oruçlu günlerin" kastedildiğini söylemiştir. Zira onlar, yeme ve içme ile emrolununca, bu, bu yeme ve içmenin dünyada iken, oruç sebebiyle, Allah rızası için taatte bulunan, yeme ve içmeden kaçınan kimseler için olduğuna delalet etmiş olur.56[56]

Dördüncü Mesele

İfadesi, bu kulların, bu mükafaatı, amelleri sebebiyle hak eniklerine delalet eder ki, bu da, amelin, mükafaatı gerektirdiğini gösterir. Hem, taat işi Allah'ın yaptığı bir fiil olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak insana, onun yapmadığı bir şeyden dolayı mükafaat vermiş olurdu ki, bu, muhaldir. (Bu görüş Mu'tezlle'ye ait olup) bunun cevabı malumdur.57[57]

Kitabını Soldan Alanların Pişmanlığı

"Kitabı sol eline verilmiş olan kişiye gelince, o da derki: "Ah keşke, benim kitabım verilmeseydi. Hesabımın da ne olduğunu bilmeseydim" (Hakka. 25-26).
Allah Teâlâ, bu kimsenin, kitabına bakıp bakıp da, yaptığı işlerin kötülüklerin görünce, alabildiğine pişmanlık duyduğunu ve bu pişmanlıktan ve mahcubiyyetten meydana gelen o işkencenin cehennem azabından daha ileri olduğunu ve bu kimsenin, "Keşke onlar beni, cehennem azabıyla azablandırsalardı da, bana, yaptığım şeylerin kötülüklerini hatırlatan bu kitabı sunmasalardı da, ben de bu mahcubiyyetin içine düşüvermeseydim,." dediğini beyan etmiştir. Ki bu, senin, "Manevi azabın maddi azabtan daha şiddetli olduğu" hususuna dikkatini çeker.
Ayetteki, ifadesine gelince, bu da, "Bu, hesabının ne olduğunu bilmiyorum; çünkü bu, olmuş bitmiş bir şeydir. Benim bu hesap hususunda bir katkım bir dahlim söz konusu değildir. Bütün bunların hepsi, benim aleyhimedir" demektir.

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/101.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/101-102.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/102.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/102.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Ah kesek o (ölüm hayatına) kati bir son verici olsaydı"(Hakka, 27) buyurmuştur. Bu, ifâdesindeki hâ zamirinin neye raci olduğu hususunda, şu iki izah yapılabilir:
1) O, ilk ölüme... Bu merci, her ne kadar önce geçmemiş ise de, ancak ne var ki bu çok net bir biçimde zahir olduğu için, adeta geçmiş gibi olmuş olur. ise, hayata son veren demek olup, bu ifadede her şeyin olup bittiğine, sona erdiğine bir işaret vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Namaz tamamen bittiğinde (Cuma, 10) buyurmuştur. Arapça'da, "Öldü" anlamında, denilir. Buna göre mana, "Keşke, kendisi ile öldüğüm o ilk ölüm, benim bir şeyimi sona erdirmiş olsaydı da, böylece daha yeniden diriltilmeseydim ve bana verilen bu şey (kitab) ile karşı karşıya gelmeseydim" şeklinde olur.
Katâde şöyle demiştir: "Dünyada iken, insan katında ölümden daha kötü bir şey olmadığı halde, bu kimse (ahirette) ölümü temenni etmiştir, ölümden daha kötü olan şey, kendisinden dolayı ölümün arandığı azabtır, şeydir. Nitekim şair şöyle demiştir:
"Ölüm her şeyden daha büyük iken, şayet karşılaşırsam, kendisinden ötürü ölümü temenni edeceğim şey, ölümden daha kötüdür."
2) Bu zamir, bu kimsenin amel defterini mütalaa ettiğinde müşahede ettiği durum, hal" ifadesine racidir. Buna göre mana, "Keşke, bu durum ve bu hal, bana hükmedilen o ölüm olsaydı.." demek olur. Çünkü o, bu durumda, bu hali, Ölümün acı ve şiddetinden dolayı taddığı şeyden daha kötü ve daha acı görmüş; böylece de, o ölümü, İşte bu hali görünce temenni etmiştir.58[58]

Kâfirlerin Cezası

"Malım bana bir fayda vermedi. (Bütün) saltanatım benden ayrılıp mahvoldu. (Allah buyurur): "Tutun onu da, (ellerini) boynuna bağlayın. Sonra onu, o alevli ateşe atın. Bundan sonra da onu, yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde oraya sokun" (Hakka, 26-32). "saltanatım..." ifadesinden ne kastedildiği hususunda da, şu iki izah yapılabilir:
1) Ibn Abbas bu ifadeye, "Dünyada iken Hz. Muhammed'in aleyhine olarak istidlalde bulunduğum hüccetlerim benden silinip gitti, kayboldu" manasını verirken, Mukâtll de, uzuvları kendisinin aleyhine olarak müşrik olduğuna şehadet ettiğinde, "Hüccetlerim benden silinip gitti" anlamını vermiştir.
2) "Malım mülküm ve insanlara olan hükümranlığım zail otup gitti. Şimdi, fakir ve zelil olarak kalakaldım" demektir. Bu ifadenin manasının, "Ben, mülküm ve saltanatım sebebiyle, hak üzere olan kimselerle çekişir dururdum... Şimdi ise, malım mülküm yok otup gitti, geriye yaptıklarımın vebali kaldı..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.
Bil ki, Allah Teâlâ ilk önce o mutlu (saîd) kimselerin sevinçlerini zikretmiş, daha sonra da onların, güzel yaşayış içinde olduklarını yeyip-içtiklerini belirtmiştir. Aynen bunun gibi, burada da şakî (bedbaht) kimselerin hüzün ve kederlerinden bahsetmiş, daha sonra da onların ellerinin kollarının bağlandığından, yiyeceklerinin irin, ölülerin teninden akan sıvı olduğundan bahsetmiştir. Bu işlerin ilki, cehennem bekçilerinin, "Onu yakalayın.." deyip de, bunun üzerine o kimsenin üzerine yüzbin meleğin yürüyüp, onun ellerini boynuna dolamalarıdır. Ki, işte bu husus, Cenab-ı Hakk'ın, "(ellerini) boynuna bağlayın. Sonra onu, o alevli ateşe atın..." ayetlerinin İfade ettiği husustur.
Müberred şöyle der: "Tıpkı ve denildiği gibi, birisini bir yerde icbaren tutup mevcut bulunduğunda, her iki babdan ve dersin. Binâenaleyh Cenab-ı Hakk'ın, hitabının manası, "Onu ancak cehennemde hazır tutun, oraya atın..." demek olup, de, "en büyük ateş" demektir. Cehenneme bu ad, insanlara hükümran olduğu için verilmiştir. Ayetteki kelimesine gelince, birbiri içine girmiş, muntazam halkalar (zincir) demektir. Ardarda dizilen her şeye "müselsel" denilir.59[59]

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/102-103.
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/103-104.

Yetmiş Arşınlık Zincir

Ayetteki, ifadesinin manası şudur: Arapça'da dirsek ile ölçüp takdir etmek anlamına gelir. Nitekim, "Dirseği ile ölçüp takdir ettiğinde" ifadesi kullanılır. O halde, ayetteki ifadesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

1) Ayetin maksadı, onun bu kadar uzunlukta olduğunu belirtmek değil, tam aksine, uzun oluş ile nitelemektir. Nitekim Cenab-ı Hak, "sayısız, hadsiz hesapsız..." manasız anlamını kastederek, "Onlar için yetmiş defa istiğfar etsek bile..."(Tevbe, 80) buyurmuştur.

2) Onun boyunun bu kadar olduğnu belirtmektir. Sonra da ulema ahirette, her "zira' "m yetmiş kulaç, her kulacın Mekke ile Küfe arasındaki mesafeden daha uzun olduğunu söylem isterdir. Hasan el-Basrt de, "Bunun hangi zira' olduğunu en iyi bilen Allah'tır" demiştir. Ayetteki, emrine gelince, Müberred şöyle der: "Arapça'da, birisi bir kimseyi, bir şeyi bir yola soktuğunda, zapt-u rapt altına aldığında ve denilir. Yani, "Onu soktu; onu, soktum, zapt altına aldım." Kur'ân'ın kullandığı ifade ise, şeklindedir. (Yani, sülasîdir). Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizi cehenneme sokan ne oldu..."(Müddessir,42) ve "Onu, günahkarların kalbine soktuk... "(Şuara, 200) buyurmuştur. İbn Abbas da şöyle demektedir: "Bu zincir, onun dübüründen girer boğazından çıkar; sonra da, kafasını ayaklarıyla birleştirir." Kelbî de, şöyle demektedir: "İpin inciye girmesi gibi, zincire girer, sonra da, kalan kısmı boynu üzerinde toplanır." Burada söyle birkaç soru sorulabilir:60[60]

Zincirin Uzunluğunun Anlamı?

Birinci Soru: Bu zincirin uzun olduğunu belirtmenin hikmeti nedir?

Cevap: Süveyd İbn Ebû Nuceyh şöyle demektedir: "Bütün cehennemliklerin o zincire vurulduğu haberi bana ulaştı. Bütün, insanlar aynı zincirle bağlanınca, bu sebeple, herbirine yapılacak azab, daha şiddetli olmuş olur."

İkinci Soru: Zincirin onlara sokulması, mâkûldür. Ama, onların zincire sokulmasının manası ne demektir?

Cevap: Onların zincire sokulmaları, o zincirin onların bedenlerine dolanması, bütün cüzlerinin birbirine girecek bir biçimde sıkıştırılması ve bu kimsenin, o zincirin arasında sıkışmış, hareket edemez bir biçimde bulunması demektir. Ferra da söyle der: "İfadenin manası, "Sonra onları o zincire sokun" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, "Başımı fese soktum..." denildiği gibi, "Fesi başıma soktum..." da denilir. Ve yine Arapça'da, yüzüğe giren parmak olduğu halde; "yüzük parmağıma girmiyor, olmuyor!" da denilir.

Üçüncü Soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin dedi de, buyurmadı?

Cevap: kelimesinin maddesine takdiminde, kelimesinin 'ya takdim olunuşunda bahsetmiş olduğumuz husus yatmaktadır. Ki bu da, "Onu ancak, (başkasına değil) bu zincire sokun.." anlamıdır. Çünkü bu zincir, zincirlerin en korkuncudur.

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hak, bağlama ve cehenneme sokma işlerini ifade ederken fa edatını kullanmış, bu zincire sokma işini de summe p edatı ile belirtmiştir. Şu halde, aradaki fark nedir?

Cevap: Buradaki kelimesi ile, sonralık manası kast edilmemiştir. Tam aksine kastedilen şey, bu azabın derecelerindeki farklılıktır.61[61]

Düçar Olunan Azabın Sebebi

Bil ki, Allah Teâlâ bu korkunç azabı açıkça anlatınca, sebebini de zikretmek üzere şöyle

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/104-105.

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/105.

buyurmuştur:62[62]

"Çünkü o, O büyük Allah'a inanmazdı. Yoksula yemek vermeye de teşvik etmezdi" (Hakka, 33-34).
Bu ifadelerin birincisi, "kuvve-i aklle"nin; ikincisi de "kuvve-1 amellyye"nin bozulduğuna bir işarettir. Burada birkaç mesele vardır:63[63]

Yoksulu Doyurmanın Önemi

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksula yemek vermeye de teşvik etmezdi..." ifadesi ile ilgili olarak şu iki açıktama yapılabilir:
a) "O, yoksulun yemeğinin bol olmasına teşvik etmedi.."
b) Ayette geçen kelimesi yiyeceğin ismi olup, "yedirmek" anlamında kullanılmıştır. Bu tıpkı, " bağış" isminin, "vermek" anlamında kullanılması gibidir. Nitekim şair "Senin otîayan yüz (deveyi) vermenden sonra..." demiştir.64[64]

Doyurmayı Teşvikin Farziyeti

Keşşaf sahibi şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Yoksula yemek vermeye de teşvik etmezdi" ifadesinde, yoksulları mahrum etmenin büyük bir günah olduğuna dair iki kuvvetli delil vardır.
1) Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, küfür ifade eden cümleye atfetmiş ve bunu, küfrün emaresi ve işareti saymıştır.
2) Yoksulu yedirmeye teşvik etmeyenin durumu böyle iken, ya bilfiil yedirip içirmeyenin durumu nasıl olur, düşünülsün diye, yedirmemeyi değil de, yedirmeye teşvik etmemeyi zikretmiştir.65[65]

Fakiri Düşünmeme Kafir Sıfatı

Bu ayet, kafirlerin, namaz kılıp zekat vermedikleri için, ilahi cezaya duçar olduklarına delalet eder ki "Kafirler, şeriatın füruundan da (amelî kısmından da) sorumludurlar" şeklindeki sözümüzden kastedilendir. EbÛ'd Derdâ'nın, yoksullar için çokça çorba pişirmesi hususunda hanımtnı da teşvik ettiği ve "Biz iman etmek suretiyle, o zincirin yarısından kurtulduk; şimdi geriye kalan yarısından kurtulmayalım mı?!" dediği rivayet olunmuştur. Ayetin bu ifadesi ile, kafirlerin yedirip içirmediklerinin kastedildiği de ileri sürülmüştür. Yine bu ifadeyle, onların, "Allah'ın, istemesi halinde yedirip içireceği kimseleri biz mi yedirip içireceğiz..." (Bkz.Yasin,47) şeklindeki sözlerinin kastedildiği de söylenmiştir.66[66]

Kafire Fayda Veren Dost Yok

"Onun için, bu gün burada, kendisine hiçbir yakın ve dost yoktur" (Hakka, 35).
Yani, "Ahirette bu kimsenin bir "hamım", yani, kötülükleri kendisinden men eden; bu kötülüklerden ötürü üzülen bir yakını yoktur" demektir. Çünkü onlar, ahirette, birbirlerinden kaçarlar. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hiçbir dost başka bir dostunu soramaz..." (Mearic, 10) ayetiyle, "Zalimler için, boyun eğilen hiçbir dost ve bir şefaatçi yoktur" (Mü'min, ıs) ayetleri

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/106.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/106.
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/106.
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/106.
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/106.

gibidir.[67]

"Gıslînden başka yiyecek de yoktur" (Hakka, 36).
Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:[68]

Birinci Mesele

Rivayet olunduğuna göre Ibn Abbas'a in ne demek olduğu sorulmuş da, o da, "Bunun ne demek olduğunu bilemeyeceğim" demiş. Kelbî ise şöyle demektedir: "Bu, azaba duçar edildiklerinde, cehennemliklerden akan irin, kan ve sarı sudur." O halde vezninden olup, kökündendir.[69]

İkinci Mesele

yemek için hazırlanan şeye denilir. Cehennemlikler yesin diye irin hazırlanıp sunulduğuna göre, bu, onların yiyeceği olmuş olur. Şöyle de denebilir: Bu, o cehennemlikler için yiyecek makamına konulduğu için, buna "taam- yiyecek" denilmiştir. Nitekim şâir, "onların aralarındaki selamları, bir çeşit ağrı ve sızıdır" anlamında, demiştir ki, darb ve vurma işi, selam olmaz. Ancak ne var ki, onun yerine konulduğu için bu adı almıştır.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "gıslîn"in kimlerin yiyeceği olduğunu zikrederek "Ki onu, suçlulardan başkası yemez..."(Hakka,37) buyurmuştur. Buradaki kelimesi "günahkarlar" demek olup, bununla da, bilerek günah işleyenler kastedilmiştir. Çünkü, bir kimse bilerek günah işlediğinde denilir ki, bunlar da, müşriklerdir. Hemze ya ya çevrilerek, şeklinde okunduğu gibi, hemze atılarak, şeklinde de okunmuştur. Ibn Abbas, bu kıraati tenkit ederek, "Bu kelime şeklinde okunamaz. Çünkü hepimiz "adım atarız" adım atanlar anlamına gelir),.. Bunlar ancak, "günahkar" olanlardır. (Sabıfler) de denmez. Çünkü, bu manada bu kelime ancak şeklinde kullanılır" demiştir. Ibn Abbas'ın tenkidine şu şekilde cevap verilir: "Ayetin bu ifadesi ile, hakkı batıla karıştıranlar ve Allah'ın kanunlarını çiğneyenler kastedilmiş olabilir."
Bil ki, Allah Teâlâ, önce kıyametin mümkin bir şey olduğuna, sonra onun vuku bulacağına dair deliller getirip, daha sonra da, saîd ve şaki kimselerin hallerinden bahsedince, bu sözünü, Kur'an'a saygı ve tazim ile sonuçlandırarak şöyle buyurmuştur:[70]

"Neler görüyor, neler görmüyorsanız, (onlann hepsine) andederim ki..." (Hakka, 38-39).
Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:[71]

Tabirinin İzahı

Kimi alimler ifadesi ile, "yemin ederim ki" anlamının kastedildiğini, Ynın ise zaid olduğunu; yahut da, önce geçmiş olan bir sözü red anlamında ("hayır, öyle değil!11) dediğini söylerlerken, kimi alimler de, buradaki 'nın olumsuzluk için olduğunu, ifadenin, "yemin etmem" anlamına geldiğini söylemişlerdir ki, buna göre ayetin manası söyle olur: "Cenâb-ı Hak adeta, "Ben bu Kur'ân'ın, kerîm bir Resulün sözü olduğuna yemin etmemi" demiş olur ki, bu da, "Çok net, açık ve kesin olduğu için, yemin etmeye gerek yok..." demektir. Biz bu meseleyi,
(Kıyame, 1) sûresinin başında tafsilatlı bir biçimde ele alacağız.[72]

---

[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/107.
[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/107.
[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/107.
[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/107-108.
[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/108.
[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/108.

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "Neler görüyor, neler görmüyorsanız..." ifadesi, şümul bakımından, ne varsa her şeyi İçine alan bir ifadedir. Çünkü, her şey bu iki kısımdan, yani ya görülür, ya da görülmez olmaktan halî değildir. Dolayısıyla da, yaratanı-yaratılanları; dünyayı-âhireti; maddeyi-ruhu; insanı-cinni ve açık olanı-gizti nimetleri... hepsini içine alır.[73][73]

Resul-i Kerîm Kimdir?

"O, çok şerefli bir peygamberin sözüdür" (Hakka, 40).
Bil ki, Allah Tealâ, Tekvîr Sûresl'nde bu ifadeye yer vermiştir. Alimlerin çoğu, oradaki bu ifade ile Cebrail (a.s)'in; buradaki ile de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedildiği kanaatindedirler Onlar şu şekilde istidlal etmişlerdir: Cenâb-ı Hak burada, "O, çok şerefli bir peygamberin sözüdür" buyurup, bundan sonra da,' 'Bu bir şair, bir kâhin sözü değildir" demiştir. Halbuki Mekke müşrikleri, Cebrail (a.s)'i şair ve kahin diye tavsif etmiyor, bu iki vasıfla Hz. Peygamber (s.a.s)'i tavsif ediyorlardı. Ama Hak Teâlâ ((Tekvîr Sûresinde) ise, "Bu, şerefli bir peygamberin sözüdür" buyurup "Bu şeytân-ı racîm'in sözü değildir" deyince, mânâ "Bu, şerefli meleğin sözüdür, kovulmuş şeytanın değil" şeklinde olmuş olur. Dolayısıyla buradaki, "Şerefti elçi" ifadesinden, Hz. Muhammed (s.a.s), Tekvîr Sûresl'ndekinden de Cebrail (a.s) kastedilmiş olabilir.[74][74]

Kur'an'ın Cebrail'e İzafesi

İşte burada şöyle bir soru yöneltilebilir: Ümmet, Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı (sözü) olduğu hususunda müttefiktirler. Ama verilen bu manalara göre, aynı sözün, hem Allah'ın, hem Cebrail (a.s)'in, hem de Hz. Peygamber (s.a.s)'in olması gerekir ki bu düşünülemez?., buna şu şekilde cevap verilebilir: Tek bir sözün, en ufacık bir münasebetten ötürü bunların herbirine nisbet edilmesi mümkündür. Binâenaleyh Kur'ân, Levh-i Mahfûz'dan dercedip izhar eden zat, Allah Teâlâ olduğu için, O'nun kelamı; gökten yere indirilen olması münasebetiyle, Cebrail (a.s)'in kelamı; insanlara açıklayıp, ona imana davet ettiği ve onu peygamberliğinin delili kıldığı için de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kelamı olabilir.[75][75]

"O bir şair sözü değildir. Siz ne az inanıyorsunuz! O, bir kahin sözü de değildir. Siz ne az düşünüyorsunuz!" (Hakka, 41-42).[76][76]

Kıraat Farkı

Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:[77][77]

Birinci Mesele

İbn Kesir hariç, kıraat imamlarının çoğu fiilleri, tâ ile ve muhatab sigasıyla, şeklinde okumuşlardır. İbn kesir ise, bunları, yâ ile gâib sigası olarak okumuştur Binâenaleyh bunları muhatab sigasıyfa okuyanlar, bu fiilleri, (Hakka, 38-39) ifadelerine göre okumuşlardır. Gâib sigasıyla okuyanlar ise, "iltifat" üslubuna göre okumuş olurlar.[78][78]

---

[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/108.
[74][74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/108-109.
[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/109.
[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/109.
[77][77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/109.

İkinci Mesele

Ayetteki, edatları, âlimlere göre zaiddir, sırf te'kid için getirilmişlerdir. Ayetteki "Ai* ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
1) Mukatil şöyle der: "Cenâb-ı Hak buradaki "kelîl" (az) sözü ile, onların, Kur'ân'ın Allah'dan olduğuna hiç inanmadıklarını kastetmiştir. Buna göre mana, "Onlar hiç iman etmezler" şeklinde olur. Nitekim Araplar, "Bize hiç gelmiyor" manasında, "Bize ne de az gelir" derler."
2) O kafirler, kalben buna inanıyorlardı. Ama bundan hemen dönüyor, bu konuda yaptıkları istidlalleri tamamlamıyorlardı. Baksana Hak Teâlâ, "O (kafir) düşündü, ölçüp biçti. Sonra da, "Bu ancak seçkin bir büyüdür" dedi" (Mûddessir, 18-24) buyurmuştur.[79][79]

Üçüncü Mesele

Hz. Peygamber (s.a.s)'in şair olmayışını bildirirken, "ne az iman ediyorsunuz"un ifadesini; kahin olmadığını bildirirken ise, "ne az tezekkür edersiniz" ifadesini getirmiştir. Bunun sebebi şudur: Hak Teâlâ sanki, "Bu Kur'ân bir şairin sözü değildir. Çünkü bunun özellikleri, bütün şiir çeşitlerinden farklı. Fakat siz iman etmiyorsunuz, yani imana yönetmiyorsunuz. İşte bundan dolayı da düşünmekten yüz çeviriyorsunuz. Eğer imana niyetlenmiş olsaydınız, "o bir şair" şeklindeki sözünüzün yalan olduğunu bilirdiniz. Çünkü Kur'ân'ın terkibi-üslubu-özelliği, bütün şiir çeşitlerinden farklıdır. Yine bu Kur'ân, bir kahin sözü de değildir. Çünkü kahinlerin sözü, şeytanlar ve şeytanların inkarından kaynaklanır. Binâenaleyh bunun, şeytanların öğretmesiyfe olması mümkün değil. Fakat sizler, Kur'ân'ın nazmının nasıllığını ve şeytanları kınadığını hesaba katmıyorsunuz. Dolayısıyla da bunun kehanet nev'inden olduğunu söylüyorsunuz" demektetir.[80][80]

Rabbü'l-Âlemîn'in Kelamı

"(O), âlemlerin Rabbinden bir indirilmedir" (Hakka, 43).
Bil ki bu ayetin bir benzeri de, Şuarfl Sûresl'ndeki, "Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu, inzarcılardan olasın diye, senin kalbine Ruhu'1-Emtn (Cibril) indirdi" (Şuâra, 192-194) ayetidir. Şu halde: Bu Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın indirdiği bir şey olduğu için, Rabbu'l-âlemîn'in kelamı; vasıtasıyla indiği için Cebrail (a.s)'in kelamı; onunla insanları inzar (ikaz) ettiği için de, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kelamı (sözü)dür. Dolayısıyla Hak Teâlâ burada, hem, "Bu şerefli bir peygamberin sözüdür" buyurmuş; bunun peşinden de, problem ortadan kalksın diye,
"O, âlemlerin Rabbinden bir indirilmedir" buyurmuştur. Ebu's-Simâl, takdirinde olarak, şeklinde okumuştur.[81][81]

Allah Adına Söz Uydurmanın Cezası

"Eğer bazı sözleri, Bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı.” (Hakka, 44)
Bu, Mechûl olarak (uydurulsaydı) şeklinde de okunmuştur. "Tekavvul", "kavi" (söyleme) masdarının "mutavaat" sigasıdır. Çünkü bunda, söz uyduranın, zorlanması söz konusudur. Nakledilen sözleri küçümsemek için, "akâvil" denmiştir. Bu tıpkı "e'âcib" (acaib şeyler), "edâhîk" (gülünç şeyler) gibidir. Buna göre sanki "ekâvii" kelimesi, "kavi" (söz) kelimesinden,

---

[78][78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/109.
[79][79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/110.
[80][80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/110.
[81][81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/110-111.

uf'üle veznindeki "ukvüle" nin çoğulu olmuş olur. Buna göre mana, "Eğer o bize, bizim söylemediğimiz bir sözü nisbet edecek olsaydı.." şeklinde olur.[82][82]

"Elbette onun sağ elini ahverirdik. Sonra da hiç şüphesiz onun can damarım koparırdık" (Hakka, 45-46).
Bu ayetle ilgili iki mesele var:[83][83]

Birinci Mesele

Ayetle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, "Onun elinden yakalar ve boynunu vururduk" demektir. Cenâb-ı Hak bunu, padişahların, kendilerine iftira edip, cezayı hakeden kimselere uyguladığı cezaya benzeterek anlatmıştır. Çünkü padişahlar, böylesi kimselere hiç zaman tanımaz, hemen boyunlarını vurdururlar. Hak Teâlâ burada özellikle "yemîn" (sağ el) lafzını kullanmıştır. Çünkü cellat, öldüreceği kimsenin ensesine darbeyi indirmek istediğinde sol elinden; boğazına indirmesi ve kılıcı oradan vurmayı istediğinde ki bu, öldürülecek olan, kılıcı gördüğü için, ona çok zor gelecek bir pozisyondur o zaman da sağ elinden yakalayıp vurur.
Buna göre ayetteki ifâdesi, "Onun sağ elini" takdirindedir. Ve tıpkı, ifâdesinin, "Onun can damarını keseriz" manasında olması gibidir. Bu açık bir tefsir olup, Hasan el-Basri'den nakledilmiştir.
2) Buradaki "yemîn" kelimesi, kudret ve kuvvet manasınadır. Bu görüş Ferrâ, Müberred ve Zeccâc'ın görüşüdür. Onlar bu hususta Şemmâh'ın şu beytini delil getirmişlerdir:"Ne zaman bir şeref için bir sancak kaldırılsa onu Arabe, kuvvetiyle alır, yakalar." Buna göre ayetin manası, "Biz, ondan bütün gücünü çekip alırız" seklinde olur. Bu manaya göre 'deki zaid olmuş olur,
Mukatif, ayete, "Biz ondan hak ile intikam alırız" manasını vermiştir. Bu görüşe göre, ayetteki "yemîn", "hak" manasına olmuş olur ve tıpkı "Siz bize, hak taraftan gelirsiniz" (Saffat,28).
Bil ki bu izahların neticesi şu manaya varıp dayanır: "Eğer o (peygamber), Bize, Bizim demediğimiz bir sözü nisbet edecek olsaydı, ya delil getirmek suretiyle onu, bundan menederdik. Çünkü Biz, ona bu konuda muârazada bulunanları, getirip karşısına dikerdik. Böylece bu konuda yalancı olduğu ortaya çıkardı. Böylece de bu durum, onun davasının batılhğını gösterir, sözünü temelinden yıkardı. Yahut da, uyduracağı sözü tam söyleyeceği zaman, bütün gücünü-kuvvetini çekip alarak ona mani olurduk. Doğru söyleyenin yalan söyleyene karışmaması İçin, Allah'ın hikmetinin gereği de budur."[84][84]

Vetîn

"Vetîn", kalbten uzanıp başa varan ve kesildiğinde canlıların ölüverdiği damardır. Ebu Zeyd, bunun çoğulunun
"vütün" şeklinde olduğunu, "evtlne" şeklinde de geldiğini, mesela (üç damar) dendiğini; "mevtûn"un ise, "vetîn damarı kesilen" manasına olduğunu söylemiştir. İbn Kuteybe de şöyle der: Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, "Biz onun bu can damarını bilfiil keseriz" manasını değil, "Yalan söylemesi halinde onu Öldürürüz ve o sanki bu daman kesilmiş gibi olur" manasını kastetmiştir. Bunun bir benzeri de Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Hayber'deki o lokmanın (tefsiri) zaman zaman beni yoklar. İşte o anlar, (sanki) can damarımın kesildiği anlardır" hadis-i şerifidir.(4)Buradaki "ebhür", kalbe bağlı olan damar demek olup, bu kesildiğinde insan ölür. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) adeta, "Bu o zehirin beni öldürdüğü anlardır. İşte bu

---

[82][82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/111.
[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/111.
[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/111-112.

durumda, sanki can daman kesilmiş kimse gibi olurum" demek istemiştir.[85]

Ehad Kelimesi

"O zaman sizden hiçbiriniz buna mani olamazdınız" (Hakka, 47).
Mukatil ve Kelbî "Sizden hiç kimse Bizim böyle yapmamıza mani olamazdı" manasını verirken; Ferrâ ve Zeccâc şöyle demektedir: "Hacizîn" kelimesi, "ehad" kelimesinin sıfatı olabilir. Çünkü "ehad", kendisinde müfred, cemî, müzekker ve müennesin eşit olduğu, genel bir nefy (olumsuzluk ifadesi) için kullanılmış bir isimdir. "Peygamberlerinden hiçbirini (İman hususunda, diğerlerinden) ayırmayız" (Bakara, 285) ve "Sizler, herhangi bir kadın gibi değilsiniz, (Ey Peygamber zevceleri)" (Ahzab, 32) ayetiehndeki "ehad" (bir - hiçbir) kelimesi de bu manada kullanılmıştır." Bil ki "sizden" ifadesindeki hitab bütün insanlaradır.
Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân'ın Kendisi tarafından Cebrail (a.s) vasıtasıyla, şâir-kâhin olmayan Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilmiş bir "hak" olduğunu beyan edince, peşisıra da Kur'ân'ın ne olduğunu beyan etmek için şöyle buyurmuştur:[86]

"Şüphesiz ki bu Kur'ân, muttakiler için bir derstir"
(Hakka, 48).
Bu hususu, Bakara Sûresinin başında (Bakara, 2) ayetinin tefsirinde uzunca anlatmıştık.[87]

"İçinizde (onu) yalanlayanların olduğunu, elbet biliyoruz" (Hakka, 49).
Bu, "İçinizden, dünya sevgisinden ötürü, onu yalan sayanların bulunduğunu da biliyoruz" demektir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Kim dünya sevgisinden kendini korursa, bu Kur'ân'dan öğüt almış ve bundan istifade etmiş olur. Kim de, dünyaya meylediyorsa, bu demektir ki o da, bu Kur'ân'ı yalanlamış ve ona yaklaşmamıştır" demektir.
Ben derim ki: Mu'tezile, dalâlet ve küfrün Allah'dan olmadığı hususunda bu ayete tutunabilir. Çünkü Hak Teâlâ, Kur'ân'ı, "muttakiler için bir öğüt" diye tavsif etmiş; ama Kur'ân'ın, yalanlayıcılar için "bir saptırıcı" olduğunu söylememiş, tam aksine, bu yalanlama ve dalaleti, bizzat onlara nisbet ederek, "içinizden (onu)
yalanlayanların olduğunu elbet biliyoruz" buyurmuştur ki bunun bir benzeri de "Doğru yolu bildirmek Allah'a aittir. (Ama) o yoldan sapanlar vardır" (Nahl, 9) ayetidir. Bil ki Mu'tezile'nin bu tür iddialarına karşı cevab, daha önce (defalarca) geçmiştir.[88]

"Muhakkak ki o, kâfirler için bir pişmanlık (vesilesidir)" (Hakka, 50).
"O" zamiri, neye racidir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu zamir, Kur'ân'a racidir. Buna göre sanki, "Kur'an, kafirler eçin, ya kıyamette, onu tasdik edenlere verilen mükafaatları gördüklerinde; yahut da dünyada mü1 mirilerin ulaşacağı saltanatı, güç-kudreti gördüklerinde, bir pişmanlık vesilesi olur" denilmek istenmiştir.
b) Mukâtil, buna, "Onların Kur'ân'ı yalanlamaları, onlar için bir pişmanlık sebebidir" manasını vermiş ve bunun delilinin, daha önce geçen, "içinizden (onu) yalanlayanların olduğunu, elbet biliyoruz" (Hakka. 49) ayeti olduğunu söylemiştir.[89]

"Hiç şüphesiz ki o (Kur'ân), hakka'l-yakîn'dir" (Hakka, 5).
Bu, "o kesin bir gerçektir" yani "kendisinde batıllığın yer almadığı bir gerçek; bir şüphenin bulunmadığı bir yakîn (kesin bilgi)dir" demek olur. Bu iki sıfattan biri, te'kid için diğerine

---

[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/112.
[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/112-113.
[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/113.
[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/113-114.
[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/114.

muzaf kılınmıştır.[90][90]

"O halde o büyük Rabbinin adını teşbih et" (Hakka, 52).
Bu, "ya seni, vahye ehil kıldığı için, O'na şükür olarak; yahut da kendisinden beri olduğu yalancı vahyin kendisine nisbet edilmesine razı olmaktan O'nu tenzih et, O'nu teşbih et" demektir. Bu ayetin tefsiri, A'la Sûresi'nin başında ve Besmeto'nin tefsirinde geçmiştir. En iyisini ve en doğrusunu Allah Sübhânehû ve Teâlâ bilir. Salat-u Selâm, ümmî bir peygamber olan, Hz. Peygamber (s.a.s)'et onun âline ve bütün ashabına olsun. (Amin).[91][91]

---

[90][90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/114..
[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/114-115.

MEARİC SÛRESİ

Bu sûre, kırkdört ayettir.[1]

"İsteyen biri, kafirlerin başına inecek azabı istedi -ki onu önleyecek hiçbir kimse yoktur. (O), mearic sahibi Allah'dandır" (Mearic, 1-3).[2]

Nüzul Sebebi

Bil ki (sordu - istedi) ifadesi ile ilgili iki kıraat vardır: Kimi alimler bunu hemzeyle okurken, kimisi de hemzesiz okumuşlardır. Birinciler, ki bunlar çoğunluktadır, bu kıraate göre şu muhtemel izahları yapmışlardır:

1) Nadr b. Hars, "Allahim, eğer bu senin katından bir hak ise, üzerimize gökten taş yağdır, yahpt bize elim bir azab ver" (Ental, 32) deyince, Allah Teâlâ bu ayeti indirdi. Buna göre ayetteki ifâdesi, "Gelecek azabı, çağıran birisi çağırdı (istedi)" şeklinde olur. Bu, birisi birşeyi taleb edip, peşine düştüğünde söylediğin, şeklindeki sözüne vanp dayanır. Hak Teâlâ'nın "Onlar orada (cennette), her türlü meyveyi, kendilerini emniyette hissederek davet eder, isterler"(Duhan,55) ayetindeki ifade de bu manadadır. İbnü'l-Enbari der ki: "Bu görüşe göre "bâ" harf-i cerri zâid olmuş olur ve takdir, şeklinde olur. Bu izaha göre, "bâ", te'kid için olmuş olur ve bu tıpkı (Meryem,25) ayetindeki "bâ" gibidir." Keşşaf sahibi şöyle der: "Burada (istedi-sordu) kelimesi, (davet etti) manasında olunca, fiiti gibi müteaddî olmuştur. Bundan dolayı Hak Teâlâ da sanki demiş olur."

2) Hasan el-Basrî ve Katade söyle derler: "Allah Teâlâ.Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderip, o da müşrikleri ilahi azabla tehdid edince, bir kısmı bir kısmına, "Muhammed'e, bu azabın kimin için olduğunu, kimin başına geleceğini sorun" dediler de, Allah Teâlâ bu azabı, 'İsteyen biri kafirlerin başına inecek azabı istedi..." buyurarak haber verdi." İbnü'l-Enbârî, "Bu görüşe göre ayetin takdiri, şeklinde olur. Buna göre, "bâ", manasınadır ve tıpkı şairin

"Eğer bana kadınlardan sorarsanız, bilin ki ben kadınların hastalıklarını bilen bir doktorum" şeklindeki şiirindeki "bâ" gibi olur. Nitekim Hak Teâlâ,"Onu (yani ondan) bir bilene sor"(Furkan, 59) buyurmuştur. Keşşaf sahibi de, "Bu izaha göre, fiili,ve Je (önem verdi, ihtimam gösterdi) manalarına gelmiş olur. Buna göre sanki,"Bir önemseyen, olacak bir azabı önemsedi" denilmek istenmiştir" der.

3) Bazı alimler de, ayetteki "isteyen (soran)" ifadesiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedildiğini, çünkü onun, kafirlerin başına gelecek o azabı hemen istediğini, böylece de Allah Teâlâ'nın, "Bu azab onların başına gelecek. Bunu geri çevirebilecek güç-kuvvet yok" buyurduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Bu tefsirin doğruluğunun delili, ayetin peşisıra gelen "O halde sen, şimdilik güzel bir sabır ile katlan" (Mearic,5) ayetidir. Bu ayet, bu "isteyen"in, güzel sabır ile emrolunan zat olduğuna delalet etmektedir.

Fiilin hemzesiz olarak, şeklinde okunuşuna göre şu iki izah yapılabilir:

a) Böyle okuyan da, hemzeli 'yi kastetmiş, ama "kalb" yaparak kelimeyi hafifletmiştir. Nitekim şair

"Kureyş Allah'ın Resulü'nden bir günah fiili istemiş, böylece Hüzeyl, bu isteği sebebiyle sapmış ve isabet edememiştir" demiştir.

Bu kelime, "seyelûn" (ahmak) manasınadır. Bunu, İbn Abbas (r.a)'ın ayeti, şeklinde okuyuşu da destekler. O halde "seyl", tıpkı "gavr" masdarımn, "gâir" (batan) manasına oluşu gibi, "sflü" manasınadır. Buna göre mana, "Bir vadi, o ilahi azabı onların üzerine akıtmak için işe koyuldu" şeklinde olur. Bu tefsir Zeyd b. Sabit ve Abdurrahman b. Zeyd'in görüşü olup, bunlar ayetle "Cehennem vadilerinden bir vadi aktı" manasını vermişlerdir.

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/117.

[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/119.

Ayetteki "sâlI" kelimesinin ancak hemzeli okunacağı hususunda alimler ittifak etmişlerdir. Çünkü bu kelime, eğer hemze fiilinden ise, zaten ister istemez hemzeli olacaktır. Yok eğer hemzesiz bir fiilden ise, "kail" ve "harf" gibi yine hemzeli olacaktır. Fakat sen, istersen hemzeyi hafifletip, kelimeyi bu ikisi arası bir şekilde okuyabilirsin.

Ayetteki "Kafirlerin basma inecek azab" ifadesi ite ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) Biz, eğer ayetteki, "isteyen ... istedi" ifadesini, "Nadr, o azabı istedi" manasına alırsak, bu ifadenin manası, "ister istesin, ister istemesin mutlaka olacak bir azabı, bir isteyen istedi" şeklinde otur. Bu böyledir. Çünkü o azab, ahirette kafirlerin başına mutlaka gelecek ve hiç kimse onu geri çeviremeyecektir. Dünyada da Nadr'ın başına gelmiş ve böylece o Bedir günü öldürülmüştür. İşte ayetteki, "Onu önleyecek hiçbir kimse yoktur" ifadesinden kastedilen budur.

2) Eğer biz bu kelmeyi ikinci şıkka göre, yani, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu azabın, kim için ve kimin başına geleceğini sormuş olmalarına göre tefsir edersek, deriz ki: Allah Teâlâ. bu soruya, o azabın kafirlerin başına geleceğini bildirmekle cevap vermiştir. Ama doğru olan birinci görüştür.

Ayetteki, Allah'dandır" ifadesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun takdiri, ... "Allah'dan gelecek bir azab" şeklindedir.

2) Takdir, şeklindedir ve bu, "Allah'dan sâdır olan bu azab için, yine Allah tarafından bir savuşturucu da yoktur. Çünkü hikmet bu azabın olmasını gerektirmiş ise, Allah'ın bunu yapmaması imkansızdır" demektir.3[3]

Zi'l-Me'aric

Ayetteki, "Me'âric sahibi" ifadesine gelince, "me'âric" kelimesi, "mi'rec"in çoğuludur. "Mirec" de, yüksek yere çıkma vasıtası (asansör) demektir."Üstünde çıkacakları asansörier - merdivenler..."(Zuhruf,33) ayeti de bu manadadır.

Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Kelbi'nin rivayetine göre İbn Abbas, kelimesine, "Göklerin sahibi" manasını vermiştir. Melekler oraya doğru yükselip çıktıkları İçin göklere, "me'âric" denilmiştir.

2) Katade bu kelimeye, "FazI, ikram, lütuf ve nimetler sahibi" manasını vermiştir. Bu böyledir. Çünkü Allah'ın nimet ve ihsanlarının bir çok derecesi vardır ve bunlar insanlara, farklı mertebelerde ulaşırlar.

3) Me'âric. Cenâb-ı Hakk'ın velî kullarına, cennette verdiği dereceler manasınadır.

Bana göre bu hususta bir dördüncü izah da şu şekilde yapılabilir: Gökler nasıl, yükseklik-alçaklık ve büyüklük-küçüklük bakımlarından farklı ise, melekî ruhlar da kuvvet-zaaf ve kemal-noksanlık bakımından ilahi bilgilerin çokluğu, kuvveti ve bu alemi tedbirde kuvvetli veya zayıf olmak bakımlarından farklı farklıdırlar. Belki de, Allah Teâlâ'nın nimetlerinin inamının nuru ve rahmetinin feyzinin eseri, bu aleme ancak bu ruhlar vasıtasıyla ulaşırlar. Bu ulaşma da ya alışılmış şekilde olur veya alışılmışın dışında olur. Nitekim Hak Teâlâ da, "(Dünyanın) içini idare edenlere yemin olsun ki..." (Naziat, 5) ve "(Dünyanın) işini taksim edenlere yemin olsun ki" (Zariyat, 4) buyurmuştur. O halde bu ayetteki, "O, me'âric sahibi AİIah'dandır" ifadesi ile, bu alemin çeşitli ihtiyaçlarının, oraya doğru yükselmesi açısından, tıpkı bir asansör gibi olan; Allah'ın rahmetinin eserinin o alemden burada olanlara inmesi açısından da tıpkı bir merdiven gibi olan o çeşitli ruhlara bir işaret kastedilmiştir.4[4]

"Melekler ve Rûh ona mesafesi elli bin yıl olan bir günde çıkarlar. Binâenaleyh sen, güzel bir sabır ile sabret"
(Me'âric, 4-5).5[5]

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/119-121.

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/121.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/122.

Melaike ve Ruh

Bil ki Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da takip ettiği metod ve üslub şudur: O, her ne zaman korkutma ve işin korkunçluğunu anlatma sadedinde meleklerden bahsetse, bu ayette ve "O gün ruh ve melekler saf saf kalkarlar" (Nebe, 38) ayetinde olduğu gibi, mutlaka onunla birlikte "rûh" (Cebrail'i) ayrıca zikreder ki bu, "Ruh"un, kadr-u kıymet bakımından meleklerden daha büyük olduğunu gösterir. Burada şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ "urûc" (çıkma-yükselme) tabirini kullanırken, bu ayette olduğu gibi, önce melekleri sonra Ruhu; kıyam (kalkma) ifadesini kullanırken de, Nebe, 38. ayette olduğu gibi, önce Ruhu sonra melekleri zikredir. Bu, Ruhun, inişde ilk, çıkışta da ikinci olmasını gerektirir. İşte bu noktada bazı keşif ehli zatlar şöyle demektedirler: Rûh, Allah'ın celâline yakın olan en büyük nurdur. Diğer meleklerin ruhu, bu nurdan dallanır-budaklanır. İman ise, rûh derecelerinin en sonunda yer alır. Binâenaleyh bu iki uç arasında, çeşitli melek ruhların ve kudsî nurların derece ve mertebeleri vardır. Bunların tam sayısını ancak Allah Teâlâ bilir.6[6]

Müşebbihe'ye Cevap

Allah Teâlâ'ntn bir mekanda, ya Arş'da, yahut Arş'ın üstünde olduğunu savunanlar, bu ayeti şu iki bakımdan görüşlerine delil getirmişlerdir:
1) Ayet, Allah Teâlâ'nın, "me'âric sahibi" diye mevsuf olduğunu göstermektedir ki bu ancak, Allah Teâlâ'nın üstte bir yerde olması durumunda söz konusu olur.
2) Hak Teâlâ, "Melekler ve Ruh ona ... çıkarlar" buyurmuştur. Böylece meleklerin çıkış ve yükselişlerinin "O'na" doğru olduğunu beyan etmiştir ki bu da Hak Teâlâ'nın üst tarafta olmasını gerektirir.
Buna şu şekilde cevap veririz: Deliller, Hak Teâlâ'nın bir mekanda - bir yönde bulunmasının imkansızlığına delalet edince, bu ayetin kesinlikle te'vil edilmesi gerektiği sabit olmuş olur. Şimdi, Allah'ın "me'âric sahibi" diye mevsuf oluşu ile ilgili izahları biraz önce yaptık. Fakat ayetteki, "Ona, ona doğru "ifâdesinde, harf-i cerrinin yer alışından, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekanda olduğu manası kastedilmemiş, aksine bütün herşeyin O'nun iradesine varıp-dayandığı kastedilmiştir. Bu, "Bütün işler, O'na döndürülür (varıp O'na dayanır)"(Hud, 123) ayetiyle anlatıldığı gibidir. Bu ifadeyle de, "izzet ve şerefin bulunduğu yere yükselip varır" manası kastedilmiştir. Bu manasıyla ayet, tıpkı, "Ben Rabbime gidiyorum. O bana hidayet edecektir" (Saffat, 99) ifadesi gibi olur ve bu mükâfaat yurdu (cennetin) en yüce ve en üstün mekan olduğuna bir işaret olmuş olur.7[7]

Elli Bin Yıllık Gün

Çoğu âlim, ayetteki harf-i cerrinin fiiline taalluk ettiği görüşündedirler. Buna göre, "Bu çıkış, bu özellikteki bir günde olur" demektir. Mukatil "Hayır, bu harf-i cer, ifadesine taalluk eder" der. Bu görüşe göre, ayette, bir takdir-tehir söz konusudur ve takdiri, ..."mesafesi elli bin sene olan bir günde vaki olacak bir azab" şeklindedir. Birinci manaya göre, o gün, ya ahirette, ya dünyadadır. Ahirette olmasına göre, bu uzunluk, ya vakidir, yahut da mukadderdir. İşte ayetin hulasa olarak bize sunduğu manalar bunlardır. Biz bunu daha tafsilatlı bir biçimde ele alacağız:
Birinci Görüş: Ayetin manasının, "bu çıkış ve yükseliş, uzunluğu elli bin sene olan bir ahiret gününde olacak. O gün de kıyamet günüdür" şeklinde olduğunu söyleyen görüş, Hasan el-Basrî'nindir. O şöyle der: "Cenâb-ı Hak, bu günün sadece bu uzunlukta olduğunu kastetmemiştir. Çünkü eğer böyle olsaydı, o gün için bir son belirlenmiş olurdu. Böyle olunca

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/122.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/122.

da cennet ve cehennem, fâni olurdu. Bu ise olamaz. Aksine bununla, mahlukatın aralarında hüküm infaz edilinceye kadar hesap için duruşlarının, dünya yıllarından elli bin yıl olacağı manası kastedilmiştir. Artık bundan sonra cehennemlikler ki bunlardan olmaktan Allah'a sığınırız-, cehennemin derekelerinde karar kılarlar..."

Bil ki bu uzunluk kafirler hakkında olacaktır. Mü'minler için ise böyle birşey söz konusu değildir. Bunun delili hem ayet, hem de hadistir. Ayetin delili, "O gün cennetliklerin eğlenip duracakları yer, çok hayırlı, dinlenecekleri yer çok güzeldir" (Furkan, 24) ifadesidir. Alimler burada bahsedilen durma ve dinlenme yerinin, cennet olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hadisten delili ise, Ebû Sa'fd el-Hudrî (r.a)'den rivayet edilen şu hadistir: Resûlüllah (s.a.s)'a, "O günün uzunluğu ne kadar?" diye sorulduğunda, o "Canım, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, o gün, mü 'min için, dünyada iken kıldığı bir farz namaz vaktinden daha hafif olacak şekilde, hafifletilir"8[8] demiştir.

Bazı kimselerde söyle demektedirler: "bu bekleme işi eğer uzarsa, cennetliklerin sevinçlerinin ve rahatlıklarının artmasına; cehennemliklerin de hüzün ve kederlerinin artmasına sebep olur." Buna şu şekilde cevap verilebilir: Ahiret, ceza ve mükafaat yurdudur. Binâenaleyh mükafaat elde edenlerin, mükâfaatlarının acele verilmesi gerekir. Mükâfaatın verileceği yer ise, mevkîf (haşr meydanı) değil, cennettir. Şu halde orada uzun bekleyişin, mutlaka ve mutlaka kafirler için olması gerekir.

İkinci Görüş: Bu süre, ahirette olacaktır. Fakat bilfiil gerçek olacak değil de, mukadder olarak farzedilerek olacaktır. Buna göre mana, "Eğer bu hüküm ve karar verme işiyle, insanların en akıllısı ve zekisi meşgul olsaydı, bu işle ellibin yıl uğraşırdı. Fakat Allah, bu hüküm ve karar verme işini, dünya günlerinden bir gününün yarısı kadar bir zamanda tamamlar. Yine aynen bunun gibi, melekler bir takım yerlere çıkar, yükselirler. Eğer bir dünyalı oralara çıkmak istese, bu çıkışı ellibin yıl sürerdi. Fakat melekler bu mesafeyi, kısa bir zamanda alırlar.

Bu görüş Vehb (b. Münebbih) ve bir gurup müfessirin görüşüdür.

Üçüncü Görüş: Ebû Müslim'e ait olan bu görüşe göre, bahsedilen gün, dünya günüdür. Bu, Allah'ın yarattığı ilk şeyden başlayıp, yok olmanın, en sonuna kadar olan süredir. Böylece Allah Tealâ, meleklerin, iniş-çıkışlarının mutlaka dünya gününde olduğunu, bu günün müddetinin ise elli bin yıl olarak takdir edildiğini beyan etmiş olur. Bu görüşe göre, kıyametin ne zaman kopacağı belirlenmiş olmaz. Çünkü biz, bu müddetten ne kadarının geçmiş, ne kadarının kalmış olduğunu bilemeyiz.

Dördüncü Görüş: Ayetin takdiri manası, "Miktarı ellibin yıl olan bir günde, Allah tarafından gelecek o azabı bir soran sordu" şeklindedir. Şimdi bununla, o günün müddetinin takdir edilmesi de kastedilmiş olabilir. Bu izaha göre, ayetten kastedilen, o azabın bu kadar bir süre ile sınırlandırılmış olması değil, aksine azabın süresinin çok uzun olduğuna dikkat çekmedir. Sonra bu soranın sorduğu-istediği o azabın bu müddetle sınırlanmış olması ama, Allah Teâlâ'nın o kimseyi bundan sonra başka bir azaba nakletmesi de muhtemeldir.

Buna göre eğer, "İbn Ebî Müleyke, ibn Abbas (r.a), hem bu ayetin, hem de, "uzunluğu bin yû olan bir günde"(Ssecde, 5) ayetinin manası sorulduğunda, İbn Abbas (r.a), bunlar, Allah'ın bahsettiği (adını koyduğu) günlerdir. Bunların nasıl olduğunu en iyi bilen O'dur. Tam bilmediğim bir hususta konuşmayı hoş görmem" dediğini rivayet etmiştir?.." denilirse ve "Peki bu iki ayetin arasını, uzlaştırma hususunda, sizin görüşünüz nedir?" denilirse, biz deriz ki: Vehb, bunun cevabı hususunda şöyle demiştir: "Âlemin en aşağısı ile, Arş'ın en üstü arası elli bin yıldır. "En aşağı göğün en üstü ile dünya arası da, bin yıl mesafedir. Çünkü her göğün eni, beşyüz senelik yoldur. Göğün en alt noktası ile, yerin en alt noktasının arası da bir diğer beş yüz yıllık mesafedir. O halde, Cenâb-ı Hak, Secde Sûresi 5. ayetteki bin yıllık gün ile, dünya gününü kastetmiştir. Bu da, eğer onlar buradan en yakın göğe çıkacak olsalardı, bin yıl; oradan da Arş'ın en uç noktasına çıkacak olsalardı bu da elli bin yıl sürerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Binâenaleyh sen güzel bir sabır ile sabret" ayetiyle ilgili şöyle iki mesele

---

8[8] Müsned, 3/75.

vardır:[9]

Birinci Mesele

Bil ki bu ifade, HakTeâlâ'nın 'isteyen biri... istedi"ayeti ile ilgilidir. Çünkü Nadr b. Harsın o azabın hemen verilmesini istemesi, Resûlüllah (s.a.s) ile alay etmek ve vahyi yalanlama tarzında olmuştu. Bu ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in canını sıkan hususlardan oldu. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s), buna sabretmekle emrolundu. Aynen bunun gibi, bu azabın kim için olduğunu soran da, işi sarpa sardırma gayesiyle sormuştu. Bunu soran, Mekke kafirlerindendi.
O ayeti, şeklinde okuyanlara göre ise, mana şu şekildedir: "Meydana gelmesi yakın olduğu için, azab (neredeyse) geldi. Binâenaleyh sabret, çünkü intikam vakti gelip çattı."[10]

İkinci Mesele

Kelbî şöyle der: "Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s), savaşla emrolunmazdan önce nazil olmuştur.[11]

"Onlar onu uzak görüyorlar, Biz ise onu yakın görüyoruz. O gün gök, erimiş maden gibi olacak; dağlar atılmış yün gibi olacak. Hiçbir dost, hiçbir dostunu arayıp sormayacak" (Mearic, 6-10).
"Onu uzak görüyorlar" ifadesindeki "onu" zamiri neye racidir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, "o azab"a racidir.
b) Bu, "mesafesi elli bin yıl olan o gün"e racidir. Buna göre mana, "Onlar bunu imkansız görürler ama, Biz onu kudretimiz açısından, yakın, kolay, mümkün, uzak olmayan bir şey olarak görürüz" şeklindedir. Binâenaleyh bu manaya göre, buradaki "uzaklık" ile, mümkün oluş açısından uzaklık; "yakınlık" ile de yine mümkün oluş açısından olan yakınlık kastedilmiş olur.[12]

Kıyamette Göklerin Hail

Hak Teâlâ'nın, "O gün gök, erimiş maden gibi olacak, dağlar atılmış yün gibi olacak. Hiçbir dost, hiçbir dostunu arayıp sormayacak" ifadesiyle ilgili olarak şu iki mesele var:[13]

Birinci Mesele

Buradaki "yevm" (o gün) ifadesi ne ile mansubtur? Bu hususta şu ihtimaller var:
1) Bu, "karlben" (yakın) kelimesi ile mansubtur. Buna göre mana, "Biz onu göğün erimiş maden gibi olduğu günde yakın görürüz" şeklinde olur ki bu da, "O mümkündür ve o günde imkansız değildir" demektir.
2) Kelamın takdiri, "Göğün erimiş maden gibi olduğu günde başlarına gelecek o azabı bir soran sordu" şeklindedir.
3) Kelamın takdiri, "Göğün erimiş maden gibi olduğu günde, söyle şöyle olur" şeklindedir.
4) Buradaki "yevm" (gün), bir Önceki "yevm"den bedeldir ve takdiri manası, "miktarı elti bin yıl olan günde, yani göğün erimiş maden gibi olacağı günde olacak o azabı bir isteyen istedi"

---

[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/123-124.
[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/124.
[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/125.
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/125.
[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/125.

şeklindedir.[14][14]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, bu günle ilgili olarak bir takım sıfatlardan bahsetmiştir:
Birinci Sıfat: Semanın, erimiş maden gibi olacağı meselesi.
Biz, mühl'ün ne demek olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın, (Kehf, 29) ayetini tefsir ederken izah ettik. İbn Abbas, bu kelimeye "Zeytin yağın tortusu gibi..." manasını verirken, Atâ'nın İbn Abbas'tan rivayetine göre, "katranın posası..." manasını da vermiştir. Hasan el-Baarî de, eritildiğinde "gümüş gibi olan..." manalarını vermiştir ki, bu aynı zamanda İbn Mes'ûd'un da görüşüdür.
İkinci Sıfat: O günde dağların, atılmış olan renkli yünler gibi olması.. Çünkü, Arapça'da çeşitli renklere boyanmış yün, demektir. Bu şekilde bir teşbih yapılmıştır, çünkü dağlar "Dağlardan da beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzguntsiyah yollar (yaptık)..."(Fatır,27) şeklinde ifade edilmiştir. Binâenaleyh, atılıp da havada uçurulduğunda, tıpkı rüzgârın uçurduğu atılmış renkli yünlere benzemiş olur.[15][15]

Dost Dostunu Aramayacak

Üçüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, hiçbir dost, hiçbir dostunu arayıp sormayacak..." ayetinin beyan ettiği husustur. Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:[16][16]

Birinci Mesele

İbn Abbas, "Hamım, kanbağı bulunan yakın ('âsabe) demektir" demiştir. Bu sormayıp, herkesin kendi derdi ve
nefsiyle meşgul oluşundan dolayı olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Her emziren kadın, emzirdiğinden (çocuğundan) gaflet eder" (Hac, 2) ve "O gün kişi, kardeşinden ... kaçar... Zira herkesin o gün, kendisini meşgul edecek bir işi vardır..." (Abese, 37) ayetleri gibidir. Sonra, bu ayetle ilgili olarak şu izahlar
yapılır:
1) Ayetin takdirinin, şeklinde olması.. Buna göre bu
demektir ki, "hazf ve îsal yapılmıştır (harf-İ cer hazfedilmiş, fiil isimle doğrudan (vasıfsız) ilgi kurmuştur.
2)"Hiçbir dostuna, "Nasılsın?" diye soramaz. Ve onunla konuşamaz... Çünkü, herkesin, böylesi bir söz söylemekten onu alıkoyacak bir işi vardır."
3) "Hiçbir dost hiçbir dosttan, şefaatte bulunmasını, kendisine ihsan etmesini ve kendisine acımasını isteyemez."[17][17]

İkinci Mesele

İbn Kesir, yâ'nın dammesi il şeklinde okumuştur ki, buna göre mana, "Hiçbir dosta, bu yolla, berikinin durumu ortaya çıksın diye dostunun hali sorulamaz.." şeklinde olur ki, bu tıpkı, "Candan dost olan kişi hakkındaki haberin, yine candan olan dostu tarafından duyulması ve bilinmesi... gibi olmuş olur. Bu okuyuşa göre de, harf-i cer hazfedilmiş olur. Ferrâ der ki: "Mana; "Hiçbir dosta "dostun nerede diye sorulmaz.." şeklindedir. Ben, bu kıraati sevmiyorum; çünkü bu okuyuş, kurrâ'nın üzerinde ittifak ettiği okuyuşa muhaliftir."[18][18]

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/125.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/125-126.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/126.
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/126.
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/126.

Kurtulmak İçin Herkesi Feda

"Onlar, birbirine gösterilirler. Günahkar, o günün azabından kurtulmak için fidye vermeyi arzu eder: Oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini barındırmakta olan soyunu sopunu ve yeryüzünde kim varsa hepsini.. Ta ki kendisini kurtarsın" (Meâric, 11-14).
Arapça'da, "onu gördüm.." denitir. Nitekim ayette "Ben, onların görmediği şeyi gördüm... "(Taha,96) varid olmuştur. Yine Arapça'da, "Zeyd beni şu şekilde gördü.." denilir. Binâenaleyh, harf-i cer hazfedildiğinde, sen, dersin. Fiili, mef'ulü bihine verip de harf-i cerh hazfettiğin zaman ise öpu dersin ki, işte, ifâdesinin manası budur. Fiil çoğul getirilerek, şeklinde ifâde edilmiştir, zira fa kelimesi, her ne kadar lafız itibariyle tekit bir ketime ise de kendisiyle çokluk ve cemî manası kastedilmiştir. Bunun delili ise "Bizim şefaatçilerimiz yoktur, içten dostunuz da yoktur"(Şuara, 101) ayetidir. O halde kelimesinin manası, "onlar onları tanırlar" şeklindedir. Yani, "Dost dostunu çok iyi tanır, ama buna rağmen, kendi başının derdine düştüğü için, dostunun halini soramaz.." demektir.
Şayet, ifadesinin irâbtaki yeri nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada şu iki izah yapılabilir:
1) Bu ifade, kendinden öncekilerle alakalı olup, Cenâb-ı Hak adeta, "Hiçbir dost hiçbir dostu sormaz..." deyince, "Belki görmemiştir..." denilir de, bunun üzerine, "Onlar onları gördüler, ama ne var ki, kendi başlarının derdine düştükleri için, onların durumunu sorma imkanı bulamadılar" denilmiştir.
2) Bu İfade, kendinden sonra gelen kısımla alakalıdır. Buna göre mana, "Mücrimler mü'minleri, kendi nefsini kurtarmak için herşeyi fidye vermeyi arzuladıktan durumda görürler. Çünkü insan, çok ileri derecede bir belanın içine düşer de, sonra düşmanı onu bu halde iken görürse, bu, bu kimseye son derece güç ve zor gelir.
Dördüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "Mücrim, o günün azabından kurtulmak için fidye vermeyi arzu eder: Oğullarım, karısını..." ayetinin ifade ettiği husustur. Bu İfadeyle ilgili iki mesele vardır:[19][19]

Birinci Mesele

"Mücrim", kafir anlamındadır. Bu kelimenin, bütün günahkarları içine alan bir ifade olduğu da ileri sürülmüştür.[20][20]

Kıraat Farkları

Ayetteki kelimesi, mecrûr okunduğu gibi, mebnî olan bir kelimeye muzaf olması sebebiyle, mebnî olarak fetha üzere şeklinde de okunmuştur. Yine bu ifade tenvin île, şeklinde de okunmuştur. ifadesinin mansub oluşu ile, kelimesi sebebiyledir. Çünkü buradaki kelimesi, masdar anlamındadır.[21][21]

Fasîle

Ayetteki "Kendisini barındırmakta olan soyunu sopunu ve yeryüzünde kim varsa hepsini..." ifadesine gelince; "Kişinin "fasîle"si, onun, kendilerinden neş'et edip yine kendilerine varıp dayandığı akrabası" demektir. Çünkü "fasile" ile, ism-i mef'ûl (yani "mefsûle") manası kastedilmiştir. Zira, çokluk, ebeveyninden kopmuş, ayrılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Patıma, benden bir parçadır.." buyurmuştur. Dolayısıyla çocuk, ana-babasından ayrılmış olunca, ana-babası da ayrılma işine muhatap olanlar olurlar. İşte bu sebeple de, "fasîle" diye adlandırılmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in amcası Abbas'a da, "Peygamberin fasilesi.." adı verilmiştir, çünkü amca, baba yerindedir.

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/127.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/127.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/128.

kelimesine gelince, bunun manası, "Neseben kendisine varıp dayandığı için, veya bela ve musibetler esnasında kendisine sığındığı için, onu bağrına basan..." şeklindedir."Ki nihayet, kendisini kurtarsın" ifadesine gelince, burada şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelime,kelimesine matuf olup, buna göre mana, "Mücrim kişi, bütün bunları verip de, kendisini kurtarmayı arzulayıp durur.." şeklinde olur.

b) Bu kelime, ifadesiyle alakalıdır. Buna göre kelamın takdiri "Mücrim kimse, yeryüzündeküerin tümünü vermeyi ve kendisini kurtarmayı arzular" şeklinde olur. Ayetteki p , bu kurtarma işinin uzak ve imkânsız bir şey olduğunu ifade etmek için getirilmiştir. Buna göre mana, "kişi bütün bunların kendi elinin altında olmasını ve kendisini kurtarmak için bunları feda etmeyi temenni eder; ama nerede onun kurtarması?!.." şeklinde olur.22[22]

Cehennem Alevi

"Fakat ne mümkün? Çünkü o, bedenin bütün uzuviarmı söküp koparan halis bir alevdir" (Mearic, 1S-16).

kelimesi mücrim kimseyi, oğullarını, arkadaşlarını, kardeşlerini fidye verip kendisini kurtarma arzusundan caydıran, bunun imkansızlığını gösteren ve bu fidyenin ona hiçbir fayda vermeyip, onu o azabtan kurtaramayacağını bildiren bir tabirdir.

Ayetteki, "o" kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, zamir "ateş"e (cehenneme) racidir. "Nâr" (ateş) kelimesi daha önce geçmemişti. Fakat "azab"m zikredilmiş olması, o "ateş"e delalet etmektedir.

b) Bu zamirin, "zamir-i kıssa" olması da mümkündür.

cehennem isimlerinden biridir. Leys, "Lezâ"mn, "hâlis alev" manasında olduğunu söylemiştir. Nitekim Arapça'da denilir. (Leyl, 14) ayeti de bu manadadır. cehennemin isimlerinden bir isim olup, masdardan nakledilmiştir ve gayr-ı munsartf-mu'reb bir kelimedir. İşte bundan ötürü tenvinlenmez.

kelimesi ise, merfû olarak da okunmuştur. Bunun sebebi hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) "Ha" zamirinin, "zamir-i Imâd" (zamir-i sân) kabul edilmesinden dolayı, yahut da 'nın, 'nin ismi, 'nün de haber yapılmasından dolayı merfû okunmuştur. Buna göre sanki, "Şüphesiz lezâ (cehennem), uzuvları söküp koparandır."

b) Bu "hâ"nın, zamir-i kıssa; "lezâ"nın mübtedâ, Spijî 'ün de haber kılınması ve mübteda-haberden oluşan bu cümlenin, zamir-i kıssa'nın haberi yapılması sebebiyle böyle okunmuştur. Buna göre kelamın takdiri, "Durum şudur ki: Lezâ, (cehennem), insanın uzuvlarını söküp koparandır" şeklinde olur.

c) Bu ifadenin, "zemm" üzere merfû okunmuş olması da mümkündür. Buna göre takdir "Şüphesiz o lezâ (cehennemdir ve o, uzuvları söküp koparandır" şeklindedir. Bu, Ahfeş, Ferrâ ve Zeccâc m görüşüdür.

Bu kelimenin mansub okunuşu ile ilgili olarak da şu üç izah yapılabilir:

a) Zeccâc, tıpkı, (Bakara, 91) ayetinde ve "Ben tanınmış bir kimse olarak Zeyd'im" cümlesinde olduğu gibi, bunun "hâl-f müekkide" olduğunu söylemiştir. Ebû AH el-Farisî buna itiraz ederek, "Bu kelimeyi "hal" saymak uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu cümlede, "hal"de amel edecek hiçbirşey yok.

Buna göre eğer, "Lezâ" kelimesinde, fiil manası vardır" dersen, bu da doğru olmaz. Çünkü "Lezâ", belli bir mahiyetin (şeyin) özel ismidir ve mahiyetleri, "haf'ler ile kayıtlamak mümkün değildir. "HaC'Ier ite kayıtlanması mümkün olan şeyler, fiillerdir. Mesela, "Alim olduğu halde adam..." denilemez, aksine, "Alim olduğu halde bir adamı gördüm" denilir" demiştir.

b) "Lezâ"nın, alabildiğine şiddetle yanan bir ateşin adı olması manasından dolayı, bu cayır-cayır yanmasını ifade eden fiil, "nezzâeten" kelimesini nasbetmiş olur.

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/128.

c) Bu kelime, "ihtlsâs"tan ötürü mansub okunmuştur. Buna göre takdir, "O, Lezâ (cehennemdir). Ben bununla, bütün uzuvları söküp atan bir şeyi kastediyorum" şeklinde olur. Bunun böyle olmasına bir mani yoktur.[23][23]

Üçüncü Mesele

"Şevfi", "etraf", yani kollar-bacaklar manasınadır. Nitekim Arapça'da ok atan birisine, avın can alıcı yerine isabet
ettirmediğinde, denilir ki bu, "Kanadına-koluna-aya-ğına isabet ettirdi, tam hedeften vuramadı" demektir. "Şevâ" aynı zamanda, başın derisine de denilir. Bunun müfredi, üji "şevaf'dır, Şair A'şâ'nın
"Kuteyle dedi ki: Ona ne olmuş da, başının derileri (saçları) hepten ağarmış?!.." şeklindeki beyti de bu manadadır. Bütün bunlar dilcilerin izahlarıdır. Mukâtil buna, "Ateş başı, kolları ve bacakları söküp atar, dolayısıyla da, et ve deri namına birşey bırakmaz, hepsini yakıp kül eder" manasını verirken, Sa'îd b. Cübeyr, "Ateş, sinirleri, topukları, kol ve bacak etlerini yakıp kül eder, parça parça eder" manasını vermiştir. Sabit el-Benanî de, "İnsanın yüzünün güzelliğini, o ateş söküp alır" manasını vermiştir.
Bit ki ateş (cehennem) bu uzuvları yok ettikçe, Allah Teâlâ, yeniden yaratır. Nitekim O, "Derileri piştikçe, azabı hep tadmalan için, onlan başka derilerle (yenileyip) değiştiririz" (Nisa,56) buyurmuştur.[24][24]

Cehennemin Çağrısı

"O, yüz çeviren arka donup giden ve mal biriktirip kab içinde saklayanı ("gel, gel" diye) çağırır" (Mea'ric.1718).
Bu ayetlerle ilgili iki mesele var:[25][25]

Birinci Mesele

Alimler, "Leza" (cehennem) ateşinin kafirleri nasıl çağırdığı hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:
1) Cehennem, kafirleri lisann hal ile çağırır. Bu tıpkı, mesela, "Yere sor, nehirlerini kim kazdı, ağaçlarını kim dikti? Eğer o sana sesli cevap vermezse, itibarî olarak cevap verir" denilmesi gibidir. Binâenaleyh burada da her kafirin varacağı yer, cehennem köşelerinden bir köşe olduğuna göre, adeta bu yerler, o cehennemlikleri çağırır ve orada bulundururlar.
2) Allah Teâlâ, cehennemin kütlesinde (kendisinde) konuşma kabiliyeti yaratır. O da açıkça, "Bana doğru gel ey kafir, ey münafık" der, sonra da onları tıpkı bir tahılın toplanışı gibi (tek tek) toplar.
3) Bu çağırma ile, cehennem zebanisinin çağırması kastedilmiştir. İfadede muzaf hazfedilmek suretiyle, bu çağırma işi cehenneme isnad edilmiştir.
4) Buradaki, "çağırır" fiili, "helak eder" manasına olup, "Arapların, "Allah seni helak etsin" manasında söyledikleri deyimine varıp dayanır.
Ayetteki, ..."Yüz çeviren, arka dönüp giden"tabiri, "Allah'a ibadete sırtını çevirip, imana arka dönüp, mal biriktiren ve onu bir kaba (kasaya) koymak suretiyle, "kenz" yapan (istifleyen), o malum zekatını ve farz olan haklarını ödemeyen kimseyi..." demektir. Dolayısıyla "Yüz çeviren, arka dönüp giden" ifadesi, kişinin marifetullah'dan ve Allah'a itaattan yüz çevirişine; "mal biriktirip, kab içinde saklayan..." ifadesi de, dünyayı sevişine bir işarettir. Binâenaleyh "biriktirme", kişinin hırsına, "kab içinde saklama" deyimi de, kişinin tûl-i emeline bir işaret

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/128-129.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/130.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/130.

olup, bütün dinî afetlerin işte bu şekilde olacağında hiç şüphe yoktur.[26][26]

Hırslı İnsan

"Gerekten insan hırsına düşkün yaratılmıştır" (Me'âric, 19).
Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:[27][27]

Birinci Mesele

Bazı kimseler, buradaki "insan" sözü ile kafirlerin kastedildiğini söylerlerken; bazıları da, "Hayır bu, bütün insanları içine alan bir ifadedir. Delili ise, Hak Teâlâ'nın namaz kılanlar" (Me'Aric, 22. ayette), bu "insanlardan istisna etmiş olmasıdır.[28][28]

Helû

Arapça'da denilir ki bu, kişinin çok hırslı ve sabırsız olduğunu ifade eder. Nitekim mesela Arapça'da, "Acıktı ve sabırsızlandı" denilir. Ferrâ, helû "canı sıkkın" olduğunu söyler. Keza; Müberred de 'nın "canı sıkıldı" manasında olduğunu belirtir. Nitekim Arapça'da "Akranlarıyla yan yana geldiğinde, canı sıkılıp sızlanan kimseden Allah'a sığınırız" denilir. Ahmed b. Yahya'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Muhammed b. Abdullah b. Tflhir, bana, "Helû" ne demek?" diye sorduğunda, ben, "Allah Teâlâ onu açıklıyor. Allah'ın açıklamasından daha açık tefsir yok. Helû', başına bir kötülük geldiğinde yaygarayı basan, güzel bir şey elde ettiğinde ise, cimrilik eden, insanlara vermeyendir" dedim.[29][29]

Üçüncü Mesele

Kâdî şöyle der: "Ayetteki bu tabir tıpkı, "insan aceleden yaratıldı"(Enbiya, 37) ayeti gibidir. Bu kelime ile kişinin, bu vasıf üzere yaratıldığı kastedilmemiştir. Delili ise, Allah Teâlâ, kendi yarattığı şeyi zemmeder mi? Bir de Allah, bu kötü özelliği bırakma hususunda, kendileriyle mücadele eden mü'mınleri bundan istisna etmiştir. Şimdi, bu kötü Özellik, Allah'ın yaratmasıyta meydana gelmiş, kaçınılamaz bir şey olsaydı, mü'minler bundan kurtulamazlardı."
Bil ki "helû" kelimesi şu iki şey için kullanılır:
a) İnsanın, kendisinden ötürü yaygarayı basmayan ve sızlanmaya yöneldiği ruhi bir hal için...
b) Bu ruhi hale delalet eden sözlü ve fiili, açık davranışlar için... O ruhî halin, Allah'ın yaratmasıyta meydana geldiğinde şüphe yoktur. Çünkü bu hal üzere yaratılan kimsenin, bunu Üzerinden atması mümkün değildir. Mesela kahraman ve cesur olarak yaratılan bir kimsenin, bu vasfı kendinden silmesi mümkün değildir. Fakat mesela sözlü veya fiilî olan, zahirî tavırları ve onlara yönelmeyi bırakmak ise mümkündür. Dolayısıyla bu, insanın iradesine bağlı kısımdır. Ama gerçek manada "helû' " demek olan, ruhî hallere gelince, bunlar, kaçınılmaz olandır.[30][30]

Şikayetçi İnsan

"İnsana bir şer dokundu mu feryadı basar, bir hayır (maddî kazanç) dokununca da çok cimri olur" (Mea'ric,2021).

---

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/130-131.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/131.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/131.
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/131.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/131-132.

Buradaki "şer" ve "hayır" sözleri ile, fakiri i k-zengi nli k; yahut hastaıık-sıhhat kastedilmiştir. Şu halde, mana, "İnsan fakir veya hasta olduğunda, şikayetlenir durur, hep sızlanır. Ama zengin ve sıhhatli olduğunda ise, maruf ve güzel olan şeyleri diğer insanlarla paylaşmamaya, malı konusunda cimrilik etmeye ve diğer insanlara dönüp bakmamaya başlar" şeklindedir.

Buna göre eğer, "Bu sözün neticesi, zararlı şeylerden kaçıp, rahat peşinde koşmaya dayanır ki işte akla uygun olan da budur. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin İnsanı bu yüzden zemmetmiştir?" denilirse, deriz ki: "Hak Teâlâ İnsanı, o, bütün düşünce ve hikmetini dünyevî-maddî şeylere hasrettiği (sarfettiği) için kınamıştır. Halbuki insana düşen ve onun görevi olan şey ahiret için uğraşmasıdır. Binâenaleyh kişi hastalandığında veya fakir düştüğünde ve Allah'ın dilediğini yapıp, istediğine karar vereceğini bildiği için, bunun Allah'dan olduğunu gördüğünde, buna rıza gösterir-katlanır. Yine, eline mal-para geçtiğinde ve sıhhatli olduğunda da, bu iki şeyi, uhrevî mutlulukları elde etmek için harcar.

Bil ki Allah Teâlâ şu sekiz sıfatı kendisinde bulunduran kimseleri, bu kötü-mezmûm hasletten istisna etmiştir.31[31]

İyi Vasıflar

Birinci Sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetinde anlatılmaktadır:32[32]

1. Namaz

"Namaz kılanlar müstesna... ki onlar, namazlarına devam edenlerdir" (Me'âric, 22-23).

Eğer, "Cenâb-ı Hak burada önce, "Onlar, namazlarına devam edenlerdir" buyurmuş, daha sonra (34.ayette) da, "Namazlarını muhafaza edenler" buyurmuştur (niçin)?" denilirse, biz deriz ki: "Onların namazlarına devamları, o namazlarını hiç bir vakit terletmemeleri; namazlarını muhafaza etmeleri ise, namaza önem vermeleri ve onu en mükemmel bir biçimde ifa etmeleri manasına racidir. Bu önem verme işi ise, ancak bazan namazdan önce, bazan namaz esnasında, bazan da namazdan sonra olan hususlarda olur. Namazda önce olan hususlar şunlardır Önclikle, namaz vakti girmeden, insanın kalbinin, namazın vaktinin girmesine ve abdest alıp hazırlanma işine takılması; setr-i avrette bulunması, kıbleyi araştırması, temiz elbise ve temiz yer bulması; namazını cemaatle mescidlerde kılmayı düşünmesi, namaza başlamadan kalbini vesveselerden ve Allah dışındaki şeylere dönüp bakmaktan temizlenmeye alabildiğine gayret göstermesi ve riyadan son derece sakınmasıdır. Namaz esnasında yapılacak şeyler de insanın, sağa-sola dönüp bakmaması; Kur'ân okurken, kalbinin huzurunu sağlaması; ayetlerin manasını anlamaya çalışması ve namazın hikmetlerini kavramaya uğraşmasıdır. Namazdan sonra yapılacak işlere gelince bu da, insanın namazı ifa ettikten sonra, artık oyun-eğlence ile, mâlâyanî şeylerle meşgul olmaması ve namazdan sonra, herhangi bir günah işlemekten tamamen-alabildiğine sakınmasıdır.33[33]

2. İhtiyaçtılar İçin Mal Ayırmaları

İkinci Sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetinde anlatılmaktadır.

"Mallarında dilenen ve dilenmeyen fakir için belli bir hak tanıyanlar..."

(Me'aric, 24-25).

Alimler, ayette bahsedilen, "belli hak"ın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak, mesela, İbn Abbas (r.a), Hasan ei-Basrî ve Ibn Şîrîn, bunun "farz olan zekat" olduğunu söylemişlerdir.Ibn Abbas (r.a) şöyle der: "Kim malının zekatını verirse, bu kimsenin sadaka vermemesinde günah yoktur." Bu görüşte olanlar, delil olarak da, şu iki şeyi

---

[31] 31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/132.

[32] 32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/133.

[33] 33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/133.

söylemişlerdir:
1) Miktarı "belli olan hak" zekattır. Sadakanın İse belli bir miktarı yoktur.
2) Allah Teâlâ, bu ifadeye, zemmettiği kimselerden, bunu yapanları istisna etmek için yervermiştir. Dolayısıyla bu, matlarından bu hakkı vermeyenlerin mezmûm (kınanmış) olacaklarına delalet etmektedir. Verilmediğinde kınanma sebebi olan hak ise, zekâttan başkası değildir. Diğer bazı alimler de, ayette bahsedilen "hak"kın zekat dışında, mendub-müstehab bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, Mücâhid, Atâ, en-Nehâî'n indir.
Ayetteki, "sail", isteyen-dilenen; "mahrum" ise, "istemekten utanan, dolayısıyla zengin sanılan bu sebeple de mahrum edilen" manasınadır.34[34]

3. Hesap Gününü İkrar

Üçüncü Sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetinde ifade edilen sıfattır:
"Din gününün doğruluğuna inananlar" (Me'âric, 26).
Bu, "Öldükten sonra dirileceklerine ve haşre inananlar..." demektir.35[35]

4. Azabdan Çekinmeleri

Dördüncü Sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetinde ifade edilen sıfattır:
"Rablerinin azabından korkup, ürür titreyenler" (Me'aric. 27).
Tirtir titreme, şu iki şeyden ötürü olur: Ya yapılması gereken şeylerin yapılmamış olmasından; yahut da yasak olan şeylere yeltenilmiş olmasından ötürü... Hak Teâlâ'nın bu ifadesi tıpkı, "Rablerinin huzuruna döneceklerinden yürekleri korku (ile çarparak) yapacakları şeyleri yapanlar" (Mü'minûn, 60) ve "Allah anıldığında, kalbleri tirtir titreyenler..." (Enfal, 2) ayetleri gibidir. Mükellef olduğu hususlarda, böylesi korku ve endişeyi içlerinde hep taşıyanlar, ilim ve amel namına mükellef oldukları o şeyleri bihakkın yerine getirmeye düşkün oldukları için, kusur etmemek için ellerinden geleni yaparlar.
Hak Teâlâ bu korkuyu iyice pekiştirerek şöyle buyurmuştur. 36[36]

Rabbin Azabından Emin Olmazlar

"Onlar, Rablerinin azabı hususunda kendilerini güvence içinde hissetmezler" (Me'arlc, 28).
Bu, "İnsanın, kendisinin görevlerini hakkıyla yerine getirdiğine ve yasaklardan tamamen uzak kaldığına hükmetmesi mümkün değildir. Aksine bazı hususlarda kusur ve noksanlığı olmuş olabilir. Dolayısıyla da şüphesiz hep endişe içinde olur" demektir.37[37]

5. Gayr-ı Meşru İlişki Kurmazlar

Beşinci Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetinde anlatılan sıfattır:
"Onlar, hanımlarından, yahut cariyelerinden başkasına, ayıp yerlerini korurlar(çünkü böyle yapanlar kınanmazlar). Kim bunun ötesini ararsa, işte onlar
haddi aşanların tâ kendileridir"
{Me'âric, 29-31)
Bu ayetlerin tefsiri, **Mü'minûn Sûresi'**nde geçmiştir.38[38]

6. Emanete, Ahde Riayet

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/133-134.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/134.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/134-135.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/135.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/135.

Altıncı Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetiyle ifade edilen sıfattır:
"Onlar, emanetlerine ve ahdlerine riayet edenlerdi (Me'aric. 32).
Bu ayetin tefsiri de yine **Mü'minûn Sûresi**'nde geçti.[39][39]

7. Şahitliği Yerine Getirirler

Yedinci Sıfat: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetiyle anlatılan sıfattır:
"Onlar, şahitliklerini dosdoğru yapanlardır" (Me'ârlc, 33).
Kelime, müfret olarak şeklinde de okunmuştur. Vahidî şöyle der: "Müfret okunması daha uygundur. Çünkü bu, bir masdardır. Dolayısıyla, tûm masdarların müfret oluşu gibi, bu da müfret kılınmıştır." Eğer, kelime muzaf kılınırsa, cemî olabilir. Ve bu tıpkı, ayetteki "Eşek sesi..." (Lokman, 19) deyimi gibidir. Binâenaleyh, bu ifadeyi cemi olarak okuyanlar, şahadetlerin farklı farklı olacağını ve çeşitlerini düşünerek böyle okumuşlardır. İşte bu açıdan, çoğul olarak okumak yerinde ve güzel olmuştur.
Müfessirierin ekserisi şöyle demektedirler: "Ayetin bu ifadesi ile, "Hakimler huzurunda yahut mahkemede, şehadeti hakkı ile yapanlar, onu gizlemeyenler müstesna..." manası kastedilmiştir. Bu tür şehadetler de, "emanetler..."(Me’aric.32) zincirindendir. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak, lütfundan ötürü, şehadeti, emanetlerden aytrarak.özellikle zikretmiştir. Çünkü, şehadetlerin hakkıyla ifa edilmesinde, hakların ihyası; edilmemesinde ise, ibtali ve zail edilmesi bulunur. Atâ'nın rivayetine göre, İbn Abbas, "Cenâb-ı Hak bu ayetinde, Kendisinin bir olduğuna, ortağı olmadığına yapılan şehadeti kastetmiştir" demektedir.[40][40]

8. Namaza Devam

Sekizinci Sıfat: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetiyle anlatılan sıfattır:
"Namazlarının hakkını muhafaza edenlet" (Me'aric, 34).
Bunun tefsiri de, daha önce (Mü'minûn Sûresl)'nde geçmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunlara bir va'dde bulunarak, "işte bunlar cennetlerde ikram olunan kimselerdir" (Me'âric 35) buyurmuştur.[41][41]

Kötüler Neden Sana Koşuyorlar!

Cenâb-ı Hak bunun akabinde de, kafirlerle ilgili olan şeye yer vermiş ve:
"Şimdi o küfredenlere ne oluyor ki, sana doğru hızlıca koşuyorlar?" (Me'âric, 36) buyurmuştur. kelimesi, "hızlıca koşan, acele eden" demektir. Bunun, "boyunlarını uzatarak.." anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Nitekim bir beyitte, şair,
"Mekke'de (ya da, Mekke'ye kasem olsun) ki, andolsun ben onun halkım, o Mekke'de, boyunlarını korkarak semaya uzattıklarım görüyorum" demiştir. Verilen bu mananın ikisi de, birbirine yakın manalardır. Rivayet olunduğuna göre müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in etrafında halka halka, grup grup dolaşıyorlar, onu diliyorlar, sözüyle alay ediyor ve "Muhammed'in dediği gibi, bunlar cennete girerse, biz onlardan daha önce gireriz.." diyorlardı. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Buna göre ayetteki, jfb& kelimesinin anlamı, "Sana doğru koşuyorlar, boyunlarını sana uzatıyorlar. Gözlerini sana dikiyorlar" demek olur. Ebû Müslim şöyle der: "Ayetin zahiri, bu kimselerin, münafıklar olduğunu göstermektedir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında olanlar, bunlardır. Burada bahsedilen koşma ile ise, küfürde yarışma kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Küfürde .yarışanlar seni hüzünlendirmesin..."(Al-i Imran, 176) ayeti gibi olmuş olur.[42][42]

---

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/135.
[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/136.
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/136.
[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/137.

Sağdan Soldan Gruplar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Senin sağından solundan halka halka gruplar halinde..."(Me'âric. 37) buyurmuştur.
Bu böyledir, zira onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in solunda ve sağında toplanıyorlardı, kelimesinin anlamı, "bölük bölük, grup grup" demek olup, tekili kelimesidir. Bu kelime ise, "insan topluluğu" kelimesinin temeli, Arapların, bir kimseye mensup olup, ona dayandığında söyledikleri, "Falanca, kendisini falancalara nisbet etti" deyimine varıp dayanır. Bu kelimeden türetilen isim ise, "intisap, mensubiyyet" kelimesidir.
kelimesi, fertlerin herbirinin birbirlerini aynı şeye nisbet ettiği her topluluk.." anlamına gelir. Bil ki bu kelime, vav-nûn ile çoğul yapılması, caiz olan ism-i mankûslardandır.
Bu vâv-nûn mahzuf olan harflerden bedel olarak gelmiş olup, aslı ise, kelimesidir. Bu konuda söylenilecek söz tıpkı, "parça parça..." (Hicr, 91) kelimesi hakkında söylenen söz gibi olup, daha önce geçmiş idi. İstihza edenlerin beş grup olduğu da ileri sürülmüştür.
"Onlardan herkes naîm cennetlerine sokulacağını mı ümit ediyor? Hayır, ne gezer. Gerçekten biz onları da, o bilip durdukları şeyden yarattık"(Me'aric, 38-39).
sıkıntının zıddı, anlamına gelir. Buna göre mana, "Onlardan herbiri, müslümanlann girdiği gibi, cennete girmeyi ümid ederler. "Hayır". Bu kelime, onları bu yanlış düşünceden caydırmak için getirilmiştir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hakikat biz onları da, o bilip durdukları şeyden yarattık" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:43[43]

Birinci Mesele

Bu ifadenin maksadı, öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğuna dair istidlalde bulunmaktır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ben, sizleri o nutfeden yaratabildiğime göre, yeniden yaratmaya da haydi haydi kadir olmam gerekir" demek istemiştir.44[44]

Önceki Ayetlerle Münasebet

Alimler bu ayetin, kendinden Öncekilerle münasebeti hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Allah Teâlâ, öldükten sonra dirilmenin gerçekliğine dair istidlalde bulununca, bu, onların, öldükten sonra dirilmeyi inkar ettiklerini gösterir. Buna göre onlara adeta, "Hayır, siz, öldükten sonra dirilmeyi inkar ediyorsunuz. Daha nasıl cennete girmeyi umabiliyorsunuz?" denilmek istenmiştir.
2) O alaycılar, mü'minleri küçümsüyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Bu alaycılar da, mü'minlerin yaratıldığı şeyden yaratılmıştır. Binâenaleyh daha nasıl, böyle küçümseyebiliyorlar?" buyurmuştur.
3) Bu, "Onlar, işte bu pis şeyden yaratılmışlardır. Binâenaleyh, şayet onlar, iman ve marifetultah ile mücevher olmasalardı, hakîm olan zata, onları cennete sokması nasıl uygun düşerdi?" demektir.45[45]

"Yine hayır, doğuların batıların Rabbine andederim ki, şüphesiz biz, onlann yerine kendilerinden daha hayırlısını getirmeye elbette kadiriz. Ve hiç kimse bizim önümüze geçemez. (Şimdilik) onları, (hallerine) terket. Tehdit edilmekte oldukları günlerine kavuşuncaya kadar işlerine dalsın, oynaya dursunlar" (Me'âric, 40-42).46[46]

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/137-138.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/138.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/138.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/138-139.

Münkirler Kaçıp Kurtulamazlar

Bu, "Senenin her gününün doğusuna batısına; yahut, her yıldızın doğusuna batısına..." demektir. Yahutta, "Meşnk ile, her nebînin davetinin zuhur etmesi; mağrib ile de, ne bizim ölümü; yahut ta, çeşitli hidayetler ve çaresizlikler kastedilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın ayeti, (vakıa, awi) ayetinde tefsir edilmiştir. Ayetteki, ifâdesi de, Tür Sûresi'nin sonunda tefsir edilmişti:47[47]

İnkarcı Neslin Alternatifi

Alimler, Allah'ın Kendisini kadir olmakla nitelediği o şeyi, bilfiil gerçekleştirip gerçekleştirmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demektedirler: Allah, onların yerine Ensâr ve Muhacirini getirmiştir. Çünkü, Ensâr ve Muhacirinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e destek vermedeki halleri meşhurdur. Diğer bazıları da, "Hayır, Allah Teâlâ, bir kısmının küfrünü imana çevirmiştir" derken, bazı kimseler de, "Böyle bir tebdil vuku bulmamıştır. Çünkü onlar veya çoğu, ölünceye değin küfürlerini devam ettirmişlerdir. Onların, helak edilmeleri durumunda yerlerine başkalarının getirilmesi söz konusu olur.Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz biz, onlann yerine kendilerinden daha hayırlısını getirmeye elbette kadiriz" cümlesiyle, muradı, bunu, onları imha etmek yolunda yapmasıdır. Böyle bir helak olmadığına göre, daha nasıl bu işin olup bittiğine hükmedilebilir. Allah Teâlâ o topluluğu, iman etsinler diye, bununla tehdit etmiştir.48[48]

Kıyametteki Halleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bahsi geçen o günü beyan etmek üzere:"O gün onlar, sanki, kabirlerinden fırlayarak çıkarlar..." buyurmuştur ki, bu da tıpkı, (Yasin,51) ayetinin "Sanki onlar, dikili bir anıta doğru hızlıca koşuyorlar. Gözleri, hor hakirlikle aşağıda, kendilerini bir zillet kaplamış olarak. İşte bu, onların tehdit edilegeldikleri gündür"49[49]

Nusub Kelimesinde Farklı Kıraatler

Bil ki, ayetteki, kelimesiyle ilgili şu üç kıraat bulunur:
1) Ulemanın ekserisi, bu kelimeyi nûn'un fethasıyla, nasab şeklinde okumuşlardır. Bu İse, dikili olan her şeyin adıdır. Buna göre mana, "Onlar adeta, kendileri için dikilmiş olan bir işarete doğru koşuyorlar" şeklinde olur.
2) Nûn'un dammesi ve sâd'ın da sükunu ile nusb kıraati. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:
a) Nasb ve nusb, tıpkı "da'f ve du'f" gibi, aynı manaya gelen iki kullanılıştır.
b) Bu kelime, tıpkı uüu kelimesinin çoğulunun ji- (sakf) gelmesi gibi, "nasb" kelimesinin çoğuludur.
3) Nûn'un ve sâd'ın dammesi ile Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:
a) Nusub ve nusb'un her ikisinin de, "nasab" kelimesinin çoğulu olması. Dolayısıyla bu ketime tıpkı, esed kelimesinin çoğulu usd veya usud gelişi gibi olmuş olur.
b) Buradaki "nusub" ile "ensâb" manası kastedilmiştir. Ensab da, dikilen ve Allah'tan başka kendilerine tapılan şeyler anlamındadır. Bu yönüyle bu ifade, tıpkı,"ve dikili taşlara boğazlanan hayvanlar... "(Maide, 3) ayeti gibi olur.
kelimesine gelince, bunun manası da, "hızlıca gitmek"tir. Buna göre ayetin manası, "onlar, kabirlerinden çıkarıldıkları gün, o davetsize doğru, tıpkı, putlarına doğru koşuştukları gibi, koşar, ok gibi fırlarlar" şeklinde olur. Geriye kalan ifadenin manası malumdur. Allah, en iyi

---

[47] [47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/139.
[48] [48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/139.
[49] [49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/139.

bilendir. Hamd, âlemlerin Rabbi'ne olsun. Salat ü selâm da, Allah'ın nebisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun (Amin).50[50]

---

[50] [50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/139-140.

NÛH SÛRESİ

Yirmisekiz ayet olup, Mekkî'dir.1[1]

Nüh (a.s)'un Hakka Çağrısı

"Gerçekten, Biz, Nuh'u kavmine gönderdik. "Kendilerine elem verici bir azab gelmezden evvel, kavmini uyar" diye. Dedi ki: Ey kavmim, muhakkak ki ben, sizi, apaçık uyaran bir peygamberim. Allah'a kulluk edin, O'ndan
korkun, bana da itaat edin diye. Ta ki, (Allah), sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın, sizi, mukadder bir müddete kadar bekletsin. Şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) müddet gelince, o, geri bırakılmaz. Eğer bilseydiniz" (Nûh, 1-4).
Cenâb-ı Hakk'ın, "Gerçekten Biz, Nuh'u kavmine gönderdik. "... kavmini korkut..." diye" ayetinde yer alan jiîî üî fiili ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
1) Bunun aslı, 'dir. Dolayısıyla bu demektir ki, burada hazf ve îsâl yapılmıştır. Buna göre mana,"Biz Nuh'a, "inzar et.." demek suretiyle, onu, peygamber olarak gönderdik..." şeklinde olur ki, bu da, "Biz o Nuh'u, ona inzar etmesini emrederek, peygamber olarak gönderdik" demektir.
2) Zeccâc, buradaki 'in müfessire olduğunu ve kelamın takdirinin de, "Biz, Nuh'u, kavmine, peygamber olarak gönderdik. Yani, "Ey NÛh, kavmini inzar et..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Ibn Mesud da, bu ifadenin başında fiilinin mukadder olduğunu belirterek, başına d* getirmeksizin, şeklinde okumuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kendilerine elem verici bir azab gelmezden evvel..." buyurmuştur. Mukâtil, buradaki etim azab ile, Allah'ın, Nûh (a.s)'un kavminin Tufan ile boğulmasını kasdettiğini söylemiştir.
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Nûh (a.s)'a bunu emredince, o da bu emre uyarak " Deki ki, Ey kavmim, muhakkak ki ben, sizi, apaçık korkutan bir peygamberim..." demiştir. Daha sonra da, sözüne devamla, "Allah'a kulluk edin, O'ndan korkun, bana da itaat edin... Ta ki, (Allah), sizin günahlarınızdan birhsmını bağışlasın, sizi mukadder bir müddete kadar bekletsin. Şüphe yok ki Allah'ın (tayin ettiği) müddet gelince, o, geri bırakılmaz... Eğer bilseydiniz.." demiştir. Bu ifadedeki hakkında da, biraz Önce izahta bulunduğumuz fiili için yapılan iki izah geçerlidir.2[2]

Tebliğin Muhtevası

Daha sonra Nuh (a.s) kavmine üç şeyi emretmiştir: Allah'a ibadet etmelerini, O'ndan korkmalarını ve O'na itaat etmelerini. Dolayısıyla, ibadet emri, kalbî ve uzvî tüm vacib ve mendub olan amellerin hepsini içine alır. Takva emri de, haramlardan ve mekruhlardan sakınmayı içine alır."ve bana itaat edin..." cümlesi de, Cenâb-ı Hakk'a itaati ve emrediten-nehyedilen ne varsa her şeyi içine alır. Bu üçüncü şık, her ne kadar Allah'a ibadet etme ve O'ndan korkma emrini içinde mütalaa edilebilse bile, ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak bu emri iyice tekid etmek için, onu, müstakil olarak zikretmiştir.
Allah Teâlâ, Nûh (a.s)'un kavmini bu üç şeyle mükellef tutunca, bu üç şeye mukabil onlara iki şeyi vadetmiştir:
a) Ahireî zararlarını onlardan kaldırması ki bu, "Ta ki, (Allah) sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın..." buyruğundan anlaşılmaktadır.
b) İmkan nisbetinde, onlardan dünyevi zararları gidermesi. Bu da, onların Ömürlerini, mümkün olan en uzun bir biçimde uzatmak suretiyle yapılan bir va'ddir.3[3]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/141.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/143-144.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/144.

Bazı Sorulara Cevaplar

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:4[4]

1. Min Zünûbiküm'deki Min'in Anlamı

Birinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesindeki 'in yer almasının faydası nedir? Buna birkaç yönden cevap verilebilir:
a) Buradaki j* zâid olup, ayetin takdiri, şeklindedir.
b) "Günahların bağışlanması" onunla muaheze olunmama anlamına gelir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, demiş olsaydı, bunun manası, "O sizi, günahlarınızın tümünden muaheze etmez.." şeklinde olurdu. "Günahların tümü ile muaheze etmeme" işi ise, bu bütünün içinde yer alan herhangi bir günah yüzünden muaheze etmemeyi gerektirmez. Dolayısıyla da Cenâb-ı Hak, "Ben seni günahların tümü ile muaheze etmeyeceğim. Ne var ki seni, sadece şu bir günah ile muaheze edebilirim..." diyebilir. Ama, Cenâb-ı Hak, buyurunca, bunun
anlamı, "Cenâb-ı Hâk, günahlarınızın tamamını bağışlar..." şeklinde olmuş otur. Ki, bu da, günahların tümüyle muaheze edilmemeyi gerektirdiği gibi, o bütünü teşkil eden tek başına herhangi bir günah ile de muaheze edilmemeyi gerektirir.
c) Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesindeki farzedelim ki, ba'ziyyet edatıdır; ne var ki, iman eden herkes için bu bağışlanma haktır. Çünkü, imandan dolayı, daha evvel yapmış olduğu günahların bağışlanmış olması gerekir. Ama, imanından sonrakilere gelince, bu sebeple o, bağışlanmış olmaz.. Dolayısıyla, bu manaya göre buradaki 'in, ba'ziyyet min'i olması gerektiği sabit olmuş olur.5[5]

2) Ecel Değişebilir Mi?

İkinci Soru: Eceli tehir etmenin imkansız olduğunu haber verdiği halde, daha nasıl, "Sizi, mukadder bir müddete kadar bekletsin..." buyurmuştur? Bu, bir
çelişkidir.
Cevap: Allah Teâlâ, mesela, Nûh (a.s)'un kavminin, iman etmeleri halinde, onları bin yıl yaşatacağına; küfürleri üzere kalmaları halinde ise, dokuzyüzüncü senenin başında helak edeceğine dair hükmetmiştir. İşte bundan dolayı onlara, "İman edin ki, O da sizi, muayyen bir zamana, yani Kendisinin tayin ettiği ve ömrünüz hususunda en uzun süre kıldığı o vakte ertelesin ki, bu vakit de, bin yılın tamamlanmasıdır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu uzun sürenin bitmesi halinde, onların mutlaka öleceklerini haber vermiştir.6[6]

3. "Bilseydiniz" Diye Bitirmenin Manası

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer bilseydiniz.." demesinin hikmeti nedir?
Cevap: Bu ifadenin gayesi, dünyayı sevmekten, onun için helak olmaktan ve onu sevmek sebebiyle dinden yüz çevirmeden alıkoymak, men etmektir. Bu da, onların dünyayı sevme ve onun peşinde koşmaya dalışlarının ölüm hususunda bile şüphe edecek bir dereceye vardığına delalet etmektedir

Davete Gelenlerin Olmaması

"Dedi ki: "Ya Rabbi, ben kavmimi gece-gündüz davet ettim, fakat benim davetim kaçmadan

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/144.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/144-145.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/145.

başka hiç bir şeyi artırmadı" (Nûh, 5-6).7[7]

Kaderin Delili

Bil ki bu, bütün hadiselerin, Allah'ın kaza ve kaderi ile meydana geldiğine delalet eden ayetlerden biridir. Bu böyledir. Çünkü biz, aynı mecliste, aynı ifadelerle o peygamberin davetini duyan iki insan görüyoruz. Böylece bu konuşulanlar bu İki kişiden birisinin hidayete, hakka yönelmeye, iman arzusuna; ikinci kişinin de isyanının,
kibrinin ve nefretinin had noktaya varıp dayanmasına sebep oluyor. Birisi, "bu nefret ve arzu kişinin iradesiyle meydana gelmiştir" diyemez. Çünkü bu, elle tutulur-gözle görülür bir konuda işi yokuşa sürmedir. Zira nefret eden, kalbini, o nefrete; rağbet eden de kalbini o rağbete mecburmuş gibi hisseder. Bu nefret tahakkuk edince, akabinde isyanın, hakdan ve hakikatten yüz çevirmenin tahakkuk etmesi gerekir. Eğer arzu ve istek meydana gelmiş olsaydı, bunun peşinden de inkiyâd ve taatın meydana gelmesi gerekir. Böylece bu daveti dinlemenin, iki kişiden birisi taat ve inkiyadtnı gerektiren arzuya; ikincisini de, isyan ve direnişini gerektiren nefrete götürmesinin, ancak Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu anlamış bulunuyoruz.
Buna göre eğer, "Farzet ki bu nefret ve arzunun meydana gelmesi kişinin irade ve ihtiyarıyla olmamıştır. Fakat nefret anında isyanın meydana gelmesi, kulun ihtiyarıyla olur. Çünkü kul bu nefretine rağmen, yine inkiyad ve itaat içinde bulunabilir" denilirse, biz deriz ki: Nefretin meydana gelmesi eğer, rağbet ve arzu sebeplerinden herhangibiriyle çelişmez, hatta rağbet kokusundan bile uzak olursa, o fiilin meydana gelmesi imkansız olur. Bu böyledir. Çünkü nefret ve arzu meydana geldiğinde, fiil meydana gelmiş olmaz. Binaenaleyh nefret meydana geldiğinde, o işin yapılmaması arzusuna bir engel eklenirse, fiilin meydana gelmesi haydi haydi imkansız olur. Böylece bu ayetin, Allah'ın kaza ve kaderine delalet eden en kuvvetli delillerden olduğu anlaşılır.8[8]

Halkın Kulak Tıkaması

"Gerçekten ben, Senin onları affetmen için onlan ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine sanndıiar, ayak direttiler ve alabildiğine büyüklük tasladılar" (Nuh, 7).
Bil ki Nûh (a.s), Cenâb-ı Hakk'ın onları bağışlaması için kavmini, Allah'a ibadete, O'ndan korkmaya ve O'na itaata çağırmıştı. Çünkü esas maksad, bağışlanmalarının gerçekleşmesidir. Taata gelince, bu, sayesinde bağışlanmanın gerçekleşmesine ulaşılsın diye, emrolunmuştur. İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ, Nûh (a.s)'un kavmine ibadet etmelerini emredince, "Günahlarınızı bağışlasın..." buyurmuştur. Dolayısıyla bu davetin esas gayesi, mağfiretin gerçekleşmesi olunca, hiç şüphesiz Hz. Nûh (a.s) da, "Gerçekten ben, Senin onlan affetmen için onları ne zaman davet ettiysem..." demiştir.
Bil ki Nûh (a.s), kavmini davet edince, onlar ona, şu şekilde muamelede bulunmuşlardır:
1) "Parmaklarını kulaklarına tıkadılar" yani' 'Onlar, hüccet ve delilleri duymamak için, "taklid"de, parmaklarını kulaklarına tıkayacak noktaya vardılar.
2) "Elbiselerine sarındılar" yani, "onun yüzünü görmemek için, elbiselerini başlarına geçirdiler. Bu, "Onlar onun sözünü duymamak istemedikleri gibi, yüzünü de görmek istemediler" demektir. Yahutta bu, onların, Nuh (a.s)'un sözünü hiç dinlemediklerini anlatmaktadır. Çünkü onlar, kulaklarını tıkayıp, bunun yanısıra da elbiselerini başlarına geçirince, duymama işi daha sağlam olmuş olur.
3) "Ayak diredi̇ler" yani, onlar ya, kendi yollarında ısrar edip durdular, yahut da, gerçek daveti duyup dinlememe hususunda ısrar edip durdular.

---

[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/145.
[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/145-146.

4) "Alabildiğine büyüklük tasladılar" yani, onlar bu hususta had noktaya ulaştılar.9[9]

Tebliğin Her Türlüsünü Denemesi

"Sonra ben onları en yüksek sesimle davet ettim. Hem sonra onları hem açıkça davet ettim, hem onlara gizli gizli söyledim" (Nuh, 6-9).
Bil ki bu ayetler, Hz. Nûh (a.s)'un davetinin üç merhalede gerçekleştiğine delalet eder. Binâenaleyh o bu işe önce gizli gizli nasihatlarla başlamış; ama kavmi ona, biraz önce saydığımız dört tavırla karşılık vermiş. Derken işi açığa vurmuş. Bu da tesir etmeyince, bu iki usulü birlikte uygulamaya başlamış.
Ayetin başındaki kelimesi, bu merhalelerin, zaman ve tesir bakımından birbirlerinden sonra, peşpeşe olduklarına delalet eder. Çünkü "açık davet", "gizli davef'ten daha ileridir. İki çeşidi birlikte yapmak da, "açık davef'ten daha tesirlidir.
Buna göre eğer, "cihâren" kelimesi niçin mansubtur?" denilirse, deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Bu kelime, ayetteki, kelimesinin mef'ûl-ü muttaki olarak mansubtur. Çünkü "davefin iki çeşidinden biri, cihâren (açıkça) yapılandır. Dolayısıyla bu kelime, oturma çeşitlerinden biri olduğu için, "kurfusfl" kelimesinin, "ku'ûd" fiili ile mansub olması gibi, mansub olmuştur.
b) fiili ile, (açıkça davet ettim) manası kastedilmiştir. (Dolayısıyla onun mef'ûlü mutlakıdır).
c) Bu kelime, "Açık davet" takdirinde olmak üzere, mahzûf "duâ" masdarının, sıfatıdır, yani "o daveti açıkça yaparak" () demektir.
d) Bu kelime, "hat" yerinde kullanılmış bir masdardır, yani "mucahfren" açıkça davet eden olarak) manasınadır.10[10]

Onları İstiğfara Teşviki

"Artık dedim ki: Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok affedicidir" (Nuh, 10).
Mukatil şöyle der: "Nûh (a.s)'un kavmi, onu uzun süre yalanlayınca, Allah Teâlâ, kırk yıl süresince yağmurlarını kesti ve hanımlarını zürriyetsiz bıraktı. Bunun üzerine onlar, bu konuda Hz. Nûh (a.s)'a müracaat ettiler de o da, "Şirkinizden Ötürü Rabbinizden af dilemenizi isteyin ki, size nimetlerinin kapılarını açsın" demiştir."
Bil ki Cenâb-ı Hakk'a ibadet ve itaatla meşgul olmak, hayır kapılarının açılışının sebebi olur. Bunun delilleri şunlardır:
1) Cenâb-ı Hakk'ın hıristiyan kafirler hakkında da, "Onlar o çok esirgeyici (Allah'a) bir evlad iddia ettiler diye, "Bu (sözden) dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecek" (Meryem, 90-91) buyurmuş olduğu gibi, küfür (inkâr) alemin harab olmasına sebeptir. Dolayısıyla küfür, alemin harab oluşuna sebep olunca, imanın da alemin mamur olmasına sebep olması gerekir.
2) Bu husustaki ayetler de buna delildir. Bunlardan biri bu ayettir. Bir diğeri de, "Eğer o belde halkı iman edip, Allah'dan korksaîardı, onlara göğün (bereket) kapılarını açardık" (A-rat, 96»; "Eğer onlar, Tevrat ve înci! ile tam manasıyla amel edip, Rablerinden kendilerine indirilen (emirleri) hakkıyla yerine getirmiş olsalardı, üstlerindeki (gökten) ve altlarındaki (yerden), (bol bol) yerlerdi"(M&ioe. ee); "Eğer onlar o yol üzerinde dosdoğru gitselerdi, elbet onlara bol su içirirdik" (Cin, 16); "Kim Allah'dan itükâ ederse, (Allah) ona bir çıkış (yolu) nasib eder ve hiç hesab etmediği bir taraftan nzık(lar) verir" (Talak, 2-3) ve "Ailene namazı emret ve kendin de ona sebat ile devam et. Biz senden bir nzık istemiyoruz. Seni Biz rızıklandımız"(Taha, 132) ayetleridir.
3) Allah Teâlâ, "Cinleri ve insanları, ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım" (Zariyat, 56) buyurmuştur. Binâenaleyh ins ve cin, esas maksadı yapmaya çalıştıklarında, bunun peşinden,

---

[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/146-147.
[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/147.

dünyada muhtaç oldukları şeyler gerçekleşir.
4) Hz. Ömer (r.a), yağmur duasına çıkmıştı. Sadece istiğfarda bulundu, başkaca bir dua yapmadı. Ona, "Seni, yağmur duasında bulunur görmüyoruz?" denildiğinde, "Ben, göğün "mecâdîhi" ile yağmur istedim" dedi. "Mlcdah", üç belli yıldız demek olup, bunların doğuşu nadir olur. Hz. Ömer (r.a), istiğfarı, şaşmayan sadık doğuş zamanlarına benzetmiştir. Bekr b. Abdullah'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanların en günahkar olanları, az istiğfarda bulunanlardır. En çok istiğfar edenleri de en az günahkar olanlarıdır."
Yine Hasan el-Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Birisi, ona, kıtlıktan serzenişte bulunmuş, o da, "Allah'a istiğfar et" demişti. Bir diğer insan, fakirliğinden;
bir başkası zürriyetinin azlığından, bir başkası, arazisinin verimsizliğinden şikayet etmiş. Hasan el-Basrî hepsine de, istiğfarda bulunmalarını söylemiştir. Bunun üzerine oradakilerden biri ona, "Sana değişik dertlerini arzeden bir takım kimseler geldi. Sen ise hepsine, istiğfarda bulunmalarını söyledin?" deyince, o, bu ayeti okudu.[11][11]

Ayetle İlgili Bazı Sorular

Bu ayetle ilgili şöyle bir kaç soru sorulur:
Birinci Soru: Hz. Nûh (a.s), kafirlere, bu ayetten önce, İbadet, Allah'dan korkma ve taatı emretmiştir. Bundan sonra, onlara istiğfarda bulunmalarını emretmesinin ne faydası var?[12][12]

İstiğfar İsteğini Sona Bırakması

Cevap: O, kavmine, ibadeti emredince, onlar ona, "Eğer üzerinde olduğumuz o eski dinimiz hak idiyse, niçin bize onu terketmeyi emrediyorsunuz? Yok eğer batıl idiyse, artık Allah, biz Kendisine (bunca) isyan ettikten sonra, bizi nastl kabul eder?" dediler de, Nûh (a.s) da, "Siz, hernekadar O'na isyan ettiyseniz de, gelin o günahlarınıza istiğfar ediniz. Çünkü O, gaffar (çok yarlıgayan – bağışlayan)dır" dedi."[13][13]

2. Kâne'nin İstimrar Bildirmesi

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, buyurmuş da,dememiştir? Biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, bu ifadesiyle, Kendisinin, Kendisinden mağfiret talebinde bulunan herkes hakkında çok affedici olduğunu belirtmek istemiştir. Buna göre O, adeta, "Benim bağışlayıcı oluşumun şu anda meydana geldiğini sanmayınız. Ben, hep böyleyim" demek istemiştir. Buna göre bu, "Af, O'nun, adeta sanatı ve mesleğidir" anlamındadır.[14][14]

İnsanın Hoşlandığı Şeyler

"(O sayede) O, üstünüze bol yağmur salıversin... Sizin mallarınızı, evlatlarınızı da çoğaltsın, size bağlar bostanlar versin. Size, ırmaklar akıtsın" (Nûh, 11-12).
Bil ki, mahlukat, dünyevî güzel şeyleri sevme duygusu üzerine yaratılmıştır. İşte Dundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Seveceğiniz diğer (nimetler) de... Allah'dan nusret ve yakın fetih... "(Saf,13) buyurmuştur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak onlara, burada, Allah'a iman etmelerinin ahirette bol mükafaatı, dünyada da bolluğu ve zenginliği birlikte sağlayacağını bildirmiştir.
Cenâb-ı Hakk'ın dünya menfaatlerine dair Nûh (a.s)'un kavmine bu ayette va'dettiği şeyler beştir: Bunlardan:
Birincisi, "(O sayede) O, üstünüze bol yağmur salıversin..." ayetinin

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/148-149.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/149.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/149.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/149.

ifade ettiği husustur. Bu ayette yer alan İÜLfi lafzının ne manaya geldiği hususunda, şu izahlar yapılabilir:

1) Yağmur semadan bulutlara iner.

2) "Semâ" lafzıyla, bulut manası kastedilmiştir.

3) Semâ ile, bizzat yağmurun kendisi kastedilmiş olup, bu, şairin şu ifadesinde de böyledir:

"Yağmur bir kavmin arazisine yağdığında (ve bu sayede otiar bittiğinde), onlar alabildiğine kızsa!ar bile, Biz orayı otlatırız.."

bol yağmur, demektir. Bu kalıp, müzekker ve müennesin kendisinde eşit olduğu bir kalıptır. Nitekim Arapçalar da "Çok kokulu kadın çok kokulu erek" derler. de böyledir. (Yani müzekker ve müennes eşittir..).

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Mallarınızı da çoğaltsın..." ayetinin ifade ettiği husus. Bu ifade tek bir çeşit malı anlatmayıp, tam aksine bütün mal çeşitlerini içine alan bir ifadedir.

Üçüncüsü de, "oğullarınızı da..." ayetinin ifade ettiği husus. Bunun da, fıtratın kendisine meylettiği şeyler cinsinden olduğunda şüphe yoktur.

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın,"size bağlar bostanlar versin..." ayetinin ifade ettiği husus.

Beşincisi, "size ırmaklar akıtsın..." ayetinin ifade ettiği husus...15[15]

Vakar Hakkında Muhtemel Tefsirler

"Ne oluyor size ki, Allah'a büyüklüğü yakıştırmıyorsunuz" (Nûh, 13).

Bu ifadeyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

1) Burada reca" maddesi, korkmak anlamına gelir. Nitekim Hüzelî de, "Arının soktuğu kimse artık onun sokmasından korkmaz" demiştir.

El-vakâr, azamet; tevkîr ise, tazîm anlamlarına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, 'Ve O'nu tazîm etmeniz..."(Fetih,9) ayeti de bu anlamdadır Buna göre mana, "Size ne oluyor da, Allah'ın o azametinden korkup çekinmiyorsunuz?" şeklindedir. Bence bu görüş, doğru değildir. Çünkü, meşhur ve aşikâr olan dilde, "recâ" maddesi,

korkunun zıddıdır. Şimdi kalkar da biz, "Recâ, Arapça'da "korkmak" anlamında konulmuştur" dersek, bu, ahâd ite sabit olan rivayeti, mütevatir olarak nakledilen rivayete tercih etme olmuş olur ki, bu, Kur'ân'ı zedelemeye yol açar. Çünkü, hiçbir lafız yoktur ki, bu yolla, onun menfisini nisbet, müsbetini de menfi yapmak mümkün

olmasın...

2) Keşşaf sahibinin ileri sürdüğü görüş olup, buna göre mana, "Size ne oluyor da, Allah için bir tazîm ve vakar düşünmüyorsunuz?" şeklinde olur ki, bu da, "Size ne oluyor da, sizler; Allah'ın sizi tazîm edeceği bir halin içine girmeyi düşünmüyorsunuz?" demek olur. Bu durumda kelimesi, saygıda bulunmanın beyân edilmesi olur; eğer bu kelime sonraya kalsaydı, o zaman ise, kelimesine taalluk ederdi.16[16]

İnsanın Yaratılış Safhaları

"Halbuki O sizi, gerçekten türlü türlü tavırlar ve hallerle yaratmıştır" (Nuh, 14).

Bu ifade, cümle olarak "hal"dir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hal bu iken ve bu da O'na iman etmeyi gerektirirken, size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz. Çünkü O, sizi önce toprak, sonra "nutfe", sonra "alaka", sonra "mudga", sonra kemik ve et olarak yaratmış, daha sonra da size bir başka hilkat verdik" demektir.

Buna göre burada şöyle bir üçüncü bir izah vardır: O topluluk Hz. Nûh (a.s)'u hafife almada cok ileri gidiyorlardı. Böylece Allah Teâlâ, onlara, ona saygı göstermeyi ve hafife almamayı emretti. Dolayısıyla onlara sanki, "Sizler, Nuh'a saygı gösterip, onu hafife almadığınızda, bu saygı, Allah için olmuş olur. öyle ise size ne oluyor da bir "vakar" ummuyorsunuz ve bu

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/149-150.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/150-151.

vakarı, Allah için, O'nun emri İçin ve O'na taat için yapmıyorsunuz. Çünkü insanın Allah için yaptığı herşeyden mutlaka bir hayır umması gerekir."

Bu hususta bir dördüncü izah da şöyledir: Sebat demek olan vakar, birşey sabit olup, karar kıldığında söylenen fiilindendir. Buna göre Cenâb-ı hak sanki, "Size ne oluyor?" demiş. Cümle burada bitmiş. Daha sonra da istifham-ı inkârı üslubuyla, yani, "Allah için bir sebat ve beka ummuyorsunuz. Çünkü siz eğer O'nun sebat ve bekasını umsaydınız, mutlaka O'ndan korkar ve peygamberleri ile emirlerini hafife almaya yertenmezdiniz" demektir. O halde ayetteki, "ummuyorsunuz" ifadesi ile, "inanmıyorsunuz" manası kastedilmiştir. Çünkü birseyi uman, ona inanmış demektir.[17][17]

Yaratılışın Allah'ın Varlığına Delaleti

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, Kendisine ta'zîmi emredince, birliğine çeşitli delillerle istidlalde bulunmuştur:[18][18]

Enfüsî Delil

Birinci Delil: "O sizi, gerçekten türlü türlü tavırlar ve hallerle yaratmıştır" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Leys, "tavra" kelimesinin, "tareten" (bazan) manasına geldiğini söylemiştir. Buna göre ayet, "Biraz önce de bahsettiğimiz gibi, insanın nutfe, alaka... oluşunda olduğu gibi, halden hale geçişi ile, yani merhale merhale yarattı" demektir.

b) Ibnu'l-Enbari ise, "Tavr, "hal" demektir. Buna göre mana, "O sizi, biribirinize benzemeyen farklı farklı sınıflar olarak yarattı" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak birliğine dair olan bu enfüsî delili zikredince, peşisıra, Kur'ân'ın tamamında alışılagelen üslubu üzere, birliğine dair âfâkî deliller de getirmiştir.[19][19]

Âfâkî Delil

İkinci Delil: Bu, şu ayetin ifade ettiği husustur.

"Görmediniz mi ki Allah, yedi göğü birbiriyle ahenkli olarak nasıl yaratmış. Onların içinde ayrı bir nur yapmış, güneşi de bir kandil olarak asmıştır" (Nûh, 15-16).

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette olduğu gibi, bazan önce enfüsî delilleri zikrederek işe başlamış, peşisıra da âfâkî delilleri zikretmiştir. Zira insanın nefsi (kendisi), şeylerin en yakınıdır. Böylece Allah, ise en yakınla başlamış olur. Bazan da işe, âfâkî (dış dünya) delilleri ile başlamış, daha sonra da enfüsî (insanın kendisi ve iç dünyasındaki) delilleri getirmiştir. Bu da, ya âfâkî delillerin daha net ve daha büyük olması, dolayısıyla işe bunlarla başlanmış olmasından ötürü, yahut da enfüsî delillerin ortada mevcut olmasından, haklarında düşünmek için akla fazla ihtiyaç olmamasından, hakkında düşünmek için akla muhtaç olunan şeylerin, âfâkî deliller oluşundan ötürüdür. Çünkü âfâkî delillerde benzerlik daha fazladır. Bu sebeple de işe bundan başlanmıştır.[20][20]

Bazı Sorular

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:[21][21]

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/151.

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/152.

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/152.

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/152.

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/152.

Gök Tabakaları

Birinci Soru: Hak Teâlâ'nın, "Yedi göğü birbiriyle ahenkli olarak..." ifadesi, göklerin üst üste olmasını gerektirir. Bu da aralarında hiçbir boşluğun bulunmamasını gerektirir. O halde, melekler göklerde nasıl iskân
Cevap: Melekler, ruhî (maddî olmayan) varlıklardır. Göklerin tabaka-tabaka olmalarından maksad, onların birbiriyle temas etmeleri değil, birbiri hizasında olmaları demektir.22[22]

Ayın Gök Katlarında Bulunması

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, Ay, göğün hepsinde yer almayıp, aksine en yakın gökte yer aldığı halde daha nasıl, "Onların içinde ayı bir nur yapmıştır" buyurmuştur (ne dersiniz)?
Cevap: Bu, tıpkı, "padişah Irak'ta" denilip de, onun zatının, Irak'ın bütün her köşesinde bulunduğunun değil, bir beldede, bir köşede bulunduğunun kastedilmesi gibidir. İşte burada da böyledir.23[23]

Ay Lambaya Benzetiliyseydi?

Üçüncü Soru: "Sirâc" (lamba)nın ışığı, arızîdir (sonradan olmadır). Ayın ışığı da arızîdir, üstelik değişkendir. Şu halde ayı, lambaya benzetmek, güneşi lambaya benzetmekten daha uygun olurdu (ne dersiniz)?
Cevap: Gece, yeryüzünü karanlığın kaplamasından ibarettir. Güneş, yeryüzünün karanlıklarının izalesine sebep olunca, lambaya (slrâc)'a benzemiştir. Hem sonra, lambanın bir ışığı vardır. Işık ise, nurdan daha kuvvetlidir. Dolayısıyla ışığı en az ifade eden şey aya; en kuvvetliyi ifade eden şey de güneşe sıfat olarak verilmiştir. Hak
Teâlâ'nın, "O (Allah), güneşi bir ışık, ayıda bir nur olarak yaratandır" (yunus, 5) ayeti de böyledir.24[24]

Nebat Gibi Bitirme

Üçüncü Delil: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetiyle beyan edilen delildir:
"Allah sizi yerden bitki gibi yetirip bitirdi. Sonra sizi yine onun içine döndürecek ve sizi yeni bir çıkarışla çıkaracak" (Nûh, 17-18).
Bil ki Allah Teâlâ burada enfüsî delillere yer vermiştir ki bu, "O sizi, gerçekten türlü türlü tavırlar ve hallerle yaratmıştır" (Nuh, 14) ayetinin bir tefsiri gibidir. Çünkü Allah Teâlâ, onları yerden yaratıp, sonra oraya döndüreceğini, sonra oradan yeniden çıkaracağını beyan buyurmuştur.
Ayetteki, "Sizi yerden bitki gibi yetirip bitirdi" ifadesiyle ilgili iki mesele var.25[25]

Birinci Mesele

Bu ayet hakkında şu iki İzah yapılabilir:
a) Bunun manası, "Sizin atalarınızı yerden bitki gibi yetiştirip bitirdi" şeklinde olup, tıpkı, "Allah katında îsâ'nm
misali (durumu), aynen Adem'in misali (durumu) gibidt. Ki Allah Adem'i topraktan yarattı" (Al-i imran, 59) ayeti gibidir.
b) Bu, "Allah Teâlfi hepinizi, yerden bitki gibi bitirdi" demektir. Çünkü Hak Teâlâ bizi nutfeden

---

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/152-153.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/153.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/153.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/153.

yaratmıştır. Nutfe (meni) de, yerde biten bitkilerden elde edilen gıdalardan meydana gelir.[26]

İkinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "nebâten" yerine "Inbâten" demesi beklenirdi. Fakat O, böyle dememiş aksine demiştir ki bunun takdiri "Allah sizi bitirdi, siz de bitiverdiniz" şeklindedir.
Burada şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ eğer, demiş olsaydı, mana, "Sizi enteresan bir şekilde yetirip-bitirdi" şeklinde olurdu. Ama buyurunca, mana, "O sizi yetirip-bitirdi de, siz de böylece enteresan bir bitki olarak bittiniz" şeklinde olur. Bu ikincisi daha uygundur. Çünkü "inbât" (bitirmek) Allah'ın sıfat ve fiilidir. Allah'ın sıfatları ise tarafımızdan görülmez. Dolayısıyla da bu bitirişin, Allah Teâlâ'nın haber vermesi olmasaydı, kâmil ve enteresan bir bitiş olduğunu bilemezdik. Halbuki burası, Allah'ın kudretinin mükemmelliğinin delillerinin getirildiği bir makamdır. Dolayısıyla bunun "semiyyât" (naklî deliller) ile isbatı mümkün olmaz. Ama Hak Teâlâ, "O sizi yetirip bitirdi, siz de mükemmel ve enteresan bir bitişle bittiniz" manasında, buyurunca, bu, bitkiyi enteresan ve mükemmel olmakla tavsif etme olur. Bitkinin böyle olması ise elle tutulur-gozle görülür bir şeydir. Dolayısıyla da Allah'ın kudretinin mükemmelliğine, bununla istidlal yapılabilir. Binâenaleyh ayetteki ifade şekli buna daha uyundur. Dolayısıyla işte şimdi, bu incelikten ötürü, hakiki manadan mecazi manaya geçildiği ortaya çıkmış olur.
Hak Teâlâ'nın "Sonra sizi yine onun içine döndürecek" ifadesi, Kur'ân'da alışılagelen "Allah sizi ilkin yaratmaya kadir olunca, yeniden diriltmeye de kadir olur" prensibine bir İşarettir.
Hak Teâlâ'nın, "Sizi yeni bir çıkarışla çıkaracak" ifadesini, mefûl-u mutlakla te'kîd etmiş, dolayısıyla da sanki, "Allah sizi, hiç şüphe yok ki kesinlikle yeniden çıkaracak" demek istemiştir.[27]
Dördüncü Delil: Bu, Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği delildir:
"Allah onun geniş yollarında gezip dolaşasmız diye, yeri sizin için bir döşek yapmıştır" (Nûh, 19-20).
" Fi'câc" geniş yollar demek olup, müfredi fecc kelimesidir. Bu kelime daha önce izah edilmişti.[28]

Halkın Fasıklara Uyması

Bil ki Nûh (a.s), kavmini Allah'ın dinine davet edip, dikkatlerini bu açık delillere çekince, onların çeşitli çirkin fiil ve sözlerini nakletmiştir.
Birincisi ve ikincisi, şu ayette ifade edilen hususlardır:[29]

"Nûh dedi ki: "Ya Rabbi, gerçekten onlar bana isyan ettiler ve mallan ile evlatları, ancak hüsranlarını artıran kimselere uydular" (Nuh, 21).
Bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, "Allah'a ibadet edin, O'ndan korkun ve O'na itaat edin" buyurmuştu. Buna göre sanki, "Ben onlara, "Bana itaat edin..." dedim, ama onlar Bana isyan ettiler" demek istemiştir.
İkincisi, çirkin fiilleri ise, "Mallan üe evlattan, ancak hüsranlarını artıran kimselere uydular" ifadesiyle anlatılmaktadır. Bu ifadeyle ilgili iki mesele var:[30]

---

[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/154.
[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/154.
[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/154-155.
[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/155.
[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/155.

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, birinci ifadede, onların Kendisine âsî olduklarını belirtmiş, burada ise, o isyanlarına, başka bir isyan da kattıklarını belirtmiştir. O isyan da, onların, kendilerini inkara davet eden başkanlarına itaat etmeleridir.
Ayetteki bu ifade, "Mallar ve evlatlar hernekadar dünyada faydalı olan şeyler türünden gözüküyor iseler de, ahirette zarara ve iflasa sebep olabilecekleri" için, adeta, sırf zarar kabul edilmişlerdir. Gerçekte de durum böyledir. Çünkü ahiret yanında, dünya yok gibidir. Binâenaleyh dünyevî menfaatler, ahirette iflasa sebep olunca, anında öldüren zehirli bir lokma tatlı gibi olmuş olurlar.
"Allah kafirlere nimet vermez" diyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah'ın kafirlere verdiği bunca nimetler, birtakım istidraçlar ve ebedî azaba götüren sebepler olunca, sanki bir hiç gibi olurlar. İşte bu espiri ile, Nuh (a.s) bu ayette, "Mallan ile evladan, ancak hüsranlarını artıran kimselere uydular" demiştir.31[31]

İkinci Mesele

Vâv'ın dammesi ile, şeklinde de kıraat vardır. Bil ki, "vüld" de, veled (çocuk) manasınadır. Bunun, "veled" kelimesinin çoğulu olması da mümkündür ve bu o zaman tıpkı "fülk" (felekler) kelimesi gibi olmuş olur. "Vüld'ün hem müfred, hem de çoğul kabul edilmesi mümkündür.32[32]

Müşriklerin Tuzağı

"Bunlar da büyük büyük hileler yaptılar. (Halk tabakasına), "Sakın taptıklarınızı bırakmayın. Hele, Vedd'en, Suvâ'dan, Yeğûs'dan, Ye'uk'dan ve Nesr'den sakın vazgeçmeyin ha!" dediler. Hakikaten onlar, birçoklarını baştan çıkardılar. Sen, o zalimlerin şaşkınlığından başka şeylerini artırma" (Nuh, 22-24).
Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele vardır:33[33]

Birinci Mesele

Ayetteki kelimesi, (Nûh. 21) ayetine matuftur. Çünkü, kendilerine tabi olunanlar, işte bu tuzak kuran hilekâr kimseler olup, kendilerine tabi olanlara, "... sakın vazgeçmeyin!.." diyenlerdir. Zamirin çoğul getirilmesi ise, den dolayıdır; çünkü in manası çoğuldur.34[34]

Kübbâr Kelimesi

Hem şeddeli, hem de şeddesiz olarak ve şeklinde okunmuştur ki, bu kalıplar, sigasının mübalağa siga- tandır. O halde buradaki sıralama, önce ortada şeddesiz olan sonra da şeddeli olan şeklinde olup, bunun bir benzeri de, ve ve ifadeleridir.35[35]

Üçüncü Mesele

"En büyük tuzak" o reislerin, kendilerine tabi olanlara, "sakın vedd'i... bırakmayın..." demeleridir. Binâenaleyh bu demektir ki onlar, halkı, tevhidden alıkoyup şirki emretmişlerdir. Tevhid, en büyük dereceyi haiz olunca, hiç şüphesiz bundan men etmek de en büyük günah

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/155.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/155-156.
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/156.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/156.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/156.

olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu eylemi "büyük” olarak nitelemiştir.
Kelâm ilminin, diğer ilimlerden üstün olduğunu söyleyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Şirki emretmek (tavsiye etmek), en büyük çirkinliktir; rezilliktir. Binâenaleyh, tevhidi ve reşâdı (doğruyu) emretmenin de, hayırda ve dinde en büyük makamı haiz olması gerekir."36[36]

Dördüncü Mesele

Allah Teâlâ bu fiili; iki sebepten dolayı "tuzak" diye nitelemiştir:
1) Uluhiyyetin onlara nisbet edilmesinde, halkın o putlara ibadete devam etmesini gerektiren en büyük tuzak bulunmaktadır. Bu sebeple, onlar halka adeta şöyle demişlerdir: "Bu putlar, sizin ilahlarınızdır; bunlar atalarınızın da ilahları idiler!.. Şayet siz, Nuh'un sözünü kabul edecek olursanız, hem kendinizin cahil, sapık, kafir, hem de atalarınızın böyle olduğunu kabul etmiş olursunuz. İnsanın, hem kendinin hem de bütün geçmişinin aleyhine olmak üzere, bir takım kusurları, noksanlıkları ve cehaleti kabul etmesi çok zor bir şey olunca, onları dinden çevirmek amacıyla işte bu hususlara, "ilahlarınızı..." ifadesiyle işaret edilmiştir. İşte bu söz, böyle çok net olarak gözükmeyen gizli bir tuzağı ihtiva ettiği için, Allah Teâlâ onların bu sözlerine "tuzak.." adını vermiştir.
2) Allah Teâlâ, o tâbi olunanların malları ve evlatları olduğunu belirtmiştir. Şimdi belki de bu reisler kendilerine tâbi olanlara şöyle demişlerdir: "Sizin ilahlarınız, Nûh'unkinden daha hayırlıdır. Zira, sizin ilahlarınız size mal ve çocuk veriyor; Nuh'un ilâhı ise, ona hiçbir şey vermiyor. Çünkü o, fakirdir." İşte bu tuzaklarla reisler halkı, Nuh'a itaat etmekten alıkoymuşlardır. Ki bu tıpkı, Firavunun tuzağının aynısıdır. Çünkü o da, "Mısır'ın hükümranlığı benim değil m/?"(Zuhruf,51); "Yoksa ben ondan hayırlı değil miyim? O ki hakirdir, meramını bile nerdeyse açıklayamıyor..."(Zuhruf, 52.53) demiş idi.37[37]

Şirkin Menşei

Beşinci Mesele

Ebû Zeyd el-Belhi, "er-Reddu ala abectotl'l-esnâm" adlı eserinde şunu zikreder: "O anda yontularak elde edilen bu kütüklerin, göklerin, arzın, bitkilerin ve canlıların Halikı olmadığını bilmek, bedihi bir bilgidir. Zarurî bilgiler hususunda ise, insanlar arasında ihtilafın bulunması caiz değildir." Putperestlik, bu ayetin delaletiyle, Hz. Nûh (a.s), peygamber olarak gönderilmezden önce de mevcut olan bir din idi. Halbuki bu din, bu zamana kadar da devam edegelmiştir. Mamur beldelerde oturanların ekserisi de, bu din üzeredirler. Binâenaleyh, bu dini, yanlışlığı, fesadı ve bozukluğu aklın bedahetiyle an ları lam ayacak bir manaya hamletmek gerekir. Aksi halde bu din, şu kadar zamandan beri, alemin ekserisinde devam etmemeliydi. Binâenaleyh, bu durumda bu görüşü benimseyenlerin mutlaka bir takım te'villeri (izahları) bulunmasıdır.
1) Ebü Ma'şer Cafer ibn Muhammed el-Müneccłm şöyle der: "Bu söz, "Allah cisimdir ve bir mekandadır" diyenlerin görüşünden kaynaklanmıştır. Zira onlar, "Allah nurdur ve nurların en büyüğüdür. Bu nurun mekanı olan Arş'ın etrafında dolaşan o melekler de, o en büyük nura nisbetle küçük nurlardır" diyorlardı. Şimdi bu görüşe inananlar, kendi inandıkları ilahlarının şeklinde, en büyük bir put ihdas etmişler, dolayısıyla da, mukarreb meleklerin şeklinde, büyüklük-küçüklük, değer-değersizlik açısından farklı olan putlar edinmişler; kendilerinin o ilaha ve meleklere ibadet ettikleri inancıyla, bu putlara tapmaya başlamışlardır. Binâenaleyh bu demektir ki, putperestlik dini, "tecsîm" inancından kaynaklanmıştır."
2) Bir grup Sâbiî, en büyük ilahın, râbit ve gezegen yıldızları yarattığına ve süflî alemin

---

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/156.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/156-157.

idaresini, bunlara havale ettiğine inanırlar. O halde beşer, bu yıldızların kulu; bu yıldızlar da, en büyük ilahın kullarıdır. Bu sebeple beşerin, bu yıldızlara tapması gerekir. 8u yıldızlar bazan doğup bazan da battıkları için, onlar, yıldızların şekillerinde bir takım putlar edindiler. Aslında amaçlan yıldızlara tapmak olduğu halde, bu putlara tapmaya başladılar.

3) Eski zamanlardaki topluluklar, alemdeki mutluluk ve mutsuzlukları yıldızlara nisbet etme hususunda, yıldızlara bakarak hüküm çıkaranların yolunda olan müneccim kimselerdi. Binâenaleyh, mesela bir felekde, enteresan bir tılsıma elverişli enteresan bir şekil, tesadüfen meydana geldiğinde, onlar bu tılsımı Öğreniyorlar ve bu tılsımdan enteresan haller ve büyük neticeler elde ediyorlardı. Ve onlar, bu tılsımların kaynağına saygı duyuyor, ikram ediyor ve ona ibadetle meşgul oluyorlardı. Böylece de, her tılsım, hususi bir yıldız ve hususi bir burca uygun şekil üzere öğreniyorlar, uyguluyorlardı. İşte bu sebeple, Vedd'in, erkek suretinde; Suvâ'ın, kadın; Yeğûs'un, aslan; Ye'ûk'un, at; Nesrin de kerkenez kuşu suretinde olduğu söylenmiştir.

4) Bazı salih kimseler gelip geçmiş idi.. Zamanla putperestler bunların şekilleri üzere bir takım heykeller ediniyor ve onlara tazimde bulunmaya başlıyorlardı. Ki, onların maksatları, yaşamış olan o kimseleri tazim etmek idi. Böylece onlar, Allah katında kendilerine şefaatçi olurlar düşüncesiyle bunu yapıyorlardı. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan naklen, "Biz onlara ancak, onlar bizi Allah'a iyice yaklaştırsınlar diye tapıyoruz..." (zomer. s> buyurduğu ayetinden kastedilen husustur.

5) Bazan büyük bir kral. bazan da büyük bir şahsiyyet ölür.. Böylece de onlar, bunların şekil ve suretlerinde heykeller yapmışlar ve onlara bakıp durmaya, hizmet etmeye başlamışlardır. Şimdi, kendilerinden sonra gelenler, atalarının, bizzat bunlara taptığını sanmışlar, böylece de atalarını taklit amacıyla onlara ibadet etmeye başlamışlardır.

Belki de, bu beş isim, yani Vedd, Suvac, Yeğûs, Ye'ûk ve Nesr isimleri, ademoğullanndan beş şahsın ismidir. Bunlar ölünce, İblis, bunlardan sonrakilere, "Ah keski, bunların heykellerini yapsanız da, onlara bakıverseniz, hizmet etseniz.." dedi. Onlar da, yaptılar. Bunlar ölünce de, bunlardan sonra gelenlere, İblis, "Onlar onlara tapıyorlardı" demiş.." böylece bunlarda putlara tapmaya başlamışlardı. İşte bu sebeple Hz. Peygamber, kendisinden rivayet olunduğu üzere, "Ben sizi, kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Ama, dikkat! Şimdi onları ziyaret edin; çünkü, onları ziyarette bir öğüt ve nasihat bulunmaktadır"38[38] demiş, böylece, önce kabir ziyaretini yasaklamış, daha sonra da buna müsaade etmiştir.

6) Allah'ın bir cisim olduğunu ve hululün caiz olduğunu söyleyenler. Allah Teâlâ'nın bir inancın veya bir putun şahsına hulul edip gideceğini imkansız görmezler. Binâenaleyh, şimdi bunlar bir büyü olmak üzere elde edilen o puttan enteresan bir halin sudur ettiğini gördüklerinde, gönüllerine, ilahın o puta hulul ettiği fikri gelmiştir. Binâenaleyh, işte bundan dolayı, Rafızî'lerin öncülerinden bir grup, Hz. Ali (r.a)'nin, Hayber'in kapısını kökünden söküp atınca ve bu da alışılmış bir şey olmayınca, ilahın, onun bedenine hulul ettiğini ve ilahın o olduğunu söylemişlerdir.

7) Belki de onlar, bu putları, bir mihrab (kıble) gibi kabul etmişlerdir. Onların maksatları ise, Allah'a ibadet etmek idi.

Bu konuda söylenilenlerin tamamı bundan ibaret olup, bunların bir kısmı, aklî delillerle, bâtıl olan şeylerdir. Çünkü, Allah Teâlâ'nın cisim olmadığı kesin ve sabit olunca, ilah şeklinde put edinme de batıl olur ve hulul ettiği görüşü de çürümüş olur. Allah Teâlâ'nın, bütün makdûrât'a kadir bir zat olduğu sabit olunca, araya vasıtalar koyma, tılsımlara itibar etme... görüşü de batıl olmuş olur. Şeriat, put edinmeyi men etmek için gelince, o putların mihrab ve şefaatçiler olarak benimsenmiş olduğu görüşü de batıl olur.39[39]

Nûh Kavmi Putlarının Hicaz'a Geçmesi

---

[38][38] Müslim, Cevaiz, 106 (2/672).

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/157-159.

Bu beş put, onların putlarının en büyüğü idi. Sonra bunlar, Nûh Kavmi'nden Araplara geçti de, böylece Kedd, Kelb'in; Suva', Hamedân; Yeğûs, Müzhac'ın; Ye'uk, Muradın; Nesr de, Himyer'in putu oldu.. İşte bu sebeple Araplar, Abd-i Vedd: Vedd'in kulu, ve Abd-i Yeğûs" diye adlandırıldı. Kitaplarda denilenler bunlar; ama bu hususta bir problem bulunmaktadır. Dünya, Tufan zamanında harab olmuş idi. Daha nasıl o putlar geriye kalmış ve daha nasıl Araplara intikal etmiştir?.. NÛh (a.s)'un, bunların gemiye aldığı ve orada tuttuğu da söylenemez. Çünkü, Nûh (a.s), bunları reddetmek ve kırmak için gelmiş idi. Daha nasıl, onları koruma hususunda, ondan bir işgüzarlık olarak bunları gemisine aldığı söylenebilir?!..

Yedinci Mesele: Vav'ın fethası ve dammesi ile şeklinde okunmuştur. Leys, Vav'ın fethastyla olan Vedd'in Nûh (a.s)'un kavmine ait bir put olduğunu; vav'ın dammesiyle Vudd'un ise, Kureyş'in bir putu olduğunu ve Amr (İbn Luhayy)'in de, İbn Abd-i Vüdd adını aldığını söylemiştir. Ben derim ki, Leys'in görüşüne göre, burada vâv'ın dammesiyle Vudd şeklinde okunmaması gerekir. Çünkü bu ayetler, Kureyş'in halleri hususunda değil, Nuh (a.s)'un kıssası hakkındadır. A'meş de, kelimeleri munsanf yaparak ve şeklinde okumuştur, ama bu da müşkil bir okuyuştur. Çünkü bu iki kelime, ister Arapça olsun, İsterse yabancı kabul edilsinler, bunlar da, gayr-i munsanf olmanın sebepleri vardır. Bunlarda, ya marifelik ve fiil vezninde olma, yahut da marifelik ve Arapça olmamadır. Belki de A'meş, bu iki kelimenin kardeşlerini, yani ve kelimelerini munsanf olarak bulduğu için, munsanf yapmıştır.

Bil ki, Nuh (a.s), o reislerin, kendilerine tabi olanlara, "Sakın, putlarınızı terketmeyin" dediğini nakledince, "Hakikaten onlar, birçoklarını baştan çıkardılar" buyurmuştur ki, bu hususta da iki izah yapılabilir:

1) Bu, "O reisler, bu putperestliği tavsiye edenlerden önce, pekçok kimseyi saptırmışlardı. Ve bu, onların, İlk defa saptırmaları değildir" demektir.

2) Buradaki fiilindeki vâv zamirinin, putlara raci olması. Böyle olması halinde ayetin bu ifadesi, "Şüphesiz ki onlar pekçok kimseyi saptırdılar... "(ibrahim, 36) ayeti gibi olmuş olur. Cenâb-ı Hak, bu görüşe göre, burada bahsedilen putları, tıpkı insan gibi addetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir ifadesinde böyle addederek, "Yoksa onların, kendileriyle yürüyecekleri ayakları mı var?" (A'raf, 195) buyurmuştur.

Ayetteki, "Sen, o zalimlerin şaşkınlığından başka şeylerini artırma" ifadesine gelince, bu hususta şöyle İki soru sorulabilir:40[40]

Cümlesinin Yeri

Birinci Soru: ümlesinin ayetteki yeri ve konumu nedir?

Cevap: Nûh (a.s) sanki, onların kötü fillerini ve kötü sözlerini dile getirmede sözü uzatınca, kalbi onlara karşı kin ve öfke ile doldu da, sözünü, onlara beddua etmek suretiyle bitirdi..41[41]

Birinin Sapması İçin Dua Caiz Mi?

İkinci Soru: Hz. Nûh (a.s), onları sapıklıktan alıkoymak için gönderilmiştir. Peki, daha nasıl, Allah'ın onların sapıklıklarını artırması hususunda Allah'a dua etmesi ona yakışır?

Cevap: Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

â) Belki de, ayetteki "dalalet" ifadesiyle, dinî konudaki dalâlet değil, onların dünyaları ve yaptıkları hile ve tuzakların revaç bulmaması kastedilmiştir.

b) Buradaki "dalalet" sözüyle, ilahî azab kastedilmiştir. Burcun dettli ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Günahkarlar bir sapıklık (azab) ve çûgın ateş içindedirler" (Kamar, 47) ayetidir.42[42]

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/159.

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/160.

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/160.

Kavmin Boğulması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Nûh (a.s)'un sözünü nakledince,
"Bunlar, günahlarından dolayı suda boğuldular. Ardından da, bir ateşe atıldılar. O vakit, kendilerine Allah'dan başka yardımcı da bulamadılar" (Nuh, 25) buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:43[43]

BIrIncI Mesele

Bu ayetin başındaki tıpkı (Nisa, 155) ve (Al-i Imran, 159) ayetlerindeki ü gibi, zaididir Buna göre mana, "Günahları yüzünden, günahları sebebiyle..." şeklinde olur. İbn Mesûd da, şeklinde okumuş, böylece ö ifâdesini sona almıştır. Buna göre zâid olmaz. Çünkü kendisinden sonra gelen İfadeyle birlikte, masdarı takrir etmek için olur.
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, onların, boğulmalarının esasen Tutan sebebiyle değil de, kendi hataları yüzünden olduğunu beyan etmek içindir. Müneccimlerden, "Bu, o vakitte devr-i a'zamın yansmm geçmiş olması sebebiyle olmuştur" kabilinden sözler söyleyenler, ayetin sarih manasını tekzib ettiklerinden böyle söyleyenlerin tekfir edilmesi gerekir.44[44]

Hetîe Kelimesi

Hemze ile hemzeyi yâ'ya çevirip, ya’yı da yaya idğam etmek suretiyle ve cim anlamı murad edilerek, müfret olarak şeklinde de okunmuştur. Burada geçen bu kelime, yani "hata" maddesiyle, küfür manası kastedilmiş olabilir. Bil ki, her ikisi de kelimesinin çoğuludur. Ancak ne var ki, birincisi "cem-I mükesser". ikincisi de, "cem-i sâlim'dir. Bu konuyla ilgili sözümüz, Bakara 58 ayetiyle, Araf 161 ayetinin tefsirinde geçmiştir.45[45]

Kabir Azabı

Alimlerimiz, kabir azabının mevcudiyeti konusunda, Cenâb-ı Hakk'ın, "... boğuldular. Ardından da, bir ateşe addılar" ifadesine tutunmuşlar ve şu İki izahı yapmışlardır:
a) ifadesinin başındaki fa, ateşe sokulma işinin, boğulmanın hemen peşinden olduğuna delâlet etmektedir. Dolayısıyla, ayetin bu ifadesini, ahiret azabı manasına almak mümkün değildir. Aksi halde, fâ'nın delaleti yok olmuş olur.
b) Allah Teâlâ, geçmişi ifade eden bir siga (mazî ile) buyurmuştur ki bu, sokulma işinin bilfiil gerçekleşmiş olması halinde doğru olan bir ifadedir. Mukâtll ve Kelbl ise, bunun manasının, "Onlar, ahirette, azaba sokulacaklar..." şeklinde olduğunu; ne var ki, doğru olduğundan ve ilgili tehdit gerçek olduğundan muzarî yerine mazı fiil kullanılmış olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, (A'raf, 50) (Araf,44) ayetleri gibidir. Bil ki, bunların söylemiş olduğu şey, bir delil olmaksızın, zahirî manayı terketmektir.46[46]

İnsanın Asıl Mahiyeti Ruhidir

Buna göre ayet, "Biz ayetin zahirî manasını, delilden dolayı almadık. Bu delil de şudur: Mesela bir kimse suda boğulduğunda, biz onu orada gözümüzle görüyoruz. Peki daha nasıl, onların o anda cehenneme atıldıkları söylenebilir?" denilirse, buna şu şekilde cevap verilebilir: Bu problem, insan denen mefhûmun görünen hey'etin tümünden ibaret olduğuna inanıldığı için ortaya çıkmıştır. Halbuki bu yanlıştır, zira bir insanın, ta ömrünün başından itibaren mevcut

---

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/160.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/160.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/161.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/161.

olan bir zat olduğunu beyan etmiştik. Ne var ki, insanın, ömrünün başında bedeni küçüktür. Onun cüzleri sürekli olarak dağılıp gitmektedir. Geriye kalanın, değişenden başka olduğu ise malumdur. O halde insan, Ömrünün ta başından, ölünceye kadar baki kalan şeyden (öz) ibarettir. O halde, peki daha niçin, "Bu cüsse, her ne kadar suda kaldıysa da, ancak o muayyen insanın kendisinden ibaret olduğu insandan ayrılmış olan o temel parçalarını azaba ve ateşe sokmuş olması niçin söylenemesin?

Daha sonra Cenâb-ı Hak,"O vakti, kendilerine Allah'tan başka yardımcı da bulamadılar" buyurmuştur ki, bu, onların, o putlara ibadete devam edişlerinin, o putların, kendilerinden bela ve musibetleri def etmeleri ve faydalı şeyleri de onlara celbetmeleri için olduğunu bir çıtlatma (tariz). Binâenaleyh, onlara, Allah'ın azabı gelince, o putlardan fayda göremediler ve o putlar, Allah'ın azabını onlardan savuşturamadı. Bu yönüyle bu ayet, tıpkı, "Yoksa onların, bizden başka, kendilerinden azabı savuşturacak ilahları mı var?!" (Enbiya, 43) ayeti gibidir. Bil ki, bu ayet, Allah'tan başka bir şeye güvenip dayanan herkesin aleyhine olan bir delildir.47[47]

Deyyâr Kelimesi

"Nüh, "Ya Rabbi, yeryüzünde, kafirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma.." demişti.." (Nuh, 26).

Müberred, ifadesi, ancak genel bir olumsuzluğun kastedildiği yerlerde kullanılır" demiştir. Nitekim Arapça'da, "Evde, hiç kimse yoktur!" denilir. Bu kelime, müsbet hükümde kullanılmaz. Dilciler bu kelimenin, kalıbında olup, kökündendir. Aslı ise, dur. Bu demektir ki, vftv yâ'ya çevrilmiş; "yâ" da "yâ'ya idğam edilmiştir. Ferrâ, Zeccâc ve İbn Kuteybe de, Arapça'da, "Evde konaklayan kimse yoktur" anlamında, denildiğini söylemişlerdir.48[48]

Nûh (a.s)'un Kafir Kalmasın Diye Duası

"Çünkü eğer sen, onları, bırakırsan, kullarım yoldan çıkarırlar. Kötüden, öz kafirden başka da evlat doğurmazlar" (Nuh, 27).

Buna göre şayet, "Peki Nuh (a.s), bunun böyle olacağını nasıl bilmiş?" denilirse biz deriz, hem nastan, hem de muhakemeden bunu çıkarmıştır. Nassa gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Senin kavminden ancak, (daha önce) iman etmiş olanlar inanacak..." (Hud, 36) ayetidir. İstikra ise şudur: Nuh (a.s), onların içinde 950 yıl yaşamış. Böylece, onların karakterlerini tanımış ve onları denemiştir. Mesela onlardan birisi, çocuğunun elinden tutarak, onu Nûh (a.s)'un yanına götürüyor ve "Şu adamdan sakın, çünkü bu kezzâbtır, yalancıdır. Benim babam da bana bu tavsiyeyi yapmıştı.." diyordu. Böylece, büyüğü ölüyor, küçüğü de aynı düşüncede olarak büyüyordu...

Ayetteki "Fadr, öz kafirden başka da evlat doğurmazlar..." ifadesiyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

1) "Bunlar, senin, ilm-i ezelinde de böyledirler."

2) "Bunlar, böyle olacaklar..."49[49]

Nûh (a.s)'un Duası ve Bedduası

Bil ki, Nûh (a.s), kavmine beddua edince şöyle demiştir:50[50]

"Ya Rabbi, beni, anamı, babamı, iman etmiş olarak evime giren kimseleri, erkek mü'minleri ve kadın mü'minleri sen bağışla. Zalimlerin, helakinden başka bir şeyini de artırma" (Nûh, 28).

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/161-162.

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/162.

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/162-163.

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/163.

"Beni bağışla..", yani, "Beni terk-i evla yapmamdan ötürü beni bağışla..." demektir. Şu da denebilir: Hz. Nûh (a.s), kavmine beddua ederken, onlara, onlardan ötürü gördüğü eziyetler sebebiyle beddua etmiştir. Binâenaleyh, onlara beddua etme, adeta, intikam duygusuyla yapılmış da, bundan dolayı da mağfiret talebinde bulunmuştur. Çünkü, intikam duygusuyla yapılan bedduada, nefsi tatmin vardır.

"Anam. babam...", yani, babası Lamek İbn Metûşlah; annesi Şemhâ bfnt-i Enûs... Ki bunlar, mü'mindiler. Atâ şöyle der: "Hz. Nûh (a.s) ile Adem (a.s) arasındaki peygamberlerin hiç birinin babası kafir değildir. Hz. Nûh (a.s) ile Hz. Adem (a.s) arasında on ced, dede vardır." Hasan İbn AH, Sâm ve Hamı kastederek, ayeti, "iki oğlumu..." şeklinde okumuştur.

Daha sonra, "erkek mü'minleri ve kadın mü'minleri..." buyurulmuştur. Hz. Nûh (a.s), ilk defa kendisine, sonra kendisine en yakın olanlara dua etmiştir. Zira, kendisine en yakın olanlar, onun duasına daha layıktırlar. Daha sonra da bu duasını, bütün mü'min erkek ve kadınlara teşmil etmiştir. Derken, sözünü, yeniden kafirlere beddua ederek bitirmiş ve "Zalimlerin, helakinden başka bir şeyini de arttırma" demiştir. Yani, "Helaki, unufak olmayı... artır.." demektir. Çünkü, helak edilen her şey kırılıp dökülmüştür. (Araf, 139) (isrâ, 7) ayetleri de bu manadadır.51[51]

Tufanda Çocuklar

Derken, Allah Teâlâ, Hz. Nûh (a.s)'un duasına icabet etti de, onların tümünü birden helak etti. Buna göre şayet, "Bu kavim boğulurken, çocukların günahı nedir?" diye sorulursa, buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

1) Allah Teâiâ, Tûfan'dan 40 veya 90 yit öncesinden, erkeklerin zürriyetini kuruttu, kadınların ise rahimlerini kısırlaştırdı. Dolayısıyla da bu demektir ki, onlar boğulurken, beraberlerinde çocuk bulunmuyordu. Bunun delili, bu suredeki, (Nuh, 10-12) ayetleridir. Bu, "mefhûm" gereği.onlann İstiğfarda bulunmadıklarında, Cenâb-ı Hakk'ın, onların oğullarını çoğaltmayacağına delâlet eder.

2) Hasan el-Basrî, Allah, çocukların suçsuz olduğunu biliyordu. Dolayısıyla da onları, azab etmeksizin helak etti" demiştir.

3) O çocuklar o kavimler ile birlikte bir ceza olsun diye boğulmam ıslardır. Aksine bu boğuluş, başka çocukların boğulma ve yanma ile ölmeleri gibidir. Dolayısıyla bu, çocuklarının da boğulduğunu gözleriyle gördükleri için, ana-babalarının azablarının artmasına sebep olmuştur. En iyisini Allah bilir. Hamd, âlemlerin Rabbine, salât-ü selâm da, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashabına olsun (Amin).52[52]

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/163.

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/163-164.

CİN SÛRESİ

Bu sûre, yirmisekiz ayet olup, Mekkîdir.[1][1]

"De ki: Bana şu hakikatler vahyolunmuştur. Bir gurup cin (Kur'ân'ı) dinlemiş de, "Biz gerçekten hayranlık veren bir Kur'ân dinledik" demişler" (Cin, 1).[2][2]

Cinlerin Varlığı

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:[3][3]

Birinci Mesele

Yeni ve eski, bütün insanlar "clnrTin olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Felsefecilerin çoğundan gelen nakillere göre, onlar cinlerin varlığını kabul etmezler. Bu böyledir, çünkü Ebû Ali ibnl Sîna, eşyanın tarifi hususunda kaleme aldığı bir kitabında şöyle demektedir: "Cin, çeşitli şekillere bürünebilme kabiliyetinde olan, havaî (maddî olmayan) canlılardır." Daha sonra sözüne devamla, "Bu, "cin" maddesinin (kelimesinin) tarifidir" der. Binâenaleyh onun bu sözü, bu tariften maksadın, bu kelimeyi açıklamaktır, yoksa görünür alemde böyle bir varlığın bulunduğunu göstermek için değildir,
Fakat çeşitli dinlere mensub olup, peygamberleri tasdik eden insanların çoğu, cinlerin varlığını kabul ederler. Yine eski felsefecilerle, ashab-ı rûhaniyyatın büyük bir kesimi de, cinin varlığını kabullenir ve bunlara, "süflî (yersel) ruhlardır. Süfli ruhlar, icabet (kabullenme) hususunda hızlıdırlar, ancak ne var ki güçsüzdürler. Ama "felekî (göksel) ruhlar", (melekler) icabet bakımından yavaş, fakat güçlüdürler."
Cinlerin varlığını kabul edenler de İkiye ayrılır: Kimileri, cinlerin maddî olmadıklarını ve maddelerde bulunan bir hal, bir sıfat olmadıklarını, aksine kendi kendilerine kaim cevherler olduklarını iddia ederek şöyle demişlerdir: "Bizim bu sözümüzden, bunların, Allah'a denk varlıklar olduğu manası çıkarılmasın. Çünkü bunların madde olmamaları ve maddede bir hal olmamaları, selbî (olumsuz) bir husustur. Selbîlikle müştereklik ise, mahiyette denkliği gerektirmez. Hem sonra, bu selbîlikte müşterek olmaiartna rağmen, tıpkı bir yere, bir mekâna ihtiyaç duyma hususunda eşit olmalarına rağmen, "araz"ların mahiyetlerinin farklı farklı oluşu gibi, bunlar da mahiyetleri açısından farklı farklıdırlar. Binâenaleyh bunların bir kısmı hayırlı, bir kısmı serti; bir kısmı iyi, güzel ve hoş şeyleri seven, bir kısmı da alçak, adi, kötü olup, bela ve musibetleri severler. Bunların bütün çeşitlerini ancak Allah Teâlâ bilir. Bunların, mücerred varlık oluşları, bir takım şeyleri bilmelerine ve bir takım şeyleri yapmalarına manî değildir. Binâenaleyh bu ruhî varlıkların, duymaları, görmeleri, birtakım haberi halleri bilmeleri ve birtakım belli fiilleri yapmaları mümkündür. Biz, bunların mahiyetlerinin farklı farklı olduğunu söylediğimize göre, şüphesiz bunların türleri arasında, insan kudretinin aciz kaldığı, çok büyük ve güç işleri yapabilecekler vardır. Yine bunların herbir çeşidinin, bu alemdeki maddelerin herhangi bir türü ile ilgili olması da uzak bir İhtimal değildir. Tıbbî delillerin, "insan" demek olan nefs-i natıka ile ilk alaka kuran şeyin ruhlar olduğuna delalet etmesi gibi -ki ruhlar kanın en latif parçalarından olan ve kalbin sol tarafında oluşan latif ve buhârî varlıklardır. Sonra nefs-i natıkanın bu ruhlarla münasebet kurması vasıtasıyla nefis, bu ruhların kendisinde bulunduğu, gezip-dolaştığı uzuvlarla alaka kurar- aynen bunun gibi, bu cinlerden her birinin de "hava"yı oluşturan parçalardan birisi ile alaka kurması uzak bir ihtimal değildir. Böylece bu ilk hava parçası, o ruh ile ilk alaka kuran şey olmuş olur. Sonra bu havanın, kesîf (yoğun) diğer bir madde içinde hareket edip, gezip-dolaşması sebebiyle, bu ruhların o kesîf maddede

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/165.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/167.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/167.

bir alaka ve bir tasarrufu (tesiri) meydana gelmiş olur.

Bu görüşte olanlardan bazıları da cin hususunda başka bir izah yaparak şöyle demişlerdir: "Bu beşerî ruhlar ve nefs-i natıkalar, kendilerine ait bedenleri terkettiklerinde, ruhî alemdeki, ruhanî sırların inkişafı sebebiyle, kuvvet ve kemalleri artar. Binâenaleyh tesadüfen o bedenden ayrılan ruhun karşısına, terkettiği bedene benzer bir beden çıktığında, bu benzerlik sebebiyle, o bedenle alaka kurar ve bir önceki bedeni terkeden ruh, bu bedenin fiilleri ve tasarrufları hususunda bu bedenin ruhuna yardımcı olur. Çünkü cins birliği, birleşme sebebidir. Şimdi eğer bu hal, hayırlı ruhlarda olursa, yardımcı olan ruh, melek, yaptığı yardım da ilham; kötü ruhlarda olursa, yardımcı olan ruh şeytan, yaptığı yardım da vesvese adını alır.4[4]

Cinlerin Mahiyeti Hakkında

Bu hususta ikinci görüşte olanlar ise cinlerin maddî varlıklar olduğunu söylerler. Bu görüşte olanlar da yine kendi aralarında ikiye ayrılırlar: Bunlardan kimileri, "bu maddeler de, mahiyetleri açısından farklıdırlar ve aralarındaki müşterek nokta tek bir özelliktir. Bu da, bunların hepsinin bir mekan işgal edip, bir yönde bulunmaları ve uzunluk, enlilik, derinlik gibi şeylerle tavsif edilebilir olmalarıdır. Bütün bunlar, onlarda bulunan sıfatlardır. Sıfatlarda müşterek oluş ise, bütün mahiyetleri açısından aynı olmayı gerektirmez. Çünkü mahiyetlerinin tamamı açısından farklı olan varlıkların, tek bir ayrılmaz vasıfta müşterek olmalarının imkansız olmadığı sabittir" derler.

Bunlar sözlerine devamla şöyle derler: "Hiç kimse, "maddenin, madde olması açısından tek bir tarifi ve hakikati vardır. Dolayısıyla maddelerin, madde olma açısından, mahiyetleri arasında bir farklılığın olmaması gerekir. Aksine eğer farklılık varsa, buna ilave olan mefhumda da farklılık olur. Hem sonra maddeyi, latîf - kesîf; ulvî - süflî diye kısımlara ayırmamız mümkündür. Kısımlara ayırma yeri, kısımlar arasında müşterektir. Binâenaleyh bu demektir ki kısımların tümü cismiyyet (maddî oluş) açısından müşterektir. Farklılık ise, bu sıfatlar açısından meydana gelmiştir. Bunlar da, latîf - kesîf olma; ulvî - süflî olma sıfatlarıdır" diye istidlalde bulunamaz. Çünkü ileri sürülen bu iki delil de tutarsızdır.

Birinci delilin tutarsızlığı hususunda şöyle deriz: Maddelerin, madde olma açısından bir tarif ve hakikati olduğu gibi, arazların (sıfatların) da, araz olma açısından bir tarif ve hakikatleri vardır. Dolayısıyla bundan, bütün arazların, mahiyetlerinin bütün yönlerinden eşit ve aynı oldukları neticesi çıkar ki bunu kimse iddia etmemiştir. Aksine felsefecilere göre gerçek şudur: Arazların, kesinlikle zatlarla aralarında müşterek bir noktaları yoktur. Çünkü eğer aralarında müşterek bir nokta olsaydı, bu müştereklik, onların "cins"i olmuş olurdu. Eğer böyle olsaydı, "dokuz", âlî cins (üst cins) olmaz, aksine bir cinsin, türlerinden biri olurdu. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, arazların, araz olmaları açısından tek bir hakikati vardır. Bundan, mahiyetlerinin her yönü açısından eşit olmaları şöyle dursun, aralarında zatî bir müştereklik olduğu neticesi çıkmaz. Binâenaleyh durumun maddelerde de aynı olması niçin caiz olmasın. Çünkü arazlar, mahiyetlerinin tamamı açısından farklı olup, sonra bu farklı olanlar arızî bir sıfatta, yani mevzuları için (bulundukları varlıklar) için arızî olmada eşit oldukları gibi, maddelerin, mahiyetlerinin bütün yönleri açısından farklı olmaları, ama arızî bir sıfatta, yani kendisine maddi olarak işaret edilebilen bir vasıfta, bir mekanda bulunmada ve uzunluk, enlilik, derinlilik gibi vasıflarda eşit olmaları da caizdir. Binâenaleyh bu ihtimali gözardı etmek mümkün değildir.

İkinci delilin tutarsızlığı hususunda da şöyle deriz: Bu delil, onların, "maddeleri, latîf-kesîf diye kısımlara ayırmak mümkündür" şeklindeki delilleridir. Bu delil de, yine "araz" (sıfat) ile çürütülür. Çünkü arazı da, keyfiyet ve kemiyet açısından taksim etmek mümkündür. Binâenaleyh bunların da, zatlarının her yönü açısından müsavi olmaları şöyle dursun, ortada zatî bir müştereklik olduğu neticesi bile çıkmaz. O halde bu hususta da durumun aynı

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/167-168.

olması niçin caiz olmasın. Maddelerin farklı olmasında bir imkansızlığın olmadığı sabit olup, bu ihtimalin batıl olduğuna hiç bir delil de bulunmayınca, bu durumda onlar, havaî (maddî olmayan) latîf maddelerin bir kısmının, mahiyetleri açısından, diğer bir havaî çeşitten farklı olması ve bu mahiyetin, kendi zatında husûsî bir bilgi ve enteresan fiilleri yapabilme hususunda husûsî bir kudreti gerektirmesi imkansız değildir. Böyle olması halinde, cinlerin var olduğunu ve çeşitli şekillere bürünebilecek kabiliyete sahip olduklarını söylemek, açık bir ihtimaldir.

Cinlerin, mahiyetleri açısından biribirlerine denk maddeler olduğunu söyleyen bu ikinci gurub da, kendi arasında iki guruba ayrılır:5[5]

Hayat İçin Bünye (Baden) Şart Değil

Birinci Gurup: Bunlar, hayatiyyetin bulunması için, bir bünyenin (bedenin) şart olmadığını iddia edenlerdir. Bu İmam-ı Eş'ârî'nin ve ona tabi olanların çoğunluğunun görüşüdür. Bunların, bu konudaki delilleri açık ve kuvvetli olup, şöyle derler: "Eğer hayat (canlılık) için bünye şart olsaydı, o zaman ya tek bir hayatın, parçaların tümü ile kaim olduğu; yahut da herbir parçanın müstakilleri (ayrı ayrı) hayatiyyet taşıdığı söylenebilirdi. Birincisi imkansızdır. Çünkü tek bir arazın (sıfatın), aynı anda pek çok mahalle (yere) hulul etmiş olması düşünülemez. İkinci ihtimal de olamaz. Çünkü cismin (bedenin), kendisinden oluştuğu cüzler (parçalar), birbirine denktir. Bunların herbirinde bulunan hayatiyyet, diğerinde bulunan hayatiyyete denktir. "Bir şeyin hükmü, mislinin (onun gibisinin) hükmüdür." Binâenaleyh şimdi şu parçada bulunan hayatiyyet şu diğer parçada bulunan hayatiyyettn varlığına muhtaç olsaydı, bu muhtaç oluş, karşı taraf için de aynen söz konusu olurdu. O devr-i fasit imkansızdır. Yok eğer böyle muhtaciyyet söz konusu değil ise, bu durumda bu cüzde bulunan hayâtiyyetin, diğer cüzde bulunan ikinci hayatiyyete bağlı olmadığı anlaşılır. Böyle bir bağımlılık söz konusu olmayınca, tek bir parçanın, hayat, ilim, kudret ve irade gibi sıfatları taşıyabileceği sabit olmuş olur ve "Hayâtiyyetin olması için bünye (beden) şart" şeklindeki söz de batıl olmuş olur."

Bunlar sözlerine şöyle devam ederler: "Hayâtiyyetin olması için bünyenin şart olduğunu söyleyen Mu'tezile'nin delili, "istikra"ya dayanır. Bu İstikra da şöyledir: "Müşahede etmekteyiz ki bünye bozulduğu zaman, hayat ortadan kalkıyor. Bünye bozulmadığında (sıhhatli olduğunda) hayatiyyet devam ediyor. Binâenaleyh hayâtiyyetin olması, bünyenin varlığına bağlıdır."

Fakat Mu'tezile'nin bu "istikrâ"sı zayıftır. Çünkü "istikra", kesinlik ifade etmez. Binâenaleyh görülmeyen şeylerin durumunun, görülüp-müşahede edilen şeylerin durumu gibi olduğuna dair delil nedir? Hem sonra, bu söz, yani bünyenin şart olduğu iddiası, ancak harikulade (mucize ve benzeri) şeyleri inkar edenlere göre doğru olur. Fakat harikulade şeylerin olabileceğine inananlara göre ise, böyle bir iddia doğru olmaz. Bu iki şey arasında, yani bir kısmının adete, bir kısmının vücuba göre olması arasında fark olduğunu söylemek, kendisine baş vurulmayacak mahza tahakkümdür (boş iddiadır). Böylece, hayâtiyyetin olması için bünyenin şart olmadığı sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da, Allah Teâlâ'nın tek bir cevherde, pek çok şeyi bilme ve çok zor şeyleri yapabilme gücünü yaratmış olması uzak bir ihtimal değildir. Böyle olması durumunda ise, maddeleri ister latif ister kesif olsun; ister büyük, ister küçük olsun, cinlerin var olabilecekleri açıkça söylenebilir.6[6]

Cinleri Algılamak Aklen Mümkün Müdür?

İkinci Gurup: "Hayâtiyyetin olabilmesi için bünye şart olduğu gibi, güç İşler yapabilmesi için de o bünyede bir sertlik-katılık olması şarttır" diyenlerdir. Burada şöyle bir başka mesele

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/168-169.

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/169-170.

ortaya çıkmaktadır: Görülen şeyin, mevcut olması; engellerin bulunmaması; uzak ve yakın şartların bulunması; duyu organlarının sağlıklı olması ile birlikte, bu tür şeyleri idrak etmek, algılamak aklen mümkün müdür, yoksa imkansız mıdır? Eş'ârî ve ona tabi olanlar, bunu mümkün görürken, Mu'tezile bunun aklen imkansız olduğunu söylemiştir.7[7]

Mümkün Gören Eş'arî'nin Delilleri

Eş'ârî görüşüne, hem aklî, hem de naklî yönden istidlalde bulunmuştur. Aklî delilleri şu iki şeydir:
1) Biz, büyük bir şeyi, uzaktan küçük görürüz. Bunun tek sebebi, o şeyin bazı cüzlerini görebilirken, bazı cüzlerini görememememizdir. Halbuki duyunun ve bütün şartların görülebilen o cüzlere nisbeti, görülemeyen cüzlere nisbeti gibidir. Böylece, duyuların sağlam olmasına, görülecek şeyin mevcut olmasına, engellerin bulunmayışına ve şartların bulunmasına rağmen, idrakin mutlaka meydana gelmesi gerekmediğini anlıyoruz.
2) Büyük bir nesne, ancak meydana geldiği parçaların tümünden (toplamından) ibarettir. Binâenaleyh o büyük nesneyi, uzaktaki kadar gördüğümüzde, o nesneyi görmüş oluruz. Binâenaleyh bu parçayı görme işi, ya diğer parçayı görmeye bağlıdır veya değildir. Eğer birinci ihtimal söz konusu olsa, devr-i fasit lazım gelir. Çünkü o bütünün parçaları aynıdır. Dolayısıyla eğer bu parçanın görülmesi, o parçanın görülmesine muhtaç ise, o parçanın görülmesi de bu parçanın görülmesine muhtaçtır. Dolayısıyla bundan, devr-i fasit söz konusu olur. Eğer böyle bir muhtaçlık söz konusu değilse, bu durumda o tek cevherin, o kadar uzaktan görülmesi mümkün olur. Sonra bu tek cevherin, diğer cevherler kendisine eklenmeksizin var olması halinde görülemeyeceği malumdur. Böylece biz, şartlar mevcud olduğunda görülmenin, vacib (zorunlu) değil, mümkün olduğunu anlamış bulunuyoruz.8[8]

Mümkün Değil Diyen Mu'tezile'nin Delilleri

Mu'tezile de şu esasa dayanır: "Eğer biz bunu mümkün görürsek, görmediğimiz-duymadığımız halde yanımızda (mesela) birtakım davul ve zurnaların var olabileceğini söylemiş oluruz."
Mu'tezile'ye, diğer norma! hadiseleri ileri sürerek, "Denizin suyu gümüş ve altına döndürüldü. Dağlar yakut ve zeberced oldu. Gökte, gözler kapalı iken, bin tane ay ve güneş meydana geldi. Sonra gözler açıldığında Allah onları yok etti" dersek, onlar bu iki şey arasındaki farkı ortaya koymaktan aciz kalırlar. Bu karışıklığın sebebi şudur: Bu Mu'tezile, adetler zincirinde devamlılık arzeden şeylere bakıyorlar, onların bir kısmının zorunlu olduğunu, bir kısmının ise böyle olmadığını sanıyorlar ve bu iki kısım arasındaki farkı ortaya koyma hususunda, dosdoğru bir kanun ve sapasağlam bir çıkış yolu bulamıyorlar. Dolayısıyla da işi karıştırıyorlar. Binâenaleyh bu hususta gerekli olan, ya hepsinin birbirine denk olduğunu; böylece de felsefecilerin dediği gibi, hepsinin zorunlu olduğunu söylemeli; yahut da Eş'ârî'nin dediği gibi hepsinin zorunlu olmadığını söylemeli. Bu iki şey arasındaki fark hususunda delilsiz iddiada bulunmak ise, doğruluktan çok uzak bir tavırdır.
Bu sabit olduğuna göre, cinlerin var olduğunu söylemek açıkça mümkündür. Çünkü onların bedenleri, hernekadar kesîf ve katı ise de, mevcut olsalar bile görülmemeleri imkansız değildir. Bu, Eş'ârî'nin görüşüne göre böyledir. Binâenaleyh işte bütün bunlar, konunun detaylı izahlarıdır. Şu Mu'tezlle'ye şaşıyorum: Onlar bu görüşlerini sürdürürken, Kur'ân'da yer alan "melek" ve "cin"lerin varlığına nasıl inanıyorlar? Bu böyledir. Çünkü Kur'ân, meleklerin çok zor ve güç işlere yeten büyük kuvvetlen olduğuna delalet etmektedir ki cinler de böyledir. Halbuki böyle bir kudret, kesîf ve katı uzuvlarda bulunur. Dolayısıyla bu durumda, bu kuvvetin melek ve cinde de aynı şekilde bulunması gerekir. Hem sonra bu melekler, hep

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/170.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/171.

yanımızdadırlar ve bunlar şerefli katıp melekler ile halaza melekleridir. Yine melekler canlarınızı aldıklarında da yanımızdadırlar. Ayrıca melekler Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında da mevcut olmuşlardır. Ama hiç kimse onları görememiştir. Keza can verenlerin yanında bulunanlar da hiç bir şeyi göremiyorlar. Mevcut olduğunda, kesif olan bir varlığın görülmesi vacib (zorunlu) olsaydı, peki biz niçin onlan göremiyoruz? Yok eğer bunların görülmesi zorunlu değilse, o takdirde Mu'tezile'nin görüşü batıl olmuş olur. Yok eğer, kesif ve katı olmamalarına rağmen, kendilerinde güc-kuwet varsa, o zaman Mu'tezile'nin, "Hayatiyyetin olması için bünye (beden) şart" şeklindeki görüşleri batıl olmuş olur. Yok eğer onlar, "Bunlar latif ve canlı bir takım maddelerdir. Fakat latif oldukları için güç işler yapamazlar" derlerse, bu da Kur'ân'ın sarih ifadelerini inkar olur. Velhasıl bu inançlarını sürdürdükleri sürece, onların melek ve cinlerin varlığını kabuldeki hal ve durumları çok enteresandır. Keşke onlar, açık deliller şöyle dursun, kendi mezheplerinin doğruluğu hususunda, hiç olmazsa hayalî bir takım şüpheler zikretselerdi. İşte bütün bunlar, bu konudaki incelik ve müşkilâta dikkat çekmeden ibarettir. Muvaffakiyyet ise Allah'dandır.9[9]

Hz. Peygamber Cinleri Gördü mü?

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cinleri görüp-görmediği hususundaki görüş ve rivayetler çeşitlidir:
Birinci Görüş: İbn Abbas (r.a)'a göre, Hz. Peygamber (s.a.s) cinleri görmemiştir. İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Cinler, Hz. İsa (a.s) ile, Hz. Muhammed (a.s) arasındaki fetret döneminde (peygambersiz dönemde), göğe yöneliyor ve göğün haberlerini (meleklerin muhaberelerini) dinliyor, bu haberleri kâhinlere ulaştırıyorlardı. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i peygamber olarak gönderince, gök korunmaya alındı. Böylece de şeytanlar (cinler) ile gök haberleri arasına engel konuldu. Şihablar (alevler), onların üzerine atıldı. Bunlar da İblise gidip, bu durumu haber verdiler. Bunun üzerine İblis, "Bunun mutlaka bir sebebi vardır, olmalı. Dolayısıyla sizler, yeryüzünün doğusunu-batısını (her yerini) karış karış gezip, bu sebebi bulmaya çalışın" dedi.
Bunun üzerine o araştırıcılardan bir gurup, Tihâme'ye geldiler ve Ukaz panayırında Hz. Peygamber (s.a.s)'i, ashabına sabah namazını kıldırırken buldular. Okuduğu Kur'ân'ı duyunca dinlemeye başladılar ve "İşte, vallahi, sizinle göğün haberleri arasına girip, sizi engellemeye sebep olan şey budur" dediler. Oradan kavimlerine dönerek, "Ey kavmimiz, gerçekten hayranlık veren bir Kur'ân dinledik" dediler. Allah Teâlâ da Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu gaybî durumu haber verdi ve "De ki: Bana şu hakikatler vahyolundu..." buyurdu." İbn Abbas (r.a) sözüne devamla şöyle der: "İşte bunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in cinleri görmediğine dair delil var. Çünkü eğer o (a.s), onlan görmüş olsaydı, bu hadisenin öğrenilmesini vahye nisbet etmezdi. Zira varlığı bizzat müşahede edilerek bilinen şeyin isbatt, vahye dayandırılamaz."10[10]

Cinlerin Nevileri

Eğer, "O alev parçaları (şihablar) ile taşlanan ve koğulanlar şeytanlardır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân'ını dinleyenler ise cinlerdir. Peki daha nasıl bu iki husus birleştirilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) 0 cinler, şeytanlarla beraberdi. Dolayısıyla şeytanlar kovalanınca, onlarla birlikte olan bu cinler, bunun sebebini araştırmaya başladılar.
2) Şihablarla taşlanıp kovalananlar da cinler idi. Fakat aynen "cin ve ins şeytanlar" tabirinde olduğu gibi, onlara da "şeytan" denildi. Çünkü şeytan, Allah'a taattan uzaklaşan, tekebbür eden ve direten herkestir.11[11]

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/171-172.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/172.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/173.

Kur'ân'ı Dinleyen Cinler

Alimler, o Kur'ân'ı dinleyen cinlerin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, Asım, Zevr'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Zevba'a ve adamlarından bir gurup (cin) Mekke'de Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına geldiler. Hz. Peygamber (s. a.s)' in Kur'ân okuyuşunu dinlediler, sonra da çekip gittiler. İşte, "Hani cinlerden bir gurubu Kur'ân dinlemeleri için sana çevirmiştik" (Ahkaf, 29) ayetinin anlattığı hadise budur. Bu cinlerin, Şeysaban kabilesinden olduğu ve bu sayıca en kalabalık cin kabilesi olduğu; İblis'in ordusunun neredeyse tamamının bunlardan olduğu da ileri sürülmüştür.12[12]

Gördüğüne Dair Hadise

İkinci Görüş: Bu, İbn Mes'ûd (r.a)'un görüşüdür. İbn Mes'ud (r.a)'a göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Kur'ân okuması ve onları İslâm'a davet etmesi için, cinlere gitmesi emrolunmuştu. Nitekim İbn Mes'ûd (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Cinlere Kur'ân okumakla emrolundum. Kim benimle beraber gelmek isterse gelsin" dediğini, bunun üzerine, ashabın ses çıkartmadığını; daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu ikinci kez söylediğini; fakat ashabın yine sustuğunu; sonra üçüncü kez söylediğinde, kendisinin, "Ey Allah'ın Resulü, seninle beraber ben gelirim" dediğini; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "O halde, haydi" dediğini; böylece İbn Ebî Dübb mahallesindeki Hacun dağına geldiklerini; orada Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinin önü sıra bir çizgi çekip, "Sakın bundan ileri geçme" deyip, Hacûn dağına doğru çekip gittiğini; derken o cinlerin Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına, tıpkı küçük deve yavruları gibi süratlice koştuklarını; adeta bedenleri büyük, basları küçük erkekler olduklarını; aynen kadınlar gibi def çaldıklarını; bu şekilde Hz. Peygamber (s.a.s)'in etrafını sardıklarını; dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'i göremez olduğunu; görmek için ayağa kalkınca da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ona eliyle "otur" diye işaret ettiğini; sonra da gittikçe yükselen bir sesle Kur'ân okuduğunu; o cinlerin de yere adeta yapıştıklarını; kendisinin onların seslerini duyup, kendilerini görmediklerini anlatmıştır.
Bir başka rivayette de, o cinler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "sen nesin?" demişler de, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben Allah'ın nebîsiyim" deyince, "Bu konuda şahidin kim?" dediklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s) "şu ağaç" demiş ve "Ey ağaç gel" emrini verince, ağacın dalı budağı ile çok aşın bir ses çıkararak gelip, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda durmuş. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), ona, "Bana ne diye şahadet edersin?" deyince, ağaç, "Ben senin Allah'ın resulü olduğuna şehadet ederim" demiş, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Artık yerine git" demiş. Ağaç, geldiği gibi gidip eski halini almış.
İbn Mes'ûd (fr.a) şöyle devam eder: "Hz. Peygamber (s.a.s) yanıma gelince, "Yanıma gelmek istemiştim" dedi. Ben de, "Evet, ey Allah'ın Resulü" dedim. Bu senin için uygun olmazdı. Onlar cinlerdi, Kur'ân dinlemeye gelmişlerdi. Sonra da kavimlerine inzarcılar (davetciler) olarak dönüp gittiler. Benden yiyecek belirlememi istediler. Ben de yiyecek olarak onlara, kemikler ite hayvan terslerini belirledim. Binâenaleyh artık hiç kimse, kemiklerle ve tezeklerle temizlenmeye (taharet yapmaya) kalkışmasın.13[13]

İki Farklı Görüşün Cem'i

Bil ki bu rivayetleri yalanlamak imkansızdır. İbn Abbas (r.a) ile İbn Mes'ûd (r.a) rivayet ve görüşlerini şu açılardan uzlaştırmak mümkündür:
1) Belki de İbn Abbas (r.a)'ın bahsettiği, meselenin başlangıcından, bu konuda ilk hadisedir. Böylece Allah Teâlâ ona bu sûreyi vahyetmiş; daha sonra da İbn Mes'ûd (r.a)'un rivayet ettiği

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/173.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/173-174.

gibi, gidip cinlere Kur'ân okumasını emretmiştir.
2) Cinlerle karşılaşma hadisesinin tek bir defa olduğu kabul edilse bile, Hz. Peygamber (s.a.s), onlara gitmek ve Kur'ân okumakla emrolunmuştur. Fakat o, ne diyeceğini ve ne yapacağını bilmemektedir. Bunun üzerine Hak Teâlâ, ne diyeceğini ve ne yapacağını vahyetmiştir.
3) Hadise tek bir defa vuku bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) onları görmüş, sözlerini dinlemiş, onlar da kendisini tasdik etmişler; sonra kavimlerine gidince, onlara hikayevâri, "Biz gerçekten pek enteresan bir Kur'ân dinledik ve şöyle şöyle oldu" demişler. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, onların kavimlerine dedikleri şeyleri vahyetmiştir. Bütün bunlar ihtimal dahilinde İken, bu rivayetleri yalanlamak imkansızdır.14[14]

Cinlere Tebliğin Duyurulması

Allah Teâlâ'mn "De ki" ifadesi, O'ndan Resulüne, "Allah'ın cin hadisesi hakkında kendisine vahyettiği şeyleri, ashabına açıklamasını emreden bir ifadedir ve bunda şu faydalar vardır:
1) Ashab bu sayede, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, insanlara peygamber olarak gönderildiği, cinlere de peygamber olarak gönderildiğini bilip anlamış olacak.
2) Kureyş, cinlerin bunca tekebbürlerine-diretmelerine rağmen, Kur'ân'ı duyunca onun mucize olduğunu anladıklarını ve onu getiren peygambere hemen iman ettiklerini anlayacaklar.
3) Cinler topluluğu da, böylece, kendilerinin insanlar gibi mükellef olduklarını anlayacaklar.
4) Cinlerin, biz insanların sözlerini duyup-anladıkları anlaşılacak.
5) Onlardan mü'min oranların da, kendi kabile ve cinslerinden mü'min olmayanları imana davet edecekleri anlaşılmış olacak ki işte bütün bu hususlarda, insanlar bunları öğrenince, birçok faydaların olacağı aşikardır.15[15]

Dördüncü Mesele

"îhâ", tıpkı "İlham" gibi, bir manayı (hususu) insanın kalbine atmak (ulaştırmak) ve melek göndermek manasına
gelir. Bu işler, çok hızlı bir şekilde olur ve bu Arapların, "el-Vahyu el-Vahyu" (hızlı hızlı git) deyimlerine racidir. Kelimenin meşhur kıraati, elifli olarak, şeklindeki okunuşudur. Yûnus ve Harun, Ebû Amr'ın bunu, elifsiz olarak ve vav'ın dammesi "O peygambere vahyolundu ki..." şeklinde okuduğunu rivayet etmişlerdir ki, iki şekilde kullanılmaktadır. Nitekim Arapça'da, "Ona vahyedildi" anlamında, hem hem de denilir. Vâv'sız olarak, şeklinde de okunmuştur. Ki, bunun aslı , 'dir. Bu demektir ki vav, hemzeye çevrilmiştir. Nitekim, yerine yerine denir. Ayette, de, yerine, denilmiştir. (Mürselat, 11).16[16]

Bir Grup Cinnin Kur'an Dinlemesi

"Bir grup cin (Kur'ân) dinlemiş de..." ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır.17[17]

Birinci Mesele

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesindeki 'nin meftun okunacağı, zira bunun Jrjt 'nin nâib-i faili olduğu ve bu ifadenin tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Bana ... bu Kur'ân vahyolundu" (En'âm. 19) ayeti gibi olduğu hususunda ittifak ettikleri gibi, ifâdesindeki ty 'nin meksur okunacağı, bunun

---

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/174.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/174-175.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/175.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/175.

da jlî maddesinden sonra gelen mahkt bir mübteda olduğu hususunda da ittifak etmişlerdir. Sonra burada, karşımıza şöyle iki kıraat çıkmaktadır.

a) Geriye kalanları beyan ettiğimiz bu iki şeyin mahalline hamletmem izdir. Çünkü kurrâ, bu iki şey üzerinde ittifak etmiştir. Binâenaleyh, maddesiyle ilgili olanlar meftuh; cinlerin sözüyle ilgili olanlar ise meksûr okunmuştur. Son ikisi, yani (cin. 18) cümlesi (Cin, 19) cümlesi hariç, hepsi de cinlerin sözündendir.

b) Hepsini meftuh okumak... Buna göre ifadelerin takdiri, şeklinde olur. Buna göre şayet, "Burada şu iki bakımdan iki problem ortaya çıkar:

1) Bu sûrede yer alan bu ifadelerin bir kısmının başına iman maddesini eklemek hoş olmaz. Çünkü, denilmesi kabihtir.

2) Mecrûr olan hâ üzerine, ancak harf-i cer açıkça getirilmek suretiyle atfedilebilir. Zira, denilmez; tam aksine, denilir." Bu iki hususa şu şekilde cevap verebiliriz: Bu ayetteki, fiilini, ve manalarına aldığımızda böyle problem diye bir şey kalmaz.18[18]

İkinci Mesele

ifadesi, "Onlardan bir grup..." anlamına olup, nefer: üç ile on arasında bir sayıyı ifade eder. Bu topluluğun yahudi olduğu rivayet edilmşitir. Hasan el-Basrî, bunların içinde yahudî, hristiyan, mecusi ve müşriklerin bulunduğunu söylemiştir. Sonra bit ki, cinler, şu tür şeyleri nakletmişlerdir:

Birinci Nev: Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz gerçekten hayranlık veren bir Kur'ân dinledik..." ayetlerinin ifade ettiği husustur. Bu, "Kavimlerine döndüklerinde, onlar, kavimlerine söyle şöyle dediler..." demek olup, bu tıpkı, "bitiritince de korkutmaya memur olarak kavimlerine dönmüşlerdi..." (Ahkaf, 29) ayeti gibidir. yani, "Benzerlerine benzemeyen; onlardan çok üstün olan.." demektir. kelimesi anlamında kullanılmış olan bir masdardır. kelimesinin kelimesinden daha beliğ olduğu hususunda şüphe yoktur.19[19]

Cinlerin Kur'ân'a Boyun Eğmeleri

"Ki o, doğruya götürüyor. Bundan dolayı biz de ona iman ettik. Rabbimize hiçbir şeyi asla ortak tutmayacağız" (Cin,2).

Ayetteki, ifadesine, "doğruya" manası verildiği gibi, "tevhîde" manası da verilmiştir. yani, "Kur'ân'a..." demektir. Bu ifadeyle, "Kur'ân'daki doğruluğu, rüşd'e, yani tevhide inandık; onu tasdik ettik..." manasının kastedilmiş olması da mümkündür. yani, "Üzerinde bulunduğumuz şirke, artık bir daha dönmeyeceğiz" demek olup, bu, o cinlerin müşrik olduklarını gösterir.20[20]

Şirkten Uzaklıklar

İkinci Nev: Onlar, kendilerinden şirki nefyettikleri gibi, (artık bundan sonra müşrik olmayacaklarını söyledikleri gibi, Rablerini de eş ve çocuktan tenzih ederek şöyle demişlerdir:21[21]

"Hakikat şudur-ki, Rabbimizin büyüklüğü yücedir. O, ne bir zevce, ne de bir evlat edinmemiştir" (Cin, 3).

Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:22[22]

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/175.

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/175-176.

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/176.

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/176.

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/176.

Birinci Mesele

Ayetteki, kelimesiyle ilgili olarak şu iki görüş bulunmaktadır:[23]

Cedd

Birinci Görüş: Arapça'da bu kelime (Afr) azamet ve ululuk anlamlarına gelir.
Nitekim, "ulu oldu, yüce oldu" anlamında, denilir ki, nitekim, "(Bizden) bir kimse Bakara Sûresi'ni (ezberleyip) okuduğunda, "o, aramızda büyürdü" yani, "onun aramızdaki kadr ü kıymeti artardı" şeklindeki hadiste gecen kelimesi de bu anlamdadır. Çünkü eş, kendisine ihtiyaç duyulduğu; çocuk da soyun-sopun çoğalması ve ünsiyyetin sağlanması için edinilir. Halbuki, bütün bunlar, sonradan olmanın alametleridir. Halbuki Allah, her türlü noksanlıklardan münezzehtir.
İkinci Görüş: "Cedd" zenginlik demektir. Nitekim, zengin kimseye, "Senden gelecek (azaba) onun zenginliği, fayda vermez" denilmesi de bu manaya varıp dayanır. Nitekim Ebu Ubeyde bu deyimin manasının böyle olduğunu söylemiştir. Bir başka hadiste, aynen böyle olup, bu da "Cennetin kapısı üzerinde (yanında) durdum. Bir de ne göreyim, oraya 0renlerin ekserisi fakirlerdir. Ashabu'1-cedd zenginler ise, engellenmişler..." şeklindeki hadis olup, buradaki ashabu'1-cedd ifadesiyle, "dünyada iken zengin olanlar" manası kastedilmiştir. Buna göre ayetin manası, "Allah Teâlâ, eş edinmeye ve çocuk sebebiyle ünsiyyet peyda etmeye ihtiyaç duymaktan müstağnidir" şeklinde olur.
Bence burada, bir üçüncü görüş daha vardır: İnsanın "cedd'i, varlığı kendisine dayanan aslı ve temelidir. Böylece ayette "cedd" kelimesi, temel ve asıl anlamını ifade eden, mecazi bir ifadedir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, kelimesinin manası, "Rabbinizin aslı..." şeklindedir. Bu ise, "vâcibü'l-vücûd olması açısından, o hakikate mahsus olan özgün hakikati" anlamındadır. Buna göre mana, "O'nun hususi hakikati, başkasıyla alâka kurma şekillerinin tamamından münezzehtir" şeklinde olur. Çünkü, zatı gereği vacib olanın, her bakımdan, ama her bakımdan vâcibü'l-vücud olması gerekir. Böyle olanın ise, eşi ve çocuğunun olması imkansızdır.[24]

İkinci Mesele

Nasb ile, temyiz olarak kesre ile de, şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "Onun rubûbiyyetin doğruluğu ve ulûhiyyetinin hak oluşu, eş ve çocuk edinmekten münezzehtir" şeklinde olur. Bu manalara göre, o cinler sanki, Kur'ân'ı dinleyince, kafir olan cinlerin izledikleri yolun yanlışlığını anlamışlar, böylece ilk önce müşriklikten, ikinci olarak da hristiyanlıktan rücu etmişlerdir.[25]

Beyinsizlerin Uluhiyyeti Tenkid Etmeleri

Üçüncü Nev: Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakikat şudur ki, bizim avanaklarımız, Allah'a karşı pek aşın yalanlar söylüyormuş" (cin, 4) maddesi, akıl hafifliği demek olup, iaks. kelimesi de, zulümde ve başka şeylerde haddi aşmak demektir. Nitekim, oruçlu İken, çok aşırı bir şey söylediği için denilmesi de buraya racidir.
Bil ki, haddi aşmak demek olup, Kur'ân'ın lafzında da, (Allah'ın sıfatlarını) nefyetme veya müsbet (yani, Allah'a bir takım sıfatlar nisbet etme) hususunda haddi aşmanın kastedildiğine dair hiçbir şey bulunmayınca, bu durumda, her iki hususun da kınanmış olduğu ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh, nefy hususunda haddi aşmak, (Cenâb-ı Hakk'ı) mutlak muattal bırakmaya,

---

[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/176.
[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/177.
[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/177.

ta'tîle; isbat hususunda haddi aşmak da, teşbihe ve Allah'ın şerikleri, eş ve çocuğunun bulunduğunu söyleme neticesine götürür ki, her iki durum da Jaloâ 'dır, yani haddi aşmadır, mezmûmdur, kötüdür.
Dördüncü Nev: Cenâb-ı Hakk'ın"Gerçek biz de, insan-cin, Allah'a karşı (hiçbiri) asla yalan söylemez sanmıştık..." ayetinin ifade ettiği husus olup, bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:26[26]

Birinci Mesele

Ayetin manası şudur: "Biz, Allah'a karşı yalan söylen ilemeyeceğin i sandığımız için, hep başkalarının sözüne sarıldık. Binânaleyh, şimdi Kur'ân'ı dinleyince anlıyoruz ki, onlar, Allah'a karşı yalan söylemişler." Bu, onların, bu tür cahilliklere taklit sebebiyle düştüklerini ve kendilerinin bu karanlıklardan, istidlal ve ihticâc hareketiyle kurtulduklarının bir itirafıdır.27[27]

İkinci Mesele

Ayetteki, ifadesi, ne ile mansub olmuştur? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, mahzuf bir masdann sıfatı olup, ifadenin takdiri,şeklinde olur.
b) Bu kelime, bilfiil mef'ûlü mutlakı olduğu için mansub olmuştur. Çünkü yalan-kizb de bir tür söz olmuştur ifâdesi, 'nin mef'ulü mutlak-olmuştur).
c) Ayeti şeklinde okuyanlar, ifâdesini de yerinde görmüşler, bunu sıfat kabul etmemişlerdir. Çünkü, takavvul-söz uydurma, İftira etmek, de ancak yalan olur.28[28]

Cinlere Sığınan İnsanlar

Beşinci Nev: "Filhakika şu da var: İnsanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere sığınırlar. Demek bu suretle, onların azgınlıklarını (şımarıklıklarını) arttırmışlar" (Cin, 6) ayetidir. Burada şu iki görüş ileri sürülebilir:
Birinci Görüş: Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre, cahiliyyedekiler, yolculuk edip de, çölde ıssız bir yerde akşamladıklarında, ya, "Bu vadinin efendisine" yahut da, "Bu mekanın azizine, kavminin sefihlerinin şerrinden sığınırım!.." derler, sabah oluncaya kadar, o civarda bir yerde gecelerlerdi.
Bazıları da şöyle demişlerdir: Cahiliyyedeki insanlar, kıtlık senesine maruz kaldıklarında gözcülerini, Öncülerini sağa sola salı verirlerdi. Bu gözcü, otlu sulu bir yer buldu mu, ailesinin yanına döner, onları oraya çağırırdı. Onlar oraya vardıklarında, oranın clnnlni kastederek, "Biz, bize bir belanın isabet etmesinden, bu vadinin efendisine sığınırız, rabbine sığınırız.." diye nida ederlerdi. Şimdi onları, şayet birisi korkutmazsa, oraya konaklarlardı. Ama, çoğu kez, cinler onları korkuturlardı, böylece de onlar oradan kaçıp giderlerdi.
İkinci Görüş: Ayetten kastedilen mana, "İnsanlardan bazı kimseler, yine insanlardan bazı kimselere sığınırlardı; ama, sığındıkları şey cinlerin şerriydi..." şeklinde olup, bu tıpkı, bir kimsenin, "Bu vadinin cinlerinin şerrinden Allah'ın Resulüne sığınırım.." demesi gibidir. Bu görüşü benimseyenler, buna, kelimesinin, cinn'in adı değil de insanın adı olmasından dolayı taraftar olmuşlardır. Ama bu, zayıf bir izahtır, çünkü, cinlerin erkeklerinin "adam" diye adlandırılamayacaklarına dair bir delil yoktur.
Ayetteki, "Demek bu suretle, onların azgınlıklarını (şımarıklıklarını) artırmışlar" cümlesine gelince, müfessirler, bunun manasının, "Onlar onların, günahını, cüretkârlığını, haddi aşmayı, isyanını, azgınlığını ve kötülüğünü artırdılar" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bütün bunlar onların verdiği manalardır. Vahidî ise şöyle demektedir: bir şeyi sarmak, bürümek demek olup, "Onlann yüzlerini toz duman bürümez..."(Yunus. 26) ve jâ "O yüzleri toz duman bürûr...

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/177-178.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/178.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/178.

"(Abese, 41) ayetlerindeki kelimeler de bu anlamdadır. Yine, "Dilenciler etrafını sarmış" anlamında, güneş yaklaştığında ise, denilir. Buna göre mana, "insanlardan bazı kimseler, kendilerini cinlerin sarıp bürümesinden korkarak, cinlere sığınıp onlardan medet umuyorlardı. Onlar ise, bu sarıp bürümeyi artırdıkça, artırdılar. Çünkü, İnsanlardan bazıları onlara sığınıp da Allah'a sığınmayınca, cinler bunları hakir gördüler, üzerlerine saldırdılar, böylece de, onlara olan zulümlerini artırdılar. Bu, Alâ'nın, "Onlar onları çarptılar ve onlar onları boğdular.." şeklindeki görüşünün ifadesidir. Bu görüşe göre "artırma işi", cinlerin fiili olmuş olur.
Ayetle ilgili bir başka görüş de şudur: insanların fiilidir. Zira, insanlar, cinlerden medet umup, onlara sığınınca, cinler, bu sebeple, tuğyanlarını artırdılar da, bunun üzerine de bu insanlar, "Biz insanları seyyid, efendi edindik..." dediler. Ayetin sevkedilişine uygun olan ve maznuna muvafık düşen, birinci görüştür.29[29]

Cinler Ba'si İnkar Edenleri Kınıyor

Altıncı Nev: "Hakikaten onlar da, sizin zannettiğiniz gibi, Allah 'm hiçbir kimseyi katiyyen diriltmeyeceğini sanmışlar..." (ctn, 7) ayetinin beyan ettiği husustur.
Bil ki, bu ayet ve bundan öncekinin, cinlerin sözü cümlesinden olmaları muhtemel olduğu için, bu iki ayetin, "vahy" cümlesinden olmaları da muhtemeldir. Şimdi, eğer bu iki ayet cinlerin birbirlerine söyledikleri sözler cümlesinden ise, kelamın takdiri, "Ey cinler! İnsanlar da, sizin zannettiğiniz gibi, zannetmişler..." yok eğer, vahiy cümlesinden iseler, bu durumda da kelamın takdiri, "Ey Kureyş kafirleri! Cinler de sizin sandığınız gibi sanmışlardı.." şeklinde olur. Bu iki takdire göre de ayet, cinlerin içinde müşrik, yahudi ve hristiyanlann bulunduğuna delalet ettiği gibi, yine onların içindb öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyenlerin de bulunduğuna delalet eder. Bu ayetle, Brahmanizm'in de ileri sürdüğü gibi, "Allah, peygamberlik için hiç kimseyi görevlendirmez..." tarzındaki bir mananın kastedilmiş olması da muhtemeldir.
Bil ki, bu sözü, cinlerin söylediği sözler zincirinden kabul etmek daha evladır. Çünkü, hem bu ayetten önceki, hem de sonraki ifadeler, cinlere ait ifadelerdir, binâenaleyh, cinlerin kelamı olmayan bir sözü araya sokmak uygun değildir.30[30]

Cinlerin Göğü Yoklamaları

Yedinci Nev: Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz ciddi bir surette göğe erişmek istedik, fakat onu sert bekçilerle ve şihablarla doldurulmuş olarak bulduk" (cin, 8) ayetinin beyan ettiği husustur.
(lems), mess anlamında olup, "tecessüs etti, araştırdı; yokladı" manasında, istiare yoluyla kutlanılmıştır. Çünkü dokunan kimse, arayan ve tanımak isteyen kimsedir. Nitekim Arapça'da, "Dokundu; dokundu, araştırdı..." denilir. Ki, bunun bir benzeri de (cess) köküdür. Nitekim Arapça'da "Onu gözleriyle takip ettiler; onun hakkında tecessüste bulundular.. Buna göre ayetin manası, "Biz, semaya çıkıp da, oradakilerin sözlerini dlnfemef istedik" şeklinde olur. hares, tıpkı kelimesinin (hizmetçiler) anlamına gelmesi gibi, manasında tekil bir isimdir. İşte bundan ..olayı müfret olan kelimesiyle nitelenmiştir. Şayet bunun anlamı gözetilmiş olsaydı, o zaman denilirdi.31[31]

Gökten Kovulmaları

Sekizinci Nev: Cenâb-ı Hakk'ın, "Halbuki, hakikaten biz, dinlemek için, göğün bazı kısımlarında oturacak yerler bulup oturuyorduk. Fakat, şimdi, kim dinleyecek olursa, kendisini gözetip duran bir şihabm karşısında bulur" (cin, 9) ayetinin beyan ettiği husustur. Bu ifade,

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/178-179.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/179-180.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/180.

"Biz dinliyorduk, ama şu anda her ne zaman dinlemek istesek, şihablarla kovuluyor ve taşlanıyoruz.." demektir.[32][32]

Şihab

Ayetteki, tabiri hususunda şu İzahlar yapılabilir:
a) Mukâtil, "Şihablann taşlaması, meleklerin de gözetmesi ile karşılaşırız..." manasını vermiştir.
b) Mananın böyle olması halinde kelamın takdirinin, şeklinde olması gerekir. Çünkü (gözetleyiciler) 'den başka birşey olup, (gözetleyen) kelimesinin çoğuludur.
c) Ferrâ da, "Kendisini taşlamak için, gözetleyen bir şihab..." anlamını vermiştir ki, buna göre kelimesi kelimesinin sıfatı olup, mef'ûl anlamında bir masdardır.
d) kelimesinin ism-i fail anlamında olması da mümkündür. Çünkü o cinler için hazırlanmış olunca, adeta sanki, onları gözetleyen ve bekleyen gibi olmuş olur. Bil ki biz, bu meseleyi, (Mülk, 5) ayetinin tefsirinde tafsilatlı bir biçimde ele almıştık.[33][33]

Şihablar Bi'setten Önce Yok Muydu?

Buna göre şayet, "Şuhûblar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce de vardı. Delili ise şunlardır:
1) Eski felsefecilerin tamamı, şuhublann akmasının sebepleri hususunda pekçok şey söylemişlerdir. Ki, bu, bunların Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinden önce de mevcut olduğunu gösterir.
2) (Mülk, 5) ayeti. Çünkü Cenâb-ı Hak bu sûrede, yıldızların
yaratılması hususunda iki gayeden, yani tezyîn ve şeytanların taşlanmasından bahsetmiştir.
3) Bu akma, batma işi, cahlliyye şiirinde de yer almıştır. Nitekim Evs ibn Hicr, "Derken, peşinden, yağmuru sicim sicim eleyen bir birikintisi gelen bir inci gibi kayıverdi, akıverdi" derken, Avf İbn el-Hır o da, "Kervan bize, sevgilisiz geliyor. Ya da, kendisini kanın izlediği bir inci gibi burcun (batımı)" beytinde yine şihabdan bahsetmiştir.
Zührî de, Ali İbn Hüseyin'in İbn Abbas'tan şunu rivayet ettiğini söylemektedir: "Bir gün Allah'ın Resulü, Ensâr'dan olan bir topluluk içinde oturuyordu. Derken, bir yıldız aktı da, etrafı aydınlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Sizler bu gibi şeyler hakkında cahiliyye döneminde ne derdiniz?" diye sorunca, onlar da, "Bizler, (herhaıde şu anda), "Büyük bir zat doğdu veya öldü..." derdik" dediler. Biz bu hadisi, Cenâb-ı Hakk'ın, Mülk 5. ayetinin tefsirinde sonuna kadar yazıp ele almıştık.
Bunlar sözlerine devamla şöyle demektedirler: "Bütün bu sebeplerle, "şuhub"un, Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderilmeden Önce de mevcut oldukları sabit olmuştur. Binâenaleyh, bu hadisenin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilmesine tahsis edilmenin manası ve hikmeti nedir?" denilirse, buna şu iki mukaddime ile cevap verebiliriz:
Birinci Mukaddime: Bu şihablar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderilmesinden önce mevcut değildi. Bu, İbn Abbas (r.a) ile Ubeyy İbn Ka'b'ın görüşüdür. Ibn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "cinler göğe çıkıyor ve vahyi dinliyorlardı. Fakat onlar (gökten) bir kelime duyduklarında, ona dokuz tane de ilavede bulunuyorlardı. O tek kelime doğru ve hakti. Ama ilaveler, bâtıl (yalan) idi. Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, o şeytanlar (cinler), gökte oturup vahiy dinledikleri o yerlerden koğuldular. Bundan önce ise, o yıldız (kaymaları) görülmüyordu. Bunun üzerine İblis, onlara, "Bu ancak yeryüzünde meydana gelen (önemli) bir hadiseden dolayı olmuştur" dedi ve askerlerini, araştırmak için dört bir tarafa gönderdi. Derken onlar, Resûlüllah (s.a.s), ayakta

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/180.
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/180-181.

namaz kılıyorken buldular gördüler..."

Ubeyy b. Ka'b (r.a) da şöyle demiştir: "Hz. İsa (a.s) göğe kaldırıldığından beri, hiç yıldızla taşlama olmadı. Hz. Muhammed (s.a.s), peygamber olarak gönderilince, yıldızlarla taşlama başladı. Böylece Kureyş, daha evvel görmediği bir hadiseyi görmeye başladı. Dolayısıyla da, "Artık dünyanın sonudur" zannıyla, hayvanlarını salıvermeye, kölelerini azad etmeye başladı. Bu durum, onların büyüklerinden birine ulaştı ve o, "Bunu niçin yaptınız?" deyince, onlar da, "Yıldızlar atıldı (kaydı) ve onları gökte birbiriyle çarpışıyor olarak gördük" dediler. Bunun üzerine o, "Sabredin. Eğer bu bilinen bir yıldız ise, zaman insanların yok edileceği zamandır. Yok eğer bilinmeyen bir yıldız ise, ortada yeni meydana gelen bir hadise vardır" dedi. Onlar da araştırmaya başladılar ve (koyan-çarpan) o yıldızın, tanınmayan bir yıldız olduğunu anladılar. Durumu o adama haber verdiler. Bunun üzerine o, "Hüküm vermekte acele etmeyin. Böyle bir şey, yeni bir peygamber geldiğinde olabilecek bir şeydir" dedi. Aradan çok geçmeden Ebû Süfyan, mallarının başında olarak geldi ve o topluluğa, Muhammed b. Abdullah (a.s)'ın ortaya çıkıp, kendisinin peygamber olarak gönderildiğini (vazifelendirildiğini) iddia ettiğini haber verdi."

Belki de bu kimseler, evvelki semavî kitapların tahrif edildiğini söylemişler; şeytanları yıldızlarla taşlama mucizesini, sonrakilerin bu kitaplara kattıklarını mı iddia etmişlerdir. Keza cahiliyye devrine ait nakledilen şiirlerin ise uydurma olduklarını ileri sürmüşlerdir.34[34]

Şihabların Artırılması

İkinci Mukaddime: Doğruya en yakın görüşe göre, bu şihablar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den önce de mevcuttu. Fakat o, peygamber olarak gönderildikten sonra iyice artırılmış ve en mükemmel, en güçlü hale gelmiştir. İşte bu, ayetin lafzının kendisine delalet ettiği görüştür. Çünkü ayette, "Fakat onu, sert bekçilerle ve şihablarla doldurulmuş olarak buldular" buyurulmuştur ki bu, sonradan meydana gelen hususun, doldurma ve çoğaltma olduğunu gösterir. Ayetteki, "Halbuki hakikaten biz, dinlemek için onun bazı kısımlarında, oturacak yerler bulup oturuyorduk" cümlesi de aynı maayı ifade etmekte olup, "Biz orada, bazı oturma yerlerini, bekçilerden ve şihablardan boş olarak buluyorduk. Ama şu anda bütün oturma yerleri doldu" demektir. Buna göre, cinleri belde belde dolaşıp, bu hadisenin sebebini araştırmaya sevkeden şey, şihablarla püskürtmenin iyice artması ve kendilerinin kulak hırsızlığından tamamen menedilişleridir.35[35]

Dokuzuncu Nev (çeşit): Hak Teâlâ'nın şu ayetinin beyan ettiği şeydir:

"Doğrusu biz, yerdekiler için bir şer mi muraâ ediliyor, yoksa Rableri onlar için bir hayır mı murad ediyor, bilmiyoruz" (Cin, 10).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki görüş var:

1) Ayet, "Biz, bu hırsızlıktan menedilişin gayesinin, yerdekiler için şer olarak mı, yoksa hayır ve güzel olarak mı düşünüldüğünü (uygulandığını) kestiremedik" manasındadır.

2) Bu, "Biz, bu sebeple hırsızlık yapmaktan menedildiğimiz peygamber olarak gönderilişinin maksadının, onlar onu yalanlasınlar da böylece, önceki yalanlayıcı ümmetlerin helak oluşu gibi helak olsunlar diye mi, yoksa iman etsinler de böylece hidayete ersinler için mi olduğunu kestiremedik" demektir.36[36]

Salih ve Fasık Cinler

Onuncu Nev: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin beyan ettiği şeydir:

"Gerçekten bizim kimimiz saiihlerdir, kimimiz ise, onların daha altındadırlar. Çeşit çeşit yollara ayrılmışız" (Cin, 11).

---

[34] 34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/181-182.

[35] 35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/182.

[36] 36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/183.

"Kimimiz saiihlerdir" ifadesi, "Kimimiz müttakidir" manasına; "Kimimiz ise onların daha altındadır" ifadesi de, "İçimizde böyle olmayanlar da var" demektir. Buna göre, burada mevsûf hazfedilmiştir ve tıpkı, "Bizden her biri için malum bir makam vardır" (Saffat, 164) ayeti gibidir.

"Salihlerin altındakiler" ile kimler kastedilmiştir? Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

1) Bunlar, salih olmada orta halli olup, bu konuda kemale ulaşmamış kimselerdir.

2) "Salihlikte mükemmel olmayan" ifadesine, orta halli olanlar da, kafirler de girer.37[37]

Cinlerin Çeşitli Yolları

"Kıded" kelimesi, Al fiilinden olup, tıpkı "kıt'a" kelimesinin fiilinden olması gibidir. Bölünmeye, parça parça olmaya delalet ettiği, tarâik (tarikler-yollar) kelimesi, "kıded" (çeşit çeşit) kelimesiyle tavsif edilmiştir. Bu ifadenin manası hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Biz, farklı farklı yollara sahiptik" manasındadır. Süddf, "Cinler de siz insanlar gibidir. Dolayısıyla onlar da, mürcie, kaderiyyeci, rafizî ve haricidirler" demiştir.

b) Bu, "Biz, hallerimizin farklı farklı oluşundan dolayı, sanki farklı farklı yollar gibi olduk" demektir.

c) Bu, "Bizim yollarımız farklı farklı oldu" demektir. Bu manaya göre, burada muzafolan bir başka "tar&İk" kelimesi hazfedilmiş ve muzafun ileyh durumunda olan zamir, onun yerini almıştır.38[38]

Allah'ın Elinden Kurtulamayız

Onbirinci Nev: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği husustur:

"Şunu da anladık ki, yeryüzünde, Allah'ı asla âciz bırakamayız, kaçmakla da yine O'nu âciz kılamayız" (Cin,12).

Ayette geçen, "zannettik" ifadesi, "yakînen anladık" manasına olup, ve lafızlarıyla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Her ikisi de "hal" olup, "Biz nerede olursak olalım, ister yerde olsak, isterse yerden göğe kaçar olsak, O'nu kesinlikle aciz bırakamayız, kesinlikle O'ndan kurtulamayız" demektir.

b) "Eğer, O bize bir şey yapmayı irade etse, O'nu yeryüzünde aciz bırakamayız. Keza bizim peşimize düşecek olsa, O'ndan kaçamayız."39[39]

Hidayeti İşitince Benimsedik

Oniklnci Nev: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin beyan ettiği husustur:

"Doğrusu biz o hidayeti (Kur'ânty dinleyince, ona iman ettik. Kim Rabbine iman ederse, o, ne ecrinin eksilec eğinden, ne de haksızlığa uğrayacağından korkar" (Cin, 13).

Buradaki "o hidayet" ifadesi, 'Kur 'ân" demektir. Nitekim HakTeâlâ, "Bu Kur'ân, kendisinde şüphe olmayan ve müttakiler için bir hidayet olandır" (Bakara, 2) buyurmuştur. "Ona iman ettik", "Kur'ân'a iman ettik" demektir. İfâdesi "O korkmaz, endişe etmez" takdirindedir.

Buna göre kelam, mübteda-haberden müteşekkil bir cümle takdirindedir. Başına da, daha önce geçen şartın cezası (cevabı) olduğunu göstermek için "fâ" edatı getirilmiştir. Eğer bu fâ olmasaydı, o zaman şeklinde olurdu.

Buna göre eğer, "Bu fiilin merfu gelişinin ve kendinden önce haberi olacağı bir "nüve" mübtedasının takdir edilip, başına fâ getirilmesinin faydası nedir? Çünkü denilmek suretiyle, bunlara gerek kalmayabilirdi?.." denilirse, biz deriz ki: "Bunun faydası şudur: Böyle yapılınca, sanki denilmek istenmiş, böylece de mü'min olanın şeksiz-şüphesiz kurtulacağına ve bu kurtuluşun ancak ona mahsus olacağına delalet etmiş olur. Çünkü jtfv takdirindeki ifâde "onun dışındakiler korkar" manasınadır. Â'meş de bunu şeklinde okumuştur.

---

[37] 37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/183.

[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/183-184.

[39] 39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/184.

Ayetteki, tabirine gelince, "bahs", noksanlık; "rehak" ise zulüm (haksızlık) demektir, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) O, kendisine karşı noksanlık ve zulüm yapılmasından korkmaz. Çünkü o, hiç kimsenin hakkını noksanlaştırmamış ve hiç kimseye de zulmetmemiştir. Dolayısıyla da bu iki şeyin cezasından korkmaz.

2) O, ecrinin eksik verilmesinden korkmaz. Aksine onun tastamam verileceğine kesinkes inanır ve yine kendisini herhangi bir zilletin (utancın) sarıp-bürü m esinden korkmaz. Buradaki "rehak" (Kalem, 43) ayetindeki gibidir.[40][40]

İtaatli ve Zalim Cinler

Onüçüncü Nev: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin beyan ettiği husustur:

"Gerçekten kimimiz müslümanlar, kimimiz ise zulmedenlerdik. Kim müslüman olmuş ise, işte onlar doğru yolu arayıp bulmuşlardı" (Cin, 14).

"Kasıt" kelimesi, "zâlim"; "muksid" kelimesi de âdil demek olup, ve fiillerinin ne manaya geldiğini, Nisa Sûresl'nin başında anlatmıştık. Binâenaleyh "kâsltûn", "kâfirler, hak yolun dışına çıkan, hakkı-sının çiğneyen zalimler" demektir.[41][41]

Saîd b. Cübeyr İle Haccac

Sa'îd b. Cübeyr'den rivayet edildiğine göre, Haccâc, öldürmek istediği zaman ona, "Benim hakkımda ne dersin?" demiş. Sa'îd de, "Sen kasıt ve âdilsin" demiş. Bunun üzerine oradakiler, Sa'îd bin Cübeyr'in onu âdil ve insaflı olarak nitelediğini sanarak, "Ne güzel söyledi" deyince, Haccâc, "Ey cahiller, o beni, zâlim ve müşrik diye tavsif etti" demiş; zalim olma ile ilgili olarak, Hak Teâlâ'nın, (Enam, 1) ayetini; müşrik olma ile ilgili olarak da, "Hem sonra o kafirler rablerinden udût ederler, dönerler" (En'âm, i) ayetini okumuştur.

Ayetteki, "Onlar, doğru yolu arayıp bulmuşlardı" cümlesi, '"Onlar hala yola yönelmiş ve o yolu gaye edinmişlerdi" demektir. Ebû Ubeyde de bu ifadeye, "Araştırıp buldular" manasını vermiştir. Müberred ise, bu fiilin kökünün, Arapların, "Daha layık, daha uygun" manasında kullandıkları, "ahrâ" kelimesi ile " sana şöyle yapmak gerekir" manasındaki deyimine dayandığını söylemiştir.

O cinler daha sonra, kâfirleri kınayarak şöyle demişlerdir:[42][42]

"Zulmedenlere gelince, onlar da cehenneme odun oldular" (Cin. 15).[43][43]

İki Soruya Cevap:

Burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, niçin burada, kasıtların (zalimlerin) cezasından bahsetmiş de, müslümanlann mükâfaatından bahsetmemiştir?

Cevap: Aksine Hak Teâiâ, mü'minlerinkinden de bahsetmiştir. Bu da, bir Önceki ayetteki, "Onlar, doğru yolu arayıp buldular" ifadesi olup, bu "Onlar, künhünü ancak Allah'ın bileceği daha büyük bir rüşdü (doğru yolu) araştırdılar" demektir. Böylesi bir şey ise, ancak sevap konusunda tahakkuk eder.[44]

---

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/184-185.

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/185.

[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/185-186.

[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/186.

Cinlerin cehenneme Yakıt Olmaları

İkinci Soru: Cinler ateşten yaratılmışlardır. Öyle ise daha nasıl onlar cehennemin odunu olabilirler?
Cevap: Onlar, hernekadar ateşten yaratılmışlar ise de, onların bu keyfiyetleri değiştirildi, et ve kana dönüştüler. (Mesela), böyle izah edilmiştir.
Cinlerin sözü bu ayetle sona erdi.[45]

"(Bana) şu hakikat de (vahyedildi): Eğer onlar o yol üzerinde dosdoğru gitselerdi. Bu hususta onları imtihana çekelim diye, onlara bol su içirirdik. Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse, O, onu çetin bir azaba sokar'1 (Cin,16-17).
Bu ifadeler de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen ayetler cümlesinden olup, takdiri manası, "De ki: Bana şu hakikat(ler) vahy olunmuştur: Cinden bir zümre (Beni) dinlemiş... Şu da vahyolundu ki..." şeklindedir. Buna göre, bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen hususların ikincisi olur.
Ayetle ilgili bir kaç mesele var:[46]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki şeddeli 'den "muhaffef" öl olup, buna göre mana, "Bana vahyolunduki durum ve hadise şudur: Şayet onlar istikamet sahibi olsalardı, elbette şöyle şöyle olurdu" şeklinde olur. Vahidî şöyle der: "Buradaki edatının bu ile fiili arasına girmesi, tıpkı (Taha, 89) ve (Mûzemmil, 20) ayetlerindeki ve harflerinin araya girmesi gibidir.[47]

İkinci Mesele

(onlar doğru gitselerdi) fiilindeki "onlar" zamiri kime racidir? Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür: Bazıları bunun, daha önce bahsi geçen ve özelliklerinden bahsedilen cinlere raci olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana, "O zalim cinler, eğer iman etmiş olsalardı, onlara şöyle şöyle yapardık" şeklindedir. Diğer bazıları da, "Aksine bu zamir, insanlara racidir" demişler ve bu hususta şu iki delili getirmişlerdir:
1) Bol sudan faydalanmaya teşvik, cinlere değil, ancak insanlara uygun düşer.
2) Bu ayet, ancak Allah Teâlâ'nın Mekkelilere yağmuru kesmesinden sonra nazil olmuştur. Bu hususta söylenebilecek son söz şudur: Burada, daha önce insanlardan bahsedilmemiştir. Fakat bu bilinen bir husus olunca, tıpkı daha Önce Kur'an'dan bahsedilmediği halde, Kadr SÛresi'deki, "Biz onu kadir gecesinde indirdik" (Kadr, 1) ayetinde, "onu" zamirinin Kur'ân'a raci olması gibi olur. Kfldî şöyle der: "Doğruya en yakın olan, bu zamirin, hem insanlara, hem cinlere raci olmasıdır." Ben derim ki: Kâdî'nin bu görüşünün doğruluğu hususunda, şu şekilde istidlal edilebilir: Allah Teâlâ, bir şarta, yani dosdoğru olma şartına bağlı olarak bir hükmün (neticenin) olacağını bildirince, şartın genel olması sebebiyle, o hükmün de genel olması gerekir.[48]

Maen Gedakâ (BolSu)danMaksad

---

[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/186.
[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/186.
[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/186-187.
[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/187.
[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/187.

Dal'ın fethası ve kesresiylekelimesi, çok su" demektir. Kelime, bu iki şekilde de okunmuştur. Arapça'da kesre ile "Kaynak, bol su verdi" "O, bol suludur" denilir. Yine "suyu çok bahçe" manasında, denilir. "Bol sulu yağmura" da denilir, ayrıca gîdâh ve gaydan sıfatları da kullanılır.

Ayetteki "bol su" ile ne murad edildiği hususunda şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla yağmur kastedilmiştir.

b) Ebu Müslim'e göre, bu cennete bir işarettir. Çünkü Hak Teâlâ, "altlarından ırmaklar akan cennetler"den bahsetmiştir.

c) Bu ifade ile, faydalı, güzel ve iyi şeyler kastedilmiş olup, "su" kinayeli olarak bunlan ifade için kullanılmıştır. Çünkü dünyadaki bütün iyi-güzel şeylerin temeli sudur.49[49]

Dördüncü Mesele

Şimdi biz, "Eğer onlar o yol üzerinde dosdoğru gitselerdi..." ifadesindeki "onlar" zamirinin, cinlere raci olduğunu söylersek, bu ayetle ilgili olarak şu iki manayı verebiliriz:

1) Bu, "eğer o cinler, o örnek yolda, dosdoğru gitselerdi, yani babalan olan o cin (İblis), Allah'a ibadeti sürdürseydi, Âdem'e secde etmekten yüz çevirerek kafir olmasaydı (Bakara, 34), nesli de hak yolda ona tabi olsaydı, Biz onlara bol lütuf ve in'amda bulunurduk" demek olup, tıpkı, "Eğer ehl-i kitab, iman edip, Allah'dan ittika etselerdi, günahlarını bağışlar ve onları naîm cennetlerine sokardık" (Maide, 65), "Onlar Tevrat'ı, incil'i ve Rablerinden kendilerine indirilen şeyleri, hakkıyla yerine getirselerdi, üstlerindeki (gökten) ve ayaklarının altındaki (yerden) yer içerlerdi" (Maid, 66) "Kim Allah'dan ittika ederse, Allah ona bir çıkış yolu nasib eder ve onu ummadığı yerden nzıklandınr" (Talak, 3) ve "Dedim ki: "Rabbinize istiğfar edin ki böylece o da sizin mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın" (nûh, 10-12) ayetleri gibidir. Cenâb-ı Hak burada suyu, güzel yaşayış ve bol rızıktan kinaye olarak zikretmiştir. Çünkü cinlere uygun olan, işte bu manadaki sudur.

2) Bu, "eğer, Kur'ân'ı dinleyen o cinler, bundan önceki yollarına devam etmiş, onu bırakıp da İslâm'a geçmemiş olsalardı, onların rızıklarını bol-bol verirdik (böylece onları fitneye düşürürdük)" demektir. Bunun bir benzeri de, "Eğer insanlar bir tek ümmet haline gelmeyecek olsalardı, Rahman'ı inkar eden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstünden çıkacakları merdivenlerini (...) hep gümüşten yapardık" (Zuhruf. 35) ayetidir.

Zeccac birinci görüşü tercih ederek, şöyle der: "Çünkü Allah Teâlâ, bu ayetinde et-tarîk (yol) kelimesini, elif-lâmlı olarak getirmiştir. Binâenaleyh bunun, bilinen ve meşhur olan bir yol demek olması gerekir ki bu yol da, hidayet (İslâm) yoludur." İkinci görüşü benimseyenler ise bu görüşlerine, hemen bu ayetin peşinden gelen, "Bu hususta onlan imtihana çekelim (fitneye düşürelim) diye..." ifadesini delil getirmişler ve "Binâenaleyh bu tıpkı, "Onlar günahlarını artırsınlar diye, Biz onlara mühlet veriyoruz" (Al-i imran, 178) ayeti gibidir.

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Kim iman eder, Allah da ona in'âmda bulunursa, bu in'âm aynı zamanda, "Bu nimete şükrediyor mu, şükretmiyor mu ve bunu Allah rızasını elde etmek için mi, yoksa şehevî hislerini ve şeytanı memnun etme uğrunda mı harcayacağı iyice ortaya çıksın" diye, bir imtihan ve deneme olmuş olur.

Buradaki "onlar" zamirinin, insanlara raci olduğunu söyleyenlere göre de, yine bu iki izah yapılabilir: Bu durumda, "Onlara bol su içirirdik" ifadesini zahiri manası üzere bırakmak daha uygun olur. Çünkü insanların sudan İstifadeleri daha tam ve fazladır.50[50]

Fitne'nin Manası

Alimlerimiz, bu ayetteki, "... onlan imtihana çekelim..." ifadesine dayanarak, Allah Teâlâ'nın, kullarını saptırabileceğini söylemişlerdir. Mu'tezile ise buna şu şekilde cevap vermiştir: Fitne,

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/187-188.

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/188.

sapıklığı yaratmak değil, denemek ve imtihan etmektir. Nitekim Arapça'da "Altın ateşle denedim..." denilir.

Mu'tezile de, ifadesindeki lamı delil getirerek, Allah Teâlâ'nın, yaptığı şeyleri bir maksada bağlı olarak yaptığını söylemişlerdir. Alimlerimiz ise buna, şu şekilde cevap vermişlerdir: "Fitne (deneme), ittifakla, kastolunmamıştır.. Böylece bu ayet, buradaki lamın, Allah'ın yaptığı fiilleri bir maksada mebni olarak yaptığına delalet etmez.

Ayetteki, "Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse..." cümlesine gelince bu, "O'na ibadetten" yahut "O'nun öğütlerinden" yahutta, "O'nun vahyinden yüz çevirirse, O onu ... çetin bir azaba sokar.." demektir. Ayetteki, "O, onu sokar" ifadesi, nûn'un fethası ve dammesi ile, şeklinde de okunmuştur. Ki, manası, "Biz onu, azaba sokarız..." şeklinde olup, bu da "O'nu, bir azaba sokarız.." demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Sizi ehenneme sokmuş olan nedir?.."(Müddessir,42) buyurmuştur. Ancak ne var ki şu iki sebepten dolayı, bu kıraattaki mana da doğrudur.

1) Takdir, şeklindedir, ama bu demektir ki, harf-i cer hazfedilmiş ve fiil, doğrudan mef'ûlü ile bağlantı kurmuştur (yani hazf ve isal sözkonusudur). Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "Musa kavmin (den) seçti.."(A-raf. 155) ayeti gibidir (yani, demektir).

2) ifâdesinin anlamı "onu sokarız..." şeklindedir. Çünkü Arapça'da şeklinde kullanılır.51[51]

Kelimesi

"... çetin...' kelimesi, fiilinin masdarı olup, Arapça'da, denilir. Bu azab, azablanan kimsenin takatinin üzerine çıktığı, ona galip geldiği ve o da buna güç yetiremediği için, bu ifadeyle tavsif edilmiştir ki, Hz. Ömer {r.a)'İn de, "Bana çok zor geliyor, beni eziyor" manasını kastederek "Bana, en zor gelen şey, birisine dünürcü olmaktır.." demiş olduğu söz de bu manadadır.

Burada, denilebilecek bir diğer söz de şudur: Ikrlme'den İbn Abbas (r.a)'dan riayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: cehennemde bir dağ olup, o dağ da, dümdüz bir kayalıktan ibarettir. Kafir kimseye, o kayaya (dağa) tırmanması teklif edilir, sonra da önünden zincirlerle çekilir; arkasından da demir tokmaklarla vurulur. Derken bu kimse, kırk yılda onun tepesine ulaşır. Tepesine ulaştığında, tekrar aşağı doğru çekilir. Sonra yeniden tırmanmakla mükellef tutulur. İşte bu kimsenin, kesintisiz biçimde yapacağı iş bu olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, (Müddessir, 17) ayetidir.52[52]

Mabedler Allah'a Mahsus

Bu sûrede Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen şeyler cümlesinden olan üçüncü nev de, Cenâb-ı Hakk'ın, Hakikatte, mescidler, Allah'ındır. Onun için, Allah ile birlikte hiçbir (şeye, hiç bir kimseye) tapmayın" (Cin, 18) ayetidir, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:53[53]

Birinci Mesele

Buna göre kelamın takdiri, "De ki, bana... vahyolundu; bir de, mescidlerin Allah'ın olduğu hakikati vahyolundu.." şeklindedir. Halil'e göre, bu ayetin takdiri"Birde, mescidler Allah'ın olduğu için, eş koşmayınız..." şeklindedir. Bu takdire göre, ifadenin başından düşürülmüş olan Ifim, aynı ifadedeki, cümlesine taalluk etmiş olup, buna göre mana, "Allah'a mescidlerde hiç kimseyi ortak koşmayınız... Çünkü o mescidler, sadece O'na aittir" şeklinde olur. Ki, bunun bir benzeri de, "Bir de bu sizin ümmetiniz..." takdirinde olmak üzere, (Enbiya. 92) ayeti olup, bu, "İşte bundan ötürü bana ibadet edin.." demektir.54[54]

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/189.

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/189-190.

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/190.

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/190.

Mescidler (Mabedler)

Alimler, "Mescidler" ifadesinin ne demek olduğu hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

1) Ekseri ulemanın görüşüne göre bunlar, namaz ve Allah'ın yadedilmesi için yapılmış yerler olup, bu ifadenin içine, kiliseler, havralar ve müslümanların cami ve mescidleri de girer. "Mescidler Allah'a mahsustur" buyurulması şu sebeptendir: Daha önceki ümmetler mabedlerinde, havra ve kiliselerinde ibadetlerine şirk karıştırdılar. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, müslümanlara, ihlası, tevhidi (kendisinin bir olduğuna inanmalarını) emretmiştir.

2) Hasan el-Basrf'ye göre Cenâb-ı Hak, "mescidler" kelimesiyle bütün yeryüzünü kastetmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), "Yeryüzü, benim için meseid kılındı"55[55] buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Yeryüzünün tümü Allah'ın mahlukudur. Binâenaleyh, sizler, yeryüzünde, yeryüzünü yaratandan başkasına ibadet etmeyin" demek istemiştir.

3) Yine Hasan el-Basrî'den rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: "Buradaki "mescidler" ifadesiyle namazlar kastedilmiştir. Bu görüşe göre, bu kelime 'in fethasıyla (meseid) kelimesinin çoğulu olup, "mesced'de, "sücûd-secde etmek" anlamında bir masdardtr."

4) Sald ibn Cübeyr de şöyle demiştir: "Buradaki bu kelime ile, sayelerinde secdenin tahakkuk ettiği, kulun secdesini gerçekleştirdiği uzuvları kastedilmiş olup, bunlar da yedi tanedir. İki ayak, iki diz, iki el ve yüz'dür." İbnu'l-Enbarî bu görüşü tercih ederek şöyle demektedir: "Sayelerinde secdenin mümkün olduğu bu uzuvlar, Allah'ın yarattığı şeylerdir. Binâenaleyh, insanın, bu uzuvlarla Allah'tan başkasına secde etmemesi gerekir." Bu görüşe göre de, "mesacid", "insanın bedenindeki secde yerleri" anlamına gelip, tekili yine, cimin fethastyla "mesced" kelimesidir.

5) Ata'nın İbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbas (r.a) "Cenâb-ı Hakk'ın bu kelime ile, Mekke'deki bütün mescidleri kastettiğini" söylemiştir. Çünkü, Mekke, dünyanın kıblesi olup, herkes oraya doğru secde eder.

Vahidî şöyle der: "Bu görüşlerin tümüne göre, "mesâcid" kelimesinin müfredi, clm'in fethasıyla, "mesced" kelimesidir. Bu kelimeyle, namaz için yapılmış olan yerlerin kastedildiğini söyleyenlere göre, kelimenin müfredi, 'in kesresiyle "mescld" kelimesidir. Çünkü, bu bablardan gelen bütün ism-i mekânlarla masdar-ı mîmîler, kalıbındaki ayn'ın fethasıyla gelir. Ancak şunlar müstesna: mescid; matll'u menslk; meşkin; menbit; metrik; meskıt; meczir; mahşir; meşrik ve rnağrib.. Bunların bir kısmı fetha ile de gelmiştir ki, bunlar da mensek, mesken, mefrak ve matla' kelimeleridir. Aslında, Araplardan duyulmasa bile, böyle okumak hepsi için söz konusu olabilir.56[56]

Üçüncü Mesele

Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "Bir kimsenin mescide girerken, LA ilahe İllallah -Allah'tan başka ilah yoktur!" demesi sünnettir. Çünkü, Cenab-ı Hakk'ın, rfadesi, zımmen, Allah'ı zikretmeyi ve O'na dua etmeyi emreder.57[57]

İbadet Halindeki Resulün Yanına Toplanmaları

Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilen şeyler cümlesinden dördüncü nev, Cenâb-ı Hakk'ın,
"(Bana) şu hakikatle) vahyedilmiştir): Allah'ın kulu, O'na ibadet için namaza kalktığı zaman, nerdeyse onlar, etrafında keçeler (gibi tortop) oluyorlardı" (Cin, 19).
Bil ki, bu ayette geçen, "Allah'ın kulu" ifadesiyle, herkesin görüşüne göre, Hz. Peygamber

---

[55] 55[55] Buhari, teyemmüm, 1.

[56] 56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/190-191.

[57] 57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/191.

(s.a.s) kastedilmiştir. Sonra, Vahidî: "Bu ifade, cinlerin söylediği şeyler cümlesinden olup, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler cümlesinden değildir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisinden, gaib sigasıyla nakilde bulunması uygun düşmez" der. Halbuki bu, uzak bir ihtimal sayılamaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, (aynı minval üzere) "O günde Allah müttakileri Rahman olan kendisine doğru heyet halinde toplar, hasreder..." (Meryem, 85) buyurmuştur. Ulemanın ekserisi, bu ifadenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler cümlesinden olduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Çünkü, eğer bu, cinlerin sözü cümlesinden olmuş olsaydı, o zaman, cinlerin sözünün arasına, cinlerin sözünden olmayan bir şeyin bulunması, nazmın setim olması keyfiyetinden uzak ve bozuk bir şey olmuş olurdu.

Böyle bir ihtilafın faydası şudur: Bu ifadeyi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler cümlesinden kabul edenler, başındaki elif edatının hemzesini meftun; cinlerin sözü cümlesinden kabul edenler ise, onu kesreli okumuşlardır. Şimdi biz bu ayeti, her iki görüşe göre tefsir edelim:

Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahyedilenler cümlesinden olduğunu söyleyenlere göre, fiilindeki zamir, kime racidir? Bu hususta şu üç izah yapılabilir

a) Cinlere... Buna göre, «y-k fi ifadesinin manası, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cinler kendisine geldiği sırada, sabah namazını kılmak için namaza kalkışı kastedilerek, "ibadet etmek üzere kalktı.." şeklinde olur. Böylece, o cinler, o kıraati dinlerken, adeta onlar, keçe gibi oluyorlardı. Yani, gördükleri o ibadetten ve ashabının Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ayakta, rükûda, secdede uyuşundan; Hz. Peygamber (s.a.s)'in okuduğu Kur'ân'dan.. dolayı hayrete düşerek, birbiri üzerine binmiş, üst üste istiflenmiş gibi oluyorlardı. Çünkü onlar, benzerini görmedikleri bir şeyi görmüş ve benzerini duymadıkları bir şeyi dinlemişlerdi.58[58]

Resule Düşmanlık

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'e müşriklerin putlara ibadet edişlerine muhalif olarak, bir olan Allah'a İbadet inancı ile gelince, müşrikler, onun aleyhine birbirlerine destek vermek ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in düşmanlar ile yardımlaşmak için, adeta nerdeyse birbirine giriyor ve bu hususta yardımlaşıyorlardı.

c) Katâde'ye ait olan bu görüşe göre ayetin manası şudur: "Allah'ın kulu yani Hz. Peygamber (s.a.s) kalkınca, insanlar ve cinler, birbirine girdiler; getirdiği o hak çürütmek ve Allah'ın nurunu söndürmek için, onun aleyhine olarak, bir araya geldiler. Ama Allah ancak, ille de o peygambere yardım etmeyi ve onu, kendisine düşmanlık edenlere galip getirmeyi dilemişti.

Ama bu sözün, cinlerin söylemiş olduğu ifadeler cümlesinden olduğunu söyleyenlere göre de, yine bu iki izah yapılabilir.59[59]

Libed

kelimesine gelince, bu kelime, (Libde) kelimesinin çoğulu olup, "birbiri üzerine katlanıp dolanarak keçelenmiş olan şey"e denilir. Bir şeyi adamakı ve iyice kendisine yapıştırdığın her şeyi ifade etmek için de, bu kökten olmak üzere (Lebbede) fiili kullanılır. Yine döşenen mefruşata verilen lübûd kelimesi de bu kelimeden türemiştir. Arşlarım, iki omuzu arasında bulunan keçelenmiş yelesine de adı verilir.

Şair Zübeyrin şu mısraları da bu anlamdadır:

"Tepeden tırnağa silahla donanmış, elinde yayı... Adeta keçeleşmiş ellerindeki tırnaklan ve pençeleri de, kesilip düzeltilmemiş..."

Bu kelime, lâm'ın dammesiyle lübeda şeklinde okunmuştur ki, müfredi olan si? kelimesi anlamındadır. Yine, kelimesinin çoğulu olarak (Lubbed) şeklinde de okunmuştur. Tıpkı, kelimesinin çoğulunun şeklinde de gelmesi gibi. Aynı şekilde kelimesinin çoğulunun gelmesi

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/191-192.
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/192.

gibi, kelimesinin çoğulu olmak üzere lâm ve bâ'nın dammesiyle şeklinde de okunmuştur.60[60]

Abdullah Terkibindeki İncelik

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ niçin, Hz. Muhammed (s.a.s)'i Allah'ın kulu diye isimlendirdi de, onu, Allah'ın Resulü veya Allah'ın nebisi diye zikretmedi?" denilirse, biz deriz ki: Bu böyledir, çünkü bu söz, eğer Hz. Muhammed (s.a.s)'e vahyolunanlar cümlesinden ise, Peygamber (s.a.s)'in tevazuuna yakışan, kendisini kulluk vasfıyla zikretmesidir. Eğer cinlerin kelamından ise, o zaman mana şöyle olur: Allah'ın kulu, Allah'a ibadet ile meşgul olduğunda, yaptığı bu iş akla uygun olmasına rağmen, bu kafirler niye onu bundan men etmek için bir araya toplanıp bu hususta çaba sarfediyorlar?61[61]

Yalnız Allah'a Kulluk

"De ki: Ben ancak Rabbime dua ediyorum. Ona hiçbirini ortak koşmam" (Cin, 20).
Kurânın ekseriyeti ifadeyi, gaib sigasıyla şeklinde okumuştur. Asım ve Hamza ise, kendisinden sonra gelen, (Cin, 21-22) ifadelerine benzer olmak üzere, "De ki..." şeklinde okumuşlardır. Mukattl şöyle demiştir: "Mekke kâfirleri Hz. Peygamber (s.a.s)'e şunu demişlerdi: "Muhakkak ki, çok cüretkar bir iş yaptın. Böylece de, bütün insanların düşmanlığını üstüne çektin; bu sebeple, bundan vazgeç..." Bunun üzerine de, "De ki: Ben ancak Rabbime dua ediyorum..." ayeti inzal Duyuruldu." Asım ve Hamza kıraatinin hücceti de, işte budur. Kelimeyi "De ki..." şeklinde okuyan kıraat ise, bunu "Müşrik topluluğu bunu söylediklerinde, Peygamber (s.a.s) onlara, "Ben ancak Rabbime dua ediyorum..." diyerek icabet etti."; Allah da onun bu sözünü jiî "Dedi ki..." ifadesiyle nakletti..." manasına hamletmişlerdir. Yahut da bu ifade, cinlerin, Peygamber (s.a.s)'in kavmiyle olan ilişkileri hususunda naklettikleri şeyler cümlesinden olabilir.62[62]

Resul Fayda da Zarar da Veremez

"De ki:Ben sizin için ne bir zarar ne de bir hayır (getirmek kudretine) malik değilim"(Cin, 21)
Buradaki kelimesi ya, "fayda, menfaat" kelimesiyle tefsir edilir, ki bu durumda sözün takdiri, "Ben sizin için ne bir sapıklık, ne de bir tayda getirmek kudretine mâlik değilim" şeklinde olur.. Ubeyy Ibn Ka'b'ın i kıraati de buna delalet eder. Sözün anlatmak istediği mana ise "Fayda veren de zarar veren de; doğruya ileten de saptıran da ancak Allah'tır. Mahlukattan hiç kimsenin bu hususta kudreti yoktur!" şeklinde olur.63[63]

Sığınak Allahtır

"De ki: Hakikaten ben (isyan edersem), beni Allah(ın azabın)dan kimse kaüyyen kurtaramaz ve ben O'ndan başka bir sığmak da kabil değil, bulamam" (Cin, 22).
Mukâtll şunu demiştir: "Müşrikler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Kendisine davette bulunduğun şeyi terket.. Biz seni koruruz..." deyince, Allah Teâlâ da Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "De ki Hakikaten ben (isyan edersem), beni Allah'(ın azabın) dan kimse katiyyen kurtaramaz" buyurmuştur. Ayet-i kerimedeki kelimesi, "melce, sığınak, korunak.." anlamlarına gelir. Müberred, kelimesi "kendisine sapılan, girilen yer, barınak.." kelimesi gibidir" demiştir, fiilinin Arapça'da anlamı, "meyletti, saptı..." şeklindedir. Buna göre multehad kelimesi, tıpkı yerin

---

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/192-193.
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/193.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/193.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/194.

altında kaybolup giden tünel gibi, kendisine girilip gizlenilen yer, anlamına gelir.64[64]

"Resulün Görevi Tebliğdir"

"(Benim elimden gelen) ancak Allah'dan olanı, O'nun gönderdiklerini tebliğdir. Kim Allah'a ve peygamberine isyan ederse, şüphesiz onun için kendileri orada ebedi kalmak üzere cehennem ateşi var"(Cin, 23).
Alimler bu istisna hakkında bir takım izahlar zikretmişlerdir:
1) Bu, (Cin. 21) ayetinden yaptlan bir istisna olup, buna göre mana, "Ben, sizin için herhangi bir zarara ya da fayda teminine muktedir değilim. Yapabileceğim ancak Allah'tan tebliğde bulunmaktır.." şeklinde olur. "De ki: Ben (isyan edersem), beni Allah'tan kimse kaüyyen kurtaramaz..."(cin.22) ayeti ise, Peygamber (s.a.s)'in buna gücü yetmeyeceğini ve bundan aciz olduğunu tekid etmek üzere, "Eğer Allah bir kimse hakkında bir fenalık dilemişse, onu bundan korumaya hiç kimsenin gücü yetmez" anlamında iki cümle arasında gelmiş bir cümle-i muterize'dir. Bu, Ferra'nın görüşüdür.
2) Zeccâc'ın görüşü olup, bu kelime, kelimesinden bedel olmak üzere mansubtur. Bana göre mana, "Ben, Allah'ın huzurunda, tebliğden başka bir sığınak ve melce bulamam.." şeklinde olup, "Yani beni ancak, Allah katından kendisiyle gönderildiğim şeyi tebliğ etmem kurtarır.." demektir. Ben de derim ki, bu istisna, stısnâ-i munkatı'dır. Zira Cenâb-ı Hak, buyurmayıp, bilakis buyurunca, Allah'tan olan tebligat, O'nun, Ondan başka bir sığınak" ifâdesinin kapsamına girmez. Çünkü, Allah'tan otan tebligat, Allah'tan başkasından olmaz!. Bilakis, Allah'tan olur, O'nun tevfik ve yardımıyla meydana gelir.
3) Bazı alimler de şöyle demiştir: Buradaki 'nın anlamı “eğer...” şeklindedir. Buna göre ifadenin anlamı, senin "Eğer kalkmazsan, hiç olmazsa otur" sözünde olduğu gibi, "Eğer tebliğde bulunmazsam, bir sığınak ve bulamam.." anlamında olarak şeklinde olur.
Buna göre şayet, meşhur olan kullanım şeklinde olandır. Nitekim Hz. Deygamber (s.a.s)'de, "Benden yana (benim sözlerimi) tebliğ ediniz... Benden yana tebliğ ediniz"65[65] buyurmuştur. O halde Cenâb-ı Hak burada niye, buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki. Buradaki harf-i cerri, tebliğ-belağ" ifadesinin sıfatı olarak gelmiş olmayıp, bu ancak, (Tevbe, 1) ayetindeki gibidir. Buna göre kelamın takdiri, "Allah'dan atan bir tebliğe..." şeklinde olur. Ayet-i kerimedeki kelimesine gelince, bu
kelimesine atfedilmiştir. Buna göre sanki, "Ben ancak, tebliğde bulunmayamesajlar iletmeye kadir olabilirim.." buyuru)muştur. Buna göre cümlenin manası Ben ancak, Allah'tan olanı tebliğ etmeye ve sözü O'na nisbet ederek, "Allah Teâlâ buyurdu" demeye; O'nun, kendisiyle beni göndermiş olduğu mesajlarını, noksansız-ilavesiz ulaştırmaya güç yetirebilirim" şeklinde olur.66[66]

İsyan Edenin Cezası

"Kim Allah'a ve peygamberine isyan ederse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır..." ifadesine gelince, Vahidî şunu demiştir: "Elif nûn maddesi kesre ile okunacaktır. Çünkü, ceza fâ'sından sonra gelen ifadenin mevkii, mübteda olmasıdır. Bu sebepledir ki Slbeveyh, (Maide, 95), (Bakara, 126) ve (cin, 13) İfadelerini, buralardaki mübtedanm muzmar ve mahzuf olması hali üzerine hamletmişlerdir.
Keşşaf sahibi de şöyle demiştir: "Bu ifade, "Onun cezası, onun için cehennem ateşinin olmasıdır" takdirinde olarak şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı, "Beşde biri Allah'ındır..." ifadesinin, İsmi "Bunun hükmü şudur: Onun beşte biri Allah'ındır" anlamında olması gibidir."
Ayetteki, "kendileri orada ebedf, dâim kalıcılar olmak üzere..." ifadesine gelince, ifadesi,

---

[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/194.
[65] Tirmizi, İlim, 13(5/40).
[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/194-195.

edatındaki çoğulluk anlamından dolayı, çoğul getirilmiştir. Ayetle ilgili İki mesele vardır.67[67]

Büyük Günah İşleyenin Ahlrette Durumu

Mu'tezile'nin İddiası

Birinci Mesele

Mu'tezile'nin çoğunluğu (cumhur), bu ayet ile, ehl-i salâttan olup da fâsık olanların ebedî olarak ateşte kalacakları; ayetin bu umumî hükmünün, kâfirler gibi, onları da içine aldığı hususunda istidlal etmişler ve şöyle demişlerdir. "Bu ceza (vaîd), burada, ondan daha büyük olan bir tevbenin ve taatın bulunmaması şartına bağlıdır." Sözlerine devamla da, "Bu umumî hüküm, bu gayeye delalet itibariyle, diğer umumî hükümlerden daha kuvvetlidir. Çünkü diğer umumî ifadelerde "ebedî ve daim olarak" ifadesi gelmemiştir. Muhalifimiz olan (ehl-i sünnet) ise, buradaki "hutûd" maddesini, "uzun müddet kalmak" anlamına hamlediyor. Buraya gelince, burada kelimesi gelmiştir ki, bu da muhalifimizin zikrettiği ihtimali saf dışı eden sarih bir ifadedir."68[68]

Ehl-i Sünnetin Anlayışı

Buna şöyle cevap verilir: Biz Bakara Sûresl'nde, bu tür umumî hükümlere tutunma konusunda verilebilecek cevap şekillerini zikretmiştik. Burada, bunlara birkaç izah daha ekleyelim:
a) Umumî bir hükmün, bu hükmün kendisinden dolayı geldiği vakıa ile tahsis edilmesi meşhur olan bir örftür. Çünkü kadın, o anda evinden çıkmak istediğinde, kocası, "Eğer çıkarsan, sen boşsun" dese, bu yemin, o belirlenen zaman ile kayıtlanır. Öyle ki, o kadın, bir başka gün çıkacak olsa, boş olmaz.. Binâenaleyh, burada da, Allah'tan tebliğ etme hakkındaki söz de, bu şekilde icra olunmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kim, Allah'a ve Peygamberine... yani Cebrail (a.s)'e isyan ederse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır" buyurmuştur. Ki bu, "Kim, O'nun risaletini tebliğde, vahyini eda etme hususunda Allah'a isyan ederse, onun için cehennem ateşi vardır" demektir. Bizim hak ettiğimiz bu husus ihtimal dahilinde olunca da, artık bu ayetle istidlal etmek sakıt olur.
b) Bu da, bu vaîdin, mutlaka bir durumu da içine almasıdır. Çünkü, bu hadisenin peşinden, onunla ilgisi olmayan bir şeyi zikretmek, çirkindir. Dolayısıyla, ilgili vaîd, Allah'tan aldığını tebliğ etmemenin ise, en büyük günah olduğunda şüphe yoktur. Halbuki, en büyük günaha verilen cezanın, bütün günah çeşitlerine de verilmesi uygun değildir. Çünkü, küçüklük ve büyüklük açısından farklı farklı olan günahların, verilecek ceza bakımından eşit olmaları caiz değildir. Bu günahın ve bu günaha verilen cezanın, diğer bütün günahlara da verilmesinin caiz olmayacağı sabit olunca, biz, bu hükmün sadece bu günaha has olduğunu; diğer günahlarda cari olmadığını anlamış oluyoruz.
c) Allah Teâlâ, diğer ayetlerde, tehditlerini umûm olarak zikretmiş, "Ebedîlik..." kaydıyla kayıtlamamıştır. Binâenaleyh bu kayıt ve tahsisin bir sebebi olsa gerekir. Bu sebebin de, bu günahın, günahların en büyüğü olduğu aşikardır. Bu kaydın sebebi bu olunca, biz, bu ayetteki tehdidin, sadece bu çeşit günaha mahsus olduğunu, diğer günahlarda cari olmadığını anlamış bulunuyoruz. Bu tehdidin bu günahı işleyene mahsus olduğu sabit olunca da, ayet, diğer günahların durumunun, bu günahtan farklı olduğuna delalet etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır" buyruğunun manası, "Bu ceza, başkasına değil, sadece buna aittir" şeklinde olur ve bu tıpkı, (Kâfirun, 6) ayeti gibi olur. Bu da, "Dininiz başkasına değil size aittir" demektir. Bu durumun, başkasına değil, sadece onlara ait olduğu

---

[67] [67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/196.
[68] [68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/196.

anlaşılınca da, diğer günahları işleyenler için, cehennem ateşinin ebedî olmaması gerekir. İşte böylece bu ayetin, Mu'tezlle'nin aleyhine ama bizim lehimize bir delil olduğu görülür.

Mu'tezile'nin bu ayeti delil getirmesine karşılık, şöyle bir soru daha sorulabilir: Hak Tealâ'nın, "Kim Allah'a ve O'nun elçisine isyan ederse..." ifadesi, Allah'a ve Resulüne, her türlü günahı işleyerek isyan edenleri içine alır ki böylesine her günahı işleyenler ise kafirlerdir. Biz de, zaten kafirin cehennemde ebedî kalacağını söylüyoruz. Hak Teâlâ'nın, "Kim Allah'a ve elçisine (Resulüne) isyan ederse..." ifadesinin, ancak Allah'a karşı her türlü günahı işlemek suretiyle isyan edenleri içine aldığını söyledik. Çünkü ayetteki, "Kim Allah'a... isyan ederse" ifadesinden, "inkar müstesna, kim Allah'a isyan ederse...", "zina hariç, kim Allah'a isyan ederse...", "içki İçmek hariç, kim Allah'a isyan ederse..." denilmek suretiyle, bütün isyan çeşitlerinin istisna edilmesi mümkündür. Halbuki, böyle ilahî tehdidin olduğunu söyleyenlere göre de, "istisnâ"nın hükmü, bulunmaması halinde, lafzın muhtevasına girenleri çıkarmak, o hükmün haricinde bırakmaktır. Durum böyle olunca da, Hak Teâlâ'nın, "Kim Allah'a... isyan ederse..." ifadesinin, bütün günahları işleyen kimseyle ilgili olması gerekir. Bütün günahları işleyen ise kafir kimsedir. Binâenaleyh bu ayetin hükmü kafirler ile ilgilidir. Dolayısıyla da bu ayette bu konuda istidlal edilemez.

Buna göre, eğer, "Bir insanın, her fûrfiî isyanı {şfamesr (mkaneasdtr. Çünkü mesela, ta'tîli (Allah'ın sıfatlan olmadığını) iddia edenin, Allah'ın "cisim" olduğunu söylemesi mümkün değildir. Bu mümkün olmayınca da, ayeti o manaya hamletmek, caiz olmaz" denirse, biz deriz ki: Umûmî olan bir hükmü, aklî bir delil ile tahsis etmek (sınırlamak) caizdir. Dolayısıyla ayetteki bu ifade, o kimsenin her türlü günahı işlediğini ifade eder. Fakat, meydana gelmesi aklen imkansız olan kısmı hakkında, bu ayetin hükmü ile amel edilmemiştir. Binâenaleyh ayet, birbiriyle birleştirilmesi mümkün olan bütün günahları işleyen kimseyi İçine alır. Küfür ile diğer günahların bağdaştırılabileceği malumdur. Dolayısıyla bu ayet, kafirlerle ilgili olmuş olur.69[69]

İkinci Mesele

"Emr"in, vücub (farziyet) ifade ettiğini söyleyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Emredileni terkeden, "Demek emrime isyan ettin..." (Taha, 92), "Onlar (melekler), Allah'ın emrettiklerinde, Allah'a isyan etmezler" fikrim, ve "Artık emrine isyan etmeyeceğim" (Kehf, 69) ayetlerinden ötürü, âsî sayılır. Âsî olan ise, "Kim Allah'a ve resulüne isyan ederse, şüphesiz onun için cehennem ateşi vardır" ayetinden ötürü, ikâba-cezaya müstehak olur.70[70]

Azabın Geldiği Gün

"Nihayet onlar, tehdid edilmekte oldukları şeyi gördükleri zaman, kimin yardımcısı daha zayıf, sayısı daha azmış bilecekler" (Cin. 24).

Buna göre şayet, J*- edatından sonra gelen ifadelerin, kendisine "gaye" (sınır) teşkil ettiği (husus) nedir?" denilirse, deriz ki: Bu hususta şu İki izah yapılabilir:

1) Bu daha önce geçen luj *fc iiyjfe "Neredeyse onlar, onun (a.s) basma toplanıyorlardı" (Cin, 19) ifadesi ile ilgilidir, onun "gâye"sidir. Buna göre takdiri mana, "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aleyhine olmak üzere, biribirlerine destek veriyor, onun ensânnı küçümsüyor ve sayıca az görüyorlardı. Ta ki onlar, Bedir günü başlarına geleni ve Allah'ın o peygamberi kendilerine galib getirişini görünceye kadar, yahut da kıyamet gününü görünceye kadar.. Böylece onlar, kendilerinin mi, yoksa onların mı, yardımcılarının daha zayıf ve sayılarının daha az olduğunu görecekler" şeklinde olur

2) Bu ifade, durumun, yani kafirlerin Peygamber (s.a.s)'in güçsüz ve adamlarının sayısının az olduğunu görmeleri gibi hususların delalet ettiği mahzuf bir şeyle ilgilidir. Buna göre sanki,

---

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/196-198.

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/198.

"Bunlar şöyle şöyle olunca ve şöyle şöyle oluncaya kadar, üzerinde bulundukları hali terketmeyenlerdir" denilmek istenmiş.

Bil ki bu ayetin bir benzeri de, Meryem Sûresi'ndeki, " "Nihayet va'dolunageldikieri şeyleri gördükleri zaman..."(Meryem, 75) ayetidir.

Bil ki Cenâb-t Hakk'ın da, "Zalimlerin (orada) ne candan bir dostları, ne de sözü geçen bir şefaatçileri vardır"(Mü'min, ıe) ve "Onlar ancak, (Allah'ın) razı olduklarına şefaat ederler" (Enbiya, 28) ayetlerinde bildirdiği gibi, onların kıyamet günü ne bir destekçileri, ne de bir şefaatçileri var. Yine Cenâb-ı Hakk'ın da, "O gün kişi, kardeşinden... kaçar" (Abese, 24) ayetinde bildirdiği gibi, onlardan herbiri, arkadaşlarından kaçar ve "sen o gün, her emzikli kadının, çocuğundan habersiz olduğunu görürsün " (Hac. 2) mü'mirilere gelince, şeref, ikram ve çokluk onlarındır o gün... Nitekim Hak Teâlâ, "Melekler onların yanma, her kapıdan girerek, "Size selam" derler" (Rad, 23-24) buyurmuştur. El-Melikü'l-Kuddûs olan Allah da, onları selamlar. Nitekim o, "Rahîm Rabbinizden size sözlü (şifahî) selam" (Yasin, 58) buyurmuştur. İşte orada kuvvet ve sayıca çokluğun mü'minlerin mi, yoksa kafirlerin mi tarafında olduğu ortaya çıkacaktır.71[71]

Kıyametin Vaktini Kullar Bilemez

"De ki: Tehdid edüegeldiğiniz azabın yakın mı olduğunu, yoksa Rabbimin ona uzun bir müddet mi belirlediğini bilemiyorum" (Cin, 25).

Mukatil şöyle demiştir: "Onlar Hak Teâlâ'nın "Nihayet onlar, tehdid edilmekte oldukları şeyi gördükleri zaman, kimin yardımcısı daha zayıf, sayısı daha azmış bilecekler"(an, 24) buyurduğunu duyunca, Nadr b. el-Haris, "(Ey Muhammed), bizi tehdid ettiğin bu şey ne zaman olacak?" dedi de Hak Teâla işte bu ayeti indirdi. Bu, "O mutlaka olacak. Ama ne zaman olacağı belli değil" demektir.

Ayetteki kelimesi, "son mesafe, uzaklık" manalarına gelir. Bu ayet tıpkı, "Bunun yakın mı, yoksa uzak mı olduğunu bilmiyorum" (Enbiya. 109) ayeti gibidir.72[72]

Hz. Peygamber (a.a.s) Kıyametin Yakınlığını Bilmiyor Muydu?

Buna göre şayet, "Hz. Peygamber (s.a.s), "Benim risaletimle kıyametin yakınlığı bu ikisinin yakınlığı gibidir73[73] buyurmuş (ve iki parmağını göstermemiş midir? Binâenaleyh bu demektir ki, Hz. Peygamber (s.a.s), kıyametin kopmasının yakın olduğunu biliyordu. Öyle İse daha nasıl burada, "O azabın yakın mı, yoksa uzak mı olduğunu bilmiyorum" demesi emredilmiştir?" denilirse, deriz ki: Onun kopmasının yakın oluşu ile kastedilen, dünyanın ömrünün kalanının, geçen kısmından çok daha az olduğudur. Kıyametin bu manada yakınlığı ise malumdur. Ama bu yaklaşan şeyin ne kadar yakın, ne kadar uzak olduğunun bilgisi ise, malum değildir.74[74]

Gaybı Bilen Allah'dır

"O, bütün gaybı bilendir. O, gaybma, beğenip-seçtiği bir resul müstesna, hiç kimseyi muttali kılmaz. Çünkü O, onun önünden ve ardından gözetleyiciler (bekçiler) dizer" (Cin, 26-27).

Ayetteki deki "min", harf-i cerri, "Beğenip seçtiği..." ifadesinin beyaniyesi olup, "Allah, gaybın bilgisine, ancak beğenip seçtiği bir resulü muttali kılar" demektir.75[75]

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/198-199.

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/199.

73[73] Müslim, Cum'a, 43 (2/592); Buhari, Rikak, 39.

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/199-200.

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/200.

Falcılar ve Kahinlerin Hükmü

Keşşaf sahibi şöyle der: "Ayetin bu ifadesinde, "Kerametin bulunmadığına delil vardır. Çünkü kendilerine keramet nisbet edilen kimseler, hernekadar beğenilip-secilmiş evliyaullah iseler de, resul değillerdir. Halbuki Allah Teâlâ, gayba muttali kılmayı, beğenip-seçtikleri arasından sadece peygamberlerine has kılmıştır. Bu ayette aynı zamanda, kahinliğin, sihirbazlığın, yıldızlardan ahkâm çıkarmanın geçersiz ve asılsız oluşu da söz konusudur. Çünkü bu işlerle uğraşanlar, beğenilip-seçilmekten en uzak olup, Allah'ın gazabına en fazla uğrayan kimselerdir."

Vahidî de şöyle der: "Bu ayette, yıldızların hayata, Ölüme ve benzeri hadiselere işaret ettiklerini iddia edenlerin aleyhine bir delil bulunduğu gibi, böyle kimseler Kur'ân'daki hükmü de inkar etmiş olurlar."

Bil ki Vahidî, kerametin ve Allah Teâlâ'nın velî kullarına, gelecekte olacak bazı hadiseleri ilham yoluyla haber vermesini mümkün görmüştür. Halbuki ayetin, her iki duruma da, (keramete de-sihirbaz, kahin ve müneccimlerin yaptıklarına da) nisbeti aynıdır. Şimdi eğer Vahidî bu ayeti, müneccimleri bu tür hükümler vermekten menetmeye delil kabul ediyorsa, Keşşaf sahibinin de delil sayması gerekir. Eğer o, bu ayetin veliler için gerçekleşen ilhamları menetmeye delalet etmediğini iddia ediyorsa, ilm-i nücumun bir takım şeylere delaletini menetmeye de delil kılmaması gerekir. Fakat ayetin, yıldızlardan bir takım hükümler çıkarmanın yasaklığına delalet ettiğini söyleyip; veliler için söz konusu olan ilhamlara delalet etmediğini söylemek ise keyfi bir hükümdür.76[76]

Burada Gaybdan Maksad, Kıyamet Vaktidir

Bana göre, ayette, bunların dedikleri şeylerin hiçbirine dair herhangi bir delil yoktur. Bunun delili ise şudur: "Ayetteki "gaybma" ifâdesi, genellik ifâde eden bir kelime değildir. Dolayısıyla onun ifade ettiği bir tek şeyle amel etmek (hükmetmek) de yeterli olur. Şu halde Allah Teâiâ'nın, mahlukatını, gayblardan sadece birine muttali kılmaması kafidir. Biz de bunu kıyametin kopma vaktine hamlediyoruz. Böylece de ayetten kastedilen, Allah Teâiâ'nın işte bu gaybı hiç kimseye bildirmeyeceği olmuş olur. Dolayısıyla da ayette, artık Cenâb-ı Hakk'ın, gayblarından hiç birini, hiç kimseye bildirmediğine dair bir delalet kalmaz.

Bu açıklamayı, şu husus da te'kid eder: Allah Teâlâ bu ayeti, "De ki: Tehdid edüegeldiğiniz azabın yakm mı olduğunu, yoksa Rabbimin ona uzun bir müddet mi belirlediğini bilemiyorum"(Cin,25) ayetinin hemen peşisıra getirmiştir. Buna göre bu, "Ben kıyametin ne zaman kopacağını bilemem" demek olur. Cenâb-ı Hak daha sonra, yani "Kıyametin kopmasının vakti, Allah Teâiâ'nın hiç kimseye bildirmediği gaybî bilgilerdendir" buyurmuştur. Velhasıl ayetteki "gaybma" ifadesi, müfred ve muzaf bir lafızdır. Dolayısıyla bununla amel etme-bundan hüküm çıkarma hususunda, bunu tek bir gayba hamletmek yeterli olur. Ama bu kelimenin bütün gaybları ifade ettiğini ileri sürmeye gelince, bu lafızda bu manaya bir delalet yoktur.

Buna göre eğer, "Siz, bunu kıyametin kopmasının zamanı ile ilgili bir manaya hamlettiğinize göre, bu gaybı hiçbir peygamberine bildirmediği halde, Cenâb-ı Hak niçin "beğenip-seçtiği bir peygamber müstesna..." buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Aksine Cenâb-ı Hak, bunu, kıyametin kopması yaklaştığında açıklayacaktır. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü Cenâb-ı Hak, "Ogün gök, bulutlarla parçalanacak, melekler indirilecek, indirilecek" (Furkan, 25) buyurmuştur. Meleklerin işte o zaman kıyametin koptuğunu anlayacaklarında şüphe yoktur. Hem sonra, ayetteki istisnanın, müstesnâ-yı munkatî olması da muhtemeldir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, önce, "Gaybı bilen, o belli gaybını, yani, kıyametin ne zaman kopacağını, hiç kimseye bildirmez" demiş, daha sonra da, "Ancak seçip-beğendiği bir resul (elçi) hariç. Çünkü onun Önünden ve arkasından, onu, azgın insan ve cinlerden koruyan muhafız melekler dizilir"

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/200.

demiştir. Zira Hak Teâlâ bu sözünü, alay ederek ve Allah'ın dinini ve kelamını küçümseyerek, kıyametin ne zaman kopacağını soranın sorusuna bir cevap olmak üzere getirmiştir.[77][77]

Allah Gaybı Dilediğine Bildirir

Bil ki Allah Teâiâ'nın bu ayetten kastının, peygamberler hariç, gaybî bilgileri, hiç kimseye haber vermeyeceği olmadığı kesinkes ortadadır. Bunun delili şunlardır:
1) Tevatüre yakın kuvvette haberlerle Şakk ve Suteyh'in daha Hz. Muhammed (s.a.s), peygamber olmazdan önce, onun peygamber olacağını haber veren iki kahin oldukları ve araplar içerisinde bu iki şahsın, böylesi şeyleri bilmekle meşhur oldukları sabit olmuştur. Klsrâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olduğu haberini öğrenme hususunda bu ikisine başvurmuştu. Böylece Allah Teâlâ'nın bazan peygamber olmayan kimseleri de bazı gaybî şeylere muttali kıldığı sabit olmuştur.
2) Bütün dinlere mansub olan herkes, ilm-i nücûm (yıldızlara bakarak hüküm çıkarma)un doğruluğu ve bunu yapan kimselerin bazan, gelecekte olabilecek hadiseleri haber verdikleri ve verdikten haberin doğru çıktığı hususunda müttefiktirler.
3) Sultan Sencer b. Melik, Bağdad'dan Horasan'a naklettirdiği bir kahin kadına, gelecekle ilgili birtakım şeyleri sordu. O da bazı şeyler söyledi. Daha sonra bahsettiği o hadiseler, kahin kadının söylediğine uygun olarak cereyan etti.
Bu kitabın yazarı, Allah onun akıbetini cennet etsin, şöyle der: Ben, kelam ve felsefe ilimlerinde, muhakkîk (derin alim) olan bir takım kimselerle karşılaştım. Bunlar o kadının, bir takım gaybi şeylerle ilgili tafsilatlı haberler verdiğini ve o şeylerin, bunun haber verdiği şekilde tahakkuk ettiğini naklettiler. Ebul-Berekftt, "Kitabu'l-Mu'teber"inde, bu kadından bahsederken, mübalağalı ifade kullanarak, şöyle demiştir: "Vallahi ben bu kadının durumunu otuz yıl İnceledim takip ettim. Sonunda onun, gaybî şeyleri gerçeğe uygun olarak haber verdiğine kesinkes inandım."
4) Biz, bu durumu, gerçek ilham sahiplerinde de görüp, müşahede etmekteyiz. Hem sonra bu, evtiyaullaha has olmayıp, sihirbazlar içinde de böyleleri bulunmaktadır. Gaybî şeyleri bilmedeki payı belli bir derecede olan insanı, hernekadar pek çok haberinde yalancı çıksa da, pek çok haberinde de isabetli olduğunu görmekteyiz. Yine yıldızlara bakılarak çıkarılan hükümleri, hernekadar bu hükümleri çıkaranlar, çağında yalancı çıksalar da, hadiselere uygun olduğunu görmekteyiz. Şimdi bu durum ortada iken, Kur'ân'ın, bunun aksine delalet ettiğini söylemek, Kur'ân'ı yaralamaya yol açan şeylerden olur ki Kur'ân'ı bu durumda bırakmak yanlış olur. Böylece gerçek te'vil ve tefsirin, bizim yaptığımız tefsir olduğunu anlıyoruz. En İyi bilen Allah'dır.[78][78]

Allah Mesajını Korur

Ayetteki "Çünkü O, onun önünden ve ardından gözetleyiciier (bekçiler) dizer" cümlesi, "Allah, risaletl için seçip beğendiği kişinin önünden ve ardından, onu bekleyecek, şeytanların ve cinlerin vesveselerinden ve karıştırmalarından onu muhafaza edecek, böylece kendisine vahyedilen şeyleri insanlara tebliğ etmesini sağlayacak; keza onu, kendisine eziyet etmesinler ve zarar vermesinler diye, insan şeytanlarının zahmetlerinden koruyacak bekçi melekler görevlendirir" demektir. Dahhak şöyle demiştir: "Her peygamberin etrafında, melek kılığına girmiş şeytanlardan, onu koruyacak melekler vardır."[79][79]

"Böylece, (o peygamberler), Rablerinin risaletİerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsinler diye... O, onlar nezdinde olup bitenleri kuşatmış ve herşeyi tek tek saymış tesbit etmiştir" (Cin, 28).

---

[77][77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/201.
[78][78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/201-202.
[79][79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/202.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:80[80]

Birinci Mesele

"Resul" ifadesi, ifâdesinde mûfred, ifadesinde ise cemî getirilmiştir. Bunun bir benzeri de daha önce geçen, (Cin, 22) ayetidir.81[81]

Farklı Kıraatlere Göre Mana

İkinci Mesele

Allah'ın İlminin "hadis" olduğunu (sonradan meydana geldiğini) söyleyenler, bu ayeti delil getirerek "Çünkü ayetin manası, "Allah, onların o görevlerini tebliğ edip, hakkıyla yerine getirdiklerini bilmek için, böyle bekçiler görevlendirmiştir" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, "Mücahid olanlarınızı bilelim diye..." (Muhammed, 31) ayetidir" demişlerdir. Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) Katade ve Mukâtll şöyle derler: "Ayet, "Muhammed, o peygamberlerin de, kendisinin görevini yerine getirdiği gibi, görevlerini yerine getirdiklerini bilsin diye..." manasındadır.Bu manaya göre, ifâdesinin başındaki "lâm", ayetten anlaşılan mahzûf bir şeye mutaaihktır. Buna göre, sanki, "Biz, kendinden önceki peygamberlerin de aynı hal Üzere, yani gerçek bir tebliğde bulunma hali üzere olduklarını bilsin diye, bu vahyin muhafaza edileceğini ona haber verdik" denilmek istenmiştir.

Mananın, "Peygamber, onların, yani, Cebrail'in ve peygamberlere gönderilen meleklerin, Rablerinden aldıkları görevleri bi-hakkın yerine getirdiklerini bilsin de, bu hususta şüphe etmesin ve bütün bunların, Allah'dan olan bir hak (gerçek) olduğunu anlasın" şeklinde olması da mümkündür.

2) Muhakkik alimlerin ekserisinin tercihine göre ayetin manası, "Allah, peygamberlerinin, Rablerinden gelen görevi hakkıyla ifa ettiklerini bilsin..." şeklindedir ki buradaki "bilme", tıpkı "Allah sizden, cihad edenleri bilmedikçe (ayırdetmedikce), cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz" (Al-i İmran,142) ayetindeki "bilme" gibidir. Buna göre mana, "Onlar, Rablerinin risalelerini tebliğ etmeleri için ve Cenâb-ı Hakk'ın da bu işin, onlardan bilfiil sudur ettiğini bilmesi, yani görmesi için..." şeklindedir.82[82]

Ma'dum (yok) "Şey" Sayılmaz

Bu ifade meçhul olarak "Bilinsin diye..." şeklinde de okunmuştur.

Ayetteki "O, onlar nezdinde olup bitenleri kuşatmış ve herşeyi tek tek saymış tesbit etmiştir" ifadesine gelince, buradaki, "O, onlar nezdinde olup bitenleri kuşatmıştır" cümlesi, Allah Teâlâ'nın cüziyyatı (detayları) bildiğinin; "O, herşeyi tek tek sayıp tesbit etmiştir" cümlesi de, bütün mevcudatı bildiğinin delilidir.

Buna göre şayet, "Sayılacak şeyleri saymak, sonlu-sınırlı şeyler için söz konusudur. Halbuki ayetteki, "her şeyi" ifadesi, bunların sınırsız olduğuna delalet eder. Binâenaleyh "ayette bir çelişki vardır?" denilirse, biz deriz ki: Sayılabilecek şeyleri sayıp tesbit etmenin, sonlu-sınırlı şeyler için söz konusu olduğunda şüphe yoktur. Fakat ayetteki "herşey" ifadesi, bunların sonsuz olmadıklarına delalet etmez. Çünkü bize göre "şey", mevcudat için kullanılır. Mevcudat ise sınırlıdır. Bu ayet, ma'dûmâtın "şey" olmadığına, kendisiyle istidlal edilen ayetlerden biridir. Bu böyledir. Çünkü "ma'dûmât", "şey" olmuş olsaydı, "eşya" (şeyler) sınırsız olurdu.

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/202-203.

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/203.

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/203.

Halbuki, "O, herşeyi tek tek sayıp tesbit etmiştir" ifadesi, bu sayılan şeylerin sınırlı-sonlu olmasını gerektirir. Dolayısıyla bu şeylerin, hem sınırlı, hem de sınırsız olduklarını söylemek gerekir ki bu imkansızdır. Bu sebeple, bu çelişkinin bertaraf olabilmesi için, "ma'dûmâf'a, "şey" denilemeyeceğine kesinkes hükmetmek gerekir. En iyi bilen Allah Sübhânehû ve Teâlâ'dır. Hamd, âlemlerin Rabbi'ne, salât-u selâm da, resullerin efendisi, nebilerin sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (âmin).83[83]

83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/203-204.

MÜZZEMMİL SURESİ

Yirmi ayat olup, Mekki'dlr.[1]

"Ey elbiselerine bürünüp yatan, birazı müstesna olmak üzere geceleyin kalk.Yansı miktarınca yahut ondan biraz daha az, biraz daha fazla ibadet için kalk. Kur'ân'ı da açık açık, tane tane oku!.." (Mûzzemmil, 1-4).
ifadesiyle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:[2]

Müzzemmil

Alimler, "bürünen" şahsın Hz. Peygamber (s.a.s) olduğu hususunda ittifak etmişlerdir, kelimesinin aslı, tâ ile
olup, bu da "elbisesine bürünen" demektir. Bu demektir ki, tâ,za'ya idğam edilmiştir. Aslı olanda böyledir.
Alimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in. elbisesine niçin büründüğü hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:
1) Ibn Abbas, şöyle der "Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelenlerin ilki, Cebrail (a.s)'dir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s), Cebrail (a.s)'den korktu ve bu sebeple, kendisini cin çarpacağını sanarak, o dağdan (Nur dağından) titreyerek geri döndü ve evine gelince, "Beni örtün!" deyiverdi. Bir gün yine, kendisine Cebrail (a.s) gelmiş ve ona nida ederek, "Ey örtüsüne bürünen..." demiştir."
2) Kelbî de, Hz. Peygamber (s.a.s)'İn elbisesine, namaza hazırlık olsun diye Süründüğünü söylemiştir ki, bu Ferrâ'nın tercihidir.
3) Hz. Peygamber (s.a.s), geceleyin bir kadifeye bürünmüş yatıyordu. Onun bu hali, hoş görülmeyerek kendisine nida edildi ve "Ey elbisesine bürünüp yatan; kalk, çullukla meşgul ol!" denildi.
4) Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Hatice (r.a)'nın peştamalına, kendisini teskin etmek
için, bürünmüştü. Bunun üzerine ona, "Ey bürünen, gece kalk!.." dendi. Bununla, adeta ona, "Nefsine hizmeti btrak da, kullukla meşgul ol!" denilmek istenmiştir.
5) İkrime de bu ayete, "Ey büyük iş altına giren, büyük iş yüklenen..." manasını vermiştir. Ki buna göreyüklenmek; de "taşıdı, yüklendi" anlamında olur.[3]

İkinci Mesele

İkrime kelimelerini şeddesiz ze ve şeddesiz dal; nûn'un ve şeddeli mîm ve se ile, ism-i fail ya da İsm-i mef'ûf olarak, müzzemmll ve rnüdessir (müzemmel ve müdesser) şeklinde okumuştur. Şimdi eğer bu kelime, ism-i fail kalıbında okunursa, mef'ûlü hazfedilmiş olur ve takdiri de "Ey kendisini bürüyen..." şeklinde olur. Bu gibi yerlerde mef'ulün hazfedilmesi fasîh sayılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu manada, "Çna her şeyden verilmiştir" (Nemi, 23) buyurmuştur ki, bu, demektir. Eğer bu kelime ism-i mef'ûl olarak okunursa, bu okuyuş da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ya kendisinin, yahut da bir başkasının onu örtmesinden dolayı okunmuş olur. Bu ifade, aslı üzere, şeklinde de okunmuştur.
Cenab-ı Hakk'ın, "Geceleyin kalk..." emrine gelince, bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır. [4]

Gece Namazının Farziyyeti Mensuh Mu?

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/205.
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/207.
[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/207-208.
[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/208.

İbn Abbas, Hz. Peygamber (s.a.s) ve Cenâb-ı Hakk'ın, "geceleyin kalk" emrinden dolayı, geceleyin kalkmanın farz oloduğunu;zira,emrin zahirinin vücub ifade ettiğini; ama daha sonra bunun neshedildiğini söylemişlerdir. Alimler,bu neshin sebebi hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:

a) Gece kalkmak işi, beş vakit namaz farz olunmazdan önce farz idi, ama bu beş vakit namaz ile neshedildi.

b) Cenâb-ı Hak, "... gecenin birazı müstesna, kalk! Yansı miktannca yahut ondan birazını eksilt... Yahut, üzerine artır..." buyurunca, ilgili şahıs, ne kadar kltacağını, geceden ne kadar kaldığını bttemedı. Dolayısıyla da, tarz olan
kadarını sürdurememe endişesiyle, bütün gece Bu da ona çok güç geldi. Çünkü, ayakları ve bacakları şişiverdi.. Böylece Allah Teâlâ, bu sûrenin sonundaki, "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun..."(Müzzemmil,20) emriyle, bunu neshetti. Ve bu hadise, İslâm'ın başlangıcındaki bir hadisedir. İbn Abbas sözüne devamla, "Bu farz kılış İle, onun neshedilmesi arasında bir yıl bulunur" demiştir.

Bir başka rivayetinde de o, "Bunun farz kılınışı Mekke'de neshedilmesi ise Medine'de olmuştur. Sonra bu miktar da, yine, beş vakit namaz ite neshedilmiştir." demiştir. Bu görüşü ile birinci görüşü arasındaki fark şudur: Birinci görüşte, teheccüdün farziyyeti,(önce), Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun..."emri ile; daha sonra da, beş vakit namazın farz kılınması ile nesholunmuştur. Ama, birinci görüşe göre, teheccüdün farz oluşunun nesh edilişi, doğrudan doğruya beş vakit namazın farz kılınması ile olmuştur.5[5]

Teheccüd, Hiç Farz Kılınmadı Görüşü

Bir kısım kimseler de şöyle demişlerdir: Teheccüd hiçbir zaman farz olmamıştır. Bunun delili ise şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Gecenin birazında da, senin için nafile olmak üzere, teheccüd namazı kıl" (İsra, 79) emridir. Böylece Cenâb-ı Hak, teheccüdün, Hz. Peygamber (s.a.s)'e farz değil, nafile olduğunu beyan etmiştir, İbn Abbas buna,"Bu ayetin manası, "Sana alabildiğine farz olarak..." şeklindedir" diyerek cevap vermiştir.

2) Teheccüd, şayet Hz. Peygamber (s.a.s)'e vacip olmuş olsaydı, Cenâbn Hakk'ın, "Ona uyunuz... "(A'raf,158) ayetinden dolayı, ümmetine de vacib olurdu ve dolayısıyla, neshin varid oluşu, aslın hilafına bir hareket olmuş olurdu.

3) Bazıları da, teheccüdün vacib olmadığı hususunda şu şekilde istidlal etmişlerdir: Cenâb-ı Hak "... yansı miktannca yahut ondan birazım eksilt..." buyurmuş, böylece bu işi, mükellefin re'yine havale etmiştir. Böyle olan şey ise, vacib olmaz.. Bu izah zayıftır; çünkü, bir kimsenin, "Sana gece kâim olmanı, kalkıp namaz kılmanı farz kıldım.. Ama bunun, az ya da çok olarak takdir ve tayini senin reyine bırakılmıştır" demesi aklen uzak sayılmaz. Sonra, teheccüdün vacib olmadığını söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın, İfadesine tutunulmasına karşılık şu cevabı vermişlerdir: "Bu emrin zahiri, nedb ifade eder. Çünkü biz, Allah'ın emirlerini, bazan nedb, bazan da vücub ifade ettiğini görmekteyiz. Dolayısıyla, müşterekliği ve mecazlığı bertaraf etmek için, bu iki uç arasındaki müşterek noktayı ifade ettiğini söylemek gerekir. Bu nokta ise, yapma tarafının, yapmama tarafına tercih edilmesidir. Ama, bu işin terkedilebileceği hususu ise, aslın muktezasına göre sabittir. Emrin muktezasına göre yapılma ve kılınma tarafı; aslın muktezasına göre de, kılınmama tarafı tahakkuk edebileceğine göre, bu emir, mendub olmuş olur. Allah en iyi bilendir.6[6]

İkinci Mesele

Ebu's-Simâl, mîm'in fethası ile; diğerleri ise, mîm'in dammesi ile şeklinde okumuşlardır. Ebû'l-

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/208.

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/209.

Feth Ibn Cinnî şöyle demiştir: "Harekelemenin maksadı, içtimai sakineynden kaçınmaktır. Binâenaleyh, hangi harekeyle
harekelenirse, bu maksat hasıl olmuş demektir. Kutrub, kurradan yi okumada lamın ve mîm'in ref'i ile kulu'l-hakke ve kumu'l-leyle kıraatlerini nakletmiş ve sonra da şöyle demiştir: Bu harfleri kull ve kuml diye meksûr okuyanlar, aslı üzere böyle okumuşlardır; damme (ref) ile kulu ve kumu okuyanlar "itbâ" yapmışlar, fetha ile kule ve kume diye okuyanlar ise, fethanın hafifliğine meyletmişlerdir.7[7]

Ayetteki İstisna

Cenâb-ı Hakk'ın "Gecenin birazından gayn (saatlerinde) kalk. Yansı miktannca yahut ondan birazını eksilt. Yahut üzerine arbr" ayetine gelince bil ki insanlar, bu ayetin tefsiri hususunda çok şey söylemişlerdir. Bence bu hususta, şu iki özel izah yapılabilir:
1) Ayetteki, "birazından gayrı" ifadesiyle, "gecenin üçte biri"manası kastedilmiş olup, bunun delili; "Şüphe yok ki Rabbin senin gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu ... biliyor" (Müzzemmil, 20) ayetidir. Binâenaleyh bu ayet, vacib olan miktarın en çoğunun, üçte-iki olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu gecenin üçte biri kadarını uyumanın caiz olduğunu gösterir. Durum böyle olunca da ayetteki, "Gecenin birazı müstesna kalk" ifadesi ile kastedilenin, üçte-biri olması gerekir. Bu sebeple de, emrinin manası, "Gecenin üçte ikisini kıyamda (namazda) bulun" şeklinde olur. Hak Teâlâ bundan sonra "yarısı miktannca" buyurmuştur ki bu da, "yahut yarısını kıyamla geçir" demektir. Bu tıpkı senin "ister sununla, ister bununla otur" manasında, demen gibi olur. Bu demektir ki ayette, atıf vâv'ı mahzuftur.
Buna göre ayetin takdiri manası, "Gecenin üçte ikisinde, yahut yarısında kalk, yahut yarısından noksan et, yahut yarısına ilavede bulun" şeklinde olur. Bu izaha göre, üçte-iki, ilavenin en fazlası; ücte-bir de noksanın en fazlası olmuş olur. Böylece de vâclb (farz) olan ücte-bir olmuş olur. Üçte-bire ilave de mendub olmuş olur. Buna göre şayet, "Sizin yaptığınız bu tefsire göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendisine farz olanı terketmiş olması gerekir, Çünkü Hak Teâlâ, "Şüphe yok ki Rabbin, senin gecenin üçte-ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte-biri kadar kıyamda durduğunu („.) biliyor"(Müzzemmil,20) buyurmuştur. Binâenaleyh kim bu kelimeleri, "cerr" ile, "nısfını, sülüsihî" şeklinde okursa, mana "Rabbin üçte ikiden, yandan ve üçte birden daha az kalktığını biliyor" şeklinde olur. Dolayısıyla üçte-bir vacib olduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine vacib (farz) ofan miktarı yerine getirmemiş olur" denilirse, biz deriz ki: Bunlar, bu üçte-biri ictihadla tayin ediyorlar. Şu halde onlar çoğu kez bu ictihadlannda (takdir ve tahminlerinde) yanılmış, böylece de o üçte birden biraz daha noksan yapmış olabilirler. Böylece de bu, cüzlerin Allah katında sınırlanmasıyla bilinen, gecenin üçte-birinden daha az olmuş olur. Bundan Ötürü Cenâb-ı Hak onlara, "O (Allah) bunu sizin sayamayacağınızı bildi... " (Müzzemil, 20) buyurmuştur.
2) Ayetteki "yansı" ifadesi, " kafilen" (birazı) ifadesinin tefsiriyyesi olabilir. Bunun
böyle olması, şu ıkı sebepten oturu mümkündür:
a) Birşeyin nısfı (yansı), bütününe nisbetle azdır (kalildir).
b) Farz olan "yarısı" olduğuna göre, bunu yerine getiren, bu mükellefiyetin sorumluluğundan, bunun üzerine azıcık birşey eklemeden, kurtulduğuna emin olamaz. Böylece bu iş gerçekte yarı artı birazcık birşey olmuş olur. Dolayısıyla da geriye kalan bundan daha azı olmuş olur.
Bunun böyle ofduğu sabit olduğuna göre, diyoruz ki: Bu ifadenin manası, "Gecenin yansı müstesna, gece kalk (namaz kıl)" şeklindedir. Böylece elde edilen netice "Sen gecenin yansını kıyamda geçir" manası olmuş olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yahut ondan birazını eksilt" buyurmuştur ki bu, "Yahut o yarıdan, yarısını eksilt" demek olur. Böylece geriye dörtte bir kalmış olur. Cenâb-ı Hak daha sonra, "Yahut onun üzerine artır" bsuyurmuştur ki bu, "Bu yarının üzerine yarısını kat" demektir. Böylece de toplam, dörtte üçü olmuş otur. Bu durumda

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/209.

da ayet, Hak Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, gecenin yarısının tamamı, dörtte birini ve dörtte üçü sırasında muhayyer bıraktığı neticesine varır. Bu izaha göre, mutlaka yerine getirilmesi gerekli gece kıyamı, dörtte bir olmuş olur. Bunun üzerine ilave ise, mendub ve nafite olmuş olur.
Bu tefsire göre, bahsettiğimiz problem büsbütün ortadan kalkmış olur. Çünkü Hak Teâlâ'nın "Şüphe yok ki Rabbin senin gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yansı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu... biliyor" (Müzzemmil,20) ayeti, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gecenin üçte ikisinde, yarısında ve üçte birinde, kıyamda olmadığına delalet eder. Çünkü farz olan, sadece dörtte-biri kıyamda geçirmek olunca, üçte birin yerine getirilmiş olmasında, o farzdan birşey terkedilmiş olmaz. Böylece de ileri sürülen probtem ortadan kalkmış olur. Allah en iyi bilendir.8[8]

Kur'an'ı Tertîl İle Oku

Cenâb-ı Hak, "Kur'an'ı da açık-açık tane-tane oku"buyurmuştur. Zeccac, "Bu ifadenin manası, "Onu açık bir şekilde oku" şeklindedir. Kur'ân'ı açık bir şekilde okumak ise, Kur'ân hususunda acele etmekle olmaz. Aksine onun bütün harflerinin, ortaya konulması ve o harflerin hakkının tastamam verilmesiyle olur" demiştir. Müberred de, bu ifadenin aslının, ön dişler arasında fazla olmayan bir seyreklik bulunduğunda söylenen deyimine raci olduğunu söylemiştir. Leys ise, "Tertîl, bir şeyi sırası üzere, tek tek yapmak" demektir. ifâdesi de güzel bir şekilde dizilmiş" manasınadır. O halde, sen sözde yavaş-yavaş, itinalı davranıp, onu güzel bir şekilde sıralar, dizersen, dersin" demiştir. Ayetteki bu kelime de, emredilen şeyin vücûbiyyetini (farziyyetini) ve okuyan kimsenin mutlaka uyması gerektiği hususu te'kid eden bir ifadedir.
Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gece namaz kılmasını emredince, o ayetlerin hakikatleri ve incelikleri hususunda iyice düşünebilmesi için, Kur'ân'ı "tirtil" ile (tane-tane) okumasını emretmiştir. Binâenaleyh Allah'ın zikrine (yadına) vuslat sağlanınca, kişi Allah'ın azametini ve celalini anlar. Va'd ve va'îdine vuslat sağlayınca da ümit ve korku elde edilmiş olur. Bu durumda da marifetullah nuru ile kalbi aydınlanmış olur. Kur'ân'ı hızlı okumak ise, kişinin onun manalarına vukuf sağlayamadığını gösterir. Çünkü nefis, ruhani-manevi-ilahi şeyleri zikretmek (amp-hatıriamak) ile sevinir. Birşey ile sevinen de, onu (sıkça) yadetmeyi sever. Birşeyi seven ise, onun üzerinden hızlıca geçmez. Böylece "tertil"in maksadının, kalbin huzuru ve marifetullah'ın kemale ermesi olduğu ortaya çıkmış olur.9[9]

Ağırlığı Olan Bir Söz: Kur'ân

"Gerçekten Biz sana ağır bir söz vahyediyoruz" (Mûzzemmil, S).
Alimler, "sakil" (ağır) kelimesiyle ilgili şu İzahları yapmışlardır:
a) Bana göre tercihe şayan olan, bu sözün ağır oluşu İle kastedilen, onun kadr-u kıymetinin büyük ve yüce oluşudur. Çünkü enfes ve kıymetli olan herşey "sakirdir, "sakil”dir, “sikl”(yani ağırdır) İşte Atanın rivayetine göre İbn Abbas (r.a.)’ın bu ayete, "Büyük bir söz" vahyettik" manasını verişi de aynı mahiyettedir.10[10]

Ağır Yüke Hazırlama

Buna göre ayetin, daha önceki ayetlerle münasebeti şöyledir: Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, gece namaz kılmasını emredince, sanki "Biz sana gece kıyamını (namazını) emrettik. Çünkü sana, büyük bir söz vahyediyoruz. Binâenaleyh kendini bu büyük sözü almaya müsait hale getirmek için, mutlaka gayret göstermen gerekir. Kendini buna hazırlaman da ancak

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/209-211.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/211.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/211-212.

gece namazı kılmanla olur. Çünkü kapkaranlık gecede insan, Allah'a ibadetle meşgul olur, O'nun zikrine yönelir, O'na övgüde bulunur, huzurunda yalvarır-yakarır ve bütün bunları yaparken de orada maddî-manevî hiç başka bir engel yer almaz İse, İnsanın nefsi (ruhu), Allah'ın celalinin, kendisinde işrâkına (ışıldamasına) müsait hale gelir. İnsan olarak taşıdığı güç nisbetinde, hem tam bir tecerrüde, hem de büyük bir inkişafa hazır hale gelir. Gece namazının, nefsin (ruhun) bu şeylere müsait hale gelmesinde bir tesiri bulunduğu için, Cenâb-ı Hak, "Ben sana gece namazını kılmanı emrettim. Çünkü sana ağır bir söz vahyediyoruz. O halde kendini bunu alacak hale getirmeye gayret et" demiştir. Bu mananın tamamı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Yılınızın günleri içerisinde, Rabbinizin bir takım bağış-lütuf (zamanlan) vardır. O zamanları yakalamaya çalışın" hadis-i şerif indedir.11[11]

Ağır Sıfatının Manaları

b) "Ağır bir söz" ifadesiyle kastedilen Kur'ân-ı Kerîm ve genel manada bütün mükellefler için, özel manada da Hz. Peygamber (s.a.s)'in zor ve güç mükellefiyetler demek olan Kur'ânî emir ve yasaklardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bunları bizatihi yüklenmiş ve ümmetine tebliğ etmiştir. Velhasıl bunun ağır, onunla amel etmenin ağırlığı manasına varıp dayanır. Zira mükellefiyet, yapılmasında külfet ve meşakkatin bulunduğu şeyleri üstlenmek manasınadır.

c) Hasan el-Basrî'nin "O, (Kur'ân), kıyamet günü mizanda ağırdır" dediği rivayet edilmliştir. Bu, Kur'ân'ın sağladığı menfaatin çokluğuna ve onunla amel etmenin mükafaatının bolluğuna bir işarettir.

d) Bununla, o Kur'ân'ın, kendisine vahyedildiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağır geldiği anlatılmak istenmiştir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), deve üzerinde İken vahiy geldiğinde, üzerindeki bu iş, o deveye öylesine ağır gelirdi ki böylece çenesi ile göğsünün çukurunu yere kor, daha hareket edemezdi.

İbn Abbas (r.a), "Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy geldiğinde, bu ona çok ağır gelir ve yüzünün rengi değişirdi" dediği rivayet edilir; Hz. Alsa (r.a)'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'i, soğuk bir günde vahiy inerken gördüm: O vahiy (meleği) kendisinden ayrıldığında, alnından terler akıyordu."

e) Ferrâ, bu ifadeye, "hafif ve değersiz olmayan bir söz" manasını vermiş ve "Çünkü bu, Tebareke ve Teâla olan Rabbimizin kelamıdır" demiştir.

f) Zeccâc, "Bu, doğruluğu, açıklaması ve faydası açısından son derece güçlü bir sözdür" manasını vermiş ve "Bu tıpkı, bir sözü güzel bulup, onun hikmet ve beyandaki yerine oturduğunu gördüğünde söylediğin, "Bu ağır bir söz, kıymetli bir kelamdır" sözü gibidir" demiştir.

g) Ebû Ali el-Farisî de, "Bu, sırlarını ve içyüzlerini ortaya koyup, dinlerini ve sözlerini boşa çıkarıp çürüttüğü için, münafıklara ağır gelen bir sözdür" manasını vermiştir.

h) Ağır olan bir şeye yakışan, bulunduğu yerde sabit kalıp, oradan kıpırdamamasıdır. Binâenaleyh ayetteki, "ağır" sözü, Kur'ân'ın, kıyamete kadar, her zaman bakî kalacağına bir kinaye (bir işaret) olup, tıpkı "Şüphesiz o zikri (Kur'ân'ı) Biz indirdik. Onu yine Biz koruyacağız" (Hicr, 9) ayeti gibidir.

i) Bu, "Akıl, tek başına, onun faydalarını ve manalarını tamamen anlayıp-ihata edemez" manasında ağırdır. Binâenaleyh kelamcılar onun ma'kulatının (akılla anlaşılan şeylerinin) denizine dalmış; fukaha da onun hükümlerini İncelemeye yönelmiş; keza dilciler, nahivciler ve me'ânî alimleri de, Kur'ân'ı incelemeye yönelmişler, ama yine sonra gelen herkes, o eskilerin ulaşamadığı yeni yeni faydalar, hikmetler ve manalar yakalayabilmişlerdir. Böylece tek bir insanın, onu tek başına taşımayacağını, o yükün altına giremeyeceğini anlamış bulunuyoruz. Bu sebeple de Kur'ân, mahlûkatın kendini taşımaktan aciz olduğu ağır bir yük gibi olmuş olur.

k) Kur'ân, muhkem ve müteşabihi, nâsih ve mensûhu ihtiva ettiği için ağırdır. Çünkü aklî ve

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtîhu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/212.

hikemî ilimlerin tümünü kuşatan (bilen) derin alimler hariç, hiç kimse bu kısımları birbirinden seçemez. Böyle olunca da hiç şüphesiz bu Kur'ân'ı çepeçevre kuşatmak, çoğu insana ağır gelir.[12][12]

Gece İbadetindeki Neşve

"Hakikaten gece kalkan kişi hem uygunluk itibariyle daha kuvvetlidir, hem kıraatçe daha sağlamdır" (Müzzemmil, 6).
Arapça'da, denilir ise, meydana getirmek anlamındadır. O halde, meydana gelen her şey, "naşi " olmuş olur. Çünkü, Arapça'da, erkek (müzekker) için "nâşlun", müennes içinse, "nâşletun" denilir.
Bunu iyice kavradığına göre, şimdi, biz diyoruz ki, ayetteki, ifadesiyle ilgili olarak şu iki görüş iteri sürülmüştür:
1) Bu, "gecenin saatleri ve vakitleri" demektir.
2) Bu, "gecenin saatlerinde meydana gelen işler" demektir.
Birinci Görüşe gelince, Ebû Ubeyde, "gecenin saatleri ve birbirini izleyen parçalan" demektir. Çünkü bu cüzler, peşpeşe meydana gelirler. Dolayısıyla da bunlar, olmuş olurlar" demektir. Sonra bu görüşü savunanlar da, kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, kimileri, gecenin tümüne feJtf adının verildiğini söylemektedirler. İbn Ebf Muleyke, şunu rivayet etmiştir: "İbn Abbas ve İbnu'z-Zubeyr'e, "nâşlete'l-leyl"in ne demek olduğunu sordum da, o, "Bu, gecenin tümüdür" dedi". Zeynu'l-Abidîn (r.a) de, bu ifadenin, "akşamla yatsı arası vakit" manasına geldiğini söylemiştir ki, bu, Sald ibn Cübeyr, Dahhfik ve Kisai'nin görüşüdür. Bunlar, "Çünkü, gecenin "nâşi'esi", gecenin karanlığının başladığı zaman demektir" demişlerdir.
İkinci Görüce, yani, "nâşi'e"nin, gece yapılan işler anlamına geldiğini söyleyen görüşe gelince, alimler bu hususta şu izahtan yapmışlardır:
a) "geceleyin, yatağından ibadet için kalkan nefs, can" demek olup, bu, yükseldiğinde, belirdiğinde, bulut hakkında söylenilen, "Bulut peydah oldu, çıktı., belirdi.." ifadesine varıp dayanır.
b) Bu ifade, uykudan sonra, geceleyin yapılan kıyamdan ibarettir. İbnu'l-A'râbî, "Gecenin başında bir miktar uyuyup sonra kalktın mı, işte "neş'etun" budur; "nftşletu'1-leyl" ifadesi de, işte buna dayanır.
Bence bu hususta yapılabilecek bir üçüncü izah da şudur: İnsan, karanlık bir gecede, karanlık bir evde, hislerinin mahsüsat (maddî) aleminden herhangi bir şeyle meşgul olmadığı bir yerde, ibadete ve zikre yöneldiğinde, bu kimsenin kalbi, ruhanî (manevi) bir takım düşüncelere, ilahî bir takım fikirlere yönelir. Ama, gündüzün insanın duyu organları (havas), mahsüsat (maddî) alemiyle meşgul olduğu için, kişinin nefsi (ruhu), maddi alemle meşgul olmuş olur, böylece de ruhani haller için elverişli olmaz.. Müsait ve boş değildir. O halde, "nftşlete'Meyl" ifadesiyle, duyu organlarının maddi alemle irtibatının kesilmiş olması sebebiyle, karanlık gecede inkişaf eden o ruhani vvrdtor ve nurani hatıralar kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak bunlara, "nâşiete'l-leyl" adını vermiştir, çünkü bunlar, nefsi meşgul eden hislerin (duyuların), geceleiyin boş; gündüzleyin ise meşgul olmaları sebebiyle, ancak gece meydana gelirler. Gece neşvestnde neş'et eden durumların ayrıntıları ise zikredilmiyor. Şunlar olabilir: Gah fikir ve düşünceler, gah birtakım nurlar nur, mükâşefeler, bazan kudsî alemle yüzyüze gelindiği için sevinç ve sürurlar, bazan o kudsî alemden duyulan mehabet ve ürkeklikler, gâh hayal penceresine açılan harika durumlar... İşte, bu geceleyin neş'et eden bu işler, kendisini hiçbir derleyicinin derleyemeyeceği, muhtevasında pekçok türler bulunan pekçok cinsler olup; ve fakat bunlar da, "neş'et eden şeyler" olduğu için, Cenâb-ı Hak bunları, ancak diye tavsif etmiştir.
Ayetteki, ifâdesine gelince, buradaki kelimesi, uyum, muvaffakat "münasebet manalarına

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/212-213.

gelip, Arapça'da, "Falanca ile şu şekilde uyum sağladık, anlaştık.." deyiminde kullanılan ifâdesine vanp dayanır ki, "Allah'ın haram kıldığının sayısına uygun düşülsünler diye..." (Tevbe, 37) ayeti de bu anlamdadır.
Şimdi, ayetteki, üşü kelimesini biz, "gecenin saatleri" anlamına alırsak, mana, "bu saatler ve bu anlar, meydana gelen huşu ve ihlasa, alabildiğine muvaffıktır" seklinde olur; yok eğer, "uykusundan uyanan can, "nefs" anlamına alırsak, bu zaman da, "o nefsin kalbi ile lisanı arasındaki alabildiğine uyum" anlamına gelmiş olur; eğer biz bu ifadeyi, gece namazı kılmak anlamına alırsak, bu ifadeler ile huşu ve ihlas kastedilmiş olur. Yok eğer, benim bahsettiğim manada ele alırsak, o zaman mana, "Bu sa'y ü gayretlerin, geceleyin meydana gelecek mükasefelere ulaşmaları, gündüzden daha iyi ve ileri bir derecede olur.." şeklinde olur. Hasan el-Basrî de, mahlukatı görme diye bir şey kalmadığı için, "Gizli ile aşikar arasında, alabildğine uyumlu, mutabık.." manasını vermiştir.13[13]

İkinci Mesele

Bu ifade, vav'ın fethası ve kesresi ile, şeklinde okunmuştur. Ki, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Ferrâ, bu ifadeye, "alabildiğine sebatlı, adeta sivillenmiş" manasını vermiştir. Çünkü insanlar, gündüzün geçimden dolayı, hep koşuştururlar, sağa sola gider gelirler.
2) "Namaz kılana, gündüz namazlarından daha ağır ve daha çetin..." demektir. Buna göre bu ifade, onlara onunla birlikte bulunmaları ağır geldiği için, senin "Falancaların, otoritelerinin ağırlığı o topluluğa,
zor geldi" şeklindeki sözüne varıp dayanır. Hadiste de, "Ey Allahım, mudara olan şiddetini artır" şeklinde varit olmuştur. Böylece, Allah Teâlâ, nebisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, geceleyin kıyamda olmadaki mükafaatın, "vad'a-uyum"un şiddet ve ağırlığına göre olduğunu bildirmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "ibadetlerin en efdali, en zor olanıdır" anlamındaki, hadisi de bunun bir benzeridir. Ebû Ubeyde, birinci kıraati tercih ederek şöyle der: "Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, geceleyin namaz kılmasını emredince, bu ayeti zikretmiştir.
Buna göre Cenâb-ı Hak adeta "Ben sana geceleyin namaz kılmanı emrettim. Çünkü, geceleyin, kalb ile dilin uyum sağlaması kemal ve doruk noktasına ulaşır. Aynı zamanda da, geceleyin gönle gelen, fikir, hatıra ve düşünceler, ruhani mükaşefeleri daha fazla elde ederler" demiştir.
Ayetteki, "hem kıraatçe daha sağlamdır" tavsifine gelince, bu hususta şöyle iki mesele vardır.14[14]

Birinci Mesele

Ibn Abbas bu ifadeye, "Lafız açısından daha güzeldir' manasını verirken, İbn Kuteybe şöyle dmektedir: "Çünkü,
geceleyin sesler diner, hareketler sona erer, söz netletleşir. Kişinin, duyup anlamasının arasına herhangi bir engel girmez.."15[15]

Kıraatler Konusunda Önemli Bir Not

Enes, "Sözce daha doğrudur.." şeklinde okumuş, bunun üzerine ona, "Ey Ebu Hamza. bu ifade, şeklindedir" denilince, Enes, aynı anlamdadır" demiştir. Ibn Clnnîde, "Bu, insanların, manayı nazarı dikkate almaları gerektiğine, manayı yakaladıklarında ise, lafızlara iltifat etmeyebileceklerine delalet eder" demiştir. Ki bunun bir benzeri de şu rivayettir: Ebu's-Sivar

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/213-215.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/215.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/215-216.

el-Gınavî ayetteki, sıifadesini, noktasız olarak ha ile şeklinde okuyunca, kendisine, "Ayette şeklindedir, şeklindedir" denilince o, ve aynı anlamdadır" demiştir.
Ben de derim ki: "Bunların bu sözlerini, "Bunlar da, bizzat Kur'ân'ın kendisi ve onun lafzıdır" manasına değil de, Kur'ân'ın lafzını tefsir için zikretmiş olduklarına hamletmemiz gerekir. Çünkü biz, İbn Clnnî'nin dediği şeyi benimseyecek olsaydık, Kur'ân'ın lafızlarına karşı güven kalkar ve biz, bu okuyuşunda bazan isabet, bazan da hata edeceği için, herkesin o manaya uygun gördüğü bir lafızla, o manayı ifade edebileceğini caiz görmüş olurduk. Ki bu da, Kur'ân'dan olurdu. Böylece, bunun bizim bahsettiğimiz manaya hamledilmesi gerektiği sabit olmuş olur.16[16]

Gündüz Mesaisi

"Çünkü gündüz senin için uzun bir meşguliyet var" (Müzzammil, 7).
Bu ayetle ilgifi söyle iki mesele var:17[17]

Birinci Mesele

Müberred, ayetteki, kelimesine, "gerekli olan şeyler için çabalaman, dönüp dolaşman..." manasını vermiştir. Bundan ötürü, eliyle-ayağıyla çabalayıp tersyüz yaptığı için yüzen kimseye "sabin" denmiştir. Ayetin manasının ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:
1) Gündüz işlerin için dönüp-dolaşman, çalışıp-çabalaman söz konusudur. Dolayısıyla sen Allah'a hizmet için ancak geceleyin boşalırsın. Binâenaleyh sana gece namaz kılmanı emrettim.
2) Zeccâc "Eğer geceleyin uyku ve istirahat gibi şeyleri temin edemezsen, gündüz boş vaktin var. Dolayısıyla bu vaktini bunlara harca" manasını vermiştir.18[18]

İkinci Mesele

kelimesi "hî" ile şeklinde de okunmuştur ki bu da, yünün atılıp-çırpılması manasındaki, "sebhl"-s-sûf" ifadesinden alınmıştır. Çünkü gündüz kalb, meşguliyetler sebebiyle darmadağınık olur ve çeşitli sebepler yüzünden kalbin himmetleri farklı farklı olur.19[19]

Tebettül veya Vuslat

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e önce gece namaz kılmasını emretmiş, sonra da niçin gündüz değil de gece namaz kılmasını emredişinin sebebini zikretmiş. Daha sonra da gece namaz kılarken yapılması gereken amellerin en kıymetlisinin ne olduğunu şöyle beyan buyurmuştur:20[20]

"Rabbinin adını an ve yalnız O'na yöne!" (Müzzemmll, 8).
Bu ayet, Allah Teâlâ'nın şu iki şeyi emrettiğine delalet etmektedir:
a) Zikir,
b) Tebettül.
Zikire gelince, bil ki Allah Teâlâ burada, "Rabbinin adını zikret" buyurmuş, bir başka ayette de, "Rabbini içinden, yalvararak ve korkarak (fakat) yüksek olmayan bir sesle sabah ve akşam an (Araf, 205) buyurmuştur. Çünkü işin başında bir müddet dil ile mutlaka o ismi

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/216.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/216.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/216.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/216-217.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/217.

zikretmek gerekir. Daha sonra o isim zail olur, geride müsemmâ kalır. Binâenaleyh iste ilk derece burada, "Rabbinin adını an" ayetiyle; ikincisi de, diğer sûredeki, "Rabbini içinden ..(Araf, 105) ayetiyle anlatılmıştır. Sen Rabbinin rubûbiyyetini mütalaa ettiğin makamda, ancak Rabbinin zikriyle meşgul olmuş olursun. O'nun rubûbiyyeti ise, seni çeşitli şekillerde eğitmesi ve sana ihsanda (iyiliklerde) bulunması demektir. Bu makamda bulunduğun müddetçe, kalbin o'nun nimet ve ihsanlarını mütalaa etmek (düşünmek)le meşgul olur. Dolayısıyla da kalbin bizzat O'nunla içice olmaz, O'nda müstağrak olmaz. Bu durumda git gide yükseliş artar. Böylece de artık O'nun ulûhiyyetini zikreder hale gelirsin ki işte bu makama, Hak Teâlâ, "Babalarınızı (atalarınızı) anısınız gibi, hatta ondan daha ileri bir derecede Allah'ı zikredin, anın "(Bakara, 200) ayetiyle işaret etmiştir.

İnsan bu noktada, heybet ve haşyet makamında olmuş olur. Çünkü ulûhiyyet, Cenâb-ı Hakk'ın kahhâriyyetine, izzetine, ulûhiyyetine ve samediyyetine bir işarettir. Kul, bu makamda, buradan ifadelerin anlatmaktan aciz kaldığı, işaretlerin kendisine yetişemediği tek kimlik (hüviyet) makamına geçinceye kadar, Cenâb-ı Hakk'ın celâl, tenzîh ve takdis makamında dönüp dolaşır. İşte bu noktada tek hakka varma tecelli eder. Sonra kul bu noktada durur. Çünkü artık bu noktada, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarına benzer bir sıfat yoktur ki kul buradan o sıfata intikal etsin. Aklın bakışı bir parçadan diğer parçaya geçinceye kadar, bu kimlik (hüviyet) teşekkül etmez. İnsanın kendisinden algılanan hallerden hiçbirine de uygun düşmez ki bu, mukayese yoluyla anlatabilsin. O halele her zahirin zuhurunun başlangıcı olduğu için bu halter zahirdir, açıktır. Bütün mahlukatın akıllarının üstünde bir hal olduğu için de, bu haller batındır (gizlidir). Çok açık olduğu için, akıllara perdelenen - gizli kalan, nuru mükemmel olduğu için de akılların idrakine kapalı olan o yüce zatı noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.

Hak Teâlâ'nın, "Yalnız O'na tebettül et, O'na yönel" ifadesiyle anlattığı "tebettül"e gelince, bu hususta söyle iki mesele var:[21][21]

Birinci Mesele

Bil ki bütün müfessirler, "tebettül'ü, "ihlaslı olma" manasına almışlardır. Arapça'da "tebettül"ün asıl manası, (ilgi ve alakayı) kesip (bir yere) yÖnelmek"dir. Nitekim ibadette, herşeyden alakayı kesip, sadece Allah'a yöneldiği için Hz. Meryem'e "betül" denilmiştir. Yine veren kimsenin malından kesilip alındığı için sadakaya îia "sadakattin betletün" denilir. Leys, "tebtîlin, birşeyi birşeyden ayırma manasına geldiğini, "betül' 'ün ise, erkeklere arzu duymayan, onlardan sıkılıp geri duran dendiğini söylemiştir.

Bunu iyice kavradığına göre bil ki bu hususta müfessirlerin çeşitli ifadeleri var: Ferra şöyle der: "Âbid bir zat, herşeyi bir tarafa atıp, kendisini ibadete verdiğinde, herşeyden ilgi ve alakayı kesip, "Allah'ın emrine ve itaatına döndü" manasında, denilir. "Zeyd b. Eşlem de, "tebettül" dünyayı, içindeki herşey ile birlikte bırakıp, Allah'ın katında olan şeyi arama, onu elde etmeye çalışma manasına geldiğini söylemiştir.

Bit ki bu ayetin manası, bu zahir ehlinin dedikleri manaların üstündedir. Çünkü "O'na tebettül et" ayeti, "O'na yönel" demektir. Binâenaleyh ahtretin peşinde koşan kimse, Allah'a yönelmiş sayılmaz. Aksine âhirete yönelmiş olur. Allah'a ibadet etmekte meşgul olan, Allah'a değil, ibadete yönelmiş olur. Marifetullah'ı isteyen kimse de, Allah'a değil Marifetultah'a yönelmiş olur. Binâenaleyh sırf ibadet olduğu için veya mükafaat elde etmek için, yahut da bu kutluk ite tam manada kul olmak için ibadet eden herkes Allah'dan başkasına yönelmiş olur. Yine irfanı (marifeti) irfan için tercih eden, irfana yönelmiş olur. Ama kulluğu kulluk için değil, Ma'bud için; irfanı da irfan için değil, Maruf için tercih eden kimse ise, vuslatın deryasına dalmış olur.

İşte bu, sözlerin anlatmaktan aciz kaldığı, hayallerin anlatamadığı bir makamdır. Binâenaleyh bu makamı elde etmek isteyen kimseler, eseri dinleyenlerden değil, o aynın (zatın) bizzat kendisine vasıl olanlardan olsun. İnsan bu makama ancak atabildiğine bir yüce aşka düştüğünde misal bulabilir. Kişinin bedeni bu aşk sebebiyle hastalanıp; kuvveleri çalışmaz hale gelip; gözleri kör olup, maksadları büsbütün zail olup; nefsi, ma'şûkun dışındaki herşeyden alakayı tamamen kestiği zaman, ma'şûka yönelme ile, ma'şûku görmeye yönelme arasındaki fark ortaya çıkar.22[22]

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/217-218.

Tebtilde Olmayan İncelik Tebettülde

Normalde burada, ya yahut da, denilmesi gerekirdi. Fakat Cenâb-ı Hak böyle buyurmamış ve ayetteki ince ifadeyi tercih etmiştir. Bundaki incelik şudur: Bizzat maksud olan tebettül (Allah'a yöneliştir."Tebtîl" (yöneltme) ye gelince, bu bir tasarruftur. Tasarrufla meşgul olan ise Allah'a yönelmiş olmaz. Çünkü başkasıyla meşgul olan, "munkatt ila'llah" (başka herşeyden kesilmiş Allah'a yönelmiş) olamaz. Fakat "tebettül"ün olabilmesi için, önce bir "tebtiI" lazımdır. Nitekim Hak Teâla, "Bizim için cihad edenleri Biz yollarımıza sevkederiz"(Ankebut,69) buyurmuş ve "tebettül"ün herşeyden Önce bizzat kastedilen bir şey, "tebtîT'in ise mutlaka gerekli bir şey olan, fakat bizzat kastedilen değil, bilvasıta (vasıta olarak) kastedilen bir şey olduğuna işaret etmek için, tebettütü ilk olarak, "tebtîl'i ikinci olarak zikretmiştir.23[23]

Maşrik ve Mağribin Rabbi

Bil ki Allah Teâlâ, önce zikri, sonra da tebettülü emredince, bunun sebebini de bildirerek şöyle buyurmuştur:
"(O), doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir tanrı yok. O halde O'nu vekil edin" (Müzzammil, 0).
Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:24[24]

Muhabbetin Sebebi

Bil ki O'na yönkeliş (tebettül), ancak muhabbetin (sevginin) oluşmasından sonra elde edilir. Muhabbet (sevilmek) ise, ancak Allah'a yakışır. Çünkü sevginin sebebi, ya kemal (mükemmellik), ya da tekmil (mükemmelleştirme)dir. Kemal, zatı gereği mahbûb (sevimli) olduğu İçin sevilir. Çünkü başka birşeyden ötürü, birşeyin mahbûb (sevimli) olmasının imkansızlığı malumdur. Aksi halde teselsül gerekir. Bu durumda da en sonunda, mutlaka zatı gereği makbûb olan birşeye varıp ulaşmak gerekir. O halde kemal, zatı gereği mahbubdur. Çünkü mesela bin yıl önce yaşamış falanca zatın, diğer insanlardan daha fazla ilme sahip olduğuna inanan bir kimsenin meyli ve sevgisi ister istemez ona yönelir ve onu sever. (Zaloğlu) Rü«tem'in diğer insanlardan daha cesur olduğuna inanan, ister istemez ona hayranlık duyar. Binâenaleyh biz, kemalin, zatı gereği mahbûb (sevimli) olduğunu anlıyoruz. Kemalin kemali (en ileri mükemmellik) ise Allah'a aittir. Binaenaleyh Altah Teâla, zatı gereği mahbubdur, sevilir. Bu sebeple kalbinde O'nun muhabbeti oluşmamış kimsenin bu durumu, Allah'ı kemalini bilmeyişinden (ve anlamayışından) ötürüdür.
Tekmîl (mükemmelleştirme) ise şöyledir: Cömertlik, sevilen-takdir edilen bir Özelliktir. Mutlak (kayıtsız-şartsız) cömert olan ise ancak Allah Teala'dır. O hade mutlak mahbûb O'dur. Mutlak tebettül (yöneliş) de ancak Allah'a olur. Çünkü mutlak kemal O'na ait ve mutlak tekmil de yine O'ndandır. Binaenaleyh mutlak "tebettül"ön de ancak O'na olması gerekir. Bil ki "tekmîT'in başlangıcı (sebebi) olması yüzünden O'na yönelmek, zattnda kamil olması sebebiyle O'na yönelmekten daha önce gelir. Çünkü "seyr-İ sülûk"un başlangıcında bulunan

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/218.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/218-219.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/219.

insan, kendine düşen payı aramaktadır. Böylece de bu kimsenin Allah'a yönelişi, Allah'ın, tekmît ve ihsan başlangıcı (sebebi) olması yüzündendir. "Seyri sü!ûk"un sonunda ise, bir kimsenin, biraz önce de beyan ettiğimiz gibi, irfan için değil, ma'rûf için çabalaması gibi, payına düşeni taleb etme derecesinden yükselir. Böylece bu kimsenin, bu durumda Allah'a yönelişi de, Allah'ın kamil olması sebebiyle olmuş olur. Şimdi, ayetteki, "O, doğunun da batının da Rabbidir" ifadesi, Allah'a yönelenlerin derecelerinin ilk olan o hale; "O'ndan başka hiçbir tann yok" ("La İlahe İlla hû") ifadesi de, bunların derecelerinin ve sıddîklerin adımlarının sonuncusu olan hâle bir işarettir. Her kelimenin altında gizli bir hazine yatan zatı, teşbih ve takdis ederiz.

İşte bu iki halin ötesinde bir başka makam daha vardır ki bu da "tefviz" makamıdır, yani, İrade ve ihtiyarı aradan çıkarıp, bütün herşeyi Allah'a havale etmektir. Şimdi eğer Allah, bu kimseyi yönelenlerden kılmışsa, bu kimse yönelen olduğu için değil; Allah bu kimsenin yönelmesine razı olduğu için, bundan da öteye bu yöneliş Hakk'ın muradı olduğu içindir. Eğer O, bu kimsenin yönelmemesini murad etmişse, bu yöneltme olmayışından değil, Allah'ın o kimsenin yönelmemesine razı olduğu için, bundan da Öteye bu yönelmeyiş hakkın muradı olduğu içindir. İşte burada dereceler son bulur. Binâenaleyh, "O halde O'nu vekil edin" ayeti, bu dereceye işarettir. Bunlar, kalemimin bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak yazabildiği şeylerdir. Ama köse-bucakta nice gizli şeyler vardır ve bu ayetin sırlarından geriye kalanlar pek çoktur. Çünkü Hak Teâlâ, "Eğer yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem, denizler, kendilerine yedi deniz katmakla birlikte mürekkeb olsa, (bunlarla yazmakla) Allah 'm kelimeleri bitmezdi" (Lokman, 27) buyurmaktadır.25[25]

Üçüncü Mesele

Ayetin başındaki "Rab" kelimesiyle ilgili olarak şöyle iki kıraat var:

a) Bu, merfû (ötreli) okunur. Buna göre şu iki izah yapılır:

1) Bu kelime,"medh" üzere mertûdur ve takdiri, şeklindedir. Bu takdirde, kelime, mahzûf mübtedanın haberidir ve tıpkı (Hacc. 72) ve (Al-i İmran, 97) ayetlerinde olduğu gibidir. Bu son ayet, "Onların şehir şehir gezip dolaşmaları, az bir metadan (istifadeden) ibarettir" demektir.

2) Bu kelime, mübtedaolarak merfûdur. Haberi ise, "la İlahe illa hû" cümlesidir. Cümleden mübtedaya raci olacak zamir ise, munfasıl olan "huve" zamiridir.

b) Bu mecrur okunur. Buna göre de şu iki izah yapılabilir:

1) Bu ifadesinden bedeldir.

2) Ibn Abbas (r.a)'a göre, bu kelime mukadder bir kasem harfiyle mecrurdur ve tıpkı "Vallahi yapacağım" demen gibidir. Kasemin cevabı ise, "La İlahe İlla hû" ifadesidir ve tıpkı, "Vallahi evden Zeyd'den başka hiç kimse yok" demen gibidir. Ibn Abbas (r.a), bunu şeklinde de okumuştur.26[26]

Tevekkül Yalnız Allah'a Olur

Hak Teâlâ'nın "O halde O'nu vekil edin" ifadesi, "O'ndan başka tanrının olmadığı sabit olunca, O'nu vekil ve dayanak edinip, bütün işlerini O'na havale atmen gerekir" demektir. Burada büyük bir makam vardır. Çünkü O'ndan başka tanrının olmadığını bilmek, bütün işlerin O'na havale edilmesini gerektirince, bu, bütün işlerini O'na havale etmeyen kimsenin, "Lâ İlahe İla hû" İfadesinin manasının doğru olarak bilmediğine delalet eder. Bunun izahı şöyledir: O'nun dışında kalan herşey, mümkin ve muhdes (sonradan olma) varlıklardır. Her mümkin ve muhdes varlık da, zâtı gereği vacib olana ulaşmadığı sürece vaclb olmaz. Zatı gereği vacib olan tek olunca da bütün mümkinât O'na dayanmış ve O'nda son bulmuş olur ki işte Hak

---

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/219-220

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/220.

Teâlâ'nm, "O'nu vekil edin" ifadesiyle kastedilen budur. Bazı alimler de buradaki "vekil" ifadesine, "va'dettiği yardım ve nusret hususunda kefîl (garantör)" manasını vermişlerdir.[27][27]

Sabret ve Onları Terket

"Onlar ne derlerse sabret. Onlardan güzel bir şekilde uzaklaş" (Müzzemmil, 10).
Bu, "Sen beni vekil edindiğin (Bana tevekkül ettiğin) zaman, onlar ne derlerse sabret ve onların işini bana havale et. Çünkü Ben senin vekilin olduğum zaman, senin kendi işlerini düzeltmeye gayretinden daha güzel şekilde işlerini düzeltirim" demektir.[28][28]

Allah'la Olan İşler ve Kullara Ait İşler

Bil ki kulların önemli işleri iki kısımdır: Allah'la olan işlerinin durumu ve insanlarla olan işlerinin durumu. Birincisi, ikincisinden daha önemlidir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, birinci kısımla alakalı hususu zikredince, peşisıra ikinci kısımla alakalı olanı getirdi. Hak Sübhânehû ve Teâlâ, bu babda kendisine ihtiyaç duyulan şeylerin hepsini, bu iki cümlede topladı. Bu böyledir çünkü insan ya insanlarla içice olur, ya onlardan ayrı olur. Eğer onlarla içice ise, onların eziyet ve kabalıklarına sabretmesi gerekir. Çünkü onlardan iyilik ve rahat arzu edip, bunu bulamaz İse kederler ve üzüntüler içine düşer. Binâenaleyh anlaşılıyor ki halkla içice-beraber olmayı isteyen kimsenin çok sabretmesi gerekir. Ama insan, İnsanlarla içice olmayı bırakır (uzlete çekilir) ise, bu da güzel bir uzaklaşmadır.
Böylece sabit olur ki her insan için bu iki durumdan birisi söz konusudur. "Güzel bir şekilde uzaklaşma" insanın, diğer insanlardan kalbi ve hevâ-u hevesi ile tamamen uzaklaşması ve mudara etme, göz yumma, karşılık vermeme gibi fiillerde onlara muhalefet etmesidir. Bu ayetin bir benzeri de "Onlardan yüz çevir ve onlara va'z-u nasihatta bulun" (Nisa, 63), "Cahillerden yüz çevir (uzaklaş)" (A'raf, 199) ve "Bizimzikrimizden yüz çevirenden uzaklaş" (Necm, 29) ayetleridir.
Müfessirler derler ki: "Bu ayet "kıtal" ayetinden önce nazil oldu, sonra kıtal (savaş) emri ile birlikte nesholunduğunu söylemişlerdir. Diğer bazı alimler de, "Aksine bu, Allah'ın izniyle, kabule daha teşvik edici olan yolu tercih etmektir. Binâenaleyh bu gibi şeylerde, nesh söz konusu olmaz" demişlerdir ki bu görüş daha doğrudur.[29][29]

Dini Yalan Sayan, Nimet Şımarığı Kafirleri Bana Bırak

"Yalanlayıcüar olan o varlıklı kişileri Bana bırak ve onlara biraz mühlet ver” (Müzzemmil, 11).
Bil ki insan önemli bir işe ihtimal gösterdiğinde ve bir başkası o Önemli işi tam ve mükemmel bir şekilde yapmaya kadir olduğunda, o, ona, "o işi bana bırak" der. Bu, "Buna ihtimamın yanısıra başka birşeye ihtiyacım yok" demektir. Bu, "o yalanlayanı Bana bırak" (Kalem, aa) ayeti gibidir.
Ayetteki, ifadesinde, "nimet" kelimesi fetha ile "na'met" şeklinde okunursa, "tena'um" (nimetlenme refah içinde olma) manasına; "nimet" şeklinde okunursa, in'âm' (nimetlendirme) manasına; zamme ile "nû'met" şeklinde okunursa, "sevinç" manasına gelir. Bu manada, "Sana in'am etti ve seni sevindirdi" denilir. Burada bahsedilenler Kureyş'in ileri gelenleridir. Onlar, bolluk ve refah içinde idiler.
Ayetteki, "Onlara biraz mühlet ver" ifadesiyle ilgili iki izah var:
1) Buradaki az mühletten murad, dünya hayatıdır.
2) Bundan murad, Bedr gününe kadar olan o kısa müddettir. Çünkü Allah Teâlâ, o günde bu

---

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/221.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/221.
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/221-222.

kafirleri helak etmiştir.[30]

Cehennemde Bekleyen Azap

Hak Teâlâ bundan sonra, Allah katında onlar için bulunan azabın keyfiyetini (nasıl olduğunu) anlatmak için şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Bizim yanımızda bukağılar var, yakıcı bir ateş var, boğazda takılıp kalan bir yiyecek var ve elem verici bir azab var" (Müzzemmil, 12-13).

Bu, "Bizim Katımızda, yani ahirette, dünyadaki refah ve bolluklarına zıt bir şey var" demektir. Cenâb-ı Hak, bu hususta dört şey zikretmiştir:

1) "Enkâl": Bunun müfredi, "nihl" ve "nekel"dir. Vahidî, "nlhl, bağ demektir" der. Keşşaf sahibi de, "Nihl, ağır bağdır" demiştir.

2) "Cahîm" (yakıcı bir ateş). Bunu izah etmeye gerek yok.

3) "Boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek"... Bu insanın yemekte zorlandığı bir şeydir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar için dikenden başka bir yiyecek yoktur" (Gaştye, 6) ayetinde de beyan ettiği gibi, zakkum ve diken yemeğidir. Müfessirler, "Bu, böğürtlen gibi bir dikendir. O, insanın boğazına takılır, girer, ama çıkmaz" demişlerdir.

4) Elem verici bir azab... Bundan murad. diğer azab çeşitleridir.

Bil ki bu dört mertebeyi (sayılan dört şeyi), ruhi cezalar manasına hamletmek de mümkündür. Buna göre, "enkal" (bukağılar - zincirler - kelepçeler), nefsin, bedeni lezzetler ve cismani bağlarda zincirli kalmaya devam etmesinden ibarettir. Çünkü nefis dünyada bu sevgi ve rağbet melekesini kazanıp, beden uzaklaşır, kazanma vasıtaları artık batıl olduğu - işe yaramadığı için, inlemesi artar.

Böylece bu, sanki ruh ve safa alemine kaçıp kurtulmasına mani bağlar ve kelepçeler gibi olur. Sonra bu ruhi bağlardan, ruhi bir ateş doğar. Çünkü bedeni hallere olan şiddetli arzusu ve bunlara ulaşma imkanı bulamaması, birşeyi elde etmeye son derece arzu duyan ama onu elde edemeyen kimsenin, bundan dolayı kalbinin yanması gibi, bu kimsede şiddetli bir ruhi yangına sebebiyet verir. İşte bu, "Cahim (yakıcı ateş)"rir.. Sonra o, mahrumiyyet yiyeceğini ve ayrılık elemini yudumlar. İşte, "Boğazda takınıp kalan bir yiyecek"den murad budur. Sonra o, bu haller yüzünden, Allah'ın nurunun tecellisinden ve mukaddes (yüce) kimseler zincirine dahil olmaktan mahrum olmaya devam eder. İşte, "elem verici bir azab "dan murad da budur. Bu ifadenin, "azaben elimen" şeklinde nekire oluşu, bu azabın, geçenlerden daha şiddetli ve daha mükemmel olduğuna delalet eder.

Bil ki ben, bu ayetlerden muradın sadece söylediğim bu mana olduğunu söylemiyorum. Aksine diyorum ki: Bu ayet, dört cismanî (bedenî azab) mertebesinin ve dört ruhî (azab) mertebesinin var olduğunu beyan ediyor. Her nekadar ayetin lafzı, cismani (azab) mertebelerine nisbetle "hakikat", ruhî (azab) mertebelerine nisbetle de meşhur bilinen bir "mecaz" ise de, ayeti her iki manaya da hamletmek imkansız değildir.[31]

Kıyametten Bazı Sahneler

Allah Teâlâ azabı anlattıktan sonra, onun ne zaman olacağını şöyle buyurarak haber veriyor:[32]

"O gün ki yer ve dağlar sarsılır. Dağlar akıp dağılan bir kum yığınına döner" (Müzzsmmil. 14).

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:[33]

---

[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/222.

[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/222-223.

[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/223.

[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/223-224.

Birinci Mesele

Zeccâc, "yevm" kelmesinin, cümlesi ile mansub olduğunu ve takdirinin, "Yer alabildiğine sarsıldığı gün, kafirleri kalıcı bir azabla cezalandırır ve azablandırırız" şeklinde olduğunu söylemiştir.34[34]

İkinci Mesele

"Recfe", alabildiğine sarsılma ve hareket etme demektir. "Kesib", büyük kum yığını manasına olup, bu yığın kamburumsu bir şekil arzeder. Bunun çoğulu ise, "küs-ban"dır. Bu kelimenin nasıl iştihâk ettiği (türediği) hususunda iki görüş var:
a) Bu, birisi birşeyi biraraya getirip yığdığında kullanılan, deyimine dayanır. Buna göre buradaki "fa'II" sigasındaki kelime, ism-i mef'ûl (yığılmış şey) manasında olmuş olur.
b) Leys şöyle der: "Kesîb, toprağı saçmak, yahut atılan şey manalarına gelir. Bunun lâzım fiili, dir. "Kesîb"e, toprağı ince ve adeta yumuşaklığından ötürü saçılıp, üstüste atılmış olduğu için, bu ad verilmiştir.
Ayetteki "mehil", "akan-akıcı olan" demektir. Nitekim akmış, dökülüp-saçtlmış topkak manasında veya denilir. Bu manada "menfi" kelimesi daha çok kullanılır. Bu aynen, ve (ölçülen şey) ve ve (borçlanmış) kelimeleri gibidir. Bu böyledir. Çünkü yâ'nın zammesi hazfedilmiş, böylece sakin hale gelmiş. Vav da sakindir. Dolayısıyla ictimâ-i sakineynden ötürü vftv hazfedil m iştir. Bu İzahı Ferrâ ve Zeccâc yapmıştır.
Bunu iyice kavradığına göre, deriz ki: Allah Teâlâ, dağların parçalarım-terkiblerini bozup parçalamış, onları atmış ve adeta, atılıp-dikilen renkli yün gibi yapmıştır. İşte böyle olunca da, o'dağlar adeta "kesîb" (yani bir kum yığını) haline gelmiş. Daha sonra Allah Teâlâ, "Dağlan yürüttüğümüz gün..."(Kehf, 47), "Onlar, bulutlar gibi yürürler" (Ntmı, ss) ve "Dağlar yürütülür" (Neml, 20) ayetlerinde de beyan buyurduğu gibi, o dağları harekete geçirir ve böylece, akan kum yığınları haline geliverirler.
Buna göre eğer, "Peki Cenâb-ı Hak niçin, çoğul olarak, "küsbanen mehîleten" (Akan kum yığınları)" dememiştir?" denilirse, deriz ki: Dağların hepsi biraraya gelir ve tek bir akan kum yığını halini alır.35[35]

Tekzibin Dünyadaki Neticesi

Bil ki Allah Teâlâ, kendilerine onca nimet verdiği o yalanlayıcıları, kıyametin dehşetleriyle korkutunca, bunun peşisıra, dünyevi dehşetlerle korkutarak şöyle buyurmuştur:36[36]

"Gerçekten Biz, Firavun'a bir peygamber gönderdiğimiz gibi, size de, üzerinize şahid olarak bir peygamber gönderdik. Firavun o peygambere isyan etti ve Biz de onu ağır ve çetin bir şekilde çarptık"(Müzzemmit, 15-16).
Bil ki bu hitab Mekkelileredir ve maksadı, onları bu çetin yakalayışla tehdid etmektir.
Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:37[37]

Nekire ve Marife Farkı

Birinci Soru: Ayetteki "resul" kelmesi niçin önce nekire, sonra mahfe olarak getirilmiştir?
Cevap: Ayetin takdiri, "Biz Firavun'a bir elçi (resulen) gönderdik de, o ona İsyan etti. Biz de onu kıskıvrak yakalayıverdik. Size de bir peygamber (resulen) gönderdik, ama siz bu

---

[34] 34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/224.

[35] 35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/224.

[36] 36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/224.

[37] 37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/225.

peygambere (er-resule) isyan ettiniz. Dolayısıyla da sizi de mutlaka kıskıvrak yakalarız" şeklindedir.38[38]

Kıyasın Delil Olması

İkinci Soru: "Kıyas"ın bir hüccet olduğunu isbat için, bu ayet delil getirilebilir mi?
Cevap: Evet.çünkü ilgili söz ancak, İki şeyden birisini diğerine kıyasladığımız zaman, doğru bir söz olmuş olur. Buna göre eğer, "Farzet ki burada kıyas bir hüccettir. O halde siz, diğer yerlerde de kıyasın bir hüccet olduğunu nasıl söylersiniz. Çünkü bu durumda, diğer kıyasları, bu kıyasa kıyaslamaya muhtaç olunur. Bu İse, kıyası yine kıyas ile isbat etmek olur ki, bu caiz değildir" denilirse, biz deriz ki: Biz, diğer kıyasları buna kıyaslayarak isbat etmiyoruz. Eğer böyle yapsaydık, sizin bahsettiğiniz sakınca söz konusu olurdu. Aksine bu ayetle yapılan istidlalin vechi şudur: Şayet onlar yanında, bir hükmün illeti hususunda, o iki şeyin bu hükümde müşterek olmaları gerekirdi. Aksi halde, bu söz bu misal için getirilmezdi. Bu böyledir. Çünkü burada "mercûh" olan fark ihtimali söz konusudur.
Buna göre birisi, "Belki de onlar, bu kıskıvrak yakalama işini, isyan durumunun bu şekle has oluşuna göre gerekli görmüşlerdir. Halbuki böyle bir hususiyyet beri tarafta mevcud değildir. Dolayısıyla burada da kıskıvrak yakalayacağı neticesi çıkmaz. Ama Cenâb-ı Hak, buna rağmen, bu iki şeyin hüküm bakımından eşit (aynı) olduğuna hükmetmiştir. Binâenaleyh böyle bir kesinliğin olabilmesi için, mutlaka şöyle denilmesi lazımdır: "Açık bir illette (sebebte), her ne zaman müştereklik (ortaklık) söz konusu olursa, hükümde de kesinlikle ortaklığın olması gerekir" şeklindeki bir prensib daha önce geçmiştr Hükme münasib oldukları bilinmeyen bir takım şeylere dayanarak böyle bir farkın bulunduğunu söylemek ise, bunların hükümde ortak olduklarını söylemeyi zedelemez. İşte "Kıyas hüccettir" şeklindeki sözümüzün manası da budur.39[39]

Musa (a.s)'ın Anılmasının Hikmeti

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak burada, diğer peygamberler ve milletleri değil de, özellikle Hz. Musa (a.s) ve Firavun kıssasını zikretmişdir?
Cevap: Çünkü tıpkı Firavunun Musa (a.s)'yı büyütüp, Musa (a.s)'nın onlar içinde doğup büyümesinden dolayı, Firavun'un onu ayıplaması ve hafife alması gibi, Hz. Muhammed (s.a.s) de Mekkeliler arasında doğup büyüdüğü için, Mekkeliler Hz. Peygamber (s.a.s)'i ayıplamış ve hafife almışlardır. Hak Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın durumunu, "(Firavun) "Biz seni çocukken kendi içimizde büyütmedik mi?..." (dedi)" (şuara, 19) ayetinde belirtmiştir.
Dördüncü Soru: O peygamberin, onlara şahid olması ne demektir? Buna şu iki bakımdan cevap verebeliriz:
a) O peygamber kıyamet günü, onların aleyhine olarak, kafir olduklarına ve yalanladıklarına şahadet eder.
b) Bu ifadeyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu dünyada hakkı ortaya koyucu ve onların ısrarla üzerinde durdukları küfrün batıl olduğunu beyan edici olduğu anlatılmak istenmiştir. Çünkü şahid, aslında yaptığı sahicilikle hakkı (gerçeği) ortaya kor. İşte bundan Ötürü, "şahadet", "beyylne" (açıklayan, hakkı ortaya koyan) diye tavsif edilmiştir. Şu halde o peygamberin de (a.s), hakkı ortaya koyucu olması açısından böyle "beyyln" (açıklayan) diye tavsif edilmesi imkansız değildir.
Bu izah, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hak Teâlâ, "Biz sizi böyle, adil bir ümmet yaptık" (Bakara, 143), yani, "Ey ümmet-i Muhammed siz diğer ümmetlere, peygamberiniz de size şahid olsun diye, sizi adil ve seçkin bir ümmet kıldık" buyurmuş ve böylece o peygamberin (a.s), gelecekte onlara şahid olacağını beyan buyurmuştur. Bir de ayetin bu ifadesini, ahiretteki

---

[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/225.
[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/225-226.

şahidlik manasına almak "hakikat"; açıklamak-ortaya koymak manalarına almak ise "mecâz"dır. "Hakikat" ise mecazdan daha evladır.40[40]

Vebîl

Beşinci Soru: Ayetteki "vebîl" ne demektir? Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, "ağır-çetin" şey demek olup, arapların, "Onu ağır ve kötü bir neticeye ulaştırdı manasında söyledikleri ifâdesi de bundandır. Yine bol yağmura, "vâbil" denişi de buna dayanmaktadır. Kalın değneğe de "vebîl" denir.
b) Ebu Zeyd, "Vebîl, hoş olmayan şey demektir. Nitekim neticeyi hoş olmadığı zaman "Kötü su" ve "Kötü ot" denilir" demiştir. Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: "Ayetteki, "Biz onu vebîl, yani ağır ve çetin bir tutuşla yakaîayıverdik" ifadesi ile, Firavun'un suda boğuluşu kastedilmiştir." Kelbî, Mukâtll ve Katftde de bu manayı vermişlerdir.41[41]

Kıyametin Dehşeti

Cenâb-ı Hak, onları yeniden kıyametle korkutmaya dönerek şöyle buyurmuştur:42[42]

"Eğer siz, inkar ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlar haline getirecek bir günde kendinizi nasıl koruyabileceksiniz. (Çünkü) gök bile, o sebeple yarılır ve o (Allah'ın) va'di gerçekleştirilmiştir" (Müzzemmil,17-18).
Bu ayetlerle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:43[43]

Birinci Mesele

Vahidî, ayette bir takdim-tehirin olduğunu ve takdirin, şeklinde olduğunu söylemiştir.44[44]

İkinci Mesele

Keşşaf sahibi ayetteki "yevm" ile ilgili şu izahları (i'rablan) yapmıştır:
a) Bu, mef'ûlün bih olup, mana, "Eğer inkarınız üzere ölürseniz, yevm-i kıyametten ve onun dehşetinden kendinizi nasıl korursunuz?"
şeklindedir.
b) Bu, zarf zamandır ve mana, "Eğer dünyada iken kafir olursanız, yevm-i kıyamette korunmanız nasıl olur?" şeklindedir.
c) Bu,fiili ile mansubtur, yani onun mef'ûlüdür. Buna göre, bu fiil, "inkar etme" manasınadır ve ayet, "Eğer yevm-i kıyameti ve hesabı inkar ederseniz, Allah'dan nasıl korku ve haşyet duymuş okursunuz" demek olur. Çünkü Allah'dan korkup ittika etmek, O'nun hesab ve cezasından korkmaktır.45[45]

Çocukları İhtiyarlatması

Allah Teâlâ, o günün dehşetlerinden olmak üzere, şu iki hususu zikretmiştir:
1) "Çocukları, ak saçlı ihtiyarlar haline getirecek bir gün " ifadesinin anlattığı husus... Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/226.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/226.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/227.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/227.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/227.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/227.

a) Bu, o günün dehşetini anlatmak için yapılmış bir benzetmedir (teşbihidir). Nitekim böylesi dehşetli günleri anlatmak için, "Çocukların perçemlerini ağartan gün..." tabiri kullanılır ki, bunun aslı şudur: Üzüntü ve kederler, insanın başına üst üste gelip, iyice onu sardığında, insanın saçları hızlı bir biçimde ağarıverir. Çünkü çok keder, ruhun kalbde iyice sıkışıp kalmasına sebep olur. Bu sıkışma da, bol (vücud) sıcaklığının sönmesine sebep olur. Bunun sönmesi ve zayıflaması da, alınan gıda parçalarının vücutta tam hazmedil memesi neticesini doğurur. Bu ise balgamın yenilen şeylere hükümran olmasını gerektirir ki bu da, saçların aklaşmasının, büyük üzüntülerin sebep olduğu birşey olduğunu bildikleri için, ağarmayı sıkıntı ve mihnetten kinaye yapmışlardır. Yoksa bununla, o günün dehşetinin gerçekten çocukları ihtiyarlatacağı manası kastedilmem iştir. Çünkü kıyametin elem ve korkularının çocuklara gelip bulması söz konusu değildir.

b) Bununla, o günün, çocukların buluğa erip, hatta ihtiyarlık çağlarının gelip, böylece de saçlarının kırlaşacağı kadar uzun bir gün olduğu anlatılmak istenmiştir. Edebiyatçılardan biri Me'arrî'nin "iki sakal başım kalıkla dolduran bir zulüm" şeklindeki şiirini bana sordu ve Kur'ân'daki bu teşbihin, Me'arrî'nin beytindeki teşbihten üstünlük cihetini anlatmamı istedi. Ben de, bu üstünlüğü şu birkaç yönden anlattım:

Birincisi: Sakal başlarının kırlaştığını söylemek, o kadar enteresan bir hadise değildir. Fakat çocukların saçlarının kırlaşması ise, dikkate şayan bir hadisedir. Çünkü o günün dehşeti, onları sanki, çocukluk ve ihtiyarlık arasındaki gençlik dönemini yaşamadan, çocukluktan ihtiyarlığa taşımıştır ki bu, o günün şiddetini anlatmada, çok daha ileri bir ifadedir.

İkincisi: Sakal başlarının kırlaşması, saçların beyazlaşması demektir. Halbuki saçlar, gençlik kuvveti devam ederken de kıriaşabilir. Dolayısıyla bunda, ileri bir mana yoktur; bu o kadar dikkat çeker bir durum değildir. Fakat ayetteki ifade, çocukların, zayıf-nahif bir şekilde, yüzlerinin parlaklığı ve tazeliği kaybolmuş bir şekilde ihtiyarladıklarına delalet eder ki bu, o günün şiddetini anlatmada en ileri bir ifadedir.

Üçüncüsü: Sakal başlarının kırlaştığını söylemek, o kadar enteresan birşey değildir. Çünkü başın iki tarafı çokça "balgamı rutubetlerin bulunduğu yerdir. Dolayısıyla insanda ilk kırlaşma sakal başlarında başlar, daha sonra başın diğer taraflarına sıçrar. Binâenaleyh sakal başlarının kırlaştığını söylemek, dehşeti anlatmakta ileri bir ifade değildir. Ama, ayette olduğu gibi, bu kırlaşmanın, başın hatta bedenin tümünü sardığını anlatmak, ileri bir ifadedir. Allah en iyi bilendir.[46][46]

Gökleri Yarıp Çatlatan Gün

1) Hak Teâlâ'nın kıyametin dehşetini anlatan ikinci tavsifi de, "(Çünkü) gök bile o sebeple yarılır" ayetidir. Bu da, yine o günün şiddet ve dehşetini anlatan; onca büyüklüğüne ve sağlamlığına rağmen göğün, o günde paramparça olacağını anlatan bir İfadedir. Binâenaleyh ya diğer canlıların o gündeki hali nice olur, bir düşün. Bunun bir benzeri de, "Gök yarılıp parçalandığı zaman..." (İnfitar, 1) ayetidir. Bu hususla ilgili şöyle iki soru var:[47][47]

Sema Hakkında Müzekker Sıfat

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, burada niçin, "munfatır" yerine, "munfatıra" dememiştir? Buna şöyle birkaç şekilde cevap veririz:

1) Ebu Ubeyde, Ebû Amr b. el-'Alfl'dan, şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hak Teâlâ demiş, müennes olarak, "munfatıra" dememiştir. Çünkü "semâ" kelimesinin mecazi manada kullanılması, tıpkı "sakf" (tavan) kelimesinin mecazi manada kullanılması gibidir. (Yani bu iki kelime mecazen birbiri yerine kullanılabilir). Nitekim mesela, "evin tavanı" manasında, "semau'l-beyt" dersin.

---

[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/227-228

[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/228.

2) Ferrâ da şöyle der: "Semâ" kelimesi, hem müennes, hem müzekker sayılır.
Bu ayette, müzekker sayılmıştır. (Dolayısıyla haberi de müzekker olarak gelmiştir)." Ferrâ, buna delil olarak şu beyitleri getirmiştir:
"Eğer gök ona bir topluluk çıkaracak olsaydı, biz de bulutlarla birlikte yıldızlara
ulaşırdık."
3) "Semâ" kelimesi müennes-i hakiki değildir. Hakiki müennes olmayan kelimeler, müzekker de sayılabilirler. Nitekim şair,
"Göz, ismidi-I'hayri sürmesiyle sürmelenmiştir" demiştir. Şair A'şâ da
"Ne, yağmur veren bir bulut var, ne de, ürün ve sebze verecek bir toprak parçası..." demiştir.
4) Ayetin takdiri, şeklindedir. Buna göre, ifâde, ifadeleri gibi olmuş olur ve yine Arapların, emzikli kadın manasındaki sözleri de böyledir.
İkinci Soru: Ayetteki ifâdesinin takdiri nasıldır? Buna birkaç şekilde cevap verilebilir:
1) Ferra bunun takdirinde olduğunu söyler.
2) Buradaki "bâ" harf-i cerri tıpkı "Ağacı keserle yardım. O da, onunla yarıldı" cümlesindeki "bâ" gibidir. Buna göre ayet, "O gökler tıpkı, sebebiyle birseyin yarılması gibi, o günün şiddet ve dehşetinden ötürü yarılmıştır" demek olur.
3) Semanın, o günün büyüklüğünün kendi üzerinde gerçekleşmesi ve o günden haşyetinden ötürü, yarılmasına sebep olacak bir biçimde ağırlık altında kalması kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Göklere de, yere de ağır basmıştır o (kıyamet)"(A'raf, 187) ayetinde ifade edildiği gibidir.
Ayetteki, "O (Allah'ın) va'di gerçekleştirilmiştir" ifadesine gelince, bil ki buradaki "hû" (o) zamiri, hem "mefûl"e, hem de "fâif'e raci olabilir. Birincisinde, mana, "O günün va'di yapılmıştır" şeklinde olursa ki bu da, "o güne nisbet edilen o va'd mutlaka olacaktır. Çünkü Allah Teâlâ'nın hikmeti ve ilmi, bunun olmasını gerektirir" demektir. İkincisinde ise mana, "Allah'ın va'di hiç şüphesiz olacaktır. Çünkü Allah Teâlâ, yalan söylemekten münezzehtir" şeklinde olur. Hernekadar bu ifadeden önce, "Allah" lafzı geçmemiş ise de, malum olduğu için, bu zamirin O'na raci olması da güzel ve yerindedir.
Bil ki Allah Teâlâ, sûrenin başında "sa'idlerin hallerinden bahsetmiştir. Onların hallerinin, şöyle iki esas kısma ayrılacağı da malumdur:
a) Dine taalluk eden şeylerde Mevlâ'ya itaat... Cenâb-ı Hak bu hususu daha önce zikretmiştir.
b) İnsanlarla yaptıkları muamelelerindeki halleri... Hak Teâlâ bunu da, "Onlar ne derlerse sabret. Onlardan güzel bir şekilde uzaklaş"(Müzzammiı, 10) ayetinde işaret etmiştir. Şakilere gelince, Allah Teâlâ, önce bunları kısaca tehdid ederek işe başlamış ve "Dini yalanlayan o servet sahiplerini bana bırak..."(Muzunum, 11) buyurmuştur. Daha sonra aşiretteki çeşitli azaplardan bahsetmiş. Bunun peşinden dünyadaki azabı ele almıştır ki bu, onları dünyada iken çetin bir şekilde yakalamasıdır. Daha sonra da kıyametin dehşetini beyan etmiştir. Bu sadeddeki açıklamaları tamamen bitirince de, ilgili sözü şöyle buyurarak bitirmiştir.48[48]

"İşte bu, gerçekten bir Öğüttür. Artık kim dilerse, Rabbisine bir yol edinir" (Müzzemmil. 19).
Bu, "Ayetlerimiz çeşitli hidayetleri ve yol göstermeleri ihtiva eden Öğütlerdir. İsteyen, Rabbine, (bunlarla) bir yol bulabilir" demektir. "Yol edinme", Cenâb-ı Hakk'a taatla meşgul olup, O'na isyan etmekten sakınmaktır.49[49]

Gece İbadetinin Hafifletilmesi

"Şüphe yok ki Rabbin bilir ki sen, gecenin üçte ikisinden biraz eksik ve yarısı ve üçte biri kadar, kıyamda durmaktasın ve seninle beraber bir zümrede (böyle yapmakta) geceyi ve gündüzü Allah saymaktadır. O, bunu sizin sayamayacağınızı bildiği için, size karşı (müsamaha) tarafını seçti. Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak. Diğer bir kısmının ise, Allah'ın lütfundan nasibini aramak üzere

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/228-230.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/230.

yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınızda Allah yolunda çarpışacaklardır. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun, namazı dosdoğru kıhn, zekatı verin. Allah'a gönül hoşluğu ile borç verin. Önceden kendiniz için ne hayır gönderirseniz, onu Allah'ın katında bulursunuz. Bu daha hayırlı, sevabca daha büyüktür. Allah'dan ma0iret isteyin. Şüphesiz Allah gafur ve rahimdir" (Müzzemmil, 20).
Ayetteki, "Şüphe yok Rabbin bilir ki sen gecenin üçte ikisinden biraz eksik ve yansı ve üçte biri kadar kıyamda durmaktasın..." cümlesiyle ilgili iki mesele var:50[50]

Birinci Mesele

Ayetteki, ifâdesinden, "Gecenin üçte ikisinden daha azı" manası kastedilmiştir. "Ednfl" (daha yakın) kelimesi, istiare (mecaz) olarak "daha az" manasına kullanılmıştır. Çünkü iki şey arasındaki mesafe, yakın olduğunda, aralarındaki yerler de az olur. Uzak olduğunda ise çoğalır.51[51]

Farklı Kıraatlere Göre Mana

Nasb İle bu iki kelime, şeklinde okunmuştur. Buna göre mana, "Sen, gecenin üçte ikisinden daha azında veya yarısında kıyamda durursun" şeklinde olur. Yine bu kelimeler cerr ile şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana, "Sen gecenin üçte ikisinden, yarısından veya üçte birinden daha az kıyamda durursun" şeklinde olur. Fakat biz, "Gecenin birazından gayrı saatlerinde "(Mazzemmü, 2) ayetinin tefsirinde, bu söz ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vacibi (farzı) terkettiğinin çıkarılamayacağını anlatmıştık.
Ayetteki, "Seninle beraber bir zümre" ifadesi, "Onlar, geceleyin, bu kadar kıyamda bulunan ashabın" demektir.
ifadesi, "Gece ve gündüzün sayısını ve miktarını sadece Allah bilir" demektir.
Ayetteki "O, bunu sizin sayamayacağınızı bilir" ifadesiyle ilgili, şöyle iki mesele var:52[52]

Birinci Mesele

Buradaki "hû" (bunu) zamiri, "sizin gerçek ve doğru olarak, gece ve gündüzün herbir parçasını ve miktarlarını sayamayacağınızı ve bu parçaları, tenkid veya iltifat yoluyla elde edemeyeceğinizi, elde etseniz bile, çok zor elde edeceğinizi bildi" takdirindeki, mukadder bir masdara racidir. Bu manada Mukâtll, "Kişi kendisine farz olan ve emredilen miktarda kıyam vazifesini yine getirememe, bunu tutturamama endişesinden ötürü, bütün gece namaz kılıyor, kıyamda duruyordu" demiştir.53[53]

İkinci Mesele

"Teklif-i malâyutâk"ın yani güç yetirilemeyecek şeylerde mükellef tutulabileceği hususunda bazı kimseler bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ, "takat getiremeyeceksiniz, güç yetiremeyeceksin..." manasında, "sayamazsınız" buyurmuş. Ama sonra da onları bunu saymakla mükellef tutmuştur."
Buna şu şekilde cevap verilir: "Hak Teâlâ bu ifade ile, işin çok zor olduğunu anlatmak istemiştir. Yoksa onların buna güç yetinmeyeceklerini kastetmem iştir. Bu tıpkı, bir kimsenin, kendisine bakmakta zorlandığında, "Falancanın yüzüne bakacak gücüm yok" demesi

---

[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/230-231.
[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/231.
[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/231.
[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/231.

gibidir.[54][54]

İbadette Kolaylık

Ayetteki,"(Allah) size karşı (müsamaha) tarafını seçti" cümlesi, o belirlenen miktardaki gece kıyamının terkedilebileceği hususunda bir ruhsatı ifade eder. Bu tıpkı, "Allah sizin tevbenizi kabul etti, sizi affetti. Binâenaleyh şimdi artık (o hanımlarınıza) yaklaşınız" (Bakara, 187) ayeti gibidir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hakk'ın, tevbe edenden koğuşturma ve soruşturmayı kaldırması gibi, bu gece kıyamını terketmeniz halinde, sizden koğuşturmayı da kaldırmıştır" şeklinde olur.[55][55]

Kıraatten Maksad: Namaz

Hak Teâlâ'nın "Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun" buyruğu ile ilgili olarak şöyle iki görüş var:
1) Buradaki "okuma" İle, "namaz kılma" kastedilmiştir. Çünkü Kur'ân okumak, namazın parçalarından biridir. O halde, burada, cüz'ü zikredilmş, bunun küllü (bütünü) kastedilmiştir. Buna göre, "sizler, kolayınıza geldiği kadar (gece) namazı kılın" demektir. Bu hususta da iki görüş vardır:
a) Hasan el-Basrf, HakTeâlâ'nın bu emirle akşam ve yatsı namazlarını kastettiğini söyler.
b) Diğer bazı alimler de, "Aksine teheccüd namazının farziyyeti neshedilmiş ve teheccüdden yapılabilecek kadarıyla yetinilmiş, daha sonra bu da, beş vakit namazın farz kılınışıyla neshedilmiştir" demişlerdir.[56][56]

Maksad: Tilavet

2) Bu ifade ile bizzat "Kur'ân okumak" kastedilmiştir ve ayetin anlatmak istediği, unutulmasın diye, daha çok Kur'ân okumayı sağlamaktır. Bu cümleden olarak, (her gece) yüz ayetin okunabileceği ileri sürüldüğü gibi, "Kim (her gece) yüz ayet okursa, kânitlerden, yani İtaatkârlardan yazılır" denilmiştir. Elli ayet okunabileceği de söylenmiştir. Kimileri de, "Kısa bir süre de yeterlidir. Çünkü teheccüdün neshedilişi, zorluğu ortadan kaldırmak İçindir. Gece çokça Kur'ân okumada da zorluk vardır. Binâenaleyh bununla, çok okumanın kastedilmiş olması mümkün değildir" demişlerdir.
Burada bir başka husus da şudur: Ibn Abbas (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlüllah'ın ashabından, gece namazı emri (farzı) sakıt olmuş ve bu iş nafileye dönüşmüştür. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) için farz olarak kalmayı devam etmiştir."[57][57]

Farziyyeti Kaldırmanın Hikmeti

Hak Teâlâ, bunun neshedilişinin hikmetini de beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur: "Allah, bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, diğer bir kısmınız ise Allah'ın lütfundan nasibini aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaklardır. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun, namazı dosdoğru kılın, zekatı verin."
Bil ki sanki "Deki Allah niçin bunu neshetmiştir?" denilmiş de, Cenâb-ı Hak bunun üzerine, "Allah şöyle şöyle olanları bildiği için bunu neshetmiştir" demiştir. Buna göre mana, "Geceleyin namaz kılmak hastalara, ticaret için sefer edenlere ve Allah yolunda cihad edenlere çok zor geldiği için böyle yaptı" şeklinde olur. Çünkü hastalar, hastalıkları sebebiyle

---

[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/232.
[55][55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/232.
[56][56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/232.
[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/232.

teheccüd namazı kılamazlar.. Yolcular ve mücahidler de, gündüz zor ve yorucu işlerle meşgul olduktan, eğer gece uyumayıp teheccüd ile meşgul oldukları, eğer gece uyumayıp teheccüd ile meşgul olsalardı, meşakkatler üst üste binmiş olurdu. Bu durum ise, Hz. Peygamber (s.a.s) için söz konusu değil. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Gündüz senin için geniş bir vakit var" (Müzzemmil, 7) buyurmuştur. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in teheccüd neshedilmemiştir.58[58]

Helal Rızık İçin Çalışmanın Önemi

Bu ayetten, Cenâb-ı Hakk'ın, mücahidler ile helal rızık peşinde gezip çalışanları aynı saydığı inceliği çıkarılabilir. Nitekim Ibn Mes'ûd (r.a)'un, "Bir adam, sabrederek ve mükafaatını Allah'dan bekleyerek, bir müslüman beldeye bir şey getirip, onu o günün rayicine (fiatma) göre (fazla kâra tamah etmeksizin) satarsa, Allah katında şehidlerden sayılır" dediği rivayet edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun" emrini tekrar etmiştir ki bu, öncekini te'kid (pekiştirmek) içindir.

Hak Teâlâ "namazı dosdoğru kılın" yani farz namazlarınızı dosdoğru kılın; "zekât yani farz zekâtlarınızı verin" buyurmuştur. Buradaki "zekât" ile, sadaka-ı fıtrin kastedildiği, zira Mekke'de iken henüz zekâtın farz kılınmadığı; bunun daha sonra farz kılındığı da ileri sürülmüştür. Dolayısıyla buradaki "zekâtı" "farz zekât" manasına alanlar, bu sûrenin son ayetlerinin "medenî" (Medine'de nazil olmuş) olduğunu söylemişlerdir.59[59]

Allah'a Güzel Ödünç

Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'a gönül hoşluğu ile borç verin" emriyle ilgili şu üç izah yapılabilir:

a) Allah Teâlâ bu ifadeyle, farz zekât dışındaki sadakaları kastetmiştir.

b) Zekâtın en güzel bir biçimde verilmesini kastetmiştir ki bu da, onun, malın en iyisinden verilmesi; fakire daha faydalı olacak şeyin verilmesi; niyet yapılması; Allah'ın rızasının gözetilmesi ve en layıklara verilmesidir.

c) Allah Teâlâ, bununla kişinin canı ve malı ile hertürlü hayrı yapmasını kastetmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, mal (zekât ve sadaka) verilmesindeki hikmeti dile getirerek, "Önceden kendiniz için ne hayır gönderirseniz, onu Allah'ın katında bulursunuz. Bu daha hayırlı, sevabca daha büyüktür" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle iki mesele var:60[60]

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a) ayete, "Sizler, bunu Allah katında, ölürken vasiyet edeceğiniz zamana bırakacağınızdan daha hayırlı ve daha çok ecirli bulursunuz" manasını vermiştir. Zeccac da, "Kendiniz için, ölmezden önce yaptığınız hayırların Allah katında sizin için, dünya metâından daha hayırlı olduğunu görürsünüz" manasını vermiştir. Ama İbn-i Abbas (r.a)'ın verdiği mana daha esastır.61[61]

İkinci Mesele

Ayetin manası, "ölmezden önce kendiniz için yaptığınız hayırları, Allah katında daha hayırlı ve daha ecirli olarak bulursunuz" şeklindedir. Fakat, Cenâb-ı Hak te'kid ve mübalağa için, demiştir. Ebu's-SImâl da, mübteda-haber olmak üzere bunu, şeklinde okumuştur.[62][62]

---

[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/233.

[59][59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/233.

[60][60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/233-234.

[61][61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/234.

İstiğfar Emri

Hak Teâlâ daha sonra,"Allah'dan mağfiret isteyin" buyurmuştur ki bu, "Günahlarınıza, sizden sudur eden kusurlarınıza ve özellikle gece kıyamlarınız ile ilgili olan kusurlarınıza istiğfar edin. Çünkü Allah, mü'minlere gafur ve rahîm olan, yani onların günahlarını bağışlayan ve onlara merhamet edendir" demektir.

"Gafur" kelimesinin manasıyla ilgili olarak şu iki görüş vardır:

a) Bu, "Allah bütün günahlarınızı bağışlayandır" demektir. Bu görüş, Mukatil'indir.

b) Bu, "Allah, günahta ısrar etmeyenleri bağışlayandır" manasınadır. Mukâtll, görüşüne delil olarak şu iki şeyi ileri sürmüştür:

1) Ayetteki "gafur" ve "rahîm" sıfatları, tevbe edeni de, günahta ısrar edeni de içine alan ifadelerdir. Delili ise, bunların her birinin, yalnız başına, bu hükümden istisna edilebilir olmalarıdır. İstisnanın hükmü İse, yapılmaması halinde, hükme dahil olacak şeyleri, hükmün dışında bırakmaktır.

2) Karşı tarafça (yani Mutezile ce), tevbe edenlerin bağışlanması vacibtir (zorunludur). Dolayısıyla vacibi yerine getirmeden ötürü kişi için, bir medh-ü sena söz konusu olmaz. Halbuki ayetteki bu ifade, Allah'ı medh-ü sena etmek içindir. Binâenaleyh işte bu medhin olduğunu söyleyebilmek için, bu ifadeleri, "bütün günahları affeder" manasına hamletmek gerekir. Vallahu a'lem. Hamd, alemlerin Rabbi olan O Allah'a; salat-u selam da, peygamberlerin efendisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun (amin).[63][63]

---

[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/234.

[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/234.

MÜDDESSİR SURESİ

Bu sûre, ellialtı ayettir ve Mekkîdir. Bazı alimlere göre, İlk nazil olan sûredir.1[1]

"Ey bürünüp sarman (Resulüm)" (Müddesslr, 1).2[2]

Müddessir

"Müddessir" kelimesinin aslı "mütedesslr"dir. "Mütedessir" de, uyumak veya ısınmak için elbisesine iyice bürünen demektir. Nitekim Arapça'da "Elbisesine büründü" denilir. "Dlsâr" da, bürünülen şeydir. Mahreçleri yakın olduğu için, "mütedesslr"deki "te", "dal" harfine çevrilmiş ve ikinci "dal"a idgam edilmiştir.3[3]

Elbisesine Bürunmesinln Sebebi

Alimler, ayette "büründüğü" söylenen zatın, Resulüllah (s.a.s) olduğu hususunda ittifak etmişler ama, niçin böyle elbisesine sarınıp büründüğü hususunda değişik izahlar yapmışlar; kimileri ayeti zahiri manasına göre
tefsir ederken, yani onun, elbisesine büründüğünü söylerlerken; kimileri zahiri manayı almamışlardır.
Ayeti zahiri manasına göre alanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hangi sebepten ötürü elbisesine büründüğü hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:
1) Kur'ân'dan nazil olan itk ayet budur. Nitekim Cabir b. Abdullah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Hira dağında idim. Birden, "Ey Muhammed, sen Allah'ın peygamberisin" diye bana seslenildi. Bunun üzerine sağıma-soluma bakindim, ama hiçbirşey göremedim. Derken yukarı baktım ve o meleği, gök ile yer arasında bir taht üzerinde oturur olarak gördüm. Korktum ve Hatice'nin yanma döndüm, "Beni örtünüz ve üzerime soğuk sular dökünüz" dedim. Bunun üzerine Cebrail (o melek gelip), ayetlerin "4[4]indirdi.5[5]

Müşriklerin Çelişkileri

2) Bir takım kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyet ediyorlardı. Bunlar Ebu Cehil, Ebû Leheb, Ebû Süfyan, Velid b. Muğîre, Nadr b. el-Haris, Ümeyye b. Halef ve As b. Vâll'dir. Bunlar biraraya geldiler ve şöyle dediler: "Hacc günlerinde, bütün arapların temsilcileri toplanıyor ve bize Muhammed'İn durumunu soruyorlar. Herbirimiz değişik değişik cevaplar veriyor. Kimimiz, "O bir deli" derken, kimimiz de, "Hayır o bir kâhin", "Hayır, o bir şair" diyor. Bundan dolayı o temsilciler cevapların farklı oluşuna dayanarak, hepsinin batıl olduğu kanaatine varıyorlar. Şimdi gelin, Muhammed'i tek bir isimle isimlendirmede anlaşalım."6[6]

Velid'in Kıssası

Bunun üzerine, "ona "şair diyelim" deyince, Velld b. Muğire, "Ben, Ubeyd b. el-Ebras'ın ve Ümeyye b. Ebİ's Salt'ın şiirlerini dinledim. Muhammed'İn sözü bunların sözüne (yani şiire) hiç benzemiyor" dedi. Bir başkası, "Ona "kâhin" diyelim" deyince de, Veltd, "Kâhin kime denir?" dedi. Onlar da, "Bazan doğru, bazan yalan söyleyen (o kimselere) denir" deyince, o,

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/235.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/237.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/237.
4[4] MüIim, İman, 257 (/144); Buharf, tefsir-i müdessir 1-3 (Benzer Hadis).
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/237-238.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/238.

"Muhammed hiç yalan söylememiştir" dedi. Bunun üzerine bir başkası, "Ona "mecnûn" diyelim" dedi. Velid "Kime mecnun denir?" dedi. Onlar da, "İnsanları korkutan, insanların kendisinden korktuğu kimselere denir" diye cevap verince de, Velid, "Hiç kimse Muhammedden korkmamıştır" dedi. Sonra da kalkıp evine gitti. Bunun üzerine oradakiler galiba "Velld b. Muğire, "Dinini terk etti" dediler. Bunun üzerine Ebû Cehil, Velid'in yanına girdi ve "Ebû Abdi Şems, ne yapıyorsun? Kureyşliler, senin onun malına muhtaç olduğundan dinini bıraktığını iddia ettiler, bundan Ötürü de sana verilmek üzere, aralarında para topladılar" dedi. Velld, "Benim ona ihtiyacım yok. Fakat Muhammed hakkında çok düşündüm ve neticede, ona "sihirbaz" denebileceği neticesine vardım. Çünkü sihirbaz, baba ile oğulun, kardeş ile kardeşin ve karı ile kocanın arasını ayırandır" dedi. Derken onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bu şekilde isimlendirilmesi hususunda ittifak ettiler.7[7]

Büyücü Diye İddiaları

Sonra dışarı çıkarak, Mekke'de insanların toplu olduğu yerlerde, bangır-bangır bağırarak, "Muhammed bir sihirbaz. Ona bundan sonra sihirbaz denilecek" dediler. Bunun üzerine, insanlar arasında, "Muhammed sihirbazdır" yaygarası yayıldı. Resûlüllah (a.s) bunu duyunca, bu kendine çok ağır geldi. Üzüntülü olarak evine döndü ve elbisesine büründü. Allah Teâlâ da "Ey bürünüp sarman, ayağa kalk ve (insanlım) uyar" ayetlerini indirdi.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) elbisesine bürünmüş olarak uyuyordu. Derken Cibril (a.s) gelip, onu uyandırarak, "Ey bürünüp sarman, ayağa kalk ve (insanları) uyar" dedi. Buna göre sanki o ona, "Elbiseye (yorgana-battaniyeye) bürünmeyi ve uyumayı bırak da, Allah'ın sana bir nasib olarak verdiği bu vazifeyle meşgul ol!" demiştir.8[8]

Bürünmeden Başka Mana

İkinci görüşe, yani ayetteki "bürünme" kelimesi ile, elbiseye bürünme manasının kastedilmediğini (bununla mecazi bir mana kastedildiğini) söyleyenlerin görüşüne göre ise, şu izahlar yapılabilir:

1) Bu kelime ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, nübüvvet ve risalet elbisesine bOrünmesi kastedilmiş olabilir. Bu mana, arapların, "Allah ona takva elbisesini giydirdi ve ilim ridası (cübbesi) ile süsledi" şeklindeki deyimlerine varıp dayanır. Yine Arapça'da, "Falanca şu emri, kendisine elbise edindi (yani iyice üzerine aldı)" denilir. Dolayısıyla ayetteki bu ifade ile, "Ey nübüvvet elbisesine bürünen, kalk ve insanları uyar" manası kastedilmiştir.

2) Elbisesine bürünen, sanki onun içinde saklanmış gibi olur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Hira Dağı'nda sanki insanlardan gizlenip saklanmış gibi idi. Buna göre sanki, "Ey adı-sanı anılmaz bir biçimde bürünüp, saklanan-gizlenen, şu ışın gereğini yerine getir. Sessizlik köşesinden çık. Halkı uyar ve onları hakkı tanımaya davet işiyle meşgul ol.

3) Allah Teâlâ, onu alemlere bir rahmet (vesilesi) olsun diye yaratmıştır. Buna göre ona sanki, "Ey şerefli ilim, güzel ahlâk ve mükemmel rahmet elbiselerine bürünen, kalk ve Rabbinin azabı hususunda insanları uyar" denilmektedir.9[9]

Üçüncü Mesele

İkrime'nin bu kelimeyi yine aynı kökten olmak üzere ism-i mef'ûl sigasında, "müddesser" (büründürülmüş, sarılmış) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Bu iş sana verildi ve sen bununla kuşatıldın" denilmek istenmiştir. Bunun bir

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/238.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/238.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/239.

benzeri de, Müzzemmil Sûresi'nde geçmiştir.[10]

Kıyamdan Maksad

"Kalk ve insanları uyar" (Muddessir, 2).
Ayetteki, "kalk" ifadesiyle ilgili olarak iki izah yapılabilir:
1) Bu, "yatağından kalk, uykudan uyan" manasınadır.
2) Bu "karar vermiş ve bu işe azmetmiş olarak kalk, işe koyul" manasınadır. Ayetteki, 'İnsanları uyar" emri hususunda da şu iki izah yapılabilir:
a) "Eğer iman etmezlerse, kavmini, Allah'ın azabı hususunda uyar."
b) İbn Abbas (r.a) buna, "İnsanları inzar etmek, ikaz etmek için kalk" manasını vermiştir. Birinci görüşü benimseyenler, "Yakın akrabalarını inzar et" (Şuara, 214)
ayetini; ikinci görüşü benimseyenler de, "Biz seni ancak, bütün insanlar için müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik" (Secde, 28) ayetini delil getirmişlerdir.
Burada şöyle üçüncü bir ihtimal daha vardır. O da, bu ifadeyle, "inzar işiyle meşgul ol" manası kastedilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Kendini bu mesleğe ve vazifeye hazırla, iyice hazırlan" demek istemiştir. Çünkü "Münazaa-münakaşa sanatını öğren" deme ile, "Zeyd'le münakaşa et" deme arasında fark vardır.[11]

Tekbir

"Rabbini tekbir et" (Mûddesair, 3).
Bu ayetle ilgifi iki mesele var:[12]

Birinci Mesele

Müfessirler, ayetteki "tekbir et "menin ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:
a) Kelbî, "Rabbini putperestlerin söylediği şeylerden tenzih et, ulula" manasını verirken,
b) Mukfttil, "Bu kişinin, " Allahu Ekber" demesidir" demiştir. Rivayet olunduğuna göre bu ayet nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) kalktı ve "Allahu Ekber Kebîra" dedi. Bunun üzerine, Hz. Hatice (r.a) de tekbir alıp, bunun ona gelen bir vahiy olduğunu anlayarak sevindi.
c) Bununla, namazda alınan tekbirler kastedilmiştir. İmdi, eğer, "Bu sûre, peygamberliğin başlangıcında nazil olmuştur ve o zaman henüz namaz farz değildi" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in nafile olarak namaz kıldığı, dolayısıyla da kıldığı bu namazlarda tekbir getirmekle emrolunması uzak bir ihtimal değildir.
4) Bence burada şöyle bir ihtimal daha söz konusudur: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Kalk, artık inzar et" denilince, bundan sonra da, "Rabbini boş ve abes işlerden tenzih et. Sana verilen bu inzar emrinin, senin ihlâl etmen caiz olmayan, üstün hikmet ve önemli bir iş olduğu için olduğunu da bil" denilmek istenmiştir. O halde, "Rabbini" kelimesi "Kalk ve inzar et" emrini te'kid eder bir durum arzeder.
5) Bence burada, yapılabilecek diğer bir izah da şudur: Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e(inzarda bulunmasını emredince, sanki birisi "Peki ne ile, hangi hususta inzar edecek?" diye sormuş da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Rabbini, ortakları, benzerleri ve zıdları bulunmaktan, mümkin ve muhdes varlıklara benzemekten ululaması, tenzih etmesi şeklinde yapar" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, Nahl Sûresl'ndeki, "Benden başka hiçbir tanrı olmadığı hakikatiyle inzar edin. Benden ittika edin" diye..."(Nahi,2) ayetidir. O halde bu, Allah'ı tanımaya ve O'nu tenzih etmek gerektiğine dair olan davetin, diğer davet çeşitlerinden

---

[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/239.
[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/239-240.
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/240.

önce geldiğine dikkat çeken bir ifadedir.[13][13]

kinci Mesele

ifadesindeki "fâ" hakkında da, şu İzahtan yapmışlardır:
1) Ebu'l-Feth el-Mevsılî şöyle demektedir: Arapça'da, "Zeyd'i döv, Amr'a da teşekkür et" denilir ki bu takdirindedir. Buna göre, buradaki "fâ", zâiddir.
2) Zeccac şöyle der: "Fiilin başına bu fâ, onun ceza (cevab) olduğunu göstermek için gelmiştir. Buna göre, mana, "Kalk ve Rabbini tekbir et, büyüklüğünü anlat" şeklinde olur. Bundan sonra gelen. ifâdesi de aynı takdirdedir."
3) Keşşaf sahibi, "Bu fâ, fâ-i şartiyyedir. Buna göre takdir, "Herne olursa olsun, sen Rabbini tekbir etmeyi, ululamayı bırakma" şeklindedir" der.[14][14]

Elbiseni Temizle

"Elbiseni de temizle" (Müddessir, 4).
Bil ki bu ayetin tefsiri hususunda, şu dört şey söylenebilir:
1) Gerek "siyftb" (elbise), gerek taharet (temizleme) ifadeleri hakiki manalarına göre alınabilirler.
2) "Siyâb" hakiki manaya, "taharet" kelimesi mecazi manaya alınabilir...
3) "SIyâb", mecazi; "temizleme" lafzı hakiki manaya alınabilir.
4) Her ikisi de mecazi manaya alınabilir.
Birinci ihtimale yani, her iki kelimenin de hakiki (lügavi) manalarına alınmaları halinde şöyle olur: Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, elbiselerini, pisliklerden, kirden, necasetten temizlemesi emredilmiştir. Böyle olması halinde, ayet hususunda şu üç mana muhtemeldir:
a) Şaflî (r.h), "Bununla, namazın, ancak necasetten temiz olan bir elbise içinde kılınabileceği kastedilmiştir" der.
b) Abdurrahman b. Zeyd b. Eşlem, "Müşrikler, elbiselerini kirden-pislikten korumuyorlardı. Dolayısıyla Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e elbisesini pisliklerden korumasını emretmiştir" demiştir.
c) Rivayet olunduğuna göre müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzerine, bir koyunun kuzusunun zarını-eşini atmıştır. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ağırına gitmiş ve üzgün olarak evine dönmüş, elbisesine bürünmüş. Bunun üzerine kendisine, "Ey sarınıp-bürünen, artık kalk inzarda bulun. Bu adi hareketler seni inzar vazifenden alıkoymasın. Rabbini, onlardan intikam alamayacak olduğu düşüncesinden tenzih et, elbiseni de o piştilerden ve necasetten temizle" diye vahyedilmiştir.
İkinci ihtimale yani, "elbise" lafzının hakiki, "temizle" lafzının ise mecazi manaya alınması ihtimaline göre şu iki görüş ileri sürülebilir:
a) Ayetteki "temizle" emri ile, "kısalt" manası kastedilmiştir. Bu böyledir, zira Araplar, uzun elbise giyiyorlardı. Dolayısıyla da, eteklerini toplamak zorunda kalıyorlardı. Bu uzunluktan dolayı da, elbiseleri pis oluyordu. Bir de, elbisenin eteklerinin uzatılması, caka satmak, böbürlenmek için yapılıyordu. İşte, Allah'ın Resulü, böyle davranmaktan men olundu.
b) Bu, "giyindiğin elbiselerin, gasbedilmiş yahut haram olmaktan uzak ve temiz olması, helal bir cihetten elde edilmiş olması gerekir" demektir.
Üçüncü ihtimal, yani, "temizleme"nin hakiki manaya, "elbise" kelimesinin de mecazi manaya alınması... Zira, elbise lafzı, "kişinin bedeni" anlamına da kullanılabilir. Çünkü Araplar, istincâ ederken temizlenmiyorlardı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, böyle temizlik yapması emredildi. Bazan da, "elbise" lafzı, "nefs"den kinaye olarak kullanılır. Nitekim şair Antere,
"Elbiseme, yani kendisine bir çeki düzen verdim, toparladım..." demiştir. İşte bundan dolayı

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/240-241.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/241.

da çift "Salkımlarda kerim ve cömert olan, mahrum ve yoksun bırakılacak değildir" demiştir.
Dördüncü ihtimal, yani hem "elbise" hem de "temizleme" lafızlarının mecazi manaya hamledilmesi. Alimler, bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Müfessirlerin ekserisinin de görüşü olan bu görüşe göre mana, "Kalbini, kötü vasıflardan ve niteliklerden temizle" şeklindedir. Hasan el-Basrî'nin de bu ifadeye, "huyumu güzelleştir" manasını verdiği rivayet edilmiştir. Kafffll, "Hasan el-Basıfnin verdiği bu manaya göre şu izahlar yapılabilir, demiştir:

1) Kafirler, Hz. Muhammedi, "sihirbaz" diye tavsif edince, ona bu isim verince, bu onun çok zoruna gitti.. Derken evine döndü ve elbisesine büründü.. Dolayısıyla da onun bu hareketi bir huysuzluğu gerektiren bir sabırsızlığa sebebiyet vermiş oldu da, bunun üzerine ona, "Kalk, artık inzar et. Onların bu adice hareketleri seni, onları uyarmamaya sevketmesin... Tam aksine, huyunu güzelleştir" denildi.

2) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, onların huyuyla huylanmaktan men etti de, bunun üzerine ona, yani, "Kalbini, iftira etmek, laf uydurmak, yalan söylemek ve sıla-i rahimde bulunmamak gibi" kötü huylardan temizle" denildi.

3) "Nefsini ve kalbini, onlardan intikam almaya ve onlara kötülük yapmaya azmetmekten temizle.."15[15]

Önceki Ayetlerle Münasebet

Biz, ayeti bu şekilde tefsir ettiğimizde, ayetin kendinden öncekilerle münaesbeti hususunda şu izah yapılabilir:

Birinci İzah: Allah Teâlâ, bu sûrenin başında Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Ey bürünen..." deyip, bürünmek de bir şeyi giyinmeyip libasa bürünmeyi ifade edince, "Büründüğün o elbiseleri bu gibi fikirler ve müşriklerin yaptığı iftiralardan ötürü sabırsızlık ve canıazlık üzere giyinmekten arındır" denilmiştir.

İkinci İzah: Ayetteki kelimesinin Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Nübüvvet elbisesine bürünmek.." manasıyla yorumlanması. Buna göre adeta sanki, "Ey nübüvvet elbisesine bürünen... Kendisine büründüğün şeyi sabırsızlıktan, tahammülsüzlükten, kin ve öfkeden temizle.. Çünkü, bütün bunlar, bu elbiseye uygun düşmez..." denilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu hususu, "Rabbin için sabret" buyurarak izah etmiştir. Bil ki, ayetteki, "bürünen" ifadesini, bu tür sıfatlarla tavsif edilme anlamına almak, caizdir, mümkündür. Çünkü, Araplar bir kimseyi, kusurlardan beri olmakla nitelediklerinde "Falanca, yakası ve eteği tertemiz olan bir kötü huytarla nitelediklerinde ise, "Falanca, kirli elbiselidir" derler. Nitekim, Şair de,

"Mervan ve oğlu gibi, hiç bir baba ve oğul yoktur. Çünkü Mervan, övgüyü ve yüceliği, kendisine bir cübbe ve rida, elbise edinmiştir" demiştir.

Bu kinayenin güzel oluşu sadedinde de şu iki izah yapılabilir:

1) Çünkü elbise, tıpkı, insandan ayrılmayan bir şey gibidir. İşte bundan dolayıdır ki, Araplar, "elbise" kelimesini, bizzat insanın kendisini ifade için, kinaye olarak kullanırlar. Nitekim Arapça'da "Övpü, onun dış elbisesinde; iffet de, onun İş elbisesindedir" anlamında, denilir.

2) Genel olarak, içi temiz olanın dıșt da temiz olur.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "elbiseni de temizle" ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, peygamberlik öncesi yaptığı günah ve hatalardan sakınmayı emreden bir ifadedir. Bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, "Belini çatlatan yükü (günahı) da senden indirdik" (inşirah. 2-3) ayetini, câhiliyyede işlenilen günahlar anlamına hamledenlere göredir.

c) Muhammed Ibn Arefe en-Nahvî bu ifadenin manasının, "Hanımlarını temizle" şeklinde olduğunu; bazan, Arapça'da, "elbise" ifadesiyle, kadınların kastedildiğini, nitekim bu manada Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar sizin için bir elbise; siz de onlar için bir elbise..."(Bakara, 187) buyurduğunu söylemiştir. Ama bu tevil, uzak bir İhtimaldir. Çünkü bu izaha göre, ayetin,

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/241-242.

kendinden öncekilerle münasebeti güzel şekilde sağlanamaz.[16][16]

Rüez

Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:[17][17]

Birinci Mesele

Alimler, kelimesi hakkında şu izahları yapmışlardır:
1) El-Utbî şöyle der: "er-ruczu" azab anlamına gelir.
Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer bizden o azabıkaldinrsan..." anlamına, (Araf, 134) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, şeytanın hile ve tuzaklarını, ilahi azaba sebep olduğu için "er-ruczu, er-riczu" diye adlandırmıştır, yine aynı manadan dolayı, putlarda "er-riczu, er-ruczu" adını almışlardır. Binâenaleyh, bu görüşe göre bu ayet, her türlü masiyyetten, sakınmanın farz olduğuna delalet etmiş olur. Bu görüşe göre burada şu iki ihtimali mana verilebilir:
a) Cenâb-ı Hakk'ın, cümlesinin anlamı, "Seni, azaba ve isyana götürecek olan herşeyi terket" şeklinde olur ki, kelamın takdiri, yani, "Neticesi azab olan şeyleri terket.." şeklindedir. Bu takdire göre bu demektir ki, kelimenin başından muzaf terkedilmiştir.
b) "Bir şeyi, yakınındaki ve kendisine bitişik olan şeyin adıyla adlandırmak" üzere, azaba götüren şeye, "azab" adı verilmiştir.
2) Rucz, çirkin ve kazurat olan şeyleri ifade eden bir kelime olup, bu kelime, buna göre rics (pislik, murdar) anlamını taşımış olur. O halde, ifâdesi, "Mekftrlm-i ahlâk, iyi huylar" hususunda efradını cami, külü, genel bir ifade olmuş olur. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Kabalığı, sefihliği ve bütün çirkin şeyleri bırak, bu tür şeylere başvuran o müşriklerin huylarıyla huylanma..." denilmek istenmiştir ki, bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, (Mûddesir, 4) ifâdesini "huyunu güzelliştir, nefsini günah ve çirkin şeylerden arındır" şeklinde tefsir edenlerin yorumuna uygun düşer.[18][18]

Nebiler Günah İsler Mi?

Peygamberlerin de günah işleyebileceklerini söyleyenler, bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Şayet peygamberler de günah işlemeselerdi, kendilerine, "kötü şeyleri, günahları bırak.." denilmek suretiyle, onlara bu yasak-lanmazdı.." Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Ayetteki bu ifade ile, onların bu işi (günahsız oluşu işini) devam ettirmeleri, manası kastedilmiş olup, bu tıpkı bir müslümanın "Beni hidayete erdir" dediği zaman (Fatiha, s) bunun anlamının, "Biz hidayet üzere değiliz, o halde bizi hidayete erdir" şeklinde olmayıp, tam aksine, bundan kastedilen mananın, "Bizi bu hidayet üzere sabit kadem kıl..." şeklinde olması gibidir. İşte, mevzubahis ayette de durum böyledir.[19][19]

Üçüncü Mesele

Halsin rivayetine göre Asım, bu kelimeyi bu sûrede, râ'nın dammesi ile, diğer sûrelerde ise râ'nın kesresi ile bu okurken, geriye kalan kıraat imamları ile, Ebû Bekir'in rivayetine göre Asım, kesre ile Yakûb da, damme ile şeklinde okumuşlardır. Ferrâ, "Bunlar, aynı manaya gelen iki kullanıştır" demektir. Halil'in kitabında ise, râ'nın dammesi ile er-ruczu "putlara ibadet etmek", râ'nın kesresi ile er-riczu ise, "azâb" anlamına gelir. Şeytanın vesveselerine de er-rlczu denilir. Ebû Ubeyde de, bu iki lehçenin en fazla yaygın olanının ve çokça kullanılanın, râ'nın kesresi ile er-riczu olduğunu söylemiştir.20[20]

---

[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/243.
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/244.
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/244.
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/244.

Minnetçi Olma

"Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma" (Mûddesair, 6).
Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele vardır:21[21]

Birinci Mesele

Meşhur olan kıraatte, râ'nın ref'i ile şeklinde okunmuştur. Böyle okunması hususunda şu üç izah yapılabilir:
1) Kelamın takdiri, şeklindedir. Bu demektir ki, bu keiamın başındaki lâm alınmış, böylece de fiil merfu olmuştur.
2) İfadenin takdiri, şeklindedir. Derken, kendisinden nasb edici hazfedilmiş ve ilgili kelime, nevâsıb ve cevflnn dan da beri olunca merfu kılınmıştır. Dolayısıyla bu sözün mecazi manası, "çoğu ummak, elde etmek için verme" şeklinde olur.
3) Bu ifade, "hal-i mütevakkıa, yani, umulan ve beklenen bir hal cümlesi olup, ifadenin takdiri, "daha fazlasını elde edeceğini düşünerek, farzederek ... verme..." şeklindedir. Ebû Ali ei-Farisî şöyle der: "Bu ifade, tıpkı senin, "Beraberinde, onunla yarın av yapacağını düşündüğü bir doğan bulunan bir adama rastladım" demen gibidir. Binâenaleyh, burada da mana, "Daha çoğunu elde edeceğini umarak verme" şeklinde olur." Ebû Ali el-Farisî sözüne devamla, "Bu ifade ile gelecekteki bir durumun, halin hikaye edilmiş olması da mümkündür" demiştir.
Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, alimler, bu ayetin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu ayetten Önce şu dört şeyi, yani
a) Kavmini uyarmasını;
b) Rabbini tazim etmesini,
c) Elbisesini temizlemesini,
d) Azabtan, günahtan sakınmasını emretmiş, daha sonra da, demiştir ki, bu, "Tıpkı, yaptığını çok gören, büyük gören kimse gibi, bu güç işleri yerine getirdiğin için, Rabbine minnette bulunma, başına kakma, tam aksine, bütün bunlara, Rabbinin rızasını elde etmen, bu sayede ona yaklaşman için ve bununla O'na minnette bulunmaksızın, evet bütün bunlara kattan.." demektir. Hasan el-Basri de bu manada, "Yaptığın iyilikleri Rabbine minnet edip de, böylece onları çok bulma..." demiştir.
2) "İnsanlara, onlara, tıpkı bu iyilikleri çok gören bu kimse gibi, kendilerine Öğrettiğin dine ve vahye dair şeylerle minnette bulunma; (onların başına kakma); çünkü sen, bütün bunları ancak, Allah'ın emri olduğu için yaptın, dolayısıyla da senin onlara minnet etme hakkın yoktur.." İşte bundan dolayı da, Cenâb-ı Hak, "(Bütün bunlara), Rabbin için katlan" buyurmuştur.
3) "Onlara, daha çok elde etmen için, yani, sayesinde malının çoğalacağı ve yaptığın işe mukabil olacak bir ücreti onlardan alabilmek için nübüvvetini onların başına kakma, onları minnet yükü altında bırakma."
4) "acze düşme..." anlamında olup, bu, Arapların, "tutarsız, zayıf, güçsüz" anlamındaki şeklindeki kullanışlarına varıp dayanır. Nitekim Arapça'da, "Yürümek, onu bitkin hale getirdi.." anlamında, denilir. Buna göre, kelamın takdiri, "Bu ayetten önce, emrolunduğun o dört taati çok bulmadan dolayı, güçsüz ve kuvvetsiz hale gelme; gevşeme..." şeklinde olur. Bu manayı benimseyenler, ayetin bu ifadesinin, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, (Zümer. 64) ayetindeki nin, takdirinde olduğu gibi olduğunu belirtmişlerdir. O halde bu demektir ki, ifadenin başından bir

---

[20] 20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/244-245.
[21] 21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/245.

edatı hazfolunmuştur. Ferra, Abdullah Ibn Mes'ûd'un şeklinde olduğunu belirtmiştir ki, bu okuyuş da az önceki tefsirin lehinde şahitlik eder. Ve bu görüş, Mücahidin tercih ettiği bir görüştür.

5) Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre, ayetteki ifâdesinin manası, "Verme..." şeklindedir. Nitekim, Arapça'da, "Ona şunu verdim" manasında denilir. Cenâb-ı Hak da, (Sad, 39) buyurmuştur. Yani, "Şimdi, ister ver, istersen verme..." demektir. Ki, bu da, "Kim verirse, o muhakkak ki lütfetmiş olur. Dolayısıyla lütuf ve bağış, bir istiare yoluyla, fiiliyle ifade edilmliştir. Buna göre mana, "Daha çoğunu elde etmek için malını verme.." şeklinde olur. Yapılan bu manaya göre, burada birkaç soru bulunmaktadır.[22][22]

Bazı Sorular

1. Minnet Yasağının Hikmeti

Birinci Soru: Allah'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bu tür davranıştan men edişinin hikmeti nedir?

Cevap: Buradaki hikmet şu birkaç yöndendir:

a) Peygamberin lütuf ve ikramlarının, dünyayı ve dünyalığı elde etmek için değil, sırf Allah için almasından dolayıdır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e "Gözünü... çevirme..."(Hicr,68) buyurarak, dünya peşinde koşmayı yasaklamıştır. Çünkü, dünya peşinde gezen kişiye göre, dünya mutlaka, çok kıymetlidir. Böyle olan kimse ise, risâlet görevini ifaya uygun bir kimse olamaz.

b) Daha fazlasını almak amacıyla, başkasına azıcık dünyalık veren kimsenin, mutlaka o başkasına boyun eğmesi, yalvarıp yakarması... söz konusu olur. Bu ise, nübüvvet makamına yakışmayan bir husustur. Çünkü bu durum, alan kimsenin alçalmasını gerektirir. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sadaka ve zekât alması ile, bunları verenlerin nefretini mucib olması... haram kılınmıştır. Bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak, "Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun da, onlar bunun altında esliyorlar" (Tur. 40) buyurmuştur.[23][23]

2. Yasak Resule mi Has?

İkinci Soru: Bu yasak, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e mahsus bir yasak mı, yoksa ümmetini de içine alır mı?

Cevap: Lafzın zahiri, bu işin umûmî olduğunu İfade etmez.. Halden çıkarılan karine de (karîne-i hfiliye), bu işin umumi olmasını gerektirmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu iş, sırf nübüvvet makamını korumak ve onu kusurlardan arındırmak için yasaklanmıştır. Halbuki, böyle bir sebep ümmeti hakkında mevcut değildir. İşte bunları da, bu mananın, ümmet hakkında riya anlamına geldiğini, dolayısıyla da Allah Teâlâ'nın bütün herkesi böyle davranmaktan men ettiğini söylemişlerdir.[24][24]

Buradaki Nehyin Hükmü

Üçüncü Soru: Hz. Peygamber (s.a.s)'e has olduğu farzedilmesi durumunda bu, haramlık ifade eden bir yasak mı, yoksa tenzihen mekruhluğu ifade eden bir yasak mıdır?

Cevap: Ayetteki bu nehyin (yasağın) zahiri, haramlığı ifade eder.

6) Kaffal şöyle der: "Ayetten, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ister karşılığı fazla olsun, ister noksan, ister denk olsun, herhangi bir kimseye, karşılığını almak maksadıyla birşey vermesinin haram olacağı manasında kastedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre ayetteki fiili, "Verdiğin bağış, yaptığın iyilik sebebiyle, matının noksanlaşacağından hoşlanmadığın için, daha fazlasını elde etmeyi umup-isteyerek..." manasında olur. Bu durumda ayetteki bu ifade, herne olursa olsun mutlak manada bir karşılık bekleme manasında olur. Böylece mecazi bir mananın ayette yer alması son derece güzeldir. Çünkü genelde hep karşılık, verilen bağıştan ve hediyeden daha fazla olur. Dolayısıyla da "karşılık bekleme" ifadesi, birşeyi, halterinin en geneline hamlederek, "istiksâr" (daha çoğunu isteme) keliemsiyle ifade edilmiştir. Bu tıpkı, bir kadının, yanında çocuğu olduğu halde evlenmesi durumunda, çocuğunun terbiyesi ve geçimini üzerine alacak birisine ihtiyacı olduğu için, bu çocuğa "rabîbe" (terbiyeniz altındaki üvey evladınız) denilmesi gibidir. Daha sonra bunun sahası genişlemiş ve annesi evlenirken, bu çocuk ileri yaşta olsa dahi, genel olarak "rabîbe" kelimesiyle isimlendirilir. Bu fikri benimseyenler, bunun sebebini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bağış ve iyilik yaparken, bir karşılık bekleme ve insanların kendisine iltifat etme gibi duygulardan ve düşüncelerden tamamen uzak olması diye izah etmişlerdir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı iyilikler, böylesi düşüncelerden uzak ve sırf Allah rızası için yapılmış olur."

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/245-246.

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/246-247.

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/247.

7) Kendilerine iyilikte bulunmak ve birseyler vermek suretiyle yaptığın şeyleri gözünde büyüterek, insanlara minnette bulunma ve insanları insanların başına kakma. Aksine bunları önemsiz ve basit sayman iyiliğine muhatap olanlara yaptığın ihsandan dolayı özür dileyen bir tavır içinde olmalısın (yani onun gönlünü alarak bunu yapmalısın). Çünkü dünyanın bütünü, zaten değersizdir. Nerde kaldı ki, dünyaya oranladığımızda son derece az olan, verdiğin o şeyler... İşte bu son üç izah, adeta birbirlerini tamamlayan ve birbirlerine dayanan izahlardır. Çünkü bunlardan birincisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, daha fazlasını umup-istemekten yasaklandığını; ikincisi, ister fazla, İster az, isterse denk olsun, mutlak olarak bir karşılık umup-istemekten yasaklandığını, üçüncüsü de, vermesi ve kendisini az vermekle itham etmesi ve kendisini, bunu kabul ettiği için, in'âmda bulunduğu kimsenin minnet borcu altında hissetmesi manasını ifade eder.

8) Ayetin manası şöyledir: Birisine birşey verdiğinde, verdiğin şeyi gözünde büyüterek, onun başına kakmamalısın. Çünkü başa kakmak yaptığın işin mükâfaatını yokeder. Nitekim Hak Teâlâ, "Malını, riya için infak eden gibi, ey mü'minler sadakalarınızı, minnet ederek, başa kakarak, eziyet ederek boşa çıkarmayın" (Bakara, 264) buyurmaktadır.25[25]

İkinci Mesele

Hasan el-Basrî, fiili cezm ile şeklinde okumuştur. Ama muhakkik alimlerin çoğu bu kıraati kabul etmemişlerdir. Kimileri de bunun uygun olduğunu söyleyerek (Arapça yönünden) doğruluğu hususunda şu üç izahı yapmışlardır.

1) Ayetin takdiri, şeklindedir.

2) Hasan el-Basrî'nin yine manasını kastederek, böyle cezm ile okumuştur. Çünkü harekelerin çokluğu sebebiyle zammeyi ağır görerek, râ harfini sakin kılmıştır. Nitekim Ebû Zeyd (Zuhruf, 80) ayetindeki "rusülünâ" kelimesini, lamın sükunu ile, okunduğunu nakletmiştir.

3) Hasan el-Basrî, bu okuyuşunda, kelimenin vakf halini nazarı dikkate almıştır (yani durulduğu zaman, böyle durulacağını göstermek istemiştir). A'meş de, başında mukadder bir görerek bunu nasb ile, şeklinde okumuştur ki bu, tıpkı şairin şu şiirinde olduğu gibidir.

"Duyun ki, beni savaşta bulunmaktan, zevku sefalarda hazır olmaktan men edecek kimse kimdir ki? Sen beni, ebedî mi kılacaksın ki?!" Bu kıraati, İbn Mes'ûd'un seklindeki kıraati da destekler.26[26]

Rabbinin Emirlerini Tutmada Sabır

"Rabbin için sabret" (Müddesslr, 7).

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/247-248.

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/248.

Bu ayetle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) "Bağışta bulunup, iyilik yaptığında, başa kakmayı ve yaptığın işi büyütmeyi bıraktığın için sabret" yani, "Rabbinin rızasını gözettiğin için, böylesi davranışları bırak."

2) "Malını verip tasadduk ettiğinde, karşılık bekleme. Bu beklememe, Rabbinin rızası için olsun."

3) "Bu sûrenin başında sana bazı şeyler emrettik, bazı şeyleri yasakladık. Binâenaleyh Rabbinin emrinden ötürü, o emredilenleri yap, nehyedilenleri terket." Buna göre, sanki şöyle denilmek istenmiştir: Bu ayetten önce, bir takım şeylerin yapılması, bir takım şeylerin de yapılmaması mükellefiyeti yer almış; bu ayette ise, o şeylerin yapılıp yapılmamasının gerekçesi açıklanmıştır ki bu da, Allah Teâlâ'nın rızasını elde etmedir.

4) Daha önce, Mekke müşriklerinin biraraya gelerek, Hz. Muhammed (s.a.s)'in durumunu görüştüklerini, içlerinden Velld b. Muğire'nin kalkıp evine gittiğini, bunun üzerine oradakilerin, "Velid herhalde dinini terketti (müslüman) oldu" dediklerini. Bunun üzerine Ebû Cehll'in onun yanına giderek, "Atalarının dinini terketmesin diye, sana verilmek üzere Kureyş aralarında mal topladı" dediğini anlatmıştık. Bu dmektir ki Velld, elde edeceği bu maldan ötürü küfrünü sürdürmüştür. Bu sebeple, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "O, işte o maldan ötürü batıl din ve inancını sürdürdü. Sen ise, başka birşey için değil, sırf Hak rızası için hak dinde sabr-u sebat et" denilmiştir.

5) Bu ayet, müşrikler için bir ta'rîzdir. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Puttan değil, Rabbinin yüceliğini ilan et; elbiseni temizle ve müşrikler gibi, bedeni ve elbisesi pis olma. Kötülük yapmayı ve eziyet vermeyi terket. Kafirlerin yaptığı gibi, sakın bunlara yaklaşma. Kafirlerin, Velide bir miktar mat verip de, o azıcık malı gözlerinde büyütmeleri gibi, sen de verip, verdiğin şeyleri gözünde büyütme. Mal ve makam gibi, dünyevi gaye ve maksadlardan ötürü değil de, sırf Rabbine taat olan niyetlerle, Rabbin için bunlara sabret" denilmek istenmiştir.[27][27]

Sûr'a Üflenince

"Çünkü o boruya üflenince" (Müddessir, 8).

Bil ki Allah Teâlâ, peygamberlerin önderi Hz. Muhammed (s.a.s)'i, doğruya iletme hususunda gerekli talimatları verince, bundan şakilerle ilgili va'idlerine (tehditlerine) dönmüştür. İşte o va'îdi, bu ayet ifade etmektedir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:[28][28]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki "fa" edatı, sebep içindir, yani bunun niçin olduğunu göstermek içindir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle
demektedir: "Onların eziyetlerine sabret. Çünkü onların önünde, bu eziyetlerinin cezasını çekecekleri zor bir gün vardır. Sen de o günde, onların eziyetlerine sabrının mükafaatmı göreceksin."[29][29]

İkinci Mesele

Alimler, o boruya (sûra) bu üflenişin, ilk nefha (üfleniş) mi, yoksa ikincisi mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir?[30][30]

---

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/249.

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/249-250.

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/250.

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/250.

Nakur

Birinci Görüş: Bahsedilen üfleniş, ilk nefhadır. Halîmî, KİtabuT-Minhftc'ında şöyle der: "Allah Teâlâ, sûra, sûr ve nâhûr diye iki isim verdi. Müfessirlerin görüşü, buradaki "nflhûr"un da "sûr" olduğu şeklindedir. "Sûr"un, kendisine her iki nefhanın da üflendiğine şüphe yoktur. Çünkü insanları öldürmek için olan nefha, diriltmek için olan ne'hadan (üfleyişten) başkadır. Hadislerde şu yer almıştır. O sûr'da bütün ruhlar sayısınca delikler vardır. Ruhlar, ikinci üfleyişte, sûrun bu deliklerinde bulunurlar, dolayısıyla da, ona üflendiğinde, herbir delikte, bedenine doğru çıkıp giden bir ruh çıkar. Dolayısıyla o beden, Allah'ın izniyle yeniden hayat bulur. Binâenaleyh bu sûrun, birisi "nahr", diğerini "nefh" edilmek üzere iki aleti bulunabilir.
Şu halde o sûra, bütün canlıları öldürmek için nefhedildiğinde (üflendiğinde), çıkacak sayha ve sesin, daha şiddetli ve daha korkunç olması için, "nahr" ve "nefh" birlikte yapılmış olur. Ama ona, diriltmek için üflendiğinde ise, "nahr" edilmez, sadece "nefh" ile yetinitir. Çünkü bunun gayesi, o ruhları, sûrun deliklerinden, bedenlerine göndermektedir, yoksa o ruhları bedenlerinden çıkarmak değildir. O halde ilk nefha, "tenktr" (ruhları bedenlerden çıkarmak) İçin olup, bu tıpkı, çok şiddetli gök gürültüsüne benzer bir şeydir. Çünkü gök gürültüsü çok şiddetli olduğunda, onu duyan çoğu kez ölür. Sayha, bir adamın bir çocuğa şiddetlice bağırıp da, o çocuğun duyduğu korku sebebiyle öldüğü bir sestir." Halîmî (r.h)'nin sözünün sonu budur. Bence bu açıklamada şöyle bir problem var: HalfmT'nin bu izahına göre, "nahr"ın, sırf, insanların ruhlarını bedenlerinden çıkarmak için atılan narada (sayhada) bulunmasını gerektirir. Halbuki insanların canını çıkarmak için olan bu gün, kafir için o kadar şiddetli bir gün değildir. Çünkü onlar, o anda hemen oluverirler. Kâfirler için, esas şiddetli olan gün, diriitilmeleri için sûra üflendiği gündür. İşte bundan Ötürü kafirler, "Keşke o (ölüm, hayatınıza) kesin son veren bir şey olsaydı" (Hakka, 27) yani, "Keşke biz o ölüşümüz ile kalıp, tekrar diriltilmeseydik" diyecekler.
İkinci Görüş: Burada bahsedilen nahr (üfleyiş), sûra ikinci üfleyiştir. Çünkü nâhir, kendisine üflenen şey demektir. Binâenaleyh İkinci üfleyiş murad edildiğinde, önce "nahr" yapılır. İşte bundan ötürü de, bu şeye "nahûr" denir Ben diyorum ki bu kelime hususunda, şöyle bir izah yapılabilir: Nâhur, "hâtûm"un da, sayesinde hatm (ufalama) işinin yapıldığı şey manasına oluşu gibi, "nahr" kökünden, bu manada bir kelimedir. Binâenaleyh "nâkûr"un kendisine "nahr" edilen değil, kendisiyle "nahr" işinin yapıldığı şey olması gerekir.[31][31]

Üçüncü Mesele

edatındaki âmil, "çetin bir gün" ifadesinin delalet ettiği manadır. Buna göre takdir, "Nahûra üflendiğinde, ilgili iş çok çetin ve zor olur" şeklindedir.[32][32]

Kafirler İçin Çetin Gün

"İşte o gün, kafirlerin aleyhine pek çetin bir gündür, kolay değildir" (Mûddessir, 9-10).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:[33][33]

Birinci Mesele

Ayetteki, 'işte bu" ifadesi, o sûra üflendiği güne bir işarettir ve takdiri, "İşte sûra üfleneceği o gün, çok çetin or gündür" şeklinde olur. Ayetteki kelimesiyle ilgili olarak da şu izahlar yapılabilir:
a) Bu kelime, ayetteki 'nin bir tefsiridir. Çünkü 'nin, hem "nahr'" hem de nahva muzaf olan o

---

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/250-251.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/251.
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/251.

güne (üfleniş gününe) işaret olması muhtemeldir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "İşte o, yani sûra üfleneceği gün, çetin bir gündür" demiştir. Bu izaha göre, kelimesi, nasb mahallinde olmuş olur.

b) kelimesi 'den bedel olup, ref mahallinde olabilir. Bu durumda yevmun asîr", bunun haberi olur ve sanki, "üfleme günü, zor bir gündür" denilmiştir. Yapılan bu izaha göre, kelimesi, 'den bedel olduğu için, ref mahallinde olur. Fakat "yevm" kelimesi, mebnî olan il edatına muzaf olduğu için, feth üzere mebnî kılınmıştır.

c) Ayetin takdiri, "O gün bu nahr (üfleyiş), çetin bir günde yapılmış bir natırdır" sakindedir. Bu takdire göre, kelimesinin amili, "nahr" olur.34[34]

İkinci Mesele

Bu gün kafirler için zor ve çetin bir gündür. Çünkü onlar, hesapları hususunda endişelidirler. Kitapları kendilerine sollarından verilmiştir, yüzleri siyah, gözleri masmavi olarak hallolunacaktır. Bütün uzuvları, aleyhlerine şahidlik edecektir. Dolayısıyla onlar bütün t«r»idler-tnsanlar huzurunda, rezil-kepaze olacaklar. Mü'minler için ise o gûn, kolay ar gündür. Çünkü onların hesapları hakkında İleri geri konuşulmaz; yüzleri beyaz, arttan (sevapları) ağır olarak haşrolunurlar.

Allah Teâlâ'nın bu günü "çetin" diye niteleyişi şu sebepten ötürü de olabilir: Çünkü bu gün aslında, bir hadiste de yer aldığı gibi, peygamberlerin feryad edeceği, çocukların saçlarının ağaracağı, mü'min ve kafir, herkese çetin gelen bir gündür. Fakat o günde kafirlerin zorluğu daha fazla olacaktır.

Binaenaleyh buradaki birinci görüşe göre, V* kelimesi üzerinde vakf yapılması uygun ve güzel olmaz. Çünkü o zaman mana, "Bu gün kafirler için çetindir, kolay değildir" şeklinde olur. İkinci görüşe göre ise, bu kelime üzerinde vakfetmek uygun ve güzel olur. Çünkü o zaman mana, "O gün aslında herkes için çetindir. Ama kafir için, o günde, daha fazla bir çetinlik vardır. O da, "(O gün ona), kolay değildir" ifadesinin anlattığı şeydir.

Buna göre eğer, (çetin-zor) kelimesinden anlaşıldığı halde, ayrıca bir de, "kolay değil" denilmesinin ne faydası ne gereği var?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Birinci görüşe (manaya) göre, bu tekrar, te'kid içindir. Nitekim sen (meselâ), "Ben seni seviyorum, sana buğzetmiyorum. Senin dostunum, düşmanın değil" dersin. İkinci görüşe (manaya) göre ise, "çetin (zor)" kelimesi, hem mü'minleri, hem kafirleri içine alan genel (esas) zorluğu ifade eder; "kolay değil" kelimesi ise, o günde fazladan olarak kafirler için olan zorluğu ifade eder. Çünkü zorluk, bazan az ve hafif olur, bazan da çok ve fazla olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak böylece, genel olarak zorluğun herkes için olduğunu, ama çok ve ileri derecede zorluğun kafirler için olduğunu bildirmiştir.35[35]

Müminlere De Zor Gün

Üçüncü Mesele

Ibn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, o günün, kafirlere kolay olmadığını söyleyince, o gün mü'minler için kolay olmuş olur." "Hrtab"ın delil olduğunu söyleyen bazı kimseler, "Eğer kitab delili hüccet olmamış olsaydı, İbn Abbas (r.a), o günün kafirler için kolay olmayışından, mü'minler için kolay olacağı manasını çıkarmazdı" demişlerdir.36[36]

Mahlukumu Bana Bırak

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/251.

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/251-252.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/252.

"Bir tek olarak yarattığım o kimseyi, Bana bırak." Ona uzun boylu mal ve hazır olarak oğullar verdim. Kendisi için herşeyi bol bol ihsan ettim" (Müdöessir, 11-14).

Müfessirler, burada kastedilenin Velid b. el-Muğire olduğunda icma etmişlerdir.

Ayetteki "vahiden" kelimesinin mansub (fethalı) oluşu ile ilgili olarak şu izahlar söz konusudur:

1) Bu kelime, "hal" olduğu için mansubtur. Bunun Hâlık'ın (yaratanın) veya mahlukun (yaratılan o adamın) "hâl"i olması muhtemeldir. Hâlık'ın "hâl"i sayılması durumunda iki mana söz konusudur:

a) "Beni onunla tek başıma (vahîden) bırak. Çünkü Ben, ondan intikam almaya yeterim."

b) "Ben onu vahiden (tek başıma) yarattım. Onu yaratmada, hiç kimse bana ortak ve yardımcı değildir." "Vahîden" kelimesi "mahlûk"dan "hâl" sayılırsa, o zaman mana, "O kişi tek başına (vahîden) olduğu halde, ne malı, ne çocuğu olmadığı halde onu yarattım. (Yani yarattığımda ne malı, ne çocuğu vardı)" şeklinde olur. Buna göre ayet aynen, "Andolsun ki siz, sizi ilk yarattığımız gibi, ferden ferda (tek olarak) Bize geleceksiniz" (En'âm,94) ayeti gibi olmuş olur.

2) "Vahîden" kelimesi, "zemm" üzere mansubtur. Çünkü ayet, Velid hakkında nazil olmuştur ve "Vahîd" onun lakabıdır. O, "Ben, Vahîd oğlu Vahîd'im. Yani Araplar içinde ne benim, ne babamın bir benzeri var" derdi. Binâenaleyh ayetten, "O yarattığım kimseyi, yani o "vahîd"i Bana bırak" manası murad edilmiştir.

Sonraki alimlerden çoğu, bu izahı tenkid etmiş ve şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın, Velid b. Muğire'yi "vahîd" (tek, emsalsiz) olduğu iddiasında doğrulaması caiz (mümkün) değildir." Bu soruyu (itirazı), Vahidî ve Keşşaf sahibi (Zemahşerî) zikretmiştir. Bu tenkid, bir kaç bakımdan zayıftır:

a) Biz, "vahîd" kelimesini, bir alem (özel isim) sayarsak, bu soru zail olur. Çünkü alem isim, müsemma (isim sahibi) için bir sıfatı anlatmış olmaz. Aksine o, işaret (zamiri) yerini tutan bir şeydir.

b) Bunun, "Onun kendi zannı ve inancına, Vahtd (tek-eşsiz) olduğu manasına hamledilmesi niçin caiz olmasın. (Bu manada), bunun bir benzeri de, "Tad (azabı). Hani sen, aziz ve kerimdin!" (Dutum. 49) ayetidir.

c) "Vahîd" kelimesinde, Velîd'in şan ve şerefçe tek ve emsalsiz olduğu manası yoktur. Aksine bu tür şeylerde kendisinin tek olduğunu o iddia etmektedir. O halde, "Sen teksin ama, küfürde, pislikte, alçaklıkta..." denilebilir.

3) "Vahîden" kelimesi, "yaratma" fiilinin ikinci mef'ûlü olarak mansubtur. Ebû Sa'îd ed-Darîr, "Vahîd, babası olmayan" demek olup, ayetin bu ifadesi, "O, bütün bunlardan öte, bir de kulağı kesik (şirret)"(Kalem.13) ifadesinde olduğu gibi, Vetîd'in neseb açısından tenkide uğramış (şüpheli durumda) olduğuna bir işaret olmuş olur.

Ayetteki, "Ona hayli mal verdim" ifadesindeki, "hayli mal"ın İzahı sadedinde şunlar söylenmiştir:

1) Malın uzun boylu olması, inkitasız (kesintisiz) olması demektir. İşte bundan ötürü, Hz. Ömer (r.a), bu ifadeyi bir ayın geliri ay-be-ay gelir (aylık) diye tefsir etmiştir.

2) Bu, artırmak suretiyle uzamış olan maldır. Mesela, hayvancılık (sütçülük), ziraat ve çeşitli ticaretler gibi...

3) Bu, kapladığı yer uzayıp giden, geniş olan mal demektir. Nitekim İbn Abbas (r.a), "Velîd'in Mekke'den Taife kadar uzanan, deve, at, koyun sürüleri; Talf'te geniş bağ-bahçeleri, sulak arazileri, bol nakit parası gibi, uzaytp giden, malları vardı" demiştir.

Mukâtil'de bu ayeti tefsir sadedinde, "Velid b. Muğire'nin, yaz ve kış faydaları kesilmeye, hep istifade edilen bağ-bahçeleri vardı" demiştir. Şu halde ayetteki "uzun boylu" (memdûd) vasfı tıpkı, "zıllun memdûd" (kesintisiz gölgeler) (vakıa, 30) ayeti gibidir.

4) Bu, çok mal manasınadır. Çünkü çok mal, sayılmak istendiğinde, sayımı uzayıp gider. Müfessirlerden, ayetteki, "uzun boylu mal" ifadesiyle, anlatılan malın miktarını belirleyenler de vardır: Bunlardan kimi, bu malın bir dinar; kimi, dört bin dinar; kimi de bir milyon dinar olduğunu söylemiştir. Ama bu zoraki tefsirlerin hiçbirini, sağlam fıtrattı (akıllı) kimseler benimsemezler.37[37]

Yardımcı Ağavat

Ayetteki, "Hazır olarak (bulunan) oğullar (verdim)" ifadesi hususunda da şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, "Mekke'de, hep yanında bulunan hiç bir zaman kendisinden ayrılmayan oğullar verdim ona" demektir. Çünkü onlar zengin idiler. Dolayısıyla da geçim ve kazanç için, başka yerlere gitme ihtiyacı duymuyorlardı. Böylece Velîd, onlara alabildiğine alışmış ve onların, hep yanında bulunmaları sebebiyle de, rahat ve huzur içinde idi.

2) "Oğulların hep hazır olarak bulunmaları" ile, onların toplantı ve davetlerde, hep Velîd'in etrafından olmaları kastedilmiştir. Mücâhld, onun oğullarının on tane olduğunu söylemiştir. Bunların yedi erkek çocuk olduğu da söylenmiştir. Bunların yedi erkek çocuk olduğu da söylenmiştir. Bunlar, Velid b. Velîd, Halİd b. Velîd, Kays b. Velid ve Abdu Şems b. Velid'dir. İçlerinden Halid, Imare ve Hlşam (r.ahm) müslüman olmuşlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Kendisi için herşeyi bol bol ihsan ettim" ifadesine gelince, bu, "Ben ona, kavmi (milleti) içinde, alabildiğine yüksek makam ve riyaset nasip ettim. Böylece de ona, mal ve makam nimetlerimi tam ve bol olarak ihsan ettim. Ehli dünya nezdinde, bu ikisinin birlikte bulunması "kemâl" (mükemmellik) diye değerlendirilir. İşte bundan ötürü, bu şekilde dua edilerek "Allah, işlerdeki kudret ve tasarrufunu sürdürsün" manasında, denilir. Kimi müfessirler, ayetteki "temhîd"i, bol geçim ve uzun ömür manasına almışlardır. Nitekim Velid, Kureys'in en uzun ömürlülerindendi. Bundan ötürü, "vahtd" (tek, eşsiz) diye ve "Kureyş'In Reyhane"si (gülü) diye lakablanmıştır.38[38]

Kafirin Hırsı

"Bir de kalkmış, hırs ile daha da artırmamı ister. Hayır, hayır (olmaz). Çünkü o, Bizim ayetlerimize karşı alabildiğine inatçı kesilmiştir. Ben, onu sarp bir yokuşa sardıracağım" (Müddesir, 15-17).

Buradaki "sümme" (sonra) kelimesi, hayrat ifade etmek İçindir ve tıpkı, arkadaşına, "Seni evimde misafir eftim, yedirdim, içirdim, sonra da (kalktın) bana küfrettin" demen gibidir. Yine bu, tıpkı, "Gökleri ve yeri, karanlıkları ve nuru yaratan Allah'a hamdolsun. Bir de bu küfürler tutup Rablerine eş koşarlar" (En'am, 1) ayetindeki "sümme" (sonra) gibidir. Şu halde bu sümme, yadırgama ve hayreti ifade eden bir kelimedir.

O kafirin, bu "daha"yı, dünyada mı, yoksa ahirette mi olmasını istediği hususunda, iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Kelbî ve Mukatil, buna, "Beni inkar etmiş iken, bir de kalkar, malının ve çocuğunun daha da artmasını umuyor" manasını verirler.

2) O, bu artışın, ahirette olmasını istemiştir. Rivayete göre o, "Eğer Muhammed doğru söylüyorsa, bu demektir ki, cennet sadece benim için yaratılmıştır" diyordu. Bu manaya göre, bu ayetin bir benzeri de, yine o Velîd b. Muğıre hakkında olan, "Bizim ayetlerimizi inkar eden ve "Bana mal ve evlat verilmiştir" diyen o kafire ne dersin"(Meryem, 77) ayetidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "kellâ" "Hayır, hayır" buyurmuştur ki bu, onu böylesi asılsız kuruntu ve arzulardan caydırmayı ifade eder. Müfessirler, "Bu ayetin nazil olmasından sonra, Velid'in malı gittikçe azalmış ve fakir düşmüş. Neticede fakir olarak ölmüştür" demişlerdir.

Cenâb-ı Hak, "Çünkü o, Bizim ayetlerimize karşı alabildiğine inatçı kesilmişti" ayeti, müste'nef (müstakil) bir cümle şeklinde, "kella" denilişinin sebebini belirtmektedir: Sanki birisi, "Peki malı niçin artırılmayacak?" demiş de, buna cevaben, "Çünkü o, Bizim ayetlerimize karşı alabildiğine inatçı kesilmişti" denilmiştir. "Anid" kelimesi, tıpkı celîs (arkadaş), ekfl (yiyen), aşır (arkadaş) kelimeleri vezninde, mu'ânnid (inatçı) manasınadır ve bununla, Velid'in, şu pek çok çeşit özelliklerine işaret edilmek istenmiştir.39[39]

---

[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/252-254.

[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/254.

Velid b. Muğıre

1) 0, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine, kudretine, nübüvvetin ve öldükten sonra dirilmenin doğruluğuna delalet eden bütün deliller hususunda muannit biri idi. Dolayısıyla o, herşeyi inkar etme hususunda hep karşı çıkan ve çekişen biridir.
2) Onun küfrü, "küfrü inâdi'dir. Çünkü o, bütün bu şeylerin doğruluğunu kalbiyle biliyor, ancak ne var ki, bunları lisanıyla inkar ediyor. Muannidin küfrü ise, küfür türlerinin en fahiş ve çirkin olanıdır.
3) cümlesi, Velîd'in, ta eskiden beri, bu tavrı ve gidişatı (küfrü -adiliği) sürdürdüğüne delalet eder.
4) Cenâb-ı Hakk'ın yine bu ifadesi, onun muannid oluşunun, sırf, Allah Teâla'nın ayet ve delilleri hususunda olduğunu gösterir. Çünkü, bu cümlenin takdiri, "O, başka ayetleri değil, bizim ayetlerimizi inkarda küfrü inadiyi kendisine yol edinmiştir" şeklindedir. Binâenaleyh, diğer ayetler hususunda böyle bir inat göstermediği halde, bu inadı sadece Allah'ın ayetlerine tahsis etmesi, onun son derece büyük bir ziyan, iflas içinde olduğuna delalet eder.40[40]

Saûd

"Ben onu, sarp bir yokuşa sardıracağım..." ayetine gelince bu, "Bizona, "saûd "u teklif edeceğiz. Onu, bu saûd'la mükellef tutacağız.." demektir. Saûd'un ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Bu kimse (Velid ibn Muğıre)'nin, takat getirilemeyecek derecede çetin bir azabla karşı karşıya geleceğinin bir temsili ve teşbihi olup, tıpkı: "Onu, sarp bir azaba sokar..." (cin. 17) ayeti gibidir. Buradaki kelimesi Araplann, "sarp yokuş, tırmantlması güç sert kayalık" anlamında kullandıkları, deyimine varıp dayanır.
2) Saûd, cehennemdeki sarp bir yokuşun, dağın adıdır. O, elini bunun üzerine koyduğunda dağ erir; kaldırdığında ise, eski haline döner. Ayağını koyduğunda, yine dağ erir, kaldırdığında ise, eski haline döner. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Saûd, ateşten bir dağdır. O orada, yetmiş yıl tırmanır, sonra da, geri yuvarlanır. Ve bu iş, hep böyle devam eder.41[41] buyurmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, onun nasıl inat ettiğini anlatmak üzere "Çünkü O, uzunuzadıya dünya düşündü, (kendi kendine) bir ölçü koydu" (Müddessir, 18) buyurmuştur. Arapça'da, bir kimse bir şey hakkında düşünüp tefekkür ettiğinde,denilir. Daha sonra bu kimse, böyle bir tefekkürde bulununca, kalbinde, bir takım sözler ve görüşler tanzim edip hazırladı. İşte bu mana, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinden anlaşılmaktadır.42[42]

Kafirce Hile

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Hay kahrolası! Ne biçim de ölçü koydu o!" (Müdessir, 19) buyurmuştur. Bu ifade, bir şeyden dolayı duyulan hayret ve onun müthiş ve muazzam görülmesinden dolayı söylenilen bir ifade olup, Arapların tıpkı, "Hay Allah kahredesice. Ne kadar da cesur!"; "Hay Allah rüsvay edesice! Ne kadar da şair! (amma da şair hal)" ifadeleri gibi olup, bu sözler, karşı tarafın, haset eden bir kimsenin bu kimseye bu şekilde beddua edeceği bir duruma ulaştığında söylenir Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki, ayetteki bu ifade hakkında muhtemel şu iki izah yapılabilir:

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/254-255.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/255-256.
41[41] Müsned, 3/75. Müsned, 3/75.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/256.

a) Bu, onun zeka kuvvetinden dolayı, muhatapları şaşmaya bir davet olup, bu, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in işi hususunda bu adamın ileri sürdüğünden daha kuvvetli ve daha büyük bir şüphe ileri sürerek, onun işini zedelemek mümkün değildir.." demektir.
b) Bu, bu kimseyi, istihza içinde medhetmek için olup, bu, "Bu adamın ileri sürdüğü şey, son derece düşük ve değersizdir" demektir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yine kahrolası, nasıl ölçü yaptı o?" (Müddessir, 20) buyurmuştur. Bu ifadenin başında edatının getirilmesi, ikinci ke; yapılan bu bedduanın, birincisinden daha ileri olduğunu ifade etmek içindir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sonra da düşündü..." buyurmuştur ki bu, "O, ilk önce düşündü, ikinci kez ölçüp biçti, üçüncü kez de, ölçüp biçtiği bu şey hakkında düşündü.." demektir. Binâenaleyh, önceki bakış, meseleyi anlamak ve ortaya koymak için, peşinden gelen bakış ise, planlamada bulunmak içindir. İşte tam ihtiyatlı davranış budur. O halde bütün bu mertebeler, onun kalbinin halleriyle ilgili olan, yani içinden geçirdiği şeylerdir.43[43]

Habisçe Kaş Çatıp Düşünme

Cenâb-ı Hak bunun pşinden, onun yüzünün hallerini de tavsif ederek, "Sonra kaşlarım çattı, suratını astı..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:44[44]

Birinci Mesele

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeleri, bu kimsenin, kalben, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğruluğuna inandığına, ancak ne var ki, inat yüzünden zahiren onu inkar ettiğine delalet eder. Bunun delilleri şunlardır:
1) Bir kere düşünüp taşındıktan sonra, meseleyi ortaya koymaya azmettiğinde yüzünde bir ekşimenin meydana geleceği bir kelamı ve sözü içinde ve kalbinde değerlendirdi.. Şimdi bu kimse, kendi sözünün doğruluğuna inanmış olsaydı, onu anlamış olmaktan dolayı alabildiğine sevinir, böylece de yüzü ekşimez, gülerdi. Ne var ki, o, sevinmeyip, yüzü gülmediğine göre, biz bu kimsenin, bu şüphesinin zayıf olduğunu anladığını; ne var ki, çok inatçı olduğu için, bu şüpheden daha ileri derecede bir şüphe bulamadığını; bu sebepten dolayı da sözünde böyle bir şüphenin zuhur ettiğini anlamış oluyoruz.
2) Rivayet olunduğuna göre Velid, Hz. Peygamber (s.a.s), Hamim es-Secde Sûresini okurken, ona uğramış; Hz. Peygamber (s.a.s), "Eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki: "Ad ve Semûdfu çarpan) yıldırım gibi, size de bir azabı hatırlatırım" (Fussilet, 13) ayetine gelince Velid, ondan, Allah aşkına, akrabaları aşkına susmasını istedi, ki işte bu, Velid'in, Hz. Peygamberin duasının makbul olduğunu, lehçe ve lisanının, okuduğu şeylerin doğruluğunu bildiğine delâlet eder.
Velid, Kureyş'in yanına döndüğünde onlara/'Biraz önce Muhammedden bir takım şeyler dinledim ki, bunlar ne insan, ne de cin sözüdür. Onun okuduğu şeylerin alabildiğine bir tatlılığı ve cazibesi vardır. O mutlaka, her şeye hükümran olacak, hiçbir şey onun üzerine çıkamayacak.." dedi. Bunun üzerine kureyş, "Velld, dinden döndü. Şayet o, dinden döner de müslüman olursa, bütün Kureyş müslüman olur.." diye mırıldanınca, bunun üzerine Ebû Cehil, "Ben sizin namınıza ona yeterim.." dedi ve sonra da, üzgün bir şekilde Velld'in yanına girdi.. "Ey kardeşimin oğlu! Sen Muhammed ve ashabının yiyeceklerinden bir şeyler elde edebilmek için dinini değiştirdin. İşte bu Kureyş, senin Muhammed'in ashabından almayı tasarladığın şeye karşılık olmak üzere, mal topladı.." dedi. Velid de bunun üzerine, "Allah'a yemin olsun ki, onlar kendi karınlarım doyuramıyorlar. Daha nasıl ben, onlardan bir şeyler almayı tasarlayabilirim?! Ne var ki, ben onun işi hakkında çok düşündüm. Onun bir sihirbaz olduğunu söylemeden başka, ona yakışan başka bir şey bulamadım.." dedi.
Ben de diyorum ki, onun, Kur'ân'ı tazim etmesi ve Kur'ân'ın, ne bir cin ne de bir insan sözü

---

[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/256-257.
[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/257.

olamayacağını kabullenmesi, Velid'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sihirbaz olduğunu iddia etmesinde muannit olduğuna delalet eder. Çünkü, büyü ve sihir, cinleri alakadar eden bir şeydir.
3) Velid, sihir işinin, Allah'ı inkar etmeye ve kötü fiilleri yapmaya varıp dayandığını biliyordu. Halbuki, Hz. Muhammed (s.a.s)'in zahiri hali, onun ancak Allah'a davet ettiğini gösteriyordu. Binâenaleyh, -Hz. Muhammed (s.a.s)'e sihir daha nasıl yakıştırabilir?! Yaptığımız bütün bu izahlar dikkate alındığında, Velld'in, yüzünü ekşitip buruşturmasının, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında söylediği bu sözlerin bir yatan ve iftira olduğunu bilmesinden kaynaklanır.45[45]

İkinci Mesele

Leys şöyle der: "Bir kimse, iki gözünün arasındaki kısmı, deriyi buruşturduğunda, buna Arapça, yüzünü ekşitip de dişlerini de gösterdiğinde buna, düşündüğü şeye ehemmiyet verir de tefekkür ederse, bu tefekkürünün yanısıra ayrıca da kızarsa, "kaşlarını çattı..." denilir.46[46]

Gururun İmana Mani Olması

"En son arka çevirdi ve büyüklük tasladı da, bu dedi, rivayet edüen bir sihirden başkası değil" (Müddessir,2324).
Bu, "Diğer insanlardan ayrılıp ailesinin yanına gitti. İman etme hususunda da büyüklenerek, "Bu ancak, anlatılagelen bir sihirdir.." dedi" demektir. Cenâb-ı Hak, bu ifadenin başında, Velld'in, ailesine dönüp, iman etme hususunda kibrini ortaya koyduktan sonra böyle bir şüpheyi ortaya attığını ifade etmek için takibiyye fâ'sını getirmiştir.
Ayette geçen kelimesi hakkında, şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, Arapların şeklindeki deyimlerine varıp dayanıp, bu ifade, bir kimsenin, bir topluluğun ölmesinden sonra, onların eserlerini, haberlerini nakletmesi hakkında kullanılır. Ki, aslolan da budur. Daha sonra bu ifade, "mevcut kimselerden rivayet etmek" anlamında kullanılmıştır.
b) Bütün sihirlere tercih edilmiş, onlara üstün gelen sihir dir. Buna göre, kelime kökünden olmuş olur.47[47]

Kur'ân Hakkında Beşer Sözü İddiası

Daha sonra, "Muhakkak bu, insan sözünden başkası değil... demiştir ki, bu, "Bu bir beşer sözüdür" demektir. Böylece Vetld, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bütün bunları başkalarının kelamından aldığını ifade etmek ister. Ama, şayet durum, Velid'in dediği gibi olsaydı, onlar, Kur'ân'a muaraza edebilirlerdi. Çünkü, Arap dilini bilme hususundaki yol ve yöntemler, birbirine yakındır.
Bil ki, Velid'in bu sözü de, onun bu sözü bir inat yüzünden söylediğine delalet eder. Çünkü, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'den Hamîm ea-Secde (Fussilet) Sûresini dinleyip, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrılınca da, "Ben Muhammed'den, ne ins ne de cin kelamı olan bir söz dinledim.. Ki, onun, alabildiğine bir tatlılığı ve cazibesi söz konusudur. O her şeye hükümran olacak, hiçbir şey onun üzerine çıkamayacak.." dediği rivayet edilmiştir. Şimdi, işin başında o böyle bir ikrarda bulunduğuna göre, onun burada, "O bir beşer sözüdür!" deyişinin, onun buna inanarak değil de, sırf bir inat yüzünden söylemiş olduğunu anlamış oluyoruz.48[48]

Böyle Diyen Sakar'a Girecek

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/257-258.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/258.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/258-259.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/259.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Onu cehenneme sokacağım Ben..." (Müddessir. 26) buyurmuştur. İbn Abbas (r.a) in, cehennemin altıncı tabakasının adı olduğunu söylemiştir. İşte bundan dolayı da, kendisinde marifelik ve müenneslik bulunduğu için, gayr-i munsarıf olmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sen biliyor musun, sakar nedir?" (Müdessir, 27) buyurmuştur ki, bu üslupla cehennemin korkunçluğunu vurgulamak istemiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, "Hem bırakmaz, hem yine vaz geçmez. (Müddessir, 28) buyurmuştur. Alimler, bunun ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, bunların müteradif İki lafız oldukları, manalarının aynı olduğunu, bu tekrarın maksadının ise, tekid ve vurgulama olduğunu ve bunun tıpkı, "Benden yüz çevirdi" denilmesi gibi olduğunu söylerlerken, kimileri de, bu iki kelime arasında mutlaka fark olduğunu ileri sürerek şu izahları yapmışlardır.

1) O cehennem kişide kan, et ve kemik namına bir şey bırakmaz cehennemlikler yeni bir canlı olarak yeniden iade ve inşa edilince de, bir öncekinden daha şiddetli bir biçimde, onları yeniden yakmakdan da geri durmaz. İşte bu, hep böyle sürüp gider. Bu, Atâ'nın, İbn Abbas'tan yapmış olduğu rivayettir.

2) Cehennem, azabı hak etmiş kimselere mutlaka azab eder; sonra da, o azab edilenlerin bedenlerinde hiç bir kısım bırakmayıp hepsini yakar,

3) azab edilen kimselerin bedenlerinde hiçbir şey bırakmaz. Sonra da, bu cehennemin ateşi, kuvvet ve şiddeti namına ne varsa hiçbir şeyi geri bırakmayıp, onlara azab için bütün şiddetini kullanır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "insana çok susamıştır" (Müdessir, 29) buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şöyle iki mesele vardır:[49][49]

Birinci Mesele

nin ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Birisi bir şeyi değiştirdiğinde, meselâ, susuzluk, adamın halini değiştirdiği zaman, denilir. Buna göre, değiştiren anlamındadır. Nitekim Ferrfi, bu kelimeye, "Yakmak suretiyle ciltleri değiştiren, siyahlatan" anlamını vermiştir.

2) Hasan el-Basrî ve el-Esamm'ın görüşüne göre, Levvâhe'nin anlamı, o cehennemin, insanoğlu için beşyüz senelik mesafeden parlaması ve gözükmesi, demektir. Buna göre bu ifade, tıpkı, (Naziat, 36) ayeti gibi olmuş olur. Bu görüşe göre kelimesi, tıpkı bir şimşek gibi parladığında, Arapların, deyimlerine varıp dayanır. Bu görüşü benimseyenler, birinci görüşü tenkit ederek, Cenâb-ı Hak, "Hem bırakmaz, hem yine vaz geçmez o" buyururken, o cehennemin ciltleri siyahlattığını söylemek uygun düşmez.[50][50]

İkinci Mesele

Cehennemin korkunçluğunu ifade etmek için "lhtisâs"tan dolayı mansub olarak şeklinde de okunmuştur.[51][51]

Cehennem Görevlisi 19 Melek

"Üzerinde ondokuz (melek) vardır" (Müddeasir. 30).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[52][52]

---

[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/259-260.

[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/260.

[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/261.

[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/261.

Birinci Mesele

Bu, "o cehennemin işini, ondokuz melek üstlenir ve cehennemliklere bu ondokuz melek hükümran olur" demektir. Ayetin bu ifadesine, "ondokuz sınıf...; ondokuz saf melek" manaları da verilmiştir. Vahidî, müfessirlerin şöyle dediklerini nakletmiştir: "Cehennem bekçileri, ondokuz olup, bunlardan biri Mâlik, Mâlikin de beraberinde onsekiz melek bulunur ki, gözleri şimşek, dişleri ise çatal çatal ve kanca biçiminde olup saçları da ayaklanna değer. Ağızlarından cehennem alevi çıkar. İki omuzunun arası bin yıllık yoldur. Tek avuçlarının içi, Rebta ve Mudar kabilelerini içine alacak kadar büyük... Kendilerinde şefkat ve merhamet namına hiçbir şey yoktur. O meleklerden biri, yetmiş bin kişiyi avucunun içine alıp, cehennemdeki dilediği yere atar.."53[53]

Mâna Ehlinin 19 Hakkında Tefsiri

Meânî (işin özüne vakıf olmak isteyenler) alimleri bu sayının bu şekilde takdir edilişi hususunda şu izahları yapmışlardır.
1) Hikmet erbabının yaptığı izaha göre, insanî nefsin nazarî ve amelî kuvvetlerindeki bozuluşunun sebebi, hayvani ve tabiî kuvvetlerdir.54[54]

Hayvani ve Tabiî Kuvveler

Hayvanı kuvvelere gelince bunlar, beşi zahirî, beşi batınî, biri şehvet, diğeri de gazabtır ki, toplamı onikidir.
Tabiî kuvvelere gelince, bunlar da, cazibe, mâslke, hftzlme, dâfla, gaziye, nâmiye ve müvelllde olmak üzere, yedidir. O halde bunların tümü ondokuz eder. Binâenaleyh, afetlerin kaynağı bu ondokuz şey olunca, pek yerinde olarak zebanilerin sayısı da bu kadar olmuştur.
2) Cehennemin kapıları yedi tanedir. Bunlardan altısı kafirlere, biri de fasıklara tahsis edilmiştir. Sonra kafirler cehenneme, şu üç şey, yani itikadı, ikrarı ve ameli terketme yüzünden girecekler. Böylece, bu altı kapıdan herbiri için üç şey söz konusu olur ki, toplam onsekiz eder. Fasıkların kapısına gelince, ne itikadın ne de sözün (ikrarın) terkedilmesi söz-konusu olmadığı için, bunlardan dolayı zebani yoktur.
Sadece, ameli terketmeleri sebebiyle zebani söz konusudur. O halde bu demektir ki, bunların kapısında tek bir zebani vardır. Binâenaleyh, yine, zebanilerin toplam sayısı ondokuz eder.
3) (Bir günde) yirmidört saat vardır. Bunlardan beşi, beş vakit namazla işgal olunur. Yirmidört saatten geriye, ibadetten başka şeyle geçirilen ondokuz saat kalmış olur. işte, buna uygun olarak, zebanilerin sayısı ondokuz olmuş olur.55[55]

Üçüncü Mesele

Ebû Ca'fer, Yezîd ve Talha ibn Süleyman, "fâllâtun" veznini taktir etmek suretiyle elde edilecek biçimde deki aynın sükûnuyla, şeklinde okumuşlardır. Ibnu'l-Cinnî, el-Muhtezeb adlı eserinde bunun sebebinin şu olduğunu açıklamıştır. Bu iki isim, sanki bir isim gibi addolunmuştur. Dolayısıyla peşpeşe harekeler çoğalmıştır. Derken, hafiflik ve kolaylık olsun diye, ikincisinin ilk harfi sakin kılınmış ve bu iki isimden birinin diğeriyle bitişmesinin çok kuvvetli oluşunun emaresi addedilmiştir. Enes İbn Mâlik de, şeklinde okumuştur. Ebû Hatim, "Bu okuyuşun, sadece şöyle tek bir izahı yapılabilir: kelimesi, tıpkı, kelimeleri gibi, kelimesinin çoğuludur" demiştir Böyle olması halinde, zebanilerin toplam sayısı doksan olmuş olur.

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/261.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/261.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/261-262.

"Biz o ateşin bekçiliğine, meleklerden başkasını memur etmedik. Sayılarını da, küfredenler için başka değil ancak bir fitne yaptık ki, kendilerine kitap verilenler sağlam bilgi edinsinler, iman edenlerin de inaçlan artsın.. (Hülasa), hem kendilerine kitap verilenler, hem de mü'minler, şüpheye düşlesinler. Kalblerinde maraz bulunanlarla kâfirler de, "Allah bu sayıyla, mesel olarak, neyi dilemiş?" desinler... İşte Allah, kimi dilerse böylece şaşırtır, kimi de dilerse, doğru yola getirir. Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilemez. O, insanlar için öğütten başka bir şey değildir" (Müddessir, 31).56[56]

Nüzul Sebebi

Rivayet olunduğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi nazil olunca Ebû Cehil, Kureyş'e, "Anneniz ölünüze ağlasın!.." dedi. İbn Ebî Kebşe de "Cehennem bekçileri ondokuzdur. Siz ise, büyük bir topluluksunuz. Sizden her on kişi o zebanilerden birisini kıskıvrak yakalayamaz mı?" deyince, Ebu'l-Eşed İbn Useyd İbn Kelde el-Cumahî de, -ki o, çok güçlü kuvvetli birisi idi-, "Ben sizin namınıza, onlardan onyedisinin hakkından gelirim. Siz de, benim namıma, ikisini haklayın" dedi. Ebu Cehil ve Ebu'l-Eşedd böyle söyleyince, müslümanlar, "Yazıklar olsun size! Hiç melekler, iki kapıcıyla mukayese edilebilir mi?!" dediler. Bunun üzerine bu söz, aralarında denklik bulunmayan iki şey için darbı mesel olarak kullanılmaya başlandı. Ki bu, "Melekler, gardiyanlar ve demircilerle mukayese edilmez" demektir. Seccân, ateşi kontrol eden melektir. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, "Biz o ateşin bekçiliğine, meleklerden başkasını, memur etmedik.." buyurdu.57[57]

Bu Bekçilerin Melek Olmasının Hikmeti

Bil ki, Allah Teâlâ, cehennem bekçilerini şu sebepten dolayı meleklerden yapmıştır.
1) Azab görenlerin cinsinden olmasınlar diye.. Çünkü cins birliğinin olduğu yerde, azab görenlere şefkat ve merhamet edildiği zannolunabilir. İşte bundan dolayı, bize acısın, bize merhamet etsin diye, bize gönderilen o peygamber bizim cinsimizden olmak üzere gönderilmiştir.
2) Melekler, Allah'a isyan etmekten en uzak yaratıklar oldukları gibi, en zor ve en güç taatları da yapabilecek güçtedirler.
3) Meleklerin kuvveti, cin ve insanlarınkinden kat kat fazladır. Buna göre şayet, "Hadislerde yer aldığına göre melekler, nurdan yaratılmışlardır. Nurdan yaratılan ise, daha nasıl hep cehennemde kalmaya, orada görev yapmaya takat getirebilir?" denilirse, biz deriz ki: Kıyametin isbatı hususundaki sözlerin temel dayanağı, Allah'ın, her türlü mümkinata kadir oluşudur. Cenâb-ı Hakk'ın, canlı bir varlığı, hiç ölmez bir biçimde bu denli şiddetli bir azabın içinde süresiz olarak bırakmasında imkansız görülecek bir husus olmadığı gibi, aynen böylece, melekleri de cehennemde, onlara herhangi bir acı ve elem dokunmaksızın orada görevlendirmesinde imkansız görülecek bir husus yoktur.58[58]

Sayısı: İmtihan Sırrı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Sayılarını da, küfredenler için -başka değil- ancak bir fitne yapük ki, kendilerine kitab verilenler sağlam bilgi edinsinler, iman edenlerin de inançları artsın.. (Hülasa), hem kendilerine kitap verilenler, hem de mü'minler, şüpheye düşmesinler. Kalblerinde maraz bulunanlarla kafirler de, "Allah bu sayıyla, mesel olarak neyi dilemiş?" desinler.." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır.59[59]

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/262.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/262-263.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/263.
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/263.

Birinci Mesele

Bu sayı, şu iki bakımdan kafirlerin fitneye düşmelerine sebep teşkil etmiştir:
1) Kafirler bu hususu alay konusu edinerek, "Peki bunlar, niçin yirmi olmamışlar da, özellikle, sayıları (Kur'ân'da) belirtilen bu sayıda olmuştur? Bunu gerektiren şey nedir?" derler.
2) Kafirler, şöyle derler: "Bu kadar az bir sayıdaki melek, Allah'ın, ta ilk yaratılıştan kıyamete değin gelip geçen alemdeki yaratıkların ekserisini oluşturan ins ve cinlere, nasıl olur da, eksiksiz bir biçimde azab edebilir?.. (Bu mümkün değil!)." İman ehline gelince, onlar, bu iki soruya iltifat etmezler. Birinci soruya dönüp bakmazlar, çünkü, bütün alem sonludur. Binâenaleyh, kendisinden bu alemin tümünün oluştuğu o tek cevherin muayyen bir sayıda olması gerekir.
Bu durumda da şöyle bir soru hatıra gelebilir: Peki Cenâb-ı Hak niçin, icad için, bu sayıdaki cevheri belirlemiş de, bu sayıya bir başka cevheri ilave etmemiş veya bunun sayısını noksanIaştırmam iş? İşte, alemin icadı hususundaki söz de böyledir. Çünkü alem, muhdes olup, alemin ilahı da kadîm olunca, alem, yaratıcısından, sonsuz bir süre yeri kalmış olur. Peki, âlem, takdir edilecek bir an önce veya sonra niye meydana getirilmemiş? Muhdes varlıkların herbirinin belli bir zaman için olmasının takdir edilmsi ve maddelerden herbirinin belli bir takım cüzlerden mürekkeb oluşları hususunda da bu tür sorular sorulabilir. Bütün bunlara verilecek cevap ancak şudur: O, kadirdir, muhtardır. Hür ve irade sahibi olan bir kimsenin de, herhangi bir sebeb olmaksızın da, bir şeyi, onun dengine ve aynısına tercih etme yetkisi vardır. Alemin tümünün yaratılması hususunda itimada şayan cevap bu olunca, cehennem zebanilerinin de bu kadar sayıda olmaları hususunda verilecek cevap aynıdır.
İkinci soruya gelince, bu da zayıftır. Çünkü bu sayıdaki meleklere, bütün müstehak mükelleflere azab edilecek güç ve kudreti vermesi ve hiçbir halel gelmeksizin onların bu imkanı edebilmeleri, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti açısından uzak bir şey değildir. Velhasıl bu iki soru, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin mükemmelliğini zedelemeye varıp dayanır. Bu s&beple, Hak Teâtâ'nın sayısız şeylere kadir olabileceğini itiraf edip, kıyametteki hallerin, dünya halleri gibi olmadığını bilen kimselerin kalbinden, bu tür imkansız görülen şeyler, tamamen zail olur, gider.60[60]

Mu'tezile'nin İmtihan Anlayışı

Allah Teâlâ'nın bazan da saptırmayı murad ettiğini söyleyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü ayetteki, "(Onların) sayûannı da, küfredenler için, başka değil, ancak bir fitne yaptık" ifadesi, bundan asıl gayenin, kafirleri fitneye düşürmek olduğuna delalet etmektedir." Mu'tezile buna, şu bakımlardan cevap vermektedir:
1) Cübbaf şöyle der: "Ayetteki "fitne" sözü ile, kulluğu çetinleştirme manası kastedilmiştir. Çünkü onlar böylece, istidlalde bulunacak ve Allah Teâlâ'nın yüzbin meleğin sahip olmadığı gücü, bu ondokuz meleğe vermeye kadir olduğunu anlayacaklar."
2) Ka'bî de şöyle der: "Ayetteki "fitne" kelimesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın imtihan etmesi kastedilmiştir. Böylece mü'min kimse, hikmetini, yaratıcı Sübhanehu ve Teâlâ'nın ilmine havale eder, O'nun bilebileceğini söyler. Dolayısıyla ayetteki "on dokuz" ifadesi, kendisine inanılması İle mükellef tutulduğumuz "müteşâbih" ayetlerden biri olmuş olur."
3) Ayetteki "fitne" ile, cehennem zebanilerinin sayısını yalanlamaları sebebiyle, içine düştükleri küfür kastedilmiştir. Buna göre mana, "Bu sayıyı yalanlayıp, diyeceklerini dedikleri için, bu sayıyı o kafirler için bir fitne kıldık. Dolayısıyla da bu, onların küfürlerine karşılık, onlara verilmiş bir cezadır. Bunun neticesi ise, Allah'ın onlara lütfunu ihsan etmemesidir.61[61]

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/263-264.
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/264-265.

Mu'tezile'ye Cevap

Mu'tezile'ye şöyle cevap verilir: Sizin ileri sürdüğünüz bu hususların hiçbirinde bir münakaşa söz konusu değil. Fakat biz şöyle diyebiliriz: Peki, kafirin küfrünün kuvvetlenmesinde indirilen bu müteşabih ayetlerin bir tesiri var mıdır, yok mudur? Eğer müteşabih ayetlerin, kafirin küfrüne sebep olan şeylerin güç kazanmasında bir tesiri yoksa, bu müteşabihlerir. inmesi, diğer ayetlerin inmesi gibi olur. Dolayısıyla da müteşabihIerin, kafirler için bir fitne olduğunu söylemenin, kesinlikle bir izahı olmaz. Yok eğer, bunların, kafirin küfrüne sebep olan şeylerin güçlenmesinde bir tesiri varsa, maksadımız hasıl olmuş olur. Çünkü yapmayı sağlayan sebep baskın çıktığında, yapmamayı sağlayan sebep, mercûh (mağlub) olmuş olur. Mercûhun ise tercihi imkansızdır. O halde, o işi yapmama, meydana gelmesi imkansız bir durum olmuş olur ve böylece yapma tarafı zorunlu (kaçınılmaz) olmuş olur. Allah en iyi bilendir.62[62]

Müteşabihlerin Adedi

Bil ki Allah Teâlâ, müteşabh ayetleri indirişinin maksadının şu dört şey olduğunu belirtmiştir.
1) Kendilerine kitap verilenler yakinen inansınlar diye...
2) Mü'minler, imanlarını artırsınlar diye...
3) Hem ehl-i kitap, hem de mü'minler şüpheye düşmesinler diye...
4) Kalblerinde hastalık olan (münafıklar) ile kafirler, "Cenâb-ı Hak, bununla neyi murad etmiş" desinler diye...63[63]

Bazı Sorular

Bil ki bu ayetlerin esasen ne demek istedikleri, ancak şöyle bir takım soru ve cevaplarla ortaya konabilir:
Birinci Soru: Bu ayetin lafzı, Allah Teâlâ'nın zebanilerin sayısını inkar edenlerin fitneye düşüşlere bu dört şeyi sebep kıldığını göstermektedir. Binâenaleyh bunu nasıl izah edersiniz?
Cevap: Allah Teâlâ, bu dört şeyin hepsini birden, kafirlerin bu ondokuz sayısını yadırgamaları sebebiyle düştükleri o fitnenin sebebi olarak zikretmem iştir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:
a) Ayetin takdiri, "Onların sayısını ancak kafirler için bir fitne, ehl-i kitab için de yakım iman sebebi kıldık,.." şeklindedir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Senin yüceltmek, düşmanını da hor ve hakir kılmak için şöyle-şöyle yaptım" demesine benzer. Alimler, ı-şte bu gibi ifadelerde, atıf harflerinin bazan zikredilebîlip, bazan hazfedilebileceğini belirtmişlerdir.
b) Ayetteki, cümlesinin takdiri manası, "Biz onların sayısını, ancak ondokuz kıldık" şeklindedir. Fakat buradaki, ifadesi, "ondokuz" ifadesinin yerine konulmuş ve böylece de müessir, bu eserin o müessirin ayrılmaz bir işi (vasfı) olduğuna dikkat çekmek için, esere delalet eden bir ifadeyle anlatılmıştır.64[64]

Yakîn ile Müteşabihlerin İlgisi?

İkinci Soru: Ehl-i kitab'ın yakîni imana ulaşmasında, böyle müteşabih ayetlerin inzalinin tesiri nasıl izah edilir? Buna şöyle birkaç açıdan cevap verilebilir:
a) Bu ondokuz sayısı, ehl-i kitabın kendi kitablarında yer alıp, Hz. Peygamber (s.a.s) de, herhangi bir öğrenim ve iktibas söz konusu olmaksızın, aynen ehl-i kitab'ın kitablarındakine uygun olarak bunu haber verince, bunun gökten (Allah'dan) gelen vahiy sayesinde olduğu ortaya çıkmış olur. Böylece de Hz. Peygamber (s.a.s)'i tasdik eden ehl-i kitabın, imanları

---

[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/265.
[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/265.
[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/265-266.

artmış olur.

b) Tevrat ve İncil, tahrif edilmiş, bozulmuşlardır. Binâenaleyh ehl-i kitab, zebanilerin sayısının bu kadar olduğunu kendi kitablarında okuyorlardı. Ama bu iki kitablarının tahrif edilmiş olduğunu bildikleri için, buna tastamam güvenmiyorlardı. Bu sebeplerle aynı sayıyı Hz. Peygamber (s.a.s)'den de böylece duyunca, bu husustaki imanları kuvvetlenmiş ve bu sayının doğru ve gerçek olduğuna kesinkes inanmışlardır.

c) Allah'ın Resulü (a.s), onlara bu ilginç sayıyı haber verdiğinde Kureyş'in onunla alay edip, üstüne güleceklerini biliyordu. Çünkü onlar, daha açık ve sefih meseleler olan, tevhidin, Allah'ın ilim ve kudret gibi sıfatlarının isbatı konularında onunla alay ettikleri İçin, böyle ilginç bir sayının ileri sürülüşünde haydi haydi alay edeceklerdi. Ama onların Resûiüllah (a.s) ile böylesine şiddetli alay edişleri, onu böylesi bir gerçeği ortaya koymaktan alıkoyamayınca, herkes Hz. Muhammed (s.a.s)'in dünya ve reislik peşinde koşmayı gaye edinmiş olması halinde, bu gibi gülünç sayıları söylemekten çekineceğini bilir-: Binâenaleyh onların, mutlaka kendisiyle alay edeceklerini bile bile bu sayıyı söylemesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bundan maksadının, sadece kendisine gönderilen vahyi tebliğ etmek olduğunu ve onun bu hususta ne tasdik edenlerin tasdikine ne de yalanlayanların yalanlamasına aldırmadığını herkes anlamış olur.65[65]

Bunun Mü'minlerin İmanlarını Artırması

Üçüncü Soru: Bu hadisenin, mü'minlerin imanlarının artışına tesiri nedir?

Cevap: Mükellef, Hak Teâlâ'nın herşeyi bildiğini, muhdes şeylerin tamamından müstağni olduğunu, yalan ve yeminden uzak ve berî olduğunu, kafasında hep canlı tutmadığı müddetçe, bu gibi sayıları kabullenemez ve bunların gerçek olduğuna inanamaz. Fakat içinde bu ilginç sayıdan ötürü doğan taaccübü defetmek maksadıyla, bu delilleri zihninde canlı tutar ve sonra Allah'ın, kısaca yalan söylemeyen bir doğru ve cahil olmayan bir hakim olduğunu bilirse, işte o zaman bu sayının doğru olduğuna inanabilir. Mü'minin, işte bu mukaddimeleri nazar-ı dikkate aldığında, kafasında daha fazla delil toplayıp, dine daha fazla boyun eğeceğinde bir şüphe yoktur. O halde, mü'minin imanının artmasıyla bu kastedilmiştir.66[66]

İmanın Artması

Dördüncü Soru: Siz (ehl-i sünnete) göre imanın hakikati (aslı-kendisi) ne artar, ne eksilir. Öyleyse (imanın arttığını söyleyen) bu ayet hakkında ne diyeceksiniz?

Cevap: Biz bu ayeti, kişinin imanının ürünü ve neticesi olan şeylerin artışı manasına alıyoruz.67[67]

Şüphenin Giderilmesi

Beşinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, ehl-i kitabın "yakîn"ini ve mü'minlerin imanının artışını bildirdikten sonra, "(Hülasa) hem kendilerine kitab verilenler, hem de mü'minler şüpheye düşmesinler" deyişinin hikmet ve manası nedir?

Cevap: Ulaşılmak istenen netice, delili çok ince ve şüphesi fazla kapalı bir konu olunca, insan bu hususta sa'y-u gayret gösterip, sonunda bir yakîn elde ederse, çoğu kez bu ince delilin öncüllerinden bazılarını görmemiş olabilir. Dolayısıyla da aynı şek ve şüphe yeniden geri dönebilir. Bundan Ötürü bazı hallerde, "yakîn"in bulunduğunu söylemek, bundan sonra şüphenin arız olmasına ters düşmez. Binâenaleyn işte ayette, bu ifadenin tekrar getirilişinin maksadı onların, artık kesinlikle bir şek-şüpheleri olmayacağı bir biçimde yakînî ve kesin bilgi

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/266.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/266.

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/267.

elde ettiklerini bildirmektir.[68][68]

Kalbleri Hasta Olanlar Kim?

Altıncı Soru: Müfessirlerin çoğu, ayetteki, "Kalblerinde maraz (hastalık) bulunanlar..." ifadesiyle, kafirlerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bu cümleden olarak, mesela Hüseyin b. el-FazI el-Becelî, bu sûrenin Mekkî olduğunu, Mekke döneminde ise, münafıklığın henüz olmadığını; dolayısıyla da buradaki "hastalık" kelimesinin, münafıklık manasına gelmediğini söylemiştir. Buna şöyle cevap verilir: Müfessirlerin bunun Mekkî olduğunu söylemeleri doğrudur. Fakat Allah Teâlâ, ileride böyle bir nifakın olacağını, ezelî ilmi ile biliyordu. Bu sebeple de olabilecek şeyi, (olmuş gibi) önceden haber vermiştir. Durumun böyle olması halinde, ayet bir mucize olmuş olur. Çünkü ayet, olacak-gaybî bir şeyi, Önceden haber vermiştir ve iş, haber verildiği gibi tahakkuk etmiştir. İşte bu bakımdan bir mucize olmuştur. Ayetteki "maraz" (hastalık) ile, "şek ve şüphe" manasının kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü Mekkelilerin ekserisi şüphe içinde idiler. İçlerinden, sadece bazıları, bu şeylerin yalan olduğuna kesin gözüyle bakıyorlardı.[69][69]

Müteşabihler Yanıltır Mı?

Yedinci soru Diyelim ki bu müteşabih ifadenin indiriliş gayesi, "yakîn" sağlayıp, şüpheyi bertaraf etmektir. O halde kafir ve münafıkların böyle söylemeleri daha nasıl maksad ve gaye olabilir?
Cevap: Benimsediğimiz prensibe göre böyle bir problem söz konusu değil. Çünkü Allah Teâlâ dilediğini hidayete erdirir, dilediğini delalete sevkeder. Bu hususun geniş izahı gelecek ayette yapılacak. Fakat Mu'tezile açısından bu durum, vâkî olmuş olması açısından, bir "gaye"ye benzemiş ve dolayısıyla başına "lâmu'l-garaz" edatı dahil olmuştur. Bu yönüyle ifade tıpkı, "Biz (onları) cehennem için yarattık" (A'raf. 179) ayeti gibi olur.[70][70]

Bu sayı Hakkında Mesel Denilmesi

Sekizinci Soru: Peki, o kafir ve münafıklar, buna niçin "mesel" demişlerdir?
Cevap: Bu, ilginç bir sayı olunca, onlar Hak Teâlâ'nm bundan maksadının, zattın mana olmayıp, aksine bunu, başka birşey için mesel (teşbih) kılıp, başka bir maksada dikkat çekmek istediğini sanmışlar ve böylece buna "mesel" demişlerdir.[71][71]

Kafirler Kur'ân Vahyine İnanır Mıydı?

Dokuzuncu Soru: Onlar, Kur'ân'ın Allah katından olduğuna inanıyorlardı. Öyle ise nasıl, "Allah bununla neyi murad ediyor?" diyebilmişlerdir?
Cevap: Kalblerinde hastalık olanlar, yani münafıklar, zahiren Kur'ân'ın Allah katından olduğuna inanır görünüyorlardı. Dolayısıyla böyle diyebilmişlerdir. Kâfirler ise bu sözü ya, istihza etmek için, yahut da, "Kur'ân eğer Allah katından olsaydı, Allah böyle söylemezdi" manasında, istidlal yollu olarak böyle söylemişlerdir.
Hak Teâlâ'nın, "işte Alla kimi dilerse, böylece şaşırtır, kimi de dilerse, doğru yola getirir" beyanına gelince, (ehli sünnet) alimlerimizin bu ayetle nasıl istidlalde bulunacakları açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, ayetin başında, "Saydamı da, kafirler için, başka değil, ancak bir fitne yaptık", sonunda, "Kalblerinde maraz bulunanlarla kafirler, "Allah bu sayıyla mesel olarak neyi

---

[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/267.
[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/267.
[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/267.
[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/268.

dilemiş?" desinler" buyurmuş. Daha sonra da, 'İşte Allah kimi dilerse böylece şaşırtır; kimi de dilerse doğru yola getirir" buyurmuştur.[72][72]

Mu'tezile'nin İnancı

Mu'tezile'ye gelince, onlar, kendilerinin şu meşhur görüşlerini ileri sürmüşlerdir:
1) Buradaki şaşırtma (idlâl) ile, Allah'ın lütuf fiillerini ihsan etmemesi manası kastedilmiştir.
2) Bu ayetler inerken, bir takım kimseler, kendi irade ve istekleri ile hidayeti bulup; diğer bir takım kimseler de kendi irade ve istekleriyle sapıtınca, bu hidayete erdirme ve saptırmada, esas sebep sanki bu ayetler olmuştur. Bu tıpkı, "Bu (sûre-ayet) onların imanını artırır" (Tevbe, 124) ve "Bu (sûre), onların küfürlerini artırır" (Tevbe, 125) ayetleri gibi olur.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, gerek, "saptırır", gerekse "hidayet eder" ifadeleri ile, "Allah, o kimsenin sapıklığına, berikinin de hidayetine hüküm verir.." manaları kastedilmiştir.
4) "Allah Teâlâ, kıyamet günü, onları, mükafaat yurdundan (cennetten) saptırır" manası kastedilmiştir. Bütün bu görüşler, cevaplarıyla beraber, Bakara Sûresi (Bakara, 26) ayetinin tefsirinde geçmiştir.[73][73]

Rabbin Orduları

Ayetteki, "Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilemez..." buyruğu hakkında şu izahlar yapılabilir:
a) En uygun olan izah şudur: O topluluk, bu sayıyı az addedince, Cenâb-ı Hak, "Rabbinin ordularını Kendisinden başkası bilemez" buyurmuştur ki bu, "Diyelim ki, bunların sayısı ondokuzdur; ancak ne var ki, herbirisinin, sayılarını ancak Allah'ın bileceği miktarda yardımcıları, askerleri vardır" demektir.
b) "Çok çok fazla olduğu için, Rabbinin ordularının sayısını ancak O bilir. Dolayısıyla» O'nun, cehennem zebanilerinin sayısını yirmiye tamamlaması güç değildir. Ancak ne var ki, bu sayıda O'nun, ancak, Kendisinin bileceği, mahlukattan hiç kimsenin bilemeyeceği bir hikmeti vardır.."
c) Allah Teâlâ'nın kafirlere ve fasıklara azab etmesi için, bu cehennem bekçilerine hiçbir ihtiyacı yoktur. Çünkü, gerçekte, onlara azab edip onlarda o elemleri halkeden, Allah Teâlâ'dır. Zira O, insanoğlunun kirpiğindeki bir kılı yüzüne batırsa yahut bedenindeki damarlardan birisine bir ağrı ve sızı musallat etse, belâ ve mihnet itibariyle bu, o kimseye yeter. Binâenaleyh, cehennem zebanilerinin sayısının az tutulmasından, o azabın da az olacağı sonucu çıkarılamaz. O halde, Allah'ın kudreti dahilinde olan şeyler sınırsız olduğu için, bu demektir ki, O'nun orduları da sınırsızdır.[74][74]

Beşeriyete Dair

"O insanlar için öğütten başkası değildir" ayetindeki zamiri, neye racidir? Bu hususta şöyle iki görüş vardır:
a) Bu, kelimesine raci olup, buna göre mana, "sekar" (cehennem) ve onun sıfatı, beşer için bir öğüttür" şeklinde olur,
b) Bu ifade, "müteşabih ayetlere racidir. Buna göre mana, "Her ne kadar Dunlardan yararlananlar, iman ehli ise de, bu müteşabih ayetler herkes için bir öğüttür" şeklinde olmuş olur.[75][75]

'Fakat ne gezer! Andoisun aya.. Dönüp geldiği zaman geceye.. Ağardığı dem sabaha..."

---

[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/268.
[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/268.
[74][74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/268-269.
[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/269.

(Müdessir, 32-34).
Cenâb-ı Hakk'ın ifadesine gelince, bu ifade hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, bunları onlar için bir öğüt kıldığını belirtmesinden sonra, halâ öğüt almadıkları için, bu durumu yadırgayan bir ifadedir.
2) Bu, büyük belalardan birisi olan cehennemin uyarıcı olduğunu inkar edenleri caydırıcı bir ifadedir.
3) Bu, Ebu Cehil ve arkadaşlarının cehennem zebanilerine karşı koyabilecekleri -ususunda sarfettikleri sözün bir reddiyesidir.
4) Bu, onların, o belli sayı ile alay edişlerinden onları caydıran bir ifadedir.76[76]

Geri Dönen Ay

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Andolsun aya.. Dönüp geldiği zaman geceye..." buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülebilir:
1) Ferrâ ve Zeccâc, "Tıpkı fiilleri gibi, de, aynı anlamda iki ifâdedir. Bunun delili ise, şeklinde okuyan kimsenin kıraatidir" demişlerdir. Rivayet olunduğuna göre Mücahld, İbn Abbas'a, nin ne demek olduğunu sormuş da, İbn Abbas, o gece geçip gidinceye kadar susmuş, gece çekip gidince de, "Ey Mücahid, işte bu demektir. ("Gece gitti...") demiştir. Ebu'd-Duhâ'nın rivayetine göre İbn Abbas, böyle okumayı ayıp sayıyor ve "Ancak devenin sırtı yağır yara olur" anlamında, diyordu. Vahidî, bizim de bahsettiğimiz gibi, dil alimleri nezdinde bu iki kıraatin denk olduğunu söylemiştir. Ebû Ali de, söyle bir beyit terennüm etmiştir:
"Arkasını dönüp giden dün gibi, bütün idarecilerini ve onlann mallarını mülklerini o kurak Suhâb'da bırakan babama, atama andolsun ki..."
2) Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe, ifâdesinin, "gündüzden sonra gece geldi.." anlamına geldiğini; Arapça'da, "ardından geldi" anlamında, ifâdesinin kullanıldığını söylemişlerdir. Kutrub da, "Buna göre ifâdesinin manasının, "Gündüz çekip gittikten sonra gece geldiğinde.." şeklinde olduğunu söylemiştir.77[77]

Ağaran Sabah

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ağardığı dem sabaha.. ifâdesine gelince, buradaki kelimesinin manası "ağarıp, aydınlanınca" anlamındadır. Hadiste de, "(Sabah namızını) ortalık aydınlanınca kılm..." buyurulmuştur ki, Cenâb-ı Hakk'm, "O zaman bazı yüzler vardır, aydınlıktır, ağarmıştır..(Abese, 38) ayetindeki, kelimesi de işte bu anlamdadır.78[78]

İhda'l-Küber

"Hakikaten, o cehennem büyük büyük (belalardan) biridir. İnsanlar için, sizden ileri gitmek yahut geri kalmak isteyenler için ek korkutucu ve uyana olarak" (Müddessir, 35-37).
Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakikatte, o cehennem büyük büyük (belalardan) biridir" ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır.79[79]

Birinci Mesele

Bu söz, ya kasemin cevabı, yahut bir ifadenin illet ve gerekçesidir. (İllet olması durumunda), kasem sırf tekid için gelmiş olan bir cümle-İ mu'tarıza olur.80[80]

---

[76] [76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/269.
[77] [77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/270.
[78] [78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/270.
[79] [79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/270.
[80] [80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/271.

İkinci Mesele

Vahidî, kelimesinin elifinin hemzesinin, hemze-i kat' olduğunu, vasi halinde düşmeyeceğini söylemiştir. Ibn Kesîr'in, tıpkı denilmesi gibi, hemze'yi hazfederek, şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir. Ama bu hazf, kaideye uygun değildir. Kaide ise, hafifletmektir; bu da, ikisi arası bir şekilde okumaktır.81[81]

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: kelimesi, kelimesinin çoğuludur, daki müenneslik elif-i maksuresi, tıpkı müenneslik tâ'sı gibidir. Binâenaleyh, kalıbı, nasıl ki, şeklinde çoğul yapılıyorsa, da, aynen bu kalıp üzere çoğul yapılır. Bunun bir benzeri de, kelimesinin kelimesinin çoğulu olmasıdır. Sâfiyâ'u kelimesi ise, rüzgarın savurduğu toprağın adıdır. da (çanak, çömlek) kelimesinin çoğuludur. O halde bu demektir ki, bu iki kelime, kalıbının çoğuludur.82[82]

Dördüncü Mesele

ifadesine gelince bu, "Bahsi geçen o cehennem -sekaru- var ya! O, büyüklerden biridir" demek olup, buna göre, ifadesi ile, cehennemin tabakaları kastedilmiş olur ki, bunlar da, Allah bizleri onlardan korusun (amin)!, cehennem, laza, el-Hutame, es-Saîr, Sekar, Cahîm ve Hâviye olmak üzere, yedi tanedir.
Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesine gelince, buradaki ı^âî kelimesi, önceki kelimesinin temyizi olup, ayetin anlamı, "O, yani "sekar", inkâr edici olmaları açısından, dehşet saçan o büyük belalardan birisidir..." şeklindedir. Ve bu tıpkı, senin, "Bu, iffetli olması açısından, has kadınlardan birisidir" demen giidir.kelimesinin, "hâl" olduğu da söylenmiştir. Ubeyy Ibn Ka'b ise, ya nın ikinci haberi olarak, ya da mahzuf mübtedanın haberi olarak, kelimeyi şeklinde merfu okumuştur.
Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesiyle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:83[83]

Birinci Mesele

Bu ifadenin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) ifadesi mübteda olarak ref mahallinde
olup, ifadesi, mübtedadan önce gelen bir haberdir. Ve bu tıpkı senin, "abdest alanın namaz kılması gerekir" anlamında, demen gibi olur. Buna göre mana, "Sizden, takdim ve tehiri isteyen herkes için, mutlak anlamda tekaddum ve teahhur vardır" şeklinde olur ki, "tekaddüm" ile "hayra koşmak", "teahhur" ile de "hayırdan geri durmak" anlamları kastedilmiş olur ki, bu ifade bu manaya göre, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Dileyen iman, dileyen de inkar etsin.."(Kehf,29) ayeti gibi olmuş olur.
b) ifâdesi (Müddesir, 31) kelimesinden bedel olup, buna göre, takdiri mana, "O "sekar", sizden, hayır yapmayı ya da geri durmayı dileyenler için bir nezirdir, uyarıcıdır" şeklinde olup, buna göre, bu ifadenin (tahlil ve terkibce) bir benzeri, (Al-i imran, 97) ayetidir.84[84]

İkinci Mesele

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/271.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/271.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/271.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/271-272.

Mu'tezile, kulun herhangi bir fiili yapma imkanı bulduğunda, onu yapmaya mecbur olmadığı hususunda bu ayete sarılmıştır.Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu ayet, kulun işinin, kendi meşietine bağlı olduğunu göstermektedir. Ne var ki, kulun meşieti de, Allah'ın meşietine bağlıdır. Çünkü Allah Teâlâ, "Sizler, Allah dilemedikçe, dileyemezsiniz..' (insan,30) buyurmuştur. Bu durumda da, bu ayet, bizim lehimize, Mu'tezlle'nin ise aleyhine olan bir ayet olmuş olur. Alimlerimiz, Mu'tezile'nin bu ayetle istidlal edişine şu diğer iki cevabı da vermişlerdir:

1) Buradaki "meşiet dileme"nin muhataplara nisbet edilmesi, bir tehdit ifade edip, bu yönüyle bu ayet tıpkı, "Dileyen iman etsin, dileyen de inkar etsin..."(Kent, 29} ayeti gibi olmuş olur.

2) Bu diteme, "Sizden, hayra koşmasını ya da hayırdan geri durmasını Allah'ı, dilediği kimseler için.." anlamında Allah'a aittir.85[85]

Herkes Amelinin Rehini

"Her nefs, kazandığı şey mukabilinde bir rehindir. Ancak, ash&b-ı yemin müstesna.. (Onlar) cennetlerdedirler; birbirlerine, günahkarlardan sorarlar" (Müddessir, 38-41).

Keşşaf sahibi, ayetteki kelimesinin, Cenâb-ı Hakk'ın, (Tûr.21) ifadesinde kelimesinin müennesi olmadığını; buradaki kelimesinin müennes getirilişinin, kelimesinin müennes olmasından dolayı olduğunu; zira sığanın (kalıbın) kastedilmesi halinde denileceğini, çünkü mef'ûl anlamına gelen kalıbında, müzekker ve müennesin eşit olduğunu, buradaki kelimesinin tıpkı, kelimesinin (kınamak, sövmek) anlamına gelişi gibianlamına geldiğini, buna göre adeta, "Her nefis, kazandığı mukabilinde rehindir" denildiğini söylemiştir ki, bu kelime, Hamâse'deki şu beyitte de "taşlı, topraklı kabir rehini" tabiri şeklinde kullanılmıştır.

Buna göre şair adeta, "Kabir rehini" demek istemiştir. Buna göre ayetin manası, "Ashab-ı yemin hariç, her nefis, kazandığı şey sebebiyle, Altah katında bir rehindir, salıverilmez, bırakılmazlar" şeklindedir. Çünkü ashab-ı yemin, tıpkı rehin bırakan bir kimsenin, karşı tarafın alacağını ödemek suretiyle, rehinini kurtardığı gibi, güzel amelleri ile kendi boyunlarını kurtarmışlardır.86[86]

Ashab-ı Yemin

Alimler, ayette bahsedilen ashab-ı yeminin kim olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) İbn Abbas, bunların mü'minler olduğunu söylerken,

2) Kelbî, bunların, haklarında Allah Teâlâ'nın, "Bunlar cennettedir, varsın olsunlar.." buyurduğu kimseler olup, bunlarda, Hz. Adem (a.s)'in sağında yer alan kimseler olduğunu söylemiştir.

3) Mukâtil, bunların, kitapları, sağdan verilen kimseler olduğunu, dolayısıyla da, günahları sebebiyle cehennemde rehin tutulmadıklarını söylerken,

4) Ali ibn Ebî Talib (r.a) ve İbn Ömer, bunların, müslümanların çocukları olduğunu söylemişlerdir ki, Ferrâ şu iki sebepten dolayı bu görüşün, doğruya en yakın olduğunu söylemiştir.

a) Çünkü çocuklar, kendisi yüzünden rehin tutulacakları bir günah işlemezler..

b) Allah Teâlâ, bunlardan bahsederken, "Cennetlerdedirler; birbirlerine, günahkârlardan sorarlar..." buyurur. Ki, bu ifadeler ancak, çocuklar için uygun düşer.. Zira, çocuklar, günahın ne demek olduğunu bilememişler de, böylece de, o günahkarlara, "sizi cehenneme sokan nedir?" demişlerdir.

5) İbn Abbas'ın bunların melekler olduğunu söylediği de rivayet edilmiştir.

ifadesine gelince, bu, "onlar, niteliğinin künhünü ancak ancak Allah'ın bilebileceği cennetler içindedirler" demektir.

---

[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/272.

[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/272-273.

Cenâb-ı Hak daha sonra "Birbirlerine günahkarların durumunu sorarlar.." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) ifâdesinin başındaki zaid bir ketime olup, kelamın takdiri, "Onlar, günahkarlara ... şöyle bir soru yönelterek, "Sizi, cehenneme sürükleyen nedir?" derler" şeklindedir. Çünkü Arapça'da hem hem de "Onu bunu sordum.." "Ona bundan sordum" denilir.

b) Ayetteki mana, "Sağcılar kendi aralarında birbirlerine, mücrimlerin hallerini sorarlar.." şeklindedir.

Buna göre şayet, "O zaman ayetteki ifadenin, "Onları, cehenneme sokan nedir?" şeklinde olması gerekirdi" denilirse, biz deriz ki: Keşşaf sahibi buna şu cevabı vermiştir: "Bu ifade ile, kendisine sorulanların, kendileriyle o günahkarlar arasında geçmiş olan şeyleri sual etmekte olan kimselerle karşılaştıklarında "Biz onlara, sizi cehenneme sokan şey nedir?" dedik" demesi kastedilmiştir.

Burada şöyle diğer bir izah daha yapılabilir: Ayette kastedilen mana, "Ashâb-ı yemin, mücrimler nerede?" diye soruştururlar.. Sonra, o günahkarları görünce de, onlara, sizi cehenneme sokan şey nedir?" demişlerdir" şeklindedir. Çünkü Kur'ân üslubunda, ayetlerde mukadder (yani açıkça ifade edilmeyip sözün gelişinden anlaşılan) manalar pek çoktur.87[87]

Cehenneme Götüren İşler

"Sizi cehenneme sokan nedir? Dediler ki: "Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Biz de dalanlarla beraber (lüzumsuz laflara) dalardık. Ahiret gününü de yalan sayardık. Nihayet "yakîn" (ölüm) bize geldi" (Müddsssir, 42-47).

Ayetin başındaki sorunun maksadı, o kafirleri iyice azarlayıp utandırmak olup, manası, "Sizi cehennemin dibine habseden şey nedir?" şeklindedir. Onlar bu azabın, şu dört şeyden dolayı olduğunu belirterek cevab vermişlerdir:

1) "Biz namaz kılanlardan değildik."

2) "Yoksula yedirmezdik." Bu iki ifadenin, farz namaz ve zekat manasına alınması gerekir. Aksi halde, farz olmayan bir şeyin yapılmamasından ötürü, onların azaba duçar olduklarını söylemek caiz değildir.

3) "Biz de dalanlarla beraber (lüzumsuz laflara) dalardık." Bu ifadeyle, batıl-asılsız şeylere (konulara) dalmak kastedilmiştir.

4) "Ahiret gününü de yalan sayardık." Bize yakîn, yani ölüm gelip çatana kadar, kıyamet gününe inanmadık.

Ayetteki, "Nihayet "yakîn" bize geldi" ifadesi, "Biz, ölüm gelip çatana kadar, ahireti inkar etmeyi sürdürdük" demektir. Bu ifadenin zahiri, bu kafir topluluğunun herbir ferdinin, bu dört Özelliği taşıdığına delalet eder.88[88]

Kafirlerin Amellerden Sorumluluğu

Alimlerimiz kafirlerin de şeriatın fer'î (ametî) hükümlerini karine getirmemiş olmalarından ötürü ilahi cezaya duçar olacakları konusunda bu ayeti delil getirmişlerdir. Biz bu hususu Usûl-u Fıkıhla ilgili el-Mahsûl adlı kitabımızda ayrıntılı bir biçimde ele aldık. Buna göre eğer, "Bu dört huyun en çirkini yalanlama olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin bunu en son sırada saymıştır?" denilirse, derî ki: Onların bu üç sıfatla muttasıf olmalannın yanı sıra, bir de ahiret gününü yalanladıkları manası kastedilmiş olup, bu sıralamanın yapılışının maksadı, bu günahın çok büyük olduğunu ortaya koymaktır. Bu tıpkı, "Sonra da iman edenlerden... olmaktır"(Beled, 17) ayeti gibidir.89[89]

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/273-274.

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/274.

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/274.

Kafire Şefaatçi Olmaz

"Aıtk şefaat edicilerin hiçbir şefaati onlara faide vermeyecek" (Müddessir, 46).
Alimlerimiz bu ayetin, "mefhum-u muhalifini" nazar-ı dikkate alarak, günahkarlar için şefaatin olacağını söylemiş ve şöyle demişlerdir: "Şefaatin fayda vermeyişinin bu kafirler için söz konusu olduğu söylenmesi, şefaatçilerin şefaatinin bunlardan başkasına fayda verebileceğine delalet eder."90[90]

Kur'an Dersinden Yaban Eşeği Gibi Kaçma

"Böyle iken şunlara da ne oluyor ki halâ öğütten yüz çeviriyorlar" (Müddessir, 49).
Ayetteki, "tezkire" ile "zikir" murad edilmiştir. "Zikir" de, öğüt-nasihat demektir. Dolayısıyla da, bununla hem Kur'ân, hem de diğer va'z-u nasihatlar kastedilmiştir. Buradaki, "mu'ridîn" kelimesi, "hal" olarak mansubtur ve tıpkı arapların "Ne diye ayakta duruyorsun?" ifadesi gibidir.
Hak Teâlâ daha sonra, bu kafirleri, Kur'ân'dan nefret edip kaçışları hususunda, kaçan eşeklere benzeterek şöyle buyurmuştur, "Sanki onlar aslanlardan ürküp kaçan vahşi eşekler gibidirler" (Müddessir, 50-51).
ibn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Hak buradaki "eşekler" ile vahşi eşekleri, "müstenfire" sözü ile de "nâflre" (ürküp-kaçan) manasını kastetmiştir" der. Nitekim Arapça'da aynı manada ve denilebildiği gibi, denilir (yani ikisi de aynı manada kullanılır). Kelime, fethalı olarak, "müstekfera" (ürkütülen) şeklinde de okunmuştur. Bu da, yine ürküp kaçma manasına gelir. Ebû Ali el-Fârisî. bu kelimeyi, kesre ile, "müstenflra" şeklinde okumanın daha evla olduğunu söylemiştir. Baksana, Hak Teâlâ da, buyurmuştur ki, bu da, o o vahşi eşeklerin, "müstenflr" olduklarına, yani ürküp kaçtıklarına delalet eder.
Ebû Ali'nin iddiasının doğruluğunun delili ise şudur: Muhammed b. Sellam şöyle der: "Fasîh bir a'râbi (bedevi) olan, Ebû Slvâr el-Ganevî'ye dedim ki: ifadesinin gerisi nasıl gelir?" O da, "Kasvere'nin (aslanın) kovalayıp ürküttüğü müstenfira..." dedi. Bunun üzerine, "O, kasvere'den kaçmıştır" deyince, o, "kaçtı mı?" diye sordu. Ben de, "evet" dedim. O da, "o halde, bu eşekler müstenfira fürküp-kaçan) olmuştur" der.91[91]

Kasvere

Daha sonra Hak Teâlâ yani "Bu vahşi eşekler, "kasvere"den kaçmışlardır" buyurmuştur. Alimler, "kasvere" ile ilgili olarak şu izahları yapmışlardır-.
1) Bu, arslan manasınadır. Nitekim Arapça'da, "ezip geçen aslanlar"
tabiri kullanılır, Kasvere, "fa'vele" vezninde olup, "kasr" yani kahretme, ezme, galip gelme masdarındandır. Arslan, diğer yırtıcı hayvanları da hakimiyeti altına aldığı için, böyle isimlendirilmiştir. İbn Abbas (r.a) şöyle der: Yabani eşekler, arslanı gördüklerinde alabildiğine kaçarlar. İşte aynen onlar gibi, bu müşrikler, tıpkı o eşeklerin aslanlardan kaçışı gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'i gördüklerinde ondan kaçıyorlardı." İbn Abbas (r.a) sözüne devamla şöyle der: "Kasvere, Habeşce'de "esed" (aslan) manasınadır" demiştir. Ama İkrime bu görüşe karşı çıkarak, "Habeşce'de aslana "anbese" denilir" demiştir.
2) Kasvere, avlanan atıcılar (avcılar) topluluğu-gurubu) demektir. Nitekim El-Ezhert, "Bu kelime, kendi cinsinden (kökünden) müfredi olmayan, rumât (atıcılar) kelimesinin çoğuludur" der.
3) Kasvere, insanların fısıldamaları ve çıkardıkları ses manasınadır. Keşşaf sahibi "Bunları vahşi eşeklere benzetmede, bunların ahmak ve aptal olduklarına bir işaret vardır. Vahşi

---

90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/275.
91[91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/275-276.

eşekler, birşeyden korktuğunda, kaçışta onlar gibisini göremezsin" demiştir.92[92]

Ferman Bekleyenler

"Evet, onlardan herbiri kendisine, dağıtılan sahifeler verilmesini ister" (Müddesir. 52).
Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Herbirimize gökten, başlığında, "Alemlerin Rabbinden, Falan oğlu Filana" hitabı bulunan ve içinde sana uymamız emrolunacak olan, bir mektub (kitab) getirmedikçe sana inanacak değiliz" demişlerdir. Bu ifadenin bir benzeri de, "Sen bize, okuyacağımız bir kitab (mektub) getirmediğin müddetçe seni tasdik etmeyiz" fen, 93) ayetidir. Cenâb-ı Hak da, "Eğer sana, kağıtlar üzerinde yazılmış bir kitabı (gökten) indirseydik, onlar da buna elleriyle dokunsalardı yine de (...) inanmazlardı"(Enam.7) buyurmuştur.
Denilmiştir ki: Bu şu manaya da gelir: "Eğer Muhammed doğru ise, herbirimiz, cehennemden kurtuluşumuzun yazılı olduğu bir fermanı başımızda bulalım." 0 kafirler şöyle de diyorlardı: "Bize ulaşan haberlere göre, mesela İsrailoğullarından herbiri, sabahleyin uyandığında, baş ucunda, günahının ve bu günahına karşı Ödeyeceği keffaretin yazılı olduğu bir yazı buluyordu. O halde sen de, bize böyle birşey getir." Bu izahlar, ayetteki "suhufu müneşşere" (dağıtılan sahifeler) ifadesini anlatmaktan uzaktırlar. Fakat bu ifade ile, apaçık kitablar manası kastedilmiştir. Sa'îd b. Cübeyr bu kelimeyi, tıpkı fiillerinin aynı manaya oluşlarını nazar-ı dikkate alarak, sükûnla, şeklinde okumuştur.93[93]

Kur'ân Bir Öğüttür

"Hayır, hayır. Doğrusu onlar ahiretten korkmazlar. Hayır, iş onların dediği gibi değil. Gerçekten o (Kur'ân), bir öğüttür. Dolayısıyla kim dilerse ondan öğüt alır. Bununla beraber, Allah'ın dilediğinden başkası öğüt almaz. O (Allah), ehl-i takva ve ehl-i mağfirettir" (Müddessir, 53-56).
Ayetteki "hayır hayır" ifadesinin maksadı, bu tür isteklerden caydırmak ve başka mucizeler istemekten menetmektir.
"Doğrusu onlar ahiretten korkmazlar" bundan ötürü de, düşünmekten yüz çevirirler. Çünkü bunca mucizeler gerçekleşince, bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna delalet etmede yeterli olmuştur. Binâenaleyh dahasını istemek, işi yokuşa sürme türü bir davranış olur.
Daha sonra Hak Teâlâ, yine "Hayır hayır" buyurmuştur ki, bu da onları, o Öğütten yüz çevirişlerinden caydırmayı amaçlayan bir ifadedir.
Hak Teâlâ sonra da, yani, "O, yeterli ve beliğ (anlaşılır) bir öğüttür. Artık dileyen ondan öğüt alır, yani onu gözünün Önünden ayırmaz. Çünkü bunun faydası kendisinedir" buyurmuştur. Bu ayetteki "o" ve "ondan" zamirleri, "tezkire" (öğüt)e racidir. Tezkire de, zikir veya Kur'ân manasına geldiği için, bu zamirler müzekker getirilmiştir.94[94]

Meşîet Hakkında Mu'tezile'ye Cevap

Cenâb-ı Allah daha sonra, "Bununla beraber Allah'ın dilediğinden başkası öğüt almaz" buyurmuştur. Mu'tezile, "Ayet "Allah'ın zikre (öğüt almaya) zorlayıp, mecbur ettiği kimseler hariç, başkası öğüt almaz" manasınadır" demişlerdir. Onlara verilecek cevap şudur: "Allah Teâlâ zikir (Öğüt alma) işini, mutlak manada (genel olarak) nefyetmiş ve bundan da Kendisinin mutlak manada dilemesini (meşietini) istisna etmiştir. Binâenaleyh bundan, meşiet-i ilahiyyenin bulunması halinde (ancak) zikrin söz konusu olacağı neticesi çıkar. Bu sebeple, "zikir" tahakkuk etmeyince, Allah'ın buna meşieti olmadığını anlarız. O halde,

---

92[92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/276.
93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/276-277.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/277.

ayetteki meşieti (dilemeyi), zorlayan-icbâr eden bir dileme (irade) manasına almak, ayetin zahirini bir tarafa atma manasına gelir.

Ayetteki, ûjjfaS ifadesi, hem yâ ile, hem tâ ile, hem zAl'ın şeddesi ile, hem şeddesiz olarak okunmuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ, buyurmuştur ki bu, "O Allah, kullarının Kendisine ibadet edip, azabından ittika etmeleri (korkmaları) sebebiyle, takvaya, yani korkulup sayılmaya layıktır.. Böylece de kullarının ona iman etmeleri ve itaatları gerekir. Yine O Allah, Kendisine iman ve itaat etmeleri durumunda kullarının geçmiş inkar ve günahlarını mağfiret etmeye ehildir, yani bunu yapar. Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Mamd, âlemlerin Rabbine, salat-u selâm da, efendimiz Hz. Muhammed (s.as)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun (amin).95[95]

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/277-278.

KIYAME SÛRESİ

Bu, kırk ayet olup, Mekkîdir.[1][1]

"Kıyamet gününe yemin ederim ve Nefs-i Levvâme'ye yemin ederim ki..." (Kıyame, 1-2).
Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:[2][2]

La Uksimu Tabiri

Müfessirler, buradaki ifadesiyle ilgili olarak üç izah yapmışlardır:
1) İfâdenin başındaki (Si) edatı, "sıla"dır, zâid ve takdir şeklindedir. Bunun bir benzeri de, (Hadid, 29), (Araf,12) (Al-i Imran, 159) ayetlerindeki ve edatlarıdır.
Bence bu görüş, bir kaç bakımdan zayıftır:
a) Bunu caiz (mümkün) görmek, Kur'ân hakkında ta'na (tenkide) sebebiyet verir. Çünkü bu takdirde, müsbet olanı menfi kılmak (saymak), menfî olanı müsbet kılmak mümkün olur. Bunun mümkün görülmesi ise, Kur'ân'ın müsbetine de, menfisine de itimadın kalmamasına götürür.
b) Bu şekilde zâid (İ) edatı, sözün (cümlenin) başına değil ortasına ziyade edilir, yerleştirilir. Buna göre eğer, "Buna karşı iki bakımdan söz söylenir:
Birincisi: Biz, bu edatın cümlenin ortasına konulacağı fikrini kabul etmiyoruz. Baksana, İmriü'l-Kays, onu, kasidesinin başında, şöyle diyerek, nasıl yerleştirmiş:
"Ey Amirfnin kızı, baban hakki için toplum benim kaçtığımı iddia edemez."
İkincisi: Farzet ki bu harf, sözün başına ziyade edilmez. Fakat gerçekte Kur'ân'ın hepsi tek bir sûre gibidir. Çünkü bütün parçaları birbiriyle irtibatlıdır. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak bazan birşeyi Kur'ân'ın bir sûresinde zikrediyor, sonra bunun cevabını başka bir sûrede getiriyor. Mesela, "Dediler ki: "Ey o zikir (Kur'ân) kendisine indirilen adam, sen bir delisin"(Hicr,6) buyurmuştur. Sonra bunun cevabı, başka bir sûrede gelmiştir. O da, "Sen, Rabbinin nimeti sayesinde, mecnun değilsin" (Kalem, 2) ayetidir. Durum böyle olunca, bu sûrenin başı, sanki sözün ortasındaymış gibi olur" denilirse, birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Şair İmrlu'l-Kays'ın, ifadesi, nefy üzere yapılmış bir yemindir. Ayetteki ifâdesi ise, yemini nefyeden bir ifadedir, yani, "Yemin etmeyeceğim" manasınadır. Binâenaleyh bunları birbiriyle mukayese etmek, birbirine benzetmek uygun değildir. Ayetteki tabirinin kasemi (yemini) nefyeden bir ifade tarzı olduğunu söyledik. Çünkü ifade, tıpkı "öldürmem, dövmem, yardım etmem" ifadeleri gibidir. Bunun nefy (olumsuzluk) ifade ettiği ise malumdur. Delili ise şudur: Bir kimse, "Yemin etmeyeceğim" diyerek yemin etse, yemin etmemek suretiyle yeminini tutmuş; eğer yemin ederse, bu yeminini bozmuş olur. Böylece bahsi geçen şiirin, üzerinde bulunduğumuz konuyla ilgili olmadığı ortaya çıkmış olur.
İkinci iddiaya da şu şekilde cevap verebiliriz: Kur'ân, ayetleri arasında çelişki olmaması açısından tek bir sûre gibidir. Fakat her bir ayetin, diğer bir ayetle yanyana olması açısından, Kur'ân'ın tek bir sûre gibi olduğu iddiası caiz ve uygun değildir. Çünkü bundan, diğer ayetlerde de her müsbet ifadenin başına, bir nefiy edatının getirilebileceği neticesi çıkar. Bu da, her müsbetin menfiye, her menfinin müsbete çevrilebileceği neticesine götürür ki bu caiz değildir.
c) Bizim, "Buradaki edatı sıladır, zaiddir" sözümüzle, bunun sözün daha muntazam olması için atılması, düşürülmesi gereken lüzumsuz bir söz olduğu manası kastedilmemiştir. Allah'ın kelamını bu şekilde nitelemenin caiz olmayacağı malumdur.
2) Müfessirlerin bu ayetle ilgili olarak ileri sürdükleri bir diğer izah da, Hasan el-Basri'nin buradaki edatını, "Lâmu'l-Ibtidâ" (mübtedanın başına gelen lâm" "yemin ederim" fiilini de, mahzuf mübtedanın haberi yaparak, şeklinde okuyuşuna göre yapılan izahdır. Bu okuyuşa

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/279.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/281.

göre ayetin takdiri, "Şüphesiz ben yemin edeceğim.." şeklindedir. Bu okuyuşu, Mushat-t Osmant'de, ifâdenin elifsiz olarak şeklinde yer alışı da destekler. Fakat alimler, deki 'nın, nefiy lamı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hasan el-Basrî'nin bunun manasının, "Ben, kıymet ve öneminden dolayı kıyamete yemin ederim, ama değersiz olduğu için nefs-i levvâmeye yemin etmem" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Ebu Ubeyde, Hasan el-Basrî'nin bu kıraatini şöyle diyerek tenkid eder: "Eğer kastedilen, Hasan el-Basrî'nin söylediği mana olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hak, bunu diye ifade ederdi. Çünkü araplar laf "Muhakkak şunu yapacağım" demezler, ancak, derler." Fakat Vahidî, bu şekilde ifadenin de caiz olduğunu Sibeveyh ve Ferra'dan nakletmiştir.

Bil ki bu izah da tutarsızdır. Çünkü bu kıraat şazzdır. Farzedelim ki bu sazz kıraat kullanıldı. Peki meşhur mütevatir kıraatleri nasıl izah edeceğiz? Buna cevap vermek mümkün değildir. Aksi halde bunun böyle olduğunu iddia etmek, tevatürle sabit olan şeyleri yaralamak olur. Hem sonra, bu "lâm"ın, mukadder bir kasemin cevabı olması için, mutlaka bir başka kasemin takdir edilmesi gerekir. Bu durumda da ayetin takdiri,"Allah'a yemin olsun ki, şüphesiz kıyamet gününe yemin ederim" şeklinde olur. Böylece de bu, yemin üzerine yemin etme olur ve çarpık-zayıf bir ifade olmuş olur. Bir de bu, teselsüle götürür.

3) Buradaki, nefy (olumsuzluk) için gelmiştir. Bu durumda, ortada şöyle iki ihtimal söz konusudur:

Birinci İhtimal: Bu, yeminden önce goçmiş bir ifadeyi nefyetmek için getirilmiş bir dır. Buna göre onlar sanki öldükten sonra dirilmeyi inkar etmişler de, bunun üzerine "Hayır, durum sizin ileri sürdüğünüz gibi değil" denilmiş. Peşisıra da, "Kıyamet gününe yemin ederim ki..." denilmiştir. İzahın böyle yapılması durumunda, ortaya bir problem çıkar: Çünkü eğer, ayette kastedilen mana bu ise, ifâdesinde, yeniden ya yer vermesi, sözün fesahatini bozar.

İkinci İhtimal: Buradaki kasemin nefyi, yani "Yemin etmeyeceğim" kasemin nefyi, yani "Yemin etmeyeceğim" manasına olup, Hak Teâlâ adeta, "Size karşı, ne bugüne ne o nefs-i levvâmeye yemin ederim. Fakat, Ben, yemin etmeksizin sana, ölümle kemiklerin (bedenlerin) paramparça olması durumunda, kemiklerini (parçalarını) blraraya getiremeyeceğimizi mi zannediyorsun diye soruyorum. Eğer böyle bir zan içinde isen, bil ki Biz bunu yapmaya kadiriz" demek istemiştir. Bu görüş, Ebû Müslim'in tercihidir. En doğru görüş de budur. Bu görüşü, şu şekillerde ifade etmek de mümkündür:

1) Cenâb-ı Hak, adeta, "Böyle bir neticeyi isbat İçin, bu şeylere yemin etmem. Çünkü bu netice, bu şeylere yemin etmekten daha yüce ve daha büyüktür, üstündür" demek istemiştir. Ki, bu sözün maksadı, hakkında yemin edilen şeyi (el-muksemun aleyh) yüceltmek, onun şanının yüce olduğunu belirtmektir.

2) Cenâb-ı Hak adeta, "Böyle bir netice için, bu şeylere yemin etmem. Çünkü bunun böyle olacağı, bu gibi yeminlerle isbat edilme sahasına girmekten daha açık-seçik, daha kuvvetli ve daha belirgindir" demiş, daha sonra da, "İnsan zanneder mi ki, Biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?" (Kıyam, 3) buyurmuştur ki bu, "Yanlışlığı meydanda olmasına rağmen, bu yanlış ve bozuk düşünceler, daha nasıl onun gönlüne gelebiliyor?" demektir.

3) Bu ifadenin maksadı, inkar yollu istifham olup, takdiri, "Haşr ve neşrin hak olduğu konusunda, kıyamet gününe ve nefs-i levvâmeye yemin etmez olur muyum?"3[3]

Nefs-i Levvâme

Alimler, "efs-i lewâme"nin ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) İbn Abbas şöyle demektedir: "İster itaatkar, isterse günahkar olsun, her nefis, kıyamet gününde kendisini kınar.. İtaatkar olanı, niçin daha fazla taatta bulunmadığından; günahkar olanı da, niçin takva ile meşgul olmadığından dolayı kendisini kınar.

Bazı kimseler bu görüşü şu bakımlardan tenkit etmişlerdir:

a) Mükâfaata nail olmuş kimsenin, daha fazla itaatta bulunmayışından dolayı kendisini

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/281-283.

levmetmesi caiz değildir. Çünkü, bundan dolayı onun, kendi nefsini kınaması caiz olsaydı, başkasından doiayı da kendi nefsini kınaması caiz olurdu..

b) İnsan, canı sıkılıp kalbi daraldığında kendisini kınar. Fakat böyle bir durum, artık cennete girmiş olan cennetliklere uygun düşmez. Bir de, her mükellef, yaptığı taattan daha fazlasının yapılabileceğini bilmektedir. Şimdi, daha fazlasını yapamama, kişinin kendi nefsini kınamasını gerektirseydi, bunu sona erdirmek mümkün olmazdı. Böyle olan şey ise, elde edilemeyen bir şeydir; dolayısıyla da, elde edemediği için de kınanmaz... Bunların tümüne, "buradaki "levm - kınama", daha fazlasının temenni edilmesi anlamına gelmektedir" diyerek cevap verebiliriz. İşte bu durumda da, bu sorular düşer.

2) Nefs-i levvâme, takva'yı terkettiği için, kıyamet gününde, asi olan nefisleri kınayan muttaki nefislerdir.

3) Nefs-i levvâme, taatte olabildiğine sa'y ü gayret gösterse bile, hep kendini kınayan kıymetli nefislerdir. Hasan el-Basıfnin, "Mü'min kimseyi sen, kendini hep kınayan biri olarak görürsün. Cahil olana gelince, bu da, içinde bulunduğu o düşük hallere bile rıza gösterir.

4) Nefsi levvâme, Hz. Adem (a.s)'in nefsi olup, cennetten kovulmasına sebep olan fiilinden dolay hep kendini kınayıp durmuştur.

5) Bu sıfat ile, asî ve şakî, kimselerin nefisleri kastedilmiştir. Müşahede ettiklerinde, kendilerinden sudur eden o günahlardan dolayı kendilerini kınarlar. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gün gelecek insan: "Allah yanında" işlediğim kusurlardan dolayı vay hasret (ve nedamet)ime!*' diyecek" (Zümer. 56) ayetidir.

6) İnsan, hep bıkkın olarak yaratılmıştır. Peşine düşüp elde etmek istediği şeyi elde ettiğinde, ondan da usanır. Bu durumda da kendisini, "Ben bunun niye peşinde gezip durdum?!" diye kınar. İşte bu işler çokça tekrar edildiği için, bu Nefsi Levvâme adını almıştır. Bunun bir benzeri de, "Gerçekten insan, hırslı yaratılmıştır. Kendisine şer dokundu mu feryadı basandır. Ona hayır dokununca da, çok cimridir" (Mearic, 19-21) ayetidir.

Bil ki, "Levvâme" lafzı, bir tekrarı, yeniden yeniden yapmayı ifade eden bir lafız olup, aynı şey, "Levvâm, azzab, darrâr" kelimeleri için de söylenebilir.4[4]

Bazı Sualler

Ayette şöyle birkaç problem bulunmaktadır:

1) Kıyamet ile nefs-i levvâme arasında hangi münasebet vardır ki, Cenâb-ı Hak bu ikisini "kasem etme"de birlikte zikretmiştir?

2) Kendisi için yemin edilen, kıyametin kopmasıdır. Böylece bu ifadenin neticesi, Allah Teâlâ'mn, kıyametin vukuuna yemin etmesine varıp dayanır.

3) Diğer sualler de, mesela vs. gibi ifâdelerde olduğu gibi, niçin Cenâb-ı Hak demiş de, dememiştir?5[5]

Kıyametle Nels-i Levvâme'nin Münasebeti

Bunlardan birincisine şu bakımlardan cevap verebiliriz:

a) Kıyametin halleri, cidden İlginçtir. Hem sonra, kıyametin kopmasının gayesi, nefs-i levvâmenin hallerini, yani mutluluk ve bedbahtlıklarını izhar etmektir. Binâenaleyh bu demektir ki, kıyamet ile nefs-i levvâme arasında bu denli sıkı bir münasebet vardır.

b) Nefs-i levvâme'ye yemin etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, "Kendini bilen Rabbini bilmiş o!ur"6[6] buyurduğu gibi, nefsin hallerinin ilginçliklerine dikkat çekmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben ins ve cinleri ancak, bana ibadet etsinler diye yarattım" ve "Bu emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar yüklenmekten kaçındılar, fakat insan onu yüklendi..."(Ahzab, 72)

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/283-284.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/284.

6[6] Keşfu'l-Hafa, 2/262.

ayetinin ifade ettiği hususlar, o nefsin ilginç hallerindendir.
Birtakım kimseler de, "Hep, Allah'a itaattaki ciddiyetini, sa'y ü gayretini, yaptığı işleri yine de değersiz görmüş olduğu için, kendisini ululamak amacıyla, (değerinden dolayı) nefs-i levvame'ye yemin edilmiştir" derken, diğer bazıları da, Allah Teâlâ'nın sadece kıyametin vukuuna yemin ettiğini, nefs-i levvâme'ye ise yemin etmediğini söylemişlerdir. Ki, bu görüş, Hasan el-Basrî'nin okuduğunu rivayet ettiğimiz o saz kıraate dayanmaktadır. Buna güre Cenâb-ı Hak adeta, "Değerinden dolayı, kıyamete yemin ederimi Ama, değersizliğinden dolayı, nefs-i levvâme'ye yemin etmem!.." demiştir. Çünkü, nefs-i levvâme, ya onca büyük hallerine rağmen kıyameti inkar etmiştir, yahut da amelde kusur eden fasık birisi olmuştur. Her iki durumda da, nefs-i levvâme, hor ve hakîr görülmüş olur.7[7]

Bazı Eşyaya Kasemden Maksad

İkinci sorunun cevabına gelince, daha önce de belirttiğimiz gibi, muhakkik alimler şöyle demişlerdir: "Bu şeylere yemin etmek, aslında, onların Rablerine ve Yaratıcılarına yemin etmektir. Buna göre adeta, "Kıyametin kopacağına dair, "Kıyametin Rabbine yemin ederim..." denilmek istenmiştir.
Üçüncü sorunun cevabı da şudur: Cenâb-ı Hak, kasem ettiği yerlerde, mesela ve diye ifade buyurmuştur. Ama burada ise, Kendisinin bu şeylere yemin etmeyeceğini bildirmiştir. Binâenaleyh, bu soru da zail olmuş olur. Allah en iyisini bilendir8[8]

Haşir

"İnsan zanneder mi ki, herhalde biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz? Evet, biz parmak uçlarını bile derleyip iade etmeye kadiriz" (Kıyame, 3-4).
Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır:9[9]

Birinci Mesele

Alimler, kasemin cevabının ne olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:
1) Ulemanın ekserisinin görüşüne göre kasemin cevabı mahzuf olup, bu da, "Elbette o, öldükten sonra diriltilecek ifadesidir. Cevabın böyle olduğunun delili de, "İnsan zanneder mi ki, biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?" ifadesidir.
2) Hasan el-Basrî, bu yeminin, j^jili J* 'den ötürü yapıldığını söylemiştir.
3) Doğruya en yakın olan görüşe göre, bu, bir kasem değil, tam aksine yemin etmemeyi ifade eden bir ifadedir. Binâenaleyh o, cevaba muhtaç değildir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Şundan dolayı şuna, şuna... yemin etmem.. Ne var ki sana, "O insanın, Benim onun kemiklerini bir araya getiremeyeceğimi sanar mı?" diye sorarım.10[10]

Nüzul Sebebi

Meşhur olan görüşe göre, ayette yer alan "insan" kelimesi ile muayyen bir kimse kastedilmiştir. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in haklarında,"Allahım, iki kötü komşunun sen haklarından gel" demiş olduğu, Ahnes Ibn Şureyh'in damadı Adiy Ibn Ebt Rebfa, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Ey Muhammed, bana kıyametten bahset. Ne zaman olacak ve hali nasıl olacak?!" dedi de, Hz. Peygamber (s.a.s) de ona, kıyametten bahsedip, onun hallerinden haber verdi. Bunun üzerine Adlyy, "Ey Muhammed, o günü gözümle görsem bile,

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/285.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/285.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/285-286.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/286.

seni tasdik etmem ve sana inanmam... Allah, o kemikleri nasıl bir araya toplayacak?!" dedi de, işte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.. İbn Abbas da, "Cenâb-ı Hak buradaki "iman" sözüyle, Ebû Cehil'i kastetmiştir" derken, bir grup kelama, "Hayır, bu ifade ile, öldükten sonra dirilmeyi inkar eden herkes kastedilmiştir" demişlerdir.11[11]

Üçüncü Mesele

Katade, meçhul olarak, şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "O kâfir, darmadağınık olup, toprak haline gelerek parçaları başka şeylerle karışıp, böylece de onu rüzgarlar, herbir parçasını yerin uzak köşelerine savurduktan sonra, o kemiklerin yeniden bir araya gelmesinin mümkün olmayacağını mı sanıyor?" şeklinde olur. Cenâb-ı Hak, buna cevaben, buyurmuştur. Ki, bu kelime, olumsuzdan sonra gelen müsbeti ifade eden bir kelime olup, müsbet olan şey de, o kemiklerin bir araya getirilmesidir. Buna göre adeta, "Evet, O, onları bir araya getirecektir" denilmek istenmiştir.
Ayetteki, ifadesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılmaktadır:
1) Meşhur olan izaha göre, bu kelime, fiilin failinden hal olup, buna göre mana, "O kemiklerin tümünü bir araya getirmeye ve ilk haline döndürmeye gücü yetenler olarak, o kemikleri toplayacağız!" demek olur. Bence, bu izahın yapılması durumunda şöyle bir problem ortaya çıkar: Halin zikredilmesi, ilgili işin, o hal üzerine değil başka bir hal üzerine de olabilmesi düşünüldüğünde uygun olur. Nitekim sen, "Zeyd'i, binmiş olarak gördüm" dersin. Çünkü, Zeyd'in binmemiş olarak görülmesi de mümkün.. Burada, Cenâb-ı Hakk'ın, o kemikleri bir araya getirmesi, ona kadir olduğu düşünüldüğü zaman mümkündür. Binâenaleyh, bu kelimeyi hal kabul etmek, vazıh olan şeyi yeniden beyan etme gibi bir şey olur ki, bu caiz değildir.
2) Ayetteki takdir, "Biz, onun parmaklarını, ta baştan, yani madde-i asliyyesi yok İken bir araya getiren kadirler idik.. Binâenaleyh, bizim, sonuçta (ahirette) de, bu bir araya getirmeye kadir olan zat olarak kalmamız gerekir" şeklindedir. Bu kelime şeklinde de okunmuştur. Buna göre kelamın takdiri, "Ve Biz, kadiriz" şeklinde otur.12[12]

Parmak Uçlarını Bile Düzenleme

Ayetteki, "Parmak uçlarını bile dileyip iade etmeye..." ifadesiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
1) Cenâb-ı Hak burada, kelimesiyle diğer azaların da bir araya getirileceğine dikkat çekmiş olup, buna göre kelamın takdiri, "Biz, o insan toprak olduktan sonra, onun parmaklarını, başlangıçtaki gibi yapmaya kadiriz.." demektir ki, bu da, bir şeye en başında (ibtidâen) kadir olan kimsenin, sonunda ve yeniden yaratmada da buna kadir olmasını gerektirir. Cenâb-ı Hak burada, özellikle "parmak uçları" kelimesini getirmiştir. Çünkü parmak uçları, insanın yaratılışının en son, en çok detaylı olan kısmıdır.
Buna göre, adeta, "Biz, küçük ve ince, hassas olmalarına rağmen, parmak uçlarını (parmaktaki kemikleri) birbirine eklemek suretiyle, ta başlangıçtaki gibi noksansız, herhangi bir farklılık olmaksızın bir araya getirmeye kadiriz. Hal böyle iken, ya büyük kemikler hakkında ne söyleyebilirsiniz ki?!.." denilmiştir.
2) Bu, "Evet Biz, parmak uçlarını bir araya getirmeye kadiriz. Yani, (bu dünyada) o parmak uçlarını, el ayasıyla beraber, tıpkı devenin ayağı gibi kendisinde hiçbir yarığın bulunmadığı halde-, dümdüz, tek parçadan ibaret bir satıh haline getirmeye kadiriz. Böylece de, yazı yazma, terzilik ve parmaklar yardımıyla yapılan diğer ince işler gibi, güzel şeyler yapma imkanını bulamaz" demektir. Birinci görüş doğruya daha yakındır.13[13]

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/286.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/286-287.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/287.

Kafir Kendisini Bekleyen Ahireti İnkar Eder

"Fakat insan, önündeki (o kıyameti) yalanlamak diler..." (Kıyama, 5).
Bil ki, ayetteki, fiili fiiline atfedilmiş bir ifadedir. Binâenaleyh, bunun da bir istifham olması mümkündür. Buna göre, O adeta, bir şey sormuş, sonra da, başka bir şey sormuş demektir. Bu ifadenin, müsbet bir ifade olması da mümkündür. Buna göre, Allah, önce bir soru sormuş, sonra da bu haberi vermiştir. Ayette geçen,"önündeki (kıyameti) yalanlamak.." ifadesi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

1) Bu, "Gelecekte de fısk u fücuruna devam etsin, ondan dışarı çıkmasın, ayrılmasın diye..." anlamındadır. Said İbn Cübeyr de bu ifadeye, "Günahı başa alıp, tevbeyi sona bırakmak için..." manasını vermiştir ki, bu durumda böylesi kişi, "Tevbe edeceğim, tevbe edeceğim.." der; derken, ölüm onu, en kötü bir durumda ve en

2) Bu ifade, önünde, öldükten sonra dirilme ve hesaba çekilme gibi şeyleri yalanlamak için..." anlamındadır. Çünkü, bir gerçeği yalanlayan kimse, yalancı ve günahkâr olur. Bu ifadenin bu manaya gelişinin delili ise, ayetteki "Kıyamet günü de ne zamanmış" diye sorar" (Kıyame, 6) ifadesidir. Buna göre mana, "O insan, Önündekini, yani kıyamet gününü yalanlamayı İster de, böylece, onu yalanlamak için, "o kıyamet günü ne zaman olacak?" diye sorar.." şeklinde olur.[14][14]

İnkarcı Sual Tarzı

Müteakiben Cenâb-ı Allah: "Kıyamet günü de ne zamanmış" diye sorar" buyurmuştur ki bu, "Kıyamet günü ne zaman?" demek suretiyle, kıyametin vukuunu imkansız görerek, böylece de işi yokuşa sürerek böyle bir soru sorar.." anlamında, bunun bir benzeri de, mesela, "Onlar bu va'd, yani kıyamet ne zamandır" derler.." (Yasin, 46) ayetidir.[15][15]

Şüpheden Gelen İnkar

Bil ki, öldükten sonra dirilmeyi inkar, bazan, şüpheden, bazan da şehvetten kaynaklanır. Şüpheden kaynaklanan inkara gelince bu, Allah Teâlâ'nın (Kıyame, 3) ayetiyle anlattığı şey olup, bunun izahı şudur: Bunun açık şekli şudur: "(O kimse şunu demek ister): İnsan, bu bedenden ibarettir. Binâenaleyh öldüğünde, bedenin herbir parçası darmadağın olur. Derken, bu parçalar, toprağın parçalan ve diğer şeylerle karışır. Ve, yeryüzünün doğusuna ve batısına dağılıp gider. Binâenaleyh artık bu safhadan sonra, bu parçaları diğer parçalardan ayırmak ve ayıklamak muhaldir. Bu sebeple de, öldükten sonra dirilme de imkansız olur!" Bil ki bu şüphe şu iki bakımdan sakıt olur:

1) Biz, insanın, bu bedenden ibaret olduğunu kabul etmiyoruz. Binâenaleyh, niçin, "İnsan, bu bedeni idare eden şeydir. Bu sebeple, bu beden bozulduğunda, o, eskiden olduğu gibi, diri olarak kalakalır.." denilemesin?! Bu durumda da, Allah, bu canlı kalan insanı (ruhu), Allah'ın dileyip istediği herhangi bir bedene göndermesi mümkündür. Bu görüşe göre, bu suâl sakıt olur. Bu ayette de, buna bir işaret vardır. Çünkü Allah Teâlâ, "Nefs-i Lewâme"ye yemin etmiş, daha sonra da, "insan zanneder mi ki, hiç onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz"(Kıyame, 3) buyurmuştur ki bu, nefs ile bedenin ayrı ayrı şeyler olduğunu açıkça beyan etmektedir.

2) Farzedelim ki insan, (sizin de dediğiniz gibi), bu bedenden ibarettir. Ama, niçin siz, "Bedenin her bir parçası, darmadağınık olduktan sonra, artık onu bir araya getirmek mümkün değildir" dediniz? Bunu diyemezsiniz, çünkü Allah Teâlâ, bütün cüz'iyyâtı bilendir. Dolayısıyla, bu demektir ki O, meselâ Amr'ın bedeninin falanca parçasının nerede olduğunu da biliyor demektir; Allah, bütün mümkinata kadir. Bu terkib (beden) de, mümkinat cümlesindendir.

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/287-288.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/288.

Aksi halde, ta baştan var olmazdı. Dolayısıyla, Allah'ın, bunu yeniden terkib etmeye muktedir olması gerekir. Şimdi, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün cüzleri bilen bir alim, bütün mümkinata güç yetiren bir kadir olduğu sabit ve kesin olduğu sürece, bu meselede herhangi bir problem kalmaz.16[16]

Şehvetten Gelen İnkar

İkinci kısma, yani şehvetine binaen öldükten sonra dirilmeyi inkar edenin bu inkarına gelince, bu da, "Fakat insan, Önündeki o kıyameti yalanlamak diler..." ayetiyle anlatılan husustur. Ki bu, "Karakterinin, şehevi şeylere yönelmeye ve lezzet veren şeyleri çokça yapmaya meyleden o insan, bu maddi lezzetler boğazındı kalmasın, zevki engellenmesin diye, haşr'i, neşr'i ve öldükten sonra dirilmeyi kabule yanaşmıyor. Böylece de, alay ederek, hafife alarak, "Kıyamet günü ne zamandır!?" diye diye, hep inkarcı kalıyor.17[17]

Kıyametin Bazı Alametleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kıyametin alametlerine yer vermek üzere şöyle buyurmuştur:18[18]

"İşte göz kamaştığı, ay tutulduğu, güneşle ay bir araya getirildiği zaman, (evet), o gün insan, "Kaçış nereye?" diyecek.." (Kıyame, 9-10).
Bu ifadelerle ilgili iki mesele vardır:19[19]

Birinci Mesele

Bil ki, Allah Teâlâ, burada, kıyamet alametlerinden şu üç şeye yer vermiştir.20[20]

Berk-i Basar

Birincisi: işte göz kamaştığı ... zaman" ifadesinin anlattığı husustur, kelimesi râ'nın kesresi ve fethası ile okunmuştur. Ahfes şöyle der:
"Kesreli olan, Arapların sözünde çokça geçenidir. Fethalı olanı da kullanılır. Zeccac da, "Bir kimse şaştığında, dehşete kapıldığında, râ'nın kesresi ile, denilir" demiştir ki, bu da, esasında şuna dayanır. İnsan, şimşeğin parıltılarına çokça baktığında, bu şimşek bakana etki eder (gözünü kamaştırır).
Daha sonra bu kelime, her ne kadar, orada bir şimşeğe bakma söz konusu değilse de, hertürlü hayreti ifade için kullanılır olmuştur. Nitekim aya bakmaktan dolayı
bakışları bozulan, bakışı kamaşan kimseyi ifade için de, denilir. Daha sonra bu kelime yine, diğer hayretleri ifade etmek için de kullanılır olmuştur.
Aynen bunun gibi hayrete ve dehşete kapıldığında,"Adam, işi hususunda şaşırıp kaldı.." denilir. Ki, bu da temelde, Arabların, kadın, kocasıyla ansızın karsı karşıya gelip, kadın onu gördüğünde şaşırıp kaldığını anlatmak için söylenilen ifadesine varıp dayanır. Ama, ra'nın fethasıyla okunan, kelimesine gelince, bu, kökündendir. Yani, "gözlerinin alabildiğine belerip dışarı fırlamasından dolayı gözü carladığında..." demek olur. Ebu's-Simâl da, "açıldı, genişledi..." anlamında, şeklinde okumuştur. Nitekim Arapça'da, denilir ki, bunun manası, "Kapıyı açtı, kapıyı açtım..." şeklindedir.21[21]

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/288-289.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/289.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/289.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/289.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/289.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/289-290.

Berk-i Basarın Zamanı

Alimler, bu halin ne zaman tahakkuk ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak
a) Ölürken,
b) Öldükten sonra dirilirken,
c) Cehennemi gördüğünde... denilmiştir.
Şimdi bu halin, ölürken olduğunu söyleyenler, şöyle demişlerdir: Gözler, ölen şahıs, ölümün emarelerini ve ölüm meleğini gördüğünde belerir, kamaşır. Nitekim bu husus, ölümle yüzyüze gelen herkeste hissedilir. Bu fikre temayül edenler şöyle demişlerdir: "Bunlar, kıyameti sormuşlardır. Ne var ki, Allah, işte bu hadiseyi, ölürken onlara göstermiştir. Bunun şu iki sebebi vardır:
a) Münkir olan kimse, alay ederek "Kıyamet ne zamanmış?!" dediğinde ona, "Gözler belerdiğinde, ölüm yaklaştığında.." denilmiştir. Böylece de ölüm gelip çattığında, bu yöndeki şek ve şüpheleri yok olur; o esnada, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti yalanlamalarının bir hata olduğunu anlar.
b) Ölümle yüzyüze gelip, gözleri asıldığında, dünyevi lezzetlerden dolayı öldükten sonra dirilmeyi inkar edişinin temelsiz olduğunu kati olarak anlar.."
Bu hadisenin, kıyamet günü olacağını söyleyenler de şunu ifade etmişlerdir: "Çünkü, bu insanın sorusu, kıyametle ilgili olup, onun ne zaman kopacağını sormaktadır. Binâenaleyh, bunun cevabının da kıyamete ait özelliklerden ve kıyametin sonuçlarından olması gerekir. Nitekim bu manada, Cenâb-ı Hak, "O bunları ancak öyle bir gün için geciktiriyor ki, o (gün) gözler belerip kalacaktır.." (İbrahim, 42) buyurmuştur.[22][22]

Hasf-i Kamer

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın "Ay tutulduğu ... zaman" ayetinin beyan ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır.[23][23]

Birinci Mesele

Bu ifade ile, bu dünyada iken tutulduğunda da görüş müşahede ettiğimiz gibi, ayın ışığının gitmesi, ayın kararması kastedilmiş olabileceği gibi, bizzat onun yok edilmesi de murat edilmiş olabilir. Nitekim bu manada, "Onu ve onun evini batırdık, yerin dibine geçirdik..."(Kassas, 81) buyurmuştur.[24][24]

İkinci Mesele

Meçhul olarak şeklinde de okunmuştur. [25][25]

Ay İle Güneşin Bir Araya Getirilmesi

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Güneşle ay bir araya getirildiği ... zaman" ayetinin beyan ettiği husustur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[26][26]

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/290.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/291.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/291.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/291.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/291.

Birinci Mesele

Alimler, bu "cem" işinin nasıl olacağı hususunda da şu izahları yapmışlardır:
1) Allah Teâlâ, "Güneşin de aya yetişmesi uygun düşmez..."(Yasin, 40) buyurmuştur. Fakat, kıyamet vakti geldiğinde, bunlardan herbiri diğerine yetişir; derken, bir araya gelmiş ohjrlar.
2) Bunlar, ışıklarının gitmesi hususunda aynı olup bir araya gelmişlerdir, demek olup, bu da tıpkı, "Şafiî (r.h) sununla şunun arasını, şu hükümde cem etti.." denilmesi gibidir.
3) Bunlar, durulmuş ve siyahlasmış olarak bir araya gelirler. Derken, bunlar adeta, cehenneme atılmış, azgın iki boğa gibidir. Bunların bir araya getirilip, sonra da denize atılacakları da ileri sürülmüştür. İşte, o zaman orası, Allah'ın en büyük ateşi haline gelir (cehennem gibi olur).
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'tn, ifadesiyle ilgili olarak yaptığımız bu izahlar, ayetteki, "gözler belerdiğinde cümlesini kıyametin alametlerinden sayanlara göre ancak doğru olur. Ama, bunu, ölümün alametlerinden kabul edenlere göre ise, ifadesinin manası, "ölürken gözlerinin ışığı gittiğinde.." şeklinde olur. Nitekim, gözü çıkarılıp, gözbebeği başın içinde kaybolduğunda, denilir ki, bu ifade de, temelde, "yerin, üzerindekilerle beraber aşağıya doğru kayıp gömülmesi" halinde kullanılan cümlesine varıp dayanır.
Diğer ayete, yani cümlesine gelince, bu ifade de, ruhun, ahiret alemine göçmesini ifade eden kinaye yollu bir ifadedir. Buna göre ahiret, adeta bir güneş gibi kabul edilmiş olur. Çünkü ahirette, dünyada iken gözükmeyen şeyler ortaya çıkar; dünyada iken kapalı olan şeyler, orada iken vuzuha kavuşur. İnsanın ruhu, tıpkı bir ay gibidir. Binâenaleyh, ay, nasıl ki ışığını güneşten alıyorsa, insanın ruhu da, marifetullah nurunu ahiret aleminden alır.
Bu ayetleri, kıyametin alametleri manasına alıp yorumlamak, ölümün alametleri manasına atıp yorumlamaktan daha evladır. Ve kıyametin halleri ile de, daha fazla uyum sağlayan ifadelerdir.[27][27]

İkinci Mesele

Ferrâ şöyle der: "Cenâb-ı Hak buyurmuş da, dememiştir. Çünkü bu ifade ile, ay ile güneşin, güneşin nurunun, ayın da ziyasının gitmesi hususunda birleşmeleri, cem olunmaları kastedilmiştir." Kisâîde, bu ifadenin takdirinin, "iki nur bir araya getirildiğinde..." veya "iki ziya bir araya getirildiğinde" şeklinde olduğunu söylerken, Ebû Ubeyde de, "Kamer, bu cem işinde güneşin eşi olmuştur. Kamer, müzekker bir kelimedir. Dolayısıyla da hiç şüphesiz, lafzan müzekkerlik tarafı tercih edilmiştir" demektedir. Ferrâ da şöyle der: "Ben bu görüşü destekleyenlere, "Sizler, güneş ile ayın birleşmesini nasıl ifade edersiniz?" dediğinde, onlar, diyerek ifade ederiz" dediler. Bunun üzerine ben, "Peki ya, bu iki yer arasındaki fark nedir?" diye sordum; bunun üzerine de, bu görüşü savunan, görüşünden geri döndü..."[28][28]

Ay ile Güneşin Birleşmesi?

Dinsiz kimseler, bu ayeti tenkit ederek, şöyle demektedirler: Güneş ile ay birleştiğinde, daha nasıl ayın batmasından bahsedilebilir?
Cevap: Allah Teâiâ, ister yer küresi ay ile güneşin arasına girsin, isterse girmesin, O, ayı tutmaya (husuf) kadirdir. Bunun delili ise şudur: Maddeler, birbirlerine denktirler. Dolayısıyla, biri için doğru olan şey, diğeri için de doğru otur. Allah Teâlâ da, bütün mümkinata kadirdir. Binâenaleyh, her konum ve her durumda ayın ziyasını gidermeye kadirdir.[29][29]

---

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/291-292.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/292.
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/292.

İnsanın Kaçacak Yer Araması

ayetine gelince bu, "Kıyametin vukuunu kabul etmeyen bu insan, kıyametin hallerini gözüyle müşahede edince, "Nereye kaçış?!" der" demektir. Meşhur olan kıraat, fâ'nın fethasıyla, meferr şeklindedir. Bu kelime yine, fa'nın kesresiyle meflrr diye de okunmuştur. Fetha ile okunması halinde meferr, "kaçmak" anlamına gelir. Ahfeş ve Zeccâc ise şöyle demiştir: fiilinin masdar-ı nûnûsi, aynu'l-fiilin fethasıyla, kalıbında gelir." Bu, dil alimlerinin çoğunluğunun görüşüdür. Buna göre mana, "Kaçış nereye? şeklinde olur.
Kişinin, "Kaçış nereye?" ifadesinin de iki manaya gelmesi muhtemeldir:
a) O kişi, kaçabilme imkanının alamet ve işaretlerini göremez, o zaman da, "Nereye kaçış?! Nereye kaçacaksın ki?!" der.. Bu tıpkı, bir kimsenin, Zeyd'i bulmaktan ümidini kestiği zaman, "Nerde Zeyd?!" demesi gibidir. *
b) Mananın, "Nereye kaçalım?" şeklinde olması (burada, kaçmaya
yer aranması söz konusudur).
kelimesinin kesreti meflrr okunmasına gelince, bu, ism-i mekan olur (kaçış yeri). Bu nedenle bazı dil alimleri, fethalı olarak meferr kelimesinin masdar-ı nûnûn adı olduğu gibi, yine aynı zamanda ism-i mekanın da kalıbı olacağını; aynen bunun gibi, kesreli olarak mefirr kelimesinin de, ism-i mekanın adt olduğu gibi, bazan masdar-ı mimînin de adı olacağını; bunun bir benzerinin de ve kelimeleri olduğunu öne sürmüşlerdir.30[30]

Hiçbir Sığınak Yok

"Hayır, hiçbir sığmak yok. O gön herkesin (varıp) duracağı yer, ancak Rabbi(nin huzuru)dur. O gün insana, önden yolladığı şeylerle geri bıraktığı şeyler haber verilecek. Daha doğrusu insan, (bizzat) kendisine karşı bir
şahittir" (Kıyame, 11-14).
Buradaki "Hayır" kelimesi kaçma talep ve arzusunu reddetmek için varid olmuştur.
"hiçbir sığmak yok" ifadesi ise, Müberred ve Zeccflc, vezer kelimesinin asıl anlamının "sağlam ve muhkem dağ" olup, sonra da, "kişinin kendisine iltica ederek korunduğu her şeye" "el-vezeru" adının verildiğini söylemişlerdir.. Bu anlamda olmak üzere, Müberred, Ka'b Ibn Mallk'in şu beytini inşad etmiştir: 'Tüm insanlar senin için bize başvurdular. Bizimse ancak kılıçlarımız ve uçları, insanlara sığmak ve melce, olan kargılarımız vardır."
Ayetin anlamı, buna göre, "sayesinde Allah'ın emrinden kaçıp da sığınılacak hiçbir şey yoktur!" şeklindedir.31[31]

Durak, İlahî Huzurdur

Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün herkesin (varıp) duracağı yer, ancak (Rabbi(n huzuru)dur" ifadesine gelince, bu hususta İki izah şekli vardır:
1) "El-Müstekarru" kelimesinin "el-istikrar (karar kılma)" anlamında olması.. Buna göre mana da, "Onlar, Allah'tan başkasının huzuruna varıp kalmaya kadir olamazlar" şeklinde olur. Nitekim bu anlamda olmak üzeredir ki Cenâb-ı Hak, (Necm. 42) buyurmuştur.
2) Mananın, "Ancak Rabbinedir onların karar kılacakları yer.." şeklinde olması.. Yani, "Cennet ya da cehennemden olan karar kılma, istikrar bulma yerleri, Allah'adır; daha açıkçası, bu, Allah'ın meşietine kalmıştır. Dilediğini cennete sokar, dilediğini de ateşe sokar.." demektir.32[32]

---

[30] [30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/292-293.
[31] [31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/293.
[32] [32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/293.

Yapılan Her İşi Önünde Bulacak

Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün insana, önden yolladağı şeylerle, geri bıraktığı şeyler haber verilecektir" ifadesine gelince, bu, "yapıp da önden yolladığı ameller ile, yapmayıp da geri bıraktığı ameller.." ya da, "Malından takdim edip de, böylece tasaddukta bulunduğu ile, geriye bırakarak, arkasında kalan..", yahut da, "yapıp da önden yolladığı hayır ve kötü fiiller ile, arkasında bırakmış olduğu iyi ve kötü adetler..." anlamındadır. Mücahid' den rivayet edildiğine göre o, bunları, "ilk amel ile son amel" şeklinde yorumlamaktadır. Bu ifadenin bir benzeri de, " kendilerine neler yaptıklarını haber verecektir. Allah onları saymıştır, onlarsa bunu unutmuşlardır" (Mücadele, 6) ve "Biz, onların önden göndermiş olduklarım ve (geride bıraktıkları) eserlerini yazıyoruz..."(yasin,12) ayetleridir.

Bil ki, en açık ve aşikar olanı, bu haber vermenin, kıyamet gününde, arz, hesaba çekilme ve amellerin tartılması sırasında olacağıdır. Yine bunun, ölüm esnasında olması da mümkündür. Şöyle ki, kişi öleceği zaman, cennet ya da cehennemden oturacağı yer ona gösterilir.33[33]

Kendisi Hakkında Şahitlik

Cenâb-ı Hakk'ın, "Daha doğrusu insan, (bizzat) kendisine karşı bir şahittir" ayetine gelince, bil ki, Cenâb-ı Hak, "İnsana o gün amelleri haber verilecek" buyurunca, bunun peşinden, "Daha doğrusu, ona bunu, kendisinden başkasının haber vermesine de gerek yoktur" demiştir. Şöyle ki, bizzat onun nefsi, onun bu fiilleri yaptığına dair şehadette bulunacaktır.34[34]

Basire

Ayette geçen kelimesi hakkında da iki izah şekli vardır:

1) Ahfeş'in açıklamasına göre, bunun anlamı şudur: Cenâb-ı Hak onu, kendisi hakkında, mahza basiret ve gözcü kılmış, addetmiştir. Bu tıpkı, bir kimse hakkında, "Falanca, mahza cömertlik ve mahza keremdir.." denilmesi gibidir. İşte, burada da böyledir. Zira insan, aklî zaruret ile şunu bilir ki, onu Allah'a yaklaştırıp, O'nun taatı ve hizmetiyle meşgul eden şey, saadetin ta kendisidir. Ama, onu Allah'a taattan uzaklaştırıp, onu, dünya ve onun lezzetleriyle oyalayan şey de, bedbahtlığın ta kendisidir. Farzedelim ki o, yalan ve iftira uydurmuş; hakkı batıl, batılı da hak suretinde göstermiş olsun... Fakat o akl-ı selimiyle şunu bilir ki, zahiren üzerinde bulunduğu hal, ya iyidir ya da kötü.

2) Bundan murad, uzuvlarının, kendisinin yaptığı şeyler hususunda şahidi olmasıdır. Böylece de o, uzuvlarının şehadeti sebebiyle, kendi aleyhine tanık olmuş olur. Bu, İbn Abbas, Saîd İbn Cübeyr ve Mukâtil'in görüşüdür. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "O gündeki, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayakları onların neler yapıyor idiklerine şah! J'ik edecekdir" (Nur, 24); "Ne irtikap ediyor idiyseler bize elleri söyler..."(Yasin, 65) ve "kulakları, gözleri, derileri kendilerinin aleyhinde şahidlik edecektir" (Fussilet, 28) ayetlerinde olduğu gibidir. kelimesinin müennes olmasına gelince, bunun müennes olması mümkündür. Çünkü, burada "insan" ile kastedilen, onun uzuvlarıdır. Buna göre sanki, "Doğrusu, insanın uzuvları onun aleyhinde şahittirler.." denilmek istenmiştir. Ebû Ubeyde ise, kelimesindeki mübalağa için gelmiştir. Bu tapkı Arapların, çok rivayet eden adam" "çok azgın adam" "çok alim ve bilgili adam" demeleri gibidir.

Bil ki, Cenâb-ı Hak önceki ayette, kıyamet gününde insana, amellerinin haber verileceğini belirtmiş, bu ayette de, bizzat onun, yaptığı işler hususunda kendi aleyhine şahid olduğunu bildirmiştir. İşte bu sebeple Vahidî, "Bu, kafirler için söz konusudur. Çünkü onlar yaptıkları şeyi inkar ederler. Bunun üzerine Allah da, onların ağızlarını mühürler, uzuvlarını

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/294.

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/294.

konuşturur.." demiştir. 35[35]

Mazeretlerin Geçersizliği

Cenâb-ı Hak, "Velev ki o, (bütün mazeretlerini (meydana) atmış olsun..." (Kıyame, 15) buyurmuştur. Müfessirlerin bu hususta muhtelif görüşleri bulunur:
1) Vahidî şunu demiştir: kelimesi, kelimesinin çoğuludur. Arapça'da, denilir." Keşşaf sahibi de şunu söylemiştir: kelimesinin çoğulu, ma'zlret kelimesinin çoğulu olmayıp, bu cemi kalıbında (cem'u'l-cem olan) bir isimdir... Bunun bir benzeri de, kelimesinin çoğulunun şeklinde gelmesidir. Buna göre mana, "İnsan, ne kadar mazeret getirirse getirsin, kendini ne kadar savunup, her türlü delil ve hüccet sunarsa sunsun, evet bunlar ona hiç fayda vermez. Çünkü, bizzat onun kendisi onun aleyhine şahittir" şeklinde olur.
2) Dahhâk, Süddî, Ferrâ, Müberred ve Zeccac kelimesinin 'örtüler..." anlamında olduğunu ve müfredinin de, kelimesi olduğunu söylemişlerdir. Müberred bunun, Yemân lügati olduğunu söylemiştir. Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Eğer bu rivayet doğru ise, bunu mecaz saymak gerekir. Nasıl ki perde, onun arkasına gizleneni gizler ve saklar ise, mazeret ve özür de, günahın cezasının önüne geçer." Bu görüşe göre mana, ' 'O insan, yaptığı şeyleri gizlemek için perdeler dahi sahverip arkasına gizlense, bu ona fayda vermez. Çünkü, bizzat onun kendisi, kendi aleyhine şahittir" şeklinde olur.36[36]

Ezber Gayretiyle Dilini Kımıldatma

"Kur'ân'ı çabucak ezberlemek tasasına düşüp dilini kıpırdatıp durman gerekmez" (Kıyame, 16).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:37[37]

Birinci Mesele

Rafizî'lerin eskilerinden bir grup kimse, Kur'ân'ın tağyir ve tebdil edilip, ona bir takım ilaveler yapıldığını, eksiltmelerde bulunulduğunu iddia etmiş ve bu görüşlerine delil olarak da, bu ayet ile önceki ayet arasında hiçbir münasebetin olmamasını zikretmişlerdir. Onların düşüncesine göre, şayet bu tertip Allah katından olsaydı, durum böyle olmazdı.38[38]

Önceki Ayetle Münasebet

Bilesin ki, buradaki münasebet muhtelif vecihlerde olabilir:
1) Burada nehyedilen aceleciliğin, ancak, bu ayetlerin nüzulü sırasında kendisine arız olmuş olması, bu sebeple de pek yerinde olarak, acele etmeden tam bu sırada menedilmiş, böylece de ona "Kur'ân'ı çarçabuk ezberlemek tasasına düşüp dilini kıpırdatıp durman gerekmez" denilmiş olması muhtemeldir. Bu tıpkı, şuna benzer: Hoca öğrencisine ders anlatırken, talebesi sağa sola döner. Bunun üzerine de hoca ona, tam bu dersin arasında, "Sağa sola dönme!" der, sonra da yeniden dersine döner. İşte anlatılan bu ders, onun ortasında söylenen bu söz ile beraber nakledilse, sebebini bilmeyen kimse, "Bu sözün bu dersin ortasında vaki olmuş olması uygunsuzdur.." der. Ama, hadiseyi bilen kimse, bu ifadenin, tertibinin yerinde ve uygun olduğunu bilir.
2) Allah Teâlâ kafirler hakkında, onların dünya saadetini sevdiklerini nakletmiştir. Ki bu da, 'Takat insan, önündeki (o kıyameti) yalanlamak ister"(Kıyame. 5) ayetidir. Daha sonra da

---

[35] 35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/294-295.
[36] 36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/295.
[37] 37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/296.
[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/296.

Cenâb-ı Hak, dini konular da dahil, acele etmenin mutlak anlamda kınanmış bir şey olduğunu belirtir ve "Onu acele (kavrayıp ezber) etmen için, dilini onunla depretme..." buyurur.. Bundan sonraki ayette de, "Yok yok, siz çarçabuk geçen (bu dünyayı) seversiniz..."(Kıyame, 20) der...

3) Cenâb-ı Hak, 'Vaha doğrusu insan (bizzat) kendisine karşı bir şahittir. Velev ki o, (bütün) mazeretlerini (meydana) atmış olsun "(Kıyame, 14-15) buyurmuştur. İşte burada Hz. Peygamber (s.a.s), Cebrail (a.s) ile birlikte okurlarken, acele etmek istemişti. Hz. Peygamber (s.a.s), unuturum endişesiyle bu şekilde hareket ediyordu. Böylece, kendisine, "Sen böyle bir mazeretle yola çıktın. Ne var ki sen, ezberleme ve hatırda tutmanın, ancak, Allah'ın tevfik ve inayeti, yardımı ile olacağını biliyorsun. O halde şimdi, bu aceleciliği bırak da, Allah'ın hidayet ve tevfikine güven.." denilmek istenmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu toplamak, onu okutmak şüphesiz Bize aittir..." (Kıyame, 17) ifadesinden kastedilen budur.

4) Cenâb-ı Hak adeta, "Ey Muhammed, bu acele ediş gayen, onu, zihninde yerleştirmen ve ümmetine ulaştırmanda. Ne var ki, senin acele etmene gerek yok; çünkü insan, kendi aleyhine şahittir. Ve onlar, için için, kalbleriyle, içinde bulundukları küfür, putlara tapma, öldükten sonra dirilmeyi inkar gibi şeylerin münker ve batıl şeyler olduğunu biliyorlar. Bu durumda, artık böylesi bir acele etmenin faydası yok demektir. İşte bu sebeple, pek yerinde olarak, Cenâb-ı Hak, "dilini onunla depretme" buyurmuştur.

5) Allah Teâlâ, o kafirin, "kaçış nereye!" dediğini nakletmiştir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, "Hayır, hiçbir sığınak yok. Ogün herkesin (varıp) duracağı yer ancak Rabb'min huzurudur" (Kıyama, 11-12) buyurmuştur. O halde o kafir, adeta, "Allah'tan başkasına kaçıyormuş da, bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Sen, Kur'ân'ı ezberleme uğruna, tekrar etmekten meded umuyorsun. Ama, bu, senin Allah'dan başka bir şeyden yardım umman anlamına gelir. Binâenaleyh bu yolu bırak, bu hususta sadece Allah'dan meded um!.." denilmiştir. Böylece de, adeta, "Muhakkak o kafir de, Allah'ı bırakıp da başkasına kaçıyordu. Ama sen, bunun zıddını yap.. Dolayısıyla, senin, Allah'tan başkasından kaçıp Allah'a sığınman ve maksadına ulaşabilmen için, bütün işlerinde, Allah'tan yardım umman gerekir" denilmek istenmiştir. Çünkü Cenâb-t Hak, "Onu toplamak, onu okutmak şüphesiz Bize ait..." (Kıyame. 17) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bir başka sûresinde de, "Sana onun vahyi tamamlanmazdan evvel Kur'ân'ı (okumada) acele etme, "Rabbim, benim ilmimi artır" de"(Tah&, H4> buyurmuştur ki, bu da, "Kur'ân ayetlerini ezberleme hususunda, tekrar etmekten değil, Allah'tan yardım um!" demektir.

6) Kaffâl'ın yaptığı açıklama da şöyledir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Dilini onunla depretme" hitabı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmış bir hitap değildir. Tam aksine bu, "O gün insana, önden yolladığı şeylerle geri bıraktığı haber verilecek.., "(Kıyame, 12} ifadesindeki "insan"a yöneltilmiş bir hitabtır. Dolayısıyla bu, o insana, fiillerinin kötü olduğunu haber verdiğinde söylenmiş bir sözdür. Zira, ona (amel defteri), kitabı gösterilerek, kendisine, "Oku kitabını... Hesap sorucu olarak, bu gün, nefsin sana yeter" (isra. 14) denilecek, o da okumaya başladığında, dili, korkunun dehşetinden ve hızlı okumasından dolayı kekeleyecek de, bunun üzerine ona, "Onunla acele etmek için, dilini depretme, kımıldatma!.. Çünkü, ya va'din, yahut da hikmeti muktezasınca, senin amellerini, senin aleyhine olarak bir araya getirmek ve onları sana okumak Bize ait bir iştir. Öyleyse, Biz onları sana okuduğumuzda, bütün bu işleri senin yaptığını kabul etmek suretiyle, o okunana uy... Sonra biz, onun durumunu ve cezasının derecelerini açıklarız..." denilecek. Yaptığımız bu tefsire göre, netice-i kelam şudur: Bu ifade ile, o kafire, bütün amellerinin tafsilatlı bir biçimde okunacağı kastedilmiştir. Ki bunda, o kimse için, dünyada alabildiğine bir tehdit, ahirette de alabildiğine bir dehşet salma amacı yatmaktadır. Kaffâl sözüne devamla şöyle der: "Bu, hernekadar hakkında eser (hadis) bulunmayan bir izah ise de, aklen kendisine karşı çıkılamayacak derecede güzeldir.[39][39]

---

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/296-297.

Nebilerin İsmeti

Peygamberlerin de günah işleyebileceğini ileri sürenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Bu acele etme işi, eğer Allah Teâlâ'nın izniyle ise, daha niçin bunu ona yasaklıyor. Yok Allah'ın müsadesiyle değil ise, bu
peygamberden günah sadır olduğunu gösterir.
Buna şöyle cevap verilir: Belki de bu acele etme işine, yasak gelinceye değin müsaade edilmiştir. Birşeye, bir müddet için izin verilip sonra bir başka vakitte yasaklanması akıldan uzak görülecek birşey değildir. İşte bu sebepten ötürü, neshin olabileceğini söylüyoruz.40[40]

Üçüncü Mesele

Said b. Cübeyr, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, indirilen ayetleri ezberleme işi zor geliyordu. Dolayısıyla kendisine vahiy geldiğinde, "Ezberleyemem" endişesiyle, daha Cebrail (a.s) vahyi (okumayı) bitirmeden, o, dilini ve dudaklarını harekete geçiriyordu. Bundan dolayı Hak Teâlâ yani, "Vahiy, indirilen ayet ve Kur'ân için, dilini harekete geçirme" ayetini indirdi." BÖyte bir takdir yapmak (mana vermek), hernekadar daha önce bahsi geçmemiş olsa da, hâlî karineden (halden) dolayı caizdir. Bu tıpkı, "Biz onu kadir gecesinde indirdik" (Kadr, 1) ayetindeki "onu" zamirini, daha önce (sûrede) bahsi geçmediği halde, "Kur'ân'a" raci kılmak gibidir. Bu ayetin bir benzeri de, "Sana vahyi tamamlanmazdan önce Kur'ân'ı okumada acele etme"(Taha, 114) ayetidir.
Ayetteki, ifadesi, "Onu almada acele etmek için..." manasınadır.41[41]

Vahyi Korumak, Allah'ın Teminatıdır

"Onu toplamak ve onu okutmak şüphesiz Bize düşen bir iştir" (Kıyame, 17).
Bu ayetle ilgili şöyle birkaç mesele var:42[42]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki vücûb (mecburiyet) ifade eder. Dolayısıyla ifadesi, bu işin, Allah'a adeta vacib olduğuna delalet eder. Fakat biz ehl-i sünnete göre, bu vücub Cenâb-ı Hakk'ın bunu va'detmesinden dolayıdır. Mu'tezlle'ye göre ise, "Peygamber göndermenin maksadı, ancak yapılan vahiy unutulmaktan beri ve korunmuş olduğu zaman tam olur. Binâenaleyh bu vücub, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetinden dolayıdır."43[43]

İkinci Mesele

Bu ayetin manası, "Onu, senin kalbinde ve zihninde toplayıp muhafaza etmek Bize aittir" şeklindedir.
"Onu okutmak" ifadesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:
a) Buradaki "Kur'ân " ile, "okumak" manası kastedilmiştir. Buna göre şu iki ihtimal söz konusudur:
1) Bununla, Cebrail (a.s)'in Kur'ân'ı Hz. Peygamber (a.s)'e, o onu ezberleyinceye kadar tekrar tekrar okuması manası kastedilmiştir.
2) Bununla, "Ey Muhammed, sen, unutmaz hale gelinceye değin, Biz sana okutacağız" manası kastedilmiştir ki bu da, "Sana okutacağız, böylece sen unutmayacaksın"(A'la.6)

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/298.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/298.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/298.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/298.

ayetiyle anlatılan husustur. Binâenaleyh birinci izaha göre, okuyan Cebrail (a.s), ikincisine göre ise Hz. Muhammed (s.a.s)'dir.

b) Burada "Kur'ân" kelimesi ile, cem ve te'lif (toplama ve biraraya getirme) manası kastedilmiş olup, bu arapların "Hasta develeri asla biraraya toplamadım" şeklindeki deyimleri türündendir. Yine mesela Arapça'da, Amr b. Kulsum'un kızı, (rahminde) bir çocuk toplayamadı (yani hamile kalamadı)" denilir. Biz bu konuyu, (Bakara, 228) ayetini tefsir ederken izah ettik. Buna göre eğer, "Mananın böyle olması halinde, bu ayetteki cem ve Kur'ân kelimeleri aynı manaya olmuş olur. Dolayısıyla da bir (lüzumsuz) tekrar ortaya çıkar" denilirse, biz deriz ki: Buradaki "cem" (toplama) ile, o vahyin hem Hz. Peygamber (s.a.s)'in zihninde (göğsünde), hem de hariçte toplanması; "Kur'ân" kelimesi ile de, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zihninde ve hıfzında toplanması kastedilmiştir. Bu manaya göre, ayette bir tekrar olmuş olmaz.44[44]

Cebrail'in Okumasını Dinle

"Öyleyse Biz onu okuduğunuz vakit, sen onun Kur'ân'ma (okunuşuna) uy" (Kıyame, 16).
Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele var:45[45]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, Cebrail (a.s)'in okumasını, Kendi okuması gibi saymıştır ki bu, Cebrail (a.s)'in şeref ve kıymetinin çok büyük olduğuna delalet eder. Bunun bir benzeri, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkındaki, "Kim o peygambere itaat ederse, şüphesiz Allah'a itaat etmiş olur" (Nisa, 80) ayetidir.46[46]

İkinci Mesele

Ibn Abbas (r.a), "Bunun manası, "Cebrail (a.s) onu okuduğunda, sen, onun okumasını takib et" şeklindedir" demiştir, Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Katâde, "Kur'ân'ın helal ve haramına uy" manasını verirken,

b) Buna, "Onun kıraatine uy" manası da verilmiştir ki bu, "Senin, Cebrail ile birlikte - aynı anda okuman uygun düşmez. Cebrail okumayı bitirene kadar susmalı ve o sustuğunda okumaya başlamalısın" demektir. Bu izah, birincisinden daha uygundur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e, okumaması, Cebrail (a.s)'i dinlemesi, Cebrail (a.s) bitirince okuması emredilmiştir. Burası, Kur'ân'ın helâline - haramına uyulmasının emredildiği bir yer (siyak) değildir. İbn Abbas (r.a) "Bundan sonra, Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e vahiy getirince, Hz. Peygamber (s.a.s) başını önüne eğer ve vahyi dinlerdi. O gidince de, (gelen) ayetleri okumaya başlardı" demiştir.47[47]

Kurân'ı Açıklama da Allah'a Ait

"Sonra onu açıklamak da Bize aittir" (Kıyame, 19).
Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele var:48[48]

Birinci Mesele

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/298-299.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/299.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/299.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/299-300.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/300.

Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Cebrail (a.s) ile birlikte okuduğuna, ilme olan düşkünlüğünden ötürü, tam o okuduğu sırada, okunan (gelen) ayetlerin müşküllerini ve manalarını Cebrail (a.s) e sorduğuna delalet eder. İşte bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, her iki husus da yasaklanmıştır: Cebrail (a.s) ile birlikte okuması, "Öyleyse Biz onu okuduğumuz vakit, sen onun okunuşuna uy" (Kıyame, 18) ayetiyle; bu esnada ayetlerin izahını sorması da, "Sonra onu açıklamak da Bize aittir" ayetiyle yasaklanmıştır.49[49]

Te'hir-iBeyan

Gerekli açıklamanın, hitab (söyleme) vaktinden bir müddet sonra da yapılabileceğini söyleyenler, bu ayeti delil getirmişlerdir. Ebu'l-Huaeyn buna, şu iki şekilde cevap vermiştir:

1) Ayetin zahiri, açıklamanın hitab vaktinden sonraya bırakılmasının zorunlu (vacib) olmasını gerektirir. Halbuki siz (ehl-i sünnet) bunun vacib olduğu görüşünde değilsiniz.

2) Bize (Mu'tezile'ye) göre, ayetin lafzından kastedilen mananın bu olmadığını ihsas ettirmek için lafza, zahirinin gerektirdiği şeyin (hususların) eklenmesi gerekir. Fakat tafsilatlı izahın, sonraya bırakılması mümkündür. Binâenaleyh ayetteki bu beyan (açıklama), sonraya bırakılan ayrıntılı izahtır. Kaffal, bu hususta şöyle bir üçüncü izahta bulunmuştur: "Hak Teâlâ'nın, "Sonra onu açıklamak da Bize aittir" ayeti, "Sonra Biz sana, onun açıklanması işinin Bize ait olduğunu haber veririz" manasınadır. Bunun bir benzeri de, "Köle azad etmek (...) sonra da iman edenlerden ... olmak"(Beled, 17) ayetidir.

Birincisine şöyle cevap verebiliriz: Ayetin lafzı, beyanın (açıklamanın) ertelenmesinin vücubunu (zorunluolduğunu) değil, aksine beyanın vücubunun te'hirini (sonraya bırakılmasını) gerektirir. Bizim görüşümüz zaten böyledir. Çünkü beyanın vücubiyyeti, ancak ihtiyaç duyulduğunda söz konusu olur.

İkincisine de şöyle cevap veririz: Bu ayetin başına "sümme" (sonra) edatı, mutlak açıklama hususunda gelmiştir. Dolayısıyla mutlak açıklama, hem kısa, hem tafsilatlı beyanı (açıklamayı) içine alan bir ifadedir. Kaffâl'ın izahı da, ayetin zahirini bir delil olmadan terk olduğu için, zayıftır.50[50]

Allah'a Vacib Olmanın İzahı

Hak Teâlâ'nın, "Sonra onu çîklamak da Bize aittir" ifadesi, kısa (öz) açıklama işinin Allah Teâlâ'ya vacib olduğuna delalet eder. Fakat biz ehl-i sünnete göre bu, va'di ve lütfü gereği; Mu'tezile'ye göre ise hikmeti gereği O'na vacibtir.51[51]

Peşin Lezzete Müptela İnsan

"Yok, yok! Siz çarçabuk geçeni sever, ahireti bırakırsınız" (Kıyama, 20-21).
Bu ayetle ilgili şöyle iki mesele var:52[52]

Birinci Mesele

Keşşaf sahibi, "Buradaki," (yok, yok!) kelimesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu işte acele etmeyi yasaklayan, teenni ile harekete teşvik eden bir ifadedir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Hak Teâlâ'nın, "Siz çarçabuk geçeni seversiniz..." ayetindeki öğüte uyararak, bu hususta elinden gelen gayreti sarfetmiştir. Buna göre, Hak Teâlâ sanki, "Ey insan oğlu, aksine siz, aceleden yaratıldınız. Dolayısıyla herşeyde acele etme karakterinizdir. Bundan ötürü de acele olan,

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/300.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/300-301.
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/301.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/301.

çabuk geçen dünyayı seviyor, ahireti bırakıyor, ihmal ediyorsunuz" demiştir.
Diğer müfessirler ise, bu nın, "Gerçekten.., hiç şüphesiz" manasına olduğunu ve ayetin, "Gerçekten sizler dünyayı seviyor ve ahireti bırakıyorsunuz" manasında olduğunu; bunun da, "O insanlar dünyayı sevip, onun için çalışıyorlar. Ama ahireti terkedip, ondan yüz çeviriyorlar" demek olduğunu söylemişlerdir.53[53]

Kıraat Farkı

Buradaki iki fiil, hem tâ ile, hem yâ ile okunmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Ferrâ şöyle der: "Ayet, bir kavmin (topluluğun - gurubun) durumunu ortaya koymak için indiğinde, bazan muhatab, bazan da gaib sigasıyla iner. Bu tıpkı, "Siz gemilerde bulunduğunuzda ve onlar, o insanlar (sizi) alıp götürdüğünde..." (Yunus. 22) ayetinde olduğu gibidir.
b) Ebû Ali el-Fârisî şöyle der: "Bu fiiller, daha önce geçen, cümlesindeki "insan" kelimesi (gaib olduğu) için, yâ ile okunmuştur. Bu durumda bu kelime ile kesret (çoğul) manası kastedilir, yani, "İnsanların çoğu böyle yapar" demektir. Bu tıpkı, "Şüphesiz insan, sabırsız olarak yaratılmıştır" (Mearic, 19) ayeti gibidir. Buna göre mana, "0 insanlar, dünyayı severler, ahireti terkederler" şeklindedir. Bu fiillerin tâ ile (muhatab olarak) okunması ise, "Onlara de ki: "Aksine sizler dünyayı seversiniz, ahireti terkedersiniz" takdirine göredir.54[54]

Sevinçten Parlayan Yüzler

"Yüzler (vardır) o gün, ter-ü tazedir" (Kıyame, 22).
Leys, "Renk, ağaç, yaprak ter-ü taze oldu" manasında, Arapça'da, denilir. "Nadra", yumuşak-taze manasınadır. "Nadir" de, yine "yumuşak" manasınadır. Binâenaleyh "nadr", herşeyin güzeli-iyisi demektir, işte bundan ötürü, parlak olan renk için, "nâdir" denilerek, mesela "ahdaru nâdir" (parlak yeşil) denilir. Buna göre ayet, "Kendisinde bir parlaklık, bir ışık bulunan yüzler vardır" demek olur. Aynen bunun gibi, parlak (gözü olan) ağaç ve bahçe manasında, denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, "Benim sözümü duyup da, onu ezberleyen (kafasma gönlüne koyan) kulun yüzünü Allah parlatsın"55[55] deyişi de bu manadadır. Ravilerin bu fiili, şeddesiz olarak şeklinde rivayet etmiştir. İkrime, Esmaî'nin bunu şeddeli olarak okuduğunu rivayet etmiştir. Müfessirler, "nâdır"ın manası ile ilgili, farklı izahlar yapmışlardır. Ama hepsi de temelde aynıdır. Mesela onlar, "sevinçli" "yumuşak", "parlak", "aydın", "güleç", "beşuş" manalarını vermişlerdir. Zeccâc da, o yüzlerin, cennet nimetlerinin sayesinde böyle olduğunu söylemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "Onların yüzlerinden, natm cennetinin parlaklığını görürsün ' (Mutaffifin, 24) buyurmuştur.56[56]

Rablerlni Görecel 'erdir

"(Onlar) Rablerine bakarlar" (Kıyame, 23).
Bil ki ehl-i sünnetin çoğu, mü'minlerin kıyamet günü (ahirette) Allah'ı görecekleri hususunda bu ayete tutunurlar.57[57]

Mu'tezile'nin Rûyete İtirazları

Mu'tezile'nin burada kullandığı iki mukaddime (öncül) vardır: Birincisi, ayetin zahirinin, Allah'ın görülebileceğine delalet etmediği; ikincisi, yaptıkları te'vildir. Birincisinde onlar şöyle derler: harf-i cerri ile birlikte kullanılan (baktı) fiili, "görme" manasına değil, görmeye öncüllük eden şey manasına olup, bu şey de, görme maksadıyla görülecek şeye doğru, gözün bebeğini çevirmektir. Gözün bakması (nazarı), görmeye nisbetle tıpkı, kalbin (aklın), marifete, kulak vermenin, duymaya nisbeti gibidir. Nasıl kalbin nazarı (bakması), marifetin (bilmenin) öncüsü; kulak verme duymanın öncüsü ise, gözün nazarı da, görmenin öncüsüdür."

---

[53] [53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/301.
[54] [54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/301-302.
[55] [55] Keşful-Hafa, 2/319.
[56] [56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/302.
[57] [57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/302—303.

Mutezile şöyle devan eder: "Nazarın (bakmanın), görme manasına gelmediğinin delilleri şunlardır:

1) Hak Teâlâ, "Onların sana baktıklarını görürsün. Halbuki onlar görmüyorlar" (Araf, 196) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada, bir görme olmadığı halde, "bakma" (nazar) fiilini kullanmıştır. Böylece bu, "nazar"ın, rü'yet (görme)den başka olduğuna delalet eder.

2) "Nazar" fiili, rü'yet fiilinin almadığı sıfatları alır. Nitekim mesela, (göz ucuyla bakma) ve ikî (kızgın kimsenin bakışı gibi bakma) (memnun kişinin bakışı) denilir. Bütün bunlar, göz bebeğinin hareketinin, bu sıfatlara ve hallere delalet edişinden ötürüdür. "Rü'yet" (görme) fiili ise, bu sıfatlardan hiçbiriyle nitelendirilemez. Dolayısıyla, veya denilmez.

3) Arapça'da, "Görebilmen için ona bak" ve "Ona baktım ve onu gördüm" denilir ki bunlar, "ru'yet" (görme)nin, "nazar" (bakma)nın neticesi olduğuna delalet eder. Bu da, nazar ile ru'yet arasında bir farkın olmasını gerektirir.

4) Arapça'da, "Falancanın evleri mütenazır (birbirine bakar, karşı karşıya)" denilir. Bu demektir ki, burada, nazarın müsemması (bakma işi) mevcud iken, ru'yetin müsemması (görme işi) mevcut değildir.

5) Şairin şu sözü de buna delildir.

"Bir takım yüzler, Bedirgünü, kurtuluşu bekleyerek, Rahman'a nazar ediyorlardı (bakıyorlardı)." Şair, bu beytinde, ortada görme yok İken, "nazar" fiilini, harfi cerriyle birlikte kullanmıştır.

6) Ebû Ali el-Farlsî de, "nazar"ın, gözün görmesi demek olan "ru'yet" manasına olmayıp, aksine göz bebeğini, görülmesi istenen şeye doğru çevirmekten ibaret olduğuna şairin şu beytini delil getirmiştir:

"Ben, defaatla ağlamam ve ana özlem çeken o ah! dolu nefeslerim buna yeter mi ki? (Bir tepeye çıkap da) yönler içinde, senin bulunduğun o yöne doğru her ne zaman baktığımda (halimi bir düşün, kıymetimi anla).." Sonra der ki: "Eğer "nazar" (bakma), ru'yet (görme) manasına gelseydi, bu kişi, baktığı için mükafaat talebinde bulunmazdı. Çünkü seven, sevdiğini görmekten ötürü ücret (karşılık) istemez. Çünkü onu görmek zaten onun en büyük arzusudur." Ebû Ali el-Farlsî sözüne devamla der ki, "Bir başka şairin şu beyti de bunun delilidir:

"Kervandaki binit hayvanları şöyle bir fersahlık mesafeyi katedince, gıllu gışsız bir aşkla yanıp tutuşan bir hüzünlü bakış..." Şair şiirindeki "nazar" (bakma) ile, gözünü sevgilinin olduğu tarafa doğru çevirme manasını kastetmiştir. "Bütün bu izahlarla, ile kullanılan "nazar" fiilinin "görme" manasına olmadığını anlıyoruz.

7) Ayetteki, ifadesi, "Başkasına değil, özellikle Rabbine nazar
eden" demek olup, bu mana, "mef'ûlün fiili üzere takdim edilmesi (öne alınması) durumundaki manadır. Baksana Cenâb-ı Hakk'ın "O gün duracak yer, ancak Rabbinin (huzuru)dur"(Kıyame, 12) "Ogün sevkıyat yalnız Rabbine doğrudur" (Kıyame. 30), "Dikkat edin, işler sadece Allah'a döner gider" (Şura, 53) ve "Ancak O'na döndürü lürsünüz." (Yasin, 83) "Dönüş ancak Allah'a dır." (Teğabun, 3) ve "Sadece O'na tevekkül eder, sadece O'na yönelirim" (Hûd.88) ayetlerinde, mef'ûllerin takdimi (öne alınması) nasıl ihtisas (mahsus kılma) manasına delalet etmektedir. İnsanların kıyamet gününde sınırlandırılmayacak ve sayılamayacak pek çok şeye bakacakları malumdur. Çünkü o günde mü'minler seyirci durumundadırlar. Zira onlar, kendilerinde artık endişe ve korku olmayan, üzüntü duymayan, güvenlik içindeki kimselerdir. Binâenaleyh ayet, bu nazarın (bakışın), sadece Allah'a olduğuna delalet edip, akıl da, onların Allah'dan başkasını görebileceklerine delalet edince, biz (Mu'tezile), "Allah'a nazar"dan maksadın, ru'yet (görme) olmadığını anlıyoruz.

8) Cenâb-ı Hak, "(Allah) onlara kıyamet günü nazar etmez" (Al-i İmran, 77) buyurmuştur. Eğer Hak Teâlâ, burada "Allah onları kıyamet günü görmez" demiş olsaydı, bundan da o mana anlaşılırdı. Ama burada, görmediğini değil, bakmadığını beyan edince, bu, nazar ile ru'yetin başka manalara geldiğine delalet eder. Bütün bu izahlarla, ayette geçen "nazar"ın görme manasına gelmediği sabit olur.

Mu'tezile'nin ikinci mukaddimesi, ayetle ilgili uzun tevillerdir. Bunu da şu iki şekilde yaparlar:

1) Ayetteki, "nazır", muntazır (bekleyen, uman) manasınadır. Ayet, "Bu kimseler, Allah'ın mükafaatınt beklerler" manasında olur ki bu tıpkı, "İhtiyacım onun tarafından karşılanır" manasında, "Hacetim hususunda falana nazar ediyorum" demek gibidir.

Cenâb-ı Hak da, "(Belki), elçilerinin ne ile döneceklerine nazırdır (bekler, merak eder)" (Neml, 33), "Eğer (borçlu) ödeyemeyecek bir zorluk içinde ise, ona eli genişleyinceye kadar nazıra (mühlet-bekleme süresi) verin" (Bakara, 280) buyurmuştur.

harf-i cerri ite birlikte kullanılan "nazar" fiilinin, intizar (bekleme-umma) manasına gelmediği, bir de "intizar"in, gam ve keder manalarına gelebileceği, bunun ise kıyamet günü saldlere (cennetliklere) uygun düşmeyeceği ileri sürülmesin. Çünkü biz (Mu'tezile) buna da şu iki bakımdan cevap veririz:

a) harf-i cerriyle kullanılan "nazar" fiili, bazan intizar (bekleme-gözleme) manasına gelebilir. Delili ise, mesela, bekleme, umma manası kastedilerek, "Ben falancanın bana ne yapacağına nazırım (bekliyorum)" denilir. Şâir de,

"Önünde deniz olduğu halde, yardım bekleyerek sana baktığımda, beni mutlulukla doldurdun..." demiştir.

Bu hususta sözün özü şudur: "Arapların "intizar" manasında, harf-i cersiz olarak kullandıktan "nazar" fiili, insanın bizzat kendisinin gelmesi beklendiğinde kullanılır. Ama insanın değil de, yardım ve bağışının gelmesinin beklenmesi durumunda ise, "nazar" fiili, ile kullanılır. Bu tıpkı bir kimsenin, "Benim nazarım önce Allah'a sonra sana, yani önce Allah'dan sonra da senden vermenizi beklerim" demesi gibidir. Bu ifadeyi, âmâ olanlar da kullanır. Nitekim bir âmâ (kör), bu manada, "Gözüm sana dikilmiş bekliyorum" der. Hem sonra biz, bunu kabul etsek bile, ayetteki harf-i cerrinden müteaddîlik manasının kastedildiğini kabul etmiyoruz. Aksine bu, "nimet" manasınadır. Buna göre takdir "O gün, bir takım yüzler güleçtir, sevinçlidir ve ancak Rablerinin nimetlerini beklemektedirler" şeklindedir.

b) İkinci sorunun yani, "intizar"in bir elem ve keder manasına geleceği, bununla cennetlikler için düşünülemeyeceği şeklindeki ikinci itirazın cevabı da şudur: İntizarda (beklemede) olan, beklediği şeyin kesinkes olacağına ve onu elde edeceğine emin ise, bu durumda (gam ve keder değil), en büyük bir lezzet ve rahatlık içindedir.

2) Ayette bir muzaf takdir edilerek, mana "Onlar, Rablerinin mükafaatına nazırdırlar, yani onu beklerler, Allah Teâlâ'nın görülmesinin imkansız olduğuna delalet edince, böyle bir te'vil yapmak gerekir. Buna karşı birisi, "O halde bu ayet, "nazar"m, gözü görülen şeye çevirme manasına gelmediğine delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ, mesela "(Allah) Onlara bakmaz (nazar etmez)"(Ai İmran,77) buyurmuştur. Herhalde bu ayet ile, Allah'an gözünü onlara, yani kafirlere çevirmesi manası kasteditmemiştir. Şimdi siz bu ifadeyle, Cenâb-ı Hakk'ın o cehennemliklere, rahmet nazarıyla bakmadığı manasının kastedildiğini söylerseniz, bizim bu cevabımız onların dediklerine de cevap olur" diyebilir.

3) Ayetle ilgili üçüncü bir te'vil de şöyledir: Bu ayetin manası, "Bu yüzler, hiçbirşeye dönmez, hiçbir şeye bakmaz, ancak Allah'a dönerler" şeklinde olabilir.

Bu, "Sanki Allah'ı görüyormuşçasına Allah'a ibadet et" hadis-i şerifinden kastedilen manadır. O hatde, kıyametteki 1er, Allah'a alabildiğine yalvarıp-yakarmalanndan, O'nun dışında herşeyden ümit kesmiş olmalarından ötürü sanki O'na nazar ediyor gibidirler."[58][58]

Mu'tezile'nin İddialarına Cevap

Mu'tezile'nin bu görüşlerini şu şekilde cevaplarız: Mu'tezile'nin, "nazar", ru'yet (görme) manasına gelmez" şeklindeki görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz. Diyoruz ki bu hususta şu iki mukaddime söz konusudur.

---

[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/303-306.

1) "Nazar"ın, "ru'yet" manasına gelebileceğine dair delil getirebiliriz. Bunun delili şu iki şeydir:

a) Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın, "Sana bakayım" (A'raf, 143) dediğini nakleder. Şimdi eğer, "nazar", gözü, görülecek şeye çevirmekten ibaret olsaydı, bu ayet Hz. Musa (a.s)'nın, Allah'ın bir mekan (yer) ve bir cihet (yön) düşünmüş olduğunu gösterir. Halbuki bu imkansızdır.

b) Burada nazar, iradeye bina edilmiştir. Böylece nazar, iradeden sonra meydana gelir. Gözbebeğini çevirip durma ise, iradeden sonra olan bir iş değildir. Şu halde nazarın, gözbebeğini, görülen şey tarafına doğru çevirmekten ibaret olması gerekli olur.

2) Doğruya daha yakın olan ikinci bir izah da şöyledir: Biz "nazar"ın, göz bebeğini, görmeyi isteyerek, görülecek şeye doğru çevirmekten ibaret olduğunu kabul ediyoruz. Fakat diyoruz ki: Bu ifadeyi hakikat (mecaz değil) manasına hamletmek imkansız olunca, sebebin ismini müsebbebe (neticeye) vererek, bunu müsebbebe yani görme manasına hamletmek gerekir. Binâenaleyh buradaki "nazar"ı görme manasına almak, intizar (bekleme) manasına hamletmekten daha evladır. Çünkü gözbebeğini çevirmek, görmenin bir sebebidir. Halbuki gözbebeğini çevirme ile intizar arasında bir ilgi yoktur. Dolayısıyla bunu, görme (ru'yet) manasına almak, intizar (bekleme-umma) manasına almaktan daha uygun düşer.

Mu'tezile'nin, "Nazar, intizar manasına gelir" şeklindeki görüşlerine karşı biz (ehl-i sünnet) deriz ki: Buna şu iki mukaddime ile cevap verebiliriz:

Birinci Mukaddime: Kur'ân'da, intizar manasına gelen nazar, çokça vardır. Fakat bu kelime, bu manada, kesinlikle, hari-i cerriyle kullanılmamıştır. Mesela Hak Teâlâ, "Bizi bekleyin, nurunuzdan olalım. (Hadîd, 13) "Onlar, ancak bunun te'vilini bekliyorlar" (A'raf, 53) ve "Onlar, ancak Allah'ın (azabımın) kendilerine gelmesini mi bekliyorlar" (Bakara, 210) buyurmuştur. Çeşitli manalara gelen harf-i cerri ile birlikte kullanılan "nazar"ın ise, ancak "görme" veya "görmenin kendisini takib ettiği şey/görme öncesi olan şey)" manasına geldiği açıktır. Binâenaleyh müşterekliği bertaraf etmek için, bunun "intizar" manasına olmadığını söylemek gerekir. Ama şairin, "Bedir günü bir takım yüzler, kurtuluşu bekledikleri halde, Rahman'a nazırdırlar, bakmaktadırlar" şeklindeki sözüne gelince, biz diyoruz ki bu şiir, bu şekliyle uydurmadır. Sahih rivayet ise,

"Bedir günü bir takım yüzler, kurtuluşu bekledikleri halde, Rahman'a nazırdırlar, bakmaktadırlar" şeklinde olup, burada geçen Rahman sözü ile, Müseylemetü'l-Kezzâb kastedilmiştir. Çünkü müşrikler, Müseyleme'yi, Rahmânu'l-Yemâme diye adlandırıyorlardı. Dolayısıyla da, Müseyleme'nin taraftarları, ona bakıyor, onu görüyor ve düşmanının işinden kurtulma işini ondan bekliyorlardı.

Şairin, "Yardım bekleyen sana baktığında" şeklindeki sözüne gelince, buna da şu şekilde cevap verebiliriz: Şairin bunda kullandığı fiilinden "intizar-bekleme" manasının kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü sırf bekleme işi, bağışın gelmesini sağlayamaz. Tam aksine bu ifâdeden maksadı, "Senden istediğimde..." şeklindedir. Çünkü, "insana bakmak", onunla konuşmanın mukaddimesidir. Dolayısıyla da, bizatihi konuşma, bu bakma işiyle ifade edilmiştir.

Mu'tezile'nin, ayetteki ile harf-i cer olan harf-i cer kastedilmemiş, tam aksine nimetlerden birisi kastedilmiştir" şeklindeki görüşlerine gelince, biz deriz ki, bu görüşe göre, kendisine, "bu bir nimettir" denilebilen bir mahiyetin adı olmuş olur. Buna göre de, bu müsemmanın tahakkuk etmesi konusunda, velevki çok önemsiz olsa dahi, nimet cüzlerinden bir cüz'ün bulunmadı yeterli olur. Halbuki cennetlikler, kıyametteki durakların tümünde çok mükemmel nimetler içindedirler. Durumu böyle olan bir kimseye, kendisine nimet denilebilecek bir şeyin beklentisi içinde olacağı için, onu bu ufacık şeyle müjdelemek nasıl mümkün olabilir. Bunun misali, yeryüzüne hükümran olan birisinin, bir lokma ekmek ve bir damla su beklentisi içinde olabilecek bir biçimde, "Senin durumun, bir yıl sonra, daha da güçlenecek ve kuvvetli olacaktır" diyerek, (bir lokma ekmek ve bir damla su ile), müjde vermesine benzer. Bu söz nasıl anlamsız ve temelsiz ise, bu da böyledir.

İkinci Mukaddime: Farzedelim ki, çeşitli şekillerde harf-i cerriyle birlikte kullanılarak müteaddi olan jîü maddesi, Arapça'da "intizar - bekleme" manasına gelmiş olsun. Ne var ki, bu ayeti bu manaya hamletmek mümkün değildir. Çünkü, olacağı kesin olduğu için, bekleme ve intizardan dolayı duyulan lezzet, dünyada iken de söz konusuydu.. Dolayısıyla, bu işin, ahirete teşvik etme sadedinde zikredilmesinin güzel olabilmesi için, ahirette dünyadakinden daha fazla ve ileri bir şeyin bulunması gerekir. Bu daha ileri ve mükemmel olması düşünülen bu şeyin, "olmasının yakınlığının" kastedilmiş olması caiz değildir. Çünkü bu, aklen bilinen bir şeydir. Binâenaleyh, Mu'tezile'nin bu manadaki tevilleri, geçersizdir, batıldır.

Mu'tezile'nin, ayetteki, "Rabbinin mükafaatlarına nazırdırlar, bakarlar" şeklinde bir mananın kastedildiğini ileri sürerek, yapmış oldukları ikinci tevile gelince, bu, ayetin zahiri manasını terketmek demektir.

Onların, "Biz, bu manaya, hem aklî hem de naklî delillerin, Allah'ın görülemeyeceğine delalet etm sinden dolayı varıyoruz.." şeklindeki görüşlerine gelince, biz deriz ki: Biz, bu izahların zayıflığını, akliyyâtla ilgili olan kitaplarda beyan etmiştik. Binâenaleyh, bunları burada zikretmeye gerek yok. Allah en iyisini bilendir.59[59]

Acıdan Dolayı Asık Yüzler

"Yüzler (vardır), o gün asıktır.. Anlar ki, kendisine, bel kemiklerini kırarak çok belalı bir şey yapılacak..." (Kıyame. 24-25).

"Basîr" yüzü çok ekşi olan, yüzünü döken, asan anlamındadır. Basil kelimesi ise, bundan daha ileri dereceyi ifade eder. Ne var ki, bu kelime, tağlib yoluyla, yüzünü çok ekşittiğinde, yiğit ve cesur kimse hakkında kullanılır. Buna göre mana, "O yüzler, asıktır, buruktur, döküktür, çatıktır.." demek olur. Zira, renkleri kararmış, idrak ettikleri bedbahtlıktan, Allah'ın rahmetinden ümit kestikleri ve Allah, cennetlikleri ve cehennemlikleri seçerken yüzlerini kararttığı için, o yüzlerden sevinç ve nimetin mutluluğu yok olur. fiilinin ne demek olduğu, Cenâb-ı Hakk'ın (Müddessir, 22) ayetinin tefsirinde geçmişti. Bu yüzler, bu şekli almışlardır, zira artık onlar, o ilahi azabın kendi başlarına geleceğine kesinkes inanmışlardır ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Anlar ki, kendisine, bel kemiklerini karacak çok belalı bir şey yapılacak..." ayetinden anlaşılmaktadır. Bu ayetteki "zan" maddesi, "yakîn" anlamındadır. Müfessirler de böyle söylemişlerdir. Ama bence, buradaki "zan" maddesinin bulunması, tahakküm ve alay için yer almış bir ifadedir. Buna göre adeta, "Onlar o halleri görüp müşahede ettiklerinde, içlerinde, kıyametin hak olduğuna dair bir zan meydana gelir!?.." denilmek istenmiştir.60[60]

Fakire

Ayetteki, kelimesine gelince, Ebû Ubeyde şöyle der: ijîli büyük bir bela, anlamına gelmekte olup, aslında bu, devenin burnunu dağlamakta kullanılan aletin adıdır. el-Esmaî de şöyle demektedir: "el-f akru", kemiğe değinceye veya oraya yaklaşıncaya değin, devenin burnunu, koparmaksızın kesmek, sonra da o kesilen yere, sayesinde o devenin güdüleceği bir ağaç parçası yerleştirmektir. İşte bundan dolayı, "o deveye, "fâkıra" uygulandı..." denilmiştir. Müberred, "tâkıre"nin, "kişinin belini kıran büyük bir belâ" anlamına geldiğini ve bu kelimenin, "omurga kemikleri dizisi" anlamına gelen ve kelimesindedir" demiştir. O halde bu demektir ki, ayetteki kişinin omurga kemiklerini kıran büyük belâ, anlamına gelir. Ibn Kutaybe de şöyle der. Tıpkı ve denildiği gibi, de denilir.

Bil ki, müfessirlerden, bu kelimeyi cehennemdeki çeşitli azablar manasına alanlar vardır. Kelbî de, kişinin, Rabbini görmesine, O'na bakmasına engel olan şeydir" demiştir.61[61]

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/306-308.

60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/308.

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/308-309.

Can Boğaza Gelince

"Gözünüzü açın, o köprücük kemiğine dayandığı zaman..." (Kıyame, 26).
Zeccac şöyle der: "Buradaki "kella", dünyayı ahirete tercih etmekten meneden bir ifadedir. Buna göre sanki, "Siz, saidlerin ve şakilerin ahiretteki saadetlerini ve şekavetlerini anladığınıza, ahiretin dünya ile kıyas edilemeyeceğini bildiğinize göre, dünyayı ahirete tercih etmekten vazgeçin ve taahhuk ettiğinde dünyadan kopacağınız ve kendisinde ebedi olarak ahirete intikal edeceğiniz önünüzdeki ölüm konusunda dikkatli olun" denilmek istenmiştir.
Diğerleri de buradaki "kellâ"nın (gerçekten) manasına geldiğini ve ayetin takdirinin, "can köprücük kemiğine dayandığında, şöyle şöyle olur.." şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki bunun maksadı, Hak Teâlâ'nın ahiret hallerinin azamet ve dehşetini beyan edince, mutlaka dünyanın sonlu olacağını, bitip tükeneceğini, herkesin o ölüm acısını yudumlayacağını beyan etmesidir. Mukatil de bu ayete, "kâfir, kıyametle ilgili şeyleri tasdik etmez. Fakat onun ölümü ve Ölümün elemlerini yudumlamayı ve ölümün afetlerine katlanmayı savuşturamayacaktır" şeklinde mana vermiştir.
Cenâb-ı Hak daha sonra, ruhun bedeni içinde bırakıp ayrıldığı o hali anlatmak Üzere "O, köprücük kemiğine dayandığı zaman..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle iki mesele var:62[62]

Birinci Mesele

"Köprücük kemiğine dayanan" şeyden maksad, "nefis" veya "ruh"dur, yani "Bunlar, köprücük kemiğine dayandığında.." demektir. Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz onu biz indirdik" (Kadir,1) ayetinde olduğu gibi, muhatabca malum olduğundan dolayı, daha önce bahsi geçmeyen şeyi zamirle anlatmıştır.
"Terakî" kelimesi "terkureMnin cemî olup, bu da, iki omuz başı ile göğsün üst kısmı arasındaki kemiktir. Bil ki "nefs"in veya "ruh"un (canın) buraya varıp dayandığı söylenerek, ölümün yaklaştığı kinâî olarak anlatılmak istenmiştir. Düreyd'in şu beyti de bu manadadır:
"Bazı büyük belalar vardır; nefis kendisini savunur, müdafaa eder; ama bu arada, can da, (nerdeyse) boğaza çıkmıştır." Bu ayetin bir benzeri de, (can) boğaza geldiğinde" (Vakıa, 83) ayetidir.63[63]

Üçüncü Mesele

Bazı tenkidciler şöyle demişlerdir: "Nefs (can), kalbten ayrıldıktan sonra köprücük kemiğine ulaşır. Nefis (can) kalbi terkedince, hiç şüphesiz Ölüm meydana gelir. Halbuki ayet, can köprücük kemiğine geldiğinde, insanda hayatın devam ettiğine delalet etmektedir. Bunun delili, sûredeki (ileride gelen), "Tedavi edebilecek kim?" denildi..." (Kıyame, 27) ayetleridir."
Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Buradaki, "O (can), köprücük kemiğine dayandığı zaman..." ifadesiyle "Bu hal yaklaştığında..." manası kastedilmiştir.64[64]

İyileştirme Çaresi Arayışı

"Tedavi edebilecek kim?" denildi (denilecek)" (Kıyame, 27).
Bu ayetle ilgili, iki mesele var: 65[65]

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/309.
63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/309-310.
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/310.
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/310.

Birinci Mesele

Ayetteki "râk" ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
1) Bu ifadenin, "rukye" kökünden olması... Arapça'da,
birisi bir şey vasıtasıyla hastanın şifa bulmasını istediğinde, denilir. Nitekim "Seni Bismillah diyerek, Allah'ın yüce adına dayanarak tedavi ediyorum" denilir. Bu izaha göre, bu sözü söyleyen kimseler, ölümle yüz yüze bulunan o insanın etrafında bulunanlar olmuş olur. Buna göre, bu soru, istifham-ı takrir! olabilir. Buna göre onlar sanki, o hasta için, onu bundan kurtaracak, ona okuyup üfleyecek bir doktor bulmayı arzulamış olurlar. Bu sorunun, istifham-ı inkarı (olumsuzluk ifade eden bir soru) olması da muhtemeldir. Nitekim bir kimse ümitsizliğe düştüğünde, "Ölümle yüzyüze kalan bu insanı, kim bundan kurtarabilir?" der.
2) Buradaki "râk" kelimesi, fiilindendir. Nitekim ayet (isra, 93) bu manadadır. Bu izaha göre, bu sözü söyleyenler melekler olmuş olur. İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Melekler, kalite yaklaşmak istemezler. Bunun üzerine Ölüm meleği, "Bu kafire kim yaklaşacak?" der. Kelbî de, Kişi ölürken, Ölüm meleğinin yamsıra, yedisi rahmet, yedisi de azab meleği olmak üzere ondört melek daha bulunur. Binâenaleyh kişinin nefsi (canı), köprücük kemiğine vanp dayandığında, onlar birbirine, hangisinin onun ruhunu alıp göğe yükselteceğini sormak için bakarlar. İşte (kim yükseltecek) ifadesi bu manadadır" demiştir.66[66]

İkinci Mesele

Vahidî şöyle demektedir: "Ağız harfleri ile birlikte kullanılan "nûn"u izhar ile okumak güzel bir şeydir. Ama buradaki 'in nûn'unu izhar ile okumak caiz değildir." Hafs, Âsım'ın buradaki nûn ile 'deki lâm'ı izhar ile okuduğunu (yani sekte yaparak okuduğunu) rivayet etmiştir. Ebû Ali el-Fârisî'de, "Ben bu okuyuşun sebebini izah edemiyorum" derken, Vahidî şöyle demektedir: "Bunun izahının şöyle olduğu Buradaki maksad, ve üzerinde vakıf yaparak izhar ile okumak sonra da, gelen ifadeyle söze yeniden başlamaktır. Fakat bu beğenilen bir okuyuş değildir.67[67]

"Ve o, hakki bir ayrılış olduğunu zannetti" (Kıyame, 28).
Müfessirler şöyle demektedirler: "Buradaki "zan" ile, o kimsenin artık dünyadan ayrıldığını kesinkes anlayıp inandığı manası kastedilmiştir. Belki de insan, ruhu bedenine takılı kaldığı müddetçe, Hak Teâlâ'nın, "Yok yok, siz çarçabuk geçen (dünyayı) seversiniz" poyame, a» ayetinde de buyurduğu gibi, bu dünyayı alabildiğine sevdikleri için, dünyada kalmayı istiyor, bundan ümit kesmek istemiyor, dolayısıyla da kesin öleceğini anlamak istemiyor. Aksine hayatta kalacağına zann-ı galib besliyor. Belki de Cenâb-ı Hak, onların bu tür inançlarını, alay etmek için, "zan" diye ifade etmiştir."
Bil ki bu ayet, ruhun, kendikendine kâim (yeterli) bir cevher olup, ölümden sonra da kaldığına delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, ölüme burada "ayrılış" adını verdi. Ayrılış ise, ruhun baki kalması durumunda söz konusu olur. Çünkü ayrılma ve birleşme, birer sıfattır. Sıfat ise bir mevsufun mevcudiyetini gerektirir.68[68]

Duruşmaya va Doğru Sevkiyat

"Bacak da bacağa dolaştı mı, o gün sevk yalnız Rabbinedir" (Kıyame, 29-30).
İltifat, biraraya gelmek-toplanmak demek olup, tıpkı, "Sizi biraraya getireceğiz" (isra, 104) ayetinde olduğu gibidir.

---

[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/310.
[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/311.
[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/311.

"Sâk"ın ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Bu, büyük - müthiş, zor iş demektir. Nitekim me'ânî alimleri şöyle demektedirler: "İnsanı, bir sıkıntı sardığında, onu üzmek için paçaları sıvar. Bundan ötürü, zor ve çetin işlere sâk (bacak) denmiştir. Nitekim Araplar, harp iyice kızışıp şiddetlendiğinde, "Harp sakı (bacağı) üzerine kaim oldu" derler. Ca'dî de şöyle der:
"O, adeta savaşın kardeşidir, eğer savaş onu ısırırsa, o da onu ısırır... Yok onun başına işler açarsa, o da onun başına nice işler açar..." Daha sonra sözüne devamla (me'ânî âlimleri) şöyle der: "Ayetteki bu ifadeyle, "Dünyadan, dünyanın lezzetlerinden kopup ayrılma şiddeti ile, dünyadan çekip gitme şiddeti biraraya geldiği zaman, yahut aileyi, çocuğu, malı ve makamı geride bırakmanın sıkıntısı ile, düşmanların sevinip dostlarının kederlenmesi sıkıntısı biraraya geldiği zaman..." demektir. Velhasıl ortada, ahirete gitme, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıkmanın sıkıntıları gibi pek çok sıkıntılar var. Yahut da, "Dostları - ahbapları terketmenin sıkıntısı ile, yabancı bir yurda gitmenin sıkıntısı biraraya geldiğinde..." demektir.[69][69]

Sâk

İkinci Görüş: Buradaki "sâk" ile, o belli uzuv (bacak baldır) kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar şu izahları yapmışlardır:
1) Şa'bi ve Katâde, burada bahsedilen bu iki sâk (bacak) ile, ölümle yüzyüze kalan kimsenin bacaklarının kastedildiğini söyleyerek, "Can çekişen kimsenin, ayaklarının birini diğerine nasıl sardığını görmedin mi?" demişlerdir.
2) Hasan el-Basrî ve Sa'îd b. Müseyyeb, bu iki bacak ile, ölen kimsenin kefene konulduğunda, iki ayağının bağlanışının kastedildiğini söylemişlerdir.
3) Kişi öldüğünde, bacakları kurur (cansızlaşır), dolayısıyla da birbirine dolanır.
Daha sonra Hak Teâlâ, "O gün sevk yalnız Rabbine'dir" buyurmuştur. Mekâl kelimesinin fiilinin mimli masdarı olması gibi, "mesak" da fiilinden mimli masdardır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu ifadeyle, "kendisine sevkedilen" yani Hak Teâlâ kastedilmiştir.
b) Bununla, o gün bu sevk işini yapanın Rab Teâlâ olduğu kastedilir ve buna göre mana, "Bunların şevki, Allah'a havale edilmiştir.[70][70]

Kafirin Hali

Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:[71][71]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ bu kimsenin, itikad, amel dünya hayatı bakımından nasıl çalıştığını anlatmıştır. İtikadla ilgili olarak,
o, din namına hiçbirşeyi tasdik etmemiş, aksine dini yalanlamıştır. İbadet açısından ise o, namaz kılmamış, aksine sırtını dönmüş ve yüz çevirmiştir. Dünyasına dair olarak da bu kimse ailesine, böbürlenerek, çalım satarak, sakınarak gider-gelir.
Bil ki bu ayet, kafir kimsenin, iman etmemesi yüzünden, zemm ve ikâb-ı ilahiye müstehak olması gibi, namazını terketmesi yüzünden de yine bunlara müstehak olduğuna delalet eder.[72][72]

---

[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/311-312.
[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/312.
[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/312-313.
[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/313

İkinci Mesele

Ayetteki "tasdik etmediği, namaz kılmadığı..." belirtilen kimsenin kim olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Bu, "İnsan, zanneder mi ki her halde Biz onun kemiklerini toplayıp bir araya getirmeyeceğiz?" (K.yame,3) ayetinde bahsedilen insandır. Baksana Hak Teâlâ'nın, "İnsan, başıboş bırakılacağını mı sanıyor?" (Kıyama, 35) beyanı da, "O, kıyamet ne zaman? diye sorar" (Kıyame, 6) ayetine atıftır.
2) Ayet, Ebu Cehil hakkında nazil olmuştur.73[73]

Üçüncü Mesele

Ayetteki kelimesiyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bunun aslı, şeklinde olup, manası, "kasılarak, uzun adımlarla yürür" şeklindedir. Çünkü, böbürlenen, salına salına yürüyen kimse, adımlarını uzun atar... Bu demektir ki, buradaki son b (ti), yâ'ya çevrilmiştir. Ve bu tıpkı, kelimesinin aslının, "iz sürdü, takıp etti" olması ibidir.
b) Bu kelime, kökünden olup, bu kelime de "sırt" anlamındadır. Çünkü, bu kimse, (salınır ve kaşıtırken), sırtını büker ve eğer... Nitekim hadiste de, "Ümmetim, böbürlenerek salınarak yürüdüğünde..."74[74]buyurulmuştur.75[75]

Dördüncü Mesele

Arap dilini iyi bilenler, buradaki edatlarının, manasına geldiğini, dolayısıyla da ayetteki ifadelerinin manasına geldiğini ve bu ifadenin tıpkı (Beled. 11) ayetinde olduğu gibi anlamında olduğunu bilirler.
Nitekim hadiste de, "Ne yemiş, ne içmiş, ne de ağlamış (ses çıkarmış) olmadan dünyaya gelen cenin hakkında ne dersin?"76[76] Kisaî de şöyle der: "Ben, Arapların hiç, bu gibi ifadelerde, ister açık isterse gizli olsun, bu gibi yerlerde peşinden bir başka ifadeyi eklemedikçe, bu tarz ifadeler kullandıklarını görmedim. Meselâ, açıkça ifade edilene gelince, mesela onlar, "ne de falanca" demedikçe "Abdullah hariç değil"; ve mesela, "iyilikte bulunmaz" demedikçe, "ihsanda bulunmayan bir adama rastladım" demezler.
Mukadder olanına gelince, bu da Cenâb-ı Hakk'ın (Beled,11) ifadesinde olduğu gibidir. Çünkü Allah Teâlâ önce böyle buyurmuş, sonra da, araya cümle-i itiraziyye sokarak (Beled, 12) demiş, peşinden de (Beled, 13) buyurmuştur. Bu kelamın takdiri, "O sarp yokuşa sarmada, köleyi azad etmedi, yoksulu da doyurmadı.." şeklinde olur. Böylece bu demektirki, Cenâb-ı Hak, tek bir yerde demekle yetinmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin takdirinin şeklinde olduğunu da söyleyenler de vardır.77[77]

Yalanlayan Kafirin Layıkı

"Hoşlanmadığın her şey başına gelsin. Çünkü layıksın.. Yine, hoşlanmadığın şey başına gelsin. Zira, layıksın..."
(Kıyame, 34-35).78[78]

---

[73] [73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/313.
[74] [74] Kenzu'L-Ummal 11/3096.
[75] [75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/313.
[76] [76] Müslim, Kaseme, 38 (3/1311).
[77] [77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/313-314.
[78] [78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/314.

Nüzul Sebebi

Katâde, Kelbî ve Mukâtil şöyle demektedirler: "Allah'ın resulü, Ebû Cehil'in elini tuttu, sonra da diyerek onu tehdit etti, bunun üzerine Ebû Cehil, "Hangi şeyle beni tehdit ediyorsun? Sen ve Rabbın, bana hiçbir şey yapamazsınız. Ben, bu vadi halkının en şereflisiyim" demiş, sonra da elini Hz. Peygamber (s.a.s)'in elinden çekip gitmişti.. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Ebû Cehil'e dediği gibi, Allah Teâlâ aynı anlamda olmak üzere bu ayeti inzal buyurdu.

Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesinin anlamı, demek olup, bu da, kişinin başına, hoşlanmayacağı şeylerin gelmesi için ona beddua etmek anlamına gelir." Kadî, "Ayetin manası, artık bütün bunlardan sonra, Allah'ın rahmeti senden uzak olsun! Gerek dünyan hususunda, gerekse ahiretin hususunda hep tökezleyesin..." şeklindedir" derken, diğer bazıları, bunun manasının, "Bütün bunlardan sonra, veyl ve yazıklar sana olsun" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Kaffâl da, şöyle der: "Bu hususta şu İzahlar da yapılabilir:

1) Bu, Allah Teâlâ'dan, kafirler için vaki olan ilk tehdittir.

2) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, düşmanına söylediği, düşmanının da kendisini aziz ve kıymetli olduğunu sandığı için yadırgadığı bir şeydir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, işte bu ifadelerin aynısını indirmiştir. (Yani, "Ben de öyle diyorum" anlamında).

3) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın düşmanlarına böyle söylemesini, nebisine Allah'ın emrettiği bir emirdir. Buna göre mana, "O, ailesine böbürlene böbürlene çekip gitti. Binâenaleyh ey Muhammed, ona de ki yani, "sakın, ayağını denk al! Çünkü, başına, takad getiremeyeceğin derecede kötülükler gelmesi çok yakındır..." şeklinde olur.79[79]

İnsan Gayesiz Mi Yaratıldı?

"insan, kendisinin başı boş bırakılacağım mı sanıyor. O; dökülen meniden bir damla su değil miydi?" (Kıyame,36-37).

Yani, "İnsan, kendisini, dünyada emredilmeyen, yasak konulmayan, mükellef tutulmayan; ahirette de yaptıklarının hesabını vermeyen, manasız, başıboş bir varlık mı sanıyor?" demektir. Çünkü, Arapça'da başıboş, manasız, terkedilmiş anlamlarına gelir. Nitekim Arapça'da, "devemi başıboş bıraktım, saldım, terkettim" anlamında denilir.80[80]

Ahiretin Gerekli Oluşu

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin başlarında, "Yoksa insan, o kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanar..." (Kıyame. 3) buyurunca, sûrenin sonunda da bu ifadeye, tekrar yer vermiş, Öldükten sonra dirilme ile kıyametin varlığının doğruluğu hususunda şu iki delili getirmiştir.

Birinci Delil: Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor?" ayeti olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın/'ÇünAü o kıyamet saati şüphesiz gelecektir. Ben onu, hemen açıklayacağım geliyor, ki herkes neye çalışıyorsa kendisine onunla mukabele edilmiş olsun '(Taha. 15) ifadesi ile, "Yoksa Biz, iman edip de güze! güzel amel edenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız... "(Sad,28) ifadesi olup, izahı şöyle yapılabilir: Mükellef tutmadan, kendisine itaati emretmeden, kötü şeylere karşı yasaklar koymaktan, yapabilme gücü, vasıtası ve akıl verme işi Cenâb-ı Hakk'ın kötü fiillere razı olmasını gerektirir ki, bu da, O'nun hikmetine uygun düşmez. Binâenaleyh, bu demektir ki mutlaka mükellef tutması gerekir. Yükümlü kılma ise, kerim ve rahîm olan zata, ancak bir mükafaat yurdunun, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin olması ile uygun ve makul olur.

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/314-315.

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/315.

Haşrin olabileceğine dair İkinci delil, ilk yaratma ile, yeniden yaratma hususunda yapılan istidlal olup, bu da Cenab-ı Hakk'ın "O, dökülen meniden bir damla su değil miydi?" (Kıyame. 36) ayetidir. Bu ayetle ilgili olarak iki mesele vardır:81[81]

Birinci Mesele

Nutfe, "az su" demek olup, çoğulu "nltâf" ve nutef şeklinde gelir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "O, babanın sulbünde, anasının sinesinde, azıcık bir su değil miydi?" demiştir. Ayetteki tabirinin manası ise, "anasının rahmine dökülen., bir sudan" şeklinde olup, biz bu hususta ilgili açıklamayı, Necm, 46 ve Vakıa, 58 ayetlerinin tefsirinde yapmıştık.. Buna göre şayet, "Ayette, men? kelimesinden sonra bir de "akıtılan, dökülen.." fiilinin getirilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki, böyle denilmesindeki hikmet, o kimsenin halinin önemsizliğine bir işarettir. Buna göre, adeta, "O, necasetin çıkış mahalli demek olan bir kanaldan sudur eden bir meniden yaratılmıştır. Mal böyle olunca, bu gibi şeylerin, Allah'a taattan yüz çevirmesi, bu hususta büyüklenmesi uygun düşmez" denilmek istenmiştir. Ne var ki Allah, bu manaya böyle bir rumuzla îma etmiştir ki, bu tıpkı, def-i hacette bulunmaları kastedilerek, Hz. İsa (a.s) ve Hz. Meryem hakkında, "Onlar yemek yiyorlardı.." (Maide, 75) denilmesi gibidir.82[82]

Kıraat Farkı

Bu sûrede hem yâ ile hem de tâ ile okunmuştur. Binâenaleyh, ile okunması halinde fiilin tahtındaki zamir, ye raci o takdiri, "o, meniden akıtılan bir nutfe değil miydi?" şeklinde olur.83[83]

Nutfeden Alakaya

"Sonra o, bir aiaka olmuş, derken (Allah onu), insan biçimine koyup yaratmış, uzuvlarım düzenlemiştir. Hülasa, ondan erkek-dişi iki sınıf çıkarmıştır. (Bütün bunları yapan Allah), ölüleri tekrar diriltmeye kadir değil midir? (elbette kadirdir)" (Kıyame, 38-40).
yani, "O insan, bu nutfenin peşinden bir alaka haline geldi" demektir. Ayetteki, cümlesi hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) "Yarattı, ölçüp biçti, düzeltti ve ince bir düzen verdi."
b) yani, "ona ruhunu üfledi; yani, uzuvlarını, kemale erdirdi" demek olup, bu İbn Abbas ve Mukfitll'in görüşüdür.
Daha sonra Cenâb-ı Hak,buyurmuştur. Yani, "O, insandan, iki sınıfı halketmiştir.." Sonra da, bu iki sınıfın neler olduğunu belirterek, "erkek ve dişiyi.." buyurmuştur.
Yani, "Bu tür şeyleri yoktan var eden Allah, sizleri yeniden yaratmaya kadir değil midir?" demektir. Rivayet olunduğuna göre: Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayeti okuyunca "Seni noksan sıfatlardan tenzih ve takdis ederiz, elbette kadirsin!.." demiş. Hamd, âlemlerin Rabbine, salât ve selâm, peygamberlerin efendisi, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun aline ve ashabına olsun (âmin)!84[84]

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/315.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/316.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/316.
84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/316-317.

İNSAN SÛRESİ

Bu sûre, 31 ayet olup, Mekkî'dir.1[1]

Hiçten Yaratılan İnsan

"İnsanın üzerine, uzun devirden öyle bir zaman geçti ki, (o vakit), o anılmaya değer bir şey bile değildi?"
(İnsan, 1).2[2]

Hel Soru Edatının Kad Manası

Alimler, hem buradaki, ayetin başındaki (Gaşiye, 1) ayetinin başındaki edatlarının manasına geldiği hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim sen, "Falancanın yaptığını gördün mü?" dersin ve bunu, "Sen onu, onun'gördüğünü kesinkes bildiği halde söylersin.." Ve yine sen, "Sana va'z u nasihatta bulundum mu? Sana bağışta bulundum mu? dersin. Bu ifadelerle senin maksadın, senin ona muhakkak (il) bağışta bulunup öğüt verdiğini anlatmandır.
Bu tabir bazan da, "istifham-ı inkarî" anlamına gelir. Nitekim sen, hiç kimse kadir otamaz anlamında, "Böylesini kim yapabilir? dersin. Ama bunun istifham manasına geldiği açıktır, 'in burada istifham manasına gefmeyişinin delili şu İki şeydir:
1) Rivayet olunduğuna göre, Ebû Bekir bu ayeti dinleyince, "Keşke o iş, o zaman bitmiş olsaydı da, biz de imtihana çekilmeseydik..." demiştir. Şimdi şayet bu ifadenin başındaki istifham manasına gelseydi, Ebû Bekir demezdi. Çünkü istifhama, ya ya da denilerek cevap verilir. Binâenaleyh bu cümle, istifham cümlesi değil de haber cümlesi olunca, böyle bir cevabın getirilmesi güzel ve yerinde olmuştur.
2) Allah'ın böyle bir soru sorması muhaldir. Binâenaleyh bu cümlenin, "haber cümlesi" manasına alınması gerekir.3[3]

Birinci Mesele

Alimler, buradaki insanın kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.
1) Bu cümleden olarak bir gurub müfessir, bununla Hz. Adem (a.s)'in kastedildiğini söylemiştir. Bu fikri benimseyenler şöyle demişlerdir: "Allah Teâtâ bu ayette önce Hz. Adem (a.s)'in yaratılışından bahsetmiş daha sonra da çocuklarının yaratılışını, "Muhakkak ki Biz insanı birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık" (İnsan, 2) buyurarak anlatmıştır.
2) Ayette bahsedilen "insan" ile, Hz. Adem (a.s) kastedilmiştir. Delili ise, "Muhakkak ki Biz insanı birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık" (İnsan, 2) ayetidir. O halde bu demektir ki her iki yerde geçen "insan" sözüyle aynı şahıs kastedilmiştir. Takdirin böyle olması halinde, ayetin manası "nazmı" daha güzel olmuş olur.4[4]

İkinci Mesele

Ayetteki, (bir devir) ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, uzun bir süre demek olup, aslında sınırsız bir zaman dilimidir.
b) Bu zaman, "kırk yıl" ile sınırlanmıştır. Binâenaleyh bu "ayette geçen "insan" sözü ile Adem (a.s) kastedilmşitir" diyenler, buradaki mananın, "o, kendisine ruh üfleninceye değin, kırk yıl çamur olarak bekledi" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbas (r.a), Hz. Adem (a.s)'in

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/319.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/321.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/321-322.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/322.

kırk yıl çamur, kırk yıl hame-i mesnûn (kokuşmuş çamur), kırk yıl "sal sal" (pişmiş çamur) halinde kaldığını, böylece de yaratılışının yüzyirmi senede tamamlandığını söylemiştir. O halde bu demektir ki insan (Adem (a.s), bu müddet içinde o, "anılmaya değer birşey" değildi.
Hasan el-Basrî de şöyle der: "Yer ile gökleri yarattığı müddet olan altı günde Allah Teâlâ, bütün herşeyi, yani karada ve denizde görülen görülmeyen bütün herşeyi yaratmış ve Adem (a.s)'in yaratılmasını sona bırakmıştır. İşte ayetteki, "(o vakit) o, anılmaya değer bir şey değildi" ifadesiyle kastedilen budur. Buna göre eğer, "Tîn" (çamur-kil), "salsâl" (pişmiş çamur), "hame'In-mesnûn" (kokuşmuş çamur) hallerinde, kendine ruh üflenmezden önce Hz. Adem (a.s), henüz "insan" değildi. Halbuki ayet, o henüz anılmaya değer bir şey değilken, Hz. Âdem (a.s)'in insan sayılması hali üzerinde uzun bir süre geçtiğini ifade ediyor" denilirse, biz deriz ki: "Tîn (çamura) ve salsâl'a insan şekli verilip ve ileride buna ruh üflenecek böylece de insan olacak diye, hakkında bir hüküm (takdir) bulununca, bu önceki dönemleri de "insan" diye adlandırmak yerinde olur. Zaten ayetteki İnsan sözü ile, "nef»-I natıka" (konuşup düşünen insafın kastedildiğini, bunun ise bedenler yok iken var olduğunu söyleyenlere göre, böyle bir problem söz konusu değildir. Bil ki ayetin bu dikkat çekişinin maksadı, insanın muhdes (mahluk-sonradan olma) bir varlık olduğunu belirtmektir. İnsan böyle olduğuna göre, mutlaka onun kadir bir muhdisi (var edicisi) vardır.5[5]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "(O vakit) o, anılmaya değer bir şey bile değildi" ifadesi, "el-insan" dan "hal"dir. Buna göre, sanki "O insan üzerinde, anılmaya değer bir şey olmadığı halde, bu kadar süre geçmiştir" denilmek istenmiştir. Yahut da, bu ifade,: kelimesinin sıfatı olarak merfudur. Buna göre ifadenin takdiri, "Şüphesiz o insan üzerinde, kendisinde henüz birşey olmadığı bir süre geçmiştir" şeklindedir.6[6]

Nutfeden Yaratılan İnsan

"Şüphesiz Biz, insanı, karışık bir damla sudan yarattık. Onu imtihan ediyoruz. Bu sebeple onu işiüci, görücü yaptık" (İnsan, 2).
Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:7[7]

Emşac

"Meşe", arapçada, "karışma" manasınadır. Nitekim birisi birşeyi karıştırdığı zaman, fiili kullanılır. O halde, "emşac", "karışan şeyler" demektir. İbnü'l-Arabî, bu kelimenin müfredinin,şekillerinde olduğunu söylemiştir. Arapça'da, birşeyi birşeye karıştırdığında, tıpkı ‘halit" denildiği gibi "meşîc" de denilir, yine "karışmış" manasında, "mahlut" denildiği gibi, "memşûc" da denilir. Huzelî bir beytinde şöyle der:
"Okun yüzü ile, okun iki ucundaki gezi, hedefe isabet edemeyip, sadece azıcık kana bulaştı."
O, bu beyti ile, oku "hedefine isabet etmeme ve ucundaki tüyü ile ucunun ufacık bir kan ile karışmakla" tavsif etmiştir.
Keşşaf sahibi, "emşâc"ın, müfred olup, cemî olmadığını; delilinin ise bunun, müfred bir kelimenin sıfatı olduğunu, o müfred kelimesinin "nutfe" olduğunu; ve yine mesela "nutfetun meşîcun" dendiğini, dolayısıyla da "emşac" kelimesinin, "meşîc"in çoğulu olduğunun söylenemeyeceğini, aksine bu iki kelimenin de, müfred oluşta birbirine denk kelimeler olduğunu ve mesela bu ifadeye benzer ifadelerin de "bir bölüm - bir tomar" demek olan,

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/322.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/323.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/323.

(eski elbise) ve (esen büyük sahra) gibi ifadeler olduğun söylemiştir.[8][8]

Karışım Halinde Nutfe

Alimler "nutfe" (meni)nin "karışık" olmasının ne demek olduğunda çeşitli izahlar yapmışlardır. Bu cümleden olarak ekserisi bunun, tıpkı, "O, babanın sulbü ile ananın sinesinden çıkar"(Tarık,7) ayetinde ifade edildiği gibi, erkeğin nutfesinin (menisinin), kadının nutfesi (menisi) ile karışma demek olduğunu söylemişlerdir. Mesela Ibn Abbas (r.a), "Bu erkeğin beyaz ve kalın suyunun kadının sarı ve İnce suyu ile karışması demektir. Bu iki su birbiriyle karışır ve bundan çocuk meydana gelir. Binâenaleyh sinirler, kemikler ve çocuktaki güç-kuvvet, erkeğin suyundan (menisinden), et ve kan ise kadının menisinden oluşur" demiştir.
Mücahid de, bu kelime ite nutfenin renginin kastedildiğinin sarı olduğunu söylemiştir. Abdullah (b. Mes'ûd) (r.a) ise, bu ifadeyle, çocuktaki damarların kastedildiğini söylemiştir. Hasan el-Basrî de, ayetin manasının, "kan" ile, yani "hayız kanı ile karışmış nutfe" şeklinde olduğunu; çünkü kadının suyunun, erkeğin suyu ile karşı karşıya gelip de kadın hamile kaldığında, bu nutfenin, kadının hayzını engellediğini, dolayısıyla nutfenin hayız kanına karıştığını söylemiştir. Katade de, "emşâc"m o suyun öncs hay\z kanıyla karışıp, sonra "alaka", sonra da "mudga" (bir lokma et parçası) olması demek olduğunu söylemiştir. Bütün bu görüşlerden, "emşâc"ın, bir cismin bir sıfattan bir sıfata, bir halden başka bir hale geçmesi manasına geldiği anlaşılmaktadır. Bazı kimseler de şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, o nutfeye insandaki sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluk gibi, mevcut olan tabiî fılrt bir karışımı meydana getirmiştir. Dolayısıyla ayetin takdiri, "Karışım halinde bir nutfeden" şeklindedir. O halde bu demektir ki burada, muzaf olan "zate" kelimesi mahzuftur." Bu kelimeyle ilgili olarak yapılan açıklamalar, burada tamamlanmıştır.
Bazı alimler de şöyle derler: "Bu görüşlerden en uygunu, ayetteki ifade ile, erkeğin ve kadının nutfelerinin (menilerinin) karışmasının kastedilmiş olduğunu söyleyen çörüştür. Çünkü Allah Teâlâ o nutfeyi, "emşâc" diye tavsif etmiştir. Halbuki nutfe, ' alaka" olduğunda, artık "nutfe" diye isimlendirilmez.
Fakat bu delil, ayetin bu ifadesi ile, o nutfenin "toprak, su, hava ve ateş" ile karışık (emşâc) olduğunu söyleyen görüşü zedelemez.[9][9]

İmtihan İçin Yaratılış

Ayetteki, "Onu imtihan ediyoruz" ifadesi ile ilgili olarak şöyle bir kaç mesel var:[10][10]

Birinci Mesele

Bu ifadenin takdiri, "Onu imtihan etmek için.." şeklindedir. Bu tıpkı bir kimsenin, "Hakkını vermek için..." manasında, "Geldim, borcunu vereceğim" demesi gibidir. Yine, "Senden bağışta bulunmanı istemek için..." manasında "Geldim, senden bağış istiyorum" demesi gibidir. İşte ayetteki bu ifade de takdirindedir. Bunun bir bnezeri de, ayetidir. Bu da, takdirindedir.[11][11]

İkinci Mesele

Ayetteki bu ifade, "hal" cümlesi olup, "onu imtihan etmek isteyenler olarak..." manasında, imtihan etmek isteyenler olarak onu yarattık" takdirindedir.[12][12]

---

[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/323.
[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/323-324.
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/324.
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/324.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/324.

Üçüncü Mesele

Bu ayet hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür.
a) Ayette bir takdim-tehir var. Bunun takdiri, şeklindedir.
b) Böyle bir takdim-tehir olduğunu söylemeye gerek yok. Çünkü ayetin manası, "Biz o insanı bu karışık şeyden, öldükten sonra dirilmek için (ba's) için değil, aksine imtihan ve ibtila için yarattık" şeklindedir. Daha sonra Hak Teâlâ, o insana, sayesinde, imtihanın yapılabileceği şeyleri verdiğini, bunların ise sem' ve basar (duyma ve görme) olduğunu belirterek, "Bu sebeple onu işitici, görücü yaptık" buyurmuştur.
Buradaki semI-basar (işitici, görücü) ifadeleri, insanın anlayış ve temyiz kabiliyetinden bir kinayedir. Nitekim Hak Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s)'in, babasına "Niçin duymayan görmeyen şeylere tapıyorsun?"(Meryem, 42)dediğini nakletmiştir. Hem bazan semî (işitici, söz dinleyen) kelimesi ile, itaatkâr manası kastedilir. Nitekim Arap, "Başım gözüm üstüne, hemen..." der. Basir (gören) sıfatı ile de "bilen" manası kastedilir. Nitekim arapçada, "Bu işin erbabı, mütehassısı falancadır" manasında, denilir. Bazı kimseler de, "Aksine buradaki bu iki kelime ile, insanın o malum iki organı (gözü ve kulağı) kastedilmiştir. Allah Teâlâ insandaki duyu organlarının en kıymetlileri ve önemlileri bunlar olduğu için, Özellikle bu ikisini zikretmiştir" demişlerdir.13[13]

.

Doğru Yol İnsana Gösterildi

"Gerçekten Biz ona yolu gösterdik: îster şükredici ister nankör olsun" (İnsan, 3).
Allah Teâlâ insanı, terkibini yapıp, ona zahirî ve batını hisseler (duyular) verdikten sonra, ona hidayet ve delalet yollarını beyan ettiğini de belirtmiştir.
Bu ayetle ilgili şöyle birkaç mesele var:14[14]

Birinci Mesele

Bu ayet insana, duyu organlarının verilişinin, aklın verilişinden önce gibi olduğunu göstermektedir. Durum da
böyledir. Çünkü insan başlangıçta, eşyayı bilmekten uzak olarak yaratılmıştır. Fakat Allah Teâlâ insana, bu tür bilgileri elde etmesine yardımcı olacak alet ve edevat (vasıtalar) vermiştir. Bunlar da zahiri ve batini duyulardır. Binâenaleyh kişi hissedilmek özelliğinde olan şeyleri, hissedip idrak ettiğinde, bunlar arasında, ortak olan ve olmayan noktaların bulunduğunu görür ve o bunlardan, mesela menfî (olumsuz) ile müsbetin (olumlu)'nun bir arada bulunamayacaklarını, ikisinin birden yok olamayacaklarını ve bir bütünün, kendisini meydana getiren parçalardan daha büyük olduğunu bilmemiz gibi, ilk doğru bilgileri çıkarır. Bu ilk
bilgiler, işte akıl vasıtasıyla elde edilir. Çünkü bunları biraraya getirmek (mukaddimeler kurup, kıyaslar yapmak) ile, bilinmeyen nazari (teorik) bilgileri bilinir hale getirmek mümkündür. Böylece hissin (duyuların) var oluşta, akıldan önce oldukları sabit olur. İşte bundan ötürü, "Duyularını kaybeden ilmi kaybeder" denilmiştir.
Bazı kimseler de, insanın "semî" ve "basfr" (duyan ve gören) oluşu ile, aklın kastedildiğini söyleyerek, "Cenâb-ı Hak, önceki ayette (bu ifadelerle) insana akıl verdiğini beyan edince, bu ayette de, kendisi için yolların seçilmesi, neyi yapmasının gerekli, neyi yapmasının yasak olduğu onun tarafından anlaşılsın diye, insana o aklı verdiğini beyan etmiştir" demişlerdir.15[15]

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/325.
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/325.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/325-326.

Sebil

"Sebîl", gidilen-takib edilen yol” demektir. Binâenaleyh bu ayetteki "sebîl" ile hayır ve şer yollan, kurtuluş ve helak yolları kastedilmiş olabilir. Buna göre ayetteki, ifadesi, "Biz insana, bu iki yoldan herbirini tanıttık ve
açıkladık" demek olur. Bu yönüyle ayet tıpkı, "Biz ona iki de yol gösterdik"
(Beled, 10) ayeti gibi olur. Buradaki el-sebîl (yol) kelimesi, cins ismi olabilir. İşte bundan ötürü, müfıöd olarak getirilmiştir ve tıpkı, (Asr,2) daki "el-Insan" gibidir.Buradaki el-sebîl (yol) ile, "hidayet yolu" da kastedilmiş olabilir. Çünkü bu kelime, mutlak olarak zikredildiğinde, bu isme uygun, bilinen-meşhur yol kastedilmiş olur. Ama "sebîlü'd-dalâlet" denildiğinde ise, bu izafetle kullanılan (takyîd edilen) bir yol olmuş olur. Baksana Allah Teâlâ da, "Biz büyüklerimiz? ve liderlerimize itaat ettik de, onlar da bizi yoldan (esse-bil) saptırdılar" (Ahzab, 67) buyurmuştur ki bu ifadeyle onların onları hidayet yolundan saptırdıklarını kastetmiştir. Bu fikri benimseyenler, ifadesine, "Biz ona gösterdik" manasını vermişlerdir. O insana hak ve hidayet yolu gösterilmesi (öğretilmesi) durumunda da, bu kimsenin, bu yolun dışında kalanlardan kaçınması gerektiğine dikkati çekilmiş olur. Binâenaleyh bu lafız, işte bu açıdan her iki yolun da kastedildiğinin bir delili olmuş olur. 16[16]

Hidayet Etme

"Yola hidayet etme" ifadesiyle, delillerin yaratılması, hidayete sevkeden aklın yaratılması, peygamberler gönderilmesi ve kitabların indirilmesi kastedilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ölen delil üzere ölsün diye, ey insan biz seni önce imtihan etmek için yarattık ve sana ihtiyaç duyduğun herşeyi, ama herşeyi verdik" demektir. O halde bu ifadenin manası, "Biz hidayeti arattık" değildir. Baksana Allah Teâlâ önce "sebîl" (yol)dan bahsetmiş, sonra da "Biz ona o yolu gösterdik" manasında, "Onu yolu hidayet ettik" demiştir.17[17]

Dördüncü Mesele

Ferrâ, bu ifadenin takdirinin, şeklinde olduğunu söylemiştir ki, her üç şekil de Arapça bakımından caizdir.18[18]

İman ve İnkar İnsana Alt

HakTeâlâ'nın itster şükredici, ister nankör olsun "ifadesiyle ilgili birkaç mesele var:19[19]

Birinci Mesele

Bununla ilgili olarak birkaç görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Ayetteki, "şâkiren" ve "kefûren" kelimeleri, daki "hû" zamirinden iki "hal" olup, takdir, "O insan, şâkir veya kefûr olduğu halde, Biz ona o yolu gösterdik" şeklindedir. Buna göre mana, Allah'ın hidayet ve irşadıyla ilgili herşey, gerek küfür ve gerekse iman halinde, tamam olmuş olur.
İkinci Görüş: "Şâkiren" ve "kefûren" kelimeleri, mukadder bir fiili ile mansubtur ve takdiri, "İster kâfir, ister şâkir olsun" şeklindedir
Üçüncü Görüş: Ayetin takdiri manası, "Biz ona o yolu, ya şâkir ya kefûr (nankör) olsun diye

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/326.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/326.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/326.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/326.

gösterdik" şeklinde olup, bu da şükrü kendisi nankörlerden, taatı da günahtan ayırsın diye, ona bu yolu gösterdik" demektir. Bu tıpkı, "Hanginizin daha güzel amel edeceğini, Allah denesin diye... "(Mülk, 2); "Andohun ki Biz, onlardan öncekileri de imtihan ettik. Böylece Allah kimlerin sadık, kimlerin yalancı olduğunu bilsin diye... "(Ankebüt, 3) ve "Sizin mücahidleriniz ile sabredenlerinizi bilelim diye sizi imtihan ederiz" (Muhammet 31) ayetleri gibidir. Kaffâl şöyle der: "Yapılan bu tefsire göre, buradaki "hidayetin" mecazi manada kullanımı, bir kimsenin, "Ben sana öğüdümü yaptım. Şimdi istersen kabul et, istersen etme" manasında, şeklindeki sözüdür, yani bu ifade, .. takdirindedir. Binâenaleyh bu cümlede "fa" hazfedilmiştir. Binâenaleyh ayetin takdiri de, şeklindedir. Burada da "fa" hazfedilmiştir.

Bu ifadenin bir tehdid ifadesi olması da muhtmeldir. Buna göre mana, "Biz o yolu sana gösterdik. Şimdi ister şükret, ister küfret. Çünkü Biz kafirlere şunu. şakirlere de şunu hazırladık" şeklinde olup, tıpkı, "Dileyen iman etsin, dileyen kafir olsun" (Kehf, 29) ayeti gibidir.

Dördüncü Görüş: Bu iki kelime, "sebîl" kelimesinden İki "hal"dir, yani, "Biz ona, ya şükrederi yol olarak, ya da kafir yol olarak, yolu gösterdik" demektir. Yolun "şükreden" ve "kafir" diye vasfedilmesi mecazidir.

Bil ki bu geçen görüşlerin hepsi de Mu'tezile mezhebine uygundur.[20][20]

Ehl-i Sünnetin Tefsiri

Beşinci Görüş: Ehl-i sünnet mezhebine uygun olan el-Ferrâ'nın da tercihi olan bu görüşe göre, bu ayetteki lîı Hak Teâlâ'nın "O (Allah) bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecek" (Tevbe, 126) ayetindeki gibidir ve ayetin takdiri, "Biz ona yolu gösterdik" sonra onu (kimini) bazan bir şakir, bazan (kimini) bir kafir kıldık" şeklindedir. Bu te'vili (tefsiri), kelimeyi Ebu's-Simâl'in rivayeti de te'kid eder. Buna göre ayetin manası, "Ya şakir olur ki bu Bizim muvaffak kılmamız sayesindedir. Ya kafir olur ki bu da, Bizim hızlanımız, onu mahrum bırakmamız iledir" şeklindedir.[21][21]

Mu'tezile'nin İddiasına Cevap

Mutezile. "Bu te'vit batıldır, yanlıştır. Çünkü, Allah Teâlâ bu ayetten sonra, kafirleri tehdid ederek, "Biz kafirler için zincirler, bukağılar ve alevlendirilmiş bir ateş hazırladık" (İnsan, 4) buyurmuştur. Eğer kafir küfrü Allah'dan ve Allah'ın yaratmasıyta olmuş olsaydı, O'nun bundan dolayı kafiri tehdid etmesi caiz olmazdı. Dolayısıyla bu te'vil yanlış olunca, doğru olanın, birinci görüş (te'vil) olduğu sabit olur. O da şudur: Allah Teâlâ, bütün mükellefleri hidayete sevketmiştir, ister iman etsin ister inkar etsinler." Bu izah ile mücebbirenin (ehl-i sünnet'in), "Allah Teâlâ kafiri imana sevketm em iştir" şeklindeki görüşünün batıl olduğu ortaya çıkar" derler.

Alimlerimiz buna şöyle cevap verir: "Allah Teâlâ, kafirin iman etmeyeceğini bilip, sonra da onu iman etmekle mükellef tutunca, o kafiri, imanın olmayacağına dair ilim ile imanın var olması arasını cemetmekle mükellef tutmuş olur. Bu, birbirine zıt iki şeyi biraraya getirmekle mükellef tutmaktır. Eğer bu tehdid ve va'idin sakıt olması yani olmaması için bir özür (mazeret) olsaydı, Allah'ın onda küfrü yaratması ve bunun va'idinin sakıt olmasında bir özür olmaması da caiz olurdu. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ehl-i sünnetin bu te'vüinin gerçek, Mu'tezile'nin görüşüne uygun te'vilin ise yanlış olduğu ortaya çıkar. Bu izah ile Mu'tezile'nin görüşünün yanlışlığı görülür.[22][22]

---

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/327.

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/327.

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/328.

İkinci Mesele

Allah Teâlâ insana olan nimetlerini zikretti. Önce dünyevi nimetlerden bahsetti sonra bunun peşisıra dini nimetleri zikretti. Sonra bu taksimi zikretti.
Bil ki buradaki "şâkir" ve "kefûr" kelimelerini, "şükür fiilini yapan" ve "nankörlük fiilini işleyen" diye tefsir etmek mümkün değildir. Çünkü aksi takdirde ayetin üslubundaki (sınırlama) gerçekleşmez. Aksine "şâkir"den murad, "Yaratıcısına şükretmesi gerektiğini kabul ve itiraf eden", "kefûr"dan murad da, "Şükretmesi gerektiğini kabul etmeyen" kimse olmuş olur. Bu kabul etmeyiş ya Yaratıcıyı inkar edişinden dolayıdır, ya da, Yaratıcıyı kabul etse bile, O'na şükretmesi gerektiğini inkar edişinden dolayıdır. İşte bu durumda, yani bu mana verildiğinde, "hasr" gerçekleşir ki o da şudur: Mükellef, ya şâkirdir, ya kefûrdur.
Bil ki Haricîler bu ayeti itaatkar ile kafir arasında ortada kalan bir kısmın olmadığı görüşlerine delil getirerek "Çünkü şâkir (şükreden), itaatkar olandır; nankör ise kafirdir. Allah Teâla, bunların ortasında (üçüncü bir) kısmından bahsetmemiştir. Bu, her günahın küfür, her günahkarın da kafir olmasını gerektirir" demişlerdir. Bil ki bizim (yukarıda) söylediğimiz izah bu problemi ortadan kaldırır. Çünkü buradaki "şâkir"den murad, "şükür işini yapan, şükreden kimse" değildir. Zira bu "tarden ve ahsen" batıldır. Bu "tarden" batıldır çünkü mesela bir yahudi de, Rabbisine itaatkar olmadığı halde, bazan şükredici olabilir. Bir fasık (günahkar) da, Rabbisine itaatkar olmadığı halde, bazan şakir olabilir. Yine bu "aksen" batıldır çünkü mü'min bazan, ne şükür ile ne de nankörlük ile meşgul olmayıp, sakin ve her iki fiilden de uzak olabilir. Böylece ortaya çıkıyor ki ayetteki "şakir"i bu manada tefsir etmek mümkün değil. Aksine buradaki "şakir"i, "şükretmesi gerektiğini kabul eden kimse", kefur'u da, bunu kabul etmeyen kimse diye tefsir etmek gerekir. "Hasr" işte bu durumda sabit olur ve onların soruları tamamen sakıt olur. Allah en iyi bilendir. 23[23]

Kafirlerin Cezası

"Muhakkak Biz kafirler için zincirler, bukağılar ve alevlendirilmiş bir ateş hazırladık" (İnsan, 4).
Bil ki Allah Teâlâ her iki topluluğu zikredince bunun peşisıra, va'îd ve va'dini zikretti.
Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:24[24]

Birinci Mesele

Fiilin masdarı olan (i'dad) bir şeyi kendisine, ihtiyaç duyulduğunda hazır hale gelsin diye hazırlamaktır. Bu, Hak .Teâlâ'nın, "O, Bizim katımızda hazırdır" (Kaf,23) ayetindeki "atîd" kelimesi gibidir. Buradaki zincirler ile, o (kafirlerin) ayakları bağlanır; bukağılar ile de, elleri boyunlarına bağlanır. Ayetteki "sa'îr" kelimesi, onlar üzerine yakılıp, kızgın hale getirilen, böylece kendilerinin de onun için odun haline geldikleri ateş (cehennem) manasınadır. İşte bu, en ileri bir korkutma ve çekindirme çeşididir.25[25]

Cehennem Şimdi Mevcuttur

Alimlerimiz bu ayeti, cehennemin zincirleri ve bukağıları ile yaratılmış (halihazırdan mevcud) olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü ayetteki "hazırladık" kelimesi, mazide (bir işin yapılmış olduğunu) haber veren bir ifadedir. Kâdî ise "Allah Teâlâ bunu kesin olarak va'dedince, o sanki mevcutmuş gibi olmuştur" demiştir. Buna karşı deriz ki: Sizin söylediğiniz bu mana, ayetin zahirini terketmektir. Halbuki zahiri terketme yoluna, ancak bir zaruret olduğu zaman

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 328-329.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/329.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/329.

gidilir.[26]

Farklı Kıraatler

"Selâsil" kelimesi tenvin ile şeklinde okunmuştur. (İnsan. 15-16) ayeti de böyle tenvinle okunmuştur. Bazı kıraat imamları tenvinsiz olarak vasıl yapıp elif üzere de vakıf yapmışlardır. Binâenaleyh bunu tenvinli okuyup
munsarıf sayan kıraat için, iki izah şekli vardır:
1) Ahfeş, "Biz, araplardan, gayr-ı munsarıf olmayan bütün kelimeleri munsarıf kılanlar gördük. Bu şairlerin dili (ve adetidir). Çünkü onlar, şiirde bu tür şeylere mecbur kalırlar ve dolayısıyla (bazan) gayr-ı munsarıf bir kelimeyi, munsarıf kılarlar. Böylece onların dilleri (lehçeleri - adetleri) hep böyle cereyan eder" demiştir.
2) Bu çoğul kelimeler, müfredlere benzerler. Çünkü araplar mesela, "Yusuf'un arkadaşları" manasında derler. Binâenaleyh onlar, bunu müfred munsarıf bir cemi gibi, cemi yapınca, bu tür cemileri de müfred munsarıf gibi saymışlar, böylece de munsarıf kılmışlar (tenvinli okumuşlardır).
Fakat bunları gayr-ı munsarıf görenler, bu kelimeyi tıpkı "sevamla... mesâcide" (Hacc, 40) kelimeleri gibi okumuşlardır. Vakıf halinde, bu gibi kelimelerin sonuna elif getirilmesine gelince, bu tıpkı, "zunûna", "resûla", "sebîla" kelimelerinin sonuna elif getirilişi gibi olur. Böylece bu, şiirin kafiyesindeki "ıtlâk"a benzemiş olur.[27]

İyilerin Mükafaatı

Daha sonra Hak Teâlâ, mü'min ve şakir olanlar için hazırladığı şeylerden bahsederek şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz İyiler, kâfur katılmış dopdolu bir kadehten içecekler" (İnsan, 5).
Ebrar, tıpkı "Rabb"in çoğulunun "erbflb" oluşu gibi, "berr"in çoğuludur. "Berr"in ne demek olduğu hususundaki izahımız, (Bakara, 117) ayetinin tefsirinde geçmiştir.
Cenâb-ı Hak daha sonra, bu erbabı verilen çeşitli nimetler içerisinden, içecekleri şeyleri anlatarak, .. . demiştir ki bu, "İçinde (cennet) şarabı bulunan bir kabtan içerler" demektir. İşte bundan ötürü, Ibn Abbas (r.a), Mukâtil, Cenâb-ı Hakk'ın, buradaki kadeh ile içindeki içkiyi kastettiğini söylemişlerdir.[28]

Ayetle İlgili İki Soru

Ayetle ilgili olarak şöyle iki soru sorulabilir:[29]

1. Kafur Karıştırmak Lezzet Vermeyebilir

Birinci Soru: Kâfurun karışması halinde, bu şarab lezzetli olmaz. Öyleyse, Cenâb-ı Hak niçin burada bundan bahsetmiştir?
Buna şöyle birkaç şekilde cevap verebiliriz:
1) Kâfur, suyu, kâfur beyazlığı, kokusu ve soğukluğunda olan bir cennet gözesinin adıdır. Fakat bunda, kâfurun hoş olmayan tadı ve zararı yer almamıştır. Buna göre ayetteki ifadenin manası, "Bu şarab, o gözenin suyu ile karışmış (böylece güzelleşmiş) bir şarabtır" şeklinde olur.
2) Kâfurun kokusu arazdır. Dolayısıyla bu ancak bir cevherde bulunur. Binâenaleyh Allah

---

[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/329.
[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/329-330.
[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/330.
[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/330.

Teâlâ o şarabın cevherinde bu kokuyu yaratınca, tadı güzel olsa bile, buna "kâfur" adını vermiştir.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, o "kâfûr"u, cennette, leziz, kendisinden zararlı maddeleri alınmış ve bu içecekle karıştırılmış bir biçimde yaratmasında ne sakınca var? Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinde her türlü zararın bulunmasına rağmen, dünyadaki yiyecek ve içecek şeyleri zararlı maddelerden arındırması gibidir.30[30]

2. Kâne Fiilinin Buradaki Manası

İkinci Soru: ifâdesindeki ö& 'nin getirilişindeki fayda nedir?
Cevap: Bazı kimseler, bunun zâid olduğunu, takdirinin ise, şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Mananın, "Allah'ın ilminde ve hükmünde, katkısı kâfur olan..." şeklinde olduğu da söylenmiştir.31[31]

Cennet Pınarı

"(O kâfur) bir pınardır ki, onu, ancak Allah'ın makbul kullan içerler. Onu, nereye isterlerse kolayca akıtırlar, fışkırtırlar..." (İnsan, 6).32[32]

Birinci Mesele

Şimdi biz, "kafûr"un, o nekirin adı olduğunu kabul edersek, ayetteki kelimesi, ondan bedel olmuş olur.
Takdiri, "... bir pınarı kastediyorum" şeklinde olmak kaydıyla, istersen bu kelimenin medh üzere mansub olduğunu da söylersin... Ama biz, "kafûr"un, kâfur denilen o şeyin adı olduğunu söylersek, bu ayetteki aynen
kelimesi, bir muzafın hazfedildiği takdir edilmek kaydıyla, ifâdesinin mahallinden bedel olmuş olur. Buna göre, adeta "Bir gözenin içecekleri olarak o içeceği içerler.." denilmek istenmiştir. Bu takdire göre bu demektir ki, kelimenin başındaki muzafa hazfedilmiş, muzafun ileyhi onun yerine ikame edilmiş..33[33]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, önceki ayette, buyurmuş, burada ise, demiş, böylece orada, aynı fiili ile. burada ise (bâ) ile kullanmıştır. İki ifade arasındaki fark şudur: j& onların içeceklerinin evveli ve içme işinin başlangıcıdır. Ama, Ufr ifadeine gelince, onlar o içeceklerini bu gözenin suyuyla mezcederler. Buna göre mana adeta, "Allah'ın kulları o içkileri o göze, pınar ile, onunla karıştırarak içerler" şeklinde olmuş olur ve bu tıpkı, senin, £*/& "Suyu balla içtim..." demen gibidir.34[34]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "onu, (ancak), Allah'ın kulları içerler" ifadesi, genel bir ifadedir. Dolayısıyla bu, Allah'ın kullarının
tümünün ondan içeceğini ifade eder. Halbuki kâfirler, ittifakla, ondan içemeyeceklerdir.. Böylece bu, "Allah'ın kullan" kavramının, sırf iman edenler için kullanılan bir kelime olduğuna

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/330-331.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/331.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/331.
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/331.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/331.

delalet etmektedir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, "O, kullan için küfre razı olmaz..." (Zümer,7) ifadesi, kafirleri şümulüne almaz, tam aksine mü'minlere mahsus bir ifade olmuş olur. Buna göre ayetin takdiri, "Mü'min kullan için küfre razı olmaz" şeklinde olmuş olur. Binâenaleyh bu ayet, Allah Teâlâ'nın, kafirin küfrünü irade etmediğine delalet etmez.
Ayetteki, "Onu, (nereye isterlerse kolayca) akıtırlar, fışkırtırlar" cümlesine gelince, bunun anlamı, "Onlar o pınarın suyunu, oturdukları yerden, istedikleri tarafa kolayca akıtabilirler ve onlar bu imkânı elde edip kullanırlar" şeklindedir.35[35]

Ödül Vesilesi

Bil ki, Allah Teâlâ, "ebrâr"ın ahirette elde edeceği mükâfaatı tavsif edince, o mükafaatı haketmelerine vesile olan amellerin de neler olduğunu açıklamıştır. Bunlardan birinci nevini, "Onlar adaklarını yerine getirirlerdir" (İnsan, 6) ayetinin ifade etmiş olduğu husus olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır.36[36]

Nezr

Bir şeyi "ifa" onu tastamam yapmak demektir. "Nezr"e gelince, Ebu Müslim şöyle der: "Nezr, va'd gibidir, ona
denktir.. Ne var ki, bu iş kullar tarafından olduğunda buna "nezr"; Allah tarafından olduğunda ise buna "va'd" denilir. Şeriat örfünde ise bu lafız, hususen, bir kimsenin, "Allah için, bana, şöyle şöyle... tasaddukta bulunmam farz olsun.." demesidir. Yahutta kişi, bunu, mesela, "Eğer, hastam iyileşirse; gurbette olanım gelirse; üzerime, şöyle şöyle .. yapmam farz olsun.." demek suretiyle, Allah'tan istediği herhangi bir şeye bağlar. Alimler, bir kimsenin bu sözleri mesela "Falanca bu eve gkerse, bana şöyle şöyle yapmak boynumun borcu olsun.." demesinde olduğu gibi, kendisinde iyilik bulunmayan bir şeye talik etmesi, bağlaması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kimileri, bu tür ifadeleri bir yemin kabul ederken, kimileri bunu, "nezr" kabuletmişlerdir. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Müfessirler bu ayeti tefsir ederken, şu görüşlere yer vermişlerdir.
Birinci Görüş: Buradaki "nezr" ifadesi ile sadece "nezr" kastedilmiştir. Esamm, bu konuda şöyle der: "Bu onları, adaklarını tastamam yerine getirmekle niteleyen bir ifadedir. Çünkü, kendisine farz kıldığı, yapmasını adadığı şeyi yerine getiren bir kimse, haydi haydi yerine getirir." Bu tefsir, son derece güzeldir.
İkinci Görüş: Ayetteki "nezr" ile, ister, ta baştan Allah'ın farz kılmasıyla, isterse mükellefin kendisine farz kılması ile olsun, mükellefe vacib olan her şey kastedilmiştir. Dolayısıyla, bu kavramın muhtevasına iman etmesi ve her türlü taatte bulunması gibi hususlar da girer. Bu böyledir, zira "nezr"in manası îcâb'dır, üstlenilen şeyi yerine getirmektir.
Üçüncü Görüş: Kelbi, bu kelime ile, "akit ve akitler"in kastedildiğini söylemiştir ki, bunun bir benzeri de, "Ahdinizi yerine getirin ki, ben de ahdimi yerine getiririm..."(Bakara, 40) İfadesidir. Ki, Cenâb-ı Hak bu ayette, farzlarını, (mükellefin yapmakla mükellef olduğu şeyleri), "and" diye nitelemiştir. Ve yine Cenâb-ı Hak, "Akülerini yerine getiren..."(Maide.,1) buyurmuş, bunlara "ukûd" adını vermiştir. Çünkü mükellefler, imana olan itikadları sebebiyle, bunları kendilerine ahd etmiş, üstlenmişlerdir.37[37]

İkinci Mesele

Bu ayet, yapılan akitlere vefa göstermenin vücubiyyetine delalet etmektedir. Çünkü, Allah

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/331-332.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/332.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/332-333.

Teâlâ, bu ifadenin hemen peşinden, "Ve onlar şerri yaygın olan günden korkarlar" buyurmuştur ki, bu onların, bu akitlerini, o günün kötülüğünden korunmak için tastamam ifa ettiklerini ifade eder.. O günün şerrinden "korkmak" ise, ancak nezrleri ifa etmenin vacib olması durumunda tahakkuk eder.Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, "Pekiştirdikten sonra, artık yeminlerini bozmayın..."(Nahl, 91) buyruğu ite, "Sonra kirlerini gidersinler. Adaklarım yerine getirsinler.." (Hac, 29) emri ile de pekişir. Ayetten, "kendi nefislerine farz, gerekli kılmış oldukları o amellerini tastamam yerine getirsinler..." manasının da kastedilmiş olması muhtemeldir.38[38]

Üçüncü Mesele

Ferrâ ile maânî alimlerinden bir cemaat şöyle demektedirler: cümlesindeki âtf zaiddir. Ama burada ise, mahzuftur. Takdiri ise, şeklindedir. Birisi şöyle diyebilir: ifâdesindeki 'nin zaid olmadığını beyan ettik. Ama bu ayette ise, bir Oif takdir etmeye gerek yoktur. Zira, Allah Teâlâ, dünyada iken ebrârın iyi kulların "içiyor..." olduklarını beyan etmiştir ki, bu, "içeceklerdir" demektir. Çünkü, muzarî sigalan, hem hal, hem de istikbâl manalarını İfade ederler. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların elde edecekleri bu mükafaatın sebebinin, onları şu anda, ahiretlerini tastamam yerine getirmiş olmaları olduğunu belirtmiştir.
Allah Teâlâ'mn, ebrârın yaptığını belirttiği amellerden ikinci çeşidi ise "Şerri yaygın olan bir günden korkarlardı.,." (İnsan, 7) ayetinin beyan ettiği husustur.
Bil ki, taat, ancak, niyyetin amelle birlikte bulunması durumunda, tamam ve mükemmel olur. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak demek suretiyle, onların bir amelde bulunduklarını nakledince, "... günden korkarlar"demek suretiyle de, niyyetlerinin mevcudiyyetini nakletmiştir ki, bunu, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ameller, ancak niyetlere göredir...39[39] hadisiyle ortaya koymuştur. İşte bu İki hususun ikisinin birden bulunması sebebiyle, Allah bu kimselere, "ebrâr" adını vermiştir. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç soru sorulabilir:40[40]

Ebrâr

Birinci Soru: Kıyametin halleri ve dehşetlerinin tümü, "Allah'ın fiili"dir. "Allah'ın fiili" olan her şey ise, mahza hikmet ve adalettir. Peki nasıl Allah, kıyametin hallerini ve dehşetlerini "şer" olarak, nitelemiştir?
Cevap: Bunlar, tıpkı, hastalıkların ve*diğer hoşa gitmeyen şeylerin "serler" diye adlandırılması gibi, başına gelen kimseye bir zarar ve bir sıkıntı, zortuk olduğu için, "şer" adını almışlardır.41[41]

Müstetîr

İkinci Soru: "Müstetîr " ne demektir?
Cevap: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Her tarafa yayılan, en ücra köşelere dahi ulaşan., demek olup, bu, Arapların, "Yangın yayıldı..." ve "şafak söktü, her taraf aydınlandı..." sözlerine varıp dayanır. fiili, jlfc kökünden olup, tıpkı, (nefret etti...) kökünden olması gibidir. İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak, velî kullarını vasfederken, "En büyük korku onları hüzünlendirmez" (Enbiya, 103) buyurmuştur. Peki daha nasıl, o günün şerrinin her tarafı sardığı söylenebilir" denilirse, biz deriz ki, buna da şu iki bakımdan cevap verebiliriz:
a) Kıyametin dehşetleri çok çetindir. Baksana, gökler, çatlayıp yarılır ve adeta, kum yığını

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/333.
39[39] Buhari,bed’u’l-vahy 1.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/333.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/333-334.

haline gelir, yıldızlar dökülür, saçılır, güneş ve ay dürülür, büzülür, melekler semayı boşaltıp semanın bucaklarına kaçar şu andaki yer, bir başka yer haline gelir, dağlar kökünden sökülüp atılır, denizler kaynar... İşte bütün bu müthiş şeyler, bütün mükelleflere ulaşanı onları saran genel şeylerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O gün sen, emziren her kadının, emzirdiğinden gafil olduğunu görürsün" (Hac,2) ve "Çocukların saçlarım ağartan, (ihtiyarlatan) günden..."(Müzzemmil, 17) buyurmuştur. Ancak ne var ki, Allah Teâlâ, Kendi lütfü ile veli kullarını, bu korkunç korkulardan emin kılacaktır.
b) Bu ifade ile, "O günün şerri, asî ve facir kimseleri sarar kuşatır... Mü'minlere gelince, onlar bundan emin olurlar.." manası gibi olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "En büyük korku onlan hüzünlendirmez... "(Enbiya, 103), "Bu gün size korku yok, bu gün siz mahzun da olmayacaksınız" (Zuhruf, 68) ve "Bizden bu hüznü gideren Allah'a hamd olsun..."(Fatır, 34) ayetlerinde olduğu gibidir. Ancak ne var ki, ilahi cezaya müstehak olanlar, mükafaat ehline nisbetle, çok çok fazladırlar. Binâenaleyh, bu demektir ki, burada mecazi olarak, "ekser", "kül", "bütün" yerine konulmuştur.
2) "Mustatîr", ehline çabuk ulaşan, anlamındadır. Bu görüşü benimseyen kimse, adeta, "tayeran - uçmak" kökünden, "hızlı gitmek, çabuk ulaşmak" manasını elde etmek istemiştir.
Üçüncü Soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin, *jJ?£^ ip JIT buyurmuş da, \J£** »^ ^jft-j "Şerri her tarafı kuşatacak olan..." dememiştir?
Cevap: Bu ifadede, her ne kadar 0\T mazi olarak gelmişse de, ancak ne var ki, muzari manası kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın,(Ahzab,15) buyurup da, bununla muzari manasını kastetmemesi gerekir. Bu ifade ile,
"Bunun şerri, Allah'ın ilminde ve hikmetinde, her tarafı kuşatmıştır" şeklinde bir mananın kastedilmiş olması da muhtemeldir.
Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, bir mazeret beyanında bulunarak, "Bu zararın her tarafı sarması, hikmetinin bunu iktizâ etmiş olmasından dolayıdır" demiştir. Bu böyledir, zira âlemin nizamı, ancak va'd ve vaîd ile sağlanır. Ki, bu ikisi, yerine getirilmeleri vacib olan bir husustur. Çünkü, benim kelamımda, yalanın bulunması imkânsızdır.." demek istemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki, "Bunun böyle olması, hikmetine göre, şart idi. İşte bundan dolayı böyle yaptım.." buyurmuştur.[42][42]

Yemeklerini Din Kardeşlerine Rağmen Vakfetmeleri

Ebrârın yaptığı işlerden üçüncü çeşidi de Cenâb-ı Hakk'ın, "(Yemeğe olan) sevgilerine rağmen yoksulu, yetimi, esiri doyururlardı, "biz, size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür isteriz. Çünkü biz, Rabbimizden, o asık suratlı ve çetin günden korkarız..." derlerdi.." (İnsan. 8-10) ayetlerinin ifade ettiği husustur.
Bil ki, bütün taatler, şu iki şeyde, yani Allah'ın emirlerine alabildiğince saygt duymada ki Cenâb-ı Hak buna, ifadesiyle-, ve, mahlukata şefkat duymada, ki buna da ifadesiyle işaret etmiştir- toplanmıştır. Burada şöyle birkaç mesele vardır.[43][43]

Birinci Mesele

Ebû Bekir el-Esamm, Ebû Ali el-Cübbâî, Ebu'l-Kasım el-Ka'bî, Ebû Müslim el-İsfehanî ve Kadî Abdulcebbar
İbn Ahmed... gibi Mu'tezile'nin ileri gelenlerinden hiç kimse, tefsirlerinde, bu ayetlerin, AH İbn Ebf Tallb (r.a) hakkında nazil olduğunu söylememişlerdir. Ama, bizim alimlerimizden Vahidi, Kitâbu'l-Basit adlı eserinde, bu ayetlerin Hz. AH hakkında nazil olduğunu söylemiştir.
Mukâtil'den olan Keşşaf sahibi de, bu kıssaya yer vermiş ve İbn Abbas (r.a)'dan şunu rivayet etmiştir: "Hasan ve Hüseyin (r.a) hasta olmuşlardı. Derken, bir takım kimselerle beraber,

---

[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/334-335.
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/335.

Allah'ın Resulü (s.a.s), bunları ziyaret etti. Bunun üzerine o kimseler, "Ey Ebu'l-Hasan, keşke çocuğundan ötürü (onun iyileşmesi için) bir adakta bulunsanl.." dediler. Bunun üzerine, Ali, Fatıma ve cariyeleri Fıdda, "Eğer, Cenâb-ı Hak bu ikisine şifa verirse, üç gün oruç tutacakları adağı"nda bulundular. Derken, Hasan ile Hüseyin iyileştiler. Ama, adakta bulunanların yanında, yiyecek namına hiçbir şey yoktu. Bunun üzerine AH, Hayberli bir yahudi olan Şem'ûn'dan, üç "sâ " arpa borç aldı. Derken, Fatıma, bir "sâ' "ını un haline getirdi, kendi sayılarınca beş tane çörek pişirdi- Oruçlarını açmaları için, onlar, bunları önlerine koydular. Derken, tam o sırada, yanıbaşlarına bir "sâil" dikiliverdi.. Ve, "Ey Muhammed'in ehl-i beyti, es-Selâmu aleyküm... Ben, müslüman yoksullardan bir yoksul, bir miskin... Beni doyurun ki, Allah da sizi cennet sofralarından yedirsin, içirsin..." dedi. Bunun üzerine onlar, bu yoksulu tercih ettiler. Derken, su içme hariç, hiçbir şey yemeden gecelediler ve oruçlu olarak sabahladılar. Akşam olunca da, o yiyeceği yeniden önlerine aldılar. Tam o sırada yanıbaşlarında, bir yetim beliriverdi. Bu sefer de bunu tercih ettiler. Derken, üçüncüsünde de kendilerine bir esir geldi. Onlar, yine aynı şeyi yaptılar. Sabah olunca da, Hz. Ali (r.a), Hasan ve Hüseyin elinden tutarak, Allah'ın Resulü (s.a.s)'nün yanına girdiler. Hz. Peygamber (s.a.s), onları, açlığın şiddetinden dolayı tıpkı bir civciv gibi tirtir titrerken görünce, "Sizde gördüğüm bu şey beni ne kadar üzdü?!.." dedi, sonra kalktı ve onlarla beraber gitti. Derken, Fatıma'yı da, kamı sırtına yapışmış, gözleri çukurlaşmış bir biçimde, odasında buldu. Bu da, onu üzdü.. Bunun üzerine Cebrail (a.s) inerek, "Ey Muhammed, Allah, ehl-i beytin hakkında seni tebrik ediyor" dedi ve ona, sûredeki bu ayetleri okuttu."
Birinciler, (yani ilkin zikredilen Mu'tezilîler) ise şöyle demektedirler: "Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, mahlûkatı denemek ve imtihan etmek için yarattığından bahsetmiş, daha sonra da herkese hidayet yolunu gösterdiğini ve engelleri ortadan kaldırdığını beyan etmiş, sonra da insanların "şükreden" ve "küfrân-ı nimette bulunan; kâfir" diye bölündüklerini söylemiş, kafirlerle ilgili olan tehdide yer vermiş, peşinden de, şükreden kimseye bir va'd olmak üzere, "Muhakkak iyi kimseler... içerler..." buyurmuştur ki, bu sigalar, çoğul sığalardır. Dolayısıyla, bütün şükredenleri ve bütün iyi kimseleri içine alan bir ifadedir. Bu gibi ifadeleri tek bir şahsa tahsis etmek mümkün değildir. Çünkü, sûrenin başından buraya kadarki nazmı, bu ifadenin, ebrâr ve itaatkarlardan olan herkesin durumunu beyan eden bir ifade olmasını gerektirir. Şimdi, kalkar da biz bunu, tek bir şahsa tahsis edersek, bu sûrenin nazmı bozulur. Bir de, bu sıfatları taşıyanlar, meselâ ifadelerinde olduğu gibi, çoğul sigasıyla ifade edilmişlerdir. Binâenaleyh, ayetin bu ifadesini, belli bir topluluğa tahsis etmek, zahirin hilafına bir harekettir. Ali Ibn Ebî Talib (r.a)'in, bu ifadesinin muhtevasına girdiği inkar olunamaz. Ne var ki, Ali ibn Ebî Talib, Allah'a itaat edenlerin hallerine delâlet eden tüm ayetlerin muhtevasına da girmektedir. Binâenaleyh, AH ibn Ebî Talib, bu ayetin muhtevasına girdiği gibi, sahabe ve tabiunun müttakileri de, bunun muhtevasına girmektedir. Binâenaleyh, bu durumda böyle bir tahsiste bulunmanın kesinlikle bir manası kalmaz... Meğer ki "Bu sûre, Hz. Ali'den, özel bir taatin sadır olduğu sırada nazil olmuştur" denilsin. Fakat, usûlü'l-fıkıhta, "Nazarı dikkate alınan şey, sebebin hususiliği değil, lafzın umumîliğidir" şeklinde bir düstur yer almıştır.[44][44]

Muhtacı Doyurmanın Önemi

Bu ayetin hususen, Ali İbn Ebi Talib hakkında nazil olduğunu söyleyenler, "Cenâb-ı Hakk'ın, ayeti ile, Hz. Ali'nin yaptığını rivayet ettiğimiz miskini, yetimi ve esiri doyurmasının kastedildiğini" söylemişlerdir. Ayetin, bütün "ebrâr iyi kullar" hakkında genel bir ifade olduğunu söyleyenlere gelince, onlar şöyle demektedirler: Yemek yedrirmek, muhtaç kimselere iyilik etmekten ve her ne suretle olursa olsun onlara iyi ve adil davranmaktan ibarettir. Velevki bu iş, bilfiil yemek yedirme ile olmasa bile... Bunun İzahı şudur: İhsan (iyilikte bulunma) çeşitlerinin en kıymetlisi, yemek ile olanıdır. Bu böyledir, zira bedenlerin kuramı ve yapısı, taam ile kaimdir. Hayat da, yeme ile devam eder. Bunun dışında kalanların olmaması durumunda, hayatın devam edeceği düşünülebilir. Binâenaleyh, taam ile yapılan ihsan, ihsan çeşitlerinin en kıymetlisi olunca, Cenâb-ı Hak pek yerinde olarak, bunu söylemek suretiyle bütün faydalı şeyleri ifade etmek istemiştir ki, "yemek el-eklu" maddesi ile, bütün faydalı şeylerin ifade edilmesi durumunda bunu destekler. Meselâ, bu cümleden olarak bir kimse malını tüketileceği diğer yerlerde tükettiğinde, "Falanca, malını yeyip bitirdi, tüketti.." denilir. Ve Cenâb-ı Hak da, "Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyen kimseler, karınlarında ateş yemişlerdir" (Nisa, 10) ve "Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin (tüketmeyin)"{Bakara, ise» buyurmuştur. Bütün bu ayetlerde eki (yemek) fiili kullanılmıştır). Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki, Allah Teâlâ, bu ebrârı, mallarını ihtiyaç sahiplerine, güçsüz ve aciz kimselere vermekle, onların yardımına koşmak sıfatıyla nitelemiştir.[45][45]

---

[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/335-336.

Alâ Hubbihi

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Buradaki "hû" zamiri, fUlaJi kelimesine raci olup, buna göre mana, "Ona duyulan arzuya ve ona olan ihtiyaca rağmen..." şeklinde otur ki, bu ifadenin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "... ve malını, o mah sevmesine rağmen... veren..." (Bakara, 177) ve "Sevdiklerinizden infak etmedikçe hirre ve takvaya ulaşamayacaksınız..." (Al-i İmran,192)ifadeleridir. Bu demektir ki, Cenâb-ı Hak bunları, "Kendilerinde ihtisas hali olmasına rağmen, başkalarını kendilerine tercih ederler..." (Haşr, 9) buyurduğu gibi, "Başkalarını kendilerine tercih etmek sıfatı ile..." nitelemiştir.

b) Fudayl ibn lyâz, tabirinin, "Allah'a olan sevgilerinden dolayı" takdirinde olduğunu, lâm'ın bazan, yerinde kullanıldığı gibi, 'nın da bazan Iam yerinde kullanılabileceğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, iyilikte bulunulması gerekli olan kimselerin çeşitlerine de yer vermiştir ki, bunlar şu üç sınıf kimsedir:

1) "Miskin." Miskin, "Bizatihi çalışıp çabalamaktan aciz olan, çalışıp çabalayamayan..." demektir.

2) "Yetim". Yetim, çalışıp çabalayanı ölen, böylece de, çalışıp çabalayan, öldüğü için, küçüklüğünden dolayı, geçimini teminden aciz kalan kimsedir.

3) "Esir". Esir, kendisine hiçbir faydası dokunmayan, çaresiz olan ve mülkiyeti (boynu) bulunduğu toplumda köle olarak alınan kimse demektir. Cenâb-ı Hakk'ın burada bahsettiği bu kimseler, 'Takat o, sarp yokuşu aşamadı. Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi? (O), kul azad etmektir. Yahut, bfr açlık gönünde yemek yedirmektir, yakınlığı olan yetime, yahut toprakta sürünen bir yoksula (miskine)"(Beled,11-16)ifadelerinde bahsettiği kimselerdir. Biz, daha önce, "miskin"in ne demek olduğu hususundaki ihtilafları ele almıştık.[46][46]

Esir

Ama, "esir"e gelince, alimler bu hususta da ihtilaf ederek şunları söylemişlerdir:

a) İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve Katade, bu ayette bahsedilen "esir"in, müşriklerden alınan esir olduğunu söylemişlerdir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), haklarını korumaları ve almaları için, müşrik esirleri, görevli olan ilgili şahsa gönderiyordu.. Bu böyledir, zira onları, imam, onların hakkındaki, boyunlarının vurulması, ya da lütfedilerek meccanen salıverilmeleri, yahut fidye karşılığı salıverilmeleri, yahutta köle olarak istihdam edilmeleri., yollarından birisiyle hükmedinceye değin yedirilip içirilmeleri gerekiyordu..

Bu ifade ile, kafir ya da müslüman olsun, herhangi bir esirin kastedilmiş olması da imkansız değildir. Çünkü, kafir olmasına rağmen yedirilip içirilmesi gerektiğine göre, bu iş, onun müslüman olması halinde haydi haydi vaclb olur.

---

[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/337.

[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/337-338.

Buna göre şayet, "Onun katli vacib olduğuna göre, (mutlaka öldürüleceğine göre), onu daha nasıl yedirip içirmek vacib olur?" denilirse, biz deriz ki: Bir halde, bir zaman diliminde onun kastedilecek olması, başka bir zaman diliminde yedirilip içirilmesine mani değildir. Ve, bir tür ceza ile cezalandırıldığında, başka bir tür ile de cezalandırılması gerekmez. İşte bundan dolayı, kısas yapılması gereken bir kimse hakkında ona, ölümden daha aşağı bir şeyin yapılması ve uygulanması güzel olmaz. Sonra, "Bu yedirme işi kime gerekir?" diye sorulacak olursa, imam (devlet reisi) onu yedirir, içirir. Eğer, o bunu yapmazsa, bu, bütün müslümanlara vacib olur.

b) Süddî de, ayetteki "esir" ile "memluk olan, başkasının mülkünde olan, satın alınmış" kölelerin kastedildiğini söylemiştir.

c) Esir, "garîm, borçlu" demektir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s) "Sana borçlu olan, senin esirindir. Öyleyse esirine güzel davran..." buyurmuştur.

d) Ayette bahsedilen esir ile, ehl-i kıblenin hapishaneye düşmüş olan kimseleri kastedilmiştir.. Bu, Mücâhid, Atâ ve Sald ibn Cübeyr'in görüşüdür. Bu husus, Ebû Said el-Hudrf yoluyla, merfû olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisinde de rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), ayetteki "miskin"in, fakir; "yetim"İn, babası olmayan kimse, "esir"in ise, hapsedilmiş köle olduklarını söylemiştir.

e) Esir, kişinin eşidir. Çünkü, hanımlar kocaları nezdinde, adeta birer esir (emanet edilmiş) gibidirler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) "Hanımlarınızın haklarını gözetme hususunda Allah'tan korkun.Çünkü, hanımlarınız sizin yanınızda adeta, (himayenize verilmiş) birer esirdirler" buyurmuştur. Kaffâl da şöyle der: Ayetin bu lafzı, ileri sürülen bütün bu manalara gelebilecek olan bir lafızdır. Çünkü, bu kelimenin kök anlamı, "kayışla, kemerle bağlamak"tır. Esiri hapsetmek için, ona bu işlem uygulanırdı. Daha sonra, ister böylesi bir kemerle bağlansın, ya da bağlanmasın, bu kimselere esir denilmeye başlanmıştır. Binâenaleyh bu demektir ki, kelimenin manası, "hapsetme, engelleme" manasına varıp dayanır.

Bil ki, Allah Teâlâ, ebrâr'ın, bu muhtaç kimselere lütufta bulunup iyilik ettiklerini zikredince, ebrâr'ın bu işi yaparken şu iki maksadı gözetlediklerini de beyan etmiştir:

a) Allah'ın rızasını kazanmak. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz sizi ancak, Allah rızası için yediriyoruz.." ayetinden kastedilen husustur.

b) Kıyamet gününün dehşetinden sakınmak.. Bu da, "çünkü biz, Rabbimizden, o asık suratlı ve çetin günden korkarız.." derlerdi" ayetinden anlaşılan husustur. Burada şöyle birkaç mesele vardır:47[47]

Birinci Mesele

Ayetteki, ifâdeleri hususunda şu muhtemel üç izah yapılabilir:

a) Bu ebrâr, bu sözleri ya o muhtaç kimseleri aynısıyla, yahut da teşekkür etmek suretiyle, mukabelede bulunmaktan men etmek için lisanlarıyla söylemişlerdir. Çünkü ebrârın bu iyilikleri sırf Allah rızasını elde etmek için yapılmıştır. Dolayısıyla, iyilikte bulundukları kimselerin karşılık vermesinin bir manası yoktur... Yahut da, onlar bu sözleri, bu söz, Allah'a son derece ihlaslı sarılmış kimselerin böyle yapması gerektiğine dikkat çekmek ve bu eğitim ve terbiyeyi sağlamak için söylemişlerdir. Böylece bu yolda, diğerleri de onlara uysunlar, onları izlesinler...

b) Onlar, bunu (yani başkalarına örnek olmayı) kastetmişlerdir.

c) Bunun, her ne kadar onlar, dilleriyle bu konuda bir şey söylememişlerse de, kalblerindeki inancı ve niyetlerinin doğruluğunu beyan eden ve ortaya kayan bir ifade olmasıdır. Mücahid, "Bunu onlar söylemediler. Ne var ki, Allah Teâlâ, onların bu niyet içinde olduklarını biliyordu. Dolayısıyla işte bundan dolayı onları övdü, methetti..48[48]

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/338-339.

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/339.

İkinci Mesele

Bil ki, başkalarına yapılan iyilik bazan, Allah için, bazan ya bir karşılık, yahut da övgü ve medhe mazhar olmak için, bazan da her ikisi için yapılır. Ama bu, şirktir. Allah katında makbul olansa, birincisidir. Diğer iki kısım ise, makbul değil, merdûddur. Çünkü Allah, "Ey iman edenler, malını bir gösteriş uğruna infak eden kimse gibi, verdiğiniz sadakaları başa kakmak suretiyle, boşa çıkarmayınız..."(Bakara,264) ve "İnsanların mallarında artış olması için faiz (cinsin)den verdiğiniz şey, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekat ise, sevablarım kat kat artıranlardır" (Rum, 39) buyurmuştur. Teşekkürde bulunmalarını beklemenin de, başa kakma veya eziyyet etme türünden olduğunda şüphe yoktur. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, o kimseler, "Biz size ancak, Allah rızası için yediriyoruz" dediklerinde, burada, bu kimselerin müşterek olarak, hem Allah rızası için, hem de diğer maksatlar için yedirmiş olmaları ihtimali kalmıştır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, pek yerinde olarak böyle bir ihtimali de, "Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür isteriz..." ifadesiyle bertaraf etmiştir.49[49]

Üçüncü Mesele

"Şükür" ve "küfür", tıpkı şükr ve küfr kelimeleri gibi, iki masdar olup, duhûl ve hurûc veznindedirler. Bu, bir grup dilcinin görüşüdür. Ahfeş de, "Cenâb-ı Hakk'ın, ayetinden dolayı, "İstersen "şükûr'ü", "şükredenler"; "küfûrü "kâfir olanlar" anlamına atabilirsin. Ki, bu kelimeler tıpkı, gibi olmuş olur. İstersen, tıpkı ifadelerinde olduğu gibi, çoğul anlamında tekil bir masdar kabul edersin" demiştir.

Ahiret Müeyyidesi

Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü biz, Rabbimiz’den... korkarız" ifadesi hakkında şu muhtemel iki izah yapılabilir:
1) "Bizim, size alan bu iyiliğimiz, sizin karşılıkta bulunmanızı beklemek maksadıyla, o günün şiddetinden korktuğumuz içindir."
2) "Biz, sadaka vermek suretiyle, karşılık bekleme hususundaki Allah'ın cezasını nazar-ı itibare aldığımız için, sizden bir karşılık beklemiyoruz.
Buna göre ayet, "Allah Teâlâ bu kimselerin, adaklarını bihakkın yerine getirdiklerini bildirmiş ve bu adağı yerine getirme işini, sadece kıyametten korkma sebebine bağlamıştır. Bunların, yedirip içirmede bulunduklarını da nakledince, bunu da iki şeye, yani Allah'ın rızasının elde edilmesine ve kıyametten duyulan endişeye
bağladı...
Peki, bunun sebebi nedir? denilirse, biz deriz ki: "Adakları hakkıyla yerine getirme" işi, Allah'ın rızasını elde etme hakikatine dahildir. Bu böyledir, zira adak, insanın Allah'tan dolayı, kendisine vacib kıldığı, taahhüt ettiği şeydir. Binâenaleyh, bu böyle olunca, hiç şüphesiz buna sadece, kıyametten korkma endişesini ilave etmiş, peşinden gtirmiştir. Ama, yedirme işine gelince, bu, Allah'ın rızasını elde etme hakikatine talip değildir. Binâenaleyh, buna da, hem Allah'ın rızasını elde etme, hem de kıyametin dehşetinden sakınma arzusunu eklemiştir.50[50]

Suratı Asık Gün

Kıyamet gününün, mecaz olarak, "asık suratlı, burtarık" diye vasfedilmesi, şu iki yolla olur:
1) Onun, o gündeki şakî ve bedbahtlıkların vasfıyla nitelenmesi.. Bu tıpkı Arapların,

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/339-340.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/340.

"Gündüzün oruçlu..." demesi gibidir. Rivayet olunduğuna göre, kafir o gün hapsedilecek, Öyle ki, İki gözleri arasından (alnından), katranlar misali ter boşalacak..
2) O günün, şiddet ve dehşeti konusunda, yelelerini kabartmış bir arslana ya da, çok cesur kahraman bir kimseye benzetilmiş olması...51[51]

Altıncı Mesele

Zeccâc şöyle demiştir: "Tefsirlerde, kelimesinin manasının, suratı asıp, iki göz arasındaki kısmın (alnın) çatılması, toplanıp bir araya gelmesi anlamında olduğu zikredilmiştir." Sözüne devamla o, "Arapça'da bu caizdir. Nitekim Arapça'da, "Deve, kuyruğunu yükseltip iki yanını bir araya topladığından ve burnundan soluduğunda bu, denilir. Yani, jkjı fiilinin Arapça'daki anlamı, "toplamak, bir araya getirmek"tir" demiştir. Kelbîde, kelimesinin, "şiddeti ve sıkıntısı çok" anlamına geldiğini söylemiştir ki, bu aynı zamanda Ferrâ, Ebû Ubeyde, Müberred ve İbn Kuteybe'nin de görüşüdür. Nitekim Araplar, bu gün hakkında, o, günlerin en sıkıntılısı ve uzun süren en belalısı olduğu zaman "sıkıntılı gün sıkıntılı günler" deyimini kullanırlar. Vahidi, "Bu, kelimeye verilmiş bir mana olup, kelimenin tefsiri ise, ilkidir.." demiştir.52[52]

O Günün Şerrinden Korunanlar

İşte bundan dolayı Allah bu gümto şerrinden onlan korumuş, yüzlerine bir güzellik, yüreklerine bir sevinç vermiştir" (İnsan, 11).
Bil ki, Allah Teâlâ onların, Allah'ın rızasını talep etmek ve kıyamet korkusu gibi iki sebepten dolayı taat ve ibadetleri yaptıklarını nakledince, bu ayette de, onlara bu iki arzularını da verdiğini beyan etmiştir. Kıyamet dehşetinden korumasına gelince, bu, "Allah bu günün şerrinden onları korumuş" ifadesiyle murad edilendir. Allah Teâlâ, bu günün sıkıntılarını, senin de bildiğin gibi, mecazen "şer" diye isimlendirmiştir.
Bil ki, bu ayeti kerime, ahiret sıkıntılarının ancak azab ehline ulaşacağına delalet eden delillerden birisidir. Allah Teâlâ'nın rızasını talep ve etde etmeye gelince, bil ki Cenâb-ı Hak, onlara, bunun sebebiyle yüzlerine bir güzellik, kalplerine de bir sevinç vermiştir ifâdesinin tefsiri, daha (Furkan,75) kelimesinin tefsiri de, (Kıyame, 22) ayetlerinin tefsirinde geçmişti. kelimesindeki nekre ise, tefhîm ve ta'zim (o sevincin ne kadar mükemmel ve yüce olduğunu) ifade etmek içindir.53[53]

"Sabrettiklerine mukabil onları cennetle, ipekle mükafaatlandurmıştır" (İnsan, 12).
Bu ayetin manası, "Allah onları, başkasını kendisine tercih etme ve bunun neticesi olan açlık ve perişanlığa katlanma gibi zor şeylere dayanmalarına mukabil, içinde çok hoş yiyeceklerin ve harikulade giyeceklerin bulunduğu bir cennetle, bahçe ile ödüllendirmiştir" şeklindedir. Bu ifadenin bir benzeri de, "Oradaki (cennetteki) elbiseleri, ipektir.."(Hac, 23) ifadesidir. Ben derim ki, bu,ifâdesinden maksadın, sadece yedirip-içirmek olmadığına, bilakis bununla, yedirip içirmek, giydirmek vb. her türlü güzel davranışların kastedildiğine delalet etmektedir.54[54]

Cennetlikler Nimet İçinde

"Hepiniz, İçinde tahtlar üzerine yaslama olarak, orada ne bir güneş, ne de bir zemheri görmeyerek.." (İnsan, 13).
Cenâb-ı Hak onların yiyecek ve giyeceklerini zikredince, bundan sonra onların meskenlerini

---

[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/340.
[52] 52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/341.
[53] 53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/341.
[54] 54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/341-342.

tavsiye etmiştir. Buna göre, meskenlerde gözetilmesi gereken bazı hususlar vardır.

Birinci Husus: İçinde oturulan ve istirahat edilen yere gelince, Cenâb-ı Hak bunu, "Hepiniz, içinde, tahtlar üzerine kurularak..." ifadesiyle tavsif etmiştir. "oturma köşesindeki koltuklar.." demektir. Onlar, ancak bitişik ve yanyana oldukları zaman, adını alırlar.

kelimesinin mansub olmasının iki izahı vardır:

a) Ahfeş, bunun, hal olduğu için mansub olduğunu söylemiştir ki, buna göre mana, "Allah onları, içinde koltuklara kuruldukları halde bir cennetle ödüllendirdi" şeklinde olur. Nitekim sen, "Onlara, ayakta olarak bunu verdi.." dersin.

b) Yine Ahfeş, bunun medh üslubu üzere mansub olabileceğini de söylemiştir.

İkinci Husus: Bu da bizzat meskenin kendisiyle ilgili olup, Allah bunu da"Orada ne bir güneş, ne de bir zemheri görmeyerek..." ifadesiyle nitelemiştir. Bu ifade hakkında da iki izah şekli vardır:

a) Bu, "Bu meskenin, cennetin havası, sıcaklık ve soğukluk bakımından mutedildir" demektir.

b) Zemherîr, Tay lehçesinde ay (kamer) anlamına gelir. Sa'leb bu şekilde rivayet etmiş ve şu beytleri irşad etmiştir:

"Karanlığı iyice bulanıp simsiyah kesilmiş olan o (kendisi boyunca yol katetmiş olduğum) geceye yemin olsun. Bir gece ki, ay bile doğmamıştı.."

Buna göre ayetin manası, "Cennet pür aydınlık olup, onda, ne güneş ne de aya ihtiyaç duyulur." şeklinde olur.55[55]

Kolayca Toplanan Meyveler

"Ve gölgeleri onlara yakın, meyveleri de emirlerine (her an ve her surette) boyun eğdirilmiş olarak" (İnsan, 14).

Üçüncü Husus: Bu, o bahçenin havasının gayet temiz olmasıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak onu, "Ve gölgeleri onlara yakın..." ifadesiyle vasfetmiştir. Ayetle ilgili iki soru bulunmaktadır.

Birinci Soru: kelimesinin mansub olmasının sebebi nedir?

Cevap: Ahfeş, Kisaî, Ferra ve Zeccac, bu hususta iki izah sekli zikretmişlerdir:

a) kelimesine atfedildiği için mansub olması.. Nitekim sen, "Evde, yaslanmış ve üzerine de tüller indirilmiş olarak, Abdullah vardır" dersin. Çünkü Cenâb-ı Hak buyurunca, bu, onların zikriyle ilgili olmuştur.

b) Bu kelime, ... ifadesinin mahalline atfedildiği için mansubtur. Bu ifadenin takdiri ise, "orada, ne bir güneş, ne de zemherir görmeksizin.." şeklindedir. cümlesine gelince, ufadenln başına, onlar için iki hususun birden bulunduğunu ifade etmek üzere, harfi gelmiştir.

Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Allah onları, orada onlar sıcaklık ve soğuktan uzak olma ile, ağaçların gölgelerinin onlara yakıcı olması gibi rahatlıkları bir araya toplamış oldukları halde, bir cennet ile ödüllendirdi./'

c) kelimesiyle.. Buna göre de mana, "Allah onları, yakın olan bir cennet ile ödüllendirdi" şeklinde olur. Bu cevaba göre, kelimesi, mahzuf olan bir mevsufun sıfatı olur. Buna göre sanki, "Allah, sabretmelerine mukabil onları, bir cennet ve ipek elbiselerle Ödüllendirdi. Bir de, gölgesi üzerlerine yakın olan, başka bir cennetle..." buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü onlara iki cennet va'dedilmişti. Bu böyledir, çünkü onlar, "Muhakkak biz, Rabbimizden korkuyoruz.."(İnsan, 10) ayetinin delaletiyle, Rablerinden korkmaktadırlar. Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbinin makamından korkan herkese iki cennet vardır.."(Rahman, 46) ayetinin delaletiyle de, Allah'tan korkan herkese iki cennet vardır.

Bu kelime, merfu olarak da okunmuştur. Ku buna göre; kelimesi mübteda, kelimesi ise, haberdir. Meydana gelen bu cümle ise, hâl mahallindedir. Buna göre mana, "Gölgeleri onların üzerine yakın olduğu bir durumda, onlar orada, ne bir güneş, ne de bir serinlik görürler (görmezler).." şeklinde olur.

İkinci Soru: Gölge, ancak güneşin bulunduğu yerde olur. Şayet, cennette güneş yok ise,

---

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/342-343.

daha gölge nasıl olur?

Cevap: Bundan murad şudur: Bu, "Cennetin ağaçları öylesi bir konumda bulunurlar ki, şayet orada güneş olsaydı, bu ağaçlar onları güneşten korurdu.." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Meyveleri de emirlerine boyun eğdirilmiş olarak..." ifadesine gelince, alimler cJlJi kelimesi hakkında iki izah şekli zikretmişlerdir:

1) İbn Kuteybe, kelimesinin, "yaklaştırılmış" anlamına geldiğini, bunun da, üstü pek yüksek olmadığında söylenilen kelimesinden gelmekte olduğunu söyler.

2) Bu, "O, emre amade kılınmıştır. Ne zaman dilerlerse, devşirilmesi kolay olur, güç olmaz.." demektir. Berâ İbn Âzib de, "Bunlar onlara amade kılınmıştır. Bu sebeple onlar, ona istedikleri zaman ulaşıp, dilediklerinde onu elde ederler. Binâenaleyh, bu, ayakta yiyene de, oturarak yiyene de, yan üstü yatmış olarak yiyene de sıkıntı vermez.56[56]

Cennetliklere Sunulan Hizmet

Bil ki, Allah Teâlâ, onların yiyeceklerini, giyeceklerini ve meskenlerini tavsif edip niteliklerini ortaya koyduktan sonra, müteakiben içeceklerini tavsif etmiş, ama içecekleri o şeyden önce, kendisiyle içtikleri o kanların nasıl olduğunu, niteliklerini zikretmek üzere şöyle buyurmuştur:57[57]

"Onlara gümüşten billur kablar, kupalar dolaştırılır. (Evet), gümüşten, (yaratılmış) billurlar ki, miktarlarını (sakiler) tayin etmişlerdir" (İnsan. 15-16).

Ayetle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, "Altın tepsiler ve destilerle hizmetçiler onların etrafında dolaşırlar" (Zuhruf. 71) buyurmuştur, bu ayette geçen "tepsi, çanak, tabak" anlamına gelir. Çanakta ise, genelde, yemek yenilir. Binâenaleyh, onların içinde yemek yedikleri kab altından olunca, içinde içeceklerini içtikleri kabın altından daha kıymetli olması gerekir. Çünkü, örfe göre, su içilen kab, içinde yemek yenilen kabtan daha temiz, daha kıymetlidir. Şimdi, zikrettiğimiz bu ayet, onların içtikleri kabın altından olduğuna delalet ettiğine göre, peki Cenâb-ı Hak daha nasıl burada, bu kabın gümüşten olduğunu söylemiştir?

Cevap: Bu iki ifade (ayet) arasında bir tezad yoktur. O halde bu demektir ki, onlar, bazan altın kabtan, bazan da gümüş bir kabtan su içerler.

İkinci Soru: ile arasında ne fark vardır?

Cevap: Dil alimleri, kelimesinin, kulpu olmayan testi, sürahi... olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, bu ifadenin, onların su içtikleri bu kabların, tıpkı bir kadeh gibi olan bir kab ibrik ve testi gibi, kendisinden o kaba, kadehe dökülen kûb olması muhtemeldir.

Üçüncü Soru: Ayetteki fiilinin manası nedir?

Cevap: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, (Yasin, 82) ifâdesindeki gibidir. Yani o kabların, ilginç bir yaratılışta olduklarını, birbirine zıt, farklı iki maddenin sıfatını beraber taşıdıklarını bildirmek için, "O kablar, Allah'ın oldurması ve tekvini ile, billurlar haline gelmişlerdir" demektir.

Dördüncü Soru: Bu kübler, nasıt hem gümüşten, hem de billurdan tekevvün etmişlerdir?

Cevap: Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Lünyada, kavarîr-billur, sırça-kumdan elde edilir. Ama, cennetteki billur kapların aslı ise, cennet gümüşüdür. Binâenaleyh Allah Teâlâ, o kesîf ve yoğun kumu, saf saydam bir cam haline getirmeye kadir olduğu gibi, cennet gümüşünü de saydam bir billur kab haline getirmeye de kadirdir. O halde, bu ayetin zikrediliş maksadı, cennet billurlarınırrdünyadaki billurlara nisbettnin, tıpkı cennet gümüşünün dünyadaki kuma nisbeti gibi olduğuna dikkat çekmektir. Dolayısıyla, nasıl ki bu iki temel madde arasında bir kıyas yapılmazsa, saflık ve letafet, saydamlık bakımından da, bu iki billur arasında bir nisbetin olmadığı, rahatlıkla söylenebilir.

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/343-344.

57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/344.

2) İbn Abbas, "Cennetteki şeylerin dünyada, sadece isimleri vardır. Durum böyle olunca, o gümüşün mükemmelliyeti, kalıcılıkta, temizlikte, berraklıkta ve kıymetinde yatmaktadır. Ancak ne var ki, bu gümüşün maddesi çok kesiftir. Billurun mükemmel oluşu ise, şeffaflığında ve berraklığındadır. Ne var ki, çabuk kırılır. O halde cennetin kabları, kendisinde gümüşten, kalıcılığın, temizliğin ve cevherin kıymetliliği; billurdan da, saflığın ve şeffaflığın yer aldığı bir kabtır.

3) Bu kablar, gümüştür. Ne var ki, bunlar, aynen bir billurun saflık ve berraklığındadır. Allah'ın kudreti açısından, bu iki vasfın birlikte bulunması uzak görülecek bir ihtimal değildir.

4) Ayetteki, ile kastedilen, onun cam oluşu değildir. Çünkü, Araplar, içinde su içtikleri yuvartağımsı ince ve saf olan kablara, "karûre" adını verirler.. O halde, ayetin manası, "yuvarlak, berrak, saf ve ince gümüşten yapılmış kupalar, kulblu testiler ile" şeklinde olur.58[58]

Kavarîr Kelimesinin Okunuşu

Beşinci Soru: Ayetteki, kelimeleri nasıl okunmuşlardır?

Cevap: Bunların her ikisi tenvinsiz olarak; birincisi tenvinli olarak ve her ikisi tenvinli olarak okunmuşlardır. Bu tenv/n, ıtlak (ışbâ") elifinden bedeldir. Çünkü bu, elif-i fasıladır. İkincisinde de, birincisine uyularak böyle okunmuştur. Zira bu, birincisinden bedeldir ve bedel, mûbdelin mlnh'e uyar. takdirinde oimak üzere, ikincisi şeklinde de okunmuştur, ifâdesi, ifadesinin sıfatıdır.

Ayetteki, "(Onların) miktarlarını (sakiler) tayin etmişlerdir" ifadesiyle ilgili olarak şöyle üç mesele var:59[59]

Birinci Mesele

Müfessirler, ayetin manasının, "içmeleri daha lezzetli olsun diye onlar, bu kadehleri ne fazla ne eksik olmaksızın, sadece onların kanacakları ölçüde doldururlar" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Rebî b. Enes de, "Taşınması ağır olur diye, bu kaplar avuca sığacak Kadardırlar, daha büyük değildirler" demiştir.60[60]

İkinci Mesele

Kişinin su içtiği bu kaplarda en çok görmek istediği şey, şeffaflık, temizlik ve şekildir. Bunların şeffaf oluşunu, Hak Teâlâ, "kavavîra" (billurlar) ifadesi ile, temiz oluşlarını "gümüşden..." ifadesiyle, şeklini de, "Miktarlarını (sâkîler) tayin etmişlerdir.." ifadesiyle anlatmıştır.61[61]

Üçüncü Mesele

Kadehleri böyle tayin ve takdir eden kimdir? Bu hususta şöyle iki görüş ileri sürülebilir:

a) Bunlar, "Onlara... dolaştırılır" ifadesinin bahsettiği, o dolaştıranlardır. Bu böyledir. Çünkü o dolaşıp, kadehleri dolaştıran sâkîler, bu içecekleri, içenlerin kanacakları miktarlarda ölçüp verirler.

b) Bunlar, içenlerin kendileridir. Çünkü onlar, arzu ettikleri kadar içki hemen geliverir.

Bil ki Allah Teâlâ, onların içecekleri kapların niteliklerini belirtince, bundan sonra da içtikleri şeyin özelliklerini belirtmek için şöyle buyurmuştur:62[62]

---

[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/344-346.

[59][59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/346.

[60][60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/346.

[61][61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 346.

[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/346.

"Orada onlara, katkısı zencebil olan bir kadeh içirilir" (İnsan, 17).
Araplar, içecekleri şeylere zencebil katmayı severler. Çünkü bu, o içecekte bir tür acı meydana getirir, boğazda durma (tadını bir müddet hissetme) özelliğini kazandırır. Binâenaleyh böyle olunca, Allah Teâlâ cennetliklerin içeceğinin de böyle olduğunu bildirmiştir. Fakat bunun mutlaka ve mutlaka son derece hoş birşey olması gerekir Çünkü İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın Kur'ân'da, cennette olacağını bildirdiği şeylerin, dünyada sadece isimleri var" demiştir. Bu husustaki sözün tamamını, (insan, 5) ayetinin tefsirinde söyledik.63[63]

Selsebîl Pınarı

"(Bu), orada, selsebîl adı verilen bir pınardır" (İnsan, 18).
Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir kaç mesele var:64[64]

Birinci Mesele

İbnu'l-A'rabî, "Ben selsebîl kelimesini ancak Kur'ân'da gördüm. Binâenaleyh bu kelimenin bir iştikakı (türediği bir kök) yoktur" demiştir. Ekseri alimler, "İçimi ve boğazdan geçişi kolay tatlı sular için Arapça'da, içecek hakkında selsel, selsâl ve selsebîl sıfatları kullanılır. Şu halde, bu kelimenin terkibine bâ harfi ilave edilerek, kelime beş harfli oluvermiş. Delifi ise, bu suyun son derece içimi kolay ve hoş oluşudur" demişlerdir. Zeccâc, "Arapça'da, "selsebîl", son derece akıcı ve hoş olan şeylerin sıfatı olarak kullanılır. Dolayısıyla ayette bu kelimenin yeralış hikmeti, o cennet İçeceğinin, zencebil tadında olup, kendisinde boğaza durma özelliğinin bulunmadığını belirtmektir. Çünkü boğazda durmanın zıddı, akıcı olmak kolay yudumlanmadır. Bunlar, Hz. Ali (r.a)'nin, bu ifadenin "Sen ona gidecek yolu sor manasına geldiğini söylediğini ileri sürmüşlerdir. Ama. bu uzak bir ihtimaldir. Fakat "selsebîl" diyen bir kimse, bununla tıpkı, denilmesinde olduğu gibi (ki bu öze! isim olduğu halde, fiil cümlesi gibidir), bir gözenin özel ismini kastetmiş olabilir. O gözeye, pınara, bu ad verilmiştir. Çünkü ondan ancak, oraya amei-i salih İşleyerek, gidecek yolu soranlar" içebilir.65[65]

İkinci Mesele

"Ayn" kelimesinin mansub oluşu hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, "zencebîl" kelimesinden bedeldir.
b) "İhtisâs"dan ötürü mansubtur.66[66]

Üçüncü Mesele

"Selsebîlen" kelimesi, ayet başı olduğu için "munsanf" olmuş. Böylece de tıpkı, Kur'ân'daki, (Ahzab, 10) ve (Ahzab.67) kelimeleri gibi olmuş olur. Ahzâb Sûresi'n de, bunların izahı yapılmıştır.67[67]

İnci Gibi Hizmetçiler

Bil ki Allah Teâlâ bundan sonra da, o meclislerde kimlerin hizmet ettiğini belirtmek üzere şöyle buyurmuştur:

63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 346-347.
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/347.
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 347.
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/347.
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/348.

"Onların etraflarında her dem taze çocuklar dolaşır ki sen onlan gördüğün zaman saçılmış birer inci sanırsın" (İnsan, 19).

Bu ifadenin tefsiri, Vakıa Sûresi'nde geçmiştir. Doğruya en yakın olan, bununla onların, daha fazlasının istenemeyeceği bir hizmet içinde olmalarının kastedilmiş olmasıdır. Bu, onların hep hayat, hep böylesine güzel, hep böyle uygun ve güzel hizmete devam üzere olduklarını anlatır. Ferrâ şöyle demiştir: "Arapça'da, bileziklerle süslü, küpeli olana "muhalled" denilir. Niftaveyh, İbnu'l-A'râbl'nin, "muhaltodun" kelimesine, "süslenmiş" manası verdiğini rivayet etmiştir.

Bu cennet hizmetçilerinin taşıdığı bir üçüncü sıfat da "Sen onlan gördüğün zaman, saçılmış birer İnci sanırsın" ayetinin beyan ettiği husustur. Ayetteki bu teşbihin, ne çeşit bir teşbih olduğu hususunda da şunlar söylenmiştir:

a) Bunlar, güzellikleri, renklerinin saflığı, meclislerde ve konaklarda çeşitli hizmetleri görürlerken etrafa yayılıp dolaşmaları hususunda, etrafa saçılmış incilere benzetilmişlerdir. Eğer bunlar, saf halinde, dizi dizi olsalardı, o zaman dizilmiş incilere benzetilirlerdi. Baksana Hak Teâlâ da, "Onların etrafında ... dolaşırlar yani dağılırlar.)" buyurmuştur. Binâenaleyh onlar, hep dolaştıklarına göre, saçılmış-dağılmış olurlar.

b) Onlar, sedefinden (kabuğundan) çıkarılmış olan o nemli incilere benzetilmişlerdir. Çünkü inciler bu anda, daha güzeldir ve suyu da (parlaklığı da) daha fazladır.

c) Kadî şöyle der: "Bu çok ilginç ve güzel bir teşbihtir. Çünkü inciler, dağınık ve saçılmış olduklarında, bir kısmının ışığı, diğerinin üzerine düşüp aksettiği için, çok güzel bir manzara arzederler ve bir arada (dağılmamış) vaziyetteki hallerinde olmayan bir güzellik arzetmiş olurlar.68[68]

Cennetteki Muazzam Mülk

Bil ki Allah Teâlâ, cennetliklerin hallerini tafsilatlı bir biçimde anlatınca, bunun peşinden orada, bu anlatılandan, daha büyük, daha üstün başka nice şeylerin de bulunduğuna İşaret etmek üzere, şöyle buyurmuştur:69[69]

"Orada (her nereyi) görsen, büyük bir nimet ve büyük bir saltanat görürsün" (İnsan, 20).
Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:70[70]

Birinci Mesele

Buradaki (görsen) fiilinin mef'ulü var mıdır? Bu hususta şu İki görüş ileri sürülebilir:

1) Ferrâ şöyle der: "Ayetin takdiri "Orada olan şeyleri gördüğünde..." şeklindedir. Buraya bir takdiri uygun olur. Bu tıpkı, "Aranızda olan şeyler, bağlar" takdirinde olmak üzere, "aranızda" (En-âm, 94) buyurması gibidir." Zeccâc ise burada böyle bir edatı takdir etmenin caiz olamayacağını, çünkü bu takdirde nin salı, 'nın ism-i mevsul olacağını, dolayısıyla da, mevsûlü hazfedip, "sıla"yı bırakmanın caiz olamayacağım söyler.

2) Bu "görme" fiilinin, açık veya mukadder bir mef'ûlü yoktur. Buna mef'ûl getirilmeyişinin maksadı ise, umumî mana ifade etmesi içindir. "Sen orada bir görme imkanı bulduğunda..." denilmek istenmiştir. Bu da, "Gören kimsenin gözü orada, nereye isabet etse, alabildiğine nimetler ve büyük mülkler görür" demektir. Ayetteki (orada) kelimesi zarf olarak nasb mahallinde olup, "cennette" demektir.71[71]

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/348.
69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/349.
70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/349.
71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/349.

İkinci Mesele

Bil ki dünyevî lezzetler, şu üç kısma münsahırdır:
a) Arzu ve şehvetleri yerine getirme,
b) Öfkenin gereğini yerine getirme ve
c) Kendisiyle mal ve makam sevgisinin ifade edildiği, hayalî-maddî olmayan lezzetler. Bunların hepsi de önemsiz şeylerdir. Çünkü değersiz canlılar da, bunlardan herbirinde, insanlar müşterektir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın burada bahsettiği o büyük mülk ve saltanatın, mutlaka ama mutlaka bu önemsiz ve değersiz lezzetlerden başka olması gerekir. Bu da kişinin nefsinin, melekût âleminin kutsiyyeti ile nakşedilmesi (süslenmesi) ve Hz. Lâhut'un celali ile bezenmesi ile ancak mümkündür. Fakat bunu kelamcıların prensiplerine göre ele alırsan, şu izahlar yapılabilir: Bu, saygı (ta'zîm) ile içice olan bir mükafaat ve bir yararlanma demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak önceki ayetlerde, bu faydalanmayı ayrıntılı olarak anlatmış; bu ayette de, bunda ayrıca bir ta'zîm bulunduğuna işaret etmiştir ki bu, "Cennetliklerden her biri büyük bir padişah gibidir" demektir.
Kimi müfessirier de, buradaki ifadeyi, önceki ayetlerde bahsedilenlerden daha ileri bir fayda ve mükafaat manasına almışlardır.
Nitekim İbn Abbas (r.a), "Bunların güzelliğini ve hoşluğunu hiç kimse anlatamaz" derken, "Makam bakımından csnneîttkterto en düşüğünün mülkü bin yıtda geçilebilecek bir alanı kaplar. Bununla beraber bu mülkün, en yakını da, en uzağı da görülebilir" denilmiştir. Bu ifadeye, "zevali olmayan bir mülk" manası verildği gibi, "cennetlikler o mülkden her neyin olmasını isteseler onun olacağı bir mülk" manası da verilmiştir. Yine kimileri ayetteki bu kelimeyi, "ta'ztm" (saygıdeğer bir mülk) manasına almışlardır. Bu cümleden olarak Kelbî şöyle der: "Allah katından bir elçinin ona giyme, yeme, içme ve bir takım hediye gibi ikramları getirir. Girmek için izin ister. Allah Teâlâ'nın tertemiz mukarreb meleklerinden olan elçisi bile, izin istemeksizin kesinlikle onun yanına girmez."72[72]

Üçüncü Mesele

Bazıları buradaki, "Görsen" hitabının, özellikle Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir hitab olduğunu söylemişlerdir. Delili ise şudur: Bir adam Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Eğer cennete girersem, bu iki gözüm, senin gözlerinin gördüklerinin hepsini görecek mi?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Evet" dedi. Bunun üzerine adam ağladı ağladı sonunda öldü. Bazıları da, bu hitabın herkes için genel bir hitab olduğunu söylemişlerdir.73[73]

Cennetliklere Alt Bazı Nimetler

"Üzerlerinde ince ve kaim ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir" (İnsan, 21).
Ayetle ilgili birkaç mesele var:74[74]

Birinci Mesele

Nafî ve Hamza, yâ'nın sükunu ile şeklinde; diğerleri yâ'nın fethası ile şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraatin izahı şudur: mübteda onun haberidir. Buna göre mana, "Onların üst elbiseleri, ince ipekten olan elbiselerdir" şeklinde olur. Eğer, müfred, ise cemidir. Mübteda müfred olduğunda haberi cemi gelmez" denilirse, biz deriz ki: "Mübteda olan bu kelime, hernekadar lafzan müfred ise de, mana itibanyla cemidir. Bunun bir benzeri de (Mü'minun, 87) ve

---

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/349-350.
73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/350.
74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/350.

(En'âm, 45) ayetleridir. Binâenaleyh masdar yerine konulduğu için ism-i fail müfred olarak getirilmiştir.
İkinci kıraata, yani yâ'nın fethası ile şeklindeki okunuşa gelince, alimler bu hususta şu üç izahı yapmışlardır:
a) Bu ifade zarf olarak mansubtur. Çünkü "üst" manasına gelince i'rab bakımından "fevk" (üst) kelimesine uygulanan şey uygulanmıştır. Bu tıpkı (Enfal, 42) ayetindekı "esfele" gibidir. Bu Ebû Ali el-Fârisî'nin görüşüdür.
b) Bu kelime hal olarak mansubtur. "Hal" olması durumunda da şu izahlar yapılabilir:
1) Ebû Ali el-Farlsî şöyle der: Kelamın takdiri, "üst elbiseleri ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler olduğu halde, "Allah onlara bir güzellik, bir sevinç vermiş"(İnsan. n> şeklindedir.
2) Kelamın takdiri, "üst elbiseleri... olduğu halde, "Allah sabrettiklerine karşılık onları cennetle, ipekle mökafaatlandırmıştır" (insan, 12) şeklindedir.
3) "Bu iyi insanların üst elbiseleri... olduğu halde, "etraflarında her dem taze çocuklar dolaşır" (insan, 19).
4) "üst eibiseiari ... olduğu halde, "sen onları seçilmiş birer inci sanırsın" (İnsan, 19). Binâenaleyh ilk üç takdire göre, o elbiseler, ebrânn elbisesi; dördüncü takdire göre de o taze çocukların elbisesi olmuş olur.
c) Bu, "üst elbiseleri... ipek olan, bir nimet ve mülk ehli kimseler görürsün" demektir.75[75]

İkinci Mesele

Nâfî ve Âsim, her iki kelimeyi de merfu olarak eklinde okurlarken Kisâî ve Hamza her ikisini de mecrur (kesreli) okumuşlardır. İbn Kesir, kelimesini mecrur, "istebrak" kelimesini merfû okurken; Ebû Amr ve Abdullah b. Âmir de, kelimesini merfû, "istebrak" kelimesini mecrur olarak okumuşlardır. Velhasıl kelimesi, hem merfu hem mecrur olaraknkunabilmektedir, Merfu okunuşuna gelince, sen bunu "siyâb" kelimesinin sıfatı kabul ederek böyle okursan, bu açıktır. Bu durumda cemî bir kelime cemî bir kelimeye sıfat olmuş olur. Ama mecrur okunuşunda, "sündüs" kelimesiyle "cins" murad edildiği için, cemî manasında bir kelime olduğundan, onun sıfatı olarak mecrur kılmış olursun. Ahfeş, kendisiyle "cins" manası murad edilen lafzı, cem? bir kelimeyle sıfatlamayı caiz görmüştür. Nitekim bir darb-ı mesel olarak, "insanları sarı dinar ile beyaz dirhem
yoldan çıkarmıştır" denilmiştir. Fakat Ahfeş, böyle sıfat getirmenin çirkin-uygunsuz olduğunu söylemiş ve buna delil olarak da şöyle demiştir: "Araplar müfred kalıbında olan cemilen, müfred gibi kullanırlar. Mesela, (Beyaz çakıl) derler. Kur'ân-ı Kerim'de de mesela, (Yeşil ağaç) (Yasin, 80) "Kökünden sökülmüş hurma kütükleri.." (Kamer, 20) denilmiştir. Çünkü araplar, bu tür cemilerin sıfatlarını müfred getirirler. O halde cemi manasında olan müfredin sıfatının da müfret getirilmesi daha uygun olur.76[76]

İstebrak ve Sündüs

kelimesinin hem merfu, hem mecrur okunmasına gelince; merfu okunuşu, "siyâb" kelimesi üzerine atfedilmesinden ötürüdür. Buna göre sanki "ince ve kalın ipek elbiseler.." denilmek istenmiştir. Mecrûr okunuşu ise, "siyâb" kelimesinin (atıf yoluyla) buna da izafeti düşünülmesinden dolayıdır. Buna göre sanki, "İnce ve kalın ipekten olan elbiseler" denilmiştir. Binâenaleyh "slyâb" (elbise) kelimesi, bu iki cins isme de muzaf kılınmıştır. Nitekim "ipek ve keten elbiseler" denilir. Bunun böyle olduğunun delili ise, (Kehf, 31) ayetidir. Bil ki bu ayetin geniş izahı Kehf Sûresi'ndeki son ayette geçmiştir.77[77]

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/350-351.
76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/351.
77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/351-352.

Üçüncü Mesele

"Sündüs", ince ipek; "istebrak" ise kalın ipek demektir Bütün bunlar, "Orada elbiseleri ipektir (Hacc, 23) ayetindeki "ipek" muhtevasına dahildirler. Daha sonra bu elbiselerin, o muhtevasına dahildirler. Daha sonra bu elbiselerin, o muhalled (süslü) vildanların (genç cennet hizmetçilerinin) elbiseleri olduğu söylendiği gibi, "Hayır, bunlar o ebrârın (cennetliklerin) elbiseleridir" de denilmiştir. Ne olursa olsun, bu demektir ki onlar, bir kat elbise giyiyorlar. Ama en iyisi en üste giydikleri elbiselerdir. İşte bundan ötürü, "Üzerlerinde..." denmiştir. Bu ayetin, 'İçinde tahtlar üzerinde yaslama olarak... "(insan, 13) ayetinin bir devamı olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre "üzerlerinde..." kelimesinin manası, "O cennetlikler için hazırlanmış, bu gelin odalarının üzerinde, kalın-ince ipek örtüler vardır" şeklinde olmuş olur. Bu da, "Onların odalarının döşemeleri ve örtüleri ipekten, atlastandır" demektir.78[78]

Esavir

Hak Teâlâ'nın,"(Onlar) gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir" ifadesiyle ilgili olarak şöyle bir kaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: Hak Teâlâ, Kehf Sûresi'nde, "Bunlar için aklarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar orada altın bileziklerle süslenirler" (Kehf, 31) buyurmuştur. Öyle ise burada niçin bu bileziklerin gümüşten oldukları söylenmektedir?

Cevap: Buna şu üç şekilde cevap verebiliriz:

a) Bu iki durum arasında bir zıtlık yoktur. Buna göre cennetlikler, iki cins takıyı, bu dünyada kadınların yaptığı gibi, ya ayrı ayrı zamanlarda, ya da aynı zamanda birlikte takıyorlar.

b) Karakterler farklı farklıdır. Binâenaleyh çoğu insan gümüşün beyazlığını altının sarılığından daha çok tercih eder. O halde Altah Teâlâ herkese daha fazla arzu duyduğu ve meylettiği şeyi vermiştir.

c) Gümüşden bilezikler, hizmet yapan o vildana (çocuklara), attın bilezikler i ebrâra (cennetliklere) aittir.79[79]

Erkeklerin Bilezik Takması?

İkinci Soru: Bilezik, kadınlara yakışır. Erkeklerin bilezik takması bir ayıptır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak niçin bu bilezik takma işini bir teşvik sadedinde zikretmiştir?

Cevap: Cennetlikler, tüysüz delikanlılardır. Dolayısıyla erkek bile olsalar, bunların altın ve gümüş süsler takmalarında yadırganacak birşey yoktur. Bu gümüş ve altın bileziklerin, cennette sadece kadınlar ile çocuklara ait olduğu; burada erkek çocuklar (sibyan) ifade "tağlîb" edildiğinden dolayı böyle müzekker zamirler kullanıldığı söylenmiştir.

Ayetle ilgili bir diğer izah da şöyle yapılabilir: "Amellerin çoğunun yapıldığı organ, kişinin elidir. Vasıtasıyla ilahî bilgilerin ve samadiyyet nurlarının elde edildiği şeyler ise bu ameller ve uğraşılardır. Binâenaleyh bu ameller, elde edilmek istenen şeyin elde edilmesini sağlayan altın ve gümüş yerine konulmuştur. Dolayısıyla bunlar, genelde el ile yapılınca, altın ve gümüş bilezikler gibi kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla da bu ameller ve uğraşılar, altın ve gümüş bilezik diye adlandırılmıştır. Cenâb-ı Hak da, Hz. Samadiyyetten fışkıran o nurları, "Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir" ifadesiyle anlatmıştır. Binâenaleyh, "(Onlar) gömüşten bileziklerle süslenmişlerdir" cümlesi, "Bizim için mücahede edenleri..." (Ankebut, 69) ayetine; "Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir" buyruğu da, "Biz yollarımıza hidayet ederiz" (Ankebût. 69) ifadesine bir işarettir. Benim aklıma gelen ihtimal budur. Kendi

---

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/352.

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/352.

muradını en iyi bilen ise O'dur.80[80]

Şeraben Tahura

Hak Teâlâ'nın "Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmiştir" ayetindeki "tahûr" kelimesinin manası hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Bu ifade, taharet (temizlik) masdarının mübalağa sigasıdır. Buna göre şu manalar muhtemeldir:
1) Bu, dünya içkileri gibi pis değildir.
2) Pis sayılan şeylerden alabildiğine uzaktır. Yani pis eller ona dokunmamış, pis ayaklarla çiğnenerek yapılmamıştır.
3) Onların bedenlerinden bu içki, misk gibi bir koku saçılmasına sebep olduğu için, netice itibariyle de pisliğe dönüşmez.
b) Bu kelime, "temizleyen" manasınadır. Buna göre de şu iki izah yapılabilir:
1) Mukatil şöyle der: "Bu, cennet kapısının yanındaki ağacın dibinden kaynayan bir göze olup, bundan içenin kalbindeki gıll-u gışı ve hasedi Allah çıkarır-temizler ve onun içinde pislik namına hiçbirşey bırakmaz.
2) Ebû Kılâbe de şöyle der: "Cennetlikler yer-içerler. Bu yeme-içmenin en sonunda da onlara bu şarab sunulur. Dolayısıyla onlar bunu içerler. Bununla içleri temizlenir ve derilerindeki gözeneklerden, tıpkı misk gibi bir koku fışkırır." Bu iki izaha göre, buradaki "tahûr", mutahhir, yani "temizleyen" manasına olmuş olur. Çünkü bu şarab onların içlerini, kötü huylardan ve insana sıkıntı veren şeylerden temizler. Buna göre şayet, "Ayetteki, bu tertemiz şarab, bundan önce bahsedilen, kafur, zencebîl ve selsebîl gibi gözelerden başka mıdır, yoksa onların aynısı mıdır?" denilirse, biz deriz ki: Bu da bir başka çeşit göze ve içecektir. Allah Teâlâ bu içirme işini kendisine izafe ederek, "Rableri... içirmiştir" buyurmuştur ki, diğer gözelerde olmayıp, bunda bulunan bir üstünlüğe delalet eder.
c) Biraz önce demiştik ki, "onlara yiyecekleri içecekleri sunulup, onlar bunları bitirince, kendilerine bu tertemiz şarab getirilir. Onlar da bunu içerler ve bu, onların içlerini temizleyip, derilerinin gözeneklerinden, misk gibi dokular fışkırtır." Binâenaleyh bu, bu şarabın, diğer cennet şarablarından başka olduğunu gösterir. Bir de bu içecek diğer içecekleri hazmettirir. Sonra bu hazmettirmesin in yanında, diğer yiyecek-içecekleri tıpkı misk gibi koku saçacak bir hale getirmesi gibi enteresan bir tesiri daha vardır. Bütün bunlar, bunun diğer cennet şarablarından başka olduğunu göstermektedir.
d) Ruh, melekler alemindendir. Meleklerin büyüklerinin ve ulularının cevherinden bu ruhlar feyezan eden nurlar, susuzluğu gideren, bedene güç veren tattı sulara benzetilmişlerdir. Bu gözeler berraklıkta, suyu çok ve verdiği kuvvetin fazla oluşunda farklı farklı oldukları gibi, ulvî nur kaynakları da farklı farklıdır. Binâenaleyh bunların bir kısmı, soğuk ve kuru karakterde olan kâfûrîdir, dolayısıyla dünyada bu karakterde olanlar, korku, ağlama ve tutma (inkibaz) makamında bulunurlar. Bir kısmı da, sıcak ve kuru karakterde olan zencebîîîdirler. Bu karakterde olanlar, Allah dışındaki şeylere çok az iltifat ederler. Maddî ve maddeyle ilgili şeylere hemen hemen hiç aldırış etmezler. Sonra beşerî ruhlar hep bir kaynaktan diğer bir kaynağa; bir nurdan diğer bir nura geçerler. Bu ruhların, vacibü'l-vücûd olan ve mutlak nur demek olan Allah Celle Celâlüh'a yükselmelerinde sınırsız vasıta ve neticelerin bulunduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh ruhlar bu makama ulaşıp, o içkiden içtiklerinde önceki içkiler hazmetmiş, hatta yok olmuş olur. Çünkü Allah'ın dışında kalan nurlar,Allah'ın kibriya ve azamet nurunun karşısında izmihlale uğrar, yok olur ki işte bu sıddıkların seyr-i suluklarının sonu ve kemal derecelerinin en son noktasıdır. İşte bu sebeple Hak Teâlâ (iyilerin) mükafaatını, "Rableri de onlara gayet temiz bir şarab içirmişür" diye bitirmiştir.81[81]

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/352-353.
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/353-354.

Kabul Buyurulan Ameller

Bil ki Allah Teâlâ sa'îdlerin hallerini anlatıp bitirince, şöyle buyurmuştur:[82]

"Bu, şüphe yok ki sizin için bir mükafaattır ve sa'yiniz meşkur olmuştur" (İnsan, 22).
Bil ki bu ayetle ilgili olarak şu iki İzah yapılabilir:
1) Ibn Abbas şöyle demiştir: "Bu, "cennetlikler cennete girip de, oranın nimetlerini gördüklerinde, onlara, "Bu, Allah Teâlâ'nın sizin için hazırlayıp da bu ana bıraktığı mükafaatınızdır" denilir" manasındadır." Binâenaleyh bütün bunlar, sizin o azıcık amellerinize karşılık olarak verilecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, meleklerin, cennetliklere "Sabrettiklerine karşılık selam üzerinize olsun. Bu ne güze! bir akıbettir!"(Ra'd,24) ve "Geçmiş günlerde yapmış olduğunuz şeylere karşılık haydi dilediğiniz gibi yiyin-için" (Hakka. 24) diyeceklerini bildirmiştir. Onlara bu sözlerin söylenmesi, sevinçlerini artırmak içindir. Çünkü cezaya müstehak olmuş kimseye de, "Bu senin kötü işlerinin neticesidir" denildiğinde, bu söz onun gam ve elemlerini artırır. Yine mükafaat ehline, "Bu, senin taatlarına karşılıktır" denilir ve bu söz, onun sevinç ve rahatını artırır. Bu izahı yapanlar, ayetin başında mukadder bir "kavi" (deme) kelimesinin olduğunu ve takdirinin, "Onlara denilir ki: "Bu şüphe yok ki..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.
2) Bu, Allah Teâlâ'nın kullarına doğrudan doğruya dünyada iken verdiği bir haberdir. Böylece O sanki cennetliklerin cevabını açıklayan, "Bütün bunlar, ey kullarım, Benim ilmim ve hükmümce, size vereceğim ve sizin için yaratıp, sizin için hazırladığım şeylerdir" demek istemiştir.[83]

Ayetle İlgili İki Sual

Ayette geriye şöyle iki soru kalır:
Birinci Soru: Kulun fiili, Allah'ın yaratması olduğuna göre, daha nasıl Allah'ın fiili kendi fiiline bir karşılık olarak düşünülebilir?
Cevap: Ceza (karşılık) kafi ve yeterli olan demektir. Bu durum ise, bunun Allah'ın fiili olmasına aykırı değildir.[84]

Allah'ın Kuluna Teşekkürü

İkinci Soru: Kulun sa'yinin meşkûr olması, Allah'ın kuluna teşekkür edici olmasını gerektirir?
Cevap: Allah Teâlâ'nın, mecazi olan mana hariç, kuluna teşekkür etmesi muhaldir. Bu mecazi olan mana da, şu üç şekilde düşünülebilir:
a) Kadî şöyle der: "Şükür, nasıl nimetlere mukabil ise, mükafaat da, onların amellerinin mukabili olan bir şeydir."
b) Kaffâl şöyle der: "Bu, insanların örfünde de yaygın olan bir husustur. Çünkü, insanlar, ona razı olan ve o az şeyi vereni de öven kimseye, "O, şekûrdur, teşekkürle mukabele edendir" derler. Binâenaleyh şimdi, Allah'ın, "kullarına teşekkür etmesi", O'nun, onların az olan taatına da razı olması ve onlara, bu az olan taata karşılık çok mükafaat vermesi demek olabilir.
c) Kulun en son elde edeceği derece, Rabbinden razı; Rabbinin de ondan razı olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Ey mutmain nefs, Rabbin senden, sen Rabbinden hoşnut olarak, dön flabb/ne..."(Feccr, 27-26) buyurmuştur. O halde, nefs-i mutmainnenin Rabbisinden razı olması, derece bakımından Rabbinin ondan razı olmasından daha düşüktür. O halde, bu demektir ki, ayetteki, ifadesi, kendisi sebebiyle nefs-i mutmainnenin Rabbinden hoşnut olduğu şeye; ifadesi de, Rabbinin, o nefs-i mutmainneden razı ve memnun olmasına bir

---

[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/354.
[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/354-355.
[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/355.

işarettir. Bu durum, makamların en üstünü, derecelerin en sonuncusu olunca, ebrâr ve sıddîklerin ahvâlinin dereceleri bununla hitama erdirilmiştir.85[85]

Kur'ân'ı İndiren Allah'dır

"Hakikat, Kur'ân'ı sana parça parça biz indirdik biz" (İnsan, 23).
Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, "İnsanın üzerine uzun devirden öyle bir zaman geldi ki, o, anılmaya değer bir şey bile değildi..." (lnsan, 1) ifadesiyle, insanın yoktan var edildiğini beyan etmiş, daha sonra da onu, "emşâc"dan yarattığını beyan etmiştir ki, bu "emşac" ile, insanın ya, dört unsur "enâsır-ı erba'a"dan, yahut ahlat-ı erba'a "dört karışım"dan; yahut erkeğin ve kadının menisinden, yahut uzuv ve ruhlardan; yahut, beden ve nefisten; yahut da, bu beden üzerinde, meselâ nutfe olması, sonra alaka, sonra mudğa, sonra da kemik olması gibi, birbirini izleyen dönemleri geçerek yaratılmış olduğu kastedilmiştir. Hangisi olursa olsun, ayet bu manalardan hepsine muhtemeldir. İşte bundan dolayı bu ayet, mutlaka, hür ve irade sahibi bir yaratıcının (c.c) bulunduğuna delalet eder.
Daha sonra, Cenâb-ı Hak, insanı, boşuna, başıboş yaratmadığını, tam aksine imtihan ve sınamak için yarattığını beyan etmiş ve buna da, fiili ile işaret etmiştir. Ki, işte bu nokta, Cebriyyecllerle Kaderiyyeclier arasında büyük çekişmelere sebebiyet veren noktadır. Derken Cenâb-ı Hak, insana, onun bu deneme ve imtihan esnasında kendisine muhtaç olduğu her şeyi verdiğini zikretmiştir ki, bu da insanın, duyan, gören ve düşünen bir varlık olmasıdır. Cenâb-ı Hak bu hususa da, ifadesiyle işaret etmiştir. Akıl, bu konuda kendisine ihtiyaç duyulan şeylerin en kıymetlisi olunca da, görme ve duyma ifadesinden ayırarak, tek başına zikretmiş ve bu meyanda buyurmuştur. Derken, bütün bunlardan sonra, insanların, kimisi şükredici, kimisi de nankör olmak üzere ikiye ayrıldıklarını beyan etmiştir ki, bu ayrılma işi, kaderiyyenin (Mu'tezile) yaptığı gibi, kendi iradeleriyle; Cebriyye'nm yaptığı yoruma göre ise, Allah'tandır. Cenâb-ı Hak, bu merhaleden sonra, kafirlerin azabına da kısaca yer verdikten sonra, itaat edenlerin mükafaatını, tafsilatlı biçimde ele almış ve bunu, ifadesiyle noktalamıştır.
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, mü'rninlere verdiği mükafaatı uzun uzun anlatıp, hak eden kafirlerin cezasını kısaca belirtmesi, Allah'ın rahmetinin daha baskın ve daha galib olduğuna delalet eder. Binâenaleyh, yaptığımız İzahlardan, bu sûrenin başından buraya kadarki kısmının, ahiret hallerini beyan hususunda olduğu ortaya çıkmaktadır
Daha sonra Cenâb-ı Hak, dünyadaki halleri izaha başlamlış, kendisine itaat eden kimselerin hallerinin izahını, isyan edenlerinkinden önce getirmiştir. İtaat edenlere gelince, bunlar Hz. Peygamber (s.a.s) ve onun ümmetidir. Resul, başdır, konuşandır, reistir. İşte bundan dolayı, resule tahsis edilmiştir. her türlü ayıptan, abesten ve batıl şeylerden uzak ve sırf, hikmetinden kaynaklanan, Rabbinin hükmüne sabret" demiştir.86[86]

Rabbin Hükmüne Sabret

Cenâb-ı Hak, işte bu mukaddimeden sonra yasaklan zikretmeye başlayarak, "Artık, Rabbinin hükmüne sabret. Onlardan hiçbir günahkara veya hiçbir nanköre boyun eğme..."(İnsan, 24) buyurmuştur. Bu ayetin manası ya, "savaş hususundaki iznin geciktirilmesi hususunda, Rabbinin hükmüne katlan, sabret..." şeklindedir ki, bunun bir benzeri de, "Allah aranızda hükmedinceye kadar sabret. Çünkü O, hükmedenlerin en hayırhsıdır" (Yunus, 109) ayetidir. Yahut da, bu ayet bütün mükemmeliyetler hakkında, genel bir hüküm olup, buna göre mana, "İster bu, sana mahsus taat ve ibadetler konusunda bir mükellefiyet olsun, isterse, başkasından dolayı, yani tebliğ, risaleti ifa ve bunu yaparken, bundan kaynaklanan zorluklara katlanma olsun, Rabbinin bütün hükümleri konusunda sabret..." demektir. Sonra bu ayetle

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/355.
86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/356-358.

ilgili birkaç soru sorulabilir:

Birinci Soru: "Rabbinin hükmüne sabret" emrinin içine, "hiçbir günahkara, yahut hiçbir kafire itaat etmeme.." de dahildir. O halde, bu ifadeden sonra bunun getirilmesi bir tekrar gibi oîmuş olur.

Cevap: Birincisi, emredilmişleri emretmek; ikincisi ise, menhiyyattan nehyetmektir. Halbuki, bu iki şeyden birinin diğerine delaleti, "delalet-i iltizamiyye'dir, "tasrihi" değildir. Dolayısıyla, ikinci ifade ile, tasrihî sağlanmıştır.87[87]

Hz. Peygamberi İkazın Hikmeti

İkinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s), zaten buniardan hiçbirine itaat etmezken, böyle bir yasaklamanın faydası nedir?

Cevap: Bunun maksadı, insanların, yapılmaya, yol gösterilmeye muhtaç olduklarını beyan etmedir. Sebebi de, onların mayalarına yanlış ve fasit şeyleri yapmaya sevkeden arzuların yardımından, inayetinden, yol göstermesinden müstağni olması gerekli olan birisi varsa, bunun, masum peygamberin olması gerektiğini beyandır. Masum peygamber bile uyarıldığına göre, her müslüman kendisini şüpheli ve şehevi şeylerden koruması hususunda, Allah'a yalvarıp yakarması, O'na yönelmesi gerektiğini anlamış olur.88[88]

Asim ve Kefûr

Üçüncü Soru: ile lafızları arasında ne fark vardır?

Cevap: hangi günah olursa olsun, daima günah işlemeye yönelen; ise, nimet-i ilahiyyeyi inkar eden, demektir. Binâenaleyh, bu demektir ki, her 'dir; ama, her değildir. Biz, kelimesinin, bütün günahlar hakkında kullanılan genel bir ifade olduğunu söyledik; çünkü Cenâb-ı Hak, "Kim Allah'a ortak koşarsa, büyük bir günah uydurmuş (üstlenmiş) olur" (Nisa. 48) buyurmuş, şirke (günah) adını vermiştir. Yine "Şehadetlerigizlemeyin. Kim şehadetlerigizlerse, onun kalbi âsim (günahkar)dir"(Bakaıa,2szy, "Günahın (ismin) açığını da gizlisini de terkedin" (En'âm, 120) ve "Sana içki ve kumar hakkında sorarlar. De ki: Onlarda büyük günah (ism) vardır" (Bakara, 219) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayetler, "ismMin bütün masiyetleri içine alan bir şey olduğuna delalet etmektedir.89[89]

Nüzul Sebebi

Bil ki Allah'dan başkasına tapan herkes hakkında bu iki vasıf söz konusu olur. Çünkü kişi Allah'dan başkasına ibadet ettiği an, O'na isyan etmiş ve nimetlerini inkar etmiş (kefûr olmuş) olur. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki: Ayetle ilgili olarak şu iki görüş var:

1) "Bu ifadeyle, belli bir şahıs kastedilmiştir." Bu görüşte olanlar, ayetteki âsim (günahkar) ve kefûr (nankör) ifadeleriyle aynı şahsın kastedildiğini, bu şahsın da Ebû Cehil olduğunu söyleyenler olduğu gibi, "âsim" ile Velid'in, kefûr ile de Utbe'nin kastedildiğini söylemişlerdir. Kaffâl şöyle der: "Bunun delili, "Alabildiğine yemin eden, izzet-i nefsi bulunmayan, daima ayıplayan, laf getirip götürmeye koşan, hayırdan durmayıp meneden, aşırı zalim, çok günahkar (âsim)" ... olan kişi" (Kalem, 10-13) ayetlerinde Allah Teâlâ, Velid b. Muğfre'yi "âsim" diye adlandırmasıdfr."

Keşşaf sehibi ise, "âsim"in, Utbe b. Rebî'a, "kefûr" (nankör)un da Velid b. Muğfre olduğunu ileri sürerek şöyle demiştir: Çünkü Utbe çokça günah işleyen ve alabildiğine fasıklıklar yapan birisi idi. Velid ise, son derece nankör-kâfir birisi idi" demiştir. Birinci görüş daha uygundur. Çünkü bu görüş Kur'ân'la teyid edilmiştir.

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/358.

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/358.

89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/358-359.

Rivayet olunduğuna göre Utbe b. Rebî'a, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bu dâvandan vaz geç, seni kızımla evlendireyim. Çünkü ben, Kureyş'in en güzel kızına sahip olanlardanım" demiş, Velid de yine ona, "Bu davandan vazgeç. Ben "yeter" deyinceye kadar sana mal veririm. Çünkü ben, Kureyş'in mal ve zenginlikçe en ileri olanıyım" demiş. Hz. Peygamber (s.a.s) de onlara, Fussilet SÛresl'nin başından, "Eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki: "Ben size de Ad ve SemÛd'u (çarpan) yıldırım gibi bir azabın geleceğini hatıriatınm"(Fussilet, 13) ayetini okumuş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrılıp gitmişler ve birisi (diğerine), "zannettim ki Kâ'be üzerime kapandı" demiş.
2) "Bu ayetle, belli bir şahıs kastedilmem iştir. Bunlar mutlak (genel) ifadelerdir. Bu görüş, ayetin zahirinden anlaşılan manaya daha yakındır. Bu cümleden olarak mesela Hasan el-Basrî, "Âsim, münafık araplar, kefûr da müşrik araplardır" demi? ama bu görüş zayıftır. Doğru olan, bizim de bahsettiğimiz gibi, âsim, genel; kefu ise hass (özel) bir ifadedir.90[90]

Âsim İle Kefûr Arasındaki Fark

Dördüncü Soru: Bunlann hepsi de neticede kafir olduklarına göre, bunların Asim (günahkar) ve kefûr (nankör) diye kısımlara ayırmanın hikmeti nedir?
Cevap: Kefûr (nankörlük), günah (ism) çeşitlerinin en kötüsüdür. Dolayısıyla Allah Teâlâ bunun alabildiğine pis, bu vasfı taşıyan kimsenin Allah'dan alabildiğine uzak olduğupa dikkat çekmek için, bunu özellikle zikretmiştir.91[91]

Ev Edatının Buradaki Manası

Beşinci Soru: "Ev (veya) kelimesi, bu iki tür insandan birine itaat etmeyi yasaklayan bir ifadedir. O halele her ikisine itaattan nehyeden bir ifade olsun diye, "ev" yerine niçin "ve" dememiştir?
Cevap: Alimler bu hususta şu iki izahı yapmışlardır:
1) Zeccâc'ın yaptığı ve muhakkik alimlerin ekserisinin tercih ettiği bu görüşe göre, "Eğer, Cenâb-ı Hak, "o ikisine' itaat etme" demiş olsaydı, o zaman bu ifade onlardan birisine itaat edilebileceği manasına gelirdi. Çünkü bu iki şahsa birden itaattan nehiy, bunların her birine ayrı ayrı itaattan nehiy manasına gelmez. Ama bunlardan birisine itattan nehiy, ikisine birden itaattan nehiy manasına gelir. Çünkü o bir de, ikisinin teşkil ettiği toplamın içindedir." Birisi çıkıp bu görüşün zayıf olduğunu, zira Hak Teâlâ'nın, "Şuna ve şuna itaat etme" sözünün manası, bunlardan birisine muhalif ol" şeklindedir. Bunlardan bi rine muhalefet etmekten, ikisine birden muhalefet etme neticesi çıkmaz. Çünkü mesela, efendi kölesine, "şu iki adamdan biri sana emir verdiğinde, onu tutma. Ama ikisi anlaşır da sana emir verirlerse, ikisine muhalefet etme" diyebilir.
2) Ferrâ, ayetin takdirinin, "ister âsim, isterse kefûr olsun, sakın ha onlardan hiçbirine itaat etme" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu tıpkı bir kimsenin kendisinden isteyene, "ister iste, istet- isteme, sana vermeyeceğim" demesi gibidir.92[92]

Sabah, Akşam, Gece Rabbini Zikret

Bil ki Allah Teâlâ bu şekilde nehyedince, bunun peşinden emrini getirerek şöyle buyurmuştur:93[93]

"Sabah akşam Rahbinin adını an ve gecenin bir kısmında O'na secde et ve uzun gecede O'nu teşbih et" (İnsan,25-26).94[94]

---

[90][90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/359.
[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 359.
[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/360.
[93][93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/360.

Zikirden Maksad Namaz

Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Bu ifadeyle "namaz" kastedilmiştir. Çünkü "sabah - akşam"diye kayıtlanmış olması, "Rabbinin adım an" ifadesinden beş vakit namazın kastedildiğine delalet eder. Bu çjörüşte olanlar, beş vakit namazı bu ayetlerden şu şekilde çıkarırlar ve "bukra" kelimesi ile sabah namazı; asil kelimesi ile öğle ve ikindi namazları, "gecenin bir kısmında" ifadesi ile de akşam ve yatsı namazlan kastedilmiştir" derler. Böylece bu iki sıyet, beş vakit namazı ihtiva etmiş olurlar
Ayetteki, "Uzun gecede O'nu teşbih et" ifadesiyle de teheccüd namazı kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar, bu hususta da ihtilaf ederek, kimileri, teheccüd namazının, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendisine vacib olduğunu, daha sonra neshedtldiğini söylemişlerdir ki bu, bizim Müzzemmil (son ayette) tercih ettiğimiz görüştür. Bu görüşte olanlar, şöyle delil getirmişlerdir: "Ona secde et ve uzun gecede O'nu teşbih et" hitabı bir emirdir. Emir ise vücûb ifade eder. Hele de bu emir, te'kidli bir şekilde tekrar etmişse... Diğer bazı alimler de, "Hayır, bununla nafile namaz kastedilmiş olup, bu neshedilmiştir." demişlerdir.
İkinci Görüş: Hak Teâlâ'nın bu ifadelerinden, namaz değil, aksine sözlü ve itikadi açıdan olan teşbih, yani takdis ve tenzih kastedilmiştir ki maksadı da, kulun bütün vakitlerde, gece ve gündüz, kalbiyle ve diliyle Allah'ı zikretmesi (hatırlaması) gerektiğini bildirmektir. Bu HakTeâlâ'nın, "Ey iman edenler Allah'ı çokça zikredin ve O'nu sabah akşam teşbih edin"(Ahzab.41.42) ayetiyle anlatılmak istenen manadır.
Bil ki ayette şöyle bir başka incelik daha vardır: "Hak Teâlâ, "Muhakkak ki Kur'ân'ı sana ceste ceste Biz indirdik Biz"(İnsan, 23) buyurmuştur ki bu, "Biz seni o sırlara alıştırdık ve göğsünü bu nurlarla böylesine Biz açtık-genişlettik. Biz sana bunu böyle yaptığımız için, sen de emirlerimize boyun eğ. Bizden başkasına itaat etmekten zinhar kaçın" demektir.95[95]

Allah'ın Zatını Değil, Ancak Sıfatlarını Biliriz

Cenâb-ı Hak daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Kendisine itaat etmesini emredip, başkasına taatta bulunmaktan nehyedince, Rabbinin adım an" buyurmuştur ki bu, beşerî akılların, Cenâb-ı Hakk'ın ancak isim ve sıfatlarını tanıyabileceklerine, ama hakikatini ve zatını tanımayacaklarına bir işarettir. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bazan, "Rabbinin adını an" denilmiştir ki bu, Allah'ın isimlerinin tanınıp-bilinebileceğine; bazan da, "Rabbini içinden an" (Araf,205) denilmiştir ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları makamına bir işarettir. Fakat mesela selbî ve izafi olan, Cenâb-ı Hak'dan ayrı düşünülemeyen diğer şeyler demek olan, O'nun zatına mahsus hakikatim bilmeye gelince, bunun hiçbir mümkin ve muhdes (mahluk) varlığın bilmesi ve buna muttali olması mümkün değildir. Alabildiğine zahir olduğu için akıllardan saklanan, alabildiğine mükemmel bir nura sahib olduğu için, akıllardan perdelenen O yüce zatı, noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.96[96]

Kafirler Günlük Zevk Peşinde

Bil ki Hak Teâlâ Peygamberine Allah'ın adını tazim etmesini bildirip bir takım şeyleri errir ve bir takım şeyleri nehyedince, kafirlerin ve işi yokuşa sürerek diretenlerin hallerini de iyice açıklama işine dönmek üzere şöyle buyurmuştur:97[97]

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 360.
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 360-361.
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/361.
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 361.

"Gerçekten bunlar o çabukça geçen dünyayı severler. Arkalarındaki o ağır günü ise önemsemezler" (İnsan, 27).
Bu ayetle, "Kafirleri bu küfre sevkedip, ahiretteki faydalarına olan şeylerden yüz çevirip, onlara itaat etmemelerine sebep olan şey, şüpheleri değildir. Dolayısıyla bunlar, sûrenin başında zikredilen o delillerden istifade edemezler. Onları bu dünyevî zevk ve konforu sevmeye sevkeden şey, şehvetleri (nefisleri)dir" manası kastedilmşitir.
Ayetle ilgili olarak şöyle iki soru vardır:98[98]

Ön Yerine Arka Kavramı?

Birinci Soru: Peki niçin Cenâb-ı Hak, "Önlerindeki" dememiş de, "Arkalarındaki o ağır günü..." demiştir? Buna şu birkaç şekilde cevap verebiliriz:
1) Onlar bu güne aldırmayıp, bundan yüz çevirince, adeta bu günü arkalarına atmış gibi olurlar.
2) Ayetin takdiri, "Onlar o ağır ve çetin günde faydalarına olacak şeyleri arkalarına atmışlardır" şeklindedir. Bu manaya göre, "yevm" ifadesinin başından bir muzaf hazfedil m iştir.
3) Buradaki, verâ (arka) kelimesi "ön" manasına kullanılmıştır. Bu tıpkı, "verâlarında ise cehennem vardır"(Casiye, 10) ve "Verâlannda bir kral vardır..." (Kehf, 79) ayetlerinde"verâ" kelimesinin "ön" manasına kullanılması gibidir.99[99]

Kıyamet Hakkında "Ağır Gün" Vasfı?

İkinci Soru: Kıyamet gününü "ağır" olarak nitelemenin sebebi nedir?
Cevap: O günün şiddet ve dehşetinden ötürü bu "ağır"lık vasft, "kendisini taşıyanı yoran ağır şey" manasında mecazi bir ifadedir. Bunun bir benzeri de, "O (kıyamet), göklerde de, yerde de ağır gelen bir şeydir" (A'raf, 187) ayetidir.100[100]

Hayatı İdame insanın Değil, Allah'ın Elinde

Hak Teâlâ onları inkara sevkeden şeyin dünyaya duydukları şehvet (sevgi) olduğunu belirtince, şöyle buyurmşutur:101[101]

"Biz yarattık onlan. mafsallarını da Biz sapasağlam bağladık. Dilediğimiz vakit yine onları, benzerleri ile değiştiririz de" (İnsan, 28).
Bu, "Onların dünyayı sevmeleri de aslında, hem teşvik hem korku bakımından, Allah'a itaat etmelerini gerektirir. Teşvik bakımından bunun bunu gerektirmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, onları yaratıp, sayesinde dünyevi lezzetlerden istifade imkanını buldukları uzuvları vermesi ve yine sayesinde bütün istifade edebilecekleri şeyleri yaratan zat olması açısındandır. Binâenaleyh onlar, dünyevi lezzetleri sevip, bu lezzetler de ancak, hem faydalananın hem de faydalanılanın bulunması durumunda söz konusus olup, bu iki husus da, ancak Allah'ın tekvini ve yaratmasıyla olunca, bu onların Allah'a boyun eğmelerini, tekliflerini kabul etmelerini, inad ve yüzçevirmeyi bırakmalarını gerektiren şey olmuştur.
'Rehbet-korku" açısından bunun gerekmesine gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, onları öldürmeye, onlardan, nimetlerini çekip geri almaya ve onları, her türlü sıkıntı ve güçlüğün içine atmaya kadir olmasından ötürüdür. Binâenaleyh, işte, bu gibi dünyevi lezzetlerin elden çıkarılması

---

[98] [98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/361-362.
[99] [99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/362.
[100] [100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/362.
[101] [101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/362.

mümkün olduğu için, dünyayı sevenlerin, Allah'a inkiyad edip, bu isyanı bırakmaları gerekir. Sözün özü, onlara adeta, "Farzedelim ki, sizin bu dünyevi lezzetleri sevmeniz güzel ve olumlu bir tutum, yerinde bir yöntemdir. Ancak ne var ki bu, sizin, Allah'ı tasdik etmenizi ve O'na boyun eğmenizi gerektirir. Binâenaleyh, şimdi siz kalkar da, bu nimetleri, Allah'ı inkar etmeye ve O'nun hükmünden yüz çevirmeye sebeb kılarsanız, hiç şüphesiz siz, diretmiş, isyan etmiş ve işi yokuşa sürmüş olursunuz" denilmiş olur. İşte bütün bunlar, bu soru ve cevaplar arasında güzel bir tertibin ve latif bir yol ve yöntemin olduğunu gösterir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:102[102]

Ayetle İlgili Bazı Meseleler

1. Esr

Birinci Mesele

Dil alimleri, kelimesinin, "bağlamak, sıkıca bağlamak" anlamlarına geldiğini ve kayışla bağlandıklarından, esirler hakkında, yine, boğazı bağlanmış at ve arkası bağlanmış at anlamında, denilmesi de bundandır. Buna göre mana, "Biz, onların uzuvlarını, biribirine bağladık ve sinirler vasıtasıyla mafsallarını kuvvetlendirdik" demek olur.103[103]

2. Onları İmha, Yerlerine Yeni Nesli Getirme

İkinci Mesele

Ayetteki cümlesinin manası, "Biz, istediğimizde onları yok eder, benzerlerini getirir ve o benzerleri onların yerine ikame ederiz" demek olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın (vakıa. 61) ayeti gibi olup, bundan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, Kendisinin, Kendisi dışında kalanlardan tastamam mükemmel biçimde müstağni olduğunu beyan etmektir. Buna göre adeta, "Bizim, yarattığımız şeylerden hiçbirine, kesinlikle ihtiyacımız yok.. Bizim ihtiyacımızın olduğunun farzedilmesi durumunda da, bu kimselere ihtiyacımız yoktur. Çünkü biz, bunları yok edip, yerlerine benzerlerini halketmeye kadiriz" denilmek istenmiştir ki, bunun bir benzeri de, "Ey insanlar, eğer, isterse, sizi giderip, yerinize başkalarını getirir. Allah buna muktedirdir" (Nisa, 133) ayetiyle, "Eğer isterse sizi giderir ve yepyeni bir halk getirir ve bu, Allah'a zor değildir"'(Fatır.17) ayetidir. Bu ifadeye, "Biz, her ne kadar amel bakımından bunların zıddı olsalar bile, hilkat bakımından bunlar gibisini getiririz" manası da verilmiştir. Ve yine bu ifadeye, "küfürde onların dengi ..." manası da verilmiştir.104[104]

İle Farkı

Üçüncü Mesele

Keşşaf sahibi, cümlesinin hakkının, ile kullanılmakta olduğunu ve bunun tıpty, (Muhammod 38) ayetiyle (Nisa, 133) ayetleri olduğunu söylemiştir. Bil ki, keşşaf sahibinin bu sözü, Kur'ân'ı ta'n gibi olup, aslında tutarsızdır. Zira, gerek gerekse lîi, şart edatlarıdır. Ancak ne var ki meydana gelmesi kesin olan şeylerde kullanılmaz ve mesela, "Eğer güneş doğarsa, sana ikram ederim.." denilmez. Ama harfi ise, olması malum olan şeyler için kullanılır. Ve mesela sen, "Güneş doğduğunda sana geleceğim.." diyebilirsin. Binâenaleyh, şimdi burada da, Cenâb-ı Hâk, kendisinde, o kafirleri hilkat bakımından, emsalleriyle; taat bakımından da

---

102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/362-363.
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/363.
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 363-364.

zıtlarıyla değiştireceği o vaktin ne zaman geleceğini bildiği için, hiç şüphesiz bu ifadenin başında harfinin kullanılması güzel olmuştur.[105][105]

Kuran Dersinden Dileyen Yararlansın

Bil ki Allah Teâlâ, "saîd ve şakî - (cennetlik ve cehennemlik)" kimselerin hallerinden bahsettikten sonra
"Şüphesiz ki bu (sure) de, bir öğüttür. Artık kim dilerse, Rabbine bir yol tutar. Bununla beraber, Allah dilemeyince, siz bunu dileyemezsiniz. Çünkü Allah, hakkıyla bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir" (İnsan, 29-30) buyurmuştur ki bu, "Bu sûre, içindeki bu acib tertip, ilginç intizam, va'd ve va'd, terğib-terhiblerle beraber düşünenler için bir öğüt, görmek isteyenler için bir basirettir. Artık, kim dünyada ve ahirette, kendisi için güzel şeylerin olmasını istiyorsa, Rabbine bir yol edinsin" demektir. Allah'a yol edinmek ise, O'na yaklaşmak, O'na yakın olmak demektir.[106][106]

Cebr ve Kader Dengesi

Bil ki bu ayet, cebr ve kader dalgalarının bir arada bulunduğu denizler kabilinden olan ayetler cümlesindendir. Bu sebeple Kaderiyye, Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık kim dtierse Rabbine bir yol tutar" ayetine tutunarak, "Bu, benim görüşüm hakkında açık bir nasdır. Bunun bir benzeri de, "Dileyen iman etsin, dileyen de inkar etsin" (Kehf, 29) ayetidir" derken, Cebriyye de, "Bu ayet, kendisinden sonraki ayetle birlikte mütalaa edildiğinde, "cebr" mezhebi hakkında açık bir delil olur" der ve "Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "Artık kim dilerse, Rabbine bir yol tutar" ifadesi, kulun meşietinin, halis ve muhtis, an duru olduğunda, o fiili gerektireceğini; ama bundan sonra gelen, "Bununla beraber Allah dilemeyince, siz bunu dileyemezsiniz.." buyruğu da, Allah'ın meşietinin, kulun meşietini gerektirdiğini, gerektireni gerektirenin ise, gerektirici olduğunu, binâenaleyh, Allah'ın meşietinin kulun fiilini gerektirdiğini söyleyip "İşte bu da, "cebr"dir" izahını yapar. "Dileyen iman etsin, isteyen de küfretsin" ayetiyle de, Cebriyye, işte bu şekilde kendi mezhepleri için istidlalde bulunmuşlardır. Çünkü bu ayet de, meşietin fiili gerektirdiğini göstermektedir. Bunun devamı olarak yapılabilecek izah ise, biraz önce geçtiği gibidir.
Bil ki, özetle sunduğumuz bu istidlal şekli ile, Kadî'nin ileri sürdüğü şey birbirini tutmaz. İşte bu sebeple biz, Kadî'nin görüşünü ele alıp, ondaki zayıflığa dikkat çekmek istiyoruz. Kadî şöyle der: "Bu ayetle ele alınan, "Allah'a yol edinme" meselesidir. Halbuki biz, Allah'ın bunu dilediğini kabul ediyoruz. Çünkü Allah, bunu emretmiştir. Dolayısıyla da, mutlaka bunu dilemiş demektir Ama bu, "Kul, mutlak manada ancak Allah'ın dilediğini dileyebilir" denilmesini gerektirmez. Çünkü, bununla murad edilen, Allah Teâlâ'nın, irade edip dilediği o muayyen ve hususi şeydir." Bil ki, Kadî'nin beyan ettiği bu sözün, bizim az önce yaptığımız istidlal ile alakası yoktur. Üstelik Kadî'nin yapmış olduğu bu izahın neticesi, bir önceki ayette bahsi geçen şekliyle, o genel olan ifadeyi tahsis etmeye dayanır ki, bu zayıftır. Ayetin ma kablinin hususi olması, bu umumun (genel kavramın) o hususi şeyle tahsis edilmesini gerektirmez. Çünkü bu ayette geçen bu hükmün, hem bunu, hem de diğer hususları, içine alabilecek bir biçimde umumi bir hüküm olarak gelmiş olması muhtemeldir.
Geriye, ayetle ilgili olarak, irabı gerektiren şöyle bir soru kalmaktadır: ifadesinin irabtaki yeri nedir?
Cevap: Bu, zarf olarak mansub olup, astında bu ifade, Allah'ın dilemesi vahyi müstesna.." anlamındadır. Ibn Mes'ûd'un, bu ifadeyi şeklinde okumasrda böyledir. Çünkü, ve fiil de, yine bu anlamdadır. Bu ifade, ya ile, şeklinde de okunmuştur.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuştur ki, buda, "Allah, onların hallerini ve onlardan sudur

---

[105][105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/364.
[106][106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/364.

edeni bilendir. Çünkü O, onları, onlardan neler sudur edeceğini bilerek yaratmıştır" demektir.[107]

Allah Dilediğine Rahmet Eder

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sûreyi hitama erdirerek,

"Kimi dilerse, rahmetine sokar. Zalimlere gelince, O, onlar için elem verici bir azab hazırlamıştır" (İnsan, 31)
buyurmuştur.
Bil ki, bu sûrenin sonu da çok ilginçtir, zira Cenâb-ı Makk'ın, "Allah dilemeyince siz bunu dileyemezsiniz" buyruğu, kuldan sudur eden her şeyin, ama her şeyin Allah'ın meşietiyle olduğuna; O'nun, "Kimi dilerse, rahmetine sokar. Zalimlere gelince, O, onlar için elem verici bir azab hazırlamıştır" buyruğu da, cennete ve cehenneme girmenin, ancak Allah'ın dilemesiyle olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, bu sûrenin sonunda, her şeyin Allah'tan gelip yine Allah'a raci olduğu neticesi çıkmaktadır ki, işte, bu, sıddîklann, Seyr-ü suluklarının nihayeti ve ilahi bilgilerin feleklerine yükselişlerinin son noktası demek olan "Mutlak tevhid"dir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır.[108]

Ayetle İlgili Bazı Meseleler

1. İman Allah'ın Dilemesiyledir

ifadesindeki kelimesini şayet biz iman ile yorumlarsak, bu ayet, imanın Allah'tan olduğu hususunda açık bir ifade olmuş olur. Yok eğer, cennet sözüyle yorumlarsak, bu sefer de, cennete girmenin hak etmek ile değil, Allah'ın dilemesi, fadlı ve ihsanı ile olmuş olur. Bu böyledir, zira "hak etmek" sabit olmuş olsaydı, bunu yapmama, Cenâb-ı Hakk'ı, cehalet ve başkalarına muhtaç olma neticesine götürürdü ki, bu iki mefhum da Allah hakkında muhaldir. Halbuki, muhale yol açan şey de muhaldir. O halde, bu demektir ki, Allah'ın bunu yapmaması muhaldir. Bu sebeple, bunun yapılması, aklen vacib yapılmaması ise, aklen imkansızdır. Böyle olan şey ise, meşiete kesinlikle bağlı olamaz. Bir de mesela, bir kimsenin birisine borcu olsa, bu borç da onu alacaklıya Ödemeye sevketse, "O bunu ona, acıdığı için ve kendinden bir lütuf olarak vermiştir" denilemez.[109]

Zalimlere Cehennem

Ayetteki "Zalimlere gelince O, onlar için elem verici bir azab hazırlamıştır" beyanı kadar kaleminin, olacak olan bütün her şeyi yazıp bitirdiğine delalet etmektedir. Çünkü fiilinin manası, "O, bunu bildi, bu şekilde hükmetti, bunun böyle olacağını haber verdi ve o bunu, Levh-i Mahfuz'a böyle yazdı.." şeklindedir. Bütün bu şeylerin değiştirilmesinin muhal olacağı ise, malumdur. Dolayısıyla bu iş, bizim beyan ettiğimiz ve söylediğmiz şekilde olacaktır, demektir.[110]

Üçüncü Mesele

Zeccâc şöyle demektedir: kelimesi, kendisinden önceki ifade mansub otduğ uiçin mansub kılınmış olup, buna göre ifadenin takdiri, "O, dilediği kimseleri rahmetine sokar, zalimlere de

---

[107] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/364-365.
[108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/365-366.
[109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/366.
[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/366.

azab eder" şeklinde olup, ifâdesi de, bu takdir edilen fiilin bir tefsiri gibidir."
Abdullah İbn Zübeyr ise, şeklinde okumuştur, ama bu, tercihe şayan bir okuyuş değildir. Çünkü böyle okunması halinde bu, ifâdesine atfedilmiş olur. Halbuki isim cümlesini fiil cümlesine atfetmek yerinde bir iş değildir. Ama Şûra Sûresi'ndeki ayetinde bulunan ifadesi, kendisinden sonra, onu nasbedecek bir fiil olmadığı için merfu okunmuştur. Dolayısıyla da, kendinden önceki mansub kelimeye atfedilmesi caiz olmamış ve mübteda tutularak merfu okunmuştur, ama burada cümlesi o takdir edilen nasbedicinin ne olduğuna delalet etmektedir. Böylece bu iki ayet arasındaki fark anlaşılmış olur. Doğruyu en iyi bilen Allah (c.c)'dır. Salat-ü selâm, efendimiz Hz, Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (amin)![111][111]

---

[111][111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 366-367.

MÜRSELÂT SÛRESİ

Bu sûre elli ayet otup, Mekkidir.1[1]

Bir Kısım Melekler

"Andolsun birbiri ardınca gönderilenlere, ve sert rüzgarlar gibi hemen koşanlara, iyiden İyiye yayanlara, böylece tam manasıyla ayırdedici olanlara, kötülüğü imhaya azab ile tehdide çalışan peygamberlere vahiy getirenlere" (Mürselât, 1-6).
Bu ayetlerle ilgili şöyle birkaç mesele vardır:2[2]

Birinci Mesele

Bil ki ilk beş ifade ile ya tek bir cins, veyahut da çeşitli cinsler kastedilmiştir.
Birinci İhtimale göre alimler şu görüşlere yer vermişlerdir:
Birinci Görüş: Bütün bu ifadelerle melekler kastedilmiştir. O halde, "mürselat" (gönderilenler), bir kavme ya nimet, yahut da ilahi azab getirmek için gönderilen meleklerdir. Ayetteki, kelimesiyle ilgili olarak da şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, "Tıpkı bir yelenin kıtları gibi, ardarda sıralanmış" demektir. Arapça'da, "Tek sıra halinde geldiler" "Bir konuda anlaştıklarında, onlar tıpkı bir sırtlanın yelesi gibi biraraya geldiler" denilir.
b) Buradaki "urfeu" kelimesi, nekire (bilinmeyen)in zıddı olan, maruf (bilinen) manasınadır. Çünkü bu melekler, eğer rahmet getirmek için gönderilmişlerse, bu mana onlar hakkında açıktır. Yok eğer azab için gönderilmişlerse, bu azab, hernekadar kafirler için "maruf" değilse de, Allah'ın onlardan, kendileri yüzünden intikam aldığı peygamberler ve mü'minler için maruftur.
c) Bu kelime masdar (mef'ûl-ü mutlak)tır. Buna göre adeta, ardarda-peşpeşe gönderilenler" manasında denilmek istenmiştir. Binâenaleyh bu kelime, birinci izaha göre hal olduğu İçin; ikinci izaha göre ise mef'ûl olduğu için mansub olmuştur. İkinci izaha göre, "ihsan için, maruf birşey için gönderilenlere..." takdirindedir.3[3]

Asifat

Ayetteki, "Sert rüzgarlar gibi hemen koşanlara..." ifadesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:
a) Allah Teâlâ o melekleri gönderince, onlar uçuşlarında tıpkı rüzgâr gibi sert esmiş-uçm uslardır.
b) Bu melekler, kafirlerin canını almışlardır. Nitekim birisi birşeyi yok edip-öldürdüğünde denilir. Yine Arapça'da gem götüren ve adeta hızda rüzgar gibi olan deve için de, "nâkatun asûfun" denilir. Keza, "Harb o kavmi yok etti" manasında denilir. Nitekim şair de: "Tepeden hmağa silahlı, kalabalık ve geleni gideni yok eden kudretli bir ordu içinde..." demiştir.4[4]

Mürselat

Ayetteki, i "iyiden iyiye yayanlara" ifadesinin manası ya, "yere inerlerken kanatlarını yayıp-açanlara", yahut "yeryüzünde şer'î hükümleri yayanlara", yahut "yeryüzünde rahmeti veya azabı yayanlara" şeklindedir.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/369.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/371.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/371-372.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/372.

Yahut da bu ifadeyle "hesab günü insanların amel defterlerini yayan-dağıtanlar" manası kastedilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "Kıyamet günü o insan için, yayılmış (dağıtılmış) olarak kendisine kavuşacağı bir kitab çıkaracağız"(İsra, 13) buyurmuştur. Velhasıl o melekler yeryüzündekilere ulaştırmakla emrolundukları şeyi, ulaştırıp insanlar arasında onu yayarlar. Ayetteki, "Böylece tam manasıyla ayırdedici olanlara" ifadesi, "hak ile batılı birbirinden iyice ayırıp, ortaya koyanlara.." manasınadır.5[5]

Mülkiyeti Zikra

ifadesi de, "zikri peygamberlere ulaştıranlara yemin olsun ki.." demektir. Buradaki "zikir" ile, mutlak manada "ilim ve hikmet" kastedilmiş olabileceği gibi, ki nitekim "Kullarından dilediğine (O Allah), emrinden olan ruh ile melekleri indirir" (Nahl,2) ayetinde de bu manadadır, bununla özellikle Kur'ân'ın kastedilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Hak Teâlâ, "Demek zikir aramızdan ona mı ilhâc edildi (verildi) (dediler)" (Sad, 8) ve "Sen kendine bir kitab ilka edilmesini (verilmesini) beklemiyordun" (Kassas, 86) buyurmuştur, bu ilka edici (vahyedlci), hernekadar sadece Cebrail (a.s) ise de, tek bir şahsın, sırf ta'zim için, büyüklüğünü göstermek için, cemi bir kelimeyle zikredilmesi de mümkündür.6[6]

Kasemin Maksadı

Bil ki bu ayetlerdeki yeminin maksadı, kendilerine yemin edilen (bu meleklerin) yüce varlıklar olduğuna dikkat çekmek içindir. Meleklerin kıymet ve derecelerinin yüksek oluşu ise, şu bakımlardan açıktır:
1) Herşeyden önce onlar, Allah'a alabildiğine itaat içindedirler. Nitekim Hak Teâlâ, "Onlar emrolunduklanm hemen yaparlar" (Nahl, 50), "Söz ile Cenâb-ı Hakk'm önüne geçmezler (O'ndan önce konuşmazlar) ve O'nun emriyle amel ederler" (Enbiya, 27) buyurmuştur.7[7]

Meleklerin Kısımları

2) Melekler kısım kısımdırlar: Kimisi, peygamberlere vahiy indirmek için gönderilirken, kimileri de insanlardan hiç ayrılmayıp, onların amellerini (her işlerini) yazmak için gönderilmişlerdir. Bunlar da iki kısma ayrılırlar: Bir kısmı gündüz, bir kısmı gece görevlidirler. Yine insan oğlunun canını almak için gönderilen melekler olduğu gibi, vahyi göğün melekleri yeryüzüne indirene kadar, bir gökten diğer göğe taşıyıp indiren melekler vardır.
Yine bu konuda rivayet edilen hadislere göre, hergün Beyt'l Ma'mûr'dan Ka'be'ye inen melekler vardır. İşte, ifâdesinin içinde saklı olan manalar bunlardır. Yine bu ifadenin içinde, hızlı hareket etmek, kısa sürede uzun meşaleler katetme manası da vardır. Bu tıpkı, Hak Tealâ'nın, "Melekler ve Ruh O'na, müddeti elli bin yıl olan bir günde yükselirler"(Meâric, 4) ayetinde beyan edildiği gibidir.
Yine bu ifadenin içerisinde, uçarken ilim - hikmet - nübüvvet - hidayet - irşad -vahiy - tenzil o vahyi ve tenzili indirmek suretiyle hak ile batılı ayırdetme ve bu vahiy sebebiyle kalbe ve lisana "zikr"i ilka ederken, ilim ve hikmeti neşretme, büyük kanatlarını açma., gibi manalar da mündemiçtir. Velhasıl, Allah'la kulları arasında vasıta olan bu melekler, dünyevî ve uhrevî bütün saadetleri, maddî ve manevî bütün iyilikleri ulaştırmada birer vasıtadırlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bunlara yemin etmiştir.8[8]

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/372.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/372.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/372-373.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/373.

Kasem Edilmeyen Nesneler

İkinci Görüş: Bu ilk beş ifadenin beşi ile de, rüzgarlar kastedilmiştir. Allah Teâlâ, tıpkı bir at yelesinin kıllarından olduğu gibi, azab rüzgarlarını peşpeşe, ardarda göndermesine yemin etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, (Hacc, 22) "Rüzgarlar gönderdik.." buyurmuştur. Sonra, bu melekler, o denli hızlı hareket ederler ki, böylece havada bulutlan yayan ya şiddetli esen rüzgar ya da şiddet rüzgarı halini alırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O, rüzgarları, rahmetinin öncesinde müjdeleyici olarak gönderendir" (Araf, 50) ve "Allah rüzgarları salıveren; böylece de o rüzgarlar, bulutları sürüp de gökyüzüne yayan zatta" (Rum, 48) buyurmuştur. Şöyle de denilebilir: Rüzgârlar, yayılması-dağılması ve bitmesi konusunda bitkilere, ekinlere ve ağaçlara yardımcıdırlar. Çünkü onlar, aşılama işini yaparlar. Dolayısıyla da bitkiler bu sayede biter, ortaya çıkarlar. Nitekim Hak Teâlâ da, "Biz rüzgarları aşılayıcılar olarak gönderdik" (Hicr, 22) buyurmuştur. İşte bu yolla, o rüzgarlar, bitkileri "neşr" edici (yayıcı) olmuş olurlar. Rüzgarların "fârikât" (ayırıcılar) olmaları hususunda da şu izahlar yapılabilir:
1) Rüzgarlar, bulutları birbirinden ayırırlar.
2) Allah Teâlâ, rüzgarı onlara musallat etmek suretiyle, bazı beldeleri-şehirleri harab etmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "Âd'a gelince, onlar alabildiğine azgın ve süratli bir rüzgarla helak edilmişlerdir" (Hakka. 6) buyurmuştur ki bu, Allah'ın dostları ile düşmanları arasındaki "fark"ın açık olmasının neticesidir.
3) Bu farklı farklı rüzgarlar esip, bulutların bir araya gelmeleri-memleketlerin harab edilmesi gibi enteresan neticelerin birbirini izlemesi esnasında, mahlukat yeniden Allah'a dönmeye ve O'nun rahmet kapısının Önünde yalvarıp ve yakarmaya mecbur olurlar. Böylece, mü'min ile kafirin, dinli dinsizin arasındaki fark ortaya çıkmış olur.
Ayetteki, ifadesi, rüzgarlar açısından, şu manaya gelir: İnsan kaleleri burçları kökünden söküp, kayaları - dağlan yerle bir edip, denizlerdeki dalgaları dağlar gibi yaptığını görüp müşahede ettiğinde, Allah'ı zikre sımsıkı sarılır ve O'nun desteğine - yardımına sığınır. Böylece bu rüzgarlar adeta kişinin kalbine zikri, İmanı ve kulluğu ilka etmiş (atmış) olur. Bu hadiseler meydana geldiğinde, böyle bir zikir meydana geleceği için, rüzgarlara bu manaların verilmesinin, hukuki değil mecazi olduğunda şüphe yoktur.9[9]

Mürselât'ın, Kur'ân Kelimelerinden Karşılığı

Üçüncü Görüş: Bazı kimseler de bu ilk beş ifadeyi 'Kur'ân-ı Kerim manasına almışlardır. Bence buradaki beş ifadeyi de kur'ân manasına almak mümkündür. Buna, göre, "mürselât" ile, "Cebrail (a.s)'in lisanında ifadesini bulan o peşpeşe gönderilmiş ayetlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e indirilmesi" kastedilmiştir. Buna göre, "urfen" ifadesi de, "Bu ayetler, her türlü marufu, yani iyi-güzel-hoş olan her şeyi getirmiştir" demektir. Bu ayetler, kurtuluş yoluna ileten, bütün hayırlara ulaştıran bir özellikte olduğuna göre bu niçin böyle olmasın “Asıfat” ifadesiyle de “İslam ve Kur'ân devletinin başlangıçta zayıf iken, daha sonra büyüyüp de diğer millet ve dinlere galip gelmesi" kastedilmiştir. Böylece bu demektir ki Kur'ân devleti, diğer devlet, millet ve dinler üzerine, kuvvetli bir rüzgâr gibi esmiş, onları ezip geçmiş ve onları kısır döngü gibi batıl hale getirmiştir.10[10]

Naşirat

Ayetteki, "nâşirât" ile de şu kastedilmşitir: Kur'ân ayetleri, doğu ve batıdaki yerin kalbine hikmet ve hidayet eserleri yaymıştır. Ayetteki, "fftrikftt" ifadesinin, bt açıdan manası açıktır. Çünkü Kur'ân'ın bütün ayetleri, hak ile batılın arasını ayırır. Bundan ötürü Hak Teâlâ, Kur'ân'a "hırkan" (ayıran) adını vermiştir. Yine "mülklyât" ifadesinde de durum böyledir, yani bu

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/373-374.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/374.

açıdan manası açıktır: Çünkü Kur'ân bir zikirdir. Çünkü Hak Teâlâ, "Zikirli Kur'ân'a yemin olsun kı..."(Sâd.2) ve "Bu hem senin için, hem de kavmin için bir zikirdir" (Zuhruf, 44) ve ""Bu (Kur'ân), mübarek bir zikirdir" (Enbiyâ, 50) buyurmuştur. Kur'ân aynı zamanda bir tezkire, yani öğüttür. Nitekim Hak Teâlâ, "Kur'ân müttakiîer İçin bir tezkiredir" (Hakka. 48) buyurmuştur. "Kur'ân bir "zlkrâ" (öğüt)dür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O, âlemler için bir zikrâ (öğüt)tür" (En'âm. 90) buyurmuştur. Böylece bu beş ifadeyi, Kur'ân manasında tefsir etmenin mümkün olduğu ortaya çıkmış olur. Hernekadar, daha önce hiç kimse yapmamış ise de, bu izah mümkündür.11[11]

Maksad Peygamberler

Dördüncü Görüş: Bu beş ifadenin tümünü, "peygamberler gönderme" işine hamletmek de mümkündür. Buna göre "mürselât" ifadesiyle, "hertürlü marufu ve güzeli ihtiva eden o vahiylerle gönderilen peygamberlere..." manası kastedilmiştir. Bu şahısların, "Allah'dan başka tanrı yoktur" ilkesi ile gönderildiklerinde şüphe yoktur ki bu ilke, her türlü hayrın ve güzelin anahtarıdır. Ayetteki, "asıfat..." ifadesi de, "Her peygamberin işi, başlangıçta zayıf ve güçsüzdür. Ama gitgide güç-kuwet kazanır ve çok şiddetli-sert bir biçimde esen rüzgarlar gibi olur" manasınadır.
Ayetteki, "nâşlrfit" ifadesiyle, "o peygamberlerinin dinlerinin, yollarının ve sözlerinin yayılması" manası; "tarikat" ifadesiyle, "Onların, hak ile batılı, tevhid ile ilhadı birbirinden ayırmaları" manası kastedilmiştir. "Mülklyfitı zikran" ifadesiyle de, o peygamberlerin insanları, Allah'ın zikrine davet edip, onlara zikri emretmeleri ve onları bu zikre teşvik etmeleri" kastedilmiştir.
Beşinci Görüş: Bu ifadelerle, şu kastedilmiştir: Bir kimse dünyaya dalar, onun tad ve rahat gezme hususunda, kendini parçalarsa, işte tam bu sırada kalbine, dünyadan yüz çevirme ve Mevlâ'ya hizmet etme istekleri doğmaya başlar. İşte bu istekler, "mürselatı urfen" (marufu gönderenlere...) ifadesiyle anlatılmak istenmiştir.
Bu mürselâtın, insanın kalbinde şöyle iki tür tesiri vardır:
a) Masivallahu (Allah'dan başka herşeyin) sevgisini, kişinin kalbinden siler ki bu ayette "âsıfât" (sert esenler) ile anlatılmak istenmiştir.
b) Bu sebep ve istekler insanın bütün iç ve dış organlarında öylesine bir tesir icra ederler ki böylece o, Allah'dan başkasını duymaz, Allah'dan başkasını görmez ve Allah'dan başkasına bakmaz, saymaz. İşte bu da ayette, "naşirât" (yayanlara...) ifadesiyle anlatılmıştır. Tam bu noktada, Allah'ın celâl nuru bu kimse için açılır da, Allah'ı mevend olarak, Allah'ın dışında kalan herşeyi de ma'dum (yok) olarak görür ki bu da, "tarikat" (ayırdedici olanlara...) ifadesinden anlaşılan husustur. Derken bu hal, muhabbetuİlaha dalmış, kalbinde ve dilinde, O'nun zikrinden başka birşey kalmamış olur ki bu da, "mülklyatı zikran" (zikri getirenlere) ifadesinden kastedilen husustur.
Bil ki bu son üç görüş, başka kitaplarda (tefsirlerde) zikredilmemiş ise de, gerçekten ihtimal dahilindedIrler.12[12]

Beş Şeyden Maksad Herkesin Kabul Ettiği Yer

İkinci İhtimale, yani bu beş ifade ile, tek bir şeyin değil, ayrı ayrı şeylerin kastedilmiş olabileceği ihtimaline göre ise, şu izahlar yapılabilir:
Birinci Görüş: Zeccâc'ın ileri sürüp, Kadf'nin de tercih ettiği bu görüşe göre, ilk üç ifade ile rüzgarlar kastedilmiştir. Buna göre, "mürselat" ifadesi ile, alışılmış bir şekilde esen rüzgarlar; "âsıfât..." ile, alışılmışdan daha hızlı esen rüzgarlar, "nâşirat..." ile de bulutları yayan rüzgarlar kastedilmiş olur. Ayetteki "tarikat..." ile de, üstlenmiş oldukları Kur'an ve vahiy sayesinde, hak

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/374.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/375.

ile batıl, helal ile haramı birbirinden ayıran melekler kastedilmiştir. "Mülkiyeti zlkren" ifadesi ile ise, bu zikri (vahyi Kur'ân'ı) peygamberlere ileten, bu iletme işini üstlenen melekler kastedilmiştir. Buna göre eğer, "Peki birlikte kendilerine yemin edilebilmesi için, rüzgârlar ile melekler arasındaki cins birliğini sağlayan şey (ilgi) nedir?" denilirse, biz deriz ki: Melekler ruhani varlıklardır. Dolayısıyla melekler, latif ve hızlı varlıklar olmaları hasebiyle, rüzgarlara benzerler.

İkinci Görüş: Ayetteki ilk iki ifadeyle yani "mürselât" ve "asıfât" ile rüzgarlar; son üç ifadeyle de melekler kastedilmiştir. Çünkü vahyin ve dinin "naşlrâtı" (yayıcılan), meleklerdir. Sonra bu vahyin şöyle iki tesiri vardır,

a) Hakkı savunan ile batıla saplanan arasındaki farkı "fânk" (ortaya koyucu) olma;

b) Allah'ın zikrinin insanların kalblerinde ve dillerinde gözükmesi... Bu görüşü de ben kimseden öğrenmedim. Fakat bu mana da açık bir ihtimaldir. Bunun böyle olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın buyurarak, ikincisini birincisine "fa" harfi İle; atfetmesi daha sonraki ifadenin başına "vav” getirerek, buyurması ve son iki ifadeyi buna, yine "fâ" harfiyle atfetmiş olması da destekler ki bu, ilk ikisinin, son üçten ayrı olmalarını gerektirir.

Üçüncü Görüş: Şöyle de denebilir: İlk iki ifadeyle melekler kastedilmiştir. Buna göre, "mürselât" rahmet melekleri, "âsıfât" ile de azab melekleri kastedilmiştir. Son üç ifade (sıfat) ile de Kur'ân ayetleri kastedilmiştir. Çünkü onun ayetleri, kalblere ve ruhlara hakkı neşreder (yayar), hak ile batılın arasını fark eder (seçer) ve zikri kalblere-dillere) ilka eder, atar. Bu görüşü de kimseden duymadım. Fakat bu da muhtemel bir izahtır. Kim bu anlattıklarımı iyice kavrarsa, bu hususta daha nice izahlar yapması mümkün olur. Kendi muradını en iyi bilen ise Allah'dır.13[13]

İkinci Mesele

Kaffâl şöyle demiştir: Burada yemine konu teşkil eder şeylerin bir kısmının başına fa, bir kısmının başına da vâv
getirilişinin izahı, şöyle bir temel prensibe dayanmaktadır: Dilcilere göre "fâ" atıf edatı hem birlikte yapılmayı, hem de beraberliği ifade İçin kullanılır. Meselâ denildiğinde bu, "Zeyd gitmek için kalktı" elemek olup, bu da, "Onun kalkışı gidişine sebep oldu ve bu gidiş ve kalkış beraberce oldu" demektir. Fakat dendiğinde İse, bu iki fiil de ayrı ayrı işler olmuş olur ve biribiriyle bir alakası olmaz." Kaffâl bu kaideyi belirterek işe giriştikten sonra, bu ayetlerle ilgili izahını, kalbimin yatışmadığı ve beni tatmin etmeyen bir şekilde yaparak, meseleyi dallandırıp budaklandırmıştır.

Fakat ben de aynı kaideden yola çıkarak diyorum ki: Buradaki ilk iki ayeti, birseyin vasfı, son üç ayeti de, başka birseyin vasfı kabul edenlere göre, ortada bir problem yok. Ama bu beş ifadeyi de tek bir cinsin vasfı kabul edenlere göre ise, diyoruz ki: Şimdi bu beş ifadeyi de meleklerle ilgili sayarsak, bunu şöyle izah ederiz: Melekler vazifelendirilip gönderildiklerinde, hızlı bir şekilde uçarlar. Bu hızlı uçuş, "âsıfât" ile ifade edilmiştir. Binâenaleyh "Asıfât" vasfı, "mürselât" vasfına dayalı birşeydir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bunlar arasına fâ edatını getirmiştir.

"Neşr" (yayma) işi ise, gönderme işine dayanan birşey değildir. Çünkü melekler, vahyi peygamberlere ulaştırdıkları anda, din hemen yayılmış olmaz. Aksine peygamber gönderilen o halk, başlangıçta peygamberlerine eziyet ederler, onların yalan söylediklerini iddia ederler, bunun bir sihir ve bir delilik olduğunu söylerler. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu ifadenin başına, fâ-i taklblyye değil, vâv-ı atıf harfi getirmiştir. Ama "neşr" (yayılma) işi gerçekleştiğinde, hak ile batılın arasını "fark" (ayırma) işi ve hakkın insanların dilinde adeta bir zikir olması bu neşre varıp dayanır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, son iki ifadeyi, fa ile atfetmiştir. En doğrusunu Allah bilir ya, sanki, "Ey Muhammed sana her saadetin başlangıcı, her hayrın anahtarı olan o vahyi melekle sana gönderdim. Fakat sen bu işi, hemen

---

[13] 13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/375-376.

yayacağımızı bekleme. Bu hususta sabretmen ve sıkıntılara göğüs germen gerekir. Sana destek vereceğimiz zaman geldiğinde ise. dinini, âlemin dört bir bucağında yayılmış ve maruf (meşhur) kılacağız. İste bu yayılma esnasında, fark ortaya çıkacak. Böylece bâtıl dinler zayıflayıp düşecek ve hak olan bu dinin galib gelip zahir olacak. İşte bu sırada, Allah'ın zikri dillerde, mihrablarda ve minberlerde dolaşacak. Âlem, Allah'ın zikri ile dopdolu hale gelecek" demek istemiştir.
Bu izah, bu beş ifadeyi, meleklerle ilgili saydığımızda yapılabilir. Bu izahı iyi kavrayan kişi, bu ifadeleri rüzgârlara ve diğer manalara verdiğinde de, yine benzeri izahlar yapabilir. Allah en iyi bilendir.[14][14]

Uzren Ev Nuzren

Ayetteki, ifadesiyle ilgili iki mesele var:[15][15]

Birinci Mesele

Bu iki kelimede, iki değişik kıraat (okuyuş) söz konusudur. Bunları tahfif ile, yani şeklinde sükûn ile okuyuş, Ebu Amr'ın ve Hafs'ın rivayetine göre Âsim'in kıraatidir. Diğer kıraat imamları, bu iki kelimeyi teshîl, yani harekeli olarak şeklinde okumuşlardır. Tahfif ile okunuşlarında, bunların masdar manasında, yani (özür kapısını kapatıcı ve inzar edici olarak) manasında olduğunda bir münakaşa yok.
Ama "teshîl" ile olan kıraata gelince, Ebu Ubeyde, bunların masdar değil, cemî olduğunu iddia etmiştir. Ahfeş ve ZeccAc ise, bunların yine masdar olduklarını, bu iki şekit kıraatin, aynı manada iki lügat (lehçe) olduğunu iddia etmişlerdir. Ebu Ali, Ahfeş ve Zeccâc'm görüşlerini izah ederek "Uzr ile flzîr ve nezr ile nezîr, tıpkı nekr ite nekîr gibidirler (yani her iki şekilde aynı manaya gelir)" demiş ve sözüne şöyle devam etmiştir: "Bu kelimeyi harekeli okuyanın kıraatine göre tıpkı "şürüf" kelimesinin "şârlf'in çoğulu oluşu gibi, "nüzür"ün de "nezîr"in çoğulu olması mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Bu da ilk (evvelki) nüzûrdan, yani nezirler gibi bir nezir uyanadır" (Necm, 56) buyurmuştur."[16][16]

İkinci Mesele

Bu kelimelerin mansub oluşuyla ilgili birkaç izah vardır: Masdar sayılmalarına göre şu iki vecih (izah) yapılır:
1) "Zikran" bedel olarak, iki mef'ûl kabul edilmelerinden dolayı mansubturlar.
2) Mefûl-ü leh'dirler. Buna göre mana, "O zikri (vahyi), özrü ortadan kaldırmak ve inzar etmek için ilkâ eden (getiren) meleklere..." şeklinde olur. Ama bu iki kelime, cemî (çoğul) sayılmaları durumunda, "İlkâ" masdanndan "hal" olarak mansub kılınmış olurlar ve ayetin takdiri, "Mazereti beyan edici ve inkar edici oldukları halde, zikri ilka edenlere..." şeklinde olur.[17][17]

Vadedilen: Vakıadır

"Şüphesiz size va'dedilen şey, mutlaka vâkî olacaktır" (Mürselât. 7).
Bu ifade, geçen yeminlerin cevabıdır ve manası, "Kendisiyle tehdid olunduğunuz, kıyamet gününün gelişi işi, kesinlikle olacak, mutlaka (başınıza) inecektir" şeklindedir. Kelbî, "Bunun manası, "Hayır ve şer olarak size va'dolunan herşey, mutlaka olacaktır" şeklindedir" demiştir.

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/376-377.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/377.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/377.
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/377-378.

Birinci tefsiri yapanlar, görüşlerine, "Allah Teâlâ bu ayetlerin peşisıra, kıyamet gününün alametlerinden bahsetmiştir. Binâenaleyh bu, ayetden muradın sadece kıyamet günü olduğuna delalet eder" diyerek delil getirmişlerdir.[18][18]

Kıyametin Alametleri

Allah Teâlâ, bundan sonra kıyamet gününün meydana gelişinin alametlerini zikretmiştir.[19][19]

1. Yıldızların Söndürülmesi

Bu alametlerden birincisini şöyle buyurarak beyan etmiştir:[20][20]

"Yıldızlar söndürüldüğü zaman" (Mürselat, 8).
Burada geçen "tama" fiilinin izahını, (Yunus, 88) ayetinin tefsirini yaparken vermiştik. Özet olarak, bu ifadede "Yıldızların kendileri, yok edildiği zaman..." manasına olabilir. Bu, yıldızların "İntişârı" (dağılıp-dökûlmesi) (İnfitar, 2) ve "Inkidân" (düşmesi) (Tekvir,2) ayetlerine de uygundur. Yine bu ifade, "Yıldızların ışığı yok edildiği zaman..." manasına da olabilir. İlk mana daha uygundur. Çünkü onda, herhangi bir takdir yapmaya gerek yoktur. Keza, yıldızların önce ışıklarının yok edilip, sonra, ışıksız oldukları halde dağılıp dökülmeleri de mümkündür.[21][21]

2- Göğün Yarılması

Alametlerden ikincisini de Cenâb-ı Hak şu ifadesiyle anlatmıştır: [22][22]

"Gök yarıldığı zaman" (Mürselat, 9).
"Fevc", yarma manasınadır. "Allah onu yardı, o da yarıldı" denilir. Yarılmış (yarık) olan herşeye, "fere" denir. Binâenaleyh, bu ayetteki kelimesi de, "yarıldı" manasınadır. Bunun bir benzeri de, "Gök inşikâk ettiği (yarıldığı) zaman..."(Inşikak, 1) ve "O gün gök, bulutlarla yarılır adeta parça parça gibi olur" (Furkan, 25) ayetleridir. İbn Kuteybe, "Bu kelime, "açılır" manasınadır. Bunun benzeri, "Gök açılıp kapı kapı olur" (Nebe. 19) ayetidir. Nitekim şair de, demiştir.[23][23]

3. Dağlar Savrulduğunda

Alametlerin üçüncüsü, şu ayetle ifade edilmiştir.[24][24]

"Dağlar savrulduğu zaman" (Mûrselat, 10).
Bunda iki izah şekli var: .
1) (Otuyla-samanıyla) karışık olan hububatın, samım makinasıyla aletiyle (kalburla) savrulduğu gibi, dağlar savrulduğu zaman... "Onu kesinlikle yakacağız, sonra da mutlaka (kökünü) savuracağız"(Taha,97) ifadesi de bu manadadır. Bunun bir benzeri de, "Dağlar didik didik parçalanmıştır... "(Vakıa, 5), "Dağlar akıp dağılan bir kum yığınına döner" (Müzemmil, 14) ve "De ki: "Rabbim onları iyice savuracak"(Taha. 106) ayetleridir.

---

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/378.
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/378.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/378.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/378-379.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/379.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/379.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/379.

2) Bu, "O dağlar, yerlerinden çabucak sökülüp çıkarılacak..." manasınadır. Bu manada fiili, "Onu kaptı, söktü" manasındaki ifadesindendir. Buradaki fiiller, şeddeti olarak, şeklinde de okunmuştur.[25][25]

Resullerin Şahitlik Vakti Gelince

Dördüncü alamet, şu ayetle ifade edilmiştir:
"Peygamberlerin belli vakti geldiği zaman" (Mürselat, 11).
Bu ayetle ilgili iki mesele var:[26][26]

Birinci Mesele

kelimesinin aslı, 'dir. Bunun böyle olduğuna, şu birkaç şey de delalet eder:
1) Ebu Amr bunu, vâv ile şeklinde okumuştur.
2) Bunun asıl kökü "vakt" kelimesidir.
3) Zammeli (ötüreli) olan ve zammesi lâzıme olan her vâv harfi, her zaman hemzeye çevrilir.
"Kavim, tek tek (vuhdâra) namaz kıldı" deyişin, "Bunlar güzel ucûhlar (yani vucûhlar)" deyişin, dâr (ev) kelimesinin çoğulu olarak, deyişin bundandır. Bunun sebebi şudur: Zamme, vâv harfinin cinsindendir. Bu ikisi birleştiğinde iki benzer şey birleşmiş gibi olur ve (dile) ağır gelir. İşte bundan dolayı yâ harfinin kesresi de (dile) ağır gelir. Fakat Hak Teala'nın, (Bakara, 237) ayetinde, vav'a bedel hemze getirilmesi caiz olmaz. Çünkü burada vâv'ın zammesi "lâzıme" değildir. Baksana, gibi sözlerinde de vâv'a bedel hemze getirmen caiz değildir.[27][27]

İkinci Mesele

Ayetteki "te'kid" ile ilgili iki izah vardır:
1) Bu, Mücâhid ve Zeccâcın görüşüne göre, o peygamberlerin, ümmetlerine karşı şahidlik için hazır edilecekleri (getirilecekleri) vaktin ortaya çıkarılması, getirilmesi manasınadır. Bu görüş zayıftır. Çünkü bu ayetierdeki şeyler kıyametin vukuunun alametleri ola/ak sayılmaktadır. Buna göre adeta, "Şöyle şöyle olduğunda kıyamet kopacaktır" denilmek istenmiştir. "Onlara, kendisinde, ümmetlerinin aleyhine şehadette vakitte, "kıyamet koptu" diye beyanda bulunmuş olmalarının söylenmesi" buraya uygun düşmez. Çünkü, böylesi bir beyan dünyada da mevcuttur. Bir de, önce geçen bu üç ifade, yani "silinme, kaybolma; yarılıp açılma; dağların elenmesi", kıyametin kopması zamanına mahsus şeylerdir. Binâenaleyh, bu muayyen vakti belirleme (tevkît)in de, kıyametin kopması zamanına tahsis edilmesi gerekir.
2) Bu te'kît (tevkît) sözüyle, o vakti elde etme ve o vakti meydana getirme manası kastedilmşitir ki, bu da, lafza uygun bir manadır. Çünkü, kalıbı, mahiyetleri elde etmek için kullanılan bir kalıbtır. Binâenaleyh "tesvîd karanlığı elde etmek; "tahrik de, hareketi elde etmek için kullanılan bir kalıbtır Aynen bunlar gibi, te'kîd, tevkît de, o vakti elde etmek için kullanılmıştır. Sonra bu lafız da, bunun, hangi şeyin vaktini elde etmek için olduğuna dair bir beyan yer almamıştır. Bu, herkesin anlayışı her türlü yorum yapabilsin, her tarafa yönelsin, böylece de bu vakit hakkındaki dehşet ve bekleyiş çok ileri derecede olsun diye kayıtlanmam ıştır.
Binâenaleyh, bu İfade ile, kendisinde ümmetlerinin aleyhine şehadette bulunacakları o vakit; kendisinde, mükafaat elde etmek için toplanacakları o vakit; Cenâb-ıHakk'ında, "Muhakkak ki biz, hem kendilerine peygamber gönderilenlere, hem de peygamberlere soracağız..."(A'raf. 6) buyurduğu gibi, peygambere nasıl karşılandıklarından; ümmetlere de, peygamberlere nasıl karşılık verdiklerinden sorulacağı o vakit; ve, cenneti-cehennemi, arzolunmayı, hesaba

---

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 379-380.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/380.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/380.

çekilmeyi, mizahı ve kıyametle ilgili müşahede ettikleri tüm diğer hallerin tezahür edeceği vakid kastedilmiş olabilir; ki işte bu hususa Cenâb-ı Hak, "Kıyamet gününde, Allah'a İftira edenlerin yüzlerini simsiyah görürsün"(Zümer, 60) ayetiyte işaret edilmiştir.28[28]

"(Bu vakit) hangi güne ertelenmişti.." (Mûrselat, 12).
Cenab-ı Hak adeta, o günün büyük bir gün olması karşısında şaşmaya ve hayrete davet ederek, "Bunları ilgilendiren bu işler, bütün bunlar hangi gün için tecil edilmişti?" buyurmuştur. Bu işler de, bunları yalanlayanlara azab etme, bunları ve peygamberlerin insanları kendisine imana davet etmiş oldukları kıyametin o müthiş halleri arzolunma, hesaba çekilme, amel defterlerinin dağıtılması ve terazilerin konulması gibi şeylerin zuhur edip meydana geleceğini tasdik eden kimseleri ululamak, saygınlıklarını ortaya koymaktır.29[29]

Hüküm Günü

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunu beyan ederek, "Ayırdedip hüküm verme gününe... "(Mürselat, 13) buyurmuştur. Ibn Abbas (r.a) bu ifadeye, "Rahmanın, yarattıkları arasında hüküm vereceği güne..." şeklinde mana vermiştir ki, bu ifade tıpkı "Şüphe yok ki, o ayırdetme günü onların, topunun vakitleridir" (Duhan, 40) ayeti gibi olmuş olur.
Cenâb-ı Hak buna ikinci bir tazimi ifade eden bir ayeti daha ekleyerek, "Bu ayırdetme gününü sana hangi şey bildirdi?" (Mürselat, 14) buyurmuştur ki, bu da, "O ayırdetme gününü, onun şiddetini ve onun heybetini sana bildiren şey nedir?" demektir.
Müteakiben Cenâb-ı Hak, bunun peşinden bir üçüncü tazim ifadesini getirerek, "Yalan sayanların o gün vay haline!" (Mürselât, 15) buyurmuştur ki, bu da, "Tevhidi, nübüvveti, meâdı ve peygamberlerin getirip de haber verdiği her şeyi yalanlayanların vay haline!.." demektir. Geriye şöyle iki soru kalmaktadır:
Birinci Soru: bu ayetteki Jij kelimesi nekire olduğu halde, nasıl mübteda olabilmiştir?
Cevap: Bu kelime aslında, fiilinin yerine geçen ve mansub olarak okunması gereken bir mef'ûl-i mutlaktır. Ancak ne var ki, kendisine beddua edilenin helak oluşunun sürekliliğine delalet etsin diye, mansub olarak okunuştan, merfu olarak okunuşa geçilmiştir. Bunun bir benzeri de, fö* fî& ifadesidir. Bunun nasb ile, %) şeklinde okunması da mümkündür ne var ki, bu şekilde kıraat olunmamıştır...
İkinci Soru: cümlesinin cevabı nedir? Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:
1) Kelamın takdiri "Yıldızların ışıkları sürdüğü zaman, va'dolunduğumuz şey muhakkak vaki olacaktır" şeklindedir, bu takdir ve görüş zayıftır; çünkü bu durumda, ifâdesi sadece, cümlesinin cevabı olmuş olur.
2) Cevap mahzuf olup, kelamın takdiri olmadığnda amellere göre karşılık verme ve kıyamet tahakkuk eder, meydana gelir..." şeklindedir.30[30]

Önceki Yalanlayanların İmhası

"Biz öncekileri helak etmedik mi? Sonra geridekileri de, onların arkasına takacağız!.. Biz günahkarlara böyle yaparız.. O günü yalan sayanların vay haline..." (Mürselat, 16-19).
Bil ki, bu tablonun maksadı, kafirleri korkutmak ve küfürden sakındırmaktır.
Bu korkutmanın birinci türü, Allah'ın, tehdit olundukları o güne yemin etmiş olmasıdır ki, bu da, "ayırdetme günü"dür ve mutlaka olacaktır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, durumun vehâmetinİ bildirerek, "Bu ayırdetme gününü sana hangi şey bildirdi?"(Mürselat, 14) buyurmuş, bu gündeki dehşetin had noktaya ulaşmış olduğunu bildirerek, "o gün, yalanlayanların vay haline!.." demiştir.

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/380-381.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/381.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/381-382.

İkinci tür korkutma ise, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetlerde ele aldığı husus olup, şöyledir: Allah Teâlâ, küfürleri yüzünden Önceki kafirleri helak etmiştir. Binâenaleyh bu küfür sonrakilerde de mevcut olduğuna göre, Allah bunları da mutlaka helak edecektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yalan sayanların o gün vay haline" demiştir ki, bu da, "Dünyada bunların başına gelen şey helak oluşlarıdır; ahirette ise, en ileri derecedeki azabtır" demek olup, Allah Teâlâ bu hususa da, "Dünyayı da ahireti de yitirdi. Bu, apaçık bir hüsrandır.."(Hac, 11) ayetiyle işaret etmiştir. Ayetle ilgili olarak şöyle iki soru sorulabilir:31[31]

Evvelin ve Ahirin

Birinci Soru: Ayette geçen, "evvelkiler" ve "sonrakiler" ifadesi ile ne kastedilmiştir?
Cevap: Bu hususta, şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: "Allah, Nuh, Âd ve Semûd kavimleri gibi evvelkileri helak etmiş, sonra da, Şuayb, Lût ve Musa (a.s) gibi peygamberlerin kavimlerini de, bunlara katmıştır. İşte biz, mücrimlere, yani Kureyş kafirlerine de böyle yaparız.." Bu görüş, zayıftır; çünkü, Allah teâlâ'nın ^f fiili muzaridir. Dolayısıyla hali ve istikbali içine alır, ama kesinlikte geçmişi içine almaz.
İkinci Görüş: Ayetteki "evvelkiler" kelimesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'den önce geçen bütün kafirler kastedilmiştir. Ayetteki, kelimesi ise, "İşte böyle yapacağız, sonrakileri evvelkilere tabi kılacağız.." anlamında olmak üzere, "müste'nef" bir ifadedir. Bunun müste'nef oluşunun delili ise, Abdullah Ibn Mes'ûd'un bu kelimeyi şeklinde okumuş olmasıdır.
Buna göre şayet, A'rec, cezm ile şeklinde okumuştur ki, bu ifâdenin de terkibinin muhtevasına girdiğine delalet eder. Bu durumda da, ayetin bu kelimesi muzari değil, mazi kastedilmiş olur" denilirse, biz deriz ki, tevatürle sabit olan kıraat, 'ayn'ın harekesi ile şeklindeki kıraattir ki, bu okuyuş bu kelimenin muzari olmasını iktiza eder. Şimdi, cezm ile okuyuş, bu ifade ile mazi manasının kastedilmiş olmasını gerektirmiş olsaydı, iki kıraat arasında bir tezat meydana gelmiş olurdu ki, bu caiz değildir!.. Böylece biz, bu fiildeki 'ayn harfinin sakin kılınmasının cezm ile değil, tam aksine, kelimeyi hafifletmek için olduğunu anlamış bulunuyoruz. Bu tıpkı, Imriu'l-Kays'ın bir beytindeki,
"Bu gün, (onu biriktirmeksin), ondan içirileceğim..." ifadesi gibidir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sonrakilere de öncekilere yapmış olduğu şeyi yapacağını beyan buyurarak, "Biz, günahkarlara böyle yaparız..." demiştir ki, bu da, "Bu yok etme işini biz, öncekilere, onlar mücrim ve günahkar oldukları için yaptık. Dolayısıyla, hiç şüphesiz bizim bu hükmümüz bütün mücrimler için geçerlidir. Çünkü, sebebin umûmî olması, hükmün de umûmî olmasını gerektirir. Daha sonra da, Cenâb-ı Hak, "O günü yalan sayanların vay haline!.," buyurmuştur ki, bu da, "Bunlar, her ne kadar dünyada iken helak edilip azaba duçar kılındılarsa da, en büyük musibet ve cehennem kıyamet gününde, hassaten bunlara hazırlanmıştır" demektir.
İkinci Soru: Ayetteki ifâdesindeki "helak etme" işi ile mutlak öldürme mi, yoksa azab ile öldürme mi kastedilmiştir? Şimdi, kastedilen birincisi ise, bu kafirler için bir korkutma sayılmaz. Çünkü bu, mü'min ve kafir herkes için söz konusu olan bir husustur. Dolayısıyla kafirlere sakındırmaya elverişli bir ifade olmaz. Yok eğer ikincisi, yani azab ile öldürme işi ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra geridekileri de, onların arkasına takacağız!., işte biz mücrimleri böyle yaparız..." buyruğu, Allah'ın, Kureyş kafirlerine de bu tür bir helaki uygulamasını gerektirir. Halbuki, böyle bir helakin olmadığı, tahakkuk etmediği, (bu durum) malumdur. Bir de, Cenâb-ı Hak, "Sen onların içinde bulunduğun sürece, Allah onlara azab edici değildir..."(Enfal, 33) buyurmuştur... (Ne dersin?)
Cevap: Bu ifade ile, azab etmek suretiyle öldürüp helak etmesinin kastedilmiş olması ve bu işin, Kureyş hakkında tahakkuk etmiş bulunması niçin düşünülemez? Bu iş, Kureyş hakkında, Bedir günü tahakkuk etmiştir. Senin dediğini kabul etsek bile, ayetteki "yok etmek" ile,

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/382-383.

ulemanın ileri sürdüğü bu iki çeşit yok etmeden başka, bir üçüncü mananın, yani onların zemmini ve lanetini gerektiren bir öldürmenin kastedilmiş olması niçin düşünülemez? Buna göre adeta, "Bu öncekiler, dünyaya olan düşkünlükleri yüzünden, peygamberler karşısında inatlaştılar, onları düşman kabul ettiler, sonra da ölüp gittiler. Böylece, dünya onlara da kalmadı.. Ama geride, onlara dünyada lanet, ahirette de, süresiz ebedî ve sermedî bir ceza kaldı.. İşte bu, mevcut kafirlerin durumu da böyledir" denilmek istenmiştir. Bu tür sözlerin en büyük men edici ve caydırıcı olduğu ise, malumdur.32[32]

Önemsiz Bir Sudan Yaratılan İnsan

"Biz, sizi, önemsiz bir sudan yaratmadık mı? Onu sağlam bir yerde tutup da, malum bir vakte kadar işte biz, bunu kudretimizle yaptık.. Demek biz, ne güzel kadirleriz!.. Yalan sayanların vay o gün haline.." (Mürselâl,2024).

Bil ki, kafirlerle ilgili tehditlerin üçüncü çeşidi de, bu ayetlerin ifade ettiği husustur. Burdaki korkutma, şu iki açıdandır.

1) Allah Teâlâ onlara, yapılan in'amlarının en büyüğünü hatırlatmıştır. Allah'ın nimetleri kendileri için çokça olduğundan ise, onların işlemiş oldukları suç ve cezası da, aynı şekilde, çok çirkin ve şiddetli bir ceza olur. Böyle olunca da, ilahi ceza, o nisbette büyük olur. İşte, bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu in'amın peşinden, "Yalan sayanların vay o gün haline..." buyurmuştur.

2) Allah Teâiâ, insanlara, Kendisinin onları doğrudan doğruya da yaratmaya kadir olduğunu hatırlatmıştır. Doğrudan yaratmaya kadir olanın, yeniden yaratmaya da kadir olacağı hususu, aklen gayet açıktır. Binâenaleyh onlar, bu apaçık delili inkar edince, hiç şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, onların hakkında, "Yalan sayanların vay o gün haline..." buyurmuştur.

Ayetlerin tefsirine gelince, ayetindeki, "mâ-i mehîn" ile, "nutfe" (menî) kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra O, bunun züniyeüni hakir bir sudan meydana gelen nutfeden yapmıştır.." (Secde, 18) ifadesi gibidir.33[33]

Nutfeyi Sağlam Bir Yere Yerleştirdik

ifadesindeki "karâr-ı mekîn..." ile de, insanın anasının rahmi kastedilmiştir. Çünkü, kendisinden çocuğun yaratıldığı şeyin aksine, anasının rahmetinde kalması ve orada karar kılması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Malum bir vakte kadar..." buyurmuştur ki, bununla da,.o çocuğun anasının rahminde, doğum vaktine kadar kalması kastedilmiştir. Bu vakit ise, başkasına değil, Allah'a malum olup, bu yönüyle bu ifade tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "O saatin ilmi şüphesiz ki Allah'ın nezdindedir. Yağmuru O indirir. Rahimlerde olanı O bilir..." (Lokman, 34) ifadesi gibi olmuş olur. Nafi ve Abdullah Ibn Amir, şedde ile kadderna şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları İse, şeddesiz olarak okumuşlardır. Şeddeli okunmasına göre, takdir, şeklinde olmuş olur. Bu okuyuş, Cenâb-ı Hakk'ın, (Abese, 19) ayetiyle pekişir. Bir de, "halk" işinin bu takdir ve tahdide göre yapılması, bunu takdir eden tarafından, yaratılana olan bir nimettir. Dolayısıyla, lütuf ve nimetin zikrediidiği bir yerde, (bu şekilde okunarak) bunun da hatırlatılması güzel ve yerinde olmuş olur. Bu kıraati tenkid edenler, "şayet bu okuyuş doğru ve yerinde olmuş atsaydı, o zaman, ayetin ifadesinin, şeklinde olması gerekirdi..." demişlerdir. Buna şu şekilde cevap verilebilir:

Arablar, iki lehçenin ikisini de birden kullanabiliyorlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, (Tarık, 17) buyurmuştur. Şeddesiz okunmasına gelince, bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifade, "kudret" kökündendir. Buna göre mana, "Biz, o insanı dilediğimiz ve istediğimiz gibi yaratıp şekil vermeye kadiriz. Onu, en güzet bir şekil ve surette yarattığımız için de, ne

---

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 383-384.

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/384-385.

güzel kadir ve yaratıcılarız..." şeklinde olur.

b) takdirinde olmak üzere, Arapça'da, şeddesiz olarak denilir. Ferrâ şöyle demektedir: "Arablar, demektedirler. Nitekim Cenâb-ı Hak da, (Fecr, 16) buyurmuştur.[34][34]

Arzın Hayat İçin Hazırlanması

"Biz yeri, bir toplantı yeri yapmadık mı?.. Dirilere de ölülere de... Orada, sabit sabit, yüce yüce dağlar meydana getirmedik mi? Size, tatlı bir su da içirmedik mi? Dini yalan sayanların o gün vay haline!.." (Mürselat, 25-28).

Bil ki, kafirlerle ilgili tehditlerin dördüncü çeşidi de, bu ayetlerin ifade etti husustur. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak onlara enfüsteki, yani kendilerindeki nimetlerini hatırlattı. Bu ayette ise, onlara kendi varlıklarının dışında (afakta) otan nimetlerini hatırlatmıştır. Bu ayetlerin sonunda da, "Dini yalan sayanların o gün vay haline" demiştir ki, bunun sebebi de, biraz önce bahsettiğimiz şu husustur: Nimetler çoğaldıkça, ceza ve ikâb da, yük de o nisbette çoğalır, çetin ve şiddetli olur. Böylece de, dünyada zemme; ahirette de, ilahi cezaya müstehak olma, o nisbette ileri olur..

Cenab-ı Hak, o ayeti bu ayetten önce getirmiştir. Çünkü, enfüsteki nimetler, afâkta olan nimetlerin bir aslı ve temeli gibidir. Zira, şayet hayat, sem1 ve basar, sapasağlam uzuvlar., olmasaydı, yaratılanlardan hiçbir şekilde yararlanılamazdı!..[35][35]

Kifat

Bil ki, Allah Teâlâ burada, şu üç şeyden bahsetmiştir:

Birinci Nev: Cenâb-ı Hak, yeryüzünü önce ele almıştır. Zira, bizim dışımızda olan şeylerden bize en yakın olanı, yeryüzüdür. Arapça'da, "el-kifâf' yapışmak, toplanmak, sığınmak anlamlarına gelir. Nitekim, "yapıştırdım, ekledim, kattım, uladım" anlamında, denilir. Yine, içine konulan herhangi bir şeyi zay etmediği zaman, bir dağarcık hakkında, denilir. Ve yine, küçük tencereye, bakraca, kaba kaçağa, dif (kıft) denilir.

Keşşaf sahibi şöyle der: ekleme ve ulamaya verilen ad olup, bu tıpkı, Arabîarın, "eklenen, bir araya gelen şeylere" demeleri gibidir. Ve yine Arapça'da, "Bu kapı, diğerlerin cımâ'ı, yani kendisine açıldığı ana kapıdır denilir. Ve yine sen, "bir şeyi bağladım dersin. Sonra da o şeyi bağladığın o ipe, "sldâd" adını verirsin..." tfjitj kelimeleri, işte tilîf kelimesi ile mansubturlar.

Buna göre adeta, "Biz, yeryüzünü, canlıları, cansızları bağrına basan olarak, bu biçimde yaratmadık mı?" denilmek istenmiştir. Yahut da bu ifadeler, kelimesinin delâlet ettiği"toplarız, cem ederiz.." fiili ile mansubturlar. Buna göre mana, "Biz sizleri, canlılar ve ölüler olarak bir araya toplarız.." şeklinde olur. Bu durumda da bu iki kelime, mef'uI zamirinden (sizi... toplarız) haldir. Dil bakımından yapılacak açıklama bundan ibarettir.

Manaya gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Yeryüzü, canlıları, sırtında (üzerinde), ölüleri de karnında (içinde) bir araya getirir. Buna göre mana, "Diriler, evlerinde otururlar, ölüler de, kabirlerine gömülürler.." şeklinde olur. İşte bundan dolayı, Araplar, yeryüzüne, "ana" adını vermişlerdir. Çünkü yeryüzü, insanları bağrına basması açısından, tıpkı çocuğunu bağrına basıp onun işlerini uhdesine alan bir anne gibidir. İnsanlar yeryüzünde de bir araya gelip, onun sinesinde birleştikleri için de, yeryüzü adeta, o insanları bağrına basmış gibi olur.

2) Yeryüzü, canlılardan ayrılan o pisleri, şeyleri kendisinde topladığı için, canlıların "klfât'N, yani derleyip toplayıcısı olarak kabul edilmiştir. Ama, yeryüzünün, insanlar onun üzerinde olmaları halinde, canlıları toplaması meselesine gelince, hayır; buna, "kifât" adı verilmez.

3) Yeryüzü, insanın, yeme-içme gibi ihtiyaçları hususunda kendisine muhtaç olduğu şeyleri kapsayan bir mahal, yer olduğu için, "canlıların toplayıcısı - kifât'ı" olarak addedilmiştir.

---

[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 385-386.

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/386.

Çünkü, bütün bunlar, yerden biter. Zararlı şeyleri def etmeye elverişli, mamur ve derli toplu binalar da, yeryüzünde ve oradan inşa edilmişlerdir.

4) Ayetteki kelimelerinin manası, yerle ilgilidir. Buna göre diriler, yerin bitirdiği şeyler; ölüler de, bitirmediği şeyler olmuş olur. Ayette geriye iki soru kalmaktadır.

Birinci Soru: Yeryüzü, hem canlıların hem de ölülerin birlikte "kifât" (yani hiçbir şey kalmayıp hepsi bunun içine girdiği ve böylece de marife olarak ifade edilmesi gerektiği halde) olduğu halde, niçin nekire olarak denilmiştir?

Cevap: Bunlardaki nekirelik, tefhim ve tazim için olan nekireliktir. Buna göre adeta, "Yeryüzü, sayısız canlıları, sınırsız ölüleri bağrına basmakta, oarındırmaktadır!.." denilmek istenmiştir.

İkinci Soru: Bu ayet, mezar soyan kimse (nebbâş)nin elinin-ayağının kesilmesinin farz olduğuna delalet eder mi?

Cevap: Kaffâl, Rabfa'nın, bu ayetin, yeryüzünün ölülerin "kifâf'ı, toplayıcısı olduğuna delalet ettiğini, dolayısıyla da yeryüzünün ölüler için bir "hırz", yani korunma yeri olduğunu; korunmuş ve muhafazalı yerden hırsızlık yapan kimsenin elinin-ayağının kesileceğine delalet ettiğini söylediğini nakletmiştir.

Bu ayetlerde ele alınan nimetlerin ikinci çeşit nimeti ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Orada, sabit sabit, yüce yüce dağlar meydana getirmedik mi?" ayetinin ifade ettiği husustur. Binâenaleyh kelimesinin manası, "yeryüzünde çakılıp kalan, oradan hiç kopmayan" demek olup, M ifadesinin anlamı da, "koca koca, yüksek..." demektir. Çünkü, her ulu ve koca olan şey "samlh"tir. Nitekim kibirli insana da, "Burnunu dikmiş..." denilir. Dağların yaratılmasının faydalarına gelince, bu husus, bu kitabımızda daha Önce geçmişti.

Üçüncü çeşit nimet ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Size, tatlı bir su da içirmedik mi?.." ayetinin ifade ettiği husus olup, furat, Arapça'da, son derece tatlı, demek olup, bunun tefsin Cenâb-ı Hakk'ın, (Furkan, 53) ayetinin tefsirinde geçmişti...36[36]

Cehennemin Bina Kadar Kıvılcımları

"O yalan sayıp durduğumuz şeye, (azaba) gidin. Haydi, üç kola (ayrılmış duman) gölgesine gidin. (Ki o), gölgehndirici değildir. Alevlerden de korumaz. Çünkü o, öyle kıvılcım atar ki, herbiri sanki bir saraydır. Herbir kıvılcım adeta bir san deve kadardır. Yalan sayanların vay o gün haline!.." (Mürselat, 29-34).

Bil ki, kafirlerle ilgili tehditlerin, beşinci türü de bu olup, bu ayetler de, onların ahiretteki azablannın nasıl olduğu beyan edilmiştir. Ayetteki, cümlesinin manası, "onlara, "Haydin, şimdi o yalanlayageldiğiniz o azaba giriniz..." denilir" şeklindedir. Görünen odur ki, bu sözü söyleyenler, cehennem bekçileridir, zebanilerdir. İkinci ifadesi ise, bir tekrardır. Yakûb bu ifadeyi, mazi sigası ile îüî şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "Onlar, buna mecbur olup bundan kaçınmadıkları için, emre boyun eğip gittiler..." şeklinde olur. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira, eğer böyle olsaydı, o zaman, fâ ile, iyikîlî denilmesi, böylece de, sözün başı ile soru arasında bir irtibat kurulması gerekirdi. Müfessirier şöyle demişlerdir: Kıyamet gününde güneş insanların başına yaklaşır.. O vakit üzerlerinde, hiçbir elbise ve hiçbir örtü bulunmaz. Güneşin alevi onların yüzlerini yalar ve değip geçer. Nefeslerini yakar adeta.. Ve o gün, uzar da uzar.. Derken Allah Teâlâ, rahmetiyle, dilediği kimseleri kurtarır ve onları, gölgelerinden bir gölgeye sokar. İşte o zaman onlar, "Allah bize lütufta bulundu ve bizi, özlere işleyen yakıcı ateşin azabından korudu.." (Tur, 27) derler. O vakit yalanlayıcılara da, "O yalan sayıp durduğunuz azaba ve Allah'ın ikabına gidiniz.." denilir. Ayetteki, "Cehennemin dumanına.." demek olup, bu tıpkı, "kapkara dumandan bir gölge içinde... "(vakıa, 43) ifadesi gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu gölgeyi, bazı sıfatlarla nitelemiştir.37[37]

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/386-388.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/388-389.

Cehennem Alevi

Birinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "üç kola ayrılmış..." ayetinin ifade ettiği husus. Bu ifadenin izahı hususunda üç vecih bulunmaktadır:
1) Hasan eI-Basri şöyle demiştir: "Bu gölgenin olduğunu bilmiyorum. Onun hakkında herhangi bir şey duymadım.."
2) Bir topluluk ise, "üç kola ayrılmış" ifadesinden murad edilen, o ateşin hem altlarından hem de üstlerinden gelip onları çepeçevre kuşatmasıdır. Ateşin burada, 'gölge" olarak isimlendirilmesi, o ateşin onları bütün yönlerden kuşatması itibariyle bir mecazdir. Bu, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onların üstlerinde ateşten tabakalar, aklarından (ateşten) tabakalar vardır.. "(Zümer, 16) ayetinde olduğu gibidir. Allah Teâlâ yine, "Azab onları hem üstlerinden hem de altlarından bürümüştür.. "(Ankabut,55) Duyurmuştur" demiştir.
3) Katâde ise, şöyle demiştir: "Doğrusu şudur: "Bundan maksat duman {duhan)'dır. Bu mana, "Duvan çepeçevre kendilerini kuşatmış..." (Kehf, 29) ayetinden elde edilir. "ateşin duvarları..." ile kastedilen, dumandır. Sonra, bu dumandan bir bölüğü onun sağına, bir başka bölüğü de soluna; bir üçüncü bölük de üstüne geçer..."
Ben derim ki, bu, imkânsız değildir. Zira, gazab, insanın sağından; şehvet ise solundan gelir. Kuvve-i şeytaniyye ise, dimağındadır. İnsanın, inancı ve amelleri hususunda, ondan sudur eden bu afetlerin kaynağı ancak üçtür. Bu üç kaynaktan da, muhtelif karanlık ve zulumâtlar meydana gelmiştir. Yine, burada üç derecenin bulunduğunun söylenilmesi de mümkündür: Bunlar, his, hayal ve vehm... Bunlar, ruhun, kudsiyyet ve paklık aleminin nurlanyla aydınlanmasına manidirler. Bu üç -ertebeden her birinin, hususi bir karanlık ve zulmanîliği bulunur.
4) Bir topluluk ise şunu söylemiştir. Bu, bu dumanın çok büyük olduğunu anlatan cnaye yollu bir anlatımdır. Zira, büyük duman kütlesi, pekçok kol ve dallara ayrılır.
5) Ebû Müslim ise şunu söylemiştir: hakkında, Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonra buyurmuş olduğu ifadelerin söz konusu olması da muhtemeldir. Yani, onun, gölgelendirmemesi, alevler karşısında hiçbir fayda vermemesi ve onlann, adeta saraylar misali olan kıvılcımlar saçması...38[38]

Koyu Tabaka Gölgelemez

İkinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "gölgelendirici değildir..." ayetinin ifade ettiği husus. Bu ifade, onlarla bir alay ifadesi olup, onların gölgelerinin mü'minlerin gölgeleri gibi olmayacağını onlara tarîzde bulunmak (çıtlatmak)tır. Buna göre ayetin manası, "O gölge, güneşin hararetini savuşturamayacak.." şeklinde olur.39[39]

Alevden Korumaz

Üçüncü Sıfat: "Alevden de korumaz..." ayetinin ifade ettiği husus. Arapça'da,denilir ki, bunun manası, "Yüzünü benden uzak tut, yüzünü görmeyeyim..." şeklindedir. Çünkü, bir şeyden müstağni olan, ondan uzaklaşır; tıpkı, o şeye muhtaç olanın ona yaklaşması gibi...
Keşşaf sahibi, "Bu kelimenin mahallen mecrûr olduğunun takdirinin ise, "Ateşin alevi karşısında onlara hiçbir fayda vermeyen..." şeklinde olduğunu" söylemiştir.
Kaffal ise, "Bu, şu iki manaya muhtemel olabilir:
a) Bu gölge ancak, cehennemde olur. Bu sebeple de onları orada cehennemin hararetinden himaye etmez, onları, onun alevlerinden de korumaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, Vakıa Sûresl'nde "gölge"yi zikretmiş ve (vakıa, 42-44) buyurmuştur. Bu sanki, onlar oraya girdiklerinde cehennemde söz konusudur. Daha sonra ise Cenâb-ı Hak, "Ne serin, ne de cömert..." (vakıa,

---

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/389-390.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/390.

44) buyurmuştur. Bu ayetteki ifâdesinin "serin değil" anlamında; cümlesinin de, "cömert de değil.." manasında olması muhtemeldir. Yani, "Onda, ateşin alevinden kendisine kaçılıp da yasaklanılacak bir farklılık yoktur.." demektir.

b) Bunun meydana getirilmesinin ancak, onlar cehenneme girmeden önce, hatta, onlar, hesaba çekilmek ve arzolunmak için hapsolundukları sırada olmasıdır... O zaman onlara, "Biliniz ki bu gölge, sizi ne güneşin hararetinden korur, ne de sizden, cehennemin alevlerini uzaklaştırır" denilir" demiştir.

Ayette bir üçüncü izah şekli daha vardır ki, bunu da Kutrub söylemiştir. Buna göre, buradaki leheb kelimesi, "susuzluk" anlamına gelir. Nitekim Arapça'da, "iyice susardı, çok susamış adam.." ve "çok susamış kadın..." denilir.40[40]

Bina Büyüklüğünde Kıvılcım

Dördüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "O, bina büyüklüğünde kıvılcımlar fırlatır.." ayetinin ifade ettiği husus. Vahidî şöyle demiştir: "Aynı anlamda olmak üzere, "kıvılcım.." denilir. Bu kelime, ateşten sıçrayarak, her yöne doğru giden ve derken yok olan şeye, kıvılcıma ad verilmiştir. Kelimenin aslı, "ortaya koyup güneşe serdiğin zaman" söylemiş olduğun "elbisemi yaydım, serdim.." deyiminden gelmedir. Kıvılcım da, yok olmak üzere, sağa sola sıçrar, yayılır. Bil ki Allah Teâlâ, gölgesi duman olan o ateşi, büyük kıvılcımlar fırlatmakla nitelemiştir. Bundan kastedilen ise, o ateşin gerçekten çok büyük olduğunu beyan edip anlatmaktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kıvılcımı iki şeye benzetmiştir:

a) Saraylara Bu kelimenin tefsiri hususunda iki görüş vardır:

1) Bundan murad, saray diye isimlendirilen binadır. İbn Abbas, bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, koca koca sarayları kastettiğini söylemiştir.

2) Kastedilen bu değildir. Sonra bunun murad edilmesi halinde de, ifadenin tefsiriyle ilgili birkaç vecih vardır:

Birinci Vecih: Kelime, tıpkı, (hurma)'nın çoğulunun (kıvılcım,, kor) kelimesinin çoğulunun da gelmesi gibi, sâd harfi sakin olan kelimesinin çoğuludur. Müberred ise, "Katın ve sert olan odun demetine Sjiaili adı verilir ki, bunun çoğulu şeklindedir. Abdurrahman İbn Âbls de şöyle demiştir: "İbn Abbas'a, kelimesi hakkında soru sordum, o bana, "Bu, bizim kış için hazırlayıp biriktirdiğimiz, doğradığımız odunlardır. Biz onlara, adını veriyorduk" dedi.." Bu aynı zamanda, Said ibn Cübeyr, Mukâtil ve Dahhâk'ın görüşüdür. Ancak ne var ki onlar, bunun, hurmalarla büyük ağaçların kütükleri olduğunu ifade etmişlerdir.

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bu ketime, iki fetha ile; şeklinde de okunmuştur ki, bunun anlamı, "develerin boyun" veya "atların boynu.." demektir; tıpkı, kelimesinin çoğulun şeklinde gelmesi gibidir.. İbn Mes'ûd da, tıpkı ve kelimelerinde olduğu gibi, jlaili anlamında şeklinde okumuştur. Saîd İbn Cübeyr de, tıpkı kelimesinin çoğulunun gelmesi gibi, kelimeyi, kelimesinin çoğulu olarak şeklinde okumuştur.41[41]

Cimale Kelimesinin Manaları

b) İkinci teşbih, Cenâb-ı Hakk'ın, "Herbiri sanki, san bir deve" ayetinin ifade ettiği husus. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:42[42]

Farklı Kıraatler

kelimesi kelimesinin çoğuludur. Tıpkı, kelimesinin, ve kelimesinin de şeklinde şeklinde çoğul gelmesi gibi... İbn Abbas bu kelimeyi clm'in dammesiyle şeklinde okumuştur ki, bu Ya'kûb'un

---

[40] 40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/390.

[41] 41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/390-391.

[42] 42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/391.

kıraatidir. Alimler bu hususta birkaç vecih zikretmişlerdir:
1) kelimesinin damme ile okunması halinde, kalın ipler, gemi halatları anlamına geldiği, bunlara (halatlar) da denildiği söylenmiştir. Alimlerden bazıları bunu kabul etmemiş ve ip hakkında kullanılan kelime için maruf olan kullanış, cim'in dammesi ve mimin şeddesi ile kelimesidir. Bu anlamda olmak üzere,(A'raf. 40) şeklinde okunmuştur.
2) Bunun, "bakır kütleleri, yığınları" olduğu da ileri sürülmüştür. Ve bu husus, dilcilerin büyük bir kısmının bilmemesine rağmen, Ali Ibn Ebî Talib (r.a) ile İbn Abbas (r.a)'tan rivayet edilmiştir.
3) Ferrâ, kelimesinin "kısaca, icmâlen anlatılmış şey deyimine varıp dayanması da mümkündür. Nitekim Arapça'da, "hesabı topladım" ve "topluca geldiler" anlamında da, denilir. Ki, buna göre mana, "Bu kıvılcımlar, adeta, biraraya getirilmiş sapsarı kalın şeyler gibi yükselirler.." şeklinde olur" demiştir. Ferrâ'nın görüşü bundan ibarettir.
4) Ferrâ şöyle de demiştir: kelimesinin, kelimesinin çoğulu; kelimesinin de, kelimesinin çoğulu olması mümkündür. Ve bu tıpkı, (dişi kuzu), ve denilmesi gibidir.
İkinci kıraat ise, kelimenin şeklinde okunmasıdır. Ki bu da yine kelimesinin çoğulu olup, bu tıpkı, (taş), denilmesi gibidir. Ebu Ali şöyle demektedir: kelimesinin sonuna tâ, cem'in müennes olmasından dolayı gelmiştir. Ve bu tıpkı, (erkek, tohumluk deve) kelimesinin sonuna tâ'nın gelip de denilmesi gibidir.
Üçüncü Kıraat: şeklinde olup, bu da kalın halat demektir.
Ayette cins manası kastedilerek, "san..." denildiği ileri sürülmüştür. Bu kelimenin ne demek olduğuna gelince alimlerin ekserisi bu kelime ile, "sarıya çalan bir siyahlığın kastedildiğini" söylemişlerdir. Ferrâ şöyle demektedir: "Senin gördüğün her siyah deve, mutlaka sarıya çalar. Çünkü, kıvılcım uçup, kendisinde o ateşin renginden bir parça kaldığı halde yere düştüğünde, sarıya çalan siyah deveye daha çok benzer.
Bazı ulema, "burada kastedilen, siyahlık değil, san renktir. Çünkü, kıvılcıma, ateş olduğu sürece bu ad verilir.. Ateş olduğu sürece de sarı olur.. Bu, söndüğü zaman siyah haline gelir. Ve o zaman da artık, ona kıvılcım" denilmez" iddiasında bulunmuşlardır ki, bence, doğru olan görüş de budur.43[43]

İkinci Mesele

Bil ki Allah Teâlâ, kıvılcımı, büyüklükte binaya; renk, çokluk, birbirini izleme hızlı harekette de, sapsarı develere benzetmiştir. Şu da ileri sürülmüştür: Kıvılcımın başlangıcı büyüktür. Böylece bu, adeta bir bina gibi olur. Sonra da dağılıp parçalanır. Böylece de, o dağılıp parçalanan ve birbirini izleyen bu parçalar, tıpkı sapsarı develer gibi olmuş olurlar.
Bil ki, İbn Abbas (r.a)'m, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin tefsirinde şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu teşbih, Arap beldelerinde yapılmış olan bir teşbihtir. Arapların köşkleri ise, tavanları yüksek olup, tıpkı bir çadıra benzerler.
Böylece, Allah Teâlâ, o ateşin, tıpkı bir kasr gibi kıvılcımlar fırlattığını beyan buyurmuştur.
Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî, İbn Abbas'ın bu açıklamasını duyunca, bunda tasarrufta bulunarak (bir değişiktik yaparak) ayetin bu ifadesini, sahtiyandan, kızıl deriden yapılmış bir çadıra benzetmiştir ki, bu da onun,
"Zifiri bir gecede, zülüfleri çevreye yayılmış kıpkırmızı bir cehennem ki, çadır gibi kıvılcımlar saçıyor" şeklindeki beytidir.44[44]

Zemahşeri'nin Maarri'ye Muaraza İsnadı

Sonra Keşşaf sahibi, Eüu'l-Ala el-Maarrî'nin, bu beytini, bu ayete "muârâza etmek" için söylediğini iddia etmiştir. Ben de diyorum ki: Keşşaf sahibine yakışan, bunu dile

---

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 391-392.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/392-393.

getirmemesiydi, şimdi o bunu dile getirdiğine göre, bizim bunu enine boyuna ele almamız gerekir.[45[45]]

Razî'nin Maarriye Tenkidi

Bu sebeple biz diyoruz ki: "Şirâre" "kıt, sahtiyan çadır"a benzetmek, bu benzetmenin şekil ve büyüklük bakımından olduğunu gösterir. Şekil açısından benzetmeye gelince, bu, şu iki bakımdandır:
a) "Kıvılcım", bölünmezden önce, nokta halindeki bir ateş gibidir. Ama, bölünüp de, genişlediğinde, tıpkı genişleyen bir nokta gibi olmuş olur. Bu yönüyle de, çadıra benzer. Çünkü, çadırın başı, başlangıçta bir nokta gibidir; daha sonra ise, gittikçe, azar azar genişler.
b) "Kıvılcım', ya bir küre ya da bir sütun gibidir. O halde, böyle olan kıvılcım, yuvarlak olan çadıra çok sıkı benzer. Bu ifadeyi, büyüklük bakımından bir çadıra benzetme işine gelince, burdaki durum açıktır. İşte bu benzetmenin hedeflediği, bu iki şeydir.
Ama, bu teşbihi şu açılardan tenkit edebiliriz:
1) Kıvılcımın rengi siyaha çalan sarı bir renktir. Bu mana ise, sarı san develerde mevcut olup, deriden yapılan çadırda söz konusu olmaz.
2) Develer, hareketlidir. Çadır ise, hareketsizdir. Binâenaleyh, kıvılcımı, hareket eden develere teşbih etmek daha uygundur.
3) Kıvılcımlar, ardarda gelirler. Bu mana ise, sarı develerde vardır; fakat bu mana, çadırda yoktur.
4) Köşk, sahibinin kendisini emniyyette hissettiği bir yerdir. Binâenaleyh, kıvılcımı bu köşke teşbih etmek, sahibinin kendisinden emniyet ve selamet beklediği o yerden bela ve selamet beklediği o yerden bela ve afetin çıkacağına, uç vereceğine dikkat çekmektir. İşte kafirin durumu da böyledir; çünkü kafir, dininden hayır ve selametin sudur edeceğini beklerken, o dininden, kendisi için bir afet ve mihnetten başka hiçbir şeyin sudur etmediğini görecektir. Çadır ise, kendisinden, genel anlamda emniyetin beklemeyeceği bir mahaldir.
5) Araplar, bütün güzelliğin, develere sahip olmada olduğuna inanırlar. Ve, mükemmel nimetin ancak, mükemmel nimet ile elde edileceğine inanırlar. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak, "Akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için güzel bir zinet, (hoş bir manzara) var... "(Nahl, 6) buyurmuştur. Binâenaleyh, kıvılcımları, ben siyah develere benzetmek, bu kimselerle alay etmek gibidir. Onlara adeta, "Siz, dininizden iyilik, nimet ve güzellik bekliyordunuz. Ancak ne var ki, bu güzellik, işte develer gibi olan bu kıvılcımlardan ibarettir.." demiştir. Bu mana ise, çadırda yoktur.
6) Develer, tek tek iken, biraraya geldiklerinde, ön ve arka ayaktan arasına düşen herkes, büyük bir bela ile yüz yüze kalmış olur ve büyük bir acıya duçar olur. Binâenaleyh, cehennemin kıvılcımlarının, peşpeşe gelişlerini, develerin biraraya gelişlerine benzetmede, son derece ileri bir zararı ifade vardır. Halbuki "çadır" böyle değildir.
7) Görünen odur ki köşk, büyüklük bakımından, çadırdan daha ileridir. Sarı sarı develer de, sayıca çadırlardan fazladır. Dolayısıyla, cehennemin kıvılcımlarını bu tür develere benzetmek, hem miktar, hem de sayı bakımından fazlalığı ifade eder. Fakat çadıra benzetmede, bu fazlalık fikri yoktur. Ayet-i kerimenin maksadı, iyice korkutmak ve çekindirmek olduğuna göre, kıvılcımları köşklere ve sarı sarı develere benzetmek daha uygun olur.
8) İki sıfatı belirleme hususunda iki ayrı şeye teşbihte bulunmak, o iki sıfatı anlatmak için tek bir şeye benzetmekten daha kuvvetlidir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Hak Teâlâ'nın, "O (cehennem) bina gibi kıvılcımlar fırlatır" beyanını duyan bir kişinin zihni, bu ifadeyle o kıvılcımların büyüklüğünün anlatılmak istendiğini hemen anlar. Bu ifadeden sonra "Bunlar, adeta san san develerdir" cümlesini duyunca, da, zihni, bu ifadeyle o kıvılcımların çokluğunun, peşpeşe oluşlarının ve renginin kastedildiğini hemen anlar. Ama kıvılcımların çadır gibi olduğunu duyanın aklı, bu teşbihin maksadının, kıvılcımların büyüklüğünü mü,

---

[45[45]] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/393.

yoksa rengini mi ortaya koymak olduğu noktasına takılıp kalır. Binâenaleyh kıvılcımları çadıra benzetmek, mücmel (kapalı), köşklere ve sarı develere benzetmek ise, açık ve te'kidi bir ifade gibi car.

İmdi, bu ifadenin maksadı, cehennemin korkunçluğunu ortaya koyup, insanları ondan sakındırmak olduğuna göre, o azabın, en iyi ve en mükemmel bir biçimde izah edilmesi durumunda bu korkunçluk ve sakındırma da o nisbetle ileri bir derecede olur. Şu halde, kıvılcımları köşk ve develere benzetmenin daha tam ve mükemmel olduğu sabit olur.

9) Hak Teâlâ bu ayetin başında, "Gölgeye gidin" buyurmuştur. İnsan, binitli olduğu zaman, bu gidişten hoşlanır. Güzel gölgeyi de köşkü olduğu zaman bulabilir. Binâenaleyh cehennemin kıvılcımları, köşke ve develere benzetilmiştir. Böylece insana adeta, "işte binitin, bu develerdir. Gölgen de bu gibi köşklerdedir" denilmek istenmiştir ki bu, kaarşıdakini iştahlandırmak gibi birşeydir. Ama bu mana ve incelik, onları çadıra benzetmede yoktur.

10) Köşkün havaya uçmasının, çadırın havaya uçmasından daha enteresan olduğu malumdur. Çünkü köşkler, taşlardan ve ağaçlardan yapılmıştır. Dolayısıyla bu maddeler, ister sahtiyandan İster deriden elde edilmiş olsun çadırlardan daha ağır ve daha kütleseldir. Daha ağır ve daha kütlesel olan şeylerin, havada uçuşması daha ilginçtir. Demek ki köşkleri havaya uçuran o ateş, çadırları havaya uçurabilecek ateşten daha güçlü demektir. Bu ayetin maksadının, o ateşin şiddet ve kuvvet bakımından son derece ileri olduğunu anlatmak olduğu malumdur. Binâenaleyh onları, köşklere benzetmek daha evladır.

11) Bu köşklerin insan üzerine düşmesi, çadırların düşmesinden daha tehlikeli ve daha ızdırablı olur. Şu halde bu kıvılcımları köşklere benzetmek, önce havaya doğru yükselip, sonra o kafirler üzerine düştüğünde, ona alabildiğine ızdırab vereceğini ifade eder. Böylece de bu, havadan, kafirin üzerine köşkler büyüklüğünde kıvılcımların yağacağına dikkat çekme olur. Çadırların insan üzerine düşmesi ise böyle değildir. Çünkü bu neticede, o kadar da elem verici ve tehlikeli bir şey değildir.

12) Develer genelde ağır olurlar. Binâenaleyh bu kıvılcımları develere benzetmek, bunlardan herbirinin, sayısını ancak Allah'ın bilebileceği kadar çeşitli ağır belalar olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla sanki "Bu kıvılcımlar, tıpkı çeşitli bela ve sıkıntılarla dopdolu olan develer gibidirler" denilmek istenmiştir. Halbuki bu mana ve incelik, oniarı çadırlara benzetmede mevcut değildir. Binâenaleyh bunları develere benzetmek daha tam ve daha mükemmel olmuş olur.

Bil ki bu izahlar, bir anda aklıma peş peşe geliverdi. Şimdi, daha fazlasını istemek için Allah'a yalvarıp yakarsaydık, o bize verirdi, yani fazlı ve rahmetiyle bize birşeyler nasib ederdi. Fakat bu iki benzetmeden hangisinin daha tercihe şayan olduğu hususunda, yaptığımız izahlar yeter. Bunlardan fazlası (ıtnâb) lüzumsuz yere sözü uzatma sayılır. Allah en iyi bilendir.46[46]

Özrün Dinlenmeyeceği Gün

"Bu, konuşmayacakları bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler. Yalanlayanların o gün vay haline..." (Murselat, 35-37).

A'meş, buradaki yevm (gün) kelimesini mansub (üstünlü) okumuştur. Buna göre mana, "Size anlatılan bütün bu şeyler, o gün başınıza gelecek" şeklindedir.

Bil ki kafirlerle ilgili tehdidlerden altıncı çeşid de bu ayetlerin ifade ettiği husustur. Çünkü Allah Teâlâ, onların, yaptıkları kötü İşleri için bir mazeret ve delilleri olmadığını, dolayısıyla o azabı savuşturmayacakları, derken orada onlar için, şöyle çeşitH îzabların hep birlikte yapıldığını beyan buyurmuştur:

a) Mahcub olma azabı..." Çünkü onlar, şahidlerin (bütün insan ve cinlerin) huzurunda rezil ve rüsvay olacaklar ve bütün kusurları - ayıpları ortaya çıkacak. Akl-t selîm sahibi herkes, mahcub olma azabının, kılıçla Öldürülmekten ve ateşte yakılmaktan daha çetin ve zor olacağını bilir.

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/393-395.

b) Kaçak bir kölenin, sahibinin kapısında beklemesi ve sonunda O'nun eline düşmesi. Hem de yakalanması öyle bir vaziyette olmaktadır ki O "Benim huzurumda söz (hüküm) değişmez" (Kai, w) diye kestirip atmıştır ve O'nun yalan söylemesi de imkansızdır.
c) Bu kimse, o durakta, kendileriyle alay ettiği ve önemsemediği hasımlarının, mükafaat elde ettiklerini ve kendilerine saygı gösterildiğini görür. Ama kendisinin de rezilliği ve ilahi cezayı hakettiğini anlar. İşte bütün bunlar, manevi-ruhani azabın üç çeşididir.
Dördüncü azab ise, maddi olandır. Bu da, onların cehennemi ve onun dehşetini görüp yaşamalarıdır. Bunlardan Allah'a sığınırız. Binâenaleyh bu kimseler hakkında, işte bu tür azablar, hatta künhünü ancak Allah'ın bilebileceği türden azablar biraraya gelince, Allah Teâlâ bu kimseler hakkında "Yalanlayanların o gün vay haline..." buyurmuştur.47[47]

Ayetle İlgili İki Soru

Ayetle ilgili olarak şöyle iki soru var:48[48]

1. Ahlrette Yalan Söylemek Mümkün Mü?

Birinci Soru: Hak Teâlâ'nın, "Bu, konuşamayacakları bir gündür" ifadesiyle, "Şüphesiz siz, kıyamet gününde, Rabbinizin huzurunda davalaşırsmiz" "(Onlar derler ki) Rabbimiz Allah'a yemin olsun ki biz müşrik değildik"(En'am, 23) ve "Onlar Allah 'dan hiçbir sözü gizleyemezler" (Nisa, 42) ayetleri nasıl birleştirilebilir? Rivayet olunduğuna göre bu soruyu, Nafi b. el-Ezrah İbn Abbas (r.a) sormuştur. Buna şu şekillerde cevap verilebilir:
1) Hasan el-Basrî. ayette mahzûf bir şeyin olduğunu ve takdirinin, "Bu, kendisinde hüccet ve delil ile kavuşamadıkları ve kendilerine mazeret beyan etme izni verilmediği bir gündür" şeklinde olduğunu söylemiştir. Çünkü onların yaptıkları bütün bu işlerinde, geçerli bir mazeretleri olmadığı gibi, verebilecekleri doğru bir cevabları da yoktur. Binâenaleyh bunlar, sapasağlam bir hüccet ve doğru cevablarla konuşamadıklarına göre, sanki konuşamamışlardır. Çünkü birşey ifade etmeyen bir takım şeyler söyleyen kimse, sanki hiç konuşmuyor gibidir. Bunun bir benzeri de, herhangi bir manası olmayan bir takım sözler mırıldanan kimseye, "Sen birşey söylemedin ki!.." denilmesidir.
2) Ferrâ şöyle demiştir: "Hak Teâlâ bu ifadesiyle, "dillerinin tutulup o anda konuşamayacaklarını kastetmiştir. İşte bu kadar bir vakitte (kısa zaman için) onlar konuşamazlar demektir ve bu tıpkı, "Falanca geldiği gün sana geleceğim" denilmesi gibidir. Buradaki "gün" ile, falancanın geldiği "an" manası kastedilmiştir. Yoksa günün bütünü kastedilmem iştir. Çünkü bu gelme işi, kısa bir süre içerisinde olur. Bütün günü kapsamaz.
3) "Konuşamayacaklar" ifadesi, mutlak (genel) bir ifadedir. Mutlak, ne türler.ne de vakitler hususunda genellik ifade etmezler. Bunun delili ise, şöyle diyebitmendir: "Falanca hiç konuşmaz" dersin. Bu, konuşmama durumunun, bazı şeyler konuşmama ile hiçbirşeyi konuşmama arasında müşterek bir noktadır. Aynı şekilde yine sen, "Falanca şu anda konuşmuyor" dediğin gibi, "Falanca kesinlikle konuşmaz" da dersin ki bu, konuşmama halinin devamlı ve muvakkat olması bakımından müşterek bir haf olduğunu gösterir. Durum böyle olunca da, "konuşamayacaklar" ifadesinin doğru olması için, bazı şeyleri, bir zaman için konuşamamaları yeterli sayılır ki bu, başka bir vakitte, başka şeyleri konuşabil melerine ters düşmez. Şu halde, "konuşamyacaklar" ifadesinin geçerli olabilmesi için, onların sorulduğu anda, mazeret ve sebepleri ileri sürememeleri yeterlidir. Yaptığımız bu izah, akıl açısından, ilk iki cevabın doğruluğuna da bir işarettir.
Eğer, "Bir kimse "Bugün konuşmayacağım" diye yemin etse, ama "bugün"ün herhangibir diliminde (anında) konuşsa, yeminini bozmuş olur" denilirse, biz deriz ki: Yeminler örfe dayalı bir şeydir. Bahsettiğimiz şey ise, lafzın lafız olması açısından manasını incelemektir.

---

[47] [47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/395-396.
[48] [48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/396.

4) Bu ayet, cehennem bekçilerinin o kafirlere söylediği, "Haydi üç kola (ayrılmış duman) gölgesine gidin"(Mürselat, 29) İfadesinin peşisıra gelmiştir. Binâenaleyh onlar da bu söze uymuş ve o tarafa doğru gitmişlerdir.

Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Onlar, dünyada iken taatla emrolunmuşlardı ama buna hiç iltifat etmemişlerdi. Fakat şu anda herşeyden zor ve mükellefiyeti yüklenmede nasıl itaatkar ve uyumlu olabildiler." Bu da şu manayadır: "Onlar dünyada İken çekişmeyi ve karşı çıkmayı bir tarafa bıraksalardı, şimdi böyle bir zor mükellefiyeti istemeye istemeye üstlenme ihtiyacını duymazlardı." Velhasıl, "Bu, konuşamayacakları bir gündür" ifadesi, bu konuşmama işinin o vakitte sınırlı olduğunu gösterir. Mutlak (genel) bir ifadeyi, sözün başında geçen bir ifade ve sebeple kayıtlamak (kayıtlı saymak), örten meşhur bir şeydir. Bunun delili ise şudur: Mesela bir kadın, "Şu anda evden çıkmak istiyorum" dese, kocası da, "Eğer çıkarsan, boşsun" dese, kocanın mutlak ifadesi, kadının başlangıçta söylemiş olduğu ifade ile kaytılanmış (sınırlanmış) olur. Ayette de böyledir.49[49]

Savunma Hakkı Verilmeyecek Mi?

İkinci Soru: Ayetteki, "Onlara İzin de verilmeyecek ki Özür dilesinler" ifadesi, onların bir mazeretleri olduğunu fakat bu mazeretlerini ortaya koymaktan engellendikleri vehmini verir ki böyle yapmak Hakim Allah'a uygun düşmez?.. Buna şöyle cevap verilir: Onların gerçekte bir mazeretleri yoktur. Fakat genelde kendilerine mazeret saydıktan birtakım bozuk ve yanlış hayaller kurarlar. Dolayısıyla da bu asılsız mazeretlerini söylemeleri için müsaade verilmez. Belki de bu asılsız mazeretleri, "Allah"ım, madem ki herşey Sen'in kaza ve kaderin, ilmin, dilemen ve yaratmanla olmuştur. Öyle ise bunlardan ötürü niçin bana azab ediyorsun" demeleridir. Fakat bu fasit bir mazerettir. Çünkü hiç kimse, mülk sahibini, mülkünde istediği ve dilediği gibi tasarrufta bulunmaktan engelleme hakkına sahip değildir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, "O peygamberlerden sonra, artık insanlar için, Allah'a karşı bir hüccetleri olmaması için, (Allah) müjdeleyici veuyancı olan nice peygamberler göndermiştir" (Nisa, 163) ve "Eğer biz onları, (peygamber göndermeksizin) bir azab ile yok etseydik, derlerdi ki: "Ey Rabbimiz, bize bir peygamber göndermeli değil miydin?" (Taha, 134) buyurmamış mıdır? Bu gibi ayetlerin hepsinin maksadı, insan için hiçbir mazeret bırakmama olduğu açıktır. Farzet ki insanın, kıyamet günü böyle bir mazereti fasittir. Fakat onun bu mazereti anlatmasına müsaade edilip de, sonra bunun yanlışlığı niçin anlatılmamıştır" denilirse, biz deriz ki: Mazeretler ve inzarlar, dünyada söz konusudur. Bunun delili, "Bir özür ve inzar olarak, zikri ilka edenlere yemin olsun fo"..." (Mürseiât, s-e) ayetidir. Bunları yeniden tekrar etmenin faydası yok.

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin (Fatır.36) ayetinde olduğu gibi, burada da niçin dememiş, nûn'u düşürmemiştir?

Cevap: Buradaki "fa", sadece atıf içindir. Dolayısıyla cümlesinin, bir cevab olduğunu kesinlikle ifade etmez, (Bakara 245) (Bakara, 245) ayetindeki de böyledir ve hem merfu, hem mansub olarak okunmuştur ma'tûf olduğu için merfû okumuştur. Çünkü eğer mansub okunacak olsaydı bu hiç şüphesiz onlara mazeret beyan etmeleri için izin verilmediğinden dolayı, mazeret beyanında bulunamadıkları zannını uyandırırdı ve bu da, onların mazeretleri olduğu halde bunu ortaya koymaktan menedildikleri zannını uyandırırdı. Bu ise mümkün değildir.

Bu fiil merfu okununca mana, onlara mazeretleri hususunda müsaade edilmediğini, onlar da, kendilerine müsaade edilmediği için değil, aslında mazeretleri olmadığı için, mazeret beyan etmediklerini ifade eder. Hem sonra bu fiilin merfu okunmasının bir başka faydası da ayet sonlarına uyum sağlamasıdır. Çünkü bu sûrede, bütün ayet sonları vâv-nûn ile bitmiştir. Eğer bu, şeklinde okunacak olsaydı ayet sonları ile uyum sağlamış olmazdı. Baksana Hak Teâlâ, Kamer Sûresi'nde harekeli olarak (Kamer, 6) buyurmuş ve kât hareketi olarak okunmuştur.

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/396-397.

Çünkü bu sûrenin ayet sonlarındaki kelimeler, böyle harekeli olarak gelmişlerdir. Ama bir Talak Sûresi'nde aynı kelime (Talak, 8)şeklinde sükûn ile gelmiştir. Kıraat imamları bunlardan birincisinin harekeli, ikincisinin sükûn ile okunması hususunda ittifak etmişlerdir. Sebebi ise, bu ayet sonlarının, kendinden öncekilerle muvafakat sağlamasıdır.50[50]

Herkesin Toplandığı Hüküm Günü

"Bu, ayırdetme ve hüküm verme günüdür. Sizi de evvelkileri de toplamışızdır. Eğer bir hileniz varsa, Bana hemen bu hileyi yapan yalan söyleyenlerin o gün vay haline" (Mûrselât, 38-40).
Bil ki bu, kafirlerle ilgili tehditlerin yedincisi olup, mahcup ettirmek, utandırmak suretiyle yapılan azablardandır.
Ayetteki, "Bu fasi günüdür" cümlesine gelince, bil ki o günde şöyle İki çeşit mahkeme cereyan edecektir:
Birinci Çeşit: Kulu ile Rabbisi arasında olan mahkeme... Bu Rab tarafını ilgilendiren kısımda, "fasf'a, yani ayırdetmeye ve hüküm vermeye hacet yoktur. Bu kısım, kişinin amellerine karşı hakettiği mükafaatları ilgilendiren kısımdır. İkab da böyledir. Fasla, kulları ilgilendiren kısımda ihtiyaç duyulur ki bu da, kulların yapmış oldukları o amelleri, itiraf edinceye kadar, üzerlerinde durulmasıdır.
İkinci Çeşit: Kullar arasında olan mahkeme... Çünkü beriki diğeri hakkında, "o bana zulmetti" derken, o da beriki hakkında, mesela, "o beni öldürdü" iddiasında bulunacaklardır. İşte bu gibi konularda mutlaka hüküm verilmesi gerekir.
Ayetteki, "Sizi de evvelkileri de toplamışızdır" ifade, "Bu fasit, yani ayırdetme ve hüküm verme günüdür" cümlesini izah eden bir cümledir. Çünkü o, bütün mükellefler arasında ayırdedici bir hükmün verileceği bir gün olduğuna göre, mutlaka bütün mükellefiyetlerin bir aaraya getirilmeleri gerekir. Hele hele, herhangi bir şahsın gıyabında kendisi hakkında hüküm verilmesini caiz görmeyen kimselere göre, (davalının mutlaka hazır bulunması gereklidir).
Cenâb-ı Hak daha sonra, "Eğer bir hileniz varsa, Bana hemen bu hileyi yapın " buyurarak, onların çeşitli hile ve çarelerle, üzerlerindeki hakları, kendilerinden atmaya çalışacaklarına işaret etmiştir. Buna göre sanki, "Şimdi burada, tuzak, hile, hud'a, işi ters gösterme gibi kötü işleri yapma İmkanınız varsa, haydi yapın" demek istemiştir ki bu tıpkı, "Haydi o (Kur'ân) sûresinin bir benzerini getirin-yapm" (Bakara, 23) ayeti gibidir. Böylece o kafirler, çarelerin kalmadığı, işi tersyüz etmenin hiç mümkün olmadığını anlayacaklar. Binâenaleyh Allah Teâtâ'nın işte bu durumda onlara, Allah'ın "Eğer bir hileniz varsa, Bana hemen bu hileyi yapın" diye hitab etmesi, son derece mahcub edici ve azarlayıcı bir ifade olup, bu da psikolojik (manevi) türden bir azabtır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bunun peşinden, 'Yalan söyleyenlerin o gün vay haline!.." demiştir.51[51]

Şirkten Sakınanların Ödülleri

"Gerçekten takva sahiplen, gölgeler, pınarlar ve canlarının çektiği meyveler içindedirler. 'İşlemiş olduğunuz şeylere karşılık, haydi afiyetle yiyin, için." işte Biz, iyi hareket edenleri böyle mükafaatlandmrız. Yalan sayanların o gün vay haline!.." (Mürselat, 41-45).
Bil ki bu da kafirlerle ilgili tehdid ve azabların sekizinci çeşididir. Bu böyledir. Çünkü dünyada iken mü'minlerle-kafirler arasında alabildiğine bir husumet ve nefret vardır. İşte bu nefret ve husumet, kafirin mü'minin elinde, bir devlet ve güç görmesinden, kafire ölümü tercih edilecek birşey haline getirmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu sûrede kafirlerin üzerinde her türlü azab, rüsvayltk ve cezanın toplandığını beyan edince, bu ayette de mü'minler için çeşitli saadet ve ikramların birlikte bulunacağını beyan etmiştir. Öyle ki kafir, kendisini alabildiğine bir zillet, bir bayağılık, bir rüsvaylık ve bir hüsran içinde, karşı tarafı, yani mü'minleri de izzet, ikram, şeref

---

[50] 50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/397-398.
[51] 51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/398-399.

ve itibar içinde görünce, hayıflanması ve pişmanlığı kat kat artar ve son derece üzülür. İşte bu da, manevi (psikolojik) türden bir azabtır. Bundan ötürü Hak Teâlâ, bu ayetlerin sonunda da, yine, "Yalan sayanların o gün vay haline..." buyurmuştur.
Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:[52]

Birinci Mesele

Mukâtit ve Kelbî, ayetleri, "müttakilerin kelimesi ile, "şirk koşmaktan ittika eden sakınan" kimselerin kastedildiğini söylemişlerdir. Derim ki: Bence bu görüş, karşı çıkılamayacak doğru bir görüştür. Bunun delili şunlardır:
1) Şirkten ittika eden, korunan kimse için, o "muttaki"dir denilmesi mümkündür. Çünkü "şirkten ittika etme" ifadesi iki kelimeden meydana gelmiş mürekkeb (birleşik) bir mahiyettir (şeydir):
a) İttika etmek,
b) Şirk... Şu halde ikisi birlikte her nerede bulunursa, bu ikisini meydana getiren kelimeler de bulunmuş olur. Böylece hakkında, "O şirkten İttika etmiştir" denilebilecek herkes için, "O müttakîdir.." denilebileceği de sabit olmuş olur.
Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Bu ayet, tefsire göre, sakınılacak şey ne olursa olsun onlardan sakınan her bir kimseye şamildir. Fakat bunun bu manada olması, yaptığımız izahı zedelemez. Çünkü bütün küfür çeşitlerinden korunmayan herkesi tahsis (yani istisna) etmiş olur. Dolayısıyla bunlar dışında kalan şeyler hakkında bir hüccet olarak kalmıştır. Çünkü "tahsis" gören âmm (genel) ifade, tahsis gördüğü hususların dışında hüccet olmaya devam eder.
2) Bu sûre başından sonuna kadar, kafirleri, inkarlarından ötürü azarlamaya ve onları korkutmaya dayanan ayetler ihtiva etmektedir. Binâenaleyh bu ayetin de bu maksat için getirilmiş olması gerekir. Aksi halde bu sûre, nazmı ve tertibi bakımın- bozuk olmuş otur. Nazm, yani ilgi ve irtibat bu va'd, sırf imanları sebebiyle, mü'minler için olması halinde sağlanmış olur. Çünkü inkarları sebebiyle kafirlere yönelik tehditler daha önce geçince, küfürden caydırmaya bir sebep olsun diye, bu şeylerin, imanları sebebiyle mü'minlere va'dedilen şeyler ite birlikte zikredilmeleri gerekir. O şeylerin, taatları sebebiyle mü'minlere va'dedilen şeylerle birlikte zikredilmesi, bu nazma ve tertibe uygun düşmez. Anlattıklarımız ile, ayetteki "muttakiler" (takva sahipleri) ifadesi ile, şirk ve küfürden korunan herkesin kastedildiği sabit olmuş olur.
3) Lafzı kamil olan (tam) manasına hamletmek daha evladır. Ittika çeşitlerinin en kamil ve tamı ise, inkar ve şirkten ittika etme, korunmadır. Binâenaleyh muttaki lafzını bu manaya almak daha evla olur.[53]

Mû'minlere Üç Çeşit Ödül

Allah Teâlâ, kafirleri üç kollu o gölgeye gönderince, buna mukabil mü'minler de üç çeşit nimet hazırlamıştır:
1) "Muttaktier, gölgeler ve pınarlar içindedirler" ifadesinin anlattığı nimetler... Buna göre sanki "cehennemliklerin gireceği gölge, gölgeleyici, yanmaktan ve susamaktan alıkoyucu değil. Ama muttakilerin gireceği göige, gerçekten ve yanmalarını giderecek tatlı su gözeleri vardır. Yanlarında da canlarının çektiği her türlü meyve var" denilmek istenmiştir. Cenâb-ı Hak kafirlere, "üç kollu o gölgeye gidin" deyince, muttakilere de, "afiyetle yiyin, için" buyurmuştur. Binâenaleyh bu müsaade, ya arada hiç vasıta olmaksızın Allah Teâiâ tarafından söylenmiş olur ki bu ne büyük bir şereftir! Yahut da melekler tarafından, bir ikrarı olmak üzere söylenmiştir.

---

[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/399-400.
[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/400-401.

Ayetteki, zadesi, "kendisinde hastalık yapma, boğazda durma gibi özellikler bulunmayarak, sırf lezzetli olarak yiyin için" demektir.54[54]

"Yiyin, İçin!" Emri İzin İfadesi Midir?

Alimler, ayetteki, "Yiyin, için" ifadesinin bir emir mi, yoksa bir tazim mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir: Ebü Hâşim, "Bu bir emirdir. Allah bu emri ile, onların yemelerini, içmelerini kastetmiştir. Çünkü onların sevinci, bununla artar. Onlar, Allah Teâlâ'nın, amellerine karşılık bir mükafaat olarak kendilerine bunu verdiğini anladıklarında, Allah'a ta'zimleri arttığı gibi, bununla bizzat yeme ve içmelerini istediğini de anlamış olurlar" demiştir. Ebû Ali ise, "bu bir emir değildir. Allah Teâlâ bununla, ikramı kastetmiştir. Çünkü emir-nehiy, ancak mükellefiyet zamanında, yani dâr-ı dünyada söz konusudur, ahirette olmaz" demiştir.55[55]

Cennet Amel Karşılığı Mı?

"Amel (ibadet) mükafaat! gerektirir. (Allah Teâlâ'nın bu mükafaatı vermesi vacibtir)" diyenler, ayetteki işlemiş olduğunuz şeylere karşılık..." ifadesinin "bâ" (karşılık) edatına tutunmuşlardır. Ama bu zayıftır. Çünkü buradaki "bâ", izafet içindir. Cenâb-ı Hak bu ameli, o mükafaatın bir alameti-işareti kılınca, bu ameli yapmak, o mükafaatı elde etmeye ulaştıran bir alet gibi olmuş olur.

Ayetteki, "Şüphe yok ki Biz, iyi hareket edenleri böyle mükafaatlandmrız" ifadesinden, kafirlerin elde edemeyeceği bu muazzam nimetleri onlara hatırlatmaktır. Böylece onlar, eğer dünyada iken muttaki ve muhsinlerden olsalardı, işte böyle güzel mükafaatlar elde edeceklerini, bunu yapmadıkları için, içine düştükleri o azaba düştüklerini anlayacaklar.56[56]

Kafirlerin Dünyadan Azıcık Yararlanması

"Yeyin ve biraz faydalanın (bakalım). Şüphesiz siz mücrimlersiniz. Yalan sayanların vay o gün haline..." (Mürselat, 46-47).

Bil ki bu da kafirlerle ilgili tehditlerin dokuzuncusudur. Hak Teâlâ adeta kafire, dünyada iken şöyle demektedir: Vasfettiğimiz o afet ve belalara, açıkladığımız o sıkıntılara kendini maruz bırakman, sırf dünya zevklerine düşkünlüğün, onun güzelliklerine olan arzun sebebiyle olmuştur. Fakat ne var ki dünyadaki lezzetler o büyük sıkıntılara kıyaslandığında pek azdır. Onların peşine düşmek, öldürücü bir zehir bulunan bir lokma tatlıyı yemek gibidir. Çünkü o bir lokmayı yemek isteyen ve öğüt verenlerin öğütlerine kulak asmayan kimseye, "Bunu ye. Ama bundan sonra vay haline! Çünkü bu sebeple sen de ölüp gidenlerden olacaksın" denilir. Bu, hemekadar lafzan bir emir gibi olsa bile, manaca alabildiğine bir nehiy, bir çok etkili bir sakındırmadır.57[57]

Rükû Emrini İfa Edemeyecekler

"Onlara, "Rükû edin" denildiğinde, rükû etmezler. Yalan sayanların o gün vay haline..." (Mürselât, 48-49).

Bil ki kafirlerle ilgili azab ve tehdidlerin onuncu çeşidi de budur. Buna göre onlara adeta, "Farzedin ki sizler dünyayı ve lezzetlerini seviyordunuz. Fakat yaratıcınıza hizmetten yüz çevirmeseydiniz, aksine O'na boyun eğseydiniz. Çünkü eğer iman edip, imanınızın yanısıra dünyevi lezzetleri isteme ve çeşitli günahlar işleme durumunda kalsaydınız, cehennem azabından kurtulma ve mükafaat elde etme ümidiniz olurdu" denilmek istenmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, "Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını affetmez. Bunun dışında kalan şeyleri İse, dilediği kimseler için bağışlar" (Nisa, 48) buyurmuştur. Ama bu kafirler, böyle yapmamış, Allah'a İtaata boyun eğmemiş, cehaletleri, inkarları ve kendilerini o büyük azaba duçar etme hususunda ısrarlı olmuşlardır. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Yalan sayanların o gün vay haline..." buyurmuştur ki bu da, "Kendilerini hem dünyevi hem de uhrevi iyilikleri birlikte bulunduran bu güzel şeylere sevkeden o peygamberleri yalanlayanların vay haline..." demektir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:58[58]

---

[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/401.

[55][55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/401.

[56][56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/401-402.

[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/402.

Birinci Mesele

İbn Abbas (r.a), "Onlara, "Rükû edin"denildiğinde, rükû etmezler" ifadesiyle namaz kastedilmiştir" demiştir ki, bu, açıktır. Çünkü, "rükû", namazın rükünlerindendir. Böylece Allah Teâlâ, o kafirlerin vasıflarından birisinin de, namaza çağrıldıklarında, namaz kılmamaları olduğunu beyan etmiştir ki, bu, kafirlerin, İslâm'ın fürûu ve ameli hükümleriyle de mükellef ve muhatap olduklarına; iman etmemeleri sebebiyle, kafir iken zem ve ikaba müstahak oldukları gibi, namaz kılmamaları sebebiyle, zem ve ikaba müstehak olduklarına delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ, kafirleri, kafir iken namaz kılmayışlan yüzünden de tenkit etmiştir.
Diğer bazıları da, buradaki "rükû" sözü ite, Allah için huşu ve huzur kastedildiği ve O'nun dışında kalanlara ibadet edilmemesi gerektiğinin kastedildiği söylenmiştir.59[59]

Emir Vücub ifade Eder

Emrin vücub ifade ettiğini söyleyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah bunları, emrolunduları şeyleri terketmeleri yüzünden terketmiştir. Binâenaleyh bu, mücerret emrin vücub ifade edeceğine delalet eder. Buna göre şayet, "Onlar kafir idiler. İşte, küfürleri yüzünden Allah onları zemmetmiştir" denilirse, biz deriz ki, Allah onları, küfürleri yüzünden pekçok şekilde kınamıştır. Ancak ne var ki, Allah Teâlâ bu ayette onları, emrolunduklan şeyleri terketmeleri yüzünden kınamıştır. Böylece biz, emredileni terketmenin caiz olmadığını anlamış oluyoruz.60[60]

Kur'ân'a da İnanmazlarsa Daha Neye İnanırlar?

"Artık bundan sonra hangi şeye inanacaklar onlar" (Mürselat, 50).
Bil ki, Allah Teâlâ, bu sûrenin başından buraya kadar, bahsettiğimiz kafirleri, bahsettiğimiz on tür tehdit ve azab ile küfürden vaz geçirmek isteyip, tefekkür ve istidlal ile hak dine sımsıkı sarılmaya teşvik edince, sûreyi, kafirlerin bu haline şaşmaya çağıran bir teaccüb ifadesi ile bitirmiş ve "Onlar, bu latif, güzel delilleri, bunca açıklığına ve vuzuhuna rağmen tasdik etmediklerine göre, "Artık bundan sonra hangi söze inanacaklar,.." demiştir.61[61]

"Kur'ân Muhdessir" İddiasına Cevap

Kadi, bu ayetin, Kur'ân'ın muhdes olduğuna delalet ettiğini, zira Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ı "hadîs" diye nitelediğini, "hadîs"in ise, "kadîm"in zıddı olduğunu; zıt olan şeylerin İse bir arada bulunamayacaklarını; Kur'ân "hadîs" olunca da, "kadîm" olmaması gerekeceğini söylemiştir. Alimlerimiz, "Bundan muradın, bu lafızlar olduğunu (yani bizlerin Kur'ân ayetlerini telaffuz etmemiz olduğunu) bu lafızların muhdes olduğunda ise herhangi bir ihtilafın bulunmadığını söylemişlerdir. Her şeyi en iyi bilen Allah'tır. Hamd, âlemlerin Rabbine olsun; salat ü selâm da, peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashabına olsun (amin)![62][62]

---

[58] 58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/402-403.
[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/403.
[60] 60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/403.
[61] 61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/403.

---

[62][62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/403-404.

NEBE SÛRESİ

Kırk ayet olup, Mekki'dir.1[1]

"Onlar birbirlerine neyi sorup duruyorlar? Hakkında ihtilaf edici oldukları, o büyük haberi (mi)?" (Nebe, 1-3).2[2]

Sual Konusu Mühim Haber

Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır:3[3]

Birinci Mesele

kelimesinin aslı, kendisine istifham u 'sının bitiştiği bir harf-i çerdir. Hassan (r.h) da, "Küller İçinde ağzından köpükler saçan bir domuz gibi, o âdî herif, niçin beni kınamaya koyuldu?" şeklindeki beytinde diyerek, istifham ile harf-i cerri birarada kullanmıştır. Ama daha çok, istifham 'sının elifi hazfedilerek kullanılmaktadır. Aslı üzere kullanılması ise, hemen hemen nadirdir. Alimler istifham 'sının elifinin hazfedilmesin in sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Zeccac söyle der: "Çünkü mim, ğunne'de elifle müşterektir. Böylece de, mim ile elif, aynı cins iki harf gibi olmuş olurlar."

2) Cürcanî de şöyle der: "Arablar, 'yi istifham için kullandıklarında, bununla, isim olan 'nın arasını ayırmak için, elifi hazfederek, mesel ve derler.

3) Alimler şöyle demektedirler: harf-i çerle bir araya geldiği için, elif hazf edilmiştir. Böylece de, onun bir cüz'ü oluvermiştir. Dolayısıyla bu hazf, bu iki kelimenin birbiriyle iyice kaynaştığının bir ifadesi olmuş olur.

4) Bir hazfın sebebi, telaffuzda bir hafiflik meydana getirmektir. Çünkü bu İfade, çokça kullanılan bir ifadedir.4[4]

İkinci Mesele

Ayetteki, ifâdesi, bir soru; ifadesi de, bu sorunun cevabı olup, soruyu hem soran, hem de cevaplayan, Cenâb-ı Hak'tır. Bu da, Allah Teâlâ'nın gaybı, bundan da Öte bütün malumatı bildiğini gösterir.

Buna göre şayet, "Cevabın soru ile beraber getirilmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki, bir sözü soru-cevaplı bir ortamda getirmek, onu, daha fazla anlatır ve daha fazla izah etmiş olur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu gün mülk kimindir? Tek ve kahhâr olan Allah'ın..." (Mü'min, 16) ayetidir.5[5]

Üçüncü Mesele

İkrime ve isa Ibn Ömer, ifadeyi, şeklinde okumuşlardır ki, aslı da budur. İbn Kesir'in de hâ-i sekte ile, (ammeh)

şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bu durumda, bu kelime, ya vasi hali vakf haline konularak okunur; yahut da, vakf yapılır, sonra da yeniden, *Joü' l3ı jt öjfeMf şeklinde okunmaya başlanır. Bu okuyuş, bu ifadenin başında bir fiilinin takdir edilmesine göredir.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/405.

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/407.

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/407.

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/407.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/407.

Çünkü, bundan sonra gelen kısım, onu tefsir etmektedir. O halde bu ifade, tıpkı, önce mübhem olup, sonra da tefsir edilmiş olan bir ifade gibi olmuş olur.6[6]

Dördüncü Mesele

eşyanın mahiyetini ve hakikatini soruşturmak için vaz edilmiş bir lafızdır. Nitekim sen, mahiyetlerini ve hakikatlerini araştırmayı kastederek, "Melek nedir?" "Ruh nedir?" ve "Cin nedir?" şeklinde ifadeler kullanırsın ki, bu, bu soruşturulan ve öğrenilmek istenen şeyin meçhul olmasını gerektirir. Sonra, bu büyüklüğünden, mertebesinin yüksek oluşundan ve aklın, künhünü kuşatmaktan aciz kaldığı bu şey, neticede yine meçhul olarak kalır. Böylece de, bu lafzıyla, öğrenilmek is'enen bu İstek ile o büyük şey arasında, işte bu bakımdan bir benzerlik var demektir. Benzerlik de, bir ifadenin, mecazi olmasını sağlayan sebeplerden birisidir. İşte bu yolla, lafzı, o öğrenilmek istenen şeyin halinin ve durumunun büyüklüğüne ve derecesinin yüceliğine bir delil kılınmış olur ki, Cenâb-ı Hakk'ın "Siccînin ne olduğunu nereden bileceksin sen?"(Beled, 12) ifadeleri de işte böyledir. Ve yine sen, bu manada "Zeyd? Zeyd kimdir bilir misin?" dersin.7[7]

Beşinci Mesele

"Tesaül", "kişilerin karşılıklı olarak biribirlerine sormaları" demek olup; "biribirlerine karşılık verdiler" demek olan "tekabül" gibidir. Bu kelime, bazan birinden diğerine bir soru olmasa dahi, "konuşuyorlar" manasına da kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Kimi kimine dönüp sorarlar, içlerinden bir sözcü der ki: "Ha sahi, benim bir arkadaşım vardı. Bana: "Gerçekten sen de kati inananlardan mısın?" derdi" (Saffat, 50-52) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifade, karşılıklı konuşma manasına geldiğinin delilidir. Böylece ayetin manası, "Ne hakkında konuşup duruyorlar?" şeklinde olmuş olur. Bu Ferra'nın görüşüdür.8[8]

Altıncı Mesele

Bu sorup durdukları bildirilen insanlar kimlerdir? Bu hususta şöyle birkaç ihtimal vardır:9[9]

Soranların Kafirler Olma İhtimali

Birinci İhtimal: Bunlar kafirlerdir. Delili ise, Hak Teâlâ'nın, "Hayır hayır, ileride bilecekler. Yine hayır hayır, ileride bilecekler onlar" (Nebe, 4-5) ayetleridir. ve ifadelerindeki çoğul zamirler de, aynı şeye racidir. "Hayır, hayır ileride bilecekler..." ayeti ise bir tehdiddir. Tehdid ise, ancak kafirlere uygun düşer. Böylece, (soruşturuyorlar) ifadesindeki zamirin (failin) kafirlere ait olduğu sabit olmuş olur.10[10]

Kafirdeki Şüphe İfadesi?

Buna göre eğer, "Peki o halde, kafirler hasrın inkarı hususunda müttefik iken, burada Hak Teâlâ'nın, "hakkında ihtilaf edici oldukları..." buyurmasını nasıl tefsir edersin?" denilirse, biz deriz ki: O kafirlerin» hasrı inkar hususunda müttefik olduklarını kabul etmiyoruz. Çünkü kimi kafirler, ruhanî me'adı (ruhîahiret hayatını) kabul ederler ki bu, hristiyanlann çoğunun inancıdır. Maddi (bedenî-ruhî) ahiret hayatına gelince, kimileri bu hususta şüpheye düşmüşlerdir. Bu tıpkı, "O der ki , "Ben kıyametin kopacağını sanmıyorum. Eğer Rabbime döndürülecek olursam, benim için O'nun katında en güzel bir mükafaat olacaktır" (Fussilet. 50) ayetinde anlatıldığı gibidir. Kafirlerden kimi de inkarda ısrar ederek, "Bizim ancak dünya hayatımız vardır. Ölürüz yaşarız. Öldükten sonra artık diriltilmeyiz (En'âm-Casiye, 24) derler. Kimi de ölümden sonra dirilişi kabul eder, ama Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini inkar eder.

---

[6] 6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/407.

[7] 7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/408.

[8] 8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/408.

[9] 9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 408.

[10] 10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/408.

O halde bu demektir ki: Onlar bu konuda ihtilaf içindedirler. Hem farzedelim ki onların hepsi öldükten sonra dirilmeyi inkar ediyorlar. Ne var ki belki de onlar bunu inkar ediş şeklinde ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, hür irade sahibi bir Yaratıcıyı kabul etmediği için, bu dirilişi inkar ederken; kimileri de ma'dûmu (yoku) yeniden var etmenin, aslında imkansız olduğuna inandığı için bunu inkar eder. Bu kimseye göre, kadir ve irade sahibi olan zat, ancak aslında mümkün olan şeylere kadirdir. İşte, "thtilaf edici oldukları..." ifadesinden kastedilen budur.[11][11]

Soranların Mü'min ve Kafirler Olması?

İkinci İhtimal: Ayette, karşılıklı birbirine soruşturduktan belirtilen kimseler, kafirler ve mü'minlerdir. Bu iki gurub da bunu soruştururlar. Mü'minler, dinlerindeki basiret ve yakinlerini daha ileri dereceye götürmek için, bunu araştırır-soruştururlar. Kafirler ise, ya alay etmek, yahut da bu konuda bir takım şüpheler ortaya atmak için soruştururlar.

Üçüncü İhtimal: Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e soru sorup, "Bizi tehdid edip durduğun bu ahiret işi ne zaman?" derler.[12][12]

Büyük Haber Nedir?

Hak Teâlâ'nın "O mühim haberi..." ifadesi ile ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:[13][13]

Birinci Mesele

Müfessirler, "nebe-i azîm" (büyük haber)in ne demek olduğu hususunda şu üç görüşü belirtmişlerdir.

Birinci Görüş: Bununla kıyamet kastedilmiştir. Doğruya en yakın olan da budur: Delilleri şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, buradaki, "ileride bilecekler"(Nebe, 4) ayetidir. Görünen odur ki bu ifade ile, "Onlar bu soruşturdukları şeyi, bunu anlamalarının kendilerine bir fayda vermeyecği bir zamanda bilecekler" manası kastedilmiştir. Bu zamanın, kıyamet günü olduğu malumdur.

2) Allah Teâlâ, "Biz yeri bir beşik yapmadık mı?.. O gün sûra üfürölecek de hepiniz bölük bölük geleceksiniz" (Nebe, 6-18) ayetleri ile, kendisinin bütün mümkinata (herseye) kadir olduğunu beyan buyurmuştur ki bu, Allah Teâlâ'nın bu mukaddimeyi, Kendisini kıyamete gücü yeteceğini beyan etmek için yapmış olduğunu gösterir. Hak Teâlâ'nın, bu sûredeki aklî delillerle isbat etmek istediği şey, bu mesele olunca, onların biribirlerine sordukları bu "nebe-I azîm "in kıyamet günü olduğu sabit olmuş olur.

3) Azîm, bu günün ismidir. Delili ise, Hak Teâlâ'nın, "Bunlar, büyük bir gün İçin, dtîltileceklerini sanmazlar mı.." (Mutaffifin, 4-5) ve "De ki: "Bu, sizin kendisinden yüz çevirdiğiniz nebe-i azimdir" (Sad, 67-68) ayetleridir. Bir de, bu gün, herşeyin en büyüğüdür. Çünkü bugün, mahlukatın çığlıklarının ve korkularının en İleri olduğu gündür. Dolayısıyla azîm (büyük) ismini buna vermek uygun düşer.

İkinci Görüş: Nebe-i azim ile Kur'an kastedilmiştir. Bu görüşte olanlar şu iki şeyi delil

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 409.

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/409.

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/409-410.

getirmişlerdir:
1) O kafirlerin, hakkında ihtilaf ettikleri nebe-i azîm (büyük haber), Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü bir kısmı onu şiir, bir kısmı sihir sayarken, bir kısmı da, "Bu evvelkilerin uydurdukları masallardır" demişlerdir. Öldükten sonra diriliş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvveti meselelerine günce, onlar bu iki hususu inkarda müttefiktirler. Bu izah zayıftır. Çünkü biz, bu ihtilafın diriliş konusunda olduğunu biraz önce anlatmıştık.
2) Nebe', haber verilen şeyin değil, haberin adıdır. Binâenaleyh nebe', kelimesini "Kur'ân" diye tefsir etmek, "öldükten sonra dirilme" veya "nübüvvet" diye tefsir etmekten daha evladır. Çünkü bunlar, aslında haber değil, kendisinden haber verilen şeylerdir. Bu görüşü, Kur'ân'ın, zikir, tezkire, zikrâ, hidayet ve hadis gibi (masdar-isimlerle), adlandırılmış olması da destekler. Şu halde neb'e ismi, Öldükten sonra dirilme ve nübüvvetten çok, Kur'ân'a uygun düşer. Bu delile şöyle cevap verilir: Nebe' ismi bu lafızlara daha uygun düştüğüne göre, azîm İsmi de kıyamete ve nübüvvete daha uygun düşer. Çünkü lafızlar için "azîm" kullanılmaz. Azîmlik (azamet), manalardadır.
Bu delilin sahipleri, "Kur'ân da, fesahat ve pek çok ilimler ihtiva etmesi bakımından azimdir" diyebilirler. Buna da, "Azim lafzı maddelerde hakikî, maddelerin dışında ise mecazi manadadır" diyerek cevap verilebilir. Böyle bir çatışma bulunduğuna göre, geriye bizim delillerimiz sapasağlam kalır.
Üçüncü Görüş: Nebe-l azîm, İle Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği kastedilmiştir. Bu görüşü ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Çünkü Hz. Peygamber fs.a.s), peygamber olarak gönderilince, onlar kendi aralarında, "Neden bahsediyor, ne söylüyor?" diye biribirterine soruşturmaya başladılar. Allah Teâlâda bu ayetleri indirdi. Bu böyledir, çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)in, kendilerine peygamber olarak göndermesine şaşakalmalardı. Nitekim Hak Teâlâ bunu,"Kendilerinden bir imar edici geldi diye hayrete düştüler de, "Bu şaşılacak birşey" dediler" (Araf, 2) ayetinde beyan etmiştir.
Yine bu kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine tevhid inancını getirişine de şaşmışlardır. Hak Teâlâ bunu da, "O, birkaç ilahı, tek bir ilah mı yapıyor. Şüphesiz bu, çok şaşılacak birşey (dediler)" (Sad, 5) ayetiyle ifade etmiştir. Böylece Allah Teâlâ, onların hayret içinde biribirlerine sordukları bu tür soruları, ifadesiyle anlatmak istemiştir.[14][14]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetin, kendinden öncekilerle ilgi ve münasebeti hususunda da şu izahlar yapılabilir:
a) Basralıların görüşüne göre, ifadesi, tam bir cümledir. Hak Teâlâ bundan sonra, diyerek söze başlamıştır ki bu ifadenin takdiri,"Büyük haberden soruşturup duruyorlar" şeklindedir. Fakat fiili, ikinci cümlenin başından hazfedilmiştir. Çünkü bu fiilin birinci ayette yer alışı, bu hazfin delilidir.
b) Bu ifade, kendinden öncekilerle ilgili bir soru olup, takdiri, "Onlar birbirine neyi soruşturuyorlar? Hakkında ihtilaf ettikleri o büyük haberi mi?" şeklindedir. Fakat birincisinin hemen peşinden geldiği için, birincisinde yer alan istifham ile yetinilmiştir ve bu ikinci ifade, birinci istifhamın bir tercümesi ve açıklaması gibidir. Nitekim, (saffat, 16) ayetindeki elifin kesresiyle, şeklinde de okunmşutur. (Yani buradaki istifham hemzesi, birincinin delaletiyle hazf edilmiştir). Çünkü onların bu izahları, aslında öldükten sonra dirilmeyi inkar içindir. Fakat sözün ta başında bir istifham (soru) yer alınca, bununla yetinilmiştir. İşte burada da böyledir.
c) Küfelllerin tercihine göre, ikinci ayet, "Hangi şey için o büyük haberden soruyorlar?" takdirinde olmak üzere, birinciyle ilgilidir. Buna göre aslında manaca (niçin, hangi şey için) takdirindedir. Bu görüş, Ferra'nındır.[15][15]

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/410-411.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/411.

İleride Gerçeği Anlayacaklar

"Hayır hayır ileride bilecekler. Yok, yok, durum onların dediği gibi değil, ileride bilecekler" (Nebe. 4-5).16[16]

Kellâ Kelimesi

Kaffâl şöyle demiştir: daha önce sözü geçmiş olan birşeyi kesinlikle red için icad edilmiş bir lafızdır. Bu kelimenin cümlede bu manaya kullanılması daha açıktır. Buna göre mana, "Durum, bu heriflerin o büyük haber hakkında, "Batıldır, aslı yoktur. Böyle birşey olmaz" şeklindeki sözleri gibi değildir" şeklindedir." Kimileri de bu "kella"nın (gerçekten) manasına geldiğini söylemişlerdir.

Daha sonra Hak Teâlâ bu reddi ve tehdidi iyice pekiştirmek için, "Yok, yok durum onların dediği gibi değil, ileride bilecekler" buyurmuştur ki bu, "Onlar, soruşturdukları ve hakkında görüştükleri bu şeyin, savuşturufması mümkün olmayan bir gerçek ve hakkında şüphe olmayan bir vakıa olduğunu bilip-anlayacaklardır"

"Kellâ" kelimesinin tekrarı ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

1) Bunun maksadı, te'kid ve işin şiddetini bildirmektir. İkincisinin başındaki "sümme" (yine-sonra) kelimesi ise, bu ikinci tehdidin, birincisinden daha ileri ve daha çetin olduğunu belirtmek için getirilmiştir.

2) Bu bir tekrar değildir. Bunun tekrar olmadığını söyleyenler şu izahları yapmışlardır:

a) Dahhâk, "Binncisi, kafirlerle, ikincisi mü'minlerle ilgilidir. Mana, "Kafirler yalanlamalarının; mü'minler de tasdiklerinin neticesini mutlaka görecekler" şeklindedir" demiştir.

b) Kadî şöyle der: "Birincisi ile, "Onlar, hasrın ve hesabın ne demek olduğunu bilecekler" manasının; ikincisi ile de, "Görüp müşahede ettiklerinde o azabın ne demek olduğunu anlayacaklar" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir."

c) Onlar, Atlah Teâlâ'nın başlarına koparacağı o kıyameti bilecekler, sonra da durumun, Allah'ın kendilerini diriltmeyeceğini sanışları gibi olmadığını anlayacaklar.

d) Hayır, hayır. Onlar, bu dünyada, Bedir'de Kureyş kafirlerinin başına geldiği gibi, başlarına gelecek azabı bilecekler. Daha sonra da ahirette başlarına gelecek şeyi anlayacaklar.17[17]

Farklı Kıraatler

Kıraat imamlarının ekserisi fiili, yâ ile şeklinde okurlarken, İbn Amir tâ ile (siz bileceksiniz) şeklinde okumuştur. Vahidî, birinci kıraatin daha evla olduğunu, çünkü bundan Önceki cümlesinde gaib sigasında olduğunu, bunu tâ harfi ile okuyabilmek için, ayette, "Onlara de ki: Sizler bileceksiniz" gibi bir takdirin yapılması gerektiğini söylemiştir. Ama ben derim ki: Bunun, "iltifat" üslubuyla böyle okunması mümkündür ve yerindedir. Bu tıpkı bir kimsenin, 'Benim kölem söyle şöyle diyor" deyip, sonra da kölesine dönerek, "Sen bu sözün vebalini ileride çekeceksin" demesi gibidir.18[18]

Yeryüzü Beşik Gibi

"Biz yeri bir beşik yapmadık mı?" (Nebe, 6).

Bil ki Allah Teâlâ, bunların ba'si ve haşri inkar ettiklerini bildirip, hasrın doğruluğuna delil getirmeyi isteyince, bunun için, Kendisinin herşeye kadir ve herşeyi bilen bir zat olduğunu ortaya koymak için bir mukaddime (giriş) yapmıştır. Bu böyledir, çünkü bu iki temel prensip sabit olunca, öldükten sonrra dirilmenin doğru olduğu da sabit olur. Cenâb-ı Hak bu iki aslı,

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/411.

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/412.

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/412.

yani kadir ve âlim oluşunu, yarattığı muhkem ve sapasağlam çeşit çeşit varlıkları sayarak ortaya koymuştur. Çünkü bütün bunlar, hadis (mahluk - sonradan) olmaları açısından, Allah Teâlâ'nın kudretine, sapasağlam ve muhkem olmaları açısından da, ilmine delalet ederler. Şimdi bu iki temel husus sabit olup, sıfatları ve arazları (ilintileri) kabul etme hususunda, maddelerin de birbirine eşit (farksız) oldukları sabit olunca, pek yerinde olarak, Allah Teâlâ'nın bu dünyayı, gökleriyle, yıldızlarıyla ve yeriyle harab etmeye ve daha sonra ahiret alemini varetmeye kadir olduğu ortaya çıkar ki işte bu, bu ayetin kendinden öncekilerle nasıl bir münasebeti olduğunun bir izahıdır.
Bil ki Hak Teâlâ burada, yarattığı şeylerin ilginçliğine dair, şu hususlara yer vermiştir:
Birincisi: "Biz yeri bir beşik yapmadık mı?" ayetinin ifade ettiği husus... Bu ayetteki, "mihâd" kelimesi masdardır. Bununla ilgili olarak şu izahlar muhtemeldir:
1) "MIhâd" masdarı ile ism-i mef'ûl, memhûd (döşenmiş bir şey) manası kastedilmiş olup, bu, ism-i mef'ulün, masdar ile ifade edilmesi babındandır. Bu tıpkı, "Buemirin darbıdır" (yani madrubu, onun tarafından dövülmüş olan kişidir)" demen gibidir.
2) kelimesinin, bizatihî bu masdar ile tavsif edilmiş olmasıdır. Ve bu tıpkı, senin, "O kimse bu sıfatla Öylesine özdeşleşmiş ki, adeta bu sıfatın kendisi olmuş" anlamında, Ayrı demen gibidir.
3) İfadenin takdiri, şeklindedir.kelimesi şeklinde de okunmuş olup, buna göre mana, "Biz, yeryüzünü, mahlukat için, tıpkı çocuk İçin olan bir beşik gibi yapmadık mı, kılmadık mı?" şeklinde olup çocuk için hazırlanan ve içinde çocuğun uyuduğu beşik, demektir. Bil ki biz, Bakara Sûresi'nde Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara,22) ayetini tefsir ederken, bu ifadeyle ilgili olarak tüm hakikatleri zikretmiştik.19[19]

Dağların Kazık Olması

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Dağları da kazıklar yapmadık mı? (Nebe, 7) ayetinin ifade ettiği husus olup, mana, "Dağları, yeryüzündekileri sarsmasın, böylece de yeryüzü, mükemmel bir beşik olsun diye, yerin kazıkları olarak yaratmadık mı?" şeklindedir. Bunun ne demek olduğu da, daha önce geçmişti.20[20]

Herşeyi Çift Halinde Yaratma

Üçüncüsü,"Sizi çift çift yarattık..." (Nebe, 8) ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ayette geçen ifâdesi hakkında şu iki görüş ileri sürülebilir
a) Bu ifade ile, "erkek ve dişi olarak" manası kastedilmiş olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'tn, "Ve o, iki çifti: erkek ve dişiyi yarattı" (Necm, 45) buyurması gibidir.
b) Bu İfade ile, çirkin-güzel, uzun-kısa gibi çiftler, yani zıtlar, birbirine tekamül eden tüm şeyler kastedilmiş olup, bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz her şeyden iki çift yarattık... "(zâriyat. 48) buyurması gibidir. Ki, imtihan ve sınamanın olabilmesi, böylece de, fâdıt ve nimete nail olan şükrünü ifa ile, mef'uI, yani fakir fukara da, sabretmek suretiyle kullukda bulunduğu ve her şeyin hakikati zıddı ile ortaya çıktığı için bu, Allah Teâlâ'mn kudretinin mükemmelliği ve hikmetinin sonsuzluğu hususunda apaçık bir delildir. Binâenaleyh, bu demektir ki insan, gençliğin kıymetini, ihtiyarlıkta; güvenlik ve emniyette oluşun kıymetini de, korkulu onlarında bilip takdir eder. Böylece de bu durum, nimetlerin tam manasıyla anlaşılması hususunda daha etkili ve müessir bir hareket tarzı olmuş olur.21[21]

Dinlenmeniz İçin Uyku

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Uykunuzu dinlenme (vesilesi) yaptık..."(Nebe,7) ayetinin ifade

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/413.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/414.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/414.

ettiği husustur. Bazı dinsizler (mülhidler), bu ayeti ta'n ederek, şöyle demişlerdir: uyku anlamına gelir. Buna göre mana, "Biz sizin uykunuzu uyku kıldık..." şeklinde olur.22[22]

Subat

Bil ki, ulema, bu ifadenin manası hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Zeccâc, kelimesi "ölüm" anlamında olup, kelimesi de "ölen"dir. Bu kelime, "kesmek" anlamına gelen sebt kökündendir. Uyuyan kimse, hareketten kesildiği için, uykuya adı verilmiş olup, bunun delili de şu iki şeydir:
a) Cenâb-ı Hak, "O, sizin, geceleyin canınızı alan, gündüzün neler kazandığınızı bilen, sonra da sizi diriltendir"(Enam,60) buyurmuştur.
b) Allah Teâlâ, uyku halini bir ölüm hali kabul edince, "Gündüzü maişet vakti yaptık" (Nebe. 11) ifadesinde de, uyanıklık halini maaş, yani hayat, addetmiştir. Bence bu görüş zayıftır, çünkü bu ayetlerde ele alınan şeyler, büyük nimetlerdir. Binâenaleyh, buraya, "ölüm" manası uygun düşmez. Hem, bu uykunun Ölüm olması ile, ruhun bedenden ayrılması kastedilmemiştir. Tam aksine bununla, duyu organlarının eserlerinin ve fonksiyonlarının sona ermesi manası kastedilmiştir ki, işte uyku da budur. Binâenaleyh sözün neticesi yine, "Biz, sizin uykunuzu uyku kıldık..." manasına varıp dayanır.
2) Leys, şöyle demektedir: "uyku" demek olup, bu, "bürüme" anlamındadır. Nitekim, Arapça'da, "hastalık hastayı bürüdü; hasta da, hastalık tarafından bürünmüştür" anlamında, ifadesi kullanılmıştır. Ebu Ubeyde de, kelimesinin, "insanı, ölücü haline benzeyen bir biçimde kuşatan bir bürüme" anlamına geldiğini söylemiştir. Bu görüş de, bence tutarsızdır. Çünkü, eğer "bürüme" ifadesiyle burada "uyku" kastediliyorsa, yukarda ilerde sürülen problem aynen söz konusu olur. Yok eğer, kelimesi ile, bu börüme işinin şiddeti kastediliyorsa, bu, batıldır; çünkü, bu uyku, böyle değildir. Bir de, uyku, (aslında) bir hastalıktır. Binâenaleyh, uykunun, nimetlerin sayılıp dökülmesi esnasında zikredilmiş olması mümkün değildir.
3) Arapça'da kelimesi, "kesmek, traş etmek" anlamına gelir. Nitekim, birisi saçlarım traş ettiğinde, denilir. İbn'ul-A'râbi, kelimesine, "kesmek" anlamını vermiştir. Şimdi, bu kelimenin "kesmek" anlamına alınması halinde, şu muhtemel izahlar yapılabilir:
a) Ayetin manası, "Biz, uykunuzu, sürekli değil, verilen sona eren bir uyku yaptık" şeklindedir. Çünkü, ihtiyaç miktarınca "uyumak, en faydalı şeydir. Ama, sürekti uyuma ise, en zararlı şeylerdendir. Binâenaleyh, uykunun sona ermesi büyük bir nimet olunca, pek yerinde olarak Allah Teâlâ bu uyuma işini verdiği nimetler sadedinde zikretmiştir.
b) İnsan, yorulur da, sonra uyursa, bu uyuma işi, insandaki bu yorgunluğu izale eder. İşte bu yüzden, bu izale etme işi, "sebt, katı" diye ifade edilmiştir ki, İbn Kuteybe'nin, "Biz sizin uykunuzu "sübftt", yani "rahatlık" kıldık.." şeklindeki tefsirinden maksat da budur. Yoksa, onun maksadı, "sübaf'ın, rahatlığın adı olduğunu belirtmek değildir. Tam aksine, maksadı, uykunun, yorgunluğu sona erdirmesi, onu ortadan kaldırması, böylece de rahatlığın gerçekleşmesidir.
c) Müberred, ayetteki bu ifadeye "Biz onu, savuşturuIması ve sona erdirilmesi mümkün olan hafif bir uyku yaptık.." manasını vermiştir. Nitekim Araplar, uyku birisine baskın çıkıp, o birisi de, bu uyku haliyle mücadele ettiğinde, işte bunu ifade için, derler. Buna göre adeta, "Biz, uykunuzun, savuşturulması sizin için mümkün olan latif bir uyku kıldık; onu, sizi bürüyen ve sizi hükümran olacak biçimde yapmadık.." denilmek istenmiştir; çünkü, bu tür bir uyku, ileri derecede hastalıklardandır. Bütün bu izahlar doğrudur.23[23]

Gecenin Elbise Kılınması

Besincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Geceyi örtü kıldık..." (Nebe, 10) ayetinin beyan ettiği husustur.

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/414.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/414-415.

Kaffâl şöyle der: "Libâs'ın aslı, insanın giyindiği ve sarındığı şeydir. Böylece, bu şeyde, onu sarmış ve kuşatmış olur. Gece de, karanlığı ile insanları sarıp kuşattığı için, onlar için, bir elbise gibi addolunmuştur. İşte bu sebepten dolayı, geceye, mecazi olarak, "libâs" adı verilmiştir ki, bununla, gecenin, insanları örten, bürüyen olması" kastedilmiştir.

Gecenin bir nimet olmasının İzahına gelince, bu şöyledir: Gecenin karanlığı, birisi düşmanından kaçmak istediğinde, yahut gecelemek yahut da, başkasının, kendisine muttali olmasını arzu etmediği şeyi gizlemek istediği, o kimseyi, gözlerden saklar. Nitekim, Mütenebbî şöyle demiştir:

"Bana göre, gece karanlığının, maneviyye (maniheizm)in yalan söylediğini bildiren, saklı nice delalet ve işaretleri bulunmaktadır." "Bir de, nasıl ki insanın, giyinmesi sebebiyle güzelliği artıyor, kuvveti çoğalıyor ve kendisinden, sıcağın ve soğuğun eziyyetlerini bertaraf ediyorsa, aynen bunun gibi, uykuda meydana gelen şeylerden dolayı, insanın güzelliği, uzuvları dahi ter ü tazelik, his ve hareketlerle ilgili kuvvetlerin tehamülü artıyor ve insandan maddî yorgunluklar ite ürkütücü manevî fikirlerin eziyeti bertaraf oluyorsa, işte bu yüzden gece de bir elbise gibidir. Çünkü, hasta bir kimse geceleyin uyuduğunda kendisinde büyük bir rahatlık hisseder.[24][24]

Gündüzün Geçim Vesilesi Yapılması

Altıncısı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gündüzü maişet vakti yaptık... (Nebe, 11) ayetinin beyan ettiği husustur. ne demek olduğu hususunda da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, bir masdardır. Nitekim Arapça'da, denilir. Takdirin böyle olması durumunda burada şöyle mukadder bir kelime vardır: "Biz gündüzü, geçim vakti kıldık" şeklinde olur.

b) kelimesi, mef'ûl kalıbında bir kelimedir ve geçinmenin kendisinde meydana geldiği, zarf, yani zamandır. Mananın böyle olması halinde, burada bir takdir de bulunmaya gerek yoktur. O halde, gündüzün bir "maaş" olması, mahlukatın, gece değil de gündüzün kendi ihtiyaç ve kaynakları hususunda gezip dolaşma imkanına sahip olması demektir.[25][25]

Yedi Sağlam Gök

Yedincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Üstünüze sağlam yedi (gök) bina ettik"(Nebe, 19) ayetinin beyan ettiği husustur. Yani, "sağlam yedi gök..." demek olup, kelimesi, kelimesinin çoğuludur. Cenâb-ı Hak bu ayetle, göklerin yaratılışının sağlam olduğunu, zamanların geçmesinin kendisinde müessir olmadığını ve kendilerinde herhangi bir çatlaklığın bulunmadığını kastetmiştir ki, bunun bir benzeri de, "Biz, semâyı korunmuş bir tavan kıldık" (Enbiya, 32) ayetidir.

Buna göre şayet, "Bina" lafzı, evlerin altları için; (tavan) kelimesi ise, üstü için kullanılır. Öyleyse, Cenâb-ı Hak daha nasıl, "... bina ettik..." demiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Bina" sözü, âfetten ve çözülmekten uzak olmayı sakf kelimesinden daha fazla ifade eder. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Bu, her ne kadar bir tavan ise de, ne var ki, bunun tıpkı bir bina gibi, çözülmekten, yıkılmaktan uzak olduğuna işaret etmek için, denilmiştir. Şu halde, Cenâb-ı Hakk'ın bu lafzı kullanmasının gayesi, işte bu inceliktir.[26][26]

Güneşin Lamba Yapılması

Sekizincisi, Cenâb-ı Hakk'ın "Ona parıl parıl parıldayan bir kandil astık..."(Nebe, 13) ayetinin beyan ettiği husustur. "Vehhâc" kelimesinin ne demek olduğu hususunda dilcilerin yaptığı akçıklamalar çeşitli ve muhteliftir. Binâenaleyh, bu cümleden olarak bu maddenin (el-vech), ışık ve ısıyı birlikte ifade eden bir kelime olduğunu, dolayısıyla da, Cenâb-ı Hakk'ın, güneşin, işte bu iki vasıf hususunda en ileri derecede olduğunu beyan ettiğini ve güneşin "vehhâc" olması ile bunun kastedildiği söylenirken, Kelbî'nin İbn Abbas'tan rivayete göre, o, "vehhâc"ın, sadece son derece mükemmel bir aydınlığı ifade ettiğini; nitekim Arapça'da, parladığı zaman bir cevher ve kıymetli taşa denildiğini, söylemiştir. Ki bu rivayet, kelimesinin, aydınlıktaki mükemmelliyeti ifade için kullanıldığını gösterir. Şairin, ışığı nitelerken, "aydınlatan parıltıları çok parlak, sanki güneşler ışıl ışıl tutunmuş..." demesi de bunun gibidir. Hain b. Ahmed'in kitabında ise vech maddesi, ateşin ve güneşin harareti anlamında geçmektedir ki, bu kelime "vehhâc" ifadesini, ısıda ileri bir dereceyi göstermesini gerektirir. Bil ki, bu izahların hangisi ele alınırsa, alınsın, ayetin vermek istediği maksat mevcut olur.27[27]

---

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/416.

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/416.

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/416-417.

Yüklü Bulutlar

Dokuzuncusu, Cenâb-ı Hakk'ın, "O sıkıcı mengenelerden de şarıl şanl su indirdik..."(Nebe, 14) ayetinin bildirdiği husustur. el-Mû'sırat kelimesine gelince, bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:
Birinci Görüş: İbn Abbas'tan rivayet edilen iki görüşten birisi olan ve Mücahld, Mukatil, Keibî ve Katflde'nin de benimsediği bu görüşe göre bu kelime ite, bulutlan süren rüz arlar kastedilmiş olup, delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah, rüzgarları gönderip de, böy. ce de, onların bulutları sürmesini (sağlayan) zattır" (Fâtır, 4) ayetidir.
Buna göre şayet, "Bu tevile göre, ayetin ifadesinin, şeklinde olması gerekirdi.." denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki açıdan cevap verilir:
a) Yağmur, buluttan yağar. Bulutu ise, rüzgarlar sürüp götürür, oluşturur. Dolayısıyla, tıpkı, "Onun tarafındandır, onun yüzündendir, onun sebebiyledir" manasınca olmak üzere, "Bu, falancadandır" denilmesi gibi, "Bu yağmur'ar, o rüzgarlardan meydana gelmiştir" de denilebilir.
b) bu ifâdenin başındaki anlamında olup, takdiri mana, "Biz, bu mu'sırat ile, yani bulutları süren ve oluşturan o rüzgarlar ile, sicim gibi yağmur yağdırdık" şeklinde olur. Abdullah ibn Abbas'ın, Abdullah ibn Zübeyr'in ve Ikrime'nin de zaten, şeklinde okudukları rivayet edilmiştir. Ezheri bu görüşü tenkit ederek şöyle der (fırtınalı olan) rüzgarlar, yağmur rüzgarlarından değildir. Halbı Allah Teâla, "rnu'sıraf'ı, şarıl şarıl akmakla nitelemiştir." Ezherî'ye şu şekilde cevap verilir: yağmur rüzgarlarından değildir, ama niçin, olj-oü yağmur rüzgarlı nndan olmasın ki?"28[28]

Mu'sırat

İkinci Görüş: Ki bu, İbn Abbas'tan olan ikinci rivayet olup, Ebu'l-Aliye, Rebî ve Dahha tercihleridir. Buna göre, kelimesiyle bulutlar kastedilmiştir.
Alimleı, 'bulutlara" denilmesinin sebebi hususunda şu görüşlere yer vermişlerdir:
a) Müerrlc, "Kureyş lehçelerine göre bulutlar anlamındadır" derken,
b) Mazini, "Mu'sırât kelimesi ile, kasırgalı bulutların kastedilmiş olabileceğini, zira sıkıştıran bir şey bulutlan sıkıştırdığında, onlardan mutlaka yağmurun yağabilecek söylemiştir.
c) rüzgarların sıkıştırayazdığı, derken böyle de yağmur yağdırmakla yüzyüze bulutlar demek olup, bu tıpkı senin, kesilme ve hasad edilme, biçilme zamanı geldiğinde kullandığın, "Falanca ekinini biçti" demen gibidir ki, hayız görmeye yaklaştığı zaman, "Kız, hayız oldu olacak..." denilmesi de böyledir.29[29]

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/417.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/417-418.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/418.

Seccâc

"Seccac"ın ne demek olduğuna gelince, bil ki "secc", "alabildiğine dökülmek, birbiri ardınca yağmak" demektir. Nitekim "alabildiğine dökülüp - akan yağmur, kan" manasında, "matar seccâc" "demun seccacun" denilir. Bil ki "secc",bazan lazım olur. Bu durumda dökülme-akma manasına gelir. Bazan da müteaddi olur. Bu durumda da "dökmek-akıtmak" manasına gelir. Nitekim hadiste, "Haccm en efdali, yüksek sesle telbiye getirmek ve kurbanlıkların kanlarını akıtmaktır"30[30] diye varid olmuştur. "Ibn Abbas "müelcc" idi" denilir ki bu, "Hutbe okurken, sözleri ard arda döktürürdü" demektir. Alimler, ayetteki "seccâc"ı, iki manada da (lâzım ve müteaddi) tefsir etmişerdir. Keibî, Mukâtil ve Katâde, "Burada seccâc, atılan-dökülen manasınadır" derken, Zeccac bunun manasının, "sabab", yani döken-yağdıran manasına olduğunu söylemiştir. Velhasıl bununla, yağmurun ard arda yağması sicim gibi yağması, böylece suyun çok olması ve azami derecede istifade edilmesi manası kastedilmiştir.31[31]

Habb

"Onunla tane, nebat ve sarmaş-dolaş olmuş bahçeler çıkaralım diye..(Nebe, 15-16).
Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:32[32]

Nebat

Yerden biten her bitkinin gövdesi ya vardır, ya yoktur. Eğer gövdesi yoksa, ya onun tomurcuğu vardır ki öyle olanlar taneli bitkilerdir, ya da tomurcuğu yoktur ki böyle olanlar da otlardır. İşte ayetteki "nebat" ile bu otlar murad edilmiştir. İşte bu iki kısma, Cenâb-ı Hak, "Yiyiniz ve hayvanlarınıza yediriniz" (Taha, 54) ayetiyle işaret etmiştir. Gövdesi olanlar ise şecer (ağaç)lardır. Binâenaleyh pek çok çeşit ağaç bir araya geldiğinde "cennet" (bahçe) adını alır. Böylece bu aklî delil ile, yerden biten şeylerin bu üç kısma inhisar ettiği sabit olmuş olur. Temel gıd" olduğu için, burada Allah "tane"yi zikretmiştir. Diğer canlıların ihtiyacı oldukları için, ikinci olarak da "nebat"ı zikretmiştir. Cenâb-ı Hak, bu ilk ayette "cennet" (bahçelerden bahsetmemiştir. Çünkü meyvelere olan ihtiyaç zaruri değildir.33[33]

Cennat-ı Elfâf

Alimler, "elfâf" kelimesinin manası hususunda değişik izahlar yapmışlardır: Keşşaf sahibi, bunun tıpkı,
kelimeleri gibi, müfredi olmayan bir çoğul olduğunu söylemiştir, ayrı ayrı topluluklar, "ahyâf" da, karışık topluluktan anlamına gelir. Pek çok dilci, "elfâf "m müfredi bulunduğunu ileri sürmüşler, ama aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak mesela Ahfeş ve Kisâî, bunun müfredinin, kesre ile, "lift" kelimesi olduğunu söylemişlerdir. Kisai, zammeli "lütfün de bunun müfredi olabileceğini eklemiş.Müber red ise, bunun müfredinin zammeli "lüff" olmasını kabul etmemiş, "Aksine bunun müfredi, cemisi "Iiff "dir. Elfâf da, bu ceminin esmişidir'1 demiştir. Bu kelimenin, tıpkı, şerifin çoğulunun eşraf oluşu gibi, "iefîf'in çoğulu olabileceği de söylenmiştir. Bu İhtimali Kaffâl (r.h) nakletmiştir.
Bu hususu iyice kavradığına göre ayetteki bu kelimenin manası, "Birbirine girmiş, bitkileri ve ağaçları sarmaş dolaş bahçeler demektir" şeklindedir. Buna göre bu, "Her bahçede birbirine yakın birçok ağaç var" demektir. Baksana Araplar, baldırı kalın, kat kat etli olan, etli-butlu

---

[30] Kenzu'l-Ummal, 5/12406.
[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/418-419.
[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/419.
[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/419.

olan kadınlar için, "imreetün leffâu" derler.34[34]

Üçüncü Mesele

Ka'bi, ehi-i tabayi'den35[35] olup bu hususta, Hak Teala'nın, "Onunla tane, nebat ... çıkaralım diye.." ayetini detil
getirerek, "Bu ayet, "Allah, birşeyi başka birşeye vasıta
kılarak birşey yapmaz" diyenlerin görüşlerinin yanlış olduğuna delalet eder" derdi.36[36]

Karar Günü

"Şüphesiz o ayırdctme günü, vakti belirlenmiş birşeydir" (Nebe, 17).
Bil ki Allah Teâlâ'nın, zatları ve sıfatları açısından hadis (mahluk) olduklarına ve zatları ve sıfatları açısından mümkin olduklarına nazaran, bu sûrede saydığı o dokuz husus, kadir ve muhtar, hür ve irade sahibi bir zata, bu dokuz husustaki sağlamlık ve m uhkemlik nazar-ı dikkate alındığında bu işler bunları yapan alim olduğuna delalet etmektedir.
Öte yandan, bu kadim failin ilminin ve kudretinin vaclb (zorunlu) olması gerekir. Çünkü eğer bu iki sıfat caiz (mümkin) türünden olsaydı o zaman, bu da başka bir faile muhtaç olurdu. Bu durumda teselsül gerekirdi. Halbuki teselsül muhaldir. Bu iki sıfat, yani Cenâb-ı Hakk'ın ilmi ve kudreti vacib olunca da, bu iki sıfatın taalluk ettiği herşeyin, makdur (güç yetirilen) ve malum (bilinen) şeyler olması gerekir. Aksi halde bir muhassice (belirleyiciye) ihtiyaç hissedilir ki bu da muhaldir. Durum böyle olunca da Cenâb-ı Hakk'ın bütün mümkinata kadir olması ve bütün malumatı bilmesi gerekir. Bu şeylerin mümkinliği ile, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin, bütün maddeler için umum ve genel olduğu sabit olduğuna göre, bunlardan biri için doğru olan şey, diğeri için de doğru demektir. Binâenaleyh süflî maddelerin, yerdeki şeylerin yarılması, çatlaması, karanlık olması mümkün olduğuna göre, bu şeylerin bütün maddeler için de söz konusu olması gerekir. Bunların mümkin varlıklar olduğu anlaşılıp, Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudretinin de herşeyi içine aldığı sabit olunca, Hak Teâlâ'nın bu dünyayı harap edip, başka bir alem-başka bir dünya yaratmaya kadir olacağı da sabit olur. Bu durumda kıyametin olabileceğini söylemek, aklen mümkin ve sabit birşey olmuş olur. İşte bunlarla bunun aklen mümhid olduğu sabit olur. Ama bunun ötesinde, ne zaman ve nasıl olacağı gibi meseleleri bilmenin yolu sem'iyyâttır, yani naklî deliller peygamber haberleridir. Hak Teâlâ bu hususlarda, "Şüphesiz o ayırdetme günü, vakti belirlenmiş birşeydir" demiştir. Daha sonra da kıyametin halleri İle ilgili olarak şunları zikretmiştir:
Birincisi: "Şüphesiz o ayırdetme günü, vakti belirlenmiş birşeydir" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "o gün, Allah'ın takdirinde ve hükmünde, dünya Ömrünün sonu olan bir gündür" yahut, "o gün, Allah'ın takdiri ve hükmünde, mahlukatın sona erdiği, nihai bir çizgidir" yahut, "Bu gün, Allah'ın mükafaat ve ikab olarak vazettiklerinin verilme vaktidir" yahut da, "Bu gün, her türlü hükmün verileceği, bütün davaların hallu-fasl edileceği, davaların sona erdirileceği için, bütün mahlukatın bir araya toplanma vaktidir" demektir.37[37]

Sûr'a Üfleneceği Gün

İkincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetiyle beyan ettiği husustur:38[38]

"O gün sûr'a üflenecek de hepiniz hısım kısım geleceksiniz" (Nebe, 18).

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/419-420.
35[35] Ehl-i Tabayi: Tabiata yani esaba hakiki te'sirr tanıyan görüş sahipleri demakttr. (ç.).
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/420.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/420-421.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/421.

Bil ki buradaki "yevm" (gün) kelimesi, geçen ayetteki "yevme'l-fasl" (ayırdetme günün)den bedeldir, yahut onun atf-ı beyanıdır. Burada bahsedilen üfleme (nefha) ise, sûr'a üflendğinde hasrın (toplanmanın) meydana geldiği en son nefhadır. Sûr'a üflemenin ne demek olduğu hususunda iki görüş vardır:

a) Sûr, "sûref'in çoğuludur. Binâenaleyh sûr'a üfleme, ruhların bedenlerine üflenmesi demektir.

b) Sûr, kendisine üflenen bir boynuz (borazan) demektir. Bu husustaki uzun izahımız ve bu hususta söylenenler Zümer Sûresi 68. ayetin tefsirinde geçti.

Ayetteki "hepiniz kısım kısım geleceksiniz" cümlesi, "Onlar buraya, toplanma işi tamamlanana kadar, bölük bölük gelirler" demektir. Ata şöyle demiştir: "Her peygamber ümmetiyle birlikte gelir. Bunun bir benzeri de, "O gün her ümmeti, İmamlanyla (oraya) çağırırız"(İsra, 71) ayetidir." Bu cümleye "muhtelif gurublar halinde gelirsiniz" manası da verilmiştir.39[39]

Haşirdeki Manzara

Keşşaf sahibi, Muflz (r.a)'dan şunu rivayet etmiştir: Muaz (r.a), Resûlüllah (s.a.si'a bunun ne demek oluğunu sormuş, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ey Muâz, işlerin en büyüğünü sordun" dedi. Sonra iki gözünü bir noktaya dikerek şöyle buyurdu: "Ümmetim, şu on sınıf halinde haşrolunacak: Bir kısmı, maymun; bir kısmı domuz; bir kısmı, yüzleri üstü sürünerek; ve başları ayaklarına değip yuvarlak olarak; bir kısmı dilleri göğüslerine sarkmış, ağızlarından pis şeyler akar vaziyette, dillerini yiyerek. Öyle ki mahşerdekiier bunlardan tiksinir; bir kısmı elleri-ayaklan kesilmiş olarak; bir kısmı ateşten kütükten üzerine çarmıha gerilmiş olarak, bir kısmı leşten daha pis kokar olduğu halde; bir kısmı da derilerine yapışan ve katranla sıvanmış cübbeler giymiş olarak haşrotunacaktır.

Maymun şeklinde hasrolunanlar: yalan söyleyenler; domuz şeklindekiler: rüşvet alanlar; yüz üstü sürünenler: faiz yiyenler; kör olarak hasrolunanlar: verdikleri hükümde zalim olanlar; sağır ve dilsiz olanlar: yaptıklarını beğenenler; dillerini yiyenler: alimler ile sözleri amellerine uymayan kıssacılar-hikayeciler; elleri-ayaklan kesilmiş olanlar: komşularına eziyet edenler; ateşten kütüklere çarmıha gerilmiş olanlar da: insanları zalim idarecilere jumalleyenler; leşten daha pis kokanlar: şehvetlerine ve arzularına tabi olup, mallarının zekatını vermeyenler; katrandan cüppeler giyenler de, kibirlenen, böbürlenen ve salma salma gezenlerdir."40[40]

Gök Kapı Kapı Açılacak

Üçüncüsü: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin anlattığı husustur:41[41]

"O gün (gök) açılmış kapı kapı olmuştur" (Nebe, 19).

Asım, Hamza ve Klsaî, şeddesiz olarak, fiili şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak şeklinde okumuşlardır ki bununla, meleklerin inmesi için açılacak olan o kapıların çokluğu anlatılmak istenmiştir. Kâdî şöyle der: "Bu ayetteki feth (açma) tıpkı, "Gök inşikâk ettiği (yanldığı) zaman..." (Inmar, i) ayetlerindeki İnşikâk ve İnfitâr gibidir. Çünkü feth, İnşikâk ve Infitar, manaca birbirine yakındırlar."

Ben derim ki: "Bu, kuvvetli bir izah değildir. Çünkü kapıların açılmasından anlaşılan, yarılma ve çatlamadan anlaşılan manadan başkadır. Çünkü gökte bir çok kapı vardır. Göğün kütlesinde bir yarılma ve çatlama olmaksızın bu kapılar açılabilir. Bundan da öte naklî deliller, bu kapıların açıldığı an, yarılmanın, çatlamanın ve büsbütün yok olmanın tahakkuk edeceğine delalet etmektedir.

Buna göre eğer, "Ayetteki, "O gün (gök) açılmış kapı kapı olmuştur" ifadesi, bütün göğün

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/421.

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/421-422.

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/422.

kapılar haline geldiğini ifade etmektedir. Hal böyle olunca senin dediğin şey nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) O kapılar öylesine çokturlar ki, böylece gök açılmış kapılar olarak ifade edilmiştir. Bu tıpkı, "Yeryüzünü göze göze açıp (kaynaklar) fışkırttık" (Kamer, iz) denilmesi gibidir. Bu ayette de adeta yeryüzünün tamamı kaynayan bir göze gibi anlatılmıştır.
b) Vahidî bu ifadenin başında bir muzafın mukadder olduğur ve takdirinin, "Kapılı oldu" şeklinde olduğunu söylemiştir.
c) (o oldu) fiilindeki fail zamir, mukadder bir şeye ait ok p, takdiri, "o açılan yerler, meleklerin inişi için kapılar haline geldi" şeklindedir. Bu tıpkı, "Rabbin ve melekler saf saf geldiler" yani Rabbinin emri geldi..." (Fecr, 21) eyeti gibidir.42[42]

Dağlar Yürütülecek

Dördüncüsü: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin anlattığı husustur:43[43]

"Dağlar yürütülmüş de bir serab haline gelmiştir" (Nebe. 20).
Bil ki Allah Teâlâ, Kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yorinde dağların hallerini, değişik değişik anlatmıştır. Bunları aşağıdaki şekilde hemencecik telif etmemiz mümkündür:
Birinci Halleri: Unufak olmalarıdır. Bu 'Yeryüzü ve dağlar yerlerinden kaldırılıp da birbirine bir çarpışta hepsi toz haline geldiği zaman... "(Hakka, 14) ayetinde ifade edilmiştir.44[44]

Dağlar Atılmış Pamuk Yığını Gibi

İkinci Halleri: Atılmış (didilmiş) renkli yünler gibi olmalardır. Bu hususta da,
"İnsanların saçılmış kelebekler ve karıncalar gibi olduğu gür.. (Kâria, 4-5) ayetleri ile, "O 5ün gök, erimiş maden gibi, dağlardan atılmış yönter gibi olur" (Me-artc, s-p» ayetlerinde anlatmıştır.45[45]

Zerreler Haline Gelmeleri

Üçüncü Halleri: Toz zerrecikleri haline gelmeleridir. Bu da, ontar, atılmış renkli yünler haline geldikten sonra, herbir parçasının yeniden dağılıp parçalanıp zerreler haline geldikten sonra, herbir parçasının yeniden dağılıp parçalanıp zerreler haline gelmesi demektir. Bu husus da, "Yer alabildiğine sarsıldığında ve dağlar darmadağınık edilip de, böylece saçılmış toz zerrecikleri haline geldiğinde..." (Vakıa, 4-6) ayetlerinde anlatılmıştır.
Dördüncü Halleri: Dağların saçılmalarıdır. Çünkü önceki hallerinde dağlar, yeryüzünü kaplamışlardır. Yeryüzü bunların altında gözükmez haldeydi. Böylece Allah Teâlâ, dağların bu büyük parçaları da rüzgarlara onları savuşturarak, yerin üzerinden ufalayıp savurmuştur. Bu, Hak Teâlâ'nın, "De ki: Rabbim onlan ufalayıp savuracak" (Taha,105) ayetinde anlatılan husustur.
Beşinci Halleri: Rüzgârların o dağları yeryüzünden kaldırıp, havadaki tozlar gibi, uçurmasıdır. Binâenaleyh artık bu merhaleden sonra o dağlara bakan herkes, gerçekte hareket ettikleri halde, çok sık oldukları halde durduklrnnt zanneder. Fakat rüzgarların onları hareket ettirmesi sebebiyle, bu dağların böyle hareket etmesi, kendilerini unufak etmiştir. Bu da, "O dağlar, adeta bulutlar gibi yürür" (Neml, 88) ayetinin ifade ettiği husustur. Cenâb-ı Hak daha sonra, bu hareketlerin kendi kudret ve emriyle olduğunu beyan etmek için: "O gün dağlan yürütür ve sen yeryüzünü bir çöl gibi (dümdüz) görürsün "(Kehf, 47) buyurmuştur.

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/422-423.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/423.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/423.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/423.

Altıncı Halleri: "Hiçbirşey değil" manasında, o dağların sadece birer parıltı (serab) haline gelmeleridir. Öyle ki dağların yerine bakan, hiçbirşey göremez. Bu tıpkı, çölde serab görenin, o yere gelip de orada su namına hiçbirşey bulamaması gibidir. Allah en iyi bilendir.46[46]

Cehennem Hallerine Geçiş

Bil ki buraya kadar bahsedilenler, kıyametin genel halleridir. Cenâb-ı Hak buradan itibaren cehennemin hallerini ve dehşetlerini anlatmaya başlamıştır:47[47]

Cehennem Pusuda

Birincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin beyan ettiği husustur:

"Şüphesiz ki cehennem bir pusudur"(Neba, 21).
Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:48[48]

Birinci Mesele

Ibn Ya'mev, kıyametin kopmasını bir sebebe bağlamak maksadıyla, baştaki edatı, hemzeninfethasıyfa şeklinde okumuştur. Bunun takdiri, yani, "Cehennemin azgınları pusuda beklemesi sebebiyle..." şeklinde olur. Buna göre sanki, "Bu cezanın yerine getrilmesi için böyle olacak" denilmektedir.49[49]

Mirsad

Cehenne, "mirsad" idi, yani Allah'ın ilminde böyledir. Burada, "kane" fiilini, manasına geldiği de söylenmistir. Bu iki görüşü Kaffal (r.h) nakletmiştir. Burada Kâdî'nin ileri sürdüğü bir üçüncü görüş daha vardır:"MlrsâcTı, "gözetleyen" manasına alırsak, bu, cehennemin tâ ezelden beri, onların gelmesini gözlediğini ve onların gelmesini içten içe arzuladığını İfade eder.50[50]

Üçüncü Mesele

"Mlrsâd"ın kelime olarak hangi yapıda olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) MÎrsâd, içine girilip gözetleme yapılan yerdir. Bu tıpkı, atların saklandığı yere, "mıdmâr"; içine girilip-yol edinilen yere, "minhâc" denilmesi gibidir. Bu izaha göre, mlrsadla ilgili şu iki izah yapılabilir:
1) Cehennem bekçileri (bir gözetleme yeri olarak) cehennemde onları gözlerler.
2) Mü'minlerin geçişleri ve uğrakları da cehennem üzerinden olacaktır. Çünkü Hak Teâlâ, "Herkes oradan geçecektir" (Meryem, 71) buyurmuştur. Böylece, cennet bekçileri, mü'minleri, cehennem üzerinde karşılarlar ve onları orada (cehennem üzerinde) beklerler.
b) MirsAd, "rasad" (gözetleme) masdarından, mif'ât vezninde bir kelimedir. Bu kalıb, gözetleme işinin çok yapıldığını ifade eder. Çünkü mif'âl, tıpkı mi'târ, mi'mâr, mit'ân gibi, ism-i failin mübalağa sigalarındandır. Denilmiştir ki cehennem Allah'ın düşmanlarını gözler ve onlara çok çetin davranacaktır. Bu tıpkı, "Neredeyse o, öfkesinden çatlayacak" (Müik, e) ayetinde anlatıldığı gibidir. Yine cehennemin bütün kafir ve münafıkları beklediği söylenmiştir.

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/423-424.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/424.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/424.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/424.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/424.

Birinci görüştekiler, doğrulukları hususunda, "Şüphesiz Rabbin, bir (mirsaddadtr) gözetlemededir" (Fecr, u) ayetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Eğer bu ayetteki mirsad, isim değil de sıfat olsaydı, bu ayette, denilmesi gerekirdi."51[51]

Cennet ve Cehennem Mevsuf

Ayet, cehennemin, yaratılmış olduğuna delalet eder. Çünkü ayetteki, "cehennem bir mirsad idi"ifadesi, "hazırlanmış" demek olur. Cehennem böyle olunca, cennet de böyle yaratılmış olur. Çünkü (bu açıdan) aralarında bir fark olduğunu söyleyen yoktur.52[52]

Azgınların Barınağı

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetinin anlattığı husustur:53[53]

"Azgınların dönüp dolaşıp girecekleri bir yerdir" (Nebe, 22).
Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
1) Biz, o cehennemin sadece kafirleri gözetleme yeri olduğunu söylersek, ifadesi, kendinden Önceki ayetle ilgili olmuş olur ve takdiri mana da, "Şüphesiz ki cehennem, azgınlar için gözetleme yeridir" şeklinde olur; kelimesi de, kelimesinden bedel olur. Yok, eğer biz, cehennemin mutlak anlamda gözetleme yeri olduğunu söylersek, "Şüphesiz ki cehennem bir pusudur..." ayetinde söz tamamlanmış olur, "Azgınların dönüp dolaşıp girecekleri bir yerdir..." cümlesi de yeni başlayan bir cümle olmuş olur. Buna göre adeta, "Cehennem, herkes için bir gözetleme yeridir. Ama, tağî ve azgınlar için ise, hususi bir varış yeridir.." denilmek istenmiştir. Binâenaleyh, birinci görüşü benimseyenler, kelimesi üzerinde vakıf yapmazlar. İkinci görüşü benimseyenler ise, burada vakıf yaparlar. Bu görüşte olanlar, kelimesi ile kastedilen mananın, "Kim Rabbine karşı tekebbür eder, O'na muhalefet ve muarazada aşırı giderse, işte azgın budur..." derler. Ayetteki kelimesinin manası, "varacakları, karar kılacakları yer..." şeklindedir.54[54]

Devirler Boyu Kalacaklar

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonsuz devirler boyunca onun içinde kalacaklar" (Nebe, 23) ayetinin beyan ettiği husustur. Bil ki Allah Teâlâ, cehennemin, azgınların bir karargahı olduğunu beyan edince, onların orada ne kadar kalacaklarını da beyan etmek üzere: "Sonsuz devirler boyunca onun içinde kalacaklar..." buyurmuştur. Burada şöyle birkaç mesele vardır:55[55]

Birinci Mesele

Kıraat imamlarının ekserisi, şeklinde okurlarken, Hamza (lebisîne) şeklinde okumuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:
a) Ferrâ, "Bu iki okuyuşa göre, her iki kelimenin manası da aynıdır. Çünkü Arapça'da (uman) (şımaran, taşkınlık yapan) denildiği gibi, ve denilir ki, benzeri ifadeler çoktur" demiştir.
b) Keşşaf sahibi şöyle der: , daha kuvvetli mana ifâde eder. Çünkü kendisinden beklenenin, sudur ettiği kimsedir. Halbuki, işi beklemek olan kimse için kullanılır. Dolayısıyla, bir mekanda

---

[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/424-425.
[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/425.
[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/245.
[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/425-426.
[55][55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/426.

bulunan ve oradan hiç ayrılmayan anlamına gelir..."56[56]

İkinci Mesele

Ferra şöyle der: "Aslında . "ard arda, peş peşe, kesintisiz" anlamlarına gelir. Nitekim, birisi birini terkisine
oldığı zaman, "Falanca falancayı terkisine, peşine aldı" denilir. Ki, "heybeye, dağarcığa",denilmesi de buraya varıp dayanır. (Zira, heybe, terkiye konulur). Yine, her günahı işlemiş olan kimse için fiilinin kullanılması da böyledir.
Buna göre, ifadesinin anlamı, "Onlar, o cehennemde, birbirini izleyen ardarda gelen asırlar boyu kalacaklardır" şeklinde olur. Ki, bunun böyle olduğunun delili, "Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya akadar durmayıp gideceğim, yahut (maksadıma erisinceye dek) uzun zamanlar geçireceğim..." (Kehf, 60) ifadesidir. Çünkü bu ifadenin manası, "Ben ulaşıncaya yahutta ünsiyyet kesbedinceye değin ardarda geçen yıllar boyunca..." şeklinde olur.57[57]

Ahkâba

Bil ki, kelimesi, kelimesinin çoğulu olup, bir kelime de, dil alimlerine göre, seksen yıla tekabül eder. (el-hıkabu) kelimesi, "yıllarca" demek olup, tekili (el-hıkbetu)'dür. Bu kelime ise, "sınırsız zaman" demektir. Müfessirlerden bu hususta şu izahlar varid olmuştur.
1) Ata, Kelbl ve Mukâtil, İbn Abbas'ın ayetteki kelimesi hususunda şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Bir "hukb", seksen küsur yıl demektir. Sene ise, üçyüzaltmış gündür. Gün ise, dünya günlerinden bir yıldır." Benzeri bir rivayeti de, İbn Ömer, "merfû" olarak rivayet etmiştir.
2) Hilâl el-Hİcrf, Hz. Ali (r.a)'ye bu ayetin manasını sormuş, Hz. Ali (r.a) de, "Hukb", yüzyıl. Bir yıl, oniki ay, bir ay otuz gün, ama bir gün ise, bin yıldır..." demiştir.
3) Hasan el-Basrî de, uîAi'm ne demek olduğunu kimse bilemez. Ne var ki, tek bir "hukb", yetmiş bin yıl; bu yılın tek bir günü de, sizin saydığınız bin yıl gibidir" demiştir. Buna göre şayet, "Ahkâb, kelimesi her ne kadar çok uzun bir süreyi ifade etse bile, nihayet yine de sonludur. Halbuki, cehennemliklerin azabı sınırsız ve sonsuzdur. Tam aksine ise, ayette denilmiş olsaydı, böyle bir soru varid olmazdı...
Bu sorunun bir benzeri de, kıble ehli hakkındaki (hud, 107) ifadesidir" denilirse, biz deriz ki: Buna şu birkaç açıdan cevap verilebilir:
a) Ahkâb lafzı, sınırı ve sonu olan bir "hukb - uzun çağ"ın geçtiğine delalet etmez. Çünkü, tek bir hukb, sonludur. Buna göre ayetteki mana, "Onlar orada "ahkâblarca, ahkâblar boyunca" kalacaklardır. Bir 'hukb" geçtikçe, onu bir başka "hukb" izleyecektir. Ve bu iş hep böyle sürüp gidecektir.
b) Zeccâc, ayetteki kelimenin manasının, "Onlar orada, içinde, bir serinlik ve bir serabın içmenin tadılmayacağı "ahkâblar" boyunca kalacaklardır" şeklinde olduğunu söylemiştir ki, bu manaya göre, ayetteki kelimesi, bir çeşit azabın sınırını belirlemiş olur ki, bu da, o cehennemliklerin o süre içinde, "hamim - kaynar su" ve "gassak - irin"in dışında bir soğukluk ve İçeceği tadamayacakları azab çeşididir. Daha sonra, bu "hamim" ve "gassâk"dan, başka bir cins azabın içine sokulurlar, demek olur.
c) Farzedelim ki, ayetteki bir son ifâde etsin.. Ne var ki, bu ifâdenin, cehennemliklerin cehennemden çıkışlarına delaleti, "mefhûmî" bir delalettir. Halbuki, sarahaten ifade edilen (mantûk) ise, onların oradan çıkarılmayacaklarını göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Onlar oradan çıkmak isterler. Oysa onlar oradan çıkıcı değildirler. Onlar için kalıcı bir azab vardır" (maide, 37) buyurmuştur. Mantûk'un tercih edileceğinde ise, şüphe yoktur.
Keşşaf sahibi bu ayetle ilgili olarak şöyle değişik bir izahta bulunmuştur: "Ayetteki kelimesi,

---

56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/426.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/426.

yağmuru, hayır ve bereketi az olduğunda kullanılan deyimiyle, bol rızık elde edemeyen kimse hakkında kullanılan, ifadesine varıp dayanır ki, bunun çoğulu da olur. Böylece, ayetteki bu kelime "Onlar orada, bir darlık ve kıttık içinde oldukları halde beklerler.." takdirinde, kelime hal olarak mansub olmuş olur. "Orada ne bir serinlik, ne de içilecek bir şey tadarlar..." (Nebe, 24) ifadesi de bunun bir tefsiri olur.58[58]

Kaynar Su İçerler

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın "Orada, ne bir serinlik, ne de içilecek bir şey tadarlar. Sadece bir kaynar su... Bir de irin. Uygun bir ceza olarak..." (Nebe, 24-26) ayetinin İfade etmiş olduğu husustur. Bu ifade ile ilgili olarak birkaç mesele vardır:59[59]

Birinci Mesele

Eğer biz, Zeccac'ın görüşünü tercih edersek, bu ifade, kendinden önceki ifade ile ilgili olmuş olur, daki zamir de, kelimesine raci olmuş olur. Yok eğer bunu benimsemezsek, bu ifade, yeni başlayan müste'nef bir kelam olmuş olur. daki zamir de, "cehennem"e raci olmuş olur.60[60]

Berd

Ayetteki, kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, bilinen serinlik, soğukluk anlamındadır. Buna göre ayetin manası, "Onlar, onca hararete rağmen, orada, ne serin bir rüzgar, ne ateşe mani olacak gölge vesilesiyle bir rahatlık tadarlar; ne de, susuzluklarını dindirecek ve içlerinden o yangını silip süpürecek bir içecek bulabilirler... Velhasıl, onlar orada, ne serin bir hava, ne de
soğuk bir su bulabilirler" şeklinde olur.
b) Ayetteki, kelimesiyle "uyku" kastedilmiştir. Bu, Ahfeş, Kisaî, Ferra, Kutrub ve Kıtbî'nin görüşüdür. Ferrft şöyle demektedir: "Uykuya denilmiştir, çünkü uyku, kişiyi rahatlatır, serinletir. Çünkü, susamış bir kimse uyuduğu zaman, uyku vasıtasıyla serinler." EbÛ Ubeyde ve Müberred, buradaki kelimesi ile, "uyku"nun kastedildiğini beyan etmek için de şairin şu beytini delil getirmişlerdir:
"O sevgilinin dudakları benim yanağımda soğudu. Beni ona karşılık vermekten alıkoyan, sadece uyku oldu." Burada berd, görüldüğü gibi uyku manasında kullanılmıştır.
Müberred şöyle demektedir: şeklinde, Arapların söyleyegeldiği bir atasözü vardır ki, bu, "Bana, uyumama ihtiyaç bırakmayacak miktar bir serinlik isabet etti, dokundu... (Onu elde ettim)" demektir.
Bil ki, birinci görüş daha evladır. Zira, lafzı, meşhur ve hakiki manasına hamletmenin mümkün olduğu yerlerde, onu nadir, garib ve mecazi bir manaya hamletmenin anlamı ve gereği yoktur.
İkinci görüşü benimseyenler, bu görüşlerini isbat sadedinde şu iki şeyi delil getirmişlerdir:
1) Arapça'da, "soğuğu taddım" denilmez, ama "uykuyu taddım" denilir.
2) Cehennemlikler "zemherî'nin soğuğunu tadacaklardır. Binâenaleyh, "Onlar, soğuğu tadmamışlardır" denilemez... Farzedelim ki, bu serinlik ve soğukluk, kendisi yüzünden onların (ferahlık) değil, eziyyet duydukları bir serinlik olsun.. Ama ne olursa olsun, onlar bir serinlik tadacaklardır. Bu delillerden birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: "Soğuğu, serinliği tadma" deyimi, mecaz olduğu gibi, "uykuyu tadma" deyimi de mecazdır. Bir de, ayetteki cümlesiyle "Onlar, o cehennemde serin bir havayı, ne de soğuk bir nefesi teneffüs etmezler.." manası kastedilmiştir. Halbuki, solunan havanın geçtiği yer, ağız ve burundur. Binâenaleyh, "tadma"

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/426-427.
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/428.
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/428.

ifadesinin buralarda kullanılması, mümkündür.
İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hak, dememiş, tam aksine buyurmuştur ki, bu, "tek bir serinlik" demek olup, bu da, "kendisinden istifade edecekleri ve rahatlayacakları serinlik..." demektir.61[61]

Hamim

Üçüncü Mesele

Bazıları, kelimesinin, erimiş tunç, eriyik anlamına geldiğini söylemişlerdir ki, bu, yanlıştır. Tam aksine, hamîm", alabildiğine sıcak, kaynar su, anlamındadır.62[62]

Gassak

Alimler, lıılî 'nın ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:
1) Ebû Muaz şöyle demektedir: "Ben hocalarımdan, bu kelimenin, aslında Farsça bir kelime olduğunu, daha sonra Arapça'ya geçtiğini ve Farslıların bu kelimeyi, pis buldukları şeyler hakkında kullandıklarını ve buna, "gâsâk" dediklerini duymuştum..."
2) "takat getirilemeyecek derecede soğuk" anlamındadır ki bu, "zemherîr" diye adlandırılan şeydir.
3)cehennemliklerin gözlerinden, derilerinden akan irin, cerahat, ter vb. pis, nemli, yapışkan şeylerdir. Halil'in kitabında, "Gözü, yaş, irin akıttı; çapaktandı.." şeklinde yer almaktadır:
4)kokmuş, kokuşmuş şey anlamındadır. Bunun delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadistir, "Şayet bir kova "gassâk", dünyaya dökülseydi, dünyadakilerin hepsi kokardı...63[63]
5)karanlığını döken, karanlık, anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Çöktüğün dem, gecenin karanlığının şerrinden..."(Felak,3) buyurmuştur. Binâenaleyh da, tıpkı, karanlık bir şeyden irkilmesi gibi, ÜrkntÜ duyulan şey, hoşa gitmeyen siyah bir içecek anlamına gelir.
Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz, şöyle diyebiliriz: "Eğer jCi kelimesini, "alabildiğine soğuk" anlamına alırsak, ayetin takdiri, "Onlar orada, "gassâk" dışında bir serinlik; "hamfm" dışında da bir içecek tadamazlar" şeklinde olur. Ancak ne var ki, bu iki ifadenin ikisi birden ayetlerin nazmından dolayı getirilmiş olup, bunun şiirdeki delili, İmrlu'l-Kays'ın şu beytidir:
"Kuşların kursakları, nemli ve kuru olmaları bakımından sanki, yuvalarında çişde ve çürümüş hurmaların bulunmasına benzer." Bu beyitte, kuşların kursakları, nemli olma bakımından, çişdeye; kuru olma bakımından da, çürümüş hurmaya benzetilmiştir. Ama biz, "irin" yahut "kokuşmuş yeş ile tefsir edersek, ayetteki hamîm ve gassâk istisnasının, ya, hem soğuk, hem içeceğe raci olması; yahut da sadece içeceğe has olması ihtimal dahilindedir.
Bunlardan birinci ihtimale gelince, kelamın takdiri, "Onlar orada, alabildiğine kaynamış olan hamfm ile, kokuşmuş irinden başka bir içecek tadmazlar" şeklinde olur.
İkinci ihtimale göreyse ayetin takdiri, "onlar orada, alabildiğine kaynamış sudan başka bir içecek tadmazlar; yahut, "Onlar orada, kokuşmuş irinden başka bir içecek tadmazlar.." şeklinde olur. Ne murad ettiğini ise, Allah daha iyi bilir.
Buna göre şayet, "İrin, içilmez! Peki daha nasıl, içecek şeylerden istisna edilmiştir!" denilirse, biz deriz ki: Bu bir kere sıvıdır. Dolayısıyla, bu demektir ki, o, brr nebze dahi olsa içilebilir cinstendir. Şimdi bunun içilebilir birşey olmadığının sabit olması halinde, bu, istisna-i munkatı olmuş olur ki, bunun izahı da malumdur.64[64]

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/428-429.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/429.
63[63] Benzer Hadisi, Tlnnhri, Cehennem, 4 (4/7071); Mtemd, 3/28.
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/429-430.

Kıraat Farkları

Hamza, Kisâî ve Hafs'ın rivayetine göre Asım, şedde ile şeklinde okumuşlardır ki, buna göre bu kelime,"seyyâl, akıcı" anlamında, vezninde olmuş olur.Diğer kıraat imamları da şeddesiz olarak şeklindeokumuşlardır ki, bu da "şerâb - içecek..." kelimesi gibi olmuş olur. Birinci okuyuşagöre bu ifade sıfatı, ikinci okuyuşa göre, içim olmuş olur.65[65]

Layık Ceza

Bil ki, Allah Teâlâ, kafirlerin çeşitli cezalarını açıklayınca, bundan sonra bu cezanın uygun bir ceza olduğunu da beyan etmiştir, ifadesinin manası hususunda şu iki izah yapılabilir:
1) Allah Teâlâ onların ileri derecede isyan etmeleri, günah işlemeleri sebebiyle, onların başına ileri derecede şiddetli bir cezayı getirmiştir. Binâenaleyh bu ceza, o günaha denk ve uygun olmuş olur. Bu manaya göre bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Bir kötülüğün karşılığı, onun dengi olan bir kötülüktür" (şûra,40) ayeti gibi olmuş olur.
2) Bu ceza, hak edilenden fazla veya noksan olmadığı için, uygun ve denk bir cezadır.
Nahivciler de, bu hususta şöyle bir takım izahlar yapmışlardır:
1) Arapça'da, ve kelimesi, aynı anlamındadır. Buna göre kolamın takdiri, şeklinde olmuş olur.
2) Bu kelime, mef'ûl-i mutlak olarak, mansubtur. Buna göre takdiri mana, "Amellerine uygun olan bir ceza olarak.." şeklinde olmuş olur.
3) Bu ceza, masdar ile nitelenmiştir. Bu tıpkı, "bu hususta çok ileridir; kâmildir..." anlamında olmak üzere, "Falanca, bir lütuf ve keremdir..." denilmesi gibidir. İşte, ayette de böyledir. O ceza, hak edilene uygun olma bakımından kâmil ve tam uygun bir ceza olunca, kelimesi "uygun, muvafık" kelimesiyle nitelenmiştir.
4) Burada bir muzaf hazfedilmiş olup, kelamın takdiri,"uygunluk ve tenasüb taşıyan bir ceza..." şeklindedir. Ebû Hayvede, yine aynı kökten olmak üzere, vezninde,"çok uygun..." şeklinde okumuştur.66[66]

Mahdut İsyana Ebedi Ceza

Buna göre şayet, "Sonsuz derecede şiddette ve de sonsuz otan bu azab, bir anlık küfüre nasıl denk düşebilir? Üstelik, ehl-i sünnete göre kişinin küfrü, Allah'ın yaratması ve icadıyla olduğuna göre, bu, buna nasıl uygun ve denk olabilir? Mutezile mezhebine göreyse, Allah'ın, onların iman etmeyeceğine dair ilmi bulunduğu için, onların iman etmeleri bizzat bu ilme terstir.. Binâenaleyh, bu iki zıt şeyden birisi var iken, buna aykırı olan diğerini varlık alemine getirmeyi ve sokmayı teklif etmek, lizatihi imkansız olur. Ve de bu, iki zıddı bir arada bulundurmayı teklif olmuş olur. Dolayısıyla, bu denli ve sürekli olan bu azab, daha nasıl suça uygun ve muvafık olur?" denilirse, biz deriz ki: Allah, dilediğini yapar, istediğine hükmeder..67[67]

Cezanın Sebebi

Bil ki, Allah Teâlâ, bu cezanın kısaca, onların işledikleri suça uygun olduğunu beyan edince, onların işledikleri suç çeşitlerini de ele almıştır. Bunlar burada, şu iki çeşit olarak varid olmuşlardır.
Bunlardan birinci çeşidi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı.."[Neba,, 27) ayetiyle anlatılan husustur. Burada şu iki soru sorulabilir:
Birinci Soru: Hesaba çekilmek, hesap vermek, insana alabildiğine zor gelen bir şeydir. Çok zor

---

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/430.
66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/430-431.
67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/431.

gelen bir şey hususunda da, "ummak" kelimesi kullanılmaz. Tam aksine, ayette"Çünkü onlar, hiçbir hesaptan korkmuyorlardı" denilmesi gerekirdi... Buna şu açılardan cevap vermek mümkündür.

1) Mukâtil ve birçok müfessir, j'nın manasını, şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, bunun bir benzeri de, bu kişilerin, Cenâb-ı Hakk'ın, (nûh, 13) ayetinin tefsirindeki sözleridir.

2) Mü'min kimsenin mutlaka, Allah'ın rahmetini umması, beklemesi gerekir. Çünkü, mü'min kimse, imanı ile elde ettiği sevabın, küfrün dışında, diğer bütün günahların ikabından ve cezasından fazla olduğuna kesin gözüyle bakmaktadır. Binâenaleyh ayetteki, "Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı.." ifadesi, bunların
mü'min olmadıklarına bir işarettir.

3) Burada, "recâ", "beklemek" anlamındadır. Çünkü bir şeyi uman, onu bekliyor, demektir. Ne var ki, bekleme çeşitlerinin en kıymetlisi "recâ"dır.. Binâenaleyh bu, "cins" tüllerinin en kıymetlisinin adını almıştır."

4) Bu ayette, Allah karşısında hesap vermede "recâ" (ummak) tarafının korku tarafına baskın çıkacağına bir dikkat çekme vardır. Zira, kulun, Allah'ın va'di gereği, mükafaat tarafında Allah üzerinde bir hakkı vardır. Allah'ın da, ceza tarafında kulunun üzerinde bir hakkı vardır. Kerim kimse ise, kendisinin hakkını düşünebilir, ama başkasının kendisi üzerindeki hakkını kesinlikle düşünmez. Bu sebeple hiç şüphesiz, hesapta "recâ - ümit etmek" tarafı daha güçlü çıkacaktır. İşte bu sebepledir ki, Cenâb-ı Hak burada "recâ" maddesini kullanmış, "havf korku" maddesine yer vermemiştir.

İkinci Soru: Kafirler, kötülük ve büyük günah namına ne varsa hepsini yapmaktadırlar. Binâenaleyh, evvelemirde Cenâb-ı Hakk'ın, o kafirlerin işledikleri küfür çeşitlerinden sadece bunu zikretmesinin sebebi nedir?

Cevap: İnsanın arzu ve isteği hep iyiyi yapmada, yasak olan şeyleri yapmamada bulunur, yatar.. Bunun sebebi ise, kişinin, bundan ahirette istifade etmesidir. Fakat, ahiret hayatını inkar eden kimse, güzel ve iyi namına hiçbir şey yapmaz, kötü şeylerden ise geri durmaz. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın, "Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı" ifadesi, onların, bütün kötülükleri yaptıklarına, iyi ve güzel namına hiçbir şey yapmadıklarına dikkat çekmektedir.

Onların iki tür kötü fiilleri ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bizim ayetlerimizi alabildiklerine yalan sayıyorlardı..." (Nebe, 28) ayetinin anlattığı husustur.

Bil ki, insanda bulunan "nefs-l nâtıka'nın, biri nazarî, biri de amelî olmak üzere, iki kuvveti vardır. İnsanın kemali ve mükemmelleşmesi ise, zatı gereği, hakkı; kendisiyle amel etmek için de hayrı, güzeli ve iyiyi görüp tanımasında yatmaktadır. İşte bundan dolayı, Hz. İbrahim (a.s), "Ey Rabbim, bana bir hüküm bahşet ve beni salihlere kat... "(Suara. 83) demiştir. Binâenaleyh, "Bana bir hüküm bahşet" cümlesi, onun nazarî kuvvetinin mükemmelliğine; "beni salihlere kat..." cümlesi de, amelî kuvvetinin mükemmelliğine bir işarettir. İşte burada, Allah Teâlâ, bu kimselerin bu iki şey hususunda hallerinin adi ve düşük mertebede olduğunu beyan etmiştir. Amer kuvvetleri hususunda, bu kuvvetlerinin bozulduğuna, "Çünkü onlar, hiçbir hesabı ummuyorlardı..." cümlesi ile dikkat çekmiştir ki bu, "Onlar, kötülük ve çirkinlik namına ne varsa, hepsini yapmışlar; taat, iyi ve güzel namına ne var ise, hiçbirine arzu duymamıştandır" demektir. Nazari kuvvetlerine gelince, bunun da bozulduğuna, Cenâb-ı Hak, "Bizim ayetlerimizi alabildiklerine yalan sayıyorlardı..." ayeti ile dikkat çekmiştir ki, bu da, "Onlar, kalbleriyle hakkı inkar ediyor ve batılda ısrar ediyorlardı.." demektir.

Yaptığımız bu tefsiri iyice kavradığın an, Hak Teâlâ'nın, onların kötülük ve fesat hususunda daha fazlasının yapılmasının aklen mümkün olmadığı bir noktaya vardıklarını beyan ettiği ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh, onların fiil ve hareketleri bu şekilde olunca, buna uygun düşen de, işte bu büyük ceza olmuş olur. Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesiyle anlatmak istediği şeyin doğruluğu sabit olmuş olur. Kur'ân'ın incelikleri ne acayip ve yücedir! Ne var ki, bunca zaman geçmesine rağmen, bunlar hiç kimsenin dikkatini çekmemiştir. Bu sırları bilmeyi bu zayıf kulunun tahsis edip lütfettiği için, O'nun sanının ve burhanının yüceliğine uygun ve muvafık bir hamd, işte O'na olsun...

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bizim ayetlerimizi alabildiklerine yalan sayıyorlardı..." ifadesi, onların, tevhid, nübüvvet, meâd hususundaki delillerin tümü ile, serî hükümleri ve Kur'ân'ı yalanladıklarını gösterir ki, bu da, onlardaki nazari kuvvetin düşüklük, fasit oluş ve dosdoğru yoldan uzak bulunmada en son noktaya varıp dayandığına delalet eder. Ayetteki kelimesi, demektir. Çünkü, jlii de, "tefti" babının masdarlarındandır. Nitekim Zeccâc. "Andolsun ki, o beni, karşılanması ve giderilmesi şifa ve deva yerine geçen ihtiyaçlar ve (başkalarıyla) birlikteliklerden müstağni kıldı..." şeklinde beyit nakletmiştir ki, bu beyitte geçen kelimesi, Ferri kelimesinin, Yemen ait fasih bir lehçe olduğunu söylemiştir ki, bunun .ir benzeri de, "Gömleği iyice yırttım..." deyimidir. O sözür şöyle devam eder: "Merve üzerinde iken, onlardan bir bedevi bana görüşümü orarak, "Sen, tatlıyı mı daha çok seversin, yoksa şıra mı?" dedi." Keşşaf sahibi de şöyle demiştir: "Ben, bir ayeti tefsir ediyordum. Ta o sırada bedevilerden birisi, "Sen bu ayeti, daha önce hiç duyulmamış bir şekilde yorumladın!" dedi.." Bu kelime şeddesiz olarak (kizâben) şeklinde de okunmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, yine fiilinin masdarıdır. Delili ise şairin,

"Onu ya yalanladım, ya da doğruiadım. Doğrusu şu ki, kişiye, yalanlaması (ya da, yalan söylemesi) fayda verir" şeklindeki beytidir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah sizi yerden, bir bitirişle bitirdi..."(Nuh, 17) ayeti gibidir ki, buna göre ayetteki ifadenin takdiri, "Onlar ayettekini yalanladılar. O halde bu demektir ki, onlar iyice yalanladılar.." şeklindedir.

b) Bu kelime, tarafından mansub olması; çünkü bu ifad "yalan söylediler.." anlamını kapsamaktadır. Sebebiyse, hakkı her yalanlayan kimsenin, aynı zamanda yalancı da olmasıdır.

c) kelimesinin,"karşılıklı olarak birbirine yalan söylemek" anlamına alınması.. Bu durumda mana, "Ayetlerimizi yalanladılar da, böylece, karşılıklı olarak birbirlerine yalan söyleyip, birbirlerini aldattılar." şeklinde olur. Yahut da, "Birbirlerine ya söyledikleri halde ayetlerimizi yalanladılar..." şeklinde olur. Çünkü, müb...nanlann yanında oldukları zaman onlar yalan söylüyorlar, onların yanında bulunduklarında da müslümar'ar yalan söylüyorlar, böylece de aralarında, bir karşılıklı aldatma (el-mukâzebe) meydana geliyordu. Yine bu ifade "yalancı" kelimesinin çoğulu olarak, şeklinde de okunmuştur. Yani, "Onlar, yalancılar oldukları halde ayetlerimizi yalanladılar" demek olur.

Bazan da kelimesi, tekil anlamda olup, yalan söylemede aşırılığı ifâde eder. Meselâ, "çok iyi adam" "çok cimri insan" demen gibi, yine "çok yalan söyleyen adam" demen bunun gibidir. Böylece kelime, fiilinin masdannın sıfatı olup, "Onlar, yalanı çok aşırı ve ileri noktada bulunan bir yalan ile ayetlerimizi yalanladılar" şeklindedir.68[68]

Her Şey Kaydedilmiştir

Bil ki Cenâb-ı Hak, cnlann kuvve-i ameliyye ile kuvve-i nazariyyedeki durumlarının fesat ve bozulmuşluğunun en uç noktalara ve en ileri mesafelere varmış olduğunu beyan edince, daha sonra kemmiyet ve keyfiyet bakımından bu halleri tafsilatının Kendisine malum olup, bunlar sebebiyle hak edilecek ilahi ve cezanın mikdannın Kendisince bilinmekte olduğunu beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Biz ise, her şeyi yazıp saymışadır" (Nebe, 29). Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:69[69]

Birinci Mesele

Zeccâc şunu söylemiştir: kelimesi, fiilinin kendisini tefsir ettiği bir muzmar fiil sebebiyle mansubtur. Manası ise, "Bu bir şeyi saymış izdir..." şeklindedir." Ebu's-Slmâ.1 ise, mübteda olmak üzere, kelimeyi merfu olarak şeklinde okumuştur. 70[70]

68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/431-434.

69[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/434.

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/434.

Allah Cüz'iyyat Bilir

cümlesinin anlamı, "Biz her şeyi, asla yok olmayacak değişikliğe de uğramayacak bir biçimde bilmisizdir." şeklinde olup, bunun bir benzeri de, "Allah onu saymıştır, onlarsa bunu unutmuşlardır..." (Mücadele, 6) ayetidir. Bil ki bu ayet, Allah Teâlâ'nın "cüz'iyyâtı" bildiğinde delalet eder. Yine şunu bit ki, böylesi ayetler tevil götürmezler. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hak bunu, "uygun bir ceza olmak üzere..."(Nebe, 16) şeklindeki dava ve kaziyyesini teyit etmek üzere zikretmiştir. Buna göre O sanki, "Ben, onların yaptığı şeylerin hepsini, istikametlerini, ikâb ve mükafaatın meydana gelmesine sebep ve vesile olan durum ve hallerini çok iyi biliyorum. İşte bu sebeple şüphesiz ki Ben, amellerine uygun olacak miktarda bir azabı onlara ulaştıracağım..." buyurmuştur. Şurası bilinmektedir ki, ancak böylesi bir miktarın ulaştırılabilmesi için de, Cenâb-ı Hakk'ın bütün cüz'iyyâtı bildiğinin sabit ve kesin olmas: gerekir. İşte bu da sabit olunca, bunu inkar eden herkesin, kesin olarak kafir olduğu ortaya çıkar.71[71]

Üçüncü Mesele

ifadesi hakkında iki izah şekli bulunur:
a) Kelamın takdiri, "Biz onu, mükemmel bir sayışla saydık şeklindedir. Burada şüpheiz ki, buyurulmamış da, buyurulmuştur; çünkü, kitabet ve yazı, ilmin gücü ve kuvveti hususunda son noktayı gösterir. Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.s) yazıyla kaydediniz, bağlayınız" buyurmuştur. O halde Cenâb-ı Hak sanki, "Biz her şeyi, kuvvet, kesinlik ve tekid hususunda yazılmış olana denk bir sayışla, mükemmelleri sayıp yapmışızdır.." buyurmuştur. O halde, Usf kelimesinden maksad, "bu sayıp dökme ve bilme" işini tekid etmektir. Bil ki bu tekid şüphesiz, ehl-i zahirin anlayışına uygun ve layık olan bir tarz üzere gelmiştir. Çünkü yazılan şey, zamanla kaybolabilir. Allah Teala'nın eşya hakkındaki ilmi ise, zeval ve yokluk kabul etmez; çünkü, bir ilim, zâtı gereği, zorunlu ve vacibdir.
b) kelimesinin, "yazılmış olduğu halde" anlamında hal olması.. O halde mana, "Biz her şeyi, Levh-i Mahfuz'a yazılmış olduğu halde iyice saymışızdır.." şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz her şeyi apaçık bir kitabta saymışızdır" (Yasin, 12) ayeti gibidir. Yahutta, "Hafaza meleklerinin sabitelerine yazılmış olduğu halde.." demektir.
Daha sonra Cenâbrt Hak " "işte tadın! Artık size azabı artırmaktan başka bir şey yapmayacağız.." (Nebe, 30) buyurmuştur.
Bil ki Cenâb-ı Hak önce, ikabın hallerini şerhedip, sonra onun, "uygun bir ceza" olduğunu ortaya koyup; sonra da, onların çirkin fiillerinin ayrıntılarını açıklamak suretiyle, daha önce ortaya koymuş olduğu, "cezanın uygun ve muvafık olduğu" iddiası da doğruluk kazanınca, pek yerinde olarak bundan sonra yeniden cezadan bahsetmiştir. Ayetteki, emrine gelince, buradaki fâ olup, azabı tadma işinin, onların, daha önce açıklanmış olan kötü fiillerinin bir neticesi olduğuna dikkat çekmektedir. Bu sebeple buradaki fâ, "uygun bir ceza olarak" ifâdesini dile getirdiği mananın aynısını dile getirmektedir.72[72]

Azabın Şiddetini Gösterme Üslubu

Bu ayet, pekçok yönlerden azablandırmada fazlalık olacağına delalet etmektedir:
1) ifâdesindeki edatı, olumsuzluğu tekid etmektedir.
2) Cenâb-ı Hak onları, "çünkü onlar hiçbir hesab ummuyorlar"(Nebe, 27) ayetinde gaib sigasıyla zikretmişken, burada ise, hitab sigasıyta, "tadınız.." diyerek zikretmiştir. Bu da, gazab ve öfkenin fazlalığına delalet eder.

---

[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/434.
[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/435.

3) Allah Teâlâ ikab ve cezanın yönlerini iyice saymış, daha sonra da bunun, amellerine uygun bir ceza olduğunu söyleyerek, kepazeliklerini tadâd etmiştir. En sonunda da, "tadınız" buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, hüküm beyan etmiş ve delil ikame buyurmuş; sonra da, bu görüşünü aynen tekrar etmiştir. Bu ise, cezalandırma ve azabta, mübalağa ve şiddete delalet etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu ayet, Kur'ân'da, cehennemliklere en şiddetli davranan ayetlerdendir. Onlar, bir azab türünden kurtulmayı isteyip dilediklerinde, onlara, bundan daha şiddetlisi ile mukabele edilmektedir..." buyurmuştur. Geriye, ayetle ilgili İki soru kalmıştır:73[73]

Allah Kafirlere Hitab Eder Mi?

Birinci Soru: Allah Teâlâ daha önce kafirlerin vasfı hakkında, "Allah onlarla ne konuşur, ne de onlara bakar..."(Al-i Imran, 77) buyurmamış mıydı? Ama burada, "tadınız" buyurunca, onlarla konuşmuş olmuyor mu? (Ne dersiniz?)

Cevap: Müfessirlerin ekserisi şöyle demiştir: Ayetin takdiri şöyledir: "Onlara, "tadınız" denilir.." şeklindedir. Bir kimse şöyle diyebilir: "Bu durumda da, bu sözü söyleyen kimseye, "Artık size azabı artırmaktan başka bir şey yapmayacağız..." (Nebe, 30) demesi uygun düşmez. Aksine bu söz ancak, Allah'a yakışır ve yaraşır.."

Cevap olmaya en layık izah "onlarla konuşmayız..." ifâdesinin, "onlarla, güzel ve faydalı bir söz konuşmaz.." anlamında olduğunun söylenmesidir. Zira, karine bulunduğunda, umûmî bir hükmün tahsis edilmesi imkansız değildir. Çünkü, "onlarla konuşmaz..." ifadesi, ki Cenâb-ı Hak, Kendisinin onlara hiç faydasının dokunmayacağını ve onlara zerre kadar da değer vermeyeceğini beyan etmek için zikretmiştir... Bütün bunlar ise ancak, güzel ve hoş söz ile meydana gelebilir... (Onlara hoş söz söylemeyeceği için, hiçbir faydası da dokunmayacaktır...)

Azabın Devamlı Artırılması?

İkinci Soru: Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, kafirin azabını ebedi olarak arttıracağına delalet etmektedir. Bu arttırmaya gelince, onun, onlar tarafından ya hak edilmiş olduğu, ya da hak edilmemiş olduğu söylenebilir. Eğer bu onlar tarafından hak edilmiş ise, bundan vazgeçmek, her şeyden önce bir ihsan ve lütuftur. Kerim olan kimse, kendi hakkından vaz geçtiğinde ise, ona, onu tekrar geri istemek yakışmaz!.. Bu arttırmanın, onlar tarafından hak edilmemiş olması haline gelince, onlara bunu ulaştırmak bir zulüm olur o zaman... Bu İse Allah hakkında caiz değildir.

Cevap: Nasıl ki bir şey, zatından kaynaklanan bir hususiyetten dolayı etkili oluyorsa, işte (bu hususiyet) devam ettiği sürece, bu devamdan dolayı o şeyin tesiri de artar.. Şüphesiz, bu durum daha çok oldukça, elem ve acı verme de daha fazla ve çok olacaktır. Ve yine, bu arttırma hak edilmiştir. Onun bazı durumlarda terkolunması, o kimsenin aklanıp, ibrasını gerektirmez. Allah ne dilediğini en iyi bilendir...

Tehditten Sonra Müjde

Bil ki Cenâb-ı Hak, kafirlere olan vatd ve tehdidini zikredince, bunun peşinden hayırlı kullarına olan va'dini getirmiştir. Ki bu da, şunlardan meydana gelmektedir:

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz takva sahipleri için selamet ve vuslat vardır"'(Nebe, 31) ayetinin beyan ettiği husus. "Müttakî"ye gelince, bunun tefsiri, daha önce pekçok yerde geçmişti, ijiü kelimesine gelince, bunun, "kazanmak, gayeye ulaşmak" anlamında bir masdar olması muhtemel olduğu gibi, "bir kazanma mekanı, mahalli" anlamına gelmesi de mümkündür. Kazanmakdan ise, matlubu elde etmenin murad edilmiş olması muhtemel

---

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/435-436.

olduğu gibi, bununla, "azabtan kurtuluşu kazanmanın" ya da her ikisini birden kazanmanın murad edilmesi de muhtemeldir. Bana göreyse, bunun, matlubu elde etmekle tefsir edilmesi, azabtan kurtuluşu elde etmek, ya da her ikisini, yani helakten kurtulup maksuda ulaşmayı başarmakla tefir etmekten daha güzeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak ifâdesini müteakip cümleyle tefsir etmiştir ki, bu da, "Bahçeler, üzüm bağlan.(Nebe,32) ayetidir. Şu halde ile murad edilenin, burada zikredilen kadar olması gerekir.

Buna göre şayet, "Helakden kurtulmak, lezzet elde etmekten daha mühimdir.O halde Cenâb'ı Hak, niçin en mühim olanı zikretmedi de, mühim olmayanı zikretti" denilirse, biz deriz ki: Helakten kurtulmak, lezzet ve hayrı elde etmeyi gerektirmez. Lezzet ve hayrı elde etmeye gelince, helakten kurtulmayı gerektirir. Binâenaleyh, bunun ifade edilmesi daha uygun olur.74[74]

Cennette Bağlar, Bahçeler

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın,"Bahçeler, üzüm bağlan" (Nebe, 32) ayetinin ifade ettiği husustur. kelimesinin çoğulu olup, bu da, etrafı çevrilmiş bahçe, bostan anlamına gelip, Arapların, "etrafını kuşattılar" anlamında kullandıkları, ifâdesine varıp dayanır kelimesinin, nekire getirilmesi, o üzüm bağlarının kalitesinin çok üstün olduğunu göstermek içindir.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, "Memeleri tomurculanmış bir yaşıt kızlar..." (Nebe, 33) ayetinin ifade ettiği husustur, kelimesi, kelimesinin çoğulu olup, bu da, memeleri tomurcuklanıp yuvarlaklaşan genç kız, anlamındadır. Yani, memeler görünme bakımından, tıpkı topuk ve değirmi, yuvarlak bir biçim alırlar.75[75]

Dihak Kelimesi

Dördüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın, "Dolu kadeh..."(Nebe, 34) ayetinin ifâde ettiği husustur. ne demek olduğu hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Ebû Ubeyde, Zeccâc, Kisfiî ve Müberred gibi dil alimlerinin çoğuna göre, kelime, "dopdolu" anlamına gelmektedir. Ibn Abbas, bir uşağını çağırmış ve ona, "Bana bir "dihak" getir.." demiş, bunun üzerine, ona, dopdolu bir kadeh getirmiştir. Bunun üzerine Ibn Abbas, "işte budur..." der. İkrlme de şöyle der: "Ben, İbn Abbasın, dediğini defalarca duydum.

İkinci Görüş: "ardarda, peşpeşe" anlamındadır. Bu da, Ebû Hureyre, Saîd Ibn Cübeyr ve Mücahidin görüşüdür. Vahidî şöyte demiştir: "Bu sözün aslı Arapların, "Taşı, yerine iyice oturtturdum" şeklindeki sözlerine varıp dayanır. Ki bu söz de, taşların iyi biçimde birbirine girmesi, yapışması demektir. Bu açıklamayı, Leys yapmıştır. Bu manaya göre, tıpkı, "İç içe girmiş, girift" kelimesi gibi olmuş olur.

Üçüncü Görüş: İkrime'nin bu kelimeye, "arı duru, saf" manası verdiği de rivayet edilmiştir. Bu görüşe göre kelimesinin, çoğulu olması mümkündür. Ki, da, kendisiyle üzümlerin sı kıstırıldığı iki ağaç parçası anlamına gelir. Buna göre, ayetteki içki kastedilmiş olur. Dahhftk şöyle demiştir: "Kur'ân'da geçen kelimeleri, "içki" anlamına gelir." Buna göre kelamın takdiri, "Dihâkfı, yani dihâk ile sıkılıp elde edilmiş içkiler..." şeklinde olmuş olur.76[76]

Cennet İçkisi Aklı Etkilemez

Beşincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, "Orada ne boş bir lakırdı, ne de birbirine yalan söyleme işitirler..." (Nebe, 35) ayetinin beyan ettiği husustur. Ayetle ilgili olarak iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Buradaki zamiri neye racidir?

74[74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/436-437.

75[75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/437.

76[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/437-438.

Cevap: Bu hususta şu iki görüş bulunmaktadır:
a) Bu zamir, kelimesine racidir. Buna göre mana "içtikleri o kadehler yüzünden oralarında boş söz cereyan etmez.." şeklinde olur. Bu böyledir, zira, dünyada iken içki içenler, hep batıl şeyleri konuşurlar! Halbuki cennettekiler, cennet içkilerini içtiklerinde, sarhoş olmazlar, akıllarını yitirmezler, abuk-sabuk da konuşmazlar.
b) Buradaki zamir, "cennef'e racidir, yani, "Onlar cennette, hoşlanmayacakları hiçbirşey duymazlar" demektir.
İkinci Soru: Şedde ile "kizzâb", mübalağa (ileri mana) ifade eder. Binâenaleyh bunun, (Nebe, 28) ayetinde bu şekilde yer alması uygundur. Çünkü bu ayet, onların ileride yalan söylediklerini anlatır. Burada ise, "kizzab" şeklinde gelmesi pek uygun düşmez. Çünkü, "Orada ne boş bir lakırdı, ne de bir yalan işitirler" ayeti, onların "büyük bir yalan" duymadıklarını ifade eder. Dolayısıyla bu, onların ufak-tefek yalanlar duymayacakları manasına gelmez. Ama ayetin anlatmak istediği şey bu değil, aksine cennetliklerin orada, kesinlikle hiçbir yalan duymayacaklarını anlatmaktır. Velhasıl bu "klzzab" lafzı, mübalağanın nefyini (büyük yalanın olmadığını) ifade eder. Ayette kastedilen mana ise, yalanın hiç olmadığıdır?77[77]

Kıraat Farkının izahı

Cevap: Kisâî, 28. ayetteki kelimeyi şedde ile, "kîzzab" şeklinde, bu ayettekini de şeddesiz "kizâb" şeklinde okumuştur. Belki de bundan maksadı, bu soruda ortaya koyduğumuz husustur. Çünkü burada kelimeyi şeddesiz okumak, ehl-i cennetin asla yalan duymadıklarını ifade eder. Zira şeddesiz "klzâb" ile "kezlb", aynı manaya
gelir.
Ebû Ali el-Fârlsî, tıpkı "kitab"ın, Ç& 'nin masdarı olduğu gibi, "kizâb"ın da (yalan söyledi) fiilinin masdarı olduğunu söylemiştir. Binâenaleyh durum böyle olunca, bu kelimeyi şeddesiz okumak, yalanın orada hiç duyulmayacağını ve bulunmayacağını (nefyi) ifade eder. 28. ayetteki kolimeyi şeddeli okumak ise, yalanın söz konusu oluşunda (subutta) ileriliği ifade eder. Böylece de bu iki yerdeki kıraatten elde edilen maksad en güzel bir biçimde elde edilmiş olur. Şimdi biz, eğer Kİsâî'nin kıraatine tutunursak, soru kendiliğinden düşer. Yok eğer, her iki yerde de şeddeli okunuşunu kabul edersek, ki bu diğer kıraat imamlarının okuyuşudur, sorunun cevabı şu şekilde verilebilir: Hak Teâlâ'nın, "Orada ne boş bir lakırdı, ne de yalan işitirler" ifadesi, daha önce geçen, (28. ayetteki) yalanlamaya (kizb'e) bir İşaret olup, buna göre mana, "Bu mutlu kimseler, o kafirlerin batıl ve boş laflarını artık buraHa duymazlar" demek olur. Bunun neticesi de, "onları gelip bulan bu cennet nimeti düşmanlarının zahmetinden ve onların fasit sözleri ile yalan-batıl görüşlerini dinlemekten uzak ve temizdir" manası olur.78[78]

Sayısız İhsan

Hak Teâlâ cennetliklerin çeşitli nimetlerini sayarken bir de şöyle buyurmuştur:79[79]

"Rabbinden bir mükafaat ve yeter bir bağış olarak,.," (Nebe, 36).
Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir kaç mesele var:80[80]

Birinci Mesele

Zeccâc, bu ifadenin takdirinin, "Allah onları, bunlarla alabildiğine mükafaat-landırdı ve onlara

---

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/438-439.
78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/439.
79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 439.
80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/439.

hesapsız bağışta bulundu" şeklinde olduğunu söylemiştir. Çünkü, ve fiilleri, temelde aynı manayadır.[81][81]

Cennete Allah'ın Va'di Olarak Girilir

Ayette şöyle bir soru var: "Allah Teâlâ, aynı şeyi, hem ceza (karşılık) hem atâ (bağış) diye vasfetmıştır, olamaz. Zira, "ceza", haketme manasını çağrıştırır; atâ ise, haketmeden olmadan verilmeyi ifade eder. Dolayısıyla ikisini birleştirmek, zıd şeyleri bir araya getirmek otur? Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu soruya ancak ehl-i sünnetin görüşüne göre verilebilir ve şöyle denir. Bize göre, bir şeyi haketme, yapılanlara Allah Teâlâ'nın karşılık vermesinin, O'na vacib oluşundan değil, O'nun va'dinin gereğidir. Binâenaleyh bu mükafaat, yapılan fiile (ibadete) dayandırılmış o va'de nazaran bir ceza (karşılık), hiç kimsenin Allah Teâlâ üzerinde olacağı olmaması açısından da bir bağış olmuş olur.[82][82]

Bi Gayrı Hesab

Ayetteki, "hisab" ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, "yeterli, kâfi" manasınadır ve arapların, "Bana kâfi derecede verdi" manasında söyledikleri şeklindeki sözlerindendir. "Onun benim halimi bilmesi, O'ndan istememe hacet bırakmaz "sözü de, bu manadadır. Şairin şu beyti de bu manadadır: "Yanma vardığımda, beni kucakladı ve bana güzel şeyler verip, yeterli bağışta bulundu."
2) "Hisâb" kelimesi, birşeyi sayıp döküp, mikdarını belirlediğinde söylediğin, "Onu hesab ettim" ifadesine dayanır. Binâenaleyh ayetteki bu kelime, "Va'dettiğini kat kat vermeye göre hesab edilmiş verilmiş bir bağış..." manasınadır. Çünkü Allah Teâlâ, yapılan iyi amellerin karşılığını, şu üç şekilde belirlemiştir:
a) On katı,
b) Yediyüz katı,
c) Sınırsız olarak... Nitekim O, "Şüphesiz O (Allah), sabırlıların mükafaatını, hesabsız-smtrsız verir" (Zümer, 10) buyurmuştur.
3) İbn Kuteybe'ye göre bu kelime, "çokça" manasınadır ve Arapların, "Ona çokça verdim" manasında söyledikleri, ifâdesindendir. Nitekim şairde, "Eğer aç ise, mahallemizin çocuğunu doyurur, ihtiyacını karşılarız; ama aç değilse şayet, o zaman da, "yeter" diyene kadar veririz" demiştir.
4) Allah Teâlâ, onların cezalan, yaptıklarının karşılığı demek olan bu mükafaatı onlara verdiği gibi, bundan fazlasını da bir lütuf (hisab) olarak verir. İşte bu yüzden buna "hisâben" demiş ve bu hesab anında amellerinin karşılığını, bağış olan mükafaatından ayırmış olur.
5) Allah Teâlâ, cehennemliklerin cezası hususunda, "cezâen vefakarı" (tam uygun ceza) (Nebe, 26) buyurunca, cennetliklere va'dettikleri için de, "cezâen atâen hısaben" demiştir ki bu, "Mükafaatında bir noksanlık, bir cimrilik, bir kusur olmasın diye, amellerinizin mükafaatını verirken hesabı nazar-ı dikkate aldım" demektir. Bununla ne murad ettiğini ise en iyi bilen Allah Teâlâ bilir.[83][83]

Dördüncü Mesele

İbn Katîb, bu kelimeyi, tıpkı, "müdrik" manasında "derrak" denilişi gibi, muhsib (hesab eden - fazla veren)
manasında, şeddeli olarak, "hessâb" şeklinde okumuştur. Bu kıraati, Keşşaf sahibi

---

[81][81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/439.
[82][82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/439-440.
[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/440.

nakletmiştir.[84][84]

Rahman'dan Bir Bağış

Bil ki Allah Teâlâ, kafirlerin cezasını ve müttakilerin mükafaatını anlatırken, bunları ileri derecede ortaya koyunca, bu husustaki sözünü, şöyle bitirmiştir:[85][85]

"Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan şeylerin Rabbi'nden, Rahman'dan.., Onlar O'na hitab etmeye asla güç yetiremezler" (Nebe, 37).
Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:[86][86]

Farklı Kıraatler ve İ'rablar

Gerek, gerekse ifadeleri, şu üç şekilde kıraat olunmuştur:
1) Merfu olarak... Bu, İbn Kesir, Nâfî ve Ebû Amr'ın kıraatidir.
2) Her ikisi de mecrur (kesreli) olarak... Bu, Âsım'ın ve Abdullah b. Âmir'in kıraatidir.
3) "Rabb" kelimesi mecrur, "Rahman" kelimesi merfû (ötüreli) olarak... Bu da Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir. Her ikisi de merfu okunursa, şu izahlar yapılabilir:
a) "Rab" kelimesi mübteda, "Rahman" haberdir. Daha sonra yeni bir cümle başlamış ve "Onlar O'na hitab etmeye asla güç yetiremezler" demiştir.
b) "Rab" mübteda, "Rahman" onun sıatı, cümlesi ise, haberdir.
c) Her ikisi de, mahzuf mübtedanın, iki haberi olup, "O, göklerin ... Rabbi'dir, O, Rahman'dır" takdirindedir. Bundan sonraki ise, yeni cümledir.
d) "Rahman" kelimesi ile cümlesi, Rabb" kelimesinin iki haberidirler. Bu İkisi mecrur okunur ise, (Nebe, 36) İfâdesinden bedel olmuş olurlar.
Birincisi mecrur, ikincisi merfu okunursa, birincisi yine, den bedel; ikincisi se, mübteda olur. Bunun haberi de, cümlesidir.[87][87]

Yemükûn Fiilinin Faili

"Güç yetiremezler" ifadesindeki fail "vâv zamiri, kimlere işaret etmektedir? Bu hususta üç görüş ileri sürülmüştür:
1) Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas, bu zamirin, müşriklere raci olduğunu; kıyamet günü, onların Cenâb-ı Hak huzurunda konuşamayacaklarını; mü'minlerin İse şefaatte bulunacaklarını, Allah Teâlâ'mn da onların şefaatlerini kabul edeceğini söylemiştir.
2) Kâdî, "Bu zamir, mü'minlere racidir ve mana, "Mü'minler, Cenâb-ı Hakk'dan hiçbir talebte bulunmazlar. Çünkü Allah Teâlâ'nın zulmetmeyen bir âdil olduğu sabit olunca, kafirlere verdiği cezanın ve mü'minlere verdiği mükafaatın mahza (sırf) adalet olduğu, hiç kimsenin hakkını yemeyeceği sabit olmuş olur. Binâenaleyh (buna inananlar), daha niçin O'na hitab etsin, O'ndan birşey istesinler" demiştir. Bu, doğruya birinci görüşten daha yakındır. Çünkü bu ayetten hemen önce mü'minlerden bahsedilmiştir, kafirlerden bahsedilmemiştir.
3) Bu zamir, gökteki ve yerdeki mahlukattan hiç biri, o gün, Allah'a hitab etme ve konuşma gücüne sahip edilmedi. O'nun müsaadesiyle yapılan şefaatler konusu, bu görüşe karşı bir delil olarak iteri sürülemez. Çünkü Allah Teâlâ, "Sahib olamaz, güç yetiremezler" beyanı ile "sahip olma"yı nefyetmiştir. O'nun fazl-ı ve ihsanı ile olacak olan şey ise, insanın bizzat kendisinin sahip olduğu bir şey (güç) değildir. Binâenaleyh böyle bir soru (itiraz) bu görüşe karşı

---

[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/441.
[85][85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/441.
[86][86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/441.
[87][87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/441.

yapılamaz.[88][88]

Hitab Edemeyişin Akit İzahı

Mahlukattan hiç birinin Cenâb-ı Hakk'a hitab edemeyeceğinin aklî delilleri şunlardır:
1) O'nun dışında kalan herşey, O'nun mülkü, kulu-kölesidir. Kölenin, efendisinden hiçbir atacağı olamaz.
2) Buna sahib olmak-mâlik olmak demek, O bunu yapmadığı zaman zemme (kınamaya), yaptığında ise medhe (Övgüye) müstehak olması demektir. Bu durumda olanın ise zatında bir noksanlık var da, bunu başkasıyla tamamlıyor demektir. Halbuki Allah Teâlâ, böyle olmaktan münezzehtir.
3) Allah Teâlâ, çirkin olan şeylerin çirkin olduğunu bilendir. Yine Kendisinin çirkin şeylerden müstağni ve uzak olduğunu da bilir. Böyle olan ise, çirkin bir şey yapmaz. Çirkin, yapması imkansız olan kimseden, hiç kimsenin bir şey isteme hakkı ve O'na "Niçin yapmadın?" deme hakkı yoktur.
Bu izahlardan, ilk ikisi ehl-i sünnetin delillerine dayanır. Üçüncüsü ise, Mu 'tezile'nin görüşüne dayanır. Böylece mahlukattan hiçbirinin o gün Rabbisine hitab edemeyeceği ve O ilahın hiçbir şey istemeyeceği sabit olmuş olur.[89][89]

Ruh ve Melaikenin Kıyamı

Bil ki Aliah Teâlâ, mahlukattan hiç birinin, hiçbirşey için Allah'a hitab edip, O'ndan bir'şey istemesinin mümkin olmadığını zikredince, bu hususu şöyle diyerek iyice pekiştirmiştir:[90][90]

"O gün rûh ve melekler saf halinde ayakta duracaklar. Rahman'ın, ancak kendilerine izin verdiği kimseler konuşacaklar ve doğruyu söyleyecekler" (Nebe, 38).
Bu böyledir. Çünkü derece ve kadr-u kıymet bakımından melekler, mahlukatın en büyüğü ve en ilerisidir. Binâenaleyh Hak Teâlâ kıyamet günü, sın1 Rablerine saygı ve korkularından, haşyet ve tevazularından ötürü, kıyamet meydanında meleklerin bile konuşamayacağını belirtmiştir. Ya bunların dışındakilerin hali nice olur, düşünülmeli?
Ayetle ilgili olarak bir kaç mesele var:[91][91]

Melek - İnsan Üstünlüğü

Meleğin insandan faziletli olduğunu söyleyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir:"Melekler, Allah'ın
celâlinin bulunduğu, izzet ve kibriyasının zuhur ettiği yerde, korkarak, boyun eğerek ve şaşkın bir halde kalakalınca, ya diğer mahlukatın hali nice olur. Bu istidlalin, meleklerin, mahlukatın en şereflisi ve kıymetlisi olması durumunda ancak, bu tam ve doğru olacağı ise malumdur."[92][92]

Ruh

Alimler bu "rûh"un kim olduğu hususunda değişik izahlar yapmışlardır: Ibn Mes'ud (r.a)'un, bunu göklerden ve dağlardan daha büyük bir melek olduğunu söylediği, Ibn Abbas (r.a)'ın ise, bunun yaratılışça, meleklerin en büyüğü olan bir melek olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Mücâhld de, bunların, insan suretinde olup, yiyip içen, ama aslında insan olmayan bir çeşit mahlukat olduğunu söylemiştir. Hasan el Katâde ise, "rûh"un, insanlar manasında olduğunu söylemişlerdir.

---

[88][88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/441-442.
[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/442.
[90][90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/442.
[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/443.
[92][92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/443.

Buna göre, buradaki "rûh" kelimesi, "zü'r-rûh" (ruh sahibi, canlı) manasına olur. İbn Abbas (r.a)'dan bunun, insanların ruhları olduğu görüşü de nakledilmiştir. Dahhâk ve Şa'bT'den, "O, Cebrail (a.s)'dir" diye rivayet edilmiştir. Bu görüş, Kftdî nazarında da tercih edilen görüştür. O şöyle demiştir: "Çünkü Kur'ân, bu "rûh" isminin, Cebrail (a.s)'in ismi olduğuna delalet etmektedir. Cebrail (a.s) için de kıyamın (ayakta durma)nın ve konuşmanın söz konusu olabileceği sabit olduğuna göre, ayetteki "rûh" kelimesi, nasıl ondan alınır da bilmediğimiz bir varlık veya kıyam ile tavsif edilmesi doğru olur.

Ayetteki "saff" kelimesi, yukarıda bahsettiğimiz değişik manalara göre, o rûh ite bütün meleklerin tek bir saf halinde kıyamda durmalarını İfade edebileceği gibi, iki saf halinde veya saflar halinde olduklarını da ifade edebilir. Çünkü aslında "saff" kelimesi masdardır. Binaenaleyh tek safı da, birçok safı da ifade edebilir. Müfessirlerin görüşlerinden anlaşıldığına göre, onlar iki saf halinde duracaklar. Dolayısıyla o rûh tek başına bir saf, diğer meleklerin tümü de diğer bir saf halinde duracaklar. Böylece rûh'un yaratılışının büyüklüğü, bütün meleklerin safına denk olur. Bazıları da, "Hayır, onlar birden çok saflar halinde duracaklardır. Zira Hak Teâlâ, "Rabbin ve melekler saf saf gelirler..." (Fecr. 22) buyurmuştur.93[93]

İstisna Edilenler Kimdir?

Ayetteki "istisna" kim ile ilgilidir? Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu, hem o rûh, hem de meleklerle ilgilidir. Bu durumda
ayet, o ruhun ve meleklerin, ancak şu iki şart mevcut olduğunda konuşabilecekleridir: Birincisi, Allah Teâlâ'nın onlara izin vermesidir. Bunun bir benzeri de, "O'nun izni olmaksızın, O'nun katında kim şefaat edebilir" (Bakara,255) ayetinin beyan ettiği husustur. Buna göre mana, "Onlar, Allah'ın izni olmadan konuşamazlar" şeklinde olur. İkincisi, doğru konuşma şartıdır. Buna göre eğer, "Allah Teâlâ, onlara, konuşma izni verince, bu konuşmanın doğru olacağında hiç şüphe yoktur, öyleyse Cenâb-ı Hakk'ın "ve doğruyu söyleyecekler" buyurmasının hikmeti nedir", denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilir?"

1) Rahman, bunlara mutlak (genel) manada konuşma izni vermiştir. Ama onlar, bu izin verilince, sadece doğruyu konuşurlar. Buna göre, sanki, "Onlar, ancak konuşmalarına müsaade edildikten sonra konuşurlar. Bu müsaade verilince de, son derece titiz davranarak, ancak doğru ve gerçek olduğunu ancak söylerler" denilmek istenmiştir. Bu, onların alabildiğine bir taat ve kulluk içinde olduklarını ifade eder.

2) Ayetin takdiri, "Onlar ancak Allah'ın müsaadeettiği ve doğru söyleyen kimseler hakkında konuşurlar" şeklindedir ki buna göre mana, "Onlar ancak Allah Teâlâ'nın şefaat edilmesine izin verdiği doğru sözlü kimseler hakkında konuşup şefaat edenler" şeklindedir. Bu görüşü benimseyenler, bu ayette, bunların günahkarlara şefaat edecekleri neticesini çıkarmışlardır. Çünkü bu günahkarlar, doğru sözlü kimselerdir. Onların doğru sözü de, Allah Teâlâ'dan başka ilah olmadığına şehadet edişleridir. Çünkü ayetteki, "ve doğru söylerler" ifadesinin yerini bulması için, kişinin tek bir doğruyu söylemiş olması yeterlidir. Binâenaleyh ya sözlerin en doğrusu ve cümlelerin en kıymetlisi olan kelime-i şehadeti söyleyen İçin durum nasıl olurl

b) Buradaki istisna, sadece meleklerle ilgili olmayıp, bütün yerdeki gökteki mahlukatla ilgilidir.

Fakat birinci görüş daha evladır. Çünkü zamirin en yakına raci olması, daha evladır. (Fiile en yakın olan da meleklerdir. Dolayısıyla fiilin faili zamirinin onlara raci olması daha uygun olur.)94[94]

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/443-444.

94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/444.

Va'din Gerçekleşeceği Gün

Bil ki Allah Teâlâ mükelleflerin, mükafaat ve ceza dereceleri bakımından hallerini anlatınca, bundan sonra kıyamet gününün büyüklüğünü de anlatmak üzere şöyle buyurmuştur:95[95]

"İşte bu hak olan o gündür. O halde dileyen, Rabbine bir dönüş ve gidiş yolu edinsin" (Nebe, 39).96[96]

Hak Kelimesinin Manası

Ayetin başındaki işte bu ifadeyi, daha önce geçen hususa bir işarettir. Bu "gün"ün, "hak" sıfatı ite nitelenmesi hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) O günde her türlü hak, tahakkuk eder ve her türtü batıl yerle bir olur. Binâenaleyh bugün, bu manada kâmil (tam) bir gün olduğu için, mahza "hak" olarak nitelenmiştir. Bu tıpkı, kendisinde çokça hayırlar bulunduğu için bir kimse için, "Falanca baştan aşağıya hayırdır" denilmesi gibidir. Ayetteki, "işte bu gerçek olan o gündür" ifadesi, o günün hak, onun dışındaki günlerin batıl olduğunu ifade eder. Çünkü dünya günlerinin batıl olanları, hak olanlarından daha çoktur.
2) Hak, var olan - evcud olan demektir. İşte bu manada, "Allah hakdır" denilmiştir ki bu da, "O, yok olması imkansız olan bir mevcuttur" demektir. Kıyamet günü haktır.
3) O gün, kendisi İçin "gün" denilebilecek bir gündür. Çünkü o günde sırlar çözülür, herşey ortaya çıkar. Fakat dünya günlerinde, herkesin halleri saklı, gizli ve meçhuldür.
Ayetteki, "O halde dileyen, Rabbine bir dönüş ve gidiş yolu edinsin" cümlesine gelince, Mu'tezlle buna dayanarak, kulun (geçerli) bir iradesi bulunduğunu söylemiştir. Ehl-i sünnet alimlerimiz de, Ibn Abbas (r.a)'ın bu ayetin tefsiri hususunda şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Allah Teala'mn hakkında her dilediği kimseyi, o kimse Rabbisine bir dönüş yolu buluncaya kadar, onu ona sevkeder."97[97]

Yakın Gerçek

Cenâb-ı Hak daha sonra kafirleri iyice tehdid etmek için şöyle buyurmuştur:98[98]

"Gerçekten, Biz size yakın bir azabın tehlikesini haber verdik. O gün, iki elinin önceden yaptığı ne ise ona bakacak. Kafir ise, "Ah, ne olurdu keşke ben toprak olsaydım" diyecek" (Nebe, 40).
Cenâb-ı Hak buradaki "yakın bir azafe" ile, ahiret azabını kastetmiştir. Çünkü her gelecek, yakındır. Bu tıpkı, "Onlar bunu görecekleri gün, sanki (dünyada) bir akşamdan, yahut bir kuşluktan başka durmamış gibi olacaklar" (Naziat, 46) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hak, bu haber verişe, "inzar" adını verdi. Çünkü O, bunu böyle tavsif edince, bu, son derece korkutucu bir durum arzetmiş oldu. Zaten "inzar" da bu demektir.99[99]

Amellerin, İnsanın önüne Gelmesi

Daha sonra Hak Tealâ, "O gün kişi, iki elinin önceden yaptığı ne ise ona bakacak" buyurmuştur.

95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/444.
96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/444-445.
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/445.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/445.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/445-446.

Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:100[100]

Birinci Mesele

Buradaki edatı hakkında şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, fiili ile mansub, bir istifham edatıdır. Manası, "O, her iki elinin ne yapıp, sunmuş olduğuna bakar" şeklindedir.
b) Bu, manasında ism-i mevsuldür. Bu ism-i mevsul, (bakar) fiili ile mansubtur (yani onun mef ulüdür). Buna göre mana, "Kişi, her iki elinin yapıp sunduğu şeye bakar" şeklindedir. Fakat bu ikinci takdire göre, ayette şöyle iki hazif söz konusu otur:
1) denilmemiş, aksine buyurulmuştur. Binâenaleyh buradaki "ha" zamiri hazfedil mistir.
2) denilmemiş, aksine buyurulmuştur. Çünkü ifadesi, yerindedir.101[101]

İkinci Mesele

Ayetle ilgili olarak şöyle üç görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: En zahir olan bu görüşe göre, ayette geçen
"kişi", herkesi içine alan genel bir ifadedir. Çünkü mükellef, eğer muttakilere yakışan ameller yapmış ise, bunun için büyük bir mükafaat; yok eğer kafirlerin ameli gibi ameller yapıp sunmuş ise, bunun için de Allah Teâlâ'nın anlattığı o cezalar söz konusudur. Binâenaleyh mahşerdeki her mükellefin, bu iki şey dışında umup gözlediği bir şey yoktur. O halde, "O gün kişi, iki elinin önceden yaptığı ne ise ona bakacak" ifadesi ile anlatılmak istenen işte budur. Binâenaleyh kişi, ebrârın (iyilerin) amellerinden yapmış ise ona müjdeler olsun; yok eğer fâcirlerin ameli gibi ameller işlemiş ise, ona da şiddetli azab olsun, yazıklar olsun.
İkinci Görüş: bu görüş, Ata'nındır. Ona göre bu "kişi" ile, kâfir(ler) kastedilmiştir. Çünkü mü'min, her iki elinin ne sunduğunu, yani dünyada iken yaptıklarının neticesini beklediği gibi, Allah'ın af ve rahmetini de bekler. Ama sadece azab görecek olan kafir, ancak iki elinin yaptıklarının neticesini görür. Zira onun başına gelecek o ilahî ceza, ancak yaptığı kötü işlerden Ötürüdür.
Üçüncü Görüş: Bu Hasan el-Basrî ve Katads'nin görüşüdür. Onlara göre, bu "kişi" ile mü'min kastedilmiştir. Bunlar görüşlerine şu iki şeyi delil getirmişlerdir:
1) Allah Teâlâ hemen bu ifadenin peşinden, "Kafir ise, "Ah, ne olurdu keşke ben toprak olsaydım" diyecek" ifadesini getirmiştir. Bu son ifade, kafirin halini anlattığına göre, bundan önceki ifadenin de, mü'minin halini ortaya koyan bir ifade olması gerekir.
2) Mü'min, iyi ve kötü amellerde bulunduğu için, Allah Teâlâ'nın huzurunda, hem bir korku, hem de bir ümit içindedir. Dolayısıyla o anda neler olacağını, gözlemektedir. Kafir ise, zaten ilahi cezayı hakettiğini iyice anlamıştır. Binâenaleyh bunun, o anda nasıl bir durum ortaya çıkacağını merak etmesi söz konusu değil. Çünkü kesin bilgi bulunan hususta, artık bekleme-gözleme yoktur.102[102]

Vâd ve Vaîd

Üçüncü Mesele

İyi ve güzel şeylerin mükafaatı, kötü ve çirkin şeylerin İse ilahi cezayı muhakkak gerektirdiğini savunan (Mu'tezile), bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Eğer durum böyle olmasaydı, kişi yaptığı amele göre, ne mükafaat ne ceza beklerdi. Aksine bu ayette bahsedilen bekleme - gözleme, başka birşeyden ötürü olurdu."

---

[100] [100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/446.
[101] [101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/446.
[102] [102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/446-447.

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Ameller, bir mükafaat ve cezayı gerektirir, ama "amel" olduğu için değil. Aksine, Cenâb-ı Hak, onun için bir mükafaat ve ceza vereceği va'dinde bulunduğundan dolayıdır.[103][103]

Kafirin "Keşke Toprak Olsaydım" Demesi

Hak Teâlâ'nın "Kafir ise, "Ah, ne olurdu keşke ben toprak olsaydım" diyecek" ayetiyle ilgili olarak şu İzahlar yapılabilir:

1) Kişi, kıyamet günü elleriyle yapıp (İşlediği amellerin) karşılığını bekler: Mü'min, imanını ve Hak Teâlâ'nın "Allah, kendisine şirk koşulmasının dışında, her türlü günahı, dilediği kimseler için bağışlayabilir" (Nisa, 48) şeklindeki fermanından ötürü, günahlarından affını bulur, bunlarla karşılaşır. Kafir ise, Hak Teâlâ'nın "Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz" (Nisa, 48) fermanından ötürü, aff diye birşey umamaz. İşte bu anda kafir, "Keşke toprak oluverseydim" der. Bu, "Keşke dünyada iken, mükellef bir canlı olmasaydım" demektir.

2) Kafir, öldükten sonra dirilmezden önce toprak haline gelmişti. Buna göre, "Keşke ben, hesab için yeniden diriltil meşeydim ve toprak halinde bırakılsaydım" demek ister. Bu yönüyle ayet, tıpkı, "Keşke o ölüm, kesin bir son verici olsaydı" (Hakka. 27) ve "O gün kaftler ve Resulüllah'a isyan edenler, yerle bir olmalarını arzu ederler" (Nisa, 42) ayetleri gibidir.

3) Hayvanlar da diriltilip mahşer meydanında toplanacaklar. Böylece boynuzsuzun hakkı, ona (eziyet vermiş olan) boynuzludan alınacak. Daha sonra bu hesaplar tamamen bitince, o hayvanlara, "Toprak olunuz" emri verilecek. İşte bu anda kafir, kendisinin de onlar gibi toprak olarak, Allah'ın azabından kurtulmasını arzu edecek.

Mu'tezile'den bazıları, bu son izahı kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ hayvanları yeniden dirilttiğinde bunlar ya İvaz verilerek zararıı telafi edilenler veya kendisine üstün gelinenler şeklinde iki kısım oldular." Böyle olunca da, hayvanları faydadan tamamen kesmek (hayatlarına son vermek) caiz değildir. Çünkü bu onlara, zarar verme gibi birşey olur. Halbuki ahirette zarar verme, haksızlık yapma diye bir şey olamaz." Mu'tezile, sözlerine devamla, "Bu hayvanlar, görevlerini yerine getirdiklerinde, Allah Teâlâ, güzellerini, cennetlikler için mükafaat, çirkinleri de, cehennemliklerin bir cezası haline getirir" demişlerdir.

Kâdi şöyle der: "Allah Teâlâ, bu hayvanların, yaptıklarının karşılıklarını tastamam verip, bunlar da akılları olmadığı için, Cenâb-ı Hakk'ın bunların hayatlarını, bir acı duymayacakları bir şekilde yok etmesi mümkündür. Dolayısıyla bu onlar için, bir zarar - bir haksızlık sayılmaz."

4) Sofilerden biri şunu demiştir: "Ayetteki, "Ah ne olurdu keşke ben toprak olsaydım" ifadesi, "Ah keşke ben, Allah'a itaatta baş eğip, mütevazı olsaydım, direten, karşı koyan böbürlenen birisi olmasaydım" manasınadır."

5) Kafir İblis, Hz. Adem (a.s)'in ve zürriyetinin elde ettiği mükafaatları görünce, "Sen beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın"(A'raf, 12) diyerek önemsemediği Hz. Adem (s.a.s) cinsinden olmayı temenni eder ve böyle der. Muradını ve kitabının sırlarını en İyi bilen Allah Tealâ'dır. Saiat-u selâm efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ailesine ve ashabına olsun (amin)![104][104]

---

[103][103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/447.

[104][104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/447-448.

NÂZİAT SÛRESİ

Kırkaltı ayet olup, Mekkîdir.[1][1]

"Andolsun, boğulmuş olan ruhlarını ta derinliklerden söküp koparan; nfk ile çıkaranlara... Andolsun, yüzüp de, öncül olarak koşan, bir de işi yönetenlere" (Nâziat, 1-6).
Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:[2][2]

Baştaki Beş Sıfat

Birinci Mesele

Bil ki, bu beş cümlenin, tek bir şeyin sıfatı olması ihtimali olduğu gibi, böyle olmama ihtimali de vardır.[3][3]

1. Nâziat

Birinci İhtimale göre, alimler bu ayetler hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Bütûn bunlar, meleklerle ilgili sıfatlardır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, ayeti ile, insanoğlunun canını çekip alan melekler kastedilmiştir. Binâenaleyh, melekler, kafirlerin canlarını alırken, onu, çok şiddetli biçimde çekip alırlar. Bu manada maddesi, Arapların, deyimlerinden alınmıştır. Çünkü Arapça'da, okun yayı demir kısmına dayanıncaya kadar çekildiğine, ifadesi kullanılır. Buna göre ayetin takdiri, şeklinde olur. Arapça'da, gark ve ığrâk maddeleri aynı manadadır.[4][4]

2. Naşitat

ayetine gelince, "en-neşt" çekmek demektir. Nitekim Arapça'da, "Kovayı kuyudan (suyu dökülmesin diye), yavaş yavaş çektiğinde, denilir. Bu ifade ile de, mü'minlerin ruhunu çekip alan, kabzeden melekler kastedilmiştir. Biz "en-nez" ile "en-neşt" arasındaki farktan dolayı, bu ifadeyi mü'minlere; birinci ifadeyi de kafirlere tahsis ettik. O halde bu demektir ki en-nez, sert bir biçimde çekmek; en-nest ise, yumuşaklık ve yavaşça çekip almak demektir. Binâenaleyh bu demektir ki, mü'minierin ruhlarını, tıpkı, kovanın kuyudan (suyu dökülmesin diye) yavaşça çekilmesi gibi, çekip alırlar. Netice-i kelâm, Cenâb-ı Hak, ifadeleriyle, ölüm meleğine ve onun yardımcılarına yemin etmiştir. Ancak ne var ki, birincisi, kafirlerin canlarının nasıl alındığına; ikincisi de, mü'minierin ruhlarının nasıl kabzedildiğine bir işarettir.[5][5]

3. Sabihat

Cenab-ı Hakk'ın, "yüzüp de... e gelince" ifâdesine gelince, bu görüşte olanlardan kimileri bu ifadeyi de, canlan alan meleklere tahsis ederlerken, kimileri bu ifadeyi, diğer melek grupları manasına hamletmişlerdir. Bu manalardan birincisine gelince, Hz. Ali, İbn Abbas ve Mesrûk'tan, meleklerin mü'minierin ruhlarını, çok yavaş biçimde ve yumuşakça çekip aldıkları nakledilmiştir ki, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinden, kastedilen husustur. Derken o melekler, mü'minin canını alırken, yavaş yavaş, aralıklarla alırlar ve o ruhu, tıpkı, suda yüzen bir kimsenin yüzmesi gibi, çok yumuşak ve sezdirmeden almaya çalışırlar. Çünkü, suda yüzen kimse de, boğulmasın diye, çok yavaş hareket eder. Aynen bunun gibi, melekler de, mü'min kimsenin canını alırken, ona herhangi bir an ve şiddet dokunmasın diye, bu işte son derece şefkatli davranırlar. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetinden kastedilen budur.

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/449.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/451.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/451.
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/451.
[5][5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/451-452.

Bunu, diğer melekler manasına alanlara gelince, onlar da şöyle demişlerdir: Melekler, gökyüzünden çok hızlı biçimde inerler. Böylece, onların semadan inişleri, tıpkı, suda yüzen kimsenin yüzmesine benzetilmiştir. Çünkü Araplar, iyi cins atlara (yarış atlarına), sabin (yüzen) derler.6[6]

4. Sabıkat

"öncü olarak koşanlara..." ayetine gelince, bu görüşte olanlardan kimileri, bu kelimeyi de, "ruhları alan melekler" manasına almışlar ve bunların, kâfirlerin ruhlarını chenneme, mü'minierin ruhlarını da cennete hızlı biçimde götürdüklerini söylemişlerdir Yine bu görüşte olanlardan, bu kelimeyi, diğer melekler grubu, anlamına alanlar da vardır.

Daha sonra, bu görüşte olanlar, müsabaka ve koşmanın ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Mücâhid ve Ebû Ravk, meleklerin, iman ve taat hususunda, insanoğlunu geçtiğini; hayır ve güzel şeylerde öncü olmanın ise, büyük bir derece olduğunda şüphe olmadığını, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, "öne geçenler, öne geçenler! İşte bunlardır yakınlaştınlmış olanlar!"(Vakıa, 10-11) buyurduğunu söylemiştir.

2) Ferrâ ve Zeccâc da, meleklerin, peygamberlere vahiy getirme hususunda şeytanları geçtiklerini; çünkü şeytanların, kulak hırsızlığı yaptığını söylemişlerdir.

3) Buradaki bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, melekleri niteleyerek, buyurduğu "Söz hususunda O'nun önüne geçemezler" (Enbiya, 27) ifadesinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Yani, "O melekler, Allah'ın celalini tazimde bulundukları ve O'nun heybetinden çekindikleri için, kendilerine müsaade edilmezden önce ne bir harekette bulunurlar, ne de konuşurlar" demektir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak burada melekleri, "koşma" İle nitelemiştir ki, bu da, "Onlara emr-i ilahi geldiğinde, onlar, derhal bu emre uyma hususunda yarışırlar ve Allah'ın emrine olan inkiyadlannı İzhar etme hususunda birbirleriyle müsabaka yaparlar" demektir. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın ayetinden kastedilen de budur.7[7]

5. Müdebbirat

"Bir de işi, tedbir edenlere..." ayetine gelince, ulema, bu kelime ile meleklerin kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu cümleden olarak mesela Mukatll Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, Cebrail'i, Mikail'i, İsrafil'i ve Azrail (a.s)'i kastettiğini ve bunların yerdekiler arasında, Allah'ın emirlerini yerine getirdiklerini söylemiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın "işi taksim edenlere..." (Zariyât. 4) kasemi ile kastedilenlerdir.

Cebrail (a.s), rüzgarlar ve melekler ordusuyla; Mikâil (a.s), yağmurlar ve bitkilerle; Azrail (a.s), canları almakla görevlidirler. İsrafil (a.s)'e gelince, bu da, yeryüzündekiler üzerinde bulunanların aleyhine olacak şeyleri indirir. Meleklerden kimileri de insan oğlunu korumakla; kimileri, onların amellerini yazmakla ve kimileri de, yere batırma, nusk (hilkati değiştirme), rüzgar, bulut ve yağmurlarla görevlidirler. Geriye, bu ayetle ilgili olarak İki soru kalmaktadır.8[8]

Emn Kelimesinin Tekil Kullanılması

Birinci Soru: Peki, niçin Cenâb-ı Hak, demeyip, buyurdu? Çünkü onlar, bir değil, pekçok işi

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 452.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/452-453.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/453.

idare etmekle görevlidirler.

Cevap: keliemsiyle, cins kastedilmiştir. Cins kastedilince de, kelime çoğul anlamında olmuş olur.[9][9]

Mecazi ve Hakiki Fail

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, bütün her şeyin kendisine ait olduğunu bildirmiştir. (Mesela, Al-i İmran, 154). Peki daha nasıl burada, meleklerin de tedbir-i umurda bulunduğunu söylemiştir?

Cevap: Bu işleri aslında yapan O olduğu için, "bütün işler O'nundur" buyurulmuştur.[10][10]

Meleklerin Mahiyetleri

Bu konuda müfessirlerin söyledikleri şeylerin özeti bundan ibarettir.

Bence bu hususta bir diğer açıklama daha yapılabilir: Meleklerin, hem selbî hem de izafî sıfatları vardır. Selbî olanlarına gelince, mesela meleklerin, şehvet, gazab, kötü huylar, Ölüm, ihtiyarlama, hastalık, uzuvlardan mürekkeb olma, unsurlardan mürekkeb olma ve parçaları bulunma... vb. şeylerden beridirler. Tam aksine bunlar, bütün bu hallerden ve vasıflardan beri olan, bir takım ruhani cevherlerdir. Binaenaleyh, ifadesi, bu meleklerin, bütün bu sayılan hallerden tamamiyle uzak ve beri olduklarına bir işarettir. Bu tefsire göre, kelimesi, tıpkı "sütlü sütçü" "hurmalı hurmacı" kelimeleri gibi, "uzak olan, bu şeylerden çekilip sıyrılmış olan, uzak kalmış olanlar" anlamında olmuş olur.

iki; ifadesi de, meleklerden bu tür hallerden haris kalmalarının, tıpkı beşer hakkında olduğu gibi, bir mükellefiyet ve zorluk üzere değil, tam aksine, meleklerin, mahiyetleri gereği bu hallerden hariç kaldıklarına ve bu sıfatlardan nezih ve beri olduğuna bir işarettir. Binâenaleyh bu iki cümle, meleklerin selbî sıfatlarını tanıtmaya bir işarettir. Meleklerdeki zafi sıfatlara gelince, bunlarda şu iki kısma ayrılırlar.

a) Onların akli kuvvetlerini açıklamak. Yani, onların, Allah'ın mülkünü ve melekütunu tanımadaki ve celalinin nuruna muttali olmadaki hallerini ortaya koymak... İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak melekleri burada, şu iki vasıfla nitelemiştir.

Birincisi: ifadesidir. Binâenaleyh onlar, fıtratlarının ta başından, yani yaratıldıkları ilk andan itibaren, Allah'ın celal denizinde yüzüyorlar. Allah'ın azametinin ve samadiyyetinin yücelğinin, celal ve kibriyasının nurunun sonu sının olmadığı için, bu meleklerin yüzmelerinin de sonu-sının yoktur. Binâenaleyh onlar, hep bu yüzme içindedirler.

İkincisi: ifadesidir. Bu da, o yüzüşte meleklerin mertebe ve derecelerine bir işarettir. Çünkü aynen hayvanların bilgilerinin derecesinin, insanların bilgilerine nisbetle noksan oluşu ve insanların bilgilerinin derecesinin meleklerin bilgilerinin derecesine nisbetle noksan oluşu gibi, o meleklerden bir kısmının derecesi de, diğerlerin kine nisbetle farklı farklıdır ve yine at türü ile insan türü arasında, sıfatlar değil mahiyet itibariyle farklılık bulunduğu gibi, her bir melek arasında da mahiyet itibariyle farklılıklar vardır. Binâenaleyh melekler mahiyet İtibariyle farklı farklı olunca, hiç şüphesiz bilgi dereceleri ve tecelli mertebeleri itibariyle de aralarında fark vardır. İşte, "öncü olarak koşan..." (yarıştıkça yarışan) ifadesi ile kastedilen budur. Dolayısıyla işte bu iki stfatla (ayetle) anlatılmak İstenen, meleklerin aklî kuvvetlerinin durumudur.

Ayetteki, îyî "Bir de işi tedbir edenlere (yemin olsun ki)" ifadesi de,meleklerin amile (iş gören) kuvvetlerinin durumunu anlatmaya bir İşarettir. Bu böyledir, zira süffî alemin (yeryüzünün) her bir hali, ulvî alemin İmarcısı ve semaratın sakinleri olan meleklerden herbirinin idaresine verilmiştir. Binâenaleyh idare ve tedbir, ancak bilgi ile tam ve mükemmel olduğu için, Hak Teâlâ, meleklerin akleden kuvvetlerinin izahını, amel eden kuvvetlerinin izahından önce yapmıştır. Bu anlattıklarım, apaçık ihtmali olan hususlardır. Allah, sözleri ile ne murad ettiğini en iyi bilendir.[11]

---

[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/453.

[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/453.

Ebû Müslim'in Farklı Tefsiri

Bil ki Ebû Müslim b. Bahr e I-İste hani, ayetin bu ifadelerini melekler manasına almayı tenkid ederek şöyle demiştir: "Nazların müfredi, "nâzlatün"dür. Naziatün kelimesi ise müennes bir lafızdır. Cenâb-ı Hak ise meleklerin müennes olmadıklarını bildirmiş ve kafirlerin, "Rahman'm kullan olan melekleri, müennes (dişi) saymalarım" (Zuhruf, 19) ayıplamıştır.
Bil ki bu, yaptığımız tefsirle ilgi ve alakası olmayan bir tenkiddir. Çünkü burada kastedilen, "naz" (çekip kopartma) özelliğine sahip varlıklardır. Bu kadarcık bir özellik, buna sahip olan varlıkların müennes olmalarını gerektirmez.[12]

Yıldızların Sıfatları Olarak Tefsir

İkinci Vecih: Ayetteki bu sıfatlarla, yıldızlar anlatılmak istenmiştir. Bu, Hasan el-Basrt'nin görüşüdür. Yıldızların, "nâzlât" diye tavsif edilmeleri ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
a) Yıldızlar, sanki yerin altından çıkar ve yerin üstlerine doğru çekilip çıkarılmışlardır. Binâenaleyh bunlar, böyle adeta çekilip çıkarılmış (sökülüp koparılmış) olunca da, nez' sahibi varlıklar" olmuş olurlar. Dolayısıyla da, tıpkı, sütçü için, "Iflbln" ve hurmacı İçin de, "tâmlr" denilmesi gibi, bunlara da, "nazla" denilmiştir.
b) Nâziât kelimesi, "Ona çekip gitti..." manasında kullandıkları, ifadisindendir. Vahidî de böyle demektedir. Buna göre o yıldızlar, adeta doğmuşlar, sonra da çekip gitmek ve götürülmek suretiyle batmışlardır.
c) Bu kelime arapların, birşey hareket ettiği zaman kullandıkları, "Atgitti" ifadesindendir. Binâenaleyh, "nâzlât", belirlenen hareket ile ve çizilen çizgi (yörünge) üzerinde hareket edenlere yemin olsun ki.." manasındadır. Buna göre buradaki, kelimesiyle ilgili şu iki izah yapılabilir:
1) Bu, "nâzlâfdan "hâl"dir ve manası, "Yıldızlar, bu çekip gitme ve bu isteme hususunda, adeta buna garkolmuş gibidirler. Bu da, onların bu isteme hususundaki hallerinin mükemmelliğine bir işarettir. Buna göre eğer, "Felekler ve yıldızlar, konuşan birer canlı varlık olmadıklarına göre bunların bu şekilde tavsif etmenin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki, bu, teşbih yoluyla anlatılan bir ifade olup, tıpkı, "Her biri bir felekte (yörüngede) yüzerler" (Yasin. 40) ayetinde olduğu gibidir. Çünkü vâv-nûn ile yapılan cemiler, akıllı varlıklar için kullanılır. Burada da, bu ifade, yıldızlar için, işte böyle bir teşbihden ötürü kullanılmıştır.
2) Onların, "gark" olmaları demek, batı ufkunda kaybolmaları demektir. Binaenaleyh "nâzlât", yıldızların doğuşuna, "gark" sözü de, batışlarına bir işaret olmuş olur, yani, "önce doğan, sonra da gittikçe batan yıldızlara yemin olsun ki..." demek olur. Bu izahı bir kısım müfessir yapmıştır.
Ayetteki, ifadesine gelince, Keşşaf sahibi "Bu, "Onlar, bir burçtan diğer burca çıkanlardır" demek olur. Bu, bir beldeden bir beldeye gidip orada doğduğu zaman, boğa burcu için kullanılan ifâdesindendir" demiştir. Ben de derim ki, bu sözün neticesi, Hak Teâlâ'nın, "nâzlât" ifadesinin, bu yıldızların günlük hareketlerine, "naşitât" ifadesinin de, bunların, bir burçtan, diğer bir burca geçişlerine bir işaret olduğuna varıp dayanır. Onların böyle burçtan burca geçişleri, onların yörüngelerine has olarak yapmış oldukları hareketleridir. Yıldızların günlük hareketlerinin, mecburi, bir burçtan diğer bir burca hareketlerinin ise mecburi değil, zatlarından kaynaklanan bir hareket olması şaşılacak bir iştir. Binâenaleyh işte bu sebeple Cenâb-ı Hak, birincisini "nez' " ile, ikincisini de "neşt" kelimesiyle ifade etmiştir. İşte ey aciz insan, bu sırları ve incelikleri bir düşün.
Ayetteki, kasemine gelince, Hasan el-Basrî ve Ebû Ubeyde Allah Teâlâ ikisine de rahmet

---

[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/453-454.
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/454-455.

etsin, bu kelime ile, yıldızların, yörüngelerinde yüzüp gidişlerinin kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü bunların fezadaki hareketleri, tıpkı bir yüzme gibidir, işte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Her biri bir felekte yüzerler" (Yasin, 40) buyurmuştur.

Ayetteki, kasemi, yine Hasan el-Basrî ve Ebû Ubeyde, ya bir kısmının hareketlerinin, diğerlerinden daha hızlı olması, yahut da, kimisinin dönmesi, kimisinin de direkt hareket etmesi sebebiyle biribirleriyle yarışan, biribirlerini geçen yıldızların kastedildiğini söylemişlerdir.

Ayetteki, İyi buyruğu ile ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Hareketleri ve seyirleri sebebiyle, vakitler biribirinden ayırdedilip seçilmiş olur. Böylece Hak Teâlâ'nın da, "Haydi akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı tenzih edin. Göklerde ve yerde Hamd O'nundur. Gündüzün nihayetinde de, öğle vaktine vardığınız vakit de (yine Allah'ı teşbih edin)" (Rum, 17-18); "Sana hilalleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar için, vakitleri ve hac zamanını tayin vasıtasıdırlar"(Bakara, 189) ve "Senelerin ve hesabın sayısını bilesiniz diye, (Allah) güneşi bir ışık yaptt..." (Yunus, 5) ayetlerinde ifade ettiği gibi, ibadet vakitleri ortaya çıkmış olur.

Bir de, güneşin hareketi sebebiyle, dört mevsim ortaya çıkar. Dört mevsimin ortaya çıkmasıyla da, insanların farklı farklı geçimleri ortaya çıkar. İşte bundan ötürü, bu ayetlerdeki işler, yıldızlara nisbet edilmiştir.

b) Her cinsin muhdes (mahluk) olduğu delillerle sabit olduğuna göre, bu yıldızların da, kendilerini yoktan var eden bir mucize ve kendilerini yaratan bir sâni'a muhtaç, birer muhdes birer varlık oldukları ortaya çıkar. Şimdi bundan sonra, bunları yaratanın, bunlarda, alemin hallerinde müessir bir kuvvet yarattığını söyleyecek olsak, bu kesinlikle dini (inancı) zedeler birşey olmuş olur. Hernekadar böyle bir kuvvetin olduğunu söylemesek bile, diyoruz ki: Allah Sübhânehû ve Teâlâ, sünnetini (nizamını, metodunu), bu yıldızlardan her birini, dünyada meydana gelen belli hadiselerin meydana gelmesine sebep kılmıştır. Bu tıpkı, yemeyi doymanın; içmeyi, kanmanın; ateşe dokunmayı da yanmanın sebebi kılışı gibidir. Binâenaleyh böyle bir görüşü benimsemek, kesinlikle İslâm'a (imana) zarar vermez. Durumun gerçeğini en iyi bilen ise Allah'dır.13[13]

Beş Sıfatın Ruhlara Alt Olması

Üçüncü Vecih: Ayette bahsedilen, bu beş sıfatla, ruhlar kastedilmiştir. Bu böyledir. Zira ölenin ruhu (canı) çekip gider (sökülüp-koparılır). Arapça'da, bir kimse ölümle pençeleştiği zaman, "Falanca nez' halindedir" denilir. Bu çekişme esnasında, ruh çıkar gider. Buna göre, ayetteki, "gark" kelimesi, "ok atanın, yayın kirişini iyice çekip, demir kısmına (tetiğine) takmadan daha fazla bir şekilde çekilen-gerilen" manasındadır. "Nâşitât" da böyledir Çünkü "neşt", çıkmak manasınadır. Bu maddî alakalardan tamamen boşanan ve ulvî birleşmelere arzulu olan bu beşeri ruhlar, bedenin karanlıklarından çıktıktan sonra, bir huzur ve güzellik içerisinde melekler alemine ve kudsî makamlara en hızlı bir biçimde çekip giderler. Böylece, bu halde çekip gidişleri, yüzme ile ifade edilmiştir. Ruhların, dünyadan nefret etme ve ulvi alemde birleşmeyi oraya gitmeyi arzulamadaki derecelerinin farklı farklı oluşunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bu bakımdan daha kuvvetli olan ruhların, oraya gidişleri daha önce olur. Bu bakımdan daha zayıf olan ruhların oraya gidişleri ise, daha yavaş ve ağır olur. Ulvî alemdeki şeylerle birleşmek üzere yarışan bu ruhların kıymetli olduklarında şüphe yoktur. İşte bu sebeple, pek yerinde olarak bunlara yemin edilmiştir. Sonra bu yüce ve kıymetli ruhların her birinde, kuvveti ve kıymeti sebebiyle, dünya aleminin halterinde ortaya çıkacak bir takım tefsirlerin bulunması da uzak bir İhtimal değildir. İşte bu da, ayetteki, "İşi tedbir edenler" ifadesiyle anlatılmıştır.14[14]

Rü'yaya Dair

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/454-456.

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/456-457.

İnsan bazan rüyasında hocasını görüp de ona, problemini sorup, hocasının kendisine yol göstermesi uzak bir ihtimal midir? Yine oğulun, rüyasında babasını görüp, babasının ona gömülü bir hazine yerini söylemesi düşünülemez mi? Callnus, "Hastaydım. Kendimi tedavi edemedim. Rüyamda, nasıJ bir ilaç yapmam gerektiğini gösteren birini gördüm" dememiş midir?
Keza Gazali, "Kıymetli ruhlar, bulundukları bedenlerden ayrılıp da, rûh ve beden rakımından, kendine benzeyen bir insana rastladığında, ayrılan o ruhun bu İnsanla alaka kurup, bu bedene hayır işlerinde yardımcı olması, uzak bir ihtimal değildir ve du yardım işine "ilham" denilir. Kötü ruhların yaptığı böylesi işe de "vesvese" adı verilir" dememiş midir? Bu hususlar, hernekadar müfessirlerden nakledilmiş değil tse de, ayetteki bu ifadenin, bu manaya cidden ihtimali var.15[15]

Beş Sıfat Gazilerin Atlarına Ait

Dördüncü Vecih: Ayetteki bu sıfatlar, savaşın gazilerin atlarını anlatmaktadır. Bu atların gemlerinin, onları güçlükle zaptettiğini ifade eder. Bunlar, "nâşltâfdır. Çünkü İslâm beldesinden, darul harbe dolarlar. Bu manada, "nâşitât", nitekim bir oeldeden öbürüne çıkıp giden öküze denir, bu atlar, "saablhat"; gayelerine çabucak ulaştıkları için, "sâblkftt" (yarışanlar); galib gelme ve zafer elde etmek için koştukları için de, "müdebblrat..." (işi tedbir edenlerdirler. Atlar bu tedbirin (idarenin) sebebi oldukları için, bu tedbirin onlara isnad edilmesi mecazî anlamdadır.16[16]

Beş Sıfat Gazilere Ait

Beşinci Vecih: Ebû Müslim (r.h)'în tercihine göre, bu beş ifade, gazileri taûcahidleri) tavsif etmektedir Nazlât ile, onların elleri kastedilmiştir. Çünkü ok atan enseye, "Yayını gerdi"; bu germe işini tastamam yaptığında sonuna tadar gerdiğinde de, denilir. Nasitât ile, oklar kastedilmiştir. Bu da, 3 okların, atıcıların elinden çıkıp, hedeflerinde icra ettikleri tesirleridir. Çünkü bir şeyi bağından çözüp saldığında, onu bırakmış olursun. İnsanın rahatlaması, hafiflemesi ve huzur bulması manasında, denilişi bu manadadır. Burada, sâblhat (yüzenler) ile, atlar; onların "sebh"i ile de, koşmaları kastedilmiştir. Bu ifadeyle, savaştaki develerin kastedilmiş olması da mümkündür. Ayetteki, "müdebblrat" ifâdesi, "Onun takibcileri vardır" (Ra'd, 11) ayetindeki gibidir. Bununla anlatılmak istenen, o savaşçının, okunu çıkarıp atması, atını koşturması ve destek sağlamak için atını yarıştırması gibi tedbirleridir. Kelimenin müennes oluşu ise, bu işlerin cemî (çok) oluşundan ötürüdür. İşte bu manada, "müdebblrat" denmiştir. Bu ifadeyle, yay ve kement gibi şeyler kastedilmiş olabilir. O zaman bu ifadelerle, ism-i mef'ûl manası kastedilmiş olur.17[17]

Bu Sıfatlar Kalbteki Hallerdir

Altıncı Vecih: Bu kelimelerin, Allah'dan başkasından Allah'a dönüş esnasında kalbte meydana gelen derecelerin kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre, "naziât" ile, ya en yüksek kulpa tutunmak için çıkan ruhlar (kalbler), yahut da Allah'dan başkasının sevgisinden sıyrılıp çıkan ruhlar (kalbler) kastedilmiştir. Nazitat ile, bu ruhların maddi bağlarından kurtulduktan sonra tam bir sevinç içerisinde ve ileri bir kuvvette Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın ahlakıyla ahlaklanma çabası içine girişleri anlatılmak istenmiştir. "Sabin ât" kelimesi, o ruhların bu çabadan sonra, melekût aleminde gezişleri ve o denize dalıp, orada yüzüşleri kastedilmiştir.

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/457.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/457.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/457-458.

"Sâblkât', bu ruhların, "seyr Mallan" (Allah'a gidişteki derecelerinin yarışlarına ve derecelerinin farklılığına, "müdebblrat" kelimesi de, beşerî derecelerin son bulup, melekî derecelerinin ilkiyle birleşmelerine bir işarettir. Binaenaleyh beşerî ruhlar elde edecekleri en son noktayı, yani "sebh" (yarışta son) noktaya ulaşınca da melekler alemiyle birleşir ki bu da, "müdebblrat..." ile kastedilen husustur. O halde, ilk dört kelime ile, Cenâb-ı Hakk'ın, "nerdeyse ışık verecek..." (Nur, 35) ifâdesi; beşinci ile de "ona bir ateş dokunmasa bile..." (Nur, 36) ifadesindeki, "nâr - ateş" kastedilmiştir.18[18]

Tefsir İhtimallerinin Hükmü

Bil ki, müfessirierden nakledilen bu izahlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nas olarak nakledilmemişlerdir ki, buna ilavede bulunulması mümkün olmasın!.. Tam aksine, müfessirler de bu izahları, ilgili lafzı o izahlara muhtemel olduğu İçin yaptığımız izaha muhtemel oluşu, müfessirlerin yapmış oldukları izahlara muhtemel oluşundan daha aşağı olmadığına göre, onların ileri sürdükleri izahlar, bizim yaptığımız izahtan daha evla ve uygun olamaz. Ancak ne var ki, burada mutlaka şu inceliğin bulunduğunu unutmamak gerekir. İlgili lafız, yapılan bu izahların tümüne muhtemelse, şimdi biz, verilen bu manalar arasında müşterek bir mana bulursak, ilgili lafzı o müşterek manaya hamlederiz. Bu durumda da, verilen tüm manalar, bunun muhtevasında toplanmış olur. Ama, bu manalar arasında müşterek bir mana olmaz ve bulunmazsa, lafzı bunların tümüne hamletmek imkansız olur. Çünkü, müşterek bir lafzın, İki manayı birden ifade için kullanılması caiz değildir. Bu durumda biz, "Allah'ın kasdı, işte şudur" demeyiz, tam aksine, "Kastedilenin bu olması muhtemeldir" deriz. Ama bu noktada, kesin fikre ulaşmak ve onu beyan etmek İse, mümkün değildir.19[19]

Sıfatlar Farklı Varlıklara Alt

İkinci İhtimale göre, ki bu, bu sûredeki beş lafzın tek bir şeyin değil, muhtelif şeylerin sıfatı olabilmesi durumudur; işte bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
1) kelimesi, "yaylan..." kelimesi ile, "kuvvetleri..." ile, "gemiler" ile "atlar" ile de "melekler" kastedilmiştir. Bu görüşü, Vâsıl ibn es-Sâbit, Atâ'dan nakletmiştir.
2) Mücâhid, ve ifadeleriyle, "ölüm"ün; ve ifadeleriyle de meleklerin kastedildiğini söylemiştir. en-Nez', en Neşt ve es-Sebh ifadelerinin ölüme nisbet edilmesi mecazi olup, bu, bunlar olduğu zaman ölümün meydana gelmesi demektir.
3) Katâde de, ilk dört ifade ile yıldızların; son "müdebbirât" ifadesi ile de meleklerin kastedildiğini söylemiştir.20[20]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hak, son iki ifadeyi, fa ile; ilk üç ifadeyi de vav ile getirmiştir. Bunun sebebi hususunda şu iki izah yapılabilir:
1) Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu, son iki ifadenin, kendilerinden öncekilerin neticeleri olduğunu gösterir. Buna göre adeta tıpkı senin, "kalktı ve hemen gitti" demen gibi, "yüzen ve böylece de, öne geçen..." denilmek istenmiştir. Senin ifadendeki fâ, kalkmanın, gitmenin sebebi olduğunu ifâde eder. Şimdi sen şayet, demiş olsaydın, kalkmayı, gitmenin sebebi addetmemiş olurdun. Vahidî şöyle demektedir: "Sahlbu'n-Nazm (Zemahşerî')ın bu görüşü, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi hususunda birlik, aynı şey oluşu ifade etmez. Çünkü bu "bu yarışıp geçme"nin, tedbir etmenin bir sebebi olduğunu söylemek uzak bir ihtimaldir." Ben derim ki, Vahidî (r.h)'nin bu itirazına, şu iki bakımdan cevap vermek mümkündür.

---

[18] [18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/458.
[19] [19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/458.
[20] [20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/459.

a) "Bunlar, emri aldıklarında, yüzdüler. Hemen peşinden de, sebkat edip öne geçtiler derken de, emrolundukları şeyi tedbir ve ıslaha başladılar.." denilmesi uzak bir ihtimal sayılmaz. Böylece de bu işler, birbirine bağlı fiiller olmuş olur ve bu tıpkı senin, "Zeyd kalktı ve hemen gidecek, Amr'ı dövdü..." demen gibi olur.
b) Şöyle de denilebilir: "Bunlar, taatı ifada öne geçmiş ve taata canla başla yönelenler olunca, onların emanet ehli ve güvenilirlikleri ortaya çıkmış olur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, bu alemdeki işlerin bir kısmını (sebep müsebbeb alakası içinde) dare etmeyi onlara bırakmıştır."
2) Melekler, biri başkan, diğerleri de onun yardımcıları olmak üzere, iki ktsma aynlırlar. Bunun delili ise, Cenâbı Hakk'ın, "De ki, sizin canınızı ölüm meleği alır..." (Secde, 11) ifadesidir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerim'in bir yerinde de "Sizden birine ölüm geldiğinde, elçilerimiz onun canını alır..."(En'âm, 61) buyurmuştur. Şimdi biz bu iki avetin manasını birlikte mütalaa etmek için "ölüm meleği" ifadesi ile, reis olan melek; diğer ayetteki "elçilerimiz" ile de, onun yardımcıları olan diğer melekler kastedilmiştir" diyebiliriz. Bunu iyice kavradığınıza göre şimdi biz diyoruz ki: Sûredeki ifadelerini, ilgili işi bizzat yapan talebeler, yardımcı melekler, manasına alabiliriz. Cenâb-ı Hakk'ın ifâdelirinin de, derece bakımından ve o halleri ve işleri idare etme itibariyle öncü olan o reis meleklere işaret olduğunu söyleyebiliriz.[21][21]

Müthiş Sarsıntı

"O gün, sarsan sarsacak; onun ensesine binecek olan da, ardından gelecek. O gün kalbler, titreyecek; gözleri zilletle eğilecektir..." (Naziat. 6-9).[22][22]

Birinci Mesele

Daha önce geçen kasemin cevabı, mahzuf mudur, yoksa mezkur mudur? Bu hususta iki görüş vardır:[23][23]

Kasemin Cevabı Mahzuf

Birinci Görüş: Cevap mahzuftur. Böyle olması halinde, burada şu takdirler yapılabilir:
1) Ferra, mahzuf olan cevabın, "Muhakkak ki diriltileceksiniz" ifadesi olduğunu; bunun delilinin, Allah Teâlâ'nın, onların söylediklerini dile getirdiği, "Bizler, çürümüş kemikler olduğumuzda mı!.." (Nâziat, 11) ifadesi olduğunu, zira bunun anlamının, "Biz, çürümüş kemikler haline geldiğimizde mi diriltileceğiz!?.." şeklinde olduğunu söylemiştir.
2) Ahfeş ve Zeccac'a göreyse, kasemlerin cevabı, "Biz, sûr'a iki kez üfleriz. ifadesidir. Mahzuf olan cevabın bu olduğunun delili ise, "iki üfleme"yi ifade eden, ve kelimelerinin burada yer almalarıdır.
3) Kısaî. mukadder cevabın, "Kıyamet kopacaktır. ifâdesi olduğunu, zira Cenâb-ı Hakk'ın, buyurup, daha zârtyai, sonra buyurup, daha sonra da, (Mürseiât, 1-7) buyurmuş olduğunu; burada da böyle olduğunu; zira Kur'ân'ın aslında tek bir sûre gibi olduğunu söylemiştir.[24][24]

Kasemin Cevabı Zikredilmiştir

İkinci Görüş: Buna göre ayetteki ifadelerin cevabı mezkur, demektir. Bu görüşe göre de, şu ihtimaller söz konusudur:

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/459-460.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/460.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/460.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/460.

1) Hakkında kasem edilen şey (cevap), "O gün kalbler titreyecek; gözleri zilletle eğilecektir ayetinin beyan ettiği husustur. Buna göre takdir, "Bunları derinliklerden söküp alanlara, rıfk ile çıkaranlara ki, sarsanın sarstığı o günde, titreyen bir takım kalbler, zilletten eğilen bir takım gözler meydana gelir, bulunur..." şeklinde olur.
2) Kasemin cevabı, "Muhakkak ki sana Musa'nın haberi geldi..." (naziat, 15) ifadesidir. Çünkü buradaki tıpkı "muhakkak ki sana, gâşiye (kıyametin) haberi geldi..." manasındaki (Gâşiye, 1) ayetinde olduğu gibi "muhakkak" anlamındadır.
3) Kasemin cevabı, "Şüphesiz ki bunda, haşyet edenler için bir öğüt vardır..." (Naziat, 26) cümlesidir.[25][25]

Zarfın Âmili

Alimler, ifâdesindeki kelimesini nasbeden amilin ne olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:
a) Bu kelime, mukadder olan kasemin cevabı ile mansub
olup, kelamın takdiri, "Sizler, o sarsan şey sarstığı gün mutlaka diriltileceksiniz..." şeklindedir. Buna göre şayet, "Onlar, sûra ilk üfürüş (nefha) da diriltilmeyeceklerine ve "raclfe" de, birinci üfleyiş demek olduğuna göre, bu takdir daha nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, "Sizler, her iki nefhayı da içine alan o geniş vakitte diriltileceksiniz.." anlamındadır. Onların, o geniş vaktin bir kısmında, yani son nefha zamanında diriltileceklerinde ise, şüphe yoktur, bunun delili, ayetteki Cenâb-ı Hakk'ın, ardından gelecek ifadesinin kelimesinden hal olmasıdır.
b) ifâdesindeki yi nasbeden, "o gün bir takım kalbler titrer" cümlesinin delalet ettiği şey olup, buna göre, takdir, "Sarsan şey sarstığı günde, bazı kalbler titrer..." şeklindedir.[26][26]

Racife

kelimesi Arapça'da, şu iki manaya gelebilir:
a) Hareket etmek.. Çünkü Cenâb-ı Hak, "O günde yer ve dağlar hareket eder..."(Müzemmil, 14) buyurmuştur.
b) Korkunç kükreme ve korkunç ses... Bu durumda bu kelime, Arapların "Gök korkunç biçimde gürledi..." şeklindeki ifadesinden gelmiş olur. Çünkü bu manada "er-recf" gök gürültüsünün, onun sesinin bulutta dolaşması ve yankılanması demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Derken onları bir sarsıntı yakaladı"(A'raf, 93) ifadesi de bu anlamdadır. Yapılan bu izaha göre "er-râcife", kendisinde, tıpkı gök gürültüsü gibi, bir dehşetin, korkunç bir sesin bulunduğu büyük bir sayha, çığlık, naradır.[27][27]

Radife

Er-Radife ise, herşeyden sonra gelen her şeye verilen isimdir. Nitekim Arapça'da, bir şeyin bir şeyden sonra geldiğini ifade için "Onu izledi..." denilir. "Titreyen kalbler" ifadesine gelince, bu da, "korkan, harekete geçen, kaplayan kalbler..." anlamındadır.[28][28]

Vacife

Nitekim yerinde duramadığında, topladığında, göğüs kafesleri kalkıp indiğinde denilir. Hayvanı korkutup da onu hızlı yürütme, sürme anlamında kullanılan, ifâdesi de buraya dayanır. Müfessirlerin, 'nın ne demek olduğu hususunda, neticede hepsi anlama dayanan pekçok ifadeleri bulunur. Bu cümleden olarak, onlar bu ifadeye meselâ, korkan, hoplayan, yerinden kopan, rahatsız, tedirgin, son derece rahatsız olup, pamuk içinde bulunan, yerinde duramayan...; sahiplerinin gözleri, zelil ve horluk içinde bulunan..." gibi manalar vermişlerdir. Bu son ifade tıpkı, "Zilletten boyunlarını büke büke göz ucuyla bakacaklar..." (Şura. 45) ayeti gibi olmuş olur.

---

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/460-461.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/461.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/461.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/461.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyebiliriz ki: Müfessirlerin ekserisi, bütün bu işlerin kıyamet gününün halleri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ama, Ebû Müslim el-İsfehanî ise, bunun böyle olmadığını iddia etmiştir. Şimdi biz, önce müfessirlerin yaptığı tefsirleri ele alacağız, daha sonra Ebû Müslim el-İsfehanî nin görüşünü açıklayacağız.29[29]

Müfessirlerin Çoğunun İzahı

Birinci görüşe gelince, ki bu, cumhur arasında meşhur olan görüştür, bu haller, kıyametin halleridir. Bunlar bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) "Râcife". "ilk üfleme, üfürüş"tür. Buna bu ad, ya üflendiğinde dünya harekete geçip kaynayacağı için verilmiştir, yahut da o nefhanın sesi, sarsan (râcife)'nin bizzat kendisidir. Ki biz bunu açıkladık. O halde "râcife", birinciyi izleyen, böylece de yerin içindeki ölüleri dışarı atmak için harekete geçeceği ikinci "râcife"dir. Ve bu tıpkı, birinci üfleyişte yerin, dirileri öldürmek için depreşmesi gibidir. Cenâb-ı Hak bunu, Zümer Sûresl'nde (Zûmer.68) böyle ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s)'den, bu iki nefha arasında kırk yılın bulunduğu rivayeti geldiği gibi, bu kırk yıl içinde, A!!ah Teâlâ'nın yere yağmur yağdıracağı, bu suyun, yeryüzünde tıpkı nutfeler haline geleceği ve bunun, ihya ve dirilişin sebebi ve vesilesi olacağı, rivayetleri de gelmiştir. Bu ise, ölüleri diriltme hususunda, Kendisine ihtiyaç duyulmayan türden bir şeydir. Çünkü Allah'ın, dilediğini yapma ve istediğine hükmetme yetkisi vardır.

2) "Er-râclfe", ilk nefha; "er-râdife" de, kıyametin bizzat kopması demek olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Çabucak (gelmesini) istemek de olduğunuz (o azSbhn bir kısmı ensenize binmek üzeredir" (Neml, 72) ayetinden anlaşılan husus olup, bu da, "Kafirlerin, olması mümkün olmayan şey addettikleri o kıyamet yakın olduğu için, onların ensesine binecektir" demektir.

3) Buradaki "râcife" ile, yeryüzü ile dağlar kastedilmiş olup, delili ise, (Müzzemmil, 14) ayetidir, "râdife" ise, gökyüzü ve yıldızlardır. Çünkü, bunlar, işte yerin peşinden çatlayacak; yıldızlar saçılıp dökülecektir.

4) "râcife", yerin harekete geçmesi, kaynaması; "râdife" de, yer diye bir şey kalmasın, yok olsun diye, birinciyi izleyen ikinci sarsıntıdır.30[30]

Ebû Müslim'in İzahı

İkinci görüşe, yani Ebû Müslim'le İsfehanî'nin görüşüne gelince ki, buna göre, sûrenin bu ifadeleri ile kıyametin halleri kastedilmemiştir bu da şöyledir: Biz, daha önce, Ebû Müslim'in, Sttefö kelimesini; okun yayının iyice çekilmesi; kelimesini, okun yaydan çekmesi kelimesini, savaş atlarının koşması; kelimesini, bu atların geçmesi ve kelimesini de, o ok atmanın ve at koşturmanın peşinden meydana gelen işler anlamına tefsir ettiğini; daha sonra da, bu yorumuna dayalı olarak, "râclfe" ve "râdife" ile müşriklerin atlarının kastedildiğini; bu ifadeler ile de, aslında atlar değil, Hz. Peygamber (s.a.s) ile savaşayım derken bu uğurda biri diğerini geçen müşrik iki grubun kastedildiğini; "titreyen kalbler" ifadesiyle de, bunların kalblerinin sıkıntılı olduğunu; gözlerin zelil olması ile de, münafıkların gözlerinin kastedildiğini, bunun tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kalbterinde hastalık olan (münafıkların) sana, kendisini ölüm baygınlığı bürümüş olan kimsenin bakması gibi bakarlar..." (Naziat, 19) ayeti gibi olduğunu söylemiştir.

Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Düşmanların atlan geldiğinde ve bunu da, bir diğer atın

---

[29] [29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/462.

[30] [30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/462.

izlediğinde, münafıkların kalbleri korkudan tirtir titrer ve münafıkların gözleri, korkudan ve acizlikten dolayı belerir, süzülür..." Daha sonra da onlar, "Biz mi sahiden eski hale döndürülmüş olacağız..."(Nâziat, 10) derler. Ki bu da, "Biz, kendisi yüzünden bu korkuları üstlenebilmemiz için mi yeniden dünyaya, hayata döndürüleceğiz?.." demektir. Ve yine onlar, "Bu ikinci bir ziyandır.." demişlerdir (Nâziat, 12). Binâenaleyh bu sözün başı, Hz. Muhammed (s.a.s)'le savaşan müşriklerin halini, ortası münafıkların hali, sonu da hasrı inkar hususunda münafıkların inancını anlatmaktadır. Daha sonra Hak Teâlâ Sübhanehû ve Teâlâ, onların sözlerini, "Fakat o ancak bir tek haykırıştır ki o zaman onlar hemen toprağın yüzündedirler" (Naziat, 13-14) ifadeleriyle cevaplamıştır. "Ebû Müslim'in İzahı burada bitmektedir. Ayetteki lafızlar, cumhurun görüşünün aksine olsa da, bu manaya da muhtemeldir.
Cenâb-ı Hak, "O gün kalbler titreyecek, gözleri zilletle eğilecektir" buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ burada, dememiştir. Çünkü ehl-i imanın hiçbir korkuya kapılmayacağı delille sabittir. Binâenaleyh buradaki "kalbler" ile kafirlerin kalbleri kastedilmiştir. Bu görüşü, Allah Teâlâ'nın, onların söylediklerini haber verdiği, "Biz mi sahiden eski hale döndürülmüş olacağız" (Nâziat, 10) şeklindeki sözleri de destekler. Bu, kafirlerin sözüdür, mü'minlerin değil.31[31]

Başı Eğik Olanlar

Ayetteki, "Gözleri zilletle eğilenler" cümlesine gelince, korkan, kalbi hoplayan kimsenin bakışlarının, başına gelecek o büyük belayı gözleyen, eğilmiş, zelil olmuş bir bakış olacağı malumdur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle iki soru sorulabilir:
Birinci Soru: Nekire bir kelimenin mübtedâ olması nasıl vaki olmuştur? Cevap: Buradaki "kulûb", merfu ve mübteda; "vâcife" kelimesi onun sıfatı, cümlesi de, onun haberidir. Dolayısıyla bu tıpkı, ifadesi gibidir.
İkinci Soru: "Ebsir" (gözleri) kelimesinin, kalblere nisbet edilmesi, yani "kalblerin gözleri" denilmesi nasıl doğru olur?
Cevap: Bu, "o kalblerin sahiplerinin gözleri" takdirindedir. Delili ise, bundan sonraki ayetin başındaki "Derler ki..." ifadesidir.32[32]

Haşri İnkar Edenlerin Sözleri

Bil ki Allah Teâlâ, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlerin üç sözünü nakletmiştir:
Birincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetindeki sözdür:33[33]

"Onlar derler ki: "Biz mi sahiden eski hale döndürülmüş olacağız" (Nâziat, 10).
Arapça'da "Falanca hâfiresine döndü, yani, "içine girip de eştiği, ayak basarak, yürüyerek iz bıraktığı o yoluna yeniden döndü" denilir. Çünkü o kişinin iki ayağı, orada bir takım derin izler bırakmıştır. Binâenaleyh "haflre", "mahfûre" (eşilmiş) manasınadır. Fakat bu ism-i mef'ûl manası, ism-i fail olan "hafire" kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu tıpkı (yani mardiyye) (Kâria. 7) (medfak) "yani atılmış su" (Tank, 6) ifadelerinde olduğu gibidir. Yani, hafire, eşmeye; râdiye, rızaya; dafik de, dıfka (atmaya) mensub olan demektir. Yahut da bu, Arapların, "Senin gündüzün, oruçludur" ifadesi gibidir. Daha sonra "hafire" kelimesi, bir işe bir şeye girip girişen, derken ondan çıkan, daha sonra tekrar ona dönen kimse için kullanılır olmuştur ve bunu ifade için de, "Yoluna döndü" manasında, ifadesi kullanılır. Hadis-i Şerifte de,"Bu iş, eski haline döndürülmedikçe, bulunduğu hal üzere bırakılmaz", yani ilk yapısına ve ilk haline döndürülmedikce..." denilmiştir. Ebû Hayve, bunu okumuştur. Bu "hafire" de, yine ism-i mef'uI, yani mahfûre (eşilmiş) manasınadır. Bu ifade de, "Dişleri, eşti" ifâdesindendir. Dolayısıyla o eşilen şey de, eşildi ve böylece "hafire" yani mahfûre (eşilmiş) oldu. Bu kıraat

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/463.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/463-464.
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/464.

da, buradaki "hâfire"nin, mahfûr (eşilmiş) manasına olduğunun bir delilidir. Bunu iyice kavradığına göre, ayetin manasının, "Biz, ilk halimize, başlangıcımıza döndürülüp de böylece, eskiden olduğumuz gibi diri mi oluvereceğiz (derler)" seklinde olduğu ortaya çıkmış olur.34[34]

Unufak Kemikler

İkincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetindeki ifadedir:35[35]

"Biz, çürüyüp dağılmış kemikler olduğumuz vakit mi?" (Nâziat, 11).
Bu ifadeyle ilgili olarak bir kaç mesele var:36[36]

Birinci Mesele

Hamza ve Asım, elif ile "nflhlratün" şeklinde okurlarken; diğer kıraat imamları elifsiz olarak şeklinde okumuşlardır. Kisâî'den gelen rivayetler ise farklı farklıdır. Dolayısıyla onun, bu kelimenin nasıl okunacağına aldırış etmediği ileri sürülmüştür. Bunun yanısıra yine Kisâî'nin bu kelimeyi önce elifsiz okuduğu, daha sonra da elif ile okumaya başladığı da ileri sürülmüştür.

Bil ki Ebû Ubeyde şeklindeki, elifsiz okunuşu tercih etmiş ve şöyle demiştir: "Biz, kendisinde çürümüş kemiklerden bahsedilen eserlere (hadislere) baktığımızda, orada bütün "kîmek"lerin, "nahlre" (çürümüş) kelimesiyle sıfatlandırdığını görmekteyiz. Bu rivayetlerin hiç birinde, "nâhire' şeklinde bir sıfat görmektedir." Ebû Ubeyde'nin dışındakiler ise, "nâhire"nin de doğru bir lehçe olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu görüşte olanlar da, bu hususta şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Nahire ve nahlre aynı manayadır. Ahfeş, bu kelimenin, her iki şekilde okunması halinde de bunun güzel bir kıraat olacağını söylerken; Ferrfi, tıpkı, "tâml'ûn" (uman) ve "tami'un", ve "bâhilun" ve "bahllun" (cimri) kelimeleri gibi, "nâhlr" ve "nahlr" kelimelerinin de manaca eşit olduğunu söylemiştir. Halil'in kitabında ise, "Bir ağaç çürüyüp, yukardan aşağı sarkıp da, dokunulunca unufak olacak şekildeki halini anlatmak için denilir. Yine aynen bunun gibi, fa "Çürümüş kemik" de denilebilir" diye yer almıştır. Bu iki kelimenin, manaca bir, iki ayrı lehçe olduğunu söyleyen bu kimseler, aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, mesela, Zeccâc ve Ferrâ, "Nahira" kelimesinin, bu iki şeklin ayete en uygun olanı olduğunu; Çünkü "nâhira" şeklinin, hafira - sâhira gibi, buradaki ayet sonlarına daha uygun düştüğünü söylerlerken; diğerleri, "nahire" ve "nahlre" şekillerinin tıpkı tami'un (uman) ve tami'un, lâbisun - leblsun (bekleyen) şekilleri gibi aynı manaya olduklarını ama, failun kalıbının, fâilun kalıbından daha beliğ olduğunu söylemişlerdir.

2) Nahire ile nahire ayrı ayrı şeylerdir, ayrı manayadırlar. Meselâ nahire, "kemik çürüdü" fiilindendir. Bu tıpkı, "Koktu, kokuştu" fiili gibidir. Fiil, bu şekliyle, kemik çürüyüp, dokunmakla hemen dağılıverecek bir hal aldığı zaman kullanılır. "Nahire" ise, içi boşalmış kemik demek olup, rüzgar estiğinde, tıpkı "nâhîr" (kaval) gibi bir ses çıkaran kemik demektir. Bu izaha göre, "nâhire", uyuyanın ve boğulan kimsenin çıkardığı ses gibi ses çıkaran manasındaki "nahlr" masdanndan olup, çürümek manasına gelen "nahr" masdarından değildir.37[37]

İkinci Mesele

Ayetin başındaki Ik mahzuf bir fiilin mef'ûlü olarak mahallen mansub olup, takdiri, "çürümüş

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/464.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/464.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/465.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/465-466.

kemikler olduğumuz zaman mı yeniden diriltileceğiz" şeklindedir.38[38]

Üçüncü Mesele

Bil ki ayette kafirlerin ileri sürdüğü bu şüphenin neticesi şuna varıp dayanmaktadır: Herkesin, "Ben" diye işaret ettiği şey, şu görünen bünye ile, bünyelenmiş maddî varlıklardır. Binâenaleyh insan öldüğü zaman, terkibi-dağılır-bozulur, dolayısıyla da, kafire göre, şu sebeplerden ötürü, onu yeniden inşa etmek, iade etmek imkansızdır:

a) Bu yeniden dönen, var edilen insan, ancak ilk terkibine girdiği zaman, yeniden varlık alemine gelen o ilk insan olur. Bunun olabileceğini söylemek ise, daha önce yok olan şeyin aynının iade edileceğini söylemek olur. Halbuki bu imkansızdır. Çünkü yok olan bir şeyin, aynısı diye birsey kalmaz. Binâenaleyh varlık alemine, başka birşey girdiğinde, "Bu giren, o yok olanın aynı mı, değil mi?" demek imkansız olur.

b) İnsanın bütün cüzleri toprak olmuş, dağılmış ve yeryüzündeki bütün sulara, havaya ve herşeye karışmıştır. Dolayısıyla bu cüzleri-parçalan, bu şeylerden seçip ayırmak imkansızdır.

c) Topraksal parçalar soğuk, kuru ve serttir. Binâenaleyh mizacı gereği sıcak ve nemli olan insanın, bu topraksal parçalardan meydana gelmesi imkansızdır. İşte öldüken sonra dirilişin olmayacağına, "Biz, çürüyüp dağılmış kemikler olduğumuz vakit mi (diriltileceğiz)" diyerek istidlalde bulunanların iddialarının izahı bunlardan ibarettir.39[39]

Haşrin Delilleri

Bunların bu şüphelerine şu şekillerde cevap verebiliriz:

1) En güçlü izaha göre biz, herkesin, "Ben" diye işaret ettiği şeyin, şu görünen bedeninden ibaret olduğunu kabut etmiyoruz. Bunun yanlış olduğunun delili şu iki şeydir:

Birincisi, bu görünen insan heykelinin (bünyesinin) parçları, her gün erimekte, yıpranmakta ve değişmektedir. Binâenaleyh her insanın "ben" diye işaret ettiği şey ise değişmemektedir. Değişen, değişmeyen şeyden başkadır.

İkincisi insan, zahirî ve batini unsurlarından gafil olduğu halde, kendisinin işte bu olduğu, insan olduğunu bilir. Halbuki hissedilen-bilinen şey, hissedilmeyen, bilinmeyen, gafil olunan şeyden başka bir şeydir. Aksi halde, aynı şey üzerinde, hem olumsuzluk, hem de olumluluk (yani hem bilme hem bilmeme) birleşmiş olur ki bu imkansızdır. Binâenaleyh her insanın, "ben" diye işaret ettiği şeyin, insanın şu görünen heykeli olmadığı sabit olmuş olur. Şimdi burada şöyle üç ihtimal vardır:

a) Felsefecilerden ve müslümanlardan büyük bir kesimin benimsediği fikre göre, "insan" denilen şey, kendi zatıyla kaim olan birşeydir, ama ne maddedir, ne maddeye mensub birşeydir.

b) "İnsan" denen şey, çözülebilen ve bozulabilen maddelere mahiyeti itibariyle ters olan bir şeydir ve madde içerisinde, tıpkı ateşin kömürde; yağın susamda; gülsuyunun da gülde bulunuşu gibi saklıdır. Binâenaleyh bu heykel (bünye) bozulduğunda, o cüzler, ya mutsuzluk, yahut da mutluluk içerisinde canlı, akıllı ve müdrik bir şekilde ayrılır ve yaşamaya devam eder.

c) "Bu da, mahiyetleri açısından, o maddi cüzlere denk bir maddedir. Fakat bu, Cenâb-ı Hakk'ın, varlık aleminde vücud bulduğu andan ömrünün sonuna kadar, hiç birşeyini kaybetmeden bekasını ve devamını sağladığı şeydir. Ama diğer değişen cüzler, bazan artarak, bazan noksanlaşarak değişir. Dolayısıyla bunlar, "ben" sözüyle işaret edilen şeye dahil değillerdir. Bu sebeple ölüm hadisesi meydana geldiğinde, o esas cüz ayrılır, ya mutluluk, yahut da mutsuzluk içerisinde yaşamaya devam eder" de denilebilir. Bu ihtimaller söz konusu olduğu sürece, bedenin bozulması ve parçalarının ayrılmasından, gerçek manada "insan" denen şeyin bozulduğu manası çıkmayacağı sabit olur. İşte bu, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlerin bütün şüphelerine son verecek güçte, güzel bir izahtır. Durumun böyle olması halinde, kemiklerin çürümesinin, darmadağınık olmasının, hasr ve neşri bir tarafa İtmede, inkarda kesinlikle bir tesiri ve delaleti yoktur.

---

[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/466.

[39] 39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/466.

Bir an için gaflete kapılarak, insanın, şu görünen heykelinden ibaret olduğunu kabul etsek bile, siz yeniden dirilişin İmkansızlığını nasıl iddia edebilirsiniz?

İnkarcıların birinci olarak ileri sürdükleri, "Yok olan şey iade olunamaz, tekrar meydana getirilemez" şeklindeki iddialarına karşı diyoruz ki: O yok iken, sizce o kimsenin yeniden iadesinin imkansız olduğu neticesine varmak mümkündür. Peki, bizim görüşümüze göre, bu yeniden dirilişin olabileceği niçin mümkün olmasın.

İnkarcıların ikinci olarak söylediği, "Bu küçük parçalar, dört ana element ile karışmış vaziyettedir (dolayısıyla ayırdedilemez)" şeklindeki iddiasına karşı diyoruz ki: Fakat alemin yaratıcsınını, bütün cüzleri ve parçaları bilen bir alim ve herşeye gücü yeten bir kadir olduğu sabittir. Binâenaleyh bundan, O'nun bütün bu cüzleri bir araya getirebileceği ve onlara yeniden hayat verebileceği neticesi çıkar.

Onların üçüncü olarak söyledikleri, "sert ve kuru nesneler, hayatı kabul etmezler" şeklindeki iddialarına karşı da şöyle deriz: "Biz "semender" (isimli) canlının, ateş içinde yaşadığını; deve kuşunun kızgın demirleri yutabileceğin i; büyük yılanların, kar içinde dünyaya geldiklerini görmekteyiz. Binâenaleyh "Istikrâ"ya itimad yanlıştır. Doğruya ve gerçeğe ileten, ancak Allah Teâlâ'dır.40[40]

Ahiretle Alay Edenler

Üçüncüsü: O öldükten sonra dirilişi inkar edilemezlerden nakledilen şu ifadedir:41[41]

"Dediler ki: "Öyle İse bu ziyanh bir dönüştür" (Naziat. 12).

Bu, "zararlı bir dönüştür" demek olup, tıpkı, "sahipleri kazançlı veya zararlı" manasında söylediğin, "kazançlı ticaret veya zararlı ticaret" demen gibidir. Buna göre mana, "Eğer bu doğru ise, biz yalanlamamızdan ötürü zarar edeceğiz" şeklinde olup, o münkirler tarafından, alay ederek söylenmiş bir söz olur.

Bil ki Allah Teâlâ, onların bu sözlerini naklettikten sonra şöyle buyurmuştur:42[42]

"Fakat o ancak bir tek haykırıştır, ki o zaman onlar hemen toprağın
yüzündedirler" (Naziat, 13-14).

Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:43[43]

Zecre

ifadesinin başındaki "fâ", mahzûf bir kelimeyle ilgili olup, manası, "Siz bu yeniden dirilişi zor ve güç saymayın.

Çünkü bu tek bir naradan-haykırışdan ibarettir" yani, "Siz bu yeniden diriltmeyi, Allah için zor birşey sanmayın, çünkü bu, Allah'ın kudreti açısından pek kolay ve basit bir iştir" şeklindedir.44[44]

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/466-467.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/467.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/468.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/468.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/468.

İkinci Mesele

Arapça'da birisi deveye seslendiğinde, denilir. Binâenaleyh ayetteki "zecre" (nara) ile kastedilen, sûr'a ikinci üfürüş olup, bu da İsrafil (a.s)'ın üfleyişidir. Müfessirler, Allah Teâlâ ölüleri toprağın İçince diriltir. Dolayısıyla onlar bu sesi duyar ve yerlerinden kalkarlar" demişlerdir. Bunun bir benzeri de, "Bunlar, iki sağım aralığı kadar bile gecikmeyecek bir tek korkunç sesden başkasını gözetmiyorlar" (Sâd, 15) ayetidir.45[45]

Sahire

"Sâhire", dümdüz, beyaz, ıssız yer demektir. Buna bu ad, şu iki sebepten ötürü verilmiştir:
a) Bu yere giren, orada duyduğu korkudan ötürü, sâhir yani
uyanık kalır, uyuyamaz.
b) Orada serabın akması. Yaşı akan göze de denir. Bence burada bir üçüncü izah da şöyle yapılabilir: O yere, aşırı korkudan ötürü insanın uykusu kaçtığı için sâhire (uyanık bırakan) adı verilmiştir. Binâenaleyh o kafirlerin gelip toplanacağı o yerde, onlar alabildiğine bir korku içinde olabilirler. Dolayısıyla oraya "sâhire" denilmiştir. Alimler, bir başka hususta da ihtilaf ederek, bazıları, bunun dünyada olduğunu; bazıları da bunun ahirette olduğunu söylemişlerdir. Çünkü kafirler, bu haykırış anında, ahiret arazisine doğru bölük bölük taşınırlar. Belki de bu, doğruya en yakın izahtır.46[46]

Musa (a.s)'ın Resul Yapılması

"Sana Musa'nın haberi geldi değil mi? Hani Rabbin oha, Mukaddes Tuva Vadisi'nde, Firavun'a git, çünkü o pek azdı" diye nida etmişti" (Nâziat, 15-17).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:47[47]

Birinci Mesele

Bil ki bu kıssa ile, bundan önceki ayetler arasındaki ilgi ve münasebetin izahı şu iki şekilde yapılır:
1) Allah Teâlâ, kafirlerin, "Öyle ise bu ziyanlı bir dönüş" (Naziat, 12) diyerek istihza edecek kadar, dirilişi inkarda ileri gidip, ısrarlı olduklarını hikaye etmiştir. Bu istisna, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ağır geliyordu. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (a.s)'e teselli gibi olsun diye, Musa (a.s)'nın kıssasını zikretmiş ve Firavunu hakka davet uğrunda onun çok meşakkatler çektiğini anlatmıştır.
2) Firavun, Kureyş kafirlerinden daha güçlü, askerce daha kalabalık ve iktidarca daha kuvvetli idi. Ama Musa (a.s)'a karşı azgınlık yapınca, Allah Teâlâ onu, hem ahiret, hem dünya azabıyla yakaladı. Binâenaleyh, bu müşrikler de, eğer sana karşı azgınlıkta ısrar ederlerse, Allah onları da aynı şekilde yakalar ve ibret-i alem olacak bir ceza verir.48[48]

İkinci Mesele

Ayetteki, "Sana geldi mi?" ifadesi, "sana Musa'nın haberi gelmedi mi?" manasına olabilir ki bu "Bundan önce
daha önce, sana bu haber (bilgi) gelmişti" demektir; yahut bu ifade, "Ona bu haber gelmemişti" manasına olabilir ki, bu manada, "Sana geldi mi?" denilebilir; yahut da, "Ben

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/468.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/468-469.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/469.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/469.

sana bunu haber veriyorum. Şüphesiz bunda, korkacak kimse için bir ibret vardır" manasına olabilir.49[49]

Mukaddes Vadi: Tuva

"El-Vadi'l-Mukaddes", "temiz ve mübarek vadi" demektir. Buradaki "Tuva" İle ilgili birkaç izah vardır:
1) Bu, Şam'da bir vadinin ismidir. Bu vadi, Allah Teâlâ'nın, 'Tur'a ve yazılmış kitaba yemin olsun ki..." (Tur,1)
2) Bu, İbranice, "Ey adam" manasınadır. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "Ey insan (Musa), Firavun'a git..." demiştir. Bu, İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür.
3) Bunun, "Allah ona, gecenin tuvasında, yani bir saatinde, "Firavun'a git..." diye seslendi" manasında olması da muhtemeldir. Çünkü sen, "Gecenin bir saatinden sonra sana geldim" manasında, dersin.
4) Bu, "İki kere mübarek kılınmış o mukaddes vadide..." manasına olabilir.50[50]

Kıraat Farkları

Nâfî, İbn Kesir ve Ebû Amr, bu kelimeyi nın dammesiyle ve tenvinsiz olarak şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tı'nın zammesiyle ve tenvinli olarak şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr'ın bunu tı'nın kesresiyle ve "sena" vezninde şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki bu ikisi de, "tekrar edilen şey" manasına isimdirler. "Tayy", ikilemek-katlamak manasınadır. Buna göre "tûbâ", bereket ve tahdis bakımından ikilenmiş, iki kere mübarek ve mukaddes kılınmış demektir. Ferrâ, "Tuvâ, Medine ile Mısır arasında bir vadidir. Bunu munsarıf sayan der ki: Bu, kendisi ile müzekker olanı isimlendirdimiz, müzekker bir isimdir. Gayr-ı Munsarıf kabule den de, Amr ve Züfer kelimelerinde olduğu gibi, kendisinden (aslında) udul edilmiş bir kelime saymış olur" der ve sözüne şöyle devam eder: "Bunun munsarıf sayılması bana daha uygun geliyor. Çünkü, udul bakımından buna benzer başka bir şey görmedim, yani, "tuvâ"dan başka, "faile" vezninden "fuel" veznine udul edilen, başka vav-ya'lı bir isim bulamadım."51[51]

Allah'ın Ezeli Kelâmı

Ayetin takdiri, "Hatırla, hani Rabbi Musa'ya seslenmiş ve "Firavun'a git..." demişti" şeklindedir. Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'un kıraatında şeklindedir. Çünkü "nida" (seslenme) de, "kavi" (deme) manası vardır. Ama bu nida, ya kelâm-ı kadîmi (ezeîî kelâmı) duyurmak suretiyle olur, yahut da o harfleri ve sesleri duyurmak suretiyle olur. Eğer bu, bu manada ise, Hz. Musa (a.s), o duyduğu şeyin Allah'ın kelamı olduğunu nasıl anlamıştır? Bütün bu hususlar, Tahâ Sûresi'nin tefsirinde geçti.52[52]

Altıncı Mesele

ayetler, Allah Teâlâ'nın, Musa (a.s)'ya yaptığı ilk nidada, ona pek çok şeyler söylediğine delalet etmektedir.
Meselâ, Taha SûresI'ndeki, "Nida edildi ki: "Ey Musa,
şüphesiz ben senin Rabbinim... Bizsana, büyük ayetlerimizi göstereceğiz. Firavun'a git, çünkü o azdı" (Taha, 1124) ayetlerinde olduğu gibi. Böylece bu, buradaki, "Firavun'a git, çünkü o pek azdı" ifadesinde Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa (a.s)'ya seslenişlerinden (nidalarından) biri

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 469.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/469-470.
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/470.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/470.

olduğuna delalet eder. Yoksa bütün nidanın bundan ibaret olduğuna delalet etmez. Yine Taha Sûresl'ndeki ayetlerin anlatmak istediği şey, Hz. Musa (a.s)'nın sadece Firavun'a değil, o bölgedeki bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğidir. Fakat Hak Teâlâ burada, sadece Firavun'dan bahsetmiştir. Çünkü onu dine davet etmek, o insanların hepsini davet etmek demektir.53[53]

Tuğyan

"Tuğyan", haddi aşmak, azgınlaşmak demektir. Fakat Hak Teâlâ, burada Firavun'un hangi konuda tuğyan ettiğini beyan etmemiştir. İşte bundan dolayı, kimi müfessirler, buradaki "Tağfi" (tuğyan etti) fiilinin, "Allah'a karşı kibirlendi ve O'nu inkar etti" manasında olduğunu söylerlerken; diğerleri de, "Şüphesiz o, İsrailoğullarına karşı haddi aştı" manasını vermişlerdir. Bence en uğursuz olan ise, her iki mananın da söz konusu olduğunu söylemektir. Buna göre mana, "Firavun, Rabbini inkar ederek, halikına karşı; kendilerine tepeden bakıp, onları köle edinmek suretiyle de halka karşı haddi aşmıştır" şeklinde olur. Mükemmel manada kulluk, hem halika, hem de halka karşı doğru davranmakta yattığı gibi; haddi aşmanın (tuğyanın) en ilerisi de, Hâlık'a ve halka karşı kötü muameleyi birlikte yapmakta yatmaktadır.54[54]

Fiavun'a Tebliğ

Bil ki Allah Teâlâ, Flravun'a gönderirken, Hr. Musa (a.s)'ya FÎravun'a ne şekilde hitab edeceğini öğreterek, şu iki şeyi söylemesini telkin etmiştir:
Birincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği husustur.
"Binâenaleyh de ki: Temizlenmeye bir meylin var mı?" (Naziat, 18).
Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:55[55]

Birinci Mesele

"Senin, bunda veya buna meylin (niyetin) var mı?" manasında, dediğin gibi, aynı manada, da denilir. Vahidî şöyle demektedir: "Bu ifadenin, mübtedası, lafzen mahzuf, manaca maksuddur (mevcuttur). Buna göre ayetin takdiri, "Senin temizlenmeye bir ihtiyaç veya arzun var mı?" şeklindedir. Nitekim şair de, "Söyleyin bakalım, sizin bu konuda bana ihtiyacınız var mı? (Yani; var).. Çünkü ben, çok zeki ve akıllı kimseleri aciz bırakan şeyleri çok iyi bilirim." Ayetteki ifadenin takdirinin, "Temizlenmeye bir çare ve yolun var mı?" şeklinde olması da muhtemeldir.56[56]

İkinci Mesele

Ez-Zekî bütün kusurlardan arı, temiz olan demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Temiz bir cana kıydın öyle mi?" (Kehf,74) ve "Muhakkak ki onu temizleyen felaha ermiştir" (Şems, 9) buyurmuştur. O halde bu ketime, Hz. Musa (a.s)'nın, Firavunu kendisine davet ettiği her şeyi cami olan, içine alan bir kelimedir. Çünkü ayetten kastedilen mana, "Sen, kendisi yüzünden, uygun olmayan her şeyden temizleneceğin bir şeyi yapmak istemez misin?" şeklinde bir manadır. Bu ise, tevhid ve şeriatla ilgili olan şeylerin tümünü yapmakla olur.57[57]

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/470.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/471.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/471.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/471.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/471-472.

Üçüncü Mesele

ifadesi, mahreç yakınlığı olduğu için, "tefe'uf'un tâ'sı zâ'ya idgam edilip, şeddeli olarak, ve şeddesiz olarak şeklinde olmak üzere iki şekilde okunmuştur.58[58]

İstifham-ı Takriri

Mu'tezile, Allah'ın, kulun fiillerini yaratması fikrini reddetmek için, bu ayete tutunarak şöyle demektedir: "Bu, takriri (olumlu) olan bir istifham olup, "senin, kendini temizleme imkanın vardır" demektir. Şimdi şayet bu
temizleme işi, Allah'ın fiiliyle olmuş olsaydı, bu sözü ona Musa (a.s) söylemiş olurdu..." Bu gibi, fikirlerin cevabı daha önce geçmişti.59[59]

Beşinci Mesele

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s) İle kardeşi Harun (a.s)'a, "Ona yumuşak söz söyleyin " (Taha, 44) buyurunca, adeta sanki o, Hz. Musa (a.s) ile kardeşi Hânın (a.s)'a, böyle yumuşak söylemelerini emretti. Binâenaleyh bu, Allah'a davet konusunda mutlaka, yumuşak söz ve şefkatin bulunması, ama kabalık ve sertliğin terkedilmesi gerektiğine delalet etmektedir, işte bundan dolayı Cenâb-ı Mak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Şayet sen sert ve katı kalbli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi" (ah imran, 159) buyurmuştur. İşte bütün bunlar, insanlara sert davranıp taassupta Heri gidenlerin, Allah'ın, peygamberlerine ve nebilerine emrettiği şeyin adeta zıddını yaptıklarına delalet etmektedir.60[60]

Dinde Rehber İhtiyacı

"Ve seni, Rabbini (tanımaya) irşad edeyim ki, (O'ndan) korkasın" (Naziat. 19).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:61[61]

Birinci Mesele

Marifetullahın, ancak bir yol gösterici sayesinde (mürşid) elde edileceğini savunanlar bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu ayet, bu yol göstericinin, marifetullahı elde etmeye yönelten kişi olduğu hususunda sarih bir ifadedir. Bunlar sözlerine devamla şöyle demektedirler:62[62]

Resul Göndermenin Gayesi

Bunun bir delili de, peygamberler göndermenin en büyük maksadının şu iki şey oluşudur:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Temizlenmeye bir meylin var mi?"(Nâziat, 18) ifadesi, halkın, mutlaka yapması gereken şeylerin tümünü içine alır. Dolayısıyla bu ifadenin muhtevasına, bu yol gösterme ve hidayete sevk de dahildir. Şu halde buna rağmen, Cenâb-ı Hak bu ifadeye yeniden yer verdiğine göre, peygamberler göndermenin en büyük maksadının bu olduğu, yani hidayete sevk olduğu anlaşılmaktadır.
2) Musa (a.s) sözünü bununla tamamlamıştır. Dolayısıyla bu da, peygamber göndermenin, en büyük ve en kıymetli gayesinin bu olduğuna delalet etmektedir. Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Biz, dikkat çekmenin, yol göstermenin, hakkı iyice ortaya koymadaki etkinliğini

---

58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/4752.
59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/472.
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/472.
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/472.
62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/472.

reddetmiyorum. Münakaşamız, sizin, bu hakkı elde etmenin ancak bir muallim tarafından elde edilebileceğini, bu olmaksızın bu irşadın imkansız olduğunu ileri sürmeniz hususundadır. Halbuki, biz bunu muhal görmüyoruz.63[63]

Marifet İtaattan Öncedir

Bu ayet, marifetllahın, O'na taattan Önce geldiğine delalet eder. Çünkü Allah Teâlâ, önce hidayeti zikretmiş, "haşyet"i geri bırkmış ve onu, hidayete dayandırmıştır. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, Nahl Sûresi'ndeki, "Benden başka hiçbir Tanrı olmadığı hakikatiyle inzar edin, böylece de benden korkun" (Nahl,2) ifadesiyle Tahâ Sûresi'ndeki, "Şüphe yok ki Allah, benim Ben... Benden başka hiçbir Tann yoktur. Öyleyse Bana ibadet et, Beni hatırlamak ve anmak için dosdoğru namaz kıl..."(Tahâ, 14) ayetleridir.64[64]

Üçüncü Mesele

Bu ayet, haşyetutlahın, ancak marifetullah ile elde edileceğine delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah'tan ancak, âlim kimseler haşyet duyar" (Fâtır, 28), yani "O'nu tanıyanlar, O'nu bilenler.. O'nu sayar" buyurmuştur. Ve yine bu ayet, haşyetullahın, bütün hayırların maliki ve sahibi olduğuna delalet etmektedir. Çünkü, Allah'tan korkan kimse, her türlü hayrı yapar. Ama kendisini güvende hisseden kimse ise, her türlü kötülüğü yapmaya cür'et eder. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisi de buna dayanır: "Korkan, erken yola çıkar. Erken yola çıkan da menzile erer65[65]..."66[66]

Ayete'l-Kübrâ

"Ona en büyük mucizeyi gösterdi" (Nâziat, 20).
Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:67[67]

Birinci Mesele

cümlesinin başındaki fâ, bu ifadenin, bilinen bir mahzufa affedilmesini gerektirir. Buna göre kelamın takdiri, "Gitti ve ona gösterdi" şeklinde olur. Ve bu tıpkı, (Bakara, 60) ifadesi gibidir ki, bunun da takdiri, Vurdu da, hemen akabinden su fışkırdı..." şeklindedir.68[68]

İkinci Mesele

Alimler, "el-ayetu'l-kübrfl"nın ne demek olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:69[69]

Yed-i Beyza

Birinci Görüş: Mukâtil ve Kelbî, Cenâb-ı Hakk'ın Tahâ Sûresi'ndeki, "Bir de elini koynuna sok da, diğer bir mucize olmak üzere, o, ayıbsız ve pırıl pinl bir hale çıkıversin... Ta ki sana en büyük ayetlerimizden gösterelim..."(Nahl,22-23) ayetinden ötürü, bunun, bu "el" olduğunu söylemişlerdir

---

[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/472-473.
[64][64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/473.
[65][65] Tirmizi, kıyama, 18 (4/633).
[66][66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/473.
[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/473.
[68][68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/474.
[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/474.

İkinci Görüş: Ata, bunun, Hz. Musa (a.s)'nın asası olduğunu ileri sürerek şöyle demiştir: Çünkü o elde, renginin bir başka renge dönüşmesi hadisesi yatmaktadır. Bu dönüşme işi, o değnekte de mevcuttur. Çünkü o değnek, meselâ, (bir yılana dönüştüğünde) İlk renginin değişmiş olması gerekir. O halde, bu demektir ki, elde mevcut olan bütün hususiyet o değnekte de mevcuttur.70[70]

Asay-ı Musa'nın Özellikleri

Sonra, bununla birlikte o asada, bunda olmayan diğer şu hususiyetler de vardır:

1) Cansız bir maddede, hayatın bulunması..

2) Bu asanın kütlesinin büyümesi, ziyadeleşmesi...

3) Çok büyük kudret ve ileri derecede kuvvet bulunması...

4) Pekçok şeyi aynı anda yutup, onların adeta, yok oluvermesi...

5) O, değnekten, hayatiyetin, kudretin; kabaran fazlalaşan o derya ve fazlalığın sona erip yok olması ve kendi sebebiyle asanın yılana dönüştüğü o şekil ve rengin son bulması... Dolayısıyla bütün bunların herbirisi, haddi zatında müstakil bir mucizedir. Böylece biz, "el-ayetu'l-kübra"nın bu asa, değnek mucizesi olduğunu anlamış oluyoruz.

Üçüncü Görüş: Bu meseledeki üçüncü görüş de Mücflhld'e ait olup, bu da şöyledir: "Bu ifade ile, o el ve o asanın ikisi birden kastedilmiştir. Bu böyledir, zira diğer mucizeler, Hz. Muse (a.s)'nın Firavuna gösterdiği ilk şeyin, değnek mucizesi, bunu izleyenin de o el mucizesi olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, bu ifade ile kastedilenin, bu ikisinin birden olması gerekir.71[71]

Firavun'un Verdiği Karşılık

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Firavunun Musa (a.s) ile olan ilişkisini nakletmiştir ki, bu da şu üç şeyin toplamıdır.

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, "Fakat yalanladı, isyan etti" (Nâziat. 21) ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:72[72]

Birinci Mesele

Ayetteki, ifadesinin anlamı, "Firavun, bu mucizenin, Hz. Musa (a.s)'nın doğruluğuna delaletini yalanladı" şeklindedir. Bil ki, mucizenin, mucizeyi gösterenin doğruluğuna delalet ettiğine inanmama, ya inanmayan kimsenin bu mucizeye muarazada bulunabileceğine inanmasından dolayıdır; yahut da bu kimsenin, buna muarazada bulunmanın imkansız olduğunu bilip de, gösterilen bu mucizenin Allah'a ait bir fiil, iş olmadığına; tam aksine, mesela bir cin, melek gibi başka varlıklara ait bir fiil olduğuna inanmamasından dolayıdır; yahut da, bu kimsenin, bu mucizenin, Allah'ın fiili olduğunu kabul edip de, ne var ki Allah'ın bu mucizeyi, o peygamberin tasdik edilmesi maksadıyla yapmadığına inanmasından; ya da, Allah'ın bunu, o peygamberin tasdik edilmesi maksadıyla yaptığına inanıp, ne var ki bundan, nübüvveti iddia edenin doğru olmasının gerekmeyeceğine, çünkü Allah tarafından yapılan şeylerin kesinlikle kabih olmayacağına inanmasından ötürüdür. Binâenaleyh, o mucizenin o peygamberin doğruluğuna delalet etmesi hususunun tenkit edilen noktaları bundan ibarettir. Bu ayetten sonra gelen ifadeler, Firavun, Cenâb-ı Hakk'ın, "Nihayet topladı da bağırdı..."(Nâziat,23) ifadesinin delaleti ile, Firavun bu mucizeye muaraza edilebileceğine inanmış olmasından dolayı, gösterilen bu mucizenin, onu gösterenin doğruluğuna delalet etmesi hususunda direttiğini gösterir. Ve bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi..."(Şuara, 53) ayetinde ifade edilen gibidir.73[73]

70[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/474.

71[71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/474.

72[72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/474-475.

73[73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/475.

İkinci Mesele

Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: "Herkes, Allah'ı yalanlayan kimsenin asi olacağını bilir. Binâenaleyh, daha niçin "nes, ve asi oldu" deyişinin hikmeti nedir?"
Cevap: Bu ayetin manası, "Kalbi ve lisanıyla yalanladı, inat ve kibrini ortaya koymak suretiyle de isyan etti" şeklindedir.[74][74]

Üçüncü Mesele

Allah Teâlâ'nın Firavun'u, yalanlama ve asi olmakla nitelemesi, daha önce olana mugayirdir. Çünkü, Hz. Musa (a.s), Firavun'u dine davet edip bu mucizeyi gösterince, Firavun Musa (a.s)'yı yalanlaması, daha Önce geçmiş olan, Firavunun yalanlamasına ve mucizeyi kabul etmemek suretiyle asi olduğuna tastamam delalet etmektedir. Halbuki, onun şu andaki durumu, bundan önceki isyanına aykırıdır...
İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra da koşarak arkasını döndü" (Nâziat. 22) ayetinin ifade ettiği husustur. Buayetle ilgili olarak da şu izahlar yapılabilir:
a) Firavun o yılanı görünce, gerisin geriye, hızlıca kaçmaya başladı. Hasan = -Basrî, Firavunun, aklı az ve kıt bir adam olduğunu söylemiştir.
2) Bu, "Firavun, Hz. Musa'dan ayrıldı, ona tuzak kurmak için bir çaba ve faaliyet cine girdi" demektir.
3) Ayetin bu ifadesinin manası, "Sonra, sa'y-ü gayret göstererek yöneldi" şeklindedir. Nitekim Arapça'da, "Bir şeyler yapmaya yöneldi" anlamında, denilir. Dolayısıyla bu demektir ki, ayetteki kelimesi, kelimesiyle nitelenmesin diye, onun yerine getirilmiştir.[75][75]

Halkı Toplaması

Üçüncüsü: "Nihayet topladı da bağırdı: İşte ben sizin en yüce Rabbinizim..."'(Naziat, 23-24) ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "Topladı, sihirbazlar da toplandı" demek olup, bu tıpkı, "Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi" (şuarâ, 53) gibi olmuş olur. "Onların kendisiyle birlikte bulunduğu o toplumda bağırdı.." demektir. Yahut da bu, "Bir tellala, münadiye emretti de, bu da, halkm arasında bu şekilde bağırdı" demektir. Bu ayetin manasının, "Firavun, insanlar içinde, konuşmacı olarak ayağa kalktı da,... dedi" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. İbn Abbas'tah, Firavunun söylediği ilk cümleni, ilk şeyin, "Sizin için benden başka bir ilah tanımıyorum... "(Kasas,38) ifadesi; sonsözünün de, "Ben, en yüce Rabbinizim..." ifadesi olduğu rivayeti gelmiştir.[76][76]

Rububiyyet İddiası

Bil ki biz, Tahâ Sûresi'nde, bir kimsenin, kendisinin, göklerin, yerin, dağların, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratıcısı olduğuna inanmasının mümkün olamayacağını beyan etmiştik. Çünkü, bunun yanlışlığının bilinmesi, zaruri bir bilgidir. Binâenaleyh, bu hususta şüphesi olan, mecnundur, delidir. Şimdi Firavun, mecnun olmuş olsaydı, Allah'ın, mecnun birisine peygamber ve nebiler göndermesi caiz olmazdı. Tam aksine o adam, bir yaratıcının, haşrin-neşrin varlığını kabul etmeyen bir dehrî, mülhit ve münkir (materyalist) idi. Ve, "Hiç kimsenin üzerinde, benden başkasına ait bir emir ve yasak yoktur. Ben sizin Rabbinizim, yani sizi eğitip büyüten; size lütufta bulunanım. Alemin bir ilahı yoktur ki, onun, sizin üzerinizde bir emir ve yasağı olsun veya o size bir elçi göndersin..." diyordu.

---

[74][74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/475.
[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 475-476.
[76][76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/476.

Kâdî de şöyle demektedir: "O değneğin yılana dönüşmesinden sonra, rezilliği ortaya çıkıp kepaze olduğu için, onun bu şekilde söylememesi gerekir. Çünkü, böylesine zilleti ve acziyyeti ortaya çıkan bir kimsenin, "Ben sizin en yüce Rabbinizim..." demesi nasıl uygun düşer? Binâenaleyh bu ayet, onun bu esnada, ne dediğini bilmeyen bir bunak gibi olduğuna delalet etmektedir.

Bil ki, Allah Teâlâ, Firavun'un fiillerini ve sözlerini nakledince, bunun peşinden, Kendisinin, Firavuna ne şekilde muamele ettiğine yer vermiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın,"Bunun üzerine Allah onu hem ahiret, hem dünya azabıyla yakaladı..." (Naziat, 25) ayetinin beyan ettiği husustur. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır.77[77]

Nekâle Kelimesi

Alimler, kelimesinin mansub olması hususunda şu iki izah yapmışlardır:

1) Zeccac, bu kelimenin, tekid için gelmiş olan mef'ûlü mutlak olduğunu, zira, "Allah onu yakaladı" ifadesinin manasının, şeklinde olduğunu; zira, ile manasının tıpkı, "Onu, şiddetli bir terkedişle terkediyorum" denilmesi gibi olduğunu, zira, ve ifâdelerinin birbirine denk manada iki kelime olduğunu; bunun benzerinin de, "Onun yakalaması, efem vericidir, şiddetlidir..."(Hud, 102) ifadesi olduğunu söylemiştir.

2) Ferra da, ayetin takdirinin, şeklinde olduğunu ve kelimesinin, tıpkı kelimesinin manasında olması gibi, (cezalan-jrmak) manasında olduğunu söylemiştir.78[78]

Firavun'a Verilen Mühlet

Müfessirter bu ayetin manası hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) "el-ahlretu" ve "ve'l-ulâ" ifadeleri, Firavun'un iki cümlesinin sıfatıdır. Bunlardan birisi, "Sizin için benden başka bir ilah tanımıyorum" (Kasas, 38) ifadesi, diğeri ise, "Ben sizin en yüce Rabbinizim" ifadesidir. Bu görüşte olanlar sözlerine devamla şöyle derler: Bu iki söz arasında, ktrk yıl vardır. Bu sözlerin maksadı ise, Allah Teâlâ'nın, Firavunu o ilk kaimesi sebebiyle o anda muaheze etmediğine, tam aksine, ona kırk yıl süre tanıdığına; ikincisini söyleyince de, ikisiyle birden muaheze ettiğine dikkat çekmektir c bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, süre ve mühlet tanıyıp, ihmal etmeyecğine dikkat çafmektedir. Bu, Mücahld, Şa'bî, Saîd Ibn Cübeyr ve Mukatll'in görüşü olup, bu aynı zamanda Ata ve Kelbî'nin İbn Abbas'tan yapmış oldukları rivayettir.

2) Hasan el-Basri ve Katâde'ye göre, Cenâb-ı Hak, ifâdeleri ile, Rravun'a ahirette yapacağı azab ile, onu dünyada suyla boğmasını (el-gark) ftaMetmiştir.

3) Bu ayetteki kelimesiyle, onun, "Ben sizin en yüce Rabbinizim" şeklindeki sözü, kelimesiyle de, onun, Hz. Musa (a.s)'nın kendisine o mucizeyi pesterdiği zamanki yalanlaması kastedilmiştir.

Kaffal şöyle der: "Bana öyle geliyor ki: Bu görüşlerden en açık ve zahir olanı, Dudur. Çünkü, Cenâb-ı Hak, "Ona o en büyük mucizeyi gösterdi. Fakat (Firavun) jaianladı, isyan etti. Sonra da koşarak arkasını döndü. Nihayet (halkı) topladı da "İşte ben sizin en yüce Rabbinizim..."(Nâziat,20-24) buyurmuş, böylece bu masiyeti dile getirmiş, bunun peşinden de, "Bunun üzerine Allah onu, hem bu sözü, hem de ilk yalanlaması sebebiyle yalanladı, cezalandırdı" buyurmuştur, aöytece, bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, Firavunu, bu iki şey sebebiyle cezalandırdığı çıkmıştır."79[79]

Nekâl'in Manası

77[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/476.

78[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/477.

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/477.

Leys şöyle demektedir: başkasına ibret olacak olan cezanın adı olup, bu da, o başkası onu gördüğünde, yahutta uygulanan bu ceza ona ulaştığında, aynısını yapmaktan çekindiği şey demek olup, bu kelimenin aslı, "kaçınmak, imtina etmek" anlamında olur. Ki, meselâ "Yeminden nükûl etti" ifadesi de, bu anlamdadır. Ve, bukağıya da, mani ve engel olduğu için (nekl) denilmektedir. O halde nekâl, en büyük ceza çeşidi demek olup, böylece bunu duyan kimsenin, kendisi sebebiyle o cezanın uygulandığı o günahın aynısını işlemekten kaçınması kastedilmiş olur. Örfte ise "nekâl", sebebiyle, işleyenin rezil ve kepaze olduğu, başkasının da kendisinden ders aldığı şeye denilir. Allah en iyisini bilendir.80[80]

Çıkarılacak Ders

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu kıssayı,"Şüphe yok ki, (Allah'dan) korkacak kimseler için bunda kati bir ibret vardır"(Nâziat, 26) buyurarak bitirmiştir. Buna göre mana, "Musa ve Firavun hakkında anlattığımız şeylerde, Allah'ın Firavunun başına getirdiği rezii-rüsvaylık da ve Hz. Musa'ya verdiği üstünlük ve destek konusunda anlattığımız şeylerde, haşyet içinde olanlar İçin bir ibret vardır" şeklinde olur. Bu böyledir, zira, böylece bu kimse, Flravun'un başına gelecek şeyin, kendisinin başına geleceğinden endişelendiği ve Allah'ın, nebilerine ve peygamberlerine yardım edeceğini bildiği için, Allah'a asi olmayı ve peygamberlerini yalanlamayı bırakır. Binâenaleyh bu, "Ey Muhammed'i yalanlayan topluluk! Bizim anlattıklarımızdan der alın, neticeler çıkarın.." demektir ki, bu da, "Siz, ikabı gerektiren cihette onlarla müşterek olmanız halinde, onların başına gelen o ceza hususunda da, onlarla müşterek olacağınızı biliniz..." demektir.81[81]

Sizin Hilkatiniz Mi, Gökleri Yaratmak Mı Zor?

Daha sonra bil ki, Allah Teâlâ bu kıssayı anlatıp bitirince, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlere hitap etmeye başlayarak şöyle buyurmuştur:82[82]

"Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa göğü (yaratmak) mı? Ki onu (Allah) bina etmiştir" (Nâziat, 27).83[83]

Birinci Mesele

Bu istidlalin maksadı şu iki şeydir:
a) Bu, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlere karşı yapılmış bir istidlaldir. Bu cümleden olarak Cenâb-ı Hak, "Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa göğü (yaratmak) mı?" buyurmuş, böylece, onların dikkatlerini, müşahede ile bilinen bir hususa çekmiştir. Bu böyledir, zira, insanın, küçük ve aciz olmasına rağmen yaratılması, büyüklüğüne ve hallerinin büyüklüğüne rağmen, semanın yaratılmasına nisbet edildiğinde, basit ve kolay olduğu ortaya çıkar. Böylece, Cenâb-ı Hak, semanın yaratılmasının muazzam ve büyük olduğunu; böyle olunca da, insanları yeniden haydi haydi yaratacağını ve bu işin, Allah'ın gücü dahilinde olduğunu, bu sebeple de, onların nasıl oluyor da, bunu inkar ettiklerini, beyan etmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Gökleri ve yeri yaratan Allah, onlar gibisini yaratmaya kadir değil midir?"(Yasin, 8) ifadesiyle, "Göklerin ve yerin yaratılması, insanın yaratılmasından daha büyüktür" (Mü'min, 57) ayetidir.
Buna göre mana, "Sizce ve sizin takdirinize göre, ölümünüzden sonra sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa gökleri yaratmak mı?" şeklinde olur. Çünkü, bu iki şey, Allah'ın kudretine

---

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/478.
81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/478.
82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/478.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/478.

nisbetle aynıdır.

b) Bu istidlalin maksadı, onların, mahluk olduklarını beyan etmektir. Bu görüş, şu iki sebepten dolayı tutarsızdır:

1) İnsanın, mahluk olduğunu kabullenmeyen kimse, semanın mahluk olduğunu haydi haydi kabullenmez.

2) Bu sûrenin başı, haşr ve neşr meselesini beyan hakkındadır. Dolayısıyla, ayetin bu ifadesini bu manaya almak daha uygun olur.[84]

İkinci Mesele

Kisâf, Ferrâ ve Zeccâc, bu cümlenin,ifâdesinde bittiğini, kısmının yeni bir söze giriş olduğunu söylemişlerdir. Ama, Ebû Hâtlm'e göre vakıf, ifâdesi üzerinde yapılır. Zira, ifâdesi, kelimesinin sıfatı olup, takdiri "Yoksa, bina ettiği sema mı?" şeklindedir. Binâenaleyh, bu demektir ki, burada kelimesi hazfedilmiştir. Ve bu gibi hazfler ise, caizdir.

Kaffal de şöyle demektedir: "Arapça'da, "Sana gelen adam akıllıdır" anlamında, denilir. Bunun Arapça bakımından caiz olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki, kelimesinin, kendisinden önceki kelimenin sılası olduğunun delili şudur: Şimdi, bu kelime sıla olmasaydı, o zaman da sıfat olurdu. Bu durumda bu demektir ki, hem kelimesi sıfat, (Naziat, 28) ifâdesi sıfattır. O halde bu demektir ki, birisinin diğeriyle alakası, olmayan iki sıfat, ardarda gelmiştir. Bu sebeple de, aralarına (Naziat, 29) ayetinde olduğu gibi bir atıf harfinin getirilmesi vacib olurdu, öyleyse, böyle olmadığına göre, biz, kelimesinin kelimesinin sılası olduğunu anlamış oluyoruz. Daha sonra Cenâb-ı Hak, buyurmuş, böylece, sıfatını zikretmiştir." Ferrâ, Kaffal'ın bu deliline mukabil şöyle istidlalde bulunabilir: Allah'ın, şayet, ifâdesi, kelimesinin sılası olsaydı, o zaman kelamın takdiri, "Yoksa Allah'ın yaptığı sema mı?" şeklinde olurdu ve bu da, Allah'ın yapmadığı bir semanın da bulunmasını gerektirirdi... Halbuki böyle bir şey olamaz.[85]

Gökleri Yapanın Alah Olduğunun Delilleri

Semanın banisinin Allah olduğunun delilleri şunlardır:

Birinci Hüccet: Sema, cisimdir. Her cisim ise, muhdestir. Çünkü cisim, şayet (muhdes değil de) ezeli olsaydı, cisim, ezelde ya hareketli, ya da durgun (sakin) olurdu. Her iki kısım da batıldır. Binâenaleyh, cismin ezeli olduğunu söylemek de batıldır. Ya hareketli, ya da sakin olması haline gelince, bu da şöyledir: Cisim, ya bulunduğu yerde karar kılmıştır, böylece bu demektir ki, o sakindir; yahutta bulunduğu yerde karar kıtmamıştır. Böylece de bu demektir ki, o, müteharriktir. Biz, cismin ezelde hareketli olmasının imkansız olduğunu söyledik. Çünkü hareketin mahiyeti, kendisinden önce başka bir şeyin bulunmamasını gerektirir. Ezelin mahiyeti ise, kendisinden önce başkasının bulunmasına terstir. Bu ikisinin arasını cem etmek ise, imkansızdır.

Biz, ezeldeki cismin sakin olmasının da muhal olduğunu söyledik. Çünkü sökün (hareketsizlik), sübuti (olumlu) bir vasıftır. Halbuki sübuti vasfın zevali mümkündür. Zevali mümkün olan her şey ise, hür ve irade sahibi bir faile, bir müessire muhtaçtır. Böyle olan her şey ise, muhdestir. O halde, her sükun muhdestir. Dolayısıyla, ezeli olması imkansızdır. Biz, sükunun sübutî bir vasıf olduğunu söyledik; çünkü cismin hareketli olması, zatının bekası ile birlikte, sakin olması hali ile yer değiştirmesidir. Şimdi, bu iki halden birisinin, mutlaka ama mutlaka sübutî (daha Önceden olan, bulunan) bir hal ve durum olması gerekir.. Şimdi, "sübutî" olan, sakin oluş hali ise, maksad hasıl olmuş olur. Yok, eğer sübutî olan, hareketli oluş hali ise, sükunun da sübutî olması gerekir. Çünkü, hareket, daha evvel başka bir yerde iken, şimdi, başka bir yerde bulunma demektir. Sükûn ise, bizatihî orada bulunduktan sonra, başka bir yerde bulunmaktan ibarettir. O halde, bu demektir ki, hareketle, sükun arasındaki farklılık, mahiyetlerinde değil, kendilerinden önce başka bir halin ve durumun bulunup bulunmamasında yatmaktadır. Ki bu, mahiyetlerinin dışında, arızî bir sıfattır. Bunun böyle olduğu ve o mahiyetin de, bu iki şekilden birisinde vücûdT (sübutî) bir şey olduğu sabit olunca, bunun diğer surette de böyle olması gerekmiştir.

---

[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/478-479.

[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/479.

Biz, "semâ"nın sükununun, zeval bulması imkan dahilinde olan bir sükun olduğunu söyledik. Çünkü, semanın durgunluğu zatı gereği ve böylece de, semnın hareket etmemesi gerekirdi. Ne var ki biz, şu anda, semanın hareketli olduğunu görmekteyiz. Böylece biz, semanın, ezelde sakin olması halinde bile, bu sükunun, zevali mümkün olan bir sükun olacağını anlamış bulunuyoruz.

Biz, bu sükunun, zatı gereği mümkin olması halinde, hür ve irade sahibinin faili muhtaç olacağını söyledik. Zira, bu zatı gereği mümkin olan bir husus olunca, bunun mutlaka bir müessirinin olması gerekir. Bu müessirin, mûclb (zorunlu, otomatik) olması caiz değildir. Zira, bu zorunlu ve mucib olan şey, eğer vacib ise ve o neticeyi gerektirmek hususunda, herhangi bir şarttan bağımsız ve müstağni ise, o mucibin devamından bu neticenin devamı gerekir. Dolayısıyla da, o sükunun son bulmaması gerekir. Yok eğer, o neticeyi gerektirmede, zatı gereği vacib olan bir şarta muhtaç bir vacib ise, illetin ve şartın devam etmesi sebebiyle, neticenin de devam etmesi gerekir. Ama, o mucib, zatı gereği vacib değilse, yahutta, onu gerektirme şartı, zatı gereği bir vacib değilse, bu konudaki söz, ta baştaki söz gibi olmuş olur, bu durumda da teselsül gerekir. Teselsül ise, muhaldir. Yahut da, zatı gereği vacib olan mucibe ve zatı gereği vacib ofan bir şarta varıp dayanması gerekir. Bu durumda da, birinci ilzam (susturma) yeniden söz konusu oimuş olur. Böylece, bu müessirin mutlaka hür ve irade sahibi bir fail, bir müessir olması gerekir. O halde bu demektir ki, her sükun hür ve irade sahibi bir failin fiilidir. Böyle olan her şey ise, muhdestir. Çünkü, hür ve irade sahibi dan, yaptıklarını bir maksada binaen yapar. Halbuki, olanı yeniden oldurmaya, elde edilmiş şeyi yeniden elde etmeye yönelmek ise imkansızdır. Böylece, her sükunun muhdes olduğu sabit olmuş olur. Derken de, cismin, ezelde hareketli ve sükun halinde bulunmasının imkansızlığı kesinleşmiş olur. O halde, bu demektir ki, cisim, ezelde mevcut değildi. Bu sebeple de cisim, muhdestir. Muhdes olunca da, hem zatı, hem de cüzlerinin terkibi hususunda bir mucide muhtaçtır ki, işte bu mucid Allah Teâlâ'dır. Böylece, semanın banisinin Allah olduğu aklen sabit olmuş olur.

İkinci Hüccet: Vâclbü' l-Vücûd olanın dışındaki her şey, mümkindir. Her mümkin ise, muhdestir. Her muhdesin ise, bir yaratıcısı vardır. Şüphesiz biz, vâclbü'l-vücûdun dışındaki her şeyin mümkin olduğunu söyledik, zira, şayet biz zatları gereği vacib olan iki mevcudun var olduğunu tarzetseydik, bunlar varlıkda müşterek, ama tayin ile birbirlerinden ayrılırlardı. O zaman da, bunlardan herbiri, hem ortaklığın kendisiyle meydana geldiği, hem de farklılığın kendisiyle hasıl olduğu şeyden mürekkeb olurdu. Her mürekkeb ise, cüzüne muhtaçtır; onun cüzü ise, ondan başkadır. O zaman, her mürekkeb, kendinden başkasına muhtaçtır. Her başkasına muhtaç ise, zatı gereği mümkin varlıktır. Bu durumda zatları gereği vacib olan iki varlıktan herbiri, bizzat mümkin olmuş olur ki, bu bir tenakuzdur.

Sonra, bu iki cüzden söz edelim. Şayet bunlar vacib iseler, bu cüzlerden herbiri mürekkeb olur ki, bu takdirde teselsül gerekir. Ama vacib değilseler, bunlara muhtaç olan, haydi haydi vaclbü'l-vücûd olanın dışındaki her şeyin mümkin olduğu, her mümkinin ise bir müessiri bulunduğu, ki müessire muhtaç olanınsa muhdes olduğu sabit olmuş olur. Çünkü bir müessire muhtaç olmanın, mucidin var etmesinin imkansızlığı sebebiyle beka halinde tahakkuk etmesi mümkün değildir. O halde bunun, ya hudûs (meydana gelme, oluşma) halinde, ya da 'adem (yokluk) halinde olması gerekir. Her iki durumda da hudûs (sonradan meydana gelme) gerekir. Böylece, vâclbü'l-vücüd'un dışındaki her şeyin muhdes olduğu, her muhdes içinse bir ihdas eden (var eden)in gerektiği, o halde, semanın da bir bina edicisinin olması lazım geldiği kesinleşmiş olur.

Üçüncü Hüccet: Aklın sarih delaleti, semanın kütlesinin, şu anda olduğundan bir hardal tanesi miktarınca daha büyük olmasının ya da, bir hardal tanesi kadar daha küçük olmasının

imkansız olmadığına şehadet ve delalet eder. O halde, ne daha eksik, ne de daha ziyade olmaksızın, bu miktar ile var edilmesinin (bu kütleye tahsis edilmesinin), mutlaka bir tahsis edici (muhassis) sebebiyle olması gerekir. İşte böylece, semanın bir banisinin olması gerektiği sabit olmuş olur.
İmdi eğer, "Allah Teâlâ bir şey yarattı ve bu şeye de öyle bir kudret verdi ki, bu yaratık bu kudret sayesinde cisimleri yaratmaya kadir oluyor. Böylece de, semanın yaratıcısı ve banisi de, işte o şey olur" denilmesi niçin mümkün olmasın?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Alimlerden kimisi şöyle demiştir: "Semanın bir muhdisi olması gerektiği, işin neticede kadîm bir varlığa dayanmasının kaçınılmaz olduğu; ilahın ise, zatı gereği vacib ve bir olduğu, bunun ise Hak Sübhânehû ve Teâlâ olduğu aklen bilinmektedir.
Bir vasıta olmadığını söylemeye gelince, bu şüphesiz, nakil ile bilinir. Bu ayetteki uu. "onu bina etti" ifadesi, semanın banisinin Allah olduğuna, başkası olmadığına delalet eder. Kimisi ise, "Bilakis akıl, bunun yanlış olduğuna delalet etmektedir. Çünkü, Allah'tan başka her şeyin muhdes olduğu sabit olunca, O'nun kadir olduğu, ama "mucib (zorunlu, irade ve ihtiyarı olmayan otomatik varlık) olmadığı sabit olur. Onun kudretinin taalluk ettiği şeyin de ancak, mümkin olması sebebiyle O'nun makdûru "kudretinin taalluk ettği şey" olması sahih ve doğru olur. Sen şayet mümkin oluş halini kaldırırsan, geriye ya vacib oluş ya da imkansız oluş hali kalır ki, bunların ikisi de, makdur olma halini imkansız kılarlar. Kendisi sebebiyle, cüz'ün Allah'ın makduru olması ki bu, mümkin olmak hali olup, mümkin olma hali de bütün mümkin varlıklarda mevcuttur sahih ve uygun olan şeyin, aynı şekilde, Allah'ın makdurları olabilmesi için bütün mümkin varlıklarda da bulunması, nasıl olması gerekir. Bu sabit olup, kudreti de, her şeye eşit bir biçimde nisbet edilince, O'nun her şeye kadir olması gerekir. Allah'ın bütün mümkinata kadir olduğu sabit olduğu zaman, şayet biz bazı mümkin varlıklara kadir olan başka bir kadir bulunduğunu kabul edersek, bu durumda, bir cihetten iki kadir arasında müşterek bir makdurun bulunması gerekir ki bu imkansızdır. Zira bu şey, ya, birinin dahli olmaksızın diğeri tarafından meydana getirilecektir, ki bu muhaldir; zira, gerektirme hususunda ikisi de müstakil olunca, bunun, öteki sebebiyle değil de, beriki sebebiyle meydana gelmesi daha evla ve uygun değildir yahut da ikisi tarafından.. Yine bu da imkansızdır, çünkü bu şey, birisi tarafından meydana getirilmekle, diğeri tarafından da meydana getirilmekten müstağni olur (buna gerek kalmaz). Bu durumda da bu şey, aynı, o ikisine hem muhtaç olmuş olur, hem de müstağni... Bu ise imkansızdır. Yapılan bu izah ile, bir başka mümkin varlığın, Allah'ın kudreti dışındaki bir başka bir sebeple meydana gelmesinin mümkün olmadığı kesinleşmiş olur.." der. Bu açıklama gayet güzeldir, fakat var oluşda, Allah'tan başka bir müessir kabul etmeyenin görüşüne göre... İşte, bu konuda söylenebilecek şeylerin tümü bundan ibarettir.86[86]

Semayı Yaratmanın Tezahürleri

Bil ki Allah Teâlâ, kendisinin semayı bina ettiğini beyan edince, bunun peşinden semayı nasıl bina ettiğini açıklamış ve birkaç bakımdan bu keyfiyeti şerh etmiştir.87[87]

1. Yükseklik

Birinci Sıfat: Mekan ile alakalı husus olup, Cenâb-ı Hak "Onun boyunu yükseltti. Derken ona bir nizam verdi" (Nâziat, 28) buyurmuştur.
Bil ki, bir şeyin uzaması yukardan aşağıya doğru olduğu zaman, buna derinlik denilir. Ama, aşağıdan yukarıya doğru olduğunda ise, buna da semk denilir. Onun "semk"in yükseltilmesiyle kastedilen, son derece fazla yükseltilmiş olduğudur. Öyle ki alimler, yer ile göğün zirvesi arasında beşyüz yıllık bir mesafe olduğunu söylemişlerdir. Astronomi alimleri

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/480-482.
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/482.

de, göksel cisimlerin kütleleri ile, her biri arasındaki mesafeyi ve yine bunlarla yer arasındaki uzaklığı beyan edip açıklamışlardır. Diğer bazı alimler ise, bundan kastedilenin, göklerin direksiz olarak yükseltilmeleri olduğunu söylemişlerdir. Ki bu da, ancak Allah tarafından olması mümkün olan bir şeydir.88[88]

2. Nizam

İkinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Derken ona bir nizam verdi..." ayetinin ifade ettiği husus. Bu konuda da iki izah şekli vardır:
1) Bundan maksad, onun telif ve terkibinin tesviyesi, ince bir düzenle yapılmasıdır. Bilakis bununla kastedilenin, onda herhangi bir çatlak ve yarık olmadığıdır da, denilmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hâkk'ın, "Rahman'm yaratmasında bir kusur, tutarsızlık görüyor musun?" (Mülk, 3) ayeti gibidir. Birinci görüşü savunanlar, ifâdesi umumi olup, bunu, bazı şeyleri tesviye etmekle sınırlamak ve tahsis etmek caiz değildir. Sonra bu, semanın yuvarlak olduğuna da delalet eder. Zira o, şayet yuvarlak olmasaydı, onun bazı tarafları düz, bunları açık (köşe şeklinde), bazı tarafları da çizgi halinde olur, böylece de onun bir kısmı bize daha yakın olurken, diğer bazı kısımları da daha uzak olur; böylece de, gerçek bir tesviye ve düzeltme meydana gelmemiş olurdu.. Bu sebeple, tam bir tesviye ve düzenlemenin meydana gelmiş olması için, semanın küre şeklinde olması gerekir" demişler, sözlerini de şöyle sürdürmüşlerdir: "Semanın muhdes ve bir faile muhtaç olduğu sabit olunca, onun küre, yuvarlak olmasından dine ne gibi bir zarar dokunur?!"89[89]

3. Gece Gündüz Deveranı

Üçüncü Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "Onun gecesini kararttı, gündüzünü çıkardı" (Naziat, 29) ayetinin beyan ettiği husus... Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:90[90]

Birinci Mesele

fiili bazan lazım gelir. Mesela, "iyice karardı" anlamında, "Gece karardı" denilir. Bazan da, müteaddi olur. Meselâ, "Allah geceyi kararttı" anlamında denilir. El-ğatş kelimesi, "karanlık, zulmet" anlamındadır. El-Ağtaş, tıpkı el-A'meş gibidir Burada bir soru bulunmaktadır: Bu da şudur: "Gece, güneşin batması sebebiyle meydana gelen karanlık ve zulmet vaktinin adıdır ifadesi ise, "Allah, karanlık olanı karanlık kıldı, yaptı" anlamına varıp dayanır ki, bu akıldan uzak bir izahtır (ne dersin)?" Buna şöyle cevap verilir Bunun manası, "O zamanda meydana gelmiş olan karanlık ve zulmet ancak, Allah'ın tedbir ve takdiri ile meydana gelmiştir.." şeklindedir. Bu durumda hiçbir problem kalmaz.91[91]

İkinci Mesele

ifadesinin anlamı, "gündüzü çıkarır..." şeklindedir. Burada nehâr - (gündüz); duhâ - (kuşluk) vakti" kelimesiyle ifade edilmiştir. Zira kuşluk vakti, ışığı ve aydınlığı hususunda gündüzün en mükemmel vaktidir.92[92]

Üçüncü Mesele

---

[88] [88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/482-483.
[89] [89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/483.
[90] [90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/483.
[91] [91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/483.
[92] [92] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/483-484.

Cenâb-ı Hak, geceyi ve gündüzü semaya nisbet etmiştir, zira gece ve gündüz, güneşin doğup batması ile meydana gelmektedirler. Onun doğup batması ise ancak, feleğin (semanın) hareketi sebebiyle meydana gelir. Bu sebepte de Cenâb-ı Hak, geceyi ve gündüzü semaya nisbet etmiştir.93[93]

Yerin Yaratılışı

Cenâb-ı Hak, semanın nasıl yaratıldığını anlatınca, bunun peşinden yeryüzünün nasıl yaratıldığını anlatmıştır ki, bu da birkaç yöndendir.
Birinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "Bundan sonra da yeri yayıp döşedi..." (Naziat, 30) ayetinin ifade ettiği husus.. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:94[94]

nın Manası

Birinci Mesele

"onu yaydı" anlamındadır. Nitekim, Zeyd Ibn Amr Ibn Nufeyi şöyle demiştir: "Onu yaydı... Onun su yüzünde dümdüz olduğunu görünce de, onun üzerine (kazıklar misali) dağlar çaktı..."
Ümeyye İbn Ebl's-Salt da şöyle demiştir:
"Ülkeleri yayıp, onlan tesviye ettin (düzene koydun).. Ve Sen, onları durup katlamaya da kadirsin.."
Dil alimleri şunu söylemiştir: Bu kelime hakkında iki kullanış biçimi vardır: Bu tıpkı ifadelerinde olduğu gibidir. Hz. Ali (r.a)'nin bir sözünde (naklinde) de şöyle varid olmuştur. "Allahım, ey yayılmış olanların yayıcısı..." "Ey, yayılmış olan yedikat yeri yayan Allah'ım..." Yine, bu kelimenin aslının, bir şeyi bir yerden başka yere taşımak anlamında olduğu, çocuğun, küreyi (topu) yerin yüzüne atıp yuvarladığı zaman kullanılan ifadesinin de bu anlamda olduğu söylenmiştir.
Yine ifadesi vardır ki, bu, deve kuşunun yuvasıdır; yani onun serip döşediği, taşlarını temizlediği böylece de onun için döşek vazifesi gören yer,. Bu da, y-& kelimesinin manasının, izale etme ve hazırlama manalarına varıp dayandığına delalet eder.95[95]

Gök ve Yerin Yaratılış Sırası

İkinci Mesele

Ayetin zahiri, yerin gökten sonra yaratıldığını, Fussilet Sûresi'ndeki, "(Allah) sonra göğe yöneldi"(Fussilet, 11) ayeti de, göğün yerden sonra olmasını gerektirir. 8u meseleyi Bakara Sûresi nde, "Sonra göğe yöneldi"(Bakara,29) ayetinin tefsirinde ele aldık. O İzahlardan şu bazılarını yeniden söylemekte bir beis yok:
1) Allah Teâlâ, önce yeryüzünü yaratmış, ikinci olarak da göğü yaratmış; üçüncü olarak da yeryüzünü yayıp döşemiştir. Bu böyledir. Çünkü gök, ilk önce top bir küre halinde idi. Daha sonra Cenâb-ı Hak onu biraz, uzattı ve yaydı. Buna göre eğer, itibari akli dayanan deliller, yeryüzünün şu anda da kür ehalinde olduğuna delalet etmektedir. Bir başka problem de şudur: Büyük bir cismin, dış yüzeyi, düz bir satıh gibi görünür. Dolayısıyla dış yüzeyi yayılmış ve uzatılmış bir vaziyette yaratılmış olması İmkansızdır.
2) Buradaki (fctfo) ifadesinin "yalnızca bir yayma" manasına gelmemesi
gerekir. Aksine bununla murad edilen, yiyecek şeylerin bitmesine uygun hale getirilmiş olarak

---

93[93] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/484.
94[94] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/484.
95[95] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/48.

yayılması kastedilmişti ki bu hususu Hak Teâlâ, "Allah, ondan suyunu ve odağını çıkardı" (Nâziat. 31) buyurarak beyan etmiştir. Bu böyledir. Zira, yeryüzü için böyle bir kabiliyet ve istidad, ancak göğün mevcudiyetinden sonra söz konusudur. Çünkü yer ana, gök de baba gibidir. Bu ikisi mevcud olmadığı zaman, ne bitkiler, ne madenler, ne de canlılar doğmaz.
3) Ayetteki, "Bundan sonra..." ifadesi, "Bununla birlikte" manasına olup, tıpkı "O, kaba-haşin, bütün bunlarla birlikte bir de kulağı kesik (nesebi bozuk)" (Kalem, 13) ayetinde olduğu gibidir. Bu tıpkı yine senin bir kimseye, "Sen şöyle söylesin, sonra da, bunlara ilaveten söylesin" deyip de, bu "sonra" ile, bir sıralama manasını kastetmemen gibidir. Yine Hak Teâlâ, "O, kul azad etmektir, yahut bir açlık gününde yemek yedirmekdir... Sonra da iman edenlerden..."(Beled. 13-17) buyurmuştur ki buradaki "sonra" İfadesi, "Bununla beraber o, iman edenlerdendir..." ifadesinin "Bununla birlikte" manasına olduğunu söylemelerinin izahıdır.96[96]

Üçüncü Mesele

Allah Tealâ'nın önce yeri, sonra ikinci olarak göğü yaratıp, daha sonra bununla birlikte üçüncü olarak yeryüzünü yayıp döşediği sabit olduğuna göre, alimler bunun zamanının ne kadar olduğu hususunda bazı izahlar yapmışlardır: Abdullah b. Ömer (r.a)'in, "Allah Beytullah 1 (KA'be'yi), yeryüzünden ikibln yıl önce yaratmıştır. Yerin yayılıp döşenmesi de bu müddet içerisinde olmuştur" dediği rivayet edilmiştir. Bil ki bu gibi şeyleri anlamak için, hadis kitablanna başvurmak daha uygun ve doğru otur.97[97]

Sular, Otlaklar Çıkardı

İkinci Sıfat: Hak Tealâ'nın şu ayetiyle beyan edilmiştir:98[98]

"Ondan, suyunu ve otlağını çıkardı" (Nâziat. 31).
Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:99[99]

Birinci Mesele

"Yerin suyu", su ile dolup taşan kaynakları; "mer'ası" da, otlaklarıdır. Mer'â, aslında "re'a" kökünden bir ism-i mekân (otlama yeri)dir. "Ard" (yer) ve "cibâl" (dağlar) kelimeleri, "İştigal" kaidesine göre, ya mukadder "yayıp döşedi" yahut da, "sapasağlam dikti" fiili ile mansubturlar. Bu iki kelimeyi, Hasan el-Basrî, mübtedâ olarak, merfû okumuştur. Buna göre eğer, ^j^-l fiilinin başına bir atıf harfi getirilmeli değil miydi?" denilirse, deriz ki: Bunun şu iki sebebi var:
1) fiili, "Onu yayıp, döşedi ve İskan edilecek hale getirildi" manasındadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, o yeryüzünün iskan edilecek halini, oradaki sakinlerin mutlaka elde etmeleri gerekli olan, yeme, içme ve orada yerleşme gibi hususlarla ve suyu, otlakları çıkarması, dağları sapasağlam yerleştirmesi ve yer ve yeryüzündekiler sarsılmasınlar diye o dağları yerin kazıklan haline getirmesiyle açıkladı.
2) Buradaki cümlesi, "hal" mahal lindedrr. Buna göre takdiri, "o yerden suyunu ve otlağını çıkarmış olduğu halde, onu yayıp döşedi" şeklindedir.100[100]

96[96] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/485.
97[97] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/485.
98[98] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/485.
99[99] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/486.
100[100] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/486.

Yerden Çıkan Nimetler

İkinci Mesele

Ayetteki "mer'â" ile, insanların ve hayvanların yiyecekleri şeyler kastedilmiştir. Bunun bir benzeri de, "Allah gökten size, bir su indirmiştir. Ondan içersiniz ve (hayvanlarınızı) yaymakta olduğunuz şeyler de ondandır"(Nahl, 10) ayetidir. Cenâb-ı Hak, bir başka surede de, "Şüphesiz Biz sağanak halinde yağmur yağdırdık ve yeryüzünü yardıkça yardık... Bunu sizin için ve hayvanlarınız için bir istifade vesilesi kıldık"(Abese,26-32) buyurmuştur. İşte tefsir ettiğimiz ayette de böyledir. Hak Teâlâ'nın (Yusuf, 12) ayetindeki "ret" (otlama) fiili, insan için mecazi manada kullanıldığı gibi, burada da, "mer'â" kelimesi yine insan için, mecazi olarak kullanılmıştır. İbn Kuteybe şöyle der: "Hak Teâlâ, "Her canlıyı sudan yarattık" (Enbiya, 30) buyurmuştur. Binâenaleyh bir bak ki HakTeâlâ'nın bu ayetteki, "suyunu ve otlağını" ifadesi, yerden bitirdiği herşeyin, insanlar için bir rızık ve yiyecek olduğuna nasıl delalet etmektedir. Bunlar, otlar, ağaçlar, hububat, meyveler, samanlar, odunlar, elbise ve ilaç olanlar hatta ateş ve tuz gibi şeylerdir. Çünkü ateşin de, odundan olduğunda şüphe yoktur. Nitekim Hak Teâlâ, "Yaktığınız o ateşin ağacını siz mi var ettiniz, yoksa Biz mi var ettik" (Vakıa, 71-72) buyurmuştur. Yine tuzun da, sudan meydana geldiğinde şüphe yoktur. Şimdi sen iyice düşündüğünde, sayesinde insanların dünyada gezinti yaptıkları ve hoşlandıkları şeylerin temelinin, su ve bitki olduğunu görürsün. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, cenneti anlatırken hep bu iki şeye yer vermiştir. Mesela, hep, "Altlarından ırmaklar akan cennetler..." buyurmuştur. Hem sonra Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayetteki "mer'â" ile, insan ve hayvanların yediği her şeyi kastettiğinin delili de, ayetin devamındaki, "Size ve hayvanlarınıza bir fayda olmak üzere..." (Nisa,33)buyurmuş olmasıdır.101[101]

Dağlar

Üçüncü Sıfat: Hak Teâlâ'nm şu ayetinin beyan ettiği husustur:102[102]

"Dağlarını sapasağlam dikti" (Nâziat, 32).
Dağlardan olan faydaların neler olduğu ile ilgili izahımız daha önce geçmişti.103[103]

Yeri Yaratmanın Bazı Gayeleri

Hak Teâlâ daha sonra, yeri nasıl yarattığını anlatıp, onun faydalarını dile getirdikten sonra, şöyle buyurur:104[104]

"Size ve hayvanlarınıza birer (ayda olmak üzere..." (Naziat. 33).
Bu, "Biz, bu şeyleri, hem sizin, hem de hayranlarınız için istifade edilecek birer şey olarak yarattık" demektir. Allah Teâlâ'nm fiil ve hükümlerinin, bir takım maksadlara ve gayelere bağlı olduğunu söyleyenler, bu ayeti delil gözetmişlerdir. Fakat bunun cevabı, daha önce defalarca geçti.105[105]

Kıyamet Gelince

Bil ki Hak Teâlâ'nm, kendisinin haşr ve neşre kadir olduğuna istidlal edilsin diye, gökleri ve

---

101[101] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/486-487.
102[102] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/487.
103[103] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/487.
104[104] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/487.
105[105] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/487.

yeri nasıl yarattığını anlatmış olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh Hak Teâlâ bunu anlatıp, böylece hasrın aklen mümkün olduğunu ortaya koyunca, o hasrın mutlaka olacağını haber vermek için şöyle buyurmuştur:
“Fakat o en büyük bela geldiği zaman...” (Nâziat, 34).
Bu ayetle ilgili olarak iki mesele var:106[106]

Tammetu'l-Kübra

Araplarca "tâmme", güç yetirilemeyen, üstesinden gelinemeyen büyük bela manasınadır. Bu kelimenin nereden iştikak ettiği (türediği) hususunda şu izahlar yapılmıştır: Müberred "Bana öyle geliyor ki bu, araplann, at bütün gücüyle koştuğunda, ve nehir dolup taştığında, deyişlerine dayanır" demiştir. Leys de, bu kelimenin, kuyunun toprakla dolması manasına kullanıldığını ve bu manada araplann dediklerini; yine Arapça'da, set kuyuyu doldurup, yer seviyesine getirdiğinde, denildiğini; büyüyen, derken kabaran şeyler için de denildiğini söylemektir. Binâenaleyh "tâmme", kendisi dışında kalan herşeyin üzerine çıkar, hepsini asan büyük hadise demektir. Bundan ötürü, "Her tâmmenin üstünde bir tâmme vardır" denilmiştir. Kaffâl da der ki: "Tâmm", aslında gömmek ve üzerine çıkmak demektir. Dolayısıyla birşeye baskın çıkan, onu ezip Örten herşey, onu "tamm" etmiştir. Fazla su manasındaki, "el-maü'1-tâmî" de bu köktendir. O halde, tâğî, atî, adî hep aynı manaya olup, Allah'ın emrinin dışına çıkan mütekebbir demektir. O halde tâmme, yanında önceki belanın unutulduğu daha büyük belaya verilen addır."107[107]

İkinci Mesele

Anlattıklarımızla, ayetteki, "tâmmetü'l-kübra"nın, en büyük bela manasına geldiği anlaşılmaktadır. Fakat alimler, bu belanın ne olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri, cehennemin, korkunç durakların ve olması halinde her türlü belayı unutturacak harikulade olan ve net bir biçimde olan deliller görülüp müşahede edileceği gün olduğu için, bu büyük belanın, kıyamet günü olduğunu söylerlerken, Hasan el-Basrî, bunun, üfürüldüğü zaman, bütün mahlukatın kıyamet meydanında toplanacağı, ikinci nefha (sûra ikinci üfürülüş) olduğunu söylemiştir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu büyük belayı, "İnsanın neye koştuğunu iyice anlayacağı gün, o alevli ateş, görecek kimseye apaçık görüleceği zaman..." (Naziat, 35-36) ayetleriyle açıklamıştır. Buna göre tâmme, işte bu zamandır." Binâenaleyh bu vaktin, Hak Teâlâ'nın da, "Kıyamet günü onun için bir kitab çıkaracağız ve neşredilmiş olarak kendisine kavuşacak" (İsra.13) ayetinde buyurduğu gibi, amel defterlerinin okunduğu vakit olması muhtemel olduğu gibi, cennetliklerin cennete, cehennemliklerin de cehenneme gönderildikleri an olması da muhtemeldir.108[108]

İnsan Eserini Görecek

Hak Teâlâ işte bu günü daha sonra iki şekilde tavsif etmiştir:
Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetinin ifade ettiği husustur:109[109]

"İnsanın neye koştuğunu iyice anlayacağı gün..." (Nâziat. 35).
Bu, "İnsan amellerini, kendi kitabında (amel defterinde) yazılmış olduğunu gördüğünde hatırlar. Halbuki o bunları, unutmuştu" demektir. Bu ayet ttpkı, "Allah o (amelleri) tek te

---

[106] [106] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/487-488.
[107] [107]Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/488.
[108] [108] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/488.
[109] [109] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/489.

saymıştı. Onlarsa bunu unutmuşlardı" (Mücadele, 6) ayeti gibidir.110[110]

Cehennem Ortaya Çıkarılır

İkincisi: Hak Teâtâ'nın şu ayetinin ifade ettiği husustur:
"O alevli ateş, görecek kimseye apaçık gösterildiği zaman..."
(Nazlat, 36).
Bu ayetle ilgili iki mesele var:111[111]

Birinci Mesele

Ayetteki, "görecek kimseye" ifadesi, "o kıyamet gözü olan, görebilen herkes için çok net bir biçimde gözüktüğünde..." demektir. Bu ifadeyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, cehennemin apaçık ortaya çıkışını anlatan mecazi bir ifade olup, tıpkı arapların, "iki gözü olan için sabah ortaya çıktı" demeleri gibidir. Buna göre, herkesin o günü görmesi gerekmez.
b) Bu ifade ile, gözü olan ve görebilen herkesin onu görmesi için cehennemin ayan-beyan ortaya çıkışı kastedilmiştir. Buna göre bu, mü'min-kafir herkesin cehennemi göreceğini anlatır. Fakat cehennem, kâfirlerin yeri ve sığınağı(!)dır. Mü'minler ise, cehennemin üzerinden geçip giderler. Bu izah, "Sizden her biri muhakkak o (cehenneme) uğrar. Ama Biz, müttakileri kurtarırız" {Meryem, 71-72) ayetleriyle de desteklenir. Buna göre eğer, "Hak Teâlâ, Şuârâ Sûresi"nde, "Cennet muttakilere yaklaştırılır. Cehennem ise azgınlara gösterilir..." (Şuarâ,9091) buyurarak, cehennemin sadece azgınlara gösterileceğini belirtmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Cehennem, azgınlara ayan-beyan gösterilir. Mü'minler ise, üzerinden geçerken onu görürler. Dolayısıyla bu iki ifade arasında bir tezat yoktur."112[112]

İkinci Mesele

Ebû Nüheyh şeklinde; İbn Mes'ûd, şeklinde; Ikrlme de, şeklinde kıraat etmişlerdir. şeklinde okuyuşa göre, bu fiilin faili cehennem olur, yani "cehennem, gördüğü kimselere yaklaştırılır" demektir. Bu durumda ayet tipi "Cehennem, cehennemlikleri uzaktan gördüğünde, ..."(Furkan. 12) ayeti gibi olur. şeklinde okunması halinde, "Ey Muhammed, senin gördüğün kimselere cehennem gösterildiğinde..." manasına olabileceği de söylenmiştir ki burada bahsedilen, "senin gördüğün kimseler" ifadesi ile, ona eziyet eden kafirler kastedilmiş olur.113[113]

Azgınların Cezası

Bil ki Allah Teâlâ, kıyametin hallerinden bir nebze bahsedince, mükellefleri saki ve said diye ikiye ayırmış ve şakilerin (bedbahtların) durumunu dile getirmek üzere şöyle buyurmuştur:114[114]

"Artık ki haddi aşarak inkar etmiş ve dünya hayatını tercih etmişse, işte muhakkak ki o alevli ateş, onun varacağı yerin ta kendisidir" (Nâziat, 37-39).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:115[115]

110[110] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/489.
111[111] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/489.
112[112] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/489.
113[113] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/490.
114[114] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/490.
115[115] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 490.

Birinci Mesele

Hak Teâlâ'nın, "En büyük bela geldiği zaman..." (Nâziat, 34)
şart cümlesinin, cevabının ne olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Vahidî, "o büyük bela geldiğinde, cehennemlikler cehenneme, cennetlikler de cennete girer.." takdirinde olmak üzere, bu cevabın mahzuf olduğunu; bunun böyle olduğunun delilinin ise, her iki gurubun yerlerine varıp girdiğini anlatan ayetler olduğunu söyler. Bundan dolayıdır ki Malik b. Mi'vel, "En büyük belâ"nın ne demek olduğunu açıklarken, "Bu, cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme sevked il dikleri zaman gerçekleşir" demiştir.
b) Bu şart cümlesinin cevabı, burada gelen, "Muhakkak ki o alevli ateş, onun varacağı yerin tâ kendisidir" ayetidir. Buna göre, bu ifade, iki şartın birden cevabı olup, bir benzeri de, "Yarın olduğunda ve kim benden birşey isteyici olarak geldiğinde, ben ona şunu veririm" cümlesidir. Burada da böyle olup, ayetlerin takdiri, "O en büyük bela geldiğinde ve kim Rabbine isyan etmiş olarak gelirse, o alevli ateş onun varacağı yer olacaktır" şeklindedir.116[116]

Sebeb-i Nüzul

Bazı kimseler, ayetteki bu ifadeler ile, Nadr b. Hârls ile babası Harts'in kastedildiğini söylemişlerdir. Eğer bununla, bunu söyleyenler, ayetin, bazı dine uymayan şeyler bunlardan sadır olduğu zaman nazil olduğunu söylüyorlarsa, buna diyecek birşey yok. Yok eğer bununla, aayetin sadece bunlarla ilgili olduğunu kastediyorlarsa, bu uzak birşeydir. Çünkü nazar-ı dikkate alınması gereken şey, nüzula sebep olan hususi hadiseler değil, ayetin lafzının genel manasıdır. Özellikle, ayetteki hükmü gerektiren şeyin ayette bahsedilen o vasıf olduğu aklın zarureti ve bedaheti ile bilinirse...117[117]

Üçüncü Mesele

Ayetteki, "haddi aşan" İfadesi, bu kimselerin nazari (teorik) kuvvelerinin bozulduğuna bir işarettir. Çünkü Allah'ı bilen herkes, bildiği oranda, kendisinin önemsizliğini, Allah'ın kudretinin kendisine hakim olduğunu anlar. Böylece kendisinde ne tuğyan, ne tekebbür kalır, Ayetteki, "dünya hayatını tercih'1 ifadesi de, onların amelî (pratik) kuvvelerinin bozulduğuna bir işarettir. Cenâb-ı Hak bunu, böyle ifade buyurmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s),"Dünya sevgisi, her hatanın başıdır"118[118] buyurmuştur. Allah korusun, insan ne zaman bu iki sıfatı taşırsa, alabildiğine bozulmuş demektir. Böyle olan, cezası ebedi cehennem olan kafir kimsedir. Bu durumun kafire has olması, böyle olmayan günahkarların nihâî sığınaklarının cehennem olmayacağına delalet eder.119[119]

Dördüncü Mesele

Ayetin takdiri, şeklindedir. Fakat mana açık olduğu için ilgi zamiri olan mazûftur. Bu tıpkı senin bir adama, "Gözünü yum" manasında, "Gözü yum" demen gibidir. Bence bunda bir başka İzah da şudur: Bununla takdiri, "Şüphesiz cehennem, bu sıfatları ve huyları taşıyan kimselere uygun olan sığınaktır" şeklindedir.120[120]

---

[116] [116] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/490.
[117] [117] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/490-491.
[118] [118] Keşfu'l-Hafa, 1/344.
[119] [119] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/491.
[120] [120] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/491.

Rabbini Sayanın Ödülü

Hak Teâlâ daha sonra saîdlerin durumunu da dile getirerek şöyle buyurmuştur:
"Ama kim de rabbisinin makamından korkar ve nefsini hevâ-u hevesden alıkorsa, işte muhakkak cennet onun varacağı yerin tâ kendisidir" (Naziat. 40-41).121[121]

Mus'ab (r.a)

Bil ki bu iki vasıf, Allah Teâlâ'nın cehennemlikleri tavsif ettiği o iki vasfın tam zıddıdır. Bu cümleden olarak, "Rabbinizin makamından korkun" ifadesi, "haddi aşarak inkar eden"\n; "nefsini heva-u hevesden alıkoyan" ifadesi de, "dünya hayatini tercih eden?" ifadesinin tam karşıtıdır. Bil ki Allah'dan korkmak için, mutlaka ve mutlaka daha önceden Allah'ı bilmek gerekir. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah'dan ancak bilen kullan korkar"(Fatır,28) buyurmuştur. Allah'dan korkma, insanın heva-u hevesini defetmeye yardımcı bir sebeb olduğu için, Hak Teâlâ, sebebi neticeden önce zikretmiştir. Ayetteki o iki sıfata, bütün kötülükler girdiği gibi, buradaki bu iki sıfat bütün taat ve güzel şeyleri içine alır. Bu ayetlerin, Ebu Uzeyr b. Umeyr ile Mus'ab b. Umeyr (r.a) hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Mus'ab (r.a), kardeşi kafir Ebu Uzeyr'i Uhud günü Öldürmüştü. Mus'ab (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e kılıçlar-hançerler dokunmasın diye, vücuduyla ona siper olmuştu.122[122]

Kıyametin Saatini Sana Sorarlar

Bit kî Allah Teâlâ, kıyametin vukuu mümkün bir hadise olduğunu akli delillerle beyan etmiş, daha sonra mutlaka olacağını haber vermiş ve sonra kıyametin genel hallerinden bahsetmiş, peşisıra da saidler ile şakilerin kıyametteki durumlarını anlatmış. Bunların akabinde de şöyle buyurmuştur:123[123]

"Sana o saati, onun ne zaman demir atacağını (geleceğini) soruyorlar" (Naziat, 42).
Bil ki kafirler, kıyametin isbat edildiğini duyup, Hak Teâlâ'nın, onu tamme (büyük bela), sahha ve karı'a gibi korkunç sıfatlarla nitelediğini görünce, istihza ederek, "Kıyamet ne zaman demir atacak?" dediler. Binâenaleyh, onların bu sözleri, peşlerinden gidenlere, bunun aslı-esası olmadığı vehmini vermek için olabileceği gibi, kıyametin vaktinin hemen bildirilmesini sormaları manasına da gelebilir. Bu durumda ayet, "Kıyamete inanmayanlar, onun hemen getirilmesini isterler"(Şura, 18) ayeti gibi olur.
Ayetteki, ifadesiyle ilgili olarak, şu iki izah yapılabilir:
a) Bunun manası, "Kıyametin kopma zamanı ne zaman?" şeklindedir. Onlar bununla, "Allah onu ne zaman koparacak, ne zaman meydana getirecek, var edecek" manasını kastetmişlerdir.
b) Bununla, onun sonu ve karar kılacağı zaman sorulmak istenmiştir. Bu tıpkı, geminin seyahati son bulup (limana girdiğinde demir attığında) denilişinin, onun karar kılışını anlatması gibidir.124[124]

Onu Bilmek Senin İşin Değil

Hak Teâlâ bu soruya daha sonra şöyle cevap vermiştir:
"Sende ona ait birşey (bilgi) yok ki (onu) anlatasm. Onun nihai (ilmi) ancak Allah'ındır"

121[121] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 491.
122[122] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/491-492.
123[123] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/492.
124[124] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/492.

(Nâziat. 43-44).
Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Sen onlara bunun vaktini açıklamaktan ve onlar için belirlenmiş olan bu zamanı ortaya koymaktan uzaksın" demektir. Bunun bir benzeri de, birisinin, birisine, kendisinden, kendisine uygun olmayan birşeyi sorduğunda, demesi gibidir ki bu, "Bunun seni ilgilendiren tarafı ne," yani, bu seni ilgilendirmez" demesi gibidir. Hz. Aişe (r.ah)'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bu ayet nazil oluncaya değin, hep kıyametten bahseder ve hep onu sorarmış. Bu rivayete göre, ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kıyameti çokça anısından ötürü bir hayreti ifade eder. Buna göre sanki, "Niçin hep bununla meşgul oluyor ve bunu sorup duruyorsun?" denilmek istenmiştir. Buna göre mana, "Onlar sana kıyameti soruyorlar, sen de onlara cevap vermeye olan düşkünlüğünden ötürü, hep kıyameti anıyor, onu soruyorsun" şeklindedir.

Hak Teâlâ daha sonra şöyle buyurmuştur: "Onun nihâî (ilmi), ancak Allah'a aittir"(Nâziat, 44) Bu, "Kıyametin kesin bilgisi Allah'a aittir ve o bunu, mahlukatından hiçbirine bildirmemişti.."

b) Bazı kimseler de, ayetteki istifhamının, kafirlerin bu sorularını yadırgayan bir istifham olup, mananın, "Bu soru da niçin?" şeklinde olduğunu söylemişlerdir (mana burada tamamlanmaktadır). Buna göre, daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s), "Sen, onu hatırlatan alametlerden birisin" deniliyor. Yani, "Allah seni son peygamber olarak gönderdi, sen Hatemu'l-enbiyâsın, kıyametin alametlerinden ve onun şartlarından birisin. Bu, onlara, kıyametin yaklaştığı, onların buna hazırlanmaları gerektiği ve kıyametin vaktini sormalarında onlara bir fayda olmadığı hususlarında delil olarak yeter" denilmiştir.125[125]

Görevin Yalnız Uyarmadır

"Sen ondan korkacak kimselere ancak o tehlikeyi haber verensin" (Nâziat, 45).
Bu ayetle ilgili olarak bir kaç mesele var:126[126]

Birinci Mesele

Ayet, "Sen ancak bir inzarcı, bir uyarıcı olarak gönderildin" demektir. İnzarcı olman ise, kıyametin vaktini bilmene dayanmaz. Hatta insaflı olsak şöyle deriz: Bu inzar (ikaz) ve korkutma, kıyametin ne zaman kopacağı hususunda bilgi olmadığı zaman, daha tam ve mükemmel olur.127[127]

İkinci Mesele

Hz. Peygamber (s.a.s), herkes için bir uyarıcıdır. Ancak ne var ki, bu uyarıdan istifade edip ders alanlar, Allah'dan korkup haşyet duyanlar olduğu için, Cenâb-ı Hak özellikle, "Sen, o kıyametten korkan kimseleri uyarıcısın..." buyurmuştur.128[128]

Üçüncü Mesele

Ayetteki bu ifade, tenvin ile, şeklinde okunmuştur ki asıl olan da budur. Zeccâc şöyle demektedir: kalıplarından her biri, ya gelecek ya hâl için oldukları zaman tenvin alırlar. Çünkü bu durumda bu kelimeler fiilden, fiil-i muzariden hal olurlar. Fiil ise, ancak nekire (belirsiz) olur. Telaffuz kolaylığı için, tenvin hazfedilebilir. O halde bu demektir ki, bu iki kalıp da, hal ve istikbal manaları için elverişli iki kalıptır. Ama bu kalıplarla mazi manası kastedildiğinde, bu

---

125[125] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/492-493.
126[126] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/493.
127[127] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/493-494.
128[128] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/494.

durumda sadece izafet caiz olur. Bu da tıpkı senin, "O, dün Zeyd'İn uyancısıdır" demen gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Onlar bunu görecekleri gün sanki (dünyada gönün) bir akşamından, yahut bir kuşluğundan başka durmamışlardır... "(Naziat, 46) buyurmuştur. Bu ayetin tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın, (Ahkaf, 35) ayetinin tefsirinde geçti. Buna göre mana, "Onlar o inkar edegeldiklerini görecekler. Hatta öyle ki, onlar kendilerini bu işin içinde ebedi imişler ve dünyada ise, kendilerinin sanki, gündüzün geçip gitmiş olan bir saati kadar kalmışlar gibi görürler...

Buna göre şayet, "Ayetteki ifadesinin manası, (bu kelimenin sonunda zamiri kelimesine raci olduğu için), "akşamın kuşluğu kadar" şeklinde olur. Halbuki bu, makul olmaz; zira, akşamın kuşluğu yoktur" denilirse, biz buna şu bakımlardan cevap verebiliriz:

a) Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas (fr.a), "Elif" ve sözün sanki birden ait olup, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, "Onlar sanki ancak, akşam ya da kuşluk vakti kadar kalmışlardır..." manasını kastetmişlerdir" demiştir.

b) Ferrâ ve Zeccâc da, 'nın kelimesine izafeti ile, 'nın gününe izafeti kastedilmiştir. Buna göre de sanki, "Onlar sanki bir akşam ya da aksamın gününün kuşluğu kadar beklemişlerdir!.." denilmek istenmiştir" demişlerdir. Çünkü Araplar, bahsettiğimiz manada, "Sana, akşam vakti veya, onun gününün kuşluğunda geleceğim.." derler.

c) Nahivciler de şöyle demektedirler: "Bir kelimenin bir kelimeye nisbetinin güzel olması için, o iki kelime arasında ufacık bir münasebetin bulunması kafidir. Binâenaleyh, akşamdan önce gelen vakit kuşluk olduğuna göre "O akşamın kuşluğu..." ifadesi kullanılabilir. Nitekim, sıkıntılı anlar, akşam; huzurlu zamanlar da kuşluk vakti ile ifade edilirler. Binâenaleyh bu demektir ki, kıyamet meydanında bulunacak olanlar, kendi sıkıntılı anlarını akşam; huzurlu anlarını da, o akşamın kuşluğu ile ifade etmiş ve "Bizim dünyadaki ömrümüz adeta sanki, bu iki zaman dilimi arasındaki süre kadar idi" demiş olabilirler. Allah, en İyisini bilendir. Salat-ü selâm, efendimiz, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline ve ashabına olsun (amin)![129][129]

---

[129][129] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/494-495.

ABESE SÛRESİ

Kırkiki ayet olup, Mekkî'dir.[1]

"Yüzünü ekşitip çevirdi. Kendisine o a'mâ geldi diye..." (Abese. 1-2).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:[2]

Nüzul Sebebi

Ibn Ümmü Mektûm, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına gelmişti. Ümmü Mektûm, babasının annesi olup, esasen kendi ismi ise, Abdullah Ibn Şureyh ibn Mâlik Ibn Rebîa el-Fihrf dir. Âmir İbn Lueyy oğullanndandir. Tam o sırada ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında, Rebfa'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe; Ebû Cehil ibn Hişânr Abbas Ibn Abdllmuttalib, Ümeyye Ibn Haley ve Velld Ibnu'l-Muğîre gibi, Kureyş'in ileri gelenleri var idi. Hz. Peygamber, bunları müslüman olmaları sayesinde başkalarının da müslüman olacaklarını umarak, onları İslâm'a davet ediyordu. Tam o sırada İbn Ümmü Mektûm, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Allah'ın sana öğrettiklerini bana da öğret, bana da oku..." dedi. Bunu birkaç kez tekrarieymca, Hz. Peygamber (s.a.s), İbn Ümmü Mektûm'un sözünü kesmesini hoş karşılamadı, yüzünü ekşitti ve ondan çevirdi de, işte bunun üzerine bu ayeti kerimeler nazil oldu. Allah'ın Resulü, artık bundan sonra, bu zatı hep taltif eder, gördüğü her yerde, 'Kendisi yüzünden Rabbimin beni kınadığı zata merhaba..." der ve ihtiyacı olup olmadığını sorardı. Aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.s) bu zatı, kendisi savaşa katıldığı sırada, iki kez Medine'de, yerine bırakmış ve (Medineliler de) onun arkasında namaz kılmışlardı. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:[3]

Razî'nin Hadiseyi Eleştirmesi

İbn Ümmü Mektûm'un Hatası

Birinci Soru: Ibn Ümmü Mektûm, aslında tedibe ve azarlanmaya müstehak iken, daha niçin Allah, Resulünü, onun, İbn Mektûm'u eğitip, yaptığı hareketin yanlış olduğunu ihsas ettirmesinden dolayı kınamıştır? Biz şu sebeplerden dolayı, bu zatın eğitilmeye müstehak olduğunu söylüyoruz:
1) Bu zat, her ne kadar gözlerini kaybetmiş olmasından dolayı oradakileri görmese bile, ne var ki, duyu organlarının sağlam olmasından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o kafirlere hitab ettiğini ve onların seslerini de duyuyordu. Orada konuşulanları duymuş olmasından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu işe ne denli ehemmiyet verdiğini anlamış olmalıydı. Binâenaleyh, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözünü kesmeye yönelmesi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in gayesi tamamlanmadan Önce, araya kendi maksat ve talebini sokuşturması, Hz. Peygamber (s.a.s) için bir eziyyet vermedir. Bu ise, büyük bir günahtır.
2) Daha mühim olan (el-ehemm), daha az mühim olandan (el-mühimm) önce gelir. Bu zat, zaten müslüman olmuş, dine dair ihtiyaç duyduğu şeyleri de öğrenmişti. Ama o kafirler ise, müslüman olmamışlardı. Halbuki, onların müslüman olmaları, büyük bir topluluğun müslüman olmasına sebep olacaktı. İbn Ümmi Mektûm'un araya, ufacık bir maksattan dolayı bu sözü sokuşturması, bu büyük menfaatin elde edilmesine bir sebep gibi menfaatin elde edilmemesine bir sebep gibi olmuştur ki, bu haramdır.
3) Cenâb-ı Hak, "Evlerin arkalarından sana seslenenlerin ekserisi bilmezler, cahildirler"(Hucurat, a) buyurmuş, böylece bu kimseleri, vakitsiz olarak seslenmekten bile nehyetmiştir. Binâenaleyh, kafirleri imanı kabul etmekten alıkoyan ve en mühim bir esnada

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/497.
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/499.
[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/499.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözünü kesen, inkıtaya uğratan bu sesleniş, bir günah ve masiyet olmaya daha uygun ve daha elverişlidir. Böylece, yaptığımız bu izahlar da, İbn Ümml Mektûm'un yaptığını bir günah ve bir masiyyet; Hz. Peygamber (s.a.s)'in yaptığı şeyin ise gerekli ve lüzumlu olduğu sabit olmuş olur. İşte tam bu esnada da, "Peki, daha niye Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bu hareketinden dolayı kınamıştır?.." Sorusu sorulabilir.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, sırf yüzünü ekşittiği için kınadığına göre, bu, Cenâb-ı Hak tarafından İbn Ümml Mektum için büyük bir saygı ve tazim olmuş olur. Binâenaleyh, böyle olunca da, daha nasıl, bu tazimin yaanısıra ve de, insanı bu tür vasıflarla anmanın onun durumu ağır biçimde tahkir etmeyi gerektireceğine binaen, onu "a'mâ, kör" diye anmtştır?

Üçüncü Soru: Hz. Peygamber (s.a.s)'İn, maslahat ve fayda kabul ettiği konularda, ashabına her türlü muamelede bulunması hususunda, kendisine müsaade edilmiş olduğu her halükarda anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), çoğu kez, ashabını eğitiyor ve onları pekçok şeyden men ediyordu. Nasıl böyle olmasın ki? Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onları eğitmek ve onlara en güzel davranış biçimlerini öğretmek için gönderilmişti).. Durum böyle olunca da, bu yüzünü ekşitmesi işi, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ashabını eğitme işinde vermiş olduğu müsadeye dahil olmluş olur. Ona bu hususta müsaade edildiğine göre, daha nasıl bu hareketten dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) kınanmıştır. Binâenaleyh, işte bura ile ilgili problemlerin tamamı bundan ibarettir.4[4]

Soruların Cevabı

Bunlardan birinci soruya şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

1) Durum, her ne kadar sizin bahsettiğiniz gibi olsa dahi, ancak ne var ki, bu hadisenin dış görünümü, zenginlerin, fakirlere ve fakirlerin kalblerinin kırılmasına yeğ görüldüğü ve takdim edildiği zannını uyandırmaktadır. İşte bundan dolayı da, böyle bir kınama olmuş olup, bu ifadenin bir benzeri de, "Akşam sabah Rablehne ibadet eden kimseleri koğma..(En'âm, 52) ifadesidir.

2) Belki de bu kınama işi, Hz. Peygamber (s.a.s)'den açıkça sudur eden bu hareketten dolayı değil, tam aksine kalbinde bulunan düşünceye binaendir. Ki bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinin, oradakilere yakınlığı, oradakilerin kıymeti, makamlarının yüce olması yüzünden onlara meyletmesi, tabiatının, onun kör olması, yakınlığı bulunmaması ve daha az kıymetli olması sebebiyle o körden nefret etmesidir. İşte bu yüz çevirme işi, kalbteki bu tür sebeplerden ötürü olduğu için, bu kınama, eğitmesine binaen değil, eğitmenin bu tür duygulardan ötürü olduğuna binaen olmuştur.5[5]

A'ma Sıfatıyla Nitelemenin Manası

İkinci soruya da şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk'tn bu zat "kör" diye anması, onu küçümsemek için değil tam aksine şöyle demek içindir: "O kör olduğu için, daha fazla şefkate ve acımaya müstehakdı.. Binâenaleyh, ey Muhammed, senin ona kaba davranman sana nasıl yakışır?"

Üçüncü soruya da şu şekilde cevap verilir: Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ashabını eğitme hususunda izin verilmişti. Ancak ne var ki burada, bu hareket, zenginlerin fakirlere tercih edildiği zannını uyandırıp, bu da dünyanın dine tercih edilmesi vehmini doğurunca, işte bundan ötürü böyle bir kınama varid olmuştur.6[6]

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/499-500.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/501.

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/501.

Hz. Peygamber'den Zelle Olur Mu?

İkinci Mesele

Peygamberlerden günahın sudur edebileceğini soyleyenler, bu ayete tutunarak şöyle demektedirler: Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'i, bu hareketinden dolayı kınaması, bu hareketin bir günah olduğuna delalet eder. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira biz, biraz Önce, yapılması gerekenin bu hareket tarzı olduğunu beyan etmiştik. Ama, bu hareket tarzı, tek bir şeye, yani Hz. Peygamber (s.a.s)'tn zenginleri fakirlere tercih etmesi vehmine göre değildir. Çünkü bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in salabiyetine, sırtını dayadığı güce nisbetle uygun değildir. Durum böyle olunca da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu hareketi, ihtiyatlı olanı ve en iyi davranışı (el-evlâ) yapmama şeklinde olan bir hareket olmuş olur. Binâenaleyh bu ise kesinlikle günah olmaz.7[7]

Üçüncü Mesele

Müfessirler, ayette "yüzünü ekşitti ve çevirdi" diye bahsedilen zatın, Hz. Peygamber (s.a.s); "a'mâ, kör" diye bahsedilen zatın da, Ibn Ümml Mektûm olduğu hususunda ttifak etmişlerdir. kelimesi, mübalağa için şeddeli olarak da okunmuştur ki, bunun bir benzeri de ile 'dır.
Ayetteki, "Geldi diye..." İfadesi, nahivcilerin "daha yakını mı, daha uzağı mı amel ettirme" konusundaki ihtilaflarına göre, ya ya fiilleriyle mansubtur Buna göre mana, "Kendisini o a'mâ geldiği için yüzünü ekşitti ve yi o geldi diye ondan yüzünü çevirdi" şeklinde olur. ifâdesi iki hemzey okunduğu gibi, hemzeler arasına elif getirilmek suretiyle de, şeklinde okunmuştur, kelimesi sonunda vakıf yapılmış, ile yeniden söze başlanmıştır ki buna göre mana, "Ona a'mâ geldiği için mi şeklinde olur. Buna göre, buradaki hemze-i istifham ile, istifham-ı inkâr kastedilmiştir.
Bil ki önce Resûlüllah (s.a.s)'den sadır olan o kusuru dile getirip, sonra da ona hitab ile yönelmede, bu işin çok yadırgandığının delili vardır. Bu tıpkı, bir kimsenin, suç işleyen birisi insanlara şikayet edip, sonra da bu şikayetinde suçluyu korumak maksadıyla, ona birtakım azarlar ve delillerle susturararak, ona yönelmeye benzer.8[8]

Onun Dinlediği Dersten Faydalanması

"Sana ne bildirdi? Belki o temizlenecekti, yahut öğüt alacaktı ve bu öğüt ona fayda verecekti" (Abese. 3-4).
Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Sana o âmânın halini, ne bildirdi? Belki de o, senin telkinlerinle cehaletten ve günahtan annacaktı. Yahut da yaptığın öğütten nasibini alacak, böylece öğüdün, ona fayda verecek ve bu öğüt onun için bazı taatlar konusunda bir lütuf olacaktı. Velhasıl belki de onun senden olacağı o bilgi, uygun olmayan bir kısım şeylerden, yani cehalet ve günahdan onu temizleyecek, veya uygun olan bazı şeylerle, yani taatla meşgul olmasını sağlayacaktı.
2) "Belki o" ifadesindeki "o", kafirlere racidir. Buna göre mana, "Sen, o kafiri İslâm'la temizlemeyi veya Öğüt almasını ve bu öğüdün onu hakka yaklaştıracağını umdun. Fakat bu ümidinin mutlaka olacağını sana ne bildirdi? şeklindedir.
Ötre ile fiiline atfedildiği düşünülerek, ikinci fiile, şeklinde okunduğugibi, 'nin cevabı olarak, nasb ile şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı, (Fatır- 37) ayetinde olduğu gibi olup, bunun izahı daha önce geçmişti.9[9]

---

[7] [7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/501.
[8] [8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/501-502.
[9] [9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/502.

"Ama müstağni görene gelince..." (Abese, 5).
Atâ, bu ifadeye, "Kendisini imandan müstağni görene gelince.." manasını verirken, Kabî, "Allah'dan kendisini müstağni görene gelince..." manasını vermiştir. Bunları da, isteğna, burada "zengin olan" manasınadır" demişlerdir ki bu son mana, buraya uygun değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onların servet ve mallarından ötürü onlara yönelmemiştir ki ona, "Zengin kılınana gelince sen ona teveccüh ediyorsun" denilmiş olsun. Bir de Cenâb-ı Hak, daha sonra, "Ama korkarak, sana koşarak gelene gelince... "(Abese.a-9) buyurmuştur. Yoksa "korkarak" yerine "fakir, yoksul" olarak" buyurmam ıştır. Ayetteki, "Ama müstağni görene" ifadesine, "Malı sebebiyle kendini müstağni görene gelince..." manasını verenin izahı geçerlidir. Çünkü mana, o kimsenin imandan ve Kur'ân'dan malı yüzünden kendini müstağni sayması şeklindedir.10[10]

"İşte sen onu karşına alıyorsun" (Abese, 6).
Zeccâc "Sen ona yöneliyor, onu hedef seçiyor ve ona meylediyorsun" manasını vermiştir. Nitekim Arapça'da birisi birisine sataştığı zaman, denilir. Bu kelimenin aslı, "saded" kökünden olup, fiilidir. "Saded" de, senin karşına çıkan, seni istikbâl eden şeydir. Bunun izahını, Enfal, 35. ayette yaptık. Bu kelime, tâ'nın sad'a idgamı ile, şeklinde de okunmuştur. Ebû Cafer de, tâ'nın dar.ımesiyle, "yüz çeviriyorsun" manasında olmak üzere, şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "Seni ona yönelmeye sevkeden senin hırsın ve onun müslüman olması için neredeyse kendini helak etmendir" şeklindedir.11[11]

Görevin Arındırmak Değil, Tebliğ

"Halbuki onun temizlenmemesinden sana ne..." (Abese, 7).
Bu "İslâm'a davet ettiğin kimsenin, müslüman olmamasından dolayı sana düşen bir sorumluluk yoktur. Çünkü senin vazifen, sadece tebliğdir." demektir. Bu da, "Onlara olan düşkünlüğün, onları dine davetle meşgul olman gerekçesiyle, seni müslüman olan kimseden yüz çevirmeye götürmesin" demektir.12[12]

"Ama korkan biri olduğu halde, sana koşarak gelen kimseye gelince, sen bırakır da oyalanırsın" (Abese, 8-10).
Buradaki, "koşarak" ifadesi, "hayrı elde etmek için koşarak" demek olup, tıpkı, "Allah'ı zikretmeye koş un " (Cum'a, 9) ayetindeki gibidir.
Ayetteki, "korkan biri" ifadesine de üç mana verilebilir:
1) Mükellefiyetlerini eda etmeye ihtimam göstermemekden Allah'dan korkarak...
2) Sana gelmesinden dolayı, kafirlerden ve onların eziyetlerinden korkarak...
3) Elinden tutup, kendisini idare eden - götüren birisi olmadığı için, kör olduğu için, tökezleyip yüz üstü düşmekten korkarak...
ifâdesindeki kelimeyi, "oyalanıyorsun", "onunla İlgilenmiyorsun" demek olup, ifâdesindendir. ve de aynı manayadar. Talha b. Masrif, bunu şeklinde; Ebû Ca'fer, şeklinde okumuştur. Bu son kıraate göre, "Kureyş'in ileri gelenlerin durumu seni oyaladı" manasında olur. Eğer ve ifadelerinde birer ihtisas, birer hasr manası vardır" denilirse, biz deriz ki: "Evet, buna göre mana, bu yüz çevirmeyi ve oyalamayı alabildiğine yadırgayarak, "Özellikle senin gibilerin, zenginin zenginliğinden ötürü ona iltifat etmesi; fakirden de, onun fakirliğinden dolayı yüz çevirmesi uygun olmaz" şeklindedir.13[13]

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/503.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/503.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/503-504.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/504.

Bu Kur'ân, Bir Derstir

"Sakın. Çünkü o, bir öğüttür. Binâenaleyh dileyen ondan öğüt alır" (Abese, 11-12).
Ayetteki (sakın, hayır-hayır) ifadesi, kınanan kimseye ve onun bir daha böylesi şeyi yeniden yapmaması hususunda, bir red, bir uyarıdır. Hasan el-Basrî şöyle der: 'Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu ayetleri okurken, yüzünün rengi öylesine kaçtı ve değişti ki adeta yüzü kül gibi oldu. Çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ın kendisi hakkındaki hükmünü beklemekteydi. Hak Teâlâ, "ketlâ" (sakın), buyurunca, yüzündeki bu hal zail oldu. Çünkü bunun manası, "Artık böyle bir iş yapma..." şeklindedir. Ayetteki bu ifadelerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in en uygun olanı yapmaması manasına geldiğini, yani bundan dolayı olduğunu daha önce izah etmiştik.
Cenâb-ı Hak daha sonra, "O, bir öğüttür" buyurmuştur. Burada şöyle iki soru sorulabilir:
Birinci Soru: daki zamir müennes, 'daki zamir ise müzekkerdir. Halbuki bu iki zamir de aynı şeye racidir. Binâenaleyh bunun izahı nasıldır?
Cevap: Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
a) İlk zamirin müennes gelişi, Mukâtil'in de belirttiği üzere, onunla, "Kur'ân'ın ayetleri" manası kastedildiği içindir. Ketbî de bu zamirle, "Bu sûre" manasının kastedildiğini söylemiştir. Ahfeş de bu görüştedir, ijS"i "Ondan öğüt alır" ifadesindeki zamir ise, "tezkire"ye (öğüde) racidir. Tezkire ise, "zlkr" (va'z-u nasihat) manasındadır (dolayısıyla müzekkerdir).
b) "Nazm" Kitabının yazan da, "Müennes zamir ile de, Kur'ân kastedilmiştir. Halbuki "Kur'ân" kelimesi müzekkerdir. Fakat Kur'ân'ı biz "tezkire" (öğüt) kılınca, Allah bunu "tezkire" kelimesiyle isimlendirmiştir. (Dolayısıyla müennes zamirle işaret etmiştir). Ama bu zamiri, (Müddesir, 54) ayetinde de olduğu gibi, müzekker getirseydi yine caiz olurdu. Ayetteki ile, Kur'ân'ın kastedildiğinin delili ise, peşisıra gelen ayetidir.[14][14]

Önceki Kısımla Münasebet

İkinci Soru: Bu ayetin, kendinden öncekilerle münasebet ve ilgisi nasıldır? Buna iki bakımdan cevap verebiliriz:
a) Sanki, "Sana vahyettiğim, fakirlere nasıl davranılıp, onların nasıl önemseneceği ve ehl-İ dünyaya iltifat edilmeyeceğini gösteren bu eğitim, meleklerin büyüklerinin korumasına verilmiş olan, Levh-I Mahfuzda yazılıdır" denilmek istenmiştir.
b) Sanki, "Kur'ân, ululukta bu büyük noktaya ulaştığına göre, kafirlerin onu kabul etmesine ne ihtiyaç var. Binâenaleyh onlar onu ister kabul etsinler, ister etmesinler, bu değişmez, aynıdır. Dolayısıyla onlara iltifat etme ve kalbini (aklını) onlarla meşgul etme. Dünya erbabının kalbini hoşnut etmek için, iman etmiş kimselerden sakın yüz çevirme" denilmek istenmiştir.[15][15]

Kutlu Ellerle Yazılmış Tertemiz Sayfalar

"O, çok şerefli, kadri yüce ve tertemiz sahifelerdedir. Kıymetli, sevgili ve takva sahibi katiblerin elleriyle (yazılmıştır)" (Abese. 13-16).
Bil ki Allah Teâlâ, "tezkire" olan o Kur'ân'ı şu iki sıfatla nitelemiştir:
a) "Dileyen ondan öğüt alır" ifadesiyle... Bu, "Kur'ân apaçık bir tezkire (öğüt)tür. Ontar bunu anlamak, bundan öğüt almak ve gereğircs amel etmek isterlerse, bunu yapabilirler" demektir.
b) "Çok şerefli, kadri yüce ve tertemiz sahif elerdedir" ifadesiyle... Bu, "O öğüt, çok şerefli sahifelerde yer almıştır" demek olup, bununla Kur'ân'ın durumunun yüceliği ve azameti kastedilmiştir ki bu, "O öğüt, sahifelerde vardır" manasınadır. Buradaki "sahifeler" ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülebilir.
Birinci Görüş: Bu öğüt, Allah katında çok kıymetli ve şerefli, yedi kat göğe kaldırılmış Levh-i

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/504-505.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/505.

Mahfuz'dan istinsah edilmiş sahifelerdir; yahut da değeri yüksek, şeytanların ulaşmasından uzak sahifelerdir; yahut da onlara sadece tertemiz olanların, yani meleklerin dokunabilmeleri sebebiyle tertemiz sahifelerdir" demektir.
Hak Teâlâ daha sonra, "Kıymetli sevgili ve takva sahibi katiblerin elleriyle (yazılmıştır)" buyurur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele var:16[16]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ melekleri burada üç sıfatla tavsif edilmiştir:17[17]

Sefere

Birinci Sıfat: "sefere"dir. Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılır:
1) İbn Abbas, Mücahid, Mukâti1 ve Katade'ye göre, bunlar, yazıcı (katib) meleklerdir. Zeccâc, "sefere"nin, "yazıcılar" manasına geldiğini, müfredinin olduğunu ve tıpkı kâtib (cemi: ketebe (katibler) gibi olduğunu söylemiştir. Yazıcı melekler "sefere" denilmiştir. Çünkü sefere, birşeyi tefsir eden, onu izah edip, ortaya koyan demektir. Nitekim kadın yüzünü açtığında - ortaya koyduğunda denilir.
2) Ferrâ'nın tercihine göre, bu "sefere" ile, Allah ile peygamberleri arasında, vahiy seferleri yapan o melekler kastedilmiştir. Bunun da müfredi, yine "saflr"dir. Zira Arapça'da, birisi bir toplumun arasını bulup, sulh yaptığında denilir. Buna göre me'ekler, Allah'ın vahyini getirip, yerine ulaştırdıklarında, sanki Allah ile o millet arasanı ıslah eden bir sefir (elçi) gibi olmuş olurlar. Nitekim sair bir beytinde,
"Kavmim arasında sefaret (ıslah) işini bırakmadım ve gezip dolaştığım zaman da, kin ve öfkeyle gezip dolaşmam" demiştir.
Bil ki "sefaret" masdarı da aslında, açmak manasına gelir. Kâtibe de, yazarak, izah edip ortaya koyduğu için "safir" denilmiştir. Sefir de (durumu) açtığı için sefr adını almıştır. Bu melekler de, beyan, hidayet ve ilim konularında, Allah ile insanlar arasında birer vasıta oldukları için bu adı almışlardır.18[18]

Kiram

İkinci Sıfat: "kiram'dır. Mukatit buna, "Rableri nezdinde kerim, yani şerefli-kıymetlidirler" manasını verirken, Ata, "Melekler; insanoğlu, hanımıyla cinsi münasebet yaparken, yahut tuvalette iken, onun yanında durmaktan münezzehtirler" demiştir.19[19]

Berere

Üçüncü Sıfat: "Berere'dir. Mukâtil buna, "itaat edenler" manasını vermiş ve bunun, "bârr"ın çoğulu olduğunu söylemiştir. Ferra da şöyle der: "Araplar tıpkı, kâfir (cemi: kefere), fâcir (cemi: reçete) kelimelerinde olduğu gibi, müfredi "fail" vezninde olan kelimelerin çoğulunda ancak, "fa'ale" veznini kullanırlar."20[20]

Önceki Suhuf

İkinci Görüş: Ayetteki "sahifeler" ile, bazı peygamberlere verilen "suhuf'lar kastedilmiştir.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/506.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/506.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/506-507.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/507.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/507.

Bunun delili ise, "Şüphesiz bu, ilk suhuflarda da var" (A'la, 18) ayetidir. Buna göre, "Kur'ân'ın bu tezkiresi, Önceki peygamberlerin suhuflarında da mevcuttur" şeklinde olur. "Sahifeler"in, böyle "suhuflar" manasında alınması halinde, "sefere-kİram ve berere" ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabı (vahiy katibleri) kastedilmiş olur. Bu üç sıfatla, "kurra"nın kastedildiği de söylenmiştir.[21][21]

İkinci Mesele

Cenâb-ı Hakk'ın, "takva sahibi katiblerin elleriyle (yazılmış)" ifadesi, o sahifelerin temizliğinin, ancak o yazıcı meleklerin elleriyle meydana gelmiş olmasını gerektirir. KaffaI bunu izah sadedinde şöyle demektedir: "O sahifelere ancak tertemiz melekler dokununca, ona dokunan kimselerin temizliği sebebiyle temizleme işi, sahifelere nisbet edilmiştir.[22][22]

Nankör İnsan

"O, kahredilesi insan; ne nankördür o..." (Abese, 17).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[23][23]

Birinci Mesele

Bil ki, Allah Teâlâ, bu sûreye, Kureyş'in ileri gelenlerinin müslüman fakirlere üstün tutulduğunu anlatan kıssa ile başlayınca, mü'min kullarını bu durumdan teaccübte bulunmaya çağırarak, sanki şöyle denilmek istenmiştir: "İnsanoğlunun mebdei, necis bir nutfe, sonu, dağılıp kokmuş bir cîfe (leş) olduğu ve o, bu iki nokta arasında ipi sırtında bir hamal olduğuna göre, onun kendini beğenmesi ve kendini üstün görmesine ne gerekçe, ne sebep var ki?!.." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bunların hem kendilerini beğenmelerine, hem de, inkarlarına ilaç olacak devadan bahsetmiştir. Çünkü, insanın yaratılışı, hem, Yaratıcı'nın varlığına, hem de öldükten sonra dirilme, haşr ve neşr fikrine istidlalde bulunulabilecek bir niteliktedir.[24][24]

Nüzul Sebebi

Müfessirler, bu ayetin, Utbe İbn Ebî Leheb hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bazı kimseler de, buradaki ayette geçen insan sözü ile, kendileri yüzünden Allah'ın Resulünün İbn Ümmü Mektûm'u bırakıp da kendilerine yöneldiği kimselerin kastedildiğini söylemişlerdir. Diğer bir kısım alim de, "Hayır tam aksine, ayetin ifadesiyle, zenginlik ve fakirlik sebebiyle fakire üstünlük taslayan her zenginin zemmedilmesi kastedilmiştir" demişlerdir ki, bunun delilleri şunlardır:
1) Allah Teâlâ bu kimseleri, kendilerini üstün görmeleri yüzünden kınamıştır. Binâenaleyh, illetin (gerekçenin) genel ve umumî olması sebebiyle, hükmün de genel ve umumî olması gerekir.
2) Cenâb-ı Hak, Kendisinin de, "Bir damla sudan yarattı da onu biçimine koydu... Sonra onu öldürüp kabre soktu..."(Abese, 19.21) buyurduğu gibi, insanın, hem başlangıçtaki hem de neticedeki halinin hakirliği ve zeliltiği sebebiyle bu kibirlenenlerin yolunu ve takip ettikleri yöntemi tasvib etmemiştir. Binâenaleyh, bu men ve alıkoymanın umumî olması, hükmün de umumî olmasını gerektirir.
3) Lafız da muhtemelken, lafzı, daha çok mana ve hüküm ifade eden başka bir manaya

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/507.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/507.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/507.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/507-508.

yormak gerekir. Binâenaleyh, o lafzı bu anlama hamletmek gerekir.[25][25]

Üçüncü Mesele

cümlesi bir beddua olup, bu, Arapların yapmış olduğu en kötü beddualardandır. Zira, ölüm, dünyadaki belaların en zirvesidir."Ne nankördür!" cümlesi de, bu insanın, alabildiğine bir nankörlük içinde bulunmasından dolayı hayret ve teaccüb ifade eden bir ifadedir. O halde bu demektir ki, ifâdesi, onların, ilahi ceza türlerinin en büyüğüne müstehak olduklarına, ifâdesi de, o insanın yaptığı bu hareketin, en çirkin ve en yadırganacak bir hareket tarzı olduğuna dikkat çekmektedir.

İmdi şayet, "Beddua, ancak aciz kimselerin işidir. Herşeye kadir olan zata ise, bu nasıl uygun düşer? Teaccüb de, bir şeyin sebebini bilmeyen bir kimsenin yapacağı bir iş olup, ona uygun düşer. Şu halde, her şeyi bilen yüce Allah'a bu nasıl uygun düşer?" denilirse, buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, Arapça'nın üslubu üzere gelmiş olan bir ifade olup, bunun hakikati şudur: Allah Teâlâ, böylece, bu ifade ile, onların, çirkin olan şeylerin en büyüğünü işlemeleri sebebiyle ceza çeşitlerinin en büyüğüne müstehak olduklarını beyan buyurmuştur.

Bil ki, her muhdes varlığın, başı, ortası ve akibeti olmak üzere, üç mertebesi vardır. Ve Allah Teâlâ, insanın bu üç mertebesine de burada yer vermiştir.

Birinci Mertebe: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onu hangi şeyden yaraffı" (Abese, 18) ayetinin İfade ettiği husustur. Bu, bir istifham olup, maksadı ise, o insanın, alabildiğine hakir olduğunu belirtmektir.[26][26]

Allah İnsanı Nutfeden Yarattı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu soruyu"Bir damla sudan yarattı onu..." (Abese, 19) ifadesiyle cevaplamıştır. "Nutfe"nin, hakir (değersiz) mekîn (kör) olduğunda ise şüphe yoktur. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile kastı, aslı bu denli hakir ve değersiz bir şey olan kimsenin, inkarda bulunması ve büyüklük taslamasının ona yakışmayacağını belirtmektir.[27][27]

Takdir'in Anlamı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ejÜî "Onu biçimine koydu..."(Abese, 19)buyurmuştur ki, bu hususta da şu izahlar yapılabilir:

a) Ferrâ, "Allah onu, önce nutfe, sonra 'alaka... halinde hilkatini tamamlayıncaya kadar çeşitti evreler içinde biçimine koydu, erkek veya dişi, saîd (mutlu) veya şakî (bedbaht) olarak yarattı..." demiştir.

b) zeccac da,kelimesinin manasının, "Seni önce topraktan, sonra da nutfeden yaratıp da, en sonunda seni bir halinde düzenleyeni mi inkar ettin?"(Kehf, 37) buyurduğu gibi, "onu, düzgün bir biçime koydu..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

c) Bu kelimenin manasının, "Allah, her uzvu ve her organı, kemiyet ve keyfiyet bakımından, menfaatine ve maslahatına uygun bir oranda ve sayıda takdir etti.." şeklinde olması da muhtemeldir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "Her şeyi yarattı ve iyice takdir etti..."(Furkan, 2) ayetidir.[28][28]

Onu Yoluna Koydu

İkinci Mertebe: Yani, orta mertebe de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra onun yolunu kolaylaştırdı..."(Abese,20) ayetinin beyan ettiği husustur. Bu hususla ilgili İki mesele vardır:29[29]

---

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/508.

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/508-509.

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/509.

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 509.

Birinci Mesele

Bu ifadedeki kelimesi, kendinden sonra gelen fiilinin tefsir ettiği bir fiilinin takdir edilmesi sebebiyle mansubtur. (Buna iştigal denilir).30[30]

Doğumdaki Harika

Alimler bunun ne demek olduğu hususunda şu görüşlere yer vermişlerdir:
1) Bazı alimler bu ifade ile, insanoğlunun annesinin karnından çıkışının kolaylaştırılmasının kastedildiğini söyleyerek şöyle demişlerdir: İnsanoğlu annesinin karnında iken, başı üst tarafa, ayakları da alt tarafa doğrudur. Fakat, dünyaya gelme zamanı geldiğinde, o, tersine döner. Binâenaleyh, o çocuğa bu ilhamı veren, Allah'dan başka kim olabilir? Bu manayı, çocuğun o daracık geçitten diri olarak çıkması hususu da teyit eder ki, bu çok acîb bir şeydir.
2) Ebu Müslim de şöyle demektedir: Bu ayetten kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz ona iki de yo! gösterdik..." (Beled, 10) ayetinden kastedilenin aynısıdır. Binâenaleyh, ayetin bu ifadesi, hem dini alakadar eden iyi ve kötünün arasını, hem de dünyayı alakadar eden iyi ve kötünün arasını ayırdetmeyi belirlemeyi içine atır ki, bu da netice olarak, "Biz onu, hem iyi hem de kötü yola girebilecek bir nitelikte yarattık.." demek olup, ifadesinin içine de, ona, yapabilme gücü vermek, iyiyi kötüyü anlatmak, akıl vermek, peygamberler göndermek ve kitablar indirmek gibi hususlar girer.
3) Ayetin ifade ettiği mana, dini meselelere tahsis edilmiş bir manadır. Çünkü kelimesi, kastedilenin, ahirette meydana gelen işler değil de, dünya halleri olduğunu hissettirmektedir.31[31]

Öldürüp Kabre Koydu

Üçüncü Mertebe: En son mertebe olup bu da, Cenâb-ı Hakk'ın "sonra onu öldürüp kabre koydurdu. Daha sonra, dilediği zaman da onu tekrar diriltecek" (Abese, 21-22) ayetlerinin beyan ettiği husustur. Bil ki, bu üçüncü mertebe de, kendi arasında şu üç mertebeyi, yani, öldürmeyi, kabre sokmayı ve neşr (diriltmeyi) ihtiva etmektedir. Öldürmenin menfaatlerini, bu eserin içinde anlattık. Ve, bu öldürme işinin, mükellefiyet hali ile onun karşılığının görülmesi arasında bir vasıta olduğunda şüphe yoktur kelimesine, Ferrâ "Allah onu, kabre koydu. Kuşlara ve yırtıcı hayvanlara yem olmaktan korudu" manasını vermiştir. Çünkü, kabre koyma işi, müslüman kimseye değer vermenin tezahürlerinden biridir.
Cenâb-ı Hak, buyurmamıştır. Çünkü "el-kâbir"eliyle defneden kimseye denilir. Dolayısıyla el Mukbir (kabre koyduran) da, Allah Teâlâ olmuş olur. Nitekim Arapça'da, bir kimse bir Ölüyü defnettiğinde, başkasına ölüyü kabre koymasını emrettiğinde ise, ifâdesi kullanılır. Araplar da, devenin kuyruğu koptuğunda, "Devenin kuyruğu kesildi Allah, onu kesik kıldı" "öküzün boynuzu kırıldı Allah onu kırdırdı" ve "Falancayı yanımdan kovdum Allah onu kovdurdu", yani, "Allah onu kovulmuş'kıldı" derler.
Cenâb-ı Hakk'ın, "Daha sonra, dilediği zaman da onu tekrar diriltecek..." cümlesinden de Allah'ın insanoğlunun, öldükten sonra diriltmesi kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, "dilediği zaman da..." demek suretiyle de, bunun vaktinin bizce malum olmadığını; o vaktin öne alınmasının veya geri bırakılmasının kendisinin neşietine bırakıldığını; bundan önce bahsedilen diğer hallerin vakitlerininse, bazı yönlerden bilinebileceğini ihsas ettirmiştir. Çünkü, ölümün vaktini insanoğlu, her ne

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/509.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 509.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/509-510.

kadar bilemese de, onun aşılmayan, geçilmeyen mal ti m çizgi olduğunu bilmektedir.[32][32]

Kulluk Görevini Yapmayanlar

"Gerçek (o insan, Allah'ın) menettiği şeyleri yerine getirmemiştir" (Abese, 23).
Bil ki, ayetteki " ifadesi, insanı, kibir ve büyüklük taslamaktan; yahut, tevhidi, öldükten sonra dirilmeyi, haşri ve neşri inkar edişten ısrar ve küfürden caydıran bir ifadedir. Cenâb-ı Hakk'ın; buyruğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:
a) Mücâhid, "Bu, insanoğlundan hiç kimsenin hiçbir zaman, kendisine farz kılınmış olan şeylerin tümünü yerine getiremeyeceğine ve insanın, mutlaka bir kusuru bulunacağına bir işarettir" demiştir. Bence bu tefsire bir bakmak lazım. Çünkü ifadesindeki zamir, önceden bahsi geçmiş olan birisine racidir. Ki bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, (Abese, 17) ayetinde geçen "İnsan" kelimesidir. Halbuki, bu ayette geçen "insan" kelimesiyle tüm insanlar kastedilmeyip tam aksine, kafir olan insan kastedilmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesini bütün İnsanlar anlamına almak nasıl mümkün olur?
b) Ayetin manası, "O böbürlenen, üstünlük taslayan insan, kendisine emredilmiş olan kibri terketmek... gibi şeyleri yapmamıştır.." şeklindedir Bu da, "O kafir insan, Allah'ın delilleri hakkında düşünmesine mahlukatının ilginçliği, hikmetinin zahir oluşu hususunda tedebbürde bulunması kabilinden şeyleri yapmamıştır.." demektir.
c) Üstad Ebû Bekir Ibn Fûrek, bu ayete şöyle mana vermiştir: "Hayır, Allah, bu kafire kendisine emretmiş olduğuna iman edip kibri terketme gibi şeyleri hükmetmemiş, tam aksine ona, olmasını hükmetmediği şeyleri emretmiştir.."[33][33]

Enfüsten Âfaka

Bil ki, Allah'ın, Kur'ân'da sürdürdüğü adeti şu şekildedir: O, enfüsî delillerden bahsettiği her yerde, bunun peşinden af âkta (dış alemde) bulunan delilleri zikreder. İşte burda da örfünü bu şekilde sürdürmüş, derken, afakî delillere yer vermiş ve, bu hususa da, insanoğlunun kendisine ihtiyaç duyduğu şey ile başlayarak şöyle buyurmuştur: "öyleya, o insan (bir kere) yediğine baksın..." (Abese, 24) Bu, "insan kendisi sayesinde yaşadığı o yiyeceklere bir baksın ki, Biz, onun durumu nasıl idare ediyoruz.." demektir.[34][34]

Gıdalardaki İhsan

Yiyeceklerin bir ders ve ibret alma yerleri olduğunda ise şüphe yoktur. Çünkü, insanoğlunun aldığı yiyeceklerin şöyle iki durumu vardır:
Birincisi, öncelik arzeden durum olup, bu da, o yiyeceklerin varlık alemine girebilmesi için önceden mutlaka mevcut olması gerekli olan şeylerdir.
İkincisi, sonradan olan şeylerdir ki, bunlar da, o yiyeceklerden bir yararlanmanın gerçekleşmesi için, insan bedeninde mutlaka bulunması gerekli olan şeylerdir. Binâenaleyh Allah, birincisi cinsi daha fazla ortaya koyduğu ve şüpheden de o nisbette uzak olduğu için, pek yerinde olarak birincisiyle yetinmiştir. Çünkü, Kur'ân'ın delillerinin mutlaka bütün herkesin istifade edebileceği bir biçimde ve karışıklık ve şüpheden de o nisbette uzak olması gerekir. İşte, "Öyle ya, o insan, (bir kere) yediğine baksın.." ayetinden kastedilen budur.
Bil ki, bitki, gökten inen ve yere düşen yağmur damlalarından beslenir, meydana gelir. Binâenaleyh, bu demektir ki, sema tıpkı bir erkek, yer de bir dişi gibidir. Bu sebeple de, Cenâb-ı Hak, yağmurun yağışını beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur:[35][35]

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/510-511.
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/511.
[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/511.
[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/512.

Yağmur Mucizesi

"Gerçekten Biz, o suyu bol bol döktük..."(Abese,25). Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:36[36]

Birinci Mesele

Ayetteki, "döktük" ifadesiyle, yağmurun yağdırılması kastedilmiştir. Şu büyük suları ihtiva eden o bulutun, nasıl meydana geldiği ve onca ağırlığına rağmen havada nasıl kalabildiğine bir bak, sonra da bunun uzak ve yakın sebepleri hususunda iyice bir düşün. Böylece sana, Allah'ın nurunun, adalet ve hikmetinin, bu alemi yaratmadaki düzeniyle ilgili eserlerinden birşeyler parıldayacaktır.37[37]

İkinci Mesele

Müste'nef bir cümle olarak, ayetin başı şeklinde okunduğu gibi, bir önceki ayetteki "taam" (yemek) ifadesinden bedel olarak, şeklinde, fethayla okunmuştur. Buna göre takdiri, "İnsan bizim o suyu nasıl sağanak yağmur halinde yağdırdığımıza baksın" şeklinde olur. Ebû Ali el-Fârisî, "Bunu kesreyle şeklinde okuyanlara göre, bu, 'İnsan ... yediğine baksın" ifadesinin bir tefsiri olmuş olur ve tıpkı, "Onlar için bir mağfiret var" (Maide, 9) ifadesinin, aynı ayetteki "va'd"in tefsiri olması gibidir. Fethalı okuyanlara göre, buradaki bedel, bedel-i istimal olur. Çünkü bütün bu sayılan şeyler, o yiyeceğin (taamın) oluşmasını ve meydana gelmesini sağlar. O halde bu yönüyle bu ifade, tıpkı "Sana haram ayları, yani onlarda savaşmanın hükmünü sorarlar'"(Bakara,217) ve "Çukurların sahibleri, yani o ateşlerin sahibleri kahrolsun" (Buruc, 4-5) ayetlerinde olduğu gibi olur" demiştir.38[38]

Yerin Tarıma Elverişli Kılınması

"Sonra toprağı iyiden iyiye yardik. Bu suretle ondan taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalar, sık ve bol ağaçlı bahçeler, meyveler ve mer'alar bitirdik. (Bütün bunları), hem size, hem davarlarınıza bir fayda olarak yaptık" (Abese, 26-32).
"Toprağı iyiden iyiye yardık" ifadesiyle, yerin bitkilerin çıkmasıyla yarılması (delinmesi) kastedilmiştir.39[39]

Sekiz Çeşit Bitki

Hak Teâlâ burada şu sekiz çeşit bitkiden bahsetmiştir:
1) Taneler (hububat)... Buna, "Ondan taneler... bitirdik" ifadesiyle işaret etmiştir. Tane, buğday ve arpa gibi bitkilerden elde edilen şeylerdir. Cenâb-ı Hak, hububat gıdaların adeta temeli olduğu için, önce bunu zikretmiştir.
2) Üzümler... Hak Teâlâ, bunu, hububattan sonra zikretmiştir. Çünkü üzüm bir bakıma gıda, bir bakıma da yemiştir.
3) Yonca... Bu hususta şu İki görüş ileri sürülmüştür:
a) "Kadb" kelimesiyle yaş yonca kastedilmiştir. Çünkü yaş yonca kuruyunca, "katt" adını alır. Mekkeliler buna, "kadb" derler. "Kadb"ın esas manası kesmektir. Çünkü yonca bir kaç kez biçilmektedir. "Kadîb" de böyledir. Çünkü ağacın dalına da, kesildiği için "kadîb" denilmiştir. Bu İbn Abbas, Dahhak ve Mukfitil'în görüşü, Ferrft, Ebû Ubeyde ve Esmfii'nin de tercihidir.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 512.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/512.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/512.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/513.

b) Müberred, "Kadb", hayvan yiyeceği manasınadır. Bu kelimenin esas manası, kesmektir" der. Bu da, Hasan el-Basrî'nin görüşüdür.
4-5) Zeytinler, hurmalar... Bunların faydaları, bu kitabta daha önce anlatılmıştı.
6) Sık ve bol ağaçlı bahçeler... Aslında "gulb" kelimesi ile, boyunlar nitelenir. Binâenaleyh bu, boyunları kalın manasına gelip, müfredi "agleb"dir. Nitekim Arapça'da, "esedün ağlebü" (boynu kalın aslan) denilir. Burada şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Ayetteki bu kelime ile, ağaçları sık ve birbirine yakın olan bahçeler kastedilmiştir. Bu, Mücahid ve Mukâtil'in görüşü olup, bunlar şöyle demektedirler: "Gulb, ağaçları adeta birbirine girmiş, sarmaş dolaş olmuş..." demektir. Nitekim Arapça'da, bir yerin otları birbirine girip, çok sık olduğunda, denilir.
2) Bununla, herbir ağacın, kalın ve büyük olduğu anlatılmak istenmiştir. Nitekim Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın, "Cenâb-ı Hak, bu kelime ile büyük ağaçlan kastetmiştir" dediğini nakletmiştir. Ferra da, "Gulb, kalın hurma ağaçları manasınadır" demiştir.
7) Meyveler... Bazıları, "Allah Teâlâ, meyveleri, kendinden önce geçen üzüm, zeytin ve hurma üzerine atfedince, bu şeylerin meyveler sınıfına girmemesi gerekir" diye istidlalde bulunmuşlardır. Bu, zahiri açıdan doğruya yakın bir istidlaldir. Çünkü atfedilen, atfedildiği şeyden başkadır.
8) Meralar... "Ebb", mer'â demektir. Keşşaf sahibi, mer'âya, kastolunduğu (gidildiği) ve hayvanları otlatmak için aranılan (ubûb edilen) bir şey olduğu için bu adın verildiğini söylemiştir. Çünkü ubûb ve umûmet (kasdetme) iki kardeş kelimedir.
Nitekim şair şöyle demiştir:
"Köklerimiz Kays'a varır.. Yurdumuz ise Necd'dir. Ordadır bizim otlaklarımız ve sularından içtiğimiz pınarlarımız..." "Ebb"in, kuru meyve manasına geldiği, çünkü kurutulmuş meyvelerin, kış için hazırlandığı, bu sebeple bu adı aldığı söylenmiştir.
Allah Teâlâ, insanların ve hayvanların kendisiyle gıdalandığı şeylerden bahsedince, "(Bütün bunlar)ı hem size, hem davarlarınıza bir fayda olarak yaptık" buyurmuştur. Ferrâ, "Bütün bunları, hem sizin, hem de hayvanlarınızın istifade etmesi için yarattık" manasını verirken, Zeccâc, buradaki, "metâ'an" kelimesinin, ayettekibitirdik fiilinin, mef'ûl-ü mutlak te'kidi olarak mansub olduğunu; çünkü bu şeyleri bitirmenin, bütün canlıları faydalandırma manasına geldiğini söylemiştir.40[40]

Bunlardan Maksad

Bil ki Allah Teâlâ'nın, bütün bunlardan bahsediş maksadı da şu üç şey, yani:
1) Allah'ın birliğinin delili,
2) Kıyamete kadir olduğnun delili,
3) Kullarına böylesine büyük ihsanlarda bulunan o ilah karşısında, ona taattan yüzçevirmenin, kullarına karşı tekebbür etmenin akıllı olan kimseye yakışan bir hareket tarzı olmadığının delilini ortaya koymak olunca, bu maksadları te'kid eden hususu, bunların peşi sıra getirmiştir. Bu da, kıyametin dehşetleridir. Çünkü insan kıyametin dehşetli hallerini dinledikçe korkar. Dolayısıyla bu korku insanı, deliller üzerinde düşünmeye, iman etmeye ve küfürden yüz çevirmeye sevkeder. Yine bu, kişiyi insanlara karşı tekebbür etmemeye ve herkese karşı mütevazı olmaya sevkeder. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:41[41]

Sahhe Geldiğinde

"Fakat o kulakları sağır edercesine haykıracak ses geldiği zaman... (Abese. 33).
Müfessirler, "sahha" ile, kıyamet sayhasının, yani sûra son üflenişin kastedildiğini

---

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/513-514.
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/514.

söylemişlerdir: "Arapça'da 'sahh", dürtmek, vurmak ve yarmak demektir. Nitekim birisi birisinin başını taşla yardığında, denilir. Yine kargalar, gagalarıyla devenin kıçını gagalarlar (sahh yaparlar). O halde "sâhha", o müthiş sesiyle kulaklarına çarpan demektir. Keşşaf sahibi, buna dair başka izah yapar ve şöyle der: "Arapça'da, "sözüne kulak verdi" denildiği gibi, aynı manada de denilir. Binâenaleyh o son nefhamn, "sâhha" kelimesi ile tavsif edilişi mecazidir. Çünkü insanlar ona kulak kesilirler."42[42]

Ana, Baba, Kardeşten Kaçılacak Gün

Daha sonra Hak Teâlâ, o günün ne müthiş olduğunu da şöyle belirtmiştir:43[43]

"Kişinin, kardeşinden, anasından, babasından, karısından ve oğullarından kaçacağı gün..." (Abese, 34-36).
Bu ayetlerle ilgili iki mesele var:44[44]

Birinci Mesele

Ayetteki, "kaçma" ile, kelimenin zahiri manası olan, uzaklaşmak, kaçınmak ve sakınmak kastedilmiş olabilir. Bu kaçışın sebebi ise, kovuşturulmadan, hesap sorulmaktan kurtulmayı istemektir. Mesela kardeşi ona, "Sen, malınla bana yardımcı olmadın"; ana-babası, "Bize itaatta kusur ettin"; eşi, "Bana haram yedirdin, şöyle şöyle yaptın"; oğulları da, "Sen bizi iyi eğitip terbiye etmedin ve bize doğruyu göstermedin" derler. Kardeşinden kaçanların ilkinin Hâbil; ana-babasından kaçanların ilkinin Hz. İbrahim (a.s); eşinden kaçanların ilkinin Nûh ve Lût (a.s); oğlundan kaçanların ilkinin yine Nûh (a.s) olacağı söylenmiştir.

Ayetteki "kaçma" ile, uzaklaşma manası değil de, kişinin kendi derdine düşüp, kendi işine bakmasından ötürü, kardeşine, ana-babasına... yardımdan kaçışı kastedilmiştir. Bu manaya göre ayet tıpkı, "Hani tabi olunanlar, tabi olanlardan uzak kalacakları o gün..." (Bakara, ıeej ayeti gibi olur. Kişinin, kardeşine yardımdan kaçınması, "O gün, hiçbir dost, hiçbir dosta, hiçbir hususta fayda veremez" (Duhan, 41) ayetinde beyan edilmiştir. Biribirlerine hiçbir şey soramayışlan da "(O gün) hiçbir kandan dost, hiçbir candan dosta (derdini) sormaz" (Meârîç, 10) ayetinde anlatılmıştır.45[45]

İkinci Mesele

Bu ifade ile, dünyada iken, kendilerine baş vurup, sığındığı; yardımını istediği bu kimselerin, ahiret yurdunda birbirlerinden (köşe-bucak) kaçışları anlatılmak istenmiştir. Ayetteki bu sıralama ile ilgili olarak, alimler şu İzahı yapmışlardır: "Ayette adeta, şöyle denilmek istenmiştir: O gün kişi, kardeşinden, hatta ana babasında... kaçar. Çünh ana-babası, kendisine kardeşlerinden daha yakındır. Hatta hatta eşinden çocuklarından bile kaçar. Çünkü kişinin kalbi, ana-babasından çok, eşine çocuklarına bağlıdır."

Cenâb-ı Hak daha sonra, bu kaçışın peşisıra, bunun sebebini de dile getirerc şöyle buyurmuştur:46[46]

"O gün bunlardan herbirinin, kendim yeter bir işi (derdi) vardır" (Abese, 37).47[47]

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/514-515.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/515.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/515.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/515.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/515-516.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/516.

İgna Kelimesinin Manası

Buradakiile ilgili olarak şu iki İzah yapılabilir:
a) İbn Kuteybe buna, "Onu yakınlarından alıkoyacak, geri durduracak, yüz çevirtecek bir işi vardır" manasını vermiş ve şairin,
"Mâlikoğuttarıyla yapacağın savaş seni, meclislerde çirkin sözler söylemekten ve kaba saba davranmaktan alıkoyacak..." şeklindeki şiirini deli! getirmiştir. Şiirdeki ifadesi, "seni meşgul edecek" manasınadır. Yine Arapça'da, "yüzünü benden çevir" manasında, denilir.
b) Me'ânî alimleri, bu kelimeyi, "Bizatihi kendisini ilgilendiren özel denrtleri ve üzüntüleri, kişinin kafasını ve gönlünü yetesiye doldurmuştur. Dolayısıyla artık burada, başkasının tasasına hiç yer kalmamıştır" manasını vermişlerdir. Buna göre kelime, sanki pek çok mal bulunduğu anlatan "gına (zenginlik)" köküne benzer bir manada olmuş olur.48[48]

Yüzü Aydın Olanlar

Bil ki Allah Teâlâ, kıyametin bu müthiş halini anlatınca, mükelleflerin o gün kimilerinin said (mutlu), kimilerinin şakî (bedbaht - mutsuz) diye iki kısma ayrılacaklarını belirtmiş ve mutluları şu ifadeleriyle anlatmıştır:49[49]

"O gün yüzler vardır, pml pırıl parlar, güler sevinir" (Abese, 38-39).
"Müfslre", sabah ortalığı aydınlattığında kullanılan deyiminden, pırıl pırıl parlayan aydınlık olan manasınadır. İbn Abbas (r.a)'dan, bu yüzlerin parlaklığının, kişinin gece namazı kılışından kaynaklandığı rivayeti gelmiştir. Çünkü rivayet edilmiştir ki: "Gece namazı çok olanın, gündüz yüzü güzel olur."50[50] Dahhak'dan da, bu parlaklığın abdest almaktan kaynaklandığı rivayeti gelmiştir. Yine bu parlaklığın, uzun süre Allah yolunda cihaddan dolayı yüzlerin tozlanmasından kaynaklandığı da ileri sürülmüştür. Bence bu, kişinin dünya bağlarından alabildiğine kurtuluşu ve kutsi alemle, "rıdvân" ve "rahmet" makamlarıyla irtibat kuruşundan ötürüdür. İşte bu yüzden o yüzler, güleç olmuştur. Kelbî de, "Hesabı verip, yüz akıyla çıkmaları sebebiyle, o insanların yüzleri sevinçlidir, Allah'ın ikram ve rızasına nail olduğu için de, güleçtir, sürûrludur" manasını vermiştir.
Bil ki ayetteki "müsfire", kişinin bu alemden ve bu alemin kovuştur utmalarından soruşturulmalarından kurtuluşuna bir işarettir. Dfthlke (gülen) ve müstebşlre (sevinçli) kelimeleri ise, ya hem nazari, hem de ameli kuvvete hamledilebilecek iki kelimedir, yahut da o gün fayda ve ta'zimin (saygının) elde edildiğine işaret olabilecek iki kelimedir.51[51]

Yüzü Kara Olanlar

"O gün yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak bürümüş ve kendisini bir karanlık ve siyahlık kaplamıştır. İşte bunlar, kafirler ile tacirlerdir" (Abese, 40-42).
Müberred, "Gabera, "insana isabet eden toz", da, "tez elden ona gelen" demektir. Bu senin hızlıca dağa çıktığında söylediğin ifâden gibidir. O halde rahk, "çabucak helak olmak" demektir. Katere ise, "tıpkı bir duman gibi olan siyahlık" demektir. Bir yüzde, bu toz ile siyahlığın birleşmesinden, daha ürkütücü birşey yoktur. Bu tıpkı, zencilerin yüzlerinin tozlanması halindeki görünüşleri gibidir. Böylece Hak Teâlâ sanki, "Onların yüzlerinde, tıpkı bu dünyada küfür ve fücur (günahlar) arasını birleştirmeleri gibi, Allah da ahirette siyahlık ile tozu birleştirmiştir" demektedir. En iyisini Allah bilir.

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/516.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/516.
50[50] Keşfu'l-Hafa, 2/274.
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/516-517.

Bil ki Mürcie de, Hariciler de bu ayeti kendilerine delil getirmişlerdir. Mesela Mürcie şöyle der: "Bu ayet, kıyam etteki ler in mükafaat ve ceza ehli diye iki kısma ayrıldıklarına delalet eder. Yine bu ayet, ceza ehlinin, sadece kafirler olduğunu gösterir. EhM kıblenin (mü'minlerin) günahkarlarının, kafir olmadıkları delil ile sabittir. Bunlar, Kafir olmadıklarına göre, ehl-i mükafaattandırlar. Bu da, ehl-i kıblenin büyük günah sahiplerinin, ilahi cezaya uğramayacaklarına delalet eder."

Hâriciler de şöyle derler: "Diğer deliller, büyük günah sahiplerinin ilahi cezaya maruz kalacaklarını göstermektedir. Bu ayet de, ilahi cezaya maruz kalan herkesin kafir olduğuna delalet etmektedir. Buna göre, her günahkarın kafir olması gerekir." Her iki görüşe (ve mezhebe) şu şekilde cevap verilebilir: Bu konularda genel olarak bahsedilen bu iki guruptur. Bu, bir üçüncü gurubun olmamasını gerektirmez. Allah en iyi bilendir. Hamd, alemlerin Rabbine; salat-ü selam da peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve bütün ashabına olsun (amin)![52][52]

---

[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/517-518.

TEKVİR SÛRESİ

Bu sûre, yirmidokuz ayet olup, Mekkî'dir.[1]

Kıyamet Esnasındaki Oniki Olay

"Güneş, durulduğu zaman..."(Tekvir, 1).
Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrede, oniki şeyden bahsetmiş ve "Bu şeyler vuku bulduğunda, işte tam o esnada, her nefis ne hazırlamışsa, onu bilir" buyurmuştur. Bu oniki şeyden,[2]

1. Güneşin Tekviri

Birincisi: "Güneş durulduğu zaman..." ayetinin ifade ettiği husustur. "Tekvir"in, ne demek olduğu hususunda, şu iki izah yapılmıştır:
1) Tıpkı sarığın sarılması gibi, yuvarlak bir biçimde dürüime-bükülme manasınadır. Nitekim hadiste, "Durulup büküldükten sanra dönmekten Allah'a sığınım"[3] yani ülfetten, uyumdan, bir araya gelişten sonra dağılmaktan Allah'a sığınırız" denilmiştir. Kevr ve tekvtr aynı manayadır. Çamaşırları ve elbiseleri bohçaladığı için, çamaşırcıya da "Kare" denmiştir. Bürülen ve dürülen şeyin ise, görünmeyeceğinden şüphe yoktur. Binâenaleyh güneşin kütlesinin ışığının tamamen ortadan kalkması ve güneşin artık görünmez hale gelmesi, "tekvîr" (dürülme) kelimesiyle anlatılmıştır. İşte bundan ötürü kelimeleri, bu dürülmeye, (silindi, ışığı söndürüldü) manasını verirken, kimileri de "(Güneş tutulduğu zaman)" manasını vermişlerdir. Hasan el-Basrî, buna "Işığı silindiğinde..." manasını verirken, Mufaddal b. Seleme, "Işığı yok olduğunda ve adeta bir bohçanın içinde saklandığında..." manasını vermiştir.
2) Arapça'da, "Duvarı çarpıp, yıktım yerle bir ettim" manasında, denir. Esmâî şöyle der: "Birisi, Dirisini (vurup) bayılttığında, denilir. Binâenaloyh, ayetteki "Güneş yörüngesinden atıldığında" manasınadır.
3) Bu hususta şöyle bir üçüncü görüş daha vardır: Hz. Ömer (r.a)'den rivayet olunduğuna gön bu kelime, Farsça'dandır. Zira, Farsça'da, âmâya ' kör denir. Dolayısıyla kör edildiği zaman manasınadır.
Burada şöyle iki soru vardır:
Birinci Soru: "Şems" kelimesinin merfû oluşu, mübteda mı, yoksa fail oluşundan ötürü müdür; Cevabı Hayır bu, fail oluşundan ötürüdür. Ona ref eden fiili, ayetteki fiilinin tefsir ettiği, mukadder başka bir fiilidir. Çünkü fy edatında şart manası bulunduğu için, ondan sanra fiilin bulunması gerekir.
İkinci Soru: Rivayet edildiğine göre, Hasan el-Basrî, Basra'da Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın yanına gidip oturdu. O da, Ebû Hureyre (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'în, "Güneş ve ay, kıyamet günü durulup cehenneme atılacak olan iki öküzdürler"[4] dediğini rivayet etmiştir. Hasan el-Basrî, "Onların günahı ne?" dedi. Bunun üzerine, Ebû Seleme, "Ben sana, Hz. Peygamber (s.a.s)'den hadis rivayet ediyorum" dedi. Böylece Hasan sustu... (Buna ne dersiniz)?
Cevap: Hasan el-Basrî'nın sorusu sakıttır. Çünkü güneş ve ay, cansız iki varlıktır. Binâenaleyh onların cehenneme atılmaları, zarar ve eziyet görmelerine sebep olmaz. Belki bu, cehennemin sıcaklığının artmasına sebep olur. Dolayısıyla bu hadis, aklın hilafına olmuş olmaz.[5]

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/519.
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/521.
[3] Müslim, Hacc, 426 (2/979), Ibn Mace, duâ, 20 (2/1279).
[4] Kenzu'l-Ummal, (13/19533).
[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/521-522.

2. Yıldızların Dağılması

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetinin anlattığı husustur.[6][6]

"Yıldızlar düştüğü zaman..." (Tekvir. 2).
Yani, "Saçıldığı, döküldüğü zaman..." Nitekim Allah Teâlâ, "Yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman..."(İnfitar.2) buyurmuştur. "Inkidar"ın asıl manası, "dökülme"dir Halli, "Bir topluluk, bir topluluğun üzerine sakınıp, adeta onlar Üzerine döküldüklerinde, çullandıklarında, denilir" demiştir. Kelbl de, "O gün gök, yıldızları yağmur gibi yağdırır ve gökte hiçbir yıldız kalmaksızın, bütün yıldızlar yeryüzüne düşer" demiştir. Ata ise, "Bunun sebebi şudur: Yıldızlar gökten uzatılmış nurdan zincirlere bağlı kandiller içindedirler. Bu zincirler, meleklerin elindedir. Yerde ve gökte olan herkes, ölünce, üu zincirler, meleklerin elindon düşer" demiştir.[7][7]

3. Dağların Yürütülmesi

"Dağlar yürütüldüğü zaman..." (Tekvlr. 3).
Yani, "yerinden oynatılıp, hareket ettirildiği zaman..." Bu, "Dağlar (yerlerinden koparılıp) yürütülmüş, bir serab haline gelir"(Nebe, 20) ayetinde beyan edildiği gibidir. Yahut da bu yürütülme, havada olacaktır. Nitekim ayette, "Bulutların yürüdüğü gibi yürürler" (Neml, 88) buyurulduğu gibi...[8][8]

4. Gebe Develerin Bırakılması

Dördüncüsü: Cerâbi Hakk'ın şu ayetinin ifade ettiği husustur:[9][9]

"Gebe develer, salıverildiği zaman..." (Tekvlr, 4).
Bu ayetle ilgili iki izah var:
1) Meşhur olan görüşe göre, j&* kelimesi, kelimesinin çoğuludur: Nlfâs'tn cemisinin, nüfesâ oluşu gibi... "Userâ", on aylık hamile manasınadır. Bu kelime, bir senelik hamileye de verilen isimdir. Ki on aylık hamile deve, ehli nazarında, en kıymetli ve nefis maldır. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Kıyamet gününün dehşetli hadiseleri geldiği zaman, sahibleri bu develeri bile İhmal eder, kendi haline salıverir. Halbuki Araplar için, hamile develerden daha sevimli ve kıymetli başka bir şey yoktur. Araplara, gebe develer meselesiyle hitab edilmiştir. Çünkü onların mallarının ve geçimlerinin çoğu devedendir. Bundan maksad, malların gitmesi ve mülklerin boşa çıkması, insanların kendi canlarının derdine düşmesidir. Nitekim Hak Teâlâ, "Ogün, r.e bir mal, ne de oğullar fayda verir. Ancak Allah'a, selim bir kalb ile gelen (kurtulur)"(Şuara, 89) ve "Andoîsun ki Bize, sizi ilk defa yarattığımız gibi, tek başınıza geleceksiniz"(Enam, 94) buyurmuştur.
2) Buradaki "işar" (gebe develer) kelimesi, suyunu tamamen koyuveren bulutlardan kinayedir. Bu, mecazî bir ifade olmakla birlikte, kendinden önceki diğer şeylere benzetilmiştir. Bir de Araplar, bulutları gebe develere benzetirler. Allah Teâlâ da, "Sonra o (ağır) yükü taşıyanlar..."(Zâriyat, 2) buyurmuştur.[10][10]

5. Vahşi Hayvanların Toplanması

---

[6][6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/522.
[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/522-523.
[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/523.
[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/523.
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/523-524.

Beşincisi: Hak Teâlâ'nın şu ayetinin ifade ettiği husustur:[11]

"Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman..." (Tekvir, 5).
Kara hayvanlarından, uysal ve evcil olmayan her hayvan, "vahşî" hayvandır. Bunun çoğulu, "vuhûş"dur. kelimesi, "Her taraftan toplanıp, bir araya getirildiği zaman" demektir. Katftde, "Bütün herşey, hatta sinekler bile, kısas için (karşılıklı haklarını almak için) bir araya toplanırlar" demiştir. Mu'teztle, "Allah Teâiâ, ölme, öldürülme ve benzeri elemlerden dünyada iken başlarına gelen şeylerin karşılığını onlara vermek için, bu günde bütün hayvanları toplar. Onlara, bu elemlerinin karşılığı verilince, Allah dilerse ve eğer bu güzel bulunacak birşey ise, bazılarını cennette baki kılar; eğer onları yok etmeyi dilerse, hadiste bahsedildiği şekilde, onları yok eder" demiştir.
Biz (ehl-i sünnetin) alimleri ise, "Bize göre, hakedilme açısından Allah'a hiçbirşey vacib değildir. Fakat o, bütün vahşî hayvanları toplayacak ve boynuzsuzun hakkını boynuzludan alıp ona verecek. Sonra onlara, "ölün" denilecek, onlar da ölüverecekler" demişlerdir.[12]

Bu Hadiseden Makaad

Burada, bu kıssanın (hadisenin) zikredilmesinin gayesiyle ilgili birkaç izah yapılmıştır:
1) Allah Teâlâ, kıyamet gününde, adaletini ortaya koymak için, bütün canlıları, hayvanları hasreder, bir araya getirir. Binâenaleyh, bu böyleyken, mükellef olan ins ve cinni hasretmemesi nasıl düşünülebilir?
2) Bu hayvanlar, (canlılar), dünyada iken insanlardan alabildiklerine nefret etmelerine ve dağlara çöllere dağılıp yaşamalarına rağmen kıyamet gününde bir araya geleceklerdir. Binâenaleyh bu, onların insanlarla beraber o meydanda bulunmalarının o günün dehşetinden kaynaklandığına delalet eder.
3) Bu canlıların bir kısmı, diğer bir kısmının yemidir. Ama onlar o gün bir araya gelecekler de hiç birbirlerine sataşmayacaklar. Bu ise, yine o günün dehşetinin şiddetinden ötürü böyle olacaktır. Bu ayet hakkında, İbn Abbas'tan gelen bir diğer görüş de şudur. "Vahşi hayvanların bir araya gelmesi demek, onların ölümleri demektir. Yani, "Vahşi hayvanlar öldüğünde..." demektir." Nitekim Arapça'da, yıl, insanlara ve mallarına zarar verdiği, onları helak ettiği zaman, denilir. Bu ifâde şedde ile, şeklinde de okunmuştur.[13]

6. Denizlerin Ateşlenmesi

Altıncısı: Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetinin beyan ettiği husustur:[14]

"Denizler ateşlendiği zaman..." (Tekvlr, 8).
Bu kelime, şeddeli ve şeddesiz olarak, ve şeklinde okunmuştur. Bu ifade hususunda şu izahlar yapılabilir:
a) Bu kelime aslında, tandırı, fırını tutuşturduğun zaman kullandığın ifadesindendir. Bir şey yakıldığı zaman ise, oradaki rutubetler kurur. O halde bu demektir ki, bu durumda, denizlerde su namına hiçbir şey kalmayacaktır. Daha sonra da dağlar, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Ve dağlar yürütüldüğü..." (Nebe, 20) buyurduğu üzere, yürütülür. Bu durumda da, denizler ve yeryüzü, alabildiğine yanıp tutuşan, ısının had noktaya çıktığı tek bir şey haline gelir. Şu da denebilir. Denizdeki sular kuruyunca, yeryüzü kabarır, derken yükselir, neticede de dağların tepesi ile aynı seviyeye gelir. Şu da söylenebilir: Dağlar unufak olup, herbir parçası herbir tarafa dağılıp da toprak haline geldiğinde, bu toprak, dağların alt kısımlarına dolar, böylece yeryüzü denizle

---

[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/524.
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/524.
[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/524-525.
[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/525.

beraber dümdüz otur ve tümü birden cayır cayır yanan bir deniz oluverir.
b) Ayetteki, kelimesinin, "fışkırtıldı..." mansına gelmesidir. Bu böyledir, zira, Cenâb-ı Hakk'ın da, "İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. (Böyle iken) aralarında yekdiğerine tecavüz etmeye mani bir perde vardır"(Rahman, 19-20) buyurduğu üzere, denizler arasında manialar vardır. Binâenaleyh, Allah bu engelleri kaldırınca, bu denizlerin suyu bir birine akar. Böylece de denizler tek bir deniz haline gelir. Bu, Kelbî'nin görüşüdür.
c) kelimesinin manası, "tutuşturulduğunda, yakıldığında" sökündedir. Kaffal şöyle der: "Mananın böyle olması halinde şu muhtemel izahlar yapılabilir:
1) Cehennemin, denizlerin dibinde bulunması... Binâenaleyh, bu demektir ki cehennem, şu anda dünya hayatı sürdüğü için, tutuşturulmamış bir durumda mevcuttur. Bu nedenle, dünyanın ömrü sona erdiğinde, Allah Teâlâ, bu ateşin tesirini denizlere de ulaştıracak, böylece hepsi bu yüzden tutuşmuş olacak...
2) Allah Teâlâ, güneşi, ayı ve yıldızları, denizlere atar böylece denizler de tutuşmuş, yanmış olur.
3) Allah Teâlâ, denizlerde çok büyük bir ateş halkedecek, böylece de denizlerin sulan fokur fokur kaynayacak.
Ben diyorum ki, yapılan bu izahlar, hiçbirine gerek olmayan zorlamalı izahlardır. Zira, dünyayı harab etmeye, kıyameti getirmeye kadir olan zatın, denizlere güneşi, ayı atmasına, veya denizlerin dibinde cehennem ateşinin bulunmasına gerek kalmaksızın, ya denizlerin suyunu ateşe çevirmek yahut da başka bir şeyle o suları fokur fokur kaynatmak suretiyle denizlere böyle bir işlemde bulunmaya mutlaka ve mutlaka kadir olur.
Bil ki, bu altı alametin, dünyanın tahrib edilmeye başlandığı zamanın hemen başında meydana gelmeleri mümkün olduğu gibi, kıyametin kopmasından sonra da meydana gelmeleri mümkündür. Ayetlerin lafzında, bu iki İhtimalden birisinin olacağına delalet eden herhangi bir şey yoktur. Ama, geriye kalan altı hususa gelince, bunlar kıyamete has kılınmış hallerdir.[15][15]

7. Ruhların Eşleştirilmesi

Yedincisi: Şu ayetin ifade ettiği husustur:[16][16]

"Ruhlar eşleştirildiği zaman..." (Tekvir, 7).
Bu hususta da şu izahlar yapılabilir:
1) "Ruhlar bedenleriyle birleştirildiğinde..."
2) Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "Canlar, o günde, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Sizler, üç sınıf olduğunda... Ashab~ı yemin, bilir misin ashab-ı yemin nedir? Ashab-ı şimal, bilir misin ashab-ı şimal nedir?.. Öne geçenler, öne geçenler..."(Vakıa, 7-10) buyurduğu gibi, üç sınıf haline gelirler."
3) Her sınıfa, kadın-erkek kendi tabaka ve derecesinde olanlar katılır.. Böylece, taatla temayüz etmiş olanlar, misliyle; orta olanlar, yine misliyle, benzeriyle birleştiği gibi, masiyet ehli de, benzerleriyle bir araya gelir. Binâenaleyh, bu demektir ki, "tezvfc - bir araya getirme", bir şeyi misliyle bir araya getirmek demektir. Buna göre mana, "Hayır ve şer hususunda herkes kendisi gibi olanlarla birleşir, bir araya gelir" şeklinde olur.
4) "Herkes, dünyada iken kendisinden hiç ayrılmadığı, kendilerinden hiç ayrılmadığı hükümdar ve yöneticilerle birleşir." Nitekim Cenâb-ı Hak, "Zalimleri ve onların eşlerini toplayın.." (saffât, 22) buyurmuştur. "Biz, ayette bahsedilenler, şeytanlarını da katarız..." da, denilmiştir.
5) İbn Abbas, "Mü'min olan canlar, hurilerle, kafirlerde, şeytanlarla birleştirilir" demiştir.

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/525-526.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/526.

6) Herkes, kendi taraftan ile birleştirilir. Mesela, yahudi yahudi ile, hristiyan da hristiyanla... Bu hususta "merfû" bir haber kullanmaktadır.
7) Zeccâc da, "Canlar, amelleriyle birleştirilir.." demiştir.
Bil ki, bahsettiğimiz bu görüşleri iyi anladığımızda, bunlara istediğin kadar ilavede bulunman imkan dahilindedir.17[17]

8. Defnedilen Kız Çocuğuna Sorma

Sekizincisi: Şu ayetin ifade ettiği husustur.18[18]

"Diri diri gömülen kızın hangi suçlardan dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman..." (Tekvir, 8-9).
Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:19[19]

Kız Çocuğu Diri Gömme Âdeti

kelimesi kelimesinden kalbolunmuş, olan bir fiildir. Bir şey, "ağır olduğunda denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O yeri ve göklerin korunması O'na güç ve ağır değildir,." (Bakıra 255) anlamında, buyurmuştur. Çünkü, kız çocuklarının diri diri gömülmesi, onları, toprak yığınının ağırlığı altında bırakmak suretiyle oluyordu. Meselâ bir kimsenin kız çocuğu oldu mu, bu kimse de kızının yaşamasını istedi mi, çölde, develerini ve koyunlarını otlatması için, bu çocuğuna kıldan bir aba giydirirdi.. Yok eğer, onu öldürmeyi aklına koymuşsa, boyu altı karış oluncaya kadar ona dokunmuyor, bu boya ulaştı mı çocuğun annesine, "Çocuğu süsle, güzel elbiselerini giyindir. Ben onu akrabalarına götüreceğim" diyordu. Oysa ki o, bu çocuk için, çölde bir çukur esmişti.. Böylece o çocuğu o çukurun başına getirdi mi, çocuğuna "oraya bak bakalım" diyor, sonra da, onu arkasından oraya itiyor, o eştiği çukur yer seviyesiyle bir oluncaya değin, oraya toprak atıyordu.. Şu da ileri sürülmüştür. Hamile kadının doğumu yaklaştığında, bir çukur kazardı.. Derken, o çukurun doğum sancılarını çekerdi. Doğurduğu kız olursa, onu o çukura atardı, oğlan olursa onu tutar, onu korurdu... Burada şöyle iki soru sorulabilir:
Birinci Soru: Bunları, bu kez çocuklarını diri diri gömmeye sevkeden neydi?
Cevap: Bu, ya, o kız çocukları sebebiyle babaya utanç veren bir hadisenin gelmesi, yahut da, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Geçim korkusuyla, çocuklarınızı öldürmeyin..." (İsra,31) buyurduğu gibi, geçim endişesi idi. Ve onlar şöyle diyorlardı: Melekler, Allah'ın kızlarıdır. Binâenaleyh, kızlarınızı meleklere katın.. Sa'sa'a Ibn Naciye, bu kızların diri diri gömülmelerine karşı çıkacaklardan birisi idi. Bu sebeple Ferezdak şu beytinde onunla övünmüştûr:
"Çocuktan diri diri gömen kadınlara engel olup da, böylece, diri diri gömülecek olanı hayata kavuşturan, o da böylece gömülmeyen... bizden çıkmıştır..."20[20]

Neden Gömen Sorguya Çekilmiyor?

İkinci Soru: Diri diri gömülen o kız çocuğuna, hangisi yüzünden öldürüldüğü suçu, günahı sormak da nedir? Onu diri diri gömen kimseye, onu öldürmesinin sebebi sorulmalı değil miydi?
Cevap: Bu sorunun o kız çocuğuna sorulması ve onun da bu soruyu cevaplaması, astında, onu öldüreni susturma, utandırma, cevapsız bırakmadır. Bu tıpkı, Cenâb-ı Makk'ıh, Hz. İsa (a.s)'ya, "Sen mi insanlara "Beni ve annenizi Allah'tan başka ilah edininiz dedin?" deyip de, Hz. İsa (a.s)'nın da, "Seni takdis ve tenzih ederim, benim için hak olmayan bir şeyi söylemem

---

[17] [17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/526-527.
[18] [18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/527.
[19] [19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/527.
[20] [20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/527-528.

bana uygun olmaz..." (Maide, 116) diyerek cevap verdiği ayeti ile, hristiyanları susturması gibidir.[21][21]

Kıraat Farkı

Kelime, şeklinde de okunmuştur. Ki anlamı, "Kendisini savundu ve Allah'a... veya onu öldürene, hangi günah sebebiyle öldürüldüğünü sordu" şeklindedir, kelimesi şedde ile şeklinde de okunmuştur. Buna göre şayet, "Uygun lafzın, şeklinde okunmasıdır. İfadeyi şeklinde okuyana gelince, bu durumda uygun okuyuş, hangi günah sebebiyle öldürüldüm..." şeklindedir. O haldo, meşhur kıraate göre en uygun olanı hangisidir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:
a) Ayetin takdiri, "Diri diri gömülen kız çocuğuna sorulduğunda... Yani, cnu gömenlere, onun halinden, hangi göünahtan dolayı öldürüldüğünden sorulduğunda..." şeklindedir.
b) Bir insanın, muhatap olma durumunda bile, bazan, gaib sigasıyla hali ve durumu sorulabilir. Bu tıpkı senin, Zeyd'in durumunu öğrenmek isteyip de, bu anlamda, yani yanında olduğu halde ona, 1*3 jîf w U "Zeyd ne yaptı, ne yapıyor?" demen gibidir. Böylece de Zeyd, kendisi hakkında soru sorulan olduğu halde, suale muhatap olan (el-mesûl) olmuştur. Burda da böyledir.[22][22]

9. Defterler Açılacak

Dokuzuncusu: Cenâb-ı Hakk'ın i "Defterler açılıp yayıldığı zaman..."(Tekvir, 10) ayetinin beyan ettiği husus. kelimesi, hem şeddeli hem de şeddesiz okunmuştur. Cenâb-ı Hak burada, kişi öldüğü zaman dürülen amel defteri, sabitelerini murad etmektedir ki, bunlar, kul hesaba çekileceği zaman açılıp yayılır. Bu defterlerin, sahipleri arasında yayılmasının, yani dağıtılmasının kastedilmiş olması da caizdir.[23][23]

10. Gök Koparılacak

Onuncusu: Cenâb-ı Hakk'ın,"Gök kopanldığı zaman..." (Tekvir, 11) ayetinin ifade ettiği husus. Yani, "Gök, açılıp da, üst taraftan, yani cennet ve arşullah cihetinden kopanldığı zaman..." demektir ki, bu tıpkı, kesilmiş hayvanın derisinin ya da bir şeyin yüzünün astarının sökülmesi gibidir. İbn Mes'ûd ise, şeklinde okumuştur. ile gafın birbirlerinin yerine kullanılması çokça cari olan bir şeydir. Meselâ, "Tiridi karşıtırdım..." denildiği gibi, iaui da denelir; denildiği gibi da denilir. Ferrâ ise cî-ti' kelimesinin anlamının, sökülüp de dürüldüğünde..." şeklinde olduğunu söylemiştir.[24][24]

11. Cehennem Kızıştırılacak

Onbirincisi: Cenâb-ı Hakk'ın "O olavii ateş, iyicekızıştmldığı, tutuşturulduğu zaman..."(Tekvir, 12) ayetinin ifade ettiği husus. Yani, "İyice, şiddetli bir biçimde tutuşturduğunda, yapıldığında..." demektir. Bu kelime, mübalağa için, şedde ile, şeklinde okunmuştur. Onu, Allah'ın gazabı ile insanoğlunun günahlarının tutuşturduğu söylenilmiştir. Cehennemin şu anda yaratılmamış olduğunu iddia edenler, bu ayetle istidlalde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Çünkü bu ifade, bu ateşin tutuşturulmasın, kıyamet günüyle mukayyed olduğuna delalet etmektedir."[25][25]

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/528.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/528.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/528-529.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/529.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/529.

12. Cennet Yaklaştırılacak

Onlklnclsl: Cenâb-ı Hakk'ın, "Cennetyaklaştmldığı zaman..." (Tekvir, 13) ayetinin ifade ettiği husustur. Yani, "Cennet, muttakilere yaklaştırıldığında..." demektir ki, bu, "Cennet muttakilere yaklaştırıldığında... "(Şuara, 90) ayeti gibidir.

Cenâb-ı Hak, bu oniki şeyi zikredince, bundan sonra, bütün bunların toplamından ibaret olan şart ifadelerine terettüp eden cezayı beyan etmiş ve "Her nefs, ne hazırlamışsa (onu) bilmiştir..."(Tekvir, 14) buyurmuştur. Malumdur ki, amelin, fiilin ihzar edilmesi, dermeyan olunması, mümkün değildir. O halde bundan murad, kulun muhasebe ve amellerinin tadılması sırasında, o amelin netice ve eserlerinden olmak üzere, sahifelerde dermeyan ettiği, hazırladığı şeylerdir. Veya bundan murad, her nefsin, kendisi için hazırlamış olduğu, cenneti ya da cehennemi hak etme hususudur.

İmdi, şayet, "Her nefis, işlemiş olduğu hayrı hanı olarak bulacaktır..." (ah imren, 30) ayetinin ifade ettiği üzere, her bir nefs, hazırlamış olduğu şeyleri bilir. O halde daha, "her nefs ... bilmiştir..."(r*»it, i*) demenin manası nedir?" denilirse, buna iki bakımdan cevap verilirse, buna iki bakımdan cevap verilebilir:

a) Bu ifade, Arabların, her ne kadar lafız azlığı ifade etmek için vaz olunmuş bile olsa, kendisiyle aşırılığı ve mübalağayı kastetmiş oldukları sözleri (maksadın aksini söyleme) kabilindendir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "O küfredenler zaman zaman temenni ederler ki.."(Hicr, 2) ayeti de bu kabildendir. Bu tıpkı bir kimsenin alim bir kimseye açık bir mesele sorarken, "Bu konuda diyeceğiniz bir şeyler olur mu?" Onun da cevaben: "Belki de söyleyecek bir şeyler hatırıma gelir" demesi gibidir. Halbuki bu zat böyle derken bundan maksadı: "Bu konuda benim söyleyecek öyle sözlerim var ki benden başka hiç bir yerde bulamazsınız" demektir. İşte burda da böyledir.

b) Belki de kafirler, (dünyada) taat olduğuna inandıkları şeyler hususunda kendilerini yoruyorlardı... Ama kıyamet gününde, bunun tersi çıkmıştır... İşte, bu ayetten kastedilen de budur.26[26]

Yıldızlarla Kasem: Hunnet

Cenâb-ı Hak, (Ey kafirler, sizin dediğiniz gibi değil!. Andederim (geceleri) o geri dönen, akıp akıp yuvalarına giden (yıldız)lara..." (Tekvir, 15-16) buyurmuştur, ifâdesi hakkındaki açıklama, (Kıyam, 1) ayetinde geçmişti. Buradaki ifâdesine gelince, bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Birinci Görüş: Meşhur ve açık olan bu görüşe göre, "bunlar yıldızlardır. ^&İ (el-hunnes) kelimesi, kelimesinin çoğulu olup, "el-hunûs" da, yumulmak, gizlenmek anlamına gelir. Nitekim sen, "Toplum arasında gizlendi, gizli kaldı" anlamında, dersin. Hadis-i şerifte de şöyle gelmiştir: "Şeytan, kula vesvese verir.. Kul Allah'ı andığı
zamanda ise, kaçıp gizlenir"27[27]yani, "yumulup kaçar, saklanır.' İşte bu sebeple de şeytan, el-hannâs, "Sinmiş, saklanmış, böylece fırsat kollayan..." diye isimlendirilmiştir.28[28]

Künnes

Künnes kelimesi ise, ve kelimelerinin çoğulu oiup, Arapça'da, yuvasına girdiği zaman bir şey (hayvan) hakkında, denilir. Mesela bu anlamda, "Ceylan yuvasına girdi denilir. Yine, ceylanın yuvasına girmesine benzetilerek, "Kadın hevdecine girdi.." anlamında denilir. Alimler, yıldızların gizlenip yuvalarına girmeleri hususunda şu üç görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

---

[26] 26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/529-530.

[27] 27[27] Benzeri Hadis, Müsned, 2/331.

[28] 28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/530.

1) En kuvvetli görüş olan bu görüşe göre, bu, gezegen olan beş yıldızın geri dönmelerine ve istikametlerine bir işarettir. Onların (yörüngelerinde) geri dönmeleri, onların hunnes isimleriyle alakalıdır. Kunnes oluşları ise, onların güneşin ışığı altına gizlenmiş olmaları, görünmemeleri ile alakalıdır. Hiç şüphe yok ki bu, hayranlık verici bir durum olup, bunda hayranlık veren pek büyük sırlar bulunmaktadır.

2) Hz. Ali'den, Atâ'dan, MukâtM'den ve Katâde'den rivayet olunduğuna göre, bunlar, bütün yıldızlardır. Onların gizlenmesi hunnes, onların gündüzün, gözlerden nihan olması, gizlenmesi, görünmemesinden ibarettir. Yuvalarına girmesi kunnes ise, geceleyin görülmesinden ibarettir. Yani onlar, tıpkı yuvasındaki vahşi hayvanlar gibi, geceleyin yerlerinde görülürler.

3)Yedi gezegen yıldızın doğuş ve batış yerleri, Cenâb-ı Hakk'ın, "Doğuların ve batıların Habbine andolsun..."(Mearic,40) buyurduğu veçhile farklı farklıdır. Şüphesiz ki onların, bir doğuş yeri, bir de batış yerleri vardır ki, bunlar, bize en yakın doğuş ve batış yerleridir. Sonra yıldızlar, bütün sene boyunca, o doğuş yerinden başka bir doğuş yerine doğru uzaklaşmaya başlarlar... Sonra, yeniden oraya dönerler. İşte onun gizlenmesi (el-hunnes), o ilk doğuşun yerinden uzaklaşmasından ibarettir. Yuvalarına dönmesi (kunnes) ise, yeniden oraya dönmelerinden ibarettir. İşte bu, muhtemel bir izahtır. Birinci görüşe göre, yemin, beş gezegen yıldıza edilmiş olur. İkincisine göre, bütün yıldızlara edilmiş olur. Zikrettiğim bu son görüşe göre de, yedi gezegen yıldıza yemin edilmiş olur. Allah, neyi murad ettiğini daha iyi bilir.

İkinci Görüş: İbn Mes'ûd ve en-Nehâînin olan bu görüşe göre, el-Hunnes el-Cevârî el-Kunnes, vahşi sığırlardır.

Said ibn Cübeyr ise, bunların, aslanlar olduğunu söylemiştir. Buna göre el-hunnes, bunda gizli ve saklı kalan şey olup, bu da, burunlarda bulunan derinlik, derin oluş yüzün gerisinde bulunma halidir. Çünkü sığır ve ceylanların burunları böyledir. Kunnes ise, kelimesinin çoğulu olup, yuvasına giren demektir. Muteber görüş birincisidir.

Şu iki şey de buna delalet eder:

1) Cenâb-ı Hak bundan sonra, "Karanlığa yöneldiği dem geceye..."(Tekvir, 17) buyurmuştur. Bu durum ise, vahşi sığırdan daha ziyade yıldızlarla alakalı olmaya daha münasiptir.

2) Allah Teâlâ'nm kendisine kasem ettiği şeyin mahallinin daha büyük ve yüce olmasının, daha uygun olacağıdır. Yıldızların vahşi sığırlardan daha yüce ve muazzam olduklarında ise şüphe yoktur! Üçüncü bir izaha göre el hunnes, el-humûs kelimesinden gelen (el-hânisu) kelimesinin çoğuludur. Yahut da kelimesinin çoğuludur. Bu da, hans kökünden olur. Bu kök de, fiilinin köküdür. Halbuki, şedde ile el-hunnes, ancak, bu kelime vahşi hayvanlar hakkında kullanıldığında söylenilir. Bu durumda bu kelime yine humus kökünden olur ki, humus kelimesi de, vahşi hayvanların gözlerinden kaybolup, kendi yuvalarına girmesi ve saklanmaları demektir.29[29]

As'ase

Cenâb-ı Hak "Karanlığa yöneldiği zaman geceye, teneffüs ettiği dem sabaha kasem olsun..."(Tekvir, 17-18) buyurmuştur. Dil alimleri ^-il* 'nin "ezdfld"dan olduğunu söylemişlerdir. Nitekim, gece geldiği zaman ifadesi kullanılır, gittiği zaman da bu ifade kullanılır. Dilciler, bu kelimenin, "gitme..." manasına geldiği hususunda, el Accâc'ın şu beytini delil olarak getirmişlerdir.

"Derken, onun sabahı açılıp da, ortaya çıktığında ve gecesinin karanlığı sıyrılıp da çekip gittiğinde..."

Ebû Ubeyde de, bu kelimenin, "geldi" anlamında kullanıldığına dair şu beyti delil olarak getirmiştir: "Yönelip geldiği zaman, gecenin yollan ve vasıtaları..."

Sonra o dilcilerden kimileri, ayette geçen kelimesi ite, "gece geldi" manasının kastedildiğini; zira, böyle olması halinde, yeminin, gecenin gelişine olduğunu, bunun da, Cenâb-ı Hakk'ın

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/530-532.

ifâdesinden anlaşıldığını söyledikleri gibi, gecenin gitmesine de kasem edildiğini, bunun da ayet-i kerimedeki ifadesinden anlaşıldığını söylemişlerdir.

Kimileri de, "Hayır, ayetteki ifadesiyle, "gitti..." manası kastedilmiştir. Ayetteki,cümlesinin manası ise, "sabahın ışığı uzayıp, kemale erdiğinde..." demektir" demişlerdir. O halde bu tefsire göre tabiri, sabah vaktinin ilk doğuşuna bir işaret olup, bu tıpkı ayetlerinin anlattığı gibi olmuş olur. ifâdesi de sabahın en mükemmel biçimde tulü edişine bir işaret olmuş olur. Dolayısıyla da, burada bir tekrar bulunmamış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesindeki anlamında olup, böylece bu ifade de tıpkı (Muddesir, 34) ifâdesi gibi olmuş olur.

Ayetteki bu mecazın keyfiyeti hususunda ise şu iki izah yapılmıştır:

a) Sabah vakti geldiğinde, onun gelmesiyle bir rahatlık, bir huzur, bir sürür gelir. Bu da mecazen, onun nefesi, onun canı kabul edilmiştir de, böylece de, "sabah teneffüs ettiğinde..." denilmiştir.

b) Bu karanlık gece, hiç hareket etmeden ve kalbi hüzünle dopdolu olan belaya duçar ve hüzünlü birisine benzetilmiştir. Binâenaleyh bu kimse bir nefes aldığında bir rahatlık hissedecektir. İşte ayette de, sabah vakti olunca, böylece gece sanki bu kederden, bu hüzünden kurtulmuş da, dolayısıyla onun bu hali, nefes alma tabiri ile ifade edilmiştir. Ayetteki bu istiare, çok hoş olan bir istiaredir.30[30]

Kasemin Konuları

Bil ki, Allah Teâlâ, kendisine kasem edilenlerden bahsedilince, bunun peşinden "muksemun aleyhi", yani hakkında kasem edileni de getirerek,

"Şüphesiz, muhakkak o (Kur'ân), çok şerefli bir elçinin (getirdiği) kelamdır. Çetin bir kudrete maliktir. Arşın sahibi (olan Allah) nezdinde çok itibarlıdır. Orada kendisine itaat olunandır, bir emindir" (Tekvir, 19-21)

buyurmuştur. Bu ayetlerle ilgili iki görüş vardır:31[31]

Cebrail'in Kelamı Meselesi

Birinci Görüş: Meşhur olan bu görüşe göre, bu ifade ile, Kur'ân'ı, Cibril (a.s)'in indirmesi kastedilmiştir. Buna göre şayet, "Burada, karşımıza, şöyle bir müşkil çıkmaktadır: Allah Teâlâ, Kur'ân'ın, Cebrail (a.s)'in sözü olduğuna yemin etmiştir. Binâenaleyh, bu hususta bizim, Cenâb-ı Hakk'ı tasdik etmemiz gerekir, vacib olur. Şimdi biz eğer, ayetin bu lafızlarını zahiri manaya hamletmenin vacib oluşuna kesinkes hükmetmesek bile, en azından, böyle bir ihtimal vardır. Durum böyle olunca da, bu Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı değil de, Cebrail (a.s)'in kelamı olması ihtimali de sabit olur. Cebrail (a.s)'in kelamı olması durumunda ise, Cebrail (a.s)'in onu, Hz. Muhammed (a.s)'e, haşa saptırmak için onu vermesi ihtimali bulunduğu için, mucîz olmaktan çıkar. Bu soruya "Cebrail, saptırmaz ve masumdur" diye cevap da verilemez. Çünkü onun masum olduğunun bilgisi, Hz. Peygamber (s.a.s)*İn doğruluğundan elde edilir. Peygamberin doğruluğu da, Kur'ân'ın muciz oluşuna dayanır. Kur'ân'ın muciz oluşu da, Cebrail (a.s)'in masum oluşuna dayanır. Böylece de devr-i fasit ortaya çıkar. Halbuki devr-i fasit imkansızdır" denilirse, buna şu şekilde cevap verilir: Kur'ân'ın, benzeri getirilemez bir muciz kelam olduğunu söyleyenler, işte bu sorudan kaçmak için, yani böyle bir soru sorulmasın diye, bu fikri benimsemişlerdir. Çünkü bu fikre göre, Kur'ân'ın mucizliği (icazı), fesahatinde değil, aksine o ilimlerin ve o ilimleri çağrıştıran şeylerin, insanın kalbinden selbinde (alınmasında) yatmaktadır. Selb ise, Allah'dan başka hiç kimsenin kadir olamayacağı türden bir şeydir.32[32]

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/532-533.

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/533.

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/533.

Cebrail (a.s)'in Altı Sıfatı

İkinci Görüş: Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bu sûrede de bahsedildiği üzere, size haber verdiği o kıyamet bir kehanet, bir zan ve bir "yaptım - oldu" meselesi değil, aksine bu, Cebrail (a.s)'in, Allah'ın katından bir vahiy olarak getirip ona verdiği bir sözdür.
Bil ki Allah Teâlâ burada Cebrail (a.s)'i şu altı safatla tavsif etmiştir.33[33]

1. Risalet

Birinci Sıfat: Onun bir resul (elçi) oluşudur. Onun, peygamberlere Allah'ın bir elçisi olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh o bir resul, bütün peygamberler de onun ümmetidir. İşte bu husus, Hak Teâlâ'nın "Allah melekleri, o Rûh'Ia birlikte, dilediği kullarına, emrinden dolayı indirir" (Nahl, 2) ve "Onu senin kalbine Rûhu'l-Emîn indirci" (çuâra, 193-194) ayetlerinden kastedilen husustur.34[34]

2. Kerem

İkinci Sıfat: Cebrail (a.s)'in "kerîm" oluşudur. Hediyelerin en kıymetlisi olan, marifetullah, hidayet ve irşadı getirip vermesi, onun kerim (cömert ve şerefli) oluşundan dolayıdır.35[35]

3. Kuvvet

Üçüncü Sıfat: Onun "kuvvetli" oluşudur. Kimileri bu sıfatı, "şiddetli-çetın" manasına hamletmişlerdir. Nitekim rivayet olunduğna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) Cebrail (a.s)'e, "Allah senin kuvvetinden bahsediyor. Kuvvetin ne kadar?" diye sormuş, o da, "Lût kavminin dört şehrini kanatlarımın üzerine alıp, göktekiler o şehirlerdeki köpeklerin havlamasını ve horozlarının ötüşlerini duyacakları yüksekliğe kadar kaldırdım, ve yere çaldım" demiştir. Mukâtil de şöyle demektedir: "Kendisine "Ebyaz" denilen ve peygamberlere musallat olan bir şeytan, Hz. Peygamber (s.a.s)'i de şaşırtmak istemiş, ama Cebrail (a.s) o şeytanı hafif bir dokunuşla, Mekke'den Hindistan'ın ta öbür ucuna atıvermiştir." Kimileri de, "kuvvetli" sıfatını, "yaratıldığı ilk andan, mükellefiyetinin son bulacağı zamana kadar, Allah'a itaatta devamda bunda kusur etmemede, marifetullah ile celâlullahı mütalaadaki kuvvetine hamletmişlerdir.36[36]

4. Çok Muteber

Dördüncü Sıfat: "Arşın sahibi nezdinde çok itibarlı" oluşudur. Buradaki, "indlyyet" (nezdinde oluş) nasıl, "O'nun indinde olanlar, O'na ibadetten tekebbür etmezler"(Enbiya, 19) ayetinde mekan manasına değilse, Cenâbı Hakk'ın, "Ben, kalblerikırık olanların yanındayım" hadis-i kudsisinin delaletiyle, "yanında" manasında olmayıp, aksine ikram, izzet, şeref ve saygı verme manasında bir "indiyyeftir. Ayetteki "mekîn" hakkında da Kisâî şöyle der: "Arapça'da, "Falanca, falancanın yanında, bir mekana (yere) sahip" denilir ve bu manadaki fiil, kâfin dammesiyle şeklinde kullanılır." Bu izaha göre mekân" ile, istediği her şeyi elde edebilecek bir makam ve itibara sahip manası kastedilmiştir.37[37]

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/533-534.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/534.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/534.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/534.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/534.

5. Sözü Tutulan

Beşinci Sıfat: "Orada kendisine itaat olunandır" ayetinin beyan ettiği husustur. Bil ki ayetteki semme "orada" kelimesi, "Arşın sahibi nezdinde" ifadesindeki, "nezdinde"ye bir işarettir. Buna göre mana, "Cebrail, Allah yanında, mukarreb melekler arasında, kendisine itaat olunan, mukarreb meleklerin emrine göre hareket edip, fikrine baş vurdukları itibarlı bir melektir" şeklinde olur. kelimesi, Cebrail (a.s)'in "emîn" olduğunun büyüklüğünü göstermek ve sayılan sıfatlarının en efdalinin "emin oluşu" olduğunu anlatmak için, "Hem sonra emindir de..." şeklinde de okunmuştur.38[38]

6. Emanet (Güvenilir)

Altıncı Sıfat: "emin" sıfatıdır. Bu, "Allah'ın vahyi ve risaleti (elçiliği) konusunda, hainlikten ve hatalardan koruyup muhafaza ettiği, güvenilir bir elçidir" demektir.39[39]

Resulünüz Vahy Konusunda Zanlı Değil

"Sizin arkadaşınız bir mecnun değil. Yemin olsun ki o, onu apaçık ufukta görmüştür. O, gayb hususunda itham altında da değildir" (Tekvir, 22-24).
Cebrail (a.s)'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'den daha faziletli (efdal) olduğunu söyleyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Hak Teâfâ'nın, "Şüphesiz muhakkak o, çok şerefli bir elçinin (getirdiği) kelamdır..." ayetleri ile, "Sizin arkadaşınız bir mecnun değil" ayetleri arasında bir mukayese yapacak olsan, aradaki büyük fark ortaya çıkar."
Ayetteki, "Yemin olsun ki o, onu apaçık ufukta gördü" ifadesi, bütün alimlere göre, "Onu, güneşin doğduğu yerde gördü" manasınadır. Bu husus, Necm
Sûresinde izah edilmiştir.
Ayetteki, cümlesi, "Muhammed gayb konusunda da müttehem değildir" demektir. Bu "gayb" ile, Kur'ân ve Kur'ân'da yer alan, kıssa ve haberler (yani gaybî bilgiler) kastedilmiştir. "Zanîn", müttehem (töhmet altında) olan demektir. Arapça'da, "Onu itham ettim" manasında, denilir. Buradaki fiili, iki mef'ul alan "zann" kökünden değildir. Buna göre mana, "Muhammed Kur'ân konusunda da müttehem değildir. Aksine o, Allah adına söylediği her sözde güvenilir bir zattır" şeklindedir. Bu kelimeyi "dat" ile danîn şeklinde okuyanlara göre, bu kelime "cimri, kıskanan, vermeyen" manasına gelir. Nitekim Arapça'da, "cimrilik yaptım" manasında, denilir. Buna göre ayet, "O, Allah'ın kendisine vahyettiği şeyler hususunda cimri değildi, (hiçbir şeyi gizlemedi)" manasına gelir. Ferrâ, "Ona göğün gaybî bilgileri geliyordu. Bunlar son derece kıymetli şeyler olmasına rağmen, hiçbirini size bildirme konusunda cimrilik etmedi" manasını verirken; Ebû Ali el-Farisîde şu manayı vermiştir: "O, gaybı haber veriyor ve onu, kahinlerin kendilerine saklamaları gibi, kendine saklamıyor, hepsini açıklıyor ve bu açıklamalardan dolayı ücret almak için, kâhinlerin yaptığı gibi, gaybî bilgiler haber vermekten kaçınmıyor."
Ebû Ubeyde, şu iki sebepten ötürü birinci kıraati, yani şeklini tercih etmiştir:
a) Kafirler, onu zaten cimri bulmuyorlar, fakat töhmet altında tutuyortardı. Binâenaleyh burada, onun töhmete müstehak olmadığını söylemek, cimri olmadığını söylemekten daha evladır.
b) Ayetteki ifadenin şeklinde oluşu da bunu gerektirir. Eğer bu kelimeyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in cimri olmadığı anlatılmak işlenseydi, ifadenin şeklinde olması gerekirdi. Çünkü genelde hep bu manada denilir, nadiren tîs" ifadesi kullanılır.40[40]

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/534-535.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/535.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/535-536.

Vahy Şeytan İşi Değil!

"O, taşlanmış bir şeytanın sözü değil" (Tekvir, 25).
Mekkeliler, "Bu Kur'ân'ı o (Muhammed'e) şeytan getiriyor ve onu diline, o ilkâ ediyor" diyorlardı. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun böyle olmadığını bildirdi. Buna göre eğer, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğu, böyle bir ihtimalin olmamasına dayanır. Binâenaleyh bu ihtimale, daha nasıl yine naklî delil ile reddedilebilir?" denilirse, deriz ki: Biz daha önce açıkladık ki, Sarfe görüşünü benimseyenlere göre nübüvvetin doğruluğu, bu ihtimalin bulunmayışına bağlı değildir. Böyle olunca da, pek yerinde olarak, bu ihtimalin olmadığını, nakfî bir delil ile söylemek mümkündür.41[41]

Siz Ne Yanlış Bir Yoldasınız!

"O halde nereye gidiyorsunuz" (Tekvin 26).
Bu, o kâfirlerin sapık olduklarını anlatmaktır. Nitekim doğru yoldan zorla sapan kimseye, "Nereye gidiyorsun?" denilir. O kafirlerin halleri, hakkı terketmeleri, hakdan batıla dönmeleri hususundaki halleri, işte böyle doğru yoldan, göz göre göre sapan kimsenin haline benzetilmiştir. Buna göre mana, "Girdiğiniz şu yol dışında tutacağınız her yol, bu yolunuzdan daha isabetlidir" şeklinde olur. Ferra şöyle der:
"Araplar, hem hem de derler. Sen de, (Şam'a gittim) ve "Çarşıya gittim" dersin." Mutezile bu ayetle istidlal etmiştir, ama onlara verilecek cevap açıktır.42[42]

Kur'ân Gerçeği Dileyenlerin Rehberi

Hak Teâlâ, daha sonra Kur'ân'ın ne olduğunu anlatmak üzere şöyle buyurmuştur:43[43]

"Bu, alemler için yani sizden doğru yolu tutmak isteyenlet için bir zikirden başka birşey değildir" (Tekvlr,2726).
Yani "Bu Kur'ân, bütün halk için, bir açıklama ve bir hidayet vesilesidir."
Ayetteki, ifâdesi, den bedeldir. Buna göre, takdiri mana, "Bu, sizden gerçeğin peşinde olan herkes için bir öğüttür" şeklinde olur. Bunu bu şekilde "bedel" saymanın faydası şudur: İslâm'a girmek suretiyle istikamet sahibi olmak isteyenler, işte bu zikir olan Kur'ân'dan istifade eden kimselerdir. Buna göre sanki, bu kimseler dışındakiler, Kur'ân'dan öğüt almamış olurlar ki bu da, "Kur'ân'dan ancak, istikamet sahibi olmak İsteyenler istifade edebilir" demektir.44[44]

Hidayet Yalnız İstemekle Olmaz

Daha sonra Hak Teâlâ istikamet sahibi olmanın, hidayete varmanın Allah'ın meşietine varıp dayandığını beyan buyurarak şöyle demiştir:45[45]

"Alemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz" (Tekvlr. 29).
Bu, "Ancak Alah, o meşieti (dileme gücünü) size vermeyi dilerse, bu müstesna" demektir. Çünkü meşîet (dileme) fiili, sonradan meydana gelen, yaratılan bir sıfattır. Binâenaleyh onun meydana gelmesi için, mutlaka başka bir meşiete ihtiyaç vardır. Velhasıl bu ayetlerin toplamından, istikamet (hidayet) fiilinin, istikameti istemeye; bu stemenin de, Allah Teâlâ'nın

---

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/536.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/536-537.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/537.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/537.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/537.

vermesine bağlı olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır. Birşeye bağlı olan birşey ise, ancak o şeye dayanır.Binâenaleyh kulların fiilleri, olumlu da olsa, olumsuz da olsa, Allah'ın meşîetine varıp dayanır. Bu, ehl-i sünnet âlimlerimizin izahıdır.

Bazı Mu'tezlle ise şöyle der: "Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın kahrı ve mecbur etmeyi dilemesiyle ilgili bir ayettir." Bu görüş zayıftır Çünkü ihtiyari olan bir dilemenin, sonradan olan bir şey olduğunu anlatmıştık. Binâenaleyh bunun mutlaka bir var edicisi olması gerekir. Öyle ise bu dilemenin var olması, onu var edecek olanın, var etmesini dilemesine varıp dayanır. İşte bu noktada, Mu'tezile için ilzam vardır. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır.[46][46]

---

[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/537-538.

İNFİTAR SÛRESİ

Bu sûre, ondokuz ayet olup, Mekkî'dir.[1]

Kıyamet Manzaraları

"Gök yanlchğt zaman, yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman, denizler fışkırtıldığı zaman, kabirler alt-üst edildiği zaman, her can önden ne yolladıysa, geriye ne bıraktıysa, artık bilmiştir" (Infitar, 1-5).

Bil ki ayetin anlatmak istediği mana, "Kıyametin alametleri demek olan bu hadiseler meydana geldiğinde, işte o esnada "haşr ve neşr" de tahakkuk eder" şeklindedir.

Ayetin tefsiri hususunda şöyle bir kaç mukaddime vardır:

Birinci Mukaddime: Bu, kıyametin alametleri olan o hadiselerin herbirinin izahı hakkındadır. Bunlar burada, ikisi ulvî-semâvî, ikisi de süflî yeryüzüne ait olmak üzere dört hadisedir.[2]

Gök Varıldığı Zaman

Birincisi:"Gökyanldığı zaman... "ayetinin ifade ettiği husustur. Ayetteki "Infitar", inşikâk (yarılma) manasına olup, dolayısıyla bu ayet, "Gök bulutlarla yarıldığı gün... "(Furkan,25), "Gök şâk şâk olduğu zaman... "(inşikak,1) "Gök yarılıp da, kırmızı sahtiyan gibi bir gül görünümünde olduğu zaman... "(Rahman, 37); "Gök açılıp da kapı kapı olduğunda..." (Nebe, 19) ve "Artık gök yarılmıştır.." (Mûzzemmiı, 18) ayetleri gibidir. Halil b. Ahmed şöyle der: (Müzzemmil, 18) ayetinde, "Infltâr" kelimesi, fiiline göre gelmemiş, aksine Arapların haid (hayızlı) ve (emzikli) kelimeleri gibidir. Eğer fiili üzere gelmiş olsaydı, ayetinde olduğu gibi şeklinde olurdu.

İkincisi: "Yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman..." ayetinin beyan ettiği husustur. Bu ne demek olduğu açıktır. Çünkü gökyüzünün yapısı ve düzeni bozulduğunda, yıldızlar da ister istemez yeryüzüne (doğru) düşecektir.

Bil ki önceki surelerin birinde, felsefecilerin, göklerin yarılmasını ve biribiriyle kaynaşmasını kabul etmediklerini anlatmıştık. Bunun mümkün oluşuna dair bizim delilimiz ise şudur: Maddeler, madde oluşları açısından birbirinin mislidirler. Binâenaleyh bundan biri için doğru olan şey, diğeri için de doğrudur. Biz, maddelerin birbirinin misli olduklarını söyledik. Çünkü maddeleri, göğe ait yere ait diye iki kısma ayırmak mümkündür. Böyle kısımlara ayırmaya sebep olan şey ise, bu iki kısım arasında müşterek (ortak) olan husustur. Binâenaleyh göğe ait ve yere ait maddelerin hepsi, madde olma bakımından müşterektirler. Biz, "Her zaman böyle olursa, mesela, göğe ait olanlar için doğru olan (düşünülebilecek) şeyin, yere ait olanlar için de doğru olması gerekir" dedik. Çünkü birbirinin dengi-misli olan şeylerin hükmü de aynıdır. Binâenaleyh her ne zaman bunlardan biri için bir hüküm doğru olursa, diğerleri için de bu hükmün doğru olması gerekir.

Süfli, yani yeryüzüne ait diğer iki hadiseye gelince,[3]

Denizler Fışkırtıldığı Zaman

Birincisi: "Denizler fışkırtıldığı zaman..." ayetinin ifade ettiği husustur. Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

1) Denizlerin her biri, Hak Teâlâ'nın aralarına koyduğu engeller kaldırılmak suretiyle, biribirlerine akar-geçerler. Böylece de hepsi toptan tek birdeniz haline gelir. Aradaki engeller ise, yeryüzünün sarsılmasından ve dağılmasından ötürü ortadan kalkmış otur.

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/539.

[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/541.

[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/541-542.

2) Şu anda denizlerin suyu durgun ve sabit haldedir. Binâenaleyh fışkırtıldığında, parçalanır ve suları gider.

3) Hasan el-Basrî, "Bu, "suları kuruduğu zaman" manasınadır" demiştir. Bil ki bu üç izaha göre, ayetten kastedilen mana, denizlerin asli şekillerinin ve hallerinin değişeceğidir. Bu ise, yeryüzünün, "Yeryüzünün başka bir yeryüzü haline getirildiği gün..."(İbrahim,48) ayetinde bahsedildiği gibi, şeklinin değişmesi ve "De ki: Rabbim onlan attıkça atar ve yerlerini dümdüz bir toprak halinde bırakır" (Taha. 105-106) ayetinde anlatılan, dağların şeklinin değişmesi gibidir.

4) Bazıları, fiili şeddesiz olarak şeklinde okurlarken; Mücâhid, bunu malum ve şeddesiz olarak i/i*i şeklinde okumuştur ki o, bunu "Aralarında bir engel vardır, dolayısıyla birbirlerine geçmez, kanşmazlar" (Rahman, 20} ayetini nazarı dikkate alarak, "Aradaki bu engel kalkınca, birbirlerine geçerler" manasında, manasında olmak üzere böyle okumuştur. Çünkü "bağy" ve "fucûr" aynı manayadırlar.4[4]

Kabirler Diriltildiği Zaman

İkincisi: "Kabirler alt üst edildiği zaman..." ayetinin İfade ettiği husustur. Bil ki ve aynı manaya olup, kendilerine bir zammeli rfl eklenen, " ba's" ve "bahs" kökünden elde edilmişlerdir. Buna göre ayetin manası, "kabirler sürülüp, altı üstüne getirilip, içi-dışına çevrildiği zaman..." şeklinde olur. Bununla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Kabirlerin içindeki ölüler, diri olarak çıkartılmak suretiyle, altı-üstüne getirilir. Nitekim Hak Teâlâ, "Yeryüzü ağırlıklarını (ölülerini) çıkarıp ortaya attığı zaman..." (zilzal, 2) buyurmuştur.

b) Kabirler, içinde mevcut olan altın ve gümüşlerin ortaya çıkartılması için, altı-üstüne çevrilir. Bu böyledir, zira yeryüzünün, içinde sakladığı altın ve gümüş madenlerini ortaya atması da kıyametin alametlerindendir. İşte bu alametin meydana gelmesinden sonra, ölüler çıkıp dirilecektir. Bu iki manadan birincisi, doğruya daha yakındır. Çünkü ayetteki "kabirler" kelimesi, birinci manaya daha fazla delalet etmektedir.

İkinci Mukaddime: Bu da, ayetteki bu sıralamanın hikmet ve manası hakkındadır. Bil ki bu ayetlerden kastedilen, bütün kainatın tahrip edileceği, dünyanın yok olacağı ve mükellefiyet zamanının artık o zaman sona ereceğini anlatmadır. Gök, çatı; yeryüzü de bir bina (yapı) gibidir. Binâenaleyh bir binayı yıkmak isteyen kimse, Önce onun çatısını-tavanım yıkmakla işe başlar. İşte bu husus, "Gökyarıldığı zaman..."ayetiyle anlatılmaktadır. Göğün, yani tavanın yıkılması neticesinde, oradaki kandiller, yani yıldızlar dökülüp saçılır. İşte bu da, "Yıldızlar dağılıp döküldüğü zaman..." ayetinin ifade ettiği husustur. Daha sonra Hak Teâlâ, gökyüzünü ve yıldızları harap edişinden sonra, yeryüzünde bulunan herşeyi harap edecektir. Bu da, "Denizler hşkırtüdığı zaman..." ayetinden anlaşılmaktadır. İşin sonunda da, bir bina mesabesinde olan yeryüzünü tahrip edecektir. Bu da, "Kabirler alt-üst edildiği zaman..." ayetinden anlaşılan husustur ki bu ifade aynı zamanda yeryüzünün içinin dışa, dışının içe döndürüleceğine bir işarettir.5[5]

Herkes Eserini Önünde Bulacaktır

Üçüncü Mukaddime: Bu, Hak Teâlâ'nın,"Her can önden ne yolladıysa, geriye ne bıraktıysa, artık bilmiştir" ayetinin tefsiri hususundadır. Bununla ilgili şöyte iki mana muhtemeldir:

1) Bunlarla anlatılmak istenen kıyamet gününü hatırlatmaktır. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) En doğru görüşe göre, kıyametten bahsetmenin maksadı, kişileri günahlardan çekindirip, taatlara teşvik etmektir, yani, "O gün herkes sunup kusur etmediği; sunmayıp kusur ettiği şeyleri aniar" demektir. Çünkü ayetteki, "önden ne yolladıysa" ifadesi birşeyin yapıldığını;

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/542.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/542-543.

"geriye ne bıraktıysa" İfadesi de birşeyin yapılmadığını göstermektedir. Binâenaleyh bu ayet, bir takım şeylerin tam olarak yapıldığını, bir takım şeylerin de yapılmayıp kusur edildiğini anlatmaktadır. Şimdi eğer, kişinin yapıp sunduğu şeyler, günahlar, yapmadığı şeyler de amel-i salih ise, onun yeri cehennemdir. Yok eğer kişinin yapıp sunduğu şeyler; salih ameller; yapmadığı şeyler büyük günahlar ise, bunun da yeri cennettir.

b) Bu ifade, kişinin kendinden sonra iyi veya kötü olsun, yol olarak takib edilen, yaptığı ve yapmadığı amelleri kastedilmiştir.

c) Dahhâk, "önden yollanan" ile, yaptığı farzlar; "geriye bırakılan" ile de, kişinin yapmadığı farzlar kastedilmiştir" der.

d) Ebû Müslim de, "önden yollanan" ile, kişinin ömrünün başlarında (gençliğinde) yaptığı şeyler, "geriye bırakılan" ile de, ömrünün sonuna bırakıp da yapamadığı şeyter kastedilmiştir" der.

İmdi, eğer, "Kişi bunu kıyametin hangi durağında anlayacaktır?" denilirse, biz deriz ki: Bu husustaki, mücmel (kısa) bilgiyi, hasrın ilk anından itibaren anlamaya başlayacaktır. Çünkü işin ta başından itibaren itaatkar olan, saadetinin eserlerini, asi olan da şekavetinin neticelerini görmeye başlayacaktır. Ama tafsilatlı bilgi, amel defterlerinin verilip okunmaya ve hesaba çekilmeye başlandığında elde edilecektir.

2) Bununla, kıyametin kopmasından önceki, yani kıyamet alametleri ortaya çıkıp da mükellefiyetin sona erdiği ve artık amel ile imanın fayda veremediği zaman kastedilmiştir. Bu tıpkı, "Daha önce iman etmemiş veya imanında hiçbir hayır kazanmamış hiç bir cana (o gün) artık iman etmesi fayda vermez" (En'am, 156) ayetinde beyan edildiği gibidir. Dolayısıyla, işte bu noktaya kadar insanın yaptığı şeyler, amellerinin ilki ve sonu olur. Zira artık bundan sonra insanoğlu için, amel söz konusu değildir. Bu, Kaffal'ın görüşüdür.6[6]

İnsanı Rabbine Karşı Aldatan Ne Olabilir?

"Ey insan, o keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne? Ki seni yaratan, sana salim uzuvlar veren ve sana şu nizam ve itidali bahşeden O'dur. Seni, dilediği surette terkib eden de O'dur" (Infitar, 6-8).7[7]

Haşrin Bazı Delilleri

Bil ki Hak Teâlâ önceki ayetlerde hasrın ve neşrin meydana geleceğinden bahsedince, bu ayetinde de, bunların aklen mümkin oluşlarına veya bil-fiil vuku bulacaklarına delil olacak şeyleri zikretmiştir. Bu, şu iki yöndendir.

1) Keremi (cömertliği) gereği, günahkarlardan bile, nimet saflarını kesmeyen o kerîm ilahın, zulme uğramış kimselerin haklarını, zulmedenlerden almasını, onun keremi açısından nasıl düşünülebilir?

2) İnsanın önce bu bünyesini yaratıp, sonra da onu düzene koyan, dengeleyen O yüce Kâdir'in, bu bünyeyi, ya bir hikmetle, yahut hikmetsiz olarak yarattığı söylenebilir. Eğer O, bu bünyeyi, hikmetsiz olarak yaratmış ise, bu abes olur ve hakîm bir zata yakışmaz. Eğer O, bu bünyeyi bir hikmetten ötürü yaratmış ise, bu hikmet ya Allah'a (Kendisine) yöneliktir, yahut da kula yöneliktir. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın, başka şeylerle Kendisini tamamlaması düşünülemez. O, başka şeylerden istifade etmekten münezzehtir. Şu halde ikinci ihtimal kesinleşmiş olur ki bu da, O'nun yarattığı şeyleri, kula yönelik bir hikmetten ötürü yaratmış olmasıdır. Şimdi bu hikmet, ya dünyada, ya da dünyadan başka bir yurtta ortaya çıkar. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü dünya, aslında bir istifade ve mükafaat yurdu değil, aksine bir bela ve imtihan yurdudur. Bütün bunlar batıl olunca, bu dünyadan sonra bir başka hayatın mutlaka bulunması gerektiği sabit olur. Böylece, yaratmaya, düzene

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/543-544.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/544.

koymaya ve şekil vermeye kadir, kerîm bir ilahın varlığını kabullenmenin, aktı olan için, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın ölüleri, yeniden diriltip, onları hasredeceğine kesin hüküm vermeyi yüklediği sabit olur. Bu da, hasrın ve neşrin olmamasını kabullenmeye manidir. İşte bu istidlal, Hak Teâlâ'nın, Tîn Sûresi'ndeki istidlalin aynısıdır. Çünkü Hak Teâlâ, "Andolsun ki Biz, insanı en güzel bir biçimde yarattık... Artık bundan sonra seni, din gününü yalanlamaya sevkeden şey nedir?" (Tîn, 4-7) buyurmuştur. İşte bu, bir yaratıcıyı kabullenen, ama öldükten sonra dirilmeyi inkar eden müşrik araplara karşı getirilen en uygun delil olduğu gibi, ilk yaratılışı ve yeniden yaratılışı inkar edenlere de uygun olan bir istidlaldir. Çünkü nizam ve itidal İle yaratma işi, bir yaratıcının varlığına delildir. Bu sayede bu, hasrın ve neşrin olabileceğine delalet etmiş olur.8[8]

Allah'ın Hikmet Vasfı

Buna göre şayet, "Bu istidlal Hak Teâlâ'nın "Hakim" oluşuna dayanır. Bundan dolayı, Hak Teâlâ, Tîn Sûresi'ndeki o istidlalinin peşinden, "Allah, ahkemü'I-hâkimîn değil midir?" (Tin, 8) buyurmuştur. Bu sûrede de, "O hakîm Rabbine karşı seni aldatan ne?" demesi gerekmez miydi?

Cevap: "Kerîm'in, Hakîm olması gerekir. Çünkü, bir başkasına nimet verme işi, şayet hikmet sebebine dayalı olmazsa, bu kerem değil, saçıp savurma olur. Ama, hikmet sebebine dayalı ise, işte bu durumda bu, kerem adını alır.

Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, şimdi biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın Kerîm olması, az önce de anlattığımız gibi o iki bakımdan haşrin vukuuna delalet eder.. Ama, Allah'ın Hakîm olması ise, hasrın vukuuna o İkinci bakımdan delalet eder. Binâenaleyh burada, (tefsirini yaptığımız yerde) "kerîm" kelimesinin zikredilmesi, "hakîm" sözünün zikredilmesinden daha evla olmuş olur. Bu ifadelerin münasebetleri hususunda sözümüzün tamamı bundan ibarettir. Şimdi biz tefsire dönelim.9[9]

"Ey İnsan" Hitabından Maksad

Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey insan..." ifadesine gelince, bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

Birinci Görüş: Buradaki "insan" sözü ile, kafir olan insan kastedilmiş olup, delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, daha sonra gelen, "Hayır, tam aksine siz din gününü yalanlıyorsunuz..."(infitar,9) ayetidir. Atd'nın rivayetine göre İbn Abbas, "Bu ayet, Velid ibn Muğîre hakkında nazil olmuştur" derken, Kelbi ve Mukatil, bu ayetin, İbnu'l-Esed İbn Kelde ibn Useyd hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Zira bu kimse, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vurmuş, Cenâb-ı Hak da bu kimsenin cezasını hemen vermemiş ve bu ayetini indirmiştir.

İkinci Görüş: Ayetteki "insan" sözü, bütün asi kimseleri içine alan bir sözcüktür. Doğruya en yakın olan da budur; zira, sebebin hususî olması, lafzın umûmî olmasına, (herkesi kapsamasına) mani değildir.10[10]

İnsanın Aldanma Sebebi

Cenâb-ı Hakk'ın o keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?" hitabına gelince bu, "Hangi şey seni tuzağa düşürdü ve sana batılı süslü gösterdi de, böylece sen, sana emredilenleri yapmayıp yasakları yapıverdin?!" demek olup, bu da, "Seni, O'nun cezasından emin kılan, sana güvence veren şey nedir?" demektir. Nitekim Arapça'da, emin olunmayan birisi olduğu halde, onun tarafından gelen sakıncalı şeyler konusunda, birisi kendisini emniyette hissettiğinde bu durumu ifâde için, 0*A* â/- "Falanca falanca hakkında aldandı" denilir. O

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/544-545.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/545.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/545-546.

halde bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, "O çok aldatan, sizi Allah hakkında aldatmasın..." (Fatır, 5) ayeti gibi olmuş olur. Bu mana, ayetteki "insan" sözünü, "bütün asiler" manasına aldığınız zaman verilecek olan bir manadır.

Ama, ayetteki "insan" sözünü "kâfir insan" manasına aldığınızda ise mana, "Ey kafir insan, seni küfrüne, peygamberleri, haşri ve neşri inkar etmeye sürükleyen nedir?" şeklinde olur. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:[11][11]

Kerem Vasfına Aldanma

Birinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın "Kerîm" olması, insanın, O'nun intereminden dolayı aldanmış olduğunu gerektirir; iktiza eder. Bunun delili ise, hem aklî hem de naklîdir. Aklî olanı şöyledir: Cömertlik, bir karşılık olmaksızın, olması gerekli olanı yapmayı ifade eder. Cenâb-ı Hak da mutlak anlamda cömert olunca, bir karşılık beklemez. Bu böyle olunca da, O'nun katında itaatta bulunanların taatı ile günahkar olanların isyanı denk olur. Bu ise, işte aldanmayı gerektiren bir husustur. Zira, ara yerde herhangi bir fayda temini yoksa, zenginin zayıfa elem vermeye yeltenmesi, akıldan uzak ihtimaldir.

Nakli olanına gelince, Hz. Ali (r.a)'den şu rivayet edilmektedir: O, kölesine birkaç defa seslenmiş de, kölesi cevap vermemiş. Bunun üzerine başını kaldırınca, kapının yanında dikildiğini görmüş. Derken ona, "Niye bana cevap vermedin?" diye sorunca, o, "Senin sabrına, hilmine olan güveninden ve cezan hususundaki emniyet ve güveninden dolayı..." cevabını verir. Hz. Ali (r.a) de, kölenin bu cevabını yerinde bularak onu azad eder.

Ve yine, "Bir kimsenin çocuğunun yaramaz olması, o adamın, keremi ve yumuşak huylu oluşundandır" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın kereminin, insanların aldanmasına yol açtığı sabit olduğuna göre, daha nasıl Cenâb-ı Hak bu ayette, keremini, keremiyle aldanmaya bir sebep kılmıştır? Bu soruya şu bakımlardan cevap verilebilir:

1) Ayetin manası, "Ey insan, sen, Allah Teâlâ'nın, mahlukatına karşı olan hilm ve sabrını görünce, bunun, bu dünya yurdu hariç ne bir hesap, ne de başka bir yurdun (ahiretin) bulunmaması sebebiyle olduğunu sandın.. Binâenaleyh, seni bu aldanışa götüren ve seni haşri ve neşri inkar etmeye çeken nedir? Çünkü, senin Rabbin kerimdir. Dolayısıyla da, bu demektir ki O, keremi yüzünden tevbe etmeye zaman tanımak ve insanların, çalışmalarının karşılığını elde edeceği o ahiret yurdunda insanları bir araya getirinceye değin vereceği cezayı ertelediği için, böylece cezayı hemen vermemiştir.." şeklindedir.

Netice olarak diyebiliriz ki, hemen ceza vermeme işi, Allah'ın keremi yüzündendir, ama bu, bu dünyadan sonra başka bir dünya olmayacağı aldanış ve yanılgısına düşmeyi gerektirmez.

2) Allah'ın keremi, lütfunun sofrasını asi kimselerden esirgemeyecek bir noktada olunca, Allah, mazlumun ahım, zalimden haydi haydi alır. O halde, Allah'ın kerim olması, böyle bir düşünceden korkmayı, günahlara yeltenmemeyi ve aldanmamayı gerektirir.

3) Keremin çokluğu, hizmette ciddiyet ve gayreti, aldanmadan ve gerçek davranmadan dolayı da utanmayı gerektirir.

4) Bazı kimseler de şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hak, "Keremi bol olan Rabbin hakkında..." buyurdu; ki bu, bu soruya bir cevap teşkil etsin, böylece de insan, "Beni, senin keremin aldattı. Şayet senin keremin olmasaydı, bunu yapmazdım... Çünkü sen, gördün, ama cezalandırmayıp örttün. Kadirdin, ama erteledin.." desin diye.. Bu cevap, ancak, ayetteki "insan" sözü ile, kafir kimse kasteditmediği zaman yerinde ve doğru bir cevap olmuş olur.[12][12]

Aldanma Sebepleri

Müfessirlerin, bu aldanışın sebebi hususunda ileri sürdükleri şey nedir? Biz deriz ki, bunlar şunlardır:

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/546.

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/546-547.

a) Katade, "İnsanoğlunun aldanış sebebi, şeytanın (günahları) ona süslemesi, allayıp pullamasıdır" demiştir.
b) Hasan el-Basrî, "Onun ahmaklığı ve cehaletidir" derken,
c) Mukatil, "Allah'ın, ta işin başında ona hak ettiği cezayı vermediği için, onu af edişidir" demiştir. Bu cümleden olarak Fudayl ibn İyaz'a, "Allah seni kıyamet gününde, karşısına alıp da, sana, "Keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?" derse, sen ne dersin?" denildiğinde o, "Beni, salıverilmiş perdelerin (müsamahaların, hoşgörülerin) aldattı..." derim.." demiştir.
Üçüncü Soru: Said ibn Cübeyrin, bu kelimeyi şeklinde okuyuşunun anlamı nedir? Biz deriz ki, o bunu, ya bir teaccüb sigası olarak böyle okumuştur, yahut da istifham olarak böyle okumuştur. Ve bu ifade yine senin, birisi gaflet ettiği zaman kullandığın, "Adam aldandı, o aldanmıştır" sözünden olabileceği gibi, yine senin, "Onlar gafil iken, düşmanları onlara geceleyin baskın yaptı, tuzak kurdu..." sözünden gelmektedir. Yine bu söz, "onu mağdur kıldı" anlamında, ifâdesinden alınmadır.
Cenâb-ı Hakk'ın "ki seni yaratan..." ifadesine gelince, bil ki, Allar Kendisini, kerim diye niteleyince, o kerimin tahakkukuna delalet edercesine de, şu üç şeyi zikretmiştir:
a) Yaratmak... Bu ayetteki ifâdesinden anlaşılan husustur. Allah'ın kerem ve cömert olduğunda şüphe yoktur. Çünkü, varlık, yokluktan; hayat da ölümder daha hayırlı olup, bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizler ölüler olduğunuz halde O siz: dirütmişken, .. daha nasıl Allah'ı inkar edersiniz?.."(Bakara,28) ayetinde ifade hususun ta kendisidir.
b) Cenâb-ı Hakk'ın, "Sana salim uzuvlar veren" ayetinin ifâde husus. Yani, "Seni, sağlam uzuvlarla donatan..." demek olup, bu, Cenâb-ı Hakk'm. "Seni topraktan, sonra nutfeden yaratıp sonra da, sapasağlam bir adam haline getiren Rabbini mi inkar ediyorsun?" (Kehf, 37) ayeti gibidir.
Zünnûn el-Mısrî, ayetteki ifâdesine, "Yaratılmışların tümünü senr emrine veren, fakat seni, onlardan hiçbirinin emrine vermeyen; dilini zikir ile, kalbin akıl ile, ruhunu marifetullah ile donatan, imanınla da seni mesrur kılan, emir ve yasakları ile seni şereflendiren ve seni, yarattığı pekçok şeyden üstün kılan manasını vermiştir.[13][13]

Ta'dil Fiili

c) Cenâb-ı Hakk'ın, 'Ve sana şu nizam ve intizamı bahşeden... " ayetinin ifade ettiği husus. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:
Birinci Bahis: Mukatil, "Cenâb-ı Mak bu ifadesiyle, "iki gözünü, iki kulağını, iki elini ve iki ayağını dengeli yaratıp da, meselâ iki elinden birini diğerinden daha uzun ve iki gözünden birini diğerinden daha büyük kılmadı.." manasını kastetmiştir ki, bu ayet bu yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın, "Evet, biz parmak uçlarını bile düzenleyip iade etmeye kadiriz..."(Kıyame.4) ayeti gibidir" demiştir. Ki, bunun ayrıntılı izahı, teşrik (anatomi) ilminde iyice bilinen şeylerdir. Cenâb-ı Hak, bu bedenin iki tarafını eşit bir biçimde meydana getirmiş. Öyle ki, iki yarı arasında ne kemik, ne şekil ne delikler. ne atar-toplar damarlar, ne de buralara girip çıkan sinirler bakımından bir farklılık yoktur. Bu hususu tafsilatlı olarak anlatmak, tefsir ilminin konusu değildir. Ata'nın rivayetine göre, İbn Abbas bu kelimeye, "Seni, uygun ve düzenli; şekli şemaili güzel bir biçimde yaratıp da, başaşağı olup, dört ayağı üzerinde yürüyen hayvan gibi yaratmamıştır.." manasını verirken, Ebu Ali el-Farisî, "Senin yaratılışını mutedil, dengeli kılan; böylece seni en güzel bir biçimde çıkaran, yaratan ve bu, mutedillik sebebiyle de seni, aklı, kudreti ve fikri kabul eder bir hale getiren ve bu sebeple de, seni bütün canlılara ve bitkilere hükümran, bu kemalin sebebiyle de bu alemdeki varlıklardan hiç birinin erişemeyeceği mükemmelliğe ulaşan bir varlık kılan" manasını vermiştir.[14][14]

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/547-548.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/548.

Kıraat Farkı

İkinci Bahis: Küfe ktraat imamları, şeddesiz olarak, şeklinde okumuşlardır ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Ebû Ali el-Farisî, "Mana, "Uzuvlarını denkleştirdi, böylece sen de mutedil oluverdin..." şeklindedir" derken,
b) Ferrfi, "Seni, dilediği herhangi bir surette yaratan..." manasını vermiş ve sözüne şunları eklemiştir: "Bu kelimeyi, şeddeli okumak, bu iki izahtan en güzeline uygun düşer. Çünkü sen, "Seni falan şeye çevirdim.." dediğin gibi, de dersin... Ama, diyemediğin gibi, u iây de diyemezsin.. Binâenaleyh, birinci kıraata göre, deki fiiline taalluk eder. Ki bu, güzeldir. Ama, ikinci kıraatta bunu, yani 'ye Ali 'ye taalluk ettirmek ise, zayıftır.
Bil ki kurrâ'nın itirazı, bu ikinci şekle, izaha yöneliktir. Ama, Ebû Ali el-Farfsî'nin ileri sürdüğü birinci manaya yönelik değildir.
c) Kaffâl. bazı kimselerin bu iki kullanış şeklinin aynı manada iki lehçe olduğunu söylediklerini nakletmiştir.15[15]

Dilediği Surette Yaratan

Cenâb-ı Hakk'ın, "Seni dilediği surette terkib eden de O'dur.." ayetine gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:16[16]

Herhangi Bir Mahluk Suretinde Yaratabilirdi

Birinci Görüş: Bu, ziyade değil, tam aksine, şart ve cezanın manası, içine dahil olan bir kelimedir. Buna göre mana, "Seni, terkib etmeyi dilediği şekillerden herhangi birinde terkib eden..." şeklinde olur. Bu izaha binaendir ki, Ebû Salih ve MukAtil, bu ayetin manasının, "İsteseydi O, seni, meselâ köpek veya eşek, veya domuz veya maymun biçimleri gibi, insan şeklinin dışındaki bir biçimde yaratırdı.." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.17[17]

Her İnsana Mahsus Suret Veren

İkinci Görüş: Bu, zâiddir, ama manayı pekiştiren bir ifadedir. Buna göre mana, Meşîetinin ve hikmetinin gerektirdiği, muhtelif şekillerden bir şekil ile..." şeklindedir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, seni bu şekilde de terkib edebilirdi. Bu görüşe göre, ayet -akkında muhtemel izahlar yapılabilir.
a) Bu muhtelif şekiller ile, ana-babaya veya babanın akrabalarına veya annenin yakınlarına benzeme manası kastedilmiştir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak seni, Dunların şekillerine göre terkib eder.." şeklinde olur. Bu mananın doğruluğuna, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu mananın topluluğuna, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu ayet hakkında söylediği şu hadis de de alet etmektedir: "O nutfe o rahimde yerleşti mi, Allah, o nutfe ile Hz. Adem arasındaki bütün soyunu o nutfenin başında hazır eder18[18] (de, o bunlardan birisinin şeklini alır)."
b) Bu, Ferrâ ve Zeccâc in ileri sürdüğü açıklama olup, ayette bahsedilen, "muhtelif, Allah'ın dilediği suretler.." mefhumu ile, uzunluk-kısalık, güzellik-çirkinlik, erkeklik-dişilik gibi farklılıklar kastedilmiştir. Bu hallerin, kadir bir yaratıcıya delaletleri ise son derece açıktır. Çünkü nutfe, kendisini meydana getiren parçalar birbirine benzeyen bir madde olup, ana ve babanın o nutfedeki tesirleri denktir. Binâenaleyh birbirine benzeyen mef'ulde (nesnede) karakteri gereği müessir olan fail, ancak tek bir iş yapar. Dolayısıyla o nutfedeki (o cenindeki)

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/548-549.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/549.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/549.
18[18] Müsned, 3/297.

tesirler ve sıfatlar farklı farklı olunca, bu farklılık, müdebbir olan zatın, o kadir ve hür irade sahibi varlık olduğuna delalet eder.

Kaffal şöyle demektedir: "Yaratılışın ve renklerin farklılık arzetmesi, zengin-fakir ve sıhhat-hastalık gibi şeylerdeki hallerin farklılığı gibidir. Binâenaleyh nasıl ki biz, Mak Teâlâ'nın, künhünü sadece kendisinin bilebileceği üstün bir hikmetle zenginlik-fakirlik ve uzun ömürlülük-kısa ömürlülük gibi hususlarda, insanları birbirinden farklı yarattığına kesin olarak hükmediyorsak, aynen bunun gibi yine üstün hikmeti gereği, yaratılış ve renkleri bakımından da insanları biribirinden farklı kıldığını da bilmekteyiz. Bu böyledir. Çünkü işte bu farklılık sebebiyle, iyi kötüden; iteatkâr, asiden ve akraba olan da, yabancıdan ayrılır." Kaffâl, sözüne devamla şöyle der: "Biz, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın, görünüm ve şekil bakımından, biribirleri arasında fark görmediğine, kendisinde şüphe olmayan bir biçimde şehadet ederiz. Aksi halde, hernekadar kulun faydasına olan şeyin ne olduğunu bilmesek bile, Allah'ın bunda kulun faydasına (salahına) olduğunu bildiği birşeyden ötürü böyle yapmıştır."[19][19]

İtaatkar Veya Âsî Suretinde

Üçüncü Görüş: Vâsitî şöyle demiştir: "Bundan murat, itaatkarların ve âsîlerin suretidir. Binâenaleyh Allah'ın velayet (dostluk) sureti üzere terkib ettiği, yaptığı kimse, adavet (düşmanlık) sureti (şekli) üzere terkib ettiği kimse gibi değildir.."

Diğer alimler de, "Bu, ruhların saflığına (sefasına) ve zulmetine (karanlığına) bir işarettir" demişlerdir. Hasan el-Basrî ise, "Allah onlardan kimini, sırf Kendisi için suretlendirmiş, kimini de başkasıyla meşgul etmek (oyalamak) için suretlendirmiştir. Birincisinin misali şudur: O, Hz. Âdem (a.s)'i, ona, iyiliklerinin lutuflarını vermek, kadrini yüceltmek cemal ve celali arasından ruhunu ortaya çıkarmak, keramet (şeref) tacını ona nasib etmek ve onu, celal ve heybet ridasıyla (elbisesiyle) süslemek için yaratmıştır" demiştir.[20][20]

Hesap Gününü İnkar

"Hayır, aksine dini yalan sayıyorsunuz" (Infitar, 9).

Bil ki Allah Teâlâ, diriliş ve toplanışın gerçek olduğuna dair genel olarak akı delilleri beyan edince, buna ilave olarak, bununla ilgili hallerin tafsilatını da şöyle anlatmıştır. Bunlar, birkaç çeşittir:

Birinci Çeşit: Hak Teâlâ, "kellâ" (hayır, hayır) diyerek, onları bu aldanıştan menetmiştir. Buradaki (aksine), idrabı, yani daha önce geçmiş ve aksi tahakkuk etmiş birşeyi nefyetmek için konulmuş bir edattır. Şüphesiz müfessirler, "kellâ" kelimesinin tefsiri hususunda, çeşitli izahlar zikretmişlerdir.

1) Kâdî, "bunun manası, "Sizler, nimetlerimi size vermeme ve irşadımı sizin için göndermeme karşılık müstakim olmuyor, aksine kıyamet gününü yalanlıyorsunuz" şeklindedir" demiştir.

2) Bu, "Allah'ın keremine karşı aldanmaktan dönünüz (vazgeçiniz)" demektir. Daha sonra Hak Teâlâ, adeta şöyle demektedir: "Ama siz bundan dönmüyor, aksine aslında dini (kıyameti) yalanlıyorsunuz" demiştir.

3) Keffal, "kellâ", "iş sizin dediğiniz gibi değil, yani ba's ve nüşûrun olmaması şeklinde de değil. Çünkü böyle olması, Allah'ın mahlukatı boş yere abes olarak yaratmış olması anlamına gelir. Halbuki Allah, abesden (saçma iş yapmaktan) münezzehtir" manasınadır. Hak Teâlâ bundan sonra da sanki, "Siz, bizim bu açıklamamızdan faydalanmıyor, aksine dini yalanlıyorsunuz" demek istemiştir" der.

Ayetteki, "Dini yalan sayıyorsunuz" ifadesiyle ilgili iki izah yapılmıştır:

1) Bu dinden murad, İslâm dinidir ve mana, "Siz, islâm dininden dolayı olacak olan o ceza ve mükafaatı yalan sayıyorsunuz" şeklindedir.

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/549-550.

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/550.

2) Bu dinden murad, hesaptır ve mana, "Siz, hesab günün (kıyameti) yalanlıyorsunuz" şeklindedir.[21][21]

İnsandan Ayrılmayan Denetçiler

İkinci Çeşit: Hak Teâlâ'nın şu ayetleriyle beyan ettiği husustur:[22][22]

"Halbuki sizin üzerinizde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcılar var. Onlar, ne yaparsanız bilirler" (İnfitar, 10-12).
Bu, onların haline şaşma manasınadır. Hak Teâlâ sanki şöyle demektedir: "Siz, din gününü yalanlıyorsunuz. Halbuki o, hesab ve ceza (karşılık verme) günüdür ve sizinle vazifeli melekler, o kıyamet gününde, ona göre hesaba çekilesiniz diye yaptığınız herşeyi yazıyorlar." Bunun bir benzeri de, "Hem sağında, hem solunda oturan, onun amellerini tesbit etmekte olan İki de melek vardır. O bir söz söylediğinde, mutlaka yanında hazır (bunu duyan ve yazan) bir gözcü vardır" (Kaf, 17-16) ve "O (Allah), kullan üzerinde kahirdir (hükümrandır) ve sizin üzerinize hafaza (meleklerini) gönderir" (En'âm, 61) ayetleridir.
Sonra burada bir kaç bahis var:[23][23]

Bekçi Meleklerin Varlığına İtiraz Edenlere Reddiye

Birinci Bahis: Kirâmen kâtibin (meleklerinin) hazır bulunması konusunda, bazı kimseler, bir kaç bakımdan tenkidde bulunmuşlardır:
a) Bu melekler, ya hava, ateş ve rüzgar gibi latif cisimlerden, yahut da galîz (katı) cisimlerden mürekkebtirier. Eğer latif cisimlerden mürekkeb iseler, şiddetli bir rüzgarın esmesi, eli hareket ettirme, elbise, kolunu hızla sallama veya mesela kamçı saltama gibi en ufak bir sebeb ile, bünyelerinin bozulması gerekir. Eğer katı cisimlerden mürekkeb iseler, onları görmemiz gerekir. Çünkü eğer onlar hazır (yanımızda) olduğu halde, bizim onları görmememiz mümkün oluyor ise, bizim yanımızda kendilerini görmediğimiz ve seslerini duymadığımız güneşlerin, ayların, fiillerin ve borazanların olması da mümkündür. Böyle iddia etmek ise tecahüldür, göz göre göre cehalete girmektir. O meleklerin sahifelerini (defterlerini), zatlarını ve kalemlerini inkar da böyledir.
b) Eğer bu yazdırma işi, faydasız ise, abes bir iştir. Abes ise, Allah için mümkin değildir. Yok eğer bunda bir fayda var ise, bu fayda ya Allah'ın kendisi için olan bir faydadır, ya da kul için ofan bir faydadır. Birincisi imkansızdır. Çünkü Allah Teâlâ, fayda ve zarardan yücedir (O'nun için bunlar söz konusu olamaz). Bu izah ile, Allah Teâlâ'nın, unuturum veya hata ederim korkusu ile bu amelleri yazdırdığını söyleyen kimsenin görüşünün batıl olduğu ortaya çıkmaktadır.
İkinci ihtimal de imkansızdır. Çünkü bu konuda söylenebilecek en ileri şey, bu yazdırmanın, kıyamet günü insanlar aleyhine şahidlik ve hüccetler olacağıdır. Fakat bu fayda da zayıftır. Çünkü Allah'ın zulüm ve haksızlık etmeyeceğini bilen kul için, böyle hüccet ortaya koymaya ihtiyaç duyulmaz. Allah'ın zalim olmadığını bilmeyen için ise, "Allah Teâlâ meleklere bu şeyleri haksız yere kul aleyhine yazmayı emretmiş olabilir" diye düşünebileceği için, bu hüccetler fayda vermez.
c) Kalbin fiilleri görülemez ve hissedilemez. Binâenaleyh bunlar, gaybî şeyler babından olmuş olurlar. Gaybı ise, "Gaybın anahtan O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir" (En'âm, 59) ayetinde de buyurduğu gibi, ancak Allah Teâlâ bilir. Bu fiiller meleklerce bilinemediğine göre, bu fiilleri yazmaları imkansızdır. Halbuki ayet, onların ister kalb fiillerimiz olsun ister başka fiillerimiz, yaptığımız herşeyi yazdıklarını ifade etmektedir.

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/550-551.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/551.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/551-552.

Birinci iddialarına şöyle cevap verilir: Bu şüphe ancak, iki esas prensibe binaen, biz (ehl-i sünnet) mezhebine göre giderilir:

1) Bize göre, hayatın olması için bir varlıkta bünyenin olması şart değildir.

2) Duyular sağlam olup, görülecek varlık hazır olduğu ve diğer şartlar mevcut olduğu zaman, mutlaka o varlığın idrak edilmesi (görülmesi) gerekmez. Çünkü birinci prensibe göre, meleklerin, parçalandığı-dağıtdığı halde hayatiyyetini sürdürebilen latif cisimler olmaları mümkündür. İkinci prensibe göre de, kesif cisimler oldukları halde kendilerini göremediğimiz varlıklar kabilinden olmaları da mümkündür.

İkinci iddialarının cevabı da şöyledir: Allah Teâlâ, kullarıyla ilgili işlerini, kullarına kendi aralarında alışkın oldukları şekilde icra eder, anlatır. Çünkü bu, mananın onlar tarafından anlaşılmasında daha beliğ bir yoldur. Kullar nazarında hesaba çekmenin en beliği, şahidlerie birlikte bir kitab (yazılı belge) ortaya çıkarmak olduğu için, kıyamet gününde hesaba çekilecekleri şeyler için de, böyle bir şeyle muhatab olacaklardır. Dolayısıyla onlar için, yayılan dağıtılan kitablar çıkarılacak, aynen padişahın adil şahitlerinin, ona asi olup, emrine muhalefet edenler aleyhine şahidlik edip ona, "Padişah sana şunu şunu verdi; sana şöyle şöyle (iyilikler) yaptı. Sen ise ona muhalefet edip, şöyle şöyle yaptın" demeleri gibi, orada da melekler hazır olacak ve o insanlar aleyhine şahidlik yapacaklardır. Bunun hakikatini en iyi Allah bilir.

Üçüncü iddialarına da söyle cevap verilir: Bu konudaki söylenebilecek en son söz, ayetteki bu umûmî ifadenin, azalarımızın fiilleriyle ilgili olduğunu söylemektir. Bunun bu manada olması da imkansız değildir.

İkinci Bahis: Hak Teâlâ'nın, "Üzerlerinizde hakiki bekçiler var" buyruğu, hernekadar mevcut olanlara bir hitab ise de, ümmet, bu hükmün, bütün mükellefler -ıakkında umumi olduğunda icma etmiştir. Burada bir kaç ihtimal söz konusudur:

1) Bekçi meleklerden bir kısmının mevcut olması ve her birî, beni âdemden bir kişiye has olmamak üzere, bu melek gurubunun bütün benî adem için koruyucu olmaları.

2) Her bir insan için, başka insanla görevli olmayan bir meleğin görevli olması. Hem sonra insanoğlundan herbiri için, meleklerden birinin görevli olması muhtemeldir. Çünkü Allah Teâlâ, çoğula mukabil çoğulu zikretmiştir. Bu, o çoğuldan bir ferdin, bu çoğuldan bir ferde tekabül etmesini gerektirir. Keza, insanlardan herbiri için, meleklerden bir gurubun görevlendirilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim, "iki melek gece, iki melek gündüz görevlidir" denilmiştir. Yine, "(Bir insan için görevli) melekler, beş tanedir" denilmiştir.24[24]

Denetçi Meleklerin Vasıfları

Üçüncü Bahis: Allah Teâlâ, bu melekleri bazı sıfatlarla nitelemiştir:

1) Onlar hafız (yani koruyucu-bekçi)dirler;

2) Ne yaparsanız bilirler.

3) Kâtibîn, yani yazıcıdırlar.

4) Ne yaparsanız bilirler. Bu son sıfatla ilgili iki izah yapılmıştır:

a) Onlar bu fiilleri bilirler ve bu onlara bunları yazma imkanı verir. Bu, insan için, =ncak bildikten sonra şahidliğinin caiz olacağı hususunda bir ikazdır.

b) Onlar, bu amelleri yazarlar ve böylece, şahidlik yaparlarken bunları bilmiş oturlar.

Bil ki Allah Teâlâ onları bu beş sıfatla tavsif edince, bu, Allah'ın onları medh-ü sena ettiğine, şanlarının yüceliğini bildirdiğine ve onların büyüklüğünü anlatmadan, kıyamet işinin büyüklüğünün yattığına ve Allah Teâlâ'nın katında ahiretin en büyük ve önemli işlerden olduğuna, eğer o kıyamet olmasaydı, hesaba çekilmek için olan bu şeylerin yazılmasıyla o yüce ve şerefli melekleri görevlendirmeyeceğine delalet eder. Ebû Osman şöyle demiştir: "Allah'ın, murakabe etmesi, kendisini günahlardan uzaklaştırmayan kimseyi, kirâmen kâtibîn meleklerinin amelleri yazması nasıl günahlardan men edebilir ki?"25[25]

---

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/552-553.

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/553-554.

Müttakiler Nimetlerde

Haşr meselesinin neticelerinden olan üçüncü çeşit de, Cenâb-ı Hakk'ın, "İyiler hiç şüphesiz Naîrn (cennetin)de, kötüler ise muhakkak alevli ateştedirler. Din günü oraya gireceklerdir. Ve onlar bundan ayrılacak olanlar da değillerdir" (Infitar, 13-16) ayetidir.
Bil ki, Allah Teâlâ, kulların amellerini yazan kirâmen kâtibîn meleklerini tavsif edince, bundan sonra amel eden kimselerin halini zikretti de, "İyiler hiç şüphesiz Naîm'de; kötüler ise, muhakkak alevli ateştedirler" buyurdu ki, bunlar, Nafm cenneti ile, cehennem ateşidir. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır.[26][26]

Birinci Mesele

Büyük günah işleyenlerin mutlaka ceza göreceğini söyleyenler bu ayete tutunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Büyük günah işleyen kimse, tacirdir. Facirlerin hepsi ise, cehennemdedir. Çünkü cahîm "alevli ateş" lafzının başına elif-lâm geldiğ zaman bu, istiğrak (şümul ve kapsamlılık) ifade eder." Biz bu mesele hakkında söylenebilecek olan şeyleri, Bakara Sûresinde genişçe anlatmıştık. Burada ise, mutlaka zikredilmeleri gereken bazı nükte ve incelikler vardır:[27][27]

Vaidiyye (Mu'tezile)nin İddiası

Vaîdiyye (Mu'tezlle) şöyle demiştir: "Bu ayette, vaîd ve cezanın devamlılığına delalet eden bazı hususlar mevcuttur:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Din günü oraya gireceklerdir" ifadesi... Din günü, ceza günüdür. Bütün vakitler, bu "gün" kapsamına dahildirler. Nitekim sen, "Dünya günü, ahiret günü" dersin.
2) Cübbdî şöyle demiştir: "Şayet biz, "kötüler ise muhakkak alevli ateştedirler.." ifadesini tahsis etseydik, o zaman bazı tacirler cennete giderlerdi. Onlar şayet cennete girerlerse, ebrârdan, iyi kullardan olmuş olurlar. Bu ise, facirlerin iyi kullardan ayrılmamış olmasını gerektirir. Bu ise, yanlış ve batıldır. Çünkü Cenâb-ı Hak iki şeyi birbirinden ayırd etmiştir. O halde, nasıl ki ebrâr (iyi halliler) cehenneme girmeyeceklerse, facirlerin de cennete girmemeleri gerekir."
3) Allah Teâlâ, buyurmuştur ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar oradan çıkıcı değillerdir" (Maide,37) ayeti gibidir. O halde, cehennemde bir ölüm ya da oradan çıkış, gayb oluş bulunmayınca, geriye o halde, cehennemde ebedî olarak sonsuza değin kalmak kalır.. Şu halde "tacir" adı, hem kafiri, hem de, büyük günah işlemiş olan müslümanı kapsayınca, büyük günah sahibinin ebedi olarak cehennemde kalacağı; şefaatin de, büyük günah sahipleri için değil, itaat eden kimseler için olduğu sabit olmuş olur." Buna şöyle cevap verilir: Biz daha Önce şunu açıklamıştık: Umûm ifade eden lafızların istiğrak ve şümule delalet etmeleri hususu, zannî bir delalet olup, zayıftır. Mesele ise, katî deliller gerektiren bir husustur. Katî delil gerektiren bir hususta zannî delile sarılmak ise, caiz değildir. Bilakis burada bizim görüşümüze delalet eden hususlar vardır. Çünkü, ellf-lam ile mahfe kılınmış olan çoğul bir kelimenin, daha önce geçmiş olan bilinen bir şey hakkında kullanıldığı, dilde, maruf ve yaygın olan bir şeydir. O halde, buradaki lafzın daha önce zikredilmiş bulunan o din gününü yalanlayan kafirlere rac! olması muhtemeldir, bu husustaki söz ise, geniş bir biçimde daha Önce geçmiş idi. Biz, umumiliğin katiyyet ifade ettiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki, büyük günah sahibinin facir olduğunu kabul etmiyoruz. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, facir olan kafirlerin ta kendileridir..."(Abese,42) ayetidir. Binâenaleyh burada, ya, "facir cinsinden olan kafirlerin ta kendileridir..." manasının ya da, "Onlar, kafirlerin ta kendileridir; ve onlar facirlerin de ta kendileridir" manasının kastedilmiş olması muhtemeldir.

---

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/554.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/554.

Birincisi batıldır, zira her kafirin, aynı zamanda facir de olduğu icma ile sabittir. O halde kafiri, tacirler cinsinden olan kafir manasıyla sınırlamak ve takyit etmek, abesle iştigaldir. Bu birinci kısım batıl olunca da, geriye ikinci kısım kalır. Bu ktsım da, hasr ifade eder. O zaman, bu ayet, kafirlerin, başkası değil de facirlerin ta kendileri olduğuna delalet edince, büyük günah sahibinin mutlak anlamda facir olmadığı kesinlik kazanır. Biz, "facirler kelimesinin şümulüne hem kafirin hem de tacirin girdiğini kabul etsek bile, ancak ne var ki, ayetteki cümlesinin manası "Facirlerin tamamı ve topu, oradan ayrılamazlar..." şeklindedir. Biz, bunun gereğini söylüyoruz. Çünkü, o facirlerin, kafirlerin oluşturduğu iki türünden birisi oradan asla ayrılmazlar. Bu böyle olunca, müslümanlann da ayrılamayacaklarını söylemenin doğru olmasına gerek yoktur. Bunu kabul ettik, fakat ne var ki, ifâdesi, onların şu anda cehennemde bulunmalarını iktiza eder ki, bu, doğru değildir. Dolayısıyla ifadeyi, zahirinden çevirmek gerekir. Mu'tezile bu ifadeyi, "Füccar cehenneme girdikten sonra, onlar için ifadesinin manası doğru olur.." manasına hamlederken. biz de şu manaya hamlederiz: "Onlar şu anda, cehennemde olmayı hak etme durumunda gaib ve uzak değillerdir. Ancak ne var ki, cezayı hak etmek, affa da aykırı değildir.." Biz (bu) sizin dediğinizi kabul etsek bile, ancak ne var ki bu, ve büyük günah sahiplerinin şefaata mazhar olabileceklerine delalet eden delillerle çelişir. Tercih ise, bu taraftan (ehl-i sünnet) yanadır. Çünkü Mu'tezile'nin delilinin, bütün vakitlerdeki bütün tacirleri içine alması gerekir. Aksi halde, onların maksat ve gayeleri gerçekleşmez.. Bizim (ehl-i sünnet) delilimizin doğruluğunun sahih olması içinse, ifadenin, bazı vakitlerdeki bazı tacirleri (günahkar mü'minleri) içine alma' yeterlidir. Şu halde, onların delillerinin 'amm (umûmî) olması gerekir. Hâss olan hükümse, daima 'amm olan hükme tercih ve takdim edilir. Allah en iyisini bilendir.28[28]

Halife Süleyman b. Abdülmalik'in Kıssası

Bu ayette, asiler için büyük bir tehdit bulunmaktadır. Rivayet olunduğuna göre, Süleyman Ibn Abdülmellk, Mekke'ye gitmek üzere, Medine'ye uğrar. Derken, Ebî Hâzım'a, yarın Allah'a nasıi gidilecek, nasıl gideceğiz?"
der. O da "iyi olan kula gelince, o tıpkı, yolculuktan ailesinin yanına dönen gaib kimse gibidir. Günahkara gelince, o da efendisinin yanına dönen kaçmış köle gibidir..." der. Bunun üzerine o ağlar ve şöyle der: "Ah, benim için Allah katında ne olduğumu bir bilebilsem!.." Ebû Hazım ona, "Amelini, Allah'ın kitabına vur, ona arzet" deyince, o, "bunu, Allah'ın kitabının neresinden çıkarıyorsun.." diye sorar. O da, "İyiler hiç şüphesiz Nafm (cennetin)de, kötüler ise muhakkak alevli ateştedirler" ayetinde.." diye cevap verir.
Cafer es-Sâdık (r.a)'da, "Naîm, marifetullah ve (Allah'ın cemalini, nimetlerini) müşahede etmektir. Cahîm ise, şehvet ve tutkuların zulumâtı, karanlıklarıdır" demiştir. Naîm'in, kanaat; cahîm'in ise tamahkarlık ve hırs; naîm'in, tevekkül; cahîm'in de, ihtiras ve tutku, aç gözlülük; naîm'in, Allah ile meşgul olmak; cahîm'inse, Allah'tan başkasıyla meşgul olmak vb. olduğu da söylenmiştir.29[29]

Kıyamet Gününün Dehşeti

Hasrın mevcudiyetine dayanan şeylerin dördüncüsü de, kıyamet gününü tazim ve tebcil edip büyüklüğünü ortaya koymaktır ki, bu da şu ayeti kerimenin beyan ettiği husustur.30[30]

"O din günü nedir? Sonra, bilir misin nedir o din günü? O, öyle bir gündür ki, hiçbir kimse kimseye, hiçbir surette, hiçbir şeyle fayda vermeye muktedir olamayacaktır. O gün emir (yalnız) Allah'ındır" (Infitar, 17-19).

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/554-555.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/556.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/556.

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:31[31]

Tekrardaki İncelik

Alimler,"... bilir misin..." ifadesindeki hitabın kendi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "Bu, onları men etmek amacıyla kafirlere yöneltilmiş olan bir hitaptır" derken, ekseri ulema, "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan bir hitabtır. Cenâb-ı Hak, böylece ona hitap etmiştir; çünkü o, bunu, vahiyden önce bilmiyordu.." demiştir.32[32]

İkinci Mesele

Cumhûr-u ulema, buradaki tekrarın, kıyamet gününün azametini ortaya koymak için olduğunu söyler. Cübbaf ise, "Bilakis bu, tekrar edilen her ifade ile birlikte yenilenen bir faydayı ifade etmektedir. Çünkü birinciden murad, cehennemlikler; ikinciden murad ise, cennetliklerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Kıyamet gününde tacirlere nasıl muamele edileceğini bilir misin? Sonra, ceza gününde, iyilere de nasıl muamele edileceğini bilir misin?" demek istemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, ceza gününde, o iki fırkaya yapacağı muamelenin önemini ortaya koymak için, "din günü" ifadesini tekrarlamıştır.33[33]

Kıraat Farkı

ifadesi, merfu ve mansub olmak üzere iki şekilde okunmuştur. Merfu olarak okunması halinde, burada iki izah şekli olabilir:
a) ifâdesindeki, dan bedel olması sebebiyle..
b) Zamir olan bir mübtedanın takdir edilmesiyle.. Buna göre mana, şeklinde olur. Yani, "Bu, öyle bir gündür ki (...)" demektir. Mansub okunması halinde ise birkaç izah şekli bulunur:
a) (Mansub olan kelimesinin amili olarak)"cezalandırılırlar..." ifadesinin takdir edilmesiyle... Çünkü ji& kelimesi buna delalet eder.
b) "hatırlayınız..." ifadesinin takdir edilmesi.
c) Zeccâc'ın zikretmiş olduğu şu husus ki, buna göre, kelimenin ref mahallinde olması caizdir. Ancak ne var ki, kelime ifâdesine muzaf olduğu için, fetha üzere mebnî kılınır. Gayr-i mütekellim (irabda mahalli olmayan) bir ifadeye muzaf kılınan ifade, ref ya da cer makamında olsa bile, fetha üzere mebni olunur. Nitekim şair de şöyle demiştir:
"Meyveli "mukl" ağacının dallarına konmuş bir güvercinin seslenmesinden başkası onları içmekten alıkoymadı..."34[34] "Burada, görüldüğü gibi, j£ kelimesi, kelimesine muzaf kılındığı için fetha üzere mebni kılınmıştır. Vahidî şöyle demiştir: "Zeccac'ın, fetha üzerine mebni kılmamaya dair zikrettiği şey ancak Halil ve Sibeveyh nezdinde caiz olabilir. Meselâ,"Azarladığımda..." ifadesinde olduğu gibi, izafet mazi fiile olduğundadır bu. Ama izafet muzari fiile olduğunda, onlara göre fetha üzere mebnilik caiz olmaz. Ama, Kûfelilerin görüşüne göre ise, bu caiz olur. Biz bu meseleyi daha önce, (Maide-119) ayetinin tefsiri esnasında anlatmıştık.
d) Ebû Ali'nin zikrettiği husus ki, buna göre, kelimesi çoğu kere zarf olarak bulunduğundan, bu ekser haldeki durumu (zarfiyyet) üzere bırakılır. Bunun delili ise, Kurrâ ile Arablarm, Cenâb-ı Hakk'ın, (A'raf, 186) ayetinin okunuşu üzerindeki icmâ ve ittifaklarıdır. Buradaki kelimesini hiç kimse merfû okumaz... Buradaki kıraatin mansub olacağını tekid eden diğer İfadeler de, Cenâb-ı Hakk'ın, (Kâria, 4) (zâriyat, 13) ayetleridir. ifadesindeki mansub okunuş

---

[31] 31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/556.
[32] 32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/556.
[33] 33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/556-557.
[34] 34[34] Lisânü'l-Arap (V-K-L mad.), XI/734.

da bunun gibidir.[35][35]

Şefaate Kübrâ Meselesi

(Mu'tezlle), büyük günah işleyen asiler için şefaatin olmayacağı hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın "O, öyle bir gündür ki, hiçbir kimse kimseye, hiçbir surette fayda vermeyecektir" ayetine tutunmuşlardır. Bu ayeti kerime, Cenâb-ı Hakk'ın, .. (Bakara, 48) ayeti gibi olup, bu husustaki cevap da Bakara Sûresi nde geçmişti.[36][36]

Hakimiyetin Ahirete Tahsisinin Manası

Dünya ehli, mülke hükümran ve galib olup, kimi meselelerde, birbirlerine yardım ediyorlar, birbirlerini himaye
ediyorlardı. Kıyamet günü geldiğindeyse, dünya ehlinin hükümranlığı sona erecek, liderlikleri de son bulacaktır. Böylece kimse kimseyi kollayamayacak, kimsenin kimseye faydası olmayacak, kimse kimseye zulmedemeyecektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün emir (yalnız) Allah'ındır"; "Din gönünün mâliki.."(Fatiha, 3) ayetleridir, bu ifade, büyük bir tehdit ifade eder. Şöyle ki: Cenâb-ı Hak onlara, dünyada kendilerine fayda ve yarar sağlayan mal, oğul, yardımcı ve şefaatçi gibi şeylerin hiçbir tesiri olmaksızın, ahirette onlara sadece iyilik ve taatın fayda vereceğini bildirmiştir.
Vahidî şöyle demiştir: "Bunun manası şudur: Allah Teâlâ bu günde, dünyadaki durumun aksine, hiç kimseyi herhangi bir mülke hakim ve malik kılmaz." Vasıtî ise, Cenâb-ı Hakk'ın ifâdesi hakkında, bunun, Allah'tan başka her şeyin, fâni olduğuna; orada, mesajların, kelimelerin, gaye ve amaçların yok olduğuna; dünyada durumu böyle olanın, dünyanın, ahiretinin böyle olacağına bir işaret olduğunu söylemiştir.[37][37]

Mülk Allah'ındır

Cenâb-ı Hakk'ın "O gün emir (yalnız) Allah'ındır" ayetine gelince, bu, beka ve varlığın Allah'a ait olduğuna; emrin de bunun gibi, hem ezelde, hem bu gün, hem de ahirette Allah'ın olduğuna; bunun bir başka hale geçince değişmediği ve; farklılığın, bakan kimsenin durum ve halleri sebebiyle olduğuna, ama kendisine bakılan şeye nisbetle olmadığına; kamil kimselerin durumlarının ise, vakit ve hallerin değişmesiyle değişmeyeceğine, nitekim (bir arifin), "Şayet perde kaidırılsaydı, yakinin artmazdı.." dediğine... bir işarettir. Nitekim Harise de, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında konuşurken,"Sanki görüyor gibiyim., sanki... sanki .." derdi. Allah (c.c) daha iyi bilendir. Hamd, alemlerin Rabbi'ne mahsustur.[38][38]

---

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/557-558.
[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/558.
[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/558.
[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/558.

MUTAFFİFÎN SÛRESİ

Bu sûre otuz altı ayet olup, Mekki'dir.[1]

Alışverişte Haksızlık

"Ölçekte ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçekle aldıkları zaman, tastamam alırlar; onlara ölçekle yahut tartıyla verdikleri zaman ise, eksik verirler" (Mutaffifin, 1-3).[2]

Bu Sûrenin Bir Önceki Sure İle Münasebeti

Bil ki bu sûrenin başının önceki sûrenin sonuyla ilgi ve münasebeti açıktır. Çünkü Aliah Teâlâ, onun sonunda kıyamet gününün özelliklerinden birinin de, o gün hiçbir kimsenin, hiçbir kimse için Nçbirşaye sahip olmayıp, o gün herşeyin Allah'a ait olduğunu belirtmiştir. Bu ise, günahkarlar ve asiler için büyük bir tehdidi ifade eder. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, bunun peşinden, "Ölçekte ve tartıda hile yapanların vay haline!" buyurmuştur ki maksadı, "tatfff'den menetmektir. Tatfîf ise, ölçü ve tartıda gizlice, çaktırmadan, azıcık eksik vermek demektir. Bu böyledir, çünkü çok eksiltse gözükür ve engellenir, azına da, farkedilirse mani olunur. Böylece, "tatfîf "in ölçme ve tartmada, gizli bir şekilde az bir şey noksanlaştırma manasına olduğunu anlıyoruz.
Burada şöyle birkaç mesele var:[3]

Birinci Mesele

Veyl (yazıklar olsun) kelimesi, bir bela esnasında söylenir. Nitekim Arapça'da, (yazıklar olsun sana) denilir.[4]

Mutaffif Ne Demektir?

"Mutafflfîn" kelimesinin iştikakı (türemesi) konusunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bir şeyin "taff "ı, o şeyin kenan-tarafı demektir. Nitekim Arapça'da, içinde bulunan şey, o şeyin kenarına kadar çıktığı, ama dopdolu olmadığı zaman "Vadi veya kap, neredeyse doldu" denilir. Yine, dolmaya yaklaşıp, henüz dolmadığı zaman denilir. İşte bundan ötürü, kötü ölçüp, ölçüyü tastamam
yapmayana, "kenarına vardırdı, ama tam doldurmadt" manasında, "mutaffif" denilmiştir.
b) Zeccâc'ın görüşüne göre, ölçü ve tartıda çok fazla olmayan birşey çaldığı için, ölçme ve tartmayı noksan yapana "mutaffif" denilmiştir.
Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:
Birinci Soru: Tıpkı "lttizâ"nın, "tartarak alma" anlamına gelmesi gibi, "iktiyal" da keyl ile, yani ölçerek alma manasınadır, ama dilde normal olarak ciâti denilir, diye kullanılmaz. Şu halde bunun izahı nasıldır? Buna şu iki bakımdan cevap verilir: .
a) Onların insanlardan ölçüp almaları, karşı tarafa zarar vermenin ve karşı tarafın hakkını vebalini yüklenme bulunan bir ölçme şeklinde olunca, burada yerine, bu manaya delalet eden edatı kullanılmıştır.
b) Ferrâ şöyle der: "Burada kastedilen manasıdır. Burada ve birbirinin yerine geçen manalardadırlar. Çünkü bu şekilde ölçme, o kimse aleyhinde olan bir haktır. Zira birisi, dediği

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/559.
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/561.
[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/561.
[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/561.

zaman, sanki, "Senin aleyhine olarak aldım" demiş olur; dediği zaman ise, tıpkı bir kimsenin, "Senden tastamam aldım" demesi gibi olur."
İkinci Soru: Normalde, Arapça'da ve diye, harf-i cer ile kullanılır; ama ve denilmez. Öyleyse, ayette, bu şekilde (harf-i cersiz) gelişi nasıl izah edebiliriz?
Buna şu birkaç şekilde cevap verilir:
a) Ayetteki ifâdeleri ile, manaları kastedilmiştir. Dolayısıyla harf-i cer hazfedilmiş, böylece fiile "îsâl"da bulunulmuştur (yani "hazf ve îsâl yapılmlıştır). Kisâî ve Ferrâ, "bu ifade şekli, Hlcazlılarla, onlara yakın olanların kullanım şeklidir. Çünkü onlar, ve "Benim için şunu tart, ölç" derler. Yine bunlar, ve "Seni engelledim" "Senin için kazandım" derler. Binâenaleyh ayetteki, kelimelerindeki zamirleri, nasb (mef'ûl) mahallindedir.
b) Bu, muzafın hazfedilip, muzafun ileyhin onun yerine ikame edilmesine göredir, Buna göre kelamın takdiri, şeklindedir.5[5]

Resmu'l-Mushaf

c) İsâ b. Ömer ile Hamza'nın, bu iki J* zamirini, fiillerdeki fail zamirinden te'kid sayarak, vâv'iarın üzerinde, bu tekid manasını ortaya koymak için vakf ettikleri rivayet edilmiştir. Ferrâ ve Zeccâc ise, bunun caiz olmayacağını, zira manasında olmuş olsaydı, o zaman mushafta, ^ 'den önce yazılmış bir elif .olacağını söylemişlerdir. Keşşaf sahibi bu delile itiraz ederek, "Mushafın hattında pek çok yerde, hat ilminde ıstılah olan, örf haline gelmiş hususlara riayet edilmemiştir" demiştir.. Ona şöyle cevap verilir: "Bu elifin yazılması, eğer sebebe zamanında alışılmış bir üslub olmasaydı, diğer asırlarda yazılması gerekirdi. Çünkü bir sonrakilerin bu hususta, yani yazıda ileri gittiklerini bilmekteyiz. Binâenaleyh bu elifin yazılmasının, ta sahabe zamanında bile mutad olduğu sabit olur. Dolayısıyla mushafta yazılması gerekli olmuştur."
Üçüncü Soru: Peki, Cenâb-ı Hakk'ın ayette, "Ölçtüklerinde eksik yapanlara vey! olsun" buyurup, ayrıca ijîjfc buyurmadığı halde, peşinden buyurmasını nasıl izah ederiz?
Cevap: Alış-veriş ölçü ve tartıyla olur. Dolayısıyla bunlardan biri, diğerine delalet eder.
Dördüncü Soru: Mutâd olan kullanım, '^'^J- şeklidir, yani, bu fiilin sülasisidir. Öyle ise ayette, bunun rubaisinin, yani şeklinin kullanılmasının sebebi nedir?
Cevap: Zeccâc, Arapça'da "Noksanlaştırdım, noksan ettim, eksik verdim"
manasında, hem hem fiillerinin aynı şekilde-eşit olarak kullanıldıklarını söylemiştir. Müerrfc'den de, 'nin Kureyş lehçesine göre, bu manaya kullanıldığı rivayet edilmiştir.6[6]

Nüzul Ortamı

İkrime'nin rivayetine göre, İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Medine'ye geldiğinde, Medineliler, ölçü-tartıda en fazla noksan verenler olduğunu gördü. Bunun üzerine Hak Teâlâ bu ayeti indirdi. Onlar, artık bundan sonra, dosdoğru ölçüp tartmaya başladılar." Yine Medinelilerin noksan ölçüp tartan tüccarlar olduğu, alış-verişlerinin, münabeze, mülamese, muhatare şeklinde olduğu için bu ayetin nazil olduğunu; derken Hz. Peygamber (s.a.s)'in çıkıp bunu onlara okuduğunu ve "Beş şeye mukabil, beş şey vardır" dediğini, bunun üzerine, "Beş şeye mukabil beş şey ne demektir?" denilince de "Bir toplum, ahdini bozarsa, Allah onlara düşmanlarını musallat eder; Allah'ın indirdiği şeylerden başkasıyla hükmederse, o kavimde fakirlik yayılır; fuhuş yaygınlaştığı zaman, ölüm yaygınlaşır; ölçü ve tartıda noksanlaştırdıklannda, bitkiler bitmez ve onlar kıtlıkla başbaşa bırakılırlar, zekatlarını vermezlerse, yağmurları kesilir" 7[7] buyurmuştur.8[8]

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/561-562.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/562-563.
7[7] Benzer Hadis, Kenzü'l-UmmaI, 16/43943.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/563.

Dördüncü Mesele

Bu zemm (kınama) hem fazla almaları, hem de noksan vermelerinden dolayı yapılmıştır. Alimler bu hususta değişik izahlar yapmışlardır. Kimileri, '8u ayet, bir vaîd (ilahî tehdid) ihtiva etmektedir. Binâenaleyh eksik ölçüp-tartma fazla olduğunda, hırsızlık nisabı miktarında, yani çalınan miktar el kesme cezasını gerektirecek kadar olduğunda, bu vald onu içine alır" derken, diğer bazıları da, "Hayır. Bu, az-cok her türlü eksik ölçüp tartmayı içine alır. Fakat bu vaîd, tevbe etmeme şartına bağlıdır. Tevbeden daha büyük taat da yoktur" demişlerdir ki, daha doğru olan görüş budur.9[9]

Beşinci Mesele

Ashabu'l-Vaîd yani Mu'tezile, bu ayetin genel ifadesini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, kafirler hakkında değil, ehi-i kıble hakkındadır. Delili ise şu iki şeydir:
a) Eğer, bununla kastedilen, kafirler olsaydı, bu veyl'e, eksik ölçüp-tartmastnın buna bir tesiri kalmazdı. Fakat ayet, bu veyli gerektiren şeyin, eksik ölçüp-tartma olduğuna delalet etmektedir.
b) Allah Teâlâ, bu ayetle kendisine hitab edilen kimselere, "Sahiden onlar diriltileceklerini sanmıyorlar mı?" (Mutaffifîn, 4) buyurmuştur ve adeta eksik ölçüp-tartanları kıyamet gününün azabıyia tehdid etmiştir. Bu şekilde tehdid ise, ancak mü'min kimseye yapılır. Böylece, işte bu iki şey sebebiyle ayetin ifade ettiği vaîdin, ehl-i kıble (bütün mü'minler) için olduğu sabit olmuş olur." Bunların cevabı daha önce defalarca geçti. Ayetteki va'îdin, bu işi yapanı da, buna niyetleneni de içine alacağı hususu, bu meselenin eklerindendir. Çünkü bunu yapmaya niyetlenmek de büyük günahlardandır.
Bil ki ölçüp-tartma işi önemli bir şeydir. Çünkü insanların hepsi, alış-veriş yapma ihtiyacını duyarlar. Bu ise, ölcüp-tartmaya varıp dayanır. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak, bunun önemli bir iş olduğunu belirtmek için, "Göğü o kaldırdı ve ölçüyü koydu ölçüde haddi aşmayasmiz (haksızlık yapmayasınız), ölçüyü adaletle yerine getiresiniz ve ölçüde noksanlık yapmayasınız diye..." (Rahman, 8-9) ve "Andolsun ki Biz peygamberlerimizi açıklamalar (ve mucizelerle) gönderdik ve onlarla birlikte, insanlar adaleti yerine getirsinler diye kitab ve mizanı indirdik" (Hadid, 25) buyurmuştur.
Katâde'den, "Ey insanoğlu, senin için tastamam verilmesini, ölçülüp-tartılmasını istiyorsan, ölçüp-tartarak verirken de aynı şekilde tastamam ver. Kendine karşı nasıl adil olunmasını istiyorsan, aynı şekilde sen de adil ol" dediği rivayet edilmiştir. Fudayl de, "eksik tartma ve ölçme, kıyamet günü yüz karasıdır" derken, bir bedevi Arap, Abdülmelik b. Mervan'a, "Allah Teala'nın mutaffifler hakkında ne dediğini duydun!" demiş ve bu sözüyle "ufacık bir şey kaçırması yüzünden böylesine bir tehdid, eksik tartanlara yöneltildiğine göre, hiç Ölçüp-tartmadan pek çok şeyi gasbedip, müslümanların malını alırken, kendin için ne düşünüyorsun" demek istemiştir.10[10]

Dirilip Hesap Vereceğini Düşünmezler Mi?

"Sahiden onlar, büyük bir günde, Âlemlerin Rabbi için insanların kalkacağı günde diriltileceklerini sanmıyorlar mı?" (Mutaffifin, 4-6). .
Bil ki Allah Teâlâ "mutaffifîn" olanları kınayarak, "Bu eksik ölçüp tartanlar, büyük bir günde, yani kıyamet gününde diriltileceklerini sanmıyorlar mı?" demiştir. Buradaki zann, yani "sanma" ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Bu zan ile, ilim (bilme) manası kastedilmiştir. Buna göre, kendilerine bu şekilde hitab edilenlerin, öldükten sonra dirilişi kabul edenlerden olması muhtemel oduğu gibi, buna

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/564.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/564.

inanmayanlardan olması da muhtemeldir.
Birinci ihtimale gelince bu, rivayet olunduğuna göre, Medineli müslümanlar, yani Evs ve Hazrec kabileleri idi. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye hicret edip geldiğinde, bu eksik ölçüp-tartma adeti onlar içinde yaygındı. Bunlar ise, Öldükten sonra dirilişi, haşrı-neşri kabul ediyorlardı. Dolayısıyla bu onlara bir öğüt olarak söylendi. Ama bu ayetle hitab olunanların, öldükten sonra dirilmeye inanmayan, fakat iyilikte ve kötülükte bulunana, yaptıklarının karşılığının verileceğine, yahut da kesin olmasa bile mümkün (muhtemel) olması aklın gereği birşey olduğu için, bu hususta istidlal edebilenler olduğunu söyleyebiliriz. Bu ise, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlere de söylenebilecek şeyler türünden olup, buna göre mana, "Onlar, kendilerinin öldükten sonra diriltileceklerini anlayabilmek için tefekkür etmezler mi? Heyhat, fakat onlar tefekkürden yüz çevirmişler ve kendilerini bu tefekkür zahmetinden uzak tutarak, rahata çekmişlerdir. İstidlal ile elde edilen bilgi, "zann" (sanma) kelimesiyle ifade edilmiştir. Çünkü istidlal? bilgilerin çoğu, genelde tefekküre dayanır. Dolayısıyla da kendisinde her iki taraf dengeli olan, şekk (şüphe) gibi değildir. İşte bu yüzden, buna "zann" denmiştir.
2) Buradaki "zann" ile, ilim değil, "zannetme" manası kastedilmiştir. Buna göre ayet, "O mutaffifler, farzedelim ki öldükten sonra dirilmeye kesin gözüyle bakmıyorlar. Fakat en azından bu hususta bir zanlan vardır. Çünkü Allah'ın hikmet ve rahmetine ve yarattıklarının menfaatlerine riayetine en uygun olan, öldükten sonra onları tamamen ihmal etmemesi ve onların haşrt-neşridir. Dolayısıyla böyle bir korkunun oluşması için, bu zann bile yeterlidir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Farzet ki bunlar, buna kesinkes inanmasalar bile, hiç olmazsa böyle olabileceğini sanmazlar mı, buna hiç ihtimal vermezler mi?" demek istemiştir.11[11]

Rabbu'l-Âlemin'in Huzuruna Duruş

Ayetteki, "Alemlerin Rabbi için insanlann kalkacağı günde..." ifadesiyle ilgili olarak şöyle bir kaç mesele var:12[12]

Birinci Mesele

Bunun başındaki "yevm" kelimesi, hem mansûb (fethalı), hem de mecrur (kesreli) okunmuştur. Mansub olarak okunmasına gelince, Zeccâc, bunun, ayetteki, "meb'ûs" ism-i mef'ulü (zarfı) olarak mansub olduğunu ve mananın, "Onlar, kıyamet gününde ba's olunacaklarını sanmazlar mı?" şeklinde olduğunu söylerken; Ferra da, bu kelimenin bazan mecrûr olabileceğini, fakat fiile muzaaf kılındığı için, mansub olduğunu söylemiştir. Bu, (infitar, 19) ayetinde yaptığımız izah gibidir."Yevm" kelimesinin mecrur okunuşu ise, kendinden önceki "yevmin azîmin"den bedel sayılısından dolayıdır.13[13]

Bu Kıyamın Şekli

Ayette bahsedilen bu "kıyam" (kalkışı) Hak Teâlâ şu sıfatlarla anlatmıştır;
Birinci Sıfat: Bu kıyamın sebebidir. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) En doğru izaha göre, insanlar, "Alemlerin Rabbi için " yani O'na hesab vermek için kalkarlar. Böylece orada, insanın dünyada iken önemsiz saydığı bu eksik ölçüp-tartmalar karşısına çıkar ve orada bunların bir yekûn oluşturduğunu ve böylece kocaman birşey olduğunu anlar. Hak Teâlâ'nın, "Rabbinin makamı için, yani O'ndan korkanlar için iki cennet vardır" (Rahman, 46) ayeti de, buna yakın bir ayettir.
2) Hak Sübhanehû ve Teâlâ, ruhları bedenlerine tekrar verir. Böylece bedenler, kabirlerinden

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/565.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/565.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/566.

kalkarlar. İşte,"Alemlerin Rabbi için ktyam"Ğar\ bu kastedilmiştir.
3) Ebû Müslim, insanların kıyamını, tıpkı Hak Teâlâ'nın "itaatkar olarak Allah için kalkın"(Bakara, 238) ayetindeki gibi olduğunu ve manasının, "Allah'a ibadet için kalkınız" olduğunu; dolayısıyla da, ayetinin, "Başka birşey için değil, sırf Allah'ın emri ve taatı için insanların kalktıkları gün..." manasında olduğunu söylemiştir ki bu husus, "İş o gün Allah'a aittir" (\ntnar, 19) ayetinde anlattığı husustur.
İkinci Sıfat: Bu, "kıyâm"ın nasıl olacağıdır. İbn Ömer (r.a)'den, Hz. Peypamber (s.a.s)'in, bu ayet hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: "O gün herbiriniz, kulaklarının ortasına kadar ter içinde kalkar.[14][14] Yine İbn Ömer (r.a)'in, bu sûreyi okuduğu, ayetine geldiği zaman, bundan gerisini okumaya artık takati kalmayacak kadar sesli sesli ağladığı rivayet edilmiştir.
Üçüncü Sıfat: Bu kıyamın ne kadar (müddet) olduğudur. Hz. Peygamber (s.a.s)ın "İnsanlar, dünya seneleri gibi üçyüz sene kıyamda durur, beklerler (Bu müddet) zarfında, onlar için hiçbirşey emrolunmaz, (söylenmez, yapılmaz)" dediği rivayet edilmiştir. İbn Mes'ûd (r.a)'dan da, "Onlar kırk yıl beklerler, sonra onlara hitab olunur (konuşulur)" dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbas (r.a), "Bu müddet, mü'minler için, bir namaz kılım zamanı kadardır" demiştir.
Bil ki Allah Sübhanehû ve Teâlâ, bu ayetlerde, çeşitli tehdidleri birarada söylemiştir.
Birinci olarak, "Ölçekte ve tartıda hile yapanların vay haline..." (Mutaffifin, 1) buyurmuştur ki buradaki veyl (vay haline, yazıklar olsun) kelimesi, başa bir bela geldiği zaman söylenir. Sonra, İkinci olarak, "Sahiden onlar, diriltilecekleriiii sanmıyorlar mı?" (Mutaffifin, 4) buyurmuştur ki bu, inkârî manada bir istifhamdır. Sonra Üçüncü olarak, "büyük bir günde..."(Mutaffifin, 5) buyurmuştur ki Allah Teâlâ'nın "büyük" saydığı bir şeyin, son derece büyük ve önemli olduğunda şüphe yoktur, Hak Teâlâ, Dördüncü olarak, "Alemlerin Rabbi için insanların kalkacağı günde..."(Mutaffifin,6) buyurmuştur. Bu ifade, iki çeşit tehdid-i ilahî vardır.
Birincisi, İnsanların o günde, son derece korku, zillet ve ümitsizlik içinde kalkacak olmalarıdır.
İkincisi de, Allah Teâlâ'nın bu ayette, kendisini "Alemlerin Rabbi" olarak nitelemesidir.[15][15]

Allah Haşirde Hükmetmeye Neden Lüzum Görsün?

Burada, şu şekilde bir soru söz konusudur: Sanki birisi, "(Ey Allahım), son derece azametli olmana rağmen, önemsiz, kıymetsiz, azıcık eksik ölçüp-tartma gibi şeyler İçin bu büyük kıyamet mahfilini (mecfisini) hazırlamak, sana nasıl yakışır?" diye sormuştur. Cenâb-ı Hak ona, adeta "Tanrının azameti, kudret ve hikmetteki azameti ile tam ve mükemmel olur. Kudretimin azameti, Alemlerin Rabbi olmam ile ortaya çıkar-görünür. Fakat hikmetimin azameti, ancak bu değersiz (gibi görünen) azıcık eksik ölçüp tartmayla zulmedenden, mazlumun (haksızlığa uğrayanın) hakkını almasıyla ortaya çıkar. Çünkü birşey ne kadar küçük ve değersiz olursa, ona ulaşan bilgi, o derece büyük ve mükemmel olmuş olur. Binâenaleyh hikmetimin azametini ortaya koymak için, kıyamet meclisinde, bütün evvelki ve sonraki mahlukatı hazır edeceğim ve eksik ölçüp tartanı (bile), bu azıcık eksik ölçüp-tartmadan dolayı hesaba çekeceğim" diyerek cevap vermiştir.
Üstad Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî "Mutaffif" kelimesi, hem ölçme, hem tartmada malın hem aybını gösterme, hem gizlemede, hem insaflı olmayı istemede, hem hakkı almada eksik yapmayı içine alır. işitir ki: "Kendisi için hoşlanmadığı bir şeyi, müslüman kardeşi için arzu eden kimse, insaflı'[16][16]değildir. Muaşeret ve sohbet (dostluk) da bu cümledendir. İnsanların kusurlarını görüp, kendi kuc. unu görmemek de bu cümledendir. Kendi hakkını insanlardan isterken, bu hakkı kendisi için istediği gibi, insanların hakkını vermemek de yine bu cümledendir. Delikanlı

---

[14][14] Buhari, rikak, 47.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/566-567.
[16][16] Matbu nüshada, şeklinde çıkmış, karine ile bu kelimenin (munsıf) yani, insaflı olduğunu düşündük, (ç.)

(yiğit) olan, insanların haklarını verip, kendisi için hiç kimseden hak taleb etmeyendir."[17][17]

İnkarcıların Hali

"Hayır, hayır. Çünkü kötülerin kitabı, muhakkak ki "siccîn"dedir. Siccîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin? O yazılmış bir kitabtır. Yalanlayanların o gün vay haline. Ki onlar, o din gününü yalanlayanlardır. Halbuki onu, her haddi aşkın ve taşkın, günaha düşkün olandan başkası"yalanlamaz. Onun karşısında ayetlerimiz okununca, "(Bunlar) evvelkilerin masallarıdır" der. Hayır, hayır. Bilakis onların kazanmakta oldukları şeyler, kalblerini paslandtrmıştır. Hayır, hayır. Şüphesiz ki onlar o gün Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir. Hem sonra onlar, muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir. Sonra da (onlara), "işte bu, sizin yalanlamakta olduğunuz şey" denilecek"(Mutaffifin, 7-17).
Bit ki, Cenâb-ı Hak, bu günahın büyük bir günah olduğunu beyan edince, bunun peşinden eklerini ve bunların hükümlerini getirmiştir.[18][18]

Kellâ Kelimesi

Bunlardan birincisi, ayetteki lafzın ifade ettiği husustur. Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
a) Bu, bir caydırma ve tenbih için olup, "Durum, onların, üzerinde bulundukları eksik ölçüp eksik tartma ve Öldükten sonra dirilme ve hesaba çekilmekden, gaflet etme değildir. Binâenaleyh onlar bu halden vaz geçsinler.." anlamındadır. Buna göre, söz burada tamamlanmaktadır.
b) Ebû Hatime şöyle demektedir: "gerçekten" manasında olup,
kendisinden sonra gelenlerle ilgili olan bir başlangıç cümlesidir. Buna göre mana, "Gerçek şu ki, kafirlerin kitabı siccîndedir" şeklinde olur. Bu, Hasan el-Basrî'nin görüşüdür.[19][19]

Kâfirlerin Defterleri Siccîndedir

İkincisi, Allah Teâlâ, onları hafife alırcasına, tacirlerin kitabını bayağılık ve Önemsizlikle tavsif etmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:
Birinci Soru: es-Siccîn, belli bir şeyin 'alem (özel) ismi mi, yoksa manası olan müştak bir isim midir? Biz deriz ki, bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:[20][20]

Siccin

Birinci Görüş: Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre, bu kelime, belli bir şeyin 'alem (özel) ismidir. Bu görüşü benimseyenler de kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunların ekserisi, es-Siccîn'in, yerin alt tabakasının, yani yedinci katın adı olduğu kanaatindedirler. Bu, Atfl, Katâde, Mücâhid, Dahhâk ve İbn Abbas'ın görüşüdür. Berrâ da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Siccîn, yerin yedi kat tabakasının en aşağısının adıdır"[21][21]buyurmuştur. Ati el-Horasanî de, bu söze, "... İblis ve zürriyeti de oradadır" sözünü ilave etmiştir. Ebû Hureyre'nin rivayetine göreyse Hz. Peygamber (s.a.s) "Siccin, cehennemde bir kuyunun adıdır" demiştir. Keibt ve Mücâhid ise, "Sicctn, yedinci kat yerin altında bulunan bir kaya parçasının adıdır" demişlerdir.
İkinci Görüş: Bu kelime, müştak bir isimdir. Buna göre slccîn, vezninde olup, hapsetmek,

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/567.
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/568.
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/568.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 568-569.
[21][21] Deylemi, 2/337.

darlaştırmak anlamlarına gelen sicn kökündendir. Ve tıpkı, "fısk" kökünden olan fıssîk denilmesi gibidir. Bu, Ebû Ubeyde, Müberred ve Zeccac'ın görüşüdür.

Vahidî şöyle demektedir: "Bu görüş zayıf bir görüştür. Siccîn kelimesinin, Arapların tanımadığı kelimelerden oluşunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Siccîft'in ne olduğunu sen nereden biteceksin?" hitabı olup, bu da, "Bu, senin ve kavminin bildiği şeyler cümlesinden değildir" demektir." Ben de derim ki, Vahidinin yapmış olduğu izah zayıftır. Belki de Cenâb-ı Hakk'ı, Siccîn'in durumunun büyüklüğünü belirtmek için, "Siccîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin" buyurmuştur. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Din gönünün ne olduğunu sen nereden bileceksin?" (lnfitar, 17) ayetinde olduğu gibidir.

Keşşaf sahibi ise şöyle demektedir: "Doğru olan ise şudur: Slccîn kelimesi, vezninde olup, sicn kelimesinden türemiştir. Ama bu kelime burada, tıpkı
kelimesi gibi, sıfatlıktan nakledilmiş bir 'alem isim olup, munsarıf bir kelimedir. Çünkü bu kelimede, (gayr-i munsarıf olmanın sebeplerinden) sadece bir tanesi bulunup bu da onun 'alem oluşudur.[22][22]

İlliyyîn İle Siccîn'in Mukayesesi

Bunu iyice kavradığına göre biz diyoruz ki: Biz daha önce, Cenâb-ı Hakk'ın, bir takım şeyleri, kullarının kendileri ile, büyükleri (önderleri) arasındaki malum muamele tarzı üzerine getirdiğini ve anlattığını dile getirmiştir. Binâenaleyh, cennet, yükseklik, saflık, genişlik ve mukarreb meleklerin orada bulunmasıyla tavsif edilirken, slccîn ise, süflîlik (aşağılık), karanlık olup, darlık ve melun şeytanların orada bulunmasıyla nitelenmiştir. Yüksekliğin, saflığın, genişliğin ve orada mukarreb meleklerin orada yer almasının, kemal ve izzet sıfatları zincirinden olduğunda bir şüphe yoktur. Bunlann zıdlarının da, noksanlık ve zillet sıfatları halkasından olduğunda şüphe yoktur. Şimdi, kafirler ve onların kitabları (amel defterleri), millet ve aşağılık ile tavsif edilmek istenince, onların ve onların amel defterlerinin süfli, karanlık, dar ve şeytanların mevcut olduğu bir yerde bulunduğu; iyilerin kitabları da izzet ve kemal ile tavsif edilmek istenince de, bunların "ılıyyîn"de bulundukları, mukarreb meleklerin de buna şahit oldukları ifade edilmiştir.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, tacirlerin amel defterlerinin slccîn'de olduğunu haber vermiş, daha sonra da "siccîrT'i, "O yıazılmîş bir kitabtır" ifadesiyle tefsir etmiştir. Binâenleyh, buna göre adeta, 'Tacirlerin kitabları, yazılmış bir kitabtadır.." denilmek istenmiştir. Peki, bu ne demektir? Kaffâl bu soruyu cevaplar ve şöyle der: "Ayetteki kelimesi, "siccîn" kelimesinin bir tefsiri değildir. Tam aksine kelamın takdiri, "Hayır, tacirlerin kitabı, siccîn'dedir. Şüphesziz ki, facirlerin kitabı, yazılmış (merkum) bir kitabtır" şeklindedir. 8u izaha göre, ayetteki bu ifade, facirlerin kitabının şu iki sıfatla tavsif edildiğini gösterir:

a) Bu kitabın siccîn'de olması;

b)Yazılmış (merkum) olması... Bu iki sıfat araşma giren ifâdesi ise, cümle-i mu'tariza ara cümlesidir. Allah en iyisini bilendir." Evlâ olanı, şöyle denilmesidir: Bu, iki kitabtan birinin diğerinde mevcut olduğunu söylemede imkânsız görülecek bir husus yoktur. Bu ya, facirlerin kitabının, şakî kimselerin hallerinin detayı hususunda kendisine müracaat edilen o temel ve aslî olan kitaba konulması suretiyle olur yahut da, tacirlerin kitabında yazılı olanların siccîn adını alan o kitaba nakledilmesiyle olur.

Burada şöyle bir üçüncü izah da yapılabilir: "Kitâb" sözü ile, "kitabet, yazmak" kastedilmiş olabilir. Buna göre bu ifade, manaca, "Facirlerin kitabeti, siccîn'dedir" şeklinde olur ki, bu da, "Onların amellerini yazım işlemleri, siccîn'de yapılmaktadır" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, "siccîn"i, facirlerin tüm alevlerinin kendisinde yazılmış olduğu bir kitab olarak nitelemesitir.[23][23]

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/569.

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/569-570.

Kitabun Merkum

Üçüncü Soru: ne demektir? Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) "Onların amellerinin içinde yazılmış olduğu bir kitab..."
b) Bunun manası, "Cehenneme girmelerinin gerekli olduğu yazıldı" şeklindedir.
c) Kaffâl şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın bu ifade ile, tıpkı, facirin, elbiselerin kıymetini belirten etiketler vurması gibi, o kitabı etiketlemiş olduğu manasını kastetmiş olması da muhtemeldir. Binâenaleyh, aynen bunun gibi, facirin kitabı da, şakavetine (bedbahtlığına) delalet eden bir işaretle işaretlenmiştir.
d) Buradaki kelimesinin anlamı, mühürlenmiş, damgalanmış demektir. Vahidi, "Bu doğrudur, çünkü kelimesi, alamet ve damga anlamına gelir. Dolayısıyla, kelimesine "damgalanmış" manası verilebilir" demiştir.
e) Mana, tpıkı, damganın bezden silinmemesi gibi, "Onlar için yazılmış ve çizilmiş bir kitabtır.." şeklindedir.24[24]

Dini Yalan Sayanların O gün Vay Haline!

"Yalanlayanların o gün vay haline..." ayetine gelince, bu hususta şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, (Mutaffifin, 5) ayeti ile ilgili bir ifade olup, mana, "İnsanların, Alemlerin Rabbi için kalktığı günde, Allah'ın haberlerini yalanlayanların vay haline..." şeklinde olur.
b) Ayetteki, kelimesinin manası, "Kıyamet gününde kişinin şakavetine işaret eden bir işaretle işaretlenmiş bir kitabtır" şeklindedir. Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın, "Yalanlayanların o gün vay haline?" buyurmuştur ki, bu, işte o günde o kitabtan dolayı vay o kimselerin haline..." demektir.25[25]

Yalanlayanın Üç Özelliği

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o günü yalanlayanların niteliklerinden de bahsederek, "Ki onlar, o din gününü yalanlayanlardır. Halbuki onu, her haddi aşkın ve taşkm, günaha düşkün olandan başkası yalanlamaz..." buyurmuştur. Bu, "O günü ancak, bu üç sıfatı taşıyan kimseler yalanlar" demektir.
a) Bu kimsenin, haddi aşan olması... , hak olan yoldan sapmak, dışarı çıkmak, demektir.
b) Estm, günaha düşkün olması.. kelimesi, alabildiğine günah ve isyanda bulunan kimse anlamındadır. Ben derim ki, insanın şöyle iki kuvvesi vardır:
1) Kuvve-i nazariyye, ki bunun doruk noktası, Hakkı zâtı gereği tanımakta yatmaktadır.
2) Kuvve-i ameliyye... Ki, bunun da doruk noktası, hayrı, sırf onu yapmak, işlemek için tanımada yatmaktadır. Birincisinin zıddı, kişinin Allah Teâlâ'yı, tavsif edilmesi caiz olmayan şeylerle tavsif etmektir. Zira, öldükten sonra dirilme, kıyamet... gibi şeylerin imkansız olduğunu söyleyen herkes, buna, Allah'ın ilmini ya, külliyyât ve cüz'iyyât namına ne varsa tümüne taalluk ettiğini bilmemesinden, yahut da, Allah'ın kudretinin bütün mümkin varlıklara taalluk ettiğini bilmemesinden dolayı karşı çıkmıştır. Binâenaleyh, işte kuvvetin zıddı demek olan bu "İ'tldA", kişnin şehevî ve gadabî hisleriyle meşgul olmasıdır. Ki, böyle olan kimse de, "esînV'dir. Bu böyledir, zira "şehevî' ve "gadabr kuvveleriyle meşgul olan kimse, nadiren ibadet ve taate vakit bulabilir. Böylece de bu, çoğu kez bu kimsenin, kıyamete (bihakkın) iman etmesine mani olur.
Din gününü yalanlayanların üçüncü sıfatı ise, j"Onun karşısında ayetlerimiz okununca, "(Bunlar) evvelkilerin masallarıdır..." derler' ayetinin ifade ettiği husus olup, bununla, nübüvveti inkar edenler kastedilmiştir. Buna göre mana, "Ona Kur'ân okunduğu zaman, o,

---

[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/570.
[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/571.

"Bu, evvelkilerin masallarıdır, düzmeceleridir" der" şeklinde olur.[26][26]

Esatir

Ayetteki, kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
a) "Evvelkilerin yalanları..."
b) "Evvelkilerin haberleri ve Peygamber (s.a.s)'in, Kur'ân'ı, öncekilerden almış olması." Yani, bu kimse, Kur'ân'ı, Allah katından olmasını, işte bu yolla zedelemek ister.
Burada, şöyle bir diğer inceleme de yapılabilir: Bu üç sıfat ile, belli şahıslar mı kastedilmiştir, yoksa böyle bir şey yok mudur? Bu hususta da şöyle iki husus ileri sürülmüştür.
1) Kelbi'ye göre, ayetteki bu ifadelerle Velîd İbnu'l-Muğîre kastedilmiştir. Diğerlerine göre ise, bu ifadelerle, Nadr ibnu'l-Hârls kastedilmiştir. Velîd'in kastedildiğini söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın Kalem Sûresi'ndeki, diye başlayan (Kalem, 10-15) bölümü ile istidlal etmişlerdir. Bu sebeple, buradaki şahsın Velîd ibnu'l-Muğîre olduğunu söylemişlerdir. Böyle olması halinde, ayetteki mana, "Kureyş'ten veya senin kavminden, din gününü ancak, haddi aşan ve günaha düşkün olanlar... yalanlar ki, işte bu da, o malum şahıstır" şeklinde olur.
2) Ayetteki bu ifade, bu sıfatlan taşıyan herkes hakkında umumi ve genel bir ifadedir.[27][27]

Kalbin Paslanması

"Bilakis onların kazanmakta oldukları şeyler, kalblerini paslandırmıştır..." ayetine gelince bu, "Durum, onların, "Bu, evvelkilerin masallarıdır.." şeklinde söylemeleri gibi değildir. Tam aksine, onların geçmiş fiilleri, bu manevî kirin, pasın, onların kalblerinde meydana gelmesine sebep olmuştur" manasındadır.
Hem dilciler, hem de tefsirciler, ayette bulunan kelimesinin ne demek olduğu hususunda çeşitli izahlar yapmışlardır:[28][28]

Reyn

Dilcilere gelince, meselâ Ebû Ubeyde şöyle demektedir: "Bir şey, bir kimsenin kalbine galebe çaldığında "Onların kalblerini istila etti"; içki, sarhoşun aklını bürüdüğünde, ye ölüm, ölen kimseye galip gelip de onu alıp götürdüğünde, denilir." Leys de şöyle demektedir: "Uyku ve içki, başta kökleştiğinde, denilir. Hz. Ömer'in, Cüheyneli Useyfî hakkında, borcu ona baskın çıktığı zaman söylemiş olduğu "Borcu onu istila eder oldu" sözü de bu anlamdadır.
Ebû Zeyd ise şöyle demektedir: "Bir kimse, içinden çıkamayacağı bir duruma düştüğünde, denilir.." Ebû Muaz en-Nahvî de şöyle demektedir: "Reyn" kalbin günahlardan dolayı kararması; "tab' ", kalbin mühürlenmesi olup, bu, "reyn"den, "akfâl" da, "tab' "dan daha ileri olup, bu da, kalbin kilitlenmesi, kılıflar içine gömülmesi demektir."
Zeccâc ise, şöyle der: "Arapça'da, "Kalblerini bürüdü, sardı, istila etti" anlamında, denilir. Nitekim "Günah kalbi bürüdü..." anlamında denilir. "Reyd" de, tıpkı pas gibi, kalbi bürüyen şeydir. Ki, bunun bir benzeri de, ğayn (dumanlanmak) kelimesidir.
Tefsircüere gelince, bunlar da bu konuda şu izahları yapmışlardır: Hasan el-Baarî ve Mücâhid, "Reyn, günah üstüne günah işlemek, böylece de günahların kalbi kuşatarak onu bürüyüp, neticede de kalbin manen ölmesi demektir" demişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Küçük ve önemsiz addedilen günahlardan sakının. Çünkü, günah üstüne günah işlemek onlan işleyenin üzerinde kocaman bir ateş tutuşturur"[29][29] (Kişinin cehenneme girmesine sebep olur).

---

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/571.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/572.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/572.
[29][29] Kenzu'l-Ummal, 4/10203-10204 (Benzer Hadis).

Mücâhidin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kişinin kalbi, avucunun içi gibidir. Binâenaleyh kişi, bir günah işlediğinde, o orada kalır. Bir başka günah işleyince, bu da orada kalır. Derken, kalb bu karaktere bürünür. Ki, işte "reyn" budur." Diğer bazı zevat da şöyle demektedir: İnsan her ne zaman günah işlerse, o kimsenin kalbinde siyah lekeler meydana gelir. Derken, bir gün kalbin tamamı siyahlaşır. Bu, Ebû Hureyre'nin hadisi olarak, merfu biçimde rivayet edilen hadistir.30[30]

Günaha Alışkanlığın Küfre Götürmesi

Ben de derim ki: Bir şeyin tekrar tekrar yapılması, insanın önüne yerleşmiş bir melekenin meydana gelmesine sebep olur. Çünkü, mesela yazı yazmayı öğrenmek isteyen bir kimse, her ne zaman yazma işini çokça yaparsa, onun bu husustaki yeteneği de o nisbette gelişir. Derken bu iş, kişinin, yazmak İşini, artık hiç düşünmeksizin yapabileceği bir noktaya ulaşır. Binâenaleyh, bu manevi yetenekler bir şeyi çokça yapmaktan kaynaklanınca, o yapılan işlerin herbirinin, bu yeteneğin meydana gelmesinde bir tesiri vardır.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: İnsan, bazı günahları yapmaya devam ettiğinde, onun kalbinde, özünde bu günahları yapmaya karşı ruhani bir meleke oluşur. İşte günahın manası da, senin Allah'tan başkasıyla meşgul olmandır. Senin, Allah'tan başka, kendisiyle meşgul olduğun her şey İse, zulmettir, kara bir lekedir. Çünkü, günahların tümü, kara ve siyah lekelerdir. Bu melekeleri meydana getiren bu bayağı, aşağı ve süflî amellerin herbirinin, o melekenin meydana gelmesinde bir tesir ve katkısı bulunmaktadır, işte insanların, "İnsan, her ne zaman bir günah işlerse, onun kalbinde siyah bir leke oluşur. Derken, bir gün kalbinin tamamı kararır" şeklindeki sözlerinden kastedilen de budur. Bu melekelerin dereceleri, kuvvetli ve zayıf olma bakımından farkıı farklı olunca, hiç şüphesiz, bu lekelerin ve karanlıkların derece ve miktarları da farklı farklı olur. Böylece de bunların bir kısmı "reyn", bir kısmı "tab' ", bir kısmı da, "akfâl - kilitler" olur.

Kadi şöyle der: "Ayetteki, "reyn" ile onların kalblerinin değiştiği ve o kalbte bir engelin meydana geldiği manası kastedilmemiştir. Tam aksine, kastedilen şey, bu kimselerin zaman zaman, günaha girme cesaretini göstermeleri ve kalblerindeki duyguların tevbeyi terketme ve o günahları söküp atmama istikametinde kuvvet kazanması, böylece bu işi sürdürmeleri, derken bir gün bu işten dönmelerinin kendilerine zor gelmesi kastedilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu manevi pasın sebebinin, onların kendi "kesb"leri olduğunu beyan etmiştir. Halbuki, onların çokça günah işlemelerinin, onların bu günahların kirini ve pasını kalblerinden atmalarına ve tevbe etmelerine mani olmadığı ise malumdur."

Ben derim ki, bir şeyi yapmaya veya yapmamaya götüren sebeplerin eşit olmast halinde, o şeyin, o kişiden sudur etmesinin mümkin varlığın müreccih olmaksızın meydana gelmesi imkansız olduğu için, imkansız olduğunu İse daha önce beyan etmiştik. Binâenaleyh, o şeyin "mercûh - terkedilen, yapılmayan" olması halinde ise, bu işin olmaması daha uygun ve evladır. Kadt, onların geçmiş fiilleri sebebiyle racih olduklarını kabul edince, bu durumda bu günahların kirinin ve pasının kalbten sökülüp atılma işleminin imkansız olması gerekir. Bu sözün tamamı bu kitabta defalarca geçmiştir.31[31]

Rablerini Göremeyecek Olanlar

Cenâb-ı Hakk'ın, "Hayır hayır, şüphesiz ki onk o gün Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir" ayetine gelince, bil ki, alimler bu ifâdesinin başındaki hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) Keşşaf sahibi, buradaki, "w 'nın, o kalblerde hükümran olan ve pas yapan o fiilden men etme manasında olduğunu söylemiştir.

2) Kaffal şöyle der: "Allah Teâlâ, diğer sûrelerde, bu haddi asan günahkarın şöyle dediğini

---

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/572-573.

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/573-574.

nakletmiştir: "Eğer ahiret gerçekten var ise, Allah orada da bana mal ve evlat verir." Daha sonra da Cenâb-ı Hak bu kimseyi, bu sözü hususunda yalanlayarak, "Gayba mı muttali oldu, yoksa Allah katından (bu hususta) bir akid mi aldı?" (Meryem,78) ve "Ben kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Andolsun ki, şayet (muhal farz) Rabbime döndürûlürsem, muhakkak ki onun katında benim için cennet vardır" (Fussiiet, 50) buyurmuştur. Bu, Kur'ân'da bahsi geçen şeylerden bir husus olunca, artık Allah Teâlâ bunu burada zikretmemiş ve buyurmuştur ki bu; "Durum, onlann, "Ahirette kendileri için cennet vardır..." dedikleri gibi değildir. Tam aksine onlar, o gün, Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir" demektir.
3) Bu ifade tekrardır ve ayetinde geçen 'nın aynısıdır.[32][32]

Ruyetullah Hakkında Mu'tezile'nin İtirazı

Ayetteki lıHayır hayır, şüphesiz ki onlar, o gün Rablerinden kesinlikle perdelenmişlerdir" cümlesine gelince, alimlerimiz bu ifadeye dayanarak, mü'minlerin. Allah'ı görecekleri hususunu dile getirmiş ve şöyle demişlerdir: Eğer böyle olmasaydı, ayetteki tahsisin bir manası olmazdı. Bu husustaki diğer bir izah da şöyledir: Allah Teâlâ, buradaki perdelenme işini, kafirlere bir tehdit ve bir vaid sadedinde getirmiştir. Binâenaleyh, kafirler için bir tehdit ve bir vaid olarak ileri sürülen şeyin ise, mü'minler hakkında düşünülmesi caiz değildir. Bu sebeple, mü'minler hakkında böyle bir perdelenmenin olmaması gerekir. Mu'tezile buna şu bakımlardan cevap verir:
1) Cübbâî şöyle der: "Ayetteki bu ifade, "Onlar, Rablerinin rahmetinden perdelenmişlerdir. Yani, men edilmişlerdir" şeklinde olup, bu tıpkı feraizde, "Kardeşler, anneyi, üç'de Öir'den hacbederler, engel olurlar" denilmesi gibidir. Eve girmeye mani olan kimseye de, "Hâcib-bekçi, kapıcı, mani olucu" denilmesi de böyledir. Çünkü, bu kimse, içerdekinin görülmesine mani otur.
2) Ebû Müslim şöyle demektedir: "Ayetteki kelimesi, "Mukarreb yakınlaşttrılmışlar değillerdir" anlamındadır. Çünkü "hicâb" reddetmek demek olup, bu ise, kabul etmenin zıddıdır. Buna göre mana, "Öldükten sonra dirilmeyi inkar eden bu kimseler, Allah'ın huzuruna kabul edilmeyip, Allah'ın nezdinde makbul kimseler değillerdir" şeklinde olup, bu da, "Allah, kıyamet gününde onlarla konuşmaz, onlara rahmet nazariyle bakmaz; onları tezkiye etmez..." (Al-i Imran, 77} ayetinden anlaşılan husustur."
3) Kabî de şöyle der: "Hlcâp", "görmeme" demek değildir. Çünkü Arapça'da bazan bir kimse emiri uzaktan görse bile, "Falanca, emirden perdelendi" denilir. "Hicap", "görmeme"den İbaret olmayınca, bu istidlal sakıt olur, tam aksine, ayetin bu ifadesinin, kişinin, Allah'ın rahmetini bulmaktan men edilmiş olduğu anlamına hamledilmesi gerekir.
4) Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Onların bundan perdelenmeleri, onları hafife alıp, yardımsız ve çaresiz bırakarak aşağılamayı temsil etmektir. Çünkü, hükümdarların huzuruna girmeye ancak, onlar nezdinde kerim olan kimselere izin verilir; onların yanına girmekten de ancak, onlar nezdinde hor ve hakir olanlar menedilir." Buna şöyle cevap verilir: Bir şeyi görmekten menedilen kimse hakkında, onun, ondan perdelendiği, men olunduğunun söylenebileceği hususunda hiç şüphe yoktur. Aynı şekilde, emirin huzuruna girmekten men olunan kimse için de, "O ondan perdelendi.." ifadesi kullankılır. Ve yine "Anne, kardeşler sebebiyle, (mirâsda), sülüsü (üçte bir hisseyi) almaktan hacbolundu (men olundu) denilir. İşte biz kelimenin böylesi kullanışları olduğunu görünce, lafzî müşterekliği savuşturmak için, lafzın, bu yerler arasında müşterek bir mefhum hususunda hakiki manaya alınması gerekli olur. Ki bu da, men etmek anlamındadır. Birinci durumda men etmek, görmekten men etme şeklinde varid olmuştur. İkincide, hükümdarın yanına yaklaşmaktan; üçüncüde, sülüsü hak etmekten men etme şeklinde meydana gelmiştir.
Bu durumda ayetin takdiri şöyle olur: "Hayır, onlar o zaman Rablerinden men olunmuşlardır." Men olunma ise ancak, Allah'a nisbet edildiğinde kul için sabit ve caiz olan şeye göre

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/574.

tahakkuk eder. Bu ise, ya İlimdir, ya da görme... Bunu ilim manasına almak mümkün değildir; çünkü, bunun, kafirler için bulunduğu ittifakla sabittir. O zaman bunu, görmek manasına hamletmek vacib olur. Bunu rahmet manasına hamletmeye gelince, bu, delil olmaksızın zahir manadan sapmak olur. İşte, Keşşaf sahibinin söylediği şey de, delilsiz olarak zahiri terketmektir.

Öte yandan, bizim görüşümüzü teyit eden başka bir husus ta müfessirlerin açıklamalarıdır. Mukâtll, "Ayetin manası şu şekildedir: Onlar, arzolunma ve hesaba çekilmeden sonra Rablerini göremezler. Mü'minler ise Rablerini görürler.." derken, Kelbî, "Cenab-ı Hak şöyle buyurur: Onlar, Rablerini görmekten ve O'na bakmaktan men olunurlar. Mü'min ise Rabbine bakmaktan men olunmaz.." demiştir.

Mfllik ibn Enes'e bu ayet hakkında sorulduğunda, o şöyle demiştir: "Allah düşmanları men olunup da O'nu göremeyince, şüphesiz ki Cenâb-ı Hakk'ın, Kendi dostlarına tecelli edip, onların O'nu görmeleri gerekir." Şafiî'den de, "Bir topluluk gazâb-ı Manî'den dolayı bundan men olununca, bu, başka bir topluluğun ilahi rıza vesilesiyle O'nu göreceğine delalet eder" dediği rivayet edilmiştir.

Cenab-ı Hakk'ın, "Hem sonra onlar, muhakkak ve muhakk, o alevli cehenneme gireceklerdir" ifadesine gelince, bunun manası şudur: "Onlar, kıyamet meydanında, ya bizim görüşümüze göre Allah'ı görmekten, ya da Mu'tezile'nin kavline göre Allah'ın rahmetinden perdelenince, işte o zaman onların ateşe götürülmeleri emrolunur. Sonra, ateşe girdiklerinde de ölümden sonra dirilme ve cezayı yalanladıkları için kınanırlar ve böylece de onlara, "işte bu, sizin yalanlamakta olduğunuz şey..." Şimdi onu apaçık biçimde gördünüz. Tadın bakalım onu..." denilir.33[33]

Ebrarın Defterleri

"Hayır hayır... iyilerin kitabı, hiç şüphesiz t'illiyyîn"dedir. "illiyyîh"in ne olduğunu sen nereden bileceksin ki? (O), yazılmış bir kitabtr. Ki, huzurunda mukaneb melekler bulunur..." (Mutaffifln, 18-21).

Bil ki, Cenâb-ı Hak hile yapan günahkarların durumunu ^zikredince, bunun peşinden hile yapmayan iyi kulların durumunu zikretmiş ve "Hayır, hayır" buyurmuştur. Yani, "Durum, Ölümden sonra dirilmeyi inkar eden ve Allah'ın kitabının öncekilerin masalları olduğunu öne süren bu tacir ve kafirlerin zannettiği gibi değildir.." demektir. Şunu bil ki, dil alimlerinin, kelimesi hakkında muhtelif görüşleri bulunmakta, aynı şekilde müfessirlerin de değişik açıklamaları bulunmaktadır.

Dil alimlerine gelince, Ebu'i-Feth el-Mevsulî şunu demiştir: "Bu kelime, "İlliyyûn" kelimesinin çoğulu olup, bu lafız da, uluvv kökünden veznindedir.." Zeccâc, "Bu kelimenin irabı, cemi kelimelerin irabı gibidir. Çünkü bu kelime çoğul bir lafız üzere bulunur. Nitekim sen "Bunlar yaşlı adamlardır" "Yaşlı adamlar gördüm..." dersin.

Müfessirlere gelince, İbn-I Abbas'ın, bunun dördüncü kat sema; bir başka rivayete göre de, bunun, yedinci kat sema olduğunu söylediği rivayet olunmuştur.

Katâde ve Mukfltil ise, bunun yedinci kat semanın üstündeki Arşın sağ direği olduğunu söylemişlerdir. Dahhâk'a göre ise bu, Sldre-i Münteha'dır. Ferra ise, "Cenâb-ı Hak bununla, nihayeti olmayan, kat kat yükseklikleri murad etmiştir..." demektedir. Zeccâc'a göre ise bu, en yüksek mekandır. Diğer bazı alimler ise, bunun, celâM ilâhî ile korunmuş olan yüce mertebeler olduğunu, Allah'ın bu mertebeleri tazim edip, yücelttiğini söylerken, diğer bazıları ise bunun anlamının, "Meleklerin amellerinin yazıldığı kitabın yanındadır..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân'ın zahiri de bu sonuncu görüşe delalet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber (s.a.s)'e, aslında bunun onun tarafından bilindiğine, pek yakında da bunu anlayacağına dikkat çekmek üzere, "Illiyyîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin ki?" demiştir. Böylece, bu iyi kullann kitabının, huzurunda mukarreb melekler bulunan bu mühürlü

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/574-576.

ve yazılı kitab içinde olduğunu beyan etmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, nasıl ki o meleklere Levh-i Mahfuz'un korunmasını havale etmişse, aynı şekilde onları, iyi kullann kitablarını da, onu tazim ve tebcil için, kitabın anası olan o kitabın (Levh-i Mahfuz'un) yanında muhafaza etmekle görevlendirmiştir. Yine, hafaza melekleri iyi kulların amel defterlerini yukarı yükselttiklerinde, bunları bu mukarreb meleklere teslim edip, onlann da bu kitabtarı, tıpkı kendi öz kitaplarını muhafaza ettikleri gibi koruyup gözetmeleri; ya da, hafaza meleklerinin o sahifelerde bulunan şeyleri, korumakla mukarreb meleklerin görevlendirilmiş olduğu o kitaba aktarmaları., da imkansız değildir. Böylece, onların bunu bilmeleri, o iyi kullar için lehte şehadet olmuş olur. Böylece de kolay bir şekilde hesaba çekilirler. Çünkü bu mukarreb melekler iyi kullar için, hafızalarında olan amellere göre şahitlik eder. İşte bu kitab da semada bulununca, illiyyînin yedinci kat semada olduğunu söyleyen kimsenin görüşü doğru olmuş, böylece de bu husustaki görüşler birbirine yaklaşmış olur. O halde, bizim zikrettiğimiz görüş daha evla olmuş olur.

Bil ki, bu ayetin tefsiri hususunda en muteber şey, bizim daha önce beyan etmiş olduğumuz şu açıklamadır: Yükseklik, yücelik, genişlik, ziya ve taharet gibi nitelikler, mutluluk alametlerindendir. Aşağılık, süflilik, darlık, zulmet ise, şekavet alametlertndendir. Facirlerin kitabının aşağıların en aşağısına; en dar yere konulmasından amaç, onları hor ve zelil kılmak olunca, iyi kulların kitabının da yücelerin en yücesine konulmasından ve meleklerin de onlara şahitlik yapmasından kastedilen de, onları yüceltmek, kadr ü kıymetlerini ortaya koymaktır. Ayette bir başka izah tarzı daha vardır ki, buna göre, el-KItab'dan maksat, kitabettir, yazmaktır. O halde mana şöyle olur: "İyi kulların amellerinin yazılışı, illiyyîn'edir." Daha sonra ise, illiyyîn'in, yazılı bir kitab olduğu içinde de iyi kulların amellerinin bir arada getirilmiş bulunduğu dile getirilmiştir. Bu, Ebû Müslim'in görüşüdür.[34][34]

Kitâbun Merkum

Ayet-i kerimedeki fhakkında iki görüş vardır

1) Kitâb-ı merkum ile kastedilen, onların amellerinin yazıldığı kitabtır.

2) Bu, illlyyîn'e konulmuş olan bir kitab olup, bunda, Cenâb-ı Hakk'ın iyi kullar için hazırlanmış olduğu ikramlar ve mükâfaatlar yazılıdır. Ulemâ bu "kitab" hakkında ihtilafa düşmüştür. Bu cümleden olmak üzere Mukâtll, "O şeyler, o iyi kullar için, Arş'ın ayağına yazılmıştır" derken, İbn Abbas'tan da, onun, Arş'ın altına asılı, zebercedden bir levhaya yazılı olduğu nakledilmiştir. Diğer alimler ise, bunun, onların neşe ve sevinçlerini arttıracak bir biçimde yazılmış olan bir kitab olduğunu; bunun da, kitabları, hoşlarına gitmeyecek şeylerle yazılmış olan facirlerin kitabının zıddı bir durum ile meydana geleceğini söylemişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ki huzurunda mukarreb melekler bulunur" ifadesi de bu manaya delalet eder. Bunun anlamı, "illıyyîn'de bulunan melekler yazılı olan şeyin yanında bulunur ve ona şahitlik yaparlar" şeklindedir. Bunun, amellerin yazılı olduğu kitab anlamına geldiğini söyleyen kimse ise, bunun manasının, "Hafaza meleği bu kitabı illiyyîn'e çıkardığı vakit, mukarreb melekler, mü'mine ikram ve izzet olsun diye bu kitabın yanında dururlar..." şeklinde olduğunu söyler.[35][35]

Ebrar Naîm Cennetlerindedir

"Şüphesiz o iyiler nimet içinde, tahtlar üzerinde (nimetleri) temaşa edeceklerdir. Öyle ki sen o nimetin güzelliğini yüzlerinde tanırsın. Onlara mühürlü halis bir şarabtan içirilecek. Ki onun sonu bir misktir. O halde, nefaset isteyenler bunu arzu etmeliler. (O içeceğin) katkısı tesnîmdendir. (O), bir pınardır ki, mukarrebler onu içerler..." (Mutaffiffn. 22-28).

Bil ki, Cenâb-ı Hak önceki ayette onların ki (ablarını tazim edip yüceltince, bu ayetle de

---

[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/576-577.

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/577-578.

onların mertebelerini tebcil edip övdü ve "Şüphesiz o iyiler nimet içindedir" buyurdu. Daha sonra da, bu nimetin nasıl olacağını şu üç şekilde beyan etti:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, "Tahtlar üzerinde (nimetleri) temaşa edeceklerdir" ayetinin ifade ettiği husus. Kaffâl "el-erâik"in, divan ve koltuklar anlamına geldiğini söylemiştir. Onlara göre, oturulan şey böyle olduğu zaman ancak "erîke-erfllk" diye isimlendirilir. Rivayet olunduğuna göre Hasan el-Basrî şöyle demiştir: Biz, "erfke"nin ne olduğunu bilmiyorduk. Derken, Yemenli birisine rastladık da, o bize, kendileri yanında, "erîke"nin bu anlama geldiğini söyledi.36[36]

"Nazar Etme"nin Buradaki Manası

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesine gelince, bu konuda şu üç izah yapılabilir:
a) Onlar, cennette, huriler, hizmetçi, gılman, çeşitli yiyecek içecek, giyecek, binit vb. türden muhtelif nimetlere bakarlar. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s) "Mü'min şöyle durup düşünür de, Allah 'm kendisine verdiği her şeyi, kuşatıcı bir biçimde görür... Bir de bakar ki, onun için, dünyanın genişliği (kadar büyük) gözükür*'.
b) Mukâtil de bu ifadeye, "Cehennemde azab çeken düşmanlarına bakarlar" manasını vermiştir.
c) Bu, "Onlar, herhangi bir şeyi arzuladıklarında, ona bakarlar da, bu şey o anda, onların önünde hazır olur" demektir.
Bil ki, bu üç izahın üçü de, tek bir cinsin türleri kabilinden olup, bu tek cins de, bunların bakılabilen şeyler cümlesinden olmasıdır. Binâenaleyh, ayetin lafzını bunların tümüne hamletmek gerekir.
Ama, bunların tümünden, daha kıymetli olan ve benim de şu anda hatırıma gelen bir dördüncü tefsir de şudur: Ayetin manası, "Onlar Rablerine bakarlar" şeklindedir. Bu tefsir, Cenâb-ı Hakk'ın daha sonra beyan buyurduğu, "Öyleki sen o nimetin güzelliğini yüzlerinde tanırsın" (Mutaffîfin, 23) ifadesiyle de güç kazanır. Çünkü, "güzellik"le içice olan bakış da, Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün bir takım yüzler vardır ki, güleçtir. Rablerine bakmaktadır"(Kıya1m, 22-23) buyurduğu gibi, Allah'ı görmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, ahiretteki lezzet veren şeylerin en büyücü ite işe başlamış olması da bunu teyit eder. Bu lezzetlerin en büyüğü de, Allah'ı görmekten başka bir şey değildir.
2) Cenâb-ı Hakk'ın, "Öyleki sen, o nimetin güzelliğini yüzlerinde tanırsın..." ayetinin beyan ettiği husus olup, bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:37[37]

Birinci Mesele

Bu, "Sen onları gördüğünde, yüzünde buna delalet eden emareler sebebiyle, onların nimet ehli olduklarını anlarsın.." demektir. Sonra bu emarelerin ne olduğu hususunda da şu İki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın da, "O gün bazı yüzler vardır ki, aydınlık, güleç ve sevinçlidir..." (Abese. 38-39) buyurduğu gibi, onların yüzlerinde müşahede edilen güleçlik ve parlaklıktır.
b) Atâ şöyle demiştir: "Allah Teâiâ, onların yüzlerindeki nuru, güzelliği, parlaklığı ve beyazlığı, hiç kimsenin anlatamayacağı bir biçimde artırır." "Nadra"mn ne demek olduğu ise, Kıyame Sûresi 23. ayetin tefsirinde geçti.38[38]

İkinci Mesele

Meçhul olarak ve şeklinde merfu olarak da okunmuştur.39[39]

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/578.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/578-579.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/579.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/579.

Rahik-i Mahtum

3) Cenâb-ı Hakk'ın "Onlara mühürlü halis bir şarabtan içirilecek" ayetinin ifade ettiği husus... Bununla ilgili olarak iki mesele vardır:40[40]

Birinci Mesele

Bu, "rahîk" kelimesinin ne demek olduğu hususundadır. Leys, "Rahîk", içki manasınadır" der ve Hassân'ın şu
beytini delil getirir:
"(Adeta) içimi hoş, lezzetli bir içkiyle doldurulmakta olan Beredâ ırmağı..." Ebû Ubeyde ve Zeccâc ise, "rahîk"in, içinde, onu bozacak herhangi bir şey bulunmayan halis bir içki olduğunu söylemişlerdir. Belki de bu, Hak Teâlâ'nın, "Onda sarhoş etme özelliği yok" (Saffat, 47) diye anlattığı içkidir.41[41]

Bu Cennet Rahikinin (İçkisinin) özellikleri

Birinci Özellik: Onun "mahtûm" (mühürlü) oluşudur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır;
1) Kaffall şöyle der: "Ehl-i cennetin, dünya örfünde de, kıymetli şeylerin mühürlenip, ağzının sıkıca kapatılıp korunması gibi, korunmak suretiyle onlara bir ikram olsun diye, ağzı mühürlenmiş içkilerden içmeleri muhtemeldir. Hak Teâlâ'nın da, "İçenler için bir lezzet olan içki nehirleri..." {Muhammed, 15) diye ifade ettiği gibi, cennette, akan başka içki ırmakları da vardır. Fakat bu mühürlü içkiler, o akan içkilerden daha kıymetlidir.
2) Ebu Ubeyde, Müberred ve Zeccâc, "mahtûm"un, kendisi için bir hitâm, yani netice bulunan şey olduğunu söylemişlerdir.
3) Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'den rivayet olunduğuna göre bu, "karışmış" manasınadır. Vahidî "Abdullah b. Mes'ud'un söylediği şey, mahtûm kelimesinin tefsiri değildir. Çünkü "hatm", karışma manasına gelmez. Fakat bu içkinin bir neticesi vardır. Bu da, onun misk gibi kokmasıdır. Bundan dolayı o, "mahtûnV'u, "karışmış" manasına almıştır. Çünkü ona misk kokusu karışmamış olsaydı, onda misk kokusu bulunmazdı" demiştir.
4) Mücâhid, "mahtûm", çamurla (ağzı sıvanmış) manasını vermiştir. Vahidî şöyle der: "O içki (kaplarının) çamurla (ağzının) sıvanıp, ağzının iyice kapatılması ile kastedilen, iyi kimseler onun mührünü bozup ağzını açıncaya kadar, hiçbir elin ona dokunmamasıdır." Bu izahların en doğru olanı, Kartal'ın yaptığı ilk izahtır.42[42]

2- Hitamı Misktir

İkinci Özellik: "Onun sonunun bir misk" olmasıdır. Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:
a) Kaffal, "Bunun mapası şudur: "O içkinin bulunduğu şişenin başı misk ile mühürlenmiştir ve tıpkı (dünyada) içki şişelerinin başlarının tıpalanıp çamurla sıvanması gibidir. Binâenaleyh bu misk yaş olduğu için, kendine o mühür basılabilmiştir." Bu izah, ayetin tefsiri sadedinde, Kartal'dan naklettiğimiz, yukarıdaki izaha uygun bir izahtır.
b) Bundan maksad, o içkinin neticesinin misk olmasıdır, yani içen için bunun misk kokusuyla sona ermesidir. Bu izah da, ayetin tefsiri olarak yukarıda Ebû Ubeyde'den naklettiğimiz görüşe uygun bir izahtır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "bu, kendisi için bir netice bulunan bir içkidir.." demiş ve sonra da o neticenin ne olduğunu açıklayarak, "O netice misktir, yani, kim

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/579.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/580.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/580.

onu içerse, bu içmesi misk kokusu ile neticelenir" demek istemiştir. Bu, Alkame, Dahhak, Saîd b. Cübeyr, Mukâtll ve Katade'nın görüşü olup, bunlar şöyle derler: "Bu içkiyi içen, ağzını son yudumundan ayırdığı zaman, içkinin kokusunu tıpkı misk gibi bulur."

Buna göre mana, bu kimse, içkisini bitirince, tadının hoşluğunun yanısıra, onun lezzetini ve en güzel kokusunu bulur. Çünkü "hitâm", herbirşeyin sonu demektir. Nitekim Arapça'da da, "Kur'ân'ı hatm ettim" ve "Ameller de hitamlarına göredir" denilir. Hz. Ali (r.a)'nin kıraati da bunun bu manada olduğunu te'kid eder. Klsâl de bunu tercih etmiştir. Çünkü o da, bu ayeti, Şimşeklinde okumuştur. Bu tıpkı, "hâtemu'n-neblyyîn" denilmesi gibidir. Ferrâ bu iki ifadenin manaca birbirlerine yakın olduklarını; fakat "hâtem"in isim, "httanV'ın ise masdar olduğunu; bunun tıpkı Arapların "O, karakteri iyi olandır" deyişlerindeki gibi olduğunu söylemiştir.

c) Bu "O İçkiye karıştırıştın! m iş olan şey misktir" manasındadır. Alimler, bu hususta "İçkiye misk karıştırınca, tadı ve kokusu güzelleşir" demişlerdir. Ben de derim ki: "Belki de kastedilen, bu güzel ve sıcak kokularla karıştırılmış bu içkinin, hazmı kolaylaştırdığını ve şehveti kuvvetlendirdiğini anlatmaktır. Belki bundan da maksad, ehl-i cennetin şehevi hislerinin kuvvetine ve bedenlerinin sağlamlığına işarettir. Bu görüşü, Sa'îd b. Cübeyr, Esved'den, Esved'de Hz. Âişe (r.a)'den rivayet etmiştir. Buna göre Hz. Âişe (r.a) şöyle demiştir: "Kadın tînî-mührü seçer." Ebu'd-Derdâ, bunun, tıpkı gümüşî renkte bir içki olduğunu, cennetliklerin içki âlemlerini bununla bitirdiklerini, eğer dünyada iken bir insan elini ona batırıp çıkaracak olsaydı, dünyadaki bütün canlıların onun kokusunu duyabileceklerini söylemiştir.43[43]

3- Ulaşmak İçin Yarışa Değer Olması

Üçüncü özellik: Hak Teâlâ "O halde nefaset isteyenler bunu arzu etmeli, yarışanlar bunun için yarışmalı" ayetinin ifade ettiği husustur. Vahidî, "Birisi, birşey hususunda cimrilik edip bu şeyin bir başkasına geçmediği zaman, denilir. Buradaki "tenâfüs" de, bu kökten tefa'ul babında olup, iki şahıstan herbirinin adeta o şeyin kendir.de kalmasını istemesi manasınadır. Buna göre mana, "O içki için istekli olanlar, Allah'ın taatına üşüşmek-koşuşmak suretiyle isteklerini ortaya koysun, yarışsınlar" şeklindedir" demiştir.

Bil ki Allah Teâlâ'mn buna alabildiğine teşvik edişi, bu içkinin son derece kıymetli olduğunu gösterir ve bunda, bulanık, hızlıca, sonbulan nimetler hususunda değil de böylesine kıymetli ve sürekli nimetler için yansıtması gerektiğine bir işaret vardır.44[44]

Tesnîm Mizaçlı

Dördüncü özellik: "Katkısı tesnîm'dendlr" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele var:45[45]

Birinci Mesele

"Tesnîm", cennette bizzat bir çeşmenin özel ismidir. Ona bu ad, birşeyi yüceltme manasındaki, "tesnîm" kökünden verilmiştir. Çünkü bu çeşme, ya cennetteki İçeceklerin en kıymetlisi olduğu için, yahut, "Bu su yukarıdan akar, böylece onların kaplarına dökülür, dolar" diye rivayet edildiği üzere, yüksekten aktığı için; yahut da, doldurma özelliğinin kuvvetli ve hızlı oluşundan ötürü, herşeye yetip, hepsini doldurmasından ötürü; yahut da akarken, çağlayarak akışından ötürü, "tesnîm" diye isimlendirilmiştir. Çünkü böyle çağlayarak akışına da "tesnîm" denilir. Zira kelime aslında, yükseklik ve yücelik manasında kullanılır. Mesela, devenin hörgücü manasındaki, "senam" da bu köktendir. Yine duvarın üzerine çıktım" manasında, denilişi de böyledir.

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/580-581.

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/581.

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/581.

Müfessirlerin görüşüne gelince, Meymûn b. Mlhran'ın rivayetine göre, İbn Ab bas (r.a), tesnim sorulunca o, "Bu, Allah'ın, "Hiç kimse, göz aydınlığı (müjde) olarak kendileri için nelerin gizlendiğini bilemez" (Secde, 17) ayetiyle bahsettiği şeylerdendir" demiştir. Hasan el-Basri'nin bu sözü de buna yakın bir manadadır: "Tesnîm, Allah Teâlâ'nın ehli cennet için saklı tuttuğu (sürpriz olarak hazırladığı) şeylerden biridir." Vahidî şöyle der: "Bu izaha göre, "tesnîm"in bir iştikakı yoktur, bu bir alem (özel) isimdir." İkrime'nin ise, "tesnîm"e "teşrîf" (kıymetli-şerefli) manası verdiği söylenmiştir.46[46]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, "tesnînV'in, mukarreb kulların içeceği bir cennet çeşmesi olduğunu belirtmiştir. İbn Abbas (r.a), "Cennet ehlinin içeceklerinin en kıymetlisi, "tesnînV'dir. Çünkü bundan hâlis olarak, sadece mukarrebler içecek, ashab-ı yemîn (yani diğer cennetlikler) ise, bunu başka (içkilere) karışmış olarak içecekler" demiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, Vakıa Sûresi'nde, mükelleflerin, "mukarrebler", "ashab-ı yemîn" ve "ashab-ı şimal" diye üçe ayırmıştır. Sonra Allah Teâlâ bu sûrede zikredilenlere, cennette ne tür ikramlarda bulunacağından bahsederken, bunların içkilerinin, mukarreblerin içkilerinden karıştırılmış içkiler olduğunu belirtince, bu tefsir ettiğimiz ayetlerde bahsedilenlerin, ashab-ı yemin olduğunu anlıyoruz.

Ben derim ki: Bu, cennetteki çeşmelerin, fazilet bakımından farklı farklı olduklarına delalet eder. O halde, tesnîm, cennet çeşmelerinin en faziletlisi ve kıymetlisi, keza mukarrebler de ehl-i cennetin en faziletlileridir. Ruhani cennetler açısından tesnîm, marifetullah'tır. Bakışların en lezzetlisi, kerîm Allah'ın vechine bakmaktır. "Rahîk" de, mevcudat âlemini mütalaa etmekten duyulan sevinçtir. Buna göre, "mukarrebler, ancak tesnimden içerler" sözünün manası, "Onlar, Allah'ın kerim vechini mütalaa etmekle (marifetullah'la) meşgul olurlar; "Ashab-ı yemin'in içkileri katkılıdır" sözünün manası, "Onların bakışları bazan Allah'a, bazan da mahlûkatınadır" şeklindedir.47[47]

Üçüncü Mesele

"Ayn" kelimesi, medh üzere mensubtur. Zeccac bunun, "hal" olarak mansub olduğunu söylemiştir. Ayetteki, ifadesi de, tıpkı ayeti gibi olup, bu ayetin tefsiri, Dehr 6. ayette geçti.48[48]

Mücrimlerin Ahirettekl Durumu

"Mücrimler, iman edenlere gülerlerdi; yanlarından geçerlerken, biribirlerine kaş-göz işaretleri yaparlardı. Ailelerine döndükleri vakit, (bu maskaralıklarından) zevk duyarak dönerlerdi. Onları gördükleri zaman, "Bunlar muhakkak ki sapıklar" derlerdi. Halbuki bunlar, onların üzerine gözcüler olarak gönderilmemişlerdi. Bugün ise, iman edenler o kafirlere gülüyorlar, tahtlar üzrinde onlara bakarak... O kafirler işleyegeldiklerinin cezasına çarpıldılar mı?" {Mutaffifln, 29-36).

Bil ki Hak Sübhanehû ve Teâlâ. iyi kimselere ahirette yapacağı ikramları dile getirince, bundan sonra o kafirlerin, iyilere dünyada iken yaptıkları muamelelerin kötülüklerinden, onlarla İstihza edip, onlara gülüşlerinden bahsetmiş, daha sonra da bu işin kafirler için tersine döneceğini beyan etmiştir. Bundan maksad, mü'minieri teselli etmek ve onların kalblerini güçlendirmektir.

---

[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/582.

[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/582.

[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/582.

Bu ayetlerle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:[49]

Nüzul Ortamı

Müfessirler bunun sebebi nüzulü olarak şu iki şeyi zikretmişlerdir:
1) Ayetteki, "mücrimler" den, Ebû Cehil, Velid b. Muğlre,
As b. Vâil es-Sehmî gibi kodaman müşrikler kastedilmiş olup, bunlar Ammar, Suheyb, Bildi (r.a) gibi fakir müslümanlara gülüyor ve onlarla alay ediyorlardı.
2) Hz. Ali (r.a), bir müslüman cemaat ile geliyordu. Derken münafıklar, onlarla alay edip, üzerlerine güldüler, birbirlerine kaş-göz işaretlerinde bulundular. Sonra kendi eş ve dostlarının yanlarına döndüklerinde, "Biz bugün kelleri gördük" dediler ve buna hep beraber gülüştüler. İşte bu ayet, bunun üzerine Hz. Ali (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in daha yanına varmadan indi.[50]

Kafirlerin Dört Vasfı

Allah Teâlâ, o kafirlerin, şu dört kötü muamelelerinden bahsetmiştir:
1) "Günah işleyenler, iman edenlere gülerlerdi" ayetinin ifade ettiği husus... Bu, "o kafirler, bunlarla ve bunların diniyle alay ediyorlar" demektir.
2) "Yanlanndan geçerlerken, biribirlerine kaş-göz işaretleri yaparlardı" ayetinin ifâde ettiği husus... Buradaki "gamz" masdarından "tefftul" babındadır. "Gamz", ayıplama manasına da gelmektedir. Çünkü birisi birisini ayıpladığında, denilir, yine "kendisinde ayıplanacak birşey yok manasında"denilir. Buna göre ayet, "Onlar, mü'minlerle alay etmek ve onları ayıplamak için, kaş-göz işaretlerinde bulunuyor ve "Hele şunlara da bakın, nasıl kendilerini boş yere yoruyor, kendilerine bazı şeyleri yasaklıyor ve kesin olarak bilmedikleri bir mükafaat uğruna canlarını tehlikeye atıyorlar!" diyorlardı.
3) "Ailelerine döndükleri vakit, (bu maskaralıklarından) zevk duyarak dönerlerdi" ayetinin beyan ettiği husus... Bu, "içinde bulundukları şirklerini, günahlarını ve dünyevi nimetlerle nimetlenmiş oluşlarını beğenerek dönerlerdi" demektir, yahut da, "müslümanlan böyle kötü şekilde anmaktan zevk duyarlardı" manasınadır. Hafs'ın rivayetine göre Âsim, sadece bu ayette kelimesini, elifsiz olarak, diğerleri ise elifle şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, hepsini şeklinde eliffi okumuşlardır. Bu iki kıraatin, kelimenin aynı manada iki değişik lehçe olduğu ileri sürüldüğü gibi, şeklinin, "nimete gark olmuş oldukları, içinde bulundukları küfür ve nimetlerle meşgul oldukları halde" manasına;"yaptıklarını beğenir oldukları halde" manasına geldiği de söylenmiştir.
4) "Onlar gördükleri zaman, "Bunlar muhakkak ki sapıklar" derlerdi" ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da "Bu mü'minler, gerçekleşip-gerçekleşmeyeceği tam bilinmeyen bir mükafaat uğruna, şu hazır dünya nimetlerinden istifade etmedikleri için, sapıklık, bir yanlışlık içindedirler" demektir. Bu ifade, Hak Teâlâ'nın burada, kafirlerden naklettiği hususların sonuncusudur.
Daha sonra Hak Teâlâ "Halbuki bunlar, onlan, üzerine gözcüler olarak gönderilmemişlerdir" buyurmuştur. Bu, "Allah, bu kafirleri, mü'minlerin hallerini araştıran, hak-batıl, yaptıkları bütün işleri inceleyen, böylece de onların inancını sapıklık diye addedip, onları ayıplayan gözcüler vazifeliler olarak göndermemiştir. Aksine bu kafirler de, kendilerini düzeltmekle emrolunmuş kimselerdir" demektir.[51]

Mü'minlerin Rövanşı

---

[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/583.
[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/583.
[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/583-584.

Hak Teâlâ'nın "Bugün ise, iman edenler o kafirlere gülüyorlar" ayetiyle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:52[52]

Birinci Mesele

Bu, "İşte amellerin bütün açıkladığı ortaya çıktığı ve herkesin, yaptığı şeylerden hesaba çekildiği bu günde, yani kıyamet gününde ise, mü'minler kafirlere gülerler" demektir. Bu gülüşün sebepleri hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Kafirler, dünyada iken mü'minlerin İçine düştükleri sıkıntı ve darlıktan Ötürü, onlara gülüyorlardı. Ahirette ise mü'minler, kafirlerin içine düştükleri çeşitli azab ve belalardan ötürü onlara gülecekler. Bir de mü'minler, dünyada iken kıymeti olmayan bir hayat içinde olduklarını, bu fani hayatı vererek, baki olan ahiret hayatını satın aldıklarını biliyor ve kendilerini ebedi nimetleri elde etmiş, ufacık bir gayret ve yorulma ile, ebedi rahatı elde ettiklerini, böylece cennete girip, o koltuklar-tahtlar üzere oturtulduklarını, oradan cehennemliklerin cehennemde nasıl azab edildikten ne, orada nasıl bağırıp, çağırdıklarına; bir değil binlerce ölümü istediklerine ve birbirlerine lanet okuyuşlarına bakıyor olarak buluyorlardı.

b) Ebû Salih şöyle demiştir: "Cehennemlikler, cehennemde İken onlara, "Haydi çıkın" denilecek ve cehennemin kapıları açılacak. Onlar kapıların açık olduğunu görünce, çıkmak için kapılara doğru koşacaklar. Tam kapılara vardıklarında, kapılar yüzlerine çarpılacak. Mü'minler işie tam bu sırada, cennette koltukları üzerinde bunları seyretmektedirler. Ayette bahsedilen gülüş, mü'minierin bu esnada onlara gülmeleridir."53[53]

Koltuklarndan Manzarayı izleyenler

Ayetteki, "Tahtlar üzerinde onlara bakarak..." ifadesi "gülüyorlar" fiilinin failinden "hal" olup, cennetlikler, cehennemliklere ve cehennemliklerin, dünyada kendilerini yücelik ve büyüklük içinde görürken, şimdi böylesine alçaklık ve zillet içerisine düştüklerine bakarak gülüyorlar" demektir.54[54]

Kafirler Layıklarını Buldular

Daha sonra Hak Teâlâ, "O kafirler işleyegeldiklerinin cezasına çarpıldılar mı?" byurmuştur. Buradaki vjî kelimesi, manasına olup, "mükafaatlandırıldılar mı?" yani, "Allah onları mükafaatlandırdı mı?" demektir. Nitekim Evs şöyle demiştir:

"Seni, ben ya da, yerime bir mükafaatlandmcı ödüllendirecek. Ve sana, övülüp medhedilmen kafidir." Müberred de, bu kelimenin "serab" kökünden bir fiil olduğunu, "serâb"ın da, ister iyi, ister kötü olsun, insanın yaptığı şeyin karşılığı olarak kişiye dönen şey manasına olduğunu; dolayısıyla bu kökün, kötülüğün karşılığını (cezasını) verme manasına da kullanılabileceğini söyler ve buna, Ebû Ubeyde'nin şu beytini delil getirir:

"Dikkat, Ebû Hasan'a bir elçi gönderiyorum. O halde sana ne oluyor da, neticeye gelmiyor (işi sonuçlandırmıyorsun?" En uygun olan, ayetteki bu kelimeyi tehekküm (istihza) manasına almaktır. Buna göre mana, tıpkı, "Haydi tad (azabı). Hani sen (dünyada iken), aziz idin, kerim idin"(Duhân. 49) ayeti gibi olup, manası şöyledir: Hak Teâlâ mü'minlere adeta, "Sizin o sâlih amellerinize karşılık verdiğimiz gibi, o kafirlerin amelleri zincirinden olarak yaptıkları size gülmeleri ve sizin yolunuzla-inancınızla alay etmelerine de karşılık vermedik mi?" demek İstemiştir. Hak Teâla'nm mü'minlere bu şekilde hitabı, onların sevinçlerini artırır. Çünkü bu mü'minleri alabildiğine yüceltmek, düşmanlarını da o nisbette hafife almak, alçaltmak

---

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/584.
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/584-585.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/585.

demektir. Bu ayetlerin maksadı, kıyametin hallerini ortaya koymaktır. Allah en iyi bilendir.55[55]

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 22/ 585.

İNŞİKAK SURESİ

Bu sûre, yirmibeş ayet olup, Mekkî'dir.[1][1]

Göğün Yarılması

Gök yarıldığı ve Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman ki gök zaten buna uygun olarak yaratılmış yine yeryüzü uzatıldığı içinde ne varsa atıp bomboş kaldığı ve Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman ki yerde zaten buna uygun olarak yaratılmıştır.(İnşikak, 1-5)

Göğün "inşikak"ının ne demek olduğu Kur'an'ın pek çok yerinde geçti. Hz. Ali (r.a.)'nin, gökyüzünün, sarsıntıdan ötürü inşikak ettiğini (yarıldığını) söylediği rivayet edilmiştir. [2][2]
Ayetteki "Ve ezinet lirabbihâ" ifadesi "Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman" manasındadır.Çünkü "Ezine lehu" fiili "ona itaat etti, onu dinledi" manasınadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'ın "Allah, peygamberi Kur'an'ı teganni ile (güzel sesle) okuduğu zaman o peygamberi dinlediği gibi, hiçbirşeyi dinlememiştir."[3][3] hadisindeki bu kelime de yine bu manaya varıp dayanır. Ebu Ubeyde, Müberred ve Zeccac da, Ka'neb'in şu beytini buna delil getirirler:
"Onlar, sen bir hayır söylediğinde adeta sağır gibi davranırlar. Ama yanlarında bir şer (kötü şey) söyleyecek olsak, hemen kulak kesilirler."
Buna göre ayet, "Göğün kütlesinde, Allah'ı o göğü paramparça edebilme kudretine karşı koyabilecek bir gücü yoktur. Demek ki gök, bu etkiyi kabul edişde, tıpkı sahibi tarafından kendisine emir verildiğinde, onu dinleyen, onu dinleyip, onu iyice anlamaya çalışan ve emirden imtina etmeyen itaatkar bir köle gibidir. Binaenaleyh Hak Teala'nın "O yer ile gök, (Ey Allahımız) Sana itaat ediciler olarak geldik (emret) derler."(Fussilet, 41/11) ayeti de Cenab-ı Hakk'ın var etme ve yaratmadaki kudretinin, kesinlikle hiçbir engelle karşılaşmaksızın geçerliliğine delâlet eder. Binaenaleyh bu ayetteki, "Ve ezinet lirabbihâ" deyimi de Cenab-ı Hakk'ın kudretinin o gökleri darmadağınık edişinde ve yok edişinde, hiçbir engel ve karşı koymayla karşılaşmayacağına delalet eder.[4][4]

Ve Hukkat

Ayetteki "Ve hukkat" kelimesi, senin, "Falanca şuna müstehaktır, o buna layıktır ve bu onun hakkıdır." manasında söylediğin, "Huve hakikka bihi" ve "Huve mahmahkukka bikezâ" deyimlerindendir, yani "O gök boyun eğmeye, karşı koymaya layıktır, bu onun hakkıdır, ona yakışan budur."demektir. Çünkü gök bir cisimdir. Her cisim zatı gereği mümkin (varlık) varlıktır. Zatı gereği her mümkin varlığın kendi yapısına nisbetle varlığı da yokluğu da eşittir. Böyle olan herşeyin ise varlığının yokluğuna, veya yokluğunun varlığına tercih edilmesi mutlaka bir vacibü'l-vücud zatın tercih ve tesiriyle olur. Binaenaleyh Cenab-ı Hakk'ın kudretinin tesiri o "mümkin" varlığın, var ve yok edilişinde, asla kendisine karşı konulma olmaksızın, geçerli olur. "Mümkin" varlığın ise, bu tesiri kabul etmekten ve buna uygun olmaktan başka özelliği yoktur. İşte bu gibi varlıklar, bir vacibü'l-vücudun bazan var edişini bazan da yok edişini kabul etmeye uygundur.[5][5]

Yerin Uzatılması

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/5.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/7.
[3][3] Buhari, tevhid; 32, 52; Müslim, Müsafirin, 232-234 (1/545-546).
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/7-8.
[5][5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/8.

Cenab-ı Hakk'ın, "Yeryüzü uzatıldığı zaman ..." ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılır:

1) Bu ifade Arapların "Medde'ş-şey'u feemtedde" "Falan şu yeyi uzattı, o da uzandı" deyimlerinden alınmadır. Bu dağlarının kökünden sökülmesi suretiyle yeryüzünün yok edilmesi manasınadır. Nitekim Hak Teala *"Sana dağları sorarlar. De ki: Rabbim onları ufalayıp savuracak..."* (Taha, 20/105) buyurmuştur. Böylece Cenab-ı Hak, yeryüzünü dümdüz bir hale getirir. Yine bu tıpkı, *"(Allah dağların) yerlerini dümdüz bir toprak halinde bırakacak"* (Taha, 20/106) ayetinde beyan edildiği gibidir. İbn Abbas'ın (r.a.) bu ayete, "Yeryüzü ip ile gerilmiş deri gibi, çekilip-uzatılır-gerilir" manasını verdiği rivayet edilmiştir. Çünkü deri böyle gerildiği zaman, hiçbir girintisi-çıkıntısı kalmaz, dümdüz hale gelir

2) Ayetteki bu kelime "Emeddehu" "onu uzattı" manasına gelen "Meddehu" kelimesindendir. Yani "O yeryüzünün alanı, mahlukatın hesap vermek üzere üzerinde durabilmesi için alabildiğine uzatılır..." demektir.

Bil ki, bu kelime ister "tef'il" den olsun, isterse "if'al" sığasından olsun, yeryüzünün her halukarda, mutlaka artırılması gereklidir. Çünkü canlıların en başından en sonuna kadar tümü, kıyamet gününde o yeryüzünün üzerinde duracakları için, onun, enine ve boyuna arttırılması gerilmesi gerekir.6[6]

Arz İçindekileri Çıkaracak

Cenâb-ı Hakk'ın, *"İçinde ne varsa atıp..."* ifadesine gelince, bu, "Yeryüzü böylesine gerilip uzatıldığında, içindeki ölüleri ve hazineleri çıkarıp atar" demek olup, bu manasıyla bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Yeryüzü ağırlıklarını çıkardığında..."* (Zilzal, 99/2), *"Kabirler savrulduğunda..."* (İnfitar, 82/4), *"Kabirlerde bulunanlar savrulduğunda..."* (Adiyat, 100/9) ve *"Biz yeryüzünü, canlılar ve dirileri toplayan bir yer kılmadık mı?"* (Mürselat, 77/25) ayetleri gibi olmuş olur. 7[7]

"Bomboş Kaldığı..." İfadesi Hakkında

Ayetteki, *"bomboş kaldığı..."* ifadesine gelince bu, "içinde hiçbir şey kalmayacak bir biçimde alabildiğince boşaldığında..." demek olup, bu manasıyla bu kelime, "Yeryüzü, bu boşalma işinde, gücünü ve takatini son noktasına kadar kullanmıştır.." anlamındadır. Bu tıpkı, "Cömertlik ve merhamet hususunda, güçlerinin son noktasına çaba sarfedip, kendi tabiatlarında mevcut olanın üstünde bir gayret ve çaba arzetme külfetine girdiklerinde, "Tekerreme'l-kerimu, teharreme'r-rahimu" denilmesi gibidir. Bil ki, gerçek şu ki, Cenâb-ı Hak, bu nesneleri yeryüzünün içinden dışına çıkaracaktır. Ancak ne var ki, bu çıkarma işi, yeryüzüne, mecazi manada isnad edilmiştir.8[8]

Tekrar Meselesi

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbini dinleyip boyun eğdiği zaman..."* ifadesine gelince, bunun ne demek olduğu biraz önce açıklanmıştı. Ancak ne var ki, birinci ifade, semâ; bu ifade ise, yeryüzü hakkındadır. Kelamın kullanıldığı konular farklı farklı olunca, bu bir tekrar sayılmaz.9[9]

Rabbe Vasıl Olma Çilesi

"Ey insan, sen Rabbine kavuşuncaya kadar durmayıp didinceksin, nihayet O'na ulaşacaksın..."

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/8.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/9.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/9.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/9.

(Inşikâk, 6)[10][10]

Şartların Cevabı

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, bu sûrenin başından buraya kadar olan ifadeleri, bir şart cümlesi (cümleleri)dir. Binâenaleyh, bunların mutlaka bir cezası, cevabı olması gerekir. Alimler bu cevabın ne olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır.

1) Keşşaf sahibi şöyle der: "Burada, "İzâ" edatının cevabı, anlayan herkesin (hayal gücünü çalıştırarak) her şeyi anlayabilmesi için hazfedilmiştir. Böylece de bu, daha fazla korkutucu ve ürkütücü olmuştur."

2) Ferrâ ise şöyle der: "Burada bu şartın cevabı getirilmemiştir. Zira, şartın cevabının ne olacağı malumdur. Zira, bunun manası, Kur'ân'ın diğer ayetlerinde de defaatla geçmiştir. Dolayısıyla da maruf ve malum olmuştur. Ki, bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, "İnnâ enzelnâhu fi leyleti'l-Kadri" (Kadr, 97/1) ifadesidir. Burada "Huve" zamirinin mercii olan Kur'ân kelimesi zikredilmemiştir. Çünkü, bu zamirin merciinin Kur'ân olduğu diğer yerlerde açık bir biçimde geçmektedir."

3) Bazı muhakkikler de şöyle demişlerdir. Bu şartın cevabı, "Femulakihi" ifâdesi olup, aradaki "Yâ eyyuhe'l-insânu inneke kâdihun" ifadesi ise, itiraziyye cümlesidir. Ve bu tıpkı, bir kimsenin "Şöyle şöyle olduğunda, ey insan, bu esnada yaptığın iyi ve kötü şeyleri görürsün..." demesi gibidir. İşte burada da böyledir. Buna göre kelamın takdiri, "Kıyamet günü olduğu zaman, insan ameliyle baş başa kalır" şeklindedir.

4) Ayette, bir takdim-tehir vardır. Buna göre adeta sanki, "Ey insan, sen, Rabbine doğru didineceksin. Derken, gök parça parça olduğunda, yarıldığında ve kıyamet koptuğunda ise, O'nunla karşılaşacaksın.." denilmek istenmiştir.

5) Kisâî, bu cevabın, "Feemmâ men utiye kitabehu" (İnşikâk, 84/7) ifâdesi olduğunu; "Yâ eyyuhe'l-insânu inneke kâdihun" ifadesinin ise, araya giren bir cümle-i mu'tariza olduğunu, buna göre, kelamın takdiri manasının, "Gök yarıldığında ve şöyle şöyle ... olduğunda, kime de kitabı sağdan verilirse, şöyle şöyle; kime de kitabı arkasından verilirse şöyle olur..." şeklindedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şayet benden size bir hidayet rehberi gelir de, kim de benim hidayetime tabi olursa, onlara korku yoktur..."* (Bakara, 2/38) ayetidir.

6) Kâdî şöyle demiştir: "Şartın cevabı, "İnneke kâdihun" ifâdesinin delalet ettiği şeydir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ey insan, yaptığını görüyorsun. Binâenaleyh, ahirette nimetler elde etmen için, bu gün için çalış çabala, didin" demek istemiştir."[11][11]

"Ey insan" Hitabından Maksad

Cenâb-ı Hakk'ın "Yâ eyyuhe'l-insânu" "Ey insan..." hitabı hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu hitap ile bütün insanlar kastedilmiş olup, bu, bütün erkekler kastedilerek "Eyyuhe'r-raculu" "Ey adam..." denilmesi gibidir. Burada da böyledir. Böylece Cenâb-ı Hak adeta, bu hitabı, insanlığın her bir ferdine tahsis etmiş gibidir. Kaffâl böylesi ifadenin, lafzın, "umûm" oluşundan daha beliğ olacağını, zira, bu ifadenin, herbir ferde bizatihi hitap edilmişcesine bir tahsisin yerine geçeceğini, ama umûm ifade eden lafzın ise böyle olamayacağını söylemiştir.

2) Bu ifade ile, beli bir adam kastedilmiştir. Böyle olması halinde burada şu iki görüş ileri sürülebilir:

a) Bu ifade ile, Hz. Muhammed (s.a.s) kastedilmiştir. Buna göre mana, "Ey Muhammed, sen, Allah'ın risaletini, sana yüklediği görevleri tebliğ hususunda O'nun kullarını irşad etmede ve (bu hususta) kafirlerden kaynaklanan zararları göğüslemede çalış çabala... Müjdeler olsun, sen işte bu amelinle, Allah'ın huzuruna çıkacaksın ve bu amelin O'nun katında zayi

---

[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/9.

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/9-10.

olmayacaktır.." şeklinde olur.
b) İbn Abbas (r.a)'a göre bu ifadeyle, Ubeyy İbn Halef kastedilmiş olup, onun didinmesi ise, dünyayı elde etmede, Hz. Peygamber (s.a.s)'e eziyyet etmede ve küfründe ısrar etmesindeki çaba ve gayret göstermesi kastedilmiştir. Ama, doğru olanı ise, ayetteki bu ifadenin, genel (cins) manasına alınmasıdır. Çünkü bu manada alınması, daha çok mana temin eder. Bir de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kime kitabı sağından verilirse..."* ifadesiyle, *"Kime kitabı arkasından verilirse..."* ifadesi, o cinsin iki türü gibidirler. Bu ise, o ifadenin cins olması durumunda tam ve mükemmel olur. 12[12]

"El-Kedhu" Kelimesi Hakkında

Ayetteki, "İnneke Kâdihun" hitabına gelince, bil ki, "el-kedhu" kelimesi, insanların, bir iş konusunda iyice çaba sarfetmesi ve bu gayretinin, o işte tesirini göstermesi anlamında olup, bu kullanılış, "Cildini tahriş etti.." manasında kullanılan, "kedeha cildehu" deyimindendir. 13[13]

"İlâ Rabbike" "Rabbine Kadar" İfadesi Hakkında

Ayetteki, *"Rabbine kadar"* ifadesine gelince, bu hususta üç izah yapılabilir:
1) "Sen, Rabbine kavuşuncaya, yani ölünceye değin..." demektir. Bu da, "Bu çalışıp çabalaman, işte bu zamana kadar sürüp devam edecektir" demektir. Ben derim ki, bu açıklamada şöyle bir incelik vardır: Bu böyledir, zira, bu durum, insanın dünya hayatının ta başından sonuna kadar böyle zorluk, meşakkat ve yorgunluktan başını alamayacağını gösterir. Binâenaleyh, buradaki "İlâ" kelimesi, intihâ-i gaye (mesafenin sonunu bildiren) ve manaya geldiği için, bu, bu zorluğun ve güçlüğün, sürünme ve çabanın, dünya hayatının son bulmasıyla son bulacağına; bundan sonra ise, sırf saadet ve rahmet olan bir hayatın meydana geleceğine delalet eder ki, bu makuldür.
Çünkü, ahiretin dünyaya nisbeti, dünyanın, annenin rahmine olan nisbeti gibidir. Şimdi, "Ey cenin, sen, annenin rahminden ayrılıncaya değin çalışıp çabalayacaksın..." denilebileceği gibi, annenin rahminden ayrıldıktan sonraki hal bundan önceki duruma nisbet edildiğinde, çalışıp çabalamadan o karanlıktan kurtulmuş ve beri olmuş olur. Binaenaleyh biz ölümünüzden sonra da, durumunuzun, böyle olmasını, Allah'ın lütfundan ötürü umarız..
2) Kaffâl şöyle demektedir: Ayetteki kelamın takdiri "Sen, dünyada, kendisi sebebiyle Rabbine ulaşacağın bir çaba ile çaba sarfetmektesin.." şeklindedir. Mananın böyle olması halinde, burada "İlâ" harfinin kullanılması güzel ve yerinde olmuş olur.
3) Buradaki "İlâ" kelimesi, "kedh.."ın, "sa'y" manasına olmasından dolayı gelmiş olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Sen amelinle, Rabbine koşuyorsun..." demek istemiştir.14[14]

Rabbe Kavuşma

Ayetteki, "Femulâkihi" "Nihayet O'na kavuşacaksın..." ifadesi hakkında şu iki görüş ileri sürülebilir:
1) Zeccâc, "Rabbine mülakisin" ifadesi, "O'nun hükmüne ulaşacaksın, bundan kaçış yok.." anlamındadır" derken, diğerleri buradaki "hî" zamirini, "el-kadhu" ifadesine raci kılmışlardır. Ama ne var ki "kedh", sürekli olmayan, geçici bir amel ve iş demektir. Binâenaleyh, onunla mülaki olmak imkansızdır. Bundan dolayı, bunlara göre kastedilen mana, "içinde bu amellerin dökümü bulunan kitap ile, yani amel defteriyle karşılaşacaksın.." şeklinde olmalıdır. Bu açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın, hemen bunun peşinden getirdiği, *"Kime kitabı sağdan verilirse..."*

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/10-11.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/11.
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/11.

ifadesiyle de pekişmektedir.15[15]

Defteri Sağdan Verilenler

"O vakit kitabı sağ eline verilen kimseye gelince, o kolayca bir hesab ile muhasebe edilecek. Ehline de sevinçle dönecek,." (Inşikâk, 84/7-9).

Bu, "Kime, amel defteri sağından verilirse, o, kolayca sigaya çekilecektir" demektir.16[16]

Sevfe Edatı Hakkında:

Bizzat Allah'ın kullandığı "Sevfe" edatı, vücub ifade eder. Ve bu, bir kimsenin tıpkı, "Bana tabi ol, sen hayır bulacaksın.." deyip de, bu sözüyle şekki değil, kelamı yumuşatmayı istemiş olmasına benzer. 17[17]

"Hisâb-ı Yesîr" İfadesi Hakkında:

"Hisâb-ı yesîr" ise, kişiye, amellerinin arzedilmesi, böylece de kişinin o amellerinden, şunların taat şunlartn da masiyet olduğunu görmesi, sonra da kişiye taatlarından dolayı mükafaat verilmesi, günahlarının bağışlanmasıdır. İşte "hisâb-ı yesîr" budur. Çünkü, artık bu amel defterinin sahibine sıkıntı yoktur; bu işin münakaşası yapılmaz. Ona, "niçin yaptın?" denilmez, ondan bu konuda mazeret getirmesi, bunu delillendirmesi istenmez. Çünkü, bu kimseden bunlar istenince, o bir mazeret ve bir hüccet bulamaz da, böylece o kepaze olur... 18[18]

Ehl Kelimesi Hakkında:

Ama, işte o bu kolay muhasebeden sonra, ailesine, sevinçli ve mükafaat elde etmiş; ilahi azabtan da emin olmuş olan birisi olarak döner ki, buradaki, "ehl" ifadesiyle, cennetteki huri îynler ile, eğer mü'min iseler, eşleri ve çocukları kastedilmiştir. Böylece bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, hem cennetteki olan bu kimseye, hem de cennetteki ehline yakışan ve layık olan mükafaatları hazırladığına delalet etmektedir. 19[19]

Konu İle İlgili Hadis Rivayetleri:

Hz. Aişe (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ın Resulünün, *"Ey Allahım, beni kolay biçimde hesaba çek.."* dediğini duydum, bunun üzerine ben,
"Kolay hesap nedir?" deyince, Hz. Peygamber,
"Kişinin kitabına bakılıp, günahlarının afvedilmesidir. Ama, bir kimsenin hesabı sıkı (ciddî) şekilde yapılırsa, bu kimse de helak olmuştur" demiştir.
Hz. Aişe (r.a)'nin şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Allah'ın Resulü,
"Hesabı ciddî şekilde yapılan kimse, helak olmuştur" buyurdu. Bunun üzerine ben,
"Ey Allah'ın Resulü, Allah, *"Kime amel defteri sağdan verilirse, o kimse kolay biçimde muhasebe edilir"* buyuruyor" dedim. O,
"Bu sadece bir arzdan ibarettir. Fakat sıkı şekilde hesaba çekilen kimseye azabolunur" buyurdular. 20[20]

---

[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/11-12.
[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/12.
[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/12.
[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/12.
[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/12.
[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/12.

“Yuhâsibu” "Muhasebe Edilecek" Kelimesi Hakkında:

Ayetteki, “Yuhâsibu” "muhasebe edilecek" kelimesi ile ilgili bir müşkil vardır: "Çünkü "muhasebe" en az iki kişi arasında olur. Oysa kıyamet günü insanın, Rabbine karşı isteyeceği bir hakkı yoktur ki bir taraf olarak O'ndan hesap istesin? Buna şu şekilde cevap verilir: Kul "Allahım ben falanca günahı işledim" der. Böylece bu, Rabbi ile kulu arasında bir muhasebe olmuş olur. Bunun delili ise, Allah Teâlâ'nın kıyamette özellikle kafirlerle konuşmayacağını belirtmiş olmasıdır. Böylece bu, Hak Teâlâ'nın, kendisine itaat edenlerle, itaatkar kulun da O'nunla konuşacağına delalet etmiş olur. Dolayısıyla da bu karşılıklı konuşma, bir muhasebe olmuş olur.21[21]

Defteri Arkadan Verilenler

"Ama kitabı arkasından verilen kimse, derhal helakini temennî edecek" (Inşikâk, 84/10-11).
Müfessirlerin bu hususta şu izahları var:
1) Kelbî şöyle der: "Kitabın bu şekilde arkadan verilmesinin sebebi, bu kimsenin sağ elinin boynuna kelepçelenip, sol elinin de, arkasına çevrilmiş olmasıdır."
2) Mücâhid, "Bu kimsenin sol eli yerinden alınır ve arkasında kılınır" demiştir.
3) Bazı kimseler de şöyle derler: "Bu kimsenin yönü, ense tarafına çevrilir. O, kitabını bu halde alır."
4) Bu kimsenin kitabı, arka tarafından sol eline verilir. Çünkü bu kimse, o amel defterini, mü'minler gibi sağ tarafından almaya çabalayınca, bundan menedilir ve kitabı arkasından sol eline verilir. 22[22]

Defteri Soldan ve Arkadan Verilenler:

İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hak, Hakka Sûresi'nde, *"Kime kitabı sol tarafından verilirse..."* (Hakka, 69/25) buyurup, bu ayette "arkasından" demiştir?.." denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilebilir:
1) Bu, biraz önce Kelbî'den de yaptığımız nakle göre, o kimseye amel defterinin, arka tarafından sol eline verilmesi manasına gelebilir:
2) Bunların bir kısmının amel defterleri solundan, bir kısmınınki de arkadan verilecektir. 23[23]

“Subur” Kelimesi Hakkında:

Hak Teâlâ'nın "Derhal helakini temenni edecek" cümlesine gelince, bil ki "subûr", helak manasınadır. Buna göre mana, "Bu kimseye amel defteri sağından verilmeyince, kendisinin cehennemliklerden olduğunu anlar da, "Helak olduk, yandık" der. Ferrâ şöyle demektedir: "Araplar, birisi “Velehfâhu” dediği zaman, "Falanca ah-vah ediyor" derler." Burada şöyle bir diğer izah daha yapılabilir ki bunu Kaffâl söylemiştir: Buradaki "subûr" kelimesi, Arapça'daki "müsâbere alâ şey" deyiminden olup, bu da, "bir şeye devam etmek" manasındadır. İşte bundan dolayı, ayrılmayan, hep öyle olacak birşey olduğu için, ahiret helakine "subûr" adı verilmiştir. Bu tıpkı, *"Şüphesiz o (cehennemin) azabı, daimi bir helaktir"* (Furkan, 25/65) ayeti gibidir. Çünkü bu ayetteki "garâm'ın asıl manası, ayrılmamak, helak etmektir.24[24]

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/12-13.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/13.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/13.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/13-14.

Ateşe Girecek

"O şiddetli ateşe girecek" (Inşikâk, 12).
Bu ayetle ilgili olarak iki mesele vardır:[25]

Saliye Kelimesi Hakkında

Arapça'da “Saliye'l-Kâfiru'n-nâra” "Kafir ateşe girdi" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, “Veseyeslevne seirâ” *"Onlar, o ateşe girecekler"* (Nisa, 4/10); “Nuslihi cehenneme” *"Onu cehenneme sokacağız"* (Nisa, 4/115); “ İllâ men huve sâli'l-cehimi” *"Ancak cehenneme girecek olan müstesna"* (Sâffât, 37/163) ve *"O cehenneme ancak, tekzib edip yüz çeviren şakiler girer"* “*Yeslâ*” (Leyl, 92/15-16) buyurmuştur. Buna göre mana şöyledir: "Kitabı arka tarafından sol eline verildiği zaman, o kişi, "Helak oldum, yandım" diye bağırır. Sonra da cehenneme atılır ve orada da yine, "Yandık, helak olduk" diye bağırmaya başlar. Çünkü Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, *"Onlar orada, subûr (helak) diye bağırırlar"* (Furkan, 25/13) buyurmuştur." Çünkü bu ayetler, birbirlerine zıt değildirler. Bu iki ayet birlikte ele alınır. Buna göre, bu kimseler cehenneme girmezden önce de, girdikten sonra da böyle çağırır. Hem cehennemden, hem de cehenneme yaklaştıran söz ve fiillerden Allah'a sığınır.[26]

Kıraat Farkı

Asım, Hamza ve Ebû Amr, fiili, yâ'nın dammesiyle ve şeddesiz olarak, “Yuslâ” "sokulur" sekilinde okumuşlardır ki bu tıpkı “Ve nuslihi cehenneme” (Nisa, 4/115) ayetinde olduğu gibidir.
Bu da meşhur kıraata uygundur. Çünkü cehennemlik cehenneme sokulduğunda, oraya girmiş olur. İbn-i Amir, Nâfî ve Kisâî de, bunu, yâ'nın dammesiyle ve şeddeli olarak, “Yusallâ” "sokulur" şeklinde okumuşlardır. Buna göre bu, “tesliyete cahimin” *"cehenneme sokuluş..."* (Vâkıa, 56/94) ve “Summe'l-cehime sallu” "Sonra da cehenneme sokun onu" (Hakka, 69/31) ayetlerinde olduğu gibidir.[27]

Dünyada Sevinçli İdi

"Çünkü o, ailesi içinde bir şımankdı" (Inşikâk, 13).
Kaffâl bu hususta şu iki izahı yapmıştır:
1) Bu, "O, ibadetleri edâ etmeden ve namaz, oruç, cihad gibi farzların sıkıntılarına katlanmadan ötürü meydana gelen yorgunluklardan azade, nimetlere garkolmuş, isyanlara dalmış, hesab-mükafaat ve cezadan kendisini uzak hissetmiş, Allah'tan korkmayan ve Allah'la karşılaşacağına hiç ihtimal vermeyen biri idi. Ama Allah Teâlâ, onun bu geçici sevinç ve şımarıklığını, hiç kesilmeyen bir kedere çevirmiştir. Kendisine amel defteri sağ tarafından verilen mü'min ise, günahlardan sakınan, kendisini ilahi azabtan emin hissetmeyen, dünyada iken ailesi içinde mesrur (sevinçli) olmayan kimse idi. Allah Teâlâ bu kimseyi ise, ahirette sevinçli kılmış, o geçici-dünyevî keder ve üzüntülerine karşılık, ardı arkası kesilmeyen sevinçler vermiştir" demektir.
2) Ayetin bu ifadesi, *"Ailelerine döndükleri vakit, zevk duyarak dönerlerdi"* (Mutaffifîn, 83/31) ayeti gibi olup, "Onlar, dünyada iken çeşitli nimetlere garkolmuşlardı ve sürdürdükleri küfürleri beğeniyorlardı" demektir. Aynen bunun gibi, bu ayette de mananın şu şekilde olması mümkündür: "O kimseler, üzerlerinde bulunup-sürdürdükleri, küfür, dirilişi inkar gibi haller ile, ailesi arasında mesrur idi. Allah'a ve öldükten sonra dirilmeye iman edip de hesab gününü

---

[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/14.
[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/14.
[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/14.

tasdik edenlerle alay edip duruyorlardı." Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Dünya mü'minin hasiphanesi, kafirin ise cennetidir"*28[28] buyurduğu rivayet edilmiştir.29[29]

Kafir Dirilmeyeceğini Sanır

"Çünkü o, asla dönmeyeceğini sanmıştı. Hayır hayır. Çünkü Rabbi onu çok iyi görendir" (İnşikak, 14-15)
Bil ki "Hurun" kelimesi, "dönmek" demek olup, "mehar" da, merci ve masir (dönüş) manasınadır. İbn Abbas'ın (r.a.), Ben bir bedevi kadının kızına, "Dön" manasında "Huri" dediğini duyana kadar, bu kelimenin manasını bilemiyordum" dediği rivayet edilmiştir. Kaffal da, bazı kimselerin, "Hûr"un, kişinin üzerinde bulunduğu halden dönmesi manasına geldiğini söylediklerini nakletmiştir. Bu tıpkı Arapların, biraraya gelip, ittifak ettikten sonra, "Bu ittifaktan geri dönmekten, ahde vefasızlıktan Allah'a sığınırız" manasında "Neuzu billahi mine'l-havri ba'de'l-kevri" demeleri gibidir. Binâenaleyh birinci izaha göre ayetin manası, "Bu kimse ahirete dönmeyeceğini, yani öldükten sonra kesinlikle diriltilmeyeceğini sanıyordu" şeklinde olur. Mukâtil ve İbn Abbas (r.a) bu kelimeye "O, Allah'a döndürülmeyeceğini zannediyordu" manasını vermişlerdir. İkinci izaha göre ise, ayetin manası "Bu kimse, dünyada iken içinde bulunduğu bu sevinç ve nimetlerin, aksine bir duruma döndürülmeyeceğini sanıyordu" şeklinde olur. 30[30]

"Belâ" İfadesi Hakkında:

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Belâ" "Hayır, hayır" demiştir ki bu, "O kimse elbette, öldükten sonra yeniden diriltilecek" demektir. Önceki ifadenin ikinci izahına göre ise bu, "Allah Teâlâ o kimsenin sevincini, kesilmeyen bir üzüntüye; nimetini de sonsuz bir belaya çevirecektir" demek olur. 31[31]

"Çünkü Rabbi Onu Çok İyi Görendir" İfadesi Hakkında:

Hak Teâlâ'nın "*Çünkü Rabbi onu çok iyi görendir*" ifadesine, Kelbî, "Hak Teâlâ bu kimseyi, yarattığı tâ ilk günden, öldükten sonra diriltileceği güne kadar, görür-bilir" manasını verirken, Atâ, "O, tâ levh-i mahfuz'da bu kişinin şakî (bedbaht) olduğunu biliyordu" manasını vermiştir. Mukatil ise, "Kendisinin bunu öldükten sonra ne zaman diriltileceğini biliyordu" manasını vermiştir. Zeccâc da buna, "Allah, bu kimsenin dönüp-dolaşıp neticede Kendisine (huzuruna) geleceğini biliyordu" manasını vermişlerdir. Fakat bu manalarda, tam bir mana yoktur.
Manası olan ise, Kaffâl'ın ileri sürdüğü şu iki manadadır:
1) "Rabbi, onu ileride cezalandıracağını biliyordu."
2) "Rabbi, onun küfür ve isyanlarda bulunacağını biliyordu. Binâenaleyh hikmeti gereği, bu kimseyi ihmal edip de kötü amellerine karşılık ceza vermemesi caiz değildir." İşte bu mana, bütün mükellefleri, her türlü günahı işlemekten alıkoyan ve caydıran bir manadır.32[32]

Halden Hale Geçeceksiniz

"İşte yemin olsun o şafağa ve o geceye ve onun derleyip topladığı şeye, toplu bir hale geldiği zaman aya yemin olsun ki, siz hiç şüphesiz o halden bu hale bineceksiniz. Öyle ise onlara ne

---

28[28] Keşfü'l -Hafa, 1/411.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/14-15.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/15-16.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/16.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/16.

oluyor ki iman etmiyorlar" (İnşikâk,16-20).33[33]

Kasemin İzahı

Ayetteki, *"İşte yemin olsun o şafağa"* ifadesiyle ilgili şöyle birkaç mesele var:34[34]

"Lâ" Edatı Hakkında

Bu bir yemindir. Başındaki "Lâ" edatı ile ilgili izahı, Kıyame sûresi, 1. ayetin tefsirinde ele aldık. Orada bahsedilen izahlardan birisi de, bu edatın, ne bir nefiy (olumsuzluk edatî), ne de kasem (yemin)den önce gelmiş-geçmiş bir söze, bir iddiaya verilen bir cevap oluşudur. Bu izahın, bu ayetteki durumu açıktır. Çünkü Allah Teâlâ bu ayetten önce, müşriklerin öldükten sonra dîrilmeyeceklerini sandıklarından bahsetmiştir. Binâenaleyh bu ayetin başındaki "Lâ" edatı, o görüşe verilen bir cevaptır ve böyle bir zannın geçersizliğini ortaya koymaktadır. Hak Teâlâ, bundan sonra söze, *"Yemin olsun o şafağa..."* diye başlamıştır.35[35]

Yemin Edilen Şey

Daha önceden, bu nesnelere mi, yoksa bu nesneleri yaratana mı yemin edildiği konusunda alimlerin ihtilafını ve kelamcıların, burada aslında, şafağa değil, mahzuf olarak, şafâğın Rabbine yemin edildiğini iddia ettiklerini biliyoruz. Zira, insanın, Allah'tan başkasına yemin etmesi hususunda yasak bulunduğu malumdur. 36[36]

Şafak ve İşfak Kelimeleri Hakkında

Bu mesele "şafak" lafzının terkibi hususunda olup, bu kelime Arapça'da, aslında, bir şeyin İnceliğini, ince oluşunu ifade için kullanılır. Mesela, dokunulamayacak derecede ince olan bir elbise için, "Sevb şefak" denildiği gbi, bayağı ve değersiz şeyler için de, aynen, "Şefak" ifâdesi kullanılır. Yine, birisi birisine acıyıp, onun hakkında kalbi rikkate geldiği zaman, "Eşfeka aleyhi" deyimi kullanıldığı gibi, kalbin rikkati manasında da, "şefkat" kelimesi kullanılmıştır. Daha sonra ulema, bu kelimenin, güneşin batımından sonra, güneşin ufukta kalan izine bir ad olarak verildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak ne var ki, nakledildiğine göre Mücâhid, bu kelimeye, "gündüz" manası vermiştir. Belki de Mücâhid, bu fikre, Cenâb-ı Hakk'ın bu kelimeye "leyl-gece" kelimesini atfetmesi, dolayısıyla, önce zikredilenin de "gündüz" olması gerektiğine inandığı için varmıştır. O halde, bu izaha göre bu demektir ki, buradaki "kasem" biri insanlar için geçim zamanı, diğeri de istirahat zamanı olan ve alemin işlerinin kendileri sayesinde meydana geldiği gece ve gündüze yapılmış olur. Derken, bundan sonra ulema, kendi arasında, ihtilaf etmiştir. Bu cümleden olarak, hemen hemen ulemanın tümü, şafağın (ufuktaki) kırmızılık olduğu, kanaatipe varmışlardır ki, bu, İbn Abbas, Kelbî ve Mukâtil'in görüşü olup, dilcilerden de Leys, Ferrâ ve Zeccâc'ın görüşüdür. Keşşaf sahibi, "Ebû Hanife'nin iki rivayetinden birinde kendisinden rivayet edilen görüşü hariç, bu, bütün alimlerin görüşüdür. Zira, Ebû Hanife'den rivayet edilen diğer görüşe göre, "şafak", "kırmızılık" değil, "beyazlık"tır. Ama, Esed ibn Amr, Ebû Hanife'nin bu görüşünden vaz geçtiğini rivayet eder" der. Alimler, bu kelimenin, ufuktaki kırmızılık anlamına geldiği hususunda şu delilleri zikretmişlerdir:

1) Ferrâ şöyle der: "Bir Arabtan, şöyle dediğini duydum. Falancanın üzerinde, boyanmış bir elbise vardı. Bu adetâ, şafak gibiydi ve kıpkırmızıydı." O sözüne devarnla, "İşte bu, "şafak"

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/16.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/16.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/17.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/17.

kelimesinin "kırmızılık" manasına geldiğine delalet eder" der.
2) Cenâb-ı Hak, şafağı, yatsının son vakti kılmıştır Binâenâleyh burada nazar-ı dikkate alınmış olan şeyin, "beyazlık" değil, "kırmızılık" olması gerekir. Çünkü, beyazlığın müddeti uzar ve şafakta kalışı da uzun sürer. Ama "kırmızılık" güneşin, ufukta kalan izi ve ışığı olduğuna göre, güneş ufuktan uzaklaşınca, bu kırmızılık hemen gidiverir.
3) "Şafak" kelimesinin iştikakı, "incelik" kökünden olup, güneşin batmasını müteakip, ışığın da incelmeye ve zayıflamaya başladığında şüphe olmadığına göre, ufuktaki o kırmızılık, "şafak" olmuş olur.37[37]

Geceye Kasem

Cenâb-ı Hakk'ın, *"O geceye ve onun derlenip toparlandığı şeye ... yemin olsun"* ifadesine gelince,

“Veseka” Kelimesi Hakkında:

Dilciler şöyle demektedirler: “Veseka” kelimesi, "topladı" anlamındadır. Ölçülen tartılan ve bir araya getirilmiş olan yiyeceklere, vesk denilmesi de bu anlamdadır. Daha sonra bu kelime, "yük"e verilen ad olmuştur. Daha sonra, "bir araya gelip toplandı" anlamında, “İstevsekati’l-ibilu” "Çoban o develeri topladı" anlamında da “Er-rai yesikuha” ifâdeleri kullanılır. Keşşaf sahibi şöyle der: Arapça'da, “Vesekahu, Fetteseka, Vestevseka” kelimeleri kullanılır ki, "ifte'ale ve istef'ale" babının mutavaat olarak kullanılması hususunda bu fiilin bir benzeri de “İttesea vestevsea” "genişledi" ifadesidir. 38[38]

Manaya gelince,
Kaffâl şöyle demektedir: Müfessirlerin görüşlerinin tümü, onların, Cenâb-ı Hakk'ın “Vemâ veseka” ifadesini, "yıldız, canlılardan geri dönüşleri ve haşeratın yuvalarına rücu etmeleri gibi, gecenin toplayıp kapsadığı şeylerin tümünü ifade etmesi" manasına aldıklarına delalet eder. Sonra, ayetin bu ifadesi, gecenin bunları kapsayışından dolayı, tüm bu nesnelere işaret olmuş olması muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, bütün mahlukata yemin etmiş gibi olur. Ve bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, gördüğünüz ve görmediğiniz her şeye yemin ederim... "* (Hakka, 69/38-39) ayeti gibi olmuş olur.
Said ibn Cübeyr ise, bu ifadeye, "geceleyin yapılanlar" manasını vermiştir. Bu sebeple, Kaffâl, "Bu ifadenin, Cenâb-ı Hakk'ın kullarının teheccüdleri olması muhtemeldir. Zira Allah Teâlâ, bununla, seher vaktinde istiğfarda bulunan kullarını medhetmiştir. Bu sebeple, Cenâb-ı Hakk'ın bunlara, bu kulların fiillerine yemin etmiş olması muhtemeldir" demiştir. Biz, gecenin bütün bunları içine aldığını söyledik. Zira gecenin karanlığı, dağları, denizleri, ağaçları ve bütün canlıları sarıp kuşatmaktadır. Bu sebeple pek yerinde olarak gece, bütün bunları içine almıştır" denilebilir. 39[39]

Cenâb-ı Hakk'ın, "Toplu bir hale geldiği zaman aya..." ifadesine gelince, bil ki, kelime aslında, "bir araya gelip toplanmak" anlamlarına gelir. Zira, Arapça'da “Vasaltuhu fettesale” denildiği gibi, “Vesaktuhu fetteseka” da denilir. Ki, bunlar, "topladım, onlar da toplandı" demektir. Yine, "falancanın işleri yolundadır" manasında “Umuru fulanin mutsikatun” denilir ve bu tıpkı, "Falancanın işleri muntazamdır" denilmesi gibidir. Ehl-i meânî'ye gelince, İbn Abbas, “İza’tteseka” ifadesine, "düzgün olduğunda, bir araya geldiğinde, tamamlanıp tekamül ettiğinde, tam olduğunda, bedir haline geldiğinde (dolunay)..." manalarını vermiştir. Ki bu

---

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/17-18.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/18.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/18.

ayın onüçüncü geceden onaltıncı geceye dair olan halidir. 40[40]

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisine kasem edilenleri zikrettikten sonra, bunup peşinden hangi hakikate kasem ettiğini de dile getirerek, *"Siz hiç şüphesiz o halden bu hale bineceksiniz..."* buyurmuştur. 41[41]
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:42[42]

“Leterkebunne” Kelimesinin Kıraat Farkları

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey insan..."* (İnşikak, 84/6) ifadesinde "insan"a bir hitap olmak üzere, bu ifade ‟Leterkebenne” "bineceksin" şeklinde de okunmuştur. Yine, insan cinsine hitap edilerek, damme ile, “Leterkebunne” "bineceksiniz" şeklinde de okunmuştur. Çünkü, Cehâb-ı Hakk'ın Inşikâk: 84/6. ayetteki "insan" sözü, cins ifade etmektedir. Kişinin nefsi muhatap alınarak, kesre ile ‟Leterkebinne” "ey nefs, gireceksin..." şeklinde okuduğu gibi, "insan" kabul edilerek, gaib sigasıyla, yâ ile, ‟Letirkebne” şeklinde de okunmuştur. .43[43]

Tabak ve Tabaka Kelimeleri Hakkında

et-tabak, başka şeye uyan, mutabık olan demektir. Nitekim Arapça'da, "Bu ona uymuyor" anlamında ‟Mâ haza yetbeku kezâ” Yine, "örtüye", "tabak" denilmesi de, bunun gibidir. "Yer kürenin tabakaları" ifadeleri ise, "birbirine uyan, mutabık olan katlar, tabakalar" anlamındadır. Yine, başkasına uyan ve mutabık olan duruma, "et-tabak" ifadesi kullanılır ki, Cenâb-ı Hakk'ın, ‟Tabakan an tabak” ifâdesi böyle olup, bu, "şiddet ve dehşette herbiri diğerine uygun olan hal üstüne hale gireceksiniz..." denilmesi de böyledir. Bu kelimelerin “Tabakaten” kelimesinin çoğulu olması da mümkündür.
"Tabaka" ise, derece manasına gelip, bu da Arapların, "O, üstün dereceler üstündedir..." demelerine varıp dayanır. Buna göre ayetin manası, "Ey insan, sizler, şiddet bakımından birbirinden daha büyük olan, üstüste gelen muhtelif hallere uğrayacak, bineceksiniz... Ki bu haller de, kişinin ölümü ile, ondan sonra gelecek olan kıyamet dehşetleridir" şeklindedir.
Biz şimdi, müfessirlerin bu konudaki görüşlerini ele alıyor ve şöyle diyoruz: Bu fiilin, bâ'nın ref'i ile okunması halinde bu, topluma hitap olup, bu hususta da şu muhtemel izahlar yapılabilir:
1) Mana, "Ey insan, (insanlar), sen (siz), bir halden sonra başka bir hale; bir durumdan sonra başka bir duruma; bir mertebeden sonra başka bir mertebeye gireceksiniz, bineceksiniz. Ta ki bu durum, cennet ya da cehennem gibi, insanın lehine ya da aleyhine olarak verilen bir hükmün karar kılmasına değin böyle sürecektir. Bu durumda, ya mükafaat yahut da ceza yurdunda devamlı ve sürekli kalış meydana gelir" demektir. Bu toplamın içine, insanın, nutfe halinden itibaren normal bir şahıs haline gelip, sonra ölüp, derken, "Berzah" alemine intikal edip, sonra hasredilip, derken de, ya cennete, ya da cehenneme nakledilmesine kadar geçen haller dahildir.
2) Ayetin manası şöyledir: "İnsanlar, kıyamet gününde, çeşitli hallerle, çeşitli sıkıntılarla karşılaşırlar. İşte bu sebeple, onlar sanki öldükten sonra dirilmeyi inkar etmişler de, bunun üzerine Allah Teâlâ, öldükten sonra dirilmenin olacağı, insanların, hesap verip de, derken herbirinin kendisi için hazırlanan cennete veya cehenneme geçişlerine değin, çeşitli sıkıntılarla, çeşitli güçlüklerle karşılaşacaklarına yemin etmiştir. Ki bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hayır, Rabbime andolsun ki, siz mutlaka diriltileceksiniz. Sonra da yaptığınız şeyler mutlaka size haber verilecektir"* (Teğabün, 64/7) *"İş kızıştığı gün..."* (Müzzemmil, 73/17) ayetleri

---

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/18.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/19.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/19.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/19.

gibidir.
3) Ayetin manası şöyledir: İnsanların kıyamet günündeki halleri, dünyadakinin aksine olur. Binâenaleyh, dünyada iken kendisine kıymet verilmeyen kimseler ahirette üstün olur; kıymet verilenler ise alçalır. Dünyada iken (kâfir olduğu halde) nimetler içinde olan kimse, bedbaht; dünyada, mü'min olduğu halde bedbaht, fakir olan kimse de, ahirette nimetler içinde yüzer. Ve bu, bu yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı, "O gün, (kimilerini) alçaltır, (kimilerini de) yükseltir... " (Vâkıa, 56/3) ayeti gibi olmuş olur. Bu tefsir ve tevil, bu ayetten önceki ifadeye uygun düşer. Çünkü Allah Teâlâ, amel defteri arkasından verilenlerin durumunu, bu kimsenin dünyada iken kendi ehli içinde iken mesrur ve şımarık olduğunu; artık asla diriltilmeyeceğini sandığını belirtince, bu kimsenin, öldükten sonra diriltileceğini haber vermiş, sonra da, insanların ahirette, dünyadakinin aksine, çeşitli hallere sokulacaklarına yemin etmiştir.
4) Ayeti kerimenin manası, "sizler, sizden önce geçmiş olan ümmetlerin nübüvvveti ve kıyameti yalanlamaları sebebiyle bunlara verilen cezalara duçar olacaksınız..." şeklindedir.
Bu fiilin, bâ'nın fethası ile "Leterkebenne" şeklinde okunması halinde, bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:
Birinci Görüş: Bu görüşe göre, ayetteki bu ifade, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılmış olan bir hitaptır. Böyle olması halinde, alimler şu iki izahı yapmışlardır:
1) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisinin, öldükten sonra dirilmeyi inkar eden o müşriklere galip geleceğini ve üstün olacağı müjdesini vermektir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demiştir: "Ey Muhammed, yemin ederim ki sen, halden hale, sıkıntıdan sıkıntıya düşeceksin. Derken bu iş, senin için güzel olan bir netice ile sonuçlanacak. Binâenaleyh, onların yalanlamaları ve küfürlerindeki bocalayıp duruşları, seni mahzun etmesin.
Buna yakın olan bir başka izah da şudur: "Hz. Peygamber, korku ve şiddet halinden sonra, zafer ve üstünlük haline çıkarılmıştır." Bu üçüncü ihtimale göre, mana, "Allah Teâlâ, müşriklerin yerine, sana müslüman yardımcılar verecektir." Bu mana, Arapların, "Tabakâtu'n-nâs" "İnsanların mertebe ve dereceleri" şeklindeki sözlerinin mecazi olan anlamına göredir. Bu tefsir ve tevil, bu ifadeyi, bâ'nın dammesi ile okuyanlara göre uygun olur. Buna göre bu ifade, müslümanlara, kafirler sebebiyle karşılaştıkları o sıkıntılı hallerden sonra, durumlarının değişeceğini ve düşmanlarına üstün geleceklerini bildirmek için yapılmış bir hitap olup, bu yönüyle bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Sizler muhakkak ki, mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olunacaksınız..."* (Al-i İmran, 3/186) ayeti gibi olmuştur.
2) Bunun, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, göklerin melekutunu müşahede etmesi ve meleklerin de göklerde Hz. Muhammed (s.a.s)'e tazimde bulunması için, O'nun, göklere yükseltileceğinin bir müjdesi olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Ey Muhammed, sen, göklerin tüm katlarına bindirileceksin, yani gezdirileceksin..." şeklinde olur. Zira, Allah, göklerin yedi tabaka olduğunu belirtmiştir. Allah Teâlâ bu hususu, İsrâ (Mi'râc) gecesinde gerçekleştirmiştir; bu mana, İbn Abbas (r.a) ve İbn Mes'ud (r.a)'dan mervidir.
3) "Ey Muhammed, sen, Allah'a yaklaşma hususunda, derece derece mertebe mertebe yükseltileceksin..." demektir.
İkinci Görüş: Bu görüş de, yine bâ harfinin fetha olmasına göredir. Bu ayet, gökler ve göklerin, bir halden başka bir hale gelişi hakkındadır. Buna göre mana, "Kıyamet gününde gökler, halden hale geçeceklerdir" demektir. Bu böyledir, zira gökler, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Semâ yarıldığmda..."* (Inşikâk, 84/1) buyurduğu gibi önce yarılır; derken, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gök çatladığında..."* (İnfitar, 82/1) buyurduğu gibi çatlar, daha sonra, *"sahtiyan gibi bir gül..."* {Rahman, 55/37) halini alır, daha sonra da, Kur'ân'ın pekçok ayetinde de bahsedildiği üzere, bir maden eriyiği gibi (Kehf, 18/29) olur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, bu sûrenin başında, göklerin yarıldığını belirtmiş, sonunda da, bir takım hallerden başka bir takım hallere geçeceklerine yemin etmiştir. Bu izah da, İbn Mes'ûd'dan mervidir.[44][44]

---

[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/19-21.

“An Tabak” İfadesi Hakkında

Ayetteki “An tabak” ifâdesi, “Ba’de tabakin” demek olup, bu tıpkı şairin "Hiç durmadan bir pınardan diğerine (ya da bir konaktan diğerine) gittim... Derken, Abdulvâhid'in kapısını tıklattım..." ifadesinde olduğu gibidir. Bunun izahı şudur: İnsan bir halden başka bir hale geçince, ikinci hale, birincisinden sonra geçmiş olur. Binâenaleyh bu demektir ki, hem “Ba’de” hem de “An” edatları "takib"i ifade için kullanılabilir. Bir de “An” lafzı, bu'd (uzaklık) ve mücaveze (geçişi) ifade eder. Dolayısıyla da bu yönüyle “An” edatı, “Ba’de” edatına benzer olmuş olur. 45[45]

Hak Teâlâ'nın *"Öyleyse onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar"* ifadesi ile ilgili olarak iki mesele var: 46[46]

Ayetin Açıklaması

Doğruya en yakın olan, bu ifadeyle, "Onlara da ne oluyor ki, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin olacağına iman etmiyorlar" manasının kastedilmiş olmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, kafirlerin öldükten sonra dirilmenin olmayacağını düşündüklerini anlatmış, daha sonra da bunun kesin olarak olacağını bildirmiştir. Binâenaleyh bundan sonra, *"Onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar"* buyurunca, bu, "Onlara da ne oluyor ki, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin olacağına iman etmiyorlar" manasının kastedildiğine delalet etmiş olur.
"Bundan sonra bil ki Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, bir istifham-ı İnkaridir. Bir istifham-ı inkârinin ise, ancak deliller apaçık ortaya konulup bütün şüpheler bertaraf edildiği zaman kullanılması yerinde ve güzel olur. İşte buradaki durum da böyledir. Zira Hak Teâlâ, göklerde ve yerde meydana gelen değişikliklere yemin etmiştir. Çünkü şafak, hem kendisinden önceki duruma yani gündüzün aydınlığına, hem de kendinden sonraki duruma, yani gecenin karanlığına ters bir durumdur. Hak Teâlâ'nın, *"O geceye ve onun derleyip topladığı şeye... "* (Inşikâk, 84/17) ifadesi de böyledir. Çünkü bu, aydınlıktan sonra bir karanlığın peydah olduğuna ve canlıların uyanıklık halinden uyku haline geçtiklerine, yani bir değişikliğe delalet etmektedir. Keza Hak Teâlâ'nın, *"Toplu bir hale geldiği zaman aya..."* (Inşikâk, 84/18) ifadesi de böyledir. Çünkü bu, bir noksanlıktan (incelişten) sonra, ayın dolunay haline gelişine yani bir değişikliğe delalet eder. Şimdi Allah Teâlâ bu değişen durumlara, mahlukatın hallerinin değişken oluşundan dolayı yemin etmiştir ki bu da, öldükten sonra dirilme inancının kesinkes doğru olduğuna delalet eder. Çünkü gerek ulvî (göksel) gerek süflî (yersel) kütleleri, kulların menfaati açısından, bir halden diğer bir hale, bir sıfattan diğer bir sıfata değiştirmeye kadir olanın, aslında, mutlaka ve mutlaka bütün mümkünata kadir ve bütün malumata âlim bir zat olması gerekir. Böyle olan zatın ise, hiç şüphesiz öldükten sonra diriltmeye ve kıyameti kopartmaya kadir olması gerekir. Binâenaleyh tefsir etmekte olduğumuz bu ayetten önceki ayetler, öldükten sonra dirilişin ve kıyametin olabilirliğine kesinkes delalet eden akli deliller gibi olunca, bu inkarın uzak bir iş olduğunu belirtmek için, *"Öyleyse onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar"* buyurulmuştur.47[47]

Kâdi’nin Ayet Hakkındaki Görüşü

Kâdî "Hakîm bir zatın iman etmekten aciz olan kimselere, "Onlara da ne oluyor ki iman etmiyorlar" demesi caiz değildir. Şu halde, Hak Teâlâ böyle dediğine göre bu, iman edecek şahısların, imana kadir olduklarını gösterir ki bu da, "istitaa kable'l-fiil" yani bir işi yapmazdan önce, o işe dair güç ve kudretin kişilerde mevcut olduğunu, kişilerin kendi fiillerini yaratanlar

---

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/21.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/21.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/21-22.

olduğunu gösterir. Binâenaleyh bu ayet, kendisinde başka bir ihtimal (mana) bulunmayan, muhkem ayetlerdendir" demiştir. Buna cevab, daha önce defalarca verildi.48[48]

Kur'ân'ın Belağati Önünde Eğilme

"Kendilerine Kur'ân okunduğu zaman, secde etmiyorlar" (İnşikâk, 21).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:49[49]

Allah (c.c.) Secde Etmeyen Müşrikleri Yadırgamıştır

Bu Araplar, fesahat ve belagat erbabı (edîb) kimselerdi. Binâenaleyh Kur'ân'ı dinlerlerken, mutlaka ve mutlaka onun bir mucize olduğunu bilmiş olmaları gerekir. Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğru olduğunu ve ilahi emir ve yasaklar konusunda ona boyun eğmenin vacib olduğunu bildiklerine göre, Allah Teâlâ, onların, Kur'ân'ı dinledikleri zaman, secde etmeyip, taatta bulunmayışlarını yadırgamıştır.50[50]

Ayetteki Secdeden Maksat:

İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Ata, Kabî ve Mukâtil, buradaki "secde" ile "namaz'm kastedildiğini söylerlerken, Ebû Müslim, "boyun etmek ve itaat etmek" manasının kastedildiğini söylemiştir. Diğer bazıları da, "Tam aksine,bu ifadeyle, diğer (benzeri) ayetlerde olduğu gibi, bizzat secde etme manası kastedilmiştir. Nitekim bu da, secde ayetlerindendir" demişlerdir. 51[51]

Nüzul Sebebi:

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bir gün *"Allah'a secde et ve yaklaş"* (Alak, 96/19) ayetini okuyunca, hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem yanında olan mü'minler secde etmişlerdi. Kureyşliler ise, onların etrafında, el çırpıp ıslık çalmışlardı. İşte bunun üzerine, bu ayet nazil olmuştur. 52[52]

Tilavet Secdesi

Ebû Hanife, secdenin farz oluşuna, bu ayet ile şu iki bakımdan istidlalde bulunmuştur:
1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in fiili, tilâvet secdesinin farz olduğunu gösterir. Çünkü HakTeâlâ, *"O (peygambere) uyun"* (Araf, 7/158) buyurmuştur.
2) Allah Teâlâ secde ayetini dinleyip de secde etmeyenleri kınamıştır. Yapılmadığı zaman kınama sebebi olduğuna göre, bu durum, tilavet secdesinin farz olduğuna delalet eder.
İbn Abbas (r.a)'ın kanaatına göre, mufassal sûrelerde hiçbir secde ayeti yoktur. Ebû Hureyre (r.a)'nin ise, bu ayet
okunduğunda secde ettiği ve "Allah'a yemin olsun ki, ben bu ayet okunduğunda daha önce secde etmezdim. Fakat Hz. Peygamber (s.a.sj'in, bu ayet okununca secde ettiğini gördükten sonra, ben de secde etmeye başladım" dediği rivayet edilmiştir. Yine Hz. Enes (r.a)'in de, "Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın arkalarında namaz kıldım. Hepsi bu ayette secde ediyordu" dediği rivayet edilmiştir. Hasan el-Basrî'den, bu ayette secdenin farz olmadığı rivayet edilmiştir.53[53]

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/22.
49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/22.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/22.
51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/22-23.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/23.
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/23.

Tekzibin Sebebi

"Bilakis o kafirler yalanlarlar" (Inşikâk, 22).
Bu, "İman etmeyi gerektiren deliller, çok net ve açık olmasına rağmen, kafirler atalarını taklit ettikleri için, yahut hasedlerinden dolayı yahut iman ettiklerini ortaya koyduklarında dünyevi bir takım makam ve menfaatlerin ellerinden çıkacağı endişesiyle (bile bile) bu delilleri yalanlamışlardır" demektir.54[54]

"Halbuki Allah onların gizledikleri şeyleri en iyi bilendir." (İnşikak, 23)
Ayetteki, "Yuune" fiilinin aslı "viâ" (kap) kökündendir. Nitekim "onu kaba koyup, korudum" manasında, "Ev'aytu'ş-şey'u" denilir. Hak Teâlâ da, "Vecemea feev'a" *"Biriktirdi ve (kaplarda) muhafaza etti"* (Mearic, 70/18) buyurmuştur. Allah, onların kalblerinde sakladıkları, şirk ve yalanlamalarını en iyi bilendir. Dolayısıyla da kalblerindeki bu inanç ve düşüncelere, hem dünyada, hem ahirette karşılık verendir. 55[55]

"Binâenaleyh sen onları elem verici bir azabla' müjdele!" (Inşikâk, 24).
Bu, "yalanlamalarına ve înkarlarına karşılık hak ettikleri elem verici bir azabı müjdele" demektir.56[56]

Mü'minlerin Bitmeyen Mükafaatı

'İman edip de salih ameller işleyenler müstesna... Onlar için bitip tükenmeyen kir mükafaat var" (Inşikâk, 25).
Bu ayetle ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:
1) Keşşaf sahibi, buradaki "müstesna"nın, "müstesna-yı munkatı" olduğunu söylerlerken,
2) Ekseri alimler bu ayetteki mananın, "Onlardan tevbe edenler müstesna..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Her nekadar bunlar şu anda kafir iseler de, her nezaman tevbe ve iman edip, salih amellere dönerlerse, yine bunlar için de o ecir, yani büyük mükafaat vardır*" (Dolayısıyla bu, müstesna-yı muttasıldır).57[57]

Gayr-ı Memnun

Ayetteki, "Gayr-ı memnun" ifadesinin manası hususunda da şu izahlar yapılmıştır: Bu mükafaat, onlara,
1) Başa kakılmaksızın ve eziyet edilmeksizin,
2) Kesintiye uğratmaksızın,
3) Boğaza takılmayacak şekilde,
4) Hiç bir noksanı olmayacak şekilde verilecektir. Ama evla olan, bu lafzın, bu manaların hepsine birden geldiğini söylemektir. Çünkü mükafaatın tam olması için, bunların hepsinin mevcut olması şarttır. Buna göre Hak Teâlâ bu mü'minlere sanki, her türlü şaibeden (kusurdan) uzak, sürekli, kesintisiz, noksansız ve cimrilik yapılmayan bir mükafaat vaadetmiştir ki bu vaadin en doruk noktasıdır. Binâenaleyh öncekiler, Allah'a isyandan alıkoyan ifadeler olduğu gibi, bu da insanı ibadete teşvik eden bir ifade olmuş olur. En iyi bilen Hak Sübhanehû ve Teâlâ'dır. Hamd, âlemlerin Rabbi olan O Allah'a mahsustur.58[58]

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/23.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/24.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/24.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/24.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/24-25.

BURUC SURESİ

Yirmi ayet olup, Mekkî'dir.[1][1]

"Andolsun burçlar sahibi göğe ve o va'd edilen güne ve şahid ile meşhuda..." (Burûc, 1-3).[2][2]

Sûrenin Hedefi

Bil ki bu surenin maksadı, kafirlerin eziyetlerine karşı, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'i, hem de ashabını teselli etmektir. Bu tesellinin nasıl olduğu ise şöyledir: Allah Teâlâ, mesela Ashab-ı Uhdûd, Firavun ve Semûd gibi önceki ümmetlerin de böyle olduklarını beyan etmiş ve bu işi, bütün kafirlerin bir yalanlama içinde olduklarını bildirerek noktalamış. Sonra da bunun peşinden, *"Allah onların etrafını kuşatmıştır"* (Buruc, 85/20) buyurmuş. Böylece bir üçüncü beyanda daha bulunmuştur ki bu beyan da, bu işin Levh-i Mahfuz'da yazılı-çizili olduğunu, değişmesinin imkansız olduğunu belirtmesidir. Bu manayı veren ifade de, *"Doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ân'dır"* (Buruc, 21) ayetidir. İşte sûrenin tertibi bundan ibarettir. [3][3]

Büruc

Bilki "bürûc'un ne demek olduğu hususunda şu üç görüş ileri sürülmüştür:

1) Bu on iki burçtur. En meşhur görüş budur. Cenâb-ı Hakk'ırı bu; burçlardaki enteresan durumlardan ötürü, bunlara yemin edişi, güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü güneş, bu burçlarda hareket etmektedir ve süflî alemdeki (yeryüzündeki) birçok menfaatın, güneşin hareketine bağlı olduğunda ise şüphe yoktur. Böylece bu, o burçların hakim bir yaratıcısının olduğuna delalet eder. Cübbâî ise, "Burçlara yemin, en yakın göğe (dünya semasına) yapılmış bir yemindir. Çünkü burçlar, bu semadadır" demiştir. Fakat bu bir hatadır. Biz bu hatanın nasıl olduğunu, *"Biz, en yakın semayı yıldız süsleriyle süsledik"* (Saffat, 37/6) ayetinin tefsirinde izah ettik.

2) Burçlar, ayın menzilleridir. Ayın hareket ve gidişatında çok enteresan işler yapıldığı için, ona bu şekilde yemin etmek güzel ve yerinde olmuştur.

3) Bürûc, büyük yıldızlar manasınadır. Bunlar, görülebildikleri için "bürûç" denilmiştir.[4][4]

Yevm-i Mev'ûd

Ayetteki, *"Va'dedilen gün"* ifadesiyle kıyamet günü kastedilmiştir. Bunun böyle olduğunu, Ebû Hureyre (r.a)'nin rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) söylemiştir. Kaffâl "Göğün yarılıp, parçalanıp son bulmasının ve artık burçlarının yok olmasının "va'dedildiği gün" manası da kastedilmiş olabilir" der.[5][5]

Şahid ve Meşhud

Ayetteki, "şâhid" ile "meşhûd"un ne demek olduğu hususunda, müfessirlerin birbirinden farklı görüşleri vardır. Fakat Kaffâl, bu konuda en güzel izahı yapandır. O şöyle der: "Şâhid, şu iki şey için kullanılır:

1) Sayesinde, davaların ve hakların belirlendiği kimse (tanık)...

2) Mevcud olan, orada hazır bulunan (müşahid) demektir. Bu tıpkı, Hak Teâlâ'nın, "âlimu'lgaybi ve'ş-şehâde..." (Haşr, 59/22) ayetindeki kelime gibidir. Arapça'da, "Falan şahid, falan gaibtir" denilir. Ayeti bu ikinci manaya hamletmek daha evladır. Çünkü "şâhid" kelimesiyle, eğer birinci mana kastedilmiş olsaydı, "meşhud"un peşisıra ya "aleyhi" yahut "lehu" gelmeliydi. Bu durumda da ya meşhud aleyhi (aleyhine şahidlik edilen), yahut da meşhud lehû (lehine şahidlik edilen) denilirdi. Binâenaleyh açık olan bu görüştür. "Meşhud" sözü ile, "meşhud aleyh" manasının kastedilmiş olması da mümkündür. Nitekim Hak Teâlâ da, "mes'ûlen anh" (kendisinden sorulan) yerine, sadece "mes'ûl" (İsra, 17/34) buyurmuştur. 6[6]

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/27.

[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/29.

[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/29.

[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/29-30.

[5][5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/30.

Meşhud: Kıyamet Günü

Bu mukaddimeyi iyice kavradığına göre, şimdi diyoruz ki, bu ayetteki "şuhûd"u, mevcut olma, orada bulunma manasına alırsak, bu ifade hakkında şu izahlar yapılabilir:

1) Meşhud, kıyamet günüdür; şâhid de, o günde, orada bulunan topluluktur. Bu, İbn Abbas (r.a) ve Dahhâk'dan rivayet edilmiştir. Bu ihtimalin doğruluğunun delilleri şunlardır:

a) Bundan daha büyük bir topluluk yoktur. Çünkü Allah Teâlâ orada, meleklerin, peygamberlerin, cin ve insin, evvelini ve ahirini toplayıp bir araya getirmiştir. Binâenaleyh lafzı, ifade ettiği en geniş ve mükemmel manaya almak evladır.

b) Allah Teâlâ, va'dedilen o günden bahsetmiştir ki o gün, kıyamet günüdür. Bunun peşinden de, "ve şahid ile meşhuda" demiştir ki bu "şahid" ile, o günde mevcut olan mahlukatın; "meşhud" ile de, o gün müşahede edilecek olan enteresan şeylerin kastedilmiş olması en uygun manadır.

c) Allah Teâlâ, kıyamet gününü, *"Kafirlere, bir büyük günün seyrinden dolayı, yazıklar olsun.."* (Meryem, 19/37), *"Bu gün için insanlar toplanır ve bu, seyredilen bir gündür"* (Hud, 11/103), *"O gün, (Allah) sizi çağırır, siz de O'na hamdi ile birlikte icabet edersiniz"* (İsra, 17/52) ve *"O, tek bir sayhadan ibarettir. O anda hepsi, katımızda hazır edilmişlerdir"* (Yasin, 36/53) ayetlerinde, "meşhûd" (görülen, yaşanan) bir şey olarak tavsif edilmiştir. Şâhid ile Meşhudun her ikisinin de nekire getirilmelerinin sebebi, ya (Tekvir, 81/14) ayetinde bahsettiğimiz husustur. Buna göre sanki, "Şahidin ve meşhudun ne kadar çok olduğunu bildiriyorum" denilmek istenmiştir.

Yahut bu iki hususu kapalılıkla tavsif etmektir. Buna göre sanki, "Vasıflarını ve künhünü sadece Benim bilebileceğim bir şahid ve meşhud..." denilmek istenmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın ona kudretinin yeteceğine dikkat çekmek için, kıyamete yemin etmesi güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü o gün, hem bir fasl (hüküm) ve ceza günü, hem de mülkiyetin ve hükmün sadece Allah'a mahsus olduğu bir gündür. Bu görüş, İbn Abbas (r.a), Mücâhid, İkrime, Hz. Hasan b. Ali (r.a), İbnu'l-Museyyeb, Dahhâk, en-Nehâî ve es-Sevrî'nin tercihi olan görüştür.7[7]

Meşhûd: Cuma Günü

2) "Ayetteki "meşhûd" ile cuma günü kastedilmiştir. Bu, İbn Ömer (r.a) ile İbn Zübeyr (r.a)'in görüşüdür. Bu böyledir, çünkü cuma günü, bütün müslümanların, namaz için ve Allah'ı zikretmek için toplandıkları (meşhûd oldukları) bir gündür. Şu iki hadis de, cuma gününe "meşhûd" dendiğine delalet etmektedir:

a) Ebû'd-Derdâ (r.a)'nın rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: *"Cuma günü bana çokça salat-u selâm getirin. Çünkü bu gün, meleklerin kendisini müşahede ettiği, hazır bulunduğu meşhud bir gündür."*8[8]

b) Ebû Hureyre (r.a)'den rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Melekler, cuma günü, camilerin kapılarında hazır bulunurlar ve (girenlerin) adlarını yazarlar. İmam mimbere çıkınca, bu sahifeler dürülür-kapatılır." Bu özellik, sadece bu

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/30.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/30-31.

8[8] İbn, Mace, Cenaiz, 65 (1/524).

günde mevcuttur. Dolayısıyla bundan ötürü, bu güne, "meşhûd" denebilir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Sabah namazı meşhûddur"* buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre, gece ve gündüz melekleri sabah namazı vaktinde orada hazır bulunurlar[9][9] (görev devir-teslimi yaparlar). Dolayısıyla bu namaz, meleklerin ona şahid oluşundan ötürü "meşhûd" diye adlandırılmıştır. İşte cuma günü de böyledir.[10][10]

Meşhûd: Arafat Günü

3) "Meşhûd" kelimesinin, arafe günü; "şâhid" kelimesinin de, Arafat'ta hazır bulunan hacılar manasına alınması ve "Hacc'ın büyük ve önemli bir ibadet olduğunu belirtmek için, bunlara yemin edilmiş olması da uygun ve güzeldir. Rivayet olunduğuna göre, "Allah Teâlâ, arafe günü meleklerine, "Şu saçı-başı dağınık, toz-toprağa bulanmış, bir uzak beldeden benim için gelmiş kullarıma bakın. Onları bağışladığıma sizi şahid tutuyorum" der. Tam o sırada İblis, gördüğü bu şeyden ötürü çığlık atar ve başına topraklar saçar."
Arafe gününün "meşhûd" diye adlandırıldığının delili ise, Hak Teâlâ'nın, "Gerek yaya, gerek her uzak yoldan gelecek ank develerin üstünde (binitli) olarak sana gelsinler. Böylece kendilerine ait olan menfaatlere şahit olsunlar" (Hacc, 22/27-28) ayetidir.[11][11]

Meşhûd: Kurban Bayramı

4) Ayetteki "meşhûd" ile, Kurban Bayramı günü kastedilmiştir. Çünkü bu gün, dünyada insanların bir araya gelip toplandıkları en büyük gündür. Zira o günde Mlnâ ve Müzdelife'de doğu ve batıdan birçok insanların biraraya geldiği bir gündür ve bu gün, müslümanların bayramıdır. Buna yemin etmesinin gayesi ise, yine "hacc"ın büyük ve önemli bir iş olduğunu ortaya koymaktır.
5) "Meşhûd" kelimesini, cuma, arafe ve Kurban Bayramı günlerinin hepsine birden hamletmek mümkündür. Çünkü bu günler büyük günlerdir. Dolayısıyla da Hak Teâlâ'nın, *"On geceye, çifte, teke"* (Fecr, 89/2-3) yemin etmesi gibi, bu günlere de yemin etmiştir.
"Belki de bu ayet dünyâ günlerinin büyük olan her gününü ve dünyevi makamların her bir yüce makamını bunun yanısıra da kıyamet gününü içine alan genel bir ifadedir. Çünkü kıyamet günü de, Hak Teâlâ'nın, *"İnsanların, alemlerin Rabbi'nin huzuruna çıkmak için kalkacağı büyük bir gün..."* (Mutaffifin, 83/5-6) ve *"Kafirlere, şahit olunan büyük bir günden ötürü, yazıklar olsun"* (Meryem, 19/37) ayetlerinde olduğu gibi, büyük bir gündür. Bu tefsirin doğruluğuna, hem "şâhid", hem de "meşhûd" lafzının nekire olarak getirilmesi de delalet eder. Böylece, bizatihi belirlenmiş muayyen bir günün kastedilmediği, dolayısıyla da marife getirilmesine mahal olmadığı manasına gelebileceği anlaşılmış olur.[12][12]

Şahid ve Meşhud

Ayetteki "şâhid"; birinci manaya, almamız halinde şu izahlar yapılır:
1) Şâhid, Allah Teâlâ'’dır. Zira Hak Teâlâ, *"Allah kendisinden başka ilah bulunmadığına şehadet eder"* (Al-i İmran, 3/18) *"De ki: Allah'dan daha büyük şâhid kimdir?" De ki "Allah"* (En'am; 6/19) *"Herşeye şâhid olarak Rabbin yetmez mi?"* (Fussilet, 41/53) buyurmuştur. Meşhûd (şehadet edilen şey) ise, ya *"Allah, Kendisinden başka ilah bulunmadığına şehödet eder"* (Ai-i imran, 3/18) ayetinden ötürü, Allah’ın tevhidi (birliği)dir; yahut da, *"De ki: Benimle sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter."* (Ra'd, 13/43) ayetinden ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetidir.

---

[9][9] Buhari, Cuma, 31; Müslim, Cuma, 24-25 (2/587).
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/31.
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/31-32.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/32.

2) Şâhid, Hz.Muhammed (s.a.s)'dir, "meşhûd" ise, *"Ya Biz, her ümmetten bir şâhid, seni de o şâhidler üzerine bir şâhid olarak getirdiğimizde (durumları) nice olur?"* (Nisa, 4/41) ve *"Biz seni bir şahid olarak gönderdik"* (Ahzab, 33/45) ayetlerinden ötürü diğer peygamberlerdir.

3) Şâhid, bütün peygamberler;, "meşhûd" da, *"Her ümmetten bir şahid... getirdiğimizde..."* (Nisa, 4/41) ayetinden ötürü, onların ümmetleridir.

4) Şâhid, bütün mümkinat ve mahlukat alemidir. Meşhûd (kendisi için şehadet edilen ise), vâcibü'l-vücûd olan Allah Teâlâ'dır. Bu, usûl (kelâm) alimlerinin, "Bu istidlal şâhidden (görünenden) hareketle görünmeyen için yapılan bir istidlaldir" şeklindeki sözlerinden çıkardığım bir manadır. Buna göre, ayetteki yemin, hem Halika, hem mahluka, hem O yüce sanatkara, hem de sanatına yapılmış bir yemin olur.

5) Şâhid, Hak Teâlâ'nın, *"Her nefis, bir sevkedici ve bir şâhidle birlikte gelir"* (Kâf, 50/21) ayetinden ötürü, melektir; meşhûd ise, bu meleklerin şâhid olduğu mükelleflerdir.

6) Şâhid, meşhûd ise, *"O gün onların aleyhine dilleri elleri ve ayakları şâhidlik eder"* (Nûr,24/24) ve *"Onlar, derilerine, "Niçin bizim aleyhimize şâhidlik ettiniz" derler"* (Fussilet, 41/21) ayetlerinden ötürü, kıyamet günü aleyhine uzuvlarının şâhidlik ettiği insandır. Bu, Atâ el-Horasânî'nin görüşüdür.

Bu konuda üçüncü izah şekli de, kelimelerin iştikakına değil de, rivayetlere dayanan şu görüşlerdir:

1) Şâhid cuma günü; meşhûd, arafe günüdür. Ebû Musa el-Eş'arî (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Va'dolunan gön, kıyamet günü; şâhid, cuma günü, meşhûd, arafe günüdür. Cuma günü, bizim için Allah'ın bir daposudur"[13]

Ebû Hureyre (r.a)'den merfu olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Meşhûd, arafe günü, şâhid ise cuma günüdür. Güneş, cuma gününden daha faziletli bir gün için ne doğmuştur, ne batmıştır. O gün bir saat var ki, mü'min bir kul, tam o saatte Allah'tan bir hayır istese, Allah mutlaka onun duasına icabet eder, yine tam o saatte bir şerden kul Allah'a sığmsa, mutlaka onu, o şerden korur"

Said b. Müseyyeb'den mürsel olarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Günlerin efendisi, cuma günüdür. O, şâhiddir. Meşhûd ise, arafe günüdür."[14]

Bu, ehl-i ilimden, Hz. Ali (r.a), Ebû Hureyre (r.a), İbnu'l-Müseyyeb, Hasan el-Basrî ve Rebî b. Enes gibi bir çoklarının görüşüdür. Katâde, "Şâhid ve meşhûd, Allah'ın kendilerini büyük saydığı iki dünya günüdür. Nitekim "şâhid"in cuma günü, "meşhûd'un da, arafe günü olduğu rivayet edilmiştir.." der.

2) Şâhid, arafe günü, meşhûd ise Kurban Bayramı günüdür. Bu böyledir, çünkü bu iki gün, Allah Teâlâ'nın büyük saydığı, kıymet verdiği ve hac günlerinin önemlilerinden kıldığı iki gündür. Binâenaleyh bu iki gün, kendinde bulunan kimselerin, mü'min olduklarına ve ilahi rahmete müstehak olduklarına şehadet eder. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), iki tane koç kesmiş; bunlardan birisi hakkında, *"Bu, benim tebliğ görevini yerine getirdiğime şehadet edecek olan şeylerdendir"* demiştir. Binâenaleyh, işte bundan dolayı, kurban bayramı gününün, bu habere binaen, kendisinde kurban kesen kimselere ve o günde bulunanlara şehadet etmesi muhtemeldir.

3) "Şâhid", Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinden *"Sen onlara şahid oldun (ey Allahım!)"* {Maide, 5/117) şeklinde naklettiği ifadesinden dolayı, İsâ (a.s)'dır.

4) "Şâhid", Allah; "meşhûd" ise, kıyamet günüdür. Çünkü Cenâb-ı Hak, *'Vay halimize Bizi uykumuzdan kim uyandırdı? Bu, Rahman'm va'dettiği, peygamberlerin de kendisi hakkında doğru söylediği şeydir"* (Yasin, 36/52} ve *"Sonra onlara, ne yaptıklarını haber verir..."* (Mücadele, 58/7) buyurmuştur.

---

[13] Müsned, 2/233.

[14] Ibn. Mace, ikâme, 79 (1/344).

5) "Şâhid", insan; "meşhûd" da, Cenâb-ı Hakk'ın birliğidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye, onları kendilerine şahit tuttu. Onlar da, "Evet, Rabbimizsin" dediler"* (A'râf, 7/172) buyurmuştur.
6) "Şâhid", insan; "meşhûd" ise, kıyamet günüdür. İnsanın şâhid olmasına gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Evet, Rabbimizsin. Şahit olduk" dediler"* (A'râf, 7/172) ayetinden dolayıdır. Kıyamet gününün "meşhûd" olması da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kıyamet gününde sizler, "Biz, bundan gafildik" demeyesiniz diye..."* (A'râf, 7/172) ayetinden dolayıdır. İşte bu konuda özetle sunduğum izahlar bundan ibarettir. Kur'ân'ın hakikatlerini en iyi bilense, Allah'tır.15[15]

Ashab-ı Uhdud

"Tutuşturucu o ateş hendeklerinin sahipleri gebersin! O zaman onlar, onun etrafında oturucu idiler. Onlar, iman edenlere yapacakları (işkenceler) hususunda şahitlik edeceklerdi..." (Burûc, 4-7).16[16]

Kasem ve Cevabı

Bil ki, kasemin, mutlaka bir cevabı olması gerekir. Alimler, bu cevabın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişler ve şu izahları yapmışlardır:
1) Ahfeş'e göre kasemin cevabı, ayetteki, "... hendeklerinin sahipleri gebertilmiştir" ifadesi olup, kasemin cevabının başına gelmesi gerekli olan lâm ise mahzuftur. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Veşşemi ve duhaâ... kad efleha..." (Şems, 91/1-9) ayetinde olduğu gibidir. Zira "Kad efleha" aslında "Lekad efleha" takdirindedir. Ahfeş, sözüne devamla şöyle der: "İstersen ayette bir takdim-tehir bulunduğunu da söyleyebilirsin. Buna göre ayetin takdiri adeta, "Kutile ashabu'l-uhdudi ve's-semâi zâti'l-buruci..." şeklinde olur."
2) Zeccâc'a göre, kasemin cevabı "İnne betşe rabbike leşedid" (Burûc 85/12) cümlesidir. Bu, İbn Mes'ûd ve Katâde'nin görüşüdür.
3) Kasemin cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın "İnnellezine fetenu'l-mu'minine ve'l-mu'minat" (Burûc, 85/10) ayeti olup, bu tıpkı senin, "Vallahi inne zeyden lekâimun" "Allah'a andolsun ki, Zeyd ayaktadır" demen gibidir. Ancak ne var ki, kasem ile onun cevabı olan "İnnellezine fetenu" cümlesi arasına "Kutile ashabu'l-uhdudi..." ayetleri girmiştir.
4) Önceki alimlerden bir grup kimsenin görüşüne göre, kasemin cevabı mahzuftur. Bu görüş, Keşşaf sahibinin de tercih ettiği bir görüştür. Ancak ne var ki, mütekaddimûn ulemasına göre mahzuf olan cevap, "Amellere, yapılan işlere karşılık verme hususundaki va'd ve iş, haktır" şeklindedir. Keşşaf sahibine göreyse, kasemin cevabı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ashâb-ı Uhdud gebersin!"* cümlesinin delalet ettiği şeydir. Buna göre adeta, "Ashâb-ı Uhdûd'a lanet olunduğu gibi, Kureyş kafirlerinin de melun oldukları hususunda işte bu şeylere yemin ederim" denilmek istenmiştir. Bu böyledir, zira bu sûre, mü'minleri, Mekke müşriklerinin eziyyetlerine karşı sabit kadem kılmak, onlara cesaret vermek ve imanlarından dolayı geçmiş kavimler arasındaki mü'minlerin katlandıkları sıkıntıları onlara anlatmak için varid olmuştur. Böylece, mü'minler de onlara uysunlar, kendi kavimlerinin eziyetlerine katlansınlar, Allah katında Mekke kafirlerinin geçmiş milletler içinde yer alan ve iman eden kimseleri ateşle yakan o kafir kimseler gibi olduklarını ve bunlar hakkında da, "Kahrolsun ashâb-ı uhdud" denildiği gibi, "Kahrolsun Kureyş kafirleri" denilmesine müstehak olduklarını bilsinler diye. 17[17]

Ayetteki, "Kutile ashabu'l-uhdudi" cümlesi hakkında birkaç mesele vardır:18[18]

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/32-34.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/34.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/34-35.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/34-35.

Nüzul Kıssası: Büyücü ve Çırağı

Alimler, Ashâb-ı Uhdûd kıssası hususunda farklı farklı görüşler beyan etmişlerdir. Biz bunlardan şu üç tanesini zikredeceğiz:
1) Rivayet olunduğuna göre, krallardan birisinin bir sihirbazı var idi. O yaşlanınca, kendisine büyü öğretmek üzere, yanına bir çocuk verdi. Çocuğun gidip geldiği yol üzerinde ise, bir rahip bulunuyordu. Derken, çocuğun kalbi, bu rahibe meyletti. Bir gün o çocuk yolu üzerinde insanlara geçit vermeyen bir yılan gördü. Eline bir taş aldı ve "Ey Allah'ım, eğer o rahip sana o büyücüden daha sevimli ise, bu taşı atarak o yılanı öldürme hususunda bana kuvvet ver" dedi; taşı attı, derken yılanı öldürdü. İşte bu, çocuğun o büyücüden yüz çevirmesine, rahibin yanına gidip gelmesine sebep oldu. Derken, anadan doğma körleri, alaca hastalığını iyileştirecek ve çeşitli hastalıkları tedavi edecek seviyeye çıktı. Derken bir gün, melikin yanına gidip gelen maiyyetinden birisi kör olur. Bunun üzerine bu genç, onu iyileştirir; kral, kör olan o adamın iyileştiğini görünce,
"Seni kim tedavi etti?" diye sorar. Bu şahıs da,
"Rabbim" cevabını verince, kral kızar, buna işkence etmeye başlar.
Derken o adam, o çocuğu işaret eder. Bunun üzerine de kral, çocuğa da işkence etmeye başlayınca, çocuk da o rahibi gösterir. Bunun üzerine o rahip, kralın huzuruna çıkarılır. Kral, rahibe, dininden vaz geçmesini söyler. Ama rahip, kralın sözünü kabul etmez. Bunun üzerine de kral, onu, testere ile doğratır. Daha sonra da, kralın tebaası, o çocuğu, tepesinden aşağı atmak için, bir dağın başına çıkarırlar. Çocuk, Allah'a dua eder, yalvarır, böylece de o topluluk helak olur, çocuksa kurtulur. Bunun üzerine kralın tebaası, onu alıp bir gemiye götürürler. Ve, onu boğmaları için de, gemiyi denizin ortasına sürerler. Bunun üzerine çocuk yine Allah'a yalvarıp yakarır; gemi de, onları alabora eder; gemidekiler boğulurken, çocuk kurtulur.
En sonunda, bu çocuk o krala, "Sen beni öldüremezsin. Ta ki, insanları bir meydanda toplayıp, beni çarmıha gerip; benim ok sadağımdan bir ok alıp ve "Bu çocuğun Rabbi olan Allah'ın adıyla" deyip, sonra da o oku bana atmadıkça (beni öldüremezsin)" der. Bunun üzerine kral da, çocuğun dediklerini uygular. Ona ok atar, derken, ok, onun şakağına saplanır, bunun üzerine çocuk, elini şakağına koyar ve ölür.
Neticede oradaki halk, "Biz bu çocuğun Rabbine iman ettik" derler. Bunun üzerine krala, "korktuğun başına geldi" denilir. Bunun üzerine de kral, yol ağızlarına hendekler kazılmasını ve içlerinde ateşler yakılmasını emreder. Kim dininden dönmezse, o onu oraya atar. Derken, yanında çocuğu olan bir kadıncağız gelir. Bu kuyulara atılmaktan irkilir de geri durur. Bunun üzerine o çocuk, "Ey anneciğim, sabret, zira sen hak üzeresin" der; kadın da, buna sabreder (ateşe atılmaya razı olur).
2) Hz. Ali (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: O dönemdeki insanlar, mecusilerin hükmü hususunda ihtilaf edince, Hz. Ali (r.a) şöyle der: "Onlar, ehl-i kitabtandırlar. Kendi kitablarına bağlı idiler. İçki onlara helal kılınmıştır. Derken, krallarından birisi içki içip sarhoş oldu. Bu arada da, kız kardeşiyle cinsî münasebette bulundu. Kendine gelince, pişman oldu ve bir çıkış yolu aradı. Bunun üzerine kız kardeşi ona, bu işin çıkış yolunun, insanlara bir konuşma yaparak önce Allah Teâlâ'nın, kız kardeşlerin nikahını helal kıldığını söyleyip, bir müddet sonra da, onlara yine bir hutbe irad ederek, Cenâb-ı Hakk'ın bu nikahı haram kıldığını söylemesini telkin etti. Bunun üzerine kral da, böyle bir nutuk irad etti, ama halk bunu kabul etmedi. Bunun üzerine kız kardeş krala, "onları, kamçıla" dedi, fakat onlar bunu yine kabul etmediler. Derken kız kardeşi, "onları kılıçtan geçir" dedi, ama halk, yine kabul etmedi. Bunun üzerine kız kardeş, o krala, hendekler kızdırmasını, içinde ateşler yaktırmasını ve Cenâb-ı Hakk'ın "Kutile ashabu'l-uhdudi" beyanıyla kastettiği kimselerin oraya atılmasını söyledi.
3) Necrân'a, Hz. İsa (a.s)'nındinini benimsemiş olan bir adam gelir. Derken bu adam, onları bu dine davet eder. Bunlar da, onun bu davetine icabet ederler. Derken, bu topluluğa yahudi olan Zû Nuvâs, Himyerlilerden oluşan bir ordu ile mukabele eder. Ve bu kimseleri, ateşte yanma ile yahudi dinine girme arasında muhayyer bırakır, tercihte bulunmalarını ister. Bunun üzerine bunlar yahudiliğe girmemek için diretirler. Bunun üzerine o Zû Nuvâs, o kimselerden

oniki bin kişiyi o hendeklerde yakar. Bunun, yetmişbin kişi olduğu da söylenmiştir. Zikredildiğine göre, hendeklerin uzunluğu kırk "zira" (arşın), eni ise, oniki arşın idi.
Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle yaptığı rivayet edilmiştir: "O, Ashab-ı Uhdûd'dan bahsedildiği zaman, ileri derecedeki belalardan Allah'a sığınır, istiâze yapardı."
Buna göre şayet, "Bu rivayetlerin birbiriyle çelişmesi, bunların yalan ve uydurma olduklarına delalet eder" denilirse, biz deriz ki, bu rivayetler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bunların, üç ayrı zamanda, üç ayrı cemaat hakkında meydana geldiği; birisinin Yemen'de, birisinin Irak'da, diğerinin de Şam'da meydana geldiği ileri sürülmüştür. "el-Uhdûd" kelimesi, her ne kadar tekil ise de, ancak ne var ki, bu ifadeyle çoğul manası kastedilmiştir. Müfret kelimelerle çoğul manasının katedilmesi, Kur'ân'da pekçoktur.
Kaffâl de şöyle der: "Alimler, ashâb-ı uhdûd kıssası hakkında, pekçok değişik rivayetler zikretmişlerdir. Bunların hiçbiri doğru değildir; ancak ne var ki bu rivayetler, Ashâb-ı Uhdûd'un, kavimlerine yahut da kâfir ve kendilerine hükümran olan bir krala karşı çıkan mü'min bir cemaat oldukları hususunda ittifak etmektedirler. Buna göre bu kafir kral, bu mü'min kimseleri, bir takım hendeklere ve onlar için kazdırılmış olan kuyulara attırır." O, sözüne devamla şöyle der: "Öyle sanıyorum ki, bu hadise, Kureyş nezdinde, meşhur ve malum idi. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, dinleri uğrunda kendilerine isabet eden şeylere sabretmek, sıkıntılara katlanmak gerektiğine dikkatlerini çekmek İçin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabına, bu kıssayı hatırlattı. Çünkü, Kureyş müşrikleri, hadislerde de yaygın bir şekilde anlatıldığı gibi, meselâ Ammâr ibn Yasir, Bilal... gibi zevata, şiddetli işkenceler yapıyorlardı.19[19]

Uhdud Kelimesi

"el-uhdûd", yerde, uzunlamasına açılan yarıklar manasına gelip, çoğulu ehâdîd olup, masdarı ise, "yarmak" demek olan hadd kelimesidir. Çünkü Arapça'da, "Hadde fi'l-erdi hadden" "Yerde, kanal, hendek açtı" denildiği gibi, tıpkı, yarıklar gibi, kişinin bedeninde (hastalık ya da işkenceden dolayı) böyle yarıklar açıldığında, "Tehaddede lahmuhu" denilir.20[20]

Ashab-ı Uhdûd (Mazlumlar)

"Ashâb-ı Uhdûd" ifadesi ile, öldürenler kastedildiği, öldürülenler de kastedilmiş olabilir. Meşhur olan rivayete göre, öldürülenler mü'min olan kimselerdir. Yine, bu öldürülenlerin zorbalar, zalimler olduğu da rivayet edilmiştir. Çünkü bu zorba krallar, mü'minleri o ateşin içine atınca, o ateş, kafirlerin üzerine dönmüş, onları yakmış, derken Allah Teâlâ, mü'minleri o ateşten sapasağlam kurtarmıştır.
Bu görüşü, Rebî ibn Enes ile Vahidî benimsemişler, Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar için cehennem azabı ve yakıcı azab vardır." (Burüc, 85/10) ayetini de, "Bunlar için ahirette "cehennem" azabı, dünyada da, çok yakıcı olan Harîk azabı vardır" diye yorumlamışlardır. Bu mukaddimeyi iyice anladığına göre, şimdi biz şöyle diyebiliriz:
Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, "...hendeklerinin sahipleri gebertilmiştir" ifadesinin tefsiri hususunda üç izah yapmışlardır. Bu böyledir, zira biz, ayetin bu ifadesini, ya katiller yahut da maktuller manasına alabiliriz. Birinci manaya alınması halinde, bu hususta şu iki yorum yapılabilir:
1) Bu ifade, onlar hakkında bir beddua olup, "Ashâb-ı Uhdûd'a lanet olsun" manasına olmuş olur ki, bu ifadenin bir benzeri de, *"Kahrolası insan, ne kadar da nankör..."* (Abese, 80/17) ve *"Yalancılar ve tahminciler kahrolsun!"* (Zariyat, 51/10) ayetleridir.
2) Ayetten biraz önce de bahsettiğimiz gibi, "O zorba krallar, mü'minleri ateşle öldürmek isteyince, ateş onlara dönmüş ve onları öldürmüştür" şeklinde bir mana kastedilmiştir. Ama biz, ayetin bu ifadesini maktullere atfedersek, o zaman mana, "O mü'minler, ateşte yakılmak

---

[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/35-37.
[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/37.

suretiyle öldürüldüler" şeklinde olur. Bu durumda da, ayetin bu ifadesi, bir beddua değil, bir haber cümlesi olmuş olur.
Bu ifade, şedde ile "Kuttile" şeklinde olmuş olur. 21[21]

Ayetteki, "tutuşturucu o ateş" ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:22[22]

"Zati'l-vekud" Hakkında

Ateş, orada yanan şey düz veya başka bir şey olduğunda büyük olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, "El-vekud" *"Yakıtı, insanlar ve taşlardır"* (Bakara, 2/24) ifadesinde de anlaşıldığı üzere, o yakıtın adıdır. "Zatu'l-vekudi" ifadesinden, o hendeklerde bulunan odunların çok olduğu anlaşılmaktadır.23[23]

İ'rab:

Ebû Ali, "Zati'l-vekud" ifadesinin, terkib bakımından "bedel-i iştimal" olduğunu ve bunun, senin tıpkı,"Zeyd soyuldu, yani elbisesi.." demek gibi olduğunu; zira, "Uhdud" ifadesinin ateşi kapsadığını söylemiştir.24[24]

Kıraat:

Bu kelime, damme ile (el-vukûdu) şeklinde de okunmuştur. 25[25]

Cenâb-ı Hakk'ın, *"O zaman onlar, onun etrafında oturucu idiler..."* ifadesine gelince, bu cümle ile ilgili şöyle iki mesele vardır.26[26]

İ'rab:

Bu ifadenin başındaki "İz" edatının amili, "Kutile" kelimesi olup, buna göre mana, "Onlar, o ateşin yanıbaşında oturup, mü'minlere azab ettikleri o vakitte, lanete duçar oldular" şeklinde olur.27[27]

Ayetteki Müşkilat:

Bu ayette şöyle bir müşkilât söz konusudur. Ayetteki "Hum" ifadesi, "Ashab-ı Uhdûd'a raci olan bir zamirdir. Çünkü, bu ifade, zamire en yakın olan kelimedir; "Aleyhâ" ifâdesindeki zamir ise, "ateş"e racidir. Binâenaleyh, ayetin bu ifadesi, Ashab-ı uhdûdun, ateşin üzerinde (alâ üzerinde olmayı ifade eder) bulunmuş ve oturmuş oldukları iktiza eder. Halbuki, durumun böyle olmadığı malumdur (ne dersin)? Buna şu birkaç yönden cevap verebiliriz:
a) Buradaki "Hum" zamiri, "Ashab-ı Uhdûd'a racidir. Ancak ne var ki, burada, Ashab-ı Uhdûd'dan kastedilen katiller değil, maktullerdir. Bu durumda mana, "Mü'minler, ateşin üzerinde oturmuşlar, yanıyorlar ve ateşe atılmışlar..," şeklinde olmuş olur.
b) "Aleyhâ"daki "Hâ" zamiri, "ateşin kenarı ve kendisine oturulması mümkün olan yerler ifadesine raci olabilir. Çünkü "Alâ" lafzı, bunu hissettirmektedir. Zira sen, oraya yakın bir

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/37-38.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/38.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/38.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/38.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/38.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/38.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/38.

mekanın üzerine çıktığını kastederek, "Merertu aleyhâ" "oraya uğradım, kenarına kadar vardım" diyebilirsin. O halde bu demektir ki, o katiller, o kuyuların kenarlarında oturuyor, mü'minleri ateşe atıyorlardı. Derken, dininden dönen kimseleri serbest bırakıyor, dininde sebat gösteren kimseleri ise ateşe atıyorlardı.

c) Farzedelim ki biz, "Hum" zamiri, katiller manası kastedilen "Ashâb-ı Uhdûd'a râci, "Aleyhâ" daki zamir de, ateşe raci olsun. Peki, "o katiller ateşin içinde idiler" niçin denilemesin ki?! Çünkü biz, az önce şöyle bir açıklamada bulunmuştuk: O katiller mü'minleri o ateşe atmak isteyince, o ateş, onlara doğru yükselmiş, böylece de bu katiller, başkalarını helak etmek için hazırladıkları bu şey ile, bizzat kendileri helak olmuşlardır. Bu durumda da ayet, onların bu halde iken mel'un olduklarına delalet etmiş olur. Mana da, "Onlar, hem dünyada, hem de ahirette, zarara ve ziyana uğramışlardır" şeklinde olur.

d) Buradaki "Alâ, indi" "nezdinde, yanında" manasında olup, bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Velehu alâ zenbi" (Şuâra, 26/14) ifadesindeki "Alâ"nın "İndi" manasına geldiğinin söylenilmesi gibi olmuş olur.[28][28]

Müminlere Göz Göre Göre İşkence

Cenâb-ı Hakk'ın,*"onlar iman edenlere yapacakları (işkenceler) hususunda şahitlik edeceklerdi..."* beyanındaki "Şuhudun" kelimesi ile, orada bulunma, mevcut olma manası kast edilebileceği gibi, yaptıkları şehadet ile davaların tesbit edildiği şahitler manasının da kastedilmiş olması muhtemeldir.

Birinci duruma göre mana, "O katil zorbalar, bu işlem yapılırken, oradaydılar ve onlar bunu, bilfiil müşahede ediyorlardı.." şeklinde olur ki, bunun böyle olduğunu belirtmenin gayesi de şu üç şey olabilir:

1) Onları, katı kalblilik ve kalplerin kararması ile nitelemek. Çünkü onlar, o ateşle yapılan azab ve işkence esnasında oradaydılar ve bunu, bilfiil müşahede ediyorlardı.

2) Bu katil zorbaları, küfür ve batıl inançlarını yerleştirme ve savunma hususunda ciddiyet ve kararlılıkla nitelemek... Çünkü onlar, bu nefret ettirici yerlerde ve ürkütücü fiillerin yapıldığı mekanlarda hazır olmuşlardır.

3) Yahut da, o öldürülen mü'minleri; dinleri hususunda gösterdikleri ciddiyet ve hak davaları konusunda kararlılık ve sebat göstermekle nitelemek... Çünkü, o zorba kafirler, orada, o kuyuların başında, bu mü'minlerin, kendilerine bakmaları halinde onların orada bulunuşundan dolayı kuşkuya kapılacakları, ona muhalefetten geri duracaklarını umdukları için, bu beklenti içinde orada bulunuyorlardı. Ama o mü'minler ise, onların orada bulunuşlarına hiç aldırış etmemişler, hak olan dinlerinde ısrar ve kararlılığa devam etmişlerdir.

İmdi, şayet, "Eğer, ayetteki "Şuhudun" kelimesinden kastedilen mana bu ise, ayetteki ifadenin "Vehum alâ mâ yef'alune... şuhud" şeklinde değil de, "... lemâ yef'alune... şuhud" şeklinde olması gerekirdi" denilirse, biz deriz ki: Bu ifadedeki "Alâ" "Onlar bu mü'minlere bu denli çirkin işlerde bulunmalarına, yani onları o ateşle yakmalarına rağmen, bu çirkin fiillerini görüp müşahede etmek için orada bulunuyorlardı.

İkinci duruma, yani, ayetteki bu ifadeyle, kendisi sebebiyle, davanın sabit olduğu şehadette bulunma manasının kastedilmesine göre, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Onlar, görevlilerden hiçbirinin kendilerine emredilen ve kendilerine bırakılan o azab etme hususunda hiç kusurda bulunmadıklarını tesbit için, o kralın yanında birbirlerine şehadet edecek şakiler bulunduruyorlardı.

2) Bunlar, o zorbaların o mü'minlere yaptıkları şeylere dair hazır olan birer şahittirler. Bunlar, bu şehadetlerini, kıyamet gününde yapacaklardır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"O gün, kişilerin aleyhine dilleri, elleri ve ayaklan, ne yaptıklarına dair şehadette bulunacak"* (Nûr, 24/24) buyurmuştur.

3) O kafirler, mü'minlere yapılan o ateşle yakma muamelesini görüyorlardı. Öyle ki, bu işlem, mü'minlere başkaları tarafından yapılmış olsaydı, onlar bu konuda pekâlâ şahit olabilirlerdi. Ama buna rağmen, onları bu konuda ne bir acıma tutmuş, ne de kalblerinde bir meyil ve şefkat, merhamet meydana gelmiştir.[29][29]

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/38-39.

Sırf İmanları Sebebiyle İşkence

"Onlar, o mü'minleri sırf mutlak galib, her hamde layık Allah'a iman etmeleri sebebiyle işkence etmişlerdi. (O Allah ki), göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Allah her şeye hakkıyla şahiddir" (Burûc, 9).
Bu ifadenin manası, "Onlar onları ancak... den dolayı ayıplayıp, imana gelmeyi inkar ettiler" şeklinde olur. Bu tıpkı şairin şu ifadesi gibi olur:
"Onlarda, düşman bölükleriyle çarpışmaktan dolayı kılıçlarında meydana gelmiş olan kırık ve çatlaklıklardan başka, (ki bu şayet bir kusur ise) bir ayıp yoktur!!"
Bunun bir benzeri de, *"Sizler bizden, ancak Allah'a iman etmiş olmanızı ... yadırgıyorsunuz"* (Maide, 5/59) ayetidir. Cenâb-ı Hak, “İllâ en yu’minu” buyurmuştur. Çünkü azab etme işi, ilerde yapılan imana göre meydana gelecektir. Şimdi eğer, ilerde küfredeceklerine göre, geçmiştekine mukabil azab olunmazlar. Buna göre adeta, "imanlarına devam etmeleri sebebiyle..." denilmek istenmiştir. [30][30]

“Nekamu” Kelimesinin Kıraatı:

Ebu Hayve, kâf’in kesresiyle "nakimû" şeklinde okumuştur, ama fasîh olanı, fethalı olanıdır.[31][31]

el-Azîzu'l-Hamîd

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisi sebebiyle, "ilâh"ın, tasdik olunmaya ve ibadet edilmeye müstehak olduğu vasıfları dile getirmiştir.
Birincisi, O'nun, el-Azîz oluşudur. Aztz, asla mağlub olunamayan, kadir, muktedir; savuşturulamayan kahir (hakim) olmasıdır. Netice olarak bu ism-i şerif, Cenâb-ı Hakk'ın tam bir kudrete sahip olduğuna bir işarettir.
İkincisi, O'nun el-Hamîd olması. el-Hamîd de, mü'min kullarının lisanında, hamde ve övgüye layık ve müstehak olan zat, anlamındadır. Bazı nesneler, her ne kadar Allah'ı, lisanı ile övüp hamdedemese dahi, bizzat bu nesnelerin kendisi, gerçekte hamde layık olan zatın O olduğuna şehadet ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Her şey lisân-ı hal ile O'nu hamde koyulmuştur..."* (İsrâ, 17/44) buyurmuştur. Ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın ilmine bir işarettir. Zira, nesnelerin neticelerini bilmeyen kimsenin, övgüye ve hamde layık, değer fiillerde bulunması mümkün değildir. O halde, işte bu açıdan el-Hamîd, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin tam ve mükemmel olduğuna delalet eder. [32][32]

Üçüncüsü, göklerin ve yerin mülkiyeti kendisine ait olan zat olması. Bu böyledir, zira onların maliki O'dur ve bunların ayakta durması, O'nun sayesindedir. Dilemesi halinde, bunları yok edebilir. Bu da, O'nun mülk ve hükümranlığının tam ve mükemmel oluşuna bir işarettir. Bu sıfatı, ilk ikisinden sonra getirmiştir. Çünkü, tam bir mülk ve hükümranlık, ancak, kudret ve ilim bakımından tam bir mükemmellik söz konusu olduğunda düşünülebilir. Böylece, bu sıfatları taşıyan kimsenin, Kendisine iman edilmeye müstehak ve layık olduğu sabit olmuş olur. O'ndan başkaları ise, buna, kesinlikle müstehak değillerdir. Daha nasıl olur da, bu cahil

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/39-40.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/40.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/40.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/41.

kafirler, böylesi imanın günah olduğuna hükmedebilirler.
Bil ki, Allah Teâlâ, Kendisinin Azîz olduğunu bildirmek suretiyle, dileyip istemesi halinde, o zorba kralların bu mü'minlere azab edişlerine mani olabileceğine, ateşlerini söndürüp, onları oracıkta hemencecik öldüreceğine; Hamîd oluşu ile de, Cenâb-ı Hakk'ın katında nazar-ı dikkate alınan şeyin, işlerin (kendileri değil) neticeleri olduğuna işaret etmek istemiştir. Binâenaleyh, bu demektir ki O, mühlet verse bile, asla, ihmal etmeyecektir. Çünkü, O, o mü'minlere, hak ettikleri mükafaatı, o kafirlere de, hak ettikleri cezayı verecek olan zattır. Ancak ne var ki, O, bu hususta acele etmez. Zira O, hep, ya meşîetine, yahut da lutfu gereği kullarının menfaatine göre hareket eder. İşte bu sebeple, *"Allah her şeye hakkıyla şahiddir"* buyurmuştur ki, bu, Kendisine taatta bulunanlar için, büyük bir vaad; günahkarlar için ileri derecede bir tehdittir.33[33]

Mü'minlere İşkence Edenlerin Cezası

"Erkek mü'minlerle kadın mü'minleri belaya uğratanlar, sonra da tevbe etmeyenler (yok mu)? Onlar için cehennem azabı vardır, onlar için bir de yangın azabı" (Burûc, 10).

Tenasüb:

Bil ki Cenâb-ı Hak, ashâb-ı uhdûd kıssasından bahsedince, bunun peşinden bu kıssaya dayalı olarak, mükafaat ve ceza ehlinin hükümlerini de getirerek, "Erkek mü'minlerle ... belaya uğratanlar (yok mu)" buyurmuştur. 34[34]

Burada şöyle birkaç mesele vardır:35[35]

Erkek Ve Kadn Mü’minlere İşkence Yapanlar Kimlerdi?

Bundan, sadece "ashâb-ı uhdûd"un kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, yine bundan, bunu yapan herkesin
kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu daha evladır; çünkü lafız umûmî olup, hüküm de umûmîdir. Yapılacak bir tahsis ise, delilsiz olarak zahiri terketmek olur.36[36]

Fitne'nin Manası

"el-fltne" kelimesinin asıl anlamı, "sınamak" ve "denemek"tir. Bu böyledir, çünkü o kafirler, o mü'minleri sınamışlar ve onları ateşe tutarak yakmışlardır. Kimi müfessir de, "fitne"nin, o ateşle yakmak olduğunu söylemiştir. İbn Abbas ve Mu katil ise, *"Erkek mü'minlerle ... belâya uğratanlar"* yani, "Onları ateşte yakanlar..." demişlerdir. Zeccâc da şöyle demiştir: "Arapça'da, "onu yaktım" anlamında, “Fetentu’ş-şey’e” denilir. Fiten ise, sanki yanmışcasına siyah olan taşlar anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"(O gün) kendilerinin ateş üzerinde azaba uğratılacakları gündür"* (Zâriyat, 51/13) ayeti de bu anlamdadır.37[37]

Allah Tevbeleri Kabul Eder

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra da tevbe etmediler..."* ifadesi, onların, şayet tevbe etselerdi bu tehdid ve vaîdin kapsamından çıkacak olduklarına delalet etmektedir. Bu da, Allah Teâlâ'nın

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/41.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/41-42.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/41-42.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/42.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/42.

tevbeleri kabul etmesinin kesin olduğuna; yine, İbn Abbas'tan rivayet edilenin aksine, bilerek katil olanın tevbesinin makbul olacağına delalet eder.[38]

İki Azab

Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar için cehennem azabı vardır, onlar için bir de yangın azabı..." ifadesi hakkında iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Her iki azab da, ahirette meydana gelecektir. Ancak ne var ki, küfürleri sebebiyle olan azab, cehennem azabıdır; yangın azabı ise, mü'minleri yakmış olmaları sebebiyle, küfürden ötürü olan azaba ilave edilen bir azabtır. Birinci azabın "serinlik ve soğukluk azabı"; ikinci azabın da, yangın azabı olması; yine, birincisinin yangın azabı, yangın azabına ilave edilenin de yine yangın ve yakmak olması da muhtemeldir. Ancak ne var ki, ilk azab sanki, ikinciye nisbetle, "yangın" olarak isimlendirilmemiştir. Çünkü ikinci azabta, yakmanın iki nevi birden bir arada bulunmuş, böylece de, cidden tam ve mükemmel bir hale gelmiştir. O zaman, birincisi zayıf olmuş olduğundan, "yangın" diye isimlendirilmemiştir.
İkinci Görüş: Cenâb-ı Hakk'ın, "Felehum azâbu cehenneme" ifâdesi, ahiret azabına; "Velehum azabu'l-hariki" ifadesi de, daha önce zikrettiğimiz üzere, hendeklerin ateşinin, o kafirlerin üzerine yürüyüp de onları yakması şeklindeki yangın ve yakmak azabına bir işarettirler.[39]

Mü'minlerin Mükafaâtı

"îman edip de güzel güzel amel edenlere gelince, altlarından ırmaklar akan cennetler de onlarındır. Büyük kurtuluş da, budur" (Burûc, 11).

Tenasüb:

Bil ki, Cenâb-ı Hak günahkarlarla ilgili tehdit ve vaîdi zikredince, bunun peşinden mü'minlerin va'dini zikretmiştir ki, bu gayet açıktır. [40]

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır.[41]

İ'rab

Cenâb-ı Hak, "Zâlike'l-fevzu" ".. Kurtuluş da budur" buyurmuş, ama, çok ince bir nükteden dolayı "Tilke" buyurmamıştır. Bu nükte de şudur: "Zâlike" kelimesi Cenâb-ı Hakk'ın bu cennetlerin meydana gelmiş olduğunu haber verdiğine işaret etmektedir. "Tilke" ise, cennetlere işaret etmektedir. Allah Teâlâ'nın bundan haber vermesi ise, O'nun razı olduğuna; fevz-i kebîr (büyük kurtuluş), (büyük mailiyet)in de cennetin hasıl olması değil de, "Allah'ın rızası" olduğuna delalet eder.[42]

Azimet ve Ruhsat

Ashâb-ı uhdûd kıssası ve bilhassa bu ayet-i kerime, büyük bir azab ile tehdit edilerek küfre zorlanan kimse hakkında en uygun olanın, bu korkuya direnmesi olduğuna; küfür kelimesini izhar etmeninse, bu hususta bir ruhsat ve cevaz gibi olacağına... delalet etmektedir.

---

[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/42.
[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/42-43.
[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/43.
[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/43.
[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/43.

Hasan el-Basrînin rivayet ettiğine göre, Müseylime, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabından iki adamı yakalar ve onlardan birisine,
"Benim, Allah'ın Resulü olduğuma şehadet ediyor musun?" der. O da,
"Evet" deyince, onu salıverir. Ötekine de aynı şeyi sorar; o,
"Hayır, bilakis sen, yalancı ve kezzabın tekisin" diye cevap verince, onu öldürür. (Haberi duyduğunda) Hz. Peygamber,
"Salıverilene gelince, o ruhsata tutundu; binâenaleyh, o muaheze edilmez. Öldürülene gelince, o da, faziletli olana sarıldı... Ona ne mutlu; müjdeler olsun!" buyurur.43[43]

Rabbin Çarpmasındaki Dehşet

"Hakikat, Rabbinin kıskıvrak tutup yakalayışı pek çetindir. Çünkü O, ilkin var edenin de, ölümden sonra diriltecek olanın da kendisidir. O, çok affeden, çok sevendir. Arşın sahibidir. Pek yücedir. Ne dilerse hakkıyla yapandır" (Burûc, 12-16).

Tenasüb:

Bil ki, Allah Teâlâ, önce, erkek mü'minlerle kadın mü'minleri belaya uğratan kimselerle ilgili vaidi, ikinci sırada da, iman edip salih amel işleyenlerin va'd ve mükafaatını zikredince, bu vaîd ve va'din peşinden de, tekid ve takviye ifade eden ayeti getirmiş ve "Hakikat, Rabbimin kıskıvrak tutup yakalayışı pek çetindir" buyurmuştur. 44[44]

el-Betş Kelimesi Hakkında:

el-Betş, kıskıvrak, şiddetle yakalamak, anlamına gelir. Bu kelime bir de "şiddet" ile nitelenince, manası daha da artmış ve fazlalaşmış olur.
Bunun bir benzeri de, *"O'nun yakalaması acı vericidir, şiddetlidir"* (Hûd, 11/102) ayetidir.

Allah'ın Mühlet Vermesi

Bütün bunlardan sonra, böylesi kadir olan Allah'ın mühlet vermesi, ihmal etmek için olmaz. Bu ancak, ya hükm-i meşîet, ya da hükm-i maslahata ve bu işin kıyamet gününe ertelenmesine göre, Hakîm olması sebebiyle olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, *"Çünkü O, ilkin var edenin de, ölümden sonra diriltecek olanın da ta kendisidir"* buyurmuştur. Yani, "Allah, mahlûkatını yaratır, sonra onları yok eder; daha sonra kıyamet gününde de, karşılıklarını vermek için, yeniden diriltir.. Bu mühlet tanıma bundan dolayıdır; yoksa, ihmal edilmiş olmaları sebebiyle değil" demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: "Cehennem ehlini ateş yer, (yakar). Öyle ki onlar kömür haline gelirler. Sonra onları yeniden yaratır. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, "İnnehu huve yubdiu ve yuid" ifadesinden kastedilen de budur.45[45]

Gafur Vasfı

Sonra, Cenâb-ı Hak, va'dini te'kid etmek üzere "Vehuve'l-Ğafuru'l-Vedud" *"O, çok.affeden, çok sevendir"* buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, celâl ve azametinin beş vasfını zikretmiştir:
1) O'nun çok bağışlayıcı olması (el-Gafûr). Mu'tezile, "Allah, tevbe eden için gafurdur" derken, bizim (ehl-i sünnet) ulemamız da, "Allah, ister tevbe etsin, isterse etmesin, herkes için, mutlak anlamda gafurdur. Çünkü O, *"Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki (günahları) ise, dilediği kimseler hakkında affeder"* (Nisa, 4/48) buyurmuştur.

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/43.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/43-44.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/43-44.

Bir de, tevbe edenin bağışlanması vacibtir. Vacib olanı yapmak ise, medholunmayı gerektirmez. Ayetse, medhi meyanında zikredilmiştir" demişlerdir.46[46]

Vedûd Vasfı

2) Onun çok sevmesi (el-Vedûd). Bu hususta da birkaç görüş bulunmaktadır:
a) el-Vedûd, el-Muhib (seven, muhabbet duyan) anlamındadır. Ekseri müfessirin görüşü budur. Bu, aklî delillere de mutabıktır. Çünkü hayır, bizatihi gerekir, şer ise ârızî olarak.. O halde, şerrin hayırdan daha az olması gerekir. Buna göre, galib ve baskın olan da mutlaka hayırdır. O halde o, bizzat mahbub, sevilmiştir.
b) Kelbî şöyle demiştir: "el-Vedûd", bağışlamak ve mükafaatlandırmak suretiyle dostlarına karşı çok sevgi besleyen., anlamındadır. Ama, esas olan görüş birincisidir."
c) Ezherî ise şöyle der: "Bazı dil alimleri, Vedûd kelimesinin, tıpkı (binilmiş) "hakûb" (sağılmış) kelimelerinde olduğu gibi, ism-i mef'ûl anlamında olabileceğini de söylemişlerdir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hakk'ın salih kulları, Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri açısından mükemmel bir varlık olduğunu bildikleri için, O'nu sever, O'na muhabbet duyarlar" şeklinde olur." O, sözüne devamla şöyle der: "Bu iki sıfatın ikisi de medh sıfatıdır. Zira, zikri yüce olan Allah, itaatkâr olan kullarını sevdiğinde, bu, O'nun bir lütfü olmuş olur. Ama, arif olan kulları O'nu sevdiğinde ise, bu sevmek işi, onlar nezdinde, Cenâb-ı Hakk'ın kereminin ve ihsanının anlaşılmış ve bilinmiş olmasından dolayı olmuş olur.
d) Kaffâl şöyle demektedir: "Vedûd'un "Halîm-sabırh" manasına gelebileceği de ileri sürülmüş olup, bu kelime bu manasıyla, Arapların "Dabbetun vedudun" deyimlerine varıp dayanır ki, bu da "Ne tarafa yöneltirsen, o tarafa yönelen, itaatkar hayvan..." demektir. Nitekim Kutrub "Harb için ben, yönetimi gayet kolay, atılgan ve son derece uysal olan hafif ve hızlı binek hayvanları hazırladım..." beytini nakletmiştir.47[47]

Zu'l-Arş Vasfı

3) Cenâb-ı Hakk'ın, Arş'ın sahibi olması.. (Zü'l-Arş).. Kaffâl, bu ifadenin manasının, "Mülk ve hükümranlık sahibi" anlamına geldiğini, nitekim Arapça'da da, bilfiil, divanı ve tahtı üzerinde bulunmasa dahi, "Falanca, mülkünün tahtı üzerindedir" ve yine, hükümranlığı kaybolup gittiğinde, helak olduğunda, "Fulânun alâ seriri mülkihi" "Falancanın tahtı gitti" denilebildiğini söylemiştir. Ki bu, doğruluğunda ittifak edilen bir manadır. Çünkü, "Arş" ile "taht" manası kastedilmiş olabilir. Ve, şanı yüce olan Allah'ın da, azametini ancak O'nunla, bir de O'nu görüp, O'na muttali olandan başka hiç kimsenin bilemeyeceği bir şekilde semada son derece büyük ve son derece yüce bir "taht-Arş" yaratmış olması mümkündür.48[48]

Mecîd Vasfı

4) el-Mecîd olması.. Bu ifade şu iki şekilde okunmuştur:
a) Merfû olarak "El-Mecidu" şeklinde... Bu durumda bu kelime, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı olmuş olur ki, bu, kıraat imamlarıyla müfessirlerin ekserisinin tercih ettiği kıraat şeklidir. Çünkü el-Mecd, ululuk ve celâl sıfatlarındandır. Bu ise ancak, Cenâb-ı Hakk'a uygun düşer. Nahivde, sıfatla mevsuf arasına fasılanın ve itiraziyye cümlelerinin girmesi imkansız değildir.
b) Mecrûr olarak "El-Mecidi" şeklinde... Bu da, Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir. Bu durumda bu kelime el-Arş kelimesinin sıfatı olmuş olur. Kelimeyi bu şekilde okuyanlar şöyle demişlerdir: Kur'ân, Allah'dan başkasının da "mecîd-ulu" ile tavsif edilebileceğine delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak meselâ, *"Bilakis o, yüce bir Kur'ân'dır..."* (Burûc, 85/21-22) buyurmuştur.

46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/44.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/44-45.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/45.

Ve biz de, Allah Teâlâ'nın, "Arş"ı "kerim" oluşla tavsif ettiğini görmekteyiz. Binâenaleyh, "Arş"ı, "mecîd" olma ile de tavsif edebilir." Bunlar sözüne devamla şöyle demektedirler: "Hem, Allah'ın mecdi, ululuğu, zatının vâcibü'l-vücûd; kudret, hikmet ve ilminin mükemmel olması sebebiyle, O'nun ululuğunu, yüceliğini belirtmektir. Arşın ululuğu da, cihet bakımından en üstte olmasında, mikdarının azametinde, kütle ve terkibinin güzel olmasında yatmaktadır. Çünkü, "Arş, hem terkib, hem de şekil bakımından" maddelerin en güzelidir" denilmiştir.[49][49]

Fa'âlun Limâ Yurîd Vasfı

5) O'nun bir dilediğini yapması. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:[50][50]

İ'rab

"Fa'âlun" mahzuf mübtedanın haberidir.

Nahivcilerden, "Vehuve" ifadesinin, bir mübteda ve iki haberden meydana geldiğini söyleyenler vardır, ama bu zayıftır. Çünkü, mübtedaya isnatda bulunmaktan maksat, ya bu iki haberin ikisinin birden isnadıdır, yahut da bunlardan herbirinin teker teker isnadıdır. Şimdi, eğer birincisi ise, haber iki değil, bir olur. Eğer ikincisi ise, kaziyye (hüküm), tek değil, tam aksine iki olur.[51][51]

Fiillerin Yaratılması Meselesi

Alimlerimiz, fiillerin yaratılması meselesinde, bu ayete tutunarak şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ'nın, kişilerin iman etmelerini isteyip-dilediğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh, bu ayetin muktezasına göre, imanın failinin O olması gerekir. İmanın faili O olduğuna göre, ikisi arasında herhangi bir farkın olduğunu söyleyenin bulunmaması gerekçesiyle, kişinin küfrünün faili ve yaratıcısının da Allah olması gerekir."

Kâdî şöyle der: Allah Teâlâ'nın, kulunun taatını dilemesi halinde, bu işin mutlaka olacağına dair bu ayetle istidlal etmek mümkün değildir. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın "Fa'âlun limâ yurid" ifadesi, meydana geldiğinde, O'nun fiili olan şeyleri içine alır, ama meydana geldiğinde O'nun fiili olmayan şeyleri içine almaz." Kadî'nin ifadeleri bu olup, bunun zayıflığı ise, gayet açıktır.[52][52]

Allah'ın Dilemesi

Alimlerimiz bu ayete dayanarak, Cenâb-ı Hak üzerinde, mükelleflerden hiçbirinin, hiçbir hususta hak sahibi olduğuna istidlal etmemişlerdir. Ama, bu manayı bu ayetten çıkarmak zayıftır. Çünkü bu ayet, Allah Teâlâ'nın, dilediğini yaptığına delalet etmektedir. O halde, sen daha ne hakla, "Allah, bu ayetle, mükafaat vermemeyi kastetmiştir" diyebiliyorsun?..[53][53]

Allah Dilediğini Dilediği Şekilde Yapar

Kaffal ayetteki bu vasfa şu manayı verir; "Allah, dilediğini, dilediği şekilde yapandır. O'na itiraz edilemez ve hiçbir güç O'nu mağlub edemez. Binâenaleyh O, Kenrdi dostlarını cennete sokar ve buna kimse mani olamaz. Düşmanlarını cehennemine sokar, düşmanlarına, Allah'a rağmen kimse yardım edemez. Asi kimselere, cezalandıracağı vakte kadar, dilediği kadar mühlet verir; işlediğinde de, kimisini hemen cezalandırır, dolayısıyla da kimisine dünyada, kimisine de ahirette azab eder. Bütün bu şeyleri ve bunun dışında kalanları dilediği gibi yapar.54[54]

---

[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/45-46.
[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/46.
[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/46.
[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/46.
[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/46.

Firavun ve Semûd Kuvvetleri

"Sana o orduların, Firavun'un ve Semûd'un haberi geldi mi? Hayır, o kafirler bir yalanlama içindedirler. Halbuki Allah, onları arkalarından kuşatıcıdır. Daha doğrusu o, çok şerefîi bir Kur'ân'dır. Levh-i Mahfuz'dadir" (Buruc, 17-22)

Tenasüb

Bil ki Allah Teâlâ, kafirlerin mü'minlere eziyet ettikleri hususunda, Ashab-ı Uhdûd'un halini ortaya koyunca, onlardan öncekilerin de böyle olduklarını beyan etmiştir. 55[55]

Firavun ve Semud

Yine bil ki ayetteki, Firavun ve Semûd, "cunûd" (ordular)dan bedeldir. Hak Teâlâ burada, "Firavun" kelimesi ile, hem Firavun'u, hem de kavmini kastetmiştir. Bu tıpkı, diğer ayetlerdeki, *"Firavun ve mele-i"* (Yunus, 10/83) ifadesi gibidir. Semûd ise, Arap beldelerinde yaşamış bir kavim olup, bunların kıssası, Araplarca meşhur idi. 56[56]

Dolayısıyla Hak Teâlâ, bir örnek olmak üzere sonrakilerden Firavun, öncekilerden de Semûd'u zikretmiştir ki maksadı, mü'minlerin her zaman kafirlerle olan hallerinin, hep bu şekilde olduğunu ortaya koymaktır. İşte bu husus, ayetteki, *"Hayır, hayır. O kafirler, bir yalanlama içindedirler"* ifadesinden anlaşılan husustur.57[57]

Allah'ın "Muhit" Olması

Cenâb-ı Hak, bu konuda evvelkilerin uğradıkları halleri anlatmak suretiyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini teselli edince, bundan sonra yine onun kalbini bir başka açıdan daha teselli ederek, *"Halbuki Allah, onları arkalarından kuşatıcıdır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın bundan kastı, Kendisinin onlara her zaman, her yerde kadir olduğunu ve onların, O'nun elinin içinde olduklarını, arkalarından kuşatılmış, dolayısıyla yolları kesilmiş, kaçacak bir yer bulamayan bir şey gibi olduklarını belirtmektir. İşte bu sebeple adeta şöyle demek istemiştir: "Bunlar Benim avucumun içindedirler. Ben bunları yok etmeye ve seni yalanlamalarının cezasını hemen vermeye kadirim. Öyleyse seni yalanlamalarından ötürü sabırsızlık gösterme, onlardan intikam almak istediğimde elimden kurtulamazlar."
2) Ayette bahsedilen "kuşatma" ile, onların helaklerinin yakınlığı kastedilmiş olup, tıpkı, *"Size, henüz güç yetiremediğiniz daha diğer (ganimetler) de (vermiştir). Allah bütün onları hakikaten kuşatmıştır"* (Fetih, 48/21), *"Hani biz sana, "Rabbin insanları kuşatmıştır" demiştik"* (İsra, 17/60) ve *"Kendilerinin kuşatılmış olduğunu sanırlar..."* (Yunus, 10/22) ayetlerinde olduğu gibidir. Bütün bunlar, onların bir helâkla yüzyüze oluşlarını anlatan ifadelerdir. Hak Teâlâ sanki, "Bunlar, seni yalanlamak suretiyle, kendilerini bir helâkla karşı karşıya getiriyorlar" demek istemiştir.
3) Bu ifadeyle, "Allah onların bütün yaptıklarını biliyor. Dolayısıyla da yaptıklarına karşılık

---

[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/46.
[55][55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/47.
[56][56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/47.
[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/47.

ceza verme zamanını bekliyor" manasında olmak üzere, "Allah onların yaptıkları şeyleri (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır" manası da kastedilmiş olabilir.58[58]

Kur'ân-ı Mecîd

Hak Teâlâ, daha sonra peygamberini (a.s) bir üçüncü hususla da teselli etmiştir ki bu da, *"Daha doğrusu o, çok şerefli bir Kur'ân'dır"* ifadesidir. 59[59]

Bununla ilgili olarak birkaç mesele var:60[60]

Tenasüb

Bu ayetin, kendinden önceki ayetlerle ilgi ve münasebeti şudur: "Kur'ân, değişiklikten ve bozulmadan korunmuş bir Kur'ân'dır. Binâenaleyh eğer bunda bir topluluğun mutlu, bir topluluğun mutsuz olacağına ve bir kavmin, diğer bir kavimden eziyet göreceğine dair bir hüküm yer almışsa, bunun değişmesi veya yalan çıkması imkansızdır. Binâenaleyh bu hükme rıza göstermek lazım." Dolayısıyla bunun en büyük bir teselli olacağında hiç şüphe yoktur.61[61]

Kıraat

İzafet ile, "Kur'anun mecidun" şeklinde de kıraat vardır ve bu, "Kur'anu rabbe mecidin" "Mecîd olan Rabbin Kur'ân'ı" takdirindedir.

Kıraat

Yahya b. Ya'mer, ayetteki "levh" kelimesini "Fi levhin" şeklinde okumuştur. "Lûh" ise, hava demektir, yani, "Kendisine Levh-j Mahfuz'un bulunduğu yedinci göğün üstündeki Lûh (hava)da" demektir.
Ayetteki "mahfuz" kelimesi, Kur'ân'ın sıfatı olarak, ref ile "Mahfuzun" şeklinde de okunmuştur ki buna göre ayet, *"Şüphesiz o zikri (Kur'ân'ı) Biz indirdik, şüphesiz onu biz muhafaza edeceğiz"* (H\cr, 15/9) ayetinde yaptığımız tefsir manasında olmuş olur.62[62]

Levh-i Mahfuz

Hak Teâlâ burada, *"O, Levh-i Mahfuz'dadır"* buyurmuş, bir başka ayette ise, *"O meknûn (korunan) bir kitab, şerefli bir Kur'ân 'dır"* (Vakıa, 56/77-78) buyurmuştur. Binâenaleyh "meknûn kitab" ile "levh-i mahfuz"un aynı şey olması muhtemeldir. Hem sonra Kur'ân'ın "mahfuz" (korunmuş) oluşu ile, Hak Teâlâ'nın da, *"Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir"* (Vakıa, 56/79) ayetinde buyurduğu gibi, kendisine tertemiz olanların dışındakilerin dokunmasından mahfuz (korunmuş) olduğu manası kastedilebileceği gibi, mukarreb meleklerin dışında, herhangibir mahlukatın kendisine muttali olmaktan korunmuş olduğu manası da kastedilmiş olabilir. Yine bu ifadeyle, onda hiçbir tağyir ve tebdilin olamayacağı manası da kastedilmiş olabilir.
Kimi kelamcılar, "Levh"in, meleklerin görüp okuyabildiği birşey olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta, bazı rivayetler olduğuna göre, bunu kabul etmek vacibtir. Allah Teâlâ en iyi bilendir.

---

[58] 58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/47-48.
[59] 59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/48.
[60] 60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/48.
[61] 61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/48.
[62] 62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/48.

Salât-u selâm, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (amin)![63][63]

---

[63][63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/48.

TARIK SURESİ

Bu, on yedi ayet olup Mekki’dir ve mebde (ilk yaratılış) ve me'ad (ahiret) bilgilerini öğrenmeye teşvik eden bir sûredir.1[1]

"Andolsun o göğe ve tanka ki -"Tânk"m ne olduğunu sen nereden bileceksin ki? O, delen yıldızdır.- herkes üzerinde muhakkak bir gözeten vardır" (Tânk, 1-4).2[2]

Herkesin Üzerindeki Bekçi

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de, gökten, güneşden ve aydan çokça bahsetmiştir. Zira bunların gerek şekilleri, gerek hareketleri, gerekse doğup-batışlarında gösterdikleri haller çok enteresandır. 3[3]

Tarık Kelimesi

"Târık", ister yıldız, ister başka birşey olsun, geceleyin gelip seni bulan herşeye denir. Binâenaleyh târik, "gündüz" manasına gelmez. Bunun delili, ehl-i imanın, dua ederken, "Gecenin tanklarından Allah'a sığınırız" demeleridir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), kişinin evine, ailesine târik yani gece geç vakit gelmesini yasaklamıştır. Araplar, bu kelimeyi "düşünce ve hayal mahsulü olan şey" manasında kullanırlar. Çünkü hayal ve düşünce, daha çok geceleri olur.4[4]

Târik Nedir?

Hak Teâlâ, “Ve’t-tariku” buyurunca, bu, dinleyenin, kendisini mutlaka bilmek isteyeceği şeyler cümlesinden olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bunun peşisıra “Vemâ edrâke me’t-tariku” *"Tarık'ın ne olduğunu sana hangi şey bildirdi?"* demiştir. Süfyan b. Uyeyne, "Kur'ân'da “Vemâ edrâke” şeklinde gelen her şeyi, Cenâb-ı Hak, peygamberine haber vermiş, ne olduğunu bildirmiş; ama “Mâ yudrike” şeklinde gelenleri ise, haber vermemiş, cevabının ne olduğunu bildirmemiştir. Meselâ, “Vemâ yudrike lealle’s-sâate karibun” (Şura, 17) ayetinde olduğu gibidir" demiştir. 5[5] .

Hak Teâlâ daha sonra, *"O, delen yıldızdır"* buyurmuştur ki bu, "O, şanı yüce, kıymeti büyük bir yıldızdır" demektir. Bu sayesinde hem karaların, hem de denizlerin karanlıklarında yol bulunabilen ve kendisine bakılarak yağmurların yağma zamanının bilindiği bir yıldızdır. 6[6]

Bununla ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:7[7]

Sakıb

Cenâb-ı Hak şu sebeplerden ötürü bu yıldızı, "sâkıb" (delen) diye tavsif etmiştir:
1) Işığı ile karanlığı delip, karanlığa nüfuz ettiği için.
2) Havada tıpkı birşeyi delen birşey gibi, doğudan nüfuz edici olarak doğduğu için.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/49.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/51.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/ 51.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/ 51.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/ 51.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/51-52.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/51-52.

3) Sayesinde şeytanın görüldüğü ve vurulduğu, yani delindiği yakıldığı bir şey (şihâb) olduğu için, ona bu sıfat verilmiştir.
4) Ferrâ şöyle der: Bu ifade, "diğer yıldızların üzerine çıkan, hepsinin üstüne yükselen yıldız" manasınadır. Çünkü Araplar, gökyüzünün çok yücelerine çıkan bir kuşa, "Göğü delip gidiyor" manasında, "Kad sekabe't-tairu" derler.8[8]

Yıldızın Tarik İsmini Almasının Sebebi

Cenâb-ı Hak, geceleyin gözüktüğü için yıldızı, "târik" diye tavsif etmiştir. Sen bunun, bu yüzden, "târik" ismini
aldığını, yahut da cinleri çarptığı için bu ismi aldığını bilirsin.9[9]

"en-Necmû's-Sâkıb" İfadesi İle Neyin Kastedildiği

Alimler, ayetteki "en-necmû's-sâkıb" ifadesiyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimileri bununla, bir gurub yıldıza işaret edildiğini, dolayısıyla ayette, marife olarak "et-târık" denildiğini ve bunun tıpkı, *"Şüphesiz insan, hüsran içindedir"* (Asr, 103/2) ayetindeki "el-İnsan" kelimesi gibi olduğunu söylemişlerdir. Diğerleri ise, bu ifade ile, belli bir yıldızın kastedildiğini söylemişlerdir. Bu cümleden olarak mesela İbn Zeyd, bunun "Süreyya Yıldızı" olduğunu söylerken; Ferrâ, ışığı, yedi kat göğü delip geçtiği için, "Zuhal Yıldızı" olduğunu söylemiş; diğer bazıları da, *"O (şeytanı) delici bir şihâb izler"* (Hicr, 15/18) ayetinden ötürü, bunun, kendisiyle şeytanların gökten taşlanıp kovalandığı şihablar olduğunu söylemişlerdir.10[10]

Nüzul Sebebi

Rivayet olunduğuna göre, Ebû Tâllb, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelir, Hz. Peygamber de ona, ekmek ve süt ikram eder. Tam o bunları yerken, gökten bir yıldız kayar, Önce su, sonra da ateşle dopdolu olur. Ebû Tâlib bundan son derece korkar ve "Bu ne?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu kendisiyle şeytanların taşlandığı bir yıldız olup, Allah'ın ayetlerinden bir ayettir"* der. Ebû Tâlib buna şaşınca, bu sûre nazil olur.11[11]

"Lemmâ" Edatının Kıraatı Hakkında

Bil ki Allah Teâlâ adına yemin ettiği şeyleri zikredince, yemin ettiği hususu da zikrederek, *"Herkes üzerinde muhakkak bir gözeten vardır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak bir kaç mesele vardır:12[12]

Ayetteki, "Lemmâ" ifadesi iki şekilde okunmuştur:
1) İbn Kesir, Ebû Amr, Nâfî ve Kisâî, bunu, şeddesiz mîm ile "Lemâ" şeklinde;
2) Âsım, Hamza ve Nehâî ise, şeddeli mîm ile "Lemmâ"şeklinde okumuşlardır. Ebû Ali el-Fârisî şöyle der: "Bunu şeddesiz okuyanlara göre, ayetin başındaki "İn" edatı, şeddeli "İnne"den hafifletilmiş "İn" olur ve "Lemmâ"daki lâm, bu "İn" edatını, in-i nâfiyeden seçebilmene yardımcı olan bir emare olur. "Mâ" da, tıpkı "Febimâ rahmetin minallahi" (Al-i imrân, 3/159) ve "Ammâ kalil" (Mü'minûn, 23/40) ayetlerindeki "Mâ"lar gibi zâid olur. Bu durumda, "İnne" şeddeli olarak kasem ile kullanılabildiği gibi, şeddesiz olarak da kasemle

---

[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/52.
[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/52.
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/52.
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/52.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/52.

kullanılmış olur. Fakat bu ifadeyi şeddeli olarak "Lemmâ" şeklinde okuyanlara göre, ayetin başındaki "İn" edatı, tıpkı "Mâ en mekkennâkum" (Ahkâf, 46/26) ayetinde olduğu gibi in-i nâfiye olur. "Lemmâ" da "illâ" manasına olmuş olur. "Lemmâ" şu iki yerde "İllâ" manasına kullanılır:

a) Burada,

b) Kasemle kullanıldığı yerde... Nitekim mesela, "Seeltuke billahi lemmâ fealte" dersin ki bu "Lemma", "İllâ" manasınadır. Ahfeş, Kisâî ve Ebû Ubeyde'nin"Lemmâ"nın "İllâ" manasına kullanıldığı görülmemiştir" dediği rivayet edilmiştir. İbn Avn da, "İbn Sîrîn'in yanında bunu şeddeli olarak "Lemmâ" şeklinde okudum. O, bu okuyuşumu yadırgamayarak, "Sübhânellâh, Sübhânellâh" dedi. el-Utbî de "Mâ" manasına olan "İn" ile birlikte kullanılan "Lemmâ"nın, Huzeyl lehçesine göre olduğunu iddia etmiştir.13[13]

Gözeten ve Gözettiği Şeyler

Ayette, bu gözetenin kim olduğu beyan edilmediği gibi, insanı nelerden koruduğunun beyanı da yer almamıştır:14[14]

Hafız Kimdir?

Birinci husus ile ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) Müfessirlerden bazılarına göre, bu gözeten ve koruyan, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dır. Gerçekte de böyledir. Çünkü Allah'ın dışında kalan her varlık, "mümkin"dir. Mümkin olan her varlığın, varlığı yokluğuna ancak bir tercih eden sayesinde tercih edilmiştir. Bu da, zâtı gereği vâcibü'l-vücûd olan bir varlığa varıp dayanır ki bu varlık, kendisinin muhafazası ve öyle bırakması sayesinde varlıkların kalabildikleri ve devam edebildikleri, Kayyûm Hak Teâlâ'dır. Hak Teâlâ, *"Allah gökleri ve yeri, zail olmasınlar diye tutar"* (Fatır, 35/41) ayetinde, genel olarak, gökler ve yer hakkında durumun böyle olduğunu, bu ayette de, özel olarak insan hakkında bunun böyle olduğunu beyan etmiştir.

Söz gerçekte, Hak Teâlâ'nın Kendisi dışında kalan herşey için yemin ettiğine varıp dayanır. Çünkü kendisi dışında varlıklar, mümkinü'l-vücud olup, muhdesdirler, muhtaçtırlar, mahlukturlar, terbiye edilip geliştirilmişlerdir. Ayetteki "nefs" kelimesini, mutlak "zat" manasına aldığımızda, bu sözkonusudur. Ama "nefs" kelimesini, teneffüs eden nefis, yani canlı manasına aldığımızda, Hak Teâlâ'nın bu "nefs"in "gözeteni" olması ile, onun hallerini bilen, ona tüm faydaları ulaştıran ve ondan tüm zararları bertaraf eden bir zat olmuş olur.

2) Ayetteki bu "hafız" (gözeten-koruyan), meleklerdir. Nitekim Allah Teâlâ, *"O, sizin üzerinize muhafız melekler gönderir"* (En'âm, 6/61), *"Sağda ve solda bir oturan (bekçi) vardır. O (insan) her ne söz söylese, mutlaka yanında bir gözeten muhafız vardır"* (Kâf, 50/17-18), *"Şüphesiz sizin üzerinizde, şerefli kâtibler olan hafız (koruyucu gözetici melekler) vardır"* (İnfitar, 82/10-11) ve *"O (insanın) önünden ve aralarından onu izleyen (melekler) vardır. Onlar onu, Allah'ın emriyle gözetirler"* (Ra'd, 13/11) buyurmuştur.

İkinci husus, yani, bu gözetip koruyanın o canı nelerden koruduğu hususuyla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) O hafız (gözetip-koruyan), kişinin yaptığı işlerin açığını da gizlisini de, küçüğünü de büyüğünü de yazarlar. Böylece kıyamet gününde, kişinin önüne, yazılmış, çizilmiş bir kitab açıp korlar.

2) Her canlı (kişi) üzerinde, onun amellerini, rızıklarını ve ecelini koruyan-gözeten bir "hafız" (bekçi) vardır. Binâenaleyh insan ömrünü ve rızkını tamamladığı zaman, onu tutup Rabbine götürürler. Bu mananın neticesi, kâfirleri tehdid, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tesellidir. Bu tıpkı, *"Sen onlara karşı (azab istemekte) acele etme. Biz ancak onların (günlerini ve nefeslerini)*

---

[13] 13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/53.

[14] 14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/53.

sayıyoruz" (Meryem, 19/84) yani "sonra onlar bu kısa zamanda ahirete gelirler ve hakettikleri şeyi görürler" ayeti gibi olmuş otur.
3) Her kişi üzerinde, onu bozulmaktan, kırılmaktan, ölümden koruyan bir muhafız vardır. Binâenaleyh o cana, ancak Allah'ın takdir ettiği şeyler isabet eder.
4) Ferrâ da şöyle der: Her can üzerinde, onu kabre teslim edene kadar onu koruyan bir muhafız vardır. Bu, Kelbî'nin görüşüdür.15[15]

Ayetler Arası Tenasüp

Bil ki Allah Teâlâ her canın bir gözeticisi, amellerin bir kaydedici muhafızı bulunduğuna yemin ettiğine göre, herkesin, işlerin en önemlisini yapıp, elde etmeye gayret göstermesi gerekir. Halbuki hem şer'î, hem de aklî deliller, işlerin en mühiminin, mebde' ile me'âd'ın bilinmesi olduğu hususunda mutabıktırlar. Alimler, mebde' bilgisinin, me'âd bilgisinden önce geldiği hususunda müttefiktirler. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, mebde' (yaratılışın başlangıcına) delalet eden şeyle söze başlayarak şöyle buyurmuştur:16[16]

Nutfeden Yaratılan İnsan

'Şimdi insan, hangi şeyden yaratıldığına bir baksın. O, atılarak dökülen bir sudan yaratılmıştır. (O su), (erkeğin) sulb ile teraib arasından çıkar" (Tank, 5-7).
Bu ayetlerle ilgili olarak birkaç mesele var:17[17]

Dafık Kelimesi

"Difk", suyu dökmek demektir. Nitekim "Ben suyu döktüm, o da döküldü" manasında, "Defektu'l-mâe fehuve medfukun" denilir. Dökülmüş manasında, "mündefik" denilir. Su "dökülmüş' olunca, âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın bunu niçin "dâfik" (döken) diye tavsif ettiği hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:
1) Zeccâc, bunun "Zu difakin" (Dökülme özelliğinde) takdirinde olduğunu ve Arapça der, zırh (dir'), feres (at), nebl (atıcı), leben (süt), temr (hurma) kelimeleri yerine, ism-i failleri olan, dâr', fâris, nâbil, lâbin ve tâmir kelimelerinin kullanılışı gibi olduğunu söylemiştir. Zeccâc, Sibeveyh'in de bu fikri benimsediğini nakleder.
2) Araplar, ism-i mef'ûlü bazan ism-i fail kalıbı ile ifade ederler. Ferrâ şöyle der: "Hicazlılar, "ef'âle" ism-i tafdîl veznini, bu manada kullanırlar. Mesela, ism-i mef'ûlu, sıfat olduğu zaman, ism-i fail sigasına sokarlar. Bundan dolayı mesela, "gizlenmiş sır" manasında, "sırrun kâtimun", "ortaya çıkıp dikilmiş düşünce" manasında "hemmün nâsıbun" ve uyunmuş gece manasında, "leylün nâimun" derler. Bu tıpkı "Fi ışetin radiyetin" (Kâria, 7) ayetinde, "râdiye" kelimesinin "merdiyye" (razı olunan) manasına olması gibidir.
3) Halil, kendisine nisbet edilen kitabında şunları yazar: "Su bir kerede döküldüğünde, "Dufika'l-mâu, defkân, dufuken" testi bir kerede döküldüğünde, "İndefeka'l-kuzu" denilir. Yine, testi ve benzerleri (kendiliğinden) döküldüğünde, bunda uğur var sayılarak, "dâfıkun hayrun" (hayırlı dökülüş) derler. Kutrub'un kitabında da, su döküldüğünde "Dufika'l-mâu, yudfeku" denildiği yazılmıştır.
4) Suyun sahibi "dâfik" (döken) olunca, bu isim mecazi olarak dökülen su için de kullanılmıştır.18[18]

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/53-54.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/54.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/54-55.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/55.

“Sulb” Kelimesinin Kıraatı

Ayetteki "sulb" kelimesi, iki fetha ile, “Essalebi” Ve iki dammeyle “Essulebi” şeklinde de okunmuştur. Bu kelime şu dört değişik şekilde okunur: Salebu, sulubu, sulbu ve sâlibu.[19][19]

“Terâib” Kelimesi Hakkında

Kadının "terâib'i, gerdanlığının bulunduğu göğüs kemikleri demektir. Bu bölgenin her bir kemiğine de, "terîbe" denilir ki bu bütün dilcilerin görüşüdür. Nitekim İmriu'l-Kays şöyle demiştir:
"Göğüs kemikleri, tıpkı ayna gibi parlak..."[20][20]

Ayetin Tefsiri Hususundaki Görüşler

Bu ayetin tefsiri hususunda şu iki izah yapılmıştır:
1) Çocuk, erkeğin sulbünden (arka kemiğinden) kadının da göğüs kemiklerinden çıkan sudan yaratılmıştır.
2) Çocuk, erkeğin sulbü (bel kemiği) ile, yine erkeğin göğüs kemiğinden yaratılmıştır.
İkinci görüşü savunanlar, iki delil ileri sürerler:
a) Erkeğin suyu (menisi), sadece sulbundan çıkar. Kadının suyu, sadece teraibden (göğüs kemiklerinden) çıkar. Bu durumda ise, (çocuğun meydana gelişinde), erkeğin sulbü ile, "terâib" (göğüs kemiği) arasından çıkan bir su, söz konusu olmaz. Bu ise, ayetin aksine olmuş olur.
b) Allah Teâlâ, insanın, fışkıran (atılan) bir sudan yaratıldığını beyan etmiştir. Böyle tavsif edilebilecek olan ise, erkeğin suyudur. Hak Teâlâ daha sonra, bu suyu "çıkar" diye tavsif ederek, bu "atılma"ya atfetmiştir, yani o atılan (fışkıran) suyun, sulb ile teraib arasından çıktığını belirtmiştir. Bu, o çocuğun sadece erkeğin suyundan yaratıldığını gösterir.
Birinci görüşü savunanlar, bunların birinci delillerine şu şekilde cevap verirler: Farklı-ayrı iki şey hakkında "Bu iki şey arasından pek çok hayır çıkar" denilebilir. Bir de, erkekle kadın birleştiklerinde, o ikisi adeta tek bir vücud haline gelirler. Binâenaleyh, bu lafzın burada kullanılması, güzel ve yerinde olmuştur. Onların ikinci delillerine de şu şekilde cevap verirler:
"Bu, bir bütünün parçasının, bütününün tümünü ifade için kullanılması türünden birşeydir. Binâenaleyh, çocuğu meydana getiren suyun (meninin) iki tarafından biri atılma (fışkırma) özelliğine sahip olunca, bu özellik her iki taraf için kullanılmıştır." Birinci görüşte olan bu kimseler sözlerine şöyle devam ederler: Bunun böyle olduğunun delillerinden birisi de şudur: "Çocuk, her iki sudan yaratılmıştır. Çünkü, sadece erkeğin suyu azdır, bu hususta yeterli olmaz. Bir de, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Erkeğin (kocanın) suyu(menisi) fazla olduğunda, doğacak çocuk erkek olur ve babasına, babasının akrabalarına benzer. Ama kadının suyu fazla olduğunda, çocuk kadına ve kadının akrabalarına benzer"*[21][21] buyurmuştur, ki bu, birinci görüşün doğruluğunu gerektirir."[22][22]

Ayeti Yanlış Yorumlamak Olmaz

Bil ki dinsizler bu ayet hakkında ileri geri konuşarak şöyle demektedirler: "Eğer Allah'ın "(O su), (erkeğin) sulb ile teraib arasından çıkar" ifadesinden, meninin bu bölgelerden ayrılıp çıktığı kastediliyor ise, durum hiç de böyle değildir. Zira meni, ancak dördüncü hazmın, yani sindirimin fazlalarından oluşur. Böylece de, her uzvun karakter ve özelliğini taşıyabilmesi ve bu meniden o uzuvlar gibi uzuvların meydana gelebilmesine müsait olabilmesi için, bedenin bütün parçalarından ve her tarafından kopup gelir. İşte bundan ötürü, aşırı cima yapanların, bütün uzuvlarına bir zayıflama hakim olur.

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/55.

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/55.

[21][21] Müslim, Hayz, 33 (1/251).

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/55-56.

Yok eğer bu ifadeyle, meniyi oluşturan parçalarının büyük kısmının bu kemiklerden oluştuğu kastediliyor ise, bu görüş de zayıftır. Çünkü aksine meniyi oluşturan cüzlerin çoğu, beyinde oluşur. Delili ise, meninin şeklinin, beyine benzemesidir. Bir de cima işini çokça yapanların, önce gözlerinde zayıflama başlar. Yok eğer, ayetteki bu ifadeyle, meninin karar (yerleşme, toplanma) yerinin buralar olduğu kastediliyor ise, bu da zayıftır. Çünkü meninin karargahı, meni kesecikleridir. Bunlar da, yumurtaların yapımda, içice girmiş girift damarlardır. Yok eğer bu ifadeyle, meninin çıkış yerinin buralar oiduğu kastediliyor ise, bu da zayıftır. Çünkü müşahede bunun böyle olmadığını göstermekledir."

Bunlara şöyle cevap verilir: Meninin oluşmasında en büyük desteği sağlayan şeyin ve buna yardımcı uzuvların en büyüğünün beyin olduğunda şüphe yoktur. Fakat beynin de halifesi (vekili) vardır. Bu da, omurgaların içinde, beyne kadar uzanan sinirlerdir. Bunlar, arka kemiği (sulb) içinde yer alırlar. Bunun, bedenin başlangıcına doğru uzanan pek çok kolları vardır ki işte bunlar "terîbe" (teraib)dir. işte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, özellikle bu iki yeri zikretmiştir. Kaldı ki, sizin sözünüz, meninin nasıl oluştuğu hususundadır. Uzuvların, meniden nasıl oluştuğu meselesi ise, sırf bir vehimdir ve zayıf bir zandır. Halbuki, kabule uygun olan ise, Cenâb-ı Hakk'ın kelamıdır.[23][23]

Yaratılışın Halık'a Delaleti

Biz, bu kitabımızın pekçok yerinde, şu sebeplerden dolayı, insanın bir nutfeden meydana gelişinin, hür İrade sahibi bir yaratıcının varlığına delalet etmesinin apaçık delillerden olduğunu beyan etmiştik:

1) İnsan bedenindeki enteresan oluşumlar, pek çoktur. Binâenaleyh, insanın bedeninin basit bir maddeden oluşup meydana gelmesi, hür ve irade sahibi bir varlığa daha fazla delalet eder.

2) İnsanın, kendisinin hallerine muttali olması ve onları bilmesi, başkasının hallerine muttali olmasından daha çok ve daha mükemmeldir. Binâenaleyh, hiç şüphesiz bu delalet daha tam ve daha mükemmel olmuştur.

3) İnsanın, bu halleri, hem kendi çocuklarında, hem de diğer canlıların yavrularında görüp müşahede etmesi süreklidir. Dolayısıyla hür irade sahibi bir yaratıcının varlığına, bunlardan yola çıkarak istidlal etmek, daha güçlü olur.[24][24]

Yaratılışın Haşre Delaleti

4) Bu tür istidlaller, hakîm ve hür irade sahibi bir yaratıcının varlığına kesinkes delalet ettiği gibi, öldükten sonra dirilmenin, haşrin ve neşrin olacağına da kesinlikle delalet eder. Bu böyledir, zira insanın meydana geldiği, ana-babasının bedeninde, ayrı ayrı yerlerde bulunan parçaların, hatta bütün alnındaki parçaların bir araya getirilmesi iledir. Binâenaleyh, o yaratıcı, bu ayrı ayrı parçaları bir araya getirip, böylece ondan sapasağlam bir insan yaratmaya kadir olduğuna göre, o insanın ölümünden ve herbir parçasının her bir tarafa dağılmasından sonra da, o Yaratıcının mutlaka o parçaları bir araya getirebileceğinin ve ta başlangıçta olduğu gibi sapasağlam ve düzgün bir mahluk haline koyabileceğinin söylenilmesi gerekir.[25][25]

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/56-57.

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/57.

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/57.

Yaratan Diriltmeye de Kadir

İşte bu sırdan dolayı, Cenâb-ı Hak, insanın yaratılışının başlangıcına dair olan delilleri beyan buyurunca, buna, "ahiref'in olabileceğinin delillerini de dayandırmak üzere "Şüphe yok ki (Allah) onu (yeniden diriltip) döndürmeye elbette kadirdir" (Tank. 8) buyurmuştur. 26[26]
Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:27[27]

"İnnehu" daki "Huve" Zamiri Hakkında

"İnnehu" daki "Huve" zamiri, mercii daha önce geçmese bile, Yaratıcı'ya raci olan bir zamirdir. Delili ise şu iki şeydir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın yaratıcı olmasının, kendisinin halife oluşuna delâlet etmesidir. Buna göre mana, "Yaratan bu zat, o insanı yeniden yaratmaya kadirdir" şeklinde olur.
2) Bu merci, her ne kadar lafzan daha önce geçmese dahi, zamirin merciinin Cenâb-ı Hak olduğuna delalet eden şeyler, daha önce geçmişti. Akıl, bu tasarrufa kadir olan zatın, Cenâb-ı Hak olduğuna açıkça delalet etmektedir. Binâenaleyh, bu husus son derece açık ve net olunca, bu, daha önce zikredilmiş gibi olmuştur.28[28]

"Alâ Rac'ihi" İfadesindeki Zamir Neye Racidir?

"Er-rac'" kelimesi, bir şeye tekrar döndüğünü ifade etmek için kullandığın, "Raca'tu'ş-şey'e" ifâdesinin masdarıdır. O halde, "Alâ rac'ihi" ifadesindeki zamir neye racidir? Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:
1) Doğruya en yakın olan görüşe göre bu zamir, "insan"a raci olup, buna göre mana, "insanın direkt olarak yaratmaya kadir olan zâtın, ölümünden sonra o insanı yeniden, canlı olarak iade etmeye, yaratmaya kadir olması gerekir" şeklinde olur. Ki bu manaya göre bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"De ki, o insanları, onları ibtidâen yaratan diriltecektir..."* (Yasin, 36/79) ayetiyle *"Bu (ikinci yaratış), O'na daha kolaydır"* (Rum, 30/27) ayeti gibi olmuş olur.
2) Bu zamir, "insan"a raci değildir. Mücâhid, bu ifadeye, "O, erkeğin cinsiyet uzvuna meniyi, suyu yeniden döndürmeye kadirdir" manasını verirken, İkrime ve Dahhâk, "O suyu, sulbe (yani bel kemiğine) döndürmeye kadirdir" manasını vermişlerdir. Dahhâk'ın bu ifâdeye, "O, insanı, başlangıçtaki gibi bir su haline döndürmeye kadirdir" şeklinde de bir mana verdiği rivayet edilmiştir.
Mukâtil ibn Hayyan ise, bu ifadeye, "İstersem, onu, yaşlılıktan gençliğe, gençlikten çocukluğa, çocukluktan da nutfe haline dönüştürebilirim" manasını vermiştir. Bil ki, birinci görüş daha doğrudur ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"O günde ki, sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır"* (Tarık, 86/9) ifadesi de bunun böyle olduğunu gösterir. Binâenaleyh, ayetin manası, "O, insanı, kıyamet gününde yeniden diriltmeye kadirdir" şeklinde olur.29[29]

Sırların Ortaya Çıkacağı Gün

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin gerçekliğine dair deliller getirince, insanın o gündeki halini nitelemek üzere, *"O günde ki (bütün) sırlar yoklanıp, meydana çıkarılacaktır. Artık onun için ne bir kudret, ne,de bir yardımcı vardır..."* (Tarık, 9-10) buyurmuştur. 30[30]

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/58.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/58.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/58.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/58.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/58-59.

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[31]

İ’rab

Ayetin başındaki “Yevme” kelimesi, “Rac’ihi” ifâdesi ile mansubtur. Binâenaleyh, bu ifadedeki "hüve" zamirini, "su, meni"ye raci kılıp, bunu, o suyun "sulb" ile "terâib"den çıkması manasına ya da ilk hal manasına alanlara göre, bu zarf (Yevm) “Femâ lehu min kuvvetin” ifadesiyle mansub olmuş olur ki, buna göre mana, "O günde o kimsenin kuvveti yoktur" şeklinde olur.[32]

“İbtila”nın Manası

Ayetteki “Tublâ” kelimesi, "sınanır, imtihan edilir, yoklanır" manasındadır. "Serâir" de, kalblerde saklı tutulan, inançlar, niyetler ile yapılan gizli işlerdir. Bu imtihan ve denemenin keyfiyeti hususunda şöyle birkaç görüş ileri sürülmüştür:
1) Kaffâl'ın ileri sürdüğüne göre, buradaki "imtihan" şudur: Kıyamet gününde insanın amelleri, kendisine sunulur ve söylenilenlerin yapılanlara uygun mudur değil midir bilinebilmesi için, meleklerin, kişinin amellerini ayrıntılı bir biçimde yazdıkları o sahifelere de bakılır. İşte kıyamet günündeki muhasebe, bu tarz üzere cereyan. edeceği için, buna "ibtilâ ve imtihan" denilebilir. Cenâb-ı Hak hernekadar, o insanların yaptıklarının ve yapmadıklarının tafsilatını biliyor ise de, kulları açısından bu işlem bir imtihan olarak görüleceği için, bu işe bu adın verilmiş olması uzak bir ihtimal değildir.
2) Bu işlere, kendilerinden dolayı, sahiplerinin mükafaat veya cezaya müstehak olmaları sebebiyle, bu adın verilmiş olması da mümkündür. Çünkü, nice fiil vardır ki, dışı güzel, içi ise, çirkindir. Bunun aksine olanlar da vardır. Binâenaleyh, bu fiillerin denenip gözden geçirilmesi, racih olanın ne, mercuh olanın ne olduğunun anlaşılabilmesi için, bu birbiriyle çelişen durumlarla tercihe medar olan şeylerin bulunup ortaya konulmasıdır.
3) Ebû Müslim şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, “Veneblu ehbarakum” (Muhammed, 47/31) ve “Velenebluvennekum” (Muhammed, 47/31) ifadelerinde olduğu gibi, hem bir şeyi ortaya koymak için, hem de imtihan etmek için kullanılır."
Öte yandan müfessirler şöyle demektedirler: "Allah'la kulu arasında olan bu sırlar, kıyamet gününde, iyisi kötüsünden, bunları yapan yapmayandan ayırdedilip ortaya konulsun, denir.." Bu, İbn Ömer (r.a)'in, "Allah Teâlâ kıyamet gününde, o amellerden yapılan her gizli şeyi ortaya kor. Böylece de bu, kimi yüzlerde bir güzellik meydana getirirken, kimi yüzlerde de bir leke meydana getirir. Yani, bu işleri güzel bir biçimde yapan kimselerin yüzleri aydınlık; zayi eden kimselerin ise yüzleri, bulanık, siyah olur" şeklindeki sözünün manasıdır.[33]

Kulun Kudretinin Olmayacağı Gün

Bu ayet, o günde kulun herhangi bir kudretinin olmayacağına delalet etmektedir. Çünkü, insanın kuvveti, ya kendisinden kaynaklanır, yahut başka bir şeyden.
Birincisi, ayetteki, *"Artık onun için ne bir kötülük... vardır"* İkincisi de, *"ne de bir yardımcısı vardır..."* ifadesiyle nefyedilmiştir. Buna göre mana, "İnsanın, sayesinde, başına gelecek o azapları kendisinden uzaklaştırabileceği bir kudreti olamayacağı gibi, bunu savuşturma hususunda kendisine yardım eden bir yardımcısı da olmayacaktır" şeklinde olur. Ayetin ifadesinin bir zecr, kınama, men olduğunda ise şüphe yoktur, “Min kuvvetin” ifadesinin başına, "olumsuz bir siyakta “Min” harf-i cerrinin gelmesinin manası, kuvvetin azının da çoğunun da bulunmayacağını ifade etmek için olup, buna göre adeta, "İnsan için, o günde,

---

[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/58-59.
[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/59.
[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/59.

hiçbir kuvvet, hiçbir yardımcı yoktur" denilmek istenmiştir.34[34]

Şefaatin Olmayacağı Gün

"Şefaatin olmayacağı hususunda, bu ayetin de delil olarak getirilmesi mümkündür. Bu yönüyle bu ayet, Cenâb-ı
Hakk'ın tıpkı, *"Hiçbir nefsin, hiçbir kimseye, hiçbir surette fayda vermeyeceği... o günde"* Bakara, 2/123) ayeti gibi olmuş olur" denilirse, bunun cevabı daha önce geçmişti.35[35]

Kur'ân Kesin Hükümdür

"Andolsun, o dönen göğe, o yanlan yere ki, hakikaten o (Kur'ân) hak ile batılı ayırdeden katı bir kelamdır. O, bir şaka değildir. Doğrusu, onlar alabildiklerine hileler düzerler. Ben de onların hilelerini, ceza ile karşılarım. (Habibim), sen şimdilik kafirlere mühlet ver, onları biraz geciktir." (Tank, 11-17).36[36]

Rec' Kelimesi

Bil ki, Cenâb-ı Hak, Kendisinin birliğinin ve ahiret gününün delillerini bitirince, bir başka biçimde yemin etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve's-semâi zâti'r-rac'i" ifâdesine gelince, biz deriz ki: Zeccâc şöyle demektedir: "Buradaki "Er-Rac'i" kelimesiyle, tekrar tekrar geldiği için, yağmur kastedilmiştir." Bil ki, Zeccâc'ın ve diğer dilcilerin, "Er-Rac'i" kelimesinin, ta baştan yağmur manasında vaz olunmuş bir isim olmadığı, tam aksine yağmura, mecazî olarak bu ismin verildiği hususu gayet açıktır. Bu mecazi ifadenin güzel ve yerinde olmasının sebepleri şunlardır:
1) Kaffâl şöyle der: Bu deyim, "tercîu's-savt" ifâdesinden olup, bu da, sesi tekrar tekrar iade edip, harfleri birbirine vasletmektir. Yağmur da tekrar tekrar yağdığı için "er-rec'" adını almıştır.
2) Araplar, bulutun bu suyu, yerdeki denizlerden alıp, sonra aynısını yere döndürdüğünü iddia etmişlerdir.
3) Onlar, bir tefe'ûl (uğur sezme) manasını kastetmiştir. Dolayısıyla da, yağmura, "Tekrar yağsın, yeniden dönsün" niyetiyle, "er-rec' " adını vermişlerdir.
4) Yağmur, her yıl yağdığı için bu adı almıştır. Bunu iyice kavradığına göre, şimdi biz diyoruz ki: Bu hususta müfessirlerin görüşleri de şunlardır:
1) İbn Abbas, bu ifadeye, tekrar tekrar yağdığı için, "... yağmurlu göğe yemin olsun" anlamını vermiştir.
2) "Semâ'ın rec'ı" "kendisi tarafından zaman zaman, gelen hayırlar, hayır vermek..." anlamındadır. Yani, "o bunları defalarca verir..." demektir.
3) İbn Zeyd de şöyle demektedir: "Bu ifade, güneşin ve ayın batmasından sonra, tekrar geri dönüp gelmesinden dolayı, söylenmiş bir ifadedir. Ama, esas görüş, birincisidir.37[37]

Sad' Kelimesi Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın "ve'l-ardi zati's-sad" " "o yanlan yere .." ifadesine gelince, bil ki, "es-sad'" yarılmak anlamında olup, "Yevmeizin yusaddiune" (Rum, 30/43} ayeti de böyledir. Yani, "ayrılırlar" demektir, Müfessirlerin bu husustaki görüşleri de şunlardır: İbn Abbas, bu ifadeye yerin, bitki ve ağaçlar sebebiyle yarılması manasını verirken, Mücâhid, ayetin bu ifadesine,

---

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/59-60.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/60.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/60.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/60-61.

"Aralarında yarıkların, geçitlerin, yolların bulunduğu dağlar sahibi yer..." manasını vermiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Biz o yer yüzünden gelmiş yollar, vadiler, yarattık..."* (Enbiya, 21/31) buyurmuştur. Derken, Leys, "es-Sad' ", yeryüzünün bitkileridir. Zira, bitkiler yeryüzünü çatlatır da, böylece de yeryüzü çatlamış olur. İşte bu yüzden bitkiler yeryüzünü yardığı için, bitkilere es-sad'denilmiştir" demiştir.
Bil ki, Cenâb-ı Hak, mebde' ve meâd'ın bilinmesine, canlıların nasıl yaratıldıklarını delil olarak getirdiği gibi, bu kısımda da, bitkilerin nasıl yaratıldıklarına yer vermiştir. O halde bu demektir ki, yağmurlu gök, tıpkı bir baba; çatlak yer de, tıpkı bir ana gibidir. Ki işte bu ikisi de büyük nimetlerdendir. Zira, dünyanın nimet oluşu, tekrar tekrar gökten yağan yağmur ile, aynen bu şekilde yerden biten bitkilere varıp dayanmaktadır. 38[38]

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu yeminlerin peşinden ne için yemin ettiğini de getirerek, "Hakikaten o (Kur'ân) hak ile batılı ayırdeden kati bir kelamdır" buyurmuştur. 39[39]
Bu hususta birkaç mesele vardır.40[40]

Ayetteki "Hu" Zamiri Hakkında

Buradaki zamir hakkında şu iki görüş ileri sürülebilir:
1) Kaffâl'ın dediğine göre mana, "Sırların kendisinde ortaya çıkarılacağı günde, sizi dirilteceğime dair, size haber verdiğim bu kudretim sayesinde hakkın batıldan seçildiği, ayırdedici ve hak olan bir şeydir" şeklindedir.
2) Bu zamir Kur'ân'a raci olup, mana, "Kur'ân, hak ile batılın arasını seçen bir kitabtır" şeklindedir ve bu tıpkı Kur'ân'a, "furkân" adının verilmesi gibi olur. Birinci görüş daha evladır. Çünkü zamirin kendinden önce geçen birşeye raci olması daha uygundur.41[41]

Kur'ân Şaka Değildir

Ayetteki, "Kavlun faslun" ifadesi, "kendisi ile hakkın batıldan ayırdedilip seçildiği bir hükümdür. "Faslu'l-husumât" ifadesi de böyle olup, "düşmanlıkları ve anlaşmazlıkları, verilen hükümle sona erdirmek" demektir. Yine münakaşayı, dedikoduyu ve sürtüşmeyi kesip sona erdiren söz manasında, "Bu, bir kavlü fasldır" denilir. Bazı müfessirler de, ayetteki bu ifadenin manasının, Hak Teâlâ'nın, *"O, bir şaka değildir"* (Tarık, 86/14) ayetinden ötürü, "Bu, hak olan bir ciddiyettir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Buna göre bu, "Kur'ân, şaka ile değil, ciddiyetle indirilmiştir" demektir. 42[42]

Daha sonra Hak Teâlâ, "O, bir şaka değil" buyurmuştur ki bu da, ayırdedici beyan, bazan ciddi bir şekilde ve kendisine değer verilecek bir biçimde söylenir, bazan da böyle olmayabilir. Ama bu, işte böyle ciddi olan kısmındandır" demektir.43[43]

Kafirlerin Hileleri

Hak Teâlâ daha sonra, *"Hakikat onlar alabildiklerine hileler düzerler"* buyurmuştur. Bu hileler şu şekillerde düşünülebilir:
1) Bir takım şüpheler ortaya atma şeklinde... Nitekim *"Hayat, sadece dünya hayatımızdan ibarettir"* (En'âm, 6/29), *"Bu çürümüş kemikleri kim yeniden diriltecek"* (Yasin, 36/78), *"O*

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/61.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/61.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/61.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/61.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/62.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/62.

(Peygamber), bir kaç ilahı, bir tek ilaha mı indiriyor" (Sâd, 38/5), *"Bu Kur'ân, iki beldenin en büyük bir adamına indirilmeli değil miydi?"* (Zunrûf, 43/31) ve *"O (Kur'ân) sabah akşam ona yazdırılıyor"* (Furkan, 25/5) gibi şüpheler ortaya atmışlardır.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sâhir, şâir ve mecnûn olduğunu ileri sürerek, Kur'ân'ı tenkid etme...

3) "Kafirler seni yakalamak, öldürmek, yahut da memleketinden sürüp çıkarmak için, sana tuzak kuruyorlardı" (Enfal,.8/30) ayetinde de belirtildiği üzere, Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürmeye yönelik hileler...44[44]

Allah'ın Keydi

Cenâb-ı Hak, daha sonra *"Ben de bir hile yaparım"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ hakkında kullanılan, "hile yapma" fiili, şu manalara gelebilir:

1) Hak Teâlâ'nın, kâfirlerin hile ve tuzaklarını, Hz. Muhammed (s.a.s)'den bertaraf edip, bu tuzaklara karşı, ona yardım edip, dinini yüceltmekle karşılık vermesi manasına... Burada bu ifade, tıpkı *"Kötülüğün cezası, dengi bir kötülüktür"* (Şura, 42/40) ayetinde olduğu gibi, iki zıt şeyden birini, diğerinin adıyla adlandırmak suretiyle, böyle ifade edilmiştir. Nitekim şair de "Sakın ha, kimse bize karşı cahillikte bulunmasın. Aksi halde biz de, o cahillerin cehaletinden daha fazla bir cahillikle karşılık veririz" demiştir. Keza Hak Teâlâ, *"Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onlara kendilerini unutturdu"* (Haşr, 59/19) ve *"Onlar Allah'a tuzak kurdular, Allah da onlara tuzak kurar"* (Nisa, 4/142) buyurmuştur.

2) Bu, Allah Teâlâ'nın onlara tuzak kurması, onları tam zamanında yakalamak için, onların küfürlerine mühlet vermesi demektir.45[45]

Kafirlere Mühlet

Hak Teâlâ daha sonra, *"(Habibim), sen şimdilik kafirlere mühlet ver"* buyurmuştur ki bu, "Onların helaki için beddua etme ve bu hususta acele davranma" demektir.

Daha sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onlar için zaman tanıyıp, haklarında acele etmemesini emredince, bu emredilen mühletin, kısa süreli olduğunu bildirerek, *"Onları biraz geciktir (biraz mühlet ver)"* buyurmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i iyice teskin edip, sabrını temin için, bu müddet verme işini böylece tekrarlamış ve bu iki ifadeyi farklı bablardan (sigalardan) getirmiştir. 46[46]

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:47[47]

Ruveyden Kelimesi Hakkında

Ebû Ubeyde şöyle der: "Ruveyden" ism-i tasgirinin, mükebberi (ism-i tasgir olmayan sigası), "Ruvdun"dur." Ebu Ubeyde, şu beyti de bu manaya delil getirmiştir:

Ebû Ali, isim fiiller bahsinde şunları zikreder: "Ruveyden zeyden ervidu zeyden" denilir. Bu, "Zeyd'e mühlet ver ve ona acı" demektir. Nahîvciler, arap dilinde, "ruveyden" kelimesinin şu üç şekilde kullanıldığını söylemişlerdir:

1) Emir manasında, isim fiil olarak... Nitekim sen, "Ervidu zeyden" manasında "Ruveyden zeyden" dersin ve bununla, "Zeyd'e mühlet ver, yani, onun yolunu boşalt Onu bırak, ona acı" manasını kastedersin. Bu manada, "ruveyden" kelimesi, "munsarıf" olmaz. Çünkü sonundaki tenvin, "tenvin-i temekkün" değildir.

2) Bu kelimenin de diğer masdarlar gibi bir masdar olarak, tıpkı diğer masdarlar gibi,

---

[44] [44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/62.

[45] [45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/62-63.

[46] [46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/63.

[47] [47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/63.

kendinden sonra gelen kelimeye muzaf olması... Nitekim "Darbu Zeydin" "Zeyd'in vuruşu" ve "Darbe'r-rikab" *"Boyunları vurma"* (Muhammed, 474) ifadelerinde olduğu gibi, "Ruveyde zeydin" "Zeyd'in mühleti" dersin.
3) Bu kelimenin mansûb bir sıfat olması.. Bu tıpkı, "Sâru seyran ruveyden" "Yavaş bir gidişle gittiler" demende olduğu gibidir. Araplar bu manada, "Sâru ruveyden" diyerek, bazan mevsûfu hazfeder, sıfatı onun yerine korlar. Nitekim munsarıf sıfatlarda bazan böyle yaparlar. Yine arapların, "Ved'an ruveydan" takdirinde "Da'hu ruveydan" (Onu yavaş koy) şeklindeki sözleri de böyledir. Sen, birşeyi birşeye katan kimseye, "Ruveyden" diyerek, "yavaş kat" manasını kastedersin. Burada şu iki izah yapılabilir:
1) Ayetteki bu kelime "hal"dır.
2) "Sıfattır". Eğer mevsufunu açıkça zikredersen, "hal" manasına olmaz. Ayetteki "ruveyden" bizim üçüncü şıkta bahsettiğimiz şekildedir. Çünkü bu kelimenin mef'ûl-ü mutlakın sıfatı olması ve adeta "Emhil imhâlen ruveyden" takdirinde olması mümkündür. Yine ayetteki bu kelimenin "hal" olması ve mananın, "Onları, acele etmeksizin mühlet ver" şeklinde olması da mümkündür.[48][48]

Mühletin Süresi

Bazı alimler, ayetteki bu ifadenin, "Onlara kıyamete kadar mühlet ver" manasında olduğunu ve "ruveyden" kelimesinin, her geleceğin yakın olduğu bilindiği için, ism-i tasgir sigasıyla getirilmiş olduğunu söylerlerken; kimileri de, bu ifadenin, "Onlara Bedir gününe kadar mühlet ver" manasında olduğunu söylemişlerdir. Fakat önceki görüş daha uygundur. Çünkü Bedir gününde ve diğer savaşlarda meydana gelen hadiseler, genellik ifade etmez ve bütün kafirleri içine almaz. Ama bu mühlet, ahiret gününe kadar uzayan bir manaya alındığında, bütün kafirleri içine alır ve içine, o kafirlerin gerek Bedir'de, gerek diğer hadiselerde başlarına gelen bütün dünyevi şeyler girmiş olur. Bütün bunlar, onlar için caydırıcı ve sakındırıcı ifadelerdir. Yine bunlar onlar için bir sakındırmadır. Dolayısıyla da takib ettikleri yolun aksi bir yola, yani taat yoluna bir teşviktir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat-u selâm efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun aline ve ashabına olsun (amin)![49][49]

---

[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/63-64.
[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/64.

A'LA SURESİ

Bu sûre ondokuz ayet olup, Mekkî'dir.[1][1]

Yüce Rubûbiyyet

"Rabbinin o yüce adını tesbih et. Ki O, yaratıp, düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir; yeşil otu çıkaran, sonra da onu kapkara-kupkuru hale getirendir" (A'lâ, 1-6).
Bil ki, "Rabbinin o yüce adını tesbih et" ayetiyle ilgili, bir kaç mesele var:[2][2]

"Rabbinin O Yüce Adını Tesbih Et" Hitabı Hakkında

Ayetteki, "Rabbinin o yüce adını tesbih et" hitabıyla ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Bununla Cenâb-ı Hakk'ın isminin takdis ve tenzih edilmesi emredilmiştir.
2) Buradaki "İsim" kelimesi (manada tesiri olmayan) zaid bir kelime olup, ayet, "Rabbini tesbih et" manasındadır.[3][3]

Allah'ın İsmini Tenzih

Birinci izaha göre, bu ayetle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
1) Bununla, "Rabbinin ismini, bu isimle başkasını isimlendirmekten tenzih ederek, tesbih et" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'dan başkasının, Cenâb-ı Hakk'ın isimleriyle anılmasından bir nehiy olmuş olur. Nitekim müşrikler, putlarına, Lât, Müseyleme'ye de, "Yemâme'nin Rahmân'ı" diyorlardı.
2) "Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin, Cenâb-ı Hak hakkında düşünülemeyecek manalarda tefsir edilmesi suretiyle, onu tenzih et." Bu, mesela, buradaki, "a'lâ" (yüce) kelimesinin, mekan açısından olan bir yükseklik manasına; *"Rahman Arş üzerinde istiva etmiştir"* ifadesindeki "lstlvâ"nın da, "Arş üzerinde karar kılmıştır" şeklinde, Allah'ın münezzeh olduğu bir manada tefsir edilmesi gibi... Aksine buradaki yücelik, hakimiyet, güçlü-kuvvetli oluş manasında; istiva da, hükümran olma manasında tefsir edilmiştir.
3) Cenâb-ı Hakk'ın isminin, huşu ve ta'zîm nîyyeti ve üslûbu içerisinde değil de, gelişi güzel, saygısız bir şekilde söylenmekten korunması, böylece onun tenzih edilmesi... Buna, Allah'ın isimlerinin, insanın gaflet içerisinde olduğu bir sırada, manalarına ve inceliklerine dikkat etmeden anma da girer.
4) "Rabbinin ismini tesbih et" emriyle "Allah'ı, sana indirdiğim ve O'nun isimleri olarak öğrettiğim isimleriyle öv" manası kastedilmiştir. Buna göre ayet tıpkı, *"De ki: ister Allah diyerek, ister Rahman diyerek dua edin"* (İsra, 17/110) ayeti gibi olmuş olur. Bu izahın bir benzeri de, *"Rabbinin azim ismini tesbih et"* (Hakka, 69/52) ayetidir. Bu izahtan murad, şu iki şeydir:
Birincisi: Bunun manası, "Müşriklerin ıslık çalarak, el çırparak yaptıkları ibadet gibi değil, Rabbinin ismini zikrederek namaz kıl" şeklindedir.
ikincisi: "Kul Rabbini, ancak tevkîfî olarak (vahiyle) bildirilmiş olan isimleriyle anmalı." Ferrâ, "Sebbih imi rabbike" ifâdesi ile "Sebbih bismi rabbike" ifadesi arasında bir farkın olmadığını ileri sürerken Vahidî, "Bu iki ifade arasında bir fark vardır. Çünkü, "Sebbih bismi rabbike" ifadesinın manası, "Allah'ı, bâtılı savunan kimselerin söylediklerinden, O'nun münezzeh, yüce ve uzak olduğunu ortaya koyan ismi ile an, tesbih et" şeklindedir. "Sebbih imi rabbike" ifadesinin manası ise, "Allah'ın ismini, ona yakışmayan şeylerden tenzih et" şeklindedir" demiştir.

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/65.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/67.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/67.

5) Ebû Müslim , buradaki "isim" ile, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının kastedildiğini söylemiştir. Bu, "En güzel isimler Allah'a aittir. Allah'a o güzel isimlerle dua edin" (A'râf, 180) ayetinde de böyledir.

İkinci izah, yani ayetteki "isim" kelimesinin zaid oluşu ve mananın, "Rabbini tenzih ve tesbih et" şeklinde oluşu, bir kısım muhakkik alimin görüşüdür. Bu alimler şöyle demişlerdir: Çünkü, "isim", gerçekte, harflerden meydana gelmiş bir lafızdır. Dolayısıyla da, Allah hakkında yapılması gerekli olan tenzih gibi, "ismi" de tenzih etmek gerekmez. Ne var ki, bahsi geçen son derece büyük bir zat olunca, o değil de, O'nun ismi zikredilmiş de, böylece, "ismini tesbih et; zikrini yadet, ulula" denilmiştir. Ve bu tıpkı, "Selam yüce meclise" denilmesi gibidir. Lebîd de, "Seneye... Sonra selâm size..." demiştir. Yani, "Summe's-selâmu" demektir. Bu, Arapça'da, meşhur olan bir yol ve yöntemdir. Şimdi biz, bu izaha göre şöyle diyebiliriz: "Allah'ı, tesbih etmek" şu iki manaya gelebilir:

1) "Kafirlere, o kendisi sebebiyle Allah'ı uygun olmayan bir tarzda anacakları bir tarzda, muamelede bulunma" demek olup, bu manaya göre bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, o müşriklerin *"Allah'tan başka taptıklarına sövmeyiniz; eğer böyle yaparsanız, onlar da, bilmeksizin Allah'a söğerler... "* (En'âm, 6/108) ayeti gibi olmuş olur.

2) Bu, Allah'ı, zâtı, sıfatları, fiilleri, isimleri ve hükümleri hususunda kendisine yakışmayan şeylerden takdis ve tenzih etmek demektir. Zatını, Cenâb-ı Hakk'ın, cevherlerden ve ilintilerden (arazlardan) mürekkeb olmadığına; sıfatlarını, muhdes, sonlu ve noksan olmadıklarına; fiillerini de O'nun mutlak mâlik olduğuna, işlediği hiçbir konuda kendisine itiraz edilemeyeceği hususunda takdis ve tenzih etmek...

Mu'tezile ise şöyle der: "Bu takdir ve tenzih, O'nun yaptığı her şeyin güzel ve doğru olduğuna, çirkin bir iş yapmadığına ve buna razı olmayacağına inanmaktır" isimleri konusunda takdis etmeye gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, hakkında tevkifîliğin bulunduğu (vahye ve sünnete dayanan) isimlerle yadetmektir. Bu, bize göredir. Ama Mu'tezile'ye göreyse bu, ister hakkında bir müsaade bulunsun ya da bulunmasın (vahye ister dayansın ister dayanmasın), kesinlikle noksanlık vehmini vermeyen isimlerle yadetmektir. Hükümleri konusunda bir takdis ve tenzihe gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, sizi, kendisine yönelik bir menfaatten dolayı değil de, tam aksine bu eh!-i sünnete göre, sırf, malikiniz Allah'ınız olması sebebiyle; Mutezileye göreyse, kulların menfaatini gözetmek amacıyla bizi mükellef tuttuğuna inanmaktır.4[4]

İsim ve Müsemmâ

Bazı kimseler, "isim'in "müsemmâ"mn aynısı olduğu hususunda, bu ayete tutunmuşlardır. Ben derim ki, bu konuda delillere dalmak, ancak, münakaşa mevzuunun neresi olduğunu belirledikten sonra mümkündür. Binâenaleyh, burada, bizim, "isim", "müsemmâ"mn aynı mıdır, yoksa değil midir?" mevzuuna girebilmemiz için, "İsim" ve "müsemmâ"nın ne olduklarını beyan etmemiz gerekir. Bu sebeple şimdi diyoruz ki: "Eğer "isim" kelimesiyle bu lafzı, yani elif-sin-rnîm maddesinden meydana gelen şey; "müsemmâ" sözüyle de o zât (yani Allah) kastediliyorsa, hiç kimsenin, ismin müsemmâ'nın aynısı olduğunu söylemesi mümkün değildir. Yok eğer, "isim" sözüyle de, "müsemmâ" sözüyle de, o zât kastediliyorsa, o zaman bizim, "isim müsemmânın bizzat kendisidir" şeklindeki sözümüzün manası, "O zât, bizzat o zâtın kendisidir" şeklinde olur ki, bu konuda da münakaşa etmek mümkün değildir. Böylece, anlatım ve vasfı hususunda, rekîk ve dolaşık olduğunu anlamaktayız. Eğer böyleyse, bu konuda deliller getirmeye dalmak daha tutuk ve daha uzak, ihtimal dışı olmuş olur.

Tam aksine burada şöyle bir incelik vardır: Şimdi biz, "ism"i, zamanla içice almayan, zamana delaleti olmaksızın, ayrı bir manaya delalet eden her şey diye tanımlarsak, işte, buradaki de böyle olur. Dolayısıyla da, bu ismin, yine kendisinin ismi, (yani tarifte geçen, şeyin ismi) olması gerekir. Binâenaleyh, burada da, isim müsemmânın kendisidir, demektir. Şimdi belki

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/67-69.

de, evvelki ulema, bunu bu şekilde anlamışlar, ama bu iş, sonrakilere karışık gelmiş, böylece bu sonrakiler, her yerde, ismin, müsemmâ ile ayn; olduğunu zannetmişlerdir. İşte bu meseledeki gerçek budur. Şimdi biz alışılagelmiş olan söze yeniden dönüyoruz. Ulemâ şöyle demektedir: İsmin, müsemmânın bizzat kendisi olduğuna delalet eden şey, mesela hiç kimsenin, "Sübhâne İsmillâhi ve sübhâne İsmi Rabbinâ" şeklinde bir ifade kullanmamalıdır. O halde, "Sebbih ismi Rabbike" ifadesinin manası, "Rabbini tenzih et..." şeklindedir. "Rab" de bir isimdir. Şimdi eğer, isim müsemmâ'nın gayrı olsaydı, bu takdis ve tenzihin Rab üzerine yapılmış olduğu da doğru olmazdı. Bil ki, bu istidlal zayıftır, zira biz, birinci meselede, bu takdis ve tenzih emrinin, Cenâb-ı Hakk'ın ismini takdis ve tenzih emri olabileceğini; müsemmânın, takdis ve tenzihini emreden bir ifade olacağını; "ism" sözünün ise zâid olduğunu söylemiştik. Yine, bu ifade ile, tıpkı, "Fesebbih bismi Rabbike'l-azim" *"Rabbinin yüce ismini takdis ve tenzih et..."* (Hakka, 69/52) denildiği gibi, "Rabbinin yüce ismi ile tenzih ve takdisde bulun.." manası da kastedilmiş olabilir ki, bu durumda mana, "Rabbinin isimlerini anmak suretiyle, Rabbini tesbih ve takdis et" şeklinde olmuş olur.5[5]

Konu İle İlgili Hadisler

Ukbe ibn Âmir'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, Hakka 69/52. ayeti nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s) bize, *"Bunu rükû'da söyleyiniz"*; Cenâb-ı Hakk'ın (A'la, 87/1) ayeti nazil olunca da, *"Bunu da, secdenizde okuyunuz"* buyurdular. Hem sonra, haberlerde ve hadislerde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, rükûda "Subhane Rabbiye'l-azim", secde de "Subhane Rabbiye'l-A'la" dediği varid olmuştur. Ulemâdan "işte bu hadisler, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sebbih isme Rabbike" emriyle, "Rabbinin ismi ile namaz kıl..." manasının kastedildiğine delâlet ediyor" diyenler de vardır ki, bu mana ve bu ihtimal, müfessirlerin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tenzih edin..."* (Rum, 30/17) ayetinin, namaz vakitlerinin bir beyanı olduğunu ittifakla söylemeleri de teyit eder.6[6]

Kıraat

Hz. Ali ile İbn Ömer, ayeti "Subhane'l-a'la ellezi haleka fesevvâ" şeklinde de okumuşlardır. Bu hususta şu muhtemel izah yapılabilir: "Sebbehe" lafzı, tesbih etmeyi emreden bir lafızdır. Binâenaleyh, bu tesbihin ne olduğunun da mutlaka zikredilmesi gerekir. Bu ise, "Subhane Rabbiye'l-a'la" şeklindeki ifadeden başkası değildir.7[7]

Mücessime'ye Red

Mücessime, Allah hakkında, mekan bakımından bir yüceliğin isbatı hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadesine
de tutunmuştur. Ama, gerçek şu ki, Allah hakkında bir cihet bakımından üstünlüğün ve yüce oluşun düşünülmesi muhaldir. Çünkü Allah Teâlâ, ya sonludur, veya sonsuzdur. Eğer sonlu ise, O'nun üst ciheti de sonlu olur. Bu durumda da, O'nun üstünde de bir cihet bulunmuş olur. Böylece de Cenâb-ı Hak, her şeyden üstün olmamış olur. Yok eğer, sonsuz ise, bu durumda sonlu olmayan bir takım buudların (mesafelerin) varlığını söylemek, imkansızdır. Hem, Cenâb-ı Hak, şayet her cihetten sonsuz olursa, o zaman, Allah'ın zatının, birtakım kazurat ile karışık ve onlara bulaşmış olarak bulunmuş olması gerekir. Oysa Allah bundan münezzehtir. Yok eğer, bazı cihetlerden sonsuz, bazıları bakımından da sonlu ise, sonsuz olan taraf, sonlu olan taraftan başka olmuş olur. Böylece de, değişik iki cüz'den meydana gelmiş olur. Halbuki, bu mürekkeb varlık, "mümkin" bir varlıktır. Bu sebeple, zâtı gereği vâcibü'l-

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/69-70.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/70.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/70.

vücûd olan, mümkinü'l-vücüd olmuş olur ki, bu, muhaldir. Böylece, buradaki yücelik ve uluvv'ün, cihet bakımından olmadığı sabit olmuş olur.
Bu ayetin hem öncesinin, hem de sonrasının, bahsedilen bu üstünlük ile cihet bakımından bir üstünlüğün kastedilişine münafi oluşları da bunu tekid eder. Ayetin öncesine gelince ulüvv (yücelik) O'nun bu alemden son derece uzak olmasından ibarettirki bu O'nun tesbihe, övgüye ve tazime müstehak oluşuna uygun düşmez.ama, kudretinin mükemmel yaratma ve icad etme bakımından tek ve yegane oluşu manasındaki üstünlük ve yücelik ise bu övgüye tesbih ve tazim olunmaya uygun düşer. Bu sure burada kendisi sayesinde Cenab-ı Hakk'ın hamde, senaya, övgüye ve tazime müstehak olduğu vasfını beyan etmek üzere zikredilmiştir.Bu ayetten sonra gelen ifadeye gelince: Cenab-ı Hakk "El-A'lâ" ifadesinin hemen peşinden *"...Ki O yaratıp düzene koyandır..."* cümlesini getirmiştir.Yaratıcılık ise cihed bakımından bir üstünlüğe değil kudret açısından bir üstünlüğe bir yüceliğe uygun düşer.8[8]

Cenab-ı Hak Mutlak Olarak En Üstündür

Bazı dinsizler şöyle der:"Kur'an, alemin birisi azim, diğeri ise ondan daha üstün olan (haşa!) iki Rabbi olduğunu ihsas eder...Buna göre azim olan Rabbi, Cenab-ı Hakk'ın *"Rabbini büyük olan ismiyle tenzih et..."* (Hakka, 69/52) ayeti ondan daha üstün olanını ise "Cenab-ı Hakk'ın *"Rabbinin o yüce adını tesbih et..."* ayeti ifade eder. Binaealeyh bu ifadeler diğerine nisbetle berikinin daha üstün olduğunu bir başka bulunmasını gerektirir."
Bil ki deliller Sani'i hakim olan Allah'ın tek olduğuna delalet edince böyle bir itiraz ve soru düşer. Sonra biz diyoruz ki bu ayette Cenab-ı Hakk'ın bir başka rabden daha üstün olduğunun beyanı yer almamış tam aksine Cenab-ı Hakk'ın (mutlak olarak) en üstün olduğu anlatılmıştır. Şimdi ayetin bu ifadesi hususunda biz şu tefsirleri yapabiliriz.
1) Allah Teala kendisini vasfedenlerin vasfettiği, zikredenlerin zikrettiği bütün her şeyden daha üstün, daha celil ve daha büyüktür. O halde bu demektir ki Cenab-ı Hakk'ın kibriyasının azameti, bizim bilgi ve idrakimizden nimet ve lutuflarının çeşitleri hamdimiz ve şükrümüzden, haklarının çeşitleri ise bizim taat ve amellerimizden daha üstün, daha yücedir.
2) Ayetteki "El-A'lâ" ifadesi Cenab-ı Hakk'ın her türlü noksanlıktan tenzih edilmeye müstehak olduğuna dikkat çeken bir ifadedir. Buna göre Cenab-ı Hak adeta tenzih et. Çünkü O en üstündür. Demek istemiştir ki bu da Çünkü O mülkü saltanat ve hükünranlığı ve kudreti açısından herşeye üstün olandır. Demek olup bu senin tıpkı "Aklı gideren içkiden sakındım." Demen gibi olur ki bu da "Aklı giderici olması sebebiyle içkiden sakındım..." demektir.
3) "El-A'lâ" kelimesiyle tıpkı "Ekberu" "en büyük" kelimesiyle, "büyük" manasının kastedilmesi gibi "El-Âli" "üstün olan" manası kastedilmiştir. 9[9]

A'la Suresinin Fazileti

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber bu sureyi çok sever ve şöyle dermiş:
"İnsanlar şayet "Sebbih..." suresinin ihtiva ettiği bilgileri bilecek olsalardı, her biri bu sureyi on altı kez tekrarlardı."
Yine Hz. Aişe'nin kendi taraflarına namaz kıldıran ve
"Hamilelere kolaylık veren derken ondan zar ile bağırsaklar arasında tepinen bir çocuk, can meydana getiren Rabbinin yüce adını tenzih et. O halde O, ölüleri yeniden diriltmeye kadir değil midir? Dikkat, evet; dikkat, evet..." diye kıraatte bulunan bir bedeviye rastlar da, bunun üzerine ona
"Yitikleriniz bulunmasın, kadınlarınız hep sıkıntı içinde olsun" demiştir. Allah en iyisini bilendir. 10[10]

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/70-71.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/71.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/71-72.

"O, yaratıp düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir" ayetine gelince, bil ki, Cenâb-ı Hak, tesbihi, tenzihi ve takdisi emredince, sanki bir soru soran, "Tesbihle meşgul olma, ancak Cenâb-ı Hakk'ın bilinip tanınmasından sonra olur. Binâenaleyh, böyle bir Rabbin varlığının delili nedir?" demiş de, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"O, yaratıp düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir.."* buyurmuştur. Bil ki, Allah'ın yaratıcı ve doğruya iletici bir zat oluşu ile yapılan istidlal, peygamberlerin (a.s) ulular nezdinde, kendisine dayanılan bir metotdur. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İbrahim (a.s)'in, *"Beni yaaratan, derken beni doğruya ileten..."* (Şuarâ, 26/78) şeklindeki sözünü nakletmesidir. Yine, Cenâb-ı Hak Firavun, Hz. Musa (a.s) ile Harun'a, *"Ey Musa, siz ikinizin Rabbi kimdir?"* (Taha, 20/49) dediğini, bunun üzerine Hz. Musa (a.s)'nın, "Rabbimiz, her şeye yaratılışını veren, sonra da onu yoluna koyandır" (Taha, 20/50) diye cevap verdiğini nakletmiştir.
Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelince, Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirdiği ayetlerin ilki, *"Seni yaratan Rabbinin adıyla oku. Ki O, insanı bt nutfeden yarattı..."* (Alak, 96/1-2) olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasına; daha sonra da, *"Oku, ki Rabbin sonsuz kerem sahibidir. Ki o, kalemle (yazmayı) öğretendir.."* (Alak, 96/3-4) buyurmuştur ki, bu da, Hakkı hakikate iletişine bir işarettir.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, aynı delili bu sûrede tekrar edere, "O, yaratıp düzene koyandır; takdir eden ve yol gösterendir" buyurmuştur. İşte bu şekilde yapılan istidlal, bu metodda zikredilen ilginçlikler, acib şeyler daha çok olduğu ve insan, bunları müşahede ettiği ve bunlara tam manasıyla muttali olduğu için, çokça vaki olmuştur ve yapılmıştır. Dolayısıyla, şüphesiz ki bu tür istidlaller, delalet bakımından daha güçlü olmuşlardır. 11[11]

Sonra burada, şöyle birkaç mesele vardır.12[12]

Yaratma ve Düzene Koyma

Cenâb-ı Hakk'ın, “Haleka fesevvâ” ifâdesi ile, insanları kastetmesi, yahut hayvanları kastetmesi, yahut da yarattığı her şeyi kastetmiş olması mümkündür. Binâenaleyh, ayetteki bu ifadeyi, sadece "insanlar" manasına alanlar, ayette geçen "tesviye" ile ilgili olarak şu izahları yapmışlardır:
1) Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Andolsun ki, Biz insanı en güzel bt kıvamda yarattık..."* (Tin, 95/4} buyurduğu gibi, Cenâbı Hakk'ın,- insanın boyunu, bosunu, uzuvlarını birbirine denk ve yaradılışını güzel kılması; insanı yaratması sebebiyle, kendisini övmesi kastedilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Yaratanların en güzeli olan Allah, ne yücedir"* (Mü'minun, 23/14) buyurmuştur.
2) Her canlı, aslında tek bir çeşit işe kabiliyetlidir. Diğer işlere ise müsait değildir. Ama insana gelince, Cenâb-ı Hak onu, muhtelif alet ve vasıta ile bütün canlıların yapabileceği tüm fiilleri yapabilecek bir biçimde yaratmıştır. Binâenaleyh, ayetteki "tesviye" işte, insanın bu yönüne bir işarettir.
3) Allah Teâlâ insanı mükellef tutmaya ve ibadetleri yerine getirmeye müsait hale getirdi.
Ayetin bu ifadesini bütün hayvanlar manasına alanlara gelince, onlar şöyle demektedirler: "Allah Teâlâ, her hayvana, uzuv, alet ve hisler gibi, kendisine muhtaç olacağı herşeyi verdi." Bu hususu, bu tefsirin pek çok yerinde tafsilatlı bir biçimde ele aldık.
Ayetin bu ifadesini, "bütün mahlukat" manasına alanlar da şöyle demişlerdir: "Ayetteki "tesviye" ile, Allah Teâlâ'nm bütün mümkinâta kadir oluşu, bütün malumatı bilişi ve yaratmak istediği şeyi sapasağlam, bozulmaktan - tutarsızlıktan uzak bir biçimde, isteğine uygun olarak yarattı."13[13]

---

[11] [11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/72.
[12] [12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/72.
[13] [13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/72-73.

Farklı Kıraatler

Kıraat alimlerinin çoğu, şeddeli olarak, "Kaddera" şeklinde; Kisâî ise, şeddesiz olarak "Kadera" şeklinde okumuştur. Şeddeli okuyanlara göre mana, "O, herşeyi belli bir ölçüde takdir edip, yarattı" şeklinde; şeddeli okuyanlara göre ise, Kaffâl'ın dediği üzere, mana "Malik ve hidayet etti" şeklinde olup, bu son ifadenin tevili, "Yarattı, tesviye etti; yarattığı şeylere malik oldu, yani o şeylerde dilediği ve istediği biçimde tasarruf etti" şeklindedir. İşte "mâlik olmak" bu demektir. Dolayısıyla da Allah, kendisine malik olduğu bu varlıkları, onları fayda ve menfaatına olan şeylere iletti. Bazı kimseler de, her iki okuyuşun da aynı manaya geleceğini ve Hak Teâlâ'nm, hem şeddeli, hem de şeddesiz okunan, "Fekaddernâhu feni'me'l-kâdirun" (Mürselat, 23) ayetinin de böyle olduğunu söylemişlerdir.14[14]

Takdir ve Hidayet

Ayetteki, "Kaddera" ifadesi, hem zatları, hem de sıfatlan açısından bütün mahlukatı içine alıp, her birinin kendilerine göre olduklarını ifade eder. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, gökleri, yıldızları, dört ana elementi, madenleri, bitkileri, hayvanları ve insanları belli bir yapıda, kütlede, cüssede ve büyüklükte takdir etmiş ve yine herbirisi için, bilinen bir müddet beka (kalış) belirlemiş, çeşitli sıfatlar, renkler, tadlar, kokular, yükseklikler, alçaklıklar, güzellikler, çirkinlikler, mutluluklar, mutsuzluklar, hidayetler ve dalaletler gibi şeyler takdir etmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Her şeyin Bizim katımızda hazineleri vardır ve Biz herşeyi, belli bir ölçü (miktar) ile indiririz"* (Hicr, 15/21) buyurmuştur. Ayetteki, "Kaddera" (takdir etti) ifadesinin tafsilatı, ciltler dolusu kitablara sığmaz. Daha doğrusu, bütün alem, tâ a'lâ-ı illiyyîn'den esfel-i sâfiline kadar hepsi, bu ifadenin tefsirini ve bu cümlenin ayrıntılarını teşkil eder.
Hak Teâlâ'nın "Fehedâ" ifadesi, "Her mizaç, hususi bir kuvvete müsait haldedir. Her kuvvette, ancak belli bir fiili yapabilir. O halde, "tasriye" ve "takdir", maddî olan şeylerin cüzlerinde, tasarruf etmekten ve o maddî şeylerin bu kuvveti kabule müsait hale gelebilmesi için, o maddî cüzleri, hususî bir biçimde terkib etmeden ibarettir. O halde, ayetteki "Fehedâ" kelimesi, bahsedilen o kuvvetleri, o uzuvlarda, o belli fiilin kaynağı olabilecek her kuvvet niteliğinde yaratmak demektir ki bunların hepsinden, maslahatın tamamı meydana gelir. Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır: Meselâ Mukâtil bu ifadeye, "Erkeğe, dişisine nasıl gelebileceğini öğretti" manasını verirken, diğerleri de, "canlıyı geçimine iletti, onu görüp gözetti" manasını vermişlerdir. Diğer bazıları da, "İnsanı, hayır ile şer, saadet ile şekavet yollarına iletti" manasını vermişlerdir. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ insanı, onu sevindirecek şeylere yönelebilecek, onu üzebilecek şeylerden geri durabilecek bir biçimde, duygulu ve idrakli bir varlık olarak yaratmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Biz ona yolu gösterdik, ister şükredici, ister nankör (olsun)"* (İnsan, 76/3) ve *"Nefis ve onu tesviye edip de, ona fücurunu ve takvasını ilham edene yemin olsun..."* (Şems, 91/7-8) ayetlerinde beyan etmiştir. Süddî de bu kelimeye "cenînin ana rahminde ne kadar kalacağını takdir etti. Sonra da o cenine, ana rahminden çıkma yolunu gösterdi" manasını vermiştir. Ferrâ, bu ifadenin takdirinin, "Takdir etti ve hidayete erdirdi, saptırdı..." şeklinde olduğunu; iki şeyden birisini lafzan zikretmekle yetindiğini ve bunun tıpkı, "Kaddera fehedâ veedalle" *"Sizi sıcaktan koruyan elbiseler..."* (Nahl, 16/81) ayetindeki gibi olduğunu söylemiştir.
Diğer bazıları da, buradaki "hidayef'in, imana davet ve sevk manasına olduğunu ve tıpkı, *"Şüphesiz sen sırât-ı müstakime hidayet edersin, yani davet edersin"* (Şura, 42/52) ifadesi gibi olduğunu söylemişlerdir. Allah herkesi imana davet etmiştir. Diğer bazıları da, ayetteki "hidayete", "Allah insanları, Allah'ın fiilleri ile, tevhidine, kibriyasının celaline, samadiyyetinin ve ferdâniyyetinin sıfatlarına iletmiştir" manasını vermişlerdir. Bu böyledir. Çünkü insan alemde, sapasağlam, birbiriyle uyum ve ahenk içinde, bir nizam ve düzen arzeden bir takım

---

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/73.

fiiller görür. Dolayısıyla da şüphesiz işte bu fiiller, kişiyi, ezelî bir yaratıcının bulunduğu fikrine götürür. Katâde de ayetteki "hidayef'e, "Allah Teâlâ, hiç bir kulunu günah ve dalâlete zorlamamış; kulu için bunlara razı olmamış; kuluna bunları emretmemişti. Fakat sizin için, kendisine taatta bulunmasına razı olmuş, size taatı emretmiş ve sizi, günah olan şeylerden nehyetmiştir" manasını vermiştir.
Bil ki bütün bu görüşler, bu kadar çok olmalarına rağmen, iki ana görüşün dışında değildirler. Bu cümleden olarak, kimileri, ayetteki bu ifadeyi, tıpkı, *"Biz onu iki yola hidayet ettik"* (Beled, 90/10) ayetinde olduğu gibi, "din ile ilgili olan şeylere sevk" manasına alırken; kimileri de, "dünyevî fayda ve menfaatlara sevk" manasına almışlardır. Fakat birincisi daha kuvvetlidir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, "Haleka fesevvâ vekaddera" ifâdeleri, dünya halleriyle ilgili olup, bunların içine, aklı ve kuvvetleri tam olarak verişi de girer. Hak Teâlâ bunların hemen peşisıra, "fehedâ" kelimesini getirmiştir ki, bu "Onu mükellef tutup, dine-imana sevketti" manasınadır.15[15]

Yeşil Mer'a ve Kuruması

Hak Teâlâ'nın, "Vellezi ehrace'l-mer'a" "Yeşil otu çıkaran" ifadesine gelince, bil ki Allah Sübhânehû ve Teâlâ, insanlara ait şeyleri beyan edince, bunun peşinden, insanların dışındaki canlılara mahsus nimetleri dile getirerek böyle buyurmuştur ki bu, "Kafirlerin taptığı o putlar değil de, bu otları bitirmeye kadir olan O'dur" demektir. "Mer'â", yeryüzünde biten bitkiler, meyveler, ekinler ve otlardır. İbn Abbas (r.a), "mer'â"nın, yeşil otlar manasına geldiğini söylemiştir. 16[16]

Hak Teâlâ daha sonra, *"Sonra da onu kapkara-kupkuru hale getirmiştir"* buyurmuştur ki bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır: 17[17]

"Ğusâen" Kelimesi Hakkında

"Ğusâen" kelimesi, vadilerin, çayların, rüzgarların sürükleyip bir araya getirdiği kuru ot demekti. Kutrub, bu kelimenin müfredinin, "Ğusâetun" şeklinde olduğunu söylemiştir.18[18]

"Ehvâ" Kelimesi Hakkında

"Huvve" kelimesi siyah-kara manasınadır. Bazıları, ayetteki "ahvâ" kelimesini, "Bu, kendisine bir yaşlık dokunduğunda siyaha çalan ot demektir" diye açıklamışlardır. Binâenaleyh bu kelimeyle ilgili olarak şu iki görüş ileri sürülmüştür.
1) Bu, kelimenin sıfatı olup, mana, "Yeşilken, kupkuru olan, böylece de rengi siyaha değişen ot" şeklindedir. Bu siyahlaşmanın sebebi şunlardır:
a) Otlar, havaya soğuk hakim olduğunda kururlar. Soğuk da, yaş otları ağartır, koruları siyahlaştırır.
b) O otları seller, sürükleyip götürmüş, böylece otlara, rengi uçuk maddeler yapışmıştır. Böylece siyahlaşmışlardır.
c) O otları rüzgarlar sürüklemiş ve böylece onlara fazlaca toz-toprak yapışmış, dolayısıyla o otlar siyahlaşmıştır.
2) Ferrâ ve Ebû Ubeyde'nin tercihine göre, "ehvâ"nın, "alabildiğine yeşil oluşundan dolayı esved (çok siyah) gözüken" manasına olduğunu, bunun tıpkı, alabildiğine yeşil oldukları için, o iki cennete "müdhâmmetân" (Rahman, 55/64) (simsiyah iki cennet)" denilişi gibi, olduğu

---

15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/73-74.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/74.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/74.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/75.

söylenmiştir. Buna göre ifadenin takdiri, "neredeyse simsiyah görünen, yemyeşil otları çıkaran ve onu kupkuru-kapkara hale getiren (Allah)..." şeklindedir. Bu tıpkı, "O Kur'ân'ı dosdoğru indirip, eğri-büğrü yapmayan" manasında “Velem yec’al lehu ıvecen kayyimen” (Kehf, 18/1-2) denilip, bir takdim-tehir yapılması gibidir, yani takdirindedir.[19][19]

Vahyi Unutmayacaksın

"(Habibim) Seni okutacağız da, Allah'ın dilediği müstesna, asla unutmayacaksın. Çünkü O, aşikârı da bilir, gizliyi de" (A'lâ, 6-7).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tesbih etmesini emrederek, "Rabbinin o yüce adını tesbih et" buyurmuş ve ona bu tesbihin, ancak, Allah'ın indirdiği Kur'ân'ı okumak suretiyle tam ve mükemmel yapılmış olacağını bildirmiştir. Çünkü biz, daha önce, Allah'a yakışan tenzihin O'nun seçip razı olduğu şey ile yapılacak olan tenzih olduğunu beyan etmiştik. İşte bu sebeble, Hz. Peygamber (s.a.s) de, unuturum endişesiyle, durmadan Kur'ân'ı tekrar ediyordu. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinden bu korkuyu *"Seni okutacağız da, Allah'ın dilediği müstesna, asla unutmayacaksın"* buyurarak silmiştir. [20][20]
Bu ayetle ilgili olarak, bir kaç mesele var:[21][21]

Okuma ve Öğretme

Vâhidî “Senukriuke” ifadelerine, "Okumayı sana ilham etmek suretiyle, seni okuyucu kılacağız, yani okuyan birisi haline getireceğiz. Artık bir daha da okuduğunu unutmayacaksın" manasını vermiştir ki bu da, "Biz seni, Kur'ân'ı okuyan, artık okuduğunu unutmayan bir okuyucu kılacağız" demektir.
Mücâhid, Mukâtil ve Kelbî de şöyle demektedirler: "Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine ayetler vahyedilirken, unuturum endişesiyle, dilini hareket ettiriyor (tekrar ediyordu). Cebrail (a.s), vahyin sonuna gelmeden, o (a.s), unuturum endişesiyle, hemen baştan okumaya başlıyordu. İşte bu sebeple Hak Teâlâ böyle buyurmuştur ki bu, "Biz sana, onu ezberleyinceye kadar, sana öğreteceğiz" demektir. Bu ayetin bir benzeri de, *"Onun vahyi sana tamamlamadan, okumaya başlama... "* (Taha, 20/114) ayeti ve *"Ona acele ederek dilini hareket ettirme"* (Kıyame, 75/16) ayetidir.
Öte yandan, alimler, bu "okutma" ve "öğretme"nin nasıl olduğu hususunda da şu izahları yapmıştır"
1) Cebrail (a.s), Kur'ân'ı sana, onu artık bir daha unutamayacağın bir şekilde, sen onu ezberleyene kadar, defalarca okuyacak.
2) Biz, senin kalbini ve zihnini, sen onu bir duyuşda, unutmayacak bir şekilde ezberleyebileceğin bir şekilde açacağız ve kuvvetlendireceğiz.
3) Allah Teâlâ, sûrenin başında, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tesbih ve takdisde bulunmasını emredince, sanki, "Buna devam et, bunu sürekli yap. Çünkü Biz sana, evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini câmî olan ve kendisinde, senin ve ümmetinin şerefi bulunan, o Kur'ân'ı sana okuyacağız; onu senin kalbinde (hıfzında) toplayacağız ve sana kolaylığı vereceğiz, onunla amel etmeyi kolaylaştıracağız" dernek istemiştir.[22][22]

Ayetteki İki Mucize

Bu ayet, şu iki bakımdan mucizeliğe delalet etmektedir:

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/75.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/75.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/75.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/76.

1) Hz. Peygamber (s.a.s), ümrni bir adamdı. Derken bu uzun kitabı, herhangi bir eğitim ve öğretim görmeksizin, tekrarlamaksızın ve yazmaksızın, onun bunu ezberlemesi, harikulade bir şeydir. Dolayısıyla da bir mucizedir.
2) Bu sûre, Mekke'de ilk inen sûrelerdendir. Dolayısıyla, alışılmışa ters olarak, ileride vuku bulacak, enteresan bir durumu çok önceden haber vermiştir ve bu durum, aynen haber verildiği şekilde tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh bu, bir gaybtan haber vermedir ve bir mucizedir.

“Fela Tensâ” "Unutmayacaksın" İfadesi Hakkında

Hak Teâlâ'nın, “Fela tensâ” "unutmayacaksın" ifadesinin manasının, kimileri nehiy olduğunu, sonundaki elifi maksurenin, tıpkı “Es-sebilâ” (Ahzab, 33/67) kelimesinde olduğu gibi, fasıla için getirilmiş bir elif olduğunu, dolayısıyla mananın, "Onu okumaktan ve tekrarlamaktan gaflet etme ve geri durma. Aksi halde, Allah'ın diledikleri hariç, sen onu unutursun" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Ama meşhur olan görüş, ayetin inşâî değil, ihbarı bir cümle olup, "Biz sana, unutmayacağın ve unutmaktan emin olacağsn bir hale gelene kadar sana okuyacağız" manasında olmasıdır. Bu tıpkı, "Seni giydireceğim, dolayısıyla da artık çıplak olmayacaksın, yani çıplaklıktan emin olacaksın” demen gibidir.
Bu görüşü benimseyenler, birinci görüşün zayıf olduğu hususunda şu açıklamayı yapmışlardır: "Bu görüş, ayette şöyle bir takım mecazî manaların var sayılması durumunda, ancak tam olur.
1) Unutturma işine, Allah'dan başkası kadir olamaz. Dolayısıyla da, bu fiil emredilemez ve yasaklanamaz. Bu sebeple, bu kelimenin, öğrenimde bulunma ve çok çok tekrarlama gibi, unutmanın zıddı olan şeylere devam etme manasına alınması gerekir ki bu, kelimenin zahiri manasını bırakıp, mecazi manasına geçme demektir.
2) Bu ifadenin sonundaki, elif-i maksurenin, fasıla için getirilmiş, zaid bir elif kabul edilmesi de, yine asi olanın hilafına bir harekettir.
3) Ayetin bu ifadesini, ihbari saydığımızda, manası, "Allah'ım, Hz. Peygamber'e, "Seni.artık unutmayacak bir hale getireceğim" müjdesini vermek olur. Ama bunu, inşâî (yani emir nehiy) sayarsak, mana, "Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, unutmasına mani olan sebeblere devam etmesini emretmiştir, bu sebepler de, öğrenimde bulunması ve devamlı okumasıdır. Halbuki, bu mana müjde ve onun durumunun yüceliğini anlatma bakımından, birinci mana gibi değildir. Bir de bu, Hak Teâlâ'nın, *"Ona acele ederek, dilini hareket ettirme"* (Kıyame, 15/16) ayetinin ifade ettiğinin aksine bir mana olmuş olur.[23][23]

Ayetteki İstisna Zahirîdir

Ayetteki, “İllâ maşâallah” ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
1) Gerçek böyle bir istisnanın olmadığının ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in bundan sonra artık hiçbirşeyi unutmadığı söylenilmiştir. Nitekim Kelbî, "Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayet nazil olduktan sonra, artık hiçbirşey unutmamıştır" der. Buna göre ayetteki, *"Allah'ın dilediği müstesna"* ifadesiyle şunlar kastedilmiş olabilir:
a) *"Herhangi bir şey için, inşaallah demeden, "Ben onu yarın yapacağım"* (Kehf, 18/23-24) ayetinde ifade edildiği gibi, "inşaallah" demek suretiyle, bir bereket ve uğur ummak. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Bütün malumatı ve işlerin neticelerini tafsilatlı biçimde bilen zat olarak, gelecekte olacak bir hadiseyi, ancak bu kelimeyi kullanarak haber veriyorum. Binâenaleyh ey Muhammed, sen ve ümmetin, bu kelimeyi söylemeye ve böyle hareket etmeye daha uygunsunuz, bu sizin için daha gereklidir" demek istemiştir.
b) Ferrâ şöyle der: "Allah Teâlâ, aslında Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Kur'ân'dan herhangi bir şeyi unutmasını dilememiştir. Fakat böyle bir istisnanın ayette yer alışının maksadı, Allah

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/76-77.

Teâlâ'mn, unutturmayı istemesi halinde buna kadir olduğunu anlatmaktır. Bu tıpkı, *"Eğer istesek, sana vahyettiklerimizin hepsini senden alırız"* (İsrâ, 17/86) ayeti gibidir. Biz, Allah Teâlâ'nın böyle birşey dilememiş olduğu neticesine varıyoruz. Çünkü Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s) asla şirk koşmadığı halde ona, *"Eğer şirk koşarsan, amellerin boşa gider"* (Zümer, 39/65) buyurmuştur. Velhasıl bu istisnanın (inşaallah'ın) bu ayette bulunuşunun hikmeti, Allah Teâlâ'nın, Hz.Muhammed (s.a.s)'e, buna kadir olduğunu anlatmak istemesidir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), bu unutmayışımn, kendi kuvvetinden kaynaklanan birşey değil de, Allah'ın fazlı ve ihsanından olduğunu anlamaktadır.

c) Allah Teâlâ, ayette böyle bir istisnaya yer verince, Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine indirilen vahiyde, ister az, ister çok olsun, böyle müstesna durumların olabileceği neticesine varmış olabilir. Dolayısıyla o, bütün her yerde, alabildiğine ezberleme, uyanık olma ve unutmama gayreti içinde olmuştur. İşte bundan dolayı, bu istisnanın ayette yer alışının maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, her halükarda bir uyanıklık ve dikkat içinde olmasını sağlamaktır.

d) Bu ifadenin maksadı, doğrudan doğruya, unutmamayı emir olup, tıpkı bir kimsenin arkadaşına, "Allah'ın dilediği şeyler müstesna, benim malik olduğum şeylerde, sen benim ortağımsın" deyip, bu sözle, hiçbirşeyi istisna etmeyi kastetmemesi gibidir.[24][24]

İstisna Hakikidir

2) Ayetteki bu ifade, gerçekte bir istisnadır. Buna göre, şu izahlar yapılabilir

a) Zeccâc şöyle der: "Allah Teâlâ'nın onun unutmasını dilemesi müstesna.." Çünkü o unutur, daha sonra hatırlayabilir. Binâenaleyh unutulup da hatırladığı zaman, bu demektir ki, o unuttuğunu, devamlı olarak ve tamamen unutmuş olmaz. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kıldırırken, arada, bir ayeti okumamış, atlamış. Bundan dolayı, namazın sonunda, Ubeyy (r.a) bu ayetin mensûh olduğunu sanarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunu sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "unuttum" demiştir.

b) Mukâtil bu ayete, "Allah'ın ona unutturmayı dilemesi müstesna..." şeklinde mana vermiştir ki bu durumda, bu "unutturma" işi ile, Hak Teâlâ'nın, *"Herhangi bir ayeti nesheder veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını getiririz"* (Bakara, 2/106) ayetinde ifade buyurduğu gibi, "nesh" manası kastedilmiştir. Buna göre ayet, "Allah Teâlâ'nın süresiz olarak sana unutturmayı dilemesi ve artık onu okumamayı, o ayetle namaz kılmamayı emretmesi müstesna..." manasınadır. Böylece bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onu unutmasına ve kafasından silinmesine sebep olur.

c) Ayetteki *"Allah'ın dilediği müstesna"* ifadesi ve bu azın, şeriatın vaciblerinden değil de, âdâb ve sünnetlerinden olması şartı ile, "pek azı ve nâdiri müstesna" manasına olabilir. Çünkü eğer o (a.s), vacib (gerekli) şeylerden birini unutur ve hatırlamazsa, bu şeriatta bir halele (eksikliğe-kusura) sebep olur. Böyle olması ise caiz değildir.[25][25]

Açığı da Gizliyi de Bilen O'dur

Ayetteki, *"Çünkü O, aşikarı da bilir gizliyi de..."* ifadesiyle ilgili iki izah var:

1) Bu, "Allah Teâlâ, senin Cebrail (a.s)'in okuyuşu ile birlikte açıktan okuyuşunu da bilir, kalbinde sakladığın, onu unutma korkunu da bilir. Binâenaleyh sen korkma. Çünkü Ben, korktuğun o hususta sana yeterim, yardım ederim" manasınadır.

2) Mana şu şekilde de olabilir: "Sen, Allah'ın neshetmeyi diledikleri müstesna, unutmazsın. Çünkü O, kullarının maslahat ve menfaatlarını en iyi bilendir. Dolayısıyla neshinde maslahat olduğunu bildiği şeyi nesheder."[26][26]

---

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/77-78.

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/78.

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/78.

Allah'ın Tevfiki

"Seni, en kolay olana muvaffak edeceğiz" (A'lâ, 8).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:[27]

Yüsra'nın Anlamı

Yüsrâ (en kolay olan), insanı kolaya götüren hayırlı (iyi) amellerdir. Bunu iyice kavradığın zaman diyoruz ki: Müfessirlerin, ayetle ilgili olarak, birkaç izahları var:
1) Ayetteki "Venuyessiruke" fiili "Senugriuke" "Seni okutacağız" fiiline atıftır; "İnnehu ya'lemu'l-cehra vemâ yehfâ" "Çünkü O, aşikarı da bilir, gizliyi de..." cümlesi, bir cümle-i itiraziye (ara cümle)dir ve ayetin takdiri, "Seni okutacağız da sen unutmayacaksın ve seni, Kur'ân'ı ezberlemede en kolay ve en sehl yola muvaffak kılacağız, ulaştıracağız" şeklindedir.
2) İbn Mes'ûd (r.a), "Yüsrâ" "cennef'dir ve ayet, "Seni, cennete götürecek amellere muvaffak kılacağız" manasınadır" demiştir.
3) Bu, "Sana vahyi kolaylaştıracağız, böylece onu ezberleyecek, öğrenecek ve onunla amel edeceksin" manasınadır.
4) Bu, "Seni, müsamahalı, kolay ve haniflik (tevhid) demek olan şeriata muvaffak kılıp, ulaştıracağız" demektir. Birinci mana, en uygun olandır.[28]

Ayetin Söyleniş Şeklindeki İncelik ve Hikmet

Birisi "Alışılmış ve kullanılagelen ifade şekli "Cuile'l-fi'lu el-fulaniyyu muyesseren lilfulani" Falanca iş, falancaya kolaylaştırıldı" denilmesidir; Yoksa, "Cuile fulanun muyesseren lilfi'li el-fulaniyyu" "Falanca, falanca işe kolaylaştırıldı" denilemez. Binâenaleyh, ayette buna benzer şekilde söylenişin incelik ve hikmeti nedir?" diye sorabilir. Buna birkaç şekilde cevap verilir:
1) Bu ibare (İfade şekli), Kur'ân-i Kerim'in, bu yerde ve Leyl Sûresl'nde tercih etmiş olduğu şekildedir. Keza bu şekil, *"Siz amel (etmenize bakın). Çünkü herkes, ne için yaratılmış ise, o (işe) kolaylaştırılmıştır"*[29] buyururken Hz. Peygamber (s.a.s)'in tercih ettiği şekildir. Bunda ilmi bir latife (incelik) var. Çünkü bu fiil, aslında "mümkin" (olabilir de olmayabilir de) bir mahiyettir, eşit şekilde var olmaya da, yok olmaya da müsaittir. Güç yetirebilen, onu yapma ve yapmama açısından aynı olursa, bu fiilin o güç yetirebilenden sadır olması imkansızdır. Binâenaleyh yapma tarafı, yapılmama tarafına tercih edildiği zaman, o fiil meydana gelebilir. Binâenaleyh bir fiilin, "vacib" (gerekli-kaçınılmaz) olmadığı müddetçe, söz konusu olamayacağı sabit olur ki işte bu tercih edilip, üstün gelmeye, "teysir" (kolaylaştırma) denilir. Böylece gerçekte işin, fiilin faile müyesser kılınması değil de, failin fiile müyesser kılınışı şeklinde olduğu sabit olur." Herbir kelimenin altında gizli bir hikmet, akıllan hayrete düşüren enteresan bir sır yatar. O yüce zâtı, noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.[30]

Allah'ın (c.c.), Rasulüne Verdiği Nimet

Hak Teâlâ, verenin azamet ve şanının, verilen şeyin azamet ve şanına delalet etmesi için, ta'zim nûnu ile (Biz zamiri ile) "Venuyessiruke lilyusrâ" *"Seni, en kolay olana kolaylaştıracağız, muvaffak kılacağız"* buyurmuştur ki, *"Onu Biz indirdik"* (Kadr, 97/1), *"O zikri (Kur'ân'ı) Biz indirdik Biz"* (Hicr, 15/6), *"Sana kevseri Biz verdik"* (Kevser, 108/1) ayetleri de bunun bir benzeridir. Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ondan başka hiç kimseye nasib etmediği, kolaylık kapılarını açtığını gösterir. Nasıl böyle olmasın? Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), cahil bir toplum arasında, babasız ve anasız doğup büyümüş bir çocuk olduğu halde, Cenâb-ı Hak, onu fiil ve sözlerinde, bütün aleme önder, bütün insanlığa bir hidayet rehberi kılmıştır.31[31]

---

[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/79.
[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/79.
[29] Buhari, Kader, 4.
[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/79-80.

Öğüt Faydalıdır

"O halde eğer Öğüt fayda verirse, (durma) öğüt ver" (A'lâ, 9).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, bütün dünya ve ahiret işlerini kolaylaştırmak suretiyle, kemale erdirince, ona, bütün halkı Hakk'a davet etmesini emretmiştir. Çünkü insanın kemali, Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın ahlakıyla ahlaklanmasında ve bunun mükemmel bir şekilde olmasında yatmaktadır. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s), *"Seni en kolay olana muvaffak edeceğiz"* ayetinin gereği olarak, tam ve mükemmel bir insan olunca, kendisini Hak Teâlâ'nın *"O halde öğüt ver"* ayetinin bir gereği olarak, "tam"dan daha bir ileri noktaya götürmekle emrolunmuştur. Çünkü hatırlatıp, öğüt verme, noksan ve kusurlu olanları kusursuz hale getirmeyi; cahilleri de, hidayete (ilme) sevketmeyi gerektirir. Böyle olandan ise kemal fışkırır. Bu yönüyle de, hem kamil, hem de kemale erdiren bir zat olmuş olur.

Burada şöyle bir kaç soru sorulabilir:32[32]

Öğütü Fayda Şartına Bağlamanın Sebebi

Birinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s), bütün herkese peygamber olarak gönderilmiştir. Binâenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bu zikir (öğüt) ister onlara fayda versin, ister vermesin, her halükarda onlara öğütte ve hatırlatmada bulunması gerekir. Binâenaleyh daha bu öğüt işinin, *"eğer öğüt fayda verirse..."* diye, bir şarta bağlanmasının hikmeti nedir?

Cevap: "İnne" edatı ile bir şarta bağlanan.şeyin, bu şart bulunmadığı zaman bulunmaması gerekmez. Buna ayetler de delalet eder. Şu ayetler bunlardandır:

1) *"Eğer namuslu olmak istiyorlarsa, cariyelerinizi zinaya zorlamayın "* (Nûr, 24/33);

2) *"Eğer Allah'a ibadet ediyorsanız, Allah'a şükredin"* (Bakara, 2/172);

3) *"Eğer korkarsanız, namazlarınızı kısaltmada bir günah yoktur"* (Nisa, 4/101). Çünkü bu korku olmasa bile, yine (seferde) namazları kısaltmak caizdir.

4) *"Eğer bir katib bulamazsanız, (borca karşılık) rehin bırakın"* (Bakara, 2/283). Halbuki, borçlanmada, yazmayla birlikte, rehin bırakmak da caizdir.

5) *"Eğer Allah'ın kanunlarına riayet edeceklerine kani iseler, (bu ayrılmış kan-kocanm), yeniden birbirlerine dönmelerinde bir günah yoktur"* (Bakara, 2/230). Halbuki bu kanaat kesin olarak bulunmasa bile, onların birbirlerine dönüp nikahlanmaları caizdir.

Bunu iyice kavradığına göre diyoruz ki: Alimler ayette bu şartın yer alışıyla ilgili olarak şu izahları yapmışlardır:

1) Herhangi bir maksattan dolayı bir işe girişen kimsenin, şüphesiz, o vasıtanın o fiile yönelten o maksada ulaştırdığını bildiği şekil ve yöntem, ulaştıramayacağını bildiği şekil ve yöntemden daha gereklidir. İşte bundan dolayı, *"Eğer zikir, fayda verecekse..."* buyurmuştur.

2) Allah Teâlâ, iki durumdan en değerlisini zikretmiş, diğerine ise dikkat çekmiştir. Ve bu, tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Serâbile tekikumu'l-harre" *"Sızı sıcaktan koruyan elbiseler..."* (Nahl, 16/81) ayetinde olduğu gibidir. Burada zımnen soğuktan koruma manası da vardır. Buna göre ayetteki takdiri mana, "Öğüdün ister fayda versin, isterse fayda vermesin, sen öğüt ve nasihatta bulun..." şeklindedir.

3) Bu ifadenin gayesi, Öğütten yararlanmaya teşvik olup, bu tıpkı bir kimsenin, birisine, hakkı ve hakikati açıkladığı zaman, "İzah ettim, eğer aklın varsa..." demesi gibi olur ki, bu kimsenin bu sözünden maksadı, karşı tarafı, yapılan izahı kabul etmeye ve ondan istfade etmeye

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/80.

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/80.

teşviktir.

4) Bu, Hz. Peygamber (s.a.sj'in, yaptığı öğüdün onlara fayda vermeyeceği hususunda dikkatini çekmek olup, bu tıpkı, bir adama, "Eğer sana icazet edecekse, falancayı çağır..." denilmesi gibi olup, bu, "Onun sana icabet edeceğini sanmıyorum" demektir.

5) Hz. Peygamber (s.a.s), bunları, çokça Allah'a ve O'nun dinine davet etmiştir. Bu davet, her ne zaman çokça yapılmıştır, onları azgınlık ve isyanları da o nisbette çok olmuştur. Ama, Hz. Peygamber (s.a.s) buna hayıflandığı için, yanıp tutuşuyordu. İşte bunun üzerine ona, *"Sen onlar üzerinde bir zorba değilsin.. Binâenaleyh sen, benim tehdidimden korkanlara, Kur'ân'la öğüt ver..."* (Kaf, 50/45) denilmiştir. İşin başında, genel anlamda bir öğütte bulunmak gereklidir. Ama, öğüdün tekrar tekrar yapılmasına gelince, bu ancak, bir netice alınacağına kanaat getirildiği zaman vacib olur. İşte bu sebepten dolayı, Cenâb-ı Hak, ayetteki öğüdü, fayda vermek şartına bağlanmıştır.33[33]

Şart Neticeyi Bilmeyen Kullara Göredir?

İkinci Soru: Bir şeyi bir şarta bağlamak, ancak neticenin ne olacağını bilmeyen kimseler hakkında güzel ve yerinde olur. Şu halde, Allâmu'l-guyûb olan Allah'ın, bu meseleyi böyle bir şarta bağlaması nasıl uygun düşer?

Cevap: Kitaplarda şöyle bir rivayet vardır: Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'ya, "Ben o Firavun'un öğüt almayacağına, bir ürperti duymayacağına şehadet ederim, ama belki öğüt alır, ya da haşyet duyar diye, siz ona yine de yumuşak söz söyleyin.." demiştir. Binâenaleyh, hakka davet ve peygamber gönderme işi başka bir şey, Allah Teâlâ'nın, gaybları ve işlerin neticelerinin nereye varacağını bilmesi ise başka bir şeydir. Bu sebeple, bunları birbiriyle kıyaslamak mümkün değildir.

Üçüncü Soru: Emredilen bu öğüt verme işi, meselâ, "Onlara, on kere öğütte bulunacaksın" gibi belli kurala bağlı mıdır, değil midir? Çünkü, ancak böyle bir kuralın olması halinde, öğüt verme sorumluluğundan kurtulunabilir.

Cevap: Bu husustaki kural, "örf'dür. Allah en iyi bilendir.34[34]

Saygılı Olan, Dersini Alır

"(Allah)'tan korkacak olan öğüt kabul eder. Bedbaht olan ise, ondan kaçınır. Ki O, en büyük ateşe girecek..." (A'lâ, 10-12).

Ayeti ile ilgili olarak birkaç mesele vardır:35[35]

Ahirete İnanma Yönünden İnsanlar

Bil ki, insanlar, ahiret inancı hususunda üç kısımda mütalaa edilebilirler:

1) Ahiretin kesinkes olacağına inananlar..

2) Olabileceğini kabul edip, bu konuda ne müsbet, ne de menfi kesin bir kararı olmayanlar.

3) Ahireti inkarda ısrar edip, böyle bir şeyin olmayacağını kati olarak söyleyenler. Binâenaleyh, ilk iki kısım için, böyle bir haşyet hasıl olabilir. Ama, üçüncü kısmı teşkil edenlere gelince, onlar için ne bir haşyet ne de bir korku söz konusudur. Bunu iyice kavradığına göre, ayet hakkında şu muhtemel iki tefsirin yapılabileceği ortaya çıkar:

1) Şöyle denilebilir: Haşyet içinde olan, Allah'ı, O'nun kudret, ilim ve hikmetini, kamil manada bilen kimselerdir ki, bu durum ve biliş, bu kimsenin, ahiretin olacağına kesinkes hüküm vermesini gerektirir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah'a (hakkıyla) ancak alim kimseler saygı duyar"* (Fatır, 35/28) buyurmuştur. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta, "Eğer öğüdün fayda

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/80-81.

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/82.

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/82.

verecekse, öğütte bulun..." buyurunca, bu ayet te, o öğüdün fayda verdiği kimselerin kim olduğunu beyan buyurmuştur. Şimdi o öğüdden faydalanma işi, kalblerde meydana gelen haşyete bağlı olup, kalblerin vasfı da, Allah'tan başka hiç kimsenin muttali olamayacağı türden olunca, maksadı gerçekleştirmek için, Peygamberin, bu davetini genelleştirmesi gerekmiştir. Çünkü, bu öğüt vermenin maksadı, hatırlatmaktan istifade edebilen kimselere hatırlatmadır. Bunun yolu ise, hatırlatma işini genelleştirmekten geçer.

2) Adı geçen haşyet, ürperti, korku, itaatkar olanlar ile, kıyametin varlığı hususunda lehte ya da aleyhte söz söyleyenler için söz konusudur. Ama bu iş, inatçılar için düşünülemez. Halbuki, insanların ekserisi, bu hususta ileri geri söz söylemeyenler olup, inatçı değillerdir. Halkın içindeki inatçılar azdır. Binâenaleyh, çoğunluğu teşmil eden lehte ya da aleyhte söz söylemeyen kimselere, bir de "arifler" eklenince, sayısal üstünlük inatçılar için değil, bunlar için söz konusu olur. Ayrıca, inatçılardan pekçoğu, lisanen inatçıdırlar. Kalben inatçı olanlara gelince, bu, kendisi ile kalbi arasında bir husus olup, bu adeta, olmamış gibidir. Olsa bile, çok nadir ve azdır. Sonra insan, o büyük ateşe gireceğini, orada ne ölüp ne de hayatta kalacağını duyan kimsenin, ister istemez, kalbi buruk ve kırık olur. Dolayısıyla da, genel manada halkın ekserisinin bu öğütten istifade etmesi söz konusu olur. Ama, bu öğüdü kabuı etmeyen kimselere gelince, bunlar, gayet azdırlar. Halbuki, "Az bir şeyden dolayı pekçok hayrı yapmamak, büyük bir şerdir, "kötülüktür". İşte bu açıdan, Cenâh-ı Hakk'ın, "Eğer zikir fayda verecekse, öğüt ver..." ifadesi, bu öğüt vermenin genelleştirilmesini gerektirir.36[36]

“Seyezzekkeru” Kelimesinin Başındaki, Sîn Hakkında

“Seyezzekkeru” kelimesinin başındaki, sîn, muhtemelen “sevfe” manasındadır. Halbuki, Allah'ın bizzat kendi kelamında geçen “sevfe” ise, başına geldiği lafzın ifade ettiği mananın mutlaka olacağını bildirir. Ve bu tıpkı, mesela, “Senugriuke felâ tensâ” "Seni okutacağız, sen de asla unutmayacaksın..."(A'la, 87/6) ayetinde olduğu gibidir. Mananın, "Allah'tan haşyet eden, muhakkak öğüt alır. Eğer bu iş, tedebbür ve tefekkür gibi yolları kullanmak suretiyle, bir zaman sonra olacak olsa bile, bu kimse de, uzun bir müddet sonra öğüt almış demektir. Allah en iyi bilendir.37[37]

Kafir Hakkında Tezekkür

Soru: Herhangi bir konuda ilk önce bilgi bulunur da, sonra kişi onu unutursa, sonra hasıl olan bilgi "tezekkür" (hatırlama) adını alır. Halbuki, böyle bir durum, kafirler için sözkonusu değildir. O halde daha nasıl Allah Teâlâ, buna "tezekkür" adını vermiştir?

Cevap: Delillerin kuvvetli ve çok net bir biçimde açık olmasından dolayı, adeta sanki böyle bir bilgi önce mevcutmuş da, daha sonra taklit ve inatları yüzünden yok olup gitmiş gibidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, buna "tezekkür" adını verdi.38[38]

Nüzul Sebebi

Bu ayetin, Osman ibn Affan hakkında nail olduğu ileri sürüldüğü gibi, İbn Ümmi Mendûb hakkında nazil olduğu
da ileri sürülmüştür. 39[39]

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bedbaht olan ise, ondan kaçınır. Ki o, en büyük ateşe girecek..."* ayetine gelince, bil ki biz, insanların, arifler, lehte ve aleyhte söz söylemeyenler ve inatçılar diye üç

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/82-83.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/83.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/83.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/83.

kısma ayrıldığını; ilk kısım için mutlaka bir korku ve haşyetin olabileceğini, "haşyet"i olan kimselerin de, mutlaka o davete kulak verip, ondan istifade etmeleri gerektiğini beyan etmiştik. Binâenaleyh, ayetteki "El-eşkâ" ifadesi ile, davete kulak vermeyen, onu dinlemeyen, ondan istifade etmeyen muannit kastedilmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Bedbaht olan ise, ondan kaçınır..."* buyurmuştur ki, bu ifadeyle ilgili olarak şu iki mesele vardır:40[40]

En Büyük Ateş

Alimler, "en büyük ateş"in ne demek olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Hasan el-Basrî, "En büyüğü, cehennem ateşi; en küçüğü dünya ateşidir..." demiştir.
2) Dünyada günahlar olduğu gibi, bundan öteye, daha ileri derecede de masiyetler, isyanlar vardır. Aynen bunun gibi, ahirette de, lalettayin ateşler olduğu gibi, bundan daha şiddetli ateşler, derekeler vardır. Şimdi, kafir, asi kimselerin en bedbahtı olunca, ister istemez, ateşlerin en büyüğüne girecektir.
3) "En büyük ateş, en alttaki ateş olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Münafıklar, ateşin en alt tabakasmdadırlar..."* (Nisa, 4/145) ayetinde de belirttiği gibi, kafirlerin payına düşen hissedir.41[41]

Nüzul Sebebi

Alimler, bu ayetin Velid Utbe ve Ubeyy Ibn Halef hakkında nazil olduğunu söylemektedirler. Halbuki sen, nazar-ı dikkate alınan şeyin, sebebin hususiliği değil, lafzın umumi oluşu olduğunu biliyorsun. Hele de biz, ayetteki bu tertibin doğruluğunu akli delillerle izah etmişken...42[42]

"Şaki" "En Şaki" Meselesi

Soru: Birisi şöyle diyebilir: Allah Teâlâ, bu ayetlerinde şu iki kısım insandan bahsetmiştir:
1) Öğüt alıp, haşyet duyanlar.
2) En büyük ateşe girecek olan en bedbaht kimseler.. Ne var ki, "en şaki"nin bulunması, "şaki"nin mevcudiyetini gerektirir. Binâenaleyh, peki ya bu kısmın hali nedir, ne olacaktır?
Cevap: "En şaki" ifadesi, "şaki"nin bulunmasını gerektirmez.. Çünkü, bu lafız, herhangi bir müşareket olmaksızın da kullanılmış olabilir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün cennetliklerin eğlenip duracakları yer çok hayırlı, dinlenecekleri yer çok güzeldir"* (Furkan, 25/24) ayeti gibidir. Ayetteki takdirin, Cenâb-ı Hakk'ın, "Vehuve ehvenu aleyhi" (Rum, 27) ifadesindeki "Ehvenu" kelimesinin "heynu" "kolay" anlamına gelmesi gibi, "El-eşkâ"nın da "Eşkâ" manasına gelebileceği de ifade edilmiştir. Bunun yine tıpkı, şairin, "Semayı tavanlayan, yükselten zat, bizim için, sütunlar, daha sağlam ve daha uzun olan bir ev yapmıştır" şeklindeki ifadesinde olduğu gibidir. Bu konuda söylenilenler bundan ibarettir. Ne var ki, hakikat, bizim bahsettiğimiz şu husustur: İnsanlar, arif, mütevakkıf ve muanit diye üçe ayrılır. Binâenaleyh said, arif olandır; mütevakkıf, bazı günahları olandır; eşka ise, bizim de biraz önce bahsettiğimiz gibi, davete iltifat etmeyen, ona kulak asmayan, böylece de en büyük ateşe girecek olan muanniddir. 43[43]

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra orada ölmeyecek de, ditilmeyecek de" (A'la, 13) ayetiyle ilgili iki mesele vardır:44[44]

40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/83-84.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/84.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/84.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/84-85.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/85.

Ayetin Açıklaması

Bu hususta müfessirler şu iki izahı yapmışlardır:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların ölümlerine hükmedilmez ki, ölüversinler; onlardan azablan hafifletilmez de..."* (Fatır, 35/36) buyurduğu gibi, "Ne ölürler ki, kurtulsunlar; ne de, kendilerine fayda veren bir hayat sahibi olurlar..." anlamındadır. Bu tıpkı, Arapların, iki derecede bir belaya mübtela olan birisi için, "O ne diridir, ne de ölü..." demeleri gibidir.
2) Bu ifadenin manası, "Cehennemde onlardan herbirinin canları boğazlarındadır. Çıkmaz ki, ölsünler; uzuvlara da dönmez ki, hayat bulsunlar...".şeklindedir.45[45]

"Summe" Hakkında

Bu durum, ateşe girmekten daha korkunç ve daha şiddetli olduğu için, bu ifadenin başına "Summe" getirilmiştir. Binâenaleyh bu durum, şiddetin dereceleri hususunda diğerinden daha ileridir.46[46]

Nefsini Arındıran Felah Buldu

"Muhakkak ki iyi temizlenen kimse umduğuna erişmiştir" (A'la, 14)
Ayeti hakkında şu iki izah yapılabilir:
1) Allah Teâlâ, Kendisinin delilleri hususunda, tefekkür ve teemmülden yüz çevirenlerle ilgili olarak vaid ve tehdidine yer verince, bunun peşinden de, şirk pisliklerinden temizlenenler ve arınanlar için söz konusu olan va'dini getirmiştir.
2) Zeccâc'ın görüşüne göre "tezekkâ" kelimesinin manası, "takvasını artıranlar" şeklindedir. Çünkü "Ez-zaki" kelimesinin anlamı, "artıran, çoğaltan" demektir. Bu mana, *"Namazlarında huşu sahibi olan mü'minler... felaha..."* (Mü'minûn 23/,1-2) ayetleri ile de desteklenir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "felah"ın işte bu hasletleri birlikte bulunduran kimseler için olacağını söylemiştir. Bakara Sûresinin başındaki "Ulaike humu'l-muflihun" (Bakara, 2/5) ifadesi de bunu göstermektedir. Birinci mana da, şu iki hususla kuvvet kazanır:
1) Allah Teâlâ, ayette, neden arınılması gerektiğini belirtmeyince, biz, kastedilenin, ayetten önce bahsi geçen şeyden temizlenme olduğunu anlamış oluyoruz. Ki, bahsi geçen şey de küfürdür. Böylece biz, burada kastedilen mananın, "Bu ayetten önce bahsi geçen o küfürden arınanlar, muhakkak ki felah buldular" şeklinde olduğunu anlamış bulunuyoruz.
2) Mutlak isim, kemaline sarf edilir. Tezkiye çeşitlerinin en mükemmeli ise, kalbi, küfür zulmetlerinden tezkiyedir. Binâenaleyh, bu mutlak ifadeyi, işte bu manaya hamletmek gerekir. Bu tevil ve tefsir, İbn Abbas'tan rivayet edilen, "tezekkâ" nın manası, "Lâ ilahe illallah..." kelime-i tevhididir..." şeklindeki rivayet ile de kuvvet kazanır.47[47]

Namazın Gerçekleştirdiği Şey

"... ve Rabbinin adını zikredip de namaz kılan kimse..." (A-lâ, 15) ayetiyle ilgili birkaç mesele vardır.48[48]

Namaz

Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/85.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/85.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/85-86.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/86.

1) İbn Abbas, bu ifadenin manasının, "Kıyamet gününü ve Rabbinin huzurunda duracağını hatırlayıp da, O'nun rızası için namaz kılan..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Ben derim ki, bu tefsir, en uygun bir tefsirdir. Zira, mükellefin yaptığı İşlerin dereceleri şu üç şeydir:
a) Bozuk inançları, kalbinden izale etmek...
b) Cenâb-ı Hakk'ın marifetini, zati sıfatları ve isimleriyle birlikte kafasına ve gönlüne yerleştirmek...
c) Onun hizmeti ile meşgul olmak. Bunlardan birinci mertebe, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kad efleha men tezekkâ" ayetindeki "tezkiye" ile; ikincisi, "Vezkur isme rabbihi" ayetiyle; zira, kalbin zikri, ancak marifetullah olur-; üçüncüsü, yani hizmet de, "Fesallâ" ifadesiyle kastedilmiştir. Çünkü namaz, tevazu ve huşu'dan ibarettir. Binâenaleyh, kalbi, Allah'ın celâl ve kibriyasının bilgileriyle aydınlanmış olan kimselerin, gerek iş, gerekse dış uzuvlarında, mutlaka bu huzû ve huşûun eseri görülür.49[49]

Fıtır Sadakası ve Bayram Namazı

2) Bir kısım müfessir de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kad eflaha men tezekkâ" ayetine, "Bayram namazına gitmeden önce tasaddukta bulunur, sadaka-ı fıtırını verirse" "Vezkur isme Rabbihi fesallâ" ifadesine de, "Bundan sonra da, kirn imamla beraber bayram namazını kılarsa..." manasını vermişlerdir. Ki bu, İkrime, Ebu'l-Âliye, İbn Sîrîn ve İbn Ömer'in görüşü olup, bu husus, "merfû" bir hadis olarak da rivayet edilmiştir. Ama, bu tefsirde şu iki bakımdan bir müşkillik bulunmaktadır:
a) Allah'ın, Kur'ân-ı Kerim'de devam ettirdiği adeti, zekâtı namazdan önce değil, namazı-zekâttan önce getirmek şeklindedir.
b) Sa'lebî, bu sûrenin, ittifakla Mekkî olduğunu söylemiştir. Halbuki, Mekke döneminde ne bayram, ne de sadaka-ı fıtır söz konusudur. Vahidî buna şu şekilde cevap vermiştir: "Allah Teâlâ'mn, ilm-i ezelisinde bu işin böyle olacağı malum olunca, (ilerde) böyle yapacak kimseleri övmüş olması imkansız değildir.."
3) Mukatil, "Kad eflaha men tezekkâ" ifadesine, "Malından tasaddukta bulunup, namazında da Rabbi'ni bir olmakla anıp ve O'nun rızası için namaz kılan..." manasını vermiştir. Ki, bu manayla bundan hemen önce geçen mana arasındaki fark şudur: Bu mana, hem farz olan zekâtı, hem de farz olan namazı kapsar. Birincisi ise böyle değildir.
4) Ayetin bu ifadesinden, malın zekatı kâstedilmeyip, tam aksine amellerin zekâtı kastedilmiştir. Buna göre mana, "kim, amelleri konusunda riyâ'dan ve eksikliklerden temizlenirse..," şeklinde olur. Zira, malın zekatını verme hususunda alışılagelen ve normal olarak kullanılan lafız, (zekkâ) lafzıdır Bunu ifade için, (tezekkür) lafzı kullanılmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Vemen tezekkâ feinnemâ yetezekkâ linefsihi" (Fatır, 35/28) buyurmuştur.
5) İbn Abbas, ayetteki "Vezkur isme rabbihi" ifâdesine, "Bayram namazına giderken yolda tekbir alan ve bayram namazını kılan..." manasını vermiştir.
6) Bu ifadenin manası, "Rabbinin ismini namazında yadedip, namazı, münafıkların namazı gibi olmayan... Çünkü münafıklar insanlara gösteriş için namaz kılarlar, pek azı müstesna, Allah'ı anmazlar..." şeklindedir.50[50]

İftitah Tekbiri

Fakihler, iftitah tekbirinin farz olması hususunda, bu ayeti delil getirirken, Ebû Hanife (r.h) de, iftitah tekbirinin namazdan olmadığı konusunda bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: "Zira, "salât" lafzı, bu ifadeye atfedilmiştir. "Aty" ise, bir mugayeret ve başkalığı gerektirir." Ebû Hanife, namaza, Allah'ın isimlerinden herhangi bir isimle başlanabileceği konusunda da bu ayete tutunmuştur. İmdi, alimlerimiz (Şafii uleması) ise, Ebû Hanife'nin değerlendirmesine

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/86.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/86-87.

şu şekilde cevap vermişlerdir: "Ayetin takdiri "Vesallâ fezekere'sme Rabbihi" "O, namaz kıldı; derken, Rabbinin ismini andı..." şeklindedir. Zira senin "Ekramtâ fezerteni" "Bana ikramda bulundun da, beni ziyaret ettin" demenle, "Beni ziyaret ettin de beni mutlu kıldın" demen arasında bir fark yoktur.

Ebû Hanife şöyle diyebilir: "Takibiyye için olan "fâ"y" amel ettirmemek, delil olmaksızın caiz değildir." Bu hususta verilebilecek en uygun cevap şudur: "Ayet, Allah'ı zikredip de, hemen akabinden namaz kılan herkesi medh etme manasına delalet etmektedir. Ve ayette, bu "zikr"in, iftitah tekbiri olduğuna dair beyan yer almamıştır. Binâenaleyh, şimdi belki de, ayetten kastedilen mana, "Kim, Allah'ı kalbiyle anar, O'nun mükafaat ve cezasını hatırlarsa, bu durum bu kimseyi, namaz kılma fiiline yöneltir. O zaman da bu kimse, cüzlerinden biri de tekbir olan namazı ifa etmiş olur. İşte bu durumda, Ebû Hanife'nin yapmış olduğu istidlal savuşturulmuş olur.[51][51]

Dünya Hayatını Tercih

"Doğrusu siz, dünya hayatını üstün tutarsınız" (A'lâ, 16).

Kıraat

Bu ifâdedeki "Bel tu'sirune'l-hayate'd-dunya" kelimesi, iki türlü okunmuştur. Kıraat imamlarının tamamına yakını, tâ ile, "tu'sirune" şeklinde okumuşlardır ki, Übeyy ibn Ka'b'ın, "Evet, daha doğrusu siz, dünya işini, ahiret işine tercih ediyorsunuz..." şeklindeki kıraati de bunu teyit eder. İbn Mes'ûd da şöyle demiştir: "Dünya, önünüze konuldu; yiyecekleri, içecekleri, kadınları, lezzeti ve güzelliği hemencecik (acilen) bize sunuldu... Ama, ahiret ise, bizim için şu anda gayb olup, görünmez haldedir, bizden uzaktır.. İşte bu sebeple biz, hemen şimdi (âcil) planı aldık, sonra olacak olanı yukarıda geçen, "El-eşkâ" terkettik..." Ebû Amr ise, "El-eşkâ" yı kastederek, yâ ile "yu'sirune" şeklinde okumuştur.[52][52]

Ahlret İse Baki

"Halbuki ahiret daha hayırh, daha süreklidir..." (A'la, 17).

Bu, "Hayır ve sürekli olan her şey, tercihe en çok şayan olan şeydir. Binâenaleyh, âhiretin, dünyadan daha fazla tercih edilmesi gerekir. Halbuki, dünyadakiler dünyayı tercih ediyorlar" demektir. Biz, şu sebeplerden dolayı, âhiretin daha hayırlı olduğunu söyledik:

1) Ahiret, maddî-manevî mutlulukları ihtiva etmektedir. O halde ahiret, dünyadan daha iyidir.

2) Dünyanın lezzetli olan şeyleri bile, çeşitli elementlerle iç içedir. Halbuki ahiret hiç de böyle değildir.

3) Dünya fani, ahiret bakidir. Baki olan ise, fani olandan daha hayırlıdır.[53][53]

Bu Gerçekler Önceki Suhufta Da Var

Daha sonra Cenab-ı Hak, *"Şüphesiz ki bu, evvelki sahifelerde... vardır"* (A'la, 87/18) buyurmuştur.

Alimler, bu ayetteki "Hâzâ" lafzıyla neye işaret edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, kimileri, bunun bir surede geçenlerin tümüne bir işaret ettiğini söyleyerek şunu demişlerdir: "Zira bu sure, Allah'ın birliğini (tevhid), peygamberlik müessesesini, Allah'ı inkâr edenlere karşı tehdidi (vaid) ve Allah'a itaatta bulunanlar için de va'di, mükafaatı ihtiva etmektedir."

---

[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/87.

[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/87-88.

[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/88.

Kimileri de, "Hayır, bu ifade ile işaret edilen şey, Cenâb-ı Hakk'ın, “Kad efleha men tezekkâ” ifâdesinden başlayıp, “Ve’l-ahiratu hayrun ve ebkâ” ifadesine kadar geçen kısımdır. Zira, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyi temizlenen... kimse umduğuna erişmiştir"* ifadesi, nefsi (ruhu), uygun olmayan her şeyden arındırmaya bir işarettir. "Nazarî kuvveti, tüm bozuk inançlardan; amelî kuvveti de, bütün kötü huylardan ... temizlemek ..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve Rabbinin ismini andı"* ayeti, kişinin, ruhunu, marifetullah ile mükemmelleştirmesine “Fesallâ” ifadesi, organlarını kemale erdirip onları, Allah'ın taatı ile tezyin etmesine; “Bel tu’sirune’l-hayate’d-dunyâ” ayeti, dünyaya iltifat etmekten caydırmaya ve *"Ahiret daha hayırlı ve süreklidir"* ayeti de, ahirete ve Allah'ın ahirette vereceği mükafaatlara bir işaret olup, bütün bunlar, şeriatların değişmesi ile değişmeyen hususlardır. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki bu, evvelki sahifelerde de ... vardır"* buyurmuştur.

İşte bu izah ve yorum, aklî bakımdan güçlendiği gibi, haber ve hadis de bunun böyle olduğuna delalet etmektedir. Zira, Ebû Zerr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "(Hz. Peygambere), dünyada İbrahim ve Musa'nın suhufunda olan hükümlerden var mıdır" dedim de, bunun üzerine Hz. Peygamber,

"Ey Ebû Zer, “Kad efleha men tezekkâ”yı okul.." dedi. Başkaları da, ayetteki “Hazâ” ifâdesinin, *"Ahiret daha hayırlı ve süreklidir"* ifadesine raci olduğunu; zira, "bahsi geçenlerden en yakın olanına işaret etmek, esasdır. Bu yakın olan da, işte bu ayettir" demişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın, “Lefi’s-suhufi’l-ula” ifadesi, O'nun tıpkı, “Veinnehu lefi zuburi’l-evvelin” (Şuara, 26/196) ayeti ile, “Şerea lekum minellezine mâ vessâ bihi nuhen” (Şurâ, 13) ayeti gibidir. 54[54]

İbrahim ve Musa (a.s)'ın Suhufu

"İbrahim ile Musa'nın sahnelerinde de vardır" (A’lâ, 19).

Bu hususta şu iki görüş ileri sürülebilir:

1) Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın bir önceki ayette geçen ifadesinin beyanıdır.

2) Bu ifade ile, "Bu sûrede bahsedilenler, bütün peygamberlerin sahifelerinde yer alan hususlardır. Hz. İbrahim ile Hz. Musa'nın sahifeleri de bunlardandır" manası kastedilmiştir.

Rivayet olunduğuna göre Ebû Zer, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Allah'ın ne kadar kitab indirdiğini sormuş da, o da şöyle demiştir:

"Yüzdört... On sahife Adem'e, elli sahife, Şit'e, otuz sahife İdris'e, elli sahife, Hz. İbrahim'e, Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan (Kur'ân)..."

Hz. ibrahim'in sahifesinde şöyle yazıldığı söylenmiştir: "Akıllı kimsenin, dilini koruması, zamanını tanıması, değerlendirmesi ve işine gücüne yönelmesi." Allah (c.c) en iyi bilendir; salât-ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve ashabına olsun (amin)! 55[55]

54[54] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/88-89.

55[55] Fahruddin er-Razi, Tefsiri-i Kebir, Mefatihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/89-90.

GAŞİYE SÛRESİ

Yirmialtı ayet olup, Mekkî'dir.1[1]

Dehşeti İle Yüzleri Karartan Gün

"Kıyamet gününün haberi sana geldi ya. Yüzler (vardır) o gün zelildir. Yorucu işler yapandır. (Gâşiye. 1-3)
Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kıyamet gününün haberi sana geldi ya" ifadesi hakkında iki mesele vardır:2[2]

"Ğaşiye" Hakkında

Alimler, "Ğaşiye" ifadesi hakkında değişik görüşler zikretmişlerdir.
1) Bu, kıyamet günü olup, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Azabım onları bürüdüğü gün..."* (Ankebût, 29/55) ifadesinden alınmadır. Kıyamet bu adla da adlandırılmıştır, çünkü, bir şeyi bütün cihetlerden kuşatan, onu bürümüş demektir. Kıyamet de, birkaç bakımdan böyledir:
a) Kıyamet, insanlara ansızın gelecektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa onlar, Allah'ın (o) bürüyen azabının kendilerine geleceğinden emin mi oldular"* (Yusuf, 10/107) ayetinde olduğu gibidir.
b) Kıyamet, önceki ve sonraki bütün insanları kuşatacaktır.
c) Kıyamet, korku ve dehşetiyle, insanları bürüyecektir.
2) el-Gâşiye, ateş, cehennem ateşidir. Yani, "O ateş, kafirleri ve cehennemlikleri bürüyecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yüzlerini ateş bürür..."* (İbrahim, 14/50) ve *"Üstlerinde örtüler vardır"* (Araf, 7/41) buyurmuştur. Bu, Said İbn Cübeyr ile Mukâtil'in görüşüdür.
3) el-Gâşiye, ateş ehli olup, bunlar ateşi bürüyecek ve onun içine düşeceklerdir. Bu görüşlerden birincisi doğruya daha yakındır. Çünkü bu takdire göre, mana şu şekilde olur: "Kıyamet gününde bazı insanlar bedbahtlık içinde, bazıları da saadet ve mutluluk içinde olur."3[3]

"Hel etâke" Hakkında

Cenâb-ı Hak, "Hel etâke" buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü, Cenâb-ı Hak, Resulüne, hem kıyametin halleri hem de o andaki insanların halleri hususunda, kendisinin o kavminin ayrıntılarıyla bilemeyeceği şeyleri öğretmiştir. Çünkü akıl delalet etse bile, olsa olsa ancak, itaatkarların durumunun asilerin durumundan başka olacağına delalet edip, bunu anlayabilir. Bu tafsilatın keyfiyetine gelince, aklın bunları bilmesi mümkün değildir. İşte Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bu halleri ayrıntılı olarak öğretince, pek yerinde olarak, *"Sana o kıyamet gününün haberi geldi değil mi?"* buyurmuştur.4[4]

Bitkin, Perişan Yüzler

Cenâb-ı Hakk'ın, "Yüzler (vardır) o gün zelildir. Yorucu işler yapandır" ayetine gelince, bil ki bu, şakavet ehlinin tavsifidir. Bu hususta iki mesele vardır:5[5]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/91.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/93.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/93.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/94.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/94.

“Vucuhun” "Yüzler" Kelimesi Hakkında

“Vucuhun” "yüzler" kelimesiyle, onların sahipleri kastedilmektedir ki, bunlar da kafirlerdir. Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hak, yüzleri, zelil olmakla, çalışıp didinip, yine de neticede yorulmakla nitelemiştir. Bunlar mükellefin sıfatlarıdır. Ancak ne var ki, zillet duygusu ve korku, yüzde belirir. İşte bu sebepledir ki, korkuyu yüze nisbet etmiştir. Bu, *"Yüzler (vardır) o gün ter ü tazedir"* (Kıyamet, 75/22) ayeti gibidir. 6[6]

“Haşiatun” İfâdesi Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın “Haşiatun” ifâdesine gelince, bu, "Zelildir. Onları, hor hakirlik ve rüsvaylık bürümüştür" anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "*Günahkarların, Rableri hususunda, ... (diye diye) boyunlarını büktükleri zaman sen görsen (onları)"* (Secde, 32/12) ve *"Onların ateşe arz olunurlarken, zilletten boyunlarını büke büke göz ucuyla (nasıl) bakacaklarını göreceksin"* (Şûrâ, 42/45) buyurmuştur. Zillet, ancak yüzde belirir, çünkü, onun zıddı olan kibr ü azametin mahalli ve yeri ise, baş ve beyindir. 7[7]

“Amiletun” Kelimesi Hakkında

“Amiletun” kelimesine gelince, bu, "Pekçok işler yapan.," anlamındadır. “Nâsiyetun” kelimesinin ifâde ettiği masdara gelince, bu da, bir işte yorgunluk ve zahmet duyarak çalışmak, dönüp durmak anlamındadır.8[8]

Bu Üç Sıfatın Meydana Geleceği Yer

Bu üç sıfat hakkında mümkün olacak izahlar şu üç ihtimali geçmez:
1- "Bu sıfatların tamamı da ahirette bulunacaktır"
2- "Bunların tamamı, dünyada bulunmaktadır"
3- "Bunların bir kısmı dünyada, bir kısmı da ahirette meydana gelecektir"

Birinci Görüş: Bunların tamamının ahirette meydana geleceğini söyleyen birinci veche gelince, bu şöyledir: Kafirler kıyamet gününde hâşi' olurlar; yani zelil. Çünkü bu yüzler, dünyada, Allah'a ibadet konusunda büyüklük taslamışlardır. Boşuna da çalışacaklardır. “Amiletun” Zira onlar, ateşin içinde, yorucu bir iş yapacaklardır ki, bu da, ağır zincirler ile bukağıları taşımadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Uzunluğu kırk arşın olan bir zincir içinde..."* (Hakka, 69/32) buyurmuştur. Sonra bu yüzlerin sahipleri, devenin batağa dalması gibi, ateşe dalacak; öyle ki, kâh çıkacak kâh batacak... Cehennemin ateşine saplanıp kalacaklar. Sonra, süresi elli bin sene olan bir günde, ateşe (ebedi kalıcılar olarak) girmelerinden önce, Arasat meydanında, çıplak, yalınayak, aç ve susamış bir vaziyette duracaklar. Yorulacaklar, çünkü hep bu işi yapacaklar.

Hasan el-Basrî de şunu söylemiştir: "Bu sıfatların, Allah'tan (onun korkusundan) dolayı, dünyada olması gerekirdi. Ancak, onlar dünyada böyle olmayınca, Cenâb-ı Hak, bir ceza olmak üzere bu halleri onlara kıyamet gününde musallat etti."

İkinci Görüş: Bunların tamamının dünyada meydana geleceğini söyleyen ikinci görüşe gelince, bunların, yahudi ve hristiyanlardan kilise ve havralarda bulunanlar ile, putperest ve mecusiler olduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "Bunların yüzleri Allah için huşu duydu; oruç ve teheccüd gibi devamlı ve yorulmayı gerektiren amellerde çalıştı ve yoruldu. Ama onlar, Allah hakkında, ona layık olmayan şeylere inanınca, sanki böylece onlar, tehayyül ettikleri bir takım sıfatlarla muttasıf olan bir zata itaat ettiler. Böylece onlar aslında Allah'a değil, aksine, varlığı bulunmayan o muhayyel şeye tapınmış oldular. Bu sebeple de şüphesiz ki, bu ibadet onlara hiçbir fayda vermeyecektir" şeklinde olur.

---

[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/94.
[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/94.
[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/94.

Üçüncü Görüş: Bu sıfatların bir kısmının dünyada, bir kısmının da ahirette hasıl olacağını söyleyen üçüncü görüşe gelince, burada birkaç izah şekli vardır:

1) Mana, "Onlar, dünyada çalışıp, yorulmakla beraber, ahirette zelildirler" şeklinde olup, "Onlar dünyadaki amellerinden ve yorulmalarından hiç yararlanamadılar" demektir. Onların, ahirete mahsus kimi sıfatlarla nitelenip, bunun peşinden dünyaya dair sıfatların zikredilmesi, sonra da tekrar ahiretten söz edilmesi imkansız değildir. Bu durumda mana anlaşıldığına göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olur: "Kimi yüzler kıyamet gününde zelildir. Çünkü onlar dünyada, Allah'tan başkasına itaat hususunda çalışmış ve yorulmuştur. İşte bunlar o halde, ahirette, çok kızgın bir ateşe yaşlanacaklardır."

2) Bu yüzler, dünyada zelil ve çalışandır. Ama ahirette ise, yorgun. Bu yüzlerin dünyada zelil ve huşuu içinde olmasına gelince bu, onların, onları dünya lezzetlerinden ve tadlarından yüz çevirmeye davet eden korku ve haşyetleridir. Ameli ise, namazı ve orucudur. Ahirette yorulmasına gelince, Cenâb-ı Hakk'ın da, *"(O gün) onlar için, Allah'dan, hiç de ummadıkları (nice) şeyler zuhur etmiştir"* (Zümer, 39/47) buyurduğu gibi, bu, onların azaba göğüs germeleri ve katlanmalarıdır. Bu kelime, zem üslubunda olmak üzere, mansub olarak, "Amiletun" şeklinde de okunmuştur. 9[9]

Tenasüb

Bil ki Cenâb-ı Hak, onları bu üç sıfatla tavsif edince, bundan sonra da onların bulunacakları yerin, içecek ve yiyeceklerinin keyfiyetini anlatmaya başlamıştır (bunlardan Allah'a sığınırız).10[10]

Kızgın Ateşe Girecekler

Onların bulundukları yere gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Teslâ naran hamiyeten" *"Kızgın bir ateşe girecek..."* (Gâşiye. 88/4) ayetinin ifade ettiğidir. Arapça'da, "ona adeta yapıştı, yaslandı; onunla yanıp kavruldu" anlamında "Saliye bi'n-nari, yeslâ" "Ateşe yaslandı" denilir. Bu kelime "tuslâ" şeklinde değil de, tâ'nın fethasıyla, "teslâ" şeklinde de okunmaktadır ki, bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kızgın ateşe yaslanan müstesna..."* (Saffat, 37/163) ayetidir. Ebû Amr ve Âsim, "Ve tuslihi cehenneme" *"Sonra, cehenneme sokun onu..."* (Hakka, 69/31) ve "Summe'l-cahime salluhu" *"Onu cehenneme sokarız onu..."* (Nisa, 4/115) ayetlerinden dolayı, "Esleytehu'n-nâra" *"Onu cehenneme soktum..."* ifadesinden olmak üzere, tâ'nın dammesiyle "Tuslâ naren" şeklinde okumuşlardır. "Salluhu" ile aynı anlamdadır. Bir topluluk ise, şedde ile olmak üzere, "tusallâ" şeklinde okumuştur. Arablar nezdinde bu kelime, derin bir çukur kazıp, içine de bol miktarda ateş ve kor dolduracak; daha sonra, kestikleri bir koyunu iki kat ateş ve korun ortasına koyup pişirmelerine denilmektedir. Binâenaleyh, ateşin üzerinde ya da tavada, veya tandırda pişen ete, bu kelimeyle ilgili olarak "el-maslıyy" demezlerdi. 11[11]

"Hamiyeten" Kelimesi Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın, "Hamiyeten" "kızgın..." ifadesine gelince, "tutuşturulmuş ve uzun bir sûre kızdırılmış olan; hiçbir ısının da onun ısısına denk düşemeyeceği ateş..." anlamındadır. İbn Abbas ise, "Tutuşturulmuş olan ve Allah düşmanlarını cayır cayır yakan ateşdir" demiştir.12[12]

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/94-95.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/-95.

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/95-96.

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/96.

Kaynar Su İçecekler

Su içecekleri yerin tavsifine gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"son derece sıcak bir kaynaktan içirilecektir"* (Gaşiye, 88/5) ayetinin ifade ettiğidir. (el-âni), "tehir etmek, sona bırakmak" anlamında olan "El-inâu" kelimesinden olmak üzere, harareti son noktasına ulaşmış, aşırı sıcak anlamındadır.
Nitekim hadis-i şerifte şöyle varid olmuştur: "Bir adam, cuma namazına geç geldi. Derken, insanlann omuzlanna basa basa, ileriye doğru geçti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, *"Hem geç geldin, hem de eziyyet ettin"*13[13] buyurdu. Bu ayetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"O cehennem ile sımsıcak bir su arasında gidip gelirler"* (Rahman, 55/44) ayetidir. Müfessirler de, "İçilen bu suyun harareti, bir damlasının bile, dünyadaki dağlardan biri üzerine düşmesi halinde, o dağın eriyebileceği bir noktadadır" demişlerdir.14[14]

Dari, Yiyecekler

Onların yiyecekleri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar için Dari' dikeninden başka bir yiyecek yoktur" (Gâşiye, 88/6) ayetinin ifade ettiği husustur. Alimler, ayette geçen Dari'kelimesinin ne demek olduğunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:
1) Hasan el-Basri, "Bu kelimenin ne demek olduğunu bilemiyorum. Bu hususta da, sahabeden hiçbir şey duymadım" derken. -
2) Yine, Hasan el-Basrî'nin şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Dari', tıpkı, "elîm, semî, bedî' " kelimelerinin, mu'limu, musni', mubdi' anlamlarına gelmesi gibi, "Mudrı" acı veren anlamında olup, bu, "Onların yiyecekleri ancak, kendisinde bulunan sertlik, acılık ve hararetten dolayı, alınması halinde, kendilerini hor ve zelil olmaya, perişanlığa sevkeden yiyeceklerdendir" demektir.
3) Bu kelime, "şıbrık", denilen dikenin kuru haline denir. Ki bu, develerin yemiş olduğu bir diken türüdür. Bu, yaş olduğu zaman, develer onu yer; ama kuru olduğunda ise, develerin kendisinden iyice kaşındığı bir diken olup, öldürücü bir zehirdir de aynı zamanda. Nitekim Ebû Zu'eyb: "Doyurucu ve kandırıcı şıbrık otu otlardı. Derken, Şıbrık solup da dikenli bir hale (Dari') gelince, onun etleri gidip cılızlaştı... (yaşlı, arık bir hale geldi)" demiştir. Ki, buradaki "En-nehâisu" kelimesi, "nahûs" kelimesinin çoğulu olup, bu da yaşlı deve demektir. Bu, müfessirlerle dilcilerin ekserisinin görüşüdür.
4) Halil kitabında, "Etin altında, kemiği de üzerinde bulunan cilde, tabakaya darî' adı verilir" demiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak bu yiyeceği, oluşla nitelemiş olur. İşte bu yüzden de, o şey, ne semirtmiş, ne de açlığı gidermiştir.
5) Ebu'l-Cevzâ da, bu kelimeye, (cenîni çevreleyen) zar manasını vermiştir. Said ibn Cübeyr'in, "Bu, dikenli bir ağaçtır" şeklindeki sözü de, buna yakın bir ifadedir." Daha sonra Ebu'l-Cevzâ sözüne devamla şöyle der: "O halde, bu dikeni yiyen, daha nasıl semirebilir ki!?" Hadiste de şöyle varid olmuştur: *"Darî', cehennemde bulunan, dikene benzeyen, sabr bitkisinden daha acı, cîfe'den daha pis kokulu, ateşten daha daha hararetli bir şeydir."*
Kaffâl da şöyle der: Ayet-i kerimede, cehennemliklerin yiyecek ve içeceklerinin dile getirilişinin maksadı, onların,.alabildiğine zelil ve perişan olacaklarını beyandır. Zira, cehennemlikler uzun müddet, aç ve susuz olarak, o zincirler ve bukağılar içinde ayakta dikilip, derken ateşe atılınca, onlar orada bir su ve bir tür bitki görürler.. Böylece bu cehennemlikler, kendilerini saran açlık ve susuzluğu dindirme arzusu duydular da, o suyun, kandırmayan, tam aksine içlerini dışlarını kavuran; o bitkinin de, doyurmayan, açlığa fayda vermeyen bir şey olduğunu gördüler de, kendilerindeki o açlığı ve susuzluğu giderme hususundaki arzuları bitkinlige ve ümitsizliğe düştüler. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Eğer onlar (susuzluktan) feryad ve*

13[13] İbn Mace, İkâme, 88 (1/354).
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/96.

istimdâd ederlerse (kaynamış ve) kaim bir sıvıya benzer, yüzleri kavuran bir su ile imdat olunacaklar" (Kehf,.18/29) buyurmuş ve bu halin, hep devam edeceğini, hiç sona ermeyeceğini beyan etmiştir ki bundan Allah'a sığınırız.15[15]

Gislîn ve Darî

Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:
Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, Hakka Sûresi'nde, *"Onun için bugün burada kendisine, hiçbir yakın dost yoktur. "Gislîn" (irin)den başka yiyecek de yoktur"* (Hakka, 69/35-36) buyurmuş, burada ise, *"Onlar için "dari' dikeninden başka yiyecek yoktur"* buyurmuştur. Halbuki "darî", "gislîn"den başkadır?
Buna da iki bakımdan cevap verilir:
1) Cehennem, tabaka tabakadır. Ehl-i cehennemin, bir kısmının yiyeceği, zakkum; bir kısmınınki "gislîn", bir kısmınınki de darî (diken)dir. Aynen bunun gibi bir kısmının içeceği "hamım", bir kısmınınki ise, "sadîd"dir. Çünkü, *"O (cehennemin) yedi kapısı, her kapının birer payı var"* (Hicr, 15/44)
2) "Gislîn'in, "dari'den olması ve bunun böylece, bir kimsenin, "Koyunlardan başka yiyeceğim" yok deyip, sonra da "Sütten başka yiyeceğim yok" demesi gibi olması da muhtemeldir. Bu iki sözde bir çelişki yoktur. Çünkü süt, koyundandır.16[16]

Cehennemde Bitki Biter Mi?

İkinci Soru: Cehennemde nasıl bitki bitebilir? Bu soruya şu iki bakımdan cevap verilir:
1) Ayet "darî", cehennemde biten, cehennemliklerin yediği bir bitkidir" manasında değildir. Ayetteki bir darb-ı mesel (benzetme)dir. Ehl-i cehennem, kendilerini hiç doyurmayacak şeyleri yer dururlar, yahut, tıpkı azığı "darî" (diken) olan kimsenin, onu yerken işkence çekişi gibi, cehennemlikler açlıkla işkence görürler.
2) Şöyle de denebilir: "Evet, cehennemde bitki bulunabilir. Çünkü etten-kemikten-kandan olmasına rağmen, insan bedeninin nasıl cehennemde süresiz kalışları akıldan uzak değilse, orada bitki bitmesi de uzak görülemez. Cehennemdeki zincirler, bukağılar (Prangalar), akrebler, yılanlar için söylenecek söz de böyledir.17[17]

Açlığı Gidermeyen Yiyecek

"Ki o ne semirtir, ne de açlığı giderir" (Gâşiye, 88/7).

İ'rab

Bu cümle, ya "taam" kelimesinin, yahut da "darî" kelimesinin sıfatı olmak üzere, mahallen merfu, veya mahallen mecrurdur.

Ayetin Manası

Ayetin manasıyla ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
1) Cehennemliklerin yiyeceği, insan yiyecekleri cinsinden değildir. Çünkü o yicek, bir çeşit dikendir. Dikenleri ise develer yer. Develer bile, bu çeşit yiyeceği severek yemezler. Binâenaleyh bu yiyeceklerin, gıda olarak hiçbir faydası yoktur. Gıda olabilmesi için, herşeyden önce bedendeki açlığı gidermesi ve bedende bir kuvvet ve yağ sağlaması gerekir.

---

[15] [15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/96-97.
[16] [16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/97-98.
[17] [17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/98.

2) Bu ifade, "Onların yiyebileceği hiçbirşey yoktur. Çünkü oradaki darî, hayvanın bile yiyeceği değildir. Nerede kalsın ki insanın yiyeceği olsun. Çünkü yiyecek, doyuran ve semirten cinsten olur. Halbuki darî, bu iki özellikten çok çok uzaktır" manasınadır ve tıpkı senin, hiç gölge olmadığını anlatmak için, "Falancanın güneşten başka gölgesi yoktur" demen gibidir.
3) Rivayet olunduğuna göre, Kureyş kâfirleri, "Dari', bizim develerimizi yağlandırır, semirtir" demişler de, işte bunun üzerine, *"O ne semirtir, ne de açlığı giderir"* ayeti inmiştir. Binâenaleyh bu ayet, ya kafirlerin sözünün yalan olduğunu ortaya koyan ve "ne semirtir, ne de açlığı giderir" demek suretiyle, sözlerini geri teptiren bir sözdür, yahut da, onların sözlerini tasdik eder mahiyettedir.
Buna göre mana, "cehennemliklerin yiyeceği olan darî (diken) sizin dikenleriniz cinsinden değildir. Bu, semirtmeyen ve doyurmayan bir darîdir" şeklinde olur. Kâdî şöyle der: Kafirlerin ahiretteki bütün yiyeceklerinin açlığa fayda vermeyen cinsten olması gerekir. Çünkü herhangi bir yiyecekleri, açlıklarına fayda verse, bu onlar için fayda sağlama ve bir acıma olur. Halbuki ilahî cezalar için, böyle birşey düşünülemez."18[18]

Sevinçten Parlayan Yüzler

"Yüzler (vardır), o gün güzeldir; çalıştığından dolayı hoşnuttur" (Gâşiye, 88/8-9).

Tenasüb

Bil ki Hak Sübhanehû ve Teâlâ, kafirlerle ilgili tehdidlerinden bahsedince, bunun peşinden mü'minlerin (ahiretteki) hallerini anlatmaya geçmiş ve bu işe, cennetlikleri tavsif ve tasvir ederek başlamış; daha sonra da, cennetliklerin mekanı olan cennetleri anlatmıştır. 19[19]

Cennetliklerin Tavsifi

Cennetliklerin tavsifi şu iki şekilde olmuştur:
1) Onların görünüşlerinin tavsifi ki bu, ayetteki, "naîme" kelimesiyle anlatılmıştır. Çünkü "naîme", güzel, hoş, neşeli, güleç, parlak manasınadır. Bu tıpkı, *"Sen onların yüzlerinde, nimetlerin sağladığı parlaklığı görüp tanırsın"* (Mutaffifm, 83/24) ayetinde anlatıldığı gibidir.
2) Onların işlerinin, gönül dünyalarının tavsifi ki bu da, *"(Dünyada taat ve ibadetle) çalıştığından dolayı hoşnuttur"* ayetiyle anlatılmıştır.

Ayetin Açıklaması

Bu ayet hususunda, şu iki açıklama yapılabilir:
1) "Onlar, sayesinde güzel neticelere ulaştıkları için, (dünyada iken) Allah uğrundaki çalışıp çabalamalarından dolayı, övgüye değer bulundular, hoşnut edildiler." Bu tıpkı, yaptığı bir iş yüzünden güzel bir şekilde mükafaatlandırılan kimsenin haline benzer. Çünkü onun için, o işinden dolayı güzel bir netice zuhur etmiştir. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak sanki, "Yaptığını çok güzel yaptın, dolayısıyla da, yaptığından dolayı mükafaat elde etmeye muvaffak oldun" deyip, yaptığı işi övmüş, ondan razı olmuş gibidir.
2) Bununla, dünyadaki gayretlerinin sevabından dolayı, bu sevabları gördüğü zaman kulun "razı" (huşnut) olması manası kastedilmiştir. Bu mana daha uygundur. Çünkü Hak Teâlâ'nın bu ifadeden muradı, büyük bir mükafaat gören kimsenin razı (hoşnut) olacağını ve dahasını istemeyeceğidir.20[20]

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/98-99.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/99.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/99-100.

Cennetin Yedi Sıfatı

Ahiret yurdunun, yani cennetlerin tasvirini de Allah Teâlâ şu ayetlerdeki yedi sıfatla yapmıştır: "Yüksek bir cennette(dir). Orada boş bir laf işitmezsin. Orada daima akan bir pınar (var). Orada yüksek tahtlar (önlerine) konmuş kaplar, sıra sıra dizilmiş yastıklar; yayılıp serilmiş saçaklı halılar var" (Gâşiye, 88/10-16).21[21]

1. Yükseklik

Birinci Sıfat: "Fi cennetin aliyeh" "Yüksek bir cennet" ifadesidir. Buradaki "yüksek"lik ile, mekan bakımından bir yükseklik kastedilmiş olabileceği gibi, derece, mertebe, şan, şöhret bakımından bir yüksekliğin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Mekan (yer) olarak yüksekliği, cennetlerin bir kısmının, bir kısmından daha yüksekte oluşu manasınadır. Nitekim "Cennetler arasındaki bir derecelik fark, gök ile yer arası mesafe kadardır" demiştir. 22[22]

İkinci Sıfat: *"Orada boş bir laf işitmezsin"* ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifadeyle ilgili olarak iki mesele vardır:23[23]

Kıraat Farkı

Ayetteki "Lâ tesmeu" ifadesi üç şekilde okunmuştur:
1) Âsim, Hamza ve Kisâî, bunu, muhatab sigasında, tâ ile ve "Lâğiyete" kelimesinin nasbi ile "Lâ tesmeu fihâ lağiyeten" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraata göre, "Sen orada boş bir laf işitmezsin" hitabının yapıldığı zat, Hz. Muhammed (s.a.s) olabileceği gibi, bu hitabı duyan herkes olabilir, yani, "Ey muhatab, sen cennette hiç boş ve lüzumsuz laf duymazsın" demek olur ki bu, hitabı duymayı ifade eder. Bu tıpkı, *"Gördüğün zaman, orda görürsün"* (Dehr, 76/20) ve *"Onları gördüğün zaman sanırsın ..."* (Dehr, 76/19) ifâdelerinde olduğu gibidir. "Lâ tesmeu"daki "tâ"nın, vücûh (yüzler) kelimesinden ötürü gelmiş, tâ-i te'nîs olması da mümkündür. Buna göre mana, "Orada yüzler, boş bir söz de duymazlar" şeklinde olur.
2) Nâfî, tâ ile ve "Lâğiyetu" kelimesini ref (ötüre) ile "Lâ tesmeu fihâ lağiyetun" "Orada hiçbir boş söz duyulmaz" şeklinde okumuştur.
3) İbn Kesir ve Ebû Amr, yâ ile müzekker olarak, yine "lağiyetun" kelimesini ref ile "Lâ yusmeu fihâ lağiyetun" şeklinde okumuşlardır. Bu şekil okuyuş, şu iki sebepten ötürü caizdir (mümkündür).
a) Bu tür müennes kelimelerin (faillerin) amilleri (fiilleri) önce gelip, fiil ile fail (naib-i fail) arasına bir kelime girdiğinde, fiilin müzekker getirilmesi caizdir. Nitekim şair,
"Sizden birinin aldatmış olduğu bir kimse, bu dünyada benden ve senden sonradan (ey sevgili), cidden demiştir, aldatılmış demektir."
b) Buradaki "Lâğiye" kelimesi ile, "lagv" manası kastedilmiştir. Binâenaleyh bunun fiili, lafzından ötürü müennes manasından ötürü de müzekker getirilebilir. 24[24]

2. Orada Lağiye İşitilmez

Dilciler, buradaki "Lâğiye" ile ilgili olarak, şu üç açıklamayı yapmışlardır:
1) Arapça'da, "leğâ, yelğu, leğven, lâğiyeten" denilir. Binâenaleyh lağv ve lağiye, aynı şekilde masdardırlar. Bu görüş, (Nebe, 78/35) ayetiyle de desteklenir.
2) Bu kelime, mahzûf bir kelimenin sıfatı olabilir. Buna göre takdiri "Kelimetun lâğiyetun"

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/100.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/100.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/100.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/100-101.

(boş bir söz) şeklindedir.
3) Ahfeş şöyle demiştir: "Lağiye" kelimesi, "Kelimetun zâte leğvi" "Lağvli bir söz", takdirindedir ve tıpkı, atı ve zırhı olan kimse İçin, direk "Fâris ve dâri" denilmesi gibidir.
Tefsirciler de, bu ifadeyle ilgili şu izahları yapmışlardır:
1) "Cennet", "lağv"den (boş şeylerden) münezzeh bir yerdir. Çünkü orası, Allah'ın komşularının yeridir. Onlar orayı, boş, asılsız, lüzumsuz şeylerle değil, ciddiyet ve hak ile yapılan işlerle elde etmişlerdir. Dünyadaki her meclis de kıymetli ve önemlidir. Zira oralar da, lağvden, boş şeylerden beridirler (beri olmalıdırlar). Hangi meclis, bu bakımdan ne kadar ileri ise, kıymet, celalet, azamet bakımından da o kadar ileridir." Bu, Kaffâl'ın yaptığı bir izahtır.
2) Zeccâc şöyle demiştir: "Cennetlikler ancak hikmetli şeyler söylerler. Kendilerini Cenâb-ı Hak, sürekli nimetlerle rızıklandırdığı için hem O'na hamd-ü sena ederler."
3) îbn Abbas (r.a) da, bu kelime ile, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen orada, hiçbir yalan, hiçbir iftira ve Allah'a sövüp sayma ve inkâr diye birşey duyamazsın" manasını kastettiğini söylemiştir.
4) Mukâtil de, "Ehl-i dünyanın, içtikleri zaman, asılsız yeminler ve va'dlerde bulunmaları gibi, cennetlikler, cennette içki içtikleri zaman, biribirlerinden böyle yalan ve asılsız şeyler duymazlar" demiştir. Bu izahların en güzeli, Kâffal'tnkidir.
5) Kâdî de, "Lağv, faydasız şey demektir. Binâenaleyh Allah Teâlâ, cennetliklerin böyle şeylerden uzak olduklarını bildirince, bu "lağv"ın içine, duyana eziyet veren şeyler öncekilerle girerler" demiştir. 25[25]

3. Akan Bir Kaynak Nehir Var

Üçüncü Sıfat: *"Orada daima akan bir pınar (var)"* ayetinin ifade ettiği husustur. Keşşaf sahibi, "Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, pınar ve gözelerin çok olduğunu anlatmak istemiştir. Bu tıpkı, *"Bir nefis (yani her nefis) bilir ki..."* (Tekvir, 81/14) ayetinde olduğu gibidir" der. Kaffâl bu ifadeye, "Oranın yerinden akan ama çukurlar ve arklar meydana getirmeyen ve cennet ehlinin istedikleri gibi akan çeşmeler var" manasını vermiştir. Kelbî de, "Burada anlatılan pınarın, su mu, yoksa başka birşey mi akıtan bir pınar olduğunu bilemiyorum" demiştir.26[26]

4. Orada Yüksek Tahtlar Var

Dördüncü Sıfat: "Orada yüksek tahtlar var" ayetinin ifade ettiği husustur. Bu, "Yukarı doğru yükselen tahtlar var" demektir. Bu, üzerine oturduğunda mü'minin, cennette Allah'ın kendisine verdiği bütün nimet ve mülkleri görebilmesi için böyle yükseltilmiştir. Harise b. Mus'ab şöyle der: "Bu divan ve tahtların, birbiri üstünde (kat-kat) olduğu haberi gelmiştir. Dolayısıyla bu tahtlar, Allah'ın dilediği derecede yükselirler. Mesela Allah'ın veli kulları bunlar üzerine oturmak istediğinde, bu tahtlar onlar için alçalır, onlar tahtlar üzerine kurulunca da, Allah'ın dilediği kadar yükselirler." Fakat birinci mana daha uygundur. İkinci mana da imkan dahilindedir. Birincisi daha uygundur. Çünkü bu, mükellefin daha fazla sevincini sağlayacak bir durumdur. İbn Abbas (r.a), "Bunlar, tahtları zebercedle, incilerle ve yakutlarla kakmalı (süslemeli) altından yapılmış ve göğe doğru yükselen tahtlardır" demiştir.27[27]

5. Konmuş Kaplar

Beşinci Sıfat: *"(Önlerine) konmuş kaplar"* ayetinin ifade ettiği husustur.

"Ekvâb" Kelimesi Hakkında

25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/101-102.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/102.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/102.

"Ekvâb", kulpsuz testiler demektir. Katâde, bunların ibrikten küçük olduklarını söyler. [28][28]

“Mevduatun” Kelimesi Hakkında

Ayetteki, “Mevduatun” (konulmuş) kelimesiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
1) "Bu kaplar, sahipleri için hazırlanmış" demek olup, tıpkı hayvanın üstündeki denkten birşey alıp, "Bu oraya konulmuştu, yani orada hazırdı" denilmesine benzer.
2) Bu kaplar, o akan pınarların yanlarına konulmuştur. Cennetlikler o pınarlardan içmek istediklerinde, bunları hep su ile dolu bulurlar. .:
3) Bu kaplar altından, gümüşten veya cevherden olup; bunlardan içmek, içenlere lezzet (zevk) verip, onlar bunları güzel buldukları için cennetliklerin önlerine konulmuştur.
4) Bu kaplar, büyük boydan mevzûdurlar, yani düşüktürler. Yani büyük boy ile küçük boy arasında orta boydurlar. Buna göre ayet, *"Onlar onları iyice ölçülü yaptılar"* (İnsan, 76/16) ayeti gibidir.[29][29]

6. Dizilmiş Yastıklar

Altıncı Sıfat: *"Sıra sıra dizilmiş yastıklar"* ayetinin ifade ettiği husustur.

"Nemârik" Kelimesi Hakkında

"Nemârık", bütün alimlere göre, "yastıklar" manasınadır ve bunun müfredi, “Numrakatun” şeklindedir. Ferrâ buna, arapların bu kelimenin müfredini, “Nimrakatun” şeklinde kullandığını da eklemiştir. Kelbî, "Bunlar, birbiri yanına dizilmiş, yastıklar (ve minderlerdir) insan oturmak istediğinde, birine oturur, birine yaslanır" demiştir.[30][30]

7. Yayılmış Halılar

Yedinci Sıfat: "yayılmış, serilmiş saçaklı halılar..." ayetinin ifade ettiği husustur. Yani orada, halılar, yaygılar var.

“Zerabiy” Kelimesi Hakkında:

“Zerabiyy” kelimesinin müfredi, bütün dilcilere göre, ya “Zerbiyeten” şeklindedir, yahut da zâ'nın kesresiyle “zirbiyyin” şeklindedir. [31][31]

“Mebsuse” Kelimesi Hakkında:

"Mebsûse" kelimesi ise, yayılmış, açılmış, mecliscilere dağıtılıp serilmiş manasınadır.[32][32]

Devenin Yaratılışındaki Mucize

"Onlar halâ bakmazlar mı o deveye, nasıl yaratılmıştır o!" (Gâşİye, 88/17).
Bil ki Allah Teâlâ, kıyametin olacağını bildirip, kıyamettekileri, şaki ve saîd diye ikiye ayırıp, her iki grubun hallerinden ve vasıflarından bahsedip, kıyametin isbatının yolunun ancak, Hakîm Yaratıcının isbatı ile olacağını bildirince, bütün bunların peşine bu delili getirerek,

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/102.
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/102.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/102-103.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/103.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/103.

"Onlar hala bakmazlar mı o deveye..." buyurmuştur. Bununla, Kıyamet gününün olabileceğine istidlal sebebi, bunun Hakîm bir yaratıcının varlığına delalet etmesidir. Bu her ne zaman sabit olursa, kıyameiin de doğruluğu sabit olmuş olur.

Birincisine gelince, bu şöyledir: Cisimler, cisim olma açısından eşittirler. Binâenaleyh herbirine, sayesinde diğerinden ayrılacağı bir vasıf, bir özellik vermenin, mutlaka bir verenin vermesi ve bir kadirin varetmesiyle olması gerekir. Bu cisimlerin sapasağlam ve muhkem bir şekilde yaratılmış olduklarını görünce, bu yaratıcının âlim olduğunu; yine bunun, mutlaka ihtiyaç, sonradan olma ve mümkin olma gibi hususlarda, yarattığı şeylerden farklı olduğunu anlayınca, ganî (zengin-müstağnî) olduğunu da anlamış oluruz. Binâenaleyh bu, alemin kadir, âlim ve ganî bir yaratıcısı olduğuna delalet eder. Bu sebeple o zâtın, son derece hikmet sahibi olması gerekir. Hem sonra biz, insanların birbirlerine muhtaç olduklarını görmekteyiz. Zira tek bir insanın, kendinin bütün ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değil. Tam aksine bu kimsenin, herbiri kendi işiyle meşgul bir toplum içinde yaşaması gerekir. Böylece bütün bunların toplum olarak yaşamasından, herbirinin faydasına olan şeyler nizam ve intizama girmiş olur. Bu intizam ise ancak, hem va'di, hem de va'îdi ihtiva eden bir mükellefiyet (sorumlulukla) güzel olur. Bu ise, ancak öldükten sonra dirilme, Kıyamet, cennet ve cehennemin yaratılması gibi hususlarla mümkün olur. Böylece Hakîm bir yaratıcının varlığına dair olan delillerin, öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin doğruluğuna dair hüküm vermeyi gerektireceği sabit olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı Hak Teâlâ, bu sûrenin sonunda tevhidinin delillerini zikretmiştir.

İmdi, eğer; "Deve, gökyüzü, dağ ve yeryüzü arasında ne tür bir cins birliği vardır? Öte yandan Hak Teâlâ, acaba niçin bu işe, deveyi zikretmekle başlamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Delil oluş hususunda bütün mahlukat eşittir. Binâenaleyh bunların hepsini tek tek zikretmek, çok oluşlarından ötürü mümkün değildir. Bunlardan biri zikredilip, biri zikredilmeyecek olsa, böyle bir soru her zaman sorulabilir. Bu sebeple bütün takdirler açısından, böyle bir sorunun düşeceğine hükmetmek gerekir. Ayrıca belki de bu, birbirleriyle münasebet arzetmeyen bu şeylerin zikredilişindeki hikmet bu tür istidlallerin herhangi bir türe mahsus olmayacağına, tam aksine Hak Teâlâ'nın da, *"herşey Allah'ı (lisan-ı hal ile) tenzih eder"* (Isrâ, 17/44) buyurduğu gibi, herşey hakkında genel olduğuna dikkat çekmektir. Allah eğer başkasını zikretmiş olsaydı durum böyle olmazdı. İşte bu sebeple, Hak Teâlâ hakîm bir yaratıcıya delalet etmesi bakımından, ulvî ve süflî (göksel ve yersel) bütün maddelerin, büyüğünün-küçüğünün, güzelinin-çirkininin eşit ve denk olduklarına dikkat çekmek için, birbiriyle uyum arzetmeyen, aksine birbirinden alabildiğine uzak şeylerden bahsetmiştir. İşte bu aklen yapılan güzel ve itimada şayan bir izahtır.

2) Bu nesnelerden herbirindeki, yöneten bir yaratıcıya duyulan ihtiyaca delalet eden, fayda, gaye ve özellikleri beyan edip sonra da bunların bir kısmının, diğer kısmı ile nasıl bir cins birliği içinde olduğunu izah edeceğiz:33[33]

Devenin Özellikleri

Birinci makama gelince, biz diyoruz ki: Devenin çeşitli özellikleri var:

1) Allah Teâlâ, insanlarca beslenen hayvanları çeşitli maksatlardan ötürü yaratmıştır: Bazan, eti yenilsin diye; bazan sütü içilsin; bazan, yolculukta insanlar üzerine binsin; bazan, insanların eşyasını bir beldeden başka bir beldeye taşısın; bazan da, kendisinde hir süs ve güzellik bulunsun diye yaratmıştır ki bu faydaların tümü devede vardır. Allah Teâlâ bu hususu, şu ifadeleriyle ortaya koymuştur: *"Onlar görmediler mi ki, Biz onlar için, ellerimizin eseri olarak nice hayvanlar yarattık. Dolayısıyla onlar, onlara sahip olurlar ve o hayvanları onlara itaatkar kıldık, kimisi onların binitidir, kimisini de yerler"* (Yasin, 71-72) ve "Davarları da O yaratmıştır ki bunlarda sizin için ısıtıcı ve korucuyu maddeleri ve nice nice menfaatler vardır. Onlardan yersiniz de. akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/103-104.

(ne) güzel bir zinet (ve zevk) vardır. Onlar sizin ağırlıklarınızı yüklenir, yarı canınız tükenmeden varamayacağınız diyarlara (sizi) götürür"' (Nahl, 16/5-7). Bu özellikler diğer hayvanlardan hiçbirinde toplanmamıştır. Binâenaleyh bu özelliklerin kendisinde toplandığı hayvan, enteresan bir hayvan olur.

2) Bu özelliklerden sadece birine sahip olan hayvanların, kendilerine has özelliklerinden her birinde dahi deve onlardan daha üstündür. Çünkü eğer deveyi süt hayvanı olarak kullanırsan, herkese süt içirirsin ve süte kandırırsın. Yok eğer, eti için beslersen, yedirirsin ve pek çok kimseyi doyurursun. Eğer onu bir binek olarak kullanırsan, onunla, başka bir hayvanla kat edilmesi mümkün olmayan uzun mesafeleri kat edebilirsin. Çünkü devede, uzun süre yolculuğa dayanma, susuzluğa sabretme ve başka bir hayvanın yetinemeyeceği otlarla yetinme özelliği vardır. Yok eğer deveyi yük hayvanı edinirsen, başka hayvanların tek başına taşıyamayacağı ağır yükleri onunla taşıyabilirsin.

3) Deve, Arapların kafasında-gönlünde yer etmiş, önemli bir varlıktır. İşte bundan ötürü Araplar, öldürülen bir insanın diyetini, deve üzerinden hesap etmişlerdir. Arap krallarından biri, uzak yerden kendine gelen bir şaire bağışta bulunmak istediğinde ona yüz deve verirdi. Çünkü kişinin gözü başka şeyi değil, ancak bu develeri almakla doyardı, onun gözünü bu doldururdu. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken onlarda sizin için güzel bir zinet var"* (Nahl, 16/6) buyurmuştur.

4) Bir toplulukla birlikte bir çölde bulunuyordum. Derken yolu şaşırdık. Bunun üzerine oradakiler, öne bir deveyi sürdüler ve onun izince gitmeye başladılar. Derken bu deve bir tepeden diğer bir tepeye, bir yerden, diğer bir yere gidip duruyordu, herkes de onu izliyordu. Uzun bir süre sonra yolu buldu. İşte biz bu hayvanın tek bir defada bu yolu nasıl bulabildiği, onu hafızasına nasıl aldığı konusunda şaşırıp kalmıştık. Öyle ki bu insan topluluğu bile, o yolu bulmaktan aciz kalmış, ama o hayvan bu yolu bulabilmişti.

5) Deve, son derece çok iş yapma gücüne rağmen, küçük bir çocuk gibi en zayıf bir insana bile boyun eğip, ona itaat etmesi ve çökerek, üzerine yük yükletmesi, sonra da ayağa kalkma özelliklerinde, diğer hayvanlardan farklıdır.

Binâenaleyh, onda bulunan bu gibi pek çok özellikler, insanın, onun yaratılışına ve terkibine bakmasını, böylece de Hakîm bir Yaratıcının varlığı hususunda bununla istidlal etmesini gerektirir. Hem sonra Araplar sıhhatli ve hastalıklı olması hususunda, develerin hallerini ve onların menfaatlerini-zararlarını en iyi bilen insanlardır. İşte bütün bu sebeplerden ötürü, Hakîm Allah'ın devenin yaratılışı üzerinde düşünmeyi emretmesi güzel ve yerinde olmuştur. 34[34]

Göğün, Dağların Yaratılışı

"O göğe (bakmazlar mı), nasıl yükseltilmiştir o" (Gâşiye, 18).

Bu, "mesafesi uzun, herhangi bir yere tutunmaksızın ve direksiz olarak, nasıl yükseltilmiştir o gökler" demektir.35[35]

"O dağlara (bakmazlar mı), nasıl dikilmiştir o" (Gâşiye, 19).

Bu, "sabit bir dikiliş ile nasıl dikilmiştir" demektir. Binâenaleyh o dağlar, sağa sola meyletmeksizin ve sökülüp gitmeksizin kök salmıştır.36[36]

Yeryüzünün Küre Şeklînde Yaratılışı

"O yere (bakmazlar mı) nasıl yayılıp, döşenmiştir o" (Gâşiye, 20).

Yani, yer de, üzerinde hareket eden canlılar için bir döşek, bir mekandır. Bazı kimseler bu

---

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/104-105.

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/105.

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/106.

ayet ile, yeryüzünün küre olmadığına istidlal etmişlerdir ki bu zayıftır. Çünkü küre, çok büyük olduğunda, her br parçası bir satıh (düzlük) gibi olur. Hz. Ali (r.a) ayetleri malum sigası ve mütekellim zamiriyle "Keyfe halaktu, rafe'tu, nesabtu" ve "setahtu" "Nasıl yarattım, yükselttim, diktim ve yayıp döşedim" şeklinde okumuştur ki hepsi, "Bunları nasıl yaptım, bakmaz mısınız?" takdirindedir. Buna göre, mef'ûl zamiri hazfedilmiştir.37[37]

Ayetler arasındaki Münasebet

İkinci makam, bu ayetler arasındaki münasebet ve ilginin izahı hakkındadır. Bil ki kimi insanlar, ayetteki "ibil" (deve) sözünü, "bulut" diye tefsir etmişlerdir. Meselâ Keşşaf sahibi şöyle der: "Belki de o kimse, "ibil" kelimesini, gamam, müzm, rebâb, gaym ve gayn gibi, bulut isimlerinden bir isim kastetmemiş; "buluf'un, Arapların pekçok şiirinde deveye benzetildiğini görmüş, dolayısıyla ayetteki bu ifadeyle, bir teşbih ve bir mecaz olarak, "buluf'un kastedilebileceğini söylemiştir. Böyle olması halinde, ayetler arasındaki münasebet açıktır. Fakat biz, ayetteki "ibil" kelimesini meşhur manasına aldığımızda, deve ile, gök, dağlar ve yer arasındaki münasebet şu iki şekilde izah edilebilir:

1) Kur'ân, Arap dili üzere gelmiştir. Araplar, çokça yolculuk yapıyorlardı. Çünkü beldeleri, tarımdan uzak bir belde idi. (Dolayısıyla çok yolculuk yaparlardı) ve yolculukları genelde deve üzerinde olurdu. Bu sebeple, çoğu kez onlar çölde, sahrada insanlardan uzak, tek başlarına, develeriyle birlikte giderlerdi. İnsan böyle tek başına kalınca da, herşeyi düşünmeye başlar. Çünkü son durumda konuşabileceği hiç kimse olmadığı gibi, gözünü ve kulağını meşgul eden başka birşey de yoktur. Böyle olunca da, bu kimsenin gönlünün mutlaka tefekküre dalması gerekir. Düşünürken gözü önce bindiği deveye ilişir, onu enteresan varlık olarak görür. Yukarı bakınca gökten başka birşey göremez. Sağına-soluna baktığı zaman ise dağlardan başka birşey göremez. Alta baktığında ise yerden başka birşey göremez. Böylece Hak Teâlâ adeta, insana, yalnız başına kaldığı zaman, kibri ve hasedi kendisini tefekkürden alıkoymasın diye, tefekkür etmesini emretmiştir. İnsan, uzun bir çölde yalnız kaldığında, bu şeylerden başka bir şey göremez. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, bu ayetlerde, deve ile birlikte gök, dağlar ve yeri zikretmiştir.

2) Bütün mahlukat, bir yaratıcının varlığına delalet etmektedir. Bu yönüyle mahlukatın tümü iki kısma ayrılabilir:

a) Kendisinde hem hikmetin (aklın), hem de arzu ve isteğin (şehvetin) birlikte bulunduğu varlıklar...

b) Kendisinde şehvet bulunmayan, sadece hikmet bulunan mahlukat... Birincisine gelince bu, mesela yüzü güzel insan, nezih bağ-bahçe; altın-gümüş vs. gibi nesnelerdir. Binâenaleyh bu nesneler ile, Hakîm bir Yaratıcının varlığına istidlal edilebilir. Fakat bu nesneler, nefsin hem şehvet yeri, hem de gaye yeridir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bunlara bakmayı ve bunlar üzerinde tefekkürü emretmemiştir. Çünkü kişi bunlara bakıp, bunlar hakkında düşününce, şehvet duygusunun hikmet duygusuna galip gelmesinden emin olamaz. Dolayısıyla da bu, bu husustaki tefekkürünü ve teemmülünü tam olarak yapmasına mani olur ve nefsin bunların sevgisine fazlaca dalmasına bir sebep teşkil edebilir.

İkinci kısma gelince bu da, şeklinde güzellik olmayan, ama yapısında üstün hikmetler bulunan, deve gibi hayvanlardır. Fakat burada deveden bahsetmek daha uygun olmuştur. Çünkü Arabın, deve ile olan ünsiyeti (tanışıklığı) daha ileridir. Gökyüzü, dağlar ve yer de böyledir. Çünkü bunların hadis (mahlûk) oluşları ve bir müessire (yaratıcıya) muhtaç oluşları açıktır. Bu tür nesnelerde de şehvetin payı-yeri yoktur. Bu kısım, şehvet gailesinden uzak olarak, hikmetin çokça bulunduğu bir kısım olunca, pek yerinde olarak Allah Teâlâ bu hususta düşünmeyi emretmiştir. İşte bu konuda hatırımıza gelenler bunlardır. Muvaffakiyet Allah'dandır.38[38]

37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/106.

38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/106-107.

Görevin Hatırlatmaktır

"Sen hemen hatırlat. Sen ancak bir hatırlatıcısın" (Gâşiye, 88/21).
Bil ki Allah Teâlâ, birliğinin ve Ahiretin doğruluğuna dair delilleri izah edince, Hz. Peygamber (a.s)'e, "Sen hemen hatırlat. Sen ancak bir hatırlatıcısın" buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hatırlatması ise, bu ve benzeri delilleri getirmek, bu deliller hususunda tefekküre teşvik etmek ve bunu terketmekten kişileri sakındırmakla olur ki, bu da, Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber (s.a.s)'i hatırlatmaya, bu yolda, karşısına çıkan her türlü şeye göğüs germeye bir teşvik ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, başka şey için değil, ancak bunun için gönderildiğini beyandır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Sen ancak bir hatırlatıcısın"* buyurmuştur.39[39]

Zorba Değilsin

"Onların üzerine musallat değilsin" (Gâşiye, 22).
Keşşaf sahibi ayetteki, "Musaytır" kelimesine, "musallat kılınmış, hükümran" manalarını vermiştir ki, buna göre ayetin manası, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Sen onların üzerinde bir zorba değilsin"* (Kaf, 50/45) ayeti ile, *"Sen insanları, mü'min olmaları için zorluyor musun?"* (Yunus, 10/99) ayeti gibi olmuş olur. Bu kelimenin, Temîm lehçesine göre, tîn'ın fethasıyla, "Bimusaytara" şeklinde olması gerektiği de, ileri sürülmüştür. Çünkü Temîm lehçesine göre bu kelime müteaddidir. Buna göre mana, "Sen ancak, hatırlatma ile emrolundun. Ama, senin onlar üzerinde hükümran olmana, derken, onları kılıçtan geçirmene, yahut onları imana zorlamaya gelince hayır böyle yapamazsın" şeklinde olur. Bu manayı verenlere göre, bu ayeti, kıtal ayeti neshetmiştir. Bu, müfessirlerin tümünün görüşüdür. Bunun ne demek olduğu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa onlar zorlayıcı mıdırlar?"* (Tur, 52/37) ayetinin tefsirinde geçmişti.40[40]

Buradaki İstisnanın Nev'i

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Lakin kim yüz çevirir, inkar ederse, Allah da onu en büyük azab ile azablandırır"* (Gâşiye, 23-24) ayetine gelince, bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:41[41]

Birinci Mesele

Ayet hakkında şu iki görüş vardır:
1 Bu, hakiki manada bir istisnadır. Böyle olması halinde, buradaki bu istisna, neden yapılmış olan bir istisnadır? Bu hususta şöyle iki ihtimal vardır:
a) Takdirin, "yüz çevirenler ve inkar edenler hariç, hatırlat..." şeklinde olduğu söylenebilir.
b) Bu istisna,"Aleyhim"deki zamirden istisna olup, buna göre kelâmın takdiri, "Sen, yüz çevirenler hariç, onlara hükümran ve musallat değilsin" şeklinde olur.
Bu görüşe, "Mananın böyle olması halinde, Hz. Peygamber (s.a.s), savaşmakla memur değildir" diye itiraz edilmiştir. Buna şu şekilde cevap verilebilir: Belki de, burada kastedilen, mana, "Sen, musallat olarak, ancak yüzçevirenlere karşı sabredersin..." şeklinde olur.
2) Bu, istisna-i munkati olup, senin tıpkı, "Biz, ilim müzakere edelim diye oturduk; ne var ki, pek çok kimse rağbet etmez.." şeklindeki sözüne benzer. İşte, ayetteki takdir de, "Sen, onlardan dolayı, resul değilsin. Ne var ki, onlardan, yüz çevirenler yok mu? Allah onlara, en büyük azab ile, yani cehennem azabıyla azab edecektir" şeklindedir. Bu görüşte olanlar

---

[39] 39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/107-108.
[40] 40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/108.
[41] 41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/108.

sözlerine devamla şöyle der: Bunun emaresi, bu tür müstesnaya "Enne"nin dahil olmasının geçerli ve yerinde olmasıdır. Ama, müstesna, müstesnayı muttasıl olursa, bu, yerinde olmaz. Baksana, sen, "Bir dirhem hariç, bende ikiyüz vardır "Indi mâ senâni illâ dirhemen" diyemiyor ve bu ifadenin başına enne edatını getirmiyorsun. Ama burada, "Enne" 'nin gelmesi güzel ve yerinde olur. Çünkü sen, "İllâ enne men tevellâ vekefera…" diyebilirsin.42[42]

Kıraat

Ayetteki bu ifade, bir tenbih edatı olarak, "elâ men tevellâ" şeklinde de okumuştur. İbn Mes'ûd ise, "Feinnehu yuazzibuhu" şeklinde okumuştur.43[43]

En Büyük Azab Denilmesinin Sebebi

Allah, şu sebeplerden dolayı bu azaba, en büyük azab adını vermiştir:
1) Bu, "kafirlerin azabı, bu noktaya ulaştı... Ki bu, en büyük azabtır. Zira, bunun dışındaki fasılın azabına gelince, bu azab, kafirinkinden daha düşüktür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Biz, ona büyük azabı değil de, onlara mutlaka yakın azabtan taddıracağız..."* (Secde, 32/21) buyurmuştur.
2) Bu, cehennemin en alt kısmında olan azab demektir.
3) En büyük azab, bazan, dünyada da gerçekleşebilir. Ve bu, kılıçtan geçirilme, çoluk çocuğun esir edilmesi, mallarının ganimet olarak alınması ile olur. Ama birinci görüş uygun ve doğruya daha yakındır.44[44]

Dönüş Bizedir

"Şüphesiz onların dönüşleri ancak bizedir. Sonra hesaplan da muhakkak bize (Gâşiye, 25-26).
Bu ayet, "Feyuazzibuhu'llahu'l-azabe'l-ekber" ayetiyle ilgili bir ifadedir. Cenâb-ı Hak bu ifadeye, kendisi yüzünden Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinden onların küfür üzere kalmalarından dolayı duyduğu üzüntüyü bertaraf etmek için yer vererek, adeta, "Onlardan dolayı kendini üzme.. Onlar inad edip işi yokuşa sürseler, inkâr ve yalanlama da bulunsalar bile, onların varacakları yer, söz verdiğimiz yerdir. Ve onların hesabı bize aittir" demek istemiştir.
Soru: Burada şöyle bir soru sorulabilir: Kafirleri hesaba çekmek, ancak onlara, ilahi bir cezada bulunmak içindir. Ceza vermek ise, Cehâb-ı Hakk'ın hakkıdır. Halbuki, hükümran ve hükümdar olana, Kendisinin hakkını tastamam almak farz ve vacib değildir.
Cevap: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ya, sözden dönmenin kendisinden meydana gelmesinin imkansız olduğu şeklindeki va'di gereği vacibtir; yahutta, hikmeti gereği böyledir. Çünkü, Allah, mazlumun ahını zalimden almasa, O, bu zulme razı olan birisine benzemiş gibi olurdu. Halbuki Allah, böylesi tavırdan münezzehtir. İşte bu yüzden, hesaba çekmesi O'na farz olmuştur. 45[45]
Burada iki mesele bulunmaktadır.46[46]

"İyabehum" Kelimesi Hakkında

Ebû Ca'fer el-Medenî, şedde ile, "iyyakum" şeklinde okumuştur. Ki Keşşaf sahibi şöyle demektedir: Bunun izahı şöyledir: Bu kelime, "Fiâlun" vezninde bir masdar olup, "Eybe"nin

---

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/108-109.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/109.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/109.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/109-110.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/110.

masdarıdır ve “İyyâbun” kökündendir. Yahut da bunun aslı, “Evbe” kökünden, “Fa’âlun” kalıbında “İvvâben” şeklindedir. Daha sonra, tıpkı “divvânun” kelimesinin “divanun” şeklinde ifâde edilmesi gibi, “İvâben” şeklinde ifade edilmiş, derken de burada, “seyyidun” kelimesine uygulanan ilâl, burada da uygulanmıştır.[47][47]

(İleynâ) Hakkında

Ayette, zarfın (ileynâ) başa gelmesinin faydası şiddetli bir tehdit ifade etmektedir. Çünkü “İyâbehum” ifâdesi, ancak, intikam almaya muktedir bir hükümrana ve onların hesabının da, sadece kendisine düşen bir zata uygun düşer. O halde, bu demektir ki O, en ufacık şeylerden dolayı bile, hesaba çeken, sorgulayan bir zattır. En iyisini bilen, Allah (cc)'dır. Salat u selâm, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun âline ve ashabına olsun (amin)![48][48]

---

[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/110.
[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/110.

FECR SÛRESİ

Otuz ayet olup, Mekkî'dir.1[1]

"Andolsun fecre, on geceye, hem çifte hem teke, gelip geçeceği dem geceye ki bunlarda akıl sahibi için birer yemin (değeri) vardır" (Fecr, 1-5).2[2]

Kendisiyle Kasem Edilen Mefhumlar

Bil ki Allah Teâlâ'nın kendileriyle yemin ettiği bu şeylerde, mutlaka ve mutlaka, -mesela, bunların, Allah'ın birliğine çok açık delil olmaları gibi- ya dini, yahut Cenâb-ı Hakk'a şükretmeye sevketmeyi gerektiren dünyevî faydalar bulunmaktadır. Yahut da, ikisi birden mevcuttur. İşte bu bahsettiğim sebeplerden dolayı, âlimler, bu şeylerin tefsiri hususunda iyice ihtilafa düşmüşlerdir. Bu cümleden olarak da, her biri, bu ifadeler; dini bakımdan daha büyük derece, dünyevî bakımdan da daha büyük bir menfaat olduğunu zannettiği şeyler ile açıklamıştır.3[3]

Fecr

Ayetteki, "Ve'-fecri" kelimesi hakkında âlimler şu izahları yapmışlardır:4[4]

Sabah Namazı Vakti

1) İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre fecr, bildiğimiz sabah vakti olup, bu da, "fecr-i sâdık"ın "fecr-i kâzib"tan ayrılması, meydana gelmesidir. Allah Teâlâ, bu ifadeye, kendisi sebebiyle, gündüzün sona erip aydınlığın başlaması, insanlar ve kuşların vahşi hayvanlar gibi diğer canlıların rızıklarını aramak için yeryüzüne dağılmaları yüzünden yemin etmiştir ki, bu durum, ölülerin kabirlerinden çıkıp yayılmalarına benzer, onu hatırlatır. Dolayısıyla böyle oluşta, düşünen kimseler için, alınacak dersler vardır. Bu manaya göre ayetin bu ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Aydınlandığı dem sabaha andolsun..."* (Mûddessir, 74/34) ayeti gibi olmuş olur.
Bir başka yerde de Cenâb-ı Hak, *"Nefeslendiği dem sabaha ... andolsun..."* (Tekvir, 81/18) buyurmuştur. Allah Teâlâ, bir başka ayetinde de, Kendisinin sabah vaktinin yaratıcısı olmasıyla övünerek, *"Sabahı yaratıp çıkaran..."* (En'âm, 6/96) buyurmuştur. Kimi âlimler de, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadesi ile, bütün gündüzü kastettiğini, ancak ne var ki, gündüzün tümüne, başlangıcı ile işaret ettiğini ve bu ifadenin ve hemzenin de, "Ve'd-duhâ" (Duha, 93/1), "Ve'n-nehâri izâ tecellâ" (Leyl, 92/2) ayetleri olduğunu söylemişlerdir.5[5]

Sabah Namazı

2) Ayetteki "fecr" sözüyle, bizzat sabah namazı kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak, sabah namazına, "bu namazın, gündüzün başlayacağı bir vakitte kılınmasından ve o namazda, hem gündüz görevli olan meleklerin hem de gece görevli olan meleklerin hazır olmalarından dolayı yemin etmiştir. Buna göre bu ayet, tıpkı, "İnne kur'ane'l-fecri kâne meşhudâ" (Isra, 17/78) ayeti gibi olmuş olur ki, bu, "Sabah namazında okunan Kur'ân'a, hem gece melekleri, hem de gündüz

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/111.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/113.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/113.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/113.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/113-114.

melekleri şehadet eder" demektir.[6]

Kurban Bayramı Sabahı

3) Bu kelime ile, muayyen bir günün yeri kastedilmiştir. Buna binaen de âlimler şu izahları yapmıştır:
a) Bu, Kurban bayramı gününün fecridir. Çünkü, hac'la ilgili olan emir ve yasaklar, Hz. İbrahim'in dininin taşıdığı özelliklerdendir. Arablar, haccı terketmezlerdi. Ve bu, bu gün, her müslümanın kurbanını kestiği büyük bir gündür. Böylece hac yapan herkes, bu işiyle, (adeta) nefsini kesmek suretiyle Allah'a yaklaşmak istemiştir. Kendisini kesemeyince de, kendisi yerine bu kurbanı kesmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Biz onun yerine büyük bir kurbanlık verdik..."* (Saffat,37/ 207) buyurmuştur.
b) Bununla Zilhiccenin, fecrini kastetmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak bunun peşinden, "on geceye..." ifadesini getirmiştir. Bir de Zilhicce, bu muazzam ibadetin kendisinde yapıldığı ilk aydır.
c) Bununla Muharrem ayının fecri kastedilmiştir. Allah bu fecre yemin etmiştir. Zira bu fecir, her yılın ilk fecridir ve bu esnada, hacc, oruç, zekat gibi, yıldan yıla tekrarlanan pek çok hususlar meydana gelir ve yine gökteki ayın hesablarına yeniden başlanır. Bir haberde de, "Allah katında ayların en büyüğü Muharrem ayıdır" diye varid olmuştur. İbn Abbas (r.a)'ın da, "Yılın fecri, Muharrem'dir" dediği rivayet edilmiştir. Böylece İbn Abbas (r.a), Muharremin tamamını bir fecr saymıştır.
d) Fecr ile, kendisinden sular fışkıran ve mahlukatın hayatının yattığı çeşmeler-gözeler kastedilmiştir.[7]

On Gece

Hak Teâlâ'nın "On geceye..." ifadesiyle ilgili olarak şöyle iki mesele var:[8]

Bu İfadenin Nekre Oluşu

Allah Teâlâ'nın bu sûrede kendisine yemin ettiği şeyler arasında, sadece bu ifade nekire olarak gelmiştir. Çünkü bu on gecede, başka gecelerde bulunmayan özel faziletlerin mevcut olduğu bir gecedir. Dolayısıyla bunun nekire getirilmesi, kendisinde büyük faziletlerin bulunduğuna delalet eder.[9]

Zilhicce'nin İlk Günü

Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) Bu, Zilhiccenin on gecesidir. Çünkü Zilhicce'nin on gecesinde (gününde) bu dini emirler yapılır. Bir hadis-i şerifte de "Kendisinde salih amelin yapıldığı hiçbir gün, Zilhicce'nin on gününde yapılan amelden daha üstün değildir" denilmiştir.[10]

Muharrem Ayının On Günü

2) Bu, Muharrem ayının başından sonuna kadar süre içerisinde geçen on gecedir. Bu ayet, o günlerin kıymetli olduğuna dikkat çeken bir ifadedir. Muharrem ayında geçen günlerden birisi de aşure günüdür. O günde oruç tutmanın faziletine dair haberler variddir.[11]

---

[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/114.
[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/114.
[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/114.
[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/114.
[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/115.

Ramazan'ın Son On Günü

3) Bu, Ramazan ayının son on günüdür. Allah Teâlâ, şerefinden ötürü bu günlere yemin etmiştir. Bir de bu günler içerisinde, Kadir gecesi de vardır. Çünkü bir hadisde, *"Kadir gecesini Ramazan'm son on günü içinde arayın"* diye hadis varid olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ramazan'ın son on gününe girdiği zaman, aileleriyle yatmayı terkettiği ve onları ikâz ettiği rivayet edimiştir ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu günlerde hiç cima etmeyip, ailesine teheccüd namazı emretmesinden kinayedir.[12]

Çift ve Tek

Hak Teâlâ'nın "hem çifte, hem teke..." ifadesiyle ilgili olarak iki mesele vardır:[13]

Kıraat

"Şef " ve "vetr", bedevi Arabın, "hasa" (tek), zekâ (çift); halkın da, "zevç" (çift), "ferd" (tek) diye ifade ettiği şeylerdir. Yûnus da şöyle der: "Ehl-i âliye, fetha ile "vetr"i sayı manasında, kesre ile "vitr"i de, intikam ve kin manasında kullanırlar. Temîm kabilesi ise, her iki mana için, kesreli "vitr" kelimesini kullanırlar. "Sen onu tek yaptın" manasında "Evtertehu ikâran" "Ben onu tek yaptım" manasında, "Evteruhu ikâran" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de *"Cemre atmak isteyen, tek (sayılı) atsın"* emri de buna varıp dayanır. Bu kelimeyi meksûr okumak, Hasan, A'meş ve İbn Abbas (r.a)'ın; meftuh okumak ise Medine halkının kıraatidir ve bu meftuh okuyuş, Hicaz lehçesidir.[14]

"Şef' " Ve "Vetr"

Müfessirler, "şef' " ve "vetr"in ne demek olduğu hususunda çok çeşitli görüşler ileri sürmüş ve bu hususu enine-boyuna araştırmışlardır. Burada, doğruya en yakın olanları sıralayacağız:
1) "Şef ", Kurban bayramı günü; vetr, Arafe günüdür. Allah Teâlâ bu iki güne kıymetli oluşlarından ötürü yemin etmiştir. Arafe gününün kıymetli oluşu, hacc işinin kendisine varıp dayanmasından ötürüdür. Nitekim bir hadisde, "Hacc arafattır" denilmiştir. Kurban bayramı gününün kıymetli oluşuna gelince bu, kurbanların bu günde kesilmesinden ve farz olan tavaf, tıraş olma, şeytan taşlama gibi, hacda yapılan pek çok işlerin bu günde yapılışından ötürüdür. *"Kurban bayramı günü, en büyük hacc günüdür..."* diye rivayet edilmiştir. Binâenaleyh bu tür faziletler, bu iki güne has olunca, Hak Teâlâ bunlara yemin etmiştir.
2) Teşrik (tekbirleri) günleri de, haccda, geriye kalan işlerin yapıldığı günlerdir. Binâenaleyh bunlar da kıymetli günlerdir. Nitekim Hak Teâlâ da, *"O malum günlerde Allah'ı zikredin. Binâenaleyh kim bu iki günde acele ederse, ona bir günah yoktur"* (Bakara, 2/203) buyurmuştur. O halde "şef ", Kurban bayramı gününden sonra gelen iki gün, "vetr" de üçüncü gündür. Bu görüşü benimseyenler şöyle derler: Şef ve vetr kelimelerini bu manaya almak, bunları Kurban bayramı ile Arafe günü manalarına almaktan, şu iki bakımdan daha evladır:
a) Bayram ve arafe, "on gün" mefhumunun içine dahildir. Binâenaleyh "şef " ve "vetr" ile, bu ikisinden başka şeylerin murad edilmiş olması gerekir.
b) Hacc işlerinin bu kısmı bugünlerde gerçekleşir. Dolayısıyla ayetteki bu ifadeyi bu manaya

---

[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/115.
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/115.
[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/115.
[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/115.

almak, haccta yapılan işlerin hepsine yemin etmeyi ifade eder.
3) "Vetr" (tek), Hz. Adem (a.s) idi. Dolayısıyla, hanımıyla birlikte "şef " (çift) oldu. Bir başka rivayette ise, "şef Adem ve Havva; vetr (tek) ise, Allah Teâlâ'dır" denilmiştir.
4) Vetr, mesela akşam namazı gibi tek rekatlı; şef ise, çift rekatlı namazlardır. İmran b. Husayn, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Bunlar, namazlardır. Çünkü namazların birkısmı çift (rekatlı), birkısmı tek (rekatlı)dır"* dediğini rivayet etmiştir. Namaz, imandan sonra ikinci dereceyi işgal eden bir ibadet olduğu için, Allah Teâlâ, namazın çiftine de, tekine de yemin etmiştir. Namazın, ibadetler içerisindeki yeri ve kıymeti aşikardır.
5) Şef, bütün mahlukattır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Biz, herşeyden iki çift (eş) yarattık"* (Zâriyât, 51/49) ve *"Biz, sizi çift olarak yarattık"* (Nebe', 78/8) buyurmuştur. Vetr ise, Allah Teâiâ'dır. Bazı kelamcılar, şu sebeplerden ötürü, Allah'a, "vetr" demenin doğru olmayacağını savunmuşlardır:
a) Ayetteki "şef " ve "vetr" ifadelerinin, "çiftin ve tekin Rabbîne yemin olsun ki..." şeklinde olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh "vetr" ile, merbûb (rabbi olan şey) manasının kastedilmesi gerekir. Böylece de o görüş batıl olmuş olur.
b) Allah Teâlâ, bir başkasıyla birlikte hiç de bu şekilde anılmaz. Aksine başka varlıklardan seçilebilmesi için, saygı ile yad edilir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah ve Resulü..." diyen birisini duymuş; onu böyle söylemekten nehyetmişve *"Allah, sonra Resulü..." de"* demiştir. Kelamcılar sözlerine şöyle devam ederler: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in "İnna'llahe vitrun yuhibbu'l-vitra" *"Allah tektir, teki sever"*15[15] dediğine dair gelen rivayet ise kesin değildir
6) Bütün mahlukat, ya tektir ya çifttir. Buna göre sanki, Hak Teâlâ'nın, tekin veya çiftin Rabbine yemin ettiği söylenebilir. Dolayısıyla bütün mahlukat, bu iki ifadenin muhtevasına girmiş olur. Bunun bir benzeri de, *"Gördüğünüz ve görmediğiniz şeylere yemin ederim..."* (Hakka, 69/38) ayetidir.
7) Çift, cennetin dereceleri (katlan)dır, çünkü bunlar sekiz tanedir, (vetr) ise cehennemin derekeleridir. Çünkü bunlar da yedi tanedir.
8) Şef, ilim ile cehalet, kudret ile acziyet, isteme ile istememe ve hayat ile ölüm gibi, mahlukata ait sıfatlardır. Vetr ise, Hakk'ın sıfatlarıdır. Yok olmayan bir varlık, ölümsüz bir hayat, cehaletsiz bir ilim, acziyetsiz bir kudret, zilletsiz izzet gibi...
9) Çift ve tek ile, bizzat, çift ve tek sayılar kastedilmiştir. Buna göre Hak Teâlâ, sanki insanlar için mutlaka gerekli olan bir hesaba yemin etmiştir ve bu hesab, Allah Teâlâ'nın kullarına lütfettiği, kitabet (yazma) ve beyan (ifade-i meram) gibidir. Çünkü Hak Teâlâ, *"(Allah) kalem ile öğretti, insana bilmediğini öğretti"* (Alak, 96/4-5) ve *"insana beyanı öğretti"* (Rahman, 55/4) buyurmuştur. Hesab da böyledir. Çünkü ibadet vakitleri, aylar ve günler, hesab neticesinde bilinip ortaya konur. Zira Hak Teâlâ, *"Güneş ve ay hesab iledir"* (Rahman, 55/5) ve *"Siz, yılların sayılarını ve hesabı bilesiniz diye... Allah Teâlâ bunu gerçek bir maksadla yarattı"* (Yunus, 10/5) buyurmuştur,
10) Mukâtil, "şef ", gündüzler ile geceler; "vetr" ise, kendisinden sonra artık gecenin olmayacağı gündür ki o gün, Kıyamet günüdür" der.
11) Şef, mesela Muhammed-Ahmed; Mesih-İsa, Yûnus-Zunnûn gibi iki ismi bulunan peygamberlerdir,
12) "Şef ", Âdem ile Havva; "vetr", Meryem'dir.
13) "Şef ", Allah Teâlâ'nın Hz. Musa için fışkırttığı on iki göz; "vetr" ise, *"Andolsun ki Biz Musa'ya dokuz mucize verdik"* (İsra, 17/101) ayetinde ifade edilen dokuz mucizesidir.
14) "Şef ", Âd kavminin günleri, "vetr" ise gecelerdir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Yedi gece, sekiz gündüz (onlara azab ettik)"* (Hakka, 69/7) buyurmuştur.
15) "Şef ", *"(Allah) göklerde burçlar yarattı"* (Furkan, 25/61) ayetinde de belirtildiği gibi, on iki burç; "vetr" ise, yedi yıldız (gezegen)dir.
16) "Şef " , otuz güne tamamlanan; "vetr" ise, yirmidokuz günde tamamlanan aydır.

15[15] Müslim, Zikr, 5-8 (4/2066).

17) "Şef ", insanın uzuvları; "vetr" ise kalbidir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah hiçbir kimsenin göğsünde iki kalb yaratmadı"* (Ahzab, 33/4) buyurmuştur.
18) "Şef ", iki dudak; "vetr" ise dildir. Nitekim Hak Teâlâ *"(Ona) bir dil iki dudak vermedik mi?"* (Beled, 90/9) buyurmuştur.
19) "Şef ", iki secde; vetr ise rükûdur.
20) Şef, cennet kapılardır. Zira bunlar zekizdir."Vetr' " ise, "cehennem kapılarıdır. Çünkü bunlar yedidir.
Bil ki zahirin delatet ettiği şey, "şef " ile "vetr"in (çift ile tek)in, Allah'ın kendileri ile yemin ettiği kıymetli iki şey olduklarıdır. Bahsettiğimiz bütün bu hususların kastedilmiş olması ihtimal dahilindedir. Ayetin zahirinde, bunlardan özellikle birisinin kastedildiğine, herhangi bir emare yoktur. Şimdi bu hususta, Resûlüllah (s.a.s)'den gelen bir haber varsa, yahut ehl-i te'vilin (tefsirin) bir icmâı varsa, kastedilenin o olduğuna hükmedilir. Yok eğer böyle birşey yoksa, bu hususta söylenecek söz kesin olmaz, bir muhtemel mana olur. Herhangi birisi çıkıp, "Ben, ayetteki bu ifade ile, yapılan bütün bu izahların kastedildiğini; zira eş-şef' ve el-vetr kelimelerinin başındaki elif lâm'ın umumilik ifade ettiğini söyleyebilirim" der.16[16]

Geçmesi Esnasında Gece

Hak Teâlâ'nın, "Gelip-geçeceği zaman geceye..." ayetiyle ilgili olarak iki mesele var:17[17]

"İzâ yesr" İfadesi Hakkında

"İzâ yesr" ifadesi, "geçtiği zaman" manasına olup, tıpkı "Ve7l-leyli izâ edbera" (Müddessîr, 33) "Ve'l-leyli izâ as'ase" (Tekvir, 17} ayetleri gibidir. Gecelerin "serâ"sı onların, gelip-gitmesi, sona ermesidir. Yahut da bu ifade, "gece yürüme" manasınadır. Katâde buna, "Gelip ikbal ettiği zaman..." manasını vermiştir.18[18]

Geceden Kasıt

Müfessirlerin çoğu, bu ifadeyle, hususi bir gecenin değil, aksine umumî gecelerin kaydedildiğini; bunun delilinin ise, *"Aydınlandığında sabaha yemin olsun ki..."* (Mûddessir, 74/14) ve *"Gelip geçtiğinde de geceye... "* (Tekvir, 81/17) ayetleri olduğunu; bir de Allah Teâlâ'nın gece ile gündüzü birbiri ardınca getirmesinin, sürelerinin uzayıp kısalmasının mahlukat için büyük bir nimet olduğunu; dolayısıyla bunların birbiri ardınca gelişlerinin, Hakîm bir müdebbirin tedbiri ve bütün malumatı bilen bir âlimin ilmiyle olduğuna dikkat çekme bulunduğu için, bunlara yemin edildiğini söylemişlerdir. Mukatil ise, bu gecenin, Müzdelife gecesi olduğunu, dolayısıyla bu ayetin manasının, "Kendisinde hareket edildiği-yüründüğü zaman o geceye.." şeklinde olduğunun ve bunun tıpkı, uyuma işi kendisinde meydana geldiğinde, "leylun nâimun" (uyuyan gece) ve seher vaktinin kendisinde bulunmasından ötürü, "leylun sâhirün" denilmesi gibi olduğunu ve bu gecenin başında, Arafat'tan Müzdelife'ye sonunda da Müzdelife'den Mina'ya gidişten ötürü, kendisinde yürüme işinin yapıldığı bir gece olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de bu gecede, ailesinden güçsüz kimseleri, önceden yola çıkardığı rivayet edilmiştir. Şafiî (r.h) göre ise, bu iş, ancak gece yarısından sonra caiz olur.19[19]

Fasılada Yâ Harfinin Hazfi

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/115-118.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/118.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/118.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/118.

Zeccâc, bunun, yâ'lı olarak, “İzâyesriy” şeklinde okunduğunu söylemiş, sonra da şöyle demiştir: "Bu yâ'nın hazfi bence daha doğrudur. Çünkü yâ, fasıla harfidir. Fasılalar da hazfedilirler. Yâ'lar da bu hazfedilen fasılalardandır. Yâ'nın hazfedildiğinin delili kesredir." Ferrâ da şöyle der: "Araplar bazan yâ'yı hazfeder ve makablinin kesresiyle yetinir. Nitekim bir şair … demiştir. Şu halde bu, fasıla olmayan yerde caiz olduğuna göre, fasıla olan yerde haydi haydi caiz olur."

Buna göre şayet, "Fasıla veya kâfiyede bulunduğu zaman, yâ'nın hazfi nasıl tercih edilebilir. Zira bu harf, kelimenin aslındandır. Binâenaleyh diğer harflerin kalışı gibi, bunun da kalıp, hazfedilmemesi gerekir" denilince, Ebû Ali buna şöyle diyerek cevap verir: "Fasılalar ve kafiyeler, durak yerleridir. Durma ise tağyirin (değişikliğin) yapıldığı bir yer demektir. Vakf (durmak), mesela; şeddelemek, sakin kılmak, harekeyi gizlice terennüm etme (söyleme) gibi şeylerle, kendisinde sahih harflerin bile değiştiği birşey olunca, ziyadeye benzerlik arzeden bu harfler, hazfedilmek suretiyle de değiştirilebilir.

Vasıl ve vakıf halinde, bu ifade de yâ harfini isbat edenlere gelince, bunlar şöyle derler: Vakıf halinde isimlerde, mesela, "kâdin", "Gazin" kelimelerinde olduğu gibi, bir hazif bulunduğu gibi, vakıf halinde fiillerde böyle bir hazif yapılmaz. Nitekim “Huve yekdâ” "O hükmediyor" “Ene ekdâ” "Ben hükmediyorum" dersin. Böylece yâ harfini okur, hazfetmezsin.20[20]

Aklı Olanlar İçin Yemin

Hak Teâlâ'nın "Bunlarda akıl sahipleri için birer yemin yok mu?" ifadesi ile ilgili olarak iki mesele vardır:21[21]

“Hicr” Kelimesi Hakkında

"hicr", akıl demektir, kişiyi, uygun olmayan şeylere düşmekten hacrettiği, alıkoyduğu için, bu nesneye, tıpkı aklettiği için akıl; nehyettiği için nühye; zaptedip kavradığı için, "ihsâ" kökünden, "hasat" denildiği gibi, "hicr" adı da verilmiştir. Ferrâ şöyle der: "Arap, birisi kendi nefsini ezip onu zapt-u rapt altına aldığında, "Falanca hicr sahibidir" der. Sanki bu kimse bu ifadeyi, "Falan adama yasak koydum" ifadesinden almış gibidir. Buna göre, akla, çirkin şeylerden alıkoyduğu için, "hicr" denilmiş olur. Bu kelime, birşey hususunda yasak koyarak, "Ondan menetme" manasına olan "hicr" kökündendir.22[22]

Tekid İçin İstifham

Hak Teâlâ'nın bu ayeti bir istifham (soru) olup, bununla tekid manası kastedilmiştir ve tıpkı, çok net bir hüccet getirip, sonra da, "Söylediğim bu şeyde bir hüccet yok mu?" diyen kimsenin sözüne benzer bir mana, "Akıl ve gönül (vicdan) sahibi olan herkes, Allah Teâlâ'nın üzerlerine yemin ettiği bu şeylerde bir takım enteresanlıkların bulunduğuna, tevhid ve rubûbiyyete dair delillerin yattığını, dolayısıyla da bu şeylerin, yaratıcılarına delalet ettikleri için, yemin edilmeye layık şeyler olduklarını bilip-anlar.

Kâdî "Bu ayet, bizim, "Buradaki kasem (yemin), bu işlere değil, bunların Rabbine yapılmıştır. Çünkü bu ayet, yeminde mübalağanın (te'kîdin) bulunduğuna delalet eder. Yeminde te'kidin ise, ancak Allah adına yapılan yeminlerde olduğu malumdur" şeklindeki sözümüze delalet eder. Bir de, insanın bu tür şeylere yemin etmesinin yasak olduğu rivayet edilmiştir" der.23[23]

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/118-119.

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/119.

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/119.

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/119.

Suçluların Akıbeti

"Görmedin mi, Rabbin nice yaptı Âd'a, yani o, şehirlerde bir benzeri yaratılmayan, sütunlar sahibi İrem'e ve vadilerde kayaları oyan Semûd'a, o kazıklar sahibi Firavun'a... Bütün bunlar, memleketlerde azgınlık yapanlardı. Binâenaleyh oralarda fesadı çoğaltmışlardı. Bundan dolayı Rabbin de üzerlerine bir azab kamçısı yağdırıverdi. Çünkü Rabbin şüphesiz ki gözetlemededir" (Fecr, 6-14).

Yeminin Cevabı

Bil ki kasem (yemin)in cevabı ile ilgili iki izah var:
1) Kasemin cevabı, *"Rabbin şüphesiz ki gözlemededir"* ayetidir. Kasem ile cevabı arasındaki ayetler ise, mu'tarıza (ara) cümleleridir.
2) Keşşaf sahibi "Kasem edilen şey (yani cevaba), mahzuf ve takdiri, "Şüphesiz kafirlere azab edeceğiz" şeklindedir. Buna, *"Görmedin mi Rabbin nice yaptı Ad"a..."* (Fecr, 89/6) *"Üzerlerine bir azab kamçısı yağdırıverdi"* (Fecr, 89/13) âyetleri delalet etmektedir demiştir. Bu izah, birincisinden daha uygundur. Çünkü muksem aleyh, yani hakkında yemin edilen şey belirlenmeyince (açıkça zikredilmeyince), insanın zikri herbir tarafa (ihtimale) gidiyor. Bu ise, korkutmada daha tesirli oluyor. Bundan sonra kafirlere verilen azab beyanı gelince bu, hakkında öncelikle yemin edilen şeyin o olduğuna delalet etmiştir.[24][24]

Ayetteki, "Görmedin mi?" ifadesiyle ilgili iki mesele var:[25][25]

Elemtera'nın Manası

Bu, "bilmiyor musun?" demektir. Çünkü bu hususlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in görmüş olması mümkün olmayan şeylerdendir. Burada, "bilme" manasında "görme" kelimesi kullanıldı. Çünkü Âd, Semûd ve Firavun ile ilgili haberler tevatüren nakledilmişlerdi. Çünkü Âd ve Semûd, Arab beldelerinde yaşamış idiler. Firavun'un beldesi de, Arab diyarına bitişik (yakın) idi. Tevatür ile gelen haberler ise, zarurî (kesin) ilim ifade eder. Zarurî ilim de, kuvvet, açıklık ve şüpheden uzak olma açısından, "görme" gibidir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "bilmiyor musun, elbette biliyorsun" manasında, "Görmedin mi?" buyurmuştur.[26][26]

Hitap Kime?

"Görmedin mi?" ifadesi, her ne kadar zahiren Hz. Peygamber (s.a.s)'e hitab ise de, bunu bilen herkesi içine alan umûmî bir hitabtır. Allah Teâlâ'nın, onların hikayelerini (haberlerini) zikretmesinin maksadı, bunun, kafirler için, Âd, Semûd, Firavun ve kavmini helake götüren böylesi şeylere devamdan alıkoyucu bir şey mü'minler için de imanda sebata teşvik eden birşey olmasıdır.[27][27]

Sütunlar Sahibi İrem

Cenâb-ı Hakk'ın *"Âd'a, yani sütunlar sahibi İrem'e"* ifadesiyle ilgili birkaç mesele vardır:[28][28]

---

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/120.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/120.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/120.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/121.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/121.

Helak Olan Kavimler

Allah Teâlâ burada geçmiş kafirlerden üç fırkanın (kavmin) kıssasını zikretti. Bunlar Âd, Semûd ve Firavun'un
kavimleridir. Cenâb-ı Hak, *"Bundan dolayı Rabbin de üzerlerine bir azab kamçısı yağdınverdi"* buyurarak, özet şeklinde onların azablandırılışını anlattı, bu azabın nasıl olduğunu beyan etmedi. Hakka Sûresl'nde ise, *"Semûd'a gelince, onlar hadden aşırı (korkunç bir ses) ile helak edildiler. Âd'e gelince, onlar da uğultulu, azgın bir fırtına ile helak edildiler... Firavun da, ondan öncekiler de, altüst olan (beldeler) de, hep o hatayı işlediler"* (Hakka, 69/5-9) buyurarak, bu sûrede böyle müphem (kapalı özet) olarak ifade edilen hususu açıklamıştır.29[29]

Âd Kavmi

Âd, Âd b. Avs b. İrem b. Sâm b. Nuh'un soyundan gelen kabiledir. Bunun ismi, kabilesine isim olarak verilmiştir. Nitekim Haşimoğullarına "Hâşim"; Temimoğullarına "Temîm" denilmiştir. Sonra bu kabilenin önce yaşamış olanlarına; Âdu'l-ûlâ" (ilk Âd) denilmiştir. Allah Teâlâ da, *"Âdu'I-ûlâyı (ilk Âd'ı) Allah helak etti"* (Necm, 53/50) buyurmuştur. Yine bu kabilenin sonrakilerine de, "Âdu'l-Ahire" denilmiştir.30[30]

İrem

"İrem", Âd'ın dedesinin adıdır. Bu ayetteki "İrem" kelimesi ile ne kasd edildiği konusunda birkaç görüş var:
1) Âd kabilesinin öncekileri Âdu'l-Ûlâ diye isimlendiriliyorlardı. Bundan dolayı onlar, dedelerinin ismi ile isimlendirilerek, "İrem" diye de anılırlardı.
2) İrem, onların yaşadıkları beldenin ismidir. Bu beldenin, İskenderiyye olduğu veya Şam olduğu söylenmiştir.
3) İrem, Âd kavminin alametleridir. Onlar bu alametleri minare şeklinde ve kabirler şeklinde yapıyorlardı. Ebû Dukayş "Urum, Âdın kabirleridir" demiş ve şu şiiri okumuştur:
"Orada, yılan başlarına benzeyen mezarlar vardır."
Bazıları, İrem'in Iskenderlyye veya Şam olduğunu söyleyenleri tenkid etmiş ve "Çünkü Âdın yerleri, Amman ile Hadramevt arasındadir. Burası da, çöl ve kum diyarlarıdır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Âd'ın kardeşi (Hûd'u) da hatırla. Hani o (çöldeki) Ahkâfdaki kavmini inzar etmişti"* (Ahkaf, 46/21) buyurmuştur. İskenderiyye ve Şam ise, çöl memleketi değiller" demişlerdir.31[31]

"İrem" Kelimesinin İ'rabı

"İrem" kelimesi, ister kabile adı, ister bir yer adı olsun, hem marife, hem müennes olduğu için, gayr-ı munsarıftır.
"İrem" kelimesinin irab bakımından iki izah şekli var:
Çünkü eğer onu, kabile ismi sayarsak, "Âd" kelimesinin Ûlâ olduğunu anlatmak için gelmiş olur. Eğer bu kelimeyi Âd kavminin yurdlarmın veya alametlerinin ismi sayarsak, "İrem'in ehl-i Âd" takdirinde olmuş olur ve sonra muzaf olan, "ehl" kelimesi hazfedilmiş, muzafun ileyh olan "İrem", onun yerine geçmiş olur. "Köyün ahalisine sor" manasında, "Köye sor" ifadesinde olduğu gibi... Bunun böyle olduğuna, İbn Zübeyr'in ifadeyi, izafetle "Âdi İrami" şeklinde

---

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/121.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/121.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/121.

okuyuşu da delalet eder.[32]

Kıraat

Hasan, iki fethalı olarak “Erame” şeklinde okumuştur. Bu, tahfif ile, râ'nın sükunu üzere, “İrme” şeklinde de okunmuştur ki bu “Bi Âdi İrami zati'l-imâdi” şeklindeki kıraat gibidir. Yine bu, "İrem" kelimesinin, "zati'l-imâd"a izafesi ile “Feale Rabbuke” şeklinde “Bi Âdi İrami zati'l-imâdi” den bedel olmak üzere “Bi Âdi İrami zati'l-imâdi” şeklinde de okunmuştur ki takdiri şöyledir: "Görmedin mi ki Rabbin Âd'a nasıl yaptı, direkler sahibini çer-çöp haline getirdi."

Ayetteki, “Zâti'l-imâdi” "direk sahibi" ifadesiyle İlgili olarak iki mesele var:[33]

“Zâti'l-imâdi” İfadesinin İrabı

Bu kelimenin irabı hususunda iki izah vardır; bu böyledir, zira biz şayet, “İrame” kelimesini, o kabilenin adı olarak alırsak, mana, "Onlar, bedevi idiler ve çadırlarda oturuyorlardı. Çadırda ise, mutlaka "imâd" bulunuyordu" şeklinde olur. Buna göre "imâd" (reis, başkan) manasında olmuş olur. Bazan da bu kelime “el-umud” kelimesinin çoğulu olmuş olur. Yahut da, “Zâti'l-imâdi” ifadesiyle, onların uzun boylu oldukları kastedilmiştir. Bu, onların boylarının, direklere benzetilerek ifade edilmesinden elde edilen bir manadır. Bu ifadeye, "Yüksek bina sahipleri..." manası da verilmiştir. Yok eğer biz, bu kelimeyi, kabîlenin ismi değil de, beldenin ismi olarak ele alırsak, buna göre mana, "O beldeler, sütunlu, yani direkler üzerine bina edilmiş yapılardan meydana gelmişti.." şeklinde olur. Çünkü onlar, direkleri dikiyor, bunlar üzerine de köşkler dikiyordu.. Çünkü Cenâb-ı Hak bunları vasfederken, *"Siz, her yüksek yerde bir alamet bina edip eğlenir misiniz?"* (Şuarâ, 26/128) buyurmuştur. Yani, "Alametler ve yüksek binalar mı..." demektir.[34]

Şeddad ve Şedîd

Rivayet olunduğuna göre, Âd'ın, birisi Şeddâd, diğeri de Şedîd adında iki oğlu vardı. Derken, bunlar kral oldular ve her tarafı ezip geçmeye başladılar. Daha sonra Şedîd ölüverdi, iş de, tamamen Şeddâd'a kaldı. Derken Şeddâd, dünyaya hakim oldu ve nerdeyse bütün dünyanın mülkiyetini ele geçirdi. Bu arada, "cennet" sözünü duydu. Bunun üzerine, "Cennet gibi bir yer yapın.." dedi. Dolayısıyla, üçyüz yıl içinde Adn Sahralarının bir kısmında, İrem'i kurdu. Ömrü, dokuzyüz yıldı.. Bu, köşkleri, altın ve gümüşten; sütunları, zebercet ve yakuttan olan büyük bir şehirdi. Ve burada, her türlü ağaç türü ve nehirler, çaylar vardı.

Buranın yapımı tamamlanınca, memleketinin halkıyla birlikte buraya hareket etti. Buraya bir gün bir gecelik mesafeye gelince, Allah Teâlâ onlara, semâdan bir sayha (kasırga, nara) gönderdi de, böylece de onlar helak oluverdiler... Abdullah ibn Kilâbe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir. O bir gün, devesini aramak için evinden çıkar... Derken, Şeddâd'ın yaptırdığı bu cennetimsi kente ulaşır. Ve orada bulunan şeylerden taşıyabildiği kadar alır. Bu haber Muâviye'ye ulaşır. Bunun üzerine o, Abdullah ibn Kelâbe'yi huzuruna çağırtır, o da orayı ona anlatır. Derken, Ka'bû'l-Ahbâr'a haber salar ve bu durumu ona sorar. O da, "Bu, Zâtu'l-İmâd olan İrem'dir. Oraya, senin zamanında, buğday tenli, kır saçlı, kısa boylu, kaşı ve boynu üzerinde beni bulunan ve devesini aramak için evinden çıkan müslüman birisi oraya girecek..." der. Sonra Muâviye, etrafına döner, Abdullah ibn Kilâbe'ye bakar ve "Allah'a yemin ederim ki, işle bu, o adamdır" der.[35]

---

[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/121-122.
[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/122.
[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/122.
[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/122-123.

Eşi Görülmemiş Ülke

Cenâb-ı Hakk'ın *"şehirlerde bir benzeri yaratılmayan..."* ifâdesine gelince,

"Misluhâ"daki "Mâ" Zamiri, Neye Racidir?

"Misluhâ"daki "Mâ" zamiri, neye racidir? Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) "Onun gibisi, yani, cüsselerinin büyük, kuvvetlerinin çok olması ve şehirlerinin büyüklüğü hususunda Âd gibisi yaratılmamıştır. Zira, onlardan, bir adamın boyu, dörtyüz zira idi. Kocaman taşlar, yüklenip, onları bir topluluk üzerine atıp, böylece de o topluluk helak olabiliyordu."
2) Bu, "Şeddâd"ın şehri gibisi, bütün dünya beldeleri içinde yoktur, yaratılmamıştır" demektir. İbn Zübeyr, "Allah böylesini yaratmadı" anlamında, "Lem yahluku mislehâ" şeklinde okumuştur.
3) Bu zamir, "El-imâdu" kelimesine racidir. Buna göre mana, "Böylesi sütunlar, hiçbir beldede yaratılmadı.." şeklinde olur. Bu izaha göre "El-imâdu" kelimesi "El-umudu" kelimesinin çoğulu olmuş olur. 36[36]

Bu Kıssanın Anlatılış Maksadı

Bu kıssanın anlatılış maksadı, kafirleri inkardan men etmek ve caydırmaktır. Çünkü Allah Teâlâ, küfürleri ve peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle, Kendisine karşı koyan kimseleri, işte böylesi bir biçimde helak ettiğini beyan buyurmuştur. "Binâenaleyh, ey Mekke kafirleri (eskilere nisbetle) siz daha aciz ve güçsüz olduğunuza göre küfrünüzü sürdürmeniz halinde, böylesi şeylerin sizin de başınıza geleceğinden sizin daha fazla endişe etmeniz gerekir" demek istemiştir.37[37]

Semud Kavmi

"ve vadilerde kayaları oyan Semûd'a..." ayeti hakkında Leys şöyle demektedir:

"Câbe" Kelimesi Hakkında

Câbe ve cevb: Bir şeyi kesmek, demek olup, bu tıpkı, cebin kesilip oyulması gibi bir manayı ifade eder. Çünkü Arapça'da "Câbe, yecubu, cevben" denilir. Ferrâ, buna "Câbe, yecibu, ceyben" şeklinde de kullanılabileceği hususunu da ilave eder. Çünkü Arapça'da, "Oraya tırmandım ve orasını oydum, kestim.." manasında "Cubtu'l-bilâde cevben" denilir. İbn Abbas da şöyle der: "Onlar, beldeleri oyuyor, orada evler, kavimler ve istedikleri her türlü binayı yapıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Ve dağlardan evler oyuyorsunuz..."* (Şuara, 26/149) buyurmuştur." Dağları, kayaları, yumuşak taşları... yaratanların ilkinin Semûd kavmi olduğu ve bunların, binyediyüz şehir yaptıkları ve bunların hepsinin de taştan olduğu ileri sürülmüştür. 38[38]

"Bi'l-vâdi" İfâdesi Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın "Bi'l-vâdi" ifâdesine gelince, Mukâtİl buna, "o beldelerin vadilerinde..."

36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/123.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/123.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/123-124.

manasını vermiştir.[39][39]

Kazıklı Firavun

Cenâb-ı Hakk'ın, "o kazıklar sahibi Firavun'a..." ifâdesine gelince, bu hustaki detaylı açıklamamız (Sad, 38/12) ayetinin tefsirinde geçmişti. Ama biz diyoruz ki, şu anda burada da şu izahlar yapılabilir:
1) Buna, "kazıklı" denmesinin sebebi, askerinin çokluğundan ve bir yere konakladıkları zaman kurdukları çadırdan ötürüdür.
2) Firavun, insanlara azab ediyor ve onları, ölünceye değin, kazıklara bağlıyordu.. Ebû Hureyre'den Firavun'un hanımı (Asiye) için dört kazık diktirip, onu, bu kazıklara bağladığı, göğsüne büyük taş koydurduğu ve onu, güneşe doğru çevirdiği; hanımının da başını semaya doğru kaldırarak, *"Ey Rabbim, benim için katında cennette bir ev yap... "* (Tahrim, 66/11) dediği, Allah Teâlâ'nın da, onun cennetteki evini, köşkünü geniş tuttuğunu; kadının da oradaki evini gördüğü rivayet edilmiştir.
3) Bu ifade, "melikleri, adamları, maiyyeti bulunan..." manasındadır. Nitekim bir şair "Fiy zılli meliki râsihi'l-evtâd" "Adamları her tarafa kök salmış bir kralın himayesinde..." demektedir.
4) Katâde'nin Saîd ibn Cübeyr'den, onun da İbn Abbas'dan rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Bu kazıklar, adamlarının, altında, Firavun için oyunlar oynadıkları tribünlerdir (melâib)."
Bil ki, ayetin bu ifadesi, bütün bu manalara muhtemeldir. Böylece, Allah Teâlâ, Resulüne, bütün bunların, kendisiyle kuvvetin ve gücün sağlandığı şeyler nevinden olduğunu, gücün kuvvetin ve çokluğun ise, büyük bir belanın o topluluğun başına gelmesine mani olamadığını beyan etmişti.
İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, "Bütün bunlar, memleketlerde azgınlık yapanlardı..." buyurmuştur. [40][40]

Bu ifadeyle İlgili olarak birkaç mesele vardır:[41][41]

"Ellezi" Zamiri Neye Delâlet Eder?

Bu zamirin, hemen peşinden gelen bir ifade olduğu için, sadece Firavun'a raci olan bir zamir olması muhtemel olduğu gibi, bahsi geçenlerin tümüne raci bir zamir olması da muhtemeldir. Ki, doğruya en yakın olan da budur.[42][42]

İ'rab

Bu ifadenin irabı hususunda yapılan izahların en güzelinin, bu ifadenin, zemm üzere mahallen mansub olduğunu
söyleyen görüştür. Bu ifadenin, "Humu'llezine teğav" takdirinde olmak üzere, haber olarak rnerfu olması da mümkün olduğu gibi, Ad, Semûd ve Firavun gibi kelimelerin sıfatı olmasına binaen de, mahallen mecrur olması da muhtemeldir.[43][43]

"Teğav fi'lbilâd" İfadesinin Manası

"Teğav fi'l-bilâd" ifadesinin manası, "günahlara daldılar, Allah'ın peygamberlerine ve mü'minlere karşı zorbalık yapmaya başladılar" demektir. 44[44]

---

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/1124.
[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/124.
[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/124.
[42][42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/124.
[43][43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/124.

"Fesad" Kelimesi Hakkında

Daha sonra, Allah Teâlâ, bunların tuğyanlarını "Binâenaleyh, oralarda fesadı çoğaltmışlardı" ifadesiyle tefsir etmiştir. Burada geçen fesad kelimesi, salah'in zıddıdır. Binâenaleyh, "salâh" kavramının, bütün iyilik çeşitlerini içine alan bir kelime olması gibi, "fesâd" kelimesi de, bütün günahları içine alan bir lafızdır. O halde, Allah'ın emrinin dışında hareket edip, Allah'ın kulları hakkında zulüm ile hükmeden herkes müfsittir.45[45]

Suçlulara Azap Kamçısı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Bundan dolayı Rabbin de üzerlerine bir azab kamçısı yağdırdı" buyurmuştur. Bil ki Arapça'da, "Sabbe aleyhi's-sevti" "üzerine kamçı yağdırdı, onu kamçıyla bürüdü, sardı.." gibi ifadeler kullanılır. Burada, "kamçı" kelimesinin zikredilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, dünyada iken onların başına getirdiği bu denli büyük azabların, ahirette bunlar için hazırlamış olduklarına kıyasla, kendisiyle işkence olunacağı diğer şeylere kıyasla bir kamçı gibi olduğuna bir işarettir. Kadi de şöyle der: Cenâb-ı Hak bu azabı, dövülen kimsenin üzerine, ardarda yağdırılan, derken onu helak eden, kamçı yağdırılmasına benzetmiştir. Hasan el-Basrî de, bu ayeti okuduğu zaman, "Allah katında pekçok kamçılar vardır, ama onları, bunlardan birisiyle muaheze etmiştir" dermiş.46[46]

Cezaya Mühlet Yok Mu?

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze edecek olsaydı (yer) üstünde hiçbir canlı mahluk bırakmazdı..."* (Nahl, 16/61) ayeti, o azabın, ahirete ertelenmesini gerektirmiyor mu? Şu halde bu iki ayetin arası nasıl telif edilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu ayet, cezanın tamamının (eksiksiz bir. şekilde uygulanışının), ahirete tehir edilmesini anlatıyor. Halbuki, dünyada meydana gelen ise, onun ufacık bir parçası ve onun mukaddemelerindendir.47[47]

Allah'ın Gözetlemesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Çünkü Rabbin şüphesiz ki gözlemededir"* buyurmuştur ki, bunun tefsiri, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kânet mirsâdâ" (Nebe, 78/21) ayetinin tefsirinde geçmiştir. Yine de, biz diyoruz ki, gözetleyen kimsenin, "gözetleme yaptığı yer" anlamında, "Mifâl" kalıbında, "Rasadehu" "onu gözledi" kökünden bir kelimedir ve bu tıpkı, "Mikâat" kelimesinin "Vekatehu" "Ona vakit biçti" kelimesinden gelmesi gibidir. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, asi kimselere, ceza vermek için beklediğini ve bu kimselerin, onun elinden kurtulamayacaklarını bildiren teşbihî bir ifadedir. Bir araba, "Rabbin nerede?" denilmiş de, o da "Mirsâd'da.. Gözetlemede..." diye cevap vermiştir. Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
a) Hasan el-Basrî, "İnsanoğlunun amellerini gözetliyor" manasını verirken,
b) Ferrâ, "Dönüş ancak O'nadır" manasını vermiştir ki, bu iki izah, mü'min ve kafir herkese şamil olan bir izahtır.
Bazı müfessirler de, bu ayeti, "Kafirler yahut da asi kimselerin vaîdi ile ilgili ayet" olarak görmüşlerdir. Birincisine gelince, meselâ Zeccâc bu ifadeye, "O kendisini inkar eden ve taatından yüz çeviren kimseleri azab ile gözetliyor" manasını vermiştir. İkincisine gelince,

---

[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/125.
[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/125.
[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/125.
[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/125.

Dahhâk da, "O, zulüm ve isyan ehlini gözetliyor" manasını vermiştir ki, bu izahlar, bir birine yakın izahlardır.[48][48]

Nimet ve Mahrumiyet

"Ama insan, ne zaman Rabbi onu imtihan edip de, kendisine keremiyle muamele eder, ona nimetler verirse, "Rabbim beni şerefli kıldı" der! Fakat, ne vakit de, onu, denemek üzere rızkını daraltırsa, şimdi de, "Rabbim bana ihanet etti" der!" (Fecr, 15-16).

Tenasüb

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ama insan..."* ifadesi, az önceki, *"Çünkü Rabbin şüphesiz ki gözetlemededir"* ayetiyle ilgili olup, buna göre adeta, "Allah Teâlâ, ahirette gözetlemededir. Dolayısıyla O, ancak ahiret günü çaba sarfedilmesini ister. Ama insana gelince, onu, dünyasından, dünyevi lezzet ve nazlardan başka bir şey ilgilendirmez. Şimdi, eğer dünyada rahata kavuşur, bunu elde ederse, "Rabbim bana lütfetti" der; eğer böyle bir rahata ulaşmazsa, "Rabbim bana ihanet etti" der" denilmek istenmiştir. Ki, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, kafirlerin sıfatı hakkında *"Onlar bu dünya hayatından (yalnız) bir dış (yüz)ü bilirler. Ahiretten ise onlar gafillerin tâ kendileridir"* (Rûm, 30/7} ve *"İnsanlardan kimi de, (dininin) yalnız bir taraf(m)dan (tutup) ibadet eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa, ona yapışır. Eğer fitne isabet ederse yüz üstü geri döner"* (Hacc, 22/11) ayetleridir. [49][49]

Böylesi bir duygu şu bakımlardan yanlıştır:
1) Ahiretteki saadet (mutluluk), şekavete (mutsuzluğa) nisbetle, dünyanın saadet ve şekaveti, denizdeki bir katre, damla gibidir. Şimdi, dünyada iken nimetlere gark olmuş olan bir kimse, şayet ahirette şaki olacaksa, bu nimet, saadet değildir. Dünyada iken, fakr u zaruret içinde bulunan, acı çeken kimse, şayet ahirette mutlu olacaksa, bu da bir mutsuzluk ve bedbahtlık değildir. Çünkü, dünyada iken nimetler içinde yüzen kimsenin, kendisi hakkında, saadet ve keramet ile hükmetmesi uygun olmayacağı gibi, dünyada iken, acı çeken, fakr u zaruretten kıvranan bir kimsenin de kendisi hakkında şakavetle, hor ve hakir kılınmış olmakla hüküm vermesi uygun değildir.
2) Dünyada iken bazı kimselerin nimet içinde, bazı kimselerin de acılar içinde olması, onların bunu hak ettiklerine delalet etmez. Çünkü Allah Teâlâ, çoğu kez, asi ve kafir kimselerin rızkını daha bol vermiştir. Bu, Allah'ın ya, istediğini yapıp dilediğine hükmetmesinden, yahut "maslahaf'a hükmetmiş olmasından, yahut da "istidrâc-mehil, süre tanıma" ve "mekr"den dolayı böyle olmuştur. Bazan da, dünyada iken, bahsettiklerimizin aksi bir durumdan dolayı, sıddîk, mü'min ve müslüman kimselerin rızkını dar tutmuştur. Binâenaleyh, kulun, bunun bir cezalandırma olduğu zannına düşmesi uygun düşmez.
3) Dünyada iken, nimetler içinde yüzen kimsenin, akibetinin ne olacağından gaflet etmemesi gerekir. Çünkü işler, neticelerine göre değer taşırlar. Fakir ve muhtaç olan kimselerin de, Allah'ın, kendisi üzerinde, beden, akıl sağlığı; din ve hadsiz hesapsız afet ve acıları bertaraf etmesi gibi nimetlerinin bulunduğundan gaflet etmemesi, dolayısıyla da, kendisi hakkında mutlak manada hor ve hakir kılındığına dair hükmetmemesi gerekir.
4) Nefis, bu maddi şeylere alışmaktadır. Binâenaleyh, arzu edilen bu şeyler gerçekleşince, nefsin bunlardan kopması, bunlara dalmaması güçleşir. Ama, insan için, bu maddi şeylerden herhangi birisi gerçekleşmediği zaman, ister istemez, Allah'a yönelir, Allah'a kullukla meşgul olur. Binâenaleyh, dünyalık elde etmek, Allah'tan mahrum kalmaya bir sebeptir. Bu sebeple, en büyük saadeti elde etmeye götüren sebeplerin en büyüğü bu, yani dünyalık elde etmeme olmasına rağmen, daha nasıl, dünyayı elde edemediği zaman, kişinin, mutsuzluğuna, ihanete

---

[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/125-126.
[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/126.

uğradığına ve şakavete hükmetmemesi caiz olur?!

5) Aşırı derecede alışkanlık peyda etmek, muhabbetin pekişmesine; muhabbetin pekişmesi de, ayrılık esnasında elem ve acının pekişmesine sebeptir. Binâenaleyh, bu demektir ki, ileri derecede dünyalık elde eden herkesin, dünyada olan muhabbeti hem sürekli; hem de ileri derecede olur. Böylece de ölüm esnasında, dünyayı terkederken, duyacağı acı ve sızı, ileri derecede olur. O halde bu demektir ki, dünyanın lezzetlerini elde etmek, öldükten sonra, ileri derecede duyulacak bir acıya; dünyalığın elde edilmemesi (dünyalığa teslim olmama) ise, öldükten sonra ileri derece bir mutluluğa sebeptir. Ohaide daha nasıl, "Dünyalık elde etmek bir saadet; elde etmemenin ise bir şakavet olduğu..." söylenebilir.

Bil ki, bu izahlar ancak, ister maddî isterse manevi olsun, öldükten sonra dirilmenin olabilecğini söyleyenlere göre doğru izahlardır. Ama, her halükarda, bütün yönleriyle öldükten sonra dirilmeyi inkar edene göreyse, bu izahların hiçbiri doğru değildir. Tam aksine bu kimsenin, dünyalık elde etmenin, mutluluğun ta kendisi; elde edememenin ise mutsuzluğun ta kendisi olduğuna hükmetmesi gerekir.

Ancak ne var ki burada, bir diğer incelik de şudur: İleri derecede dünyalık elde etmek çoğu kez, öldürmenin, yağmalamanın bir sebebidir. Mahrum oluş ise çoğu kez, güven halinin devamına sebeptir. Böyle olması halinde de, öldükten sonra dirilmeyi her yönden inkar eden kimsenin, yine de dünyalık elde eden kimsenin, saadet içinde olduğuna; elde edemeyenin ise, hor-hakir olduğuna hükmetmemesi gerekir. Çünkü bu kimse, bundan sonra zaman zaman durumun tersine döndüğünü görmekte ve müşahede etmektedir. 50[50]

Ayetle ilgili olarak şöyle birkaç soru sorulabilir:

Ayetle İlgili Altı Soru

Birinci Soru: Ayette geçen "insan" sözüyle belli bir şahıs mı, yoksa insan cinsi mi kastedilmiştir?

Cevap: Bu hususta iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bununla belli bir şahıs kastedilmiştir. Bu cümleden olarak, İbn Abbas'tan, bununla, Utbe ibn Rebîa ile, Ebû Huzeyfe ibnu'l-Mugîre'nin kastedildiği rivayet edilirken, Kelbî, bunun, Ubeyy ibn Halef olduğunu söylemiştir. Mukatil de, bu ayetin Ümeyye ibn Halef hakkında olduğunu söylemiştir.

b) Bununla, bu sıfatı taşıyan herkes kastedilmiş olup, bu da, ceza gününü inkar eden kafirdir.

İkinci Soru: Cenâb-ı. Hak, ne diye rızkın bolluğunu ve darlığını, bir "imtihan, ibtilâ" diye adlandırmıştır?

Cevap: Çünkü, bu iki halden herbiri, kul için bir imtihandır. Binâenaleyh, rızkı bolca verilen kimsenin durumu, şükrediyor mu yoksa küfrediyor mu diye sınamadan geçirilmiştir; rızkı daraltılan kimsenin durumu da, sabrediyor mu, yoksa feryad u figan mı ediyor diye, sınamadan geçirilmiştir. Binâenaleyh, her ikisinde de hikmet, tek ve aynı olup, bu yönüyle bu ifade, *"Biz sizi, imtihan etmek üzere, hayır ve şer ile sınıyoruz..."* (Enbiyâ, 21/35) ayeti gibi olmuş olur.

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, "Feekramehu" buyurunca, O'nun ona ikram ettiği ve bunu yaptığı anlaşılmaktadır. Ama daha sonra Cenâb-ı Hak, insanın, *"Rabbim bana ikram etti"* dediğini nakledince, böyle demesinden dolayı (sanki) insanı kınamış oluyor... Binâenaleyh, bu iki durumun arası nasıl telif edilebilir?

Cevap: "İnkârı ifade eden kelimenin, yani "Kellâ" ifâdesinin Cenâb-ı Hakk'ın sadece, "Rabbim bana ihanet etti" ifadesiyle ilgili bir ifade olduğu niçin söylenemesin? Biz, bu ifadenin, her ikisiyle birden alakalı bir ifade olduğunu kabul etsek bile, ne var ki bu konuda şu üç izah yapılabilir:

1) O, bu ikramda, bir hak edişin olduğuna inanmaktadır.

2) Allah'ın nimetleri mal-mülk elde etmezden önce de mevcut olup, bunlar, beden ve akıl

---

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/126-127.

selameti ile, din nimetidir. Binâenaleyh, bu kimse, ancak mal mülk elde ettiğinde nimetleri itiraf edince, biz, onun bu itirafından gaye ve maksadının, Allah'ın nimetlerine şükretme değil, tam aksine, elde ettiği dünyalık mal ve çoluk-çocuk ile laflanma, onlarla övünme olduğunu anlamış bulunuyoruz.

3) Kişinin, dünya nimetleriyle laflanması ve ahiret nimetlerinden yüz çevirmesi, bu kimsenin, öldükten sonra dirilmeyi inkar ettiğini göstermektedir. Bu sebeple de hiç şüphesiz, Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği söyleşi bir zemme müstehak olmuştur: Çünkü Cenâb-ı Hak bu kimseler hakkında da, "O nefsine zulümde berdevam olarak bağına girdi, dedi ki: "Bunun ebediyete kadar helak olacağını zannetmiyorum. Kıyametin de kopacağını sanmıyorum. (Ama, senin iddiana göre) eğer ben Rabbime döndürülüp götürülürsem, andolsun, bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum. Arkadaşı, ona cevap vererek dedi ki: "Seni (evvela) bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratıp, seni tekrar bir adam seviyesine getiren Allah'ı inkar mı ettin?!" (Kehf, 18/35-37) buyurmuştur.

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hak, birinci bölümde, "Feemme'l-insânu izâ mebtelâhu Rabbuhu feekramehu" ikinci bölümde de, "Veemmâ izâ mebtelâhu fekadera aleyhi rızkahu" buyurmuş; peki niçin, bunlardan birincisini fâ ile, ikincisini de vâv ile ifade etmiştir?

Cevap: Allah'ın rahmeti, gazabından önce gelir. Binâenaleyh, nimetlerle imtihan etmesi, elem ve kederler yağdırmak suretiyle imtihan etmesinden öncedir. O halde, fâ, bu kısmın çokça olacağına; ikinci kısmın ise, az olacağına delalet etmektedir.

Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız..."* (Nahl, 16/18) buyurmuştur. .;

Beşinci Soru: Cenâb- Hak birinci kısımda, "Feekramehu feyekulu Rabbi ehânen" buyurunca, ikinci kısımda da, "Veemmâ izâ mebtelâhu fekadera aleyhi rizkahu feyekulu Rabbi ehânen" demesi gerekirdi. Ancak ne var ki, O, böyle buyurmamıştır. Niçin?

Cevap: Çünkü insan, "Ekrameni" demesinde, doğru söylemektedir. Ama, "buna ihanet etti" demesinde doğru söylememektedir. Çünkü insan, az miktarda bir dünyalık elde etmenin bir ihanet olduğunu sanmaktadır. Halbuki bu, bir cehalettir, yanlış bir inançtır. Öyleyse nasıl olur da, Cenâb-ı Hak, bu sözü ondan nakleder?

Altıncı Soru: Cenâb-ı Hakk'ın "Fekadera aleyhi rizkahu" ifadesi de ne demektir?

Cevap: Bu, insana yetecek kadar rızık vermek suretiyle, onun rızkını dar tutması demektir. Bu kelime, aynı manada olmak üzere şeddeli ve şeddesiz olarak "kadera" "kaddera" şeklinde okunduğu gibi, "derc" halinde kesre ile yetinmek suretiyle, ya'yı terkeden kimselere göre, vakf yapılması halinde, nûn'un sükûnu ile, "Ekramen" ve "Ehânen" şeklinde okunurlar.[51][51]

Yetim ve Yoksul İçin Çalışma

"Hayır. Siz bilakis yetime iyilik etmezsiniz. Yoksula yedirmek için birbirinizi kandıramazsınız. Mirası helal, haram demeyip alabildiğinize yersiniz. Malı pekçok seversiniz..." (Fecr, 17-20).

Bil ki Allah Teâiâ, onların o şüphelerini nakledince, "Kellâ" "Hayır" buyurmuştur. Ki bu, insanı, söylediği sözden vazgeçmeye davet eden bir ifadedir. İbn Abbas, ayetteki mananın "Benim nezdimde kerim olduğu için onu zenginlikle; yine benim nezdimde hor ve hakir olduğu için berikini de fakirlikle imtihan etmiş değilim..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Tam aksine bu, ya ehl-i sünnet açısından, sırf kaza, kader, meşiet ve herhangi bir sebebe bağlanmaktan uzak bir hükümden dolayıdır; yahut da, Mutezileye göre, sadece Cenâb-ı Hakk'ın bilebileceği gizli bir maslahattan dolayıdır. Binâenaleyh, bu demektir ki, Allah kafirin rızkını bolca verir, ama bu, kafir O'nun nezdinde kerim olduğu için değil; mü'minin rızkını da kıt verir, ama bu da, mü'min O'nun nezdinde hor ve hakir olduğu için değil...

Cenâb-ı Hak, onlaın o şüphelerini nakledince, adeta, "Tam aksine onların bu sözden daha şerli fiilleri vardır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, onlara mal çokluğu ile ikramda bulunup, fakat buna mukabil onların, o maldan, yetime yapmaları gereken ikramı yapmamalarıdır" buyurarak,

---

[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/128-129.

"Hayır. Siz bilakis yetime iyilik etmezsiniz" demiştir. 52[52]

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

Farklı Kıraatler

Ebû Amr, "Lâ tukrimune" fiilini, hem de bundan sonra gelen fiilleri yâ ile okumuştur. Bu böyledir, zira önce "insan"dan bahsedilip, bu insan sözüyle de cins ve kesret kastedilince, insan da, gaıb lafzı üzere olan bir lafız olunca, "Yuhibbune" ve "Yukrimune" gibi kelimeleri de, buna hamlederek yâ ile okumuştur. Ama, bu fiilleri, "Tukrimune", "Tuhâdune", "Te'kulune" ve "Tuhibbune" şeklinde tâ ile okuyanlara gelince, kelamın takdiri, "Ey Muhammed, onlara şöyle şöyle söyle..." şeklinde olur.53[53]

Nüzul sebebi

Mukâtil şöyle der: Kudame İbn Maz'un, Umeyye Ibn Halef'in evinde, bir yetim idi. Dolayısıyla Ümeyye onun hakkını vermiyor, onun hakkını yiyordu. Bu ayet onun hakkında indi.54[54]

Yetime İkram Etmeme Ne Demektir?

Bil ki, yetime ikramı terketme, birkaç şekildedir:
1) Ona iyi davranmamak. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksulu yedirmek için birbirinizi teşvik etmezsiniz"* ifadesiyle buna işaret edilmektedir.
2) Onu, mirastaki belli ve kesin hakkından men etmek ve malını yemek... Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mirası helal haram demeyip alabildiğine yersiniz..."* ayetiyle buna işaret edilmektedir.
3) Elinden malını almak... Cenâb-ı Hakk'ın, *"Malı pekçok seversiniz..."* ayetiyle de buna işaret edilmiştir. Yani, "Yetimlerin mallarını alır, onu, kendi malına katarsınız..." demektir.55[55]

Yoksul İçin Çalışma

Cenâb-ı Hakk'ın "Velâ tehâddune alâ taâmi'l-miskin" ifâdesine gelince, Mukâtil, bunun manasının, "Hiçbir yoksulu yedirmezsiniz" şeklinde olduğunu, buna göre genel mananın, *"O, yüce Allah'a inanmıyor, yoksulu yedirmeye de teşvik etmiyordu..."* (Hakka, 69/34) ayetinde de olduğu gibi, "Sizler, onu yedirmeyi emretmiyorsunuz" şeklinde olur. 56[56]

Kıraat

Bu ifadeyi "tehâddune" şeklinde okuyan kimse, bu okuyuşuyla "tetehâddune" sığasını kastetmiştir ki, burada "tefeâlune" vezninin bir tâ'sı düşmüştür. Yani, "Birbirinizi teşvik etmiyorsunuz" demektir. İbn Mes'ûd'un kıraatinde ise, kelime "Elmuhâdduhu" masdanndan olmak üzere, tâ'nın dammesiyie "Velâ tehâddune" şeklinde okunmaktadır.57[57]

Haram Mirasa Aldırmama

Cenâb-ı Hakk'ın, "Mirası, helal haram demeyip alabildiğine yersiniz..." ifadesine gelince,

---

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/129-130.
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/130.
54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/130.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/130.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/130.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/130-131.

bununla ilgili birkaç mesele vardır:[58]

“Et-turâsu” Kelimesinin İrabı

Dil alimleri, “Et-turâsu” kelimesinin aslının “El-vurâsu” olduğunu, buradaki dammeli vâv'ın tâ'ya çevrildiğini, bunun tıpkı “vâcehu” fiilinden olan “El-vucâu”kelimesinin, “Et-tucâhu” şeklinde kalbolması gibi olduğunu söylemişlerdir.[59]

"el-lemm" Kelimesi Hakkında

el-Leys, "el-lemm" kelimesinin, "yoğun topluluk, yığın" anlamına geldiğini, "kalabalık alay" anlamına gelen “ketibete melmumete” ifadesiyle, "çok sert taş" anlamına gelen “hacerun melmuhun” ifadelerinin bu manayı taşıdığını söylemiştir. Nitekim tirid yiyen kimse de, onu bir araya toplar, derken onu bir lokma haline getirir ve sonra da onu yer ki bu durum “Lememtu mâ ale’l-hivâni” deyimi ile anlatılır. Yani, "onda bulunanı derip toplayıp, lokma halin getirerek yedim..." demektir.
İmdi, "el-lemmu" kelimesinin lügavi manası, toplamaktır. [60]

İfadenin Tefsiri

İfadenin tefsirine gelince, bu hususta birkaç vecih vardır:
1) Vahidî şöyle demiştir: "Müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın “Eklen lemmâ” ifâdesi hakkında, "çok, fazla bir yeyişle..." yorumunu yapmışlardır." Ne var ki bu, kelime manası yönünden bir hal yolu olup, tefsir değildir. Bunun tefsirine gelince, "lemmu" kelimesi bir masdar olup, "yeme" fiilinin sıfatı kılınmıştır. Bununla murad edilense, ismi fail manasıdır. Yani, "Derip toplayan, yemek suretiyle onun tamamını tüketebilecek olan bir acıkmış kimse gibi..." demektir.
Zeccâc şunu söylemiştir: "Onlar, yetimlerin mallarını hem israf ederek hem de kendi mallarına katarak yiyorlardı. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Mirası, helal haram demeyip alabildiğine yersiniz.."* buyurmuştur. Yani, "Yetimlerin mirasını alabildiğine yer, hepsini kendi elinizde toplarsınız" demektir."
Hasan el-Basrî de "Onlar, hem yetimlerin paylarını yiyorlardı, hem de, onların sahiplerinin (veli, vasî) mallarını. Böylece, başkalarının paylarını kendi paylarına katıyorlardı" demiştir.
2) Meyyitten geriye kalan malın bir kısmı helaldir, bir kısmı şüphelidir, bir kısmı ise haramdır. Varis ise tamamını toplar. Yani, onu birbirine katar, hepsini alır ve yer.
3) Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bu ayetteki kınamanın, kolay bir yoldan, alınteri dökmeksizin mal elde edip de, onu harcamada israf eden, saçıp savurarak onu yiyen; böylece de, tıpkı batıl olup giden mirasçıların yaptığı gibi, şüpheli yiyecek, içecek ve haz vesilelerini birbirine katan varise müteveccih olması caizdir."[61]

Dünya Malına Perestiş

Cenâb-ı Hakk'ın, “Vetuhibbune’l-mâle hubben cemmâ” "Malı pekçok seversiniz" ayetine gelince,

“Cemme” Kelimesi Hakkında

Bil ki, cemm kelimesi de, "çokluk, kesret" manasına gelir. Nitekim Arapça'da, “Cemme’ş-şey’u, yecummu, cumumen” "Şey çok oldu - çok olur - çok olmak" ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade hem mal, hem de başka şeyler hakkında kullanılır. Meselâ “Şey’un cemimun ve câmmun” denilebilir. Ebû Amr da, “cemme, yecummu” kelimesinin çoğalmak..." anlamına geldiğini ifade etmiştir. Buna göre mana, "Onlar (sizler) malı çok mu çok, aşırı severler..." şeklinde olup, Cenâbı Hak böylece, onların sadece dünyaya hırs ve tamah gösterdiklerini, ahiret işinden ise yüz çevirdiklerini beyan etmiştir.62[62]

---

[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/131.
[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/131..
[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/131.
[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/131.

Kıyamet Manzaraları

"Hayır, asla... yer parça parça dağıtıldığı zaman, Rabbi’n(in emri) geldiği, melekler de saf saf (indiği zaman), ki o gün cehennem de getirilmiştir, insan o gün (herşeyi) hatırlayacak. Fakat hatırlamadan ona ne (fayda)!" (Fecr, 21-23).63[63]

Ayetler Arası Münasebet

Bil ki, buradaki “Kellâ” kelimesi onları bu işten men etmek için olup, onların fiillerini yadırgamayı dile getirmektedir. Yani, "Dünyaya ihtirasla yönelmek, bütün çaba ve gayreti ona hasretmek, sadece ona güvenip, ondan bir ölçü ile almayı terkederek, helal olsun haram olsun dünyalıktan yana ne varsa toplamak; öte yandan da, hesap ve cezanın da olmayacağını vehmetmek gibi kusurlar da durumun bu şekilde olması hiç de uygun değildir. Zira, hali böyle olan kimse, nedametin kendisine fayda vermediği zaman nadim olur; "ömrümü ah keşke, salih ameller ve ölçülü dünya malı ile Allah'a yaklaşmak uğrunda tüketseydim ya!.." diye temennide bulunur" demektir. 64[64]

Sonra da Cenâb-ı Hak, şu üç sıfatla nitelenen gün geldiği zaman, bu temenni ile ve nedametin meydana geleceğini beyan etmiştir.
Birinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, "yer parça parça dağıtıldığı zaman" ayetinin beyan ettiği husus. 65[65]

“Dekke” Kelimesi Hakkında

Halil şöyle demiştir: “Dekke” kelimesi, "duvarı, dağı kırmak.." anlamına gelir. Bu kökten gelen “Ed-dekdâke” kelimesi de, "yurt edinilmiş.sert kum tepesi..." anlamındadır. Aynı şekilde, yere batması sert ve ağır olan adama da, “Raculun mudikkun” denilir." Müberred de şöyle demiştir: “Eddâku” kelimesi, yüksek olan şeyi, yayarak alçaltmaktır. Devenin hörgücü de sırtında yayıldığı zaman, “İndeke sinâmu’l-bairi” denilir. Böylece olan deve için de, “Nâkatu dekâu” denilir. Döşemesi ve yaygısı düz olduğu için de, satış yerine, "ed-dükkân" denilir." Halil'in açıklamasına göre dekk kelimesinin manası, yer sarsıldığı zaman, onun üzerinde bulunan dağları, ağaçları, her şeyi kırmak ve onun üzerinde hiçbir şey bırakmamaktır. Müberred’in açıklamasına göreyse, bu ayetin manası şudur: "Yer yüzü, dümdüz döşeme gibi olacak, üzerindeki evler, köşkler ve diğer yapılar yıkılacak, adeta, dümdüz ve cascavlak bir sahraya dönüşecek.." Bu, aynı zamanda, İbn Abbas'ın, "Kıyamet gününde yeryüzü yayılıp uzatılır" şeklinde açıklamasının da manasıdır.66[66]

Yer Engebelerinin Dümdüz Oluşu

---

[62] 62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/132.
[63] 63[63] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/132.
[64] 64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/132.
[65] 65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/132.
[66] 66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/132-133.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "Dekken dekken" ifâdesindeki tekrarın manası şudur: "O, üst üste kırılacak, dökülecek." Bu senin tıpkı, "Onu, koru koru hesapladım, harf harf anladım..." demen gibidir. Yani, "Allah, onu, üst üste gelen dabelerle kıracak, o da, saçılmış zerrelere dönecek..." demektir. Bil ki bu kırıp dökmenin, kıyamet zelzelesinden sonra olması gerekir. Yeryüzü ise, ardarda sarsılıp peşpeşe hareket ettirildiğinde ise, üzerinde bulunan dağlar parçalanır, tepeler yok olur, boşluklar dolar, böylece yeryüzü dümdüz bir hale gelir. Bu, dünyanın bir enkaz haline geldiği zamandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O gün sarsan sarsar. Onu, peşinden gelen izler..."* (Nâziat, 79/6-7), *"Yer ve dağlar yerinden taşınıp da, bir çırpıda unufak edildiğinde..."* (Hakka, 69/14) ve *"Yer, bir sarsılışla sarsıldığında; dağlar da hurdahaş edildiğinde..."* (Vakıa, 56/4-5) buyurmuştur. 67[67]

İkinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın "Rabinin emri geldiği, melekler de saf saf indiği zaman..." ayetinin ifade ettiği husus.68[68]

Rabbin Gelişi Ne Demek?

Bil ki, akli delil yoluyla, Allah hakkında "hareket" muhaldir. Çünkü, böyle olan her şey, cisimdir. Cismin ise, ezelî olması imkansızdır; bu sebeple, bu konuda tevile gitmek gerekir. Bu da şöyle olur: Ben, "muzaf'ın hazfedilip, "muzafun iIeyh"in onun yerine geçmesi kabilindendir. Sonra, bu "muzaf" nedir o halde? Bu hususta birkaç izah şekli mevcuttur:

1) Bu, "Rabbimin muhasebeye ve hesaba çekmeye dâir emri geldi..." demektir.

2) Bu, "Rabbimin önüne geçilemez gücü, kahrı geldi..." demektir. Nitekim, "Câe lenâ Benu Ümeyyete" denilir ki, bu, "Onların kahrı ve gücü bize ulaştı..." demektir.

3) "Rabbimin yüce ayetleri geldi..." demektir. Çünkü bu, kıyamet gününde olur. Bu günde ise, en büyük ve en muazzam ayetler tezahür eder. Böylece bunların gelmesi, o ayetleri tazim ve tebcil etmek için âdeta, Allah'ın gelmesi gibi addedilmiştir.

4) "Rabbimin zuhuru geldi, vâki oldu..." demektir. Bu böyledir çünkü o günde marifetullah, Allah'ı bilme, zaruri olur. Bu da, O'nun tıpkı, mahluka zuhur edip, tecelli etmesi gibi olur. İşte bundan dolayı, "Vecâe Rabbuke" denilmiştir. Yani, "Şüpheler zail oldu, şekler kalktı.." demektir.

5) Bu, Allah'ın ayetlerini zuhur etmesinin bir temsili ve O'nun kahr ve gücünün alametlerinin beyanıdır. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın bu konudaki durumu, hükümdarın bizzat gelişine benzetilmşitir. Zira, onun bizzat gelmesiyle ortaya çıkan heybet ve azamet, onun bütün askerlerinin gelmesiyle ortaya çıkacak olandan çok çok fazladır.

6) Buradaki Rabb kelimesi Mürabbî anlamındadır. Muhtemelen bu da, bir melek olup, meleklerin en büyüğüdür ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i terbiye eden de O'dur. Böylece "Vecâe Rabbuke" ifadesinden kastedilen de, bu melektir. 69[69]

Meleklerin Gelişi

Ayetteki, "Ve'l-meleku Saffen saffâ" ifadesinin manası, "Bütün semaların melekleri iner de, bütün ins ve cinleri kuşatarak, saf saf olurlar.." şeklindedir. 70[70]

Üçüncü Sıfat: Ayetteki "Vecie yevmeizin bicehenneme" *"ki o gün, cehennem de getirilmiştir"* cümlesinin ifade ettiği husus olup, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Cehennem de azgınlara gösterilince..."* (Şuara, 26/91) ayetidir. Bir kısım müfessir şunu söylemiştir: "Cehennem kıyamet gününde, yetmişbin tane gem ile gemlenerek getirilir ki, her gemin yanında da, onu sürükleyen yetmişbin melek bulunur. Derken o, Arş'ın solundan akar da, melekler öylesine kaçışırlar ki... Şayet bırakılsaydı, bütün oradakileri yakardı..." Kelamcılar şöyle demektedirler: Cehennemin yerinden ayrılmayacağı malumdur. O halde, ayetteki,"Veburrizet" (Şuarâ, 26/91) kelimesinin manası, "mahlukat onu görsün, kafir de, kendisinin yerinin orası oluduğunu anlasın diye... gözüktü..." şeklindedir.[71][71]

---

[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/133.

[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/133.

[69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/133-134.

[70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/134.

Kıyamet Günü İnsan Bütün Amellerini Hatırlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak "Yevmeizin yetezekkeru'l-insânu" "insan o gün (herşeyi) hatırlayacak..." buyurmuştur. Bil ki, kelamın takdiri, "Yer parça parça olup, şöyle şöyle olduğu zaman, şu şu meydana geldiğinde, insan hatırlar" şeklindedir.

İnsanın hatırlamasının ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) "O, yapamadığı, kusurlu olduğu şeyleri hatırlar" demektir. Zira, insanın, dünyada iken, bütün gayret ve çabası, dünyalık elde etmekti. Daha sonra bu kimse, ahirette, bunun bir sapıklık ve dalalet olduğunu, kendisine (dünyada iken) düşenin, bütün himmet ve gayretini, ahireti elde etmek için sarfetmesi olduğunu anlar ve hatırlar.

2) "Yetezekkeru" "öğüt alır" demektir. Buna göre mana, "o, dünyada iken öğüt almıyordu. Ama, ahirete varınca, öğüt almaya başlar da, *"Ah keşke bir daha dünyaya döndürülsek de, Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak... (ne ohr!)..."* (En'am, 6/27) der.

3) Hatırlar, "yani tevbe eder" demek olup, bu mana, Hasan el-Basrî'den rivayet edilmiştir.[72][72]

Hatırlaması Fayda Vermez

Daha sonra da, Cenâb-ı Hak ona, *"Onun için düşünüp ibret almak nerede? Kendilerine açıklayan bir peygamber geldiği halde"* (Duhân, 44/13) demiştir.

Bil ki, ayetteki "Yetezekkeru" ifadesiyle, O'nun, "Ve ennâ lehu'z-zikrâ" ifadesi arasında bir çelişki vardır. Binâenaleyh, burada bir muzaf'ın takdir edilmesi gerekir. Buna göre mana, "Onun için, o öğütten faydalanma neredeki? Heyhat, bu imkansız!" şeklinde olur.

Bu ayete, şöylesi itikadi bir mesele raci olur. bize göre, tevbelerin kabulü, aklen Allah'a vacib değildir. Mu'tezlle ise, bunun, aklen Allah'a vacib olduğunu söyler. Biz diyoruz ki, bizim görüşümüzün delili şu olur: Burada ayet, insanın, ahirette, dünyada iken yaptığı şeylerin kendisi için faydalı olmadığını; yapmadığı şeylerin ise daha faydalı olduğunu anlamış olduğuna delalet eder. O bunu anladığı an, mutlaka bundan dolayı pişmanlık duyması gerekir. Böyle bir pişmanlık husule gelince de, tevbe meydana gelmiş olur. Ama daha sonra, Allah Teâlâ'nın, "Fakat hatırlamadan ona ne (fayda)!" ifadesi ile, bu tevbenin fayda vermediğini belirttiğini görmekteyiz. Böylece de, tevbenin, kabulünün, aklen, Allah'a vacib olmadığını anlamış oluyoruz.

İmdi, şayet, "O günahkârlar, yaptıklarına, yaptıklarının kötü olması sebebiyle pişman olmuş değillerdir. Tam aksine, ilahi ceza terettüp ve tahakkuk ettiği için pişmanlık duymuşlardır. İşte bu sebeple de, hiç şüphesiz tevbe sahih olmamıştır" denilirse, biz deriz ki günahkârlar, çirkin olan şeylere nedamet duymanın, —bu nedametin faydalı olabilmesi için— mutlaka çirkin olması yüzünden olduğunu bildiklerine göre, pişman oluşlarının işte bu yüzden olması gerekir. Bu durumda da, kabul olunmamasına rağmen, onlar sahih bir tevbe yapmış olabilirler. Böylece de bizim görüşümüz sahih ve doğru olmuş olur.[73][73]

Keşke Ahiretim İçin Çalışsaydım

---

[71][71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/134.

[72][72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/134.

[73][73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/134-135.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu insanın dediğini açıklamak üzere: "Yekulu yâleyteni kaddemtu lihayati" *"Ah, diyecek, keşke hayatım için önden salih ameller yapsaydım..."* (Fecr, 89/24) buyurmuştur. 74[74]

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:75[75]

Ayetin Açıklaması

Ayetle ilgili olarak birkaç izah var:
1) Bu "Keşke ben, bu sonsuz hayatım için sonlu dünya hayatımda iken birşeyler yapmış olsaydım" demektir. Hak Teâlâ burada, "hayatım için" kelimesini kullanmış, "Şu hayat için" dememiştir. Çünkü bu, "Hayat, ancak ahiret yurdundaki hayattır" demektir. Çünkü Allah, *"Şüphesiz, ahiret yurdu, hayatın ta kendisidir"* (Ankebût, 29/64) buyurulmuştur.
2) Allah Teâlâ kafirler hakkında *"Ölüm ona her taraftan gelir, ama o ölemez"* (İbrahim, 14/17), *"Onun için cehennem vardır. O orada, ne ölür, ne de dirilir"* (Taha, 20/74), *"En şaki olan ise ondan kaçınır. O, en büyük ateşe girecektir. Sonra orada ne ölür, ne de dirilir"* (A'lâ, 87/11-13) buyurmuştur. Şu halde bu ayet, cehennemliklerin ahirette sanki bir hayatları olmadığına delalet eder. Buna göre mana, "Keşke ben, dünyada ateşten kurtulmamı sağlayacak ameller yapmış olsaydım da, böylece ahirette hayata kavuşan kimselerden olsaydım" şeklinde olur.
3) Mana, "Keşke ben, dünyada yaşarken bir takım şeyler sunu verseydim" şeklindedir. Bu tıpkı, "Receb ayının onunda ona geldim" demen gibidir yani, "Ci'tuhu liaşri leyâli halevne min Recebin" cümlesinde lâm vakit ifade ettiği gibi ayetteki "lihayati" deki lâm da zaman ifade eder.76[76]

Mutezile'nin Ayetle İlgili Tesbiti

Mutezile bu ayete dayanarak, insanların iradelerinin; kendi ellerinde olduğunu, işlerinin kasıt ve iradelerine bağlı. olduğunu; taattan engellenmediklerini, isyana ve inkara zorlanmadıklarını söylemiştir.
Buna şöyle cevap verilir: Onların fiilleri, kendi niyet ve maksadlarına bağlıdır. Şimdi eğer bu niyet ve maksadları da bir başka niyete bağlı ise, bundan teselsül gerekir. Yok eğer bunlar tamamen Allah'ın iradesine bağlı ise, Mu'tezilî inanç batıl olur.77[77]

Allah'ın Verdiği Ceza

"Artık o gün, O'nun azabı gibi hiç kimse azab edemez ve O'nun vurduğu bağ gibi de hiç kimse bağ vuramaz" (Fecr, 25-26).
Bu ayetle ilgili olarak iki mesele var:78[78]

Kıraat

Hemen hemen bütün kıraat imamları, buradaki fiilleri, ayne'l-fiilinin kesresi ile, "Yusiku" ve "Yuazzibu" şeklinde okumuşlardır.

---

[74] [74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/135.
[75] [75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/135.
[76] [76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/135.
[77] [77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/135-136.
[78] [78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/136.

Ayetin Açıklaması

Mukâtil şöyle der: "Bunun manası, "İşte o gün, hiçbir mahluk, Allah'ın azab edişi gibi azab edemez ve O'nun bağ vuruşu gibi, bağ vuramaz" şeklindedir ki bu da, "Azab etme ve bağ vurmada, Allah'ın ulaştığı noktaya, mahlukattan hiç kimse ulaşamaz" demektir. Ebû Ubeyde, bu tefsirin zayıf olduğunu ileri sürerek şöyle der: "Çünkü kıyamet gününde Allah'tan başka azab eden yoktur. O halde daha nasıl, "Hiç kimse, Allah'ın azabı gibi, azab edemez" denilebilir. Bu itiraza şu bakımlardan cevap verilebilir:

1) Ayetin takdiri, "Dünyada iken hiç kimse, Allah'ın bu gün (ahirette) kafire yaptığı azab gibi azab edemez ve dünyada iken hiç kimse, Allah'ın bu gün, kafirin vurduğu bağ gibi bağ vuramaz" şeklinde olup, bu da, "şiddet ve kuvvet hususunda O'nun azabı ve bağ vuruşu gibi, hiçbir azab ve bağ vuruş olamaz" demektir.

2) Mana, "Kıyamet günü Allah'ın yapacağı azabı, hiç kimse üstlenemez, yani o gün emir O'nun emridir. Başkasının emri orada geçmez" şeklindedir.

3) Ebû Ali el-Farisî'nin görüşüne göre, kelamın takdiri, "Hiçbir zebani (azab meleği), kafirlerin çektiği azab gibi azabta bulunamaz" şeklindedir. Buna göre, ayetteki, "onun azabı" ifadesindeki "onun" zamiri, ayne'l-fiilin fethası ile, "Lâ yuazzebu" ve "Velâ yusiku" "Azab olunmaz - bağlanmaz" şeklinde okumuştur. Ebû Ubeyde bu kıraati tercih etmiştir. Ebû Amr'ın ömrünün sonlarına doğru bu kıraata döndüğü rivayet edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu iki fiili, fethalı okuduğu rivayetini görmüştür, Bu durumda, fiillerin naib-i faili, "insan" olmuş olur.

Ayette bahsi geçen "insan"ın, Ubeyy b. Halef kafiri olduğu söylenmiştir. Kisâî'nin; kıraatine göre şu iki tefsir yapılabilir:

1) Küfürde ve fesatta en ileri noktaya vardığı için, hiç kimse o insan gibi azablanmaz ve hiç kimseye buna vurulan zincir ve bukağılar vurulmaz.

2) "Hiçbir insan, kafirin azabı gibi azablanmaz." Bu manaya göre ayet, "Hiç kimse, başkasının yükünü (günahını) çekmez" (İsra, 17/15) ayeti gibi olmuş olur. Vahidî bu tefsir ve görüşün, en uygun izah olduğunu söylemiştir.79[79]

"Azab" ve "Vesâk" Kelimeleri Hakkında

Her iki kıraata göre de, ayette geçen "azab", ta'zîb (azab etme) manasına, "vesâk" da, tıpkı "atâ" kelimesinin, şairin şu beytindeki "i'tâ" (verme) manasına gelişi gibi, "îsâk" (bağlama) manasınadır.

"Ölümü senden dönderdikten ve sana, bol bol otlayan yüz hayvan verdikten sonra nankörlük mü yapacaksın?!"80[80]

Nefs-i Mutmainne

"Ey mutmain nefis, sen O'ndan razı O senden razı olarak, dön Rabbine" (Fecr, 27-28).

Bil ki Allah Teâlâ, dünyaya meyledenlerin halini anlatınca, Kenisini tanıma ve kulluğu yerine getirme yolunu seçenlerin, halini anlatmak için: "Ey mutmain nefis..." buyurmuştur ki, bununla ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:81[81]

İnsanın İhbar Manasında Kullanılması

Bu ifadenin takdiri, "Allah, mü'min kuluna, "Ey o ruh, ey o can..." demiştir" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ya, tıpkı Hz. Musa (a.s) ile dünyada iken konuşması gibi, o kuluna bir ikram

---

79[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/136-137.

80[80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/137.

81[81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/137.

olsun diye, kuluyla bizzat konuşmasıdır, yahut da bir melek vasıtasıyla kuluna hitab etmesidir. Kafffil şöyle der: "Her ne kadar bu hitap, zahiren bir emir ise de, mana bakımından bir haber cümlesi olup, takdiri, "Şüphesiz nefis mutmain olduğu zaman, Allah'a döner. Allah da ona, "Kullarım arasına, cennetime gir" der" şeklindedir." Kaffâl sözüne şöyle devam eder: "Emir cümlelerinin, haber cümlesi manasında kullanılmaları, arap dilinde pek çoktur. Bu, mesela arapların, "Utanmasan, istediğini yap", yani, "o zaman istediğini yaparsın" şeklindeki sözleri gibidir."82[82]

İtmi'nan Ne Demektir?

"İtmînân", "karar kılma - sebat etme" demektir. Bu karar kılışın nasıl olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Nefsin (ruhun), Hak ile içice yaşaması ve onu, hiçbir şek-şüphenin yenip, mahcup edememesi... Bu, *"Fakat kalbim mutmain olsun diye (bunu istiyorum)"* (Bakara, 2/260) ayetinden anlaşılan manadır.
2) Emîn, kendisine güvenen nefis, hiçbir korku ve kederin kendisini rahatsız etmediği bir candır. Bu tefsiri, Ubeyy b. Ka'b (r.a)'ın "Yâ eyyetuhe'n-nefsu'l-mutmainneh" şeklindeki kıraati da destekler. Bu hususiyet, nefse bazan ölüm esnasında, *"Korkmayın, üzülmeyin. Cennetle müjdelenin (müjdeler olsun cennet sizin)"* (Fussilet, 41/30) hitabını duyduğu zaman; bunun ba's (diriliş) esnasında ve hiç şüphesiz cennete girerken hasıl olur.
3) Aklın hakikatlerine de uygun bir tefsire göre şöyle diyebiliriz: Hem nakli, hem de akli deliller, böylesi bir itminanın, ancak zikrullah ile meydana geleceğinde mutabıktırlar. Bu husustaki nakli delil, *"Dikkat edin, ancak Allah'ın zikriyle kalbler mutmain olur"* (Rad, 13/28) ayetidir. Akli delil ise, şu iki şekildedir:
1) Aklî kuvvet, sebepler zincirinde yükselmeye başladığında, her ne zaman zatı gereği "mümkin" bir sebebe varıp ulaştığında, akıl, bu sebebin başka bir sebebi olduğunu bilir, dolayısıyla burada durmaz, aksine herşeyden, daha üst şeye geçip tırmanmaya devam eder. Derken bu tırmanış, ihtiyaçların son bulduğu, zaruretlerin nihayete erdiği, zatı gereği vacibü'l-vücûd olan o yüce varlığa varıp dayanır. Binâenaleyh ihtiyaçlar o yüce varlığın katında sona erince, akıl da orada durur ve O'na yönelir ve artık O'ndan başkasına geçmez-yönelmez. Binâenaleyh akli kuvvet her ne zaman, mümkin varlıklardan birine dikkat etse ve ona yönelse, o şeyin yanında karar kılması imkansız olur. Fakat akıl, vacibü'l-vücûd'un celaline bakıp, herşeyin O'ndan olduğunu anladığında ise, bundan başkasına geçmesi imkansız olur. Böylece itminan'ın ancak vacibü'l-vücûd'un zikri ile elde edilebileceği sabit olur.
2) Kulun sınırsız ihtiyaçları vardır. Allah'ın dışındaki herşey, Allah'ın imdadı müstesna, bekası ve kuvveti sonlu şeylerdir. Sınırsız-sonsuz olan ise, sonlu ile kuşatılamaz. Binâenaleyh kulun sınırsız ihtiyaçları karşısında, itminanın-istikrarın olabilmesi için, ancak Allah'ın sonsuz kemalinin bulunması gerekir. Böylece marifetullahı, Allah'dan başka bir maksad ile tercih eden hiçbir kimsenin mutmain olamayacağı; onun nefsinin de, nefs-i mutmainne olamayacağı; ama marifetullah'ı, başka şey için değil, ancak O'nun için isteyenin nefsinin ise, "nefs-i mutmainne" olacağı sabit olur. Böyle olan herkesin ünsiyeti Allah Sübhanehû ve Teâlâ ile, arzusu, Allah'a yönelik; bekası yine Allah ile, sözü Allah ile beraber olmuş olur. İşte bu sebeple de böylesi canlara, dünyadan ayrılırken, "Sen O'ndan razı, O, senden razı olarak dön Rabbine" denilir. Bu, insanın, ancak ilahi tefekkür kuvveti açısından veya tecrid ve tefridde (yani insanlardan uzak, tek başına olmada) kamil olduğunda faydalanabileceği bir sözdür.83[83]

Nefsin Mahiyeti ve Mertebeleri

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de, mutlak "nefis"den bahsederek, "*nefse ve onu*

82[82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/137.
83[83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/137-138.

düzenleyene..." (Şems, 91/7); *"Sen nefsimdekini bilirsin, ama ben senin nefsindekini bilemem"* (Maide, 5/116); *"Hiçbir nefis, göz aydınlığı olarak kendileri için (cennette) neler sakladığını bilmez"* (Secre, 32/17) buyurmuştur. Bazan "nefs"i, kötülükleri alabildiğine emreden birşey olarak niteleyerek, *"Şüphesiz nefis, alabildiğine kötülüğü emreder"* (Yusuf, 12/53) buyurduğu gibi; bazan da, *"Levvâme" (çok kınayan)* (Kıyame, 75/2) diye tavsif etmiştir. Bazan da, bu ayette olduğu gibi, "mutmainne" diye tavsif etmiştir.

Bil ki senin zatının ve hakikatinin, bizzat kendisi (nefsi) "Ben yaptım. Gördüm. Duydum. Öfkelendim. Arzu ettim. Hayal ettim. Hatırladım" gibi ifadelerinde kendisinden "Ben" diye bahsederek işaret ettiğin şeydir. Fakat bu işaretle kendisine işaret edilen şey, şu iki sebepten ötürü, şu gördüğümüz bünye değildir:

1) "Ben" demek suretiyle kendisine işaret ettiğin şey, bu belli bünye malum değil iken, bazan malum olabilir. Halbuki malum olan (bilinen), malum olmayandan başkadır.

2) Bu bünyenin cüzleri, her an değişmektedir. Halbuki "ben" diye işaret ettiğin şey, değişmemektedir. O halde, zarurî ve kesin olarak, benim yirmi yıl önce mevcut olan şey olduğunu biliyorum. Halbuki değişen, değişmeyenden başkadır. Binâenaleyh "nefis" (bazı), bu bünye değildir. Sen, "Bir takım kimseler, "Nefis, cisim değildir. Çünkü biz, uzayabilen, derinliği ve genişliği olan, belli bir yer tutan, bir hakikati bulunan bir maddeyi bilmediğimiz halde, "Ben" demek suretiyle ona işaret etmeyi düşünebiliyoruz. Halbuki malum olan, malum olmayandan başkadır" diyorlar" diyebilirsin. "Nefis" ile ilgili karşı örüşe verdiğimiz cevabı, Lubâbu'l-işârât adlı kitabımızda yer almaktadır.

Bazı kimseler de, "nefs"in, cismanî bir cevher, latif, saf, enasır-ı erbaadan meydana gelmiş kütlelere (maddelere) benzemekten uzak, nurani, semavi ve mahiyet itibariyle süfli (yerel) maddelerden farklı bir şey olduğunu söylemişlerdir. Binaenaleyh o cevher, bu kesif (maddi) bedene girdiğinde, beden can bulur. O bunu terkettiğinde ise, beden ölür. Birinci takdire göre, "tedbir" ve "tedbiri terketme" manasında, bu nefis, gelmekle dönmekle tavsif edilebilir; ikinci takdire göre ise, gelme-dönme, hakiki manada olmuş olur.84[84]

Ruhun Ezelî Olduğu İddiası

Eskilerden, nefsin ezelî ve ebedî olduğunu iddia edenler vardır. Bunlar, bu ayeti delil getirerek, "Bu, ancak bedenden önce de mevcut olan birşeye söylenebilecek bir sözdür" demişlerdir.

Bil ki bu iddia, bu sözün ne zaman söylendiği meselesine dayanır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, ancak insan ölürken, söylenmiş bir hitabtır. Buna göre bu, ruhların bedenlerden önce (ezelî) olduğunu söyleyenlerin görüşünü kuvvetlendirir. Fakat ruhların (nefislerin), bedenlerden önce oluşundan, onların kadîm (ezelî) oldukları neticesi çıkmaz.

2) Bu hitab, öldükten sonra dirilişin gerçekleştiği ve kıyametin tahakkuk ettiği zamanla yapılmıştır. Buna göre mana, "Rabbine, yani Rabbin mükafaatlarına dön, kullarımın arasına, yani kendisinden çıktığın bedene gir" şeklindedir.85[85]

Mücessimenin Ayet Hakkındaki Yorumu

Mücessime, Hak Teâlâ'nın "İlâ Rabbike" "Rabbine" ifâdesine tutunarak, buradaki "İlâ" harf-i cerrinin, inkita-ı gaye (mesafenin sonu) için olduğunu belirterek, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekanda olduğunu iddia etmişlerdir). Ama, bunun cevabı, ayet, "Rabbinin hükmüne, yahut Rabbinin mükafaatına, yahut da Rabbinin ihsanına dön" takdirindedir. Biraz önce bahsettiğimiz, akli kaideye varıp dayanan hakiki cevab ise şöyledir: Akli kuvvet, kendi akli seyri içerisinde vâcibü'l-vücûd bir zata varıp dayanıncaya değin, bir mevcuttan başka bir mevcuda, bir

---

84[84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/138-139.

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/139.

sebebten diğer bir sebebe geçip durur. Böylece işte burada, gayeler-mesafeler son bulur, hareketler sona erer. 86[86]

“Râdiyeten Merdiyyeten” İfadesi Hakkında

Ayetteki, “Râdiyeten merdiyyeten” ifadesi, "verdiği mükafaatla sen O'ndan razısın; senin dünyada yaptığın amellerden ötürü de O senden razıdır" manasınadır. Bunun doğruluğunun delili, rivayet edilen şu husustur: "Rivayet olunduğuna göre, bir adam Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bu ayetleri okumuş, bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (r.a) "Ne kadar güzel" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Melek bu sözü sana da söyleyecektir"* buyurmuştur.87[87]

"Haydi gir kullarımın içine, gir cennetime" (Fecr, 29-30).

Bu ayetle ilgili olarak iki mesele var:88[88]

Nüzul Sebebi: Hubeyb (r.a)'in Şehadeti

Bu ayetin, Hz. Hamza b. Abdulmuttalib (r.a) hakkında nazil olduğu ileri sürüldüğü gibi, Mekkeli müşriklerin çarmıha gerdiği Hubeyb b. Adiyy (r.a) hakkında nazil olduğu da ileri sürülmüştür. Mekkeliler, Hubeyb'i çarmıha gererken Medine'ye doğru çevirmişlerdi. Bunun üzerine Hubeyb, "Allahım, eğer katında iyi bir kul isem, yüzümü, Senin beldene doğru çevir" dedi. Allah Teâlâ da, onun yüzünü oraya, yani Mekke'ye (Kâ'be'ye) doğru çevirdi. Artık hiç kimse onun yüzünü başka tarafa çeviremedi. Sen, nazar-ı dikkate alınması gereken şeyin, sebeb-i nüzulün hususiliği değil, ayetin lafzının umumi manası olduğunu bilmektesin.89[89]

Ayetin Açıklaması

Ayetteki, "Gir kullarımın içine" hitabı, "Mukarreb kullarımın içine gir" demek olup, bu kıymetli bir haldir. Çünkü yüce ve kutsi ruhlar, cilalı aynalar gibi olurlar. Bir kısmı bir kısmına eklendiğinde, bir araya getirildiklerinde, aralarında, cilalı aynaların birbirlerine karşı tutulmaları halinde ışığın birinden diğerine aksetmesiyle meydana gelen duruma benzer bir durum meydana gelir. Böylece de herbirinde ayrı ayrı gözüken şey, hepsinde birden gözükür. Tümünde gözüken şey de, herbirinde ayrı ayrı gözükmüş olur. Velhasıl bu bir araya gelme, saadetlerin tekamülüne ve ruhani derecelerin artıp büyümesine sebep olur ki işte bu mana, Hak Teâlâ'nın, *"Ama o, ashab-ı yemin'den ise... Sana ashab-ı yemin'den selam olsun"* (Vâkıa, 56/90-91) ayetinden kastedilen manadır ve bu ruhani mutluluğun ta kendisidir. 90[90]

Ayetin Açıklaması

Daha sonra Hak Teâlâ, 'gir cennetime" demiştir ki bu da maddi mutluluğa işarettir. Ruhani cennet, saidler hakkında, ölümden sonraya bırakılmayacağı için, Hak Teâlâ, “Fedhuli fi ibadi” "Haydi gir kullarımın içine" buyurarak, bu ifadeyi tâ-i takibiyye ile getirmiştir. Maddi cennetleri elde etmek ise, ancak büyük kıyametin kopmasından sonra söz konusu olunca, “Fedhuli fi cenneti” buyurarak, bu ifâdeyi fâ ile değil, vav ile getirmiştir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ en iyi bilendir, salat-u selâm efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun

---

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/139-140.
87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/140.
88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/140.
89[89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/140.
90[90] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/140.

(amin)![91][91]

---

[91][91] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/141.

BELED SURESİ

Bu sûre, yirmi ayet olup, Mekkî'dir.1[1]

Kutlu Belde

"Şu beldeye yemin ederim. Sen bu beldeye helal iken, babaya da evlada da yemin ederim ki, Biz insanı andolsun meşakkat içinde yarattık" (Beled, 1-4).

Müfessirler, bahsedilen "belde"nin, Mekke olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bil ki Mekke'nin fazileti malumdur. Çünkü Allah Teâlâ orasını, emin (emniyetli) bir "Harem" kılmış ve orada bulunan mescid (Ka'be) hakkında da, *"Kim oraya girerse, emin olur."* (Al-i imran, 3/97) buyurmuş ve bu mescidi, doğu ve batıdaki, bütün insanların kıblesi kılarak, *"Nerede olursanız olun, yüzünüzü (namazda) Mescid-i Haram'a çevirin"* (Bakara, 2/144) buyurmuş; *"Makam-ı İbrahim'i namazgah edininiz"* (Bakara, 2/125) emriyle, oradaki Makam-ı İbrahim'in kıymetli bir yer olduğunu ortaya koymuş, insanlara Beytullah'ı ziyaret etmelerini emrederek, *"Allah için, insan üzerinde beytullahı ziyaret etmeleri hakkı vardır"* (Al-i İmran, 3/97) buyurmuştur.

Yine Beytullah hakkında, *"Hatırla o vakti ki Biz, insanların sevab elde edecekleri ve emin olacakları bir yer kıldık"* (Bakara, 2/125); *"Hani Biz, İbrahim'i, Beytullah'm yerinde, "Bana hiçbirşeyi şirk koşma diyerek, yerleştirmiştik"* (Hacc, 22/26) ve *"Her bir binek üzerinde, uzak beldelerden (hacc için) gelirler"* (Hacc, 22/27) buyurmuş ve bu beldede avlanmayı haram kılmış, Beyti'l-Mamûr'u, tam buranın hizasına gelecek şekilde dünya semasına koymuş, dünya da buranın altından döşenmeye başlanmıştır. İşte bu ve daha nice faziletler, Mekke'de bulunduğu için, Allah Teâlâ bu ayette Mekke'ye yemin etmiştir.2[2]

Bu Beldede Hüküm Senindir

Cenâb-ı Hakk'ın *"Sen bu beldeye helalsin"* ifâdesi ile şu manalar kastedilmiştir:

1) "Sen bu beldedesin, oraya girmiş (hulul etmiş) ve orada konaklamışsın." Buna göre Hak Teâlâ sanki Mekke'yi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in orada ikamet etmesinden ötürü, ululamıştır.

2) "Hill", helal manasınadır. Bu, "Kafirler bu beldeye saygı duyuyor ve burada herhangi bir saygısız iş yapmıyorlardı. Ama buna ve Allah'ın sana peygamberlik görevi vererek ikramda bulunmasına rağmen, sana eziyet etmeyi helal sayıyorlar. Yolunu, imkanını bulsalar, şüphesiz seni öldürürler bile. Binâenaleyh sen onların inancına göre, onlar için helalsin başkasına gösterdikleri saygıyı sana göstermiyorlar." Şurahbil'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Onlar, Mekke'de avlanmayı, ağacını kesmeyi bile haram sayarlarken, beni oradan çıkarmayı ve öldürmeyi helal addediyorlar."* Bu ifadede, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, davasında sebatlı kılma ve Mekkelilerden ötürü, canının yandığı şeylere katlanmaya teşvik ve onların kendisine olan düşmanlıkları hususundaki hallerine şaşmaya davet yatmaktadır.

3 Katâde, bu ayete, "Sen günahkar değilsin, Mekke'de dilediğin kimseleri öldürmen sana helaldir" manasını vermiştir. Çünkü Allah Teâlâ, Mekke'nin kapılarını Hz. Muhammed (s.a.s)'e açmış ve Mekke'yi ona helal kılmıştır. Böyle bir fetih, ondan önce hiç kimseye nasib olmamıştır. Böylece istediğini helal, dilediğini haram kılmış ve istediği gibi hareket etmiş. Böylece Kâ'be'nin örtüsüne tutunmuş olan, Abdullah b. Hatel ile Makîs b. Sababe ve diğerlerini öldürtürken, Ebû Süfyan'ın evine girenleri öldürmeyi haram saymıştır. Daha sonra da şöyle demiştir: *"Allah, gökleri ve yeri yarattığı günden beri, Mekke'yi haram (saygın) bölge yapmıştır. Binâenaleyh Mekke, kıyamet kopuncaya kadar, haramdır. Benden önce hiç kimse için mubah olmamıştır. Benden sonra da hiç kimseye mubah olmayacaktır. Bir gündüz, bir saat müstesna bana da helal kılınmadı. Dolayısıyla onun ağaçları kesilmez, otları koparılmaz,*

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/143.

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/145.

av hayvanı ürkütülmez (avlanılmaz), yitiği ancak kaybeden için haleldir."[3] Bunun üzerine Hz. Abbas (r.a), "Ey Allah'ın Resulü izhîr otu hariç olsun, çünkü o evlerimiz ve kabirlerimiz içindir" deyince, Peygamber (a.s), *"İzhîr otu hariç..."* buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Bu sûre Mekki'dir. Halbuki *"Sen bu beldeye helalsin, gireceksin"* ifadesi ise, hal cümlesidir, şimdiki zamanı ifade eder. Bahsettiğiniz bu hadise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Medine'ye hicret edeceği müddetin sonunda meydana gelmiştir. Binâenaleyh bu iki husus nasıl te'lif edilebilir?" denirse, biz deriz ki: Lafız bazan şimdiki zaman için olur, ama manası müstakbel (gelecek zaman) için olabilir. *"Sen ölüsün"* yani öleceksin" (Zümer, 39/30) ayetinde olduğu gibi... Bu tıpkı kendisine ikram ve bağış va'dinde bulunduğun kimseye, "Sen, ikram olunmuşsun, sana bağış yapılmıştır" demen gibidir. Halbuki bu tür ifadelerin Cenâb-ı Hak tarafından kullanılması daha güzeldir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'a göre müstakbel (gelecek zaman), kendisini va'dinden menedecek hiçbir güç olmaması sebebiyle, şimdiki zaman gibidir.

4) Bu ayet, "Sen, bu beldede, Beytullah'a olan saygıdan ötürü, yapılması sana haram şeyleri hiç işlemedin. Ama, Allah'ı inkar, peygamberleri tekzib eden müşrikler ise böyle değildir. Allah Teâlâ bu beldeye yemin edince bu, bu beldenin alabildiğine faziletli olduğuna delalet etmiştir. Daha sonra da, “Ve ente hillun bihaza’l-beled” buyurmuştur ki bu, "Sen, bu muazzam mükerrem beldenin sakinlerindensin. Bu beldenin halkı, senin aslını, nesebini ve bir ömür boyu kötü işlerden temiz ve uzak olduğunu bilirler" demektir. İşte bu, Hak Teâlâ'nın, *"O (Allah) ümmîlere, kendilerinden bir peygamber gönderendir"* (Cuma, 62/2), *"Andolsun ki size, içinizden bir peygamber gelmiştir"* (Tevbe, 9/128) ve "(Peygamberliğimden) önce, sizin içnizde uzun zaman bulunmuştum" (Yûnus, 10/16) ayetleriyle anlatılan husustur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.sj'in bu beldeden oluşundan maksad, Resulüllah'ın makamının yüceliğini anlatmaktır.[4]

Baba ve Evlad

Ayetteki, “Ve vâlidin vemâ veled” *"Babaya da evlada da yemin ederim ki..."* ifadesine gelince, bil ki bu, “Lâ uksimu bihaza’l-beled” ifadesine ma'tuftur. Aradaki “Ve ente hillun bihaza’l-beled” ifâdesi ise, ma'tuf ile ma'tufun aleyh arasına girmiş, bir i'tiraziyye cümlesidir. Müfessirler, bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Vâlid (baba), Hz. Âdem (a.s); evlad da, onun zürriyetidir. Cenâb-ı Hak, bunlara da yemin etmiştir. Çünkü bunlar, yeryüzünde Hak Teâlâ'nın yarattığı en ilginç varlıklardandır. Zira bunlarda açıklama, konuşma, düşünme, ilimler çıkarma kabiliyeti vardır. Peygamberler, Allah'a davet edenler ve Allah'ın dinini destekleyenler, bu cinsten, yani insan cinsindendir. Yeryüzündeki herşey bunlar için yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak, meleklere, Hz. Âdem (a.s)'e secde etmelerini emretmiş ve ona bütün isimleri öğretmiştir. Ayrıca, *"Biz insan oğlunu mükerrem kıldık"* (İsra, 17/70) buyurmuştur. Binâenaleyh Allah bütün insanoğluna, salihine, fasidine bu ayetle yemin etmiştir. Çünkü biraz önce de belirttiğimiz gibi, insanoğlunun bünyesinde ve terkibinde açıkça görülen ilginç şeyler vardır. Buradaki yeminin, insanların fasitlerinin (kötülerinin), sanki Hz. Âdem (a.s)'in çocukları olmamasına, bunların, Hak Teâlâ'nın da *"Bunlar hayvanlar gibidirler, hatta yol bakımından daha sapıktırlar"* (A'raf, 7/179) ve *"Bunlar, sağır, dilsiz kördürler. Binâenaleyh hakka dönmezler"* (Bakara, 2/18) ayetlerinde beyan ettiği gibi, birer hayvan gibi olduklarından dolayı, burada sadece Hz. Âdem (a.s)'e ve onun salih çocuklarına yemin edildiği de söylenmiştir.

2) Buradaki baba, İbrahim ve İsmail (a.s), evlad da Hz. Peygamber (s.a.s)'dir. Çünkü Cenâb-ı Hak, burada Mekke'ye yemin etmiştir. Mekke'nin banisi, İbrahim (a.s), (en şerefli) sakinleri ise, Hz. İsmail (a.s) ve Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Bu ifadelerin nekire getirilişi ise, başlıbaşına bir övgü ve hayranlık ifade eden bir ibkâmdır (kapalılıktır). Hak Teâlâ, “Vemâ velede” buyurdu, “Vemen velede” demedi. Bu Hak Teâlâ'nın (Al-i İmran, 3/36) ayetinde de

---

[3] Buhari, İlim, 37; Tirmizi, Hacc, 1 (3/173) (Benzer Hadis).

[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/145-147.

olan incelikten ötürüdür. Yani, "(Meryem) herne doğurursa, bilesin ki o, şanı yüce bir çocuk olacaktır" demektir.
3) Vâlid (baba), Hz. İbrahim (a.s), evlad ise, Hz. İbrahim (a.s)'in bütün neslidir. Çünkü onun nesli, arabı da, acemi de içine alır. Zira İbrahim (a.s)'in tüm zürriyeti, Şam, Mısır, Beyt-i Makdis (Kudüs) ve Arap topraklarının faziletli bölgelerinde oturmuşlardır. Rumlar da bunlardandır. Çünkü rumlar, İsâ b. İshak'ın çocuklarıdır. Ayetin bu ifadesini, Hz. İbrahim (a.s)'in arapdan olan zürriyetine tahsis edenler olduğu gibi, sadece müslüman araplara tahsis edenler de vardır. Biz, bu yeminin, İbrahim (a.s)'in, sadece mü'rnin olan zürriyetine yapıldığını söyledik. Zira, teşehhüdde "kemâ salleyte alâ İbrahîme ve alâ âli İbrahîme" denilmesi meşru kılınmıştır ki, buradaki "âl" sözüyle, mü'minler kastedilmiştir.
4) İbn Abbas'ın, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Vâlid" "doğuran" "Vemâ veled" de, doğurmayan, demektir. Bu tefsire göre, "Vemâ vlede" ifâdesinin başındaki "Mâ" nefy için olmuş olur. Böyle olması halinde ise, mutlaka bir ism-i mevsulün takdir edilmesi gerekir. Buna göre kelamın takdiri, "Vevâlidi vellezi vemâ velede" şeklinde olur ki, böyle bir takdir Basralılara göre caiz değildir.
5) Ayetteki bu ifadelerle, bütün baba ve çocuklar kastedilmiştir. Uygun olanı da budur. Çünkü mahlukatin tümünün saygınlığı, bu sözde mevcuttur. 5[5]

Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz insanı andolsun meşakkat içinde yarattık"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır: 6[6]

Kebed

"Kebed" kelimesinin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:
1) Keşşaf sahibi şöyle der: "Buradaki "Kebed" kelimesinin aslı, sen birisinin ciğerini ağrıttığında, böylece de ciğer şişip genişlediğinde kullanmış olduğun "Kebede'r-raculu, kebden fehuve kebidun" ifâdesindendir. Daha sonra, bu kelime, her türlü sıkıntı ve yorgunluğu ifade için kullanılır olmuştur. Ki, mukâbede (zahmet, sıkıntı) ifadesi de buradan türemiştir. Bu ifadenin aslı da, birisi birisinin ciğerine vurduğunda söylenilen "Kebedehu" deyimindendir. Diğer alimler de, kebed kelimesinin, "bir şeyin dehşeti, şiddet ve kuvveti" anlamına geldiğini söylemiştir. Süt, katılaşıp sertleştiğinde kullanılan, "Tekebbede'l-lebenu" ifâdesi de böyledir. Kebed sözü de, bu manaya varıp dayanır, zira kebed de, katılaşmış, sertleşmiş kan demektir. Şimdi bu iki görüş arasındaki fark şudur: Birinci görüş, kebed ismini, bizzat ciğer anlamına almış, şiddet manasına gelen diğer mananın bundan türediğini söylemiş; ikinci görüş ise, ilgili lafzın, şiddet ve sertlik anlamında olmak üzere vaz olunduğunu, ama daha sonra ilgili uzvun adı olan kelimenin bundan türediğini belirtmiştir.
2) Kebed, istiva, istikamet ve dümdüz oluş anlamına gelmektedir.
3) Bu kelime, çetin, güçlü yaratılışlı anlamına gelmektedir. Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyebiliriz ki, birinci izaha göre, bu ifadeden, sadece dünyevi sıkıntılar ile, sadece mükellefiyetlerin meydana getirdiği sıkıntılar kastedilmiş olabilir. Yine bu ifade ile, sadece uhrevi sıkıntılar da, kastedilmiş olabileceği gibi, her iki dünyanın sıkıntılarının birden kastedilmiş olması da muhtemeldir.
Birincisine, yani sadece dünyevi sıkıntıların kastedilmesine gelince, "Lekad halekna'l-insâne fi kebed" ayetinin manası, "Biz o insanı, hepsi de şiddet ve meşakkatli olan bir takım merhaleler içinde yarattık. Bazan anasının karnında, derken süt emme döneminde, daha sonra buluğa erdiğinde, geçim temini için katlandığı güçlüklerde, daha sonra da ölümünden sonra...
İkincisine, yani bu sıkıntıların dini yönden olmasına gelince, Hasan el-Basri şöyle der: "İnsan, iyi şeylere karşı şükretmenin, kötü şeylere karşı da sabretmenin sıkıntısını çektiği gibi, ibadetlerini ifadaki sıkıntılara da göğüs gerer."

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/147-148.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/148.

Üçüncüsüne, yani bunun sadece ahiretle ilgili olmasına gelince, bu, insanın ölümüdür, Münkir-Nekir'in hesaba çekmesidir, kabrin karanlığı, derken, öldükten sonra dirilme, Allah'a arzolunma ve, ya cennette yahutta cehennemde yer alıncaya değin geçirdiği sıkıntılardır..

Dördüncüsüne, yani bu lafzın, bütün sıkıntı çeşitlerini içine almasına gelince, işte bu, gerçek ve doğru olan kısımdır. Bence burada şöyle bir diğer izah daha yapılabilir: Bu dünyada lezzet namına, kesinlikle hiçbir şey yoktur. Tam aksine, lezzet sanılan şeyler, elemlerden, acılardan kurtulmaktan ibarettir. Bu cümleden olarak mesela, yerken, lezzet sanılan o şey, açlığın acısından; giyerken haz sanılan şey, sıcak ve soğuğun eleminden kurtulma... hazzıdır. Binâenaleyh bu demektir ki, insan için, ya elem veyahutta bir elemden kurtulup başka bir eleme geçmeden başka bir şey düşünülemez. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, "Lekad halekna'l-insâne fi kebed" ayetinin manası budur.

İnsanın öldükten sonra mutlaka dirileceği ve kıyametin kopacağı da bu ifadeden çıkmaktadır. Çünkü, insanı yaratmayı tedbir eden hakim zatın bu yaratıştan gayesi insanın acı duyması ise, bu, O'nun rahmetine uygun düşmez. Yok eğer, gayesi, insanın ne acı çekmesi, ne de lezzet duyması ise, böyle bir netice elde etmek için, onu olduğu üzere bırakması yeterliydi. Yok eğer, gayesi, insanın lezzet duyması ise, biz, bu dünya hayatında lezzetin olmadığını, insanın bu dünyada, bir sıkıntı, meşakkat ve mihnet için yaratıldığını biraz önce anlattık. Binâenaleyh, o yurdun saadet, lezzet ve ikramlar yurdu olabilmesi için, bu yurttan sonra bir başka yurdun (ahiret) olması gerekir.

Bu kelimenin, dümdüz olma, müstakîm olma manasına gelince, İbn Abbas "Fi kebedin" "Dümdüz, dimdik demektir. Diğer hayvanlar ise, baş aşağı yürürler. İşte bu şekilde yaratılış, insanlar için ilahi bir lütuftur'" demiştir.

Bu kelimenin, "güçlü kuvvetli yaratılışta olma" manasına gelince, Kelbî şöyle der: "Bu ayet, Ebu'l-Eşedd künyesini alan, Benî Cumûh kabilesinden bir adam hakkında nazil olmuştur. Bu adam, ayaklarının altına, tabaklanmış bir deri koyuyordu. İnsanlar, ayaklarının altından o deriyi çekmeye çalışıyorlardı. Deri yırtılıp, paramparça oluyor, ama onun ayakları yerinden oynamıyordu." Bil ki ayete en uygun mana, birincisidir.7[7]

Nüzul Sebebi

Kelbî şöyle der: "Bu ayet, Ebu'l-Eşedd künyesini alan, Benî Cumûh kabilesinden bir adam hakkında nazil olmuştur. Bu adam, ayaklarının altına, tabaklanmış bir deri koyuyordu. İnsanlar, ayaklarının altından o deriyi çekmeye çalışıyorlardı. Deri yırtılıp, paramparça oluyor, ama onun ayakları yerinden oynamıyordu." 8[8]

İrab

"Fi" ve lâm manaca birbirine yakın iki harf-i cerdir. Nitekim "Sen yorgunsun, bitkinsin" manasında, "Ente li'l-inâi ve nasbi" ve "Ente fi'l-inâi ve nasbi" denilebilir. Burada şu izah da yapılabilir: "Fi kebed" ifadesi, "kebed"in, o insanı, tıpkı zarfın, mazrufu (içindeki şeyi) kuşatışı gibi kuşattığına delalet eder ki burada, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, dünya ancak sıkıntı, bela, musibet ve zahmetten başka birşey ulunmadığına bir işaret vardır.9[9]

İnsan'dan Kasıt

Bazı kimseler, ayetteki insan sözü ile, belli bir insanın (kişinin) kastedildiğini söylemişlerdir: Bu da, kendisini güçlü-kuvvetli diye anlattığımız o şahıstır. Fakat çoğu alimler, her ne kadar bu ayetin, o adam bu hareketi yaparken nazil olduğuna karşı çıkmasak bile, bu ifadenin, içine

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/148-149.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/149.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/149.

herkesin dahil olduğu kanaatindedirler.10[10]

Kendisini Rab Sanan İnsan

"O, kendisine kimsenin kesinlikle güç yetiremeyeceğini mi sanıyor" (Beled, 5).
Bil ki "kebed" kelimesini, "alabildiğine kuvvet" diye tefsir ettiğimizde, bu ayetin manası, "o güçlü insan, gücünden ötürü, hiç kimsenin, kendisine güç yetiremeyeceğini mi, yenilmeyeceğini mi sanıyor" şeklinde olur. Yok eğer, "kebed" sözünü sıkıntı ve bela manasına alırsak, bu durumda, bu belanın, kalb tarafından tahammülünün kolaylaştırılması manasına gelir. Hak Teâlâ sanki: "Farzedelim ki insan nimet ve kudret içerisindedir. Şimdi bu insan, kendisi bu durumda iken, hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanır?" demek istemiştir.
Alimler, muhtelif izahlar yaparak, bazıları, "Öldükten sonra onu diriltmeye ve yaptıklarına karşılık vermeye hiç kimsenin kadir olamayacağını mı sanıyor?" manasını vermişlerdir ki bu, adeta, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlere karşı bir hitab olur. Bazıları da, kastedilen mananın, "Bu kimse kendisinin bütün işlerin üstesinden geldiğini ve hiç kimsenin, yapmak istediği şey hususunda kendisine karşı gelemeyeceğini hesap ederek, hiç kimsenin kendisinin durumunu değiştiremeyeceğini mi sanıyor" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Her iki manaya göre de, ayetin başındaki istifham, istifham-ı inkari olur.11[11]

Hakka Düşmanlık İçin Harcamalar

"Derler ki: Yığın yığın mal telef ettim" (Beled, 6).
Ebû Ubeyde, "libed" kelimesinin, "telbîd" kökünden, "fi'al" vezninde bir kelime olduğunu söylemiştir. Telbîd, üst-üste yığılmış, istif edilmiş çok mal demektir. Zeccâc da, fi'al vezninin, kesret (çokluk) ifade etmek için olduğunu söyleyerek,"Arapça'da malı çok adam için, “Raculun hitamun” denilir" der. Ferrâ, bu kelimenin müfredinin, “Libdetun” cemisinin ise “Libed” olduğunu söylemiştir. Bazıları da bu kelimeyi müfred kabul etmişlerdir ki bunun bir benzeri de “Hitam” ve “kısam” kelimeleridir. Bu kelime, her iki takdire göre de, "çok mal" demektir. Leys, Arapça'da çok olduğu için tükenmesinden korkulmayan mal hakkında, “Mâlun libed” denildiğini söyler. Bu kelimenin izahını, “Yekunune aleyhi libeda” (Cin, 72/19) ayetinin tefsirinde yapmıştık. Buna göre bu ayetin manası, "Bu kafir, Hz. Muhammed'e düşmanlık için çok mal harcadığını söylüyor" şeklindedir ki bununla, cahiliyye araplarında, mekarim, yani fazilet ve ululuk diye adlandırılıp, övünç vesilesi saydıkları şeyler için harcanan çok mal kastedilmiştir.12[12]

"O, kendisini hiç kimsenin görmediğini mi sanıyor" (Beled, 7).
Bu ayetle ilgili iki izah yapılmıştır:
1) Katâde, "O kimse, Allah'ın kendisini görmediğini ve kendisine malını nereden kazanıp nereye harcadığının hesabını sormayacağını mı sanır?" manasını vermiştir.
2) Kelbî şöyle der: "Bu kimse aslında hiçbirşey harcamamış bir yalancı idi. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, "Bu kimse, ne yaptığını ve ne yapmadığını, neyi harcadığını ve neyi harcamadığını Allah Teâlâ'nın görmediğini mi sanır? Hayır, aksine Allah onu görür ve ondan sadır olan halin, söylediğinin aksi olduğunu bilir" demek istemiştir.13[13]

Göz, Dil, Dudak Nimetleri

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/150.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/150.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/150-151.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/151.

Bil ki Allah Teâlâ bu kafirin, kendisine kimsenin kesinlikle güç yetiremeyeceğini sandığını nakledince, Allah'ın kudretinin mükemmel olduğuna delil getirmek üzere şöyle buyurmuştur; "Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? Biz ona iki de yol gösterdik" (Beled, 8-10).
Sayılan bu organların ilginç yönleri, anatomi kitablarında ele alınmıştır. Dilciler, "necd"in, yüksekteki yol" manasına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre, deliller öylesine net ve açık ki, tıpkı gözler için yüksek yerdeki bir yol nasıl açık-seçik ise, bu deliller, de akıl için öylesine açık-seçik olması sebebiyle, yüksek yol gibi kabul edilmiştir. İşte bu manayı, hemen hemen bütün müfessirler benimsemiştir. Böylece ayetteki "necdeyn" ile, hayır ve şer yolları kastedilmiştir. Ebû Hureyre (r.a)'nin de, "Bu iki necd (yol), hayır yolu ile şer yoludur. Şer yolu, size hayır yolundan daha sevimli ve güzel gelmesin" dediği rivayet edilmiştir. Bu manaya göre ayet, tıpkı, İnsan Sûresi'ndeki, *"Biz onu iki yola sevkettik, ister şakir olur, ister nankör"* (İnsan, 76/2) ayeti gibi olmuş olur. Hasan el-Basrî de şöyle der: "Bu kafir insan, "Ben şu kadar mal harcadım. Kim beni bundan dolayı hesaba çekebilir?" deyince, bunun üzerine, "Sana bu uzuvları vermeye kadir olan, seni hesaba çekmeye de kadirdir" denilmiştir.
İbn Abbas (r.a) ve Sa'îd b. el-Müseyyeb'den, "necdeyn" ile, kadındaki iki memenin kastedildiğini söyledikleri rivayet edilmiştir. Bunu söyleyenler, iki memenin, çocuğun hayatı ve beslenmesi için, iki yol ve iki vasıta gibi olduğunu demek istemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, yeni doğan çocuğu, sevk-i tabii ile buraya sevketmiş, böylece çocuk o memeyi tutmuştur.
Kaffâl, "Esas te'vil ve tefsir birincisidir" der, sonra da bunun delilini getirerek şu izahda bulunur. "Değersiz sudan (meniden), düşünen bir kalb, söyleyen bir dil yaratmaya kadir olan, yarattığı şeyleri yok etmeye de kadir; mahlukatının gizlediklerini bilendir. Binâenaleyh deliller böylesine netken, buna iltifat etmeyenin ne mazereti olabilir. Allah'ın nimetleri böylesine çok iken, Allah'ı inkar edenin, ne delili ve mazereti olabilir. Allah'a ve O'nun dinine galip gelme uğrunda, o malı ona veren ve ondan istifade imkanını da ona veren Allah iken, malını harcayanın ne gerekçesi olabilir."14[14]

Mal Harcamanın Matlub Olduğu Yerler

Hak Sübhânehû ve Teâlâ daha sonra, mal harcama işinin yerinde ve mubah olduğu faziletli şeylerin neler olduğunu kullarına göstermiş ve bu kafirin malını harcayaşının, fasit ve faydasız bir harcayış olduğunu bildirerek şöyle buyurmuştur: *"Fakat o sarp yokuşu aşamadı?"* (Beled, 90/11). 15[15]
Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var: 16[16]

"İktihâm" Kelimesi Hakkında

"İktihâm", çetin bir işe girişmek demektir. Nitekim Arapça'da "Kahame, yekhumu, kuhumen, iktehame, iktihâmen" gibi ifâdeler ve "Tekahheme, tekahhumen" gibi ifadeler kullanılır. Bunların hepsi de, kişinin, büyük işlere giriştiğini anlatmak için kullanılan fiillerdir. 17[17]

"Akabe" Kelimesi Hakkında

"Akabe" de, dağdaki sert (zor) yol ve sarp yokuş manalarına gelir. Çoğulu, "Ukâb" ve "İkâb" şeklindedir. Müfessirler, bu ayetteki "akabe" ile ilgili şu iki izahı yapmışlardır:
1) Bu, âhiretteki yollar manasınadır. Bu manada mesela Atâ, "Allah Teâlâ, bu ifadeyle cehennemin yolunu-yokuşunu kastetmiştir" derken, Kelbî, "Bu, cennetle cehennem arasında bir yoldur" demiştir. İbn Ömer (r.a) de, "Bu kaygan bir dağdır" demiştir. Mücâhid ve Dahhâk,

---

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/151-152.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/152.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/152.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/152.

"Bu, cehennemin üstüne konulan yoldur" demiştir. Bu, Kelbî'nin, "Bu, cennet ve cehennemin yoludur" şeklindeki izihanın aynısıdır. Vahidî şöyle der: "Bu, düşünülmesi ve incelenmesi gereken bir izahtır. Çünkü insan ve insan dışındaki mahlukatın, cehennemin yolunu araştırmayacakları ve oraya girmek istemeyecekleri malumdur. Binâenaleyh ayeti bu manaya almak, açık olan bir şeyi yeniden açıklamak gibi olur. Bunun delili şudur: Hak Teâlâ, *"O akabenin ne olduğunu sana ne bildirdi?"* (Beled, 90/12) buyurunca, bunu "köle azad etmek" ve "açları doyurma" ile tefsir etmiştir.

2) Burada "akabe"nin zikredilmesi, Allah Teâlâ'nın, iyi işler yapma hususunda, kişinin nefsi ile ve şeytan ile mücadele etmesine dair getirilmiş bir darb-ı mesel (benzetme)dir. Bu izah Hasan el-Basri ve Mukâtil'in görüşüdür. Hasan el-Basri şöyle der: "Allah'ın akabesi çetindir. Bu, insanın nefsi, hevası ve insan ve cin şeytanları gibi Allah düşmanlarıyla mücadele etmesidir." Ben de derim ki gerçek tefsir budur. Çünkü insan, madde ve hayal aleminden, ilahi nurlar aleminin doruklarına çıkmak ister. Ama insan ile bu doruk arasında, çok yüksek yollar, kızgın ve korkunç sesler ve yıldırımlar vardır. Buraları aşıp gitmek zordur. O zirveye ulaşmak çetindir.18[18]

Olumsuzluğu Te'kid Eden "Lâ" Edatı

Ayette şöyle bir müşkil var: Arapça'da "Lâ" edatının, tekrar edilmesi durumu hariç, mazi fiil üzerine dahil edilmesi çok nadirdir. Nitekim mesela, ancak "Lâ cennibni velâ beudeni" "Beni ne uzaklaştırdı, ne de kovdu" diyebilirsin. Hak Teâlâ da mesela, *"Ne zekat verdi, ne namaz kıldı"* (Kıyame, 75/31) buyurmuştur. Bu ayette ise, "Lâ" edatı tekrar edilmemiştir. Öyle ise bunun sebebi nedir? Buna bir kaç şekilde cevap verilebilir:

1) Zeccâc, "Burada manaca bir tekrar vardır. Çünkü ayetin takdiri, "Felâ'ktehame'l-akabete Felâ fekke rakabete velâ et'ame miskinen" şeklindedir. Baksana Hak Teâlâ "akabeye ihtikam"ı bu iki ifadeyle tefsir etmiştir. Hak Teâlâ'nın, bu sûrede "Summe kâne mine'llezine amenu" (Beled, 90/17) ayeti, ayetteki takdirin, "Felâ'ktehame'l-akabete velâ âmine" "Ne sarp yokuşu aştı, ne de iman etti" şeklinde olduğuna delalet eder.

2) Ebû Ali el-Fârisî de şöyle der: "Ayetteki bu ifade "Summe yektehimu" takdirindedir. Binâenaleyh buradaki "Lâ" edatı "lem" manasına olunca, başına "Lem"li ifâdelerde tekrar vacip olmadığı için, burada da "lâ"nın tekrarı gerekmemiştir. Ama "lâ" eğer, "Felâ saddeka velâ sallâ" (Kıyame, 75/31) ayetinde olduğu gibi tekrar etmiş ise, bu tıpkı, "Lem yesrifu velem yektiru" (Furkan, 25/67) ayetinde "Lem"in tekrar edişi gibidir.19[19]

Ayetin Açıklaması

Kaffâl, "Bu ifade, "Keşke o, malını akabenin (sarp yokuşun) kazanılmasının yattığı yerler için harcasaydı" manasındadır" derken, diğerleri, bu ifadeyi zahiri manasına almışlardır. Ki bu da, o insanın, o yola-yokuşa girmeyeceğini haber vermektir.20[20]

"Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi?" (Beled, 12).
Burada, mahzuf birşeyin olması gerekir. Çünkü "akabe", "köle azad etmek" olamaz. Binâenaleyh, ayetin takdirinin, "Vemâ edrake mâ'gteha'l-akabe" (Bu sarp yokuşa vurmanın ne olduğunu sana ne bildirdi) şeklinde olması gerekir ki bu, "Dini üstlenme işinin" büyük birşey olduğunu ifade eder.21[21]

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/152-153.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/153.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/153.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/154.

Fekkü Rakabe (Köle Azadı)

"O, köle azad etmektir" (Beled, 13).
Bu, "O sarp yokuşa vurmak, zor işlere girmek, köle azad etmek, yahut da açları doyurmaktır" manasınadır. Bu ayetle ilgili olarak bir kaç mesele var:22[22]

"Fekk" Kelimesi Hakkında

"Fekk", bağı çözmek, kelepçeyi çıkarmak gibi, engeli ortadan kaldırma manasına gelirken, "fekkü rakabe", insanı hürriyetine kavuşturma, köleliğini sona erdirme gibi manalara gelir. "Fekkü'r-rehn" ifadesi de, rehin bağını çözmek, rehni kurtarmak demektir. Binâenaleyh salıverdiğin herşeyi, adeta fekketmiş, çözmüş olursun. "Fekkü'l-hitab" da bu köktendir. Ferrâ, bu kelimenin masdarlan hususunda şöyle der: "Bunun masdarını "Fekke, yefukku, fekeken" şeklinde fâ'nın fethasıyla söyle, fâ'nın kesresiyle "Fikâken" şeklinde söyleme." Anlatıldığına göre, arapların esirlerle ilgili adeti, onların boyunlarını ve ellerini bağlamak şeklinde idi. Böylece bu, her ne kadar onlar esirlerini artık bağlamasalar bile, esirler hakkında kullanılır oldu. Daha sonra da, bundan dolayı esirlerin salıverilmesi işine "fekâk" (çözme) denilmiştir. Nitekim Ahtel de şiirinde ... demiştir.23[23]

Mükâtebe

"Fekkü rakabe", bazan bir kimsenin bir köleyi, kölelikten azad etmesi şeklinde gerçekleştiği gibi, bazan da mükateb (efendisiyle belli bir para kazanmak üzere hürriyetine kavuşmak üzere anlaşmış) köleye, onu kölelikten kurtaracak şeyi vermekle gerçekleşir. Bera ibn Azib'in rivayet ettiğine göre o, şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir bedevi geldi de, ona,
"Ey Allah'ın Rasulü, bana öyle bir iş göster ki onu yaprtğımda beni cennete soksun..." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s),
"Bu, ıtk-ı neseme, yani bir canı azad edip, "fekku'r rakabe" yani, köle azad etmektir" buyurunca, bedevi,
"Ey Allah'ın Rasulü, bu ikisi aynı şey değil midir?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s),
"Hayır, "ıtk-ı neseme" bir köleyi, yalnız başına sadece senin azad etmen; "fekk-i rakabe" ise, bu kölenin kölelikten kurtulması için, şart koşulan para hususunda para yardımında bulunmandır" buyurdular. 24[24]

Ayetin Açıklaması

Burada şöyle bir izah daha yapılabilir: Bu ifade ile, kişinin, canını, kendi nefsini, kendi sebebiyle cennete gireceği ibadet mükellefiyetlerini yerine getirmek suretiyle azad etmesi ve nefsini ateşten kurtarması da kastedilmiş olabilir ki, en büyük hürriyet de işte budur.25[25]

Kıraat

"Bu köle azad etmek veya açları doyurmaktır" takdirinde olmak üzere, "Fekku rakabetin ev it'âmun..." şeklinde okunduğu gibi, "Felâ'gtehame'l-akabete" ifadesinden bedel olmak üzere, "Fekku rakabetin ev it'âmun..." şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre, "Vemâ edrâke ma'l-agabeh" cümlesi, bir cümle-i itiraziyyedir. Ferrâ, "Cenâb-ı Hakk'ın, "Summe kâne" ifâdesinden dolayı, bu ikisini okuyuş, sahih olan Arapça'ya daha uygun bir okuyuştur. Çünkü

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/154.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/154.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/154-155.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/1155.

“Fekku” ve “Et’ame” fiildirler. Cenâb-ı Hakk'ın, Beled 90/17. ayetindeki “Kâne” kelimesi de fiildir. Binâenaleyh, buna atfedilenin de fiil olması gerekir. Ama, Beled, 90/17 ayetindeki “Kâne” kelimesi, “Summe in kâne” şeklinde okunmuş olsaydı, bu durumda, bu ifade, isim cümlesinin diğer bir cümlesine atfı olduğu için, ref olarak “Fekku rakabe” kıraatine uygun olurdu" demiştir.26[26]

Sadakanın En Efdali

Ebû Hanife'ye göre, köle azadı, en efdal sadaka çeşidi olduğu halde, imameyne göre, sadaka daha efdaldir. Ayet,
köle azadı, tasadduktan önce zikredildiği için, Ebû Hanife'nin görüşüne daha fazla delalet etmektedir. 27[27]

"Yahut bir açlık gününde yemek yedirmektir" (Beled, 14) ayeti hakkında birkaç mesele vardır.28[28]

“Mesğabe” “Mekrabe”, “Metrabe” Kelimeleri Hakkında

Arapça'da, birisi acıktığında “Seğabe, seğben, sâğibun, seğbânu” ifadesi kullanılır. Keşşaf sahibi, mesğabe, makrabe ve metrebe kelimelerinin, mef'ale kalıbında olduğunu; acıktığı zaman, kişinin kullandığı “seğbe” kökünden mesğabe “Karbe” kökünden de, nesebce yakınlığı ifade eden makrabe kelimesinin kullanıldığını, Arapça'da, “Fulânun zu karâbeti ve zu megrabeti” "falanca, benim akrabamdır, yakınımdır" denildiğini, metrabe kelimesinin, kişinin muhtaç olduğunu ifade etmek için kullanılan (teribe) kökünden olduğunu, manasının ise, "yoksulluktan dolayı toprağa belendi, bulandı.." şeklinde olduğunu; ama Arapça'da, çokluk bakımından tıpkı, "Toprak (yığını) gibi, mal sahibi oldu" anlamında, kullanılan “Etrabe festeğnâ” ifadesinin ise, böyle olmadığını söylemiştir.
Vahidî ise, metrebe kelimesinin, tıpkı mesğabe gibi, bir kimse muhtaç olup da, böylece toprağa bulandığında, Arapların, “Teribe, yetrabu, terben ve metrabeten” şeklindeki sözlerinden gelen bir masdar-ı mîmî olduğunu belirtmiştir.29[29]

Ayetin Tefsiri

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yahut bir açlık gününde yemek yedirmektir"* ifâdesinin tefsiri hususunda, netice-i kelam, Hasan el-Basrî'nin ileri sürdüğü şu husustur: Bu ifade, "Bu gün, kendisinde, yemeğe arzu duyulan, düşkünlük izhar edilen bir gündür" anlamındadır. Ebû Ali de, bu ifadenin manasının, nahivcilerin “Leylun nâimun” "uyuyan (kendisinde uyunulan) gece" ve “Nehârun sâimun” "oruçlu (kendisinde oruç tutulan) gün" deyimleri hakkında söyledikleri husus olduğunu söylemiştir ki, yani, "uykulu gece, oruçlu gün ve buna göre “Fi yevmin zi mesğabetin” de, "aç geçirilen gün" anlamında olmuş olur.
Bil ki, kıtlık ve zaruret döneminde tasaddukta bulunmak, nefse en ağır gelen şeydir. Bu yönüyle daha fazla ecr ve mükafaata vesiledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ve, çok sevmesine rağmen malını tasadduk edenler"* (Bakara, 2/177} ve *"Onu sevmelerine ve ona ihtiyaçları olmasına rağmen, bir yoksula, yiyecek yedirirler"* (İnsan, 76/8) buyurmuştur. Hasan el-Basrî de, "Herhangi bir gün aç bir kimseye yemek yedirmek" anlamında olmak üzere, amilini “İt’âmun” ifâdesi tutarak, “Zâ mesğabetin” şeklinde okumuştur.30[30]

---

[26] [26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/155.
[27] [27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/155.
[28] [28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/155.
[29] [29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/155-156.
[30] [30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/156.

Akraba Olan Yetim

Cenâb-ı Hakk'ın, "Yetimen zâ mekrabetin" *"yakınlığı olan bir yetime..."* (Beled, 15) ifâdesine gelince, Zeccâc, bu ifadenin, "Zâ karâbetin" takdirinde olduğunu, zira senin, "Zeydu zu karabeti ve zu mekrabeti" "Zeyd, akrabamdır..." diyebileceğini, fakat, masdar olduğu için, "Zeydu karabeti" şeklindeki ifadenin, ifade edişi bakımından çirkin ve yerinde olmayan bir kullanış olduğunu söylemiştir. Mukatil de, Cenâb-ı Hakk'ın, bu kelime ile, "Kendisiyle onun arasında bir akrabalık bulunan yetim" manasını kastettiğini, dolayısıyla da, burada şu gerekçenin bir arada bulunmuş olduğunu, dolayısıyla bunu doyurmanın daha efdal olduğunu söylemiştir ki, bu iki gerekçe de, onun, hem yetim hem de akraba olmasıdır. Bu kelimenin muhtevasına, neseb bakımından akraba olanlar girdiği gibi, komşuluk bakımından yakın olanların girdiği de ileri sürülmüştür.31[31]

Cenâb-ı Hakk'ın "Ev miskinen zâ metrabetin" *"Yahut toprakta sürünen bir yoksula..."* (Beled, 90/16) ifadesine gelince, bu, fakirliğinden ve muhtaçlığından dolayı, toprağa yapışmış, böylece de, üzerinde kendisini örtecek, altında da, altına serebileceği bir şeyi bulunmayan miskin, aşırı yoksul anlamındadır. Rivayet olunduğuna göre İbn Abbas, (yüzü gözü) toprağa bulaşmış bir miskine rastlamış, bunun üzerine, işte bu, Cenâb-ı Hakk'ın, haklarında "Ev miskinen zâ metrabetin" diye buyurduğu kimsedir" demiştir. Şafiî, işte bu ayete dayanarak, "miskin"in, bazan bir şeyler bulabilen, bir şeye malik olabilen kimse olduğunu söylemiştir. Çünkü, eğer "miskin" lafzı, bu kimsenin kesinlikle hiçbir şeyi olmadığına delalet etmiş olsaydı, o zaman bu "miskin" sözünü "Zâ metrabetin" ifadesiyle kayıtlamak, faydasız bir tekrar olurdu ki, bu caiz değildir.32[32]

İman, Sabr ve Tavsiye

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra da, iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye, merhamet, tavsiye edenlerden olmalıdır"* (Beled, 9017) ayeti, "Sonra, bu zor işlere giren, ibadet mükellefiyetini üstlenenler, iman edenlerden (...)dir" anlamındadır. Çünkü, eğer bu kimse, bunlardan olmazsa, ne bu taatlardan istifade edebilir, ne de zor işlere girmiş sayılır.
Buna göre şayet, "iman, taatlerden, yapılan iyi şeylerden yararlanabilmenin şartı olduğuna göre, taatlardan önce ifade edilmesi gerekirdi. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeyi, taatlardan "Summe kâne minellezine amenu" demek suretiyle sona bırakmasının hikmeti ve sebebi nedir?" denilirse, buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:
1) Bu sonralık, ifade, zikirde, anlatımda söz konusu olup, varoluş ve tahakkuk da değildir. Ve bu tıpkı, şairin,
"Şüphesiz ki kendisi seyyid olup, sonra babası seyyid olan, sonra da, bundan önce dedesi seyyid (kavmin lideri) olan kimse..." demesi gibi olup, şairin, "Summe sâde ebuhu" ifadesiyle, tahakkuk etmede bir sonralığı kastetmeyişi gibidir. Çünkü şiirdeki mana, "Sonra sen, onun atasının da seyyid olduğunu anlat..." şeklindedir. Ayette de böyledir.
2) Ayette kastedilen mana, "Sonra da bu kimse, işin neticesinde, son ömründe iman edenlerden oldu... Yani, iman üzere öldü..." şeklindedir. Çünkü, taatlardan istifade etmenin şartı, ancak bu şekilde ölmektir.
3) Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmezden önce, kim Allah'a yaklaşmak maksadıyla bu ibadetleri yaptığı, bundan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman ederse, şimdi, bazı kimselere göre bu kimse, o taatlardan da, mükafaat almış olur. Bunun delili ise, şu rivayettir: Nukeym ibn Hizam, müslüman olduktan sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bizler, cahiliyye dönemimizde de, bir takım iyi amellerde bulunuyorduk. Şimdi, o iyi amellerimizden ötürü,

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/156.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/156-157.

bizim için bir mükafaat var mı?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Yaptığın o iyi şeylerden ötürüdür ki, müslüman oldun..."* buyurmuştur.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, "Summe kâne minellezine amenu" ifâdesinden kastedilen, mertebe ve fazilet bakımından, imanın, köle azad edip sadaka vermekten daha üstün oluşudur. Zira, insanın sağladığı mükafaat derecesi, diğer amellerin sağladığı mükafaat derecelerinden çok çok büyüktür.33[33]

Sabır, Tavsiye ve Merhamet

"Vetevâsa bi's-sabri vetevâsav bi'l-merhameti" ayetine gelince, bu, "Onlar birbirlerine, ya, imanın getirdiği külfetlere ve onu devam ettirmeye karşı sabrı, yahutta günahlara, taatlara ve kendisiyle mü'minlerin imtihan edildiği sıkıntılara karşı sabretmeyi tavsiye ederler..." demektir. Daha sonra, Cenâb-ı Hak, merhametin tavsiye edilişini de bunun peşinden getirmiştir ki, bu da, kişilerin birbirlerine mazluma ya da fakire merhamet etmelerini, yahut dinen kötü sayılan bir şeyi yapmaya yeltenen kimseye, merhamet edip de, onun, bu şeyi yapmasını engel olmayı öğütlerler..." demektir. Çünkü, bütün bunlar, "merhamet" sözünün muhtevasına dahildir. Ve bu, kişinin, başkasına, hak yolu göstermesi ve mümkün olduğu kadar batıl ve şer yollarına girmesine mani olmasının gerektiğine işaret etmektedir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Sonra da, iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenlerden olmalıdır" ifadesi, "o çetin işlere giren kimseler, işte bu zümreden ve bu gruptandır" şeklindedir. Bu zümre ve grup da, mesela dört halife ve diğerleri gibi, sahabenin büyükleridir. Çünkü bunlar, dinin ve dindarların getirdiği sıkıntılara karşı, sabretme ve mahlukata merhamet edip acımada en ileri noktada olan kimselerdi.

Sözün özü bu demektir ki, ayetteki, *"sabrı tavsiye ederler"* ifadesi, Allah'ın emirlerinin alabildiğine tazim edildiğine, *"merhameti tavsiye ederler"* ifadesi de, Allah'ın yarattığı şeylere, alabildiğine şefkat duymaya bir işaret olup, taat işinin varıp dayandığı şey de, işte bu iki temel unsurdur... Ve bu, bazı muhakkik ulemanın, "Tasavvufta aslolan iki şey; yani, Hakka karşı sadakat, mahlukata karşı güzel huy.." şeklinde dedikleri şeydir.34[34]

Tenasüb

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu mü'minleri bu şekilde tavsif edince, kıyamet gününde bunların kimler olacağını da beyan etmek üzere "Ulâike eshâbu'l-meymene" *"İşte bunlar sağ ehlidirler"* (Beled, 90/18) beyan buyurmuştur.35[35]

Meymene ve Meş'eme

Bu ifadeye şunun için yer vermiştir: Allah Teâlâ, bunların halini Vakıa Sûresi'nde beyan etmiş ve bunların, *"Dikensiz kirazlar, meyveleri tıklım tıklım muz ağaçları..."* (Vakıa, 56/28-29, vd..) içinde olduklarını belirtmiştir. Keşşaf sahibi, meymene ve meş'eme kelimelerinin, "yemîn" ve "şimal" kelimeleri gibi olduğunu, mananın "kendileri için uğur veya uğursuzluk beklentisi içinde oldukları..." biçiminde olduğunu söylemiştir. 36[36]

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Vellezine keferu biâyâtinâ hum Ashâbu'l-Meş'emeh" *"Ayetlerimize küfredenler ise, sol ehlinin ta kendileridir"* (Beled, 90/19) buyurmuştur ki, bu ifadeyle, kitabları sollarından ya da arkalarından verilenler kastedilmiştir ki, Allah Teâlâ, bunlardan

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/157.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/157-158.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/159.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/159.

Vakıa, 56/42-43. ayetlerinde de bahsetmiştir. [37]

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Aleyhim nârun mu'sadeh" *"Ki üzerlerine kapılar sımsıkı kapatılmış bir ateş vardır"* (Beled, 90/20) buyurmuştur.
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[38]

"Mu'sade" Kelimesi Hakkında

Ferrâ, Zeccâc ve Müberred, "Arapça'da sen bir kapıyı iyice kapadığında, "Evsadtu'l-bâbe" veya "âsadtu'lbâbe" dersin" Binâenaleyh, kim bu ifadeyi, hemze ile "Mu'sadetun" şeklinde sokumuş ise, bunu, "âsedtu" kökünden türetmiş ve ismi mef'ûlünü de hemzelemiştir. Bunun "Evsadtu" kökünden türemiş olduğu da söylenebilir. Ancak ne var ki, ayetteki, bu ifadeyi hemzeli olarak, "Mu'sadetun" şeklinde okuyanlar bu hemzeyi, mâ kabli mazmûm (dammeli) olduğunda, mesela, "Mu'sâ" kelimesi gibi, vâv'ı hemzeye çevirenlerin lehçesine göre böyle okumuşlardır. Şimdi, bu kelimeyi hemze ile okumayanlara gelince, muhtemelen şu iki şey uygulanmıştır:
1) Bu kelimenin, tıpkı "Ev'adtu" kökünden, "Mu'ade" kelimesinin "Muade" şeklinde kullanılması gibi, "Evsadtu" kökünden olup, ism-i mefûlünü hemzelemeyenlere göre böyle, yani "Mu'sadetu" şeklinde okunması...
2) Bu kelimenin, "âmene" gibi "âsade" kökünden olması, ne var ki, "Elceunete" ve "Elbu'su" kelimelerinin hafifletilerek (hemzeleri atılarak) "Elcunetu" ve "Elbusu" şeklinde okunması gibi, bu kelimenin de hemzesinin yumuşatılarak ve vâv'a çevrilerek "Mu'sadetun" şeklinde okunması... Ferrâ da şöyle der: Bu ifadenin hem "Elâsidu" ve "Elvesidu" kökünden olduğu söylenebilir ki, "bu kökten de yine, ifade kapısı kapanmış, iyice kapanmış ateş..." anlamına gelir.
"El-mu'sadetu" kapılar hakkında kullanılır. "Aleyhim nârun mu'sadetu'l-ebvâb" "Onların üzerine, kapıları kapatılmış bir ateş salıverilir, onlar, böyle bir ateş içindedirler" takdirinde olmak üzere, cehennem bu şekilde nitelenegelmiştir. Binâenaleyh, her ne zaman, izafeti terkedersen kelimenin sonuna tenvin gelir. Çünkü bu iki husus, birbirlerini izlerler. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır. Salat ü selâm Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (amin)![39]

"Aleyhim" Hakkında

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, MukatiI, "Aleyhim" ifâdesinin manasının, yani, "O cehennemin kapıları iyice kapanmıştır. Dolayısıyla, cehennemlikler için herhangi bir kapı açılmaz ve hiçbir zaman o cehennemden ne keder ve gam dışarı çıkabilir, ne de oraya bir hava ve rahatlık girebilir... Buna göre bu ifade tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onları, o cehennemin duvarları kuşatmıştır..."* (Kehf, 18/29) ifadesi gibi olmuş olur.[40]

---

[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/159.
[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/158-159.
[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/159.
[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/159.

ŞEMS SURESİ

Onbeş ayet olup, Mekkl'dir.1[1]

"Andolsun güneşe ve onun aydınlığına, ona tabi olduğu zaman aya..." (Şems, 1-2).
Tefsire geçmeden önce, mutlaka, birkaç meseleye değinmek lazım.2[2]

Kasemlerin Hikmeti

Bu sûrenin maksadı, Cenâb-ı Hakk'a itaata teşvik, O'na isyan etmekten sakındırmaktır. Bil ki, Allah Teâlâ, sürekli, büyük menfaatler ihtiva eden çeşitli mahlukuna yemin etmek suretiyle, devamlı olarak, kullarının dikkatini çekmek istiyor. Böylece mükellef, bu mahlukat hususunda iyice düşünsün ve bunlardan dolayı Allah'a şükretsin diye... Çünkü, Allah Teâlâ'nın yemin konusu yaptığı şeylerin, kalblerde bir ağırlığı vardır. Böylece, kişiyi düşünmeye davet eden sebepler daha kuvvetli ve etkin olmuş olurlar.3[3]

İrab

Bir grup kelamcının, ayetteki takdirin, "Ve Rabbu'ş-şemsi ve Rabbu..." "Güneşin ve ayın Rabbi'ne yemin olsun..." şeklinde olduğunu söylediklerini biliyorsun. Bir takım kimseler, bu görüşün batıl oluşu hususunda istidlalde bulunarak şöyle demektedirler: Ayette bulunan kasemler içinde "Ve's-semâi vemâ benâha" (Şems, 91/5) ayeti de bulunmaktadır. Halbuki, semanın banisi ise, Cenâb-ı Hak'tır. Bu durumda, bu ifadenin takdirinin "Ve Rabu's-semâi ve Rabbuhâ" "Semanın Rabbine ve onun Rabbine yemin olsun ki..." şeklinde olur ki, bu çelişik bir durumdur. Kadî buna şu şekilde cevap vermiştir. Ayetteki "Vemâ benâhâ" ifâdesi ile murad edilenin Allah Teâlâ olması caiz değildir. Çünkü "Mâ" edatı, semanın Yaratıcısı hakkında, ancak, mecazi manada kullanılır. Bir de, Allah'ın, başkalarına yemin etme işini, Kendisine yemin etme işinden önce getirmesi caiz değildir.
Bir üçüncü husus da, Allah Teâlâ Kendisini, başkalarıyla birlikte, nerdeyse hemen hemen hiç zikretmemiştir. Binâenaleyh burada, şöyle bir tevil yapmak gerekir. Buradaki "Mâ" kendisinden sonra gelen ifadeyle birlikte masdar hükmünde olup, ifâdenin takdiri, "Ve's-semâi ve binâihâ" "Semaya ve onun binasına, yapılışına, yemin olsun ki..." şeklinde olur.
Keşşaf sahibi bu görüşe itiraz ederek şöyle der: Eğer durum bu şekilde olsaydı, o zaman, "Feelhemahâ" ifadesinin buna atfedilmiş olmasından, nazmda bir bozulma meydana gelirdi...4[4]

Kıraat Özellikleri (İmâle)

Kıraat imamları, "Velleyli izâ yeğşâ" (Leyl, 92/1) "Vedduhâ velleyli izâ secâ" (Duhâ, 93/1-2) ve benzeri ayetlerde olduğu gibi, bu sûrelerdeki fasıla harflerini farklı farklı okumuşlardır. Bu cümleden olarak onlar bunları, bazan "imâle", bazan "tefhim", bazan da, bazısını "imâle", bazısını da "tefhîm" ile okumuşlardır. Ferrâ, dad'ın kesresiyle "dıhâka" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bundan sonra gelen ayetlerde, meselâ "Tahâhâ, telâhâ" ve "Dehâhâ" kelimeleri gibi, her ne kadar bazılarının aslı vâv'lı olsa bile, böyledir. Çünkü, sûreye, yâ'lı olanlarla başlanınca, bunu, vâv'lı olan kelimeler izlemiştir. Zira, vâv'dan çevrilen elif, bazan yâ'dan çevrilmiş olana muvafakat eder. Baksana, "Selevte, Sahavte" ve benzeri kelimelerin fiillerinde, mesela "Dehâ, selâ" gibi bu vâv'la yâ'ya çevrilebilir. Binâenaleyh, böyle bir

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/161.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/163.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/163.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/163-164.

muvafakat oluşunca, yâ'lı olanların imalesini caiz gördükleri gibi, vâv'lı olanların imalesini de tecviz etmişlerdir. Mutlak manada imaleyi terkedenlerin terkediş sebeplerine gelince, bu, pekçok Arabın, bu eliflere meyletmeyişleri ve bu eliflerde yâ'ya doğru meyletmeyişlerinden (imale yapmayışlarından) kaynaklanmaktadır. Elifi imâle ile okumayışı, meselâ "Musiru" kelimesindeki vâv'ın, yâ'dan; "Elmikâtu" ve "Elmizânu" kelimelerindeki yâ'nın da vâv'dan munkalip olmaları da teyit eder. Bundan, orada bu değişikliğe delalet eden şeyin bulunması gerektiği neticesi gerekmez. İşte, burada da, elifin imâle edilmeden ve yâ'ya doğru meyledilmeden, hâli üzere bırakılması gerekir. Hamza'nın yaptığı gibi, bu kelimelerden bir kısmını "imâle" ile, bir kısmını da imâlesiz okumak da güzeldir. Bu böyledir, zira elif, yâ'dan çevrilmiş olduğu zaman, o yâ'ya delalet etsin diye, yâ'ya doğru imâle ile okunur. Halbuki, "Tahâhâ, telâhâ" ve "Dehâhâ" kelimelerinde ise, yâ'dan çevrilmiş olan bir elif yoktur. Bunların elifleri, ancak vâv'dan çevrilmiş eliflerdir. Delili ise, bu kelimelerin, "Dehavte, televte" şeklinde kullanılmalıdır.5[5]

Kasem Lamı

Cenâb-ı Hak bu sûrede, (Şems, 91/9) ayetine kadar olan kısımda, yedi şeye yemin etmiştir, "Kad efleha" ifâdesi ise, kasemin cevabıdır. Zeccâc, şöyle der: Cevap aslında, "Kad efleha" şeklindedir. Ne var ki, lâm harfi hazfedilmiştir. Zira, söz bu kadar uzayınca, bu uzama işi, lâm'ın yerini tutmuştur.6[6]

"Duha" Kelimesi Hakkında

Cenâb-ı Hak, *"Andolsun güneşe ve onun aydınlığına"* buyurmuştur. Müfessirler,"Veduhâhâ" ifadesi hususunda, şu üç görüşe yer vermişlerdir:
1) Mücâhid ve Kelbî, "güneşin aydınlığına";
2) Katâde, "Bütün gündüze..." ki bu görüşü Ferrâ ve İbn Kuteybe caiz görmüşlerdir.
3) Mukâtil de, "Güneşin hararetine..." gibi manalar vermişlerdir.
Dil açısından bunun izahı şöyledir: Leys, (dahv), gündüzün yükselmesi; "Duhâ" ise, gündüzün yükselişinin, bunun biraz daha olması halini ve med ile "Duhâu" kelimesi de, gündüzün uzayıp da, yarısına yaklaştığı durumu ifade için kullanılan kelimelerdir" derken, Ebu'l-Heysem de şöyle demektedir: "Edduhhu" kelimesi, "gölge zili" kelimesinin zıddı olup, bu da, güneşin aydınlığının, yeryüzünü sarması manasına gelir ki, bunun aslı "Edduhâ"dır. Böylece, hâ'nın sükûnu ile birlikte yâ'nın yer alışını ağır buldukları için yâ'yı hâ'ya çevirerek, "Edduhhu" şeklinde söylemişlerdir. Binâenaleyh "Edduhâ" güneşin ziyası ve nuru demektir. Daha sonra bu kelime, Cenâb-ı Hakk'm da, "İllâ aşiyyeten ev duhâhâ" (Naziat, 79/46) diye ifade buyurduğu gibi, güneşin yeryüzünü iyice aydınlattığı manasının adı olarak kullanılır olmuştur. Binâenaleyh, müfessirlerin, bu kelimeye "güneşin ziyası" manasını vermeleri, işte bir aslı anlamdan dolayıdır. Bu kelimeye, "gündüzün tamamı" manasını verenlerin durumu da böyledir. Çünkü, gündüzün tamamı da güneşin nurundan kaynaklanmaktadır. Yine bu kelimeye, "güneşin harareti" manasını verenlere gelince, bu da, güneşin harareti ile nurunun ayrılmaz iki vasıf olmasından ötürüdür. Binâenaleyh, güneşin harareti arttıkça, ziyası da artar. Aksi de böyledir, yani harareti düştükçe, aydınlığı da azalır. Ama bu görüş, görüşlerin en zayıfıdır."7[7]

Güneşin Önemi

Bil ki, Allah Teâlâ, canlıların pekçok menfaatinin güneşe bağlı olmasından dolayı, güneşe ve

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/164.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/164.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/164-165.

güneşin aydınlatmasına yemin etmiştir. Çünkü, alemdekiler, geceleyin adeta ölüler gibidirler. Binâenaleyh, sabahın alameti, doğu ufkunda gözükünce işte bu durum, kendisiyle hayat kuvvetinin üfürüldüğü "sûr" gibi olmuş olur. Böylece de, (geceleyin uyku ile) ölmüş olanlar, diri hale gelmiş olurlar. Ve bu diriliş, gitgide artmaya kuvvet kazanmaya ve tekamül etmeye doğru yönelir; kuşluk vaktinde de doruk noktasına ulaşır. İşte bu durum, kıyametin hallerine, kuşluk vakti de, cennetliklerin cennete tam manasıyla yerleşmelerine benzemiş olur.8[8]

Güneşi İzleyen Kamer

Cenâb-ı Hak, "Ve'l-kameri izâ telâhâ" *"Ona tabi olduğu zaman aya..."* buyurmuştur. Leys, "Bir şey, bir şeyi izleyip tabi olduğunda, "Telâ, yetlu" ifâdesi kullanılır" demektedir. "Ayın güneşi izleyişi" hususunda da şu izahlar yapılabilir

1) Güneş batarken ayın domuş olarak kalakalmasıdır. Bu böyledir, zira ay, her ayın ilk yarısında, güneş battığı zaman böyle olur. O halde bu demektir ki, ay, aydınlatma bakımından güneşi izler (onun yerini alır). Bu, Atâ'nın İbn Abbas'tan naklettiği bir görüştür.

2) Güneş battığı zaman, hilalin ilk gecesinde, batı ufkunda ay, güneşi izler. Bu, Katâde ve Kelbî'nin görüşüdür.

3) Ferrâ da bu izleyiş ve tabi oluş ile, ayın, kendi ışığını güneşten alışının kastedildiğini; zira, Arapça'da, "Ondan alır" anlamında, "Fulânun yetbeu fulânen fi kezâ" "Falanca bu konuda, filancadan alev, öğrenir, ona tabi olur" denilir.." der.

4) Zeccâc da, "Ay, dolunay olduğu zaman güneşi izler. Buna göre, ay, adeta tan, ziya ve nur bakımından güneşi izlemiş olur. Yani, ayın ziyası kemale erip de dolunay olduğunda, etrafı aydınlatma bakımından onun yerini almış gibi olur. Bu durum ise, aydınlık mehtaplı gecelerde tahakkuk eder.

5) Ay-güneşi, kütlelerin büyüklüğü açısından, maddi bakımdan ve bu alemin menfaatine olan şeylerin ayın hareketlerine bağlı olması itibariyle izler, takip eder. Astronomi ilminde, güneş ile ay arasında bulunan münasebet kadar, güneş ile diğer gezegenler arasında ilgi ve münasebet bulunmadığı kabul edilmiştir. 9[9]

Cenâb-ı Hak, "Ve'n-nehari izâ cellâhâ" *"Ona parlaklık verdiği zaman gündüze..."* (Şems, 91/3) buyurmuştur. Tediye, ortaya koymak, açmak demektir. "Cellâhâ" kelimesindeki "Hâ" zamirinin neye raci olduğu hususunda da şu iki izah yapılabilir:

1) Zeccâc'a göre, bu zamir, güneşe racidir. Bu böyledir, zira gündüz, güneşin aydınlığından ibarettir. Binâenaleyh, bu demektir ki, gündüz ne kadar parlak olursa, güneş de o nisbette parlaktır, demektir. Çünkü, eserin kuvveti ve kemali, müessirin kuvvetine delalet eder. Böylece de adeta, gündüz, güneşi ortaya koymuş ve açıklamış gibi olur. Bu manaya göre bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun vaktini kendisinden başkası açıklayamaz.."* (Yani, onu ortaya koyamaz) (A'râf, 7/187) ayeti gibi olmuş olur.

2) Ekseri ulemanın görüşüne göre, her ne kadar daha önce geçmese bile, bu zamir, ya, "karanlığa", ya "dünya"ya, yahut da, "yer"e racidir. Cumhur şöyle demektedir. Araplar, kuşluk vaktini kastederek, "Esbehat bâridete" semâyı kastederek de "Erselet" ifadelerini kullanırlar (yani faili açıkça zikretmeden kullandıkları vakidir).10[10]

Güneşi Perdeleyen Gece

"Onu örtüp bürüdüğü zaman geceye..." (Şems, 91/4) ayetine gelince, yani, "Gece gündüzü bürür de, böylece, gündüzün ziyasını izale eder, giderir" demektir. Bu ayet, bundan önceki ayetle ilgili olarak öne sürülen birinci görüşü (zamirin güneşe raci olduğu görüşünü), şu iki

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/165.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/165-166.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/165-166.

bakımdan destekler:
1) Gece, güneşi bürüyüp, ziyasını izale ettiğine göre, gece hakkında bahsedilen bu ifadenin zıddına olarak da, "Gündüz de güneşi açığa çıkarır" denilmesi güzel ve yerinde oiur.
2) "Yeğşâhâ" ifâdesindeki "hâ" zamiri, ulemanın ittifakıyla "güneş"e racidir. Binâenaleyh, bu fasılalardaki zamirlerin sûrenin başından buraya kadar güneşe raci olabilmeleri için, "Cellâhâ" ifâdesindeki zamirin de, "güneş"e raci olması gerekir.
Kaffâl şöyle der: "Bu dört kısım, ancak gerçekte güneş ile oluşan hususlardır. Ne varki, şu dört vasıf açısından böyle olur: Gündüz yükseldiğinde, güneşten kaynaklanan ışık... İşte bu vakit, canlıların, kamil manada, yeryüzüne yayıldıkları ve insanların maişetleri peşinde koşuştukları vakittir. Ayın, güneşi izlemesi, ışığını bundan atması da böyledir. Gündüzün gelmesi ile, güneşin doğuşu ve tamamen gözükmesi de böyledir. Gecenin gelmesi ile de, bunun aksinin tahakkuk etmesi de böyledir. Binâenaleyh, güneşin azameti hususunda kim biraz düşünür de, sonra da, akıl gözüyle bu güneşteki yaratılmışlık ve yapılmış olmasına dair sonsuz eser ve alametleri ve cüzlerden meydana gelmiş olan bir mürekkeb oluş halini müşahede etmeye çalışırsa, buradan, o güneşi yaratanın büyüklüğüne geçiş sağlar. Şanı yüce olan Allah'ı takdis ve tenzih ederiz.11[11]

Semayı İnşa Eden Kuvvet

Cenâb-ı Hak, "Ve's-semâi vemâ benâhâ" *"Göğe ve onu bina edene..."* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili olarak şöyle birkaç soru sorulabilir:
Birinci Soru: Keşşaf sahibinin, "Bu ifadenin başındaki "Mâ"nın masdariyye "Mâ"sı olması halinde, "Feelhemehâ" fiilinin, bu ifadeye atfedilmesinin, nazm bozukluğuna sebebiyet vereceğine" dair ileri sürdüğü şey, doğrudur, ama, Kadî'nin, "Bu, semanın yaratıcısına bir yemin olsaydı, bunun, güneşin zikredilmesinden sonra gelmesi caiz olmazdı..." şeklindeki görüşüne gelince, bu zor bir problemdir. Buna verilecek cevap hususunda hatırıma gelen şey şudur: "Gözle görülebilen maddi şeylerin en büyüğü güneştir. Böylece Cenâb-ı Hak, güneşin büyüklüğüne delalet eden bu dört vasfı ile birlikte, önce güneşten bahsetmiş, bundan sonra mukaddes zatını zikretmiş ve mukaddes zatını da üç sıfatla nitelemiştir. Ki bunlar da, Cenâb-ı Hakk'ın, semayı, yeryüzünü ve mürekkeb varlıkları yönetmesidir. Böylece, mürekkeb varlıklara, onların en kıymetlisini, yani nefsi zikrederek dikkat çekmiştir. Bu tertipten maksadı ise, hem aklın, hem de duyu organlarının güneşi ve kütlesinin büyüklüğü hususunda mutabakat sağlamasıdır. Derken, basit seviyedeki akıl, güneş ile daha doğrusu, göklerdekilerin, yerdekilerin ve mürekkeb varlıkların tümü ile, bunları yoktan var eden bir zatın varlığını isbata yönelmiştir. İşte bu durumda akıl, burada, Allah'ın celal ve azametini, O'na yakışır bir biçimde idrak etme nasibini almış olur ki, his ve duyu organları da bu konuda, akla karşı çıkmamıştır. Böylece bu, aklın, maksûsat aleminin derinliklerinden, rububiyyet aleminin zirvelerine ve samediyyetin kibriyasının başlangıçlarına çekilmesine ve ulaşmasına bir yol gibi olmuş olur. Binâenaleyh biz, hikmeti yüce, kelimeleri mükemmel olan zatı noksan sıfatlardan takdis ve tenzih ederiz.
İkinci Soru: Hak Teâlâ'nın "Göğe ve onu bina edene..." ifadesinin, burada yer alış hikmeti nedir?
Cevap: Hak Sübhanehû ve Teâlâ, güneşi, güneşin büyüklüğüne delalet eden dört sıfatla tavsif edince, bunun peşinden, hem güneşin, hem de bütün semavi kütlelerin muhdes varlık olduklarına delalet eden açıklamayı getirmiş ve bu ayetle işte bu delalete dikkat çekmiştir. Bu böyledir. Çünkü gök ve güneş, sonludur, fanidir. Her sonlu ise, belirli bir miktar ile belirlenmiş-sınırlandırılmıştır. Halbuki aklen, bu miktardan daha büyük veya daha küçük olmaları mümkündür. Şu halde güneşi ve diğer semavi kütleleri belli bir miktar ile belirleyen mutlaka bir mukaddir (belirleyen) ve bir müdebbir (idare eden)in olması gerekir. Bir evi yapan usta, onu nasıl istediği şekilde yapıyorsa, aynen bunun gibi, güneşi ve diğer semavi

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/166-167.

kütleleri idare eden de, bunları kendi iradesine göre belirlemiştir. O halde ayetteki, *"onu bina edene..."* İfadesi, hem güneşin, hem de diğer semavi kütleleri muhdes varlık olduklarına delalet eden bu inceliğe dikkat çeker gibidir.[12][12]

Niçin Men Yerine Ma Kullanıldı?

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin "Vemâ benâhâ" buyurmuş da, "Vemen benâhâ" dememiştir? Buna şu iki şekilde cevap verebiliriz:
1) Bu ifade ile, bir vasfiyyete işaret edilmek istenmiştir. Buna göre adeta, "göğe ve o göğü yapan o büyük kadire; nefse ve o nefsi tesviye eden o üstün hikmetli Hakime yemin olsun ki..." denilmek istenmiştir.
2) "Mâ" edatı, "Men" yerine kullanılabilir. Mesela, "Velâ tenkihu mânekeha âbâukum" (Nisa. 4/22) ayetinde böyledir. Fakat tercihe şayan olan birinci izahtır.[13][13]

Gök, Yer ve Nefs

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hak zâtını tarif ederken, niçin üç şeyden, yani gökten, yerden ve nefisden bahsetmiştir?
Cevap: Çünkü görülemeyen şeyler hususunda ancak görünür şeyler ile istidlal edilir. Görünür şeyler ancak maddi şeylerdir. Bunlar da basit ve mürekkeb diye ikiye ayrılır. Basit, ulvî ve süflî diye ikiye ayrılır. Ulvisine, "göğe...", süflisine de, "yere yemin olsun ki..." ifadesiyle işaret edilmişitir. Mürekkeb olan varlıklar da kısımlara ayrılıp, bunların en kıymetlileri de, nefis, yani can sahibi olan varlıklardır ve buna da, *"Herbir nefse ve onu düzenleyene yemin olsun ki.."* (Şems, 91/7) ayetiyle işaret edilmiştir.[14][14]

Yeri Döşeyen Kudret

"Yere ve onu yapıp döşeyene..." (Şems, 91/6).
Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki mesele vardır:[15][15]

Tenasüb

Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, *"Yeryüzünü de bundan sonra yayıp döşedi"* (Nâziat, 79/30) ayetinden ötürü, burada *"Göğe ve onu bina edene..."* ayetinden sonra getirmiştir.[16][16]

Ayetin Açıklaması

Keys şöyle demektedir: "Tahv" kelimesi tıpkı, "Dahv" gibi olup, yayıp-döşemek manasınadır. Dâl harfi yerine tî
harfi getirmek caizdir. Bunlar, "genişletti-açtı manasınadır." Atâ ve Kelbî ise bu ayete, "Yeryüzünü suyun üzerine yayana..." şeklinde mana vermişlerdir.[17][17]

"Nefse ve onu düzenleyene..." (Şems, 7).
Buradaki "nefs"i, beden anlamına alırsak, bu nefsin tesviyesi (düzenlenmesi), anatomi ilminin de ortaya koyduğu üzere, uzuvlarının dengeli olarak yaratılması manasına gelir. Eğer bu

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/167-168.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/168.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/168.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/168.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/168.
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/168-169.

"nefs"i, bedeni idare eden, ona canlılık sağlayan güç-kuvvet manasına alırsak, bunun tesviyesi, ona, ilmü'n-nefsin (psikolojinin) şahadet ettiği gibi, işitme, görme, hayal etme ve düşünme kuvvetleri gibi pek çok kuvve ile donatmaktır.
Buna göre eğer, "Peki öyleyse "nefs" kelimesi niçin nekire getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:
1) Bununla Allah "nefs"ler içinde belli bir nefsi kastetmiştir ki bu da, kutsî-nebevî nefisdir. Bu böyledir, zira her çoklukta mutlaka başkan olacak birinin bulunması gerekir. Binâenaleyh bütün mürekkeb varlıklar, muhtevasında pek çok türler bulunan bir cinstir. Bu türlerin başkanı ise, canlılardır. Canlılar da, muhtevasında pek çok tür bulunan bir cinstir. Bu türlerin başkanı-reisi ise insandır. İnsan da türlere ve çeşitlere ayrılır. Bunların reisi, en ilerisi ile peygamberlerdir. Peygamberler ise, pek çokturlar. Binâenaleyh mutlaka içlerinde, kesinlikle reis olacak birisinin bulunması gerekir. O halde ayetteki "nefse" ifadesi, mürekkeb varlıklar aleminin reisi ve bizzat başkanı olan o yüce (peygamberi) nefse işarettir.
2) Bu ifade ile her bir "nefs" kastedilmiş de olabilir. Bu durumda kelimenin nekire oluşu ile, *"Her bir nefis (ahiret için) ne hazırladığını anlar"* (Tekvîr, 81/14) ayetinde olduğu gibi, çokluk, yani bütün nefisler kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü canlılar, Hak Teâlâ'nın da bazı varlıklardan bahsettikten sonra, *"(O Allah) sizin bilmediğiniz nice şeyler yaratmıştır"* (Nahl, 16/8) buyurduğu gibi, sayılarını ancak Allah'ın bilebileceği pek çok çeşitlere sahiptirler. Her türün, kendilerine değer kazandıran ve o türe mahsus özellikler ile, diğer türlerden ayırdedildiği hususi bir "nefsi" vardır. Binâenaleyh Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın sırlar denizine dalmak şöyle dursun, sinek ve sivrisinek gibi varlıkların özelliklerini bile, tam olarak kimin aklı kuşatabilir?18[18]

Fücur ve Takvanın İlham Edilmesi

"Sonra da o (nefis), hem kötülüğünü, hem de takvasını ilham edene yemin olsun ki..." (Şems, 8).
Bu ayetin özet tefsiri şu iki şekilde yapılabilir:
1) Nefse, fücur (kötülüğünün) ve takvasının ilham edilmesi; ona bunların anlatılması, bunların düşünülmesi; birisinin güzel, diğerinin çirkin olduğunun bildirilmesi ve nefse, bunlardan dilediğini seçme imkanının verilmesi demektir. Bu mana ile ayet tıpkı, *"Biz ona iki de yol gösterdik"* (Fecr, 89/10) ayeti gibi olmuş olur. Bu, Mu'tezile mezhebine uygun bir te'vil ve tefsirdir. Çünkü onlar şöyle derler: "Bunun böyle oluşunun delili, Hak Teâlâ bu ayetin peşisıra, *"Onu (nefsini) tertemiz yapan kişi, muhakkak felaha ermiş; onu albildiğine örten kişi ise elbette ziyana uğramıştır"* (Şems, 91/9-10) buyurmasıdır." Bu izah, hem İbn Abbas (r.a)'dan, hem de bir gurup ileri gelen müfessirden nakledilmiştir.
2) Bu, "Allah Teâlâ, mü'min ve muttaki olana, takvayı, kafire de fücuru (kötülüğü) ilham etmiştir" demektir. Sa'îd b. Cübeyr, "O nefsi, fücuru ve takvası ile başbaşa bırakan..." manasını vermiştir. İbn Zeyd, "O nefisde, onu takvaya muvaffak kılması ile, bu mahrumiyeti meydana getirdi" diye izah etmiştir. Zeccâc ve Vahidî de bunu tercih etmişlerdir.19[19]

İlham Nedir?

Vahidî şöyle der: "Öğretme, anlatma ve açıklama başka şeydir, ilham ise daha başka bir şeydir. Çünkü ilham, Allah Teâlâ'nın, kulunun kalbine birşeyi düşürmesi koyması demektir. Allah Teâlâ, kulunun kalbine (aklına) birşey düşürdüğünde ise, onu ondan ayrılmaz hale getirir. Çünkü ilhamın temel manası, arapların, birisi bir şeyi bir kerede yuttuğunda, kullandıkları "Lehime'ş-şey'u, iltehamehu" şeklindeki deyimlerine dayanır. Yine Arapça'da, "O şey onu yuttu" manasında "Elhemetehu zâlike'ş-şey'u" ifâdesi kullanılır. İşte bu "ilham" kelimesinin, temel manası budur. Ama daha sonra bu ifade, tıpkı bir "yutturma" gibi olduğu için, Allah Teâlâ'nın kulunun kalbine düşürdüğü şeyleri ifade için kullanılmıştır. O halde bu demektir ki bu temel manaya en uygun tefsir, İbn Zeyd'inkidir. Çünkü bu görüş, Allah Teâlâ'nın mü'mine takvasını, kafire de fücurunu yarattığı hususunda açık bir izahtır. Mu'tezile'nin Hak Teâlâ'nın bu ayetten sonra *"Onu tertemiz yapan kişi muhakkak umduğuna ermiş"* (Şems, 91/9) ayetini getirişine tutunmasına, bunu delil getirmeye gelince, bu zayıftır. Çünkü Sa'îd b. Cübeyr, Atâ, İkrime, Mukatil ve Kelbî'den rivayet edildiğine göre mana, "Allah Teâlâ'nın tezkiye edip, tertemiz yapıp ıslah ettiği nefisler, mutlaka felah bulmuş ve mutlu olmuştur" şeklinde olur ki bunlar, Allah Teâlâ'nın, Kendisine taata muvaffak kıldığı nefislerdir." Vahidî'nin izahı burada son bulur. Bu, güzel ve tam bir izahtır.

---

[18] [18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/169.
[19] [19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/169-170.

Ben diyorum ki: Biraz önce bu üç ayetin Hak Teâlâ'nın ulvî, süflî, basit ve mürekkeb varlıkların, idare edicisi olduğuna delalet etmek için zikredildiğini söylemiştik. Burada geriye, mahsûsat aleminde, yani madde aleminde yer alan varlıklardan herşeyin, bu dikkat çekme gereği, Hak Teâlâ'nın yaratması ve tedbiriyle olduğunu anlatmak kalmıştır. Bundan da, kalblerde (akıllarda), bütün bunların Allah'ın kaza ve kaderi ile olup-olmadığı hususu depreşir durur olmuştur. "Bunlar" dediğimiz şey, canlıların ihtiyarî fiilleridir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, "Sonrada o (nutfe), hem kötülüğünü, hem takvasını ilham eden" buyurmak suretiyle bu şeylerin de, Allah'dan, Allah ile ve Allah'ın kaza-kaderi ile olduğuna dikkat çekmiştir. Bu durumda ise Allah Teâlâ'nın dışında kalan herşeyin, O'nun kaza ve kaderiyle meydana geldikleri; O'nun icad ve tasarrufunun altında oldukları sabit olmuş olur.

Öte yandan, Hak Teâlâ'mn, *"O (nefse), hem kötülüğünü, hem takvasını ilham eden..."* ifadesinden, bu ilahi hızlan ve tevfikin kastedildiğine dair aklı delil, defalarca bahsettiğimiz şu husustur: İhtiyari fiiller, ihtiyar ve iradenin mevcudiyetine varıp dayanır. Binâenaleyh, bu fiillerin meydana gelmesi, eğer bir fail olmadan olmuş ise, bu demektir ki, muhdes (sonradan olma) varlık, failden müstağni olmuştur, faili ihtiyaç duymaz. Böyle olması halinde, bir yaratıcının olmadığının söylenmesi gerekir. Yok eğer "Bu ihtiyari fiiller bir failden meydana gelmiştir. Bu fail de kuldur" denilirse, o zaman teselsül gerekir. Yok eğer, "Bu fiiller, Allah'dan meydana gelmiştir" denirse, işte ulaşmak istediğimiz netice budur ve doğrudur. Hem sonra, insan kendisi denesin. Çünkü çoğu kez birşeyden hiç haberi yok iken, o şey hiç aklında yok iken, birden kalbine onun şekli, planı, sureti düşüverir. Kalbe düşen bu şekle binaen, kalbte o şeye bir meyil meydana gelir. Uzuvların hareketleri ve bu şeyin fiil olarak meydana gelişi de, kalbteki bu meyle varıp dayanır. İşte bu Hak Teâlâ'nın, *"... ilham eden"* ayetinden kastedilen mananın, Mu'tezile'nin ileri sürdüğü değil, bizim ileri sürdüğümüz şey olduğunu kesinkes ifade eder.20[20]

Nefsi Arındıran Felah Buldu

"O (nefsi) tertemiz yapan kişi, muhakkak felaha ermiştir" (Şems, 9).

Bil ki "tezkiye", temizlemek, yahut da eğitip büyütmek, yetiştirmek demektir. Ayetle ilgili olarak iki izah yapılabilir:

1) Taatta bulunmak ve günahlardan uzak durmak suretiyle, nefsini günahlardan arındırarak, kendisini tezkiye eden, tertemiz yapanlar, felaha erer, umduğunu elde eder.

2) Bu, "Allah'ın tezkiye ettiği nefisler-kimseler felaha ermiştir" demektir. Kâdî bu manayı tercih ederek şöyle der: "Bundan maksad, Allah Teâlâ'nın bu nefislerin tezkiyesine (tertemiz olduğuna) hükmetmesi ve onları bu şekilde saymasıdır. Bu tıpkı, örfümüzdeki, "Falanca falancayı tezkiye ediyor" denilmesi gibidir. Kâdî daha sonra şöyle der: "Birinci mana doğruya daha yakındır. Çünkü "nefs" kelimesi, ayette daha önce açıkça yer almıştır. Binâenaleyh buradaki "O" zamirini, nefse raci kılmak, zikredilmediği halde zikredilmiş hükmünde olan bir şeye, (yani Allah'a) hamletmekten daha evladır.

Bil ki biz, kesin aklî delil ile, "ilham etti" ifadesi ile, Mu'tezile'nin değil, biz (ehl-i sünnet'in)

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/170-171.

söylediği mananın kastedildiğini ortaya koymuştuk. Binâenaleyh ifadeyi, bu manaya hamletmek gerekir. Kâdî'nin, "Bu tezkiye, "Allah'ın böyle hükmetmesi, onları temiz olarak sayması", manasınadır" şeklindeki görüşü zayıftır. Çünkü "tef 'il babı (sigası), tekvini yani bizzat yapmayı ifade eder.(Tahkimi, yani hükmetme, öyle sayma manasını değil...)- Hem sonra biz bunu kabul etsek bile, Allah'ın hükmettiği şeyin değişmesi imkansızdır. Çünkü mahkum-u bih'in (yani hakkında haber verilen şeyin) değişmesi, mesela doğrunun, yalana; ilmin cehalete dönüşmesi gibi bir hüküm (netice) değişikliğini gerektirir ki bu, Allah hakkında imkansızdır. İmkansıza götüren şey de imkansızdır.
Ama Kâdî'nin, "Burada daha önce "nefs"den bahsedilmiştir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunun aksi daha evladır. Çünkü dilciler, zamirin, en yakındaki şeye raci olmasının, uzaktakine raci olmasından daha evla olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh burada, *"Ona ilham eden"* ifadesi *"nefse"* değil *"Onu düzenleyene"* (Şems, 91/7) ifadesindeki "Mâ" edatına daha yakındır. Binâenaleyh tercih, bizim bahsettiğimiz şeyden yana yapılmalıdır. Bu izahı destekleyen bir husus da, Vâhidî'nin, "Kitâbu'l-Basîf'inde, Sa'îd b. Ebî Hilâl'dan rivayetine göre, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir: Hz. Peygamber (s.a.s), "Kad efleha men zekkâhâ" ayetini okumuş. Sonunda vakfederek (durarak) *"Allahım, nefsime takvasını ver. Sen o nefsin velisi ve mevlasısın. Nefsimi temizle. Sen, nefsi temizleyenlerin en hayırlısın."*21[21] buyurdu.22[22]

Nefsi Günahlarla Kaplayan

"Onu alabildiğine örten kişi ise, elbette ziyana uğramıştır" (Şems, 10).

"Dessâhâ" İfadesi Hakkında

Müfessirler, "Dessâhâ" ifadesinin aslı, "tedsîs" masdarından, "Dessesehâ" şeklinde olup, "tedsîs" birşeyi birşeyin içinde saklamak demektir" demişlerdir. Buna göre, buradaki sîn'lerden birisi, yâ'ya çevrilmiştir. Binâenaleyh "Dessâ"nın aslı, "Dessese"dir. Bu, tıpkı "Tekadda'l-bazi"nin aslının, "Tekaddede'l-bazi" "Şahin üzüldü" oluşu gibidir. Yine bu, Arapların, "lebtu" demeleri gibidir ki bunun aslı, "lebeytu" (Aklettim) şeklindedir. Yine, bu, arapların "Mulebbebu" yerine "Mulebbâ" demeleri gibidir. 23[23]

Mutezilenin Ayetle İlgili Görüşü

Daha sonra diyoruz ki: Mu'tezile, bu ayetle ilgili olarak, kendi mezheblerine uygun şu izahları yapmışlardır:
1) Salâh ehli, kendilerini izhar ederlerken, fısk ehli ise, kendi nefislerini, gizli kapalı yerlerde gizler ve açığa vurmazlar. Nitekim, cömert Araplar, evleri tanınsın ve muhtaçlar kendilerine gelsin ve ihtiyaçlarını anlatsınlar diye yüksek tepelere konaklarlar, geceleyin gelip kapıyı çalabilecek insanlar için de, geceleyin ateşler yakarlardı. Ama cimriler ise, evlerini barklarını, yerlerini yurtlarını, muhtaç olan kimselerden saklamaya çalışırlardı ve saklarlardı.
2) Bu ifadenin manası, "Hiç de onlardan olmadığı halde, kendisini salih kimseler arasında saklayan..." şeklindedir.
3) "İsyan ve günahlara dalmak suretiyle, nefsini gizleyen..." demektir.
4) Bu ifade, içinde fücurunu saklayan... anlamındadır. Bu, bu kimsenin, fücura devam etmesi ve facir kimselerle oturup kalkmasıyla meydana gelebilecek bir durumdur.
5) Taat olan şeylerden yüz çevirip, masiyetlerle iştigal eden kimse, önemsiz, terkedilmiş ve adı sanı anılmaz birisi oluverir. Böylece de bu kimse, adı sanı anılmayan, gizli kalmış bir

---

21[21] Müslim, Zikir, 73 (4/2088); Müsned, 4/371.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/171-172.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/172.

nesne, şey gibi olmuş olur. 24[24]

Ehl-i Sünnetin Ayetle İlgili Görüşü

Alimlerimiz de, ayetteki mananın, "Allah Teâlâ'nın saptırdığı, azdırdığı, facirlerden kıldığı, batıl şeylere sürüklediği ve böylece de helak ettiği nefs bin pişman olmuş ve hüsrana uğramıştır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Ayetteki "Dessâhâ" kelimesinin tefsiri hususunda ulemanın görüşleri bunlardır.
Vahidî (r.a) ise şöyle der: "Cenâb-ı Hak adeta, "Kendini arındıran kimselerin felahı elde edeceklerine, kendilerini arındırmayan kimselerin de, iflas edeceğine, yarattığı şeylerin en kıymetlisine (cana, nefse) yemin etmiş gibidir. Böylece, hiç kimse, önce geçmiş kader ve bir kaza olmaksızın, kendi nefsini temizlemeyi veyahutta günahlara dalmak suretiyle, kendi nefsini helak etmeyi üstlenenin, bizzat kendisi olduğunu zannetmesin."25[25]

Tağvâ

Cenâb-ı Hakk'ın, "Semûd, azgınlığı yüzünden (peygamberlerini) yalanladı" (Şems, 91/11) ayetine gelince, Ferrâ, şöyle der: Tuğyan ve tağvâ iki masdardır. Ancak ne var ki, tağvâ ayet başlarına, yani "fasılalara" daha uygundur. İşte bundan ötürü, burada bu kelime tercih edilmiş olup, bu, (vezin bakımından), "dua" kökünden olan da'vâ masdarı gibidir. Bu ifadenin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:
1) Semûd, tuğyanı sebebiyle, yalanlamada bulunmuştur... Nitekim sen, "Allah'a karşı olan cür'etinden ötürü "Biceraêtihi" bana zulmetmiştin..." dersin. Buna göre mana, "Onların tuğyan ve azgınlıkları, onları, Allah'ı yalanlamaya sürüklemiştir" şeklinde olur. Ki, işte meşhur olan görüş budur.
2) Tağvâ, kendisi sebebiyle helak edildikleri o azabın adıdır. Buna göre mana, "Semûd, başlarına gelecek olan azabı yalanladı..." şeklinde olur ki, bu da, "Onlar, peygamberlerini, kendilerine uyarıda bulunduğu o azabın geleceğini kabullenmemek suretiyle, resullerini tasdik etmediler..." demektir. Bu, uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, Arabça'da "tuğyan", alışılagelmiş, mutad olmuş olan ölçü ve miktarı aşmak, tecavüz etmektir. Böylece, onlara gelen o azabın tağva diye isimlendirilmiş olması mümkündür. Çünkü bu azab, alışılagelmiş miktarı öteye geçen, görülmedik bir sayha, yani nara (veya kasırga) idi. Yahut da, ayetteki takdir, "Semûd, tehdid edildikleri o ileri derecedeki ve müthiş azabı yalanladı" şeklinde olur. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kezzebet Semudu ve Adu bi'l-kâriati" (Hakka, 69/4) ayeti olup, bu, "Semûd ve Âd, başlarına gelecek olan o azabı yalanladı..." demektir. Daha Cenâb-ı Hak Hakka'da, *"Semuda gelince, o, azgın ve haddi aşan (et-tâğıye) bir azabla helak olundular..."* (Hakka, 69/5) buyurmuş, böylece kendisi sebebiyle helak oldukları o azabı "et-tâğıye" (ölçüyü aşmış...) diye adlandırmıştır.26[26]

Semûd Kavminin En Azgını

"En şakisi ayaklandığı zaman..."(Şems, 12).

"İnbease" Kelimesi Hakkında:

"İnbease" kelimesi, "Bease" "gönderdi, uyandırdı..." kelimesinin mutavaatıdır. Nitekim Arapça'da, "Beastu fulânen ale'l-emri, feenbease lehu" "Falancayı işe koştum da, o da işe koyuldu..." denilir. Buna göre mana, "Semûd, tuğyanları sebebiyle, en şakileri işe koyulduğu

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/172-173.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/173.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/173-174.

zaman yalanlamaya yöneldi..." şeklinde olur ki, bu en şakileri de, o deveyi boğazlayandır. 27[27]

Bu hususta, şu iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Ayetin bu ifadesiyle, belli bir şahıs kastedilmiş olup, ismi Kudar ibn Salif'dir. Bu kimse öylesine meşhur idi ki, o, darb-ı mesel olmuştur. Nitekim Arapça'da, "Falanca, Kudâr'dan da daha uğursuzdur" denilmektedir. Bu Kudâr, Allah'ın Resulü (a.s)'nün, fetvasına karşı çıkanların ilkidir.
2) Bu ifade ile, bir grup kimse kastedilmiştir. Bu, ism-i tafdîli "muzâf" kılıp da, "Hâzâni efdâlu'n-nâsi" "Bu ikisi, insanların en faziletlisidir" ve "Bunlar insanların en faziletlileridir" diyerek, onu, müfred, cemî, müzekker ve müennes müsavi kabul etmek gibi, müfret lafız üzere gelmiş bir ifadedir. Bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, "Fekezzebuhu feakaruhâ" *"Onu yalanladılar da, deveyi boğazladılar..."* (Şems, 91/14) ifadesinin çoğul getirilmiş olması ile kuvvetlenir. Şimdi "Efâdiluhum" "Onların en faziletlileri" denilebildiği gibi, "Eşkavhâ" "O kavmin en şakileri" de denilebilir.28[28]

Allah'ın Devesi

Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Halbuki daha evvel), Allah'ın peygamberi onlara, "Allah'ın devesine ve onun su içme (sırasına) dikkat etsin.." demişti..."* (Şems, 91/13) ayeti ile ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır.29[29]

Hz. Salih'in, Semud Kavmini Deve Hususunda Uyarması

Bu ifadede geçen "Resul" kelimesiyle Salih (a.s) kastedilmiştir., "Nâkatallahi" yani "Hz. Salih, onlar bu deveyi boğazlamayı kafalarına koyup, buna kararlı oldukları haberi Salih peygambere ulaşınca, bu konuya değinerek, onlara, "Bu, Allah'ın devesi ve hem, Allah'ın birliğine, hem de benim peygamber olduğuma delalet eden bir mucizedir Binâenaleyh ona bir kötülük yapmaktan ve onu, sırası geldiğinde su içmesine mani olmaktan sakınınız..." dedi. Biz, bu eserimizin muhtelif yerlerinde, hem o devenin, hem de o halkın, ve hem de o halkın hayvanlarının su içtikleri günlerin belirlenmiş olduğunu belirtmiştirk. Ama, Semûd kavmi, kendi sürüleri hususunda bu devenin su içmesinden zarar gördüklerini öne sürüyorlardı. Böylece de onu boğazlamak istiyorlardı. Salih (a.s) de, zaman zaman, onların böylesi bir şeyi yapmaları halinde, başlarına gelebilecek azab hususunda onları hep uyarıyor ve bu hususta onları, bundan sakındırıyordu. Halbuki bu durum, onların kafalarında şekillenmişti. İşte bu yüzden, Salih (a.s) onlara, "Nâkatallahi ve sukyâhâ" demek suretiyle yetinmişti. Çünkü, böylesi bir işaret, geçmişi olan bir hadise için kâfi idi.30[30]

"Nâkatallahi" İfadesi Hakkında

"Nâkatallahi" Tıpkı "El-esed, el-esed" "Arslan, arslan (Arslana dikkat)" "Es-sabiy, es-sabiy" "Çocuk, çocuk... (Ona dikkat et)..." ifadelerinde olduğu gibi, "tahzîr"den dolayı mansubtur. Takdiri ise, "Onu boğazlamayı bırakın, onun su içmesi hususunda dikkatli olun da, onu bundan men etmeyin, suyu deveye tercih etmeyin..." şeklindedir.31[31]

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/174.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/174.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/174.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/175.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/175.

Yalanlayıp Deveyi Kesmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Semûd kavminin, Allah Teâlâ'nın, tehdid ettiği o azab sebebiyle, ne Salih peygamberi yalanlamaktan, ne de o deveyi boğazlamaktan geri durmadıklarını beyan buyurmuştur ki, işte, bu husus, *"Fakat onu yalanladılar. Derken, o (deveyi) boğazladılar... Bundan dolayı, Rablerinin azabı da onları, günahları sebebiyle sarıverdi... Öyle ki, hepsini yerle bir etti"* (Şems, 91/14) ayetinde, murad edilen husustur. Şimdi, kesme, boğazlama işini tek bir şahsın yapmış olması mümkündür.. Ki bu şahıs da, Kudâr'dır. Böylece fiil, iş bu şahsa, bilfiil bu işi yapan kimse olarak nisbet edilebilir, nitekim Cenâb-ı Hak bir başka ayetinde de, *"O da kılıca sarılarak kesti..."* (Kamer, 54/20) buyurmuştur. Bu iş, o tek şahsın yaptığı işe razı olup, bunu onayladıkları için de o cemaate de nisbet edilebilir.
Mesela Katâde şöyle demektedir: "Bize ulaşan bilgilere göre, Kudâr, deveyi boğazlama konusunda diretmiş, derken Semûd kavminin büyük-küçük, erkek-kadın.. hepsi, ona bu konuda yetki vermişlerdir.. Ki, bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. Ferrâ da, bu işi yapanların iki kişi olduğunun ileri sürüldüğünü söylemektedir.32[32]

İmha Edilmeleri

Cenâb-ı Hakk'ın *"Bundan dolayı Rablerinin azabı da onları, günahları sebebiyle sarıverdi... Öyle ki, hepsini yerle bir etti.."* ifadesine gelince,

"Demdeme" Kelimesi Hakkında

Bil ki, "demdeme" nin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Zeccâc, "demdeme" kelimesinin manasının, "Allah, onların üzerine o azabı kapattı..." şeklinde olduğunu, Arapça'da da, sen, bir şeyin üzerine kapandığında, "Demdemtu bihâ ale'ş-şey'i" denildiğini; ve yine deve yağ bağladığında da, "Nâkatu medmumetu" "Yağlı dişi deve..." denildiğini binâenaleyh, bu kapanma ve bürünme işi tekrar tekrar yapıldığında ise, "Demdemtu aleyhi" ifadesinin kullanıldığını söylemiştir.
Vahidî de şöyle der: "Arapça'da, "demm" "buluşmak" demektir. Nitekim, yağı kesilen bir şey için "Dumu bi's-suhmi demmen" "Bu, adeta yağla sıvanmış" ifadesi kullanılır. Böylece Zeccâc, "Demâme" kelimesini, tıpkı, "Kubkibu" ve benzerleri gibi, "muza'af" bir fiil gibi kabul etmiştir. Buna göre ayetteki "Demdeme aleyhim" ifâdesinin manası, "Onların üzerine o azabı kapattı bu azab onları, her taraftan kuşatılmış olan bir şey gibi sarıverdi..." şeklinde olur.
2) Görülen bir şey için sen, "demdemtu aleyhi" ifâdesini kullanırsın ki, bu, "Onun üzerini örttüm, düzenledim" demek olur. Buna göre, "fedemdeme aleyhim" ifâdesinin manası, "Onları helak etti, böylece de onları, toprağın altında bırakmak suretiyle, yerle bir etti..." şeklinde olur.
3) İbnu'l-Enbarî "Demdeme" kelimesine, "gazab etti, öfkelendi" manasını vermiştir. Çünkü "ed-demdemetu", kişiyi rahatsız eden söz demektir.
4) Bu ifade, "yer onları sarstı, zelzele oldu.." anlamındadır. Salih, bu görüşü, İbnu'l-A'râbî'den rivayet etmiştir ki, aynı zamanda Ferrâ'nın görüşüdür. 33[33]

"Fessevvâhâ" Kelimesi Hakkında

Ayetteki "fessevvâhâ" kelimesine gelince, bu hususta da, şu muhtemel iki izah yapılabilir: Bu böyledir, zira, biz, "ed-demdemetu" kelimesini, "bürümek, her taraftan kuşatmak" manasına alırsak, o zaman "Fesevvâ" fiilinin manası, "bu azab onların hepsini sarıp kuşattı" şeklinde olur. Bu böyledir, zira, bu kavmin helak olması, Cebrail (a.s)'in sayhası ile olmuştur. Bu sayha

---

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/175.
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/175-176.

da, onların hepsini helak etmiş, böylece, küçüğünü-büyüğünü sarıvermiş, onlara hükümran olmuştur. Yok eğer, "Sevâ" kelimesini, "tesviye, düzleme" manasına alırsak, o zaman mana, "Allah onları yerle bir etti..." şeklinde olur.[34][34]

O, İmtihan Sonucundan Çekinmez

"Bunun sonundan korkmayarak..." (Şems, 91/15) cümlesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) "Yehafu" fiilinin tahtındaki "Huve" zamiri, Rab Teâlâ'ya raci bir zamirdir. Çünkü Allah, bahsi geçenlerin bu fiile en yakın olanıdır. Derken, ulema, bu ifadeye verilebilecek mana hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunları, "O, bunun neticesinde, bir kovuşturmadan, soruşturmadan (haşa!) akıbetinden korkmayarak..." demektir. Zira, "el-ukbâ ve el-âkıbe" kelimeleri, aynı manadadır. Böylece Cenâb-ı Hak, bu işi, haklı olarak yaptığını beyan etmiştir. Çünkü, yaptığı hak ve hikmet olan herkesin, yaptığının neticesinden korkulmaz...

Bazıları da, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadeyi, tahkir tarzında zikrettiğini söylemişlerdir ki, bu "Akıbetinden korkulmayacak derecede basit ve kolaydır. Allah Teâlâ, bununla nitelenmekten çok çok yücedir, münezzehtir" demektir. Bazıları da, bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, iyice azab ettiğinin murad edildiğini söylemişlerdir. Çünkü, bir hükümdar işin neticesini nazar-ı dikkate alıyorsa bu, onun bazı şeylerden çekindiğini gösterir. Halbuki Allah Teâlâ, hiçbir neticeden korkmaz... İşte, hiç şüphesiz, böylece de hiçbir şeyden korkmamış olur.

2) Bu zamir, Peygamber olan Salih (a.s)'e racidir. Buna göre mana, "Salih, onların başına gelen o azabın neticesinden korkmadığı halde..." şeklinde olur. Ki bu, bu azabtan dolayı bir kimse Salih (a.s)'e eziyyet etmeye gayret ettiğinde, ona, ilahi yardım geleceğini ve kötülüklerin ondan savuşturulacağı hususunda bir va'd gibidir.

3) Bu ifade ile, deveyi boğazlamaya koyulan Semûd kavminin en ahmağı olan o şakinin, bu işin neticesinden korkmadığı manası kastedilmiştir. Bu ayet, her ne kadar daha sonra gelmiş bir ifade ise de, ne var ki bu ifade, bu yoruma göre, mana cihetinden önde bulunan bir ifade hükmündedir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Neticesinden korkmayarak, bu işe, onların en şakisi koyuldu..." demek istemiştir. Ki bu da, "Bu kimse, o deveyi boğazlamaya yöneldi. Dolayısıyla bu kimse, hem kendisinin hem de kavminin başına bir felaketin inmesinden emin gözüküyor olacak ki, bu dehşetli azabın vereceği korkuya rağmen, hiç korkmayan kimsenin yapabileceği bir işi yaptı..." demektir. Böylece bu kimse bu hususta, cehalet ve ahmaklığa nisbet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) bu ifadeyi "Velem yehf" "korkmadı" şeklinde okumuştur. Halbuki, Medinelilerin ve Şamlıların mushafmda ise, "Velâ yehâfu" şeklindedir. Allah en iyisini bilendir.

Rivayet olunduğuna göre, Salih peygamber, Semûd kavmini, üç gün sonra gelecek olan o azab ile tehdit edince, o deveyi boğazlayan o dokuz kişi şöyle dedi: "Gelin, Salih (s.a.s)'i öldürelim. Şimdi o, eğer sadık birisi ise, biz bu hususta ondan önce davranmış oluruz. Yok eğer, yalancı ise, onu da devesine katmış oluruz...

Derken, ona suikast yapmak için onun yanına geldiler. Melekler, taşlarla, onların beyinlerini dağıttı. Bunlar, arkadaşlarının yanına dönmeyince, Salih peygamberin evine geldiler ve bunların kafalarının taşlarla parçalanmış olduğunu gördüler. Bunun üzerine Salih peygambere, "Bunları sen öldürdün..." dediler... Üzerine atılınca da, Salih peygamberin silahlı aşireti araya girdi ve onlara, "Allah'a yemin olsun ki, sizler onu öldüremezsiniz. Çünkü o, size üç gün içinde, başınıza gelecek bir azabı haber vermiştir. Eğer o sâdık ise, Rabbinizin gazabını artırmış olursunuz. Yok eğer yalan ise, sizler kastettiğinizin peşindesiniz..." dediler. Böylece, o gece, Hz. Salih'ten ayrılıp gittiler. Yüzleri sararmaya başladı. Derken o azabın artık yakın olduğunu anladılar. Hz. Salih (a.s)'i öldürmek için aramaya başladılar. Fakat o kaçtı, müşrik olan ve Semûd kavminin kollarından olan bir efendiye sığındı. O, Salih (a.s)'i onlardan sakladı. Dolayısıyla onu bulup öldüremediler. Daha sonra da başlarına gelen o azab, onların artık onun peşine düşmelerine mani oldu. İşte bu husus, *"Bunun sonundan, yani neticesinden korkmayarak...."* ayetiyle anlatılan husustur. En iyi bilen Allah'dır. Salât-ü selâm Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline ve ashabına olsun (amin)![35][35]

---

[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/175-176.

---

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/176-178.

LEYL SÛRESİ

Bu sûre, ylrmiblr ayet olup, Mekkî'dir.[1][1]

"Yemin olsun bürüyüp örttüğü zaman geceye ve açıldığı zaman gündüze" (Leyl, 1-2).[2][2]

Nüzul Zamanı

Kaffâl (r.h) şöyle der: Bu sûre, Hz. Ebû Bekir (r.a) ve onun müslumanlara yaptığı infak ile, Ümeyye b. Halef ve onun Allah'ı inkar edişi ve cimriliği hakkında nazil olmuştur. Fakat her ne kadar bu böyle ise de, sûrenin ihtiva ettiği hükümler, bütün insanlar için genel hükümlerdir. Baksana Hak Teâlâ, *"Sizin say-ü gayretleriniz çeşit çeşittir"* (Leyl, 92/4) ve *"Ben size alevlendikce alevlenen bir ateş hususunda uyardım"* (Leyl, 92/14) buyurmuştur.
Hz. Ali (r.a)'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resulüllah (s.a.s) ile birlikte bir cenaze için evden çıkmıştık. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) oturdu, biz de onun etrafında oturduk. O,
"Nefes alıp veren hiç bir kimseniz yoktur ki, Allah onun cennetteki veya cehennemdeki yerini bilmiş olmasın" dedi. Bunun üzerine biz,
"Ya Resûlellah, şimdi biz, (yaptıklarımıza} güvenmeyelim mi?" deyince, o,
"Çalışın. Çünkü herkes ne için yaratılmış ise, o kolay kılınmıştır"[3][3] buyurmuştur ve şu ayeti okumuştur: *"Kim Allah için verir ve infak eder, o en güzeli de tasdik ederse, Biz de onu en kolaya hazırlarız"* (Leyl, 5-7). Bu hadis ile, sûrenin hükümlerinin ve manalarının genel olduğu ortaya çıkmıştır.[4][4]

Bürüyen Gece

Bil ki Allah Teâlâ geldiği zaman her canlının evine barkına sığındığı; mahlukatın hareketlerinin durduğu ve Allah'ın canlıların bedenlerinin istirahatı ve ruhlarının gıdası kıldığı uykunun herkesi bürüdüğü geceye yemin etmiştir. Çünkü gündüz geldiği zaman, aydınlığı sebebi ile, dünyadaki karanlıklar açılır, insanların geçimlerini temin etmek için gayret edecekleri zaman gelmiş olur; kuşlar yuvalarından, haşerat da bulundukları yerden çıkmaya başlar. Şimdi hep gece devam edip dursaydı, geçimi sağlamak güçleşirdi. Hep gündüz devam edip dursaydı, bedenlerin istirahati temin edilemezdi. Dolayısıyla canlıların faydasına olan şey, Hak Teâlâ'nın da şu ayetlerinde belirttiği gibi, gece ile gündüzün biribirini takib edişindedir: *"O, gece ile gündüzü ardarda kılan zattır"* (Furkan, 25/62); *"O, gece ile gündüzü sizin emrinize vermiştir"* (Nahl, 16/12).
Hak Teâlâ'nın, "Yemin olsun börüyüp örttüğü zaman geceye..." ifadesine gelince, bil ki Allah teâla burada, “Yeğşâ” fiilinin mef'ûlünü, yani gecenin neyi bürüyüp örttüğünü zikretmemiştir Binâenaleyh bu mef'ûl, ya bu ayetten ötürü, güneşdir; yahut da, *"Gece gündüzü örter"* (A'râf, 7/54) ayetinden dolayı, gündüzdür; yahut da, *"Karanlığı çöküp bastığı zaman gece..."* (Felak, 113/3) ayetinden ötürü, karanlığı ile örttüğü herşeydir. [5][5]

Hak Teâlâ'nın, *"Açıldığı zaman, gündüze (yemin olsun ki)"* ifadesi, "Gecenin karanlığının son bulmasıyla ortaya çıkan gündüze, "yahut da, "güneşin doğması ile ortaya çıkan, açılan gündüze yemin olsun ki..." demektir.[6][6]

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/179.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/181.
[3][3] Müslim, Kader, 6-8 (4/2039-2040); Buhari, Kader, 4.
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/181.
[5][5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/181-182.
[6][6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/182.

Erkek ve Dişiyi Yaratan

"Erkeği ve dişiyi yaratana (yemin olsun ki)" (Leyl, 3).
Bu ayetle ilgili bir kaç mesele var:7[7]

Ayetin Tefsiri

Bu ayetin tefsiri hususunda şu üç izahlar yapılabilir:
1) Bu, "Erkeği ve dişiyi aynı sudan yani meniden yaratan o yüce kudret sahibi kadire yemin olsun ki..." demektir. Buradaki erkek ve dişi ile, Hz. Adem ve Hz. Havva olduğu söylenmiştir.
2) Bu, "O Allah'ın, erkeği ve dişiyi yaratmasına yemin olsun ki..." manasınadır.
3) Buradaki "Mâ" "Men" manasına olup, "Vemen haleka'z-zekera ve'l-unsâ" takdirindedir. Bu da, "Erkeği ve dişiyi yaratan zata yemin olsun ki..." demektir.8[8]

Kıraat

Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, "Vezzekeri ve'l-unsâ" "Erkeğe ve dişiye yemin olsun ki..." şeklinde de okumuştur. İbn Mes'ûd (r.a) da, "Vellezi haleka'z-zekera ve'l-unsâ" şeklinde okumuştur. Kisâî'nin de bunu, cerr ile "Vemâ halaka'z-zekeri ve'l-unsâ" şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir ki bunun izahı şöyle yapılabilir: "Vemâ haleka" ifadesi "Vemâ halekahullahe" "Allah'ın yarattığı şey'e" takdirinde olup, bu da, "Vemahlukillahi" "Allah'ın yarattığına yemin olsun ki takdirindedir; "Ez-zekeru" ve "El-unsâ" ifadeleri, "mahlûki'llah"dan bedel kılınmış olur. Bu durumda takdir, "Vemahlukillahi'z-zekeri ve'l-usâ" şeklinde olmuş olur. Kendisinden başka yaratıcı olmadığı bilindiği için, burada mukadder bir lafzatullah (Allah lafzı) bulunması caizdir.9[9]

Mahlukat Çift Yaratılmıştır

Ayette erkek ve dişiye yapılan yemin, mahlukatın en kıymetlisi olan canlılara yemin etmek manasına gelir. Çünkü her canlı, ya erkektir, yahut dişi... Hünsaya (çift cinsiyetti olanlara) gelince, aslında bu ya erkektir, yahut dişidir. Bunun delili şudur: Mesela bir kimse, "Bugün ne bir erkek, ne de bir dişiyle karşılaşmazsam, sen boşsun" diye, hanımını boşamaya yemin etse ve bir hünsa ile karşılaşsa, yemini bozulmuş olur.10[10]

İnsanî Faaliyetlerin Çeşitliliği

"Hakikaten sizin sa'y-ü gayretiniz çeşit çeşittir" (Leyl, 4).
Bu ayet, geçen ayetlerdeki yeminlerin cevabıdır, böylece Allah Teâlâ, ceza (karşılık) bakımından kullarının amellerinin farklı farklı oluşları hususunda, o şeylere yemin etmiş demektir. 11[11]

"Şettâ" Kelimesi Hakkında

"Şettâ" kelimesi, "Meridun-merdâ" (Hasta-hastalar) kelimesinde olduğu gibi, "Şetitun" kelimesinin çoğuludur. Aralarındaki farklılıktan ve mesafeden ötürü, çeşit-çeşıf olan şeylere "şettâ" denilir. Çünkü "şetât" masdarı, birbirinden "uzaklaşma ve ayrılma" manasınadır. Buna

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/182.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/182.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/182-183.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/183.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/183.

göre sanki, "Şüphesiz sizin amellerinizin bir kısmı, değer kısmından uzak ve farklıdır" denilmek istemiştir. Çünkü bu amellerin bir kısmı dalalet, bir kısmı hidayettir; bir kısmı cenneti, bir kısmı da cehennemi icâb ettirmektedir Dolayısıyla bu iki çeşit arasında çok fark vardır. Hak Teâlâ'nın, *"Cehennemlikler ile cennetlikler bir olmaz"* (Haşr, 59/20); *"Mü'min olan, fasık olan gibi midir? Hayır, bunlar bir olmazlar"* (Secde, 32/18); *"Günah işleyenler, Bizim kendilerini, iman edip, salih ameller İşleyenler gibi sayacağımızı mı sanırlar, dirileri ve ölüleri bir mi? Hükmedegeldikleri bu şey ne fena!"* (Câsiye, 45/21) ve *"Gölge ile sıcaklık bir olur mu?"* (Fatır, 35/21) ayetleri de, mana bakımından bu ayete yakındırlar. 12[12]

Nüzul Sebebi

Müfessirler bu ayetin, Hz. Ebû Bekir (r.a) ile, Ebû Süfyan hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. 13[13]

Hak Teâlâ daha sonra, biraz önce de söylediğimiz gibi, amellerin iyi veya kötü, mükafaat veya cezayı gerektiren cinsten olmak üzere farklı farklı olduklarını beyan ederek şöyle buyurmuştur:
"Kim verir, ittika eder ve o en güzeli de tasdik ederse, Biz de en kolaya hazırlarız. Amma kim de cimrilik eder, kendisini müstağni görür ve o en güzeli yalanlarsa, Biz de ona en güç olanı kolaylaştırırız" (Leyl, 5-10).

"E'tâ" İfadesi Hakkında

Ayetteki, verir ifadesiyle ilgili şu iki izah yapılır:
1) Bundan murad, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in de yaptığı gibi, ister farz (zekat), ister nafile (sadaka) türünden olsun, köle azad etmek, esirlerin fidyesine destek sağlamak, müslümanları düşmanlarına karşı takviye etmek gibi bütün hayırlı hususlarda mal infakı kastedilmiştir. Bunun mutlak olarak sadece "verir" şeklinde getirilişi, tıpkı *"Kendisine rızık olarak verdiklerinizden infak eder"* (Bakara, 2/3) ayetindeki mutlak zikredilиş gibidir. Çünkü bununla ister farz, ister nafile olsun, Allah yolunda verilen herşey kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, mesela bir topluluğu medhederken, *"Onlar, kendilerinin de ihtiyacı olmasına ve arzu etmelerine rağmen, yiyeceklerini yoksula, yetime ve esire yedirirler"* (İnsan, 76/8) buyurmuştur. Allah Teâlâ bu sûrenin sonunda da *"Malını temizlemek için veren, en muttaki kimseler, o (cehennemden) uzaklaştırılacaktır. O'nun nezdinde bir kimsenin mükafaat verilecek hiçbir nimeti yoktur. O kişi, sırf çok yüce Rabbinin rızasını aramak için bunu yapmıştır"* (Leyl, 17-20) buyurmuştur.
2) Hak Teâtâ'nın bu ifadesi, Allah yolunda mal ile hem can ile ilgili hakları vermeyi içine alır. Nitekim Arapça'da "Falancaya taat ve mal verildi" denilir. 14[14]

Takva

Ayetteki, *"Kim... ittika ederse"* ifadesi, yapılmaması gereken şeylerden sakınmaya bir işarettir. Küçük günahlardan sakınmanın, muttaki olmanın şartı olup-olmadığı meselesini, *"(O Kur'ân) müttakiler için bir hidayettir"* (Rahman, 55/2) ayetinin tefsirinde ele almıştık. 15[15]

"el-Hüsnâ" Kelimesi Hakkında

---

[12] 12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/183.
[13] 13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/183.
[14] 14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/184.
[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/184.

Ayetteki “Vesaddaka bi’l-husnâ” *"ve o en güzeli de tasdik ederse"* ifadesinde geçen, *"en güzel"* ile ne kastedildiği hususunda şu izahlar yapılır:

1) Bu, "La ilahe illallah" (Allah'tan başka ilah yoktur) sözüdür. Buna göre mana, "Kim verir, ittika eder ve Benim birliğimi, peygamberlik müessesesinin haklığını tasdik ederse, onun için cennet var" şeklinde olur. Çünkü küfür (inkar) ile birlikte, tasaddukta bulunmak ve yasaklardan sakınmak fayda vermez. Bu manada ayet tıpkı, *"Bir açlık gününde yemek yedirmek, yakınlığı olan bir yetime, yahut toprakta sürünen bir yoksula yemek yedirmek, sonra da iman edenlerden... tavsiye edenlerden olmak..."* (Beled, 90/14-17) ayeti gibi olmuş olur.

2) Hüsnâ (en güzel), Allah Teâlâ'nın bedenî ve malî ibadetler olarak farz kıldığı şeylerdir. Buna göre sanki, "Allah yolunda verip, haramlardan sakınan ve şeriatı (ahkâmı) tasdik edenlere gelince..." denilmek istenmiştir. Böylece Allah Teâlâ'nın, şeriatı, ancak kendisinde kullarının salah ve iyiliklerinin yattığı şeyler için meşru kıldığı anlaşılmaktadır.

3) Hüsnâ (en güzel şey), Allah Teâlâ'nın, *"Ne infak ederseniz, Allah onun yerini doldurur"* (Sebe, 34/39) ayetiyle va'dettiği, ona mukabil vereceği şeydir. Buna göre mana, "Allah, Kendisinin va'dettiği bu güzel mukabili kabul ederek, Allah uğrunda mal infak edenlere verir" şeklinde olur. Çünkü Allah Teâlâ, *"Allah yolunda mallarını harcayanların misali, yedi başak bitiren, her başağında da yüz tane bulunan bir tane (tohum) gibidir"* (Rahman, 55/261) buyurmuştur. Binâenaleyh sadakaya mukabil Allah'ın vereceği şey, sadakadan daha fazla olunca, bunun için, bu "hüsnâ"nın kullanılması doğru olur. Bu manaya göre, *"O en güzeli yalanlarsa..."* ifadesinin manası, "Kim de o sadakaya mukabil verilecek şeye inanmaz, böylece Ma'budu hakkındaki sû-izandan ötürü, malı hususunda cimrilik yaparsa..." şeklinde olur. Nitekim bazı kimseler, "Mevcud olanı verip, tasadduk etmemek, mabûd'a kötü zanda bulunmak demektir" demişlerdir.

Ebu'd-Derdâ'dan rivayet olunduğuna göre, o şöyle demiştir: "Güneşin battığı her günde, iki melek, "Allah'ım, infak edene, halef (karşılık), infak etmeyene de telef ver" diye nida ederler. Bu nidayı, insanlar ve cinler hariç, bütün mahlukat duyar."

4) Hüsnâ (en güzel şey), mükafaattır. Bunun "cennet" olduğu da söylenmiştir ki, netice olarak mana aynıdır. Katade de bu kelimeye, "Allah'ın va'dine inanmak ve bu va'di için çalışıp çabalamaktır" manasını vermiştir. Kaffâl şöyle der: "Netice olarak "hüsnâ", bütün güzel şeyleri ifade eden bir kelimedir. Nitekim Hak Teâlâ, "De ki: sizler bizim hakkımızda, iki güzelin birisini yani ya zaferi, yahut da şehadetimizi, bekleyip duruyorsunuz (ey müşrikler)" (Tevbe, 9/52) ve "Kim bir iyilik yaparsa, onun için bu iyiliğini artırır (fazlasıyla veririz)" (Şura, 42/23) buyurmuş ve kat kat mükafaat vermeyi "hüsnâ" diye adlandırmıştır. Çünkü Hak Teâlâ, "Şüphesiz benim için Allah katında hüsnâ var" (Fussilet, 41/50) buyurmuştur.16[16]

Yüsrâ ve Usrâ

Hak Teâlâ'nın "Biz de onu en kolaya hazırlarız" ifadesiyle ilgili bir kaç mesele var:17[17]

“Yusra ve Usra” Kelimesi Hakkında

Buradaki "yüsrâ"nın (en kolayın) ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "cennef'tir.

2) "Her türlü iyi ve güzel şeyler"dir. Çünkü alimler, bunun karşılığında zikredilen "usrâ"nın da, "şirk" manasında olduğunu söylemişlerdir.

3) Maksad, insanın ifa etmekle yükümlü olduğu her türlü emir ve yasağı tutmasını ona kolaylaştırmaktır. Usrâ'dan maksad ise bunları ifa etmeyi zorlaştırmaktır.

d) Yusrâ, kulun yaptığı taatlara, başından itibaren başlamasıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki,

---

[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/184-185.

[17] 17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/185.

"Biz onu, Allah yolunda verme işine başvurmayı kolaşlaştınrız" demek istemiştir. Bu görüşte olanlar, "usrâ" ile de bunun zıddı manasının kastedildiğini söylemişlerdir. Yani, "Biz o kimseye de, cimriliğe başvurması ve mali yönden üzerine düşenleri ifadan kaçınmasını kolaylaştırırız" dmektir. Kaffâl bütün bunların, mecazi manalar olduğunu söyleyerek şöyle der: "Çünkü ameller kolaylığa, bir rahata ve övgüye değer işlere götüren herşey, "yüsrâ"dandır ki bu bütün ibadet ve taatların vasfıdır. Bir zorluğa, bir yorgunluğa götüren herşey de "usrâ"dandır ve bu bütün günahların vasfıdır.18[18]

"Yüsrâ" Ve "Usrâ" Kelimelerinin Müennes Oluşu

Ayetteki "yüsrâ" ve "usrâ" kelimelerinin müennes oluşu hususunda şu izahlar yapılır:
1) Yüsrâ ve Usrâ kelimeleri ile eğer ameller ve ibadetler "cemaat"i kastedilmiş ise, bunların müennes gelmelerinin sebebi açıktır. Yok eğer bunlarla tek bir amel kastedilmiş ise, o zaman bunların müennes oluşları, "El-hasletu" veya "El-fa'letu" kelmelerine varıp dayanır. Bu izaha göre kim yüsrâ'yı insanın yaptığı taatlara dönmeyi kolaylaştırma manasına alırsa, buradaki müenneslik, "El-avdetu"(dönme) ifadesine dayanır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz o kimseyi şu dönüşüne (avdetine) müyesser kılarız" demiştir.
2) Buradaki müenneslik, "tarikat" (yol) kelimesine varıp dayanır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Biz o kimseyi tarikât-ı yüsre veya usre müyesser kılarız" demek istemiştir.
3) İbadetler, bedene (insana) zor gelen işlerdir. Binâenaleyh mükellef, ibadetlerinin kendisini cennete götüreceğini bildiği zaman, kendisini cennete konduracağı gerekçesiyle, o zor fiiller mükellefe kolay gelir. İşte bu sebeble Allah Teâlâ, cennete "yüsrâ" adını vermiş; sonra da taatları ifa ederken yüsrün yani kolaylığın oluşunu, bu yüsrâya, yani cennete bağlamıştır. Hak Teâlâ'nın "Fenuyessiruhu lulyusrâ" ayeti de bunun zıddınadır.19[19]

"Yüsrâ"nın ve "üsrâ"nın Kolaylaştırması Meselesi

"Yüsrâ"yı ve "üsrâ"yı kolaylaştırmanın ne demek olduğu hususunda da birkaç izahlar yapılır. Çünkü "yüsrâ"yı, "cennet" diye tefsir eden, "yüsrâ"yı "kolaylaştırma"yı da, Allah Teâlâ'nın, şu ayetleriyle de bildirdiği üzere, bu kesimi cennetine kolaylıkla ve ikramla sokması anlamına olur: *"Melekler, "selam size" diyerek, o (cennetliklerin) yanma her kapıdan girerler"* (Ra'd, 13/23-24); *"Tertemiz geldiniz. Artık ebedi olmak üzere girin buraya"* (Zümer, 39/73) ve *"Sabretmenize karşılık selam olsun size. Dâr-ı dünyanın en güzel sonucudur bu"* (Ra'd, 13/24) Fakat "yüsrâ" kelimesini, iyi-güzel ameller yapma anlamına alanlara göre, "o amelleri kolaylaştırmak", bu amelleri, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kimselere kolaylaştırmasıdır. Böylece riyakâr ve münafık kimselere arız olan tembellik ve üşenme bu kimseye arız olmaz. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Şüphesiz o (namaz), (namazda) huzur bulanlar, hariç, herkese zor gelir"* (Bakara, 2/45); *"O (münafıklar), namaza kalkarlarkan, üşene üşene kalkarlar"* (Nisa, 4/142) ve *"Size de ne oluyor ki, "Allah yolunda savaşa çıkm" denildiğinde, yerinize çakılıp kalıyorsunuz"* (Tevbe, 9/38) buyurmuştur. Binâenaleyh "teysir" (kolaylaştırma), gayrete getirme ve coşturma demektir.20[20]

Tevfik Ve Hızlan (Allah'ın Muvaffak Kılması Veya Yardımını Kesmesi)

Alimlerimiz, tevfik ve hızlan (Allah'ın muvaffak kılması veya yardımını kesmesi) konusundaki mezheblerinin doğruluğuna bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Onu yüsraya (en kolaya) müyesser kılarız"* sözü, Allah'ın muvaffakiyyet ve tevfiki, mü'minlere has kıldığına delalet eder. Tevfik de, Allah Teâlâ'nın taat olan şeyleri, bu kimsede, günah olan şeylerden daha tercihe şayan hale getirmesidir; Hak Teâlâ'nın, *"Biz ona da üsrâ'yı, yani en güç olanı kolaylaştırırız"* ifadesi de, Allah'ın, hızlanı kafirlere has kıldığına delalet eder ki "hızlan", da Allah Teâlâ'nın, günah ve masiyet olan şeyleri bu kimsenin nezdinde, taatlardan daha tercihe şayan hale getirmesidir. Ayet, bir tercihin mevcudiyetine delalet edince, bunun vücubiyyetine hükmetmek gerekir. Çünkü yapma ile yapmama arasında, bir üçüncü ihtimal yoktur. Eşitliğin bulunduğu yerde tercihin olmayacağı ise malumdur. O halde mercûh (yani tercîh edilmemiş) olanın, kaçınılmaya ve yapılmaya daha uygun olması gerekir. İki taraftan biri imtihansız olunca, zıddın iki tarafından dışarı çıkılamayacağı gerekçesiyle, beri tarafın meydana gelmesi vacib olur.

---

[18] [18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/185-186.
[19] [19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/186.
[20] [20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/186-187.

Kaffâl (r.h) bu ayetle yapılan istidlale şu açılardan cevap verir:

1) İki zıddan birine, diğer zıddın adıyla anmak meşhur bir mecazdır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Bir seyyienin (kötülüğün) cezası, dengi bir seyyie (kötülük)tür"* (Şuara, 42/40) ve *"Onları, elîm bir azabla müjdele"* (Tevbe, 9/34) buyurmuştur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, taata götüren lütuf fiillerine, "yüsrâ'yı kolaylaştırma" adını verince, bu lütuf fiillerini terkedişini de "usrâ'yı kolaylaştırma" diye adlandırmıştır.

2) Bu, fiili ve işi, failine değil de sebebine izafesi kabilinden bir ifadedir. Nitekim putlar hakkında, *"Ya Rabbi bunlar, pek çok insanı saptırmışlardır"* (İbrahim, 14/36) denilmiştir.

3) Bu, haber verme yoluyla değil, hüküm verme yoluyla ifade edilen bir ayettir.

Bunların hepsine şu şekilde cevap veririz: Bu açıklamalar, (delilsiz olarak) ayetin zahirini terktir ki bu caiz değildir. Hele de ayetin zahirinin, bizim açımızdan kesin aklî delil ile te'kid edildiğini açıklayıp, ortaya koymuşken... Hem sonra (ehl-i sünnet) âlimlerimiz, ayetin zahirini, Hz. Ali (r.aj'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği şu hadisle te'kid etmişlerdir:

"Nefes alıp veren hiçbir kimseniz yoktur ki Allah onun cennetteki veya cehennemdeki yerini bilmiş olmasın" dedi. Bunun üzerine biz,

"Ey Allah'ın Resulü, şimdi biz (yaptıklarımıza) güvenmeyelim mi?" deyince, o

"Çalışın, çünkü herkese, ne için yaratılmış ise o kolay kıhnmıştır" buyurdu.

Kaffâl buna şu şekilde cevap vermiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Ben cinleri ve insanları, ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zariyat, 51/56) buyurduğu gibi, bütün insanlar, Allah'a ibadet etmek için yaratılmışlardır."

Bil ki bu cevap da zayıftır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), bu hadisi, ashabın sorusuna bir cevap olmak üzere söylemiştir ki bu, "Çalışın. Çünkü herşey Allah'ın ilmine uygun olan bir şey için kolaylaştırılmıştır" demektir. Bu da, biz ehl-i sünnetin, "Allah Teâlâ'nın kulu hakkında takdir ettiği ve o kulun yapacağını bildiği şeylerin değişmesi imkansızdır" şeklindeki görüşümüze delalet eder. Allah en iyi bilendir.[21][21]

Fiilin Başındaki Sîn Edatı Hakkında

Bu ifadelerin başına "sîn" edatının dahil olması hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, rıfk ve taltîf üslubuyla gelmiş bir ifadedir. Bu üslubu kullanan şayet Allah Teâlâ ise, o zaman kesinlik ve yakın ifade eder. Nitekim Bakara Sûresi'ndeki *"Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinizi birleyin, O'nun bir olduğuna inanın, umulur ki, yani muhakkak ki böylece sizler ittika etmiş olursunuz"* (Bakara, 2/31) buyurmuştur.

2) Bu, itaatkârın bazan asi, asinin de bazan, tevbe etmek suretiyle, muti hale gelebileceğine hamledilir. İşte bu sebepten dolayı, burada bir değişiklik yapmak imkansız olur.

3) Mükafaatın ekserisinin ahirette tahakkuk edeceğine, ahiret de, henüz vakti gelmemiş şeylerden olduğuna ve Allah'dan başka hiç kimse onun vaktini bilmediğine göre, ayetteki "kolaylaştırma" fiillerinin başına, gelecek zamanı ifade eden bu sîn harfi getirilmiştir. Çünkü bu harf ile, bu va'din, şu anda değil, daha sonra tahakkuk edeceğine işaret edilmiştir. Allah en iyi bilendir.[22][22]

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/187-188.

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/188.

Mal, İnsanı Kurtarmaz

"O helak olduğu zaman malı kendisine asla fayda vermez" . (Leyl, 11).

“Mâ” Hakkında

Bil ki ayetin başındaki "mâ", inkârı manada bir istifham olabileceği gibi, rıefiy (olumsuzluk) ifade etmek için de olabilir. [23]

“Tereddâ” Kelimesi Hakkında

“Tereddâ” fiiliyle ilgili olarak da şu iki izah yapılır:
1) Bu kelime, "Dağdan yararlandı" manasındaki sözünden alınmış olabilir. Nitekim Hak Teâlâ, *"metüreddiye olan hayvanlar..."* (Mâide, 5/3) yani "dağdan yuvarlanıp ölen hayvanlar..." buyurmuştur. Buna göre ayetin manası, "O kişi çukura, yani kabre veya cehennem çukuruna yuvarlandığında..." şeklinde olur. O halde ayetin takdiri: "Biz onu üsraya, yani en zora, yani cehenneme kolaylaştırdığımızda, o cehennem çukuruna yuvarlanır. Binâenaleyh cimrilik ettiği ve varislerine bıraktığı ve beraberinde ihtiyaç hissettiği ve muhtaç olduğu yere kendisinden hiçbirşey getiremediği malı ona nasıl fayda verir?" şeklindedir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Andolsun ki sizler Bize, tâ başta sizi yarattığımız şekilde, fertler olarak, tek başınıza, size verdiğimiz nimetleri arkanızda bırakarak geleceksiniz."* (En'âm, 6/94) ve *"Biz onu dediğine malik kılarız ve o Bize tek başına gelir"* (Meryem, 19/89) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, insana orada fayda verecek şeyin, dünyada yaptığı iyi amelleri ile, malından verdiği hayır ve hasenatı olduğunu; yoksa varislerine bıraktığı mallar olmadığını haber vermiştir.
2) Bu fiil, tefa'ul babından olup, asıl manası "helak olmak" olan, “Radâ” masdarındandır. Buna göre ayette bununla, kişinin ölümü kastedilmiş olur.[24]

"Şüphesiz Bize ait olan hidayettir" (Leyl, 12).
Bil ki Allah Teâlâ, insanlara sa'y-u gayretlerini ve netice açısından farklı farklı olduğunu bildirip, iyi ameller yapanlar için "yüsrâ"nın; kötü ameller yapanlar için de "usrâ"nın olduğunu beyan edince, insanlara, Kendisine düşen açıklama, yol gösterme, iyi şeylere teşvik, kötü şeylerden sakındırma iyiye-güzele sevketme gibi şeyleri yerine getirdiğini haber vererek, "Şüphesiz Bize ait olan hidayettir" buyurmuştur ki bu da, "Hikmetimiz gereği bize düşen, insanları ibadet için yarattığımızda, onlara nasıl ibadet edeceklerini beyan etmek ve yapmak suretiyle insanın itaatkar olduğu işleri, isyankar olduğu şeylerden ayırdetmektir. Çünkü Biz onlara fayda verip merhamet edelim ve onlara devamlı nimetleri arzedelim diye onları yarattık. Binâenaleyh Biz, hikmetimiz gereği üzerimize düşeni yerine getirdik" demektir. [25]

Mutezilenin Yorumu ve Ehl-i Sünnetin Cevabı

Mu'tezile, görüşünün doğruluğuna bu ayeti delil getirerek şu izahları yapmıştır:
1) Allah Teâlâ, mazeretleri mubah kılmış, mükellefi ancak gücünün yetebileceği şeylerle mükellef tutmuştur. Böylece Hak Teâiâ'nın, güç yetirilemeyecek şeylerle mükellef tutmayacağı sabit olmuştur.
2) “Alâ” (bize ait) ifadesi, vücub ifade eder. Böylece bu, bazan kulun, Allah üzerinde bazı haklarının bulunmasına (vücub ala'llaha) delalet eder.
3) Meydana getirme ve yapma hususunda, şayet kul bağımsız ve tam yetkili olmasaydı,

---

[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/188.
[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/188-189.
[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/189.

deliller koymanın bir fayda ve hikmeti olmazdı.

Alimlerimizin bu gibi izahlara verdiği cevaplar meşhurdur. Vahidî de, Ferrâ'dan naklederek "Ayetin takdiri, "Hidayet de, delalet de Bize aittir" şeklindedir. Fakat tıpkı, elbise kişiyi hem soğuktan hem sıcaktan koruduğu halde, sadece sıcaktan bahsedilen, *"Sizi sıcaktan koruyan elbiseler..."* (Nahl, 16/81) ayetinde oluduğu gibi, bu ayette de, delalet açıkça zikredilmemiştir. Bu, Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas (r.a)'ın şu sözünün manasıdır: "Allah Teâlâ bu ifadesiyle, "Dostlarımı, Bana taata hidayet ederim, itaatta bulunmaya sevkederim. Düşmanlarım ile, onların Bana taatta bulunmaları arasına girerim (mani olurum)" manasını kastetmiştir." İbn Abbas (r.a) bu manayı verirken, ayette dalaletin mahzuf-mukadder olduğuna işaret etmiştir.

Mu'tezile "Bu açıklama, Hak Teâlâ'nın *"Doğru yolu bildirmek Allah'a aittir. Kimi (yol) ise eğridir"* (Nahl, 16/9) ayetinden ötürü yanlıştır. Çünkü Allah, doğru yolu bildirme (hidayet) işinin Kendisine ait olduğunu bildirmiş; eğri yolun ise, Kendisine ait olmadığını beyan etmiştir" der. Bil ki bu husustaki ayrıntılı açıklama ve cevab o ayetin tefsirinde geçmiştir.26[26]

Hem Dünya, Hem Ahiret Allah'ındır

"Elbette ahiret de, dünya da Bizimdir" (Leyl, 13).

Bu ayetle ilgili olarak şu iki izah yapılır:

1) Dünyada da, ahirette de herşey Bize aittir. Binâenaleyh sizin, Bizim yol göstericiliğimiz ile yol bulmayı terkedişiniz, Bize zarar vermeyeceği gibi, o yolu bulmak suretiyle hidayete ermeniz de Bizim mülkümüze birşey katmaz. Aksine bunun faydası da, zararı da size yöneliktir. Eğer isteseydik sizi, isyanlardan-inkarlardan cebren alıkorduk. Çünkü dünya da, ahiret de Bizimdir. Fakat sizi, bu şekilde cebren isyanlardan alıkoymadık. Çünkü bu tarz, mükellefiyeti zedeler. Aksine Biz sizi, günahlardan ve yanlışlardan, açıklamak, bildirmek ve va'd-va'îdimizle alıkoymayı irade ettik.

2) Her iki dünyanın mülkiyeti Bize aittir. Dolayısıyla dilediğimiz kimseye dilediğimiz şeyi veririz. Her iki dünyanın mutluluğu da Bizden istenir. Birinci manâ, Mu'tezile'nin, ikincisi de biz (ehl-i sünnet'in) görüşüne daha uygundur.27[27]

Cehennem Alevi İle Uyarma

'İşte Ben sizi alevlendikce alevlenen bir ateş ile inzar ettim. Ona en bedbaht olandan başkası girmez. O, hakkı yalanlamış ve yüz çevirmiştir" (Leyl, 14-16).

"Telezzâ" Kelimesi Hakkında

Ayetteki, "Telezzâ" tutuşan, alevlenen, cayır-cayır yanan manasınadır. Arapça'da "Telezzeti'n-nâru telezzeyâ" denilir. Cehenneme "lezâ" adı verilişi de bundandır. Hak Teâlâ böyle olan ateşin kim için hazırlandığını, *"Ona en şâkî, en bedbaht olandan başkası girmez"* ifadesiyle beyan etmiştir. 28[28]

Nüzul Sebebi

İbn Abbas (r.a) bu ayet-i kerimenin, Hz. Muhammed (s.a.s)'i ve ondan önceki peygamberleri inkar eden Ümeyye b. Halef ve benzerleri hakkında nazil olduğunu söylemiştir. 29[29]

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/189-190.

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/190.

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/191.

29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/191.

"Eşkâ" Kelimesi Hakkında

Ayetteki, "eşkâ"nın, "şaki" (bedbaht) manasına geldiği ve bunun tıpkı "Orada tek sen değilsin" manasındaki, ifadesi gibi olduğu söylenmiştir.
Buna göre ayetteki mana, "Böyle olan ateşe, Allah'ın ayetlerini yalanlayıp, Allah'a itaattan yüz çevirdiği için, şâkî olan kafirden başkası girmeyecek" şeklinde olur.30[30]

Mürcie'nin İddiasına Mu'tezile'nin Cevabı

Bil ki Mürcie, ilahî azabın sadece kafirler için söz konusu olduğu hususunda bu ayete tutunmuştur. Kâdî şöyle der: "Bu ayeti zahiri manasına almak mümkün değildir. Delili ise şu üç şeydir:
1) Bu, cehenneme, yalanlayıp Allah'a itaattan yüz çeviren en şâkî kimselerden başkasının girmeyeceği manasına gelir. Binâenaleyh ayetleri yalanlamayıp, Allah'a itaattan yüz çevirmeyen kafirin cehenneme girmemesi gerekir.
2) Bu, günahlara bir teşviktir. Çünkü ayetin zahirî manası, Hak Teâlâ'nın, Allah'ı ve Rasulünü tasdik edip, yalanlamada bulunmayan ve taattan yüz çevirmeyen kimselere, "Hangü günahı yaparsan yap sana zarar vermez" demesi gibi olur ki bu teşvik sınırını da aşıp, o şeyleri mubah saymaya varan bir ifade olur. Halbuki Allah Teâlâ böyle söylemekten münezzehtir.
3) Cenâb-ı Hakk'ın, daha sonraki, *"Halbuki, çok sakman... Ondan uzaklaştırılacaktır"* (Leyl, 92/17) şeklindeki ayeti bu ayetin, zahiri manasının alınmayacağını gösterir. Çünkü, fasık kimsenin halinden, onun "en muttaki" olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, "el-etkâ", en muttaki demektir. Halbuki, büyük günahları irtikab eden kimse, "en muttaki" olarak nitelenemez. Şimdi, birinci ifade, fasıkın cehenneme girmeyeceğine delalet ederse, bu ikinci ifade, fasıkın, cehennemden uzaklaştırılmayacağına delalet eder. Halbuki, her mükellef, ondan uzaklaştırılmaz. Dolayısıyla da, mutlaka cehennemliklerden olması gerekir...
Şimdi, burada mutlaka bir tevil yapılması gerektiğine göre, biz diyoruz ki, burada şu iki izah yapılabilir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, “Nâran telezzâ” ifadesi ise, "hususî bir ateşin ve cehennemin muayyen bir tabakasının kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü *"Münafıklar, cehennemin en alt tabakasındadırlar.."* (Nisa, 4/45) ayetinden cehennemin tabaka tabaka olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde, ayet, bu hususî ateşe, en bedbaht, en şakiden başkalarının girmeyeceğine delalet eder, ama fasıkın ve böyle olmayan (el-eşkâ olmayan) kafirlerin, cehennemin diğer tabakalarına girmeyeceğine delalet etmez.
2) Cenâb-ı Hakk'ın, “Nâran telezzâ” ifadesi ile, "bütün cehennem tabakaları kastedilmiştir. Halbuki, *"oraya, en bedbaht girecek.."* ifadesi ile, "Oraya girmeye bu daha uygun ve layık olup, buraya girmeyi ziyadesiyle hak etme, ancak bu en şâkî ve bedbaht için söz konusudur" manası kastedilmşitir.31[31]

Mu'tezile'ye Cevap

Bil ki, Kadî'nin bu izahları zayıftır. O'nu birinci olarak "Bundan, bu kafirden başkası cehenneme girmez.." şeklindeki sözüne gelince, bunun cevabı şudur: Her kafir, mutlaka, davası ve risaleti hususunda bir peygamberi yalanlamış ve o peygamberin doğruluğuna delalet eden delilleri düşünmekten imtina etmiştir. Böylece bu kimse hakkında, "Bu, diğer asilerden daha şakidir. Çünkü bu, yalanlayıp Allah'a itaattan yüz çevirmiştir..." şeklinde bir ifade kullanılması doğrudur. Binâenaleyh, her kafir, bu ayetin muhtevasına girdiğine göre, Kadî'nin ileri sürmüş olduğu şey düşer.
Kadî'nin ikinci olarak, "Bu, insanları günah işlemeye bir teşvik olur" şeklindeki sözü de zayıftır.

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/191.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/191-192.

Çünkü, kişileri günahtan men etme hususunda dünyada, bir zemmin ve "Allah ona ikram etmez. Allah onu tazim etmez. Allah ona mükafaat vermez" manasında, Allah'ın gazabının bulunması, yeterli bir sebeptir. Belki de, Allah bu kimseye, başka bir yolla da azab edebilir. Çünkü, her hangi bir delil, azab etme yollarının sadece cehenneme sokmayla sınırlı olduğuna delalet etmemektedir.

Kadî'nin üçüncü olarak, "Veseyecennebuhâ'l-etkâ" ifadesine tutunmasına gelince, bu ifade, en muttaki olmayanların haline, ancak, "Mefhum-i muhalif" ve "Hitab deliline tutunma ile delalet eder. Halbuki Kadî, bunu kabul etmemektedir. Daha nasıl olur da, bu metada tutunabilir. Bunu şu da destekler. Bu ifade, en müttakî olmayan kimselerin, cehenneme girmesini gerektirir. Dolayısıyla da, çocukların ve delilerin de cehenneme girecekleri neticesi çıkar; oysa ki bu, batıldır.

Kadî'nin dördüncü olarak, "Bununla hususi bir ateş, yani cayır-cayır yanan bir ateş kastedilmiştir" şeklindeki ifadesi de tutarsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'm "Nâran telezzâ" ifadesi, bütün cehennem tabakalarının sıfatının böyle olduğunu anlatan bir ifade olabileceği gibi, hususi bir ateşin, sıfatının böyle olduğunu bildiren bir ifade de olabilir. Halbuki, Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde, bütün cehennem tabakalarını bu şekilde tavsif ederek, "Kellâ innehâ lezzâ" *"Fakat ne mümkün! Çünkü o (ateş), halis alevdir. Bedenin bütün uzuvlarım söküp koparandır..."* (Mearic, 70/15-16) buyurmuştur.

Kadî'nin, "Bu cehenneme, bu en bedbaht daha layiktır" manası kastedilmiştir" şeklindeki sözü de tutarsızdır. Çünkü bu, delilsiz olarak ayetin zahirî manasını terk etmektir. Böylece, Kadî'nin ileri sürmüş olduğu bu görüşlerin tümünün zayıf olduğu sabit olmuş olur.

Ama, "Peki sizin görüşünüze göre, bunu nasıl cevaplayabilirsiniz? Çünkü siz ehl-i sünnet de, fasık kimselerin, ceza görmeyeceklerine dair kesin hüküm vermiyorsunuz?.." denilirse, buna, şu iki bakımdan cevap verebiliriz.

1) Vahidi'nin zikrettiğine göre, "Lâ yeslâhâ" kelimesinin manası, gerçekte Arapça'da, "Lâyelzemuhâ" "Ona yapışıp kalmaz..." şeklindedir. Nitekim, cehennemin şiddet ve hararetine göğüs gererek, oraya girip de oraya adeta yapıştığında, "Sallâ'l-kâfiru'n-nâra" ifadesi kullanılır. Bize göre ise, bu ayrılmama, yapışıp kalmama işi, ancak kafir için söz konusudur. Fasıka gelince, bu, ya cehenneme girmeyecektir, yahut girse bile, oradan çıkacaktır...

2) Bu ayetin zahirî manasının umumi oluşunun, fasık kimseleri tehdit eden ayetlerle tahsis edilmesidir. Allah en iyisini bilendir.[32][32]

"Halbuki, çok sakınan malmı temizlemek için veren, oradan uzaklaştırılacaktır. Bu takva sahibinde, hiç kimsenin bir nimeti yoktur ki, (yaptığı o hayırlı amel) o nimete karşılık tutulmuş olsun" (Leyl, 17-19).

"Veseyucennebuhâ" İfadesi Hakkında

"Veseyucennebuhâ" ifadesinin manası, "Allah, onu oradan uzaklaştıracak ve onu, onun uzak bir yerinde tutacaktır.." şeklindedir. Çünkü Arapça'da, "onu oradan uzaklaştırdım" manasında, "Cennebtuhu'ş-şey'e" ifadesi kullanılır. [33][33]

Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

Nüzul Sebebi

Biz, ehl-i sünnetin müfessirleri, ayetteki bu ifade ile, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in kastedildiği hususunda müttefiğizdir. Bil ki, Şia'nın tamamı, bu rivayeti (sebeb-i nüzulü) kabullenmeyerek, bunun, Ali ibn Ebî Talib (r.a) hakkında nazil olduğunu, delilinin ise, Cenâb-i Hakk'ın *"Rükûda iken zekat verenler..."* (Maide, 5/55) ayeti olduğunu; bu sebeple de, buradaki, *"Çok sakınan,*

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/192-193.

[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/193.

malını temizlenmek için veren..." ifadesinin, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rükûda iken zekatı verenler..."* (Maide, 5/55) ayetiyle anlatılan şeye işaret ettiğini söylerler.34[34]

Hz. Ebû Bekir (r.a)'in Fazileti

Onlardan birisi, benim bulunduğum bir mecliste bundan bahsedince, o zaman ben şöyle dedim: Bu ayet ile, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in kastedildiğine dair, izahı da şöyle olan bir akli delil getireceğim: Burada geçen, *"en muttaki"* ifadesinden kastedilen, "insanların en efdali" olandır. Binâenaleyh, böyle olunca da bununla, Hz. Ebû Bekir (r.a)'n kastedilmiş olması gerekir. Şimdi bu iki mukaddime doğru oldukları sürece, netice de doğru olur. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizin Allah katında en şerefliniz, en çok müttakî olandır"* (Hucurat, 49/13) ifadesine dayanarak, buradaki "en muttaki" ifadesi ile, "insanların en efdali" manasının kastedildiğini söyledik. Çünkü, "ekrem" "efdal-en faziletli" demektir. Böylece bu, en muttaki olanın, en efdal olması gerektiğine delalet etmektedir.

Buna göre şayet, "Ayet, en kerim olanın, en muttaki kimse olduğuna da delalet eder. Halbuki bu, en muttakî olanın, en ekrem olmasını gerektirmez..." denilirse, biz deriz ki, insanı, en muttaki diye tavsif edebilmek, malum olana ve müşahedeye dayanır. Halbuki, onu en efdal diye tavsif etmek.malum ve müşahedeye dayanmaz... Malum olan, bilinen vasıtasıyla bilinmeyeni haber vermek, işte bu güzel bir yoldur. Aksi ise, fayda sağlamaz. Binâenaleyh, ayetin takdiri, "Allah katında en kerimin kim olduğu hususunda adeta sanki bir şüphe meydana gelmiş de, bu en kerimin, en müttakî olan olduğu ifade edilmiş.. Durum böyle olunca da, ayetteki (Hucurat, 49/13) takdir, "En muttaki olanınız, Allah katında en kerim olanınızdır" şeklinde olmuş olur. Böylece de, burada ele alınan "en muttaki" kimsenin, mutlaka, Allah katında, insanların en efdali olması gerektiği sabit olmuş olur.

Şimdi biz diyoruz ki, bu ifade ile kastedilenin mutlaka Ebû Bekir (r.a) olması gerekir. Çünkü, Ümmet-i Muhammed, Hz. Peygamber (s.a.s)'den sonra, insanların en efendisinin, ya Hz. Ebû Bekir, ya da Hz. Ali (r.a) olduğu hususunda bir araya gelmişlerdir. Bu ayeti, Hz. Ali ibn Ebî Talib (r.a)'e hamletmek, mümkün değildir. Böylece bunun, Hz. Ebû Bekir (r.a)'e hamledilmesi, kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Biz, bu ayetin, Ali ibn Ebî Talib (r.a)'e hamledilmesinin mümkün olmadığını söyledik. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu en müttakiyi vasfederken, *"Bu takva sahibinde, hiç kimsenin bir nimeti yoktur ki, (yaptığı o hayırlı amel) o nimete karşılık tutulmuş olsun"* buyurmuştur. Halbuki bu vasıf, Ali ibn Ebî Talib (r.a)'e uygun düşmez. Çünkü, Ali ibn Ebî Talib (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında ve terbiyesi altında idi. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s), onu babasından almış, böylece yedirmiş, içirmiş, giydirmiş, büyütmüştü... Ve Hz. Peygamber (s.a.s), Ali İbn Ebî Talib (r.a)'e, karşılığı mutlaka ödenmesi gereken bir biçimde ihsan ve lütuflarda bulunuyordu. Ama, Hz. Ebû Bekir (r.a)'e gelince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hz. Ebü Bekir (r.a) üzerinde, dünyevi açıdan herhangi bir lütuf ve ihsanı yok idi. Tam aksine, Hz. Ebû Bekir (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'e infakta bulunuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, Hz. Ebû Bekir (r.a) üzerinde, İslâm dinine girmesine vesile olması nimeti vardı... Ne var ki bu nimet, Cenâb-ı Hakk'ın (peygamberlerinin söylediğini naklettiği), *"Ben bundan dolayı sizden bir ücret istemiyorum..."* (Şuârâ, 26/145) ayetinden dolayı, karşılığı alınmayan cinsten bir nimettir. Ama, burada ele alınan ise, mutlak anlamda bir nimet olmayıp, tam aksine, karşılığı olması gereken bir nimettir. Böylece biz, bu ayetin, Ali ibn Ebî Talib (r.a)'e uygun düşen bir ayet olmadığını anlamış oluyoruz. Şimdi bu ayet ile kastedilenin, insanların en efdali olduğu ve ümmetin en efdalinin de ya Hz. Ebû bekir (r.a), ya da Hz. Ali (r.a) olduğu ve bu ayetin de Hz. Ali (r.a) hakkında uygun olmadığı sabit olunca, böylece, ayetin Hz. Ebû Bekir (r.a)'e hamledilmesi belirgin hale gelmiş, taayyün etmiştir. Ve ayetin de, ümmetin en efdalinin Hz. Ebû Bekir (r.a) olduğuna delaleti kesinleşmiştir.

Adı geçen rivayete gelince, bu da şöyledir: Hz. Bilal, Abdullah ibn Ced'ân'ın kölesi idi. Derken, bir gün, putlara kılıç çekti. Bunun üzerine müşrikler, bunun bu hareketini, Abdullah'a şikayet

---

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/193.

ettiler, bunun üzerine Abdullah onu müşriklere teslim etmesinin yanısıra, onlara o putlar adına kesilmek üzere, 100 deve de verdi. Müşrikler de, Bilal'ı aldılar ve ona, kızgın güneşin altında işkence etmeye başladılar. Bilal ise, işkence sırasında hep, "Ehâd, Ehâd!" (Allah birdir, birdir!) diyordu. Derken, tam o sırada, Bilâl'e Hz. Peygamber (s.a.s) uğradı. Ve *"Seni, birisi, o birisi kurtaracak..."* der. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ebû Bekir (r.a)'e Bilal'in Allah uğrunda işkence gördüğünü haber verdi. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a) yanına bir ölçek (rıtıl), altın alarak, Bilal'i satın aldı. Daha sonra müşrikler, Ebû Bekir (r.a) bunu, Bilal'in onun yanında olan (katkısından, parasından, pulundan...) dolayı yaptı..." dediler de, işte bunun üzerine, *"Bu takva sahibinde, hiç kimsenin bir nimeti yoktur ki, (yaptığı o hayırlı amel) ve nimete karşılık katılmış olsun o bunu sırf Yüce Rabbin'm rızası için yapmıştır"* ayetleri nazil oldu.

İbnu'z-Zübeyr, minberde iken, şöyle dedi: "Ebû Bekir (r.a), kölelerden işkenceye uğrayanları satın alıyor ve onları azad ediyordu. Bunun üzerine, babası Ebû Bekir'e,

"Evladım, sen, senin sırtını koruyacak, sana destek verecek senin yükünü hafifletecek kimseleri satın alsaydın ya!.." deyince, o, Ebû Bekir,

"Ben de, (böyle yapmakla) arkamı kuvvetendirmeyi umuyorum" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet nazil oldu.[35][35]

“Yetezekkâ” Kelimesi Hakkında

Keşşaf sahibi şöyle der: Ayetteki “Yetezekkâ” hakkında, şu iki terkib düşünülebilir:

1) Eğer sen bu ifadeyi, “Yu’tâ” kelimesinden bedel yaparken, bunun irabda mahalli olmaz. Çünkü bu ifade bu durumda, sıla hükmüne dahil olmuş olur. Sıla cümlelerinin ise, irabda mahalleri yoktur.

2) Yok eğer sen bunu, “Yu’tâ”daki zamirden hal kabul edersen, o zaman bu ifade mansub olmuş olur.[36][36]

Buradaki İstisna

"O bunu, sırf O Yüce Rabbin'm rızasını aramak için yapmıştır. Her halde kendisi de ileride hoşnut olacaktır" (Leyi, 20-21).

Bu ayet-i kerime ile ilgili birkaç mesele vardır:[37][37]

İ’rab

“İbtiğâe Vechi Rabbihi” ifadesi, cinsinden olmayandan yapılmış bir istisna olup, "müstesna minh" “ni’metin” kelimesidir. Buna göre kelamın takdiri, "Onun nezdinde, Allah'ın rızasını takip etmenin dışında, hiç kimseye ait bir nimet yoktur" şeklinde olur ve ayetin bu ifadesi (nahiv açısından), senin tıpkı “Mâ fi’d-dâri ehadun illâ himârâ” "Evde, eşekten başka bir kimse yoktur" demen gibidir. Ferrâ bu hususta şöyle izahta bulunur: Burada, bir "infak" kelimesi takdir edilebilir. Bu durumda da ayetin takdiri, "o, Yüce olan Rabbinin rızasını talep etme niyeti dışında, herhangi bir niyetle infakda bulunmaz" şeklinde olur ki bu durumda da bu ifade, *"Sizler, ancak Allah'ın rızasını arzulayarak infak edersiniz..."* (Bakara, 2/272) ayeti gibi olmuş olur.[38][38]

Allah Rızası İçin Malını İnfak Eden

---

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/193-195.

[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/195.

[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/195.

[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/195.

Bil ki Allah Teâlâ, "temizlenmek için malını veren bu çok sakınan"ın, malını, bir hediyeye veya önceki bir nimete (iyiliğe) karşılık olsun diye vermediğini beyan etmiştir. Çünkü bu şekilde verme, kişinin borcunu ödemesi gibi olur. Dolayısıyla da bu şekilde vermenin, daha fazla mükafaat haketmede bir dahli olmaz. Aksine kişi, Allah'ın emrinden ve teşvikinden dolayı bir şey yaptığı zaman mükafaata müstehak olur.39[39]

Mücessimenin ve Mülhidlerin Ayet Hakkındaki Yorumu

Mücessime, ayetteki "vech" (yüz) sözüne tutunmuştur. Mülhidler de, "o yüce Rab" ifadesine tutunarak, bu ifadenin başka bir Rabbin mevcudiyetini iktiza ettiğini söylemişlerdir. Bu hususla ilgili cevabımız daha önce geçmişti.40[40]

Nüzul Sebebi Hakkında

Kâdî Ebû Bekir el-Bâkıllânî, "Kitabu'l-İmâme" adlı eserinde şöyle demektedir: "Hz. Ali (r.a) hakkında gelen ayet, *"Biz size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür istemiyoruz. Çünkü biz, Rabbimizden, o abus suratlı, çetin günden korkarız (derler)"* (İnsan, 76/9-10) ayetidir. Hz. Ebû Bekir (r.a) hakkında gelen ayet ise, *"O (bunu) sırf O çok yüce Rabbinin rızasını aramak için (yapmıştır)"* (Leyl, 92/20) ayetidir. Binâenaleyh her iki ayet de, bu iki zattan herbirinin, yaptıkları şeyleri sırf Allah'ın rızası için yaptıklarına delalet etmektedir. Fakat Hz. Ali (r.a) ile ilgili ayet, onun yaptığı bu şeyi, hem Allah rızası için, hem de kıyamet gününde korktuğu için yaptığına delalet etmektedir. Çünkü Hz. Ali (r.a), *"Çünkü biz, Rabbimizden, o abus suratlı çetin günden korkarız"* (İnsan, 76/10) demiştir. Hz. Ebû Bekir (r.a) ile ilgili olan ayet ise, onun, yaptığı bu işe, bir mükafaat arzusunu veyahut ilahi cezadan korkma düşüncesini katmaksızın, sırf Allah rızası için yaptığına delalet etmektedir. Binâenaleyh Hz. Ebû Bekir (r.a)'in makamı daha yüce ve daha üstündür."41[41]

İbtiğay-ı Vech

Bazı kimseler şöyle derler: "Ayetteki *"o yüce Rabbin vechini aramak için"* ifadesi, "Allah'ın zatını arama" manasına gelir. Halbuki O'nun zatını aramak imkansızdır. Bu sebeple, ayetten kastedilen mananın, "Allah'ın mükafaatını ve ikramını arama, elde etmeyi isteme" olması gerekir." Bazıları da şöyle derler: "Böyle bir takdir yapmaya gerek yoktur. Bu meselenin gerçeği, kulun, Allah'ın zatını sevip-sevemeyeceği meselesine varıp dayanır. Yahut da buradaki arama, yani sevme ile kastedilen şey, Allah'ın mükafaat ve ikramını sevmek olup, bu meseleyle ilgili izahımız, (Bakara, 2/165) ayetinin tefsirinde geçti.42[42]

Kıraat

Yahya b. Vessâb “Mâ fi’d-dâri ehadun illâ himârâ” şeklinde konuşanlara göre, ref ile bu ayeti “İllebtiğâe vechi rabbihi” şeklinde okumuştur. Her iki okuyuş hususunda da şairin şu beytini delil getirmiştir:
"Vahşi sığırların yavruları ile ak develerden başka, kendisiyle ünsiyet edilerek hiçbirşeyin bulunmadığı beldeye yemin olsun ki..." 43[43]

Ayetteki “Velesevfe yerdâ” "Muhakkak kendisi de ileride hoşnud (razı) olacaktır" ifadesi,

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/196.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/196.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/196.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/196.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/196.

"Allah Teâlâ, Hz. Ebû Bekir (r.a)'e, mükafaatlandırmak suretiyle onu razı edeceğini va'detti" demek olup, bu Hak Teâlâ'nın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın"* (Duha, 93/5) demesi gibidir. Bence burada, şöyle bir izah daha yapılabilir: Bu ifade ile, Hz. Ebû Bekir (r.a)'in, sırf Allah rızası için infak ettiği-yardımlarda bulunduğu, dolayısıyla da Allah'ın ondan razı olduğu manası kastedilmiştir. Bence bu, birinci manadan daha üstündür. Çünkü Allah'ın, kulundan razı olması, kul için; kulun, Rabbinden razı olmasından daha mükemmel birşeydir. Velhasıl Hak Teâlâ'nın da, *"Razı olarak ve razı olunmuş olarak..."* (Fecr, 89/28) buyurduğu gibi, bu iki rıza (hoşnudluk) mutlaka tahakkuk edecektir. Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat-u selâm efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashabına olsun (amin)![44][44]

---

[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/197.

DUHÂ SÛRESİ

Bu sûre, onbir ayet olup, Mekkî'dir. Ben bu sûrenin tefsirine, öğüt ihtiva eden, bir takım incelikleri ilave etmeye karar verdim.[1][1]

"Andolsun kuşluk vaktine ve sükûna erdiği zaman geceye..." (Duhâ. 1-2)[2][2]

"Duhâ" Kelimesi Hakkında

Müfessirler, ayetteki, "Ve'd-Duhâ" *"Andolsun kuşluk vaktine"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki izahı yapmışlardır:
1) "Duhâ" ile, kuşluk vakti kastedilmiştir. Kuşluk vakti, güneş yükselmeye başlayıp, ışıklarını her tarafa saldığı zamanki, gündüz başlangıcı zamanıdır.
2) "Duhâ" ile, bütün gündüz kastedilmiştir. Delili ise, Allah Teâlâ'nın, bunu geceye mukabil zikretmiş olmasıdır.[3][3]

"Secâ" Kelimesi Hakkında

Ayetteki "Ve'l-leyli izâ secâ" *"ve sükûna erdiği zaman geceye..."* ifadesine gelince, dilciler "secâ"nın manası hususunda, birbirine yakın şu üç manayı vermişlerdir: "Dindiği zaman", "karalığını döktüğü zaman" ve "örttüğü zaman"...
1) Birinci manaya gelince, Ebû Ubeyde, Müberred ve Zeccâc, "secâ"ya "sekene" "sükûna erdiğinde-dindiğinde..." manasını vermişlerdir. Nitekim Arapça'da "rüzgarı dinmiş gece" manasında "leyle-i sâciye"; zayıf açıp-kapanan göz manasında, "aynün sâciyetü" ve "dalgaları dinmiş deniz" manasında "bahrun sâciyetün" denilir. Şair bir duasında "Yâ mâlike'l-bahri iza'l-bahru secâ" "Deniz dindiği zaman, ey denizin sahibi Allah'ım..." demiştir.
2) İkinci manasına gelince, Ferrâ, Arapça'da bütün gece durgunlaştı, karanlığını döktü manasında "secâ" kelimesinin kullanıldığını söyler.
3) Üçüncü, yani bu kelimenin, "örttü-bürüdü" manasına oluşuna gelince, Esmâi ve İbnü'l-Arabî, elbisesinin insanı bürümesi gibi, gecenin de gündüzü bürümesi manasında Arapça'da, "Secâ'l-leylu" denildiğini söylerler.
Bil ki müfessirlerin görüşleri de, bu üç mana çerçevesindedir. Bu cümleden olarak, mesela İbn Abbas (r.a), bu ayete, "Gece, dünyayı karanlığı ile bürüdüğü zaman" manasını verirken, Hasan el-Basri de, "İnsanlara karanlığını giydirdiği zaman geceye..." manasını vermiştir. Saîd b. Cübeyr'in rivayetine göre, İbn Abbas (r.a) yine bu ifadeye, "Gece gelip, herşeyi bürüdüğü zaman..." manasını vermiştir.
Mücâhid, Katâde, Süddî ve İbn Zeyd de, "Gece, insanlarla dindiğinde..." manasını vermişlerdir. "Gecenin insanlarla dinişi" hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Bu, gecenin değil, insanların dinişi-sükûna erişi manasınadır. Fakat bu diniş, mecazî olarak ayette geceye nisbet edilmiştir. Bu yönüyle ayet, tıpkı ve "uyuyan gece, oruçlu gündüz" ifadeleri gibi olur.
b) "Gecenin dinip-sükûna ermesi", onun karanlığının her tarafa yerleşip, her tarafı sarması ve artık daha artmayacak bir hale gelmesi demektir.[4][4]

Bazı Sorular

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/199.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/201.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/201.
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/201-202.

Burada şöyle bir kaç soru sorulabilir:5[5]

1- Gündüz İle Gecenin Özellikleri

Birinci Soru: Hak Teâlâ'nın bir önceki sûrede, geceyi önce, bu sûrede ise sonra zikretmesinin hikmeti nedir?
Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Hem gece hem de gündüz sayesinde, insanların faydasına olan şeyler, bir düzene girer, Ama Hak Teâtâ'nın *"Allah karanlıkları ve nuru (ışığı) yarattı"* (En'âm, 6/1) ayetinden ötürü, gecenin önce oluş fazileti; gündüzün de nur oluş fazileti vardır. Hatta bundan da öteye, gece dünya gibi; gündüz de ahiret gibidir. Binâenaleyh bunlardan herbirinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğü ve fazileti vardır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bazan gündüzü geceye, bazan da geceyi gündüze takdim etmiştir. Bunun bir benzeri de Allah'ın *"Secde et, rükûya git."* (Ali imran, 3/43) ayetinde secdeyi rükûdan; *"rükûya varın, secde edin..."* (Hacc, 22/77) ayetinde ise, rükûyu secdeden önce zikretmiştir.
2) Allah Teâlâ, Hz. Ebû Bekir (r.a) ile ilgili sûrede yani Leyl Sûresİ'nde, müslüman olmazdan önce küfür içinde oluşundan dolayı orada, geceyi gündüzden önce getirmiş; Hz. Muhammed (s.a.s) ile ilgili olan bu sûrede ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'den doğuşundan itibaren hiçbir inkar ve günah sudur etmediği için, duhâ'yı -yani gündüzü- önce zikretmiştir,
3) Leyl Sûresi, Hz. Ebû Bekir (r.a) ile ilgilidir. Duhâ Sûresi ise, Hz. Muhammed (s.a.s) ile ilgilidir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s) ile, Hz. Ebû Bekir (r.a) arasında bir vasıta (bir üçüncü şahıs) bulunmadığının anlaşılması için, aralarına bir vasıta koymamış, bunları peşpeşe zikretmiştir. Binâenaleyh önce geceyi zikredip ki bu Hz. Ebû Bekir (r.a)'i temsil eder, daha sonra da yukarı doğru yükseldiğinde, gündüzü bulursun ki bu da Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Eğer önce, duhâ'yı (gündüzü) zikredersen, -ki bu Hz. Muhammed (s.a.s)'dir- daha sonra da aşağı doğru inersen, geceyi bulursun ki bu da, Hz. Ebû Bekir (r.a)'dir. Böylece bu ikisi arasında, bir vasıtanın, bir üçüncü şeyin olmadığı anlaşılmış olur.6[6]

2- Kasemin İzahı

İkinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın burada, sadece duhâ ile geceye yemin edişinin hikmeti nedir?
Cevap: Buna şu bir kaç şekilde cevap verilir:
1) Hak Teâlâ sanki, "Zaman, saat saattir, dilim dilimdir: gece saatleri, gündüz saatleri... Bu saatler git gide artar. Bu yüzden bazan gece saatleri artarken gündüz saatleri azalır. Bazan da gündüz saatleri artarken, gece saatleri azalır. Binâenaleyh artış, gelişi güzel hareketten; azalış da kızgınlık ve öfkeden ötürü olmayıp, aksine hikmete mebnidirler. Risalet de, kulların menfaatine göre vahiy indirme de böyledir. Dolayısıyla vahiy bazan indirilir, bazan indirilmez. İşte bu indirme gelişi güzel olmadığı gibi, indirmeme de bir öfke ve kızgınlıktan ötürü değildir.
2) Alimin sözü, kendisi söylediğini yapmadıkça tesir etmez. Binâenaleyh Allah Teâlâ, "Beyyine (delil) iddia edene; yemin ise inkar edene düşer" şeklinde ferman buyurunca, mutlaka bu şekilde amel etmek gerekmez. Binâenaleyh kafirler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Rabbinin, onu terkettiğini, ona kızıp-öfkelendiğini iddia edince, Cenab-ı Hak "Haydi, öyle ise bu hususta delilinizi getirin" buyurdu. Onlar delil giremeyince "Rabbl ne onu terketti, ne de ona kızdı", diye yemin etmek düşmüştür.
3) Hak Teâlâ sanki, "Gecenin, gündüz ile nasıl bir iiişki içerisinde olduğuna bakın. Bunlar birbirinden ayrılamaz. Aksine gece bazan galip, bazan da mağlub olur. Binâenaleyh sen, senin insanların eline bırakılacağını zannedersin" demek istemiştir.7[7]

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/202.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/202-203.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/203.

3- Duhâ Vakti

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak burada niçin özellikle "duhâ" (kuşluk) vaktini zikretmiştir?
Cevap: Bu hususta şu cevaplar verilebilir:
1) Kuşluk vakti, insanların bir araya geldikleri ve geceleyin, üzerinde meydana gelen ürkeklik ve yalnızlıktan sonra, kendilerine geldikleri bir zamandır. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Vahyin kesilmesi sebebiyle, ürkekliğinden sonra artık vahyin nüzulünün kuşluğu doğmaya başlıyor" diye müjde vermiştir.
2) Bu vakit, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa (a.s) ile konuştuğu; Hz. Musa (a.s)'nın karşısına dikilen sihirbazların, imana gelip secdeye kapandıkları bir vakittir. Binaenaleyh sadece bir zarf olduğu için zaman, böylesine bir fazilet vasfını kazanmış ve bu vasfa bürünmüştür. Ya, bilfiil taatta bulunan insanın durumu nasıl olur. Bu, şu şekilde de ifade edilebilir: "Musa (a.s)'ya ikram eden o yüce Zât, sana ikram etmemezlik eder mi, (Ey Muhammed.) Secdeye kapanacakları bir biçimde, o sihirbazların kalblerini evirip-çeviren o yüce Allah, senin düşmanlarının kalblerini de çevirecektir" denilmek istenmiştir.8[8]

Kuşluk Vakti Mukabilinde Gece

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, gündüzün bir saati, bir parçası demek olan, duhâ (kuşluk) vaktini, buna mukabil bütün geceyi zikredişinin sebebi nedir?
Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, gündüzün bir tek saatinin bile, bütün geceye denk olduğuna bir işarettir ve bu tıpkı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in faziletinin tartılması halinde, (manen) bütün peygamberlere denk olması gibidir.
2) Gündüz, sevinç ve ferahlık; gece ise, ürkeklik ve endişe vaktidir. Binâenaleyh ayet, dünyanın kederlerinin ve üzüntülerinin, sevinç ve rahatlıklarından daha fazla ve sürekli oluşuna bir işarettir. Çünkü kuşluk vakti bir tek saattir; gece ise birçok saattir. Rivayet olunduğuna göre, Allah Teâlâ Arş'ı yaratınca, siyah bir bulut Arş'ın solunda dikilip-durur ve "Ne yağdırayım?" diye nida eder. Bunun üzerine, "Yüz yıl keder ve hüzünler yağdır" diye emrolunur. Derken bulut açılır ve yeniden bu şekilde emrolunur ve bu iş tam üçyüz yıl tamamlanana kadar sürer. Daha sonra, Arş'ın sağında beyaz bir bulut dikilir ve "Ne yağdırayım?" diye nida eder. Bunun üzerine, "Bir saat sevinç yağdır" diye emrolunur. İşte bu sebepten dolayı, sen, kederlerin ve üzüntülerin sürekli; sevinçlerin ise az ve nadir olduğunu görürsün.
3) Kuşluk vakti, İnsanların harekete geçtiği ve buluşup tanıştıkları bir vakittir. Böylece bu vakit, haşr vaktinin bir benzeri olmuş olur. Dinip sükûnete erdiği zaman gece de, insanların, kabrin karanlığında sükuna erişlerinin bir benzeri olmuş olur. Binâenaleyh, bu demektir ki, her ikisi de bir hikmet ve bir nimettir. Ne var ki fazilet, (bu dünyada iken), ölüme değil, hayata; ölümden sonra da, ölümünden önceki durumuna aittir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, kuşluk vaktini, gece vaktinden önce getirmiştir.
4) Cenâb-ı Hak, önce kuşluk vaktini zikretmiştir; böylece, Allah'ın rametinden ümit kesilmesin Daha sonra da bunun peşinden, Allah'ın bela ve musibetleri hususunda tam bir güven hasıl olmasın diye, geceyi getirmiştir.9[9]

Duhâ ve Leyl Hakkında Öteki Yorumlar

Beşinci Soru: Herhangi bir vaiz, bu sûredeki, “Ve’d-duhâ” ifâdesini, Hz. Muhammed'in yüzü, “Velleyli” ifadesini de saçları diye tefsir etmiş midir?
Cevap: Evet; ve bunda da yadırganacak bir husus yoktur. Bunlardan bazıları, daha da ileri

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/203.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/204.

giderek, meselâ “Ve’d-duhâ” kelimesini "Ehl-i beytin erkekleri “Velleyli” kelimesini de "kadınları" diye tefsir etmiştir. "ed-Duhâ" kelimesi ise, Hz. Peygamber (s.a.sj'in peygamberliği; “Velleyli” ifadesi ile de, vahyin, kesilme zamanı da kastedilmiş olabilir. Çünkü vahiy indiğinde, ünsiyyet, rahatlık; kesildiğinde ise, ürkeklik, huzursuzluk baş gösterir. Yine, ayetteki "ve'd-duhâ" kelimesi ile, kendi sebebiyle, gaybî şeylerin bilindiği ilahi ilmin nuru; "el-leyl" kelimesi ile de, kendisi sebebiyle, bütün kusur ve ayıpların örtüldüğü afv-ı ilahi kastedilmiş olabilir. Yine "ve'd-duhâ" ifadesiyle, garib iken, İslâm'ın yücelmesi kastedilmiş olabilir. "El-Leyl" kelimesi de, İslâm'ın yeniden garib olacağına bir işaret sayılabilir. Yine, "ve'd-duhâ" ifadesiyle, aklın kemale ermesi; "el-leyl" kelimesiyle de, "ölüm hali" kastedilmiş olabilir. Yine bu ifadelerle, "Ben, mahlukatın kendisinde bir kusur göremediği açıktan yaptığı filler ile, gaybı bilen Allah'ın, kendisinde bir gayb görmediği sırrına, yani gizliden yapmış olduğun fiillere yemin ederim..." şeklindeki mana da kastedilmiş olabilir.10[10]

Rabbin Seni Terketmedi

"Rabbin seni terketmedi. (Sana) danlmadı da..." (Duhâ, 3).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:11[11]

“Veddeake” Kelimesi Hakkında

Ebû Ubeyde ve Müberred, buradaki “Veddeake” fiilinin, tef'îl babından olduğunu; mananın da, "tıpkı, ayrılan kimsenin emanet bırakması gibi..." tarzında olduğunu söylemişlerdir. Bu kelime, şeddesiz olarak, seni terketmedi manasında “Mâ vedeake” şeklinde de okunmuştur. Ama, "et-tevdî", "el-vedâ' " kökünün mübalağa sığasıdır. Çünkü, ayrılarak seni tevdi' eden kimse, adeta, seni terketme işinde mübalağa yapmış... gibidir. 12[12]

el-Kalyu Kelimesi Hakkında

el-Kalyu kelimesi, buğzetmek anlamına gelir. Nitekim Arapça'da, “Kalâhu, yeklihi, kalyen, mekliyeten” denilir. Bu ifade, birisi bir kimseye buğzettiği zaman kullanılır. Ferrâ, ayetteki takdirin, “Vemâ vekalâke” şeklinde olduğunu söyler. 13[13]

Kâfin Hazfedilişi

Burada kâfin hazfedilişi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
1) “Mâ veddeake” ifadesindeki kâf ile yetinilerek, hazfedilmiştir. Bir de, ayetlerin başları (yani, sonları) yâ ile bitmektedir. Dolayısıyla, fasılaların birbirine uygun düşmesi hadisesi, kâfin hazfedilmesini gerektirmiştir.
2) Ayetin sonuna kâf getirilmeyerek ifadenin mutlak bırakılmasının faydası, "Rabbin sana gazab etmediği gibi, ashabından ve seni sevenlerden hiçkimseye de, kıyamete kadar buğzetmeyecektir..." şeklinde bir manayı vurgulamak içindir. Ve bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kişi, sevdiğiyle beraberdir"*14[14] ifadesini gerçekleştirmek içindir.15[15]

Nüzul Sebebi Vahyin Gecikmesi Meselesi

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/204-205.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/205.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/205.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/205.
14[14] Keşfu'l-Hafa 2/202.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/205.

Müfessirler şöyle demektedirler: Hz. Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e biraz geç vahiy getirdi. Bunun üzerine müşrikler bu arada, "Muhakkak Allah ona gazab etti ve onu terketti" demeye başladılar da, bunun üzerine Cenab-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu ayeti indirdi." Süddî şöyle der: Cebrail (a.s) Hz. Peygamber (s.a.s)'e kırk gün gecikerek geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) bu hususu, Hz. Hatice (r.a)'ye açtı. Hz. Hatice (r.a) de, "Belki de senin Rabbin, seni unuttu veya sana öfkelendi!" dedi.

Şu da rivayet edilmiştir: Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemîl, Hz. Muhammed (s.a.s)'e "Ey Muhammed, şeytanının, seni terkettiğini zannediyorum..." demiştir. Hasan el-Basrî (r.a)'nin de şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'et vahyin gelmesi gecikti. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.s), Hz. Hatice (r.a)'ye bu durumu anlatmak amacıyla, *"Rabbim beni terketti ve bana öfkelendi..."* dedi de, bunun üzerine Hz. Hatice (r.a), "Seni, hak olarak gönderen o zâta yemin ederim ki... sana, böylesi bir ikram ile işe başlayan o zât, bunu mutlaka tamamlayacaktır" dedi. İşte bunun üzerine de ayeti nazil oldu.

Usulcüler, bu rivayetleri tenkit ederek, Allah Teâlâ'nın kendisini terkedip de, kendisine öfkelendiğini sanması ona uygun düşmez. Tam aksine, Allah'ın Resulü, bir peygamberin, nübüvvetten azledilmesinin, Allah'ın hikmetinde caiz olmayacağını; vahyin, "maslahat" gereği ineceğini; "salâh" halinin ise, bazan, vahyin gecikmesinde, bazan da öne alınmasında bulunduğunu bilir. Böylece, bu sözlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uygun düşmeyeceği sabit olmuş olur. Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in böyle dediği sabit olsa bile, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in maksadının, Hz. Hatice (r.a)'nin ilminin miktarını öğrenmesi veya insanların, bunun miktarını öğrenmesi için onu denemesi anlamına hamledilebilir.

Alimler, vahyin ne kadar süre için kesildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, İbn Cüreyc, bunun oniki gün olduğunu söylerken, Kelbî onbeş gün; İbn Abbas, yirmibeş gün, Süddî ve Mukâtil de kırk gün olduğunu söylemişlerdir.16[16]

Vahyin Gecikmesinin Sebebi

Alimler, hangi sebepten dolayı vahyin kesildiği hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak müfessirlerin ekserisi şunu nakletmektedirler. Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, rûh'u, Zülkarneyn'i ve Ashâb-ı Kehf'i sormuşlar da, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "inşaallah..." demeden, *"Size yarın söylerim"* demiş de, işte vahiy bu yüzden kesilmiş.

İbn Zeyd de şöyle demektedir: Vahyin kesiliş sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in evinde, Hz. Hasan ve Hüseyin'e ait bir köpek yavrusunun bulunmasıdır. Derken, Cebrail (a.s) inince, Hz. Peygamber (s.a.s), Cebrail (a.s)'e sitem etmiş, bunun üzerine Cebrail (a.s) de, "Bizim, kendisinde köpek veya suret bulunan bir eve giremeyeceğimizi bilmiyor musun?" demiştir. Cündeb ibn Süfyan da şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s), parmağındaki bir taşı atarak, *"Sen, kanayan ve karşılaştığı şey, Allah yolunda sayılan bir parmak değil misin?"* buyurmuş17[17] da, bunun üzerine vahiy, gecikmiştir. Ve yine onların (ehl-i beytin) arasında, tırnaklarını kesmeyenlerin buna sebep olduğu da rivayet edilmiştir. Burada, şöyle iki soru sorulabilir:18[18]

İki Sual

1- Kızma, Vahyin Gecikme Sebebi Olabilir Mi?

Birinci Soru: Bahsettiğimiz bu rivayetler, vahyin gelmeyişinin bir öfkeden ve gazabtan kaynaklandığına delalet etmektedir (ne dersiniz)?

Cevap: Biz deriz ki, bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Bu, daha efdal ve daha evla olanı terketme hadisesi olup, bunu yapan kimse (Allah katında) kırılmış ve kendisine

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/205-206.

17[17] Buhâri, Cihad, 9; Müslim, Cihad, 112 (3/1421).

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/206.

öfkelenilmiş birisi olamaz. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Cebrâl (a.s)'e, "Gelmedin; seni özledim" demiş de, bunun üzerine Cebrail (a.s) de, memur bir kulum..." demiş ve Cenâb-ı Hakk'tn, *"Biz ancak, Rabbinin emriyle ineriz.."* (Meryem, 19/64) ayetini okumuş.19[19]

2- Terkedilmeme Övgü Sebebi Olur Mu?

İkinci Soru: Bir hükümdarın, muhatabını şereflendirmek için, kendisi nezdinde, mahlukatın evi iki derecede yakını olan birisine, "Ben sana buğzetmedim" demesi nasıl uygun düşer?
Cevap: Evet, bu sözün doğrudan doğruya söylenmesi güzel olmaz. Ne var ki, düşmanlar, dillerine, "Hükümdar ona buğzetmiş..." şeklinde bir sözü dolayıp, derken o hükümdar nezdinde yakınlık kesbetmiş olan bu kimse de, bu sözden dolayı üzülünce, onu şerefyâb etmek için, o hükümdarın o kimseye, "Ben sana öfkelenmedim, seni terketmedim, nezdimdeki yerini ve makamını göreceksin!.." şeklinde demesinden daha güzel bir ifade olamaz.20[20]

Kur'ân'ın, Allah Katından Oluşunun Delili

Bu hadise, Kur'ân'ın, Allah katından oluşunun delillerinden birisidir. Çünkü, Hz. Muhammed (s.a.s) katında olmuş olsaydı, vahiy kesilmezdi...21[21]

Ahiret Dünyadan Üstündür

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Elbette Ahiret senin için dünyadan hayırlıdır"* (Duha, 93/4) ayetine gelince, bil ki, bu ifadenin kendisinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Mana şöyledir: "Vahyin kesilmesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, nübüvvetten azledilmiş olması yüzünden değildir. Tam aksine, bu konuda söylenebilecek olan en son söz şudur: Bu, artık risalete lüzum kalmadığı içindir. Ve bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefat edeceğinin emaresidir. Buna göre, adeta "Vahyin kesilmesi her ne zaman tahakkuk ederse, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in ölümüne işaret eder. Ancak ne var ki ölüm, ey Muhammed, senin için daha hayırlıdır. Çünkü Ahirette, senin için Allah katında olan şey, dünyada senin için olandan daha üstün ve daha iyidir."
2) "Rabbin seni terketmedi" ayeti nazil olunca, böylece, Peygamber (s.a.s) için büyük bir şereflendirme tahakkuk etmiş oldu. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s) bu şereflendirmeyi çok bir şey addedince, ona, "Ahiret senin için, dünyadan daha hayırlıdır'' denildi ki, bu, "Bu şereflendirme işi her ne kadar büyük bir iş ise de, ancak ne var ki, senin için, Ahirette, Allah katında olanlar daha üstün ve daha büyüktür" denilmiştir.
3) Benim hatırıma, mananın, "Gelecek durumlar, senin için, geçmiş hallerden daha iyidir.." şeklinde olması gerektiği düşüncesi gelmektedir. Buna göre Cenâb-t Hak adeta, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, her gün, izzetine izzet katacağına; makamına makam ekleyeceğini vadederek, "Sen, benim seni terkettiğimi sanma. Tam aksine, gelecek her gün içinde, evet, ben senin makam ve yüceliğini artıracağım" demek istemiştir. Burada şöyle iki soru sorulabilir:22[22]

Ahiretin Daha Hayırlı Oluşunun İzahı

Birinci Soru: Ahiretin, peygamber için, dünyadan daha hayırlı olduğu hangi yolla

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/207.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/207.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/207.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/207-208.

anlaşılabilir? Buna şu birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e adeta, "Sen, dünyada bir hayır üzeresin. Çünkü sen orada, istediğini yapıyorsun. Ne var ki, Ahiret senin için daha hayırlıdır. Çünkü Ahirette Biz, kendi isteğimizi yapıyoruz (Bu sebeple sana, Biz, kendi dilediğimizi vereceğiz)" demiştir.

2) Ahiret senin için daha hayırlıdır. Zira, Ahirette ümmetin, senin etrafında toplanacak. Çünkü, ümmeti, peygamber için onun evlatları mesabesindedir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Onun zevceleri de, mü'm'mlerin anasıdır"* (Ahzab, 33/6) buyurmuştur. O halde Peygamber (s.a.s) de onların babalarıdır. Ümmeti cennette olacak; böylece de, adeta, sanki, Hz. Peygamber çocukları cennette olmuş gibi olacak. Çocuk, "bir insanın gözünün süruru" diye adlandırılmıştır. Zira Cenâb-ı Hak, insanların, *"Ey Rabbimiz bize, eşlerimizden ve zürriyetlerimizden, gözümüzün aydın olacağı (nesiller) ver"* (Furkan, 25/74) dediğini nakletmiştir.

3) Ahiret, senin için daha hayırlıdır. Zira, o Ahireti satın alan sensin. Ama, bu dünya ise, hiç de böyle değildir. Binâenaleyh, Ahiretin, dünyadan daha az değerli olduğunun farz edilmesi durumunda bile, Ahiret senin için daha hayırlıdır. Çünkü, sana ait olan mülkler, sana ait olmayan mülklerden daha hayırlıdır. Nasıl olmasın ki, fazilet bakımından, dünya, Ahiret ile mukayese edilemez.

4) Ahiret, senin için dünyadan daha hayırlıdır. Çünkü, dünyada kafirler, seni kınarlar, ta'n ederler. Ama, Ahirette, ümmetini, diğer ümmetlere; seni de diğer peygamberlere zatımı da sana şahit yapacağım..." Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şahid olarak Allah yeter. Muhammed, Allah'ın Resulüdür..."* (Fetih, 48/28-29) buyurması gibidir.

5) "Dünyanın iyilik ve güzellikleri azdır, elemlerle içiçedir ve sonludur; halbuki, Ahiretin lanetleri çoktur, arıdır durudur ve bakidir."23[23]

Hitab Neden Müfred?

İkinci Soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin, "Vele'l-ahiratu hayrun leke" demiş de, "Hayrun lekum" "Senin için daha hayırlıdır" dememiştir?

Cevap: Hz. Peygamber (s.a.s)'in ümmeti içinde, Ahiretin, kendisi için şer olacağı kimseler de vardır. Şimdi, Cenâb-ı Hak bu işi, herkese teşmil edecek olsaydı, bu, bir yalan olurdu. Sadece itaatkârlara tahsis edecek olsaydı, münafıklar ve günahkarlar rezil ve kepaze olurlardı.. İşte bu yüzden, Hz. Musa (a.s), *"Hayır. Muhakkak ki benim yanımda Rabbim var. O beni hidayete iletir"* (Şuârâ, 26/62) derken, Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelince, kendisiyle birlikte olan kesin saadet ehlinden olduğu için, hiç şüphesiz, *"Muhakkak ki, Allah bizimle beraberdir..."* (Tevbe, 9/40) demiştir. Çünkü orada, sadece bir nebî ve sadece sıddîk (Hz. Ebû Bekir) (a.s) var idi. Rivayet olunduğuna göre Hz. Musa (a.s) yanında binlerce kişi olduğu halde, üç gün süreyle, yağmur duasına çıkmış, ama bir türlü icabet olunmamış... Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), bu icabetsizliği gerektiren sebebi Cenâb-ı Hakk'a sual edince, Cenâb-ı Hak, *"Yanınızda söz gezdirici birisi bulunduğu sürece size icabet etmem"* buyurmuş; derken, Hz. Musa (a.s), "Ben bu işe öfkelenip dururken, daha nasıl onun yaptığını yapabilir (jurnalcilik yapabilirim)? dedi. Az bir zaman geçmişti ki, o jurnalcinin öldüğüne dair vahiy geldi. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s), o musallaya gitti. Bir de ne görsün, o musallada yetmiş cenaze. Şimdi, Cenâb-ı Hak, kendi düşmanlarını bile saklı ve gizli tutarken, ya dostlarına karşı nasıl muamele eder?! Sonra bir düşün; burada, şöyle bir incelik de göreceksin... Hz. Peygamber (s.a.s) "Şayet, beli bükülmüş yaşlılar olmasaydı..."24[24] buyurmuştur ki, burada bu ümmetin faziletlerinin fazlalığına bir işaret bulunmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, tek bir günahkardan dolayı binlercesinin isteğini reddederken, bu ümmetlerde, tek bir itaatkardan dolayı binlerce

---

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/208.

24[24] Keşfü'l Hafa, 2/163. Hadisin devamı meâlen şöyledir: "Eğer beli bükülmüş yaşlılar ve emzikli çocuklar olmasaydı belâlar üzerlerinize sel gibi akardı, (ç.).

günahkara merhamet ediyor.[25]

Ahiretteki Mükafaat

"Muhakkak Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın..." (Duha, 5).

Tenasüb

Bil ki, bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti de, şu iki yöndendir:
1) Allah Teâlâ, Ahiretin peygamber için dünyadan daha hayırlı olduğunu beyan etmiş, ancak ne var ki, bu farklılığın hangi dereceye kadar olabileceğini beyan etmemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, bu ayet ile de, bu farklılığın miktarını beyan etmiştir ki, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, temenni edip hoşnut olacağı şeylerin doruk noktasına varıp dayanması halidir.
2) Cenâb-ı Hak adeta, "Ahiret senin için, dünyadan daha hayırlıdır" deyince, "Durumun böyle olduğuğunu niye söyledin?" denilmiş de, bunun üzerine o da, "O peygambere istediği her şeyi vereceğini" belirtmiştir ki, bu şey de, "dünyaya sığmayan şey" cinsindendir. Böylece, Ahiretin, o peygamber için, dünyadan daha hayırlı olduğu sabit olmuş olur. [26]

Bil ki biz, ayetteki bu va'di, ahiretle ilgili olarak görürsek, bunun, hem ahiretteki menfaatler manasına, hem de tazim manasına alınması mümkün olur. Menfaatler manasına alınmasına gelince, mesela İbn Abbas şöyle demektedir: "Peygamber için, cennette, beyaz inciden yapılmış bir köşk vardır. Ki, bu köşklerin toprağı misktir. Bu cennetlerde de, oraya yakışan her şey vardır."
Tazim manasına alınmasına gelince, Ali ibn Ebî Talib ile İbn Abbas'tan şu rivayet edilmiştir: "Bu ifade, bu va'd, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ümmeti için şefaatçi olması va'didir." Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bu ayet nazil olunca, *"ümmetimden birisi cehennemde iken, ben halimden memnun (razı) olamam"* demiştir.[27]

Şefaat Makamı

Bil ki, ayetteki bu va'di, "şefaat" manasına hamletmek kesin bir husus olup, delilleri şunlardır:
1) Cenâb-ı Hak, dünyada iken Hz. Peygamber (s.a.s)'e, istiğfarda bulunmasını emrederek, "Günahın için ve erkek mü'minlerle kadın mü'minler için istiğfar et..." (Muhammed, 47/19) buyurmuş, böylece ona, istiğfarda bulunmasını emretmiştir. "İstiğfar" ise, bağışlanma istemek demektir. Bir şeyi isteyenin, o şeyin reddedilmesini istemeyeceğinde ve bu duruma razı olmayıp, ancak icabete razı olacağında ise şüphe yoktur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in razı olduğu şeyin, reddedilmek değil de kabul olunmak olduğu sabit olup, bu ayet de, Cenâb-i Hakk'ın ona, istediği ve razı olacağı her şeyi vereceğine delalet edince, bu ayetin, ümmetin günahkarları hakkında şefaatçi olacağına delalet ettiğini anlamış bulunuyoruz.
2) Ayetten önceki ifade de bu manaya uygundur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Seni terketmeyeceğim, sana öfkelenmeyeceğim, bundan da öte, hatta, senin hoşnutluğunu temin etmek ve kalbini hoş tutmak için, ashabından, etbaından ve taraftarlarından hiç kimseye öfkelenmeyeceğim..." demek istemiştir ki, işte bu açıklama, ayetin öncesine de en muvafık tefsirdir.
3) Şefaat hakkında varid olan pekçok hadis, Hz. Peygamber (s.a.s)'in rızasının, ümmetinin günahkarlarının afvedilmesinde bulunduğuna delalet etmektedir; bu ayet de, Allah Teâlâ'nın, Resulü Hz. Muhammed (s.a.s)'in razı olacağı her şeyi yapacağına delalet etmektedir.

---

[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/208-209.
[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/209-210.
[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/210.

Binâenaleyh, bu ayet ile hadislerin toplamından, şefaatin hak olduğu neticesi çıkmaktadır.[28][28]

En Ümit Veren Ayet

Cafer es-Sâdık (r.a), "Benim dedemin rızası, hiçbir muvahhidin cehenneme girmemesinde yatmaktadır" derken, Muhammed Bâkır'ın da, şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ehl-i Kur'ân, Kur'ân'daki en ümit bahşedici ayetin, *"Ey, nefislerine karşı haddi aşmış olan kullarım. Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin"* (Zümer, 39/53) ayeti olduğunu söylerler. Halbuki, biz, Ehl-i beyt ise, en ümit bahşedici ayetin, *"Muhakkak Rabbin sana verecek de sen de memnun olacaksın"* (Duha, 93/5) ayeti olduğunu söylüyoruz. Vallahi, bu ayetle kastedilen, şefaattir. Şefaat hakkı, o, yani Hz. Peygamber (s.a.s), *"Razı oldum, yeter"* deyinceye kadar, "Lâ ilahe illallah" diyen herkes hakkında, ona verilmiştir."
Bu izahlar, ayetteki bu va'di, Ahiret halleri ile ilgili gördüğümüz zaman söz konusudur. Ama biz, bu va'di, dünya halleriyle ilgili görürsek, bu, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Bedir, Mekke'nin fethi, insanların, İslâm'a fevc fevc girmesi... gibi kutlu günleri; peygamberin, Kurayza ve Nadîr kabilelerine galip gelmesi, onları sürgün etmesi, ordularının ve seriyyelerinin, Arap topraklarına yayılması gibi, düşmanlarına galip gelmeyi nasib edişine.bir işarettir. Ve yine bu, râşid halifelerinin, yeryüzü mıntikalarındaki şehirleri fethedişlerine, bunların eliyle, zorba kralların yenilip yerle bir edilişine, Kisrâ'nın hazinelerinin ele getirilişine, doğu ve batıdaki insanların kalblerine düşürülen korkuya, İslâm'ın heybet arzedişine ve bu davanın yayılışına bir işarettir. Bil ki, evlâ olan, ayeti, hem dünya hem de Ahiret menfaatleri manasına almaktır. Burada, şöyle birkaç soru sorulabilir:[29][29]

Bazı Sorular

1. Hitap Neden Müfred?

Birinci Soru: Böylesi saadetler mü'minler için de söz konusu olduğu halde, Cenâb-ı Hak niçin, "sana verecek" demiş de, "Size verecek.." dememiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:
1) Burada esas maksat, Peygamberdir. Mü'minler ise, ona tabidirler.
2) Bu, "Ben, senin ashabına ikramda bulunduğum zaman, bu, gerçekte sana yapılmış bir ikramdır. Çünkü ben, onların üzerine titremen hususunda senin, onlara yapılan ikramdan duyacağın huzur ve sürürün, bizzat sana yapılacak olan ikramın huzur ve sürürünün üzerine çıkacağı bir noktaya ulaştığını bilmekteyim. İşte bundan dolayı, diğer peygamberler, "İşe, benim mükafaatımla başlarım. Zira benim taatım, ümmetimin taatından önce gelir" anlamında, "Nefsî, nefsî..." derlerken, sen, *"Ümmetî, ümmetî..."* dersin. Yani, "işe, ümmetimden başlarım.. Zira, benim sevincim, sürürüm, ümmetimin, mükafaata nail olmuş kimseler olarak görmende bulunmadır..." demektir.
3) Sen, buna güzel bir muamelede bulundun, çünkü o kafirler, senin yüzünü yaraladıklarında, sen, *"Allahım, sen, kavmimi hidayete ilet; zira onlar gerçeği umuyorlar"* dedin. Ama onlar seni, Hendek savaşında namaz kılmaktan alıkoyduklarında ise, *"Allahım, bunların karınlarını ateşle doldur.."* dedin, böylece, bedenin yüzünde meydana gelen yaraya katlandın, ama, dininin yüzünde meydana gelmiş olan çatlağa, yaraya tahammül edemedik. Çünkü, "dinin yüzü", peygamberin kılacağı "namaz"dır. Böylece de, benim hakkımı, kendi hakkına tercih ettin. İşte, bu sebeple, hiç şüphesiz Ben de, seni üstün tutarak, "Yıllarca namaz kılmayan, veya mani olan kimseyi kafir addetmem. Ama, kim senin kılına dokunur, ya da sana çelme takarsa, bu kimseyi kafir addederim..." derim.[30][30]

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/210.
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/210-211.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/211.

2. Sevfe'nin Manası

İkinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, "Velesevfe" demesinin hikmeti nedir? Niçin, o, "Seyu'tike Rabbuke" dememiştir?
Cevap: Bunun, söyleşi faydaları bulunmaktadır:
1) Bir kere bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ecelinin (ölümünün) yaklaşmadığına, tam aksine, bundan sonra da bir müddet yaşayacağına delalet eder.
2) Müşrikler, "Rabbi onu terketti, ona kızdı..." deyince, Allah Teâlâ, bu müşriklere, aynı lafızları kullanarak cevap verdi ve *"Rabbin seni terketmedi, sana kızmadı da..."* buyurdu; daha sonra müşrikler, "Muhammed ölecek..." deyince, yine Cenâb-ı Hak, müşriklere aynı lafızla cevap vererek, *"Muhakkak Rabbin sana öyle verecek ki sen de memnun olacaksın"* buyurdu.31[31]

3. Rabb Vasfındaki İncelik

Üçüncü Soru: Allah Teâiâ, nasıl, "Muhakkak Rabbin sana öyle verecek ki, sen de memnun olacaksın.." buyurmuş da, (Rabb kelimesini getirmiştir)?
Cevap: Bu sûre, başından sonuna kadar, Cebrail (a.s)'in, Muhammed (s.a.s)'le olan muhaveresini nakletmektedir. Çünkü, daha önce de alabildiğine iştiyak duyuyor ve onun konuşmasını arzuluyordu. Böylece Cenâb-ı Hak, bu müjdeleri Hz. Muhammed (s.a.s)'e verenin, Cebrail (a.s) olmasını diledi.32[32]

4. Ayetteki Lâm-ı İbtida

Dördüncü Soru: "Sevfe" kelimesinin başına gelen lâm, ne lamıdır?
Cevap: Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu lâm, cümlenin manasını tekid eden, "lâmu'l-ibtidâ"dır. Cümlenin mübtedası mahzuf olup, takdiri, "Velâ ente sevfe yu'tike Rabbuke" "Şüphesiz ki, Rabbin sana mutlaka ve mutlaka verecektir.." şeklindedir. İleri sürdüğümüz delil şudur: Bu lâm, ya lâmu'l-kasem'dir, ya da lâmu'l-ibtidâ'dtr. Halbuki, lâmu'l-kasem, muzarinin başına tekid nûnu'nun bulunması halinde gelir. Binâenaleyh, geriye, bu lâm'ın, lâmu'l-ibtidâ olması kalmaktadır. Halbuki, lâmu'l-ibtidâ ise, ancak mübteda-haber'den meydana gelmiş olan bir cümlenin başına gelir. Binâenaleyh, burada, bir mübtedâ ve haberin takdir edilmesi ve aslının da, "Velâ ente sevfe yu'tike" şeklinde olması gerekmiştir.
Buna göre şayet, "Bu İfadede hem tekid harfinin, hem de tehir harfinin (Sevfe) birlikte getirilmesi de ne demektir?" denilirse biz deriz ki: Bunun manası, "Tehir edilmesinde bir maslahat ve fayda olduğu için gecikse bile, bu bağış, mutlaka olacaktır..." demektir.33[33]

Seni Yetimken Barındırdık

"O bir yetim olduğunu bilip de, (seni) barındırmadı mı?" (Duhâ, 6).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:34[34]

Tenasüb

Bu ayetin daha öncekilerle münasebeti şöyledir: Allah Teâlâ,
"O, bir yetim olduğunu bilip de..." buyurmuş, Hz. Peygamber de,

---

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/212.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/212.
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/212.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/213.

"Evet, ey Rabbim.." deyince, Allah,
"O vakitte yaptığın taatler mi daha kıymetli, yoksa şu andaki mi, bir bak!?" demiş, bu sebeple de, mutlaka, "Şu andakiler" denilmesi gerekmiştir. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmuştur.
"Sen, küçük ve aciz bir çocuk iken, biz seni terketmedik.. Tam aksine, seni eğittik, büyüttük ve Arş'ın tepe noktalarına çıkacak seviyeye yükselttik. Ve sana, "Sen olmasaydın, sen olmasaydın, Biz, kainatı yaratmazdık.." dedik. Ve şimdi sen, bu merhaleden sonra, seni terkedeceğimizi mi düşünür, zannedersin..."[35][35]

"Elem yecidke" ifadesi Hakkında

Ayetteki, "Elem yecidke" ifadesi, "bilme" anlamına gelen vücûd kökünden olup, mansub olan ifadeler, "Vecede" fiilinin iki mef'ûlüdür. Buradaki "bulma" işi, Allah'ın bulması olup, mana, "Allah seni, yetim olarak bilip de, seni barındırmadı mı?" şeklindedir.[36][36]

Yetim

Alimler, "yetim"in ne olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:
Birinci İzah: Tarihçilerin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in annesi, ona hamile iken, babası Abdullah ibn Abdilmuttalib vefat etmiştir. Derken, Allah'ın Resulü, dünyaya gelmiş; kendisini, dedesi Abdülmuttalib ve annesi Amine ile beraber bulmuştur. Ama, altı yaşında iken, annesi Amine de ölmüştür. Böylece, dedesiyle beraber kalmıştır.
Annesinin ölümünden iki yıl sonra, dedesi de vefat etmiştir. Artık, Allah'ın Resulü sekiz yaşındadır. Dedesi Abdülmuttalib (ölümünden önce), onun amcası Ebû Tâlib'in himayesinde kalmasını öğütlemiştir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s)'in babası Abdullah ile Ebû Tâlib, aynı anadandırlar. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dedesinin ölümünden sonra, Allah kendisine peygamberliği verinceye kadar, onun işlerini yürüten şahıs, Ebû Tâlib olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), uzun bir süre, Ebû Tâlib'in desteğiyle yaşamıştır. Derken, Ebû Tâlib de vefat etmiştir. Ama geçen bu süre içinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzerinde kesinlikle yetimlik emareleri görülmemiştir. İşte böylece, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu nimetini hatırlatmıştır.
Rivayet olunduğuna göre, Ebû Tâlib, kardeşi Abbas'a şöyle demiştir: "Sana, Muhammed'den sudur ettiğini gördüğüm şeyleri anlatayım mı?" deyince, Abbas,
"anlat" dedi. Bunun üzerine Ebû Tâlib şöyle dedi:
"Ben onu yanımdan hiç ayırmadım. Onun hakkında hiç kimseye güvenmezken, onu, gece olsun gündüz olsun, onu nasıl yanımdan bir an ayırabilirdim?! Öyle ki ben onun yatağımda yatırıyordum. Bir gece ona, elbisesini çıkarmasını ve beraber yatmamızı emrettim. Ama, yüzünden, bundan memnun olmadığını, ancak ne var ki, bana karşı gelmek de istemediğini hissettim. İşte bunun üzerine o,
"Ey amcam, elbisemi çıkarabilmem için yüzünü benden çevir... Çünkü, hiç kimsenin benim bedenime bakması uygun olmaz" dedi. Onun bu sözüne şaşırdım ve bakışlarımı başka tarafa çevirdim. Derken, yatağa girdi. Ben de o yatağa girince benimle kendisi arasında, engel oluşturacak bir bezin olduğunu gördüm. Allah'a yemin olsun ki, ben onu yatağıma her aldığımda, o son derece yumuşak ve adeta misk deryasına dalmışcasına güzel kokulu idi. Derken, onun bedenine bakma gayretine girdim. Ama, hiçbir şey göremedim. Çoğu kez, onun yatağımda olmadığını farkederdim. Onu aramaya kalktığımda ise, bana, "Amca, ben burdaysm.." diye seslenirdi. Ben de, tekrar yatağa dönerdim. Andolsun ki ben, çoğu kez, ondan beni hayrete düşürecek sözler dinliyordum. Bu iş, gecenin bir kısmı geçtikten sonra oluyordu. Biz, yerken, içerken besmele çekmiyor, yemenin içmenin sonunda da,

---

[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/213.
[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/213.

"elhamdülillah" demiyorduk. Ama o, yemeğe başladığında, "Bir olan Allah'ın adıyla", "elhamdülillah" diyordu. Ben buna da taaccüb ediyordum. Hem sonra ben ondan, ne bir yalan ne bir kahkaha, ne bir cahiliyye adetinin sudur ettiğini görmediğim gibi, oynayan çocuklarla birlikte olduğunu da görmedim..." Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında rivayet edilen ilginç olaylar, Râhib Behîra'nın ve diğerlerinin konuşmalarından dolayı, çok yaygındır.

İkinci İzah: Bu kelime, Arapların, “Durreten yetimeten” "Eşsiz inci" deyimindendir. Buna göre mana, "Rabbin seni, Kureyş arasında tek ve benzersiz olarak bulup da, seni himaye etmedi mi? Yani, sana, senin kendisine sığınacağın birisini, yani Ebû Tâlib'i hami kılmadı mı?" şeklinde olur. 37[37]

“Âvâ” Kelimesi Hakkında

“Âvâ” ifâdesi “Uvâ” şeklinde de okunmuştur. Buna göre, ayetteki bu ifade şu iki manaya gelebilir: Bu kelime ya, yine “âvâhu” "Onu barındırdı" manasında, “Uvâhu” kökündendir; yahut da birisi birisine merhamet ettiğinde kullanılan “Uvâ lehu” kökündendir. Burada şöyle iki soru sorulabilir:38[38]

Minnet Etme Uygun Mu?

Birinci Soru: Cömert bir zatın, yaptığı iyiliği başa kakarak, "O, bir yetim olduğunu bilip de (seni) barındırmadı mı?" demesi nasıl güzel olur? Bu soruyu şu da pekiştirir: Allah teâlâ, Firavun'un, onu zem sadedinde, *"Seni, ey Musa, aramızda bir çocuk olarak bakmadık mı?"* (Şuârâ, 26/18) dediğini nakletmiştir. Binâenaleyh, Firavun'dan sudur etmesi halinde kınanan şey, Allah'tan olunca nasıl güzel karşılanabilir?

Cevap: Bununla, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbinin takviye edilmesi ve ona nimetlerin devam edeceğinin va'dedilmesi manası kastedilince, böyle denilmesi güzel ve yerinde olur. İşte, böylece bu başa kakış ile, Firavun'un başa kakması arasındaki fark, ortaya çıkmış olur. Çünkü, Firavun'un başa kakması, yaptığı iyiliği geçersiz kılan bir başa kakıştır. Çünkü Firavun'un maksadı, Hz. Musa (a.s)'ya, "Ne oluyor da, şimdi de sen bize hizmet etmiyorsun?" demektir. Halbuki, Allah'ın başa kakması, ona daha fazla nimetler vereceğini bildirme sadedindedir. Cenâb-ı Hak sanki, "Sana ne oluyor da, benden ümidini kesiyorsun. Seni terbiye etmeye başlamış olan ben değil miyim? Sen yaptıklarımı terkedeceğimi mi sanıyorsun? Tam aksine, hem sana, hem de ümmetine olan nimetlerimi tamamlamam gerekmektedir. Nitekim Hak Teâlâ *"Nimetimi size tamamlayayım diye..."* (Bakara, 2/150) buyurmuştur. Sen, günü tamamlanmazdan önce çocuğunu düşünen hamile kadının bu hareketinin, geri tepen bir kusur olduğunu bilmiyor musun? Şimdi o kadın veya erkek, bir müdahele sonucu o çocuğu düşürürse, keffaret vacib olur ve zemmı hakeder. Binâenaleyh böyle bir terkediş, Hay ve Kayyûm olan zattan sadır olması nasıl makul sayılabilir? O halde şimdi, minnet eden, başa kakanın Allah olması ile Firavun olması arasındaki fark, ne kadar büyük bir farktır! Bunun bir benzeri de, o ümmet hakkında, onların içlerinden birisinin, *"Üç kişiler. Dördüncüleri ise köpekleridir"* (Kehf, 18/22) demesi ile, bu ümmet hakkında, *"üç kişinin bir araya gelip fısıldaşması halinde, onların dördüncüleri O (Allah)dır"* (Mücadele, 58/7) denilmesidir. Binâenaleyh dördüncüleri, köpekleri olan ümmet ile dördüncüleri Rableri olan ümmet hakkında hayli fark vardır.

İkinci Soru: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şu üç şeyi minnet etmiş, sonra da ona, Rabbisinin nimetlerini hatırlamasını emretmiştir? Binâenaleyh bunlar arasındaki münasebet ve ilgiyi nasıl izah edersiniz?

Cevap: Bu münasebetin izahı sadedinde şöyle diyebiliriz: Borcu ödemek vacibtir. Borç, biri mali, diğeri in'âmî (iyilik, lütuf ve nimet cinsînden) olmak üzere iki türdür. İkincisi, daha güçlü bir vacibtir. Çünkü mali olan bazan ibra (af) yolu ile düşebilir. Ama ikincisi, ibra yolu ile daha da güçlenir. Mâlî olan, bir kere ödenince, borçlu taraf bundan kurtulmuş olur. İkincisini ise, ömür boyu ödemen gerekir. Sonra kul-köle mesabesinde olan bir mü'minin, o ufacık nimetinin karşılığını ödemek bile imkansız olduğuna göre, mûn'im-i azîm olan O yüce Allah'ın o koca koca nimetlerinin durumu ya nasıl olur?

---

[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/213-214.
[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/214.

İşte buna göre kul, sanki "Senin, içimdeki pisliklerimi dış derimle örttüğün gibi, af örtünle günahlarımı da örteceğine dair, senden bir müjde olarak, "Ey Rabbim Sen beni yokluktan varlığa, tığ gibi bir delikanlı olarak, dışı temiz içi berbat olarak çıkardın. O halde Senin o sınırsız nimetlerinin karşılığını vermem nasıl mümkün olabilir?" der. Bunun üzerine Ailah Teâlâ, "Bunun yolu, kullarım hakkında sana yaptığım muameleyi yapmandır. Çünkü sen bir yetim idin, Ben seni barındırdım. Öyleyse bütün yetimlere sen de böyle davran. Sen şaşırmıştın, seni doğruya ilettim. Sen de bütün kullarıma böyle davran. Sen fakir ve muhtaçtın, seni ihtiyaçsız kıldım. O halde sen de kullarıma karşı bu şekilde davran. Hem sonra bunları yaparken sen, seni muvaffak kılmam, sana olan lütfum ve irşadım sayesinde yaptım. Şu halde hep bu nimetleri ve lütufları hatırlayıcı ol" buyurmuştur.[39][39]

Doğru Yola Koyan O'dur

"Seni kaybolmuş bulup da, yolunu doğrultmadı mı?" (Duhâ, 7).

Bil ki bazı kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in işin başında mü'min olmadığı, Allah Teâlâ'nın ona daha sonra hidayet edip, peygamber kıldığı kanaatindedirler. Bu cümleden olarak Kelbî, bu ayete, "Sen sapık kavmin içinde bir kafir idin de, O Allah seni tevhide iletti" manasını verirken, Süddî de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kırk yıl, kavminin dini üzere olduğunu söylemiştir. Mücâhid ise bu ayete, "Sen hidayetten uzak iken, Allah seni bu ayete, "Sen hidayetten uzak iken, Allah seni dinine iletmedi mi?" manasını vermiştir. Bu görüşte olanlar, görüşlerine şu ayetleri de delil getirirler: *"Sen, kitab nedir, iman nedir bilmezdin"* (Şûra, 42/52); *"Sen, daha önce gafillerden idin"* (Yusuf, 12/3); *"Eğer şirk koşarsan, şüphesiz amellerin boşa gider"* (Zümer, 39/65). İşte bu ayetler, bu mananın doğru olmasını gerektirir, bu ayet de, bunun doğru olduğuna delalet edince, bu ayeti bu manaya hamletmek gerekir.[40][40]

Hz. Peygamber (s.a.s) Hayatı Boyunca Hidayette

Ama alimlerin çoğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, ömrü boyunca, bir an dahi küfür içinde olmadığında müttefiktirler. Mu'tezile ise, bunda hoşlanılmayan bir şey bulunduğu için, peygamberimiz (s.a.s) de aklen böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını söylemişlerdir. Biz ehl-i sünnet alimlerine göre ise, böyle bir şeyin olması aklen imkansız değildir. Çünkü bir şahsın önce kafir iken, derken Allah'ın imanı nasib edip de, sonra da peygamberlik vererek ikramda bulunması aklen caizdir. Ne var ki, mümkin olan bu şeyin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tahakkuk etmediğine dair naklî delil vardır. Bu da, *"Sizin arkadaşınız, ne saptı ne de azdı"* (Necm, 53/2) ayetidir.[41][41]

Dalaletin Muhtemel Yirmi Manası

Alimler bu ayetin izahı sadedinde şunları söylemişlerdir:

1) İbn Abbas (r.a), Hasan el-Basrî, Dahhâk ve Şehr b. Havşeb'den rivayet olunduğuna göre, bunlar ayete, "Rabbin seni nimetin bilgilerinden ve şeriatın hükümlerinden habersiz olarak bulup, seni bu bilgilere iletmedi mi?" manasını vermişlerdir. Bu mana, *"Sen kitab nedir, iman*

---

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/214-215.

[40][40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/216.

[41][41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/216.

nedir bilmezdin?" (Şûra, 42/65) ve *"Sen daha önce gafillerden (habersizlerden) idin"* (Yusuf, 12/3) ayetleriyle de anlatılandır.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), kendisini dedesine teslim etmek istediğinde, süt annesi Halime'yi kaybetmişti. Süt annesi Halime, Hübel putunun yanına girmiş ve bu problemini ona arzetmiş. Derken putlar düşüşmeye başlamışlar. Halime o esnada, "Bizim helakimiz bu çocuğun eliyle olacak" diyen bir ses duymuştur. Bu hususta uzun bir hikaye vardır.

3) Merfu olarak rivayet edilen bir hadis-i şerifte, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir: ... "Küçük bir çocuk iken ben dedem Abdülmuttalib'i kaybetmiştim. Açlıktan nerdeyse ölecek vazıyete geldim. Nihayet Allah beni ona kavuşturdu". Bu hadisi, Dahhâk nakletmiş ve Abdulmuttalib'in, Kâ'be'nin örtüsüne yapışarak şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Ya Rabbi çocuğum Muhammed'i Bana geri ver. Ne olur onu bana geri ver ve bana lütufta bulun. Abdülbuttalib bu beyti-duayı tekrar ederken, devesine binmiş ve kucağında da Hz. Muhammed (s.a.s) olduğu halde, Ebû Cehil gelir ve şöyle der:

"Senin bu oğlundan neler gördüğümüzü sen bilemezsin?" dedi. Bunun üzerine Abdulmuttalib, "Bu da niçin?" deyince, Ebû Cehil şöyle dedi:

"Ben devemi çöktürdüm, onu terkime bindirdim, ama devem bir türlü kalkmadı. Ancak onu kucağıma alınca kalktı. Böylece bu deve adeta, "Ey ahmak adam, imâm (lider) budur. Öyle ise, daha nasıl muktedinin (uyanın) arkasında durabilir" dedi."

İşte bu cümleden olarak İbn Abbas (r.a) da, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa (a.s)'yı düşmanının elinde koruyup muhafaza ettirdiğinde, Musa (a.s)'ya yaptığı gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'i de dedesine, düşmanının eliyle getirmiştir.

4) Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Hatice (r.aj'nin kölesi Mesyere ile birlikte çıkınca, bu kafir köle onun devesinin yularından çekiyordu. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) yolunu kaybetti. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, Cebrail (a.s)'i bir insan kılığında indirdi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'i Cebrail (a.s) kılavuzladı.

Şu da rivayet edilmiştir: "Ebû Tâlib onu Şam seferi için yanına almıştı. Derken Hz Peygamber (s.a.s) kayboldu. Allah ona, yolunu buldurdu."

5) Arapça'da, "Su sütün içine karışıp kaybolduğunda, "Dalle'l-mâu fi'l-lebeni" denilir. Buna göre ayetin manası, "Sen, Mekke'de kafirler arasında kaybolmuştun. Derken Allah seni güçlendirdi de, böylece dinini galib getirebildin" şeklinde olur.

6) Araplar çölde tek olan, adeta çöl içinde kaybolmuş ağaca, "dâlle" derler. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O beldeler, sen hariç, içinde Allah'a iman ve marifetullah meyvesini taşıyan hiç bir ağaç bulunmayan bir çöl gibidir. Binâenaleyh sen, bu cehalet çölünde yetişen, tek bir ağaçsın. Ben seni böylece tek, adeta yitmiş olarak buldum ve senin sebebinle, insanları hidayete erdirdim" demek istemiştir ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "El-hikmetu dâletu'l-mü'mini" *"Hikmet, mü'minin yitiğidir"*42[42] hadis-i şerifi de bunun bir benzeridir.

7) Bu, "Allah seni, küçük bir çocuk iken, marifetullah'dan habersiz olarak bulup da, sende akıl, hidayet ve marifet yaratmadı mı?" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, bir başka ayette, *"Allah sizi, analarınızın karnından, siz bir şey bilmez iken alarak çıkardı"* (Nahl, 16/78) buyurmuştur. O halde bu ayette geçen, "dâli" ile, "ilimden boş" manası kastedilmiş olup, "yanlış inançlara kapılmış ve sapıtmış" manası kastedilmemiştir.

8) Bu, "Sen, peygamberlikten bî-haberdin; böyle birşey arzusunu bile taşımıyordun. Bu aklına bile gelmiyordu." Çünkü yahudi ve hristiyanlar, peygamberliğin İsrailoğullarına mahsus olduğunu iddia ediyorlar. Dolayısıyla Ben, seni, kesinlikle bir arzu ve düşüncen bulunmayan, nübüvvete ilettim" demektir.

9) Bazan kavmin reisine, kavmi murad edilerek, bu şekilde hitab edilir. Buna göre bu ayet, "Senin kavmini sapmış olarak bulup da, senin ve şeriatın sayesinde doğruya iletmedi mi?" manasında olur.

10) Bu ifade, "seni sapıtan kimlerden ayrı, onlardan uzak tek başına bulmadı mı? Binâenaleyh senin onlardan uzaklığın her ne zaman ileri olursa, onların sapıklıkları da o

---

42[42] Keşfü'l-Hafa 1/363.

nisbette ileri olur. İşte bu sebeple, seni onlara karışmaya, içlerine girmeye ve onları apaçık olan bu dine davet etmeye iletmedi mi?" demektir.

11) Bu, "Seni, hicretten uzak, Kureyş'in elinde şaşkın ve onlardan ayrılmayı arzulayan biri olarak bulmadı mı?" Halbuki Allah'ın izni olmadan, hicret etmen mümkün değildir. Binâenaleyh Allah, hicretine müsaade edip, Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a)'i de, hicrette sana yoldaş kılıp, seni Ümmü Ma'bed'in çadırına iletip, Sürâka hadisesinde olanlar olup, dindeki kuvvet ortaya çıkınca, ayetteki "Fehedâ" "yolunu doğrulttu" ifadesi ile murad edilen şey olmadı mı?" demektir.

12) Hz. Peygamber (s.a.s), kıbleyi bilmiyordu. O hep kıblesinin, Kâ'be olmasını temenni edip duruyordu ve bunun mümkün olup-olmadığını bilemiyordu. İşte Hak Teâlâ onu, *"Seni, razı olacağın bir kıbleye çevireceğiz"* (Bakara, 2/144) beyanıyla bu arzusuna iletmiştir. Böylece Hak Teâlâ, bu şaşkınlığı, bilememeyi, "dalâlet" diye adlandırmıştır.

13) Hz. Peygamber (s.a.s), tâ işin başında Cebrail (a.s) gözükünce, o, bunun Cebrail (a.s) olup-olmadığını bilememiş ve bundan alabildiğine korkmuştu. Derken, kendisini o dağdan atmak, intihar etmek istemişti. İşte Allah Teâlâ, ona bu hususta hidayet etti, böylece bunun Cebrail (a.s) olduğunu anladı.

14) "Dalâl", sevgi ve muhabbet manasınadır. Bu tıpkı, *"Şüphesiz sen, o eski dalailindesin (sevgindesin)"* (Yusuf, 12/95) ifadesinde olduğu gibidir. Buna göre mana, "Sen hep o sevgiyi yaşıyorsun. Binâenaleyh Ben seni, sevdiğine kendi vasıtasıyla hizmet edebileceğin şeriat ahkamına ilettim" şeklinde olur.

15) Bu, "Sen dünya işleri, ticaret ve benzeri şeyleri bilmiyordun. Bunlara seni Ben ilettim ve böylece ticaretinde kazanç sağladın; çok kâr elde ettin. Derken Hatice, böylece sana meyletti" demektir ki bu da, "Senin dünyaya vukufiyyetin yoktu. Dinden başka birşey bilmiyordun. Dolayısıyla artık bundan sonra, sana dünya işlerini de öğrettik" demektir.

16) Bu, "Kavmin içinde adeta kaybolmuştun. Onlar sana eziyet ediyorlardı. Senin tebaa olarak kalmana bile nza göstermiyorlardı. Derken Allah senin işini takviye etti ve seni, onların amiri-reisi yaptı" demektir.

17) Bu, "Sen kaybolmuştun. Göklerin yollarını bilemiyordun. Binâenaleyh Ben sana bu yolları gösterdim. Böylece Miraç gecesinde, göklere çıkarıldın" demektir.

18) Bu, "O seni dâll, yani unutan birisi olarak bulup da, hidayete erdirmedi mi, yani sana hatırlatmadı mı?" demektir. Çünkü Hak Teâlâ, *"O kadınlardan birisi unutursa, diğeri ona hatırlatsın diye..."* (Bakara, 2/282) ayetinde "dalâlet" kelimesini "unutma" manasına kullanmıştır. Bu böyledir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), miraç gecesi, Cenâb-ı Hakk'ın heybeti yüzünden, denilmesi gerekli şeyleri unuttu da, Allah Teâlâ ona, Kendisini nasıl medh-ü sena edeceğini hatırlattı. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), "Sana yapılacak sana layık, medh-ü senaları sayamam" diyebildi.

19) Hz. Peygamber (s.a.s), her ne kadar kalben (aklen) Allah'ı tanıyor idiyse de, peygamber olmazdan önce, müşriklere karşı açıktan muhalefet gösteremiyordu. İşte onun bu hali, "dalâlet" diye ifade edilmiştir.

20) Hz. Ali (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Ehl-i cahiliyyenin yaptıkları şeylerden sadece iki şey yapmaya yeltendim. Ama her defasında Allah, benimle istediğim o şey arasına girip, bana mani oldu. Artık bu iki şeyden sonra, Allah bana peygamberlik görevi ile ikramda bulunana kadar (ve ondan sonra), hiçbir kötü şey yapmaya yeltenmedim. (O iki şey de şu idi:) Bir gece, Mekke'nin yüksek yerlerinde benimle beraber koyun güden Kureyşli bir çocuğa "Keşke benim koyunlarıma da göz-kulak olsan da, Mekke'ye gidip gençlerin sohbetlerine (eğlencelerine) katılsam" dedim ve bu istekle oradan ayrıldım. Derken yolumun üzerindeki ilk eve vardım ve bir def-zurna (eğlence) sesi düydüm. Onlar, "falan oğlu falan, falan kızla evleniyor" diye ilan ediyorlardı. Onları seyredeyim diye oturdum. Allah bana bir uyku verdi, ben de uyuya kaldım. Güneşin dokunuşu beni uyandırdı."
Hz, Peygamber (s.a.s) sözüne şöyle devam eder: "Arkadaşımın yanma döndüm. O bana, "Ne yaptın" diye sorunca, "Birşey yapmadım" deyip, hadiseyi anlattım. Yine bir başka gece arkadaşıma aynı şeyi söyledim. Derken Allah Teâlâ, bana bir uyku verdi, yine güneşin

dokunuşu beni uyandırdı. Artık bu iki şeyden sonra, Allah bana risalet görevi ile ikram edinceye kadar, böylesi mâlâyânî (lüzumsuz) şeylere yeltenmedim.[43][43]

Seni Gayre Muhtaç Etmedi

"Seni fakir bulup da, zengin kılmadı mı?"
(Duhâ, 8).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:[44][44]

A'il Ne Demektir?

"A'il", ihtiyaç sahibi manasınadır. Bu kelimenin izahını, "En lâ teulu" (Nisa, 4/3) ayetinin tefsirinde yaptık. Bu kelimenin, "ihtiyaçlı (fakir)" manasına gelişinin delili, "Vein hiftum ayleten" *"Eğer fakirlikten korkarsanız..."* (Tevbe, 9/28) ayetidir. Bu kelime daha sonra, Iyâli (ailesi) olmasa bile, "fakir" manasına kullanılır olmuştur.
Birinci Görüş: Meşhur görüşe göre, bununla "fakir" manası kastedilmiş olup, bunun delili, Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'un mushafında bu ayetin, "Vevecedeke adimen" şeklinde yer almasıdır. "Âilen" kelimesi, tıpkı "Seyyihâtin^" şeklinde okunduğu gibi, "Ayyilen" şeklinde de okunmuştur.
Bu zengin kılmanın keyfiyeti hususunda da şu izahlar yapılabilir:
1) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, Ebû Tâlib'in yetiştirmesi ile zengin ve müstağni kılmıştır.Ebü Tâlib"in durumu bozulunca, Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, Hz. Hatice'nin malı ile zengin kılmıştı. Bu da bozulunca, Cenâb-ı Hak onu, Ebû Bekir (r.a)'in malı ile zengin kıldı. Bu da, bozulup haleldar olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hicret etmesini emretti ve onu, ensarın yardımıyla zengin kıldı. Derken, Hz. Peygamber (s.a.s)'e cihad emrini verdi de, böylece onu, ganimet mallarıyla müstağni kıdı. Bu iş her ne kadar bu sûrenin inişinden sonra tahakkuk etmişse de, ancak ne var ki, bunun tahakkuk edeceği malum olunca adeta olup bitmiş gibi kabul edilmiştir.[45][45]

Hz. Hatice ile Müstağni Oluşu

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) üzgün bir şekilde Hz. Hatice'nin yanına varır. Hz. Hatice ona,
"Sana ne oldu?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s),
"Zaman, kıtlık zamanıdır. Şimdi ben şayet, senin malını harcayacak olursam, o zaman malın tükenir. Bundan dolayı da senden utanırım. Yok eğer, malını harcamayacak olursam, Allah'tan korkarım" dedi. Bunun üzerine Hz. Hatice, Kureyş'i çağırdı. İçlerinde, Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk de vardı. Hz. Ebû Bekir şunları anlatmaktadır: "Hz. Hatice, altınları çıkardı. Bu altınlar, çokluğundan dolayı, ayağının dibinde oturanları göremeyeceğim bir seviyeye yükseldi. Sonra da Hz. Hatice şöyle dedi: "Şahit olun, bu mal, onun malıdır, onundur. İsterse dağıtır harcar, isterse yanında alıkor!"[46][46]

Ashabı ile Müstağni Oluşu

2) Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, ashabıyla zengin kıldı. Onlar, (başlangıçta) Allah'a gizlice ibadet ediyorlardı. Öyle ki, müslüman olduğunda Hz. Ömer (r.a),

---

[43][43] Kenzü'l-Ummal, 11/32135, 12/35438.
Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/216-219.
[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/219.
[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/220.
[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/220.

"Ortaya çıkalım. Lât'a açıktan açığa tapılırken, biz, Allah'a gizlice mi ibadet edeceğiz" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s),
"Taraftarlarımız çoğalıncaya kadar..." deyince, Hz. Ömer (r.a)
"Allah ve ben, sana yeteriz..." dedi. Nitekim, *"Sana, Allah ve beraberinde bulunan mü'minler yeter"* (Enfâl, 8/64) ayeti nazil olmuştur. Böylece Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'i Hz. Ebû Bekir (r.a)'in malı, Hz. Ömer (r.a)'in de heybeti ve cesareti ile zengin kıldı.47[47]

Kanaatkarlığı İle Müstağni Oluşu

3) Bu, "Allah seni, kanaat ile müstağni kıldı da, böylece sen, katında, taş ile altının eşdeğerde olacağı bir duruma geliverdin. Kalbinde, Rabbinden başkasını bulamadın. Binâenaleyh senin Rabbin, bir şey sebebiyle diğer bir şeyden değil de, her şeyden müstağnidir. Sen ise, kanaatkarlığınla eşyadan müstağni oldun.. Çünkü en üstün zenginlik, bir şey ile başka bir şeyden değil de, doğrudan doğruya her şeyden müstağni olma halidir" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, zengin olma ile fakir olma arasında muhayyer bırakılıp da, Peygamberin fakirliği tercih edişi, işte bundandır.
4) Bu, "Sen, burhan ve hüccetlerden yoksundun da, Allah Teâlâ sana Kur'ân'ı indirdi; böylece, bilmediğini öğretti de, seni, müstağni kıldı.." demektir.
İkinci Görüş: "Âilen" kelimesinin ne demek olduğu hususundaki ikinci görüş de şöyledir: "Sen, evlad u iyali çokça olan bir kimsesin; senin efrâd-ailen de, ümmetindir. Böylece Allah, sana yetmiş ve kafi gelmiştir." Ayetteki bu ifadeye, "Allah, ümmetini, senin sayende müstağni kıldı. Çünkü ümmetin, cehaletleri sebebiyle fakir idiler. Sen ise, ilim sahibisin. Dolayısıyla, Allah ümmetini, senin eiinle, senin sayende doğruya iletti" manası da verilmiştir. Burada birkaç soru sorulabilir.48[48]

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Yetimliğindeki Hikmet

Birinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i "yetim" kılmasının hikmeti nedir? Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Peygambere, yetimlerin kadr u kıymetini bilmesini, böylece de onların, hak ve hukuklarına riayet etmesini öğretmektir. Yusuf (a.s), "Doyup da, açlığı unutmamdan endişeleniyorum" diye cevap vermiştir.
2) Yetimler, bu isimde, Hz. Peygamber ile bir müştereklik arzetsinler de, işte bu yüzden ikram görsünler., diye Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Çocuğunuza, Muhammed adını koyduğunuzda, ona değer veriniz ve oturduğunuz mecliste ona yer açın... "*49[49] buyurması da buna benzer.
3) Babası veya annesi bulunan kimseler, babasına anasına güvenirler. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, hem babasını hem anasını almıştır ki böylece o, çocukluğunun başından ömrünün sonuna değin, Allah'tan başka hiç kimseye güvenmesin... Böylece de, ta çocuk iken, Hz. İbrahim (a.s)'in, *"Senin, benim durumumu bilmen, benim Sen'den bir şey istememe manidir!"* şeklindeki sözü hususunda İbrahim (a.s)'a benzemiş olsun... Ve bu tıpkı, Hz. Meryem'in, ayetteki, *"Bu sana nereden (geliyor?)., (dedi). (Hz. Meryem de), Bu, Allah katmdandır"* (Al-i İmran, 3/37) şeklindeki cevabı gibidir.
4) Örfe göre, yetimin kusurları, saklı kalmaz, tam aksine yetimin üzerinde gözükür... Hatta cemiyet ve insanlar, yetimdeki kusurlara kusur katarlar. İşte bu yüzden, herkes, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında düşünsün de, onda hiçbir ayıp bulamasınlar ve böylece onun nezih oluşunda ittifak etsinler diye Cenâb-ı Hak, onun yetim olmasını tercih etmiştir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i risalet görevi için seçince, insanlar onda,

---

47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/220.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/221.
49[49] Kenzû'l Ummal, 16/45108; feyzu'l-Kâdir, 1/385.

hiçbir ta'n ve tenkit sebebi bulamadılar.

5) Herkes onun üstünlüğünün, doğrudan doğruya Allah tarafından olduğunu anlasın diye, Allah onu yetim bırakmıştır. Çünkü, babası olan kimsenin babası, onun talim ve terbiyesi hususunda çaba gösterir.

6) Yetimlik ve fakirlik insanlar hakkında bir noksanlık kabul edilir. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s), bu iki vasfı üzerinde bulundurmasına rağmen, mahlukatın en kerimi olunca, bu harikulade bir şey olmuştur. Dolayısıyla da, mucize cinsinden oluvermiştir.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, bütün bu hususları dile getirişinin hikmeti nedir?

Cevap: Bundaki hikmet, kendisini unutup da, kendini beğenme duygusuna kapılmamasını temindir.50[50]

Hz. Peygamber (a.s)'in Yüce Makamı

Üçüncü Soru: Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle demiştir:
"Sormamayı arzu etmeme rağmen, Rabbime şöyle bir soru yönelttim:
"Hz. İbrahim'i Halîl edindin. Musa ile, mukalemede bulundun (onu kelîm edindin). Dağları Davud'un emrine verdin. Süleyman'a şunu şunu verdin; filancaya şunu şunu verdin..." Cenâb-ı Hak da,
"Ben seni yetim olarak bulup da, seni barındırmadım mı? Seni, yoluma ulaştırmadım mı? Seni, fakir olarak bulup da, zengin kılmadım mı?" deyince, ben de,
"Evet" dedim. Bunun üzerine O,
"Senin göğsünü açmadım mı?" deyince, ben,
"Evet" cevabını verdim.
"Senin zikrini yüceltmedim mi?" deyince, ben,
"Evet" dedim.
"Senden yükünü almadım, hafifletmedim mi?" deyince, ben,
"Evet" dedim.
"Sana, senden önce hiçbir peygambere vermediğimi, yani Bakara Sûresi'nin son üç ayetini sana vermedim mi?" İbrahim'i Halil, dost edindiğim gibi, seni de Halîl, dost edinmedim mi?" dedi."
Ne dersin? Bu hadis, sahih midir? Biz deriz ki: Kadî bu hadisi tenkit eder ve şöyle der: Peygamberler (a.s), böylesi soruları, ancak bir izin ve müsaade neticesinde sorarlar. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'den böylesi bir sorunun, Cenâb-ı Hak'dan da bir sitem yerine geçen bir şeyin sudur etmesi nasıl doğru olabilir?51[51]

Yetimi İncitme

"O halde yetime gelince (ona sakın) kahretme..." (Duha, 9).

"Felâ tegher" kelimesi "Felâ tekner" şeklinde de okunmuştur. Yani "yetime yüzünü ekşitme onu kovma…" demek olup mani ise "Yetime Allah'ın sana muamele ettiği biçimde muamele et." şeklindedir ki Cenab-ı Hakk-ın *"Allah'ın sana ihsanda bulunduğu gibi, sen de ihsanda bulun…"* (Kasas, 28/77) şeklindeki hitabı da bir açıdan bu ifadenin benzeridir. Hz. Peygamber (s.a.sj'in, Allah'tan başka kimsesi bulunmayanlar hakkındaki, *"Allah'tan başka kimsesi olmayanlar hakkında, Allah'tan sakının, Allah'dan!..."* şeklindeki hadisi de, bu noktaya varıp dayanır. Rivayet olunduğuna göre ayetin bu ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Hatice (r.a)'nin çocuğuna seslendiği bir sırada nazil olmuştur.
Musa (a.s)'nın,
"Allah'ım, hangi şey yüzünden, nail olduğum bu makama nail olabildim?" dediğinde, Cenâb-ı Hakk'ın,

---

[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/221-222.
[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/222.

"Hatırlar mısın, hani bir kuzu kaçmıştı da, sen onu yakaladığında, "Sen kendini yordun..." dedin, sonra da onu sırtlayıp gittin... İşte bu yüzden seni, insanların yöneticisi kıldım..." şeklinde buyurmuş olması da böyledir.

Şimdi, Hz. Musa (a.s), bir kuzuya iyilikte bulunması yüzünden nübüvvete müstehak olunca, ya yetime ihsanda bulunulduğunda nasıl olur? Ve yine, böylesi bir sitem, sırf seslenme veyahutta yüz dökme, yüzünü ekşitme yüzünden olunca, onu tökezlettiren, yahut da, onun malını nahak yere yiyenin hali nice olur? Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmektedir:

*"Yetim ağladığında, gözyaşları Allah Teâlâ'nm avucunun içine düşer de, bunun üzerine O: "Babasını toprağa belediğim bu yetimi kim ağlattı. Kim onu, susturur da rahatlatırsa, ona cennet var..." der."*52[52]

İsteyeni Kovma

"Sâile gelince, (onu) da azarlayıp koğma..." (Duhâ, 10).

"Tenhar" Kelimesi Hakkında:

Birisi birisini, onu azarlarcasına karşıladığında, Arapça'da, "Neherahu, inteherahu" ifadesi kullanılır. 53[53]

"Sâil"den Kasıt

Ayette bahsi geçen "sâil" ile kimin murad edildiği hususunda da şu iki görüş ileri sürülmektedir:

1) Hasan el-Basrî'nin tercih ettiği bu görüşe göre, bununla, ilim, bilgi talep edenler kastedilmiştir. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisine a'mâ geldi diye yüzünü ekşitti ve yüz çevirdi"* (Abese, 80/1-2) ayeti de, bir açıdan bu ifadenin bir benzeridir. İşte bu durumda, ayetler arasında bir münasebet ve tenasüb oluşmuş olur. Çünkü, Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sırasıyla, *"O, bir yetim olduğunu bilip de (seni) barındırmadı mı? Seni (çocukluğunda) gaib olmuş bulup da yolunu doğrultmadı mı? Seni, bir fakir olduğunu bilip de, zengin yapmadı mı?"* (Duhâ, 93/6-8) buyurmuş, daha sonra da sırayı nazar-ı dikkate alarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, yetimin hakkını, ilim ve hidayet isteyenlerin hakkını; daha sonra da, Allah'ın nimetleri karşısında O'na şükretmesini tavsiye edip emretmiştir.

2) Bununla, mutlak anlamda bir sâil kastedilmiştir.54[54]

Fakirlerden Ötürü Uyarı

Andolsun ki, Cenâb-ı Hak, Resulüne Kur'ân'da, şu üç yerde, fakirler hususunda sitemde bulunmuştur:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), etrafında Kureyş'in ileri gelenlerinin bulunduğu bir zamanda, oturuyordu. Derken, İbn Ümmî Mektûm ed-Darîr çıkageldi. İnsanların omuzuna basa basa Hz. Peygamber (s.a.s)'in önüne oturdu ve "Bana, Allah'ın sana öğrettiği şeylerden bir şeyler öğret" dedi. Bunun bu hareketi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gücüne gitti de, yüzünü ekşitti. İşte bunun üzerine (Abese, 80/1) ayeti nazil oldu.

2) Kureyş, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Keşke, bize, ayrı bir meclis, fakirlere de ayrı bir meclis düzenlesen" dediler, Hz. Peygamber (s.a.s) de, böyle yapmayı kafasına koydu. İşte bunun üzerine, *"Kendini, Rablerine ibadet edenlerle beraber tut, onlardan ayrılma"* (Kehf, 18/28) ayeti nazil oldu.

---

[52] [52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/222-223.

[53] [53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/223.

[54] [54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/223-224.

Nüzul Sebebi:

3) Hz. Peygamber (s.a.s) oturuyordu. Derken, Hz. Osman (r.a), kendisine bîr salkım meyve (üzüm kurusu) getirdi ve önüne koydu. Tam yiyeceği bir sırada, bir dilenci, kapının üzerinde dikiliverdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "bize acıyıp merhamet eden kula (Hz. Osman), Allah rahmet etsin" dedi; Hz. Osman'a, o salkımı dilenciye vermesini emretti. Hz. Osman bundan mennun kalmadı; ille de Hz. Peygamber (s.a.s)'in ondan yemesini istiyordu. Çıktı ve o salkımı, o dilenciden parasıyla satın aldı. Derken, dilenci yeniden geldi ve bu işi üç kez tekrarladı. Her defasında da, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Dilenci misin, yoksa satıcı mı?"* demek zorunda kaldı da, bunun üzerine, *"Sâile gelince, (onu) da azarlayıp koğma"* ayeti nazil oldu.55[55]

Rabbin Nimetini Anlat

"Bununla beraber, Rabbinin nimetini söyle, dile getir" (Dıiha, 11).
Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Mücâhid, "Bu nimet, Kur'ân'dır. Zira Kur'ân, Allah Teâlâ'mn, Hz. Muhammed (s.a.s)'e lütfettiği nimetlerin en büyüğüdür. "Onun bu tahdis etmesi" de, Kur'ân'ı okuması, başkalarına okutması ve hakikatlarını onlara açıklaması demektir" demiştir.
2) Yine Mücâhid'in, "Bu nimet, nübüvvet nimeti olup bu, *"Rabbinden sana indirileni tebliğ et"* demektir" dediği de rivayet edilmiştir.
3) "Allah seni muvaffak kılıp da, böylece sen de yetimin ve dilencinin hakkına riayet ettiğinde, ki, bu muvaffak kılma işi, Allah'ın sana olan bir nimetidir başkalarının da sana uymaları için, bu nimetleri anlat, dile getir" demektir. Ali (r.a)'nin oğlu Hz. Hüseyin'den, "Bir iyilik yaptığında, onların da sana uymaları için, onu kardeşlerine anlat" şeklinde rivayet edilen sözü de buna varıp dayanır. Ancak ne var ki bu husus, işin içine bir riya karışmadığı ve başkalarının da ona uyacağı zannedildiğinde güzel ve yerinde olur. Emirü'l-Mü'minîn Hz. Ali'ye, sahabe-i kiramın durumu sorulup da, onun onları güzellikle yadedip, hasletlerini tadâd etmesi meselesi de, işte buna varıp dayanır. Çünkü, onlar, Hz. Ali (r.a)'ye, "Biraz da kendinden bahset" dediklerinde. Hz. Ali (r.a), "Yavaş olunuz, zira Cenâb-ı Hak, kişinin kendi nefsini tezkiye etmesini yasaklamıştır" dedi. Bunun üzerine Hz. Ali'ye, "Allah Teâlâ, "Rabbinin nimetlerini anlat" diye buyurmamış mıdır?" şeklinde bir hatırlatmada bulunulunca da, O, "O halde şimdi ben anlatayım. Benden istenildiğinde verdim; sorulduğunda söze başladım. Göğsümde pekçok ilim bulunmaktadır. O halde bana sorunuz" demiştir.56[56]

Allah Hakkının Sona Bırakılması

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ'nın, Kendi hakkını, yetim ve fakirlerin hakkından sonra getirmesinin hikmeti nedir? denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Allah Teâlâ adeta, "Ben ganiyim, bunlarsa muhtaç; muhtacın hakkını öne almakta, daha uygun bir harekettir" buyurmuştur.
2) Cenâb-ı Hak, yetim ile fakirin paylan hususunda, fiili yapmayı öngörmüş, Kendisi için de, sözlü olanla yetinip ona razı olmuştur.
3) Bütün taatların maksadı, kişinin kalbinin, Allah'ı yadetmeye gark olmasını temindir. İşte bu sebeple, taatların zirvesi, zikrullah ile son bulsun diye, bu taatların hatimesini, kalbin ve dilin, Allah'ın nimetlerinden bahsetmek kılmıştır. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber nezdinde unutulmayan ve şefaatla tekrar edilen bir söz olsun diye, "anlat" sözünü, "haber ver" sözüne

---

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/224.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/224-225.

tercih etmiştir. En iyi bilen Allah'tır. Salat ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed'e, O'nun âline ve ashabına olsun (amin)![57][57]

---

[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/225.

İNŞİRAH SURESİ

Bu sûre, sekiz ayet olup, Mekkî'dir.[1][1]

Duhâ Sûresi İle Münasebet

Tavus ve Ömer b. Abdulaziz bu sûre ile Duhâ Sûresi'nin tek bir sûre olduğunu söyledikleri, bir rekatta bu ikisini birden {zamm-i sûre olarak) okudukları, okurken araya besmeleyi sokmadıkları rivayet olunmuştur. Onları buna sevkeden sebep, *"Göğsünü genişletmedik mi?"* (İnşirah, 94/1) ayetinin, ... *"Seni bir yetim olarak bulmadı mi?"* (Duhâ, 93/6) ayetine atfedilmiş gibi gözükmektedir. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Çünkü birincisinin, yani Duhâ Sûresi'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kafirlerden gördüğü eziyetten ötürü, kederli olduğu bir sırada olmuştur. Dolayısıyla da, Hz. Peygamber (s.a.s)'deki göğüs darlığı hali teşekkül etmişti. İkincisi ise, bu ayetin nüzulünün, Hz. Peygamber (s.a.s)'in göğsünün ferah, kalbinin rahat olduğu bir sırada inmiş olmasını gerektirir. Hal böyle olunca, nasıl olur da bu iki sûre bir tek sûre sayılabilir?[2][2]

"Göğsünü senin için genişletmedik mi?" (İnşirah, 1).
Cenâb-ı Hak, bu olumsuz ifadenin başına, istifham-ı inkarî için olan hemzeyi koyarak, bu soruyu sormuştur. Dolayısıyla bu, onun göğsünün genişletilmiş ve rahatlatılmış olmasını; olumsuz bu ifadenin, olumlu mana ifade ettiğini gösterir. Binâenaleyh sanki, "Biz senin göğsünü genişlettik" denilmek istenmiştir. Göğsü genişletmenin, "inşirâh"ın, ne demek olduğu hususunda iki görüş vardır:[3][3]

Göğsü Şerhetmenin Manası

Birinci Görüş: Şu rivayette yer alan husustur: "Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi, göğsünü yardı, kalbini çıkardı, yıkadı ve o kalbi günahlardan iyice temizledi. Sonra onu ilim ve imanla doldurup göğsündeki yerine yerleştirdi."[4][4]

Şerh-i Sadrı Eleştiren Mu'tezile'ye Cevap

Bil ki Kadî, bu rivayeti şu bir kaç açıdan tenkid etmiştir:
1) Rivayette geçen bu hadise, Hz. Peygamber (s.a.s), küçük bir çocuk iken meydana gelmiştir ve bu mucizelerden bir mucizedir. Ama böyle bir mucizenin, onun peygamberliğinden önce meydana gelmiş olması caiz (mümkün) değildir.
2) Yıkamanın tesiri, cisim (madde) olan şeyleri giderme hususundadır.Günahlar ise, maddi değildir. Binâenaleyh yıkamanın, günahları temizlemede bir tesiri olmaz.
3) "Kalbin ilim ile doldurulması" (ifadesi) uygun değildir. Aksine Allah Teâlâ, kalbte ilimler yaratır.[5][5]

İrhasat

Kâdî'nin birinci tenkidine, "Mucizenin, peygamberlikten önce meydana gelmesi de, biz (ehl-i sünnet'e) göre mümkündür" diye cevap verilir. Bu şekilde meydana gelen mucizeye, "irhâs" denilir. Böylesi "irhâs"lar Hz. Peygamber (s.a.s) için çokça vaki olmuştur.

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/227.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/229.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/229.
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/229.
[5][5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/230.

Kâdî'nin ikinci ve üçüncü tenkidlerine de, şöyle cevap verilir: Cebrail (a.s)'in, Hz. Peygaber (s.a.s)'in kalbinden yıkayıp temizledikleri bu siyah kan'ın kalbin günahlara meylinin ve taatlardan uzaklaşmasının bir alameti (sebebi) olması; ondan bunu giderince, bunun, o kalbin sahibinin, günahlardan kaçınıp, taatlara devam eden birisi olduğuna bir alamet olması; dolayısıyla bunun, melekler için, adeta o kalb sahiblerinin ma'sum (günahsız) olduğuna bir alamet gibi olması, akıldan uzak görülecek birşey değildir. Bir de, Allah dilediğini yapar, istediğine hükmeder (yani onun kalbini bu şekilde temizlemek murad etmiş ve böylece temizlemiştir).6[6]

Göğsü Marifetle Doldurmak

İkinci Görüş: "Göğsü genişletmek"den murad, marifetullah ve taatla ilgili bir husustur. Daha sonra alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) Hz. Peygamber (s.a.s), cinlere ve insanlara peygamber olarak gönderilince, kalbi, cinlerin ve insanların karşı koyuşundan ve Allah'ın dışında kalan her ma'buddan ve onların abidlerinden uzak kalıp insanlar tarafından dışlanmasından ötürü sıkılmaya başladı. Böylece Allah Teâlâ, ona, üstlendiği herşeyi kapsayan ve onun nezdinde, katlandığı her türlü sıkıntıyı küçülten ayetler verdi. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tek bir gaye-düşünce haricinde kalbinde hiç bir şey bırakmaması suretiyle oldu. Artık bundan sonra onun kalbinde, geçim derdi, çoluk-cocuk derdi diye birşey kalmadı. Kafirlerden kendisine gelen eziyetlere de aldırış etmez oldu. Böylece kafirler onun gözünde, sinekten daha aşağı bir duruma düştüler. Dolayısıyla da artık onların tehdidlerinden korkmuyor ve onlarda olan şeylere meyletmiyordu.
Velhasıl "göğsün genişletilmesi", Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dünyanın önemsizliğini ve ahiretin mükemmelliğini bilip-anlaması demek olup, Hak Teâlâ'nın, *"Allah hidayetini dilediği kimselerin, göğsünü İslâm'a açar; dalaletini dilediği kimselerin ise göğsünü daraltır"* (En'âm, 6/125) ayeti de bu manadadır. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e şöyle sorulmuştu:
"Ey Allah'ın Resulü, göğüs genişletilir mi?" Hz. Peygamber (s.a.s),
"Evet" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine onlar,
"Bunun alameti nedir?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de,
"Aldanma diyarına meyletmemek, ebedilik yurduna yönelmek ve gelmezden önce ölüm için hazırlık yapmak" buyurdu. Velhasıl Allah'a, va'd ve va'îdine karşı arzulu olmasını ve ölüm için hazırlanmasını gerektirir.
2) Hz. Peygamber (s.a.s)'in göğsü genişledi, açıldı. Böylece bütün işleri, canı sıkılmadan, morali bozulmadan ve endişeye kapılmadan yapar hale geldi. Öyle ki ister sıkıntılı, ister huzurlu anlarında olsun, hep gönlü ferah ve görevini ifa ile meşgul hale geldi. O halde "şerh", genişletmek demek olup, manası gamdan, kederden, üzüntüden kurtarmaktır. Çünkü araplar, gammı, kederi, endişeyi, "Göğüs darlığı" diye ifade ederler. Bu tıpkı, *"Andolsun Biz, senin göğsünün daraldığını biliyoruz"* {Hicr, 15/97) ayetinde olduğu gibidir.
Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:7[7]

Kalb Yerine Sadr Kelimesinin Kullanılması

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin burada, "kalb" değil de "sadr" (göğüs) kelimesini kullanmıştır?
Cevap: Çünkü vesvesenin yeri, Hak Teâlâ'nın da, *"O şeytan, insanların sadırlarına vesvese verir"* (Nâs, 114/5) buyurduğu gibi, "sadr" (göğüs)dür. Binâenaleyh bu vesveseyi gidermek ve bunu, hayır duygularıyla dğiştirivermek, şerh-i sadr "Göğsü açmak"tır. Binâenaleyh şüphesiz Hak Teâlâ, "şerh" işini, kalbe değil de, özellikle "sadr"a tahsis etmiştir.

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/230.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/230-231.

Muhammed b. Ali et-Tirmizî de şöyle der: Kalb, aklın ve marifetin (bilginin) yeridir. Şeytanın esas hedef kalesi olan göğse yönelir. Orada ufacık bir gedik buldu mu, oraya hücum eder, ordusunu oraya indirir ve orada gammı, kederi ve hırsı yayar. Böylece de kalb sıkışır, daralır: Ne taatında lezzet, ne İslâm'ında tad bulur. Kişi düşmanını ta baştan kovar, mağlub ederse, düşman engellenmiş, emniyet meydana gelmiş; göğsü genişlemiş ve ubudiyyetini kolayca ifa eder hale gelmiş olur.

İkinci Soru: Hak Teâlâ niçin, "Elem neşrah leke sadrake" buyurmuş da, "Elem neşrah sadrake" buyurmamıştır?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Hak Teâlâ, sanki, "lâm, lâm'a karşılıktır. Çünkü sen, bütün taatlarını benim için (li'l-lâh) yapmaktasın. Nitekim Hak Teâlâ, *"Ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım"* (Zariyât, 51/56) ve *"Beni zikretmek için namaz kıl"* (Taha: 20/12). buyurmuştur. Binâenaleyh Ben de yaptığım tüm şeyleri senin için (li-eclike) yapıyorum" demek istemiştir.

2) Ayetin bu ifadesinde, risalet görevinin sağladığı tüm faydaların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelik olduğuna dikkat çekme vardır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Senin göğsünü, Benim için değil, senin için gerişlerim" demek istemiştir.

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin, "Biz genişletmedik mi?" demiş de, "ben genişlettim" dememiştir?

Cevap: Buradaki mütekellim (Biz) nûnunu, ta'zim (saygı ve büyüklük) ifade eden nûn manasına alırsak, ayetin manası, "İn'âm edenin yüceliği, nimetin yüceliğine delalet eder. Böylece bu, "göğsü genişletme" işinin, künhünü akılların eremeyeceği çok büyük bir nimet olduğuna delalet etmiş olur. Yok eğer bu "nûr"u, çoğul "nûn"u olarak alırsak, bu hususta meleklerin de çalıştı. Böylece sen, etrafında, sağında-solunda meleklerin dönüp dolaştığını gördün ve kalbin güç buldu, kalbi kuvvetlenmiş olarak, bu peygamberlik görevini yerine getiren; karşındakilere bir heybet arzettin de bundan dolayı sana azab veremediler. Eğer sen, kalbi daralmış bir kimse olsaydın, onlar sana mutlaka gülerlerdi. Böylece kalbinin kuvvetini onlar için korku salan, göğsünün genişletilişini de onlar için darlık yapan o yüce Zatı, noksan safıtlardan takdis ve tenzih ederiz.8[8]

Yükünü Hafiflettik

"Senin sırtına ağır gelen o yükünü de kaldırıp attık" (İnşirah, 2-3).

Bu ayetlerle ilgili olarak birkaç mesele var:9[9]

Ayetin İfadesi

Müberred şöyle der: "Ayetin bu şekilde ifadesi, "Elem neşrah..." ayetinin, soru şeklindeki lafzına değil, manasına göredir. Çünkü sen, "Kaldırıp atmadık mı?" diyemezsin. Ancak, "Elem neşrah..." ayetinin manası, soru değil, olumlu "Şerehnâ" "şerh ettik, genişlettik" şeklindedir. Binâenaleyh bu ikinci ayet, genişlettik" şeklindedir. Binâenaleyh bu ikinci ayet, birinci ayetin lafzına değli, manasına göre getirilmiştir. Çünkü eğer bu ayet, birincinin zahirine (lafzına) atfedilmiş olsaydı, "Venedau anke" "yükünü kaldırıp atarız" şeklinde olması gerekirdi."10[10]

"Vizr" Kelimesi Hakkında

"Vizr", günah yükü demek olup, izahı *"Onlar vizrlerini yüklenirler"* (En'âm, 6/31) ayetinin tefsirinde geçti. Buradaki ayet, Hak Teâlâ'nın, *"Geçmiş gelecek günahlarını bağışlamak için..."*

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/231-232.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/232.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/232.

(Feth, 48/2) ayeti gibidir.[11]

Ayetteki “Ellezi Enkada Zahrake” "Sırtına Ağır Gelen" İfadesi Hakkında

Ayetteki “Ellezi enkada zahrake” "sırtına ağır gelen" ifadesine gelince, dilciler şöyle derler: "Bu hususta esas izah şudur: Yük sırta ağır geldiğinde, sırttan bir "nakîd", yani bir gıcırtı (hafif bir ses) duyulur ki bu, hayvanların sırtına yerleştirilen tahtervanın ve semerin, göç yükünün ve kaburgaların sesidir. Yahut da, üzerine yük vurulduğunda, devenin çıkardığı ses olup, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, günah yükünün ağır geldiğini anlatmak için, mecazi bir ifadedir.[12]

Nebilerde İsmet Sıfatı

Peygamberlerin de günah işleyebilecekleri görüşünde olanlar, bu ayeti delil getirmişlerdir. Ama buna şu iki şekilde cevap verilir:
1) Peygamberlerin, küçük günah işleyebileceklerini söyleyenler, ayetteki "vizr"i küçük günahlar manasına almışlardır. Buna karşı, Hak Teâlâ'nın, *"Sırtına ağır gelen o vizr (yükün)"* ifadesi, bunların büyük günah olduğuna delalet eder. Binâenaleyh daha nasıl bu ifade, küçük günahlar manasına alınır" denilmesin. Çünkü biz diyoruz ki küçük günahlar bağışlanmış olmasına rağmen, "sırta ağır gelen", "beli kıran" olarak tavsif edilmeleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendinden böyle bir şey sadır olması halinde, alabildiğine gamlanmasından ve buna son derece pişmanlık duyacağından ötürüdür. O sebeple zail olacak mükafaat büyük olduğundan dolayı bu şekilde bir tavsif yapılmıştır.
Bu, Mu'tezile'nin görüşüne göre yapılmış bir izahtır. Ama bunda şöyle bir problem vardır: O da şudur: Kâdî'ye göre, Cenâb-ı Hakk'ın küçük günahları affetmesi vacibtir. Halbuki Allah Teâlâ, bu ayeti, bir lutfunu ve ihsanını anlatmak için getirmiştir. Üzerine vacib olan birşeyi yerine getirmek suretiyle lütufta bulunduğunu söylemenin doğru olmayacağı ise malumdur.[13]

Vizr'in Muhtemel Manaları

2) Buradaki "vizr" (yük), "günah"tan başka bir manaya hamledilebilir. Buna göre şu izahlar yapılabilir:
a) Katâde şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamberlik öncesi, cahiliyet döneminde geçmiş günahları vardı. Bu günahlar ona ağır geliyor, üzüntü veriyordu. Dolayısıyla Allah, bunları bağışladı."
b) Bundan murad, hakkıyla yerine getirme, gereklerini ifa etme ve hukukunu görüp gözetmeden ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sırtına ağır gelen, nübüvvet yüklerinin hafifletilmesidir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, işte bu yükü ona kolaylaştırmış ve böylece yükünü ondan almış, o, nübüvvet yükünü kolay taşır hale gelmiştir.
c) "Vizr", câhilyye dönemindeki insanların, Hz. İbrahim (a.s)'in sünnetini değiştirmelerini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hoş görmeyişi manasınadır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Allah onu kuvvetlendirip de, "Şimdi İbrahim'in dinine uy" deyinceye kadar, onlara karşı çıkamıyordu.
d) Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki kendi günahı gibi ağır gelen, ümmetinin günahlarıdır. Zira Hak Teâlâ, "Sen onların içinde olduğun sürece, Allah onlara azab etmeyecek" (Ental, 33) buyurup da böylece dünyada onlara azab etmeyeceğine, Hz. Peygamber (s.a.s)'e garanti verip, öbür dünyada da onlara şefaat edebileceği va'dinde bulunmaya kadar, ümmeti hakkında ne yapacağını bilemiyordu.

---

[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/232.
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/232-233.
[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/233.

e) Bu, "sadır olması halinde, sırtına ağır gelecek olan, böylesi günahlardan koruduk" demektir. Böylece mecazi olarak, "koruduk" yerine, "kaldırıp attık" ifadesi kullanılmıştır. Rivayet edilen şu husus da bunu gösterir. Hz. Peygamber, peygamber olmazdan önce, def ve zurna dinlemek için, eğlenceli bir düğün yemeğinde bulunmuş. Ama Allah Teâlâ ona bir uyku vermiş ve ancak sabahın sıcaklığı onu uyandırmış.

f) "Vizr", Hz. Peygamber (s.a.s)'in Cebrail (a.s) ile ilk karşılaştığında, ondan duyduğu heybet ve korkudur. Çünkü bu esnada onu bir titreme almış ve neredeyse kendini o dağdan atacak olmuş. Derken kendine gelmiş ve Cebrail (a.s)'e öylesine alışmış ki, şimdi de, ona olan iştiyakından ötürü, yine neredeyse kendisini o dağdan atacak hale gelmiştir.

g) "Vizr", Hz. Peygamber (s.a.s)'in başına gelen eziyetler ve sövüp-saymalardır. Öyle ki (başlangıçta) bütün bunlar ona son derece zor geliyor ve kendisini titreme alıyordu. Derken Allah Teâlâ onu kuvvetlendirdi de, müşrikler yüzünü (Uhud'da) yaralarken bile, *"Allah'ım, kavmimi hidayete erdir"* diyecek hale geldi.

h) Eğer bu sûrenin inişi, amcası Ebû Tâlib ve hanımı Hz. Hatice'nin ölümünden sonra ise, yemin olsun ki, bunlardan ayrılışı Hz. Peygamber (s.a.s)'e, büyük bir vizr (yük) gibi gelmiştir, İşte Cenâb-ı Hak, bu yük ve sıkıntısını, onu göklere çıkarıp, her melek tarafından karşılanıp selamlaması ile kaldırıp atmıştır. Böylece de Hz. Peygamber (s.a.s)'in namı yücelmiştir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Senin namını da yükselttik"* (İnşirah, 94/4) buyurmuştur.

i) Buradaki "vizr" (yük) ile ve "ağır gelme" ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamberlik öncesi hayreti kastedilmiştir. Çünkü O, mükemmel aklıyla, Allah Teâlâ'nın, kendisi üzerindeki büyük nimetleri, kendisini yokluktan varlığa çıkarışını, hayat, akıl ve çeşitli nimetler verişini görünce, Allah'ın bu tür nimetleri, Hz. Peygamber (s.a.s) üzerinde öylesine bir ağırlık oluşturuyordu ki, neredeyse bu, utancından ötürü, onun belini kıracaktı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın üzerindeki nimetlerinin kesintiye uğramadan devam ettiğini görüyor, ama (bunlara karşılık) Rabbisine nasıl itaat edeceğini bilemiyordu. Binâenaleyh kendisine nübüvvet ve mükellefiyet gelip de, Rabbisine nasıl itaat etmesi gerektiğini öğrenince, utancı azaldı ve yükleri hafifledi. Çünkü cimri bir kimse, kendilerine hizmetle karşılıkta bulunmaksızın dahi, nimetlerin artışından utanmaz. Fakat kerim bir insan, herhangi bir hizmet ile de olsa, nimetlere karşılık veremez bir halde iken, kendisine durmadan nimet verildiğinde, bu durum, neredeyse utancından ölecek şekilde, onda bir yük oluşturur. Binâenaleyh nimet veren, bir tür hizmetle, nimet verdiğini mükellef tutunca, nimet ona hafif gelir ve gönlü rahatlar.14[14]

Hz. Peygamber'în Ününün Yüceliği

"Senin namım da yükselttik" (İnşirah, 4).

Bil ki bu ayet, âlimlerin bununla ilgili olarak söylediği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber oluşu, yerde ve gökte meşhur oluşu, isminin Arş üzerine yazılışı, kelime-i şehadette ve tahiyyatta adının, Allah'ın adıyla birlikte zikredilişi, nâmının önceki kitablarda yer alışı; her tarafa yayılışı; kendisiyle peygamberliğin noktalanışı, hutbelerde, ezanlarda ve kitabların başlarında - sonlarında zikredilişi; *"Allah ve Resulü razı edilmeye en müstehaktırlar"* (Tevbe, 9/62); *"Kim Allah ve Resulüne itaat ederse"* (Nisa, 4/69); *"Allah'a ve Resulüne itaat edin"* (Nisa, 4/59) ve benzeri ayetlerde, Kur'ân-ı Kerim'de, isminin Allah'ın ismiyle birlikte zikredilişi; Hak Teâlâ diğer peygamberlere, *"Ey Musa, ey İsa"* diye isimleriyle seslenirken, ona, *"Ey Resul, Ey Nebî"* diye hitab edişi gibi şeylerin tümünü içine alır. Yine bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'i kalblerde, insanların zikrinden hoşlanır bir biçimde sokuşunu da içine alır. Bu Hak Teâlâ, *"Rahman onlar için bir sevgi verir"* (Meryem, 19/96) ayetinin beyan ettiği manadır. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Alemi, sana tabi olanlar ve seni sevenlerle doldurdum. Hepsi de seni övüyor, sana salat-ü selam getiriyor ve sünnetini sürdürüyorlar. Hatta farz namazlardan herbirinin yanısıra mutlaka sünnet namazlar var. Binâenaleyh sana tabi olanlar, farzlar hususunda Benim emrime; sünnetler hususunda da

---

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/233-234.

senin emrine uyuyorlar. Çünkü, *"Kim Resule uyarsa, Allah'a uymuş olur"* (Nisa, 4/80) ve *"Şüphesiz sana biat edenler, gerçekte Allah'a biat etmişlerdir"* (Fetih, 48/10) sultanlar bile sana tabi olmaktan, yoluna gitmekten yüz çevirmemişlerdir. Kıraat alimleri, senin getirdiğin ayetleri ezberliyor; müfessirler, senin getirdiğin Furkan'ın manalarını tefsir ediyor; vaizler de senin öğütlerini tebliğ ediyorlar. Hatta alimler ve hükümdarlar, senin için hizmete üşüyüyor; kapılar ötesinden seni selamlıyor, yüzlerini senin "Ravza"nın toprağına sürüyor, şefaatini umuyorlar. Şu halde senin namın, şerefin, kıyamete kadar sürecektir.15[15]

Zorlukla Beraber Kolaylık Var

"Demek, hakikaten güçlükle beraber kolaylık var. Muhakkak güçlükle beraber kolaylık var" (İnşirah, 5-6).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:16[16]

Tenasüb

Bu ayetin kendisinden önceki ifadelerle münasebeti şudur: Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, fakirlikle ayıplıyor ve eğer bu ileri sürdüğün şeyden maksadın zengin olmak ise, sen Mekke ehlinin en zengini gibi oluncaya kadar senin için mal toplayalım" diyorlardı. Dolayısıyla bu husus, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gücüne gidiyordu. Hatta aklına, bunların İslâm'dan, kendisi fakir olduğu ve onlar tarafından hakir addedildiği için yüz çevirdikleri fikri geliyordu. İşte, bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu sûrede, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan lütuflarını tadad ederek, "Senin için göğsünü açmadık mı?" Senden yükünü, yani cahiliyyede içinde bulunduğun sıkıntıları kaldırıp atmadık mı?" buyurmuş, sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kalbinden, müşriklerin kendisini fakirlikle ayıplaması sebebiyle duyduğu o sıkıntıyı silmek için, dünyada müstağni kılacağı vadinde bulunmuştur. Bunun delili ise, "Finnemea'l-usri yusran" ifâdesinin başına, fâ harfinin gelmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Onların dediklerine ve senin içinde bulunduğun malının azlığına üzülme. Çünkü dünyada iken, senin için, sana yetecek kadar bir kolaylık tahakkuk edecektir" demek istemiştir.17[17]

Bir Zorlukla Beraber İki Kolaylık

İbn Abbas şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak adeta, bu ayette "iki kolaylık arasında bir zorluğu yarattım. Binâenaleyh, bu demektir ki, bir zorluk, kesinlikle iki kolaylığa galib gelemez" demek istemiştir. Mukatil de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Bir zorluk, kesinlikle iki kolaylığı yenemeyecek..." dediğini ve bu ayeti okuduğunu rivayet etmiştir.
Bu mananın izahı sadedinde şu iki şey ileri sürülmüştür:
1) Ferrâ ve Zeccâc şöyle demektedirler: "Bu ayetlerdeki "Usr" kelimesi, her iki yerde de elif-lâm'lı olarak "El-usru" şeklinde gelmiştir. Halbuki, burada daha önce geçmiş belirli herhangi bir şey de yoktur. Binâenaleyh, bu demektir ki, bu ifadeler, hakiki manaya alınırlar. Böylece de, her iki yerde geçen "El-usr" kelimesiyle, ayrı ayrı iki şey değil, tek bir şey, zorluk kastedilmiş olur. Ama, "El-yusr" kelimesine gelince, bu kelime, her iki yerde de nekire olarak geçmektedir. Bu demektir ki, bunlar ayrı ayrı şeylerdir." Cürcanî bu izahı zayıf bularak şöyle demektedir: "Bir kimse, "İnnemea'l-farisi seyfen, innemea'l-farisi seyfen" "Süvariyle beraber, yanında bir kılıç vardır. Süvariyle beraber, yanında bir kılıç vardır" dediğinde, burada, iki kılıç, demekten bir binicinin kastedilmiş olması gerekir. Bu ifadeden ise, bunun anlaşılmayacağı malumdur."
2) İkinci cümlenin birincisinin bir tekrarı olmasıdır. Ve bu tıpkı, meselâ, Mürselât Sûresi'inde

---

[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/234-235.
[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/235.
[17] 17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/235-236.

ifadelerinin tekrar edilmesi gibidir. Ki, bu tekrarın maksadı, manayı gönüllere yerleştirmen ve kalblere sokmaktır. Ve yine bu ifade, "Bana, Zeyd Zeyd geldi" ifadesinde olduğu gibi, tekil kelimelerin tekrar edilişi gibidir.
Ayetteki "iki kolaylık" ile, dünya kolaylığı, yani beldelerin kolayca fethedilişi ile ahiret kolaylığı, yani cennet mükafaatının elde edilişi kastedilmiştir. Delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Sizler, bizim için en güzel iki şeyden birisini bekleyip duruyorsunuz..."* (Tevbe, 9/52) ayetidir ki, bu "en güzel iki şey" de, zaferler kazanmanın güzelliği ile, (ölüm halinde) cennet mükafaatının elde edilmesidir. O halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Bir zorluk, kesinlikle iki kolaylığı yenemeyecek..."* ifadesinden kastedilen işte budur. Bu böyledir, zira dünyanın zorluğu, hem dünyanın hem de ahiretin kolaylığına nisbetle, işte ufacık ve az bir şey mesabesindedir. Burada şöyle iki soru sorulabilir:18[18]

İki Soru

Birinci Soru: "El-yusru, yusran" kelimesindeki nekirelik ne ifade eder?
Cevap: Tefhîm ve tazim içindir. Buna göre adeta, "İnnemea'l-usri yusran" denilirken, "Bir zorluğa karşılık ne büyük bir kolaylık ne yüce bir kolaylık vardır" denilmek istenmiştir.
İkinci Soru: Kolaylık zorlukla birlikte olamaz. Çünkü bunlar, iki zıt şeydirler. Binâenaleyh, birarada bulunamazlar!
Cevap: Zorluktan sonra kolaylığın meydana gelişi, kısa bir zaman içinde olacağı için, bu kesin addedilmiş, dolayısıyla da, adeta "kolaylık"la birlikte imişcesine kabul edilmiştir.19[19]

Çalışarak İstirahat

"O halde bir işi bitirince hemen bir başka işe giriş, hemen yorul..." (İnşirah, 7).

Tenasüb

Bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti de şudur: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, daha önceki nimetlerini tadad edip, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve ümmetine, ilerde birtakım nimetler ihsan edeceği va'dini verince, hiç şüphesiz Hz. Peygamber (s.a.s)'i, bu nimetlere şükretmeye ve ibadetler hususunda sa'y u gayret göstermeye teşvik ederek, "Bir işi bitirince, hemen bir başka işe giriş" buyurmuştur. Arapça'da bu manada, "Feizâ ferağte fensab" ifâdesi kullanılır. 20[20]

"Feizâ Ferağte Fensab" İfâdesi Hakkında

Katâde, Dahhâk ve MukatiI de, ayetteki bu kelimeye, "Farz namazlarını bitirdiğinde, yaptığın duada, Rabbine sarıl ve talebin konusunda O'na yönel. o, sana verir" manasını vermişlerdir. Şa'bî de, "Teşehhüd'ü bitirince, (yani selam verince), dünyan ve ahiretin için dua et" manasını verirken, Mücâhid de, "Dünya işlerini bitirdiğinde, kalk ve namaz kıl..." demiştir. Abdullah ibn Mes'ûd da, "Farz namazlarını bitirdiğinde, gece namazı kılmaya kalk" manasını verirken, Hasan el-Basrî, "Savaşı bitirdiğinde.ibadet hususunda gayret göster..." der. Ali ibn Ebî Talha da, "Eğer sıhhatin yerinde ise, "Fensab" yani, boş zamanını ibadet ile geçirmek için kalk..." demiştir ki, bunun delili, rivayet edilen şu husustur. Şurayh, güreşen iki adama rastlar. Bunun üzerine, "Boş kalan, bu işle emrolunmadı... Çünkü Cenâb-ı Hak, *"O halde, bir ibadeti bitirdiğinde, başka bir ibadete koyul..."* buyurmuştur" der." Velhasıl ayetteki ifadelerle ibadetlerin birbirine eklenmeleri ve herhangi bir zamanın ibadetsiz olarak boş geçirilmemesi;

---

[18] 18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/236.
[19] 19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/237.
[20] 20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/237.

birini bitirdiğinde diğerini yapmaya koyulması manası kastedilmiştir.[21][21]

Rabbe Yöneliş

'Ve ancak Rabbini arzula" (İnşirah, 8).
Bu hususta iki izah şekli bulunmaktadır:

1) "Rağbet ve arzunu, ancak Allah'a tahsis et. Ancak, O'na tevekkül ederek, O'nun lütfunu iste..."

2) "Din, dünya ve düşmanlarına karşı muzafferiyet elde etme gibi arzuladığın diğer şeyler hususunda Rabbine yapış ancak..." Bu ifade (Rağben), "rağgıb..." şeklinde de okunmuştur ki, buna göre mana, "İnsanları, Allah katında olan şeyleri istemeye teşvik et, arzulandır" şeklinde olur. Allah (c.c) en iyi bilendir. Salat u selâm, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına olsun (amin)![22][22]

Kıraat

Bu ifade (Rağben), "rağgıb..." şeklinde de okunmuştur. [23][23]

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/237.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/238.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/238.

TÎN SÛRESİ

Bu sûre sekiz ayet olup, Mekkî'dir.[1][1]

"Andolsun incire, zeytine, Sîna dağına ve şu emin şehre ki..." (Tîn, 1-3).
Bil ki, buradaki mûşkil, "et-tîn" ve "ez-Zeytûn"un, kıymetli, nadir şeylerden olmayışlarıdır. Binâenaleyh, Cenâbı Hakk'ın, bu iki şeye yemin etmesi nasıl uygun düşebilir? İşte bu sorudan dolayı, bu hususta şu iki görüş mevcuttur.[2][2]

İncir ve Zeytûn İle Yemin

Birinci Görüş: Tîn ve Zeytûn ile, maruf olan bu iki şey, yani incir ile zeytin kastedilmiştir. Çünkü İbn Abbas, "Evet, evet, bu sizin bildiğiniz incir ve zeytindir" demiştir. Bu görüşü savunanlar, incir ve zeytinin özelliklerine dair şunları naklederler:[3][3]

İncirin Özellikleri

İncire gelince, bu kimseler şöyle derler: Bu, hem bir gıda, hem zevkine yenen şey, hem de bir ilaçtır. İncirin bir gıda olmasına gelince tabipler, bunun, güzel bir taam yiyecek, hazmedilmesi çabuk, mideye oturmayan, mizacı yumuşatan, terleme yoluyla dışarı atılan, balgamı azaltan, böbrekleri temizleyen, mesanedeki kumları ve taşlan düşüren, bedeni besleyen, ciğer ve dalağın gözeneklerini açan bîr şey, bir gıda olduğunu belirtmişlerdir. O halde bu yemişlerin en iyisi ve en beğenilenidir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir tabak incir hediye edilmiş, ondan yemiş, sonra da ashabına, *"Yeyiniz. Şimdi ben, şayet, cennetten bir meyvenin inmiş olduğunu söylemiş olsaydım, onun bu (incir) olduğunu söylerdim. Çünkü cennet meyveleri de, çekirdeksizdir. Binâenaleyh, onu yeyiniz; zira o incir, basuru sona erdirir, ayaktaki romatizma (ağrılarına) da faydalı olur"* buyurmuştur. Ali ibn Musa er-Rıdâ (r.a)'dan da, şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "İncir, ağız kokusunu giderir, saçları uzatır ve felce karşı da bir güvencedir."
İncirin bir ilaç olmasına gelince, bununla bedendeki fazlalıkların atılması hususunda tedavi yapılır.
Bil ki incirin, bahsettiğimiz şeylerin dışında kalan, daha nice şöyle özellikleri vardır:
1) İncirin dışı da içi gibi olup, mesela bir ceviz gibi değildir. Çünkü, cevizin dışı sert kabukludur. Ve mesela, bir hurma gibi de değildir Çünkü hurmanın içinde, çekirdek vardır. Tam aksine biz diyoruz ki, mesela ceviz ve karpuz gibi dışı işe yaramayan, ama içi çok güzel olan meyveler olduğu gibi, mesela hurma ve erik gibi, içi değil de dışı güzel olan meyveler vardır. Ama incire gelince, onun hem dışı hem de içi güzeldir.
2) Üç çeşit ağaç vardır. Birisi va'deder, va'dinde durmaz (yani, meyve verecekmiş gibi yapar, ama vermez). Bu, "şeceretıı'l-hilâf" (vadinden cayan ağaç) denilen Sülağan'dır. İkincisi va'deder ve va'dini yerine getirir. Bunlar da, mesela elma vs. gibi, ilk önce tomurcuklanıp, çiçek açan, daha sonra da meyve verenlerdir. Üçüncüsü de, va'dden önce, meyvesini sergileyen, bol bol veren ağaçtır. Bu da, incir ağacıdır. Çünkü incir ağacı meyvesini, çiçek açarak va'd etmezden önce verir. Hatta sözü değiştirip şöyle de diyebilirsin: İncir, iddia etmeden önce, manayı, özü ortaya koyan bir ağaçtır. Bunu da geçerek şöyle diyebilirsin: İncir, kendisini çiçekle, yaprakla gizlemeden önce meyvesini veren bir ağaçtır. Halbuki elma, kayısı ve diğerleri ise işe, önce kendisinden başlar, daha sonra başkalarını görürler. Ama incir ağacına gelince, bu ağaç, kendisine ihtimam göstermeden önce başkalarına değer verir. Binâenaleyh diğer ağaçlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Önce kendinden başla, sonra geçimini*

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/238.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/241.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/241.

üzerine aldığın kimselere başa"[4] hadis-i şerifîindeki muamele erbabı gibi oldukları halde, incir Hz. Muhammed (s.a.s) gibidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), menfaat konusunda işe önce başkasından başlardı. Eğer artan birşey kalırsa, sonra onu kendisi alırdı. İncir ağacı da Hak Teâlâ'nın, *"Kendilerinin ihtiyacı olsa bile, mü'min kardeşlerine öncelik verirler"* (Haşr, 59/9) beyanıyla methettiklerindendir.

3) Bu ağacın özelliklerinden birisi de şudur: Diğer ağaçların meyveleri düşürüldüğünde, artık o yıl, yeniden meyve vermez. Ama incir böyle değildir, o hep hizmet sunmaya devam eder. Çünkü düşen meyvelerin yerine yenileri çıkar.

4) Bir kimse rüyasında incir görse, bu, zengin ve hayırlı bir adam olacağına delalet eder. rüyasında incir elde ettiğini görse, büyük bir mal varlığına kavuşacağına işarettir. İncir yediğini görse, Allah Teâlâ'nın ona çoluk-çocuk vereceğine bir işarettir.

5) Rivayet olunduğuna göre Hz. Âdem (a.s)'den cennette o hata sadır olup, elbiseleri onu terkedince, incir yapraklarıyla örtünmeye çalıştı. Yine rivayet olunduğuna göre Hz. Âdem (a.s), incir yapraklarıyla örtünmüş olarak cennetten inince yalnızlık hissetti de, etrafında ceylanlar dolaşmaya başladı. Böylece onlara alıştı ve o incir yapraklarının bazılarını onlara yedirdi. Allah Teâlâ, o ceylanlara hem şeklen, hem manen bir güzellik nasib etti, kanlarını da miske çeviriverdi. Ceylanlar yerlerine gidince, diğer ceylanlar bunlardaki o harikulade güzellikleri gördüler. Ertesi gün diğerleri de onlar gibi, Hz. Âdem (a.s)'e geldiler. Hz. Âdem (a.s) onlara da incir yapraklarından yedirdi. Allah Teâlâ bunların şekillerini de güzelleştirdi, ama kanlarını miske çevirmedi. Zira birinciler, birşey umarak değil, sırf Hz. Âdem (a.s) için gelmişlerdi. Diğerleri ise, zahiren Hz. Âdem için; batınen de bu şeyleri umarak gelmişlerdi. İşte bu sebeple, Cenâb-ı Hak, bunların zahirini güzelleştirdi fakat batınlarını değiştirmedi.[5]

Zeytinin Özellikleri

"Zeytin"e gelince, bu da mübarek bir ağaçtır. Bu, bir açıdan yemiş, bir açıdan katık, bir açıdan da ilaçtır. Zeytin ağacı, hemen hemen bütün beldelerde, bir terbiye ve bakıma ihtiyaç hissetmeden biter-büyür. Hem sonra zeytinin faydası, sadece kişinin bedenine gıda olmak değildir, o aynı zamanda lambaların da gıdası (yakıtı)dır ve bu yağlı bitki yağ namına hiçbirşey bulunmayan dağlarda biter. Bir kimse rüyasında, zeytin yaprağını aldığını görse, bu, onun en sağlam bir kulpa tutunduğuna bir işarettir. Bir hasta İbn Sîrîn'e "Rüyamda sanki bana, "İki lambayı ye ki şifa bulasın" denildiğini duydum" demiş. Bunun üzerine İbn Sirîn, "Öyle ise zeytin ye, çünkü zeytin lâ-şarkiyye ve lâ garbiyye, yani ne doğulu-ne batılı bir bitkidir, her yerde bulunur" demiştir.

Müfessirler, incir ve zeytinin, aslında şu yenilen iki şeyin adı olduğunu, bunlarda işte böylesine üstün fayda ve özelliklerin bulunduğunu, dolayısıyla ayetteki bu kelimeleri zahiri manalarına hamletmek ve bunlardaki bu menfaat ve özelliklerden ötürü Allah Teâlâ'nın bunlara yemin ettiğine hükmetmek gerektiğini söylemişlerdir.[6]

Maksad Malum Meyveler Değildir Yorumu

İkinci Görüş: Bu ifadelerle, şu bildiğimiz iki bitki kastedilmemiştir. Bu görüşte olanlar, şu izahları yapmışlardır:

1) İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Bunlar, Arz-ı Mukaddes'de bulunan iki dağdır. Bunlara Süryânice, "Tûr-u Tînâ" ve "Tûr-u Zîtâ" denilir. Zira bu iki bitki, bu iki dağda bitmektedir. Bundan dolayı Hak Teâlâ sanki, bu ifadelerle, aslında peygamberlerin çıktığı beldeye yemin etmiştir. Binâenaleyh Hz. İsâ (a.s)'nın doğduğu ve kendisinde incir ile zeytinin yetiştiği bu dağ, Şam beldesi olup, Şam çoğu İsrailoğlu peygamberin gönderildiği beldedir. Tûr, Hz. Musa

---

[4] Müslim, Zekât, 95, 97, 106 (2/717-718-721).

[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/241-243.

[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/243.

(a.s)'nın, "beled-i emîn" {emin şehir) de Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderildiği yerdir. Binâenaleyh bunlara yemin etmek, aslında bu peygamberleri ululamak ve derecelerinin yüce olduğunu bildirmek içindir.

2) Buradaki incir ve zeytin ile, iki mescid kastedilmiştir. İşte bu cümleden olarak, İbn Zeyd, Tîn (incir) ile, Dımeşk (Şam) mescidinin; zeytin ile de Bey t-i Makdîs'in kastedildiğini söylerken; diğerleri, "Tîn, Ashab-ı Kehf'in Mescidi; zeytin de îliyâ Mescidî'dir" demişlerdir. İbn Abbas (r.a), "Tîn"in, Cûdî Dağı üzerinde yapılmış olan, Nûh (a.s) Mescidi; "Zeytin"in de, Beyt-i Makdis olduğunu söylemiştir. Bu görüşü benimseyenler bu fikri, bir taat yeri olduğu için, mescidlere yemin etmenin son derece güzel olacağından ötürü benimsemişlerdir. Dolayısıyla incir ve zeytinin çokça bulunduğu bu beldeler, bu mescidler olunca, Hak Teâiâ da, Tîn ve Zeytin'e yemin etmekle yetinmiştir.

3) Tîn ve Zeytin ile, iki belde kastedilmiştir. Bu cümleden olarak, Ka'b, "Tîn, Dımaşk (Şam); zeytin ise Beyt-i Makdis'dir" derken, Şehr b. Harşeb, "Tîn, Küfe; zeytin ise Şam'dır" demiştir. Rabî'den bunların, Hemedân ile Hulvân arasında iki dağ olduğu da rivayet edilmiştir. Bu fikri benimseyenler de, Yahudi ve Hristiyanlar ile Müslümanlar ve Kureyş müşriklerinden herbiri kendi beldelerini suladıklarından ötürü ve Allah Teâlâ'nın bu beldelerin hepsine birden yemin edişinden ötürü benimsemişlerdir. Şöyle de denebilir: "Dımaşk (Şâm beldesi) ve Beyt-i Makdis'de dünya nimetleri, Tûr (dağında) ve Mekke'de ise din nimetleri vardır, çoktur."7[7]

Tûr-i Sînîn

Hak Teâlâ'nın "Sina dağına (yemin olsun ki)" ifadesine gelince, buradaki "Tür" ile, üzerinde Allah Teâlâ'nın Hz. Musa (a.s) ile konuştuğu dağ kastedilmiştir. Alimler, "sînîn" ve "sînâ"nın, bu dağın bulunduğu yerin iki adı olduğunu ve bu yere nisbet edilerek böyle söylendiklerini söylemişlerdir. Müfessirlere gelince, mesela, İkrime'nin rivayetine göre, İbn Abbas (r.a) "Tûr"un, dağ; "sînîn'in ise, Habeşce'de "güzel" manasına geldiğini söylemiştir. Mücâhîd de, "sînîn"e, "mübarek" manasını vermiş, Kelbî, "ağaçlı dağ" manasını vermiştir. Mukatil ise, "Nabatca'da, meyveli ağaçların bulunduğu her dağ "sînîn" ve "sînâ"dır" der. Vahidî de şöyle der: "Evlâ olan, "sînîn" kelimesinin, Tûr dağının bulunduğu yerin adı olmasıdır. Sonra bu yer, güzelliğinden veya mübarek (bereketli) oluşundan ötürü sînîn ve sînâ adını almıştır. Kendisine muzaf olduğu için "sînîn"in, "Tûr"un sıfatı olması caiz değildir.8[8]

Emin Belde

Hak Teâlâ'nın *'Ve şu emin şehre (yemin olsun ki)"* ayetindeki "Beled-i Emîn"den murad Mekke'dir. Buradaki "emîn", âmin (emniyet veren) manasınadır. Keşşaf sahibi, "Bu ifade, Arapça'daki tıpkı "emîn" kimsenin, kendisine emanet edilen şeyi koruyup muhafaza etmesi gibi, kendisine gireni muhafaza ettiği için,"Emine'r-raculu, emanete fehuve âminun" "O adam emin oldu, o emindir" ifadesindendir. Yine aynı kökten olarak, fâ'iI sığasında, ism-i mef'ûl (güvenilen) manasında olması da mümkündür. Çünkü bu belde, Hak Teâlâ'nın da, *"Haremen Âminen"* (Ankebût, 29/67) buyurarak, emniyetli olmakla nitelendiği gibi, her türlü endişe ve korkudan emin olunan bir beldedir" demiştir.9[9]

Mekke'nin Emîn Oluşu

Alimler, Mekke'nin, Harem Bölgesinin "emin" oluşu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ burasını, inşaallah ileride de izahı geleceği üzere, o meşhur Fil (Ebrehe) Ordusu'ndan koruyup, emin kılmıştır.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/243-244.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/244.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/244.

2) Burası, senin için hemen hemen gerekli herşeyi bulundurmaktadır. Binâenaleyh ölümü haketmiş bir müslüman buraya iltica ettiğinde, güvenlikte olur, hatta yırtıcı hayvanlar ve av hayvanları bile, bu beldeye girip sığındıklarında, buranın eminliğinden istifade ederler, yani avlanılmazlar.10[10]

Hacer-i Esved'in Eminliği

3) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Ömer (ra.), Hacer-î Esved'i öpmüş ve "Sen ne zararı, ne faydası olan bir taşsın. Eğer Resulüllah (s.a.s)'ın seni öptüğünü görmeseydim, seni öpmezdim" demiştir. Bunun üzerine, Hz. Ali (k.v) ona, "Fayda ve zarar vermeyeceğini kim demiş. O zarar da verir, fayda da verir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Âdem (a.s)'in zürriyetinden mîsâk (söz) alınca, bu mîsâkı beyaz bir kağıda yazdı ve o gün Hacer-i Esved'in bulunduğu rüknün (köşenin), bir dili, iki dudağı ve iki gözü vardı. Cenâb-ı Hak, *"Ağzını aç"* dedi ve bu kağıdı ağzına koydu, "Kıyamete kadar sana, yani bu mîsâka vefa göstereceklerin, buna karşılık Allah'dan vefa bulacaklarına şahid ol" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), "Ey Hasan'ın Babası, senin içlerinde yer almadığın bir toplumda ben de bulunmam" dedi.11[11]

İnsanın Ahsen-i Takvimde Yaratılışı

"Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık" (Tın, 4).

"İnsan"dan Murad

Buradaki "insan"dan murad, şu bildiğimiz mahiyettir, insandır. 12[12]

"Takvîm" Hakkında

"Takvîm" ise bir şeyi, te'lif ve terkibi hususunda, olması gerektiği en güzel biçime sokmak demektir. Nitekim Arapça'da bu manada, "Kavvemtuhu, tekvimen, festekâme vetekavveme" "Ben onu kıvamına getirdim, en güzel biçime koydum, o da en güzel biçime girdi" denilir.
Alimler ayetteki, "en güze! biçim"in ne olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Allah Teâlâ, insan hariç, her canlıyı yüzü koyun yürüyecek şekilde yaratmıştır. İnsanı ise, dimdik, boylu boslu ve yiyeceği şeyleri eliyle aıip yiyen bir şekilde yaratmıştır.
2) Esamm, bu en güzel biçimin, insanın aklının, anlayışının, edebinin, ilminin ve açıklamalarının mükemmelliğinde yattığını söylemiştir. Velhasıl birinci görüş, insanın zahiri biçimi ile, ikincisi de, batini (manevi-ruhi) biçimi ile alakalıdır.
Kâdî Yahya b. Eksem'in, ayetteki "takvim"i şekil güzelliği ile tefsir ettiği rivayet edilmiştir. Çünkü nakledildiğine göre, onun zamanındaki bir kıral, mehtaplı bir gecede, hanımı ile başbaşa kalmış ve
"Eğer şu aydan daha güzel olmazsan, şöyle şöyle ol (boş ol)" demiş. Böylece Yahya b. Eksem hariç, herkes, bunun yemininden hânis olacağı fetvasını vermiş. Yahya b. Eksem ise, bunun yeminini bozmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine kendisine,
"Sen hocalarına muhalefet ettin" denildiğinde ise, o "Fetva ilme göredir. Yemin olsun ki bunun böyle olduğuna hepimizden daha alim olan Allah Teâlâ fetva vermiştir. Çünkü O, *"Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık"* buyurmuştur" demiştir. Bazı salih kimseler de, "Ya Habbi, dünyada bize şekillerin en güzelini verdin. Binâenaleyh ahirette de fiillerin en güzelini ver, yani günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı görme" demişlerdir.13[13]

---

[10] [10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/244.
[11] [11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/245.
[12] [12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/245.
[13] [13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/245-246.

Esfel-i Sâfilîn'e Düşüş

"Sonra da onu aşağıların aşağısına çevirdik" (Tîn, 5).
Bu ayetle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:
1) İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Cenâb-ı Hak bu ayetiyle, erzel-î ömrü ifade etmiş olup, bu tıpkı, *"O, erzel-i ömre döndürülür"* (Hacc, 22/5) ayeti gibidir." İbn Kuteybe ise, ayetteki "sâfilîn" ile güçsüzler, kötürümler ve çaresizlerin kastedildiğini söyler. Nitekim Arapça'da, "Alâ, yeulu, âlin, âlune", denildiği gibi, "Sefile, yesfulu, sâfilun, sâfilune" denilir. Cenâb-ı Hak bu ayetiyle ihtiyar kimsenin bunayacağını; duymasının, görmesinin ve aklının zayıflayacağını; çaresizlik içine düşeceğini, artık salih amellerde bulunmaktan aciz kalacağını, böylece de herkesin altında kalacağını anlatmak istemiştir.
Ferrâ şöyle der: "Eğer ayetteki ifade, "Esfele sâfili" şeklinde olsaydı, yine doğru olurdu. Çünkü "insan" kelimesinin lafzı müfreddir. Zira mesela sen, "Hazâ efdalu kâimi" "Bu, ayakta olanların en faziletlisidir" dersin, ama "Hazâ efdalu kâimine" diyemezsin. Fakat ayette cemî olarak "safilîn" kullanılmıştır. Çünkü "insan" kelimesi mana bakımından cemi olup, şu ayetlerde de böyledir *"Sıdkı (Kur'ân'ı) getiren ve onu tasdik eden var ya, işte bunlar müttakilerdir"* (Zümer, 39/33), *"Biz insana, katımızdan tattırdığımızda, bundan hoşlanır. Ama onlara bir kötülük isabet etse..."* (Şûra, 42/48).
2) Mücâhid ve Hasan el-Basrî'nin söylediklerine göre, ayetin bu ifadesi, "Sonra da onu cehenneme göndeririz" manasınadır. Nitekim Hz. Ali (a.s) şöyle der: "Cehennemin kapılarının bazısı, diğerlerinden daha alttadır. İşe önce en dipteki kapıdan başlanır ve orası doldurulur. İşte esfel-i sâfilîn (aşağıların aşağısı) budur." Buna göre mana, "Biz onu esfel-i sâfilîn'e, yani cehenneme göndeririz" şeklinde olur.[14][14]

Mü'minlerin Korunması

"Ancak iman edip de salih amellerde bulunanlar müstesna... Çünkü onlar için kesilmez mükafaat vardır" (Tin, 6).
Bil ki ayetteki bu istisna, önceki ayetle ilgili **birinci görüş**e göre, istisnâ-ı munkati olup, mana "Fakat sâlih-mü'min ihtiyarlara gelince, bunların eskiden taatlarına devam etmelerinden ve Allah Teâlâ'nın kendilerini ihtiyarlık ve yaşlılıkla denemesine, güçlüklere, ibadetleri yerine getirmeye ve artık ellerinden tutulur olmadıklarına karşı, sabredip-göğüs germelerinden ötürü, kendileri için sürekli bir mükafaat vardır" şeklinde olur.
İkinci görüşe göre ise, bu istisna, istisnâ-yı muttasıl olur. Ayetteki, *"Onlar için kesilmez bir mükafaat vardır"* ifadesiyle ilgili, şu iki görüş ileri sürülmüştür.
1) Onlar için, noksansız ve kesintisiz bir mükafaat vardır.
2) Başlarına kakılmayan bir mükafaat vardır."
Bil ki bütün bunlar, mükafaatın (ecrin) sıfatıdır. Çünkü mükafaatın kesintisiz olması ve başa kakılmak suretiyle boğaza takılmaması, insanı pişman etmemesi gerekir.[15][15]

"O halde artık seni dini yalanlamaya sevkeden şey ne olabilir ki?" (Tin, 7).
Bu ayetle ilgili iki soru söz konusudur:[16][16]

Ayetin Muhatabı

Birinci Soru: Buradaki "seni" ifadesiyle kime hitab "edilmektedir?
Cevap: Bu hususta şöyle iki görüş var:

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/246.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/246-247.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/247.

1) Bu, "iltifat" üslubuyla, insana hitab olup, "Olup biten şeyi "olmadı" diye haber veren herkes yalancıdır. Buna göre ey insan, seni bu yalana mecbur eden şey nedir?" manasındadır.
2) Ferrâ'nın tercihine göre, bu hitab Hz. Muhammed (s.a.s)'e olup, mana, "Ey peygamber, getirdiğin din ile, böylesine deliller ortaya çıktıktan sonra, artık seni kim yalanlayabilir" şeklindedir.17[17]

Taaccübün Sebebi

İkinci Soru: Ayetteki taaccübün (hayretin) sebebi nedir?
Cevap: İnsanın, nutfeden yaratılıp, tığ gibi bir delikanlı haline getirilmesi, sonra olgunlaşıncaya kadar gitgide geliştirilmesi, daha sonra da, erzel-i ömre ulaşana kadar, baş aşağı eğdirilmesi, (kamburunun çıkarılması), yaratıcının haşre ve neşre de kadir olduğuna en açık bir delildir. Şimdi bu durumu görüp de, haşri inkarda ısrar edenin bu inkarından daha şaşılacak ne var!"18[18]

Allah Hakimlerin Hakimidir

"Allah, hakimlerin hakimi değil midir?"(Tîn, 8).
Bu ayetle ilgili iki mesele var:19[19]

Ayetin Açıklaması

Alimler bunun ne demek olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:
1) Bu, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, insanın yaratılıp, büyütülüp, sonra da erzel-i ömre kadar yaşatılışını (bundaki kudret delilini) ortaya koyan bir ifadedir. Çünkü Allah Teâlâ, sanki şöyle demek istemiştir. "Bunları böyle yapan, sanat ve idare bakımından hakimler hakimi değil midir!" İşte bu delil ile, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve hikmeti sabit olunca, haşrin hem mümkün olacağına, hem de mutlaka vuku bulacağına dair söz de doğru olmuş olur. Haşrin "mümkün" oluşu, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine; bil-fiil vuku buluşu da, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine nazarandır. Zira haşrin bilfiil vuku bulmaması, Allah'ın hikmetini zedeler. Nitekim Hak Teâlâ, *"Biz, göğü, yeri ve bunlar arasındaki şeyleri batıl (boş) olarak yaratmadık. Bu kafirlerin zannıdır"* (Sâd, 38/27) buyurmuştur.
2) Bu, Allah Teâlâ'nın, kıyamet gününde kendisi ile düşmanları arasında adaletle hükmedeceğine dair, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dikkatini çekmesidir.20[20]

Kâdî'nin Ayet Hakkındaki Yorumu

Kâdî şöyle der: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın kabîh (çirkin ve boş bir şey) yapmayacağına ve içinde sefehin (akılsızlık ve hikmetsizliğin) bulunduğu kullarının fillerini Kendisinin yaratmadığına, en kuvvetli delillerdendir. Çünkü eğer kulların fiillerini yaratan, Allah Teâlâ olmuş olsaydı, hikmetin hikmeti emirin ve hikmete teşvikin ancak Allah Teâlâ'dan olması, böylesine hikmetli olanın ise ahkemü'l-hâkimîn, yani hakimlerin en hakimi, hikmetlilerin en hikmetlisi olması gibi, sefehi (akılsızlığı) emir ve buna teşvik de Allah'dan olurdu. Böyle olan ise, hâşâ esfehi's-süfehâ, (sefihlerin en sefihi) olurdu. Allah Teâlâ hakkında, bu iki vasıf söz konusu olunca, Allah Teâlâ'yı "ahkemü'l-Hâkimîn" diye tavsif etmek, "esfehü's-süfehâ" diye tavsif etmekten daha evla olmazdı. Cenâb-ı Hak hakkında böyle denilemeyeceğine göre,

---

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/247.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/247-248.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/248.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/248.

O'nun, kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığını anlıyoruz."
Buna şöyle cevap verilir: Bu görüş, "ilim" ve dâi meselesi ile çelişir. Hem sonra biz diyoruz ki: Sefih (akılsız), kendisinde sefihlik bulunan kimse olup, sefihliği yaratan kimse değildir. Bu tıpkı hareketli ve hareketsiz olanın, hareketliliği ve hareketsizliği yaratan değil, kendilerinde bu özelliklerin bulunduğu kimseler oluşu gibidir. Allah Teâlâ, doğruyu en iyi bilendir. Salat-ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, aline ve ashabına olsun (amin)![21][21]

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/248-249.

KALEM (ALAK) SÛRESİ

Bu sûre, ondokuz ayet olup, Mekkî'dir.[1][1]

Müfessirler bu sûrenin, Kur'ân'ın ilk nazil olan sûresi olduğunu söylemişlerdir. Diğer bazıları ise, ilk defa Fatiha Sûresi'nin, peşine de Kalem (Alak) Sûresi'nin nazil olduğunu söylemişlerdir. [2][2]
"Yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı bir "alaka"dan yarattı" (Kalem, 1-2).[3][3]

Bâ Harf-i Cerrinin Manası

Bil ki ayetteki, "Bi'smi Rabbike" ifadesinin başındaki "bâ" harf-i cerri hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:
Birinci Görüş: Ebû Ubeyde, bunun zaid olduğunu ve mananın "Rabbinin adını oku" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim şair Aktal de "Onlar asil ve iffetli kadınlardır; siyah gözlü ve örtülere büründükleri halde sûreler okumayan cariyeler değil" demiştir.
"Rabbinin adını oku" ifadesi ise, "Rabbinin ismini an, zikret" manasınadır. Bu görüş şu sebeplerden ötürü zayıftır:
1) Eğer bunun manası, "Rabbinin ismini an" olsaydı, o zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'in, buna karşılık, "Ben okuma bilmiyorum" demesi güzel ve yerinde olmazdı. Çünkü buna göre bu söz, "Ben Rabbimin ismini anmayacağım" manasına olurdu.
2) Bu manada, bu şekilde bir emir, Hz. Peygamber (s.a.sj'e uygun düşmez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in, zaten Allah'ın zikrinden başka işi yoktur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın ona, hep meşgul olduğu şeyle meşgul olmasını emretmesi, nasıl uygun olurdu.
3) Böyle değerlendirmede hiçbir fayda elde etmeksizin bâ harfini zayi etmek vardır.
İkinci Görüş: Ayetteki, "oku" ifadesi ile, "Kur'ân oku" manası kastedilmiştir. Çünkü "okuma" (kıraat), ancak Kur'ân hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Biz onu okuduğumuz zaman, onun kıraatine '*{Kıyame, 75/18) ve *"Kur'ân'ı parça parça indirdik ki sen onu insanlara yavaş yavaş kıraat edesin, okuyasın"* (İsra, 17/106) buyurmuştur.[4][4]

Rabbin Adı

Ayetteki, "Bi'smi Rabbike" *"Rabbinin adıyla..."* ifadesi hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Bu ifade, "hâl" olarak, mahallen mansubtur. Buna göre takdir, "Rabbinin adıyla başlayarak, Kur'ân oku" şeklinde olur. Bu da, "Önce besmele çek, sonra oku" demektir. Mananın böyle oluşuna göre bunda, her sûrenin çekileceğine ve bunun bir emir olduğuna bir delalet vardır. Yine bunda, besmele çekmenin ve onunla başlamanın vacib (farz) olmadığını söyleyenlere de birr reddiye-cevap vardır.
2) Bu ifade, "Rabbinin adıyla meded (yardım) umarak, Kur'ân oku" manasındadır. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki ismini, kişinin dine ve dünyaya dair yapmak istediği şeyler hususunda bir alet kılmış gibidir. Bunun bir benzeri de, "Ketebtu bi'l-kalemi" (Kalemle yazdım) cümlesidir. Velhasıl Hak Teâlâ, "oku" deyip, Hz. Peygamber (s.a.s) de "Ben okuma bilmem" deyince, Cenâb-ı Hak, "Yaratan Rabbinin adıyla oku" yani, Rabbinin isminden medet um ve o ismi, sana zor gelen bu işi başarmak için bir vasıta kıl" demişiir."
3) Ayetteki bu ifade, "Bu fiili sırf Allah için, Allah rızası için yap" manasınadır ve tıpkı senin, "Bu evi, padişah adına yaptım. Bu kitabı da, vezir adına yazdım" demen gibidir. Çünkü ibadet, sırf Allah için yapıldığı zaman, şeytan, Allah için olan şeyde, tasarruf etmeye nasıl cüret

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/251.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/253.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/253.
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/253-254.

edebelir?

Buna göre şayet "Bu mana, mesela "Yemeğe başlamadan ve her mubah işe girişmeden önce besmele çekilir" şeklindeki söz hakkında nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki, burada şu iki izah yapılabilir:

1) Bu, mecazi bir nisbet olup, senin tıpkı, böylece zalimlerin zulmünü bertaraf edebilmen için yaptığın işleri, bazı büyük zatlara nisbet etmen gibidir. Burda da sen, şeytanın sana ortak olması hususundaki arzu ve isteğini sona erdirmek için, yaptığın işleri Allah'a nisbet etmen söz konusudur. Nitekim şu şekilde rivayet edilmiştir: *"Yemeğe başlarken besmele çekmeyen kimselere, o yiyecek hususunda, şeytan ortak olur..."*

2) Çoğu kez, bu mubah olan şey ile, Allah'ın taatları için güç ve kuvvet bulmaya yol aranılır. Böylece de bu mubah iş, bir taate dönüşmüş olur. İşte bu sebeple de, burada böyle bir tevil yapılabilir.5[5]

Rabb İsmindeki İncelik

Ayetteki, "Rabbike" ifadesine gelince, burada şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: "Rabb" fiili sıfatlardan; "Allah" ise, zati isimlerdendir. Halbuki, zati isimler, fiili isimlerden daha kıymetlidir. Bir de biz, "Allah" isminin, "Rabb" isminden daha yüce ve kıymetli olduğunu pek çok deliller ile delillendirdik. Ama, Cenâb-ı Hak burada, buyurmuş, maruf besmelede dediği gibi "Allah'ın adıyla oku..." dememiştir (niçin)?

Cevap: Allah TeâÎâ böyle buyurmakla ibadeti ve zati sıfatlarını tanımayı emretmiştir. Halbuki zat ismi, herhangi bir şeyi gerektirmez. Kulluğu gerektiren şey, fiili sıfatlardır. Böylece, "Rabb" ismi, taata daha fazla teşvikkâr olmuş olur.

Ayrıca, bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in korktuğu dönemde kendisine nazil olan ilk sûrelerdendir. Binâenaleyh, kendisinden bu korkunun zail olması için, ona bu yumuşak ifade ile hitap etmiş ve adeta "O seni, eğitendir, yavaş yavaş kemale erdirendir. Daha nasıl O, seni korkutsun?.." demek istemiştir. Böylece bu metod, şu iki şeyi ifade etmektedir:

1) "Seni, ben eğittim. Dolayısıyla, sana ifa (karşılığı) gerekir. Bu sebeple sen tembel duramazsın..." demen.

2) "Bir işe başlamak, o işi tamamlamayı gerektirir. Ben seni, şunca zamandan beri eğitiyorum. O halde, daha seni nasıl zayi ederim ki?.." Yani, "Sen, bir " 'alak" iken de, senin terbiyeni, seni eğitmeyi, büyütmeyi terketmedim. Binâenaleyh sen, muvahhid, beni tanıyan nefis ve harikulade bir mahluk haline geldikten sonra da, ben seni nasıl zayi edebilirim?" demektir.6[6]

Rububiyyetin Hz. Peygamber (s.a.s)'e İzafeti

İkinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, Kendi zâtını, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nisbet ederek (muzaf kılarak), "Bi'smi Rabbike" "Rabbinin adıyla..." deyişindeki hikmet nedir?

Cevap: Cenâb-ı Hak, burada olduğu gibi bazan, zatını ona, rububiyyet ile, bazan da, ubûdiyyet ile nisbet etmiş ve meselâ ubudiyyet hususunda *"... Kulunu geceleyin yürüttü..."* (İsrâ, 17/1) buyurmuştur. Ki, bunun bir benzeri de, Hz. Peygamber (s.s.a)'in, *"Ali, bendendir; ben de ondan..."*7[7] ifadesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak onun içinim..." demek istemiştir. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Resule itaat ederse, muhakkak ki Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisa, 4/81) ayeti de bunu ifade eder.

Yahut da şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın, zatını kuluna nisbet etmesi, kulunu Kendisine nisbet edişinden daha güzeldir. Çünkü, görünür alemde, iki oğlu olan bir kimsenin, en küçüğü değil de, ona en büyüğünün faydalı olacağı bilinen bir husustur. Kendisinden fayda gördüğü

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/254.

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/254-255.

7[7] Kenzû'l-Ummal, 11/32941.

için, "Benim oğlum sadece budur" diyebilir. İşte aynen bunun gibi, Rab Teâlâ da, "Fayda ve menfaatler Ben'den sana gelip ulaşmaktadır. Ama şu ana kadar, senden bana ne bir hizmet nede bir taat ulaşmış değildir. İşte şimdi ben, "Ben senin içinim..." diyorum, fakat, "Sen benim içinsin..." demiyorum; ama, senden istediğim taatı veya tevbeyi ifa edip, yaparsan, ben seni kendime nisbet ederek, *"Kuluna kitabı indiren Allah'a hamdolsun..."* (Kehf, 18/1) ve *"Ey, kendilerine zulmeden kullarım..."* (Zumer, 39/93) dedim..." demiştir.8[8]

Halk Fiilinin Getirilmesindeki İncelik

Üçüncü Soru: Beni Cenâb-ı Hak, "Rabbike" ifâdesinin hemen peşinden "Ellezi haleka" *"ki yaratan..."* ifadesini niçin getirmiştir?
Cevap: Kul, adeta "Senin, benim Rabbim oluşunun delili nedir?" demiş de, Cenâb-ı Hak da, "Sen, zatınla, sıfatlarınla yok idin... (Mu'dûm idin). Ama, daha sonra mevcut olup var oldun. Binâenaleyh, hem zatın hem de sıfatların hususunda, senin bir yaratıcının bulunması gerekir. Bu yaratma ve var etme ise terbiyedir. Böylece bu, Benim, senin Rabbin olduğuma; senin de benim "merbubum (yarattığım ve büyüttüğüm kulum)" olduğuna delalet etmektedir" buyurmuştur.9[9]

İnsanın Alakdan Yaratılışı

Cenâb-ı Hakk'ın *"Yaratan... O insanı bir " 'alaka"dan yarattı"* ifadesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:10[10]

Ayetin Açıklaması

Bu ayetin ne demek olduğu hususunda, şu üç izah yapılabilir:
1) Ayetteki, "Ellezi haleka" ifadesine herhangi bir mef'ûlün takdir edilmemesi... Buna göre mana, "O, yaratma işinin, Kendisinden sudur ettiği ve bu işi sadece Kendisine tahsis ettiği, dolayısıyla da, O'nun dışında herhangi bir yaratıcının olmadığı bir zattır" şeklinde olur.
2) Bu ifadeye bir mef'ûlün takdir edilmesi; buna göre mana, *"O, her şeyi yaratandır..."* şeklinde olur. Böylece de bu ifade, mutlak olduğu için, mahluk olan her şeyi içine almış olur. Çünkü, ayetin bu ifadesini, mahlûkatın bir kısmına hamletmek, diğer kısmına hamletmekten daha evla değildir. Ve bu ifade, "Her şeyden büyüktür" manasında söylemiş olduğumuz, "Allahu ekber" şeklindeki sözümüz gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, ya Kur'ân'ın muhatabı, yahut ta yeryüzündekilerin en azizi ve kıymetlisi olduğu için, *"O insanı bir " 'alaka"dan yarattı"* ifadesiyle, mahlukat içinden özellikle insanı seçmiştir.
3) Cenâb-ı Hakk'ın *"Yaratan Rabbinin adıyla oku..."* emrinin müphem bir ifade olması, daha sonra da Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyi, insanın yaratılmasını yüceltmek ve onun fıtratının ilginçliğine işaret etmek için, *"O insanı bir" 'alak"dan yarattı..."* ifadesiyle tefsir etmesi...11[11]

Allah'dan Başka Yaratıcı Yok

Alimlerimiz, bu ayetle, Allah'ın dışında bir yaratıcının olmadığına bir istidlalde bulunarak, şöyle demişlerdir: Çünkü, Cenâb-ı Hak, "hâlikıyyet" vasfını, Kendi zatını diğer zatlardan ayırdeden mümeyyiz, ayırıcı bir sıfat kılmıştır. Durumu böyle olan her sıfatta, ortaklığın düşünülmesi muhaldir.. İşte bu yolla biz, uluhiyyete mahsus olan sıfatın, "Yaratıp yoktan var etmeye dair güç..." olduğunu anlamış oluyoruz. Bunu şu da tekid etmektedir: Firavun, ilahın hakikatini

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/255.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/255-256.
10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/256.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/256.

öğrenmek isteyince, *"Alemlerin Rabbi nedir?"* (Şuara, 26/26) diye cevap vermiştir. O halde rubûbiyyet, Cenâb-ı Hakk'ın burada bahsettiği halıkıyyete bir işarettir. İşte bütün bunlar, bizim görüşümüzün doğruluğuna delalet etmektedir.[12][12]

Yaratıcı Allah

Kelamcılar, Aralarındaki o meşhur ihtilafa göre, vacib (farz)lerin ilkinin, marifetullah, yahut marifetullaha nazar (ona düşünme) veyahutta, bu tefekküre yönelme olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sonra, Hakîm olan Allah (c.c), müşriklere bir peygamber göndermeyi istediğinde, Hz. Peygamber (s.a,s)'e şayet, "Şeriki ve benzeri olmayan Rabbinin adı ile oku..." demiş olsaydı, bunu kabul etmeyebilirlerdi. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, bunu, onları bunu itiraf etmeye mecbur eden bir mukaddime olarak bildirmiştir.

Nakledildiğine göre, Ebû Hanife, mezhebini anlatması için Züfer'i, Basra'ya gönderip; Züfer de, işe Ebû Hanife'den bahsederek başlayınca, onlar bunun üzerine iltifat etmediler ve benimsemediler. Bunun üzerine Züfer, Ebû Hanife'nin yanına dönüp de durumu ona haber verince, Ebû Hanife şöyle der: "Sen, tebliğ usulünü bilemedin. Onlara dön ve meseleler hakkında önce, onların imamlarının görüşlerini serdet. Sonra da tutarsız olduklarını açıkla. Daha sonra da, "Burada şöyle bir görüş de vardır" de, benim görüşümü ve delillerimi anlat... Bu görüş onların kalbinde yer edince de, "İşte bu Ebû Hanife'nin görüşüdür de.. Çünkü onlar bu durumda artık utanacaklar, bir daha da reddedemeyecekler..."

İşte burada da, Cenâb-ı Hak adeta, şöyle demek istemiştir: "Bunlar putperesttirler, binâenaleyh, şimdi sen bana övgüde bulunur, sena eder de, onların putlarından yüz çevirirsen, onlar bunu kabul etmeyebilirler. Ne var ki onlara, kendilerinin "bir 'alak"dan yaratıldıklarını anlat ki, böylece, onların bunu inkar etmeleri mümkün olmaz. Daha sonra da, "Mutlaka, her fiilin bir faili vardır" de. Böylece onlar, bunu, o putlarına nisbet edemezler. Çünkü bunlar, o putları yontanın ve yapanın kendileri olduğunu bilmektedirler. İşte bu tedricilikle, yavaş yavaş davranarak, onlar, putlarının değil de, ancak Benim sena ve hamde layık olduğumu anlarlar." Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Şayet onlara, kendilerini kimin yarattığını soracak olursan, hiç şüphesiz onlar, "Allah" diyecekler"* (Lokman, 31/25) buyurmuştur. Sonra, uluhiyyet (Allah olmak), yaratma vasfına varıp dayanıp, yaratamayanın ilah-Allah olmayacağı artık katiyyen arzedince de, Cenâb-ı Hak, *"Yaratan, hiç yaratmayan gibi olur mu?"* (Nahl, 16/17) buyurmuştur.

Bu ayet, aynı zamanda yaratıcının tabiat olduğunu söyleyen görüşün batıl olduğuna delalet etmektedir. Çünkü, bunun müessiri şayet, hadis bir varlık ise, bu da bir başka müessire muhtaç olacaktır. Yok eğer, kadîm ise, bu müessir ya "mûcib (zorunlu, otomatik)" olur, yahut da "kadir" olur. Şimdi, eğer "mûcib" ise, eserin ondan ayrılmaması gerekir. Geriye ise, bu vacib varlığın, alim, hür ve irade sahibi olması hali kalmaktadır. Çünkü, kainattaki değişiklikler, oradaki canlıların faydalarına uygun bir biçimde meydana gelmektedir.[13][13]

İ'rab

Cenâb-ı Hak, çoğul sığasıyla "Min alakin" buyurmuştur. Zira, "insan" sözü de, lafzen müfret, mana bakımından ise, çoğuldur. Ve bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın *"Muhakkak ki insan bir hüsrandadır"* (Asr, 103/2) ayetinde olduğu gibidir.[14][14]

"Oku. Rabbin nihayetsiz kerem sahibidir. Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir" (Alak, 3-4). Bu ifadeyle ilgili birka mesele vardır:[15][15]

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/256.

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/256-257.

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/257.

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/257-258.

Filin Tekrarındaki İncelik

Bazıları, birinci ifadenin, "Önce kendin için oku!"; ikinci ifadenin de, "Tebliğ için oku..."; yahut, birincisinin, "Cebrail'den öğrenmek için oku"; ikincisinin de, "Öğretmen için oku" yahut da, "Namazında oku" ve "Namazın dışında oku..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.16[16]

el-Ekrem Sıfatı

el-Kerem, herhangi bir karşılık olmaksızın, olması gereken şeyi anlatır. Binâenaleyh, kendisi ile kendisini öldürecek olan birisine bir bıçak hibe eden kimse, kerim olmadığı gibi, verip de, sonra da verdiğinin karşılığını isteyen de kerim değildir. Karşılığın, ayn, zat olması gerekmez. Tam aksine, medh, mükafaat, kınanmaktan uzak ve beri olma... gibi şeylerin tümü de, bedel, karşılıktır. İşte bundan dolayı alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir işi bir noktada mebni olarak yapmasının muhal olduğunu söylemişlerdir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir işi bir maksattan dolayı yapması halinde, bu maksadın meydana gelmesi, O'nun için gelmemesinden daha evla olurdu. Bu durumda da, O, bu şeyi yapmak suretiyle, o evla oluşu elde etmiş olurdu. Yapmaması halinde ise, bu evla oluş hali, O'nun için tahakkuk etmemiş olurdu. Böylece de O, zatının gereği noksan ve başkası ile kemale eren nakıs bir zat olmuş olurdu ki, bu muhaldir.

Ayrıca, alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın "ekrem" olması hususunda şunları zikretmişlerdir:

1) Nice kerim kimse vardır ki, suç esnasında "sabır gösterir, tahammül gösterir, ama onun ihsan ve keremi, suç işlenmezden önceki tarz üzere devam etmez.. Halbuki Allah Teâlâ, suç işlendikten sonra da, ihsanını, ziyadeleştirerek devam ettirdiği için, "Ekrem"dir. Nitekim şairin şu beyti de, bunu göstermektedir:

"Kusur işlemekle lütufta bulunulmasını gerekli kılıyormuşum gibi, ben daha çok kusur, hata yaptıkça, sen de bana lütfunu artmyorsun."

2) Bu, "Sen, kerimsin.. Ancak ne var ki, "Senin Rabbin, ekrem'dir, en keremlisidir. Nasıl böyle olmasın ki, çünkü her kerim kimse, keremi ile, medh veya mükafaat gibi ya bir menfaat elde eder veya bir zararı savuşturur. Ama, Ben ise, en kerim olanım... Çünkü, yaptığımı sırf keremimden dolayı yapmaktayım.." demektir.

3) Ekrem olan, O'dur; zira, her kereme ve ihsana başlangıç, hep O'na aittir. O'nun keremi, eksiklikten münezzehtir.

4) Bunun, okunmaya teşvik eden bir ifade olması da muhtemel olup, "Sana, her harfe karşılık on katıyla mukabele ettiği için, en kerim O'dur" demektir. Yahut da bu ifade, kişiyi ihlasa teşvik eden bir kelimedir. Buna göre mana "Bir şeyler umarak okuma; ancak ve ancak Benim için oku ve işini bana havale et. Çünkü Ben, Senin hatırına gelmeyecek şeyleri verecek kadar kerim ve cömerdim..." şeklinde olur. Yine mananın, "Kendini, insanları İslâm'a davete ver.. Hiç kimseden korkma, çünkü Ben, sana zor mükellefiyetleri yükleyip de, daha sonra da sana yardım etmemekten münezzeh olan bir "ekremim..." şeklinde olması da muhtemeldir.17[17]

İnsan Hilkatinin Başlangıcı ve Kemali

Cenâb-ı Hak kendisini, önce, "insanı bir 'alak'dan yaratmış olmak"la tavsif etmiş, ikinci olarak da, Kendisini, "Kalemle öğreten" olmakla nitelemiştir. Halbuki, zahiren bu iki şey arasında bir münasebet yoktur. Ancak ne var ki, gerçek şudur: İnsanın hallerinin ilki ve başlangıcı, O'nun, bir " 'alaka" olmasıdır. Halbuki, " 'alaka" adi bir şeydir. Hallerinin sonu ise, nesnelerin hakikatlarını bilir bir duruma erişmeleridir ki, işte bu, mahlukatta bulunması gereken mertebelerin en kıymetlisidir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Sen bu en düşük mertebeden

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/258.

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/258-259.

en üst mertebeye geçtin. Binâenaleyh, senin için, seni bu bayağı mertebeden o kıymetli duruma taşıyan ve geçiren, kudret sahibi bir müdebbirin olması gerekir." demiştir. Sonra, bu ifadede, ilmin, insanda bulunması gereken sıfatların en kıymetlisi olduğuna dair bir tenbihat bulunmaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Yoktan var etmek, can vermek, güç kuvvet sahibi kılmak, rızık vermek, keremdir ve rubûbiyyettir. Ama "ekrem" olan ise, sana ilim verendir. Çünkü ilim, sonsuz bir şereftir" demek istemiştir.18[18]

Rububiyyetin Tanınması ve Nübüvvetin Bilinmesi

Cenâb-ı Hakk'ın *"... Rabbinin adıyla... O insanı bir " 'alak"dan yarattı"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın kudret, hikmet, ilim ve rahmetinin mükemmelliğine delalet eden akli delillere, *"Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir"* ifadesi de, ancak nakl ile bilinen farz hükümlere bir işarettir. O halde birincisi, rububiyyetin tanınmasına; ikincisi de nübüvvetin bilinmesine bir işarettir. Rububiyyetin tanınmasından nübüvvetten müstağni olduğuna, ama nübüvvetin ise rububiyyetin tanınmasına muhtaç olduğuna dikkat çekmek için de, birincisini ikincisinden önce getirdi.19[19]

Kalemle Öğretme

Ayetteki, “Alleme bi’l-kalemi” ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:
1) "Kalem" sözü ile, kendisi sebebiyle, gaib şeylerin bilinip öğrenildiği yazma işi kastedilmiş, "kalem" ise, bu yazma işinden kinaye olarak getirilmiştir.
2) İnsanın yazmayı "kalemle öğretmesi kastedilmiştir. Bu iki görüş, birbirine yakındır; zira, ayetin gayesi, yazmanın faziletli bir şey olduğuna dikkat çekmektir.
Rivayet olunduğuna göre Süleyman (a.s) İfrit e,
"kelam"in ne demek olduğunu "sormuş da, İfrit de,
"Geçip giden bir rüzgar" diye tarif eylemiş, bunun üzerine Hz. Süleyman (a.s),
"Peki o sözü zapt u rapt altına almanın yolu nedir?" deyince, İfrit de,
"Yazmaktır" cevabını vermiştir.
O halde kalem, ilimleri avlayan bir avcı olup, bazan ağlatır, bazan güldürür. Kalemin fakir düşmesiyle, de boyun eğer, zelil olur. Ama, insan kalemin harekete geçmesiyle, ilimler, zamanlar süresince, ebediyyen kalır. Bunun bir benzeri de, Hz. Zekeriyya (a.s) ile ilgili olan şu ifadedir: *"O, Rabbine gizlice niyaz ettiği zaman..."* (Meryem, 19/3) bu, "o saklı tuttu, ama duyuldu..." demektir. Kalem de böyledir. Çünkü, kalem konuşmaz ama, doğudakilere batıdakilere duyurur, konuşur. Seni, gözündeki o siyah göz bebeğinle gören bir varlık kıldığı gibi, o siyah mürekkeb ile de, dini münevver, aydın ve nurlu kılan o yüce kudret sahibini takdis ve tenzih ederiz. O halde "kalem", insanın insan da, gözün kıvamı ve dayanağıdır. Kalemin, lisanın vekili, onun yerine geçen bir şey olduğunu söyleme.. Zira kalem, dilin yerini tutar da, dil kalemin yerini tutamaz.20[20]

İnsana Bilmediğini Öğretti

"İnsana bilmediğini O öğretti..." (Alak, 5).
Bu ayet ile, insanın kalem ile öğrenmesi murad edildiği gibi, insanın, bundan başka şeyleri öğrenmesi de murad edilmiş olabilir. Cenâb-ı Hak bu ifadenin başına, atıf vâv'ını getirmemiştir. Söz, bu şekilde de ifade edilebilir. Nitekim sen meselâ, "Sana ikram ettim, sana lütufta bulundum, seni mal mülk sahibi yaptım, seni, vilayetlere idareci yaptım" dersin. Bu, her iki cümle ile de, tek bir şeyin kastedilmiş olması mananın, "İnsana kalem ile bilmediği

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/259.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/259.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/259-260.

şeyleri öğretti" şeklinde olması muhtemeldir. Böyle olması durumunda, *'İnsana bilmediğini O öğretti"* ifdesi, *"Kalem ile öğretti..."* ifadesinin bir açıklaması olmuş olur.[21][21]

Azan İnsan

"Sakın!.. Çünkü insan muhakkak azar..." (Alak, 6).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[22][22]

Nüzul Sebebi

1) Müfessirlerin ekserisi, buradaki "insan" sözü ile tek bir insanın kastedildiğini, bunun ise Ebû Cehil olduğunu söylemektedirler. Şimdi, bu görüşte olanlardan kimileri, bu sûrenin, buradan başlamak üzere, sonuna kadarki kısmın Ebû Cehil hakkında nazil olduğunu söylerlerken, "Eraeytellezi yenhâ" (Alak, 9) ayetinden itibaren sonuna kadar olan kısmın Ebû Cehil hakkında nazil olduğunu da söyleyenler bulunmaktadır.
İbn Abbas şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kılıyordu. Derken Ebû Cehil geldi ve
"Ben sana bunu yasaklamamış mıydım?" dedi de, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onu kovdu.. Derken Ebû Cehil,
"Vallahi sen, benim Mekke vadisinde en fazla taraftan bulunan kimse olduğumu biliyorsun.." dedi de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"O vakit meclisini toplasın. Biz (de) zebanileri çağırırız..."* (A\ak, 96/17-18) ayetini gönderdi. İbn Abbas şöyle der: "Vallahi, o, şayet taraftarlarını çağıracak olsaydı, Allah'ın zebanileri onu kıskıvrak yakalayacaktı.." Cenâb-ı Hak, böylece sanki ona, Kendisini bir "alakdan, meniden yaratıldığını, dolayısıyla kibirlenmemesi gerektiğini anlatınca, o, böylece, tuğyan ve azgınlığını azdırdı ve Mekke'deki malı ve önderliği ile üstünlük tasladı. Rivayet olunduğuna göre Ebû Cehil, "Mekke'de benden daha kerimi yoktur.." dedi. Allah'ın laneti üzerine olsun, o, belki de bunu, Cenâb-ı Hakk'ın "Ve Rabbuke'l-ekrem" ifâdesine karşı söylemiştir.
Bu görüşü savunanlardan bazıları, bu sûrenin, ilk nazil olan sûrelerden olmadığını iddia ederken, bazıları da şöyle demektedirler. Bu sûrenin başından itibaren beş ayet, ilk nazil olan ayetler olup, geriye kalan kısım ise, bundan sonra Ebû Cehil hakkında nazil olmuş olabilir. Daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bu kısmın, bu sûrenin sonuna eklenmesi emredilmiş olabilir. Çünkü, ayetlerin sıralanması, ancak Allah'ın emriyle olmuştur. Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın (Bakara, 2/281) ayeti, müfessirlerce, en son nazil olan ayetlerdendir. Ama, bu, kendisinden şunca zaman evvel nazil olan bir sûreye yerleştirilmiştir.
2) Bu ayette geçen, "insan" sözüyle, tüm insanlar kastedilmiştir. Birinci görüş, rivayetler nazar-ı dikkate alınınca, her ne kadar daha açık ise de, ancak ne var ki, bu görüş, ayetin zahiri açısından doğruya daha yakındır. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanı, bir "alaka"dan yaratmasına ve onu zengin kılıp nimetlerini ziyadeleştirmek suretiyle, ona, daha önce bahsetmiş olduğu pekçok nimet ve ihsanlarda bulunmasına rağmen, o insanın azdığını, günahlarda aşın gittiğini ve nefsinin arzularına uyduğunu beyan buyurmuştur ki, bu, bir tehdittir ve insanı, böyle bir tutumdan caydıran, men eden bir husustur. Sonra Cenâb-ı Hak, bu caydırıcılsğı, *"Muhakkak ki Rabbinedir dönüş..."* (Alak, 96/8) ayetiyle pekiştirmiştir ki bu, "O'nun dışında mâlik'in bulunmadığı yeredir dönüş..." demektir. Böylece, insandan sudur eden amellerden dolayı muhasebe tahakkuk edecek ve insan, yaptığı ile hesaba çekilecektir.[23][23]

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/260.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/260.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/260-261.

Kellâ Edatı Hakkında

Bu ayetin başındaki "Kellâ" ifâdesi hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Bu, Allah'ın nimetlerine tuğyanı ile karşılık vermek suretiyle küfrân-ı nimette bulunanlar için bir caydırma ve men etmedir. Burada, nankörlük yapan birisinden bahsedilmiş olmasa bile, ilgili söz, buna delalet etmektedir.
2) Mukatil de şöyle der: "Bu ayetin manası, "Hayır, insan, kendisini " 'alaka"dan yaratanın, cahil iken onu alim yapanın Allah olduğunu bilmemektedir. Çünkü insan zenginleşince, azıyor, tekebbür ediyor ve kalben, dünya ve sevgisine iyice dalıyor, böylece de, bu durumlar hakkında tefekkür edemiyor ve bunlar hakkında düşünemiyor.
3) Sahibu-n Nazm olan el-Cürcanî de şunu zikretmektedir: "Buradaki "Kellâ", "Hakkan" "gerçekten" anlamındadır, zira bu ifadeden ne önce, ne de sonra, "Kellâ" nın kendisi için cevap teşkil edeceği herhangi bir şey yoktur. Ve bu ifade, ulemanın, "Kellâ ve'l-kamer" (Müddessir, 74/32) ayeti hakkında, dedikleri gibidir. Çünkü onlar, bu ayetteki "Kellâ"nın, "Evet, aya yemin olsun ki..." anlamına geldiğini iddia etmişlerdir.[24][24]

Lâm İle Te'kid

"Tuğyan", tekebbür ve temerrüddür. Bu ayet hakkında sözün özü şudur: Allah Teâlâ, bu sûrenin başında, herhangi bir insanın kendisine muttali olamayacağı ve hakikatlerine vakıf olamayacağı bir biçimde tevhidine, kudret ve hikmetine dair apaçık delillerden bahsedince, bunun peşinden, bu delillerden gaflet etmedeki asıl sebebin, dünya sevgisi, mal, makam, servet ve kudret tutkusu olduğunu belirtmiştir. Çünkü, kalb körlüğünün gerçek sebebi, işte ancak budur. Buna göre şayet, "Firavun rububiyyet iddiasında bulundu. Ama Cenâb-ı Hak onun hakkında, "Firavun'a git, çünkü o azdı" "Tağa" (Nâziât, 79/17) buyurmuş, ama burada ise, Ebû Cehil hakkında "Leyetğâ" buyurmuş, böylece, bu fiili lâm ile pekiştirmiştir. Binâenaleyh, bu ilave lamın sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: Burada şu izahlar yapılabilir:
1) Cenâb-ı Hak, Musa (a.s)'ya, *"Firavun'a git, çünkü o azdı..."* demiştir. Ama bu söz, Hz. Musa (a.s)'nın Firavun'la karşılaşmasından, ona delilleri sunmasından ve onun da, rububiyyet iddiasında bulunmasından önce söylenmiş bir sözdür. Ama, burada Cenâb-ı Hakk'ın ayeti, Ebû Cehil, Hz. Peygamber (s.a.s)'i çirkin bir biçimde karşılayıp onun fiilini yadırgayınca, Resulünü teselli için zikretmiştir.
2) Firavun, onca saltanatına rağmen, küfrü, söz olmaktan öteye geçmemiş, Hz. Musa (a.s)'yı öldürmeye ve ona eziyyet etmeye yeltenmemiştir. Ama Ebû Cehil'e gelince, mevkiinin bunca azlığına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürmeye ve ona eziyyet etmeye niyetlenmiştir.
3) Firavun, başlangıçta Hz. Musa (a.s)'ya ihsanda bulunmuş, ölürken de, "Amentü" demiştir. Ama, Ebû Cehil'e gelince, ta çocukken Hz. Peygamber (s.a.s)'e haset etmiş, son nefesinde de, "Muhammed'e benim öldüğümü ve bana ondan daha kötü birisinin gelmemiş olduğunu söyleyin..." demiştir.
4) Hz. Muhammed (s.a.s) ile Hz. Musa (a.s), peygamber iseler de, Hz. Muhammed (a.s) (habîb), kelîm (Hz. Musa) (a.s) karşısında, elin, göz mukabilinde olması gibidir. İnsan, gözünü elinden çok daha fazla korur. Hatta, gözünü eliyle korur. İşte bu sebepten dolayı, buradaki mübalağa ve tekid daha fazladır.[25][25]

"Kendisini ihtiyaçtan vareste gördü diye..." (Alak, 7).
Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:[26][26]

---

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/260-261.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/262.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/262-263.

İ’rab

Ahfeş, ayetin takdirinin, “Lâ terâhu” şeklinde olduğunu söylemektedir. Buna göre bu demektir ki, ayetin başından bir lâm hazfedilmiştir. Ve bu tıpkı, "Sizler, kendinizi zengin gördüğünüz için, azıyorsunuz..." denilmesi gibidir.27[27]

“Raâ” Fiilinin Manası

Ferrâ da şöyle der: "Cenâb-ı Hak “En raâhu” buyurmuş, fakat “Katele nefsehu” "kendini öldürdü" denildiği gibi, “Raâ nefsehu” "kendini öldürdü" denilmemiştir. Çünkü “Raâ” fiili de, tıpkı “Zanne” ve “Hasibe” fiilleri gibi, isim ve haber alan fiillerdir. Araplar, bu tür fiilleri kullanırken, "nefs" kelimesini zikretmezler. Ve nitekim, sen de mesela, “Raeyteni, hasibteni, zanenteni” dersin. O halde, bu demektir ki, “Enraâhu...” ifâdesi de, işte bu tür bir ifâdedir.28[28]

“İsteğnâ” İfadesi Hakkında

Ayetteki, “İsteğnâ” ifadesi hususunda şu iki izah yapılabilir:
1) "Malı sebebiyle Rabbinden müstağni oldu..." Buna göre bu ayetten kastedilen mana, mutlak anlamda insan değildir. Çünkü insan, bazan mal mülk sahibi olur, ama Hz. Süleyman (a.s) gibi, bu onun tevazuuna tevazu kadar. Çünkü Hz. Süleyman (a.s) fakirlerle durur ve "Ben miskin, başka bir miskin (yoksul) ile oturuyorum" derdi. Abdurrahman ibn Avf da, onca malına rağmen azıp sapmamıştır. Tam aksine, aklı başında olan insan, zenginleşince, Cenâb-ı Hakk'a olan ihtiyacının fakir iken olan ihtiyacından daha fazla olacağını bilir. Çünkü fakir iken, insan, sadece kendi nefsinin esenliğini temenni edip durur, ama zengin olunca, hem kendi nefsinin, hem malının, hem de çalıştırdığı insan ve vasıtaların selametini temenni etmeye başlar.
2) Ayetle ilgili olarak şöyle üçüncü bir izah daha yapılabilir: “İsteğnâ” fiilindeki sîn, talep gibidir. Buna göre mana, "İnsan, kendisini, kendisi istediği ve bu uğurda çaba sarfettiği; böylece de, işte bu çaba yüzünden servet va zenginliği elde ettiğini, yoksa onu, Allah'ın ona vermesiyle ve muvaffak kilmasıyla elde etmediğini sandığı için müstağni addeder..." şeklinde olur. Halbuki, bu durum, bir cehalettir ve ahmaklıktır. Hırs ve talep hususunda çalışıp çabalayan nice kimseler vardır ki, aç olarak ölür. Sonra sen, zenginlerin ekserisinin, en sonunda, çok çekingen ve korkak hale geldiklerini görürsün. Cenâb-ı Hak onlara, bu zenginliğin kendi fiil ve kuvvetiyle olmadığını gösterir.29[29]

İlim ve Mal

Bu sûrenin başı, ilmi medhe, sonu da malı ve mülkü kınamaya delalet etmektedir. Dine ve ilme rağbet ettirici, dünyadan, maldan mülkten uzaklaştırıcı olması bakımından bu yeter.30[30]

Dönüş Rabbinedir

"Şüphesiz dönüş ancak Rabbinedir..." (Alak, 8).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:31[31]

27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/263.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/263.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/263.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/263.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/264.

Ayetin Verdiği Mesaj

Bu ayet, İnsanı tehdit etmek ve tuğyanın neticesinden sakındırmak için iltifat üslubuyla, insana yönelik bir sözdür.[32][32]

İ'rab

"Er-ruc'a" kelimesi, merci ve rücu etmek anlamında olup, hepsi de masdardırlar. Nitekim Arapça'da "Racea ileyhi, rucuen, mercian" ve fu'lâ vezninde "Er-ruc'a" ifâdesi kullanılır.

Ayetin Açıklaması

Ayetin ne demek olduğu hususunda şu iki izah yapılabilir:
1) İnsan taatının mükafaatını ve inad, azgınlık ve kibrinin de cezasını görecektir. Bu ayetin bir benzeri de, *"Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma O, onları, gözlerin belereceği bir güne ertelemektedir"* (İbrahim, 14/42) ayetidir. Bu öğüt, ancak kalbinde kadîm (ezeli) bir sadakati bulunan kimselere tesir eder. Cahile gelince, o, bu tür ifadelerden öfkelenir ve ancak dünyevi bir huzura inanır.
2) Allah Teâlâ insanı yeniden noksanlığa, fakirliğe ve ölüme döndürür. Bu tıpkı, Allah Teâlâ'nın, insanı cansızlıktan canlılığa, fakirlikten zenginliğe, zilletten izzete (azizliğe-şerefe) taşıdığı için, onu noksanlıktan mükemmelliğe döndürmesi gibidir. Binâeaneleyh (Ey Ebû Cehiller) bu şeref ve kudret taslamanız da ne oluyor?[33][33]

Ayetle İlgili Rivayet

Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil, Hz. Muhammed (s.a.s)'e şöyle demiştir: "Sen zengin olacağını mı iddia ediyorsun? O halde, Mekke dağlarını bizim için altına-gümüşe çevir. Belki de biz onlardan alır, azgınlık edip dinimizi terkeder, senin dinine tabi oluruz." Bunun üzerine Cebrail (a.s) geldi ve "(Ey Muhammed) eğer istersen, biz bunu yaparız. Ama eğer onlar iman etmezlerse, onlara tıpkı Ashâb-ı Mâide'ye (gökten kendilerine sofra indirilenlere, yani hristiyanlara) yaptığımızın aynısını yaparız" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), onları hali üzere bırakmak için, bunu istemekten vazgeçti.[34][34]

Namazı Engelleyenler

"Bir kulu namaz kılarken men edecek (adamı) gördün mü sen?" (Alak, 9-10).
Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele var:[35][35]

Nüzul Sebebi

Rivayet olunduğuna göre, Allah'ın laneti üzerine olası Ebû Cehil şöyle demiştir:
"Muhammed aranızda yüzünü yere sürüyor (namaz kılıyor) mu?" dedi. Onlar da
"Evet" deyince o,
"Kendisine yemin edilen zata yemin ederim ki, onu bu halde görürsem, boynuna basacağım" dedi. Sonra Resûlüllah (s.a.s)'ı namaz kılarken gördü ama, yanına yaklaşamayıp gerisin geriye döndü. Onlar ona,
"Ey Ebu'l-Hakem, sana ne oluyor, niçin böyle yaptın?" deyince,

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/264.
[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/264.
[34][34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/264.
[35][35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/264-265.

"Benimle onun arasında ateş dolu bir çukur ve dehşetli bir manzara vardı" dedi.

Hasan el-Basrî'den rivayet edildiğine göre, Ümeyye b. Halef, Selmân (r.a)'ı namaz kılmaktan alıkoymuştur.

Bil ki ayetin zahiri, bu ayetle kastedilenin daha önce bahsi geçen insanın olduğunu göstermektedir. İşte bundan ötürü, alimler ayetin Ebû Cehil hakkında nazil olduğunu söylemişler; Hz. Peygamber (s.a.s)'i, namaz kılıyor olarak görünce de, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'den nasıl korktuğunu anlatmışlardır. Bu ayetin, Ebû Cehil hakkında nazil olup, sonra da öyle olan herkesi içine almış olması imkansız değildir. Fakat bu ayetten sonraki ayetler, bu ayetin, belli bir kimse hakkında nazil olmasını gerektirmiştir.36[36]

“Eraeyte” Fiilinin Manası

“Eraeyte” "Gördün mü sen" ifadesi, taaccüb üslubuyla, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılmış bir hitabtır. Bu taaccübün sebepleri şunlardır:

1) Hz. Muhammed (s.a.s), *"Allahım, İslâm'ı iki Ömer'den biri vasıtasıyla güçlendir"* diye dua etmiştir. Buna göre Hak Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki, "Sen, İslâm'ın bununla güçleneceğini sanıyordun. Namaz kılana engel olan böyle birisi ile İslâm güçlenir mi?" demek istemiştir.

2) Ebû Cehil'in lakabı (künyesi), Ebu'l-Hakem (hükmün, hikmetin, adaletin babası)'dir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Rablerine ibadetten kulları alıkoyan birisine böylesi bir lakab uygun düşer mi? Rahman'a taattan yüz çevirip de, putlara secde eden, hikmetle nitelenebilir mi?" demek istemiştir.

3) Bu ahmak, bir takım emirler verip, bir takım yasaklar koyuyor, kendisi Yaratıcı ve rab olmadığı halde, başkalarının kendisine itaat etmesinin farz olduğuna inanıyor, sonra da gerçek Rabbe ve Yaratcıya taattan nehyediyor. Böylesi bir kimse, ahmaklığın doruk noktasında değil midir?37[37]

Abd Kelimesindeki Nekirelik

Cenâb-ı Hak burada, "Bir kulu namaz kılarken men edecek.." buyurmuş da, "Seni namaz kılarken..." dememiştir. Burada şu incelikler vardır:

1) "Abd" (kul) kelimesinin nekire (belirsiz) getirilişi, herşeyden önce bu kulun, kullukta mükemmel olduğunu ifade eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O, alemin, açıklamaya, kulluktaki ihlasını anlatmaya gücü yetmeyecek bir kuldur" demek istemiştir.38[38]

Hz. Ali'nin Peygamberimizi Tavsifi

Bu manada rivayet olunduğuna göre, fasîh yahudilerden birisi, Hz. Ömer (r.a)'in halifeliği döneminde ona gelir ve

"Peygamberinizin huyunu-ahlakını bana anlat" der. Hz. Ömer (r.a) de,

"Bunu Bilal'den sor. Çünkü o, bu konuda benden daha bilgilidir" der. Bilal (r.a) ona, Hz. Fatıma (r.ah)'ya, o da Hz. Ali (r.a)'ye gönderir. Yahudi aynı soruyu Hz. Ali (r.a)'ye sorunca, o,

"Bana dünyanın metaını anlat, ben de sana Hz. Peygamber (s.a.s)'in huyunu-ahlakını anlatayım" demiş. Bunun üzerine yahudi,

"Bunu anlatmak benim için zor" deyince, Hz. Ali (r.a)

"Sen, dünya malını-mülkünü bile anlatmaktan aciz kaldın. Halbuki Allah Teâlâ, dünya metaının, *"De ki: Dünya metaı azdır"* (Nisa, 4/72) buyurmak suretiyle az olduğunu bildirmiştir. O halde Allah Teâlâ'nın, *"(Ey Peygamber), hiç şüphesiz sen, çok büyük bir ahlak*

---

[36] 36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/265.

[37] 37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/265.

[38] 38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/265-266.

üzeresin" (Kalem, 68/4) buyurmak suretiyle, büyüklüğüne şehadet ettiğini, o peygamber ahlakını nasıl anlatayım" cevabını vermiştir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O Ebû Cehil en ileri derecede kulluk gösteren bir zatı kulluktan nehyediyor. Halbuki bu cahilliğin ve ahmaklığın tâ kendisidir" demek istemiştir.
2) Ayetteki bu ifade, namaz kılmaya mani olan için daha ileri bir zemmi (kınamayı) gösterir. Çünkü mana, "Bu iş, onun adeti ve tutumudur. Bu şekilde gördüğü herkesi engeller" şeklindedir.
3) Bu, namazı nehyeden herkes için bir ilahi korkutma ve tehdit ifadesidir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Ali (r.a), namazgahda bayram namazından önce namaz kılmakta olan bir takım kimseler gördü ve şöyle dedi: "Resûlüllah (s.a.s)'m öyle yaptığını görmedim." Ona, "Öyle ise, onları namazdan alıkoymacak mısın?" denilince de, *"Ben, Hak Teâlâ'nın, "Bir kulu namaz kılarken men edecek (adamı) gördün mü sen!"* ayetinin kapsamına girmekten çekiniyorum" demiş ve böylece onları bu namazdan açıkça nehyetmemiştir.
Ebû Hanife bu ayetten, şu güzel edebi çıkarmıştır: Ebû Yusuf ona, "Namaz kılarken bir kimse, başını rükudan kaldırdığında, "Allahümmağfirlî" (Allah'ım beni bağışla) diyebilir mi?" dediğinde, Ebû Hanife, "O, bundan sonra "Rabbena leke'l-hamd" (Ey Rabbim, hamd sanadır) der ve secdeye gider" demiş ve böylece diyemeyeceğini açıkça söylememiştir.
4) Bu, "Ebû Cehil, Muhammed bana secde etmezse, bundan başka Bana secde edecek kimseler bulamayacağımı mı sanır? Çünkü Muhammed tek bir kuldur. Halbuki Benim, sayılarını ancak Benim bilebileceğim mukarreb meleklerim vardır ki onlar hep namazda ve tesbihtedirler" demektir.
5) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şanını yücelten bir ifadedir. Çünkü ayetteki bu "bir kul" ifadesi, "Nekire (belirsiz) olarak zikredilmesine rağmen o, maruftur, marifedir" manasınadır. Bunun bir benzeri de, Kadr Sûresî'ndeki, "onu" zamirinin, daha önce mercii geçmediği haide, "Kur'ân'a raci kılınması ve Hak Teâlâ'nın, *"Kulu gece yürüttü"* (Isrâ, 17/1); *"Kuluna indirdi"* (Kehf, 18/1); *"Allah'ın kulu kalkınca..."* (... 19) ayetleridir.39[39]

Hidayet ve Takvayı Yayana Düşmanlık

"Gördün mü (söyle bakalım), ya o (kul) hidayet üzere ise, yahut takvayı emrediyorsa" (Alak, 11-12).
Bu ayetle igili olarak birkaç mesele var:40[40]

"Gördün mü" İfadesinin Muhatabı Kimdir?

"Gördün mü" ifadesinin muhatabı kimdir? Bu hususta şu iki izah yapılabilir:
Birinci Görüş: Bu Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan bir hitabtır. Delili ise, hem birincinin yani, "Eraeytellezi yenha abden" ifâdesinin, hem de üçüncünün yani "Eraeyte in kezzebe vetevellâ" ifadesinin Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmış bir hitab olmasıdır. Şimdi biz, bu ikisinin ortasındakinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den başkasına hitab olduğunu söylersek, söz, güzel olan nazmını (düzenini) kaybetmiş olur. Allah Teâlâ, "İn kâne…" Eğer zamana bir işaret olsun diye "İn kâne…" yani "Ey Muhammed bu kafir... olur ise" demiş; ama "Lev kâne" yani, "... olsaydı" dememişdir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "De bakayım, eğer o kul hidayet üzere ve kendi vazifesiyle meşgul ise, akıllı ve zengin olduğu için o kafire böyle yapmak uygun düşer mi? Şimdi o dini, hidayeti ve takvayı emretme yolunu tercih etmiş ise, bu, o kafir için Allah'a küfretmekten ve ona ibadetten nehyetmekten daha hayırlı olmaz mıydı?" demek istemiştir. Bu da, "O nasıl bu yüksek dereceleri kaçırıp da âdî ve alçak derecelerle yetinişine hayıflansın" demektir.
İkinci Görüş: Bu hitab, o kafiredir. Çünkü Allah Teâlâ zalimi de mazlumu da görür; adeta iki

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/266-267.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/267.

kulu arasında duran bir efendidir ve huzurunda hem davalı hem davacının bulunduğu bir hakim gibidir. Dolayısıyla bazan buna, bazan da berikine hitab etmektedir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bir kulu namaz kılarken men edecek (adamı) gördün mü sen?" demiş, sonra da o kafire dönerek, "Söyle bakayım ey kafir, eğer (engellediğin) kişinin namazı bir hidayet, Allah'a çağırması da takvayı emir ise, buna rağmen bunu nasıl engellersin" demiştir.41[41]

Hidayet İle Takvanın Beraberliği

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Birinci ayette, yani *"Bir kulu namaz kılarken men edecek..."* ayetinde, namazdan bahsedilmektedir. Bu ikinci ayette ise, iki şeyden bahsedilmiştir: Birincisi *"ya o kul hidayet üzere ise"* ifadesi ki bu, "Ya o kul namaz kılıyorsa" demektir. Peki bu namaza daha niçin, ikinci olarak bir diğer şeyi yani, *"Yahut takvayı emrediyorsa"* ifadesini katmıştır? Buna şöyle bir kaç şekilde cevap verebiliriz:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in işlerinden, Ebû Cehîl'e en zor geleni iki şeydir, namaz kılması ve Allah'a davet etmesidir. İşte hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak bunları, bundan ötürü burada zikretmiştir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), hep şu iki şeyi yapmaya gayret etmiştir:

a) Kendini ıslaha... ki bunu namaz kılarak yapmıştır.

b) Başkalarını ıslaha... ki bunu da takvayı emrederek yapmıştır.

3) Hz. Peygamber (s.a.s) namaz kılarken de hidayet üzere ve takva emri üzere idi. Çünkü onu namaz kılarken görenin kalbi rikkate kavuşuyor, böylece de imana yöneliyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s)'in namaz kılması lisan-ı hal ile bizzat İslâm'a davet olmuş olur. Bu dil ile olan davetten daha güçlüdür.42[42]

Aklını Kullanmıyor Mu?

"Gördün mü (söyle bakalım), ya (Öbürünü) yalan saydı (imandan) yüz çevirdi ise..." (Alak, 13).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılmış bir hitabtır. Çünkü Allah Teâlâ'nın sûrenin başında zikrettiği deliller açık delillerdir ve herkes, bedîhî aklı ile, bir kulu Rabbine kulluktan alıkoymanın yanlış bir iş ve açık bir akılsızlık olduğunu bilir. Binâenaleyh bu delilleri yalanlayan, Mevlâ'sına kulluktan yüz çeviren, hatta başkalarını da Mevlâ'sına kulluktan engelleyen herkes, akl-ı selimi ile kendisinin yanlış yolda olduğunu ve bunu sırf bir inad yüzünden yaptığını bilir. Hak Teâlâ işte bundan ötürü Peygamberine, "Söyle bakalım ey Muhammed, eğer bu kafir, bu apaçık delilleri yalanlıyor; yaratıcısına kulluktan yüz çeviriyor ise, bu, aklı ile, Allah'ın ondan bu kötü amellerin sadır olduğunu bildiğini kestiremiyor mu? Şimdi onun aklı, kendisini bu kötü işleri yapmaktan alıkoymuyor mu?" demek istemiştir.

İkinci Görüş: Bu, o kafir (Ebû Celil'e) bir hitabtır ve "Ey kafir, eğer Muhammed (faraza) yalancı ise ve yaratıcısına kulluktan yüz çeviriyor ise, o, Allah'ın kendisini gördüğünü, böylece de yaptığı bu şeylerden vazgeçmesi gerektiğini kestiremez mi ki, senin yasaklamana ihtiyaç hissetsin" manasmdadır.43[43]

Allah'ın Her Şeyi Gördüğünü Bilmez Mi?

"(O adam) Allah'ın herşeyi gördüğünü bilmiyor mu?" (Alak, 14).

41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/267.

42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/267-268.

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/268.

Bu ifadeyle ilgili olarak İki mesele var:44[44]

Ayetin Manası

Ayetin maksadı, haşr ve neşr (kıyamet ve diriliş) ile insanları tehdid ve ikaz etmektir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, herşeyi bilen bir alim, ihmal etmeyen bir hakim; gökte ve yerde zerre miktarı şeylerin dahi bilgisi dışına çıkamayacağı bir alimdir. Binâenaleyh herkese yaptığının karşılığını mutlaka ve mutlaka tastamam vermesi gerekir" şeklindedir. Böylece bu ifade, günahkarlar için alabildiğine bir korkutma, ehl-i taat için de alabildiğine bir teşvik olur.45[45]

Ayetten Çıkan Hükümler

Bu ayet, her ne kadar Ebû Cehil hakkında nazil olmuş ise de, Allah'a itaattan nehyeden herkes, ayetteki bu va'îd (tehdid) konusunda, Ebû Cehil ile ortaktır. Bu fikrin aleyhine, "Gasbedilmiş bir evde, yahut hareket vakitlerinde namaz kılmaktan men edilebileceği" hususu ileri sürülemez. Çünkü bu durumda yasaklanan şey, namazın kendisi değil, kılınması halinde işlenecek günahtır.
Yine, "Efendinin kölesini gece namazından, nafile oruçtan; hanımını da i'tikaftan menedebileceği" hususu da buna karşı delil olarak ileri sürülemez. Çünkü bütün bunlar, Rabbe yapılan ibadetten buğuz için değil de, Rabbinin izniyle, kendi menfaatine olan şeyi tastamam elde etmeden ötürü yapılan şeylerdir.46[46]

Vaçgeçmezse Perçeminden Sürükleriz

"Sakınsın O. Eğer vazgeçmezse, andolsun, onu perçeminden tutup sürükleriz, yalana günahkar perçeminden..." (Alak, 15-16).

"Kellâ" Hakkında

Ayetin başındaki "kellâ" ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılabilir:
1) Bu, Ebû Cehil'i caydıran ve onu Allah'a ibadetten nehyedip de Lât'a ibadeti emretmesinden meneden öldürme veya onun boynuna basma gibi, ileri sürdüğü şeyleri hiçbir zaman yapamayacak, bu arzusuna ulaşamayacak. Aksine, Hz. Muhammed (s.a.s)'in talebesi olan (Abdullah b. Mes'ûd) onu öldürecek, göğsüne oturacak" demektir.
2) Mukâtil bu ayete şu manayı vermiştir. "Hayır hayır. O, Allah'ın kendisini gördüğünü bilmiyor. Bilse bile, bildiğinden istifade etmeyince, sanki bilmemiş gibi oluyor." 47[47]

Hak Teâlâ daha sonra, *"Eğer vazgeçmezse"* yani içinde bulunduğu halden, takibettiği yoldan vazgeçmezse, "Andolsun, onu perçeminden tutup sürükleriz, yalancı günahkar perçeminden" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak şöyle birkaç mesele var:48[48]

"Sürükleriz" İfadesi Hakkında

Ayetteki, *"sürükleriz"* ifadesinin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Bu "Biz onun perçeminden tutar, çekerek cehenneme sürükleriz" demektir. Çünkü "şef ",

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/268-269.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/269.
46[46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/269.
47[47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/269.
48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/269-270.

birşeyi birşeye tıkmak ve onu şiddetli bir biçimde çekmek demektir. Buna göre ifade tıpkı, *"O (kafirler), perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar"* (Rahman, 55/41) ayeti gibi olur.
2) "Şef ", vurmaktır. Buna göre ayet, "Biz onun yüzünü tokatlarız" demektir.
3) Bu, "Biz onun yüzünü karartırız" demektir. Nitekim dilci Halil şöyle der: "Bir şeyi, yüzünü ve derisini değiştirecek bir biçimde ateş yaladığı zaman, "Kad sefehatuhu'n-nâru" denilir. Çünkü "sef " üzerine, kazan konulan üç taş demektir. Bu taşlara, siyahlaşmış oldukları için bu ad vermiştir. Binâenaleyh "sefa", yanlarda-yanaklarda meydana gelen siyahlık demektir. Velhasıl yüzün karartılması, o şahsın hor ve hakir kılındığının bir işaretidir.
4) Bu ifade, "Biz onu damgalarız" manasınadır. Nitekim İbn Abbas (r.a) *"Onun hortumu (burnu) üzerine damga basarız"* {Kalem, 68/16) ayetinin tefsirinde bahsedilen kişinin de yine Ebû Cehil olduğunu söylemiştir.
5) Bu, "Onu zelil kılarız" demektir.49[49]

Kıraat

Bu ifade, nûn-u müşeddede ile, "Lenesfeanne" şeklinde de okunmuştur. Bu sürükleme işini yapan Allah ve melekleridir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Şüphesiz Allah da, Cebrail de, salih mü'minler de o peygamberin dostudur. Hepsine ilaveten melekler de onun destekçisidir"* (Tahrim, 66/4) buyurmuştur.
İbn Mes'ûd (r.a) bu kelimeyi "Ben sürüklerim" şeklinde okumuştur. Buna göre Allah Teâlâ, "Ey Muhammed, o kafiri hor ve hakir kılmayı üzerine alan Benim" demiş olur. Bu manada ayetin bir benzeri de, *"Seni destekleyen O'dur"* (Enfal, 8/62) ve *"Sana sekîneti indiren O'dur"* (Fetih,48/4) ayetleridir.50[50]

Nüzul Sebebi: Ebû Cehil ve İbn Mes'ûd

Buradaki "sef " (sürükleme) ile, bu kafirin Ahirette cehenneme sürükleneceği kastedileceği gibi, dünyadaki sürüklenişi de kastedilmiş olabilir. Dünyada sürüklenişi hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Rivayet olunduğuna göre Ebû Cehil, "Eğer Muhammed'i namaz kılarken görürsem, ensesine basacağım" deyince Allah Teâlâ bu sûreyi indirdi. Cebrail (a.s)'ı, Muhammed (s.a.s)'e bunu Ebû Cehil'e okumasını, sonunda da Allah'a secde etmesini emretti. Hz. Peygamber (s.a.s) de aynen böyle yaptı. Bunun üzerine Ebû Cehil, ensesine basmak için ona doğru koştu, ona yaklaşınca da, birden gerisin geri döndü. Ona, "Ne oldu?" denildiğinde de, "Benimle onun arasında, ağzını açmış bir hayvan gördüm. Eğer Muhammed'e doğru yürüseydim, kesinlikle beni yutacaktı" dedi. Cebrail (a.s) ile Mikâil (a.s)'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in iki omuzunda aslan şeklinde gözüktükleri ileri sürülmüştür.
2) Bununla, Bedir günündeki hadise kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ifade, Allah Teâlâ'nın, müslümanların o Ebû Cehil"in perçeminden (kakülünden) yakalayacaklarını; yasaklama işini yeniden yapınca onu öldürmeye sürükleyeceklerini müjdeleyen bir ifade olmuş olur. Binâenaleyh Ebû Cehil, bu engelleme işine yeniden yeltenince, Allah Teâlâ müslümanlara Bedir günü onun perçeminden tutma fırsatını vermiştir.
Rivayet olunduğuna göre, Rahman Sûresi nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), ashabına, "Sizden kim bu sûreyi, Kureyş'in ileri gelenlerine okuyacak?" dedi. Kureyş'in işkencesinden korktukları için ashab, buna cesaret edemeyip, ağırdan aldılar. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ûd (r.a) kalkıp,
"Ey Allah'ın Resulü, Ben (okurum)" dedi. Ama Hz. Peygamber (s.a.s) onu oturttu. Aynı şeyi tekrar sordu, yine İbn Mes'ûd (r.a) kalktı. Bu iş, sonunda Hz. Peygamber (s.a.s), yine İbn Mes'ûd (r.a)'a müsaade edinceye kadar tekrarlandı. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s) güçsüz ve

---

[49] [49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/270.
[50] [50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/270.

cüssesiz olduğu için, bu işi onun yapmamasını istiyordu. Böylece İbn Mes'ûd (r.a), Kureyş'in ileri gelenlerinin yanına vardı. Onları Kâ'be'nin etrafında toplanmış olarak buldu ve bu sûreyi okumaya başladı. Bunun üzerine Ebû Cehil kalktı, onu tokatladı ve kulağını yarıp kanattı. İbn Mes'ûd (r.a) gözleri yaşlı bir vaziyette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına döndü. Hz. Peygamber (s.a.s) onu bu vaziyette görünce, kalbi rikkate geldi ve başını kederli bir biçimde önüne eğdi. O sırada Cebrail (a.s) gülerek ve müjdeli bir şekilde çıka geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s),

"Ey Cibril, İbn Mes'ûd ağlarken sen gülüyorsun" deyince, Cebrail (a.s),

"İleride bunun sebebini anlayacaksın" dedi. Müslümanlar Bedir günü galip gelince, İbn Mes'ûd (r.a), mücahidler arasında kendisinin de bir payı olsun diye, bir şeyler araştırıyor, ölüler arasında dolaşıyordu. Birden Ebû Cehil'i, baygın ve hırlar bir vaziyette önünde buldu. İbn Mes'ûd (r.a) yine de, Ebû Cehil'in gücünün-kuvvetinin yerinde olabileceğinden, dolayısıyla kendisine zarar vereceğinden enşidelendi de, uzaktan mızrağını Ebû Cehil'in burnu üzerine koyup, dürttü. Belki de Hak Teâlâ'nın, *"Onun hortumu (burnu) üzerine damga basacağız"* (Kalem, 68/16) ayetiyle kastettiği damga bu idi.

Ebû Cehil'in güçsüz olduğunu ve kalkamayacağını anlayınca, usta bir biçimde üzerine çullandı, göğsünün üstüne oturdu. Ebû Cehil, gözlerini açıp onu görünce,

"Ey küçük çoban, yemin olsun ki sen sarp-yüce bir yere çıktın" dedi. İbn Mes'ûd (r.a) da,

"İslâm üste çıkar, onun üstüne çıkılmaz"51[51] dedi. Ebû Cehli,

"Arkadaşına (Muhammed'e) şunu ulaştır: Hayatımda, ondan daha çok öfkelendiğim-buğzettiğim hiç kimse yoktur. Şu öldüğüm anda da yine en çok öfkelendiğim odur" dedi. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) onun böyle dediğini duyunca: "Benim Firavun'um Musa'nın Firavun'undan daha şedid. Çünkü onun Firavun'u (ölürken-boğulurken) "iman ettim" dediği halde, benimki, isyanını artırdı" buyurmuştur. Ebû Cehil daha sonra İbn Mes'ûd (r.a)'a, "Başımı kendi kılıcımla kes. Çünkü bu daha keskin ve bilenmiştir" dedi. İbn Mes'ûd (r.a) onun başını kesince, taşıyamadı. Belki de Allah Sübhanehû ve Teâlâ, şu sebeplerden ötürü, İbn Mes'ûd (r.a) bu başı taşıyamasın diye, İbn Mes'ûd (r.a)'u çelimsiz yarattı:

a) Herşeyden önce Ebû Cehil, bir köpektir. Köpek ise çekilir, sürüklenir.

b) O, Kur'ân okuyunca İbn Mes'ûd (r.a)'un kulağını yarmıştı. Böylece kulak kulağa bir kısaslaşma olacak.

c) Hak Teâlâ'nın, *"Perçeminden tutup sürükleriz"* buyurarak haber verdiği tehdidin gerçekleşmesi için... Böylece onun başı, ön tarafından sürüklenmiştir. Çünkü İbn Mes'ûd (r.a), onun başını taşıyamayınca, kulaklarını deldi, oralardan ip taktı ve onu sürükleyerek Hz. Peygmber (s.a.s)'e götürdü. İşte tam bu sırada Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında gülüyor ve "Ey Muhammed, kulağa karşılık kulak... Fakat burada, kulağın yanısıra bir de baş var" diyordu. Ebû Cehil'in öldürülmesi hususunda lafız olarak değil de mana olarak nakledilenler bundan ibarettir ki bütün bunlar, Hak Teâlâ'nın *"perçeminden tutup sürükleriz"* ifadesinin manasıdır.52[52]

Nâsiye

Nâsiye, alındaki saç, yani kaküldür. Ama bazan, saçların bittiği yere de "nâsiye" denir. Fakat Hak Teâlâ burada, bununla Ebû Cehil'in bütün yüzünü ve başını kastetmiştir. Belki de bunun sebebi, onun kakülünü taramayı ve onu güzelleştirmeye fazla ihtimam göstermesidir. O, saçlarının siyah olmasına ve siyaha boyamaya önem verirdi. İşte Allah Teâlâ ona, saçlarıyla birlikte yüzünü de siyahlaştıracağını haber vermiştir.53[53]

51[51] Kenzû'l-Ummal, 1/246.

52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/270-272.

53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/272.

Yalancı Nâsiye

"en-Nâsiye"nin başına harf-i tarif getirilmek suretiyle "marife" yapılmıştır. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Sizce maruf olan, bilinen nâsiye, onun kendisidir. Fakat bu nâsiyenin özellikleri sizce meçhuldür. Yani, o, söz bakımından, yalancı, fiil bakımından suçlu bir nâsiyedir." Allah Teâlâ bu nâsiye'yi, "yalancılık"la nitelemiştir. Çünkü bu nâsiye (perçem sahibi), "Muhammed'i peygamber olarak göndermedi" diyerek Allah'a karşı; "O ya sihirbazdır, ya yalancıdır, yahut peygamber değildir" demek suretiyle de peygambere karşı yalan söylüyordu. Onun yalanının, "Mekke vadisinde en çok taraftarı (adamı) bulunan benim" şeklindeki sözü olduğu da söylenmiştir. 54[54]

Günahkâr Nâsiye

Cenâb-ı Hak bu nâsiye (sahibini), "hâtıe", yani hatalı-günahkar diye de tavsif etmiştir. Çünkü bunun sahibi, Allah'a karşı direten bir nankördür. Nitekim Hak Teâlâ, *"O (pis) akıntıları ancak hâtıeler, günahkarlar yer"* (Hakka, 69/37) buyurmuştur. "Hâtı" ile "muhti'" arasındaki fark şudur: Hâti', yaptığının karşılığını gören, bundan dolayı hesaba çekilen; "muhti" ise, (bunu hataen yaptığı için), hesaba çekilmeyen, muaheze edilmeyendir.
Hak Teâlâ tıpkı yüzleri, *"Onlar Rablerine bakacaklardır"* (Kıyame, 75/23) ayetinde, "nazır" (bakan) diye niteleyişi gibi, "nâsiye"yi (kakülü) de "yalancı" diye nitelemiştir. 55[55]

İ'rab

Ayetteki "nâsiye" kelimesi, "en-Nâsiye"den bedeldir. Nekire olduğu halde, marife olan o kelimeden bedel yapılması caiz olmuştur. Çünkü nekire olan bu kelime kazibe ve hatıe kelimeleriyle tasvif edilince, bir tür mariferik kazanmıştır. 56[56]

Nâsiye Kelimesindeki Kıraatler

Ayetteki "nâsiyeten" kelimesi ref ile "nflsiyetün" şeklinde de okunmuştur. Buna göre takdiri, "O, yalancı ve hatalı bir nâsiyedir" şeklindedir. Bu kelime, nasb ile "nâsiyeten" şeklinde de okunmuştur. Ref ile okunuşu da, nasb ile okunuşu da şetm (zemm) üzeredir. (Onun kınamak için...). 57[57]

O Adamlarını Toplasın, Biz De Toplarız

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s) Ebû Cehil'e ağır konuşup, bu ayetleri ona okuyunca, o, "Ben bu Mekke vadisinde, en çok taraftarı olan birisi olduğum halde sen beni kimle tehdid ediyorsun" deyip de, malını yedirdiği taraftarlarıyla övününce, Hak Teâlâ'nın şu ayetleri nazil oluverdi: 58[58]

"Şimdi meclisini çağırsın o. Biz de zebanileri çağırırız" (Alak, 17-18).

Nâdi

---

[54] [54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/272.
[55] [55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/272.
[56] [56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/272-273.
[57] [57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/273.
[58] [58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/273.

"Nâdi''nin ne demek olduğu, (Ankebût, 29/50) ayetinin tefsirinde geçmişti. Ebû Ubeyde, ayetteki bu kelimeye "Meclisiniz halkını - adamlannı çağırsın" manasını vermiştir. Velhasıl nâdiye denilmez. İnsanlar oraya gidip-geldikleri, orada toplandıkları için oraya "nâdiye" adı verilir. Mekke'deki "dâru'n-Nedve"ye de bu ad, işte bu yüzden verilmiştir. Çünkü onlar, "dâru'n-Nedve" de (meclislerinde), meşverette bulunmak için toplanıyorlardı. Buraya, burasının iyilik ve cömertlik yeri olmasından ötürü, yine "nâdiye" adı verildiği de ileri sürülmüştür. Cenâb-ı Hak bu ayette, onların meclisine, tehekküm (istihza) için "nâdiye" demiştir, yani "senin iddiana göre sana yardım etmeleri için, o kerem ve cesaret ehli insanlan (!) haydi topla" demek istemiştir. 59[59]

Zebaniye

Ebû Ubeyde ve Müberred, "zebâniye"nin müfredinin "zibniyetün" şeklinde olduğunu; aslının ise, "Onu defetti, yitti" manasındaki "Zebenethu" fiilinden olduğunu; insanların ve cinlerin azgınlarına da "zebani" denildiğini söylemişlerdir.
Hem mana, hem de takdir açısından "ifrit" kelimesi de böyledir. Nitekim Arapça'da, "Falanca zebanidir, ifrittir" denilir. Ahfeş, bazı kimselerin, "zebaniyetün" kelimesinin müfredinin, "zebânî" olduğunu söylediklerini naklederken; diğer bazıları bunun müfredinin, "zâbin" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Diğer bazıları da bunun, tıpkı "ebâbîl" ve "abâdîd" kelimeleri gibi, kendi lafzında müfredi bulunmayan bir cemî olduğunu söylemişlerdir. Sözün özü, bu kelimeyle, azab melekleri kastedilmiştir. Bunların, çok ileri derecede kuvvetli olduklarında şüphe yoktur. Mukâtil, "Bunlar, ayakları yerde, başları gökte olan cehennem bekçileridir." Derken; Katade, "Zebani"nin Arapça'da, "polis" manasına olduğunu ve bunların çok çetin, kuvvetli ve haşin melekler olduğunu söylemiştir. Cehennem meleklerine, bunlar, kâfirleri cehenneme fırlatıp attıkları için "zebani" denmiştir. 60[60]

Ayetin Açıklaması

Bu ayetle ilgili olarak iki görüş vardır:
Birinci Görüş: Bu, "Adamlarını çağıracağına ve onlarla Hz. Muhammed (s,a.s)'in davasını boşa çıkaracağına dair olan iddiasını yapsın. Çünkü eğer o böyle yapsaydı, Biz de meclisinin adamlarının, karşısında aciz kalacakları, zebanileri çağırırdık" demektir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Eğer Ebû Cehil meclisini çağırsaydı, o anda zebaniler, kendisinin göreceği şekilde, onu kıskıvrak yakalarlardı." Ayetin bu ifadesinin, onun dünyada iken tıpkı bir köpek leşi gibi sürükleneceğine dair Allah'ın bir haberi olduğu ve bunun bedir günü gerçekleştiği ileri sürüldüğü gibi, "Hayır, ayetin bu ifadesi, ahirette zebanilerin onu cehenneme sürükleyeceğini anlatıyor" da denilmiştir.
İktnci Görüş: Ayette bir takdim-tehir vardır. Buna göre mana, "Biz onun perçeminden yakalacağız ve ahirette zebanileri çağıracağız. Şimdi o da ahirette, meclisini çağırsın da, onlar onun bu haline mani olsunlar, mani olabilirlerse..." şeklinde olur.61[61]

Buradaki Mucize

"Felyed'u nâdiyeh" ifadesinin başındaki fâ, ayetin ifade ettiği hususun bir mucize olduğunu gösterir. Çünkü bu, o kafiri, meclisini ve kavmini davet hususunda tahrik etmektedir. O kafir her ne zaman bunu yapmaya yeltense, mutlaka (Allah'ın) zebanileri davet işi de olacaktı. Binâenaleyh o buna cesaret edemeyince bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizesinin zuhur

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/273.
60[60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/273-274.
61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/274.

ettiğine delalet eder.62[62]

Kıraat

Bu ifade meçhul olarak, "Senud'â" "çoğrılırlar" şeklinde de okunmuştur. Bunun başındaki "sîn", şek (şüphe-ihtimal) taşıyan bir ifade değildir. Çünkü bizzat Allah Teâlâ tarafından kullanılan, (umulur ki) lafzı, o şeyin muhakkak olacağını ifade eder. Hele de Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onun için düşmanlarından intikam alacağını müjdelediği zaman... Belki de, buradaki ifadenin başındaki sîn ile, *"Velev ki bir müddet sonrakiler olsa, mutlaka sana yardım edeceğim"*63[63] ifadesi kastedilmiştir.64[64]

Sakın Kafire İtaat Etme

"Sakın ona boyun eğme. Secde et. Yaklaş" (Alak, 19).
Bu ayetin başındaki "Kellâ" edatı da, yine Ebu Cehil için reddiye ifade eder, onu, davasından vazgeçiren bir ifadedir. Bunun manasının, "O, meclisini çağıracağına dair laf ettiği, kendisiyle övündüğü bu şeye hiçbir zaman ulaşamayacak. Yemin olsun ki, şayet, o meclisini çağıracak olsa bile, onlar ona, faydalı olamayacak ve onlar ona yardım edemeyecekler. Ve o, sana mukavemet etmekten aciz olup, aynı zamanda zelildir" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Bunun manasının, "Seni namazdan nehyederken, o, hiçbir zaman senin ona itaat edeceğin yolundaki temennisine kavuşamayacak.." şeklinde olması da muhtemeldir. Yine bunun manasının, "Dikkat, aman, sakın, ona itaat etme, boyun eğme..." şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür.
Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Ona boyun eğme"* buyurmuştur ki, bu, tıpkı, *"Yalanlayanlara itaat etme..."* (Kalem, 68/8) ayeti gibidir. 65[65]

"Secde et" İfadesi Hakkında

"Secde et". Müfessirlerin ekserisine göre Cenâb-ı Hak bu emir ile, "Namaz kıl; gerek fiil, gerekse tebliğ açısından Allah'a ibadete devam et. Bu düşmanın hakkındaki fikrini açıkça söyle, çünkü Allah, senin destekçin ve senin yardımcındır" manasını kastetmiştir. Bazıları, "Bununla, huşu ve huzû manası kastedilmiştir.." derken, diğer bazıları da, "Hayır, bu ifade ile, namazdaki secdeler kastedilmiştir" demişlerdir.

"Yaklaş" İfadesi Hakkında

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "Yaklaş" buyurmuştur ki bu da, "Yaptığın secdelerle Rabbine iyice yaklaşmayı iste..." demektir. Çünkü bir hadiste, *"Kulun Rabbine en çok yakın olduğu zaman, secde ettiği vakittir"*66[66] buyurulmuştur. Bazıları da, bunun manasının, "Ey Muhammed, secde et... Ey Ebû Cehil, zebanilerin seni yakalayacakları hakikatini görebilmen için, Muhammed'e yaklaş..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Böylece, Cenâb-ı Hak sanki, o kafirin öfkesinin artması için, Hz. Peygamber (s.a.s)'e secde etmesini emretmiştir. Bu manaya göre bu ifade, *"... onunla, kafirleri öfkelendirmek için..."* (Fetih, 48/29) ayeti gibi olmuş olur. Öfkenin artmasını gerektiren sebep şudur: Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in namaz kılmasına mani oluyorlardı. Böylece, Hz. Muhammed (s.a.s)'i secde ederken görmeleri durumunda ise, kin ve öfkeleri doruk noktaya çıkıyordu. Daha sonra Cenâb-ı Hak, tam bu sırada, Peygamber

---

62[62] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/274.
63[63] İbn. Mace, sıyaim, 48 (1/557).
64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/274.
65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/274-275.
66[66] Müslim, Salat, 215 (1/350).

secde ederken, "Ey Ebû Cehil, ona yaklaş ve ayağını ensesine bas... Çünkü peygamber secde ediyor ve kendi işiyle meşgul... (yapabiliyorsan yap bakalım)" demiştir ki, bu, Ebû Cehil ile istihza etmek ve onu hafife almaktır. Allah (c.c) en iyi bilendir. Salat ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun aline ve ashabına olsun (amin)![67][67]

---

[67][67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/275.

KADR SÛRESİ

Beş ayet olup, Mekkî'dir.1[1]

"Gerçketen, biz onu Kadir gecesinde indirdik" (Kadr, 1).
Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:2[2]

Kur'ân Kadir Gecesi İndirildi

Müfessirler, ayetin bu ifadesiyle *"Biz Kur'ân'ı Kadir gecesinde indirdik"* manasının kastedildiğini, ne var ki, bu, "Kur'ân" kelimesinin açıkça zikredilmediği, zira, Kur'ân'ın metnindeki bu ifadenin, şu üç bakımdan, Kur'ân'ın büyüklüğüne delalet ettiği hususunda müttefiktirler:
1) Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı indirme işini, Kendisine nisbet etmiş ve bu işi, başkasına değil sadece Kendisine tahsis etmiştir.
2) Kur'ân'ı, zahir ismi ile değil, onu, ona raci olacak amir ile getirmiştir ki, bu, Kur'ân'ın çok yüce ve şöhretli bir kitab olduğuna; isminin açıkça zikredilmesine gerek duyulmadığına, Cenâb-ı Hak tarafından bir şehadettir. Baksana, bir önceki sûrede de, Ebû Cehil'in adı geçmemiştir. Fakat meşhur ve maruf olduğu için, herkes, o ifadelerle Ebû Cehil'in kastedildiğini anlamıştır. Cenâb-ı Hak, *"Hele (can) boğaza gelince..."* (Vakıa, 56/83) buyururken de, meşhur olduğu için, "ölüm" kelimesini açıkça zikretmemiştir. İşte burada da böyledir.
3) Kur'ân'ın indirildiği vakti tazim için...3[3]

Allah'ın "İnni" İle "İnnâ" Tabirini Kullanması

Cenâb-ı Hak, bazı yerlerde, *"Muhakkak ki ben yeryüzünde bir halife yaratacağım..."* (Bakara, 2/30) ayetinde olduğu gibi, "İnni: ben..." *"Gerçekten biz onu Kadir gecesinde indirdik."* (Kadr: 97/1) *"Muhakkak ki Zikri biz indirdik..."* (Hicr: 15/9) *"Muhakkak ki Nuh'u biz gönderdik"* (Nuh, 1) *"Muhakkak ki biz sana Kevser'i verdik."* (Kevser, 108/1) gibi yerlerde de, "İnnâ: biz..." şeklinde ifade buyurmuştur.4[4]

Azamet İfadesi İçin İnnâ Tabiri

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "İnnâ" "Biz..." ifadesi ile bazan "tazîm" manası kastedilmektedir. Bu gibi ifadeleri çoğul anlamına almak imkansızdır. Çünkü deliller, Yaratan'ın tek bir olduğuna delalet etmektedir. Bir de, ilahlarda çokluk olsaydı, herbirinin rütbesi, ilah olmaktan aşağı olurdu. Çünkü, bunlardan herbiri, mükemmel olmayı elde etmiş olsaydı, o zaman yine her biri, birbirinden müstağni olurdu. Bunların herbirinin birbirinden müstağni oluşları, diğeri hakkında bir noksanlık olmuş olurdu. Böylece, hepsi de noksan olmuş olurdu. Yok bunlardan her biri, kemal noktasına ulaşamamışlarsa, zaten noksan demektirler. Böylece biz, "Biz" ifadesinin cem'e değil, tazim manasına alınması gerektiğini anlamış bulunuyoruz.5[5]

Kur'ân'ın Nüzul Keyfiyeti

Şayet, "Kur'ân'ın parça parça indiği bilinip dururken, onun Kadir gecesinde indirilmesi de ne

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/277.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/279.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/279.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/279.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/279-280.

demektir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
1) Şa'bî, "Bu, onun Kadir gecesinde inmeye başlaması anlamındadır. Çünkü ba's (peygamber olarak gönderilme işi), Ramazan'da olmuştur" demektedir.
2) Ibn Abbas da şöyle der: "Kur'ân, Kadir gecesinde, en yakın semaya toptan indirilmiş, daha sonra da, parça parça yeryüzüne tenzil olunmuş, indirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Nücûm'un (parça parça inen ayetlerin) iniş zamanlarına kasem ederim ki..."* (Vakıa, 56/75) buyurmuştur.
Biz bu meseleyi, "Ramazan ayı ki, Kur'an onda indirilmiştir." (Bakara, 2/185) ayetinin tefsirinde ele almıştık. Buna göre, "Peki Cenâb-ı Hak niçin, "Biz onu semaya indirdik..." dememiştir. Zira, "Onu indirdik..." ifadesi mutlak bir ifade olup, bu ifade Kur'an'ın yeryüzüne indirildiği zannını da uyandırabilir" de denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, Kur'ân'ın en yakın semaya indirilmesi, onun yere indirilişi gibidir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, bir işe başlayıp da, sonra onu tamamlamaması düşünülemez. Ve bu ifade, yabancı birisinin, bir beldenin kıyısına geldiğinde, "Falanca geldi" denilmesi gibidir. Yahutta, Kur'ân'ın yaklaştırmasının ve onun, en yakın semaya indirilmesinin gayesinin, mü'minlerin onun nüzulüne şevk ve iştiyak duymalarını temin etmek olduğu da söylenebilir. Ve bu tıpkı, babasına yahut annesine ait bir haber ve açıklamanın geldiğini duyan bir kimsenin, onu görüp, okuyup anlamayı çok istemesi gibidir. Nitekim şair de,
"Yurtlar ve beldeler birbirlerine yaklaştıklarında, bir gün, içinde bulunduğum o iştiyak ve özlem halini terkedeceğim..." demiştir. Bu böyledir, zira semâ, bizimle melekler arasında ortaklaşa kullanılan bir yer gibidir. Çünkü, sema, melekler için bir mesken; bizim için de bir tavan ve zinettir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"Biz semayı, korunmuş bir tavan yaptık"* (Enbiya, 21/32) buyurmuştur. O halde Kur'an'ı oraya, dünya semasına indirmek, yeryüzüne indirmek gibidir.
Bu hususta bir üçüncü cevabımız da şu olabilir. Ayetteki takdirî mana, "Biz, Kur'ân'ı, Kadir gecesinde, yani Kadir gecesinin fazileti ve şerefinin beyan hususunda indirdik..." şeklindedir.6[6]

Kadr Kelimesi ve Kur'ân'da Kullanılışı

"el-Kadru" "Kadrera- yekdiru" ifâdelerinin masdarıdır. "Kadran" Ki, bununla, Allah Teâlâ'nın, onaylayıp yürürleğe koyduğu şeyler kastedilmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "İnnâ kulle şey'in bikaderin" *"Muhakkak ki biz, her şeyi bir takdir ile yarattık..."* (Kamer, 54/49) buyurmaktadır. el-Kaderu ile el-Kadru, aynı anlamdadır. Ancak ne var ki, sükûn ile olanı masdar, fetha ile olanı ise isimdir. Vahidî şöyle der: "Arapça'da el-Kadru, takdir anlamındadır. Takdir ise, bir şeyi, ne fazla ne de eksik olmaksızın, başka bir şeyin dengi kılmak, onun misli kılmaktır."7[7]

Kadr İsminin Kullanılması

Alimler, bu geceye, neden Kadir gecesi denildiği hususunda ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:
1) Bu gece, işlerin ve hükümlerin takdir edildiği gecedir. Nitekim Atâ, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Allah Teâlâ, bu yıl içinde yağmur, rızık, diriltme, öldürme vs. gibi olabilecek şeyleri, gelecek yılın bu gecesine kadar takdir eder." Ki bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her hikmetli iş nezdimizde bir emr ile o zaman ayrılır..."* (Duhân, 44/4) ayetidir. Bil ki, Allah'ın "takdîr"i, bu gecede oluyor, meydana geliyor değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, olabilecek her şeyi; ta gökleri ve yeri yaratmazdan önce, ezelde takdir etmiştir. Tam aksine, bu ifadeyle, "Bunları Levh-i Mahfuza yazmaları sebebiyle, takdir edilen bütün bu işlerin o gecede meleklere açıklanması" kastedilmiştir. Ki bu görüş, bütün ulemanın tercih

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/280.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/281.

ettiği bir görüştür.
2) Zührî'nin şöyle dediği nakledilmektedir: "Leyletu'l-kadri" ifâdesi, azamet ve şeref sahibi gece, manasına gelip, bu ifade Arabların, "Falancanın, falanca nezdinde kıymet ve şerefi vardır" manasındaki "Lifulânin kadru ınde fulânin" ifâdesine varıp dayanır. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kadir gecesi, bin aydan hayırlıdır"* (Kadr, 97/3) beyanıdır. Sonra, bu, şu iki manaya gelebilir:
a) Bu kıymet ve şeref, fail ile ilgilidir. Yani, "Kim o gecede, taatta bulunursa, kıymetli ve şerefli olur..." demektir.
b) Bu, fiil ile ilgilidir. Yani, "O gecede yapılan taatların kadr u kıymetleri daha fazladır..." demektir. Ebû Bekir el-Verrak'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu geceye Kadir gecesi denilmesi, o gecede kıymetli bir kitabın kıymetli bir meleğin lisanı üzere, kıymetli bir ümmete inmiş olmasındandır. Belki de Cenâb-ı Hak, "Kadr" lafzını, bu sûrede, işte bu sebepten dolayı üç kez tekrar etmiştir."
3) Leyle-i Kadir, "Darlık gecesi" anlamındadır. Çünkü, o gece, yeryüzü, inen melekleri istiab edememekte, yeryüzü dar gelmektedir.8[8]

Kadr Gecesinin Gizli Kalmasının Hikmetleri

Allah Teâlâ, şu sebeplerden dolayı, bu geceyi gizli tutmuştur:
1) Allah Teâlâ, diğer şeyleri gizli tuttuğu gibi, bunu da saklı tutmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak, herkes bütün taatlara rağbet etsin diye, rızasını taatlarda; günah sayılabilecek bütün şeylerden sakınsınlar diye, gazabını masiyetlerde; herkese saygı duysunlar diye, iyi gözle baksınlar diye, evliyasını, insanlar arasında; bütün dualarda alabildiğine çaba sarf etsinler diye, kabul ve icabetini, bütün dualardan; bütün isimlere saygı duysunlar diye, ism-i a'zamını; her namaza, alabildiğine devam etsinler diye, "salât-ı vüstâ"yı; her çeşit tevbeye devam etsinler diye, tevbenin kabulünü ve her mükellef sakınsın diye de, ölüm vaktini gizli bıraktığı gibi, Ramazan'ın tüm gecelerini tazim etsinler diye de, bu geceyi saklı tutmuştur.
2) Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Ben sizlerin günahlara karşı ne kadar cür'etkâr olduğunuzu bildiğim için, Kadir gecesini muayyen ve belirli bir hale getirmiş olsaydım, sizin bu geceye olan güveniniz, sizi, çoğu kez günah işlemeye sevkedebilir, böylece de sizler günah işlemiş olurdunuz. Binâenaleyh sizin bile bile günah işlemeniz, bilmeyerek işlemenizden daha ağırdır. İşte bundan dolayı bu geceyi size saklı tuttum..."
Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), Mescid'e girdi ve uyuyan bir kimse gördü. Bunun üzerine, Hz. Ali'ye,
"onu uyandır, abdest alsın" dedi. Hz. Ali de, onu uyandırdı. Sonra da,
"Ey Allah'ın Resulü, sen, hayırlar konusunda hep öndesin. O halde sen niçin uyandırmadın?" deyince de, Hz. Peygamber (s.a.s),
"Çünkü, onun sana, "Kalkmıyorum" demesi, küfür olmaz. İşte bu sebeple, diretmesi ve itiraz etmesi halinde, onun suçunu gizli tutasın diye böyle yaptım" buyurdu. Şimdi, Peygamber (s.a.s)'in rahmeti bu olduğuna göre, Rab Teâlâ'nın rahmetini var sen buna kıyas et. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Kadir gecesini bilip de, onda taat edersen, bin aylık mükafaat elde etmiş olursun. Eğer, onda günah işlersen, bin ayın cezasını hak etmiş olursun. (Bunun için saklı tuttum...). Halbuki, cezayı savuşturmak, mükafaatı celbetmekten daha evladır" demiştir.
3) "Mükellef, o geceyi araştırmada iyice gayret göstersin ve böylece de sa'y ü gayretine mukabil mükafaat kazansın diye, Ben, bu geceyi saklı tuttum" demektir.
4) Kul, Kadir gecesinin hangi gece olduğunu kesinkes bilmediği zaman, içinde bulunduğu gecenin Kadir gecesi olduğu ümidi ile, Ramazan'ın tüm gecelerinde taatta bulunmaya sa'y ü gayret gösterir. Böylece de, Cenâb-ı Hak bu kullarıyla meleklerine karşı övünür ve, "Siz, bunların yer yüzünü ifsad edip kan akıtacaklarını söylüyordunuz. Ama, bilinmeyen bir gece hususundaki gayretlerini görünüz; nasıldır!.. Ya ben o geceyi onlara bildirmiş olsaydım, o

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/281.

zaman gayretleri nasıl olurdu?!.." der. Bu durumda da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ben, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum"* (Bakara, 2/30) ayetinin sırrı teselli olmuş olur.9[9]

Kadir Günü

Alimler, bu gecenin gündüzünün de gece gibi olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Şa'bi, "Evet, bu gecenin gündüzü de gecesi gibidir" demiştir. Belki de, bunun sebebi, geceleyin zikredilmesiyle gündüzlerin de anlaşılmış olmasıdır. Bir kimsenin, iki gece "itikafa girmeyi nezretmesi halinde, bizim, bu kimseye, o iki gecenin gündüzünü de itikafta geçirmesini gerekli görmemiz, işte bu hususa dayanır. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Gece ile gündüzü birbiri ardınca getirendir..."* (Furkan, 25/62) buyurmuştur. Bu, "Gece gündüzün, gündüz de gecenin-yerini tutar, onun peşinden gelir" demektir. 10[10]

Kadir Gecesinin Fazileti Devam Ediyor Mu?

Bu gece halâ devam etmekte midir? Halîl, "Bu gecenin faziletini, Kur'ân'ın kendisinde nazil oluşuna bağlayanlar, bu gecenin sona erdiğini ve onun, bir kereye mahsus olduğunu söylerler. Ama ulemanın ekserisi, bu gecenin halen devam ettiği kanaatindedirler" demektedirler. Bu görüşe göre, bu gece, sadece Ramazan'a mı mahsustur, yoksa Ramazan'ın dışında da söz konusu mudur? İbn Mes'ûd'un, "Kim bir yılı bu niyetle geçirirse, ona isabet edip o geceye rastlar..." dediği rivayet edilmiştir. İkrime ise bu geceyi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onu mübarek bir gecede indirdik..."* (Duhan. 44/3) ayetini tefsir ederken, "Berâe" (Berat) gecesi diye tefsir etmiştir.

Ama, ulemanın ekserisi, bu gecenin Ramazan'a mahsus olup, "Bunun delilleri "Cenâb-ı Hakk'ın *"Ramazan ayı ki Kur'an onda indirildi."* (Bakara, 2/185) ayeti ile, *"Biz onu, Kadir geces'inde indirdik..."* (Kadr, 97/1) ayetidir. Binâenaleyh, bir çelişkinin olmaması için, Kadir gecesinin, Ramazan'ın içinde olması gerekir" demişlerdir. Bu görüşe göre, Kadir gecesinin hangi gece olduğu hususunda da ihtilaf ederek sekiz görüş ileri sürmüşlerdir: Bu cümleden olarak İbn Rezîn, Kadir gecesinin, Ramazan'ın ilk gecesi olduğunu söylerken, Hasan el-Basrî yirmiyedinci gecesi olduğunu söylemiştir. Enes'den de, "merfû" olarak, bu gecenin yirmidokuzuncu gece olduğu rivayet edilmiştir. Muhammed ibn İshâk, yirmibirinci gece; İbn Abbas, yirmi üçüncü; ibn Mes'ûd, yirmidördüncü; Ebû Zer el-Gifarî, yirmibeşinci; Ubeyy İbn Ka'b ile bir grup sahabe, yirmiyedinci ve bazıları da yirmidokuzuncu gece olduğunu söylemişlerdir.

Kadir gecesinin, Ramazan'ın ilk gecesi olduğunu söyleyenler şöyle demektedirler: "Vehb, Hz. İbrahim'in Suhuf'unun, Ramazan'ın ilk gecesinde, Tevrat'ın da, İbrahim'in Suhuf'undan yedi yüzyıl sonra, Ramazan'ın altıncı gecesinde, Davud'a inen Zebur'un, Tevrat'tan beşyüz yıl sonra, Ramazan'ın onikinci gecesinde; İsa'ya indirilen İncil'in de, Zebur'dan altıyüz yirmi yıl sonra, Ramazan'ın onsekizinde nazil olduğunu, Kur'ân'ın ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir seneden diğer seneye kadar olan her Kadir gecesinde indiğini, Cebrail (a.s)'in Kur'ân'ı, Beytü'l-İzze'den, yedinci kat gökten, en yakın semaya indirdiğini, böylece de Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ı yirmi yıl, yirmi ayda inzal buyurduğunu rivayet etmiştir. Şimdi bu ay, bu kadar yüce şeylerin kendisinde meydana geldiği bir ay olunca, hiç şüphesiz ki bu ay, son derece kıymetli, şerefli ve muazzam olmuş olur. Dolayısıyla da, bunun ilk gecesi Kadir gecesi olmuş olur."

Hasan el-Basrî'ye gelince, o, bu gecenin sabahında, Bedir Savaşı olup bittiği, meydana geldiği için, bu gecenin Ramazan'ın yirmiyedinci gecesi olduğunu söylemektedir.

Bu gecenin, Ramazan'ın ondokuzuncu gecesi olmasına gelince, bu, Enes'in bu konuda bir hadis rivayet etmesinden dolayıdır.

Bu gecenin yirmiyedinci gece oluşuna gelince Şafiî (r.a), "su ve çamur" (Hz. Adem, su ile

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/281-282.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/282-283.

çamur arası bir şey iken, Hz. Peygamber'in Nebî olması...) hadisinden dolayı bu görüşe meyletmiştir.

Büyük bir kesim ise, bu gecenin, Ramazan'ın yirmiyedinci gecesi olduğu kanaatindedirler. Bunlar bu hususta zayıf bir takım şu ipuçlarını ileri sürmüşlerdir:

1) Bir hadiste Ibn Abbas, "Busûre, otuz kelimedir. “Hiye” kelimesi ise, yirmiyedinci kelimeyi teşkil etmektedir" demiştir.

2) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Ömer, bu meseleyi sahabeye sormuş, sonra da Ibn Abbas'a dönerek, "Ey ilimler dalgıcı, bu konuya bir gir, dal" demiş, bunun üzerine de Zeyd ibn Sabit "Muhacirin çocukları burada bulunduruldu da, bizim çocuklarımız burada bulundurulmadı" deyince de, Hz. Ömer (r.a), "Sen bu sözünle, İbn Abbas'ın bir çocuk olduğunu söylemek istiyorsun, ama ne var ki, onda bulunan (ilim) sizde yoktur" buyurdu. Bunun üzerine İbn Abbas söze şöyle girdi: "Allah'a en sevimli sayı, tek olan sayıdır. Tek olan sayıların en sevimlisi ise, yedidir. İşte bundan dolayı o, yedi kat göğü, yedi kat yeri, yedi günden oluşan haftaları, yedi tabakalı cehennemi, sayısı yedi olan tavafı ve yedi uzvu zikretmiştir. Böylece bu, bu gecenin Ramazan'ın yirmiyedinci gecesi olduğuna delalet eder.

3) İbn Abbas'ın şöyle dediği de nakledilmiştir: “leyletü’l-kadr” "Kadir gecesi" tabiri dokuz harftir. Bu tabir, bu sûrede üç defa geçmektedir. Binâenaleyh, (çarpma işlemi yapıldığında (3x9) yirmiyedi olmuş olur.

4) Osman Ibn Ebi'l-Âs'ın, bir kölesi vardı. Bunun üzerine o köle, "Ey efendimiz, denizin suyu, bu ayın bir gecesinde tatlılaşıyor" deyince, Osman, "O gece olduğunda beni haberdar et..." dedi. Bir de ne görsünler, bu gece, Ramazan'ın yirmiyedinci gecesidir.

Bu gecenin, Ramazan'ın en son gecesi olduğunu söyleyenler ise şöyle demektedirler: "Çünkü, bu gece, bu aya ait taatların kendisinde tamamlandığı bir gecedir. Daha doğrusu, Ramazan'ın bu işi, tıpkı Hz. Adem (a.s), sonu da tıpkı Hz. Muhammed (s.a.s) gibidir. İşte bundan ötürü, bir hadiste, *"Ramazan'ın sonunda, başından itibaren bu güne kadar, cehennemden azad edilen nefisler sayısınca, sadece, bu gecede azad edilir..."* buyurulmuştur. Daha doğrusu Ramazan'ın ilk gecesi, bir oğlu olan kimse gibidir. Binâenaleyh bu gece, şükür gecesidir. En son gecesi de, bir çocuğu ölen gibi, ayrılık gecesidir. Binâenaleyh bu son gece de, sabr gecesidir. Şimdi sen, herhalde sabırla şükr arasındaki farkı anlamış bulunuyorsun.11[11]

"Kadir gecesinin ne olduğunu sana bildiren nedir?" (Kadr, 2).

Yani, "Senin aklın ve kavrayışın, o gecenin faziletinin son noktasına, kadr ü kıymetinin yüceliğinin nihayetine erişmemiştir" demektir.12[12]

Kadir Gecesinin Fazileti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu gecenin faziletini şu üç cihetten açıklamıştır.

Birinci Sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır"* (Kadr, 97/3) aytinin beyan ettiği husus olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır.13[13]

Ayetin Tefsiri

Bu ayetin tefsiri hususunda şu izahlar yapılabilir:

1) Bu, "Bu gecede yapılan ibadetler, kendisinde bu gecenin bulunmadığı bin aydan daha hayırlıdır" demektir. Zira, "Kendisinde bu gecenin bulunduğu bin aydan daha hayırlıdır" denilmesi muhaldir. Allah Teâlâ'nın bu gecede olan lütufları, muhtelif iyilikleri ve rızıkları, alabildiğince arttığı için, bu, bu şekilde ifade edilmiştir.

2) Mücâhid şöyle demektedir: "İsrailoğulları arasında, sabaha kadar namaz kılan, sabahtan

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/283-284.

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/284-285.

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/285.

akşama kadar da cihad yapan birisi vardı. Ve bu kimse bu işi bin yıl böyle devam ettirdi. Derken, Allah'ın Resulü ve mü'minler buna imrendiler de, işte bunun üzerine Allah Teâlâ, bu ayeti indirdi. Yani, "Senin ümmetin için Kadir gecesi, bin yıl silahına sarılan o İsrailî kimsenin bin yılından daha hayırlıdır" demektir.

3) Malik ibn Enes de şöyle der: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, indirilen yaşama süreleri (liste halinde) gösterildi de, ümmetinin ömrünü kısa buldu. Böylece de, diğer ümmetlerin yaptığı hayırlı işleri, ümmetinin yapamayacağından endişelendi de, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e Kadir gecesini verdi. Ve, Kadir gecesi, diğer ümmetlerin bin ayından hayırlı oldu..."

4) Kasım ibn Fadl, İsa ibn Mazin'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hasan İbn Ali'ye. "Ey mü'minlerin yüzünü karartan, sen, (Muaviye'yi kastederek), bu adama yöneldin de, ona biat ettin" dedim. Bunun üzerine Hasan şöyle dedi: "Allah'ın Resulü, rüyasında, Ümeyve oğullarının peygamberin minberine teker teker ayak bastıklarını, bir rivayette de, minber üzerine, maymunların sıçrayışı gibi sıçradıklarını gördü de, bu ona ağır geldi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Bin aydan hayırlıdır"* ifâdesine kadar bu sûreyi indirdi.." Yani, Cenâb-ı Hak, bu "bin ay" tabiriyle, Ümeyye oğullarının krallık süresini kastetmiştir. Bunun üzerine Kasım, "Biz, Ümeyve oğullarının krallık süresini hesapladık, bir de ne görelim, o, bin aymış" dedi.

Kadî, bu izahları tenkid eder ve "Bu bin ayın, Ümeyye oğullarının idaresi günleri manasına alınması akıldan uzaktır." Çünkü Cenâb-ı Hak, bu gecenin faziletini, kınanmış bin ayı zikretmekle anlatmaz. Halbuki, Ümeyye oğullarının idare günleri ise, hep mezmumdur..." der.

Bil ki, bu tenkit tutarsızdır, zira, Ümeyye oğullarının idarede bulunduğu bu günler, dünyevi saadetler açısından ulu ve kıymetli günlerdir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben sana bir gece verdim ki, bu gece, dini mutluluklar açısından o dünyevi mutluluklardan daha üstündür" demiş olması imkansız değildir.14[14]

Ayetin Müjde ve Tehdit İfade Etmesi

Bu ayette, hem alabildiğine bir müjde, hem de alabildiğine bir tehdid yatmaktadır.

Bunun müjde olmasına gelince, bu, Allah Teâlâ'nın bu hayırlılığın miktarını beyan etmeksizin, bu gecenin hayırlı bir gece olduğunu belirtmiş olmasıdır. Ve bu tıpkı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Ali (r.a), Amr Ibn Abdi Vedd el-Âmirî'nin karşısına çıktığında, "Bu, ümmetinin kıyamete kadar olacak olan amelinden daha üstündür" demesi gibidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu ümmetimin ameli gibidir" dememiş, tam aksine, *"ümmetimin amelinden daha üstündür"* demiştir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) adeta, "Bu amelin, "tartılma için kafidir; gerisi ise, tartılmasa da olur..." demek istemiştir.

Bil ki, kim ki, bu geceyi ihya ederse, bu kimse sanki Allah'a, seksen küsur yıl ibadet etmiş gibi olur. Bu geceyi her yıl ihya eden kimse de, pekçok ömür yaşamış gibi olmuş olur. Kim, kati olarak bu geceyi rast getirmek için ayın tümünü ihya ederse, bu kimse de adeta, otuz Kadir gecesi ihya etmiş gibi olur. Rivayet olunduğuna göre, kıyamet gününde dörtyüzyıl Allah'a ibadet eden bir İsrailli ile, bu ümmetten kırk yıl Allah'a ibadet etmiş birisi bir araya getirilir. Derken, bu ümmetten olanın sevabının daha çok olduğu görülür. Bunun üzerine İsrailli,

"Sen, adilsin. Oysa ki ben, onun sevabının daha çok olduğunu görmekteyim" der. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak,

"Çünkü sizler, dünyevi cezadan korkuyordunuz da, bunun üzerine ibadet ediyordunuz. Halbuki, ümmet-i Muhammed'in, *"Sen onların için bulunduğun sürece ben onlara azab edici değilim"* (Enfal, 8/33) ayetinden dolayı teminatları vardı ve bu konuda emin idiler. Ama, buna rağmen onlar yine de ibadet ediyorlardı. İşte bu yüzden, bunların ibadetleri, daha çok ibadeti gerektirmiştir" demiştir.

Bu ayetteki tehdide gelince, Allah Teâlâ büyük günah sahibini cehenneme girmekle tehdit

---

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/285.

etmiştir. Yüz Kadir Gecesini ihya etmek bile, bu kimsenin, tek bir daneyi eksik tartıp eksik ölçmesi sebebiyle hak etmiş olduğu o azabtan onu kurtaramaz. İşte bu yüzden burada, günahkarın halinin perişan ve güç olduğuna bir işaret vardır.[15][15]

Bir Gecelik Amele Bin Aylık Ecir?

Birisi şöyle diyebilir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'ın, *"Ecrin, yorgunluğunun, yani yaptığın işin miktarına göredir"*[16][16] dediği sahihtir. Halbuki, bin yıl taatta bulunmanın, tek bir gecede taatta bulunmadan daha zor olacağı ise, malumdur. Binâenaleyh, bu ikisinin denk olması nasıl düşünülebilir? Buna, şu birkaç açıdan cevap verilebilir:

1) Aynı işin, kendisine eklenen farklı durumlar sebebiyle iyilik veya kötülük açısından farklı hükümler olması normaldir. Baksana, mesela cemaatla kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha üstündür. Halbuki aslında kılınan namaz her iki durumda da aynıdır. Bir hristiyana zina iftirası atan tazir ile cezalandırılırken, bir iffetli müslümana bu iftirayı atana had (seksen kırbaç) uygulanır. Binâenaleyh bu gibi yerlerde, şekil aynı olmasına rağmen hükümler farklı farklı olmuştur. Hatta aynı sözü Hz. Aişe (r.ah) hakkında söyleseydin, bu küfür (inkar) olurdu. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, *"Siz onu basit birşey sanıyorsunuz ama o, Allah katında pek büyük bir şeydir"* (Nur, 24/15), buyurmuştur. Bu böyledir. Çünkü bu, yüksek bir ilim rahlesi olan Hz. Aişe (r.ah) hakkında bir ta'ndır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onun için, *"Dininizin üçte ikisini şu Humeyrâ'dan alınız"*[17][17] buyurmuştur. Hz. Aişe mü'minlerin annesi olduğu için, bütün mü'minler hakkında bir ta'ndır. Çünkü çocuğun, anası kafir bile olsa, anasına iftira edilmesi durumunda hak taleb etme yetkisi vardır. Daha doğrusu bu, gayret, yani kıskançlık bakımından en ileri noktada bulunan Hz. Peygamber (s.a.s)'e yönelik bir ta'ndır; bundan da öteye, Allah'ın hikmetini ta'ndır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i —hâşâ— zâniye bir kadınla evli olarak bırakması caiz olmaz. Sonra, "Bu zina etmiştir" diyen kimse, bunun aslında dağlardan daha ağır bir şey olmasına rağmen, basit ve hafif birşey olduğunu sanmıştır. İşte bütün bu izahlarla, bu fiillerin sebepleri ve konumları farklı farklı olduğu için sevab ve ceza hususlarında neticelerinin de farklı olacağı ortaya çıkar. Dolayısıyla da şekil açısından —zahiren— az görünen taatın mükafaat bakımından pek çok taata denk olabilmesi akıldan uzak görülemez.

2) Hakîm olan Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, insanları taata ve ibadetlere çekmektir. Böylece O bazan bir taatın ücretini (sevabını) iki katına çıkarır ve mesela, *"Şüphesiz zorlukla beraber bir kolaylık vandır, zorlukla beraber bir kolaylık vardır"* (İnşirah, 94/5-6) buyurarak (bir zorluğa iki kolaylık va'detmiştir); bazan on katına, bazan da yediyüz katına çıkarır. Bunu bazan zamanı açısından, bazan da yeri (yani yapıldığı yer) açısından böyle değerlendirir. Bütün bunlardan Cenâb-ı Hakk'ın asıl maksadı, mükellefi ibadete çekmek ve onu dünyaya dalmaktan geri durdurmaktır. İşte bu yüzden Beytullah ve Zemzem diğer yerlere ve sulara üstün kılınır; Ramazan diğer aylardan üstün tutulur; cum'a, diğer günlerden faziletli sayılmıştır; da Kadir gecesi diğer gecelerden efdal kılınmıştır ki bütün bunların maksadı biraz önce bahsettiğimiz şeydir.[18][18]

Melek İnsan Münasebeti

İkinci Cihet: Bu gecenin faziletine dair ikinci cihet de şu ayetin ifade ettiği husustur:
"Onda melekler ve ruh, Rablerinin izniyle, herbir iş için iner de iner" (Kadr, 4).
Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:[19][19]

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/286.

[16][16] Buhari, Umre, 8; Müslim, Hacc, 127 (2/877), (Benzer Hadis).

[17][17] Keşfu'l-Hafa, 1/384.

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/286-287.

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/287.

Meleklerin Bakışı Ruhlaradır

Bil ki meleklerin bakışı ruhlaradır; beşerin bakışları da geçici bedenleredir. Melekler ruhunu, şehvet ve gazab gibi kötü sıfatların bulunduğu bir yer olarak gördükleri için seni kabullenememiş ve Allah Teâlâ'ya, *"Yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan akıtacak kimseleri mi yaratıyorsun?"* (Bakara, 2/30) demişler. Ana-baban da, bir menî ve alaka iken, tâ ilk başta şeklinin çirkinliğini görünce, seni kabullenememiş, tam aksine nefretlerini ortaya koymuş; o meniyi ve alakayı kazurat saymış; elbiselerini ondan temizlemek için yıkamışlar; hem sonra düşünmek ve hamileliği önlemek için nice çaba sarf etmişlerdir. Ama Allah Teâlâ sana güzel bir şekil verip, ana-baban o güzel şekli görünce, seni bağırlarına basmış ve seni çok sevmişlerdir. Aynen bunun gibi, ruhundaki güzel şekli, yani marifetullah'ı ve Allah'a taatı görünce, seni sevmişler ve ta baştan (yaratılışta) söyledikleri o sözden özür beyan etmek için, sana kadar gelmişlerdir. İşte, *"O (gece de) melekler... iner de iner"* ayetleriyle bu kastedilmiştir. Binâenaleyh onlar sana gelip, ruhunu, beden gecesinin karanlıklarında ve maddi kuvvetlerin karanlıklarında görünce, işte bu noktada yine bu önceki sözlerinden özür dileyerek, *"iman edenler için istiğfar ederler"* (Mü'min, 40/7).20[20]

Meleklerin İnmesi

Ayetteki bu ifadenin zahiri, bütün meleklerin indiği manasına gelir. Ama melekler, yeryüzünün alamayacağı kadar çokturlar. İşte bu yüzden, alimler çeşitli izahlar yapmış:

Birinci Görüş: Bütün meleklerin en yakın semaya, birinci göğe indiğini söylemişlerdir. Buna göre, "Problem aynen sürmektedir. Çünkü birinci gök de, her bir seccade serilebilecek kadar yerde bir melek olacak şekilde zaten doludur. Binâenaleyh bu tek gök, bütün o melekleri nasıl içine alabilir?" denilirse, deriz ki: Kur'ân-ı Kerim'in genel ifadesi ile haber-i vahidin aleyhine hükmedilebilir. Nasıl böyle hükmedilmesin ki?.. Çünkü haber-i vahidde, meleklerin kafileler halinde indikleri rivayet edilmiştir. Binâenaleyh oraya bir kafile inerken, diğer bölük çıkmaktadır. Bu tıpkı hacıların, onca çokluklarına rağmen hepsinin de Mescid-i Haram'a girebilmeleri gibidir. Fakat hacıların da bir kısmı girerken, bir kısmı çıkarlar. İşte bu sebebten ötürü bu iş, Kadir gecesinin fecrinin doğuşuna kadar sürmektedir. Binâenaleyh defalarca inişi (çeşitli kafilelerin iniş-çıkışını) ifade eden, "tenezzül" fiili kullanılmıştır.

İkinci Görüş: Ekseri alimlerin tercihine göre, melekler yeryüzüne inmişlerdir. En uygun görüş budur. Çünkü Cenâb-ı Makk'ın bundan maksadı, İnsanları o geceyi ihya etmeye teşviktir. Bir de çok çok hadis, meleklerin diğer günlerde bile, zikirlerin yapıldığı, dini konuların müzakere edildiği toplantılara indiğini göstermektedir. Binâenaleyh bunca şanından ve kadr-u kıymetinden ötürü, bu iniş kadr gecesinde, haydi haydi olur. Bir de mutlak olarak zikredilen bir "iniş", ancak gökten yere iniş manasına gelir.

Bu görüşü benimseyenler de değişik izahlar yapmışlardır. Bu cümleden olarak, meleklerin yeryüzüne indiğini söyleyenler şu izahları yapmışlardır:

1) Bazıları meleklerin, insanlığın ibadetini, Allah'a taattaki ciddiyet ve gayretini görmek için indiklerini söylerler.

2) Melekler, *"Biz ancak Rabbimizin emriyle inebiliriz"* (Meryem, 19/64) demişlerdir. İşte bu onların, bu "iniş" ile zaten emrolunmuş olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu, alabildiğine bir sevgiye delalet etmez. Ama bu sûredeki, *"Rablerinin izniyle... iner"* ifadesi, meleklerin Cenâb-ı Hakk'tan önce izin istediklerine ve bunun üzerine kendilerine izin verildiğine delalet eder ki işte bu, insanlara karşı son derece bir sevgilerinin bulunduğuna delalet eder. Çünkü onlar, biz insanlara arzu duymuş ve bizimle karşılaşmayı istemişlerdir. Fakat bunun için izin beklemişlerdir.

İmdi eğer, *"(Melekler), "Biz saf safız" (derler)"* (Saffât, 37/165) ayeti, *"melekler... iner de*

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/288.

iner" ayetine ters düşer" denilirse, deriz ki: "Biz bu iki durumu, farklı zamanlarda meydana gelmiş durumlar olarak görürüz."

3) Allah Teâlâ ahirette meleklerin, cennetliklerin yanına her kapıdan girip, "selam size" diyeceklerini va'detmiştir. İşte bu sûrede bahsedilen de dünyada olan hadisedir. Şimdi ey insan sen, Bana ibadetle meşgul olursan, melekler sana iner, selam vermek ve ziyaret etmek için yanına girerler." Hz. Ali (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Melekler, bize selam vermek ve şefaatçi olmak için inerler. Kendisine meleklerin selamı isabet edenlerin günahları bağışlanır."

4) Allah Teâlâ bu gecenin faziletini, yeryüzünde taatta bulunmaya bağlamıştır. Binâenaleyh melekler, taatlarının daha çok mükafaat celbetmesi için yeryüzüne iniyorlar. Bu tıpkı, bir kimsenin daha çok mükafaat elde etmek için Mekke'ye gitmesine, orada ibadetler yapmasına benzer. Bütün bunlar, insanı taata teşvik eden hususlardır.

5) İnsanın, alim ve zahid gibi büyük kimselerin yanında yaptığı taat ve hayırları, kendi başına iken yaptığı taat ve hayırlardan daha güzeldir. Şimdi Allah Teâlâ, mükellefin o alim, abid ve zahid kimseler yanında yaptığı taatların daha mükemmel ve noksanlıktan daha uzak olduğunu anlaması için, mukarreb meleklerini indirir.

6) Bazı kimseler de, bu sûrede geçen "melekler" kelimesini, bazı melek grublarına tahsis etmişlerdir. Ka'bû'l-Ahbâr'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sidre-i Müntehâ, cennetin komşusu olan yedinci kat göğün sınırındadır. Binâenaleyh Sidre, dünya havası ile âhiret havası çizgisi üzerindedir ve kökü cennette dalları Kürsî'nin altındadır. Sidre'de, sayılarını ancak Allah'ın bilebileceği kadar çok melek vardır. Bunlar hep Allah'a ibadetle meşguldürler. Cebrail (a.s)'in makamı da Sidre'nin tam ortasındadır. Buradaki her meleğe, mü'minler için merhamet etme ve anma duygusu verilmiştir. Dolayısıyla bu Sidre melekleri, Kadir gecesinde Cebrail (a.s) ile birlikte dünyaya inerler. Binâenaleyh bu gecede, yeryüzünün her tarafında ya secdeye kapanmış, yahut mü'min ve mü'minlere dua ile meşgul melekler vardır. Cebrail (a.s) ise, istisnasız herkesle musafaha eder (tokalaşır). Bu musafahanın alameti ise, onun musafaha ettiği kimsenin tüylerinin ürpermesi, kalbinin rikkate gelmesi ve gözlerinin yaşla dolmasıdır. İşte bu haller, Cebrail (a.s)'in o kimseyle musafahasından kaynaklanmaktadır.[21][21]

Bu Gecede Zikrin Fazileti

Şimdi o gecede kim üç kez, "Lâ ilahe illallah" derse, biriyle günahları bağışlanır; biriyle cehennemden kurtulur; biriyle de, Cenâb-ı Hak onu cennetine sokar. Gökyüzüne ilk çıkan Cebrail (a.s) olur. O, güneşin önüne kadar çıkar ve iki yeşil kanadını açar. O, kanatlarını, o gecenin gündüzünün bu saatinde açar. Sonra da melekleri teker teker çağırır. Böylece hepsi yukarı çıkarlar ve meleklerin nuru ile, Cebrail (a.s)'in kanadının nuru birleşir. Bunun üzerine Cebrail (a.s) ve beraberindeki o meleklerin tümü, o gün dua, rahmet ve mü'minler ile Ramazan orucunu, sevabını Allah'dan umarak tutan herkese istiğfarda bulunmak için, güneş ile dünya seması (birinci gök) arasında dururlar. O günün akşamında da, dünya semasına girerler ve halka halka otururlar. Derken yanlarına, bu semanın melekleri de gelir ve onlara dünyadaki erkek kadın insanları tek tek sorarlar. Hatta, "Falanca ne yapıyor, onu nasıl buldunuz" derler. Sidre melekleri de, "O falancayı ilk yıl âbid olarak bulmuştuk. Fakat bu yıl bidatci olarak bulduk. Falanca ise geçen yıl bidatcı idi, bu yıl âbid olmuş" derler. Bunun üzerine gök melekleri birinciye dua etmeyi bırakır, ikinciye dua etmeye başlarlar. Yine SIdre melekleri, "Falancayı Kur'ân okurken, falancayı rükûda, falancayı secdede bulduk. Bu insanların geceleri ve gündüzleri hep böyle" derler.

Sidre melekleri sonra ikinci göğe çıkarlar ve ta Sidre'ye varıncaya değin, her gökte, birinci gökte yaptıklarını yaparlar. Sidre'ye varınca o, bunlara, "Ey sakinlerim, bana insanlardan bahsedin. Çünkü benim sizde hakkım var ve ben, Allah'ı sevenleri severim" der." Ka'bûl-Ahbar sözüne şöyle devam eder: "Bu melekler Sidre'ye. dünyadaki erkek-kadın her şahıs, isimleri ve babalarının isimleriyle tek tek sayıp anlatırlar. Sonra da bu haberler cennete ulaşır. Bunun üzerine cennet "Allah'ım, onlan çarçabuk bana gönder" diye dua eder. Sldre ve melekleri "Amin amin" derler."

---

[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/288-289.

Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki: Cemaat ne kadar kalabalık olursa, oraya rahmetin inişi de o nisbette çok olur. İşte bu yüzden, en büyük kalabalık Arafat'ta vakfede bulunur. Şüphesiz Allah'ın rahmetinin oraya inişi de, o nisbette çok olur. Aynen bunun gibi, Kadir gecesinde de mukarreb meleklerin bir araya gelip, büyük bir cemaat oluşturmaları söz konusudur. Binâenaleyh o gecede Allah'ın rahmetinin inişi de o nisbette çok olmuştur.22[22]

Rûh

Alimler ayette geçen "ruh" hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) Ruh, büyük bir melektir. Eğer o, gökleri ve yerleri yutmak istese, tek lokmada yutardı.

2) Ruh, bir melaike topluluğudur. Diğer melekler bunları, ancak Kadir gecesinde görebilirler. Bu tıpkı bizim, kendilerini sadece bayram günleri görüp, ziyaret ettiğimiz zahid kimseler gibidir.

3) Bu, Allah'ın bir mahlukudur. Bunlar da, yerler, giyerler. Fakat ne melektirler ne insan... Belki de bunlar, cennetliklerin hizmetçileridir.

4) Bu kelimeyle, kendisine "Ruhullah" denildiği için, Hz. İsa (a.s) da kastedilmiş olabilir. Dolayısıyla o da, bu gecede, ümmet-i Muhammed'i tanımak için meleklerle birlikte iner.

5) Bu, "Kur'ân"dır. Çünkü Hak Teâlâ, *"Sana emrimizden (katımızdan) bir ruh indirdik"* (Şûra, 42/53) buyurmuştur.

6) Ruh ile, rahmet-i ilahiyye kastedilmiştir. *"Allah'ın ravhından ümit kesmeyin"* (Yusuf, 12/87) ayeti, işte bu manadan ötürü "Allah'ın ruhundan, yani rahmetinden ümit kesmeyin" şeklinde okunmuştur. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Melekler iner, onların peşinden rahmetim de iner. Böylece insanlar o gecede, hem dünya hem de ahiret saadetini birlikte bulurlar" demek istemiştir.

7) Ruh, meleklerin kıymetlileridir.

8) Ebû Nüceyh'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ruh, hafaza ve kiramen kâtibin melekleridir. Sağdakiler kişinin yerine getirdiği farzları ve ibadetleri kaydederler; soldakiler de kişinin kötü şeyleri bırakışını, yapmayışını kaydederler.

En doğru olan görüş bu "Ruh" ile Cebrail (a.s)'in kastedilmiş olmasıdır. Onun bu şekilde, diğer meleklerden ayrı olarak zikredilişi ise, son derece kıymetli oluşundan ötürüdür. Binâenaleyh Hak Teâlâ, "Bir kefede tüm melekler, bir kefede ise Cebrail (a.s) var" demek istemiştir.

Ayetteki, *"Rablerinin izniyle"* kaydının, o meleklerin bizi görmeye ve arzulu olduklarına delalet ettiğini daha önce söylemiştik. Eğer, "Onlar bizim bunca günahımız olduğunu bilmelerine rağmen, daha nasıl bizi görmeyi arzuluyorlar?" denilirse, biz deriz ki: "Melekler, günahlarımızı ayrıntılı bir şekilde bilmiyorlar. Rivayet olunduğuna göre, melekler Levh-i Mahfuz'u gözden geçirirler ve orada mükelleflerin taatlarını tafsilatlı bir şekilde görürler. Günahları görmeye sıra gelince, araya bir perde çekilir ve böylece onlar günahları görmezler. Bu durumda da, "Güzel şeyleri ortaya koyan, çirkin şeyleri ise saklayan zatı teşbih ve tenzih ederiz" diyorlar.23[23]

Meleklerin Yeryüzünden İstifadeleri

"Biz daha önce meleklerin inişlerinin fayda ve hikmetlerinden bahsetmiştik. Şimdi de diğer bazı faydaları zikredelim ki bunların neticesi de, o meleklerin yeryüzünde, gökler aleminde görmedikleri çeşitli taatları görmüş olmalarına varıp dayanır:

1) Zenginler evlerinden çeşitli yemekler götürür ve fakirlere ikram ederler. Fakirler de zenginlerin yemeklerini yer ve Allah'a ibadet ederler. İşte bu gökler aleminde bulunmayan bir

---

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/289-290.

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/290-291.

taat çeşididir.
2) Melekler asi ve günahkar kişilerin yalvarış-yakanşlarını duyarlar. Bu da göklerde bulunmayan bir taat çeşididir.
3) Allah Teâlâ bir hadis-i kudsi'de şöyle buyurmuştur: "Günahkarların yalvanş-yakarışları Bana, tesbihte bulunanların avazından daha sevimlidir." Melekler de "Gelin, yeryüzüne gidelim ve Rabbimize tesbihlerimizin sesinden daha sevimli gelen bir sesi duyalım" derler. Bu ses nasıl sevimli ve güzel olmasın! Çünkü tesbih edenlerin çıkardığı ses, itaat edenlerin o mükemmel halini ortaya koymaktadır. Günahkarların iniltileri ise, göklerin ve yerin Rabbisinin gaffar oluşunu ortaya koymaktadır. İşte birinci mesele budur.[24][24]

Meleklerin Günahsızlığı

Bu ayet, meleklerin masum (günahsız) olduklarına delalet etmektedir. Bunun bir benzeri de, *"Biz Rabbimizin emri olmadıkça inemeyiz"* (Meryem, 19/64) ve *"O melekler, Allah'ın önüne söz ile geçmezler"* (Enbiya, 21/27) ayetleridir. Burada şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ ayette, "melekler izinlidirler" dememiş, aksine "Rablerinin izniyle" buyurmuştur. Bu, onların, Rabİerinin izni olmadan hiçbir hareket ve tasarrufta bulunamadıklarına bir işarettir. Mesela bir kimsenin, hanımına, "Benim iznim olmadan çıkma" demesi de böyledir. Çünkü bu durumda hanımının her çıkmak istediğinde izin alması gerekir.[25][25]

"Rablerinin" İfadesi Hakkında

Ayetteki, *"Rablerinin"* ifadesi, melekler için bir ta'zimi (büyüklüğü), günahkarlar için de tahkiri ifade eder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onlar Benim içindirler. Ben de onlar içinim" demek istemiştir. Bu ifadenin bizim hakkımızdaki benzeri de, *"Sizin Rabbiniz gökleri ve yeri yaratan Allah'dır"* (A'raf, 7/54) ayetidir. Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e de, *"Hani Rabbin demişti ki..."* (Bakara, 2/30) buyurmuştur.
Yine bu ifadenin bir benzeri de, rivayet edilen şu husustur. Hz. Davud (a.s), ölüm döşeğinde hasta yatarken,
"Allah'ım, benim için olduğun gibi, Süleyman için de ol" demiş. Bunun üzerine ilahi vahiy gelerek, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:
"Süleyman'a söyle: Ben onun için olduğum gibi, o da Benim için olsun" buyurmuştur.
Yine rivayet olunduğuna göre, Allah'ın dostu Hz. İbrahim (a.s) günlerce, misafir edecek bir adam bulamadı. Bunun üzerine bir misafir bulmak için araştırmaya çıktı ve bir çadır gördü. Onlara,
"Misafir ister misiniz?" diye seslendi. Onlar,
"Evet" dedi. Hz. İbrahim (a.s) misafir edecek şahsa,
"Yanında süt veya bal katığı var mı?" dedi. Adam iki taşı eline aldı ve bunları birbirine vurdu. Taşlar yarıldı ve birinden süt, diğerinden bal akmaya başladı. Hz. İbrahim (a.s) hayret etti ve
"Allah'ım ben senin halîlinim (dostunum) ama, böyle bir ikramı (imkanı) bulamadım. Bu adam buna nasıl ulaştı?" dedi. Bunun üzerine vahiy geldi ve
"Ey dostum, o Bizim için oldu, Biz de onun için olduk" denildi.[26][26]

Meleklerin O Geceki İşleri

Ayetteki, "Her bir iş için" ifadesi, "Melekler ve ruh o gece, her bir iş için inerler" demektir. Bu da, "Onlardan herbiri bir başka iş için inerler" demektir. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

---

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/291.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/292.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/292.

1) Meleklerin herbiri bir işle meşguldürler. Dolayısıyla bazıları rükû, bazıları secde, bazıları da dua ile meşguldürler. Tefekkür, ta'lim ve vahiyleri ulaştırma ile ilgili söz de böyledir. Bazıları da o gecenin faziletini idrak etmek, yahut da müslümanlara selam vermek için inmişlerdir.
2) Ekseri alimlerin görüşüne göre ayetin manası, "Allah Teâlâ'nın o yılda takdir ettiği her hayır ve her şer için inerler" şeklindedir. Bunda onların inişlerinin bir ibadet oluşuna bir işaret vardır. Buna göre melekler adeta, 'biz yeryüzüne kendiliğimizden inmedik. Fakat kendisinde mükelleflerin iyiliği ve hayrı sözkonusu olan her iş için ineriz" demektedir.
Cenâb-ı Hak ayetteki "emr" (iş) kelimesini, dünya ve ahiret iyiliklerini içine alsın ve kendisinden o meleklerin, mükellefin dini ve dünyası ile ilgili hayrın bulunduğu şeyler için indiklerini beyan etmek üzere, umumi ve mutlak olarak zikretmiştir. Buna göre sanki birisi, o meleğe "Nereden geliyorsun?" demiş de, melek, "Seni ilgilendirmez. Bu lüzumsuzluk nereden? Fakat sen "Hangi iş için geldin?" diye sor. Çünkü sana düşen budur" cevabını vermiştir.
3) Bazı kimseler de, “Min kulli emrin” ifâdesini “Min kulli’mrii” şeklinde okumuşlardır. Bu, "Her insan için..." demektir. Rivayet olunduğuna göre, melekler karşılaştıkları her mü'min ve mü'mineye selam verirler.27[27]

Berat ve Kadir Gecesi İlişkisi

Ecellerin, rızıkların, Şaban ayının onbeşinde belirlenip taksim (takdir) edildiği rivayet edilmemiş midir? Ama sizler şu anda bunun, Kadir gecesinde olduğunu söylüyorsunuz" denilirse, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Allah Teâlâ olacak tüm şeyleri Berat gecesinde takdir eder. Kadir gecesi gelince de, bu şeyleri sahiblerine teslim eder" dediği rivayet edilmiştir. Şöyle de denilmiştir. Berat gecesinde eceller ve rızıklar; Kadir gecesinde ise, kendisinde hayır, bereket ve selametin bulunduğu işler takdir edilir. Kadir gecesinde, sayesinde dinin güç-kuvvet bulduğu ve müslümanlar için büyük faydaların bulunduğu şeylerin takdir edildiği; Berat gecesinde ise, o yıl ölecek olanların isimlerinin kaydedilip ölüm meleğine teslim edildiği de söylenmiştir.28[28]

O Geceki Selamet

Üçüncü Cihet: Kadir gecesinin faziletiyle ilgili üçüncü cihet de şu ayetin ifade ettiği husustur:
"O (gece) tan yeri ağanncaya kadar bir selamdır" (Kadr, 97/5).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:29[29]

Birinci Mesele

Ayetteki "selam" ile ilgili, şu izahlar yapılır:
1) Bu, "Kadir gecesi, fecrinin doğuşuna kadar selamdır, yani melekler itaatkar kimselere selam verirler" demektir. Bu böyledir. Çünkü melekler, ta gecenin başlangıcından fecrin doğuşuna (sabaha) kadar bölük bölük inerler. Bu inişin bölük bölük oluşu, selamın çokça verilmesini temin içindir.
2) Bu gece "selam gecesi" olarak nitelenmiştir. Binâenaleyh selamın hafife alınmaması gerekir. Zira, o pişmiş buzağı (ikramı) hadisesinde, yedi meleğin Hz. İbrahim (a.s)'e selam, vermiş olmaları sebebiyle, onun huzur ve süruru, dünya krallarının huzur ve sürurundan daha fazla olmuştur. Daha doğrusu melekler ona selam verince, Nemrud'un ateşi, İbrahim (a.s) için bir serinlik ve bir selamet (esenlik) oluvermiştir. Şimdi bu meleklerin bize verdikleri

---

[27] [27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/292-293.
[28] [28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/293.
[29] [29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/293.

selamın bereketi ile, cehennem de bize bir serinlik ve esenlik olmaz mı? Fakat İbrahim (a.s)'in meleklere ziyafeti, kızartılmış bir buzağı idi. Melekler bizden ise, böylesine kızarmış, (Allah aşkıyla) yanmış bir kalb istemektedirler. Hatta burada şöyle bir incelik daha vardır: Bu da, ayetin ümmet-i Muhammed'in faziletini ortaya koyduğudur. Çünkü o kıssada melekler, Hz. İbrahim (a.s)'e inmişler; bu ayette ise, meleklerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetine indikleri belirtilmiştir.
3) Bu, "Bütün kötü şeylerden ve afetlerden selamet" manasına olup, tıpkı, "o hep bu iki iş ile meşguldür" manasında, "Şüphesiz falanca hac ve demektir" denilmesi gibidir. Bunun bir benzeri de "Gök mutluluk ... gâh bedbahtlık" ifadesidir. Alimler meleklerin ve ruhun Kadir gecesinde, bütün iyi şeyleri ve mutluluk veren şeyleri indirip, o gecede hiçbir zararlı şeyi indirmediklerini söylemektedirler. Binâenaleyh o gecede inen herşey, sırf bir "selam"dır, yani mahza selamet, fayda ve hayırdır.
4) Ebû Müslim şöyle der: "Buradaki "selam", bu gece rüzgarlardan, eziyetlerden, yıldırımlardan ve benzeri afetlerden beri bir gecedir" demektir.
5) Bu, "O gece, şeytanın kötülük yapamadığı bir selamet gecesidir" demektir.
6) Vakıf, "selam" kelimesinin sonunda da yapılabilir. Dolayısıyla selam, bir önceki ayetle ilgili olur ve fecir doğuncaya (sabaha) kadar sürer" şeklinde olur. Bu görüş zayıftır.
7) Bu gece, tâ başından sabaha kadar, her parçasında yapılan ibadetlerin, bin ayda yapılan İbadetlerden daha hayırlı olması hususunda selametli bir gece olup, farzlar için ilk üçte bir; nafileler için gece yarısı; dua için de seher vaktinin seçilmesinin müstehab oluşu hususunda diğer geceler gibi değildir. Aksine bu gece, bütün cüzleri ve parçaları açısından hep aynı fazilete sahip olan bir gecedir.
8) "Selâmun hiye" ifadesi, "cennettir bu" manasınadır. Çünkü cennetin bir ismi de, "selam yurdu", yani "selametten kalıba dökülmüş"tür.30[30]

Matla'

Matla', tulu' (yani doğuş) manasınadır. Nitekim Arapça'da, "Talea'l-fecru, tuluân vemetleâ" denilir. Buna göre ayetin manası, "bu selam işi, fecir doğuncaya kadar sürer" şeklindedir. Bu kelimeyi "Metliu" şeklinde okuyanlara göre, ismi zaman, yani "doğuş vakti" manasına olur. Bunun ism-i mekanı da, bu şekilde gelir. Bu izahı Zeccâc yapmıştır. Ama Ebû Ubeyde, Ferrâ ve diğerleri, kelime masdar mîm'i olduğu için, lâm'ı fethalı okumayı tercih etmişler ve şöyle demişlerdir: "Lâm kesreli okunursa, kelime, tıpkı, "meşrîk' (doğu) kelimesi gibi isim olur. Halbuki ayette bunun isim olarak alınmasının manası yoktur. Aksine Zeccâc'ın ileri sürdüğü gibi bu, doğuş vaktinin ismi (yani ism-i zaman) manasına alınırsa doğru olur." Ebû Alî ise der ki: "Kelimeyi, lâm'ın kesresiyle, masdar manasına almak da mümkündür. Çünkü "mef'ıl" kalıbındaki masdarların, ayne'l fiilinin kesresiyle gelmeleri gerekir. Bu tıpkı, Arapların "ihtiyarlık ve acizlik ona hakim oldu" demeleri ve *"Sana mahizden, yani hayızdan sorarlar"* (Bekara, 2/222) ayeti gibidir. Aynen bunun gibi, "matlı' " kelimesi de, kesreli okununca, bu kaidenin şazzı (istisnası) olarak gelmiş olur. Allah Teâlâ en iyi bilendir. Salat-ü selâm efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashabına olsun (amin)!31[31]

---

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/293-294.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/294-295.

BEYYINE SURESİ

Sekiz ayet olup, Medine'de nazil olmuştur.1[1]

"Kitab ehlinden ve müşriklerden kafir olanlar, kendilerine apaçık bir hüccet yani içinde (kitablann) en doğru (hükümleri) yazılı temiz sahifeleri okuyacak Allah'tan bir peygamber gelinceye kadar ayrılacak değillerdi. Böyle iken kendilerine kitab verilmiş olanlar ancak, kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra ayrılığa düştüler" (Beyylne, 1-4).2[2]

Ehl-i Kitap ve Müşriklere Gelen Beyylne

Bil ki, ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:3[3]

Birinci Mesele

Vahidî, Kitâbu'l-Basît'inde, şöyle der: "Bu ayet, Kur'ân'da bulunan ayetlerin hem nazm, hem de tefsir bakımından en zorlarındandır. Ve, bu ayette, büyük ulema bile bocalamıştır." Ama, Allah kendisine rahmet etsin, Vahidî, bu ayette nasıl bir müşkilîn bulunduğunu zikretmemiştir. Bu sebeple ben diyorum ki, ayetteki bu müşküllüğün sebebi şudur: Ayetin takdiri, "Kafirler, kendilerine o beyyine, yani Resul gelinceye değin, ayrılığa düşmediler.." şeklindedir. Şimdi Cenâb-ı Hak, bu kafirlerin hangi şeyden ayrılmadıklarından söz etmemiştir. Ne var ki bu husus malumdur. Çünkü, burada kastedilen, bu kafirlerin sürdürdükleri küfürleridir. Böylece ayetin takdiri, "Kafirler, kendilerine "beyyine", yani o Resul gelinceye değin, küfürlerinden ayrılmadılar" şeklinde olmuş olur. Sonra, "Hattâ" kelimesi, "intihâyi gaye" yani, "süre ve mesafenin sonunu" ifade eden bir kelimedir. Binâenaleyh bu ayet, onlann, Hz. Peygamber (s a.s) gelince, küfürlerinden ayrılmış olmalarını gerektirir.4[4]

İnkarları Arttı mı?

Bundan sonra da Cenâb-ı Hak, "Böyle iken kendilerine kitap vezümiş olan bunlar ancak, kendilerine apaşikar hüccet geldikten sonra ayrılığa düştüler" buyurmuştur ki, bu ise, onların küfürlerinin, Hz. Peygamber (s.a.s) gelince artmış olmasını gerektirmektedir. İşte bu durumda, ilk ifade bu ikinci ifade arasında zahiren bir çelişki meydana gelmiş olur ki, kanaatime göre, işte bu müşkilin varıp dayandığı şey budur. Bu hususa şu birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

1) Bu konuda yapılan izahların en güzeli, Keşşaf sahibinin özetle sunduğu şu izahtır: Her iki kısmın kafirleri, yani ehl-i kitab ve putperestler, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce, "Biz, üzerinde bulunduğumuz dinimizden ayrılmayız ve Tevrat ve İncil'de yazılı olup, gelmesi va'dedilen o zat peygamber olarak gönderilinceye değin, dinimizi bırakmayız..." diyorlardı ki işte bekledikleri bu şahıs Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. (İşte bu ilk ifadeyle), Cenâb-ı Hak, o kafirlerin söyledikleri sözleri nakletmiştir. Daha sonra da Allah Teâlâ, buyurmuştur. Ki bu da, "Onlar, o peygamberin kendilerine gelmesi halinde birlik olacaklarına ve hak n-»c« ittifak edeceklerine dair söz vermeleridir. Daha sonra onları, bu "hak"dan ayıran ve küfürlerinde sebat ettiren şey ise, o peygamberin gelişi olmuştur. Ki, bunun günlük kullanıştaki bir benzeri de, fâsık ve fakir bir kimsenin, kendisine va'z ü nasihatta bulunan bir kimseye, "Allah, beni zengin kılıncaya değin, içinde bulunduğum kötü fiillerden vazgeçmeyeceğim" deyip, Allah Teâlâ'nın, o kimseyi zengin kılınca da, fışkını

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/297.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/299.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/299.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/299.

artırdığında, ona va'z u naihatta bulunan kimse, ona, "Zengin oluncaya değin fışkını devam ettirecektin, zengin olduktan sonra ise, başını fıska sokmayacaktın (hani!)" diyerek, bu kimseyi, daha önce söylediği sözler sebebiyle kınaması ve azarlamasıdır. Bu cevabın neticesi de, şuna varıp dayanır: Cenâb-ı Hakk'ın, "Kafirler, kendilerine o "beyyine" gelinceye değin küfürlerinden ayrılmadılar" ifadesi, onların önceki sözünü nakleden bir ifade; "Böyle iken kendilerine hitab edilmiş olan bunlar ancak..." ifadesi ise, neticede olup biteni haber veren bir ifade olup, bu, "Olup biten şey, onların iddia ettiklerinin aksine vaki olmuştur" demektir. .-.,

2) Ayetin takdiri, "Kendilerine o beyyine gelse bile, kafirler küfürlerinden vaz geçmediler..." şeklindedir. Ayetteki takdirin, böyle olması halinde ise, söz konusu olan problem zail olmuş olur. Kadî de bunu bu şekilde zikretmiştir, ancak ne var ki, lafzını bu şekilde tefsir etmek, Arapça'd ak i herhangi bir temel kullanışa dayanmaz.

3) Biz, kelimesini, küfürlerinden..." ifadesiyle kayıtlamayız; tam aksine bu kelimeyi, onların, Hz. Muhammed (s.a.s)'i fazilet ve mefahiri ile anmaktan ayrılmadıkları (anmaya devam ettikleri) manasına alırız. Ve buna göre mana, "Kafirler, kendilerine o beyyine gelinceye değin, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, şan, şeref ve faziletleriyle anmaya devam ettiler" şeklinde olmuş olur.

İbnu Arefe, ayetteki takdirin, "Derken onlara geldi..." şeklinde olduğunu söylemektedir. Buna göre bu demektir ki, ayette yer alan ifade her ne kadar muzari lafzı ise de, bu muzari, mazi anlamındadır. Ve bu tıpkı (Bakara,102) ayetindeki "Okudu..." manasına gelmesi gibidir. Buna göre mana, "Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'in mefahirini zikretmeye devam ediyorlardı. Ama ne zaman ki, Hz. Muhammed (s.a.s) onlara bilfiil peygamber olarak geliverdi, o zaman bu hususta bölündüler ve her biri, bu konuda diğerinin görüşünü reddeden sözler söylemeye başladılar" şeklinde olur ki, bu manaya göre, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar daha önce, Hz. Peygamber'in adı ve şanı ile gtiştikleri savaşlarda kafirlerin aleyhine zaferler istiyorlardı. Ama ne zaman ki, onlara, o tanıyıp bildikleri şey (yani o peygamber) geldi, işte o zaman onu inkar ettiler..."(Bakara, 89) mealindeki ayetidir.

Bu ayetle ilgili olarak tercihe şayan olan görüş ise, birinci görüştür. Bu ayet hakkında şöyle dördüncü bir izah da yapılabilir: Allah Teâlâ, bu kafirin, Hz. Muhammed (s.a.s) gelinceye değin, küfürlerini sürdürdüklerini bildirmiştir. Halbuki, kelimesi, (burada) kendisinden sonra yer alan durumun kendinden önce olan durumun aksine olmasını gerektirir. Vakıa da böyledir. Çünkü bu toplum, o küfürleri üzere kalmamış, tam aksine bölünmüşlerdir. Böylece de, kimisi mü'min olurken, kimisi de küfrünü devam ettirmiştir. Bu topluluğun durumu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gelişinden sonra, o gelmezden önceki gibi kalmayınca, aynen devam etmeyince, lafzının manası ile amel etmek yeterli olmuştur.

Burada yapılabilecek bir beşinci izah da şudur: Kafirler, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce küfürlerinde tereddüt etmiyorlardı. Tam aksine onlar, küfürlerinde kararlı ve yaptıkları işin özüne inanarak bunu sürdürüyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderildikten sonra ise, bu kararlılık ve kesinlik zail oldu. Tam aksine onlar, hem bu din, hem de diğer dinler hususunda şüphe ve hayret içinde kalakaldılar. Bu manaya göre bunun bir benzeri de, "İnsanlar tek bir ümmet idi. Derken Allah, müjdeci ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi..." (Bakara, 213) mealindeki ayetidir. Ki bu, "Üzerinde bulundukları o din, onların, adeta bedenlerine ve kanlarına karışmış bir vaziyette idi. Bu sebeple de, yahudi olan yahudiliğinde, hristiyan olan da hristiyanlığında, putperest olan da putperestliğinde kararlı idi. Ama ne zaman ki, Hz. Muhammed (s.a.s) bilfiil peygamber olarak gönderildi, o zaman fikirler, zihinler karıştı ve herkes, dini, mezhebi ve görüşleri hususunda şüpheci oldu. Çünkü ayetteki sözü, işte bunu ihsas ettirmektedir. Çünkü, bir şeyin bir şeyden "infikâk"ı, onun ondan ayrılması demektir. Buna göre mana, "Onların kalbleri, o İnançlarından ve o inançlarının kesin oluşundan ayrılmadı, uzak kalmadı. Ama, Hz. Muhammed (s.a.s) bilfiil peygamber olarak gönderildikten sonra ise, bu iş, bu hal üzere devam etmedi" şeklinde olur.5[5]

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/299-301.

Kafirlerin Nevileri

Kafirler, iki çeşittir:
1) Mesela, yahudi ve hristiyan fırkaları gibi, ehl-i itikad olanlar. Ki bunlar, kendi dinlerinde, kendisi sebebiyle kafir olacakları şeyi ihdas etmeleri yüzünden kafir olmuşlardır. Ve bu, mesela onların, "Uzeyr; Allah'ın oğludur; Mesih, Allah'ın oğludur" demeleri ve Allah'ın kitabını ve dini tahrif etmeleri gibi... şeylerdir.
2) Herhangi bir kitaba mensub olmayan müşrikler. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu iki nevi kafiri, "Kafir olanlar..." ifadesiyle, mücmel olarak zikretmiş, daha sonra da, bu mücmel ifadenin hemen peşinden tafsilat vermiştir, bu da, ifadesidir. Burada şöyle iki soru sorulabilir.[6][6]

Ayetteki Min Harf-i Cerrinin Manası

Birinci Soru: Ayetin takdiri, "Ehl-i kitab'tan müşriklerden kafir olanlar (...) olmadılar" şeklindedir ki, bu takdir, "Ehl-i kitabın, kendi arasında kafirleri olduğu gibi, kafir olmayanlarının da bulunmuş olmasını iktiza eder. Ve bu, doğrudur, gerçektir. Ve yine bu ifade, müşriklerden kimilerinin kafir, kimilerinin ise kafir olmadığını gerektirir. Halbuki, bunun ise, doğru olmadığı malumdur. Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:
a) Buradaki "teb'îz" için değil, tam aksine "tebyîn - beyan" içindir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "... Put pisliklerinden kaçmm..."{Hac, 30) ifadesindeki gibidir.
b) Hz. Muhammed (s.a.s)'i inkar eden o kafirlerin bir kısmı, ehl-i kitab, bir kısmı ise müşriklerdendir. İşte bu sebepten dolayı, bu ifadenin başına & kelimesi getirilmiştir.
c) ifadesi de, ehl-i kitabla ilgilidir. Bu böyledir, zira, Hristiyanlar "teslis"e inanırlar, yahudilerin tümü ise, "müşebbihe"dir. Bütün bunlar ise, şirktir. Nitekim, bazan bir kimse de, belli bir kavmi kastederek "Bana, akıllı ve zeki kimseler geldi..." deyip de, aynı kavmi iki vasıfla vasıflandırması gibidir. Cenâb-ı Hak da, "Rükû edenler, secde edenler, marufu emredenler, münkeri yasaklayanlar, hududu gözetenler..." (Tevbe, 112) buyurmuştur, ama bütün bu vasıflarla tek bir cemaati nitelemiştir. Ve Kur'ân'da bu tür ifadeler, yani bir topluluğun çeşitli sıfatlarla tavsif edilmesi ve bu sıfatların birbirlerine atıf vâv'ıyla atfedilmesi ve, halbuki bütün hepsinin de tek bir mevsufun sıfatı olması hususunun örnekleri pekçoktur. .
İkinci Soru: Mecusiler, "ehl-i kitab" teriminin içine girerler mi? Biz deriz ki, bazı ulema, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Mecusilerde Ehl-İ Kitab'a yaptığınız uygulamayı tatbik ediniz" buyruğundan dolayı, bu ifadenin kapsamına girdiklerini söylerlerken, bazıları da bunu yadırgayarak şöyle demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ (burada), "Arab beldelerindeki kafirlerden söz etmişlerdir ki, bunlar yahudi ve hristiyanlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, onlardan naklen, "Bizden evvel kitabı yalnız iki taifeye indirdi" (En'âm, 156) buyurmuştur. Halbuki, buradaki iki grup ifadesi ile, yahudi ve hristiyanlar kastedilmiştir.[7][7]

Ehl-i Kitabın Önce Zikredilmesinin Manası

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, buyurmak suretiyle ehl-i kitabı, küfür konusunda müşriklerden önce getirmesinin manası nedir?
Cevap: Bir kere vâv, tertib ifade etmez. Bununla beraber, burada yine şu inceliklerden bahsedilebilir:
1) Bu sûre, Medine'de nazil olmuştur. Binâenaleyh, ehl-i kitab, adeta, esas olarak zikredilmek istenmiştir.
2) Bunlar, ilahi kitabları bilip tanıyorlardı, Binâenaleyh mana da bilmeleri gerekirdi.

---

[6][6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/301-302.

[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/302.

Binâenaleyh, buna rağmen, bunların küfürlerinde ısrar etmeleri en çirkin hareket olmuştur.

3) Ehl-i kitab, kendilerine başkalarının uydukları bilgin kimseler olduğu için, bunların küfürleri, başkalarının küfürleri için bir temel oluşturmuş olur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, önce bunlardan bahsetmiştir.

4) Bunlar, başkalarından daha kıymetli bilgin kimseler oldukları için, önce zikredilmişlerdir.8[8]

Ehl-i Kitab Tabiri

Dördüncü Soru: Cenâb-ıHak, niçin, "Ehl-i Kitab"tan demiş de, "Yahudi ve hritiyanlardan" dememiştir?

Cevap: Çünkü, "ehl-i kitab"tan ifadesi, onların, alim olduklarına delalet eder ki bu da, ya daha çok tazimi gerektirmiştir, —ki işte bu sebeple de bunlar, "Yahudi ve hristiyanlardan..." diye değil de, bu lakabla zikredilmişlerdir. Yahutta, bunların alim olmaları, küfürlerinin daha fazla çirkin olmasını gerektirmiştir; daha fazla cezayı hak ettiklerine dikkat çekmek için de, işte bu vasıfla zikredilmişlerdir.9[9]

İkinci Mesele

Bu ayette, şeriat (yasa) ile ilgili birtakım hükümler vardır.

1) Cenâb-ı Hak, "kafir olanlar" ifadesini, ehl-i kitab ve müşrikler olarak tefsir etti. Binâenaleyh bu, hepsinin,
küfürde aynı olmalarını gerektirir. İşte bu yüzden ulema, "Küfür, tek bir millettir" demişlerdir. O halde yahudi müşrike, müşrik de yahudiye varis olabilir.

2) Atıf, muğayereti gerektirir. İşte bu yüzden, biz zımmînin müşrik olmadığını B söylüyoruz. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "... kadınlarını . nikahlamadığınız, kestiklerini de yemediğiniz halde..." buyurmuş, böylece ehl-İ kitab ' ile müşrik arasında bir farkın bulunduğunu belirtmiştir.

3) Cenâb-ıHak, "ehM kitab" ifadesini zikretmek suretiyle, "ehl-i ilim"e bakarak aldan mam an in caiz olmayacağına dikkat çekmektedir. Çünkü, geçmiş ümmetler hakkında meydana gelen şeyin aynısı, Kur'ân ehli (müslümanlar) için de meydana gelmiştir.10[10]

Dördüncü Mesele

Kaffâl şöyle demektedir: "Infİkâk", bir şeyin bir şeyden ayrılması demek olup, aslı, fekk kökündendir. Ki, fekk de, açmak, sona ermek, ayrılmak anlamına gelir. Mühürünü kaldırdım ve açtım.." anlamında, "üzerindeki kapalılığı gidermek" ; manasına gelen ifadesi de böyledir. Baksana, bu sözün zıddı, ifadesidir ve "Esiri kurtarmak, salıvermek" İfadesi de böyledir. Böylece, bir şeyin bir şeyden "infak"ının, ayrılışının, tıpkı, bir kemiğin mafsalından ayrılması durumunda olduğu gibi, o şeyin ona yapışmasından sonra, o şeyi ondan izale etmek gibi olduğu sabit olmuş olur. Buna göre mana, "Onlar dinlerine son derece kuvvetli bir biçimde sarılmışlardır. Onlar o dinlerinden, ancak beyyine geldiği zaman ayrılırlar" şeklinde olur. "Beyyine" de, kendisiyle, hakkın batıldan ayrıldığı apaçık delil demektir. Binâenaleyh beyyine, hak batıldan ayrıldığı ve hakkı batıldan ayırdığı için, ya "beyân", yahut da "beynûnet" kökündendir. Bu ayetteki "beyyine"nin ne demek olduğu hususunda şu görüşler vardır:11[11]

Beyyine Hz. Peygamber'dir

---

[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/302-303.

[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/303.

[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/303.

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/303-304.

olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hangi sebeple, "beyyine" denildiği hususunda da şu izahları yapmaktadırlar:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in zatı, nübüvvetine bir beyyine, apaçık delildir. Bu böyledir, zira Hz. Peygamber (s.a.s), nübüvvetini ve risaletini anlatma konusunda son derece ciddidir. Yalancı olan, bir şeyi yapmaktan yapmaya kalkışan kimseden ise, böylesine son derece ciddi şeyler meydana gelmez. O halde bu demektir ki, geriye, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ya sadık olduğu, ya da bunak olduğu malumdur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), son derece akıllıdır. O halde geriye ancak, onun sadık olması ihtimali kalmaktadır.

2) Onda mevcut olan huyların tamamı, mükemmelin ve i'câz noktasına ulaşmıştır. Ki, cahız bunu anlatmış, Gazali (r.h) ise, "el-Munkızu mine'd-dalâl" adlı eserinde bunu teyit etmiştir. O halde, işte bu iki sebepten dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisi, "beyyine" olarak isimlendirilmiştir.

3) Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizeleri son derece açık olduğu gibi, alabildiğine de çoktur. İşte bu iki hususun bir araya gelmesinden dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisi, aslında bir beyyine ve hüccet gibi kabul edilmiştir. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, nur saçan, aydınlatan bir lamba "sirâcen münîra (Ahzab,46) olarak vasıflandırmıştır. Buradaki "beyyine" ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kastedildiğini söyleyenler, bu ifadenin hemen peşinden gelen, "Allah'dan bir resul" ifadei ile istidlal etmişlerdir. O halde bu demektir ki, kelimesi, kelimesinden bedel olarak merfu okunmuştur. Abdullah ibn Mes'ûd da, "beyyine" kelimesinden hal tutarak şeklinde mansub okumuştur. Bu görüşte olanlar şöyle demektedirler: "el-beyyinetu" kelimesinin başındaki elif-lâm marifelik ifade edip, bu da, ifadesini Hz. Musa (a.s)'mn ve Hz. İsa (a.s)'nın lisanında kılan Tevrat ve İncil'de bahsi geçen zattır. Yahut da, bu ifadenin başındaki elif-lâm tefhim için olup, "Bu, beyyine, daha mükemmelinin bulunamayacağı bir biçimde mükemmel olan bir "beyyine"dir" demektir. Yahut da, "el-beyyinetu" kelimesiyle, tüm "beyyine'Mer kastedilmiştir. Çünkü marifelik bazan, tefhim için olduğu gibi, nekre getirmek de böyledir, ki, Allah Teâlâ, işte bu iki hususu da burada, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında cem edip beraber kullanmıştır. Böylece, işe önce marife olanla başlamıştır, ki bu lafzıdır; daha sonra da, nekire getirerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i övmüş ve buyurmuştur ki, bu, "Bu bir Resuldür, ama ne Resul!.." manasındadır. Bu ifadenin bir benzeri ise Allah'ın, Kendisini sena ederken, zikretmiş olduğu şu ifadelerdir. Cenâb-ı Hak önce marife olarak, "Yüce Arşın sahibi" (Burûc, 15) buyurmuş, dha sonra da, bu marifelikten sonra nekre getirerek, "Her dilediğini yapan..." (Burûc, 16) buyurmuştur.12[12]

Beyyine: Bütün Elçiler

İkinci Görüş: Ayetteki, "beyyine" ile, mutlak manada tüm resuller kastedilmiştir. Bu görüş, Ebû Müslim'in görüşü olup, o şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi ile, "Onlara, kendilerine tertemiz suhufu okuyan, Allah'ın meleklerinden elçiler gelinceye değin..." manası kastedilmiştir ki, bu manaya göre bu ifade, tıpkı, "Ehl-i kitab, senden, kendilerine gökyüzünden bir kitap indirmeni isterler" (Nisa, 153) ayeti ile, "Hayır, tam aksine, onlardan her biri, kendilerine yazılmış olan apaçık sahifeler verilmesini isterler" {Müddessir, 52) ayetleri gibidir.13[13]

Beyyine: Kur'ân'dır

Bu, Katâde ve İbn Zeyd'in görüşü olup, bu görüşe göre, beyyine, Kur'ân'dır. Ki, bu ifadenin bir benzeri de, "Onlara, ilk sahifelerde bulunan şeylerin apaçık beyanları gelmedi mi?" (Tahâ, 133) ayetidir. Bundan sonra Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi gelmiştir ki, burada, mutlaka mahzûf bir muzafın bulunması ve takdirinin de "Bu beyyine de Allah'dan olan Resule yapılan vahiydir ki,

---

12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/304-305.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/305.

o Resul, temiz sahifeleri okur..." şeklinde olması gerekir.14[14]

Suhufen Mutahhare

Ayetteki, içinde (kitablann) en doğru (hükümleri) yazılı temiz sahifeleri okuyacak..." cümlesine gelince, bil ki, "suhuf" kelimesinin çoğuludur. Sahife de, üzerine yazı yazılan şeydir. mutahhare"nin ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır:
a) "Batıl şeylerden arınmış, tertemiz..." demek olup, bu, tıpkı, "Ona, ne önünden ne de arkasından batıl şeyler ilişemez..." (Fussilet, 42) ayeti ile, "... yüce, tertemiz..." (Abese, 14) ayeti gibidir.
b) "Kötü, çirkin isimlerden arınmış, tertemiz..." demektir. Çünkü Kur'ân, en güzel yadlarla anılır. Ve ona, en güzel bir biçimde övgüde ve senada bulunulur.
c) Buradaki "mutahhare" kelimesinin manasının, "ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir" şeklinde olduğu da söylenebilir. Bu yönüyle bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "... ona ancak, iyice temizlenenler dokunabilir..." (Vakıa,78-79) ayeti gibi olmuş olur.
Bil ki, "mutahhare" kelimesi, her ne kadar zahiren kelimesinin sıfatı olarak
gelmiş ise de, ancak ne var ki, bu, sahifelerde yer alan şeyin, yani Kur'ân'ın sıfatıdır. Ayetteki ÇJf ifadesi hakkında da şu iki izah yapılabilir:
a) Bu ifade ile, sahifelere yazılmış ayetler kastedilmiştir.
b) Sâhibu'n-Nazm (e I-Cürcanî) şöyle demektedir: "Kutub", bazan hüküm anlamına elir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah, "muhakkak ki Ben galip geleceğim" diye hükmetti" (Mücâdele, 21) buyurmuştur. "Aranızda, mutlaka, Allah'ın kitabıyla, yani Allah'ın hükmüyle hükmedeceğim..." cümlesinin geçtiği asîf hadisinde de bu manadadır. Binâenaleyh, ayetteki tabiri ile "dosdoğru hükümler" manası kastedilmiş olabilir.15[15]

Kayyime

kelimesinin ne demek olduğuna gelince, bu hususta da, şu iki izah yapılabilir:
1) Zeccâc, bunun manasının, "Kendisinde eğriliğin bulunmadığı ve hakkın batıldan ayırdedildiği dosdoğru... şey" şeklinde olduğunu ve bu kelimenin tıpkı, ve kelimeleri gibi, kökünden şeklinde olduğunu söylemiştir. Ki, bu, Arapların, bir şey ortaya çıkıp da dosdoğru olduğunda, "Falanca şey hakkında, apaçık delil vardır" demeleri gibidir.
2) "Kayyime" kelimesi, anlamında olup, "Bu kitablar, hüccet ve delil olma bakımından, bağımsızlık arzeden delillerdir" demektir. Buna göre bu ifade, bir kimse bir şeyi olduğu gibi icra ettiğinde söylenilen, "Falanca o işi tastamam yaptı..." şeklindeki ifadeden olmuş olur. Bir topluluğun işini üzerine alan kimseye, "kayyım" denilmesi de böyledir.
Buna göre şayet, "Hz. Muhammed ümmî olduğu halde, daha nasıl tertemiz sahifeleri okuma işi ona izafe edilebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki, Hz. Peygamber, mesela o sahifelerde yer alan satırları okuduğu zaman, ondakilerin tümünü okumuş sayılır. Kaldı ki, Cafer es-Sâdık'a nisbet edilen bir kitabta, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, yazmasa bile, kitabı okuduğu belirtilmiştir. Belki de, bu O'nun mucizelerindendir.
Ayetteki, "Böyle iken kendilerine kitab' verilmiş olan bunlar ancak, kendilerine o apaşikar hücet geldikten sonra ayrılığa düşerler" ifadesiyle ilgili olarak bir kaç mesele vardır:16[16]

Niçin Özellikle Ehl-i Kitap?

Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ bu sûrenin başında hem ehl-i kitabtan hem de müşriklerden bahsetmiştir. Bu ayette ise, sadece ehli kitabı zikretmiştir.

---

[14] 14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/305.
[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/305-306.
[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/306.

Binâenaleyh bunun sebebi nedir? Buna şöyle birkaç yönden cevap verilebilir:
1) Müşrikler kendi dinleri üzere devam edemezler. Binâenaleyh iman ederlerse ne ala. Ama iman etmezlerse öldürülürler. Cizye vermek suretiyle küfürlerini sürdürebilecek olan ehl-i kitab'ın hükmü böyle değildir.
2) Ehl-i kitab, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olacağını, kendi kitablarında görüp bildikleri için, onun peygamberliğinden haberdar idiler. Binâenaleyh bilenler, bu şekilde "ayrılığa düşmek"le tavsif edildiklerine göre, kitabı olmayanlar haydi haydi bu şekilde tavsif edilebilirler.[17][17]

Cübbaî'ye Cevap

Cübbâî, "Bu ayet, "insanlar, kendilerine o hüccet gelmezden önce, ta babalarının sulbünde iken, şaki ve said diye ikiye ayni m ıştır" iddiasındaki Kaderiyye (yani ehl-i sünnet'in) görüşünün yanlış olduğunu gösterir" der. Buna şu şekilde cevap verilir: "Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü bununla kastedilen, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususu ezelde bilmesi ve bunun, insan için olmasını ezelde istemesidir. Ama bu işin, yani saadet veya şekavet in mükellefetten zuhur etmesine gelince bu, o belli hal tahakkuk ettikten sonra meydana gelir.[18][18]

Üçüncü Mesele

Onlar (yani Mu'tezile), "Bu ayet küfür ve tefrikanın, insanlar için bir kader değil, aksine bizzat onların kendi fiili olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ, "Kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra" buyurmuş, hem sonra da, "kitab verilmiş oian bunlar" buyurmuştur ki, bu da, "onlara bu kitabı veren, Allah ve melekleridir" demektir. Binâenaleyh iyi, güzel şeyler ile muvaffak kılma işi Allah'a nisbet edilmiş; şirk, tefrika ve küfür kullara nisbet edilmiştir.[19][19]

Dördüncü Mesele

Bu ayetin maksadı, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselli etmektir. Yani, "Onların ayrılığa düşmesi, seni gama-kedere düşürmesin. Çünkü bu hüccetteki bir kusurdan değil, onların inadları yüzündendir. Onların ataları da böyle idiler. Cumartesi yasağını ihlal ve buzağıya tapma hususunda, yine "kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra" tefrikaya düşmüşlerdir. Demek ki bu onların eski bir adetleridir. [20][20]

İhlas Emri

"Halbuki onlar, Allah'a, O'nun dininde muhlis ve muvahhid olarak ibadet etmekten; namazı dosdoğru kılmaktan ve zekatı vermekten başka birşeyle emrolunmamışlardı. En doğru din de işte budur" (Beyyine, 5).
Bu ayetle ilgili olarak bir kaç mesele var:[21][21]

Birinci Mesele

Ayetteki, ifadesiyle ilgili şu iki açıklama yapılabilir:
a) Bununla, "Onlar, Tevrat ve İncil'de, ancak hanif (tevhid) dini ile emrolunmuşlardı" manası

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/306.
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/307.
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/307.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/307.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/307.

kastedilmiştir. Böylece, onların tevhidle memur oldukları anlaşılır. Fakat Hak Teâlâ bunun peşinden, "En doğru din de işte budur" buyurunca, bu hükmün onlar hakkında meşru bir hüküm olduğu gibi, bizim hakkımızda da meşru bir hüküm olduğunu anlamış oluyoruz.

b) Bu ifadeyle, "Ehl-i kitaba, Hz. Muhammed'in lisanıyla, İşte bu şeyler emredilmiştir" manası kastedilmşitir. Bu mana, şu üç sebepten ötürü daha uygun ve doğrudur:

1) Buna göre ayet, yeni bir hüküm ve şeriat ifade etmektedir. Allah'ın kelamını, daha fazla fayda ve mana sağlayan şeye hamletmek ise daha evladır.

2) Burada, Hz. Muhammed (s.a.s)'den bahsedilmiştir. Bu da, "kendilerine o apaşikar hüccet geldikten sonra" ifadesindeki hüccet (beyyine)'dir. Burada diğer peygamberlerin bahsi ise geçmemiştir.

3) Allah Teâlâ ayeti, "En doğru din de işte budur" cümlesiyle bitirmiş ve ayetin müteallikinin, yani ilgili olduğu şeyin, "din-i kayyım" (en doğru din olduğuna hükmetmiştir. Binâenaleyh biz ister bunun, bizden öncekilerin şeriatı olduğunu veyahut da Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatını anlatan yeni bir şeriat olduğunu söyleyelim, bizim için de meşru (şeriat) olması gerekir." Bu, Mukâtil'in görüşüdür.22[22]

Allah'ın Gaye Gözeterek İş Yapması

Hak Teâlâ'nın, ifâdesinde şöyle bir incelik yatmaktadır: Buradaki lâm, lâmu'l-garaz (maksadı anlatan lâm)'dır. Binâenaleyh ayeti zahiri manasına almak mümkün değildir. Çünkü herhangi bir maksad için bir iş yapan herkes zatı gereği naakıs bir varlık olup, işte o maksad ile kendisini tamamlamak istemiştir. Şimdi Allah Teâlâ bir maksada mebnî olarak iş yapmış olsaydı, zatı gereği noksan ve başkasıyla tamamlanmak isteyen bir varlık olmuş olurdu ki böyle olması imkansızdır. Çünkü u "maksad", eğer kadim bir maksad ise, onun kadim oluşundan fiilen de kadim olduğu neticesi çıkar. Yok eğer bu muhdes ise, başka bir maksada muhtaç olur. Böylece de "teselsül" gerekir. Halbuki "teselsül" muhaldir. Bir de eğer Cenâb-ı Hak, bu maksadı meydana, ancak o vasıta İle meydana getirebiliyorsa, aciz demektir. Yok eğer buna ta baştan kadir ise, o vasıtayı araya sokmak abes-lüzumsuz bir iş olur. Binâenaleyh ayetteki bu ifadeyi zahiri manasına almanın mümkün olmadığı sabit olur. Dolayısıyla bu ifadeyi mutlaka te'vil etmek gerekir. Bu cümleden olarak mesela Ferrâ şöyle der: "Araplar, lâm harf-i cerrini "emr ve irade" fiilleriyle kullanılan, edatı (saff, 8) ve (En'âm, 71) ayetlerinde olduğu gibi... Üstelik Abdullah b. Mes'ûd (r.a) bu ayeti şeklinde okumuştur. Böylece bu ifade ile "Allah'a ibadetle emrolundular" manasının kastedildiği sabit olmuştur.

İhlas, halis-katıksız niyet demektir. Nazar-ı dikkate alınan şey, katıksız niyet olduğuna göre, her emredilen şeyin mutlaka bir niyet ile yapılması gerektiğine delalet etmektedir. İşte bu yüzden Şafiîler, Hak Teâlâ'nın, "Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi.,, yıkayın"(Maide, 6) ayetiyle abdestin emrolunduğunu; bu ayetin de hem emrolunan şeyin niyet ile olması gerektiğine delalet ettiğini; dolayısıyla da, bu iki ayetin toplamından, abdestte niyetin farz olduğu neticesinin çıktığını söylemişlerdir.

Mu'tezile ise, Allah'ın fiil ve hükümlerinin bir takım gaye ve maksadlara bağlanması gerektiği kanaatında oldukları için, bu ayeti zahiri manasına alarak, ayetin manasının, "Onlar Allah'a ibadet etmeleri için birşeyle emrolundular" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşün aleyhine de kuvvetli delil getirilebilir. Çünkü onların verdiği manaya göre ayetteki takdir, "Onlar o şey hususunda dini sırf Allah için yapıcılar olarak, Allah'a ibadet gayesiyle o şeyle emrolundular" şeklinde olur. Bu da, emredilen tüm şeylerde niyetin nazar-ı dikkate alınmasını gerektirmektedir. Buna göre eğer, "Marifetullah hususunda düşünmek de emrolunan şeylerdendir. Halbuki bunda niyetin nazar-ı dikkate alınması imkansızdır. Çünkü niyet, ancak birşey bilinip, tanındıktan sonra onda nazar-ı dikkate alınır; ama bilinmezden önce, nazar-ı dikkate alınamaz" denilirse biz deriz ki. Farzedin ki sizin ileri sürdüğünüz bu misalde, ayetin umûm oluşu, sizin ileri sürdüğünüz aklî delil gereği tahsis edilmiştir. Ama ayet, bu misalin dışında kalan yerlerde hüccet olmaya yine devam etmektedir.23[23]

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/307-308.

Fiilin Meçhul Kullanılması

Ayetteki, "emrohnmuşlardı" ifadesi, meçhul siğa ile olup, tıpkı, "Size oruç yazıldı" (Bakara, 183) ve "Size kısas farz kılındı" (Bakara, 178) ayetleri gibidir. Alimler bu ifadenin "meçhul" oluşu hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Hak Teâlâ sanki, "ibadet zor bir iştir. Ama Ben aslında senin zorlukla başbaşa kalmanı istemiyorum. Aksine senden ibadeti istemem, tıpkı ananın seni emzirmek İsteşiyi gibidir" demek istemiştir. İşte bu yüzden ilgili işin (ibadetin) sonu rahmete varıp dayanınca, Hak Teâlâ, "Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti vacib kıldı" (En'am, 54) ve "Allah, onların kalblerine imanı yazdı" (Mücadele, 22) buyurmuştur. Görünür alemde, şu dünyada, oğiunun, bir iş yapmasını istediği zaman baba ona önce, "şöyle yapmalısın" der ve ona açıkça emretmez. Çünkü bazan oğlu, bunu kabul etmeyebilir. O zaman da suçu büyük olur. İşte burada da Hak Teâlâ, reddedenlerin-kabul etmeyenlerin suçları saklı kalsın diye, açıkça emretmem iştir.
2) Biz hus'nun ve kubh'un (iyilik ve kötülüğün) bilinmesinin akıl ile olduğunu söylersek, şöyle diyebiliriz: Hak Teâlâ adeta, "İbadet etmeni emreden sadece Ben değilim. Aksine aklın da sana bunu emretmektedir. Çünkü sonsuz nimetler veren zata, son derece ta'zimde bulunman aklen de gerekli olan birşeydir" demek istemiştir.24[24]

Dördüncü Mesele

Bu ayetteki, "lâm", ehl-i sünnetin görüşüne delalet etmektedir. Çünkü ehl-i sünnet şöyle demektedir: İbadetler cennet mükafaatını elde etmek, yahut da cehennem azabından kurtulmak için farz kılınmamışlardır. Aksine senin bir kul, Allah'ın da bir Rab oluşundan ötürü farz kılınmışlardır. Binâenaleyh dinde kesinlikle ne bir sevab, ne de bir ikab namına hiçbirşey olmasaydı da, Cenâb-ı Hak yine sana ibadeti emretseydi, bunlar, sırf kulluğun gereği olarak farz olurdu. Dolayısıyla bu ifadede, cennet elde etmek veya cehennem azabından kurtulmak için Allah'a ibadet edenlerin, gerçekte mabudlannın o mükafaat veya cezadan kurtulma olduğuna, Hak Teâlâ'nın ise bir vasıta kabul edildiğine bir işaret vardır. "İrfanı, irfan İçin tercih eden ikincisine taraftar olduğu için tercih etmiştir. Ama irfanı, maruf (irfan sayesinde bilinen) için tercih eden ise, vuslat deryalarına dalmış olur" şeklindeki söz, ne kadar güzel bir sözdür!25[25]

İbadetin Manası

İbadet, tezellül etmek, boyun eğmek demektir. Nitekim "zelil kılınmış, ayaklar altına alınmış yol" manasında da,
"tarik-i muabbed" denilir. "îbadef'in, "taat" demek olduğunu söyleyenler hata etmişlerdir. Çünkü meleklere, mesih'e ve putlara ibadet eden bir grup vardır ve onlar, bunlara ibadet etmişlerdir, ama itaat etmemişlerdir. Fakat şeriatta ibadet, Allah'a taat olan ve alabildiğine tezellül ve saygı içerisinde eda edilen herşeyin adı olmuştur.
Bil ki bu manada ibadete, ancak zatı, zatî ve fiilî sıfatları hususunda tek olan zat müstehak olur. Eğer O'nun bir eşi ve benzeri olsaydı, O'na böylesine sonsuz ta'zimde bulunmak caiz olmazdı. Hem sonra biz diyoruz ki: Bir fiilin İbadet olması için, onda mutlaka şu iki şeyin bulunması gerekir:
a) O şeyin, son derece ta'zim içinde yapılmış olması.. İşte bu yüzden çocuğun kıldığı namazın ibadet olmayacağını söylüyoruz. Çünkü çocuk, Allah'ın azametini bilemez. Binâenaleyh

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/308-309.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/309.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/309.

çocuğun bu fiili alabildiğine bir ta'zim içinde olmaz.

b) Yapılan o işin, emredilmiş olması... Binâenaleyh son derece ta'zimle yapılmış olsa bile, yahudinin fiili ibadet değildir. Çünkü o, bununla emredilmemiştir. Burada alınması gereken ders şudur: Çocuğun fiili, yaptığında ta'zim vasfı olmadığı; yahudinin fiili ise, emredilmediği için, ibadet değildir. Binâenaleyh bir amir ve ta'zim olmadan, senin o noksan rükû'un nasıl bir ibadet olabilir?26[26]

İhlas

İhlas, herhangi bir işi, yapmaya götüren başka sebeplerin tesiri olmadan, sadece tek bir sebepten ötürü yapmaya denir. Bu ayette öğüt alınacak noktalar şunlardır:

a) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ey kulum, senin, taatları artırmaya gücün yoktur. Aksine, onları ancak ihlaslı yapabilirsin. Çünkü Ben, bütün güç ve kudretimi senin için harcamadım ki, senden de tüm güç ve kuvvetini harcamanı isteyeyim. Aksine Ben, senin için bir kısmını harcadım. Binâenaleyh senden de bir kısmını, malın kırkta birini en kırk koyundan bir koyunu istiyorum (zekat olarak). Fakat Ben yaptığım kadarını, sadece senin için yaptım. Binâenaleyh sen de taatta bulunurken, sadece Benim için yap. Dolayısıyla da yaptığın o ibadetlerden, bakalarına pay ayırman şöyle dursun, kendine bile pay ayırma. Namazında kaşınma ve öksürme gibi, senden sadır olacak mubah işler bile, o ibadette kendin için ayırdığın paylar sayılır. Dolayısıyla bununla da namazın ihlası bozulur. Mekruh sayılan hareketler ise, şeytanın hissesine düşenlerdir.

b) Hak Tealâ adeta "Ey akıl, sen cehalete ve akılsızlığa meyletmeyecek kadar hakimsin, hikmetlisin. Ben de bunu yapmayan bir hakimim. Dolayısıyla sen, ancak Benim istediğimi istersin ve Ben de senin istediğini isterim. Sonra Ben Sübhanehu ve Teâlâ, alemlerin padişahıyım. Ey akıl, sen de bu bedenin padişahısın" der. Böylece de lutfu ile şunu demek istemiştir: "Padişah padişaha hizmet etmez. Ama anlaşabiliriz. Dolayısıyla Ben, tüm yaptıklarımı senin için yapıyorum. Bu, "Yerdekilerin tümünü sizin için yaratan O'dur"(Bakara, 29) ayetiyle ifade edilmiştir. Öyleyse sen de, tüm yaptıklarını benim için yap. Bu da, "Onlar, Allah'a, O'nun dininde muhlisler ve muvahhidler olarak ibadet etmekten... başka birşeyle emrolunmarnışlardı" ayetinin ifade ettiği husustur.

Bil ki ayetteki, "muhlisin" ifadesi, "hal" olarak mensubtur ve bu, bir işin başından sonuna kadar, ihlasla yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Çünkü "muhlis", güzeli, güzel olduğu için; vacibi de vacib olduğu için yapan; böylece de yaptığını herhangi bir gösteriş, kahramanlık ve benzeri maksadları gözetmeden, sırf Allah rızası için yapan kimsedir. Hatta alimler şöyle demişlerdir: "Cennet asıl gaye edinilemez. Cehennemden kurtulma da, hernekadar elde edilmesi gereken birşey ise de, asıl gaye olamaz." Tevrat'ta da, "Benim rızam gözetilerek yapılan şeylerin azı bile çok sayılırken; rızam gözetilmeksizin yapılan şeylerin pek çoğu biie, az sayılır" demiştir. Alimler, "Meselâ kurban bayramında bir koyun kesmek, kişinin üzerinden farzı kaldırır. Ama sen, birini Allah rızası için, diğerini de emir (padişah) için iki kurban kestiğinde, alabildiğine huşu içinde olsan bile, bu bir şirk olduğu için caiz değildir. İşte aynen bunun gibi, ibadetlerde, başkasından ötürü fazla ibadette bulunmama dahi, ihlastandır. Çünkü insanlar bunu görünce, o ibadet caiz olmaz (riyaya girer). Şu halde, sen ibadetine, başka bir ibadeti karıştırdığında ya durum nasıl olur? Şayet sen bu ibadetlerine, mesela imamdan öne geçme gibi bir yasağı karıştıracak olsan, hatta ana-bâbana, çoluk-çocuğuna, kölene ve cariyene zekat vermen caiz olmadığı halde bunu yapsan durum nasıl olur? Çünkü bu durumda kişi ihlaslı olamaz. Şimdi sen böyle yapmanla, babanın veya çocuğunun sevincini sağlamak istersen, ihlas diye birşey kalmıyor. Ya, şehvetinin ve arzunun tatmini elde etmeye kalkıştığında, ihlas nasıl kalır?

Selef alimleri ayetteki "muhlisler" ifadesinde ihtilaf ederek; bir kısmı buna, "ibadetin sırf Allah'a ait olduğunu kabullenerek.."; diğer bir kısmı, "Yaptıkları ibadetlerde kalbleriyle Allah'ın rızasını kastederek..." manasını verirken; zekât da bu ifadeye, "Allah'ı bir tanıyarak ve O'nun yanısıra başkasına ibadet etmeyerek..." manasını vermiştir. Bu mananın delili ise, "Onlar, ancak tek bir ilaha ibadet etmekle emrolundular" (Tevbe, 31) ayetidir.[27][27]

---

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/309-310.

Hanifler

Ayetteki, "Muvahhidler olarak ... namazı kılmaktan ve zekatı vermekten (başka bir şeyle emiolunmadılar)" ifadesi ile ilgili şöyle bir kaç görüş vardır:
Birinci Görüş: Mücâhid bu ifadeye, "İbrahim (a.s)'in dinine tabi olarak..." manasını vermiştir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Sonra sana, hanif (muvahhid) olarak ibrahim'in dinine uy. O, müşriklerden değildi" diye vahyettik" (Nebe, 123) buyurmuştur. Bu tefsirde şöyle bir incelik vardır: Hak Sübhânehû ve Teâlâ "taklid"in, insanın karakterine hükümran olduğunu bildiği için, kişiyi tamamen taklidden menetmeye müsaade etmediği gibi, tamamen taklide dayanmaya da izin vermemiştir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ şüphesiz temezliğinde herkesin ittifak ettiği bir topluluğu zikretmiştir ki işte bu da Hz. İbrahim (a.s) ve onunla beraber olanlardır. Bu sebeple, Allah Teâlâ "Sizin için şüphesiz İbrahim'de ve onunla birlikte olanlarda Örnek alınacak güze! bir numune vardır" (Mümtahine, 4) buyurmuştur. Buna göre adeta, "Eğer dinin hususunda birisini taklid edeceksen, İbrahim (a.s)'i taklid et. Çünkü o, putlardan uzak durmuş ve onlardan vazgeçmiştir. Ama bu o kadar enteresan değildir. Çünkü İbrahim (a.s) kendisini ateşe teslim ederken kendinden de vazgeçmişti. Yine o, misafirlere ikramda bulunurken malından; çocuğunu kurban ederken, çocuğundan vazgeçmişti. Hatta rivayet olunduğuna göre, "Subbûhun Kuddûsün" diye yapılan tesbihatı duyup hoşlandığında, bunu diyeni görüp de, tekrar etmesini isteyemedi. Bunun üzerine bu teşbihi yapan kimse, "Bu işin ücretsiz tekrarlanmasını istemen olmaz" deyince, Hz. İbrahim (a.s) bütün malını verdi. Bunun üzerine (teşbihi yapan) Cebrail (a.s) kendisine gözüktü ve "Seni halîl (dost) diye adlandırdığı için bu senin hakkındır. Malını al. Çünkü, o sözü söyleyen bendim" dedi. Öyle ki İbrahim (a.s), Cebrail (a.s)'e bile "Sana da ihtiyacımı arzetmem" diyerek Cebrail (a.s)'e bile durumunu arzetmemiştir." Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Eğer ibadet edeceksen, onun, yani İbrahim'in ibadeti gibi ibadet et. Binâenaleyh helali ve padişahların kapılarını terketmeyince, hiç olmazsa haramları ve şeytana uymayı terketmez misin?
Eğer Hz. İbrahim (a.s)'e ittiba edemiyorsan, hiç olmazsa onun çocuğuna ittiba etmeye çalış. Bak, onca küçüklüğüne rağmen, Rabbisinin hükmüne nasıl boyun eğip, boynunu o rüyanın hükmüne teslim etti. Eğer erkeklerden aşağı bir durumda isen, aklı noksan denilenlere uy. Bu da kurban edilecek o çocuğun (İsmail'in) anasıdır. Bak ki bu garm-kederi nasıl yudumiayabildi. Sonra hür bir kadın, erkeğin yarısıdır. Zira iki kadın, hem şahidlik, hem miras hususunda bir erkeğin yerini tutar. Cariye ise hür kadının yarısıdır. Delili ise, gece taksimatında (kocaların geceleme taksimatında), hür kadınlar için iki gece, cariyeler için bir gece ayrılmasıdır. Binâenaleyh İsmail (a.s)'in anası Hacer, bir erkeğin dörtte biridir. Şimdi bak ki bu kadın Rabbine nasıl itaatta bulunup, evladı hususunda öylesine büyük bir sıkıntıya katlanmıştır. Sonra yine bak ki Hz. İbrahim (a.s), bu kadını Mekke dağlarında azıksız ve susuz, yalnız başına bıraktığında ve döndüğü zaman onunla konuşup, ona iltifat etmediğinde nasıl sabretmiş ve "Böyle yapmanı Allah mı emrediyor?" dediğinde, başıyla "Evet" diye işaret ettiğinde, nasıl sabretmiş, duruma nasıl razı olmuş ve bu sıkıntılara nasıl katlanmıştır?
İkinci Görüş: Buradaki "hunefâe" kelimesi ile, "müstakimine" (müstakimler olarak) manası kastedilmiştir. Çünkü "hınf", "istikamet" demektir. Ayakları eğri olan kimseye de uğur umularak, "ahnef" denilmiştir. Bu tıpkı kör olana "basîr" (gören); tehlikeli yere, "mefâze" (kurtuluş yeri) dememiz gibidir. Bunun bir benzeri de, "Rabbimiz Allah'chr" deyip, sonra da müstakim, dosdoğru olanlara gelince..." {Fusaüet, 30); "(Ey Rabbimiz) bizi Sırat-ı müstakime İlet" (Fatiha, 5) ayetleridir.
Üçüncü Görüş: Bu kelimeye, "haccedenler olarak" manasını vermiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak

---

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/310-311.

önce kullardan bahsetmiş, sonra da "hunefâe" demiştir. Hacc'da hem namaz, hem de mal harcama bulunduğu için, haccı namazdan önce getirmiştir.

Dördüncü Görüş: Ebû Kıla be de şöyle der: "Hanif, bütün peygamberlere inanan ve hiçbirisini istisna etmeyen kimsedir. Binâenaleyh, peygamberlerin en efdali olan Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeyen nasıl hanif olabilir."

Beşinci Görüş: Hunefâ, "bütün dini câmî olarak" demektir. Çünkü haniflik, dinin bütünüdür. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) "Ben, kolay ve müsamahalı olan haniflik ile gönderildim"[28][28]buyurmuştur.

Altıncı Görüş: Katâde bu kelimeye, sünnet olma ve nikahlanması haram olan kadınlarla evlenmeyi haram kabul etme manasını vermiştir. Buna göre ayetteki bu kelime, "sünnet olmuş kimseler ve analar ile ve evlenilmesi haram kadınlar ile evlenmeyi haram sayanlar olarak..." manasına gelir. Binâenaleyh, "hunefâe" kelimesi, bir nefye işarettir. Hak Teâlâ daha sonra bunun peşinden müsbet ifadeyi getirmiş ve "namazı dosdoğru kılmak ve zekatı vermek" buyurmuştur.

Yedinci Görüş: Ebû Müslim bu kelimenin aslının "ayaktaki hanîf" ifadesine varıp dayandığını, bunun ise ayağın baş parmağının, diğer parmaklara sırtını dönmesi ve diğer ayaktaki baş parmağa doğru dönmesi demektir. Binâenaleyh, hanîf, bütün dinleri bırakıp, İslâm dinine yönelen demektir.

Sekizinci Görüş: Rabî' b. Ents, "Hanîf, namaz kılarken kıbleye yönelen kimsedir" der. Bu zat bu görüşü benimsemiştir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) tekbir alırken, "Yüzümü gökleri ve yeri yaratana hanif olarak döndürdüm" (En'âm, 79) demiştir.

Ayetteki namaz kılma ve zekat verme ile ilgili izahlar defalarca geçmiştir.

Hak Teâlâ daha sonra "En doğru din de budur" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele var:[29][29]

Dinu'l-Kayyime

Müberred ve Zeccâc bu ifadenin takdirinin, takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh, "kayyime"nin mevsufu, mahzuftur. "Kayylme" ile ise, ya "müstakime" yahut da "kâime" manaları kastedilmiştir. Bu iki hususu, üçüncü ayette izah ettik. Ferrâ da bu ifadenin, sıfatın mevsufuna izafesi kabilinden olduŞuna ve Hak Teâlâ'nın (vakıa, 95)ayetinde olduğu gibi olduğunu; (Beyyine, 3) ifadesinde olduğu gibi, sondaki tâ'nın mübalağa için olduğunu söylemiştir.[30][30]

Batıl Dinlerdeki Dengesizlik

Bu ayette şöyle bir takım incelikler var:

Birinci İncelik: Herşeyin mükemmeli ancak, hem usulünün (itikadın) hem de furû'nun (amelin) birlikte elde edilmesi duruumunda hasıl olur. Birtakım kimseler usulünü sapasağlam elde etmeksizin, furu'da ileri gitmişlerdir ki bunlar yahudi, hristiyan ve mecusilerdir. Çünkü bunlar kendilerini taatiarda epeyce yormuşlardır, ama hiçbir zaman hak dini, doğru inancı elde edememişlerdir. Bir takım kimseler de usulü (itikadı) iyi yapmış, furû'u ihmal etmişlerdir. Bunlar da "iman olduktan sonra günah zarar vermez diyen" mürciedir. Halbuki Allah Teâlâ, bu ayette iki grubun da hatalı olduklarını, amel ve İhlasın mutlaka bulunması gerektiğini beyan etmiştir. İhlası "muhlisine" kelimesi ile; ameli (ibadeti) de, "namazı dosdoğru kılmak ve zekatı vermek" ifadesiyle belirtmiştir.

Daha sonra da "işte bütün bunların toplamı, din-i kayyime, yani dosdoğru mu'tedil beyyine (hüccettir)" buyurmuştur. Uzuvların toplamı nasıl bir beden ise, bu sayılan şeylerin toplamı da tek bir dindir. O halde dinin kalbi, itikaden (ihiasm); yüzü, namazın; dinin hakikatini ortaya koyan lisanı da zekattır. Çünkü lisanınla nasıl semn fazl-ü kıymetin ortaya cayarsa, sadaka ve zekaün ile de dinin kadr-u kıymeti ortaya çıkıyor. Hem sonra "kayyim" kendi işlerini görmekten aciz olan kimselerin işlerini gören-yürüten kimsedir. Böylece Hak Teâlâ sanki, "Senin hem dünyevi, hem de uhrevi işlerini gören ve sana fayda sağlayacak şey İste bu toplamdır" demek istemiştir.

---

[28][28] Keşfu'l-Hafa, 1/287.

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/311-313.

[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/313.

Bu ayetin bir benzeri de, "dir.-i kayyim"(En-âm, ıei) ve "kitab-ı kayyim"(Kehf,2) ayetleridir. Çünkü Kur'ân, hakka iletmeyi üstlenen bir kitabtır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Kim Allah'ın işinde (emri üzere) olursa, Allah da onun işinde olur (işlerini yürütür)" şeklindeki hadis-i şerifi de bunu te'kid eder. Allah Teâlâ Dâvûd (a.s)'a da, "Ey dünya sana hizmet edeni, kendine hizmet ettir, peşinde koştur. Ama Bana hizmet edene ise, sen hizmet et" diye vahyetmiştir.[31][31]

Melek-İnsan Mukayesesi

İkinci İncelik: Yaptığı şeylerde muhsin olanlar, Hak Teâlâ gibidirler. Çünkü Hak Teâlâ kullarına ve meleklerine ihsanda bulunmaktadır, bunlar da Hâlık'larını teşbih ve takdisle meşguldürler. O halde ihsan meleklerden değil, Allah'dandır; ta'zim ve kulluk ise Allah'dan değil, meleklerdendir. Hem sonra insan kıyamet meydanına getirildiğinde, Allah Teâlâ onlarla övünerek şöyle buyurur: "Ey meleklerim, bunlar da sizin gibidirler. Bunlar da tesbihat ve tehlilatta bulunmuşlardı. Hatta bazı fiillerde, Benim gibidirler. Çünkü bunlar da ihsanda bulunmuş ve tasadduk etmişlerdir. Ama ey meleklerim size, sırf Bana olan kulluğunuzdan ötürü ikramda bulundum. Siz de Beni, size yaptığım ihsandan ötürü ululadınız. Böylece siz iki şeyden birine sabrettiniz: namaz kıldınız, böylece kulluk görevini ifa ettiniz; zekat verdiniz böylece ihsanda bulundunuz. Binâenaleyh onlar iki şeye sabrederlerken, siz iki şeyden birine sabrettiniz." Melekler insanların bu durumuna hayran olur ve dikkatlerini onlara çevirirler. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, "Melekler her kapıdan onların yanma girerek, "Sabrınıza karşılık selam olsun size" (Ra'd, 23-24) derler" buyurmuştur. İşte böyle bir din, "kayyim" olamaz mı?

Üçüncü İncelik: Din, tıpkı can gibidir. Binâenaleyh dinin hayatiyeti, marifetullah iledir. Sonra kudretsiz ve bilgin olan can, aciz ve kötürüm gibidir. İlimsiz ama kudretli can ise, mecnun gibidir. Binâenaleyh ilim ve kudret beraber bulunduğu zaman can, mükemmel bir can olur. İşte aynen bunun gibi, namaz din için, tıpkı bir ilim; zekat da din için tıpkı bir kudret gibidirler. Bu ikisi bulunduğunda, o din "kayyime" adını alır.

Dördüncü İncelik: Ayetteki tertibin (sarınan) hikmeti şudur: Hakîm olan Allah Teâlâ, peygamberine, önce insanları en kolay şeye yani, söze ve inanca davet etmesini emrederek "muhlisîne..." buyurmuştur. Daha sonra, insanlar bunu kabul edince, onların mükellefiyetlerini artırmış ve onlardan, eda edildikten sonra o canın, evvelki durumdaki gibi sapasağlam kalabileceği namazı istemiş. İnsanlar bunu kabul edince de, sadaka (zekat) vermelerini istemiş; bunun onlara zor geleceğini bildiği için de, "üzerinden bir yıl geçmedikçe, malda zekat yoktur" buyurmuş; hepsini zikredince de, "En doğru din de işte budur" buyurmuştur.[32][32]

İman-İslâm

"İman, söz, itikad ve amel (üçlüsünden) ibarettir" diyenler, bu ayeti delil getirerek, şöyle demişlerdir: "Söz, fiil ve amel toplamı, dinin ta kendisidir. Din, İslâm; İslâm da imandır. Binâenaleyh söz, fiil ve amelin toplamı insandır. Çünkü Allah Teâlâ, bu ayette üçünü birlikte zikretmiş ve "En doğru din de işte budur" buyurmuştur. İşte bu da, "Bahsi geçenlerin tümü, din-i kayyime, yani en doğru dindir" demektir. Biz, Hak Teâlâ'nın "Allah katında din, İslâm'dır"

---

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/313-314.

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/314-315.

(an imran, 19) ayetine dayanarak, "Din, İslâm'dır" dedik. Şu iki sebebten ötürü de, "İslâm, imandır" dedik:

1) İman, eğer İslâm'dan başka birşey olsaydı, Allah katında makbul olmazdı. çünkü Hak Teâlâ, "Kim İslâm'dan başka din ararsa, ondan bu kabul edilmez" (Ai-ı imran, 85) buyurmuştur. Fakat İmanın, Allah katında makbul olduğunda icma vardır. O halde iman, İslâm'ın ta kendisidir.

2) Hak Teâlâ, "O beldede mü'min olanları çıkardık ve orada sadece bir tek müslüman ev bulduk" (Zâriyat, 3536) buyurmuştur. Allah'ın bu ayette, müslümanı, mü'minden istisna edişi, İslâm'ın imanı da içine aldığına bir delildir. Bu mukaddimelerin böyle olduğu sabit olduğuna göre, bu üç şeyin, yani söz, fiil ve amel toplamının iman olduğu ortaya çıkar. Bu durumda da, "iman, sırf Allah'ı tanımanın, yahut Allah'ı ikrarın, yahut da her ikisinin birden ismidir" diyenlerin görüşü batıl olur."

Buna şu şekilde cevap verilir: Ayetteki, "İşte bu" sözü ile, sadece ihtasa işaret edilmiş olması niçin caiz olmasın? Bunun böyle olabileceğinin delili şudur: Bu manaya göre, herhangi bir takdire muhtaç olmuyoruz. Siz ise bir takdir yapmaya ihtiyaç hissediyor ve bununla, "Bu zikredilenler..." manasının kastedildiğini istiyorsunuz. Halbuki gerek yokken takdir yapmamanın daha evla olduğunda şüphe yoktur. Ayetteki, (işte bu) kelimesinin, geçen şeylerin tümüne işaret olduğunu kabul etsek bile, bu, bu toplamın "din-i kayyım" (en doğru din) olduğuna delalet eder. O halde siz ne hakla bunun» sadece "din" olduğunu söylüyorsunuz. Çünkü "din" başka, "din-i kayyim" başkadır. O halde din-i kayyim, "başlı başına bağımsız, tam ve mükemmel din" demektir. Bu ise, din ve dinin eser ve neticelerinin onunla birlikte bulunması durumunda söz konusu olur. Dinin eser ve neticeleri ise namaz ve zekat gibi ibadetlerdir. Şimdi bunların toplamı bulunmadığında, "din-i kayyim" hasıl olmaz. Öyle ise siz niçin, "Din hiç mevcut olmaz" diyorsunuz. İşte münakaşa sadece buradadır. En iyi bilen Allah'dır.33[33]

Kafirler Cehennemliktir

"Ehl-i kitabtan olsun, müşriklerden olsun (bütün) küfredenler cehennem ateşindedirler. Onun içinde ebedi kalıcıdırlar. Yaratılanların en kötüsü de onların kendileridir" (Beyyine, 6).

Bil ki, Allah Teâlâ, (Beyyine, 1) buyurmak suretiyle, önce kâfirlerin halini; (Beyyine, 5) buyurmak suretiyle de ikinci olarak mü'minlerin halini zikredince, bu sûrenin sonunda yine, her iki fırkadan bahsetmiş ve söze yine, kafirlerin durumu ile başlayarak, demiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette, kafirlerin hallerinden şu iki şeyi zikretmiştir:

a) Onların cehennemde ebedi kalışlarını;

b) Onların, m ah İu kat in en şerlileri olduğunu... Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:34[34]

Ehl-i Kitabın Önce Zikredilmesi

Birinci Soru: Peki, Cenâb-ı Hak yine ehf-i kitabı, burada da müşriklerden önce getirmiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:

1) Hz. Muhammed (s.a.s), Allah'ın hakkını, kendi hakkına takdim eder, Önce görürdü. Baksana, Uhud'daki o müşrikler topluluğu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dişini kırınca, "Allah'ım, kavmime hidayet et, zira onlar bilmiyorlar" demiş, ama, Hendek muharebesinde, ikindi namazını kılamadığı için, "Allah'ım, onların karınlarını ve kabirlerini ateşle doldur" demiştir. Buna göre, Hz. Peygamber, adeta, "Orada o tokat, o darbe, suretine idi; ama, Hendek Muharebesinde ise bu darbe, sîretine yani namazına olmuştur" demek istemiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, işte bunu ifa ederek, şöyle demiştir: "Sen, benim hakkımı, kendi hakkından üstün tuttuğun gibi, ben de, senin hakkını Kendi hakkımdan üstün tutuyor ve

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/315.

34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/315-316.

şöyle diyorum: "Kim, ömrü boyunca (farziyyetini inkar etmediği sürece) namaz kılmazsa, ona kafir denilemez. Ama sana, az da olsa ta'n eden kimse kafir sayılır." Bunu iyice kavradığına göre şimdi biz diyoruz ki, ehl-İ kitab, Allah'ı değil, peygamberi ta'n etmişlerdir. Müşrikler ise, Allah'ı ta'n ediyorlardı. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, işte bu ayette, bunların kötü hallerinden bahsetmek isteyince, işte Hz. Muhammed (s.a.s)'i tenkit edenlerle yani ehl-i kitabla başlamış; ikinci olarak da, kendisini ta'n edenleri, yani müşrikleri zikretmiştir.

2) Ehl-i kitabın Hz. Peygamber (s.a.s) hakkındaki suçu daha büyüktür. Çünkü müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i küçük iken görmüşlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s) onların arasında büyümüş, daha sonra da, onların akıllarının kıt olduğunu ortaya koymuş, dinlerinin batıl olduğunu söylemiştir ki, bu zor ve meşakkatli bir şeydir. Ama, ehl-i kitaba gelince, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliği ile, başka kavimlere karşı fütuhat talebinde bulunuyo. ve onun peygamber olarak gönderileceğini kabul ediyorlardı. Ama, Hz. Muhammed (s.a.s) bilfiil peygamber olarak gelince de, onu bile bile inkar etmişlerdir. Binâenaleyh, onların suçu daha ileri ve daha ağır olmuş olur.

İkinci Soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, ehl-i kitabı, fiil lafzıyla şeklinde; müşrikleri de ism-i fail sığasıyla, şeklinde bayan buyurmuştur?

Cevap: Bu, ehl-i kitabın, işin başında kafir olmadıklarına dikkat çekmek içindir. Zira ehl-i kitab, Tevrat'ı ve İncil'i tasdik ediyor, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceğini kabul ediyorlardı. Ama, daha sonra Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderildikten sonra, onlar bunu inkar etmişlerdir. Müşrikler ise böyle değillerdir. Çünkü müşrikler, putperestlik, hasrı ve kıyametin inkarı üzere doğmuşlardır.35[35]

Müşriklerle Ehl-i Kitap Ahirette Bir Olur Mu?

Üçüncü Soru: Müşrikler, hem bir Yaratıcıyı, hem nübüvvet müessesesini, hem de Kıyameti inkar ediyorlar. Ama ehl-i kitab ise, bütün bunları kabul ediyor, ne var ki, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini kabul etmiyorlardı. Binâenaleyh, ehl-i kitabın küfrü, müşriklerin küfründen daha hafif olmuş olur. Böyle olunca da, azab konusunda her iki grubun eşit olduğu nasıl söylenebilir?

Cevap: Kuyu alabildiğine derin olduğu zaman, Arapça'da, denilir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Onlar, üstünlük, yücelik elde etmek için, tekebbür edip büyüklük tasladılar. Ama böylece, esfel-i safilin'i boyladılar." Şimdi bu iki grub, her ne kadar bu hususta müşterek iseler de, ne var ki, onların bu işte müşterek olmaları, azab derecelerinin farklı farklı olmasına mani değildir.

Bil ki, bu azabın daha hafif olması hususundaki izahınız şudur: fki türlü kötülük yapma vardır:

a) Sana kötülük edene kötülük etmek;

b) Sana iyilik edene kötülük etmek.. Bu ikinci kısım, iki kısmın en çirkin olanıdır. İhsan da böyle iki kısma ayrılır. **a)** Sana ihsanda bulunana ihsanda bulunmak, sana kötülük yapana iyilik etmek. Bu da, bu iki kısmın en güzelidir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ'mn bu kafirlere ihsanda bulunması, ihsan çeşitlerinin en büyüğü; bu kafirlerin kötülük edip de kafir olmaları ise, kötülük çeşitlerinin en kötüsü olmuş olur. Cezanın, suça göre olacağı da malumdur. Binâenaleyh, sövmeye, tazlr; iftiraya, "hadd"; hırsızlığa, el kesme; zinaya, recm, öldürmeye, kısas... ile mukabele edilir. Hatta, iki denk kimsenin birbirine sövmesi de, taziri gerektirir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e kem gözle bakmak da, "kati"i gerektirir. Binâenaleyh, bu kafirlerin suçu, suçların en büyüğü olunca, hiç şüphesiz bunlar en büyük cezayı, yani cehennem ateşini hak etmiş olurlar. Çünkü, bu cehennem ateşi, derin, karanlık, korkunç ve kendisinden kesinlikle kaçışın olamayacağı bir yerdedir.

Sonra, adeta birisi, "Farzedelim ki, orada kaçma ümidi yok. Peki, oradan çıkartılma ümidi de mi yoktur?!.." demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Hayır, tam aksine onlar, orada ebedi bırakılacaklardır" demiş; sanki, "Orada, kalbi bunlara acıyacak hiçbir kimse yok

---

35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/316-317.

mudur?" donilmiş de, Allah Teâlâ da, "Hayır, tam aksine, onlar mahlukatın en şerlisi oldukları için, başkaları onları kınar ve onlara lanet eder" buyurmuştur.[36][36]

Ebedâ Zarfı

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayette, demeyip, cennetliklerden bahesttiği ayetinde, (Beyyine, 8) ise deyişinin sebebi nedir?) Buna şu birkaç bakımdan cevap verilebilir:
a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin gazabından daha fazla olduğuna dikkat çekmektir.
b) "Ukûbât" "hudûd" ve "keffâretler" bir içeçelik arzederler. Ama, mükafaatın kısımlar ise, böyle bir tedahül keyfiyeti arzetmezler.
c) Bir hadis-i kudsîde Cenâb-ı Hakk'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey Dâvûd, beni mahlukatıma sevdir" buyurmuş, Hz. Dâvud (a.s), "Bunu nasıl yapabilirim?" deyince de, Cenâb-ı Hak, "Onlara rahmetimin bolluğunu hatırlat..." buyurmuştur. Binâenaleyh, bu da bu türdendir.
Beşinci Soru: "el-Beriyye" kelimesi nasıl okunmuştur?
Cevap: Nâfi hemze ile berie şeklinde okurken, diğerleri, hemzesiz olarak, berlyye şeklinde okumuşlardır ki, bu her iki okuyuşa göre de bu kelime, Arabların, "Allah, mahlukatı yarattı" şeklindeki sözüne varıp dayanır. Binâenaleyh, bu kelimenin okunuşundaki kıyas ve kaide, bunun hemzeli olarak okunmasıdır. Ne var ki, tıpkı kelimeleri gibi, bu kelimenin de hemzesi terkedilmiştir. O hafde bu kelimeyi hemzeli okumak, meselâ ^kelimesini hemzeli oukmak ^ durumunda olduğu gibi, bu kelimeyi, kullanılışta terkedilmiş aslına
döndürmek gibi olur. Ama, hemzesiz okumak daha iyidir, her ne kadar aslı, hemzeli olsa bile... Çünkü bu, artık aslı terkedilmiş olan bir şey gibidir. el-Beriyye kelimesini, hemzeli olarak okuyanların bu okuyuşu, bu kelimenin kökünün toprak manasına gelen kökünden olduğunu söyleyenlerin bu görüşünün yanlışlığına delalet eder.[37][37]

Şerrü'l-Berlyye Olmaları

Altıncı Soru: Cenâb-ı Hakk'ın deyişinin hikmeti nedir?
Cevap: Bu ifade, hem olumsuzluğu, hem de olumluluğu aynı anda İfade eden bir ifade olup, "başkaları değil, bunlar bunlar!.." manasındadır. Bil ki, "şerru'l-berlyye" ifadesi, tfsilatı uzun olacak bir cümledir. Yani, "Onlar, hırsından daha şerlidirler, zira onlar, Allah'ın kitabından, Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarını çalmışlar, çıkarmışlardır. Bunlar, yol kesicilerden daha şerlidirler. Çünkü bunlar, Hak'dan halka giden yolu kesmişlerdir. Bunlar, cascavlak cahilden daha cahildirler, çünkü bilerek, tekebbür etmek, kibirlenmek "küfrü inâdî" olur. Böylece de, en çirkin olmuş olur" demektir. Bil ki, bu da, kökü alimlerle ilgili olan tehdidin, herkesin vaîd ve tahdidinden daha büyük olacağına bir dikkat çekmedir.
Yedinci Soru: Bu ayet, umumluğu üzere bırakılabilir mi?
Cevap: Hayır, tam aksine, bu ayet şu iki durum ile tahsis edilebilir:
a) Bunlardan tevbe edip de müslüman olanlar bu tehdidin dışında kalırlar.
b) Bazı kimseler, bu ayetin hükmüne, geçmiş kafirlerin sokulmasının caiz olmayacağını söylemektedirler. "Zira, Firavun bunlardan daha şerlidir" derler. Ama, ikinci ayete, yani, mü'minlerin mükafaatına delalet eden ayete gelince bu, gelmiş geçmiş ve gelecek herkesi içine alan genel bir ifadedir. Zira bunlar, ümmetin en faziletlileridir.[38][38]

Mü'minler Mahlukatm En İyisi

"iman edip de güzel güzel amellerde bulunanlar (a gelince): Hiç şüphe yok ki, bunlar da

---

[36][36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/317.
[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/317-318.
[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/318-319.

yaratılalann en hayırlısıdir..." (Beyylne, 7).
Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[39]

Birinci Mesele

Bu ayette vaîdin, va'dden önce gelmesinin güzel oluşundaki sebebi izah etmek için, şu açıklamalar yapılabilir:
1) Vaîd, tıpkı bir ilaç; va'd ise, tıpkı bir gıda gibidir. Binâenaleyh, bedenin, yediği gıdalardan istifade edebilecek arı duru, temiz bir beden olabilmesi için, ilacın öne alınması gerekir. Çünkü, böyle olmayan bedeni gıdalandırdıkça, onun kötülüğünü artırmış olursun. Hipokrat, "Kitâbu'l-Fusûl"ünde de böyle demektedir.
2) Deri, debbağ lan diktan sonra, medreseler ve mest için elverişli ve uygun hale gelir. Ama, debbağlanmazdan önceki durumuna gelince, hayır! İşte bu yüzden insan, her ne zaman bir sıkıntı veya belaya duçar olursa, Allah'a yönelir, ama, dünyalık elde ederse, Cenâb-ı Hakk'ın da, "Onları kafaya çıkarıp da kurtarınca, bir de bakarsın şirk koşarlar... "(Ankebût, 65) buyurduğu gibi, dinden ve diyanetten yüz çevirir.
3) Bunda, şöyle bir müjde bulunmaktadır: Cenâb-ı Hak adeta, "Bu iki şey, mutlaka olması gerekli olan şey olunca, senin işini hayırla sona erdirmen hususunda, Benden bir müjde olan va'dimle bitiriyorum: Sen, necis bir yerde, necis olmadın mı? Ama ben seni, dünyaya tertemiz olarak çıkardım. Şimdi ben seni, cennetime de tertemiz olarak sokamam mı?" demek istemiştir.[40]

İman ile Amel

Taatların, iman kapsamına girmediğini söyleyenler, "Bu ayette, "sâlih amel işleyenler" ifadesi, "iman edenler" ifadesine atfedilmiştir. Halbuki matuf, matufun aleyh'ten başkadır" diyerek, bu ayette istidlal etmişlerdir.[41]

Üçüncü Mesele

Onların, tam kesat, durgun olduğu bir sırada, İslâm pazarına hareketlilik kazandırdıklarına, işte, İslâm için mallarını canlarını harcadıklarına işaret etmek için de, Cenâb-ı Hak, Ol, buyurmuş, "Muhakkak ki mü'minler..." buyurmuştur. İşte bu yüzden de, en büyük mükafaatı, fazileti onlar hak etmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizden, Fetih'ten önce infak edip de savaşmaları, (başkalarıyla) hiç denk olur mu?.. "(Hadid, 10) buyurmuştur. ifâdesi, "onlar bir kere iman ettiler.." demektir.
Bil ki, kişinin ölüm anlarını nazar-ı dikkate alanlar, işte bu ayetle istidlal etmişlerdir. Bu böyledir, zira bu ayet, tek bir defa iman eden kimseler için, bu mükafaatın tahakkuk edeceğine delalet etmektedir. Küfürleri üzere ölenlere gelince, onlar için mükafaat yoktur. Böylece biz, bu kimseden, bundan önce, yani ölüm anından önce de, gerçek anlamda imanın sudur etmediğini anlamış oluyoruz.[42]

Dördüncü Mesele

Ayetteki, cümlesi çoğulun, çoğul ile mukabele edilişi kabilinden bir ifadedir. Binâenaleyh, bu demektir ki, tek bir kişi bütün salih amellerle mükellef tutulamaz; tam aksine her mükellefin kendisine düşen bir payı vardır. Binâenaleyh, zenginin kendine düşen payı, infak etmek ve vermektir; fakire düşen de almaktır.43[43]

---

[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/319.
[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/319.
[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/319.
[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/319-320.

Beşer-Melek Üstünlüğü

Bazı kimseler, beşerin melekten üstün olduğu konusunda bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Ebû Hureyre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Meleklerin, Allah katnda edindikleri mertebeye hayret edersiniz değil mi? Canım, elinde olan Allah'a yemin ederim ki, mü'min bir kulun makamı, kıyamet gününde, Allah katında, bundan daha büyüktür... isterseniz, Cenâb-ı Hakk'm, iman edip de güzel güzel amellerde bulunanlarfa gelince): Hiç şüphe yok ki, bunlar da yaratılanların en hayırlısıdır" (Beyyine, 7) ayetini okuyun.." Bil ki, bu istidlal, şu bakımlardan zayıftır.
1) Yezld en-Nahvf den rivayet olunduğuna göre o, şöyle demektedir: "Ayetteki kelimesiyle, insanoğlu kastedilmiş olup, bu kelime, toprak anlamına gelen
kelimesindendir." Binâenaleyh, melekler, kesinlikle bu ifadenin muhtevasına girmez.
2) Cenâb-ı Hakk'ın, "İman edip de güzel güzel amellerde bulunanlar..." cümlesi, sadece beşere has değildir; tam aksine, bunun içine melek de girmektedir.
3) Melek, diğer deliller muvacehesinde, bu nassın muhtevasından çıkmaktadır. Bu böyledir, zira fazilet ve üstünlük, ya kesbîdir, yahutta vehbî'dir. Binâenaleyh, sen bunun vehbîolduğunu nazar-ı dikkate alırsan, bunların aslının, nûr'dan; senin aslının İse, kokmuş balçıktan, çamurdan yaratılmış olduğunu görürsün. Yine, meleklerin meskenleri, senin atanın (Adem'in) o zellesinden dolayı kendisinde duramadığı bir yurttur; sizin meskeniniz ise, şeytanların meskeni de olan yeryüzüdür. Ayrıca bizim menfaatimize olan şeyler, onlar sayesinde intizama girerler. Meselâ, rızkımız, onların birinin elinde, canınız da diğer birinin elindedir. Sonra, onlar alim, biz ise öğrenciyiz. Sonra, himmetlerinin ne denli büyük olduğuna bir bak ki, onlar küçük günahları işlemeye dahi yeltenemezler. İşte bu yüzden Cenâb-i Hak, "Onlardan kim, "Ben, onun dışında bir ilahım" derse..."(Enbiyâ,29) buyururken, uluhiyyet iddiasının dışında, onlar namına hiçbir şeyi nakletmem iştir ki bu, "Şayet o melekler ki günah işlemeye yeltenmiş olsalardı, onların himmetleri, ancak rububiyyet iddiasında bulunmaya uygun düşen bir noktaya varırdı..." demektir. (Onlar hiçbir günah işlememişlerdir; şayet böyle bir şeye yeltenseler, ancak rububiyyet iddia etmek gibi, büyük bir günah işlerlerdi). Ama sen ise, hep midenin ve belinin (tenasül uzvunun, nefsinin) kulusun. İbadetlerine gelince, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den de daha çok ibadet etmektedirler. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, gecenin, 2/3'ünü ihya ettiği için, medh ü sena etmiştir. Ama onlar hakkında ise, bir yerde, "Gevşeklik göstermeksizin, gece gündüz Allah'ı teşbih ederler"(Enbiyâ, 20) ve "Onlar, Rablerini, usanmaksızın, gece gündüz teşbih ederler..." (Fussilet, 38) buyurmuştur. Bir başka yerde bu hususla ilgili sözümüzün tamamı, Bakara Sûresi'nde geçmişti.44[44]

Ücretleri: Adn Cenneti

"Onların Rabîeri nezdindeki mükafaatı, altlarından ırmaklar akan, Adn cennetleridir. (Hepsi de), içinde ebedî, daimî kalıcılardır. Allah bunlardan razı olmuşlardır. Bunlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu (saadet), Rabbinden korkanlara mahsustur" (Beyyine, 8).
Bil ki, bu ayetin tefsiri açıktır. Ama biz, bu ayetteki incelikleri, şöyle birkaç mesele içinde zikredelim:45[45]

İmanın Serencami

43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/320.
44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/320-321.
45[45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/321.

Bil ki, insan iyice düşünürse kendisinin belalar ve sıkıntılar içinde yaratıldığını görür. Evvela, Allah onu en pis bir şeyden, en dar bir mekanda yaratmıştır. Derken o dar ana rahminden dünyaya ağlayarak çıkar. Ama bu çıkışı uzaklaşıp serbest kalmak için değil, merhamet celbetmek için hapisten şikayet etmek içindir. Nitekim hapisten çıkan kendisine acındırmak için feryad eder. Ama o çocuğa merhamet edilmez, üstelik, rahimde bağlı değilken, ebe onu bir güzel sarıp bağlar. Çok geçmeden beşiğe konur, yine iyice bağlanır. Derken, bir zaman geçince de, onu, bir hocaya teslim ederler. Ki, hocası onu, okulda alıkor ve öğretmek için de ona, arasıra dayaklar atar. Ve bu iş, insanın, buluğ çağına gelinceye değin devam eder. Bundan sonra da, akıl ve mükellefiyet çiviteriyle adeta çivilenir. Derken, mükellef, kendisini şaşırmış bir vaziyette bulur ve "Benden herhangi bir kusur sudur etmediği halde, benim hakkımda bu işlemleri yapan kimdir" der, o faili buluncaya değin tefekkür ve düşüncelere dalar.

Bunu müteakip o faili, alimlere benzemeyen bir alim, hadislere benzemeyen bir kadir olarak bulur. Böylece de, bütün bunların, şeklen mihnet ve çile, ama hakikatte ise, kerem ve rahmet olduğunu anlar. Böylece de şikayeti bırakır, şükre yönelir. Derken, mükellefiyetin, kulun kalbine, o failin ihsan ve lütuflarına, O'na taat ve hizmette bulunmak suretiyle mukabelede bulunma düşüncesi gelir. Böylece de kalbini, O'nu tanımanın hükümranlığına bir mesken haline getirir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak adeta, "Ey kulum, beni öylesine tanı ki, artık hiçbir kuvvet o bilgiyi oradan çıkaramazsın" demek ister. Yahutta Cenâb-ı Hak, ta önceden, marifetullah tutkusunu oraya, kalbe yerleştirir de, bunun üzerine, bu kalbin sahibi olan kul, "Ya Rabbi, benim kalbime, meme emme arzusunu indirdin, ama ben, daha sonra onu çıkardım.. Baba, ana, dünya sevgi ve arzularımı da böyle yaptım. Ama, ben onların tümünü kalbimden çıkardım. Senin sevgine ve marifetine gelince, ben onları kalbinden çıkarmayacağım.." der. Sonra, bu marifet ve muhabbet, kalb arazisinde kalakalınca, o kaynaktan bir takım şeyler ve kanallar açılır. Artık, insanın gözüne ulaşan kanaldan, ibret alma hasıl olur. Münacaatlarım ve tesbihatlarım dinleme meydana gelir. Ve bu durum, bütün uzuv ve organlar için söz konusudur. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Ey kulum, sen, kalbini, benim için tıpkı bir cennet yaptın ve orada bu sürekli ebedî çayları ve nehirleri akıttın. Sen, onca acziyyetine ve kusuruna rağmen, böyle yaptın. Ama cömertlik, kerem ve rahmet ise, Bana daha çok yakışır. O halde, al sana, senin cennetine mukabil benim cennetimi." demiştir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, "Onların, Rableri nezdindeki mökafaati, altlarından ırmaklar akan, Adn cennetleridir" buyurmuştur. Belki, kaim ve rahim olan o Rab, şöyle demek istemiştir: "Kulum, bana, nesi var nesi yok, hepsini vermiştir. Ben ise ona, mülkündökilerden bazısını verdim. Halbuki, cömertlik ve kerem, ondan çok, Bana yakışır. İşte bu sebeple, pek yerinde olarak, ben de bunun sürekliliği ve ebediliği, verilen şeyin kısmî ve cüzî olması ve sebebiyle meydana gelennoksanlığı onarıcı olsun diye verdiğim her kısmî ve cüzî şeyi sürekli ve ebedî, daim kıldım.."[46][46]

İkinci Mesele

"Ceza, kendisiyle kendine yeterliğin meydana geldiği şeyin adıdır. Arabların, "Hayvan taze ot yiyerek, suya ihtiyaç duymadı, onunla yetindi.." şeklindeki sözleri de, bu anlama varıp dayanır. Binâenaleyh, ayet şu iki şeyi ifade etmektedir:

1) Allah, kuluna, eksiksiz, tam ve yeterli mükafaat verir.

2) Allah, kuluna yetecek miktarda nimet verir. Böylece de kulunun için ve gönlünde herhangi bir uhde kalmaz ve arzu ettiği her şey, gerçekleşmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sizin için orada, gönüllerinizin arzuladığı her şey vardır... "(Fussilet, 31) buyurmuştur.[47][47]

---

[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/321-322.

[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/322.

Cennet Amelin Karşılığı Mı?

Cenâb-ı Hak, buyurmuş, böylece, "cezâ-mükafaat" sözünü onlara nisbet etmiştir. Halbuki, mutlak anlamdaki nisbet, mülkiyyete delalet eder. Binâenaleyh, bu ifade ile, "Ki fazlından bizi, (ebedî) durulacak bir yurda
kondurdu..."(Fatır,35) ayeti nasıl uzlaştırılabilir?
Cevap: Ehf-i sünnete gelince, onlar şöyle demektedirler: Kerim bir Hükümdar, şayet, "Kim parmağını hareket ettirirse, ben ona bin altın veririm" dediğinde bu, hem dil, hem de va'd açısından şart ve ceza cümlesi olur. Ama, zati bir hak ediş açısından ise yani gerçekte bu bir hak ediş (ceza) olmaz. Binâenaleyh, ayetteki kelimesinin doğru ve yerinde bir ifade oluşu hususunda, bu mana yeterli olur. Mu'tezile'ye gelince onlar (Fatır, 35) ayeti hakkında şöyle demektedirler: "Buradaki ifâdesindeki "ıbtidâ-i gaye" içindir. Buna göre mana, "Bu cennetteki hak ediş, senin, geçmiş fazlının sebebiyle meydana gelmiştir. Çünkü sen, şayet bizi yaratmasaydın ve lütuf fiillerinde bulunmasaydın, biz, bu dereceye çıkamaz, bunu elde edemezdik" şeklinde olur.
İmdi, şayet, Ehl-i sünnete: "Size göre Allah üzerinde hiç kimsenin hakkı ve alacağı yoktur. Öyleyse, O'nun bu in'âmı tekeffül etmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Sen biz yokken, Cenâb-ı Hakk'ın geçmiş, dünkü in'âmını mı, yoksa, mükellef tutulduğunuz andaki o günkü in'âmını mı; yahut yarın Kıyamet günündeki in'âmını mı soruyorsunuz? Şimdi, eğersen, dünkü (geçmiş) in'âmını soruyorsan, Cenâb-ı Hak adeta, "Ben, her şeyden faydalanmaktan beriyim. Halbuki sofra, faydalanılabilecek şeylerle alabildiğine doludur. Şimdi Ben şayet mahlukatı yaratmamış olsaydım, bu, faydalanılacak şeyler zayi olurdu. Binâenaleyh, malı mülkü olup da çoluk çocuğu olmayan bir kimse o malından istifade etsinler diye, nasıl köle ve cariyeler satın alırsa, Allah da Kendi mülkünden istifade etsinler diye, yokluk yurdunda bu mahlukatı (adeta) satın almıştır. Nitekim, "Mahlukat, Allah'ın hane halkıdırlar" şeklinde de bir söz vardır.
Günlük nimetine gelince, nimet vermek, başladıktan sonra o nimeti tamamlamayt gerektirir. Binâenaleyh, Rahman olan Allah, bunu haydi haydi yapar. Yarınki nimet vermesine gelince Allah adeta, "Ben, va'dim ve verdiğim haberler gereği onlara borçluyum. Artık nasılolur da bu vadimi yerine getirmem?" demek istemiştir.48[48]

"Inda Rabbihim" Sözündeki İncelikler

Ayet-i kerimedeki "Rableri nezdindeki" ifâdesindeki bir takım İncelikler vardır. Şöyle ki:
Birinci İncelik: Bazı fukaha, şöyle demektedirler: "Bir kimse, şayet, "Benim için falancanın üzerinde herhangi bir şey yoktur" dese, bu sözden, sadece borç anlaşılır. Ama bu kimse, onun yanında bir emanetin bulunduğu İddiasında bulunabilir. Yine bir kimse, "Benim için falancanın yanında ipi bir şey yoktur" demiş olsa, bu söz de, borca değil, emanete hamledilir. (Falancanın yanında emanetinin olmadığı anlalışılır). Ama, bu kimse, "Falanca tarafında benim için bir şey yoktur dediğinde, bu söz, hem borç hem de emanet manasına alınabilir. Bunu iyice kavradığına göre Cenâb-ı Hakk'ın sözü, bir vedîa'yı (O'nun katında bir emanetiin bulunduğunu) ifade eder. Halbuki "vedîa", bir "ayn"dır, bir nesnedir, somut bir şeydir. Şimdi bir kimse, "Falancanın, benim üzerimde vardır" diyecek olsa, bu, o falancanın, bu sözü söyleyenden bir alacağının bulunduğunu ikrar olmuş olur. Halbuki, "ayn" borçtan daha kıymetlidir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hakk'ın, sözü, Kendisi katında olan o şeyin, hazırlanmış, mevcut edilmiş muayyen bir mal gibi olduğunu ifade eder. Buna göre şayet, "Vedîa", emanettir. Dolayısıyla, tazmin edilmez. Halbuki "borç-deyn" tazmin edilir. Tazmin edilen ise, edilmeyenden daha tercihe şayandır" denilirse, biz deriz ki, tazmin edilebilecek şey, helak olması düşünüldüğünde daha hayırlı ve öncelikli olur. Halbuki, Allah hakkında, bir şeyin helak olmasının düşünülmesi imkansızdır, işte bu sebeple biz, tazmin edilmeyen vedîanın, tazmin

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/323.

edilmesi gereken borçtan daha hayırlı olduğunu söylüyoruz.
İkinci İncelik: "Bir beldede fitne vuku bulup, sen de malını mülkünü, kabile reisinin yanında bir emanet olarak bıraktığında, (malın konusunda) kalbin huzurlu olur. Binâenaleyh, senin bu cismani beldende, ilerde bir imtihan vaki olacaktır. Bu durumda da sen. şeytanın o beldede değişiklik yapmasından korkmaktasın. Öyleyse, sen, emanetini bana bırak, çünkü Ben, bu sayede senin için kıyamete kadar mihrablarda (okunacak) bir kitab, mektup yazacağım. Ki bu da, şeklindeki ayetimdir. Derken, bu emanetini sana, kendisine en fazla ihtiyaç duyduğun anda edeceğim. Bu an da senin kıyamet meydanında bulunduğun andır" demektir
Üçüncü İncelik: Cenâb-ı Hakk'ın, demesinde büyük bir müjde vardır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak adeta, "Sen, varlık, hayat, akıl ve kudret hakkına hiçbir şeye sahip değilken, mahzâ yokluk halinde iken, seni ilk önce eğitip büyüten, terbiye eden, bakan Benim. Çünkü seni, yoktanvar ettim ve sana, bütün bunları ben verdim! Demek ki sen, başıboş bırakılmışken, bütün bunları sana veren ve seni, zayi etmeyen Benim. Şimdi sen, bir şeyler kazanıp ve o kazandığın şeyleri benim yanımda bir emanet olarak bıraktığında, benim onları zayi edeceğimi düşünür müsün? Hayır, hayır! Bu, olacak şey değil.49[49]

Beşinci Mesele

"Onların Rableri nezdindeki mükafaatı, ... cennetlerdir" ifadesi ile ilgili olarak şu iki görüş bulunmaktadır.
Birinci Görüş: Cenâb-ı Hak burada, çoğulu çoğul ile karşılamıştır ki, bu, tekilin tekil ile mukabele görmesini gerektirir. Ve bu tıpkı, bir kimsenin, iki hanımına veya iki kölesine, Eğer siz ikiniz, şu iki eve girerseniz, siz şöyle söyleşiniz..." demesi halinde, onun bu sözü, herbirinin, ayrı ayrı bir eve girmesi anlamına hamledilir. İmâm Ebû Yusuf tan ise, o iki kölenin her bir her iki eve de girmedikçe bu kimse yemininde haris olmaz" dediği nakledilir. "Siz ikiniz şu iki köleye malik olursanız..." sözü de böyledir. Biriroi görüşün delili, "Parmaklarını kulaklanna soktular ve elbiselerine hüründüler" (Nuh, 7) ayetidir. Dolayısıyla, birinci görüşe göre, Cenâb-ı Hak, bu ayette, her bir mükellef için, bir cennet olacağını müjdelemiştir. Ne var ki, bu cennetlerin en düşüğü, dünyanın on kati kadardır. Bu husus, merfu olarak da böyle rivayet edilmiştir. Ki, ayetteki "ve büyük bir mülk" (Detır, 20) ifadesi de bunun delilidir.
Bununla, herbir mükellef için Ebû Yusuf'tan rivayet edildiği gibi müteaddit cennetler olması da kastedilmiş olabilir. Kur'ân'da buna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır" (Rahman. 46) buyurmuş, daha sonra da, "Onun altında iki cennet daha vardır" (Rahman, 62) buyurmuş, böylece, tek bir mükellef için dört tane cennetin olacağını belirtmiştir. Bunun sebebi, cennetlik kimsenin, Allah korkusundan dolayı anlamış olmasıdır. Çünkü bu göz yaşları, kişinin, ikisi diğer ikisinden aşağı olan dört kirpiğinden aşağı süzülmüştür. Dolayısıyla da mükellef, ikisi aşağıda olan dört cennete m üste hak olmuş olur. Kişi için bu dört cennetin oluşu, onun göz yaşlarının dört kirpiğinden inmesinden ötürüdür. Sonra Cenâb-ı Hak (Rahman, 46) ifâdesinde, korkuyu önce, bu ayatte ise, buyurmak suretiyle, korkuyu sonra getirmiştir. Ki, bu kullanışta, bu korkunun sürekli olması gerektiğine bir işaret vardır.
Korkunun amelden önce olmasına gelince, bu, amelin bozulabileceği endişesinin taşınmasından dolayıdır. Amelden sonra olabilecek şey ise, o amellerin bozuk olacağı endişesinin duyulmasıdır. Çünkü bu ibadetlerimiz, o yüce Allah'a hiç de uygun değildir.50[50]

Adn Kelimesi

Ayetteki "Adn" kelimesi, cennette ikamet etmeyi ifade eder. Çünkü Hak Teâlâ, "(Onlar) oradan çıkarılmazlar" (Câsiye,35); "Onlar oradan çıkarılacak da değillerdir" (Ha.Asy, "Onlar bu

---

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/323-324.
50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/324-325.

(cennetlerde) ebedi kalıcılardır. Oradan ayrılmak da istemezler"(Kehf, 108) buyurmuştur. Arapça'da "ikamet etti" manasında, denilir. Adn cennetlerinin, cennetlerin ortasında olduğu rivayet edilmiştir. Bu cümleden olarak "Adn" kelimesinin, nimetlerin, emniyetin ve selametin merkezi, ortası, kaynağı manasında, "ma'den" kökünden olduğu da ileri sürülmüştür.[51]

Cennet Kelimesi

Bazı kimseler şöyle demişlerdir "Cennet ya "cinn", ya "cunûn", yahut "cünne", yahut da "cenîn" kökünden olduğu için cennet denmiştir. Eğer bu kelime "cinn" kökünden ise, ki cinnin özelliği çok çok hızlı hareket etmek, mesela dünyayı bir anda dolaşıvermektir, buna göre Hak Teâlâ sanki, "O cennetler cennetliklere, arzu ettikleri şeyi cennetlerin bir ikamet ve iskan yeri olmalarına ıağmen, tıpkı cinnin hareketi gibi, çok hızlı bir şekilde ulaştırırlar" demek istemiştir.
Cennet'in "cunûn" (delilik) kökünden olmasına gelince bu, cennetin, Allah'ın lutfu gereği cennetliklerin aklını sabit tutmasaydı, insanın cennetleri görür görmez, bir deli gibi aklını kaybedeceğinden ötürüdür. Cennet'in "cünne" (kalkan) kökünden oluşu da, cennetlerin seni cehennemden koruyan bir kalkan olmalarından ötürüdür. Cennetin, "cenîn" kökünden oluşu da, cennetteki mükellefin son derece yumuşak ve adeta kendisine soğuk sıcak dokunmayan ana karnındaki bir cenin gibi oluşundan ötürüdür. Çünkü Hak Teâlâ, "Onlar orada ne bir güneş (sıcak), ne de bir soğuk görürler" (insan, 13) buyurmuştur.[52]

Yedinci Mesele

Ayetteki, (akar) ifadesi, akar suyun, durgun sudan daha saydam ve güzel olduğuna bir işarettir. İşte bundan ötürü, akar suya bakmanın gözün ışığını artıracağı söylenmiştir. Belki de Hak Teâlâ sanki, "Ey kulum, senin taatların ölünceye kadar devam etmiştir. Çünkü "Ölüm sana gelinceye kadar Rabbine ibadet et"{Hicr, 99) diye emrolundun. Öyleyse Benim ikram nehirlerimin de ebediyyete doğru akması gerekir" demek istemiştir.
Hak Teâlâ daha sonra "altlarından" buyurmuştur. Bu da, o nimetlerin insanın boğazına durmayacağına bir işarettir. Çünkü bağds-bahçede boğaza durma işi, ya orada bir akar suyun olmayışı sebebiyle olur ki Cenâb-ı Hak işte bu yüzden, cennette akar suların bulunduğunu belirtmiştir. Yahut da suda boğulma ve suyun çok olma sebebiyle olur ki bu yüzden Hak Teâlâ, "altlarından" buyurmuştur. Hem sonra Hak Teâlâ "enhâr" (ırmaklar) ifadesinin başına, lâm-ı tarif getirmiştir. Binâenaleyh bu ırmaklarını, Kur'ân'da, geçen ırmaklar manasına alınması gerekir. Bunlar da, cennetteki su, süt, bal ve içki ırmaklarıdır.
Bil ki gerek "nehâr" (gündüz) gerekse "enhâr" (nehirler) kelimeleri, köl? anlamları itibariyle, genişlik ve aydınlık ifade ederler. Binâenaleyh insanın ancak bacağına kadar çıkabilen çaylara "nehir" denmez. Aksine bundan daha derin ye kuvvetli olanlara "nehir" denir. Bunun delili ise, "(Allah) size, denizde emriyle akıp gitsin diye gemiler amade kıldı, yine size nehirleri musahhar kıldık" (ibrahim, 32) ayetinde "enhâr"ı "bihâr"a (denizlere) atfetmesidir.[53]

Rıza, Cennetten Üstün Makam

Bil ki Allah Teâlâ, cennetleri tavsif ederken, bunlara cennetlerin bizzat kendilerinden daha üstün olan hususları
da eklemiştir. Bunlar, birinci olarak, orada ebedî kalış; ikinci olarak da Rabbin rızasıdır. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Cennette ebedi kalmak, cennetten daha hayırlıdır. Allah'ın rızası da cennetten daha hayırlıdır."
Birinci hususa, yani Allah'ın rızasına gelince, bil ki insan, beden ve ruhtan meydana gelir.

---

[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/325.
[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/325-326.
[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/326.

Bedenin cenneti, Kur'ân'da anlatılan bu cennettir, Ruhun cenneti ise, Allah'ın rızasıdır. Çünkü insanın işinin başlangıcı, maddi alemden; işinin sonu ise, akıl ve ruh alemindendir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, önce cenneti zikretmiş, sonunda da Allah'ın rızasından bahsetmiştir. Hem sonra Allah Teâlâ, kendisinden kullarından razı oluşunu, kulların kendisinden razı oluşundan önce zikretmiştir. Çünkü muhdes (sonradan olma) varlıklarda müessir olan o ezeli varlıktır. Muhdes varlıklar ise ezeli alanda tesir edemez.54[54]

Allah'ın Rızasının Mahiyeti

Hak Teâlâ, "Allah onlardan razı oldu" buyurmuş; ama mesela "Rableri onlardan razı oldu" gibi, diğer isimlerini bu sadedde zikretme m iştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın heybet ve celal bakımından zatına ve bütün sıfatlarına, yani celal ve ikram sıfatlarının hepsine delalet eden ismi, "Allah" lafzıdır. Hak Teâlâ eğer, "Rableri onlardan razı oldu" demiş olsaydı, bu, kulun taatının mükemmel oluşunu ifade etmezdi. Çünkü mürebbi (Rab olan), bazan az ile de yetinebilir. Fakat "Allah" lafzı, son derece celal ve heybet ifade eder. Bu gibi büyük bir zatın huzurunda ise, rıza ancak mükemmel bir fiil ve eksiksiz bir ayeti, işte bu açıdan kalan fiilinin ter-ü tazeliğini, güzelliğini ifade eder.55[55]

Onuncu Mesele

Alimler, ayetteki, "Allah onlardan razı oldu" cümlesi hususunda değişik izahlar yapmışlardır. Bu cümleden olarak bunun, "Allah onların ibadetlerinden razı oldu" manasında olduğunu söylerlerken; bazıları bununla, "Allah onları methetmeye ve yüceltmeye razı oldu, yani bunu istedi" manasının kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü failden (yapandan) memnun kalmak başkadır, filinden memnun kalmak başkadır. Doğru olan da bu manadır.56[56]

Kulların Razı Olmaları

Hak Teâlâ'nın "Bunlar da ondan razı olmuşlardır" ifadesi, "Kulları, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine verdiği nimetler ve mükafaatlara razı olmuşlardır" demektir.
Hak Teâlâ'nın "işte bu, Rabbinden korkana mahsustur" ifadesiyle ilgili olarak şöyle bir kaç mesele var:57[57]

Birinci Mesele

Taatlar hususunda titiz ve endişeli olmak, güzel bir haldir. Nitekim Hak Teâlâ, "Kalbleri tirtir titrer olduğu halde verdiklerini veren kimseler..." (Mü'minûn,60) buyurmuştur. Hatta "haşyet", "havf'den daha ileri bir korkuyu ifade eder. Çünkü Hak Teâlâ bunu "havf'den daha ileri olan, "işfâk" (tirtir titreme) ile içice yaşayan melekleri anlatırken kullanarak, "Onlar, Rablerine karşı duydukları haşyetten dolayı tirtir titrerler" (Enbiya, 49) buyurmuştur. Havf ve haşyet ile ilgili izah meşhurdur.58[58]

İlim Ehli

Bu ayete, bir başkası da eklendiğinde, ikisinin toplamı, ilim ve âlimin faziletine bir delil olur. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ, "Allah'dan ancak alim kullan haşyet duyar" (Fatır,28)

54[54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/326.
55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/327.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/327.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/327.
58[58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/327.

buyurmuştur. Şu halde bu ayet alimlerin, "haşyet" sahibi olduklarına delalet eder. Tefsir ettiğimiz bu ayet de, yani, "işte bu, Rablerinden haşyet duyanlara mahsustur" cümlesi de, cennetin, haşyet sahibi kimseler için olduğuna delalet eder. Böylece bu iki ayetin toplamından, cennetin, alimlerin hakkı olduğu neticesi çıkmış olur.59[59]

Üçüncü Mesele

Bazı kimseler, bu ayetin, kişinin, cennetliklerden olduğunu bilmek ve bu ayeti bunun delili saymak suretiyle, kendisinin bundan kesin emin olacağı bir noktaya varmaması gerektiğine delalet ettiğini söylemişlerdir. Fakat bu görüş, kuvvetli değildir. Çünkü peygamberler, kendilerinin cennetliklerden olduklarını kesinkes biliyorlardı. Ama buna rağmen, onlar, Allah'dan en çok haşyet duyan kullardandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'ı en çok bileniniz, Allah'dan en çok korkanımzdır. Ben de sizin, Allah'dan en çok korkanmizim'60[60] buyurmuştur. Hak Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat-ü selâm Hz. Peygamber'e, âline ve ashabına olsun (amin)!61[61]

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/327.

60[60] Aynı manada bir hadiç içim bin, Buhari, İman, 13(ç.).

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/327-328.

ZİLZAL SURESİ

Bu sûre sekiz ayet olup, Mekkî'dir.1[1]

Kıyamet Zelzelesi

"Ver, kendisine ait şiddetli bir zelzele ile zelzeleye uğratıldığı zaman..." (Zilzal, 1).
Bu ayetle ilgili bir kaç mesele vardır:2[2]

Önceki Sûre ile Münasebet

Alimler, bu sûrenin başı ite, öneki sûrenin sonu arasındaki ilgi ve münasebet hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Allah Teâlâ, "Onların Rableri nezdindeki mükafaat... Adn cennetleridir" (Beyyine, 8) buyurunca, insan sanki, "Bu ne zaman olacak Ya Rabbi?" demiş de, buna cevaben Cenâb-ı Hak, "Yer, kendisine ait şiddetli bir zelzele ile zelzeleye uğratıldığı zaman..." buyurmuştur. Şu halde bütün alem, bir korku ve endişe içine girerlerken sen, mükafaatını elde edecek ve "Onlar o gün o müthiş korkudan emindirler" (Nemi, 89) ayetinde bildirildiği gibi, o günde emin, güvenlik içinde olacaksın.
2) Allah Teâlâ önceki sûrede hem kafirlerle ilgili tehdidden hem de mü'minlerle ilgili mükafaattan bahsedince, kafirle ilgili tehdidi pekiştirmek adeta o bahsi geçen kafir, "Yeryüzüne de ne oluyor ki böylesine zelzeleye uğratılıyor" dediği zaman, cezasını bulacak" demek istemiştir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın mesela önce, "O gün bir takım yüzler ağarır; bir takım yüzler ise kararır" buyurup, peşisıra da, "Yüzleri kararanlara gelince… Ama yüzleri ağaranlara gelince..." (Al-i Imran, 106-107) buyurmuş olmasıdır. Hak Teâlâ, daha sonra Zilzâl Sûresi'nin sonunda, her iki hususu birlikte getirerek, zerre kadar hayır ve zerre kadar serden bahsetmiştir.3[3]

İza Edatı

Ayetteki, lal, (... zaman) ifadesiyle ilgili şöyle iki bahis var:
Birinci Bahis: Birisi şöyle diyebilir, lij. edatı, zaman zarfı olarak kullanılır. Binâenaleyh bu sûreye bu edatla başlanılmış olması nasıl izah edilebilir? Buna şöyle birkaç açıdan cevap verebiliriz:
a) Onlar, Cenâb-ı Hakk'a, "Kıyamet ne zaman kopacak diye sormuşlar da, Cenâb-ı Hak da, "Yer... zelzeleye uğratıldığı zaman..." cevab\n\ vermiştir ki buda, "Onu vakti açısından sizin için tayin etmem mümkün değil. Fakat onu alametleri açısından belirtiyorum" demektir. Şu anda cansız ve donuk olmasına rağmen yeryüzünün konuşacağı ve şehadette bulunacağı insana haber verilince, sanki, "bu ne zaman olacak?" denilmiş de, cevabı verilmiştir.4[4]

"İn" ve "İz" Şart Edatlarının Farkı

İkinci Bahis: edatı, olabilirlik (ihtimal) için kullanılır, edatı ise kesinlik arzeden şeyler için kullanılır. Mesela "Eğer eve girersen, boşsun" diyebilirsin, çünkü eve girmesi mümkündür, buna ihtimal vardır. Ama bu iş, kesinkes olabilecek bir şeye bağlamak istediğinde, artık böyle söyleyemez, aksine mesela "Yarın geldiği zaman, sen boşsun" dersin. Çünkü yarının gelmesi kesindir. İşte ile arasındaki kullanılış farkı budur. Şimdi eğer bu iadeler, aksi istikamette

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/329.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/331.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/331.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/331-332.

(birbiri yerine) kullanılmışlarsa, bu durumda mecazi olurlar. Binâenaleyh "zilzâl" (yerin zelzelesi) kesin olduğu için, Cenâb-ı Hak, buyurmuştur.[5]

Zilzâl Kelimesi

Ferrâ şöyle der: "Kesre ile, "zilzâl" şekli, masdar; fetha ile "zelzâl" ise isimdir. Fakat ayetteki kelime her iki şekilde de okunmuştur. Yine fetha ile "vesvâs" kelimesi isim olup, sana vesvese veren şeytanın adıdır; kesre ile "visvâs" ise, masdardır, vesvese vermek manasınadır. Buna göre, ayetin manası, "Yer, alabildiğine hareket ettirildiği zaman..." şeklinde olur. Bu tıpkı, "Yer bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman..."(Vakıa, 4) ayeti gibi olur. Bazı kimseler de şöyle demektedirler: "Ayetteki fiil ile "hareket ettirme" manası değil, "yer kendisi hareket edip, kaynadığı zaman..." manası kastedilmiştir. Bunun delili ise, Allah Teâlâ'nın, yerden bahsederken, bütün sûrelerde tıpkı hür ve kudret sahibi bir failden bahsettiği gibi bahsetmiştir. Bir de böyle olması, daha fazla dehşet arzeder. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "O cansız yer bile, kıyamet koparken hareket etmeye başlarken, senin hareket etme ve gafletten uyanma zamanın gelmedi mi?" demek istemiştir. "O (dağı), Allah'ın haşyetinden paramparça olmuş ve korkmuş olarak görürsün" (Haşr, 21) ayeti de buna yakın bir iadedir. Bil ki "zelle", mu'tâd hareketler için kullanılır; "zelzele" ise, kendisinde tekrar manası mevcut olduğu için, şiddetli-büyük hareketler için kullanılır. Bu tıpkı rüzgar gibi kullanılan "sarsar" kelimesi gibidir. İşte bu hareketin şiddetli oluşundan ötürü, Allah Teâlâ bu sarsıntıyı, büyük olarak niteleyerek, "Kıyametin sarsıntısı, büyük bir şeydir" (Hacc, 1) buyurmuştur.[6]

Zelzele ve Sur

Mücâhid, "Bu ayette bahsi geçen zelzele ile, sûra ilk nefha (üfürüş) kastedilmiş olup, bu tıpkı, "O gün sarsan sarsacak, onun ensesine binecek olan da ardından gelecek" (Nâziat, 6-7) ayetleri gibidir. Bu ayetler de, "Yeryüzü birinci nefhada (üflenişte) sarsar; daha sonra ikinci kez sarsar ve içindeki ölüleri çıkarır" manasınadır. İşte bu ölüler, yeryüzündeki "ağırlıklardır" (Zilzal, 2) demiştir. Diğer alimler de, "Bu ayette bahsedilen zelzele, ikinci zelzeledir. Bunun delili ise, Hak Teâlâ'nın, yeryüzünün ağırlıklarını çıkarma işini, bu zelzelenin ayrılmaz bir özelliği kılmış olmasıdır. Çünkü yeryüzünün, ağırlıklarını çıkarma işi, ancak ikinci zelzelede olacaktır" demişlerdir. [7]

Buradaki İzafetin Manası

Hak Teâlâ'nın izafetle, *"Kendisine ait zelzele"* şeklindeki ifadesi hususunda da şu izahlar yapılabilir:
a) Bu, "Hak Teâlâ'nın hikmetinde, o yere uygun bir zelzeleyle, yer sarsıldığında..." demektir. Buna göre ayet, tıpkı "Kendisine düşen o ikram ve hainliği kastederek, "Muttali, kendi ikramını yaptı; fasık da kendi hainliğini yaptı" demen gibidir.
b) Mana "o yeryüzü tüm mevcudatı ve varlıkları sarsdığı zaman" şeklindedir. Bu da, "o zelzeleden, mahallin taşıdığı herşey meydan çıktı" demektir.
c) Bu, "o yere vadedilen ve o yer için mukadder olan bir biçimde sarsıldığında..." demektir. Bu mana yeryüzünü canlı bir varlık saydığın zaman söz konusu olur. Bunun izahı, rivayet edilen şu husustur: "O yeryüzü İsrafil (a.s)'in sesinin şiddetinden ötürü sarsılır". Dolayısıyla bu mana, yeryüzünü canlı sayman durumunda söz konusudur. [8]

---

[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/332.
[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/332.
[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/332-333.
[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/333.

Arz Ağırlıklarını Çıkarınca

"Yer, ağırlıklarını çıkardığı zaman..." (Zilzâl, 2).

Bu ayetle ilgili olarak iki mesele var: [9]

Birinci Mesele

"Eşkâl (ağırlıkların" ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:
a) Bu kelime, "sikal"in çoğuludur ve "sikal", er eşyası demektir. Nitekim HakTeâlâda, *"Sen, eşkâlim taşırsın"*(Nam,?) buyurmuştur. Buna göre Allah, yerin içindeki defineleri, yerin ağırlıkları diye ifade etmiştir. Ebû Ubeyde ve Ahfeş şöyle demektedirler: "Ölüler yerin içinde oldukları zaman bu Arapçada yani "yerin ağırlığı" diye anlatılır; üzerinde olduğu zaman ise, "üzerindeki ağırlık" diye anlatılır." Cinlere ve insanlara, "sakaleyn" denilmesinin, içinde olduklarınd veya üzerinde bulunduklarında, yeryüzünün bunlarla ve oluşundan ötürü olduğu da ileri sürülmüştür. Daha sonra bunlar, "Ayetteki zelzele ile birinci sarsıntı kastedilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, peşisıra, "Yer, ağırlıklarını çıkardığı zaman" buyurarak, bu "ağırlıklar" ile, yerin içindeki defineleri kastetmiştir. Yer içindeki defineleri böylesine dışarı atınca, yeryüzü altınlarla dopdolu olur, ama hiç kimse dönüp bunlara bakmaz. Buna göre altınlar, insanlara seslenerek adeta "Hani sen, dinini ve dünyanı, benim uğruma harab etmiyor mu idin" der. Yahut bu hazinelerin ortaya çıkarılmasının hikmeti, HakTeâlâ'nın, *"O gün bunlar, cehennem ateşinde kızdırılacak ve o'kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlancak"* (Tevbe, 35) sırrının tecelli ettiğini göstermektir.
Bu ayetteki sarsıntı ile, ikinci sarsıntının, yani kıyametin kopmasından sonraki sarsıntının kastedildiğini söyleyenler ise demişlerdir ki: "Yeryüzü ağırlıklarını, yani içindeki ölüleri (cesetleri), tıpkı annenin çocuğu'dipdiri doğurduğu gibi, diri olarak ortaya kor" demişlerdir. Yeryüzünün, ölüleri defnedildiği gibi ölü olarak dışarı attığı, Allah Teâlâ'nın daha sonra bunları dirilttği de söylenmiştir.
b) "Eskâ" (ağırlıklar), "yeryüzünün sırları" manasınadır. Dolayısıyla o gün sırlar ortaya çıkar. Bundan ötürü Hak Teâlâ, *"O gün (yer) bütün haberlerini anlatacak* böylece senin lehine veya aleyhine şahadette bulunacak" buyurmuştur. [10]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ yeryüzünden bahsederken, *"Biz yeri bir toplantı yeri yapmadık* m/?" (Mürselat, 25) buyurmuştur. Ama
daha sonra bu yer, seni dışarı atan bir hale gelmiştir. Bu da, *"Her emziklinin gözü o gün, emzirdiği evladını görmez olur"* (Hacc, 2) ve *"O gün kişi kardeşinden (...) kaçar"*(Abese, 34) ayetlerinin anlattığı durumdur. [11]

İnsanın Dehşeti

"ve insan, "Buna ne oluyor?" dediği zaman..." (Zilzâl, 3).

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var: [12]

---

[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/333.
[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/333-334.
[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/334.
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/334.

Birinci Mesele

Bu, "Yeryüzüne ne oluyor da, böylesine şiddetle sarsılıp, içindekileri atıyor" demektir. Bu, ya içindeki hazineleri ve defineleri attığı zaman, birinci nefhada, yani sûra ilk üflenişte; yahut da içindeki ölüleri, dışarı çıkardığında ikzinci nefhada söylenen bir sözdür. 13[13]

İkinci Mesele

Bu sözü kafirlerin söyleyeceği rivayet edilmiştir. Nitekim onlar, *"Bizi uykumuzdan kim uyandırdı"* (Yasin, 52) derlerken; mü'min kimse, *"İşte bu Rahman'm va'dettiği ve peygamberlerin doğru olarak haber verdikleri şeydir"* (Yasin- 52) erler. Bu sözün, hem mü'minler, hem kafirler tarafından söylenecek bir siz olduğu da söylenmiştir. Yani alabildiğinenankör, sabırsız ve işi gücü gaflet ile cehalet olan zalim insan, "Bu yere de ne oluyor?" diyecektir. Bu bir soru değil, aksine kulakların hiç duymadığı, dillerin ifade edemeyeceği ilginç şeyler gördüğü için insanın hayretini ifade için söylediği bir sözdür. Bundan ötürü Hasan Basrî, bu sözün hem günahkar hem de kafir kimselerin birlikte söyleyecekleri bir söz olduğunu söylemiştir.14[14]

İltifat Üslubundaki Gaye

Cenâb-ı Hak bu ifadeyi muhatab zamiri ile, "Sana ne oluyor?" şeklinde değil, gaib zamiriyle "Buna ne oluyor?" şeklinde getirmiştir. Çünkü kişi bu sözle kendi kendini kınamakta, pişmanlığını ifade etmektedir. Binâenaleyh o, "Ey nefsim, şu yere de ne oluyor ki böyle yapıyor" demek istemiştir ki bu da, "Ey nefsim bunun sebebi sensin. Çünkü sen günah işlemeseydin, yer böyle yapmazdı" demektir. İşte kafirler böyle derken, mü'minler de, "Bizden endişe ve tasayı gideren Rabbimize hamd olsun"(Fâtır, 34) derler.15[15]

Arzın Dile Gelmesi

"O gün yer, bütün haberlerini anlatacaktır"(Zilzal, 4).
Bil ki İbn Mes'ûd (r.a), kelimesini (haber emir) şeklinde okurken; Sa'îd b. Cübeyr, fef şeklinde okumuştur. Bu ayetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:16[16]

Mef'ûlün Hazfi

Birinci Soru: "haber verdi" fiilinin, iki mef'ûlü nelerdir?
Cevap: Birinci mef'ûl hazfedilmiş ikincisi ise, "ahbar - (haberlerini) ifadesidir. Bunun takdiri, "Yeryüzü, halka haberlerini anlatır" şeklindedir. Ayette anlatılmak istenen, hadisenin büyüklüğünü ortaya koymaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, "haberlerini" ifadesini zikretmiş, "halk" hazfetmiştir.17[17]

Arzın Anlatması Nasıl Olur?

İkinci Soru: "Yeryüzünün anlatması" ne demektir?" Deriz ki: Bu hususta şu izahlar yapılabilir:
a) Ebû Müslim'e göre "O gün, herkes için, yaptığının karşılığı ortaya çıkar. Böylece de sanki

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/334.
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/334-335.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/335.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/335.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/335.

yeryüzü bunları anlatmış olur. Bu tıpkı senin, "Ev, bize, içinde oturanlar olduğunu anlatmaktadır" demen gibidir. Aynen bunun gibi, o sarsıntı sebebiyle, yeryüzünün darmadağınık olması, adeta yeryüzünün, "Artık dünya kalmadı. Ahiret ise geldi" diye konuşmasıdır."

b) Ekseri alimlere göre, Allah Teâlâ yeryüzünü, konsan ve akledebilen canlı bir varlık haline getirir ve yeryüzüne, üzerindeki kişilerin yaptıkları şeylerin tümünü bildirir de, böylece yeryüzü itaatta bulunanbların lehine, asilerin aleyhine şahidlikte buUınur. Nitekim Hz Peygamber (sas) Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), "Yeryüzü kıyamet günü, üzerinde işlenen tüm işleri haber verir" buyurmuş ve bu ayeti okumuştur. Bu, biz ehl-i sünnete göre, imkansız birşey değildir. Çünkü bize göre, hayatiyyetin olabilmesi için, bir bünyenin bulunması şart değildir. Binâenaleyh yer, aynı şeklini, aynı kuruluğunu, aynı sertliğini sürdürmesine rağmen, Allah Teâlâ onda hem hayatı, hem de konuşma kabiliyetini yaratabilir. Buna göre ayette anlatılmak istenen şudur: Yeryüzü adeta asilerden şikayette bulunup, Allah'a itaat edenlere teşekkür ederek, "Falanca üzerimde namaz kıldı, zekat verdi, oruç tuttu, haccetti. Falanca ise inkarda, zinada, hırsızlıkta ve zulümde bulundu" der. Bu durumda kafir bir an önce cehenneme sürülmeyi arzu eder. Hz. Ali (r.a), Beytü'l-mâl'deki işini bitirip, orada iki rekat namaz kıldı ve "Ey Beytü'l-mal, seni hak ile doldurduğuma ve hak ile boşalttığıma şahidlik yap" diye dua etti.

c) Mu'tezile şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, cansız varlıklarda konuşma kabiliyeti yatarması mümkündür. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın cansız yeryüzünde, kesik kesik ve özel bir takım sesler yaratması, böylece de konuşanın da, şehadet edenin de yeryüzü değil, Allah Teâlâ'nın Kendisi olması mümkündür.

Üçüncü Soru: Ayetteki bl ve tây. "O zaman, o gün" kelimelerini ne nasbetmiştir?

Cevap: kelimesi 'den bedel olup, her ikisini de fiili nasbetmiştir, yani bunlar onun mef'ulüdürler.

Dördüncü Soru: "Had d ese" fiili, bir ünsiyet ve dostluğu ifade eder. Halbuki o günde böyle bir ünsiyet söz konusu olmaz. Öyleyse burada bu fiilin kullanılmış olmasını nasıl izah edersiniz?

Cevap: Yeryüzü, bu yöndeki şikayetini, adeta Allah dostlarına ve meleklerine yapmıştır.[18][18]

Rabbinin Arza İlhamı

"Çünkü Rabbisi kendisine vahyetmiştir" (Zilzâl, 5).

Bu, ayetle ilgili olarak, şöyle iki soru sorulabilir:

Birinci Soru: Ayetin başındaki bâ harf-i cerrinin muteallakı nedir?

Cevap: Bunun muteallakı, fiili olup, manası, "Rabbinin yeryüzüne olan vahyinden ötürü, yer haberlerini anlatır" şeklindedir.

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin bunu, şeklinde ifade etmemiştir?

Cevap; Bu hususta iki izah yapılır:

a) Ebû Ubeyde, 'nın takdirinde olduğunu, el-Accâc'ın bu manada, "O ona karan ulaştırdı, o da karar kıldı" demiştir.

b) Belki de Cenâb-ı Hak, "bu vahyi o yer için yaptık" manasında demiştir. Çünkü böylece yer, bunu, asilerden ötürü, içini dökmeye vesile etmiştir.[19][19]

İnsanların Kabirlerinden Kalkışları

"O gün insanlar amelleri kendilerine gösterilmek için bölük bölük döneceklerdir" (Zilzâl, 6).

"Sudur", "vurûd"un zıddıdır. Çünkü "varid", gelene, "sâdır" da dönene denir. "Eştât" ise, "dağınık vaziyete" demektir. Binâenaleyh onların yere vurûd edip, yani gelip; yerden de kıyamet meydanına sudur etmeleri, yani dönmeleri muhtemel olduğu gibi, hesab için kıyamet meydanına "vurûd" etmeleri, oradan da mükafaat ve ceza yerlerine "sudur" etmeleri de mümkündür. Çünkü ayetteki "eştât", birinci manaya; "sudur" lafzı da ikinci manaya da uygundur. Ayetteki "Amelleri kendilerine gösterilmek için" ifadesi birinci manaya daha yakın bir ifadedir. Çünkü hakikat manasına, onların amellerini defterlerine yazılmış olarak görmeleri, amellerinin mükafatını görmeleri ihtimalinden daha muhtemeldir. Bununla beraber, amellerinin mukafaatını görme manasında geçerlidir.20[20]

---

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/335-336.

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/336-337.

Eştâtâ

Ayetteki "eştât" hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Kıyamettekilerin bir kısmı, durak yerlerine binitli olarak, güzel elbiselerle, yüzleri bembeyaz ve önlerinde, "işte Allah'ın velileri" diye nida eden bir münadi bulunduğu halde giderlerken; diğer bir kısmı yüzleri simsiyah, yalın ayak, baş açık, zincirlerle ve bukağılarla bağlı olarak ve önlerinde "işte Allah'ın düşmanları" diye nida eden bir münadi bulunduğu halde götürülürler.
2) "Eştât" kelimesi,her fırka,kendi benzeriyle birlikte, yani yahudi yahudi ile, hristiyan hristiyan ile birlikte olur" demektir.
3) Bu, "Yeryüzünün her bölgesinden gelerek" demektir.
Hak Teâlâ daha sonra, bu gelişin maksadını anlatarak, "Amelleri kendilerine gösterilmek için" buyurmuştur. Bazıları bu ifadeye, "Amel defterlerini görmeleri için..." manasını vermiş ve "Çünkü amel defteri kişinin önüne konur ve "işte talakın, işte alış verişin işte..." Sen bunu gördün mü?" denir. Halbuki görünen şey, yaptıkları değil, yazılı olan şeylerdir" demişlerdir. Bazıları da, "Amellerinin karşılığını görmek için..." manasını vermişlerdir. Bu karşılık da cennet veya cehennemdir. En uygun karşılık olduğu için ceza (karşılığına) yerine, "amelleri" kelimesi kullanılmıştır. Böylece o ceza (karşılık) amelin bizzat kendisi gibi olmuş olur. .Halbuki bu gibi yerlerde mecazi mana, hakiki manadan daha uygun ve kuvvetli olur. Hz. Peygamber (s.a.s) bu ifadeyi, yâ'nın fethasıyla "Görsünler idye" şeklinde de okumuştur.21[21]

Zerre Miktarı Hayır ve Şer

"İşte kim, zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa, onu görecek..." (Zılzâl, 7-8).
Bu ifadeyle iigili birkaç mesele vardır:22[22]

Zerrenin Manası

Ayetteki, tabiri, "zerre kadar" demektir. Kelbî, "Zerre, karıncanın en küçüğüdür" derlerken, İbn Abbas, şöyle demektedir: "Avcunu toprağa koyup da daha sonra kaldırdığında, işte oraya yapışan toz zerreciklerinden herbiri, "miskâl-i zerre"dir. Binâenaleyh, ister iyi ister kötü, ister az, ister çok olsun, Allah, kuluna, yaptığı bu şeyleri gösterecektir."23[23]

İkinci Mesele

Asımın bu rivayetine göre, Hafs yâ'nın ref'i ile,"yurahû" şeklinde okurken, diğerleri yâ'nın fethası ise, şsklinde okumuşlardır. Bunları da, hâ'nın cezmi (sükunu) ile "yerah" şeklinde okumuştur.24[24]

---

[20] [20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/337.
[21] [21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/337-338.
[22] [22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/338.
[23] [23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/338.
[24] [24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/338.

Amellerin Karşılığı

Ayette şöyle bir müşkil vardır: Kafirlerin haseneleri, yok mesabesindedir. Mü'minlerin seyyieleri ise bağışlanmıştır. Kafirlerin amellerinin geçersiz kılınması, ya doğrudan, ya da büyük günah irtikap etmeleri yüzündendir. Binâenaleyh artık, ister iyi isterse kötü olsun, zerre miktarınca dahi cezalandırmak ne demektir?
Bil ki müfessirler buna şöyle birkaç yönden cevap vermişlerdir:
a) Ahmed ibn Ka'b el-Kurazî, ayete, "Kim kafir olduğu halde zerre miktarı hayır yaparsa ahirette de, kendisi için bu hususta herhangi bir şey olmadığı halde (eli boş) gelir" manasını vermiştir. Bu husus, İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Bu mananın doğruluğuna Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadis te delalet etmektedir: Hz. Peygamber (s.a.s) Ebû Bekir (r.a)'e "Ey Ebû bekir, dünyada görmüş olduğun bu nahoş şeyler, kötülük zerresinin miktarlarmcadır: Ama, Allah Teâlâ, senin için hayır miktar ve miskallerini, geriye bırakmaktadır. Böylece sen onları, kıyamet gününde tastamam elde edeceksin... "25[25]demiştir.
b) Ibn Abbas, bu ayete, "ister mü'min, ister kafir olsun, iyi veya kötü herhangi bir iş yaptığında, Allah, onu ona gösterir. Mü'mine gelince, Allah, günahlarını bağışlar, yaptığı hasenata karşı da, ona mükafaat verir. Kafire gelince, hasenatı reddedilir, günahları, yüzünden azab edilir" manasını vermiştir.
c) Kafirin iyilikleri, her ne kadar küfrü yüzünden batıl ve geçersiz olsa bile, ne var ki, yine tartılma işi, kafir hakkında da söz konusudur. Böylece, o haseneleri, küfrünün cezasından dolayı, geçersiz addedilir. Beri taraf hakkındaki söz de böyledir. Binâenaleyh bü, ayetin umumiliğini zedelemez.
d) Ayetteki, cümlesinin umumiliğinin tahsis edilip sınırlanması... Buna göre biz diyoruz ki, ayetle, "Saîd kimselerden, kim zerre miktarı hayır işlerse o onu görür; şakî kimselerden de kim zerre miktarı kötülük işlerse, o da onu görür" manası kastedilmiştir.26[26]

İstihfaf Günahtan Daha Büyük Suç

Birisi şöyle diyebilir: İş bu noktaya vardığında, daha, Allah'ın kerem sıfatı nerede kaldı?
Cevap: İşte kerem budur; çünkü günah, her ne kadar az olsa bile, günah işlemede, karşı tarafı hafife alma vardır. Halbuki kerim, buna tahammül edemez. Taatta ise, tazim vardır. Her ne kadar az olsa bile, kerim, onu zayi etmez. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Zerre kadar hayırı küçük sanmaz. Çünkü sen, onca değersizliğine ve zayıflığına rağmen, benim bir zerremi zayi etmedin, onu nazar-ı dikkate aldın, o hususta tefekkür ettin ve onunla, Benim zatım ve sıfatlarım hususunda istidlalde bulundun ve o zaruri bir binit edinerek Bana ulaştın, beni tanıdın, beni buldun. Sen Benim zerremi zayi etmediğine göre, ben senin zerreni zayi eder miyim?" demek istemiştir.
Sözün özü şudur: Esas olan, niyet ve maksaddır. Yapılan amel az bile olsa, niyet halis olduğunda, netice elde edilmiş demektir. Ama, yapılan amel çok bile olsa, niyet bozuk olduğu için, maksad elde edilemez. Ka'b'dan rivayet edilen şu husus da bunu göstermektedir. "İyilik namına, herhangi bir şeyi küçük görmeyin. Çünkü bir kimse, Allah rızası için kullanılmak üzere, bir iğneyi dahi emanet olarak verse, cennete girer. Bir kadın da, Beyti Makdis in yapımı sırasında bir dane ile yardımda bulunduğu için, cennete girmeyi hak etmiştir.
Hz. Ai şe (r.a)'den de şu rivayet edilmiştir: "Kendisinin yanında üzüm bulunuyordu. Derken bunu, yanındaki kadına ikram etti. O esnada bir dilence gelince, Hz. Alşe, o kadına, üzümden bir habbe de o dilenciye vermesini istedi. Hz. Alşe (r.a)'nin yanında bulunanlardan birisi buna güldü. Bunun üzerine Hz. Alşe (r.a), "Ayette bahsedilen zerre miktarı hayırlar, işte, bu

---

[25][25] Kenzü'l-Ummal, 2/4710.
[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/338-339.

gördüğünüz basit şeylerde bulunmaktadır" dedi ve bu ayeti okudu, belki de, Hz. Alşe (r.a)'nin maksadı, bunu yanındakilere öğretmekti. Yoksa, Hz. Alşe (r.a) son derece cömertti (yani, salkımın tamamını o dilenciye verebilirdi). Zübeyr, Hz. Aişe (r.a)'ye iki torba içinde yüzseksenbin dirhem gönderdi. Bunun üzerine Hz. AİŞe (r.a), bir tabak getirilmesini emretti ve onu, halka dağıtmaya başladı. Akşam olunca da, "Ey cariye, iftarlığımı getir" dedi. Bunun üzerine cariye de, ekmek zeytin getirdi. Kendisine, "Kendisiyle et alıp da iftarımızı açacağımız kadar yanında dirhem bıraksaydm ya?!" denildiğinde de, "Eğer hatırlatsaydın, bunu yapardım" dedi.

Mukatil de, bu ayetin iki kişi hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Bunlardan birisi, kendisine bir dilenci gelip de, kendine az bir hurma, ekmek kırık döküğü ve bir miktar ceviz vermesini istediğinde, bu adam, "Bu bir şey değil. Biz, verdiklerimize karşılık ücret alacağız" derken; diğeri de, küçük günahları bir şey saymıyor ve "Bundan dolayı bana herhangi bir şey terettüp etme. Cehennem tehdidi, büyük günahlara karşı yapılmıştır" diyordu. İşte bu ayet, yapılacak hayrın miktarı az bile olsa, hayra teşvik etmek ve önemsiz sayılan günahlardan da sakındırmak için nazil olmuştur. Zira, az olan o güzel şeyler birike birike bir yığın oluştururken, önemsenmeyen küçük günahlar da, yapıla yapıla büyük günah halini alır. İşte bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.s), "Velev ki, yarım hurma ile bile olsun, bunu tasadduk ederek, cehennem ateşinden korununuz. Bunu bulamayan da (o dilenciyi), güzel söz söylemek suretiyle başından savsın "27[27] buyurmuştur.

En iyi bilen Allah Teâlâ'dır. Salat ü selâm efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve onun ashabına olsun (amin)!28[28]

27[27] Buhari, rikak, 51, Müslim, zekat, 66-68(2/704).

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/339-340.

ÂDİYÂT SURESİ

Onbir ayet olup, Mekke'de nazil olmuştur.1[1]

"Andolsun, o hani harıl koşan atlara..." (Adiyât. 1).2[2]

Âdiyât

Bil ki, "ed-dabh" koştuğu zaman atların nefeslerinin çıkardığı ses olup, bu, kişneme sesi değildir. Ne var ki bu, nefesin sesi, hırıltısıdır. Alimler, el-Âdiyât ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf ederek şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:3[3]

Âdiyât: Hacı Taşıyan Develerdir

Birinci Görüş: Ali (r.a)'den ve İbn Mes'ûd'dan, bunların develer olduğu İleri sürülmüştür. Ki bu, İbrahim ve Kurazî'nin de görüşüdür. Saîd ibn Cübeyr, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir gün, Haceru'l-Esved'in yanında oturuyordum. Derken, birisi çıkageldi ve bana, ^e otatfîlj'ın ne demek olduğunu sordu, ben de "el-âdiyât"ı, atlar diye tefsir ettim. O da bunun üzerine, Zemzem kuyusunun altında bulunan Hz. Ali (r.a)'ye gitti; bunu ondan sordu ve ona.benim söylediğim şeyleri anlattı. Bunun üzerine Hz. AH (r.a), "Onu bana çağır" dedi. Ben de varıp yanıbaşında durunca bana, "İnsanlara bilmediğin konularda fetva veriyorsun. Allah'a and olsun ki, İslâm'daki ilk gazve, Bedir gazvesi idi ve bizim o savaşta, sadece iki atımız vardı. Zübeyr'in atı ve Mlkdad'ın atı. Şu halde Arafat'tan Müzdellfe'ye; Müzdellfe'den Mina'ya giden, koşan develerdir, yani hac develeridir..." dedi. İbn Abbas sözüne devamla şöyle der: "Ben de bunun üzerine, kendi görüşümden Hz. Ali (r.a)'nin görüşüne döndüm..." Nitekim bu görüş, bu suretin fazileti hakkında, merfu olarak Ubeyy'den rivayet edilen şu haberle de kuvvet kazanır: "Her kim bu sûreyi okursa, kendisine, Müzdiefis'de sabahlayıp da bir topluluğu müşahede edenlerin sayısınca ecir verilir." Bu görüşe göre, "O (tırnaklarıyla) çakarak ateş çıkaranlara..." (Âdiyât, z) ayetinin manası da şu şekilde olur: Hayvanların tırnaklan, koşmanın şiddetinden ateş fırlatırlar, böylece taşı taşa vururlar. Bunun üzerine de ateş çıkarırlar..."
Yahutta mana, "Develere binenler, yani hacılar, Müzdelife'de ateşlerini yaktıklarında..." şeklinde olur. "Sabahleyin baskın yapanlara..." İfadesine gelince, "el-ığâre" hızlı yürümek anlamına gelir. Çünkü o hacılar, bayram sabahı, hızlıca yola-koyularak Minâ'ya giderlerdi. "Derken orada toz koparanlara" ifadesine gelince, buda, "Koşma yüzünden yerden toz toprak kaldıran..." anlamındadır. Muhammed ibn Ka'b'den ise, en-Nak' kelimesinin, Müzdelife'den Mina'ya kadar olan kısmın adı olduğu varid olmuştur. "Bununla bir topluluğun ta ortasına girenlere" (Âdiyât, 5) ifadesine gelince, Müzdelife kastedilmektedir. Çünkü o, orada hacılar toplandığı için "el-Cem " diye isimlendirilmektedir.4[4]

Hayvanlarla Kasem Etme

Bu takdire göre, kasemin bu hayvanlara yapılmış olması birkaç sebeptendir:
1) Cenâb-ı Hakk'ın "Deveye, bakmazlar mı?" (Gâşiye, 17} ayetinde zikretmiş olduğumuz, ondaki pekçok fayda ve menfaatler..
2) Burada sanki, nankörlüğü hususunda insanoğluna bir tariz vardır. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak sanki, "Ben, böylesi hayvanları senin emrine amade kıldım, sen İse bana taat yerine serkeşlik

---

[1] 1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/341.
[2] 2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/343.
[3] 3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/343.
[4] 4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/343-344.

yapıyor, asi oluyorsun..." demiştir.
3) Burada hac develerinin zikredilmesinden maksad, hacca teşvik etmektir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurur: "Ben bu deveye kasem ettim. Daha sonal senin amelini zayi ederim (ey hacı)..." Bu ayette buna göre, hacca iltifat etmeyen kimseye bir tariz bulunmaktadır. Çünkü kelimenin anlamı, "nankör"dür. Vâclb (farz) olduktan sonra haccetmeyen kimse de, bu sıfatla muttasıf olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Beyti haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim küfrederse, şüphesiz ki Allah alemlerden ganidir" (Al-i Imran, 97) buyurmuştur.5[5]

Âdiyât: Soluk Soluğa Koşan Atlardır

İkinci Görüş: İbn Abbas, Mücâhid, Katâde, Dahhâk, Atâ ve ekseri muhakkik ulemanın görüşüne göreyse, bu, atlardır. Bu haber, merfu olarak rivayet edilmiştir. Nitekim Kelbî şöyle demiştir: Allah'ın Resulü (s.a.s), Kinâne'den bir topluluk üzerine bîr seriyye gönderdi. Epey bir zaman geçtiği halde, onlardan hiçbir haber gelmeyince, onlar hakkında endişe edildi. İşte bunun üzerine Hz. Cebrail (a.s) (bu sûre ile) onların yolculuğuna dair haber getirdi." İşte biz şayet, ifâdesindeki elif-lâm daha önce geçmiş ve malum olan şeyler için addedersek, o zaman, kendilerine kasem edilenler, o seriyyenin atları olmuş olur. Ama biz elif-lâm cins için alırsak, o zaman "âdiyât", Allah yolunda koşan bir at olmuş olur.
Bil ki, bu ayetlerin lafızları, burada kastedilenin atlar olduğunu nida etmektedir. Bu böyledir, çünkü dabh ancak atlar için söz konusu olabilir. Bu kelimenin develer için kullanılması ise ancak "istiare" yoluyla olur. Tıpkı, (deve dudağı) ve (hayvan ayağı, tırnağı) kelimelerinin, istiare yoluyla insan için "iki "iki dudak (insan için)" kelimesinin de taylar için kullanılması gibi. Ancak, zaruret bulunmadığı müddetçe hakikatten mecaze geçmek, caiz değildir. Yine, ateş çıkarmak, devenin ayağının vurmasıyla değil de, daha ziyade atın tırnağının taşa vurmasıyla olur. Cenâb-ı Hakk'ın, "Sabahleyin baskın yapanlara" (Âdiyât, 2) ifadesi de böyledir. Çünkü bu at ile, diğer hayvanlardan daha kolay olur. Nitekim biz, bu sûrenin, bir seriyye hakkında varid olduğunu rivayet etmiştik. O halde durum böyle olunca, doğruya en yakın olanı, sûrenin medeni olmasıdır. Çünkü savaşa izin, Medine'de gelmişti. İşte, Kelbî'nin<dedîği de budur. Sen bunu iyice anlayınca, bil ki, burada birkaç mesele bulunmaktadır.6[6]

Atın Önemi

Cenâb-ı Hak muhakkak ki atlara kasem etmiştir. Çünkü onun koşması ndaki haslet ve özellikler, diğer hayvanIarınkinde yoktur. Çünkü onlar, hem düşmanı takip etmek için hem de ona saldırmak, sonra geri çekilmek için elverişlidir. Zira sen, menfaatin düşmanı izlemede olduğuna kanaat edersen, hasmına saldırırsan, böylece de ganimet elde edersin. Ama maslahatın geri çekilmekde olduğuna kanaat getirirsen, at sayesinde, en hızlı biçimde düşmandan kaçbilirsin. Şüphesiz ki selamette olmak, iki ganimetten birisidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, ondaki dünyevî ve din? faydalardan dolayı, mücahidin atına kasem etmiştir.
Yine bu ayetlerde, insanın atı, zinet ve böbürlenmek gayesiyle değil, bilakis bu faydadan dolayı beslemesi gerektiğine dair bir dikkat çekmek bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu manaya, "Hem onlara binmeniz, hem de zinet için atlan, katırları, merkepleri yarattı..." (Nahl, 8) ayetinde de dikkat çekmiştir. Böylece bu ayette Cenâb-ı Hak, illet lamını, binmekle ilgili fiilin başına getirmiş ama "zinet" kelimesinin başına getirmemiştir. Cenâb-ı Hak buyurmuştur, çünkü bu, kendisiyle yorgunluğun ortaya çıktığı bir emaredir; zira hayvan o esnada bütün çabasını harcamakta, yorulduğunda durmamaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "O at (o esnadaki yorgunluk) ve zayıflığına rağmen, sana inkiyaddan vazgeçmiyor. İşte kul da, Mevlasına taat hususunda böyle olsun.." demek istemiştir.7[7]

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/344.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/344-345.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/345.

İkinci Mesele

Alimler kelimesinin mansub olması hakkında birkaç izah zikretmişlerdir:
1) Zeccâc şöyle demiştir: İfadenin aslı, "Harıl harıl koşar vaziyetteki (atlara) yemin olsun.." şeklindedir.
2) ifâdesinin alır. şeklinde olması... Zira ed-dabh (boğazdan ses çıkarma), ancak koşma ile birlikte olur. Bu da, Ferrâ'nın görüşüdür.
3) Basralı alimler de şöyle demişlerdir: Kelamın takdiri şeklindedir. Buna göre kelimesi, hal olduğu için mansubtur.8[8]

Tırnakları İle Kıvılcım Çıkaranlar

"O (tırnaklarıyla) çakarak ateş çıkaranlara..." (Âdlyât, 2).
Bil ki, (el-îrâu" kelimesi, ateş çıkarmaktır. "El-Kadhu" ise, "çarpmak, vurmak" anlamına gelir. Nitekim sen, "Taşı, taşa vurdu, derken ateş çıkardı; taşı taşa vurdu da, kıvılcım çıkardı" anlamında veya dersin. Ayrıca, ayetin tefsiriyle ilgili birkaç izah bulunur:
1) İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Hak, atların, tırnaklarını taşa vurmasını, böylece de ondan, tıpkı çakmak çakıldığı zamanki gibi, ateş çıkarmasını murad etmektir" derken, Mukâtil de şunu söylemiştir: Allah Teâlâ, tırnaklarıyla taşa vurup da, tıpkı ateş böcekleri gibi ateşler çıkaran atları kasd etmektedir. el-Habâhlb kelimesi (aynı zamanda), çok cimri olan bir adamın adı olup, bu adam ancak, insanlar uyuduğu zaman ateş yakardı. Bir kimse onun farkına vardığı zaman ise, kimse o ateşten yararlanmasın diye, hemencecik o ateşini söndürürdü. Böylece atların tırnağından çıkan bu ateş, kendisinde hiçbir fayda bulunmayan o ateşe benzetilmiştir. Kimi alimler de şöyle demektedirler: "Bu, demir ayakkabı olup, o taşa vurur da, ondan beliğdir; çünkü bu durumda da, bizzat atların tırnağı, tıpkı demir ayakkabılar gibi olmuş olur.
2) Bir topluluk da, "Bu ayetler, atlar hakkındadır. Fakat onların ateş çıkarması İse, sahipleri ile düşmanları arasında savaşı kızıştırmaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Onlar ne zaman harb için bir ateş tutuştururlarsa, Allah onu söndürürdü..." (Mâide, 64) buyurmuştur. Ayrıca, harb iyice kızıştığı zaman da, denilir.
3) Bunlar, savaşan ve ihtiyaçlarını gidermek, yemeklerini pişirmek için geceleyin ateş yakan mücahidlerdir. Buna göre bir savaşçı topluluğu olur.
4) Bunlar, dillerdir. Onlar, konuştukları şeyin büyüklüğü ve vehametinden dolayı, düşmanlık ateşi yakarlar.
5) Bunlar, düşmanlık ve hile, aldatmaca ateşini tutuşturan insanların fikirleridir. Bu görüş, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Nitekim, "Senin aleyhine fitne kışkırtıp, savaş koparacağım" anlamında, denilir. Bunun bile, desise, tuzak olduğu, ama ancak, düşmanların onları çok kalabalık görmesi için ateş yakılması halinde tuzak ve hile anlamında olduğu söylendi. Düşmanlarına yaklaştıkları zaman, büyük bir ateş yakmaları, böylece, düşmanlarının, onları çok ve kalabalık sanmalarını istemeleri, Arabların adeti idi.
6) İkrime de, bu ifadeden muradın, "diller" (eIsine) olduğunu söylemiştir.
7) Bu ifadeden murat, "bir işi başaranlar, başarıya ulaştıranlar" manasınadır. Yani, "Maksatlarına nail olanlar, savaş ve hac gibi yüce gayelerine ulaşanlar..." demektir. Nitekim Arapça'da, "maksadına nail oldu, ihtiyacını giderdi" anlamında, denilir. Sonra mana, amacına ulaşmış olan o topluluğa raci olur; bunun, kimileri amacına ulaşmış olan atlara raci olması da caizdir. Nitekim şair Cerlr şöyle demiştir:
"Ezd kabilesinin Arablarm en çok cömert olanı ve (ateşlerini yakükları zaman da), ihtiyaçları en fazla gidereni olduğunu gördük..." Arapça'da, bir kimse, tenkit edip zemmettiğinde, "ateş çıkardı lütfedip ihsan ettiğinde de, kandırdı, lutfa boğdu" denilir. Bil ki, ilk izah, doğruya daha yakındır. Çünkü kelimesi, ateş yakmak, manasında hakikat; başka manalarda ise mecaz ifade

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/345.

etmektedir. Delilsiz olarak da hakikati terketmek caiz değildir.[9]

Sabahleyin Baskın Yapanlar

"Sabahleyin baskın yapanlara" (Adiyat, 3).
Yani, "Sabah vakti, düşmanlara baskın yapan atlara..." demektir. Onlar, sabahleyin baskın yapıyorlardı. Çünkü onlar, geceleyin karanlık içinde kalıp, hiçbir şey görememekteydiler. Gündüze gelince, insanlar o zaman, müdafaaya ya da savaşa hazır durumda bulunuyorlardı. Sabah vakti ise, insanlar o zaman tam dalgınlık halinde bulunup, hem hazır vaziyette değillerdi. Bu ayetleri develere hamledenlere gelince, onlar, "Bundan murad, Yevmunnahr'de (bayram günü) binicilerini Müzdelife'den Minâ'ya götüren develerdir" demişlerdir. Sünnete göre, sabah olmadıkça baskın yapılmaz. Iğâre kelimesinin lügatteki manası ise, çabuk gitmek, koşmaktır. Nitekim bir kimse çabuk gittiğinde, denilir. Cahiliyye döneminde Arablar, "Arafat'tan Minâ'ya gitme sırasında hızlı koşarız" anlamında, (Hızlanalım diye Sebîr tepesi aydınlandı) derlerdi.[10]

"Derken orada toz koparanlara" (Âdiyat, 4).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[11]

Nak'an

Ayetteki, kelimesiyle ilgili iki görüş var:
1) Bu, "toz" manasınadır. Bu kelimenin, "ses yükseldi" manasındaki deyiminden alındığı; binâenaleyh toza yükselmesinden dolayı "nâk" " ismi verildiği söylenmiştir. Yine bu kelimenin, suyun yükselmesi manasındaki "nak' " kelimesinden olduğu; binâenaleyh aynen insanın suyu daldığı gibi, toz için de kalanın da toza daldığı (için böyle isimlendirildiği) söylenmiştir.
2) Bu kelime, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir hadisinde geçen cümlesinde şu "Bir bağırma bir avaz olmadıkça..." "haykırma" manasınadır. Buna göre ayet, yaptıkları baskınla düşmana zayiat verdirip feryat ve ağıtlara sebep olurlar, ağıtçı kadınlar ölenler için ağıt yakarlar" anlamına gelir. Yine "toz-duman yükseldi" manasında denilir. "Bağırtlak kuşu yumurtladığı yerden çıktı" manasında, denilir. ise, "Tozkopardılar" manasınadır. Buna göre ayet, "Atlar, baskın yerlerinde süratli koşuşturmalarından dolayı toz koparırlar" manasında olur.[12]

Zamirin Mercii

dekl "hû" zamiri neye racidir? Bu hususta birkaç vecih var:
1) Ferrâ'nın görüşüne göre bu zamir, kendisine varılan ve kendisinde baskın işinin yapıldığı yere racidir. Çünkü, "Sabahleyin baskın yapanlara" (Âdiyât, 3)ayeti bu baskın için bir yer gerektiğine delildir. Maksad anlaşıldığı zaman, zikri (adı) açıkça geçmemiş bir şeye zamirle işaret etmek caizdir. Nitekim, "Biz onu Kadr gecesinde indirdik" (Kadr, 1) ayetinde, Kur'ân'a "o" zamiriyle işaret edilmiştir. Çünkü, hernekadar daha
önce açıkça zikredilmemiş ise de, bunun Kur'ân olduğu anlaşılmaktadır.
2) Bu zamir, baskının yapıldığı zamana racidir. Buna göre ayet, "Onlar işte o zamanda toz koparırlar" demek olur.
3) Kisâî'nin görüşüne göre bu zamir, adv'e, yani hani harıl koşmaya racidir ve mana, "ve harıl harıl koşmak suretiyle toz koparanlara (yemin olsun ki)" şeklindedir i ve "adv'"in, ayetinde

---

[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/346-347.
[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/347.
[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/347.
[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/348.

zikri geçmiştir.[13][13]

Üçüncü Mesele

Eğer, ifadesi, ne üzerine atfedilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "yerini el-Âdiyâti ism:i failinin tuttuğu fiile racidir. Buna göre takdir, "Harıl harıl koşan ve ateş saçan, sabahleyin baskın yapıp, toz koparanlara yemin olsun ki..." şeklindedir.[14][14]

Dördüncü Mesele

Ebû Hayve bu fiili, "Orada toz-duman ortaya çıkaran" manasında, şeddeli olarak ııjtâ şeklinde okumuştur. Çünkü fiili "izhâr etti - ordaya çıkardı" manasınadır. Yahut da o, (toz kopardılar) fiilini şekline kalbetti ve sonra da buradaki vâv'ı hemzeye kalbederek, (aynı manada olmak üzere) şekline çevirdi.[15][15]

Düşman Ordusuna Dalış Yapanlar

"Bununla bir topluluğun ta ortasına girenlere..." (Âdiyât, 5).
Bu ayetle ilgili iki mesele var:[16][16]

Birinci Mesele

Leys (Arapça'da), "Nehrin ve çölün orasına girdim, ortasında oldum" manasında denilir" demiştir.
Ferrâ, "Bu ayetteki zamiri, neye racidir?" demiştir. Bu hususta birkaç izah var:
1) Mükâtil, "Bu "adv"e, yani hanl-harıl koşmaya racidir. Çünkü sürenin başındaki "el-Âdiyât" kelimesi bunu delalet eder. Dolayısıyla ona burada zamirle işaret etmek caizdir. Ayetteki, "cem'an" sözü de, takdirindedir, ve mana, "O (atlar), koşmaları ile düşman ordusunun ortasına daldılar" şeklinde olur. Bu ayetleri develerle ilgili sayana göre, "Minâ'da toplananların ortasında olan (develer)...)" manasında olmuş olur" demiştir.
2) Bu zamir, "nak' "a (toz ve haykırmaya) racidir, yani "Toz (koparmak) veya haykırarak, topluluğun ortasına girenlere..." demektir.
3) Bundan murad şudur: "harıl harıl koşan (atlar), toz toprağa bulanmış oldukları halde, düşman topluluklarından bir topluluğun ortasına dalarlar."[17][17]

İkinci Mesele

Ayetteki fiil, müteaddî (geçişli) olmak üzere, şedde ile * "Ortasına daldıranlar" şeklinde de okunmuştur. Bu durumda, 'deki bâ harf-i cerri 'deki gibi, böylece sülasi mücerred vasatna'nın ileri derecesini ifade eder. Bu "ortaya dalma"da, daha ileri bir manayı ifade eder.
Bil ki insanlar, atları anlatırken çok şeyler söylemişlerdir. Allah Teâlâ'nın zikrettiği bu miktar ise, en güzel ve uygun olandır. Hz. Peygamber (s.a.s) "Hayır, atların alınlarına bağlanmıştır" ve "Onların sırtlan sığmak, barındıkları hanizedir"[18][18] buyurmuştur.[19][19]

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/348.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/348.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/348-349.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/349.
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/349.
[18][18] Buhari , Menakıp, 28; Müslim, emare, 96-99 (3/1492-1493) (Kısme).
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/349.

Kasemin Hedefi

Bil ki Allah Teâlâ, adına yemin edilen şeyi zikredince, hakkında yemin edilen hususu da zikretmiştir ki burada hakkında yemin edilen hususlar, üçtür:
Birincisi: Hak Teâlâ'nin şu ayetinin ifade ettiği husustur:
"Şüphesiz insan Rabbine karşı çok nankördür" (Adiyât, 6)[20][20]

Kenûd'un Manası

Vahidî, "kunûd" kelimesinin lügat manası, "haktan ve hayırdan menetmek, başkalarını uzaklaştırmaktır. Kenûd ise, üzerinde bulunduğu şeyi engelleyen demektir. Hiçbir şey bitirmeyen toprağa da "arz-ı kenûd" denilir.
Bu hususta müfessirlerin birçok izahları var: Mesela İbn Abbas, Mücahid, İklime, Dahhâk ve Katâde, "Kenûd, nankör manasınadır. O meşhur "kinde", babasına karşı nankörlük edip, ondan ayrıldığı için bu ismi almıştır" demişlerdir. Kelbî ise, "Kenud, Kinde lügatına göre âsî; Benî Mâlik lügatına göre, cimri; Mudar ve Rabî'a lügatına göre nankör manasınadır" demiştir. Ebû Umâme, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, "kenûd"un, kendi payını (başkalarından) sakınan, tek başına yiyen, kölesini döven nankör manasına olduğunu rivayet etmiştir. Hasan el-Basri, "Kenûd", başına gelen mihnet ve musibetleri sayarak Rabbine levmeden ve O'nun nimetlerini ve verdiği rahatlıkları unutandır. Bu aynenf "Ama insan, ne zaman Rabbi onu imtihan edip de kendisine kasem eder, nimetler verirse, "Rabbim bana ikram etti, şeref verdi" der. Fakat ne vakit onu deneyerek, rızkını daraltırsa, o zaman da, "Rabbim bana ihanet etti, hor hakir kıldı" der"(Fecr, 15-16) ayetlerinde ifade edildiği gibidir" der.
Bil ki, "kenûd"un manası, küfr (nankörlük) veya fark (günah) olmanın dışına çıkmaz. Her nasıl olursa olsun, bunun bütün insanlara hamledilmesi mümkün değildir. Binâenaleyh belli bir kafir için kullanılması gerekir veya eğer herkes için kullanırsak rranast şöyle olur: İnsanın tabiatı, onu böyle olmaya sevkeder. Ancak Allah Teâlâ insanı, lutfu ve tevfiki ile bundan korursa, o müstesna... Birinci mana, ekserî alimlerin görüşüdür ve onlar şöyle demişlerdir: "Çünkü İbn Abbas, "Bu ayet, Kart b. Abdullah b. Amr b. Nevfel el-Kureşî hakkında nazil olmuştur" demiştir. Keza, "O halâ, kabirlerde olanların eşilip çıkarıldığı zaman... Rablerinin onlardan elbette haberdar olduğunu bilmiyor mu?"(Adiyât. 9-11) ayetleri de ancak kafirler hakkında uygun olur. Çünkü bu, adeta bahsedilenlerin bu işi, yani kıyameti inkar ettiğini anlatmaktadır."[21][21]

Nankör İnsanlar

İkincisi, yani Hak Teâlâ'nın hakkında yemin ettiği ikinci husus, şu ayetin beyan ettiği şeydir:
"Hiç şüphesiz o, buna hakkıyla sahicidir" {Âdiyât, 7).
Bu ayetle ilgili iki görüş var:
1) Şüphesiz insan buna, yani kendi nankörlüğüne ve cimriliğine şahiddir. Bu hususta, kendi aleyhine şehadet eder. Ama bu şahidlik, ya o iş, inkarı mümkün olmayan, açık bir şey olduğundan dolayıdır, yahut da Ahirette insan kendi aleyhine bu hususta şahidlik ettiği ve günahlarını itiraf ettiği içindir.
2) "Ayetten maksad şudur: Allah Teâlâ bu nankörlüğe şahiddir." Bu görüşte olanlar "Bu mana daha uygundur. Çünkü buradaki "o" zamiri, zikredilenlerden kendisine en yakın olana racidir. Burada da ona en yakın olan, "Rabb" lafzıdır. Bu, Allah Teâlâ'nın insanın amellerini tek tek saydığını (tesbit ettiğini) ifade etmiş olması açısından, insan için bir tehdid ve günahlardan alıkoyan bir şey gibi olur" demişlerdir. Birinci görüşü destekleyenler ise, "Bu ayetten sonra gelen, "Şüphesiz o, mal sevgisinde pek ileridir" cümlesindeki "o" zamiri insana

---

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/350.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/350.

racidir. Binâenaleyh sürenin nazmının en güzel olması için bu ayetteki "o" zamirinin de insana raci olması gerekir" demişlerdir.[22][22]

Mal Canlısı İnsanlar

Üçüncüsü: Hak Teâlâ'nın hakkında yemin ettği hususlardan üçüncüsü de, şu ayetin beyan ettiği husustur:
"Şüphesiz o, hayır sevgisinde pek şediddir" (Âdiyât, 8).
Ayetteki "hayır" "Eğer geride bir hayır, yani mal bırakırsa..." (Bakara, 180) ve "Ona bir hayır (mal) isabet ettiği zaman, nankördür" (Meâric. 21) ayetlerinden de anlaşıldığı gibi, "mal" manasınadır. Çünkü insanlar, "mal"ı kendi aralarında "hayır" sayarlar. Nitekim Allah Teâlâ da, mücahidlere isabet eden, yaralanma ve harb sıkıntılarını, "Onlara bir kötülük isabet etmemişti" (M imrân, 174) ayetinde, "kötülük" diye isimlendirmiştir.[23][23]

Şedîd

"Şedîd", cimri-kısnık manasınadır. Bu manada, "falanca, şedidedir, müteşeddiddir" denilir. Şair Tarafa da şöyle der: "Ben ölümün, seçkin ve değerli kimselere tuzak kurduğunu; çok cimri ve ahlaksız kimselerin de en güzel mallarını ellerinden çekip aldığını görüyorum." Sonra bu ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) O, malı çok sevdiği için, alabildiğine eli sıkı ve cimridir.
2) Buradaki "şedîd" ile, kuvvetli manası kastedilmiştir. Buna göre mana, "O, malı sevme, dünyayı tercih etme, dünyanın peşinde gezme ve onu elde etmek için uğraşma hususunda, alabildiğine güçlü ve kuvvetli, ama Allah'a ibadetlerini sevme ve nimetlerine şükretme hususunda, son derece zayıftır" şeklinde olur. Çünkü sen birisi bir şeye güç yetirip, onu zapt-u rabt altına aldığında dersin.
3) Allah Teâlâ bununla, "O hayırları (malları) sevme hususunda, eli açık ve yumuşak yüzlü değildir, fakat alabildiğine eli sıkı ve tutucudur" manasını murad etmiştir.
4) Ferrâ ayetin takdiri mananın, "Muhakkak ki o, mal hususunda alabildiğine bir sevgi taşımaktadır" şeklinde olabileceğini; bunun da, "O, mali seviyor; malın da, kendisini sevmesini arzu ediyor" demek olduğunu; fakat ilk ifadede geçen "hubb" (sevgi) sözü ile yetinilerek, ikinci cümlede aynı kelime tekrarlanmadığını; bunun tıpkı takdirinde olmak üzere, (ibrahim, 18) buyurup da, birincisi ile yetinilmesi gibidir.
5) Kutrub da ayetteki takdirin şeklinde olduğunu ve tıpkı, senin manasını kastetmen gibi olduğunu söylemiştir.[24][24]

İnsan Haşrolunacağını Düşünmez Mi?

Bil ki Allah Teâlâ insanın kötü fiillerini kendine sayıp dökünce, onu tehdid ederek şöyle buyurmuştur:
"Hâlâ o, bilmeyecek mi, kabirlerin içindekiler eşilip çıkarıldığı zaman..." (Adiyât, 9).
Bu ayetle ilgili mesele var:[25][25]

Birinci Mesele

'rıin ne demek olduğu hususu, tomar, 4. ayetin tefsirinde geçmişti ve Diz, bunun, "eşilip, sürülüp dışart çıkarılma" olduğunu söylemiştik. Bu kelime, şeklinde de okunmuştur.26[26]

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/351.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/351.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/352.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/352.

Men Yerine Mâ Edatı?

Birisi şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hak niçin, buyurmuş da, "kabirlerin içinde dan kimseler..." buyurmam ıştır? Hem sonra dediğine göre, demiş de dememiştir?" Birincine şu şekilde cevap veretiliriz: Yeryüzünde mükellef olmayanlar daha faldır. Binâenaleyh bu, genele gere söylenmiş bîr ifadedir. Şöyle de denebilir: Oniar öldükten sonra dirilmeye başladıklarında iienüz aktiii canhiar değillerdir. Aksine dirilişten sonra onlar bu hale gelmişlerdir İşte bu sebeble, hiç şüphesiz ism-i mevsut, ak;' sahibi olmayan varlıklara göre getirilmiş, sonra buna işaret olarak gelen "hûm" zamirleri ise aklı olan varlıklara göre getirilmiştir.27[27]

Sinelerdeki Açığa Çıkacak

"ve göğüslerde olan şeyler, derlenip toplandığı zaman" (Âdiyât, 10).
Ebû Ubeyde buna, "Göğüslerde olan şeyler, ortaya çıktığında" manasını verirken; Leys şöyle der: "Herşeyden elde edilen şey, elde kalan ve kendinden başka giden şeydir. İşte buna "hâsıl" "hâsıla" denir. Tahsil ise, hasıl olanı seçip ayıklamadır. Bu kökün ismi, "hasîlâ"dır. Labîd bu manada şu beyti söylemiştir:
"Her biri bir gün, Allah'ın nezdinde hasılatlar toplandığında, ne kadar sa'y-u gayrette bulunduğunu anlayacaktır."
Ayetin tefsiri hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) "defterlerde derlenip toplanan" demek olup, bu da, o amel defterleri top yekûn açılıp ortaya konduğunda..." demektir.
2) Mutlaka farz, mendub, mubah, mekruh ve haram olan şeylerin biribirlerinden ayırdedilmeleri gerekir. Çünkü her bir için ayrı bir hüküm vardır. Bundan ötürü kalbura (eleğe) "mihsal" denilir.
3) İnsanın içindekiler (gönlündekiler), çoğu kez dışından görünenin aksine olur. Ama kıyametgünü bütün strlar çözülür, perdeler açılır ve içtekiler ortaya çıkar. Nitekim Hak Teâlâ, "o gün (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacak" (Tarık, 9) buyurmuştur.
Bil ki bundan alınacak ders şudur: Ey insanoğlu sen, senin için faydası olmayan şeyler konusunda, hazırlıktı oluyor da mesela, kabristan yaptırıyor; tabut alıyor, kefen hazırlıyorsun; yaşlı kadınlar, kefen dokuyorlar ve "Bütün bunlar, mezarda kurtçukların yemesi içindir. Ya Rahmân'ın hissesi nerede?" denilir. Hatta kadın hamile olduğunda, doğacak çocuğa elbise ve saire hazırlar. Kendisine, "Daha çocuk yok, bu ne hazırlık" dediğinde, "Karnımda olan, birgün gün yüzüne çıkmayacak mı?" der. Binâenaleyh Rab Teâlâ da sana, "Bu yerin karnındakiler birgün gün yüzüne çıkmayacak mı, peki hazırlığın nerede?" der. Malum siğası ile ve şeddesiz olarak, şeklinde de kıraat vardır. Buna göre mana, "Ortaya çıktığında..." şeklinde olur.28[28]

O Günün Tahsisinden Maksad

"Gerçekten o gün Rableri onlardan, tamamıyla haberdardır" (Âdiyât, 11).
Bil ki burada şöyle birkaç soru sorulabilir:
Birici Soru: Ayetteki bu ifade, Cenâb-ıHakk'ın o gün onları bilişinin, kendisine haber verilme sebebiyle olduğu vehmini vermektedir. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu hususta daha önce bilgisi olmamasını gerektirir. Halbuki böyle bir şey Allah için imkansızdır?"
Buna şu iki şekilde cevap veririz:
1) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Bilmeyen, bilgi sahibi edilmesi ile, bilir hale gelir.

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/353.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/353.
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/353-354.

Peki, hep alim olan, hep bilen bir zat, senin halinden haberdar olamaz mı?
2) Hak Teâlâ'nın her an bilmesine rağmen, bu bilme işini, "o gün" demek suretiyle, kıyamet gününe tahsis edişinin hikmeti, o günün, ceza günü oluşundan ve müikün kime ait olduğunu yeniden bir kere daha vurgulamasından ötürüdür. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Bu gün hükmü" geçerli bir hâkim, fetvası geçerli bir âlim yoktur. Sadece Ben varım" demek olmuştur. Nice alimler, hadise esnasında cevabın ne olduğunu bilemez, daha sonra onu hatırlar. İşte bu sebeple Hak Teâlâ adeta, "İşte Ben, böylesi bir alim değilim" demek istemiştir.[29][29]

Kalbin Ameli ve Uzuvların Ameli

İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, "ve göğüslerde olan şeyler, derlenip toplandığı zaman..."buyurarak, niçin özellikle kalbin işi olan amellerden bahsetmiş de, uzuvların işlerini zikretmemiştir?
Cevap: Çünkü dış organların (uzuvların) amelleri, kalbin amellerine bağlıdır. Çünkü kalblerde sevkedici şeyler, irade ve düşünceler meydana gelmemiş olsaydı, uzuvların fiilleri de meydana gelmezdi. İşte bu yüzden HakTeâlâ, kalbin amellerini zemmetmeyi esas almış ve meselâ, "Kalbi günahkar... "(Bakara, 283) buyurmuş; yine medhederken de kalbin işini esas alarak, "Kalbleri tirtir titrer"'(Enfal, 2) buyurmuştur.[30][30]

Sadr Yerine Kalb Kelimesi

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak niçin buyurmuş da, "kalblerde olan şeyleri..." dememiştir?
Cevap: Çünkü kalb, rükuu bineğidir ve tabii olarak, marifetullahı ve Allah'a hizmeti arzular. Aslında bu hususlarda karşı çıkan, "nefs"dir. Nefsin yeri ise, göğse yakın bir yerdir. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, "İnsanların suduruna, göğüslerine vesvese verir..." (Nas, 5) buyurmuştur. "Allah'ın göğsünü islâm'a açtığı kimse..." (Zümer,22) buyurmuş ve göğsü, İslâm'ın yeri olarak zikretmiştir.
Dördüncü Soru: ifadesindeki "hüm" zamirleri, insana racidir. Halbuki "insan", lafız olarak müfreddir?
Cevap: İnsan kelimesi, mana bakımından cemidir ve bu husus, Hak Teâlâ'nin "Şüphesiz insan, bir hüsrandadır"(Asr, 2) ayetinde de böyledir. Ama Cenâb-ı Hak o surede, "Ancak iman edenler ... müstesna"(Asr,3) buyuraraka, bu ifadeleri cemî olarak getirmiştir. Eğer "insan" kelimesi cemî (çoğul) olmasaydı, böyle getirmesi doğru olur muydu?
Bil ki ayetle ilgili olarak, geriye iki mesele kalır:[31][31]

Birinci Mesele

Ayet, Hak Teâlâ'nm, zaman olarak cüziyyatı da bildiğine delalet etmektedir. Çünkü O, Kendisinin o gün bütün canlıların ne halde, ve ne durumda olduklarını bildiğini açıkça ifade etmektedir. Binâenaleyh Allah'ın, zamanın cüziyyatını bilmeyeceğini söyleyenler kafir olurlar.[32][32]

İkinci Mesele

Rivayet edildiğine göre Haccfic, dil sürçmesi ile buradaki 'yi, nasb ile şeklinde okumuş, dolayısıyla da, "habir"in başındaki "lâm'ı, hata olmasın diye düşürmüş. Bu, onun, fesahatini anlatmak için zikredilmiş bir hadisedir. Fakat bazı alimler, ayeti değiştirmeye yeltendiği için bunun bir küfür olduğunu söylemişlerdir. Ebû's-Simâl'in de ayeti bu şekilde okuduğu nakledilmiştir. Allah Teâlâ en iyi bilendir. Salat ü selâm, efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashabına olsun (amin)![33][33]

---

[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/354.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/354-355.
[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/355.
[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/355.

---

[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/355.

KARİA SÛRESİ

Bu sûre, onblr ayet olup, Mekkidir.[1]

Bil ki Allah Teâlâ önceki sûreyi, "O gün Rableri onlardan tamamıyla haberdardır" ayetiyle bitirmiş, adeta "O gün, nasıl bir gündür?" denilmiş de bunun üzerine, "O gün, kâriadır" diye cevap verilmiştir.[2]

Karia

"Felaket kapısını çalacak olan (kıyamet), nedir o felaket kapısını çalacak? O felaket kapısını çalacak olanı sana bildiren nedir?" (Kâria, 1-3).
Bil ki ayetlerle ilgili birkaç mesele var:[3]

Birinci Mesele

"Kar' alabildiğine vurmak ve yüklenmektir. Daha sonra zamanın büyük hadiseleri "kâria" diye adlandırılmıştır. Nitekim Hak Teâlâ, "Yaptıkları şeyler yüzünden, başlarına kâria gelip çatacak"(Ra'd,31) buyurmuştur. Arapların, "Köle, deynekle dövülür" şeklindeki sözleri de bu köktendir. "Kamçı" manasındaki "mihra' " da "Kur'ân'ın karialları ve "Kapıyı çalmak" deyimleri de böyledir. fiili, "Kılıçlarla vuruştular" manasındadır.[4]

Kâria: Kıyamet İsmi

Alimler, "karia"nın, kıyametin isimlerinden biri olduğunda ittifak etmişlerdir. Ama kıyamete bu adın niçin verildiğinde şu değişik izahları yapmışlardır:
1) Bunun sebebi, kendisinden dolayı, mahlukatın can verdiği o sayhadır. Çünkü ilk sayhada akıllar zail olur. Nitekim Hak Teâlâ "Gökte ve yerde bulunanlar, (o zaman) düşüp kendisinden geçer" (Zümer, 68) buyurmuştur. İkinci sayhada (sûra üflenişte) ise, İsrafil (a.s) hariç, bütün mahlukat ölür. Allah Teâlâ daha sonra onu da öldürür. Sonra diriltir. O, sûra üçüncü defa üfler. Böylece herkes dirilip kalkar. Bu sûrun, kendisinde bütün ölüler sayısınca delikler bulunan ve herkese ait bir deliğin yer aldığı; Allah Teâlâ'nın her bedeni, o belli delikten, kendisine ulaşan o nefha sayesinde diriltti̇ği rivayet edilmiştir. Bu izahı, Hak Teâlâ'nın, "Onlar, ancak bir sayha beklerler"(Yasin, 49) ve "O ancak bir sayhadır, nâradır" (Sâffat, 19) ayetleri de destekler.
2) Ulvî ve süflî kütleler, âlem tahrib edilirken, birbirlerine alabildiğine çarparlar. İşte bu çarpma (kar1) sebebiyle kıyamete "kâria" denilmiştir.
3) Kâria, dehşetiyle, çılgınlığı ile, insanların kalblerini hoplatıp, çarptıran (kârla) olandır. Bu, göklerde, göklerin çatlayıp varılmasıyla; güneş ve ayda, onların söndürülmeleriyle; yıldızlarda, onların saçılmalarıyla; dağlarda, onların unufak edilip atılmalarıyla; yeryüzünde, onun dürülüp değiştirilmesiyle olur. Bu, Kelbî 'nin görüşüdür.
4) Kıyamet, Allah düşmanlarını, ilahi azab, hizy ve ibretâmiz cezalarla korkutur, kalblerini hoplatır ve döver. Bu, Mukâtil'in görüşüdür. Bazı muhakkik alimler, bunun, Kelbî'nin görüşünden daha evla olduğunu; çünkü Hak Teâlâ'nın, "(Mü'minler ise) o günün korkudan emindirler" (Neml, 89) buyurduğunu söylemişlerdir.[5]

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/357.
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/359.
[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/359.
[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/359.
[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/359-360.

İ'rab

ifadesinin i'rabı hususunda, şu izahlar yapılmıştır:
1) Bu bir "tahzîr"dir. Çünkü tahzîr, hem ref, hem de nasb caizdir. Nitekim sen, yani "Aslandan sakın" dersin. Binâenaleyh ref de caizdir, nasb da caizdir.
2) Burada, şöyle bir takdir vardır: "Size, o "kâria", Cenâb-ı Hakk'ın, "Kabirlerin içindekiler çıkarıldığı zaman"(Âdiyât, 9) ayetinde haber verildiği biçimde gelecektir."
3) "Kâriâ" mübtedâ olarak merfudur; haberi ise, ifadesidir. Kutruba göre ise, haber olan, ifadesidir.
Buna göre şayet, "Sen bir şeyden bir şey ile haber verdiğinde, mutlaka ondan, ilave bir bilgi elde etmen gerekir. Halbuki,sözü, kişinin bunu bilmediğini ifade eder. Öyleyse, bu, daha nasıl haber olarak düşünülebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bizim bu haberle, ilave bir bilgimiz olmuştur. Çünkü biz, o "kâria"nın, diğer "kâria" Iar gibi olduğunu sanıyorduk. İşte bu cehalete nisbet edilmemiz ifadesinin kullanılması) ile, bu "kâria"nın, şiddet ve dehşet bakımından, diğerlerinin çok çok üstünde bir "kârla" olduğunu anlamış bulunuyoruz.6[6]

Üçüncü Mesele

"O felaket kapısını çalacak olanı sana bildiren nedir?" ayeti hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Bunun manası, "Sen onun künhünü bilemezsin. Çünkü o, şiddet açısından herhangi bir ferdin, vehminin ve zannının yetişemeyeceği bir noktadadır. Sen onu, her ne türlü takdir edersen et, bilesin ki o, senin takdirinden daha büyüktür" şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Dünyanın bela ve musibetleri, bu "kâria"nin yanında, adeta bir "kâria" değildir. Dünyanın ateşi de, ahiretteki ateşin yanında, ateş değildir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu sûrenin sonunda, dünya ateşinin, ahiretinkinin yanında ateş olmadığına dikkat çekmek için, "harareti çetin bir ateş"(Kâria, 11) buyurmuştur. İşte böylece, bu açıdan, bu sûrenin başı ile sonu, birbiriyle mutabakat arzetmiş olur.
Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında, buyurmuş, sûrenin sonunda ise, "Artık onun anası "Hâviye"dir. Onun mahiyetini sana bildiren nedir?" (Kana, 9-10) buyurmuş, ama "Hâviye1 nin ne olduğunu sana bildiren nedir?" dememiştir. Şu halde, aradaki fark nedir?" denilirse, biz deriz ki: Fark "Kâria"mn, elle tutulur, gözle görülür bir şeyin "kâria"sı olmasıdır. Ama onun, "Hâviye" olması ise, böyle değildir. Böylece, iki yer arasındaki fark ortaya çıkmış olur.
2) Bu tafsilatı, Cenâb-ı Hakk'ın haber vermeleri ve beyanı dışında, hiç kimse bilme imkânına sahip değildir. Çünkü bu, meydana gelen şeyin, meydana gelişini anlatmaktır; yoksa, olması takdir edilen şeylerin takdirlerinden bahsetmek değildir. Binâenaleyh, bunu bilmenin yolu, "sem'iyyât - nakii deliller"den geçer.7[7]

Dördüncü Mesele

Bu ayetin bir benzeri de "Hakka ... Nedir Hakka? O hâkka'mn ne olduğunu sana bildiren nedir?' (Hakka, 1-3) ifadeleridir. Daha sonra muhakkik alimler şöyle demektedirler: ihlâli ifâdesi, ifâdesinden, daha ileri derecede bir ifadedir. Çünkü, sonra gelenin, mutlaka daha beliğ ve ileri derecede olması gerekir. Çünkü maksat, alabildiğine bir dikkat çekmedir. Bu "alabildiğinelik - mübalağa" ise, ancak, o şey çok kuvvetli olduğunda söz konusu olur. Bu iki ifadenin mana açısından birbirleriyle mukayesesine gelince, "Hakka", daha ileridir. Çünkü aslında bu kelime, "adalet" manasıyla ilgilidir. Kâria ise, kalblere çok korkunç şeylerle baskı yaptığı için, ileri derecede bir ifadedir.8[8]

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/360.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/360-361.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/361.

İnsanların Pervaneler Gibi Uçuşması

"O gün insanlar yaygın pervaneler gibi olacak. Dağlar atılmış renkli yünler gibi olacak" (Karia, 4-5).

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "bu ayetin başındaki kelimesi, kelimesinin kendisine delalet ettiği, mukadder bir ifade ile mansub olup, ayetteki takdir, "kârla, insanların şöyle şöyle olduğu günde çarpar, vurur..." şeklindedir."

Bil ki, Cenâb-ı Hak bu günü şu iki vasıf ile nitelemiştir:

Birincisi: O günde insanların, tıpkı uçuşan pervaneler gibi olmaları. Zeccâc şöyle der: ateşin içinde uçuşan canlılar, anlamındadır, bunlara yayılıp da kendilerini ateşe attıkları, için adı verilmiştir. Cenâb-ı Hak burada, öldükten sonra dirilme meydana geldiği zamanda canlıların durumunu, "ferâş-i mebsûs" bir başka ayette ise, "yayılmış çekirgelere..." (Kamer, 7), benzetmiştir. Pervanelere benzetmesine gelince, bu, "ferâş"ın, uçmak için kalktıkları zaman aynı yöne yönelmeyip de, tam aksine her birinin başka başka cihet ve istikametlere yönelişlerinden dolayıdır. İşte bu durum, insanların öldükten sonra diriltilmeleri durumunda, böylesine dehşet ve korku içinde kalacaklarına delalet eder. Ama, maksat ve gaye açısından, belli olmayan, gelişigüzel yönlere doğru hareket edeceklerini gösterir. kelimesine gelince, "dağılmış, saçılmış" demektir. Nitekim birisi bir şeyi dağıtıp, saçtığında,"onu saçtı, dağıtttı" ifadesi kullanılır. İnsanların çekirgelere benzetilmelerine gelince, bu, çokluk açısından yapılmıştır.

Ferrâ da, ifadesine, "çekirgelerin birbirlerine girmeleri gibi..." manasını vermiştir. Kısaca, Cenâb-ı Hak, insanların öldükten sonra dirilme anındaki durumlarını, hem saçılmış çekirgelere, hem de yayılmış pervanelere benzetmiştir. Çünkü insanlar, öldükten sonra diriltildiklerinde, tıpkı çekirgeler ve pervaneler gibi, birbirlerine girerler. Bahsettiğimiz bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bölük bölük gelirsiniz..." (Nebe, 18), "insanların, alemlerin Rabbinin huzuruna çıkmak için kalktığı o günde..." (Mutaffifin, 6) ve Ye'cÛc - Me'cûc kıssasındaki, "O gün biz onları, birbiri içinde dalgalanır bir halde bırakmışızdır" (Kehf, 99) ayetleriyle de desteklenir.

Buna göre şayet, "Çekirgeler, pervanelere nisbetle, büyüktürler. Binâenaleyh aynı şey, aynı anda hem büyük hem de küçük olan şeylere nasıl benzetilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Tek bir şey, hem büyük hem de küçük olan bu iki şeye teşbih edilmiştir, ama ayrı iki vasıf konusunda. Pervaneye teşbih edilmesi, herbirinin belli belirsiz yönlere gidip gelmelerinden; çekirgeye teşbih edilişi ise, çokluk ve birbirini izlemeleri açısındandır. Şöyle de denilebilir: Mahlukat, başlangıçta, tıpkı çekirgeler gibi büyük olurlar. Daha sonra, güneşin harareti ile yanmaları yüzünden, pervaneler gibi, küçük hale gelirler. Alimler, insanların pervanelere benzetilmeleri hususunda şu değişik izahları da yapmışlardır:9[9]

Pervane Teşbihinin Sebebi

1) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), şöyle buyurmuştur: "İnsanlar ya alimdir, ya da öğenicidir. Geriye kalanlar ise, basit ve sefil kimselerdir.10[10]Böylece.onları Allah, ahirette de böyle yapacaktır. Çünkü o, 'Tam uygun bir ceza olmak üzere" (Nebe, 26) buyurmuştur.

2) Allah Teâlâ, bu ifadenin başına teşbih harfini getirerek buyurmuştur. Çünkü onlar, o gün, 'dan daha zelil olacaklardır. Zira pervaneye azab edilmezken, bunlar azab göreceklerdir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "Hayvanlar gibidirler. Hatta, daha sapık..."(Araf, 179) ayetidir.11[11]

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/361-362.

10[10] Dârimî, Makaddime, 32 (1/94).

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/362.

Dağlar Atılmış Yünler Gibi Olacak

Bu günün sıfatlarından ikincisi de Cenâb-ı Hakk'ın, "Dağlar atılmış renkli yünler gibi olacak..." ayetinin beyan ettiği husus. renkli yün, demektir. Ki, bunun izahı, Meânc, 9. ayetin tefsirinde geçmişti. ise, yünün, birbirinden iyice ayrılıncaya değin çırpılması, ayrılması, kabartılması demektir. İbn Mes'ûd da zaten, bu ifâdeyi, şeklinde okumuştur.
Bil ki, Allah Teâlâ, "Dağlardan da beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgunîsiyah yollar..."(Fatır,27) buyurduğu üzere, dağların farklı farklı renklerde olduğunu beyan etmiştir. Allah Teâlâ daha sonra bu dağların cüzlerini parça parça etmiş, telif ve terkiplerini izale etmiş, böylece dağlar işte bu yönü ile, tıpkı, atıldığı zamanki muhtelif renklerdeki yünlere benzer hale gelmiştir. Bunda şöyle bir kaç mesele vardır:[12][12]

Birinci Mesele

Cenâb-ı Hak, burada, insanların hali ile dağların halini birlikte ele almış. Böylece adeta, bu, "kâria"mn, dağlara
tesir etmesinin, onları, böylesine atılmış renkli yünler haline getireceğine; bunu duyan insanın halininse, nasıl olacağına dikkat çekmiştir. Binâenaleyh, eğer Rabbinin rahmetinden nasibdar olmamışsa, yazıklar olsun insanoğluna, yazıklar!.. Bu ifade ile, ateş dağlarının, alabildiğine kırmızı oldukları için, tıpkı atılmış renkli yünler halini alacaklarının da kastedilmiş olması muhtemeldir.[13][13]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, dağlardaki bu hal değişikliğini, şöyle birkaç açıdan ele almıştır:
1) Dağların, paramparça olmaları. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Derken dağlar unufak edilir..."(Hakka,4) buyurmuştur.
2) Dağların, akan kum tepeleri haline gelmesi... Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sen dağlan görür de, onları durur zannedersin... Halbuki onlar, bulutların yürümesi gibi yürürler..." (Neml, 88) buyurmuştur. Daha sonra da, atılmış renkli yünler haline gelenlerdir. O halde bu demektir ki dağlar, evin penceresinden içeri giren ve elin kendisine temas edemediği zerreler gibi parçalanacaktır. Daha sonra da, dördüncü olarak, onlar bir serap, hayal haline geleceklerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Dağlar yürütülür de, derken bir serap haline gelirler" (Nebe, 20) buyurmuştur.[14][14]

Üçüncü Mesele

Cenâb-ı Hak niçin, dememiş de, tam aksine, yeniden buyurmuştur? Çünkü, bu gibi yerlerde, tekrar, daha kuvvetli bir sakındırma ifade eder.[15][15]

Mevazin

Bil ki Cenâb-ı Hak, kıyamet gününü tavsif edince, bu günde insanları iki kısma ayırmış ve "İşte kimin tartıları ağır gelirse..." (Kâria, 6) buyurmuştur.
Bil ki kelimesinin ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür;
Birinci Görüş: Bu, mevzun kelimesinin çoğulu olup, bu da, Allah'ın katında değeri ve kıymeti

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/363.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/363.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/363.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/363.

olan, kişiye ait ameller demektir. Bu, Ferrâ'nın görüşüdür. Ferrâ sözüne devamla şöyle der: "Bunun bir benzeri de, Arapça'da, "Benimki de seninkiyleeşdeğerdir" anlamında "Bende, senin dirhemine denk dirhem vardır" ve "Evim senin evinin değerindedir" denilir.

İkinci Görüş: Bu kelime, kelimesinin çoğuludur. Nitekim İbn Abbas şöyle der: "Mizanın bir dili ve iki kefesi vardır. Orada sadece ameller tartılır. Böylece, itaatkar kişinin haseneleri, en güzel bir biçimde getirilir. Bu haseneler ağır bastığında, bu kişinin hakkı cennettir. Kafir kimsenin seyyieleri de, en çirkin bir biçimde getirilir. Onun tartısı hafif olur, böylece de bu kimse, cehenneme sokulur." Hasan el-Basrî ise şöyle demiştir: "Mizanın iki kefesi vardır, ama bunlar, şöyledir böyledir diye nitelemezler." Kelamcılar da şcy'fl demektedirler. Hasene ve seyyielerin bizzat kendilerinin tartılmaları düşünülemez. Hele hele hususen, haklar birbiriyle denkleştirdiğinde... Tam aksine tartılması kastedilen şey, hasene ve seyyielerin yazıldığı defterlerdir. Yahut da, nûr, hasenelerin emaresi; zulmet de, seyyielerin emaresi addedilir. Veya, hasenelerin sahifeleri, güzel şekillerle tasavvur edilir, seyyielerin defterleri ise, çirkin bir şekillerle tasavvur edilir. Böylece, ağırlık ve hafiflik ortaya çıkmış olur. Bunun faydası ise, hasene sahiplerinin halinin, o büyük cemaat arasında zuhur etmesi, böylece sevinçlerinin artması, seyyie sahiplerinin hallerinin de zuhur edip, böylece onların mahlukat yanında kepaze kimseler gibi olmalarıdır.16[16]

Mizanı Ağır Basanlar

Cenâb-ı Hakk'ın "Artık o, hoşnut bit yaşayıştadır" (Kâria, 7) ayetine gelince, kelimesi, tıpkı, kelimesinin anlamına gelmesi gibi, anlamına bir masdardır. kelimesine gelince, Zeccâc şöyle demektedir: "Bu, "Sahibinin memnun kaldığı, hoşnut olduğu, hoşnut olunan bir yaşayıştır" anlamındadır. Ve bu tıpkı, "sütçü" ve "hurmacı" anlamında ve denilmesi gibidir. İşte bundan dolayı müfessirler, bu kelimesinin, "Sahibinin kendisinden kulunun olduğu" anlamında "merdıyyetun" anlamına geldiğini söylemişlerdir.17[17]

Mizanı Hafif Kalanlar

"Ama kimin de tartıları hafif gelirse..." (Kâria, 8). Yani, "Hasenesi az olup, seyyieleri haseneleri baskın çıkanlara gelince..." demektir. Ebû Bekir (r.a) şöyle demiştir: "Bu amel defterleri ağır gelen kimselerin, amel defterlerinin ağır gelmesi, onların, dünyada iken hakka uymaları ve hakkın, kendilerine baskın gelmesinden dolayıdır. Kendisine sadece hakkın konulduğu bir tartının, ağır gelmesi ise hakdır: Amel defteri hafif olan kimselerin amel defterlerinin hafif olması ise, onların dünyada iken batıla uyup, batılın onlarca hafif bir şey olarak addedilmesinden dolayıdır. Kendisine batılın konulduğu tartının ise, hafif olması hakdır. Mukâtil de şöyle der: Bu böyle olacaktır; zira hak, ağır, batıl ise hafiftir.18[18]

Haviye

"Artık onun anası "Hâviye"dir" (Kâria, 9) ayetine gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Hâviye, cehennemin adlarından biridir. O ateşe, ona düşen kimseler çok yüksekten düştükleri için, sanki ateş, derin bir çukur muş gibi olur. Buna göre mana, "Onun varacağı yer, o ateşin" şeklinde olmuş olur. "Onun varacağı yere - el-Me'vâ", çocuğun yine kendisine sığındığı anneye teşbih edilerek, (bir mecaz olarak), "anne (ümm)" denilmiştir.

2) O tepe üstü ateşe düşecektir. Bu görüşü, Ahfeş, Kelbî ve Katâde zikretmişlerdir. Çünkü onlar, ateşe, tepeüstü düşeceklerdir.

3) İnsanlar, birincisine beddua ettiği zaman, "Anası ölsün..." derler. Çünkü, kişi

---

[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/363-364.

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/364.

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/364-365.

yuvarlandığında, yani düşüp de helak olduğunda, onun annesi, hüznünden ve kederinden helak olur, kendisini helak eder. Buna göre adeta "Ama kimin de tartıları hafif gelirse, o muhakkak ki helak olmuştur, anası ağlamıştır" denilmek istenmiştir.
"Onun mahiyetini sana bildiren nedir?" (Kâria, 10).
Keşşaf sahibi şöyle der: üçüncü şıkta, "Artık onun anası "Hâviye"dir" (Kâria, 9) ifadesinin kendisine delalet ettiği bela ve musibet e raci olan bir zamirdir. Yahut da, kelimesine raci bir zamirdir. Bunun sonundaki hâ ise, sekte içindir. Vasi yapıldığında hazfedilebiiir. Ama tercihe şayan olan ise, Mushaf'a ittibâen, hâ ile vakf yapmaktır. Çünkü Mushaf'ta bu hâ, yer almıştır. Biz bu hâ ile ilgili (Bakara, 259) (En'am, 90) (Hakka, 28) İfadelerinin tefsirinde zikrettik.19[19]

"(O), harareti çetin bir ateştir" (Kârla, 11).
Bu, "Diğer ateşler, buna nisbetle, adeta, hiç de kızgın sayılmazlar" demektir. Bu kadar bir ifade, onun ne denli kızgın olduğuna dikkat çekme hususunda yeterli bir ifadedir. Biz, bundan ve bütün azab çeşitlerinden Allah'a sığınır, tevfiki ve güzel ahireti O'ndan talep ederiz. Ey Rabbimiz, bize, Peygamberlerinin lisanı üzere va'dettiğin şeyleri ver. Kıyamet gününde bizi rezil rüsvay etme. Muhakkak ki sen, vadinden dönmezsin (amin)!20[20]

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/365.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/366.

TEKÂSÜR SÛRESİ

Sekiz ayet olup, Mekkî'dir.[1]

"Sizi, çoklukla böbürleniş (o derecede) oyaladı. Hatta kabirleri ziyaret ettiniz..." (Tekâsür, 1-2).
Bu ifadelerle ilgili birkaç mesele vardır:[2]

Çokluğa Aldanış

(el-ilhâ), lehve, eğlenceye yönelmen anlamındadır. Lehv ise, kişinin heves ve arzusunun davet ettiği şeylere
yönelmek demektir. Bir şeye yönelmenin başkasından yüz çevirmeyi gerektireceği ise malumdur. İşte bundan dolayı dilciler "Beni unuttu, beni meşgul etti" anlamında, derler. "Zübeyr, gök gürültüsünün sesini duyunca, ne söyleyeceğini unuttu şeklindeki söz de buna dayanır,. Yani, sözünü bıraktı, ondan adeta yüz çevirdi, demektedir. O halde, yapmadığın, terkettiğin herşeyden yüz çevirmiş olursun. el-Tekâsür mal, makam ve şan-şöhret çokluğu ile övünmen demektir. Nitekim Arapça'da, insanlar karşılıklı olarak şan ve şereflerini denkleştirmeye çalıştıklarında, denilir. Ebû Müslim de şöyle der: "et-Tekâsür", "kesret" kökünden, "tefâül" vezninde bir kelimedir. "Tefâül" ise, şu üç manadan biri için kullanılır: Bu kalıbın, iki kimse arasındaki bir ortaklığı ifade etmiş olması, muhtemeldir. Böylece "tekâsür", "mukâseretun" babından olmuş olur. Fiili, istemeye istemeye üstlenmek anlamına da gelir. Nitekim sen bir şeyi istemeyerek yaptığın zaman, tâ dersin. Ve yine sen, bir şeyi görmemezlikten gelip, gafilmiş gibi davrandığında, dersin. Bu kalıbın, bizzat fiilin kökü, anlamına gelmiş olması da muhtemeldir. Nitekim sen, anlamında, dersin.
Bu ayette, "tekâsür" lafzı, ilk iki manaya gelebilir. Binâenaleyh, "tekâsür"ün, müfaele, yani "mukâseretun" anlamına gelmesi, muhtemeldir. Çünkü, nice iki kişi vardır ki, onlardan herbiri diğerine, "Ben senden, mal bakımından daha ileriyim, taraftar bakımından da daha güçlüyüm" der. Çoğaltmayı üstlenme anlamına da gelmiş olabilir. Çünkü, düşkün ve haris kimse, bütün ömrü boyunca, malını çoğaltmayı üstlenir, kendini buna verir.
Bil ki, tefahür ve tekâsür, şey olup, bu ayetin bir benzeri de, Arasında iftihar etme..."(Hadid,20) ayetidir.[3]

Mutluluk Nevileri

Bil ki tefâhür, insanın, saadet çeşitlerinden bir çeşidi kendisine nisbet etmesiyle, kendisinde bunun bulunduğu iddia etmesiyle olur. Saadet nevileri ise, üç tanedir.
1) Nefiste.
2) Bedende.
3) Bedeni hariçten saran şeylerde, eşyada. Nefiste olana gelince, bu, ilimler ve üstün \iu/.?r, meziyetlerdir. Ki, işte bu ikisi, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. İbrahim (a.s)'in söylediğini naklettiği, "Ya Rabbi, bana bir hüküm bağışla ve beni salih kullarına ..."(şuarâ,83)duasıyla kastedilmişlerdir. İşte bu iki şey sayesinde kişi, ebedî beka ve mutluluğu elde eder. Bedende olana gelince, bu da sıhhat ve güzelliktir. Ki bu, ikinci derecededir. Bedenî hariçten saran şeylere, gelince, bunlar da iki kısımdır:
a) Zaruri olanlar, bunlar mal ve makamdır,
b) Zaruri olmayanlar... Ki, bunlarda akraba ve dostlardır. Üçüncü mertebede saydığımız şeyin tümü, beden için amaçlanır. Bunun delili ise şudur: Bedenin uzuvlarından herhangi bir uzuv

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/367.
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/369.
[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/369-370.

acı çektiğinde, mal ve makam, bu uzuv için feda edilir. Bedeni mutluluklara gelince, fazıl kimseler, bunları nefsanî mutluulklar için elde tutmak isterler. Zira, beden sağlam olmadığı müddetçe, nefsanî ve baki mutlulukları elde etmeye, kişi, zaman bulamaz.

Bunu iyice kavradığına göre biz diyoruz ki, aklı olan kimsenin, o say ü gayretini, daha mühim olanı mühim olana takdim etme uğrunda harcaması gerekir. O halde bu demektir ki, mal, makam, taraftar ve akraba ile övünmek, mutluluk sebeplerini en düşük dereceleriyle övünmek demektir. Halbuki bununla meşgul olmak, insanı, ilim ve amel vesilesiyle, ruhani mutlulukları elde etmekten alıkor. Böylece bu da, mutluluk derecelerinin en düşüğünü, en kıymetlisine tercih etmek olur. Halbuki bu, vacib olanın ve hak olanın, aksi ve zıddı olmuş olur. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bunları zemmederek, buyurmuştur. Bu ifadeye, sayı, mal, makam, akraba, tareftar ve asker gibi şeylerle övünme de dahildir. Velhasıl, "tekâsür" ifadesinin içine, dünya, onun lezzetli ve şehevî şeylerin tümü de girer.4[4]

Üçüncü Mesele

ifadesinin, onların durumlarını haber veren bir ifade olması muhtemel olduğu gibi, tevbîh ve takrîc anlamında bir istifham olması da muhtemeldir. Bu durumda kelamın takdiri, "Sizi... oyaladı mı..." şeklindedir. Ve bu tıpkı, (Nâziat, 11) ifadelerinin okunuşu gibidir.5[5]

Tefahur'un Her Şekli Kötü Değildir

Ayet, övünmenin böbürlenmesinin, kınanmış olduğuna delalet etmektedir. Akıl ise, hakiki mutluluklarda övünme ve böbürlenmenin mezmun olmadığını göstermektedir.

Abbas'ın, "sıkâye"nin kendi elinde; Şeybe'nin de, Kâ'be'nin anahtarlarının da kendi elinde olmasıyla övündükleri ve neticede de Hz. Ali (r.a)'nin, "Ben, küfrün hortumunu (burnunu) kılıcımla kestim. Küfre "misle" yapıldı.. Sizler de ancak bundan sonra müslüman oldunuz..." deyip de bu onlara ağır gelince "Sizler, hacılara su vermenizi (sıkâye)... ve Mescid-i Haram'ı imar etmeyi, Allah'a ve ahirete iman eden ve Allah yolunda cihad eden kimsenin işi gibi mi tuttunuz?" (Tevbe, 19) ayetinin nazil olduğuna dair rivayet bu kabildendir.

Biz, Cenâb-ı Hakk'ın (Duhâ, 11) ayetini tefsir ederken, insanın, bu konuda başkalarının kendisine uyacağını tahmin ettiğinde, bu durumda yaptığı taatlar ve huy güzelliği ile övünebileceğin! söylemiştik. Böylece, mutlak manada bir övünmenin mezmun olmadığı sabit olur. Tam aksine, ilim, taat, güzel ahlak hususunda övünmek, güzel bir şey olup, bu, güzel şeylerin aslı ve temelidir. O halde bu demektir ki ifadesindekı ellMâm istiğrak için olmayıp, tam aksine, "ahcf" içindir. Ki bu da, dünya, onun leziz şeyleri ve dünya ile alakalı olan şeylere övünmektir. Çünkü, kişiyi, Allah'a taattan ve O'na kulluktan alıkoyan şeyler bunlardır. Bunlar aklen kabul edilen, dinlerde de, üzerinde ittifak edilen şeyler olunca, bu ifadenin başına, harf-i tarifin getirilmesi pek yerinde olmuş olur.6[6]

Nüzul Sebebi

Ayetin tefsiri hususunda da şu izahlar yapılabilir:

Birinci Görüş: "sizi, sayının çokluğu ile böbürlenmek alıkoydu..." Rivayet olunduğuna göre bu ayet-i kerime, Beni Sehm ile, Beni Abd-i Menaf hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar, hangilerinin daha kalabalık olduğu hususunda karşılıklı övünmeye girişmişlerdi. Beni Abd-i Menaf, daha çok idi. Bunun üzerine Beni Sehm, "Gelin, dirilerinizi, ölülerinizin toplamını, ölülerinizin dirilerinizin toplamı ile mukayese edelim.." dedi de, bunu uyguladılar. Derken, Beni Sehm, daha kalabalık çıktı. İşte, bunun üzerine bu ayet, nazil oldu. Bu rivayet, Kur'ân'ın

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/370.

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/370-371.

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/371.

zahirine uygundur. Çünkü "ta kabirleri ziyaret ettiniz" ifadesi, bu işin, geçmiş bir hadise olduğuna delalet etmektedir. Böylece, Cenâb-ı Hak adeta, onları, kendi hallerine şaşmaya davet ederek, "Farzedin ki sizler, onlardan Sayıca daha çoksunuz, ama bu, ne fayda sağlar?!" demek istemiştir.

"Ziyaret", bir yere gelmek-gitmek demektir. Bu geliş ise, pekçok maksat için olur. Ama, bunların en ehemmiyetlisi ve nazar-ı dikkate alınmaya en evla olanı, kendisi sebebiyle, kişinin kalbinin rikkate kavuştuğu, duygulandığı, dünya sevgisinin kalbinden silindiği ziyarettir, geliştir. Çünkü kabirleri görmek Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, "Sizlere, kabirleri "Sizlere, kabirleri ziyareti yasaklamıştım. Dikkat, artık şimdiden sonra kabirieri ziyaret ediniz (ziyaret edebiiirsiniz). Çünkü onları ziyaret etmede, ibret ve öğüt alma vardır'7[7] hadis-i şerifinde de beyan ettiği gibi, bunu doğurur. Sonra sizler, kalblerinizin katılığı ve dünya sevgisi içinde, kabirleri ziyaret ediniz. Binâenaleyh hüküm değiştiği için, Aliah Teâlâ bunu teaccüb (muhatabları hayrete davet) sadedinde zikretmiştir.8[8]

Mal Çokluğu İle Övünme

İkinci Görüş: Bu ifade ile, insanların mal ve zenginlik bakımından öğün meleri kastedilmiştir. Bu görüşte olanların delili ise şudur: Rivayet olunduğuna göre, Mutarraf b. Abdullah b. Şahîr, babasından, Mz. Peygamber (s.a.s)'in ayetini okuyup, şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İnsanoğlu "malım, malım" der. Ama (ey insanoğlu) senin malın ancak, yiyip de bitirdiğin; giyip de eskittiğin, tasadduk edip de gerçekleştirdiğin şeylerdir.9[9]

Ayetteki, "Hatta kabirleri ziyaret ettiniz" İfadesi, "Taki öldünüz" demektir. "Kabirleri ziyaret" mecazen ölmek manasınadır. Nitekim Arapça'da, ölen kimse içip, "Kabrini ziyaret etti" resmini (kabrini) ziyaret etti" denilir. Cerîr de Ahtal'a "Ebû Mâlik öldü, anası da onun devamlı ziyaretçisi oldu" demiştir. Buna göre ayetin manası, "Malları çoğaltmaya ve artırmaya olan hırs ve düşkünlüğünüz, Rabbinize taat ve ibadetten oyaladı, alıkoydu. Bu halinizi sürdürürken, ecelinizin gelip çattı" şeklinde olur. Ayeti bu manaya hamletmenin şu İki bakımdan müşkil olduğu ileri sürülmüştür:

a) Ziyaret eden, o anda ziyaret edip, sonra da çekip giden kimseye denir. Ölen ise, artık kabrinde kalakalır, Binâenaleyh ölen kimse için, daha nasıl, "kabirleri ziyaret etti" denilebilir.

b) Bu ayet, geçmiş zaman siğasıylasıdır. Binâenaleyh daha nasıl gelecek zamana hamledilebilir.

Birinci itiraza şu şekilde cevap verilebilir: Ziyaretçi bazan, ziyaret ettiği yerde bekleyebilir. Fakat o, birgün mutlaka oradan ayrılacaktır. Kabire girenler de, birgün oradan, hesab yerine göçeceklerdir.

İkinci itiraza da şu bakımlardan cevap verilebilir:

a) Bu ifade ile, yaşlılığı sebebiyle, ölümle yüzyüze gelmiş kimseler kastedilmiş olabilir. İşte bu yüzden, bu kimseler hakkında, "o kabrin kenarında, bir ayağı çukurdadır" denilir.

b) İnsanlara ibret olsun diye, geçmiş kimselerden bahsetmek, onlardan haber verme gibidir. Çünkü onlar da, bu insanların yolu üzere idiler. Hak Teâlâ'nın, "Peygamberleri öldürüyorlar" (Bakara, 61) ayeti de böyledir. (Yani ataları peygamberleri öldürdüğü halde, onların yolunda olan nesillerine böyle söylenmiştir).

c) Ebû Müslim'e göre, "Allah Teâlâ kıyamet gününde, kafirleri ayıplamak için bu sûre ile hitap edecektir. Halbuki kafirler, bundan önce kabirleri ziyaret etmişlerdi. (İşte ayet bu yüzden geçmiş zaman sıǧasıyladır).

Üçüncü Görüş: Mala ve onu çoğaltmaya olan düşkünlüğünüz sizi oyaladı. Böylece ölünceye kadar, o malın zekatını da vermediniz. Ama şimdi ölürken, "zekat için şu kadar, hac için şu kadar vasiyet ediyorum" demeye başladınız.

---

[7] Müslim, cenâiz, 106 (2/672).

[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/371-372.

[9] Müslim, zühd, 3(4/2273); Tirmizi, Zühd, 3 (4/572).

Dördüncü Görüş: Övünmeniz sizi, ibadetten alıkoydu da böylece artık dine önem vermediniz. Aksine kalbleriniz hiç kırılmayan bir taş gibi oldu. Sadece kabirlerinizi ziyaret ettiğinizde, kalbleriniz yumuşadı oysa, her zaman böyle olmalıydınız. Yazık! dininizden nasibiniz bu kadar mı olmalıydı. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, "Ne kadar az şükrediyorsunuz" (A'râf, 10), yani, "Bu kadar az şükrünüzle yetinmem" ayetidir.10[10]

Altıncı Mesele

Allah Teâlâ, "Sizi, çoklukla böbürlenmeniz, şundan oyaladı" dememiştir. Çünkü mutlak olarak zikretmek, yani bir şeyden gelen olarak bahsetmek daha çok zemmi ifade eder. Zira bu durumda muhatabın aklı, her türlü ihtimali düşünür. Dolayısıyla da ifadenin İçine, mahallin elverdiği herşey girebilir. Yani, "Övünmeniz sizi, Allah'ı zikirden, farzlardan, mendublardan, marifetullah'dan, taattan, tefekkürden ve tedebbürden alıkoydu" demek olur. Yahut şöyle diyebiliriz: "Ayetin öncesine bakarsak mana, "Övünmeniz size, kâria (kıyamet) işi üzerinde düşünmekten ve ölmekten bu gün için hazırlanmaktan alıkoydu" şeklinde olur. Yok eğer, bu ayetten sonraki ifadeleri nazar-ı dikkate alırsak, bu durumda da mana, "Övünmeniz sizi oyaladı ve böylece (kabirlere girerek) kabirleri ziyaret edinceye kadar, ölümü unuttunuz" şeklinde olur.11[11]

Gerçeği İleride Bileceksiniz

"Hayır... İlende bileceksiniz. Yine hayır. İleride bileceksiniz" (Tekâsür, 3-4).
Bu ifadeler, hem daha öncekilerle, hem de sonrakilerle alakalıdır. Kendinden öncesi ile alakası, bir red ve yalanlama tarzında olup, "Bunların sandığı gibi, hakiki mutluluk sayı, mal ve evlad çokluğuna bağlı değildir" manasındadır. Sonrası ile alakası ise, yemin manasına gelişinden ötürüdür. Buna göre, "Yemin olsun ki gerçekten bileceksiniz. Fakat fasık, tevbe ederse; kafir, müslüman olursa; hırslı da, zahid olursa durum değişir" demek olur.
Hasan el-Basrî'nin şu sözü de bu manadadır: "Etrafındakilerin çokluğu seni aldatmasın. Çünkü yalnız öleceksin, yalnız dirileceksin ve yalnız hesaba çekileceksin." Bu söz de, Cenâb-ı Hakk'ın, "O gün kişi kardeşinden kaçar..." (Abese, 34); "O (insan) Bize tek başına gelir" (Meryem, so) ve "Andolsun ki Bize ferd ferd geleceksiniz"(Enam, 94) ayetlerinin hüiasasıdır. Binâenaleyh bütün bunlar, övünmene mani olması gereken hususlardır.12[12]

Kellâ Edatı İle Yapılan Tekrarın İzahı

Alimler, ayetteki tekrar hakkında şu izahları yapmışlardır:
1) Bu, te'kid (vurgu) içindir. Üstelik bu, tehdid üstüne tehdiddir. Nitekim nasihat ettiğin birisine, "Demedim mi, demedim mi böyle yapma diye..." dersin.
2) Birincisi, ölüm esnasında ona, "Sana müjde yok" denildiğinde; ikincisi de, "Kabir suali esnasında, "Rabbin kim?" denildiğinde; üçüncüsü o çağına çağırıp, herkesin dirildiği esnada "Falanca, bundan sonra bir mutluluğu olamayacağı bir biçimde artık şakidir ve "Bugün mücrimler aynîm" (Yâsîn, 59) denildiği zaman o insana, "kellâ" (hayır, hayır) denilecek.
3) Dahhâk bu ifadelere, "Ey kafirler, bileceksiniz; ey mü'minler sonra, sizler de bileceksiniz" manasını vermiş ve ayetleri şeklinde okumuştur. O halde birincisi va'îd (tehdid), ikincisi va'd (müjde)dir.
4) Herkes, zulmün ve yalanın çirkin olduğunu; adaletin ve doğrunun güzel olduğunu bilir. Fakat bunların neticelirinin kıymetini bilemez. Buna göre Hak Teâlâ, "Sen, ayrıntılı bir şekilde bunu bileceksin. Fakat, ayrıntı ziyadeye de muhtemeldir. Binâenaleyh ne zaman daha fazla

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/372-373.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/373.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/373-374.

lezzet elde edilirse, ilim de o nisbette fazlalaşır. Ceza tarafında da durum böyledir" demiş olur, Böylece Cenâb-ı Hak işi, durumlara göre taksim etmiş olur. Meselâ görürken artacak, öldükten sonra dirilirken daha artacak; hesab esnasında daha da artacak; cennete veya cehenneme girerken iyice artacak (ilmi ve cezası veya mükafaatı). İşte bu yüzden bir tekrar söz konusudur.
5) Bu iki ifadeden herbiri, kabir azabıyla ilgili, diğeri de kıyamet azabıyla ilgilidir. Nitekim Ebû Zerr (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kabir azabı konusunda şüphel vardır. Taki Ali b. Ebû Talib'in "Bu ayet, kabir azabına delildir. Hak Teâlâ burada (sonra) edatını kullanmıştır. Çünkü bu iki alemin ve iki hayatın arasında bir ölüm (derecesi) vardır" deyinceye kadar."13[13]

İlmel Yakın Bilseydiniz

"Hayır hayır... Eğer ilm-i yakın ile bilseydiniz... Andolsun ki o alevlenmiş ateşi mutlaka göreceksiniz. Yine andolsun, onu ayne'l-yakîn ile mutlaka göreceksiniz" (Tekfisür, 5-7). 14[14]

Lev Edatının Cevabının Hazfi

Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var: 15[15]

Birinci Mesele

Alimler ayetteki "Eğer" şart edatının cevabının mahzuf olduğu ve ifadesinin cevab olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun delili ise şu iki şeydir:
1) 'in cevabının, menfisi müsbet, müsbeti de menfidir. Şimdi eğer "Ateşi mutlaka göreceksiniz" ifadesi, 'in cevabı olmuş olsaydı, "ateşi (cehennemi) görme"nin söz konusu olmaması gerekirdi. Halbuki böyle birşey olamaz. Çünkü cehennemin görülmesi, kesin olan birşeydir. Buna göre eğer, "Buradaki "görme" ile, cehennemin dünyada iken kalben görülmesidir, bu görme ise vaki değildir?" denilecek olursa denilirse, biz deriz ki: "Ayetin zahiri manasını terk, aslolanın aksine bir hareket tarzıdır."
2) Hak Teâlâ'nın "Sonra andoîsun o gün elbet ve elbet size nimetler sorulacak" (Tekâsür, 9) ayeti, mutlaka olacak bir şeyi haberv ermektedir. Binâenaleyh bunun, olmayacak birşey e atfedilmesi, nazm (söz ve mana dizisi) bakımından çirkin olur.
Bil ki bu gib iyerlerde cevabın terki, daha güzel olur. Çünkü mesela bir adam bir adama, "Şöyle yapsaydın..." der ve bu sözüyle, "o zaman işte şöyle şöyle olurdu" demek istemiştir. Nitekim Hak Teâlâ da, "Eğer kafirler yüzlerinden ve sırtlarından cehennem ateşini alıkoyamayacakîarı... zaman, bir bilselerdi..." (Enbiyâ, 39) buyurarak, cevabı hazfetmiştir.
Bunu iyice anladığına göre diyoruz ki: Alimler, bu ayetteki (eğer) şart edatının (muhzuf) cevabına ne olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:
a) Ahfeş, ayetin takdirinin, "Sizler, ilm-i yakîn ile bilseydiniz, bu övünmeler sizi, ibadetten ve taattan alıkoyamazdı" şeklinde olduğunu söylemiştir.
b) Ebû Müslim, bunun "Sizler, size neyin farz (gerekli) olduğunu bilseydiniz, ona sımsıkı sarılırdınız" yahut da, "Hangi ne için yaratıldığınızı bilseydiniz, o işle meşgul olurdunuz" manasında olduğunu söylemiştir.
c) Burada, herkesin aklı ve fikri, her türlü ihtimali düşünsün, böylece de, kastedilen tehdid (sakındırma) o nisbette ileri olsun diye, cevab hazfedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Eğer ilm-i yakîn ile bilseydiniz, anlatılamayacak ve künhüne erilemeyecek şeyler yapardınız. Ama sizler dalalette olan ve cahil olan kimselersiniz" demiştir.
Hak Teâlâ'nın "Andoîsun siz o alevlenmiş ateşi mutlaka göreceksiniz" ifadesinin başındaki

---

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/374.
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/374.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/375.

"lâm", bunun mahzuf (mukadder) bir kasemin (yeminin) cevabı olduğuna delalet eder. Bu kasem ise, tehdidi te'kid etmek (pekiştirmek) ve tehdid konusu olan şeyde, asla ve kat'â şüphe bulunmadığını bildirmek içindir. Tehdidi ağırlaştırmak ve korkuyu artırmak için, Allah Teâlâ, bu ifadeyi ile atfederek, tekrarlamıştır.16[16]

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, "kellâ" lafzını bu sûrede tekrar tekrar getirmiştir. Buradaki "kellâ", "zecr" (caydırma) ifade etmektedir ve ("Hayır öyle sizin sandığınız gibi değil..." manasınadır. Bu şekilde bir tekrar güzel ve yerinde olmşutur. Zira Hak Teâlâ bu ifadeyi, bu sûrede her yerde, bir diğer yerdekinden farklı olarak getirmiş ve buna göre de sanki, "Şunu yapmayın, zira sizler, bunu yaparsanız, şu çeşit azaba m üste hak olursunuz. Şunu da yapmayın, çünkü o zaman da başka bir azab ve zararı haketmiş olursun..." demek istemiştir. Böylesi bir tekrar ise, hoşlanılmayan değil, aksine Araplarca hoşlanılan bir üslûbtur. Hasan el-Basrî (r.h) buradaki "kellâ"yi, "hakka" (gerçekten) manasına alır. Buna göre ayet, "Sizler gerçekten ilm-i yakîn ile bilseydiniz..." manasında olur.17[17]

İlmel Yakîn

"İlme'l-Yakîn" hususunda şu iki izah yapılır:
a) Bu, "ilmen yakînen" (yakîn yani kesin olan bir ilim) takdirindedir. Binâenaleyh burada, mevsuf olan "ilm" sıfatına yani "yakîn" kelimesine muzaf kılınmıştır. Bu tıpkı "dâru'l-âhire" ifadesi gibidir; Mescidü'l-Câmî", "Amü'l-evveli" (ilk yıl) tabirleri de böyledir.
b) Buradaki "yakîn" ile, ölüm, diriliş ve kıyamet kastedilmiştir. Çünkü ölüm, "Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et"(Hicr, 99) ayetinde, "yakîn" diye ifade edilmiştir. Bir de ölüm ve diriliş gerçekleştiğinde, yakînî ilim hasıl olur ve bütün şüpheler zail olur. Buna göre ayet, "Eğer ölümü ve insanın ölüm esnasında ve ölümden sonra ve Ahirette insanın karşılaştığı şeyleri şimdiden bilseydiniz, övünmeniz, sizi Allah'ın zikrinden alıkoymazdı" manasında olur. Çünkü insan bazan, "Onu ben gerçekleştirdim" manasında, der. Yine "Falanca tıp ve matematik ilimlerini bilir" denilir. Çünkü ilimler çeşit çeşittir. Dolayısıyla "şu ilmi biliyorum" denilebilir.18[18]

Dördüncü Mesele

İlim, amele (pratiğe) götüren en ileri sebeblerden biridir. Binâenaleyh amel vakti insanın önüne geldiğinde, bu onun için bir öğüt ve va'd olur. Eğer amel vakti, vefatından sonra gelirse, o zaman da bu, onun için bir pişmanlık vesilesi olur. Nitekim anlatıldığına göre, "Zulkarneyn (a.s), karanlıklar diyarına girince, orada boncuk-cıncık buldu. Beraberindekiler, onlardan bol bol aldılar. Karanlıktan çıkınca da, o boncukların aslında cevahir (kıymetli taşlar) olduğunu gördüler. Binâenaleyh alanlar, "Niçin daha fazla almadık" diye; almayanlar da ("Keşke biz de alsaydık" diye) üzüldüler. İşte Kiyaset ehlinin halleri de böyledir.19[19]

Böbürlenmedeki Tehlike

Ayetteki, "alimler (bilenler)" için büyük bir tehdid var. Çünkü ayet, övünmede ve böbürlenmede yatan afetlere dair kesin bilgi hasıl olması halinde, insanın övünüp böbürlenmeyi terketmeleri gerektiğine delalet eder ki bu da, övünme ve böoürlenmeyi

---

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/375.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/376.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/376.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/376.

terketmeyen kimsede, aslında yakını ilmin hasıl olmadığı manasına gelir. Binâenaleyh ilmiyle amel etmeyen alime yazıklar olsun, yazıklar olsun...20[20]

Altıncı Mesele

Sûrede, "görme" fiilinin tekrar edilişiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
a) Bunun tekrarı da, tehdidi te'kid (pekiştirmek) içindir. Belki de kafirler, tehdidleri duymaktan hiç hoşlanmıyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak, bu yüzden tehdidi tekrar tekrar zikretmiştir. Keza fiilin sonucundaki te'kid nûn'u da, bu görüp bilmenin, kaçınılmazlığını anlatmaktadır. Buna göre mana, "Siz görüşünüzle ve bu bilginizle başbaşa kalsaydınız, onu görmemezlikten gelebilirdiniz. Fakat isteseniz de, istemeseniz de, onu görmeye mecbur edileceksiniz" şeklindedir.
b) Bu "görme"lerden ilki, cehennemi uzaktan görme manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, "Cehennem onları uzaktan gördüğünde, onlar onun müthiş gazablanni ve uğultusunu duyacaklar" (Furkan, 12) ve "Cehennem, görecekler için yaklaştırıldı" (Nâziât, 36) buyurmuştur. İkinci görme ise, onlar cehennemin kenarında oldukları zaman, cehennemi görmeleridir.
c) Birinci "görme", gelirken; ikincisi de oraya girerken olan görmedir. Bu izahın güzel olmadığı, çünkü bu ayetlerde, "Sonra andolsun o gün elbet ve elbet size nimetler sorulacaktır" buyurulduğu, bu sorulmanın, cehenneme girmezden önce olacağı da ileri sürülmüştür.
d) Birinci görme, sözleşme; ikincisi bizzat görme manasınadır.
e) Bununla, "Sizler o cehennemi tekrar tekrar göreceksiniz" manası kastedilmiştir. Böylece "görme"nin sûrede iki kere zikredilmesi, görmenin peşpeşe-ardarda olacağı manasına gelmiş olur. Çünkü cehennemlikler, orada ebedi kalacaklardır. Dolayısıyla kendilerine, tehdid üslubuyla, "Andolsun ki sizler bu gün eğer, o görme hususunda şüpheye düşüp, onu tasdik edemediyseniz, orayı sürekli göreceksiniz ve şekkiniz-şüpheniz böylece kaybolacak" denilmek istenmiştir. Bu tıpkı, "Rahmanın yarattığında bir bozukluk göremezsin... Binâenaleyh gözünü iki kere çevir bak" (Mülk, 3-4) ayeti gibidir. Bu, "Eğer tekrar tekrar baksan da o gökte bir çatlaklık bulamazsın" demek olup, buradaki "iki kere" ifadesiyle, sadece iki kere bakmayı kastetmemiştir. Tefsir ettiğimiz bu sûrede de böyledir. Eğer, "İkinci "görme"yi "yakînî görme" diye tavsif etmenin hikmeti nedir?" denilirse, deriz ki: Çünkü onlar, birinci kez sadece alevini; ikinci kez ise bizzat o cehennem çukurunu, oraya nasıl düşüldüğünü ve oradaki eziyet verici canlıları görmüşlerdir. Bu ikinci "görme"nin, daha net bir görme olduğunda şüphe yoktur. Daha kapalı olan bilgiden, daha açığına geçmedeki hikmet ise, bakışı terketmeye dair, teferruatlı bilgi vermedir. Çünkü onlar, zanlanyla yetiniyor, dahasını istemiyorlardı.21[21]

Kıraat Farkları

Bütün kıraat imamları fiili, tâ'nın fethası ile şeklinde okumuşlardır. Ama, "Ona şunu gösterdim" manasında, şeklinde de okunmuştur. Buna göre mana, "Onlar, cehenneme doğru sürülecekler ve böylece cehennemi görecekler" şeklinde olur. Bu kıraat İbn-i Âmir ve Kisâî'den rivayet edilmiştir. Sanki bu ikisi, "O cehennem sizlere gösterilecek de siz de onu göreceksiniz" manasını kastetmişlerdir. İşte bu yüzden ikincisi fetha ile, şeklinde okunmuştur. İkincisinde, onlara o cehennem gösterildiğinde, onların onu göreceklerine dair delil vardır. Âmmenin kıraatinde ise, ikinci "ru'yet" (görme) fiili, hem te'kid, hem de, daha önce bahsettiğimiz diğer faydalardan ötürü tekrardır.
Bil ki âmmenin kıraati şu iki sebebten ötürü daha uygundur:
a) Ferrâ şöyle der: "Âmmenin kıraati, Arap diline daha uygundur. Çünkü bu bir tağlizdir.

---

[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/376.
[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/377.

Binâenaleyh lafzının değiştirilmemesi gerekir.

b) Ebû Ali şöyle der: "Sizler cehennemi göreceksiniz" ifadesi, "Sizler cehennem azabını göreceksiniz" manasınadır. Baksana HakTeâlâ'nın "Hepiniz mutlaka oradan geçeceksiniz"(Meryem, 71) ayetinin de delaletiyle, mü'minler de cehennemi görecekler. Durum böyle olunca, tehdid bizzat cehennemin görülmesinde değil, azabının görülmesinde yatmış olur. Bunun delili ise, "Azabı gördükleri zaman..."(Bakara, 181) ve "Zalimler o azabı gördükleri zaman... "{Nahl, 85) ayetleridir. Bu da, fethalı kıraatin, zammeli kıraattan manaca daha beliğ olduğuna delalet eder.22[22]

Nimetlerin Hesabı Sorulacak

"Sonra andolsun o gün elbet ve elbet size nimet(ler) sorulacaktır" (Tekâsür, 8).
Bu ayetle ilgili iki mesele var:23[23]

Birinci Mesele

Bu, kimlere nimetlerin hesabı sorulacağı hususundadır. Bu hususta iki görüş var:24[24]

Nüzul Sebebi: Hesap Kafirlere

Birinci Görüş: Daha açık olan bu görüşe göre, nimetlerin, sorulacağı kimseler kafirlerdir. Hasan el-Basri, cehennemliklerden başka, hiç kimse nimetlerden hesaba çekilmeyecek. Bunun delili ise şu iki şeydir:

1) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Ebû Bekir (r.a), bu ayet nazil olunca, "Ey Allah'ın Resulü, söyler misin, hani seninle birlikte, Ebu'l-Heysem İbn et-Tîhân'ın evinde arpa-ekmeği, et ve olgunlaşmamış hurma yemiş ve tatlı su içmiştik. Bu, kendisinden hesaba çekileceğimiz nimetlerden midir?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu (hesaba çekiliş), kafirler içindir" demiş ve "Nankörlerden-kafirlerden başkasını cezalandırmayız" (Sebe, 17} ayetini okumuştur.

2) Ayetin zahiri de bunun delilidir. Çünkü kafirleri, dünyalıklarla övünmeleri, dünyanın lezzetleri ile böbürlenmeleri, onları Allah'a taat ve şükürden alıkoymuştur. Böylece Allah Teâlâ, kafirler dünyada iken, kendilerinin mutluluk sebebi saydıkları bu şeylerin, ahirette kendileri için en büyük şekavet sebeplerinden olduğunu anlasınlar diye, Allah Teâlâ, Kıyamet günü bu nimetleri soracaktır.25[25]

Hesap Herkese

İkinci Görüş: "Bu hesab, hem mü'min, hem kâfir hakkında genel bir durumdur." Bu görüşte olanlar, görüşlerine şu hadisleri, delil getirirler. Ebû Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kulun, kıyamet gününde, hesaba çekileceği ilk şey, nimetlerdir. Binâenaleyh o kula, "Sana beden sıhhati vermedik mi, seni soğuk suya kandırmadık mı?" denilir"26[26]Mahmud b. Lebîd şöyle der: "Bu süre nazil olunca, ashab, "Ey Allah'ın Resulü, biz hancfi nimetten mesul olacakmışız? Yediğimiz hurma, içtiğimiz su... Kılıçlarımız, koltuğumuzun altında, düşman önümüzde, daha hangi nimetten sorulacağız" dediler de, Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu (hesabı sorulacak) nimetler ileride olacak" buyurdu.

Hz. Ömer (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ya Resûlellah, "Biz malımızı -mülkümüzü

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/377-378.
23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/378.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/378.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/378.
26[26] Tirmizi, tefsir, 89 (5/448).

bırakıp, yurtlarımızı terketmiş kimseler olarak, daha hangi nimetlerden hesaba sorulacağız?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) "Bunlar, 'soğuk İle sıcaktan koruyan ev, ağaç ve çadırlarınızın gölgeleri ile, sıcak bir gündeki soğuk su nimetleridir." Şu hadis-i şerifin manası da buna yakındır: "Kim evinde güvenlik içinde, bedenen sıhhatli olur, yanında da birgünlük yiyeceği bulunursa, dünya bütün kenar-bucağı ile bu kimsenin önüne konulmuş gibi olur."27[27]

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında bir genç müslüman olur, derken Resûlüllah (s.a.s), bu gence, Tekâsür Sûresi'ni öğretir, sonra da, onu bir kadınla evlendirir. O, hanımının yanına girip de, onca çeyizleri ve nimetleri görünce, geri çıkar ve "Ben bunu istemem" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), bunun sebebini sorunca o, "Sen bana, "Sonra andolsun o gün elbet ve elbet size nimetlerden sorulacaktır" ayetini öğretmedin mi? Ben bu nimetlerin hesabını veremem" dedi."

Hz. Enes (r.a)'den rivayet edildiğine göre, bu ayet nazil olunca, bir fakir kalktı da, "Benim üzerimde nimet namına birşey var mı?" dedi. Bunun üzerine, "Gölge, ayakkabı ve soğuk su nimetleri (var ya)?" denildi.

Bu husustaki en meşhur haber, rivayet edilen şu husustur: Hz. Peygamber (s.a.s) bir gece Mescid'e çıkar, çok geçmeden, Hz. Ebû Bekir (r.a) da çıkagelir. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey Ebâ Bekir seni evinden çıkaran şey nedir?" deyince, o, "Açlık" der. Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah'a yemin ederim ki, beni evimden çıkaran şey de, seni çıkaranın aynısıdır" der. Derken, Hz. Ömer (r.a) gelir ve aynı şeyi söyler. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Haydi Ebu'l-Heysem'in evine gidelim" der ve Ebu'l-Heysem'in evine giderler. Resûlüllah (s.a.s) kapıyı üç kez vurur. Fakat hiç kimse cevap vermez. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), gitmek için döner. Tam o sırada, evin hanımı kapıya çıkar ve "Ey Allah'ın Resulü sesini-selamını duyduk. Fakat daha fazla selam vermeni istediğimiz için ses çıkarmadık" diye seslenir. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hayırlar olsun" der. Sonra kadın, "Anam-babam sana kurban olsun. Ebu'l-Heysem, bize tatlı su getirmek için çıktı" der ve bir sa1 (ölçek) arpa alır, öğütür ve ekmek yapar. Ebu'l-Heysem gelince de, beraber yerler-içerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "İşte bu, sorulacak nimetlerdendir"28[28] buyurur.

Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Kul dört şeyden, yani ömründen, malından, gençliğinden ve amelinden hesaba çekilmedikçe yerinden kıpırdayamaz"29[29] Mu'âz (r.a) da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:"Kul, kıyamet gününde, gözlerinin sürmesinden de, parmağıyla uf attığı çamurdan da, kardeşinin elbisesine dokunmasından da hesaba çekilecek."

Bil ki evlâ olan, ayetin ifadelin, mü'min ve kafir herkes hakkında genel olmasıdır. Fakat nimetlerden hesaba çekilme, şükrü terkettiği için, kafir için birterbîh (kınama); şükrünü eda edip, itaatta bulunduğu için, mü'min hakkında, bir şeref bahsetme vesilesidir.30[30]

Hesap Sebebi Nimetler

Alimler, hesap sebebi olan nimetlerin neler olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) Rivayet olunduğuna göre bunlar, beştir: karın doyurma, soğuk su içme, uyku lezzeti, evlerin gölgesi ve sıhhat...

2) İbn Mes'ûd (r.a), bunların, emniyet, sıhhat ve boş vakit olduğunu söylemiştir.

3) İbn Abbas (r.a), "Bunlar, sıhhat ve yeme-içme gibi diğer leziz şeylerdir" demiştir.

4) Bazıları da bu nimetlerin, duyma ve görme duygularından faydalanma olduğunu söylemişlerdir.

5) Hasan b. FazI, "Bunlar, serî hükümlerin hafifletilmiş olması ve Kur'ân'ın kolay kılınmış

27[27] Ibn Mace, zühd, 9 (2/1387).

28[28] Nesai, vasiya, 4 (6/246).

29[29] Tirmizi, Kıyame 1 (4/612).

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/379-380.

olmasıdır" der.
6) Ibn Ömer (r.a), bunun soğuk su olduğunu söyler.
7) Muhammed el-Bakır ise, bunun afiyet ve sıhhat olduğunu söylemiştir.
Câbir el-Cu'fîn'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Muhammed Bakır'ın yanına girdim. O, "Te'vilciler (tefsirciler), "Sonra ... size nimetlerden sorulacak" ayeti hakkında ne derler?" deyince, ben, "Hesabı sorulacak nimetlerin, gölge ve soğuk su" olduğunu söylüyorlar" dedim. Bunun üzerine, "Şimdi sen evine, birini misafir etsen, gölgede oturtsan ve ona soğuk su içirtsen, bunu onun başına kakar mısın?" dedi. Ben, "Hayır" deyince o, "Allah Teâlâ da, kuluna yedirip, içirip, sonra da ona bunun hesabını sormayacak derecede kerimdir, cömerttir" dedi. Bunun üzerine, "Peki o halde, bu ayetin tefsiri nasıl olur?" dediğimde, "Naîm (nimetler), Resûlüllah (s.a.s)'dır. Allah onu bu aleme nimet olarak göndermiş ve onun sebebiyle alemdekileri dalaletten kurtarmıştır. Peki sen Allah'ın, "Anâolsun ki Allah, içlerinden bir peygamber gönderdiği için, mü'minlere lütfetmiştir" (Aliimran,164) ayetini duymadın mı?" der.
8) İnsanlar, yeme, içme, ev gibi şeylerin fazlalarından hesaba çekilecekler.
9) En evlâ olan bu görüşe göre, bu hesab bütün nimetlere şamildir. Bunun böyle olduğunun delili şunlardır:
a) en-Nâîm'in başındaki elif-lâm istiğrak (genellik) ifade eder.
b) Lafzı, ifade ettiği manaların bir kısmına hamledip, diğer kısımlarına hamletmemek daha uygun bir hareket değildir. Hele de delil, bu dünya menfaatlarım elde etmenin maksadının, kulun Allah'a kullukla meşgul olmasını sağlamak olduğuna delalet ederse...
c) HakTeâlâ, "Ey israüoğuliarı, size verdiğim nimetlerimi hatırlayın"(Bakara, 40) buyurmuştur ki bu nimetlerle, o denizin yarılması, Firavun'un elinden kurtarılma, yemeleri için kudret helvası ve bıldırcın eti İndirilmesi gibi tüm nimetler kastedilmiştir. İşte burada da böyledir.
d) Gerçek manada nimet, parçaları ve uzuvları bulunan bir bütün gibidir. Binâenaleyh "naîm" (nimet)e işaret edildiğinde, bunun içine, bütün parçalar girer. Bu tıpkı ilacın, pek çok maddelerin karışımından meydana gelmiş bir karışımın adı olması gibidir. Binâenaleyh "İlaç" denilince, bu maddelerin hepsi bunun içine girer.[31][31]

Nimet Çeşitleri

Bil ki nimetler pek çok çeşittir:
a) Açık-kapalı
b) Bitişik-ayrı;
c) Dinî-dünyevî... Mutluluğun çeşitlerini cins olarak, bu sûrenin başında zikretmiştik. Fakat bunları tür ve şahıs olarak (tek tek) saymaya gelince bu, "Eğer Allah'm nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız" (Nam, 18) ayetinde de ifade edildiği gibi, mümkün değildir. Binâenaleyh Allah'ın, senin üzerindeki, sadece bedeninin sıhhati açısından olan nimetlerini bilmek için, doktorlara başvur. Ama doktorlar, gaflet bakımından en ileri kimselerdendir. Allah'ın gökleri ve yıldızları yaratmasında sana olan nimetlerini de müneccimlerden (astronomi ile uğraşanlardan) öğrenmeye çalış. Ama gelgör ki bunlar da o yaratıcıyı bilmeme bakımından, yine ileride olanlardandır. Allah'ın saltanatını da hükümdarlardan öğrenmeye çalış. Ama bunlar da insanların (iman açısından) en cahili kimselerdendir.
İbn Ömer(r.a)'in, ayette geçen nimetleri, "soğuksu" olarak tefsir etmesi, "soğuk su da bu nimetlerden biridir" manasınadır. Belki de bulunduğunda kendisine hiç kıymet verilmeyen, bulunamayınca ise alabildiğine kıymet arzeden birşey olduğu için, İbn Ömer, bu nimeti, özellikle "su" diye tefsir etmiştir. İbnu's-Semmâhin Harun Reşîd'e söylediği şu söz de böyledir: "Bir çölde su içme ihtiyacı içine düşsen, bunun için mülkünün yarısını feda eder miydin? Birşey boğazına takıldığında, bunun için de mülkünün yarısını harcar miydin? İdrarın tıkandığında, bunun için bütün mülkünü vermez miydin? Binâenaleyh kıymetli iki içimlik su

---

[31][31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/380-381.

kadar olan mülküne aldanma." Yahut da cehennemlikler başka şeylerden en fazla suyu taleb ederler. (Bundan dolayı İbn Ömer, ayeti böyle tefsir etmiştir). Nitekim Allah Teâlâ, cehennemliklerin, cennetlikleri, "Bizim üzerimize su dökün" dediklerini haber vermiştir. Yahut da bu sûre, nimetler içinde yüzenler hakkında nazil olmuştur ve bunlar, özellikle soğuk suyu ve gölgeyi temin eden kimselerdir. Gerçek şu ki, ayette bahsi geçen hesaba çekme işi, hem mü'mini, hem de kafiri içine alan ve ister mutlaka tabii ihtiyaçlardan olsun, isterse fantazi (lüks) türünden olsun, tüm nimetlerden hesaba çekmeyi içine alır. Halbuki böyle değildir. Çünkü bütün bunların, Allah'ın masiyetine değil de, Allah'ın taatına harcanması gerekir. Böylece bu sorgulama, hepsinden olmuş olur. Ki bu hususu, Hz. Peygamber (s.a.s) şu hadisi de tekid eder: "Kıyamet gününde kul, şu dört şeyden: ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nereye infak ettiğinden ve ilmiyle nasıl amel ettiğinden sorulmadıkça, kul, bir yere kıpırdayamaz."32[32] Binâenaleyh, Allah'tan olan tüm nimetler Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu hadisinde bahsettiği şeylerin içine dahildir demektir.33[33]

Hesaba Çekmenin Yeri

Alimler, bu hesaba çekmenin nerede olacağı hususunda da ihtilaf etmişlerdir.
Birinci Görüş: Bu iş, hesap durağında olacaktır. Buna göre şayet, "Bu doğru olmaz, çünkü Allah Teâlâ, bu sorgulamanın, "Sonra, andolsun.. elbet ve elbet size sorulacaktır..." buyurmak sureti ile, cehennemi bizzat görmeden sonra olacağını haber vermiştir. Halbuki, sorgulama yeri ve durağı, cehennemin fiilen görülmesinden öncedir" denilirse, biz deriz ki, ifâdesinin başındaki sonra" ile, "Sonra, size, sizin kıyamet gününde mesul olacağınızı haber veriyorum" manası kastedilmiş olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "...Sonra da, iman edenlerden olun (Beled, 13-17) ayetleri gibidir.
İkinci Görüş: Bunlar, cehenneme girdiklerinde, kendileriyle alay etmek için o nimetler onlara sorulacaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak da, "Oraya her ne zaman bir grup atılırsa, o cehennem bekçileri onlara ... sorar..." (Mülk,8) ve "Sizi cehenneme sokan nedir?" (Mûddessir, 42) buyurmuştur.
Hz. Peygamber (s.a.s)'in resul olarak gelmesinin, Allah'ın bir nimeti oluduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh onlar, cehenneme girdikten sonra da, bu husus, onlara sorulmuş olabilir. Şöyle de denebilir: Onlar cehenneme varıp, onu bilfiil müşahede edince, kendilerine, "Bu azab, sizin başınıza sizlerin dünyada iken içinde bulunduğunuz nimetler ile, sizi bu ateşten kurtaracak olan amelleri yapmak cihetine gitmediğiniz için gelmiştir. Eğer siz ömrünüzü, Rabbinize taat uğrunda geçirmiş olsaydınız, bu gün sizler, pekçok dereceler elde etmiş, o cennetliklerden ve kurtulmuşlardan olursunuz.." denilir. Böylece bu, meleklerin, onlara dünyada iken içinde bulundukları nimetlerden sormaları anlamına gelir. Allah en iyisini bilendir. Salat ü selâm Hz. Peygamber'e, onun âline ve ashabına olsun (amin)!34[34]

---

[32] [32] Tirmizi, Kıyam 1 (4/612).
[33] [33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/381-382.
[34] [34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/382-383.

ASR SURESİ

Üç ayet olup, Mekkî'dir.[1][1]

"Andolsun asra ki..." (Asr, 1).[2][2]

Asr

Bil ki alimler, "asr"ın ne demek olduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir:[3][3]

Asr: Dehr

Birinci Görüş: Asr, "dehr - zaman' demektir. Bu görüşü benimseyenlerin delilleri ise şunlardır:
1) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), "asr"a yemin etmiştir. Ve Hz. Peygamber (s.a.s), "Asra ve zamanın belalarına yemin olsun ki..." diye okurmuş. Ancak ne var ki, bu şekildeki bir okuyuş, namazı ifsat eder. Biz Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu, Kur'ân'ın bir lafzı olarak değil de, aksine tefsir kabilinden okumuş olduğunu söyleyebiliriz: Belki de, Cenâb-ı Hak, mülhid ve dinsiz kimselerin, bunu dillerine doladıklarını ve çok saygı duyduklarını bildiği için, demedi de buyurdu. Cenâb-ı Hakk'ın, tabiâtçıların ve dehrilerin görüşlerinin yanlışlığına bir cevap olsun diye, (Dehr, 1) ayetinde kelimesini zikredişi de böyledir.
2) Dehr kelimesi, insanın dikkatini çekecek tüm şeyleri içine alır. Çünkü, rahatlık sıkıntı, hastalık, sıhhat, zenginlik, fakirlik, hep zaman içinde meydana gelen şeylerdir. Hatta, her türlü ilginç şeyden daha ilginci de, zaman içinde meydana gelir. Şöyle ki akıl, zamanın yokluğuna hükmedemez; çünkü zaman, yıl, ay, gün ve saat diye dilimlere ayrılmış, artacağı eksileceği ve eşit olacağı söylenmiş, geçmişinin ve geleceğinin olduğu söylenmiştir. Binâenaleyh, bu daha nasıl, yok sayılabilir? Bunun var olduğuna da hükmetmek mümkün değildir. Çünkü mevcut olan zaman, geçmiş ve gelecek ortada mevcut değilken, taksim edilemez. Binâenaleyh, bunun varlığına daha nasıl hükmedilebilir?
3) Kişinin kalan ömrünün, kıymeti yoktur. Binâenaleyh, şayet sen, bin yıl ömür zay etsen, sonra da, o ömrün en son noktasında tevbe etsen, kendini, ebedî ve sonsuz olarak cennette bulursun. Böylece sen, kıymetli şeyin, senin o andaki yaşaman olduğunu anlamış olursun. Böylece de, "dehr" ve "zaman" adeta, temel nimetler silsilesinden olmuş olufr. İşte bu yüzden, Allah Teâlâ, zamana yemin etmiş ve gece ve gündüzün, mükellefin kendisini zayi ettiği bir değer olduğuna dikkat çekmiştir ki, "O, iyice düşünüp ibret almak arzusunda bulunan kimseler, yahut şükretmek dileyenler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getirendir" (Furkftn, 62) ayetiyle işte buna işaret etmek istemiştir.
4) Cenâb-ı Hakk'ın, En'âm Sûresi'ndeki, "Deki, göklerde ve yerde olanlar kimindir? Deki: Allah'ın... "(En'âm,12) beyanı da, mekana ve mekanla ilgili olarak her şeye bir işaret; "Gece ve gündüzde bulunan, (sükun halinde olan) her şey, O'nundur"(Enam, 13) ayeti de, zaman ve zamanla ilgili olan her şeye bir işarettir. Biz, orada (En'âm Sûresi'nde) zamanın, mekandan daha üstün ve kıymetli olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh, böyle olunca, "asr"a yemin de, Allah'ın mülk ve melekutundan olan iki şeyin, en kıymetlisine yemin etme olmuş olur.
5) Cahiliye Arabları, zarar ve ziyan, zamanın bela ve musibetlerine bağlar, ondan olduğunu söylerlerdi. Böylece Cenâb-ı Hak, zamana ve asra yemin etmek suretiyle, zaman ve asrın, kendisinde kusuru bulunmadığı mükemmel bir nimet olduğunu; zarara uğrayanın ve kusurlu olanın ise, insan olduğunu belirtmiştir.
6) Allah Teâlâ, geçmesi ile senin ömrünün kısaldığı asrı, zamanı kastetmiştir. Binâenaleyh,

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/385.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/387.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/387.

onun mukabilinde bir kesb, fiil olmayacağına, yani, geçen zaman geri getirilemeyeceğine göre, bu noksanlaşan kısım, ömür de ziyandan addolunur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, "... hüsrandadır"{Asr, 2) buyurmuştur. Şairin, "Her geçen gün, zaman ve ömürden bir noksanlık iken, biz, geçirdiğimiz günler ile sevinir, dururuz..." sözü de bunun gibidir. Buna göre mana adeta şöyledir: "Durumu çok ilginç olan zamana yemin olsun! Çünkü, aslında ömrü yıkma ve böylece kişide bir zararın meydana gelmesi söz konusu olduğu halde, ticaret edip kar elde ettiği zannı ile geçirdiği günlerden dolayı sevinir..."4[4]

Asr: İkindi

İkinci Görüş: Ebû Müslim'e göre, buradaki kelimesiyle, gündüzün iki ucundan biri kastedilmiştir. Bunun sebebiyse şunlardır:

1) Allah Teâlâ, her ikisinde de, kudretinin delilleri bulunduğu için, gündüzün bir ucu addedilen "kuşluk vaktine - duhâ" yemin ettiği gibi, öbür ucu addedilen "ikindi zam anı"na da yemin etmiştir. Çünkü, her sabah, adeta, kıyametin kopuşu gibidir. Zira, sanki insanlar kabirlerinden çıkıyorlar; ölüler, dinliyorlar; teraziler kuruluyor, vs.... Her akşam da, dünyanın, bir sayha ile ölümle harab edilişine benzer. Halbuki, bu iki durumdan herbiri, birer adil şahittir. İki şahidin peşinden, hakim hükmünü vermezse, o hakim hüsranda sayılır. İşte, gündüzün bu iki ucu olan iki zaman diliminden habersiz olan insan da, bir zarar içindedir.

2) Hasan el-Basrî (r.h) şöyle buyurmuştur: "Cenâb-ı Hak, pazar zamanının sona ermesinin, ticaretin ve kazancın sona erdiklerine dikkat çekmek için, işte bu vakte yemin etmiştir. Şimdi sen, bir şey kazanmadan eve girersen, çoluk çocuğun da, etrafını sarar da, herkes kendi payına düşeni senden istese, (ve de bunları veremezsen), o anda mahcub olur, ziyan içinde olanlardan olmuş olursun. İşte aynen bunun gibi, biz de diyoruz ki, jlaüij "Yani, dünyanın ömrünün ikindi zamanında yemin olsun ki, kıyametin kopması yakındır. Halbuki sen henüz, hazırlıklı değilsin. Ve sen, yarın bir gün, dünyada iken, içinde bulunduğun nimetlerden, halka karşı yaptığın muamelelerden sorgulanıp hesaba çekileceğini biliyorsun. Ve, zulme uğramış herkesin, senden alacağının takipçisi olacağını da kesin olarak biliyorsun. O halde bu demektir ki sen, "hâsir"sin.." demektir. Bu ifadenin bir benzeri de, "İnsanların hesaba çekilme zamanı yaklaştı. Onlarsa hala, gaflet içinde yüz çeviriyorlar" (Enbiya, i) ayetidir.

3) İkindi vakti, saygıdeğer bir vakittir. Delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'İn şu hadisidir: "Kim, ikindiden sonra, bile bile yalan yere yemin ederse, kıyamet gününde Allah onunla konuşmaz ve ona bakmaz!.."5[5]Şimdi Cenâb-ı Hak, kârlı olan hakkında, kuşluk vaktine yemin ettiği gibi, zararlı olan hakkında da, ikindi vaktine yemin etmiştir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, kârlı olan hakkında kuşluk vaktine yemin etmiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, ikbal ve geleceğini, ahirete olup güzel olduğunu müjdelemiştir. Burada ise, ziyana uğrayan hakkında ikindi vaktine yemin etmiş, bu kimsenin işininse tersine dönmüş olduğunu söylemek suretiyle, onu tehdit etmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak sanki, "Henüz, gündüzden bir parça zaman vardır" diyerek, onu, bu kalan zaman içinde tevbe tedarikinde bulunmaya teşvik etmiştir.

Seleften birinin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "ben, Asr Sûresl'nin manasını, bir buz satıcısından öğrendim. Çünkü, o satıcı bağırıyor ve "Ana sermayesi eriyip yok olana merhamet ediniz! Ana sermayesi eriyip yok olana merhamet ediniz!.." diyordu. Bunun üzerine ben, (Asr, 2) ifâdesinin manası, işte budur. Çünkü, artık insanın üzerinden ikindi de geçiyor, böylece Ömrü bitiyor, ama insan henüz bir şeyler kazanmış değil... O halde insan ziyandadır..6[6]

Asr: İkindi Namazı

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/387-388.

5[5] Müslim, İman 174 (1/403), (Benzer Hadis).

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/388-389.

Üçüncü Görüş: Mukâtil'e göre Cenâb-ı Hak, "Asr" sözüyle, ikindi namazını kastetmiştir. Bu görüşte olanlar bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) Allah Teâlâ, faziletinden dolayı, ikindi namazına yemin etmiştir. Bunun delili ise, "ve, ... orta namaza (ikindi namazına) da devam edin..."(Bakara,238) ayetidir. Hz. Hafsa'nın mushafında, "ikindi namazına..." şeklinde, bir açıklama bulunmaktadır. (Maide, 106) ayetindeki "es-Salât - namaz" sözü ile de, ikindi namazının kastedildiği ileri sürülmüştür.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), "İkindi namazım kılmayan kimse, sanki çoluk-çocuğunu ve maıım-mülkünü kaybetmiştir!.."7[7] buyurmuştur.

3) İkindi namazını eda etme mükellefiyetini yerine getirmek, çok zordur. Zira insanlar, gündüzün sonunda, ticaretlerinde, alışverişlerinde ve geçimlerini sağlama yolunda adeta çırpınmakta ve didinmektedirler.

4) Rivayet olunduğuna göre bir kadın, Medine sokaklarına bağırıyor ve "Beni Peygamber'e götürün!.." diyordu. Derken Allah'ın Resulü kendisini gördü ve ona ne olduğunu sordu. O da, "Ey Allah'ın Resulü, benim kocam, gurbete çıktı. Derken, ben de zina ettim. Ve, bundan bir çocuğum oldu. Derken o çocuğu ben, sirke küpüne attım. O orada öldü. Sonra o sirkeyi sattık. Şimdi, bunun tevbesi var mı? Ben tevbe edebilir miyim?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "Zina etmene gelince, senin recmedilmen gerekir. Çocuğu öldürmenin cezası ise cehennemdir. O sirkeyi satışına gelince, onu satmak suretiyle büyük günah işlemiş oldun. Ne var ki, doğrusu, ben senin bir feryad edişinden, ikindi namazını terkettiğini sanmıştım.." Binâenaleyh bu hadiste, ikindi namazının ne denli kıymetli bir namaz olduğuna bir işaret vardır.8[8]

5) İkindi namazı ile, gündüz namazları sona erer. İkindi namazı adeta, kendisi ile amellerin sona erdiği bir "tevbe" gibidir. Bu sebeple, "tevbe" etmenin nasıl tavsiye edilmesi gerekiyorsa, ikindi namazı da böyledir. Çünkü iş neticelerine göredirler. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, şanını yüceltmek, edası hususunda mükellefe alabildiğine tavsiyede bulunmak ve olduğu gibi eda etmen halinde zararlarının kâra ve kazanca dönüşeceğine işaret etmek için bu namaza işaret etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, 'İman edenler müstesna..." buyurmuştur.

6) Hz. Peygamber (s.a.s), "Üç kişiye, Cenâb-ı Hak kıyamet gününde bakmaz, onlarla konuşmaz, onlan tezkiye de etmez..."9[9] buyurmuş, ikindiden sonra yalan yere yemin eden kimseyi de bu üç kişiden birisi olarak belirtmiştir.

İmdi şayet, "İkindi namazı, bizim fiilimizdir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, daha nasıl bizim fiilimiz olan ikindi namazına yemin etmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevâp verebiliriz: Bu yemin, ikindi namazının bizim fiilimiz olması açısından değil, tam aksine, ikindi namazının, kendisi sebebiyle bizim Allah'a kullukta bulunduğumuz bir şey olması itibariyledir.10[10]

Asr: Asr-ı Saadet

Dördüncü Görüş: Bu, peygamber (s.a.s)'in zamanına, "asr"ına yapılmış bir yemindir. Bu görüşte olanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisini delil olarak getirmişlerdir: "Sizin ve sizden öncekilerin misali, ücretle bir işçi tutup da şöyle diyen kimsenin hali gibidir. Kim sabah namazından öğle namazına kadar bir "kırat" ücret mukabilinde çalışır? Yahudiler, (sabahtan akşama kadar), bu ücret karşılığında çalıştılar. Daha sonra bu kimse, "Kim, öğleden ikindiye kadar, bir "kırat" ücret mukabilinde çalışır?" der, bu ücret mukabilinde de Hristiyanlar çalışır.

7[7] Buharî, Mevâkit, 14; Müslim, Mesâcit, 200 (1/436).

8[8] Bu rivayet, (kindi namazının önemine açıkça delâlet etmektedir. Zina, kati, aldatma gibi suçların cezaları açıkça bilirmektedir. Bunları öğrenmek için telaş edilmesi söz kunusu değildir. Fakat İkindi namazının büyük ehemmiyeti bilinmediği için Hz. Peygamber (s.a.s) bu vesile ile onu belirtmek istemiştir. Yoksa buradan o hanımları küçümseme manası çıkarılamaz. Bu hâdise Asr suresinin indiği sırada cereyan etmiş olabilir (ç.).

9[9]) Müslim, İman, (173-174), (1/102-103).

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/389-391.

Daha sonra da, "Kim, ikindiden, akşam namazına kadar iki "kırat" ücret mukabilinde çalışır?" der. İşte, ey Muhammed, bu ücret mukabilinde de sizler çalıştınız. Bunun üzerine yahudi ve hristiyanlar öfkelenerek, "Biz, işin çoğunu yapıyoruz, ama ücretin azını alıyoruz, öyle mü?" dediler. Cenâb-ı Hak da, "Biz sizin ücretinizden herhangi bir şeyi noksanlaştırdınız mı?" buyurunca onlar, hayır dediler; bunun üzerine Allah Teâlâ, "Bu, benim îütfumdur; lütfumu dilediğim kimselere veririm" buyurur. O halde, ey Ümmet-i Muhammed, bu demektir ki sizler, daha az iş mukabilinde, daha çok ücrete layık olan kimselersiniz.. [11][11]
Böylece bu haber, "asr"ın, Hz. Muhammed d (s.a.s)'e ve onun ümmetine mahsus bir zaman olduğuna delalet etmektedir. İşte bu yüzden pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, asr'a yemin etmiştir. O halde, J**tij yani, "İçinde bulunduğun asr'a yemin olsun ki..." anlamındadır. Bu demektir ki, Allah Teâlâ, bu ayette, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanına; "Sen bu beldeye girdiğinde..."(Beled, 2) ayetinde, mekanına, bulunduğu yere; "Ömrüne andolsun ki..." (Htcr, 72) ifadesinde de, Hz. Peygamber (s.a.sj'in ömrüne yemin etmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta, "Senin asrına, senin beldene ve senin ömrüne yemin ederim ki.." demiştir ki, bütün bu hususlar, peygamber için bir zarf (onu içine alan) gibidirler. Binâenaleyh, zarfın hali bu denli tazim görürken, şimdi sen, bu zarf içinde bulunan (peygamberin) durumunu ve bu yeminin biçimini var kıyas et!.. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Ey Muhammed, sen onları hazırladın, davet ettin... Ama onlar, senden yüz çevirdiler, sana iltifat etmediler. Şu halde, onların hüsranları ne denli büyük, hizlânları ne denli vahimdir!" demek istemiştir.[12][12]

İnsan Hüsranda

"Muhakkak insan, kati bir ziyandadır" (Asr, 2).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[13][13]

Birinci Mesele

kelimesinin başındaki elif-lâm, cins için de olabilir, ahd için de olabilir. İşte bu yüzden müfessirler bu hususta şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:
1) Bununla cins manası kastedilmiştir. Ve bu tıpkı, Arabların, "İnsanların elinde para çoğaldı..." demeleri gibidir. Bu görüşün delili, "iman edip salih işler işleyenler..." ifadesinin, "insan" ifadesinden istisna edilebilmiş olmasıdır.
2) Bununla belli şahıslar kastedilmiştir. Bu cümleden olarak mesela İbn Abbas, "Cenâb-ı Hak bu ayetle, Velîd İbn Muğîre, Âs ibn Vfiil ve Esved ibn Abdilmuttallb gibi bir kısım müşrikleri kastetmiştir" derken, MukâtİI, bu ayetin Ebu Leheb hakkında nazii olduğunu söylemiştir. "Merfû" bir haberde de, bu ayetin Ebû Cehil hakkında indiği zikredilmiştir. Rivayet olunduğuna göre, Mekkeli bu müşrikler, "Muhammed, bir hüsran içindedir!" diyorlardı. İşte bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak, durumun, onların vehmettiğinin aksine olduğuna dair yemin etmiştir.[14][14]

Küfrân ve Hüsran

"Küfrfin"ı ifade için, nasıl kufr maddesi kullanılıyorsa, "hüsran"ı ifade için de, husr maddesi kullanılmış olup, husru kelimesinin manası, "noksanlık ve ana sermayenin elden gitmesi (iflas)"dir. Şimdi burada şöyle iki tefsir yapılabilir. Zira biz, "e1-1nsan" kelimesinin başındaki elif-lâm'ı cins manasına alırsak, o zaman, husr kelimesinin manası, insanın bizzat kendisinin ve ömrünün sona ermesi, bitmesi şeklinde olmuş olur. Ancak, amel-i salih işleyen mü'min bundan istisna edilmiştir, çünkü o, ne ömrünü ne de malını boş yere harcamamıştır. Zira böylesi bir kimse, ömrü ve malı sayesinde, ebedi saadeti elde etmiştir. Yok eğer, "el-insan" kelimesini kafirler manasına alırsak, o zaman bu ifadeyle kastedilen, kafir kimselerin bir sapıklık ve küfür içinde olmuş olmaları olur. Bu durumda da, istisnasının manası, "Bu kafirlerden iman edenler müstesna..." şeklinde olmuş olur. Bu durumda da, iman eden kimseler, bu zarardan kurtulup kâra geçmiş olurlar.15[15]

---

[11][11] Benzer Hadis: Buhari, enbiya, 50.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/391.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/391-392.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/392.

Tenkirdeki Tehvit

Cenâb-ı Hak, buyurmuş, ama dememiştir. Çünkü, kelimeyi belirsiz getirmek, bazan vehamet ve korkunçluğu, bazan da düşüklüğü ve önemsiz oluşu ifade eder. Şimdi biz, bu velimedeki nekireliği birinci manaya hamledersek, o zaman mana, "insan, künhünü sadece Allah'ın bilebileceği büyük bir hüsran içindedir" şeklinde olmuş olur ki, bunun izahı da şudur: Günah, hakkında günah işlenilenin büyüklüğü nisbetinde büyük olur. Yahut da bu günah, büyük bir nimetin mukabili olarak işlediği için büyük olur. bu iki hususun her ikisi de, kulun, Rabbi hakkında, işlemiş olduğu günahta mevcuttur. İşte, bu sebeple de, pek yerinde olarak, bu günah son derece büyük olmuştur. Yok eğer, bu ifadedeki nekireliği ikinci manaya alırsak, o zaman mana, "İnsanın hüsranı, şeytanındakinden daha küçüktür" şeklinde olur ve bu manada, "Benim yarattıklarım içinde, (ey insanoğlu) senden daha asi kimseler vardır.." şeklinde bir müjde olmuş olur. Ama, doğru mana birincisidir.16[16]

Hüsranın Mahiyeti

Birisi şöyle diyebilir: sözü, tek bir tür hüsranı ifade eder. Halbuki iman, pekçok çeşit hüsran içindedir.." Buna şu şekilde cevap verebiliriz. Gerçek hüsran, kişinin, Rabbine hizmetten mahrum olmasıdır. Geriye kalanlara, yani cennetten mahrum olup da cehenneme düşmesini şeylere gelince, bunlar, birincisine nisbetle adeta hiç mesabesindedirler. Bu tıpkı insanın, varoluşunda pekçok fayda ve gayenin mevcut olması, ama Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" (zâriyat, 56) demesi gibidir ki, bu da, "Bu maksat, maksatların en ilerisi olunca, hiç şüphesiz diğer gaye ve maksatlar buna nisbetle, bir hiç mesabesindedir" demektir.
Bil ki Allah Teâlâ, bu ayete, insanın bir hüsran içinde olduğuna delalet eden pekçok karineleri eklemiştir. Bunlar şunlardır:
1) Cenâb-ı Hakk'ın, sözü insanın, hüsranın içine gömüldüğünü, onunla çepeçevre kuşatıldığını ifade eder.
2) İfadenin başına edatının getirilmesi.. Çünkü tekîd ifâ eder.
3) ifadesinin başına lâm harfinin getirilişi. Burada şöyle iki ihtimal söz konusudur:17[17]

Birinci Mesele

ifadesi, "Hüsran yolundadır" anlamındadır. Ve bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, neticesi cehennem olduğu için, yetim malını yeme hakkındaki, "... onlar muhakkak, karınlarında ateş yerler ..."(Nisa, 10)ayeti gibidir.
İkinci İhtimal: Bu, "İnsan, hiçbir zaman, kendisini zarardan kurtaramaz" demektir. Çünkü husr ana sermayeyi zayi etmek, elden çıkarmak, demektir. Kişinin ana sermayesi ise, ömrüdür. Binâenaleyh kişinin, ömrünü zayi etmekten uzak durabilmesi hemen hemen imkânsızdır. Bu böyledir, zira, her an ve her dakika, daima insanın üzerinden geçmektedir. Şimdi, bu anlar ve dakikalar, insan tarafından günah için harcan m ışsa, bu kimsenin bir

---

[15] 15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/392.
[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/392-393.
[17] 17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/393.

hüsran içinde olduğunda şüphe yoktur. Eğer bu anlar ve dakikalar, mubah olan işlere harcanmışsa, yine, hüsran söz konusudur. Çünkü o mubah olan şeyler bittiğinde, ondan geriye hiçbir eser kalmamıştır. Halbuki insan, bu anlar ve dakikalar içinde, eseri devamlı olacak bir takım işler yapabilirdi. Yok eğer, o an ve dakikalar, taatla geçmiş ise, hem yaptığı o taatın, ya da başkası bir taatın en güzel bir biçimde yapılması da mümkün idi. Çünkü, Allah için olan huşunun mertebeleri sınırsızdır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, celâl ve kahrının mertebeleri de sınırsızdır. Binâenaleyh, insanın bu konudaki bilgisi çok ve ne kadar ileri olursa, bu kimsenin, Allah'a saygısı da o nisbette İleri olur. Dolayısıyla, bu kimsenin, o taatleri yaparken Allah'a olan tazimi de, o nisbette tam ve en mükemmel olur. Şimdi, en üstününü bırakıp da, en düşük ibadet ile yetinmek de, bir çeşit hüsrandır. Böylece insanın, bir tür hüsrandan asla uzak kalamayacağı sabit olmuş olur.

Bil ki, bu ayet, insanda temel olanın, onun bir hüsran ve pişmanlık içinde olduğuna bir dikkat çekmek gibidir. Bunun izahı şöyle yapılabilir: İnsanın mutluluğu, ahireti sevmesinde, dünyaya iltifat etmeyişindedir. Çünkü Ahirete götüren sebepler gizli, dünyayı sevmeye götüren sebepler ise, zahir ve açıktır. Bunlar, beş duyu organları, şehvet ve gazabtır. İşte bu yüzden, insanların ekserisi, dünya sevgisiyle meşgul olmuş, dünyayı elde etmeye kendini vermiştir. Bu yüzden de, hep, bir hüsran ve bir helak içinde olmuşlardır.

Buna göre şayet, "Allah Teâlâ, Tîn Sûresi'nde, "Andolsun ki biz, insanı en güzel biçimde yarattık. Derken onu aşağıların aşağığsma indirdik" (Tin, 4-5) buyurmuştur. Dolayısıyla oradaki ifade, başlangıcın kemal, neticenin ise, noksanlık olduğuna, buradaki ifade ise, başlangıcın noksanlık neticenin kemal olduğuna delalet etmektedirler. Şu halde, bu iki husus nasıl birleştirilebilir" denilirse, biz deriz ki: Tîn Sûresi'nde ele alınan şey, bedenin halleri; burada ele alınan şey ise, nefsin (ruhun) halleridir. Binâenaleyh, bu iki ayet arasında bir çelişki söz konusu değildir.18[18]

İman Edip Salih İşler Yapanlar Hariç

"Ancak iman edenlerle güzel güzel amellerde bulunanlar, birde birbirine hakkı tavsiye, sabrı tavsiye edenler böyle değildirler..." (Asr, 3).

Bil ki, "iman ve salih amel"in ne olduğu defalarca geçmişti. Sonra, burada şöyle birkaç mesele vardır:19[19]

Birinci Mesele

"Amel, imanın mefhumuna dahil değildir" diyenler şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: Allah Teâlâ, bu ayette,

"câhil amel"i kelimesini, "iman" kelimesine atfetmiştir. Şimdi "salih amel", "îman"m muhtevasına dahil olmuş olsaydı, bu bir tekrar olmuş olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın (Ahzâb, 7) ve ve (Bakara, 98) ayetlerindeki gibi, Kur'ân-ı Kerim'de bir tekrarın . bulunduğunun söylenilmesi ise, mümkün değildir. Çünkü biz diyoruz ki, oradaki tekrarlar, güzel ve yerindedir. Zira, bu tekrar, tekrar edilen o kelimelerin, o bütünün türlerinin en kıymetlileri olduğuna delalet etmektedir. Halbuki, salih amel ise, iman olarak adlandırılan şeyin çeşitlerinin en kıymetli türü değildir. Binâenaleyh bu tevil batıl olmuş olur.

Halimî şöyle der: "Bu tekrar, kaçınılmazdır. Çünkü, "îman" sözcüğü, her ne kadar "amel-i salih" sözünü ihtiva etmese dahi, ancak ne var ki, "salih amel" ifadesi, iman sözünü ihtiva etmektedir. Böylece de, kelimesi, ifâdesinin getirilmesinden müstağni olabilir. Üstelik, ifâdesi ifadelerini de içine alan bir ifadedir. Binâenaleyh bu ifadelerin de bir tekrar olması gerekir." Evvelkiler buna cevap vererek şöyle demişlerdir: Biz, tekîd maksadıyla bir tekrarın bulunmasına karşı değiliz. Ancak ne var ki, asi olan, tekrarın olmamasıdır. Bu kadarak şey ise,

---

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/393-394.

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/394.

istidlal için yeter sebeptir.[20][20]

Büyük Günah İşleyenin Cezası

İkinci Mesele: Büyük günah işleyenlerin ceza görmelerinin kesin olduğunu söyleyenler bu ayetle istidlal ederek şöyle derler: "Ayet, insanın, her halükârda bir ziyan içinde olduğuna delalet etmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, böylesi insanlardan, iman edip salih amel isteyen kimseleri istisna etmiştir. Halbuki, iki şartın ikisine birden bağlanan şey, şartlardan birisi bulunmadığı zaman, onlara bağlanan şeyde bulunmaz. Böylece biz, İman ve salih ameli birlikte bulundurmayan kimselerin, mutlaka hem dünya, hem de ahirette bir zarar içinde olacaklarını anlıyoruz. Şimdi, bu iki hususiyeti birlikte yaşayanlar çok az olup, ziyan ve hüsran da bu iki özelliği birlikte yaşamayan kimseleri, zorunlu vasfı olunca, kurtulanlar, helak edenlerden daha az olmuş olur. Sonra, şayet kurtulanlar daha çok olsaydı bile, senin helak olan o az kimselerden olmaman için, yine, senin korkma ve haşyetinin büyük olması gerekir. Ya, kurtulanlar az iken, senin korkun nasıl oimalıöır?! Korkunun çok ileri derecede ofması gerekmez mi?![21][21]

Eşyadaki Hüsün ve Kubûh

Ayetteki bu istisnada şu üç şey yatmaktadır:
1) Bu, ömrünü ve gençliğinin geçmesinden ötürü, rnü'mini 'n teselli eden bir ifadedir. Çünkü böylesi mü'minin ameli, onu, gençliğinden ve ömründen daha hayırlı bir şeye laştırmaktadır.
2) Bu, seni taata davet eden tüm duyguların, salah, güzel ve iyi şeyler; AİIah'dan alıkoyan tüm şeylerin ise, fesat, kötü ve çirkin şeyler olduğuna dikkat çekmektir.
3) Mu'tezile şöyle der: "Amellerin, "sâlih" diye isimlendirilmesi, amellerin "hüsün" (güzellik) yönünün, Eş'ârîlerin ileri sürdüğü gibi, Cenâb-ı Hakk'ın onları emretmesinden ötürü olmadığına, ne var ki ilahi emrin, o ameller aslında, iyilik sayılan şeyleri ihtiva ettiği için, asıllarında hüsün (güzellik) olduğu için olduğuna dikkat çekmektir." Eş'ârîler buna şu şekilde cevap verir: "Allah Teâlâ bu amelleri "sâlih" diye nitelemiş, ama bunların, kendilerine ait bir takım sebeblerden ötürü mü, yoksa Allah'ın emretmesi sebebiyle mi salih olduklarını beyan etmemiştir." [22][22]

Dördüncü Mesele

Birisi şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hak, "husr" (ziyan) ile ilgili hükmü zikretmiş, bunun sebebini zikretme m iş; "ribh" (kazanç) tarafının ise sebebini zikretmiş ve bunun, iman ile salih ameller olduğunu bildirmiş, ama hükmünü zikretmiştir. Öyleyse, aradaki fark nedir?" Biz deriz ki: Hak Teâlâ, ziyanın sebebini zikretmemiştir. Çünkü ziyan, "fiil" ile yani günahı bizzat işlemekle meydana gelebileceği gibi, "terk" ile, yani taata yönelme işini terk ile de meydana gelir. "Kazanç-kâr" ise, ancak "fiil" ile elde edilir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, kazancın sebebini zikretmiştir. Bu da, salih ameldir. Burada şöyle bir izah daha yapılabilir: Allah Teâlâ, zarar tarafını kapalı geçmiş, tafsilatını vermemiştir. Ama kazanç tarafında detayı geçmiş, onu açık-seçik koymuştur ki kerimeliğe de yakışan budur.[23][23]

Gerçeği ve Sabrı Tavsiye

Hak teâlâ'nın, "Birbirine hakkı tavsiye eden, sabn tavsiye edenler böyîe değil" ayetine gelince,

---

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/394-395.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/395.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/395.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/395.

bil ki Allah Teâlâ, ayette istisna edilenler arasında, imanları ve salih amelleri sebebiyle, bir ziyan ve iflas içinde olmaktan hariç kalıp, kendilerini mükafaat elde etmeye ve ilahi cezadan kurtulmaya götüren şeylere sımsıkı sarılmaları açısından, mutluluk erbabı kimseler (saidler) haline gelenler olduğunu beyan edince, bundan sonra onları, alabildiğine taata düşkün olmakla ve sadece kendilerini ilgilendiren şeylerle yetinmeyip, dindarların içinde bulunmaları gereken bir durum olarak, başkalarının da taatlarına sebep olsunlar diye, yollarını, "başkalarına da tavsiye eden kimseler" olarak tavsif etmiştir. İşte Hak Teâlâ bu yüzden ve bu tarz üzere, "Ey iman edenler, kendinizi ve çoluk-çocuğunuzu ateşten koruyunuz" (Tahrîm, 6) buyurmuştur. Binâenaleyh "hakkı tavsiye"nin içine, ilim ve amel gibi, dinin diğer hususları; "sabrı tavsiye"nin içine de, kişinin kendi nefsini, hem kendine *arz olanları yapma hususunda, hem de haramlardan kaçınma hususunda, mükellefiyet meşakkatlerine katlanması da girer. Çünkü, nefsin hoşuna gitmeyen işlere yönelip, hoşuna giden (haramlardan) geri durması, bu her ikisi de, çok zor iştir.
Bu ayetlerle ilgili bir kaç mesele var:24[24]

Kurtuluş Şartları

Bu ayette, alabildiğine bir tehdid vardır. Çünkü Hak Teâlâ, şu dört şeyi yani, iman, salih amel, hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye işini yerine getirenler hariç, bütün insanlığın hüsranda (ziyanda) olduğunu bildirmiştir. Binâenaleyh bu, kurtuluşun ancak bunların tümüne bağlı olduğuna delalet eder ve mükellefe, kendi İşlerini yapması gerektiği gibi, kendisi dışındakiler için de dine davet etmek, nasihat, emr-i maruf nehy-i münkerde bulunmak ve kendisi için sevip, arzu ettiği şeyi, bakaları için de sevip arzu etmesi gibi, yapması gereken işler olduğunu gösterir. Hak Teâlâ daha sonra, birincisi Allah'a daveti, ikincisi davet işini sürdürme; yahut da birincisi, emr-i ma'rufu (iyiliği emir ve tavsiyeyi); İkincisi de, nehyi münkeri (kötülükten sakındırmak ve alıkoymayı) içine alsın diye, fiilini tekrar etmiştir. Hak Teâlâ'nın, "Münkeri nehyet ve sabret"(Lokman, 17) ayeti de böyledir. Hz. Ömer (r.a) de, "Beni, kusurlarım hususunda ikaz edenden Allah razı olsun, Allah ona rahmet etsin" demiştir.25[25]

Hakikat Pahalıdır

Ayet, hakkın ağır bir şey olduğuna; mihnet ve sıkıntıların ise onun ayrılmaz vasfı olduğuna delalet etmekedir. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ buyurarak, "tavsiye" fiilini bununla kullanmıştır.26[26]

Üçüncü Mesele

Hak Teâlâ bir emir sanılmasın diye, "tavsiye edenler" buyurmuş, ama "tavsiye ederler" buyurmam ıştır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, bu kimseleri, kendilerinden geçmişte sadır olmuş şeyler sebebiyle methetmektir. Bu da, onların ileride de bunu sürdürme arzusunda olduklarını ifade eder.27[27]

Kıraat Farkı

Ebû Amr, bâ harfinin zammesi ile, işba' edilmeyen bir harf m iş gibi, şeklinde okumuştur. Ebû Ali bunun, vakıf halinde caiz olabileceğini; ama vasıl halinde, ancak o vaslın, vakıf gibi yapılması durumunda caiz olacağını söylemiştir. Fakat kıraatta böyle, vakıf gibi bir vasıl yok

---

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/396.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/396.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/396.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/396.

gıbidir. İşte bu yüzden, Selâm b. Münzlr'in de sâd'ın kesresi ile, J*&3 şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Belki de o, nefesi kesildiği için, yahut da kıraati dere etmeye mani bir sebeb meydana geldiği için vakıf yapmıştır. İşte o, vaslın vakıf gibi yapılmasından dolayı değil de, bu izah ettiğimiz ihtimalden dolayı olmuş olabilir. Allah Sübhânehu ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat-ü selâm efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashabına olsun (amin)![28][28]

◆

---

[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/397.

HÜMEZE SÛRESİ

Bu sûre, dokuz ayet olup, Mekkî'dir.1[1]

"Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi ve ayıplamayı adet haline getiren her kişinin vay haline" (Hümeze,1).2[2]

Veyl Kelimesinin Manası

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:3[3]

Birinci Mesele

"el-veyl", zemmetme, kınama ve öfkelenmeyi ifade eden bir lafız olup, her sıkıntı anında söylenilen ve kendisiyle bedduada bulunulan bir kelimedir. Aslında bu kelime, "Vay falancaya" şeklinde kullanılır. Ama Arapların sözleri içinde sıkça kullanıldığı için, kendinden sonraki lâm ile birleşmiş "veyl" olmuştur. "Veyl'in, cehennemde bir dağın adı olduğu da rivayet edilmiştir.
Eğer, "Cenâb-ı Hak burada, buyurmuş, bir başka yerde ise, "Veyl size"(Enbiya, 18) buyurmuştur, niçin?" denilirse biz deriz ki: Onlar cehennemde, "Yazıklar olsun bize, biz zalimler idik"(Enbiyâ, 14) demişler de, bunun üzerine Hak Teâlâ da yani "O veyl size layıktır" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada ise kelimeyi nekire olarak getirmiştir. Çünkü bu "veyl"in künhnü ancak Allah Teâlâ bilebilir. İyice çirkinliğini göstermek için; küçük örmek için ve merhamet çekmek için de,kelimelerinin kullanıldığı söylenmiştir. Meseleye bu açıdan bakarsak, "Cenâb-ı Hak bu kelimeyi kullanmak suretiyle bu hareket tarzlarının ne denli çirkin olduğuna dikkat çekmek istemiştir" deriz.
Alimler sûredeki bu tehdidin, o âdî hareketler hususunda, aynı yolu benimseyen herkesi mi, yoksa belli bazı kimselerle mi içine alan bir tehdid olduunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, muhakkik alimler, "Bu ifade, kim olursa olsun, böyle yapan herkesi içine alan genel bir ifadedir. Çünkü sebeb-i nüzulün hususi olması, ayetin lafzının umumiliğine zarar vermez" derken; diğerleri, bu tehdidin, belli bir takım kimselerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bu cümleden olarak mesela, Atâ ve Kelbî, bu ayetin, İnsanları ayıplayan, bunlarla eğlenen, onların gıybetini yapan, özellikle de Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında böyle davranan, Ahnes b. Şureyh hakkında nazil olduğunu söylerler iken; Mukâtil, bunun, Velid b. Muğîre hakkında nazil olduğunu; çünkü Velid'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'i gıyabında çekiştirip, yüzüne karşı ileri-geri konuşan kimse olduğunu söylemiştir. Muhammed b. İshâk da, "Biz kalktık ve hep, bu ayetin Ümeyye b. Halef hakkında nazil olduğunu dinledik, durduk" demiştir. Ferrfi, "Lafzın umumi olması, onunla belli bir şahsın kastedilmiş olmasına ters değildir. Bu tıpkı, bir insanın sana, "Artık seni hiç ziyaret etmeyeceğim" demesine karşı, "Beni ziyaret etmeyeni, ben de ziyaret etmem" demek suretiyle, bu genel cümleyle onu kastetmen gibidir. Velhasıl bu, usûl-u fıkıhta, "Umûmî ifade, örf, karinesi ile tahsis edilebilir" şeklinde ifade edilen kaidedir.4[4]

Hümeze ve Lümeze

"Hemz", "kırmak" demektir. Nitekim HakTeâlâ, "O, hemmândir ve koğuculuk yapar" (Kalem, 11)buyurmuştur. "Lemz" ise, tenkid etmek, ayıplamak, alay etmek demektir. Bu ifadelerin anlatmak istediği şey ise, bir
kimsenin, insanların namus ve şereflerini kırması, onların şereflerini düşürmesi ve onları

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/399.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/401.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/401.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/401-402.

ayıplaması, tenkid etmesidir. Nitekim Hak Teâlâ, "Birbirinizi ayıplamayın"(Hucurât, 11) buyurmuştur. "Fu'aletün" kalabı, tıpkı lu'ane (lanet edici), duhake (gülücü) kelimeleri gibi, bir işin, kişinin adet haline getirdiği bir örfü olduğuna delalet eder. Mtm'in sükûnu ile, bunlar, şeklinde de okunmuştur. "Hümeze - Lümeze", gülünç şeyler yapmak suretiyle maskaralık yapmaktır. Böylece bu maskaralığa gülüşülür, sövüşülür.
Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:
1) İbn Abbas, "Hümeze, gıybet eden; Lümeze ise, ayıplayan ve eğlenen" demiştir.
2) Ebû zeyd, "Hümeze el-kol hareketleriyle; Lümeze de, dil ile yapılan alaya almalardır" demiştir.
3) Ebu'l-Âliye, "Hümeze, yüz yüze iken ayıplayıp, alay eden; Lümeze ise, insanı.. arkasından ayıplayıp, alay edendir" der.
4) Hümeze, açıkça ayıplayıp, alay eden; Lümeze, gizlice, kaş-göz işaretleriyle ayıplayandır.
5) Hümeze - Lümeze, İnsanlara hoşlanmadıkları lakablar takarak, öyle çağırandır. Velid b. Muğîre işte böyle yapıyordu. Fakat bu, reislik (başkanlık) makamına uygun düşmez. Bu, seviyesiz kimselerin yapacağı iştir. Bunun içine, gülsünler diye, insanları, söz, fiil ve ses bakımından taklid edenler de girer. Hakem b. el-As, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yürüyüşünü taklid etmiş' Dolayısıyla Allah onu Medine'den sürüp çıkarttı ve lanetledi.
6) Hasan el-Basrî, "Hümeze, beraberinde oturan kimseyi, göz ucuyla işaret ederek ayıplayıp alay eden; Lümeze ise, din kardeşini, gıyabında kötü şeylerle anıp, ayıplayandır" demiştir.
7) Ebu'l-Levzâ'nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İbn Abbas (r.a), bu ayet ile Cenâb-ı Hakk'ın kimleri zemmettiğini sordum. O da, "Bunlar, koğuculuk yapanlar;, dostların arasını açanlar ve insanlara kusur bulanlardır" diye cevap verdi."
Bil ki bunların hepsi, manaca birbirine yakın olup, bir noktada birleşirler ki bu da, insanların şeref ve haysiyetiyle oynayıp, onların kusurlarını ortaya koymadı. Bu tür hareket, iki kısma ayrılır: Bu iş, ya insanın hased ve kinlenmesi (öfkelenmesi) halinde olduğu gibi, ciddiyet ile yapılır, yahut da alay edip gülüşülür halde olduğu gibi, şakacıktan olur. Bu iki kısımdan herbiri de ya din ile alakalı olur ki bu da, iman ve taatla ilgili şeylerdir. Yahut da dünya ile ilgili olur ki bu da, şekil, şemail, yürüme ve benzeri şeylerle ilgilidir. Dolayısıyla bunun çeşitleri pek çok olup, sınırsızdır. Sonra bu dört kısımdaki ayıpların ortaya konulması, bazan mevcut kimseler için, bazan da mevcut olmayan - orada bulunmayanlar için olur. Her iki duruma göre de, bu iş, bazan söz ile, bazan da, göz-kaş, (el-kol) işaretleriyle olur ki bütün bu tür hareketler ayetteki yasağın muhtevasına dahildirler. Konu, bu lafzın Arapça olarak, hangi manaya konulmuş olmasıdır. Binâenaleyh kelime hangi manaya konulmuş ise, işte kelime açısından yasaklanan odur. Bu kelimenin, kendisi için esas olmadığı manalar da, açık kıyas (kayıs-ı celî) yoluyla, ayetin yasağının muhtevasına dahildir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), din bakımından insanların en ileri mevkideki kimse olunca, onu taa'n etmek ve onun haysiyetiyle uğraşmak da, Allah katında o nisbette çok büyük ve şenî bir iş olur. İşte bu yüzden Hak Teâlâ,"Arkadan çekiştirmeyi yüze karşı eğlenmeyi ve ayıplamayı adet edinen her kişinin vay haline, veyl olsun ona" buyurmuştur.5[5]

Servetine Güvenme

"Ki o, mal yığıp, onu tekrar tekrar sayandır"(Hümeze, 2).
Bu ayetle ilgili iki mesele var:6[6]

Birinci Mesele

Ayetin başındaki kelimesi, ya önceki ayetteki (her kişi) ifadesinden bedeldir, yahut da zem m üzere mansub-

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/402-403.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/403.

tur. Allah Teâlâ bu kimseyi, böyle tavsif etmiştir. Zira bu, "hemz" ve "lemz"in (alay edip, çekiştirmenin) sebebi ve illeti yerine geçen bir ifadedir. Bu sebeb de, hümeze - lümeze olan kişinin, biriktirdiği mal sebebiyle kendisini beğenmesi ve kendisindeki üstünlüğün mal yüzünden olmasını sanması; böylece de başkalarını eksik ve noksan bulması, küçümsemesidir.[7][7]

İkinci Mesele

Hamza, Kisâî ve İbn Âmir, şedde ile şeklinde; diğer kıraat imamları şeddesiz olarak şeklinde okumuşlardır ki her iki okuyuşa göre de, mana birbirine yakındır. Fakat arada şöyle bir fark var: Şeddeli okunuş, bu insanın, malını oradan-buradan topladığına ve bunu, bir gün, iki gün, bir ay, iki ayda değil (çok uzun zamanda) biriktirdiğine delalet eder. Nitekim, "O malını oradan-buradan toplamıştır" manasında, denilir. Ama şeddesiz kıraat bu manayı ifade etmez.[8][8]

Kelimesindeki Nekireliğin Manası

Ayetteki "mal" kelimesinin, şu iki sebebten ötürü nekire olarak getirilmiş olması mümkündür:
1) Şöyle denilebilir: Mal, dünyada bulunan herşeye verilen bir addır. Nitekim Hak Teâlâ bu, "Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdürler" (Kehf, 46) buyurmuştur. Binâenaleyh bir insanın malı, bütün dünyanın malına nisbetle, bir hiç mesabesindedir. Şu halde, insanın, bu kadarcık bir mal ile öğünmesi, nasıl uygun düşer? (Demek ki kelimenin nekire gelişi, kıllet (azlık) ifade etmek içindir).
2) Bu nekirelik ile, büyüklük ve önem manası kastedilmiş olur. Buna göre mana, "o, pislikte ve fesadda son derece büyük ve önemli bir mal biriktirmiştir. Dolayısıyla aklı olana, böyle bir mal ile övünmek nasıl uygun düşer" şeklinde olur.[9][9]

Ta'dâd

Ayetteki, "Onu tekrar tekrar sayandır" ifadesi ile İlgili olarak şu izahlar yapılır:
1) Bu kelime, "biriktirmek, hazırlamak" manasına olan "udde" kökündendir. Nitekim birşeyi bir şey için biriktirip, ona hazırlık için tutup, zamanın hadiselerine karşı bir ihtiyat yaptığın zaman, dersin.
2) Bu kelime, "tek tek saydı" manasınadır. Fiilin şeddeli olması ise, sayılan şeyin çokluğunu anlatmak içindir. Nitekim Arapça'da, "Falanca, falancanın faziletlerini ta'dâd ediyor" denilir. İşte bu yüzden Süddî şöyle der: "Bu, "o malını saydı ve "Bu da benim, bu da benim" dedi. Böylece bu sayışı, gündüzün kendisini herşeyden alıkoydu. Gece olunca da, mallarını (paralarını) sakladı" demektir."
3) Bu, "çoğalttı" manasınadır. Nitekim Arapça'da, "Falanca oğullarında, oldukça aded, yani çokluk var" denilir. Bu son iki görüş, "aded" (sayı) manası ile, birinci görüş ise, "udde" manasına dayanır. Bu kimseler de, ayetteki bu fiili de şeddesiz olarak şeklinde okumuşlardır. Buna göre şu iki izah yapılabilir:
a) Mana, "mal biriktirdi ve o malın sayısını belirledi" şeklinde olabilir.
b) "Malının ve adamlarının adedini çoğalttı" manasında olabilir. Bu manaya göre kelime, çoksayıda taraftarı bulunduğu zaman, kullanılan şeklindeki sözündendir.Kişi her ne zaman böyle olursa, övünmeye ve böbülenmeye müsait olur.[10][10]

---

[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/403-404.
[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/404.
[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/404.
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/404-405.

Malı Onu Ebedîleştirecek Mi?

Cenâb-ı Hak, daha sonra bu kimseyi, bir başka çeşit cahillikle niteleyerek şöyle buyurmuştur: "O, malının kendisini ebedileştireceğini sanır"(Hümeze, 3).
Bil ki, fiilleri aynı manayadır. Bu ayetin ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Mananın, "mal çokluğu, onun tûl-i emeline sebeb olur ve aşırı gafleti ile tûl-i emelinden ötürü, malının kendisini ölümsez kılacağını sanır" şeklinde olması muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, buyurdu da, buyurmadı. Çünkü ayetten kastedilen mana, "Bu insan malının, kendisine ebediyyet kazandırıp, ölümden kurtaracağını ve kendisinin artık ölümden kurtulduğuna hükmedildiğini sanır" şeklindedir. İşte bu yüzden Allah Teâlâ, bu fiili mazi siğasıyla getirmiştir. Hasan el-Basrî de şöyle der: "Ölüm gibi, kendisinde yakın bulunmayan bir şüpheye, kendisinde şüphe bulunmayan bir yakînin (kesin bilginin) ne kadar benzediğini, başka hiçbir şeyde görmedim."
2) Bu kimse, mesela binalarını kireçle-kiremitle süslü ve sağlam bir şekilde yapması gibi, işlerini de sağlam yapıyor. O, bunun kendisini ebedî kılacağı zannıyla, yahut da ölümünden sonra, bu namla anılması için böyle yapıyor.
3) O malı alabildiğine sevdi. Hatta, malı noksanlaşırsa, öleceğini sandı. İşte bu yüzden de, canlı kalabilmesi için, malını, hiç noksanlaştırmama gayretine düştü. Cimrinin bu şekilde inanması mümkündür.
4) Bu, amel-i sâlihi çıtlatan ve esasen dünyada iyi isimle-şöhretle; ahirette de, ebedî nimetlerle, insanı ebedileştiren şeyin, mallar değil, amel-i salih olduğunu çıtlatmaktır.
"Hayır hayır. Andolsun ki o, hutameye atılacak. O hutamenin ne olduğunu sen nereden bileceksin ki?"(Hümeze,4-5).[11][11]

Kellâ

Ayetteki, "hayır, hayır" kelimesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılır:
a) Bu, böyle yanlış sanılandan caydıran bir ifade olup, mana, "Durum, senin sandığın gibi, malın insanı ebedileştireceği şeklinde değildir. Aksine insanı ebedileştiren ilim ve salih ameldir" şeklindedir. Hz. Ali (r.a)'nin, "Mal biriktirenler öldü. Halbuki onlar canlı idiler. Alimler ise, zaman geçtikçe ebedileşen kimselerdir"
şeklindeki sözü de bu manadadır.
b) Bu kelime, "gerçekten" manasınadır. Oâl! fiilinin başındaki lâm, mukadder kasemin (yeminin) bir cevabının basma gelmiştir. Binâenaleyh bu, "kellâ"da, yemin manasının mevcut olduğuna delalet eder.[12][12]

Hutamaya Atılacak

Hak Teâlâ'nın "Andolsun ki o Hutameye atılacak" ayetine gelince, Cenâb-ı Hak bunu hor ve hakir kılma, rezil-rüsvay etme" manasına gelen "nebeze" fiiliyle ifade etmiştir. Çünkü kafir, kendisinin şanlı-şerefli kimselerden olduğuna inanmaktadır. "Kafir ve topladığı o mal cehenneme atılacak" manasında, ayetteki fiil, şeklinde tesniye olarak okunduğu gibi, "Kafir ve bütün taraftarları cehenneme atılacaktır" manasında, cemî olarak, şeklinde de okunmuştur.
"Hutame"ye gelince, Müberred şöyle der: "Hutame, içine düşen herkesin, un-ufak eden, kırıp-geçiren cehennem demektir. Nitekim yanındakilerin yiyeceklerini de yiyen, "çok obur kimse" manasında denilir. Arapça'da hatm "kırmak" manasınadır. Yine Arapça'da,"çobanların en şerlisi, kırıp dökendir" denilir. Nitekim hayvanları sürerken, itip-kaktığı, vurup-kırdığı için, çobana, ve denilir. Müfessirler, "hutame"nin, cehennemin isimlerinden biri olduğunu ve cehennemin ikinci tabakasını teşkil ettiğini söylemişlerdir. MukatiI de şöyle der: "Hutame,

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/405-406.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/406.

kemikleri kırıp döken, etleri yiyen, kalblere hücum edendir." Hz.
Peygamber (s.a.s)'in de, "Melek kafiri yakalar ve tıpkı, odunun diz üzerine konulup kırıldığı gibi, onu belinden kırar ve cehenneme atar" buyurduğu rivayet edilmiştir.13[13]

Cehenneme Hutama Denilmesinin Manası

Bil ki cehennemin bu isimle anılmasının fayda ve inceliği şunlardır:
1) Şekil (kafiye) bakımından bir birlik sağlamak... Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Eğer sen hümeze, lümeze isen, unutma ki senin ardında da hutame var" demek istemiştir.
2) Kaş-göz işaretiyle, başkasının şerefiyle oynayıp, onun kıymetini düşürmek için, nasıl hümeze bir çaba sarfediyorsa, Hak Teâlâ da, "Ey hümeze, senin arkanda da hutame var. Hutame'de de kırılma dökülme var. O da şeni kıracak ve seni cehennemin dibine düşürecek" demek istemiştir. Fakat nü m eze, ancak kaş-göz işaretiyle kırıp geçirdiği halde, hutame, geride hiç birşey bırakmayacak biçimde kırıp döken demektir.
3) Hemmâz ve lemmaz, insanların gıybetini eden, adeta ölü eti yiyen kimselerdir. Hutame de, insanın derisini ve etini yakıp-yediği için, cehenneme verilen bir isimdir:' Şöyle de denilebilir: Cenâb-ı Hak, "Hümeze" ve "Lümeze" diye iki sıfat zikretmiş, sonra da bu iki sıfata, tek bir isimle mukabelede bulunmuş ve "Senden iki şeye karşılık, Benden tek bir şey al. Çünkü bu tek şey yeter ve artar bile" demiştir. Bunun üzerine sanki birisi, "Bir şey, iki şeyin yerini nasıl tutabilir" demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Sen, o tek şeyin ne olduğunu bilmediğin için böyle söylüyorsun" demiştir. İşte bu yüzden burada, "O hutamenin ne olduğunu sen nereden bilebilirsin ki?" buyurmuştur.14[14]

Tutuşmuş Ateş

"O, Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir"(Hümeze, 6).
Burada, "ateş"in "Allah"a izafe edilmesi, onun büyüklüğünü ve dehşetini anlatmak için olup, "bu, başka ateşlere benzemeyen bir ateştir. O ateş, hiç sönmemek üzere tutuşturulmuştur, yahut da Allah'ın emir ve kudretiyle tutuşturulmuş bir ateştir" demektir. Hz. Ali (r.a)'nin, "Altında ateş cayır cayır yandığı halde, yerin üstünde Allah'a isyan edenlere şaşarım" şeklindeki sözü de bu manadadır. Bir
hadiste şöyle buyurulmuştur: "Cehennemkıpkırmızıkesilinceyedeğin bin yıl yakıldı, sonra bembeyaz olana kadar bin yıl daha yakıldı, daha sonra da simsiyah olana kadar bin yıl daha yakıldı. O, şimdi simsiyah ve"15[15]kapkaranlıktır.16[16]

Kalblere Ulaşan Azap

"Ki o, tırmanıp yüreklerin ta üstüne çıkar"(Hümeze, 7).
Bil ki bir insan, dağın tepesine tırmanıp çıktığında, denilir. Bu ayetin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:
a) Cehennem ateşi, cehennemliklerin içine doldu ve göğüslerine işledi, gönüllerini sardı. İnsanın bedeninde, kalbinden daha hassas ve ufacık bir eziyet karşısında çok fazla acı duyan, başka bir organı yoktur. Binâenaleyh cehennem ateşi, oraya hükümran olup, onu sardığında, ya durum nasıl olur? Sonra kalb, ateşin kendisini sarmasına rağmen yanmaz. Çünkü yanacak olsaydı, insan ölürdü. İşte Hak Teâlâ'nın, "İnsan o (cehennemde) ne ölür, ne dirilir" (Taha, 74) ayetinden kastedilen budur. "Ittıla", cehennem ateşinin, etten-deriden, kalbe inmesi, varıp ona dayanması manasınadır.

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/406.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/406-407.
[15][15] Tirmizi, Cehennem, 8 (4/710), Ibn. Mâce, zühd 38 (2/1445).
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/407.

b) Bu durumun, kalbe tahsis edilişinin sebebi, bu kalbin, küfrün, kötü inançların ve bozuk niyetlerin merkezi oluşundan ötürüdür. Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle
dediği rivayet edilmiştir: "Cehennem, cehennemlikleri yer. Derken ta kalblerine varıp dayandığında, yeme işi sona erer. Hak Teâlâ, insanların etlerini ve kemiklerini yeniden halkeder."[17][17]

Mü'sade

"Bu, onlar üzerine kapatılmıştır"(Hümeze, 8).
Hasan el-Basrî, "Mu'sade, tıpalanmış, sımsıkı kapatılmış manasına olup, "kapıyı kapattım" ifadesindendir.
Bu aynı manaya kullanılan iki lehçedir. Cenâb-ı Hak, demedi, zira "kapanmış kapılar" demektir. Halbuki, kapı manasını ifade etmez.[18][18]

Ayette Şiddeti Belirtme Üslubu

Bil ki bu ayet, şiddetli bir azabın olacağını şu bakımlardan beyan etmektedir:
1) Bir kere, kelimesi, cehennemin, tıpkı bir kuyu gibi, çok derin bir yer olmasını iktiza etmektedir.
2) Allah'ın istemesi halinde, O, cehennemi, kapısı olmayan yer halinde de yaratabilirdi. Ne var ki O, cehennemin kapıları olduğun usöylemek suretiyle, cehennemliklere çıkma işini hatırlatıp, ama çıkışlarına müsaade etmeyerek, onların pişmanlık ve nedametlerini artırmaktadır.
3) Cenâb-ı Hak, buyurmuş, ama, dememiştir. Çünkü sözü, ilk kastedilen şeyin, onların bu hal üzere olmalarını ifade eder. Ama, ifadesi ise, ilk maksat olarak, bu manayı ifade etmez.[19][19]

"Uzatılmış sütunlarda..."(Hümeze, 9).
Bu ifadeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:[20][20]

Birinci Mesele

Bu ifade, ayn ve nûn'un dammesiyle mîm'in sükûnuyla ayn ve mîm'in fethasıyla . şekillerinde okunmuştur. Ferrâ şöyle demektedir: ve ifâdeleri, tıpkı, vekelimelerinde olduğu gibidir. Müberred ve Ebû Ali de şöyle demektedirler: amed: amûd kelimesinin cem'ul-cemî'dir. Amûd kelimesinin çoğulu ise - Resûl'ün rüsul ve zebur'un zübûr şeklinde çoğul yapılması gibi umud kelimesidir.[21][21]

İkinci Mesele

ağaç veya demirden olup dikdörtgen tarzında olan şeye denir. Ve, bir binanın temeli ve direğidir. Nitekim, bir evin kendisi sayesinde ayakta durduğu şeye, ifadesi kullanılır.[22][22]

Üçüncü Mesele

Ayetin tefsiri hususunda şu iki şey söylenebilir:

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/407-408.
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/408.
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/408-409.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/409.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/409.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/409.

1) Bunlar, tıpkı şehrin bina kapılarının kapanması gibi, kendisi ile o kapılarının kapanmış olacağı direklerdir, sütunlardır. 'deki (-bi: ile) manasında olup, "O cehennem, cehennemliklerin üzerine, cehennemin önüne çekilmiş direkler ile kapatılır" demektir. Cenâb-ı Hak, yerine dememiştir, çünkü bunlar, çok oldukları için, sanki kapılar onların içindeymiş gibidirler.
2) Mana, "Cehennem, cehennemlikler uzatılmış o direklerin içinde, tıpkı, kendileriyle kuzuların taşındığı kafesler ve vagonlar gibi, elleri kollan bağlanmış olduğu halde, o cehennemliklerin üzerine kapatılır" şeklinde olur.
Ey Ekremu'l-Ekremîn olan Allah'ım, bizi cehennemden koru, uzak tut (amin)![23][23]

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları:23/409.

FÎL SÛRESİ

Beş ayet olup, Mekkidir.[1][1]

"Rabbinin fil sahiplerine nasıl (muamele) ettiğini görmedin mi?"(Fil, 1).[2][2]

Fîl Olayı

Rivayet olunduğuna göre, Ashame en-Necaşî'den önceki Yemen hükümdarı Ebrehe ibn es-Sabbâh el-Eşrem, San'â'da bir kilise yaptırır ve ona el-Kalîs adını verir. Maksadı ise, hacıları oraya çekmektir. Derken, Kinane oğullarından birisi çıkar, o kiliseye, geceleyin, büyük abdestini bozar... Bu durum da, Ebrehe'yi kızdırır. Arablardan birisinin bir ateş yakıp, rüzgarın o ateşi, kiliseye ulaştırıp, oraya yaktığı, bunun üzerine de Ebrehe'nin Kabe'yi yakmaya yemin ettiği de ileri sürülmüştür. İşte bu maksatla Ebrehe, beraberinde çok kuvvetli olan ve adı Mahmûd olan bir fil ile birlikte, Habeşistan ve sair yerlerden topladığı ordu ile birlikte, yola çıkar. Ki bu ordunun içinde, ayrı cinsten sekiz fil daha bulunmaktadır. Bu sayının on iki ya da bin olduğu da ileri sürülmüştür. Mekke'ye yaklaşınca, kendisini Abdulmuttalib karşılar ve ona, geri dönmesi için, Mekke'deki mallarının üçte birini vermeyi teklif eder. Fakat o, kabul etmez. Derken, ordusuna silah kuşatır ve o fili de ordunun önüne alır.

Onlar her ne zaman bu fili, Harem-i Şerif cihetine doğru yönelttilerse, o çöker ve oradan kalkmaz. Ama, Yemen'e veya diğer yönlere doğru yönelttiklerindeyse, koşarak gider. Derken Ebrehe, Abdulmuttalib'e ait ikiyüz deveyi alır. Bunun üzerine Abdulmuttalib, develerini geri almak maksadıyla, onların yanına gelir. İri yapılı birisi olduğu için, Ebrehe ona önem verir. Ebrehe'ye, "Kureyş'in efendisi ve Mekke kervanının sahibi" diye takdim olunur. Abdulmuttalib ne maksadla geldiğini anlatınca da, Ebrehe, "Gözümden düştün. Zira ben, senin ve atalarının dini demek olan Kâ'be'yi yıkmak için geldim. Sen buna hiç aldırmadın; ama, alınan develerini istemek için buraya kadar geldin!.." dedi. Bunun üzerine Abdulmuttalib, "Develerin sahibi benim, o Beyt'in de sahibi vardır. Orayı, sana karşı koruyacaktır" dedi, sonra da dönüp, Kâ'be'ye geldi ve Kâ'be'nin halkasına yapışarak şöyle demeye başladı:

"Allahım, herkes kendi helal malını müdafaa eder; sen de kendi malını koru! Bu gün seni, Salib'den yana olan ve ona tapanlara karşı, kendi yandaşlarına (âline) yardım et. Onların haçı ve güçleri, haddi aşarak, senin gücüne galib geiemesin. Eğer Sen Kâ'be'mizi onların insafına terkedersen et, Sen bilirsin. Ya Rabbi, onlara karşı, Senden başka umacağım kimse yoktur. Ya Rabbi, onlara karşı, bu harîmini Sen koru, müdafaa et."

Bu duayı yaptı ve döndü. Bir de ne görsün, Yemen tarafından bir takım kuşlar gelmiyor mu? Bunun üzerine Abdulmuttalib şöyle demeye başladı: "Vallahi, bunlar yabancı kuşlar, ne Necidli, ne de Tihâmeli, yani Mekkeli..." Her kuşun gagasında bir, ayaklarında da İki taş vardı ki, bunlar mercimekten büyük, nohuttan küçük idiler. İbn Abbas'ın, bu taşı, Ümmühanî'nin yanında Kafîz gibi, burnu çizgili, tıpkı Zıfâr kabilesinin gözboncuğuna benzer bir biçimde gördüğü rivayet edilmiştir. Taş, adamın başından giriyor, aşağıdan çıkıyordu. Ve, her taşın üzerine, kime ait olduğu da yazılmıştı. Böylece bu, Kâ'be'yi yıkmaya katılanların hepsi, yollarda, vadilerde, helak olup, yok oldular. Ebrehe ise hastalandı, derken parmak uçları düştü. Göğsü yarılıp, kalbi dışarı fırlayarak öldü. Derken, veziri Ebû Yeksûm, geriye döndü, üzerinde de bir kuş uçup duruyordu. Necâşî'ye geri döndü ve durumu ona anlattı. Hadiseyi anlatıp bitirince de, o taş onun üzerine düştü, Necaşî'nin önünde yığılıp kaldı... Hz. Aişe (r.a)'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben, filin komutanını ve bakıcısını, kör-kötürüm olmuş, dilenir oldukları bir vaziyette gördüm..." Ayetle ilgili şöyle birkaç soru sorulabilir:[3][3]

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/411.

[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/413.

[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/413-414.

Hadise Çok Önce İken Neden Denildi?

Birinci Soru: Bu hadise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamber olmasından uzun bir süre önce meydana gelmiş olmasına rağmen, Cenâb-ı Hak niçin, görmedin mi?" buyurmuştur?
Cevap: Buradaki "görmek" ifadesiyle, bilme ve hatırlatma manaları kastedilmiş olup, bu, bu haberin mütevatir bir haber olduğuna bir işarettir. Böylece bu konudaki bilgi, kesin, kuvvet ve açıklık bakımından, fiilen görmeye denk bir ilmi o muş olur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, başkalarına (hadiseyi görmeyenlere) bir kınama yoluyla, "Onlardan önce nice nesilleri helak etmiş olduğumuzu görmediler mi?" (Yasin, 31) buyurmuştur. "Peki, daha niçin Cenâb-ı Hak, "Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmedin mi?" (Bakara, 106) buyurmuştur?" da denilmesin; çünkü biz diyoruz ki, buradaki fark şudur: İdraki tasavvur olunamayan şeyler hakkında, kadir olduğu için, ilim maddesi kullanılır. Ama, mesela fiilin kaçması, gitmesi gibi, idraki tasavvur olunan şeylere gelince, burada "görmek" hadisesi kullanılabilir.4[4]

Keyfe (Nasıl) Kelimesindki İncelik

İkinci Soru: Peni, Cenâb-ı Hak niçin buyurmuş da, buyurmamıştır?
Cevap: Zira varlıkların zatların zatları olduğu gibi onların birtakım keyfiyetleri de vardır bu keyfiyetler onların medlullerine delalet ederler. İşte bu keyfiyetlere, kelamcılar "Delil ciheti, yönü" adını verirler. Medhe ve övgüye müstehak olma yani nitelendirme imkanı, zatları görme ile değil, bu keyfiyetleri yakalamakla mümkün olur. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, "Onlar, üstlerindeki semaya bakmadılar mı? Onu nasıl bina etmişiz..."(Kaf,6) buyurmuştur.5[5]

İrhasat

Bu hadisenin, Cenâb-ı Hakk'ın kudret, ilim, hikmetine ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in şerefine delalet ettiğinde ise şüphe yoktur. Zira, biz ehl-i sünnet mezhebine göre, peygamberliklerini tesis için, peygamber olarak gönderilmezden önce bir takım olağanüstü hallerin gösterilmesi mümkün ve vaki olup bunlara irhasat denilmektedir. İşte bu yüzden ulema, bir kulunu Hz. Muhammed (s.a.s)'i gölgelediğini söylemişlerdir.
Mu'tezi I e ise şöyle demektedir: "Bu, caiz değildir." Bunu söyleyen Mu'tezile, muhakkak ki şunu iddia etmiştir: O zaman da, meselâ Halib ibn Sinan veya Kus Ibn Sâlde gibi, bir nebî ya da hatip mevcut idi. Bunların, mevcudiyetlerinin herkes tarafından bilinmesi ve tevatür derecesine ulaşmış olması gerekmez. Çünkü, bu kimsenin, sayıca az bir topluma peygamber olarak gönderilmesi muhtemeldir. İşte bu yüzden de, haberi, çok duyulmamıştır.
Bil ki, fîl hadisesi, dinsizler üzerinde, kendisini cidden hissettiren bir hadisedir. Zira dinsizler, zelzele, kasırga, yıldırım ve Cenâb-ı Hakk'ın, kendisiyle, geçmiş ümmetlere azab ettiği diğer musibetler hususunda tutarsız bir takım şeyler ileri sürebilirler. Ama, bu hadiseye gelince, burada, bu tür mazeret ileri sürme de mümkün değildir. Çünkü, tabiatta ve diğer yol ve yöntemlerde, bir kuşun, gagasında ve ayaklarında taşlar taşıyıp da, su toplama değil beriki topluma atıp, böylece o toplumun helak etmesi diye bir şey yer almaz. Bunun, diğer tutarsız hadiseler gibi olduğu da söylenemez. Çünkü fil yoluyla Hz. Peygamber (s.a.s)'in bi'seti arasında, kırk yıllık bir zaman bulunur. Hz. Peygamber bu sûreyi okurken, Mekke'de, bu hadiseyi görüp müşahede eden kimseler bulunuyordu. Şimdi eğer bu nasıl zail olmuş olsaydı, onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bizzat şifahi olarak yalanlarlardı. Böyle bir şey olmadığına göre, biz bu hadisenin tenkit edilecek bir yönü olmadığını anlamış oluyoruz.6[6]

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/414.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/414-415.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/415.

Kelimesinin Özelliği

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hak, niçin, "kıldı, yarattı, amel etti.." demedi de, buyurdu?
Cevap: Çünkü, bir işin başlangıcı için "kıldı" da, keyfiyet için kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Gölderi ve yeri yarattı; karanlıkları ve nuru var etti" (En'âm, 1) buyurmuştur. ise, talepten sonra kullanılan bir fiildir. Halbuki daha genel bir ifâdedir, daha genel bir ifadedir. Binâenaleyh, bu ayette, Jtt'nın kullanılması daha münasip olmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak, o kuşları yaratmış, o filin karakterini de, (o anda), üzerinde bulunduğu karakterin aksine kılmıştır. Mekkeliler, Cenâb-ı Hak'dan, Beytullah'ı korumasını istemişlerdir. Belki de onların içinde, duaları makbul olacak kimseler vardır. Şimdi, Cenâb-ı Hak şayet, bu üç fiili zikredecek olsaydı, o zaman söz uzardı. Böylece bu fiillerin üçünü de içine alan bir fiil zikretmiştir.7[7]

Niçin er-Rabb Değil De Rab büke Denildi?

Dördüncü Soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, dkj demiş de, dememiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:
1) Cenâb-ı Hak adeta, şöyle demek istemiştir: "Onlar, bu intikam alışımı gözleriyle görüp müşahede ettiler. Ama, yine de putlara tapmayı bırakmadılar. Halbuki, ey Muhammed, sen, bu intikam alışımı bizzat gözünle görmedin. Ama, bana şükretmek ve itaatta bulunmak suretiyle, bunu itiraf edip kabul ettin. Böylece de, bu intikam alışımı gören, (adeta) sen görmüş oldun. Böylece de, hiç şüphesiz, onlardan ayrıldın. Ben de, onların içinden seni seçtim. Şimdi Ben, "Senin Rabbin" diyorum. Yani, Ben, senin içinim, onlar için değil; tam aksine Ben, onların aleyhineyim."
2) Cenâb-ı Hak adeta, "Ben, fil ordusuna bunu, seni ululumak ve senin peygamber olarak gelişini kutlamak için yaptım. Bu demektir ki ben, seni, senin toplumundan önce eğitenim. Binâenaleyh, sen bilfiil zuhur ettikten ve dünyaya geldikten sonra beni eğitmeyi nasıl bırakabilirim?.." demek istemiştir ki, bunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, kendisinin galib geleceği hususunda bir müjde yatmaktadır.8[8]

Teaccübün Sebebi?

Beşinci Soru: Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesi, taaccüb sadedinde zikredilmiş bir ifadedir. Halbuki, bu tür şeyler, Allah'ın kudretine nisbetle pek de ilginç değildir. Binâenaleyh, bu taaccübün sebebi nedir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:
1) Kâ'be, Hz. Muhammed (s.a.s)'e tabidir (ikinci derecede gelir). Bu böyledir, zira ilim, mes'ûd olmadan da ifa edilir. Ama, alimsiz mescid olmaz. O halde alim, inci; mescid ise, onun sedefi mesabesindedir. Sonra, o peygamber, Velîd ibn Muğîre'nin kendisiyle alay ettiği, böylece de kalbi daralmış olan o muhterem zattır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Büyük bir hükümdar mescidini ta'n edince, onu yerle bir ettim, yok ettim.. Binâenaleyh, senin hakkında ileri geri konuşan kimseye gelince —ki sen, her şeyin esası ve maksadısın— onları helak ve yok ederim" demek istemiştir ki, bu cidden enteresandır.
2) "Kâ'be, senin namazında, kendisine yöneldiğin kıblendir. Kalbin ise, bilgi ve marifetinin kıblesidir. Ben, senin amelinin kıblesini, düşmanlardan korumaktayım. Şimdi, senin dinini kıblesini, günahlardan ve masiyetlerden korumaz olur muyuz?" demektir.9[9]

Ashab Kelimesi

Altıncı Soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, veya dememiş de, buyurmuştur?

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/415-416.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/416.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/416.

Cevap: Çünkü, "sâhib", aynı cinsten olur. O halde, ifâdesi, o topluluğun, hayvanlıkda, anlayışsızlık ve akılsızlıkta, o fiilin cinsinden olduklarına delalet eder. Hatta, bunda şöyle bir incelik vardır: İki kişi arasında arkadaşlık (beraberlik) varsa bunu ifade etmek için, seviyece daha alt olan, üstte ki ne izafe edilerek "Bu şahıs falanın sahibidir" denilir, yoksa bunun aksi yapılmaz (meselâ Ammar Sahlbu'n-Nebİyyi denir, fakat Nebî Sahia Ammar denilmez). İşte bu yüzden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabına, "sahabe" adı verilmiştir. Binâenaleyh, ifadesi, o topluluğun, o filden derece bakımından daha aşağı ve dûn olduklarına delalet eder ki, işte Cenâb-ı Hakk'ın "hatta daha da sapık..." (A'râf, 179) ifadesinden kastedilen budur. Şu hadise de bunu tekid eder: Onlar her ne zaman o fili, Kâ'be tarafına döndürmeye çalışmışlarsa, o oraya dönmemiş ve o cihetten aksi istikamete doğru kaçmıştır. Fil bu hareketiyle adeta, "Hakk'a isyanın bulunduğu yerlerde, mahluka itaat edilmez. Benim azmim ve iradem, medhe layık bir azmdir. Onlar o, adi azim ve iradelerini terketmediklerine göre, hem niye bu azim ve iklademi terkedecekmisim?" demek istemiştir ki, böylece bu, o filin, o topluluktan daha iyi halli olduğuna delalet eder.10[10]

Kul Hakkının Önemi

Yedinci Soru: Kureyş kafirleri, ta öteden beri, Kâ'be'yi putlarla doldurmamışlar mıydı? Bunun, Kâ'be'nin duvarlarını yıkmaktan daha çirkin bir şey olduğundaysa, şüphe yoktur. Öyleyse, Cenâb-ı Hak daha niçin, Kâ'be'yi yıkmaya gelenlere o azabı vermiş de, orayı putlarla dolduranlara bir azabta bulunmamıştır?
Cevap: Çünkü, Kâ'be'yi putlarla doldurmak, Allah'ın hakkını çiğnemek; orayı harab etmek ise, mahlukatın hakkını çiğnemektir. Ki, bunun bir benzeri de, yol kesen ve meşru devlet reisine başkaldırmış olan kimsenin durumudur. Bunlardan adam öldürenler müslüman olmalarına rağmen, öldürülürler. Halbuki, yaşlı kimseler, körler, ibadetgâhlarda bulunan din adamları, ve kadınlar, kafir bile olsalar, öldürülmezler. Zira, bunların zararları, insanlara ulaşmaz.
Sekizinci Soru: Bu ayetin irabı nasıldır?
Cevap: Zeccâc şöyle der: kelimesi, ifâesiyle değil de, başka bir fiil ile, mahallen mansubtur. Çünkü istifham harfidir.
Bil ki Allah Teâlâ, onlara ne yaptığını belirtince, "O bunların, kötü planlarını boşa çıkarmadı mı?"(Fil, 2) buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:11[11]

Keyd Kelimesinin Manası

Bil ki, el-keydu bir başkasına, gizlice zarar vermek istemetir. Buna göre şayet, "Peki, bu şey ayan beyan ortada iken, Cenâb-ı Hak bu İşi niçin "keyd - tuzak" diye isimlendirmiştir? Zira, karşı taraf, Kâ'be'yi yıkacağını açıkça söylüyordu..." denilirse, biz deriz ki: Evet, o bunu açıkça söylüyordu, ama, onun kalbinde, açığa vurduğundan daha şiddetli bir kötülük bulunmaktaydı. Zira o, Arablara olan kıskançlığını içinde saklıyor, Kâ'be sebebiyle, Arablar için hasıl olan o şerefi Arablardan ve onların beldesinden alıp, kendisine ve beldesine yöneltmek istiyordu.12[12]

İkinci Mesele

Mu'tezi I e şöyle demektedir: Tuzağın insanlara nisbet edilmesi, Allah'ın, kötü şeylere razı olmadığının bir delilidir. Çünkü, eğer O, buna razı olmuş olsaydı, bu işi de, tıpkı "Oruç, benim içindir" demek suretiyle yapmış olduğu nisbet gibi, Kendi zatına nisbet ederdi."
Cevap: Nahiv ilminde, bir nisbe'nin muteber olabilmesi İçin, o iki şey arasında ufacık bir münasebetin bulunmasının yeterli olacağı hükmü yer almaktadır. Binâenaleyh, bu nisbe'nin

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/416-417.
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/417.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/417-418.

güzel olması için, bunun, onların irade ve isteklerine uygun olarak meydana gelmiş olması için yeterli olmasın?13[13]

Üçüncü Mesele

ifadesi, "boşa çıkarmada, ibtâl etmede..." manalarındadır. Nitekim birisi birisinin tuzağını boşa çıkarıp zayi ettiğinde, denilir. Ki, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kafirlerin duası, ancak zayi olup, boşunadır... "(Mü'min, 50) ayetidir. Babasının mülkünün zayi ettiği için, İmrlu'l-Kays'ın da el-Meliku'd-Delfl denmesi de bundan dolayıdır. Buna göre mana, "Onlar o kiliseyi yapmak suretiyle, o Kâ'be'ye kastettiler. Hacıları o kiliseye çevirmek suretiyle bu işe başlamak istediler. Ama, Allah Teâlâ, o kiliseyi yakmak suretiyle onların tuzaklarını boşa çıkardı. Derken, onlar ikinci kez, Kâ'be'yi temelinden yıkmayı arzu ad ar da, Allah, o kuşları onların üzerine salıvermek suretiyle, bu işlerini de boşa çıkardı" şeklindedir. ifâdesini e ki nin manası, tıpkı Arapça'da, "Falancanın say ü gayreti hüsranla sonuçlandı denilmesi gibi olup, "Onların çalışmaları, her akıllının, bunun bir hata ve sapıklık olduğunu anlayacakları bir biçimde hüsranla sonuçlandı..." demektir.14[14]

Ebabîl Kuşları

"O, bunların üzerine sürü sürü kuşlar gönderdi"(Fil, 3).
Burada birkaç soru sorulabilir:
Birinci Soru: Cenâb-ı Hak, niçin, habersiz olarak, buyurmuştur?
Cevap: Bu, ya tahkir için böyle getirilmiştir. Çünkü, her zaman bu yapılan iş;
en hakir iş olursa, Allah'ın fiili de, o nisbette harikulade ve en büyük olur. Yahut da, "tefhim" içindir. Buna göre Cenâb-ı Hak, adeta, "kuşlar, amma ne kuşlar! O ufacık taşları atıyorlar, ama attıkları hiç boşa çıkmıyor, hedefini buluyor.." demek istemiştir.
İkinci Soru: "Ebabil" ne demektir?
Cevap: Dilcilere gelince, meselâ Ebû Ubeyde, bu kelimeye, "bölük bölük" manalarını verir ve Arapça'da meselâ "Atlar, şuradan buradan, bölük bölük geldiler" denildiğini söylemiştir. Şimdi, bu kelimenin müfredi var mıdır, yok mudur meselesine gelince, bu hususta da iki görüş vardır:
a) Ahfeş ve Ferrâ'ya göre, bu kelimenin müfredi yoktur ve bu tıpkı, tekil gibi, "dağınık",kelimesi gibidir.
b) Bu kelimenin tekili vardır. Böyle diyenler, şu üç izahı yapmaktadırlar.
1) Ebû Cafer er-Ruâsî, ki bu, güvenilir bir zattır, bunun tekilinin, İbbâletun şeklinde olduğunu söylemektedir. Nitekim, Arabi arın bir darb-ı meselinde de, "büyük demet" anlamına gelen, deyimi bulunmaktadır. Şimdi, bu kuş toplulukları, intizamlı olmaları bakımından, demete benzetilmişlerdir.
2) Klsâî de şöyle demektedir: "Ben, nahivcilerin ifâdesinde olduğu gibi, dediklerini duydum..."
3) Ferrâ da şöyle demektedir: "Eğer bir kimse kelimesinin müfredinin, tıpkı, ifâdelerinde olduğu gibi, , îbâletun şeklinde olduğunu söylemiş olsaydı bu, doğru olurdu."15[15]

O Kuşların Şekli

Üçüncü Soru: Bu kuşların şekil ve şemailleri nasıldı?
Cevap: İbn Şîrîn, İbn Abbas'ın, "Tıpkı, filin hortumu gibi hortumları, köpeğin patileri gibi pençeleri bulunan kuşlar idi.." dediğini rivayet ederken, Atfi da, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bunlar, deniz tarafından bölük bölük gelen siyah kuşlardı.." Belki de, bunun

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/418.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/418.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/418-419.

sebebi, o kuşların, dış görünümlerinde siyah renkli, içlerinde de küfür ve masiyetin siyahlığı bulunan bir topluluğun üzerine salıverilmiş olmalarıydı.
Saîd ibn Cübeyr'den de, bu kuşların, küçük beyaz kuşlar olduğu rivayet edilmiştir. Belki, bunun da sebebi, küfür zulmetinin bu kuşlar sebebiyle bozguna uğrayıp sona ermesiydi. Çünkü beyaz, siyahın zıddıdır. Bu kuşların, tıpkı yırtıcı kuşların başlarına benzer başları bulunan yeşil kuşlar olduğu da ileri sürülmüştür. Ben derim ki, bu kuşlar, bölük bölük olunca, belki de, bunların herbir grubu, başka bir şekil üzere idiler. Binâenaleyh, herkes, gördüğünü tavsif etmiştir. Bu kuşların, kırlangıçlarlar gibi, alaca oldukları da ileri sürülmüştür.16[16]

Siccîl

"Ki bunlar onlara pişkin tuğladan taşlar atıyorlardı"(Fîl. 4).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:17[17]

Birinci Mesele

Ebû Hayve, "Allah veya kuşlar attı" anlamında, şeklinde okumuştur. Çünkü bu, cem-i müzezker için kullanılan bir zamir olup, fiil, manadan dolayı müennes getirilmiş, şeklinde okunmuştur.18[18]

İkinci Mesele

Alimler, bu atmanın keyfiyeti hususunda da şu izahları yapmışlardır:
1) Mukâtil, şöyle der: Her kuş, biri gagasında, ikisi ayaklarında olmak üzere, üç taş atıyordu ki, kimi öldüreceğine dair ismi üzerinde yazılı bulunan bir adamı öldürüyordu. O taşlar, düştüğü yeri delip, öte taraftan çıkıyordu. Eğer mesela, bir kimsenin başına düşmüşse, onun makatından çıkıyordu.
2) İkrime İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teâlâ, o taşları, fil ordusu üzerine salıverdi. O taşlar, onlardan herhangi biri üzerine düştüğünde, orada bir kabarcık meydana geliyor ve bu sebeple, çiçek hastalığına benzer bir hastalık meydana geliyordu. Bu, Safd İbn Cübeyr'in görüşüdür. Bu taşların en küçüğü, mercimek; en büyüğü ise, nohut kadardır.
Bil ki, bazı kimseler, bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Şimdi biz, mercimek tanesi gibi olan bu taşlarda, ağırlık bakımından, insanın başından girip makatından çıkacak denli bir güç ve kuvvet olduğunu söylemiş olursak, o zaman, kocaman bir dağın da, ağırlığının olmayıp, ancak saman çöpü kadar bir ağırlıkta olduğunu da tecviz etmiş olurduk. Bu ise, gözle görünen şeylerden bile güvenin kalkması anlamına gelir. Çünkü, her ne zaman böyle bir şey caiz olursa, o zaman bizim yanıbaşımızda nice güneşlerin ve ayların bulunduğu, fakat bizim onu görmediğimiz, aynı şekilde, hür bir kimsenin de, kendisi doğuda bulunduğu halde, mesela Endüiüs'de bir toprak parçası görmesini vb. şeyleri mümkün görmemiz gerekirdi. Halbuki, bütün bunlar ise imkansızdır. Bil ki, bütün bu kimseler, biz ehl-i sünnet ve'I-cemâat in itikadına göre olabilecek şeylerdir. Ancak ne var ki, örf, böyle şeylerin olmadığı şeklinde cereyan etmektedir.19[19]

Üçüncü Mesele

Alimler "slccîl"in ne demek olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:
1) Siccîl, sanki de kafirlerin azabının kaydedildiği divanlarının (amel defterlerinin) bir ismidir.

16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/419.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/420.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/420.
19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/420.

Bu tıpkı, «Icctn'in kafirlerin amel defterlerinin özel ismi olması gibidir. Buna göre sanki, "Azabları yazılı ve tedvin edilmiş, azab türünden biri taş ile" denilmek istenmiştir ki bu manaya göre, kelimenin iştikakı, "salıvermek" demek olan "Iscâl" kökündendir. Su dolu büyük kovaya da, "seci" denmesi böyledir. Bu defterlere, içinde onların azablan yazıldığı için bir ad verilmiştir. Çünkü azab, hem, "O, bunların üzerine sürü sürü kuşlar saldı" ayetinden, hem de, "Onlar üzerine bir tufan saldık" (A'raf, 133) ayetinden anlaşıldığı üzere, "salıverme" sıfatı ile nitelenmiştir. Binâenaleyh ifâdesi, "Allah Teâlâ'nın bu kitaba yazdığı şeylerden olmak üzere..." manasınadır.
2) Ibn Abbas "siccîf'in manasının, "bir kısmı taş bir kısmı çamur" manasında olmak üzere, Farsça "senk" (taş) ve "kil" olduğunu söylemiştir.
3) Ebû Ubeyde şöyle der: "Siccîl, şedîd (kuvvetli) manasınadır."
4) Siccîl, dünya semasının adıdır.
5) Siccîl, cehennemden bir taştır. Çünkü slccîn, cehennemin isimlerinden biridir. Binâenaleyh "nûn", lâm'a çevrilmiştir.20[20]

Asfin Me'kûl

"Derken (Allah) onları, yenmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi"
Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:21[21]

Birinci Mesele

Alimler "asf'ın ne demek olduğu hususunda bir takım izahlarda bulunmuşlardır ki biz bunları, Rahman 12. ayetin tefsirinde zikrettik. Alimler burada da şu izahları yapmışlardır:
a) Bu, tarlada, hasad sonrasında katan rüzgarın kırıp geçirdiği, hayvanların yediği ekin yaprağıdır.
b) Ebü Müslim, "asf", samandır. Çünkü Hak Teâlâ, "zu'l-asfı ve'r-reyhân" (samanlı ve kokulu...)" (Rahman, 12) buyurmuştur. Zira asf, rüzgarın toz halinde savurduğu ve taneden ayırdığı şeydir. Bu şey, yenildiği zaman iyice utanır, hiçbir mukavemeti kalmaz" demiştir.
c) Ferrâ, "asf, başak oluşmazdan önce, ekinin, sapını saran yapraklardır" der.
d) Asf, içi yenilen, kabuğu kalan tane demektir.22[22]

İkinci Mesele

Alimler, "me'kûl"ün tefsiri hususunda da şu izahları yapmışlardır:
a) Me'kûl, yenilmiş şey demektir. Bu izaha göre burada şu iki ihtimal söz konusudur.
Birinci İhtimal: Mana, "hayvanları yeyip, sonra da yediklerini dışkı olarak atıp, bu dışkının kuruyup dağılan ekin ve saman" şeklinde olmasıdır. Böylece bu ekinlerin, biribirlerinden ayrılışları, dışkının parçalarının dağılmasına benzetilmiştir. Fakat buradaki ifade, Kur'ân'ın edeb üslubuna göre gelmiş bir İfade olup, tıpkı, "O ikisi (yani Isâ (a.s) ile Hz. Meryem) de yemek yerlerdi"(Mâide,75) diyerek, def-İ hacette bulunduklarını kastetmesi) gibidir. Bu, Mukâtilin Katâde'nin ve Atâ'nın rivayetine göre İbn Abbas (r.a)'ın görüşüdür.
İkinci İhtimal: Bu teşbih, ekinin yapraklarına kurt düşüp, onu delik deşik ettiği zamanki ekin yaprağına yapılmış bir benzetmedir.
b) "Me'kûl", Allah onları, tanesi yenilmiş, geriye samanı kalmış bir ekin gibi yaptı" demektir. Bu takdire göre ayet, "Allah onları, tanesi yenilmiş saman gibi yaptı" manasında olur. Bu tıpkı, "yüzü güzeldir" manasında, "Falanca güzeldir" denilmesi gibidir. Böylece "me'kûl"ün, asf (saman) İle olan ilgisi, tanelerinin yenilmiş olması bakımındandır, ünkü bu mana malumdur.

20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/420-421.
21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/421.
22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/421.

Bu görüş de, Hasan el-Basrî 'nindir.
c) "Me'kûl", ilyer|ilen şeyler" demek olup, canlıların yediği" manasınadır. Çünkü yenilmeye elverişli olan her şeye "me'kûl" denir. Buna göre ayet, "Allah onları, hayvanların yediği saman gibi kıldı" manasındadir. Bu da İkrlme ile Dahhak’ın görüşüdür.23[23]

Üçüncü Mesele

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Hacılar Kâ'be'yi harab etmişlerdir. Fakat bundan ötürü hiçbir hadise meydana
gelmemiştir. Böylece, Fîl hadisesinin, bu şekilde olmadığına delalet etmiş olur. Böyle olsa bile, bu hadisenin sebebi, Kâ'be'ye saygıdan başka birşeydir."
Cevap: Biz, bu hadisenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, peygamber olarak gönderileceğinin bir işareti olduğunu daha önce anlatmıştık. Çünkü böylesi bir hadiseye, o (a.s) gelmezden önce gerek vardır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat peygamber olarak gönderilip, peygamberliği kesin delillerle pekiştikten sonra artık böylesi birşeye ihtiyaç kalmamıştır. Allah Teâlâ en iyi bilen ve en iyi hükmedendir. Salat-u selam, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına olsun (amin)!24[24]

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/421-422.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/422.

KUREYŞ SURESİ

Bu sûre, dört ayet olup, Mekkî'dir.1[1]

"Kureyş'i o emn-ü selametlerine ulaştırdığı için..." (Kureyş,1).2[2]

Kureyşe Güven Verme Nimeti

Bil ki burada şöyle birkaç mesele var:3[3]

Kureyşe Güven Verme Nimeti

Ayetin başındaki "lâm" hakkında, şu üç izah yapılabilir:
1) Bu lâm, ya kendinden önceki sûreye taalluk eden (bağlama),
2) Yahut kendinden sonra gelen ayete taalluk eder,
3) Yahut da ne öncesi ile, ne de sonrası ile alakası vardır. Birincisine göre şu ihtimaller var.4[4]

Baştaki Lâm in Muhtemel Manaları

Birinci İhtlmai: Zeccâc ve Ebû Ubeyde ye göre, ayetin takdiri, "Allah onları, Kureyş'in emn-ü selâmeti için, yenilmiş bir ekin gibi yaptı" yani "Allah, fil ordusunu, Kureyş ve alışık oldukları yaz-kış (ticari) seferleri devam etsin diye, helak etti" şeklindedir. Buna göre eğer, "Bu takdir tutarsızdır. Çünkü Allah o orduyu, küfürlerinden dolayı, yenilmiş bir ekin gibi kırıp-geçirmiştir, yoksa Kureyş'in emn-ü emaneti için böyle yapmış değildir" denilirse, biz deriz ki bu soru, şu sebeblerden ötürü tutarsızdır:
1) Biz, Allah Teâlâ'nın bu belayı, onların başına inkarlarından ötürü getirdiğini kabul etmiyoruz. Çünkü inkarlarının cezası, kıyamet gününe ertelenmiştir. Zira Hak Teâlâ, "O günce, her nefis, kazandığının cezasını görecektir" (Mü'min, 17) ve "Eğer Allah, insanlara, dünyada iken yaptıkları şeylerin (hepsi) ile muaheze edecek olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı" (Nam, 61) buyurmuştur. Bir de Allah Teâlâ, onlara bunu inkarlarından ötürü yapmış olsaydı, bütün kafirlere böyle yapardı. Halbuki Allah Teâlâ bunu onlara, Kureyş'in emniyet ve selameti için makamlarının büyüdüğü ve kıymetini ortaya koymak için yapmıştır.
2) Farzedelim ki kafirleri, küfürlerinden caydırmak esastır. Fakat bu, bir başka gaye ve maksadın da gözetilmiş olmasına mani değildir. Dolayısıyla bu bela, her iki husus da nazar-ı dikkate alınmasına göre meydana gelmiş olabilir.
3) Farzedelim ki fil ordusu, sadece küfürleri yüzünden helak edildiler. Fakat bu iş, Kureyş'in emniyet ve selameti neticesine götürünce, onların, bu emniyet ve selamet için helak edildikleri de söylenebilir. Bu tıpkı, ... "(Firavun'un adamları onu) "Kendileriiçin bir düşman ve bir tasa olsun diye (aldılar)" (Kasas.eı ayeti gibidir. Çünkü onlar, Hz. Musa (a.s)'yı, bu gaye ile almamışlardı. Fakat iş, neticede bu hale gelince, sanki bunun için almış gibi oldular.
İkinci İhtimal: Ayetteki takdir, "Kureyş'in ülfeti yani emniyet ve selameti için, baksana Rabbin fil ashabına nasıl yaptı" şeklinde de olabilir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Onlara yaptığımız herşeyi, Kureyş'in emniyet ve selameti için yaptık" demiş gibi olur. Çünkü Hak Teâlâ onların tuzaklarını boşa çıkarmış, üzerlerine bölük-bölük kuşlar salmış. Böylece de onlar, tıpkı yenilmiş bir ekin yaprağı gibi olmuşlar. Bütün bunlar, Kureyş'in emniyet ve selameti için olmuştur.
Üçüncü İhtimal: Ayetin başındaki lâm'ın manasına gelmesi, Buna göre Hak Teâlâ sanki,

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/423.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/425.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/425.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/425.

"Biz önceki sûrede yaptığımızı belirttiğimiz şeyleri, Kureyş'e başka bir nimette bulununcaya kadar yaptık ki o başka nimet de, Kureyş'in yaz ve kış düzenlenen (ticari) seferlere alışıp, ünsiyet etmeleridir" demek istemiştir. Nitekim sen, aynı manada olmak üzere, "Allah'ın nimeti nimettir" diyebileceğin gibi, "Nimet, nimet içindir" de diyebilirsin. Bu, Ferrâ'nm görüşüdür. Bütün bunlar, sûrenin başındaki "lâm" harf-i cerrinin önceki sûredeki bir kelimeye taalluk etmesi halinde söz konusu olan üç ihtimaldir. Geriye bir görüş mensublarına ait, şu iki şeyi açıklamamız kalmıştır:5[5]

Fîl ve Kureyş Sûrelerini Bir Sayanlar

1) Bu lâm, önceki sûreye taalluk etmesi durumunda alimler, şu iki görüşe yer vermişlerdir:
a) Bu iki sûreyi, tek bir sûre saymışlardır. Delilleri ise şunlardır:
Birincisi: Normalde iki sûreden her biri müstakil olur. Bu sûrenin başı, kendinden önceki sûreye taalluk ettiğine göre, müstakil bir sûre olmaması gerekir.
İkincisi: Ubey b. Ka'b (r.a), bu iki sûreyi, mushafında tek bir sûre olarak yazmıştır.
Üçüncüsü: Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer (r.a), akşam namazının ilk rekatında "Tîn Sûresi"ni, ikinci rekatında ise, bu İki sûreyi aralarını besmele ile ayırmaksızın okumuştur.6[6]

Ayrı İki Sûre Sayanlar

b) Meşhur ve yaygın görüşe göre, bu sûre, Fîl Sûresl'nden ayrı ve bağımsız bir sûredir. Sûrenin evvelinin, önceki sûreye taalluk etmesine gelince, bu, bu fikri savunanların görüşüne bir delil değildir. Çünkü Kur'ân'ın zaten hepsi, biribirini açıklayan ve doğrulayan, tek bir sûre ve ayet gibidir. Baksana va'îd (tehdid) ifade eden ayetler, mutlak olarak getirilmiştir. Bu fikri savunanlara göre bu ayetler, tevbe ve af ayetleriyle de alakalıdırlar. Mesela, "Onu Biz indirdik" (Kadr, 1) ifadesi, o ana kadar indirilen Kur'ân'ın tümü ile alakalı bir ayettir. Bu fikri benimseyenlerin, "Ubeyy (r.a), bu ikisini ayırmamıştır, bir sûre saymıştır" şeklindeki görüşleri, herkesin bunların ayrı birer sûre oluşunda mutabakat edişiyle çelişen bir ifadedir. Hz. Ömer (r.a)'in, namazın ikinci rekatında bu ikisini birlikte okuyuşu, bunların tek bir sûre oluşuna delalet etmez. Zira imam bazan, iki sûreyi ardarda okuyabilir.
2) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ashab-ı fîl'e yaptığı şeyi niçin, Kureyş'in alışıp-ünsiyet etmesine, emniyet ve selamette olmasına bir sebeb kılışının izahı hakkındadır. Bu hususta diyoruz ki: Mekke'nin Hak Teâlâ'nın da, "Ekinsiz-bitkisiz bir vadide... "(Allahım) insanların kalbini onlara meylettir ve kendilerini bazı meyvelerle rızıklandir" (ibrahim, 37) buyurduğu üzere, Mekke'nin ekim-dikimden ve hayvancılıktan uzak bir yer olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh Mekke halkının ileri gelenleri bile, ticaret maksadıyla, işte bu iki seferde bulunuyor, kendileri ve belde halkı için, ihtiyaç duydukları yiyecek-içecekleri sağlamaya çalışıyorlardı. Bunlar, yaptıkları o seferlerde kazanç temin ediyorlardı. Bir de etraftaki krallar, Mekkelilere saygı duyuyor ve "Bunlar, Allah'ın evinin komşuları, Harem'inin sakinleri ve Kâ'be;nin idarecileri" diyorlardı. Öyle ki Mekkelilelir, "ehlullah", (Allah'ın ailesi-halkı) diye isimlendiriyorlardı. Şimdi eğer habeşlilerin yöneldikleri Kâ'be'yi yıkma işi gerçekleşmiş olsaydı, kureyşlilerin bu izzetleri zail olur, kendilerine duyulan ta'zîm diye birşey kalmaz ve Mekkeliler de, tıpkı diğer beldelerin sakinleri gibi, her taraftan toplanır, malları ve canlan hususunda, kendilerine sataşılır hale gelirlerdi. Binâenaleyh Hak Teâlâ, Fîl ordusunu yok edip, tuzaklarını başlarına çevirince, Mekkelilerin kalblerindeki makamları büyüdü, etraftaki meliklerin onlara olan saygı ve hürmeti yenilmemiş oldu. Böylece de menfaatları ve ticaretleri o nisbette arttı ve ilerledi. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, "Kureyş'in yaz ve kış seferlerine alışması, emniyet ve selameti için Rabbin fil ordusuna nasıl yaptı baksana..." buyurmuştur. Bu görüşün doğruluğuna delalet eden ikinci şey de, Hak Teâlâ'nın, sûrenin sonunda, sûrenin başına bir işaret olmak üzere, "Bu beytin

---

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/425-426.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/426.

Rabbine ibadet eten/er" buyurmasıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Fil ashabının yıkmayı hedeflediği bu beytin Rabbine ibadet etsin" demek istemiştir. Çünkü bu beytin Rabbi, sizin emniyet ve selametiniz ve faydalanmanız için, o fil ashabını maksadlarına eriştirmedi. Çünkü ibadet emri, ancak, bir menfaatin söz konusu olması durumunda güzel olur. Binâenaleyh bu ayet, sûrenin başının, önceki sûreyle ilgili olduğuna delalet eder.

İkinci görüş, yani bu "lâm" harf-i cerrinin, kendinden sonra gelen "ibadet etsinler" fiiline taalluk etmesi görüşü, Halil ve Sîbeveyh'in görüşüdür. Buna göre ifadenin takdiri, "kureyş, emniyet ve selametleri için, bu beytin Rabbine ibadet etsinler" şeklinde olur. Bu da, "Onlar ibadetlerini, bu nimete bir şükür ve nimetin bir itirafı saysınlar" demektir. Buna göre, "Öyle ise 'nun başına niçin "fâ" gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, sözde bir şart manasının yatmasından ötürü gelmiştir. Çünkü Allah'ın onlar üzerinde sayısız nimetleri vardır ve buna göre adeta,"Eğer onlar, Allah'a, diğer verdiği nimetlerden ötürü ibâdet etmiyorlarsa, bari şu apaçık nimet olan bir tek nimetten ötürü ibadet etsinler" denilmek istenmiştir.

Üçüncü görüş, sûrenin başındaki "lâm"ın, ne kendinden önceki, ne de sonraki bir ifadeye taalluk etmesidir. Zeccâc şöyle der: "Bazı kimseler, bu "tâm"ın "lâmu't-taaccüb" olduğunu ve mananın, "Kureyş'in emniyet ve selametine şaşın" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Kureyş, azgınlığını, cehaletini ve putperestliğini hergün biraız daha ileri götürüyordu. Allah Teâlâ ise, onların işlerini yoluna koyuyor, rastgetiriyor, afet ve belaları onlardan savuşturuyor; geçim sebeblerini, nizama-intizama sokuyordu. Binâenaleyh Allah'ın bunca sabrı ve keremi son derece şaşılacak bir şeydi. Arapça'da bunun bir benzeri de, "Zeyd'e ve bizim Zeyd'e yaptığımıza; Zeyd'e ve bizim Zeyd'e yaptığımız ikrama bir bak da hayret et!" şeklindeki sözüdür. Bu, Kisâî, Ahfeş ve Ferrâ'nın da tercih ettiği görüştür.7[7]

İlaf

Alimler, "îlâf'ın ne demek olduğu hususunda şu üç izahı yapmışlardır:

1) "îlâf", "lif" demektir.alimleri, aynı manadaArapça'da, denildiğini söylemişlerdir. Buna göre kelime, "sevdi, peşinden ayrılmadı, ünsiyet etti" manasındadır ve ayet, "Kureyş'in bu iki sefere ünsiyet edip de, hep sürdürmesi ve kesintiye uğramaması için..." demek olur. Ebü Ca'fer, bunu şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, şeklinde okumuşlardır. İkrime de şeklinde okumuştur.

2) Bu kelime, "şu yere alıştım, ayrılmadım, Allah da beni oradan ayırmadı" manasındadır. Nitekim aynı manada dersin. Buna göre mana bu durumda şöyle olur: "Kendisine ünsiyet etme sırrının bulunduğu bir planlamanın varlığı için" manasında olur. Nitekim Arapça'da, "Kendisi alıştı" ve "Başkası onu alıştırdı" denilir. Buna göre mana, "Bu alışma, emniyet-selamet, Kureyş için, ancak Allah'ın tedbir ve takdiri ile meydana gelmiştir" şeklinde olur. Kelime bu manasıyla tıpkı, "Fakat Allah orlann araşma ülfet (sevgi) verdi" (Entâi, 63) ve "Allah kalblerinizin araşma ülfet verdi de, O'nun nimeti sayesinde kardeş oluverdiniz" (Al-i imran, 103) ayetlerindeki gibi olur. Bazan sevinç, ünsiyetin ülfetin ve ittifakın bir sebebi olur. Bu tıpkı fil ordusunun, hezimete uğramasının, Kureyş'in ünsiyetine ve ittifakına sebeb olması gibi... Buna göre bu "îlâf" masdarı, mef'ûlüne muzaf olmuş ve mana da, "Allah Teâlâ'nın Kureyş'i o iki seferin müdavimleri kılması için..." şeklinde olmuş olur.

3) îlâf, hazırlanmak, teçhizattan m ak demektir. Bu, Ferrâ ve İbnu'l-A'râbî'nin görüşüdür. Buna göre, "Kureyş'in bu iki sefere hazırlanması ve böylece seferlerin, kesintisiz, ardarda yapılması için..." şeklinde olur. Ebû Cafer, bunu hemzesiz olarak, şeklinde de okumuştur. Böylece o, if'âl babının hemzesini bunda, büsbütün hazfetmiştir. Bu tıpkı onun, ta'kib ettiği kıraat gibidir.Bunun izahı daha önce geçmişti.8[8]

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/426-428.

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/428.

İlaf Kelimesinin Tekrarı

"îlâf" masdarının tekrarının sebebi şudur: Allah Teâlâ, ' "îlâf"ı, birincisinde mutlak olarak zikretmiş; sonra da mukayyed olarak zikrettiğini, bu "îlâf"m yüceliğini ve önemini belirtip, ondaki nimet ve lutfun büyüklüğünü hatırlatmak için, mutlak olandan bedel yapmıştır. Ama doğruya en yakın olandan bedel yapmıştır. Ama doğruya en yakın olan, ilkinin, "Kureyş arasındaki tüm ünsiyet, emniyet, selamet ve ittifakın" hepsini içine alan genel bir ifade olmasıdır. Böylece bunun içine, onların duruşları, hareket edişleri ve bütün halleri girmiş olur. Daha sonra Hak Teâlâ, onların geçimlerinin direği ve ana kaynağı olduğu için, özellikle bu iki sefere ülfet edip, bunlarda emniyet ve selamette oluşu zikretmiştir. Bu yönüyle ayet tıpkı, önce genel olarak, "Kim Allah'a ve meleklerine düşman olursa..." buyurmu, daha sonra ifadeyi tahsis ederek, "ve Cibril'e ve Mîkâil'e düşman olursa..." {Bakara, 98) buyurması gibidir. Bu iki masdar arasına atıf harfinin getirilmemesinin hikmeti ise, bunun nimetlerin tümü olduğuna dikkat çekmektir. Araplar, "Onun peşini bırakmadım" manasında, Iîs' dili ifadesini kullanırlar. Peşini bırakmama (ilzam), mükellef tutma ve emretme ile yapılan ve sevgi-ünsiyet ile yapılan diye ikiye ayrılır. Çünkü kişi birşeyi sevdiğinde, onun peşini bırakmaz. HakTeâlâ'nın "(Allah) onlara, takva kelimesini ilzam etti (sevdirdi)" (Feth,26) ayeti de bu manadadır. "İlcâ" (mecburiyet) de, biri, mesela yırtıcılardan kaçma gibi, zararı defetmek için; diğeri de, mesela, büyük bir mal bulup, onu almasına ne aklen, ne şer'an, ne de hissen (maddeten) bir mani olmayan kimse gibi, büyük bir faydayı celbetmek için, iki çeşittir. Çünkü bu durumda olan, onu almaya mecbur gibidir. İlcânın dışındaki sebebler de, bazan zararı def, bazan da menfaati celb için olur. İşte "îlâf" ile kastedilen husus işte budur.9[9]

Dördüncü Mesele

Alimler, Kureyş'in, Ndr b. Kinâne'nin soyundan geldiği hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber
"Biz, Nadr b. Kinâne oğullarıyız, annemizi itham etmeyiz, babamızla ilgimizin olmadığım söylemeyiz" 10[10]buyurmuştur.11[11]

Kureyş Kelimesi

Alimler "Kureyş"e bu adın verilmesi hususunda da şu izahları yapmışlardır:
1) Bu kelime, "Kirş" kelimesinin, ism-i tasğiridir.
Kirş ise, denizde gemilerle oynayan, ancak ateşle hareket eden, büyük bir canlıdır. (Köpek balığı'dır). Muaviye'nin, İbn Abbas (r.a)'ın niçin, "Kureyş" adının verildiğini sorduğu; İbn Abbas'ın da, "Denizde yiyen fakat yenilmeyen; hükümran olan, fakat hükümran olunamayan bir hayvanın adı olduğu için..." cevabını vermiş ve şu şiiri delil getirmiştir:
"Kureyş, onun yüzünden Kureyş'in Kureyş diye adlandınîdığı, denizde yaşay, bir hayvandır."
Kureyş'in ism-i tasgir oluşu ise, ta'zîm (büyüklüğünü anlatmak) içindir. Kureyş' ümmetin işini üstlendiği için, bu sıfatlarla nitelendiği malumdur. Çünkü halifeli Kureyş'den olur.
2) Bu kelime, "kazanmak" manasına gelen, "karşıdandır. Çünkü Kureyş şehirlere düzenledikleri ticari seferlerle, kazanç sağlıyorlardı.
3) Leys şöyle der: "Kureyş, Harem'in dışındaki bölgelerde dağınık olar yaşıyorlardı. Derken Kusayy b. Kilâb, onları Harem-i Şerifte topladı. Böylece onlı Harem-i Şerifi yurd edindiler ve Kureyş adını aldılar. Çünkü "tekarruş", bir ara gelip-toplanma demektir. Nitekim Arapça'da, bir araya gelip toplandılar, manasın denilir. İşte bu yüzden, Kusayy'a da, "mücemmî" (toplayan) denil Nitekim şair,

---

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/429.
10[10] İbn Mace, hudûd, 37 (2/871).
11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/429.

"Babanız Kusayy, sayesinde Allah Teâlâ'nm Fikr kabilelerini bir araya topladığı, mücemmî (toplayıcı) diye adlandırılmıştır" demiştir.
4) Kureyş, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gideren bir toplumda, bu yüzden, onlara Kureyş denilmiştir. Çünkü bunu kökü olan, "karş", yoklama-araştırma manasınadır. Nitekim îbn Hurve şöyle der:
"Ey, başımıza gelenlere sevinen ve Ebû Amfin yanında, ayıplarımızı sayıp döken kişi. Daha bu ne kadar sürecek?.. (Bunu terketsene..)"12[12]

Yaz ve Kış Kervanları

"Kış ve yaz seferine" (Kureyş, 2).
Bu ayetle ilgili, şöyle birkaç mesele var:13[13]

Birinci Mesele

Leys, şöyle demektedir: "Rıhle", bir kavmin hareket "' etmesine verilen addır. Buradaki "rıhle" ile ne murad
edildiği hususunda ise, şu iki görüş ileri sürülmüştür:14[14]

Haşem'in Bu Ticarette Öncülüğü

a) Meşhur görüşe göre, müfessirler şöyle demektedirler: "Kureyş, her yıl, daha sıcak olduğu için kışın Yemen'e, yazın da Şam'a birer sefer düzenliyorlardı." Atâ,İbn Abbas (r.a)'ın, şöyle dediğini nakleder: "Bu hadise şöyle başlamıştı: Kureyş'den birine bir kıtlık ve açlık isabet ettiğinde, o ve ailesi bir yere çıkıyor, ölünceye değin, bir çadırın içinde bekliyordu. Bu İş, Hâşim b. Abdimenâf ortaya çıkıncaya kadar böyle sürüp gitmiştir. Haşim ibn Abdimenâf, kavminin seyyidi idi. Ve onun, Esed adında bir oğlu vardı. Kendisinin Mahzûm kabilesinden, çok sevdiği ve beraber oynadığı bir yaşıtı bulunuyordu. Böylece bu çocuk, Esed'e, mağduriyetlerini, aç olduklarını bildirdi. Bunun üzerine Esed, ağlayarak, annesinin yanına girdi. Derken, annesi de, onlara, un ve yağ gönderdi. Böylece onlar, birkaç gün, geçinip gittiler. Derken, Esed'in yaşıtı, yine kendisine geldi; açlıktan şikayet etti. Bunun üzerine Haşim, Kureyş'e şöyle hitap ederek: "Sizler, ot bitmeyen bir yere varıp yerleştiniz; böylece burada, zillet içinde yaşıyorsunuz. Halbuki bizler, Allah'ın Haremi'nin ehli, Adem oğullarının en şereflilerisiniz. Diğer insanlar da size tabidir..." dedi. Bunun üzerine oradakiler, "Biz de sana tabiyiz. Bizden, sana karşı herhangi bir muhalefet söz konusu değil" dediler, böylece, Haşim ibn Abdimenâf, herkesi, kışın Yemen'e, yazın da Şam'a, ticaret yapmak amacıyla seferler düzenleme hususunda bir araya getirdi. Derken, zengin kimselerin kazançlarını, onu kazanan o zengin ile fakir arasında paylaştırıyordu. Böylece onların fakirleri de, zenginleri gibi oluyordu. İşte onlar bu hal üzere iken, İslâm geldi. Arablar içinde, Kureyş'ten daha aziz ve daha zengin kimse de yok idi. Nitekim şair onlar hakkında şöyle demektedir:
"Fakirleri, zenginieriyle içiçedir. Öyle ki, fakirleri de, kendisine yeter hale gelenler gibi olurlar..."
Bil ki, buradaki nimet ve lütfün sebebi şudur: Şayet fil ashabının istediği olmuş olsaydı, o zaman, yeryüzünde yaşayan insanların tazimi, Kureyş'e olan saygıyı terkederdi. Kureyş de böylece paramparça olur ve durumları, Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlan parça parça ümmetler haline getirdik" (A'râf, 168) beyanında bildirdiği yahudilerin durumu gibi olmuş olurdu. Halbuki, tek bir kabilenin bir yere toplanması, çeşitli kabilelerin bir yere gelmesinden daha fazla nimet sağlar. Cenâb-ı Hak, ünsiyet ve ülfetin, yolculuğun şartlarından olduğuna dikkat çekmiştir ki,

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/429-430.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/430.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/431.

"... hacda tartışma yoktur ..."(Bakara, 197) ayeti böyledir. Yolculukda, güzel ahlaka duyulan ihtiyaç, mukîm iken duyulandan daha fazladır.[15][15]

Mekke'yi Ziyaret Seferleri

b) Buradaki, "göç" ile, insanların Mekke'ye gelmeleri kastedilmiştir. O halde, "yaz ve kış seferleri" ile, Receb ayında yapılan Umre ile, Zilhicce ayında yapılan hac kastedilmiştir. Çünkü, bunlardan birisi kışın, diğeri ise yazın oluyordu. Mekke'nin faydalanılan mevsimi ise, bu ikisi ile tahakkuk ediyordu. Şimdi eğer, fil ashabının istediği gerçekleşmiş olsaydı, işte bu menfaat, atalete uğrardı.[16][16]

İkinci Mesele

Ayetteki, kelimesini, fâfy, kelimesi, mef'ûl-i bih olarak nasbetmiştir. Cenâb-ı Hak, ifâdesi ile, manasını kastetmiştir. Bir iltibas olmadığı için de, kelimeyi tesniye değil de', tekil getirmiştir. Ve bu tıpkı şairin, "Karnınızın bir kısmını yiyiniz..." deyip de, (karınlarınız...) dememesi gibidir ifadenin, takdirinde olduğunda ileri sürülmüştür. Bu kelime, râ'nın dammesi ile şeklinde de okunmuştur ki, bu durumda mana, cihet, taraf anlamında olur.[17][17]

Kâ'be'nin Rabbine Kulluk

"Şu beyt'in Rabbine ibadet etsinler onlar..."(Kureyş, 3).
Bil ki, nimet vermek, şu iki şekilde olur:
1) Zararı bertaraf etme.
2) Menfaat sağlama. Birincisi, daha önemli ve daha öncedir. İşte bundan dolayı ulema, "Canlılardan zararı defetmek vacibtir; ama, menfaat temin etmeye gelince, bu vacib değildir" demiştir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, zararı savuşturma nimetini, Fîl Sûresi'nde; fayda temin etme nimetini ise bu sûrede açıklamıştır. Nimet vermeye ve nimet verene, şükür ve kullukla mukabele etmek gerektiği, zihinlere yerleşince de, pek yerinde olarak, Cenâbı Hak, verdiği nimetlerin peşinden, kulluğun yerine getirilmesi gerektiğine dikkat çekerek buyurmuştur Burada
getirilmesi gerektiğine dikkat çekerek, buyurmuştur. Burada şöyle birkaç mesele vardır:[18][18]

Birinci Mesele

Biz, ibadetin, mabuda karşı alabildiğine tezellülde, huzû ve huşûda bulunmak olduğunu, daha önce beyan etmiştik.
Bazı kimseler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak, buradaki "Sima; onlar, bu Beyt'in Rabbini Bir bilsinler (tevhîd) manasını kastetmiştir. Zira, Beyt'i koruyup muhafaza eden, putlar olmayıp, O'dur. Bir de, tevhîd, ibadetlerin anahtarıdır." Bazı kimseler de, bu ayetteki ibadet ile, uzuvlarla ilgili ibadetlerin kastedildiğini söylemişler, sonra da, ibadet çeşitlerini sıralamışlardır. Ama, evla olanı, ayetin bu ifadesini, tüm ibadet çeşitleri manasına almaktır. Çünkü lafız, delilin istisna ettiği şeyler hariç, bütün ibadet çeşitlerini içine almaktadır.
Bu ifadeyle ilgili olarak, bir başka izah da şudur: Buradaki fiilinin manası, "Onlar, yaş ve kış seferlerini terksdip de, bu Beyt'in Rabbine ibadet etmekle meşgul olsunlar. Çünkü onları, açlıktan doyuran, korkudan emin kılan, O'dur" şeklindedir. Burada, özellikle "Rab" kelimesinin zikredilmesi, Kureyş'in Ebrehe'ye, "Bu Beyt'in, onu koruyup muhafaza edecek, Rabbi vardır.."

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/431-432.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/431.
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/431-432.
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/432.

şeklindeki sözlerini tasdik ve takrirdir. Çünkü onlar bu hususta, putlara güvenmemişlerdir. Binâenaleyh, onların bu ikrarları gereği, Allah'dan başkasına ibadet etmemeleri gerekmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Beyt'in muhafazası hususunda Bana dayanıp bana güvendiğinize göre, ibadet ve hizmetlerinizi de, sadece benim için yapın..." demek istemiştir.19[19]

İkinci Mesele

Bu ayette, ism-i işaretle, Beyt'e işaret edilmesi, bir tazimi ifade eder. Çünkü Cenâb-i Hak bazan, kulunu kendisine nisbet ederek, "Ey kullarım..." der, bazan da, Kendisini kuluna nisbet ederek, "ilahınız..." buyurur. "Beyt" hususunda da böyle yapmıştır. Bazan, Kendisini Beyt'e nisbet etmiştir ki bu, buradaki ayetinde böyledir, bazan da, Beyt'î kendisine nisbet etmiş ve mesela, "Beytimi temizleyiniz" (Bakara, 125) buyurmuştur.20[20]

Doyuran ve Eman Veren Rab

"(O Rab ki), onları açlıktan doyuran, kendilerine korkudan eminlik verendir O"(Kureyş, 4).
Bu "doyurma"nın ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Allah Teâlâ, Harem-I Şerif yüzüsuyu hürmetine, onları, emin kılıp, böylece bu iki yolculuklarında, kendilerine sataşılmaz bir toplum haline getirince, işte onlar, aç iken, bu hal, onların doyurulmaları sebebi olmuştur.
2) Mukâtll şöyle demektedir: "Rızık temini için, yaz ve kış, Yemen'e ve Şam'a gitmek onlara zor gelmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, Habeşlilerin kalblerine, yiyecekleri, gemilerle Mekke'ye taşıma hususunda bir korku salmıştır. Çünkü Habeşliler, yiyecekleri bu şekilde taşıyorlardı; Mekkeliler de deve ve eşekleriyle, onları karşılıyorlar; onların getirdiği yiyecekleri, iki gecelik bir mesafede bir konaklama yeri olan Cidde'den alıyorlardı. Ve bu iş, sürüp gidiyordu. Böylece Cenâb-ı Hak, bu iki sefer sayesinde, onların rızkını tam olarak karşılamıştı.."
3) Kelbî şöyle demektedir: "Bu ayetin manası şudur: Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlayınca, Hz. Peygamber (s.a.s) onlara bedduada bulunarak, "Allahım, bu yılları onların üzerine, Yusuf (a.s)'un yılları gibi, kıtlık yılları kıl... "21[21] dedi de, onların üzerine de kıtlık çöktü ve burunları yere sürtüldü. B unun üzerine onlar, "Ey Muhammed, Allah'a davet et; zira, artık biz mü'miniz..." dediler de, Allah'ın Resulü de dua etti... Böylece bu kıtlıktan sonra, Allah Teâlâ, beldelere ve Mekkelilere bolluk ve bereket verdi. İşte, ifadesiyle kastedilen budur. Ayrıca, ayetle ilgili birkaç soru vardır:22[22]

İbadetin Doyurma İle İlgisi

Birinci Soru: İbadet, temel nimetlerin verilmesi sebebiyle, insanlar farz olan bir husustur. Halbuki, doyurma ve yedirme ise, temel nimetlerden değildir. Öyle ise, ibadetin vacib olmasını, daha niçin doyurma ve yedirmeye bağlamıştır? Buna şu birkaç bakımdan cevap verilir:
1) Allah Teâlâ, o fil ordusunu engellemek, onların üzerine o kuş sürülerini salıverip de onları helak etmek suretiyle, Kureyşlilere olan ihsanını hatırlatıp, bu işi, Kureyş'in alışıp ünsiyyet duyması İçin yaptığını beyan edip, sonra da onlara ibadet etmelerini emredince, birisi adeta, "Biz, taam kesbine ve kendimizi tehlikelerden korumaya, muhtacız... Şimdi biz, ibadetle meşgul olursak, kim bizi doyuracak?" diye sormuş da, bunun üzerine Cenâb-ı Hak da, "Onlar

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/432.
20[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/433.
21[21] Buhârî, tefsir, 44; Müslim, münafikûn 39-40 (4/2156-2175).

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/433.

O'na ibadet etmezden önce, onları açlıktan doyuran zat, onlar O'na ibadet ederken, onları doyurmaz mı?" demiştir.

2) Allah Teâlâ, kullarına, temel nimetleri verip de, kulları da O'na asi olup, buna rağmen yine Allah onları yedirip içirince, Cenâb-ı Hak adeta, "Bu temel nimetlerden utanmadığına göre, bari, senin bunca isyanından sonra, benim yine de sana ihsanda bulunmamdan haya edip utanmaz mısın?" demek istemiştir.

3) Allah, nimet vermekten bahsetmiştir. Zira, dört ayaklı hayvanlar bile, kendisine alaf verene boyun eğip itaatta bulunur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Sen hayvandan da aşağı değilsin!.." demek istemiştir.[23][23]

Kerîm Olan Allah'ın Minnet Etmesi?

ikinci Soru: Cenâb-ı Hak, "Yeryüzündekilerin tümünü sizin için yaratan O'dur" (Bakara, 29) buyurmak suretiyle, dünyayı bizim mülkümüz yapmamış mıdır? Şu halde bizim mülkümüzü bize vermek sebebiyle, O'nun bize minnet etmesi, bunu başımıza kakması ne derece doğru olur?

Cevap: Yemeğin tam ve iyi hazırlanabilmesi için, yemezden önce mutlaka olması gerekli olan merhaleler ile, yenilen şeyden tam olarak istifade edilebilmesi için, o taam yenildikten sonra mutlaka olması gerekli olan nesneler hakkında varın bir düşünün. İşte o zaman sen, bu taamın, tam ve mükemmel olabilmesi için mutlaka felekler, yıldızlar ve dört unsur gibi hususların; yenilen o yiyeceklerden tam ve mükemmel bir manada istifadenin sağlanabilmesi için, farklı şekil ve suretlerde bir takım uzuvlar cümlesinin mutlaka bulunması gerektiğini mutlaka anlayacaksın. İşte bu durumda sen, bu, doyurma işinin, taat ve ibadette bulunmayı emretmeye uygun olduğunu anlayacaksın..

Üçüncü soru: Yedirip doyurma yüzünden başa kakmak, ufacık bir keremi bulunan kimselere dahi uygun düşmeyen bir hareket tarzı iken, bu nasıl, ekremu'l-ekremîn olan Allah'a uygun düşer?

Cevap: Bunun maksadı, başa kakmak değildir. Tam aksine, en uygun olana iletmek, onu göstermektir. Çünkü, yiyip içmenin maksadı, taata mani olan şehveti güçlendirmek değil, tam aksine, bünyeleri, taat olan şeyleri eda etme hususunda güçlendirmektir. İşte, ibadet emrinin maksadı adeta budur.[24][24]

Yaşayacak Kadar Yemek

Dördüncü Soru: Ayetteki, (yeniden) demenin hikmeti nedir? Cevap: Bunun şu faydaları vardır:

a) Aç olma işinin, çok güç bir iş olduğuna dikkat çekmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar ümitsizliğe düştükten sonra, onlara yağmuru yağdıran O'dur"(Şûrâ,28) ayeti ile Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Evinde, emniyet içinde kim sabahlarsa..."[25][25] hadisi de, işte bu manadadır.

b) Kureyşlilere, şu mevcut nimetin kıymetini anlayabilmeleri için, daha önceki elem verici ve hiç de hoş olmayan o açlık hallerini hatırlatmaktır.

c) Yiyeceklerin en hayırlısının, açlığı gideren şey olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, dememiştir. Çünkü taam, "ifâm" açlığı giderecek kadar yedirip içirmedir. İşba' £p.î ise, yağlanmaya sebebiyet verir..,

Cenâb-ı Hakk'ın, "... kendilerine korkudan eminlik verendir ..." buyruğuna gelince, bunun tefsiri hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Kureyş, emniyet içinde, yolculuklarını yapıyordu. Onlara hiç kimse sataşmıyor, ne yolculuklarında, ne mukîm iken yağmalamada bulunmuyordu. Halbuki onların dışında kalanlar ise, hem hazer hem de seferde iken, yağmalanma konusunda kendilerini emin görüyorlardı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Görmediler mi ki, biz o beldeyi, emin ve dokunulmaz bir yer kıldık..." (Ankebût, 67) ayetinin ifade ettiği husustur.

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/433-434.

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/434.

[25][25] Tirmizi, zûhd,34(4/574);Ibn. Mace,züht9(21387).

2) Allah onları, o fil ordusunun işkencesinden emin kıldı.

3) Dahhâk ve RebP, bu ifadeye, "Allah onları cüzzam korkusundan emin kıldı da, böylece beldelerine cüzzam isabet etmedi" manasını vermişlerdir.

4) Allah onları, emirliğin ve hilafetin, başkalarında olması endişesinden emin kıldı.

5) Allah onları, İslâm ile emin ve güvence içinde kıldı. Çünkü onlar, küfür döneminde hem de tefekkür ediyor ve üzerinde bulundukları bu dinin bir değer taşımadığını biliyorlardı. Ancak ne var ki, insanın kendisine sımsıkı sarılması gerekli olan bu dini tanıyıp bilemiyorlardı.

6) Allah onları, vahyin manevi yiyeceği ile, cehalet açlığından doyurmuş, hidayetin açıklanması ile de, sapıklık korkusundan onları emin kılmıştır.

Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demiştir: "Ey Mekkeliler, sizler, Hz. Muhammed peygamber olarak gönderilmezden önce, Allah'ın cahilleri ve ahmakları adını alıyordunuz. Sizinle münakaşa edenler ise, ehl-i kitab diye adlandırılıyorlardı. Derken, peygamberinize vahiy geldi; ben size, kitabı ve hikmeti öğrettim. İşte şu anda sizler, ehl-i ilim ve Kur'ân diye adlandırılırken, onlar, yahudi ve hristiyan cahiller diye adlandırılmaya başlandı. Sonra, bedenin gıdası olan yiyecek yedirmek, şükretmeyi gerektirirken, ruhun gıdasıs olan şeyleri sunma, ihsan etme, şükrü gerektirmez mi?! Ayetle ilgili birkaç soru vardır.[26][26]

Yerine Harf-i Cerri

Birinci Soru: Peki, Cenâb-ı Hak niçin, demedi? Biz deriz ki: Çünkü, 'ın manası, "o, açlığı onlardan uzak kıldı" şeklinde olup, bu da, bu uzaklaştırma işinden önce bu kimsenin, bir müddet aç kaldığını, daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın o kimsenin açlığını giderdiğini ifade eder. Halbuki, böyle değildir; Çünkü '\n manası, "onlar acıktıklarında doyuruluyorlar, korktuklarında da emin kılınıyorlar..." şeklindedir.

İkinci Soru: Peki, Cenâb-ı Hak, belirsiz olarak buyurmuştur?

Cevap: Bu kelimelerin nekire getirilişi ile, tazim manalarının kastedilmesi mümkündür. Açlığa gelince, daha önce de anlattığımız gibi, onların başına, leşleri ve yanmış kemikleri yeme durumuna gelecek denli şeddetli olan bir kıtlık gelmişti. Korkuya gelince, bu da, fil ashabından, duyulan o, şiddetli korkudur. Buradaki nekire ile, önemsizlik, tahkir manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre mana, "Cenâb-ı Hak son derece kerîm olduğu için, onları o azıcık açlık ve o azıcık korku içinde bırakması caiz olmadığına göre, onların O'na ibadet etmeleri halinde, Allah'ın keremi gereği, onların işlerini ihmal etmesi, nasıl düşünülebilir Bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın, onları bir açlıktan doyurup, diğerinden doyurmaması, bir korkudan emin kılıp diğerinden emin kılmaması manası da kastedilmiş olabilir. Çünkü bu durumda, ikinci açlık ile ikinci korku, onların daha evvel içine düşmüş oldukları açlık ve korku çeşitlerini hatırlatıcı olur da, böylece onlar, bir bakımdan şükredici, bir bakımdan da sabredici olmuş olurlar, böylece de, bu iki hasletin mükafaatına da müstehak olmuş olurlar.

Üçüncü Soru: Allah Teâlâ onları, Hz. İbrahim (a.s)'in duasına icabet ettiği için yedirip emin kılmıştır. Yedirmesini, İbrahim (a.s)'in, "Onun halkını rızıklandır" (Bakara, 126), emin kılmasını da, "Ya Rabbİ, bu beldeyi emin kıl..." (ibrahim, 35) ifadelerinden anlamaktayız. Durum böyle olunca da, bu Hz. İbrahim (a.s)'e yapılmış olan bir minnet ve başakakma olmuş olur. O halde, Cenâb-ı Hak daha nasıl, o hususu, mevcut olan o kimeslere bir minnet sebebi kılmıştır?

Cevap: Allah Teâlâ, "Muhakkak ki Ben, seni, insanlar için imam kılacağım..." buyurunca Hz. İbrahim (a.s) bu edeb ve terbiyeyi bildirince, Hz. İbrahim (a.s) "Ya Rabbi, bu beldeyi emin kıl ve halkını da çeşitli ürünlerden nzıklandır..." dediğinde, bu sözünü, ehlinden bedel, onların yerine, "iman edenleri nzıklandır" (Bakara, 126) ifadesiyle kayıtladı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Böyle kayıtlamana hacet yok, zira, Ben, küfredenleri de ömürleri süresince dünya nimetlerinden faydalandırırım" buyurdu.

---

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/434-435.

Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istedi; "Emniyyette kılma nimetine gelince, bu bir dini husus olup, ancak muttaki olanlar için gerçekleşir. Ama, dünya nimetlerine gelince bu, iyiye de facire de, salihe de, fasık kimseye de ulaşır. Eğer böyle ise, kafiri, açlığından dolayı yedirmek; korktuğundan emin kılmak, Hz. İbrahim (a.s)'in duası ile değil, doğrudan doğruya Allah'tan bu kimselere verilmiş bir nimet olur. Böylece bu soru zail olur. Allah en iyisini bilendir. Salat ü selâm da Hz. Muhammed'e, O'nun âline ve ashabına olsun (amin)![27][27]

---

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/435-436.

MAUN SURESİ

Yedi ayet olup, Mekkî'dir.[1][1]

Dini Yalan Sayma

"Dini yalan sayanı gördün mü?"(Mâûn, 1).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[2][2]

Farklı Kıraat

Bazı kimseler, bu ifadeyi, hemzeyi hazfetmek suretiyle şeklinde de okumuşlardır. Zeccâc, bu okuyuşun, tercihe şayan bir okuyuş olduğunu söyleyerek şu izahı yapmıştır: Zira hemze, bu fiilin muzarisinden, mesela, gibi kalıblarından hazfedilir, atılır. Ama, fiilinin, şeklinde kullanılması doğru değildir. Ancak ne var ki, istifham harfi, ifadenin başında yer alınca, hemzeyi atmak kolaylaşır. Bunun bir benzeri de, şairin,
"Sen, kaba sağmış olduğu sütleri, tekrar hayvanın memesine koym uş olan bt çoban duydun ya da gördün mü?" diye bağırdı..." ifadesidir. İbn Mes'ûd da, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, " (İsrâ, 62) ayetinde olduğu gibi, bu ifadenin sonuna bir kitab harfi ekleyerek, dlaîjî şeklinde okumuştur.[3][3]

İkinci Mesele

Bu ifadenin manası, "ceza gününü yalanlayan kimsenin kim olduğunu biliyor musun, öğrendin mi? Eğer bilmiyorsan, bil ki, "yetimi şiddetle iten kimsedir..."
Bil ki, bu ifade, her ne kadar şeklen bir istifham cümlesi ise de, ancak ne var ki, bu gibi ifadelerin maksadı, alabildiğine bir taaccüb manasını ifade etmektir. Ve bu tıpkı senin, "Gördün mü, falanca ne yapmış! Kendisini neye duçar kılmış!.." demen gibidir. Ayrıca bu hitabın Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapıldığı ileri sürüldüğü gibi, bu hitabın aklı olan herkese yapıldığı da ileri sürülmüştür. Buna göre mana, "Ey akıllı, bunca deliller ortaya çıktıktan ve bu husus apaçık, ayan beyan izah edildikten sonra, şu din gününü yalanlayanı gördün mü? O bunu, herhangi bir gaye uğruna olmaksızın mı yapmıştır?! Öyleyse, akıllı kimseye, gayesiz ya da, neticesinde dünyalık bir şey bulunmadan, ebedi bir cezayı kendisine celbetmesi uygun olur mu? Akıllı kimsenin, baki ve çok olan şeyi, fani ve az olan şeyle değiştirmesi yakışık alır mı? Söyle bakalım..." şeklinde olur.[4][4]

Kimler Hakkında Nazil Olduğu

Bu ayet hakkında şöyle iki görüş ileri sürülmüştür:
1) Bu ayet, belli şahıslar hakkında da inmiş bir ayettir. Bu görüşte olanlar, bu şahısların şunlar olduğunu ileri
sürmüşlerdir: İbn Cüreyc, bu sûrenin, Ebû Süfyan hakkında nazil olduğunu; zira Ebû Süfyan'ın, her hafta iki deve kestiğini; kendisine bir yetim gelip de et istediğinde, onu sopasıyla kovup ittiğini söylemiştir. Mu katil ise,
bu ayetin, Âs ibn Vâil es-Sehmî hakkında nazil olduğunu; zira kıyameti yalanlamak ile kötü fiiller yapmanın bu adamın özelliği olduğunu söylemiştir. Süddî, bu ayetin Velid ibn Muğîre hakkında nazil olduğunu söylerken, Maverdî, bu ayetin Ebû Cehil hakkında nazil olduğunu

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/437.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/439.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/439.
[4][4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/439-440.

nakletmiştir. Rivayet olunduğuna göre Ebû Cehil, bir yetimin vasîsi idi. Derken, bu yetim, Ebû Cehil'e, kendi malından bir şey istemek için, çıplak olarak gelmişti. Ama Ebû Cehil, onu kovmuş ve onun bu durumuna aldırmamıştı. Derken bu çocuk, ümitsizliğe kapılmış ve üzülmüştü. Bunun üzerine, Kureyş'in ileri gelenlerinden birisi ona, "Muhammed'e söyle, o senin için şefaaktçi olur" dedi. Halbuki bunu söyleyen Kureyşlinin maksadı alay etmekti. Fakat, o yetim çocuk, bu sözün kendisine, alay için söylendiğini anlayamadı. Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve ondan bu hususta yardım istedi. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, hiçbir muhtaç geriye çevirmezdi. Bu çocuğu alıp, Ebû Cehil'e gitti. Ebû Cehil, ona yer verdi; çocuğun malını da, çocuğa teslim etti. Bunun üzerine Kureyş, onu ayıplayarak, "Aşık oldun, sevdin, yer verdin!.." deyince, o, "Allah'a yemin ederim ki, sevmedim. Ne var ki, onun sağında ve solunda, dediğini yerine getirmem halinde bana vurup beni öldürecek olan bir mızrak gördüm..." dedi. İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre bu ayet, cimrilikle riyakarlığı birlikte yaşayan bir münafık hakkında nazil olmuştur.
2) Bu, din gününü yalanlayan herkesi içine alan bir ifadedir. Bu böyledir, zira insanın, taatlarda bulunmaya yönelmesi, yasaklardan kaçınması, bu kimsenin mükafaat elde etmeye olan arzusundan ve ilahi cezadan sakınma korkusundan kaynaklanır. Binâenalyeh, bir kimse kıyameti inkar ederse, şehevî ve lezzetli şeyler namına hiçbir şeyden geri durmaz. Böylece, kıyametin inkar etmenin, bütün küfür ve günah çeşitlerinin temelinde yattığı sabit olmuş olur.5[5]

Din Kelimesinin Anlamı

"Din"in ne demek olduğu hususunda da şu izahlar yapılabilir:
1) Bu ifadeyle, "dinin ve İslâm'ın bizzat kendisini yalanlayan..." kimse kastedilmiştir. Bu, bu kimsenin ya,
Yaratıcı'yı yahut nübüvveti ya da kıyamet gününü, yahutta sert hükümlerden herhangi bir şeyi inkar etmesinden dolayıdır.6[6]

Dinsiz Kimse Olur Mu?

Buna göre şayet, "Herkesin mutlaka bağlı olduğu bir din bulunduğuna göre, ayeti bu manaya hamletmek nasıl mümkün olur?" denilirse, buna da şu açılardan cevap verebiliriz:
a) Ehl-i İslâm'ın ve Kur'ân'ın ıstılahına göre, mutlak manada zikredilen din kelimesi ile, İslâm kastedilir. Nitekim, Cenâb-ı Hak da, "Allah katında (muteber) din, islâm'dır" (aı-i imrân, 19) buyurmuştur. Diğer inanışlara gelince, bunlar ancak, mesela Yahudilik, Hristiyanlık dini gibi, bir tür kayıtla din adını alırlar.
b) "Bu batıl sözler, din değildir. Çünkü din, Allah'a boyun eğmek, inkıyad etmek demektir. Ama bu inanışlar ise, şehvete ve şüpheye boyun eğmek demektir" denilebilir.
2) Müfessirlerin ekserisinin görünüşe göre, ayetin bu ifadesiyle, "Hesabı ve işlerin karşılığını yalanlayanı gördün mü?" manası kastedilmiştir. Müfessirler şöyle demektedirler. Ayetin ifadesini bu manaya almak daha evladır. Çünkü, İslâm'ı inkar eden kimse de, kıyameti ve öldükten sonra dirilmeyi kabul etmesi halinde, güzel işler yapabilir ve çirkin şeylerden sakınabilir. Ama, hiç aldırmaksızın, her türlü kötülüğü yapan kimselere gelince, bu kimseler, ancak öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkar eden kimseler olabilirler.7[7]

Yetimi Horlayanlar

"İşte yetimi şiddetle iten, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen odur..."(Mâun, 2-3).

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/440.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/440.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/441.

Bil ki, Allah Teâlâ, din gününü yalanlayanı tarif ederken, belirlerken, onun hakkında şu iki vasfı zikretmiştir: Bunlardan birincisi, yapmak ile ilgili olup, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "işte yetimi şiddetle iten..." aayetinin ifade ettiği husustur. İkincisi ise, yapmamakla ilgili olup, bu da, "Yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen..." ayetinin anlattığı husustur. ifadesinin başındaki fâ, sebebiyle olup, "Bu kimse kafir ve din gününü yalanlayan kimse olduğu için, onun küfrü, yetimi itip kakmasına sebep olmuştur..." demektir. Cenâb-ı Hak, "Din gününü yalanlayandan, işte bunlar sadır olur" manasında olmak üzere, bu iki sıfatı zikretmekle yetinmiştir. Çünkü biz, din gününü yalanlayanın, bu iki şeyle yetinmeyeceğini, tam aksine bu ifadenin, teşbih yoluyla böyle getirildiğini bilmekteyiz. Buna göre Hak Teâlâ adeta, bunları zikretmek için, bu iki kısımdan her biri hakkında tek bir misal getirmiştir. Yahutta bu, bu iki özelliğin, şeriata göre, çirkin ve kötü şeyler olduğu gibi, kişiliğe ve insaniyete göre de kötü ve hoş olmayan şeyler olmasından dolayıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, İfadesine gelince, bunun manası, "O, o yetimi itip kakar, kaba davranır" şeklinde olup, bu tıpkı "Ogün onlar, şiddetli bir biçimde cehenneme itilir ve kakılırlar" (Tur, 13) ayeti gibidir. Yetimi itip kakma hususunda bir sözün özü şudur:

1) Yetime, malını ve hakkını zulmederek vermek.

2) Hernekadar herhangi bir kimseye sahip çıkmak farz değilse de, sahip çıkmamak. Çünkü kişi, bazan nafileleri yapmamak yüzünden de kınanabilir. Hele hele bu kişinin münafık ve dinsiz olduğu söyleniyorsa...

3) Yetimi döğüp kovmak ve onu küçümsemek...

Bu ifade, "terkediyor" manasında, şeklinde de okunmuştur ki bu durumda ayet, "O, yetimi davet etmiyor, yani herkesi davet ederken, yetimi terkediyor" demektir. Kaldı ki Hz. Peygamber (s.a.s) "Başında yetimin bulunduğu sofradan, daha büyük (faziletli) sofra yoktur"8[8]buyurmuştur. Yine bu kelime, fağ yani "yetimi, riya olsun diye davet eder ama ona, (doğru-dürüst) yedirip-içirmez. Onu ancak hizmet etsin diye, yahut ezilsin diye, yahut da iyilik ediyor gözüksün diye çağırır" şeklinde de okunmuştur.

Bil ki bu kelimeyi şeddeli olarak şeklinde okumanın şu faydası var: Bu şekilde okumak, bahsedilen kişinin, bu işi alışkanlık haline getirdiğini ifade eder. Binâenaleyh bu tehdid, kendisinden böyle bir iş sadır olan, ama yaptığından pişmanlık duyan kimseleri kapsamaz. Hak Teâlâ'nın, "Küçük günahlar hariç, büyük günahlardan ve fuhuşdan sakınanlar" (Necm, 32) ayeti de böyledir. Mü'minin bu tür küçük günahlarına "lemem" denilmiştir. Çünkü bunlar, insanları hayal-meyal sarıp, sürekli olmayan günahlardır. Zira mü'min, bu tür günahları işler işlemez, hemen pişman olur. Mükezzib (yalanlayıcı) ise, bu günahlarda, ısrar eden, bunlara aldırmayandır.9[9]

Yoksulu doyurmamanın Cezası

Hak Teâlâ'nın "Yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen" ifadesi ile ilgili olarak, şu iki izah yapılır:

a) Bu, "kişi, kedisini yoksulları yedirmeye teşvik etmiyor" manasına der. "Taam" (doyurma)nın, "miskin" (yoksula) izafesi ise, bu doyurmanın, fakirin hakkı olduğuna delalet eder. Buna göre bu kimse, adeta yoksulu, hakkından alıkoymuş gibidir ki bu da, bu kimsenin son derece cimri, katı kalbi i ve bozuk karakterli olduğuna delalet eder.

b) Bu, "O, başkalarını yoksulun doyurulmasına teşvik etmez" manasınadır. Böyle yapmasının sebebi, bunda herhangi bir mükafaatın olmadığına inanmasıdır. Velhasıl Allah Teâlâ, kıyameti yalanlamanın alametini, güçsüzlere eziyet edip, marufu (iyi işleri) engelleme olarak belirtmiştir. Binâenaleyh bu, "Bir kimse ceza-kıyamet gününü tasdik edip de, ilgili tehdidlere yakînen inanacak olursa, ondan böylesi günahlar sadır olmaz. Öyle ise, ondan bu günahın ondan sadır olmasının sebebi, onun Kıyamete inanmamasıdır" demektir.10[10]

8[8] Kenzu'l-Ummal,3/6040.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/441-442.

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/442.

İki Soru

Burada şöyle iki soru sorulabilir:
Birinci Soru: İnsan pek çok hususda, başkaları teşvik etmemiştir, bundan dolayı günahkar da olmamıştır?
Cevap: Çünkü başkaları, bu işi onun yerine yapmaktadır, yahut da başkaları onun sözünü kabul etmeyeceği için, bunu yapmamıştır; yahut da muhtemel olan bir takım mahzurlardan dolayı, teşvikte bulunmamıştır. Ama burada, Cenâb-ı Hak, onun, bu işi, kıyameti inkar ettiği için yapmadığını belirtmiştir.11[11]

Teşvik Lafzının Eklediği Mana

İkinci Soru: Peki Cenâb-ı Hak niçin, bunun yerine, "Yoksulu da doyurmaz" dememiştir?
Cevap: Bir kimse, yetime, hakkını vermediğine göre, yoksula, kendi malından nasıl yedirip-içirir. Hatta bu kimse, başkalarının malları hussunda bile cimridir. Binâenaleyh böyle bir kimse, alabildiğine cimri ve kıskançtır. O yüzden kendi malı hususunda, haydi haydi cimri olur. Bu ifadenin zıddt ise, mü'minleri övmek için kullanılan, "Merhameti tavsiye ederler, hakkı tavsiye ederler; sabrı tavsiye ederler" (Asr, 3) gibi ifadelerdir.12[12]

Namazın Şuurunda Olmayanlar

"işte o namaz kılanların vay haline ki onlar namazlarından gafildirler" (Mâun, 4-5).
Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:13[13]

Önceki Kısımla Münasebet

Bu ayetlerin, kendinden öncekilerle münasebeti hususunda şu izahlar yapılabilir:
1) Yetimlere eziyet edip, yedirip-içirmemek, kişinin münafıklığına delalet edince, hususuz ve huzursuz kılınan namaz, bu münafıklığa haydi haydi delalet eder. Çünkü eziyette bulunup, yedirmemek, insanlara karşı yapılan bir muameledir. Namaz ise, Allah'a karşı yapılan bir hizmettir.
2) Hak Teâlâ yetime eziyetten ve insanın yedirip-içirmeye teşvik etmemesinden bahsedince, sanki birisi, "Namaz, insanı fuhşiyyattan ve kötü şeylerden alıkoymaz" (Ankebût, 45) demiş de, Cenâb-ı Hak ona, "Riya ve gafletten kurtulamayan bir namaz, insanı nasıl kötü işlerden alıkoyabilir" diye cevap vermiş.
c) Hak Teâlâ sanki, "Kişinin yetime eziyete yönelmesi ve yetimi doyurmaya teşvik etmemesi, Allah'ın mahlukatına karşı şefkatli olma konusunda bir kusur; namazında gaflet etmesi ise, Allah'ın emrine saygı konusunda bir kusurdur. Binâenaleyh kişiden, bu iki konuda böyle kusurlar meydana gelince, bu kişinin şakiliği doruk noktaya varmış olur. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, "Vay haline" buyurmuştur.
Bil ki "veyl" (vay haline, yazıklar olsun) kelimesi, çok ileri derecede bir suçun işlenmesi halinde kullanılır. Mesela, Hak Teâlâ, "Ölçekte ve tartıda hile yapanlara veyl olsun" (Mutaffffin, 1); "Ellerinin kazandığı şeyden, yaptıkları şeyden Ötürü onlara veyl olsun " (Bakara, 79) ve "Arkadan çekiştirmeyi yüze karşı eğlenmeyi ve ayıplamayı adet haline getirenlere veyl olsun "(Hümeze, 1) buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre herkes cehennemde, suçuna göre bağırıp-çağirip ağlayacak. Mesela birisi, "Şan ve i şerefin peşinde koşmamdan ötürü veyl bana, yazık bana" diye ağlarken; bir başkası ' "Cahilî taassububdan

---

11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/443.
12[12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/ 443.
13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/443.

ötürü veyl bana..", bir başkası, "Namazımdaki kusurumdan ötürü veyl bana, vay halime" deyip ağlar. İşte bu yüzden, bu gibi ayetleri dinlerken kişinin, "Eğer Cenâb-ı Hak beni bağışlamazsa, veyl bana, vay halime" demesi müstehab ..olmuştur.[14][14]

Mahrumluk Sebepleri

Bu ayet şu üç şeyi yapma yüzünden, büyük bir tehdidin meydana geleceğine delalet eder:
1) Namazdan gafil olmak,
2) Riyakarlık,
3) Milletin ihtiyacı olan, kap-kacak, alet-edevat gibi şeyleri vermemek... Bütün bunlar, kişinin günahkar olmasını, gerektiren hususlardır. Dolayısıyla da kişi bunları yapmakla münafık olmaz. Öyle ise Cenâb-ı Hak niçin, bu fiilleri yapanlar için böyle büyük bir tehdid yöneltmiştir? İşte bu problemden ötürü, müfessirler şu izahları yapmışlardır:[15][15]

Kafirler ve Şer'î Ameller

a) Ayetteki, ifadesinin mânası, "Bu fiilleri yapan münafık namaz kılanlara veyl olsun" şeklindedir. Buna göre ayet, kafirin, şeriatın yasakladığı işleri yapıp, şeriatın emrettiği şeyleri yapmaması sebebiyle, cezasının daha fazla olacağına delalet eder. Bu da, İmam Şafiî'nin, "Kafirler de, şeriatın hükümlerinden mesuldürler" sözünün doğruluğuna delalet eder. İşte itimada şayan cevab budur.[16][16]

Namazdan Gafletin Doğru Tefsiri

b) Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Eğer Allah Teâlâ, "Namazlarında gafil olanlara..." demiş olsaydı, bu tehdid, mü'minler hakkında olurdu. Fakat Hak Teâlâ, "Namazlarından gafil olanlara..." demiştir. Namazdan gafil olan, namazı hatırlamayan ve namaza boş veren kimsedir." Bu görüş, zayıftır. Çünkü, "namazdan gafil olma", namaz kılmama ve terketme namazına alınamaz. Zira Hak Teâlâ, ayetin baında, "işte o namaz kılanların vay haline..." demek suretiyle, zaten bahsedilen bu kişilerin namaz kıldıklarını belirtmiştir. Namazdan gafil olma, namazı terk manasına olsa bile, bunu yapan, bundan dolayı ne münafık olur, ne kafir olur.
Bunlardan birinci itiraza şu şekilde cevap vermek mümkündür: Allah Teâlâ, şekle nazaran, bunlara "namaz kılanlar" demiş, batına ve gerçek hallerine nazaran da, "namazdan gafil olduklarına, yani namaz kılmadıklarına hükmetmiştir. Bu tıpkı, "Namaza kalktıkları zaman, tembel tembel kalkarlar, insanlara riya olsun diye namaz kılarlar ve Allah'ı hiç zikretmezler"(nisa, 142) ayetinde anlatıldığı gibidir.
İkinci itiraza da şöyle cevap verilir: Namazı unutmak, kişinin namazın tüm parçalarında, Allah'ın zikrini unutup kalması manasına gelir ki böyle bir namaz, ancak namazın hiçbir faydası olmadığını düşünen münafıktan sadır olur. Namazda açık bir fayda olduğuna inanan müslümanın ise, namazın hiçbir parçasında din, sevab, ikab işlerini hatırlamaması imkansızdır. Aksine namazının bazı kısımlarında gafil olup, başka düşüncelere dalması manasında, mü'min için, namazda bazan gaflet hali meydana gelebilir. Böylece namaz kılarken sehvetmek, yani bazan gaflete düşmenin, mü'minin hallerinden; namazdan gaflete düşmenin de kafirin hallerinden olduğu sabit olur.
c) Ayetteki "sâhûn" (gafil) kelimesinin manası, "Namazlarının vakitlerine ve şartlarına uymazlar" şeklinde olabilir. Buna göre ayet, "O, namaz kılıp, kıl mamaya aldırmaz" manasında

---

[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/443-444.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/444.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/444.

olur. Bu, Sa'd b. Ebû Vakkâs (r.a), Mesrûk, Hasan el-Basrî ve Mukâtil'in görüşüdür.[17][17]

Hz. Peygamber (s,a,s) Hakkında Sehiv Mümkün Mü?

Alimler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in namazda, sehvedip etmediği konusunda ihtilaf etmişler ve çoğu; "Hz. Peygamber (s.a.s), hiç sehvetmemiştir. Fakat Allah Teâlâ, bu hükmü fiilen (pratik olarak) beyan olsun diye, bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'İn, sehveden (unutan-gafil olanın) yaptığı gibi yapmasına izin vermiştir. Çünkü birşeyi fiilen (pratik olarak) açıklamak, daha kuvvetlidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den yanılmanın gafletin olduğunun farzedilmesi durumunda "sehv", şu üç kısma ayrılır:
a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in ve sahabenin sehvi... Bu, bazan sehiv secdesiyle, bazan da sünnet ve nafilelerle onardır.
b) Namazdaki gaflet, namaza ve niyetine hazırlıklı olmamadır.
c) Namazı, kazaya bırakmaksızın büsbütün terketmek ve vaktini geçirmek... Münafığın namazı böyledir ve bu namazı terketmeden daha şerli bir harekettir. Çünkü münafık kıldığı bu namazı ile adeta dinle eğlenmektedir.[18][18]

Riyakarlar

"Onlar, riya yapanların ta kendileridir ve onlar mâûnu da vermezler" (Mâûn, 6-7).
Bil ki münafıkla riyakar arasındaki fark şudur: Münafık zahiren iman etmiş görünüp, içinde küfrü saklayan kimsedir. Riyakar ise, kendisini görenler dindar olduğuna inansınlar diye, kalbinde olmadığı halde, alabildiğine bir huşu gösteren kimsedir. Yahut şöyle de diyebiliriz: Münafık, kimsenin olmadığı, görmediği yer ve zamanda namaz kılmayan; riyakar ise, en güzel namazı insanların yanında kılan kimsedir.
Bil ki namaz ve zekat gibi farz ibadetleri açıktan yapmak vacibtir. Çünkü bunlar, İslâm'ın alametlerindendir. Bunları terkedenler, lanete müstehak olurlar. Binâenaleyh bunları açıktan yapmak suretiyle, insanın, hakkında oluşabilecek töhmetleri bertaraf etmesi gerekir. Gizli yapma ise, nafileler için söz konusudur. Fakat nafileler de, açıktan yapılınca, başkalarına örnek olacağı umulursa, açıktan yapılır. Birisi, mescidde şükür secdesi yapan ve bunu çok uzatan bir adam görmüş, "Bu ne güzel şey, keşke bunu evinde yapsaydı!" demiştir. Fakat alimler şöyle demektedirler: "Nafileler, utanmadan dolayı terkedilemeyeceği gibi, riyakarane de yapılmamalıdırlar. Çünkü nafilelerde riyadan kaçınmak zordur. İşte bundan ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s) "riya, siyah karıncanın, kapkaranlık gecede, siyah bir zemin üzerindeki hareketinden daha gizlidir"[19][19] buyurmuştur. Buna göre eğer, "Ayetteki fiili ne manaya gelir?" denirse, biz deriz ki: Bu, "irâe" (gösterme) masdarından, müfâ'ale'sidir. Çünkü mürâî, yaptığını insanlara gösteren kimsedir. Böylece insanlar da onu görünce, överler ve ona takdirlerini sunarlar. Bil ki "Onlar namazlarından gafildirler"(Mâûn, 5) ayeti şu iki şeyi ifade eder:
a) Namazın vaktini geçirmeyi;
b) İnsanın namazda iken gaflette olmasını... "Onlar, riya yapanların ta kendileridt" ayeti de, riyakarlığı anlatır. Böylece namazın, bu üç durumdan hali olması gerektiği anlaşılır.[20][20]

Mâûn

Hak Teâlâ, namazın durumunu anlatınca, peşisıra bağışta bulunmayı zikrederek, "Onlar mâûnu da vermezler" demiştir. Burada şu izahlar yapılır:

---

[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/444-445.
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/445.
[19][19] Benzer bir hadis için bakınız: Müsned, 4/403.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/445-446.

1) Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, İbn Abbas (r.ahm), İbnu'l-Hanefiyye, İbn Öber (r.a), Hasan el-Basrî, Sa'İd b. Cübeyr, İkrlme, Katâde ve Dahhâk'a göre, ayetin bu kelimesi ile zekat kastedilmiştir. Ubeyy (r.a)'in hadisinde şu yer almaktadır: "Kim, Eraeyte (mâûn) sûresini okursa, eğer bu kimse zekatını da veriyorsa, Allah onu bağışlar." İşte bu ifade, sûredeki "mâûn" ile, zekatın kastedildiği düşüncesini vermektedir. Bir de Allah Teâlâ, bu ifadeyi, "namaz" ile ilgili ayetin, peşinden getirmiştir. Binâenaleyh bununla zekatın kastedilmesi gerekir.

2) Müfessirlerin çoğunun görüşüne göre, "mâûn", örfen verilmesi gereken, verilmemezlik edilmeyen, fakir-zengin herkesin birbirinden istediği şeylerin adıdır. Böyle şeyleri vermeyenler, kötü huylu ve cimri diye nitelenirler. Bu şeyler, balta, kazan, kova, bakraç, tencere, çengel, kalbur ve keser gibi, kap-kacak, alet-edevattır. Bunlara, tuz, su ve ateş (kibrit vs.) gibi şeylerin verilmesi de girer. Çünkü şöyle rivayet edilmiştir. "Üç şeyin verilmemesi helal değildir:

Su, ateş ve tuz'un... "[21][21] Konusunun, fırında (tandırında) ekmek pişirmeyi istemesi veya bir günlüğünü-yarım günlüğüne bir eşyasını senin yanına koyması da ayetin

hükmüne girer. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Mâûn", fâ'ûl vezninde olup kökündendir ise, ufacık-azıcık şey demektir. "Malı çoktur, az değildir" manasında, denilmesi de böyledir. Zekata da "mâûn" denmiştir. Çünkü zekat, malın kırkta biri olarak alınır. Binâenaleyh zekat, çok şeyden az olarak alınan şey demektir. Örfte balta, bıçak gibi şeylere de "mâûn" denmiştir. Bu manaya göre ayet, bu basit, ufacık, önemsiz şeyler hususunda insanları cimrilik etmekten menetmektedir. Çünkü bunlar hususunda cimrilik etmek, son derece düşüklük ve basitliktir. Ki münafıklar da böyle basit insanlardı. Çünkü HakTeâlâ, "Onlar, cimrilik yaparlar ve insanlara da cimrilik emreden (tavsiye edenleridir" (Nisa, 37) ve "O, hayrı alabildiğine engelleyen, haddi aşan ve çok günah işleyendir" (Kalem, 12) buyurmuştur. Alimler, bir kimsenin evinde, komşularının ihtiyaç duyacağı şeyleri çokça bulundurmasının fazilet olduğunu söylemişlerdir. İşte Cenâb-ı Hak insanları bu hususta ayıplamış ve farzları yapmaları ile yetinmemiştir.

3) Ferrâ da şöyle demektedir: "Araplardan birinin, "mâûn, su demektir" dediğini duydum. O, bana şu beyti delil getirdi:

"Onun devesi suyu, ağzıyla püskürtüyor/'

Belki de Cenâb-ı Hak, bulunmadığında en kıymetli, bulunduğunda ise en ucuz şey oluşundan ötürü özellikle bu ayette, "mâûn" diye suyu zikretmiştir. Bir de su, cehennemliklerin, "Üzerimize su dökün" (A'raf, 50) deyişi gibi, ilk isteyecekleri şey "Rableri onları temiz bir içecekle savardı" (insan, 21) ayetinde ifade edildiği gibi, cennetliklerin ilk tadacakları lezzettir.

4) Mâûn, inkiyâd etmektir. Nitekim "Sana itaat etsin" manasında, "Deven sana itaat etsin diye, onun ağzını burnunu kır" denilir.

Bil ki evla olan "mâûn"un, yapılması kolay ve basit her türlü taat manasına alınmasıdır. Çünkü bu manaya almak, daha fazla fayda (mana zenginliği) sağlar.

Muhakkak alimler, buradaki, "Onlar riya yapanların ta kendileridir" ifadesi ile, "Onlar mâûn da vermezler" ifadesi arasındaki münasebet hususunda şöyle derler: "Hak Teâlâ adeta, "Namaz benim için, mâûn ise halk içindir. Binâenaleyh Benim için yapılması gereken şeyi, bu riyakarlar, halka sunup, gösteriyorlar; halkın hakkı olanı ise, onlara vermiyorlar" demek istemiştir. Buna göre sanki bu riyakarlar, hem Hakka hem halka, olması gerekenin tersine muamele ediyorlar. Eğer, "Cenâb-ı Hak niçin din gününü yalanlayan ve (bu sıfatlara sahip olan) kimsenin ismini açıkça zikretmemiştir?

Eğer sen, "O kimseyi teşhir etmemek için..." diyecek olursan, ben de derim ki: "Peki o zaman, Cenâb-ı Hak niçin, Hz. Adem (a.s)'i teşhir etti de, "Adem Rabbine asi oldu"(Taha, 121) buyurdu?" denilirse, şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, Hz. Âdem (a.s)'in hatasını, ölümünden sonra, evladları için bir lütuf olsun diye, tevbe ettiğini de belirtmek suretiyle zikretmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, o ufacık zelleden (hatadan) ötürü, onu cennetten çıkarmıştır.

---

[21][21] Ebû Davud, zekat, 36 (2/127). (Benzer Hadis).

Peki onun evladları daha nasıl, bunca büyük günahları işledikleri halde, oraya gelmeyi umabilirler. Bir de bu hatanın, bu şekilde açıkça anlatılması, Hz. Adem (a.s)'in kadr-u kıymetinin yüceliğini belirtmektir. Çünkü Hz. Adem (a.s), kedisinden bu tek hata sadır olan, ama buna da böylesine tevbe ve yakarışta bulunan bir yiğittir.

Şimdi bu sûreyi şöyle bir dua ile sona erdirelim: "Ey Allahımız, bu sûre münafıklar hakkında; bundan sonraki sûre ise, Hz. Muhammed (s.a.s) ve ashabının derecesine erişemediysek de, bu kötü fiillerde, o münafıkların derekesine düşmedik. Binâenaleyh ey Rabbimiz, ey Erhame'r-Râhimîn fazlınla bizi affet. Salat ve selam efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına olsun (amin)![22][22]

---

[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/446-448.

KEVSER SÛRESİ

Bu, öç ayet olup, Mekkî'dir.1[1]

"Şüphesiz Biz sana kevseri verdik" (Kevser, 1).2[2]

Kevser Süresindeki İncelik

Bil ki kısa olmasına rağmen bu sûrede şu incelikler yatmaktadır:
Birinci İncelik: Bu sûre, bir önceki sûrenin, mukabili gibidir. Çünkü önceki sûrede, Allah Teâlâ münafıkları şu dört sıfatla anlatmıştır:
a) Cimrilikle... Bu, "Yetimi şiddetle itip kakan, yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen odur" (Mâûn, 2-3) ayetleriyle anlatmıştır.
b) Namazı terketmekle... Bu da, "Onlar namazlarından gafildirler" (Mâûn, 5) ayetiyle anlatılmıştır.
c) Namazda riyakarlık yapma ile... Bu, "Onlar, riya yapanların ta kendileridir" (Mâûn, 6) ayetinin anlattığı husustur.
d) Zekat vermemek... Bu da, "Onlar, mâûnu da vermezler" (Mâûn, 7) ayetiyle anlatılan husustur. Cenâb-ı Hak, Kevser Sûresi'nde ise, o dört sıfatın mukabili olarak şu dört sıfatı zikretmiştir. Cimriliğin karşılığında, "Biz sana kevseri verdik" ayetini getirmiştir ki bu, "Sana çok olan şeyi verdik, o halde sen de çok ver, cimrilik etme" demektir. Namazı terketme karşılığında, "Namaz kıl" ayetine yer vermiştir ki bu, "Namazını hep sürdür" demektir. Namazdaki riyakarlığın karşılığı olarak da, "Rabbin için" ifadesini getirmiştir ki bu da, "Namazı, insanlara gösteriş için değil, Rabbinin razısı için kıl" demektir. Zekatı vermemenin karşılığı olarak da, "Kurban kes" emrini getirmiş ve bununla, kurban olarak kesilen hayvanların etlerini tasadduk etmesini kastetmiştir. Binâenaleyh bu ayetler arasındaki, bu ilginç münasebetlere bir bak. Daha sonra bu sûreyi, "Sana buğzeden yok mu, işte asıl zörriyetsiz olan şüphesiz odur" (Kevser, 3} buyurarak bitirmiştir ki bu, "Bir önceki sûrede bahsi geçen o kötü fiillerin sahibi münafık ölecek, ama dünyada ardında bir eser, bir iz, bir haber bırakamayacaktır. Sana gelince (Ey Muhammed), senin için dünyada güzel ad kalacak, ahirette de bol mükafaat sürüp gidecek" demektir.
İkinci İncelik: Allah'ın yoluna girmiş kimseler için şu üç derece söz konusudur:
Birincisi ve en yükseği, kalbleri ve ruhlarıyla, Allah'ın celal nurlarının içine gömülmeleridir.
İkincisi, taatlar ve bedeni ibadetlerle meşgul olmalarıdır.
Üçüncüsü ise nefislerini, maddi ve düünyevi, şehevi ve leziz şeylere kaymaktan engelleme makamında bulunmalarıdır. İmdi, "Şüphesiz Biz sana kevseri verdik" ayeti, bunlardan birinci dereceye işaret olup, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o kudsi ruhunun, diğer beşeri ruhlardan, hem kemiyet hem de keyfiyet bakımından farklı olmasıdır. Kemmiyet bakımından olana gelince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kudsi ruhu, mukaddime bakımından en çok olandır. Keyfiyet bakımından ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ruhunun, o mukaddimelerden, neticeye, diğer ruhlardan daha çabuk geçmesi iledir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, buyruğuna gelince bu, ikinci dereceye; ise, üçüncü dereceye bir işarettir. Çünkü, insanın nefsini, dünyevi lezzetlerden alıkoyması, onu boğazlaması demektir. Daha sonra Allah Teâlâ, "Sana buğzeden zürriyetsiz olandır" (Kevser, 3) buyurmuştur ki, bu da, "Seni bu maddî ve dünyevî arzuları istemeye davet eden nefis, fanî bir dairedir. Rabbin katında daha hayırlı olan diğer salih amellere gelince, bunlar, hep ebedî-sürekli olan, ruhanî mutluluklar ve Rabbanî bilgilerdir" demektir.3[3]

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/449.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/451.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/451-452.

Kevser Sûresi Önceki Sûrelerin Tetimmesi

Şimdi biz, şu andan itibaren tefsire geçebiliriz: Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz Biz sana kevseri verdik" ifadesinde şöyle incelikler yatmaktadır:
Birinci İncelik: Bu sûre, daha önceki sûrelerin, bir tetimmesi, daha sonraki, sûrelerin ise, bir temeli gibidir. Bu sûrenin, kendinden önceki sûrelerin tetimmesi olmasına gelince, bu şöyledir:4[4]

a) Duhâ Sûresinin Tetimmesi

Allah Teâlâ, Duhâ Sûresİ'ni, Hz. Muhammed (s.a.s)'i medheden ve onun tafslatlı hallerinden bahseden bir sûre yapmış, bu sûrenin başında, onun peygamberliği ile ilgili olarak, şu üç şeye yer vermiştir:
Birincisi, "Rabbin seni terketmedi,, danlmadı da..."(Duhâ,3) ayetinin bildirdiği husus;
İkincisi, "Elbette ahiret senin için dünyadan hayırlıdır"<Duhâ,4) ayetinin bildirdiği husus;
Üçüncüsü de "Muhakkak Rabbin, sana verecek de, hoşnut olacaksın"(Duhâ,5) ayetinin bildirdiği husustur. Cenâb-ı Hak, DuhâSûresi'nin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dünya ile ilgili olan hallerinden üç halini zikrederek bitirmiştir. Ki bu haller, "O, bir yetim olduğunu bilip de (seni) barındırmadı mı? Seni, gaib olmuş bulup da yolunu doğrultmadı mı? Seni, bir fakir olduğunu bilip de, zengin yapmadı mı?"(Duhâ, 6-8) ayetlerinin ifade ettiği hallerdir.5[5]

b) İnşirah Sûresi'nin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, İnşirah Sûresi'nde de, Hz. Peygamber (s.a.s)'i şu üç şeyle teşrif ettiğini belirtmiştir:
Birincisi, "Senin göğsünü genişletmedik mi?" (inşirah, 1),
İkincisi, "Senden yüknü de attık..."(inşirah,23),
Üçüncüsü de, "Senin namını da yükselttik..."(İnşirah,4) ayetlerinin ifade ettiği hususlardır.6[6]

c) Tîn Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Tîn Sûresi'nde de, şu üç şeyle şereflendirmiştir:
Birincisi; Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in doğduğu beldeye yemin etmiştir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ve şu emin şehre..." çnn,3) ayetinin ifade ettiği husustur;
İkincisi, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetinin cehennemden kurtuluşunu haber vermiştir ki, bu da, bu sûredekki, 'İman edenler hariç..." (Tin, 6) ayetinin ifade ettiği husustur;
Üçüncüsü de, ümmetinin mükafaat elde edişidir ki, bu da, "Çünkü onlar için kesilmez mükafaat vardır" (Tin, 6) ayetinin beyan ettiği husustur.7[7]

d) Alak Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Alak Sûresf'nde de, şu üç şey ile şereflendirmiştir:
Birincisi, "Rabbinin adıyla oku..."(Alak, 1) ayetinin İfade ettiği husus olup, bu, "Rabbinin isminden meded umarak, halka, Kur'ân oku..." demektir.
İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hasmını ezdiğini, "O vakit meclisini davet etsin... Biz de zebanileri çağırırız..." (Alak, 17-18) ayetleriyle bildirilmiştir.

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/452.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/452.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/453.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/4543.

Üçüncüsü de, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, tam ve mükemmel manada bir yakınlık ve takarrubu tahsis etmesidir ki bu da, "Secde et. Yaklaş" (Alak, 19) ayetlerinden anlaşılan husustur.[8][8]

e) Kadr Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Kadr Sûresi'nde de şu üç çeşit fazileti bulunan Kadir gecesiyle şereflendirmiştir:
1) O gecenin, bin aydan daha hayırlı olması,
2) O gecede meleklerin ve ruhun inmesi,
3) O gecenin, fecr doğuncaya kadar, selam ve esenlik olması.[9][9]

f) Beyyine Sûresi'nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Beyyine Sûresi'nde de, ümmetine şu üç şeyi vermek suretiyle şereflendirmiştir:
1) Ümmetinin, mahlukatın en hayırlısı olması;
2) Onların, Rableri katındaki mükafaatlarının, ... cennetler olması;
3) Allah'ın, ümmetinden razı olması.[10][10]

g) Zilzâl Sûresi !nin

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i Zilzal Sûresi'nde de şu üç şeyle şeref lendirmiştir:
1) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "o gün yeryüzü kendine ait haberleri anlatır" (aizat, 4) ayetinin anlattığı husus olup, bu, yeryüzünün kıyamet gününde, ümmetinin taat ve kullukta bulunduğuna dair şehadet etmesini gerektirir.
2) Bu, "O gün insanlar, amelleri kendüerine gösterilmek için, dağınık döneceklerdir" (zsizai, 6) ayetinin ifade ettiği husus olup, bu da, Ümmet-i Muhammed'in yapmış olduğu taat ve ibadetlerin, kendilerine arzedilip de, böylece onlar için bir ferahlık ve sevincin meydana geleceğine delalet eder.
3) Bu, Cenâb-ı Hakk'm, "İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek... "(Zilzal, 7) ayetinin ifade ettiği husustur. Marifetullahın, her büyükten daha büyük ve kıymetli olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, Ümmet-i Muhammed'in, Allah'ı tanıyıp bilmenin mükafaatını mutlaka elde etmeleri gerekir.[11][11]

h) Âdiyat Sûresi'nde

Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Âdiyât Sûresi'nde de, ümmetinden savaşanların atlarına yemin etmek ve böylece, o atları şu üç vasıfla tavsif etmek suretiyle de şereflendi rmişt ir. Bu vasıflar, "Andolsun o harıl harıl koşan atlara, o çakarak ateş çıkaranlara; sabahleyin baskın yapanlara"(Âdiyât, 1-3) ayetlerinin beyan ettiği vasıflardır.[12][12]

ı) Kâria Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini, Kâria Sûresi'nde de şu üç şeyle şereflendirin iştir:
1) "İşte kimin tartıları ağır gelirse" (Kâria, 6) ayetinin beyan ettiği husus.

---

[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/453.
[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/453.
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/453-454.
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/454.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/454.

2) Ümmet-i Muhammed'in, hoşnut olunulacak bir yaşayış içinde olmaları.
3) Ümmet-i Muhammed'in, din düşmanlarını, o azgın ateşin içinde görmeleri.13[13]

i) Tekâsür Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Tekâsür Sûresi'nde de, onun dininden ve şeriatından yüz çevirenlerin şu üç yönden azab içinde bulunacaklarını beyan etmek suretiyle şereflendirmiştir:
1) Bunların, cehennemi görmeleri.
2) Bunların, cehennemi ayne'l-yakîn görmeleri.
3) Bu kimselerin, ümmetlerden mes'ûl olmaları.14[14]

j) Asr Sûresinde

Cenab-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ümmetini, Asr Sûresi'nde şu üç şeyle şereflendirmiştir:
1) İman etmeleri.
2) Salih amel işlemeleri.
3) Karşılıklı olarak hakkı ve sabrı tavsiye etmek suretiyle, halkı, salih amellere sevketmeleri. 15[15]

k) Hümeze Sûresi'nde

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Hümeze Sûresi'nde de, arkadan çekiştiren ve yüze karşı el kol hareketleriyle ayıplayan kimseler için, şu üç çeşit azabın olacağını belirtmesi suretiyle şereflendirmiştir:
1) Böylesi kimseler, kesinlikle, dünyalarından istifade edemezler. Ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "O *malının kendisine ebedi hayat verdiğini sanır. Hayır hayır...* " (Hümez»,3-4) ayetinin beyan ettiği husustur.
2) Bu kimselerin, Hutame (cehenneme) atılmaları,
3) Cehennem kapılarının, artık bir daha oradan çıkma ümidi kalmayacak bir biçimde bu kimselerin üzerine kapoMmaeı U, hu da, *"Bu, (ateş) onlarm üzerine kapatılmıştır..."çnQtrm»,tt) ayetinin* beyan ettifti husustur. 16[16]

l) Fil Suresi'nde

Cenab-ı Hak, Hz. Mühammed (s.a.s)'i, Fil Suresi'nde de, düşmanlarının tuzaklarını, kendi başlarına geçirmesi suretiyle, şu üç yönden şereflendirmiştir:
1) Onların hile ve tuzaklannı boşa çıkarmıştır.
2) Onların üzerine, sürü sürü kuşlar salıvermiştir.
3) Onları, yenilmiş bir ekin yaprağı gibi yapmıştır. 17[17]

m) Kureyş Suresi'nde

Cenâb-ı Hak, Kureyş Sûresi'nde de, Hz. Muhammed (s.a.s)'i şu üç yönden, atalarının faydasına olan şeyleri görüp gözettiğini beyan etmek suretiyle şereflendirmiştir:
1) Allah onları Kureyş'in emniyet ve selameti içinbir araya getirmiş, uyum içine sokmuştur.

13[13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/454.
14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/454.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/455.
16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/455.
17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/455.

2) Onların açlıklarını gidermiş,
3) Onları korktuklarından emin kılmıştır. [18]

n) Maun Sûresi'nde

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, Maun SûreeTnd© de, «Rni yatentayanlan şu üç kötü sıfatla kfflemek suretiyle şereflendim*»*:
1) Adilik, alçaklık ve cimrilik. Ki bu, Cenab-ı- Hakk'ın, "İşte yetimi şiddetle iten, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyendir o..." (Mâûn, 2-3) ayetlerinin ifade ettiği husustur.
2) Yaratana duyulması gereken saygıyı terketmek. Ki bu da, "Onlar namazlarından gafildirler. Onlar riyakarların ta kendileridir" (Mâûn, 5-6) ayetlerinin beyan ettiği husustur.
3) Halkı faydalandırmama. Ki bu da, "Zekatı da menederler onlar" (Mâûn, 7) ayetinin ifade ettiği husustur.

Bedenî ve Malî İbadet

Allah Teâlâ, bu sûrelerde, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, işte bu denli büyük taltiflerle şereflendirince, bundan sonra, "Hakikaten biz sana, kevseri verdik..." buyurmuştur ki bu, "Biz sana, her biri, dünyanın tüm mülkünden daha büyük olan, önceki sûrelerde geçen bunca şan ve şerefi verdik. Binâenaleyh sen, Rabbine ibadet ve onun kullarını da, kendileri için en faydalı olan şeylere sevketmekle meşgul ol!.." demektir. Rabbe ibadete gelince, bu ya can ile (bedenen) olur ki, bu, "O halde Rabbin için namaz kıl" ayetinin ifade ettiği husustur. Yahut mal ile olur ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın "Kurban kes" ayetinin ifade ettiği husustur.
Cenâb-ı Hakk'ın, kullarını, gerek dinleri, gerekse dünyaları açısından kendileri için en faydalı şeylere sevketmesine gelince, bu, "De ki: "Ey kafirler. Ben, sizin tapmakta olduklarınıza tapmam..." (Kâfirûn, 1-2} ayetlerinin ifade ettiği husustur. Böylece bu sûrenin, kendinden önceki sûrelerin bir tetimmesi gibi olduğu sabit olmuş olur.[19]

Kevser Suresi Müteakip Surelerin Aslıdır

Bu sûrenin, kendinden sonraki sûrelerin bir aslı gibi olmasına gelince, bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bu sûrenin peşisıra, "De ki: Ey kafirler... Ben, sizin taptıklarınıza tapmam..." ifadesi ile, dünya halkının tümünü küfrü nisbet etmesini emretmesidir.[20]

Kâfirûn Sûresi İle İrtibatı

İnsanların, inanışları ve dinleri hususundaki taassuplarının, can ve malları konusundaki taassuplarından daha şiddetli olduğu malumdur; bu böyledir, zira insanlar, kendi dinlerini destekleme hususunda mallarını ve canlarını harcarlar. Bu sebeple, İnsanların inançlarını tenkit etme, diğer şeylerin tenkit edilmesi durumunda meydana gelmeyen düşmanlık ve öfkelere sebebiyet verir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, dünya halklarının tümünü küfre nisbet etmesini ve dinlerinin aslı ve esasının bulunmadığını söylemesini emrettiğine göre, bütün dünya halklarının, Hz. Peygamber (s.a.s) ve alabildiğine düşman kesilmelerini gerektirmiştir ki bu, herkesi kendisinden sakınacağı ve buna cesaret edemeyeceği bir husustur. Baksana, Hz. Musa (a.s)'ya, Flravun'dan ve onun ordusundan nasıl korkmuştur. Ama, burada, Hz. Muhammed (s.a.s) gelince o, bütün dünyaya peygamber olarak gönderilmiş bir zat olunca, bütün herkes, ona nisbetle, bir Firavun gibi olmuş olur. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu denli bir korkuya izale etmek için, böylesine latif bir düzenleme yapmıştır. Ki bu tedbir, bu sûreden önce, Kevser Sûresi'ni getirmiş olmasıdır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın "Hakikaten biz, sana kevseri verdik" beyanı, işte şu bakımlardan Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu korkuyu bertaraf eden bir ifadedir.

---

[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/455.
[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/456.
[20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/456.

1) Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesi, "hiç şüphesiz biz sana, gerek dünya, gerekse din hususunda çok hayırlar verdik" anlamındadır. Böylece, bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e, onu koruyup destekleyeceğine dair bir va'di olmuş olur ve bu mâna ile bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey Nebi, Allah sana yeter..." (Enfâl, 46), "Allah seni insanlardan korur" (Maide, 67) ve "Eğer siz ona yardım etmezseniz, Allah ona yardım eder" (Tevbe, 40) ayetleri gibi olmuş olur. Bir kimseyi korumayı Cenâb-ı Hak üstlenmişse, bu kimse artık hiç kimseden korkmaz.

2) Cenâb-i Hak, "Hakikat, biz sana kevseri verdik..." buyurup, bu ifade de, dünya ve ahiret hayırlarının tümünü içine alıp, dünya hayırları da, Hz. Muhammed (s.a.s) Mekke'de olduğu sürece ona ulaşmayınca ve Allah'ın, sözünden vazgeçmesi de imkansız olunca, Allah'ın hikmeti gereği, bu hayırları ona ulaştırabilmesi için, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bir sûre daha dünya yurdunda tutması gerekmiştir. Böylece bu Hz. Muhammed (s.a.s)'e bir müjde gibi, düşmanlarının kendisini öldüremeyeceklerini, ezemeyeceklerini ve onların hile ve tuzaklarının ona ulaşamayacaklarını; tam aksine, onun işinin, hergün güçlenerek ilerleyeceğini vadetmek gibi olmuş olur.. -

3) Hz. Peygamber (s.a.s), onları küfre nisbet edip, dinlerini çürütüp, kendilerini de imana davet edince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında toplandılar ve "Eğer sen bunu mal elde etmek için yapıyorsan, sana, insanların en zengini olacağın kadar mal verelim... Yok, eğer gayen evlenmek ise, seni kadınlarımızın en güzeli ile evlendirelim.. Yok eğer, derdin reis olmak ise, biz seni, kendimize başkan yapalım" dediler de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Hakikat biz sana kevseri verdik" buyurmuştur ki bu, "Göklerin ve yerin yaratıcısı sana, dünya ve ahiretin en hayırlılarını verdiğine göre, sen onların sana verecekleri mallarla ve seni görüp gözeteceklerini söylemelerine aldanma..." demektir.

4) ayeti, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s) ile vasıtasız, doğrudan doğruya konhuşmuş olduğunu ifade eder ki, bu, "Allah Musa ile de konuştu..." (Nisa, 164) ayetinin yerine geçen bir ifadedir. Hatta, bu daha ileri ve kıymetli bir ifadedir. Çünkü, efendinin kölesine, onun terbiyesini ve ona ihsan ve lütufta bulunmayı üstlendiğini şifahen söylemesi, bu konuların dışındaki şeyleri şifahen söylemesinden daha üstündür. Hatta bu, kalbi kuvvetlendirmeyi ve ruhundan korkaklığı silmeyi, izale etmeyi ifade eder. Böylece, Allah Teâlâ'nın, "Hakikaten, biz sana kevseri verdik" buyurması suretiyle Hz. Muhammed (s.a.s)'e hitapta bulunmasının, onun kalbinden korkuyu; ruhundan, endişeyi izale eden şeylerden olduğu sabit olmuş olur. Böylece Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in bu zor mükellefiyeti üstlenebilmesi, bütün alemdeki küfre nisbet etmeye cesaret edebilmesi ve onlara kul olmak konusundaki teberrisini, beri oluşunu ortaya koyabilmesi için, işte Kevser Sûresi'ni Kâfirûn Şûresi'nden önce getirerek şöyle buyurmuştur:' "Madem ki sen, benim emrime uydun, o halde bak, sana olan vadimi nasıl yerine getiriyor ve sana, nasıl taraftar ve tabiler veriyorum? Çünkü, dünyadakiler, O'nun dinine bölük bölük girmişlerdir."21[21]

Ebî Leheb Sûresi ile İrtibatı

Hz. Peygamber (s.a.s)'in daveti ve şeriatını izhar etmesi tamamlanınca, Cenâb-ı Hak, onun batın ve kalb halleriyle ilgili olan şeylerini beyan etmeye başlamlıştır. Bu böyledir, zira talepte bulunan kimsenin talebi, ya dünyayla sınırlı bir talep olur, yahutta bu kimse, ahireti talep eden birisi olur. Dünyayı talep eden kimsenin ahireti, hüsran, zillet, hor ve hakir oluştur. Derken bu kimse, cehenneme yuvarlanır. İşte bu husus, Tebbet Suresi'nden anlaşılan husustur.22[22]

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/456-457.

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/458.

İhlas Sûresi İle

Ahireti talep eden kimsenin en büyük hali ise, onun batınının, diğer mevcudatın şekillerinin kendisinde gözüktüğü ayna gibi olmasıdır. Aklî ilimlerde, insanların, kendilerini yaratanı tanımaya götüren yolun iki olduğu sabittir: Kimileri, Önce yaratıcıyı tanır, sonra da, O'nu tanıması vesilesiyle mahlukatını tanır. Ki, en kıymetli olan yol, bu yoldur. Kimileri de bu yolun aksinden hareket eder. Ki bu, çoğunluğun izlediği yoldur.

Cenâb-ı Hak, kerim kitabını, işte bu iki yolun en kıymetlisi olan yol ile hitama erdirerek, işe, Allah'ın sıfatlarını zikretmek ve O'nun celalini şerhetmekle başlar ki, bu İhlas Sûresi'dir.[23][23]

Felak ve Nas Sûreleri İle

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun peşinden, mahiukatının derecelerini Felak Sûresinde sıralayarak belirtmiş, sonra da her işi, insan nefislerinin derecelerini zikretmek suretiyle hitama erdirmiştir ki, işte burada, Kur'ân da hitama erer. Bu sözün tafsilatı ancak, bu sûreyi, ayrıntılı bir biçimde tefsir etmemiz durumundu ortaya konabilir. Kerim olan kitabına koyduğu bu yüce sırları bilip anlamaya akılları muvaffak kılan zatı takdis ederiz.[24][24]

İnnâ (Cemi Sığasının) Manası

Bu kelimenin başındaki ifadesiyle, bazan çoğulluk bazan da tazim manası kastedilir. Birincisine gelince, deliller, Allah'ın tek olduğuna delalet etmektedir. Binâenaleyh, buradaki, "Biz" kelimesini, çoğul anlamına almak mümkün değildir. Ancak, bu atiyye ve bağışın elde edilmesi hususunda meleklerin, Cebrail (a.s)'in, Mikâil (a.s)'in ve önceki peygamberlerin say'ü gayret gösterdiği şey cinninden bir bağış olduğunda, bir çoğu! manası kastedilebîlir. Çünkü, ey Muhammed, İbrahim (a.s) senin peygamber olarak gönderilmeni istemiş ve "Ey Rabbimiz, onlara, içlerinden bir peygamber gönder... "(Bakara, 129) demiştir. Hz. Musa (a.s) da, "Ey Rabbim, beni, Ahmed'in ümmetinden kıl" demiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "Musa'ya o emri vahyettiğîmiz vakit, (habibim) sen ban tarafında değildin, görenlerden de değildin..." (Kasas, 44) ayetinden anlaşılan husustur ve "Benden sonra gelecek olan ve adı Ahmed olan bir peygamberi müjdeci olarak..." {Saf, 6) demek suretiyle, İsa (a.s) da, seni müjdelemiştir.

İkincisine gelince, yani, buradaki', "Biz" ifadesinin tazim manasına alınmasına gelince, bunda, o bağışın büyüklüğüne dikkat çekme vardır. Çünkü, bu bağışı yapan, göklerin ve yerin Cebbâr'ı olan Allah, kendisine bağış yapılan, "Hakikaten, biz sana kevseri verdik" hitabının muhatabı olan Hz. Muhammed (s.a.s)'i, hibe ise, Kevser adını alan şeydir. Ki, Kevser; "alabildiğine çok olan" demektir. Bu lafız, bağışlayanın, kendisine bağış yapılanın ve bağışın büyüklüğünü ihsas ettirince, bu ne büyük bir nimet! Bu ne ne yüce lütuf! Bu, ne görülmemiş bir şeref![25][25]

Hediyenin İki Değeri

Üçüncü İncelik: Hediye, her ne kadar az olsa bile, ne var ki, bu hediyenin büyük bir bağışçıdan olması sebebiyle, hediye de büyük olur. İşte bundan dolayı, büyük bir padişah, ikram yoluyla, kölelerinden birine bir elma atınca, bu büyük bir ikram sayılır. Bu, o hediyenin, haddi zatında leziz oluşundan dolayı değil, tam aksine bu hediyenin o büyük hükümdardan gelmiş olması, onun büyüklüğünü gerektirir. Burada da Kevser, her ne kadar, son derece büyük, çok ise de, ancak ne var ki, bunun, mahlukatın hükümdarı olan Allah'tan sadır olması sebebiyle, büyüklüğü ve kemali, o nisbette de artmıştır.

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/458.

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/458.

[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/458-459.

Dördüncü İncelik: Cenâb-ı Hak, "Biz sana verdik" buyurunca, bu ifadeye, artık yaptığı bu bağıştan rücu edemeyeceğine dair bir emare de eklenmiştir. Bu böyledir, zira Ebû Hanife'nin mezhebine göre, yabancı bir kimsenin yaptığı bağıştan rücu etmesi caizdir. Ama, bağış yapan, kendisine bağış yapılandan, velev ki çok cüzi bile olsa, bir şey olması, durumunda o, bağışından dönmesi caiz değildir. Çünkü, bu dinara denk bir şeyi, birisi, bir başkasına bağışîasa, sonra da, o bağış yaptığı kimseden bir kuruş değerinde bir tarak istse, o da ona, o tarağı verse, bağış yapanın bağışından rücu etme hakkı düşer. İşte burada da Cenâb-ıHak, "Hakikaten, Biz sana Kevseri verdik" buyurunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'den buna karşılık namaz kılmasını ve kurban kesmesini istemiştir. Binâenaleyh, bu namaz kalmısanı ve kurban kesmesini istemesinin faydası, Cenâb-ı Hakk'ın rücu etme hakkını düşürmektir.[26][26]

İsim Cümlesindeki İncelik

Beşinci İncelik: Hak Teâlâ bu ayetinde, fiili, mübtedaya isnat etmiş, onun haberi yapmıştır. Ki bu, tekid ifade eder. Delili şudur: Sen kendisinden bahsedeceğin bir ilmi zikrettiğinde, akıl, o isimden bahsedeceğini anlar da, böylece, senin ondan ne şekilde bahsedeceğini anlamaya iştiyak duyar. Binâenaleyh, işte o haber zikredilince de, bunu tıpkı, aşıkın maşukunu kabul edişi gibi kabul eder. Böylece bu, hem gerçeği ifade de, hem de şüpheleri izale etmede beliğ bir ifade olmuş olur. İşte buradan, Cenâb-ı Hakk'ın,"Şüphesiz, gözler kör değil" (Hac, 46) ayetinde fehamet ve yücelik anlaşılmaktadır. Çünkü bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın, demesi halindekinden daha müessir, daha yüce ve büyüktür. Büyük bir kiralın kendisine va'dde bulunup ona bir şey vermesi üstlendiği kimseye, "Ben, sana vereceğim. Ben, sana yeterim. Ben senin işlerini üstlenirim" demesi, bizim görüşümüzün hakikatim ortaya koyar. Bu böyledir, zira, va'dedilen şey, küçük bir şey olunca, bu kolay kolay unutulmaz. Binâenaleyh, bunun büyüklüğü, bu işin yerine getirilip getirilmeyeceği hususunda bir şüpheye yol açabilir. Ama, böylesine büyük bir iş, öylesine büyük bir kefile isnat edildiğindeyse, artık böyle bir şüphe katmaz.
İşte, ayette bu türden bir ayettir. Çünkü kevser, büyük bir şeydir. Kolay kolay unutulacak cinsten bir şey değildir; binâenaleyh, mübteda öne alınınca, ki bu, ayetteki lafızdır, bu isnad, böylesi bir şüpheyi izale eder ve bu şüpheyi bertaraf eder.[27][27]

Te'kid Lafzı

Altıncı İncelik: Allah Teâlâ, bu cümlenin başına, kasem yerine geçen tekid harfini getirmiştir. Halbuki, sadık olan Allah'ın kelamı, caymaktan mahfuzdur. Binâenaleyh, ya alabildiğine tekidli bir ifade kullanırsa!

Muzari Yerine Mazi

Yedinci İncelik: Cenâb-ı Hak, buyurmuş, "Sana vereceğiz" dememiştir. Çünkü, "sana verdik" ifadesi, bu bağışın, geçmiş zamanda da mevcut olduğuna delalet etmektedir ki, bunda şu tür faydalar vardır:
1) Geçmiş zamanda da, hep aziz, gözetilen, ihtiyaçları karşılanan bir kimse ile böyle olacak olan kimseden daha kıymetlidir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) "Adem, su ile çamur arası bir şey iken, Ben, Peygamberdim "[28][28] buyurmuştur.
2) Bu, Allah Teâlâ'nın, insanları saîd veya şakî; zengin veya fakir kılmasına dair olan hükmünün, şu anda meydana gelmiş bir iş olmadığına, tam aksine bütün bu işlerin, ezele varıp dayandığına, ezelde olup bittiğine bir işarettir.

---

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/459.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/459-460.
[28][28] Keşfu'l-Hafa, 2/129).

3) Cenâb-ı Hak adeta, şöyle demek istemiştir: "Senin saadet sebeplerini biz, sen varlık alemine girmeden önce hazırladık. O halde daha nasıl, sen varlık alemine girip, kullukla meşgul olduktan sonra, senin işini ihmal ederiz?

4) Cenâb-ı Hak adeta, Biz seni, senin taatından dolayı tercih etmiş değiliz. Aksi halde, bizim sana, ancak senin ibadete yöelmenden sonra vermemiz gerekirdi. Tam aksine, biz seni, sırf lütfumuz ve bizden sana olan ihsanımız sebebiyle, bir gerekçe olmaksızın tercih ettik.." demek istemiştir ki, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kabul edilen, herhangi bir gerekçeye bağlı olmaksızın kabul edilmiş, reddedilen de, herhangi bir gerekçeye bağlı olmaksızın reddedilmiştir" sözüne işarettir.29[29]

"Sana Verdik" Hitabındaki İncelik

Sekizinci İncelik: Cenâb-ı Hak, "Sana verdik" buyurmuş, "Resule", yahut "Nehîye", yahut, "Alîme", yahut da, "itaat edene verdik..." dememiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak eğer böyle demiş olsaydı, bu, ben bağışın işte bu vasıflara bağlı olarak meydana geldiğini ifade ederdi. Ama, Cenâb-ı Hak, "Biz sana verdik" buyurunca, bu bağışın herhangi bir gerekçeye bağlı olmaksızın; tam aksine, Cenâb-ı Hakk'ın sırf irade ve ihtiyarı ile yapıldığı anlaşılmış oldu. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "Aranızda maişetinizi Biz taksim ettik.." (Zuhmf, 32) ve "Allah, meleklerden ve insanlardan elçiler seçer" (Hac, 75) buyurması gibidir.30[30]

Allah Kuldan Müstağnidir

Dokuzuncu İncelik: Cenâb-ı Hak, önce, "Hakikaten biz sana... verdik" buyurmuş; ikinci olarak ela, "O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes" demiştir ki bu, Allah'ın, bizim yapacağımız işlerde bize muvafakiyet verip yol göstericiliğinin, bizim taatlarımızdan önce olduğuna delalet eder. Nasıl böyle olmasın ki!? Onun bize bağışta bulunması; bizim O'na taatta bulunmamız da, bizim sıfatımızdır. Halbuki, mahlukun sıfatı, Halikın sıfatında müessir olamaz. Müessir olan mahlukun sıfatındaki Halikın sıfatıdır. İşte bundan dolayı, vasıtînin "Benim taatimin kendisini memnun edeceği; günahının da kendisini öfkelendireceği bir Rabbe ibadet etmiş!" dediği rivayet edilmiştir ki, bunun manası, "O'nun rızası ve gazabı, kadim iki sıfattır. Benim taatım ve masiyetim ise, muhdestirler. Halbuki, muhdes olan şeyin, kadim'de tesir günü yoktur. Tam aksine, onun kulundan memnun ve razı oluşu, kulunu, ta ezelde iken taatına sevkedişidir. Öfke ve masiyet hususundaki söz de böyledir" demektir.31[31]

İle Arasındaki Fark

Onuncu İncelik: Cenâb-ı Hak, buyurmuş, ama dememiştir. Bunun sebebi, şu iki şeydir:

Birincisi: fiilinin kullanılması halinde, bu verme işinin bir görev, bir vazife olması da, lütuf olması da anlaşılabilir. Ama, Jı*l fiilinin kullanılması halinde, bundan, öncelikle, lütuf olarak vermek anlaşılır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Hakikat, Biz sana kevseri verdik" ifadesi, "Bu, pekçok hayırlar, yani İslâmiyet, Kur'ân, nübüvvet ve dünya ve ahirette güzel isim. Bizden sana olan mahza bir lütuftur. Bunlardan hiçbiri, bir hak ediş, bir vacib oluş üzere verilmiş değildir" demek olur ki, bunda, şu iki bakımdan bir müjde yatmaktadır:

a) Kerim bir zat, lütuf yoluyla eğitip büyütme işine başladığında, görünen odur ki, o bunu, yarıda koymaz, iptal etmez; tam aksine, her gün, bunda bir artış kaydeder.

b) Müstehak olmaya sebep olan şey, müstehak oluş oranıyla sınırlanır. Halbuki, kulun fiili sınırlıdır, sonludur. Binâenaleyh, kulun fiiliyle meydana gelecek hak edişler de sınırlı olur. Ama, lütufta bulunma ve ihsan ise, Allah'ın kereminin neticesidir. Allah'ın keremi ise, sonsuzdur. Binâenaleyh, O'nun lütfü ve ihsanı da sonsuz ve sınırsız olur. Binâenaleyh ayetteki £l£k*İ "Biz sana verdik" ifâdesi bu verişin, hakedişden dolayı değil de, bir lütuf olduğuna delalet edince, bu, bu işin artarak sürüp gideceğini anlatır. Buna göre, "Hak Teâlâ "Sana esseb'ul mesânî (uzun yedi sûreyi) vermedik mi?" (Hicr, 87) buyısrmamış mıdır?" denirse, biz deriz ki: Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

---

[29] [29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/460.

[30] [30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/460.

[31] [31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/461.

1) temliki (verilen şeye mâlik kılmayı) gerektirir. Mülk ise, ihtisas (âidiyyet) sebebidir. Bunun delili şudur: Hz. Süleyman (a.s), "Ya Rabbi bana mülk bağışla" (Sâd, 39) buyurdu. İşte bu yüzden kim "kevseri", Hz. Peygamber (s.a.s)'in havzı manasına almışsa, o, "Ümmet-i MuhammerTin misafiri olur" 'demiştir kelimesine gelince, bundaki "verme" manası temliki ifade etmez. İşte bu yüz' Hak Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim hakkında, (Hicr, 87) fiilini kullanmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in herhangi bir şeyi gizleyip vermemezlik etmesi caiz değildir.

2) Kur'ân'daki müştereklik, ilimlerdeki ortaklığı ifade eder ki bunda bir kusur yoktur. Ama "kevser" nehrindeki ortaklık, bir nesnede, bir malda ortaklık olur ki, böyle bir ortaklık bir kusur ifade eder.

İkincisi: Burada "i'tâ" fiilinin kullanılmasının, "itâ"nın kullanılmasından daha uygun oluşunun beyanı hususundaki ikinci izah şudur: "i'tâ" hem az, hem çok olanı ifade için kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, "Az ile i'tâ etti (verdi)" (Necm, 34) buyurmuştur. "İtâ"ya gelince, bu, ancak büyük şeylerin verilmesinde kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah ona mülk itâ etti (verdi)" (Bakara, 251) ve "Andolsun ki Biz Davud'a, katımızdan bir lütuf itâ ettik (verdik)" (Sebe, 10) buyurmuştur.Etiyy, aynı zamanda, apansız meydana gelen sel manasına gelir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, Şüphesiz Biz sana kevseri verdik" ayeti, Hz. Muharnmed (s.a.s)'in halinin, şu bakımlardan büyüklüğünü ifade eder:

a) Bu havz-ı kevser, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hazırlanan o yüce dereceler ve kıymetli mertebelerin yanında, çok önemsiz az bîr şey gibidir. Binâenaleyh bu ayet, bundan daha büyük şeylerin müjdelerini ihtiva eder.

b) Kevser, o suya işarettir. Buna göre Hak Teâlâ, sanki, "Dünyada su, yiyeceğe nazaran daha kolay elde edilir (suyun önemi daha azdır). Artık su nimeti kevser (çok - bol) olduğuna göre, diğer nimetler daha da çoktur.

c) Su nimeti "i'tâ"; cennet nimeti ise "itâ" ile verilmiştir.

d) Hak Teâlâ sanki, şöyle der: "Sana verdiğim bu şey, hernekadar kevser, yani çok ise de, senin için bir "i'tâ"dır, "i'tâ" değildir. Çünkü bu senin esas hakkından daha aşağıdır. Örfte kendisine hediye verilen zat, büyük bir zat olduğu zaman, hediye ne kadar büyük olursa olsun, yine de anun fazla kıymetli olmadığı ifade edilir ki bu, "Hediye verilen zatın büyüklüğüne oranla, bu hediye önemsizdir" demektir. İşte burada da böyledir.

e) Şöyle diyebiliriz: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "kevser"i verdiğini ifâde ederken, demiştir. Çünkü bu, dünyevi bir şeydir. Kur'ân'ı verdiğini ifade ederken de, buyurmuştur. Çünkü bu da dinidir.

f) Hak Teâlâ sanki şöyte demek istemiştir: Benim tarafımdan elde ettiğin şeylerin tümü, çok olsalar da, bir atıyye-(bağış)dır. Fakat bu kevserden daha büyüğü, senin muzaffer kalıp, hasmının ebter (nesli kesik) kalmasıdır. Çünkü Biz sana, bir ön bağış olarak, bu kevseri verdik. Ama devamlı olacak olan güzel nam ve şöhretine, düşmanına, ancak senden bir taatın sadır olmasından sonra güzel olur. O halde sen "Rabbin için namaz kıl, kurban kes" yani, "Benim için ibadet et ve ibadetinden sonra muzafferiyeti iste. Çünkü Ben, keremim gereği, her vecibenin yerine getirilişinden sonra, duaları kabul etmeyi prensip edindim. Nitekim müsned bir hadiste, "İşte bu anda dualara icabet ederim" diye varid olmuştur. Böylece senin hasmın, nesli kesik olur. İşte "i'tâ" budur." Hak Teâlâ'nın, "Şüphesiz Biz sana ... verdik" ifadesinin tefsiri hususunda hatırıma gelenler, bundan ibarettir.[32][32]

Kevser Kelimesi

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/461-462.

"Kevser" kelimesi ise, Arapça'da "fev'al" vezninde bir kelime olup, "kesret" (çokluk) kökündendir, "Alabildiğine çok" demektir. Çünkü oğlu seferden dönen bir bedevi kadına, "Oğlun ne getirdi, ne ile döndü?" denildiğinde, "Kevser getirdi" der ki bu, "çok çok şeyler getirdi" demektir. Yine Arapça'da çok bağışta bulunana "kevser" denilir. Nitekim el-Kumeyt şöyle der:
"EyMervan'm oğlu, sen çok verensin, güzelsin. Baban ibnü'l-fezâilde çokça bağışta bulunurdu." Nitekim çok olup, her tarafa yayılmış toza da, "kevser" denilir. İşte Arapça'da "kevser'in manası bundan ibarettir.
Müfessirler "kevser" ile ilgili şu değişik izahları yapmışlardır:[33][33]

Kevser: Cennet Irmağı

Birinci Görüş: En meşhur ve selef-halef tarafından en tercih edilen bu görüşe göre, Kevser, cennette bir ırmağın adıdır. Nitekim Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Cennette, kenarları tıpkı içi oyuk inciler gibi olan kubbeler gibi olan bir nehir gördüm ve su yatağına elimi vurdum. Bir de baktım ki kokusu hemen yayılan, alabildiğine kokan bir misk. "Bu nedir?" dediğimde, "Bu Allah'ın sana verdiği kevserdir" denildi[34][34] Enes (r.a)'in bir başka rivayetinde ise, öyle "Cennette, sütten daha beyaz, baldan daha tatlı bir nehir gördüm. Orada boyunları, melez develerin boyunları gibi olan yeşil kuşlar var. Kim o kuştan yer, o sudan içerse, rıdvanı (yani Allah'ın, kendisinden razı olması mertebesini) elde eder"[35][35] seklinde Duyurulmuştur. Belki de Cenâb-ı Hak bu nehre, ya bu nehrin cennet nehirlerinin suyu en bol olanı ve faydalısı olması bakımından; yahut da cennetteki nehir kollarının, o nehirden ayrılmasından ötürü "kevser" adını vermiştir. Bu tıpkı, "Cennetteki her bahçede, kevser ırmağından akan nehirler vardır" rivayetinde ifade edildiği gibidir. Yahut da bu, kendisinden içenlerin sayıca çok olmasından ötürü veya, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de ifade buyurduğu gibi, faydalarının çokluğundan ötürü "kevser" adını almıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) "O Râbbimin bana va'dettiği bir nehirdir ve onda çok bol hayıriar-faydalarvardır'[36][36] buyurmuştur.[37][37]

Kevser: Havuz

İkinci Görüş: Kevser, bir havuzdur. Bu husustaki hadisler de meşhurdur. Bu görüş ile, birinci görüş şöylece bağdaştırabilir! Belki de o nehir, bu havuza dökülmektedir. Yahut da cennetteki nehirler, işte bu havuzdan çıkar, kollara ayrılırlar. Binâenaleyh bu havuz, cennet nehirlerinin ve çeşmelerinin kaynağı gibi olmuş olur. [38][38]

Kevser: Hz. Peygamber (s.a.s)'in Âlidir

Üçüncü Görüş: Kevser, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in çocukları ve soyudur." Bu görüşte olanlar derler ki: Çünkü bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, "ebter" diye ayıplayanlara bir cevab olarak inmiştir. Buna göre mana, "Allah o peygambere, zamanlar geçtikçe sürüp giden nesiller vermiştir. Bir bak, ehl-i beytten ne kadar adam öldürülmüştür! Ama yine bak ki, bütün dünya ehl-i beyt ile dopdolu iken, Emevilerden, itibar edilecek hiç kimse kalmamıştır. Yine bir bak ki, ehl-i beyt içinde, Muhammed Bakır Cafer'i Sâdık, Musa Kazım, Muhammed Rızâ ve en-Nefsu'z-Zekiyye ve emsali nice yüce şahsiyetler vardır. 39[39]

---

[33][33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/463.
[34][34] Buhari, rikak, 53 (Benzer Hadis).
[35][35] Buhari, rikak, 53 (Benzer Hadis).
[36][36] Müslim, salat, 53 (1/300).
[37][37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/463.
[38][38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/463-464.

Kevser: Ümmetin Uleması

Dördüncü Görüş: "Kevser", Hz. Muhammed ümmetinin âlimleridir. Ömrüme yemin ederim ki, en büyük ve en çok hayır, yani kevser budur. Çünkü bu ümmetin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberi gibidirler ve bunlar Resulüllah (s.a.s)'ı anlatmayı sever, dininin eserlerini ve şeriatının prensiplerini yayarlar. 40[40]

Alimler: Enbiyayı Benî İsrail Gibi

Ümmetin alimlerinin, İsrâiloğullarının peygamberlerine benzetilmesinin sebebi şudur: Peygamberler, marifetullahın temel prensiplerinde müttefik (yani inanç konularında aynı), şeriat ahkamında ise, her ümmete uygun olan ulaşsın diye, Allah'ın halkına bir rahmeti olarak, farklı farklıdırlar. İşte bunun gibi, Muhammed ümmetinin alimleri de, Allah'ın dininin temel prensiplerinde müttefik, insanlara bir rahmet olsun diye, ikinci derece konularda (Furû fıkıhta) ise farklı farklı, ictihadlara sahibtirler. 41[41]

Alimlerimizin Fazileti

Bu alimlerin faziletleri şu iki şekilde izah edilir:
a) Rivayet olunduğuna göre, kıyamet günü her peygamber, peşinde ümmeti olduğu halde, maşher meydanına getirilir. Kimi peygamberler, peşinde bir veya iki kişi olduğu halde getirilir. Ama Ümmet-i Muhammed'in alimlerinden her biriyle birlikte, binlerce kişi olarak getirilirler. Derken hepsi Hz. Peygamber (s.a.s)'in arkasında toplanırlar. Böylece bu alimlere tabi olanların sayıları, o peygamberlere tabi olanların sayılarından, kat kat fazla olur.
b) Bu peygamberler, kendilerine tabi olanlar için, vahiyden alınmış naslarla, isabetli ve doğru cevaplar verirler. Ümmet-i Muhammed'in alimleri ise, onca zor olmasına rağmen, istinbat ve ictihad ile, yahut da bazı başka alimlerin görüşüne dayanarak isabetli cevaplar verirler. Bunlardan bazıları, görüşlerinde hata etseler
bile, hata eden de, ücretini alır, sevabına ulaşır. 42[42]

Kevser: Nübüvvettir

Beşinci Görüş: Kevser, nübüvvettir. Peygamberliğin, çok çok hayır olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bu, rubübiyyetten sonra, ikinci dereceyi işgal eden bir mertebedir. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, "Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur" (Nisa, ao) buyurmuştur. Ki bu, imanın yarısıdır. Hatta resule itaat, marifetullah ağacının bir dalı gibidir. Çünkü peygamberlik müessesesinin bilgisinden önce, mutlaka Allah'ın zatının, ilminin kudretinin ve hikmetinin bilgisinin bulunması gerekir. Sonra nübüvveti bilme gerçekleşince, bundan, semî, basar, hayrî ve vicdanî sıfatlar gibi, diğer geriye kalan bilgiler elde edilir.43[43]

Peygamberimizin Faziletleri

Bu, alimlerin bir kısmına göredir. Hz. Peygamber (s.a.s) için, bu anlatılanlanrdan, daha çoğu

---

39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/464.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/464.
41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/464.
42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/464.
43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/464-465.

vardır. Çünkü o, diğer peygamberlerden önce zikredilmiş, ama onlardan sonra gönderilmiştir. Hem sonra o, hem insanlara, hem cinlere peygamber olarak gönderilmiştir. Yine bütün peygamberlerden sonra haşrolunacak olan da odur ve şeriatının neshi de mümkün değildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in faziletleri, sayılamayacak kadar çoktur. Ama burada şöyle bir kaçını ele alıp diyoruz ki:[44][44]

Hz. Adem (a.s)'e Üstünlüğü

Cenâb-ı Hakk'ın da, "Adem, Rabbinden kelimeler alıp öğrendi" (Bakara, 37} buyurduğu gibi, Hz. Adem (a.s)'in hitabı, birtakım kelimelerden ibaretti. Yine, "Hani Rabbi, İbrahim'i bir takım kelimelerle imtihan etti"(Bakara,124) ayetinde ifade edildiği gibi, Hz. İbrahim (a.s)'in kitabı da birtakım kelimelerden (sahifelerden) ibaretti. Hz. Musa (a.s)'nın kitabı ise, "İbrahim'in ve Musa'nın sahilelerinde..."(A'lâ, 19) ayetinde ifade edildiği gibi, birtakım sahifelerden ibaretti. Ama, Hz. Muhammed (a.s)'in kitabı, "Onlara şahid olarak..." (Maide,46) ayetinde beyan edildiği gibi, kendinden önceki bütün peygamberlerin kitablarının hakemidir, doğruluk kıstasıdır.
Hem sonra Adem (a.s), "Şunlarm isimlerini Bana haber veriniz" (Bakara, 31) buyurulduğu gibi, mensur (nesir şeklinde) isimlerle meydan okumuştur; Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Hak Teâlâ'nın da "De ki: Eğer insanlar ve cinler bunun bir benzerini getirmek üzere toplansalar... "(Isra, 88) buyurduğu gibi, manzum ile meydan okumuştur.[45][45]

Hz. Nuh (a.s)'a Üstünlüğü

Nuh (a.s)'a gelince, Allah Teâlâ ona, gemisini su yüzünde tutmak suretiyle, ikramda bulunmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s)'e bundan daha büyüğünü yapmıştır: Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), yanında Ebû Cehil'in oğlu İkrime olduğu halde, bir suyun kenarında bulunuyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s), "Eğer davanda sadık isen, öte taraftaki şu taşı çağır, batmadan yüzerek buraya gelsin" dedi de bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) o taşa işarette bulundu. Taş yerinden ayrıldı, yüzerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in önüne geldi ve onun, peygamber olduğuna şehadette bulundu. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), İkrime'ye, "Bu sana yeter mi?" deyince, o, taşın yerine gitmesini de istedi. Hz. Peygamber (s.a.s), taşa emretti ve o, eski yerine döndü.[46][46]

Hz. İbrahim (a.s)'e Üstünlüğü

Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim (a.s)'e de iyilikte bulunmuş ve o ateşi, onun için bir serinlik ve selamet kılmıştır. Ama Hz. Muhammed (s.a.s) için bundan daha büyüğünü yapmıştır. Çünkü Muhammed b. Hâtıb'dan şu rivayet edilmiştir: "çocukken, üzerime kaynayan bir bakraç döküldü, baştan ayağa yandım. Annem beni, Hz. Peygamber (s.a.s)'e götürerek, "İşte, Hâtıb'ın oğlu, gördüğün gibi yandı" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), derime tükürdü, eliyle onu, yanan her tarafıma yaydı ve "bunun bir sıkıntısını, insanların Rabbine havale ediyorum" dedi. Bu sayede, ben, hiçbir sıkıntısı kalmayan, sapasağlam bir kimse oldum."[47][47]

Hz. Musa (a.s)'ya Üstünlüğü

Cenâb-ı Hak Hz. Musa (a.s)'ya ikramda bulunup, onun için denizi yardı. Hz. Muhammed (s.a.s)'e de ikramda bulunup, onun için de gökte ayı yardı. Şimdi yer ile gök arasında olan farkı iyi düşün! Cenâb-ı Hak, Hz. Musa (a.s) için, o malum kayadan su fışkırttığı halde, Hz. Muhamme (s.a.s)'in parmaklarından pınarlar akıtmıştır. Hz. Musa (a.s)'ya, üzerine bulutu gölge yapmak suretiyle ikramda bulunduğu gibi, aynı ikramı Hz. Muhammed (s.a.s)'e de yapmıştır. Çünkü bir bulut, hep onun üzerinde gezip onu gölgelemiştir. Allah Hz. Musa (a.s)'ya, yed-i beyzâ mucizesiyle İkramda bulunduğu gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e bundan daha büyüğü ile ikramda bulunmuştur. Bu da, ışı doğu ve batıya ulaşan o büyük Kur'ân'dır. Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s)'nın değneğini bir ejderhaya çevirmiştir. Ebû Cehil, Hz. Muhammed (s.a.s)'e taş atmak istediğinde, onun omuzlarında iki ejderha görmüş ve korkular içinde gerisin geri dönmüştür.48[48]

---

[44][44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/465.
[45][45] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/465.
[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/465.
[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/465-466.

Hz. Davud (a.s)'a Üstünlüğü

Dağlar, Hz. Davud (a.s) ile birlikte teşbih atta bulunurken; taşlar da Hz. Muhammed (s.a.s)'in ve ashabının elinde, tesbihatta bulunmuştur. Davud (a.s), demire dokunduğunda demir yumuşuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) de, uyuz bir koyuna elini sürünce, uyuzları dökülüyor ve süt vermeye başlıyordu. Cenâb-ı Hak, Hz. Davud (a.s)'a toplanmış kuşlarla ikramda bulunurken, Hz. Muhammed (s.a.s)e de Burak ile ikramda bulunmuştur.49[49]

Hz. İsa (a.s)'ya Üstünlüğü

Cenâb-ı Hak, Hz. İsa (a.s)'ya, ölüleri diriltme mucizesini vermek suretiyle ikramda bulunduğu gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e de bu cinsten bir ikramda bulunmuştur. Çünkü bir yahudi Hz. Peygamber (s.a.s)'e zehirli bir koyun ikram etmişti. Hz. Peygamber (s.a.s), lokmayı ağzına koyunca, bu, kendisinin zehirli olduğunu haber vermişti. Hz. İsa (a.s), anadan doğma körlüğü ve alaca hastalığını iyileştirirken, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında da şu hadise rivayet edilmiştir: Muaz b. Afra1 nin hanımı alacalık hastalığına tutulmuştu. Bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e arzedince o (a.s), kadını bir ağaç dalıyla sıvazladı ve Allah Teâlâ onun bu hastalığını giderdi. Yine Uhud günü, bir adamın göz bebeği düşmüştü. Onu eline alıp, Hz. Peygamber (s.a.s)'e getirdi. Hz. Peygamber (s.a.s) de gözünü yerine yerleştirdi. Hz. İsa (a.s), insanların evlerinde, neleri sakladıklarını biliyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) de, amcası Abbas'ın Ümmü'l-fazl ile birlikte, sakladıkları şeyi bilip, amcasına haber verince, o müslüman olmuştu. Süleyman (a.s) için Allah Teâlâ, bir kere güneşi geri döndürdü. Aynı şeyi Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s) için de yaptı. Çünkü o, başı Hz. Ali (r.aj'nin kucağında olduğu halde uyumuştu. Güneş battıktan sonra uyanabildi. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ, onun ikindi namazını kılabilmesi için güneşi geri döndürdü, o da namazını kıldı. Hak Teâlâ bu işi, bir kere de Hz. Ali (r.a) için yaptı. Hz. Ali (r.a) bu sayede o ikindi vaktinde kıldı.50[50]

Hz. Süleyman (a.s)'a Üstünlüğü

Cenâb-ı Hak Hz. Süleyman (a.s)'a, kuş dilini öğretmişti, aynı şeyi Hz. Muhammed (s.a.s) için de yaptı: Rivayet olunduğuna göre, yavrusu yüzünden canı yanmış bir kuş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in başucunda uçmaya ve onunla konuşmaya başladı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Hanginiz, yavrusu yüzünden bu kuşun canını yaktı?" dedi de, bir adam "Ben" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) "Onun yavrusunu geri ver" buyurdular. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kurt ile konuşması da meşhurdur. Hak Teâlâ, Hz. Süleyman (a.s)'a, bir kuşluk vaktinde, bir aylık mesafe alma imkanını vererek ona ikramda bulunduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, bir anda Beyt-i Makdis'e ulaşma imkanını vererek ikramda bulunmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s), eşeği "ya'fûr"u, gelmesini istediği kimseye gönderiyor, o da onu

---

48[48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/466.

49[49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/466.

50[50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/466-467.

getiriyordu. Birgün birileri, Hz. Peygamber (s.a.s)'e azgın deveyi ve ona yaklaşamadıklarını şikayet ettiler. O, devenin yanına gitti. Deve onu görünce sakinleşti, azgınlığını bıraktı. Hz. Peygamber (s.a.s), Muaz (r.a)'ı, bir bölgeye gönderdi. Muaz (r.a), çöle çıkınca, karşısında heybetli bir arslan gördü. Bu, onu çok korkuttu. Geriye dönme cesareti gösteremedi. Derken arslana yaklaştı ve "Ben Resulüllah'ın elçisiyim" dedi. Bunun üzerine aslan, kuyruk sallamaya başladı. Cinler, Hz. Süleyman (a.sj'a boyun eğdikleri gibi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de boyun eğmişlerdir. Bir bedevi büyük bir keler getirmiş ve "Bu keler seni tasdik etmedikçe, ben de iman etmem" demişti. Derken o keler (kertenkele), Hz. Peygamber (s.a.s)'i doğruladı. Bir bedevinin salıverdiği bir ceylana, Hz. Peygamber (s.a.s) kucak açınca, ceylan koşarak Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kefaletinden çıkınca, Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrıldığı için inlemeye başladı. Yine Hira mağarasında Hz. Ebû Bekir (r.a)'in topuğunu yılan soktuğunda, "Şunca zamandan beri o peygamber (s.a.s)'i arzulayıp durmuştum. Niçin benimle onun arasında bir perde oluşturdun?" demiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), azıcık yemek ile pek çok kimseleri doyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizeleri sayılmayacak derecede çoktur. Bu yüzden Allah Teâlâ Hz. Peyamber (s.a.s)'i, seçtiği diğer peygamberlerden önce zikrederek, "Hani peygamberlerden, yani senden, Nûh'dan, İbrahim'den, Musa'dan, Meryem'in oğlu İsa'dan ahit almıştık"(Ahzab, 7} buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği böyle olunca, Hak Teâlâ'nın bu risalete "kevser" adını verip, "Hiç şüphesiz Biz sana kevser'i verdik" buyurması geçerli olmuştur.
Altıncı Görüş: Kevser, Kur'ân'dır. Kur'ân'ın faziletleri ise, sayılamayacak kadar çoktur. Nitekim Hak Teâlâ, "Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa ve denizler de ... mörekkeb olsa, Allah'ın kelimeleri bitmez"(Lokman,27) ve "De ki: Eğer, denizler, Rabbimin kelimelerini yazmak için, mürekkeb olsaydı, Rabbim'm kelimelerinden önce, o denizler biterdi" {Kent, 109) buyurmuştur.51[51]

Kevser: İslâm'dır

Yedinci Görüş: Kevser, İslâm'dır. Ömrüme yemin olsun ki İslâm, en büyük hayırdır. Çünkü dünya ve ahiret iyilikleri, ancak İslâm sayesinde elde edilir. Yine bu iyilikler, onun elden çıkması ile elden çıkar. Çünkü İslâm, marifetullah'dan, yahut da bilinmesi gereken şeylerden ibarettir. Nitekim Hak Teâlâ da, *"Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çok hayır verilmiştir" (Bakam,* 269) buyurmuştur. Binâenaleyh İslam, en büyük ve en çok hayır olunca, ona "kevser" denebilir. 52[52]

Ümmet-i Muuhammed'in Fazileti

Buna göre, "Cenâb-ı Hakk'ın nimetleri her yeri sarmış iken, niçin sadece İslâm'a "kevser" denmiştir?" denirse, biz deriz ki: İslâm, Allah'dan ulaşan bir nimettir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), bunda temel bir unsur gibi olmuştur. 53[53]

Kevser: Mensupların Çokluğu

Sekizinci Görüş: Kevser, taraftarı ve adamları çok olan demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sayısını ancak Allah'ın bilebileceği kadar taraftarı olduğunda ise şüphe yoktur. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:
"Ben, Allah'ın dostu hz. İbrahim'in duası, Hz. isa'nın müjdesiyim ve ben, kıyamet günü şefaati makbul olanım. Peygamberlerle birlikte (orada) iken, bir insan topluluğu gözükür ve biz, gözlerimizi o topluluğa çeviririz. Herbirimiz, bu topluluğun, kendi ümmeti olmasını ümid

---

51[51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/467.
52[52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/468.
53[53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/468.

ederiz. Bir de bakarız ki bunlar, abdest almalarından ötürü, yüzleri ak ve pırıltılı kimselerdir. Bunun üzerine ben, "Kâ'be'nin Rabbine yemin olsun ki bunlar benim ümmetim" derim. Onlar hesabsız olarak cennete girerler. Derken ilk önce gözüken kadar, bir başka büyük cemaat gözükür. Biz, gözlerimizi hemen onlara çeviririz. Her peygamber yine, bu topluluğun kendi ümmeti olmasını ümit ederken, bir de ne görelim, bunlarda, abdest almalarından ötürü, abdest azaları parlak ve nişanlı kimseler. Bunun üzerine ben, "Kâ'be'nin Rabbine yemin olsun ki, bunlar benim ümmetim" derim. Bunlar da hesabsız olarak cennete girerler. Derken daha önce gözükenlerin üç misli kadar bir cemaat bize gözükür ve biz gözlerimizi onlara çeviririz..." Hz. Peygamber (s.a.s) bunun peşisıra da, birinci-ikinci topluluklar için söylediklerini aynen söylemiş, sonrada, "Hiç kimse cennete girmezden önce, ümmetimden üç cemaat cennete girecektir'[54][54] demiştir.

Yemin olsun ki Hz. Peygamber (s.a.s) *"Evlenin, üreyin ve çoğalın. Çünkü ben, kıyamet gününde sizin (çokluğunuzla) diğer peygamberlere karşı övünürüm. Hatta (ümmetimin) düşük {çocuklar) ile..."*[55][55] buyurmuştur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s), mükellef çağına gelmeyenlerle bile övüneceğine göre, ya böylesine büyük kalabalık ile nasıl övünür? İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ'nın bu büyük nimeti dile getirmesi ve *"Muhakkak ki Biz sana kevseri verdik"* demesi, güzel ve yerinde olmuştur. [56][56]

Kevser: Hz. Peygamber (s.a.s)'deki Meziyetlerdir

Dokuzuncu Görüş: Kevser, Hz. Peygamber (s.a.s)'de bulunan çokça faziletlerdir. Çünkü o, ümmetin ittifakıyla, bütün peygamberlerden daha üstündür. Nitekim Mufaddal b. Seleme şöyle der: Arapça'da, bir kimse alabildiğine cömert, hayr-u hasenatı çok olduğu zaman, "raculün kevserun" denilir. Sıhahu'l-luğa'da ise, "Kevser, efendi; hayr-u hasenatı çok olan kimse demektir" diye varid olmuştur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bu büyük faziletleri nasib edince, Allah Teâlâ'nın bu, büyük nimeti ona hatırlatması ve "Hiç şüphesiz Biz sana kevseri verdik" demesi, güzel ve yerinde olmuştur.[57][57]

Kevser: Hz. Peygamber (s.a.s)'in Ünlü Oluşu

Onuncu Görüş: Kevser, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şanının yüksekliğidir. Bu husus, "Senin zikrini (şanını) yükselttik" (İnşirah, 4) ayetinin tefsirinde geçmişti.[58][58]

Kevser: İlimdir

Onbirinci Görüş: Kevser, ilim demektir. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Şu sebeplerden ötürü, kevseri bu manaya almak daha aladır:

1) İlim, en çok ve en büyük hayır demektir. Nitekim Hak Teâlâ, "Allah sana bilmediğin şeyleri öğretti. Allah'ın senin üzerindeki ihsanı büyüktür" (Nisa, 113) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'le, ilim peşinde gezmesini emrederek, "Ya Rabbi ilmimi artır" (Taha, 114) diye dua etmesini emretmiştir. Cenâb-ı Hak, hikmete de "çok hayır" adını vermiş ve, "Kime hikmet verilmişse, ona çok hayır verilmiştir" (Bakara, 269) buyurmuştur.

2) Biz, kevseri, ya ahiret nimetleri, yahutta, dünya nimetleri manasına alabiliriz. Birinci manaya almamız mümkün değildir; çünkü, Cenâb-ı Hak, "verdik" buyurmuştur. Halbuki, cennet nimetlerini Allah, vermedi; verecektir. Dolayısıyla, "kevser"i, peygamber (s.a.s)'e, dünyada iken ulaşan nimetler manasına hamletmek vacib olur. Peygamber (s.a.s)'e, dünyada iken gelip ulaşan şeylerin en kıymetlisi ise, ilimdir. Nübüvvet de, ilmin içine dahildir. Öyleyse, "kevser" lafzını, ilim manasına almak gerekir.

---

[54][54] Müsned, 5/262.

[55][55] Keşfu'l-Hafa, 1/316.

[56][56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/468.

[57][57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/469.

[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/469.

3) Cenâb-ı Hak, "Bizsana kevser'i verdik" buyurunca, bunun peşinden, "Şimdi, Rabbin için namaz kıl, kurban kes" buyurmuştur. İbadetten önce geçen şey ise ilimdir, marifettir. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, Nahl Sûresi'nde, "Benden başka hiçbir Tanrı olmadığını bildirerek uyarın, benden korkun diye..." (Nahl, 2) ve Tahâ Sûresi'nde de, "Ben, Allah'ım Allah... Ben'den başka ilah yoktur; o halde, ancak bana ibadet et..."(Taha, 14) buyurmuş, her iki sûrede de, ilmi ve marifeti, ibadetten önce zikretmiştir. Bir de, emrinin başındaki, takibiyye fâ'sı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "kevser"i vermenin, bu ibadeti gerektiren bir şey gibi olduğuna delalet etmektedir. İbadeti gerektiren şeyin ise, sadece ilim olacağı malumdur.59[59]

Kevser: Güzel Ahlaktır

Onikinci Görüş: Kevser, "güzel huy" demektir. Bu görüşte olanlar şöyle demektedirler: Güzel huy'dan istifade, alimin, cahilin, dört ayaklı hayvanın (behime) ve insanın kendisinden yararlanacağı genel bir istifadedir. Ama, ilimden istifade ise sadece insanlara mahsus bir husustur. Dolayısıyla, güzel huyun faydası, daha genel ve şümullü olmuş olur. Böylece de, "Kevser"ibu manaya hamletmek gerekmiş olur. Andolsun ki, Hz. Peygamber (s.a.s) de böyle idi. O, yabancılar için de, tıpkı bir baba gibiydi. Müşkillerini çözer, işleri hususunda onlara yeterdi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in güzel huyu, müşrik topluluğu, onun dişini kırınca, "Allahım, kavmime doğruyu göster; zira onlar bilmiyorlar60[60] diyebilecek bir noktaya ulaşmıştı...61[61]

Kevser: Makam-ı Şefaat

Onüçüncü Görüş: Kevser, şefaat demek olan, Makâm-ı Mahmûd'dur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak dünyada iken, "Sen onların İçinde iken Allah onlara azab edecek değildir" (Enfal, 33) buyurmuş; ahiret hususunda da, "Benim şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir"62[62] buyurmuştur. Ebû Hureyre'den gelen rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Her peygamberin, müstecab bir duası vardır. Ben ise, bu duamı, kıyamet günü ümmetime şefaatçi olayım diye sakladım (geri bıraktım) "63[63] buyurmuştur.64[64]

Kevser Sûresi'ndeki Mucizevi Özellikler

Ondördüncü Görüş: Kevser ile, bu sûre kastedilmiştir. Bu böyledir, zira bu sûre, kısa olmasına rağmen, dünyevi ve uhrevi bütün menfaatleri tastamam İhtiva eden bir sûredir. Çünkü bu sûre, şu bakımlardan mu'cizevi durum ihtiva eden bir sûredir.

1) Biz, "Kevser"i, Hz. Peygamber (s.a.s)'in etbâının çokluğuna ve manevi neslinin kesilmeyeceği manasına aldığımızda, bu bir gaybtan haber verme olmuş olur. Nitekim, verilen bu haber, vakıaya da, uygun olarak gerçekleşmiştir. Böylece bu, bir mucize olmuş olur.

2) Cenâb-ı Hak, "Şimdi, Rabbin için namaz kıl ve kurban kes" buyurmuştur ki, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in fakirliğinin sona ereceğine, kurban kesebilecek mali güce ulaşacağına bir işarettir. Bu, böyle olmuştur. Binâenaleyh, bu da, gaybtan bir haber verme; dolayısıyla da bir mucize olmuş olur.

3) Cenâb-ı Hak, "sana buğzeden asıl zürriyetsizdir" buyurmuştur. Bu durumda, haber

---

59[59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/469.

60[60] Buharı, enbiyâ, 54; Müslim, cihad, 105 (3/1417), (Benzer Hadis).

61[61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/469-470.

62[62] İbn. Mâce, Zühd, 37 (2/1441); Müsned, 3/9.

63[63] Kenzü'l-Ummal, 14/39081.

64[64] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/470.

verildiği gibi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla da bir mucize olmuştur.

4) Onlar, küçük olmasına rağmen, bu sûreye muarazada bulunamamışlardır. Böylece, Kur'ân'ın tümünün mucizeliğinin, bu sûre ile ortaya çıktığı sabit olmuş olur. Çünkü onlar, kısa olmasına rağmen, bu sûreye muaraza edemediklerine göre, Kur'ân'ın tümünü haydi haydi muarazada bulunamazlar. İşte bu bakımlardan, bu sûrenin mucizeliği zahir olunca, nübüvvet takarrür etmiş olur; nübüvvet takarrür edince de, tevhid ve yaratıcının bilgisi kesinleşmiş olur; böylece de, din ve İslâm takarrür etmiş olur. Derken Kur'ân'ın, Allah'ın kelamı olduğu ortaya çıkmış olur. Bütün bu hususlar kesinleşince de, dünyevi ve uhrevi iyiliklerin tümü kesinleşmiş, ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh bu sûre, tüm maksatları, tastamam ve güçlü bir biçimde ispatlayan kısa ve özlü nükte gibi olmuş olur. Böylece de, şeklen küçük, ama manaca büyük bir sûre olmuş olur.

Ayrıca bu sûrenin, diğerlerinde bulunmayan bir takım özellikleri vardır. Bu sûrenin tamamı, üç ayettir. Halbuki biz, bu üç ayetten her birinin haber verdiği şeyin mucize olduğunu beyan ettik. O halde, bu demektir ki, bu sûre, hem herbir ayeti açısından, hem de toplamı açısından bir mucizedir. Ki, bu özellik diğer sûrelerde bulunmaz. Binâenaleyh, kevser sözüyle bu sûrenin kendisi kastedilmiş olabilir.65[65]

Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberimize Verdiği Nimetler

Onbeşinci Görüş: Kevser ile, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e verdiği tüm nimetler kastedilmiştir. Ki bu husus, İbn Abbas'tan nakledilen bir husustur. Çünkü Kevser Sûresi, çok olan şeyin tümünü içine alır. Binâenaleyh, ayeti, bu çok olan nimetlerin bu kısmına hamletmek, geriye kalanına hamletmekten daha evla değildir. Bu sebeple, tümüne hamletmek gerekir. Rivayet olunduğuna göre Sid ibn Cübeyr, bu görüşü İbn Abbas (r.a)'tan rivayet edince, cennette bir nehir, bir say olduğunu iddia etmişlerdir" deyince, Said ibn Cübeyr, bu görüşü İbn Abbas'tan rivayet edince, bazıları ona, "Bir takım kimseler kevserin, cennette bir nehir, bir say olduğunu iddia etmişlerdir" deyince, Said ibn Cübeyr, "Cennetteki o nehir de, Allah Teâiâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s)'e verdiği O çok hayırlardan biridir" cevabını vermiştir.

Bazı ulema da şöyle demiştir: ayetinin zahiri, Allah Teâiâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bu kevseri vermiş olduğunu iktiza eder. Şu halde, doğruya en yakın olanın, ayetin bu ifadesini, Allah Teâiâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, nübüvvvet, Kur'ân, zikr-i hakim ve düşmanlarına karşı muzafferiyet elde etmesi gibi, vermiş olduğu şeylere hamletmek gerekir. Ama, Havz-ı Kevser ve Hz. Peygamber için hazırlanan diğer mükafaatlara gelince, Allah'ın va'dinin hükmüü gereği şahit oldukları için her ne kadar bunların da bu ifadenin içine dahil olmamış, ilerde olacak şeyler gibidirler. Ne var ki, hakikat, bizim daha önce bahsettiğimiz husustur. Çünkü, her ne kadar bunlar Hz. Peygamber (s.afs) için hazırlanmış ise de gerçek anlamda "Allah Teâlâ, bunları, Hz. Peygamber (s.a.s)'e Mekke'de bu sûre nazil olurken vermiştir" denilmesi de doğru olmaz. Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür. Küçük çocuğuna bir şeyler vereceğini söyleyen bir kimse hakkında, her ne kadar çocuk o anda buna ehil değil ise de, "O, ona o şey iverdi" denilmesi mümkündür. Allah en iyi bilendir.66[66]

Rabbin İçin Namaz Kıl

"O halde Rabbin için namaz kıl, kurban kes" (Kevser, 2).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:67[67]

65[65] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/470-471.

66[66] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/471.

67[67] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/472.

Birinci Mesele

Ayetteki, "O halde ... namaz kıl,.."(Kevser, 2) emriyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:
1) Bu emirle, Hz. Peygamber (s.a.s)'den namaz kılması istenmiştir.68[68]

Namaz İle Şükürün İlgisi

Buna göre şayet, "Nimetten bahsedildiğine göre, buraya en uygun olan, şükür ifadesinin yer almasıydı.. O halde daha niçin, Cenâb-ı Hak, "O halde ... namaz kıl" demiş de, "şükret..." dememiştir?" denilirse, buna şu bakımlardan cevap verebiliriz:
a) Şükür, tazim demek olup, bunun, üç rüknü vardır:
Birincisi: Kalbi alakadar eden şey olup, bu da, kişinin, kalben bu nimetin, başkasından değil, Allah'tan olduğunu bitmesidir.
İkincisi: Bu nimetin, dili alakadar eden kısmı... Ki bu da, kişinin, lisanıyla, Allah'ı övmesidir...
Üçüncüsü: Amelle ilgili olan kısım ki, bu da, kişinin, Allah'a hizmet etmesi, inkıyad edip, boyun eğmesidir. Ki, namaz, bu hususları, hatta daha fazlasını kapsamaktadır. O halde namaz kılmayı emretmek, fazlasıyla beraber şükrü emretmek demektir. Demek ki, burada namazın emredilmesi daha güzel ve yerinde olmuştur.
b) Eğer Cenâb-ı Hak, "O halde şükret" demiş olsaydı, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in daha önce şükretmemiş olduğunu düşündürürdü. Ne var ki, Hz. Peygamber (s.a.s), ta işin başından itibaren Rabbini tanımış, O'na itaat etmiş ve O'nun nimetlerine şükretmiştir. Ama, namaza gelince, o, namazı ancak vahiy ile tanımış ve öğrenmiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, "Daha önce kitab nedir, iman nedir bilmezdin..." (Şura, 52) buyurmuştur.
c) Cenâb-ı Hak, işin başında (burada), Hz. Peygamber (s.a.s)'e namazı emretmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) de, "Ben abdestli değilim, nasıl namaz kılayım?" buyurmuş, sonra da Cebrail (a.s), kanadıyla yere vurmuş, derken, Kevser suyu fışkırmış; Hz. Peygamber (s.a.s) de abdest alınca, "Şimdi namaz kıl..." denilmiştir. Biz, kevseri, peygamberlik manasına aldığımızda, Cenâb-ı Hak adeta, "Biz, sana risaleti, hem kendine hem de insanlara taatı emretmen için verdik. Ki, taatların en kıymetlisi, namazdır. O halde, Rabbin için namaz kıl..." demek istemiştir.
2) "O halde Rabbin için namaz kıl..." ifadesi, "İmdi, Rabbin için şükret..." anlamındadır. Bu, Mücâhid ve Ikrime'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, alimler, J-ûi emrinin başına fâ'nın getirilmesinin faydası hususunda şu izahları yapmışlardır:
a) Bu, "Nimetlere şükretmenin, hemen değil, "terahî" (daha sonra da) olabileceğine de dikkat çekmektedir.
b) Buradaki takibiyye fâ'sı ile, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben, cinleri ve insanı, ancak Bana ibadet etmeleri için yarattım" (Zâriyât, 56) ifadesiyle anlattığı şeye işaret etmek kastolunmuştur. Ne var ki, Cenâb-ı Hak, bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'e, daha fazlasını tahsis etmiştir. Ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın "sana yakın (ölüm) gelinceye değin, Rabbine ibadet ef"(Hicr,99) ayetinin ifade ettiği husustur. Bir de Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e (inşirah, 7) demiştir ki, bu, "Birisinin hemen peşinden senin, diğerini yapman gerekir. Binâenaleyh, benim nimetim sana ulaştıktan sonra ya nasıl olacak!? Bunun peşinden, hemen şükretmeye başlaman hemen gerekmez mi?!" demektir.
3) emri, "Allah'a dua et" manasındadır. Çünkü, "namaz" dua demektir. Mananın böyle olması halinde, emrin başındaki fâ'nın faydasına gelince, bu da şöyledir: Cenâb-ı Hak adeta, "Sen, istemezden, dua etmezden önce, Biz, sana kevseri verme hususunda cimri davranmadık. Binâenaleyh, ya sen istedikten sonra durum nasıl olur?! Ne var kî, sen iste; sana verilir. Şefaat et; şefaatin kabul olunur" demek istemiştir. Bu böyledir, zira, Hz. Peygamber (s.a.s), hep, nimetini düşünmüştür. Bil ki, bu görüşlerden en evla olanı, birinci görüştür; çünkü, o

---

[68] 68[68] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/472.

görüşe göre kelimesinin ifade ettiği husus, şeriat örfüne en yakın manadır.[69][69]

Emrinin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın 'Ve, kurban kes" emriyle ilgili olarak iki açıklama yapılabilir:
1) Müfessirlerin hemen hemen hepsinin görüşüne göre bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in deve kesmesi kastedilmiştir.
2) Bu emirle, ya önce ya içinde ya da sonra olmak üzere, namazla ilgili bir fiil kastedilmiştir. Bu görüşü savunanlar, bu hususta şu izahları yapmışlardır:
a) Ferrâ, "Bunun manası, kıbleye dönmektir" demiştir.
b) Esbağ İbn Nebâte de, Hz. Ali (r.a)'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu sûre nazil olunca, Hz. Peygamber, Cebrail'e, "Rabbimin bana emrettiği bu boğazlama, bu nahîre, "boğazlama" değildir. Ne var ki, Cenâb-ı Hak sana, namaza başladığın zaman, ellerini kaldırmanı, tekbir aldığında, rükûya gittiğinde, başını rükûdan kaldırdığında ve secde ettiğinde, ellerini kaldırmanı emrediyor. Çünkü bu, bizim, hem de yedi kat gökteki meleklerin namazıdır. Her şeyin bir süsü vardır. Namazın süsü de, her tekbir almada elleri kaldırmaktır.." buyurdu.
c) Ali ibn EbîTâlib'in, bu ifadeyi, "namazda iken elleri göğüs (en-nahr) üzerine koyma olarak" diye tefsir ettiği ve "Namazdan önce elleri kaldırmak, sığınanın ve ücret taleb edenin; onları nahr (göğüs) üzerine koymak ise, huzû ve huşu içinde olan kimsenin adetidir" dediği rivayet edilmiştir.
d) Atâ, "Bunun manası, "nahr"ın, göğüsün gözükünceye kadar iki secde arasında otur..." şeklindedir" demiştir.
e) Dahhâk ve Süleyman et-Teymî'nin şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Bu ifadenin manası, "İki elini, dua ederken, göğüs hizana kaldır" şeklindedir."
Vahidî şöyle demektedir: "Bütün bu görüşler aslında, "göğüs" anlamına gelen "en-Nahr" kelimesine varıp dayanmaktadır. Çünkü devenin kesileceği yere, "en-Nahr" denilmektedir. Zira devenin boğazlanma yeri, göğsündedir. Onun boğazı, göğsün en üst tarafından görülür. O halde, buradaki "en-nahr" kelimesinin anlamı, göğüse dokunmaktır. Nitekim başa ve karna dokunulduğunda, ve denilir.
Ferrâ'nın görüşüne, yani, ayetteki İfadeyle, kıbleye dönme manasının kastedil meşine gelince, İbnu'l-A'rabî şöyle demektedir: "Nahr, bir kimsenin, namazda, mihrabın karşısına dikilmesi demektir ki, bu da, bu kimsenin göğsünü, kıbleye doğru dikmesi, yönelmesi; sağa sola dönmemesi demektir. Yine Ferrâ şöyle demektedir. "Arapça'da, "onların evleri karşı karşıyadır" anlamında denilir." Nitekim bir şair de, şöyle demiştir:
"Ey Ebâ Hakem, sen, yiğit ve savaşçı olan birini amcası ve birbirine bakan vadiler halkının seyyidi ve efendisi misin?" Namazın bu şekilde olması halinde ayetteki manevi nükte şudur: Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Kâ'be, benim Beytim'dir. O, senin namazın, kalbinin kıblesi, rahmetinin kıblesi ve iki gözünün nazargahıdır. O halde, bu iki kıble hep devamlı, bir birini hizasında, yüzyüze bulunsun..."[70][70]

Deve Boğazlama Emri

Ekseri ulema, ayetteki bu ifadeyi, şu sebeplerden dolayı, deve kesme manasına hamletmenin evla olacağını söylemişlerdir:
1) Allah Teâlâ, kitabında her ne zaman, namazdan bahsederse, onun peşinden, zekattan da bahseder.
2) Mekkeliler, putları için dua edip, kurban kesiyorlardı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber

---

[69][69] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/472-473.
[70][70] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/473-474.

(s.a.s) de, "Şimdi sen de, Rabbin için namaz kıl ve kurban kes..." demiştir.
3) Bütün bu şeyler, namazın adabı ve kısımlarıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabbin için namaz kıl..." emrinin muhtevasına dahil olmluş olurlar. Bu sebeple, eseriyle, namazdan başka bir şeyin kastedilmiş olması gerekir. Çünkü, bir şeyin parçasının, bütünü üzerine atfedilmesi uzak bir ihtimaldir.
4) Cenâb-ı Hakk'ın, "Şimdi namaz kıl" emri, Allah'ın emirlerine son derece saygı duyulması gerektiğine ifadesi de, Allah'ın mahlukatına, alabildiğine şefkat duymaya bir işarettir. Kulluğun tamamı da, bu iki temel unsurun şümulü içindedir.
5) kelimesinin, deve boğazlamak anlamına alınması, yukarda bahsi geçen şeyler hakkında kullanılmasından daha yaygın ve meşhurdur. Binâenaleyh, Allah'ın kelamını bu manaya almak gerekir.71[71]

Kurbanın Vacip Oluşunun Delilleri

Bu sabit olduğuna göre şimdi biz diyoruz ki: Hanefiler, kurban kesmenin vacib olduğu hususunda şu şekilde istidlalde bulunmuşlardır: "Allah Teâlâ, "Hz. Muhammed'e, kurban kesmesini emretmiştir. Öyleyse, onun bu işi mutlaka yapması gerekir. Zira, kendisine vacib olan şeyi yapmaması caiz değildir. Hz. Peygamber, bu işi yapınca da, Cenâb-ı Hakk'ın "Ona uyunuz..." (A'râf, 158) emri ile, "Bana uyun ki Allah da sizi sevsin..."(aıiimran, 31) ayetlerinden dolayı bize de vacibdir."
Şafiî uleması ise, şöyle demektedirler: "Ona uyun" emir ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisiyle tahsis edilmiş bir emirdir: "Şu üç şey, yani kuşluk namazı, kurban kesmek ve vitir namazı, size değil, bana farz kılınmıştır..."72[72]

Namaz Hususundaki Farklı Tefsirler

Cenâb-ı Hakk'ın, emrini "namaz" ile tefsir edenler de, kendi aralarında ihtilaf ederek şu izahları yapmışlardır:
1) Cenâb-ı Hak, buradaki "namaz" sözüyle, namaz cinsini
kastetmiştir. Çünkü Mekkeliler, Allah'dan başkası için dua ediyorlar, Allah'dan başkası için kurban kesiyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Kendinden başkası için namaz kılmamasını ve kurban kesmemesini emretmiştir. Mücmeli beyan eden ifadenin daha sonra gelebileceğini söyleyenler, işte bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: Çünkü, Allah Teâlâ, Hz. Peygamber, namazı nasıl kılacağını beyan etmeden nasıl olmuş da namaz kılmasını emretmiştir. Ebû Müslim buna şöyle cevap verir: "Cenâb-ı Hak, buradaki ifade ile, farz olan beş vakit namazı kastetmiştir. Cenâb-ı Hak, keyfiyetten bahsetmemiştir; çünkü, namazın nasıl kılınacağı daha önce biliniyordu.
2) Allah Teâlâ bu emir ile, bayram namazını ve kurban kesmeyi kastetmiştir. Zira, Mekkeliler, kurban kesme, "işini, namazdan önce yapıyorlardı da, işte bu ayet bunun üzerine nazil oldu. Muhakkik ulema ise, "Bir şeyi başka bir şeye vâv atıf harfiyle atfetmek, tertibi gerektirmediği için, bu görüş zayıftır" demişlerdir.
3) Said ibn Cübeyr'in, bu ifadelere, "Sabah namazını Müzdelife'de kıl, Mina'da da kurban kes..." manasını verdiği rivayet edilmiştir. Doğruya en yakın görüş ise, birinci görüştür; çünkü, "kes..." ifadesinin "namaz kıl" ifadesiyle birlikte zikredilmesi durumunda, "namaz kıl" İfadesinin, Kurban bayramı gününde yapılanlar manasına alınması gerekmez.73[73]

Li-Rabbike'deki İncelikler

---

[71] [71] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/474.
[72] [72] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/475.
[73] [73] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/475.

Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesindeki lâm'ın şu nükteleri vardır:

Birinci Nükte: Beden için ruh ne ise, namaz için de bu lâm o durumdadır. Binâenaleyh, nasıl ki beden, tepeden tırnağa, onda ruh mevcut olduğunda güzel ve makbul oluyor, ama ruh çıktığında ise, atıyorsa, namaz, rüku ve secde de böyledir. Çünkü, kılınan namaz her ne kadar şeklen güzel ve uzun ise de, şayet orada, "Rabbin rızası için" ifadesinin lamı yer almıyorsa, kılınan bu namaz da, ölü ve atılmış bir şey olur. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Musa (a.s) buyurduğu "Beni anmak için namaz kıl" (Tâha, 14) emrinden de bu kastedilmiştir. Mekkelilerin kıldıkları namaz ve kestikleri kurban putlar için olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Senin namazın ve kurbanın da Allah için olsun..." denilmiştir.

İkinci Nükte: Cenâb-ı Hak, bir önceki sürede onların, gösteriş için, riya için namaz kıldıklarından bahsedince, "Sen, riya için değil, ancak ihlasla namaz kıl..." demek istemiştir.74[74]

Fe-Sallî Emrindeki Fâ

Ayetteki ifadesinin başındaki fâ, şu iki şeyin sebeb olmalarını ifade eder:

1) İbadetin, "Sana, bunca nimet vermek, senin, kullukla meşgul olmanı gerektirir" denilmek istenmiştir.

2) Aldırmamazlığa sebep olması. Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen ebtersin..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sana bunca nimetleri vermiş olmamızdan dolayı taatla meşgul ol, onların sözlerine ve saçma sapan lakırdılarına aldanma..." denilmek istenmiştir.

Bil ki, çok nimet, arzulanan bir şey olup, bunun ayrılmaz vasfı da, arzulanıp, Cenâb-ı Hakk'ın, emrindeki fâ da, bu namazın, o nimetlerin ayrılmaz vasfı olunca, pek yerinde olarak namaz, Hz. Peygamber (s.a.s) için en sevimli ve arzulanan şey olmuştur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), e "Gözümün aydınlığı da namazdadır" buyurmuştur. Andolsun ki, Hz. Peygamber (s.a.s), ayakları şişinceye kadar namaz kılıyordu. Bunun üzerine kendisine, "Senin geçmiş ve gelecek tüm günahların bağışlanmış değil mi?" denilince de, "Şükreden bir kul olmayayım mı?" demiştir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Şükreden bir kul olmayayım mı?" ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesindeki fâ'dan dolayı, onun taatla meşgul olması gerektiğine bir işarettir.75[75]

Li-Rahbike iltifat Üslubu

Zahire en uygun, Cenâb-ı Hakk'ın, "Şüphesiz Biz sana, kevseri verdik; o halde bizim için namaz kıl, kurban kes..." demesiydi. Ne var ki, o, böyle değil de, şu hikmetlerden dolayı, "Rabbin için namaz ki!" demiştir:

1) Bu ifadelerin, "iltifat" üslubuyla gelmesi fesahat babının temel unsurlarındandır.

2) Bir sözü, zahirden zahir isme çevirmek, bir tür, azamet ve heybet ifade eder. Ki, mesela halifelerin (idarecilerin) kendilerine hitap ettiği kimselere, "Sana, emîru'l-mü'minîn'in emrediyor. Sana, emîrü'l-mü'minîn'in yasak koyuyor" demeleri işte böyledir.

3) "Hakikaten Biz sana Kevseri verdik" ayetinin sarih beyanında, bu sözü söyleyenin, Allah mı, yoksa başkaları mı olduğuna dair herhangi bir karine yoktur. Hem, "Biz" ifadesi, aazametini göstermek isteyen tek bir kimseyi ifade edebileceği gibi, bir topluluğu da ifade eder. Şimdi, Cenâb-ı Hak şayet, "Bizim için namaz kıl" demiş olsaydı, bu İkili ihtimali nefyetmiş olurdu. Bu ihtimal de, az önce, işaret edildiği üzere, namazın yalnız O'nun için kılması ile onunla beraber başkası için de kılınması ihtimalidir. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, ifâdesini kullanmayarak, bu iki ihtimali bertaraf etmiş taatlar hususunda, tevhidi ve amelin sırf Allah rızası için yapılması gerektiğini açıkça bildirmek için buyurmuştur.[76]

---

[74][74] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/475-476.

[75][75] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/476.

Rab Lafzındaki İncelik

Cenâb-ı Hakk'ın, emri ifâdesinden daha beliğdir. Çünkü, "Rab" kelimesi, hem "Şüphesiz Biz sana kevseri verdik..." ifadesiyle işaret edilen geçmiş bir terbiyeyi, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, gelecekte de, Hz. Peygamber (s.a.s)'i eğitip büyüteceği, onu terketmeyeceğine dair güzel bir va'di ifade eder.[77]

Namaz-Zekât Yerine Namaz-Kurban

Bu ayet hakkında şöyle iki soru sorulur:
1) Namazın peşinden (hep genelde) ele alınan şey, "zekâf'tır. Peki Cenâb-ı Hak, burada niçin kurban kesmeyi getirmiştir?
2) Peki, Cenâb-ı Hak niçin, bütün kurban çeşitlerini içine alması için yerine ifadesini getirmedi? Bunlardan birincisine şu şekilde cevap verebiliriz: Cenâb-ı Hakk'ın bu sûredeki, "Şimdi namaz kıl" emri ile, bayram namazının kastedildiğini söyleyenlere göre, bu husus açıktır."
Ama, bu ifadeyi, mutlak manada, "namaz kıl" manasına alanlara göreyse, şu izahlar yapılabilir:
a) Müşriklerin namazları ve kurbanları, putlar içindir. İşte bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "bunları Allah rızası için yap" denilmiştir.
b) Bazı kimseler de şöyle demektedirler: Hz. Peygamber (s.a.s), dünyalık namına, mülküne herhangi bir şey sokmamıştır. Tam aksine o, ihtiyacı kadar mülk edinmişti. İşte bu yüzden, Hz. Peygamber (s.a.s)'e zekât farz olmamıştı. Ama, kurban kesmeye gelince, bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vacib idi. Çünkü o, "Şu öç şey, yani kuşluk namazı, kurban kesmek ve vitir namazı, size değil, bana farz kılınmıştır" buyurmuştur.
c) Arablar nezdinde, malın en kıymetlisi devedir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e nefsani ilgi ve alakalarını, dünyevi lezzetlerden ve hoş şeylerden kesmesi gerektiğine dikkatini çekmesi için, develeri kesmesini ve onları, Allah'a taat olan yerlere harcamasını emretmiştir.
Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, içinde Ebû Cehil'in cemeli (erkek devesi) ve burnunda da, altından burunsaklığı bulunan yüz deve hediye edilmiş; Hz. Peygamber (s.a.s) de, yoruluncaya değin, bunları boğazlamış, sonra da bu işe devam etmesini Hz. Ali (r.a)'ye söylemiştir. Bu develer, Hz. Peygamber {s.a.s) keserken, onun etrafını sarmışlardı; ama, Hz. Ali (r.a) bıçağı eline alınca, ondan uzaklaştılar.
İkincisine de şu şekilde cevap verebiliriz: Namaz, bedenen yapılan ibadetlerin en büyüğüdür. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, burada, namazın peşine, kurban çeşitlerinin en büyüğünü getirmiştir. Hem burada, "Sen fakirken, şimdi yüz deve kesebilecek duruma geldin..." sözüne bir işaret de vardır.[78]

Namaz Kastından Önce

Bu ayet, namazın kurbandan önce yapılması gerektiğine delalet etmektedir. Yoksa bu, vâv'ın, tertibi gerektirmesinden dolayı değildir. Tam aksine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Allah'ın başladığı ile başlayın..." ifadesinden dolayıdır.[79]

---

[76] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/476-477.
[77] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/477.
[78] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/477-478.
[79] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/478.

Onuncu Mesele

En sahih görüşe göre bu sûre Mekkî'dir. Kurban kesme emri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, devlet elde edeceğini, fakirliğin ve korkunun silineceğini müjdeleyen bir ifade yerine geçmiştir.[80][80]

Asıl Ebter Sana Buğzedendir

"Sana buğzeden (yok mu)? Zürriyetsiz olan şüphesiz odur..." (Kevser, 3).[81][81]

Nüzul Sebebi

Ayetle ilgili şöyle birkaç mesele var:[82][82]

Birinci Mesele

Alimler bu ayetin sebeb-i nüzulü hususunda şu izahları yapmışlardır:
1) Hz. Peygamber (s.a.s) Kâ'be'den çıkıyor, As b. Vâil es-Sehmî de Kâ'be'ye giriyordu. Karşılaştılar ve konuştular. O sırada Kureyş'in ileri gelenleri Kâ'be'de idiler. İçeri girip, As onların yanına gidince, "Kiminle konuşuyordun?" dediler de o, "O ebter (zürriyetsiz) ile..." dedi. Ben (Râzî) derim ki: Bu husus, onların biribirlerine gizli gizli söyledikleri birşeydi. Ama Allah Teâlâ, bu ayetle, onların bu sırlarını açığa vurdu. Binâenaleyh bu da, bir mucizedir. Yine rivayet olunduğuna göre, As b, Vâil, "Muhammed, kendisinden sonra yerine geçebilecek bir oğlu bulunmayan bir zürriyetsizdir. O ölünce, adı-sanı kesilecek, siz de ondan kurtulacaksınız" diyordu. O sırada, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Hatice (r.a)'den olan oğlu ÂbduHah ölmüştü. Bu, İbn Abbas, Mukâtil, Kelbî ve bütün müfessirlerin görüşüdür.
2) İbn Abbas (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, Ka'b b. Eşref Mekke'ye gelince, bir gurup Kureyşli yanına gelerek, "Biz, hacılara su veren ve Kâ'be'nin hizmetini üstlenen kimseleriz. Sen de, Medine halkının efendisisin. Şimdi, biz mi hayırlıyız, yoksa şu ebter (zürriyetsiz) mi kavminden daha hayırlı, söyle bakalım" dediler. Onlar bu sözleriyle, "kavminin daha hayırlı" sözüyle, "Bizden daha hayırlı" manasını kastettiler. Ka'b b. Eşref, "Tabii ki siz ondan daha hayırlısınız" dedi. Bunun üzerine, "Sana buğzeden (yok mu), zürriyetsiz olan şüphesiz odur" ayeti ile, "Baksana, kendilerine o kitab verilenler, batıl tanrıya ve tağuta ibadet ediyorlar"{Nisa, 51) ayeti nazil oldu.
3) İkrime ve Şehr b. Harşeb şöyle demektedirler: "Allah Teâlâ, Resulüne vahiyde bulunup da, Resulü de Kureyş'i İslâm'a davet edince, onlar "Bize muhalefet etti ve bizden koptu" manasında, dediler. Allah Teâlâ da, "mebtûr" (kopmuş - zürriyetsiz) olanların onlar olduğunu bildirdi.
4) Bu ayet-i kerime, Ebû Cehil hakkında nazil olmuştur. Çünkü Resulüllah (s.a.s)'ın oğlu ölünce, "Şimdi ben onu öfkelendiririm, çünkü artık o ebter oldu" dedi. Halbuki bu söz ahmaklığını gösterir. Çünkü o, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, iradesi dışındaki bir şey ile kızdırmak istemiştir. Çünkü oğlunun ölmesi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in iradesiyle olan birşey değildir.
5) Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in amcası Ebû Leheb hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), amcasının yüzüne karşı "Tebben lek" (Helak olasıca, elleri kuruyasıca) deyince, o da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gıyabında "ebter" (zürriyetsiz)" dedi.
6) Bu ayet, Ukbe b. Ebî Mu'ayt hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e böyle diyen odur.
n. Bil ki bu kafirlerin hepsinin de bu sözü söylemeleri mümkündür. Çünkü bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında, bundan daha kötü sözleri söyleyen kimselerdir, belki de As b.

---

[80][80] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/478.
[81][81] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/478.
[82][82] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/478.

Vâil bu sözü çokça söylediği için, bu ayetin As hakkında nazil olduğu rivayetleri meşhur olmuştur.[83][83]

İkinci Mesele

"Şeneân", buğzetmek demek olup, "eş-şâniu" da, "buğzeden" manasınadır. "Betr" kelimesi ise, Arapça'da, "kökünü kazımak" demektir. Nitekim kuyruğunu (köküne kadar) kestim" manasında denilir. Yine sonu (zürriyeti) olmayan kimse için, "ebter" denilir. "Kuyruğu olmayan eşşek" manasında, "hımârun ebteru" denilmesi de böyledir. Keza kendisinden hayr-u hasenat kesilmiş kimseler için de "ebter" denilir.

Sonra o kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i böyle niteleyince, Allah Teâlâ "hasr" üslubu ile, bu sıfatı kendisinde taşıyan kimsenin, ancak o öfkelenen, kızan kafir olduğunu beyan etmiştir. Çünkü dediğinde bu, adeta Zeyd'den başka alim olmadığını ifade eder. Bunu iyice kavradığına göre, kafirlerin Hz. Peygamber (s.a.s) hakkındaki "o ebterdir" şeklindeki sözleri ite, Allah'ın laneti onlara olsun, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayr-u hasenatının kesileceğini kastetmişlerdir. Şimdi bu söz, ya belli bir hayır, yahut da bütün hayırlarla ilgili olarak söylenmiş olabilir.[84][84]

Ebter Kelimesinin Manası

Birinci ihtimale göre, şu izahlar yapılabilir:

1) Süddî şöyle demektedir: "Kureyş, erkek evladı ölen kimseler için "ebter" diyordu. Hz. Peygamber (s.a.s)'in oğulları Kasım ile Abdullah, Mekke'de; İbrahim de Medine'de ölünce, kafirler, "Yerine geçecek kimse yok" manasında, "ebter" dediler. Fakat Allah Teâlâ daha sonra, Hz. Peygamber (s.a.s)'in değil, düşmanlarının "ebter" olduğunu bildirmiştir. Zira o kafirlerin neslinin kesildiğini, Hz. Peygamber (s.a.s)'in neslinin ise, gün be gün artarak gelişip büyüdüğünü görmekteyiz ve bu durum, kıyamet kopana kadar devam edecektir.

2) Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "Onlar bu sözleriyle, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, gayesine eremeden kesilip biteceği manasını kastetmişlerdir. Allah Teâlâ ise, onun hasımları ve düşmanlarının böyle olacağını beyan etmiştir. Çünkü kesilecek, mağlub olacak, maksadına eremeyecek olanlar onlardır. İslâm'ın bayrağı, hep yücelecektir. Doğudakiler de, batıdakiler de o bayrağa boyun eğecektir.

3) Onlar, "Yardımcısı, destekçisi yok" manasında, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "ebter" demişlerdir. Onların yalan olduğu ortaya çıkmıaştır. Çünkü onun (a.s) dostu, Allah, Cebrail (a.s) ve salih mü'minlerdir. Kafirlerin ise, ne (gerçek) bir yardımcıları, ne sevenleri, ne de destekçileri vardır.

4) Ebter, hakir ve zelil olan demektir. Rivayet olunduğuna göre, Ebû Cehil, kavmine bir ziyafet verir. Derken Hz. Peygamber (s.a.s)'i "ebter" diye tavsif eder ve "Kalkın Muhammed'e gidelim. Onunla görüşeceğim ve onu zelil-hakir edeceğim, perişan edeceğim" der. Derken onlar, Hz. Hatice (r.a)'nin evine gidip, güreşme hususunda anlaşınca, Hz. Hatice (r.a) bir yaygı serdi. Güreş yapılınca, Ebû Cehil, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yere yıkmaya çalıştı. Ama Hz. Peygamber (s.a.s), tıpkı bir dağ gibi yerinden kıpırdamıyordu. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) onu, en utanacağı ve rezil olacağı bir şekilde yere attı. Ebû Cehil, tekrar Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzerine gelince, bu sefer de Hz. Peygamber (s.a.s) onu sol eliyle tuttu. Çünkü sol el, taharet için kullanılan eldir. Binâenaleyh Ebû Cehil'İn, bir necis (pislik) olduğunu gösterdi, onu yine yere serdi ve ayağını göğsüne koydu. İşte bazı kısascılar, Hak Teâlâ'nm bu ayeti ile, bu hadisenin kastedildiğini söylemişlerdir.

5) Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i bu şekilde "ebter" diye tavsif edince, "Sana buğzeden (yok mu), zürriyetsiz olan şüphesiz odur" buyurulmuştur ki bu, "Onların senin hakkında söyledikleri bu söz, fasit, izmihlale uğramış ve geçersiz olan bir sözdür. Ama senin hakkında Bizim medh-ü senalarımız ise, bütün zamanlar boyunca sürüp gidecektir.

---

[83][83] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/478-479.

[84][84] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/479.

6) Bir adam, Hz. Ali (r.a)'nin oğlu Hasan'a gelerek, imameti (peygamberliği), Muaviye'ye kaptırmakla, mü'minlerin yüzünü kararttın" dedi. Bunun üzerine, Hz. Hasan, "Allah sana merhamet etsin. İmametin, Muaviye'ye geçişi beni üzmüyor. Çünkü Resulüliah (s.a.s) rüyasında, Emevilerin peygamber mimberine adım adım çıktıklarını görmüştü ve bu onu üzmüştü de, Hak Teâlâ "Hiç şüphesiz Biz sana Kevser'i verdik" ayeti ile, "Şüphesiz o Kur'ân'ı Kadir gecesinde indirdik" (Kadr, i) ayetlerini indirdi. Binâenaleyh Emevilerin mülkü de böyle olacak. Sonra da onların da işinin sonu gelecek ye nesilleri tükenecek" dedi.85[85]

Hz. Peygamber (s.a.s) Hakkında Cenab-ı Hakkın Deruhte Etmesi

Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e hakaret edince, Allah Teâlâ, bu hususa direkt olarak cevaplayıp, "Sana
buğzeden (yok mu), zürriyetsiz olan şüphesiz odur" buyurmuştur. İşte birbirini sevenlerin adeti böyledir. Çünkü sevenlerden birisi, sevdiğine hakaret edildiğini duyduğunda, ona cevap vermeyi bizzat kendisi üstlenir. İşte burada da onlara cevap vermeyi, Hak Teâlâ üstlenmiştir. Bu hususun, Kur'ân-ı Kerim'in pek çok yerinde böyle olduğunu görmekteyiz. Çünkü mesela Mekke'I i müşrikler, "Siz parça parça olup dağıldığınız vakit, her halde ve muhakkak tekrar yeni bir yaratılışta bulunacağınızı size haber vermekte olan bir adam gösterelim mi size? O, Allah'a karşı bir iftira mı etti, yoksa onda bir delilik mi var?"(sebe, 7-8) deyince, Cenâb-ı Hak, "Hayır, hayır aksine ahirete inananlar, azabta, uzak bir sapıklık içindedirler" (Sebe,s) buyurarak cevap vermiştir. Yine kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen peygamber değilsin" deyince, Cenâb-ı Hak buna da cevap vererek, "Yâ sfn, hakim olan Kur'ân'a yemin olsun ki sen peygamberlerdensin"(saffat, 36) deyince, Cenâb-ı Hak buna da, "Hayır hayır, aksine o, hakkı getirdi ve peygamberleri doğruladı" (Sâffât, 37) buyurarak cevap vermiş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğru olduğunu ilan etmiş, daha sonra da kafirler, "Şüphesiz sizler, o elem verici azabı tadacaksınız" (samt, 38) demiştir. Yine Cenâb-ı Hak "Yoksa onlar, "bu bir şair midir?" diyorlar" (Tûr, 30) buyurmuş ve buna cevap vererek, "Biz ona şiir öğretmedik" (Yâsîn, 69) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak -onların, "Bu (Kur'ân), o (Muhammed'in) kendisinin uydurduğu ve bunun için başkasından yardım aldığı şeydir" (Furkan, 4) şeklindeki sözlerini nakledince, "Onlar bir zulüm ve iftira yapıyorlar"(Furkan, 4) buyurmak suretiyle, kafirleri "iftiracılar" diye adlandırmıştır. Yine onlar, "Bu peygamberlere de ne oluyor ki (bizim gibi) yemek yiyor, çarşı-pazar c/o/ajiyor" (Furkan, 7) deyince, Cenâb-ı Hak şöyle buyurarak cevap vermiştir: "Senden önce gönderdiğimiz .her peygamber de, yiyordu ve çarşı-pazar dolaşıyordu." (Furkan, 20) Bu, ne yüce bir ikram ve dostluk.86[86]

Buğzedenin Sıkıntısı

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e böylesine ulu nimetlerin müjdesini verip, nimetin tadının da tam olarak ancak düşmanların ezilmesi durumunda çıkarılacağını da bildirince, pek yerinde olarak ona, düşmanlarını ezip, yerle bir edeceği va'dinde bulunarak, "Sana buğzeden (yok mu), asıl zürriyetsiz olan işte odur" buyurmuştur. Bunda bir takım incelikler var:

1) Hak Teâlâ bununla, sanki, "Ben bunu, senin devletinin-iktidarınm bazı sebepleri ile o sana buğzedenin sıkıntısının sebebleri ve öfkesinin onu öldüreceği hakikati görünsün diye yapıyorum" demek istemiştir.

2) Hak Teâlâ bu kafiri, "şânî" (buğzeden) diye tavsif etmiştir. Buna göre sanki, "Sana buğzeden o kişi buğzetmenin dışında sana hiçbirşey yapamaz. Çünkü buğzeden-kızan, kızdığına bir şey yapamayınca, öfkesinden ve hasedinden ötürü kalbi yanar-küt olur. Böylece

---

85[85] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/479-480.

86[86] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/481.

de bu buğz ve düşmanlık, onun sıkıntısının en büyük sebebi olur.

3) Ayetteki tertib (sıralama), bu kimsenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e öfkelenip, buğzeden birisi olmasından ötürü, "ebter" (zürriyetsiz) kaldığına delalet etmektedir. Durum da gerçekte böyledir. Çünkü kıskamlan-hased edilen kimseye düşman olanın düşmanı Allah'dır. Hele de bu haset ve düşmanlık, şanını yüceltmeyi, mertebesini büyütmeyi Allah'ın üstlendiği bir kimseye karşı yapılmıştır.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'in düşmanları, onu kıllet (azlık) ve zillet ile, kendilerini ise kesret (çokluk) ve devlet (güç) ile tavsif etmişlerdir. İşte Allah Teâlâ, durumun, bunun tam aksi olduğunu belirterek, "Aziz, Allah'ın aziz kıldığı; zelil de, Allah'ın zelil kıldığı kimselerdir. Binâenaleyh kesret ve kevser, Hz. Muhammed (s.a.s) için; ebterlik, alçaklık ve zillet ise düşmanları içindir" demiştir. Böylece bu sûrenin başı ile sonu arasında bir çeşit latif (hoş ve ince) uygunluk meydana gelmiştir.87[87]

Müseylime'nin Kur'ân'a Muarazası

Bil ki kim bu sûrenin başı ile sonu hususunda iyice düşünürse, bahsettiğiniz inceliklerin, Allah'ın kendi ilmine bıraktığı şeylere nisbetle, denizde bir damla gibi olduğunu anlar. Müseyleme'nin bu sûrenin benzerini söylemeye çalışarak şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Biz sana çok çok şeyler verdik. Binâenaleyh Rabbin için namaz kıl ve açıktan oku. Şüphesiz sana kızan, kafirin ta kendisidir." Halbuki Allah'ın yardımından uzaklaştırılmış bu kafir Müseyleme, şu sebeplerden ötürü, neticeden mahrum olduğunu bilemiyor.

a) Bir kere uydurduğu bu cümledeki, lafızlar ve sıra, Allah'ın bu sûresine bakılarak yapılmıştır. Binâenaleyh bu, hakkıyla yapılmış bir muâraza (benzerini söyleme) olmaz.

b) Bu sûrenin, kendinden öncekiler için bir tetimme (tamamlayıcı), kendinden sonraki sûreler için de bir temel gibi olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh sadece bu kelimelerin zikredilmesi, bu sûredeki inceliklerin pek çoğunu ihmal etmek olmuş olur.

c) Zevk-i selîm sahibi kimselerin, isbat edebileceği biçimde sözü arasında, büyük bir fark vardır.88[88]

Türlü İddialara Yeterli Bir Cevap

Bu sûrenin inceliklerinden birisi de şudur: Her kafir, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, başka bir sıfatla nitelemiştir. Kimi, onu "ebter" (zürriyetsiz) diye, kimi "desdekcisi ve yardımcısı olmayan" diye, kimi de, "adı-sanı kalmayan" diye tavsif etmiştir. Allah Teâlâ ise, onu, bütün faziletleri içinde bulunduran bir ifadeyle medhetmiştir. Bu da, "Şüphesiz Biz sana kevseri verdik" ayetidir. Çünkü Cenâb-ı Hak kevseri (çok olan şey), herhangi bir şeyle kayıtlamayınca, bu kelime, dünyevî ve uhrevi tüm iyi şeyleri içine almıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s), hayatı boyunca, taat sayılacak şeylerin hepsini emretmiştir. Çünkü taat, ya bedenî, ya kalbî olur. Bedenî taatların en efdali iki şeyoır: Çünkü bedenen yapılan taatların en faziletlisi, namaz; mal ile yapılan taatların en faziletlisi ise zekattır. Kalbin taatı ise, insanın yaptığı her şeyi sırf Allah için yapmasıdır. İşte Hak Teâlâ'nın, iiîjİ, "Rabbin için" ifâdesi ifadesi buna delalet eder.

Cenâb-ı Hak daha sonra adeta, kalbin taatınıh, ancak bedenin taatından sonra elde edileceğine dikkat çekerek, bedenen yapılan taatı önce zikretmiş ve "o halde ... namaz kıl" buyurmuştur. İbâhiyye'nin "Kulun, kalbinin taatı (imanı) sayesinde, uzuvların taatına ihtiyacı kalmaz" şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğuna dikkat çekmek için, kalbin taatına delalet eden, "Rabbirt için..." ifadesini sonraya bırakmıştır. Binâenaleyh bu lâm, İbâhiyye'nin görüşünün batıl olduğuna ve ibadetlerde mutlaka ihlas olması gerektiğine delalet etmektedir.

87[87] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/481-482.

88[88] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/482.

Daha sonra Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ahiretteki halinin yücelğine de, "Rabbin" ifadesiyle dikkat çekmiş ve sanki şöyle demek istemiştir: "Ben, sen var olmazdan önce seni terbiye edip, Rabbin olduğuma göre, bu taatlara devamından sonra seni terbiye edip (geliştirmeyi) bırakır mıyım?" Cenâb-ı Hak sûrenin başında, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bol bol nimet vermeyi tekeffül ettiğini bildirdiği gibi, onu koruyacağını ve düşmanlarının iddialarını geçersiz kılmayı üstlendiğini belirtmiştir ki bunda, bol bol nimet verenin, o ilk olan Allah Teâlâ olduğuna, dünya ve ahirette nimetleri kemale erdirmek suretiyle son olanın da Allah Teâlâ olduğuna bir işaret vardır. Allah Sübhânehû ve Teâlâ en iyi bilendir.[89][89]

---

[89][89] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/482-483.

KÂFİRÛN SÛRESİ

Bu sûre, altt ayet olup, Mekkrdir.1[1]

"Deki: Ey kafirler ..." (Kâfirûn, 1).2[2]

Sûrenin Öbür İsimleri ve Fazileti

Bil ki bu sûreye, "münâbeze", "ihlas" ve "mükeşkeşe" isimleri de verilir. Rivayet olunduğuna göre, kim bu sûreyi okursa, o kimse sanki Kur'ân'ın dörtte birini okumuş gibi olur. Bunun izahı şudur: Kur'ân, emredilen şeyleri ve haram kılman yasaklan ihtiva etmektedir. Bunların herbiri, kalblerle ve uzuvlarla ilgili olmak üzere İkişer kısımdırlar. Bu sûre de, kalblerle ilgili olan yasaklardan nehyi ihtiva etmektedir. Binâenaleyh bu sûre, Kur'ân'ın dörtte biridir. Allah en iyi bilendir.3[3]

Kul Emrindeki Kırk İncelik

Bil ki sûrenin başında "(De ki)" demesinin şu incelikleri vardır:
1) Hz. Peygamber (s.a.s), bütün işleri hususunda, rıfk ve yumuşaklıkla hareket etmekle emrolunmuştu. Nitekim Hak Teâlâ, "Eğer kaba ve katı kalbli olsaydın, onlar senin etrafından dağılırlardı"{m imran, 169), Allah'dan olan bir rahmet sayesinde sen onlara yumuşak oldun, mü'minlere karşı son derece şefkatli ve merhametli oldun. Çünkü, "Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik"(Enbiyâ, 107) buyurmuştur] Hz. Peygamber (s.a.s), insanları Allah'a en güzel şekil ve yol ile çağırmakla memurdu Çünkü Allah Teâlâ, "Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et" (Nahl, 125) buyurmuştur. Durum böyle olunca ve Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, "Ey kafirler" diye hitap edince, onlar, "bu kabalık sana nasıl uygun düşer" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ben böyle söylemekle emrolundum. Bunu kendiliğimden söylemiş değilim11 diye cevap verdi. O halde, ayetin başındaki "De ki" sözüyle murad edilen, işte bu hususun ortaya konmasıdır.
2) Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "En yakın akrabalarını inzar et"(şuara, 214) denilip, o da, "De ki: Ben sizden akrabalarına duyulan sevginin dışında sizden herhangi bir ücret istemiyorum" (şura, 23) ayetinden anlaşıldığı üzere akrabalarını sevip, dolayısıyla akrabalık ve neseb birliği, sert bir tavrın ortaya konulmasına mani gibi olunca, Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sert ve kaba davranmasını açıkça emretmiştir. İşte bu yüzden ona "De ki:" denilmiştir.
3) Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebhğ et. Eğer böyle yapmazsan, görevini yapmamış olursun"(Mâide, 67) denilip, kendisine indirilen şeylerin hepsini tebliğ etmesi emrolunup, Hak, Teâlâ ona, "(Ey Habibim) De ki: Ey kafirler..." buyurunca, Hz. Peygamber, sanki, "Allah Teâlâ bana, vahyettiklerinin tümünü aynen tebliğ etmemi emretti. Bana indirilen şey ise, "De ki: Ey kafirler..." ifadesinin hepsidir. Binâenaleyh ben de bunu insanlara, aynen indirildiği gibi tebliğ ediyorum" demek istemiştir.
4) O kafirler, bir yaratıcının varlığını, kendilerini yaratan ve rızık verenin o olduğunu kabul ediyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ, "Şayet "gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, onlar, "Allah" derler"(Lokman,25) buyurmuştur. Kul, başkalarından kendine gelince tahammül edemeyeceği şeylere, efendisinden gelince katlanır. Hz. Peygamber (s.a.s) de eğer "Ey kafirler" demiş olsaydı, onlar bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir sözü olabileceğini düşünüp, belki de buna tahammül edemeyerek, Hz. Muhammed (s.a.s)'e eziyet edebilirlerdi. Ama bu ifadenin başında, "De ki" emrini duyunca, onun, bu sert ifadeyi, gökleri ve yeri yaratandan naklettiğini anlamış olurlar da buna katlanabilir ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan eziyetleri artmaz.

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/485.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/487.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/487.

5) Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki" ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah katından bir elçi (peygamber) İmasını gerektirir. Binâenaleyh hernezaman ona, "De ki" denilse, bu ifade, onun peygamberliğinin kesin olduğu hususunda, yeni yayınlanmış (ilan edilmiş) bir belge gibi olur. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in alabildiğine yüceltildiğini gösterir. Çünkü bir padişah, memleketin idaresini, adamlarından birine havale edip, o adamı için, her ay ve her yıl yeni belgeler yazıp gönderince, bu, padişahın o adamına çok önem verdiğine ve her gün onun şeref ve saygınlığını artırma niyeti içerisinde olduğuna delalet eder.
6) Kafirler, "bir yıl senin ilahına biz ibadet edelim; bir yıl da sen bizim ilahlarımıza ibadet et" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Bu hususta Rabbimin emrini sorayım" demiş de, Allah Teâlâ da, "Ey Resulüm "De ki: Ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam" demiştir.
7) Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında kötü şeyler söylüyorlardı. Allah Teâlâ da kafirleri bundan menediyor ve bu hususta onlara cevap veriyor, mesela, "Sana buğzeden (yok mu), işte asıl zürriyetsiz olan odur"(Kevser, 3) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ burada da şöyle demiştir: "Onlar senin hakkında kötü şeyler söyleyince, bizzat Ben onların cevabını veriyorum. Binâenaleyh onlar Benim hakkımda kötü şeyler söyleyip, ortaklarım olduğuna inanınca, buna da bizzat sen cevap ver ve "Ey kafirler, sizin taptıklarınıza ben tapmam" de."
8) "Onlar sana "ebter" (zürriyetsiz) dediler. Şimdi eğer sen onlardan, kısas yoluyla hakkını almak istersen, onları söylediğin şey hususunda sadık olmak şartıyla, kötü sıfatları ile zemmet ve (mesela), "Ey kafirler..." de." Şimdi bu iki şey arasındaki fark şudur: Onlar, seni, senin fiilin olmayan ve senden kaynaklanan bir şeyle ayıpladılar. Sen ise onları, onların fiili olan şeyle ayıplıyorsun.
9) Senin, "Ey kafirler, sizin taptıklarınıza, ben tapmam" demen halinde, onlar, "Bu senin mi, yoksa Rabbinin mi sözü? Eğer Rabbinin sözü ise, Habbin, "Ben bu putlara İbadet etmem" demiş olur. Halbuki bizbu ibadeti, Rabbinden değil, senden istiyoruz. Yok eer bu, senin sözün ise, kendiliğinden, "Ben bu putlara ibadet etmem" demiş olursun. O halde daha niçin, sana bunu söylemeyi Rabbinin emrettiğini söylüyorsun" derler. Ama Hak Teâlâ, ayetin başında, "De ki;" deyince, böyle bir itiraza mahal kalmaz. Çünkü "De" ifadesi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, putlara tapmaması ve onlardan uzak kalmasının, Allah tarafından ona emredildiğine delalet eder.
10) Eğer, ayet "Ey kafirler..." şeklinde indirilmiş olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s), hiç şüphesiz o zaman bunu aynen okuyacaktır. Çünkü onun, vahiy hususunda hainlik yapması mümkün değildir. Fakat Hak Teâlâ "Pe ki..." buyurunca, bu, bu vahyin onlara tebliğ edilmesi gerektiği hususunda bir te'kid gibi olmuş olur. Te'kid ise, bu işin çok önemli olduğunu gösterir. İşte böylece bu ifade, onların söyleyip, Hz. Muhammed (s.a.s)'den yapmasını teklif ettikleri şeyin, son derece yanlış ve çirkin bir şey olduğuna delalet etmiş olur.
11) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Korkunca, tahiyye yapmak caizdir. Fakat şu anda, senin kalbini Biz, "Hiç şüphesiz Biz sana kevseri verdik" ve "Sana buğzeden (yok mu), şüphesizzürriyetsiz olan odur" ayetlerimizle takviye ettiğimize göre, artık onlara aldırmaman, dönüp bakmaman ve "Ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam" demen gerekir.
12) Allah Teâlâ'nın kuluna doğrudan doğruya hitab etmesi, o kulun yüceliğini gösterir. Baksana Allah Teâlâ, Kıyamet günü kafirlere konuşmayacağı hususunu, kafirlerin hor ve hakirliğini gösteren şeyler cümlesinden saymıştır. Binâenaleyh Hak Teâlâ, şimdi, "Ey kafirler" demiş olsaydı, bu şifahi bir hitab olması açısından, ta'zimi; onları küfürle tavsif etmesi açısından da bir eziyeti gerektirirdi. Eziyet de ikram ve ta'zim İle onarılmış olurdu. Ama Hak Teâlâ, "De ki: Ey kafirler..." buyurunca, bu hitab edilme şerefi Hz. Muhammed (s.a.s)'e; küfürle tavsif etme olan hor ve hakir kılma da o kafirlere yönelik olmuş olur. Dolayısıyla burada, evliyaullahın (Allah dostlarının), tazimi; Allah düşmanlarının İse hor ve hakir kılınmaları hususu yatmış olur ki bu son derece güzel bir şeydir.
13) Hz. Muhammed (s.a.s) de onların kavmindendi ve onlara karşı alabildiğine şefkat ve re'fet içindeydi. Onlar da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in yalan söylemediğini kesinlikle biliyorlardı. Şimdi çocuğuna çok şefkat duyan, son derece doğru ve yalandan uzak olan bir baba, kalkar da çocuğunu büyük bir ayıpla tavsif ederse, eğer o çocuğun aklı varsa, kendisine son derece

şefkatli bu babasının, kendisini ancak, söylediği bu hususta doğru olduğu ve gizleyemeyecek bir durumda olduğu için böyle söylediğini bilir. İşte bu sebeple Hak Teâlâ, "Sen onlara son derece şefkatli ve yalandan alabildiğine uzak olduğun halde, onları bu şekilde tavsif ettiğini, dolayısıyla da kendisinin bu kötü sıfatı {kafirlik sıfatını) taşıdıklarını bilebilmeleri için, onlara "(Ey resulüm), "Ey kafirler" de" buyurmuştur. Çünkü bu, bazan onları, böylesi kötü sıfatlardan uzaklaşmaya ve sakınmaya sevkedebilir.

14) Akrabanın niyet etmesi ve vahşice davranması, başkalarının eziyetinden daha ağır ve çetin gelir. Binâenaleyh ey Resulüm, sen de, onların kabilesindensin, onlar arasında büyüdün. Haydi onlara, "Ey kafirler" de. Belki böylece bu söz onlara daha ağır ve çetin gelir de, onları küfürden uzaklaşmaya ve bu hususta düşünüp araştırmaya sevkedici olur.

15) Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Biz Asr Sûresi'nde "İman edip, salih ameller işleyen ve de biribirlerine hakkı tavsiye eden, sabrı tavsiye eden kimseler müstesna, bütün insanlar zarardadır" buyurduk. Kevser Sûresi'nde de, "Hiç şüphesiz Biz sana kevseri verdik..." diye beyanda bulunduk. Sen de, "O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes" (Kevser, 2) emrimizin gereği, iman edip salih amelde bulundun. Geriye üzerinde, karşılıklı hakkı ve sabrı tavsiye etme hususu kalmıştır. Bu iş ise, senin onları lisanen ve aklî delillerle, Allah'dan başkasına ibadetten alıkoymandır. O halde, "Ey kafirler, ben sizin taptıklarında, tapmam" de."

16) Hak Teâlâ sanki şöyle demektedir: "Ey Muhammed, hani ben kısa bir zaman için, sana vahiy göndermeyince, kafirlerin, "Allah Muhammed'i terketti ve ona öfkelendi" dediklerini unuttun mu? Hani bu, sana çok güç gelmişti de Ben sana Duhâ Sûresi'ni indirmiş ve kuşluk vakti ile kararlığını iyice döktüğünde geceye yemin ederek, Rabbinin seni terketmediğini ve sana öfkelenmediğini bildirmiştim. Binâenaleyh sen, benim seni bir ay kadar bir müddet için yalnız (vahiysiz) bırakmaması kabullenemeyip, kalbin için yalnız (vahiysiz) bırakmamamı kabullenemeyip, kalbin bundan hoşnud olmayıp, aleme, "Rabbin seni terketmedi ve sana kızmadı" diye ilan ettiğine göre, şimdi beni bir aylığına terketmene ve onların ilahlarına tapmakla meşgul olmana kalbin razı olur mu? Şu halde, ben o töhmeti reddettiğime göre, sen de, bütün aleme karşı, bu töhmeti reddederek, "Ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam" diyerek ilan et.

17) Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir yıl kendi ilahlarınıza, kendilerinin de bir yıl onun ilahına tapmayı tekfif edince, Hz. Peygamber (s.a.s) sustu ve bu konuda birşey söylemedi. Bu sükut, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların dediklerinin hak olduğunu kalben onayladığı için değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onların bu tekliflerinin batıl olduğunu kesinkes biliyordu. Fakat o, onlara ne şekilde cevap vereceğini, yani bu işin imkansızlığına dair aklî deliller getirmek ile mi, yoksa onları bundan kılıçla (savaşla) menetmekle mi, yahut da Allah'ın onlara azab indireceğini söylemekle mi cevap vereceğini düşündüğü için durmuştu. Ama o kafirler, bu duruşu ganimet (fırsat) bilerek, "Muhammed, bizim dinimize meyletti" demişlerdi. İşte bu sebeple Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ey Muhammed, senin bu hususta duraklayıp cevap vermemen, aslında doğrudur. Fakat bu, bir batılı doğurmuştur. Binâenaleyh o batıl-asılsız düşünceyi bertaraf etmek için, onarımda bulun ve hakkı açıkça ilan ederek, "Ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam" de.

18) Hz. Peygamber (s.a.s), Rabbi ona Miraç gecesinde, "Beni öv, medh-.ü sena et" deyince, uluhiyyetin heybeti, ona hükümran olarak, "Ben sana layık övgülerde bulunamam" dercesine susmuştu ve bu susma son derece güzel olmuştu. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s) adeta, "Hz. Allah'ın heybetini nazar-ı dikkate aldığın için, O'nu övüp sena etme hususunda durakladın, sustun. Binâenaleyh, düşmanlarını zemmetme hususunda lisanını söz ve salıver de, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam!" de... Böylece, susman da, Allah için, konuşmanda Allah için olsun.." denilmek istenmiştir. Şöyle bir izah da yapılabilir: "İlahî huzurda bulunmanın azamet ve heybeti, senden konuşma gücünü aldı. Binâenaleyh sen, burada söyle ki, senin sözünün heybeti de, o kafirlerden, konuşma gücünü alsın, celbetsinl.."

19) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Sen onların taptıklarına tapma" demiş olsaydı, bu sözden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in lisanen, "Sizin taştıklarınıza tapmam.." demesi gerekmezdi. Ama, O, Hz. Muharnmed'e, bizzat lisanı ile, "Sizin taptıklarınıza tapmam.."

demesini emredince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, onların taptıklarına asla tapmaması gerekmiştir. Eğer böyle yapmış olsaydı, onun sözü yalan olmuş olurdu. Böylece, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "De ki, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." buyurunca, bu sözden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bunu, bu hususu, kalbi, lisanı ve uzuvlarıyla kabullenmediği neticesi çıkar. Ama Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Onların taptıklarına tapma" demiş olsaydı, bu sözden, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, onların taptıklarına tapmadığı neticesi çıkardı, ama, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu hususu kabullenmediğini lisanen ortaya koyması neticesi ortaya çıkmazdı. Halbuki, alabildiğine kabullenmemenin ise, ancak hem o işi bizatihi terketmek, hem de o işi lisanen yadırgama, yapmamayı bildirme ile olacağı malumdur. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "De ki..." buyurması inkardaki ileri bir derece ve şiddeti ifade eder. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "De ki: Ben, sizin taptıklarınıza tapmam..." buyurmuştur.

20) Tevhidin, yani Allah'ın bir olduğunun ifade edilmesi ve ortakların bulunmadığının dile getirilmesi, arifler için bir cennet; müşrikler için de ateştir, cehennemdir. Binâenaleyh, sen, sözünü, muvahhidler için bir cennet; müşrikler için de bir cehennem yap da, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam!.." de.

21) Kafirler, "Siz, bir yıl senin ilahına; sen de bir yıl, bizim ilahımıza ibadet et" deyince, Hz. Muhammed (s.a.s) sustu ve "Eğer ben bunlara şifahen reddiyede bulunursam, gücenirler ve kalblerinde, İslâm'a karşı bir nefret meydana gelir..." düşüncesine kapıldı. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak, adeta, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, "Ey Muhammed, niye reddetmedin de sustun?.. Onların sana va'd ettikleri, dinini kabul etmeleri hususunda da bir arzu içine girmene gelince, bu hususta senin onlara ihtiyacın yoktur. Çünkü biz sana, "Kevser"i verdik. Onlardan korkmana gelince de, biz senden bu korkuyu "Sana buğzeden (yok mu)? Asılzürriyetsiz olan işte odur..." buyurmak suretiyle izale ettik. Öyleyse, onlara bakma ve onların sözlerine aldırma da, "ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam" de..." demek istemiştir.

22) "Ey Muhammed, ben, senin hakkını, kendi hakkıma üstün tütüp da, "Kitaplılardan ve müşriklerden küfredenler..."(Beyyine, 1) dediğini, böylece küfür meselesinde, ehl-i kitabı, müşriklerden önce getirdiğini unuttun mu? Çünkü, ehl-i kitabın tenkitleri, senin, müşriklerin tenkitleri ise, benim hakkımda idi. Böylece ben, senin hakkını Benim hakkımdan üstün gördün de, kınama hususunda, (Bey yi ne Sûresi'nde), senin hakkını benim hakkımdan önce getirdim... Sen de, böyle yapmıştın. Çünkü, onlar, (Uhud'da) senin dişini kırınca, sen, "Allahım, kavmime hidayet nasib et... Zira onlar bilmiyorlar" demiştin. Ama, Hendek Savaşı'nda, onlar seni, kılacağın namazdan alıkoyduğunda ise, "Allahım, bunların karınlarını ateşle doldur..." demiştin. Binâenaleyh, burada da, sen onlardan ister kork, ister korkma, benim hakkımı kendi hakkına üstün tut da, onların sözlerini kabullenmediğini ortaya koy ve "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam... de."

23) Cenâb-ı Mak adeta şöyle demek istemiştir: "Zeyd'in karısı (Zeyneb) hadisesi, bu hadiseye nisbetle önemsizdir. Ama ben orada, o hususta, senin, kalbinde bir şey saklayıp da onu Eisanen izhar etmemene rıza göstermedim. Tam aksine sana, itap yollu, "Allah'ın ortaya koyacağı şeyi içinde tutuyor, insanları sayıyor, dedikodularından korkuyorsun... Halbuki, sayılmaya daha layık olan ise Allah'tır" dedim. Şimdi ben, o önemsiz hadisede, senin, meseleyi ortaya koymana ve ancak insanların dedikodularına aldırmamana razı olurken, şimdi bu meselede —ki bu, en büyük meseledir—, senin susmana nasıl razı olabilirim? O halde, açık seçik olarak, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de.."

24) Ey Muhammed, Ben sana, "İsteseydik, her beldeye bir uyana gönderirdik..." (Furkan, 51) dememiş miydim? Sonra ben, bunca gücüme rağmen, senin tarafını gözettim; senin kalbini hoşnut etmeyi yeğledim ve aleme, "Ben bu risalet görevini, Hz. Muhammed (s.a.s)'le başkaları arasında müşterek yapmayacağım. Tam aksine, bu risalet görevi başkasının değil, onundur" diye haykırdım. Çünkü ben, "Fakat o, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur"(Ahzab,40) dedim. O halde sen, senin tapınılma hususunda, başkalarının benim ortağım olmalarının aklen imkansız olduğunu bildiğin için, senin böyle bir ortaklığın olamayacağını, aleme haydi haydi haykırman ye "Ey o kafirler, sizin taptıklarınıza tapmam" demen gerekir.

25) Cenâb-ı Hak adeta şöyle demiştir: "O topluluk sana geldiler. Onların sana; senin de, onların dinine uyman hususunda seni arzulandırdılar da, sen de, bu hususu kabullenmeme ve reddetme hususunda sustun. Halbuki ben, sana yapılan biati, Bana yapılmış biat addetmemiş miydim? Çünkü Ben, "Sana biat edenler yok mu? Onlar aslında Allah'a biat etmişlerdir" (Fetih, 10) demiş, böylece sana yapılan bağlılığı, Kendime olan tabi oluş addetmiştim. Çünkü Ben ayrıca, "Ey Resulüm, de ki, eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin..."(Tevbe,3) dedim. O halde, sen de bunu, açıkça ifade et ve "Ey o kafirler, sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

26) Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "ben sana karşı, bir babanın çocuğuna karşı duyacağı şefkatten daha fazla şefkat duymadım mı? Hem sonra, kişinin babasının yanında aç ve çıplak kalması, yabancıların yanında tok kalmasından daha güzeldir. Nasıl böyle olmasın ki?! Açlık, onlar içindir. Zira onların putları hayattan uzak ve aç, bütün sıfatlardan ise soyutlanmışlardır. Ve üstelik onlar, ilimden nasibsiz, takvadan halidirler. Sense Beni denedin. Ben seni yetim, kaybolmuş ve fakir bulmadım mı? Senin kalbini genişletmedim mi? Ebû Bekir es-Sıddîk'ı, sana bir hazine; Ömer el-Faruk'u heybet; Osman'ı (mali yönden) bir destek; Ali'yi de, ilmin kalesi olarak vermedim mi? Senin beldeni harap etmeye çalışırlarken o fil ordusunun hakkından gelmedim mi? Kuş ve ya yolculukları hususunda, atalarına kafi gelmedim mi? Sana, kevser'i vermedim mi? Senin hasmının zürriyetsiz olduğunu söylemeyi üstlenmedim mi? Senin deden (Hz. İbrahim), putları kırıp geçirdikten sonra bu putlar hakkında, "Niçin, duymayan görmeyen ve sana hiç faydası olmayan şeylere tapıyorsun?.."(Meryem,42) demedi mi? O halde, sen de bu putlardan uzak ve beri olduğunu açıkça ifade et de, "Ey o kafirler ben sizin taptıklarınıza tapmam" de."

27) Allah Teâlâ adeta şöyle demek istemiştir: "Ben sana, "Allah'ı, atalarınızı anmanız gibi ya da daha ileri derecede anınız... "{Bakara, 200) ayetini indirmedim mi? Hem sonra, birisi, senin iki baban olduğunu söylese, öfkelenir, bunu kesinlikle kabul etmez ve bu husustaki tavrını alabildiğine ortaya kor ve hatta, "Ben evlilikden doğmuş bir çocuğum... Zinadan doğmuş bir çocuk değil!" dersin. Binâenaleyh, sen, doğum hususunda bir ortaklığın bulunduğunun söylenmesi durumunda susmadığına göre, ibadetteki ortaklığın bulunması halinde nasıl susarsın? Tam aksine, bunu kabul edemeyeceğini ortaya koy ve bu hususu, çok net bir biçimde nefyederek, "Ey o kafirler, sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

28) Cenâb-ı Hak adeta şöyle der: "Ben sana, "Yaratan, hiç, yaratmayan gibi olur mu? Tezekkür etmez misin?!"(Nahi, 17) ayetini indirmedim mi? Ve ben, yaratan ilah (Allah) ile, cansız putları, mabudiyette bir sayan, rr.üsavi addeden kimselerin aklı olmadığına; tam aksine, mecnun ve deli olduklarına hükmettim. Sonra ben, yemin ederek, "Nûn... Kaleme ve yazdıkları şeylere yemin olsun ki, Sen, Rabbinin nimeti sebebiyle bir mecnun değilsin..."(Kalem, 1-2) dedim. Halbuki kafiler, senin mecnun olduğunu söylerler!.. Binâenaleyh sen, onların sözlerini, açıkça reddet. Çünkü, böyle demen, benim, şirk ayıbından beri ve uzak olduğunu; senin de, delilik ve cürüm kusurundan uzak olduğunu ifade eder. O halde sen, "Ey o kafirler, ben, sizin taptıklarınıza tapmam..." de..."

29) O kafirler, putlarına, "ilah" adını verdiler. Halbuki, isimde müştereklik, mana ve özde de müştereklïği gerektirmez. Baksana, erkek ve kadın, insan olma hususunda hakikat bakımından müşterektirler. Ama, daha bilgili ve iktidarlı oldukları için, yöneticilik kocaların payıdır. Yani kim daha bilgili ve daha iktidarlı ise, hüküm vermede, haklarının tümü onundur. Binâenaleyh, kesinlikle, kudret ve ilim namına bir şeyi bulunmayan kimsenin değer verip hüküm biçmede nasıl hakki olabilir?

Burada şu da denebilir: İki erkek ve kadının kendi hanımları olduğunu iddia etseler de, bu hususta an I assalar, bu caiz olmaz. Hatta, bunlardan herbiri, o kadının kendi eşi olduğuna dair beyyine getirse bile, bu kadının onlardan birinin hanımı olduğuna hükmedilmez. İki kimse arasında müşterek olarak alınmış olan cariye de, bunlardan biri için helal olmaz. Binâenaleyh, iki koca için bir eşin olması ve cinsi münasebetin helal olması hususunda, iki efendi arasında bir cariyenin, bu manada kullanılması caiz olmadığına göre, iki mabûd arasında bir abid nasıl düşünülebilir?! Bunu da geçelim, kim, iki kocanın bir ay biri için, bir ay da diğeri için olmak üzere, bir kadının helal olduğu hususunda anlaşabileceklerini caiz addederse, kafir olur... Şimdi,, ilah ile put arasında bir anlaşmanın olabileceğini caiz gören, kafir olmaz mı? Buna göre Cenâb-ı Hak, Resulüne sanki, "Bu söz ve bu teklif, son derece çirkin bir söz ve tekliftir. Binâenaleyh, sen, bunu alamayacağını açıkça ifade et ve "Ey o kafirler, sizin taptıklarınıza tapmam..." de.."

30) Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Hani ben sana, "Ey Resulüm, eşlerine söyle; eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorlarsa..." (Ahzab, 28-29) ayetlerini indirdiğimi, sonra da sen, Aişe'nin dünyayı tercih edeceğinden endişelenip de ona, "Ebeveynine danışmadan, bu konuda sakın bir şey söyleme..." demiştin de, o da, 'Bu hususta mı ana-babama danışacağım?! Tam aksine ben, Allah'ı, Resûlüllah'ı ve ahiret gününü tercih ediyorum" demişti. Unuttun mu? Demek ki, nâkısâtu'l-akl olan kadın biie, Benim rızama ters olan şeyler hususunda duraklamazken göklerin ve yerin Cebbarı ben olduğum halde, sen, benim rızam ve emrime ters olan şey hususunda duraklar mısın? O halde, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de..

31) Allah Teâlâ adeta şöyle demek ister: "Ey Muhammed, sen, "Kim, Allah'a ve Ahiret gününe iman ederse, töhmet mahallesinde durmaz..." dememiş miydin? Hatta bazı meşayih efendiler, kendisinden ayrılmayı isteyen müridlerine, "Hükümdardan korkma..." derler. Mürid, "niçin?" deyince de, şeyh, "Çünkü hükümdar, insanları, şu iki hatadan birine düşürür: İnsanlar, sultanın, onun, alim ve zahid kimselerle içli dışlı olduğu için, dindar olduğuna, yahut da, senin de hükümdar gibi fasık olduğuna inanırlar ki, bu ikisi de hatadır, yanlıştır. Binâenaleyh, töhmet getiren yerlerden uzak durmanın gerektiği sabit olduğuna göre, ey Muhammed, senin bu söz ve teklif karşısında susman, sana, buna razı olduğun şeklinde bir töhmeti yöneltir. Özellikle, daha önce şeytan, senin okuman arasına, "Bunlar işte yüce kuğulardır. Şefaatları umulur" diye de bir söz sokmuşken... Öyleyse, sen kendinden işte bu töhmeti sil de, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de.."

32) Görünür alem olan bu alemde haklar, ikiye ayrılır:

a) Senin himayesi altında bulunduğun kimselerin hakkı ki, bu, senin mevlandır.

b) Senin himayen altında bulunan kimselerin hakkı ki, bu da, çocuktur. Ama, gel gör ki, biz, mevlaya yapılan hizmetin, çocuğun eğitilmesinden önce geldiği hususunda ittifak etmişizdir. Binâenaleyh, mecazi manadaki mevlanın hakkı önce olduğuna göre, hakiki manadaki Mevla'nın hakkı, haydi haydi önce olur.

Öte yandan, rivayet olunduğuna göre, Hz. Ali (r.a), Ebû Cehil'in kızı ile evlenmesi hususunda Hz. Peygamber (s.a.s)'den müsaade istedi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in buna canı sıkılaraka, "İzin vermem, izin vermem, izin vermem." Çünkü Fatıma, benim bir parçamdır. Onu üzecek olan şey, beni üzer; onu sevindiren şey, beni sevindirir. Allah da, kendi düşmanının kızıyla kendisinin habibinin kızını bir araya getirmez..." demişti. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek istemiştir: "Sen orada, çocuğunun hakkını nazar-ı dikkate alarak, bu işin olamayacağını açıkça ifade ettin ve bunu, birkaç kez tekrarladın. Şu halde senin burada, Mevlâ'nın hakkını nazar-ı dikkate alarak, bunu kabul etmeyeceğini açıkça, tekrar tekrar söylemen daha evladır. O halde, "Ey o kafirler, sizin taptıklarınıza tapmam. Ve, kalbimde, habibe olan taat ile düşmanın taatını birleştirmem..." de.."

33) Ey Muhammed, sen, Ömer'e, "cennette bir köşk gördüm. Bunun üzerine, "Bu kimindir?" dedin de, sana, "Kureyş'ten bir gencin..." diye cevap verildi de, bunun üzerine sen de, "Kimdir o genç?" demiştin de, onlar da, "Ömer..." demişlerdi. Sen, "Ömer'in kıskançlığından korktum da, oraya girmedim..." dedin... Öyle ki, Ömer, "Ey Allah'ın Resulü, seni de kıskanır mıyım?" demişti. Şimdi buna göre, Cenâb-ı Hak adeta şöyle demek ister: "Sen, Ömer'in kıskançlığını nazar-ı dikkate alarak, onun köşküne girmedin... Şimdi sen, senin kalbine, Ben'den başkasının taatinin girmesi hususunda, Benim kıskançlığımdan çekinmez misin? Orada sen, bunun olamayacağını açıkça ifade et ve "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam... de..."

34) "Benim sana olan nimetimin, annenizi nimetlerinden aşağı olduğunu zanneder misin?"

Seni, terbiye etmedim mi? Seni, yaratmadım mı? Sana rızik vermedim mi? Sana, hayat, kudret ve akıl verip, hidayet ve tevfikimi sana nasib etmedim mi? Sonra sen, bir zamanlar, aklı henüz gelişmemiş olan bir çocuktun. Sadece, annenin terbiyesini biliyordun. Çünkü sen, annenden daha güzel, daha iyi ve daha cömert bir kadın, meme vermek için kucağına alsaydı, sen nefretini izhar eder ve ağlardın. Eğer o kadın, sana meme verecek olsaydı, "Ben, annemden başkasını istemem. Zira, bana ilk nimet veren odur" dercesine, ağzını yumardın. Şu halde, senin bu hususta nefretini ortaya koyman ve "Ben, Rabbimden başkasına ibadet etmem, zira O, bana en ilk nimet verendir" demen, daha evla ve uygundur. O halde, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de...

35) Yedirip içirme nimeti, akıl ve nübüvvet nimetinden daha aşağıdadır. Sonra sen biliyorsun ki, koyun ve köpek, yedirip içirme nimetini unutmazlar, kendisini doyurandan başkasına dönüp bakmazlar. Peki, insanın, kendisinin yokdan var edilmesi ve kendisine çeşitli nimetler lütfedil meşin i unutması nasıl uygun düşer? Hele bu husus, mahlukatın en efdali hakkında nasıl düşünülebilir? O halde de ki, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..."

36) Şafiî'ye göre, nafakayı temin edemeyen kocanın karısından ayrılma hakkı vardır. Dolayısıyla sen, dost ve akrabalarından herhangi fayda ve destek bulamadığına göre, onlaria içice olsan bile, senin de onlardan ayrılma hakkın doğar. Çünkü, senin atan Hz. İbrahim, "Duymayan, görmeyen ve sana herhangi bir faydası olmayan şeylere niçin ibadet ediyorsun..."(Meryem,42) demiştir. Senin onlarla içice olduğun farzedilse bile, onlardan ayrılman ve onları terketmen gerekir, halbuki, kaldı ki, sen onlarla içice de değilsin. Şimdi, senin, onlarla içice olmaya yaklaşmayı düşünmen, sana uygun düşer mi? O halde, "De ki, ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..."

37) Bu kafirler, aşırı ahmak oldukları için, ilahların çok oluşunu, tıpkı kendisi sebebiyle zenginliğin arttığı maldaki çokluk gibi zannetmişlerdir. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Tam aksine bu durum, kendisi sebebiyle ihtiyaçların arttığı, ailedeki çokluk gibidir. O halde, ey Muhammed, de ki, benim tek bir ilahım var. Geceleyin, O'nun için namaz kılar, gündüz de onun için oruç tutarım. Ama, henüz ben, O'nun verdiği nimetlerin zerrelerinden tekinin hakkını bile ödeyemedim. O halde-, daha nasıl, ben, birçok ilahlar uydurup onlara ibadet edebilirim? Binâenaleyh, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam!" de.

38) Cebrail (a.s), Hz. Meryem için, insan şekline girince, Hz. Meryem, "Doğrusu ben senden Rahman'a sığınırım. Eğer sen fenalıktan bihakkın çekinen isen (çekil yanımdan)" (Meryem, 18) dedi ve Allah'ı bırakıp da Cebrail (a.s)'e meyletmekten, Allah'a sığındı. Şimdi sen, mükemmel bir insan, bir erkek olmana rağmen, görülen putlara meyletmeye razı olur mu? O halde, "De ki, ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..."

39) Ebû Hanife'ye göre, kocanın, nafakayı temin edememesi veya, arız olan bir cinsî iktidarsızlık sebebiyle eşlerin birbirlerinden ayrılma hakları doğmaz. Zira koca, ailenin işlerini üstlenen birisidir. Binâenaleyh, kusurlu olması sebebiyle, kocanın bu işleri deruhte etmesinden kaçınması doğru olmaz. Şimdi, Cenâb-ı Hak da, "Herhangi bir kusuru olmadığı halde, senin işlerini üstlenen benim. Binâenaleyh, benden yüz çevirmen nasıl düşünülebilir. O halde, de ki, "ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam.." denilmek istenmiştir.

40) Bu kafirler, kendilerini yaratanın Allah olduğunu kabul etmektedirler. Çünkü Cenâb-ıHak, "Şayet sen onlara, gökleri ve yeri kim yarattı diye soracak olursan, "Allah" derler"{Lokman, 25) buyurmuştur. Yine bir başka ayetinde de, "Bana söyleyin bakalım, onlardan arzın herhangi bir kısmını yaratan var mıdır?" (Ahkat, 4) buyurmuştur. Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta, "Bu ortaklık, eğer, "Müzara'a" ortaklığı ise, bu batıldır. Çünkü, tohum, emek, sulama ve koruma... hepsi benden. Putların yaptığı ne?.. Veyahut da bu ortaklık, "vücûh-şöhret" ortaklığı otur. Halbuki bu da olamaz. Baksana putlar, benden daha çok meşhur ve benden daha çok tanınmışlardır.

Veya bu ortakçılık beden ortaklığıdır. Halbuki bu da olamaz; çünkü, böyle bir ortaklık cins birliğini gerektirir...

Veyahut da bu ortaklık, "inan ortaklığı" (eşit derecede ortaklık)dır. Bu da olamaz; çünkü burada bir nisab-oran olması gerekir?.. Ama, putların nisabı nedir? Yahut da Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: Bu, bir ortaklık değildir. Ne var ki putlar, cebren ve zorla, mülkten paylarını almaktadırlar. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Siz, ne biçim cahil kimselersiniz? Yaptığınız bu putlar, sinekten daha acizdir. Allah " Allah'ı bankap da taptığınız o putlar, kesinlikle, bir sineği dahi yaratamazlar"(Hac, 73) buyurmuştur. Binâenaleyh, tohumu yaratan da, onu toprağa atan da, emeği veren de, sulayan da, koruyan da benim. Ama, gel gör ki, sinekten daha aciz olan kimseler zorla ve cebren, benden pay alıyorlar. Bu, akıllı kimseye yakışan bir hüküm değildir. O halde, "Ey o kafirler, ben, sizin taptıklarınıza tapmam" de.

41) Varlık alemindeki her zerre, akılları, Cenâb-ı Hakk'ın zatını ve sıfatlarını tanımaya davet etmektedir. Cenâbı Hakk'ın kanunlarını bilmeye davet edenler ise, salat ü selam onlara olsun, peygamberlerdir. Her sinek, karasinek ve sivrisinek, Cenâb-ı Hakk'ın zat ve sıfatlarının bilinip tanınmasına davet edince, Cenâb-ı Hak, "Şüphesiz Allah, sineği, hatta küçüklükte ondan daha ileri olan bir mahluku mesel olarak getirmekten çekinmez..." (Bakara,26) buyurmuştur. Bu böyledir, zira bu sinekler, zat ve sıfatlarınızın sonradan yaratılmış olmaları sebebiyle, Allah'ın kudretinin tanınmasına; o ilginç yapılarıyla, Allah'ın ilminin ne denli yüce olduğuna ve zat ve sıfatlarının belli bir ölçüde tutulmuş olmaları sebebiyle de, Allah'ın irade sıfatının mevcudiyetine sevkederler. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Bu gibi şeylerden niçin sakınırsın?" demek istemiştir.

Rivayet olunduğuna göre, Hz.^mer (r.a), halife olduğu günlerde, pazara girdi ve bir işkembe alarak, geri döndü. Bunu, uzaktan, Hz. Ali (r.a) gördü ve onu karşılar ve ona, "Niçin yolunu değiştirdin?" der. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a), "Utanmayasın, çekinmeyesin diye..." deyince, Hz. Ömer (r.a), "Benim olan şeyi taşımaktan niye çekineyim..." dedi. Şimdi, Cenâb-ı Hak da adeta şöyle demek istemiştir: "Ömer, dünyevi gıdası olan o işkembeyi taşımaktan çekinmeyince, sana dini bir gıda (ders) veren o sinekten bahsetmekten niçin çekineyim?".

Öte yandan Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek ister: Nemrud, Allah'tık iddiasına girişince, o sinek, onun ilah olamayacağını haykırmaya başladı. Binâenaleyh, bu kafirler, seni şirke davet edince, sen onlara bunun olamayacağını haykırmak ve açıkça bunu reddetmez misin? O halde de ki, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." Firavun, uluhiyyet iddiasında bulununca, Cebrail (a.s) onun ağzını çamurla tıkadı. Şimdi, eğer sen, güçsüz ve acizsen, herhalde, Nemrud'a musallat olan sinekten daha aciz değilsin. Eğer güçlü isen, Cebrail (a.s)'den daha kuvvetli değilsin. Binâenaleyh, bu teklifin kabul edilemez bir şey olduğunu açıkça ifade et de, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

42) Cenâb-ı Hak adeta, şöyle demek ister: "Ey Muhammed, sen, bizatihi lisanen, "Ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de. Ve bunu bana borç olarak bırak. Çünkü ben, senin bu borcunu en güzel bir biçimde öderim. Baksana, o hristiyan, "Muhammed'in, Allah'ın Rasulü olduğuna şehadet ederim" deyince, ben, "Hristiyanlıktan uzaklaştığını açıkça ifade etmediğin sürece bununla yetinmem..." dedim. Binâenaleyh Ben, her mükellefe, senin dinine muhalif her dinden ayrıldığını lisanıyla, açıkça ifade etmesini farz kıldığıma göre, sen de, Benden başka her mabudu açıkça reddedeceğini kendine vacib kıl da, "Ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." de.

43) Hz. Musa (a.s)'nın fıtratında sertlik vardı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onu Firavun'a gönderince, ona, 'Ve ona yumuşak söz söyleyiniz..." (Tahâ, 44) denildi. Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'i de insanlara peygamber olarak gönderince, aşırı derece merhametli olduğuna dikkat çekmek için, ona, sertlik göstermesi emredildi de, ona, "De ki, ey o kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam..." denildi.4[4]

Ey Kafirler

Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: Ey o kâfirler..." ifâdesine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/487-497.

vardır:[5][5]

Birinci Mesele

ifadesi hususundaki görüşümüz, daha önce birkaç yerde geçti. Biz burada buna, şöyle bir ilavede bulunmak istiyoruz. Hz. Ali (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: ile, nefse; ile, kalbe; ile de, ruha nida edilmiştir." Şu izah da yapılmıştır: ile, gaibe; ile, mevcut olana nida edilmiş, ile de dikkat çekilmiştir.

Buna göre, Cenâb-ı Hak adeta sanki, "Ben sana üç kez seslendim. Sen bana bir kez bile cevap vermedin. Bu ancak, sendeki o gizli cehaletten dolayı böyle olmuştur" demiştir. Şöyle tefsir yapanlar da vardır: Allah Teâlâ, bu ifadede, uzak için kullanılan ile, yakın için kullanılan yi beraber zikretmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Mak adeta şöyle demek istemiştir: "Senin, benimle yaptığın muamele ve benden kaçışın, uzak olanın (Allah) uzaklaşmasını gerektirir. Ne var ki, benim sana olan ihsanım ve sana gelip ulaşan nimetlerim ise yakın olanın (Allah) yakınlaşmasını gerektirir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Biz ona, şah damarından daha yakınız..." (Kaf, 16) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, uzaklaşmayı ifade eden 'yı, yakınlaşmayı ifâde eden 'den önce getirerek, adeta, "Kusur senden, muvaffakiyet benden..." demek istemiştir. Daha sonra da, zikretmiştir. Çünkü, uzaklaşmayı gerektiren, tıpkı bir ölüm gibi, yakınlaşmayı ifâde eden ise, tıpkı bir hayat gibidir. Binâenaleyh, bu ikisi mevcut olup tahakkuk edince, ölümle hayat arasında yer alan bir hal de tahakkuk eder ki, bu hal, uykudur. Uyuyanın, mutlaka uyandırılması gerekir, ise, tenbih (uyandırma) edatıdır. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, bu nidayı, bu harf İle bitirmiştir.[6][6]

Nüzul Sebebi

Bu sûrenin nüzul sebebi olarak, şu rivayet edilmektedir: Velid ibn Muğîre, As ibn Vâil, Esved ibn Abdilmuttalib
ve Ümeyye ibn Halef, Allah'ın Resulü'ne, "Bir müddet biz senin ilahına bir müddet de sen bizim ilahlarımıza ibadet et. Böylece aramızda bir sulh çizgisi oluşur, aramızdaki düşmanlık da kalkmış olur... Eğer senin işin daha olgun ve göz alıcı olursa, biz, bize düşen, payımızı alırız. Yok eğer, bizim işimiz daha olgun olursa, sen bundan kendine düşen payı, dersi alırsın..." dediler de, bunun üzerine işte bu sûre ile, Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: Siz, ey cahiller, bana AHah'dan başkasına mı tapmamı emrediyorsunuz?.."(Zümer, 64) ayeti nazil oldu da, böylece onları, bazan cehalet, bazan da küfürle tavsif etti. Bil ki, cehalet, tıpkı bir ağaç; küfür de, o ağacın meyvesi gibidir. Binâenaleyh, bu sûre nazil olup da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de, bunu, onların İleri gelenlerince okuyunca, onlar buna kızdılar ve ondan ümitlerini kestiler. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:.[7][7]

Cahiller Hakkında Neden "Kafirler” Denildi?

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, bunları bu sûrede, kafirler olarak; diğer yerde ise cahiller olarak tavsif etmiştir?

Cevap: Çünkü bu sûre, baştan sona kadar, onlar hakkında nazil olmuştur. Binâenaleyh, buradaki mübalağanın, mutlaka daha ileri ve fazla olması gerekir. Dünyada, "kafir" kelimesinden dahaftötü, daha değersiz ve daha adi bir kelime yoktur. Zira "kafir" ifadesi, ister mutlak, isterse mukayyet olsun, bütün herkesçe, kötü bir sıfattır. Ana, cehalete gelince, bu ifade kayıtlandığında, bazan mezmum olmaz. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "neseb" ilmi

---

[5][5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/497.

[6][6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/497-498.

[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/498.

hususundaki "Bu, faydası olmayan bir ilim; zararı olmayan bir cehalettir"8[8] sözü gibidir.
İkinci Soru: Cenâb-ı Hak, Tahrim Sûresi'nde niçin, başına "de..." kelimesini getirmeden, sadece "Ey inkar edenler" {Tahrim, 7) demiş; burada ise, başına hem Jİ ifadesini eklemiş, hem de bunu, mazi sigasıyla değil ism-i fail sigasıyla getirmiştir?
Cevap: Tahrim Sûresî'nde geçen ayet, onlara, Kıyamet gününde, öyle denileceğini ifade eden bir ayettir. Ki, artık orada, o peygamber onlara gönderilmiş bir resul değildir. Böylece, Cenâb-ı Hak vasıtayı {peygamberi) aradan kaldırmış, o vakit onlar artık, kafir değil, itaatkar oluvermişlerdir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak o ifadeyi, mazi lafzıyla getirmiştir. Ama burada ise, onlar bu küfür sıfatını taşımaktalar ve o peygamberler de, onlara peygamber olarak gelmiştir. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, buyurmuştur.
Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın buradaki "Ey o kafirler" sözü, herkese mi, yoksa bazı kimselere mi bir sesleniştir?
Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, ifadesinin bütün herkese yapılmış bir hitap olması caiz değildir. Çünkü, kafirler arasında, yahudiier ve hristiyanlar gibi, Allah'a tapanlar da vardır. Binâenaleyh, yahudi ve hristiyanlar kastedilerek, bunlara, "Sizin taptıklarınıza tapmam" demek caiz olmaz. Cenâb-ı Hakk'ın, "Sizde, benim taptığıma tapıcı değilsiniz" ifadesinin de, bütün herkese yapılmış bir hitap olması caiz değildir. Çünkü, kafirler arasında, iman edip de, Allah'a ibadet eder hale gelmiş olan kimseler vardır. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, ifâdesinin, belli birtakım kimselere, sözlü bir hitap olduğunun söylenilmesi gerekir ki, bu kimseler de, "Bir yıl biz senin ilahına ibadet edelim, bir yıl da sen bizim ilahımıza ibadet et" diyen kimselerdir. Velhasıl, şayet, biz buradaki hitabın genel bir hitap olduğunu söylersek, bu, tahsis görmüş bir hitap olmuş olur; yok eğer, bu hitabı, şifahî yapılmış bir hitap olarak algılarsak, bunun, tahsis görmüş genel bir hitap olduğunu söylememiz gerekmez. Binâenaleyh, ayeti işte bu manaya almak daha evladır.
"Ben, sizin tapmakta olduklarınıza ibadet etmem. Benim ibadet ettiğime de siz ibadet etmezsiniz. Ben, sizin taptıklarınıza (hiçbir zaman) ibadet etmiş değilim. Siz de benim kulluk etmekte olduğuma ibadet ediciler değilsiniz" (Kâfinin, 2-5).
Bu ayetlerle ilgili olarak şöyle birkaç mesele vardır:9[9]

Burada Tekrar Var mı?

Bu ayetler hakkında şöyle iki görüş vardır:
a) Bunlarda bir tekrar yoktur
b) Bunlarda bir tekrar vardır.
"Tekrar yoktur" görüşünü, şu şekillerde izah edebiliriz:
a) Birinci ayet, gelecek, ikinci ayet ise şimdiki zaman içindir. Birincisinin, "gelecek zaman" için oluşunun delili şudur: "Lâ", ancak gelecek zamanı ifade eden, muzari fiilin başına gelir. Baksana (len) edatı da, (lâ)'nın nefyettiğini (olumsuz, kıldığını) te'kidle nefyeden bir edattır. Nitekim Halil şöyle der: 'in aslı, OÎ Vdir. Bunun böyle olduğu sabit olduğuna göre, ayeti, "Ben gelecekte sizin putlarınıza tapmama dair taleb ettiğiniz şeyi yapmayacağım. Siz de, sizden İlahıma tapmanız talebimi gelecekte de yapıcı değilsiniz" manasınadır. Daha sonra denilmiştir ki bu da, "Ben şu anda (şimdi) sizin mabudlarınıza ibadet edici değilim. Siz de, şu anda benim mabuduma ibadet ediciler değilsiniz" demektir.
b) Durum tersine çevrilerek bu ifadelerden birincisi "şimdiki zaman" (hal), ikincisi gelecek zaman (istikbal) için kullanılabilir: ayetinin gelecek zaman için olabileceğinin delili ise, bu ifadenin, "Ben sizin taptıklarınıza taparım" şeklindeki bir anlayışı bertaraf etmiş olmasıdır. O halde bunun gelecek için olduğunda şüphe yoktur. Bunun delili ise, bir kimsenin, "Ben Zeyd'i öldüreceğim" demesi halinde, bu sözden gelecek zamanın anlaşılmış olmasıdır.
c) Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu ayetlerden her biri hem şimdiki zaman, hem gelecek

---

[8] Kenzu'l-Ummal, 10/29156.
[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/498-499.

zaman için olabilir. Fakat biz, tekrarı önlemek İçin, birini şimdiki zaman, diğerini de gelecek zaman için alırız. Eğer bu ayetlerin önce şimdiki zamandan, sonra da gelecek zamandan haber verdiklerini söylersek, bu burada bir tertib olduğuna delalet eder. Yok eğer birinci ayetin gelecek zamandan haber verdiğini söylersek, bu, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i kendisine çağırdıkları şey olduğu için, daha mühim olduğundan dolayı, Allah Teâlâ, öncelikle onu zikretmiştir. Buna göre eğer, "Herşey ortada iken, Hz. Peygamber (s.a.s)'in putlara tapmadığı, kafirlerin ise bazan (zor durumlarda), Allah'a yöneldikleri malum iken, mevcut durumu haber vermenin faydası ve gereği nedir" denilince, biz deriz ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendi durumunu anlatmasına gelince, bu, cahiller, onun gizliden gizliye, ya putlardan korktuğu veya onlara arzu duyduğu için, putlara ibadet edeceğini sanmasınlar diyedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların Allah'a ibadet etmeyeceklerini söylemesi ise, kafirin yaptığı şeylerin, kesinlikle gerçek ibadet olmayacağından ötürüdür."

d) Ebû Müslim'in görüşüne göre, ayetlerdeki birinci ifadelerden kastedilen, "ma'bûd"dur. Buna göre bunlardaki ism-i mevsûlu, tfitf manasına olup, buna göre Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben putlara tapmam, siz de Allah'a tapmazsınız" demiş olur. Sonrakilerde ise edatı, fiiliyle beraber, masdar hükmünde olup, buna göre mana, "Ben, şirke ve tefekkürsüzlüğe bina edilmiş ibadetiniz gibi bir ibadeti yapmam. Siz de yakine ve hakka binaenaleyh ibadetim gibi bir ibadeti yapmazsınız. Şimdi siz benim ilahıma ibadet ettiğinizi ileri sürerseniz, bu batıl-yanlış olur. Çünkü ibadet, emredilen, emre göre yapılan bir iştir. Sizin yaptığınız ise, yasaklanan emredilmeyen bir iştir" şeklindedir.

e) Birincisi, onların ileri sürdüğü iti bar i-f arazi nefye (olumsuzluğa), ikincisi ise, bütün yönleri içine alan genel bir nefye hamledilebilir. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) önce, "Sizlerin Allah'a tapacağınızı umarak, benim de putlara tapacağımı umarak, ne ben sizin taptıklarınıza, ne de siz benim taptığıma taparsınız" demiş, daha sonra da, "Ben, kesinlikle herhangi bir gaye ve maksad için, sizin putlarınıza tapıcı değilim. Sizler de, herhangi bir sebeb ve itibarla benim taptığıma tapıcılar değilsiniz" demiştir ki bunun bir örneği şudur: Bir başkasını kendisine nimet, mal, para vermek için, haksızlığa davet edene, davet edilen kimse, "Ben, nimet elde etmek için haksızlık yapmam. Hatta ne bunun için, ne de diğer şeyler için haksızlık yapmam" diye karşılık verir.10[10]

Tekrar Olduğu Görüşü

İkinci, yani bu ayetlerde "Bir tekrar vardır" görüşünü şu üç şekilde izah ederiz:

1) Tekrar, te'kid ifade eder. Te'kide ileri derecede ihtiyaç duyulduğu zaman, orada tekrar da o nisbette güzel olur. Hiçbir yerde de, buradaki kadar ihtiyaç duyulamaz. Çünkü o kafirler, bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'e tekrar tekrar müracaat ettiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de hep sustu, cevap vermedi. Böylece kalblerinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendi dinlerine az da olsa bir meyil duyduğu hissi uyandı. İşte bu durum, onların bu hislerini ve tekliflerini nefyetme ve geçersiz kılma hususunda, bir te'kide ihtiyaç hissettirmiştir.

2) Kur'ân-ı Kerim, onların sordukları ve istedikleri şeylere bir cevap olmak üzere, parça-parça, ayet-ayet inmiştir. Şimdi o müşrikler, "Bizim, ilahını kabullenmemiz için, senin de bizim putlarımızı selamlaman gerekir" dediler de, Allah Teâlâ, ayetlerini indirdi; daha sonra yine bunlar, "Bir ay sen bizim ilahlarımıza ibadet et, bir ay da biz senin ilahına ibadet edelim" dediler de, yine Hak Teâlâ, ayetlerini indirdi. Bahsettiğimiz bu husus, ihtimal dahilinde olunca, işte bu şekildeki bir tekrar, kesinlikle zarar verici değildir, lüzumsuz bir tekrar sayılmaz.

3) Kafirler, aynı sözü yani, "Bir ay sen bizim ilahlarımıza, bir ay da biz senin ilahına; bir sene sen bizim ilahlarımıza, bir sene de biz senin ilahına ibadet edelim" sözünü tekrar edince, cevap da, bu tekrara uygun olarak tekrarlanmıştır. Ki bu bir çeşit tehekküm (istihza)dır. Çünkü aynı kelimeyi bozuk bir gaye için tekrar edene, onu ve sözünü hafife alıp, hakaret

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/499-501.

etmek için, onun kelimeleri tekrar edilerek karşılık verilir.[11][11]

Akıllar Hakkında Ma Edatı

Burada şöyle bir soru sorulabilir: edatı, bilen-akıllı olan varlıklar (insanlar) için pek kullanılmaz. Onların taptıkları putların, akıl sahibi varlıklar olduğunu farzetsek, onları ile ifade etmek doğru olabilir. Ama Hz. Muhammed (s.â.s)'n mabudu, alimlerin en alimi (bileni)dir. O haide, denilerek, O'nun için nasıl kullanılmıştır? Alimler buna şu şekillerde cevap vermişlerdir:
a) Buradaki ile, sıfat kastedilmiştir. Buna göre adeta Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben batıl olana, siz de hak olana tapmazsınız" demek istemiştir.
b) Her iki da, masdariyyedir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.s), "Gelecekte ben sizin ibadetiniz gibi ibadet etmem; siz de benim ibadetim gibi ibadet etmezsiniz" demiş, sonra da, "Şu anda ben sizin ibadetiniz gibi ibadet etmem; siz de benim ibadetim gibi ibadet etmezsiniz" demiştir.
c) Bu 'lar manasınadır. Bu durumda bir problem yoktur. (Çünkü akıllı-akılsız her varlık için kullanılır).
d) Hz. Peygamber (s.a.s) ilk önce, "Ben sizin taptıklarınıza tapmam" deyince, söz uyumlu olsun diye, ikincisi de buna hamledilmiştir ve bu tıpkı, "Kötülüğün cezası, misli bir kötülüktür" (Şûra, 40) ayeti gibidir.[12][12]

Üçüncü.Mesele

Cebriye şöyle bir istidlalde bulunmuştur: "Allah Teâiâ, "Siz benim taptığıma tapmazsınız" buyurmak suretiyle, bu tapmanın söz konusu olamayacağtni iki kez haber vermiştir. Bir şeyin olamayacağına dair verilen doğru haber, o şeyin meydana gelmesine ve var olmasına zıddır. O halde, o kafirlerin böyle bir ibadet yapmayacaklarına dair, Allah'ın bu doğru haberi mevcutken, onlara bu ibadeti teklif, iki zıddı birleştirmeyi tehlif oiur."[13][13]

Bazı Sorular

Bil ki geriye bu ayetle ilgili olarak, şöyle bir kaç soru kalır:
Birinci Soru: Kendisinden ötürü, Allah'dan başkasına ibadet etmenin çirkinliğini bildiren sebebin zikredilmesi, böyle bir tekrardan daha evla değil miydi?"
Cevab: Aksine bazan, te'kid ve tekrar, sebebin ve hüccetin söylenmesinden daha evla olur. Bu, ya karşı tarafın (muhatabın), te'kid ve tekrardan ve hüccetin getirilmesinden istifade edemeyecek, anlamayacak kadar ahmak oluşundan ötürü olur. Yahut da münakaşa konusu olan hususun, son derece açık oluşundan ötürüdür. Şimdi cebr ve kader meselesi hususunda mübahese etme, araştırma yapma güzeldir. Fakat putlara ibadet etmeyi teklif edene gelince, bu, ya zincire vurulacak kadar delidir; yahut da, inada bir akıllıdır, dolayısıyla öldürülmesi gerekir. Eğer öldürülemezse, açıkça kınanması ve ayette olduğu gibi, iddiasının alabildiğine reddedilmesi gerekir.[14][14]

Şiddetle Hoşgörünün Uzlaşması

İkinci Soru: Bu sûrenin başı şiddet ve hakareti, yani "Ey kafirler" diye hitab ile tekrarı ihtiva ederken, sonu da bir müsamaha ve önemsememeyi ihtiva etmektedir. Bu müsamaha ve önemsememe de, "Sizin dininiz size, benim dinim bana" ayetinin ifade ettiği husustur. Şu

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/501.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/501-502.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/502.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/502.

halde, bu iki husus nasıl telif edilebilir?
Cevab: Hz. Peygamber (s.a.s) adeta "Ben sizi böylesi kötü bir işten (tekliften) alabildiğine sakındırdım ve bu hususta kusur etmedim. Şimdi madem ki benim bu husustaki sözümü kabul etmediniz, o halde, ben sizi, siz beni bırakın" demek istemiştir.15[15]

Niçin Len İle Te'kid Yapılmadı?

Üçüncü Soru: Tekrar, te'kid ve pekiştirme için olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Kesinlikle sizin taptıklarınıza tapmayacağım" demesi gerekirdi. Çünkü bu ifade, dahate'kidlidir. Baksana, Ashab-ı Kehf, durumu te'kidli bir şekilde ifade ederek, "(Ey Rabbimiz), biz kesinlikle senden başka bir ilaha tapmayacağız" jpl* jî (Kent, 14) demişlerdir?
Cevap: Te'kidli ifadeye, töhmet ve itham bulunan yerlerde ihtiyaç duyulur. Halbuki herkes, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, şeriat (İslâm) gelmezden önce de, putlara tapmadığını biliyordu. Binâenaleyh artık şeriat geldikten sonra o, nasıl putlara tapar. Ama Ashab-ı Kehf'in durumu böyle değildir. Çünkü onlar daha önce, putlara tapm ıslardır.16[16]

Sizin Dininiz Size, Benimki Bana

"Sizin dininiz size, benim dinim bana"(Kâfirûn, 6).
Bu ayetle ilgili olarak birkaç mesele var:17[17]

Küfre Rıza Olur Mu?

İbn Abbas (r.a) buna, "Sizin Allah'ı inkar edişiniz size, benim Allah'ı birlemem ve ihlaslı oluşum da bana"
manasını vermiştir. Buna göre eğer, "Şimdi yani Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara küfürlerinde, müsaade ettiği
söylenebilir mi?" denilirse, biz deriz ki: Hayır, asla. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), küfürden insanları vazgeçirmek için görevlendirilmişti. Binâenaleyh buna daha nasıl müsaade edebilir. Ama Hz. Peygamber (s.a.s)'e böyle söylemesinin emrolunmasının maksadı, şunlardan biridir.
1) Bundan maksad, tehdiddir. Bu tıpkı bu yönüyle, "Haydi dilediğinizi yapın, ama o, yaptıklarınızı görüyor" (Fussiiet, 40) ayeti gibidir.
2) Hz. Peygamber (s.a.s) sanki şöyle demek istemiştir: "Ben, sizleri hakka ve kurtuluşa çağırmak için gönderilmiş bir peygamberim. Binâenaleyh eğer dediklerimi kabul etmez ve bana uymazsanız, hiç olmazsa beni bırakın ve şirke davet etmeyin."
3) Bu, "sizin dininiz size. O halde, eğer helakinizi tercih ediyor iseniz, o din üzere devam edin. Benim dinim de bana. Çünkü ben, bu dinimi terkedecek değilim" demektir.
b) Buradaki "din", hesab manasına olup, ayet, "Sizin hesabınız size, benim hesabım bana. Binâenaleyh hiçbirine, başkasının işlerinin hesabı sorulmayacak" demektir.
c) Burada bir mahzuf muzafın olduğu düşünülerek mana şöyle olabilir: "Sizin dininizin cezası (karşılığı) size, benim dinimin cezası (karşılığı) bana..." "Ey Muhammed, senin dininin karşılığı bir saygı ve bir mükafaat olarak sana yettiği gibi; onların dinlerinin karşılığı da bir vebal ve ceza olarak onlara yeter."
d) Buradaki "din", ceza (karşılık) manasınadır. Nitekim HakTeâlâ, "Allah'ın dini, yani had cezasını uygulama hususunda sizi bir acıma hissi sarmasın" (Nur, z) buyurmuştur. Binâenaleyh bu, "Rabbimden gelecek ceza size, putlarınızdan gelecek ceza bana olsun. Fakat sizin putlarınız cansızdır. Dolayısıyla onların cezasından korkmuyorum. Ama göklerin ve yerin Cebbar'ı Allah'ın çetin cezasından korkup-çekinmeniz aklen size gerekir" demektir.

---

[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/502.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/502-503.
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/503.

e) Din, "duâ" manasınadır. Nitekim Hak Teâlâ, "Dini sırf Allah'a has kılarak, Allah'a dua edin"(Mü'min, 14) buyurmuştur. Buna göre mana, "Sizin duanız sizedir" buyurmuştur. Buna göre mana, "Sizin duanız sizedir. Halbuki kafirlerin duası, tamamen boşa gider. Eğer siz o putlara dua ederseniz, dualarınızı duymazlar. Duysalar da duanıza icabet edemezler. Sonra onlar bu hal üzere kaldıkları sürece, size zararları dokunmaz. Ama kıyamet günü, onlar dile gelirler ve onları Allah'a ortak koşuşunuzu kabullenmezler. Ama benim Rabbime gelince: O, iman edenlerin dualarına icabet eder (Şura,26) ve "Bana dua edin, size icabet edeyim. Çünkü dua eden bana dua ettiğinde duasına icabet ederim" (Bakara 186) der.
f) Din, adet-örf demektir. Nitekim şair,
"Heybenin o devenin üzerine atmış olunca o, (lisanı hal ile), Kendisinin adei hep bu, benim adetimde hep bunun olacak" dedi..." demiştir ki buna göre bu, "Atalarınızdan ve şeytanlardan aldığınız örfleriniz, size; benim meleklerden ve vahiyden aldığım örfüm bana." Sonra sizler şeytanla ve cehennemle, ben de meleklerle ve cennetle yüz yüze kalıncaya değin, herbirimiz kendi adeti ve örfü üzere devam etsin gitsin" demektir.[18][18]

İkinci Mesele

Ayetteki, ifadesi, hasr (ancak) manasınadır ve"Sizin dininiz başkasına değil ancak size; benim dinim de
başkasına değil ancak banadır" demektir. Bu, 'İnsan için, ancak kendi sayıcı gayreti vardır" (Necm, 39) ve "Hiç kimse, hiç kimsenin günahım üstlenmez" (isra, 15) ayetlerinin ifade ettiği hususa işaret olup, "Ben vahiy ve tebliğ ile memurum; sizlerse, emirlere uymak ve kabul etmekle memursunuz. Ben mükellef olduğum işi yapınca, sorumluluktan kurtulmuş oldum. Ama sizin küfürde ısrar edişiniz, kendisinden ötürü bana kesinlikle bir zarar gelmeyecek şeylerden bir şeydir" demektir.[19][19]

Üçüncü Mesele

İnsanlar, anlaşmalarda hep bu ayete tutunmayı adet edindiler. Halbuki bu caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an'ı, insanlar onu darb-ı mesel etsinler diye değil, üzerinde düşünsünler, sonra da gereğini yerine getirsinler diye indirmiştir. Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilen ve sapasağlam hükümler verendir. Salat-u selâm, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun aline ve ashabına olsun (amin)![20][20]

---

[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/503-504.
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/504.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/504.

NASR SÛRESİ

Nasr Sûresi, üç ayet olup, Medenî'dir.[1][1]

"Allah'ın yardımı ve fethi gelince..."(Nasr, 1).
Bu ayette bir takım incelikler var:[2][2]

Allah'ın Yardımı

Birinci İncelik: Allah Teâlâ, "Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın" (Duhâ, 5) ve "Şüphesiz Biz sana Kevser'i verdik" (Kevser, 1) buyurmak suretiyle Hz. Muhammed (s.a.s)'e, üstün bir eğitim vadedince, pek yerinde olarak, Allah yardımını hergün biraz daha artırıyordu. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Ey Muhammed, niçin kalbin daralıyor, sen peygamber değilken, seni zayi etmedim (yalnız Risaletinin başlangıcında da işi ileriye götürdüm ve o sürü sürü kuşları meleklere çevirdim. "Rabbiniz, beş bin melek göndermek suretiyle size yetmez mi?"{Al-i imran, 125). Şimdi de Ben lütfumu ve nimetimi artırıyor, şöyle diyorum: "Ben bizzat Kendim sana yardım edeceğim. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah'ın yardımı gelince..." buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber {s.a.s), "Allah'ım bana verdiğin nimet, ancak doğup-büyüdüğüm Mekke fethedildiği zaman tamam olur deyince, Cenâb-ı Hak, "ve fetih geldiğinde" buyurdu.
Derken Hz. Peygamber (s.a.s) "Allahım, kavmim oradan çıkarsa, bunun ne tadı kalırki?" deyince, "Sen de insanları, fevc fevc Allah'ın dinine gireceklerini görünce..." (Fetih, 2) buyurdu.[3][3]

Üç Nimete Karşılık Üç Ödev

Daha sonra Hak Teâlâ adeta şöyle demek istedi: "Ey Muhammed, biliyor musun, sen bu üç şerefli nimeti, hangi sebeble elde ettin. Sen onları ancak, önceki sûrede, "Ey kafirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam"(Kâfirûn, 1) dediğin için elde ettin. Senin bu sözün, bu üç şeyi ihtiva eder:
a) Sen, Bana, Benim dinime lisanınla destek oldun. Bunun mükafaatı, "Allah'ın nusratı"nm gelmesidir.
b) Sen, kalbinin mekkesini, tevhid ordusuyla fethettin, Biz de sana, Mekkne'nin "feth"ini nasib ettik. Bu, ayetteki "ve fethi gelince" ifadesinden anlaşılan husustur.
c) Sen, iç ve dış bütün uzuvlarını Bana taat ve ibadete şevkettin, Ben de kullarımı, sana taata şevkettim. Bu hususda, "insanlar, fevc fevc Allah'ın dinine girecekler" ifadesinden anlaşılmaktadır. Sen bu üç büyük ve şerefli nimeti elde ettikten sonra, Bana üç çeşit kulluk göster. Çünkü karşılıklı hediyeleşmek, sevgiye sebeb olur. Eğer Ben sana yardım edersem, tesbihatta bulun; fethi nasib edersem, hamdet; kullarım, fevc fevc müslüman olunca da, istiğfarda bulun." Cenâb-ı Hak, yardırmna karşılık, teşbih edilmesini koymuştur. Çünkü teşbih, O'nu, mahlukata benzemekten uzak ve beri olduğunu söylemektir.
Yani, sen, Allah'ın sana yardım ettiğini görürsen, bu yardıma müstehak olduğun için, yardıma erdiğin zannına kapılma; aksine Cenâb-ı Hakk'ın, mahlukattan hiç kimsenin O'ndan herhangi bir alacağı bulunmsından münezzeh olduğuna inan. Cenâb-ı Hak, Mekke'nin fethine mukabil, Kendisine "hamd" edilmesi, mükellefiyetini getirmiştir. Çünkü nimetlere ancak hamd ile karşılık verilir. Derken Hak Teâlâ, insanların hak dine bölük bölük girişlerine karşılık da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in istiğfarda bulunması, mükellefiyetini getirmiştir. Bu da Hak Teâlâ'nın, "Günahına erkek ve kadın mü'minîer için istiğfar et" {Muhammed, 19) ayetinden kastedilen

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/505.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/507.
[3][3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/507.

husustur. Bu, "Tarafların çok olması, kalbi, malum ve itibar sevgisi ve lezzetiyle meşgul eden şeylerdendir. Binâenaleyh işte bu kadarcık (meşguliyet) günahın için, İstiğfarda bulun. Ayrıca sana tabi olanların günahları için de mağfiret talebinde bulun. Çünkü onlar sayıca çok olunca, günahları da çok olur. Dolayısıyla senin kendileri için istiğfar etroene ihtiyaçları da o nisbette çok ve ileri olur.4[4]

Allah'a Teslim Olana O Yeter

İkinci İncelik: Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey kafirler... "(Kâfirûn, 1) demek suretiyle, kendisinin küfürden beri olduğunu bildirip onların kötü hareketlerini yüzlerine vurunca, bazılarından sanki korkmuş da, bu sertliği biraz yumuşatarak, Sizin dininiz size, benim dinim bana" (Kâfirûn, 6) deyince, kendisine, "Ey Muhammed, korkma. Ben, seni yardım ve desteğe doğru göndermem; aksine yardım ve desteğimi sana getiririm" denilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ, "Allah'ın yardımı ... gelince..." buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, ... "Yeryüzü benim için dürüldü (kısaltıldı)" hadis-i şerifidir. Yani, "Sen bir yere doğru gitme; çünkü orası sana gelir" demektir. Eğer durup, beklemekten usandın da, hicreti İstiyorsan, bil ki senin gibiler ancak, "Kâ'be kavseyn'e"(Necm,9) kadar giderler. "Kulunu geceleyin yürüten (mirac'a çıkaran) zatı tahsis ve tenzih ederim" (İsra, 1). Aksine Ben, dahasını da yapar ve ümmitinin fakirlerini, zenginlerine tercih ederim. Böylece ümmetinin zenginlerine, ahirette binekleri olsun diye, kurban kesmelerini emrederim. Fakirler bineksiz kalınca da, cenneti onlara doğru getiririm. Çünkü, "Cennet müttakilere yaklaştırılır" (Şuarâ, 90).5[5]

Dünyayı Değerlendirirken Realist Olmak

Üçüncü İncelik: Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ey Muhammed, dünyanın bulanıklığı berrakiaşmaz-durulmaz. Keza sıkıntıları ve nimetleri de sonludur. Binâenaleyh sana "kevser"in verilmesi ile ferahladın. Dolayısıyla o ahmakların (kafirlerin) gösterdiği ahmaklığın sıkıntısına katlan. Çünkü onlar, "Senin ilahına tapmamız için, senin de bizim ilahlarımıza tapman fazım" demişlerdir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan uzaklaşıp, onlar yüzünden morali bozulunca, Cenâb-ı Hak, "Seni müjdelerim. Çünkü Allah'ın yardımı geldi" demiştir. Dolayısıyla o, bu müjdeli ayınca, "Göç göç" (yani, "Artık gitme zamanı") demeye başladı. Sen, kemalden sonra, mutlaka bir zevalin olacağını bilmez misin? O halde ey insan, Allah'dan mağfiret talebinde bulun. İlk bahardaki açlıktan ötürü üzülme, zira onun peşinden sonbaharın zenginliği gelmektedir. Sonbahann zenginliği ile de şımarma, çünkü onun peşinden de kışın sıkıntıları gelmektedir. Dolayısıyla artık şansı tamamlanmış olan için, dahası olmaz. Şairin şu sözü de bu manadadır:
"Bir iş tamamlanınca, artık noksanlığı yaklaşır. "Tamamlandı" denildiğinde, artık bir zeval beklemeye başla." "Ey Allah im, niçin böyle yaptın?" deyince, Cenâb-ı Hak, "böylece senin kalbini dünyaya bağlamayalım, aksine o, hep bir yolculuk ve göç halet-i ruhiyesinde olsun diye böyle yaptık" demiştir.6[6]

Va'din Peşinden Vaîd

Dördüncü İncelik: Cenâb-ı Hak, önceki sûrenin sonunda, "Sizin dininiz size, benim dinim bana" buyurunca, Hz. Peygamber (s.a.s) sanki, "Allahım, bunun karşılığı nedir?" demiş de, Allah Teâlâ, "Allah'ın yardımı" buyurmuş. Hz. Peygamber (s.a.s), "Beni putlara davet eden o amcamın cezası nedir?" deyince, Cenâb-ı Hak, "O Ebû Leheb'in iki eli kurusun..."

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/507-508.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/508.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/509.

buyurmuştur.[7][7]

Sûreler Arasında Tenasüp

İmdi, eğer, "Cenâb-ı Hak, niçin önce bu sûrede va'dini, bundan sonra da, Tebbet Sûresi'nde vaîdini getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun sebebi, şunlardır:

1) Çünkü Hak Teâlâ'nın rahmeti, gazabından önce gelir.

2) Cins cinsi ile yanyana (karşılıklı) olsun diye... Çünkü Hak Teâlâ önceki sûrede, "Benim dinim Bana" demeyi emretmiştir ki bu "yardım"dır. Bu tıpkı (Al-imran' 106) ayetinde olduğu gibidir.

3) Va'de vefa (va'dde durma) kerem açısından, intikamı (va'îdi) tastamam yerine getirmekten daha önemlidir.

Bu sûreler arasındaki böylesine sıkı uyum hususunda iyice bir düşün. Çünkü bu sûre, Medine'de nazil olanların sonuncularındandır. Kâfirûn Sûresi ise, Mekke'de ilk nazil olan sûrelerdendir. Bunları düşündüğünde, sûrelerin mushaftaki sıralanışının da Allah'dan ve Allah'ın emri ile (tevkifi) olduğunu anlarsın.

Beşinci İncelik: Önceki sûrede Cenâb-ı Hak, kendi isimlerinden hiçbirini zikretmem iş, kendisine (U) ism-i mevsufu ile işaret etmiştir. Buna göre sanki, "Ben, isimlerimi, öylesine yerde zikretmem. Çünkü o zaman onlar isimlerimi hafife alırlar ve böylece cezalan daha da artar" demek istemiştir. Bu sûrede ise en büyük isimlerini zikretti. Çünkü bu, dostları hakkında indirilmiş bir sûredir. Cenâb-ı Hak bunda, en büyük ismi olan "Allah" lafzını zikretmiştir ki böylece, bunu okumak suretiyle daha büyük mükafaata ersinter. Buna göre sanki, "Benim ismimi kafirlere karşı anma ki onlar ismimi hor ve hakir görmesin, hafife almasınlar. Ama ismimi dostlarımın yanında yad et ki, onlar ismime saygı duysunlar" demek istemiştir.[8][8]

Hediyeleşme

Altıncı İncelik: Nahivciler, ayetin başındaki (... diği zaman) edatının, "teşbih et" fiili ile mansub olduğunu söylemişlerdir. Buna göre takdir, "Allah'ın yardımı ve fethi geldiği zaman, Rabbini hamd ile teşbih et" şeklindedir. Hak Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ben zamanı, senin istediğin, yardım, fetih ve zaferin zarfı yaptım. Bu zarfı da, bu tür şeylerle doldurdum ve sana gönderdim. Binâenaleyh sen, bunu Bana boş olarak geri gönderme, aksine, "Hediyeleşin, dostluk kurun" hakikati gerçekleşsin diye, kullukla doldurup gönder. Binâenaleyh sanki Hz. Muhammed (s.a.s), "Ben fakirim, senin bu hediye zarfını neyle doldurayım?" demiş de, Cenâb-ı Hak da, adeta sanki, "Eğer başka bir şey bulamıyorsan, en azından lisanını, teşbih, hamd ve istiğfarla hareket ettir..." demiştir. Hz. Muhammed (s.a.s), bunu yapınca, "hediyeleşin..." emrinin manası tahakkuk etmiş oldu. Bu tahakkuk edince de, şüphesiz, "karşılıklı muhabbet besleyin" emri tahakkuk etmiş oldu. İşte bu yüzden, Hz. Muhammed (s.a.s), "Habibullah - Allah'ın sevgilisi" olmuştur.

Yedinci İncelik: Cenâb-ı Hak adeta şöyle der: "Yardımım, fetih, sana gelip de, insanlar da senin dinine bölük bölük girdiğinde, sen de teşbih, hamd ve istiğfarla meşgul ol. Çünkü Ben, "Eğer şükrederseniz, mutlaka (nimetinizi) arttırırım" (İbrahim,7). Böylece senin, bu taatlarla meşgul olman, dünya ve ahirette derecelerinin artmasına sebep olur. Binâenaleyh, hiç şüphesiz, "Biz sana kevseri verdik" ifadesinde yapmış olduğumuz va'dimiz gerçekleşinceye değin hep teatti etmeye devam edeceksin.

Sekizinci İncelik: İman, ancak şu iki şeyle tamamlanır. Nefy ve isbat; beraat ve velayet (dostluk). O halde, nefy ve beraeti, Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben, sizin taptıklarınıza tapmam" ifadesi; isbat ve velayeti ise, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın ... yardımı gelince..." ayeti isbat

---

[7][7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/509.

[8][8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/509-510.

etmektedir. Şu halde, işte bu sûre ile alakalı olan izahların tümü bundan ibarettir.
Bil ki, bu ayette, bir takım sırlar bulunmaktadır. Ve bu sırların izahı, bir soru ve cevap ile mümkündür.[9][9]

Feth İle Nasr Arasındaki Fark

Birinci Soru: "en-Nasr" ile "el-Feth" arasında ne fark vardır ki, "feth", "nasr" üzerine atfedilmiştir? Buna şu birkaç açıdan cevap verebiliriz:
a) "en-Nasr", elde edilmek istenen şeyi, elde etmek için yapılan yardımı; "el-Feth" ise, muallakta olan neticeyi elde etmek ve gerçekleştirmek demektir. Şimdi, "nasr"ın, "feth"in bir sebebi gibi olduğu açıktır. İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, önce "en-Nasr"ı zikretmiş, sonra da "feth"i ona atfetmiştir.
b) Şöyle denilmesi de muhtemeldir: Nasr, dinin kemalidir; feth ise, nimetin tamamı olan, dünyevî ikbaldir. Bu ayetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "Bu gün sizin dininizi kemale erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım" (Maide, 3) ayetidir.
c) Nasr, dünyada, Minâ'da elde edilen zaferdir; feth ise, cennet ile tahakkuk edecektir. Nitekim, Cenâb-ı Hak, "ve o (cennetin) kapılan açıldığında..."(Zümer,73) buyurmuştur. "Nasr" hususundaki görüşlerin en açığı, bununla, Hz. Muhammed {s.a.s)'in, Kureyş'e veya bütün Arablara galib geleceğinin kastedilmesidir.[10][10]

Yardımlar Çok İken Mekke Fethine Tahsis

İkinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s), hep sürekti olarak delil ve mucizelerle desteklenmiştir. Binâenaleyh, "yardın 'ın, Mekke'nin fethine tahsis edilmesinin hikmeti nedir? Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:
a) Bu yardım ile, insan tabiatına uygun yardım kastedilmiştir. Mutlak nasr ifadesi, hususi anlamdaki nasr'a delalet eder biçimde gelmiştir; çünkü, bu yardımın, ehl-i dünyanın kalbindeki etki ve konumunun büyüklüğünden ötürü, bundan öncekiler adeta bir hiç mesabesine indirgenmiştir. Çünkü, cennete girildiğinde, oraya girmeyi sağlayan mükafaatlar, adeta, hiç tadılmamış nimetler gibi algılanır. İşte bu hususa, Cenâb-ı Hak, "Öylesine sarsıldılar ki, o peygamber ve onunla birlikte inananlar, "Allah'ın yardımı nerede?!" dediler" (Bakara, 214) ayeti ile İşaret etmiştir.
b) Belki de bu ifade ile, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberleri için hükmettiği, dünyevi işler hususundaki, Allah'ın yardımı kastedilmiştir. Ve bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın eceli geldiğinde, o ertelenmez..."(Nûh. 4) ayeti gibidir.[11][11]

Yardım Zaten Ancak Allah'tan

Üçüncü Soru: Yardım, zaten, sadece Allah'tan olur. Çünkü, Allah Teâlâ, "Yardım, ancak Allah katmdandır" (Enfal, 10) buyurmuştur. O halde, "Allah'ın yardımı" ifadesindeki bu kaydın, fayda ve hikmeti nedir?
Cevap: Bu, "Bu, ancak Allah'a yakışan, ancak O'nun yapabileceği bir yardımdır. Veyahutta bu, ancak Allah'ın hikmetine uygun bir yardımdır" demektir ki, bu tıpkı, "Zeyd, o sanatı mükemmel ve muhkem yapmakla meşhur olduğu zaman, "Bu, başkasının değil, Zeyd'in sanatıdır" denilmesi gibidir ki, bununla, o sanatın mükemmel ve büyük oluşu kastedilmiştir. İşte burada da böyledir. Veyahut da, bu, "Allah'ın yardımı nerede?" şeklinde yapılan dualarına icabet ettiği için "Allah'ın yardımı..." şeklinde ifade edilmiştir.
Dördüncü Soru: "Yardım"ı, "gelme" ile nitelemek, mecazdır. Hakiki anlamdaki ifâde ise

---

[9][9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/510.
[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/510-511.
[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/511.

"Allah'ın yardımı vaki olduğunda..." şeklindedir. Binâenaleyh, hakiki ifadenin bırakılıp da, mecazi ifadenin zikredilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Burada bir takım işaretler bulunmaktadır:

1) İşler, vakitlerine bağlanmışlardır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, önce, sonra olmanın; değişmenin ve tebeddül etmenin imkansız olacağı bir biçimde, her hadisenin meydana gelmesi için belli sebepler ve vakitler takdir etmiştir. Binâenaleyh, o vakit ve o zaman gelip çattığında, onunla birlikte o iş de olup biter. İşte bu hususa Cenâb-ı Hak, "Herşeyin hazineleri, ancak bizim katırnızdadır. Ve bizherşeyi, belli bir miktar ile indiririz..."(Hia, 21) ifadesiyle işaret etmiştir.

2) Bu lafız, bu yardımı, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iştiyak içinde gibi olduğuna delalet etmektedir. Zira bu yardım, Cenâb-ı Hakk'ın va'di gereği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hakkı idi ve o, buna müstehak idi. Şu halde, bu demektir ki, gerekçe mevcut idi. Ancak ne var ki, neticenin geri kalması, şartın tahakkuk etmeyişinden kaynaklanır. Binâenaleyh, bu yardım, tıpkı muallakta olan ağır bir şey gibi olmuş olur. Çünkü, onun ağırlığı düşmeyi iktiza eder. Ancak ne var ki, onun bağlı olması, buna manidir. O halde bu demektir ki, ağır bir şey, düşmeye iştiyak duyuyor gibi olur. Binâenaleyh, buradaki bu yardım da, Hz. Muhammed (s.a.s)'e müştak gibi olmuş olur.

3) Yokluk alemi, ucu bucağı olmayan, sınırsız bir alem oiup, bu, zulmetler alemidir. Ancak ne var ki, bunun dibinde cömertlik ve rahmet kaynaklan vardır ki, bu, Allah'ın cömertliğinin ve yoktan var edişinin kaynağıdır. Derken, cömertlik ve nurlar denizi, kollara ayrılmış ve akmaya başlamıştır. Bu nehrin akışı, her an, belli bir yere ve belli bir mekana ulaşmasını gerektirir. Binâenaleyh, Allah'ın rahmet ve nusratının denizi, ezelden itibaren akmaya başlamıştır.

Buna göre adeta şöyle denilmek istenmiştir: "Ey Muhammed! Rahmet ve yardım denizinin gelip ve sana ulaşması zamanı yaklaşmıştır. Binâenaleyh, bu denizin dalgaları geldiğinde, teşbih, tahmid ve istiğfarla meşgul ol..." O halde bu demektir ki, bu üç şey, rububiyet denizinden, ancak kendileri sayesinde kurtulmanın mümkün olduğu birer gemidirler. İşte bu yüzden, atan Nûh peygamber, kahr ve kibriya denizine binince, "Onun akması da, durması da Allah'ın adiy/ac/ir"(Hûd,41) demek suretiyle, Allah'dan meded ummuştur.[12][12]

Sahabenin Fiillerinin Allah'a İşareti

Beşinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s)'e, Mekke'nin fethi konusunda yardımcı olanların, muhacir ve ensardan oluşan sahabeleri olduğu hususunda şüphe yoktur. Ama, gel gör ki, Allah Teâlâ, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan yardım ve desteklerini "Allah'ın yardımı" diye adlandırmıştır.O halde, sahabe-i kiramdan sudur eden bu fiilin, Allah'a nisbet edilişinin sebebi nedir?

Cevap: Bu, kaza ve kader sırrının ummanının, kendisinden kaynaklandığı bir okyanıstur. Bu böyledir, zira, onların fiilleri de, Allah'ın fiilidir. Ve izahı şöyledir:

Kulların fiilelri, onların kalblerindeki, müsbet şeylere çağıran sebepler (devâî) ve kötü şeylerden men eden şeylere (savârif)e nisbet edilmişlerdir. Halbuki, bu "devâî" ve "savârif'ler, hadis, sonradan olan şeylerdir. Binâenaleyh, bunların bir "muhdis"inin olması gerekir. Bu ise, bir kul değildir; aksi halde, teselsül gerekir. Binâenaleyh, bunun, mutlaka Allah Teâlâ olması gerekir. Bu sebeple, ilk başlangıç ve en uzak müessir de, Allah; en yakın başlangıç (mebde1) da, o kul olmuş olur. İşte bu açıdan, bizatihi sahabe-i kirama nisbet edilen bu yardım işi, aslındaAllah'a nisbet edilmiştir.

İmdi, eğer, "Sizin bahsettiğiniz bu takdire göre, kulun fiiii, neticede Allah'ın fiiline dayanmış olur. Halbuki, bu, nassa aykırıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Eğer sizler Allah'a yardım ederseniz, o da size yardım eder... "(Muhammed, 7) buyurmuş, böylece, bizim, O'na yapacağımız yardımı, O'nun bize yapacağı yardımdan önce getirmiştir" denilirse, buna da şöyle cevap verebiliriz: Allah Teâlâ'dan bir fiilin sudur edip de, O'nun da, bizden herhangi bir fiilin suduruna sebep olmasında; sonra, bizden sudur eden bu fiilin de, Hak Teâlâ'dan sudur eden başka bir fiile bağlanmasında bir imkansızlık yoktur. Çünkü, hadiselerin sebepleri ve neticeleri, beşerî akılların ekserisinin, keyfiyetini idrakten aciz oldukları ilginç ve acib bir halka oluştururlar.[13][13]

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/511-512.

Allah ve Rab İsimleri

Altıncı Soru: edatı, gelecek için kullanılır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, ilerde olacak bir va'di zikredince, i* lii, buyurdu; ve kendi zatını da, "Allah" ismiyle zikretti. Ama, "Rabbinden bir yardım gelecek olursa, onlar, "Biz de sizinle beraberdik" derler.."(Ankebüt, 10) buyurmak suretiyle, geçmiş bir yardımı dile getirince ise, zatını, "Rab" lafzıyla zikretmiştir. Acaba, bunun sebebi ne olabilir?
Cevap: Cenâb-ı Hakk'tan, o fiil sudur edince, O, Rabb olur. Ama, fiil meydana gelmezden önce ise, O, Rab değil, ilahıdır...[14][14]

Allah'a Vaadini Yapmak Vacip Midir?

Yedinci Soru: Allah Teâlâ, "Eğer Allah'a yardım ederseniz, o da size yardım ec/er" (Muhammed, 7) buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s) de "Ey kafirler! Ben, sizin taptığınız putlara ibadet etmem" demekle Allah'ın dinine yardım etmiştir. Dolayısıyla, işte bu va'di gereği, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e yardım etmesi, vacib olmuştur. İşte bu sebeple de, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, Allah'ın yardımı geldiğinde..." buyurmuştur. Şimdi sen, (ey Razı), bu yardımın Cenâb-ı Hakk'a vacib olduğunu söyleyebilir misin?
Cevap: Vacib ve gerekli olmayan şey bazan, Cenâb-ı Hakk'ın va'di gereği vacib olur. İşte bundan dolayı, kerim olan kişinin va'di, borçlunun borcundan daha gerekli, daha elzem olur. Nasıl böyle olmasın ki, babaya, çocuğuna yardım etmesi, mevlaya (efendiye) da, kölesine, kuluna yardım etmesi gerekir. Hatta, yabancı karşısında tek ise ona yardım etmek ittifakla vacibtir, velevki namaz kılıyor bile olsa. Allah Teâlâ hakkında ise, bir değil, birkaç sebep oluşmuştur. Dolayısıyla da Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, cömertliği ve ikramı ile va'dde bulunmuştur. Ve O Allah, kuluna, babanın çocuğuna, efendinin kölesine olan şefkatinden daha fazla şefkatli ve merhametlidir. O Allah, mülkü bakımından bir Velî (Dost), o hükümranlığı açısından da bir Mevlâ (Efendi)dir. Üstlendiği şeyleri hakkıyla yerine getirendir. Tekdir. Birdir. İkincisi yoktur! Binâenaleyh, keremi ve cömertliği gereği, kuluna yardımda bulunması, ona düşmüştür, İşte bu yüzden, Cenâb-ı Hak, "Allah'ın yardımı geldiği zaman..." buyurmuştur.[15][15]

Feth

Ayetteki, "... ve fetih..." ifadesine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:[16][16]

Mekke Fethine Hazırlanan Zemin

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, bu ayette geçen "feth" kelimesiyle Mekke'nin fethi kastedilmiştir. Ve bu, kendisi için, "Fetihlerin fethi!" adı veriien bir fetihtir. Rivayet olunduğuna göre, Hudeybiye anlaşması olup, Hz. Peygamber (s.a.s) geri dönünce, Kureyş'in antlaşmalı olduğu bazı kimseler, Hz. Peygamber (s.a.s)'le antlaşmış olan Huzâ'a kabilesine baskın düzenlediler. Bunun üzerine o kavmin elçisi geldi ve bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber verdi. Bu durum, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağır geldi. Sonra Hz. Peygamber, "Bilin ki, ortaya çıkan bu hadise, bana, Allah katından bir zaferin geleceğini haber

---

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/512-513.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/513.
[15][15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/513.
[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/513.

vermektedir..." dedi, sonra da ashabına dönerek şöyle buyurdu: Göreceksiniz Ebû Süfyan gelip anlaşmayı yenileme peşinde koşacaktır." Gerçekten, bir saat geçmeden Ebû Süfyan gelip bu talepte bulundu. Ama buna ne Resülullah ne de Sahabenin büyükleri olumlu cevap vermediler. Bunun üzerine, o Hz. Fatıma'ya başvurdu, bu da kendisine fayda sağlamadı. Nihayet, ümitsiz
larak Mekke'ye döndü. Hz. Peygamber (s.a.s) de, Mekke'ye giderek, (Mekke'nin fethi için) hazırlık yaptı.17[17]

Hatıb (r.a)'ın Mektubu

Rivayet olunduğuna göre, Beni Haşim'den birisinin mevlası (kölesi) olan Sâre, Medine'ye gelir; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de ona, "Müslüman olarak geldin, öyle mi?" diye sorar. O da, "Hayır, ne var ki siz, seyyidsiniz, benimse, ihtiyacım var..." der. Hz. Peygamber (s.a.s) de onu, Benû Abdilmuttalib'e gönderir; onlar da onu giydirir, azığını da temin ederek, gideceği yere yollarlar. Bu arada Hâtıb ibn Belte'a da, Sâre'ye on dinar verir ve muhtevası şu şekilde olan bir mektubu Mekke'ye götürmesini ister: "Bilin ki, Allah'ın resulü, sizi kafasına koymuştur. Binâenaleyh, tedbirinizi alın..." Ve, Sâre çekip gider. Cebrail (a.s), bu haberi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e iletir; bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, Hz. Ali (r.a)'yi ve Ammâr'ı, bir takım içinde onun peşinden gönderir. Ve onlara, o mektubu almalarını emreder ve eğer vermezse, "Boynunu vurun..." der. Onlar, ona yetişirler, ama o, inkar eder ve bu arada böyle bir şey taşımadığına yemin eder. Derken, Hz. Ali (r.a) kılıcını çeker ve "Allah bizi hiç yalana çıkarmadı" der. Bunun üzerine kadın, o mektubu, örükleri arasından çıkarır.
Müteakiben, Hz. Peygamber (s.a.s), Hâtıb'ın, huzura getirilmesini ister. Ve Hâtıb huzura gelince de, "Seni buna sevkeden nedir?" diye sorar. O da, "vallahi, müslüman olduğumdan bu yana kafir olmadım. Ve, Mekke'den ayrıldığımdan beri, onları sevmedim, onlarla dostluk kurmadım. Ne var ki ben, Kureyş içinde bir yabancı gibiyim. Sizinle birlikte hicret edenlerin hepsinin, Mekke'de çoluk çocukları himaye eden yakınları var. İşte bu yüzden ben, ailem hakkında endişeye kapıldım da, Kureyş nezdinde bir yer edinmek istedim..." dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), "Bırak, şu münafığın boynunu vurayım..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ey Ömer, ne biliyorsun, belki de Cenâb-ı Hak, Bedir'e katılanlara rahmet nazarıyla baktı da, işte bu yüzden, "İstediğinizi yapın, çünkü ben, sizi bağışladım..." dedi..." buyurdular da, Hz. Ömer (r.a)'in gözleri yaşla doldu.18[18]

Fetih Ordusu ve Ebû Süfyan

Sonra Allah'ın Resulü çıktı; derken, Merrizzahrân'a vardı ve orada konakladı... Abbas ile Ebû Süfyan ona geldiler ve ondan izin istediler. O da, özellikle amcasına izin verdi. Bunun üzerine de Ebû Süfyan, "Ya bana da izin verirsin, ya da oğlumu çöle götürürüm, o da orada, açlıktan ve susuzluktan ölür..." dedi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbi rikkate geldi ve ona da izin verdi; sonra da şöyle dedi: "Müslüman olman ve Allah'ı birlemen zamanı gelmedi mi?" O da, "O'nun bir olduğunu sanıyorum. Zira, burada, Allah'dan başka ilahlar olsaydı, bize yardım ederdi..." diye cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Peki, benim, Allah'ın Resulü olduğumu bilmen ve ikrar etmen zamanı gelmedi mi?" diye sorunca da, o, "Muhakkak ki, benim bu konuda bir şüphem var..." diye cevap verdi. Bunun üzerine Abbas söze karışarak, "Ömer seni öldürmeden müslüman ol..." deyince, o, "Ya ben Uza'yı ne yapacağım..." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer "Şayet sen, Allah Resulünün huzurunda olmasaydın, muhakkak senin boynunu vururdum..." dedi. Bunun üzerine Ebû Süfyan, "Ey Muhammed, bu basit insanları bırakıp da, kavmin ve kabilenle barış yapman daha uygun ve evla değil mi? Mekke sakinleri senin kavmin ve yakınların. Bu sebeple, onları saldırıya ve yağmaya maruz bırakma"

17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/514.
18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/514.

deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "Bu insanlar bana yardım ettiler, destek verdiler ve benim canımı müdafaa ettiler. Mekke halkı ise, beni kovdu ve bana zulmetti. Eğer Mekkeliler esir edilirlerse, kendi kötü davranışları yüzündendir!.."
Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Abbas'a, onu götürmesini ve askeri görmesi için, gözetleme yerinde tutmasını emretti. Herbir bölük önünden geçtiğinde, o, "Bu kim?" diye soruyor, Abbas da, "Bu, ordu komutanlarından falanca..." diyordu. Derken, ancak gözbebekleri görünebilen, yeşil bölük geldiğinde, o bunları da sordu. Abbas da, "Allah'ın Resulü, bu.." deyince, o, "Muhakkak ki, yeğenine büyük bir güç ve mülk verilmiş!" dedi. Abbas da, "Bu nübüvvettir.." deyince, "Nübüvvet!? Ne uzak!.." diye cevap verdi.19[19]

Mekke'ye Giriş

Sonra haberci geri döndü ve Mekke'ye girdi. Ve şöyle seslendi: "Muhammed, hiçbirimizin karşı duramayacağı bir ordu ile gelmiş!.." Bunun üzerine Hind bağırdı ki "Bu haberciyi öldürün..." dedi ve sakalından yakaladı. Bunun üzerine adam bağırdı ve Hind'i kendinden uzaklaştırdı. Ebû Süfyan sabahleyin müslümanların ezanını duyduğunda, —ki müslümanlar onbin kişiydiler— bundan şiddetli bir korku duydu ve Abbas'a bunu sordu. O da ona, namaz işini anlattı. Derken Allah'ın Resulü binitinin üzerinde olduğu halde, Mekke'ye girdi; tevazu ve şükründen ötürü de, tıpkı secde halindeymiş gibi, sakalı da, eğerin ön kaşı üzerindeydi. Sonra, Ebû Süfyan eman diledi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, "Ebû Süfyan'ın evine giren, emniyet içindedir.." dedi; Ebû Süfyan da, "Evimin alabileceği kadar kimse..." diye ekledi. Hz. Peygamber yine, "Mescide giren kimse de, emindir" buyurunca, o, "Mescidin alabildiği herkes..." diye ekledi. Hz. Peygamber devamla, "Silahını bırakan, güvendedir. Kapısını örten güvendedir." Sonra Allah'ın Resulü, MezSd'in (Kâ'be'nin) kapısında durdu ve şöyle dedi: "Allah'dan başka ilah yoktur. O, tekdir. Vadinde durdu, kuluna yardım etti, yalnız başına hizipleri, müşrik ordularını hezimete uğrattı.." Sonra da şöyle seslendi: "Ey Mekkeliler, size ne yapmamı bekliyorsunuz?" "Ey, cömerd âlicenap kardeş ve âlicenap bir kardeşin oğlu; hayır ve iyilik..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Gidin... Serbestsiniz sizler..." dedi ve onları salıverdi. Bundan dolayıdır ki Mekke halkı, fulaka (salıverilenler) diye isimlendirilmiştir. İşte bundan dolayı, Hz. Ali (r.a), Muaviye'ye o, "Allah bize, sizin boyunlarınızı vurma gücü ve imkanı verdiğinde, biz sizi azad etmiştik..." anlamında, "Efendi ile azadlısı nasıl müsavi olur?!" derdi. Hz. Peygamber (s.a.s), buyurmamış, bilakis ftüHkM ^ü Ijjiit, buyurmuştur. Çünkü "mu'tak" 'ın köleliğe döndürülmesi caiz değildir. Ama, boşanmış olan kadın (iîüaJi) nikah bağına geri dönebilir. Ve henüz onlar küfür üzere bulunuyorlardı. Bu sebeple, hainlik edip de, ikinci bir kez kö I eleştiri I meleri mümkün ve caiz idi. Bir de, talak, kadınlara has bir şey idi. Onlar da silahlarını bırakmışlar, tıpkı kadınlar gibi evlerine çekilmişlerdi. Bir de şu var: Mu'tak (jsüyın yolu açılıp serbest bırakılır; o, dilediği yere gider. Ama, "mutallaka" (boşanmış kadın) ise, iddet beklemek için evinde oturup bekler. Bundan ötürü onlar, kadınlar gibi, Mekke'de oturmakla emrolunmuşlardı. Sonra Mekkeliler, bey'at ettiler. Böylece de, bölük bölük Allah'ın dinine girer hale geldiler.
Rivayet olunduğuna göre, Allah'ın Resulü, dördü kuşluk namazı; diğer dördü de, Allah'a şükretmek için nafile olmak üzere sekiz rekat namaz kıldı. İşte, Mekke'nin fethinin kıssası budur. Müfessirler nezdinde, meşhur olan da, bu sûredeki "feth"den muradın, Mekke'nin fethi olduğu şeklindedir.
Bu "feth"den muradın Mekke'nin fethi olduğuna delalet eden şeylerden birisi de şudur: Cenâb-ı Hak "feth"i, "nasr-yardtm, zafer" ile birlikte, yanyana zikretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) daha önce, Bedir'de olduğu gibi, yardıma mazhar olmluş, ama fetih müyesser olmamıştı. Aynı şekilde, Benu'n-Nadîr gazvesinde, onların sürülmesinden olduğu gibi, fethe mazhar olmuş, ama yardım ve nusrete mazhar olmamıştı. Zira o, o beldeyi fethetmiş, ama insanları esir almamıştı. Ama, Mekke'nin fethi gününe gelince, burada, şu iki husus da

---

19[19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/515.

tahakkuk etmiştir: Yardım ve fetih... Öyle ki, bütün Mekkeliler onun kölesi gibi olmuş, o da onları azad etmiştir.20[20]

Fetih: Hayber Fethi Diyenler

İkinci görüşe göreyse, bu fetihten maksat, Hayber'in fethidir. Bu fetih, Hz. Ali (r.a)'nin eliyle tahakkuk etmiştir, ki, kıssa gayet meşhurdur.21[21]

Hayber'de Hz. Al ve Halid b. Velid

Rivayet olunduğuna göre Hz. Ali (r.a), yanına şecaat ve cesarette kendisiyle boy ölçüşen Halin ibnu'l-Velîd'i almıştı. Kale duvarına merdiven dayatılınca Hz. Ali (r.a) Halid'e, "öne geçecek misin?" deyince, Halid, "Hayır" dedi. Hz. Ali (r.a) öne geçip, çıktı, Halid ona, "Ne kadar yükseldin?" diye sordu. O da, "Korkunun şiddetinden, bilemiyorum" diye cevap verdi. Rivayet olunduğuna göre Halid ibnu'l-Velîd, Hz. Ali (r.a)'ye, "Beni güreşte yenebilir misin?" diye sorunca, Hz. Ali (r.a), "Seni ben, daha önce yenmedim mi ki?" dedi. Halid de, "Evet ama bu, müslüman olmamdan önce idi..." dedi. Hz. Ali (r.a)'nin onunla görüşmekten çekinmesinin sebebi muhtemelen şu idi. O, Halid'in "Ali bile kendisinden çekiniyor" diye ün kazanmasını uygun görüyordu. Yahut ta Hz. Ali (r.a), "Ben sent kafirken yenmiştim. Ama şu anda sen müslümansın. Benim seni yere sermem, yenmem güzel olmaz" diye düşünmüştür.22[22]

Taif'in Fethi Diyenler

Üçüncü görüşe göreyse, bununla Taif'in fethi kastedilmiş oiup, bu hadise, uzuncadır.23[23]

Şirke Karşı Bütün Fütuhatlardır

Dördüncü Görüş: Bu ifadeden murad, kafirlere karşı muzafferiyet ve yardım; mutlak anlamda, şirk beldelerinin fethedilmesidir. Bu, Ebû Müslim'in görüşüdür.24[24]

Hz. Peygamber (s.a.s)'e Açılan İlimlerdir

Beşinci görüşe göreyse, Cenâb-ı Hak feth ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'e fethedip açtığı ilimleri murad etmiştir. "De ki: "Ya Rabbi ilmimi artır"(Taha, 114) ayeti de bu manadadır. Fakat ne var ki, ilmin meydana gelmesinden önce mutlaka, göğüs geişliğinin ve kalb tasfiyesinin bulunması lazımdır. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın yardımı geldiğinde..." ifadesinden murad edilen de budur. Cenâb-ı Hakk'ın yardımı ile, O'nun, taat ve hayırları işlemeye yardım etmesinin; feth ile de, makûlât ve ruhaniyat aleminden yararlanmanın murad edilmiş olması da muhtemeldir.25[25]

Sûrenin Nüzul Zamanı

Biz, "feth"i, Mekke'nin fethi manasına hamledersek, işte o zaman şunu deriz ki: Alimlerin, bu sûrenin nüzul vakti hakkında iki görüşü bulunmaktadır:
1) Mekke'nin fethi, hicri sekizinci senede meydana gelmiştir. Bu sûre de, hicri onuncu senede

---

[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/515-516.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/516.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/516-517.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/517.
[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/517.
[25][25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/517.

nazil olmuştur. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), bu sûrenin nüzulünden sonra, yedi gün yaşamıştır. Bundan ötürü bu sûre, "veda sûresi" diye de isimlendirilmiştir.

2) Bu sûre, Mekke'nin fethinden önce nazil olmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Muhammed (s.a.s)'e, Mekkelilere karşı, ona yardım edeceğine ve Mekke'nin fethini ona müyesser kılacağına dair bir va'd ve müjdesidir. Bunun bir benzeri de, "Sana Kur'ân'ı farz kılan Allah, seni muhakkak döneceğin yere döndürecektir"(Kasas, 85) ayetidir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın yardımı ve fethi geldiği zaman"buyruğu, gelecek zamanı iktiza eder; zira, olup bitmiş bir şey hakkında, "Geldiğinde, ... olduğunda..." denilmez. İşte bu görüş doğru olunca, bu ayet-i kerime, haber verdiği şeyin bir zaman sonra, aynen haber verildiği gibi doğru çıkması ve tahakkuk etmesi bakımından, mucizeler cümlesinden olmuş olur. Zira, gaybtan haber vermek, bir mucizedir.

İmdi, şayet, "Cenâb-ı Hak niçin yardımı Allah'a nisbet etti de (Allah'ın yardımı), "feth"İ, eliflâmlı) zikretti?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Eliflâm, daha önce geçmiş olan malum ve ma'kud bir şey için gelmiş olup, bu da, "Mekke'nin fethine" racidir.[26][26]

İnsanların Fevc Fevc İslama Girince

"İnsanların, fevc fevc Allah'ın dinine girdiklerini gördüğünde..."(Nasr, 2)
Ayetine gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:[27][27]

Birinci Mesele

fiilinin manasının "basiret ettin, gördün" şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, yine mananın, "bildin..." şeklinde olması da muhtemeldir. Şayet mana, şeklinde olursa, ifadesi de hal olarak mansub olur. Buna göre kelamın takdiri şu şekilde olur. "İnsanları da, bölük bölük Allah'ın dinine girer halde gördüğünde..." Ama ifadenin manası, "Allah'ın dinine girdiklerini" ifadesi, fiilinin ikinci mef'ûlü olur. Kelamın takdiri ise, "İnsanların da, Allah'ın dinine girdiklerini bilir ve anlarsan..." şeklindedir.[28][28]

Nas'dan Maksad

"insanlar" kelimesinin zahiri, umum ifade eder. O zaman da, gerçekte durum böyle olmadığı halde, bütün insanların varlık ve oluş alemine girmiş olmaları gerekir (ne dersin)? Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) İnsanlık ve akıldan maksat ve gaye, din ve taattır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ben, cinleri ve insanları ancak, bana ibadet etsinler diye yarattım" (Zâriyât, 56) buyurmuştur. Dolayısıyla, kim hak dinden yüz çevirir de, küfür üzerinde kalmaya devam ederse, sanki o, insan değildir. İşte bu mana, Allah Teâlâ'nın, "Onlar hayvanlar gibidirler; hatta onlar daha da sapıktırlar..." (Avâf, 179) ifadesinden kastedilen mananın ta kendisidir. Ayrıca Cenâb-ı Hak onlar hakkında, "Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın denildiğinde... "(Bakara, 13) buyurmuştur. Hz. Ali (r.a)'nin oğlu Hasan (r.a) dan, "insanlar kimlerdir?" diye sorulduğunda, o, "Bizler, insanların ta kendileriyiz. Bizim taraftarlarımızsa, insan benzerleri. Düşmanlarımız ise, insan değil, "nesnâs"dır, maymundur..." diye cevap vermiş, bunun üzerine Hz. Ali (r.a) de, onu, iki gözünün ortasından öpmüş ve "Allah risaletini koyacağı yeri en iyi bilendir" demiştir.[29][29]

İslam Yeni Bir Sayfa Başlatır

---

[26][26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/517-518.
[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/518.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/518.
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/518.

İmdi, şayet, "Onlar İslâm'a, uzun bir müddet ve çok kusurlar işledikten sonra girmişlerdir. O halde daha nasıl olur da, böylesi büyük bir medhi hak etmişlerdir?" denilirse, biz deriz ki: Bunda, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin genişliğine bir işaret bulunmaktadır. Çünkü kul, ömrü boyunca küfür ve isyan işleyip de, ömrünün sonunda iman etse, Aİlah onun imanını kabul eder ve onu, böylesi büyük bir medihle över. Rivayet olunduğuna göre melekler böylesi kimse için, "Her ne kadar daha önce kaçındıysan da, şimdi iman ediptaat işledin..." derler. Yine rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s), şöyle buyurmuştur:
"Allah'ın, sizin birinizin tevbe etmesinden duyduğu sevinç, yitiğini bulan kişinin ve suya kavuşan susamışın duyduğu sevinçten daha fazladır.. 30[30]Bunun manası şudur: Rab Teâlâ şöyle der: "Kulunu yetmiş sene baktım, terbiye ettim. Eğer küfrü üzere ölürse, onu cehenneme göndermem kaçınılmaz olacak. O zaman, yetmiş sene boyunca ona yapmış olduğunm ihsan ve iyilikler boşa çıkacak..." İşte, küfür ve isyanın müddeti ne kadar uzarsa, bunlardan yapılan tevbenin kabulü de o nisbette zor ve çetin olur.31[31]

Yemen Hakkında

2) Rivayet olunduğuna göre, "insanlar" kelimesiyle, Yemenliler kastedilmektedir. Ebû Hureyre şöyle demiştir: "Bu sûre nazil olduğu zaman Allah'ın Resulü şöyle dedi: "Allahu ekber! Allah'ın yardımı ve fetih geldi! Yemen ehli geldi. Kalbi mütehassıs bir kavim. İman, Yemenlidir; fıkıh, Yemenlidir; hikmet, Yemenlidir." Sözüne devamla da şöyle dedi: "Rabbimizin nefesinin Yemen cihetinden (geldiğini) duyuyorum!"32[32]

Mukallidin İmanı

Cumhûr-ı fukahâ ve kelamcifardan pekçoğu şöyle demiştir: "Mukallidin imanı sahihtir." Buna da bu ayeti delil getirmişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bu kısımdakilerin imanının sahih olduğuna hükmetmiş ve onu, Hz. Muhammed (s.a.s)'e olan nimetlerin en büyüklerinden addetmiştir. Şayet onların imanı sahih olmasaydı, Cenâb-ı Hak bunu, bu bağlamda zikretmezdi. Sonra biz kesin olarak biliyoruz ki, onlar, delil ile, ne cisimlerin sonradan meydana geldiğini (hudûs), ne Allah'ın cisimlikten, mekân ve zamandan (el hayyiz) münezzeh olduğunu isbat etmeyi, ne Allah'ın sonsuz olan malumatın bütününü bildiğini isbat etmeyi, ne Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde tam ve mükemmel bir mucizenin tezahür etmiş olduğunu isbat etmeyi, ne de, mucizenin tahakkuk etmesinin, sıdk ve doğruluğa nasıl delalet ettiğini isbat etmeyi biliyorlardı! O bedevilerin, bu İncelik ve dakik hakikatleri bilmediklerini bilmek zorunlu ve zaruridir. O halde biz şunu anlıyoruz ki, mukallidin imanı sahihtir. Onların, bu meselelerin delillerinin asıl ve esaslarını bildikleri; zira bu delillerin asıllarının zahir ve aşikar olduğu söylenemez. Aksine onlar, ayrıntıları bilmiyorlardı. Fakat şu kadar var ki insanın istidlal yapıyor sayılması için, bütün bu tafsilatları bilmesi de şart değildir. Zira biz diyoruz ki, delil ziyadelik ya da noksanlık kabul etmez. Çünkü, delil, mesela on mukaddimeden meydana gelmişe, bunlardan dokuzunu bilip onuncu delilde mukallid olan kimse, neticede kaçınılmaz olarak mukallid olmuş olur. Çünkü, taklidin fer'înin de taklid olması evla ve daha uygundur. Şayet bu kimse, o on mukaddimenin tamamını biliyorsa, onun dışındaki bir kimsenin, bu delili ondan daha iyi bilmesi imkansız olur. Çünkü bu fazlalık, şayet bu delilin delaletinde muteber bir cüz ise, o zaman ilk on mukaddime, delilin tamamı olmaz. Çünkü onunla beraber, bu zaid mukaddimenin de bulunması gerekir. Biz ise daha önce, bu on mukaddimenin yeterli olduğunu farzetmiştik. Şayet bu fazlalık ve ziyadelik, bu delilin delaletinde muteber addedilmezse, o zaman bu, bu delilden ayrı ve bu medlule delaleti hususunda da muteber olmayan bir durum olmuş olur. Böylece de, delilin bir delil olduğunu bilmenin, ziyadelik ya da

---

30[30] Müsllıı, tevbe, 1-8 (4/2102-2104); Buhâri, Daaval 31.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/518-519.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/519.

noksanlık kabul etmediği sabit olmuş olur. Ama, o bedevilerin, bu meselelerin delillerinin bütün mukaddimelerini, bunlardan bir teki dahi müstesna ve hariç olmaksızın, bildiklerinin söylenmesi durumuna gelince, bu, haddinden fazla iddialı ve büyük konuşmak olur. Ya da onlar, böyle değildiler; ki o zaman da, onların mu kal I id olduğu kesinlik kazanmış olur.
Zikrettiğimiz bu şeyi tekid eden bir husus da, Hasan el-Basrî'den rivayet edilen şu şeydir: O şöyle demiştir: "Allah'ın Resulü Mekke'yi fethettiği zaman, Arablar birbirlerine yöneldiler de, "O, Harem halkına karşı zafer kazanınca, onun, hak üzere olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, onları daha önce, fil ashabından ve onlara kötülük yapmak isteyen herkesten korumuştu" dediler. Sonra da, savaşmaksızın, bölük bölük İslâm'a girmeye başladılar." Hasan el-Basrî'nin rivayet ettiği budur. Şurası malumdur ki, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Mekke ehline karşı zafer kazanmasıyla, onun hak üzere olmasının vacîb olduğuna istidlalde bulunmak, çok kuvvetli değildir. Böylece de anlıyoruz ki, onlar istidlalde bulunmuyorlardı; bilakis, mu kal I id idiler.33[33]

Allah'ın Dininin Öbür İsimleri

"Allah'ın dininden maksad, Cenâb-ı Hakk'ın, "Muhakkak ki, Allah katında din, İslâm'dır"(Al-i imran, 19) ve "Her kim " İslâm'dan başka din ararsa, bu din ondan kabul edilmez"
(Al-i imran, 85) ayetlerinin delaletiyle, İslâm'dır. "Din"in başka isimleri de bulunmaktadır. "İman", bunlardandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Bunun üzerine, mü'minlerden orada olanları çıkardık. Zaten orada, kendilerini Allah'a teslim etmiş olanlardan yalnız bir tek ev bulmuştuk" (Zâriyat, 35) buyurmuştur. Bu isimlerden bir tanesi de, "sırâf'tır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Göklerde olanlarla yerde olanlann Kendisine ait olduğu Allah'ın yolu"(Şuara, 53) buyurmuştur. "Kelimetullah" da bu isimlerdendir. Keza, "nur" da bunlardandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah'ın nurunu söndürmek isterler" (Tevbe, 32) buyurmuştur. "Hüdâ" Cenâb-ı Hak, "Bununla dilediğini hidayet eder"(En'âm, 88) buyurmuştur. "el-Urve-kalb" de bu isimlerdendir. Cenâb-ı Hak, "Muhakkak ki, en sağlam kulpa tutunmuştur" (Bakara, 256) buyurmuştur. Bunlardan bir tanesi de, "el-Hablu - kopmaz ip"dir. Cenâb-ı Hak, "Allah'ın ipine tutunun" (Al-i İmran, 103) buyurmuştur. Yine, Sıbğatullah (Allah'ın boyası) ve FıtratuÎlah (Allah'ın yaratışı) da bu isimlerdendir.34[34]

Rabbin Dini Denilmesinin Sebebi

Cenâb-ı Hak, buyurmuş, fakat"Rabbin dinine...", veya diğer isimlerle ifade buyurmamıştır. Ki, bunun şu iki sebebi vardır:
1) Çünkü Allah ismi, zata ve sıfatlara delalet ettiği için, isimlerin en büyüğüdür. Cenâb-ı Hak adeta şöyle buyurur: "Bu dinin, Allah'ın dini olmaktan başka bir haslet ve özelliği olmasa bile, onun kabul edilmesi zorunlu ve vacibtir."
2) Cenâb-ı Hak şayet, demiş olsaydı, bu, "Bu dini kabul etmek sana vacibtir; çünkü O, seni terbiye etti; sana ihsanda bulundu" manasını ihsas eder; o zaman da, senin O'na yapmış olduğun taat ve ibadet ise, bir menfaat isteği ve talebine yönelik olarak meydana gelmiş olur; böylece de ihlas bulunmamış olur. İşte buna göre Cenâb-ıHak sanki, "Bana olan kulluk hizmetini, sana dönecek bir faydadan dolayı değil, ben Allah ve ilah olduğun için ihlasla yap" demiş olur.35[35]

Beşinci Mesele

(el-fevcu) kelimesi, "kalabalık cemaat" anlamına gelmekte olup, Arablar, daha önceleri birer

---

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/519-520.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/520.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/520-521.

birer, ya da ikişer
ikişer İslâm'a giriyorlar iken, şimdi, bir kabile toptan İslâm'a giriyordu. Cabir ibn Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, o, bir gün, ağlar. Bunun üzerine ona, "Seni böyle ağlatan nedir?" diye sorulduğunda, o şöyle der: "Allah'ın Resulünü şöyle derken duydum: "İnsanlar bölük bölük Allah'ın dinine giriyorlar. Bölük bölük de ondan çıkacaklar"36[36]
Bizler, imanın bahşedilmesinden sonra, ondan sıyrılıp çıkmaktan Allah'a sığınırız.37[37]

"Rabbine hamd ile teşbih et. Ve, O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir"(Nasr, 3).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:38[38]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ ona önce teşbihte bulunmasını, sonra hamdetmesini, daha sonra da mağfiret talebinde bulunmasını emretmiştir. Böyle bir te'dibin pekçok faydası vardır:39[39]

Nusratın Gecikmesinin Hikmeti

Birinci Fayda: Bil ki, Hz. Muhammed (s.a.s) hak üzere olduğu halde, yardım ve nusretin uzun seneler gecikmesi insanın kalbine ağır gelir ve insan gönlünde, "Ben hak üzere isem, ey Rabbim, bana niçin yardım etmiyorsun; bu kafirleri niçin bana musallat kıldın?" şeklinde bir istifham uyanır. İşte hatıra gelebilecek böyle bir düşüncenin önüne geçmek için, Cenâb-ı Hak, tesbihatta bulunmayı emretmiştir. Ama bizim, "Bu tenzihten muradı, "Allahım, sen, herhangi bir kimsenin sana karşı bir şey hak etmiş olmasından münezzehsin. Bilakis, yaptığın her şeyi sen, ancak, ilahi meşietin muktezasınca yaparsın. Binâenaleyh sen, dilediğini dilediğin gibi yaparsın..." şeklindedir." dememize gelince, buna göre teşbihin faydası, Allah Teâlâ'yı, herhangi bir kimsenin O'na karşı bir şeyi hak etmiş olmaktan tenzih etmektir. Mu'tezile'nin görüşüne gelince, bu tenzihin faydası, kulun, bu gecikmenin, bir hikmet ve maslahata binaen olup, cimrilik ve batılı hakka tercih etme sebebiyle olmadığını bilmesidir. Sonra, kul, Allah'ı, yakışmayan şeylerden tenzih etme işini bitirince, o zaman da, kendisine vermiş olduğu iyilik ve iütuflardan dolayı, Allah'a hamd ile meşgul olmaya başlar. Bundan sonra da, işlediği günahlar yüzünden, Allah'dan mağfiret talebinde bulunur.40[40]

Sonda veya Başta Hamd

İkinci Fayda: Hak yolda yürüyenlerin iki yol ve tarzı vardır: Onlardan bir kısmı, "Gördüğüm herbir şeyin sonrasında Allah'ı gördüm" derken, kimileri de, "Gördüğüm her şeyden önce Allah'ı gördüm" der. Şüphesiz bu yol, daha mükemmeldir. Ama, hikmete dair ilim ve alametler açısından olmasına gelince, bu böyledir; çünkü müessirden esere inmenin mertebesi, eserden müessire inmenin mertebesinden daha yücedir.
Rivayet ehlinin fikirleri açısından böyle olmasına gelince; zira, nurun kaynağı, vacibu'l-vücud olan (Allah)'dır; zulmetin kaynağı ise, mümkinü'l-vücûd'dur. Birincisi temaşaya dalmaksa, şüphesiz, daha şerefli ve üstündür. Bir de, asi ile tabi olana istidlalde bulunmak, tabi olan ile asla istidlalde bulunmaktan daha kuvvetlidir. Bu husus sabit olunca biz deriz ki: Bu ayet, iki yolun en kıymetlisi olan bu yola delalet etmektedir. Bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, Hâlık ile meşgul olmayı, nefs (kişinin kendisi) ile meşgul olmadan önce getirmiş, böylece de, Hâltk ile

---

36[36] Müsned, 3/343; Darimî, mukaddime, 14.
37[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/521.
38[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/521.
39[39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/521.
40[40] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/521-522.

ilgili olarak şu iki hususu zikretmiştir:

a) Teşbih..

b) Tahmid (hamd etmek).. Daha sonra ise ulema, üçüncü mertebede istiğfarı zikretmişlerdir ki, bu istiğfar da, hem Hâlık'a, hem de halka (mahluka) iltifat etmekle içice olan bir hal ve durumdur.41[41]

Allah'ın Sıfatları

Bil ki, Hak Teâlâ'nın sıfatları, selbî ve icâbî (olumlu) ve nefy ve isbat olmak üzere kısımlara ayrılmaktadır. Selbî sıfatlar, icâbî olanlardan önce gelmektedir. O halde, "teşbih" Vâcibü'l-Vücûd olan Cenâb-ı Hakk'ın selbî sıfatlarını nazara vermeye bir işarettir. "Tahmîd" ise, Cenâb-ı Hakk'ın sübûtî sıfatlarına bir işarettir; ki bunlar, ikram sıfatlarıdırlar. İşte bundan dolayı, Kur'ân-ı Kerim, celal sıfatının ikram sıfatından önce olduğuna delalet etmektedir. Cenâb-ı Hak, Vâcibü'l-Vücûd'a dair bilgi ile istiğfarın bu iki nevine de işaret edince, buradan, doğrudan doğruya istiğfara geçti. Çünkü kul, istiğfarda, kendi kusurlarını ve Hak Teâlâ'nın cömertliğini görüp müşahede eder. Yine o istiğfarda, nefsi için en mükemmel ve en uygun olanı taleb eder. Yine şurası malumdur ki, kul, Allah'dan başkasını müşahede ile meşgul olduğu nisbette Cenâb-ı Hakk'ın celal ve azametini mütalaa ve müşahededen mahrum kalır. İşte bu incelikten dolayıdır ki, istiğfar, teşbih ve tahmidden sonra gelmiştir.42[42]

Melekiyete Teşvik

Üçüncü Fayda: Bu, beşerin, meleklere benzemesine bir teşviktir. Bu böyledir, zira, en alttaki türün en üstünde bulunan, en üstteki türün en altında bulunana bitişiktir. İşte bu sebepledir ki, "İnsanlık mertebelerinin en sonuncusu (yani, en üst mertebesi), meleklik mertebelerinin başlangıcıdır. Sonra melekler, kendileri hakkında, "Biz sana hamdederek, noksan sıfatlardan seni tenzih ediyoruz" (Bakara, 31) demişlerdir. Bu sûredeki, ıü!j Nasr, ifâdesi işte, (Bakara, 31) ayetinde geçmekte olan meleklere benzemeye bir işarettir. Buradaki, ifâdesi de, Bakara 31'de geçen "kemal sıfatlarıyla da tavsif edip duruyoruz..." ifadesine bir işarettir. Çünkü aliler, ifadesini, "Biz, senin rızana nail olmak için, nefislerinizi takdis ve tebrie ediyoruz, aklıyoruz" şeklinde yorumlamışlardır. "İstiğfar"ın manası da yine, nefsi arındırmak, takdis etmek manasına racidir.

Bundan muradın, "Onlar kendileri için, beni hamd ile teşbih ettikleri iddiasında bulundular ve kendilerinde böyle bir meziyyet gördüler. Sana gelince, beni hamdinle teşbih ve tenzih et; böyle bir taati kendinden bilmekten de tevbe ve istiğfar et. Bilakis, bunu, benim muvaffak kılmaz ve ihsanımdan bilmen gerekir..." şeklinde olması da muhtemeldir. Şöyle denilmesi de muhtemeldir: "Melekler nasıl kendileri hakkında, (Bakara, 31) demişler; Allah da onlar hakkında nasıl "İman edenler için mağfiret talep ederler" (Mü'min, 7) buyurmuşsa, ey Muhammed, sen de, bölük bölük dine gelen o kimseler için, tıpkı, mü'minler için mağfiret talebinde bulunan ve "Rabbimiz, tevbe edip senin yoluna uyanları bağışla" (Mü'min, 7) diyen melekler gibi af talebinde bulun..."43[43]

İstiğfarın Manası

Teşbih, temizlemektir. Bundan, Kâ'be'nin putlardan temizlenip kırılmalarının murad edilmesi muhtemeldir.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Rabbini hamdederek..." buyurmuştur ki, bu, "Senin bu temizleme İşine girişmenin, Rabbini hamdedip O'na İstiğfarda bulunman ve O'nun yardım ve desteğini elde etmen vasıtasıyla olması muhtemel ve yerinde olur. Sonra bunu yaptığın zaman, kendini, Allah'a layık ve yakışan taatı yapmış ve yerine getirmiş olarak görmemen; bilakis, bu durumda dahi kendini kusurlu ve eksik görmen uygun düşer. O halde, ey Muhammed, sen, Allah'a olan taatlarındaki kusur ve eksiklerinden dolayı istiğfar talebinde bulun!" demektir.

---

[41] 41[41] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/522.

[42] 42[42] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/522.

[43] 43[43] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/522-523.

Beşinci Fayda: Hak Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: "Ey Muhammed, ya masumsun, ya da değil. Eğer masum, günahlardan korunmuş isen, teşbih ve tahrnid ile meşgul ol. Şayet masum değilsen, istiğfarda bulunmakla meşgul ol." Bu durumda ayeti kerime, tıpkı, "Sana ölüm gelinceye değin Rabbine yardım et" (Hicr, 99) ayetinde de olduğu gibi, Allah'a kulluk görevini yerine getirme mükellefiyetinde hiçbir boşluğun olmadığına dair bir tenbihat gibi olmuş olur.44[44]

Teşbihin Manası

"TesbirTten neyin murad edildiği hususunda iki izah şekli vardır:

1) "Teşbih, Allah'ı.tenzih ile zikretmektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bundan sorulduğunda, cevaben, "Teşbih, Allah'ı bütün kötü şeylerden tenzih etmektir" buyurmuştur. Kelimenin aslı ise "yüzdü" kelimesinden gelir. Şöyle ki: Yüzen kimse, tıpkı kuşun havada uçması gibi, suda yüzer ve kendisini, suya batıp da boğulmaktan ya da, su yatağındaki kötü şeylere takılıp da onlarla kirlenmekten korur. Kelimenin şeddeli şekli de, "uzaklaştırmak" anlamına gelir. Çünkü, senin Allah'ı teşbih etmen demek O'nu, hakkında layık ve caiz olmayan şeylerden uzak tutman demektir. Şüphe yok ki bu kelimenin, Allah'ı, nefy ve isbat yönünden, gerek zati, gerek fiili sıfatlar itibariyle hakkında caiz olmayan şeylerden tenzih etmek için kullanılması güzel ve uygun olmuştur. Çünkü, nasıl ki balık necaset kabul etmezse, bunun gibi, Hak Sübhanehû da, Kendisi hakkında asla uygun olmayan şeyleri kabul etmez. O halde "teşbih" kelimesi, hem zat, hem sıfat, hem de fiiller hususunda Allah'ın tenzih edilmesini ifade eder.

2) Teşbihten murad, namazdır. Çünkü bu lafız, Kur'ân-ı Kerim'de namaz manasında da varid olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Akşama ve sabaha erdiğiniz zaman, Allah'ı teşbih edin (namaz kûm)" (Hum, 17) ve "Güneş doğmadan önce, Rabbini hamdederek teşbih et (namaz kıl) "buyurmuştur. Bunu teyid eden bir başka husus da, bu sûrenin, nazil olan son sûre olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) de son hastalığında, "Namaza ve ellerinizin altındaki (köle ve cariyelere) çok dikkat edin" buyuruyor, bunun içinden sürekli tekrarlıyor ve bu konuda lisanına da hakim olamıyordu.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: Bununla, Mekke'nin fethi günü sekiz rekat olarak kılmış olduğu şükür namazı kastedilmiştir. Diğer bazı alimler, "Bu kuşluk namazıdır"; yine başkaları, "Hz. Peygamber, dört rekatı şükür için, dört rekatı da kuşluk namazı için olmak üzere, sekiz rekat namaz kılmıştır. Namaza "teşbih" adının verilmesi ise, namazda mutlaka tesbihatın bulunması sebebiyledir. Burada, "Namazın, söz ve fiillere dair her türlü noksanlıklardan temiz tutulup tenzih edilmesi gerekir!" şeklinde bir tenbih ve uyarı bulunmaktadır.

Birinci görüş sahipleri, görüşleri hakkında bu hususta gelmiş olan pekçok haberi delil getirmişlerdir. Mesela bunlardan olmak üzere, Hz. Aişe (r.a) şunu rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), bu sûrenin nazil olmasından sonra,"Allahım, seni hamd ile teşbih ve tenzih ederim. Allahım, beni bağışla! Sana tevbe ve istiğfar ediyorum!" demeyi çoğaltmıştır. Hz. Aişe (r.a) yine şöyle demiştir: "Hz. Peygamber rükûunda çokça, "Allahım, Seni hamd ile teşbih ederim. Allahım beni bağışla!" diyordu. Yine Hz. Aişe (r.a)'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber (s.a.s), son demlerine doğru, otururken kalkarken, giderken gelirken, daima "Allah'ı hamd ile teşbih ve tenzih ederim" diyordu. Bunun üzerine, "Ey Allanın Resulü, sen, "Sübhanellâhi ve bihamdihî.." ifadesini çokça söylüyorsun, (niye)? deyince, "Çünkü ben, bununla emrolundum" dedi ve "Allah'ın yardımı... geldiği zaman "ayetini okudu. İbn Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre bu sûre nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s), "Allahım, seni hamdinle tenzih ve teşbih ederim. Allahım, hem beni bağışla. Muhakkak ki sen,

---

44[44] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/523.

tevbeleri çokça kabul edensin, çok bağışlayansın" ifadesini çokça söylemeye başlamıştır. Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), "Muhakkak ki ben, günde, Allah'a yüz kere tevbe ediyorum"[45][45] diyordu.[46][46]

Teşbih ve Tahmidin Fazileti

Ayet-i kerime, teşbih ve tahmidin faziletine delalet etmektedir. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak yardım ve fetih
nimetlerinin şükrünü eda etmede, bunu kafi ve yeterli kabul etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Oruç, benim içindir..." hadis-i kudsîdeki ifadesi, orucun en büyük faziletlerinden birisidir; çünkü Cenâb-ı Hak onu kendine nisbet etmiştir. Hal böyleyken, bu niye böyle olmasın ki?! Sonra Cenâb-ı Hak, bu teşrif ve üstünlük hususunda, namaz mahallerini oruca denk kılmış ve "Mescidler Allah'ındır" buyurmuştur. Bu da, namazın, oruçtan çok çok üstün olduğuna delalet etmektedir. Sonra namaz, zikirlerin mahal ve mekanıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, "Muhakkak ki, Allah'ı anmak daha büyükfür"(Anketut,45) buyurmuştur. Allah, Kendisini medhettiği şeylerle medhedilmesi, hem aklen hem de şer'an malum iken, bu, nasıl böyle olmasın ki? Namazın keyfiyetine gelince, bu ancak, şeriatın açıklamasıyla bilinebilir. Bundan dolayıdır ki, namaz, teşbih ve tekbirin kendisinden beslendiği bir kaynak gibi addolunmuştur.
Buna göre şayet, "Tesbihatın vacib olmaması, onun derecesinin, namazın diğer amellerininkinden daha az olmasını gerektirir" denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:
1) Namazın diğer fiilleri, kalbin kendisine meyletmediği şeylerdendir; bunun içindir ki bunlar hususunda, onların vacib ve farz kılınmasına gerek duyulmuştur. Tesbihat ve tekbire gelince, hem akıl buna davet eder, hem de ruh, buna aşık ve müştakdır. Bundan ötürü de, fıtri sevgi ile yetinilmiştir. Bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, "îman edenlerse, Allah'ı daha çok severler" (Bakara, 165) buyurmuştur.
2) Cenâb-ı Hakk'ın, kelimesi emirdir. Mutlak olarak gelen emir ise, fukahaya göre, vücub ve farziyyet ifade eder. Mutlak olarak gelen emrin "nebd -mendubluk" ifade ettiğini söyleyen ise, kelimenin burada, karine yardımıyla vücub ifade ettiğini, çünkü istiğfarda bulunmanın bu ifadeye atfedildiğini, istiğfarın ise farz olduğunu; atf'da bulunan hususlardan birisinin de, matuf İle matufun aleyh arasında bir müşterekliğin bulunması olduğunu söylemiştir.
3) Tesbihat şayet farz olsaydı, o zaman, onu terketmekten dolayı meydana gelen ikab ve azab da, onun yüceliğini göstermek için daha büyük olurdu. İşte bundan dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak, bu mahzurdan kaçınmak için onu vacib kılmamıştır.[47][47]

Dördüncü Mesele

"Hamd"e gelince, onun tefsiri daha önce geçmişti. ifadesinin tefsirine gelince, alimler bu hususta birkaç görüş zikretmişlerdir:
1) Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Kelamın takdiri, "Ey Muhammed, Allah'ın sana gösterdiği o hayranlık verici inam ve nimetlerden hayranlık duyarak, "Allah'ı tenzih ederim. Bütün hamd, Allah'a mahsustur" de. Yani, "teşbih ile tahmidi birleştir" şeklindedir. Nitekim sen, "ikisini, karıştırıp da içtim" anlamında JÜl &UİI "Suyu sütle içtim" dersin.
2) Sen, Allah'a hamdettiğin zaman, onu teşbih de etmiş olursun. Zira teşbih, hamd'e dahildir. Zira, Allah'ı övüp ona şükürde bulunmanın, O'nu, bütün noksan sıfatlardan tenzih etmeyi ihtiva etmesi gerekir. Zira Allah medhe ve övgüye ancak, noksanlıklardan tenzih edildiği zaman layık olabilir. Bundan ötürüdür ki, Fatiha Sûresi, Kur'ân'ın anahtarı kabul edilmiştir. Mekke'nin fethi sırasında Allah'ın Resulü, "Kuluna yardım eden Allah'a hamdolsun!" demiş,

---

[45][45] Müslim, zikir, 41 (4/2075).
[46][46] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/523-525.
[47][47] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/525.

fakat sözünü, teşbih ile açmamış (yani,... Allah'ı teşbih ederim dememiş)tir. O halde ifâdesinin manası, "Ona hamdetmen, vasıtasıyla, onu teşbih et; yani O'nun, bu yolla teşbih ve tenzih eyle..." şeklindedir.

3) Bu ifadenin hal olması. Buna göre manası, "Hamdeden olarak Allah'ı teşbih " şeklinde olur. Bu senin tıpkı, "silahlı olarak anlamında olmak üzere, "Silahınla çık.." demen gibidir.

4) Bunun manasının, "Teşbihten sonra hamdde bulunmayı da tasarlayarak, Allah'ı teşbih ve tenzih et..." şeklinde olması da caizdir. Buna göre Cenâb-ı Mak sanki şöyle buyurmaktadır: "Senin, lafzan her ikisini aynı anda söylemen uygun olmaz. Fakat, niyet bakımından ikisini birleştirebilirsin. Tıpkı, kurban bayramı günü, kendisinden sonra kurban kesmeye niyetlenerek, bayram namazına niyet etmen gibi. Ki böylece senin için aynı saatte iki sevap ve mükafaat bir arada tahakkuk eder. İşte burada da böyledir."

5) ifadesindeki bâ'nın, "Bunu, ancak ve ancak Allah'ın lütfü ve keremi ile yaptım" örneğinde geçen, bâ gibi olması. Buna göre mana, "Allah'ı, ancak ve ancak O'na hamdederek, O'nun irşadı ve inamı ile teşbih ve tenzih et. Başkasını överek değil" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, ilk hadisinde geçen Hz. Alşe (r.a)'nin şu sözüdür: ' Buna göre ifâdenin anlamı, şu şekilde olur: "Allah'ı, sadece O'nu hamdederek teşbih ve tenzih et. Çünkü, seni hidayete ileten O'dur, başkası değil..." Bu sebepledir ki, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle demekte olduğu rivayet edilmiştir: "Allah'a hemdetmeye muvaffak kılmasından ötürü de Allah'a hamd ü senalar olsun."

6) Süddî, ifadesinin, "Rabbimin emriyle..." anlamında olduğunu rivayet etmiştir.

7) İfadedeki bâ'nın zaid bir bağlaç olması. Buna göre kelamın takdiri, "Rabbinin hamdini teşbih ve tenzih et.." şeklinde olur. Sonra, bu anlayış hakkında da birkaç ihtimal söz konusudur.

a) Bunun manası, "Allah için, hamdlerin en temiz ve nezih olanını seç" şeklindedir.

b) "Rabbine olan hamdlerini, riya ve gösterişten"; bunları zikir ile fasit dünyevi gayelere ulaşmak emelinden temizle..."

c) "Rabbine olan hamdlerini, "Ben bunları, O'na yaraştığı şekilde yaptım" iddiasından temizle." Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ı, layık olduğu veçhile takdir edemediler" (Zümer, 67) ayetiyle, buna işaret edilmektedir.

8) Yani, "Sana vacib olan hamdin yerine, sen, tesbihatta bulun..." demektir. Bu böyledir, çünkü, hamd muhakkak, nimetler mukabilinde olur, Allah'ın bize olan nimetleri ise sonsuzdur. Binâenaleyh, bunlara mukabil hamd ü sena edebilmek, beşer takatinin üstündedir. Bu sebeple işte Cenâb-ı Hak, "Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, onları hakkıyla sayamazsınız"(İbrahim, 34) buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta sanki, "Sen, bihakkın hamdden acizsin. O halde, hamdin yerine tesbihatta bulun" demek istemiştir.

9) Bu ifadede, teşbih ile tahmidin, birinin diğerinden sonraya kalması caiz olmayan ve yine her ikisinin aynı anda yapılmaları da tasavvur olunamayan iki şey olduğuna bir işaret bulunmaktadır. Bunun bir benzeri, kendisi için, şuf'a hakkı ve kusur (ayb)dan dolayı geri verme hakkı sabit olan kimsenin durumudur ki bu kimsenin "Bana satılan bu şeyi geri vermen suretiyle şuf'a hakkını tercih ettim" demesi gerekir. İşte bunun gibi de Cenâb-ı Hak, ikisi de aynı anda vaki olsunlar ve de böylece Hz. Peygamber (s.a.s), aynı anda hem hamdeden, hem de teşbih eden olsun diye, "Rabbini hamd ile teşbih ve tenzih et.." buyurmuştur.

10) Bundan muradın, şeklinde olmasıdır. Yani, "Rabbinin hamdini mütalaa ederek, kalbini temizle. Çünkü sen, her şeyin Allah'dan olduğunu gördüğün zaman, kalbini, kendi nefsine ve cehdine çevirmekten temizlemiş olacaksın" demektir. O halde, emr"i Allah'dan başkasının nefyedilmesine; ifadesi de her şeyin Allah'dan olduğunun görülmesine bir işarettirler.[48][48]

İstiğfar Hakkında

Hak Teâlâ'nın, O'ndan mağfiret dile" emri , hakkında birkaç izah tarzı bulunmaktadır:

---

[48][48] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/525-527.

1) Muhtemeldir ki, Hz. Peygamber (s.a.s) kendisine eziyet edenlerden intikam almayı temenni edip, Allah Teâlâ'dan kendisine yardım etmesini istiyordu. Ne zamanki, Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın yardımı ... geldiğinde..." buyurduğunu duydu, buna sevindi. Fakat şu da bilinmektedir ki, günahı olmayan bir kimsenin mağfiret talebinde bulunması, güzel ve yerinde değildir. Bu yolla Peygamber anladı ki, Rabbi onu, afvetmeye ve intikam almayı terketmeye teşvik etmektedir. Zira, Allah Teâlâ ona, onlar için mağfiret talebinde bulunmasını emredince, daha nasıl olur da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlardan intikam almakla meşgul olması uygun ve yerinde olur?!
Sonra Cenâb-ı Hak sûreyi, Kendisinin Tevvâb sıfatını zikrederek bitirmiştir. Sanki şöyle buyurmaktadır: "Tevbeyi kabul etmek, Allah'ın işidir. Dolayısıyla, O'ndan her kim tevbesinin kabulünü talep etmişse, Allah bunu ona vermiştir. Bu tıpkı şuna benzer: Satıcının mesleği, yanındaki emtiayı satmaktır. Bu sebeple, her kim ondan, bu emtiadan bir şey talep ederse, o da ona bundan satar. Satın alan ister dost olsun, isterse düşman. Rab Teâlâ da böyledir işte; tevbe eden ister Mekkeli olsun ister Medineli, O, tevbeleri kabul buyurur. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın bu emrine uydu. Bu sebeple Mekkeliler Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, kerim bir kardeşsin; kerim bir kardeşin de oğlusun" dediklerinde, o onlara, "Bu gün artık sizi kınamıyorum. Allah sizi bağışlasın"(Yusuf,92) demiştir. Yani, "Rabbim bana, sizin için mağfiret talebinde bulunmamı emretti. Bu sebeple de, O'nun beni reddetmesi caiz olmaz" demektir.[49][49]

İstiğfar Kim İçin?

2) Cenâb-i Hakk'ın, Ja«£"lj ifaedisinden murad edilen mana, ya "Kendin için Allah'dan mağfiret talebinde bulun" ya da, "Ümmetin için" şeklindedir. Şayet ifadesi murad edilen birincisi ise, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bir günahın sadır olup olmadığı meselesine varıp dayanır.[50][50]

Hz. Peygamber (s.a.s) İçin İstiğfar?

Hz. Peygamber (s.a.s)'den günah sadır olduğunu söyleyen kimse, buradaki "istiğfardın faydası hakkında bazı açıklamalar zikretmiştir:
1) Mümkündür ki onun çokça istiğfar etmesi, hatasını küçültme işinde etkili olsun.
2) Israr etmek günahından kurtulması için, ona istiğfarda bulunmak gerekmiştir.
3) İstiğfar ona, küçük günahını onarıp tamir etmesi için gerekli olmuştur. Böylece, onun sevabından asla hiçbir şey fasit olmaz.[51][51]

Nebi Günah İşlemez Diyenlere Göre İstiğfar

Ondan bir günah sadır olmamıştır diyene gelince, o da, bu istiğfar hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur.
1) Peygamberin istiğfarı, teşbih yerine geçmektedir. Bu böyledir, çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ı, çok bağışlayıcı olmakla (gaffar) vasfetmiştir.
2) Bundan maksat, başkalarının ona uyması için, onun bununla Allah Teâlâ'ya ibadet ve taatta bulunmasıdır. Çünkü hiçbir mükellef, ibadetinde herhangi bir kusurun meydana gelmediğinden emin olamaz. Böylece bunda, Hz. Peygamber (s.a.s), ne kadar gayret etse ve çaba harcasa da, onun, istiğfardan müstağni olamayacağına; o halde, onun dışındakilerin halinin nice olacağına dair bir tenbih ve uyarı bulunmaktadır.
3) İstiğfar, efdal ve en uygun olanı terketmekten ötürüdür.

---

[49][49] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/527-528.
[50][50] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/528.
[51][51] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/528.

4) Bu istiğfar şu sebepten dolayıdır. Kul bir itaat işleyip de, bunu, Cenâb-ı Hakk'ın ona olan ihsanı ile karşılaştırdığında, yaptığı taatın, o nimetin şükrünü eda hususunda yetersiz olduğunu görür. İşte bundan dolayı Allah'a istiğfarda bulunsun" demektir.
5) İstiğfar, kulluk yoluna sülük etmede meydana gelmliş olan kusurdan dolayıdır. Çünkü, Allah'a giden yolu, kullukta bir makama ulaşıp da, daha sonra o makamı da geçtiği zaman, işte o makamı aşmasından sonra onun noksan ve kusurlu olduğunu görür. Bundan dolayı da Allah'tan mağfiret talebinde bulunur. Allah'a giden yolun mertebe ve makamları sonsuz olunca, bu istiğfarın mertebelerininde sonsuz olması icab eder.52[52]

Ümmet İçin İstiğfar

İkinci ihtimale, yani muradın, "Ümmetinin günahı için istiğfarda bulun" şeklinde olmasına gelince, bu da yine gayet açıktır. Çünkü Cenâb-ı Hak ona, "Kendi günahın için, erkek mö'minler ve kadınlar için istiğfar et" (Muhammed, 19) ayetinde ümmetinin günahı için istiğfarda bulunmasını emretmiştir. İşte bu noktada, ümmet çoğaldıkça, bu istiğfarda daha zorunlu ve mühim hale gelmiştir. Biz, "Burada, kastedilen mana, hem kendin hem de ümmetin için istiğfarda bulun" şeklindedir" dediğimizde de bunun gibidir.53[53]

Tenzih, Hamd, İstiğfar Sıralaması

Ayette bir müşkil bulunmaktadır. O da şudur: Tevbe bütün taatlardan önce gelir; sonra, hamd, teşbihten önce gelir. Çünkü, hamd, in'âm sebebiyle yapılır. İn'âm ve ihsan ise, münezzeh zat (Allah) tam sudur ettiği gibi, bazan da başkasından sudur eder. O halde, önce istiğfarın meydana gelmiş olması, bundan sonra hamd in zikredilmesi, daha sonra da teşbihin ifade edilmesi gerekirdi. O halde ifadenin, tamamen bu tertibin aksine gelmiş olmasının sebebi nedir? Buna birkaç bakımdan cevap verilir:
1) Muhtemeldir ki Cenâb-ı Hak, en kıymetli ve şerefli olanla başlamıştır. Böylece ifade en kıymetliden daha az kıymetliye, yukardan aşağıya inmektedir. Bunda da, Hâlık'tan halka inmenin, halktan Hâlık'a yükselmekten daha şerefli olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır.
2) Bunda, kuldan sudur eden teşbih ve hamdin, Allah'ın celal ve izzeti ile karşılaştırıldığında günah haline dönüştüğüne, binaenaleyh, bundan istiğfarda bulunmanın da vacib olduğuna bir tenbih ve dikkat çekme vardır.
3) Teşbih ve hamd, Allah'ın emrini tazim ve ululamaya; istiğfar İse, Allah'ın mahlukuna şefkat etmeye bir işarettir, birincisi, namaz gibi; ikincisi ise zekat gibidir. Nasıl ki namaz zekattan önce gelirse, işte burda da böyledir.54[54]

Nebi İstiğfarda Da Örnek

Ayet-i kerime, teşbih ve istiğfarda bulunmayı açıkça ifade etmenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vacib olduğuna delalet etmektedir. Bu bir kaç bakımdan böyledir:
1) Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân'ın naklinin mütevatir olması için, sûreyi herkese tebliğ etmekle memur idi. Biz de, onun, vahyin tebliğ edilmesi görevini en güzel şekilde yerine getirmiş olduğunu bilmekteyiz. İşte, bu maksadın tahakkuk etmesi için, ona, apaçık bir biçimde teşbih ve istiğfarda bulunması vacib (farz) olmuştur.
2) Güdülen amaçlardan bir tanesi de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bütün ümmete örnek ve kudve olmasıdır. Ta ki, ümmet, gerek nimet gerekse mihnet ve çile içinde bulunduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yapmış olduğu şeyi yapsın; nimetler yeniden geldiğinde şükür ve hamdi de tekrarlasın.

---

[52][52] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/528.
[53][53] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/529.
[54][54] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/529.

3) Müşahede edilen, genellikle, hamdin önce getirilmesidir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Resulüne daima hamd ve istiğfarı emretmiştir. Ta ki böylece kendisiyle diğer insanların farkı ortaya çıksın. Keza ecelinin yaklaştığını anlayınca Hz. Peygamber (s.a.s), Allah Teâlâ ona "istiğfar et" emrini ile vermiştir. Ta ki ümmeti de ecelleri yaklaşınca böyle yapsınlar.
Ayet hakkında bazı sorular bulunmaktadır:55[55]

Bazı Sorular

1) Cenâb-ı Mak, mazi siğasıyla, Vy tâ & buyurmuştur. Oysa ki, biz Allah'ın bunu gelecekte kabul etmesine muhtacız.
2) Allah Teâlâ Nûh Sûresi'nde de olduğu gibi, yerine (Gaffâren) demeli değil miydi?
3) Cenâb-ı Hak "Allah'ın yardımı", "Allah'ın dinine" buyurmuştur. O haalde niçin
"Allah'ın hamdi" ile buyurmadı da, "Rabbinin hamdiyle" buyurmuştur?56[56]

Niçin Mazi Siğasıyla Kâne?

Birinciye birkaç bakımdan cevap verebiliriz:
1) Böyle söylemesi, daha beliğdir. Buna göre Cenâb-ı Hak adeta, "Ben sizi, insanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmet olmakla medhedip övmedim mi? Sonra, sizin aşağınızda olanların da, mesela yahudiler gibi, tevbelerini kabul ediyorum. Çünkü onlar, büyük mucizelerin zuhurunda, yani denizin yarılmasından, Tur dağının yükseltilmesinden üzerlerine kudret helvası ve bıldırcın eti yağdırılmasından... sonra Rablerine isyan etmişler ve bütün kabahatler işlemişlerdi. Tevbe ettiklerinde ise tevbelerini kabul ettim. Şimdi, Ben, sizden aşağı seviyede bulunanların tevbesini kabul edince, sizin tövbelerinizi kabul etmez miyim?" demek istemiştir.
2) Bu, "Hayli zamandan beri Ben, asî kullarımın tevbesini kabul etmeye başladım. Buna başlamak, asi olmayanlarını da kabule sevkeder. Rahman olanın keremine bundan başkası mı yaraşır ki?" demektir.
3) "Ben, size, istiğfarda bulunmayı emretmezden evvel de "tevvâb" idim. Size istiğfarı emredince, tevbeleri kabul etmez miyim?"
4) Bu sanki, onların suçlarının hafifletilmesine bir işarettir. Yani, "Sizler suç işleyip de tevbe edenlerin ilki değilsiniz. Bilakis, tevbeleri kabul etmek, benim mesleğimdir" demektir. Buna göre, suç, suçlu için bir musibettir. Musibet yaygınlaştığında ise, hafifler.
5) Bu sanki, şu ifadenin bir benzeri gibidir: "Andoİsun ki Allah, geçmişte ihsan ve ikramda bulundu. Aynen bunun gibi, gelecekte de ihsanda bulunacak." 57[57]

Tevvabâ Yerine Gaffara?

İkinci soruya da birkaç bakımdan cevap verilir:
1) Böylece, belki de Cenâb-ı Hak, bu ümmete daha fazla şeref ve mevki tahsis etmiştir. Çünkü kulun sıfatları içinde (gaffar) sıfatı yoktur. Aksine, kul tevbe ettiğinde, onun hakkında 4»lî* "tevvâb-çok tevbe eden" denilir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır. Şöyle ki, her ne kadar manalar farklı ise de, sen mü'minsin, Ben de mü'minim. O halde tevbe et ki, neticede de benim adaşım olasın. Şu halde, sen tevvâb (çok tevbe) edensin, ben de tevvâb (tevbeleri çokça kabul eden)im." Tevvâb kelimesi Allah hakkında, O'nun, tevbeleri çok kabulü anlamına gelir. Böylece Cenâb-ı Hak, kulun da çok tevbe etmesi gerektiğine tenbihatta bulunmuş olur.
2) Cenâb-ı Hak, ujî buyurmuştur. Çünkü kul bazan, gönülden tevbe etmediği halde, lisanen "Estağfirullah Allah'tan bağışlanmamı diliyorum" diyebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s),

---

55[55] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/529-530.
56[56] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/530.
57[57] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/530.

"Kalbiyle günahını izhar ettiği halde lisanıyla istiğfar eden kimse, adeta, Rabbiyle alay eden kimse gibidir" ifadesi de bu manadadır.
Buna göre şayet, "Kişi bazan, gerçekten tevbe etmediği halde, 4*jfi "Allah'a tevbe ederim" de der" denilirse, biz deriz ki: O zaman o yalancı olur. Çünkü tevbe, günahtan dönme ve pişman olmanın adıdır. İstiğfar ise böyle değil, kişi bunda yalancı olmaz. O halde kelamın takdiri, "Tevbe ederek Allah'tan mağfiret dile" şeklinde olur. Bu ifadede, amellerin tevbe ve istiğfar ile bitmeleri gerektiğine dair bir tenbihat bulunmaktadır. Ömürlerin sonu da böyledir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) bir meclise oturduğu zaman, oradaki oturuşunu istiğfar ife bitirirdi.[58][58]

Rab Vasfını Kullanmanın Hikmeti?

Üçüncü soruya da şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ adaleti gözetmiş, böylece kendi zat ismini de iki kere zikretmiş, fiil ismini de. Bunlardan birincisi "Rab", ikincisi ise "Tewâb"dır. Rububiyyet önce, tevbeleri çokça kabul ediş de sonra olduğundan, Cenâb-ı Hak, pek yerinde olarak, önce Rabb ismini, sonra Tevvâb ismini zikretmiştir.[59][59]

Sûrenin Vefatı Nebeviyeyi Haber Vermesi

Sahabe-i kiram, bu sûrenin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatının yaklaşmış olduğuna delalet ettiği hususunda ittifak etmişlerdir. Rivayet olunduğuna göre, Abbas bunu anlayınca ağlamış. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Seni ağlatan nedir?" deyince, Hz. Abbas, "Bu sûre senin (yakında) vefat edeceğini haber vermiştir" diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Durum, senin dediğin gibidir" buyurur. Rivayet olunduğuna göre bunu İbn Abbas söylemiş; bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s), "Gerçekten bu çocuğa pekçok ilim verilmiştir" buyurmuşlardır. Nakledildiğine göre, Hz. Ömer (r.a), İbn Abbas (r.a)'a saygı gösterir, onu kendine yakın tutardı. Onun, Bedir'e katılan sahabilerle oturmasına izin verirdi. İşte bunun üzerine Abdurrahman (İbn Avf), Hz. Ömer (r.a)'e, "Bu çocuğun bizimle oturmasına izin mi veriyorsun? Bizim, onun kadar oğlumuz var" deyince, "bunun sebebi, sizin onun kim olduğunu, yani nasıl liyakatli birisi olduğunu bilmenizdir" diye cevap verdi. İbn Abbas şöyle der: Hz. Ömer, bir gün bana ve onlara haber saldı. Bir araya geldiğimizde onlara, ayet-i kerimesinden sual etti. Ama, o bunu sanki, benim sebebimle sormuş gibiydi. Bunun üzerine içlerinden bir kısmı, "Allah nebisine, fetih işlerinden bir kısım, "Allah'tan istiğfar edip, O'na tevbe etmesini emretmiştir" diye cevap verince, ben, "Hayır, böyle değil. Bilakis, bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.s)'e vefatı haber vermektedir" dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) de, "Bu sûrenin manası hususunda ben de, senin bildiğinden başkasını bilmiyorum" dedi. Sonra da etrafına dönerek, "Bu gördüklerinizden sonra beni nasıl kınarsınız?" diye ilave etti. Yine anlatıldığına göre, bu sûre nazil olduğu zaman, (Hz. Peygamber), insanlara hitab ederek, "Allah bir kulunu dünya ile Ahiret, yani Allah'a kavuşma arasında muhayyer bıraktı, o kul da, Allah'a kavuşmayı seçti" buyurur. Bir kimse, "Bu ayet, nasıl olur da bu manaya delalet edebilir?" derse, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:
1) Bazıları şöyle demiştir: Bunu, az önce anlattığımız üzere, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hatka hitap edip de, muhayyerlik hususunu zikretmiş olması sebebiyle anlamışlardır.
2) Cenâb-ı Hak "nasr"ın, fethin ve insanların bölük bölük İslâm'a girmelerini tahakkuk ettiğini zikredince, bu, artık kemal ve tamamlanmanın da, gerçekleşmiş olduğuna delalet etmiştir. Her kemalden sonra ise zeval gelmektedir. Nitekim şöyle denilmiştir:
"Bir şey tamamlandığı zaman, onun noksanlaşması da yaklaşmıştır, işte "tamamlandı" denildiğinde, sen, zevali gözle artık."
3) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, mutlak olarak teşbih, tahmid ve istiğfarı

---

[58][58] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/530-531.
[59][59] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/531.

emretmiştir. Onun bunlarla meşgul olması ise onu, ümmetin işiyle meşgul olmaktan alıkoyar. Böylece bu, tebliğ işinin tamamlanıp kemale erdiğine dair bir tenbihat olmuş olur. Bu ise, ölümü gerektirir; çünkü, şayet Hz. Peygamber bundan sonra hayatta kalacak olsaydı, risalet görevinden uzak ve mazul birisi gibi olmuş olurdu ki, bu caiz değildir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, emri ecelin yaklaştığına dikkat çekmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Vakit yaklaştı, yolculuk zamanı geldi; bu iş için hazırlan ve azıkları!.." buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, ecel yaklaştığı zaman akıllı kimsenin yapması gereken şeyin, çok çok tevbe etmesi olduğu hususuna dikkatimizi
çekmiştir.

5) Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki şöyle denilmiştir: "Dünyada arzuladığın şeyin müntehası ve akıbeti, işte şu bulduğun şeylerdir: Zafer, fetih ve hakimiyet... Allah Teâlâ sana, "Ahiret senin için, dünyadan daha hayırlıdır" (Duhâ, 4) vadinde bulunmuştu. Madem ki artık, dünyadaki en yüce maksadına nail oldun, o halde, o yüce saadetleri elde etmen için ahiret yurduna geç!.."60[60]

Sûrenin Nüzul Zamanı

Biz, en sahih olan görüşün, bu sûrenin Mekke'nin fethinden önce nazil olduğunu bildirmiştik. Bu sûrenin Mekke'nin fethinden sonra nazil olduğunu söyleyenler de vardır: Maverdî'nin zikrettiğine göre, bu sûrenin nüzulünden sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ancak, tamamını teşbih ve istiğfarla geçirmiş olduğu altı gün yaşamıştır. Muktil ise şunu söylemiştir: Bu sûreden sonra Hz. Peygamber (s.a.s) bir yıl yaşadı. Derken, (Maide, 5) ayeti nazil oldu. Bundan sonra seksen gün yaşadı. Derken, Kelâle ayeti nazil oldu. Bundan sonra elli gün yaşadı. Daha sonra (Tevbe, 128) ayeti nazil oldu. Bundan sonra ise otuzbeş gün yaşadı. Daha sonra da, (Bakara, 281) ayeti nazil oldu. Bu ayetten sonra ise, Hz. Peygamber (s.a.s) onbir gün yaşadı... Bir başka rivayete göreyse, bu ayetten sonra Hz. Peygamber (s.a.s) yedi gün yaşadı. Bunun nasıl olduğunu en iyi bilense Allah'tır.61[61]

---

[60][60] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/531-532.
[61][61] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/532-533.

TEBBET SURESİ

Beş ayet olup, ittifakla, Mekke'de nazil olmuştur.1[1]

"(Asıl) Ebû Leheb'in elleri kurusun..." (Tebbet, 1).2[2]

Önceki Sûre İle Münasebet

Bil ki, Cenâb-ı Hak, "Ben, cinleri ve insanı, ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım" buyurdu. Daha sonra, "De ki: Ey kafirler..."(Kâfirûn, 1) sûresinde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Rabbine itaat edip, şürekâya ve Allah karşıtı şeylere tapmadığını; kâfirinse, Rabbine isyan edip, Allah karşıtı şeyler ve ortaklar ile meşgul olduğunu açıkça beyan etmiştir. Buna, sanki, "Ey Rabbimiz, itaatkârın mükafaatı nedir? İsyankarın cezası nedir?" denilmiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "itaatkarın mükafaatı zaferin, fethin, bu dünyada hakimiyetin; Ahirette ise, sonsuz mükafaatın meydana gelmesidir. Nitekim, "Allah'ın yardımı geldiğinde..."(Nasr, 1) ayeti buna delalet eder. İsyankarın cezasına gelince, bu da, dünyada hüsrana uğramak, Ahirette ise, büyük bir ikaba maruz kalmaktır. Nitekim Tebbet Sûresi de buna delalet eder. Bunun bir benzeri ise, En'âm Sûresi'nin sonundaki, şu ifadedir: "O Allah, sizi, yeryüzüne halifet yapan ve bt kısmınızı bir kısmınızdan derecelerle üstün kılandır..." (En'âm, 165). Sanki şöyle denilmiştir: "Ey Rabbimiz, Sen çok cömertsin; cimrilikten münezzehsin; kadirsin, acziyetten münezzehsin. O halde, bu farklı farklı oluşun sebebi nedir?" İşte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "Size verdiği şeylerde sizi sınamak için..."(En'âm, 165) buyurmuştur. Sanki, "Ey Rabbimiz, ya kul günahkar ve asi olursa, o zaman hali nasıl olur?" denilmiş de bunun üzerine cevaben, "Muhakkak ki senin Rabbin, cezası çok hızlı olandır" {En'âm, 165) buyurulmuştur. O halde, şayet kul itaatkar, muti olursa, onun mükafaatı şudur. Allah Teâlâ, dünyada, onun hatalarını bağışlar, Ahiret de ise, ona karşı merhametli ve kerim davranır... 3[3]

Sebeb-i Nüzul

Alimler, bu sûrenin sebeb-i nüzulü hakkında bazı açıklamalarda bulunmuşlardır:
1) İbn Abbas şöyle demektedir: "Allah'ın Resulü, başlangıçta, durumunu gizliyor ve Mekke'nin mahallelerinde gizlice namaz kılıyordu. Bu, "Yakın akrabalarını uyar" (Şuârâ, 214) ayeti nazil oluncaya değin, üç sene devam etti. Bu ayet nazil olunca Safa Tepesi'ne çıktı ve "Ey Âli Gâlib..." diye nida etti. Bunun üzerine Âli Gâlib, Mescidden onun yanına geldi. Bunun üzerine Ebû Leheb, "İşte Gâlib yanına geldi, ne var?" dedi. Sonra, "Ey Âl-i Lüey" diye seslendi. Bunun üzerine, Lüey'den olmayanlar geri döndü. Bunun üzerine Ebu Leheb, "İşte Lüey yanıma geldi, ne var?" dedi. Sonra, "Ey Âl-İ Mürre" diye seslendi. Bunun üzerine, Mürre'den olmayanlar geri döndü. Yine Ebû Leheb, "İşte Mürre yanıma geldi, ne var?" dedi. Hz. Peygamber sonra, "Ey Âl-i Kilâb" diye seslendi. Bundan sonra da, "Ey Âl-i Kusayy" diye seslendi. Bunun üzerine Ebü Leheb, "İşte Kusayy yanına geldi, ne var?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, "Allah bana, en yakın akrabalarımı uyarmamı emretti. Sizlerse en yakmlarımsınız. Biliniz ki ben, ne bu dünyada size nasib sağlayabilirim, ne de Ahirette bir pay... Ancak, "Lâ ilahe illallah" demeniz müstesna. O zaman ben de, bununla, Rabbimiz katında lehinize şehadette bulunurum..." dedi. Bu söz üzerine Ebû Leheb, "Hay kahrolasıca, bizi bunun için mi çağırdın?" dedi. Onun bu sözü üzerine bu sûre nazil oldu.
2) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) bir gün Safa Tepesi'ne çıkar ve "Sabah oldu, uyanın ey Kureyş..." der. Bunun üzerine Kureyş yanına gelir ve "Neyin var?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ne dersiniz, eğer ben size, "Düşman size sabahleyin ya da

---

1[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/535.
2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/537.
3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/537.

akşamleyin saldıracak" desem, bana inanır mısınız?" der. Onlar da, "Evet" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Ben sizi, şiddetli bir azab öncesinde uyarıyorum" cevabını verir. Bunun üzerine Ebû Leheb, dediğini der de, bu sûre nazif olur.
3) Hz. Peygamber (s.a.s) amcalarını toplar ve onlara, bir sahanda yemek takdim edince onu kınarlar. "Bizden birisi tek başına bir koyun yer (bu ne ki?!)" derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Yeyiniz, yeyiniz..." der. Onlarda, doyuncaya kadar yerler, ama, sahandaki yiyecekten çok az şey eksilir. Sonra da ona, "Ne vardı?" derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) onları İslâm'a davet eder. Ebû Leheb de diyeceğini der. Rivayet olunduğuna göre Ebû Leheb, "Müsiüman olursam, bana ne var?" deyince, Hz. Peygamber, "Müslümanlara olanlar..." diye cevap verir. O, "Ben onlara üstün olacak mıyım?" deyince, Hz, Peygamber (s.a.s), "Neyle üstün olacaksın ki?!" diye cevap verir. Bunun üzerine de o, "Yazık bu dine, onda ben ve başkası bir olacak öyle mi?" der.
4) Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir heyet geldiğinde, bu heyet amcasına ondan sorar ve "Sen onu en iyi tanıyansın..." derdi. O da onlara, "Muhammed bir sihirbazdır" der, bunun üzerine de onlar ondan yüz çevirir, onunla karşılaşmazlar. Derken ona bir heyet daha gelir, amcası da onlara, buna benzer şeyler söyler. Onlar da, "Onu görmeden gitmeyeceğiz" deyince, Ebû Leheb, "Biz onda, delilikten başka hiçbir şey müşahede etmedik. Eli kurusun ve kahrolsun.." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) bundan haberdar olur ve hüzünlenir. Bunun üzerine de bu sûre nazil olur.4[4]

Tebbet Kelimesi

"EbûLeheb'in elleri kurusun..." (Tebbet, 1) ifadesine gelince, bil ki, cJş ifadesi hakkında bazı görüşler bulunmaktadır:
1) et-Tebâb, helak olmak anlamındadır. Arabların şeklindeki sözü bu ifadeden olup, "İhtiyarlıktan helak olmuş..." anlamındadır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın (Mü'min,37) ayetidir ki, "... ancak helak ve hüsrandadır" demektir. Bunu teyid eden bir husus da şudur. Bir bedevi Ramazan ayının bir gününde, hanımıyla cinsi münasebet yaptığında, "Helak oldum ve helak ettim" der. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), bunu yadırgamadı. Böylece, onun bu hususta doğru söylediğine işarette bulunmuştur. Şüphe yok ki amel, ya imana dahil olur; yahut da dahil olur ama, onun en zayıf cüzlerinden birisi olur. İşte ameli terketmekle helak meydana gelince, Ebû Leheb hakkında ise, itikadı, cüz ve ameli tek meydana gelmiş, batıl inancın, batıl sözün ve batıl amelin mevcudiyeti tahakkuk etmiştir. O halde, helakin meydana gelmeyişi nasıl düşünülebilir?! İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak kurusun, helak olsun..." buyurmuştur.
2) "hüsrana uğrasın..." anlamındadır. Çünkü kelimesi, helake götüren hüsran, anlamındadır. "Onların hüsrandan başka birşeylerini arttırmadılar..." (Hud, 101) ayeti de bu anlamdadır. Yani, demektir. Zira bunun delili, bir başka yerde, (Hûd,63) buyurulmuş olmasıdır.
3) anlamındadır. İbn Abbas şöyle demiştir: Çünkü Ebû Leheb, "O bir sihirbazdır" sözüyle, insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'den uzaklaştırıyordu. Böylece de insanlar, onunla görüşmeden çekip gidiyorlardı. Çünkü Ebû Leheb, kabilenin yaşlısı olup, Hz. Muhammed (s.a.s)'in babası gibiydi. Bu sebeple de, itham edilemezdi. Bu sûre naziE olup da, onu duyunca, kızdı ve şiddetli bir düşmanlık sergiledi. Böylece itham olunur bir hale geldi ki, artık bundan sonra, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkındaki sözleri kabul edilemezdi. Böylece sanki, çabası boşa gitmiş amacına ulaşamamıştı...5[5]

El Uzvunu Anmanın Sebebi

Muhtemelen Cenâb-ı Hak şundan dolayı burada "el-"i zikretti. Çünkü, o, yanına gelen heyetin

---

4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/538-539.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/539.

omuzuna eliyle vuruyor ve "Akıl|ı ol, çık git... Çünkü o delil" diyordu. Çünkü, mutad ve alışılmış olan şey şudur: Birini bir yerden döndüren kimse, elini onun omuzuna koyar da, onu o yerden men eder.
4) Atâ'dan rivayet olunduğuna göre "galip ve üstün geldi anlamındadır. Çünkü o, kendi elinin en üstün olduğuna, onu Mekke'den çıkarıp zelil kılacağına, onu yeneceğine inanıyordu.
5) İbn Vessab'dan rivayet edildiğine göre bunun anlamı, "Her hayır üzere, elleri sararıp solsun..." şeklindedir. Buna göre şayet, "ei"in zikredilmesinin faydası nedir?" denilirse biz deriz ki: Bu hususta birkaç izah şekli vardır:
1) Rivayet edilen şu haberdir. Ebû Leheb, Hz. Peygamber (s.a.s)re atmak için yerden bir taş almıştır. Târik el-Muharibî'den rivayet olunduğuna göre o şöyle demiştir: Allah'ın Resulü'nü pazarda gördüm, şöyle diyordu: "Ey insanlar, Lâ ilahe illallah deyin, kurtulun..." Arkasında da bir adam, ona taş atıyordu. Topuklarını da kanatmıştı. "Ona itaat etmeyin, çünkü o, çok yalancıdır" diyordu. Ben, "Bu kimdir?" deyince, "Muhammed ve amcası Ebû Leheb" dediler.
2) "İki el Ui"den murad, bedenin tamamıdır. Cenâb-ı Hakk'in, (Hacc, 10) ayetinde de böyledir. Arabların deyimleri de bu anlamdadır. Cenâb-ı Hakk'in "Ellerinizin yaptıklarından..."(Yasin, 71)ayeti de bu anlamdadır. Bu yorumu Cenâb-ı Hakk'ın "kurudu da" ifadesiyle kuvvetlenmektedir.
3) ifadesinin manası, "Dini de dünyası da, öncesi de sonrası da helak olsun" şeklindedir. Ya da, iki elden birisiyle menfaat temin edilir, diğeriyle de zararlar def edilir. Ya da, sağ elle silah tutulur; diğeriyle de kalkan.
4) Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) onu gündüzleyin davet edince, o bundan kaçındı. Gece olunca da, Nûh (a.s)'un sünnetine uyarak onu gündüz davet ettiği gibi geceleyin de, davet etmek üzere, onun evine gitti. Onun yanına varınca, Ebû Leheb ona, "Özür dilemen için yanıma geldin..." dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, tıpkı ihtiyaç içinde olan birisi gibi onun önüne oturdu. Ve onu, İslâm'a davet etmeye başladı. Ona, "Eğer seni, inanmaktan, âr ve utanma alıkoyuyorsa, bana bu vakitte icabet et ve sus..." deyince, Ebû Leheb, "şu oğlak inanmadıkça, sana inanmam" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) oğlağa, "Ben kimim..." dedi. Oğlak da, "Allah'ın Resulü" dedi ve dilini salıvererek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i mednetti. Bunun üzerine kin ve hased, Ebû Leheb'i istila etti; hemencecik oğlağın ayaklarından tutarak onu parçaladı. "Kahrolası, sihir sana da tesir etti" deyince, oğlak: "Bilakis, sen kahrol..." dedi. Bunun üzerine de, buna uygun biçimde, bu sûre nazil oldu. Yani, "Oğlağın ayaklarını parçaladığı için, Ebû Leheb'in elleri kurusun..."
5) Muhammed ibn İshâk şöyle dedi: Rivayet olunduğuna göre Ebû Leheb şöyle demiştir: "Muhammed bana bazı şeyler va'dediyor. Ben, bunların olacağını sanmıyorum. O (Muhammed), bunların ölümden sonra olacağını iddia ediyor. Oysa ki, elime, bunlardan yana hiçbir şey koymadı." Sonra da ellerine ülfet ve "Hay kahrolasıcalar, şimdi hiçbir şey göremiyorum.." derdi. İşte bunun üzerine de bu sûre nazil olur.6[6]

Ve Tebbe Kelimesi

Cenâb-ı Hakk'in, ifadesine gelince, bu hususta da birkaç izah vardır:
1) Cenâb-ı Hak birinci ifadeyi, "Kahroİasıca insan, onu küfre ne şevketti..."(Abese, 17) ayetinde olduğu gibi beddua üslûbunda buyurmuş, ikinci ifadeyi ise, haber verme makamında... Yani, "Bu oldu ve meydana geldi" demektir. İbn Mes'ûd'un şeklindeki kıraati de bunu teyit eder.
2) Her iki ifade de haber vermek içindir. Fakat Cenâb-ı Hak birincisiyle, amelinin helak olmasını, ikincisiyle de bizzat kendisinin helak olmasını m ur ad etmiştir. Bunun en güzel izahı şöyledir: Kişi, kendisinin ve işinin menfaati için çalışıp çaba sarfeder. Allah Teâlâ böylece, Ebû Leheb'in her ikisinden de mahrum kaldığını haber vermiştir.
3) demek, "Yani, malı helak olsun.." Nitekim mal hakkında, "elin sahip olduğu şey" denilir,

---

6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/539-540.

ifâdesi de, "onun bizzat kendisi halak oldu" anlamındadır. Nitekim Kur'ân'da, "Onlar, hem kendilerini, hem de çoluk-çocuklannı helak ettiler" buyurulmaktadır. Bu, Ebu Müslim'in görüşüdür.
4) "Ebû Leheb'in kendisi helak olsun" "Oğlu Utbe helak olsun..." anlamındadır. Nitekim rivayet olunduğuna göre Utbetu'bnu Ebî Leheb, Kureyş'ten bazı kimselerle beraber Şam'a gider. Geri dönmeye niyetlendiklerinde Utbe onlara, "Muhammed'e benden Necm Sûresi'ni inkar ettiğimi ulaştırın..." dedi. Ve yine rivayet edildiğine göre o bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzüne söylemiş ve (haşa) yüzüne tükürmüştür. O, Hz. Peygamber (s.a.s)'e çok şiddetli düşmanlık taşıyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Allahım, ona, köpeklerinden bir köpeği musallat et..." dedi. Böylece onun kalbine büyük bir korku düştü; bu sebeple de hep sakınırdı. Derken gecelerden bir gece yola çıktı. Sabah yaklaştığında yanındakiler ona, "Kervan helak oldu" dedi. O ininceye kadar, onu terketmediler. O, korku içindeydi. O, tıpkı parmaklıklar gibi, deveyi etrafına çöktürdü. Allah da ona bir aslanı musallat etti. Develere ise sükunet verdi. Böylece aslan aradan süzüldü. Ve onu parçaladı. Paramparça etti.7[7]

Mazi Siğası

Buna göre şayet, "Bu sûre bu olaydan önce nazil olmuştur. ifâdesi de geçmişten haber vermektedir. O halde ifade bu olaya nasıl hamledilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu böyledir, çünkü, bunun meydana geleceği, Allah'ın malumu idi.
5) Bu, "Rabbinin hakkını bilmediği zaman, Ebû Leheb'in elleri kurusun. Resulünün hakkını bilip ikrar etmediği zaman da (kendisi) helak olsun..." demektir. Ayet hakkında birkaç soru bulunmaktadır.8[8]

Bazı Sorular

1. Niçin Ebu Leheb Künyesi?

Birinci Soru: Adı Leheb olan bir oğlu olmadığı için yalan gibi olduğu halde, niçin ona, Ebû Leheb künyesi verildi? Üstelik künye kullanılması tazim ve tefhim ifade eder!.. Birincisine şöyle cevap verilir: Künye, bazan isim olabilir. Nitekim bunu, şeklinde okuyan kimsenin kıraati de teyid eder. Aynı şekilde (Ali ibn Ebû Taiib, Muavlye Ibnu Ebû Süfyan) da denilmektedir. Çünkü bunlar onların isimleri olup, onlarla kinaye yapılmıştır.
Künyenin tazim ifade etmesine gelince, buna da birkaç bakımdan cevap verilir:
1) Künye isim olunca, tazim ifade etmenin dışına çıkmıştır.
2) Onun esas adı Abdu'l-Uzza olup, böylece bundan künyesine geçilmiştir.
3) O cehennemlik olup akibet varacağı yer de, alevli bir ateş olunca, hâli, künyesine uygun düşmüş, bu nedenle onunla zikredilmesi yerinde olmuştur. Buna göre ona, nasıl ki çok kötü ve şerir bir kimseye, Ebu'ş-Şer "şerrin babası"; hayırsever kimseye de Ebû'l-Hayır "hayrın babası", Ebü Leheb "alev'in babası" denilir.
4) Yanakları ateş parçası gibi ve kıpkırmızı olduğu için ona bu ad verilmiştir. Böylece, onunla alay edip tahkir etmek için, bununla anılması caiz olmuştur.9[9]

Nebî (a.s)'nin Amcasına Bedduası?

İkinci Soru: Hz. Muhammed (s.a.s), rahmet ve yüce bir ahlak peygamberi idi. O halde onun, amcasına karşı böylesine sert bir ifade kullanması nasıl uygun düşer? Meselâ Nuh (a.s),

---

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/540-541.
8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/541.
9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/541-542.

kafirlere karşı son derece sert ve katı olduğu halde, kafir olan oğlu hakkında, "Oğlum, benim ehlimdendir. Senin vadinse haktır..." demiş, yine İbrahim (a.s), "Babacığım, babacığım..." demek suretiyle babasına şefkat ifadesiyle hitap etmiştir. Babası ona, "Muhakkak seni taşlarım... Benden bir müddet uzaklaş..." {Meryem,46) dediğinde, o, "Selam sana... Senin için Rabbimden mağfiret talebinde bulunacağım..."(Meryem,42) diye cevap vermiştir. Musa (a.s)'ya gelince, Cenâb-ı Hak onu, Flravun'a gönderince, ona ve Harun (a.s)'a, "O Firavun'a yumuşak söz söyleyin"(Taha, 44) demiştir. Oysa ki, Firavun un günahı, Ebû Leheb in günahından çok ağır idi. Üstelik Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatine göre, baba, kısas yoluyla oğulun yerine öldürüp, ona recmedilemezken; hatta, savaşta, kafir olan baba oğulun karşısına geçse, oğul babayı öldürmez, onu kendinden uzaklaştırır. Ki böylece onu bir başkası öldürsün. Bu soruya birkaç bakımdan cevap verilir:
1) Ebû Leheb, "Muhammed mecnundur" diyerek, insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'den uzaklaştırıyordu. İnsanlar onu suçlamıyorlardı. Zira o, Muhammed (s.a.s)'in babası gibiydi. Böylece o, risaletin insanlara ulaşmasın; engelleyen bir kimse konumuna girdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) ona böyle konuştu da, böylece öfkesi daha da arttı ve çok şiddetli bir düşmanlık gösterdi. Böylece de bu düşmanlık sebebiyle, Hz. Muhammed (s.a.s)'i tenkid etmesi hususunda itham edilir hale gelmesi hususunda itham edilir hale geldi. Bundan sonra da, Hz. Muhammed (s.a.s) şayet, din hususunda bir kimseye yumuşak davranıp müsamaha gösterseydi, bu, babası konumunda olan amcasına karşı olurdu. Fakat, ona karşı dahi böyle bir yumuşaklık ve müsamaha meydana gelmeyince, bu konudaki bütün beklentiler sona ermiş ve herkes, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, dine taalluk bir konuda asla hiç kimseye müsamaha etmediğini anlamıştır.
3) Zikrettiğiniz açıklama biçimi, çelişik gibidir. Çünkü, Ebû Leheb'in onun amcası olması, onun ona karşı büyük şefkat sahibi olmasını gerektirir. Ama, iş tersine dönüp şiddetli bir düşmanlık söz konusu olunca, onun da, buna mukabil şiddetli ve sert bir hitabı hak etmesi kaçınılmaz olmuştur.10[10]

Sûrenin Başında Kul Emri Olmaması

Üçüncü Soru: Cenâb-ı Hakk'ın burada, "De ki, Ebû Leheb'in elleri kurusun" buyurmayıp da, Kâfirûn SûresÎ'nde, "De ki: Ey kafirler..." (Kafirûn, 1) buyurmasının sebebi nedir? Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:
1) Zira, amcalık yakınlığı, hürmete riayeti gerektirir. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammet! (s.a.s)'e, amcasına (bir tür kınama) olacağından, ... ji "De ki..." emrini kullanmasını emretmemiştir. Kâfirûn Sûresl'nde ise durum bunun tersinedir. Zira o kafirler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in amcaları değildir.
2) Kâfirûn Sûresi'ndeki kafirler, Allah'ı tenkit etmişler, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Ey Muhammed onlara cevap ver (ve) de ki: "Ey kafirler..." buyurmuştur. Bu sûrede ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'i tenkit etmişler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "Ey Muhammed, sen sus. Ben onun hakkından gelirim. Ebû Lehebin elleri
kurusun..." buyurmuştur.
3) Bunun manası şudur: "Onlar seni kınadıkları zaman, sen, "Cahiller onlara hitap ettiklerinde, "selam" derler..."(Furkan, 63) ayetinin hükmüne girmen için sus. Sen sustuğunda da, senin yerine cevap verecek olan benim!."
Rivayet olunduğuna gön re bir kişi Ebû Bekir (r.a)'e eziyet ediyor, ama o susuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) o kimseyi men edip, Hz. EbÛ Bekir (r.a)'den uzaklaştırmaya başladı. Derken Ebû Bekir (r.a) cevap vermeye yönelince Hz. Peygamber (s.a.s) sustu. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a), "Bunun sebebi nedir?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "Çünkü sen susuyorken, melek senin yerine cevap veriyordu. Ama sen cevap vermeye yönelince, melek yanından uzaklaştı, yanına şeytan geldi..." buyurdu. Bil ki, bunda, Cenâb-ı Hak katından bu

---

10[10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/542.

hususta bir uyarı bulunmaktadır. Sefih ve bayağı kimseye cevap vermeyenin müdafii, yardımcısı ve muini Allah'tır.[11][11]

Kıraat Farkı

Dördüncü Soru: Abdullah ibn Kesîr el-Mekkî'nin "Ebî Leheb'in" şeklinde hâ'nın sükunuyla okumasının hikmeti nedir?
Cevap: Ebu Ali şöyle demiştir: ve ifâdelerinin, tıpkı, ifadelerinde olduğu gibi, iki kıraat ve kullanış olması muhtemeldir. Alimler (Tebbet, 3) ifadesindeki hâ'nın fetha ile okunacağı üzerinde icma etmişlerdir. (Mürselat,31) ifadesi de böyledir. Bu da, fetha ile okumanın, sükûn ile okumadan daha uygun olduğuna delalet eder. Başkaları da şöyle demiştir: Alimler, fasılaya uygun olsun diye, ikinci ifadenin, fetha ile okunacağı üzerinde ittifak etmişlerdir.[12][12]

Malı Ona Fayda Vermez

"Ona, malı da, kazandığı da fayda vermedi" (Tebbet, 2).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:[13][13]

Birinci Mesele

ifâdesindeki 'nın olumsuzluk anlamında istifham olması muhtemel olduğu gibi, nefy anlamında olması da muhtemeldir. Birinci takdire göre mana, "Belayı ondan Savuşturmada, malının ve kazancının ne tesiri var ki!? Çünkü, Karun'dan daha fazla malı olan yoktu; mal ondan ölümü savuşturabildi mi? Hz. Süleyman (a.s)'dan da daha güçlü bir hükümdar yoktu; o ölümü savuşturabildi mi?" şeklinde olur. İkinci takdire göreyse ifade, malının ve kazancının ona hiçbir fayda salamayacağını haber vermektedir.[14][14]

İkinci Mesele

ifadesi, mahallen merfudur. ya ism-i mevsuldür, ya da masdar manası ifade eder. Yani, "kazandığı şey veya, "kazanması demektir. Rivayet olunduğuna göre o şöyle diyordu: "Eğer kardeşinin oğlunun söylediği gerçek ise, ben bundan, malım ve evladım karşılığında canımı kurtarırım.." İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti inzal buyurdu.
Daha sonra alimler, ifadenin manası hakkında bazı vecihler zikretmişlerdir:
1) Yani, "Malı ve malıyla kazandığı şey, yani ana sermayesi ve kârları ona fayda vermedi" demektir.
2) Mardan maksat, hayvanlarıdır. 'den maksat da, bu hayvanlardan elde ettiği yeni nesiller ve ürünlerdir. Çünkü o, zenginlik ve bolluk içinde idi.
3) ile, babasından varis olduğu şeyler; ile de bizzat kendisinin kazandıkları kastedilmektedir.
4) İbn Abbas şöyle demiştir: ile, onun evladı kastedilmektedir. Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir "Kişinin yediği şeylerin en temizi, kendi kazanandan olandır. Onun evladı da, kendi kesbindendir"[15][15] Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "Sen ve senin malın, babanındır" buyurmuştur. Rivayet olunduğuna göre Ebû Leheb'in oğulları davalaşmak üzere babalarının yanına gelirler, orada da dövüşürler. Bunun üzerine Ebû Leheb, aralarına girmek için ayağa kalkar; derken içlerinden birisi onu iter, o da yere düşer ve kızar. Bunun üzerine, (oğullarını kastederek), "Çıkın yanımdan, ey, habis ve pis kazanç" der.

---

[11][11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/542-543.
[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/543.
[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/543-544.
[14][14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/544.
[15][15] Buhari, büyû. 15.

5) Dahhâk ise şöyle demiştir: Bu, "onun malı ve habis ameli, yani, Hz. Muhammed'e olan düşmanlığı konusundaki hile ve desiseleri ona fayda vermedi.."
demektir.
6) Katâde'nin dediğine göre ifâdesi "Kendisinden yararlanacağını umduğu ameli ona fayda vermedi" anlamındadır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, "(Faydasını umarak) yaptıkları amellerine yöneldik de, onları geçersiz kıldık..." (Furkan, 23) ayeti gibidir.
Ayet hakkında bazı sorular bulunmaktadır[16][16]

Mazi İle Muzari Farkı

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak burada *C^S* *JU buyurmuş, Leyi Sûresi'nde ise *"Tereddi ettiği zaman malı ona fayda vermez"* (Leyi, n) buyurmuştur. Ne fark vardır?
Cevap: Mazi ifadesiyle açıklamak, daha kuvvetli olur. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Malım bana fayda vermedi..."* (Hakka, 28) ve *"Allah'ın emri geldi..."* (Nahi, i) ayetlerinde de böyledir.
ikinci Soru: Malı ve kazandığı şey ona hangi konuda fayda vermedi?
Cevap: Bazıları, "Allah'ın Resulü'ne düşmanlık hususunda fayda vermedi ve ona galib gelemedi" derken, diğer bazıları da, "Bilakis malı ve kazancı ona, ateşi, cehennem ateşini defetme hususunda, fayda vermediler. Bundan dolayıdır ki, Allah jbaj~t "Ateşe yaslanacak..." buyurmuştur" demişlerdir. [17][17]

Alevli Ateşe Girecek

"Alevli bir ateşe yaslanacak" (Tebbet, 3).
Ayetle ilgili bazı meseleler vardır: [18][18]

Birinci Mesele

Allah Teâlâ, Ebû Leheb'in geçmişteki halinden, onun helak içinde olup, malının ve kazancının da hiçbir fayda sağlamadığı şeklinde haber verince, bu sefer de, onun gelecekteki halinden, "... *ateşe yaşlanacaktır"* buyurarak haber verdi. [19][19]

İkinci Mesele

ifadesi, yâ'nın fethası ile ve şeddeli ve şeddesiz olmak üzere, dammesi ile okunmuştur. [20][20]

Üçüncü Mesele

(Gaybî haber). Bu ayet-i kerimeler, şu üç açıdan gaybdan haberler kapsamaktadır:
1) Ebû Leheb'in helak ve hüsran içinde olacağını haber vermek. Ki, aynen böyle olmuştur.
2) Onun, malından ve kazancından yararlanamayacağını haber vermesi. Bu da böyle tahakkuk etmiştir. [21][21]

Hz. Abbas ve Ümmü Fadl'ın Müslüman Olması

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s)'in azadlısı Ebû RM' şöyle der "Abbas ibn

---

[16][16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/544-545.
[17][17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/545.
[18][18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/545.
[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/545.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/545.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/545.

Abdilmuttallb'in yanında hizmetli idim; İslâm evimi şereflendirmişti. Böylece hem Abbas, hem Ümmü'l-Fadl, hem de ben müslüman olmuştum. Abbas, Kureyş'ten korkuyor ve müslümanlığım saklıyordu. Ebû Leheb, Bedlr'e gitmemiş, yerine As İbn Hlşâmı göndermişti. Savaşa katılmayan herkes, yerine bir başka adamı göndermişti. Bedir harbinin haberi geldiğinde, biz, kendimizde bir kuvvet hissettik. Ben, zayıf bir kimseydim, Zemzem odasında ok yapıyor, okluk çubukların kabuğunu soyuyordum. Orada oturuyordum; Ümmü'l-Fadl yanımda oturuyordu. Gelen haber bizi sevindirmişti. Derken ansızın, iki ayağını da sürüyerek Ebû Leheb gözüktü. Derken, odanın gerili ipine oturdu. Sırt ilaydık. O böylece oturuyorken, birden insanlar, "İşte bu gelen Ebû Süfyan ibnu'l-Haris ibnu Abdilmuttalib'dir" demeye başladılar. Bunun üzerine Ebû Leheb ona, "Yeğenim, ne haber?" dedi. O da, "O topluluk bizimle karşılaştı; bizi diledikleri gibi öldürmeleri için omuzlarımızı onlara (adeta) bağışladık. Allah'a yemin olsun, bununla birlikte insanları iyice düşündüm. Sonra bizleri, yer ile gök arasını doldurmuş kır atlara binmiş olan beyaz tenli adamlar karşıladı..." diye cevap verdi.

Ebu Râfl, sözüne devamla şöyle der: "Odanın gerili ipini kaldırdım ve "Bunlar, vallahi meleklerdir" dedim. Bunun üzerine o (Ebû Leheb), beni tuttu ve yere yatırarak dövdü. Sonra üzerime çökerek beni dövdü; zayıf bir adamdım ben. Bunun üzerine Ümmü'l-Fadl kalktı ve bir sopa alarak başına vurdu ve yardı başını. "Efendisi yok diye, sen onu zayıf mı buldun? Allah'a and olsun ki, biz, uzun zamandan beri mü'miniz. Muhakkak ki Muhammed, doğru söylemektedir.." dedi; bunun üzerine o, zelil bir biçimde çekip gitti. Allah'a and olsun ki o, bundan sonra sadece yedi gece yaşadı; derken Allah ona, Kara kızıl hastalığını musallat kıldı; bu hastalık da onu öldürdü. Andolsun ki, iki oğlu onu iki ya da üç gece bekletmiş ve gömmemişti de, o evinde kokmaya başlamıştı... Kureyş, bu hastalıktan ve onun bulaşmasından, insanların taundan korkması gibi korkup sakınıyordu. "Biz bu çıbandan korkarız" diyorlardı. Sonra onu defnettiler ve (kuyulayarak) bıraktılar. İşte Cenâbı Hakk'ın, "Ona, malı da, kazancı da fayda vermedi" ifadesinin manası budur işte."

3) Bu ayet, onun cehennemlik olacağını haber vermektedir. Bu da aynen tahakkuk etmiştir; zira o küfür üzere ölmüştür.22[22]

Teklif-i Mala Yutak

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat uleması, "teklif-imâ'lâyutak"ın mevcudiyetine, Cenâb-ı Hakk'ın Ebû Leheb'i, iman ile mükellef kılmış olmasıyla da istidlalde bulunmuştu. Haber verdiği her hususta Allah'ı doğrulamak, iman cümlesindendir. Allah'ın haber verdiği şeylerden bir tanesi de, Ebû Leheb'in iman etmeyip cehennemliklerden olduğudur. Böylece 0, iman etmeyeceğine inanmakla mükellef tutulmuştur. Bu ise, iki zıddın arasını aynı anda cem etmekle mükellef tutmak olur ki, bu, imkansızdır. Ka'bî ve Ebu'l-Huseyn el-Basrî bana, "Ebû Leheb şayet iman etmiş olsaydı, bu haber, onun iman etmiş olduğunu haber verme olurdu, yoksa onun iman etmemiş olduğunu haber verme değil" şeklinde cevap verirken, Ka'dî ise buna şöyle cevap vermiştir: "Allah'ın yapmayacağını haber verdiği şeyi faraza, yaptığı söylense durum nasıl olur?" diye soru ile cevap vermiştir ki bizim buna cevabımız şudur: "Buna, "evet" ya da "hayır" ile cevap vermek doğru olmaz"

Bil ki, bu iki cevap da gayet yetersizdir. Birinci cevaba gelince, şu sebeptendir. Çünkü bu ayet, Allah'ın Ebû Leheb'in iman etmeyeceğine dair verdiği haberin bir gerçek olduğuna delalet etmektedir. Onun iman etmeyeceğine dair olan doğru haber, imanın varlığına, zevali imkansız ve zati bir münafatla aykırıdır. Cenâb- Hak her ne zaman, bu haberin mevcudiyetiyle birlikte onu iman etmekle mükellef tutunca, böylece onu, iki aykırı şeyi aynı anda yapmakla mükellef kılmış olur.

İkinci cevaba gelince, bu da birincisinden elde edilir. Çünkü biz, onların, dilleriyle "evet" ya da "hayır" demelerini istemiyoruz; daha doğrusu aklın sarih açıklaması, "imanın bulunmadığına dair haber ile, imanın mevcudiyetine dair haber arasında, hem doğruluğun hem de zatî ve öz

---

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/545-546.

itibariyle aykırılığın bulunduğunu dile getirmektedir. Binâenaleyh, diğeri bulunduğu halde, iki zıddan birisini gerçekleştirmeyi teklif etmek iki zıddın birleştirmeyi teklif etmek olur. Bu problem, muarızımız ister lisanıyla bir şey desin ya da sussun, ortada olan bir husustur.23[23]

Odun Hammalı Olan Karısı Da

"Odun hammah olan karısı da..," (Tebbet, 4).
Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:24[24]

Farklı Kıraatler

kelimesi, ism-i tasgir siğasıyla şeklinde okunmuştur. Bu kelime, kınama (şetm) amacıyla mansub okunmuştur. Keşşaf sahibi, "Ben, bu (nasb ile) kıraati daha güzel buluyorum" demiş ve Ümmü Cemil'in kınamayı o istemiş ve sevmiş olanın bu güzel jestini, Allah'ın Resulünü anmaya vesile edinmiştir. Bu ifade, tenvinli olarak mansub ve ayrıca merfu olarak da okunmuştur.25[25]

Odun Hammalı Ümmü Cemil

Ümmü Cemil, Harb'in kızı olup, Ebû Süfyan ibn Harb'in kız kardeşi, Muaviye'nin de halasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı, amansız düşmanlık sahibidir. Müfessirler, Ümmü Cemil'in odun hammalı olması hakkında bu açıklamaları zikretmişlerdir.
1) O, demet demet diken ve pıtırak dikenleri taşıyor ve bunları, geceleyin Hz. Peygamber (s.a.s)'in yoluna saçıyordu. Buna göre şayet, "O, şerefli ve varlıklı bir aileye mensub idi. Daha nasıl onun için, "O, odun ham mal id ir" denilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Malı çok olsa da, o, bayağı ve adi bir kimse idi. Ya da, Hz. Muhammed (s.a.s)'e olan aşırı düşmanlığından dolayı Hz. Peygamber (s.a.s)'in yoluna atmak için, kendisine odun ve diken taşıtmıştır.
2) O, insanlar arasında laf götürüp getiriyordu. İşte, insanların arasını bozmak için, laf götürüp getiren kimseye, "Onlar arasında odun taşıyor", yani, "Aralarında ateş yakıyor" denilir. Nitekim, gevezelik yapan kimseye, "Geceleyin odun toplayan" adı verilir.
3) Katâde'nin görüşü. Buna göre, o, Hz. Peygamber (s.a.s)'i fakir olmakla kınıyordu. İşte bunun üzerine, odun taşımış olmakla ayıplanmış ve kınanmıştır.
4) Ebû Müslim ve Saîd ibn Cübeyr'in görüşü. Burada murad edilen, onun, Hz. Peygamber (s.a.s)'e düşmanlık hususunda yüklenmiş olduğu günahlardır. Çünkü bu, onu ateşe götürme konusunda, odun mesabesindedir. Bunun bir benzeri de budur. Cenâb-ı Hak, günah işleyen kimseyi, sırtında yük bulunduğu halde yürüyen bir kimseye benzetmiş ve "Muhakkak ki onlar, bir iftirayı ve apaçık bir günahı yüklenmişlerdir" (Ahzab, 58), "Onlar, günahlarını sırtlarında taşıyacaklardır..." (En'âm, 31) ve "Onu insan yüklendi..."{Ahzab, 72) buyurmuştur.26[26]

Ümmû Cemil'in Düşmanlığı

kelimesini merfu olarak okursan, burada iki izah şekli bulunur:
1) Kelimenin fiilindeki zamire atfedilmesi. Yani, "Hem o, hem de karısı yaslanacak" demektir. Ia^- Jt ifadesi ise hal olur.
2) Mübteda olarak merfu okunması. ifâdesi ise haberdir.27[27]

23[23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/546-547.
24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/547.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/547.
26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/547-548.
27[27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/548.

Dördüncü Mesele

Esma (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Tebbet Sûresi nazil olduğu zaman, elinde taş olduğu halde gürültü ve zelzele içinde Ümmü Cemîl gelir. Hz. Peygamber (s.a.s) ve Ebû Bekir (r.a) içerde oturduğu halde mescide girer. Şöyle demektedir: "Kınanmış olarak terkettik onu. Dinini istemedik. Hükmüne de asi olduk..." Bunun üzerine Ebû Bekir, "Ey Allahın Resulü, o muhakkak ki sana geliyor, Seni görmesinden korkarım..." deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), "O beni göremez..." buyurdu ve "Sen Kur'ân okuduğunda, seninle, ahirete inanmayanlar arasına sımsıkı bir perde gereriz..." (Isrâ, 45) ayetini okudu. Ümmü Cemîl, Hz. Ebû Bekir (r.a)'e, "Anlatıldığına göre, arkadaşın beni hicvetmiş..." dedi. Ebû Bekir (r.a), "Hayır, Kâ'be'nin Rabbine yemin ederim ki, o seni hicvetmedi" diye cevap verdi. O da, "Kureyş, benim, kendilerinin efendisinin ben olduğumu bilir" diyerek çekip gitti.
Bu kıssa ile ilgili bazı bahisler bulunmaktadır:28[28]

Hz. Peygamber (s.a.s)'e Baktığı Halde Görmemesi

Birinci Bahis: Ümmü Cemil'in, aynı yerde oldukları halde, Ebû Bekir (r.a)'i görürken Hz. Peygamber (s.a.s)1 i görmemesi nasıl mümkün olur?
Cevap: Bizim ulemamızın görüşüne göre, bu soru düşer. Çünkü, gerekli şartlar bulunduğunda idrak ve algılama caiz olup, vacib değildir. Zira, eğer Allah idraki yaratınca, görür; aksi halde görmez. Mu'tezile'ye gelince, onlar muhtelif açıklamalarda bulunmuşlardır:
1) Belki de Hz. Peygamber (s.a.s) ondan yüzünü çevirmiş ve sırtını dönmüştür. Sonra o, çok kızgın olduğu için araştırmamıştı. Ya da, Allah onun kalbine bir korku atmış, bu korku da onu, bakmaktan alıkoymuştur.
2) Belki de Cenâb-ı Hak, Hz. İsa (a.s)'ya yaptığı gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'i bir başka insana benzetti (de o, tanıyamadı).
3) Belki de Cenâb-ı Hak, Ümmü Cemil'in gözünün şualarını o cihetten çevirdi de böylece o, Hz. Muhammed (s.a.s)'i göremedi. Bil ki, her üç durumda da problem kaçınılmazdı. Çünkü hiç bu üç izah ile de, bir şey hazır olup bulunduğu halde, onu göremememizin mümkün olduğunu anladık. Biz bunu caiz görürsek, o halde daha, yanımızda filler, borazanlar vb. şeyler bulunduğu halde bizlerin onları göremeyişimiz ve duyamayışımız niye caiz olmasın ki?!
İkinci Bahis: Ebû Bekir, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Ümmü Cemil'i hicvetmediğine yemin etti. Bu, mearîd (ifadenin geniş imkanlarını kullanma) babındandır. Çünkü, bir kere, Kur'ân, hicv olarak isimlendirilemez. Bir de o, Allah'ın kelamıdır, peygamberin kelamı değil. Böylece bu kıssa, mearîdin29[29] caiz olduğuna delalet etmiştir.
Bu ayetteki bahislerle alakalı olarak, geriye şu iki soru kalmıştır.30[30]

İki Sual

Birinci Soru: Cenâb-ı Hak niçin, ifadesiyle yetinemedi de, onu ayrıca, "odun hamalı" olarak da niteledi?
Cevap: Denildiğine göre, Ebû Leheb'în Ümmü Cemil'in dışında iki karısı daha vardı. Allah Teâlâ da böylece, bir kimsenin, Cenâb-ı Hakk'ın onun karılarından herhangi birini kastetmiş olduğunu sanmamasını, aksine, yani Ümmü Cemîl olduğunun bilinmesini istedi.31[31]

28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/548.
29[29] 1.Miradın cemi olup, kelimenin yakın manasında, ziyâde uzak manasını kastetmektir. Bir hadîsi şerifte şöyle varid olmuş olup, müfessir de o hadise izafe etmektedir. sizdeki ifade imkânları içinde insanı yalandan kurtaracak bir genişlik vardır.
30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/548-549.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/549.

Kadının Kınanması Münasip Mi?

İkinci Soru: Kadınları zikretmek, kerem ve mürüvvet sahibi olana yakışmaz. O halde bunları zikretmek, Allah'ın kelamına nasıl yaraşır? Hele hele bu kadın, amcanın hanımı olursa?!
Cevap: Kendilerini zikretmek, o iki kadının küfürleri sebebiyle Nûh (a.s)'un hanımı ile Lût (a.s)'un hanımı hakkında imkansız görülmeyince, kocası kafir olan kafire bir kadının zikredilmesi, haydi haydi tuhaf görülmez.32[32]

İpi Boynunda HammaI

"Boynunda da liften örülmüş bir ip"(Tebbet, 5).
Vahidî şöyle demiştir: " kelimesi, Arabların lisanında, bükülmüş ipe denilir. Bükmesini çok iyi yaptığı zaman bir kimse hakkında, enilir. Yaratılışı ve mizacı, sert ve katı olan kimse için de, (Reculun memsûdun) denilir. el-Mesed ise, neden olursa olsun, bükülen şeye, ip haline gelen şeye denilir. Bu sebeple, deve derisinden, hurma lifinden, Hindistan cevizi yaprağından bükülen ve ip haline gelen şeye hep mesed denilir. Demirden kıvrılan şeye de aynı isim verilir.
Sen bunu iyice anlayınca, biz deriz ki, müfessirler bazı izahlar zikretmişlerdir.
1) Bunun manası, "Onun omuzunda bükülmüş herhangi bir ip bulunmaktadır. Zira Ümmü Cemîl, o diken demetlerini, oduncuların yaptığı gibi, yükleniyor ve onları omuzuna raptediyordu. Bu ifadenin esas maksadı ise, onu odunculara benzeterek, değersizliğini ifade etmek ve, hem ona, hem de kocasına manevi eziyyet vermektedir.
2) Mananın şöyle olması: "Onun durumu cehennemde, bu dünyada diken demetleri taşır, kendi durumu gibi olacaktır. O orada, Zakkum ağacından, cehenneme hep odun taşıyacak, omuzunda da, cehennem zincirlerinden bir zincir bulunacaktır.33[33]

İp Cehennemde Ebedî Kalır Mı?

Buna göre şayet, "Bükülmüş liften edinilmiş olan ip, cehennemde ebediyen nasıl kalabilir?" denilirse, biz deriz ki: Tıpkı, derinin, etin ve kemiğin cehennem ateşinde ebediyen kalması gibi kalır. Alimlerden bazıları, bu ipin, demirden olacağını; bazı kimselerin, yanlışlıkla, demirden bükme İp olamayacağını zannettiğini, oysa ki, ister demirden olsun isterse başka şeyden, bükülmüş olan her şeye "el-mesed bükülmüş, fitillenmiş" adının verileceğini söylemiştir. Yüce ve münezzeh olan Allah en iyisini bilir. Hamd, Alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.34[34]

32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/549.
33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/550.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/550.

İHLAS SÛRESİ

Bu sûre dört ayet olup, Mekkî'dlr.[1][1]

"De ki: O Allah birdir"(İhlas, 1).
Sûrenin tefsire girmezden önce, bir takım fasılların takdim edilmesi gerekir.[2][2]

Sûrenin Fazileti

Birinci Fasıl: Ubeyy (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rvayet etmiştir: "Kim, "Kulhüvallahu" sûresini okursa, Kur'ân'm üçte birini okumuş gibi olur ve onu, Allah'a şirk koşan ve Allah'a iman edenlerin sayısı kadar, on misli ecir verilir." Yine Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim "Kulhüvallahu ehad" sûresini bir kere okursa, Allah'a meleklere, kitablara ve peygamberlere inanan kimseye verilen mükafaat gibi bir mükafaat verilir ve yine ona yüz şehid ecri verilir."
Rivayet edildiğine göre, Cebrail (a.s) Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte iken, EbÛ Zerri'I-Gifâri (r.a) geldi. Cebrail (a.s), "Ebû Zerr geldi" dedi. Bunun üzerine, Hz. Peygamber (s.a.s), "Onu tanıyor musun?" diye sordu. Cebrail (a.s) da, "O, bizim yanımızda, sizin yanınızdakinden daha meşhur" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "Bu fazilete ne sayede ulaştı?" diye sordu. Cebrail (a.s), "Kendisini küçük gördüğü ve kulhüvallahu ehad süresini çok okuduğu için" cevabını verdi.
Enes (r.a) şöyle rivayet ediyor: "Tebük'te idik. Derken güneş doğdu. Fakat onun ne ışığı ne ziyası vardı. Onu daha önce hiç bu şekilde görmemiştik. Dolayısıyla hepimiz hayret ettik. Bunun üzerine Cebrail (a.s) indi ve "Allah Teâlâ, yetmiş bin meleğin inip, Muaviye b. Muaviye'ye (cenaze) namazını kılmalarını emretti. Sen de (ey Muhammed) onun namazını kılmıyor musun?" dedi. Sonra kanadını yeryüzüne vurdu ve dağları yerinden etti. Hz. Peygamber (s.a.s), sanki o kendisine yukardan bakıyor gibi oldu. Derken ashabıyla birlikte onun cenaze namazını kıldı sonra da, "O, bu ulaştığı dereceye ne sayesinde ulaştı?" diye sordu. Cebrail (a.s), "O, İhİas Sûresi'ni (okumayı) severdi" cevabını verdi.
Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) mescide girdi ve bir adamın, "Ey Ehad (tek), ey Samed, ey doğurmamış, doğrulmamış ve ey dengi olmayan Allahım Senden istiyorum" diyerek dua ettiğini duydu. Bunun üzerine o adama, üç defa, "Bağışlandın, bağışlandın, bağışlandın (yani duan kabul edildi"[3][3]demiştir.
Sehl b. Sa'd'den şu rivayet edilmiştir: "Bir adam, Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldi ve ona fakirlikten şikayet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Evine girdiğin zaman, eğer orada bir kimse varsa ona selam ver. Eğer hiç kimse yoksa kendine selam ver ve bir defa "Kuîhüvallahu ehad" sûresini oku"[4][4]dedi. Adam bunu yaptı ve Allah Teâlâ, onun rızkını, komşularına bile bol bol verecek kadar çoğalttı."
Enes (r.a)'den de şu rivayet edilmiştir: Bir adam, bütün namazlarında, "Kuîhüvallahu ehad" sûresini okuyordu. Hz. Peygamber (s.a.s), bunun sebebini sordu. O da, "Ey Allah'ın Resulü, ben bu sûreyi seviyorum" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunun üzerine, "Senin onu sevmen, seni cennete sokar[5][5] buyurdu. Denilmiştir ki: "Kim bu sûreyi uykusunda okursa, ona tevhid, az geçim sıkıntısı ve fakirlik, çok zikrullah verilir ve duaları kabul olunur."[6][6]

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/551.
[2][2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/553.
[3][3] Müsned, 4/338; Nesai, sehv 58 (352).
[4][4] Feyzu'l Kadir 1/341.
[5][5] Tirmizi, Fezâil-i Kur'an 11 (5/180)
[6][6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/553-554.

Nüzul Sebebi

İkinci Fasıl: Sûrenin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç husus söz konusudur:
1) Bu sûre/müşriklerin sorusu üzerine nazil olmuştur: Dahhâk bu hususta şöyle demiştir: "Müşrikler, Âmir b. et-Tufeyl ile Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Birliğimizi bozdun, ilahlarımıza hakaret ettin ve babalarının-ataiarının dinine muhalefet ettin. Eğer fakir isen (yani bunların, fakirliğinden dolayı yapıyorsan), seni zengin edeiim; deli isen, seni tedavi ettirelim; eğer bir kadını arzu ettiysen (birisine aşık olduysan), seni onunla evlendirelim" diye haber gönderdiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Ben ne fakirim, ne deliyim, ne de bir kadına aşığım. Ben, sizi putlara tapmaktan, Allah'a tapmaya çağıran bir peygamberim" dedi.
Bunun üzerine ikinci olarak, "Ma'budunun cinsini bize bildir: O, altından mı, gümüşten mi?" diye haber saldılar. İşte bunun üzerine, Allah Teâlâ bu sûreyi indirdi. Müşrikler de, "üçyüz altmış putumuz bile, bizim ihtiyaçlarımızı tam yerine getiremiyor. Peki, tek bir ilah, bütün mahlukatın ihtiyacını nasıl yerine getirebilir?" dediler. Bunun üzerine, "O sıra sıra dizilen (meleklere) yemin olsun ki sizin ilahınız tektir" {Saftat, 1-4) ayetleri nazil oldu. Müşrikler, "O ilahın fiillerini bize anlat?" diye bir başka haber daha gönderdiler. Bunun üzerine de, "Şüphesiz sizin Rabbiniz gökleri ve yeri yaratandır..."(A'râf, 54) ayeti nazil oldu.
2) Bu sûre, yahudiierin sorusu üzerine nazil olmuştur. Bu hususta İkrime, İbn Abbas (r.a)'dan şu haberi rivayet etmiştir: "Yahudiler, yanlarında Ka'b b. Eşref olduğu halde, Hz. Peygambere geldiler ve "Ey Muhammet, Allah, mahlûkatı yaratmıştır. Peki Allah'ı kim yaratmıştır? dediler. Hz. Peygamber (s.a.s)'e gazablandı, bunun üzerine Cebrail (a.s) inerek, onu teskin etti ve "Ey Muhammed kanatlarını indir, yani şefkatli ol" dedi. İşte bunun üzerine, "Kulhüvallahu ehad" sûresi indi, Hz. Peygamber (s.a.s) o yahudilere bunu okuyunca, "Bize Rabbinİ anlat: (mesela) pazusu nasıl, eli-kolu nasıl?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, birincisinden daha şiddetli bir şekilde gazablandı. Bunun üzerine, Cebrail (s.a.s) ona, "Allah'ı hakkıyla takdir edemediler, bilemediler" (En'am,9-10) ayetini getirdi.
3) İhlas Sûresi, hristiyanların sorusu üzerine nazil olmuştur. Bu hususta Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Necran (hristiyanları) heyeti geldi ve Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bize Rabbini anlat: O, zebercedden midir, yoksa yakuttan mıdır, veya altından yahut gümüşten midir?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de "Benim Rabbim, hiçbir şeyden değil. Çünkü O, herşeyin yaratıcısıdır" dedi. Bunun üzerine İhlas Sûresi nazil oldu. Hristiyanlar dediler ki: "O da tek, sen de teksin." Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Onun gibi hiçbirşey yok" dedi. Onlar, "Daha başka sıfatlarından bahset" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), "Allah sameddir?" dedi. Onlar, "Samed ne demektir?" diye sordular. Hz. Peygamber, " M ahi u katın, ihtiyaçları için kendisine yöneldiği zattır" cevabını verdi. Onlar, "Daha da anlat" dediler. Bunun üzerine, ty (tf yani, AJlah Meryem gibi doğurmamış, yani İsâ gibi, doğurulmamıştır. yani, mahlukatından, O'nun bir benzeri yoktur" ayetleri nazil oldu.7[7]

İhlas Sûresinin Öteki İsimleri

Üçüncü Fasıl: Bu, sûrenin isimleri konusundadır. Bil ki isimlerin çokluğu, faziletin fazlalığına delalet eder. Örf de söylediğimiz bu hususa şahiddir. Sûrenin bir ismi, "tefrîcTdir; İkincisi, "tecrid"; üçüncüsü, "sûretu't-tevhid"; dördüncüsü, İhlfis Sûresi'dir. Çünkü bu sûrede, Allah Teâlâ'nın celal sıfatları demek olan, selbî sıfatlarından başkası zikredilmemiştir. Bir de, kim bu sûredeki şeylere İnanırsa, Allah'ın dini hususunda muhlis olmuş olur. Keza kim bu iman üzere ölürse, bu onun cehennemden halâsı (kurtuluş vesilesi) olur. Yine bu sûrenin öncesi, yani Tebbet Sûresi, hâlis (sırf) Ebû Leheb'in kınanması ile ilgilidir. Binâenaleyh bu sûreyi okuyup (inananın) mükafaatı, (ahirette) Ebû Leheb'le birlikte ve aynı yerde olmamaktır. Sûrenin beşinci ismi, "necat suresizdir. Çünkü bu sûre, seni dünyada teşbih'den ve küfürden (Allah'ı bir şeylere benzetmekten ve inkardan); Ahirette de cehennemden kurtarır.

7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/554-555.

Altıncı isim, "velayet sûresi"dir. Çünkü kim bunu okursa, Allah'ın velilerinden olur ve bir de, kim, Allah'ı sûrede anlatıldığı şekilde bilirse, Allah'ı sever ve böylece bağışı, ni'met saydığı gibi, mihneti de rahmet sayar.

Yedinci isim, "nisbet süresizdir. Çünkü, bize rivayet edildiğine göre bu sûre, "Rabbini bize anlat" diyenlere cevaben nazil olmuştur. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s), Benî Süleyman kabilesinden bir adama ''Ey Benî Süleym'li, Rabbini güzel tavsif et." Çünkü onlar, "Rabbini bize anlat" deyince, Allah da, "Allah'ın nesebi (vasfı) işte budur" dedi. Nesebe rivayet etmek, arabın şanındandır. Onlar, neseblerde eksiltme yapan veya artırma yapanlara şiddetle karşı koyarlardı. Binâenaleyh Allah'ın bu sûredeki vasfı, daha çok gözetilmelidir.

Sûrenin sekizinci ismi, "Marifet Sûresi"dir. Çünkü marifetullah, ancak bu sûreyi bilmekle tam ve mükemmel olur. Cabir (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Bir adam namaz kıldı ve İhlas Sûresi'ni okudu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) "Şüphesiz bu, Rabbini bilen bir kuldur" buyurdu. İşte bundan dolayı bu sûre, "sûretu'l-marifet" diye isimlendirildi."

Sûrenin dokuzuncu ismi, "Cemâl Sûresi"dir. Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah cemildir, yani güzeldir, cemâli (güzelliği sever) "8[8] buyurdu. Bunun üzerine ona, bu "cemâl"in ne olduğu soruldu, Hz. Peygamber (s.a.s) "O, tekdir, sameddir, doğurmamış, doğurulmamıştır. Çünkü eğer o tek ve benzersiz olmasaydı, o benzerinin onun yerini tutması caiz (mümkün) olurdu" dedi.

Sûrenin onuncu ismi, "Mukaşkışa (tedavi eden)"dir. "Hastayı iyi etmek" manasında, "takşîşu'l-mariz" denilir. Binâenaleyh kim bu sûreyi bilirse, onun için şirk ve nifak hastalığından iyileşme gerçekleşir. Çünkü nifak da, "Kalblerinde bir hastalık var" (Bakara, 10) ayetinde ifade edildiği gibi, bir hastalıktır.

Sûrenin onbirinci ismi, "el-Muavvize"dir. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) Osman b. Maz'un (r.a)'un yanına girdi, bu sûreyi ve bundan sonraki iki sûreyi okuyarak, onu Allah'ın korumasına havale etti. Sonra da, "Bu sûrelerle, Allah'a sığın. Çünkü bunlardan daha hayırlısı ile, sığmamazsm"9[9] buyurmuştur.

Onikinci isim, "Samed Sûresi "d ir. Çünkü bu, sadece Allah'dan bahsetmektedir.

Onüçüncü isim, "el-Esâs (temel) Sûresi"dir. Hz. Peygamber (s.a.s), "Yedi gök ve yedi yer, "Kulhüvallâhu ehad" temeli üzerine kurulmuştur10[10] buyurmuştur. Buna delalet eden şeylerden biri şudur: "Nerdeyse ondan ötürü, gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar yıkılıp dağılacakt" (Meryem, 90) ayetinin delaletiyle, teslis inancı, göklerin ve yerin harab olmasının sebebidir. Binâenaleyh tevhidin de, bu şeylerin imar olmasının sebebi olması gerekir. Denilmiştir ki: Alemin harab olmasının sebebi, "Eğer göklerde ve yerde, Allah'dan başka ilahlar olsaydı, oralar fesada uğrar (düzeni bozulurdu)" (Enbiya, 22) ayetinin anlattığı husustur.

Sûrenin ondördüncü ismi, Mani'a (engel) Süresizdir. İbn Abbas (r.a), Allah Teâlâ'nın, Peygamberine, onu miraca çıkardığı zaman

"Sonra İhlas Sûresi'nİ veriyorum. O, Arş'ımm hazinelerinin saklandığı şeylerdendir. O, maniadır - engeldir; kabir azabına ve cehennem ateşinin yalamalarına engel olur" dediğini rivayet etmiştir.

Onbeşinci isim, "Muhdar'dır. Çünkü o okunduğu zaman, onu dinlemek için melekler hazır olur, gelir.

Onaltıncı isim, "Müneffire (kaçıran)"dır. Çünkü şeytan, o okunduğ uzaman kaçar.

Onyedinci isim, "Berâet Sûresi"dir. Çünkü rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) bu sûreyi okuyan bir adamı gördü ve "Bakın, şu adam şirkten beri (uzak) olmuştur" dedi. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), "K/m Kulhüvallahu Sûresi'nİ, bir namazda veya namaz dışında yüz defa okursa, onun cehennemden beratı yazdır"11[11] buyurmuştur.

8[8] Keşfu'l-Hafa, 1/224.

9[9] Nesai, İstiaze, 1 (8/251), (Benzer Hadis).

10[10] Feyzu'l-Kadir, 1/506.

11[11] Feyzu'l Kadir,5/202

Sûrenin onsekizinci ismi, "Müzekkire" (hatırlatan)dır. Çünkü o, kulu tevhidin özünü-safını anlatır, hatırlatır. Binâenaleyh bu sûreyi okumak, sana muhtaç olduğun şeylerden unuttuklarını hatırlatan bir damga, bir işaret gibidir.

Ondokuzuncu isim, "Sûretu'n-Nûr"dur. Hak Teâlâ, "Allah göklerin ve yerin nurudur" (nût, as) buyurmuştur. Binâenaleyh o, gökleri ve yeri münevvir olan, yani aydınlatandır. Bu sûre de, senin kalbini aydınlatır. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

"Herşeyin birnrü vardır. Kur'ân'm nuru ise, kulhüvallahu ehadsüresidir." Bunun bir benzeri de şu durumdur: İnsanın nuru en küçük bir uzvu olan, göz bebeğindedir. İşte İhlas Sûresi de, Kur'ân için, aynen insanın gözbebeği mesabesindedir.

Sûrenin yirminci ismi, "el-Emân" süresidir. Cenâb-ı Hak bir hadis-i kudside('Kul "Lâilâhe illallah" dediği zaman, Benim kaleme (korumama) girmiş olur. Kim de Benim kaleme girerse, azabımdan emin (güvenlik içinde) olur" buyurmuştur.[12][12]

İhlas Sûresi'nİ Okumadaki Mükafaatın Hikmeti

Dördüncü Fasıla: Bu, İhlas Sûresi'nin faziletleri hakkındadır. Bu faziletler şöyle çeşitli açılardandır:

1) Hadislerde de meşhur olmuştur ki bu sûreyi okumaktan, kastedilen şudur: Bütün şeriatların ve ibadetlerin en önemli ve şerefli hedefi, Allah'ın zatını, sıfatlarını ve fiillerini bilmektir. Bu sûre de, Allah'ın zatını bilme konusunu ihtiva etmektedir. Binâenaleyh İhlas Sûresi, Kur'ân'ın üçte birine denk olmuş olur.

"Kul yâ eyyühe'l-Kâfirûn" Sûresine gelince, o, Kur'ân'ın dörtte birine denktir. Çünkü Kur'ân'ın ulaşmak istediği maksad, ya bir şeyin yapılmasıdır, ya bir şeyin terkedilmesidir. Bu hususlardan her biri, ya kalbin fiilleriyle ilgilidir, ya organlarının fiilleriyle ilgilidir. Binâenaleyh hepsi dört kısımdır. "Kâfirûn Sûresi" ise, kalbin fiillerinden, terkedilmesi gerekenleri anlatmaktadır. Dolayısıyla gerçekte, Kur'ân'ın dörtte birine şamil olmuş olur. Bu sebepten dolayı bu iki sûre, yani Kâfirûn ve İhlas Sûreleri, bazı isimlerde müşterek (ortak)tirler. Binâenaleyh her ikisi de, "mukaşkışa" (tedavi eden) ve "mübrie" (iyileştiren)dir. Çünkü bunlardan herbiri, kalbin, Allah'ın dışındaki varlıklardan beraetini, uzaklaşmasını ifade eder. Ancak şu kadar var ki, Kâfirûn Sûresi lafzı ile, AIlah'dan başkasından beraeti ve Allah ile (yani Allah'a ibadetle) meşgul olmaya devamı ifade eder; İhlas Sûresi de, lafzı ile, Allah ile, Allah ile meşgul olması ve Allah'dan başkasından yüz çevirmeye devam etmeyi ifade eder. Yahut "Kâfirûn Sûresi", kalbin, Allah'dan başka ma'bud edinilen şeylerden beraetini; İhlas Sûresi ise, ma'budun (Allah'ın), kendisine layık olmayan şeylerden beraetini (uzak tutulmasını) ifade eder.

2) Kadr gecesi, Kur'ân'ı ihtiva eden sedef olduğu için bin aydan daha hayırlı olmuştur. Kur'ân'ın hepsi de, adeta "Kulhüvallahu Ehad" isminin, sedefi (kabı)dır. Binâenaleyh işte bundan dolayı, İhlas Sûresi için bu fazilet söz konusu olmuştur.

3) Akli delil, kulun en yüce ve büyük derecesinin, kalbinin, Allah'ın celâl ve kibriya nurları ile aydınlanması olduğuna delalet eder. Bu ise, ancak bu sûreden elde edilir. Dolayısıyla bu sûre, sûrelerin en büyüğü olmuştur.

İmdi, eğer, "Allah'ın sıfatları, başka sûrelerde de zikredilmektedir?.." denilirse, biz deriz ki: Fakat bu sûrenin, bir özelliği var, o da şu: İhlas Sûresi, şeklen küçük olduğu için, kalblerde hep ezbere kalır, akıllarda hep bilinir. Binâenaleyh onun sayesinde, Allah'ın celalinden zikri ebediyyen hazır olur. Dolayısıyla, yerinde olarak, bu faziletleri ile, diğer sûrelerden ayrılmış ve temeyyüz etmiştir.

Şimdi sûrenin tefsirine dönelim.

Hak Teâlâ'nın "De ki: "O Allah birdir" ayetiyle ilgili bir kaç mesele var:[13][13]

---

[12][12] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/555-557.

[13][13] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/557-558.

Aklın Yüksek Özlemi

Bil ki marifetullah, (adeta) hazır olan (elde olan) bir cennettir. Çünkü cennet, aklına ve arzularının özlemlerine
nail olmandır. İşte bundan dolayı cennet, aklı ile arzusu anlaşamadığı zaman, Hz. Adem (a.s) için cennet olmadı. Kabir de mü'min için bir hapishane değildir. Çünkü mü'min için orada, aklı ile hevâ-u hevesini birleştiren şey hasıl olur. Hem sonra marifetullah, hevâ-u hevesin ve aklın istediği şeylerdendir. Binâenaleyh marifetullah, mutlak manada bir cennet olur. Söylediğimiz bu şeylerin izahı şöyledir: Akıl, iyiliklerin emanet edileceği bir emin (güvenilir) zat ister. Şehvet (heva-u heves) de, kendisinden, tad alacağı şeyleri taleb edebileceği bir zengin zat ister. Hatta akıl, yüksek himmeti (gayreti) olan insan gibi, ancak Mevlasına boyun eğer. Heva da, bir zenginin geldiğini duyunca, iyilikte bulunmasını isteyen kimse gibi, mevlasının iyiliğini istemek için gayrete gelir. Hatta akıl, geçmiş nimetlerine şükretmek için, Mevtasını yakından tanımak (marifetullah) ister; heva ise, gözlediği nimetlerini elde etme arzusuyla, mevlasının marifetini elde etmek ister. Bu ikisi, o Mevlanın istediği gibi, onu âlim, ve zengin olarak bildikleri (öğrendikleri) zaman, hiç kimseye şükretmem" der, şehvet de, "Senden başka hiç kimseden birşey istemem" der. Sonra şüphe gelir ve "Ey akıl nasıl sadece ona şükredersin, belki O'nun bir benzeri (dengi) vardır? Sen ey şehvet, sadece O'nunla yetinirsin, belki orada başka bir kapı vardır?" der. Böylece akıl şaşkın bir halde kalır ve bu rahatı kaçar. Dolayısıyla yakîn cevherine (madenine) ulaşmak-kavuşmak için istidlal alemine gitmek ister. Binâenaleyh Hak Teâlâ sanki, "Bana hizmet ve şükür ile meşgul olma lezzeti, nasıl kuluma gizli kalır" demiş ve Resulünü göndermiş ve ona, "bunu, kendinden söyleme, aksine de ki: "Doğru olarak bildiğim (Allah) bana şöyle diyor: "De ki: O Allah birdir." Öyleyse sana, vahdaniyetini naklî delil ile öğretti. Akıl yürütme ve tefekkür etme zahmetinden seni kurtardı."
Bunun izahı şudur, istekler üç kısımdır: Bir kısmı, kendisine naklî delil ile ulaşılması mümkün olmayanlardır. Bunlar, Allah'ın zatını, ilmini, kudretini ve mucizelerin doğruluğunu bilmek gibi, semiyyatın geçerli oluşunun kendilerinden geçerli olmasına bağlı olduğu şeylerdir. Bir kısım, kendisine ancak semiyyat (naklî delil ile) ulaşabilen şeylenrdir. Bunlar da, vukuunun mümkün olduğu akil ite bilinen herşeyin vaki olmasıdır. Üçüncü kısım da, kendisine akıl ve semiyyatın birlikte ulaşabileceği şeylerdir. Bu da, Allah'ın bir olduğunu ve onun, görülmesinin mümkün olduğunu bilmek gibi şeylerdir. Vahdaniyyetin, yani Allah'ın birliğinden delillerini, "Eğer bu ikisinde, (göklerde ve yerde), Allah'dan başka ilahlar olsaydı, bunlar fesada uğrardı" (Enbiyâ, 22) ayetinin tefsirinde uzun uzun anlattık.14[14]

Sûre Başlarında Kul Emri

Bil ki alimler, "Kâfirûn Sûresi"nin başında "De ki" lafzının gerekli olduğu hususunda icma etmişlerdir. Keza,
"Tebbet Sûresi"nin başında da (De ki) lafzının olmasının caiz olmayacağı hususunda da icma etmişlerdir.
Ama İhlas Sûresi'ndeki (De ki) lafzı hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bunun meşhur kıraati şeklindedir. Übeyy ve İbn Mes'ûd (r.a) bunu, başında lafzı olmaksızın şeklinde okumuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, lafzı olmaksızın ve şeklinde de okumuştur. Sûrenin başında edatını okuyan, "Bunun sebebi, bu nazmın, yani ayetin bu sıra ve düzeninin, kulun (Hz. Peygamber (s.a.s)'in) gücü dahilinde olmadığını, onun ancak kendisine söyleneni aktardığını beyan etmektir" demiş olur. lafzını hazfederek okuyan da, "(Ayette bahsedilen) gerçek, daha önce Hz. Peygamber (s.a.s)'ce bilinmiyordu vehmine kapınılmasın, bu yanlışlığa düşülmesin diye (böyle okudum)" demek istemiş olur.15[15]

14[14] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/558-559.
15[15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/559.

Ayetin İrabı

Bil ki bu ayetin i'râbı ile ilgili çeşitli ihtimaller var:
1) zamiri, Allah isminden kinayedir. Buna göre "Allah" lafzı, mübtedanın haberi olarak merfudur ve "ahad" kelimesi hakkında, senin "Zeyd kardeşindir ayaktadır" şeklindeki cümlende caiz olan ihtimaller, caizdir.
2) zamir-i şandır. Bu durumda, "Allah" lafzı, mübteda olarak merfu olur, "ahad" kelimesi de onun haberi olur ve bütün cümle, y> zamir-i sânının haberi olur. Buna göre ayetin takdiri: "Durum, gerçek ve söylenecek söz şudur: O Allah birdir" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, (Enbiya, 97) ayetidir. Fakat bu ayette zamir, müennes olarak gelmiştir, çünkü bunun tefsirinde, müennes bir isim var. (Hacc,46) ayeti de buna göre gelmiştir. Ama tefsirde bir müennes olmaz ise, zamir-i kıssa müennes olarak getirilmez. Nitekim (Tahâ, 74) ayetinde müennes olarak gelmemiştir.
3) Zeccâc, "Bu ayetin takdiri, "(Ey müşrikler) sizin sorduğunuz zat, AİIah'dır, birdir" şeklindedir" der.16[16]

Ehad Kelimesi

Bu, "ahad" kelimesiyle ilgilidir. Bu hususta iki izah var:
1) Bu, "Vâhid" manasınadır. Hain, "Ehad, isnân (bir-iki) denilmesi, caizdir." "Ehad"ın aslı "vâhid"dir. Fakat vâv'ı, hafiflik-kolaylık olsun diye hemzeye kalbolunmuştur. Araplar, vucûh - ucûh; (yüzler), vlsâde - isâde (yastık) gibi, ötüreli ve kesreli varlıklarda çokça yaparlar.
2) Vahidî ve ehad, müteradif iki isim değildir. Ezheri, "Allah'dan başka hiçbir varlık, "ehad" olarak tavsif edilip de mesela, veya denilemez. Ama, "raculün vâhfdun", yani "bir adam" denir. Ehad, Allah'ın, kendi zatı için seçmiş olduğu sıfatlanndandır. Binâenaleyh bu sıfatta, hiç birşey O'na ortak olamaz" demiştir.17[17]

Vahid İle Ehad Arasındaki Fark

Alimler "vâhid" ile "ehad" arasındaki fark ile ilgili çeşitli izahlarda bulunmuşlardır:
1) Vâhid, "Ehad"a dahildir, ama "Ehad", "Vâhid"e dahil değildir.
2) Sen mesela, "Falancaya hiçbir vahid koyamaz" dediğin zaman, "Fakat iki kişi karşı kor" diyebilirsin. Ama, "ehad" kelimesi böyle değildir. Dolayısıyla eğer, "Falancaya hiçbir ehad karşı koyamaz" dediğin zaman, "Fakat ona iki kişi karşı kor" diyemezsin.
3) "Vâhid" kelimesi, müsbet (isbat) için, "ehad" kelimesi ise, menfî (nefy) için kullanılır. Mesela, müsbet (olumlu) manada, "Bir (vâhid) adam gördüm" "Bir (vâhid) adam gördüm" dersin; menfî manada da, "Hiçbir kimse (ehad) görmedim" dersin, binâenaleyh bu, umûm (genel mana) ifade eder.18[18]

Kıraat Farkı

Kıraat imamları bu ayetin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir. Ekserisinin kıraati tenvin ve kesreyle harekelenmesi ile
şeklindedir. Bu, kendisinde bir İşkâl olmayan, kıyasa uygun şekildir. Çünkü daki tenvin ve "Allah" lafzının lamı tarifi sakindirler. İki şakin yanyana gelince, bunlardan birincisi kesre ile harekelenir. Ebû Amr'ın bu ifadeyi, tenvinsiz olarak şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bunun sebebi, nûn harfinin, aynen kendileri gibi, ziyade edilebilmesi açısından, lîn harflerine benzemesidir. Dolayısıyla onlara benzeyince, iki sakin bir araya geldiğinde, birisinin

---

[16] 16[16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/559-560.
[17] 17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/560.
[18] 18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/560.

hazfedilmesi açısından, aynen onlar gibi muameleye tabi tutuldu. Nitekim elif, vâv ve yâ harfleri bu sebebten, ifadelerinde olduğu gibi, hazfedilmişlerdir. Aynı sebepten dolayı ve ifadelerinde olduğu gibi, fiildeki nun-u sakin hazfedilin iştir. Bu ayette de, nun, ittikâ-i sakineynden, yani iki sakin harfin yanyana-peşpeşe gelişinden dolayı, o harflerde olduğu gibi, hazfedil mistir. Biz bu konuyu, (Tevbe,30) ayetinin tefsirinde uzun uzun ele aldık.
Yine Ebû Amr'ın şeklinde okuduğu ve "Bir çok kurraya rastladım, onlar bunu sükûn üzerine vasıl ile, bu şekilde okuyorlardı" dediği rivayet edilmiştir. Ebû Ali, "Fasılalar, "idrâç"ta, vakf halindeki şekilleriyle icra edilir. Buna göre şeklinde okuyanlar, tâ okuyuşu da böyledir" der. Kurrâ'nın çoğu Ebû Amr'ın anlattığğna göre, "vakf" görüşünde olunca, o, bunu, devamlı olarak üzerinde vakfedilmesi ve arapların dilinde (örfünde) çok oluşundan ötürü, vasi halinde de vakıf halindeki şekliyle okumuştur. A'meş ayeti, şeklinde okumuştur. Eğer, "Bunun sebebi nedir?" denilirse, cevaben denilir ki: "Ehad" kelimesi, "nekire" üzeredir. Maverdî şöyle der: "Bunun iki izahı var:
1) Lâm-ı tarif, mukadder olması niyetiyle hazfedilmiştir ve ayetin takdiri, şeklindedir.
2) Kelimenin nekire olmasından murad, ta'zimdir, yani büyüklüğü ve önemi ifade etmektir.[19][19]

Ayetin İşaret Ettiği Üç Makam

Bil ki ayeti, üç kelimedir ve bunlardan her biri, talihlerin (kulların) makamlarından bir makama işarettir:[20][20]

Birinci Mesele

Mukarreblerin makamıdır ve bu, Allah'a seyr-u sülük edenlerin ve şu, her eşyaya ve her haki kata, eşya ve hakikat olduğu için bakanların mertebelerinin en yücesidir. Binâenaleyh hiç şüphesiz bunlar, Allah'dan başka bir mevcud (varlık) görmezler. Çünkü Hak, zâtı gereği vacibü'l-vücûd olandır. Onun dışındakiler ise zâtı gereği mümkin olan varlıklardır. Zatı gereği mümkin olana, o, o olması açısından bakıldığında, "yok" hükmünde olur. İşte bu makamda olanlar, Hak Sübhanehü ve Teâlâ'dan başka, gerçek "varlık" göremezler. Bu ayetteki (O) lafzı da, mutlak bir işarettir. Bu işaret, hernekadar mutlak ise de, işaret edilen varlık muayyen olunca, bu mutlak o muayyene ait olur. Dolayısıyla kelimesi mukarreb olan o kimselerin, Hak Teâlâ'ya yaptıkları bir işaret olur ve bunlar, bu işarette herhangi bir temyize ihtiyaç duymazlar. Çünkü bir mümeyyeze (belirlenen varlığa) ihtiyaç duymak, ancak ortada iki mevcud (varlık) bulunduğu zaman söz konusu olur. Halbuki yukarıda beyan ettiğimiz gibi, bu kimseler akıl gözleri ile, sadece bir tek zorluk görmekte ve tanımaktadırlar. İşte bu sebepten dolayı, (O) lafzı, bu kimseler için tam irfanın (bilginin-tanımanın) hasıl olması için kafi gelmiştir.
İkinci Makam: Ashab-ı yemînin makamıdır. Bu, birinci makamın aşağısındadır. Çünkü bu ikinci makamda olanlar, Hak Teâlâ'yı bir mevcud (varlık) olarak bilip tanıdıkları gibi, halkı da bir varlık olarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla bunlar için, varlıklarda bir çokluk, birden fazlalık söz konusudur. Şüphesiz bu durumda, (O) kelimesi, Halik Teâlâ'ya işaret etmek için yeterli olmaz, aksine burada, Hakk'ın halktan ayrılmasını, halk ile karıştırılmamasını sağlayacak bir mümeyyize (belirleyici kelimeye) ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu makamda olan kimseler lafzına, lafzını ilave etme ihtiyacını duymuşlardır. Çünkü Allah, diğer varlıkların muhtaç olduğu ve bütün diğer varlıklardan müstağni olan varlıktır.
Üçüncü Makam: Ashab-ı şimalin makamıdır ve bu, en değersiz ve en aşağı makamdır. Bu makamda olanlar, vâcibü'l-vücûd (varlığı zorunlu) varlıkların, birden fazla olabileceği ve tanrının, birden fazla olabileceği görüşündedirler. Dolayısıyla bunlara red olarak ve sözlerinin

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/560-561.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/561.

batıl olduğunu ortaya koymak için, geçen lafızlara bir de "ehad" (bir) lafzı ifade edilmiş ve "De ki: O Allah birdir" denilmiştir.21[21]

Allah'ın Selbî ve İzafî Sıfatlarına Delalet

Burada, anlattıklarımızdan daha önemli ve daha yüce, şöyle bir başka konu daha var: Allah Teâlâ'nın sıfatları ya izafidir, ya selbidir. izafi olanlar, alim, kadir, murîd (irade eden), hallak (yaratan) gibi sıfatlardır. Selbî (olumsuz) olanlar da, "cisim değildir", "cevher değildir", "araz değildir" gibi şekillerde ifade ettiğimiz sıfatlardır. M ahi u kat öncelikle, birinci tür sıfatlarına; ikinci olarak da, ikinci tür sıfatlarına delalet eder. "Allah" lafzı, bütün izafî sıfatlara delalet eder: "Ehad" lafzı da, bütün selbî sıfatlara delalet eder. Dolayısıyla sözümüz, insan akıllarına uygun irfanı anlatmaya tam bir ifade olmuş olur. Biz, "Allah" lafzının, Cenâb-ı Hakk'ın bütün izafî sıfatlarına delalet ettiğini söyledik, çünkü "Allah", ibadete müstehak-layık olandır. İbadete müstehak olmak ise, varetme ve yaratmada tek başına olan için söz konusudur. Varetme ve yaratmada tek olmak da, tam bir kudrete, geçerli bir iradeye ve külliyat ile cüziyyatın bütün malumatını kuşatan bir ilme sahip olan için söz konusu olur. İşte bunlar, izafi sıfatların toplamıdır. Selbi sıfatların toplamı ise, "Ehad" oluşta yatmaktadır. Çünkü "Ehad" (bir) olmaktan murad, bu hakikatin haddi zatında, terkib (birleşim) şekillerinden uzak ve tek olmasıdır. Bu böyledir, çünkü her mürekkeb mahiyet (varlık), kendisini meydana getiren, parçalarının herbirine muhtaçtır. Her bir parçası da, o mürekkeb varlıktan başka birşeydir, yani mürekkeb varlığın kendisi demek değildir. Dolayısıyla her mürekkeb varlık, kendisinden başkasına muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise, "mümkin zatihi" bir varlıktır. Dolayısıyla her mürekkeb, zatı itibariyle "mümki" (olabilir de, olmayabilir de) cinsinden bir varlıktır. Bütün mümkin varlıkların yaratıcısı olan ilahın (Allah'ın), "mümkin" varlık olması imkansızdır. Öyle ise O, haddi zatında ferddir, tektir, birdir. O'nun ferd ve tek olduğu, yani "ehad" olduğu sabit olunca, mütehayyiz, yani mekan tutan bir varlık olmaması gerekir. Çünkü her mütehayyiz varlığın, mesela, sağı, solundan farklıdır. Her böyle olan da, kısımlara ayrılabilir. Öyle ise, "ehad" (tek) olanın, mütehayyiz olması imkansızdır. O, mütehayyiz olmayınca, mekanlardan ve yönlerden hiç birinde olmamış olur ve herhangi bir şeyde, bir "hal" (sıfat) da olmaması gerekir. Çünkü o zaman, o, mahalli ile, yani hali-sıfatı olduğu şey ile birlikte, "ehad" (tek bir şey) olmamış olur.

Keza o, herhangi bir şey için "mahal" de olamaz. Çünkü o zaman o "hafi ile birlikte, yine "ehad" (tek bir şey) olmamış olur. O, bir hal veya mahal olmayınca, kesinlikle değişmez. Çünkü değişmenin, bir sıfattan, diğer bir sıfata, bir halden diğer bir hale olması gerekir. Keza O "ehad" (bir-tek) olunca, vâhid (bir tane) olması da gerekir. Çünkü eğer vacibü'l-vücûd (varlığı zorunlu) iki tane varlığın olduğu farzedilse, bu ikisi "varlık"ta ortak olmuş olurlar ve belirleme ile birbirinden ayırdedilebilirler. Ama ortak oldukları husus ile, birbirinden ayırdedildikleri husus farklı şeylerdir. Bu durumda bu varlıklardan herbiri (kendilerinde, birden fazla mahiyet bulundurdukları için), mürekkeb varlıktır.

Böylece sabit olur ki: O'nun "ehad" oluşu, vâhid olmasını da gerektirir. Buna göre eğer, "O, şeyin, "ehad" (bir) olduğu nasıl düşünülebilir? Çünkü "ehad" diye nitelenen her hakikatte (varlıkta), bir o hakikat, bir de "ehad" olma vasfı var ve bu ikisinin toplamı, bir üçüncü şeydir, dolayısıyla bu üçtür, bir yani "ehad" değildir" denilirse, şöyle cevap verilir: "Ehad" olmak, o hakikatin ayrılmaz vasfıdır. Dolayısıyla o hakikaten "ehad" olduğuna hükmedilmiştir. O, işte bu hakikattir, yoksa kendisi ile o "ehad" olma sıfatından meydana gelen toplam değildir. Binâenaleyh bu anlattıklarımızdan, "Allah birdir" sözünün, Allah Teâlâ'nın bütün izafi ve selbi sıfatlarını içine alan-ifade eden bir söz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu konudaki daha geniş ve tam izah, "Sizin ilahınız, tek olan bir ilahtır" (Bakara, 163) ayetinin tefsirinde geçmiştir.22[22]

21[21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/561-562.

22[22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/562-563.

Samed Vasfı

"Allah, sameddir" (Ihlas, 2).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:[23][23]

Birinci Mesele

Alimler, "samed" kelimesinin izahı sadedinde iki şey söylemişlerdir:

1) Bu, "fa'al" vezninde olup, mefûl (ism-i mef'ûl) manasındadır ve "Ona yöneldi, ona niyetlendi" manasındaki, fiilindendir. Demek ki samed, "bütün ihtiyaçlar konusunda, kendisine yönelinilen, başvurulan efendi, büyük" manasınadır. Şair,

"Ölüm habercisi, Benî Esed'in en hayırlısı olan Amr ibn Mes'ûd'un yani o ulu efendinin vefatını erkenden haber verdi" demiştir. Yine şair, şu şiiri söylemiştir:

"Keskin kılıcımla ona üstünlük sağladım. Sonra da ona, "Alo (kılıcını), eyHuzeyf, sen efendi ve ihtiyaçları gideren iyiliksever birisin" dedim." Bu tefsirin doğruluğuna delil, İbn Abbas (r.a)'ın rivayet ettiği şu hadistir: Bu ayet nazil olduğu zaman, sahabe, "Samed nedir?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de "O, ihtiyaçlar hususunda kendisine başvurulan efendidir" dedi." Leys, ifadesi, "şu işe niyetlendim, niyetlendi, yöneldi" manasınadır" der.

2) Samed, içinde boşluk olmayan demektir. Şişenin tıpasına "simad" denilmesi de bu köktendir. Sert olan, yumuşaklığı-gevşekliği olmayan şeye de, "musammed" denilir. Katâde şöyle demiştir: "Bu tefsire göre, musammed kelimesindeki "dal", aslında "te" harfinden çevrilmedir ve aslı "musammef'tir." Dilcilerden bazı müteahhir (sonraki) alimler, "Samed, toz tutmayan kendisine hiç bir şeyin giremediği ve kendisinden hiç bir şeyin çıkamadığı, düz ve pürüzsüz taş manasınadır" demişlerdir. Bil ki Müşebblhe'nin cahillerinden bazıları, bu ayeti, Allah'ın cisim olduğuna delil getirmişlerdir. Bu istidlal yanlıştır. Çünkü, yukarıda da anlattığımız gibi, O'nun, "ehad" (bir-tek) oluşu, cisim olmasına terstir. Binâenaleyh bu ayetin öncesi, "samed" kelimesi ile bu mananın kastedilmiş olmasının imkansız olduğuna delalet etmektedir. Çünkü samed, bu manaya göre, sıkıştırılmış ve pekiştirilmiş cisimlerin sıfatıdır ve Allah Teâlâ, böyle olmaktan münezzehtir. Dolayısıyla bu durumda, kelimeyi, mecazi manaya hamletmek gerekir. Çünkü böyle olan cisimler, başkasının tesirinden ve müdahalesinden uzak olur. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, vâcibü'l-vücûd olup, varlığında, bekasında ve bütün sıfatlarında, değişmesinin imkansızlığına bir işarettir.

İşte dil açısından ayetle ilgili hususlar bunlardır.

Müfessirlere gelince, onlardan bir çok izahlar nakledilmiştir: Bu İzahların bazısı, "samed" kelimesinin birinci manasına göre, yani "Allah'ın, bütün ihtiyaçları yerine getirme hususunda, kendisine başvurulan bir efendi" oluşuna göredir. O zaman Samed, Hak Teâlâ'nın zatı ve sıfatları açısından vâcibü'l-vücûd olup, bu ikisinde değişmenin imkansız olmasına göredir. Bu durumda da, "samed", Mak Teâlâ'nın selbi sıfatlarına bir işarettir. Müfessİrler bazan da, "samed'i, bu iki manayı da içine alacak şekilde tefsir ederler.[24][24]

Samed İsmini, İzafi Sıfatlarla İlgili Görenler

Birinci görüşte olanlar, şöyle çeşitli izahlar yapmışlardır:

1) Samed, bütün herşeyi bilendir. Çünkü Allah'ın, bütün ihtiyaçları karşılaması için başvurulan bir efendi olması, ancak bu özellikle tam olur.

2) Samed, halîm manasınadır. Çünkü O'nun bir efendi (rab-sahib) olması, hilm ve keremli olmasını gerektirir.

3) İbn-i Mes'ûd (r.a) ve Dahhâk'ın görüşüne göre "samed", şan ve şerefi zirvede olan efendi demektir.

---

[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/563.

[24][24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/563-564.

4) Esamm ise, "Samed, herşeyi yaratan" demektir. Çünkü seyyid (efendi) oluşu, bunu gerektirir" demiştir.
5) Süddî, "Samed, arzu edilen işler hususunda kendisine yönelinilen-yalvarılan; musibetlerde de kendisinden yardım istenilendir" demiştir.
6) Huseyn b. el-Fadl el-Becelî şöyle demiştir: "Samed, dilediğini yapan, istediği hükmü veren, verdiği hüküm hussunda kendisine hesab soracak hiç kimse ve hükmünü reddedecek hiç kimse bulunmayandır."
7) Samed, büyük ve yüce efendidir.
8) "Samed, hiçbir işte ondan başkası hükmedemez, yegane şerefli zat" demektir.25[25]

Samed İsmini Selbî Sıfatlarla İlgili Görenler

İkinci görüşte olanlar yani "samed" kelimesini, Allah Teâlâ'nın selbî sıfatlarına mecalî bir işaret sayanlar da bununla ilgili şu şekilde bazı izahlar zikretmişlerdir:
1) Samed, "O (Allah), ganidir hamiddir"'(Hadid.24) ayetinde Cenâb-ı Hakk'ın da ifade buyurduğu gibi, ganî (zengin) manasınadır.
2) Samed, "O (Allah), kullan üzerinde kahirdir, hakimdir" (En'âm, 18); ayetinin de ifade ettiği gibi, ondan yukarıda hiç kimse bulunmayan; üzerinden kor km ayan, aşağısı ndaki ne saygı gösterme durumunda olmayan, bütün ihtiyaçlar kendisine arzedilen demektir.
3) Katâde buna, "O yemez içmez, "O doyurur, doyurulmaz" (En'âm, 14) manasını vermiştir.
4) Yine Katâde, "O, halkının fani oluşundan sonra da baki kalandır. O hariç yeryüzündeki herşey yok olacaktır" (Rhman, 26) demiştir.
5) Hasan el-Basrî, "O, ebedî ve ezelî olandır; yok olması imkansızdır. Hiçbir mekân yok iken O vardı. Keza ne zaman, ne Arş, ne Kürsî, ne bir insan, ne bir cin yok iken O vardı. O şu anda, daha önce nasıl ise öyledir" demiştir.
6) Ubeyy b. Ka'b (r.a), "Samed, ölmez, kendisine varis olunmaz olandır. Göklerin ve yerin mirası O'na aittir" demiştir.
7) Yeman ve Ebû Malik, "O, uyumaz, uyanılmaz" demişler.
8) İbn Kayşan, "O, hiç kimsenin sıfatı ile nitelenemez" der.
9) Mukâtll b. Hibbân, "O, aybı-kusuru-noksanlığı olmayandır" demiştir.
10) Rebî' b. Enes, "O, başına belaların gelemediği zattır" der.
11) Sa'îd b. Cübeyr, "O, bütün sıfatlarında ve bütün fiillerinde kamil olandır" der.
12) Ca'fer Sâdık, "O, galib gelen, ama mağlub edilemeyendir" der.
13) Ebû Hureyre (r.a), "o, herkesten müstağni olan, hiçkimseye ihtiyacı olmayandır" der.
14) Ebû Bekir el-Verrâk, "O, mahlukatın, keyfiyetine muttali olmaktan ümidini kesmiş olduğu zattır" der.
15) O, gözlerin idrak edemeyeceği zattır.
16) Ebu'l-Âllye ve Muhammed el-Kurazî, "O, doğurmamış ve doğrulmamış olandır. Çünkü doğuran herkese, varis olunur; doğurulan herşey de mutlaka ölür" demişlerdir.
17) İbn Abbas (r.a), "O, üzerinde-yukarısında hiç kimse bulunmayan büyüktür, en büyüktür" der.
18) O, eksiklikleri ve fazlalıkları bulunmaktan, değişikliklere ve farklılaşmalara mahal olmaktan ve zamanların, mekanların, anların, yönlerin kendisini kuşatmasından (içine almasından) münezzehtir.26[26]

Her İki Kısımla İlgili Görenler

Üçüncü görüşte, yani "samed" kelimesini, bütün bu manalara hamletmek de mümkündür. Çünkü kelime, Allah'ın zatının vâcibü'l-vücûd oluşuna delalet etmesi açısından, bütün selbî sıfatlara; herşeyin yaratıcısı olduğuna delalet etmesi açısından bütün İlahi (izafi) sıfatlara delalet etmektedir.[27][27]

---

[25] 25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/564-565.
[26] 26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/565-566.

İkinci Mesele

"Allahu's-Samet (Allah Samed'dir) ifadesi, varlıklar içinde, AIIah'dan başka "samed" olmamasını gerektirir. "Samed" kelimesi de "masmûd", yani her türlü ihtiyaç için kendisine başvurulan" manasına, veya "Zatında değişiklik kabul etmeyen, değişmesi mümkün olmayan" manasına tefsir edilince, varlıklar aleminde, Allah Teâlâ'dan başka, bu şekilde bir varlık olmaması gerekir. Binâenaleyh bu ayet, o tek varlıktan başka tanrı olmadığına delalet eder. Dolayısıyla "Allahu ehad" (Alah birdir) ayeti, Hak Teâlâ'nın zatında hiçbir şekilde bir terkib ve telif olmadığı manasında bir olduğunu; "Allah sameddir" ayeti de, eşleri, benzerleri, zıdları olmadığı manasında tek olduğuna bir işarettir. Geriye ayetle ilgili iki soru kalmıştır.[28][28]

Niçin Ehad Nekire Samed Marife Getirildi?

Birinci Soru: Niçin "ehad" kelimesi nekire; "es-Samed" kelimesi marife gelmiştir? Buna şöyle cevap verilir: İnsanların vehimlerinde (zanlarında) çoğunlukla, her mevcudun (var olan şeyin) müşahhas (hissedilebilir) olduğu fikri vardır. Halbuki her hissedilebilir (mahsus) şeyin, kısımlara ayrılacağı bilinmektedir. Binâenaleyh kısımlara ayrılmaz olan varlık, ekseri insanların akıllarına gelen şey değildir. Ama Samed, ihtiyaçlarda kendisine başvurulandır. "Samed"in bu manası, araplar için malum idi, hatta insanların çoğunca malumdu. Nitekim Hak Teâlâ, "Eğer, "Onları kim yarattı!" diye sorsan, şüphesiz "Allah" derler"(Zuhruf, 87) buyurmuştur. "Ehad" (bir olma), bilinmeyen, çoğu kimsece tam anlaşılamayan bir konu olunca, ve "samed"iyyet halkın çoğu nazarında bilinen bir mana olunca, işte bu yüzden "ehad" lafzı nekire; "samed" lafzı marife olarak gelmiştir.
İkinci Soru: Allah lafzını, "Allah birdir, Allah sameddir" diye tekrar etmenin faydası nedir?
Cevap: Eğer bu lafız tekrar edilmemiş olsaydı, "ehad" ve "samed" kelimelerinin her ikisinin de, ya marife, ya nekire olarak gelmeleri gerekirdi. Yukarıda izah ettiğimiz gibi, böyle gelmeleri caiz değildir. İşte bundan dolayı "Allah" lafzı, "ehad" nekire, "samed" de marife olarak gelebilsin diye tekrar edilmiştir.[29][29]

Doğurmadı, Doğurulmadı

"O, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır" (Ihlas, 3).
Bu ayetle ilgili birkaç soru var:
Birinci Soru: (doğurmamıştır) iadesi niçin, (doğurulmamıştır) ifadesinden önce zikredilmiştir? Halbuki, görünen durumda, (mesela insan) önce mevlüd (çocuk-doğurulan) olur, sonra valid (baba-anne) olur?..
Cevap: Önce "doğurmamıştır" ifadesiyle söze başlanmıştır. Çünkü kafirler, Allah'ın çocuğu olduğunu iddia ediyorlardı. Bu böyledir, çünkü müşrik Araplar, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır"; yahudiler, "Uzeyr, Allah'ın oğludur"; hristiyanlar da "Isa, Allah 'm oğludur" diyorlardı ve bunlardan hiç biri, Allah'ın bir babası olduğunu iddia etmiyorlardı. İşte bu sebepten dolayı, Hak Teâlâ bu ayette önce, daha önemli olan hususu ile işe başlayıp, "O doğurmamıştır" buyurmuş; sonra da bunun deliline işaret ederek, "ve doğurulmamıştır" buyurmuştur. Adeta şöyle denilmek istenmiştir: "Allah'ın herhangi bir çocuğu olamayacağına delil, O'nun başkasının çocuğu olmadığı hususundaki ittifakımızdır."[30][30]

---

[27][27] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/566.
[28][28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/566.
[29][29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/566-567.
[30][30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/567.

Niçin Len Edatı Kullanılmadı?

İkinci Soru: Hak Teâlâ niçin, sadece geçmiş zamanı zikrederek, "Doğurmamıştır..." buyurmuş da, "Doğurmayacaktır" buyurmamış?

Cevap: Cenâb-ı Hak, geçmiş zaman ile yetinmiştir. Çünkü bu ayet, kafirlerin, '9Allah doğurmuştur, Allah'ın çocuğu olmuştur" manasındaki iddialarına cevab olarak gelmiştir. Onların bu iddiada olduklarının delili, "İyi bilin ki onlar, iftiraları yüzünden, "Allah doğurdu" diyorlar" (saffat, 151-152) ayetidir. Dolayısıyla bu ayetten maksad, onların bu sözünü yalanlamak olunca ve onlarda bunu, geçmiş zamanda söylemiş olunca, ayet onların sözüne uygun (bir zaman siğasıyla) gelmiştir.

Üçüncü Soru: Allah Teâiâ burada, "O, doğurmamıştır" buyurmuş; Furkan Sûresl'nden ise, "O, hiçbir çocuk edinmemiştir" (Furkan, 2) buyurmuştur, niçin?

Cevap: Çocuk İki şekilde olur: Birincisi, ondan onun gibi bir varlığın doğması suretiyle, olmayıp, başkasının çocuğunu alıp, çocuk edinmek hernekadar gerçekte kendi çocuğu değil ise de, ona "çocuğum" demesi suretiyle olur.

Hristiyanlar iki kısımdır: Onlardan bir kısmı, "İsa, gerçekten Allah'ın çocuğudur" derler. Bir kısmı da, "Allah, bir şeref bahşetmek için, onu çocuğu edinmiştir. Bu tıpkı, Hz. İbrahim'i, bir şeref bahşetmek için, halîl (dost) edinmesi gibidir" derler. İşte bundan dolayı HakTeâlâ'nın, "O, doğurmamişhr" (O''nun çocuğu yoktur) ifadesinde, gerçek manada Allah'ın çocuğu olmadığına; "O, hiçbir çocuk edinmemiştir" (Furkan, 2) ayetinde de, ikinci manada Allah'ın çocuğu olmadığına bir işaret vardır. İşte bundan dolayı, bu ayetin devamında, "O, hiçbir çocuk edinmemiştir ve mülkünde ortağı yoktur"(Furten, 2) buyurulmuştur. Çünkü (mesela) bazan insan, istediği işlerde kendisine yardımcı ve destek olsun diye evladlık (çocuk) edinir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ bir başka sûrede, zikrettiğimiz huususa, yani çocuk edinmenin (evladlık almanın), ancak ihtiyaç duyulduğu zaman olduğuna bir işaret olmak üzere, "Dediler ki: Rahman, çocuk edindi. O, bundan münezzehtir. (Çünkü) O, ganidir (kimseye ihtiyacı yoktur)"(Yunus, 68) buyurmuştur.31[31]

Doğurmadığının Aklî Delili

Dördüncü Soru: Allah Teâlâ'nın, doğurmamış ve doğmamış olması, ancak naklî delil ile mi bilinebilir, yoksa (akıl ile de bilinebilir mi). Eğer bu mümkün değil ise, bu hususu burada zikretmenin ne faydası var?

Cevap: Allah Teâlâ'nın doğurmayacağı, cisim olmadığını, parçalanmayacağını ve kısımlara ayrılmayacağını bilmekten çıkartılabilir. "Doğurulmayacağı" ise, kadim olduğunu bilmekten çıkarılabilir. Bu iki asıldan herbirini bilmek de, nübüvvet (peygamberlik) ve Kur'ân'ı bilmeden öncedir. Dolayısıyla bu iki aslın, semî delillerden çıkarılmış olmaları imkansızdır. Geriye şöyle demek kalır. Bu ikisi, semîyyâtlardan çıkarılmış, yani semî deliller vasıtasıyla anlaşılmış olmayınca, bu sûrede zikredilmelerinin hikmeti nedir? Buna karşı deriz ki: Daha önce de anlattığımız gibi: Allah Teâlâ'nın "ehad" (bir) olmasından murad, zatı ve mahiyeti itibariyle her türlü terkib şekillerinden münezzeh olmasıdır, "samed" olmasından murad da, zatı itibarıyla vacibü'l-vücûd olup, zatında ve bütün sıfatlarında, değişmesinin imkansızlığı manasınadır. Durum böyle olunca "ehad" ve "samed" olması, doğmuş ve doğurulmuş olmasının nefyini gerektirir. Allah Teâlâ, doğmuş ve doğurulmuş olmasının nefyini, yani bunların söz konusu olmamasını gerektiren sebebi zikredince, bu iki hükmü de zikretmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın bunların zikrinden maksadı, bu iki hususun söz konusu olamayacağına dair olan kesin aklî delillere işaret etmektir.32[32]

31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/567-568.
32[32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/568.

Din İle Felsefenin Farkına Dair

Beşinci Soru: "O, doğurmamıştır ve doğurulmamıştır" ayetinde, Allah Teâlâ'nın oğul ve baba olmadığını anlatmanın ötesinde, başka bir fayda (mana) var mı? Bu hususta deriz ki: Bunda birçok başka manalar var. Çünkü, "Allahu ehad" (Allah birdir) ayeti, Mak Teâlâ'nın, zatı ve mahiyeti itibariyle "terkîb" olmaktan, münezzeh ligi ne bir işaret; "Allah sameddir" ayeti de O'nun zıdları, benzerleri, ortakları ve emsali olmadığına bir işarettir. Bu iki kıymetli ve önemli mukaddime, üzerinde bütün din sahiblerinin ve felsefecilerin ittifakı bulunan konulardandır. Fakat bu noktadan sonra, din sahibi olanlar ile felsefeciler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü felsefeciler, "Vâcibü'l-vücûd'dan akıl doğmuştur. Bu akıldan da, başka bir akıl, bir nefis ve bir felek doğmuştur. Bu şekilde, bu tertib üzere iş, ay küresinin altında olanı idare eden aklın (doğuşuna) kadar ulaşır" demişlerdir. Bu görüşe göre, Vâcibü'l-vücûd kendisinin altında yer alan "aklı" doğurmuş ve bu alemimizi idare eden akıl (güç) de, kendinden üstteki akıllardan doğmuş gibi olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ önce, doğurmadığını beyan etmiş ve adeta, "O (Allah), akılları ve nefisleri doğurmam ıştır" demek istem iştir. Sonra da, "Bedenlerinizi, ruhlarınızı ve şu aleminizi idare eden, başka birşeyden doğmuş, doğurmuş, doğurulmuş ve tesir altında kalmış bir şey değil, ancak tek olan Hak Sübhânehü ve Teâlâ'dır" demiştir.33[33]

"Hiçbir şey O'na denk olmamıştır" (Ihlas, 4).
Bu ayetle ilgili iki soru var:34[34]

Zarfın Öne Alınması

Birinci Soru: Fasîh arapça sözde (cümlede), müstekar olmayan zarfın sonra, getirilmesi, öne alınmaması gerekir. Sîbeveyh "Kitab"ında bunu açıkça bildirip, kaide olarak zikretmiştir. Öyle ise en fasih söz olan Kur'ân-ı Kerim'deki bu ayette, (O'na) zarfı niçin öne alınmıştır?
Cevap: Bu ayet, hiçbirşeyin Allah'ın zatına denk olmadığını anlatmak için gelmiştir ve bu hususa delalet eden esas lafız bu zarftır. En önemli ve esas olanın öne alınması da daha uygun. İşte bu sebebten dolayı bu zarfı öne alınmayı haketmiştir.35[35]

Kıraat Farkı

İkinci Soru: Bu ayetin kıraati nasıldır?
Cevap: kelimesi, hem kâfin ve fâ'nın zammesiyle; hem de kâfin kesresi-fâ'nın sükûnu veya kâfin zammesi-fâ'nın sükunu ile 'jif ve ijtf şekillerinde okunmuştur. Ama asıl olan, kâfin ve fâ'nın zammesiyle olan okunuştur. Bu kelime ve (ip-sicim) ve (boyun) kelimelerinde de olduğu gibi, (fâ'nın sükunu ile) hazfedilmiştir. Ebû Ubeyde, "Arapça'da, " ve kelimelerinin hepsi de, misil (benzer - denk) manasınadır" demiştir.36[36]

Küfüven

Müfessirlerin bu ayetle ilgili şöyle çeşitli görüşleri var:
1) Kâ'b ve Ata buna, "Allah'ın misli ve dengi yoktur" manasını vermişler ve "Cezadaki mükafe'e (denklik), bu kelimedendir. Çünkü bu "kişinin yaptığına denk olan karşılığı vermektir" demişlerdir.
2) Mücâhid şöyle demiştir: "Bu, "Allah'ın, bir eşi-hanımı demek istemiştir: "O'na denk hiç

33[33] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/568-569.
34[34] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/569.
35[35] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/569.
36[36] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/569-570.

kimse yoktur ki O'nunla evlensin." Bu, Allah Tealanın'nm," (Allah) ile cinler arasında bir neseb (akrabalık) uydurdular"(Sâffât,158) ayetiyle anlattığı kimselere bir reddir. Binâenaleyh bu ayetin tefsiri (dolaylı manası), "O, doğurmamıştır" ayetinin adeta te'kididir."
3) En sağlam izaha göre, Allah Teâlâ, kendisinin, bütün ihtiyaçlarda başvurulan, (samed) olduğunu beyan edip, "O, doğmamıştır, doğurulmamıştır" ayetiyle izah ettiğimiz şekilde, bütün aracıları nefyedince, yani arada vasıflar olmadığını ifade edince, bu sûreyi, varlıklardan hiç bir şeyin, celal ve azamet sıfatlarının herhangi birinde Allah'a denk olmasının imkansızlığını ifade ederek bitirdi. Var olma açısından bir denklik yoktur. Çünkü bir şeyin "var oluşu" hakikatinin neticelerinden biridir, Onun hakikati ise, "o o olduğu" için, "adem"i (yokluğu) kabul etmez. Diğer hakikatleri ise, "yokluğu" kabul eder. İlim, yani (bilinme) açısından da bir denklik söz konusu değildir. Çünkü o şeyin bilinmesi zaruri değildir, istidlali de. Aynı zamanda bu bilgi, duyular vasıtasıyla, görme vasıtasıyla elde edilmiş de değildir ve hata-zelle arız olacak bir şekilde olmaz. Hadisler (mahluklar) ile ilgili ilimler (bilgiler), işte böyledir. Keza, kudret, rahmet, cömertlik, adalet, fazi, ihsan açılarından da bir müsavat (denklik) söz konusu değildir.37[37]

Dört Ayetin Sıralan ışında ki Güzellik

Bil ki bu sûre dört ayettir ve bunların sıralanışında şöyle çok çeşitli hikmet ve incelikler var:
Birinci Hikmet: Sûrenin başı, Allah Teâlâ'mn bir olduğuna; "Allah sameddir" ayeti, kerim ve rahim olduğuna delalet eder. "O, doğurmamıştır, doğruulmamıştr." Binâenaleyh o, mutlak manada ganidir, hiçbirşeye ihtiyacı yoktur; değişimden-bozulmadan münezzehtir. Dolayısıyla kesinlikle hiçbir hususta cimrilik etmez ve O'nun cömertliği herhangi bir menfaat elde etmek ve kendisinden bir zararı savuşturmak için değil, sırf ihsanındandır. "Hiçbirşey O'na denk olmamıştır" ayeti de, Allah'a nisbet edilmesi caiz olmayan bütün sıfatları nefye-redde bir işarettir.
İkinci Hikmet: Allah Teâlâ, "Allah ehaddir" cümlesiyle zatından bir çok şeyleri nefyetmiş; "Allah sameddir" cümlesiyle noksanlık ve mağlubiyeti; "O, doğurmamıştır, doğurulmamıştır" ayetiyle, ma'luliyyeti ve illeti (bir şey vasıtasıyla olduğu ve birşeye vasıta olduğu konularını); "Hiçbirşey O'na denk olmamıştır" ayetiyle de, zıdları ve ortakları (denkleri) olabileceğini nefyetmiş-reddetmiştir.38[38]

Başlıca Batıl Dinleri Red

Üçüncü Hikmet: "Alîah birdir" ayeti, "Nar" ve "zulmet" diye iki tanrı olduğunu söyleyen "seneviyye" (mecusiler)in; teslise inanan hristiyanlarin batıl olduğunu ortaya kor; ikinci ayet, Allah Teâlâ'dan başka yaratıcı olduğunu söyleyenlerin görüşünün batıllığını ortaya kor. Çünkü eğer başka yaratıcılar da olsaydı, bütün ihtiyaçlar hususunda sadece Hak Teâlâ samed, yani başvurulan olmazdı. Üçüncü ayet ise, "Uzeyr, Allah'ın oğludur" diyen yahudilerin; "Mesih, Allah'ın oğludur" diyen hristiyanların ve "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyen müşriklerin, bu görüşlerinin batıllığını ortaya kor. Dördüncü ayet de, putları Allah'a denk ve ortak kabul eden müşriklerin bu görüşlerinin batıllığını ortaya kor.
Dördüncü Hikmet: Bu sûre, Hak Teâlâ hakkında, Kevser Sûresinin, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında oluşu gibidir. Fakat o sûredeki ta'n (kınama), Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında "O, ebterdir, onun çocuğu (oğlu) yok" demeleri sebebiyle gelmişti. Bu sûredeki ta'nın sebebi ise, Allah Teâla'ya çocuk isnad etmeleridir. Çünkü insan için, çocuğu olmaması; Hak Teâlâ için de, gocuğunun olması bir ayıb ve kusurdur. İşte bundan dolayı, bu sûrenin başında "Benden bu tehdidi uzaklaştırmak için de ki:" denilmiş; Kevser Sûresi'nde ise, "Senden bu tehdidi uzaklaştırmak için diyorum ki: "Sana kevseri verdik" buyurulmşutur. Allah en iyi

---

[37] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/570.
[38] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/570.

bilendir.[39][39]

* * *

---

[39][39] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/571.

FELAK SÛRESİ

MUAVİZETEYN'E GİRİŞ[1][1]

Bu iki sûrenin tefsirine girişmezden önce, iki konunun ele alınması gerekir:
Birinci Konu: Bir arifin (mutasavvıfın) bu sûreyi enteresan bir şekilde tefsir edip, şöyle dediğini duydum: "Allah Teâlâ, İh tas Sûresinde, "üahiyyât" (ulûhiyyet) konusunu açıklayınca, onun peşisıra, maniukatın mertebelerini anlatmak için Felak Sûresi'ni getirdi ve önce, "De ki: Sabahın Rabbine sığınırım..." buyurdu. Çünkü ademin (yokluğun) karanlıkları sonsuzdur. Hak Sübhanehû ve Teâlâ da, var etme ve yaratmanın nuru ile bu karanlıkları aydınlatandır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, önce, "De ki: Sabahın Rabbine sığınırım" buyurdu, sonra da "Yarattığı şeylerin şerrinden" buuyrdu. Bunun izahı şöyledir: Mümkinât-mahlukat alemi, Cenab-ı Hakk'ın, "Dikkat edin, halk (yaratma) ile emr O'na aittir"(A'râf, 54) ayetinde beyan ettiği üzere, iki kısımdır: âlem-i emr ve âlem-i halk... Âlem-i emin hepsi, mahza hayırdırlar, serlerden ve afetlerden (kusurlardan) uzaktır. Âlem-i halk ise cisim ve cismaniyyet alemidir. Şer de ancak bu alemde bulunur. Cisim ve cismaniyyet alemi, alem-i halk (yaratılış alemi) diye isimlendirilmiştir. Çünkü halk, takdir etme (bekleme) manasınadır ve mikdar (belirlenen ölçüler) cisimlerin ayrılmaz özellikleridir. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak, "De ki: Var etme ve yaratma nuru ile, yokluk denizinin karanlıklarını aydınlatan Rabbe cisim ve cismaniyet alemi olan, halk alemindeki serlerden sığınırım" buyurmuştur.
Hem sonra açık olan hususlardan birisi de şudur: Cisimler, ya eserîolur, ya unsurî olur. Eserî cisimler, hayırlı ve iyidirler. Çünkü onlar, kusur ve bozulmadan uzaktırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Rahman'm yaratmasında hiç bir kusur göremezsin. Gözünü tekrar çevir, bir çatlak görüyor musun?"(Möik, 3) buyurmuştur. Unsurî (elementlerden oluşan) cisimler ise, ya cansızdır, ya bitkidir, ya hayvandır. Cansızlar, bütün nefsani kuvvetlerden halidir. Binâenaleyh bunlarda tamamen zulmet (karanlık) vardır ve hiçbir nur yoktur. İşte, "Karanlığı çöktüğünde gecenin şerrinden (o Rabbe sığınırım)" (Feiak, 31) ayetiyle anlatılmak istenen budur.
Bitkilere gelince, onlardaki bitkisel besleme gücü, hem enine, hem boyuna, hem de derinlemesine artar, uzar. Binâenaleyh bu bitkisel güç, sanki üç düğümü üflenmiş gibidir. Hayvanlara gelince, onlardaki hayvani güçler, zahiri duyular, batini duyular, şehvet ve gazabtır ve bu kuvvetlerin hepsi, insani ruhu, gayb alemine bağlanıp, Allah'ın celalinin kudsiyyeti İle meşgul omaktan alıkor. İşte, "Hased ettiği zaman, hased edenin şerrinden de (o Rabbe sığınırım) "{Fetak, 5) ayetinden murad budur. Bu mertebelerden sonra, insani nefisden başka süfliyyat kalmamıştır ve Rabbe sığınan odur. Binâenaleyh kendisinden sığınılmaz.
Hal böyle olunca Allah Teâlâ bu sûreyi bitirdi ve bundan sonra, Nâs Sûresi'nde, insani nefsin, terakkideki derecelerinin mertebelerini zikretti. Bu böyledir, çünkü nefis, fıtratı (yaratılışı) itibariyle, marifetullah ve muhabbetullah ile dolmaya (sarılmaya) müsaittir. Fakat o, işin başında, bütün bu " marifetlerden (ilimlerden) baştır. Sonra ikinci mertebede onda önce bedihi ilimler meydana gelir. Bu ilimler vasıtasıyla, fikri meçhulleri bilme derecesine ulaşmak mümkündür. Sonra işin sonunda da, bu fikri meçhuller, kuvveden fiile geçer. İşte Hak Teâlâ'nın "De ki: İnsanların Rabbine sığınırım"(Has, 1) ayeti, insani nefsin birinci mertebesine, yani bütün bedihi ve kesbi ilimlerden hali (boş) oluş haline bir işarettir. Bu böyledir, çünkü nefs bu mertebede, kendisini o bedihi me'arifi (bilgiler) ile terbiye, edip süsleyecek olan bir mertebeye muhtaçtır. Sonra bu ikinci mertebede, ki bu, o bedihi ilimlerin meydana geldiği mertebedir, nefis için, buradan fikri ilimleri bilme mertebelerine geçebilme melekesi (kabiliyeti) ayetinden murad budur.
Sonra üçüncü mertebede, yani bu fikri ilimlerin kuvveden fiile geçmesi mertebesinde, nefsin tam kemali (olgunluğu) gerçekleşir. İşte "ve insanların ilahına (sığınırım)'(Nas,3) ayetinden murad da budur. Binâenaleyh Hak Sübhanehû ve Teâlâ kendisini adeta, insani nefsin

---

[1][1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/573.

mertebelerinden herbir mertebeye göre, o mertebeye uygun bir isimle isimlendirmiştir. Sonra da, "O sinsi vesveselerinin şerrinden (sığınırım)" (Nas, 4) dememizi emretmiştir. Bu sinsi vesveseciden murad, vehmi kuvvettir. Vehme, "sinsi" denilmesinin sebebi şudur: Akıl ve vehim, bazı mukaddimelerin (öncüllerin) kabulünde, biribirine yardım ederler. Sonra iş neticeye ulaşınca, akıl o neticeye destek olur, vehim ise, sinsice davranır, geriler, döner ve neticenin kabulünü engellemeye çalışır. İşte bu sebepten dolayı ona "sinsi" (hannâs) denilmiştir. Sonra Hak Teâlâ, bu sinsinin, akla büyük zarar verdiğini ve insanın nadiren ondan kurtulduğnu beyan etmiştir. Binâenaleyh Hak Teâlâ bu sûrede adeta insan ruhunun mertebelerini beyan etmiş ve onun düşmanının kim olduğuna ve akıl ile vehmin arasının ne ile ayırdedilebileceğine işaret etmiştir. İşte bu nokta, insani nefsin mertebelerinin son derecesidir ve dolayısıyla Kitab-ı Kerim ve Furkan-ı Azim bu noktada sona ermiştir."2[2]

Muavizeteyn'in Nüzul Sebebi

İkinci Konu: Müfessirler bu sûrelerin sebeb-i nüzulü olarak, birkaç rivayet zikretmişlrdir:
1) Rivayet edildiğine göre Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, "Bir ifrit, cin, sana tuzak kuruyor. Binâenaleyh yatağına gittiğin (yattığın) zaman dedi.
2) Allah Teâlâ bu iki sûreyi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e göz değmesine karşı bir tedavi-çare olsunlar diye indirmiştir. Sa'îd b. Müseyyeb'den şu rivayet edilmiştir: Kureyşliler, "Gelin, aç kalalım ve Muhammed'e nazar vuralım" dediler ve bunu yaptılar. Sonra ona gefip, "Pazun ne kadar güçlü; sırtın ne kadar kuvvetli, yüzün ne kadar parlak!" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, muavizeteyn'i indirdi.
3) Müfessirlerin ekserisinin görüşüne göre ise Yahudi Lebîd b. el-A'sâm, bir kuyuya attığı bir yay kirişine, onbir düğüm atarak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sihir yaptı. Bu kuyunun adı, Zervân idi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) hastalandı ve bu rahatsızlık üç gece (artıp) şiddetlendi. İşte bundan dolayı, bu iki sûre nazil oldu ve Cebrail (s.a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e, sihrin atıldığı yeri haber verdi. Resulü İlah (s.a.s) da oraya Hz. Ali (a.s) ve Talha (r.a)'yı gönderdi. Onlar bu (şeyi bulup) getirdiler. Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Bir düğüm çöz, bir ayet oku" dedi. O bunu yaptı ve Hz. Peygamber her bir ayeti okuduğunda, bir düğüm çözüldü. Hz. Peygamber (s.a.s) (o zaman), bir hafiflik ve rahatlık hissediyordu."
Bil ki Mu'tezile'nin hepsi, bu rivayeti reddederler: (Mesela) Kâdî "Bu rivayet asılsızdır. Halbuki Allah Teâlâ, "Allah seni insanlardan koruyacaktır" (Maide, 67) ve "Sihiraz, yaptığında felaha ermez" (Taha, 69) buyurduğu ve bunun olabileceğini söylemek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğini yaralamaya götürdüğü halde, bir de bu doğru olsa bile, sihir yapanların bütün peygamberlere ve saliklere zarar verebilecekleri böylece kendileri için büyük bir mülk elde etmeye kadir olabilecekleri neticesi çıkacağı için, ki bütün bunlar batıldır, söz konusu değildir; keza kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i sihirlenmiş diye tenkid ederlerken, bu rivayetin doğru olduğu nasıl söylenebilir? Binâenaleyh eğer bu hadise meydana gelmiş ise, kafirler bu iddialarında doğru olmuş olurlar ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu kusur hasıl olmuş olur. Halbuki bütün bunların caiz olmadığı malumdur" demiştir.
Biz (ehl-i sünnetin) alimlerimiz ise şöyle demişlerdir: "Rivayet alimlerinin cumhuruna göre bu kıssa (hadise), sahihtir. "Bu hususta zikredilen izahlar, Bakara Sûresi'nde geçti. Kadî'nin, "Kafirler, Hz. Peygamber, Hz. Peygamberi sihirlenmiş diye tehdid ediyorlardı. Eğer bu hadise meydana gelmiş ise, kafirler bu sözlerinde doğru olmuş olurlar" şeklindeki sözünün cevabı da şöyledir: Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sihirlenmiş aklını kaybetmiş bir deli olmasını ve dinlerini bu yüzden terketmiş olduğunu kastediyorlardı. Ama onun, bedenen hissettiği bir acı ile sihrin tesirinde kalmasına gelince, bu hiç kimsenin inkar edemeyeceği (akıldan uzak göremeyeceği) bir şeydir. Velhasıl Allah Teâlâ, dini, şeriatı ve peygamberliği hususunda eziyet edecek-zarar verecek, hiçbir şeytan, insan ve cinni ona (s.a.s) musallat etmemiştir. Ama bedenine zarar verme hususu ise, uzak bir ihtimal görülmez. Bu meseledeki sözün tamamı

2[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/575-576.

Bakara Sûresi'nde geçti.
Biz şimdi tefsire dönelim:3[3]

FELAK SÛRESİ

Bu sûre, beş ayet olup, Medenî'dir.4[4]

"De fa"; Sabahın Rabbine sığınırım" (Felak, 1).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:5[5]

Ayetin Başındaki Kul Emri

Birinci Mesele

Ayetin başındaki "De ki..." ayetiyle ilgili birkaç incelik var:
1) Allah Teâlâ, kendisini zatında ve sıfatlarında uygun olmayan şeylerden tenzih olmak üzere, Ihlas Sûresi'nin okunmasını emredince ve bu tenzih, en büyük taatlardan biri olunca, sanki kul, "Ya Rabbi, bu taat gerçekten çok büyük ve onu hakkıyla yapma hususunda kendime güvenemiyorum" dedi. Bunun üzerine Hak Teâlâ ona, "De ki: Sabahın Rabbine sığınırım", yani Allah'a sığın ve rica et ki, o seni, en güzel bir şekilde bu taata muvaffak kılsın" diye cevap vermiştir.
2) Kafirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Allah'ın nesebini (anlatımını) ve sıfatlarını sorunca, sanki Hz. Peygamber (s.a.s) "Allah'ım, senin hakkında, sana layık olmayan şeyleri söyleme cesaretini gösteren bu cahillerden nasıl kurtulacağım" demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "De ki: Sabahın Rabbine sığınırım" yani, "Bana sığın ki seni onların şerlerinden koruyayım" cevabını vermiştir.
3) Cenâb-ı Hak, sanki, "Kim Benim evime (Beytullah'a) sığınırsa, ona şeref veririm ve onu güvenlikte kılarım. Çünkü Ben, "Kim oraya girerse, eman olur"(Al-i Imran, 97) büyürdüm. Binâenaleyh sen de Bana iltica et ve "Sabahın Rabbine sığınırım" de ki, seni de emin kılayım" demek istemiştir.6[6]

Rukyenin Hükmü

Alimler, dua ve Allah'a sığınmak suretiyle, Allah'dan yardım istemek caiz midir, değil midir?" diye ihtilaf ettiler. Bazıları, "Bu caizdir" deyip, şöyle bazı delilller getirdiler:
1) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), rahatsızlandı-şikayetlendi. Bunun üzerine Cebrail (a.s) "Allah'ın adı ile seni, sana rahatsızlık veren herşeye karşı okuyup tedavi ediyorum ve Allah sana şifa verir"7[7] diyerek onu okumuştur.
2) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Resulüllah (s.a.s), bizlere, bütün acılara ve
ateşli hastalıklara) karşı şu duayı öğretirdi: "Her direten (muztarib) damarın şerrinden ve cehennemin sıcaklığının şerrinden, Kerim Allah'ın adı ile, Yüce Allah'a sığınırım.8[8]
3) Hz. Peygamber (s.a.s), henüz eceli gelmemiş bir hastanın yanma girer ve yedi defa, "Arş-ı Aztm'in Rabbi, Allahu Azim'den, sana şifa vermesini istiyorum" derse, o hasta şifa bulur" buyurmuştur.
4) Hz. Ali (r.a) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bir hastanın yanına girdiği

---

3[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/576-577.
4[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/579.
5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/581.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/581.
7[7] İbn. Mace,tıb 37 (2/1166).
8[8] İbn. Mace, tıb, 37(2/1165).

zaman, "Ey Arş'm Rabbi, bu derdi gider, ey şifa verici, şifa ver. Senden başka şifa verici yoktur" derdi.

5) İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz.Peygamber (s.a.s)
"Sizin ikinizi, jeyfandan bela ve uğursuzluktan ve her kem gözden, Allah'ın tâm kelimeleri ile, okuyor, (Allah'ın korumasına havale ediyorum)"9[9] diyerek Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e okurdu ve "Babam İbrahim de, oğlu İsmail veîshak'ı böyle diyerek okurdu" derdi.

6) Osman b. Ebu'l-As es-Sakafî şöyle demiştir: "Neredeyse beni öldürecek bir acım olduğu halde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldim. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu:
"Sağ elini, o (ağrının olduğu) yerin özerine koy ve yedi defa, "Bulduğum bu şeyin şerrinden, Allah'ın adı ile, Allah'ın izzetine ve kudretine sığınırım" de10[10]

7) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), yolculuk yapıp da bir konağa indiği zaman, "Ey toprak, benim de, senin de Rabbin Allah'dır. Ben, senin, sende olanın, senden çıkanın, üzerinde yürüyenin şerrinden O Allah'a sığınırım. Yine, aslanın, küçük ve büyük yılanın, akrebin ve bu beldenin sakinlerinin, babanın, oğulun, akrebin ve bu beldenin sakinlerinin, babanın, oğulun şerrinden Allah'a sığınırım" derdi.

8) Hz. Aişe (r.a) şöyle demiştir: Hz. Peygamber {s.a.s), vücudunda bir rahatsızlık duyduğu zaman, Ihlas ve Felak-Nas sûrelerini sağ avucuna okur ve o avucuyla, rahatsızlık duyduğu yeri meshederdi. 11[11]

Rukyenin Caiz olmadığı Görüşü

Bazı kimseler, Cabir (r.a)'den rivayet edilen, "Hz. Peygamber (s.a.s) rukye yapmayı (okuyup-üfleyerek tedaviyi) yasakladı" hadisinden dolayı ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Allah'ın bazı kullan var; onlar, (tedavi için) dağlanmazlar, rukye yaptırmazlar ve sadece Rablerine tevekkül ederler"12[12]"Dağlama yapan ve rukye yaptıran, Allah'a tevekkül etmiş olmaz"13[13] hadislerinden dolayı rukye yapmayı yasak (haram) saymışlardır. Ben buna, "Bu yasaklamanın, ne olduğu (gerçeği) bilinmeyen rukye (tedavi) ile ilgili olması muhtemeldir. Ama güvenilir bir dayanağı olan rukyeye gelince, o nehyedilmemiştir" diyerek cevab veririm.
Ama alimler, bir şey asma konusunda İhtilaf etmişlerdir: Rivayet edildiğine göre.k Hz. Peygamber (s.a.s) "Kim birşey asarsa (bağlarsa), (bağlarsa), işi ona havale edilir"14[14] buyurmuştur. İbn Mes'ûd (r.a)'un, ümm-i veledinin pazusuna bağlanmış (asılmış) bir nazarlık gördüğü ve onu, sert bir şekilde koparıp, parçaladığı rivayet edilmiştir.
Kimi alimler, bunu caiz görmüşlerdir. Muhammed Bakır (r.a)'a, çocuğa asılan-takılan muska-nazarlığın hükmü soruldu, o bu hususta ruhsat verdi.
Alimler, nefes, yani üfleme konusunda da ihtilaf ettiler: Hz. AİŞe (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), rahatsızlandığı zaman, Felak-Nâs sûrelerini okuyarak, kendi kendine üflerdi ve eliyle (ağrıyan yerini) meshederdi. O, vefat ettiği o acının rahatsızlığını duyduğu zaman da, daha Önce yaptığı gibi Felak-Nâs sûreleri ile kendisine okuyup üflemeye başlardı." Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edildiğine göre, o, yatacağı zaman, Felak-Nâs sûrelerini iki eline okur, sonra onlarla bütün bedenini meshederdi. Bazı alimler, okuyup-üflemeyi hoş görmemişlerdir: İkrlme "Rukye yapan kimsenin üflemesi, meshetmesi (el sürmesi) veya düğüm atması münasip değildir" demiştir. İbrahim (en-Nehâl)'nin, "(Selef), rukyede üflemeyi kerih görürlerdi" dediği rivayet edilmiştir. Birisi demiştir ki: "Acı çekmekte olan Dahhâk'ın yanına girdim ve "Ey ebû Muhammed sana okuyayım mı?" dedim, "Olur, fakat üfleme" dedi. Ben de ona muavvizeteyn'i (Felak ve Nâs'ı) okudum."

---

[9] 9[9] Tlrmlzl Tıb, 18 (4/396).
[10] 10[10] Tirmizi Tıb, 29 (4/408).
[11] 11[11] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/581-583.
[12] 12[12] Buhari, tıb, 42; Müslim, İman 371-372 (1/196), (Benzer Hadis).
[13] 13[13] İbn Mâce, Tıb, 23 (2/1154) Tirmizi, Tıb, (4/393).
[14] 14[14] Tlrmlzl, Tlb, 24 (4/403).

Halîmî şöyle demiştir: "İkrlme'den rivayet edilen, "Rukye yapan kimsenin üflememesi, meshetmemesi, muska bağlamaya (düğüm atma)ması gerekir" sözünü söylerken, İkrlme, sanki Allah Teâlâ'nın, düğüme nefes etmeyi (üflemeyi), sığınılması gereken şeylerden saydığı; binâenaleyh bunun yasak olması gerektiği görüşüne sahib olmuştur." Fakat bu görüş zayıftır. Çünkü düğüme üflemek, cana ve bedene zarar veren bir sihir olduğu zaman ancak kötü ve kınanmış bir iş olur. Ama bu nefes (üfleme), canlara ve bedenlere iyilik vermek için, tedavi etmek için olunca, haram olmaması gerekir.15[15]

Rabb Vasfının Özelliği

Allah Teâlâ, kıraatin başlangıcında, "Şeytandan Allah'a sığın" (Nas, 98) buyurarak, euzu ile başlamayı emretmiştir. Burada ise "De ki: Sabah'm Rabbine sığınırım" buyuruyor. Bir başka yerde de "Deki: Ya Rabbi şeytanın vesveselerinden sana sığmıyorum"(Mü'minûn,97) buyurmuştur. Hadis-i şeriflerde de "Allah'ın tam kelimelerine sığınırım" şekli yer almıştır. Şüphe yok ki, Hak Teâlâ'nın isimlerinin en yücesi, "Allah"dır. "Rab" ismi ise, bazan Allah'dan başkaları için de kullanılır. Nitekim Allah Teâlâ, "Çeşitli Rabler mi hayırlıdır, yoksa Allah mı" (Yusuf, 39) buyurmuştur. Öyleyse, Allah Teâlâ'nın bu sûrelerde, "Allah'a sığınırım" şeklinde değil de, "Sabah'm Rabbine sığınırım" diye sığınmayı emretmesinin sebebi nedir? Buna, âlimler çeşitli şekillerde cevap vermişlerdir:
1) Allah Teâlâ, "Kur'ân okuduğun zaman, Allah'a sığın" (Nahl, 98) ayetinde, Kur'ân okumak için istiazeyi emretmektedir. Bu sûredeki istiaze emri ise, canı ve bedeni sihirden korumak içindir. Birinci vazife daha büyüktür. Dolayısıyla Allah Teâlâ orada, en büyük ismini zikretmiştir.
2) Şeytan seni ibadetten men etmeye çalışırken, bedenine ve ruhuna zarar ulaştırmaya çalışırken gösterdiği gayretten daha fazla çaba sarfeder. Dolayısıyla Hak Teâlâ bu sûrede değil de orada, en büyük ismini, yani "Allah" ismini zikretmiştir.
3) "Rabb" ismi, "terbiyeye" işaret eder. Dolayısıyla Allah Teâlâ sanki, geçmişte ona olan terbiyesini, onu gelecekte terbiyesine bir vesile saymıştır. Yahut da kul, adeta şöyle diyor: "AlIahım, terbiye ve ihsan Senin sanatındır. Binâenaleyh beni ihmal etme, ricamı boşa çıkarma."
4) Cenâb-ı Hak "terbiye" ile, ihsana (iyiliklere) başlamıştır. Başlamak ise, devamı gerektirir. "
5) Bu sûreler, Kur'ân'ın son sûreleridir. Binâenaleyh terbiye ve ihsanının senden kesilmeyeceğine tenbih için bu sûrelerde "Rabb" ismini zikretmiştir. Eğer, "insanların Rabbine, insanların melikine, insanların ilahına sığınırım" demek suretiyle, son olarak "ilah" ismini zikretmiştir" denilirse, biz deriz ki: Bunda şöyle bir incelik var: Allah Teâlâ şöyle demiş olmaktadır: "Rabbim olana sığınırım" de. Fakat (bil ki) O, ilandır, sinsi vesveseciye kahir ve galibtir. Dolayısıyla O, önemli vazifelerinde, düşmanlarına karşı keskin bir kılıç ve yakıcı bir ateş, ama sana karşı ise müşfik olan babana dön." Şu halde bu, iyilik ve terbiye vadinin en büyük bir çeşididir.
6) Hak Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Kalbin Bana ait. Dolayısıyla oraya, Benden başkasının sevgisini sokma. Dilin Bana ait, onunla Benden başkasını anma. Bedenin Bana ait, onu Benden başkasının hizmet (ve ibadetiyle) meşgul etme. Bir şey istediğin zaman ancak Benden iste. Binâenaleyh ilim istediğin zaman da, "Ya Rabbi, ilmimi artır" de. Eğer dünyayı istersen, Ailah'dan, fazl-ı ikramını isteyin. Bir zarardan korktuğun zaman da, "De ki: Sabah'm Rabbine sığınırım." Çünkü Ben, kendimi, "Sabahın yaratıcısı" ve "tanelerin çekirdeklerinin yaratıcısı (fâlik'ı) olarak niteledim. Bütün bu şeyleri, ancak senin için yaptım. Bütün bu işleri senin için yaptığım zaman, seni, korku ve belalardan korumuş olur muyum?" demiş olmaktadır.16[16]

---

[15] [15] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/583-584.
[16] [16] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/584-585.

Felak Kelimesi Sabah Vaktinin Özellikleri

Müfessirler "felak" kelimesiyle ilgili çeşitli izahlar yapmışlardır:
Birinci Görüş: "Felak", sabah demektir." Bu, ekseri
alimin görüşüdür. Zeccâc şöyle demiştir: Felak, sabahtır. Çünkü sabah geceden "faik" edilmekte, geceden çıkartılmaktadır. Felak, "ism-i mef'ûl" (yani çıkarılmış) manasında, "fa'al" vezninde bir kelimedir. Arapça'da, "O, sabahın doğuşundan (aydınlığından) daha açık" denilir." Bu manada, Allah'a sığınmada, "sabah"in özellikle zikredilmesinin çeşitli izahları var:
a) Bu çeşitli (zifiri) karanlıkları bütün bu alemden kaldırmaya kadir olan Allah, sığınan kuldan, korktuğu ve çekindiği herşeyi defetmeye de kadirdir.
2) Sabahın doğuşu, ferahlığın gelişine misal gibidir. Nitekim insan gece, sabahın doğuşunu beklediği gibi, korkan da kurtuluş sabahının doğmasını gözler.
3) Sabah, müjde gibidir. Çünkü insan, karanlıkta, kütük üzerindeki et gibi olur. Sabah olduğu zaman, sanki emniyeti ilan etmiş, ferahlığı müjdelemiş gibi olur. İşte bu sebebten dolayı her hasta ve davetli, seher vaktinde bir hafiflik bulur. Binâenaleyh Hak Sübhanehû ve Teâlâ "De ki: Sabahın Rabbine sığınırım" buyurmuştur. O, istenmediği halde sabahın doğuş nimetini verir. Ya istendikten sonra nasıl verir?
4) Bazıları demişlerdir ki: Yusuf (a.s), kuyuya atıldığı zaman, dizi şiddetli bir acı duydu ve gecesini, gözü açık geçirdi. Sabahın doğuş vakti yaklaştığı zaman, Cebrail (a.s), Allah'ın izniyle, onu teselli etmek üzere ve Rabbine dua etmesini tavsiye etmek üzere indi. Bunun üzerine o, "Ey Cebrail sen dua et, ben de "amin" diyeyim" dedi. Cebrail (a.s) dua etti, Yusuf (a.s) "amin" dedi. Bunun üzerine, Cenâb-ı Hak, onun sıkıntısını (acısını) giderdi. Yusuf'un hayatında mutlu dönem gelince Cebrail (a.s) şöyle dedi: "Ben de dua edeyim, sen "amin" de." Böylece Yusuf (a.s), Rabbinden, işte bu vakitte, bütün başı belalı olanların sıkıntısını gidermesini istedi. Dolayısıyla her hasta, gecenin sonunda mutlaka bir tür hafiflik hisseder. Rivayet edildiğine göre, Yusuf (a.s) kuyuda, şöyle dua etmiştir: "Ey sıkıntılı anımda desteğim, yalnızlığımda dostum; ey garibliğime merhamet eden, ey üzüntümü gideren, ey duama icabet eden, ey benim İlahım ve babalarım İbrahim'in, İshak'ın, Ya'kÛb'un İlahı, yaşımın küçüklüğüne, dayanağımın (gücümün) zayıflığına ve çaremin azlığına merhamet et, ey Hayy, ey Kayyûm, ey Celâl ve İkram sahibi olan Allah im."
5) Bu ayette, özellikle sabahın zikredilmesi belki de sabahın, darda kalmışların dua, üzüntülere icabet vakti oluşundan dolayıdır. Sinâealeyh Hak Teâlâ sanki, şöyle demek istemiştir: "De ki: Bütün dert ve sıkıntıların açıldığı o vaktin Rabbine sığınırım."
6) Belki de Allah Teâlâ, kıyamet gününün bir Örneği olduğu için, burada özellikle sabahı zikretmiştir. Çünkü (geceleyin) insanlar, adeta ölüler; evler de kabirler gibidir. Sonra onlardan kimi, evinden çıplak ve iflas etmiş (fakir) olarak çıkar ve ona iltifat edilmez, kıymet verilmez; kimi, borçlu olur ve hapse atılır; kimi, itaat olunan bir padişah olur ve binekler ona yönelir, insanlar onun huzurunda durur. Kıyamet günü de böyledir. Bazı insanlar o gün, sevab yönünden iflas etmiş, takva elbisesinden yoksundur, çıplaktır, dolayısıyla Cebbar Padişahın, yani Allah'ın huzuruna, çekilip götürülürler. Dünyada Rabbine itaatkar olan kul, ahirette itaat olunan, saygı gösterilen bir padişah olur, ona burak sunulur.17[17]

Namaz: Kıyamet Provası

7) Allah Teâlâ'nın, kıyamet hallerini kendinde toplayan namaz vakti olduğu için, özellikle sabahı zikretmiş olması da muhtemeldir. Evet, namazdaki kıyam, Kıyamet günündeki kıyamı hatırlatmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ, "İnsanların, Rabbu'l-âlemin için kıyam ettikleri kalktıkları gön..." (Mutaffifin, 6) buyurmuştur. Keza namazdaki kıraat, amel defterlerinin okunuşunu; namazdaki rükû, kıyametteki, "Başlarını (utançlarından) eğerler" (Secde, 12) ayetinin anlattığı hususu; namazdaki secde, "Secdeye davet olunurlar, fakat güçleri yetmez"

---

[17] 17[17] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/585-586.

(Kalem, 42) ayetinin anlattığı hususu; namazdaki oturuş, "Her ümmeti, diz çökmüş görürsün"(Casiye, 27) ayetinin anlattığı hususu hatırlatır. Binâenaleyh kul, "Allahım, beni şu gecenin karanlığından kurtardığın gibi, kıyametin bu korkularından da kurtar" der olur. Cenâb-ı Hak, bu ayette, özellikle sabah namazının vaktini zikretti. Çünkü, "Şüphesiz, fecir vaktindeki kıraat (yani sabah namazı) şahitlidir"(İsra, 78) yani gece ve gündüz melekleri, onda hazır olurlar" buyurulduğu üzere, sabah namazının, daha fazla şerefi var.

8) "Seherlerde istiğfar edenler" (Al-i imran, 17) ayetinde beyan ettiği gibi, sabah, istiğfar ve yalvarıp, yakarma vaktidir.

İkinci Görüş: Felak, Allah'ın, bitkilerle yeryüzünü yardığı gibi, yardığı herşeydir. "Şüphesiz Allah, tanenin ve çekirdeğin Halikı (yanp-çikaranı)dır"'(En-âm,95). Dağları, gözelerle yarmıştır. "O kayalardan, nehirler fışkıranlar vardır"'(Bakara, 74). Bulutları, yağmurlarla, rahimleri, çocuklarla; yumurtaları civcivlerle; kalbleri, marifetlerle (bilgilerle) yarmış, içlerinden bunları çıkarmıştır. Mahlukatı düşündüğü zaman, çoğunun değişimden, hatta yokluktan (adem'den) olduğu; sanki onun karanlık gibi, nurun (aydınlığı) da, "varlık" gibi olduğu hakikati senin için ortaya çıkar. Ve ezelde, O'nunla beraber kesinlikle sanki O'nun, yokluk karanlıklarının denizini, yaratma, varetme ve tekvin nurları ile yardığı sabit olur. İşte, "felak" (yarma) ile anlatılan budur. Bu görüş, şöyle çeşitli bakımlardan, doğruya daha yakındır:

1) Mevcud olan, ya yaratıcıdır, ya yaratılmıştır. Biz "felak" kelimesini bu görüşe göre tefsir ettiğimizde, Allah Teâlâ sanki şöyle demiş olur: "De ki: Bütün mümkinatın Rabbi, bütün mahfukatın var edicisi olan Allah'a sığınırım." Binâenaleyh bundaki saygı daha büyük olur ve "sabah" da, bu manaya dahil olan hususlardan biri olmuş olur.

2) Her bir varlık, ya vâcib-li-zâtihî veya mümkin li-zâtihî'dir. "Mümkin" olan, başkası sayesinde var olmuştur, haddi zatında (önceden) yoktur. Binâenaleyh her "mümkin" varlık için, var olması esnasında, var olmasını sağlayan, devam etmesi halinde de, devamını sağlayan bir müessir gereklidir. Çünkü mümkin, bekası (devamı) halinde, müessire muhtaçtır. Terbiye (rububiyyet) ise hudûs (var olma) haline değil, aksine beka haline bir işarettir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak adeta şöyle buyurmaktadır: Sen (ey kul) sadece var olma halinde değil, zâtının ve bütün sıfatlarının hem var olma, hem beka halinde (bir var ediciye ve hayatını sürdürücüye) muhtaçsın." İşte, "Felâk'ın Rabbi" ifadesi, Allah'dan başka bütün varlıkların, mahiyetleri ve varlıkları konusunda, zatları ve sıfatları bakımından, hem var olmak, hem devam edebilmek için, Allah'a muhtaç olduklarına ve tevhid sırrının, ancak bu hususların görülmesi durumunda, şirk şaibelerinden temiz olacağına delalet eder.

3) Karanlıkta var etmek ve suret vermek, aydınlıkta bu işi yapmaktan daha zordur. Binâenaleyh Hak Teâlâ sanki "Ben, nurların doğuşundan ve ışıkların ortaya çıkışından önce yaptığım şeyi yapanım. Böyle bir şey, ancak tam ilim ve yüce hikmet ile yapılan şeylerdendir" demektedir. "O, sizleri, ana rahimlerinde dilediği şekilde şekillendirendir. O Azfz ve Hakîm'den başka tanrı yok" (Al-i Imran, 6) ayeti ile, buna işaret edilmiştir.

Üçüncü Görüş: Felak, cehennemde, içine düşülen" bir vadidir. Bu, Arapların, alçak-çukur yerler için kullandıkları "felak" kelimesindendir. Bunun çoğulu, "Felkân"dır. Bir sahabiden şöyle rivayet edilmiştir: O, Şam'a geldi ve zımmilorin evlerini, içinde oldukları geçim bolluğunu gördü ve "Buna aldırmam. Çünkü bunların gerisinde (sonunda) felak yok mu?" dedi. "Felak nedir?" diye sorulunca da, "O, cehennemde bir evdir ki orası açıldığı zaman, sıcaklığının şiddetinden, bütün cehennem ehli feryad-u figan eder" cevabını vermiştir. Cenâb-ı Hak bu ayette, özellikle "felak"ı zikretti, çünkü Allah, böylece büyük ve insanların düşünemeyecekleri şiddette bir azaba kadirdir. Ama O'nun rahmetinin, azabından daha büyük, daha mükemmel ve daha tam olduğu da sabittir. Dolayısıyla O adeta şöyle demektedir: "De ki: Ey bu şiddetli azabın sahibi, bu azabından daha büyük, daha mükemmel, daha tam, daha öncelikli ve daha ileri olan rahmetine sığınırıyorum." 18[18]

18[18] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/586-587.

Mahlukatın Şerri

"Yarattığı şeylerin şerrinden" (Felak, 2).
Bu ayetle ilgili iki mesele var:[19][19]

Birinci Mesele

Bu ayetin tefsiri olarak, çeşitli izahlar var:[20][20]

İblîs

1) Atâ, ibn Abbas (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ bu ifadeyle, Özellikle İblisi zikretmiştir. Çünkü Hak Teâfâ, ondan daha şerli bir mahluk yaratmamıştır ve de bu sûre, sihirden istiaze (Allah'a) sığınma hakkında nazil olmuştur. Sihir ise ancak İblis, yardımcıları ve askerleri sayesinde tamamlanır.[21][21]

Cehennem

2) Bu ayetle, Hak Teâlâ, cehennemi kastetmiş ve adeta şöyle buyurmuştur: "De ki: Cehennemde yarattığı şeylerin şiddet ve dehşetinden, cehennemin Rabbine sığınırım."[22][22]

Muzır Hayvanlar

3) 'Yarattığı şeylerin şerrinden " ifadesi ile, Hak Teâlâ, vahşi hayvanlar, haşereler ve bunların dışındaki şeyler gibi, eziyet verici çeşit çeşit hayvanların şerrini kastetmiştir. Buna bize eziyet veren cin ve insanların dahil olması ve fiillerinin "şer" diye nitelenmesi de caizdir. Cinlerin ve insanların, buradaki (ism-i mevsulüne) danıı edilmesi caizdir. Çünkü ekseriyet, akıllı olmayan varlıklar tarafından olunca, hepsi için ism-i mevsulünü kullanmak güzel ve yerinde olur. Zira en fazla olan, esas alınır. Keza bu ayete, hastalık yapan yiyeceklerin, su ve ateşin serleri de dahildir.
İmdi, eğer, "Sudan, ateşten, akreb ve yılan sokmasından meydana gelen acılar, çoğu kelamcılara göre, direkt Allah'ın yaratması ile meydana gelmektedir; veya, feylesofların çoğu ile bazı kelamcılara göre, Allah Teâlâ'nın bu cisimlerde yarattığı birtakım kuvvet (ve özelliklerden) doğmaktadır. Her İki halde de, ayetin neticesi, Allah Teâlâ'nın, peygamberine, Allah'dan yine Allah'a sığınmasını emretme olmaktadır, binâenaleyh bunun manası ne?" denilirse, biz deriz ki: Bunda ne beis var. Zaten
Hz. Peygamber (s.a.s) de "Allahım Senden yine Sana sığınıyorum" diyerek, bunu açıkça ifade etmiştir.[23][23]

Hastalık, Felaket ve Dertler

4) Hak Teâlâ bu ifadeyle, yarattığı hastalıkları, dertleri, kıtlıkları, çeşitli bela ve afetleri kastetmiştir. Cübbâî ve Kâdî (Abdulcebbar), bu tefsirin batıl olduğuna, çünkü Allah'ın fiilinin, "şerr" diye isi mlend inlemeyeceğin i iddia etmişler ve şöyle demişlerdir: "Bunun böyle olduğuna şunlar da delalet eder:
1) Bu manaya göre, kendisinden sığınma emredilen varlığın, bize kendisine sığınmamızı

---

[19][19] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/587.
[20][20] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/587.
[21][21] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/588.
[22][22] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/588.
[23][23] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/588.

emreden varlık olması gerekir. Bu ise, bir tenakuzdur.
2) Allah Teâlâ'nın bütün fiilleri, hikmetlidir, doğrudur. Böyle olan fiillere "şer" demek mümkün değildir.
3) Eğer Allah'ın fiilleri şer olsaydı, bunları yapan da "şerli" diye vasfedilirdi. Halbuki Allah Teâlâ, böyle nitelenmekten yücedir."
Bunların birinci delillerine, "Açıkladığımız gibi, "Allahım, Senden, yine Sana sığınırım" sözünde bir imkansızlık yoktur" diyerek; ikinci delillerine, "İnsan, ondan elem duyunca, o şey "şerr" sayılır. Binâenaleyh ayet, bu insanın sözüne göre ifade edilmiştir. Nitekim, "Kütüğün cezası, misliyle kütüktür"(şûra, 40) ve "Kim size karşı haddi aşarsa, onun size haddi aşısı kadar, siz de ona karşı haddi aşın"(Bakara, 194) ayetlerinde de böyledir" diyerek; üçüncü delillerine de, "Allah Teâlâ'mn isimleri tevkifidir, ıstılah? değildir, (yani Allah Teâlâ'mn bildirdiği şekillerdedir. (Halbuki O'nun, "şerli" diye bir adı yoktur)." diye cevab veririz. Hem sonra Allah Teâlâ'nın, "insana bir şer dokunduğu zaman, feryad-u figan eder" (Mearic, 20) ve "Ona şer dokunduğu zaman, uzun uzun yalvarıp yakam" (Fussilet, 51) ayetleri, hastalıkların ve dertlerin "şer" diye isimlendiritebileceğine delalet eder. Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle derdi: "Gece ve gündüz gelenlerin şerrinden, Allah'ım, Sana sığınırım."24[24]

Kaderden Sığınma?

Bazı mülhidler (sapıklar), "De ki: Felak'm Rabbine sığınırım, yarattığı şeylerin şerrinden" ayetlerini, şöyle, bir kaç açıdan tenkid etmişlerdir:
1) Kendisinden sığınılan şeyler, Allah'ın kaza ve kaderiyle
mi yoksa Allah'ın kaza ve kaderi (takdiri) olmadan mı, meydana gelmiştir? Eğer birincisi söz konusu ise, Allah Teâlâ, nasıl o şeyden Allah'a sığınmayı emreder. Çünkü Allah'ın hükmettiği ve takdir ettiği şey vaki olmaktadır. Buna göre Allah Teâlâ sanki: "Meydana gelmesini takdir ettiğim ve meydana gelmesi kaçınılmaz olan şeyden Bana sığın ki onu meydana getireyim" demiş olur. Ama eğer bu şeyler, Allah'ın kaza ve kaderi ile değil ise, bu da Allah'ın mülk ve melekûtunu zedeler bir durumdur.
2) Eğer sığınılan şey, meydana geleceği bilinen bir şey ise, onu engelleyebilecek birşey yok. Dolayısıyla da, ondan Allah'a sığınmanın hiçbir faydası yok. Ama eğer, meydana gelmeyeceği biliniyor ise, ondan istiazeye, Allah'a sığınmaya da gerek yok.
3) Eğer sığınılan şey, bir maslahat yani faydalı şey ise, mükellef, o şeyin defedilmesini ve engellenmesini istemeye nasıl rağbet eder. Ama eğer o şey, bir mefsedet, yani zararlı şey ise, (Allah) onu nasıl yaratır ve takdir eder.
Bil ki bu gibi şüphelere verilecek cevap, "Allah, yaptıklarından hesaba çekilemez" demektir. Bu söz, bu kitabta tekrar tekrar geçmiştir.25[25]

Gâsık

"Karanlığı çöktüğünde gecenin şerrinden" (Felak, 3).
Alimler "gasık"ın ne demek olduğu hususunda, şöyle çeşitli izahlar yapmışlardır:
1) Gâsık, karanlığı çok olan gece manasındadır. Bu, "Gecenin iyice kararmasına kadar" (Isra, 78) ifadesindendir. "Göz, yaşla doldu" manasındaki deyimi; "Yara, kanla doldu" manasındaki deyimi, bu deyimi, bu köktendir. Bu, Ferrâ ve Ebu Übeyde'nin görüşüdür. Ebn Kays, bu manada şu şiiri okumuştur: "Muhakkak ki bu gece, bütün zulumatıyla üstüme çöktü. Ve ben, gam keder ve uykusuzluktan bîzar oldum." Zeccâc, "Gfisık, sözlükte, "soğuk" demektir. Geceye, gündüzden daha soğuk olduğu için, "gâsık" denmiştir. "O zemherirdir (çok soğuktur)" sözü de, bundandır.
2) Bir kısım kimseler, "Gâsık ve gassâk, akan manasınadır. Bu, Arapların, "Gözden su aktı"

24[24] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/588-589.
25[25] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/589.

manasındaki fiilindendir. Geceye, karanlığı yeryüzüne adeta akıp-döküldüğü için, "gâsık" (akan) denilmiştir.
Ayetteki, ise, gözden kaybolacak şekilde başka birşeyin içine girmek manasınadır. "Girdi" manasında, denilir. "Çukur"a da, içine su girdiği (dolduğu) için, "vakbe" denilir. "îkâb" da, bir şeyi çukura sokmak manasınadır. Bunlar, "gâsık" ve "vekabe" kelimelerinin, dil ile ilgili izahlarıdır.26[26]

Zifiri Karanlık

Müfessirlerin de ayetle ilgili bazı izahları var:
1) Bu ayet, "Geldiği, girdiği zaman gecenin şerrinden" demektir. Allah Teâlâ, gecenin şerrinden sığınmayı emretmiştir, çünkü geceleyin, vahşi hayvanlar yuvalarından ve haşerat yerlerinden çıkar; hırsızlar ve suçlular hücuma geçer, yangınlar meydana gelir ve geceleyin silah doğrultulsa, o da, silah doğrultanı Öldürse, bu insana kısas gerekmez. Ama aynı iş gündüz olsa, o zaman kısas gerekir. Çünkü gündüz, yardım (imdat) bulunabilir. Birgrub kimse "Geceleyin, cin ve şeytan denilen eziyet verici ruhlar ortaya çıkar-yayılır. Çünkü gündüz, güneş ışıklarının gücü sanki onları bastırmaktadır. Ama gece olunca, onlar için bir çeşit üstünlük hasıl olmaktadır.
2) "Gâsık", "Batan ay" manasınadır. İbn Kuteybe, "Tutulup gözden kaybolduğu yani ışığı gidip, karardığı zaman için aya, "gfisık" denmiştir. Buna göre ayın "vukûtTu da, bu kararma içine girmesidir. Ebû Seleme (r.a), Hz. Aişe (r.a)'den, Resulüllah (s.a.s)'ın, onun elini tutarak, ayı gösterip şöyle dediğini rivayet etmiştir:
"Şunun şerrinden, eyAişe, Allah'a sığın. Çünkü o, "Battığı zaman gasık'm şerrinden..." ayetinde işaret edilen "gâsık"tır27[27] İbn Kuteybe, "Bunun manası, "Kusufa girdiği, yani tutulduğu zaman, ayın şerrinden Allah'a sığın" şeklindedir" demiştir.
Bana göre, bunun şöyle bir başka izahı daha var: "Ayın, kendi bünyesinde ışıklı (ışık saçan) bir varlık olmadığı, aksine karanlık olduğu doğrudur. İşte "gâsık" (karanlık) oluşundan murat budur. ise ışığının, ayın sonunda kaybolmasıdır. Müneccimler, "O, ayın sonunda, uğursuz olan kuvvetten düşer. Çünkü ışığı git gide azalır, bu sebeple de gittikçe uğursuzluğu artar. İşte bundan dolayı sihir yapanlar, hastalık yapacak sihirlerini, bu vakitte yaparlar. Bu, sûrenin sebeb-i nüzulüne uygundur. Çünkü bu, sihirbazların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, hasta etmek için sihir yapmalarından dolayı nazil olmuştu" demişlerdir.
3) Ibn Zeyd, "Bu ayet, "Düştüğü zaman, Süreyya (yıldızının) şerrinden" manasınadır. O düştüğü (battığı) zaman, hastalıklar artar, doğduğu zaman da ortadan kalkar. Buna göre, batıda battığında, aşağı süzüldüğü (aktığı) için Süreyya'ya, gâsık denilmiştir. Onun "vukûb"u da, yeryüzünün altına girmesi ve gözlerden kaybolması demektir" der.
4) Keşşaf sahibi "Gâsık ile siyah yılanların kastedilmiş olması da caizdir. "Vukûb"u da, çarpması ve nakbıdır (delmesi, sokmasıdır). Vahb ve nakb, aynı manayadır" demiştir. Bil ki bu, zikredilen izahların en zayıfıdır.
5) Gâsık, batan güneştir. Buna, feleğinde (yörüngesinde) yüzdüğü için "gasık" denilmiştir. Hareket ve gidişine, "gask" denir. Güneşin "vukûb"u da, gözden kaybolması ve yerin altına (öbür tarafına) geçmesidir.28[28]

Neffasât

"Düğümlere nefes eden kadınların şerrinden" (Felak, 4).
Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:29[29]

26[26] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/589-590.
27[27] TIrmIzî, Tefisir; 94 (5/452).
28[28] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/590-591.
29[29] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/591.

Birinci Mesele

Ayetle ilgili, iki görüş var:
Birinci Görüş: "Nefes", tükrükle birlikte üflemektir. Keşşaf sahibi böyle dmiştir. Bazıları, "nefes, sırf üflemek manasınadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Cebrailkalbime şöyle üfledi, telkin etti"hadisindeki kelimede, bundandır. "Ukâd", "ukde"nin(düğümün) çoğuludur. Bunun sebebi şudur: Sihir yapan, sihir için birşey okumaya başladığında, eline bir ip alır ve ona durmadan düğüm üstüne düğüm atar ve bu düğümlere üfler. Burada, "nâfisât" kelimesi, şu sebeplerden dolayı müennes olarak getirilmiştir:
1) Bu sihir sanatını kadınlar daha çok yaparlar. Çünkü onlar, düğüm a,tar ve o düğümlere üflerler. Bu böyledir çünkü sihirde en büyük maksad, bununla kalbi bağlamaktır. Buna olan gayreti ve düşünceyi sağlamlaştırmaktır. Bu ise bilgileri az, şehvetleri (arzuları) çok olan kadınlardan olur. Dolayısıyla onların bu işi, daha kuvvetli olur. Ebû Ubeyde, "Düğümlere nefes eden kadınlar", Yahudi Lebîd b. A'sâm'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sihir yapmış olan kızlarıdır" demiştir.
2) Ayetteki "neffâsât" ile, "nefs"ler kastedilmiştir.
3) Bundan murad, cemaatlar (topluluklardır. Çünkü bir sihir yapmak için toplanan sihirbazlar, her ne zaman daha kalabalık olursa, tesir daha şiddetli olur.
İkinci Görüş: Ebû Müslim'in görüşüdür. Buna göre, "Neffâsfif in şerrinden" ifadesi, "Bağlanmış olan, yani erkeklerin kararlarına ve görüşlerine bağlı (mahkum) kadınların şerrinden (Allah'a sığınırım)" demektir. Bu "bağ" (düğüm), "ipin bağlanması" tabirinden istiaredir. "Nefes", çözülmesi kolay olsun diye, üzerine tükürmek suretiyle, ipin düğümünü yumuşatmak-kolaylaştırmaktır. Buna göre ayetin manası şöyledir. Kadınlar, erkeklerin kalbinde büyük bir sevgiye sahip oldukları için, erkekler üzerinde tasarruf ederler ve onları bir görüşten bir görüşe, bir karardan, başka bir karara çevirirler. Dolayısıyla, Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.s)'ine, onların şerrinden sığınmayı emretmiştir. Nitekim bir başka ayette de, "Hanımlarınızdan ve çocuklarınızdan, size düşman olanlar var. Onlardan sakının" (Teğabün, u> buyurmuştur. Bundan dolayı, Allah Teâlâ, Yusuf (a.s)'un dilinden: "Şüphesiz sizin hileniz büyüktür" (Yusuf, 28) buyurarak, onların hile ve tuzaklarının büyüklüğünü belirtmiştir.
Bil ki, eğer çoğu müfessirin görüşünün aksine olmasaydı, bu güzel bir görüştür.30[30]

Sihir ve Mu'tezile

Mu'tezlle, sihrin tesir edebileceğini kabul etmez. Bu mesele daha önce geçmişti. Alimler, "O sihir yapan kadınların ve (erkeklerin) şerrinden Allah'a sığınmanın şu üç sebebi vardır" demişlerdir:
1) Onların sihir yapmadaki amellerinin günahından sığınma.
2) Onların, sihirleri ile insanları fitneye uğratmasından sığınma.
3) Ölüm ve deliliğe sebep olan, adi yiyecekleri yedirmeelrinden sığınma.31[31]

Hasedcinin Şerri

"Haset ettiği zaman hasetcinin şerrinden (Allah'a sığınırım)" (Felak, 5).
Malum şeylerdendir ki hasetci başkasında olan bir nimetin, ondan giderilip kendisine verilmesini şiddetle isteyendir. Bu işe, eğer neredeyse sadece hile ile imkan bulabiliyorsa, kesinlikle buna başvurur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, ondan sakınmayı ve Allah'a sığınmayı emretmiştir. Böylece, dinî ve dünyevî açıdan kendisinden sakınılan ve çekinilen her şer bu sûrenin kapsamına girer. Bu yüzden bu sûre nazif olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)

30[30] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/591-592.
31[31] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/592.

bunun inişi ile rahatladı, sevindi. Çünkü bu, peşisıra gelen sûre ile birlikte, her şeyden sığınmayı içine almaktadır.

Buradaki "hasedcinin şerri" ifadesi ile, hased etme zamanındaki günahtan ve halinin çirkinliğinden, hasedinin ortaya çıkmasından sığınma" kastedilmiş de olabilir.

Sureyle ilgili geriye iki soru kalmaktadır:

Birinci Soru: "Yarattığı şeylerin şerrinden" ayeti, sığınılan şeylerin hepsini içena alan, genel bir ifadedir. Binâenaleyh bundan sonra, "gâsik", "neffâsât" ve "hasedci"nin şerrinden ayrıca sığınmanın ne manası var?

Cevap: Bunlar, bu şeylerin serlerinin, en büyük şer çeşitleri olduğuna bir tenbih (işaret) olarak zikredilmişlerdir.

İkinci Soru: Burada sığınılması söylenen şeylerin niçin bazıları marife, bazıları nekire olarak zikredilmiştir?

Cevap: "Neffâsât" (düğümlere üfleyen kadınlar) kelimesi marife olarak zikredilmiştir. Çünkü her böyle üfleyen, sihir yapan kadın şerlidir; "gâsık" (gece) kelimesi nekire olarak zikredilmiştir. Çünkü her gâsık (gece) şerli değildir. Aynı şekilde her hasetci de şerli değildir. Aksine nice hasedler, övgüye değer olur ki bu tür hased, hayır hasenat yapma konusundaki (gıbta)dır.

Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir. Salat-u selam efendimiz Hz. Muhammed'e, âline ve ashabına olsun (amin)![32][32]

* * *

---

[32][32] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/592-593.

NAS SURESİ

Bu sûre, altt ayettir ve Medine'ne nazil olmuştur.[1]

"De ki: Sığınırım ben, insanların Rabbine, insanların padişahına, insanların ilahına"(Nâs, 1-3).[2]

Kıraat Bahsi

Birinci Mesele

ifadesi, hemzenin hazfı ve harekesinin "Iam"a nakledilmesi ile şeklinde okunmuştur. Bunun bir benzeri de, (Bakara, 260) kıraatidir. Kıraat imamları, "en-Nas' kelimesinde, imale yapılmaması hususunda icma (ittifak)
etmişlerdir. Kisâî'nin, "nâs" kelimesi cer mahallinde olduğu zaman, bu kelimeyi imale ile okuduğu rivayet edilmiştir.[3]

Rabb Vasfının Tahsisi

İkinci Mesele

Allah Teâlâ, bütün varlıkların Rabbidir. Fakat burada, tahsis yaparak, Kendisinin "insanların Rabbi" olduğunu söylüyor.
Bunun sebebi şunlardır:
1) Buradaki istiaze (Allah'a sığınış), insanların göğüslerine (kalbierine) vesvese verenin şerrinden olmaktadır. Binâenaleyh sanki "İnsanlara vesevese verenin şerrinden, insanların işlerine hakim olan Rablerine sığınırım. O Rab, onların ilahıdır, mabududur" deniliyor. Bu tıpkı, "bir kölenin, tehlikeye maruz kaldığında hizmetinde bulunduğu, velisine yönelip yardım istemesi gibidir.
2) Alemde, mahlukatın en şereflisi insanlardır.
3) Bu istiaze ile emrolunan, insanlardır. İnsan bu sûreyi okuduğu zaman, sanki, "Ya Rabbi, ey malikim, ey ilahım, sana sığınırım" demiş olur.[4]

Üçüncü Mesele

kelimeleri, atf-ı beyandır ve "Ebû Hafs, Ömer el-Fâruk'un sîresi" ifadesi gibidir. Binâenaleyh Aflah Teâlâ önce, kendisinin "İnsanların Rabbi" olduğunu belirtmiştir. Sonra "Rabb", melik olabileceği gibi, olamayabileceği için, "meliki'n-Nâs" "insanların meliki" olduğunu belirtmiştir. Çünkü mesela "rabbu'd-dâr (evin sahibi), "rabbul-metâ" (bu malın sahibi) deyimlerinde olduğu gibi ("rab", kelimesi, daha küçük manalara gelebilir). Nitekim Cenâb-ı Hak, "Hahamlarını ve rahiblerini, Allah'ın dışında rabler edindiler"(Tevbe, 31) buyurmuştur. Sonra "melik", ilah olabilir de, olmayabilir de, işte bundan dolayı Allah Teâlâ, "ilâhi'n-nâs" (insanların ilahı) buyurarak, "ilah" olduğunu beyan etmiştir. Çünkü "ilah"lık, O'na hastır ve O'nun bu sıfatta, hiçbir ortağı yoktur. Keza Allah Teâlâ, "Rabb" ismi ile başladı ki "rabb"î tedbir ve ıslah (yönetim ve reformu) demektir. Rubûbiyyet, Allah'ın başta gelen nimetlerindendir. Çünkü O, kulunu terbiye etti (yaratıp-kendisinin bir kul olduğunu, Allah'ın ise, meliki (padişahı) olduğunu anladı. Bunun üzerine "melik" adı ile O'nu medh'ü sena etti. Sonra ibadet etmesinin

---

[1] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/595.
[2] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/597.
[3] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/597.
[4] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/597.

gerekli vevacib olduğunu Öğrenip, bu ibadete layık ve müstehak olanın, o ma'budu olduğunu anlayınca, O'nun ilah olduğunu anladı. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ, son olarak "ilah" ismini getirdi.
Keza, kulun, Rabbisinden ilk öğrendiği şey, Rabbisinin kul üzerindeki zahiri ve batını, açık ve gizli nimetlerinden dolayı, O'na itaat eden bir varlık olması (gereği)dir. İşte böyle nimetleri olan, Rabbdır. Kul, Allah'ın sıfatlarını öğrenmekden, O'nun celalini ve mahIukattan müstağni oluşunu öğrenmeye geçmeye devam eder. İşte o zaman, O'nun bir "melik" olduğunu öğrenmesi gerçekleşir. Çünkü melik (padişah), başkalarının kendisine muhtaç olduğu, ama kendisi başkalarına muhtaç olmayandır. Sonra kul, O'nu böyle tanıyınca, O'nun celal ve kibriya bakımından, anlatılanların bütün anlattıklarının üstünde olduğunu; O'nun İzzet ve azametini tanımada akıllarının hayrete düştüğü bir zat olduğunu anlar. İşte o zaman, O'nu "ilah" olarak tanır.5[5]

Nas Kelimesinin Tekran

Nas" (insanlar) kelimesinin tekrar edilmesinin sebebi, Allah'ın bu sıfatlarının tekrar edilmiş olmasıdır. Çünkü atf-ı beyan, daha çok açıklamaya ihtiyaç duyar. Bir de, bu tekrar, insanların çok şerefli (kıymetli) olduklarını gösterir. Çünkü Allah Teâlâ, zatını adeta, insanlar için rab, insanlar için melik ve insanlar için ilah olarak tarif etmektedir. Eğer insanlar, mahlukatının en şereflileri olmasaydı, Kitab-ı Kerîm'i, Kendisini onların Rabbi, Meliki ve İlahı olarşk tanıtma ile bitirmezdi.6[6]

Mâlik İle Melik'in Farkı

"Maliki yevmi'd-dîn" (Fatiha, 3) ayetinde "mâlik" diye gelmesi caizdir ama, burada "mâllki'n-nâs" şeklinde
gelmesi caiz değildir. Farkı şudur: "Rabbî'n-nâs" kısmı, Allah Teâlâ'nın, insanların "maliki" olduğunu da ifade
etmektedir. Binâenaleyh, O'nun mâlik oluşunun yanısıra, melik olduğunu da ifade etsin diye, bunun peşisıra, "melik' isminin zikredilmesi gerekir. Buna göre eğer, "Fatiha Süresi'nde de Allah Teâlâ önce, "Rabbl'l-âlemîn" buyurup, sonra, "mâliki yevmi'd-dîn" (din gününün sahibi) buyurmadı mı? Binâenaleyh burada da lüzumsuz bir tekrar olmuş olması gerekmez mi?" denilirse, biz deriz ki: "Fatiha Sûresi'ndeki lafız, Allah Teâlâ'nın, alerhlerin Rabbi olduğunu anlatmaktadır. "Alemler" ise, filhâl (o anda) mevcud olan herşeydir. Yine Fatiha'daki ayet, Allah Teâlâ'nın din gününün maliki olduğuna, yani o güne kadir olduğuna delalet ediyor. Binâenaleyh orada, "rabb" kelimesinin muzaf olduğu şey başka, "mâlik" kelimesinin muzaf olduğu şey bir başka şeydir. Dolayısıyla bu bir tekrar sayılmaz. Bu sûrede ise, "melik" yerine "mâlik" denilmiş olsaydı, rabb ve mâlik, tek bir şeye muzaf olmuş olacaktı, Dolayısıyla da bundan, lüzumsuz bir tekrar ortaay çıkacaktı. Böylece aradaki fark, görülmektedir. Keza çeşitli kıraatların caiz oluşu, nüzule (ayetin o şekilde de inmiş olmasına) bağlıdır, kıyasa değil.. Buradaki "melik" kelimesi, ancak şazz kıraatlarda "malik" şeklinde okunmuştur.7[7]

Vesvâs-I Hannâs

"O sinsi vesvesecinin şerrinden"(Nâs, 4).
"Vesvâs", "zilzâl"ın "zelzele" mânasına oluşu gibi, "vesvese" manasında bir isimdir. Ama "zelzâl"ın masdarının "zilzâl" ofuşu gibi, bunun masdarı da, "vesvâs" (vesvese vermek)dir. Bu "vesvese"den murad şeytandır. Şeytan, masdar ile İsimlendirilmiştir. Çünkü o, bütün sanatı

5[5] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/598.
6[6] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/598.
7[7] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/598-599.

ve kendini verdiği bütün meşguliyeti vesevese olduğu için, sanki kendisi vesvesedir. Bunun bir benzeri de, "O (oğul), salih olmayan bir ameldir" (Hûd, 46) ayetidir. Buradaki "vesvese" "zü'l-vesvâs", yani vesveseci manasınadır. Vesvese iie ilgili geniş izah (A'raf, 20) ayetinin tefsirinde geçti.

"Hannâs" kelimesine gelince bu, adeti sinmek olan manasına olup, 'avvâc ve neffflsât gibi, geri kalma manasındaki "hanûs"un ism-İ ensubudur. Sald b. Cübeyr 'in, "İnsan, Rabbini hatırladığı zaman, şeytan geri çekilir ve kaçar (siner); ama Rabbini unuttuğu zaman, ona vesvese verir" dediği rivayet edilmiştir.8[8]

"Ki o, insanların sinelerine vesvese verir durur"

Bil ki ayetin başındaki ism-i mevsulü için, mahallen her üç hareke de mümkündür. Sıfat olmak üzere cerr, zemm üzere ref ve nasb mahallinde olabilir. Bu iki duruma göre o kısasın "el-hannâs"da durup, &$ ile başlaması güzel olur.9[9]

Cin ve İns Şeytanları

"Cinlerden ve insanlardan (olan vesvasm şerrinden)..."(Nâs, 6).

Bu ayetle ilgili birkaç izah var:

1) Hak Teâlâ sanki şöyle buyuruyor: "Sinsi vesveseci bazan, cinlerden olur, bazan insanlardan." Nitekim başka bir ayette de "İnsan ve cin şeytanları..."(En'âm, na) buyurmuştur. Keza, cin şeytanları bazan vesvese verir, bazan da geri durur, iner. İnsan şeytanları da böyle olur. Çünkü o, kendisini adeta müşfik bir nasihatcı gibi gösterir. Dinleyen onu bu işten menederse, geri çekilir ve vesvese vermeyi bırakır; ama dinleyen onun sözünü kabullenirse, daha da ileri gider.

2) Bazı kimseler, "Cinlerden ve insanlardan" ayeti "İnsanların sinelerine" ayetinin altında yer alan iki kısmı ifade eder. Sanki insan ile cin arasında müşterek olan kısım, "insan" diye isimlendirilir; insan da keza "insan" diye isimlendirilir ve böylece "insan" kelimesi, bu müştereklik ile, hem cins, hem nev'i (tür) için kullanılmış olur. "İnsan" kelimesinin muhtevasında, hem "cinn"in, hem "insarTın bulunduğunun delili, rivayet edilen şu husustur: Cinlerden bir grup geldiler. Onlara, "Siz kimsiniz?" diye sorulunca, "Cinlerden, bir takım insanlarız" dediler." Keza Allah Teâlâ da onlardan, "İnsanlardan bazı adamlar, cinlerden bazı adamlara sığınırlardı" (Cin, 6) ayetinde, "adamlar" diye bahsetmiştir. Binâenaleyh onların "insanlar" diye isimlendirilmesi de mümkündür. Bu takdire göre ayetin manası, "İşte bu sinsi vesveseci, hınsı (günah) o kadar ileridir ki, sadece, insanları saptırmakla yetinmez, kendi cinsi olan cinleri de saptırır. Dolayısıyla akıllı olanın, onun şerrinden sakınması gerekir" şeklindedir.

Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü "İnsan" kelimesini, hem insanları, hem cinleri muhtevasında taşıyan bir cins isim saymak, lügat bakımından uzaktır. Çünkü cinlere, gizli olmalarından dolayı "cin" ismi verilmiştir. İnsanlara da, ortada oldukları-göründükleri için, "gösterme" manasındaki "înâs" masdarından olmak üzere "insan" ismi verilmiştir. Keşşaf sahibi, "Kim, bunun izahını isterse, şöyle demesi evlâdır: "İnsanlann sinelerine vesvese verir durur" ayetinden murad, nâsînin (unutanın) sinelerine manasıdır.; (Kamer,6) ayetindeki kelimesinin sonundaki yâ'nın düşmesi gibi, nasî 'nin de sonundaki ya düşmüştür.) "Nâs"dan murad, "Nâsî" (unutan) olunca, bunun insan ve cin diye iki kısma ayrılması mümkün olur. Çünkü insanlar ve cinler (genelde) Allah'ın hakkını unutan iki türdürler.

3) Bu ayetten maksad, "Sinsi vesvesecinin şerrinden ve insanlar ile cinlerin şerrinden, insanların Rabbine sığınırım" manasıdır. Bu ayetleri okuyan, Rabbine, sanki önce tek şeytandan sığınıyor, sonra da bütün cinlerden ve insanlardan sığınıyor.

Bil ki bu sûrede, şu şekilde bir başka incelik daha var: Önceki sûrede, Kendisine sığınılan Allah Teâlâ, tek bir sıfatla anılıyor, o da, "Rabbu'l-felâk" (sabahın Rabbi) vasfıdır. Orada

---

8[8] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/599.

9[9] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/599-600.

kendisinden Allah'a sığınılan şeyler ise, üç çeşit büyük beladır. Onlar da, gâsık (gece), neffâsât (düğümlere üfleyen kadınlar) ve hasetcidir. Ama bu sûrede, sığınılan Allah Teâlâ, üç sıfatla zikrediliyor: Rabb, Melik ve İlah. Sığınılan şey ise tek bir şey, yani vesvese. Bu iki yer (sûre) arasındaki fark şudur: Medh-ü senanın (övgünün), elde edilmek istenen şeyin kıymetine göre belirlenmelidir. Binâenaleyh birinci sûrede istenen şey, bedenin ve canın selametidir. İkinci sûrede elde edilmek istenen şey ise, dinin elametidir. Bu, az bile olsa dine yönelik zararların; büyük bile olsa dünya zararlarından daha büyük olduğuna bir işarettir.
Allah Sübhanehû ve Teâlâ en iyi bilendir.[10][10]

PDF Hazırlayan Yunus YAZICI 04/02/2014 Bostancı

---

[10][10] Fahruddin Er-Râzi, Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: 23/600-601.